

C 550.4

HARVARD
COLLEGE
LIBRARY

PATROLOGIÆ

CURSUS COMPLETUS,

SEN

BIBLIOTHECA UNIVERSALIS, INTEGRÆ, UNIFORMIS, COMMODA, OECONOMICA
OMNIUM SS. PATRUM, DOCTORUM, SCRIPTORUMQUE ECCLESIASTICORUM,

SIVE LATINORUM, SIVE GRÆCORUM,

QUI AB ÆVO APOSTOLICO AD ÆTATEM INNOCENTII III (ANN. 1216) PRO LATINIS
ET AD PHOTII TEMPORA (ANN. 863) PRO GRÆCIS FLORUERUNT :

RECUSIO CHRONOLOGICA

OMNIUM QUÆ EXSTITERE MONUMENTORUM CATHOLICÆ TRADITIONIS PER DUODECIM PRIORA
ECCLESIAE SÆCULA ET AMPLIUS,

JUXTA EDITIONES ACCURATISSIMAS, INTER SE CUMQUE NONNULLIS CODICIBUS MANUSCRIPTIS COLLATAS,
PERQUAM DILIGENTER CASTIGATA;

DISSERTATIONIBUS, COMMENTARIIS, VARIISQUE LECTIONIBUS CONTINENTER ILLUSTRATA;
OMNIBUS OPERIBUS POST AMPLISSIMAS EDITIONES QUÆ TRIBUS NOVISSIMIS SÆCULIS DEBENTUR ABSOLUTAS
DETECTIS AUCTA;

INDICIBUS PARTICULARIBUS ANALYTICIS, SINGULOS SIVE TOMOS SIVE AUCTORES ALICUIUS MOMENTI
SUBSEQUENTIBUS, DONATA;

CAPITULIS INTRA IPSUM TEXTUM RITE DISPOSITIS, NECNON ET TITULIS SINGULARUM PAGINARUM MARGINEM SUPERIOREM
DISTINGUENTIBUS SUBJECTAMQUE MATERIAM SIGNIFICANTIBUS, ADORNATA;

OPERIBUS CUM DUBIIS, TUM APOCRYPHIS, ALIQUA VERO AUCTORITATE IN ORDINE AD TRADITIONEM
ECCLESIASTICAM POLLENTIBUS, AMPLIFICATA;

DUCENTIS ET AMPLIUS INDICIBUS LOCUPLETATA; SED PRÆSERTIM DUOBUS IMMENSIS ET GENERALIBUS, ALTERO
SCILICET RERUM, QUO CONSULTO, QUIDQUID NON SOLUM TALIS TALISVE PATER, VERUM ETIAM UNUSQUISQUE

PATRUM, ABSQUE ulla EXCEPTIONE, IN QUODLIBET THEMA SCRIPSERIT, UNO INTUITU CONSPICIATUR;

ALTERO SCRIPTURÆ SACRÆ, EX QUO LECTORI COMPERIRE SIT OBVIUM QUINAM PATRES ET

IN QUIBUS OPERUM SUORUM LOCIS SINGULOS SINGULORUM LIBRORUM SCRIPTURÆ VERSUS,

A PRIMO GENESEOS USQUE AD NOVISSIMUM APOCALYPSIS, COMMENTATI SINT.

EDITIO ACCURATISSIMA, CÆTERISQUE OMNIBUS FACILE ANTEPONENDA, SI PERPENDANTUR CHARACTERUM NITIDITAS

CHARTÆ QUALITAS, INTEGRITAS TEXTUS, PERFECTIO CORRECTIONIS, OPERUM RECUSORUM TUM VARIETAS

TUM NUMERUS, FORMA VOLUMINUM PERQUAM COMMODA SIBIQUE IN TOTO PATROLOGIÆ DECURSU CONSTANter

SIMILIS, PRETII EXIGUITAS, PRÆSENTIMQUE ISTA COLLECTIO, UNA, METHODICA ET CHRONOLOGICA,

SEXCENTORUM FRAGMENTORUM OPUSCULORUMQUE HACTENUS HIC ILLIC SPARSORUM,

PRIMUM AUTEM IN NOSTRA BIBLIOTHECA, EX OPERIBUS ET MSS. AD OMNES ÆTATES

LOCOS, LINGUAS FORMASQUE PERTINENTIBUS, COADUNATORUM.

SERIES GRÆCA

IN QUÆ PRODEUNT PATRES, DOCTORES SCRIPTORESQUE ECCLESIAE GRÆCÆ
A S. BARNABA AD PHOTIUM,

ACCURANTE J.-P. MIGNE,

Bibliothecæ Cleri universæ,

SIVE

CURSUM COMPLETORUM IN SINGULOS SCIENTIÆ ECCLESIASTICÆ RAMOS EDITORE.

PATROLOGIA, AD INSTAR IPSIUS ECCLESIAE, IN DUAS PARTES DIVIDITUR, ALIA NEMPE LATINA, ALIA GRÆCO-LATINA; LATINA, JAM INTEGRE EXARATA, VICINTI ET DUCENTIS VOLUMINIBUS MOLE SUA STAT, CENTUMQUE ET MILLE FRANCIS VENIT. GRÆCA DUPLICI EDITIONE TYPIS MANDATA EST. PRIOR GRÆCUM TEXTUM CUM VERSIONE LATINA LATERALIS COMPLECTITUR, ET FORSAN CENTUM VOLUMINUM EXCEDET NUMERUM. POSTERIOR AUTEM VERSIONEM LATINAM TANTUM EXHIBET IDEOQUE INTRA QUINQUAGINTA CIRCITER VOLUMINA RETINEBITUR. UNUMQUODQUE VOLUMEN GRÆCO-LATINUM OCTO, UNUMQUODQUE MERE LATINUM QUINQUE FRANCIS SOLUMMODO EMITUR: UTROBIQUE VERO, UT PRETII HUIUS BENEFICIO FRUATUR EMPTOR, COLLECTIONEM INTEGRAM SIVE GRÆCAM SIVE LATINAM COMPARET NECESSE ERIT; SECUS ENIM, CUJUSQUE VOLUMINIS AMPLITUDINEM NECNON ET DIFFICULTATES VARIA PRETIA ÆQUABUNT.

PATROLOGIÆ GRÆCÆ TOMUS IX.

CLEMENS ALEXANDRINUS.

EXCUDEBATUR ET VENIT APUD J.-P. MIGNE EDITOREM,
IN VIA DICTA D'AMBOISE, PROPE PORTAM LUTETIÆ PARISIORUM VULGO D'ENFER NOMINATAM
SEU PETIT-MONTROUGE.

1857

11
12
13
14
15
16
17
18
19
20
21
22
23
24
25
26
27
28
29
30
31
32
33
34
35
36
37
38
39
40
41
42
43
44
45
46
47
48
49
50
51
52
53
54
55
56
57
58
59
60
61
62
63
64
65
66
67
68
69
70
71
72
73
74
75
76
77
78
79
80
81
82
83
84
85
86
87
88
89
90
91
92
93
94
95
96
97
98
99
100
101
102
103
104
105
106
107
108
109
110
111
112
113
114
115
116
117
118
119
120
121
122
123
124
125
126
127
128
129
130
131
132
133
134
135
136
137
138
139
140
141
142
143
144
145
146
147
148
149
150
151
152
153
154
155
156
157
158
159
160
161
162
163
164
165
166
167
168
169
170
171
172
173
174
175
176
177
178
179
180
181
182
183
184
185
186
187
188
189
190
191
192
193
194
195
196
197
198
199
200
201
202
203
204
205
206
207
208
209
210
211
212
213
214
215
216
217
218
219
220
221
222
223
224
225
226
227
228
229
230
231
232
233
234
235
236
237
238
239
240
241
242
243
244
245
246
247
248
249
250
251
252
253
254
255
256
257
258
259
260
261
262
263
264
265
266
267
268
269
270
271
272
273
274
275
276
277
278
279
280
281
282
283
284
285
286
287
288
289
290
291
292
293
294
295
296
297
298
299
300
301
302
303
304
305
306
307
308
309
310
311
312
313
314
315
316
317
318
319
320
321
322
323
324
325
326
327
328
329
330
331
332
333
334
335
336
337
338
339
340
341
342
343
344
345
346
347
348
349
350
351
352
353
354
355
356
357
358
359
360
361
362
363
364
365
366
367
368
369
370
371
372
373
374
375
376
377
378
379
380
381
382
383
384
385
386
387
388
389
390
391
392
393
394
395
396
397
398
399
400
401
402
403
404
405
406
407
408
409
410
411
412
413
414
415
416
417
418
419
420
421
422
423
424
425
426
427
428
429
430
431
432
433
434
435
436
437
438
439
440
441
442
443
444
445
446
447
448
449
450
451
452
453
454
455
456
457
458
459
460
461
462
463
464
465
466
467
468
469
470
471
472
473
474
475
476
477
478
479
480
481
482
483
484
485
486
487
488
489
490
491
492
493
494
495
496
497
498
499
500
501
502
503
504
505
506
507
508
509
510
511
512
513
514
515
516
517
518
519
520
521
522
523
524
525
526
527
528
529
530
531
532
533
534
535
536
537
538
539
540
541
542
543
544
545
546
547
548
549
550
551
552
553
554
555
556
557
558
559
560
561
562
563
564
565
566
567
568
569
570
571
572
573
574
575
576
577
578
579
580
581
582
583
584
585
586
587
588
589
590
591
592
593
594
595
596
597
598
599
600
601
602
603
604
605
606
607
608
609
610
611
612
613
614
615
616
617
618
619
620
621
622
623
624
625
626
627
628
629
630
631
632
633
634
635
636
637
638
639
640
641
642
643
644
645
646
647
648
649
650
651
652
653
654
655
656
657
658
659
660
661
662
663
664
665
666
667
668
669
670
671
672
673
674
675
676
677
678
679
680
681
682
683
684
685
686
687
688
689
690
691
692
693
694
695
696
697
698
699
700
701
702
703
704
705
706
707
708
709
710
711
712
713
714
715
716
717
718
719
720
721
722
723
724
725
726
727
728
729
730
731
732
733
734
735
736
737
738
739
740
741
742
743
744
745
746
747
748
749
750
751
752
753
754
755
756
757
758
759
760
761
762
763
764
765
766
767
768
769
770
771
772
773
774
775
776
777
778
779
780
781
782
783
784
785
786
787
788
789
790
791
792
793
794
795
796
797
798
799
800
801
802
803
804
805
806
807
808
809
810
811
812
813
814
815
816
817
818
819
820
821
822
823
824
825
826
827
828
829
830
831
832
833
834
835
836
837
838
839
840
841
842
843
844
845
846
847
848
849
850
851
852
853
854
855
856
857
858
859
860
861
862
863
864
865
866
867
868
869
870
871
872
873
874
875
876
877
878
879
880
881
882
883
884
885
886
887
888
889
890
891
892
893
894
895
896
897
898
899
900
901
902
903
904
905
906
907
908
909
910
911
912
913
914
915
916
917
918
919
920
921
922
923
924
925
926
927
928
929
930
931
932
933
934
935
936
937
938
939
940
941
942
943
944
945
946
947
948
949
950
951
952
953
954
955
956
957
958
959
960
961
962
963
964
965
966
967
968
969
970
971
972
973
974
975
976
977
978
979
980
981
982
983
984
985
986
987
988
989
990
991
992
993
994
995
996
997
998
999
1000
1001
1002
1003
1004
1005
1006
1007
1008
1009
1010
1011
1012
1013
1014
1015
1016
1017
1018
1019
1020
1021
1022
1023
1024
1025
1026
1027
1028
1029
1030
1031
1032
1033
1034
1035
1036
1037
1038
1039
1040
1041
1042
1043
1044
1045
1046
1047
1048
1049
1050
1051
1052
1053
1054
1055
1056
1057
1058
1059
1060
1061
1062
1063
1064
1065
1066
1067
1068
1069
1070
1071
1072
1073
1074
1075
1076
1077
1078
1079
1080
1081
1082
1083
1084
1085
1086
1087
1088
1089
1090
1091
1092
1093
1094
1095
1096
1097
1098
1099
1100
1101
1102
1103
1104
1105
1106
1107
1108
1109
1110
1111
1112
1113
1114
1115
1116
1117
1118
1119
1120
1121
1122
1123
1124
1125
1126
1127
1128
1129
1130
1131
1132
1133
1134
1135
1136
1137
1138
1139
1140
1141
1142
1143
1144
1145
1146
1147
1148
1149
1150
1151
1152
1153
1154
1155
1156
1157
1158
1159
1160
1161
1162
1163
1164
1165
1166
1167
1168
1169
1170
1171
1172
1173
1174
1175
1176
1177
1178
1179
1180
1181
1182
1183
1184
1185
1186
1187
1188
1189
1190
1191
1192
1193
1194
1195
1196
1197
1198
1199
1200
1201
1202
1203
1204
1205
1206
1207
1208
1209
1210
1211
1212
1213
1214
1215
1216
1217
1218
1219
1220
1221
1222
1223
1224
1225
1226
1227
1228
1229
1230
1231
1232
1233
1234
1235
1236
1237
1238
1239
1240
1241
1242
1243
1244
1245
1246
1247
1248
1249
1250
1251
1252
1253
1254
1255
1256
1257
1258
1259
1260
1261
1262
1263
1264
1265
1266
1267
1268
1269
1270
1271
1272
1273
1274
1275
1276
1277
1278
1279
1280
1281
1282
1283
1284
1285
1286
1287
1288
1289
1290
1291
1292
1293
1294
1295
1296
1297
1298
1299
1300
1301
1302
1303
1304
1305
1306
1307
1308
1309
1310
1311
1312
1313
1314
1315
1316
1317
1318
1319
1320
1321
1322
1323
1324
1325
1326
1327
1328
1329
1330
1331
1332
1333
1334
1335
1336
1337
1338
1339
1340
1341
1342
1343
1344
1345
1346
1347
1348
1349
1350
1351
1352
1353
1354
1355
1356
1357
1358
1359
1360
1361
1362
1363
1364
1365
1366
1367
1368
1369
1370
1371
1372
1373
1374
1375
1376
1377
1378
1379
1380
1381
1382
1383
1384
1385
1386
1387
1388
1389
1390
1391
1392
1393
1394
1395
1396
1397
1398
1399
1400
1401
1402
1403
1404
1405
1406
1407
1408
1409
1410
1411
1412
1413
1414
1415
1416
1417
1418
1419
1420
1421
1422
1423
1424
1425
1426
1427
1428
1429
1430
1431
1432
1433
1434
1435
1436
1437
1438
1439
1440
1441
1442
1443
1444
1445
1446
1447
1448
1449
1450
1451
1452
1453
1454
1455
1456
1457
1458
1459
1460
1461
1462
1463
1464
1465
1466
1467
1468
1469
1470
1471
1472
1473
1474
1475
1476
1477
1478
1479
1480
1481
1482
1483
1484
1485
1486
1487
1488
1489
1490
1491
1492
1493
1494
1495
1496
1497
1498
1499
1500
1501
1502
1503
1504
1505
1506
1507
1508
1509
1510
1511
1512
1513
1514
1515
1516
1517
1518
1519
1520
1521
1522
1523
1524
1525
1526
1527
1528
1529
1530
1531
1532
1533
1534
1535
1536
1537
1538
1539
1540
1541
1542
1543
1544
1545
1546
1547
1548
1549
1550
1551
1552
1553
1554
1555
1556
1557
1558
1559
1560
1561
1562
1563
1564
1565
1566
1567
1568
1569
1570
1571
1572
1573
1574
1575
1576
1577
1578
1579
1580
1581
1582
1583
1584
1585
1586
1587
1588
1589
1590
1591
1592
1593
1594
1595
1596
1597
1598
1599
1600
1601
1602
1603
1604
1605
1606
1607
1608
1609
1610
1611
1612
1613
1614
1615
1616
1617
1618
1619
1620
1621
1622
1623
1624
1625
1626
1627
1628
1629
1630
1631
1632
1633
1634
1635
1636
1637
1638
1639
1640
1641
1642
1643
1644
1645
1646
1647
1648
1649
1650
1651
1652
1653
1654
1655
1656
1657
1658
1659
1660
1661
1662
1663
1664
1665
1666
1667
1668
1669
1670
1671
1672
1673
1674
1675
1676
1677
1678
1679
1680
1681
1682
1683
1684
1685
1686
1687
1688
1689
1690
1691
1692
1693
1694
1695
1696
1697
1698
1699
1700
1701
1702
1703
1704
1705
1706
1707
1708
1709
1710
1711
1712
1713
1714
1715
1716
1717
1718
1719
1720
1721
1722
1723
1724
1725
1726
1727
1728
1729
1730
1731
1732
1733
1734
1735
1736
1737
1738
1739
1740
1741
1742
1743
1744
1745
1746
1747
1748
1749
1750
1751
1752
1753
1754
1755
1756
1757
1758
1759
1760
1761
1762
1763
1764
1765
1766
1767
1768
1769
1770
1771
1772
1773
1774
1775
1776
1777
1778
1779
1780
1781
1782
1783
1784
1785
1786
1787
1788
1789
1790
1791
1792
1793
1794
1795
1796
1797
1798
1799
1800
1801
1802
1803
1804
1805
1806
1807
1808
1809
1810
1811
1812
1813
1814
1815
1816
1817
1818
1819
1820
1821
1822
1823
1824
1825
1826
1827
1828
1829
1830
1831
1832
1833
1834
1835
1836
1837
1838
1839
1840
1841
1842
1843
1844
1845
1846
1847
1848
1849
1850
1851
1852
1853
1854
1855
1856
1857
1858
1859
1860
1861
1862
1863
1864
1865
1866
1867
1868
1869
1870
1871
1872
1873
1874
1875
1876
1877
1878
1879
1880
1881
1882
1883
1884
1885
1886
1887
1888
1889
1890
1891
1892
1893
1894
1895
1896
1897
1898
1899
1900
1901
1902
1903
1904
1905
1906
1907
1908
1909
1910
1911
1912
1913
1914
1915
1916
1917
1918
1919
1920
1921
1922
1923
1924
1925
1926
1927
1928
1929
1930
1931
1932
1933
1934
1935
1936
1937
1938
1939
1940
1941
1942
1943
1944
1945
1946
1947
1948
1949
1950
1951
1952
1953
1954
1955
1956
1957
1958
1959
1960
1961
1962
1963
1964
1965
1966
1967
1968
1969
1970
1971
1972
1973
1974
1975
1976
1977
1978
1979
1980
1981
1982
1983
1984
1985
1986
1987
1988
1989
1990
1991
1992
1993
1994
1995
1996
1997
1998
1999
2000
2001
2002
2003
2004
2005
2006
2007
2008
2009
2010
2011
2012
2013
2014
2015
2016
2017
2018
2019
2020
2021
2022
2023
2024
2025
2026
2027
2028
2029
2030
2031
2032
2033
2034
2035
2036
2037
2038
2039
2040
2041
2042
2043
2044
2045
2046
2047
2048
2049
2050
2051
2052
2053
2054
2055
2056
2057
2058
2059
2060
2061
2062
2063
2064
2065
2066
2067
2068
2069
2070
2071
2072
2073
2074
2075
2076
2077
2078
2079
2080
2081
2082
2083
2084
2085
2086
2087
2088
2089
2090
2091
2092
2093
2094
2095
2096
2097
2098
2099
2100
2101
2102
2103
2104
2105
2106
2107
2108
2109
2110
2111
2112
2113
2114
2115
2116
2117
2118
2119
2120
2121
2122
2123
2124
2125
2126
2127
2128
2129
2130
2131
2132
2133
2134
2135
2136
2137
2138
2139
2140
2141
2142
2143
2144
2145
2146
2147
2148
2149
2150
2151
2152
2153
2154
2155
2156
2157
2158
2159
2160
2161
2162
2163
2164
2165
2166
2167
2168
2169
2170
2171
2172
2173
2174
2175
2176
2177
2178
2179
2180
2181
2182
2183
2184
2185
2186
2187
2188
2189
2190
2191
2192
2193
2194
2195
2196
2197
2198
2199
2200
2201
2202
2203
2204
2205
2206
2207
2208
2209
2210
2211
2212
2213
2214
2215
2216
2217
2218
2219
2220
2221
2222
2223
2224
2225
2226
2227
2228
2229
2230
2231
2232
2233
2234
2235
2236
2237
22

Σ
SÆCULUM III

ΚΛΗΜΕΝΤΟΣ

ΤΟΥ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΩΣ

ΤΑ ΕΥΡΙΣΚΟΜΕΝΑ ΠΑΝΤΑ.

—
CLEMENTIS

ALEXANDRINI

OPERA QUÆ EXSTANT OMNIA

JUXTA EDIT. OXON. AN. 1715.

ACCEDUNT

D. NICOLAI LE NOURRY

COMMENTARIA IN OMNES CLEMENTIS ALEXANDRINI LIBROS.

ACCURANTE ET RECOGNOSCENTE J.-P. MIGNE,

BIBLIOTHECÆ CLERI UNIVERSÆ,

SIVE

CURSUM COMPLETORUM IN SINGULOS SCIENTIÆ ECCLESIASTICÆ RAMOS EDITORE.

—
TOMUS SECUNDUS
—

—
VENEUNT DUO VOLUMINA 22 FRANCIS GALICIS.

—
C EXCUDEBATUR ET VENIT APUD J.-P. MIGNE EDITOREM.
EN VIA DICTA D'AMBOISE, PROPE PORTAM LUTETIÆ PARISIORUM VULGO D'ENFER NOMINATAM,
SEU PETIT-MONTROUGE.

—
1857

1860. May 28
Gray Fund.
\$2.87

HARVARD COLLEGE LIBRARY

ELENCHUS

AUCTORUM ET OPERUM QUI IN HOC TOMO IX CONTINENTUR.

CLEMENS ALEXANDRINUS.

Stromata.	col. 9
Liber Quis dives salvetur.	603
⊙ Excerpta ex scriptis Theodoti et doctrinæ quæ Orientalis vocatur ad Valentini tempora spectantia.	681
Eclogæ ex Scripturis propheticis.	697
Fragmenta.	729
Scholia vetera in Clementis Alexandrini <i>Protrepticum ad Græcos et Pædagogi</i> libros tres. <i>Nicolas</i>	777
⊙ Dissertationes D. Le Nourry de omnibus Clementis Alexandrini operibus.	795

FRAGMENTUM OMISSUM.

Octavum *Stromatum* librum vel omnino desiderari, vel, si verus est titulus ejus qui exstat, certe esse imperfectum, jam diu critici docuerunt. Nunc libri octavi Vaticanum hoc fragmentum habemus, addendum parallelis pag. 643, 751, 755. Contradicit autem, ut arbitror, Clemens Alex. iis qui metempsychosin tuebantur, quam fabulam non aliunde quam ex Ægypto hausisse Pythagoram, tradit Diodorus Siculus I, 98, quicum conferendi sunt Herodotus II, 123, et Origenes *contra Celsum* I, 20, 32. Quanta enimvero Græci poetæ, philosophi, artificesque ab Ægyptiis mutuati fuerint, docent late Diodorus Siculus I, 96 sqq., Herodotus II, 50, 85; Clemens Alex. *Strom.* I, 15, 16; VI, 2, 4; Eusebius *Præpar. evang.* I, 6; III, 4; X, 4 sqq. — Ang. Mai, *Script. vet.* tom. VII, pag. 88.

Κλήμεντος ἐκ τοῦ ἡ' στρώματος.

Ὁ Θεὸς ἡμᾶς ἐποίησεν οὐ πρόντας· ἐχρὴν γὰρ καὶ εἰδέναι ἡμᾶς ὅπου ἦμεν, εἰ προῆμεν, καὶ πῶς καὶ διὰ τί δεῦρο ἦκαμεν· εἰ δὲ οὐ προῆμεν, τῆς γενέσεως αἴτιος μόνος ὁ Θεός· ὥς οὖν οὐκ ὄντας ἐποίησεν, οὕτως καὶ γενομένους σώζει τῇ ἰδίᾳ χάριτι.

Clementis ex octavo stromate.

Fecit nos Deus antea non existentes. Si enim antea exstitimus, nosse debemus ubi et qualiter exstitimus et cur huc venimus. Si autem non antea exstitimus, creationis nostræ solus auctor Deus est. Sicut ergo nos ante non existentes creavit, sic et creatos gratia sua servat

ΚΛΗΜΕΝΤΟΣ ΤΟΥ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΩΣ ΣΤΡΩΜΑΤΕΩΝ

ΤΩΝ ΕΙΣ ΟΚΤΩ ΛΟΓΟΣ ΠΕΜΠΤΟΣ.

CLEMENTIS ALEXANDRINI STROMATUM LIBER QUINTUS.

233 CAPUT PRIMUM.

De fide.

Περὶ μὲν τοῦ γνωστικοῦ τοσαῦτα ὡς ἐν ἐπιδρομῇ· ἄνωγον δὲ ἔτι καὶ τὰ ἐξῆς, καὶ δὴ τὴν πίστιν αὐ-
τῶν διαθητέον. Εἰσὶ γὰρ οἱ τὴν μὲν (1) πίστιν ἡμῶν
περὶ τοῦ Υἱοῦ, τὴν δὲ γνώσιν περὶ τοῦ Πνεύματος
εἶναι διαστέλλοντες. Ἀέλιθε δὲ αὐτοὺς, ὅτι πιστεύσαι
μὲν ἀληθῶς τῷ Υἱῷ δεῖ, ὅτι Υἱὸς, καὶ ὅτι ἦλθεν,
καὶ πῶς, καὶ διὰ τί, καὶ περὶ τοῦ πάθους· γινώσκειν δὲ
ἀνάγκη, τίς ἐστὶν ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ. Ἡδὴ δὲ οὐτε ἡ
γνώσις ἀνευ πίστεως, οὐδ' ἡ πίστις ἀνευ γνώσεως.
Ὅς μὴ οὐδὲ ὁ Πατὴρ ἀνευ Υἱοῦ· ἅμα γὰρ τῷ Πατρί
Υἱὸς Πατὴρ. Υἱὸς δὲ περὶ Πατρὸς ἀληθῆς διδάσκα-
λος· καὶ ἵνα τις πιστεύσῃ τῷ Υἱῷ, γινώσκειν δεῖ τὸν
Πατέρα, πρὸς ὃν καὶ ὁ Υἱός. Αὐθις τε, ἵνα τὸν Πα-
τέρα προγινώσκων, πιστεύσῃ καὶ τῷ Υἱῷ, ὅτι ὁ τοῦ
Θεοῦ Υἱὸς διδάσκει· ἐκ πίστεως γὰρ εἰς γνῶσιν διὰ
Υἱοῦ Πατὴρ. Γινώσκεις δὲ Υἱὸν καὶ Πατέρα ἡ κατὰ τὸν
κινῶνα τὸν γνωστικόν, τὸν τῷ ὄντι γνωστικόν, ἐπιβολὴ
καὶ διὰ τῆς ἐστὶν ἀληθείας διὰ τῆς ἀληθείας (2).
Ἡμεῖς ἄρα ἐσμεν οἱ ἐν τῷ ἀπιστομένῳ πιστοί, καὶ
οἱ ἐν τῷ ἀγνώστῳ γνωστικοί· τοῦτέστιν ἐν τῷ πᾶσι
ἀγνοούμενῳ καὶ ἀπιστομένῳ, ὀλίγοις δὲ πιστευο-
μένῳ τε καὶ γινωσκομένῳ, γνωστικοί· γνωστικοὶ δὲ,
ὡς λόγῳ ἔργα ἀπογραφόμενοι, ἀλλ' αὐτῇ τῇ θεωρίᾳ.
Μακάριος ὁ λέγων εἰς ὧτα ἀκούοντων· πίστις δὲ
ὧτα ψυχῆς. Καὶ ταύτην ἀνίσταται τὴν πίστιν ὁ Κύ-
ριος, λέγων· Ὁ ἔχω ὧτα ἀκούειν, ἀκουέτω· ἵνα
ἐκ πιστεύσας συνῇ ἃ λέγει ὡς λέγει. Ἀλλὰ τι καὶ
Ὅμηρος ὁ ποιητῶν πρεσβύτατος, ἐπὶ τοῦ αἰσθάνε-
σθαι τῷ ἀκούειν, ἰδιῶς (3) ἀντὶ γενικοῦ χρησάμε-
νος·

De Gnostico quidem, hæc quodammodo cursim
sumus persecuti; jam autem pergamus ad ea quæ
deinceps consequuntur. Atque fides quidem rursus
est consideranda; sunt enim qui ita distinguant,
ut fidem quidem nostram esse de Filio, cognitionem
autem esse de Spiritu dicant. Non animadverterunt
autem, quod vere quidem credere oportet Filio, et
quod Filius, et quod venerit, et quo modo, et pro-
pter quid, et de passione: nosse autem necesse
est quis sit Filius Dei. Jam vero neque est cognitio
sine fide, neque fides sine cognitione. Sed neque
Pater est sine Filio; simul enim cum eo, quod est
Pater, est Filii Pater. Filius autem verus est de
Patre magister: et ut credat quis Filio, oportet
nosse Patrem, ad quem refertur etiam Filius. Et
rursus, ut Patrem præcognoscamus, oportet cre-
dere Filio, quoniam eum docet Dei Filius. Ex fide
enim ad cognitionem per Filium Pater. Cognitionis
autem Filii et Patris, quæ est ex gnostica regula,
ea quidem, quæ vere sit regula cognitionis, est
conceptio et comprehensio veritatis per veritatem.
Nos ergo sumus fideles in eo, quod non creditur,
et Gnostici in eo, quod non cognoscitur: hoc est,
Gnostici in eo, quod ignoratur ab omnibus et non
creditur, tamen a paucis creditur et cognoscitur.
Gnostici vero, non oratione opera describentes, sed
ipsa contemplatione. Beatus qui dicit in aures
audientium. Fides autem sunt aures animæ. Hanc
autem fidem tacite innuit Dominus, dicens: Qui

✠ P. 643, 644 ED. POTTER, 544, 545 ED. PARIS.

(1) *Mér.* Hanc particulam in Flor. omissam ipsa C
structura ratio postulat. SYLBURG.

(2) Ἀληθείας διὰ τῆς ἀληθείας. Respicere vi-
detur Joan. xiv, 6, 7: Λέγει αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς· Ἐγώ

εἰμι ἡ ὁδὸς, καὶ ἡ ἀλήθεια, καὶ ἡ ζωὴ. Οὐδεὶς
ἔρχεται πρὸς τὸν Πατέρα εἰ μὴ δι' ἐμοῦ. Εἰ ἐγώ
κεντρεῖ με, καὶ τὸν Πατέρα μου ἐγγνώσκετε ἄν.

(3) Ἰδιῶς. Forte melius εἰδιῶς, speciali. SYLB.

PATROL. GR. IX.

habet aures audiendi, audiat ¹, ut scilicet cum crederit, intelligat ea quæ dicit, ut dicit. Cæterum Homerus quoque, poetarum antiquissimus, pro sentiendo, verbo audiendi, hoc est specie pro genere, usus, scribit: *Cum audiebant maxime et ipsi*. In summa enim, concentus et consensio fidei amorum, in uno sine versatur, nempe salute. Verus autem nobis testis est Apostolus dicens: *Desidero enim videre vos, ut aliquod vobis donum impertiar spiritale, ut vos confirmemini. Hoc autem est, ut simul consolationem in vobis accipiam per eam, quæ est inter nos invicem, fidem, vestram et meam* ². Et rursus paulo inferius subjungit: *Justitia autem Dei in ipso revelatur ex fide in fidem* ³. Videtur ergo Apostolus duplicem fidem annuntiare, vel potius unam, quæ augmentum suscipit et perfectionem. Nam communis quidem fides alteri subjicitur tanquam fundamentum. Iis quidem certe qui cupiebant curari, ut qui fideliter moverentur, dicebat: *Fides tua te salvum fecit* ⁴. Quæ autem eximie superædificatur, fidei consummatur, et rursus perficitur per eam, quæ accedit ex doctrina et ratione peragendi mandata. Hujusmodi erant apostoli, de quibus dictum est, *fidem montes transmovere et arbores transplantare* ⁵. Unde cum sensissent magnitudinem potestatis, rogabant ut adderetur eis fides, quæ ut *granum sinapis* ⁶ morderet utiliter animam, et in ipsa adeo cresceret, ut in ipsa requiescerent de rebus sublimibus rationes. Si quis enim Deum scit natura, ut existimat ✠ Basilides, intelligentiam eximiam fidem simul et regnum vocans, et creaturam essentia dignam, prope enim qui fecit ipsam esse interpretans essentiam, sed non potestatem, et naturam, et substantiam creaturæ quæ superari non potest indefinitam pulchritudinem, non autem

vos, ... *μάλιστα δ' δε' ἔκλινον αὐτοί* (4), γράφει. Τὸ γὰρ ὅλον, ἡ συνφύλα καὶ ἡ συμφωνία τῆς ἀμφοῖν (5) πίστεως, εἰς ἐν πέρας καταγίνεται, τὴν σωτηρίαν. Μάρτυς ἡμῖν νημερτής ὁ Ἀπόστολος, λέγων· Ἐπιποθῶ γὰρ ἰδεῖν ὑμᾶς, ἵνα τι μεταδῶ χάρισμα ὑμῖν πνευματικὸν εἰς τὸ στηριχθῆναι ὑμᾶς. Τοῦτο δέ ἐστι, συμπαρακληθῆναι ἐν ὑμῖν διὰ τῆς ἐν ἀληθείᾳ πίστεως ὑμῶν τε καὶ ἐμοῦ. Καὶ πάλιν ὑποδάς, ἐπάγει· Δικαιοσύνη δὲ Θεοῦ ἐν αὐτῷ ἀποκαλύπτεται ἐκ πίστεως εἰς πίστιν. Φαίνεται οὖν ὁ Ἀπόστολος διττὴν καταγγέλλων πίστιν· μᾶλλον δὲ μίαν, ἀξῆσιν καὶ τελειώσιν ἐπιδοχομένην. Ἡ μὲν γὰρ κοινὴ (6) πίστις καθάπερ θεμέλιος ὑπόκειται· τοῖς γ' οὖν θεραπευθῆναι ποθοῦσιν ὁ Κύριος πιστῶς κινουμένοις, ἐπέλεγεν· Ἡ πίστις σου σέσωκέ σε· ἡ δὲ β' ἐξαιρέτως ἐπιδοχομουμένη συνελεοῦται τῷ πιστῷ, καὶ συναπαρτίζεται αὐτῇ ἐκ μαθήσεως περιγινομένη καὶ τοῦ λόγου τὰς ἐντολὰς ἐπιτελεῖν (7)· ὅποιοι ἦσαν οἱ ἀπόστολοι, ἐφ' ὧν τὴν πίστιν ὄρη μετατιθέναι, καὶ δένδρα μεταφυτεύειν δύνασθαι εἰρηται. Ὅθεν, αἰσθόμενοι τοῦ μεγαλείου τῆς δυνάμεως, ἤξιουν (8) προστιθέναι αὐτοῖς πίστιν τὴν ὡς κόκκον σινάπεως ἐπιδάκνουσαν ὠφελίμως τὴν ψυχὴν, καὶ ἐν αὐτῇ αὔξουσαν μεγαλωσθῆναι, ὡς ἐπαναπαύεσθαι αὐτῇ τοὺς περὶ τῶν μεταρσίων (9) λόγους. Εἰ γὰρ φύσει (10) τις τὸν Θεὸν ἐπίσταται, ὡς Βασιλεὶς οἶεται, τὴν νόσιν τὴν ἐξαιρετον πίστιν ἅμα καὶ βασιλείαν, καὶ καλῶν κτίσιν οὐσίας ἀξίαν· τοῦ ποιήσαντος πλησίον ὑπάρχειν αὐτὴν ἐρμηνεύων οὐσίαν, ἀλλ' οὐκ ἐξουσίαν, καὶ φύσιν, καὶ ὑπόστασιν κτίσεως ἀνυπερθέτου κάλλος ἀδιόριστον, οὐχὶ δὲ ψυχῆς αὐτεξουσίου, λογικὴν συγκατάθεσιν λέγει τὴν πίστιν. Παρέλκουσι τοίνυν αἱ ἐντολαί, αἱ τε κατὰ τὴν παλαιάν, αἱ τε κατὰ τὴν νέαν Διαθήκην, φύσει σωζόμενου, ὡς Οὐαλεντίνος βούλεται, τινός, καὶ φύσει πι-

¹ Matth. xi, 15. ² Rom. i, 11, 12. ³ Ibid. 17. ⁴ I Cor. xiii, 2. ⁵ Luc. xiii, 18. ✠ P. 645 ED. POTTER, 546 ED. PARIS.

⁶ Matth. ix, 22. ⁷ Matth. xvii, 20; Luc. xvii, 6;

(4) *Μάλιστα δ' δε' ἔκλινον αὐτοί*. Alludere videtur ad illud Achillis, *Iliad*. A:

Ὅς κε θεοῖς ἐπιπεσθῆται, μάλα γ' ἔκλινον αὐτοῦ, A. SYLBURG. — Scribendum potius,

..... *μάλιστα, δὲ τ' ἔκλινον αὐτοί*.

..... *maxime autem aydinnt ipsi*.

Quod hemistichium sumptum est ex *Odyss. Z*, vers. 186.

(5) *Ἀμφοῖν*. Scilicet, magistri ac discipuli.

(6) *Κοινή*. Hoc est ea, quæ vulgo Christianorum convenit: quam opponit τῇ ἐξαιρέτως ἐπιδοχομουμένη, qualis erat apostolorum fides.

(7) *Καὶ τοῦ λόγου τὰς ἐντολὰς ἐπιτελεῖν*. Cum hac clausula subaudiendum ὡς, significatione finali pro ἵνα, ut cum alibi, tum supra p. 196, lin. 18. SYLBURG.

(8) *Ἡξιούν*. Nempe apostoli, Luc. xvii, 5: *Καὶ εἰπον οἱ ἀπόστολοι τῷ Κυρίῳ*. Πρόσθες ἡμῖν πίστιν. Dein respicit Luc. xiii, 18, 19, ubi Christus de regno celorum dicit: *Ὅμοια ἐστὶ κόκκῳ σινάπεως, ὃ λαβὼν ἄνθρωπος ἔβαλεν εἰς κῆπον ἐαυτοῦ, καὶ ἠβήσας, καὶ ἐγένετο εἰς δένδρον μέγα, καὶ τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ κατεσκήνωσεν ἐν τοῖς κλάδοις αὐτοῦ*. Conf. Matth. xiii, 31; Marc. iv, 31.

(9) *Τῶν μεταρσίων*. Hoc est rerum sublimitum, quæ vulgi captum superant: quæ τὰ πετεινὰ mystice significare dicuntur.

(10) *Εἰ γὰρ φ*. Hæc non adeo difficilia essent, ac jam videntur, si Basilidæ scripta exstarent, ex quibus ejus dogmata plene intelligi possent; interea vero, dum aliquid melius se obtulerit, sic scribi et explicari posse videntur: *Εἰ γὰρ φύσει τις τὸν Θεὸν ἐπίσταται, ὡς Βασιλεὶς οἶεται, τὴν νόσιν, καὶ τὴν ἐξαιρετον πίστιν, ἅμα καὶ τὴν βασιλείαν καλῶν κτίσιν οὐσίας ἀξίαν τοῦ ποιήσαντος, καὶ πλησίον ὑπάρχειν αὐτὴν ἐρμηνεύων οὐσίαν, ἀλλ' οὐκ ἐξουσίαν, καὶ φύσιν καὶ ὑπόστασιν, κτίσεως ἀνυπερθέτου κάλλος ἀδιόριστον, οὐχὶ δὲ ψυχῆς αὐτεξουσίου λογικὴν συγκατάθεσιν λέγει τὴν πίστιν. Nam si quis Deum scit per naturam, ut opinatur Basilides, qui intelligentiam, et eximiam fidem, simul ac regnum vocat creaturam dignam essentia Creatoris, et prope illum existere non potentiam sed essentiam interpretans, et naturam, et substantiam; inexploratam quamdam recentis creaturæ pulchritudinem, non vero rationalem liberæ animæ assensionem dicit esse fidem. Nam Basilides affirmabat, intelligentiam, eximiam fidem et regnum cæleste ad quosdam homines natura pertinere; et per naturam eos, non autem per rectum arbitrii usum, Deo similes et propinquos fieri; proinde fidem illis a prima creatione, absque prævia exercitatione vel doctrina, insitam esse; unda eam vocat κτίσεως ἀνυπερθέτου (vel, si mavis, ἀνυπερθέτου) κάλλος.*

στοῦ, καὶ ἐκλεκτοῦ ὄντος, ὡς Βασιλεῖδης νομίζει· Ἄν δ' ἂν καὶ διχα τῆς τοῦ Σωτῆρος παρουσίας χρόνῳ ποτὲ ἀναλαμβάναι δύνασθαι τὴν φύσιν. Εἰ δὲ ἀναγκαίαν τὴν ἐπιδημίαν τοῦ Κυρίου φῆσαιεν, οἴχεται αὐτοῖς τὰ τῆς φύσεως ἰδιώματα, μαθήσει, καὶ καθάρσει, καὶ τῇ τῶν ἔργων εὐποιίᾳ, ἀλλ' οὐ φύσει σωζομένης τῆς ἐκλογῆς. Ὁ γ' οὖν Ἀβραάμ, δι' ἀκοῆς πιστεύσας τῇ φωνῇ (11), τῇ ὑπὸ τὴν δρῦν τὴν ἐν Μαιδωρῇ ἐπαγγελιαμένη· *Σοὶ δίδωμι τὴν γῆν ταύτην καὶ τῷ σπέρματι σου*· ἦτοι ἐκλεκτὸς ἦν, ἢ οὐ. Ἀλλ' εἰ μὲν οὐκ ἦν, πῶς εὐθέως ἐπίστευσεν οἷον φυσικῶς; εἰ δὲ ἦν ἐκλεκτός, λήγεται αὐτοῖς ἡ ὑπόθεσις, ἐδρισχομένης καὶ πρὸ τῆς τοῦ Κυρίου παρουσίας ἐκλογῆς, καὶ δὴ καὶ σωζομένης· *Ἐλογίσθη γὰρ αὐτῷ εἰς δικαιοσύνην*. Ἐὰν γάρ τις τοιμήσας λέγῃ, Μαρκίωνι ἐπόμενος, τὸν Δημιουργὸν σώζειν τὸν εἰς αὐτὸν πιστεύσαντα, καὶ πρὸ τῆς τοῦ Κυρίου παρουσίας, ἐκλογῆς καὶ δὴ καὶ σωζομένης τὴν ἰδίαν αὐτοῦ σωτηρίαν (12) παρ' εὐδοκίμῃσεται (13) αὐτῷ ἡ τοῦ Ἀγαθοῦ δύναμις, ὅλῃ καὶ μετὰ τὸν ὄν· αὐτῶν εὐφημῶμενον Δημιουργὸν ἐπιβαλλομένην σώζειν, καὶ αὐτὴ ἦτοι μαθήσει ἢ καὶ μιμήσει τούτου. Ἀλλὰ καὶ οὕτως ἔχων σώζῃ κατ' αὐτοὺς ὁ Ἀγαθός, οὔτε τοὺς ἰδίους, οὔτε μετὰ τῆς γνώμης τοῦ πεποιηκότος τὴν κτίσιν ἐπιχειρεῖ τὴν σωτηρίαν, βίᾳ δὲ ἢ δόλῳ. Καὶ πῶς ἐστὶ ἀγαθὸς ὁ οὕτως, καὶ ὕστερος; Εἰ δὲ ὁ τόπος διαφέρει, καὶ ἡ μονὴ τοῦ παντοκράτορος λείπεται ἀπὸ τῆς τοῦ ἀγαθοῦ θεοῦ μονῆς· ἀλλ' ἡ τοῦ σώζοντος βούλησις οὐκ ἀπολείπεται τοῦ ἀγαθοῦ, ἢ γε προκατάρξασθαι. Ἀνόητοι ἄρα οἱ ἄπιστοι ἐκ τῶν προδιηγουμένων ἡμῖν δείκνυνται· Ἀλλ' ἡ γὰρ (14) *τρίβοι αὐτῶν διεστραμμέναι, καὶ οὐκ ἴσασι εἰρήνην*, φησὶν ὁ προφήτης. *Τῆς δὲ μωρὰς καὶ ἀπαιδευτοῦς ζητήσεις παρατεῖσθαι ὁ θεοπέσιος παρήνεσε Παῦλος, ὅτι γεννώσι μάχας*· ὁ τε Αἰσχύλος (15) *κέκραγε*· *les ostenditur. Semitæ enim eorum sunt perversæ, et ineruditas quæstiones ritare*, divinitus suasit Paulus

Tâ μηδὲν ὥρλουντα μὴ πόνει μάτην.

Τὴν μὲν γὰρ μετὰ πίστεως συνιούσαν ζήτησιν, ἐποικοδομοῦσαν τῷ θεμελίῳ τῆς πίστεως τὴν μεγαλοπρεπῆ τῆς ἀληθείας γνῶσιν, ἀρίστην ἴσμεν. Ἰσμεν δὲ ὡς ἄρα οὕτε τὰ φανερά ζητεῖται, οἷον, εἰ ἡμέρα ἐστίν, ἡμέρας οὕσης· οὕτε τὰ ἄδηλα καὶ οὐδέποτε γενησόμενα φανερά, ὡς τὸ, εἰ ἀρτιοὶ εἰσιν οἱ ἀστέρες ἢ περιττοί· ἀλλ' οὐδὲ τὰ ἀντιστρέφοντα (16)· ἀν-

A animæ libero arbitrio utentis rationalem assensionem dicit fidem. Sunt ergo supervacanea præcepta tam in Veteri quam in Novo Testamento, cum natura salvus fiat aliquis, ut vult Valentinus, et sit natura fidelis et electus, ut putat Basilides; fieri etiam poterat ut, absque adventu Servatoris, aliquo tandem tempore posset natura resplendere. Sin autem necessarium dixerint adventum Domini, evanescit eis naturæ prærogativa: cum doctrina et purgatione et honorum operum effectione, non autem natura, servetur electio. Abraham itaque, qui per auditum credidit voci, quæ sub quercu, quæ erat in Mambre, est pollicita: Do tibi terram hanc et semini tuo, electusne erat, an non? Sed si non erat quidem, quomodo statim credidit tanquam naturaliter? sin autem erat electus, solutum est eorum fundamentum, cum invenitur atque etiam salva fiat electio ante adventum Domini: Reputatum est enim ei ad justitiam. Si quis enim ausit dicere, sequens Marcionem, Creatorem servare eum, qui in ipsum credidit, etiam ante adventum Domini, cum propria ejus salute servetur etiam electio; plus quam par sit ab eo commendabitur Boni potestas, ut quæ sero, et post eum, qui ab eis jactatur, Creatorem, ipsa quoque salutem dare aggrediatur, vel ab eo edocta, vel eum imitans. Quod si ita se habens, dei salutem Bonus, ex eorum sententia, neque suos, neque cum ejus voluntate qui fecit creaturam, tum aggreditur dare salutem, sed vi, vel dolo. Et quomodo erit utique bonus qui sic facit, et est posterior? Si autem differt locus et mansio Omnipotentis, remota est a mansione boni Dei; at ejus, qui dat salutem, voluntas non est remota a bono, ut quæ prior cœperit. Ex iis ergo, quæ diximus, 234 infideles esse amentes ostenditur. Semitæ enim eorum sunt perversæ, et ineruditas quæstiones ritare, divinitus suasit Paulus, quoniam generant pugnas; et clamat Æschylus: Ne in iis labores temere, quæ nihil juvant.

Nam eam quidem, quæ una cum fide convenit, quæstionem, quæ fundamento fidei superædificat splendidam ac magnificam veritatis cognitionem, optimam esse scimus. Scimus autem, quod neque ea utique quærentur, quæ sunt manifesta; ut, exempli causa, an sit dies, cum est dies; neque ea quæ sunt incerta, et nunquam fieri possunt ma-

⁷ Gen. xvii, 8. ⁸ Ibid. xv, 6; Rom. iv, 3. ⁹ P. 646 ED. POTTER, 547 ED. PARIS. ¹⁰ Isa. lxx, 8. ¹¹ II Tim. ii, 23.

(11) *Τῇ φωνῇ*. Dictum est Abramo. Gen. xvii, 8: *Καὶ δώσω σοι καὶ τῷ σπέρματι σου τὴν γῆν, ἣν κατοικεῖς*. Verum non eo loco, sed cap. xviii, 1, dicitur Deus juxta quercum in Mambre cum eo versatus fuisse.

(12) *Τὴν ἰδίαν αὐτοῦ σ*. Hoc est, salutem Creatori propriam, seu ab illo collatam.

(13) *Παρενδοκίμησεται*. Perperam interpres, commendabitur. Verti debuit, obscurabitur. Nam *παρενδοκίμειν* est gloriam alicujus superare, adeoque obscurare. Suidas, Παρενδοκίμησας, νικησάσης, ἦτοι εἰς δόξαν ὑπερβάσας. Vult auctor, quod si quos *παρὰν* Creator, quem hæretici mali omnis auctorem esse putabant, ante Christi adventum servaverit, consequi, ut ab eo boni Dei, quem Christi pa-

trem appellabant, potestas et gloria obscuretur, ut qui non ex se, sed per imitationem Creatoris homines salvos præstet.

(14) *Αἱ γ. Isa. lxx: Αἱ γὰρ τρίβοι αὐτῶν διεστραμμέναι, ὥς διδοῦναι, καὶ οὐκ οἶδασιν εἰρήνην*.

(15) *Αἰσχύλος*. Theodoretus lib. iv. *Contra Græcos* citat hunc versum:

*Τὰ μηδὲν ὥρλουντα μὴ ζῆται μάτην·
Ne quære frustra, quæ nihil tibi conferunt;* non ut habet Clemens, μὴ πόνει μάτην. COLLECT. Versus ille in Æschyli *Prometheo victo* exstat.

(16) *Τὰ ἀντιστρέφοντα*. Quid ea sint, docebit A. Gellius lib. ix, cap. ult., et plenius lib. v, cap. 10.

nifesta, ut illud, sintne stellæ pares an impares; sed neque ea quæ convertantur; ea vero convertuntur, quæ ab iis, qui adversantur in disserendo, ex æquo dici possunt; ut illud, an sit animal, quod est in utero, an non animal. Quartus modus est, quando ex alterutra horum parte producit argumentum, contra quod dici, et quod solvi non potest. Si ergo quærendi causa omnibus modis de medio tollitur, fides firmatur ac stabilitur. Eis ergo illud producimus, contra quod dici non potest, quod Deus est, qui dicit, et de unoquoque eorum, de quibus quæro, tradit in scriptis. Quis est ergo adeo impius et a Deo alienus, ut Deo non credat, et probationes a Deo postulet, tanquam ab hominibus? Rursus ex quæstionibus, aliæ quidem sensu indigent; ut si quis quærat, an ignis sit calidus, aut nix alba: aliquæ vero admonitione et increpatione, ut ait Aristoteles: ut illa interrogatio, an oporteat honorare parentes. Sunt etiam quædam dignæ quæ puniantur; cujusmodi est, quærere probationes, an sit Providentia. Cum sit ergo Providentia, non ex Providentia factam fuisse et prophetiam, et eam, quæ in Servatorem facta est, œconomiam, putare, est nefarium. Et fortasse ne conari quidem oportet hæc demonstrare, cum sit manifesta divina Providentia, ex aspectu omnium, quæ videntur, effectorum, quæ arte constant et sapientia, quorum alia quidem ordine fiunt, alia vero ordine manifestantur. Qui nos autem essentia et vita impertiit, etiam participes fecit rationis, nos simul convenienter rationi volens, et bene vivere. Nam Logos Patris universorum non est verbum, quod proferatur, sed sapientia et Dei bonitas manifestissima: et etiam omnipotens potestas et vere divina, quæ non est ejusmodi ut intelligi non possit vel ab iis qui ipsam non continentur, voluntas omnia continens sua omnipotentia. Quoniam autem partim quidam sunt infideles, partim vero contentiosi, non omnes assequuntur boni perfectionem. Nam neque fieri potest ut sine nostro animi proposito consequamur, neque universum est positum in nostra voluntate; quale est, quod est eventurum: gratia enim servamur¹¹, sed non absque bonis operibus;

✠ P. 647 ED. POTTER, 548 ED. PARIS. ¹¹ Ephes. II, 5.

(17) Ἀριστοτέλης. Respicit auctor Aristotelis Topic. lib. I, c. 11: Οὐ δεῖ δὲ πᾶν πρόβλημα, οὐδὲ πᾶσαν θέσιν ἐπισκοπεῖν· ἀλλ' ἀπορήσειεν ἂν τις τῶν λόγων θεωμένων, καὶ μὴ κολάσεως, ἢ αἰσθησεως. Οἱ μὲν γὰρ ἀπορροῦντες, πότερον δεῖ τοὺς θεοὺς τιμᾶν, καὶ τοὺς γονεῖς ἀγαπᾶν, ἢ οὐ, κολάσεως δέονται· οἱ δὲ πότερον ἢ χιὼν λευκὴ, ἢ οὐ, αἰσθησεως. Οὐδὲ δὴ ὧν σύγγενος ἢ ἀπὸδείξει, οὐδὲ ὧν λίαν πόρρω· τὰ μὲν γὰρ οὐκ ἔχει ἀπορίαν, τὰ δὲ πλείω ἢ κατὰ γυμναστικὴν. Nec vero oportet omne problema, aut omnem thesin in quæstionem revocare; sed eum, de qua quispiam posset dubitare egens rationum, non pænæ, aut sensus. Nam qui ambigunt, utrum oporteat deos colere, et parentes diligere, necne, pænâ; qui vero dubitant, utrum nix sit alba, necne, sensu indigent. Nec igitur de his disceptare oportet, quorum in promptu est demonstratio, nec quorum est nimis remota; quoniam illa non habent dubitationis

αἰτίας· ἐπ' ἱσῆς ἐστὶν εἰπεῖν, ὥς τὸ, εἰ ζῶν τὸ κατὰ γαστρίδος. ἢ οὐ ζῶν. Τέταρτος ἐστὶ τρόπος, ὅτ' ἂν ἐκ θατέρου τούτων μέρους ἀνατιβήρητον καὶ ἄλυσον ἐνθύμημα προτεινῇται. Εἰ τοίνυν ἡ τοῦ ζητεῖν αἰτία κατὰ πάντας τοὺς τρόπους ἀναιρεῖται, πῶς τις ἐμπαύεται· προτεινόμεν γὰρ αὐτοῖς τὸ ἀνατιβήρητον ἐκεῖνο, ὃ ὁ θεὸς ἐστὶν ὁ λέγων, καὶ περὶ ἐνὸς ἐκάστου ὧν ἐπιζητῶ, παριστάς ἐγγράφως. Τίς οὖν ἐστὶ ἄθεος ἀπιστεῖν θεῷ, καὶ τὰς ἀποδείξεις ὡς παρὰ ἀνθρώπων ἀπαιτεῖν τοῦ θεοῦ; Πάλιν τῶν ζητημάτων ἃ μὲν αἰσθησεως δεῖται, οἷον, ἐὰν ζητῇ τις εἰ τὸ πῦρ θερμὸν ἢ ἡ χιὼν λευκὴ· τινὰ δὲ νοουσιᾶς καὶ ἐπιπλήξεως, ὥς φησιν Ἀριστοτέλης (17), ὥς τὸ ἐρώτημα ἐκεῖνο, εἰ χρὴ γονεῖς τιμᾶν· ἐστὶ δὲ ἃ καὶ κολάσεως δεῖται· ὅποσον ἐστὶ τὸ αἰτεῖν ἀποδείξεις εἰ Πρόνοια ἐστὶ. Πρόνοιας τοίνυν οὐσης, μὴ κατὰ Πρόνοιαν γεγονέναι πᾶσαν τὴν τε προφητείαν καὶ τὴν περὶ τὸν Σωτῆρα οἰκονομίαν, ἡγεῖσθαι ἀνόσιον. Καὶ ἴσως οὐδὲ χρὴ τὰ τοιαῦτα πειρᾶσθαι ἀποδεικνύναι, φανερὰς οὐσης τῆς θείας Προνοίας ἐκ τε τῆς βίβλου τῶν ἁρμύων πάντων τεχνικῶν καὶ σοφῶν ποιημάτων· καὶ τῶν μὲν τάξει γινόμενων, τῶν δὲ τάξει φανερομένων· ὃ δὲ μεταδόξας ἡμῖν τοῦ εἶναι τε καὶ ζῆν, μεταδέδωκε καὶ τοῦ λόγου, λογικῶς τε ἅμα καὶ εὐ ζῆν ἐθέλων ἡμᾶς. Ὁ γὰρ τοῦ Πατρὸς τῶν ὁλῶν λόγος οὐχ οὗτός ἐστιν ὁ προφορικὸς, σοφία δὲ καὶ χρηστότης φανερωτάτη (18) τοῦ θεοῦ, δύναμις τε αὐτοῦ παγκρατὴς καὶ τῷ ὄντι θεία· οὐδὲ τοῖς μὴ ὁμολογοῦσιν ἀκατανόητος, θέλημα παντοκρατορικόν (19). Ἐπεὶ δὲ οἱ μὲν ἀπιστοὶ, οἱ δὲ ἐριστικοί, οὐ πάντες τυγχάνουσι τῆς τελειότητος τοῦ ἀγαθοῦ. Οὐ γὰρ ἄνευ προαιρέσεως τυχεῖν οἶόν τε· οὐ μὴν οὐδὲ τὸ πᾶν ἐπὶ τῇ γνώμῃ τῇ ἡμετέρᾳ κεῖται· οἷον τὸ ἀποδοχόμενον· χάριτι γὰρ σωζόμεθα (20)· οὐκ ἄνευ μέντοι τῶν καλῶν ἔργων· ἀλλὰ δεῖ μὲν πεφυκότας πρὸς τὸ ἀγαθόν, σπουδὴν τινα περιποιησθαι πρὸς αὐτό· δεῖ δὲ καὶ τὴν γνώμην ὑγιῆ κατεῆσθαι, τὴν ἀμετανόητον πρὸς τὴν θῆραν τοῦ καλοῦ· πρὸς ὅπερ μάλιστα τῆς θείας χρῆζομεν χάριτος, διδασκαλίας τε ὁρθῆς, καὶ εὐπαθείας (21) ἀγνῆς, καὶ τῆς τοῦ Πατρὸς πρὸς αὐτὸν (22) ὁλικῆς. Ἐνδεεμένους γὰρ τῷ γεῶδει σώματι, τῶν μὲν αἰσθητῶν διὰ σώμα-

nem, hæc vero majorem habent, quam exercitationis dialecticæ conveniat.

(18) Φανερωτάτη. Conf. Protreptici pag. 86, not. 3.

(19) Θέλημα παντοκρατ. Conf. Pædagog. lib. III, c. ult., p. 309, not. 6. Clemens infra p. 573, edit. Paris.: Τῷ παντοκρατορικῷ βουλήματι ὑπέχων λόγον καὶ εὐθύνας. Omnipotentis voluntati rationem reddens.

(20) Χάριτι σωζόμεθα. Ephes. II, 5, Χάριτί ἐστε σωσωμένοι.

(21) Εὐπαθείας. Forte convenientius εὐπειθείας, obedientiæ. SYLB.

(22) Πρὸς αὐτόν. Scribendum πρὸς αὐτόν, ad se. Respicit auctor Christi verba Joan. VI, 44: Οὐδεὶς δύναται ἐλθεῖν πρὸς με, ἐὰν μὴ ὁ Πατήρ, ὁ πέμψας με, ἐλκύσῃ αὐτόν.

το; ἀντιλαμβανόμεθα, τῶν δὲ νοητῶν δι' αὐτῆς τῆς λογικῆς ἐφαπτόμεθα δυνάμει. Ἐὰν δὲ τις αἰσθητῶς τὰ πάντα καταλήψεσθαι προσδοκῇ, πάρῳθεν τῆς ἀληθείας πέπτωκε. Πνευματικῶς γ' οὖν ὁ Ἀπόστολος ἐπὶ τῆς γνώσεως τοῦ Θεοῦ γράφει· *Βλέπομεν γὰρ νῦν ὡς δι' ἐσόπτρου* (23)· τότε δὲ πρόσωπον πρὸς πρόσωπον. Ὀλίγοις γὰρ ἡ τῆς ἀληθείας θέα δέδοται. Λέγει γ' οὖν καὶ Πλάτων ἐν τῇ *Ἐπινομίδι* (24)· *Οὐ φημι δυνατόν εἶναι πᾶσιν ἀνθρώποις* (25) *μακαρίους τε καὶ εὐδαίμονι γίνεσθαι, κλῆν ὀλίγων. Μέχρι περ ἂν ζῶμαι* (26), τοῦτο διορίζομαι· καλὴ δὲ ἔλπις τελευτήσαντι, τυχεῖν ἀπάντων. Τὰ ἴσα τοῖς βούλεται τὰ παρὰ Μωϋσεῖ· *Οὐδεὶς ὄψεται μου τὸ πρόσωπον* (27), καὶ ζήσεται. Ἀἴλον γὰρ, μηδένα ποτὲ δύνασθαι παρὰ τὸν τῆς ζωῆς χρόνον τὸν Θεὸν ἐναργῶς καταλαβέσθαι. *Οἱ καθарοὶ δὲ τῇ καρδίᾳ τὸν Θεὸν ὁφονται*, ἐπὶ οἱ εἰς τὴν ἐσχάτην ἀφικωνται τελειώσιν. Ἐπεὶ γὰρ ἠσθένει πρὸς κατάληψιν τῶν νῦν ἡ ψυχὴ, θεοῦ διδασκάλου ἐδεήθημεν· καταπέμπεται ὁ Σωτὴρ, τῆς ἀγαθοῦ κτήσεως διδάσκαλός τε καὶ χορηγός, τὸ ἀπόρρητον τῆς μεγάλης προνοίας ἁγίου γνώρισμα· *Ποῦ τοίνυν γραμματεὺς, ποῦ συζητητὴς τοῦ αἰῶτος τούτου; οὐχὶ ἐμῶραθεν ὁ Θεὸς τὴν σοφίαν τοῦ κόσμου τούτου;* φησί. Καὶ πάλιν· *Ἀπολῶ τὴν σοφίαν τῶν σοφῶν, καὶ τὴν σύνεσιν τῶν συνετῶν ἀθετήσω*· τῶν δοκησιδῶν καὶ ἐριστικῶν τούτων δηλονότι. Παγκάλως γ' οὖν Ἱερεμίας φησί· *Τάδε λέγει Κύριος· Στήτε ἐπὶ ταῖς ὁδοῖς, καὶ ἐρωτήσατε* (28) *τρίβους αἰωνίας, πόλα ἐστὶν ἡ ὁδὸς ἡ ἀγαθὴ, καὶ βαδίσετε ἐν αὐτῇ, καὶ εὐρήσατε ἀντισμῶν ταῖς ψυχαῖς ὑμῶν*. Ἐρωτήσατε, φησί, καὶ πύθεσθε παρὰ τῶν εἰδόντων ἀφιλονεικῶς καὶ ἀδριεως. Μαθόντες δὲ ἄρα τῆς ἀληθείας τὴν ὁδόν, εὐθεὶαν βαδίζωμεν ἀμεταστρεπτῇ, ἄχρις ἂν περιτύχωμεν τῷ ποδομένῳ. Εἰκότως ἄρα ὁ μὲν βασιλεὺς Πρωμαίων (Νουμᾶς ὄνομα αὐτῷ), Πυθαγόριος (29) ὢν, πρῶτος ἀνθρώπων ἀπάντων Πίστειος καὶ Εἰρήνης (30) ἱερὸν ἰδρύσατο. Τῷ δὲ Ἀδραμ

sed oportet quidem, cum natura apti simus ad bonum, ad id aliquod adhibere studium. Oportet autem mentem quoque habere sanam, et quæ nulla retardetur pœnitentia a pulchri venatione, ad quod quidem maxime divina opus habemus gratia, rectaque doctrina, castaque et munda animi affectuone, et Patris ad ipsum attractione. Terreno enim corpori illigati, sensilia quidem per corpus apprehendimus; quæ intelligentia autem percipiuntur, per ipsam vim rationis. Si quis autem expectaverit fore ut omnia sensiliter comprehendat, longe a veritate excidit. Spiritualiter quidem certe scribit Apostolus de Dei cognitione: *Videmus enim nunc tanquam per speculum, tunc autem facie ad faciem*¹². Paucis enim datum est spectaculum veritatis. Dicit itaque Plato quoque in *Epinomide*: *Haud dixerim fieri posse, ut omnes homines sint beati et felices, præterquam pauci. Donec vixeret, hoc sic definiam. Bona autem spes est fore ut, postquam excessero, omnia consequar*. Eadem sibi volunt quæ dicuntur apud Moysen: *Nemo videbit faciem meam, et viuet*¹³. Clarum est enim, neminem unquam vitæ tempore posse Deum evidenter comprehendere. *Qui sunt autem mundi corde, Deum videbunt*¹⁴, postquam ad extremam pervenerint perfectionem. Cum enim ad ea, quæ sunt comprehendenda, imbecillis esset anima, et divino magistro egeremus, demittitur Servator, boni possessionis et doctor et suppetitor, arcanum magnæ providentiæ sanctumque signum et indicium: *Ubi est ergo scriba? ubi inquisitor hujus sæculi? non infatuavit, inquit, Deus sapientiam hujus mundi*¹⁵? Et rursus: *Perdam sapientiam sapientum, et intelligentiam intelligentium*· reprobabo¹⁶: horum scilicet, qui sibi videntur sapientes, et sunt contentiosi. Pulcherrime itaque dicit Jeremias: *Hæc dicit Dominus: Stare in viis, et interrogare semitas æternas, quænam sit via bona, et in ea ambulate, et invenietis expiationem animabus vestris*¹⁷. Interrogate, inquit, et audite ab

¹² I Cor. xiii, 12. ¹³ Exod. xxxiii, 20. ¹⁴ Matth. v, 8. ¹⁵ I Cor. i, 20. ¹⁶ Ibid. 19; Isa. xxix, 14. ¹⁷ Jer. v, 16. ✠ P. 648 ED. POTTER, 549 ED. PARIS.

(23) *Nῦν ὡς δι' ἐσόπτρου*. I. Cor. xiii, ἀρτι δι' ἐσόπτρου.

(24) *Ἐπινομίδι*. Quæ sequuntur, in ipso *Epinomidis* principio exstant.

(25) *Δυνατόν εἶναι πᾶσιν ἀνθρώποις*. Plato, ἔπειτα δυνατόν ἀνθρώποις, omisso πᾶσιν, quod supervacaneum est.

(26) *Μέχρι περ ἂν ζῶμαι*. Scribendum potius ex Platone μέχρι περ ἂν ζῶμεν, quamdiu vivimus.

(27) *Οὐδεὶς ὄψεται μου τὸ πρόσωπον*. Οὐ γὰρ μὴ ἰδῇ ἀνθρώπος τὸ πρόσωπόν μου. Exod.

(28) *Ἐρωτήσατε τρ. Ἐρωτήσατε τρίβους Κυρίου αἰωνίους, καὶ ἴδετε πόλα ἐστὶν ἡ ὁδός*. Jerem.

(29) *Πυθαγόριος*. Conf. *Strom.* i, p. 358, not.

(30) *Πίστειος καὶ Εἰρήνης*. Πίστειος καὶ Τέρμονος, *Fidei et Termini*, ut refert in Numa Plutarchus, pag. 70, edit. Paris.: Πρῶτον δὲ φασὶ καὶ Πίστειος καὶ Τέρμονος ἱερὸν ἰδρύσασθαι· καὶ τὴν μὲν Πίστιν ὅρκον ἀποδείξαι· Πρωμαίους μέγιστον, ὃ χροῦμενοι μέχρι νῦν διατελοῦσιν· ὁ δὲ Τέρμων δρος ἂν τις εἴη, καὶ θύουσιν αὐτῷ δημοσίᾳ καὶ ἰδίᾳ κατὰ τοὺς

τῶν ἀγρῶν περιορισμούς νῦν μὲν ἐμφύχα, τὸ παλαιὸν δὲ ἀναίμακτος ἦν θυσία, Νουμᾶ φιλοσοφῆσαντος, ὡς χρὴ τὸν ὅριον Θεὸν, εἰρήνης, καὶ δικαιοσύνης μάρτυν ὄντα, φόνου καθαρὸν εἶναι. Nunc Numam memorant primum Fidei et Termini templum (perperam interpretes templa vertit) excitavisse: fidem autem constituisse Romanis maximum iusjurandum, quod etiamnum observant. Termino publice et private in finibus agrorum immolant, hoc quidem tempore animalia, olim hostia erat inanimata; docente Numa, debere eos Deum Terminalem, cum pacis sit præses, et arbiter justitiæ, cæde purum esse. Hinc patet, unde factum sit, quod Clemens Pacem pro Termino dixerit: scilicet Terminus, ὅριος ὢν θεός, cum esset limitibus terræ præpositus deus, erat quodammodo εἰρήνης φύλαξ, pacis custos, ut Plutarchi verbis utar. Alii soli Fidei templum a Numa constructum fuisse memorant. Livius lib. i: *Et soli Fidei solemne constituit. Ad id sacrarium Flamines bigis curru arcuato vehi jussit, manumque ad digitos usque involuta rem divinam facere: significantes, fidem tutandam, sedemque ejus etiam*

lis qui norunt, citra contentionem et decertationem. Cum didicerimus autem viam veritatis, recta ingrediamur, minime nos retro convertentes, donec consecuti simus id, quod desideratur. Merito ergo rex quidem Romanorum, (Numa erat ei nomen) cum esset Pythagoreus, primus ex omnibus hominibus posuit templum Fidei et Pacis. *Abraham autem, qui credidit, reputata fuit iustitia*¹⁸. Is cum sublimem eorum, quæ in aere eveniunt, et excelsum eorum, quæ in cælo moventur, persequeretur philosophiam, vocabatur Abram, quod exponitur *Pater sublimis*. Postea autem, cum in cælum suspexisset, sive viso in spiritu Filio, ut quidam exponunt, sive glorioso angelo, sive etiam alias agnito **235** Deo, creatura et quolibet ejus ordine præstantiore, assumit alpha, nempe cognitionem unius et solius Dei, et dicitur Abraham : ut qui pro naturæ indagatore, sapiens, et Dei amicus factus esset. Exponitur enim *pater electus, sonitus*. Verbum enim voce prolatum *sonat*. Hujus autem *pater*, est mens ; ejus autem, qui est virtute præditus, est mens *lecta*. Mihi autem lubet Acragantium poetam laudare, qui fidem laudibus sic celebrat :

Dilecti, scio quod verum sermonibus insit,

Quos dico, res difficilis sed et ardua valde, Atque ægre mentem fidei subit impetus ipsam.

Propterea hortatur quoque Apostolus¹⁹, *Ut fides*

¹⁸ Rom. iv, 3, 5, 9, 22. ✕ P. 649 ED. POTTER.

in dextris sacratam esse. Dionysius Halicarnæssensis *Antiquitatum Roman.* lib. ii : Πρώτος ἀνθρώπων ἱερὸν ἰδρύσατο Πίστει· δημόσιας, καὶ θυσίας αὐτῇ κατεστήσατο, καθάπερ καὶ τοῖς ἄλλοις θεοῖς, δημοτελεῖς. Primus omnium hominum Numa Fidei publicæ templum sacravit, assignatis ex ærario sacrificiis, quemadmodum diis cæteris. Ibidem vero honorum etiam, qui diis Terminalibus solvebantur, meminuit.

(31) Οὗτος. Philo Judæus lib. *De Abrahamo* pag. 561 : Ἐκκαλεῖτο γὰρ Ἀβραὰμ τὸ ἀργαῖον ὄνομα, προσεῖρηθῇ δὲ ὕστερον Ἀβραὰμ· φωνῇ μὲν ἑνὸς στοιχείου τοῦ α διπλασιασθέντος, δυνάμει δὲ μεγάλου πράγματος καὶ δόγματος ἐνδείξιμένου τὴν μεταβολήν. Ἀβραὰμ μὲν γὰρ ἐρμηνεύθῃ ἐστὶ πατὴρ μετέωρος· Ἀβραὰμ δὲ πατὴρ ἐκλεκτός ἡχοῦς· τὸ μὲν πρότερον ἐμφαίνει τὸν ἀστρολογικὸν καὶ μετεωρολογικὸν ἐπικαλούμενον, ὅτῳ τῶν Χαλδαίων δογμάτων ἐπιμελούμενον, ὡς ἂν τις πατὴρ ἐγγόνων ἐπιμεληθεῖ· τὸ δ' ὕστερον τὴν σοφόν. Διὰ μὲν γὰρ τῆς ἡχοῦς τὸν προφητικὸν λόγον ἀντίκειται, διὰ δὲ τοῦ πατρὸς τὸν ἡγεμόνα τοῦ· πατὴρ γὰρ ὁ ἐνδιάθετος, φύσει τοῦ λεγομένου πρεσβύτερός τε ὢν, καὶ τὰ λεκτέα ὑποσπείρων· διὰ δὲ τοῦ ἐπιλεγόμενου τὴν ἀστείον. Εἰκατος μὲν γὰρ καὶ πεφυρμένος ὁ φαῦλος τρόπος, ἐκλεκτός δὲ ὁ ἀγαθὸς ἐπικριθεὶς ἐξ ἀπάντων ἀριστοῖν. Prius enim Abram vocatus, mox cepit appellari Abraham, unius tantum duplicatione litteræ, videlicet a, sed quæ magnum quiddam significavit. Abram enim explicatur pater sublimis, Abraham vero pater electus vocis. Prius indicat virum astrologicum, et meteorologicum, Chaldaeorum placitis tanta cura deditum, quantam solent parentes impendere suis liberis : posterius vero, sapientem. Nam per vocem, sermo prolatus subindicatur : per patrem, mens, cuius est principatus. Nam sermo internus naturaliter est pater prolatus, ut antiquior, et qui dicenda seminat. Cæterum quod additur electus, bonitatem declarat. Nam quidquid malum est, confusum et indigestum est ; bonum vero eligitur, ut præcipuum inter omnia. Similia scribit idem auctor lib. *De nominum mutatione*, pagg. 1054, 1055.

πιστεύσαντι, δικαιοσύνη ἐλογίσθη. Οὗτος (31), τὴν μετάρσιον τῶν κατὰ τὸν ἀέρα συμβαινόντων, καὶ τὴν μετέωρον τῶν κατὰ τὸν οὐρανὸν κινουμένων φιλοσοφίαν μετῶν, Ἀβραὰμ ἐκκαλεῖτο· ὁ μεθερμηνεύεται, πατὴρ μετέωρος. Ὑστερον δὲ, ἀναβλέψας εἰς τὸν οὐρανὸν, εἶτε τὸν Ὑλὸν (32) ἐν τῷ πνεύματι ἰδὼν, ὡς ἐξηγούνται τινες, εἶτε ἀγγελὸν ἐνδοξόν, εἶτε καὶ ἄλλως ἐπιγνούς Θεὸν κρείττονα (33) τῆς ποιήσεως, καὶ πάσης τῆς ἐν αὐτῇ τάξεως, προσλαμβάνει τὸ ἄλφα, τὴν γνῶσιν τοῦ ἑνὸς καὶ μόνου Θεοῦ, καὶ λέγεται Ἀβραὰμ· ἀντὶ φυσιολόγου σοφῶς καὶ φιλόθεος γενόμενος. Ἐρμηνεύεται μὲν γὰρ πατὴρ ἐκλεκτός ἡχοῦς (34)· ἡχεῖ μὲν γὰρ ὁ γεγωνὴς λόγος (35)· πατὴρ δὲ τούτου ὁ νοῦς· ἐξελεγχμένος δὲ ὁ τοῦ σπουδαίου νοῦς. Καὶ μοι σφόδρα ἐπαινεῖν ἐπείσει τὸν Ἀκραγαντῖνον (36) ποιητὴν ἐξυμνοῦντα τὴν πᾶσιν ὡδὲ πως·

Exponitur enim *pater electus, sonitus*. Verbum enim voce prolatum *sonat*. Hujus autem *pater*, est mens ; ejus autem, qui est virtute præditus, est mens *lecta*. Mihi autem lubet Acragantium poetam laudare, qui fidem laudibus sic celebrat :

Ἵ φηλοῖ, οἶδα μὲν οὖν, ἔτ' ἀληθεῖ (37) παρὰ μύθοις,

Οὗς ἐγὼ ἐξερῶ· μᾶλα δ' ἀργαλεῖ γε τέτυκται Ἀνδράσι, καὶ δύσζηλος ἐπὶ φρένα, πιστίος ὁρμη. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ Ἀπόστολος παρακαλεῖ, *ἵνα ἡ πίστις*

¹⁹ I Cor. ii, 5.

(32) Τὸν Ὑλόν. Illum intelligit, qui ab Abrahamo se visendum præbuit, Gen. xvii, 1, quem nonnulli Dei angelum, plerique vero ex antiquis Patribus Filium unigenitum fuisse existimant. Conf. Justinus M. *Dialogus cum Tryphone*.

(33) Θεὸν κρεῖτ. Apud Philonem hæc etiam sequuntur p. 562 : Τῷ μὲν οὖν μετεωρολογικῷ μετῶν οὐδὲν κόσμου τὸ παράπαν εἶναι δοκεῖ, ὃ καὶ τὰς τῶν γινόμενων αἰτίας ἀνατίθῃ· ὁ δὲ σοφὸς ἀκριβεστέροις ὁμμασιν ἰδὼν τὸ τελεώτερον νοητὸν, ἀρχὸν τε καὶ ἡγεμονεῖον, ὃν οὐ τὰ ἄλλα δεσπόζεται καὶ κυβερνᾶται. Itaque meteorologico viro, nihil omnino majus hoc mundo videtur, quem etiam rerum auctorem existimat. At sapiens certioribus oculis videns illum perfectiorem, intelligibilem rectorem ac principem, cuius dominum agnoscunt cætera, et imperata faciunt, etc.

(34) Ἢχοῦς. Scribendum ἡχοῦς, soni, in genit. cas. ab ἡχώ. Sic enim Philo plus quam semel in lib. *De mutatione nominum* : Ἀβραὰμ δὲ πατὴρ ἐκλεκτός ἡχοῦς. Abraham autem, pater electus soni.

(35) Ὁ γεγωνὴς λόγος. Id est, ὁ προφητικὸς λόγος. Philo libro jam dicto : Φαμέν δὲ τὴν μὲν ἡχώ τὸν προφητικὸν εἶναι λόγον· τοῦ γὰρ ζῶου ἡχεῖον ἡργαῖον ἐστὶ τὸ φωνητήριον· τούτου δὲ πατέρα τὸν νοῦν· ἀπὸ γὰρ διανοίας, ὡς περ ἀπὸ πηγῆς, φύεται τὸ τοῦ λόγου ὕμν· ἐκλεκτὸν δὲ τὸν τοῦ σοφοῦ· ὃ τι γὰρ ἀριστον ἐν τούτῳ· Quare dicimus sonum esse ore prolatus orationem, siquidem animantis resonans instrumentum est vocale. Atque hujus parentem, appellamus mentem. Nam a mente, tanquam a fonte, flumen orationis profunditur. Electum autem sapienti tribuimus ; quod enim præstantissimum est, in hoc inest.

(36) Ἀκραγαντῖνος. Nempe Empedocles.

(37) Ἐτ' ἀλ. A. et H. δτ' ἀληθεῖ, quando vera... et seq. vers. Οὗς γ' ἐγὼ ἐξερῶ. Rursum, H. ms. περὶ μύθοις pro παρὰ μύθοις· et seq. versu idem ms. ἀργαλεῖος, contra structuræ normam ; forte pro ἀργαλέος. STUBERG.

ἡμῶν μὴ ᾗ ἐν σοφίᾳ ἀνθρώπων τῶν πείθειν ἐπαγγελλομένων (38), ἀλλ' ἐν δυνάμει θεοῦ, τῇ μόνῃ καὶ ἀνευ τῶν ἀποδείξεων διὰ ψιλῆς τῆς πίστεως αἰῶ-
ζειν δυνάμεν. Δοκούντων γὰρ ὁ δοκιμώτατος γι-
νώσκει συλλάσσειν· καὶ μὲν τοὶ καὶ δίκη καταλή-
φεται ψευδῶν τέκτορας καὶ μάρτυρας, ὁ Ἐφέ-
σιος (39) φησιν. Οἶδε γὰρ καὶ οὗτος, ἐκ τῆς βαρβάρου φιλοσοφίας (40) μαθὼν, τὴν διὰ πυρὸς κάθαρ-
σιν (41) τῶν κακῶς βεβιωκότων, ἣν ὕστερον ἐκπύ-
ρωσαν ἐκάλεσαν οἱ Στωικοὶ (42)· καθ' ὃν καὶ τὸν
ἰδίως ποιεῖν ἀναστήσεσθαι (43) δογματίζουσι· τοῦτ'
ἐκείνο, τὴν ἀνάστασιν, περιέποντες. Ὁ δὲ Πλάτων (44)

(38) *Τῶν πείθειν ἐπαγγελλομένων*. Exprimit Apostoli verba, quibus affirmat prædicationem suam oὐκ ἐν πειθοῖς ἀνθρωπίνης σοφίας λόγους consistere.

(39) *Ἐφέσιος*. Scilicet Heraclitus.

(40) *Τῆς βαρβάρου φιλοσοφίας*. Hoc est, παρὰ Μουσέως καὶ τῶν προφητῶν, a Moyse et prophetis, ut paulo post ait. Conf. Theophilus, ad Autolye. sub finem lib. π.

(41) *Τὴν διὰ πυρὸς κάθαρσιν*. Heraclitus existimavit ignem esse primum principium, et proinde eo τὰ πάντα συνεστάναι, καὶ εἰς τοῦτο ἀναλυσθαι· omnia constare, et in eum omnia resolvi; ut refert Laertius lib. ix, segm. 7, 9; Plutarchus, *De placitis philosophorum* lib. i, c. 3; Cicero *Academicarum questionum* lib. iv; *De natura deorum* lib. iii; Aristoteles *Metaphys.* lib. i, c. 3; Clemens infra in hoc *Stromateo*, pag. 599, ἐκπύρωσιν meminit, ut etiam Sextus Empiricus *Hypotyposes* lib. i, c. 29; Marcus Antoninus, lib. iii, cap. 3, cum aliis pluribus.

(42) *Στωικοί*. Stoici duplicem mundi interitum statuebant, quorum alterum, καταλυσμόν, qui aqua; alterum, ἐκπύρωσιν, qui igne, inferendus esset. Etenim ope calidi et humidii omnia fieri putabant, γίνεσθαι δὲ τὸν κόσμον, ὅταν ἐκ πυρὸς ἡ οὐσία τραπῇ δι' αἰέρος εἰς ὑγρότητα· mundum vero fieri, cum substantia ex igne in humidum versa per aerem fuerit; ut refert Laertius lib. vii, seg. 142. Unde nil mirum, si iidem in ignem omnia reversura crediderint. Cicero *De natura deorum*, lib. 2: *Ex quo venturum nostri putant id, de quo Panætium adducere dicebant, ut ad extremum omnis mundus igne-cceret, cum humore consumpto neque terra ali posset, neque remearet aer, cuius ortus, aqua omni exhausta, esse non posset; ita reliqui nihil præter ignem*. Porro inter Stoicos, non solum Panætius ἀφθαρτον ἀπ-ζήνατον τὸν κόσμον, incorruptibilem asseruit mundum, ut loco jam dicto refert Laertius, sed Boëthius, Pseudo-Dionysius, et alii hoc dogma rejiciebant. Conf. Lipsii *Physiologia Stoicorum* lib. ii, dissert. 22, 23, 24.

(43) *Ἀναστήσεσθαι*. Mundum igne renovandum esse, cum Heraclitus, tum etiam Stoici sensere. Simplicius in Comment. in Aristot. *De cælo* lib. i, cap. 9: Καὶ ὁ Ἡράκλειτος δὲ ποτὲ μὲν ἐξάπτεσθαι φησι τὸν κόσμον, ποτὲ δὲ ἐκ πυρὸς αὐθις συνίστασθαι. Ταύτης δὲ τῆς δόξης ὕστερον ἐγένοντο οἱ Στωικοί. Heraclitus mundum quodam tempore dicit arsurum, alio vero tempore ex igne renovandum esse. Idem etiam sensere Stoici. Cicero post verba jam allata, *A quo igne rursum animante, inquit, ac Deo, renovatio mundi fieret, atque idem ornatus oriretur*. Multa in hac rem disputat Philo Judæus lib. *Quod mundus sit incorruptibilis*, p. 953 et seq. Chrysippus, *De providentia*, apud Lactantium lib. vii, c. 23: Τοῦτο δὲ οὕτως ἔχοντος, δῆλον ὡς οὐδὲν ἀδύνατον, καὶ ἡμᾶς μετὰ τὸ τελευτῆσαι πάλιν, περιόδῳ τινὶ ἐκλυμένων χρόνῳ, εἰς δὲ νῦν ἔσμεν ἀποκαταστήσεσθαι σχῆμα. Hoc cum ita se habeat, apparet non esse impossibile, ut et nos post mortem, sæculorum certis circuitibus revolutis, restituiamur in eum, quo nunc vivimus, statum. Tatianus, *Orat. ad Græcos*, p. 12,

A nostra non sit in sapientia hominum, qui profitentur persuadere; sed in Dei virtute, quæ sola et absque demonstrationibus, per solam fidem potest dare salutem. Eorum enim, qui sunt probati, probatissimus novit servare. Quin etiam falsorum quoque architectos et testes comprehendet justitia, inquit Ephesius. Norat enim ille, a barbara philosophia doctus, malorum hominum purgationem per ignem, quam Stoici ἐκπύρωσιν, exustionem, postea dixere, qui et per eam hunc talem quempiam revicturum docent, hujusmodi vocibus obtegentes resurrectionem. Plato autem terram quibusdam temporibus dicit per ignem

ed. Oxon.: Τὸν γὰρ Ζήνωνα διὰ τῆς ἐκπύρωσεως ἀποφαινόμενον ἀνίστασθαι πάλιν τοὺς αὐτοὺς ἐπὶ τοῖς αὐτοῖς· λέγω δὲ Ἄντων καὶ Μέλιτων κατηγορεῖν, Βούσριν δὲ ἐπὶ τῷ ξενικτονεῖν, καὶ Ἡρακλέα πάλιν ἐπὶ τῷ ἀθλεῖν· παραιτητέον. Jam quis non aversetur Zenonis sententiam, mundo per conflagrationem renovato, eosdem rursus homines ad eandem vitam eademque facinora resurgere; ut Anytum et Melitum ad Socratis accusationem, Busiridem ad hospites interimendos, Herculem ad repetendos certaminum labores? Ubi conf. Notæ. Origenes adv. Celsum lib. v, p. 244, 245, edit. Cantabrig.: Φασὶ δὲ οἱ ἀπὸ Στωῶς κατὰ παροδὸν ἐκπύρωσιν τοῦ παντὸς γενέσθαι, καὶ ἐξῆς αὐτῇ διακόσμησιν πάντ' ἀπαράλλακτα ἐχρῶσαν. Αἰνὺν δὲ ποτικὸν φιλοσοφίᾳ post sæculorum circuitum fore incendium universi, deinde ejus formationem, quæ eadem omnia habeat. Deinde addit: Κἂν μὴ νομιμάζωσιν οὖν τὸ τῆς ἀναστάσεως ὄνομα, τὸ πράγμα γε δηλοῦσιν. Quamvis igitur resurrectionis non usurpent vocabulum, rem tamen agnoscunt. Conf. quæ adnotavit G. Spencerus.

(44) *Πλάτων*. Integrum Platonis locum haud pigebit attulisse ex *Timæo*, p. 1043, ubi Ægyptius sacerdos Soloni Græcos rerum antiquarum imperitiores fuisse, hoc modo ostendit: Καὶ τινα εἰπεῖν τῶν ἱερῶν, εὐ μάλα παλαιῶν· Ὁ Σόλων, Σόλων, Ἕλληνας αἰεὶ παῖδες ἔστε, γέρον δὲ Ἕλληνα οὐκ ἔστιν. Ἀρχέτας οὖν, Πῶς τι τοῦτο λέγεσι; φάναι. Νόει ἔσθι, εἰπαίην, τὰς ψυχὰς πάντες· οὐδεμὴν γὰρ ἐν αὐταῖς ἔχετε δι' ἀρχαίαν ἀκοήν παλαιὰν δόξαν, οὐδὲ μάθημα· χρόνῳ πολλὸν οὐδέν. Τὸ δὲ τούτων αἴτιον τὸδε· πολλὰ καὶ κατὰ πολλὰ φθορὰ γέγονεν ἀνθρώπων, καὶ ἔσονται, πυρὶ μὲν καὶ ὕδατι μέγισται, μυριοὶ δὲ ἄλλοις ἑσονται, βραχυέστεραι· τὸ γὰρ οὖν καὶ παρ' ὑμῖν λεγόμενον, ὡς ποτε Φαίθων, Ἥλιος παῖς, τὸ τοῦ πατρὸς ἄρμα ζεύ-ξας, διὰ τὸ μὴ δυνατόν εἶναι κατὰ τὴν τοῦ πατρὸς δόξην ἐλαύνειν, τὰ τ' ἐπὶ γῆς ξυνέκρουσε, καὶ αὐτὸς καραυνοθεὶς διεφθάρη· τοῦτο μῦθος μὲν σχῆμα ἔχον λέγεται, τὸ δ' ἀληθές ἐστι, τὴν περὶ γῆν καὶ κατ' οὐρανὸν ἰόντων παράλαξις, καὶ διὰ μακρῶν χρόνων γινομένη τῶν ἐπὶ γῆς πυρὶ πολλῇ φθορά. Τότε οὖν ὅσοι κατ' ὅρη καὶ ἐν ὑψηλοῖς τόποις καὶ ἐν ξηροῖς οἰκοῦσι, μᾶλλον διόλλυνται τῶν ποταμῶν καὶ θαλάττῃ προσρικότων. Ἡμῖν δὲ ὁ Νεῖλος εἰς τε τὰ ἄλλα σωτήρ, καὶ τότε ἐκ ταύτης τῆς ἀπορίας αὖτις αὖτις λυόμενος· Ὅταν δ' αὖ οἱ θεοὶ τὴν γῆν ὕδασι καθαίροντες κατακλύζωσιν, οἱ μὲν ἐν τοῖς ὄρεσι διασίζονται, βαυκόλονοις τε, οἱ δ' ἐν ταῖς παρ' ὑμῖν πόλεσιν εἰς τὴν θάλατταν ὑπὸ τῶν ποταμῶν φέρονται. Κατὰ δὲ τὴν δὲ τὴν χώραν οὐτε τότε ἄλλοτε ἀνῶθεν ἐπὶ τὰς ἀρούρας ὕδωρ ἐπιέρει· τὸ δ' ἐναντίον, κάτωθεν ἐπανεῖναι πέφυκεν· ἔθεν καὶ δι' ἃς αἰτίας τὰνθάδε σωζόμενα λέγεται παλαιότατα. Tunc ex sacerdotibus quemdam grandem natu dixisse: O Solon, Solon, Græci pueri semper estis, nec quisquam e Græciis senex. Cur istud diceret, percontante Solone, respondisse sacerdotem: Quia juvenis semper vobis est animus, in quo nulla est ex vetustatis commemoratione prisca opinio, nulla cana scientia. Quod ideo vobis contingit, quia multa et varia hominum exitia fuerunt, eruntque. Maxima quidem ante ignis conflagrationem, aut aquæ inundatio: in-

et aquam expurgari, hoc modo : *Multi saepe fuerunt hominum interitus, et ✕ erunt igne quidem et aqua maximi; quin etiam aliis quoque innumerabilibus aliis breviores. Et paulo post subiungit: Reuera autem est eorum, quæ terram et cælum obeunt, immutatio, et qui post longa temporum intervalla, eorum, quæ sunt in terra, multo igne fit interitus. Deinde subiungit de diluvio: Quando autem rursus dii terram aquis expurgantes inundant, qui sunt quidem in montibus bubulci et pastores, conservantur; qui autem sunt in iis quæ sunt apud vos urbibus, in mare feruntur a fluviiis.* Ostendimus autem in primo *Sironate*, Græcorum philosophos dici fures, qui a Moyse et prophetis præcipua dogmata non grate acceperunt. Quibus illud quoque adjiciemus, quod angeli illi, quibus superna sors obtigerat, delapsi ad voluptates, enuntiarunt arcana mulieribus, et quæcunque angelis ad eorum venerunt cognitionem, cum alii celarent angeli, vel potius reservarent in adventum Domini. Illinc profluxit doctrina Providentiæ, et sublimium rerum revelatio. Cum autem prophetia jam Græcis esset tradita, tractatio de dogmatibus suscepta est a philosophis, alicubi quidem vera, ut qui scopum tangerent; alicubi vero falsa, cum quod allegoria occultaretur prophetica minime intelligerent: quod etiam paucis propositum est adnotare, ea quæ urgent persequentibus; fidem ergo non otiosam et solam, sed cum inquisitione ostendere oportere dicimus. Non hoc enim dico, non oportere omnino querere: *Quære enim, inquit, si invenies:*

*Quod autem queritur,
Capi potest; quod negligitur vero, effugit:*

ut ait Sophocles. Similia autem dicit etiam Menander comicus:

✕ P. 650 ED. POTTER, 550 ED. PARIS.

nibus provenire necesse est; minora vero aliis innumeris calamitatibus fieri. Nam quod apud vos fertur, *Phaethontem quondam Solis filium, curru ascendisse paternos, nec patris aurigatione servata, exarsisse terram, ipsumque flammis cælestibus constagrasse, quanvis subulosum videatur, verum quodammodo esse putandum est. Fit enim longo temporum intervallo cælestis circuitus permutatio quædam, quam inflammationis vastitas necessario sequitur. Tunc hi, qui edita et arida incolunt loca, magis pereunt, quam mari fluviiisque vicini. Nobis porro Nilus, cum in plerisque rebus salutaris est, tum huiusmodi a nobis arceat exitium. Quando vero dii aquarum colluvione terræ sordes diluunt, pastores ovium atque bubulci, qui juga montium habitant, periculum illud evadunt, vestra autem civitates in planitie sitæ impetu fluminum ad maria rapiuntur. Sed in hac nostra regione neque tunc, neque alias unquam aqua in agros descendit, contra vero sursum e terræ visceribus scaturit. Quamobrem antiquissimarum rerum apud nos monumenta servantur.*

(45) *Πολλὰ κ.* Hæc Platonis auctoritate sic distinguenda sunt: Πολλὰ κατὰ πολλὰ φθορὰν γένεσιν ἀνθρώπων, καὶ ἔσονται· κυρὶ μὲν καὶ ὕδατι μέγιστα, μῦρ. δ. Multa exitia fuerunt hominum, et posthac erunt: quarum maxima quidem ab igne et aqua, leviora ab aliis infinitis calamitatibus fiunt.

(46) *Τῆς παρ' ἡμῶν πόλεως.* Scribendum ex

τὴν γῆν χρόνους τοὺς διὰ πυρὸς καθαίρεσθαι καὶ ὕδατος ὡς πῶς φησι· Πολλὰ κατὰ (45) πολλὰ φθορὰν γένεσιν ἀνθρώπων, καὶ ἔσονται κυρὶ μὲν καὶ ὕδατι μέγιστα· μύριοι δὲ καὶ ἄλλοις ἔσονται βραχύτερα. Καὶ μετ' ὀλίγα ἐπιφέρει· Τὸ δ' ἀληθές, ἔστι τῶν περὶ γῆν καὶ κατ' οὐρανὸν ὁρῶν παρὰλλαξις, καὶ διὰ μακρῶν χρόνων γινομένη τῶν ἐπὶ γῆς κυρὶ πολλῶν φθορὰ. Ἐπειτα περὶ τοῦ κατακλισμοῦ ἐπιλέγει· Ὅτ' ἂν δ' αὖ θεοὶ γῆν ὕδασι καθαίροντες κατακλύζουσιν, οἱ μὲν, ἐν τοῖς ἔρεσι διασώζονται, βουκόλοι, νομῆες, οἱ δ' ἐν ταῖς παρ' ἡμῶν πόλεσιν (46) εἰς τὴν θάλασσαν ὑπὸ τῶν ποταμῶν γέρονται. Παρεστήσαμεν δ' ἐν τῇ πρώτῃ Στρωματῇ, κλέπτας λέγεσθαι τοὺς τῶν Ἑλλήνων φιλοσόφους, παρὰ Μουσειῶς καὶ τῶν προφητῶν τὰ κυριώτατα τῶν δογματικῶν οὐκ εὐχαρίστως (47) εἰληφότες. Οἷς δὲ καίτινα προσθήσομεν, ὥς οἱ ἄγγελοι (48) ἐκεῖνοι οἱ τὸν βῶα κλῆρον εἰληχότες, καταλιθίσαντες εἰς ἔδονας, ἐξεῖπον τὰ ἀπόρρητα ταῖς γυναῖξιν, ὅσα τε εἰς γνῶσιν αὐτῶν ἀφίχτο, κρυπτόντων τῶν ἄλλων ἀγγέλων, μᾶλλον δὲ τηρούντων εἰς τὴν τοῦ Κυρίου παρουσίαν. Ἐκεῖθεν ἡ τῆς Προνοίας διδασκαλία ἐρρύθη, καὶ ἡ τῶν μετεώρων ἀποκάλυψις, τῆς προφητείας δὲ ἥδη εἰς τοὺς τῶν Ἑλλήνων (49) διαδοθείσης, ἡ δογματικὴ πραγματεία τοῖς φιλοσόφοις, πῇ μὲν ἀληθῆς, κατὰ στόχον ἐπιβαλλομένοις, πῇ δὲ πεπλανημένη, τὸ ἐπιχειρημένον τῆς προφητικῆς ἀλληγορίας μὴ συνιέντων, γέγονεν· ὃ καὶ παρασημειῖσθαι πρόκειται διὰ βραχέων, ἐπιδραμοῦσι τὰ κατεπείγοντα. Τὴν πίστιν τοίνυν οὐκ ἀργῆν καὶ μόνην, ἀλλὰ σὺν ζητήσεσι δεῖν προβαλεῖν (50) φαμέν. Οὐ γὰρ τοῦτο λέγω, μηδ' ὧς ζητεῖν· Ζῆτει γάρ, καὶ εὐρήσεις, λέγει (51).

... τὸ δὲ ζητούμενον

Ἀλωτὸν ἐκφεύγει δὲ τὰ μελούμενον·

κατὰ τὸν Σοφοκλέα (52). Τὰ δ' ὅμοια καὶ Μένανδρος ὁ κωμικὸς λέγει·

Platone, ταῖς παρ' ὁμῶν πόλεσιν, vestris civitatibus. Agit enim Ægyptius sacerdos de Græcis civitatibus. Item paulo ante, βουκόλοι, νομῆες τε.

(47) Οὐκ εὐχαρίστως. Nempe, quia se invenisse jactabant, quæ ab aliis didicerant. Nam Græci philosophiam in Græcia natam gloriabantur. Diogenes Laertius proœmii seg. 4: Ἀφ' Ἑλλήνων ἤρξε φιλοσοφία, ἥς καὶ αὐτὸ τὸ ὄνομα τὴν βάρβαρον ἀπέστρεπται προσσηγορίαν. Philosophia a Græcis initium habuit, cujus et ipsum nomen barbarum omnino abhorret appellationem.

(48) Οἱ ἄγγελοι. Conf. p. 222, 310, 450, 693, 801, ed. Paris.

(49) Εἰς τοὺς τῶν Ἑλλήνων. Cum hoc commatio subaudiendum φιλοσόφους, aut simile quid. STILBURG.

(50) Προβαλεῖν. Non minus verum προβαλεῖν, progredi. SYLB.

(51) Λέγει. Nempe Christus, Matth. vii, 7; Luc. xi, 9: Ζητεῖτε, καὶ εὐρήσετε. Quod de oratione ad Deum dictum, Clemens ad rationis investigationem detorquet.

(52) Κατὰ τὸν Σοφοκλέα. Profert hanc sententiam J. Stobæus tit. 29, De assiduitate, ex Sophocle in *Œdipode*, et sequentem Menandri ex ejus *Eunuchio*. Senarii sunt, quos ita Latinis exprimere potes;

... quæ queri solent,

Cura indigere cuncta sapientes volunt. COLLECT.

... πάντα τὰ ζητούμενα
Δείσθαι μερίμνης φασὶν οἱ σοφώτατοι (53).

ἀλλὰ τὸ μὲν διορατικὴν τῆς ψυχῆς ἀποτείνειν πρὸς τὴν εὐφροσύνην, καὶ τὰ ἐμποδὼν διακαθαίρειν· φιλονεικίαν τε αὐτὴν καὶ φθόνον, καὶ τὴν ἐριν αὐτὴν, τὴν κακίστην ἐξ ἀνθρώπων ὁλουμένην, ἀπορρίψαι τέλειον.

Πηχάλως γὰρ ὁ Φιλίαςιος Τίμων (54) γράφει·

Φοιτῶ δὲ βροτολοιοῦς (55) ἔρις κενεὴν λελακυῖα,
Νείκης ἀνδροφρόνου κασιγνήτη καὶ ἐρίδος (56).
Ἡ τὰλλα (57) περὶ πάντα κυλινδεται· αὐτὰρ

ἔπειτα

Ἔστε βροτοὺς στῆριξε κάρη, καὶ ἐς ἐλπίδα βάλλει.

Ἔπειτα, ὀλίγον ὑποβάς, ἐπιφέρει·

Τίς γὰρ τοῦσδ' ὀλοῇ ἐριδι ξυνέτης μάχεσθαι;
Ἥχους σύνδρομος ὄχλος (58)· ὁ γὰρ, σιγῶσι χο-
λῶθελς,

Νοῦσον ἐπ' ἀνέρας ὥρσε κακὴν (59), ὀλέκοντο δὲ
[πολλοί·

περὶ ψευδαποφάσκοντος (60) λόγου καὶ κερατίνου (61),
διαλεληθότος (62) τε αὐτὴν καὶ κοροδοειλίνου, σωρτίου (63)
τε ἔτι καὶ ἐκκεκαλυμμένου (64), περὶ τε ἀμφιδο-

✕ P. 651 ED. POTTER, 551 ED. PARIS.

Apud Plutarchum in principio libri *De fortuna*, hoc Sophocleis dictum sic exstat :

... Πᾶν τὸ ζητούμενον

Ἄλωτόν, ἐκφύγει δὲ τὰ μελόμενον.

... Quidquid quaeritur,

Spes deprehendi est : omne neglectum perit.

(53) Σοφώτατοι, Σοφώτεροι Stobæus ex Eunucho Menandri hæc recitans serm. 29.

(54) Ὁ Φιλίαςιος Τίμων. Quis ille fuit, ex Aristotele docet Eusebius *Præp. evang.*, lib. xiv, c. 17 : Ἐγένετο δὲ μαθητὴς αὐτοῦ (Πύρρωνος) Τίμων Φιλίαςιος, ὃς τὸ μὲν πρῶτον ἐχόρευεν ἐν θεάτροις· ἔπειτα δ' ἐντυχὼν αὐτῷ, συνέγραψεν ἀργαλέας παρωδίας καὶ βωμολόχους, ἐν αἷς βεβλασφημήκεν πάντας τοὺς τότε φιλοσόφους. Οὗτος γὰρ ἦν ὁ τοὺς Σίλλους γράψας. Is Pyrrho discipulum habebat Timonem Philiassium, qui cum antea saltatorem ageret in scenis, ubi deinde Pyrrhonem audivisset, mordaces et aculeatos versus edidit, quibus totam philosophorum nationem proscribit. Fuit enim is Sillorum auctor. Conf. Diogenes Laertius lib. ix in Timone. Versus, qui jam sequuntur, sic recitat ex Timonis Sillis Eusebius ejusdem Operis lib. xv, cap. ult., ut quos Clemens priori, ille posteriori loco collocet.

(55) Φοιτῶ δὲ βρ. A. Φοιτῶ δ' ὁ βρ. et seq. versu, ἦ τ' ἄλλη· et C. ἦ τ' ἄλλα, quæ cæca, ex Eusebio. STLBURG.

(56) Ἐρίδος. Ἐρίτος, Euseb.
(57) Ἡ τὰλλα. Eusebius lib. xv *Præp. evang.* cap. 61, hæc Timonis carmina refert ex ejus Sillis, legitque, Ἡ τ' ἄλλα περὶ πάντα κυλινδεται, rectius quam apud Clementem, Ἡ τ' ἄλλα περὶ πάντα. Cæca omnes alias circum res voluit. Item, Ἐς βριθὸς ἐστῆριξε κάρη καὶ ἐς ἐλπίδα βάλλει, non ἐς τε βροτοὺς, vertitque Trapezuntius. Gravitatio confirmavit caput, et in spem conjicit. Est imitatio seu parodia illius loci *Iliad.* Δ, p. 153 edit. Crisp.

(58) Ἥχους σύνδρομος ὄχλος. Trapezuntius, *Echo concurrentis turba*. Sequitur apud Eusebium, ὁ γὰρ σιωπῶσι χολῶθελς, rectius Clemens σιγῶσι, sed χολῶθελς ad Echo referri non potest; verum in tertio versu melius legit Eusebius, Νοῦσον ἐπ'

Οὐρανῷ ἐστῆριξε κάρη, καὶ ἐπὶ χθονὶ βαλνει.

In cælo firmavit caput, et super terram ingreditur. Ille autem alter locus, qui sequitur, alludit ad initium *Iliados*, ubi de contentione Agamemnonis et Achillis agitur,

Τίς τ' ἄρ' σφῶς θεῶν ἐριδι ξυνέτης μάχεσθαι;
Quis ergo illos deorum ut lite pugnarent commisit?

COLLECT.

(59) Ἥχους σύνδρομος ὄχλος. Trapezuntius, *Echo concurrentis turba*. Sequitur apud Eusebium, ὁ γὰρ σιωπῶσι χολῶθελς, rectius Clemens σιγῶσι, sed χολῶθελς ad Echo referri non potest; verum in tertio versu melius legit Eusebius, Νοῦσον ἐπ'

Οὐρανῷ ἐστῆριξε κάρη, καὶ ἐπὶ χθονὶ βαλνει.

In cælo firmavit caput, et super terram ingreditur. Ille autem alter locus, qui sequitur, alludit ad initium *Iliados*, ubi de contentione Agamemnonis et Achillis agitur,

Τίς τ' ἄρ' σφῶς θεῶν ἐριδι ξυνέτης μάχεσθαι;
Quis ergo illos deorum ut lite pugnarent commisit?

COLLECT.

(58) Ἥχους σύνδρομος ὄχλος. Trapezuntius, *Echo concurrentis turba*. Sequitur apud Eusebium, ὁ γὰρ σιωπῶσι χολῶθελς, rectius Clemens σιγῶσι, sed χολῶθελς ad Echo referri non potest; verum in tertio versu melius legit Eusebius, Νοῦσον ἐπ'

A ... quidquid quaeritur,
Egere cura maximi viri autemant,

sed perspectivam quidem animæ facultatem ad inventionem oportet dirigere, et quæ impedimentum afferunt expurgare : et rursus contentionem, invidiam, et ipsam litem pessime perdendam abjicere. Pulcherrime enim scribit Timon Phliasius :

✕ Pernicies hominum resonans lis venit inans,
Cui soror et socia est facies contentio, cades,
Cunctas res alias quæ circumvoluitur ; at dein

Cervicem obfirmans, hominem ad spes trudit inanes.

Deinde paulo inferius subiungit :

Quis pugnaturos lite hos commisit acerba?
Concurrrens cum Echo turba indignata, silentes

Ulla viros morbum immisit, multique cadebant :

de oratione falsa negante, et ceratine, et latente, et crocodilino, et sorite præterea, et de ea quam detectam vocant, et de ambiguitatibus et sophisma-

ἀνέρας ὥρσε κάρη, quam habeat Clementis liber ὥρσε κακὴν, licet in 1 *Iliad.* sit, Νοῦσον ἀνὰ στρατὸν ὥρσε κακὴν, Morbum inter homines excitavit loquacitatem : peribant autem multi. Hæc ex eodem Timonis opere desumpta sunt, ne quem forte decipiat Trapezuntius interpres, qui vertit : Alius quoque vir quidam clarus, quod est Græce, ὁ δηλῶθελς ἀνὴρ, jam nominatus auctor. Gellius lib. iii, cap. 17 : Timon amarulentus librum maledicentissimum conscripsit, qui Sillis inscribitur. Fuit patria Phliasius, ut scribit Simon Apollonides Nicæus, non autem Apolloniatas aut Nicæus, ut auctor *Dictionary Poetici* tradit. Suidas, Τίμων, Φιλίαςιος, καὶ αὐτὸς φιλόσοφος τῆς Πύρρωνος ἀγωγῆς, ὁ γράψας τοὺς καλουμένους Σίλλους, ἦτοι φόνους τῶν φιλοσόφων, βιβλία γ'. Ab Athenæo lib. iv, similis versus ejusdem affertur :

Δειπνομανὲς, νεκροῦ ὄμματ' ἔχων, κραδίην δ' ἐλάχιστον.

parodia illius 1 *Iliad.*

Οἰοβαρὲς, κυνὸς ὄμματ' ἔχων, κραδίην δ' ἐλάχιστον. COLLECT.

(59) Κακὴν. C. κάρη pro κακὴν. STLBURG.

(60) Περὶ ψευδαποφάσκοντος. Diversam argumentandi formarum mentionem injicit, quod in bellis modo memoratis, his armis, hisque de rebus pugnatum sit. Nam Timon in Sillis, ὡς ἂν Σκεπτικὸς ὢν, πάντας λοιδορεῖ καὶ συλλαίνει τοὺς δογματικούς· cum Scepticus sit, in Dogmaticos omnes invehitur ; ac proinde Dialecticorum rixas convellit. Ψευδαποφάσκων λόγος, quid sit, et a quo inventus, vide apud Diogenem Laertium in *Euclide*, lib. 2, segm. 108. De eo librum scripsit Theophrastus, ut etiam Chrysippus ; quod in eorum Vitis refert idem auctor. Philletam Coum, dum eum exquisivit, macilentia vitam finisse, testatur Hesiychius Milesius. Ψευδόμνον vocat Cicero lib. ii *De divinatione* : ejusdem præterea meminit in *Lucullo*, iterumque in *Hortensio* : ut etiam Plutarchus lib. *De communibus notionibus contra Stoicos* ; Hieronymus in *Rufinum*, necnon in *Amos viii, orat. 1* ; Augustinus, *Contra Academicos*, etc.

(61) Κερατίνου. De hoc argumento, alias dilemmate, conf. Quintilianus lib. v, cap. 10 ; Laertius in *Chrysippo* ; Gellius lib. xvi, cap. 2.

(62) Διαλεληθότος. Conf. Lucianus in *Vitarum auctione* p. 383, edit. Amstelodam., et Laertius loco jam dicto.

(63) Σωρτίου. Vel σωρτίου. Conf. Cicero, *De divinat.*, lib. 2 ; *Academicarum quaest.* lib. iv ; Sextus Empiricus, *Adv. Mathematic.* pag. 339.

(64) Ἐκκεκαλυμμένον. Detecti. Scribendum ἐκκε-

tibus. De Deo ergo querere, si non ad litem, sed ad inventionem tendat, est salutare. Scriptum est enim in David: *Comedent pauperes, et implebuntur, et laudabunt Dominum, qui querunt ipsum; vivet cor ipsorum in saeculum saeculi* ²⁰. Qui enim querunt vera inquisitione, laudantes Dominum, implebuntur dono, quod a Deo proficiscitur, hoc est cognitione, et vivet anima eorum (anima enim per allegoriam dicitur *cor*, quæ vitam suppeditavit), ✕ quoniam Pater per Filium cognoscitur. Sed nec omnibus, qui impudenter et temere dicunt et scribunt, oportet aures præbere. Nam calices quoque, qui a multis corripuntur auribus, hoc est ansis, detriti, aures quidem amittunt, præterea autem etiam ipsi excidentes confringuntur. Eodem modo ii quoque, qui multis nugis fidei castam incestarint auditionem, ad veritatem jam tandem obsurdescentes, et inutilis fiunt, et in terram decidunt. Non ergo temere pueris præcipimus, ut apprehensis auribus amicos osculentur, hoc utique tacite significantes, ingenari per auditum sensum dilectionis: *Deus autem est dilectio* ²¹, qui cognoscendum se præbet iis, **236** qui diligunt; sicut *Deus est fidelis* ²², qui fidelibus traditur per disciplinam; et oportet nos ei edlici conjunctos ac familiares per divinam dilectionem, ut simili contemplerur simile, pure et citra fraudem verbum audientes veritatis, instar puerorum, qui nobis obediunt. Hoc autem erat, quod tacite significabat, quicumque is fuerit, qui inscripsit in aditu templi in Epidauro:

*Esse decet castum, sancti qui limina templi
Ingreditur.....*

Castitas autem est, sancta cogitare. Quod si non facti, inquit, fueritis ut hi puelli, non intrabitis in regnum caelorum ²³. Hic enim Dei templum tribus

²⁰ Psal. xlii. 26. ²¹ I Joan. iv. 16. ²² I Cor. i. 9; x. 13. ²³ Matth. xviii. 3. ✕ P. 652 ED. POTTER, 552 ED. PARIS.

καλυμμένου, tecti, aperti; ut superius Strom. iv, p. 518, edit. Paris. ἐγκεχυφότες pro ἐκκεχυφότες. Ἐγκεκαλυμμένον, non vero ἐκκεκαλυμμένον, hoc argumentum vocant Laertius et Lucianus locis modo dictis, et Themistius orat. 1, alique. Cui nomini ejus forma convenit. Lucianus: Τὸν δ' αὖ ἐγκεκαλυμμένον καὶ πᾶν ἡμῶν ἀκούσῃ λόγον. Ἀπόκριναι γὰρ μοι· Τὸν πατέρα οἶσθα τὸν σεαυτοῦ; αἴο. Ναί. ΧΡΥ. Τί οὖν, ἦν σοι παραστήσας τινὰ ἐγκεκαλυμμένον, ἔρωμαι· Τοῦτον οἶσθα, τί φήσεις; αἴο. Δηλαδὴ ἀγνοεῖν. ΧΡΥ. Ἀλλὰ μὴν αὐτοῦ οὗτος ἦν ὁ πατήρ ὁ σός. Ὅστε εἰ τοῦτον ἀγνοεῖς, δῆλος εἶ τὸν πατέρα τὸν σὸν ἀγνοῦν. Rursus vero opertum illum ac plane mirabilem sermonem audies. Responde mihi: Nostine tuum patrem? Mercat. Maxime. Chrys. Quid igitur? si prope te statuerem quempiam opertum, atque interrogarem; Nostine hunc? quid diceret? Mercat. Scilicet me non nosse. Chrys. Atqui hic tuus erat pater. Itaque si istum non nosci, palam est te patrem tuum non nosse.

(65) Ζήσεται ἡ κ. Psalm. xlii: Ζήσεται αἱ καρδίαι αὐτῶν εἰς αἰῶνα αἰῶνος.

(66) Οἱ γὰρ ζ. Hæc sic etiam distingui et explicari possent: Οἱ γὰρ ζητοῦντες, κατὰ τὴν ἀληθῆ αἰνοῦντες Κύριον, ἐμπ. Nam qui querunt, si in vera inquisitione laudent Dominum, implebuntur ... cognitione.

λῶν καὶ σοφισμάτων. Τὸ δὲ ἄρα ζητεῖν περὶ Θεοῦ, ἂν μὴ εἰς ἔριν, ἀλλὰ εἰς εὐρεσιν τείνη, σωτήριόν ἐστι. Γέγραπται γὰρ ἐν τῷ δαβὶδ· *Φάγονται πέρητες καὶ ἐμπλησθήσονται, καὶ αἰνέσουσι Κύριον οἱ ἐκζητοῦντες αὐτόν*· ζήσεται ἡ (65) καρδία αὐτῶν εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος. Οἱ γὰρ ζητοῦντες (66) κατὰ τὴν ζήτησιν τὴν ἀληθῆ, αἰνοῦντες Κύριον, ἐμπλησθήσονται τῆς δόσεως τῆς παρὰ τοῦ Θεοῦ, τουτέστι τῆς γνώσεως· καὶ ζήσεται ἡ ψυχὴ αὐτῶν· (καρδία γὰρ ἡ ψυχὴ ἀλληγορεῖται, ἡ τὴν ζωὴν χορηγήσασα)· δι· δι· Υἱοῦ ὁ Πατήρ γνωρίζεται. Οὐδὲ μὴν πᾶσιν ἀναίδην (67) τοῖς λέγουσι τε καὶ γράφουσιν ἐκδοτὰ τὰ ὧτα παρέχειν χρῆ· ἐπεὶ καὶ αἱ κύλικες, πρὸς πολλῶν λαμβανόμεναι τῶν ὧτων, καταρτυπανθεῖσαι, ἀποβάλλουσι μὲν τὰ ὧτα, πρὸς δὲ τούτοις, ἀποκίπτουσαι, καταγνυνται καὶ αὐταί. Τὸν αὐτὸν γὰρ τρόπον καὶ οἱ ταῖς πολλαῖς φιλαρταῖς καταρτυπάναντες τὴν ἀγνὴν τῆς πίστεως ἀκοήν, τέλος ἤδη ἐκκαυφόμενοι πρὸς τὴν ἀληθειαν, ἀχρεῖοί τε γίνονται, καὶ εἰς γῆν ἀποκίπτουσιν. Οὐκ οὖν εἰχὲ τοῖς παιδίοις παρακελευόμεθα, τῶν ὧτων λαμβανομένοις (68) φιλεῖν τοὺς προσήκοντας· τοῦτο δὴ πού αἰνιττόμενοι, δι· ἀκοῆς ἐγγίνεσθαι τῆς ἀγάπης τὴν προαίσθησιν· Ἀγάπη δὲ ὁ Θεός, ὁ τοῖς ἀγαπῶσι γνωστός· ὡς πιστός ὁ Θεός, ὁ τοῖς πιστοῖς παραδιδόμενος διὰ τῆς μαθήσεως· καὶ χρῆ ἐξοικειοῦσθαι ἡμᾶς αὐτῷ δι· ἀγάπης τῆς θείας· ἵνα δὴ τὸ ὁμοῖον τῷ ὁμοίῳ θεωρῶμεν, κατακοῦντες τοῦ λόγου τῆς ἀληθείας ἀδόλως καὶ καθαρῶς, δικὴν τῶν πεποιημένων ἡμῖν παιδῶν. Καὶ τοῦτο ἦν ὃ ἠνέετο, ὅστις

ἄρα ἦν, ἐκεῖνος, ὁ ἐπιγράφας τῇ εισόδῳ τοῦ ἐν Ἐπιδαύρῳ νεώ·

Ἀγνὸν (69) χρῆ νηοῖο θυώδεος ἐντὸς λόγτα ἔμμεναι.....

ἀγνελὴ δ' ἐστὶ, φρονεῖν ὅσια. Κἄν μὴ γέννησθε ὡς παιδία ταῦτα, οὐκ εἰσελεύσεσθε. φησὶν, εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν. Ἐνταῦθα γὰρ ὁ νεὼς τοῦ

(67) Ἀναίδην. Vel ἀνέειν. Conf. Index Græcus.

(68) Τῶν ὧτων λ. Meminit ejus consuetudinis etiam Plutarchus *De auditu*, et quidem aliquanta luculentius. Quare verba ejus hic libet ascribere: Οἱ τε πολλοί, τὰ μικρὰ παιδία καταφιλοῦντες, αὐτοὶ τε τῶν ὧτων ἄπτονται, καὶ τούτοις ταῦτ' ποιεῖν κελεύουσιν, αἰνιττόμενοι μετὰ παιδίδας, ὅτι δεῖ φιλεῖν μάλιστα τοὺς διὰ τῶν ὧτων ὠφελοῦντας. H. STLB. — Conf. *Archæolog. nostræ Græcæ* lib. iv, c. 19.

(69) Ἀγνόν. Distichum hoc imperite in editione Florentina divulgum, sic continuandum esse nos monuit Fed. Morellus P. R.

Ἀγνόν χρῆ νηοῖο θυώδεος, ἐντὸς λόγτα ἔμμεναι, ἀγνελὴ δ' ἐστὶ, φρονεῖν ὅσια. Ἰνγρεδῖται, castus pectore sancta sapit,

Sacra templa nemo profanus, aut non initiatus frequentabat, nisi cum periculo, aut mortis vel alterius damni, cujusmodi apud Pausaniam multa leguntur exempla. Ad eundem modum veteres philosophi a scholis suis tanquam a mysteriis abigebant illitteratos, ut scholæ Pythagoræ inscriptum erat:

Ἀσλὼν συντετοῖσι, θύρας δὲ ἐκλήθεσθε, δέδωλοι.

Cantabo doctis: vos vani, claudite portas; et Platonis, Ἀγαμέμνωνος οὐδεὶς εἰσέλτω. Ita septem sapientum dicta foribus templi Delphici inscripta fuerunt. M. Neander in *Phocylidem*. COLLECT.

Θεοῦ (70) τρισὶν ἡδρασμένος θεμελλοῖς, πίπτει, ἐλ- A cernitur fundatum fundamentis, fide, spe, charitate. κίδα, ἀγάπη, φαίνεται.

CAPUT II.

De spe.

Περὶ μὲν οὖν πίστεως, ἱκανὰ μαρτύρια τῶν παρ' Ἑλλήσι γραφῶν παρατεθειμένα· ὥς δὲ μὴ ἐπιμήκιστον παρεξίωμεν, καὶ περὶ τῆς ἐλπίδος καὶ τῆς ἀγάπης πλείστα φιλοτιμούμενοι συναγαγεῖν, ἀπόχρη μόνᾳ ταῦτα εἰπεῖν, ὥς ἐν τῷ Κρίτῳ ὁ Σωκράτης, πρὸ τοῦ ζῆν (71) τὸ εὖ ζῆν καὶ τεθνάναι τιθέμενος, ἐλπίδα τινὰ ἐτέρου βίου μετὰ τὴν τελευτὴν ἔχειν οἶεται. Καὶ γὰρ καὶ ἐν τῷ Φαίδρῳ (72). Αὐτὴν καθ' αὐτὴν γενομένην τῆς ψυχῆν λέγων μόνην δύνασθαι τῆς ἀληθινῆς σοφίας καὶ κρείττονος τῆς ἀνθρωπίνης δυνάμει μεταλαβεῖν, ὅταν αὐτὴν ὁ ἐνθέρδης ἔρως εἰς οὐρανὸν περῶσῃ, διὰ τῆς φιλοσόφου ἀγάπης εἰς τὸ τῆς ἐλπίδος τέλος ἀρικομένην. φησὶν ἄλλου βίου ἡδίου ἀρχὴν λαμβάνειν. Ἐν δὲ τῷ Συμπόσιῳ. Πᾶσι μὲν ἔρωτα φυσικὸν ἐγκεκρᾶσθαι λέγει τῆς τοῦ ὁμοίου γενέσεως· καὶ τοῖς μὲν ἀνθρώποις ἀνθρώπων μόνον, τῷ δὲ σπουδαίῳ τοῦ παραπλησίου. Ἀδύνατον δ' ἐστὶ τοῦτο ποιῆσαι τὸν σπουδαῖον, μὴ ἔχοντα τελείους τὰς ἀρετὰς, καθ' ὧς παιδεύει τοὺς προσιδόντας νέους· καὶ, ὥς ἐν Θεωιῇ φησὶ, Γεννήσῃ, καὶ ἀνθρώπους ἀπο- τελέσῃ· νέειν γὰρ τοὺς μὲν κατὰ σῶμα, τοὺς δὲ κατὰ ψυχὴν· ἐπεὶ καὶ παρὰ τοῖς βαρβάρους φιλοσόφοις (73) τὸ κατηχησαί τε καὶ φωτίζειν (74) ἀναγεννησαί λέγεται· καὶ, Ἐγὼ ὑμᾶς ἐγέννησα ἐν

Atque de fide quidem satis testimoniorum adduximus earum, quæ sunt apud Græcos, scripturarum. Ne autem sit nostra prolixior progressio, si de spe et eharitate plurima cœnemur colligere, sufficet hæc sola dicere, quod Socrates in Critone, qui ipsi vitæ honestam et vitam et mortem præponit, aliquam spem alterius vitæ se post mortem habere existimat. Etenim in Phædro quoque dicens, Ipsam animam cum per se fuerit, solam posse veræ sapientiæ, et quæ vires humanas superat, esse participantem, quando ipsam, qui hinc sumitur, amor in cælum sustulerit, per philosophicam charitatem ad spei finem pervenientem, dicit accipere principium alterius vitæ æternæ. In Convivio autem dicit, Omnibus quidem esse immistum naturalem amorem generandi simile, et hominibus quidem solum homines, viro autem bono similem: hoc autem non potest vir bonus efficere, qui non perfectas habeat virtutes, per quas sit eruditurus juvenes, qui ad eum ventitant; et ut dicit in Theæteto, Generabit, et homines efficiet; alios enim procreare quidem corpore, alios vero anima. Nam apud barbaros quoque philosophos, per auditum instituere et illuminare, dicitur regenerare; et, Ego genui vos in Christo Jesu, dicit alicubi præclarus Apostolus. Empedocles autem

* P. 653 ED. POTTER, 553 ED. PARIS. ²⁴ I Cor. 17, 15.

(70) Ὁ πρὸς τοῦ Θεοῦ. Scilicet, vir vere pius.

(71) Πρὸ τοῦ ζῆν. In toto fere Critone hoc unum ostendit Socrates, honeste potius moriendum, quam turpiter vivendum esse. Locus, quem præcipue respicit Clemens, videtur exstare in principio pag. 36: Καὶ τόνδε (λῆγον) αὐ σκόπει, εἰ ἐτι μένει ἡμῖν ἢ οὐ, ὅτι οὐ τὸ ζῆν περὶ πλείστον ποιητέον, ἀλλὰ τὸ εὖ ζῆν. KP. Ἀλλὰ μένει. SOK. Τὸ δὲ εὖ καὶ καλῶς καὶ δικαίως· ὅτι ταῦτόν ἐστι, μένει, ἢ οὐ μένει; KP. Μένει. Ac rursus hanc rationem considera, utrum nobis maneat, necne, videlicet, non multi faciendum esse vivere, sed bene vivere. Crit. Manet. Soc. Sed hoc quomodo maneat, bene et honeste et juste vivere idem esse? Crit. Manet.

(72) Φαίδρω. His, quæ sequuntur, similia quædam exstant in Phædri p. 1222, 1223, nec pauca in principio Phædonis. Idem Auctor in Convivio hæc dicit pag. 1196: Κύουσι πάντες ἄνθρωποι καὶ κατὰ σῶμα καὶ κατὰ ψυχὴν. Καὶ ἐπειδὴν ἐν τινι ἡλικίᾳ γίνωνται, τίς τειν ἐπιθυμεῖ ἡμῶν ἢ φύσις. Omnium hominum prægnans et gravidum corpus est, prægnans et anima. Et cum primum ad certam ætatem pervenerimus, parere nostra natura cupit. Post alia quædam, hæc etiam addit p. 1197, 1198: Εἰσὶ γὰρ οἶον, οἱ καὶ ἐν ταῖς ψυχαῖς κούουσιν ἐτι μᾶλλον ἢ ἐν τοῖς σώμασιν ἂν ψυχῇ προσήκει καὶ κυθεῖν, καὶ κυεῖν. Τί οὖν προσήκει; φρόνησιν τε καὶ ἄλλην ἀρετὴν, ὧν δὴ εἰσι καὶ οἱ πάντες ποιηταὶ γεννητόρες, καὶ τῶν δημιουργῶν ὅσοι λέγονται εὐδαιμονοῦντες· πολλὸν δὲ μεγίστη εἶναι. καὶ καλλίστη τῆς φρονήσεως, ἢ περὶ τὰς πόλεων τε καὶ οἰκίσεων διακοσμήσεις· ἢ δὲ ὅμοιά ἐστι σωροσύνη τε καὶ δικαιοσύνη. Τοῦτων αὖ δ' ὅταν

τις ἐκ νέου ἐγκύμων ᾖ τὴν ψυχὴν, θεὸς ὢν, καὶ ἡκούσης τῆς ἡλικίας, τίς τειν τε καὶ γεννᾷ ἐπιθυμεῖ. Sunt et qui animam gravidam et secundam magis quam corpus habeant. Hi sane concipiunt ea, quæ animæ et concepisse, et concipere convenit. Sed quidnam convenit? prudentiam videlicet, et alias virtutes; quarum rerum poetæ omnes genitores sunt; necnon artifices illi, qui inventores dicuntur; maxima vero et omnium præstantissima prudentia est, qua civilia et domestica gubernantur, cuius nomen est temperantia atque iustitia. Quisquis ergo virtutum huiusmodi natura plenus et gravidus est, ideoque divinus, quæ debita imminente, parere jam generareque affectat. Alia eodem pertinentia ibidem sequuntur. Similia sunt, quæ in Theæteti principio ac fine de sua obstetricia arte, qua juvenes in parienda sapientia adjuvabat, disserit Socrates.

(73) Τοῖς βαρβάρ. ὁ. Sic vocat Christianos, ut superius Judæos.

(74) Φωτίζειν. Hæc vox synonyma est τῷ κατηχησαί, translatione ab oculis corporeis ad animum facta. Sic Paulus Ephes. 1, 8: Πρωτισμοῦ τοῦ ὁφθαλμοῦ τῆς διαφωτισίας. Proinde Christus est πρὸς τῶν ἀνθρώπων, Joan. 1, 4, 5, 7, etc., et φωτίζει πάντα ἀνθρώπων, ibid. 9. Eodem sensu Apostolus τοὺς ἀπαξ φωτισθέντας dixisse videtur Hebr. vi, 4. Unde Maximus ad c. 3 Dionysii Areopagitæ De cælest. hierarch. adnotat: Σημεῖναι ὅτι τὸ φῶτισμα πρὸ τοῦ βαπτίσματος. Nota quod illuminatio baptismum præcedat. Est tamen hæc vox pro ipso baptismo sæpe usurpata.

in principiis connumerat etiam amicitiam, intelligens quamdam charitatem, quæ cogit ac conciliat :

Quam mente aspicias, oculis nec cernere cures.

Quin etiam Parmenides in suo poemate De spe innuens, hæc dicit :

Attamen et quæ absunt, cum iis quæ sunt, mente
[videto]

*Firma : namque quod est ab eo nunquam rescabit,
Undique nec toto quod dispersum fuit orbe,
Nec quod consistit*

CAPUT III.

Tam fidei quam spei objecta mente tantum percipi posse.

Nam is qui sperat, sicut etiam qui credit, mente videt intelligibilia et futura. Si quid ergo dicimus esse justum, si quid honestum, si quid denique veritatem esse affirmamus, at ex his nihil oculis unquam vidimus, sed sola mente. Logos autem Dei, *Ego sum*, inquit, *veritas* ; est ergo Χ Logos mente contemplandus. *Veros autem*, inquit, *philosophos quosnam dicis ?* Eos, dixi ego, qui sunt studiosi contemplandæ veritatis. In Phædro autem Plato veritatem declaravit esse ideam. Idea autem est Dei notio : quod quidem barbari dixerunt, Dei Logon. Ipsa autem verba sic habent : Audendum enim est verum dicere, maxime cum dicatur de veritate.

¹¹ Joan. xiv, 6. ✕ P. 654 ED. POTTER.

(75) Συγκριτικήν. Hanc vocem explicare poterint Diogenis Laertii verba, lib. viii, segm. 76, quo loco Empedoclis dogmata recensens, hæc dicit : Ἐδόκει δὲ αὐτῷ τάδε· Στοιχεῖα μὲν εἶναι τέτταρα· πῦρ, ὕδωρ, γῆν, ἀέρα· φιλιάν τε, ἥ συγκρίνεται· νεῖκος, ᾧ διακρίνεται. Hæc autem illi visa sunt et placita : Elementa esse quatuor : ignem, aquam, terram, aerem : amicitiamque, qua copulentur : discordiam, qua secernantur. Dein post alios Empedocles versus, quibus quatuor elementa descripsit, hos etiam recitat :

Ἀλλοτε μὲν φιλότῃ συσπρόχμεν· εἰς ἓν ἅπαντα,
Ἀλλοτε δ' αὖ διχ' ἔκυστα φορσόμενα νεῖκος
[ἔχθει.

Nonnunquam connectit amor simul omnia, rursus Nonnunquam sejuncta jubet contentio ferri. Cicero De amicitia : Agrigentinum quidem doctum quemdam virum, carminibus Græcis vaticinatum ferunt, quæ in rerum natura, toloque mundo constarent. quæque moverentur : eu contrahere amicitiam, dissipare discordiam. Plutarchus in lib. De placitis philosophorum, ἐνωτικὸν id vocat, quod Clemens ac Laertius συγκριτικόν. Dicit enim Empedoclem, præter elementa quatuor, statuisse δύο ἀρχικάς δυνάμεις, φιλιάν τε καὶ νεῖκος· ὧν ἡ μὲν ἐστὶν ἐνωτικὴ, τὸ δὲ διαιρετικόν· duas principales potestates, amicitiam et contentionem : illam quidem uniendi, hanc vero dirimendi principium.

(76) Ἦσο. Non minus aptum ἦσο, sed. SYLBURG.

(77) Ἀεῦσος. Theodoretus lib. 1, Contra Græcos : Sed et Parmenides Eleates, qui socius fuit Xenophanis Colophonii, rebus iis, quæ intellectu solo percipiuntur, fide occurrandum nobis hortatur, inquit enim :

Ἀεῦσος δ' ὅμως ἀπειρόντι νόφ παρσόντα βεβλως.
Nam quæ aberant, animo tanquam præsentia vidit.
Nempe quia nobis ab ea, quæ capiuntur intellectu,

Ἀ Χριστῷ Ἰησοῦ, ὁ καλὸς που λέγει Ἀπόστολος. Ὁ δὲ Ἐμπεδοκλῆς ἐν ταῖς ἀρχαῖς καὶ φιλότῃ συγκριτικῇ, συγκριτικὴν (75) τινα ἀγάπην νοῶν,

Ἦν σὺ νόφ δέρκευ, μὴ δ' ὁμμασιν ἦσο (76) το-
[θηπῶς.

Ἀλλὰ καὶ Παρμενίδης ἐν τῷ αὐτοῦ ποιήματι, περὶ τῆς ἐλπίδος ἀνισσόμενος, τὰ τοιαῦτα λέγει :

Ἀεῦσσε (77) δ' ὅμως ἀπειρόντα νόφ παρσόντα βε-
[βαλῶς.

Οὐ γὰρ ἀποτμήξει τὸ ἐδὼν τοῦ ἐόντος ἔχθεσθαι (78).
Οὐτε σκινδνάμενον πάντῃ πάντως κατὰ κόσμον,
Οὐτε συνιστάμενον

Ἐπεὶ καὶ ὁ ἐλπίζων, καθάπερ ὁ πιστεύων, τῷ νῷ ὁρᾷ τὰ νοητὰ καὶ τὰ μέλλοντα. Εἰ τοίνυν φαμέν τι εἶναι δίκαιον, φαμέν δὲ καὶ καλόν· ἀλλὰ καὶ ἀληθειάν τι λέγομεν· οὐδὲν δὲ πώποτε τῶν τοιούτων τοῖς ὀφθαλμοῖς εἶδομεν, ἀλλ' ἡ μόνῃ τῷ νῷ. Ὁ δὲ Λόγος τοῦ Θεοῦ, Ἐγὼ, φησὶν, εἰμὶ ἡ ἀλήθεια· νῷ ἄρα θεωρητὸς ὁ Λόγος. Τοὺς δὲ ἀληθεύοντας (79), ἔφη, φιλοσόφους τίνας λέγεις ; Τοὺς τῆς ἀληθείας, ἦν δ' ἐγὼ, φιλοθεάμονας. Ἐν δὲ τῷ Φαίδρῳ περὶ ἀληθείας ὡς ιδέας (80) λέγων ὁ Πλάτων δηλώσει· ἡ δὲ ιδέα ἐννόημα τοῦ Θεοῦ· ὅπερ οἱ βάρβαροι Λόγον εἰρήχασι τοῦ Θεοῦ. Ἐχει δὲ τὰ τῆς λέξεως ὥδε· Τολμητέον γὰρ οὐκ τό γε ἀληθὲς εἰπεῖν, ἀλ-

C sola mente licet appropinquare. COLLECT.

(78) Ἐχθεσθαι. Flor. ἔχθεσθαι, repugnante metro pariter et sententia. Sic præpostere eadem editio niox ἀπειληφότες κηλίδας pro ἀπηλειφότες κ. SYLBURG.

(79) Τοὺς δὲ ἀλ. Verba Platonis in lib. v De republica, pag. 667.

(80) Περὶ ἀληθείας ὡς ιδ. Quæ de anima dicit Plato, Clemens ad veritatem detorquet. Nam ille, cum Phædri p. 1221, hæc dixerat : Ἐξ ἀνάγκης ἀγέννητόν τε καὶ ἀθάνατον ψυχὴ ἂν εἴη. Περὶ μὲν οὖν ἀθανασίας αὐτῆς ἱκανῶς· περὶ δὲ τῆς ιδέας αὐτῆς ὥδε λεκτέον. Necessario ingenua et immortalis est anima. Ac de animæ immortalitate satis jam dictum : de idea vero ipsius in hunc modum est dicendum ; post unius fere paginæ intervallum hæc adjicit : Τὸν δὲ ὑπερουράνιον τόπον οὐτε τις ὕμνησέ πω τῶν τῆδε ποιητῶν, οὐτε ποθ' ὕμνησεν κατ' ἀξίαν· ἔχει δὲ ὥδε· τολμητέον γὰρ οὐκ τό γε ἀληθὲς εἰπεῖν, ἄλλως τε καὶ περὶ ἀληθείας λέγοντα· ἡ γὰρ ἀρχώματός τε καὶ ἀσχημάτιστος καὶ ἀναφῆς οὐσία ὅπως οὐσα ψυχῆς κυβερνήτῃ μόνῃ θεᾷ νῷ χρῆται· περὶ ἣν τὸ τῆς ἀληθείας ἐπιστήμης γένος τούτου ἔχει τὸν τόπον. Locum vero supercaelestem nec quisquam nostrorum laudavit adhuc poetarum, nec unquam pro dignitate laudabit ; habet vero se hunc in modum : audendum enim est verum dicere, præsertim de veritate loquenti, sine colore, sine figura, sine tactu essentia vere existens animæ, gubernatore solo intellectu contemplante utitur, circa quam veræ scientiæ genus hunc habet locum. Ubi pro θεᾷ νῷ Clemens θεῷ θεᾷ posuit, vel quia sic legit, vel quia id ejus instituto convenientius putavit. Quamvis apud Platonem etiam post verba jam allata Dei mentio statim injecta est : Ἀτ' οὖν Θεοῦ διάνοια τῷ τε καὶ ἐπιστήμῃ ἀκράτῳ στρεφόμενη, καὶ ἀπάσης ψυχῆς, ὅσῃν ἂν μέλλῃ τὸ προσηχόν δέξασθαι, ἰδοῦσα διὰ χρόνου τὸ ἐν, etc.

Placidus 247 C

ως τε καὶ περὶ ἀληθείας λέγοντα· ἡ γὰρ ἀρχώ-
ματός τε καὶ ἀσχημάτιστος· καὶ ἀναφῆς οὐσία
ὄντως οὐσα ψυχῆς, κυβερνήτη μόνῳ θεῷ θεατῇ.
Προελθὼν δὲ ὁ Λόγος (81), δημιουργίας αἴτιος ἵπεται
καὶ ἑαυτὸν γεννᾷ, ὅταν ὁ Λόγος σὰρξ γένηται, ἵνα
καὶ θεαθῇ (82). Ὁ τοίνυν δίκαιος ζητήσῃ εὐρεῖσιν
ἀγαπητικὴν, εἰς ἣν σπεύδων, εὐτυχεῖ. Τῷ κρούοντι
γὰρ, φησὶν, ἀνοιγήσεται. Αἰτεῖτε, καὶ δοθήσεται
ὑμῖν. Οἱ γὰρ ἀρπάζοντες τὴν βασιλείαν βί-
σονται (83) οὐ τοῖς ἐριστικαῖς λόγοις, ἐνδελεχεῖς δὲ
ἐρῶς βίου, ἀδιαλείπτους τε εὐχαῖς (84) ἐκδιδάσθαι
εἴρονται, τὰς ἐπὶ τοῖς προτέροις ἀμαρτήμασιν ἀπη-
λειφότες κηλίδας·

Τὴν (85) μὲν τοι κακότητα καὶ ἱλαδὸν ἔστιν ἐλέ-
[σθαι].

Τῷ (86) δ' αὖ ποροῦντι καὶ θεὸς συλλαμβάνει.

Οὐ γὰρ (87) ἐν μέσοις καίτοι δῶρα δυσμάχητα
Μουσῶν τῷπιτυχόντι φέρειν. Ἡ γοῦν τῆς ἀγνοίας
ἐπίστασις τὸ πρῶτόν ἐστι μάθημα τῷ κατὰ Λόγον
βαδίζοντι. Ἀγνοήσας τις, ἐξήγησε· καὶ ζητήσας,
εὐρίσκει· τὸν διδάσκαλον· εὐρὼν τε, ἐπίστευσε· καὶ
πιστεύσας, ἠλπισεν· ἀγαπήσας τε ἐντεῦθεν ἐξομοιοῦ-
ται τῷ ἡγαπημένῳ, τοῦ· εἶναι σπεύδων δ' φάσας
ἰγάπησε. Τοιαύτην τινὰ μέθοδον Σωκράτης ὑπο-
δείκνυσιν Ἀλκιβιάδῃ, ὡς πυνθανομένων· Οὐκ ἂν οἶσι
ἄλλως (88) εἰδέναι με περὶ τῶν δικαίων (89); Ναί,
εἰ γε εὐροῖς. Ἀλλ' οὐκ ἂν εὐρεῖς με ἡγήθῃ (90);
Καὶ μάλα γε, εἰ ζητήσας. Εἰτα ζητῆσαι οὐκ ἂν
οἶσι με; Ἐγὼ γε, εἰ οἰηθείης γε μὴ εἰδέναι. Ταύτη
τοι καὶ αἱ τῶν φρονίμων παρθένων λαμπάδες, C
αἱ νύκτωρ ἀντημέναι ἐν πολλῷ τῷ τῆς ἀγνοίας (91)
σκότει· ἣν νύκτα ἠνέλετο ἡ Γραφή. Φρόνιμοι ψυχαί,
καθαφαὶ ὡς παρθέναι, συνεῖσαι σφᾶς αὐτὰς ἐν

⁸⁵ Joan. i, 14. ⁸⁷ Matth. vii, 7. ⁸⁸ Matth. xi, 12. ✕ P. 655 ED. POTTER, 554 ED. PAKIS.
⁸⁶ Matth. xxv, 1 seq.

(81) Προελθὼν δὲ ὁ Λόγος. Dei Logos respectu
creationis ab eo factus, et quatenus se ut hominem
generavit, ex Patre προελθεῖν, processisse dicitur.
Quod notandum adversus illos qui ex iis antiquorum
scriptorum locis Logon in tempore processisse
dicunt, eum ab aeterno non existisse concludunt.
Justinus M. *Dialogi cum Tryphone* p. 358, ed Paris.:
Ὁ Πατήρ, ὅταν βούληται, δύναμιν αὐτοῦ προπηδᾷ
ποιεῖ. Pater, quando velit, potentiam suam prosilire
facit. Tatianus *Orat. ad Græcos*, p. 20, edit. Oxon.:
Ἐν αὐτῷ γὰρ διὰ λογικῆς δυνάμεως, αὐτὸς καὶ ὁ Λό-
γος, ὅς ἦν ἐν αὐτῷ, ὑπέστησας, θελήματι δὲ τῆς ἀπλό-
τητος αὐτοῦ προπηδᾷ Λόγος. Cum ipso enim per Lo-
gicam potentiam, tum ipse, tum Logos, qui inerat,
existit; cum voluit autem ipse, Logos ex ejus sim-
plicitate prosiliit. Conf. Cl. Bulli *Defensio fidei Ni-
cenæ*, sect. 5, cap. 6.

(82) Θεαθῇ. Ex Joan. i, 14: Καὶ ὁ Λόγος σὰρξ
ἐγένετο, καὶ ἐσκήνηρωσεν ἐν ἡμῖν, καὶ ἐθεασάμεθα
τὴν δόξαν αὐτοῦ.

(83) Βίσονται. Matth. xi, 12: Ἡ βασιλεία τῶν
ἐβραίων βιάσεται, καὶ βιάσεται ἀρπάξουσιν αὐτήν.

(84) Ἀδιαλείπτους τε εὐχαῖς. I Thess. v, 17:
Ἀδιαλείπτως προσεύχετε.

(85) Τὴν. Hesiod., *Opera et Dierum* i, 285.

(86) Τῷ. Stobæus tit. 29, De assiduitate, hoc car-
men tribuit Alexidi in *Orchestra*; libro tamen vi
Stromat. Euripidis esse dicitur. COLLECT. — Sto-
bæus serm. 29, primo Alexidi in *Orchestra* seu
Achaide, dein Euripidi in *Hippolyto* hunc versum

*Nam cum sit coloris et figure expertus, et non tacti-
lis, vere vera est animæ essentia, et a solo guberna-
tore Deo potest aspicī. Logos autem progressus,
opificii causa est et creationis; deinde etiam seip-
sum generat, quando Logos caro factus fuerit* ⁸⁶,
ut etiam cadat sub aspectum. Justus ergo quæret
inventionem, quæ oritur ex charitate, ad quam
prosperare contendit. Pulsanti enim, inquit, aperie-
tur. Petite et dabitur vobis ⁸⁷. Qui enim regnum
rapiunt, sunt violenti ⁸⁸, non contentiosis oratio-
nibus, sed rectæ vitæ assiduitate; et orationibus,
quæ sunt sine intermissione, dicti sunt rim afferre,
maculis, quas e prioribus peccatis contraxerant,
abstersis:

Turmatim vitium certe vel pendere possis.

Deusque duris fert opem laboribus.

*Non enim expugnata difficilia Musarum dona, in
medio sita sunt, a quolibet auferenda. Ignoracionis
itaque animadversio est prima disciplina ei qui
Logo convenienter ambulat. Cum ignorasset quis-
piam, quæsit: et cum quæsiisset, invenit ma-
gistrum; et cum invenisset, credidit: et cum cre-
didisset, speravit; et cum hinc dilexisset, dilecto
similis efficitur, hoc esse studens, quod prius di-
lexit. Talem fere viam et rationem Socrates indicat
Alcibiadi, sic roganti: ✕ Non aliter existimas me de
iis, quæ sunt justa, cognoscere? Certe, si quidem in-
veneris. Sed non putas me posse intinire? Et ma-
xime quidem, si quæsieris. Deinde existimas me
non posse quærere? Ego quidem existimo, si putaris
te non nosse. Hac ratione sunt etiam prudentium
virginum lampades* ⁸⁹, quæ noctu sunt accensæ in
densis tenebris ignorantiae, quam per noctem in-

tribuit: huic postremo eum dat Grotius *Florilegii*
pag. 127, et in Euripidis *Operibus* exstat inter
fragmenta Hippolyti τοῦ καλυπτομένου v. 13, sed
velut ex Euripidis Phaethonte eum recitat Grotius
in *Excerptis e Trag. et Com.*, p. 411.

(87) Οὐ γὰρ. Lyrici cujusdam poetæ versus hoc
modo distinguendi et explicandi:

Οὐ γὰρ ἐν μέσοις καίτοι
Δῶρα δυσμάχητα Μουσῶν,
Τῷπιτυχόντι φέρειν.
Non enim in medio jacens
Dona invicta Musarum,
A quovis ferenda.

(88) Οὐκ ἂν οἶσι δ.λ. Platonis verba in Alcibiade
primo p. 433, hoc modo se habent: Ἀλκ. Οὐκ ἂν
οἶσι με ἄλλως εἰδέναι περὶ τῶν δικαίων καὶ ἀδίκων;
Σωκρ. Ναί, εἴ γε εὐροῖς. Ἀλκ. Ἀλλ' οὐκ ἂν εὐρεῖν με
ἡγή; Σωκρ. Καὶ μάλα γε, εἰ ζητήσας. Ἀλκ. Εἰτα
ζητῆσαι οὐκ ἂν οἶσι με; Σωκρ. Ἐγὼ γε, εἰ οἰηθείης
μὴ εἰδέναι. Alc. Nonne putas aliter me justa atque
injusta dignoscere posse? Socr. Imo, siquidem in-
veneris. Alc. Annon censens invenisse me? Socr. Et
maxime quidem, modo quæsieris. Alc. Deinde non
credis me quæsisisse? Soc. Credo equidem, modo te
ignorare putaveris.

(89) Περὶ τῶν δικαίων. Malim ex Platone, περὶ
τῶν δικαίων καὶ ἀδίκων.

(90) Ἠγήσῃ. Malim ex Platone ἡγή.

(91) Ἀγροίας. Flor. edit. præpostere ἀγροίας.
Nostræ lectioni sensus ipse patrocinatur. SYLBAUS

nuit Scriptura. Prudentes animæ, mundæ ut virgines, cum intelligant se esse sitas in mundana inscitia, lumen accendunt, et mentem excitant, tenebras illuminant, et ignorantem expellunt, et quærunt veritatem, et expectant adventum præceptoris. *Fieri ergo non potest, inquam ego, ut sit vulgus philosophum.*

Thysigeri multi, pauci sunt re quoque Bacchi,
ex Platonis sententia. *Multi enim vocati, pauci vero electi*²⁰: et, *Non est in omnibus, inquit Apostolus*²¹, *cognitio. Orate* 237 *autem, ut liberemur a pravis et perversis hominibus. Non est enim omnium fides*²². Quinetiam Cleanthis quoque Stoici philosophi Poetica, hoc modo scribit similia:

*Ne spectes famam, dum vis sophos esse repente,
Terreat amensis nec te sententia vulgi.
Judicium sapiens et justum non habet ullum*

Vulgus, et in paucis vix hoc reperire licebis.

Magis autem sententiose et breviter comicus:

Pulchra in tumultu judicare non decet.

Audierunt enim, ut existimo, pulchram illam, quæ nobis dicit, Sapientiam: *In medio insipientum, observa occasionem; in medio autem cogitantium, versare perpetuo*²³. Et rursus: *Sapientes occultabunt sapientiam*²⁴. Vulgus enim exigit demonstrationem, tanquam pignus veritatis, non contenti nuda, quæ est ex fide, salute.

✕ *In pravis sed qui vincunt, non credere tutum est.*

Præcipiat nostræ tibi sic persuasio musæ.

Dissecto noscas intra tua viscera verbo.

Pravis enim, inquit Empedocles, hoc est familiare, velle quæ sunt vera vincere, ex eo quod non credant.

²⁰ Matth. xx, 16. ²¹ I Cor. viii, 7. ²² II Thess. iii, 1, 2. ²³ Eccli. xxvii, 12. ²⁴ Prov. x, 14.

✕ P. 656 ED. POTTER, 555 ED. PARIS.

(92) Φιλόσοφος. Hæc Platonis verba sunt in lib. vi *De repub.*, p. 678, ubi cum dictum fuisset, quod vulgus non possit, id quod per sepulchrum est, attingere, inferitur: Φιλόσοφον μὲν ἄρα, ἣν δ' ἐγὼ, πλῆθος ἀδύνατον εἶναι. Philosophus ergo vulgus esse non potest.

(93) Πολλοί. Socrates philosophis hoc proverbium ingerit in *Phædonis* Platonici pag. 52: Εἰσὶ γὰρ δὴ, φασὶν οἱ περὶ τὰς τελευτάς, νεκροφύγοι μὲν πολλοί, Βάκχοι δὲ γε παῦροι. Οὗτοι δ' εἰσὶ, κατὰ τὴν ἐμὴν δόξαν, οὐκ ἄλλοι ἢ οἱ πεφιλοσοφηότες ὁρθῶς. Sunt enim, ut vulgo aiunt, qui in mysteriorum versantur, thysigeri quidem multi, Bacchi vero pauci. Hi vero, ut equidem opinor, non alii sunt, quam qui recte sunt philosophati.

(94) Αἰσχρὸν. Hunc incerti comici versum H. Grotius in *Excerptis e Trag. et Com.*, p. 910, sic Latine vertit:

Honestà judicare ex strepitu non decet.

Gatakerus eum hoc modo scribi voluit in Adnot. ad M. Antonini lib. ix:

Αἰσχρὸν δὲ κρίνειν τὰ κατὰ τῶν πολλῶν ψόφῳ.

Turpe est bona judicare ex vulgi strepitu.

Sylburgius ait: «Sunt, qui malint τῷ πολλῶν ψόφῳ sed retineri tamen et vulgata lectio potest.»

(95) Εἰς μέσον. Hoc offendit Eccles. xxxvii, 13, quod ita est in vulgata Lat.: *In medio insensatorum*

ἀγνοίᾳ καθεστῶσας κοσμητῇ, τὸ φῶς ἀνάπτουσι, καὶ τὸν νοῦν ἐγείρουσι, καὶ φωτίζουσι τὸ σκότος, καὶ τὴν ἄγνοιαν ἐξελαύνουσι, καὶ ζητοῦσι τὴν ἀλήθειαν, καὶ τοῦ διδασκάλου τὴν ἐπιφάνειαν ἀναμέvouσι. Φιλόσοφον (92) μὲν οὖν, ἣν δ' ἐγὼ, πλῆθος ἀδύνατον γινέσθαι.

Πολλοί (93) μὲν νεκροφύγοι, Βάκχοι δὲ τε παῦροι, κατὰ τὸν Πλάτωνα. Πολλοὶ γὰρ κλητοὶ, ὅλγοι δὲ ἐκλεκτοί· καὶ, οὐκ ἐν πᾶσι, φησὶν ὁ Ἀπόστολος, ἡ γνώσις. Προσεύχεσθε δὲ ἵνα ῥυσθώμεν ἀπὸ τῶν ἀτόπων καὶ πονηρῶν ἀνθρώπων· οὐ γὰρ πάντων ἡ πίστις. Καὶ ἡ Κλεάνθους δὲ τοῦ Στωϊκοῦ φιλοσόφου ποιητικὴ ὡδὲ πῶς τὰ ὅμοια γράφει.

Μὴ πρὸς δόξαν δρα, ἐθέλων σοφὸς αἰψά γινέσθαι. Μὴδὲ φουδὸν πολλῶν ἀκριτοὶ καὶ ἀναιδεῖα δόξαν. Οὐ γὰρ πλῆθος ἔχει συνετὴν κρίσιν, οὔτε δι-
[καίαν,
Οὔτε καλὴν· ὀλίγοις δὲ παρ' ἀνδράσι τοῦτο κερ-
[εῖται.

Γνωμικώτερον δὲ ὁ κωμικὸς ἐν βραχεῖ.

Αἰσχρὸν (94) δὲ κρίνειν τὰ κατὰ τῷ πολλῶ ψόφῳ.

Ἀκρόασι γὰρ, οἶμαι, τῆς καλῆς ἐκείνης λεγούσης ἡμῖν σοφίας· Εἰς μέσον (95) ἀσυνέτων συντήρησον καιρόν· εἰς μέσον δὲ διανοουμένων, ἐνδελέχου. Καὶ πάλιν· Σοφοὶ κρύψουσιν αἰσθησιν. Ἐνέχυρον γὰρ τῆς ἀληθείας τὴν ἀπόδειξιν ἀπαιτοῦσιν οἱ πολλοί, οὐκ ἀκούμενοι ψιλῇ τῇ ἐκ πίστεως σωτηρίᾳ.

✕ Ἀλλὰ κακοῖς μὲν κάρτα πέλει κρατέουσιν ἀπιστεῖν.

Ὡς δὲ παρ' ἡμετέρας (96) κέλεται πιστώματα [μούσης,

Γνωτὶ διατηρηθέντος ἐν) σπλάγχνοις λόγιο.

Τοῖς μὲν γὰρ κακοῖς τοῦτο σύνθηρος, φησὶν ὁ Ἑμπαδοκλῆς, τὸ ἐθέλειν κρατεῖν τῶν ἀληθῶν διὰ τοῦ

serva verbum tempori; in medio autem cogitantium assiduus esto. C. Jansenius id exponit: *Significat, cum quis inciderit in consortium imprudentium, non temere sapientiæ doctrinam inculcandam, ne sanctum detur canibus, sed servandum verbum tempori opportuno: at cum in prudentium consortio quis fuerit, ibi liberum esse et utile, ut in docendo sit assiduus. Alter porro locus est Proverb. x, 14: Σοφοὶ κρύψουσιν αἰσθησιν. Sapientes abscondunt sensum; sic quoque habet Clementis liber Græcus, at in vulgata Latina, Sapientes abscondunt scientiam. Videatur ex Aquila vertisse συκρύψουσι γνῶσιν, aut ex Hebræo. Empedoclis versus, quos subjicit, aliter convertit e Græco Acciaiolus Theodoretī interpres lib. i Contra Græcos:*

Infidos vitare malos, nec credere quidquam,

Certa jubent nostræ cunctis oracula Musæ.

Inter malos itaque homines reponendos esse infideles Agrigentinus censet. COLLECT. — Hæc autem nec Theodoretī, nec Clementis interpres ad ejus mentem exponunt. Clemens enim primo versus hunc sensum tribuit, quod mali scilicet homines diὰ τοῦ ἀπιστεῖν κρατῶσιν, per infidelitatem suam, hoc est fidem dictis denegando, veritatem vincant, ejus scilicet auctoritati non cedentes.

(96) Ὡς δὲ παρ' ἡμ. Malim ὧδε γὰρ ἡμετ. quod in Theodoro exstat serm. 1, p. 476.

ἀπιστεῖν. Ὅτι δὲ ἐστὶ τὰ ἡμέτερα ἔνδοξα καὶ πιστεύεσθαι ὄξια, γινώσκονται. Ἕλληνες τοῦ λόγου μᾶλλον ἐξεταζομένου διὰ τῶν ἐπομένων· τῷ γὰρ ὁμοίῳ τῷ ὁμοίον ἐδιδασκόμεθα· ὅτι, Ἀποκρίθητι (97), φησὶν ὁ Σαλομών, τῷ μαρῶ ἐκ τῆς μαρίας αὐτοῦ. Ἀλλὰ καὶ τοῖς τὴν σοφίαν αἰτοῦσι τὴν παρ' αὐτοῖς ἐρεσκεῖν τὰ οἰκεία, ὡς ἂν ῥῆστα διὰ τῶν ἰδίων εἰς πίστιν ἀληθείας εἰκότως ἀφίκοιντο. Τοῖς (98) γὰρ πᾶσι πάντα ἐγενόμην, λέγει, ἵνα τοὺς πάντα κερδήσω. Ἐπεὶ καὶ τῆς θείας χάριτος ὁ ὑετός (99) ἐπὶ δικαίους καὶ ἀδίκους καταπέμπεται. Ἡ Ἰουδαίων (1) μόνων ἐστὶν ὁ Θεός, οὐχὶ καὶ ἐθνῶν; Ναι, καὶ ἐθνῶν· εἴπερ εἰς ὁ Θεός, ὁ γενναῖος κίχραγεν Ἀπόστολος.

CAPUT IV.

Res divinas per involucria tradere tum apud ethnicos tum sacros scriptores usu esse receptum.

Ἄλλ' ἐπεὶ μήτε τῷ ἀγαθῷ δικαίως, μήτε τῇ γνώσει· εἰς σωτηρίαν πιστεύειν ἐθέλουσιν, ἡμεῖς αὐτοὶ τὰ ἐκείνων ἴδια ἡγοῦμενοι, ὅτι πάντα τοῦ Θεοῦ, καὶ μάλιστα ἐπειδὴ τὰ καλὰ παρ' ἡμῶν ὥρμηται τοῖς Ἕλλησιν, ἐγγειρώμεν αὐτοὺς, ὡς ἀκούειν πεφύκασι· τὸ γὰρ συνετὸν, ἦτοι τὸ δίκαιον, ὁ πολὺς οὗτος ὄχλος οὐκ ἐκ τῆς ἀληθείας, ἀλλ' ἐξ ὧν ἂν ἡσθῇ, δοκιμάζοι. Ἡδοῖτο δ' ἂν οὐχ ἑτέροις μᾶλλον, ἢ τοῖς ὁμοίοις αὐτοῦ· ὅσον γὰρ (2) τυφλὸν ἐστὶ καὶ κωφόν, οὐ ξύνεσιν ἔργον, οὐδὲ φιλοθεάμονος ψυχῆς ὅβρι ἀθαμῶς τε καὶ ὀφθαλμικῇ· ἦν ὁ Σωτὴρ ἐντίθησι μόνος· ὥσπερ ἐν τελεταῖς ἀμύητον, ἢ ἐν χορείαις ἀμουσον, οὕτω καθαρὸν, οὐδὲ ὄξιον ἀγνῆς ἀληθείας, ἐκμελές τε καὶ ἀτακτον καὶ ὕλικὸν ἐστὶ, ἐξω θείου χοροῦ ἴστασθαι δεῖ. Πνευματικοὶς τε γὰρ πνευματικὰ συγκρίνομεν· διὰ τοῦτο τοὶ τῆς ἐπικρύψεως τὸν τρόπον, θεῖον ὄντα ὡς ἀληθῶς καὶ ἀναγκαῖότατον ἡμῖν, ἐν τῷ ἀδύτῳ τῆς ἀληθείας ἀποκαίμενον, ἱερὸν ἀτεχνῶς λόγον, Αἰγύπτιοι μὲν διὰ τῶν παρ' αὐτοῖς ἀδύτων (3) καλούμενων, Ἑβραῖοι δὲ διὰ τοῦ παραπετάσματος (4) ἠνίξαντο· μόνως δ' ἐξῆν ἐπιβαίνειν αὐτῶν τοῖς ἱερωμένοις, τοῖσι τοῖς ἀνακαίμενοις τῷ Θεῷ, τοῖς περιτετμημένοις τὰς τῶν παθῶν ἐπιθυμίας διὰ τὴν πρὸς μόνον τὸ θεῖον ἀγάπην. Οὐ καθαρῶ (5) γὰρ καθαρῶ ἐφάπτεσθαι, οὐ θεμιτὸν εἶναι συνεδόκει καὶ Πλάτωνι. Ἐντεῦθεν αἱ προφητεῖαι, οἷ τε χρησμοὶ λέγονται δι' αἰνιγμάτων, καὶ αἱ τελεταὶ τοῖς ἐντυγχάνουσιν ἀναλθῆναι οὐ δεῖ-

A Quod autem nostra sint probabilia, et digna quæ credantur, cognoscent Græci, si sequentem sermonem diligenter perpenderit. Simili enim edocemur simile. Dicit enim Salomon: *Responde stulto sermonem stultitiam suam* ²². Quocirca iis quoque, qui petunt eam, quæ est apud ipsos, sapientiam, ea sunt exhibenda quæ eis conveniunt et sunt familiaria, ut per ea quæ ipsis propria sunt, facilius adducantur ad fidem veritatis: *Omnibus enim omnia factus sum*, inquit, *ut omnes lucrificerem* ²³. Nam imber quoque divinæ gratiæ super justos et injustos demittitur ²⁴. Num Judæorum solum est Deus, non etiam Gentium? Certe etiam Gentium, si quidem unus est Deus egregius clamavit Apostolus ²⁵.

B Sed quoniam nec bono juste, nec cognitioni ad salutem volunt credere, nos ipsi ea, quæ sunt illorum, propria existimantes, quoniam Dei sunt omnia, maxime vero quia quæ sunt pulchra et honesta a nobis ad Græcos pervenerunt, ea tractemus, prout ipsi apti sunt ad audiendum. Sapientiam enim vel justitiam, non ex veritate, sed ex iis quibus delectatur, maxima pars vulgi metitur. Delectatur autem non magis aliis, quam iis. quæ sunt ei similia. Quidquid enim est adhuc surdum et cæcum, nec habet scilicet intelligentiam, neque animæ contemplandi cupidæ interritum et perspicacem visum, quem solus præbet Servator, sicut in mysteriis profanum, vel in choreis musicæ imperitum, nondum mundum, nec casta veritate dignum, inconcinnumque et inordinatum et adhuc materiam, stare oportet extra chorum divinum. *Spiritibus enim spiritualia comparamus* ²⁶. Propterea certe per modum occultationis eum, qui est vere divinus, et maxime nobis necessarius, in adyto veritatis repositum sermonem vere sacrum, Ægyptii quidem per ea, quæ apud ipsos vocantur adyta, Hebræi autem per *velum*, significarunt: quæ adire solis licebat iis qui erant ex ipsis consecrati, hoc est Deo dedicati, ✕ quibus erant circumcisæ vitiorum cupiditates, per suam in solum Deum charitatem. *Non mundo enim mundum tangere*, Platoni quoque

²² Prov. xxvi, 5. ²³ I Cor. ix, 22. ²⁴ Matth. v, 45. ²⁵ Rom. iii, 29, 30. ²⁶ I Cor. ii, 13.

✕ P. 657 ED. POTTER, 556 ED. PARIS.

(97) Ἀποκρίθητι. Prov. xxvi, 5: Ἀποκρίναι αὐτοῖς κατὰ τὴν ἀφροσύνην αὐτοῦ.

(98) Τοῖς. I Cor. ix, 22: Ἐγενόμην τοῖς ἀσθενέσιν ὡς ἀσθενεῖς, ἵνα τοὺς ἀσθενεῖς κερδήσω· τοῖς πᾶσιν γέγονα τὰ πάντα, ἵνα πάντως τινὰς σώσω.

(99) Ὑετός. Respiciat Matth. v, 45: Τὸν ἥλιον ἀνατέλλει· ἐπὶ ποταμούς καὶ ἀγαθοὺς, καὶ βρέχει ἐπὶ δικαίους καὶ ἀδίκους.

(1) Ἡ Ἰουδαίων. Rom. iii: Ἡ Ἰουδαίων ὁ Θεός μόνος· οὐχὶ δὲ καὶ ἐθνῶν; ναι καὶ ἐθνῶν· ἐπεὶ περ εἰς ὁ Θεός, ὃς δικαιοῦσι, εἰς.

(2) Ὅσον γὰρ. H. ὅσον γε, quantum quidem. Sui.

(3) Ἀδύτων. Auctor Quæstionum et respons. ad Origenem, respons. 25: Τιμίαι δὲ ἦν τότε παρ'

D αὐτοῖς μαθήματα τὰ ἱερογλυφικὰ καλούμενα, τὰ ἐν τοῖς ἀδύτοις οὐ τοῖς τυχοῦσιν, ἀλλὰ τοῖς ἐγκρίτοις παραδιδόμενα. In pretio autem apud Ægyptios fuerat tunc temporis, quæ vocantur, litteræ hieroglyphicæ, quæ in adytis non cuiusvis vulgo, sed eximii et delectis tantum tradebantur.

(4) Παραπετάσματος. Similis allegoria occurrit Heb. ix, 3 seq.

(5) Οὐ καθαρῶ. Socrates in Phædonis Platonici pag. 51, ait: Μὴ καθαρῶ γὰρ καθαρῶ ἐφάπτεσθαι μὴ οὐ θεμιτὸν ἦ. Nam impuro quidem purum attingere nefas est. Unde colligit, quemadmodum etiam Clemens, eum, qui corporeis affectibus implicatus est, veritatem contemplari non posse.

videbatur esse nefarium. Hinc prophetiæ et responsa dantur per ænigmata : nec ostenduntur mysteria quibusvis accedentibus, nisi post certas expiationes et præcepta :

*Musa enim lucri cupida
Nondum erat, nec mercenaria,
Neque dulcia vendebantur
Mellisona a Terpsichore
Vultu argentata
Mollia carmina.*

Jam vero qui docentur ab Ægyptiis, primum quidem discunt Ægyptiarum litterarum viam ac rationem, quæ vocatur epistolographica; secundo autem hieraticam, qua utuntur hierogrammates; ultimam autem hieroglyphicam; cujus una quidem species est per prima elementa, cyriologica dicta; altera vero symbolica. Symbolicæ autem, una quidem proprie loquitur per imitationem; alia vero scribitur veluti tropice; alia vero, fere significat per quædam ænigmata. Qui solem itaque volunt scribere, faciunt circulum : lunam autem, figuram lunæ cornuum formam præ se ferentem, convenienter ei formæ, quæ proprie loquitur. Tropice autem, per convenientiam traducentes et transferentes, et alia quidem immutantes, alia vero multis modis transfigurantes, imprimunt. Regum itaque laudes fabulis de diis immiscentes, anaglyphicis describunt. Tertii autem generis, quod sit per ænigmata, hoc sit indicium : alia quidem astra, propter obliquam conversionem, assimilabant corporibus serpentum ;

ἄνται, ἀλλὰ μετὰ τινων καθαρῶν καὶ προῤῥήσεων·

Ἄ μούσα (6) γὰρ οὐ φιλοκερδής (7)
Κῶ τότε ἦν, οὐδ' ἐργάτις·
Οὐδ' ἐπέρναντο γλυκεῖαι
Μελλίθογοι ποτὶ Τερψιχόρας
Ἀργυροβέσσαι πρόσωπα
Μαλθακώφωροι αἰοδαί.

Αὐτίκα οἱ παρ' Αἰγυπτίους παιδεύομενοι (8), πρῶτον μὲν πάντων τὴν Αἰγυπτίῳ γραμμάτων μέθοδον ἐκμανθάνουσι, τὴν ἐπιστολογραφικὴν καλουμένην· δευτέραν δὲ τὴν ἱερατικὴν, ἣ χρῶνται οἱ ἱερογραμματεῖς· ὑσάτην δὲ καὶ τελευταίαν τὴν ἱερογλυφικὴν· ἥ δὲ μὲν ἐστὶ διὰ τῶν πρώτων στοιχείων κυριολογική, ἡ δὲ συμβολική. Τῆς δὲ συμβολικῆς ἡ μὲν κυριολογείται κατὰ μίμῃσιν, ἡ δ' ὥσπερ τροπικῶς γράφεται· ἡ δὲ ἀντικρὺς ἀλληγορεῖται κατὰ τινὰς αἰνιγμούς. Ἥλιον γοῦν γράφει βουλόμενοι, κύκλον ποιοῦσι· σελήνην δὲ, σχῆμα μηναιοῆς κατὰ τὸ κυριολογούμενον εἶδος· τροπικῶς δὲ, κατ' οἰκειότητα μεταίχοντες καὶ μετατιθέντες· τὰ δ' ἐξαλλάττοντες· τὰ δὲ, πολλαχῶς μετασχηματίζοντες, χαράττουσι. Τοῦ γοῦν τῶν βασιλέων ἐπαίνους, θεολογουμένοις μύθοις παραδίδόντες, ἀναγράφουσι διὰ τῶν ἀναγλύφων. Τοῦ δὲ κατὰ τοὺς αἰνιγμούς τρίτου εἶδους δεῖγμα ἔστω τόδε· τὰ μὲν γὰρ τῶν ἄλλων ἀστρῶν διὰ τὴν πορείαν τὴν λοξὴν ὄφρων σώμασιν ἀπεικάζον, τὸν δὲ ἥλιον τῷ τοῦ κανθάρου (9)· ἐπειδὴ κυκλωτέρως ἐκ τῆς

(6) Ἄ μούσα. Ex Pindari Isthmionic. Od. 2, vers. 9.

(7) Οὐ φιλοκερδής. Flor. corrupte οὐ φιλοκερδισῶ. Dorismus est pro communi phrasi, οὐ πῶ φιλοκερδής. SYLBURO. — Mox, πῶ τότε pro κῶ τότε apud Pindarium.

(8) Οἱ παρ' Αἰγυπτίους παῖδ. Tria scribendi genera Ægyptiis in usu fuisse indicat : 1 Ἐπιστολογραφικὴν. 2 Ἱερατικὴν, seu ἱερογραμματικὴν. 3 Ἱερογλυφικὴν. Primam universi discebant, quibus polioris vitæ cura erat; posteriores vero duas, soli sacerdotes, et qui studiis penitioribus vacabant. Proinde illa quidem δημόδης, vulgaris; hæ vero duæ, ἱερὰ, sacræ dictæ sunt. Diodorus Siculus Bibliothecæ historicæ lib. III, pag. 144, edit. Hanov. : Ἰδὼν γὰρ Αἰγυπτίους ὄντων γραμμάτων, τὰ μὲν δημόδῃ προσαγορευόμενα πάντας μανθάνειν, τὰ δ' ἱερὰ καλούμενα παρὰ μὲν τοῖς Αἰγυπτίοις μόνους γινώσκειν ἱερεῖς, παρὰ τῶν πατέρων ἐν ἀπορρήτοις μανθάνοντας, παρὰ δὲ τοῖς Αἰθίοσιν ἅπαντας τούτοις χρῆσθαι τοῖς τόποις. Cum enim suæ Ægyptiis sint litteræ, ab omnibus promiscue disci quas vulgares appellant : sacras autem quas nominant, a sacerdotibus tantum, secreta parentum disciplina traditas, cognosci; quibus tamen omnes indiscriminatum Æthiopes utantur. Dein de litteris hieroglyphicis hæc addit : συμβέβηκε τοῖσιν τοὺς μὲν τύπους ὑπάρχειν αὐτῶν ὁμοίους ζώοις παντοδαποῖς, καὶ ἀκρωτηρίοις ἀνθρώπων, ἐτεῖ δὲ ὄργάνοις, καὶ μάστιγα τεκτονικοῖς· οὐ γὰρ ἐκ τῆς τῶν συλλαβῶν συνθέσεως ἡ γραμματικὴ παρ' αὐτοῖς τὸν ὑποκείμενον λόγον ἀποδίδωσιν, ἀλλ' ἐξ ἐμφάσεως τῶν μεταγραφομένων καὶ μεταφορᾶς μνήμῃ συνηθλημένης· γράφουσι γὰρ ἱέρακα, καὶ κροκόδ. Formæ earum variis bestiis et hominum membris, præterea etiam instrumentis, præcipue fabrilibus, similes sunt. Nam ars apud eos litteraria, non compositione syllabarum, sed descriptarum imaginum significatione et translatione per exercitationem memoriæ insculpta

subjectam orationem exprimit et absolvit. Jam enim depingunt accipitrem, crocodilum, etc. Plinius, Natural. historiæ lib. XVIII, c. 8 : Sculpturæ illæ effigiesque, quas videmus, Ægyptiæ sunt litteræ.

(9) Τοῦ κανθάρου. Porphyrius lib. Περὶ ἀποχῆς ἐμψύχων refert, Ægyptios cantharum seu scarabæum, tanquam vivam solis imaginem, coluisse : Αἰγύπτιοι δὲ ἐσέφθησαν ὡς εἰκόνα ἡλίου ἐμψυχον· κανθάρους γὰρ πᾶς ἄρῃον, καὶ ἀφελὲς τὸν θορόν ἐν τέλειματι, καὶ ποιήσας σφαίροειδῇ, τοῖς ὑπισθίοις ἀνταναστρεφει ποσὶν, ὡς ἥλιος οὐρανὸν, καὶ περιόδον ἡμερῶν ἐκδέχεται σελήνιακην. Hunc scarabæum Ægyptii venerantur, quasi vivam et spirantem solis imaginem. Nam scarabæus omnis mas est, et semen in cœnum immisissum, ac sphericam in figuram conformatum postremis pedibus in aversam partem convolvit, solis in cælo motum æmulatus, et integram lunæ dierum conversionem exspectat. Quæ verba, cum aliis pluribus, Eusebius in suæ Præparationis evangel. lib. III, cap. 4, transtulit. Conf. quæ in hanc rem disserit Horus Apollo Hieroglyph. lib. I, cap. 10. Suidas : Κάνθαρος, παρὰ τὸν κάνθωνα, τούτεστι τὸν θνόν· καὶ παρὰ τὸν ὄρν, τούτεστι τὸ σπέρμα. Φασὶ γὰρ, ὅτι ὁ κάνθαρος οὕτω τίκεται· ἐπὶ ἀντρίῳ θνὸς κόπρον στρογγύλην, μένων κυλιν τὸς ποσὶ, καὶ ἐν τῷ κυλιν ἀποσπερμαίνει, καὶ ἐκ τούτου ὁ κάνθαρος τὸ ζῶον γίγνεται. Porro Clementis de cantharo sententiam Eustathius in sui Hexæmeri pag. 44, hoc modo transtulit : Ὁ δὲ κάνθαρος, ἐκ τῆς βοείας θνθοῦ κυκλωτέρως σχῆμα πλασάμενος, ἀντιπρόσωπος κυλινδεῖ· φασὶ δὲ αὐτὸν ἐξάμηνον ἐπ' αὐτῇ τῆς γῆς, καὶ σπερμαίνειν εἰς τὴν θνθὸν σφαίραν, καὶ τίκεταιν ἄρβωνα κάνθαρον, οὐ γὰρ θῆλυς ὑπάρχει κάνθαρος ποτε. Καὶ οἱ Αἰγύπτιοι διὰ τὴν τοιαύτην φύσιν αὐτοῦ ἐσβόνται αὐτὸν εἰς ἥλιον μετασχηματίζοντες, ἐπειδὴ κυλεῖν σφαῖραν, καὶ τὰ ἄσπρα ὄφρων σχήμασιν ἀπεικάζουσι διὰ τὸ λοξὴν ποιεῖσθαι τὴν πορείαν αὐτοῦ. Scarabæus ex bovino stercore, rotundæ figuræ

βοκίας ὄνθου σχῆμα πλασάμενος, ἀντιπρόσωπος κυλιν-
 δει (10). Φασι δὲ καὶ ἐξάμηνον μὲν ὑπὸ γῆς, θάτερον
 δὲ τοῦ ἔτους τμήμα τὸ ζῶον τοῦτο ὑπὲρ γῆς διατῆ-
 σθαι· σπερμαίνειν τε εἰς τὴν σφαίραν, καὶ γεννᾶν·
 καὶ θῆλυν κἀνθαρὸν μὴ γίνεσθαι. Πάντες οὖν (11),
 ὡς ἔπος εἰπεῖν, οἱ θεολογῆσαντες, βάρβαροι τε καὶ
 Ἕλληνες, τὰς μὲν ἀρχὰς τῶν πραγμάτων ἀπεκρύ-
 ψαντο, τὴν δὲ ἀλήθειαν αἰνίγμασι καὶ συμβόλοις,
 ἀλληγορίαις τε αὖ καὶ μεταφοραῖς, καὶ τοιουτοῖσι
 τισι τρόποις παραδεδώκασιν· ὅποια καὶ παρ' Ἑλλήσι
 τὰ μαντεῖα· καὶ ὅ γε Ἀπόλλων ὁ Πύθιος Λοξίας (12)
 λέγεται. Ναὶ μὴν καὶ τῶν παρ' Ἑλλήσι σοφῶν κα-
 λουμένων τὰ ἀποφθέγματα ὀλίγαις λέξεσι μελῶνος
 πράγματος δῆλωσιν ἐμφαίνειν· οἷον ἀμέλει τὸ, Χρό-
 νου γελδου (13)· ἥτοι ἐπεὶ ὁ βίος βραχύς, καὶ οὐ
 δεῖ τὸν χρόνον τοῦτον εἰς μάτην καταναλῶσαι· ἢ
 κατ' ἐναντιότητα, φέισασθαι τῶν ἀναλωμάτων τῶν
 ἰδιαιτῶν, ἵνα, κἂν πολλὰ ἔτη ζήσης, φησί, μὴ ἐπι-
 λείπη σοι τὰ ἐπιτήδεια. Ὡσαύτως καὶ τὸ, Γνώθι
 σαυτόν (14), πολλὰ ἐνδείκνυται· καὶ ὅτι θνητὸς εἶ,
 καὶ ὅτι ἀνθρώπος ἐγένου· καὶ ἤδη πρὸς τὰς ἄλλας
 τοῦ βίου ὑπεροχὰς κατὰ σύγκρισιν, ὅτι οὐδενὸς λόγου
 θάπρεχis, ἐνδοξὸν λέγων ἢ πλούσιον· ἢ τοῦναντίον,
 ὅτι, πλούσιος ὢν καὶ ἐνδοξος, οὐ παρὰ μόνῃ σεμνύνῃ
 πλεονεκτήματι· καὶ εἰς τί γέγονας γινῶθι, φησί, καὶ
 τίνας εἰκῶν ὑπάρχεις· τίς τέ σου ἡ οὐσία, καὶ τίς ἡ
 δημιουργία, καὶ ἡ πρὸς τὸ θεῖον οἰκείσις τίς, καὶ
 τὰ τοῦτοις ὅμοια. Λέγει δὲ καὶ διὰ Ἡσαίου τοῦ προ-
 φῆτου τὸ Πνεῦμα· Δώσω σοι θησαυροὺς σκοτει-
 νοὺς, ἀποκρύφους· θησαυροὶ δὲ τοῦ Θεοῦ, καὶ πλου-
 τος ἀνεκλείπης (15), ἡ δυσθῆρατός ἐστι σοφία. Ἄλλα
 καὶ οἱ παρὰ τούτων τῶν προφητῶν τὴν θεολογίαν δε-

A solem vero, scarabæi; quoniam cum rotundam ex
 bubulo & stercore effinxit figuram, eam vultu adverso
 convolvit. Aiunt autem hoc quoque animal, sex
 quidem mensibus sub terra, alteram vero partem
 anni vitam degere super terram, et semen in glo-
 hum emittere, et gignere, et non nasci feminam
 scarabæum. Omnes ergo, ut semel dicam, qui de re-
 bus divinis tractarunt, tam barbari quam Græci,
 rerum quidem principia occultaverunt; veritatem
 autem ænigmatibus, signisque ac symbolis, et alle-
 goriis rursus et metaphoris, et quibusdam talibus
 tropis modisque tradiderunt: cuiusmodi sunt etiam
 apud Græcos oracula: et Apollo quidem Pythius
 dicitur Λοξίας, id est obliquus. Quin etiam apo-
 phthegmata eorum, qui apud Græcos vocantur sa-
 pientes, paucis dictionibus rei majoris significatio-
 nem innuunt: cuiusmodi 238 certe est illud, *Parce*
tempori; aut quoniam vita est brevis, et non est hoc
 tempus temere consumendum, aut contra, parcendum
 privatis sumptibus, ut, etsi, inquit, multos annos
 vixeris, non desint tibi necessaria. Similiter etiam
 illud, *Nosce teipsum*, multa indicat: et quod sis mor-
 talis et quod homo natus es, et quod, si fiat collatio
 aliorum, quæ sunt in vita præstantissima, nulla sit tui
 habenda ratio, quod te gloria insignem, vel divitem
 esse jactes; vel contra, quod cum sis dives et glo-
 ria insignis, non de solis commodis, quibus alios
 superas, te jactare oporteat; et ad quid natus sis,
 inquit, cognosce, et cuius sis imago, et quænam
 sit tua essentia, et quod opificium, et quænam cum
 Deo conjunctio et affinitas, et quæ sunt his similia.
 Dicit autem per Isaiam quoque prophetam Spiritus:

✱ P. 658 ED. POTTER.

*pilulas voluit adversus; ferunt hunc sex mensibus
 super terra immorari, semenque in stercoream pilam
 emittere, indeque oritur mas scarabæus, nusquam
 enim scarabæum feminam invenire est. Propter hanc
 ejus naturam Ægyptii scarabæum inter numina col-
 lunt, soli similem asseverantes, quod sphæram vol-
 vat: et sidera serpentium figuris assimilant, quod
 tortuosum et obliquum sit eorum iter.*

(10) Κυλινδρεῖ. Scribendum ex Eustathio κυλινδρεῖ.

(11) Πάρτεας οὖν. Origenes contra Celsum, lib. 1,
 p. 11, postquam de Ægyptiis verba fecerat, hæc
 præterea adjicit: "Α δ' εἰπόν περὶ Αἰγυπτίων σοφῶν
 τε καὶ ἰδιωτῶν, δυνατόν ἰδεῖν καὶ περὶ Περσῶν· παρ'
 οἷς εἰσι τελεταί, προσευόμεναι μὲν λογικῶς ὑπὸ τῶν
 παρ' αὐτοῖς λογίων, συμβολικῶς δὲ γινόμεναι ὑπὸ τῶν
 παρ' αὐτοῖς πολλῶν καὶ ἐπιπολασιτέρων. Τὸ δ' αὐτὸ καὶ
 περὶ Εὐρώων, καὶ περὶ Ἰνδῶν καὶ τῶν ὅσοι μύθους καὶ
 γράμματα ἔχουσι. Quod autem de Ægyptiorum sapien-
 tiis et vulgo dixi, idem liceret etiam de Persis dicere,
 apud quos sunt mystica sacra, quæ certis rationibus
 curantur a viris eruditione præcellentibus, a vulgo au-
 tem quoad externa tantum signa tractantur, nihil
 sollicito de penitior cognitione eorum, quæ per illa
 significantur. Idem sentiendum de Syris atque Indis,
 et quotquot alii simul cum fabulis scripturas habent.

(12) Λοξίας. Λοξίας cur sit dictus Apollo, memi-
 nit etiam Plutarchus p. 359: Διὰ τὸ φεῦγεν τὴν
 ὁλοκλησίαν μᾶλλον ἢ τὴν ἀσάφειαν. H. STUBBAG. —
 Aristophanes in principio Pluti:

... τῷ δὲ Λοξίᾳ,
 Ὃς θεοσπιρδεῖ τρίποδος ἐκ χρυσηλάτου.
 Apollini autem, qui ex tripode suo aureo
 Ambigua solet responsa dare quærentibus.

PATROL. GR. IX.

Ubi vetus interpres hæc adnotat: Τῷ δὲ Λοξίᾳ, τῷ
 Ἀπόλλωνι, ἥτοι τῷ λοξῇν ἵαν πέμποντι· λοξὰ γὰρ
 μαντεύεται ὁ θεός· ἢ τῷ λοξῇν πορείαν ποιουμένῳ·
 ὁ αὐτὸς γὰρ ἐστὶ τῷ ἡλίῳ. Etymologici auctor:
 Λοξίας ὁ Ἀπόλλων, ὡς μὲν οἱ Πυθαγόρικοι, ἀπὸ τοῦ
 λοξῇν τὴν ἵαν πέμπειν, τοῦτέστι τὴν φωνήν· ἢ παρὰ
 τὸ λοξῶς ἵνα τὸν ἥλιον διὰ τοῦ ζωδιακοῦ· καὶ Λο-
 ξίας ὁ λοξῇν κίνησιν κινούμενος· ὁ αὐτὸς γὰρ τῷ
 ἡλίῳ. Conf. noster in Lycophronis *Cassandra* v. 14
 Commentarius.

(13) Χρόνου γελδου. Idem censet, quod G. Her-
 vetus in hunc locum, Gilbertus Cognatus. Centuria
 3, Adag. 208. Ciceronis scilicet locum ex in *De fini-
 bus bonor.* ita legendum, *Tempori parcere*. Verum-
 tamen et Erasinus, Cent. 1, Chil. 1 in proverb. *Ser-
 vire scenæ*, assert ex Phocylide celebre illud, *Καὶρῷ*
λατρεύειν, *Tempori servire*; et Lambinus apud Ci-
 ceronem legit, *Parere tempori*, et, *Sequi Deum*,
Καὶρῷ πεῖθαρχεῖν, *Θεῷ ὑπέκχειν*· Græcos, omnes-
 que libros veteres ait habere, *parere*, non *parcere*.
 P. Victorius putat legendum *parcere*. Theophrastum
 memoriæ proditum est dicere solitum, πολυτελεῖς
 ἀνάλωμα esse tempus, Stobæo teste. COLLECT. —
 Præceptum hoc Stoicis admodum familiare fuit.
 Dixit enim Zeno, eorum magister: *Μηδενὸς ἡμᾶς*
οὕτως εἶναι ἐνδεεῖς ὡς χρόνον. *Nulla re nos tan-*
to tempore indigere ac tempore; ut refert in Zenone Lac-
 tarius lib. vii, segm. 23, et Stobæus serm. 96.

(14) Γνώθι σαυτόν. Conf. *Strom.* 1, p. 351,
 not.

(15) Πλούτος ἀνεκλείπης. Luc. xii, 35: *Θησάν-
 οὺς ἀνεκλείπεις ἐν τοῖς οὐρανοῖς*.

Dubo tibi thesauros tenebrosos, occultos ¹⁶; Dei autem thesauri, et quæ non deficiunt divitiarum, est quæ est venata difficilis, sapientia. Quin etiam poetæ, qui a prophetis didicere theologiam, per arcana sensa multa philosophantur; Orpheus, inquam, Linus, Musæus, Homerus et Hesiodus, et qui ea sunt ratione sapientes. Velum autem eis apud vulgus est poetica delectatio. Somniaque et symbola sunt omnia hominibus obscuriora, non propter invidiam (nefas enim est Deum intelligere patibilem), sed ut ænigmatum notionem subiens inquisitio, ad inveniendam recurrat veritatem. Ea ratione dicit utique Sophocles, poeta tragicus:

*Deum ipse credam semper esse ejusmodi,
Oracula ut sapientibus dei abdita,
Malum scelestis, multa qui paucis docet.*

Malum ponens pro simplici. Aperte itaque de tota nostra Scriptura in Psalmis scriptum est, quod dicta sit in parabola: *Audite, populus meus, legem meam, inclinate aurem vestram in verba oris mei. Aperiam in parabolis os meum, loquar propositiones ab initio* ¹⁷. Præclarus quoque Apostolus sic dicit quodammodo similia: *Loquimur autem sapientiam inter perfectos; sapientiam autem non hujus sæculi, neque principum hujus mundi, qui destruuntur: sed loquimur Dei sapientiam in mysterio absconditam; quam præfinit Deus ante sæcula in gloriam nostram, quam nullus ex principibus hujus sæculi cognovit. Si enim cognovissent, Dominum gloriæ non crucifixissent* ¹⁸. Philosophi autem cum non laborarunt ut adventum Domini afficerent ignominia; sequitur ut invehatur Apostolus in vanam persuasionem eorum qui erant sapientes apud Judæos. Et ideo subjungit: *Sed prædicamus, inquit, ut scriptum est, quæ oculus non vidit, et auris non audivit, et in cor hominis non ascenderunt, quæ præparavit Deus iis qui ipsum diligunt. Nobis enim revelavit Deus per spiritum. Spiritus enim omnia scrutatur, etiam profunda Dei* ¹⁹. Spiritalem enim et Gnosticum novit esse sancti Spiritus discipulum, cui Deus suppeditat, quid sit Christi sensus: *Animalis autem homo non suscipit ea quæ sunt spiritus; sunt enim ei stulti-*

A διδάγμενοι ποιηται δι' ὑπονοίας (16) πολλὰ φιλοσοφῶσι· τὸν Ὀρφέα λέγω, τὸν Λίνον, τὸν Μουσαῖον, τὸν Ὀμηρον (18) μὲν αἰνικτῆρα θεσφάτων ἀέλ, Παραπέτασμα δὲ αὐτοῖς πρὸς τοὺς πολλοὺς ἡ ποιητικὴ ψυχαγωγία (17). Ὀνειροὶ τε καὶ σύμβολα ἀφανέστερα πάντα τοῖς ἀνθρώποις, οὐ φθόνη, (οὐ γὰρ θέμις ἐμπαθεῖ νοεῖν τὸν Θεόν·) ἀλλ' ὅπως, εἰς τὴν τῶν αἰνιγμάτων ἔννοιαν ἡ ζήτησις παρεισδύουσα, ἐπὶ τὴν εὐρεσιν τῆς ἀληθείας ἀναδράμη. Ταύτη τοι Σοφοκλῆς, ὁ τῆς τραγωδίας ποιητῆς, φησὶ πού·

*Καὶ τὸν Θεὸν τοιοῦτον ἐξεπίσταμαι,
Σοφοῖς (18) μὲν αἰνικτῆρα θεσφάτων ἀέλ,
Σκαιῖς δὲ φαῦλον, κὰρ βραχεὶ διδάσκαλον·*

B τὸ φαῦλον ἐπὶ τοῦ ἀπλοῦ τάσσω. Ἀντικρὺς γοῦν περὶ πάσης Γραφῆς τῆς καθ' ἡμᾶς ἐν τοῖς Ψαλμοῖς γέγραπται, ὡς ἐν παραβολῇ εἰρημένης· Ἀκούσατε (19), λαὸς μου, τὸν νόμον μου· κλίνετε τὸ οὖς ὑμῶν εἰς τὰ ῥήματα τοῦ στόματός μου. Ἀνολῶ ἐν παραβολαῖς τὸ στόμα μου, φθέγγομαι προβλήματα ἀπ' ἀρχῆς. Καὶ ὁ γενναῖος Ἀπόστολος τὰ ὅμοια ὡδὲ πως λέγει· *Σοφίαν δὲ λαλοῦμεν ἐν τοῖς ταλειοῖς· σοφίαν δὲ οὐ τοῦ αἰῶνος τούτου, οὐδὲ τῶν ἀρχόντων τοῦ αἰῶνος τούτου, τῶν καταργουμένων· ἀλλὰ λαλοῦμεν Θεοῦ σοφίαν* (20) *ἐν μυστηρίῳ τὴν ἀποκεκρυμμένην· ἣν προώριον ὁ Θεὸς πρὸ τῶν αἰώνων εἰς δόξαν ἡμῶν, ἣν οὐδεὶς τῶν ἀρχόντων τοῦ αἰῶνος τούτου ἔγνωκεν· εἰ γὰρ ἔγνωσαν, οὐκ ἂν τὸν Κύριον τῆς δόξης ἐσταύρωσαν*. Οἱ φιλόσοφοι δὲ οὐκ ἐνηργηθήσαν ἐνυδρίσαι τὴν παρουσίαν τοῦ Κυρίου· ἀποκείται τοίνυν τὴν οἴησιν τῶν ἐν Ἰουδαίῳ σοφῶν ἐπιβραβίζειν τὸν Ἀπόστολον. Διὸ καὶ ἐπιφέρει· Ἀλλὰ κηρύσσομεν (21) καθὼς γέγραπται, φησὶν, *ὁ ὀφθαλμὸς οὐκ εἶδε, καὶ οὐς οὐκ ἤκουσε, καὶ ἐπὶ καρδίαν ἀνθρώπου οὐκ ἀνέβη· ὁ ἥτολμασεν ὁ Θεὸς τοῖς ἀγαπῶσιν αὐτόν*. Ἡμῖν γὰρ ἀπεκάλυψεν (22) ὁ Θεὸς διὰ τοῦ πνεύματος· τὸ γὰρ πνεῦμα πάντα ἐρευνᾷ, καὶ τὰ βάθη τοῦ Θεοῦ. Πνευματικὸν γὰρ καὶ γνωστικὸν εἶδε τὸν τοῦ ἁγίου Πνεύματος μαθητὴν, τὸν ἐκ Θεοῦ χο-

✠ P. 659 ED. POTTER, 557 ED. PARIS. ¹⁶ Isa. xlv, 3. ¹⁷ Psal. lxxvii, 1, 2. ¹⁸ I Cor. ii, 6, 7, 8. ¹⁹ Ibid. 9, 10.

(16) Ὑπονοίας. Ὑπόνοια est locutio, qua aliud dicitur quam audiens exspectabat. Plato, alii que veteres Græci pro allegoria ὑπόνοιαν dicebant. Plutarchus lib. De audiendis poetis, pag. 19: Παρὰ δὲ Ὀμήρῳ σιωπώμενον ἐστὶ τὸ τοιοῦτον γένος τῆς διδασκαλίας· ἔχει δὲ ἀναθεώρησιν ὠφέλιμον ἐπὶ τῶν διαβεβλημένων μάλιστα μύθων· οὐς ταῖς πάλαι μὲν ὑπονοίαις, ἀλληγορίαις δὲ νῦν λεγομέναις, προσβιάζομενοι καὶ διαστρέφοντες ἔνιοι, μοιχευομένην φασὶν Ἀφροδίτην ὑπὸ Ἄρεος μὴνύειν τὸν ἥλιον· ὅτι τῷ τῆς Ἀφροδίτης ἀστέρι συνελθὼν ὁ τοῦ Ἄρεος, μοιχικὰς ἀποτελεῖ γενέσεις, ἥλιου δὲ ἐπαναφερομένου καὶ καταλαμβάνοντος, οὐ λανθάνουσιν. Apud Homerum tacitum id doctrinæ genus exstat, considerationem habens utilem iis in fabulis etiam, quæ maxime vituperantur. (Quas allegoriis (ita enim nunc vocant, cum aliud dicitur, aliud intelligitur: antiqui ὑπονοίας ab occulto, qui subesset, sensu nominabant) nonnulli alio detorquentes ac perversentes, indicium de Venere a Marte adulterata Solem detulisse aiunt hoc sensu,

D quod Veneris sideri Martis sidus congressum, adulterio obnoxias natiuitates reddat: Sole autem rursus elato ac deprehendente, non lateant. Alia subjungit τῶν ὑπονοιών exempla; cujusmodi etiam plura legi poterunt in Heraclidæ, seu potius Heracliti, Pontici libro De allegoriis Homericis.

(17) Ψυχαγωγία. Periodi notam loco commatis post hanc vocem posuimus, sensu exigente.

(18) Σοφοίς. Duos posteriores Sophoclis versus recitans Plutarchus lib. De Pythiæ oraculis, pag. 406, in eorum priori alit pro ἀέλ, in posteriori βραχὺ pro βραχεὶ scribit, utroque loco ex Clemente corrigendus.

(19) Ἀκούσατε. Psal. Προσέχετε... τῷ νόμῳ μου.

(20) Θεοῦ σ. I Cor. ii, σοφίαν Clementis.

(21) Κηρύσσομεν. Hæc vox a Clemente ad complendum Apostoli sensum addita fuisse videtur.

(22) Ἡμῖν γὰρ ἀπ. I Cor. ii: Ἡμῖν δὲ ὁ Θεὸς ἀπεκάλυψε διὰ τοῦ πνεύματος αὐτοῦ.

ρηγούμενον (23), δέσσι νοῦς Χριστοῦ. Ψυχικός δὲ ἀν-
θρώπος οὐ δέχεται τὰ τοῦ πνεύματος (24)· μωρία
γὰρ αὐτῷ ἐστιν. Αὐτίκα ὁ Ἀπόστολος πρὸς ἀντι-
διαστολήν γνωστικῆς τελειότητος τὴν κοινήν πίστιν
πῇ μὲν θεμέλιον λέγει, πῇ δὲ γάλα, γράφων τὸν τρό-
πον τοῦτον· Ἀδελφοί, οὐκ ἡδυνήθητε λαλῆσαι ὑμῖν
ὡς πνευματικοῖς, ἀλλ' ὡς σαρκικοῖς, ὡς νηπίοις
ἐν Χριστῷ· γάλα ὑμᾶς ἐκώσιστα, οὐ βρώμα (25)·
οὐκ ἔδυνασθε· ἀλλ' οὐδὲ ἐτι νῦν δύνασθε·
ἐτι γὰρ σαρκικοί ἐστε. Ὅπου γὰρ ἐν ὑμῖν ζήλος
καὶ ἔρις, οὐχὶ σαρκικοί ἐστε, καὶ κατὰ ἄνθρωπον
περικατεῖτε; Τὰ αἰρετὰ τοῖς ἀμαρτωλοῖς τῶν ἀν-
θρώπων· οἱ δὲ τούτων ἀπεσχημένοι τὰ θεῖα φρονοῦσι,
καὶ βρώματος γνωστικοῦ μεταλαμβάνουσι. Κατὰ
τὴν χάριν (26), φησὶ, τὴν δοθεῖσάν μοι, ὡς σοφὸς
ἀρχιτέκτων, θεμέλιον τέθεικα· ἄλλος δὲ ἐποικο-
δομεῖ (27) χρυσίον καὶ ἀργύριον (28), λίθους τι-
μίους. Ταῦτά γνωστικά ἐποικοδομήματα τῇ κληρίδι
τῆς πίστεως τῆς εἰς Ἰησοῦν Χριστόν· καλῶς δὲ
τὰ τῶν αἰρέσεων ἐπαναθήματα, καὶ ξύλα καὶ χόρ-
τος. Ὅποιον δὲ ἐκάστου τὸ ἔργον, τὸ πῦρ δοκι-
μάσει. Τὴν γνωστικὴν οἰκοδομήν κἀν τῇ πρὸς Ῥω-
μαίους Ἐπιστολῇ αἰνισσόμενος φησιν· Ἐπιποθῶ γάρ
ἰδεῖν ὑμᾶς, ἵνα τι μεταδῶ χάρισμα ὑμῖν πνευματι-
κόν, εἰς τὸ στηριχθῆναι ὑμᾶς. Ἀποκαλυμμένους δὲ οὐχ οἶόν τε ἦν τὰ τοιαῦτα τῶν χαρισμάτων ἐπι-
στέλλειν.

CAPUT V.

De symbolis Pythagoræ.

Αὐτίκα τῆς βαρβάρου φιλοσοφίας πάνυ σφόδρα C
ἐπιχειρημένως ἡρτηται τὰ Πυθαγόρια σύμβολα (29).
Παραίνει γοῦν ὁ Σάμιος, Χελιδόνα ἐν οἰκίᾳ (30) μὴ
ἔχειν, τούτεστι, λόγον, καὶ ψίθυρον, καὶ πρόγλωσσον
ἄνθρωπον, μὴ δυνάμενον στέγειν ὧν ἂν μετάσχῃ,
μηδὲ δέχεσθαι (31). Χελιδὼν γὰρ καὶ τρυγῶν, ἀγροῦ

tia 44. Jam vero Apostolus ad distinctionem perfe-
ctionis gnosticæ, communem fidem alicubi quidem
dicit fundamentum, alicubi vero lac, scribens hoc
modo: *Fratres, ꝯ non potui loqui vobis tanquam
spiritalibus, sed tanquam carnalibus, tanquam infantibus
in Christo; lac vobis potum dedi, non cibum; nondum enim poteratis, sed neque adhuc nunc pote-
stis, adhuc enim carnes estis. Ubi enim inter vos
est æmulatio et contentio, nonne carnales estis, et se-
cundum hominem ambulatis* 45? Quæ quidem eliguntur
ab hominibus peccatoribus. Qui autem ab eis absti-
nuerunt, quæ sunt divina cogitant, et gnostici cibi
sunt participes. *Secundum gratiam, inquit, mihi
datam, ut sapiens architectus, posui fundamentum;
alius autem superædificat aurum, et argentum, et
lapides pretiosos.* Hæc sunt ædificia gnostica, quæ
ponuntur super fundamentum fidei, quæ est in
Christo Jesu. *Stipula autem sunt, quæ superim-
ponunt hæreses, et ligna et fenum. Quale autem sit
uniuscujusque opus, ignis probabit* 46. Cognitionis
ædificium in Epistola quoque ad Romanos innuens,
inquit: *Desidero enim videre vos, ut aliquid vobis
donum impertiar spiritale, ut vos confirmemini* 47.
Non poterant aperte litteris scribi ejusmodi dona.

Non poterant aperte litteris scribi ejusmodi dona.

✠ P. 660. ED. POTTER, 558 ED. PARIS. 44 I Cor. II, 14. 45 I Cor. III, 1, 2, 3. 46 Ibid. 10, 12, 13.
47 Rom. I, 11.

(23) Τὸν ἐκ Θεοῦ χορηγούμενον. Melius legere-
tur τοῦ ἐκ Θεοῦ χορηγουμένου. LOWTH.

(24) Τοῦ πνεύματος. I Cor. II: Τοῦ πνεύματος
τοῦ Θεοῦ.

(25) Οὐ βρ. I Cor. III, καὶ οὐ βρώμα οὐκ ἔδυνασθε· ἀλλ' οὕτε ἐτ. Dein, καὶ ἔρις, καὶ διχο-
στασίαι, οὐχ. Ibid.

(26) Χάριν. Χάριν τοῦ Θεοῦ. Ibid.

(27) Ἐποικοδομεῖ. Apud D. Paulum hæc sequun-
tur: Ἐκαστος δὲ βλέπω, πῶς ἐποικοδομεῖ· θε-
μέλιον γὰρ ἄλλος οὐδεὶς δύναται θεῖναι παρὰ τὸν
κύριον, ὃς ἐστιν Ἰησοῦς ὁ Χριστός. Εἰ δὲ τις
ἐποικοδομεῖ. Quæ propter repetitum ἐποικοδομεῖ,
ut librorum negligentia sæpe alias sit, excide-
runt; vel forte a Clemente consilio sunt omissa.

(28) Χρυσίον καὶ ἀργύριον. Χρυσόν, ἀργυρον.
Ibid.

(29) Πυθαγόρια σύμβολα. Pythagoras in sym-
bolis tradendis Ægyptiorum hieroglyphicam doctri-
nam imitatus suis dicitur. Plutarchus lib. *De
Iside et Osiride*, pag. 354, ed. Paris.: Μάλιστα δὲ ἄν-
δρας, ἀπειρημένους τὸ συμβολικὸν αὐτῶν καὶ μυστη-
ριώδεις, ἀναμύθας αἰνίγμασι τὰ δόγματα· τῶν γὰρ
παλαιῶν γραμμάτων λαογραφικῶν οὐθὲν ἀπολεί-
πεται τὰ πολλὰ τῶν Πυθαγορικῶν παραγγελμάτων·
οἶόν ἐστι τὸ μὴ ἐσθλὴν ἐπὶ διφφρῶ, μηδ' ἐπὶ χοίνικας
καθῆσθαι, μηδὲ φοίνικα φυτεύειν, μηδὲ πῦρ μαχαίρᾳ

σκαλεῦειν ἐν οἰκίᾳ. Pythagoras autem maxime, ut
apparet, in admiratione habitus, admiratusque sa-
cerdotibus istos, imitatus est rationem eorum, res sym-
bolis quibusdam et per ambages proponendi, suasque
sententias involueris textit. Nam quæ vocantur litte-
ræ hieroglyphicæ, his pleraque nil concedunt Pytha-
goræ præcepta: qualia sunt, non edere in curru, non
insidere chænici, non plantare palmam; ignem in ædi-
bus gladio non agitare.

(30) Χελιδόνα ἐν οἰκίᾳ. Jamblichus hoc symbolum
sic recitat in *Protrept.* pag. 50: Χελιδόνα οἰκίᾳ μὴ
δέχου. Laertius, I. VIII, segm. 17, hoc modo: Ὅμοιο-
φύλους χελιδόνας μὴ ἔχειν. Alii vero aliis id modis
efferunt. Plutarchus *Symposiac.* I. VIII, prob. 7, hoc
argumentum tractans, eundem, quem Clemens, au-
ctorem in manibus habuisse videtur.

(31) Τούτεστι... δέχεσθαι. Perperam hæc vertit
Interpres, quæ sic explicanda sunt: Hoc est, lo-
quacem, et susurrionem, et effrenatæ linguæ homi-
nem, qui ea, quorum participes est, continere nequit,
ne domo quidem excipere. Porro hanc symboli hu-
jusce interpretationem rejicit Plutarchus, loco jam
dicto: Ψίθυρις μὲν γὰρ ἥκιστα χελιδὼν μέτεστι,
λαλιᾷ δὲ καὶ πολυφωνίᾳ οὐ μᾶλλον ἢ χίτταις, καὶ
τέρδιξι, καὶ ἀλεκτορίσιν. Minimum enim, inquit,
susurri habet hirundo, nec magis garrula aut vocalis
est, quam pica, perdix, gallina.

tur, passeret agri, noverunt tempora suorum ingressum ⁴², inquit Scriptura: nec oportet unquam simul habitare cum nugis. Jam vero turtur murmurans, querelæ ingratam ostendens maledicentiam, ædibus merito expellitur:

Edatis varios mihi ne hinc illincque susurtos: hirundo autem, cum innuat fabulam Pandionis, abominanda sunt, quæ propter illam vulgo jactantur accidisse: ex quibus Tereum alia quidem esse passum, alia vero etiam fecisse accepimus. Persequitur autem cicadas quoque musicas: unde merito expellitur, qui verbum persequitur. *Per eam, quæ Olympum despiciit, sceptriferam Junonem, est mihi in lingua fideli promptuarium*, ait poetica; et Æschylus:

Mihi quoque in lingua clavis est custodiens.

Rursus Pythagoras, *Olla ab igne sublata*, **239** præcipit non relinquere figuram in cinere, sed eam confundere: et qui surgunt e cubili, conturbare stragula. Innuebat enim, non solum esse delendum fastum et superbiam, sed ne iræ quidem esse relinquendum vestigium. Cum autem ebullire cessaverit, eam esse componendam, et omnem esse delendam injuriæ memoriam. *Sol autem vobis ne occidat super iracundiam* ⁴³, inquit Scriptura. Et qui dixit, *Non concupisces* ⁴⁴, sustulit omnem acceptæ injuriæ recordationem. Ira enim invenitur impulsio

✕ P. 661 ED. POTTER, 559 ED. PARIS. ⁴² Jer. vii, 7. ⁴³ Ephes. iv, 26. ⁴⁴ Exod. xx, 17.

(32) Χελιδὼν x. τ. λ. Jerem. vii: Τρυγὼν καὶ χελιδὼν ἀγροῦ, στρουθία ἐξύλαξαν καιροὺς εἰσόδων ἑαυτῶν.

(33) Ὡς. Homeri locus est *Iliad. I*, *Stylb.* Verba sunt Achillis Ulyssem ac cæteros Græcos ad se missos alloquentis *Iliad. I*, v. 311:

Ὡς μὴ μοι τρύζητε παρήμενοι ἄλλοθεν ἄλλος. In quem locum Eustathius: Ἐστὶ δὲ τρύζειν τὸ πολυλογεῖν ἢ πολυφωνεῖν· ἐξ οὗ καὶ τρυγῶν, ἣν ἡ παροιμία ἐπὶ σκώμῳ τῶν πολυλογούντων παραλαμβάνει, λαλιωτέρεους τρυγῶν καλοῦσα. Ideo Clemens, cum turturem loquacitatem designare dixisset, hoc utitur verbo. Vide proverbium, *Turture loquacior*. Suidas: Τρύζει, ἀσήμως λαλεῖ, παρ' ὃ καὶ ἡ τρυγὼν, ἐπεὶ ἀσήμως φθέγγεται καὶ γογγυστικῶς. COLLECT.

(34) Ἡ χελιδὼν δέ. Mox, post Πανδίωνος clausa periodo, e præcedenti abombrantur hirundines, ut coherentia sit, καὶ ἀφοσιῶσθαι ἄξιον. Symbolum hoc Pythagoræ cum seq. exponit etiam Plutarchus *Sympos. lib. vii*, pag. 575. H. *Sylburg.* Sensus est, *Turtur, propterea quod murmurat, — est domo ejicienda*: — hirundo autem, quæ Pandionis fabulam innuit, eo quod abominari debeamus, quæ propter eam accidisse vulgo dicuntur. Pleniora sunt illa Plutarchi: Ἀρα οὖν διὰ τὸν μῦθον τὸν περὶ τὴν παιδοφονίαν ἀφοσιῶνται τὰς χελιδόνας, ἀποθεν ἡμᾶς πρὸς ἐκείνα τὰ πάθη διαβάλλοντες, ἐξ ὧν τὸν Τηρέα καὶ τὰς γυναῖκας, τὰς μὲν δρᾶσαι, τὰς δὲ παθεῖν ἀθέμιτα καὶ σφέλιμα λέγουσι; *Numquam ergo ob infantis necem fabulis vulgatis abominantur hirundines, ut nos eminus a tali flagitio deterrent; quando Tereum et mulieres impia ista et nefaria partim perpetrasset, partim sustinuisse aiunt?* Clementis verba ob pravam interpunctionem hactenus perperam a multis intellecta fuisse videntur.

(35) Διώκει. Sic etiam Plutarchus: Σαρκοφάγος γὰρ ἐστὶ, καὶ μάλιστα τοὺς τέττιγας, ἱεροὺς καὶ μουσικοὺς ὄντας, ἀποκτείνουσι καὶ σιτεῖται. *Carnivora*

στρουθία, ἐγνώσαν καιροὺς εἰσόδων αὐτῶν (32), φησὶν ἡ Γραφή· καὶ οὐ χρὴ ποτε φλυαρίᾳ συνοικεῖν. Καὶ μὴν γογγύζουσα ἡ τρυγὼν, μέμφεως καταλαλὴν ἀχάριστον ἐμφαίνουσα, εἰκότως ἐξοικίζεται·

Ὡς (33) μὴ μοι τρύζητε παρήμενοι ἄλλοθεν ἄλλος· ἡ χελιδὼν δὲ (34), ἡ τὸν μῦθον αἰνιττεται τὸν Πανδίωνος, ἀφοσιῶσθαι ἄξιον τὰ ἐπ' ἐκείνῃ θρυλλομένα πάθη· ἐξ ὧν τὸν Τηρέα τὰ μὲν παθεῖν, τὰ δὲ καὶ δρᾶσαι παρελήφαμεν. Διώκει (35) δὲ ἄρα καὶ τέττιγας τοὺς μουσικοὺς· ὅθεν ἀπωθεῖσθαι δίκαιος ὁ διώκτης τοῦ λόγου. Καὶ τὰν Ὀλυμπον καταδερχομένων σκαμποῦχον Ἦραν, ἐστὶ (36) μοι πιστὸν ταμείον ἐπὶ γλώσσας, ἡ ποιητικὴ φησὶν· ὅτε Διοχῦλος·

B Ἀλλ' ἐστὶ κάμοι κλεις ἐπὶ γλώσσῃ φύλαξ.

Πάλιν ὁ Πυθαγόρας· Τῆς χύτρας (37) ἀρθείσης ἀπὸ τοῦ πυρός, τὸν ἐν τῇ σποδῷ τύπον μὴ ἀπολιπεῖν, ἀλλὰ συγγεῖν προστάττει· καὶ τὰ ράττειν ἀναστάντας ἐξ εὐνῆς τὰ στρώματα. Οὐ γὰρ τὸν τύπον (38) ἀφανίζειν μόνον δεῖν ἡνιττετο, ἀλλὰ μὴδὲ ὀργῆς ἔχνος ἀπολιπεῖν· ἐπὶ δὲ ἀναζέσασθαι παύσεται, καθίστασθαι αὐτὴν, καὶ πᾶσαν ἀπαλεῖφειν μνησιχαλίαν. Ἥλιος (39) δὲ ὅμιν τῇ ὀργῇ, φησὶν ἡ Γραφή, μὴ ἐπιδυνέτω. Καὶ ὁ εἰπὼν, Οὐκ ἐπιθυμήσεις, πᾶσαν ἀρετὴν μνησιχαλίαν θυμὸς γὰρ εὐρίσκειται ὀρμὴ ἐπιθυμίας ἡμέρου ψυχῆς, κατ'

C enim est hirundo, et maxime cicadas Musis sacras et canoras interficit, iisque vescitur. Plura hac de re ibidem videre licet.

(36) Ἐστὶ. H. Junius cent. 4, proverb. 39, Æschylo tribuit hunc versum, pariter ac sequentem, sicut utrumque vertit: *Fidum peni, vel ætærium, lingua. Et nostra præsertim lingua custodem clavam*. Deinde addit hunc Luciani similem versum:

Ἀρρήτων ἐπέων γλώσσης σφρηγὶς ἐπικεῖσθαι. Arcanum ut celet, claudenda est lingua sigillo.

COLLECT.

(37) Τῆς χύτρ. Plutarchus loco superius dicto: Τὸ συνταράττειν ἀναστάντας ἐξ εὐνῆς τὰ στρώματα, καὶ χύτρας τύπον ἀρθείσης ἐν σποδῷ μὴ ἀπολιπεῖν, ἀλλὰ συγγεῖν. E lecto surgentes jussit conturbare stragula; et, olla sublata, ejus vestigia in cinere non relinquere, sed confundere.

(38) Τύπον. Flor. τύπον, tumorem, nempe ex-candescitiam et ebullitionem furentis iræ. Tumorem iræ dixit Virgilius *Æneid. viii*, vers. 40: *Neu belli terrere minis, tumor omnis et iræ Concessere Deum*

Sic accepta Clementis verba hunc sensum præbent, quod non modo iræ tumor et ebullitio, sed quodvis ejus vestigium sit delendum. Sed τύπον Sylburgius in sua editione exhibuit, quam reliquæ secutæ sunt. Plutarchus: Τῆς μὲν γὰρ χύτρας τὸν τύπον ἔση Φιλίνος ἀφανίζειν αὐτοὺς, διδάσκοντας ὅτι δεῖ μὴδὲν ὀργῆς ἐνδὸν ἀπολιπεῖν ἔχνος, ἀλλ' ὅταν ἀναζέσας παύσεται καὶ κατασπῇ, πᾶσαν ἀπληεῖσθαι μνησιχαλίαν. Οὐκ ἔστιν ἀιεβὰ Philinus Pythagoricodum abolere mandanti, docere nullum evidens iræ relinquere vestigium; sed ubi ea deseruit, animusque consedit, omnem esse memoriam offensarum penitus delendam.

(39) Ἥλιος. Ephes. iv: Ὁ ἥλιος μὴ ἐπιδυνέτω ἐπὶ τῷ παροργισμῷ ὁμῶν.

ἐξοχὴν ἀμύνης ἐφετικὸς ἀλόγως (40). Τῷ ὁμοίῳ ἄ τρώπῃ καὶ ἡ κοίτη ταράσσεσθαι παραινέται· ὡς μήτε ὄνειρωγμοῦ τινος, μηδὲ μὴν ὕπνου μεθ' ἡμέραν (41), ἀλλὰ μηδὲ τῆς ἐν νυκτὶ ἡδονῆς ἐπιμενεῖσθαι ἐτι. Τάχα δὲ καὶ φαντασίαν τὴν ζοφερὰν συγγεῖν τῷ τῆς ἀληθείας φωτὶ δεῖν ἠνίσσεται. Ὁργί-
ζεσθε, καὶ μὴ ἀμαρτάνεσθε, ὁ Δαβὶδ λέγει· μὴ συ-
κατατίθεσθαι τῇ φαντασίᾳ, μηδὲ τὸ ἔργον ἐπάγειν
κυροῦντα τὴν ὀργὴν χρῆναι διδάσκειν. Πάλιν, Ἐπι-
τῆς μὴ κλεῖν, Πυθαγόριον ἐστὶ σύμβολον· δηλοῖ δὲ
τὰ τέλη καὶ τὰ ὅμοια τῶν μισθωμάτων, παραχόδῃ
καὶ ἄστοτα ὄντα, παραινέσθαι δεῖν. Διὰ τοῦτο τοὶ ὁ
Λόγος τοὺς τελώνας λέγει δυσκόλως (42) σωθήσεσθαι.
Πάλιν δ' αὖ, Δακτύλιον (43) μὴ φορεῖν, μηδὲ εἰκό-
νις αὐτοῖς ἐγκαρῶσσειν θεῶν, παρεγγυᾷ ὁ Πυθα-
γόρας ὥσπερ Μωϋσῆς πρόπαλαι διαρρήδην ἐνομοθέ-
τησε, μηδὲν δεῖν γλυπτὸν, ἢ χωνευτὸν, ἢ πλαστὸν, ἢ
γραπτὸν ἀγαλμὰ τε καὶ ἀπεικόνισμα ποιεῖσθαι· ὡς
μὴ τοῖς αἰσθητοῖς (44) προσανέχωμεν, ἐπὶ δὲ τὰ
νοητὰ μετρίωμεν· ἐξευτελίζει γὰρ τὴν τοῦ Θεοῦ
σεμνότητά ἢ ἐν ἐτομίᾳ τῆς βέβως συνήθεια· καὶ
τὴν νοητὴν οὐσίαν δι' ὅλης σεβάσεως, ἀτιμάζειν
ἐστὶν αὐτῇ δι' αἰσθήσεως. Διὰ καὶ τῶν Αἰγυπτίων
ιερέων οἱ σοφώτατοι τὸ τῆς Ἀθηνᾶς ἔδος ὑπαίθρον (45)
ἀπώρισαν, ὡς Ἑβραῖοι τὸν νεῶν ἀνευ ἀγάλμα-
τος (46) εἰσάμενοι. Εἰσὶ δὲ οἱ, τὸν Θεὸν ἀδόντες,

✱ P. 662 ED. POTTER. ¹ Psal. iv, 4; Ephes. iv, 26. ² Matth. xix, 23. ³ Exod. xx, 4; Levit. xvi, 1; Deut. iv, 15, 16 seq.

(40) *θυμός* . . ἀλόγως. Hæc sic distingui et
explicari possunt : *θυμός* γὰρ ἐρίσκειται ὁρμῇ ἐπι-
θυμίας, ἡμέρου ψυχῆς κατ' ἐξοχὴν, ἀμύνης ἐφετι-
κὸς ἀλόγως. *Excandescencia est impetus concu-
piscencie, quam mansueta lenisque anima præcipue
patitur, sine ratione vindictam appetens.* Quod dicit
θυμόν esse ἐπιθυμίαν, id ex Stoicorum scriptis pe-
tendum est, qui iram inter species ἐπιθυμίας nume-
rabant. Stobæus in *Eclogis ethicis* cap. *De affecti-
bus*, Stoicorum dogmata describens, ait : Ὑπὸ μὲν
ὄν ἐπιθυμίαν ὀπάγεται τὰ τοιαῦτα, ὀργὴ καὶ τὰ
ἐξ αὐτῆς, θυμός, καὶ χόλος, καὶ μῆνις, καὶ χότος,
καὶ πικρία, καὶ τὰ τοιαῦτα. Eadem scribit Diogenes
Laërtius in *Zenone*. Item Cicero *Tusculan.* lib. iv :
*Libidini subjecta sunt ira, excandescencia, odium,
inimicitia, discordia, . . . et cætera ejusmodi.* Quod
Clemens *θυμόν* dicit esse ἄλογον, id etiam est ex
eorundem philosophorum sententia, qui quamlibet
ἐπιθυμίαν dicebant esse λόγῳ ἀπειθῇ, *rationi
inobedientem*, ac proinde vitiosam. Hinc Laërtius
lib. viii, segm. 143, ἐπιθυμίαν definit ἄλογον ὄρεξιν·
et Stobæus in *Eclogis*, ὄρεξιν ἀπειθῇ λόγῳ· et Ci-
cero *Tuscul.* iii : *Altera cupiditas, quæ recte vel li-
bido dici potest, quæ est immoderata appetitio opi-
nati magni boni, rationi non obtemperans.* Denique,
quod *θυμόν* præcipue ἡμέρῳ ψυχῇ tribuit, inde
fortasse est, quod sit ira brevis, et quæ facile se-
dari possit. Proinde a Laërtio in loco jam dicto
dicitur ὀργὴ ἀρχομένη, a Stobæo pariter et Andro-
nico, ὀργὴ ἐναρχομένη, a Cicero *Tuscul.* iv : *ira
nascens, et modo exsistens.* Ammonius autem sic
distinguit ὀργὴν et θυμόν, ut illa sit πολυχρόνιος
μνησικαχία, hic vero tantum πρόσκαιρος.

(41) Ὑπνον μεθ' ἡμέραν. Plutarchus : Ὁ δὲ Σύλ-
λας εἰκάς κοιμήσεως μετῃμερινῆς ἀποτροπὴν εἶναι
τὸ σύμβολον, ἀναιρομένης ἔωθεν εὐδίας τῆς πρὸς τὸν
ὑπνον παρασκευῆς. *Syllas autem putabat hoc sym-
bolum dehortari a diurno somno, notarique mane
ideo apparatus ad somnum sublationem.*

(42) Τελώνας ἢ δυσκόλως. Videtur id respi-

cupiditatis mansuetæ animæ, ultionem eltra ratio-
nem supra modum desiderans. Similiter etiam suade-
tur, ut *cubile quoque conturbetur*, ut nec alicujus
turpis insomni, nec somni quidem interdiu, sed
nec alicujus, quæ fuit in nocte, voluptatis memi-
nerimus. Forte autem caliginosam quoque phanta-
siam significabat oportere luce veritatis confun-
dere. *Irascimini, et nolite peccare* ¹, inquit David :
non assentiri phantasie, neque factum inducendo
iram ratam facere, oportere docens. Rursus, *Super
terram non esse navigandum*, est symbolum Pytha-
goricum. Significat autem, vectigalia, ✱ et similes
conductiones, quæ sunt turbulentæ et instabiles,
esse recusandas : propterea dicit Logos, publicanos
difficiliter ² salutem assecuturos. Rursus autem,
*Non esse gestandos annulos, neque deorum imagines
esse eis insculpendas*, præcipit Pythagoras; sicut
Moyses ³ multis ante sæculis aperte legem sanxit,
nullam oportere sculptilem vel fusilem vel fictam
vel pictam imaginem simulacrumve facere; ut sen-
silia minime attenderemus, sed ad ea transiremus,
quæ percipiuntur intelligentia. Ut Dei enim majes-
tas vilis et contempta reddatur, efficit frequens
videndi consuetudo : et intelligibilem essentiam co-
lere per materiam, est eam per sensum dedecorare.
Quocirca Ægyptiorum quoque sacerdotum sapien-

cere, quod Christus dicit Matth. xix, 23; Marc. x,
23; Luc. xviii, 24 : *Δυσκόλως πλούσιος εἰσε-
λεύσεται εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν.*

(43) Δακτύλιον. Symbolum de annulo non ge-
stando explicat Plutarchus lib. *De educandis liberis*.
p. 12, ed. Paris., ubi tamen δακτύλιον στενὸν non
ferendum ait. Alterum de deorum imaginibus ex-
plicat Laërtius loco superius dicto. Utriusque vero
meminit Jamblichus *Protreptici* p. 150, 151. Conf.
C. Rittershusii notæ in *Pythagoræ vitam* p. 65.

(44) Μὴ τοῖς αἰσθητοῖς. Jamblichus in loco jam
dicto : Τὴν ἄρα Πυθαγορικὴν μετὰ σπουδῇ μεγάλῃ
τὴν ἀπιστάσαν αὐτὴν διὰ τοῦ νοῦ ἀπὸ σωματικῶν
πάντων, καὶ περὶ τὰ νοητὰ καὶ ἅλα διὰ τῶν θεω-
ρητικῶν μαθημάτων καταγινόμενῃ. *Magno igitur
studio ad hanc Pythagoricam philosophiam accedito,
quæ seipsam per mentem ab omnibus corporalibus
segregat, et circa ea, quæ mente percipiuntur, et ma-
terię expertia sunt, per disciplinas contemplativas
occupatur.* Deinde addit : Τὸ δὲ, Θεοῦ τύπον μὴ
ἐπίτλυνε δακτύλῳ, κατὰ τὴν προλεχθεῖσαν ἐν-
νοίαν προτροπῇ τοιῶδε· *Φιλοσόφει, καὶ ἀσωμάτων
πρὸ παντός ἡτοῦ θεοῦς ὑπάρχειν.* Hoc vero, *« Dei
formam annulo ne insculpio, »* iuxta sententiam
prædictam hortatione utitur tali : *« Philosophare, et
ante omnia deos ducto incorporeos esse. »*

(45) Ἐδος ὑπαίθρον. *Ædes absque tecto.* Qua-
lia nonnulla Græciæ quoque templa fuisse memo-
rantur. Διδὸς Κοῖνου ναὸς οὐκ ἔχων ὄροφον, *Jovis
pulverei delubrum sine tecto*, memoratur a Pausania
in *Atticis* p. 75, edit. Hanov. Branchidarum tem-
plum apud Milesios διέμενε χωρὶς ὀροφῆς, *per-
mansit absque tecto*, ut refert Strabo lib. xiv, edit.
Paris.

(46) Ἄνευ ἀγάλματος. Quod apud veteres Ægy-
ptios ἀξόανοι νηοὶ ἦσαν, *templa non habuerint simu-
lacula*, memorat Lucianus in libro *De dea Syria*.
Idem inos apud Persas veteres obtinuit, ut tradunt
Herodotus et Strabo : ut etiam, teste Eusebio,
apud Græcos usque ad Cecropis tempora. Nec Ro-

tissimi Minervæ ædem sub dio esse constituerunt, ut A Hebræi, qui templum posuerunt absque simulacro. Sunt autem, qui Deum colentes, facta cœli effigie, quæ astra continet, eum adorant; cum nostra quidem certe dicat Scriptura: *Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram* ¹. Operæ pretium autem existimo, Eurysi quoque Pythagorei vocem adducere, quæ sic habet: nam cum in opere *De fortuna* dixisset, *Opificem seipso exemplari utentem, fecisse hominem*, subiunxit: *Corpus autem est reliquis simile, ut quod factum fuerit ex eadem materia: a præstantissimo autem effectum est artifice, qui ipsum esse fabricatus, seipso usus archetypo*. Et in summa, Pythagoras, et qui sunt ex eo cognominati, una etiam cum Platone, maxime ex aliis philosophis, usi sunt legislatore, ut conjici potest ex B ipsis dogmatibus; et cum per recte conjectantem famam divinationis, non absque instinctu divino concurrissent cum quibusdam vocibus propheticiis, et veritatem per partes et species tractassent, non obscuris appellationibus, nec extra rerum declarationem ingredientibus, honorarunt, cum accepissent manifestationem conjunctionis, quæ intercedit cum veritate. Unde Græca quidem philosophia est similis splendori ex lampade, quam homines accendunt, lucem artificiose a sole suffurati. Logo autem prædicato, universa illa sancta lux eluxit. Deinde solum quidem noctu utile est in ædibus, interdum autem illustratur ignis, et universa nox illuminatur tanto sole lucis, quæ percipitur intelligentia. Jam

ὄρανοῦ (47) μέμηνα ποιησάμενοι, περιέχον τὰ ἄστρα, προσκυνοῦσιν· καὶ μὴ λεγούσης τῆς Γραφῆς, *Ποιήσωμεν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα* (48) καὶ ὁμοιωσιν ἡμετέραν. Ἄξιον ἡγοῦμαι καὶ τὴν Εὐρύσου (49) τοῦ Πυθαγορίου παραθέσθαι φωνήν, οὕτως ἔχουσαν· ὃς ἐν τῷ *Περὶ τύχας, τὸν δημιουργὸν* φήσας, αὐτῷ *χρῶμενον παραδείγματι, ποιῆσαι τὸν ἄνθρωπον*, ἐπήγαγε· Τὸ δὲ σκᾶνος τοῖς λοιποῖς ὁμοιον, ὅλα γεγονὸς ἐκ τῆς αὐτᾶς ὕλης, ὑπὸ τεχνίταις δὲ ἐργασμέον· Ἄρστω· ὃς ἐτεχνίτευσεν αὐτὸν ἀρχετύπῳ χρῶμενος ἑαυτῷ. Καὶ ὅλος ὁ Πυθαγόρας καὶ οἱ ἀπ' αὐτοῦ, σὺν καὶ Πλάτῳ, μάλιστα τῶν ἄλλων φιλοσόφων σφόδρα τῷ νομοθέτῃ (50) ὠμίλησαν, ὥς ἔστιν ἐξ αὐτῶν συμβάλλεσθαι τῶν δογμάτων· καὶ κατὰ τινὰ (51) μαντείας εὐστοχὸν φήμην, οὐκ ἀθεεῖ συνδραμόντες ἐν τισὶ προφητικαῖς φωναῖς, τὴν ἀλήθειαν κατὰ μέρη καὶ εἰδὴ διαλαβόντες, προσηγορίαις οὐκ ἀφεγγέσιν, οὐδὲ ἐξωθεν τῆς τῶν πραγμάτων δηλώσεως πορευομέναις, ἐτίμησαν, τῆς περὶ τὴν ἀλήθειαν οικειότητος ἔμφασιν εἰληφότες. Ὅθεν ἡ μὲν Ἑλληνικὴ φιλοσοφία τῇ ἐκ τῆς θρυαλλίδος (52) εἰκεν λαμπρόν· ἦν ἀνάπτουσιν ἄνθρωποι, παρὰ ἡλίου κλέπτοντες ἐντέχνως τὸ φῶς. Κηρυχθέντος δὲ τοῦ Λόγου, πᾶν ἐκείνο τὸ ἄγιον ἐξέλαμψε φῶς. Ἔτα κατὰ μὲν τὰς οικίας νύκτωρ χρησιμεύει τὸ κλέμμα, ἡμέρας δὲ καταυγάζεται τὸ πῦρ, καὶ πᾶσα ἡ νύξ ἐκφωτίζεται τῷ τοσοῦτῳ τοῦ νοητοῦ φωτὸς ἡλίῳ. Αὐτίκα (53) ἐπιτομὴν τῶν περὶ δικαιοσύνης εἰρημένων Μωϋσεῖ, ὁ Πυθαγόρας πεποιήται λέγων, *Ζυγὸν μὴ ὑπερβαίνειν* (54), τοῦτέστι, μὴ παρέρχεσθαι τὸ

✱ P. 663. ED. POTTER, 560 ED. PARIS. ¹ Gen. i, 26.

manis per annos CLXX ab urbe condita ulla fuisse C deorum imagines, superius retulit auctor, in *Stromat.* i.

(47) *Ὀδρανῶν*. Pro ὄρανοῦ Interpres legendum putat ἀνθρώπων· quoniam alioqui aut nullus, aut frigidus sit sensus. Ego vulgatam lectionem retinendam puto. *Cælum enim Dei sedes est*, teste Scriptura: et, ut vulgata Hori Hieroglyphica testantur, pag. 25 Mercorianæ editionis: *Θεὸν ἐγκόσμιον σημαίνοντες, ἡ Εἰλημένην, ἡ τὸν πέντε ἀριθμὸν, ἄστρα ζωγραφοῦσιν Αἰγύπτῳ*. STLBURG.

(48) *Κατ' εἰκ.* Gen. i: *κατ' εἰκόνα ἡμετέραν καὶ κατ' ὁμοίωσιν*.

(49) *Εὐρύσου*. Malim Εὐρύτου, *Euryti*. Nam Eurytus ἐπαθήτευσεν Πυθαγόρα πρεσβύτη νέος, adolescens *Pythagoram senem habuit magistrum*; ut refert Jamblichus *De vita Pythagoræ*, c. 23. Idem ejusdem libri capite ultimo inter Pythagoræ discipulos Eurytum recenset; Eurysi vero nusquam meminit.

(50) *Νομοθέτη*. Nempe Moyses.

(51) *Καὶ κατὰ τ.* Quæ sequuntur, sic distingui et explicari possent: Καὶ κατὰ τινὰ μαντείας εὐστοχὸν φήμην οὐκ ἀθεεῖ συνδραμόντες, ἐν τισὶ προφητικαῖς φωναῖς τὴν ἀλ. Et felici quodam divinationis augurio non sine Dei instinctu concurrentes, veritatem propheticiis quibusdam vocibus secundum ipsius partes ac species comprehensam, nominibus haud obscuris, aut a rerum manifestatione alienis ornarunt, postquam eorum cum veritate conjunctionem manifeste deprehenderant. Vult enim auctor, Pythagoram aliosque a prophetis Hebræis edoctos, veritatem propheticiis quidem et allegoricis atque obscuris, non tamen a rerum natura alienis, verborum involucris comprehensam tradidisse.

(52) *Θρυαλλίδος*. Thryallis, seu lychnetis, herba est ad lucernas faciendas idonea: de qua conf. Plinius lib. xxv, c. 10; Dioscorides, lib. iv, c. 99; Suidas, et Aristophanis vetus scholiastes.

(53) *Αὐτίκα*. Hoc Pythagoræ symbolum seu præceptum ita exponit D. Hieronymus in *Apolog. in Rufinum*: *Stateram non transiliendam, id est, ne prætergrediare justitiam*: ita Cyrillus, et alii, ut docet Gregor. Gyraldus in libello in *Symbola Pythag.* Versus autem, qui consequuntur, *Jocastæ sunt apud Euripidem in Phœnissis, act. 2, Eteoclem alloquentis*. COLLECT.

(54) *Ζυγὸν μὴ ὑπ.* Diogenes Laertius in *Pythagora*: *Τὸ Ζυγὸν μὴ ὑπερβαίνειν*, τοῦτέστι τὸ ἴσον καὶ δίκαιον μὴ ὑπερβαίνειν. *Stateram non transiliendam, hoc est æquum et justum non transgrediendum*. Plutarchus, *De liberis educandis*, p. 12: *Μηδὲ ζυγὸν ὑπερβαίνειν· ὅτι δὲ δικαιοσύνης τὸν πλεῖστον ποιεῖσθαι λόγον, καὶ μὴ ταύτην ὑπερβαίνειν. Stateram ne transgrediaris. Summam docet habendam esse rationem justitiæ, neque ejus fines transgrediendum*. Jamblichus sub finem *Protreptici*: *Τὸ δὲ Ζυγὸν μὴ ὑπερβαίνειν, δικαιοπραγεῖν παρακελεύεται καὶ προτιμᾶν ἰσότητα καὶ μετριότητα θαυμαστικῶς, καὶ τὴν τελειοτάτην ἀρετὴν γινώσκειν δικαιοσύνην*. Hoc autem, *Jugum non esse transiliendum, justitiam esse exercendam, et æqualitatem honore præcæteris afficiendam, mediocritatemque et justitiam perfectissimam virtutem cognoscere, mirabiliter jubet*. Porphyrius, *Ζυγὸν μὴ ὑπερβαίνειν*, τοῦτέστι μὴ πλεονεχεῖν. *Jugum non transilire, hoc est non esse pluris appetentem*. Conf. superius *Strom.* ii, p. 470; Lactantius, p. 314, edit. Oxon.; Minutius, in *Octavio*, etc.

πρὸς τὰς διανομὰς ἴσον, τιμῶντας τὴν δικαιοσύνην, A vero eorum, quæ a Moyse dicta sunt de justitia, compendium fecit Pythagoras, dicens, *Stateram non esse transiliendam*; hoc est, non prætergrediendam esse æqualitatem, quæ versatur in distributionibus, honorando justitiam :

.... ἡ φίλους δὲ φίλοις,
Πόλεις τε πόλεσι, *συμμάχους τε συμμάχοις* (55)
Συνδεῖ· τὸ γὰρ ἴσον νόμιμον ἀνθρώποις ἔφν.
Τῷ πλείονι δ' αἰεὶ πολέμιον καθίσταται
Τούλασσον, ἐχθρῶς δ' ἡμέρας κατάρχεται·

κατὰ τὴν ποιητικὴν χάριν, διὰ τοῦτο ὁ Κύριος· "Αρα-
τε τὸν ζυγὸν μου, φησὶν· *οἱ χρηστοὶ ἐστί καὶ ἀδαρῆς* (56)· καὶ τοῖς περὶ πρωτείων φιλονεικοῦσι
γνωρίμοις μετὰ ἀπλότητος τὴν ἰσότητα παρεγγυᾷ,
λέγων, ὡς τὰ παιδία αὐτοὺς γαστρεῖναι δεῖν. Ὡς-
αὐτως καὶ ὁ Ἀπόστολος (57), *Μηδέρα εἶναι ἐν*
Χριστῷ δοῦλον ἢ ἐλεύθερον, γράφει, ἡ "Ελληνα
ἢ Ἰουδαῖον· *καὶ ἡ γὰρ ἡ κτίσις ἡ ἐν Χριστῷ,*
ἀφιλόνηκος καὶ ἀπλεονέκτητος, καὶ ἰσότης δικαία·
φθόνος γὰρ ἔξω θείου χοροῦ ἵσταται, καὶ ζηλος, καὶ
λύπη. Ἡ καὶ οἱ μύσται (58) *καρδίαν ἐσθλείν* (59)
ἀπαγορεύουσι· μὴ χρῆναι ποτε διδάσκοντες βιβυ-
μίας καὶ ὀδύνας ἐπὶ τοῖς ἀδουλήτως συμβαίνουσι,
δάκναι καὶ κατεσθλεῖν τὴν ψυχὴν. Ἀθλιος γοῦν ἐκεῖ-
νος (60), ὃν φησὶ καὶ Ὀμηρος πλανώμενον μόνον, *ὃν*
θυμὸν κατέδωκεν. Πάλιν αὖ, δύο ὁδοὺς (61) ὑποτιθε-
μένου τῷ Εὐαγγελίου καὶ τῶν ἀποστόλων ὁμοίως
τοῖς προφήταις ἅπασιν· καὶ τὴν μὲν καλοῦντων *στε-*
ρὴν καὶ τεθλιμμένην, τὴν κατὰ τὰς ἐντολὰς καὶ ἀπα-
γορεύσεις περισταλλμένην· τὴν δὲ ἐναντίαν τὴν εἰς
ἀπώλειαν φέρουσαν, *πλεῖστην καὶ εὐρύχωρον*, ἀνώ-
λυτον ἡδοναῖς τε καὶ θυμῷ· καὶ φασκόντων, *Μακά-*
ριος ἄνθρωπος, ὃς οὐκ ἐπορεύθη ἐν βουλῇ ἀσεδῶν,
καὶ ἐν ὁδῷ ἀμαρτωλῶν οὐκ ἔστη· ὃς τε (62) *τοῦ*
Κίου (63) *Προδίκου ἐπὶ τε τῆς ἀρετῆς καὶ τῆς κα-*
κίας μῦθος πρόεισιν· καὶ Πυθαγόρας (64) *οὐκ ὀκνεῖ*

✱ P. 664 ED. POTTER, 561 ED. PARIS. " Matth. xi, 29, 30. " Matth. xviii, 3. " Galat. iii, 28; vi, 15; v, 19, 20, 21. " Matth. vii, 13, 14; Luc. xiii, 24. " Psal. i, 1.

(55) *Συμμάχους τε συμμ.* Συμμάχους τε συμμά-
χους Euripides in *Phœnis*. v. 540.

(56) Ἀδαρῆς. Matth. xi, ἐλαφρός.

(57) Ἀπόστολος. Respicit Galat. iii, 28: *Ὁς ἐν*
ἐν Ἰουδαίῳ, ἢ οὐδὲ Ἕλλην· οὐκ ἐνι δοῦλος, οὐ-
δὲ ἐλεύθερος· οὐκ ἐνι ἀρσεν, καὶ θήλυ. Ibid. vi,
15: *Ἐν γὰρ Χριστῷ Ἰησοῦ οὐκ ἐστι περιτομή τι*
λεχθῆναι, οὐκ ἀκροθυστία, ἀλλὰ καὶ ἡ κτίσις.
Ibid. v, 19, 20, 21, ubi cum inter opera carnis re-
censuisset ζήλους, φθόνους, etc., addit: *Ὅτι οἱ*
τοιαῦτα πράσσοντες βασιλείαν Θεοῦ οὐ κληρο-
νομήσουσιν.

(58) Μύσται. Hesychius: Μύσται, μυστήρια εἰδό-
τες. Suidas: Μύστης, ὁ τὰ μυστήρια ἐπιστάμενος ἢ
διδάσκων.

(59) *Καρδίαν ἐσθλείν.* Diogenes Laertius in loco
superius dicto: *Διὰ δὲ τοῦ Καρδίαν μὴ ἐσθλείν*
ἐθῆλον μὴ τὴν ψυχὴν ἀνταῖς καὶ λύπαις κατατῆ-
ρκεν. Cor non edendum, animum angoribus doli-
busque non exercitandum. Plutarchus: *Μὴ ἐσθλείν*
καρδίαν· μὴ βλάπτειν τὴν ψυχὴν, ταῖς φροντίσιν αὐ-
τὴν κατατρυφόντα. Cor ne edas. Vult animam curis
non esse affigendam. *Μὴ λυπεῖν αὐτὸν ἀνταῖς, se*
angoribus non contristare, inquit Porphyrius. Alio
vero modo Jamblichus hoc symbolum exponit.

(60) Ἐκείνος. Nemphe Bellerophon, de quo Ho-
merus *Iliad.* Z, vers. 200, hæc dicit:
Ἄλλ' ὅτε δὴ κἄκείνος ἀπήχθετο πᾶσι θεοῖσιν,
ἦτοι δ' ἀκαπέδιον τὸ Ἀλφειὸν ὅλος ἀλάτο,
Ὅρ θυμὸν κατέδωκε, πάτορ ἀνθρώπων ἀλσεύων.

..... amicis scilicet

Junges amicos, oppida oppidis, manus
In prælio; est jus ipsa quippe æqualitas.
Semperque pugnat amplius simul et minus,
Offensionum causa quæ primaria est:

ut habet venustas poetica. Propterea Dominus.
Tollite, inquit, jugum meum, quoniam benignum est
et leve " ; et discipulis de primatu contententibus,
cum simplicitate præcipit æqualitatem, dicens *opor-*
tere eos fieri puellios ". Similiter etiam Apostolus
scribit " , *Nullum esse in Christo servum, vel libe-*
rum, vel Græcum, vel Judæum. Nova est enim crea-
tura quæ est in Christo, contentione et avaritia va-
cua, et justa æqualitas. Stat enim *invidia* extra
chorum divinum, et *æmulatio*, et *tristitia*. Qua ra-
tione mystæ quoque prohibent *vesci corde*, docentes
non oportere animum mordere et exedere socordia
et dolore, propter ea, quæ præter consilium et opi-
nionem eveniunt. Miser ergo ille est, quem Home-
rus quoque dicit solum errantem suum animum
exedere. ✕ Rursus vero, cum duas vias ponat Evan-
gelium, et apostoli " , atque omnes prophetæ : et
unam quidem vocent *arctam et angustam*, quæ con-
tracta sit in *præceptis et prohibitionibus*; alteram
vero contrariam, *latam et spatiosam*, et in quam vo-
luptatibus et iræ liber est aditus; et dicant, *Beatus*
C vir, qui non ambulavit in consilio impiorum, et in
via peccatorum non stetit " ; hinc et Prodicus Cei
proficiscitur fabula de virtute et vitio; et Pytha-
goras, jubens *ingredi via regia*, non veretur prohi-
bere sequi vulgi sententiam, quæ plerumque teme-

Sed cum ille invisus factus est omnibus diis,
Solus in Aleio campo vagabatur,
Suum animum exedens, semitam hominum vitans.

(61) Δύο ὁδοὺς. Conf. Clementinorum lib. vii,
cap. 7.

(62) Ὁς τε. Aptius forte reposuerimus ὅπη, quæ,
seu quo. SYLB.

(63) Κίου. Klov edit. nonnullæ. Vera lectio est
Κεῖον, Cei. Erat enim Prodicus ex insula Geo-
riundus. Conf. quæ superius dicta sunt *Pædag.*
lib. ii, c. 10, p. 236, not.

D (64) *Καὶ Πυθαγόρας.* Pythagoræ symbolum, *Τὰς*
λεωφόρους μὴ βαδίζειν, exponit Diogenes Laertius
pag. 315. Philo, pag. 593, e quo Laertii locus cor-
rigi potest. H. SYLBURG.—Græca sic olim habebant:
Καὶ Πυθαγόρας οὐκ ὀκνεῖ ἀπαγορεύειν, τὰς λεωφό-
ρους ὁδοὺς βαδίζειν προστάττων, μὴ δεῖν ταῖς τῶν
πολλῶν ἐπεσθαι γνώμας. Sed, mutata interpun-
ctione, ita vertere potes ad verbum: *Et Pythago-*
ras non veretur prohibere, ne via regia incedamus, ju-
bens, ne vulgi sententiam sequamur. Certe enim hoc
loco Pythagoram vult Clemens prohibere, ne regia
via ingrediamur, quæ communis est. Tametsi enim
apud Laertium in *Vita Pythagoræ* legimus, *Μὴ βα-*
δίζειν ἐκτός λεωφόρου, suspicatur tamen illud
μὴ delendum Brodæus lib. ii, c. 20 *Miscellan.*, ne-
que hæsitandum esse Erasmo, utrum sit Pythago-
ras. Idem censet L. Greg. Gyraldus, profertque
loca D. Ambrosii ad Irenæum epist. 6. Nam cum
ex populo Judæorum, ut plerique arbitrantur, ge-

raria est et absona. Aristocritus autem, in primo libro eorum quæ statuit contra Heraclædorum, meminit cujusdam epistolæ, quæ sic 240 habet: *Res Scytharum Atæas populo Byzantino: Nolite afferre detrimentum meis vectigalibus, ne mei equi aquam vestram bibant.* Symbolice enim bellum, quod eis erat ihaturus, significavit barbarus. Similiter Euphorion quoque poeta inducit dicentem Nestorem:

Nondum fluvio Simoente caballos irrigavimus.

Et ideo Ægyptii ante templa ponunt sphingas, quia doctrina, quæ de Deo est, ænigmatica est et obscura: forte autem quod Deum oporteat amare et timere: amare quidem, ut sanctis benignum et propitium; timere autem, ut qui sit impiis justus inexorabiliter. Feræ enim simul et hominis imaginem sphinx significat.

CAPUT VI.

Mysticam tabernaculi Judaici ejusque apparatus significationem exponit.

Longum autem fuerit omnia persequi prophetica et legalia, ea afferendo quæ dicta sunt per ænigmata; fere enim universa hoc modo oracula sua effert divina Scriptura. Ei autem, qui est sanæ mentis, ad ostendendum id, quod est propositum, sufficiunt, ut existimo, pauca quædam exempla exposita. Ita, exempli gratia⁶⁰, ostendit occultationem hanc, quæ in veteri templo narratur septem ambituum, quæ ad aliquid spectabat, apud Hebræos relatio; et quæmeratintalari, per varia symbola apparatus, ✕ quæ referuntur ad apparentias, significans compositionem, quæ a cœlo ad terram usque pertingit. Et operimentum et velum hyacintha et purpura et cocco et bysso erat variatum. Significabat autem, quod natura elementorum obtinet Dei re-

Α ἀπαγορεύειν, τὰς λεωφόρους ὁδοὺς βαδίζειν, προστάτων μὴ δεῖν ταῖς τῶν πολλῶν ἐπεσθαι γνώμαις, ἀκρίτοις καὶ ἀνομολογουμέναις οὐσαις. Ἀριστοκρίτος δ' ἐν τῇ πρώτῃ τῶν πρὸς Ἡρακλεῶδων ἀντιδοξουμένων μὲνηται τινος ἐπιστολῆς, οὕτως ἐχούσης· Βασιλεὺς Σκυθῶν Ἀτοίας (65) Βυζαντίων δῆμω· Μὴ βλάπτετε προσόδους ἐμὰς, ἵνα μὴ ἐμαὶ ἱπποὶ ὑμέτερον ὕδωρ πίωσι. Συμβολικῶς γὰρ ὁ βάρβαρος τὸν μέλλοντα πόλεμον αὐτοῖς ἐπάγεσθαι παρεδῆλωσεν. Ὁμοίως καὶ Εὐφορίων ὁ ποιητὴς τὸν Νέστορα παράγει λέγοντα·

Οἱ δ' οὐκω Σιμόεντος Ἀχαιῶας ἄρσασεν ἱπποῦς. Αἰὰ τοῦτο τοὶ καὶ Αἰγύπτῳ πρὸ τῶν ἱερῶν τὰς σφίγγας ἰδρύονται, ὡς αἰνιγματώδους τοῦ περὶ Θεοῦ λόγου καὶ ἀσαφοῦς ὄντος· τάχα δὲ καὶ ὅτι φιλεῖν τε δεῖ καὶ φοβεῖσθαι τὸ Θεῖον· ἀγαπᾶν μὲν, ὡς προσήκοντες καὶ εὐμενὲς τοῖς ὁσίοις, δεδιέναι δὲ, ὡς ἀπαραιτήτως δίκαιον τοῖς ἀνοσίοις. Θηρίου γὰρ ὁμοῦ καὶ ἀνθρώπου ἡ σφίγξ αἰνίσσεται τὴν εἰκόνα.

Μακρὸν δ' ἂν εἴη πάντα ἐπεξίεναι τὰ προφητικὰ καὶ τὰ νομικὰ, τὰ δι' αἰνιγμάτων εἰρημένα ἐπιλεγόμενους· σχεδὸν γὰρ ἡ πᾶσα ὁδὸς πως θεσπίζεται Γραφῇ. Ἀπόχρη δ', οἶμαι, τῷ γε νοῦν κεκτημένῳ εἰς ἐνδείξιν τοῦ προκειμένου ὀλίγα τινὰ ἐκτεθέντα παραδείγματα. Αὐτίκα ὁμολογεῖ τὴν ἐπίκρυψιν ἡ περὶ τὸν νεὼν τὸν καλαῖον τῶν ἐπτὰ περιδῶλων πρὸς τι ἀναφορά, παρ' Ἑβραίοις ἱστορουμένη· ἡ τε κατὰ τὸν ποδῆρην (66) διασκευὴ διὰ ποικίλων τῶν πρὸς τὰ φαινόμενα συμβῶλων τὴν ἀπ' οὐρανοῦ μέχρι γῆς αἰνισσομένη συνθήκην· τό τε κάλυμμα καὶ παραπέτασμα ὑακίνθω καὶ πορφύρᾳ, κόκκῳ τε καὶ βύσσῳ πεποικίλτο. Ἡνίκετο δ' ἄρα, ὡς ἡ τῶν στοιχείων (67) φύσις ἐπέχει τὴν ἀποκάλυψιν τοῦ Θεοῦ· ἐξ ὕδατος μὲν γὰρ ἡ πορφύρα, βύσσος δὲ ἐκ γῆς· ὑακίνθος (68)

✕ P. 665 ED. POTTER, 562 ED. PARIS. ⁶⁰ Exod. xxv, xxvi, xxviii, xxviii, xxix.

nas duxerit, ex ejus disciplina derivavit etiam magisterii præcepta. Legerat Moysi divino præceptum oraculo: *Solve calcamentum pedum tuorum*: id etiam præceptum Jesu Nave, videlicet ut detritæ et popularis viæ ponerent pulverem, qui viam Domini ambulare desiderarent. D. Hieronymus *Apol. in Ruf.*: *Per viam publicam ne ambules, id est, ne multorum sequaris errores.* Sed et Origenes eodem fere sensu exponit evangelicum illud, spatiosam et latam viam declinandam. Sic vero Olympiodorus enuntiat φεύγειν τὰς λεωφόρους. Euphorionem citat Athenæus lib. *De Isthmiis*, et Stobæus in *Philoteia*, sed in versu quem citat Clemens, erat Ἀγῶδας ἵππους, equas *Achaicas*. COLLECT.—Jamblichus in *Protreptico*: *Τὰς λεωφόρους ὁδοὺς ἐκκλίνας, διὰ τῶν ἀτραπῶν βαδίζε. Publicas vias devitans, per semitas incede.* Athenæus lib. ix: *Λεωφόρους ὁδοὺς μὴ σταλεῖν, ἀντὶ τοῦ, γνώμῃ πολλῶν μὴ ἀκολουθεῖν. Publicas vias non ingredi: hoc est, vulgi sententiam non sequi.* Consentiant Philo Judæus in principio libr. *Περὶ τοῦ πόντου σπουδαῖον εἶναι ἐλευθερίαν*. Elianus *Varia hist.* lib. iv, c. 17; Porphyrius, *De vita Pythagoræ*, etc.

(63) *Ατοίας*. H. ms. Ἀντέας, alibi *Atæas*. Sylburg. in *Indice Latino*.

(66) *Ποδῆρην*. Intelligit *talarem* pontificis Judæorum amictum: quo putabant totum mundum, ejusque præcipuas partes significari. Philo Judæus lib. *De monarchia*, p. 824: *Ἡ δ' ἐστὶν ἡ τῆς ἱερᾶς ἐσθῆτος κατασκευὴ μίμημα τοῦ παντός, θαυμάσιον ἔργον ὀφθῆναι, καὶ νοηθῆναι. Hoc cultus pontificis utitur, totum mundum referens ornatu mirando, cum oculis, tum etiam menti.* Quod quo se modo haberet, latius exponit lib. *De somniis* p. 597, et lib. iii *De vita Moysis* pag. 671.

(67) *Στοιχείων*. Philo, p. 299. H. SYLBURG.

(68) *Υακίνθος*. Philo lib. iii *De vita Moysis*, p. 671: *Οὗτος ὁ χιτῶν σύμπας ἐστὶν ὑακίνθινος, ἀέρος ἐκμαγείον· φύσει γὰρ ὁ ἀήρ μέλας. Hæc Pontificis tunica tota est hyacinthina, ad exprimendam aeris naturam. Nam aer natura nigricat.* Idem lib. *De congressu quærendæ erud.* gr. p. 441 de Tabernaculi aulæis agens, hæc dicit: *Τὰς αὐλαίας ἐκ τοιοῦτων συνήφηναν, ἃ τῶν τεσσάρων στοιχείων συμβολά ἐστιν· ἐκ γὰρ βύσσου, καὶ ὑακίνθου, καὶ πορφύρας, καὶ κόκκινου δημιουργοῦνται, τεσσάρων, ὡς ἔφη, ἀριθμῶν. Σύμβολον δὲ γῆς μὲν, ἡ βύσσος· φέρεται γὰρ ἐκ ταύτης· ἀέρος δὲ ὑακίνθος· μέλας γὰρ οὗτος φύσει· ὕδατος δὲ ἡ πορφύρα· τὸ γὰρ τῆς βαφῆς αἷτιον ἐκ θαλάττης, ἡ ὁμωνυμοῦσα κογχύλη· πυρὸς δὲ τὸ κόκκινον·*

τε ὁμοιωται ἀέρι, ζοφώδης ὢν, ὥσπερ ὁ κόκκος τῷ πυρί. Ἀνὰ μέσον δὲ τοῦ καλύμματος καὶ τοῦ παραπετάσματος, ἐνθα τοῖς ἱερῶσιν ἐξῆν εἰσέναι, θυμιατήριον τε ἔκειτο, σύμβολον τῆς ἐν μέσῳ τῷ κόσμῳ τῷδε καίμενης γῆς· ἐξ ἧς αἱ ἀναθυμιάσεις. Μέσος (69) δὲ καὶ ὁ τόπος ἐκεῖνος τοῦ τε ἐντὸς τοῦ καταπετάσματος, ἐνθα μόνῃ τῷ ἀρχιερεὶ ἐπετέτραπτο ῥηταῖς εἰσέναι· ἡμέραις, καὶ τῆς ἐξωθεν περικειμένης αὐλαίας τῆς πᾶσιν ἀνειμένης Ἑβραίοις τὸ μεσαίτατον οὐρανοῦ φασὶ καὶ γῆς· ἄλλοι δὲ κόσμου τοῦ νοητοῦ καὶ τοῦ αἰσθητοῦ λέγουσιν εἶναι σύμβολον. Τὸ μὲν οὖν κάλυμμα, κώλυμα λαϊκῆς ἀπιστίας (70), ἐπιπροσθε τῶν πέντε τετάκυστο κίωνων, εἰργον τοὺς ἐν τῷ περιδόλῳ. Ταύτῃ τοι μυστικώτατα πέντε ἀρτοὶ πρὸς τοῦ ἑωτῆρος κατακλιῶνται καὶ πληθύνουσι τῷ ὅλῳ τῶν ἀκρωμένων. Πολλὸς γάρ ὁ τοῖς αἰσθητοῖς ὡς μόνοις οὔσι προσανέχων. Ἀθρεῖ (71) δὴ περισκοπῶν, φησὶν ὁ Πλάτων, μὴ τις τῶν ἀμνηστῶν ἐπακούει (72). Εἰσι δὲ οὗτοι οἱ ἄλλοι οὐδὲν οἰόμενοι εἶναι, ἣ οὐκ ἀνὰ πρὶξ ταῖν χειρῶν λαβέσθαι δύναντο· πράξεις δὲ καὶ γενέσεις καὶ πᾶν τὸ ἀόρατον οὐκ ἀποδεχόμενοι, ὥς ἐν οὐσίαις μέρει· τοιοῦτοι γάρ οἱ τῇ πεντάδι τῶν αἰσθήσεων προσανέχοντες μόνῃ. Ἀδατον δὲ ἀκοαῖς καὶ τοῖς ὁμογενέσιν ἡ νόσις τοῦ Θεοῦ. Ἐντεῦθεν πρόσωπον (73) εἰρηται τοῦ Πατρὸς ὁ Υἱός, αἰσθήσεων πεντάδι, σαρκοφόρος γενόμενος ὁ Λόγος ὁ τοῦ πατρὸς μηνυτῆς ἰδιώματος. Εἰ δὲ ζῶμεν πνεύματι, πνεύματι καὶ στοιχώμεν. Αἰὶ πλότεως περιπατοῦμεν, οὐ διὰ εἰδους, ὁ καλὸς Ἀπόστολος λέγει. Ἐνδον μὲν οὖν τοῦ καλύμματος ἱερατικὴ κέρυνται διακονία, καὶ τοὺς ἐν αὐτῇ πορευμένους πολὺ τῶν ἐξω εἰργει. Πάλιν τὸ παραπέτασμα τῆς εἰς τὰ ἅγια τῶν ἁγίων παρόδου· κίονες τέταρες αὐτόθι, ἁγίας μήνυμα τετράδος διαθηκῶν (74) παλαιῶν. Ἀτὰρ καὶ τὸ τετράγραμμον (75)

A velationem. Purpura enim est ex aqua, et byssus ex terra : et hyacinthus similis est aeri, cum sit ater et obscurus, sicut coccus igni. In medio autem operimenti et veli, quo licebat ingredi solis sacerdotibus, erat situm thuribulum, symbolum terræ, quæ est sita in hoc mundo medio ex qua oriuntur exhalationes. Illum quoque locum, qui medium obtinet inter eum, qui est intra velum, in quem soli permissum erat pontifici ingredi statibus diebus, et exterius atrium, quod patebat omnibus Hebræis, dicunt esse medium cœli et terræ. Alii autem dicunt esse symbolum mundi, qui intelligentia percipitur, et sensilis. Operculum ergo, quo arcebatur populi infidelitas, expansum erat ante quinque columnas, arcens eos qui erant in ambitu. Ea ratione valde mystice franguntur quinque panes a Servatore⁷¹, et multiplicantur eorum, qui audiunt, multitudini. Multi enim solis attendunt sensilibus, perinde ac si sola sint. Contemplare jam, inquit Plato, et simul diligenter cave ne quis profanus hæc audiat. Profani vero sunt, qui nihil aliud esse putant, nisi id quod possint manibus apprehendere : actiones autem, et generationes, et quidquid non est aspectabile, in eorum quæ sunt numero non habent. Tales enim sunt, qui ad nil aliud attendunt præter quinque sensus. Auditus autem, et quæ sunt ejus generis, adire non possunt Dei intelligentiam. Hinc facies Patris dictus est Filius, sensibus quinque, conspiciendam carnem gestans Logos, qui et index paternæ proprietatis : Si autem spiritu vivimus, spiritu et ambulemus⁷². Per fidem ambulamus, non per speciem, egregius ait Apostolus⁷³ : igitur intra operimentum abditum ✕ fuit sacerdotale ministerium, et eos, qui in ipso laborant; longe arcet ab iis, qui sunt extrinsecus. Rursus velum ponitur aditus ad

✕ P. 666 ED. POTTER, 563 ED. PARIS. ⁷¹ Joan. vi, 14. ⁷² Galat. v, 25. ⁷³ II Cor. v, 7.

ἐμπερέστατον γὰρ φλογί. Aulæa contexta sunt ex rebus quatuor elementis significantibus; videlicet bysso, hyacintho, purpura et cocco : quæ illa numero referunt. Byssus terram significat, ex qua nascitur : hyacinthus aerem sua natura nigricantem : purpura aquam, quod hæc tinctura ex cognomine conchylio facta, aquæ suam originem debeat : postremo, ignem color coccineus, cui persimilis est. Similia dicit idem auctor De vita Moysis, lib. iii, p. 667.

(69) Μέσος. Iis, quæ jam sequuntur, lucem allatura videntur, quæ Philo De vita Moysis lib. iii, p. 666, de quinque columnis agens, dicit : Τὴν δὲ αἰτίαν, ἥς ἐνεκα τοὺς πέντε τοῖς πεντήκοντα συγκατατάττων, καὶ χωρὶς αὐτῶν τίθημι, δηλώσω· ἡ πεντάς αἰσθήσεων ἀριθμὸς ἐστίν· αἰσθήσις δὲ ἐν ἀνθρώπῳ, πῇ μὲν νεύει πρὸς τὰ ἐκτὸς, πῇ δὲ ἀνακάμπτει πρὸς τὸν νοῦν, ὑπηρετῶν οὕσα φύσεως νόμοις αὐτοῦ. Αἰὶ καὶ τὴν μεθόριον χώραν ἀπένειμας τοῖς πέντε· τὰ μὲν γὰρ αὐτῶν ἐκένευκε πρὸς τὰ ἄδυστα τῆς σαρκὸς, ἅπερ ἐστὶ συμβολικῶς νοητά· τὰ δ' ἐκτὸς πρὸς τὸ ὑπαιθρον καὶ τὴν αὐλήν, ἅπερ ἐστὶν αἰσθητά. Causam autem cur illas quinque cæteris quinquaginta nunc annumerem, nunc detrahā, indicare non pigebit : quinquarius est sensus numerus; sensus autem in homine aliquando ad externa promior, aliquando ad mentem reflectitur, cui a natura minister est additus. Proinde his quinque tabulis locus attributus est in confinio. Nam interna earum spectant adyta tabernaculi, quæ significant res

intelligibiles; externa vero sunt obversa ad atrium, quo significantur res sensibiles.

(70) Λαϊκῆς ἀπιστίας. Hoc est λαοῦ ἀπίστου, populi infidelis : qui eo velo ab adyto introspeciendo arcebatur.

(71) Ἀθρεῖ. Ex Platonis Theæteto, p. 115.

(72) Ἐπακούει. Congruentius ἐπακούῃ, sub junctivo modo, vulg. Platonis edit. in Theæteto, p. 74. Eadem mox οὐκ ἀνδύνονται ἀπρὶξ ταῖν χειρῶν λαβέσθαι. A. STURGE.

(73) Πρόσωπον. Sic superius Pædag. lib. i, c. 7, p. 132 : Πρόσωπον δὲ τοῦ Θεοῦ ὁ Λόγος, ὃ φωτίζεται ὁ Θεὸς καὶ γνωρίζεται. Facies autem Dei est Logos, quo Deus illuminatur et cognoscitur. Ubi conf. Adnotata.

(74) Τετράδος διαθηκῶν. Quatuor fœdera vocare videtur, quæ cum Adamo, Noacho, Abrahamo et Moyse inita sunt.

(75) Τετράγραμμον. H. τετραγράμματον, ex Philone, p. 456, et mox ἰαὼ pro ἰαοῦ. Ad vulg. pronuntiationem magis accederet ἰωαῶ. STURGE. Gr. Ἀτὰρ καὶ τὸ τετράγραμμον ὄνομα τὸ μυστικὸν, ὃ περιέχειτο οἷς μόνοις τὸ ἄδυστον βάσιμον ἦν, λέγεται δὲ ἰαοῦ. D. Hieronymus ad Fabiolam de veste sacerdotali : Octava est lamina aurea, in qua scriptum est nomen Dei Hebraicis quatuor litteris Jod He Vau He, quod apud illos ineffabile nuncupatur. Hæc super pileolum lineum in pontifice additur, ut in fronte vitta hyaci-

ἄνωγας τοὺς εἰς αὐτὸν πιστεύοντας, ἐλπίζοντας τε καὶ βλέποντας διὰ τῆς τῶν πρωτοκτίστων (81) διακονίας. Φασὶ δ' (82) εἶναι ἐκτὰ ὀφθαλμοῦ Κυρίου (83) τὰ ἐκτὰ πνεύματος, ἐπαναπαυόμενα τῇ χάδι τῇ ἀνθρώπῃ ἐκ τῆς βίβης Ἰησοῦ. Πρὸς δὲ τοῖς βορείους (84) τοῦ θυμιατηρίου τράπεζα εἶχε τὴν θέσιν, ἐφ' ἧς ἡ παράθεσις τῶν ἄρτων· ὅτι τροφίμωτατα τῶν πνευμάτων τὰ βόρεια. Εἰεν δ' ἂν μοναὶ τινες εἰς ἐν αἷμα καὶ σύνδοον μίαν συμπενοῦσιν Ἐκκλησιῶν· τὰ τε ἐπὶ τῆς ἀγίας κιθωτοῦ ἱστορούμενα μὲνυει τὰ τοῦ νοητοῦ κόσμου, τοῦ ἀποκεκρυμμένου καὶ ἀποκεκλεισμένου τοῖς πολλοῖς. Καὶ μὴν (85) καὶ τὰ χρύσεια ἐκείνα ἀγάλματα, ἐξαπτερυγον ἐκάτερον αὐτῶν, εἴτε τὰς δύο ἄρκτους, ὡς βούλονται τινες, ἐμφαίνει, εἴτε, ὅπερ μάλλον, τὰ δύο ἡμισφαίρια. Ἐθέλει δὲ τὸ ὄνομα τῶν χερουδὶμ δηλοῦν ἐπὶ γινώσκον πολλῶν. Ἀλλὰ δώδεκα πτέρυγας ἄμφω ἔχει, καὶ διὰ τοῦ ζωδιακοῦ κύκλου, καὶ τοῦ κατ' αὐτὸν φερομένου χρόνου, τὸν αἰσθητὸν κόσμον δηλοῖ. Περὶ τούτων οἶμαι καὶ ἡ τραγωδία φυσιολογουσα φησὶν· Ἀκάμας τε χρόνος περὶ γ' ἀνὰ φ' βέβηκε πλῆρης φοιτᾷ, τίπτων αὐτὸς ἐαυτὸν· δίδυμοι τ' ἄρκτοι ταῖς ὠκυπλάτοις πετρήων ῥιπαῖς τὸν Ἀτλάντειον τηροῦσι πόλον. Ἀτλας δὲ, ὁ μὴ πάσχωι πόλος, δύναται μὲν εἶναι καὶ ἡ ἀπλανὴς σφαῖρα, βέλτιον δὲ ἰσως αἰῶνα ἀκίνητον νοεῖσθαι. Ἀμεινον δ' ἡγοῦμαι τὴν κιθωτὸν, ἐκ τοῦ Ἑβραϊκοῦ ὀνόματος θηδωθὰ καλουμένην, ἄλλο τι σημαίνειν. Ἐρμηνεύεται μὲν ἐν ἀνθ' ἐνὸς πάντων τόπων. Εἴτε οὖν ὀγδοὰς καὶ ὁ νοητὸς κόσμος, εἴτε καὶ ὁ περὶ πάντων περιεκτικὸς (86), ἀσχημάτιστος τε καὶ ἀόρατος δηλοῦται Θεός, τὰ νῦν ὑπερκεῖσθω λέγειν. Πλὴν ἀνάπαυσιν μὲνυει τὴν μετὰ τῶν δοξολόγων πνευμάτων (87), ἃ αἰνίσσεται χερουδὶμ· οὐ γάρ ἂν ποτε, ὁ μηδὲ γλυπτὴν εἰδωλὸν δημιουργεῖν παραινέσας, αὐτὸς ἀπεικόνιζε τῶν ἁγίων ἄγαλμα· οὐδ' ἔστι τὴν ἀρχὴν ἐπισύνοθετόν τι καὶ αἰσθητὸν ζῶον ἐν οὐρανῷ ὧδέ πως ἔχον. Σύμβολον δ' ἐστὶ λογικῆς μὲν τὸ πρόσωπον ψυχῆς· πτέρυγες δὲ

super ipsum, et iis, qui sunt sub ipso, divina quadam musica lucem indit. Habet autem aliud quoque ænigma, aureum candelabrum, signi Christi, non figura sola, ✕ sed eo etiam, quod lucem immittit multifariam multisque modis in eos⁸⁴, qui in ipsum credunt, sperant, et respiciunt, per ministerium eorum, quæ sunt primo creata. Dicunt autem esse septem oculos Domini, septem spiritus⁸⁵, requiescentes in virga, quæ floret ex radice Jesse⁸⁶. Ad boreales autem partes thuribuli, sita erat mensa, super quam panum erat propositio, quoniam ex spiritibus maxime nutriunt boreales. Significabant autem quasdam mansiones Ecclesiarum, quæ conspirant in unum corpus et unum cœtum. Quæ autem de sancta arca narrantur, significant mundum, qui percipitur intelligentia, qui est vulgo occultus et occlusus. Porro autem aureæ illæ imagines, utraque sex habens alas, aut duas ursas, ut quidam volunt, significant, aut, quod magis quadrat, duo hemisphæria. Vult autem nomen cherubim significare multam cognitionem. Sed habent ambo duodecim alas, et per circulum zodiacum, et tempus quod in ipso fertur, significant mundum sensilem. De his, ut existimo, dicit etiam tragœdia describens 241 naturam: Et indefessum tempus perenni fluente plenum circuit, ipsum seipsum pariens. Et geminæ ursæ perneciter errantibus alarum motionibus Atlanticum servant polum. Atlas autem, seu qui non patitur polus, potest quidem esse inerrans sphaera; melius est autem fortasse intelligi ævum immobile. Melius autem existimo arcam, quæ ex Hebraico nomine appellatur Thebota, aliquid aliud significare. Exponitur autem unum pro uno ex omnibus locis. An ergo ogdoas, id est octonarius, et mundus, qui percipitur intelligentia, an etiam qui superat omnia et comprehendit, estque figuræ expers, et non cadit sub aspectum, Deus sit, in præsentia differatur. Cæterum significat illam quietem, quæ est cum spiritibus

✕ P. 667 ED. POTTER. ⁸⁴ Hebr. i, 1. ⁸⁵ Apoc. v, 6. ⁸⁶ Isa. xi, 1, 2.

(81) Πρωτοκτίστων. Nempe apostolorum, aliorumque Christi discipulorum; quorum ministerio evangelica lux per orbem diffusa est.

(82) Φασὶ δ'. Eadem de re Gregorius Naz. homilia in Pentecosten, et Nicetas ejus paraphrastes. De theotabulis flabris Philo p. 456. Paulo post ad ἐπίγνωσιν πολλήν, addit idem Philo καὶ ἐπιστήμην, p. 455. II. SYLBURG.

(83) Ἐκτὰ ὀφθαλμοῦ Κυρ. Respicit Apoc. v, 6: Καὶ ἰδοὺ ἄρτιον ἑστηκὸς ὡς ἐσφαγμένον, ἔχον κέρατα ἐκτὰ, καὶ ὀφθαλμοῦς ἐκτὰ, οἱ εἰσι τὰ ἐκτὰ τοῦ Θεοῦ πνεύματα. Et Isa. xi, 1, 2: Καὶ ἐξελεύσεται ῥάβδος ἐκ τῆς βίβης τοῦ Ἰησοῦ, καὶ ἄνθρωπος ἐκ τῆς βίβης ἀναθήσεται: καὶ ἀναπαύσεται ἐπ' αὐτὸν πνεῦμα τοῦ Θεοῦ, πνεῦμα σοφίας καὶ συνέσεως, πνεῦμα βουλῆς καὶ ἰσχύος, πνεῦμα γνώσεως καὶ εὐσεβείας.

(84) Πρὸς δὲ τοῖς β'. E diverticulo jam ad Philonem redit, qui post verba modo allata, hæc statim adjicit: Ἢ δὲ τράπεζα τίθεται πρὸς τοῖς βορείαις, ἐφ' ἧς ἄρτοι καὶ ἄλλες: ἐπιβήθι πνευμάτων τὰ βόρεια τροφίμωτατα. Versus septentriones autem mensa, in qua panes cum sale: quoniam septentrionales venti regant maxime.

(85) Καὶ μὴν. Philo paulo ante verba jam dicta, hæc etiam habet: Τὸ δ' ἐπίθεμα τὸ προσαγορευόμενον ἱλαστήριον βάσις ἐπὶ τῶν πτηνῶν δεῖν, ἃ πατρία μὲν γλώσση προσαγορεύεται χερουδὶμ, ὡς δ' ἂν Ἑλληνες εἶποιεν, ἐπίγνωσις καὶ ἐπιστήμη πολλή. Ταῦτα δὲ τινες μὲν φασιν εἶναι σύμβολα τῶν ἡμισφαιρίων ἁμφοῖν, κατὰ τὴν ἀντιπρόσωπον θέσιν, τοῦ τε ὑπὸ γῆς, καὶ ὑπὲρ γῆν πτηνῶν γὰρ ὁ σύμπαξ οὐρανός. Nam operculum arcæ, quod vocatur propitiatorium, basis est duarum imaginum volucrum, quæ sermone vernaculo nominantur cherubim, hoc est multa scientia; per has quidem aiunt significari utrumque orbis hemisphærium, illum supra terram, alterum infra terram: totum enim cœlum volucrum est.

(86) Ὁ περὶ π. π. Haud scio, an rectius ὁ περίε πάντων περιεκτικός, qui circumquaque continet omnia. SYLBURG.

(87) Δοξολόγων πρ. Respicit Isa. vi, 3, ubi de angelis ait propheta: Καὶ ἐκέκραγεν ἕτερος πρὸς τὸν ἕτερον, καὶ ἕλεγον, Ἅγιος, ἅγιος, ἅγιος Κύριος Σαβαώθ, πλήρης πάσα ἡ γῆ τῆς δόξης αὐτοῦ. Suidas, Δοξολογῶ σε, ὕμνω σε.

glorificantibus, quos significat Cherubim. Nunquam enim, qui jussit ut ne sculptile quidem fabricaretur simulacrum, ipse sanctorum effluxisset imaginem. Neque est omnino compositum et sensile aliud in caelo animal, quod ita se habeat. Est autem facies quidem symbolum animae praeditae ratione. ✠ Aliae autem sunt ministeria et operationes sublimes, dexterarum simul et sinistrarum potestatum. Vox autem est gratiae mentis gloria, in contemplatione indesigente. Sufficit mysticam interpretationem huc usque procedere. Pontificis autem vestis talaris est signum mundi sensilis. Septem quidem errantium quinque gemmarum, et duo carbunculi, propter Saturnum et Lunam. Ille enim est meridionalis quidem, et humidus, et terrestris, et gravis: haec vero aëria: unde a nonnullis dicta est *ἀρτεμις* quasi *ἀερότομος*, hoc est, *secans aerem*: est autem aer obscurus. Eos autem, qui conferunt ad eorum, quae hic sunt generationem, eos, inquam, qui praesunt stellis errantibus, divina providentia et in pectore et in humeris merito describit fuisse positos, per quos actio effectrix generationis est primus septenarius. Pectus autem est habitaculum cordis et animae. Erunt autem alias quoque gemmae varii modi salutis: aliae quidem in supereminentibus, aliae vero in inferioribus partibus positae cujusvis corporis, quod salutem assequitur. Trecenta autem sexaginta tintinnabula, quae pendent a veste talari, sunt tempus annum: *annus*, inquam, *Domini acceptus*, *praedicans* et resonans maximum adventum Servatoris⁸⁸. Quin etiam pileus aureus, qui est extensus, significat regalem Domini potestatem: siquidem *caput Ecclesiae* est Servator⁸⁹. Signum certe principalis imperii, est pileus capiti impositus: et alioqui audivimus, *Et Christi caput est Deus*⁹⁰, et Pater Domini nostri Jesu Christi. Jam vero pectorale quidem constat, et ex superhumerali, quod est symbolum operis, et ex Logio: hoc autem significat Logon, et est imago caeli, quod a Logo factum est, et subjicitur *omnium capiti*

✠ P. 668 ED. POTTER, 564 ED. PARIS. ⁸⁸ Isa. Lxi, 2; Luc. iv, 49. ⁸⁹ Ephes. v, 23. ⁹⁰ I Cor. xi, 3; II Cor. xi, 31.

(88) *Ποδήρης*. Alio modo haec exponit Philo *De vita Moysis*, lib. iii, p. 671.

(89) *Ἐνιαυτός*. Conf. superius *Strom.* i, p. 407, not.

(90) *Πῦλος*. Philo *De vita Moysis*, lib. iii, p. 673: Κίβριν δὲ ἀντὶ διαδήματος ἐπιτίθει τῇ κεφαλῇ, δικαίων τὸν ἱερώμενον τῷ θεῷ, καθ' ὃν χρόνον ἱερᾶται, προσφέρειν ἀπάντων, καὶ μὴ μόνον ἰδιωτῶν, ἀλλὰ καὶ βασιλέων. *Cidaris autem pro diademate imponitur capiti, quia quantisper sacerdos honore suo fungitur et ministerio, non solum privatis hominibus est eminentior, sed etiam cunctis regibus.* Porro idem sunt πῦλος et κίβρις. Suidas, Πῦλος κόσμος περικεφάλαιος, ὃν οἱ μὲν κυρβάσιαν, οἱ δὲ τιάραν, ἄλλοι δὲ κίβριν καλοῦσιν. Philo in libro jam dicto p. 670, 671: Πρὸς δὲ καὶ κίβρις κατεσκευάζετο· κιδάρει γὰρ οἱ τῶν ἑσίων βασιλεῖς εἰώθασι χρῆσθαι. *Superimposita erat et cidaris: quo insigni reges Orientis uti solebant pro diademate.*

(91) *Οἱ οὖν*. Philo *De vita Moysis* lib. iii, p. 671: Πρῶτον μὲν οἱ ἐπὶ τῶν ἀκρωτίων σμάραγδοι δύο λίθοι περιφερεῖς μνηύουσιν, ὡς μὲν ὁλοῦνται τινες, ἀστέρων τοὺς ἡμέρας τε καὶ νυκτὸς ἡγεμόνας, ἥλιον

καὶ σελήνην. Primum smaragdi duo rotundi humerale indicant, ut quidam existimant, solem et lunam, illum diei, hanc noctis praesidem. (92) *Οἱ δὲ ἐπὶ τῷ στήθει*. Philo ejusdem libri pag. 672: Ἐπειθ' οἱ κατὰ στέρνα δώδεκα λίθοι ταῖς χρυαῖς οὐχ ὅμοιοι, διανεμηθέντες εἰς τέτταρας στίχους ἐκ τριῶν, τίνος ἐτέρου δείγματα εἶσιν, ἡ τοῦ ζωδιακοῦ κύκλου; καὶ γὰρ οὗτος, τετραχῇ διανεμηθεὶς, ἐκ τριῶν ζωδίων τὰς ἐτησίους ὥρας ἀποτελεῖ, ἑαρ, θέρος, μετόπωρον, χειμῶνα, τροπὰς τέτταρας, ὧν ἑκάστης ὁρος τρία ζωδία. Præterea in pectore duodecim gemmae discolores, ternae distributae in quatuor ordines quid aliud significant, quam zodiacum circum? nam et hic in quatuor partes e ternis signis constantes dividitur, atque ita horas anni conficit, ver, aestatem, autumnum, hiemem, mutationesque quatuor, quarum singulas tria signa determinant. Paria dicit in libro *De monarchia*, p. 825, 824.

(93) *Τῇ κεφαλῇ τῇ Κυριακῇ*. Nempe capiti Christi, quod *Pileus* significabat, subjacere vult auctor legem et prophetas, quae gemmae pectorales pileo quodammodo subjectae innuebant.

καὶ σελήνην. Primum smaragdi duo rotundi humerale indicant, ut quidam existimant, solem et lunam, illum diei, hanc noctis praesidem. (92) *Οἱ δὲ ἐπὶ τῷ στήθει*. Philo ejusdem libri pag. 672: Ἐπειθ' οἱ κατὰ στέρνα δώδεκα λίθοι ταῖς χρυαῖς οὐχ ὅμοιοι, διανεμηθέντες εἰς τέτταρας στίχους ἐκ τριῶν, τίνος ἐτέρου δείγματα εἶσιν, ἡ τοῦ ζωδιακοῦ κύκλου; καὶ γὰρ οὗτος, τετραχῇ διανεμηθεὶς, ἐκ τριῶν ζωδίων τὰς ἐτησίους ὥρας ἀποτελεῖ, ἑαρ, θέρος, μετόπωρον, χειμῶνα, τροπὰς τέτταρας, ὧν ἑκάστης ὁρος τρία ζωδία. Præterea in pectore duodecim gemmae discolores, ternae distributae in quatuor ordines quid aliud significant, quam zodiacum circum? nam et hic in quatuor partes e ternis signis constantes dividitur, atque ita horas anni conficit, ver, aestatem, autumnum, hiemem, mutationesque quatuor, quarum singulas tria signa determinant. Paria dicit in libro *De monarchia*, p. 825, 824.

(93) *Τῇ κεφαλῇ τῇ Κυριακῇ*. Nempe capiti Christi, quod *Pileus* significabat, subjacere vult auctor legem et prophetas, quae gemmae pectorales pileo quodammodo subjectae innuebant.

καὶ σελήνην. Primum smaragdi duo rotundi humerale indicant, ut quidam existimant, solem et lunam, illum diei, hanc noctis praesidem.

(92) *Οἱ δὲ ἐπὶ τῷ στήθει*. Philo ejusdem libri pag. 672: Ἐπειθ' οἱ κατὰ στέρνα δώδεκα λίθοι ταῖς χρυαῖς οὐχ ὅμοιοι, διανεμηθέντες εἰς τέτταρας στίχους ἐκ τριῶν, τίνος ἐτέρου δείγματα εἶσιν, ἡ τοῦ ζωδιακοῦ κύκλου; καὶ γὰρ οὗτος, τετραχῇ διανεμηθεὶς, ἐκ τριῶν ζωδίων τὰς ἐτησίους ὥρας ἀποτελεῖ, ἑαρ, θέρος, μετόπωρον, χειμῶνα, τροπὰς τέτταρας, ὧν ἑκάστης ὁρος τρία ζωδία. Præterea in pectore duodecim gemmae discolores, ternae distributae in quatuor ordines quid aliud significant, quam zodiacum circum? nam et hic in quatuor partes e ternis signis constantes dividitur, atque ita horas anni conficit, ver, aestatem, autumnum, hiemem, mutationesque quatuor, quarum singulas tria signa determinant. Paria dicit in libro *De monarchia*, p. 825, 824.

(93) *Τῇ κεφαλῇ τῇ Κυριακῇ*. Nempe capiti Christi, quod *Pileus* significabat, subjacere vult auctor legem et prophetas, quae gemmae pectorales pileo quodammodo subjectae innuebant.

τας ὁποιεῖσθαι, δι' ὧν οἱ δίκαιοι μνησύνονται καθ' ἑκατέρας τὰς Διαθήκας. Προφῆτας γὰρ ἄμα καὶ δικαίους εἶναι τοὺς ἀποστόλους λέγοντες, εὖ ἂν εἵποιμεν, ἐνός (94) καὶ τοῦ αὐτοῦ ἐνεργούντος διὰ πάντων ἁγίου Πνεύματος. Ὡς περ δὲ ὁ Κύριος ὑπεράνω τοῦ κόσμου πάντος, μᾶλλον δὲ ἐπέκεινα τοῦ νοητοῦ, οὕτω καὶ τὸ ἐν τῷ πετάλῳ ἐγγραπτον ὄνομα ὑπεράνω (95) πάσης ἀρχῆς καὶ ἐξουσίας εἶναι ἡξίωται. Ἐγγραπτον δὲ διὰ τε τὰς ἐντολὰς τὰς ἐγγράφους, διὰ τε τὴν αἰσθητὴν παρουσίαν (96). Ὄνομα δὲ εἰρηται θεοῦ· ἐπεὶ, ὡς βλέπει (97) τοῦ Πατρὸς τὴν ἀγαθότητα ὁ Υἱός, ἐνεργεῖ ὁ θεὸς Σωτὴρ κεκλιμένος; ἡ τῶν ὧν ἀρχὴ· ἥτις ἀπεικονίσται μὲν ἐκ τοῦ θεοῦ τοῦ ἀοράτου πρώτῃ καὶ πρὸ αἰώνων, τετύπαικε δὲ τὰ μεθ' ἑαυτὴν ἅπαντα γενόμενα. Ναὶ μὴν τὸ λόγιον τὴν προφητείαν τὴν βούσαν τῷ Λόγῳ καὶ κηρύσσουσαν, καὶ τὴν κρίσιν τὴν ἐσομένην δηλοῖ· ἐπεὶ ὁ αὐτός ἐστι Λόγος ὁ προφητεύων, κρίνων τε ἄμα καὶ διακρίνων ἕκαστα. Φασι δὲ καὶ τὸ ἔνδυμα τὸ ποτήριον τὴν κατὰ σάρκα προφητεύειν οἰκονομίαν, δι' ἣν προσεχέστερον εἰς κόσμον ὤφθη. Ταύτῃ τοι ἀποδύς (98), τὸν ἡγιασμένον χιτῶνα ὁ ἀρχιερεὺς, (κόσμος δὲ καὶ ἡ ἐν κόσμῳ κτίσις ἡγιασται πρὸς τοῦ καλὰ συγκαταθεμένου (99) τὰ γινόμενα) λούεται, καὶ τὸν ἄλλον ἐνδύεται ὄχιον ἁγίου ὡς εἰπεῖν χιτῶνα, τὸν συνεισάγοντα εἰς τὰ ἄδυστα αὐτῷ· ἐμοὶ δοκεῖν ἐμφαίνων τὸν Λευίτην καὶ Γνωστικόν, ὡς ἂν τῶν ἄλλων ἱερέων ἀρχοντα (ὕδατι ἀπολαλουμένον ἐκείνων καὶ πίστιν ἐνδεδυμένων μόνην, καὶ τὴν ἰδίαν ἐκδεχομένων μόνην), αὐτὸν διακρίναντα τὰ νοητὰ τῶν αἰσθητῶν, κατ' ἐπανάβασιν τῶν ἄλλων ἱερέων σπεύδοντα ἐπὶ τὴν τοῦ νοητοῦ δίοδον, τῶν τῆδε ἀπολούεσθαι, οὐκ εἶτι ὕδατι, ὡς πρότερον, ἐκαθαίρετο, εἰς Λευίτην ἐντασσόμενος φυλὴν. Ἀλλ' ἤδη τῷ Γνωστικῷ λόγῳ καθαρὸς μὲν τὴν καρδίαν πᾶσαν, κατορθώσας δ' εὖ μάλα καὶ τὴν πολιτείαν ἐπ' ἄκρων (1) παρὰ τοῦ ἱερέως ἐπὶ μείζον αὐξήσας, ἀτεχνῶς ἡγνισμένος καὶ λόγῳ καὶ βίῳ ἐκπνυόμενος καὶ γάνωμα τῆς ὁδοῦ, τοῦ πνευματικοῦ ἐκείνου καὶ τελείου ἀνδρός τὴν ἀπόρρητον κληρονομίαν ἀπολαβὼν, ἣν ὁρθολογὸς οὐκ εἶδεν, καὶ οὐκ ἤκουσε, καὶ ἐπὶ καρδίαν ἀνθρώπου οὐκ ἀνέβη· υἱὸς καὶ φίλος γενόμενος, πρόσωπον (2) ἤδη πρὸς πρόσωπον ἐμπέπλταται τῆς ἀκρόεστου θεωρίας. Οὐδὲν δὲ ὁλον αὐτοῦ ἐπακοῦσαι τοῦ Λόγου, πλείονα τὸν νοῦν διὰ τῆς Γραφῆς ἐνδι-

Christo¹, ut quod similiter et eodem modo moveatur. Lucidæ verò smaragdi gemmæ, quæ sunt in superhumerali, significant solem et lunam, qui sunt adiutores naturæ. Manus autem, ut opinor, principium est humerus. Duodecim autem illæ, quæ sunt in quatuor ordinibus locatæ super pectus, describunt nobis circulum zodiacum, convenienter quatuor anni conversionibus. Et alioqui oportebat capiti Dominico legem quidem subjici et prophetas, propterea quod iusti significantur in utrisque Testamentis. Prophetas enim simul et justos dicentes esse apostolos, recte dixerimus, cum unus et idem sanctus Spiritus operetur per omnes². Quomodo autem Dominus est supra mundum universum, atque adeo ultra mundum, qui percipitur intelligentia; ita etiam nomen, quod inscriptum est in lamina, dignum fuit habitum, quod esset super omnem principatum et potestatem. Inscriptum est autem, ut significaret præcepta mandata litteris, et sensilem præsentiam. Dictum est autem nomen Dei, quoniam sicut Filius aspicit bonitatem Patris, ita operatur Deus Servator, vocatus universorum principium, quod ex Deo quidem invisibili, imago effectum est primum, et ante sæcula. Formavit autem omnia quæ post se facta sunt. Jam vero Logium prophetiam, quæ per Logon clamat et prædicat, et futurum iudicium significat. Nam idem est Logos, qui simul prædicat, et iudicat, et singula discernit. Aiunt autem indumentum, vestem, inquam, talarum, prædicare carnis susceptæ dispensationem, per quam in mundo visus est propinquius. Ea certe ratione sanctificatam exuens pontifex tunicam (mundus autem, et, quæ est in mundo, creatura, sanctificata est ab eo, qui quæ facta sunt bona simul composuit) lavatur, et induitur aliam sanctam sancti, ut ita dicam, tunicam, quæ una cum eo ingreditur in adyta, ostendens, ut mihi videtur, levitam, et Gnosticum, utpote aliorum sacerdotum principem (cum illi quidem aqua sint abluti, et sola fide induti, et propriam expectent mansionem), postquam ea, quæ percipiuntur intelligentia, discevit a sensilibus, superatis aliis sacerdotibus, contententem ad pervadendum id, quod percipitur intelligentia, ab his, quæ hic sunt, elui, non amplius aqua emundatum, ut prius, cum in tribus leviticæ

✕ P. 669 ED. POTTER, 565 ED. PARIS. ¹ I Cor. xi, 3; Ephes. v, 23. ² I Cor. xii, 11.

(94) Ἐνός. Respicit I Cor. xii, 11 : Πάντα δὲ ταῦτα ἐνεργεῖ τὸ ἐν καὶ τὸ αὐτὸ Πνεῦμα.

(95) Ὑπεράνω. Respicere videtur Philip. ii, 9.

(96) Αἰσθητὴν παρουσίαν. Scilicet τὴν ἐν σαρκὶ παρουσίαν, seu Christi in carne præsentiam.

(97) Ὡς βλέπει. Respicit Joan. v, 9 : Οὐ δύναται Υἱὸς ποιεῖν ἄψ' ἑαυτοῦ οὐδέν, ἅντ' μὴ τι βλέπῃ τὸν Πατέρα ποιοῦντα· ὃ γὰρ ἂν ἐκεῖνος ποιῇ, ταῦτα καὶ ὁ Υἱὸς ὁμοίως ποιεῖ, etc. Coloss. i, 16 : Ὅς, ὅστις ἐκτὸς τοῦ θεοῦ τοῦ ἀοράτου, πρωτότοκος πάσης κτίσεως· ὅτι ἐν αὐτῷ ἐκτίσθη τὰ πάντα, etc.

(98) Ἀποδύς. Astipulatur Clemens Judæorum sententiæ, qui vestes a summo sacerdote die expiationis indui solitas a communi ejusdem amictu

distinguunt, moti verbis ultimis 23 vers. Levit. xvi : Relinquet illas ibi. LOWTH.

(99) Συγκαταθεμένου. Interpreta, simul composuit, perperam. Vertendum fuerat, annuit; respicit enim Gen. i, 31 : Καὶ εἶδεν ὁ θεὸς τὰ πάντα ὅσα ἐποίησε, καὶ ἰδοὺ καλὰ ἄλλα. Sensus igitur, mundum, et omnes, quæ in eo sunt, creaturas, sanctificata fuisse a Deo, qui ea bona esse annuit et pronuntiavit.

(1) Ἐπ' ἄκρων. Ἐπ' ἄκρων agnoscit etiam Hieronimi versio. in extremis. SYLBURG.

(2) Πρόσωπον. Respicit I Cor. xiii, 12 : Βλέπομεν γὰρ ἄρτι δι' ἐσόπτρου ἐν αἰνίγματι, τότε δὲ πρόσωπον πρὸς πρόσωπον.

referretur ordinem. Sed cum jam verbo Gnostico A δόντος· λέγει γὰρ ἔδε· Καὶ ἐκδύσεται (3) τὴν στολὴν τὴν λινῆν, ἣν ἐνδεδύκει εἰσπορευόμενος εἰς τὰ ἅγια· καὶ ἀποθήσει αὐτὴν ἐκεῖ, καὶ λούσεται τὸ σῶμα αὐτοῦ ὕδατι ἐν τόφῳ ἁγίῳ, καὶ ἐνδύσεται τὴν στολὴν αὐτοῦ. Ἄλλως δ', οἶμαι, ὁ Κύριος ἀποδύεται τε καὶ ἐνδύεται, κατιῶν εἰς αἰσθησιν· ἄλλως ὁ δι' αὐτοῦ πιστεύσας ἀποδύεται (4) τε καὶ ἐπενδύεται, ὡς καὶ ὁ Ἀπόστολος ἐμήνυσε, τὴν ἡγιασμένην στολὴν. Ἐντεῦθεν κατ' εἰκόνα τοῦ Κυρίου ἀρχιερεῖς ἀπὸ τῆς ἁγιασθεῖσης ἡρουντο φυλῆς οἱ δοκιμώτατοι, καὶ οἱ εἰς βασιλείαν καὶ οἱ εἰς προφητείαν ἐκλεκτοὶ ἐχρόντο.

exuet vestem lineam, quam induerat, cum ingrederetur in sancta, et eam illic deponet, et lavabit corpus suum aqua in loco sancto, et induet vestem suam⁷². Aliter autem, ut opinor, Dominus exuit et induit, descendens ad sensum : aliter autem qui per ipsum credidit, exuit et induit, ut etiam significavit Apostolus, vestem sanctificatam. Hinc ad imaginem Domini eligebantur pontifices, qui erant probatissimi ex tribu sanctificata : et qui ad regnum, et qui ad prophetiam erant electi, ungebantur.

CAPUT VII.

Ægyptios ipsidem res sacras per symbola et ænigmata repræsentasse.

Unde etiam Ægyptii non quibuslibet ea, quæ B ὅθεν καὶ Αἰγύπτιοι οὐ τοῖς ἐπιτυχούσι τὰ παρὰ σφίσις ἀνέτιθεντο μυστήρια, οὐδὲ μὴν βεβήλοις τὴν τῶν θεῶν εἰδῆσιν ἐξέφερον, ἀλλ' ἡ μόνους γε τοῖς μέλλουσιν ἐπὶ βασιλείαν προίεσθαι, καὶ τῶν ἱερῶν τοῖς κριθεῖσιν εἶναι δοκιμωτάτοις ἀπὸ τε τῆς τροφῆς, καὶ τῆς παιδείας, καὶ τοῦ γένους. Ὅμοια γοῦν τοῖς Ἑβραίοις κατὰ γε τὴν ἐπίκρυψιν καὶ τὰ τῶν Αἰγυπτίων αἰνίγματα. Αἰγυπτίων (5) οἱ μὲν ἐπὶ πλοίου, οἱ δὲ ἐπὶ κροκοδείλου τὸν ἥλιον δεικνύουσι. Σημαίνουσι δὲ, ὅτι ὁ ἥλιος, δι' ἀέρος γλυκεροῦ καὶ ὕγρου τὴν πορείαν ποιοῦμενος, γεννᾷ τὸν χρόνον· ὅν αἰνίσσεται ὁ κροκοδείλος, διὰ τινὰ ἄλλην ἱερατικὴν ἱστορίαν. Ναὶ μὴν (6) καὶ ἐν Διοσπόλει τῆς Αἰ-

✠P. 670 ED. POTTER, 565 ED. PARIS. ⁷² I Cor. II, 9. ⁷³ I Cor. XIII, 12. ⁷⁴ Levit. XVI, 23, 24.

(3) Καὶ ἐκδύσεται. Hæc in Latina vulgata habentur Levit. XVI, 23 : Depositis vestibus quibus prius indutus erat, cum intraret sanctuarium, relictisque ibi, lavabit carnem suam in loco sancto, indueturque vestibus suis. At in Græco LXX omnia ut apud Clementem, hoc excepto, εἰσπορευόμενος εἰς τὰ ἅγια. Clementis Antuerpiensis editio, εἰσπορευόμενος αὐτὸς εἰς τὸ ἅγιον. Romana rectius, εἰσπορευομένου αὐτοῦ εἰς τὸ ἅγιον. COLLECT.

(4) Ἀποδύεται. Respicere videtur II Cor. V, 2, 3, 4, unde corpus, quod Apostolus σκῆνος, noster στολὴν vocat.

(5) Αἰγυπτίων. Paria sunt quæ dicit Eusebius Præparationis evangelicæ lib. III, cap. 11 : ἥλιον δὲ σημαίνουσι ποτὲ μὲν δι' ἀνθρώπου ἐπιβεβηκότος πλοίου, ἐπὶ κροκοδείλου κειμένου. Ἀλλοὶ δὲ τὸ μὲν πλοῖον τὴν ἐν ὕγρῳ κίνησιν, ὁ δὲ κροκοδείλος, ποτὶμον ὕδωρ, ἐν ᾧ φέρεται ὁ ἥλιος. Ἐσημαίνετο τοίνυν ὁ ἥλιος, δι' ἀέρος ὕγρου καὶ γλυκεροῦ τὴν περιπόλησιν ποιέσθαι. Quorum verborum pars prior Clementis auctoritate, sensu etiam exigente, hoc modo scribi debet : ἥλιον δὲ σημαίνουσι, ποτὲ μὲν δι' ἀνθρώπου ἐπιβεβηκότος πλοίου, ποτὲ δὲ ἐπὶ κροκοδείλου κειμ. Idem aliquando solem hominis navem conscendentis, aliquando crocodilo impositi symbolo repræsentant : ac navigium quidem, motum in humilia mollique regione significat : crocodilus vero, aquam ad bibendum facilem, per quam sol feratur. Itaque per humidum ac suavem aerem solis conver-

sionem fieri, declarare voluerant.

(6) Ναὶ μὴν. J. Pierius Valerianus lib. XXXI Hieroglyphicorum : « Ut vero scripturæ hieroglyphicæ speciem aliquam oculis subjiciamus, in Sai pro vestibulo templi, quod Palladii dedicatum erat hujusmodi argumentum : Infans, senex, accipiter, inde mox piscis, postremoque omnium fluvialis equus : quod humanæ fragilitatis conditionem indicat a pueritia vergentis in senium, ac iterum repuerascentis, accipiter vero Deum, ac perinde amorem, quodque in nobis divinum est. Piscis, odium simul atque mortem, propter mare, quod exitium ac perniciem appellabant. Equus vero fluvialis impudentem violentiam notabat, ut qui nec patri quidem parcat suo, verum eum interficit, ut matris ipse connubio potiat, et pro dissidio ponitur, quod in duobus contrariis elementis vivit : atque ita propemodum concors ea discordia, quæ corporum temperaturam constituit, cum dissidere penitus cæperit, mors inde sequatur necesse est. » Sic ergo hæc interpretatur Valerianus : Nascimur, Senescimus, Vivimus, Morimur, Naturæ dissidio. Atqui in singulorum interpretatione convenit cum Clemente, quanquam non crocodilum, ut ille, sed hippopotamum insculptum fuisse velit, et in diversa Ægypti urbe. Quod vero ait, pro vestibulo templi, facit ut videatur hic fuisse vertendum, non, in æde sacra quæ vocatur Pylon, est enim Græce, ἐπὶ τοῦ ἱεροῦ καλούμενου πυλῶνος, sed, in vestibulo quod sacrum dicitur. COLLECT.

γύπτου ἐπὶ τοῦ ἱεροῦ καλουμένου πυλῶνος, διατετύ-
πεται παιδίον μὲν, γενέσεως σύμβολον, φθορᾶς δὲ ὁ
γέρων· Θεοῦ (7) τε αὖ ὁ ἱέραξ, ὡς ὁ ἰχθὺς (8) μί-
σους· καὶ κατ' ἄλλο πάλιν σημαίνοντες ὁ κροκό-
δειλος ἀναιδεία. Φαίνεται τοίνυν συντιθέμενον τὸ
πᾶν σύμβολον δηλωτικὸν εἶναι τοῦδε· Ὁ γινόμενος (9)
καὶ ἀπογενόμενος, θεὸς μισεῖ ἀναιδείαν. Τὰ
τε ὦτα καὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς (10) οἱ δημιουργοῦντες
ἐξ ὕλης τιμίας καθιεροῦσι, ἵτοις θεοῖς ἀνατιθέντες
εἰς τοὺς νεῶς· τοῦτο δὴ πού αἰνισσόμενοι, ὡς πάντα
θεὸς ὁρᾷ καὶ ἀκούει. Πρὸς τοῖσδε ἀλκῆς (11) μὲν
καὶ βίου σύμβολον αὐτοῖς ὁ λέων· ὥσπερ ἀμέλει γῆς
τε αὐτῆς, καὶ γεωργίας, καὶ τροφῆς, ὁ βοῦς· ἀν-
δρείας τε καὶ παρρησίας ὁ ἵππος· ἀλκῆς τε αὖ μετὰ
συνέσεως ἡ σφίγξ, τὸ μὲν σῶμα πᾶν λέοντος, τὸ πρόσ-
ωπον δὲ ἀνθρώπου ἔχουσα. Ὅμοιως τε τούτοις σύνε-
σιν καὶ μνήμην, καὶ κράτος, καὶ τέχνην ὁ ἄνθρωπος
αἰνισσόμενος, τοῖς ἱεροῖς πρὸς αὐτῶν ἐγγλύφεται.
Ἦδη δὲ κἂν ταῖς καλουμέναις παρ' αὐτοῖς κωμα-
σίαις (12), τῶν θεῶν χρυσᾷ ἀγάλματα, δύο μὲν κύ-
νας, ἕνα δὲ ἱέρακα, καὶ ἰβιν μιαν περιφέρουσι· καὶ
καλοῦσι τὰ τέσσαρα τῶν ἀγαλμάτων εἰδῶλα, τέσσαρα
γράμματα· εἰσι γοῦν οἱ μὲν κύνας σύμβολα τῶν
θῦειν ἡμισφαιρίων, οἷον περιπολοῦντων καὶ φυλασ-
σόντων· ὁ δὲ ἱέραξ ἡλίου (13)· πυρώδης γὰρ καὶ
ἀναιρετικὸς· αὐτίκα τὰς λοιμικὰς νόσους ἡλίου (14)
ἀνατιθέασιν· ἡ δὲ ἱβὶς σελήνης· τὰ μὲν σκιερὰ τῷ
μέλανι (15), τὰ δὲ φωτεινὰ τῷ λευκῷ τῶν πτελῶν
εἰκαζόντων. Εἰσὶ δὲ οἱ τοὺς μὲν τροπικοὺς πρὸς τῶν
κυκλῶν μηνύεσθαι βούλονται, οἱ δὲ διαφυλάσσουσι καὶ
πυλωροῦσι τὴν ἐπὶ νότον καὶ ἀρκτον πάροδον τοῦ
ἡλίου. Τὸν δ' ἰσημερινὸν, ὠψήλῳ ὄντα καὶ διακεκαυ-
μένον, ὁ ἱέραξ δηλοῖ, καθάπερ ἡ ἱβὶς τὸν λοξόν·
ἐριθμῷ γὰρ ἐπινοίας καὶ μέτρου μάλιστα τῶν ζώων

A autem Diospoli quoque, quæ est urbs Ægypti, in
æde sacra, quæ vocatur Pylon, expressus est puel-
lus, signum generationis; senex vero, interitus; et
rursus Dei symbolum, accipiter, ut piscis symbo-
lum odii. Et in alio rursus significato, crocodilus
est signum impudentiæ. Videtur ergo universum
hoc symbolum simul positum hoc significare: O
qui nascimini et interitis, Deus odio habet ꝯ impu-
dentiæ. Et aures et oculos fabricantes ex materia
pretiosa, consecrant, diis in templis dedicantes,
hoc utique tacite significantes, quod Deus omnia
videt et audit. His accedit, quod roboris quidem
et fortitudinis signum est eis leo; sicut certe et
ipsius terræ, et agriculturæ, et alimenti, est bos;
fortitudinis et libertatis, equus; roboris autem
rursus cum ingenii solertia, sphinx, quæ totum
quidem eorum habet leonis, faciem autem hominis.
His quoque similiter, ingenii solertiam, et memo-
riam, et potentiam, et artem homo significans, ab
eis in templis insculpitur. Jam vero in iis quoque,
quæ ab ipsis vocantur deorum κωμασίαι, aureas
imagines, duos quidem canes, unum autem accipi-
trem, et ibin unam circumferunt: et quatuor ima-
ginum simulacra, vocant quatuor litteras. Atque
duo quidem canes sunt symbola duorum hemi-
sphæriorum, ut quæ circumeant et custodiant: ac-
cipiter vero, solis; est enim igneus, et qui vim
habet interimendi: pestilentes itaque morbos soli
attribuunt. Ibin autem, lunæ; umbrosa nigris, lu-
cida albis plumis assimiliant. Sunt autem, qui vo-
lunt quidem tropicos significari a canibus, qui
custodiunt, et instar janitorum observant acces-
sum solis ad austrum et septentrionem; æquinoctialem autem, qui est altus et perustus, significat

❧ P. 671 ED. POTTER, 567 ED. PARIS.

(7) Θεοῦ. Horus Apollon lib. 1: Θεὸν βουλόμενοι
σημαίνειν... ἱέρακα ζωγραφοῦσι... διὰ τὸ πολύγονον
εἶναι τὸ ζῶον καὶ πολυχρόνιον. Deum cum volunt
significare, accipitrem pingunt: quod secundum sit
ei diuturnæ vitæ hac animal.

(8) Ὁ ἰχθὺς. Scribendum ἰχθὺς in sing. numero.

(9) Ὁ γινόμενος. Forte ὧ γινόμενος, compella-
tive scilicet, O vos, qui nascimini et defungimini.
SILB.

(10) Τοὺς ὀφθαλμοὺς. Diodorus Siculus, Biblio-
thecæ historicæ lib. III: Ὁ δὲ ὀφθαλμὸς δίκης τη-
ρητής. Oculis autem est iustitiæ servator.

(11) Ἀλκῆς. Horus lib. 1, cap. 18: Ἀλκῆν δὲ
γράφοντες, λέοντος τὰ ἐμπροσθεν ζωγραφοῦσι, διὰ τὸ
εὐσθενέστερα αὐτῷ ὑπάρχειν ταῦτα τὰ μέλη τοῦ σώ-
ματος. Robur notantes, leonis anteriora membra pin-
gunt, quod hæc ei ex toto corpore robustissima sunt.

(12) Κωμασίαις. Conf. quæ de hac voce adnotat
Nicolaus Cassinus, in libro De symbolica Ægyptio-
rum sapientia, p. 207, 208.

(13) Ἡλίου. Horus lib. 1, de accipitre agens, ait:
Ἀσπεῖ καὶ ἡλίου εἰδῶλον ὑπάρχειν παρὰ πάντα τὰ πε-
τεινὰ πρὸς τὰς αὐτοῦ ἀκτίνας ὀξυωποῦν· ἀπ' οὗ καὶ
οἱ ἱερεῖς πρὸς ἑασιν ὀφθαλμῶν τῇ ἱερατικῇ βοτάνῃ
χρῶνται· ὅθεν καὶ τὸν ἡλίου, ὡς κύριον ὄντα ὁρά-
σιως, ἔσθ' ὅτε ἱερακόμορφον ζωγραφοῦσιν. Solis
præter cæteras volucres simulacrum esse videtur, ut
pote qui defixis in ejus radios oculis intueatur. At-
que hinc est, quod medici ad sananda oculorum vitia

hieracia herba utuntur. Inde etiam fit, ut solem,
tanquam visus auctorem et dominum, accipitris forma
pingant.

(14) Ἡλίου. Heraclitus Ponticus lib. De allegoriis
Homericis ait: Αἱ λοιμικαὶ νόσοι τὴν μέγιστην ἔχουσι
τῆς φθορᾶς πρόφασιν πρὸς τὸν ἥλιον. Pestilentibus
morbis præcipua corruptionis causa in sole sita est.
Proinde vult Homerum Apollini auctori pestem,
qua Græci laborarunt, tribuisse in Iliad. A.

(15) Τῷ μέλανι. Hæc explicabit Aristoteles Histor.
anim. lib. IX, c. 27: Αἱ δ' ἱβίδες, αἱ ἐν Αἰγύπτῳ, εἰσὶ
μὲν διτταὶ· αἱ λευκαὶ αὐτῶν, αἱ δὲ μέλαιναί. Ἐν μὲν
οὖν τῇ ἄλλῃ Αἰγύπτῳ αἱ λευκαὶ εἰσὶ, πλὴν ἐν Πηλου-
σίῳ οὐ γίνονται· αἱ δὲ μέλαιναί ἐν τῇ ἄλλῃ Αἰγύπτῳ
οὐκ εἰσὶν, ἐν Πηλουσίῳ δ' εἰσὶ. Ibes Ægypti duplici
genere distinguuntur; sunt enim alie candidæ, alie
nigræ. Candidæ apud Pelusium tantum non sunt,
cum in reliqua tota Ægypto habeantur. Nigræ contra,
apud Pelusium tantum, in cætera Ægypto nullæ.
Similiter Plinius, Nat. hist. lib. X, cap. 30: Ibis
circa Pelusium tantum nigra est, cæteris omnibus lo-
cis candida. Elianus autem loquitur, ac si eadem
ibis utrasque, nigras et albas pennas habuerit.
Hist. animal. lib. X, cap. 30, ubi narrat, Ibin Mer-
curio sermonis parenti in amore esse, quod ser-
monis speciem quamdam præbeat, namque ejus
nigræ pennæ cum tacito et nondum emissio sermone,
candidæ cum prolato, quique internos sensus enuntiat,
conferri possunt.

accipiter, sicut ibis obliquum seu signiferum. Numeri enim inventionis et mensuræ, maxime ex animalibus, ibis videtur principium præbuisse Ægyptiis, sicut ex circulis obliquus.

CAPUT VIII.

Apud varios, præsertim poetas et philosophos, non minus quam apud sacros scriptores, usæ receptum fuisse res sacras symbolice repræsentare.

Sed enim non solum qui ex Ægyptiis vi rationandi plurimum valere, sed ex aliis quoque barbaris ii, qui erant dediti studio philosophiæ, symbolicum genus sunt consecrati. Aiunt quidem certe Idanithuram quoque Scytharum regem, ut refert Pherocydes Syrius, Dario, qui Istrum trajecerat, bellum minantem, symbolum misisse pro litteris, murem, ranam, avem, jaculum, aratrum. Cum autem de his, ut ✕ erat consentaneum, exorta esset dubitatio, Orontopagas quidem tribunus militum, dicebat eos tradituros imperium, conjectans ex mure quidem habitationes; ex rana autem, aquas; ex ave vero, aerem; ex jaculo autem, arma; ex aratro vero, regionem. Xiphodres autem contra est interpretatus. Dicebat enim: « Nisi tanquam aves evolaverimus, aut tanquam mures terram, vel tanquam ranæ aquam subierimus, illorum tela non effugiemus: non sumus enim domini regionis. » Anacharsin quoque Scytham dicit dormientem, sinistra quidem continuisse pudenda; os autem dextera, significantem oportere quidem utrumque, sed majus esse, linguam cobidere, quam voluptatem. Et quid opus est, ut in barbaris referendis immorer, cum liceat ostendere ipsos Græcos valde esse usos occultatione? Androcydes certe Pythagoricus litteras, quæ vocantur Ephesiæ, vulgo autem valde sunt celebres, dicit locum tenere symbolorum: significare autem σκοιον quidem tenebras; eas enim non habere umbras: κατάσκοιον autem, lucem; quoniam illustrat umbram: λῆξ autem,

A ἡ ἰδὶς ἀρχὴν παρεσχῆσθαι τοῖς Αἰγυπτίοις δοκεῖ, ὡς τῶν κύκλων ὁ λοξός.

Ἀλλὰ γὰρ οὐ μόνον Αἰγυπτίων οἱ λογικώτατοι, πρὸς δὲ καὶ τῶν ἄλλων βαρβάρων, ὅσοι φιλοσοφίας ὠρέθησαν, τὸ συμβολικὸν εἶδος ἐξήλωσαν. Φασὶ γοῦν καὶ Ἰδανθούραν τῶν Σκυθῶν βασιλέα (16), ὡς ἱστορεῖ Φερεκύδης ὁ Σύριος, Δαρείῳ διαβάντι τὸν Ἰστρον, πόλεμον ἀπειλοῦντα, πέμψαι σύμβολον ἀντὶ τῶν γραμμάτων, μῦν, βάτραχον, θρνιθα, δίστον, ἀροτρον. Ἀπορίας δὲ οὐσης, οἷας εἰκὸς (17), ἐπὶ τοῦτοις, Ὀροντοπάγας μὲν ὁ χιλιάρχος ἔλεγε, παραδόντων αὐτοῦ τὴν ἀρχήν· τεκμαιρόμενος ἀπὸ μὲν τοῦ μῦθς τὰς οἰκήσεις, ἀπὸ δὲ τοῦ βατράχου τὰ ὕδατα· τὸν ἀέρα τε ἀπὸ τῆς θρνιθος· καὶ ἀπὸ τοῦ δίστου τὰ ὄπλα· ἀπὸ δὲ τοῦ ἀρότρου τὴν χώραν. Ξιφόδρης δὲ ἔμπαιιν ἡρμήνευσεν· ἔφασκε γάρ, « Ἐὰν μὴ ὡς θρνιθες ἀναπτῶμεν, ἢ ὡς μῦες κατὰ τῆς γῆς, ἢ ὡς οἱ βάτραχοι καθ' ὕδατος δώμεν, οὐκ ἂν φύγοιμεν τὰ ἐκείνων βέλη· τῆς γὰρ χώρας οὐκ ἐσμὲν κύριοι. » Ἀνάχαρσιν (18) τε τὸν Σκύθην φησὶ καὶ αὐτὸν κοιμώμενον κατέχειν τῇ μὲν λαῖψ τὰ αἰδοῖα, τῇ δεξιᾷ δὲ τὸ στόμα· αἰνιττόμενον, δεῖν μὲν ἀμφοῖν· μείζον δὲ εἶναι γλώττης κρατεῖν ἢ ἡδονῆς. Καὶ εἰ μοι περὶ τοὺς βαρβάρους ἐνδιατρίβειν (19), ἔξω ἀποτοὺς τοὺς Ἕλληνας σφόδρα τῇ ἐπικυρῶσει κεχρημένους παραστήσαι; Ἀνδροκύδης γοῦν ὁ Πυθαγορικὸς τὰ Ἐφέσια καλούμενα (20) γράμματα, ἐν πολλοῖς δὴ πολυθρόλλητα ὄντα, συμβόλων ἔχειν φησὶ τάξιν· σημαίνειν δὲ σκοιον μὲν τὸ σκοτός· μὴ γὰρ ἔχει τοῦτο σκιάν· σῶς δὲ κατάσκοιον, ἐπεὶ καταυγάζει τὴν σκιάν· λῆξ τέ ἐστιν ἡ γῆ κατὰ ἀρχαίαν ἑπωνυμίαν· καὶ τέτρας (21) ὁ ἐνιαυτός διὰ τὰς ὥρας· δαμναμε-

✕ P. 672 ED. POTTER, 568 ED. PARIS.

(16) Ἰδανθούραν τῶν Σκ. β. Non minus concinnum, τὸν Σκυθῶν βασιλέα, ut articulus feratur ad remotius nomen. Meminit autem illius symbolicae legationis etiam Herodotus lib. iv, pag. 167, et Athenæus lib. viii, p. 166. H. SYL. — Porro regem hunc Herodotus Indathyrsum vocat lib. iv, c. 127. Indathyrsum Plutarchus lib. *De communibus notionibus*, adv. Stoicos.

(17) Οἷας εἰκός. Ms. adverbialiter οἷα εἰκός, ut verisimile est. SYL.

(18) Ἀνάχαρσιν. Laetius lib. i, segm. 104, *De Anacharside*, hæc scribit: Ἐπιγράφεται δὲ αὐτοῦ ταῖς εἰκόσι, γλώσσης, γαστρός, αἰδοίων κρατεῖν. *Inscribitur autem ipsius imaginibus, linguam, ventrem, pudenda continere.* Plutarchus lib. *De garrulitate*: Ἀνάχαρσις, ἐστιαθεὶς παρὰ Σόλωνι, καὶ κοιμώμενος ὄνθη τὴν μὲν ἀριστερὰν χεῖρα τοῖς μορφοῖς, τὴν δὲ δεξιὰν τῷ στόματι προσκειμένην ἔχων· ἐγκρατεστέρου γάρ φητο γαλινῷ δεῖσθαι τὴν γλώσσαν. *Anacharsis convivio acceptus apud Solonem, dormiensque conspectus est, sinistram quidem manum pudendis, dextram ori applicuisse: fortiori enim freno putabat indigere linguam.*

(19) Ἐνδιατρίβειν. Post hoc verbum subaudiendum χρῆ, χρεῖα, vel simile quid. Ad sequentia quadrant, quæ de Alexarchi Uranopolii narratur ab

Athenæo lib. iii, p. 50; lib. xiii. SYLBOURNE.

(20) Τὰ Ἐφέσια καλ. Ita prius Clements τῶν Ἐφεσίων λεγομένων γραμμάτων, Strom. i, p. 360, ubi conf. adnotata. Eustathius nominis rationem tradit: Ἐφέσια γράμματα ἐπὶ πάλαι, δι' ὧν τινες ἐκ μεγάλων κινδύνων ἐσώθησαν, καὶ ἀγῶνας ἐνίκησαν· φωναὶ τινες ἦσαν ἐπὶ στεφάνης, καὶ ζώνης, καὶ τῶν ποδῶν τῆς Ἐφεσίας Ἀρτέμιδος αἰνιγματώδεις γεγραμμένα· ὅθεν καὶ τοῖς ἀσάφως λαλουμένοις λέγεται Ἐφέσια γράμματα.

(21) Καὶ τέτρας. Th. Canterus l. i, c. 18 *Var. lectionum*, Ephesiis voces quasdam et notulas magicas fuisse docet, quibus utentes in omni negotio superiores evaderent. Hesychius, Ἐφέσια γράμματα ἦν πάλαι, ὥστερον δὲ πρόσθεσάν τινες ἀπατεῶνες καὶ ἄλλα. Φασὶ δὲ τῶν πρώτων τὰ ὀνόματα τάδε· δοκι, αἶξ, τέτραξ, δαμναμενός, αἰσιον. In iis quæ sequuntur, Erasmus ait librorum incuria omissum, quid τέτραξ significaret, id, quod resarcit ex loco Canter. Vide Erasmus, Chil. 2, cent. 8, prov. 49. Suspiscari tamen potes, cum in interpretatione singulorum legas τὸ δὲ αἶξ, αὐτὸς, ac esse hæc duo αἶξ ἡ γῆ, τέτραξ ἐνιαυτός· nisi malis corrigere ex Clemente λῆξ ἡ γῆ. Nota item Hesychium tenebras dicere δοκι, lucem κατάδοκι, αἰσιον, ἀληθές verum, et Clementem τέτραξ dictum putare annum

ρεὺς δὲ ὁ ἥλιος, ὁ δαμάζων· τὰ αἰσία τε ἡ ἀληθὴς Ἀ
φωνή. Σημαίνει δ' ἄρα τὸ σύμβολον, ὡς καχομένηται
τὰ θεία· οἶον, σάτους πρὸς φῶς, καὶ ἥλιος πρὸς
ἐνιαυτὸν, καὶ γῆ πρὸς παντοίαν φύσεως γένεσιν.
'Αλλὰ καὶ Διονύσιος ὁ Θράξ (22) ὁ γραμματικὸς ἐν
τῷ *Περὶ τῆς ἐμφάσεως τοῦ περὶ τῶν τροχίσκων*
συμβόλου φησὶ κατὰ λέξιν· Ἐσθμαίναν τοῖν οὐ
διὰ λέξεως μόνον, ἀλλὰ καὶ διὰ συμβόλων ἔτιοι
τὰς πρόξεις· διὰ λέξεως μὲν, ὡς ἔχει τὰ λεγόμενα
Δελφικά παραγγέλματα, τὸ Μηδὲν ἄγαν,
καὶ τὸ Γνώθι σαυτὸν, καὶ τὰ τοῦτοις ὅμοια· διὰ
δὲ συμβόλων, ὡς ὁ τε τροχός (23) ὁ στρεφόμενος
ἐν τοῖς τῶν θεῶν τεμένεσιν, εἰλκυσμένος
παρὰ Αἰγυπτίων· καὶ τὸ τῶν θαλλῶν (24) τῶν
διδόμενων τοῖς προσκυνοῦσι. Φησὶ γὰρ Ὁρφεὺς ὁ
Θράκιος·

Θαλλῶν δ' ὅσσα βροτοῖσιν ἐπὶ χθονὸς ἔργα μὲ-
[μνησεν,

Οὐδὲν ἔχει μίαν αἴσαν ἐπὶ φρεσὶν, ἀλλὰ κυκλεῖται
Πάντα πέριξ· στήναι δὲ καθ' ἐν μέρος οὐ θέμις
[ἔστιν,

'Αλλ' ἔχει, ὡς ἤρξαντο, δρόμου μέρος ἴσον ἔκαστος.
Οἱ θαλλοὶ ἴτοι τῆς πρώτης τροφῆς συμβολὸν ὑπάρ-
χουσιν, ἥ ὅπως ἐπίστανται οἱ πολλοὶ τοὺς μὲν καρ-
πὸς δι' ὅλου θάλλειν καὶ αὔξασθαι διαμένοντας ἐπι-
πλεῖστον· σφᾶς δὲ αὐτοὺς ὀλίγον εἰληγένοι τὸν τῆς
ζωῆς χρόνον· τοῦτου χάριν δίδοσθαι τοὺς θαλλοὺς
βούλονται· ἴσως δὲ καὶ ἵνα ἐπίστανται, ὅτι ὡς οὗτοι
αὖ καίονται, οὕτω καὶ τοὺς εἰς τοῦτον τὸν βίον (25)
ταχέως ἐκλιπεῖν, καὶ πυρὸς ἔργον γενήσεσθαι. Χρη-
σιμώτατον ἄρα τὸ τῆς συμβολικῆς ἐρμηνείας εἶδος
εἰς πολλὰ, καὶ πρὸς τὴν ὀρθὴν θεολογίαν συνεργεῖν,
καὶ πρὸς εὐσέβειαν, καὶ πρὸς ἐπιθειεῖν συνέσεως, καὶ
βραχυλογίας ἄσκησιν, καὶ σοφίας ἐνδείξιν· Σοφοῦ
γὰρ τὸ χρηστὸν ἐπὶ συμβολικῇ φράσει, δεξιῶς
φῆσιν ὁ γραμματικὸς Δίδυμος, καὶ τὸ γινώσκειν τὸ
διὰ ταύτης δηλούμενον. Καὶ μὴν ἡ στοιχειωτικὴ
τῶν παιδῶν διδασκαλία (26) τὴν τῶν τεττάρων στοι-
χείων περιελάμβανεν ἐρμηνείαν· Βέδῳ μὲν γὰρ τοὺς
Φρύγας τὸ ὕδωρ φησὶ καλεῖν, καθὰ καὶ Ὁρφεὺς·

Καὶ Βέδῳ Νυμφῶν καταλείβεται ἀγλάν ὕδωρ.

'Αλλὰ καὶ ὁ Θύτης Δίων ὁμοίως φαίνεται γράφων·
Καὶ Βέδῳ λαβῶν, κατὰ χειρῶν καταχέου, καὶ ἐπὶ
τὴν ἱεροσκοπίην τρέπου. Ἐμπαλιν δὲ ὁ κωμικὸς
Φιλύδεος (27) Βέδῳ τὸν ἀέρα, βῆδωρον ὄντα, διὰ τού-
των γινώσκει·

✠ P. 673 ED. POTTER, 568-69. ED. PARIS.

διὰ τὰς ὥρας, propter quaternionem tempestatum
quadripartitarum hiemis, veris, æstatis et autumnii,
quas antea τέσσαρας τοῦ ἔτους τροπὰς dixit, qua-
tuor anni conversiones 570, 60. Eodemque modo
interpretatur est duodecim lapides illos S. Hiero-
nymus ad Fabiolam *De vestitu sacerdotum*, cum in
singulis versiculis singula dixit assignari tempora,
et his ternos menses deputari. COLLECT.

(22) Διονύσιος ὁ Θράξ. Erat ille patria Alexan-
drinus, Rhodius etiam dictus. Strabo lib. xiv : Διονύ-
σιος ὁ Θράξ, καὶ Ἀπολλώνιος ὁ Ἀργοναύτας ποιήσας.
'Αλεξανδρεὺς μὲν, ἐκαλοῦντο δὲ Ρόδιοι. Dionysius
Thrax, et Apollonius Argonauticorum auctor, Alexan-
drini suere, sed nominati sunt Rhodii. Conf. Ger. Vos-
sius lib. 1, *De hist. Græc.*

(23) Τροχός. Conf. N. Cai sinus libri superius

PATROL. GR. IX.

prisca appellatione est terra, et τετράς, hoc est
quaternio, annus, propter horas; δαμναμενέος au-
tem sol, qui domat; et αἰσία, vox vera. Significat au-
tem symbolum, rerum divinarum eum esse ornatum,
qui est tenebrarum, si conferantur cum luce, et
sol cum anno, et terra cum omnis generis naturæ
generatione. Quinetiam Dionysius Thrax grammati-
cus, in libro *De declaratione symboli de rotulis*,
dicit ad verbum : Significabant autem non per verba
solum, sed etiam per symbola, nonnulli actiones : per
verba quidem, sicut se habent, quæ dicuntur præcepta
Delphica : Nihil nimis, et Nosce teipsum, et quæ
sunt his similia; per 243 symbola autem, ut et
rota, quæ vertitur in deorum templis, quæ tracta est
ab Ægyptiis; et rami, qui dantur iis, qui adorant.

B Dicit enim Orpheus Thracius :

✠ Ramorum est queis sunt hominum terrestria curæ,

Non uno stant fata loco in mente, omnia circum
Voluntur, nec fas una est consistere parte,

Sed quam cæperunt cursus partem omnia servant.

Rami autem, aut sunt symbolum primi nutrimenti,
aut ut sciat vulgus fructus quidem in universum
germinare et augeri, longissimo tempore permanen-
tes; se autem accepisse exiguum vitæ tempus, ea
de causa volunt dari ramos. Fortasse autem etiam
ut sciant, quod sicut ii rursus uruntur, ita illos
quoque hanc vitam cito esse relicturos, et ignis
opus futuros. Genus ergo symbolicæ interpretatio-
nis est ad multa utilissimum, ut quod et ad rectam
conferat theologiam et pietatem, et ad indicandam
ingenii solertiam et brevitatis exercitationem, et
ad ostendendam sapientiam. *Sapientis enim esse uti
dictione symbolica*, apposite dicit Didymus gram-
maticus, et *declarare id, quod per eam significatur*.
Jam puerorum quoque doctrina, quæ versatur in
elementis, complectitur interpretationem quatuor
elementorum. Dicit enim Phrygas aquam vocare
Bedy, sicut etiam Orpheus :

Nympharumque Bedy promanat limpida lympa.

Quin etiam Dion Thytes, videtur scribere similiter :
*Et acceptum Bedy effunde manibus, et convertere ad
aruspicinam*. Contra autem comicus Philydeus,
Bedy aërem, qui vitam suppeditat, per hæc intelli-

D git :

dicti pag. 201, 202, 203, 223.

(24) Τῶν θαλλῶν. Conf. idem p. 203, 204, 205,
206.

(25) Τοὺς εἰς ταῦτον τὸν βίον. Post hæc verba
desideratur εἰσόντας, vel simile quid. SYLBUAC.

(26) Στοιχειωτικῇ τῶν π. δ. Scilicet verba quæ-
dam, quibus pueri litterarum elementa edoceban-
tur : de quibus infra.

(27) Φιλύδεος. Sequentes versus Φυλλίδω, *Phyl-
lidio*, adscriptos H. Grotius in *Excerptis e Trag. et
Com.* p. 899, sic vertit :

Oro uti liceat ut salutari covo :

Nam sanitas pars hæc est potissima,

Haurire purum spiritum, non turbidum.

Isaac. Casaubonus in *Animadv. in Athenar.* lib. iii,
c. 9, pag. 169, hæc dicit : « Falutæ, cuius nomen

*Haurire possim ut Bedy salutiferum precor.
Quod sanitatis pars cluit potissima.
Ut aerem, inquam, hand noxium et purum traham.*
Huic opinioni consentit etiam Neanthes Cyzicenus, scribens sacerdotes Macedonum in precibus invocare Bedy, ut sit eis propitius et filiis: quod quidem interpretantur aerem. Zaps autem alii quidem indocte pro igni existimarunt poni, a nomine ζῆσις, quod significat ebullitionem. Sic autem vocatur mare, ut Euphorion in iis quæ rescripsit ad Theoridan:

Impulit ad scopulos ei perdit naufraga quem Zaps.
✱ Dionysius dictus lambus similiter,

Et Zaps insano nunc urget in æquore salsa.
Similiter autem Cratinus junior comicus:
*Producit et squillas Zaps et minutulos
Pisces.*

Et Simmias Rhodius:

*Ex Amasignetis nata et Telchinibus est Zaps
Salsa.*

Xθών autem est terra, quæ est effusa in magnitudinem. Et πλῆκτρον, id est plectrum, alii quidem polum, alii vero aerem, qui omnia pulsant et movet ad naturam et augmentum, aut qui omnia implet. Non legerunt autem isti Cleanthem philosophum, qui solem aperte vocat πλῆκτρον. In oriente enim jubar fulciens, mundum veluti pulsans, in concinnum aptumque cursum lucem deducit. Ex sole autem reliqua quoque astra significat. Sphinx autem non est intelligentia universorum, et ex poetæ Arati sententia, mundi conversio, sed forte fuerit quidam spiritalis tenor, qui pervadit mundum et continet; melius autem fuerit eam accipere pro æthere, qui omnia continet et constringit, sicut etiam dicit Empedocles:

*Principium solis tibi nunc age carmine dicam,
Atque orta unde sient, quæ a nobis cuncta videntur:
Tellus, atque mare exundans, atque humidus aer,
Titan, atque æther, qui cuncta astringit in orbem.*
Apollodorus autem Corcyraeus dicit hos versus fuisse prolatos a Branchio vate, Milesios expiante a

✱ P. 674 ED. POTTER, 569-70 ED. PARIS.

erat Πόλεις, incertum fuisse auctorem declarat auctor cum ita loquitur, Φιλύλλιος δὲ ἡ Φρύνιχος, etc.; idem tamen hoc ipso libro verum auctorem Philyllium agnoscit, Φιλύλλιος ἐν Πόλει. Apud Clement. Alex. lib. v Strom. Φιλύδης perperam nominatur, qui nullus unquam fuit in rerum natura; quare ita corrige, ὁ κωμικός Φιλύλλιος, etc. Reinesius, Var. lect., lib. iii, c. 3, pag. 382, hæc ait: « Athenæus lib. iii et xi citat Philyllium, quem male Φιλύδην vocat Clemens Alex. lib. v Strom. ἐν Αὔγῃ, sed ea Eubuli est, et melius Suidas, qui in Ἀνάλυτον Φιλύλλιον ἐν Αἰγῇ laudat. »

(28) Ἀμασιγνήτων. Si legamus Ἄτε κασιγνήτων καὶ Τελχίνων, ἐφη, ἀλυσχὴ Ζάψ, metrum quidem constabit; sed parum consentanea reddi videtur sententia. SYLBURG.—Bochartus Chanaan., p. 400: Fortasse Telchines et Ignetes idem populus. Utrisque saltem eadem origo. Clem. Alex. lib. v Strom., dum in eo est ut probet vocē Ζάψ apud veteres mare significari, postquam id probavit exemplis ex Euphorione et Dionysio Iambo et Cratino allatis, addit ex Simmia Rhodio: Ἀμασιγνήτων καὶ Τελχίνων ἐφυ ἡ ἀλυσχὴ Ζάψ, id est, ut quidam volunt, Ex Amasignetis et Telchinibus nata est Zaps salsa. Quod est per-

A Ἐλαίει τὸ Βέδν σωτήριον προσεύχομαι.
Ὅπερ μέγιστόν ἐστιν ὑγίειας μέρος.
Τὸ τὸν ἀέρ' ἑλαίει καθαρὸν, οὐ τεθολωμένον.

Συνομολόγος τῆς τοιαύτης δόξης καὶ ὁ Κυζικηνὸς Νεάνθης, γράφων τοὺς Μακεδόνων ἱερεῖς ἐν ταῖς καταευχαῖς, Βέδν κατακαλεῖν θεῶν αὐτοῖς, τε καὶ τοῖς τέκνοις· ὅπερ ἐρμηνεύουσιν ἀέρα. Ζάψ δὲ τὸ πῦρ οἱ μὲν παρὰ τὴν ζῆσιν, ἀμαθῶς ἐδέξαντο· καλεῖται δ' οὕτως ἡ θάλασσα, ὡς Εὐφορίων ἐν ταῖς πρὸς θεωρίαν ἀντιγραφαῖς·

Ζάψ δὲ ποτὶ σπιλάδεσσι νεῶν ὀλέτειρα κακύνει.
Διονυσίους τε ὁ Ἰαμβὸς ὁμοίως·

Πόρτον μαινομένοιο περιστρίβει ἀλυσχὴ Ζάψ.
Ὅμοίως δὲ Κρατίνος ὁ νεώτερος κωμικός·
Καρίδας ἡ Ζάψ ἐκφέρει κ' ἰχθύδια.

B

Καὶ Σίμυλας ὁ Ῥόδιος·

Ἀμασιγνήτων (28) καὶ Τελχίνων ἐφυ ἡ ἀλυσχὴ Ζάψ.

Χθών δὲ ἡ γῆ, εἰς μέγεθος καχυμνή. Καὶ πλῆκτρον οἱ μὲν τὸν πῶλον, οἱ δὲ τὸν ἀέρα, τὸν πάντα πλῆσσοντα καὶ κινῶντα εἰς φύσιν τε καὶ αἰθέσιν, τὸν πάντων πληρωτικόν. Οὐκ ἀνέγνωσαν δ' οὗτοι Κλεάνθην τὸν φιλόσοφον, ὃς ἀντικρὺς πλῆκτρον τὸν ἥλιον καλεῖ· ἐν γὰρ ταῖς ἀνατολαῖς ἐρείδων τὰς αὐγὰς, οἷον πλῆσσω τὸν κόσμον, εἰς τὴν ἐναρμόνιον πορείαν τὸ φῶς ἄγει· ἐκ δὲ τοῦ ἡλίου σημαίνει καὶ τὰ λοιπὰ ἀστρα. Σφίγξ δὲ οὐχ ἡ τῶν ὄλων σύνεσις (29), καὶ ἡ τοῦ κόσμου κατὰ τὸν ποιητὴν Ἄρατον περιφορὰ· ἀλλὰ τάχα μὲν ὁ διψῶν πνευματικὸς τόνος καὶ συνέχων τὸν κόσμον εἰς ἑν. Ἀμείνων δὲ ἐκδέχεσθαι τὸν αἰθέρα πάντα συνέχοντα καὶ σφίγγοντα, καθὰ καὶ ὁ Ἐμπεδοκλῆς φησιν·

Εἰ δ' ἄγε (30) τοὶ λέξω πρῶθ' ἥλιον ἀρχὴν,
Ἐξ ὧν δι' (31) ἐγένοντο τὰ τῶν ἐσομένων πάντα
Γαῖα τε καὶ πόρτος πολυκύμων, ἡδ' ὕψος αἰθρ,
Τιτάρ, ἡδ' αἰθρ, σφίγγων περὶ κύκλον ἅπαντα
Ἀπολλόδωρος δ' ὁ Κερκυραῖος τοὺς στίχους τοῖςδε ὑπὸ Βράγγου ἀναφωνηθῆναι τοῦ μάντεως λέγει, Mi-

ridiculum. Primo enim illud ex nusquam comparet. Deinde Amasignetae nulli sunt: denique juxta fabulatores, Zaps (id est mare) nata non est ex Telchinibus, sed Telchines ex Zabe, id est ex mari nati. Diodorus lib. v: Τὴν δὲ νῆσον τὴν ὀνομαζομένην Ῥέδον πρῶτον κατήλκισαν οἱ προσαγορευόμενοι Τελχίνες. Οὗτοι δὲ ἦσαν ὑπὸ μὲν Θαλάσσης, ὡς ὁ μῦθος παραδέδωκε. Insulam Rhodum nomine primi habitarunt, qui dicuntur Telchines; illi autem erant maris filii, ut fabulae tradunt. Itaque in Clemente legendum:

... Ἀμμας
Ἰγνήτων καὶ Τελχίνων ἐφυ ἡ ἀλυσχὴ Ζάψ.
Telchinum Ignetumque patens Zaps salsa creata est.
Sic non modo constabit versus, sed et sensus erit commodus.

(29) Ἡ τῶν ὄλων σύνεσις. Forte verius ἡ τῶν ὄλων σύνδεσις, universi colligatio. SYLBURG.

(30) Εἰ δ' ἄρ. Metrum explebitur, si legamus, Εἰ δ' ἄγε τοὶ λέξω πάντων πρῶθ' ἥλ. SYLBURG.—Editiones Sylburgiana posteriores exhibent, Εἰ δ' ἄγε τοὶ νῦν λ. π. ἥλ. α. Scribendum potius fuerat, Εἰ δ' ἄγε τοὶ μὲν ἐγὼ λ.

(31) Ἀἷ Seu potius δῆ·· dein, τῇδ' ὕψρ. item, τῇδ' αἰθρ.

λησίους καθαίροντος ἀπὸ λοιμοῦ. Ὁ μὲν γὰρ ἐπὶ ῥαί-
ων τὸ πλῆθος δάφνης κλάδους (32), προκατήρχετο
τοῦ ὕμνου ὡδὲ πως·

Μέλπετε, ὦ παῖδες, Ἐκέρπον καὶ Ἐκαέρπαν·
Ἐπιφάλλον δὲ, ὡς εἰπεῖν, ὁ λαός· Βέδν, Ζήν (33),
Χθών, Πλήκτρον, Σφίγξ, Κναξέζι, Χθύπτει,
Φλεγμός, Δρώψ. Μέννηται τῆς ἱστορίας καὶ Καλλι-
μαχος ἐν Ἰάμβοις. Κναξέζι δὲ κατὰ παραγωγὴν ἢ
νόσος παρὰ τὸ κναίειν καὶ διαφέρειν (34)· θύψαι
τε τῷ κεραυνῷ φλέζει. Θέσπις (35) μέντοι ὁ τρα-
γικός παρὰ τούτων ἄλλο τι σημαίνεσθαι φησιν, ὡδὲ
πως γράφων· Ἴδε σοι σπένδω Κναξέζι τὸ λευκὸν
ἀπὸ θηλαμόνων ὀλίγας κνακῶν· Ἴδε σοι Χθύπτει
τυρὸν μίξας ἐρυθρῷ μέλιτι, κατὰ τῶν σῶν, Πάν
δίκερος, τίθεμαι βωμῶν ἁγίων· Ἴδε σοι Βρομίου
αἶθοπα φλογμὸν λείδω. Αἰνίσσεται, οἶμαι, τὴν ἐκ
τῶν τεσσάρων καὶ εἰκοσι στοιχείων ψυχῆς γαλα-
κτώδη πρῶτην τροφήν (36)· μεθ' ἣν ἦδη πεπηγὸς γάλα

✠ P. 675 ED. POTTER, 570-71 ED. PARIS.

(32) Δάφνης κλάδ. Scilicet ex recepto lustrandi
apud Græcos more. Conf. *Archæologia nostræ Græ-
cæ* lib. II, c. 4.

(33) Βέδν. Z. Conf. Origen., *contra Celsum*,
pag. 416, 417, 418 et seq. ed. Cantabrig.; Salmasii,
Exercit. Plinianæ, pag. 629, ed. Traject. ad Rhēn.
Κνακὸν pro albo multi dixere. Hinc Κνάξ pro lacte
in *Symbolica veterum theologia*, his verbis quæ le-
guntur apud Clement. Alex. *Strom.* v: Βέδν, ζάψ,
χθών, πλήκτρον, σφίγξ, κνάξ, ζήν, θύπτει, φλε-
γμός, δρώψ. Ubi κνάξ quidam interpretabantur mor-
bum ἀπὸ τοῦ κναίειν. Alii lac. Hesychius: Κνάξ,
γάλα. Sic autem distinxisimus apud Clementem, ubi
vulgo habetur, κνάξ ζήν, χθύπτει. Ibi quippe κνάξ
ζήν lac album significat juxta quosdam. Hesychius:
ζήν, λευκόν. Thespi tragicus iste accepit his versi-
bus qui exstant apud eundem Clem. sic emendandi
ac digerendi:

Ἴδε σοι σπένδω κνάξ ζήν λευκόν
Ἀπὸ θηλαμόνων ὀλίγας κνακῶν.
Ἴδε σοι θύπτει τυρὸν μίξας
Ἐρυθρῷ μέλιτι, κατὰ τῶν σῶν, Πάν
δίκερος, τίθεμαι βωμῶν ἁγίων·
Ἴδε σοι Βρομίου αἶθοπα φλογμὸν
Λείδω.

Verba illa veteris ænigmatice theologiæ ita Thespi
interpretatus erat, κνάξ ζήν de lacte albo. expresso
ex matribus rufis: Ἀπὸ θηλαμόνων κνακῶν. Vaccas
ita vocat, quæ rufæ sunt. Hesychius: Θηλαμών,
τροφός. Albas etiam vaccas liceat exponere. Θύπτει
idem Thespi caseum exponit. Hesychius: Θύπτει,
τυρός. At φλεγμός est sanguis. Idem: Φλεγμός, αἷμα.
Hinc αἶθοπα φλογμὸν Βρομίου de vino accepit. Gæle
Præfat. ad Apollod. in *Hist. poet. Script. antiq.*,
pag. 46, 47. Apollodorus Corcyreus memoratur a
Clem. Alexandrino *Strom.* v, ubi narrat quid de
Branchiæ vatis lustrali carmine (non autem Empe-
doclis, ut scripsit Jonsius) Apollodorus ille prodidi-
di. De hoc alibi me legere non nemini; cur autem
cum Atheniensi aliquis hunc eundem esse velit,
nihil est, opinor, quod vereamur. Quoniam autem
incidit mentio carminis istius apud Clem. Alex.
valde ænigmatice, in quo explicando multi olim su-
daverunt viri docti, proferam hic in medium, quæ
Porphyrus ad id commentatus est, nondum, quod
sciam, a quoquam producta. Περὶ τοῦ κνάξ· ζήν· χθύ· πτίς· φλεγμὸς· δρώψ·
ἐρμηνεύει. — Apud Clementem Alex. paulo aliter:
κναξέζι, χθύπτει, φλεγμός, δρώψ· et quidem re-
ctius: nam voces istæ sunt τεχνικαί, et continere
debent elementa linguæ Græcæ omnia, prout Cle-

A fame. Ille enim multitudinem ramis iauri aspergens,
hymnum dicendo prævit hoc modo:

Cantetis, pueri, heus Hecargan atque Hecargum.
Ita autem acclamavit populus, ut diceret, Bedy,
Zaps, Chthon, Plectrum, Sphinx, Cnachzbi, Chthy-
ples, Phlegmos, Drops. Meininit autem historia Cal-
limachus quoque in Iambis: Cnachzbi autem per
derivationem est morbus, ex eo quod est κναίειν, id
est, angere et dolore afficere; et διαφέρειν, quod est
differre ac dispergere; et θύψαι, quod est fulmine com-
burere. Thespi autem tragicus per hæc dicit aliquid
aliud significari, scribens hoc modo: Ecce tibi libo
✠ Cnachzbi candidum, quod ex albis expressi altori-
bus. Ecce cum tibi Chthypem caseum, rubro melle mi-
scuerim, Pan bicorniger, in tuis sanctis id pono alta-
ribus. Ecce tibi Bromii candens fulgur libo. Signifi-
cat autem, ut existimo, primum animæ lacteum nu-

mentis locus ea exhibet. Sed Porphyrium audia-
mus: Ἐν Δελφοῖς εἰς τὸν ναὸν ἐπιγεγραπται· τράγος
ἰχθύς ἐπὶ δελφίνος ἐπιχειμερός. Κνάξ μὲν γὰρ ἐστὶν
ὁ τράγος κατ' ἀποκοπὴν τῶν στοιχείων τοῦ κώς· ἢ
καὶ πάλιν ἀφαίρεσις τοῦ ξ. Κνακὸν γὰρ καλεῖται, ὡς
καὶ Θεόκριτος ἐν *Βουκόλοις* λέγει· ὅλον τράγος καὶ
ἰχθύς, ὁ μὲν φλεγόμενος, ὁ δὲ δρώων ὀβόν. Λέγει δὲ,
ὅτι ὁ τράγος φλεγόμενός ἐστιν πάντοτε ὑπὸ λαγνείας,
ὅτι ἐάν τις τὰς ῥίνας αὐτοῦ ἀπασφαλίσῃ, διὰ τῶν
κεράτων ἀναπνεῖ. Multa in his sunt, sive scribæ an-
tiqui incuria, sive rei ipsius obscuritate δυσνόητα.
Imo ipse philosophus quasi nec sibi nec alii satisfa-
fecisse se crederet, aliam statim subnectit interpre-
tationem, et ipsam quoque mancam. Ἐχει δὲ καὶ
ἐτέρα ἐρμηνείαν, οὕτω· Τὸ κνάξ ζήν γάλα ἐστὶ· τὸ
δὲ χθύ πτίς τυρός· δρώψ ὁ ἀνθρώπος· δρώπεις γὰρ
ἄνθρωποι λέγονται. Hæc eadem fere apud Hesychium
habes in ζάβιχ, δρώψ, et κνακόν, ubi τυρὸς pro
τυρός non esse substituendum constat ex eodem
Hesychio in κνηκόν et κνηκός. Apud Clementem
Alexand. aliud eodem loco adducitur carmen, huic
plane simile. Βέδν, ζάψ, χθών, πλήκτρον, σφίγξ, in
quo etiam Alphabetum Græcum comprehenditur.
Nec multum discrepat Porphyriana hujus carminis
explicatio a Clementina. Sic enim pergit Porphy-
rius: Καὶ ἕτερα δὲ πλείστα τοιαῦτα διὰ τῶν κδ στοι-
χείων ἀπαρτιζόντα ἴδιον σκοπὸν εὐρομεν, ὅλον, βέδν
(βέδν), ζάψ, χθύ (χθών perperam), πλήκτρον, σφίγξ
(σφίγξ), ἃ ἐστὶν οὕτω· Βέδν ἐστὶν ἡ ὕψα οὐσία· ζάψ
ἡ πυρώδης οὐσία· χθών ἡ γῆ. Πλήκτρον ὁ ἀήρ· σφίγξ
ἡ τούτων φίλα διὰ τὸ συνεσφίγγεσθαι. Κλάδιος δὲ ὁ Νεα-
πολίτης οὕτως ἐρμηνεύσε τὸ προκαείμενον· Ἀήρ, θά-
λασσα, γῆ, ἥλιος. Καὶ ἕτεροι τινες φιλοσοφοῦν τε καὶ
ποιεῖται τοῦτον τὸν σκοπὸν (τρόπον male) ἐρμηνεύ-
σαν. Quamquam autem ex his dictionibus pleræque
aliquam significationem in Græca lingua obtine-
runt, inventas tamen existimo a grammaticis ad
puerorum memoriam et probationem confirman-
dam; quod ipsum Clemens Alexandrinus innuit, ubi
vocat στοιχειωτικὴν τῶν παλίων διδασκαλίαν. Monet
quoque Quintilianus alibi de hujusmodi auxiliis.

(34) Διαφέρειν. Forte aptius διαφέρειν, *corrumpere*: et mox, τὸ κεραυνῷ φλέζει, ut articulus ad
verbum feratur, non ad nomen. Ibidem Flor. edit.
pro θύψαι habet θρύψαι, *frangere*, nihil ad rem. Ea-
dem mox confuse, πανδιχαίρως pro Πάν δίκερος,
SYLBURG.

(35) Θέσπις. Utrum ea quæ sequuntur, Thespi-
dis, an alterius cujusquam fuerint, disputat Cl. Ben-
tleius nostras, *Dissert. in Phalaridis epistolas*, p. 241.

(36) Γαλακτώδη πρῶτην τροφήν. Ita edimus, cum
male legeretur ante, πρῶτην. Nisi si quis malit ex

trimentum, quod est ex **xxiv** elementis, post quod lac concretum in cibum succedit. Postremum autem denotat sanguinem *vitis*, seu Logi, candens illud vinum, nempe perficientem lætitiā, educationis. Drops autem est Logos efficax, qui ex prima catechesi, ad viri incrementum, in mensuram ætatis⁷², hominem accendit et illuminat. Fertur etiam tertia puerilis in hunc modum descriptio, *μάρπτες, σφιγξ, κλώψ, ζυνχθηδόν*. Significat autem, ut opinor, per elementorum et mundi administrationem, oportere nos progredi ad perfectiorum cognitionem, vi et labore æterna superata salute: *μάρπαι* enim significat comprehendere. Sphinx autem mundi compagem; *ζυνχθηδόν* autem difficultatem, et κλώψ latentem Domini cognitionem simul et diem **244** significat. Quid vero, an non Epigenes quoque in libro *De poesi Orphei* voces Orpheo peculiare exponens, dicit, *κερκίσι* ❖ *καμπυλόχρωσι*, id est, radiis incurri corporis, aratra significari? στήμοσιν autem, hoc est staminibus, sulcos; *μίτον* autem, hoc est *filum*, dici allegorice semen, et *Jovis lacrymas* significare pluviam; *μολῆς* autem, hoc est *partes*, vices lunæ, tricesimam, quintamdecimam, et novam lunam. Quocirca dicit etiam Orpheum eas vocare λευκοστόλους, id est, *candidatas*; ut quæ sint partes lucis. Rursus *ἄνθιον* quidem, id est, *floridum*, ver significare propter naturam. Noctem autem *ἀργίδα*, propter quietem; et lunam γοργόνιον, propter eam quæ est in ipsa faciem. Et *Ἀφροδίτην*, id est *Venerem*, apud Theologum dici tempus, quo seminare oporteat. Hujusmodi etiam ænigmatibus utebantur Pythagoræi: Proserpinæ quidem canes, stellas errantes: Saturni autem lacrymam, mare dicentes allegorice. Et innumerabilia invenimus tam apud philosophos, quam apud poetas dicta ænigmatice; cum etiam toti

❖ P. 676 ED. POTTER. ⁷² Ephes. iv, 13.

εο fieri τρώκτην alimentum esui accomodatam. Hæsius. Πρώκτη τροφή forte quasi πρωκτη, nisi verius τρώκτη. SYLBIUS. in *Indice Græco*.

(37) *Ἀρώψ*. Hesychius, ὁρώψ ὁ ἄνθρωπος.

(38) *Τοῖς ἀρότροις*. Τοῖς ἀρότροις, εἰ τοῖς αὐλαξί, absolute posita sunt; eodem nempe casu, quo vocabula, quæ per hæc explanantur. SYLBIUS.

(39) *Θεολόγῳ*. Hoc est, Orpheo rerum divinarum interpreti.

(40) *Πυθαγόρειοι*. Stobæus, serm. 5, p. 69, lin. 36, edit. Aurel.: Καὶ μὴν οὐδὲν ἐστὶν οὕτω τῆς Πυθαγορικῆς φιλοσοφίας ἴδιον, ὥς τὸ συμβολικόν· οἷον, ἐν τελετῇ μεμιγμένον φωνῇ καὶ σιωπῇ διδασκαλίας γένος, ὥστε μὴ λέγειν, *Δεῖσω ξυνετοῖς, θύρας δ' ἐπιθέσθαι βεδήλους*· ἀλλ' αὐτόθεν ἔχειν φῶς, καὶ χαρακτηρῆσαι τοῖς συνήθεσι, τὸ φραζόμενον, τυφλὸν δὲ καὶ ἄσημον εἶναι τοῖς ἀπειροῖς. Ὡς γὰρ ὁ Ἀναξ ἐν *Δελφοῖς* οὕτε λέγει οὕτε κρύπτει, ἀλλὰ σημαίνει κατὰ τὸν Ἑράκλειτον· οὕτω τῶν Πυθαγορικῶν συμβόλων καὶ τὸ φράζεσθαι δοκῶν κρυπτόμενον ἐστὶ, καὶ τὸ κρύπτεσθαι νοούμενον. *Nihil plane adeo proprium est philosophiæ Pythagoricæ, quam symbolicum doctrinæ genus, vocis et silentio permistum, velut in sacra initiatione, ut non opus sit præmonere*:

Cantabo doctis, claudatur porta profanis;

sed statim quodlibet dictum exercitatis lucem et characterem sui in promptu ostendit, cæcum autem et obscurum est imperitis. Quemadmodum enim Apollo in

*Α βρώμα· τελευταῖον δὲ αἷμα ἀμπέλου τοῦ Λόγου, τὸν αἵθωπα οἶνον, τὴν τελειοῦσαν τῆς ἀγωγῆς εὐφροσύνην διδάσκει. Ἀρώψ (37) δὲ ὁ Λόγος ὁ δραστήριος, ὁ ἐκ κατηχέσεως τῆς πρώτης εἰς αὐξήσιν ἀνδρός, εἰς μέτρον ἡλικίας, ἐκφλέγων καὶ ἐκφωτίζων τὸν ἄνθρωπον. Ἀλλὰ καὶ τρίτος ὑπογραμμὸς φέρεται παιδικός· μάρπτες, σφιγξ, κλώψ, ζυνχθηδόν. Σημαίνει δ' ὅμαι, διὰ τῆς τῶν στοιχειῶν καὶ τοῦ κόσμου διοικήσεως τὴν ὁδὸν ἡμῖν δεῖν ἐπὶ τῶν τελειοτέρων γίνεσθαι γνώσιν, βίᾳ καὶ πόνῳ περιγινόμενης τῆς αἰωνίου σωτηρίας· μάρπαι μὲν γὰρ τὸ καταλαβεῖν. Τὴν δὲ τοῦ κόσμου ἁρμονίαν ἡ σφιγξ· ζυνχθηδόν δὲ τὴν χαλεπότητα μηνύει· καὶ κλώπα τὴν λανθάνουσαν Κυρίου γνώσιν ἅμα καὶ ἡμέραν δηλοῖ. Τί δ'; οὐχὶ καὶ Ἐπιγένης ἐν τῷ *Περὶ τῆς Ὀρφέως ποιήσεως*, τὰ ἰδιόζοντα παρ' Ὀρφέϊ ἐκτιθέμενος, φησὶ, *κερκίσι καμπυλόχρωσι τοῖς ἀρότροις* (38) μηνύεσθαι; *Στήμοσι* δὲ τοῖς αὐλαξί· *μίτον* δὲ τὸ σπέρμα ἀλληγορεῖσθαι· καὶ *δάκρυα Διὸς* τὸν βυθρον δηλοῦν· *μολῆς* τε αὖ τὰ μέρη τῆς σελήνης, τριακάδα καὶ πεντεκαίδεκάτην καὶ νομηνίαν· διδ καὶ *λευκοστόλους* αὐτὰς καλεῖν τὸν Ὀρφέα, φωτὸς οὐσας μέρη. Πάλιν *ἄνθιον* μὲν, τὸ ἔαρ διὰ τὴν φύσιν, ἀργίδα δὲ, τὴν νύκτα, διὰ τὴν ἀνάπαισιν· καὶ *γοργόνιον* τὴν σελήνην διὰ τὸ ἐν αὐτῇ πρόσωπον· Ἀφροδίτην τε τὸν καιρὸν κατ' ὃν δεῖ σπεῖρειν, λέγεσθαι παρὰ τῷ Θεολόγῳ (39)· τοιαῦτα καὶ οἱ Πυθαγόρειοι (40) ἠνίσσοντο, Φερσεφόνης μὲν κύνας τοὺς πλανήτας· Κρόνον δὲ δάκρυον, τὴν θάλασσαν ἀλληγοροῦντες· καὶ μυρία ἐπὶ μυρίοις εὐροῖμεν ἂν ὑπὸ τε φιλοσόφων, ὑπὸ τε ποιητῶν αἰνιγματωδῶς εἰρημένα· ὅπου γε καὶ ὅλα βιβλία ἐπιτεκρυμμένην τὴν τοῦ συγγραφέως βούλησιν ἐπεδείκνυνται· ὥς καὶ τὸ Ἑράκλειτον (41) *Περὶ φύσεως*· ὅς καὶ δι' αὐτὸ τοῦτο σκοτεινὸς προσηγόρευται. Ὅμοια τοῦτω τῷ βιβλίῳ καὶ ἡ Φερεκύδους θεολογία (42) τοῦ Σου-*

Delphis, non dicit, nec abscondit, sed innuit, juxta Heraclitum; sic e Pythagoricis symbolis, et id quod dici videtur, absconditur; et quod absconditur, intelligitur.

(41) *Ἑράκλειτον*. Heraclides, seu Heraclitus, lib. *De allegoriis Homericis* ait: Ὁ γούν σκοτεινὸς Ἑράκλειτος ἀσαφὴ καὶ διὰ συμβόλων εἰκάζεσθαι δυνάμενα θεολογεῖ τὰ φυσικά. Nam obscurus Heraclitus de physicis intricate et symbolice deorum adhibens nomina disserit. Seneca, epist. 12.: Heraclitus, cui nomen Σκοτεινὸν fuit, orationis obscuritas. Cicero, *De finibus*, lib. 11.: Heraclitus, qui cognomento Σκοτεινὸς perhibetur, quia de natura nimis obscure memoravit, etc. Tatianus, p. 11, ed. Oxon.: Φασὶν Εὐριπίδην τὸν τραγικοποιὸν, κατιόντα καὶ ἀναγινώσκοντα, διὰ μνήμης κατ' ὅλγον τὸ Ἑράκλειτον σκότος σπουδαίως παραδεικνύειν. Euripidem poetam tragicum ædem Dianæ frequentasse, et paulatim tenebras istas Heracliti relegendo memoria prorsus infixisse produnt. Diogenes Laertius, lib. 11, sec. 22, de Socrate hæc narrat: Φασὶ δ' Εὐριπίδην αὐτῷ δόντα τὸ Ἑράκλειτον σύγγραμμα ἐρεσθαι, Τί δοκεῖ; Τὸν δὲ φάναι· Ἄ μὲν συνήκα, γενναῖα· οἶμαι δὲ καὶ ἂ μὴ συνήκα· πλὴν, Δηλίου γέντινος δέεται χολυμῆτος. Fertur cum Euripides ei legendum Heracliti opusculum dedisset, rogaretque quid sibi videretur, dixisse: Ea quidem, quæ intellexi, præclara sunt: puto item et quæ non intellexi: verum Delio quopiam natatore indigent. Eadem refert Suidas in v. *Δηλίου χολυμῆτος*.

(42) Ἡ Φερεκύδους θεολογία. Pherecydes in epi-

ρίου. Εὐφορίων (43) γὰρ ὁ ποιητής, καὶ τὰ Καλλιμάχου Αἰτία (44), καὶ ἡ Λυκόφρονος Ἀλεξάνδρα (45), καὶ τὰ τούτοις παραπλήσια, γυμνάσιον εἰς ἐξήγησιν γραμματικῶν ἐγκείται ἅπασιν. Οὐκ οὖν καὶ τὴν βάρβαρον φιλοσοφίαν, περὶ ἧς ἡμῖν πρόκειται λέγειν, ἐπιεκρυμμένως, καὶ διὰ συμβόλων προφητεῦειν ἐνεστίν, ὡς ἀποδέδεικται. «Τοιαῦτα γοῦν ὁ Μωϋσῆς (46) παραινεί· τὰ κοινὰ δὴ ταῦτα, οὐ φάγεσθαι χοῖρον, οὔτε δξύπτερον, οὔτε ἀετὸν, οὔτε κόρακα. Ὁ μὲν γὰρ χοῖρος φιλήδονον καὶ ἀκάθαρτον ἐπιθυμίαν τροφῶν, καὶ ἀφροδισίων λίγνον καὶ μεμολυσμένην ἀκολασίαν μηνύει, ἀεὶ κνησιώσαν, ὕλικήν τε καὶ ἐν βορβόρῳ κειμένην, εἰς σφαγὴν καὶ ἀπώλειαν παινομένην. Ἐμπαλιν δὲ ἐπιτρέπει διχηλοῦν καὶ μαρυκώμενον ἐσθίειν· μηνύων, φησὶν ὁ Βαρνάβας, κολλᾶσθαι δεῖν μετὰ τῶν φοβουμένων τὸν Κύριον, καὶ μετὰ τῶν μελετώντων ὁ Β

ἐλαβον διάσταλμα ῥήματος ἐν τῇ καρδίᾳ, μετὰ τῶν λαλούντων δικαιοῦματα Κυρίου καὶ τηρούντων, μετὰ τῶν εἰδόντων ὅτι ἡ μελέτη ἐστὶν ἔργον εὐφροσύνης, καὶ ἀναμαρυκωμένων (47) τὸν λόγον Κυρίου. Τί δὲ τὸ, διχηλοῦν (48); ὅτι ὁ δίκαιος καὶ ἐν τούτῳ τῷ κόσμῳ περιπατεῖ, καὶ τὸν ἅγιον αἰῶνα ἐκδέχεται. » Εἶτα ἐπιφέρει· «Βλέπετε, πῶς ἐνομοθέτησεν ὁ Μωϋσῆς καλῶς. Ἀλλὰ πόθεν ἐκεῖνοις ταῦτα νοῆσαι ἢ συνιέναι; Ἡμεῖς δικαίως νοήσαντες τὰς ἐντολάς λαλοῦμεν, ὡς ἡθέλησε Κύριος· διὰ τοῦτο περιέτεμε τὰς ἀκοὰς ἡμῶν καὶ τὰς καρδίας, ἵνα συνώμεν ταῦτα. Καὶ μὴν ὅτι ἂν λέγῃ, Οὐ φάγῃ τὸν ἀετὸν, τὸν δξύπτερον, καὶ τὸν κωτιόν, καὶ τὸν κόρακα· οὐ κολληθήσῃ, φησὶν, οὔδὲ ὁμοιωθήσῃ τοῖς ἀνθρώποις τούτοις, οἱ οὐκ ἴσασιν διὰ πόνου καὶ ἰδρώτος πορίζειν ἑαυτοῖς τὴν τροφήν, ἀλλ' ἐν ἀρπαγῇ καὶ ἀνομιᾷ βιοῦσιν· ἀετὸς μὲν γὰρ ἀρπαγὴν, δξύπτερος δὲ ἀδικίαν, καὶ πλεονεξίαν ὁ κόραξ μ-

A libri indicent abditam scriptoris voluntatem; cuiusmodi est liber Heracliti *De natura*, qui etiam propterea appellatus est *σχοτεινός*, id est *obscurus*. Huic libro est similis Pherecydis quoque Syri theologia. Euphorion enim poeta, et Callimachi *Causæ*, et Lycophronis *Alexandra*, et quæ sunt his similia, sunt instar exercitii proposita ad explicandum omnibus grammaticis. Non est itaque absimile quod barbara philosophia, de qua nunc agimus, occulte et per symbola prædicat, ut demonstratum est. «Talia ergo Moyses quoque præcipit: his ✕ immundis, non vesci porco, neque aquila, neque accipitre, neque corvo". Nam porcus quidem, significat voluptati deditam et immundam ciborum cupiditatem, et salacem ac turpem in re venerea libidinem, semper prurientem, materialemque et in luto jacentem, et quæ ad cædem pinguescit et interitum. Ex adverso autem permittit vesci iis, quæ habent fissam ungulam et quæ ruminant, significans, inquit Barnabas, oportere adhærere iis, qui timent Dominum, et in corde meditantur eam, quam acceperunt, verbi distributionem, qui loquuntur, et servant Domini justificationes; qui sciunt, quod meditatio est opus lætitiæ, et verbum Domini ruminant. Quid vero sibi vult *bifidum*? Quod justus et in hoc mundo ambulat, et sanctum exspectat sæculum. » Deinde subiungit: «Videte, quam pulchre legem Moyses tulit. Sed undenam illis venit, ut hæc intelligerent et comprehenderent? Nos juste præcepta intelligentes, loquimur ut Dominus voluit, propterea aures nostras et corda circumcidit, ut hæc intelligamus. Quando certe dixit, *Non vesceris aquila, accipitre, et milvo, et corvo*. Non adhærebis, inquit, neque assi-

✕ P. 677 ED. GOTTER, 572 ED. PARIS. " Levit. xi; Deut. xiv.

stola ad Thaletem, quæ apud Laetium exstat, de suo libro hæc dicit: «Ἄσσα δ' ἂν ἐπιλέγῃ θεολογῶν, τὰ ἅλλα νοεῖν χρὴ ἅπαντα γὰρ ἀνίστασθαι. Quæcumque autem dicat ad deos pertinentia, allegorice intelligenda sunt; omnia enim sunt ænigmata scripta. De Pherecydis Θεολογίᾳ seu Θεογονίᾳ, conf. quæ memorat Suidas. Conf. etiam Tatianus p. 14, edit. Oxon.; Origenes *adv. Cels.*, p. 303, edit. Cantabrig.

(43) *Εὐφορίων*. Cicero, *De divinat.* lib. ii, c. 64; *Quid? poeta nemo, nemo physicus obscurus! Ille vero nimis etiam obscurus Euphorion. At non Homerus. Uter igitur melior? Valde Heraclitus obscurus, minime Democritus, num igitur conferendi?*

(44) *Τὰ Καλλιμάχου Αἰτία*. Cl. Bentleius nostras ad Callimachum hæc adnotat pag. 345: «Clemens Alex., *Strom.* lib. v: Εὐφορίων γὰρ ὁ ποιητής, καὶ Καλλιμάχου Ἰβίς, καὶ τὰ Αἰτία, καὶ ἡ Λυκόφρονος Ἀλεξάνδρα, καὶ τὰ τούτοις παραπλήσια γυμνάσιον εἰς ἐξήγησιν γραμματικῶν ἐκκειται ἅπασιν. Ita codex ms. Dionysii Salvagnii: in vulgatis Ἰβίς abest. Huc itaque vel ad Αἰτία refer illud Statii iv *Sylvæ*rum, in *Epicedio* patris:

Tu pandere dictus
Carmina Battiadæ.

Suidas v. *Καλλιμάχος*. Ἰβίς. Ἔστι δὲ ποίημα ἐπιτετραυμένον εἰς ἀσάφειαν καὶ λοιδορίαν εἰς τινὰ Ἰβιν, γενόμενον ἐχθρὸν τοῦ Καλλιμάχου. Ἦν δὲ οὗτος ὁ Ἀπολλώνιος ὁ γράψας τὰ Ἀργοναυτικά. Ovidius in *Ibide*.

Nunc quo Battiadæ inimicum devovet Ibin,
Hoc ego devoveo teque tuosque modo.
Utique ille, historiis involvam carmina cæcis:
Non soleam quamvis hoc genus ipse sequi.
Illius ambages imitatus in Ibide dicar,
Oblitus moris iudicique mei.

(45) *Ἡ Λυκόφρονος Ἀλεξάνδρα*. In hoc poemate, olim a me edito, Lycophron Cassandram, seu Alexandram, Priami filiam introducit, de Græcorum Trojanorumque calamitatibus obscure, et oraculorum more vaticinantem. Unde τὸ *σχοτεινὸν ποίημα* dictum est.

(46) *Μωϋσῆς*. Paria superius scripsit auctor, *Pædag.* lib. iii, c. 11, pag. 296, 297, et *Strom.* ii, p. 464. Quæ cum his conferri poterunt. Sunt autem eorum pleraque, nonnullis mutatis, aliis omissis atque additis, sumpta ex Barnabæ epistola c. 10 et 11, pp. 30, 31, 35, 36, 37, edit. Antwerp.

(47) *Ἀναμαρυκωμένων*. Barnab., *μαρυκωμένων*.

(48) *Τί δὲ τὸ διχηλοῦν*. Cl. Cotelierius ad Barnabæ locum, postquam Clementis nostri verba attulisset, hæc insuper adnotat: «Quibus similia traduntur ab Origene homil. 7, in Leviticum, a Theodoretō quæst. 2, in eundem Scripturæ librum, et a Procopio Gazæo ibidem. Nobilis in primis locus Porphyrii, ex Chæremone de sacerdotibus Ægyptiorum ita disserentis, lib. iv *De abstinentia ab animalis*, num. 7: Ἰχθύων ἀπειχόντο πάντων, καὶ τετραπόδων ὅσα μὴ νοῦχα, ἢ πολυσχιδῆ ἢ μὴ κερασφόρα. Πτηνῶν δὲ, ὅσα σαρκοφάγα.»

mulaberis his hominibus, qui labore et sudore nesciunt sibi parare victum, sed in rapina vivunt et iniquitate. Aquila enim rapinam, accipiter autem iniustitiam, et corvus avaritiam, et plura habendi cupiditatem significat. Scriptum est autem : Cum viro innocente innocens eris, et cum electo electus eris, et cum perverso perverseris⁷⁸. Sanctis ergo convenit adherere, quoniam ii, qui eis adherent, sanctificabuntur. Hinc scribit Theognis :

Te bona namque boni, si una versere, docebunt :

Pravi sed periment quod fuit ingenium.

Et rursus quando dicit in *Cantico* : *Gloriose enim magnificatus est, equum et ascensorem dejecit in mare*⁷⁹; concupiscentiam multiplicem, et bellum atque impetuosum affectum, una cum ejus auriga, qui scilicet habenas laxarat voluptatibus, in mare projecit, & in mundi nempe dejiciens tumultus et perturbationes. Ita etiam Plato in libro *De anima*, et aurigam, et equum qui defecerat, partem scilicet expertem rationis, quæ bipertito dividitur, nempe in iram et cupiditatem, dicit decidere. Qua ratione Phaethontem quoque propter incontinentiam fabula e curru excidisse significat. Ita etiam se habet de Joseph. Cum ei adolescenti fratres invidissent, ut qui amplius aliquid prævideret in cognitione, eum varia exuerunt tunica, et acceptum in lacum projecerunt⁸⁰ (lacus autem iuavis erat, nec habuit aquam), ut qui variam viri boni cognitionem, ex diligenti studio comparatam amandassent, et valere jussissent; aut nuda, quæ est ex lege, fide utentes, projecerunt in lacum aqua vacuum, ut qui vendidissent in Ægyptum divino verbo desertam. Vacuus autem scientia lacus erat, in quem projectus ille occulte sapiens cum exisset cognitionem, videbatur similis fratribus, id est

✕ P. 678 ED. POTTER, 573 ED. PARIS. ⁷⁸ Psal. xvii, 25, 26. ⁷⁹ Exod. xv, 1. ⁸⁰ Gen. xxxvii, 23 et seq.

(49) *Ἐσθλῶν*. Hi versus exstant in Theogn. *Gnom.*, v. 35. Eosdem laudat Plato in *Menone*, ubi pro *μαθήσθαι* exstat *διδάσθαι*.

(50) *Συμμιγῆς*. *Συμμιγῆς* habent etiam Platonis ed. vulg. in *Menone* : metrum tamen requirit potius *συμμιγῆς*, vel *συμμιγῆς*. Sunt qui *συμμιγῆς* legant : et *μὴ οὐκ ἐνόντα*. SYLBURG. — *Συμμιγῆς* in Theognide exstat.

(51) *Ῥόδῃ*. Nempe Moyses Exod. xv, post Ægyptios in mari Rubro demersos.

(52) *Ἐρδόμενος*. Paria dicit Philo in lib. *De somnis*, pag. 1145 : *Τέθνηκε τὸ ἐπιτιθέμενον ἡμῖν πάθος, καὶ πρὸς τὸν ἀπὸ τοῦ ἔρριπται, μὴ μέλλον ἡμῖν, ἀλλὰ σιγήσας, τὴν ἱεροπρεπέστατον ἔδωκεν ὥδην, παραχρυσόμενοι λέγειν πᾶσιν*. Ἄσωμεν τῷ Κυρίῳ ἐνδόξως γὰρ δεδοξασται· ἵππον καὶ ἀναβάτην ἔρριψεν εἰς θάλασσαν. *Mortuus est in nobis positus affectus, et præceps insepultus projectus est, ne cunctemur nos, sed sistentes nos, divino cultui convenientissimum canamus cantum; excitantes omnes ad dicendum : Canamus Domino : gloriose enim magnificatus est; equum et insessorem dejecit in mare.*

(53) *Τὸ πολυσκελές*. Philo lib. *Περὶ τῶν μετανομαζ.*, pag. 201, H. SYLBURG.

(54) *Οὕτως καὶ Πλάτων ἐν τῷ Περὶ ψυχῆς*. Dialogum *De anima* adducit Clemens, cum tamen locus de auriga, καὶ τοῦ ἀποστατήσαντος ἵππου, e Platonis *Phædro* sit desumptus. In quo Dialogo, plane metaphysico, *Περὶ τοῦ αὐτοκάλου*, hoc est,

Α νύει· γέγραπται δέ· *Μετὰ ἀνθρώπων ἀδύνατον ἔστι, καὶ μετὰ ἐκλεκτῶν ἐκλεκτὸς ἔσθι καὶ μετὰ στρεβλοῦ διαστρέψας*. Κολάσθαι οὖν τοῖς ἁγίοις προσήκει, ὅτι οἱ κολώμενοι αὐτοῖς ἀγασθήσονται. Ἐντεῦθεν ὁ θεογνὺς γράφει·

Ἐσθλῶν (49) *μὲν γὰρ ἀπ' ἐσθλὰ μαθήσεται· ἢ*

[δὲ κακῶσι]

Συμμιγῆς (50), *ἀπολεῖς καὶ τὸν ἔντα νόον*.

Ὅταν τε αὖ ἐν *Ῥόδῃ* (51) λέγῃ· *Ἐρδόμενος* (52) γὰρ δεδοξασται· ἵππον καὶ ἀναβάτην ἔρριψεν εἰς θάλασσαν, τὸ πολυσκελές (53) καὶ κτηνώδες καὶ ὀρμητικὸν πάθος, τὴν ἐπιθυμίαν, οὖν καὶ τῷ ἐπιθεσθέντι ἡνίοχῳ, τὰς ἡνίας ταῖς ἡδοναῖς ἐπιθεδωκότες, *ἔρριψεν εἰς θάλασσαν*, εἰς τὰς κοσμικὰς ἀταξίας ἀποβαλὼν. Οὕτω καὶ Πλάτων ἐν τῷ *Περὶ ψυχῆς* (54), τὸν τε ἡνίοχον καὶ τὸν ἀποστατήσαντα ἵππον, τὸ δλογον μέρος, ὃ δὲ δίχα τέμνεται, εἰς θυμὸν καὶ ἐπιθυμίαν, καταπίπτειν (55) φησὶν. Ἡ καὶ τὸν φαέδοντα δι' ἀκρασίαν τῶν πῶλων ἐκπασεῖν ὁ μῦθος ἀνίεται. Καὶ μὴν καὶ ἐπὶ τοῦ Ἰωσήφ, νέον τοῦτον ζηλωσαντες οἱ ἀδελφοί, πλείον τι προσώμενον κατὰ τὴν γνώσιν, ἐξέδυσαν τὸν χιτῶνα τὸν ποικίλον· καὶ λαβόντες, ἔρριψαν εἰς λάκκον (ὃ δὲ λάκκος κενός, ὥσπερ οὐκ εἶχε), τὴν ἐκ φιλομαθίας τοῦ σπουδαίου ποικίλην γνώσιν ἀποσποραχίζαντες· ἢ ψιλῇ τῇ κατὰ νόμον πίστει κεχρημένοι, ἔρριψαν εἰς λάκκον τὸν ὕδατος κενόν, εἰς Αἴγυπτον ἀπεμπολήσαντες (56), τὴν τοῦ θεοῦ λόγου ἐρημον. Κενός δὲ ἐπιστήμης ὁ λάκκος· ἐν ᾧ ῥίφεις, καὶ τὴν γνώσιν ἀποδυσάμενος, ὁμοίως τοῖς ἀδελφοῖς ἐδόκει γυμνός γνώσεως, ὁ διαλεληθὺς σοφός (57). Κατ' ἄλλο σημαινόμενον, εἴη δ' ἂν ἐπιθυμία ποικίλον ἔνδυμα, εἰς

De ipso pulchro, agitur. Describitur autem ibi ἐντελέχεια sapientis, sicut in Clementis Gnostici, Christiani. Utriusque autem ἐντελέχεια est, alterius quidem, ut falsa pulchri, alterius ut falsa scientiæ εἰδωλα fugiat, et ut alter κατὰ τὸ ἀληθὺς καλόν, alter κατὰ τὴν ἀληθῆ γνώσιν, conjungatur cum Deo : qui utrumque καὶ τὸ αὐτόκαλον est, καὶ αὐτὴ ἡ γνώσις. Non recte ergo Clemens id, quod est proprium *Phædonis*, in quo agitur de anima, et immortalitate ejus, *Phædro* tribuit : quanquam obiter et ibi de anima agatur : non προηγούμενως, sed quatenus τοῦ αὐτοκάλου, qui est Deus immortalis, per communionem pulchri, particeps sit anima. HEINSIUS.

(55) *Καταπίπτειν*. Hoc est, in terram decidere. Platonis verba in *Phædro* pag. 1222, sunt hæc : *Βρίθει ὁ τῆς χάρις ἵππος μετέχων, ἐπὶ τὴν βέπων τε καὶ βαρύνει. Gravatur pravilitatis particeps equus, ad terram vergens atque trahens*. E contra alter equus, qui animam virtute præditam comitatur, in cælum volare dicitur.

(56) *Ἀπεμπολήσαντες*. Interpretes, qui vendidissent. Verum Josephi fratres eum non vendiderant, quo tempore in lacum projecerunt, sed postea vendebant. Scribendum igitur, una littera mutata, ἀπεμπολήσαντες, *venduntur*, in futuro tempore.

(57) *Ὁ διαλεληθὺς σοφός*. Malet forte aliquis ὃ δὲ ἀληθὺς σοφός. Sed nil opus est mutatione, si cum διαλεληθὺς subaudiendum infin. εἶναι. SYLBURG.

ἀχανές ἀπέχουσα βάραθρον. Ἐάν δέ τις ἀνέλξη A
λάκκον, ἢ λατομήσῃ (58), φησί, καὶ μὴ καλύψῃ
αὐτόν, ἐμπέσῃ δ' ἐκεῖ μόσχος ἢ ὄνος, ὁ κύριος τοῦ
λάκκου ἀποτίσει ἀργύριον, καὶ δώσει τῷ πλη-
σίῳ· τὸ δὲ τεθηγκὸς αὐτῷ ἔσται. Ἐνταῦθά μοι
τὴν προφητείαν ἐκείνην ἔπαγε· Ἐγὼ βούς τὸν
πετησάμενον, καὶ ὄνος τὴν φάτην τοῦ κυρίου
αὐτοῦ· Ἰσραὴλ δέ με (59) οὐ συνήκεν. Ἦνα οὖν
μὴ τις τούτων, ἐμπεσὼν εἰς τὴν ὑπὸ σοῦ διδασκο-
μένην γνῶσιν, ἀκρατὴς γενόμενος τῆς ἀληθείας,
παρακούσῃ τε καὶ παραπέσῃ, ἀσφαλῆς, φησί, περὶ
τὴν χρῆσιν τοῦ λόγου γίνου· καὶ πρὸς μὲν τοὺς ἀλό-
γως προσιόντας ἀπόκλειε τὴν ζῶσαν ἐν βάθει πηγὴν,
ποτὸν δὲ ὄρεγε τοῖς ἀληθείας δεδιψηκόσιν. Ἐπικρυ-
πτόμενος δ' οὖν πρὸς τοὺς οὐχ οὖλους τε ὄντας παρα-
δέξασθαι τὸ βάθος τῆς γνώσεως, κατακάλυπτε τὸν B
λάκκον. Ὁ κύριος οὖν τοῦ λάκκου, ὁ γνωστικὸς, αὐτὸς
ζημιωθήσεται, φησί, τὴν αἰτίαν ὑπέχων τοῦ σκαν-
δαλισθέντος, ἥτοι καταποθέντος τῷ μεγέθει τοῦ λό-
γου, μικρολόγου ἔτι ὄντος· ἢ μετακινήσας τὸν ἐργά-
την (60) ἐπὶ τὴν θεωρίαν, καὶ ἀποστήσας διὰ προ-
φάσεως τῆς αὐτοχρῆστου πίστεως. Ἀργύριον δὲ δώ-
σει, τῷ παντοκρατορικῷ βουλήματι ὑπέχων λόγον
καὶ εὐθύνας. Οὗτος μὲν οὖν ὁ τύπος νόμου καὶ προ-
φητῶν, ὁ μέχρις Ἰωάννου· ὁ δὲ, καίτοι φανερώ-
τερον λαλήσας, ὡς ἂν μηκέτι προφητεύων, ἀλλὰ
δεικνύων ἥδη παρόντα τὸν ἐξ ἀρχῆς καταγγελλόμε-
νον συμβολικῶς, ὁμῶς, Ὅτι εἰμι, φησὶν, ἄξιός τὸν
ἡμᾶς τοῦ ὀπυδιήματος λῦσαι Κυρίου· μὴ γὰρ
ἄξιός εἶναι ὁμολογεῖ τὴν τοσαύτην βαπτίσει δύναμιν
χρῆναι γὰρ τοὺς καθαρτοποιούντας, ἀπολύειν τοῦ C
σώματος καὶ τῶν τούτου ἀμαρτημάτων τὴν ψυχὴν,
ὥσπερ τοῦ δεσμοῦ τὸν πόδα. Τάχα δὲ καὶ τὴν τελευ-
ταίαν τοῦ Σωτῆρος εἰς ἡμᾶς ἐνέργειαν, τὴν προσε-
χῇ (61) λέγω, τὴν διὰ τῆς παρουσίας ἐπικρυπτομέ-
νην τῷ τῆς προφητείας αἰνίγματι, ὁ διὰ τῆς αὐτο-
ψίας τὸν θεοσιζόμενον δέξας, τὴν εἰς φανερόν πόρρω-
θεν ὀδεύουσαν μηνύσας ἤκουσαν παρουσίαν, ὥντως
ἔλυσεν τὸ πέρας τῶν λογίων τῆς οἰκονομίας, ἐκκα-
λύψας τὴν ἐννοίαν τῶν συμβόλων. Καὶ τὰ παρὰ Ῥω-
μαίους (62), ἐπὶ τῶν διαθηκῶν γινόμενα τάξιν εἰ-

nudus cognitione. Juxta animam interpretationem
varium indumentum accipitur pro cupiditate, quæ
in vastum barathrum abscedit. Si quis autem, inquit,
lacum aperuerit, vel ædificaverit, et ipsum non texe-
rit, vitulus autem vel asinus in eum inciderit, lacus
dominus solvet pecuniam, et dabit proximo; quod
autem fuerit mortuum, ejus erit⁵¹. Hic mihi illam
subjunge prophetiam: Cognovit bos possessorem
suum, et asinus præsepe domini sui; Israel autem
me non intellexit⁵². Ne quis ergo ex iis, cum inci-
derit in eam, quæ a te docetur, cognitionem, nec
possit continere veritatem, non obediat et excidat,
sis cautus in usu verbi: et apud eos quidem qui
accedunt citra rationem, occlude fontem qui vivit
in profundo, potum autem præbe iis qui sitierint
veritatem. His autem qui non possunt accipere
profunditatem cognitionis, **245** tege lacum. Do-
minus ergo lacus, ipse scilicet gnosticus, multa-
bitur, inquit, ut in quem culpa conferatur, quod is
fuerit offensus et absorptus verbi magnitudine,
cum tantas opes verbi minime caperet, aut quod
eum qui operabatur traduxerit ad contemplatio-
nem, et ea occasione subitanea fide illum abdux-
erit. Pecuniam autem dabit, voluntati omnipotenti
sui facti reddens rationem. Hic est ✕ ergo typus et
figura legis et prophetarum, quæ fuit usque ad Joan-
nem⁵³. Ille autem, etiamsi sit locutus apertius, ut
qui non amplius prædiceret, sed eum jam præsen-
tem monstraret qui ab initio per symbola annun-
tiabatur, Non sum tamen, inquit, dignus qui sol-
vam corrigiam ejus calcei⁵⁴. Fatetur enim se non
esse dignum, qui tantam baptizet potestatem.
Oportet enim eos qui mundos faciunt, animam
exsolvere a corpore et ejus peccatis, tanquam pe-
dem a vinculo. Fortasse autem postremam quoque
Servatoris in nos operationem, proximam, inquam,
quæ prophetiæ ænigmati occultabatur per præsen-
tiam, is qui ipsis oculis videntium monstravit eum,
qui prædicebatur, eam, quæ e longinquo in aper-
tum veniebat, indicando præsentiam, reverâ solvit
finem eloquiorum de dispensatione carnis, detecta

✕ P. 679 ED. POTTER, 573-74 ED. PARIS. ⁵¹ Exod. xxi, 53, 54. ⁵² Isa. i, 3. ⁵³ Matth. xi, 13; Luc, xvi, 16. ⁵⁴ Marc. i, 7; Luc. iii, 16; Joan. i, 27.

(58) Λατομήσῃ. Vulg. Bibl. Exod. xxi: Λατομήσῃ λάκκον· dein καὶ ἐμπέσῃ ἐκεῖ μ., et mox, ὁ κύριος τοῦ λάκκου ἀποτίσει, ἀργύριον δώσει τῷ κυρίῳ αὐτῶν· τὸ δὲ τετελευτηκὸς αὐτῷ ἔσται.

(59) Ἰσραὴλ δέ με. Isa. i: Ἰσραὴλ δέ με οὐκ ἔγνων, καὶ ὁ λαός με οὐ συνήκεν.

(60) Τὸν ἐργάτην. Operarium, qui nondum est ad contemplationem paratus. Sic interpretatur τὸν ὄντον, vel βούν, superius dictum.

(61) Τὴν πρ. Hæc sic distinguuntur et exp.: τὴν προσεχῇ λέγω, τὴν διὰ παρουσίας, ἐπικρυπτομένην, inquam, per ipsius præsentiam, quæ olim prophetiæ ænigmati occultabatur.

(62) Παρὰ Ῥωμαίους. A. Gellius lib. xv, c. 27, testamentorum tria genera fuisse tradit: unum, quod calatis comitiis in concione populi fieret; alterum, in procinctu, cum viri ad prælium faciendum in aciem vocabantur; tertium, per familiæ emancipationem, cui æs et libra adhiberetur. Quo-
tum postremum (inquit Brissonius, De formulis

lib. vii, 653) prioribus duobus abolitis diu in usu mansit, eaque res Libripende et Familiæ emptore adhibito, et quinque testibus præsentibus, agebatur. Familiam enim, id est hæreditatem, testator mancipabat imaginario emptori, qui Familiæ emptor dicebatur, nummo uno, aut item altero, dicis causa, intercedente; Clementem vero ibi καρπισμῶν nomine intellexisse mancipationes, quæ testamentis intercedebant, verisimile penitus inspicitibus fiet, cum in solemnibus testamentorum, quæ per æs et libram fiebant, totus ille locus versetur. Eoque in genere præter ζυγά et ἀσάρια, id est æs et libram, mancipatio intercedebat, πρὸς τιμῆς (id est pretii) μερισμῶν, ut Clemens censet. Item testatio, cujus gratia factas τὰς τῶν ὄντων ἐπιψαύσεις significat: quandoquidem in ima aure memoriæ locus erat: quem tangentes, antestabantur, teste Plinio lib. xi, c. 45. Hæc inter alia ibi Brissonius. Attingit eundem locum etiam Paulus Leopardus, Emend. lib. vi, c. 9, p. 575. SYLBURG.

notione symbolorum. Et quæ a Romanis sunt in A testamentis, locum obtinuerunt: nempe libræ illæ, et asses justitiæ causa adhibita, et mancipationes, et aurium contractationes; illi quidem, velut signum juste faciendi; hæc autem, ad honoris divisionem; tertium vero, ut qui incidisset, veluti quodam onere ipsi imposito, stans audiret et loco intercessoris esset.

CAPUT IX.

Rationes afferuntur cur veritatem involucris symbolicis obtegere visum fuerit.

Sed, ut videtur, nimio quodam demonstrandi studio, plus quam par sit, sum progressus. Vita enim me deficiet, eos omnes recensentem, qui symbolicè philosophantur. Memoriarum ergo causa, et brevitat, et ut se homines ad veritatem intenderent, talia barbaricæ philosophiæ sunt scripta. His enim B qui sæpe ad eos accedunt, et dederunt sui experientiam, et in fide, et in vita universa, communicari volunt eam, quæ revera est, philosophiam et veram theologiam. Quin etiam nos quoque volunt opus habere aliquo interprete et duce; sic enim fore, ut majus in eas studium conferatur, et nos minime decipiamur, cum accipiamus a peritis, et denique profuturos iis, qui se sunt digni, existimaverunt. Et alioqui omnia quæ ostenduntur per aliquod velamentum, majorem et angustiore exhibent veritatem, sicut ✕ fructus qui in aqua pellucet, et formæ quæ per tegumenta concedunt aliquam sui evidentiam. Aliquid enim addunt splendori, præterquam, quod quæ sunt manifesta, uno modo intelligantur. Cum ergo liceat pluribus modis accipere, sicut certe accipimus, in iis, quæ occulte dicta sunt, ea cum ita se habeant, fallitur quidem inductus et imperitus, comprehendit autem Gnosticus. Jam ergo nec quibuslibet volunt omnia exponi temere, nec communicari bona sapientiæ, iis qui ne somnians quidem sunt anima expurgati (neque enim fas est quibuslibet obvis ea exponere, quæ parata fuere cum tot certaminibus), neque profanis narrare Logi mysteria. Aiunt certe Hipparchum Pythagoreum, eo quod aperte scripsisset decreta Pythagoræ, expulsus fuisse e schola, et ob id ipsum, tanquam mortuo, impositam columnam fuisse. Quocirca etiam in barbara philosophia vocant mortuos,

✕ P. 680 ED. POTTER, 574-75 ED. PARIS.

(63) *Τάξις ἐλλήξε*. Nempe ἐν τοῖς διὰ συμβόλων D εἰρημένους.

(64) *Ἐλεγκτικαὶ . . . κατανοεῖσθαι*. Hervetus vertit: *Arguunt enim splendores, præter id, quod quæ sunt manifesta, uno modo intelligantur*. Quod cum nimis obscurum esset, sic est ab Heinsio mutatum, ut appareat illum auctoris sententiam minime assecutum fuisse. Nam cum dixerat Clemens, res augustiores videri cum per velum oculis nostris exhibentur, rationem ejus dicti hanc adjicit: *Ἐλεγκτικαὶ γὰρ αἱ π.* Nam ejusmodi splendor, qui rem quampiam undequaque illustrat, omnes ejus defectus arguit et ostendit; ad hæc etiam accedit, quod quæ aperta sunt, uno solum modo intelligantur; cum interea, ut ibi sequitur, veritatis intersit, ut sermones, quibus traditur, diversis sensibus explicari possint, ut ab iis solis percipiatur, qui ea digni sunt.

ληξε (63), τὰ διὰ δικαισύνην ἔχεινα ζυγὰ καὶ ἀσσά-
ρια, καρπισμοὶ τε, καὶ αἱ τῶν ὧτων ἐπιψεύσεις. Τὰ
μὲν γὰρ, ἵνα δικαίως γίνηται· τὰ δὲ, εἰς τὸν τῆς τι-
μῆς μερισμόν· τὸ δ' ὅπως ὁ παρατυχὼν, ὡς βάρους
τινὸς αὐτῷ ἐπιτιθεμένου, ἐστὼς ἀκούσῃ, καὶ τάξιν
μεστέου λάβῃ.

Ἄλλ', ὡς ἔοικεν, ἔλαθον ὑπὸ φιλοτιμίας ἀποδεικτι-
κῆς, περαιτέρω τοῦ δέοντος παρεκβάς. Ἐπιλείπει
γὰρ με ὁ βίος τὸ πλῆθος τῶν συμβολικῶς φιλοσο-
φούντων παρατιθέμενον. Μνήμης τε οὖν ἔνεκεν καὶ
συνομιλίας, καὶ τοῦ πρὸς τὴν ἀλήθειαν ἀνατετάσθαι, B
τοιαῦτα τινες αἱ τῆς βαρδάρου φιλοσοφίας γραφαί.
Τῶν γὰρ πολλάκις αὐταῖς πλησιαζόντων, καὶ δοκι-
μασίαν δεδωκότων κατὰ τε τὴν πίστιν κατὰ τε τὸν
βίον ἅπαντα, μόνον ἐθέλουσιν ὑπάρχειν τὴν ὄντως
οὖσαν φιλοσοφίαν καὶ τὴν ἀληθῆ θεολογίαν. Καὶ μὴν
ἐξηγητοῦ τινος καὶ καθηγητοῦ χρεῖαν ἔχειν ἡμᾶς
βούλονται· οὕτω γὰρ καὶ σπουδασθῆσθαι μάλλον,
καὶ ἀνεξαρτήτους ἔσεσθαι, παρὰ τῶν εὖ εἰδότεων
παραλαμβάνοντας, καὶ ὠφελήσιν τοὺς ἀξίους αὐ-
τῶν, διελάμβανον, ἄλλως τε καὶ πάνθ' ὅσα διὰ τινος
παρακαλύμματος ὑποφαίνεται, μελίζονά τε καὶ σε-
μνοτέραν δείκνυσι τὴν ἀλήθειαν· καθάπερ τὰ μὲν
ὥρια διαφαίνοντα τοῦ ὕδατος, αἱ μορφαὶ δὲ διὰ τῶν
παρακαλύμμάτων, συνεμφάνεις τινὰς αὐταῖς προσ-
C χαριζόμενον. Ἐλεγκτικαὶ γὰρ αἱ περιαύγειαι πρὸς
τῇ καὶ τὰ φανερά μονοτρόπως κατανοεῖσθαι (64).
Συνεκδοχὰς τοίνυν πλείονας ἔξδιν εἶναι λαμβάνειν,
ὥσπερ οὖν λαμβάνομεν, ἐκ τῶν μετ' ἐπιχρύψεως εἰ-
ρημένων, ὧν οὕτως ἔχοντων, σφάλλεται μὲν ὁ ἀπει-
ρος καὶ ἀμαθής· καταλαμβάνει δὲ ὁ γνωστικός. Ἡδὴ
γούν· οὐδὲ τοῖς τυχοῦσι ἤθελον ἀναλῆθιν (65) ἐκχεῖσθαι
πάντα, οὐδὲ κοινοποιεῖσθαι τὰ σοφίας ἀγαθὰ τοῖς
μηδ' ἕνα τὴν ψυχὴν κεκαθαρμένοις (οὐ γὰρ θέμις
ὀρέγειν τοῖς ἀπαντῶσι τὰ μετὰ τοσοῦτων ἀγώνων
πορισθέντα), οὐδὲ μὴν βεβήλοις τὰ τοῦ Λόγου μυ-
στήρια διηγεῖσθαι. Φασὶ γούν Ἰππαρχον τὸν Πυθα-
γόριον, αἰτίαν ἔχοντα γράψασθαι τὰ τοῦ Πυθαγόρου
σαφῶς (66), ἐξελαθῆναι τῆς διατριβῆς, καὶ στή-
λην (67) ἐπ' αὐτῷ γενέσθαι οἷα νεκρῷ. Διὸ καὶ ἐν

(65) *Ἀναλῆθιν*. Vel ἀνέδην. Conf. *Index Græcus*.

(66) *Σαφῶς*. Notissimum est illud Pythagoræo-
rum effatum, Μη εἶναι πρὸς πάντα πάντα ρητά.
Non esse omnibus pandenda omnia. Conf. Cicero in
proœmio 4 *Tuscul.* Porro Diogenes Laertius, in
Pythagora hæc refert: *Erat autem ignotum Pythago-
ricum dogma usque ad Philolai tempora. Hic enim
solus tres libros illos præclaros divulgavit, quos Plato
centum minis sibi emi per litteras oravit.*

(67) *Στήλην*. Th. Canterus, lib. 1, cap. 2 *Var.
lect.* Origenes, contra *Celsum*: *Cæterum Pythago-
ræi cenotaphia exstruebant iis, qui defecissent a phi-
losophia reflexo cursu ad idioticam vitam, nec adeo
deterior habitus est Pythagoras in doctrina et de-
monstrationibus, aut ejus discipuli*. Hic autem Hip-
parchus, cujus hic meminit Clemens, increpatur
gravissime a Lyside Pythagorico in quadam ad eum

τῇ βαρβάρῳ φιλοσοφίᾳ νεκροὺς καλοῦσι τοὺς ἐκ-
πεσόντας τῶν δογμάτων, καὶ καθυποτάξαντας τὸν
νοῦν τοῖς πάθεσι τοῖς ψυχικοῖς. Τίς γὰρ μετοχὴ δι-
καιοσύνης καὶ ἀνομιᾶς; κατὰ τὸν θεῖον Ἀπόστολον·
Ἡ τίς κοινοῦντα φωτὶ πρὸς σκότος; Τίς δὲ συμ-
φώνησις Χριστῷ πρὸς Βελλιάλ; ἢ τίς (68) μέρος
πιστῶ μετὰ ἀπίστων; Δίχα (69) γὰρ Ὀλυμπίων
καὶ φθιμένων τιμαί. Διδὼ καὶ (70) ἐξέρχεσθε ἐκ
μέσου αὐτῶν καὶ ἀφορίσθητε, λέγει Κύριος· καὶ
ἀκωθάρτου μὴ ἄπτεσθε· κἀγὼ εἰσδέξομαι ὑμᾶς,
καὶ ἔσομαι ὑμῖν εἰς πατέρα· καὶ ὑμεῖς ἔσεσθέ
μοι εἰς υἱοὺς καὶ θυγατέρας. Οὐ μόνον ἄρα οἱ
Πυθαγόρειοι καὶ Πλάτων (71) τὰ πολλὰ ἐπεκρύπτοντο,
ἀλλὰ καὶ οἱ Ἐπικούρειοι (72) φασί τινα καὶ παρ'
αὐτοῖς ἀπόρρητα εἶναι, καὶ μὴ πᾶσιν ἐπιτρέπιν
ἐντυγχάνειν τοῖς τοῖς γράμμασιν. Ἀλλὰ καὶ οἱ
Στωϊκοὶ λέγουσι Ζήνωνι (73) τῷ πρώτῳ γεγράσθαι
τινὰ, ἃ μὴ ῥαδίως ἐπιτρέπουσι τοῖς μαθηταῖς ἀνα-
γινώσκειν, μὴ οὐχὶ πείραν δεδωκόσι πρότερον, εἰ
γνησίως φιλοσοφοῖεν. Λέγουσι δὲ καὶ οἱ Ἀριστοτέλους
τὰ μὲν ἐσωτερικά (74) εἶναι τῶν συγγραμμάτων αὐ-
τῶν (75), τὰ δὲ κοινὰ τε καὶ ἐξωτερικά. Ἀλλὰ καὶ οἱ
ἐκ μυστήρια θέμενοι, φιλόσοφοι ὄντες, τὰ αὐτῶν δό-
γματα τοῖς μύθοις (76) κατέχουσιν, ὥστε μὴ εἶναι
ἅπανι δῆλα. Εἴθ' οἱ μὲν, ἀνθρωπίνως κατακρύψαντες
ὧδεις, τοὺς ἀμαθεῖς ἐκώλυσαν ἐντυγχάνειν τὴν δὲ
τῶν ὄντως ὄντων ἀγίαν καὶ μακαρίαν θεωρίαν οὐ
παντὸς μᾶλλον ἐπεκρύφθαι συνέφερον; Πλὴν οὐδὲ
τὰ τῆς βαρβάρου φιλοσοφίας, οὐδ' οἱ μῦθοι οἱ Πυθα-

✕ P. 681 ED. POTTER. ** II Cor. vi, 14, 15. ** Ibid. 17, 18.

epistola, quæ etiamnum exstat, et quam subijcit C
Canterus. In ejus calce est hæc sententia: Si igitur
mutatus fueris, gratulabor; sin minus, jam obisse
mihi videberis. Ad quam alludit et D. Gregorius Na-
zianz. in quadam epistola: Ei μὲν οὖν μεταβάλλοιο,
ἀλλὰ νῦν χαρήσομαι, τῶν Πυθαγορικῶν ἔφη τις φι-
λοσόφων ἑταῖρον ἐκπεπτωκότα θρηγῶν· εἰ δὲ μὴ,
ἐκεῖνος μὲν ἔγραψε Τέθνηχας μοι, ἐγὼ δὲ τοῦτο μὲν
οὐκ ἔρω σὴν χάριν ἔτι. COLLECT. — Origenis verba
jam allata exstant in lib. iii contra Celsum, pag. 142.
Conf. ejusdem Operis lib. ii, p. 67, edit. Can-
tabrig. Jamblicus, in Vita Pythagoræ hæc refert,
cap. 17, p. 79: Εἰ γε... δυσκίνητος ἔτι τις καὶ δυσ-
παρακολούθητος εὐρίσκειτο, στήλην δὲ τινα τῷ τοι-
στῷ καὶ μνημείῳ ἐν τῇ διατριβῇ χύσαντες, καὶ αὐ-
τὸν καὶ Περιάλω τῷ Θουρίῳ λέγεται, καὶ Κύλωνι τῷ
Συβαρίτῳ ἐξάρχῳ ἀπογνωσθεῖσιν ὑπ' αὐτῶν, ἐξή-
λυνον. Si quis piger ac torpidus inveniebatur, huic
cippo monimentoque in schola erecto, quemadmodum
ei Perialo illi Thurio, et Cyloni Sybaritarum principi,
ab ipsis rejectis [publico judicio facilitatum fuisse (a)]
fertur, hominem exigebant, etc.

(68) Ἡ τίς. Τίς δέ. II Cor. vi.

(69) Δίχα. Ita vox δίχα sumitur p. 143 edit. Pa-
ris. Δίχα σωζομένων καὶ φθιμένων τροφά. LOWTH.

— Videntur hæc e poetarum aliquo sumpta esse.

(70) Καί. Hæc particula a Clemente addita est.

(71) Πλάτων. Diogenes Laertius, in Platone, lib.
iii, segm. 63, de eo dicit: Ὁνόμασι δὲ κέχρηται ποι-
κίλοις, πρὸς τὸ μὴ εὐσύνοπτον εἶναι τοῖς ἀμαθεῖσι τὴν
πραγματεῖαν. Cæterum nominibus utitur variis, uti
et illius opera rudibus et ignavis conspicua sint. Unde
Timeus, Boethius, Plutarchus, alique libros memo-
rantur edidisse Περὶ τῶν παρὰ Πλάτωνι λέξεων.

(a) Quæ Latinis inter uacinos clausis respondent, in Græco desunt, hallucinato adnotatore vel typographo

Λατ. ΡΑΤΟΚ.

A eos qui exciderunt a dogmatibus, et mentem sub-
jecerunt animæ perturbationibus. Quæ est enim par-
ticipatio justitiæ et injustitiæ? ut ait divinus Apo-
stolus **: aut quæ societas luci cum tenebris? Quæ
autem est conventio Christo cum Belial? aut quæ pars
est fidei cum infidei? Olympiorum enim et mortuo-
rum sunt separati honores. Quocirca egredimini e
medio ipsorum, et separemini, dicit Dominus, et im-
mundum ne tetigeritis, et ego suscipiam vos, et ero
vobis in patrem, et vos eritis mihi in filios et filias **. Non soli igitur Pythagorei et Plato multa occulta-
bant, sed etiam Epicurei dicunt quædam esse apud
se arcana, et non permittere omnibus ut ea scrip-
ta legant. Quin etiam Stoici dicunt a Zenone primo
quædam fuisse ✕ conscripta, quæ non facile permit-
tunt legere discipulis, quorum non prius fuerit factum
ab ipsis periculum, an germane et sincere philosophentur.
Aristotelei quoque dicunt, ex suis scriptis alia quidem esse ἐσωτερικά, id est interna;
alia vero communia et ἐξωτερικά, hoc est externa. Quin etiam ii qui instituere mysteria, cum
essent philosophi, sua dogmata obscuraverunt fa-
bulis, ut non essent manifesta omnibus. An vero illi
quidem humanas celabant opiniones, et arcebant
indoctos ne ad eas adirent; eorum autem quæ vere
sunt, sanctam et beatam contemplationem, non
multo magis celari conferebat? Sed neque dogmata
barbaræ philosophiæ, neque fabulæ Pythagoricæ,
neque quæ sunt apud Platonem in Republica de Ar-

(72) Ἐπικούρειοι. Diog. Laertius lib. x. segm. 5, refert, Idomeneum, Herodotum et Timocratem τοὺς ἔκπυστα αὐτοῦ τὰ κρύφια ποιήσαντας, obscura Epicuri dogmata illustrasse.

(73) Ζήνωνι τῷ πρώτῳ. Zenonem intelligit Cit-
tium, Stoicorum parentem.

(74) Ἐσωτερικά. Hujusce distinctionis meminit
etiam Cicero Ep. ad Attic. lib. iv, ep. 16: Aristoteles in iis quos ἐξωτερικούς vocat. Item, De finib.,
lib. v, c. 5, de Aristotele, ejusque discipulo Theophrasto agens, ait: Duo genera librorum sunt: unum
populariter scriptum, quod ἐξωτερικόν appellabant;
alterum limatius, quod in commentariis reliquerunt.
Origenes, contra Celsum l. i, p. 7: Παρ' οἷς τινες
μὲν ἦσαν ἐξωτερικοὶ λόγοι, ἑτέροι δὲ ἐσωτερικοί.
Apud quos philosophos exterior alia, et alia interior
doctrina fuit. A. Gellius l. xx, c. 5: Commentario-
rum suorum artiumque, quas discipulis tradebat Ari-
stoteles philosophus, regis Alexandri magister, duas
species habuisse dicitur. Alia erant, quæ nominabat
ἐξωτερικά· alia, quæ appellabat ἀκροατικά.
Ἐξωτερικά dicebantur, quæ ad rhetoricas medita-
tiones, facultatem argutiarum, civiliumque rerum no-
titiam conducebant. Ἀκροατικά autem vocabantur,
in quibus philosophia remotior subtiliorque agi-
tabatur; quæ ad naturæ contemplationes disceptatio-
nes dialecticas pertinebat.

(75) Αὐτῶν. Forte rectius αὐτῷ, ei. SYLB. —
C. Rittershusius αὐτοῦ scribendum monuit in Notis ad
Porphyr. De vita Pythag. p. 53.

(76) Τοῖς μύθοις. Credebant plerique, Orphei.
Homeri, aliorumque veterum poetarum fabulis
arcana quædam dogmata inesse. Conf. Heracliti
libellus De allegoriis Homericis, alios ut taceam.

menio, et in *Gorgia* de *Æaco* et *Rhadamantho*, et in *Phædone* fabula *Tartari*, et in *Protagora* *Prome- thei* et *Epimethei*, et præterea fabula belli gesti inter *Atlantinos* et *Athenienses* in *Atlantico*, non sunt in singulis vocibus exponendæ allegorice, sed ea solum, quæ ad generalem spectant sententiam. Atque hæc certe inveniemus 246 significari per symbola sub velo allegoriæ. Quinetiam *Pythagoræ* consuetudo, et quæ cum familiaribus erat duplex conjunctio, vocans quosdam auscultatores, quosdam vero *mathematicos*, qui sincere ac germane attingebant philosophiam, significabat aliud quidem dictum fuisse, aliud vero fuisse a multis occultatum. Fortassis autem illud quoque duplex orationis genus *Peripateticorum*, nempe quod opinabile, et quod scibile vocatur, non multum abest quin dividat opinionem ac famam a vera gloria et a veritate. τε καὶ ἐπιστημονικὸν καλούμενον, οὐκ ἀπὸ πλάκται

*Mortale a seculo flores decerpere honorum,
Te minime subiget, pia possis quo mage fari.*

Musæ certe, *Ionice* palam dicunt, « *Vulgus* quidem hominum, et eos, qui sibi videntur sapientes, sequi poetas, et uti legibus, ut qui sciant multos esse malos, paucos bonos, eos autem, qui sunt optimi, gloriam persequi; eligunt enim, inquit, optimi ante omnia perennem gloriam mortalium. Multi autem se expleant, tanquam pecora, ventre et pudendis, et rebus ex iis quæ sunt in nobis turpissimis, metientes beatitudinem. » Magnus quoque ille *Parmenides*

✕ P. 682 ED. POTTER, 576 ED. PARIS.

(77) *Πολιτεία*. Nempe *De repub.* lib. x, p. 761.

(78) *Πρὸς τοῦ Ἀρμενίου*. Pro præpos. πρὸς, reponendum nomen proprium Ἡρός, ut infra, p. 255, quod prolixius declarat *Paulus Leopardus Emenadationum* lib. ix, c. 2. SYLBURG. — Pro πρὸς lege Ἡρός, ut infra p. 598 edit. Paris., inquit Lowth.

(79) *Γοργία*. Sc. sub finem *Dialogi*, p. 357.

(80) *Φαίδωρι*. Respicit *Phædonis* p. 83 et seq., et mox *Protagoræ* p. 223 et seq.

(81) *Πολέμων*. *Ægyptius* quidam sacerdos in *Timæo* *Platonis Soloni* hæc narrat, pag. 1045: Λέγει γὰρ τὰ γεγραμμένα, ὅσων ἡ πόλις ὕμω ἐπαυσε ποτε δύναμιν ὑβρεῖ πορευομένην ἅμα ἐπὶ πᾶσαν Εὐρώπην καὶ Ἀσίαν, ἔξωθεν ὁρμηθεῖσαν ἐξ Ἀτλαντικοῦ πελάγους. Traditur enim vestra civitas restitisse olim innumeris hostium copiis, quæ ex *Atlantico mari* profectæ, prope jam cunctam *Asiam Europamque* obsederunt, etc.

(82) *Ἀλληγορητέοι*. Editiones *Sylburgiana* recentiores *ἀλληγορητέον* perperam exhibent.

(83) *Ναὶ μὴν*. Videtur hæc sententia, inserta particula τί, cum interrogatione scribi oportere: *Ναὶ μὴν τί καὶ ἡ Πυθαγ.* — ἀλλὰ τὸ μὲν φάσθαι, τὸ δὲ κεκρυμμένον εἶναι πρὸς τοὺς πολλοὺς, ἦνίσαστο. Imo vero quid *Pythagoræ* duplex cum familiaribus consueudo — nisi aliud quid esse eloquendum, aliud vero a vulgo occultandum, innuit? Porro huc pertinent, quæ memorat *A. Gellius* lib. i, c. 9: *Ordo atque ratio Pythagoræ, ac deinceps familiæ successionis ejus, recipiendi instituendique discipulos hujusmodi fuisse traditur. Jam a principio adolescentis qui sese ad discendum obtulerant, ἐφυσιογυμῶνται. Id verbum significat, mores naturasque hominum, conjectatione quadam de oris et vultus ingenio, deque totius corporis filo atque habitu, sci- sciari; eum, qui exploratus ab eo idoneusque fuerat,*

γόρειοι, ἀλλ' οὐδ' οἱ παρὰ Πλάτωνι ἐν *Πολιτεία* (77) πρὸς τοῦ Ἀρμενίου (78), καὶ ἐν *Γοργία* (79) *Διάκου* καὶ *Ραδαμάνθους*, καὶ ἐν *Φαίδωρι* (80) ὁ τοῦ *Ταρτάρου*, καὶ ἐν *Πρωταγόρα* ὁ *Προμηθεὺς* καὶ *Ἐπιμηθεὺς*, πρὸς τε τούτοις ὁ τοῦ πολέμου (81) τοῦ Ἀτλαντιῶν καὶ τῶν Ἀθηναίων ἐν τῷ Ἀτλαντικῷ, οὐχ ἀπλῶς κατὰ πάντα τὰ ὀνόματα ἀλληγορητέοι (82), ἀλλ' ὅσα τῆς διανοίας τῆς καθόλου σημαντικῆς καὶ δὴ ταῦτα ἐξεύρομεν ἂν διὰ συμβόλων ὑπὸ παρακαλύμματι τῇ ἀλληγορίᾳ μηνυόμενα. Ναὶ μὴν (83) καὶ ἡ *Πυθαγόρου* συνουσία, καὶ ἡ πρὸς τοὺς ὁμιλητὰς διττῇ κοινωνίᾳ, ἀκουσματικὸς τοὺς πολλοὺς, καὶ τινας μαθηματικὸς ἐτέρους (84) καλοῦσα, τοὺς γνησίους (85) ἀναπατομένους τῆς φιλοσοφίας. ἀλλὰ τὸ μὲν φάσθαι, τὸ δὲ κεκρυμμένον εἶναι πρὸς τοὺς πολλοὺς ἦνίσαστο. ἴσως δὲ καὶ τὸ διττὸν ἐκεῖνο εἶδος τῶν ἐκ τοῦ *Περιπάτου*, τὸ ἐν τοῖς λόγοις ἐνδοξόν (86) διατερεῖν (87) δόξαν ἀπὸ τε εὐκλείας καὶ ἀληθείας.

*Μὴ δὲ σέ γ' εὐδόξου βιήσεται ἀνθεα τιμῆς,
Πρὸς θνητῶν ἀνελέσθαι, ἐφ' ᾧ ὅστις πλέειν*
[εἰπεῖν.

Αἱ γοῦν Ἰάδες μουσαι διαρρήδην λέγουσι, « τοὺς μὲν πολλοὺς καὶ δοκησιφόρους δῆμων ἀοιδόισιν ἐπεσθαι, καὶ νόμοισι χρέεσθαι, εἰδότες ὅτι πολλοὶ κακοὶ, ὀλίγοι δὲ ἀγαθοὶ. τοὺς ἀρίστους δὲ τὸ κλέος (88) μεταδιώκειν. αἰρεῦνται γάρ, φησὶν, ἐναντία πάντων οἱ ἀριστοί, κλέος ἀένναον θνητῶν. Οἱ δὲ πολλοὶ κεκρυμνῆται ὅπως κτήνεα, γαστρὶ καὶ αἰδοῖσι, καὶ τοῖς αἰσχίστοις τῶν ἐν ἡμῖν, μετρήσαντες τὴν εὐδαιμονίαν. » Ὁ τ' Ἐλεάτης *Παρμενίδης* ὁ μέγας δι-

recipi in disciplinam statim jubebat, et tempus certum tacere; non omnes idem, sed aliud aliis tempus pro æstimate capti solertiæ. Is autem qui tacebat, quæ dicebantur ab aliis, audiebat; neque percunctari, si parum intellexerat, neque commentari, quæ audierat, fas erat; sed non minus quisquam tacuit quam biennium: hi prorsus appellabantur intra tempus tacendi audiendique ἀκουστικοί. ast ubi res didicerant rerum omnium difficillimas, tacere audireque, atque esse jam cæperant silentio eruditi, cui erat nomen ἐχεμύθια. tum verba facere et quærere, quæque audissent scribere, et quæ ipsi opinarentur expromere potestas erat. Hi dicebantur in eo tempore μαθηματικοί. ab his, scilicet, artibus, quas jam dicere atque meditari inceptaverant: quoniam *Geometriam* et *Gnomonicam*, *Musica*, cæterasque item disciplinas altiores μαθηματά *veteres Græci* appellabant.

(84) *Ἐτέρους*. C. *Rittershusius* ἐταίρους mavult in notis ad *Porphyrum De vita Pythagoræ* pag. 53.

(85) *Γνησίους*. Forte rectius γνησίως adverb. SYLBURG. — Sic paulo superius, γνησίως φιλοσοφοῖεν.

(86) *Ἐνδοξόν*. Hanc distinctionem cum aliis in locis, tum in *Topicor.* lib. i, c. 1, tradit *Aristoteles*, τὰς ἐπιστημονικὰς ἀρχάς, *scientifica principia*, tradens esse τὰ δι' αὐτῶν ἔχοντα πίστιν, quæ a seipsis fidem habent: τὰ ἐνδοξα, *probabilia* esse, τὰ δοκοῦντα, quæ videntur esse vera, sed certo non constant sic se habere.

(87) *Διατερεῖν*. C. *Ritterbusius* in loco superius dicto *διατερεῖν* scribendum esse monuit.

(88) *Τοὺς ἀρίστους δὲ τὸ κλέος*. Flor., τοὺς ἀρίστους τὸ κλέος δὲ διώκειν. quæ lectio non consistit, nisi τὸ κλέοςδε dictum aliquis velit pro τὸ εἰς κλέος φέρον, insolenti locutionis genere. SYLBURG.

τῶν εἰσπράττειται διδασκαλίαν ὁδῶν, ὧδέ πως γρά-
σαν·

Ἡ μὲν (89) ἀληθείης εὐπειθέος ἀτρεμέος ἦτορ,
Ἡ δὲ βροτῶν δόξαις, ταῖς οὐκ ἐν πίστις ἀληθείης.

A Eleates, introducit duarum viarum doctrinam, sic
scribens :

Una quidem veri est, bene quam cor credere constans
Possit, opinio sed nimium levis altera vulgi,
Cui non certa fides nec inest persuasio vera.

CAPUT X.

Apostolorum sententia de mysteriis fidei occultandis.

Εἰκότως ἄρα ὁ θεσπέσιος Ἀπόστολος, Κατὰ ἀπο-
κάλυψιν, φησιν, ἐγνωρίσθη (90) μοι τὸ μυστήριον
(καθὼς προέγραψα ἐν ὀλίγῳ, πρὸς δὲ δύνασθε ἀνα-
γινώσκοντες τοῖς ἁγίοις τὴν συνέσιν μου ἐν τῷ μυσ-
τηρίῳ τοῦ Χριστοῦ) δ' ἐτέραις γενεαῖς οὐκ ἐγνω-
ρίσθη τοῖς υἱοῖς τῶν ἀνθρώπων, ὡς νῦν ἀπεκα-
λύφθη τοῖς ἁγίοις ἀποστόλοις αὐτοῦ καὶ προφη-
ταις. Ἔστι γάρ τις καὶ τελείων μάθησις, περὶ ἧς
πρὸς τοὺς Κολοσσαεῖς γράφον· Οὐ πανόμνηθα
ὑπὲρ ὑμῶν προσευχόμενοι καὶ αἰτούμενοι, ἵνα
ἀληρωθῆτε τὴν ἐπίγνωσιν τοῦ θελήματος αὐτοῦ
ἐν πάσῃ σοφίᾳ καὶ συνέσει πνευματικῇ, περιπα-
τεῖσθαι ἀξίως (91) τοῦ Κυρίου εἰς πᾶσαν ἀρέσκειαν·
ζῆτε ἐργῶ ἀγαθῶ καρποφοροῦντες καὶ αὐξανό-
μενοι τῇ ἐπιγνώσει τοῦ Θεοῦ, ἐν πάσῃ δυνάμει
ἐνδυναμούμενοι, κατὰ τὸ κράτος τῆς δόξης αὐ-
τοῦ. Καὶ πάλιν· Κατὰ τὴν οἰκονομίαν τοῦ Θεοῦ
τὴν δοθεῖσάν μοι, φησὶ, εἰς ὑμᾶς πληρῶσαι τὸν
λόγον τοῦ Θεοῦ, τὸ μυστήριον τὸ ἀποκεκρυμμέ-
νον ἀπὸ τῶν αἰώνων καὶ ἀπὸ τῶν γενεῶν, ὃ
νῦν (92) ἐφανερώθη τοῖς ἁγίοις αὐτοῦ· οἷς ἠθέλη-
σεν ὁ Θεὸς γνωρίσαι, τί τὸ πλοῦτος τῆς δόξης τοῦ
μυστηρίου τούτου ἐν τοῖς ἔθνεσιν. Ὡστε ἄλλα μὲν
τὰ μυστήρια τὰ ἀποκεκρυμμένα ἄχρι τῶν ἀποστόλων,
καὶ ὅτι αὐτῶν παραδοθέντα ὡς ἀπὸ τοῦ Κυρίου παρ-
εἰλήφασιν· ἀποκεκρυμμένα δὲ ἐν τῇ Παλαιᾷ Διαθήκῃ,
ἐφανερώθη τοῖς ἁγίοις. Ἄλλο δὲ τὸ πλοῦτος (93)
τῆς δόξης τοῦ μυστηρίου τοῦ ἐν τοῖς ἔθνεσιν,
ὃ ἐστὶν ἡ πίστις καὶ ἡ ἐλπίς ἡ εἰς Χριστὸν, ὃν
ἡλλαχῇ θεμέλιον εἰρηκεν. Καὶ πάλιν, οἷον φιλοτι-
μούμενος ἐμφάνει τὴν γνώσιν, ὧδέ πως γράφει·
Νουθετοῦντες πάντα ἄνθρωπον (94) ἐν πᾶσι σο-
φίᾳ (95), ἵνα παραστήσωμεν πάντα ἄνθρωπον
τέλειον ἐν Χριστῷ· οὐ πάντα ἀπλῶς ἄνθρωπον·
ἐπεὶ οὐδεὶς ἂν ᾗ ἄπιστος· οὐδὲ μὴν πάντα τὸν π-

Merito ergo dicit divinus Apostolus: Per revela-
tionem notum mihi factum est sacramentum (sicut
prius scripsi paucis, prout potestis legentes intelligere
prudentiam meam in mysterio Christi) quod aliis
generationibus non est agnitus filiis hominum, sicut
nunc revelatum est sanctis ejus apostolis et prophe-
tis⁸⁷. Est enim aliqua etiam perfectis discenda do-
ctrina, de qua dicit scribens ad Colossenses: Non
cessamus pro vobis orare, et petere ut impleamini
agnitione voluntatis ejus, in omni sapientia et intello-
ctu spirituali, ut ambuletis digne Deo, per omnia pla-
centes, in omni opere bono fructificantes, et crescen-
tes in cognitione Dei, omni virtute confirmati, secun-
dum potentiam gloriae ejus⁸⁸. Et rursus, Secundum
dispensationem Dei quae data est mihi, inquit, in vobis,
ut impleam verbum Dei, mysterium quod fuit abscon-
ditum a saeculis et a generationibus, quod nunc ma-
nifestatum est sanctis ejus, quibus voluit Deus notum
facere, quae sint divitiae gloriae mysterii hujus in gen-
tibus⁸⁹. Quocirca alia quidem sunt mysteria quae
fuerunt absconsa usque ad apostolos et tradita sunt
ab ipsis ut a Domino accepturos; absconsa au-
tem in Veteri Testamento, quae nunc manifestata sunt
sanctis. Aliud vero sunt divitiae gloriae myste-
rii in gentibus⁹⁰, quod est fides et spes in Christum,
quem alibi dixit fundamentum⁹¹. Et rursus veluti
cupiens manifestare cognitionem, sic scribit: Ad-
monentes omnem hominem in omni sapientia, ut ex-
hibeamus omnem hominem perfectum in Christo⁹².
Non omnem hominem absolute, quoniam sic nullus
esset infidelis; sed nec omnem, qui credit, perfe-
ctum vocat in Christo; sed omnem dicit hominem,
perinde ac si diceret, totum hominem, utpote pu-
rificationem corpore et anima. Quod enim non sit om-
nium cognitio⁹³, subjungit aperte: Constructi in

⁸⁷ Ephes. iii, 3, 4, 5. ⁸⁸ Coloss. i, 9, 10, 11. ⁸⁹ Ibid. 25, 26, 27. ⁹⁰ Coloss. i, 27. ⁹¹ I Cor. iii, 10.
⁹² Coloss. i, 28. ⁹³ I Cor. viii, 7. ❧ P. 685 ED. POTTER, 577 ED. PARIS.

(89) Ἡ μὲν. Proclus in Platonem: Ὁ μὲν οὖν
Πλάτων διαβρήδην τοὺς τε λόγους, καὶ τὰς γνώ-
σεις τοῖς γνωστοῖς διεῖλεν· ὃ δὲ γε Παρμενίδης, καίτοι
διὰ ποιήσιν ἀσαφῆς ὢν, ὁμως καὶ αὐτὸς ταῦτα ἐνδει-
κνύμενός φησιν·

Ἡ μὲν ἀληθείης ἐμπεγνέος ἀτρεμέος ἦτορ,
Ἡ δὲ βροτῶν δόξαις, αἷς οὐκ ἐν πίστις ἀληθείης.
Clementis Græci liber habet in v. 1 εὐπειθέος, et
in 2 δόξαις. Diogenes Laertius ita citat:

... Χρῶ δὲ σε πάντα πυνθέσθαι,
Ἡ μὲν ἀληθείης εὐπειθέος ἀτρεμέος ἦτορ,
Ἡ δὲ βροτῶν δόξαις, τῶν οὐκ ἐν πίστις ἀληθείης.

... Velim simul omnia noscās,

Aut verum simplex, et pectore semper aperto,

Aut male constantis laudem ei suffragia vulgi.

COLLECT. — Hos versus recitat etiam Sextus Em-
piricus lib. adv. Mathematicos, pag. 158, apud quem
in primo versu Clementinumi εὐπειθέος exstat; in
secundo autem versu idem scribit — ταῖς οὐκ ἐν π-

στις ἀληθείης, quod rectius est, quam illud Laertii
τῶν οὐκ ἐν.

(90) Ἐγνωρίσθη. Ἐγνώρισεν Ephes. ubi mox δ
ἐν ἐτέραις.

(91) Περιπατεῖσθαι ἀξίως. Περιπατεῖσθαι ὑμῶς
ἀξίως Coloss. Dein, ibidem ἐν παρὰ ἐργῳ, et mox,
εἰς τὴν ἐπίγνωσιν τοῦ Θεοῦ, ἐν πάσῃ δυνάμει δυνα-
μούμενοι.

(92) Ὁ νῦν. Νυνὶ δὲ Coloss., ubi mox, τίς δὲ πλοῦ-
τος, mascul. gen. Sed Clemens eidem voci neutrum
genus paulo inferior bis tribuit.

(93) Τὸ πλοῦτος. Coloss., ὃ πλοῦτος, ut prius:
et mox, μυστηρίου τούτου.

(94) Νουθετοῦντες π. ἄνθ. Καὶ διδάσκοντες πᾶν-
τα ἄνθρωπον addunt vulg. Biblia.

(95) Ἐν πᾶσι σοφίᾳ. Vulg. Bibl. ἐν πάσῃ σο-
φίᾳ, ut paulo ante: et mox, ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ.
SYLBURG.

charitate, et in omnes divitias certitudinis intelligentiæ, in agnitionem mysterii Dei in Christo, in quo sunt omnes thesauri sapientiæ et scientiæ absconditi⁹⁵; orationi instate, vigilantes in ea cum gratiarum actione⁹⁶; gratiarum autem actio, non solum sit gratia animæ et bonorum spiritualium, sed etiam gratia corporis et bonorum corporis. Adhuc quoque apertius ostendit, cognitionem non esse omnium⁹⁷, subiungens: *Orantes simul et pro nobis, ut Deus aperiat nobis ostium ad loquendum mysterium Christi, propter quod etiam victus sum, ut inanifestem ipsum ita ut oportet me loqui*⁹⁸. Quin etiam tradebantur Hebræis quædam sine scriptis: *Etenim cum deberetis, inquit, esse doctores, propter tempus, ut qui in Testamento veteri consenueritis*⁹⁹, rursus opus habetis ut vos doceam quænam sint elementa initiæ eloquiorum Dei, et facti estis quibus lacte sit opus, non solido cibo. Omnis enim qui lactis est particeps, est imperitus sermonis iustitiæ; est enim parvulus, ut cui primæ solæ creditæ sint disciplinæ. Perfectorum autem est solidus cibus, qui propter habitum habent sensus exercitatos ad discretionem boni ac mali. Quocirca, dimittentes initiæ Christi sermonem, ad perfectionem feramur. Quin etiam Barnabas, qui ipse quoque prædicavit verbum una cum Apostolo in ministerio gentium: *Simplicius*, inquit, vobis scribo, ut intelligatis. Deinde paulo inferius, exhibens manifestius traditionis Gnosticæ vestigium, dicit: *Quid eis dicit alius propheta Moyses? Ecce hæc dicit Dominus Deus: Intrate in terram bonam, quam iuravit Dominus Deus, Deus Abraham, et Isaac, et Jacob, et possidete cum terram fluentem lacte et melle*¹⁰⁰. Quid dicat cognitio, discite: *Sperate, inquit, in Jesum, qui in carne est vobis manifestandus. Homo enim est terra patiens: ex facie enim terræ fuit Adæ formatio. Quid ergo dicit in terram bonam fluentem* **247** *lacte et melle? benedictus Dominus noster, o fratres, qui sapientiam et intelligentiam posuit in nobis occultorum suorum. Dicit enim Propheta: Parabolam Domini quis intelligit, nisi sapiens et sciens, et diligens Dominum suum? Paucorum est hæc capere. Non enim invidens, inquit, præcepit Dominus in aliquo Evangelio: Mysterium meum mihi, et filiis domus meæ; in tuto et extra sollicitudinem sta-*

A στεύοντα τέλειον ἐν Χριστῷ, ἀλλὰ πάντα ἀνθρωπον λέγει, ὡς εἰπεῖν, ὅλον τὸν ἄνθρωπον, ὅσον σώματι καὶ ψυχῇ ἡγνισμένον· ἐπεὶ οὐ πάντων (96) ἡ γνώσις, διαβρῆδην ἐπιφέρει, Συμβιβασθέντες ἐν ἀγάπῃ, καὶ εἰς πᾶν πλοῦτος (97) τῆς πληροπορίας τῆς συντέσεως, εἰς ἐπίγνωσιν τοῦ μυστηρίου τοῦ Θεοῦ ἐν Χριστῷ, ἐν ᾧ εἰσι πάντες οἱ θησαυροὶ τῆς σοφίας, καὶ τῆς γνώσεως ἀπόκρυφοι· τῇ προσευχῇ προσκατερεῖτε, γρηγοροῦντες ἐν αὐτῇ σὺν εὐχαριστίᾳ· ἡ εὐχαριστία δὲ οὐκ ἐπὶ ψυχῆς μόνον καὶ τῶν πνευματικῶν ἀγαθῶν, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τοῦ σώματος γίνεται, καὶ τῶν τοῦ σώματος ἀγαθῶν. Καὶ ἐτι σαφέστερον ἐκκαλύπτει τὸ, μὴ πάντων εἶναι τὴν γνώσιν, ἐπιλέγων· Προσευχόμενοι ᾧμα καὶ περὶ ἡμῶν, ἵνα ὁ Θεὸς ἀνοίξῃ ἡμῖν θύραν τοῦ λαλήσαι τὸ μυστήριον (98) τοῦ Χριστοῦ, δι' ὃ καὶ δέδεμαι, ἵνα φανερώσω αὐτὸ ὡς δεῖ με λαλήσαι. Ἦν γὰρ τινα ἀγράφως παραδιδόμενα αὐτίκα τοῖς Ἑβραίοις· Καὶ γὰρ ὀφείλοντες εἶναι διδάσκαλοι, διὰ τὸν χρόνον, φησὶν, ὡς ἂν ἐγγηράσαντες τῇ Διαθήκῃ τῇ παλαιᾷ, πάλιν χρεῖαν ἔχετε τοῦ διδάσκειν ὑμᾶς, τίνα τὰ στοιχεῖα τῆς ἀρχῆς τῶν λογίων τοῦ Θεοῦ· καὶ γεγονότες χρεῖαν ἔχοντες γάλακτος, καὶ οὐ στερεῆς τροφῆς. Πᾶς γὰρ ὁ μετέχων γάλακτος ἀπειρος λόγου δικαιοσύνης· νήπιος γὰρ ἐστὶ, τὰ πρῶτα μαθήματα πεπιστευμένος. Τελείων δὲ ἐστὶν, ἡ στερεὰ τροφή, τῶν διὰ τὴν ἐξῆν τὰ αἰσθητήρια γεγενησμένων ἐχόντων πρὸς διάκρισιν καλοῦ τε καὶ κακοῦ. Διὸ ἀφέντες τὸν τῆς ἀρχῆς τοῦ Χριστοῦ λόγον, ἐπὶ τὴν τελειότητα φερώμεθα. Ἀλλὰ καὶ Βαρνάβας, ὁ καὶ αὐτὸς συγκηρύξας τῷ Ἀποστόλῳ κατὰ τὴν διακονίαν τῶν ἐθνῶν τὸν λόγον, Ἀπλούστερον (99), φησὶν, ὑμῖν γράφω, ἵνα συνήτε (1). Εἴθ' ὑποδάς, ἥδη σαφέστερον γνωστικῆς παραδόσεως ἵχνος παρατιθέμενος λέγει· Τί λέγει (2) ὁ ἄλλος προφήτης (3) Μωϋσῆς αὐτοῖς; Ἰδοὺ τὰδε λέγει Κύριος ὁ Θεός· Εἰσελάθετε εἰς τὴν γῆν τὴν ἀγαθὴν, ἣν ὡμοσεν Κύριος ὁ Θεός, ὁ Θεός Ἀβραάμ (4), καὶ Ἰσαὰκ, καὶ Ἰακώβ· καὶ κατακληρονομήσατε αὐτὴν γῆν βέουσαν γάλα καὶ μέλι. Τί λέγει ἡ γνώσις (5) μᾶλλον· Ἐλπίσατε, φησὶν, ἐπὶ τὸν ἐν σαρκὶ μέλλοντα φανεροῦσθαι ὑμῖν Ἰησοῦν· ἄνθρωπος γὰρ (6) γῆ ἐστὶ πάσχουσα· ἀπὸ προσώπου γὰρ γῆς (7) ἡ πλάσις τοῦ Ἀδὰμ ἐγένετο. Τί οὖν λέγει εἰς (8) τὴν γῆν τὴν

✠ P. 684 ED. POTTER, 578 ED. PARIS. ⁹⁵ Coloss. II, 2, 3. ⁹⁶ Ibid. IV, 2. ⁹⁷ I Cor. VIII, 7. ⁹⁸ Coloss. IV, 3, 4. ⁹⁹ Hebr. V, 12, 13, 14; VI, 1. ¹⁰⁰ Exod. XXXIII, 1; Levit. XX, 24.

(96) Οὐ πάντ. Respicit I Cor. VIII, 7: Οὐκ ἐν πᾶσιν ἡ γνώσις.

(97) Πᾶν πλοῦτος. Coloss., πάντα πλοῦτον masculine, ut supra: et mox, τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς καὶ τοῦ Χριστοῦ, dein, ἐν εὐχαριστίᾳ.

(98) Θύραν τοῦ λαλήσαι τὸ μ. Θύραν τοῦ λόγου, λαλήσαι τὸ μ. Coloss.

(99) Ἀπλούστερον. Ex Barnabæ cap. 6, p. 18 ed. Antwerp.

(1) Συνήτε. Συνήτε, Barnab.

(2) Τί λέγει ὁ ἄλλος προφήτης Μωϋσῆς αὐτοῖς. Barnabas, λέγει δὲ καὶ Μωϋσῆς αὐτοῖς. Porro in iis quæ sequuntur, respicit Exod. XXXIII, 1; Levit. XX, 24.

(3) Ὁ ἄλλος προφήτης. Forte aptius, ὁ ἅγιος προφ. vel ὁ παλαιὸς προφ.; nam ἄλλος parum lue quadrat: inquit Syllburgius non advertens præcessisset apud Barnabam, e quo Clemens hæc recitat, alterius prophetæ mentionem.

(4) Κύριος ὁ Θεός Ἀβρ. Κύριος τῷ Ἀβρ. Barnab.

(5) Γνώσις. Sic vocat sensus spiritualis et mystici doctrinam.

(6) Γῆ. Hæc particula abest a Barnaba.

(7) Γῆς. Τῆς γῆς, Barnab.

(8) Εἰς. Hæc propositio abest a Barnaba, ubi mox, εὐλογητὸς ὁ Κύριος ἡμῶν, ὁ σοφίαν καὶ α.

ἀγαθὴν, τὴν μέουσαν χάλα καὶ μέλι; Εὐλογητὸς ὁ
Κύριος ἡμῶν, ἀδελφοί, ὁ σοφίας καὶ τοῦν θέμε-
ρος ἐν ἡμῖν τῶν κυρίων αὐτοῦ. Λέγει γὰρ ὁ
προφήτης· Παραβολὴν (9) Κυρίου τίς νοήσει, εἰ
μὴ σοφός καὶ ἐπιστήμων καὶ ἀγαπῶν τὸν Κύριον
αὐτοῦ; Ἐπὶ ὧν ἐστὶ (10) ταῦτα χωρῆσαι· οὐ
γὰρ φθονῶν, φησὶ, παρήγγειλεν ὁ Κύριος ἐν τινι
Εὐαγγελίῳ, Μυστήριον (11) ἐμὸν ἐμοὶ καὶ τοῖς
νιόϊς τοῦ οἴκου μου, ἐν τῷ ἀσφαλεῖ καὶ ἀμερίμῳ
τὴν ἐκλογὴν ποιούμενος, ἵνα τὰ οἰκτεῖα, ὧν εἴλετο λα-
βοῦσα, ἀνωτέρα ζήλου γένηται. Ὁ μὲν γὰρ μὴ ἔχων
γνώσιν ἀγαθοῦ πονηρὸς ἐστίν, ὅτι εἰς ἀγαθὸς (12),
ὁ Πατήρ· τὸ δὲ ἀγνοεῖν τὸν Πατέρα θανάτος ἐστίν,
ὡς τὸ γινώσκειν (13), ζῶν ἀλῶνιος, κατὰ μετουσίαν τῆς
τοῦ ἀφθάρτου δυνάμεως· καὶ τὸ μὲν μὴ φεῖσθαι
θεϊότητος μετέχειν ἐστὶ· φθορὰν δὲ ἡ ἀπὸ τῆς τοῦ
θεοῦ γνώσεως ἀπόστασις παρέχει. Πάλιν ὁ προφή-
της· Καὶ δώσω σοι θησαυροὺς ἀποκρύφους (14),
σκοτεινοὺς, ἀοράτους, ἵνα γινώσκῃς ὅτι ἐγὼ Κύ-
ριος ὁ Θεός. Τὰ ἐκίσχοντα τοῦτοις καὶ ὁ Δαβὶδ ψάλλει·
Ἰσοῦ γὰρ ἀλήθειαν ἠγάπησας, τὰ ἀδήλα καὶ
τὰ κρύβια τῆς σοφίας σου ἐδήλωσάς μοι. Ἡμέρα
γὰρ τῇ ἡμέρᾳ ἐρεύρεται ῥῆμα, τὸ γεγραμμένον
ἀντικρυς· καὶ ῥῆξεν ἀναγγέλλει γινώσκῃς, τὴν
ἐπακεχυμένην μυστικῶς· καὶ οὐκ εἰσι λόγοι
οὐδὲ λαλῶν (15), ὧν οὐκ ἀκούονται αἱ φωναὶ αὐ-
τῶν· τῷ Θεῷ τῷ φῆσαντι· Ποίησει (16) τίς κρύ-
βια, καὶ οὐχὶ ἐκτόφῃ αὐτόν; Διὰ τοῦτο φωτισμὸς
ἡ μαθητεία κέλῃται, ἡ τὰ κεκρυμμένα φανερώσασα,
ἀποκαλύψαντος μόνον τοῦ διδασκάλου τὸ πῦμα τῆς
κωδοῦς, ἔμπανιν ἡ οἱ ποιῶναι τὸν Δία (17) φασί,

✠ P. 685 ED. POITIER, 579 ED. PARIS. 1 Matth. XIX, 17. 2 Isa. XLV, 3. 3 Psal. I, 6. 4 Psal.
XVII, 2, 3. 5 Rom. XV, 29.

(9) Παραβολὴν. Hæc verba in sacris libris fru-
stra quaeruntur. Similia occurrunt Isai. XL, 13; Pro-
verb. I, 6; Eccles. I, 10.

(10) Ἐπὶ ὧν ἐστὶ. Convenientius ἐπεὶ ὧν ἐστὶ
ἔστι, quia paucorum est. SYLBERG.

(11) Μυστήριον. Ex Isaia cap. 2, v. 16, sumpsit
hæc, quodcumque tandem sit, illud Evangelium :
Μυστήριον, inquit, ἐμὸν ἐμοὶ καὶ τοῖς νιόϊς τοῦ
οἴκου μου. A Græco LXX in Antuerpiensi editione
absunt hæc, at in Romana nupera in Adnotationib.
post illa verba, ἔλεγε τῷ εὐσεβεῖ, in nonnullis
libris hæc sequuntur, Καὶ εἶπε τὸ μυστήριόν μου
ἐμοὶ. Τὸ μυστήριόν μου ἐμοὶ καὶ τοῖς ἐμοῖς. La-
tina vulg. : Secretum meum mihi. S. Hieronymus
monet in LXX non haberi, sed de Theodotionis
translatione esse addita, nec habet Cyrillus. S.
quidem Chrysostomus, et Theodoretus ita legunt.
Apud Procopium a J. Curterio editum, adduntur
hæc sub asterisco tanquam ex aliis editionibus ac-
cepta, et in commentario ex interpretatione Sym-
machi, ea esse significatur. Citantur a D. Augu-
stino in Ps. VII. Translatio paraph. Chald. : Secretum
præmium justorum revelatum est mihi, secretum
vindicta in justorum revelata est mihi. COLLECT.

(12) Εἰς ἀγαθός. Respicit Matth. XIX, 17 : Οὐδὲ εἰς
ἀγαθός, εἰ μὴ εἰς, ὁ Θεός.

(13) Τὸ γινώσκειν. Respicit Joan. XVII, 3 : Αὕτη
δὲ ἐστὶν ἡ αἰώνιος ζωὴ, ἵνα γινώσκωσιν σε τὸν
μόνον ἀληθινὸν Θεόν, καὶ ὃν ἀπέστειλεις Ἰη-
σοῦν Χριστόν.

(14) Θησαυροὺς ἀποκρ. Isai. XLV : Θησαυροὺς
σκοτεινοὺς, ἀποκρύφους, ἀοράτους ἀνοίξω σοι,
ἵνα γινώσκῃς ὅτι ἐγώ.

A tuens electionem, ut cum ea acceperit quæ sunt
conjuncta et convenientia iis quæ elegerit, sit zelo
superior. Qui enim non habet boni cognitionem,
est malus, quoniam unus est bonus ¹, nempe Pater ;
Patrem autem ignorare, est mors ; ut nosse, vita
æterna, per participationem potestatis, in quam
non cadit interitus ; et non interire quidem, est
esse participem divinitatis ; interitum autem assert
recessus a Dei cognitione. Rursus propheta : Et
dabo tibi thesauros absconditos, obscuros, invisibi-
les, ut cognoscant quod ego Dominus Deus ². His
convenienter David quoque psallit : Ecce enim ve-
ritatem dilexisti, incerta et occulta sapientia tua
manifestasti mihi ³. Dies diei eructat verbum, ut
aperte scriptum est, et nox nocti annuntiat scien-
tiam, quæ nempe est abdita mystice : et non sunt
loquelæ neque sermones, quorum non audiantur
voces eorum ⁴ ; a Deo nempe, qui dixit, Faciet
quis clanculum, et non videbo ipsum ? Propter
ea disciplina dicta est illuminatio, ut quæ ma-
nifestaverit ea quæ erant occulta, cum ma-
gister solum aperuerit arcæ operculam, con-
tra quam poetæ dicunt Jovem honorum qui-
dem dolium obturasse, malorum autem ape-
ruisse. ✠ Scio quod veniens ad vos, inquit Aposto-
lus ⁵, veniam in plenitudine benedictionis Christi.
Spiritalia donum, et traditionem nempe Gnosticam,
quam iis præsentibus præsens cupit impartire (neque
enim ea poterant significari per epistolam) plenu-
dinem Christi vocans per revelationem mysterii,
quod æternis temporibus fuerat tacitum, nunc autem

(15) Λόγοι οὐδὲ λ. Psal. XIX : λαλῶν οὐδὲ λό-
γοι, ὧν οὐχὶ ἀν.

(16) Ποίησει. Hæc verba quo loco S. Scripturæ
exsunt, nondum potui reperire.

(17) Τὸν Δία. Respicere videtur Pandoræ do-
lium, e quo Jovis consilio mala omnia in huma-
num genus provolasse feruntur. Hesiodus, Oper. et
dier. I, I, v. 94 :

Ἀλλὰ γυνή, χεῖρεςσι πλθον μέγα πῶμα ἄφε-
λουσα,

Ἐσκέδασ', ἀνθρώποισι δ' ἐμήσατο κήδεα λυγρὰ.
Μοῦνη δ' αὐτῇ ἐλπίς ἐν ἀρήκτοισι δέμοισιν

Ἐνδον ἔμμεν, πλθον ὅπῳ χεῖλεσιν, οὐδὲ θύραϊς
Ἐξέπητ' πρόσθεν γὰρ ἐπέμβαλε πῶμα πλθον,

Διγίχου βουλήσι Διὸς νεφεληγερέτῳ·
Ἀλλὰ δὲ μυρία λυγρὰ κατ' ἀνθρώπους ἀλάλη-
ται.

Sed mulier manibus rasis operculum dimovens,
Dispersit, hominibus autem machinata est curas
[graves,

Sola vero illic spes in infracta domo
Intus mansit, dolii sub labris, neque foras
Evolavit, prius enim injecit operculum dolii,
Ægiochi consilio Jovis nubecogæ :
Alia vero innumera mala inter homines errant.

Vel alludit ad Jovis dolia quæ memorat Homerus
II. Q, v. 527 :

Δοιοὶ γάρ τι πλθοὶ καθάκελαιται ἐν Διὶ οὐδαί,
Δώρων, οἷα δίδωσι, κακῶν, ἕτερος δὲ, ἑών·

Ἦ μὲν κ' ἀμυλίας δολῆ Ζεὺς τερπικέραντος,
Ἀλλοτε μὲν τς κακῷ ὅγε κίρεται, ἄλλοτε δ
ἔσθλη·

Ἦ δὲ κε τῶν λυγρῶν δολῆ, λωθητὸν ἔθηκε,

fuit manifestatum per Scripturas propheticas, secundum mandatum æterni Dei, ad obedientiam fidei in omnes gentes cogniti *; hoc est in eos qui ex gentibus eum esse credebant. Paucis autem ex his ostenditur quænam sint ea quæ sunt in mysterio. Merito ergo Plato quoque de Deo tractans in Epistolis, *Dicendum est, inquit, tibi per ænigmata, ut si quid huic tabellæ in mari, vel in terra acciderit, qui legit non intelligat*. Deus enim universorum, qui omnein vocem, omnem cogitationem, et omnem superat conceptum, nunquam mandari poterit litteris, cum sit potestate sua ejusmodi, ut verbis non possit exprimi: quod ipsum quoque Plato significavit, dicens: *Hæc ergo considerans, cave ne te aliquando pœniteat eorum quæ nunc indigne exciderunt*. Maxima autem hujus rei custodia est, nihil scribere, sed addiscere. Non potest enim, non potest fieri, ut quæ scripta sunt non excidant. His germana dicit sanctus quoque apostolus Paulus, prophetica et vere antiquam conservans occultationem, a qua quæ apud Græcos fuerunt pulchra profluxere dogmata. *Sapientiam autem loquimur inter perfectos; sapientiam dico non hujus sæculi, neque principum hujus sæculi qui destruuntur; sed loquimur Dei sapientiam in mysterio absconditam*†. Deinde paulo inferius cautionem ne sermones in vulgus exeant, docet hoc modo: *Et ego, fratres, non potui loqui vobis tanquam spiritualibus, sed tanquam carnalibus; tanquam infantibus in Christo: lac vobis potum dedi, non cibum: nondum enim poteratis, sed neque nunc potestis, adhuc enim carnales estis*‡. Si ergo lac quidem est infantium, cibus autem perfectorum nutrimentum dictus est ab apostolis: lac quidem intelligitur catechesis, veluti primum nutrimentum animæ: cibus autem, eoptica contemplatio; quæ sunt ipsæ carnes et sanguis Logi, hoc est comprehensio divinæ potentiae et essentiae, *Gustate et videte*, inquit, *quod Christus est Dominus*§. Sic enim seipsum impertit iis qui sunt talis cibi spiritualis participes, ✕ quando anima ipsa seipsam nutrit ex

✕ P. 686 ED. POTTER, 580 ED. PARIS.

* Rom. xv, 25, 26.

† I Cor. ii, 6, 7.

‡ I Cor. iii, 1, 2, 3.

§ Psal. xxxiii, J.

Kal è κακῇ βούδρωστις ἐπὶ χθόνα διὰρ ἐλαύνει·

Φοιτᾷ δ' οὐτε θεοῖσι τετιμένος, οὐτε βροτοῖσιν.

Duo quippe dolia jacent in Jovis limine

Donorum quæ dat, alterum malorum; alterum vero

Cui quidem miscens dederit Jupiter fulmine gau-

Interdum quidem in malum ille incidit, interdum et

Cui vero ex malis dederit, injuriis omnibus obno-

Et illum exitialis dolor acerbissimus super terram

Vagaturque nec diis honoratus, neque mortalibus.

(18) *Εὐλογία Χρ. Rom. xv: Εὐλογία τοῦ*

Εὐαγγελίου τοῦ Χριστοῦ.

(19) *Τὸ πνευματ. Respicit Rom. i, 11: Ἐπιπο-*

θῶ γὰρ ἰδεῖν ὑμᾶς, ἵνα τι μεταδῶ χάρισμα ὑμῖν

πνευματικὸν εἰς τὸ στηριχθῆναι ὑμᾶς. Dein Rom.

xv, 29: Οἶδα δὲ ὅτι ἐρχόμενος πρὸς ὑμᾶς ἐν

πληρώματι εὐλογίας τοῦ Χριστοῦ ἐλεύσομαι.

Dein Rom. xvi, 25: Τῷ δυναμένῳ ὑμᾶς στηρίξαι

τὸν μὲν τῶν ἀγαθῶν πίθον ἐπιλαβεῖν, ἀνοῖξαι δὲ τὸν τῶν φαύλων. Οἶδα ὅτι, ἐρχόμενος, φησὶ, πρὸς ὑμᾶς, ὁ Ἀπόστολος, ἐν πληρώματι εὐλογίας Χριστοῦ (18) ἐλεύσομαι· τὸ πνευματικὸν (19) χάρισμα καὶ τὴν γνωστικὴν παράδοσιν, ἣν μεταδοῦναι αὐτοῖς παρὶον παροῦσι ποθεῖ (οὐ γὰρ δι' ἐπιστολῆς οἶα τε ἦν ταῦτα μηνύεσθαι) πληρώμα Χριστοῦ καλέσας κατὰ ἀποκάλυψιν μυστηρίου χρόνους αἰώνιους σεσητημένου, φανερωθέντος δὲ νῦν διὰ τε γραφῶν προφητικῶν, κατ' ἐπιταγὴν τοῦ αἰωνίου Θεοῦ εἰς ὑπακοήν πλστως εἰς πάντα τὰ ἔθνη γνωρισθέντος, τοιούτοις τοὺς ἐξ ἐθνῶν πιστεύοντας, ὅτι ἔστιν. Ὅλῳις δὲ ἐκ τούτων καὶ τὸ, τίνα ταῦτά ἐστι τὰ ἐν μυστηρίῳ, δεικνυται. Εἰκότως τοίνυν καὶ Πλάτων ἐν ταῖς ἐπιστολαῖς (20) περὶ Θεοῦ διαλαμβάνων, Φρα-

στεόν δὴ σοι, φησὶ, δι' αἰνιγμάτων (21), ἵν' ἦν τι δέλτος ἢ πόντου ἢ γῆς ἐν πυχταῖς πάθῃ, ὁ ἀναγνούς μὴ γῆρ. Ὁ γὰρ τῶν ὄλων Θεός, ὁ ὑπὲρ πᾶσαν φωνὴν καὶ πᾶν νόημα καὶ πᾶσαν ἔννοιαν, οὐκ ἂν ποτε γραφῇ παραδοθεῖν, ἀρρήτος ὢν δυνάμει τῇ αὐτοῦ· ὅπερ καὶ αὐτὸ δεδήλωκεν Πλάτων λέγων· Πρὸς ταῦτ' (22) οὐκ σκοπῶν εὐλαβοῦ μή ποτέ σοι μεταμελήσῃ τῶν νῦν ἀναξίως ἐκπεσόντων. Μεγίστη δὲ φυλακὴ τὸ μὴ γράφειν, ἀλλ' ἐκμαρθάνειν· οὐ γὰρ ἔστιν, οὐκ ἔστι (23) τὰ γραφέντα μὴ οὐκ ἐκπεσεῖν. Ἀδελφοὶ τοῦτοις ὁ ἅγιος ἀπόστολος Παῦλος λέγει, τὴν προφητικὴν καὶ τῷ ὄντι ἀρχαίαν πύζων ἐπίκρυψιν, ἀφ' ἧς τὰ καλὰ τοῖς Ἑλλήσιν ἐβρύη δόγματα· Σοφίαν δὲ λαλοῦμεν ἐν τοῖς τελείοις·

σοφίαν δὲ οὐ τοῦ αἰῶνος τούτου, οὐδὲ τῶν ἀρχόντων τοῦ αἰῶνος τούτου, τῶν καταργουμένων· ἀλλὰ λαλοῦμεν Θεοῦ σοφίαν (24) ἐν μυστηρίῳ τὴν ἀποκεκρυμμένην. Ἐπειτα ὑποβάς, τὸ εὐλαβεῖς τῆς εἰς τοὺς πολλοὺς τῶν λόγων ἐκφοιτήσεως, ὡδὲ πως διδάσκει· Κἀγὼ (25), ἀδελφοί, οὐκ ἠδυνήσθην ὑμῖν λαλῆσαι ὡς πνευματικοῖς, ἀλλ' ὡς σαρκί- τοις, ὡς ρηπίοις ἐν Χριστῷ· γάλα ὑμᾶς ἐπέτινα, οὐ βρώμα· οὐπω γὰρ ἐδύνασθε· ἀλλ' οὐδὲ ἔτι νῦν δύνασθε· ἔτι γὰρ ἔστε σαρκικοί. Εἰ τοίνυν (26) τὸ μὲν γάλα ὥστε ρηπίων, τὸ βρώμα δὲ

κατὰ τὸ εὐαγγέλιόν μου καὶ τὸ κήρυγμα Ἰη-

σοῦ Χριστοῦ κατὰ ἀποκάλυψιν, et quæ sequun-

tur.

(20) *Ἐπιστολαῖς. Respicit epist. 2 ad Dionysium*

pag. 1269.

(21) *Αἰνιγμάτων. Plato αἰνιγμῶν exhibet. Mox*

idem, ἦν τι pro ἂν τι. Dein, ἡ δέλτος πόντου pro

δέλτος ἢ π.

(22) *Πρὸς ταῦτ'. Ex ejusdem epistolæ p. 1270.*

(23) *Οὐκ ἔστ. Absunt hæc a Platone.*

(24) *Θεοῦ σοφίαν. Σοφίαν Θεοῦ apud D. Pau-*

lum.

(25) *Κἀγὼ. Καὶ ἐγὼ, ibid., ubi mox ὑμῖν λαλῆσαι*

pro λαλῆσαι ὑμῖν. Dein σαρκίκοις pro σαρκίνοις·

item καὶ οὐ pro οὐ· et ἡδύνασθε pro ἐδύνασθε· item

οὐτε pro οὐδέ· denique σαρκικοί ἔστε pro ὅστε

σαρκικοί.

(26) *Εἰ τοίνυν. Respicit Heb. v. 13, 14: Πᾶς*

γὰρ ὁ μετέχων γάλακτος, ἀπειρος λόγου δικαιοσύ-

νης (νήπιος γὰρ ἔστιν)· τελείων δὲ ἔστιν ἡ στε-

ρεὰ τροφή.

εὖν τελείων τροφή πρὸς τοῦ Ἀποστόλου εἰρηται· ῥάλα μὲν ἡ κατήχησις, οἶονε πρώτη ψυχῆς τροφή, νοηθῆσεται· βρώμα δὲ ἡ ἐποπτικὴ (27) θεωρία· σάρκες αὐταὶ καὶ αἷμα τοῦ Λόγου, τούτεστι κατάλη-
ψις τῆς θείας δυνάμεως καὶ οὐσίας. Γεύσασθε καὶ ἴδετε, ὅτι Χριστὸς (28) ὁ Κύριος, φησιν. Οὕτως γὰρ
ἐαυτοῦ μεταδίδωσι τοῖς πνευματικώτερον τῆς τοιαύ-
της μεταλαμβάνουσι βρώσεως, ὅτε δὴ ἡ ψυχὴ (29)
αὐτῇ ἐαυτὴν ἡδὴ τρέφει κατὰ τὸν φιλαληθῆ Πλάτω-
να· βρώσις γὰρ καὶ πόσις τοῦ θείου Λόγου (30) ἡ
ἐν δευτέρῳ Πολιτείας ὁ Πλάτων, θυσιαμένους (32)
χρηνα· ζητεῖν περὶ Θεοῦ. Ὁ δὲ Ἀπόστολος, Καὶ τὸ Πάσχα ἡμῶν ἐτίθη, γράφει, Χριστὸς· ἀπορον ὡς
ἀληθῶς θῦμα, Υἱὸς Θεοῦ ὑπὲρ ἡμῶν (33) ἀγιαζόμενος.

CAPUT XI.

Ad veram Dei cognitionem optime perveniri, si mentem a rebus carnalibus et mundanis quam maxime abstrahamus; idque auctoritate philosophorum probari.

Θυσία δὲ ἡ τῷ Θεῷ δεκτή σῶματός τε καὶ τῶν
τούτου παθῶν ἀμετανόητος χωρισμός· ἡ ἀληθὴς τῷ
ἐντι θεοσέδεια αὕτη. Καὶ μήτι (34) εἰκότως μάλῃ
ἐννάτου (35) διατοῦτο (36) εἰρηται τῷ Σωκράτει· ἡ φιλο-
σοφία; ὁ γὰρ μήτε τὴν ὅψιν παρατιθέμενος ἐν τῷ
ἐκινεῖσθαι, μήτε τινὰ τῶν ἄλλων αἰσθήσεων ἐξεκλό-
μενος, ἀλλ' αὐτῷ καθαρῷ τῷ νῷ τοῖς πράγμασιν ἐν-
τυγχάνων, τὴν ἀληθῆ φιλοσοφίαν μέτεισιν. Τοῦτο
δρα βούλεται καὶ τῷ Πυθαγόρᾳ ἡ τῆς πενταστίας
σωπῇ (37), ἣν τοῖς γνωρίμοις παρεγγυᾷ, ὡς δὴ ἀπο-

A sententia Platonis qui veritatis studiosus est. Ci-
bus enim et potus Logi divini, est cognitio divinæ
essentiæ. Quamobrem Plato quoque dicit in secun-
do De repub. : *Sacrificato, non porco, sed magno ali-*
quo et comparatu difficili sacrificio, ita demum
oportet de Deo quærere. Apostolus autem : *Et pa-*
scha, inquit ¹⁶, *nostrum immolatus est Christus, ra-*
rum vere sacrificium est Filius Dei qui pro nobis
sanctificatur.

γνώσις ἐστὶ τῆς θείας οὐσίας· ἐὼ καὶ φησιν (31)
οὐ χοῖρον, ἀλλὰ τι μέγα καὶ ἀπορον θῦμα, οὕτω
ἀπορον ὡς

B Sacrificium autem Deo acceptum, est corporis et
ejus affectionum nunquam poenitenda separatio; is
est verus vera Dei cultus. Annon autem propter
ea merito dicta est a Socrate philosophia *mortis*
meditatio? qui enim neque visum adducit in cogi-
tando, neque aliquem trahit ex aliis sensibus, sed
ipsa pura mente se rebus applicat, is veram perse-
quitur philosophiam. Hoc sibi vult etiam Pythago-
ræ quinque annorum silentium, quod præcipit dis-
cipulis, ut scilicet, aversi a rebus sensibilibus, nuda

¹⁶ 1 Cor. v, 7.

(27) Ἐποπτικὴ. Plenam atque ultimam myste-
rii inspectionem ἐποψίν vocabant.

(28) Χριστός. Χρηστός Psalmi; quod Clemens,
una littera mutata, ad propositum suum accommo-
davit, ut superius Protrept. p. 72.

(29) Ψυχὴ. In Platonis Protagora, p. 219., Hip-
pocrates et Socrates hæc loquuntur : Ἵππ. Τρέφ-
εται δὲ ψυχὴ, ὡς Σώκρατες, τίτι; Σωκρ. Μαθή-
μασι. Hipp. Verum quibus alitur anima? Socr. Dis-
ciplinis.

(30) Λόγον. Joan. i, 14 : Ὁ Λόγος σὰρξ ἐγέ-
νετο. Respicit etiam Joan. vi, 53, et seq., ubi de
esu carnis sanguinisque sui agit Christus.

(31) Φησίν. Ms. Paris., Κύριός φησιν.

(32) Θυσιαμένους. Platonis verba reperiuntur
De repub. lib. ii, pag. 604, sensu paulum diverso
ab eo, quem voluisse videtur Clemens. Nam cum
facinora quædam, quæ diis tribuunt poetæ, memo-
rasset, statim addit : Οὐδ' ἂν εἰ ἦν ἀληθῆ, ὥμην δεῖν
βρῆναι· οὕτω λέγεσθαι πρὸς ἀφρονάς τε καὶ νέους,
ἀλλὰ μάλιστα μὲν σιγᾶσθαι· εἰ δὲ ἀνάγκη τις ἦν
λέγειν, δι' ἀποβήτων ἀκοῦειν ὡς ὀλιγίστους, θυσια-
μένους οὐ χοῖρον, ἀλλὰ τι μέγα καὶ ἀπορον θῦμα,
ὅτι ὅπως ἐλαχίστους συνέβη ἀκοῦσαι. Quæ quidem
eisi vera essent, non tamen putarem tam aperte ad
homines mentis inopes adolescentesque proferenda,
sed tacenda potius. Sin autem necessitas adesset lo-
quendi, in arcanis audienda paucis, non porcum sa-
crificantibus, sed pretiosam quamdam raramque vi-
ctimam, ut quam paucissimos audire contingat.

(33) Ὑπὲρ ἡμῶν. In verbis D. Pauli non puto
consulto ommissa esse illa a Clemente ὑπὲρ ἡμῶν,
quæ sic ipse explicat ὑπὲρ ἡμῶν σφαγιαζόμενος, ut
ergo quidem legendum arbitror, non ἀγιαζόμε-
νος. Fed. Morellus Prof. Regius. COLLECT.

(34) Καὶ μήτι. H. ms., καὶ μέντοι. SYLBURG.

(35) Μελῆτι θ. Multa in hunc sensum loquitur
Socrates Platonicus in Phædone, pag. 48 et seq.,
ubi inter alia dicit, quod οἱ ἀπτόμενοι φιλοσοφίας...

C οὐδὲν ἄλλο ἐπιτηδεύουσιν ἢ ἀποθνήσκειν τε καὶ τε-
θνᾶναι· qui philosophiam tractant, nihil aliud com-
mentantur, quam ut moriantur et sint mortui. Quod
explicans, addit paulo post : Ἄλλος ἐστὶν ὁ φιλόσο-
φος ἀπολύων ὅτι μάλιστα τὴν ψυχὴν τοῦ σώματος
κοινωνίας· apparet philosophus animam quam ma-
xime potest a commercio corporis segregare. Dein
rationem inferius subiungit : Λογίζεται δὲ γέ που
τότε κάλλιστα, θανὰ αὐτὴν τοῦτων μηδὲν παραλυτῇ,
μήτε ἀκοή, μήτε ἀληθῶν, μήτε τις ἡδονή, ἀλλ' ὅτι
μάλιστα αὐτῇ καθ' αὐτὴν γίγνηται, ἐὼσα χαίρειν τὸ
σῶμα, καὶ καθόσον δύναται, μὴ κοινωνοῦσα αὐτῷ,
μηδ' ἀποτρίβειν, ὁρέγεται τοῦ ὄντος. Ratiocinatur au-
tem tunc optime, quando horum nihil eam perturbat,
neque auditus, neque visus, neque dolor; sed quam
maxime seipsam in se recipiens, deserit corpus, neque
quidquam, quoad fieri potest, cum eo communicans, ne-
que attingens, ipsum quod vere est affectat.

(36) Διατοῦτο. Forte διὰ τοῦτο. MONTFAULC.

D (37) Πενταετίας σ. Quinquennialis apud Pytha-
goram silentii meminit Plutarchus De curiositate,
pag. 309 : Πυθαγόρας, inquit, ἔταξε τοῖς νέοις πεν-
ταετῇ σωπῇ, ἐχεμυθίᾳ προσαγορεύσας. H. SYLB.
— Laertius in Pythagora lib. viii, seg. 40 : Καὶ αὐ-
τοῦ οἱ μαθηταί... πενταετίαν ἡσύχαζον μόνον τῶν λό-
γων κατακούοντες, καὶ οὐδέπω Πυθαγόραν ὁρῶντες,
εἰς δὲ δοκίμασθε. Ipsi discipuli quinquennium
totum silebant, solum quæ dicerentur audientes, ac
donec probarentur nunquam Pythagoram videntes.
Similia referunt alii quamplurimi, sed Clementi
proxima sunt, quæ exstant in Auctione animarum
apud Lucianum : Ἄγο. Φέρε δὴ ἦν πρῶταί σε, τί με
διδάξεις; Πυθαγ. Διδάξω μὲν οὐδὲν, ἀναμνήσω δὲ.
Ἄγο. Πῶς ἀναμνήσεις; Πυθ. Καθαρὰν πρότερον
τὴν ψυχὴν ἐργασάμενος, καὶ τὸν ἐπ' αὐτῇ ῥύπον
ἐκκλύσας. Ἄγο. Καὶ δὴ νόμισον ἦδη κεκαθάραί με·
τίς δὲ τρόπος τῆς ἀναμνήσεως; Πυθ. Τὸ μὲν πρῶτον
ἡσύχη μακρὰ καὶ ἀφρονή, καὶ πέντε ὅλων ἐτέων λα-
λεῖν μηδὲν. Non tamen omnibus idem erat silentii

mente Deum contemplarentur. Hæc ergo a Moyse accepta philosophati sunt Græcorum præstantissimi. Præcipit enim ut holocausta, cum ea excorierint, membratim dividant¹¹, quoniam Gnosticam animam cum nuda fuerit a pelle materiali, absque nugis corporis et omnibus vitiis, quæ afferunt vanæ et falsæ opiniones, carnalibus exutam cupiditatibus, luci consecrari necesse est. Plurimi autem homines, id quod est mortale tanquam cochleæ induentes, et circa suas ipsorum libidines instar erinaceorum in orbem conglobati, de beato ac incorruptibili Deo, talia qualia de se opinantur. Non animadvertunt autem, etsi sint nobis propinqui, Deum dedisse nobis innumerabilia, quorum ipse non est particeps: generationem quidem, cum ipse sit ingenuus: nutrimentum autem, cum ipse eo non eget: et augmentum, cum æqualis consistat; senectutis et mortis potestatem, cum ipse sit senii et mortis expers: quocirca et manus, et pedes, et os, et oculos, et ingressus, et egressus, et iras, et minas, nemo existimet dici Dei affectiones apud Hebræos. Nequaquam: est autem magis pium quædam ex his nominibus dici allegorice, quæ quidem procedente tempore suo loco aperiemus. Ex omnibus medicamentis est maxime salutaris sapientia, Callimachus scribit in Epigrammatibus. Alius autem ex alio sapiens, et olim et nunc, inquit Bac-

στραφέντες τῶν αἰσθητῶν, ψιλῶ (38) τῷ νῷ τὸ θεῖον ἐποπτεύουσιν· παρὰ Μωυσέως τοιαῦτα φιλοσοφῆσαντες οἱ τῶν Ἑλλήνων ἄνθρωποι. Προστάσσει γὰρ, τὰ δόλο-
καντώματα δειραντας, εἰς μέλη διανεῖμαι· ἐπιθε-
γυμνήν τῆς ὕλικῆς δορᾶς γενομένην τὴν γνωστι-
κὴν ψυχὴν, ἀνευ τῆς σωματικῆς φλυαρίας καὶ τῶν
παθῶν πάντων, ὅσα περιποιεῖσιν αἱ κεναὶ καὶ ψευ-
δεῖς ὑπολήψεις, ἀποδυσπμένην τὰς σαρκικὰς ἐπιθυμίας,
τῷ φωτὶ καθιερωθῆναι ἀνάγκη. Οἱ δὲ πλεῖστοι (39) τῶν
ἀνθρώπων, τὸ θνητὸν ἐνδύμενοι, καθάπερ οἱ κοχλῆαι,
καὶ περὶ τὰς αὐτῶν (40) ἀκρασίας, ὥσπερ οἱ ἐχῖνοι·
σφαιρηδὸν εἰλούμενοι, περὶ τοῦ μαχαρίου καὶ ἀφθάρ-
του Θεοῦ τοιαῦτα οἶα καὶ περὶ αὐτῶν δοξάζουσιν.
Ἀέληθε δ' αὐτοὺς, ἅν πλησίον ἡμῶν τύχωσιν, ὡς
μυρία ὅσα δεδωρῆται ἡμῖν ὁ Θεός, ὧν αὐτοὺς ἑμέτο-
χος· γένεσιν μὲν, ἀγέννητος (41) ὢν· τροφὴν δὲ, ἀνε-
δεῆς ὢν· καὶ αὐξήσειν, ἐν ἰσότητι ὢν· εὐγρηρίαν τε
καὶ ἀθανασίαν (42), ἀθάνατός τε καὶ ἀγήρω·ς ὑπάρ-
χων. Διὸ καὶ χεῖρας, καὶ πόδας, καὶ στόμα, καὶ ὀφ-
θαλμοὺς, καὶ εἰσόδους, καὶ ἐξόδους, καὶ ὀργὰς, καὶ
ἀπειλὰς, μὴ πάθῃ Θεοῦ τις ὑπολάβῃ παρὰ Ἑβραίοις
λέγεσθαι· μῆδαμῶς· ἀλληγορεῖσθαι δέ τινα ἐκ τούτων
τῶν ὀνομάτων οἰώμετον· ἃ δὲ καὶ, προϊόντος τοῦ
λόγου, κατὰ τὸν οἰκεῖον καιρὸν διασαφήσομεν. Ἡ πα-
νακῆς (43) πάντων φαρμάκων σοφία, Καλλίμα-
χος (44) ἐν τοῖς Ἐπιγράμμασι γράφει· Ἔτερος (45)
δὲ ἐξ ἑτέρου σοφός τό τε πάλοι τό τε νῦν, φησὶ

✠ P. 687 ED. POTTER, 581 ED. PARIS. ¹¹ Levit. 1, 6.

tempus, sed aliud aliis pro æstimato captu soler-
tius. Sed non minus quisquam tacuit quam bien-
nium: quod superius observatum est ex A. Gellii
lib. 1, cap. 9.

(38) Ἀποστραφέντες τῶν αἰσθητῶν, ψιλῶ. H.
nus. ἀποστραφέντες τῶν τοιούτων, ψ. SYLB.—Con-
sentit ms. Ottob.

(39) Οἱ δὲ πλεῖστοι. Philo lib. De sacrificiis Abel
ei Cain., pag. 146: Οὗ γὰρ δυνάμεθα διηγεῖσθαι τὸ
ἄξιον τοῦ Αἰτίου κεφάλαιον ἐν ψυχῇ ταμεῖναι τῇ
ἐαυτῶν, τὸ, θύχῳς ἀνθρώπων ὁ Θεός· ἵνα ἅπαντα τὰ
ἀνθρωπολογούμενα ὑπερκύψωμεν· ἀλλὰ πλεῖστον μετ-
έχοντες τοῦ θνητοῦ, καὶ χωρὶς αὐτῶν ἐπινοήσαι μὴ-
δὲν δυνάμενοι, μὴτε ἐκδῆναι τὰς ἰδίας κήρας ἰσχύον-
τες, ἀλλ' εἰς τὸ θνητὸν εἰσδύμενοι καθάπερ οἱ κο-
χλῆαι, καὶ περὶ αὐτοὺς ὥσπερ ἐκείνοι σφαιρηδὸν εἰ-
λούμενοι, καὶ περὶ τοῦ μαχαρίου καὶ ἀφθάρτου, καὶ
περὶ αὐτῶν δοξάζόμενον, τὴν μὲν ἀσπίδα τοῦ λόγου,
ὅτι ἀνθρωπόμορφον τὸ θεῖον, ἀποδιδράσκοντες, τὴν
δὲ ἐν τοῖς ἔργοις ἀσέβειαν, ὅτι ἀνθρωποπαθὲς, ἐπαν-
ορθούμενοι· διὰ τοῦτο χεῖρας, πόδας, εἰσόδους, ἐξό-
δους, ἐχθρας, ἀποστροφάς, ἀλλοτριώσεις, ὀργὰς
προσαναπλάττομεν, ἀνοίχεια μέρη καὶ πάθη τοῦ Αἰ-
τίου. Non potest enim anima nostra semper in prom-
ptu habere præcipuam illam de Deo sententiam, non
esse eum homini similem, ut transcendamus quid-
quid prædicatur de homine; sed quia maxima ex par-
te affines sumus rerum mortalium, et præter eas nihil
cogitare possumus, neque proprios morbos egredi;
sed induti rebus mortalibus tanquam cochleæ, eisque
harum in morem involuti, easdem de illo beato immor-
talique, quas de nobis opiniones habemus, verbis qui-
dem negantes Deum humana forma præditum, re au-
tem ab impietate quorundam, qui affectus ei tri-
bunt, non alieni, utcumque tergiversamur; idcirco ma-
nus, pedes, introitum, exitum, odium, alienationem,
aversationem, iram ei affingimus, affectus nihil ad
auctorem illum summum pertinentes. Ubi pro ὥσπερ

C ἐκείνοι σφ. scribendum ex Clemente, ὥσπερ ἐχῖνοι
σφ. Mox, pro καὶ περὶ αὐτῶν legendum itidem ex
Clemente, οἶα καὶ περὶ αὐτῶν.

(40) Αὐτῶν. Vel αὐτῶν.

(41) Ἀγέννητος. A. mavult ἀγέννητος, ingenitus.
SYLBURG.

(42) Ἀθανασίαν. A. mavult εὐθανασίαν, bonam,
seu facilem, mortem. SYLBURG.

(43) Ἡ παρ. F. Morellus idem hoc Callimachi
pentametrum sic implet:

Ἡ πανακῆς πάντων φαρμακῶν σοφία. COLL.
Inter Callimachi fragmenta, quæ collegit Spanhe-
mius, hic versus hoc modo exhibetur:

Ἡ πανακῆς πάντων φάρμακον ἡ σοφία.

Omnium malorum remedium est sapientia.

(44) Καλλίμαχος. Verba ipsa sat bene distincta
sunt: res tamen aliam desiderare distinctionem
videntur: ita sc. ut Callimacho tribuatur sententia
quæ sequitur, non quæ antecedit: itidemque Bac-
chylidi. Id sane innuit Callimachi locus similis in-
fra, p. 234. Unde mutilatione aliqua perversam
esse structuræ coherentionem non absurde suspice-
ris. SYLBURG.

(45) Ἐτερος. Apud D. Cyrillum lib. 1 contra Ju-
lianum: Αἰεὶ illud in præsentiarum dixisse operæ
pretium existimari, quod vere a quibusdam cele-
bratur proverbium, Sapiens alius ab alio. Manife-
stum autem, quod posteriores a prioribus didicerint,
et non priores a posterioribus. In margine additur,
Σοφὸς ἄλλος ἀπ' ἄλλου. At hic in Græco ἕτερος δ'
ἐξ ἑτέρου σοφός. Bacchylidis a Plutarcho et Stobæo
citantur multa e Pæanibus, quæ collegit H. Ste-
phanus, sed hoc prætermisit, quod reperitur et
apud Theodoretum lib. 1 De curatione Græcorum:
Audire vero est et Bacchylidem in Pæanibus hæc
dicentem: Οὐδέ γὰρ ῥᾶσσον ἀρρήτων ἐπέων πύλας
ἐξευρεῖν· hoc est, laud enim facile est occultiorum
verborum portas invenire. COLLECT.

Βακχυλίδης (46) ἐν τοῖς Παιῶσιν· Οὐδὲ γὰρ ῥῆστον Α αχλιδες in Pæanibus: Neque enim obscurorum ver-
 ἀφρίτων ἐπέων πύλας ἐξευρεῖν. Καλῶς ἄρα Ἰσο-
 κράτης ἐν τῷ Παναθηναϊκῷ, Τίνας οὖν (47)
 καλῶ (48) πεκαυμένους; προθεῖς (49), ἐπιφέρει·
 Πρῶτον μὲν; τοὺς καλῶς χρωμένους τοῖς πρά-
 γμασι τοῖς κατὰ τὴν ἡμέραν ἐκάστην προσπι-
 πτούσι, καὶ τὴν δόξαν ἐπιτυχῇ (50) τῶν καιρῶν
 ἔχοντας, καὶ δυναμένῃ ὡς ἐπιτοπολὺ στοχάζε-
 σθαι τοῦ συμφέροντος· ἔπειτα, τοὺς πρεσβύτους
 καὶ δικαίως ὀμιλοῦντας δὲ τοῖς πλησιάζουσι (51),
 καὶ τὰς μὲν τῶν ἄλλων ἀηδίας καὶ βαρύντας
 εὐκόλως καὶ ῥαδίως φέροντας, σφᾶς δ' αὐτοὺς
 ὡς δυνατὸν ἐλαφροτάτους (52) καὶ μετρωτάτους
 τοῖς ἑννοῦσι παρέχοντας· ἔτι δὲ τοὺς τῶν μὲν
 ἡδονῶν κρατοῦντας, τῶν δὲ συμφορῶν μὴ ἴλαν
 ἡττωμένους, ἀλλ' ἀνδρωδῶς ἐν αὐταῖς ἀναστρε-
 φομένους (53), καὶ τῆς φύσεως ἀξίως (54) ἥς με-
 τέχοντες τυγχάνομεν. Τέταρτον, ὅπερ μέγιστόν
 ἔστι (55), τοὺς μὴ διαφθειρομένους ὅπῃ τῶν εὐπρα-
 γιῶν, μηδ' ἐξισταμένους (56) αὐτῶν μηδὲ ὑπερη-
 φάνους γινομένους, ἀλλ' ἐπιμένοντας τῇ τάξει
 τῶν εὖ φρονοῦντων (57). Ἐῖτα (58) ἐπιφέρει τὸν
 κολοφῶνα τοῦ λόγου· Τοὺς δὲ μὴ μόνον πρὸς ἐν
 τούτων, ἀλλὰ πρὸς ἅπαντα ταῦτα τὴν ἔξιν τῆς
 ψυχῆς εὐάμφοτον ἔχοντας, τούτους σφῆμι καὶ
 σφροῖμους εἶναι καὶ τελεῖους ἄνδρας, καὶ πάντας
 ἔχειν τὰς ὑπετάς. Ὅρῃς πῶς τὸν γνωστικὸν βίον
 καὶ Ἑλλήνες (καίτοι μὴ εἰδότες ὡς ἐπίστασθαι χρή)
 ἐκθειάζουσι; τίς δ' ἐστὶν ἡ γνῶσις, οὐδὲ ὅναρ ἴσασιν.
 Εἰ τοίνυν λογικὸν ἡμῖν βρῶμα ἡ γνῶσις εἶναι συμ-
 περνώνεται, μακάριοι (59) τῷ ὄντι κατὰ τὴν Γρα-
 φὴν οἱ πενῶντες καὶ διψῶντες τὴν ἀλήθειαν· ὅτι
 πλησθήσονται τροφῆς αἰδίου. Πάνυ θαυμαστῶς ὁ
 ἐπὶ τῆς σκηπῆς φιλόσοφος Εὐριπίδης τοῖς προειρη-
 μένοις ἡμῖν συνῶδες διὰ τούτων εὐρίσκειται, Πατέρα
 καὶ ὕδιν ἅμα, οὐκ οἷδ' ὅπως, αἰνισσόμενος·

Σοὶ τῷ πάντων (60) μὲδόντι χοῆρ
 Πέλαγόν τε φέρων, Ζεὺς, εἰτ' Αἰθῆς
 Ὀρομαζόμενος στέργεις· σὺ δὲ μοι
 θυσίαν ἀπορὸν παγκραπίας
 Δέξαι κλήρη, προχύτιαν.

✠ P. 688 ED. POTTER, 584 ED. PARIS.

(46) Βακχυλίδης. Hujusce sententiæ partem po-
 steriorem recitat Theodoretus Θεραπ. α', pag. 477,
 quem in librum ex Clemente nostro plurinia trans-
 tulit. Porro sententia, cum ea, quæ Bacchylidis
 nomen præcedit, tum ea, quæ id sequitur, ejus est.
 Quod quidem tam ex verborum constructione et
 ordine patet, quam ex sensu, qui sic se habet: Alii
 ex aliis sapientiam discunt; non enim facile est per
 se invenire, etc. Proinde, rejicienda Sylburgii sen-
 tentia superius posita.

(47) Τίνας οὖν. Hæc exstant in Panathenaico
 Isocratis p. 239, editi Stephan. 1593. Eadem recitat
 Stobæus serm. 1, qui est De virtute.

(48) Καλῶ. Ἐγὼ Isocr. elegantius.

(49) Προθεῖς. Ms. Paris. προσθεῖς.

(50) Ἐπιτυχῇ. Stobæus ἐπὶ τύχῃ.

(51) Ὀμιλοῦντας δὲ τοῖς πλ. Ὀμιλοῦντας τοῖς
 δὲ πλησιάζουσι, Isocrat. et Stob., quos tamen malim
 ex Clemente, quam hunc ex illis corrigere.

(52) Ἐλαφροτάτους. Isocrates ἐλαφροτέρους, sed
 cum Clemente ἐλαφροτάτους exhibet Stobæus. Mox,
 ἑννοῦσι pro συννοῦσι, Isocr., Stob. Dein, ἡδονῶν δὲ

sumum fores facile est invenire. Pulchre itaque Iso-
 crates in Panathenaico, cum prius posuisset, (Quos-
 nam ergo voco eruditos, subjungit: Primum quidem
 eos, qui recte utuntur iis quæ quotidie accidunt, et
 quorum facile opportunitates temporum assequitur
 opinio, et magna ex parte conjectant id quod est
 utile; deinde eos qui honeste et juste semper versan-
 tur cum eis quorum utuntur consuetudine: et quæ
 ab aliis quidem afferuntur molestias et indignitates
 toleranter et facile ferunt, seipsos autem quam fieri
 potest minime graves et quam moderatissimos exhi-
 bent iis qui eis utuntur; præterea, autem eos qui
 voluptatibus quidem imperant, et sunt eis superio-
 res: non vincuntur autem a rebus adversis, sed in
 eis se strenue gerunt, et pro dignitate naturæ cujus
 sumus participes. Quartum, X quod quidem est maxi-
 mum, eos quos non corrumpunt res secundæ, nec ab
 eis ad immoderationem traducuntur et insolentiam,
 sed permanent in ordinis eorum qui sunt modesti et
 recte sapiunt. Deinde colophonem addit orationi:
 Eos autem qui non solum ad unum ex his, sed ad
 hæc omnia habent animæ habitum bene compositum,
 eos dico esse et prudentes et perfectos viros, et omnes
 habere virtutes. Vides quomodo vitam gnosticam
 Græci quoque (etsi nesciant quomodo scire oport-
 eat) divinis laudibus celebrent? quænam sit autem
 cognitio, ne somniando quidem norunt. Si ergo in-
 ter nos convenit, cognitionem esse cibum ratio-
 nalem, revera sunt beati, ut aiunt divinæ Scri-
 pturæ, qui esuriunt et sitiunt veritatem, quoniam
 implebuntur¹² alimento æterno. Valde autem ad-
 mirabiliter scenicus philosophus Euripides, iis quæ
 dicta sunt consentit in his, Patrem et Filium simul
 nescio quomodo tacite significans:

Tibi omnium regi libamen
 Et molam offerens, Jupiter, sive mavis
 His vocari: tu autem mihi
 Sacrificium rarum omnis fructuum oblationis
 Accipe, plenum, profusum.

¹² Matth. v, 6.

κρατοῦντας pro ἡδονῶν κρατοῦντας uterque dant.
 Paulo post, ἡττημένους pro ἡττωμένους, Stob.

(53) Ἀναστρεφομένους. Rectius διαχειμένους,
 D Isocr., Stob. Ἀναστρεφομένους glossema esse videtur.

(54) Ἀξίως. Stob. ἀξίους scribit, male.

(55) Ἐστὶ. Abest ab Isocr. et Stob. Proximum
 τοὺς non agnoscit Stob.

(56) Ἐξισταμένους. Hanc vocem tuetur etiam
 Stobæus; sed ἐξανισταμένους exhibet Isocrates, qui
 hinc emendandus videtur. Mox, γιγνομένους pro
 γινομένους, Isocr., Stob. Dein, ἐμμένοντας pro ἐπι-
 μένοντας, iidem rectius.

(57) Εὖ φρον. Εὐφρονοῦντων conjuncte, Stob.

(58) Ἐῖτα. Paucis videlicet verbis interpositis.

(59) Μακάριοι. Respicit Matth. v, 6: Μακάριοι οἱ
 πενῶντες καὶ διψῶντες τὴν δικαιοσύνην, ὅτι
 αὐτοὶ χορτασθήσονται.

(60) Σοὶ τῷ π. P. Victorius lib. xiii Var. lect.,
 c. 2. Qui in vetere cultu deorum deos invocabant,
 nominibusque ipsos appellabant, timentes ne apud
 eos offenderent, si forte non suo nec grato illis no-
 mine vocassent, sæpe veniam errati sui petebant,

Perfecta enim est omni ex parte absoluta oblatio, et rarum pro nobis Christus est sacrificium. Et quod Servatorem ipsum nescius dicat, planum faciet, subiungens :

*Tu enim in cælestibus
Sceptrum Jovis tractans,
Terrestrium autem, o Dis, es imperii particeps.*

Deinde dicit aperte :

*Mitte quidem lucem, animas virorum
Scire volentium certamina
Undenam germinaverint : quænam radix malorum,
Et quemnam ex beatis, cum exposuerint,
Invenire possit quies laborum.*

Non abs re ergo in mysteriis quoque quæ sunt apud Græcos, primum ✕ locum tenent lustrationes, sicut etiam apud barbaros lavacrum. Post hæc autem sunt parva mysteria, quæ habent aliquod fundamentum doctrinæ et præparationis futurorum. In magnis autem de universis non restat amplius discere, sed contemplari et mente comprehendere et naturam et res ipsas. Accipiemus autem expiandi quidem modum, confessione, contemplandi autem, resolutione, procedentes ad primam intelligentiam per resolutionem, ex iis quæ sunt ei subjecta ducentes initium, abstrahentes quidem a corpore qualitates naturales, circumcidentes autem eam quæ est in profundum dimensionem ; et deinde eam quæ est in latitudinem,

✕ P. 689 ED. POTTER, 582 ED. PARIS.

totosque se ad eorum voluntatem referebant, in arbitrio ipsorum ponentes, ut e multis id nomen adsciscerent, quo magis delectarent suæque incertitiæ ignoscerent. Hoc fecit Catullus in Hymno in Dianam ; cum enim eam pluribus nominibus vocasset, addit, *Sis quocunque tibi placet sancta nomine* ; et Euripides cuius locus citatur a Clemente lib. v Strom., et Socrates in Philebo : Καὶ νῦν τὴν Ἀρροδίτην ὅπῃ ἐκέλευε φίλον, ταύτῃ προσαγορεύω. C. M. LECT. — Hos versus hoc modo emendavit et in ordinem digessit Grotius in excerptis ex incertis Euripidis tragediis p. 431 :

*Σοὶ τῶν πάντων μεδέοντι χοῆρ
Ἡέλαρόν τε γέρον, Ζεὺς εἰτ' Ἀθήν
Ὀρομαζόμενος στέργεις· σὺ δέ μοι
Θυσίαν ἄπορον παγκυπρία
Δέξαι πλὴν προχύτην τε.
Σὺ γὰρ ἐν τε θεοῖς τοῖς οὐρανίδαις
Σκηπτρον τὸ Διὸς μεταχειρίζων,
Χθονίων δ' Ἀθῆν μετέχεις ἀρχῆς.
Πέμψον μὲν φῶς ψυχαῖς ἀνθρώπων,
Ταῖς βουλομένοις ἄλλους προμαθεῖν
Πόθεν ἔβλαστον, τίς ῥίζα κακῶν
Τίτι δὲ μακάρων εὐθυσυμένους
Εὐρεῖν μόχθων ἀνάπαντα.
Tibi cunctorum domino vinum
Salsamque molam sero, seu Ditis
Tu sire Jovis nomine gaudes.
Cunctis larga defusa manu
De frugibus accipe dona.
Tu namque deos superos inter
Sceptrum tractas sublime Jovis,
Idem regnum terrestre tenes.
Tu lucem animis infunde virum,
Qui scire volunt, quo nata mentis
Lucta sit ortu, quæ causa mali,
Cui cæcilium rite litando
Requiem sit habere laborum.*

(61) Χθονίων. Rectius Χθονίω θ' Ἀθῆν, et seq. v. ψυχὰς ἀνθρώπων, animos attollens. SYLVESTRO.
(62) Εὐθυσυμένους. Forte ἐχθυσυμένοις. LOWTH.

Α Ὀλοκάρπωμα γὰρ ὑπὲρ ἡμῶν καὶ ἄπορον θῦμα ὁ Χριστός. Καὶ ἐπὶ τὴν Σωτῆρα αὐτὸν οὐκ εἰδὼς λέγει, σαφὲς ποιήσει ἐπάγων·

*Σὺ γὰρ ἐν τε θεοῖς τοῖς οὐρανίδαις
Σκηπτρον τὸ Διὸς μεταχειρίζων,
Χθονίων (61) τ' Ἀθῆν μετέχεις ἀρχῆς.*

Ἐπειτα Ἀντικυρὺς λέγει·

*Πέμψον μὲν φῶς ψυχὰς ἀνθρώπων
Τοῖς βουλομένοις ἄλλους προμαθεῖν
Πόθεν ἔβλαστον, τίς ῥίζα κακῶν,
Τίτι δὲ μακάρων ἐκθυσυμένους (62)
Εὐρεῖν (63) μόχθων ἀνάπαντα.*

Οὐκ ἀπεικόντως ἄρα καὶ τῶν μυστηρίων (64) τῶν παρ' Ἑλλήσιν ἄρχει μὲν τὰ καθάρσια, καθάρσιν καὶ τοῖς βαρβάροις (65) τὸ λουτρόν· μετὰ ταῦτα δ' ἐστὶ τὰ μικρὰ μυστήρια, διδασκαλίας τινὰ ὑπόθεσιν ἔχοντα καὶ προπαρασκευῆς (66) τῶν μελλόντων· τὰ δὲ μεγάλα, περὶ τῶν συμπάντων, οὐ μακρόθεν ἐστὶ ὑπολείπεται, ἐποπτεύειν δὲ, καὶ περινοεῖν τὴν τε φύσιν καὶ τὰ πράγματα. Λάβοιμεν δ' ἂν τὸν μὲν καθαρτικὸν τρόπον, ὁμολογίᾳ (67), τὸν δὲ ἐποπτικὸν ἀναλύσει (68), ἐπὶ τὴν πρώτην νόησιν προχωροῦντες δι' ἀναλύσεως, ἐκ τῶν ὑποκειμένων αὐτῷ τὴν ἀρχὴν ποιούμενοι, ἀφελόντες μὲν τοῦ σώματος τὰ φυσικὰ ποιότητες, περιελόντες δὲ τὴν εἰς τὸ βάθος διάστασιν· εἶτα, τὴν εἰς τὸ πλάτος· καὶ

— Conjecturam hanc firmat ms. Paris.

(63) Εὐρεῖν. Post εὐρεῖν desiderari videtur εἶν, vel simile aliud verbum. SYLBURG.

(64) Μυστήριον. Cereris Eleusiniæ mysteria intelligit, quæ passim apud auctores κατ' ἐξοχὴν dicta sunt μυστήρια. Eorum dignitatem indicant hæc Aristotelis verba Rhetor. I. II, c. 24 : Τὰ μυστήρια πασῶν τιμωτάτη τελετή· Mysteria sunt omnium honoratissima festività. Initiandi variis purgationibus præparabantur. Sopater De divinis quæst. : Μέλλων δὲ τοῖς καθαρτοῖς τοῖς πρὸ τῆς τελετῆς ἐντυγχάνειν, ἐκάλουν εὐδαίμονα ἑμαυτὸν. Ad lustrationes vero solitas ante initia accessurus, vocabam me beatum. Meminerunt etiam alii quæ plurimi. Minora quædam mysteria discabant, qui majoribus initiari cupiebant. Scholiastes Aristophanis Plut. act. IV, sc. 2, vers. 23 : Ἔστι τὰ μικρὰ (μυστήρια) ὥστε προκάθαρσις καὶ προἀγνευσις τῶν μεγάλων. Sunt parva mysteria tanquam prævia purgatio et purificatio ad majora. Hinc petita Marini allusio in Vita Procli : Ἀχθέντα δὲ διὰ τούτων ἱκανῶς ὥστε τινῶν προτελετών, καὶ μικρῶν μυστηρίων εἰς τὴν Ἰλάτωνος ἦγεν D μυσταγωγίαν ἐν τάξει, καὶ οὐκ ὑπερβάθμιον πόδα, κατὰ τὸ λόγιον, τείνοντα· καὶ τὰς παρ' ἐκείνων θείας τελετὰς ἐποπτεύειν ἐποίει. Deductum vero quantum satis erat, per illa veluti per quasdam præparationes sacras et parva mysteria, ad Platonem duxit mystagogiam ordine et immodicum progressum, juxta oraculum, intendentem : et quæ apud illum vere divinæ existant institutiones contemplari faciebat.

(65) Βαρβάροις. I. e. Christianis. Lavacrum vocat baptismum, τὸ λουτρὸν παλιγγενεσίας. Tit. III, 5.

(66) Προπαρασκευῆς. Non minus apte legeris προπαρασκευῆν accus. casu. SYLBURG.

(67) Ὁμολογίᾳ. Eorum, qui ad Christi sacramentum accedebant, confessionem comparat lustrationi quæ Gentilium mysteriis præmitti solebat.

(68) Ἀναλύσει. Nempe resolutionis methodo, qua a posterioribus ad priora progredimur. Huic contraria est σύνθεσις, quæ a primis et simplicissimis incipiens, ad ea progreditur quæ ex his composita.

καὶ τοῦτοις τὴν εἰς τὸ μήκος. Τὸ γὰρ ὑπολειφθέν ἐστὶ σημεῖον (69) μονάς, ὡς εἰπεῖν, θέσιν ἔχουσα. ἥς ἐὰν περιέλωμεν τὴν θέσιν, νοεῖται μονάς. Εἰ τοίνυν, ἀφελόντες πάντα ὅσα πρόσσεσι τοῖς σώμασι, καὶ τοῖς λεγομένοις ἀσωμάτοις, ἀποβρίψωμεν (70) ἑαυτοὺς εἰς τὸ μέγεθος τοῦ Χριστοῦ· κακείθεν εἰς τὸ ἀχανές ἀγιάτῃ προύτιμεν, τῇ νοήσει τοῦ παντοκράτορος ἀμηγέτη (71) προσάγοιμεν, οὐχ ὅ ἐστιν, ὃ δὲ μὴ ἐστι (72) γνωρίσαντες· σχῆμα δὲ καὶ κίνησιν, ἣ στάσιν, ἣ θρόνον, ἣ τόπον, ἣ δεξιὰ, ἣ ἀριστερὰ, τοῦ τῶν ὅλων Πατρὸς οὐδ' ὅπως ἐννοητέον, καίτοι καὶ ταῦτα γέγραπται· ἀλλ' ὃ βούλεται δηλοῦν (73) αὐτῶν ἕκαστον, κατὰ τὸν οικεῖον ἐπιδειχθήσεται τόπον. ὁρῶμεν ἐν τόπῳ τὸ πρῶτον αἶτιον, ἀλλ' ὑπεράνω, καὶ εἴπου, καὶ χρόνου, καὶ ὀνόματος, καὶ νοήσεως. Διὰ τοῦτο, καὶ ὁ Μωϋσῆς φησὶν, *Ἐμφάνισόν μοι σεαυτὸν*, ἐναργέστατα αἰνισσόμενος, μὴ εἶναι διδασκὸν πρὸς ἀνθρώπων, μηδὲ βήτων τὸν Θεόν, ἀλλ' ἣ μόνη τῇ παρ' αὐτοῦ δυνάμει γνωστόν· ἣ μὲν γὰρ ζήτησις ἀειδῆς (74) καὶ ἀόρατος, ἣ χάρις δὲ τῆς γνώσεως παρ' αὐτοῦ διὰ τοῦ Υἱοῦ. Σαφέστατα δὲ ὁ Σολομῶν μαρτυρήσει ἡμῖν ὡδὲ πως λέγων· *Φρόνησις ἀνθρώπου οὐκ ἔστιν ἐν ἡμοῖς*, Θεὸς δὲ *δίδωστί μοι σοφίαν*· *ἀγία δὲ ἐπιστάται*. Αὐτίκα τὴν φρόνησιν θεῖαν ἀλληγορῶν ὁ Μωϋσῆς, *ξύλον ζωῆς ὠνόμασεν*, ἐν τῷ παραδείσῳ πεφυτευμένον· ὃς δὴ παράδεισος καὶ κόσμος εἶναι δύναται, ἐν ᾧ πέφυκεν τὰ ἐκ δημιουργίας ἅπαντα. Ἐν τούτῳ καὶ ὁ Λόγος (75) ἡγήσεται τε καὶ ἐκαρποφόρησε *σάρεξ γενόμενος*, καὶ τοὺς *γευσάμενους* τῆς χρηστότητος αὐτοῦ ἐξωποίησεν· ἐπεὶ μηδὲ ἀνευ τοῦ ξύλου εἰς γνῶσιν ἡμῖν ἀτίχεται· ἐκρεμάσθη γὰρ ἡ ζωὴ ἡμῶν εἰς πλῆθυν ἡμῶν. Καὶ ὅ γε Σολομὼν πάλιν φησὶ· *Δένδρον* (76) *ἀθανασίας ἐστὶ τοῖς ἀντεχομένοις αὐτῆς*. Διὰ τοῦτο λέγει· *Ἰδοὺ δίδωμι* (77) *πρὸ προσώπου σου τὴν ζωὴν καὶ τὸν θάνατον*, τὸ ἀγαπᾶν Κύριον τὸν Θεόν, καὶ πορεύεσθαι ἐν ταῖς ὁδοῖς αὐτοῦ καὶ τῆς φωνῆς αὐτοῦ ἀκούειν, καὶ πιστεῦναι τῇ ζωῇ. Ἐὰν δὲ παραβῇτε τὰ δικαιώματα καὶ τὰ κρίματα, ἃ δέδωκα ὑμῖν, ἀπωλεῖα ἀπολείσθε· τοῦτο γὰρ ἡ ζωὴ ἡ μακρότης τῶν ἡμερῶν σου, τὸ ἀγαπᾶν Κύριον τὸν Θεόν σου. Πά-

A post hæc eam quæ est in longitudinem. Quod enim restat signum, est unitas, ut ita dicam, habens situm. A qua si tollamus situm, intelligitur unitas. Si ergo, ablatis omnibus quæ adsunt corporibus, et iis quæ dicuntur incorporea, nos ipsos projecerimus in Christi magnitudinem; et inde in ejus immensitatem sanctitate processerimus, ad intelligentiam omnipotentis utcumque perveniemus, non ita tamen ut quod est, sed quod non est cognoscamus. Figura autem et motus, vel status, vel sedes, vel locus, vel dextra, vel sinistra, de Patre universorum ne sunt quidem cogitanda; etiamsi hæc de ipso scripta sint; sed quid significet unumquodque eorum, ostendetur suo loco. Non est ergo prima causa in loco, sed supra locum et tempus et nomen et intelligentiam. Propterea Moyses quoque dicit: *Ostende mihi teipsum*¹³, evidentissime innuens Deum non posse doceri, nec verbis exprimi ab hominibus, sed sola ea quæ ab ipso proficiscitur posse potestate cognosci. Inquisitio enim obscura et cæca; gratia autem cognitionis est ab ipso per Filium. Apertissime autem Salomon nobis feret testimonium, dicens: *Prudentia hominis non est in me, Deus autem dat mihi sapientiam, scio autem sancta*¹⁴. Jam vero divinam providentiam allegorice Moyses 249 nominavit *lignum vitæ* quod plantatum fuit in paradiso¹⁵: qui quidem paradisos potest etiam esse mundus, in quo orta sunt omnia quæ processere ex creatione. In eo et Logos floruit et fructum tulit *caro factus*, et eos qui ejus *benignitatem gustarent* vivificavit, quoniam nec absque ligno nobis venit in cognitionem. Suspensa enim est vita nostra ad fidem nostram. Porro autem Solomon quoque rursus dicit: *Arbor est immortalitatis iis qui ipsam apprehendunt*¹⁶. Et ideo dicit: *Ecce do ante faciem tuam vitam et mortem, diligere Dominum Deum, et ambulare in viis ejus, et audire vocem ejus, et credere vitæ. Sin autem transgressi fueritis justificationes et judicia quæ dedi vobis, perditione perdemini. Hoc enim est vita et longitudo dierum tuorum, diligere Dominum Deum tuum*¹⁷. Rursus: Abraham

✠ P. 690 ED. POTTER, 583 ED. PARIS. ¹³ Exod. xxxiii, 18. ¹⁴ Prov. xxx, 2. ¹⁵ Gen. ii, 9. ¹⁶ Prov. iii, 18. ¹⁷ Deut. xxx, 15, 16 seq.

(69) *Σημεῖον*. Hoc est, punctum. Nam corpus, sublatâ trina dimensione, sit punctum. Eadem voce alibi utitur Clemens, et alii perinde auctores.

(70) *Ἀποβρίψωμεν*. Ms. Paris. non male, ἐπιβρίψωμεν.

(71) *Ἀμηγέτη*. Ms. Paris. ἀμηγέτη.

(72) *Οὐχ ὅ ἐστιν, ὃ δὲ μὴ ἐστι*. Cicero: *Utinam tam facile possem rerum invenire, quam falsa refutare*. H.

(73) *Δηλοῦν*. Ms. Paris. δῆλον, mendose.

(74) *Ἀειδῆς*. His luceni afferent verba Philonis Judæi lib. *De nominum mutatione*, non procul ab initio: Μωϋσῆς οὖν ὁ τῆς αἰδοῦς φύσεως θεατῆς καὶ θεόπτης... πάντα διὰ πάντων ἐρσυνήσας ἐξήκει τὸν τρεπόμενον καὶ μόνον τηλαυγὺς ἰδεῖν. Ἐπεὶ δ' οὐδὲν εὐρίσκειν, ἀλλ' οὐδὲ ἐμπερῆ τινα ἰδεῖν τῶν ἐλπιζομένων· τὴν ἀπὸ τῶν ἄλλων διδασκαλίαν ἀπογνοῦς, ἐπ' αὐτὸ καταφεύγει τὸ ζητούμενον, καὶ δέχεται λέγων· *Ἐμφάνισόν μοι σεαυτὸν*. Quapropter Moyses ina-

D spectabilis naturæ spectator Deique inspector omnia per omnia scrutatus, ter expetitur solumque cernere perspicue quærebat. Et cum nihil reperisset, ac ne formam quidem ullam, quæ referret ea quæ sperabai, abjecta spe doctrinam ejusmodi percipiendi ab aliis, ad illud ipsum se recepit, quod indagabat, atque hac utitur precatione: Ostende mihi teipsum.

(75) *Ὁ Λόγος*. Respicit Joan. i, 14: *Ὁ Λόγος σὰρεξ ἐγένετο*. Hein, 1 Pet. ii, 3: *εἰπερ ἐγίνεσθαι ὅτι χρηστὸς ὁ Κύριος*.

(76) *Δένδρον*. Sap. vi, 4: *ρίζα ἀθανασίας*. A. Sylburg. Putabant Hervetus et Sylburgius Clementem respicere Sap. iii, 4: *Εἰδέναι τὸ κράτος σου, ρίζα ἀθανασίας*. Sed recitat Prov. iii, 18, ubi de sapientia agens Solomon dicit: *ξύλον ζωῆς ἐστὶ πασι τοῖς ἀντεχομένοις αὐτῆς*.

(77) *Ἰδοὺ δ*. Hæc citavit Clemens ex Deut. xxx, 15, 16 et seq., verbis paulum mutatis. Priori eorum parti paria occurrunt Ecclesiastici cap. xv, 17 et alibi.

Perfecta enim est omni ex parte absoluta oblatio, et rarum pro nobis Christus est sacrificium. Et quod Servatorem ipsum nescius dicat, planum faciet, subjungens :

*Tu enim in cælestibus
Sceptrum Jovis tractans,
Terrestrium autem, o Dis, es imperii particeps.*

Deinde dicit aperte :

*Mitte quidem lucem, animas virorum
Scire volentium certamina
Undenam germinaverint : quænam radix malorum,
Et quemnam ex beatis, cum exposuerint,
Invenire possit quies laborum.*

Non abs re ergo in mysteriis quoque quæ fiunt apud Græcos, primum ✕ locum tenent lustrationes, sicut etiam apud barbaros lavacrum. Post hæc autem sunt parva mysteria, quæ habent aliquod fundamentum doctrinæ et præparationis futurorum. In magnis autem de universis non restat amplius discere, sed contemplari et mente comprehendere et naturam et res ipsas. Accipimus autem expiandi quidem modum, confessione, contemplandi autem, resolutione, procedentes ad primam intelligentiam per resolutionem, ex iis quæ sunt ei subjecta ducentes initium, abstrahentes quidem a corpore qualitates naturales, circumcidentes autem eam quæ est in profundum dimensionem ; et deinde eam quæ est in latitudinem,

✕ P. 689 ED. POTTER, 582 ED. PARIS.

totosque se ad eorum voluntatem referebant, in arbitrio ipsorum ponentes, ut e multis id nomen audiscerent, quo magis delectarentur suæque insectiæ ignoscerent. Hoc fecit Catullus in Hymno in Dianam ; cum enim eam pluribus nominibus vocasset, addit, *Sis quocunque tibi placet sancta nomine* : et Euripides cujus locus citatur a Clemente lib. v Strom., et Socrates in Philebo : Καὶ νῦν τὴν Ἀφροδίτην ὅπῃ ἐκείνη φίλον, ταύτῃ προσαγορεύω. COLLECT. — Hos versus hoc modo emendavit et in ordinem digessit Grotius in excerptis ex incertis Euripidis tragædiis p. 431 :

*Σοὶ τῶν πάντων μεδέοντι χοῖρ
Πέλαγον τε γέρω, Ζεὺς εἴτ' Ἀἰθρῆς
Ὀνομαζόμενος στέργεις· σὺ δέ μοι
Θυσίαν ἀπορον παγκυπρία
Δέξαι πλήρη προχύτης τε.
Σὺ γὰρ ἐν τε θεοῖς τοῖς οὐρανίδαις
Σκηπτρον τὸ Διὸς μεταχειρίζω,
Χθονίω δ' Ἀθρῆ μετέχεις ἀρχῆς.
Πέμψον μὲν εὖ ψυχαῖς ἀνέρων,
Ταῖς βουλομέναις ἄλλους προμαθεῖν
Πόθεν ἔβλαστον, τίς ῥίζα κακῶν
Τίτι δέ μοι μακάρων εὖ θυσιόμενος
Εὐρεῖν μόχθων ἀνάπαυλιν.
Tibi cunctiorum domino vinum
Salsamque molam fero, seu Ditis
Tu sive Jovis nomine gaudes.
Cunctis larga defusa manu
De frugibus accipe dona.
Tu namque deos superos inter
Sceptrum tractas sublime Jovis,
Idem regnum terrestre teneas.
Tu lucem animis infunde virum,
Qui scire volunt, quo nata mentis
Luctu sit ortu, quæ causa mali,
Cui cælicolum rite litando
Requiem sit habere laborum.*

(61) Χθονίω. Rectius Χθονίω δ' Ἀθρῆ, et seq. v. ψυχᾶς ἀνέρων, animos attollens. SYLVBURG.

(62) Ἐκθυσιόμενος. Forte ἐκθυσιόμενος. LOWTH.

Ἄ Ὀλοκάρπωμα γὰρ ὑπὲρ ἡμῶν καὶ ἀπορον θῆμα ὁ Χριστός. Καὶ ὅτι τὴν Σωτῆρα αὐτὸν οὐκ εἰδώς λέγει, σαφὲς ποιήσει ἐπάγων·

*Σὺ γὰρ ἐν τε θεοῖς τοῖς οὐρανίδαις
Σκηπτρον τὸ Διὸς μεταχειρίζω,
Χθονίω (61) τ' Ἀθρῆ μετέχεις ἀρχῆς.*

Ἐπειτα ἀντικρὺς λέγει·

*Πέμψον μὲν εὖ ψυχᾶς ἀνέρων
Τοῖς βουλομένοις ἄλλους προμαθεῖν
Πόθεν ἔβλαστον, τίς ῥίζα κακῶν,
Τίνα δὲ μακάρων ἐκθυσιόμενος (62)
Εὐρεῖν (63) μόχθων ἀνάπαυλιν.*

Οὐκ ἀπεικόντως ἔρα καὶ τῶν μυστηρίων (64) τῶν παρ' Ἑλλήσιν ἔρχει μὲν τὰ καθάρσια, καθάπερ καὶ τοῖς βαρβάροις (65) τὸ λουτρόν· μετὰ ταῦτα δ' ἐστὶ τὰ μικρὰ μυστήρια, διδασκαλίας τινὰ ὑποθεσιν ἔχοντα καὶ προπαρασκευῆς (66) τῶν μελλόντων· τὰ δὲ μεγάλα, περὶ τῶν συμπάντων, οὐ μανθάνειν ἐστὶ ὑπολείπεται, ἐποπτεύειν δὲ, καὶ περινοεῖν τὴν τε φύσιν καὶ τὰ πράγματα. Λάβοιμεν δ' ἂν τὸν μὲν καθαρτικὸν τρόπον, ὁμολογίᾳ (67), τὸν δὲ ἐποπτικὸν ἀναλύσει (68), ἐπὶ τὴν πρώτην νόησιν προχωροῦντες δι' ἀναλύσεως, ἐκ τῶν ὑποκειμένων αὐτῷ τὴν ἀρχὴν ποιούμενοι, ἀφελόντες μὲν τοῦ σώματος τὰς φυσικὰς ποιότητας, περιελόντες δὲ τὴν εἰς τὸ βάθος διάστασιν· εἴτα, τὴν εἰς τὸ πλάτος καὶ

— Conjecturam hanc firmat ms. Paris.

(63) Εὐρεῖν. Post εὐρεῖν desiderari videtur εἴη, vel simile aliquid verbum. SYLVBURG.

(64) Μυστήρια. Cereris Eleusiniæ mysteria intelligit, quæ passim apud auctores κατ' ἐξοχὴν dicta sunt μυστήρια. Eorum dignitatem indicant hæc Aristotelis verba Rhetor. I. II, c. 24 : Τὰ μυστήρια πασῶν τιμωτάτῃ τελετῇ. *Mysteria sunt omnium honoratissima festivitatis.* Initiandi variis purgationibus præparabantur. Sopater *De divinis quæst.* : Μέλλων δὲ τοῖς καθάρσιος τοῖς πρὸ τῆς τελετῆς ἐντυγχάνειν, ἐκάλουν εὐδαίμονα ἑμαυτὸν. *Ad lustrationes vero solitas ante initia accessurus, vocabam me beatum.* Meminerunt etiam alii quamplurimi. *Minora quædam mysteria discebant, qui majoribus initiari cupiebant.* Scholiastes Aristophanis *Plut.* act. IV, sc. 2, vers. 23 : Ἔστι τὰ μικρὰ (μυστήρια) ὥστερ προκάθαρσις καὶ προάγνευσις τῶν μεγάλων. *Sunt parva mysteria tanquam prævia purgatio et purificatio ad majora.* Hinc petita Marini allusio in *Vita Procli* : Ἀγθέντα δὲ διὰ τούτων ἱκανῶς ὥστερ τινῶν προτελετῶν, καὶ μικρῶν μυστηρίων εἰς τὴν Ἠλάτωνος ἦγει μυσταγωγίαν ἐν τάξει, καὶ οὐκ ὑπερβάθμιον πόδα, κατὰ τὸ λόγιον, τείνωντα· καὶ τὰς παρ' ἐκείνων θείας τελετὰς ἐποπτεύειν ἐπολεῖ. *Deductum vero quantum satis erat, per illa veluti per quasdam præparationes sacras et parva mysteria, ad Platonis duxit mystagogiam ordine et immodicum progressum, juxta oraculum, intendentem : et quæ apud illum vere divinæ exstant institutiones contemplari faciebat.*

(65) Βαρβάροις. I. e. Christianis. *Lavacrum vocat baptismum, τὸ λουτρόν παλιγγενεσίας.* Tit. III, 5.

(66) Προπαρασκευῆς. Non minus apte legeris προπαρασκευῆν accus. casu. SYLVBURG.

(67) Ὁμολογίᾳ. Eorum, qui ad Christi sacramentum accedebant, confessionem comparat lustrationi quæ Gentilium mysteriis præmitti solebat.

(68) Ἀναλύσει. Nempe resolutionis methodo, qua a posterioribus ad priora progredimur. Huic contraria est σύνθεσις, quæ a primis et simplicissimis incipiens, ad ea progreditur quæ ex his composita.

καὶ τοῖς τὴν εἰς τὸ μήκος. Τὸ γὰρ ὑπολειφθέν ἐστὶ σημεῖον (69) μονάς, ὡς εἰπεῖν, θέσιν ἔχουσα· ἥ ἐὰν περιέλωμεν τὴν θέσιν, νοεῖται μονάς. Εἰ τοίνυν, ἀφελόντες πάντα ὅσα πρόσεστι τοῖς σώμασι, καὶ τοῖς λεγομένοις ἀσωμάτοις, ἀποβρίβωμεν (70) ἑαυτοὺς εἰς τὸ μέγεθος τοῦ Χριστοῦ· κάκειθεν εἰς τὸ ἀχανές ἀγιότητι περιείωμεν, τῇ νοήσει τοῦ παντοκράτορος ἀμηγέπη (71) προσάγοιμεν, οὐχ ὃ ἐστίν, ὃ δὲ μὴ ἐστὶ (72) γνωρίσαντες· σχῆμα δὲ καὶ κίνησιν, ἣ στάσιν, ἣ θρόνον, ἣ τόπον, ἣ δεξιὰ, ἣ ἀριστερὰ, τοῦ τῶν ὅλων Πατρὸς οὐδ' ὅπως ἐνοητέον, καίτοι καὶ ταῦτα γέγραπται· ἀλλ' ὃ βούλεται δηλοῦν (73) αὐτῶν ἕκαστον, κατὰ τὸν οἰκεῖον ἐπιδειχθήσεται τόπον. Οὐκ οὖν ἐν τόπῳ τὸ πρῶτον αἵτιον, ἀλλ' ὑπεράνω, καὶ ὑψῶς, καὶ χρόνον, καὶ ὀνόματι, καὶ νοήσεως. Διὰ τοῦτο, καὶ ὁ Μωϋσῆς φησὶν, *Ἐμφάνισόν μοι σαυτὸν*, ἐναργέστατα αἰνισσόμενος, μὴ εἶναι διδασκτὸν πρὸς ἀνθρώπων, μηδὲ ῥητὸν τὸν Θεόν, ἀλλ' ἣ μόνη τῇ παρ' αὐτοῦ δυνάμει γνωστόν· ἣ μὲν γὰρ ζήτησις ἀειδής (74) καὶ ἀόρατος, ἣ χάρις δὲ τῆς γνώσεως παρ' αὐτοῦ διὰ τοῦ Υἱοῦ. Σαφέστατα δὲ ὁ Σολομὼν μαρτυρήσει ἡμῖν ὡδὲ πως λέγων· *Φρόνησις ἀνθρώπου οὐκ ἐστὶν ἐν ἐμοί, Θεὸς δὲ δίδωσέ μοι σοφίαν*· ἄγρια δὲ ἐπιστάται. Αὐτίκα τὴν φρόνησιν θεῖαν ἀλληγορῶν ὁ Μωϋσῆς, *Ξύλον ζωῆς ὠνόμασεν, ἐν τῷ παραδείσῳ πεφυτευμένον*· ὃς δὴ παράδεισος καὶ κόσμος εἶναι δύναται, ἐν ᾧ πέφυκεν τὰ ἐκ δημιουργίας ἅπαντα. Ἐν τούτῳ καὶ ὁ Λόγος (75) ἠνθρῆσε καὶ ἐκαρποφόρησε σὰρξ γενόμενος, καὶ τοὺς γευσάμενους τῆς χρηστότητος αὐτοῦ ἐζωοποίησεν· ἐπεὶ μηδὲ ἀνευ τοῦ ξύλου εἰς γῶσιν ἡμῖν ἀτίεται· ἐκρεμάσθη γὰρ ἡ ζωὴ ἡμῶν εἰς πίστιν ἡμῶν. Καὶ ὁ γε Σολομὼν πάλιν φησὶ· *Δένδρον (76) ἀθανασίας ἐστὶ τοῖς ἀντεχομένοις αὐτῆς*. Διὰ τοῦτο λέγει· *Ἰδοὺ δίδωμι (77) πρὸ προσώπου σου τὴν ζωὴν καὶ τὸν θάνατον, τὸ ἀγαπᾶν Κύριον τὸν Θεόν, καὶ πορεύεσθαι ἐν ταῖς ὁδοῖς αὐτοῦ καὶ τῆς φωτῆς αὐτοῦ ἀκούειν, καὶ πιστεῦειν τῇ ζωῇ*. *Ἐὰν δὲ παραβῇτε τὰ δικαιώματα καὶ τὰ κρίματα, ἃ δέδωκα ὑμῖν, ἀπωλεῖα ἀπολείσθε*· τοῦτο γὰρ ἡ ζωὴ ἡ μακρότης τῶν ἡμερῶν σου, τὸ ἀγαπᾶν Κύριον τὸν Θεόν σου. Πά-

✠ P. 690 ED. POTTER, 583 ED. PARIS. ¹³ Exod. xxxiii, 18. ¹⁴ Prov. xxx, 2. ¹⁵ Gen. ii, 9. ¹⁶ Prov. iii, 18. ¹⁷ Deut. xxx, 15, 16 seq.

(69) *Σημεῖον*. Hoc est, punctum. Nam corpus, sublata trina dimensione, sit punctum. Eadem voce aibi utitur Clemens, et alii perinde auctores.

(70) *Ἀποβρίβωμεν*. Ms. Paris. non male, ἐπιβρίβωμεν.

(71) *Ἀμηγέπη*. Ms. Paris. ἀμηγέπη.

(72) *Οὐχ ὃ ἐστίν, ὃ δὲ μὴ ἐστὶ*. Cicero: Utinam tam facile possem verum invenire, quam falsa refutare. H.

(73) *Δηλοῦν*. Ms. Paris. ὅλον, mendose.

(74) *Ἀσιδής*. His lucem afferent verba Philonis Judæi lib. *De nominum mutatione*, non procul ab initio: Μωϋσῆς οὖν ὁ τῆς ἀειδούς φύσεως θεατῆς καὶ θεόπτης... πάντα διὰ πάντων ἐρευνήσας ἐξήκει τὸν τριπόδητον καὶ μόνον τηλαυγῶς ἰδεῖν. Ἐπειδ' οὐδὲν ὑπὸ ῥησιν, ἀλλ' οὐδὲ ἐμφερῆ τινα ἰδεῖν τῶν ἐλπίζομένων· τὴν ἀπὸ τῶν ἄλλων διδασκαλίαν ἀπογνοῦς, ἐπ' αὐτὸ καταφεύγει τὸ ζητούμενον, καὶ δεῖται λέγων· *Ἐμφάνισόν μοι σαυτὸν*. Quapropter Moyses ina-

A post hæc eam quæ est in longitudinem. Quod enim restat signum, est unitas, ut ita dicam, habens situm. A qua si tollamus situm, intelligitur unitas. Si ergo, ablatis omnibus quæ adsunt corporibus, et iis quæ dicuntur incorporea, nos ipsos projecerimus in Christi magnitudinem; et inde in ejus immensitatem sanctitate processerimus, ad intelligentiam omnipotentis utcunque perveniamus, non ita tamen ut quod est, sed quod non est cognoscamus. Figura autem et motus, vel status, vel sedes, vel locus, vel dextra, vel sinistra, de Patre universorum ne sunt quidem cogitanda; etiamsi hæc de ipso scripta sint; sed quid significet unumquodque eorum, ostendetur suo loco. Non est ergo prima causa in loco, sed supra locum et tempus et nomen et intelligentiam. Propterea Moyses quoque dicit: *Ostende mihi teipsum* ¹³, evidentissime innuens Deum non posse doceri, nec verbis exprimi ab hominibus, sed sola ea quæ ab ipso profisciscitur posse potestate cognosci. Inquisitio enim obscura et cæca; gratia autem cognitionis est ab ipso per Filium. Apertissime autem Salomon nobis feret testimonium, dicens: *Prudentia hominis non est in me, Deus autem dat mihi sapientiam, scio autem sancta* ¹⁴. Jam vero divinam providentiam allegorice Moyses

249 nominavit *lignum vitæ* quod plantatum fuit in paradiso ¹⁵: qui quidem paradisos potest etiam esse mundus, in quo orta sunt omnia quæ processere ex creatione. In eo et Logos floruit et fructum tulit *caro factus*, et eos qui ejus *benignitatem gustarunt* vivificavit, quoniam nec absque ligno nobis venit in cognitionem. Suspensa enim est vita nostra ad fidem nostram. Porro autem Solomon quoque rursus dicit: *Arbor est immortalitatis iis qui ipsam apprehendunt* ¹⁶. Et ideo dicit: *Ecce do ante faciem tuam vitam et mortem, diligere Dominum Deum, et ambulare in viis ejus, et audire vocem ejus, et credere vitæ*. Sin autem transgressi fueritis justificationes et judicia quæ dedi vobis, perditione perdemini. Hoc enim est vita et longitudo dierum tuorum, diligere Dominum Deum tuum ¹⁷. Rursus: Abraham

D spectabilis naturæ spectator Deique inspector omnia per omnia scrutatus, ter expetitum solumque cernere perspicue quærebat. Et cum nihil reperisset, ac ne formam quidem ullam, quæ referret ea quæ sperabatur, abjecta spe doctrinam ejusmodi percipiendi ab aliis, ad illud ipsum se recepit, quod indagabat, atque hac utitur preceatione: Ostende mihi teipsum.

(75) *Ὁ Λόγος*. Respicit Joan. i, 14: *Ὁ Λόγος σὰρξ ἐγένετο*. Hein, 1 Pet. ii, 3: *ἐπερ θευσσασθε δτι χρῆστος ὁ Κύριος*.

(76) *Δένδρον*. Sap. vi, 4: *ῥίζα ἀθανασίας*. A. Sylburg. Putabant Hervetus et Sylburgius Clementem respicere Sap. iii, 4: *Εἰδέναι τὸ κρᾶτος σου, ῥίζα ἀθανασίας*. Sed recitat Prov. iii, 18, ubi de sapientia agens Solomon dicit: *Ξύλον ζωῆς ἐστὶ πᾶσι τοῖς ἀντεχομένοις αὐτῆς*.

(77) *Ἰδοὺ δ*. Hæc citavit Clemens ex Deut. xxx, 15, 16 et seq., verbis paulum mutatis. Priori eorum parti paria occurrunt Ecclesiastici cap. xv, 17 et alibi.

cum venisset in locum quem dixit ei Deus, tertio die A
suspiciens videt locum eminus ¹⁸. Nam primus quidem dies est qui sit per aspectum rerum pulchrarum; secundus est optimæ animæ desiderium; tertio vero mens perspicit spiritualia, apertis ejus oculis a magistro, qui die tertio resurrexit. Possunt etiam tres dies accipi pro mysterio signaculi, per quod, is qui vere est Deus, creditur. Inde *eminus videt locum*; est enim Dei regio captu difficilis; quem appellavit Plato *idearum regionem*, cum a Moyse eum accepisset esse locum, ut qui omnia et universa contineat. Merito autem eminus videtur ab Abraham, propterea quod sit in generatione, et per angelum continenter initiatur. Hinc Apostolus: *Videmus nunc, inquit, tanquam per speculum, tunc autem facie ad faciem* ¹⁹, nempe per solas illas puras et incorporeas mentis applicationes. Fieri autem potest ut quis in disserendo de Deo, divinzel, si aggre diatur per rationem absque omnibus sensibus, contendere ad id quod est unumquodque, et ab iis quæ sunt non prius discedere, quam transcendens ea quæ id supereminent, id quod est bonum, ipsa apprehenderit intelligentia, versans in ipso fine ejus quod potest apprehendi intelligentia, ex Platonis sententia. Rursus Moyses non permittens aras et delubra multis in locis construi, uno Dei templo exstructo, et unigenitum esse mundum, ut ait Basilides, et unum quod non videtur Basilidi, Deum annuntia vit; et quoniam eum qui comprehendere non potest, loco non comprehendit gnosticus ille Moyses, in templo ✕ nullum posuit colendum simulacrum; Deum sub aspectum non cadere, et circumscribi non posse significans, ad Dei autem notitiam Hebræos utcunque adducens, per honorem ejus quod est in templo nominis. Quin etiam verbum prohibens et sanorum constructiones, et omnia sacrificia, omnipotentem non esse in aliquo innuit, per ea, quæ dicit: *Quam domum ædificabitis mihi, inquit Dominus? Cælum mihi est sedes* ²⁰, et quæ deinceps consequuntur. Et de sacrificiis similiter: *Sanguinem taurorum, et adipem agnorum nolo* ²¹, et quæ post hæc per prophetam prohibet Spiritus Domini. Pulcherrime igitur his quoque Euripides adstipulatur, scribens: *Quenam domus sit, fabri facta quæ manu, Qua contineri possit immensus Deus?*

✕ P. 691 ED. POTTER. 584 ED. PARIS. ¹⁸ Gen. xxii, 5, 4. ¹⁹ I Cor. xiii, 12. ²⁰ Isa. lxxvi, 1. ²¹ Psal. l, 13.

(78) Ἡ ψυχῆς ἀρίστης ἐπιθ. H. ms. ἡ τῆς ψυχῆς ἀρίστη ἐπιθ. SYLBURG.

(79) Διαβολὰς ὀμμάτων. Similis phrasis occurrit Ephes. i, 18: Περῶτισμένους τοὺς ὀφθαλμοὺς τῆς διαβολᾶς ἡμῶν.

(80) Σφραγίδος. Sigilli, nempe baptismalis, quod recipientes, fidem in tres personas divinas profitentur; unde et in aquam ter immergi antiquitus solebani.

(81) Βλέπομεν γ. I Cor. xiii: Βλέπομεν γὰρ ἄρτι δι' ἐσόπτρου.

(82) Ὑπερκεῖμενα. Vide p. 531, edit. Paris. LOWITH.

(83) Κατήγγελε. Κατήγγελε ferri potest: si quis

λιν· Ὁ Ἀδραάμ ἐλθὼν εἰς τὸν τόπον, ὃν εἶπεν αὐτῷ ὁ θεός, τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ, ἀναβλέψας, ὁρᾷ τὸν τόπον μακρόθεν. Πρώτῃ μὲν γὰρ ἡ δι' ὁλως τῶν καλῶν ἡμέρα, δευτέρα δὲ, ἡ ψυχῆς ἀρίστης ἐπιθυμία (78)· τῇ τρίτῃ δὲ ὁ νοῦς τὰ πνευματικὰ διορᾷ, διοιχθέντων τῶν τῆς διανοίας ὀμμάτων (79) πρὸς τοῦ τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ διαναστάντος διδασκάλου. Εἶπεν δ' ἂν καὶ αἱ τρεῖς ἡμέραι τῆς σφραγίδος (80) μυστηρίον, δι' ἧς ὁ τῷ ὄντι πιστεύεται θεός. Μακρόθεν οὖν ἀκολουθῶς ὁρᾷ τὸν τόπον· δυσάλωτος γὰρ ἡ χώρα τοῦ θεοῦ· ὃν χώραν ἰδεῖν ὁ Πλάτων χέκληκεν, παρὰ Μουσεῶς λαθὼν τόπον εἶναι αὐτόν, ὡς τῶν ἀπάντων, καὶ τῶν ὄλων περιεκτικόν. Ἀτὰρ εἰκότως πόρρωθεν ὁρᾶται τῷ Ἀδραάμ, διὰ τὸ ἐν γενέσει εἶναι· καὶ δι' ἀγγέλου προσεχῶς μυσταγωγεῖται. Ἐντεῦθεν ὁ Β Ἀπόστολος, Βλέπομεν (81) νῦν ὡς δι' ἐσόπτρου, φησί· τότε δὲ πρόσωπον πρὸς πρόσωπον, κατὰ μόνας ἐκείνας τὰς ἀκραιφνεῖς, καὶ ἀσωμάτους τῆς διανοίας ἐπιβολὰς. Δυνατὸν δὲ καὶ τῷ διαλέγεσθαι τὸ καταμαντεύεσθαι τοῦ θεοῦ, ἐὰν ἐπιχειρῇ τις ἀνευ πασῶν τῶν αἰσθητῶν διὰ τοῦ λόγου ἐπ' αὐτὸ, ὃ ἐστὶν ἕκαστον, ὁρμᾶν, καὶ μὴ ἀποστατεῖν τῶν ὄντων πρὶν ἐπαναβαλεῖν ἐπὶ τὰ ὑπερκεῖμενα (82) αὐτῷ, ὃ ἐστὶν ἀγαθόν, αὐτῇ νοήσει λάβῃ, ἐπ' αὐτῷ γινώμενος τῷ τοῦ νοητοῦ τέλει, κατὰ Πλάτωνα. Πάλιν ὁ Μωυσεῖς οὐκ ἐπιτρέπων βωμοὺς καὶ τεμένη πολλοῦ κατασκευάζεσθαι, ἔνα δ' οὖν νεῶν ἰδρυσάμενος τοῦ θεοῦ, μονογενῆ τε κόσμον, ὡς φησὶν ὁ Βασιλεὺς, καὶ τὸν ἔνα, ὡς οὐκ ἔτι τῷ Βασιλεῖδι δοκεῖ, κατήγγελε (83) θεόν. Καὶ ὅτι οὐ περιλαμβάνει τόπω τὸ ἀπεριληπτόν ὁ γνωστικὸς Μωυσεῖς, ἀφιδρυμα οὐδὲν ἀνέθηκεν εἰς τὸν νεῶν, σεβάσιμον· ἀόρατον καὶ ἀπερίγραφον δηλῶν εἶναι τὸν θεόν, προσάγων δὲ ἀμυγέπη (84) εἰς ἐννοίαν τοῦ θεοῦ τοὺς Ἑβραίους διὰ τῆς τιμῆς τοῦ κατὰ τὸν νεῶν ὀνόματος. Ἀλλὰ γοῦν κωλύων ὁ λόγος τὰς τε τῶν ἱερῶν κατασκευὰς καὶ τὰς θυσίας ἀπάσας, τὸ μὴ ἐν τινι εἶναι τὸν παντοκράτορα αἰνίσσεται, δι' ὧν φησί· Ποῖον οἶκον οἰκοδομήσετέ μοι (85); λέγει Κύριος. Ὁ οὐρανὸς μοι βρόχος, καὶ τὰ ἑξῆς. Περὶ τε τῶν θυσιῶν ὁμοίως· Αἷμα (86) ταύρων καὶ στέαρ ἀρνῶν οὐ βούλομαι· καὶ ὅσα ἐπὶ τοῦτοις διὰ τοῦ προφήτου τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἀπαγορεύει. Παγκάλως τοίνυν καὶ ὁ Εὐριπίδης συνῆδει τοῦτοις γράφων· D Ποῖος (87) δ' ἂν οἶκος, τεκτόνων πλασθεὶς ὕπο, Δέμας τὸ θεῖον περιβάλοι (88) τοίχων πτυχαῖς;

tamen i aor. κατήγγελε malit, per me licet. SYLB. (84) Ἀμυγέπη. Ms. Paris. ἀμυγέπη, f. ἀμυγέπη Montef.

(85) Μοι. Bibl. Græc. μου, ubi etiam sententia quæ huic est posterior priorem locum occupat.

(86) Αἷμα. Ps. xlix, 14: Μὴ γάρτοι κρέα ταύρων, ἢ αἷμι τράγων πλομαι;

(87) Ποῖος. Exstat in Euripide inter fragmenta incertæ tragædiæ vers. 219, et in Grotii excerptis p. 425.

(88) Περιβάλοι. Hoc recte substituit Grotius pro περιβάλλοι, ejusque emendationem firmat ius. Paris.

Καὶ ἐπὶ τῶν θυσιῶν ὡσαύτως λέγει·

Οὐ δαῖται (89) γὰρ ὁ θεός, εἴπερ ἔστ' ὀρθῶς θεός,
... δοιδῶν οἷδε δύστηνοι λόγοι.

Οὐ γὰρ χρεῖας (90) ἔσκεν ὁ θεός πεποίηκεν (91)
τὸν κόσμον, ἵνα τιμὰς πρὸς τε ἀνθρώπων, καὶ
πρὸς θεῶν τῶν ἄλλων καὶ δαιμόνων, φησὶ ὁ Πλά-
των, καρποῖτο, οἷον πρόσδοτον τινα ἀπὸ τῆς γενέ-
σεως ἀρνύμενος, παρὰ μὲν ἡμῶν, κακρούς· παρὰ
δὲ θεῶν καὶ δαιμόνων τὰς οικίας λειτουργίας.
Διδασκαλικώτατα ἄρα ὁ Παῦλος ἐν ταῖς Πράξεσι τῶν
ἀποστόλων· Ὁ θεός ὁ ποιήσας τὸν κόσμον, φησὶ,
καὶ πάντα τὰ ἐν αὐτῷ, οὗτος οὐρανοῦ καὶ γῆς
Κύριος ὑπάρχων, οὐκ ἐν χειροποιήτοις ναοῖς κα-
τοικεῖ· οὐδὲ ὑπὸ χειρῶν ἀνθρώπων (92) θερα-
πεύεται, προσδεόμενός τινας, αὐτὸς διδούς πᾶσι
πνοήν καὶ ζωήν, καὶ τὰ πάντα. Λέγει δὲ καὶ Ζή-
νων, ὁ τῆς Στωϊκῆς φιλοσοφίας αἰρέσεως, ἐν τῷ τῆς
Πολιτείας βιβλίῳ, μῆτε ναοὺς δεῖν ποιεῖν, μῆτε
ἀγάλματα· μηδὲν γὰρ εἶναι τῶν θεῶν αἶψιν κα-
τασκευασμα. Καὶ γράφειν οὐ δέδιεν αὐταῖς λέξεσι
ταῖς· Ἱερὰ τε οἰκοδομεῖν οὐδὲν δεήσει· ἱερὸν γὰρ
μὴ πολλοῦ ἀξίον, καὶ ἄγιον οὐδὲν χρή νομίζειν·
οὐδὲν δὲ πολλοῦ ἀξίον, καὶ ἄγιον, οἰκοδόμων ἐρ-
γον καὶ βαναύσων. Εἰκότως οὖν καὶ (93) Πλάτων,
νῶν τῷ Θεῷ τὸν κόσμον εἰδώς, τοῖς πολίταις ἐναπ-
έδειξε χωρίον (94) τῆς πόλεως, ἵνα ἐμελλεν ἀνα-
κτισθαι αὐτοῖς τὰ εἰδωλα. Ἰδὲ δὲ ἀπέλιπε μηδὲν
κεκτῆσθαι θεῶν ἀγάλματα. Μηδεὶς οὖν ἕτερος (95),
φησὶν, ἱερὰ καθιερούτω θεοῖς. Χρυσὸς μὲν (96) γὰρ
καὶ ἀργυρὸς ἐν ἄλλαις τε πόλεσιν ἰδίῳ (97) καὶ
ἐν ἱεροῖς ἐστὶν ἐπιρρονον κτήμα· ἐλάφας δὲ,
ἀπολελοιπότος ψυχῇν σώματος, οὐκ εὐαγὲς (98)
ἀνάθημα· σίδηρος δὲ καὶ χαλκὸς πολέμων ὄργανα·
ξύλον δὲ μονόξυλον (99), ὃ τι ἄρ' ἐθέλη τις,

A Et de sacrificiis similiter :

Non his egebit, si modo est verus Deus,
... nugæ quæ poeticæ meræ.

Deus enim non fecit mundum utilitatis gratia, ut ho-
mines scilicet ab hominibus et ab aliis diis et dæmo-
nibus, inquit Plato, perciperet, veluti quoddam ven-
tigal accipiens a generatione; a nobis quidem fumos,
a diis autem et dæmonibus propria eorum munera oc-
ministeria. Appositissime ergo et efficacissime ad
docendum Paulus in Actis apostolorum : Deus, in-
quit, qui fecit mundum, et omnia quæ in eo sunt, is
cum sit Dominus cæli et terræ, non in manu factis
templis habitat, neque ab humanis manibus colitur
aliquo indigens, cum ipse det omnibus spiritum et
vitam et omnia¹¹. Dicit autem Zeno quoque auctor
sectæ stoicæ, in libro De republica : Neque oportere
templa facere, nec simulacra; nihil enim quod sit
compositum esse diis dignum. Nec veritus est hæc
his verbis scribere : Neque opus erit sana ædificare,
sanum enim non magni pretii, neque res sancta est
existimanda. Nullum autem magni pretii et sanctum
est ædificatorum opus et illiberalium opificum. Me-
rito ergo Plato quoque, sciens mundum esse Dei
templum, civibus ostendit locum civitatis, ubi eis
essent reponenda simulacra. Privatim autem prohi-
buit ut nemo haberet deorum simulacra. Nemo ergo
alius, inquit, diis templa consecret. Nam aurum
quidem et argentum, et in aliis civitatibus privatim,
et in templis, res est invidiosa : tum ebur ex inanimo
corpore extractum, haud satis castum donum Deo.
Jam ferrum et æs sunt instrumenta bellorum. Li-
gneum autem quodcumque quis voluerit uno e ligno
dedicato, itemque lapideum in templis communibus.
Merito ergo in magna epistola : Id namque nullk

✠ P. 692 ED. POTTER, 585 ED. PARIS.

¹¹ Act. xvii, 24, 25.

(89) Οὐ δαῖται. Ms. Paris. οὐ δαῖται corrupte.
Post versiculi hujusce finem deesse οὐδενός, recte
monuit Sylburgius, Ezech. Spanhemius Commen-
tario in Callimachi Hymn. in Jovem v. 60, pag. 26,
hæc scribit : « Inducitur Hercules ab Euripide, aniles
poetarum fabulas de illegitimis deorum amoribus,
similibus, quæ eos dedecent, factis sugillans, et de
quibus ait Hercules furens, 1556 :

... Δοιδῶν οἱ δύστηνοι λόγοι.

Et qui versus adducitur etiam, indicto tamen ubi
exstaret dramate, a Clemente Strom. lib. v, p. 584.
Cum eo qui apud Tragicum præcedit, sed qui ex
eodem ibi obiter emendandus, nempe,

Δαῖται γὰρ ὁ θεός, εἴπερ ἔστ' ὄντων θεός
οὐδενός.

Nam Deus, qui rerum quidem sit Deus, indiget

Nulla.

(90) Οὐ γὰρ χρ. Hæc a Theodoro bis in Θεραπ.
Gent. Affect. citantur, primo serm. 4, dein sub fi-
nem serm. 7, ubi ea Socrati tribuit, nempe Plato-
nico.

(91) Πεποίηκε. Ἐποίησε, Theod. serm. 7. Idem
μοι πικροῦς serm. : τιμὰς πρὸς ἀνθ. Dein, θεῶν ἄλ-
λων absque articulo τῶν.

(92) Ἀνθρώπων. Act. ἀνθρώπων, et μοι ζωήν
καὶ πνοήν, Bib.

(93) Εἰκότως οὖν καὶ. Ms. Paris. corrupte εἰκό-
τως οὖν καί.

(94) Χωρίον. Plato lib. x De legibus. paulo ante
finem : Ἐστὼ γὰρ νόμος δὲ τοῖς ζῴεσσι καί μενος

ἀπλῶς· Ἱερὰ μὴδ' εἰς ἐν ἰδίαις οἰκίαις ἐκτῆσθω. Θέειν
δ' ὅταν ἐπὶ νοῦν ἦ τι, πρὸς τὰ δημόσια ἔω θύσων.
Sit autem lex hujusmodi simpliciter cunctis imposita :
sacella nemo in privata domo habeat. Cum animum
quis ad sacrificium induxerit, ad publica sacrificia-
turus accedat. Locus autem Platonis, quem recitare
pergit Clemens, exstat lib. xii De legibus, pagg. 991,
992.

(95) Ἑτερος. Scribendum e Platone δευτέρως.
Ejus enim verba sunt hæc : Θεοῖσι δὲ ἀναθήματα
χρεῶν ἑμμετρα τὸν μέτριον ἄνδρα ἀνατιθέντα δωρεῖ-
σθαι. Γῇ μὲν οὖν καὶ ἐστὶ τὰ οἰκίσεως ἱερὰ πᾶσι
πάντων. Μηδεὶς οὖν δευτέρως ἱερὰ καθιερούτω θεοῖς.
Donaria diis moderata a moderatis hominibus offe-
rantur. Terra igitur et focus domiciliorum, templa
deorum omnium omnibus habeantur. Quocirca ne
quis iterum templa diis consecret.

(96) Χρυσὸς μὲν. Χρυσὸς ἔξ, Plato recte : Χρυ-
σός τε καὶ ἀργ. Theodoretus Θεραπ. γ', ubi hunc
locum citat.

(97) Ἐν ἄλλαις τε πόλεσιν ἰδίῳ. Verba ita ver-
tit Cicero De legibus : In urbibus et in fanis invi-
diosa res est; quasi legisset, ἄλλως τε ἐν πόλεσιν
ἰδίῳ. Lowth. — Malim cum ipso Platone hæc sic scri-
bere : Ἐν ἄλλαις τε πόλεσιν ἰδίῳ τε, καὶ ἐν ἱεροῖς· in
aliis urbibus cum privatim, tum etiam in templis.

(98) Εὐαγὲς. Εὐχερές Plat., εὐαγὲς Theodor. ex
Clemente scilicet hæc recitans.

(99) Σύλον δὲ μ. Theodoretus imperfecte : Σύ-
λωνα δὲ, ὃ τι ἂν ἐθέλη τις ἀνατιθέτω, καὶ ἐκ λίθου

pacto verbis exprimi potest quemadmodum cetera disciplinæ: sed ex diuturna circa id ipsum consuetudine vitæque ad ipsum conjunctione, subito tandem quasi ab igne micante lumen resurgens in anima jam seipsam alit. Annon hæc sunt similia iis quæ dicta sunt a 250 propheta Sophonia? Et assumpsit me spiritus, et sustulit in quintum cælum, et contemplabar angelos qui Domini vocabantur, et diadema eorum impositum in sancto Spiritu, et erat sedes uniuscujusque eorum septuplo major luce solis orientis, habitantes in templis salutis, et laudantes Deum ineffabilem, altissimum.

αὐτῶν ὁ θρόνος ἐπαπλάσιον φωτὸς ἡλίου ἀνταέλλοντας, οἰκούντας ἐν ναοῖς σωτηρίας, καὶ ὁμοῦντας θεὸν ἀρρήτων, ὁψιστον.

CAPUT XII.

Deum nec mente nec verbis comprehendere posse.

Patrem enim et effectorem hujus universi, et invenire est difficile, et cum inveneris, ut apud omnes eloquaris, nequit fieri. Verbis enim minime explicari potest, ut aliæ disciplinæ, veri amicus dicit Plato. Recte enim audierat quod sapientissimus Moyses montem ascendens per sanctam contemplationem, ad fastigium eorum quæ percipiuntur intelligentia, necessario prohibet ne totus populus secum ascendat. Et quando dicit Scriptura: Ingressus est autem Moyses in caliginem ubi erat Deus²⁵, hoc significat iis qui possunt intelligere, Deum nec esse spectabilem, nec verbis posse enuntiari. Caligo autem, scilicet hominum plurimorum incredulitas et ignorantia, splendori veritatis omnino officit. Et rursus Orpheus theologus cum ex eo adjutus dixisset:

✕ Unus perfectus per se, ex uno omnia facta,

✕ P. 693 ED. POTTER, 586 ED. PARIS.

πρὸς τὰ κ. Mox pro θέλῃ, ἐθέλῃ, Plat., et statim καὶ λίθου ὡσαύτως recte pro ὡς αὐτως καὶ λίθου.

(1) Μεγάλη ἐπ. Septima. Exstat autem locus a Clemente citatus p. 1288.

(2) Τά. Abest a Platone hæc particula; ubi mox, ἀλλὰ ἐκ πολλῆς συνοουσίας γιγνομένης.

(3) Καὶ ἀρέλ. Locum istum in Hebr. textu exstare negat Fr. Junius; imo ne Spiritus quidem mentionem apud Sophoniam: itaque ex apocryphis hæc, ut alia multa, citata videri. SYLBURG.

(4) Τὸν γὰρ πατ. Citantur ab aliis Patribus sæpe hæc verba Platonis in *Timæo*, quæ ita Latine vertit Cicero *De universitate*: Atque illum quidem quasi parentem hujus universitatis invenire difficile est, et cum jam inveneris, indicare in vulgus nefas. Proferuntur a Cyrillo hæc sola lib. i *contra Julianum*; at Theodoretus lib. ii et lib. iv *contra Græcos*, addit quæ hic etiam adjicit Clemens ex aliis fortasse locis Platonis: Neque enim hoc ita effabile homini sicuti cetera disciplinæ. Similis est sententia apud Mercurium Trismegistum citante Stobæo tit. 78, *De diis*, Θεὸν μὲν νοῦσαι χαλεπὸν, φράσαι δὲ ἀδύνατον. Τὸ γὰρ σώματον σώματι σημεῖναι ἀδύνατον. D. Cyrillus loco citato, ut quidem habet interpretes Latini: Deum intelligere difficile est, eloqui autem impossibile, si cui etiam intelligere possibile. Incorporare enim corpore significare impossibile. COLLECT. — Conf. superius *Protrept.*, p. 59, n. 2.

(5) Πητόν. Hoc ex septima Platonis epistola paulo

ἀνατιθέτω· ὡς αὐτῶ καὶ λίθου πρὸς τὰ κοινὰ ἱερὰ. Εἰκότως οὖν ἐν τῇ μεγάλῃ ἐπιστολῇ (1)· Πητόν γάρ, φησὶν, οὐδαμῶς ἐστὶν ὡς τὰ (2) ἄλλα μαθήματα· ἀλλὰ πολλῆς ξυνουσίας γιγνομένης περὶ τὸ πρᾶγμα αὐτὸ, καὶ τοῦ συζῆν ἐξέλκεται, ὅλον ἀπὸ πυρὸς πηδησαντος ἐξαφθὲν γῶς ἐν τῇ ψυχῇ γενόμενον, αὐτὸ ἐαυτὸ ἡδὴ τρέφει. Ἀρ' οὐχ ὁμοία ταῦτα τοῖς ὑπὸ Σοφονία λεγθεῖσι τοῦ προφήτου; Καὶ ἀνέλαβεν (3) με πνεῦμα, καὶ ἀνήνεγκέν με εἰς οὐρανὸν πέμπτον, καὶ ἐθεώρουν ἀγγέλους καλοῦμένους κυρλους· καὶ τὸ διὰ δῆμα αὐτῶν ἐπικείμενον ἐν Πνεύματι ἀγίῳ, καὶ ἦν ἐκύστου

Τὸν γὰρ πατέρα (4) καὶ ποιητὴν τοῦδε τοῦ παντὸς εὐρεῖν τς ἔργον, καὶ εὐρόντα εἰς πάντα ἐξείπειν ἀδύνατον. Πητόν (5) γὰρ οὐδαμῶς ἐστὶν ὡς τὰ ἄλλα μαθήματα, ὁ φιλαλήθης λέγει Πλάτων. Ἀκρίκοι γὰρ εἰ μάλα ὡς ὁ πάνσοφος Μωϋσῆς, εἰς τὸ ὅρος ἀνίων διὰ τὴν ἀγίαν θεωρίαν, ἐπὶ τὴν κορυφὴν τῶν νοητῶν ἀναγκαιῶς διαστέλλεται, μὴ τὸν πάντα λαὸν συναναβαίνειν ἐαυτῷ· καὶ ὅτ' ἂν λέγῃ ἡ Γραφή, Εἰσῆλθε (6) δὲ Μωϋσῆς εἰς τὸν γρόφον οὗ ἦν ὁ Θεός, τοῦτο δηλοῖ τοῖς συνιέντι δυναμένοις, ὡς ὁ Θεός ἀόρατός ἐστι καὶ ἀρρήτος. Γνόφος δὲ ὡς ἀλθῶς ἡ τῶν πολλῶν ἀπιστία τε καὶ ἄγνοια, τῇ αὐγῇ τῆς ἀληθείας ἐπιπροσθε φέρεται. Ὅρφεός τε αὖ ὁ θεολόγος ἐντεῦθεν ὠφελημένος (7), εἰπὼν

C Εἰς ἔστ' αὐτοτελὴς (8), ἐνὸς ἔκγονα πάντα τέτυκται,

²⁵ Exod. ix, 21.

superius citatum est.

(6) Εἰσῆλθε. Philo lib. *De mutatione nominum*, non procul a principio: Μωϋσῆς οὖν ὁ τῆς αἰδεῖς φύσεως θεατῆς καὶ θεόπτης (εἰς γὰρ τὸν γρόφον φασὶν αὐτὸν οἱ χρησμοὶ εἰσελθεῖν, τὴν ἀόρατον οὐσίαν αἰνιττόμενοι), πάντα διὰ πάντων ἐρευνήσας ἐξήτει τὸν τριπόθητον καὶ μόνον τηλαυγὸς ἰδεῖν. Quapropter Moyses, inaspectabilis naturæ spectator, Deique inspector (aiunt enim oracula ipsum in caliginem fuisse ingressum; ita subobscurè inaspectabilem essentiam designantes) omnia et cuncta scrutatus, ter expetitum solumque perspicue cernere quærebat. Cf. Nazianz. Orat. *Περὶ θεολογίας*, et Εἰς τὸ ἅγιον βάπτισμα.

(7) Ὁφελημένος. Cum ὠφελημένος subaudiendum ἐστίν, αὐτὸν pro εἰπὼν reponendum εἶπεν. SYLB. — Errat, ut nobis videtur, Sylburgius; participium enim εἰπὼν optime cum sequenti ἐπιφέρει construitur. EDIT. PATR.

(8) Εἰς ἔστ' αὐτοτ. Hæc jam protulit in *Protreptico*, 75: *Ex se unus genitus*. Ibi enim legitur εἰς ἔστ' αὐτογενής. At hic αὐτοτελής, ut et apud Euseb. lib. xiii *De præp. evang.* In hoc versu notat Clemens ipse variam lectionem: quidam enim legunt, ἐνὸς ἔκγονα πάντα τέτυκται. Alii, πάντα πέφυκεν. Prior lectio in *Adhortatoria oratione* Clementis ac Justinii reperitur; posterior nusquam alibi, tertia vero est,

Εἰς ἔστ' αὐτοτελής, αὐτοὶ δ' ὅπο πάντα τελεῖται. Sic Theodoretus lib. ii, sic Eusebius lib. xiii *Πρε-*

ἡ, πέφυκε· γράφεται γὰρ καὶ οὕτως· ἐπιφέρει, **A** aut nata, nam sic quoque scribitur; subiungit:

..... οὐδέ τις αὐτὸν

Εἰσορᾷ θνητῶν, αὐτοῦ δὲ γε πάντας ὁρᾷται.

Σαφέστερον δὲ ἐπιλέγει·

Αὐτὸν δ' οὐχ ὁρᾷ· περὶ γὰρ νέφος ἐστήρικται.

Πᾶσι γὰρ θνητοῖς θνηταὶ κόραι εἰσὶν ἐν ὅσοις *Μικραὶ*· ἐπεὶ σάρκες τε καὶ ὀστέα ἐμπεφυκασιν.

Μαρτυρῆσαι τοῖς εἰρημένοις ὁ Ἀπόστολος, *Οἶδα*, λέγων, ἀνθρώπων (9) ἐν Χριστῷ ἀρπαγέντα εἰς τρίτον οὐρανοῦ, κατέβηεν εἰς τὸν παράδεισον· ὃς ἤκουσεν ἄρρητα ῥήματα, ἃ οὐκ ἐξὸν ἀνθρώπῳ λαλῆσαι· τὸ ἄρρητον τοῦ Θεοῦ οὕτως αἰνισσόμενος· οὐ νόμῳ καὶ φόβῳ παραγγελίας τινὸς τὸ οὐκ ἐξὸν προστιθεῖς, δυνάμει δὲ ἁγίᾳ (10) ἀφθεγκτον εἶναι τὸ θεῖον μηνύων· εἰ γε ὑπὲρ οὐρανὸν τὸν τρίτον ἀρχεται λαλεῖσθαι, ὡς θέμις τοῖς ἐκεῖ μυσταγωγεῖν τὰς ἐξελεγμένους ψυχάς. Οἶδα γὰρ ἐγὼ τὰ παρὰ Πλάτωνι (τὰ γὰρ ἐκ τῆς βαρβάρου φιλοσοφίας παραδείγματα, πολλὰ ὄντα, ὑποτίθεται μοι νῦν ἡ γραφή, κατὰ τὰς πρώτας ὑποσχέσεις τὸν καιρὸν ἀναμένουσα)· πολλοὺς οὐρανούς νοουμένους (11). Ἀπορήσας γούν ἐν τῷ *Τιμαίῳ* εἰ χρὴ πλείονας κόσμους, ἢ τοῦτον ἓνα νομίζειν, ἀδιαφορεῖ περὶ τὰ ὀνόματα, ἀνωτέρως (12) κόσμον τε καὶ οὐρανὸν ἀποκαλῶν· τὰ δὲ τῆς λέξεως ὥδε ἔχει· *Πότερον* (13) οὖν ἑρῶς ἓνα οὐρανὸν εἰρηκαμεν ἢ πολλοὺς καὶ ἀπείρους; *Ἦν* λέγειν ὁρθότερον ἓνα, εἴπερ κατὰ τὸ παράδειγμα ἔσται δεδημιουργημένος. Ἀλλὰ κἀν τῇ πρὸς Κορινθίους (14) Ῥωμαίων ἐπιστολῇ, *Ὁκεανὸς ἀπέραντος ἀνθρώποις* (15), γέγραπται, καὶ οἱ μετ' αὐτὸν κόσμοι. Ἀκολουθῶς τοίνυν πάλιν ἐπιφθέγγεται· *Ὁ βάθος πλούτου, καὶ σοφίας καὶ γνώσεως Θεοῦ!*

✠ P. 694 ED. POTTER, 586-587 ED. PARIS.

parat. In libello etiam *De monarchia* legitur τέτυκται. Subjicit vero Clemens duos Orphei. versus, qui apud Eusebium non adnectuntur superioribus. Ista enim verba, νέφος ἐστήρικται, sequitur, λοιπὸν εἶποι. At hic et apud Justinum in *Adhortatoria*, et *De monarchia* sequitur:

Πᾶσιν γὰρ θνητοῖς θνηταὶ κόραι εἰσὶν ἐν ὅσοις, Ἀσθενέες δ' ὡδεῖν διὰ τὸν πάντων μεδέοντα. Perionius:

Mortales nam oculi cunctis mortalibus insunt, Cunctorumque Jovem non possunt cernere regem.

At Clemens:

Πᾶσιν γὰρ θνητοῖς θνηταὶ κόραι εἰσὶν ἐν ὅσοις, *Μικραὶ*· ἐπὶ σάρκες τε καὶ ὀστέα ἐμπεφυκασιν.

Theodoretus interpres:

..... Et mortalia lumina nobis.

Et pupæ tenues, caro circum atque ossa resistunt.

COLLECT. — Conf. superius *Protrept.* p. 64, et quæ ibi adnotata sunt. Conf. etiam S. Justinus M. lib. *De monarchia*, pagg. 156, 157, 158, edit. Oxon., et quæ ibi a nobis sunt adnotata.

(9) *Ἀνθρώπων*. Hæc nonnullis omissis, aliis mutatis recitat ex II Cor. xii. Porro Irenæus, perinde ac Clemens Paradisum a tertio cælo distinguit lib. ii, cap. 53, p. 183, edit. Oxon., ubi conf. n. 4.

(10) Ἀγία. Fortasse scripsit auctor ἀνθρωπίνῃ, *κατανα*: quod cum mss. codd. abbreviare soleant in ἀνθ, facile mutari potuit in ἀγία. Periodi enim hujusce sensus est: « Deum a Paulo non dici ἄρρητον, ineffabilem, eo quod nefas sit ipsum eloqui;

..... Nullus et ipsum

Mortalis cernit, verum omnes aspicit ipse.

Apertius autem subiungit:

Non video hunc, solidus positus nam nimbus in orbem est.

Namque pupillæ oculis hominum mortalibus insunt Parvæ et mortales; iis insunt nam caro et ossa.

Iis quæ dicta sunt feret testimonium Apostolus dicens: Novi hominem in Christo raptum usque ad tertium cælum, et illinc in paradisum, qui audivit verba arcana quæ non licet homini loqui¹⁶; sic significans, Deum verbis non posse explicari; non propter legem et metum alicujus præcepti, illud, non licet, adjiciens, sed sancta potestate Deum verbis enuntiari non posse indicans: siquidem super tertium cælum enarrari incipit, ut fas est iis qui illic sunt electas animas initiare sacris. Scio autem quæ sunt apud Platonem (multa enim exempla ex barbarâ philosophia nunc mihi suggerit scribendi ratio, juxta promissum prius factum, tempus commodum expectans) multos cælos intelligi. Cum certe dubitasset in *Timæo*, an oporteat plures mundos, an hunc unum existimare, indifferenter utitur nominibus, citra ullum discrimen nominis, mundum et cælum appellans. Dictio autem sic habet: Proinde utrum recte diximus unum cælum, an multos et infinitos? Rectius fuerit unum dicere, siquidem effectus est ad exemplar. Quin etiam in epistola Romanorum ad Corinthios scriptum est: *Oceanus infinitus, et qui sunt post ipsum mundi*. His ergo ✠ consequenter exclamat divinus Apostolus: *O altitudo divitiarum et sapientiæ et cognitionis Dei* ¹⁷!

¹⁶ II Cor. xii, 2, 4. ¹⁷ Rom. xi, 33.

sed quod id sit hominibus, qui infra tertium cælum versantur, plane impossibile.

(11) *Πολλοὺς οὐρανοὺς νοοῦμ*. Hæc verba loco alieno inserta esse, cuilibet attendenti patebit. Proinde sic scribi poterit hæc sententia: Ἀπορήσας γ' οὖν ἐν τῷ *Τιμαίῳ*, εἰ χρὴ πλείονας κόσμους, πολλοὺς οὐρανούς νοουμένους, ἢ τοῦτον ἓνα νομίζειν. Dubitans enim in *Timæo*, an plures mundos, quos plurium cælorum nomine significat, an hunc unum existimare oportet. Nisi potius ea verba interpretamenti loco margini ascripta, in textum postea irrepsisse putanda sint.

(12) Ἀνωτέρως. Forte rectius συνωνύμως. SYLB.

(13) *Πότερον*. Hæc in *Timæo* Platonis, ubi occurrunt in pag. 1048, hoc modo scribi ac distingui solent: Πότερον οὖν ὁρθῶς ἓνα οὐρανὸν προσειρηκαμεν, ἢ πολλοὺς καὶ ἀπείρους λέγειν ἦν ὁρθότερον; ἓνα, εἴπερ κατὰ τὸ παράδειγμα δεδημιουργημένος ἔσται. Quæ sic vertit Mars. Ficinus: Proinde rectene mundum unum diximus? an rectius plures innumerabilesve? unum profecto, si modo ad unius similitudinem sit formatus.

(14) *Πρὸς Κορινθίους*. Sequens commation πρὸς Κορινθίους, expungendum censet A. Sylburg. perperam. Nam citat auctor Clementis Romani ad Corinthios epistolam, quam totius Ecclesiæ Romanæ nomine scriptam fuisse, ex ejus principio, satis patet. Porro sententia quæ hic adducta est, exstat in ejus c. 20.

(15) Ἀπέραντος ἀνθρ. Ἀνθρώποις ἀπέραντος Clem. R.

Nunquid ergo hoc erat quod innuebat propheta, A jubens subcinericios, qui ἐγκρυφαί, id est *occulti* dicuntur, facere azymos? significans vere sacrum de ingenito et potestatibus ejus verbum mysticum oportere celari. Hæc confirmans in Epistola ad Corinthios aperte dixit Apostolus: *Sapientiam autem loquimur inter perfectos. Sapientiam autem non hujus sæculi, neque principum hujus mundi qui destruantur: sed loquimur Dei sapientiam in mysterio absconditam*²⁶. Et rursus alibi dicit: *Ad agnitionem mysterii Dei in Christo, in quo sunt omnes thesauri sapientiæ et scientiæ absconditi*²⁷. Hæc obsignat ipse Servator noster sic dicens: *Vobis datum est nosse mysterium regni cælorum*²⁸. Et rursus Evangelium dicit, Servatorem nostrum dixisse apostolis sermonem in mysterio. Dicit enim de eo prophetia: *Aperiet in parabolis os suum, et eructabit quæ sunt abscondita a constitutione mundi*²⁹. Jam vero per parabolam quoque de fermento significat Dominus occultationem; dicit enim: *Simile est regnum cælorum fermento, quod cum accepisset mulier abscondit in farinæ satis tribus, donec totum fuit fermentatum*³⁰. Nam aut tripartita per obedientiam salva fit anima, ex spiritali potestate, quæ in ea per fidem absconditur, aut quod vis Logi nobis data, cum sit et valida et compendiosa, quemlibet qui eam exceperit et intra se possederit, occulte et latenter ad se trahit, et totam ejus compagem ad unitatem conducit. Hæc ergo a Solone sapientissime scripta sunt de Deo:

κητέμενον αὐτὴν, ἐπιεκχυμένως τε καὶ ἀφανῶς ἐνόητα συνάγει. Σοφώτατα τοίνυν γέγραπται τῷ Σόλωνι ταῦτα περὶ Θεοῦ·
*Mensuram haud facile est obscuram nosse sciendi,
Extrema ex rebus quæ omnia sola tenet.*

De Deo enim dicit poeta Agrigentinus:

Illum non oculis nostris apprehendere fas est,

*Aut manibus, via quæ rerera est maxima, mentes
Ut credant hominum, quæ mox deducere possit.*

²⁶ I Cor. i, 6, 7. ²⁷ Col. ii, 2, 3. ²⁸ Matth. xiii, 11; Marc. iv, 11; Luc. viii, 10. ²⁹ Psal. lxxvii. ³⁰ Matth. xiii, 33.

(16) Ὁ προφήτης ἐγκρυφίας κ. Allusio ad Gen. xviii, 6. Lowth.—Quin etiam Moyses azyma comedi jussit Exod. xiii, 6. Quæ ἐγκρυφίας fuisse constat ex Exod. xii, 39. Porro Philo etiam ἐγκρυφίας innuere docet τὰ ἀπόκρυφα; *occulta*, lib. *De sacrificiis Abelis et Caini*, p. 139.

(17) Θεοῦ σοφίας. I Cor. ii, σοφίας Θεοῦ. Mox, Coloss. ii, τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς καὶ Χριστοῦ, ἐν ᾧ πρὸ τοῦ Θεοῦ ἐν Χριστῷ ἐν ᾧ. Dein, καὶ τῆς γνώσεως cum articulo. Ubi ms. Paris. σοφίας καὶ τῆς γνώσεως.

(18) Τὸ μυστήριον. Τὰ μυστήρια, Matth., Luc. Sed τὸ μυστήριον habetur Marc. iv, 11.

(19) Τῶν οὐρανῶν. Τοῦ Θεοῦ, Marc., Luc.

(20) Φησὶ τὸ Εὐαγγέλιον. Ubi id dicit Evangelium? Sane nullibi, si verba respicias. Locus vero quem respicit Clemens, exstat Matth. xiii, 34, 35: *Ταῦτα πάντα ἐλάλησεν ὁ Ἰησοῦς ἐν παραβολαῖς τοῖς ὄχλοις· καὶ χωρὶς παραβολῆς οὐκ ἐλάλει αὐτοῖς· ὅπως πληρωθῇ τὸ ρηθὲν διὰ τοῦ προφήτου, λέγοντος· Ἀνοίξω ἐν παραβολαῖς τὸ στόμα μου· ἐρεῦξομαι κεκρυμμένα ἀπὸ καταβολῆς κόσμου.* Propheta, cujus ibi mentio fit, auctor est

ὁ γενναῖος Ἀπόστολος. Καὶ μὴ τι τοῦτ' ἦν δὲ ἐνίστατο ὁ προφήτης, ἐγκρυφίας (16) κελεύων ποιεῖν ἀζύμους; μνησθὲν ὅτι τὸν ἱερὸν ὡς ἀληθῶς περὶ τοῦ ἀγεννήτου καὶ τῶν δυνάμεων αὐτοῦ μύστην λόγον ἐπιεκχυρῆσθαι δεῖ. Βεβαιῶν ταῦτα ἐν τῇ πρὸς Κορινθίους Ἐπιστολῇ ὁ Ἀπόστολος, ἀναφανδὸν εἰρηκε· *Σοφίαν δὲ λαλοῦμεν ἐν τοῖς τελείοις· σοφίαν δὲ οὐ τοῦ αἰῶνος τούτου, οὐδὲ τῶν ἀρχόντων τοῦ αἰῶνος τούτου, τῶν καταργουμένων· ἀλλὰ λαλοῦμεν Θεοῦ σοφίαν* (17) *ἐν μυστηρίῳ τῇ ἀποκεκρυμμένῃ.* Καὶ πάλιν ἀλλαχού λέγει· *Εἰς ἐπίγνωσιν τοῦ μυστηρίου τοῦ Θεοῦ ἐν Χριστῷ, ἐν ᾧ εἰσι πάντες οἱ θησαυροὶ τῆς σοφίας καὶ γνώσεως ἀπόκρυφοι.* Ἐπισφραγίζεται ταῦτα ὁ Σωτὴρ ἡμῶν αὐτὸς, ὡς πῶς λέγων· *ὑμῖν δέδοται γινῶναι τὸ μυστήριον* (18) *τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν* (19). Καὶ πάλιν φησὶ τὸ Εὐαγγέλιον (20) ὡς ὁ Σωτὴρ ἡμῶν ἐλεγεν τοῖς ἀποστόλοις τὸν λόγον ἐν μυστηρίῳ. Καὶ γὰρ ἡ προφητεία περὶ αὐτοῦ φησὶν· *Ἀνοίξει ἐν παραβολαῖς τὸ στόμα αὐτοῦ, καὶ ἐξερεύξεται τὰ ἀπὸ καταβολῆς κόσμου κεκρυμμένα.* Ἡδὲ καὶ διὰ τῆς περὶ τὴν ζύμην παραβολῆς τὴν ἐπικρυφιν ὁ Κύριος δηλοῖ· φησὶ γάρ· *Ὁμοία ἐστὶν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν ζύμῃ, ἣν λαβοῦσα γυνὴ, ἐνέκρυψεν εἰς ἀλεύρου σάτα τρία, ἕως οὗ ἐξιμύθη ὅλον.* Ἦτοι γὰρ ἡ τριμερὴς καθ' ὑπακοὴν σώζεται ψυχὴ (21)· κατὰ τὴν ἐγκρυβεῖσαν αὐτῇ κατὰ τὴν πίστιν πνευματικὴν δύναμιν· ἢ ὅτι ἡ ἰσχὺς τοῦ Λόγου ἡ δοθεῖσα ἡμῖν, σύντομος (22) οὕσα καὶ δυνατὴ, πάντα τὸν καταδεξάμενον καὶ ἐντὸς ἑαυτοῦ πρὸς ἑαυτὴν ἔλκει, καὶ τὸ πᾶν αὐτοῦ σύστημα εἰς

Γνωμοσύνης δ' ἀφανὲς χαλεπώτατον ἐστὶ νοῆσαι
C Μέτρον· ὃ δὴ πάντων (23) πελάτα μόνον ἔχει.
Τὸ γὰρ τοι Θεῖον, ὃ Ἀκραγαντίνος φησὶ ποιητῆς,
Οὐκ ἐστὶν (24) πελάσασθαι (25) ἐν ὀφθαλμοῖσιν
ἑφικτόν
Ἡμέτεροις, ἢ χειρὶ λαβεῖν· ἥπερ τε μερίστη
Πειθούς ἀνθρώποισιν ἀμαξίτος εἰς φρένα πίπτει.

psalm. lxxviii, 2: *Ἀνοίξω ἐν παραβολαῖς τὸ στόμα μου, φθέξομαι προβλήματα ἀπ' ἀρχῆς.*

(21) Ἡ τριμερὴς... ψυχὴ. Respicit Platonice animæ divisionem, in partem rationalem, concupiscentem, et irascentem: de qua dictum *Pædag.* lib. iii, cap. 1, et alibi.

(22) Σύντομος. Haud scio an convenientius σύντονος. STILBURG.

(23) Πάντων. Πάντα, Theodoret.

(24) Οὐκ ἐστὶν. Apud Theodoretum *Therapeut.* lib. i: *Οὐκ ἐστὶν πελάσασθ' οὐδ' ὀφθαλμοῖσιν ἐφικτόν.* SYLB. — Paulo planius hæc convertit Theodoretus interpres lib. i *De curat. agnitionum ethnic.* Nec minus Empedocles ita inquit de iis quæ videri oculis nequeunt:

*Nam neque ad hoc oculi valeant accedere nostri,
Non illum pensare manus, certissima nobis
Quæ via res omnes animi ad penetralia mittit.*

Ibidem sententia Solonis allata præcedit hanc Empedoclis. COLLECT.

(25) Πελάσασθαι. Ms. Ottob. πλάσασθαι.

Καὶ Ἰωάννης (26) ὁ ἀπόστολος· Θεὸν οὐδεὶς ἑώρακεν πώποτε· ὁ μονογενὴς Θεὸς (27), ὁ ὢν εἰς τὴν κόλπον τοῦ Πατρὸς, ἐκεῖνος ἐξηγήσατο· Τὸ δ' ἄορατον καὶ ἀρρήτον κόλπον ὀνομάσας (28) Θεοῦ, βαθὺν (29) αὐτὸν κεκλήκασιν ἐντεῦθεν τινες, ὡς ἂν περιελήφота (30), καὶ ἐγκολπισάμενον τὰ πάντα, ἀνέφικτόν τε καὶ ἀπέραντον (31). Ναὶ μὴν ὁ δυσμεταχειριστότατος περὶ Θεοῦ λόγος, οὗτός ἐστιν. Ἐπεὶ γὰρ ἀρχὴ παντὸς πράγματος δυσεύρετος, πάντως που ἡ πρώτη καὶ πρεσβυτάτη ἀρχὴ δύσδεικτος, ἥτις καὶ τοῖς ἄλλοις ἄπασιν αἰτία τοῦ γενέσθαι καὶ γενομένους εἶναι (32). Πῶς γὰρ ἂν εἴη ῥητὸν, ὃ μῆτε γένος ἐστὶ, μῆτε διαφορὰ, μῆτε εἶδος, μῆτε ἄτομον, μῆτε ἀριθμὸς· ἀλλὰ μῆτε συμβεβηκός τι, μὴδὲ ᾧ συμβέβηκε τι; Οὐκ ἂν δὲ ὅλον εἴποι τις αὐτὸν ὁρθῶς· ἐπὶ μεγέθει γὰρ τάσσεται τὸ ὅλον, καὶ ἐστὶ τῶν ὧν πατήρ. Οὐδὲ μὴν μέρη τινὰ αὐτοῦ λεκτέον· ἀδιαίρετον γὰρ τὸ ἐν· διὰ τοῦτο δὲ καὶ ἄπειρον, οὐ κατὰ τὸ ἀδιεξήγητον (33) νοούμενον, ἀλλὰ κατὰ τὸ ἀδιάστατον, καὶ μὴ ἔχον πέρας. Καὶ τοίνυν ἀσχημάτιστον, καὶ ἀκωνόμαστον (34). Κἂν ὀνομάζωμεν αὐτό ποτε οὐ κυρίως· καλοῦντες ἥτοι ἐν, ἢ τάχαθον, ἢ νοῦν, ἢ αὐτὸ τὸ ἐν, ἢ Πατέρα, ἢ Θεόν, ἢ Δημιουργόν, ἢ Κύριον, οὐχ ὡς ὄνομα αὐτοῦ προφερόμενοι λέγομεν, ὅπερ δὲ ἀπορίας ὀνόμασι καλοῖς προσκρίμεθα, ἐν' ἑξῇ ἡ διάνοια, μὴ περὶ ἄλλα πλανωμένη, ἐπηρεϊσθῆναι (35) τοῦτοις· οὐ γὰρ τὸ καθ' ἑκάστον μηνυτικὸν (36) τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ ἀθρόως ἅπαντα ἐνδεικτικὰ τῆς τοῦ παντοκράτορος δυνάμεως. Τὰ γὰρ λεγόμενα (37) ἢ ἐκ τῶν προσόντων αὐτοῖς ῥητὰ

✠ Et Joannes apostolus : Deum nemo vidit unquam : unigenitus Deus, qui est in sinu Patria, ille exposuit ²¹. Cum autem id quod inaspectabile et ineffabile est, Dei sinum nominasset, hinc quidam eum profundum vocaverunt, ut qui omnia comprehenderit, et veluti sinu complexus sit, nec possit quis eum assequi, et sit infinitus. Est quidem certe hæc de Deo disputatio tractatu difficillima. Cum enim **251** cujusvis rei principium inventu longe sit difficillimum; est certe omnino primum et antiquissimum principium difficile ad demonstrandum, quod quidem est etiam aliis omnibus causa ut fiant et facta sint. Quemadmodum enim dici potuit, quod neque est genus, neque differentia, neque species, neque individuum, neque numerus, sed neque accidens aliquod, neque tale cui aliquid accidit? Neque vero totum recte eum dixerit quispiam; nam de magnitudine totum dicitur, quin etiam totius universitatis pater aliquis est. Sed neque dicendum est esse aliquas ejus partes; in unum enim non cadit divisio. Quin etiam ideo est infinitum, non quod ejusmodi concipiatur ut pervadi non possit, sed quatenus nullam suscipit dimensionem, et finem non habet : et ideo est figuræ expers, et quod nominari non potest. Et si aliquando eum minus proprie nominemus, vocantes unum, aut bonum, aut mentem, aut ipsum id quod est, aut Patrem, aut Deum, aut Creatorem, aut Dominum : non id dicimus tanquam nomen ejus proferentes, sed propter veri nominis defectum pul-

✠ P. 695 ED. POTTER, 587-588 ED. PARIS.

²¹ Joan. i, 18.

(26) Καὶ Ἰωάννης ὁ ἀπόστολος· Θεὸν οὐδεὶς. H. ms. καὶ ὁ θεολόγος Ἰωάννης, Θεὸν οὐδ. SYLBURG.

(27) Θεός. Υἱὸς Joann. Utramque lectionem habet Irenæus lib. iv, cap. 37.

(28) Ὀνομάσας. Ms. Οἰοβ. ὀνομάζει, et mox, ἐγκολπισάμενον pro ἐγκολπισάμενον.

(29) Βαθὺν. Homericum epitheton Iliad. B, v. 560 :

... Βαθὺν κατὰ κόλπον ἐχούσας.

Iliad. Σ, v. 339 :

... Τρωαὶ καὶ Δαρδανίδες βαθύκολποι.

(30) Περιελ. Philo Judæus lib. De confus. linguarum, p. 339, 340 : Κέκληται μὲν ἐτοιμῶς Θεός, ἐγχεκλπισταὶ δὲ τὰ ὅλα, καὶ διὰ τῶν τοῦ παντὸς μερῶν διεκλήλυθε. Vere Deus dicitur, omnia continens in gremio, et omnia pervadens. Conf. Strom. ii, p. 431, n. 4.

(31) Ἀπέραντον. H. ms. ἀπέρατον ὄντα. SYLBURG.

(32) Τοῦ γενέσθαι καὶ γενομένους εἶναι. Hoc est, ut primo fiant, dein ut facta constant. Similis est locutio quam e Platonis Phædone pag. 48, aliquoties citatam reperimus : Οὐδὲν ἄλλο ἐπιτηδεύουσιν (οἱ φιλόσοφοι) ἢ ἀποθνήσκειν τε καὶ τεθνάναι· Nihil aliud commentantur philosophi, quam mori atque esse se mortuos.

(33) Ἀδιεξήγητον. Duplicis scripturæ vestigia sunt, ἀδιεξήγητον, et ἀδιεξήγητον. SYLB.— Ἀδιεξήγητον probasse videntur editores Sylburgio posteriores, sed ἀδιεξήγητον scripsisse Clementem verisimilius est : quod viro etiam clariss. Montfalc. placet.

(34) Ἀκωνόμαστον. Nomina rebus imposita

sunt, ut a se invicem distinguerentur : ac proinde Deus, cum unicus sit, nec similem paremve habeat ullum, nullo nomine indiget. Accedit, quod ejus natura quæ nobis parum cognita et ineffabilis est, proprio nomine describi non possit. Hinc Deum nomine carere, cum Patrum, tum philosophorum etiam, constans doctrina est. Clemens superius in Pædag., l. i, c. 7, p. 132, asserit, Deum quidem, cum prius sine nomine perstitisset, hominem factum nomen sumpsisse. Conf. Justinus M. Apol. ii, pag. 42, ed. Oxon.; Lactantius pag. 22, 23, ed. Oxon.; Minutius in Octavio, p. 143, ed. Amstelod.; Origenes contra Celsum, pag. 320, ed. Cantab.; Auctor Recognitionum lib. v, cap. 20; aliique passim.

(35) Ἐπηρεϊσθῆναι. His similia scribit Philo lib. De confus. linguarum, pag. 357 : Ὀνόματος γὰρ ὁ Θεὸς οὐ δεῖται· μὴ δεόμενος δ' ὅμως ἐχαρίζετο τῷ γένει τῶν ἀνθρώπων κλήσιν ὀκλεῖαν, ἵνα ἔχοντες καταφυγὴν πρὸς ἱκεσίας καὶ λιτὰς, μὴ ἀμοιρῶσιν ἐλπίδος χρηστῆς. Deus enim non habet opus nomine, aiatamen humano generi nomen suum elargitus est, ut habentes refugium ad preces et supplicationes, spe bona non destituantur.

(36) Ἐκαστον μὴν. H. ms. ἑκαστον τῶν ὀνομάτων μὴν. SYLBURG.

(37) Λεγόμενα. Vult auctor, « Veras rerum descriptiones vel per aliquod, quod iis inhæret, fieri ; vel per relationem ad aliquod propinquum. Porro horum neutrum Deo convenit, cui neque ullum est accidens, neque pars, neque aliud quiddam quod ipsi inhæreat, nec ei ad aliam quamvis rem naturalis aliqua relatio est. »

chris utimur nominibus, ut in aliis non aberrans, A
his inniti possit cogitatio. Non enim singula ex
his Deum significant, sed omnia simul Omnipoten-
tis indicant potentiam. Quæ enim dicuntur, ex iis
quæ ipsis adsunt, aut ex ea quæ est inter se invi-
cem habitudine ac relatione dicuntur; horum au-
tem nihil potest de Deo accipi. Sed neque scientia
accipitur *ἔξ* demonstrativa, ea enim ex prioribus con-
stat et ex notioribus: nihil est autem ante inge-
nitum. Restat utique ut divina gratia, et solo, qui
apud ipsum est, Logo, ignotum intelligamus; quo-
modo Lucas quoque in Actis apostolorum, Paulum
dicere commemorat: *Viri Athenienses, per omnia
tanquam superstitioniosiores vos video; præteriens enim et contemplans quæ colitis simulacra, inveni et etiam
aram in qua scriptum erat, IGNOTO DEO. Quem ergo ignorantes colitis, eum ego vobis annuntio* 23.

CAPUT XIII.

*Juxta philosophos Dei cognitionem donum esse divinitus datum, et ab iis præcipue peti oportere qui divino
afflatu dignati sunt.*

Quidquid ergo cadit sub nomen, est genitum, B
velint an non. Sive ergo Pater ipse ad se trahit
quemlibet qui pure vixerit et processerit ad notio-
nem beatæ naturæ, et in quam non cadit interitus;
sive liberum quod est in nobis arbitrium, veniens
ad boni cognitionem, septa transilit, ut dicitur in
gymnasiis: non tamen absque eximia gratia alatur
et exurgit anima, et extollitur supra ea quæ super-
eminent; quidquid grave est deponens, et red-
dens ei quod est cognatum. Dicit autem Plato quo-
que in *Menone*, virtutem esse datam divinitus, ut
hæc ejus verba ostendunt: *Ex hac ergo ratione,
o Meno, apparet nobis virtus divina sorte accedere
quibus accedit. Annon tibi videtur divina sors eum,*

Πάν τοίνυν ὁ ὑπὸ δνομα πίπτει, γεννητόν ἐστιν
ἐάν τε βούλωνται, ἐάν τε μή. Εἴτ' οὖν ὁ Πατήρ αἰ-
τὸς ἔλκει (40) πρὸς αὐτὸν πάντα τὸν καθαρῶς βεβιω-
κότα, καὶ εἰς ἔννοιαν τῆς μακαρίας καὶ ἀφθάρτου
φύσεως κευχωρήκοτα· εἴτε τὸ ἐν ἡμῖν αὐτεξούσιον,
εἰς γνῶσιν ἀφινημένον τάγαθού, σκιρτᾷ τε καὶ πηδᾷ
ὑπὲρ τὰ ἐσκαμμένα (41), ἢ φασιν οἱ γυμνασταί,
πλήν οὐ χάριτος (42) ἀνευ τῆς ἐξαιρέτου περρυταί
(43) τε καὶ ἀνίσταται καὶ ἄνω τῶν ὑπερκειμένων
αἶρεται ἡ ψυχὴ, πᾶν τὸ βρίθον (44) ἀποτιθεμένη,
καὶ ἀποτιθεῖσα τῷ συγγενεῖ. Λέγει δὲ καὶ ὁ Πλάτων
ἐν τῷ *Μένωνι*, θεόδοτον τὴν ἀρετὴν, ὡς δηλοῦσιν
αἱ λέξεις αἵδε· *Ἐκ μὲν τοίνυν* (45) τοῦτου τοῦ
λογισμοῦ, ὃ *Μένων*, θεοῖα ἡμῖν (46) φαίνεται

✠ P. 696 ED. POTTER. 23 Act. xvii, 22, 23.

(38) Ἀποδεικτικῇ. Respicere videtur auctor de-
monstrationis definitionem, quam tradit Aristoteles
Analyt. Poster. lib. i, cap. 2, ubi eam fieri docet,
ἐξ ἀληθῶν, καὶ πρώτων, καὶ ἀμέσων, καὶ γνωριμω-
τέρων, καὶ προτέρων, καὶ αἰτίων τοῦ συμπεράσματος·
*ex veris, et primis, et immediatis, et notioribus, et
prioribus, et causis conclusionis.* Subjungit: Οὕτως
ἔσονται αἱ ἀργαὶ οἰκτεῖαι τοῦ δεικνυμένου. Sic erunt
principia propria ejus quod demonstratur. Hinc col-
ligit Clemens Deum demonstrari non posse, quod
ei nulla sint principia.

(39) Περιερχόμενος. Act. διερχόμενος.

(40) Ἐλκει. Phrasis ex verbis Christi sumpta
Joan. vi, 41: Οὐδεὶς δύναται ἐλθεῖν πρὸς ἐμὲ,
ἐὰν μὴ ὁ Πατήρ ὁ πέμψας με, ἐλκύσῃ αὐτόν.
Joan. xii, 32: Πάντας ἐλκύσας πρὸς ἐμὰν-
τόν, inquit Christus.

(41) Ἐσκαμμένα. Suidas: Ὑπὲρ τὰ ἐσκαμμένα·
ὑπὲρ τὰ μέτρα. Ἀπὸ δὲ τῶν πεντάθλων ἡ μετα-
φορά. *Ultra scammata, sive fossas et limites. Trans-
latus ducta est a quinquertionibus.* Idem paulo
post: Ὑπὲρ τὰ ἐσκαμμένα πηδᾷ· ἐπὶ τῶν καθ' ὅ-
τι περβολῇ τι πραττόντων. *Scammata transilire.*
Dicitur de illis qui in re aliqua facienda modum
excedunt.

(42) Χάριτος . . . ἐξαιρέτου. Virg., *Æneid.* vi:
. . . pauci quos æquus amavit

Jupiter, aut ardens exiit ad æthera virtus.

(43) Περρυταί. Phrasis e Platone sumpta qui
in *Phædro* hæc habet pag. 1221: Ἡ ψυχὴ πᾶσα

παντὸς ἐπιμελεῖται τοῦ ἀψύχου· πάντα δὲ οὐρανὸν
περιπλεῖ, ἄλλοτε ἐν ἄλλοις εἶδεσι γιγνομένη. Τελεῖται
μὲν οὕσα καὶ ἐπτερωμένη μετεωροπολεῖ τε, καὶ
ἀπαντα τὸν κόσμον διοικεῖ· ἡ δὲ περσορρύψασα φέρε-
ται ἕως ἂν στερεοῦ τινος ἀντιλάβηται· οὐ κατοικι-
σθεῖσα, σῶμα γγῖνον λαβοῦσα, αὐτὸ αὐτὴ δοκοῦν κι-
νεῖν διὰ τὴν ἐκείνης δύναμιν, ζῶον τὸ σύμπαν ἐκλή-
θη, ψυχὴ καὶ σῶμα παγέν. *Omnis anima totius ina-
nimati curam habet, totumque percurrit cælum, alias
videlicet alias sortita species. Perfecta quidem dum
est, et alata, sublimis incedit, ac totum gubernat
mundum. Cui vero alæ defluerint, fertur quoad so-
lidum aliquid apprehenderit, ubi habitaculum sor-
tita, corpus terrenum suscipit, illud sese movere
apparet propter animæ potentiam: animalque totum
vocatur, anima simul corpusque compactum. Dein
pergit narrare quomodo anima alas amittat, iis-
que iterum recuperatis, in cælum redeat.*

(44) Τὸ βρίθον. Nempe corpoream uolem, quæ,
anima sursum evolante, redditur τῷ συγγενεῖ, co-
gnatæ substantiæ, id est terræ.

(45) Ἐκ μὲν τοίνυν. Hæc verba sub finem *Me-
nonis* exstant pag. 428, ut etiam apud *Justi-
num M., Cohort. ad Græc.*, pag. 115, 116, edn.
Oxon.

(46) Θεοῖα ἡμ. Plato: Θεοῖα μοῖρα ἡμῖν φαίνεται
παραγιγνομένη ἡ ἀρετὴ οἷς παραγιγνεται. *Justinus
M.: Θεοῖα μοῖρα φαίνεται ἡμῖν παραγιγνομένη ἡ ἀρετὴ,
οἷς ἂν παραγιγνεται.*

μοῖρα παραγινόμενῃ ἢ ἀρετῇ, οἷς παραγίνεται. Ἀρ' οὐ δοκεῖ σοι τὴν εἰς πάντας ἤκουσαν (47) γνωστικὴν ἔξιν θεῶν μοῖραν ἡνίχθαι; Σαφέστερον δὲ ἐπιφέρει (48). Εἰ δὲ τῶν ἡμεῖς ἐν παντὶ τῷ λόγῳ τοῦτ' ἀλλῶς ἐξηγήσαμεν (49), ἀρετὴ ἂν εἴη οὔτε φύσει, οὔτε διδακτὴν, ἀλλὰ θεῖα μοῖρα παραγινόμενον, οὐκ ἄνευ τοῦ, οἷς ἂν παραγίνεται. Θεόδοτος τοίνυν ἡ σοφία, δύναμις οὕτα τοῦ Πατρὸς, προτρέπει μὲν ἡμῶν τὸ αὐτεξούσιον, ἀποδέχεται δὲ τὴν πίστιν, καὶ ἀμείβεται τὴν ἐπίστασιν τῆς ἐκλογῆς ἀκρα κοινωνία. Καὶ δὴ αὐτὸν σοι Πλάτωνα παραστήσω, ἀντικρυς ἤδη Θεοῦ παῖσι πιστεύειν ἀξιούντα· περὶ γὰρ θεῶν ἀοράτων τε καὶ γεννητῶν (50) ποιησάμενος τὸν λόγον ἐν τῷ Τιμαίῳ. Περὶ δὲ (51) τῶν (52) ἀλλων δαιμόνων εἰπεῖν, καὶ γινῶναι τὴν γένεσιν, φησὶ, μεῖζον ἢ κατ' ἡμᾶς· πιστευτέον δὲ τοῖς εἰρηκόσιν ἐμπροσθεν, ἐκγότοις μὲν θεῶν οὖσιν, ὡς ἔφασαν, σαφῶς δὲ (53) πως τοὺς ἑαυτῶν προγόνους εἰδόντων Ἀδύνατον οὐτ' θεῶν πασιρ' ἀπιστεῖν, καὶ περ (54) ἄνευ ἐκόντων καὶ ἀναγκαίων ἀποδείξεων λέγουσιν. Οὐκ οἶμαι δύνασθαι σαφέστερον ὅπῃ Ἑλλήνων προσμαρτυρήσεσθαι τὸν Σωτῆρα ἡμῶν· καὶ τοὺς εἰς προφητείας κεχρισμένους, τοὺς μὲν παῖδας Θεοῦ ἀνηγορευμένους, τὸν δὲ Κύριον, οὐδὲν ὄντα γνήσιον, ἀληθεῖς εἶναι περὶ τῶν θεῶν μάρτυρας· διὸ καὶ δεῖν πιστεύειν αὐτοῖς, ἐνθέοις οὖσι, προσέβηκε. Κἄν τραγικώτερον εἴπῃ τις μὴ πιστεύειν·

Οὐ γὰρ τί μοι Ζεὺς ἦρ' οὐ κηρύξας τάδε·

ἀλλ' ἴστω αὐτὸν τὸν Θεὸν διὰ τοῦ Υἱοῦ τῆς Γραφῆς κηρύξαντα. Πιστὸς δὲ ὁ τὰ οικεῖα καταγγέλλων· πάλι, Μηδεὶς (55), φησὶν ὁ Κύριος, τὸν Πατέρα ἔγω, εἰ μὴ Υἱός, καὶ ὅτι ὁ Υἱὸς ἀποκαλύψῃ. Πιστευτέον ἄρα τοῦτο, καὶ κατὰ Πλάτωνα, κἄν ἄνευ γε εἰδόντων καὶ ἀναγκαιῶν ἀποδείξεων διὰ τῆς Παλαιᾶς διὰ τῆς Νέας Διαθήκης κηρύσσεται καὶ λέγεται· Ἐὰν γὰρ μὴ πιστεύσητε, φησὶν ὁ Κύριος, ἀποθανεῖσθε ἐν ταῖς ἁμαρτίαις ὑμῶν· ἔμ-

A qui ad omnes pertingit, gnoslicum habitum innuere? Apertius autem subjungit: *Sin autem nunc in hac tota recte quæsitivimus disputatione, virtus nec fuerit natura, nec ejusmodi ut doceri possit, sed divina sorte accedet, non absque mente, iis ad quos accesserit.* Ergo divinitus data sapientia, quæ est virtus Patris, excitat quidem nostrum liberum arbitrium, admittit autem fidem, curamque et attentionem remuneratur electionis suprema & communicatione. Porro autem ipsum quoque tibi adducam Platonem, aperte volentem ut credatur Dei filiis. Nam cum de diis qui sub aspectum non cadunt et sunt geniti, verba fecisset in *Timæo*: *Cæterorum qui dæmones appellantur, et cognoscere, et enuntiare ortum, inquit, majus est opus, quam ferre nostrum valeat ingenium.* Priscis itaque viris est hac in re credendum qui diis geniti, ut ipsi dicebant, parentes suos optime noverant. *Impossibile sane deorum filiis fidem non habere, licet nec necessariis nec verisimilibus rationibus eorum oratio confirmetur.* Non arbitror a Græcis posse manifestius ferri testimonium, Servatorem nostrum, et eos qui uncti sunt in prophetiam, hos quidem cum sint liberi declarati Dei; Dominum autem, cum sit germanus filius, veros esse testes rerum divinarum. Et ideo adjecit, oportere eis credere, cum sint inspirati divinitus: Quod si quis paulo magis tragice dixerit non credendum:

Nam Jupiter non fuerat, hæc qui dixerat:

C is sciat ipsum Deum per Filium prædicasse Scripturas. Fide dignus autem est is qui sua annuntiat; quoniam, *Nemo, inquit Dominus, novit Patrem, nisi Filius, et cui Filius revelaverit* ²². Est ergo hoc credendum ex Platonis quoque sententia, etiam si absque probabilibus et necessariis demonstrationibus, per Vetus et per Novum Testamentum prædicetur et dicatur. Si enim non credideritis, inquit Dominus, in peccatis vestris moriemini ²³. Contra au-

¶P. 697 ED. POTTER, 589 ED. PARIS. ²² Matth. xi, 27; Luc. iii, 22. ²³ Joan. viii, 24.

(47) *Εἰς πάντας ἤκ.* Vult auctor γνώσιν εἰς πάντας ἔχειν, quod a Christi cognitione nemo, nisi sua sorte culpa, prohibeatur. Cum ille sit secundum Joan. i, 9: *Τὸ φῶς ἀληθινόν, ὃ φωτίζει πάντα ἄνθρωπον ἐρχόμενον εἰς τὸν κόσμον.* Nisi potius, addita negativa particula, quam ex aliis Clementis sententiis excidisse alibi notatum est, scribamus οὐκ εἰς πάντας ἤκ., qui ad omnes non pertingit. Neque enim vel virtus Platonis, neque quæ a Clemente dicitur ἔξι γνωστικῇ, ad omnes pertingit, verum ad paucos θεῖα μοῖρα, οὐν χάριτι beatos.

(48) *Ἐπιστρέφει.* Memoria lapsus est auctor. Nam apud Platonem hæc sententia priorem locum obtinet. Eandem recitat Justinus *Cohort. ad Græc.*, pag. 115. edit. Oxon.

(49) *Ἐξηγήσαμεν.* Ἐξηγήσαμεν τε καὶ ἐλέγομεν, Plato: *Ἐξηγήσαμεν τε καὶ λέγομεν, Justin.* Mox, παραγινόμενῃ pro παραγινόμενον uterque: et ἄνευ νοῦ idem pro οὐκ ἄνευ νοῦ, nisi quod nonnulli editores neg. part. οὐκ in quosdam Justinii libros temere inseruerint.

(50) *Ἀοράτων τε καὶ γεννητῶν.* Scribe *ορατῶν τε καὶ γεννητῶν, Visibilium et genitorum*, idque ex ipso Platone, qui ante verba quæ hic a Clemente

recitantur, ait: *Ἀλλὰ ταῦτά τε ἱκανῶς ἡμῖν ταύτῃ καὶ τὰ περὶ θεῶν ορατῶν καὶ γεννητῶν εἰρημένα φύσεως, ἔχέτω τέλος.* Sed de his jam satis; et jam, quæ de natura deorum illorum, qui tales geniti sunt, ut cernantur, dicenda erant, finem habeant. Porro *visibiles deos vocat cælum ejusque luminaria.*

(51) *Περὶ δέ.* Hæc petita sunt e Platonis *Timæo*, pag. 1052. Citata sunt etiam ab Athenagora in *Leg.*, p. 91, edit. Oxon.

(52) *Τῶν.* Sic recte Plato. Athenagoras, et ipso Clemens in edit. Flor.; sed tunc perperam exhibent editiones posteriores. Mox, πιστέον pro πιστευτέον Plat., Athenag. Deinde ἐγγόνους pro ἐκγόνοις, Athenag.

(53) *Σαφῶς δέ.* Σαφῶς γε, Athenag. Deinde, που pro πως, Plato, Athenag. Mox, αὐτῶν pro ἑαυτῶν Plato. Paulo post, εἰδόνιν pro εἰδόντων Plato, Athenag. Sed Athenagoræ tres mss. codd. εἰδόντων exhibent.

(54) *Καίπερ.* Κἄνπερ, Athen. Mox, ἄνευ τε Plato. Denique λέγωνιν pro λέγουσιν Athenag., cujus tamen cod. ms. in bibliotheca Bodleiana asservatus λέγουσιν exhibet.

(55) *Μηδεὶς.* Hæc e memoria recitavit auctor.

tem: *Qui credit, habet vitam æternam* ²⁵. *Beati ergo sunt omnes qui fiduciam habent in ipso* ²⁶; fiduciam autem habere, est quid fide amplius. Quando enim sciverit quispiam magistrum nostrum esse Dei Filium, *concipit fiduciam* quod ejus doctrina sit vera. Quemadmodum autem doctrina, ex sententia Empedoclis, *auget præcordia*, ita in Dominum fiducia auget fidem. Atque eorumdem esse dicimus, philosophiam quidem vituperare, fidem autem insectari, et laudare injustitiam, et beatam vitam esse ducere quæ agitur ex cupiditate et libidine. Jam vero fides, etsi est voluntaria animæ assensus, est tamen bonorum operatrix, et justæ fundamentum actionis. Quod si argutetur Aristoteles *facere* quidem docens dici de bestiis et inaniniis, *agere* autem esse hominum tantum, eos corrigat qui dicunt Deum esse factorem universorum. Quod autem agitur, est vel bonum, inquit, vel necessarium; injuriam ergo facere non est bonum; **252** nemo enim facit injuriam nisi propter aliquid aliud. Ex iis autem quæ sunt necessaria, nihil est voluntarium; injuriam autem facere est voluntarium, quare nec est necessarium. Boni autem a malis maxime differunt, iniquitatis et bonis desideriiis. Quævis enim animæ nequitia sit cum intemperantia, et qui agit per passionem, per intemperantiam agit et nequitiam. Mihi itaque succurrit in singulis admirari divinam illam vocem: *Amen, amen dico vobis, qui non ingreditur per ostium in ovile, sed aliunde ascendens, ille est fur et latro; qui autem ingreditur per ostium, est pastor ovium, eique janitor aperit* ²⁷. Deinde rem proseguens dicit Dominus: *Ego sum ostium ovium* ²⁸. Oportet ergo eos per Christum discere veritatem, ut fiant salvi, etiamsi fuerint Græcam philosophati philosophiam. Nunc enim aperte est ostensum, id quod alii generationibus notum non evaserat, hominum filiis nunc esse revelatum ²⁹. Nam Dei quidem unius omnipotentis manifestatio, apud omnes qui recte sapiunt, omnino erat naturalis, et æternum ex divina Providentia beneficium percipiebant pluri, qui non plane omnem exuerunt pudorem adversus veritatem. Atque ut summatim quidem dicam, Xenocrates Carthaginiensis non penitus desperat, quin in rationis expertibus animantibus sit Dei notitia. Democritus autem, etsi nolit, confitebitur per dogmatum suorum consequentiam; fecit

παλιν δὲ, Ὁ πιστεύων ἔχει ζωὴν αἰώνιον. Μακάριοι ἄρα πάντες οἱ πεποιθότες ἐπ' αὐτῷ· πλείον ἐστὶ τῆς πίστεως τὸ πεποιθέναι· ὅτ' ἂν γὰρ ἐπίστηται (56) τις, ὅτι ὁ Υἱὸς ἐστὶ τοῦ Θεοῦ ὁ διδάσκαλος ἡμῶν, πέποιθεν ἀληθῆ εἶναι τὴν διδασκαλίαν αὐτοῦ. Ὡς δὲ ἡ μάθησις κατ' Ἐμπεδοκλέα, ... τὰς φρένας αἰξεί, οὕτως ἡ εἰς τὸν Κύριον πεποίθησις αἰξεί τὴν πίστιν. Τῶν αὐτῶν γ' οὖν φαμέν εἶναι, φιλοσοφίαν μὲν ψέγειν, πίστεως δὲ κατατρέχειν· ἀδικίαν τε ἐπαινεῖν, καὶ τὸν κατ' ἐπιθυμίαν βίον εὐδαιμονίζεσθαι. Ἦδη δὲ ἡ πίστις, εἰ καὶ ἐκούσιος τῆς ψυχῆς συγκατάθεσις, ἀλλὰ ἐργάτις αγαθῶν, καὶ δικαιοπραγίας θεμέλιος. Κὰν ὁ Ἀριστοτέλης τεχνολογῇ, τὸ μὲν ποιεῖν (57) καὶ ἐπὶ τῶν ἀλόγων ζῶων τάσσεσθαι καὶ ἐπὶ ἀψύχων, διδάσκων, τὸ δὲ πράττειν, ἀνθρώπων εἶναι μόνων· εὐθυνέτω τοὺς λέγοντας ποιητὴν τὸν τῶν ὄλων Θεόν· τὸ δὲ πράκτον, ἢ ὡς αγαθὸν ἢ ὡς ἀναγκαζόν φησι. Τὸ τοίνυν ἀδικεῖν αγαθὸν οὐκ ἐστὶν· οὐδεὶς γὰρ εἰ μὴ διὰ τι ἕτερον ἀδικεῖ· τῶν δὲ ἀναγκαζῶν οὐδὲν ἐκούσιον· τὸ τοίνυν ἀδικεῖν, ἐκούσιον· ὥστε οὐδὲ ἀναγκαζόν. Τῶν δὲ φαύλων οἱ σπουδαῖοι μάλιστα ταῖς τε αἰρέσεσι, καὶ ταῖς ἀστελείαις ἐπιθυμίαις διαφέρουσιν. Πᾶσα γὰρ μοχθηρία ψυχῆς μετὰ ἀκрасίας ἐστίν· καὶ ὁ διὰ πάθος πράττων δι' ἀκρασίαν πράττει, καὶ μοχθηρίαν. Ἐπεισιν οὖν μοι παρ' ἑκάστα θαυμάζειν τὴν θείαν ἐκείνην φωνήν· Ἀμὴν, ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὁ μὴ εἰσερχόμενος διὰ τῆς θύρας εἰς τὴν αὐλὴν τῶν προβάτων, ἀλλὰ ἀναβαίνων ἀλλαχόθεν, ἐκεῖνος κλέπτης ἐστὶ καὶ ληστής· ὁ δὲ εἰσερχόμενος διὰ τῆς θύρας, ποιμὴν ἐστὶ τῶν προβάτων· τοῦτω ὁ θυρωρὸς ἀνοίγει· εἴτα ἐπεξηγούμενος ὁ Κύριος, λέγει· Ἐγὼ εἰμι ἡ θύρα τῶν προβάτων. Δεῖ τοίνυν διὰ Χριστοῦ τὴν ἀληθεῖαν μεμαθηκότας σώζεσθαι, καὶ φιλοσοφίαν τύχῃ· νῦν γὰρ ἐδείχθη ἐναργῶς, ὁ ἐτέραις (58) γενεαῖς οὐκ ἔγνωρίσθη, τοῖς νυνὶ τοῖς ἀνθρώποις νῦν ἀπεκαλύφθη. Θεοῦ μὲν γὰρ ἔμφασις ἐνὸς ἦν τοῦ παντοκράτορος παρὰ πᾶσι τοῖς εὐφρονουσι πάντοτε φυσικῇ· καὶ τῆς αἰδίου κατὰ τὴν θείαν πρόνοιαν εὐεργεσίας ἀντελαμβάνοντο οἱ πλείστοι, οἱ καὶ μὴ τέλεον ἀπηνευρισκότες πρὸς τὴν ἀλήθειαν. Καθόλου γ' οὖν τὴν περὶ τοῦ Θεοῦ ἔνοιαν Ξενοκράτης ὁ Καρχηδόνιος (59) οὐκ ἀπελπίζει καὶ ἐν τοῖς ἀλόγοις ζώοις. Δημόκριτος δὲ, καὶ μὴ θέλη, ὁμολογήσῃ (60) διὰ τὴν ἀκολοιυθίαν τῶν δογμάτων· τὰ γὰρ αὐτὰ πεποίηκεν εἰδῶλα (61) τοῖς ἀνθρώποις προσπίπτοντα, καὶ τοῖς

* P. 698 ED. POTTER, 590 ED. PARIS. ²⁵ Joan. iii, 13, 16, 36; v, 24. ²⁶ Psal. ii, 12. ²⁷ Joan. x, 1, 2, 3. ²⁸ Ibid. 7. ²⁹ Ephes. iii, 5.

(56) *Ἐπίσθηται*. Malim ἐπίστευσε, vel aliud ali-quod verbum a πιστεύω ductum. Nam cum pro-bare vellet auctor, τὸ πεποιθέναι majus quiddam esse τῆς πίστεως, addit: *Cum enim quis ἐπί-στυσε, credidit, Jesum esse Dei Filium, tum πέποι-θεν, fiduciam concipit, eum vera docere.*

(57) *Ποιεῖν*. Conf. Herveti Commentarius, item Aristotelis *Ethic. ad Nicomach.* lib. vi, c. 3.

(58) Ὁ ἐτέραις. Scribere possis ex Ephes. iii, 5: Ὁ ἐτέραις γενεαῖς οὐκ ἔγνωρίσθη τοῖς νυνὶ τῶν ἀνθρώπων, ὡς νῦν ἀπεκαλύφθη.

(59) *Καρχηδόνιος*. Etsi hoc loco Xenocrates di-catur Καρχηδόνιος, Carthaginensis, existimandum

est tamen hic potius mendum esse, quam apud Laetium; nam et ipse Clemens lib. ii, p. 442 et 606, l. ii *Chalcedonensem* eum dicit. Plutarchus in libro *De versutia terrestrium et aquatiliū animan-tium*, tradit Democritum demonstrasse homines ab animalibus ratione carentibus artes edoctos esse, ut ab aranea textoriam, ab hirundine architecto-nicam, a philomela musicam. COLLECT. — Recte omnino Καρχηδόνιος ms. Paris. Conf. superius *Pro-trept.* pag. 58, n.

(60) Ὁμολογήσῃ. Forte ὁμολογήσει. STURBURG.

(61) *Εἰδῶλα*. Conf. quæ de his superius dixit auctor *Protrept.* pag. 57, n.

ἀλόγοις ζώοις ἀπὸ τῆς θείας οὐσίας· πολλοὺ γε δεῖ
 ἄμωρον εἶναι θείας ἐννοίας τὸν ἄνθρωπον· ὅς γε καὶ
 τοῦ ἐμφυσηματος (62) ἐν τῇ Γενέσει μεταλαβεῖν ἀνα-
 γέγραπται, καθαρωτέρας οὐσίας παρὰ τὰ ἄλλα ζῶα
 μετασχών. Ἐντεῦθεν οἱ ἀμφὶ τὸν Πυθαγόραν θεία
 μοῖρα τὸν νοῦν εἰς ἀνθρώπους ἤκειν φασί, καθάπερ
 Πλάτων καὶ Ἀριστοτέλης ὁμολογοῦσιν. Ἄλλ' ἡμεῖς
 μὲν τῷ πεπιστευκότι προσεπιπνεῖσθαι τὸ ἅγιον
 Πνεῦμα (63) φαμέν· οἱ δὲ ἀμφὶ τὸν Πλάτωνα νοῦν
 μὲν ἐν ψυχῇ θείας μοίρας ἀπόρροιαν ὑπάρχοντα·
 ψυχὴν δὲ ἐν σώματι κατοικίζουσιν· ἀναφανδὸν γάρ
 διὰ τῶν ἐνδὸς τῶν δώδεκα προφητῶν εἰρηται· Καὶ
 ἔσται μετὰ ταῦτα, ἐκχεῶ (64) ἀπὸ τοῦ πνεύματός
 μου ἐπὶ πᾶσαν σάρκα, καὶ οἱ υἱοὶ ὑμῶν καὶ αἱ
 θυγατέρες ὑμῶν προφητεύσουσιν. Ἄλλ' οὐχ ὥς
 μέρος Θεοῦ ἐν ἐκάστῳ ἡμῶν τὸ πνεῦμα. Ὅπως δὲ ἡ
 διανομὴ αὕτη, καὶ ὅ τί ποτέ ἐστι τὸ ἅγιον Πνεῦμα,
 ἐν τοῖς περὶ προφητείας καὶ τοῖς περὶ ψυχῆς ἐπιδειχθή-
 σεται ἡμῖν. Ἀλλὰ τὰ μὲν τῆς γνώσεως βάθη κρύ-
 πται ἀπιστῇ ἀγαθῇ καθ' Ἡράκλειτον· ἀπιστῇ
 γὰρ διαφυγάνει μὴ γινώσκεισθαι (65).

A enim easdem imagines in homines incurrentes, et
 in animantes rationis expertes, ex divina essentia.
 Longe certe abest ut sit homo expertus divinæ notio-
 nis, quem etiam scriptum est in Genesi ⁴⁰ partici-
 pem fuisse inspirationis, ut qui fuerit purioris es-
 sentiae particeps quam alia animantia. Hinc Pytha-
 goras dicit mentem divina sorte venire ad homines,
 sicut fatentur Plato et Aristoteles; sed nos quidem
 dicimus Spiritum sanctum inspirari ei qui credidit.
 Platonicus autem mentem quidem, sortis divinæ in
 anima effluxionem esse; animam autem in corpore
 collocant. Aperte enim dictum est per Joel ⁴¹, qui
 erat unus ex duodecim prophetis: *Et erit post hæc,*
effundam de spiritu meo super ꝫ omnem carnem, et
filiis vestri et filiæ vestræ prophetabunt. Verum non
 ut pars Dei, est spiritus in unoquoque nostrum.
 Cæterum quomodo fiat hæc divisio, et quidnam sit
 Spiritus sanctus, ostendetur a nobis in libris *De*
prophetia, et in libris *De anima*. Sed ad celandas
 quidem cognitionis profunditates, bona est increduli-
 tas ex sententia Heraciti: non cognosci enim, suum
 habet refugium ad incredulitatem.

* CAPUT XIV.

Græcos ex Hebræorum libris decreta sua mutatos esse.

Τὸ δ' ἐξῆς ἀποδοτέον (66), καὶ τὴν ἐκ τῆς βαρβά-
 ρου φιλοσοφίας Ἑλληνικὴν κλοπὴν σαφέστερον ἤδη
 παραπατέον· φασὶ γὰρ σῶμα εἶναι τὸν Θεόν (67) οἱ
 Στωικοὶ, καὶ πνεῦμα κατ' οὐσίαν, ὥστερ ἀμέλει καὶ
 τὴν ψυχὴν. Πάντα ταῦτα ἀντικρυς εὐρήσεις ἐν ταῖς
 Γραφαῖς. Μὴ γάρ μοι τὰς ἀλληγορίας αὐτῶν ἐννοή-
 σης; (68) τὰ νῦν, ὥς ἡ γνωστὴ παραδίδωσιν ἀλή-
 θεια, εἰ ἄλλο τι δεικνύουσι, καθάπερ οἱ σοφοὶ πα-
 λαιοὶ, ἄλλο μὲν οὐκ οἶδον. Ἄλλ' οἱ μὲν, διήκειν διὰ
 πάσης τῆς οὐσίας τὸν Θεὸν φασίν, ἡμεῖς δὲ ποιητῇ

Verum quæ sequuntur pertexamus, quæque
 Græci barbara ex philosophia suffurati sint, in me-
 dium proferamus. Ac primum quidem stoici Deum
 ipsum, perinde ut animum, corpore ac spiritu
 suapte natura constare definiunt. Quod utrumque
 in Scripturis expressum reperies. Nec enim mihi
 nunc sensus earum cogites allegoricos, cujusmodi
 ab erudita illa et sapienti veritate traduntur, si
 forte (ut a peritis in luctatione fieri solet) aliud
 ostendant, aliud re ipsa exhibeant. At Deum illi

✠ P. 699 ED. POTTER, 591 ED. PARIS. ⁴⁰ Gen. ii, 7. ⁴¹ Joel. ii, 28.

(62) Τοῦ ἐμφ. Cum epitheto legendum τοῦ θεοῦ
 ἐμφυσήματος. SYLBOURG.

(63) Πνεῦμα. Vult Clemens πνεῦμα dici a Chri-
 stianis id, quod multi e philosophis νοῦν vocabant.
 His autem lucem aliquam dabunt, quæ scribit Ta-
 tianus pp. 45, 47, 48, 53, ed. Oxon. Justinus M. in
 Dialogo ex mente Platonis hæc scribit pag. 221:
 Ἡ ψυχὴ θεία καὶ ἀθάνατος ἐστὶ, καὶ αὐτοῦ ἐκείνου
 τοῦ βασιλικοῦ νοῦ μέρος. Ipsa anima divina, et im-
 mortalis est, et illius imperantis mentis particula.
 Deinde: Ἡμῖν ἐφικτὸν τῷ ἡμετέρῳ νῷ συλλαβεῖν τὸ
 θεῖον· nobis concessum nostra mente Deum com-
 plecti.

(64) Μετὰ ταῦτα, ἐκ. Joel. ii: μετὰ ταῦτα καὶ
 ἐκ. Deinde καὶ προφητεύσουσιν οἱ υἱοὶ ὑμῶν.

(65) Ἀπιστῇ γὰρ διαφυγάνει μὴ γινώσκει-
 σθαι. Incredulitas delitescit ne agnoscat. LOWTH.
 Vel: Incredulitas effugit suspicionem ignorantiae.

(66) Τὸ δ' ἐξῆς ἀποδοτέον. Τὰ δ' ἐξῆς προσεπι-
 πνεῖν scribit Eusebius, Præp. evang., lib. xiii,
 cap. 43, in quod ea quæ hic apud Clementem per
 aliquot paginas sequuntur, transtulit. Porro Lati-
 nam Vigeri versionem, quæ Hervetiana multo con-
 cinnior est, nos inde, paucis mutatis, traduximus.

(67) Σῶμα εἶναι τὸν Θεόν. Stoici Deum puta-
 bant esse ζῶον ἀθάνατον, animal immortale, ut re-
 fert Diogenes Laertius in Zenone: Οὐσίαν δὲ Θεοῦ
 ζῶον μὲν φησι τὸν ὅλον κόσμον καὶ τὸν οὐρανόν.
 Ubi vero substantiam quidem ait mundum totum, at-

que cælum. Idem affirmabant reliqui Stoicorum prin-
 cipes, Chrysippus, Posidonius, et Antipater, ut ibi-
 dem dicitur. Scilicet illis videbatur mundus ingens
 esse animal, quod divina anima informabat. Seneca
 epist. 97: Totum hoc, quo continemur, et unum est,
 et Deus est. Hinc, ut statim addit Clemens, Διήκειν
 διὰ πάσης τῆς οὐσίας, τὸν Θεὸν φασίν. Deum aiunt
 unum materiam pervadere. Conf. superius Pro-
 trept. pag. 58, Strom. i, p. 346. Sextus Empiricus
 Hypotyposeon iii, 24, varias de diis opiniones re-
 censens, ait: Στωικοὶ δὲ πνεῦμα, διήκον δὲ διὰ καὶ
 τῶν εἰδεχθῶν. Stoici autem spiritum esse putabant,
 quod vel turpissima omnia pervadit. Idem tradit
 Laertius loco jam dicto. Cicero lib. ii, De natura
 deorum, cap. 40: Sed tamen his fabulis spreis
 Deus pertinens per naturam cujusque rei, per terras
 Ceres, per maria Neptunus, alii per alia, poterunt
 intelligi qui qualesque sint. Idem animas, quibus
 hominum ac reliquorum animalium corpora infor-
 mantur, Dei particulas esse dicebant. Seneca loco
 jam dicto: Et socii ejus, et membra sumus. Virgi-
 lius de apibus agens, Georg. iv, v. 220:

Esse apibus partem divinæ mentis, et haustus
 Etherios dixere: Deum namque ire per omnes
 Terrasque, tractusque maris cælumque profundum.

(68) Ἐννοήσας. Ἐννοήσας, Eusebii codex ms. in
 bibliotheca collegii D. Joannis Baptistæ Oxon. Mox,
 τανῶν pro τὰ νῦν, Euseb. Deinde δεικνύουσαι pro
 δεικνύουσι, ms. Paris.

naturam omnem permeare volunt, quem nos effectorem solum, et quidem Verbo effectorem esse dicimus. Quibus illud Sapientiae imposuit: *Per vadit autem ac subit per omnia propter suam munditiam*⁶¹; cum id de illa, quam Deus omnium principem creavit, Sapientia, dictum esse non intelligerent. Esto, inquit; sed tamen philosophi, nec Stoici tantum, aut Plato, atque Pythagoras, sed etiam Aristoteles peripateticus, materiam inter principia numerant, non principium unum statuunt. Atqui sciant isti velim, materiam illam, quam omni et qualitate et figura carere dicunt, a Platone quoque non certum quid, sive id quod non est, appellatam esse, annon autem mystice admodum et scienter ut $\times$ qui verum illud unum principium agnosceret, in *Timæo* hæc habet ipsissima? *Nostra vero, inquit, ejusmodi ratio est. De universi seu principio seu principiis, quidre de iis sentiamus, in præsentia dicere omittendum, nec alia de causa, quam quod difficile sit, ea quam sequimur disputandi via, quæ nobis hoc in genere videantur exponere.* Cæterum, propheticum illud: *Terra autem erat invisibilis et indigesta*⁶², fingendæ hujus materiæ occasionem iis dedit. Et Epicurus sane, ut casu ac fortuito omnia fieri diceret, in animum induxit, quod illius dicti vim non caperet: *Vanitas vanitatum, omnia vanitas*⁶³; quemadmodum Aristoteles, ut lunari orbe providentiam definiret, ex illo psalmo hausit, *Domine, in calo misericordia tua, et veritas tua usque ad nubes*⁶⁴. Neque enim ante Domini adventum prophetarum adhuc mysteriorum

μόνον αὐτὸν καλοῦμεν, καὶ Ἀδῶφ ποιητὴν (69). Παρήγαγεν δὲ αὐτοὺς τὸ ἐν τῇ Σοφίᾳ εἰρημένον· Διήκει δὲ καὶ χωρεῖ διὰ πάντων διὰ τὴν καθαρότητα (70)· ἐπεὶ μὴ συνήκαν λέγεσθαι ταῦτα ἐπὶ τῆς σοφίας τῆς πρωτοκτίστου τῷ Θεῷ. Ναί, φασίν· ἀλλὰ ὕλην ὑποτίθενται οἱ φιλόσοφοι ἐν ταῖς ἀρχαῖς, οἳ τε Στωϊκοί, καὶ Πλάτων, καὶ Πυθαγόρας (71), ἀλλὰ καὶ Ἀριστοτέλης ὁ περιπατητικὸς· οὐχὶ δὲ μίαν ἀρχὴν. Ἰσῶσαν οὖν τὴν καλουμένην ὕλην ἄποιον καὶ ἀσχημάτιστον (72) λεγομένην πρὸς αὐτῶν (73), καὶ τολμηρότερον ἤδη μὴ ὄν πρὸς τοῦ Πλάτωνος εἰρῆσθαι. Καὶ μὴ τι μυστικώτατα μίαν τὴν ὄντως οὖσαν ἀρχὴν εἰδῶς, ἐν τῷ *Τιμαίῳ* (74) αὐταῖς φησι λέξεσιν; *Νῦν δ' (75) ὅν τὸ παρ' ἡμῶν ὧδε ἔχεται· Τὴν μὲν περὶ πάντων, εἰτε ἀρχὴν, εἰτε ἀρχὰς (76), εἰτε πῆ (77) δοκεῖ τοῦτων περὶ, τὸ νῦν οὐ ρητέον, δι' ἄλλο μὲν οὐδὲν, διὰ δὲ τὸ χαλεπὸν εἶναι κατὰ τὸν παρόντα τρόπον τῆς διεξόδου δηλῶσαι τὰ δοκοῦντα.* Ἄλλως τε ἡ λέξις ἡ προφητικὴ ἐκείνη, *Ἡ δὲ γῆ ἦν ἀόρατος καὶ ἀκατασκευαστος, ἀφορμὰς αὐτοῖς ὕλικῃς οὐσίας παρέσχηται.* Ναί μὴν *Ἐπικούρῳ* (78) μὲν ἡ τοῦ αὐτομάτου παρείδουσιν, οὐ παρακολουθήσαντι τῷ ῥητῷ, γέγονεν ἐντεῦθεν (79)· *Ματαιότης ματαιότητων, καὶ τὰ πάντα ματαιότης.* Ἀριστοτέλει δὲ μέχρι σελήνης ἐπῆλθε κατάγειν (80) τὴν πρόνοιαν (81) ἐκ τοῦδε τοῦ ψαλμοῦ· *Κύριε, ἐν τῷ οὐρανῷ τὸ ἐλεός σου, καὶ ἡ ἀλήθειά σου ἕως τῶν νεφελῶν.* Οὐδέπω γὰρ ἀποκεκάλυπτο ἡ τῶν προφητικῶν δὴλωσις μυστηρίων πρὸ τῆς τοῦ Κυρίου παρουσίας. Τὰς τε αὖ μετὰ θάνατον κολάσεις καὶ

$\times$ P. 700 ED. POTTER, 591-592 ED. PARIS.
⁶¹ Psal. xxxvi, 5.

⁶² Sap. vii, 24. ⁶³ Gen. i, 2. ⁶⁴ Eccles. i, 2.

(69) *Ποιητὴν μόνον... καὶ Ἀδῶφ ποιητὴν.* Nam πάντα δι' αὐτοῦ (Ἀδῶφ) ἐγένετο, Joan. i, 3. Stoici vero etiam Deum putarent mundi hujusce effectorem esse, *Naturam in duas dividunt partes: unam quæ efficiat; alteram quæ se ad faciendum tractabilem præstet.* In illa prima esse vim faciendi; in hac materiam; nec alterum sine altero esse posse, etc., ut ait Lactantius, *Divin. instit.*, lib. vii, cap. 3.

(70) *Καθαριότητα.* Eusebii ms. cod. Joan. καθαρότητα. Dein τὰ τῆς σ. pro ταῦτα τῆς σ., et mox, ἀποτίθενται οἱ σοφοὶ pro ὑποτίθενται οἱ φιλόσοφοι. Ibid.

(71) *Πυθαγόρας.* Nonnulli Stoicorum sententiam a Pythagora manasse existimant. Nam is quoque censuit Deum animam esse per naturam rerum omnium intentam et commeantem, ut ait Cicero, *De natura deorum*, lib. i. Porro ejus sententiam plenius exposuit Servius Comment. in locum Virgilii modo allatum. Mox ἰσῶσαν δὲ pro ἰστ. οὖν, Euseb.

(72) *Ὑλὴν ἄποιον καὶ ἀσχημ.* Describit Aristotelis aliorumque materiam primam, quæ τὸ ἀμorfον ἔχει, πρὶν λαβεῖν τὴν μορφήν, *forma caret, priusquam formam acceperit*, ut ait Aristoteles, *Natur. auscult.*, l. i, c. 8.

(73) *Λεγομένην πρὸς αὐτ.* Λεγομένην πρὸς αὐτῶν, τὸ μὴ τῶδε, ἢ μὴ ὄν, πρὸς τοῦ Πλάτωνος εἰρῆσθαι, καὶ μὴ τι μυστικώτατα. Μίαν γὰρ τὴν ὄντως (Euseb. impress. Λεγομένην πρὸς αὐτῶν), τὸλμηρον δὲ μὴ ὄν πρὸς τοῦ Πλάτωνος εἰρ. Euseb. ms. Joan. Vigerus ad Eusebium hæc notat: « Clementis lectioni similia habet ms. Eus. Nihil tamen in nostra lectione mutandum censeo, præsertim cum ex illis καὶ μὴ τι μυστικ. satis comoda exprimi sententia nequeat. »

(74) *Τιμαίῳ.* Hæc exstant in *Timæo* Platonis, pag. 4158.

(75) *Δ'.* Διή, Euseb. Mox, τότε παρ' ἡμ. Plato, Euseb. uterque. Dein ἀπάντων pro πάντων, iidem omnes.

(76) *Τὴν μ... ἀρχὰς.* Euseb. ms. Joan.: τὸ μὲν γὰρ περὶ ἀπάντων εἰτε ἀρχὰς.

(77) *Πῆ.* Πη absque accentu ms. Paris. 87η Euseb. impress. et ms. Mox, τάνυν pro τὸ νῦν, Euseb. impress.

(78) *Ἐπικούρῳ.* Conf. superius auctor in *Protreptico*, p. 58.

(79) *Ἐντεῦθεν.* Euseb. ms. Joan., ἐνταῦθα. Ex eodem mox, hæc verba ματαιότητων, τὰ πάντα ματαιότης scriptoris negligentia propter similitudinem exciderunt.

(80) *Κατάγειν.* Euseb. uterque καταγαγεῖν, et mox ἀπικάλυπτο pro ἀποκεκάλυπτο.

(81) *Πρόνοιαν.* Tatianus *Orat. ad Græc.*, p. 9: Ἀριστοτέλης ἀμαθῶς ὄρον τῇ Προνοίᾳ θεῆς. Aristoteles termino Providentiæ imprudenter posito. Idem paulo post, p. 10, de Aristotelis discipulis ait: Οἱ τὰ μετὰ σελήνην ἀπρονόητα λέγοντες εἶναι. *Qui ea, quæ lunæ subsunt nulla regi providentia dicunt.* Theodoretus, *Θεραπ.* ε', p. 561: Ὁ δὲ Νικομάχου μέχρι σελήνης ὑπέληψε τὸν Θεὸν πρωταγεῖν, τῶν δὲ κατὰ ταῦτων ἀπάντων ἡμεληκέναι, καὶ τῇ τῆς εἰμαρμένης ἀνάγκῃ παραδεδωκέναι τὴν τούτων ἐπιτροπὴν. *Nicomachi porro Filius, luna tenus putavit Dei providentiam res moderari; at ea, quæ infra lunam sunt, omnia negligere, eorumque gubernationem fatorem necessitati tradidisse.* Conf. *Athenagoræ legatio*, p. 105 ed. Ox.; Clementis *Protrept.*, p. 58.

τὴν διὰ πυρὸς τιμωρίαν, ἀπὸ τῆς βαρβάρου φιλοσοφίας, ἣ τε ποιητικῇ πάσῃ μούσῃ, ἀλλὰ καὶ ἡ Ἑλληνικὴ φιλοσοφία ὕφειλετο. Πλάτων (82) γ' οὖν ἐν τῷ τελευταίῳ τῆς Πολιτείας (83), αὐταῖς φησὶ ταῖς λέξεσιν· Ἐνταῦθα δὲ (84) ἄνδρες ἄγριοι διάπυροι λέειν, παρεστῶτες, καὶ (85) καταμανθάνοντες τὸ φθέγμα (86). τοὺς μὲν ἰδίᾳ παραλαβόντες (87) ἦγον, τὸν δὲ Ἀριδαῖον καὶ τοὺς ἄλλους συμποδισαυτές (88) χεῖράς τε καὶ πόδας καὶ κεφαλὴν, καταβαλόντες (89) καὶ ἐκδεῖραντες, εἰλον παρὰ τὴν ὁδὸν ἐκτὸς ἐπ' ἀσπαλάθων κνάπτοντες· οἱ μὲν γὰρ ἄνδρες οἱ διάπυροι ἀγγέλους αὐτῷ βούλονται ἐπλοῦν, οἱ παραλαβόντες τοὺς ἀδίκους κολάζουσιν· Ὁ ποιῶν (90), φησὶ, τοὺς ἀγγέλους αὐτοῦ (91) πνεύματα, καὶ τοὺς λειτουργοὺς αὐτοῦ πῦρ φλέγον. Ἔπειτα δὲ τοῦτοις τὴν ψυχὴν εἶναι ἀθάνατον. Τὸ γὰρ κολαζόμενον ἢ παιδευόμενον (92), ἐν αἰσθήσει ἐν, ζῆ, καὶ πάσχειν λέγεται (93). Τί δέ; οὐκ οἶδεν ὁ Πλάτων, καὶ πυρὸς ποταμούς, καὶ τῆς γῆς τὸ βάθος, τὴν πρὸς τῶν βαρβάρων γένεσιν καλουμένην Τάρταρον (94) προφητικῶς (95) ὀνομάζων, Κωκυτὸν (96) τε καὶ Ἀχέροντα, καὶ Πυριφλεγέοντα, καὶ τοιαῦτά (97) τινα εἰς τὴν παιδευσιν σωφρονίζοντα παρεισάγων κολαστήρια; Τῶν μικρῶν (98) δὲ, κατὰ τὴν Γραφήν, καὶ ἐλαχίστων τοὺς ἀγγέλους τοὺς ὄντας τὸν

A aperiebatur sententia. Jam luenda quoque post altum supplicia, et illos ignium cruciatus, cum poetis passim omnes, tum Græci etiam philosophi a barbaris philosophia compilarunt. Plato quidem in ultimo *De republica* disertis conceptisque verbis: *Tum enim vero, inquit, feri homines, et aspectu ignei, audito mugitu, præsto aderant, aliisque seorsum abductis, Arideum ac cæteros, manibus simul ac pedibus cervicibusque constrictis, humi affictos, et cute detracta, foris secus viam laniandos per medios rapiabant aspalathos.* Nam isti quidem homines ignei angelos apud eum significant, qui arreptos sceleratos puniunt; juxta illud: *Qui facit angelos suos spiritus, et ministros ignem urentem* ⁴⁸.

Ex quibus immortalē animum esse ²⁵³ consequitur. Quod enim aut punitur, aut eruditur, id cum sensu præditum sit, vivat necesse est, etiamsi pati dicatur. Quid porro? Numquid etiam Plato, et ignis fluvios, et illam terræ altitudinem agnovit, quæ a barbaris gehenna dicitur, quem ipse Tartarum poetice nominavit; Cocytum præterea, Acherontem, Pyriphlegethontem, et similia pœnarum loca generaue, quibus hominum mores castigantur, invexit? Idem quos ex Scriptura habemus parvulorum ac minimorum angelos, qui Deum ipsum vi-

✕ P. 701 ED. POTTER, 592 ED. PARIS.

⁴⁸ Psal. cīv, 4.

(82) Πλάτων. Scilicet *De repub.*, lib. x, p. 762. Hæc Justinus etiam recitat in *Parænesi ad Græc.*, p. 102, ed. Oxon., quo loco idem argumentum fusius persequitur, xix. Quod Græci poetæ ac philosophi sua fere omnia e Judæorum prophetis hausserint. Porro Πλάτων γοῦν pro Πλάτων γ' οὖν habet Euseb.

(83) Πολιτείας. Post hanc vocem H. ms. addit comminationem hoc, περί τῶν μετὰ θάνατον κολάσεων. SIVEAC. Mox, αὐτῆς pro αὐταῖς, Euseb. ms. Joan.

(84) Δῆ. Abest a D. Justino hæc particula. Deinde ἄγριοι καὶ διάπυροι, addita particula conjunct. Plato.

(85) Καί. Non agnoscit hanc particulam ms. Paris. ut neque Euseb. cod. Joan.

(86) Φθέγμα. Eusebii cod. Joan. φλέγμα. Vigerus ad Eusebium hæc adnotavit: «Καταμανθάνοντες τὸ φθέγμα, Hervetus reddit, *Sermonem intelligentes*. Φθέγμα, hic φθόγγος est, et μύκημα, mugitus, quem immanis hiatus euiderat. Præcessit enim apud Platonem. Οὓς (homines teterrimos) ολομένους τῇ ἀναθήσει, οὐκ ἐδέχετο τὸ στόμιον, ἀλλ' ἐμυκάτο, ὅποτε τις τῶν οὕτως ἀνάτως ἐχόντων εἰς πονηρίαν, ἢ μὴ ἱκανῶς δεδοκῶς δίκην, ἐπιχειροῖ ἐνέειναι.»

(87) Παραλαβόντες. Λαβόντες, Plato. Διαλαβόντες, Just. Mox, Ἀριδαῖον pro Ἀριδαῖον Euseb., Just. Ἀριδαῖον Plato. Proximum τοὺς abest a Platone et Justino.

(88) Συμποδισαυτές. Eusebii cod. Joan. παρασυμποδισαυτές.

(89) Καταβαλόντες. Ms. Otlob. καταβάλλοντες. Mox, κνάπτοντες pro κνάπτοντες Plato et ms. Paris.; κάμπτοντες Eus. uterque, γνάμπτοντες Just. Vigerus ad Eusebium hæc adnotat: «Si Clementis κνάπτοντες probatur, dicendum est eos non utcumque carpius et laceratos esse, verum etiam ad majorem doloris sensum aspalathis impositos. Ego alterum prætulim. Porro Justinus ex hoc Platonis loco Resurrectionis etiam dogma colligens, Ἐνταῦθα, inquit, μοι δοκεῖ ὁ Πλάτων οὐ μόνον τὸν

περὶ κρίσεως παρὰ τῶν προφητῶν μεμαθηκέναι λόγον, ἀλλὰ καὶ τὸν περὶ τῆς ἀπιστομένης παρ' Ἑλλήσιν ἀναστάσεως ἐπίστευσε λόγῳ. Οὐ γὰρ δὴ πού τὴν ψυχὴν, κεφαλὴν, καὶ χεῖρας, καὶ πόδας, καὶ δέρμα, ἔχειν φήσουσιν.»

(90) Ὁ ποιῶν. Ita Chrysostomus in hunc psalmi locum: Τοὺς δὲ αὐτοὺς καὶ πνεύματα καὶ πῦρ προσηγόρευσε, τὸ δυνατόν καὶ τὸ ταχὺ δι' ἐκατέρων διδασκῶν· ὁξεῖα μὲν γὰρ τοῦ πνεύματος ἡ φύσις, ἰσχυρὰ δὲ τοῦ πυρὸς ἐνέργεια. Ἀγγέλοις δὲ χρῶμενος ὑπουργοῖς ὁ τῶν ὅλων Θεός, καὶ εὐεργετῇ τοὺς ἀξίους, καὶ κολάζει τοὺς ἐναντίους· καὶ διὰ τοῦτο καὶ πυρὸς ἐμνημόνευσεν, τὴν κολαστικὴν σημαίνων ἐνέργειαν. Hæc postrema reddidit aliter interpretes. *Ac propterea de iis quoque mentionem fecit, ut scelerum vindicem Dei tim, ac facultatem designaret.* Tu vero sic verte: *Ac propterea ignis quoque mentionem fecit, ut eorum vim scelerum vindicem ac facultatem designaret.* Hæbræi tamen hunc locum ita intelligunt: *Qui facis tuos nuntios spiritus cen tentos, eorumque ministerio ut collibitum fuerit, uteris.* COLLECT.

(91) Αὐτοῦ. Eus. αὐτοῦ. Proximum αὐτοῦ idem non agnoscit.

(92) Ἡ παιδευόμενον. Ex Eusebii cod. Joan. excidit.

(93) Λέγεται. Euseb. βούληται. Statim οὐχὶ pro οὐκ Eus. uterque.

(94) Τάρταρον. Tartarum, et reliqua, quorum hic mentio facta est, loca describit Socrates in *Phædone*, non procul a fine.

(95) Προφητικῶς. Eusebius uterque ποιητικῶς, quod forte interpretamentum est. Vigerus autem Eusebiana lectio præferenda videtur.

(96) Κωκυτὸν. Eusebii cod. Joan.: καὶ Κωκυτὸν.

(97) Καὶ τοιαῦτα. Euseb. καὶ τὰ τοιαῦτα, cum articulo.

(98) Μικρῶν. Euseb. σμικρῶν. Respicit auctor Math. viii, 10: Ὅρατε μὴ καταφρονήσητε ἐνός τῶν μικρῶν τούτων· λέγω γὰρ ὑμῖν, ὅτι οἱ ἄγγελοι αὐτῶν ἐν οὐρανοῖς διὰ παντός βλέπουσι τὸ πρόσωπον τοῦ Πατρὸς μου τοῦ ἐν οὐρανοῖς.

deant⁴⁴, et diligentem illam vigilemque curam, quæ a præsidibus ac tutelaribus angelis in nos derivatur, aperiens, ita scribere non dubitat: *Ubi autem, inquit, suum quæque vitæ genus, prout cuique sors obtigerat, animæ omnes delegerint, tum easdem Lachesim convenire; hæc una cum singulis, quem ipsimet dæmonem optaverint, cum vitæ custodem futurum emittere, cuius etiam opera, quæ stauerint omnia, perficiantur.* Quod ipsum fortasse, attributum illud Socrati dæmonium innuebat. Præterea, quem a Moyse acceperant, mundi ortum philosophi tradidere. Quos inter Plato disertè, *Semperne fuerit, inquit, nullo generatus ortu, an ortus sit sub aliquo temporis principatu, quandoquidem cernitur et tangitur, et est undique corporatus.* Itemque cum ait, *Atque illum quidem Effectorem ac Parentem hujus universitatis, invenire difficile; non modo generatum esse mundum ostendit, sed etiam ab ipso Deo, tanquam a patre filium, generatum, quippe quem ab illo uno satum, atque ex nihilo creatum esse velit.* In qua de mundi ortu opinione stoici quoque versantur. Diabolum præterea, quem in barbâra philosophia toties appellari audis dæmonum principem, maleficum animum Plato vocat *Legum* decimo, his verbis: *Nunquid necesse est, animum, qui rebus omnibus quæ quoquoque versum moventur, et moderetur, et insit, ipsum quoque cælum per sese moderari? Omnino. Unumne autem, an plures? Plures certe, nam pro vobis respondere juvat. Nec pauciores duobus recte posuerimus, beneficium alterum, alterum maleficum.* Idem in *Phædro* hæc habet: *Alia quoque ma-*

θεόν, πρὸς δὲ καὶ τὴν εἰς ἡμᾶς δι' ἀγγελῶν τῶν ἐφεστώτων, ἡκούσαντες ἀντιστοικῆν ἡμεράων, οὐκ ὀκνεῖ (99) γράφειν. Ἐπειδὴ πάσας (1) τὰς ψυχὰς τοῖς βίονος ἡρῆσθαι, ὡς περ ἔλαχον, ἐν τάξει προσεῖναι πρὶς τὴν ἀάχεσιν (2). ἐκεῖνην δὲ ἐκάστω, ὃν εἴλετο δαίμονα, τοῦτον φύλακα συμπέμπειν τοῦ βίου (3), καὶ ἀποκληρωτὴν (4) τῶν αἰσθητέων. Τάχα δὲ καὶ τῷ Σωκράτει τὸ δαιμόνιον τοιοῦτό (5) τι ἔνισσετο. Ναὶ μὴν γεννητὸν εἶναι τὸν κόσμον, ἐκ Μωϋσέως παραλαβόντες, ἐδογμάτισαν οἱ φιλόσοφοι. Καὶ ὁ γε Πλάτων (6) ἀντικρυς εἰρηκε· Πότερον ἦν ἀρχὴν ἔχων γενέσεως οὐδεμίαν, ἢ τέτρεν ἀπ' ἀρχῆς (7) τιнос ἀρξάμενος; ὁρατός τε γὰρ ὢν, ἀπτός ἐστιν· ἀπτός τε ὢν, καὶ σῶμα ἔχει (8). Αὐθις· τι ὅπως· ἀνέπη· τὸν μὲν οὖν ποιητὴν (9), καὶ Πατέρα τοῦδε τοῦ παντός εὗρεῖν τε ἔργον· οὐ μόνον γεννητὸν (10) τε εἶδεις τὸν κόσμον, ἀλλὰ καὶ ἐξ αὐτοῦ γεγονέναι σημαίνει, καθάπερ υἱόν· Πατέρα δὲ αὐτοῦ κεκληθῆναι (11), ὡς ἀνὴρ μόνον γενομένου καὶ ἐκ μὴ ὄντος ὑποστάντος. Γεννητὸν δὲ καὶ οἱ Στωικοὶ τίθενται τὸν κόσμον. Τόν τε ὑπὸ τῆς βαρβάρου φιλοσοφίας θρυλούμενον διάβολον, τὸν τῶν δαιμόνων ἄρχοντα, κακοεργὸν εἶναι ψυχὴν ἐν τῷ δεκάτῳ τῶν Νόμων ὁ Πλάτων (12) λέγει ταῖς λέξεσι· Ψυχὴν διοικοῦσαν τοῖς πάντεσιν κινουμένοις μὴν οὐ καὶ τὸν (13) οὐρανὸν ἀνάγκη διοικεῖν γέναι; Τί μὴν; Μὴν ἢ πλείους; Πλείους ἐγὼ ὑπὲρ σφῶν ἀποκρινοῦμαι. Αὐοῖν σου (14) ἑλάττω μὴδὲν τιθώμεν, τῆς τε εὐεργετίας καὶ τῆς τάναντία δυναμένης ἐξεργάσασθαι. Ὁμοίως δὲ καὶ τῷ Φαίδρῳ ταῦτα (15) γράφει· Ἔστι (16) μὲν δὴ καὶ ἄλλα κακὰ· ἄλλα

✕ P. 702 ED. POTTER, 593 ED. PARIS.

⁴⁴ Matth. xviii, 10.

(99) Οὐκ ὀκνεῖ. Nempe Plato lib. x *De repub.*, haud procul a fine.

(1) Ἐπειδὴ πάσας. Ἐπειδὴ δ' οὖν πάσας, Euseb., Plal.

(2) Προσεῖναι πρὸς τὴν ἀάχ. Eusebii cod. Joan. προεῖναι πρὸς τὴν Α.; Eusebius impress. προεῖναι εἰς τὴν Α. Plato προεῖναι πρὸς τὴν Α., quæ lectio optima esse videtur.

(3) Συμπέμπειν τοῦ βίου. Eusebius uterque τοῦ βίου συμπέμπειν inverso ordine. Plato συμπέμπειν τοῦ βίου.

(4) Καὶ ἀποκληρωτὴν. Eusebii ms. Joan. κοινὸν ἀποκληρωτὴν.

(5) Τοιοῦτο. Euseb. τοιοῦτον.

(6) Πλάτων. Hæc exstant in *Timæo* pag. 1047: Σχεπτόντων οὖν περὶ αὐτοῦ πρῶτον, ὅπερ ὑπέκειται περὶ παντός ἐν ἀρχῇ δεῖν σκοπεῖν, πότερον ἦν ἀεὶ, γενέσεως ἀρχὴν ἔχων οὐδεμίαν, ἢ γέγονεν, ἀπ' ἀρχῆς τιнос ἀρξάμενος γέγονεν· ἐρατός γὰρ, ἀπτός τε ἐστὶ καὶ σῶμα ἔχων. Πάντα δὲ τὰ τοιαῦτα αἰσθητά· τὰ δὲ αἰσθητά, δόξῃ περιληπτά μετὰ αἰσθήσεως, γινώσκοντα καὶ γενήτὰ ἐξάντη. De quo (mundo) primum consideremus quod in omni questione ante omnia investigari debet: Utrumne semper fuerit sine ullo generationis principio, an genitum sit, ab aliquo principio sumens exordium. Id profecto cernitur, tangiturque et corpus habet. Omnia vero hujusmodi sensus movent. Quæ sensus movent, opinione per sensus percipiuntur. Hæc vero talia esse constat, ut gignantur et genita sint.

(7) Ἀπ' ἀρχῆς. Eusebii cod. Joan. ἐπαρχῆς.

(8) Ὁρατός. — σῶμα ἔχει. Euseb. Ὁρατός τε γὰρ, ἀπτός τε, καὶ σῶμα ἔχει. Ὁρατός τε γὰρ, ἀπτός τε,

καὶ σῶμα ἔχων. Cod. Joan. Mox, ὁπότεν conjuncte pro ὅπως· ἀν.

(9) Τὸν μὲν οὖν π. Conf. superius *Protrept.* pag. 59, n. 2.

(10) Γεννητόν. Euseb. γεννητόν cum duplici v.

(11) Καθάπερ... κεκληθῆσθαι. Hæc sententia ex Eusebio, tam impresso, quam manuscripto, excidit.

(12) Πλάτων. Exstant hæc Platonis verba in media parte lib. x *De legibus*, p. 952: Ψυχὴν δὲ διοικοῦσαν καὶ ἐνοικοῦσαν ἐν ἅσασιν τοῖς πάντεσιν. Animam quæ administrat et inhabitat in iis quæ undique moventur. Quin etiam apud Eusebium tam manuscriptum, quam impressum, hæc sic scripta sunt: Ψυχὴν διοικοῦσαν καὶ ἐνοικοῦσαν τοῖς πάντεσιν. Proinde dubitandum non est, quin hæc verba ἐνοικοῦσαν scriptor negligenter propter ὁμοιοτέλεστον omissa, Clementi restituenda sint; præcipue cum, iis sublatis, hæc sententia ἀσύντακτος sit.

(13) Μὴν οὐ καὶ τ. Μὴν ὃν τ. Euseb. ms. Joan. Deinde διοικεῖν ἀνάγκη pro ἀνάγκη διοικεῖν, Euseb. impress.

(14) Αὐοῖν σου. Αὐοῖν μὲν σου, Eus. uterque. Αὐοῖν μὲν γέ σου, Plat. Proinde particula μὲν e Clementis libris excidisse videtur. Paulo post ἐξεργάζεσθαι pro ἐξεργάσασθαι cum apud Eusebium, tum etiam in Platone, exstat.

(15) Ταῦτα. Eusebius uterque τὰδε.

(16) Ἔστι. Plato in *Phædro*, pag. 1247, cum mala ex amore provenientia enumerasset, hæc addit: Ἔστι μὲν δὴ καὶ ἄλλα κακὰ· ἀλλὰ τις ἔμμε δαίμων τοῖς πλείστοις ἐν τῷ παραπείθεα ἡδονῇ, οἷον κλέακι δεινῷ θηρίῳ καὶ βλάβῃ μεγάλῃ· ὅμως ἐπέμμενεν ἢ φύσις

τις δαίμων ἔμειε τοῖς πλείστοις ἐν τῷ παραντίκῳ A
 ἰδοῦν. Ἀλλὰ κἀν τῷ δεκάτῳ τῶν Νόμων ἀντικρυς
 τὸ ἀποστολικὸν δεικνυσιν ἐκεῖνο· Οὐκ ἔστιν ἡμῖν ἡ
 πᾶσι πρὸς αἷμα καὶ σάρκα, ἀλλὰ πρὸς τὰς ἀρχάς,
 πρὸς τὰς (17) ἐξουσίας (18), πρὸς τὰ πνευματικὰ
 τῶν ἐν οὐρανοῖς· ὧδὲ πως γράφων· Ἐπειδὴ (19)
 γὰρ συνεχωρήσαμεν αὐτοῖς ἡμῖν εἶναι μὲν οὐρα-
 νὸν πολλῶν μυστὸν ἀγαθῶν, εἶναι δὲ καὶ τῶν
 ἐναντίων, πλειόνων δὲ τῶν μὴ· μάχη δὲ φαμέν (20)
 ἀθάνατος ἔσθ' (21) ἡ τοιαύτη, καὶ φυλακῆς (22)
 θαυμαστῆς δευμένη. Κόσμον τε αὖθις (23) τὸν μὲν
 νοητὸν οἶδεν ἡ βάρβαρος φιλοσοφία, τὸν δὲ αἰσθητὸν·
 τὸν μὲν ἀργέτυπον, τὸν δὲ εἰκόνα τοῦ καλουμένου
 παραδείγματος (24)· καὶ τὸν μὲν ἀνατίθαι μονάδι,
 ὡς ἂν νοητὸν, τὸν δὲ αἰσθητὸν ἐξάδι (25). Γάμος γάρ
 πρὸς τοῖς Πυθαγορείοις, ὡς ἂν γόνιμος ἀριθμὸς, ἡ
 ἐξὰς καλεῖται· καὶ ἐν μὲν τῇ μονάδι συνίστησιν οὐρα-
 νὸν ἀόρατον, καὶ γῆν ἀγίαν, καὶ φῶς νοητὸν· Ἐν
 ἀρχῇ γάρ, φησιν, ἐποίησεν ὁ θεὸς τὸν οὐρανὸν καὶ
 τὴν γῆν· ἡ δὲ γῆ ἦν ἀόρατος· εἴτ' ἐπιφέρει· Καὶ
 εἶπεν ὁ θεός, Γενήθητω (26) φῶς, καὶ ἐγένετο
 φῶς· ἐν δὲ τῇ κοσμογονίᾳ τῇ αἰσθητῇ στερεὸν οὐρα-
 νὸν (27) δημιουργεῖ· (τὸ δὲ στερεὸν, αἰσθητὸν) γῆν τε

la sunt, ut plerisque daemon aliquis presentem volu-
 ptatem admiscuit. Quin et Legum decimo, Aposto-
 licum illud plane representat : Non est nobis collu-
 ctatio adversus carnem et sanguinem, sed adversus
 principes et potestates, contra spiritualia eorum qui
 in caelis versantur ⁴¹, dum ita scribit : Cum enim
 jam inter nos ita convenerit, ut caelum multis bonis
 eorumque contrariis, et his quidem pluribus refertum
 esse sceleremur ; immortalis profecto pugna haec sit
 oportet, et incredibili quadam cautione indigeat. Si-
 militer mundum agnoscit barbara philosophia du-
 plicem, alterum intelligentia, alterum sensu perce-
 ptum ; e quibus Archetypus ille sit, hic vero praec-
 lari exemplaris imago. Ac priorem quidem illum,
 quod in mente percipitur, unitati, hunc vero qui sensus
 movet, senario attribuit. Nam et apud Pytha-
 goreos, senarius tanquam genitilis numerus, conju-
 gium vocatur. Ergo in unitate caelum illud, quod
 in oculos non cadit, terramque sanctam, et lucem
 mente perceptam constituit. In principio enim,
 inquit, fecit Deus caelum et terram ; terra autem
 erat invisibilis. Quibus deinde subjungit, et dixit
 Deus, Fiat lux, et facta est lux ⁴². At in ea mun-

⁴¹ Ephes. vi, 12. ⁴² Gen. 1, 4, 2, 3.

ἄλλων τινα οὐκ ἔμυσον· Sunt alia quoque mala, sed
 horum plurimis in ipso statim principio demon ali-
 quis voluptatem immiscuit : veluti adulatori, gravissi-
 ma bestiae maximaeque calamitati, inseruit natura
 oblectamentum aliquod non inconcinnum. Unde in
 argumento Dialogi haec verba habet Marsilius Ficinus :
 Tum vero interea mirabile nota mysterium Mo-
 saico simile : Malorum plurimis in ipso statim prin-
 cipio, daemon aliquis immiscuit voluptatem.

(17) Πρὸς αἷμα καὶ σάρκα, ἀλλὰ πρὸς τὰς ἀρ-
 χάς, πρὸς τὰς ἐξουσίας. Exciderunt haec ex Euse-
 bio impresso, propter initii similitudinem in utraque
 sententia. Ab Eusebii ms. cod. Joan. haec tantum
 absunt : πρὸς τὰς ἀρχάς, πρὸς τὰς ἐξουσίας.

(18) Ἐξουσίας. Addit D. Paulus, Ephes. vi, 12 :
 Πρὸς τοὺς κοσμοκράτορας τοῦ σκότους τοῦ αἰῶ-
 νος τούτου. Verum hoc nec Eusebius agnoscit.
 Statim pro τῶν ἐν οὐρανῶς idem Paulus scripsit
 τῆς πορνείας ἐν τοῖς ἐπουρανίοις. Clementem ite-
 rum sequitur Eusebius.

(19) Ἐπειδὴ. Reperiuntur haec in posteriore parte
 lib. x De legibus, pag. 958, ubi συνεχωρήχαμεν pro
 συνεχωρήσαμεν scriptum est. Deinde ἡμῖν αὐτοῖς pro
 αὐτοῖς ἡμῖν cum ipse Plato, tum Eusebius etiam
 uterque exhibent. Paulo post iidem omnes τὸν οὐ-
 ρανὸν cum articulo scribunt, ut etiam ms. Paris. qui
 proinde Clementi restituendus est.

(20) Δὲ φαμέν. Particulam δὲ in Florent. edit. ut
 etiam in ms. Paris. omissam Clementi restituit
 Sylburgius ex Platone et Eusebio. Sed δὲ φα-
 μέν ex Eusebii cod. Joan. excidit.

(21) Ἐσθ'. Plato ἔστιν. Mox ὡς φυλ. pro καὶ
 φυλ. Euseb. cod. ms. Joan.

(22) Φυλακῆς. Cautio exp. Hervetus et Vigerus :
 custodia, Marsilius Ficinus non male. Nam eo in
 loco de cura, quam de hominibus gerunt dii, agit
 Plato. ac proinde statim haec addit : Σύμμαχοι δὲ
 ἡμῖν θεοὶ τε αἶμα καὶ δαίμονες· ἡμεῖς δὲ αὐτὴν κτήματα
 θεῶν καὶ δαιμόνων. Sed opitulanti nobis dii simul
 et daemones ; nos autem deorum daemonumque posses-
 sio nuntius. Statim θαυμαστῆς omittit Eusebii cod.
 Joann.

(23) Κόσμον τε αὖθις. Haec absunt ab Eusebii

cod. Joan. ut etiam illa quae statim sequuntur, νοη-
 τὸν οἶδεν ἡ βάρβαρος φιλοσοφία, τὸν δὲ αἰσθητὸν. Τὸν
 μὲν. Quae supinus negligensque scriptor propter re-
 petitum τὸν μὲν omisit. Porro duplicem mundum,
 quorum alter aeternus atque invisibilis, alter visibi-
 lis et caducus sit, e Platonico ex scholis didicerunt
 cum Clemens, tum alii ex antiquis Patribus.
 Auctor Recognitionum lib. viii, c. 12 : Ego vero mun-
 dum dico a Deo factum, et ab ipso quandoque esse
 solvendum ; ut ille appareat, qui aeternus est, et ad
 hoc factus, ut semper sit, et dignos se recipiat iudicio
 Dei. Quod autem sit alius invisibilis mundus, qui
 hunc visibilem intra semetipsum contineat ; postea-
 quam de visibili mundo discussimus, tunc et ad illum
 veniemus. Conf. paulo infra Clemens noster pag.
 599, ed. Paris., Origenes hom. 3 in Canticum,
 Eusebius, Præparat. evangel., lib. 11, c. 23, 24,
 Augustinus, 1 Retract. 3, falsus Ambrosius in 1
 Corinth. vi, 2.

(24) Καλουμένου παραδείγματος. Eusebii cod.
 Joan. καλοῦ παραδείγματος, pulchri exemplaris, non
 inepte. Videtur autem Clemens præ oculis habuisse
 Platonis verba in extremo lib. ix De republ., quae
 superius allata sunt in fine Strom. iv, pag. 642,
 vel alium huic similem locum. Justinus M. Cohort.
 ad Græcos pag. 110, ed. Oxon. : Τούτοις οὖν ἐντυχὼν
 ὁ Πλάτων, ... ὡς ἡ εἶδος τε χωριστὸν προϋπάρχειν
 αἰσθητοῦ, ὃ καὶ παράδειγμα τῶν γενομένων ὀνο-
 μάζει πολλάκις· ἐπειδὴ τὸ Μωϋσῆως οὕτω περὶ τῆς
 σκηνῆς σημαίνει γράμμα· Κατὰ τὸ εἶδος τὸ δει-
 χθεὶς σοὶ ἐν τῷ βρεῖ οὕτω ποιήσεις αὐτό. Haec
 cum legisset Plato, arbitratus est, prius ideam
 quamdam discretam, quam formam sensu comprehen-
 sibilem existitasse : quam et exemplar eorum, quae fa-
 cta sunt, saepenumero vocat ; quod Moyses de taberna-
 culo sic habet scriptum : Secundum formam in monte
 exhibitam sic facies illud.

(25) Ἐξάδι. Euseb. cod. Joan. τὸ ἐξάδι.

(26) Γενήθητω. Γενέσθω Eusebius uterque.

(27) Στερεὸν οὐρανόν. Nempe τὸ στερεῶμα cuius
 mentio sit Gen. 1, 6. Mox δημιουργεῖ pro δημιουρ-
 γεῖ Eusebius uterque.

di procreatione, quam sensus attingit, solidum cœlum condidit (quidquid autem est solidum, idem quoque sensus movet), terramque ✕ simul ac lucem, quæ oculis cernerentur. Num tibi hoc Plato secutus videtur, dum animantium ideis in eo mundo, quem sola mens capit, relictis, formas illas, quæ in sensum cadunt, pro spiritualium generum varietate molitur? Jure ergo Moyses concretum ex terra⁴⁹ corpus esse docet, quod *terrenum* a Platone *tabernaculum* vocatur: animum ratione præditum cœlitus a Deo in faciem inspiratum. Illic enim principis illius facultatis sedem esse volunt, adventitium illum animi primum in parentem per sensus ingressum interpretati. Quocirca hominem etiam ad imaginem et similitudinem Dei factum esse⁵⁰. Imago enim Dei, ratio divina ei regia, homo non patibilis; humana autem mens imaginis imago. Quam similitudinem si alio vocabulo expressam cupis, divinam quamdam assecutionem a Moysæ appellatam reperies; ait enim: *Post Dominum Deum vestrum ambulate, et mandata ejus custodite*⁵¹. Assectatores autem, opinor, cultoresque Dei sunt, quicunque virtute præstant. Atque hinc Stoici, philosophiæ finem esse dixerunt, congruenter naturæ vivere; Plato vero ipsammet cum

A ὁρατὴν, καὶ ὡς βλέπομενον. Ἄρ' οὐ δοκεῖ σοι ἐντεῦθεν ὁ Πλάτων, ζῶων ἰδέας ἐν τῷ νοητῷ ἀπολείπειν κόσμῳ, καὶ τὰ εἶδη τὰ αἰσθητὰ, καὶ τὰ γένη (28) δημιουργεῖν τὰ νοητά; Εἰκότως ἔρα ἐκ γῆς μὲν τὸ σῶμα διαπλάττεσθαι λέγει ὁ Μωϋσῆς, ὁ γῆϊον φησὶν ὁ Πλάτων σκῆνος· ψυχὴν δὲ τὴν λογικὴν ἀνωθεν ἐμπνευσθῆναι ὑπὸ τοῦ (29) Θεοῦ εἰς πρόσσπον. Ἐνταῦθα (30) γὰρ τὸ ἡγεμονικὸν ἰδρῦσθαι λέγουσι, τὴν διὰ τῶν αἰσθητηρίων ἐπεισόδιον τῆς ψυχῆς ἐπὶ τοῦ (31) πρωτοπλάστου εἰσοδὸν ἐρμηνεύοντες· διδὼ καὶ κατ' εἰκόνα καὶ ὁμοίωσιν τὸν ἀνθρώπον γεγόνεαι. Εἰκὼν μὲν γὰρ Θεοῦ λόγος θεῖος (32) καὶ βασιλικὸς, ἀνθρώπος ἀπαθής· εἰκὼν δ' εἰκόνης ἀνθρώπινος νοῦς (33). Ἐτέρῳ δ' εἰ βούλει παραλαβεῖν ὀνόματι τὴν ἐξομολοσιν, εὖροις ἂν παρὰ τῷ Μωϋσεῖ (34) B τὴν ἀκολουθίαν ὀνομαζομένην θείαν· φησὶ γάρ· Ὅπισω (35) Κυρίου τοῦ Θεοῦ ὁμῶν πορεύσεσθε, καὶ τὰς ἐντολὰς αὐτοῦ φυλάξετε. Ἀκολουθοὶ δ' οἶμαι καὶ θεραπεύται Θεοῦ πάντες οἱ ἐνάρητοι. Ἐντεῦθεν (36) οἱ μὲν Στωικοὶ τὸ τέλος τῆς φιλοσοφίας τὸ ἀκολουθῆσαι τῇ φύσει· ζῆν εἰρήκασιν· Πλάτων δὲ ὁμοίωσιν Θεῷ, ὡς ἐν τῷ δευτέρῳ (37) παρρησιασμένῳ Στρωματεῖ· Ζήνων (38) δὲ ὁ Στωικὸς, παρὰ Πλάτωνος λαβὼν, ὁ δὲ, ἀπὸ τῆς βαρβάρου φιλοσοφίας, τοὺς ἀγαθοὺς πάντας ἀλλήλων εἶναι φίλους λέγει. Φησὶ

✕ P. 703 ED. POTTER, 593-594 ED. PARIS. ⁴⁹ Gen. 11, 7. ⁵⁰ Gen. 1, 26. ⁵¹ Deut. xiii, 4.

(28) Καὶ τὰ γένη. Et genera. Malim cum Eusebio κατὰ τὰ γένη, secundum genera. Porro Platonis verba huc allata sunt ex Timæi pag. 1048, quo loco tradit universa animalia sensibilia ad imaginem alicujus animalis νοητοῦ facta esse: Τοῦτου δ' ὑπάρχοντος, αὐτὰ τὰ τοῦτοις ἐφεξῆς ἡμῖν λεχτέον, εἶναι τῶν ζῶων αὐτῶν εἰς ὁμοιότητα ὁ ξυνιστάς ξυνέστηκε. Τῶν μὲν οὖν ἐν μέρους εἶδει παφυκῶτων μὴδὲν καταξιώσωμεν. Ἀτελεῖ γὰρ εἰκότως οὐδὲν ποτ' ἂν γένοιτο καλόν. Οὐ δ' ἐστὶ τὰλλα ζῶα καθ' ἑν καὶ κατὰ γένη μόρια, πάντων ὁμοιωτάτων αὐτῷ εἶναι τιθώμεν. Τὰ γὰρ δὴ νοητὰ ζῶα πάντα ἐκεῖνο ἐν ἑαυτῷ περιλαβὼν ἔχει, καθάπερ ἔδε ὁ κόσμος ἡμᾶς, ὅσα τε ἄλλα θρέμματα συνέστηκεν ὁρατά. Τῷ γὰρ τῶν νοουμένων καλλίστῳ καὶ κατὰ πάντα τελεῶ μάλιστ' αὐτὸν Θεὸς ὁμοίωσαι βουληθεὶς, ζῶων ἐν ὁρατῶν πάνθ' ὅσα κατὰ φύσιν αὐτοῦ συγγενῆ ζῶα ἐντὸς ἔχον ἑαυτοῦ, ξυνέστηκε. Hoc posito, quod sequitur videamus, ad cujus animalis similitudinem Deus mundum constituit. Uni cuidam propriæque animalium speciei similem fecisse ne arbitremur. Nam si imperfecto animali similis esset factus, pulcher certe non esset. Imo vero illius animalis eum simillimum esse dicamus, cujus animalia cætera et singulatim et generatim partes sunt. Illud siquidem viventia omnia, quæ sola mente perspicuntur, in seipso complectitur, quemadmodum mundus hic nos et cætera quæ cernuntur animalia continet. Volens itaque Deus omnium quæ intelligi possunt pulcherrimo et undique absoluto mundum hunc simillimum reddere, animal unum ipsum effecit, aspectui subjectum, animalia cuncta naturæ suæ convenientia intra suum litem continens.

(29) Τοῦ. Abest ab Eusebio utroque.

(30) Ἐνταῦθα. Platoni caput τοῦ ἡγεμονικοῦ, cor irascibilis, hepær concupiscibilis animæ partis sedes est. Heraclitus Ponticus lib. De allegoriis Homericis, cum dixisset humanam animam ex Platonis sententia in tres jam memoratas partes divisi-
am esse, addit: Καθάπερ δὲ οἰκους τινὰς ἐκάστῳ μερίζει, καὶ διατριβὰς ἐν τῷ σώματι διένειμεν. Τὸ μὲν οὖν λογικὸν τῆς ψυχῆς, ὡς ἀκρόπολιν τινὰ τὴν

ἀνωτάτῳ τῆς κεφαλῆς μοῖραν εἰληγμένα νομίζει, πᾶσι τοῖς αἰσθητηρίοις ἐν κύκλῳ δορυφορούμενον· τοῦ δὲ ἀλόγου μέρους ὁ μὲν θυμὸς οἰκεῖ παρὶ τὴν καρδίαν, αἱ δὲ τῶν ἐπιθυμιῶν ὀρέξεις ἐν ἥπατι. Tum singulis sua vero domicilia destinat, et certas in corpore sedes distribuit. Rationalem igitur partem in supremæ capitis regione tanquam arce collocat, omnibus undequaque sensuum organisi seu satellitibus munitam; partis autem brutæ, animositas quidem circa cor versatur, cupiditas vero in jecinore.

(31) Τοῦ. Ms. Otlobon. τὰ. Mox καθ' ὁμοίωσιν cum præpos. Gen. 1, Eusebius uterque.

(32) Θεῖος. Malit fortasse aliquis ὁ θεός cum artic. ex Euseb. Porro his similia superius scripsit auctor Protrept. p. 78.

(33) Εἰκὼν δὲ εἰκόνης ἀνθρώπινος v. Euseb. εἰκὼν δὲ εἰκόνης ἀνθρώπινος νοῦς, humanæ autem imaginis imago mens. Perperam. Nam vult auctor Dei quidem Verbum, Verbi autem imaginem esse humanam mentem, ac proinde imaginem imaginis; ut superius dixit Protrept. p. 78. Conf. etiam Tatianus p. 45, edit. Oxon.

(34) Μωϋσεῖ. Euseb. Μωϋσῆ. Mox ἀκολουθίαν ab-
D que τὴν artic. Euseb. uterque, quod rectius putat Sylburg.

(35) Ὅπισω. Recitare videtur Deut. xiii, 4: Ὅπισω Κυρίου τοῦ Θεοῦ ὁμῶν πορεύσεσθε, καὶ τοῦτον φοβηθήσεσθε, καὶ τῆς φωνῆς αὐτοῦ ἀκούετε, καὶ αὐτῷ προστεθήσεσθε. Conf. superius Strom. 11, p. 482, n. 6.

(36) Ἐντεῦθεν. Euseb. ἐντεῦθεν δ'. Paulo post ὁ Πλάτων cum articulo Euseb. uterque.

(37) Δευτέρῳ. Respiciit Strom. 11, p. 482, ubi conf. n. 3.

(38) Ζήνων. Zenonis discipuli, λέγουσι τὴν φιλιαν ἐν μόνοις τοῖς σπουδαίοις εἶναι διὰ τὴν ὁμοιότητα. ... ἐν τε τοῖς φαύλοις μὴ εἶναι φιλιαν, ἀλλὰ ἀμειλιαν· solos inter bonos, quos sibi invicem studiorum similitudo conciliat, posse consistere... inter malos autem non posse constare amicitiam; ut a 1 in Zenone Lærtius lib. vii, seg. 124. Statim τε priu-
δὲ Euseb. cod. Joan.

γάρ ἐν τῷ Φαίδρῳ (39) Σωκράτης, ὡς οὐχ εἰμαρται Α κακὸν κακῷ φίλον εἶναι, οὐδ' ἀγαθὸν ἀγαθῷ μὴ φίλον· ὅπερ καὶ τῷ Λυσία (40) ἀπέδειξεν ἱκανῶς, ὡς ἐν ἀδικίᾳ καὶ πονηρίᾳ οὐκ ἂν ποτε σωθεῖται φιλία (41). Καὶ ὁ Ἀθηναῖος ξένος (42) ὁμοίως φησὶ κρᾶξιν εἶναι φίλην καὶ ἀκόλουθον (43) Θεῷ, καὶ εἶνα λόγον ἔχουσαν ἀρχαίον, δε' ἂν τὸ μὲν ὁμοιον τῷ ὁμοίῳ, μετρίῳ ὄντι, φίλον ᾗ· τὰ δὲ ἀμετρα οὕτε τοῖς ἀμέτροις οὕτε τοῖς (44) ἐμμέτροις. Ὁ δὲ Θεὸς ἡμῖν πάντων χρημάτων μέτρον ἂν εἴη. Εἴτα ὑποβάς, ἐπάγει πάλιν (45)· Πᾶς γάρ δὴ ἀγαθός ἀγαθῷ ὁμοιος· κατατοῦτο (46) δὲ καὶ Θεῷ εὐαχὺς ἀγαθῷ τε καὶ τῷ φίλῳ ἐπάρχει καὶ Θεῷ. Ἐνταῦθα γενόμενος, κάκεινού ἀνεμνήσθη. Ἐπὶ ταῖς γὰρ τοῦ Τιμαίου λέγει (47)· Τῷ κατανοοῦμένῳ τὸ κατανοοῦν (48) ἐξομοῖωσαι δεῖν κατὰ Β τὴν ἀρχαίαν φύσιν· ὁμοῖωσαντα δὲ, τέλος ἔχειν τοῦ προτεθέντος ἀνθρώπῳ (49) ὅπῃ θεῶν ἀρίστου βίου πρὸς τε τὸν παρόντι καὶ τὸν ἐπειτα χρόνον (50). ἴσον γὰρ τοῖς τοῖς δύνανται· οὐκ παύσεται ὁ ζῆτων, ἕως ἂν εὐρὴν· εὐρὼν δὲ, θαμβηθήσεται· θαμβηθεὶς δὲ, βασιλεύσει· βασιλεύσας δὲ, ἐπαναπαύσεται. Τί δέ; οὐχὶ κάκεῖνα τοῦ θάλλετος ἐκ τῶνδε ἔρται, τὸ, εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰῶνων δοξάζεσθαι τὸν Θεόν, καὶ τὸν καρδιογνώστην (51) λέγεσθαι πρὸς ἡμῶν ἀντικρυς ἐρμηνεύει· Ἐρωτηθεὶς (52) γέ τοι ὁ θάλλης, τί ἐστι τὸ Θεῖον; Τὸ μῆτε

Deo similitudinem, ut stromate secundo jam ostendimus. Quin et Zeno Stoicus Platonem et barbaram philosophiam secutus Plato bonos omnes inter se amicos esse dixerunt. Socrates enim in *Phaedro nefas esse* ait, ut vel malo malus amicus sit, aut bonus bono non amicus. Quod ipsum in *Lyside*, fuisse ~~et~~ admodum ostendit, ubi amicitiam cum injustitia et improbitate coli nullo modo posse confirmat. Similiter hospes ille Atheniensis rem Deo perjucundam esse docet, etque congruentem, cujus una quædam sit ac pervertusta ratio; ut simili quidem, si modo erit modicum, simile amicum sit; immodica vero nec inter sese, nec modicis amica esse possint: Deus ipse denique rerum nobis omnium mensura statuatur. Quibus hæc deinceps Plato subjungit: Bonus enim omnis bono similis est; quare uti ad Deum etiam accedit, ita non boni tantum omnis, sed ipsius quoque Dei amicus est. Qui mihi locus alterum illum sub Timæi finem in memoriam revocat, ubi docet hoc cuius agendum esse, ut intelligentiæ, vim rei perceptæ, quatenus pristinae naturæ ratio 254 postulet, similem efficiat: quod ubi perfecerit, tum eum vitæ optimæ hominibus a diis propositæ, finem obtinere, qui non præsens modo tempus, sed etiam futurum complectatur. Illa enim eandem vim habent quam hæc. Non cessabit qui quesit donec invenerit: cum autem invenerit, admirabitur; admirans autem regna-

✱ P. 704 ED. POTTER, 594-595 ED. PARIS.

(39) Φαίδρῳ. Hæc occurrunt paulo post medium istius libri pag. 1227: Οὐ γάρ δὴ ποτε εἰμαρται C κακὸν κακῷ φίλον, οὐδ' ἀγαθὸν μὴ φίλον ἀγαθῷ εἶναι. Numquam enim fato decretum est, vel malum amicum malo, vel bonum bono non amicum esse. Dein κακῷ κακὸν inverso ordine pro κακὸν κακῷ. Euseb. cod. Joan. Mox, ἀγαθὸν ἀγαθῷ φίλον idem corrupte. Pro εἰμαρται ms: Par. ἡμαρτον itidem corrupte.

(40) Ὅπερ καὶ τῷ Λυσίᾳ. Eus. cod. Joan. ὡς περ καὶ τῷ Λύσιῳ. Sed rectius, ut videtur, Eusebius impress. ὅπερ καὶ τῷ Λύσιῳ. Fuit enim Lysias rhetor alius a Platónico Lyside, ut recte Vigerus ad Euseb. observat. Locus autem, quo Plato demonstrat malum hominem, eumdemque amicum esse non posse, exstat pag. 504: Δοκεῖ γὰρ ἡμῖν ὅ γε πονηρὸς τῷ πονηρῷ, ὅσῳ ἂν ἐγγυτέρω προσή, καὶ μᾶλλον ὁμίλῃ, τοσοῦτον ἐχθρὸν γίνεσθαι· ἀδικαὶ γάρ. Ἀδικοῦντας δὲ καὶ ἀδικουμένους ἀδυνάτον ποιεῖν φίλους εἶναι. Videatur pravus pravo, quo propius adheret, et frequentius cum eo versatur, eo magis inimicus fieri; nam injuriam infert. Fieri vero nequit, ut qui infert, et qui accipit injuriam, amici sint.

(41) Οὐκ ἂν ποτε σωθεῖται φιλία. Omissa in Euseb. cod. Joan.

(42) Ὁ Ἀθηναῖος ξένος. Quem scilicet introducit Plato in libris *De legibus*. Nam quæ sequuntur exstant lib. iv *De leg.*, p. 852.

(43) Καὶ δὲ. Abest καὶ ab Eusebii cod. Joan. Mox δταν conjunctim pro δε' ἂν Euseb., δε' Plato. Quæ statim sequuntur, apud Platonem sic exstant: Τῷ μὲν ὁμοίῳ τὸ ὁμοιον ὄντι μετρίῳ φίλον ἂν εἴη, τὰ δὲ ἀμετρα οὕτε ἀλλήλοισι οὕτε τοῖς ἐμ.

(44) Τοῖς. Abest ab Euseb. Mox δ δὴ pro ὁ δὲ Plato.

(45) Πᾶν. Πάντων Euseb. Verba autem, quæ modo allatis subjungit Plato, hæc sunt: Τὸν μὲν ὦν τῷ τοιούτῳ προσφιλῆ γεννησόμενον εἰς δύναμιν ἵπ' μάλιστα καὶ αὐτὸν τοιούτον ἀναγκαῖον γίνεσθαι. Καὶ κατὰ τοῦτον δὴ τὸν λόγον ὁ μὲν σώφρων ἡμῶν Θεῷ φίλος· ὁμοιος γάρ· ὁ δὲ μὴ σώφρων ἀνόμοιος

τε καὶ διάφορος, καὶ ἀδικός. Qui igitur huic tali amicus fore studeat, necesse est ut quam maxime probribus talis efficiatur. Atqui secundum hanc rationem, quisquis hominum temperatus est, Deo est amicus. Similis enim. Intemperatus autem, dissimilis, differens, injustus.

(46) Κατατοῦτο. Euseb. κατὰ τοῦτο divisim. Paulo post ἀνεμνήσθη pro ἀνεμνήσθη, mendose. Euseb. cod. Joan.

(47) Λέγει. Hæc reperiuntur pag. 1087, non procul a fine Timæi: Τῷ δ' ἐν ἡμῖν βελῶ συγγενεῖς· εἰσι κινήσεις, αἱ τοῦ παντὸς διανοήσεις τε καὶ περιφοραί. Ταύταις δὲ συνεπόμενον ἕκαστον δεῖ τὰς περὶ τὴν γένεσιν ἐν τῇ κεφαλῇ διεσπαρμένας ἡμῶν πειρῶν ἐξορθοῦντα, διὰ τὸ καταμαρτυρεῖν τὰς τοῦ παντὸς ἀρμονίας τε καὶ περιφοράς τῷ κατανοομένῳ τὸ κατανοοῦν ἐξομοῖωσαι κατὰ τὴν ἀρχ. Εἰ vero, quod in nobis divinum est, motus cognati sunt, universi ipsius cognationes atque circuli. Hos itaque secutum unumquemque nostrum oportet discursiones illas nostras in capite olim a prima generatione corruptas, per ipsam mandantem harmoniæ revolutionisque intelligentiam ita corrigere, ut intellectæ rei intelligentem vim secundum pristinam naturam similem reddat, per quam similitudinem, vitæ a Deo optime nobis propositæ, et in præsentis tempore, et in futuro finem adipiscamur.

(48) Κατανοοῦν. Euseb. cod. Joan. κατανοοῦμενον.

(49) Ἀνθρώπῳ. Malim ἀνθρώποις cum Platonem et Eusebio tam ms. quam impress.

(50) Χρόνον. Hactenus Clementis verba recitavit Eusebius.

(51) Τὸν καρδιογν. Rectius τὸ καρδιογν. λέγεσθαι, ut articulus referatur ad verbum non ad nomen. SVLBURG.

(52) Ἐρωτηθεὶς. Diogenes Laertius lib. i, segm. 36, Thaletis responsa memoriz tradens, refert illum, τί τὸ Θεῖον; Quid sis Deus? interroganti respondisse: Τὸ μῆτε ἀρχὴν ἔχον, μῆτε τελευτήν. Quod initio et fine caret. Tertullianus diversorum,

bit; regnans autem, requiescet. Quid vero? non illa quoque Thaletis quæ ex his sumpta sunt, in sæcula sæculorum Deum gloria affici, et cordis cognitorem a nobis dici aperte interpretatur? Rogatus enim Thales quid sit Deus: Id, inquit, quod neque habet principium nec finem. Cum autem rogasset alius an Deum lateat homo aliquid agens: Et quomodo, inquit, qui ne cogitans quidem? Porro solum esse bonum id quod est honestum, novit barbara philosophia, et virtutem sufficere ad felicitatem, cum dixit: Ecce dedi ante oculos tuos bonum et malum, vitam et mortem, elige vitam⁵³. Nam quod bonum est vitam appellat, et pulchrum ejus electionem; ✕ malum autem electionem contrarii. Boni autem et vitæ unus est finis, esse Dei amatorem. Hæc est enim vita tua et dierum longitudo, id diligere quod pertinet ad veritatem. Illa autem manifestiora sunt. Servator enim cum Deum diligere jussisset et proximum, dicit ab his duobus mandatis totam legem pendere et prophetas⁵⁴. Hæc dogmata vulgo jactant Stoici, et ante eos in Phædro precans Socrates: O Pan et dii alii, date mihi ut intus sim pulcher. In Theæteto autem aperte dicit: Qui enim pulchre dicit, is pulcher est bonusque. Et in Protagora fateatur Protagoræ familiaribus, se eum convenisse qui esset pulchrior Alcibiade; si quidem est pulcherri-

✕ P. 705 ED. POTTER. ⁵³ Deut. xxx, 15, 19, 20.

ut videtur, philosophorum historias miscens, aliter hanc rem enarrat Apol. c. 46: Quid enim Thales ille, princeps physicorum, sciscitanti Cræso de Divinitate certum renuntiavit, comæatus deliberandi sæpe frustratus. Eadem scribit ad Nation. lib. II, c. 2.

(53) Πυθομένον. Laertius loco jam dicto: Ἡρώτησέ τις αὐτόν, εἰ λήθει θεοὺς ἄνθρωπος ἀδικῶν; Ἄλλ' οὐδὲ διανοοῦμενος, ἔφη. Interrogatus, lateretne deos homo male agens? Ne cogitans quidem, inquit. Valerius Maximus lib. VII, c. 2: Mirifice etiam Thales. Nam interrogatus an facta hominum deos fallerent? Nec cogitata, inquit. Ut non solum manus, sed etiam mentes puras habere vellemus; cum secretis cogitationibus nostris cæleste numen adesse credidissimus. Theon sophista in Progymnasim. Pittaco hoc responsum tribuit: Πιτταχὸς ὁ Μιτυληναῖος ἐρωτηθεὶς, εἰ λανθάνει τις τοὺς θεοὺς φαῦλόν τι ποίῶν, εἶπε, οὐδὲ διανοοῦμενος. Pittacus Mitylenæus interrogatus, si quis aliquid pravum agens, deos lateat? respondit, ne cogitans quidem.

(54) Διανοοῦμενος. Cum hac voce subaudiendum λανθάνει. STYLE.

(55) Ἰδοῦ. Hæc composita sunt ex Deut. xxx, 15: Ἰδοῦ δέδωκα πρὸ προσώπου σου σήμερον τὴν ζωὴν καὶ τὸν θάνατον, τὸ ἀγαθὸν καὶ τὸ κακόν, et vers. 19: Τὴν ζωὴν καὶ τὸν θάνατον δέδωκα πρὸ προσώπου ὑμῶν, τὴν εὐλογίαν καὶ τὴν κατάραν· ἐκλεξαι τὴν ζωὴν σὺ, ἵνα ζήσης σὺ καὶ τὸ σπέρμα σου.

(56) Τὸ φιλόθεον γέν. Deut. xxx: Ἀγαπᾷ Κύριον τὸν θεόν σου, εἰσακούσιν τῆς φωνῆς αὐτοῦ, καὶ ἐγροῦσθαι αὐτόν, ὅτι τοῦτο ἡ ζωὴ σου καὶ ἡ μακρότης τῶν ἡμερῶν σου.

(57) Ἐγχε. Nempe ἡ βάρβαρος φιλοσοφία, cujus paulo superius facta mentio est.

(58) Οἱ Στωϊκοί. Qualis fuerit Stoicorum de bono sententia omnibus notum est. Cicero lib. III, De officiis: Etenim quod summum bonum a Stoicis dicitur, convenienter naturæ vivere, id habet hanc, ut opinor, sententiam, cum virtute congruere semper. Idem hæc paulo post insert: Atque illud quidem ho-

Α ἀρχήν, ἔφη, μήτε τέλος ἔχον. Πυθομένου (53) δὲ ἑτέρου, εἰ λανθάνει τὸ θεῖον πρᾶσσων τι ἀνθρώπος· Καὶ πῶς, εἶπεν, ὃς γε οὐδὲ διανοοῦμενος (54); Ναὶ μὴν μόνον τὸ καλὸν ἀγαθὸν οἶδεν ἡ βάρβαρος φιλοσοφία, καὶ τὴν ἀρετὴν αὐτάρκη πρὸς εὐδαιμονίαν, ὅπνιχα ἂν εἴπῃ· Ἰδοῦ (55), δέδωκα πρὸ ὀφθαλμῶν σου τὸ ἀγαθὸν καὶ τὸ κακόν, τὴν ζωὴν καὶ τὸν θάνατον· ἐκλεξαι τὴν ζωὴν. Τὸ μὲν γὰρ ἀγαθὸν ζωὴν καλεῖ, καὶ καλὸν τὴν τοῦτο ἐκλογὴν· κακὸν δὲ τὴν τοῦ ἐναντίου αἰρεσιν. Ἀγαθὸν δὲ καὶ ζωὴς ἐν τέλος, τὸ φιλόθεον γενέσθαι (56). Αὕτη γὰρ ἡ ζωὴ σου καὶ τὸ πολὺήμερον, ἀγαπᾷν τὸ πρὸς ἀλήθειαν. Σαφέστερον δὲ εἶκενα ἔχει (57). Ὁ γὰρ Σωτὴρ, ἀπαπᾶν παραγγελίας τὸν θεὸν καὶ τὸν πλησίον, ἐν ταύταις φησὶ ταῖς δυσὶν ἐντολαῖς ὅλον τὸν νόμον καὶ τοὺς προφήτας κρέμασθαι. Ταῦτα θρυλλοῦσιν οἱ Στωϊκοί (58) τὰ δόγματα· καὶ πρὸ τούτων ὁ Σωκράτης ἐν Φαίδρῳ εὐχόμενος· Ὁ Πάν (59) τε καὶ ἄλλοι θεοί, δοίητέ μοι τάνδον εἶναι καλῶ. Ἐν δὲ τῷ Θεαίτητῳ διαβρῆδην φησὶν (60)· Ὁ γὰρ καλῶς λέγων, καλὸς τε κἀγαθός. Κάν τῷ Πρωταγόρᾳ (61) καλλίονι Ἀλκιβιάδου ἐντυχεῖν ὁμολογεῖ τοῖς ἐταίροις Πρωταγόρου· εἰ γε σοφώτατον κάλλιστόν ἐστι· τὴν γὰρ ἀρετὴν τὸ κάλλος τῆς ψυχῆς ἔφη εἶναι· κατὰ δὲ τὸ ἐναντίον τὴν κακίαν αἴσχος ψυχῆς. Ἀντίπατρος (62) μὲν οὖν ὁ

⁵⁵ Matth. xxii, 37, 39, 40.

nestum, quod proprie vereque dicitur, id in sapientibus est solis, nec a virtute divelli unquam potest. Nam Stoici docebant isoδυναμεῖν τῷ καλῷ τὸ ἀγαθόν, honestum ac bonum tantumdem valere; ut refert in Zenone Laertius lib. VII, seg. 101.

(59) Ὁ Πάν. Extrema fere Socratis in Phædro verba pag. 1243: Ὁ φίλε Πάν τε καὶ ἄλλοι ὅσοι τῆδε θεοί, δοίητέ μοι καλῶ γενέσθαι τάνδον· τῷδε θεῷ δὲ ὅσα ἔχω, τοῖς ἐνδοῖς εἶναι μοι φίλα. O amice Pan, et alii omnes, qui locum hunc colitis, dii, date mihi ut pulcher intus efficiar, et quæcunque extrinsecus habeo, intrinsecis sint amica.

(60) Φησὶν. Hæc verba loquitur Socrates ad Theætetum, hominem, ut dialogi istius initio describitur, parum formosum et Socrati persimilem: Καλὸς γὰρ εἰ, ὦ Θεαίτητε, καὶ οὐχ, ὡς ἔλεγε Θεόδωρος, αἰσχροῦ· ὁ γὰρ καλῶς λέγων καλὸς τε κἀγαθός. Pulcher es, o Theæte, nec, ut aiebat Theodorus, deformis; nam qui pulchre loquitur, pulcher est atque bonus, p. 135.

(61) Κάν τῷ Πρωτ. Locus sic exstat initio Protagoræ p. 216, ubi Socrates Ἐταίρω fatetur Protagoram esse Alcibiade pulchriorem. Unde forte pro τοῖς Ἐταίροις apud Clementem legendum τῷ Ἐταίρω. Verba Platonis sic se habent: Ἐταίρ. Καὶ οὕτω καλὸς τις ὁ ξένος ἔδοξέ σοι εἶναι, ὥστε τοῦ Κλεινίου υἱὸς καλλίων σοι φανῆναι; Σώκρ. Πῶς δ' οὐ μέλλει, ὦ μακάριε, τὸ σοφώτατον κάλλιον φαίνεσθαι; Ἐταίρ. Ἄλλ' ἡ σοφὴ τινὶ ἡμῖν, ὦ Σώκρατες, ἐντυχὼν πάρε; Σώκρ. Καὶ σοφώτατῳ μὲν νῦν δὴ που τῶν γε νῦν, εἰ σοι δοκεῖ σοφώτατος εἶναι Πρωταγόρας. Hæταρ. Nunquid insigni forma præditus tibi visus est peregrinus ille, ut Clitias filio tibi formosior visus sit? Socr. Quid prohibet, o beate, quo minus quod sapientius est, sit et pulchrius? Hæταρ. An forte a sapientis cujusdam colloquio venis? Socr. Sapientissimi profecto omnium nostræ ætatis hominum, si modo sapientissimus tibi aliorum omnium Protagoras esse videtur.

(62) Ἀντίπατρος. Pertinere hæc videntur ad Antipatrum Tarsensem, philosophum Stoicum, qui floruit circa Olymp. 156, de quo Plutarchus in libro

Στωϊκός, τρία συγγραφάμενος βιβλία περὶ τοῦ, ὅτι κατὰ Πλάτωνα μόνον τὸ καλὸν ἀγαθόν, ἀποδείκνυσιν, ὅτι καὶ κατ' αὐτὸν αὐτάρχης ἡ ἀρετὴ πρὸς εὐδαιμονίαν· καὶ ἄλλα πλείω παρατίθεται δόγματα, σύμφωνα τοῖς Στωϊκοῖς. Ἀριστοβούλῳ (63) δὲ τῷ κατὰ Πτολεμαῖον γεγονότι τὸν Φιλάδελφον, οὐ μέμνηται (64) ὁ συνταξάμενος τὴν τῶν Μακκαβαϊκῶν ἐπιτομὴν (65), βιβλία γεγονέναι (66) ἱκανά, δι' ὧν ἀποδείκνυσιν τὴν Περιπατητικὴν φιλοσοφίαν ἐκ τε τοῦ κατὰ Μωϋσέα νόμου καὶ τῶν ἄλλων ἡρητῆσθαι (67) προφητῶν. Καὶ τὰ μὲν τῆδε ἔχεται· ἀδελφούς (68) δὲ εἶναι ἡμᾶς, ὡς ἂν τοῦ ἐνὸς Θεοῦ (69), καὶ ἐνὸς διδασκίου, φαίνεται πού καὶ Πλάτων καλῶν, ὡδὲ πως· Ἐστὲ μὲν γὰρ πάντως (70) οἱ ἐν τῇ πόλει ἀδελφοί (ὡς φήσομεν πρὸς αὐτοὺς μυθολογοῦντες)· ἀλλ' ὁ Θεὸς πλάττων, ὅσοι μὲν ὑμῶν ἱκανοὶ ἄρχων, χρυσὸν ἐν τῇ γενέσει συντέμειξεν αὐτοῖς· διὸ τιμιώτατοι εἰσιν· ὅσοι δὲ ἐπικουροὶ, ἀργυρον· σίδηρον δὲ καὶ χαλκὸν τοῖς (71) γεωργοῖς καὶ τοῖς ἄλλοις δημιουργοῖς. Ὅθεν (72) ἀνάγκη, φησὶ, γεγενῆσθαι, ἀσπάξασθαι τε καὶ φιλεῖν, τούτους μὲν ταῦτα ἐφ' οἷς γινώσκεις, ἐκείνους δὲ, ἐφ' οἷς δόξα· Ἰσως (73) τὴν ἐκλεκτὴν ταύτην φύσιν γινώσκεις ἐπιεμένην μαντεύεται· εἰ μή τι τρεῖς τινὰς ὑποτιθέμενος φύσεις, τρεῖς πολιτείας, ὡς ὑπέλαβόν· τινες, διαγράφει· καὶ Ἰουδαίων μὲν ἀργυρᾶν, Ἑλλήνων δὲ τὴν τρίτην· Χριστιανῶν δὲ (74), οἷς χρυσός (75) ὁ

✠ P. 706 ED. POTTER, 596 ED. PARIS. ✠ II Machab. i, 40.

De tranquillitate animæ. De repugnantibus Stoicorum, et aliis locis : Laertius sæpe, itemque Cicero, qui præceptorem ei fuisse Diogenem Babylonium Stoicum ait lib. iii De officiis, et Panætium discipulum lib. i De divinatione.

(63) Ἀριστοβούλῳ. Spencerus ad Origenem hæc adnotat p. 55 : « Mira Clementis Alexandrini hoc in loco ἀντιλογία, inquit Scaliger. Nam duo ibi errores : prior quod pro Philometore Philadelphum ponit (recte quidem, Scaliger, teste ipso Aristobulo apud Eusebium, lib. xiii, c. 12 : « Ἡ δ' ὅλη ἐρμηνεία τῶν διὰ τοῦ νόμου πάντων, ἐπὶ τῶν προσαγορευθέντων Φιλαδέλφου βασιλείας, οὐδὲ προγόνοι. Idem observat clarissimus Grotius in Adnotationibus ad Machab. 2; alter quod Aristobulum hunc eundem facit cum eo, cujus mentio, posterioris Machabæorum capite primo commate decimo : cujus culpæ affinis etiam Eusebius libro octavo in fine capitis octavi. » Verum dubito an Clemens et Eusebius culpæ tam affines sint, quam ipse Scaliger suspitionis. Verba sic se habent (Machab. II, cap. i, com. 10) : « Ἐτους ἐκτιστοῦ οὐδοκροστοῦ καὶ οὐδοῦ ὁ ἐν Ἱερουσολύμοις, καὶ οἱ ἐν τῇ Ἰουδαίᾳ, καὶ ἡ γερουσία, καὶ Ἰούδας Ἀριστοβούλῳ, διδασκάλῳ Πτολεμαίου τοῦ βασιλέως, ἐντι δὲ ἀπὸ τῶν Χριστῶν ἱερῶν γένους, καὶ τοῖς ἐν Αἰγύπτῳ Ἰουδαίοις, χαίρειν καὶ ὑγιαίνειν. — Πτολεμαίου τοῦ βασιλέως, id est Lathyri Ptolemæi Evergetis filii juxta Junium. Rectius Grotius in Adnotationibus ad Machab. II, cap. i, com. 10, Physconis dicti prioris hoc nomine, qui Eusebio etiam Evergetes alterius Evergetæ successor, cœvus Antiochis Grypho et Cyziceno. Neque hactenus quidquam inveni, quod ab isthac interpretatione me dimoveat. Vide ejus allegorias apud Eusebium, lib. vii, c. 14; lib. viii, c. 10, et lib. xiii, c. 12, Evang. præpar.

(64) Οὐ μὲμνηται. Scil. II Machab. i, 40 : Ἰούδας Ἀριστοβούλῳ διδασκάλῳ Πτολεμαίου τοῦ βασιλέως, ὅστι δὲ ἀπὸ τῶν Χριστῶν ἱερῶν γένους. (Porro Aristobulum Clemens superior sub Ptolemæo Philometore collocat Strom. i, pag. 410.

A mum id quod est sapientissimum. Dicebat enim virtutem esse animæ pulchritudinem, contra autem, vitium animæ turpitudinem. Atque Antipater quidem Stoicus tribus quos scripsit libris, Quod ex sententia Platonis solum honestum est bonum, probat etiam, quod ex ejus sententia sit sufficiens virtus ad beatitudinem; et complura alia adducit dogmata, quæ conveniunt cum Stoicis. Ab Aristobulo autem qui fuit tempore Ptolemæi Philadelphi, cujus meminit is qui composuit Epitomen rerum gestarum a Machabæis²⁴, multos fuisse libros conscriptos quibus probat, philosophiam peripateticam ex lege Mosai- ca, et aliis dependisse prophetis. Et hæc quidem ita se habeant. Quin etiam fratres esse nos, ✠ tanquam unius Dei filios, ac discipulos Præceptoris unius Plato satis declarare visus est, hunc in modum : Quotquot, inquit, in civitate versamini (sic enim hanc iis fabulam pertexemus), fratres estis omnes. Verum fctor ille Deus, qui ex vobis ad imperandum apti essent, aurum iis dum procrearentur, admisit, ex quo plurimum dignitatis consecuti sunt. Qui vero ad operam aliis navandam idonei forent, his argentum aspersit; agricolis denique ac cæteris opificibus ferrum atque æs infudit. Ex quo id necessario consequens esse ait, ut alii quæ ad cognitionem pertinent, quæ sunt opinionis alii complectantur ac diligant. Forte enim naturam illam exi-

Conf. Josephus Scalliger in Notis ad Eusebii Chron. n. 1841, in p. 142.

(65) Μακκαβ. ἐπιτομήν. Nempe secundum historiam Machabæorum librum, qui epitome est quinque Græcorum voluminum Jasonis Cyrenæi, ut ipse abbreviator monet cap. ii, 23.

(66) Γεγονέναι. Haud scio an rectius γέγονεν, indic. modo. SYLA.

(67) Ἡρητῆσθαι. Malit fortasse aliquis ἡρητῆσθαι, vel ἡρύσθαι. Ferri tamen potest ἡρητῆσθαι, pendere. IN.

(68) Ἀδελφούς. Hæc recitare pergit Eusebius Præpar. evang. loco superius adnotato.

(69) Ἐνὸς Θεοῦ. Euseb. ms. cod. Joan. ἐνὸς Θεοῦ ὄντες, mendose. Sed Euseb. impress. ἐνὸς Θεοῦ ὄντας, ut qui unius Dei simus. Mox Euseb. Πλάτων καλῶς· quæ lectio ut consistat, extrinsecus subaudiendum, aut verbum εἶπεν, aut participium εἰπών, aliudve hujusmodi : inquit Sylburg. Καλῶς etiam scriptum est in cod. Joan. Porro Platonis verba occurrunt sub finem lib. iii De repub., p. 628.

(70) Ἐστὲ μὲν γὰρ πάντως. Euseb. cod. Joan. D Ἐστὲ μὲν πάντως absque γάρ. Plato ἐστὲ μὲν γάρ δὴ πάντες. Mox ἡ φήσομεν pro ὡς φήσομεν ms. Ottob.

(71) Τοῖς. Plato τοῖς τε.

(72) Ὅθεν. Hæc sic exponi poterint : Unde necessarium fuisse dicit, ut alii quidem ea quæ ad cognitionem pertinent, alii vero, quæ ad gloriam amplectantur et ament. Nempe quod diversa ingenia diversis studiis tractantur.

(73) Δόξα Ἰσως. Euseb. ἡ δόξα Ἰσως γάρ. Quin etiam γάρ agnoscit cod. Joan. Paulo post μήτις pro μήτι, Euseb. Deinde ὑποτιθέμενος pro ὑποτιθέμενος cod. Joan. In quo mox φύσις mendose pro φύσεις.

(74) Χριστιανῶν δέ. Χριστιανῶν cod. Joan. Eusebii editor τὴν χρυσὴν addendum esse, recte conjecit. Quod forte negligentia scriptorum propter simile initium vocis Χριστιανῶν excidit. Unde factum etiam videtur, quod in cod. Joan. hæ voces in unam Χριστιανῶν coeluerint, omissa δὲ intermedia.

(75) Χρυσός. Euseb. ὁ χρυσός cum artic. Mox

miam et cognitionis avidam præsentit : nisi potius triplici hoc naturarum discrimine, tria rerum pub. genera, ut nonnulli opinantur, informat : ut Judæorum quidem argenteam, Græcorum tertiam, Christianorum, quibus aurum illud plane regium, sanctus, inquam, Spiritus infusus est, auream appellarit. Sane quidem Christianorum ipse vitam his in *Theæteto* verbis expressit : *Dicamus igitur, inquit, de summis illis philosophandi principibus : quid enim eos moremur, qui philosophiæ studio perperam abutuntur? Viam illi, quæ in forum ducat, ignorant : ubi vel exerceantur judicia, vel senatus, vel publicum aliud civitatis concilium habeatur nesciunt : leges ac plebiscita, neque dum promulgantur, audiunt; neque perscripta cum fuerint, omnino vident : sodalitiarum ad magistratus creando factiones, conventus, et comessationes cum tibicinis; horum ipsis quidquam factitare, ne per somnium quidem in mentem venit. Rectene, an secus factum in civitate quid fuerit : num cuiquam mali a majoribus aliquid obveniret, magis ipsos latet, quam nu-*

✱ P. 707 ED. POTTER.

ἐγκαταμένηται pro ἐγκαταμέμικται, mendose cod. Joan. Ut etiam paulo post μετὰ λέξιν pro κατὰ λ.

(76) *Χριστιανόν*. H. ms. Χριστιανόν. SYLB.

(77) *Θεατήτω*. Scil. p. 127, paulo ante medium istius libelli. Hæc etiam laudavit Eusebius *Præpar. evang.* lib. xii, c. 29, p. 602.

(78) *Λέγωμεν*. Loquitur Plato de iis quos Coryphaeos appellat; idque est p. 173, ed. H. Stephan., ubi τὸ δικαστήριον ἢ βουλευτήριον, novus interpret vertit *curia aut senatus*, rectius Hervetus, *prætorium aut curia*, neque enim curia iudicium est, sed senatorum. Attamen τὰ ψηφίσματα λελεγμένα ἢ γεγραμμένα melius ille, *plebiscita aut alia publica scripta*, quam Hervetus, *et scripta decreta*. COLLECT.

(79) *Δή*. Apud Platonem hæc verba statim sequuntur, ὥς εἰκεν ἐπεὶ σοὶ γε δοκεῖ. Quæ, tanquam ad propositum suum minus spectantia omisisse videtur Clemens.

(80) *Διατρίβοντας*. Abest a cod. Joan. Ubi mox λέγει δὲ οὐτε corrupte pro λέγοι; οὔτοι δὲ που οὐδέ.

(81) *Πον*. Πού ἐκ νέων Plato, ut etiam Euseb. p. 602, ipsum nempe Platonem secutus. Idem vero altero loco, quo Clementem sequitur, ἐκ νέων omittit. Statim οὐτε pro οὐδέ Euseb. uterque. Quæ sequuntur apud Platonem et Eusebium p. 602, sic exstant : Πρῶτον μὲν εἰς ἀγορὰν οὐκ ἴσασι τὴν ὁδόν.

(82) *Οὐτε*. Οὐδέ Plato et Euseb. p. 602.

(83) *Ψηφίσματα γεγραμμένα*. Ψηφίσματα λεγόμενα ἢ γεγραμμένα Euseb. utroque loco et Plato.

(84) *Σπουδαὶ δὲ ἐταιριῶν ἐπ' ἀρχὰς καὶ σύνοδοι*. καὶ δεῖπνα, καὶ σὺν αὐλ. Plato, et Eusebius p. 602, nisi quod ἐταιριῶν ibi scriptum sit absque ε. Idem vero p. 673, qua Clementis verba recitat, hæc sic profert : Σπουδαὶ δὲ ἐταιριῶν, καὶ σύνοδοι ἐπ' ἀρχὰς καὶ σὺν αὐλ.

(85) *Πράττειν*. Cum hoc verbo subaudiendum πράγματά τι, vel simile quid : id est *res agere, agere aliquid*, quod scilicet viro dignum sit. SYLB.

(86) *Προσίσταται*. Προσίσταται Plato, Eusebius impress. utroque loco, ut etiam ms. Joan. Statim αὐτοῖς omittit ms. Joan.

(87) *Εὔ*. Hæc quoque rectius Platonis interpret, quem sequere et ita verte : *Quid vero bene, aut male in civitate suo tempore geratur, aut olim apud maiores gestum sit, magis ipsos fugit, quam, ut dicitur, ignis arenae*. Id enim sunt χόες. Apud Suidam χόες est nomen festi apud Athenienses, quo loco legen-

α βασιλικὸς ἐγκαταμέμικται, τὸ ἅγιον Πνεῦμα. Τὸν τε Χριστιανὸν (76) βλον ἐμφαίνων, κατὰ λέξιν γράφει ἐν τῷ Θεατήτῳ (77) Λέγωμεν (78) δὴ (79) περὶ τῶν κορυφαίων. Τὶ γὰρ ἂν τις τοῦς γε φαύλους διατρέβοντας (80) ἐν φιλοσοφίᾳ λέγοι; Οὔτοι δὲ που (81) οὐδὲ εἰς ἀγορὰν ἴσασι τὴν ὁδόν, οὐτε (82) ὅπου δικαστήριον ἢ βουλευτήριον, ἢ τι κοινὸν ἄλλο τῆς πόλεως συνέδριον· νόμους δὲ καὶ ψηφίσματα γεγραμμένα (83) οὐτε ὁρῶσιν οὐτε ἀκούουσιν· σπουδαὶ δὲ ἐταιριῶν καὶ σύνοδοι, καὶ οἱ σὺν αὐλητρίσι (84) κῶμοι, οὐδὲ ἔσθαι πράττειν (85) προσίσταται (86) αὐτοῖς. Εὔ (87) δὲ ἡ κακῶς τις γέγονεν ἐν πόλει, ἢ τί τῳ κακόν ἐστι γεγονός ἐκ προγόνων (88), μᾶλλον αὐτοὺς λέλειπεν, ἢ οἱ (89) τῆς θαλάσσης λεγόμενοι χόες. Καὶ ταῦτ' (90) οὐβ' ἐτι οὐκ ὀδεν (91) ὀδεν, ἀλλὰ τῷ ὄντι τὸ σῶμα κεῖται (92) αὐτοῦ καὶ ἐπιδημεῖ· αὐτὸς δὲ (93) πέταται κατὰ Πίνδαρον, τὰς τε γὰς ὑπέρεσθεν (94), οὐρανοῦ τε ὑπερ ἀστρονομῶν, καὶ πᾶσαν πάντῃ φύσιν ἐρευνώμενος (95). Πάλιν αὖ τῷ τοῦ Κυρίου ῥητῷ, Ἔστω ὁμῶν τὸ (96) Ναί,

B ταῦτ' (90) οὐβ' ἐτι οὐκ ὀδεν (91) ὀδεν, ἀλλὰ τῷ ὄντι τὸ σῶμα κεῖται (92) αὐτοῦ καὶ ἐπιδημεῖ· αὐτὸς δὲ (93) πέταται κατὰ Πίνδαρον, τὰς τε γὰς ὑπέρεσθεν (94), οὐρανοῦ τε ὑπερ ἀστρονομῶν, καὶ πᾶσαν πάντῃ φύσιν ἐρευνώμενος (95). Πάλιν αὖ τῷ τοῦ Κυρίου ῥητῷ, Ἔστω ὁμῶν τὸ (96) Ναί, dum est ex ms. καὶ ἐδέξαντο αὐτὸν οἱ Ἀθηναῖοι, et εἰς Ἀθήνας περὶ Πανδίωνα σ. x. e. βασιλεύον τῶν Ἀθηναίων, et καθαρθέντος αὐτοῦ τὸν φόνον. Item in voce χόας· ἀπικύόμενος εὗρεν ἀγομένην ἐσθὴν. COLLECT.

(88) *Γεγονός ἐκ προγόνων*. Plat. Euseb. p. 602, ἐκ προγόνων γεγονός. Idem statim αὐτόν pro αὐτοῖς.

(89) *Οἱ*. Omittit cod. Joan.

(90) *Καὶ ταῦτ'*. Euseb. καὶ ταῦτα, quoad reliqua Clementi consentiens. Idem vero pag. 602, cum Platone hæc sic scribit : Καὶ ταῦτα πάντα οὐδ' ἐτι οὐκ ὀδ. Ms. Joan. ταῦτα οὐχ... ὀδεν οὐδέν.

(91) *Ὀδεν*. Hæc recte Hervetus, neque aliter interpr. Platonis : Καὶ ταῦτα πάντα οὐδ' ἐτι οὐκ ὀδεν ὀδεν. Et ne id quidem scit, se hæc omnia nescire. Ἀλλὰ τῷ ὄντι τὸ σῶμα (addendum ex Platone μόνον ἐν τῇ πόλει) κεῖται αὐτοῦ καὶ ἐπιδημεῖ. Sed res vera ipsius tantum corpus in civitate jacet, ac versatur. COLLECT.

(92) *Τὸ σῶμα κεῖται*. Plato et Eusebius utroque loco, Τὸ σῶμα μόνον ἐν τῇ πόλει κεῖται. Proinde sic etiam a Clemente scriptum fuisse probabile est.

(93) *Αὐτὸς δὲ*. Eodem modo Pindari verba recitat Eusebius eo in loco, quo Clementem sequitur. Plato autem hæc sic scribit : Ἡ δὲ διάνοια, ταῦτα ἡγησαμένη μικρὰ, καὶ οὐδὲν ἀτιμάσασα, πανταχῇ φέρεται, κατὰ Πίνδ. Mens vero dum universa ista humiliora existimat, nihilque facit, secundum Pind. Consentit Eusebius pag. 602, qua hæc ex ipso Platone recitat, nisi quod πέταται pro φέρεται habeat, quod magis Pindaricum est, et forte Platoni restituendum.

(94) *Τὰς τε γὰς ὑπέρ*. Γῆς ὑπέρ. Eusebius, ubi Clementem citat. Idem altero loco Platonem secutus, sic una cum illo hæc scribit : Τὰ τε γὰς ὑπέρ, καὶ τὰ ἐπὶ πέρθον γεωμετροῦσα, οὐρανοῦ τε ὑπερ ἀστρονομῶσα.

(95) *Ἐρευνώμενος*. Hoc recte substituit Sylburgius ex Eusebio et H. ms. pro ἐρευνώμενος, quod prius apud Clementem scriptum fuit. Neque enim, ut ait ille, ferri ἐρευνώμενος potest, nisi per synopen alicubi usurpetur, ut εὐράμενος. Sed cod. Joan. ἐρευνώμενος habet.

(96) *Ἔστω ὁμῶν τ.* Euseb. cod. Joan. τῷ Ἔστω ἡμῖν τ. Mathæus, Ἔστω δὲ ὁ λόγος ὁμῶν Ναί ναί, Ὁὐ οὐ. Jacobus, Ἦτω δὲ ὁμῶν τὸ Ναί ναί, καὶ τὸ Οὐ οὐ. Mox κεῖται pro ἐκείνο Euseb.

ναι· καὶ τὸ Οὐδ', οὐ, ἐκείνο ἀπικαστέον· Ἀλλὰ μοι ἄνθρωπος
ψευδὴς τε συγχωρήσῃ, καὶ ἀληθὲς (97) ἀφανίσαι,
οὐδαμῶς θέμις. Τῇ τε περὶ τοῦ ὁμῶσαι ἀπαγορεύσει
τυνῆδει ἥδ' ἢ ἐν τῷ δεκάτῳ τῶν Νόμων λέξις· Ἐπαι-
ρος δὲ ὁρκος τε περὶ παντὸς ἀπέστω. Καὶ τὸ συνό-
λιον, Πυθαγόρας, καὶ (98) Σωκράτης, καὶ Πλάτων,
λέγοντες ἀκούειν φωνῆς Θεοῦ, τὴν κατασκευὴν τῶν
ὄλων θεωροῦντες ἀκριδῶς ὑπὸ Θεοῦ γυγνύσιν, καὶ
συνεχομένην ἀδιαλείπτως· ἀκηκόασι γὰρ τοῦ Μωϋ-
σέως (99) λέγοντος, *Εἶπε, καὶ ἐγένετο· τὸν λόγον*
τοῦ Θεοῦ, ἔργον εἶναι διαγράφωντος· ἐπὶ τε τῆς τοῦ
ἀνθρώπου ἐκ χοῦς διαπλάσεως ἱστάμενοι, γήινον μὲν
οἱ φιλόσοφοι παρ' ἑκάστα τὸ σῶμα ἀναγορεύουσιν.
Ὅμηρος δὲ οὐκ ὀκνεῖ ἐν κατάρας μέρει θέσθαι (1)
τὸ,

et conservat perpetuo, contemplantur; illud omnino
vocem opus ipsum esse declarat. Dum autem in illa hominis ex pulvere molitione versantur; terrenum
passim philosophi corpus appellant; Homerus vero id
Ἄλλ' ὅμοις (2) μὲν πάντες ὕδωρ καὶ γαῖα γένοισθε· B
Κοθάπερ (3) Ἥσας, καὶ καταπατήσατε αὐ-
τοῦς, λέγων, ὡς πηλόν. Καλλίμαχος δὲ διαβρήδην
γράζει·

Ἦν κείνος (4) οὐρανιότος, ᾧ ποτε πτηνόν,
καὶ τὸν θαλάσση καὶ τὸ τετράπουν (5), οὕτως
Ἐφθέγγεθ' ὡς ὁ πηλὸς ὁ Προμηθεύς.

Πάλιν τε αὖ (6) ὁ αὐτός,

.... Εἰ σ' (7), ἔφη, ὁ Προμηθεύς
Ἐπλάσας, καὶ πηλοῦ μὴ ἔτερον γέγονας.

✱ P. 708 ED. POTTER, 597 ED. PARIS. ⁹⁷ Matth. v, 37; Jacob. v, 12. ⁹⁸ Gen. i. ⁹⁹ Isa. x, 6.

(97) Ἀληθὲς. Euseb. impress. et ms. ἀλθθαίαν.
Μοx τῇ περὶ pro τῇ τε περὶ cod. Joan. Deinde
Ἐπαιρος τε pro ἔπ. δὲ Euseb.

(98) Καί. Abest a cod. Joan.

(99) Ἀδιαλείπτως· ἀκηκόασι γὰρ τοῦ Μ. Hæc
conjungit Eusebius tam ms. quam impress. ἀδια-
λείπτως ἀκηκόασι τοῦ Μ. λέγ., *indesinenter audive-
runt Moysen dicentem.*

(1) Θεόσθαι. Euseb. impress. et ms. τιθεσθαι.

(2) Ἄλλ' ὅμοι. Justinus Orat. *Exhortat. ad Gentes*:
καὶ Ὅμηρος ἀλλαγοῦ πον τὸν Μενέλαον λέγοντα τοῖς
μὴ ἐτοίμως δεξαμένοις τὴν τοῦ Ἐκτορος περὶ τῆς
μονομαχίας πρόσκλησιν·

Ἄλλ' ὅμοις μὲν πάντες ὕδωρ καὶ γαῖα γένοισθε.
δὲ ὑπερβάλλουσιν ὀργὴν εἰς τὴν ἀρχαίαν καὶ προτέ-
ραν αὐτοῦς ἐκ γῆς ἀναλύων πλάσιν. Homerus alio
loco *Menelaum dicentem* introducit iis, qui non æquis
animis Hectoris ad singulare certamen provocatio-
nem acceperant.

Sed vos terra quidem cuncti fiatis et unda,
(Sic mallet vertissent Ilvelus et Perionius.) Ni-
mia iracundia incitatus eos in antiquam prioremque
ex terra effictionem dissolvens. Heraclides Ponticus
in libello *De allegoriis Homericis* docet eum Anaxa-
goræ sententiam mutuum esse hoc versu: *Nam*
omne corpus in ea demum fatiscens resolvitur, ex
quibus natum erat: veluti restituyente natura mutuum.
Ille vero terram alterum elementum aquæ conjun-
xit, ut mistus humor siccitati ex contraria natura
ad mutuum concordiam temperaretur. Locus est
Iliad. H. in quem scribens Eustathius monet hoc
idem significare quod enecemini, quod hæc duo solum
in cadaveribus restent, vel in terram resolvamini,
quæ duo sunt graviora, et motus expertia
elementa, vobisque similia. Sic Xenophanes dixit:
Πάντες γὰρ γαίης τε καὶ ὕδατος ἐκγενόμεσθα.
Qui versus exstat et apud Sextum philosophum, ut
et ille:
Ἐκ γαίης γὰρ πάντα καὶ εἰς γῆν πάντα τελευτᾷ.

A merus, quod aiunt, arenarum. Atque hæc ille omnia
sic ignorat, ut eandem abs sese ignorari nesciat; sed
re vera solum ejus corpus in civitate versatur et ha-
bitat; ipse quidem interea (ut cecinit Pindarus), su-
pra terram evolat, rerumque cælestium rationis astro-
nomiæ vi enucleat, naturamque adeo totam penitus
investigat. Jam vero cum hoc Domini dicto, *Sis*
sermo vester, Est, est; Non, non ⁹⁸, alterum illud
conferri possit: *At mihi nec fasum concedere, nec*
verum perimere ullo modo fas est. Et cum inter-
dicto nobis jurejurando, congruit illud decimi le-
gum: *In omni re laus et juramentum abesto.* Et
Pythagoras quidem, Socrates, atque Plato, qui Dei
se vocem exaudire confirmant, dum fabricam hujus
universi, quam divina manus et perfecte elaboravit,
Moysis audire: *Dixit, et factum est* ⁹⁹, quo Dei
etiam imprecationis loco ponere non dubitat,

At vos in terram cuncti redeatis, et undam.

Quemadmodum Isaias dum ait, *Et conculcate*
ipsos quasi lutum ⁹⁹. Et Callimachus diserte:

Erat annus ille, quo volantium cæstus,
✱ Et qui sub undis, atque quadrupes, vocem
Sic proferbat, ut lutum Promethei.

Idemque rursus,

.... Si te ipse Prometheus
Finxit, et ex alio non dedit esse luto.

Quem habes et lib. iv Theodoret: hunc etiam Ho-
meri locum citat Sextus lib. ix. *Collect.* — Vigerus
ad Eusebium hæc adnotat: *c* Menelaus paulo com-
motior ita Græcos alloquitur, τοῖς μὴ ἐτοίμως δε-
ξαμένοις τὴν τοῦ Ἐκτορος περὶ τῆς μονομαχίας
πρόσκλησιν, ut legimus apud Justin. Martyr. in *Pa-
rænet.* p. 23. Quod Eustathius sic explicat, Ἀντὶ
τοῦ νεκρωθεῖν, inquit, καὶ τοῦ μὲν ζωογόνου
πνευματώδους θερμοῦ στερεθῆναι, γένοισθε δὲ
ὕδωρ καὶ γῆ, ἃ ὅτ' ἐναπομένει τοῖς νεκροῖς σώ-
μασι.

(3) Κοθάπερ. Alludit forte ad illum Isaiæ locum c.
x, v. 6: *Et ponam illum in conculcationem quasi lu-
tum platearum, vel ut cap. xi, v. 27: Ἐς κερα-
μὲν καταπατῶν τὸν πηλόν, οὕτω καταπατηθή-
σονται.* Sicut figulus conculcatus lutum, sic conculca-
bimini. Callimachi loco de Prometheo similis ille
Juvenal. Sat. 14:

Forsitan hæc spernant juvenes, quibus arte benigna
Et meliore luto finxit præcordia Titan. *Collect.*

(4) Κείνος. Ms. Joan. ἐκείνος· ἐνιαυτός ὡς π.

(5) Τὸ τετράπ. Τὸ abest a cod. Joan. Τὸ τετρά-
πουν αὐτῷ ἐφθέγγετο, ὡς ὁ πηλὸς ὁ Προμηθεύς, ms.
Paris. Statim οὕτως ex Eusebio posuit Sylburgius
pro οὕτω. Dein ἐφθέγγετο pro ἐφθέγγεσθ' cod. Joan.
Προμηθεύς Callimach. Si Ionice, inquit Sylburgius,
legamus Προμηθεύς, puri erunt scaxontes iambi.
Porro cl. Bentlejus in Fragmentis Callimachi pag.
341, hæc sic scribit:

Ἦν κείνος οὐρανιότος, ᾧ τὸ τε πτηνόν,
καὶ τὸν θαλάσση, καὶ τὸ τετράπουν οὕτως
Ἐφθέγγεθ', ὡς ὁ πηλὸς ὁ Προμηθεύς.

Erat ille annus, quo et aves,

Et pisces et quadrupedes ita

Loquebantur, ut lutum Promethei.

(6) Αὖ. Abest ab Eusebio tam impress. quam ms.

(7) Εἰ σ'. Εἰ σ' Euseb. uterque et cod. Paris.
Mox Προμηθεύς absque articulo cod. Joan. Dein μὴ
ἐξ ἔτ. pro μὴ ἔτ. Euseb. et cod. Paris.

255 Hesiodus autem de Pandora,
Vulcanumque jubet terram perfundere lymphe
Protinus, atque hominis cum voce infundere mentem.

Jam artificiosum ignem, qui certa ratione ac via
 feratur in generationem, Stoici naturam esse defi-
 niunt; ignis autem ac lucis nomine, Deum aut ejus
 Verbum allegorice Scriptura significat. Quid au-
 tem? non ipsemet Homerus, aquam abs terra sepa-
 ratam, planeque reiectam aridam paraphrasi qua-
 dam explicat? dum ait de Tethyos Oceanique dis-
 sidio,

Namque ambos dudum tristis discordia lecto
Complexuque arcet.

Deo præterea summam rebus in omnibus po-
 testatem Græcorum eruditissimi tribuunt. Epi-
 charmus quidem (Pythagoreus autem is fuit) his
 versibus,

Nil potest Deum latere, fac ut id mente imbibas:

Ille nos per se intuetur, nec nihil solus potest.

Lyricus vero, sic,

Deus potis est ex profunda
Nocte revocare purum diem:
Nigris dein tenebris
Diei nitidum condere hoc jubar.

Qui solus, inquit, illucescente die, noctem effi-
 cere potest, Deus is est. Et Aratus in *Phænomenis*
 hæc habet:

✕ Ab Jove principium, nullo qui tempore nobis
Prætereundus erit. Cujus late omnia Numen
Compita, et omne forum, pontique profunda tu-
mentis,
Atque omnes portus implet: nemoque potenti
Auxilio caruisse queat.

✕ P. 709 ED. POTTER, 598 ED. PARIS.

(8) Τε. Euseb. δέ.

(9) Ἡφαιστον δὲ κέλ. Ἡφαιστον δ' ἐκέλ. He-
 siod. *Oper. et dier.* lib. 1, v. 60. Paulo post σθένος
 pro νόον, ibid.

(10) Πῦρ. Stoici dicebant mundi animam esse
 ignem, itemque astra et coelum, et ab his omnia
 vitam et vegetationem habere. Hinc Cotta apud
 Tullium *De natura deorum* lib. 11: *Sed omnia vestri*
 (Stoici), *Balbe, solent ad igneam vim referre, Hera-*
clitum, ut opinor, sequentes. Conf. Lipsius *Physio-*
logia Stoicorum lib. 11, dissert. 12.

(11) Πῦρ δὲ καὶ φῶς. Nempe Exod. 111, 2 et
 seq.; Joan. 1, 4 et alibi.

(12) Καί. Euseb. ἦ, hinc forte corrigendus.

(13) Τί δ'; Euseb. τί δέ;

(14) Ἐπὶ τς. Particula τς abest a cod. Joan. Se-
 quentes versus exstant apud Homerum *Iliad.* 5,
 vers. 206.

(15) Ἐπίχαρμος. Citantur hæc et a Theodoro
 lib. vi *De curat. ægrit. Græc.*; quæ vero sequuntur
 inter fragmenta Pindari reperiuntur, et loco Theo-
 doreti citato, ubi legendum est *δρσαι φάος*, non *ὀρ-*
σαι, et hic *κλεινεφεὶ δὲ σκότει*, ut illic, non *κλει-*
νεφός. Sic et apud Eusebium lib. 1111, pag. 394,
 ubi omnia ista ex Clemente proferuntur. COLLECT.

(16) Πυθαγόριος. Sic alii Epicharmum vocant,
 ac speciatim Theodoretus *serm.* 4, p. 478. Et ite-
 rum *serm.* 6, pag. 564, ubi hos ejus versus laudat.
 Ceterum hos versus Grotius in *Excerptis* pag. 481,
 hoc modo exhibuit:

A Ἡσιόδος τε (8) ἐπὶ τῆς Πανδώρας λέγει·

Ἡφαιστον δὲ κέλευσε (9) περικλυτόν, ὅτι τὰ
 [χρῖστα
 Γαῖαν ὑδαὶ φύρειν, ἐν δ' ἀνθρώπου θέμει αὐδὴν,
 Καὶ νόον....

Πῦρ (10) μὲν οὖν τεχνικὸν ὁδῷ βαδίζον εἰς γένεσιν
 τὴν φύσιν ὀρίζονται οἱ Στωικοί· πῦρ δὲ καὶ φῶς (11)
 ἀλληγορεῖται ὁ Θεὸς καὶ (12) ὁ Λόγος αὐτοῦ πρὸς
 τῆς Γραφῆς. Τί δ' (13); οὐχὶ καὶ Ὅμηρος, παρα-
 φράζων τὸν χωρισμὸν τοῦ ὕδατος ἀπὸ τῆς γῆς, καὶ
 τὴν ἀποκάλυψιν, τὴν ἐμφανῆ τῆς ξηρᾶς, ἐπὶ τε (14)
 μῆς Τηθύος, καὶ τοῦ Ὀκεανοῦ λέγει;

Ἦδη γὰρ δηρὸν χρόνον ἀλλήλων ἀπέχονται
 Ἐντὴς καὶ φιλόσητος.

B Πάλιν, τὸ δυνατόν ἐν πᾶσι προσάπτουσι καὶ οἱ
 παρ' Ἑλλήσι λογιώτατοι τῷ Θεῷ· ὁ μὲν Ἐπίχαρ-
 μος (15), (Πυθαγόρειος (16) δὲ ἦν), λέγων·

Οὐδὲν ἐκφεύγει (17) τὸ Θεῖον· τοῦτο γιγνώσκων
 [(18) σε δεῖ·
 Αὐτὸς ἔσθ' ἀμῶν ἐπόπτης· ἀδυνατεῖ δ' οὐδὲν
 [Θεός.

Ὁ μελοποιὸς δέ,

Θεῷ δὲ δυνατόν ἐκ μελαινᾶς
 Νυκτὸς ἀμύαντον ὥρσαι (19) φάος,
 Κελαινᾶςφει δὲ σκότει
 Καλύψαι καθαρὸν ἀμέρας σέλας·

Ὁ μόνος ἡμέρας ἐνεστώσης νύκτα ποιῆσαι δυνά-
 μενος, φησὶν, οὗτος (20) Θεός ἐστιν. Ἐν τε τοῖς
 Φαινομένοις ἐπιγραφόμενος (21) Ἄρατος (22)·

C Ἐκ Διὸς ἀρξώμεσθα (23), εἰπὼν· τὸν οὐδὲ ποτ'
 [ἀνδρες ἐώμα
 Ἀρρήτορ· μεστὰ δὲ Διὸς κᾶσαι μὲν ἀγνῖα,
 Πᾶσαι δ' ἀνθρώπων ἀγοραί· μεστὴ δὲ θάλασσα,

Καὶ λιμένας· πάντα δὲ Διὸς κεχρήμεθα πάντες

Οὐδὲν ἐκφεύγει τὸ Θεῖον· τοῦτο γιγνώσκων σε
 [δεῖ·
 Αὐτὸς ἔσθ' ἀμῶν ἐπόπτης· ἀδυνατεῖ δ' οὐδὲν
 [Θεῷ.

Res nulla est Deum quæ lateat: scire quod te con-
 [venit.

Ipse est noster introspector: tum Deus nil non po-
 [test.

(17) Ἐκφεύγει. Διαφεύγει perperam Theodoret.

(18) Γινώσκων. Γινώσκειν Theod. et Eusebius
 tam impress. quam ms. Mox ἔσθ' ἀμῶν pro ἔσθ'
 ἀμῶν Euseb. Deinde ἐπόπτης pro ἐπόπτης cod.
 Joan., perperam utrumque. Paulo post Θεῷ pro Θεός
 Theodoret. recte, sed ὁ Θεός habet cod. Joan.

(19) ὥρσαι. Euseb. δρσαι, quod etsi magis ana-
 logum est, ὥρσαι tamen cum Flor. edit. retinui,
 quoniam illud agnoscit etiam Hesychius. SYLAE. —
 Mox κελαινᾶςφεις pro κελαινᾶςφει perperam ms. Paris.

(20) Ποιῆσαι δυνάμενος, φησὶν, οὗτος. Ms.
 Paris., ποιῆσαι δυνάμενος ποιῆσαι, φησὶν, οὗτος. Il-
 lud οὗτος abest a cod. Joan.

(21) Ἐπιγραφόμενος. Cod. Joan. ἀπογραφόμε-
 νος.

(22) Ἄρατος. Euseb. ὁ Ἄρατος. Sed ὁ ἀράτος
 cod. Joan. Porro quæ sequuntur, ex principio *Phæ-*
nomenorum Arati petita sunt.

(23) Ἀρξώμεσθα. Ἀρξώμεσθα Euseb. et Aratus.
 Sed ἀρχώμεθα perperam cod. Joan. ut mox etiam
 ἀγέλαι pro ἀγνῖα, λιμένας pro λιμένες, κεχρήμεθα
 pro κεχρήμεθα.

Ἐπιφέρει (24),

Τοῦ γὰρ καὶ γένος ἐσμέν.

οἷον δημιουργία (25).

Δεξιὰ σημαίνει, λαοὺς (26) δ' ἐπὶ ἔργα ἐτεί-
[ρει (27)].

Αὐτὸς (28) γὰρ τὰδε σήματ' ἐν οὐρανῷ ἐστήριξεν,
Ἄστρα διακρίνας· ἐστέψατο δ' εἰς ἐνιαυτὸν
Ἄστéρας· οἱ κε μάλιστα τετυγμένα σημαίνουσιν
Ἀνδράσιν ὥρων, ὅρρ' ἐμπεδα πάντα φύηται (29).
Καὶ (30) μὲν ἀπὸ πρῶτόν τε καὶ ὕστατον ἰδ-
[σκοῦται].

Χαῖρε, πάτερ, μέγα θαῦμα, μετ' ἀνθρώποισιν
[δυναίω].

Καὶ πρὸ τούτου δὲ Ὅμηρος (31) ἐπὶ τῆς Ἡφαιστο-
τεύκτου ἀσπίδος κοσμοποιῶν κατὰ Μωῦσέα,

Ἐν μὲν γαίαν ἔτευξ', ἐν δ' οὐρανὸν (32) ἐν δὲ Β
[θάλασσαν, φησὶν].

Ἐν δὲ τε τέρψα πάντα, τὰτ' οὐρανὸς ἐστεφά-
[νωται].

Ὁ γὰρ διὰ τῶν ποιημάτων καὶ καταλογάδην συγ-
γραμμάτων (33) ἡδόμενος Ζεὺς τὴν ἔννοιαν ἐπὶ τὸν
θεὸν ἀναφέρει. Ἡδὲ δὲ, ὡς εἰπεῖν, ὅτι αὐτὰς ὁ
Δημόκριτος (34) εἶναι τινας ὁλίγους γράφει τῶν
ἀνθρώπων, οἱ δὲ ἀνατείνοντες (35) τὰς χεῖρας
ἐνταῦθα δὲ νῦν ἡέρα (36) καλόμεν οἱ Ἕλληνες·
πάντα Ζεὺς μυθέσται (37), καὶ πάνθ' οὗτος οἶδε,
καὶ διδοῖ, καὶ ἀφαιρέσται· καὶ βασιλεὺς οὗτος
τῶν πάντων. Μυστικώτερον δὲ ὁ μὲν Βουώτιος Πίν-
δαρος (38), ἅτε Πυθαγόρειος ὢν,

Ἐν ἀνδρῶν, ἐν θεῶν (39) γένος·

Ἐκ μιᾶς δὲ μητρὸς (40) πνέομεν ἄμφω.

✱ P. 740 ED. POTTER.

(24) Ἐπιφέρει. Proximo scilicet versu; porro εἴ-
περιφέρει habent editiones Sylburgiana posteriores.

(25) Δημιουργία. Α. δημιουργία, dativo casu; id
est opificio seu creatione. SYLBURG.

(26) Λαοὺς. Hemistichium hoc omittit Eusebius
tam ms. quam impressus.

(27) Ἐπὶ ἔργα ἐτείρει. Arati ed. vulg. et Theon.
interpres, ἐπὶ ἔργον ἐγείρει, sing. numero, Sylburg.;
sed ἀγείρει ms. Paris.

(28) Αὐτός. Tres versiculos, quos Aratus huic
praemisit, consulto omisisse videtur Clemens. Statim
τὴ γὰρ pro τὰδε Euseb., Arat. Deinde ἐστέψατο pro
ἐπέψατο Euseb. ms. et impress., et Arat. In seq.
versu ms. Paris. mendose οἱ καὶ μάλιστα.

(29) Φύηται. Arat. φύωνται, plur. num.

(30) Καὶ. Arat. τῶ, quocirca. Nonnulli tamen Arati
codices xā exhibent.

(31) Ὅμηρος. Sequens Homeri locus exstat D
II. Σ. SYLBURG.

(32) Ἐν μὲν γαίαν ἔτευξ', ἐν δ' οὐρανόν. Eu-
sebi cod. Joan. corrupte, Ἐν μὲν γαίαν ἔτευξεν δ'
οὐρανόν. In versu seq. Ἐν δὲ τὰ τέρψ. Euseb. et ms.
Paris. Proximum πάντα e cod. Joan. excidit.

(33) Καὶ κατ. σ. Malm cum Euseb. καὶ τῶν κα-
ταλογάδην συγγραμμάτων.

(34) Δημόκριτος. Hoc Democriti effatum superius
laudavit auctor in Protrept. p. 59.

(35) Ἀνατείνοντες. Euseb. ἀνατείναντες, quam
lectionem Clemens in Protrept. firmat.

(36) Ὅρ νῦν x. τ. λ. Hæc eodem modo superius
scribit Clemens. Sed οὐ νῦν habet Euseb. Unde
hæc adnotat Sylburgius: οὐ νῦν, ubi nunc, apud
Euseb. Sequens vocabulum, duplicis scripturæ apud
eundem Eusebium habet vestigia, ἡέρα et αἰθέρα·
quorum posterius Euripides infra probat p. 257.

(37) Πάντα Ζεὺς μυθέσται. Πάντα διαμυθεῖσθαι:

A Et rationem subiungit,

Quippe trahit, Genus omnis ab illo

creatione videlicet,

. . . . qui blanda homines pietate fovendo,

Lætæ ollis dat signa manus, populosque frequentes

Ultro operi accingit: certo namque ordine cælum
Sideribus sparsit variis, annique coronam
Texuit, apta suis ut munera quæque notarent

Temporibus, lætoque genus subolescere fetu
Quodque darent. Huic prima omnes, huic ultima

Vota ferunt. Salve, o genitor, quem auspiciis orbis,
Atque boni auctorem sentit. [semper]

Et ante Aratum Homerus, in clypeo illo, quem
Vulcanus elaborarat, mundi procreationem e Moysis
exemplari describens, ait,

Fecerat hic terras, cælumque, salumque profun-
[dum,

Astraque purpurea cælum quæ luce coronant.

Qui enim et poetarum et oratorum vocibus Jupiter
celebratur, is omnino Deum significat. Jam Demo-
critus, ut id quoque dicam, paucos admodum ho-
mines lucem intueri, ait, qui manus ad eum tollant,
quem nos Græci aerem nunc vocamus. Quippe satur
omnia Jupiter, omnia novit, dat idem aufertque
omnia, omniumque rex est. At Boetius Pindarus,
altiore quodam mysterio, Pythagoreus enim is
erat,

Virum, inquit, unum est ac Deum genus

✱ Matre spiritum ambo hausimus ab una. C

Clemens corrupte in Protrept. pro πάντα Δία μυ-
θεῖσθαι. Cod. Joan. μυθεῖται habet. Deinde ἀφαι-
ρεῖται pro ἀφαιρέσται Clemens in Protrept. et Eu-
seb. tam ms. quam impressus.

(38) Πίνδαρος. Πυθαγόρας cod. Joan.

(39) Ἐν ἀνδρῶν, ἐν θεῶν. Ἐν ἀνδρῶν ἐνθῶν
γένος perperam conjunctis quæ dirimenda sunt, ut
prolixè docet Theodorus Canterus Variarum lect.
lib. II, c. 11, ubi Pindari versus ita distinguit et
interpolat:

Ἐν ἀνδρῶν, ἐν θεῶν γένος· ἐκ
Μιᾶς δὲ πνέομεν
Ματρὸς ἀμφοτέρου.

SYLBURG.—Th. Canterus lib. II, c. 11 Var. lect. Delio
natatore opus est in libris Stromatum ad omnia
menda persananda. Ita legendus hic locus et persan-
nandus est,

Ἄτε Πυθαγόρειος ὢν·

Ἐν ἀνδρῶν, ἐν θεῶν γένος· ἐκ
Μιᾶς δὲ πνέομεν
Ματρὸς ἀμφοτέρου,
Τῆς ὕλης,

παράδωσι· καὶ ἓνα τὸν τούτων δημιουργόν, ὃν

Ἀριστοτέχνην πατέρα

λέγει.

Quod dicit ἀριστοτέχνην πατέρα, inter ea quæ ex-
stant Pindari, nisi mea fallit memoria, non legitur:
eius tamen dicti etiam Plutarchus aliquoties me-
minit, ut lib. I Sympos. ubi sic inquit: Καὶ τὸν θεὸν
ὁρᾷς δὲ ἀριστοτέχνην ἡμῶν ὁ Πίνδαρος προσείπεν. Εἰ
Clemens ipse in Protreptico. Apud Dionem Chrysos-
tostum in Olympico proferuntur ista:

[Δωδωναίης

(40) Μητρὸς. Euseb. ματρός.

Matris nomine materiam intelligit, unumque præterea horum Molitorem omnium constituit, quem ipse parentem ἀριστοτέχναν, hoc est optimum ac sapientissimum artificem nominat, qui pro sua quemque dignitate, ad ipsam quoque divinitatem provehat. Platonem enim prætereo, qui palam ac perspicue, in ea quam ad Erastum et Coriscum scribit epistola, Patrem ac Filium, nescio quo pacto, ex Hebraicis litteris palam ac manifeste aperit, ubi sic eos hortatur, *Dum juratis, inquit, studio non illiberali, ac studii sorore doctrina mutuo conjuncti, per Deum ipsum rerum omnium sive præsentium, sive futurarum præsidem, nec non præsidis etiam principique parentem Dominum juretis, quem quidem si modo recte philosophabimini, cognoscetis.* Idem ea quam in *Timæo* habet concione, artificem illum Patrem appellat, his verbis: *Vos qui deorum satu orti estis, attendite. Quorum operum ego parens effectorque sum.* Quare cum idem ita loquitur, *Circa universorum regem omnia sunt, ac propter ipsum omnia: idem bonorum omnium principium est.* At circa secundum ea quæ secundo, circa tertium ea quæ tertio ordine continentur, cuncta versantur: equidem ista non

Δωδωναιε μεγασθενε
Ἀριστοτέχνα πάτερ.

Qui quamvis non nominet Pindarum, eum tamen esse, ex iis, quæ dicta sunt colligere est. Hæc Canterus. Tu eodem modo Eusebium emenda hæc citantem p. 395. Et verte, *Unum virorum, dicens, unum deorum est genus. Ex una matre spiramus ambo, nimirum materia: tradit et unum opificem istorum quem ἀριστοτέχναν πατέρα dicit, sive optimum artificem.* Locus Platonis qui sequitur, epistola 6 legitur, *Τὸν πάντων Θεὸν ἡγεμόνα, τῶν τε ὄντων καὶ τῶν μελλόντων, Deum rerum omnium, et quæ sunt, et quæ futurae sunt, principem adhibito studio non inerudit, et germana disciplina, jurantes, illiusque principis et causæ patrem.* Item, *Ὅν ἂν ὄντως φιλοσοφῶμεν εἰσέμεθα πάντες σαφῶς, Quæ si re vera philosophemur, omnes perspicue cognoscemus.* COLLECT. — Porro ms. Paris. ἐν θέων habet cum edit. Flor. et Euseb.

(41) Ὅρ. Τόν, Euseb. impress. et ms. Vigerus et Eusebium hæc adnotat: «Canterus, lib. II *Var. lect.*, c. 41, Plutarchi loca profert, ubi ex Pindaro in nominis Deo tribuitur; Pindari versus idem ex Dionis Chrysostomi Olympico, hunc in modum refert:

« Δωδωναιε μεγασθενε

« Ἀριστοτέχνα πάτερ,

« licet ibi nominatim Pindarus non appelletur. »

(42) Ἀντικρυς. Euseb. impress. et ms. ἀντικρυς, otiose posito relativo, inquit Sylburgius, nisi pro ὅτι, quia accipiat.

(43) Ἐραστορ. Cod. Joan. corrupte ἔραστον. Est autem hæc epistola inter Platonicas sexta, quæ inscribitur Ἐρμεῖα, καὶ Ἐράστῳ, καὶ Κορίσκῳ, Porro eadem Platonis verba recitavit etiam Origenes *contra Celsum* lib. VI, p. 280.

(44) Γραφῶν. Euseb. φωνῶν.

(45) Καὶ τῆς. Καὶ τῇ τῆς Euseb., Plato.

(46) Τὸν πάντ. Plato plenius, καὶ τὸν πάντων Θεὸν ἡγεμόνα τῶν τε ὄντων καὶ τῶν μελλόντων, τοῦ τε ἡγεμόνος.

(47) Ὅρ, ἐὰν ὀρθ. Plato hæc primæ personæ tribuit: *Ὅν ἂν ὄντως φιλοσοφῶμεν εἰσέμεθα πάντες σαφῶς, εἰς δύναμιν ἀνθρώπων εὐδαιμόνων. Quem, si vere philosophemur, cognoscemus aperte omnes,*

Α τῆς ὕλης, παραβῶσι· καὶ ἓνα τὸν τούτων δημουργόν, ὃν (41) ἀριστοτέχνην πατέρα λέγει, τὸν καὶ τὰς προκοπὰς κατ' ἀέλαν εἰς θεϊότητα παρεσχημένον. Σιωπῶ γὰρ Πλάτωνα, ἄντικρυς (42) οὗτος ἐν τῇ πρὸς Ἐραστον (43) καὶ Κορίσκον ἐπιστολῇ φαίνεται Πατέρα καὶ Υἱὸν, οὐκ οἷδ' ὅπως, ἐκ τῶν Ἑβραϊκῶν Γραφῶν (44) ἐμφαίνων, παρακελευόμενος κατὰ λέξιν· Ἐπομνύοντας σπουδῇ τε ἅμα μὴ ἀμυσσῶν, καὶ τῆς σπουδῆς (45) ἀδελφῇ παιδείᾳ, τὸν πάντων (46) Θεὸν αἰτίον, καὶ τοῦ ἡγεμόνος καὶ αἰτίου Πατέρα Κύριον ἐπομνύοντας· ὃν, ἐὰν ὀρθῶς (47) φιλοσοφήσητε, εἰσεσθε (48). Ἡ τε ἐν *Τιμαίῳ* δημηγορία (49) πατέρα καλεῖ (50) τὸν δημιουργόν, λέγουσα ὅδε πως· Θεοὶ θεῶν, ὧν ἐγὼ πατήρ, δημιουργός τε ἔργων. Ὡστε καὶ ἐπ' αὐτῇ, *Περὶ τὸν πάντων* (51) βασιλέα πάντα ἐστὶ, καὶ κελίου ἕνεκεν (52) τὰ πάντα· κακείνου αἰτίον ἀπάντων καλῶν (53)· δεύτερον δέ, περὶ τὰ δεύτερα, καὶ τρίτον περὶ τὰ τρίτα· οὐκ ἄλλως ἔγωγε ἔξακούω ἢ τὴν ἁγίαν Τριάδα μνηύεσθαι· τρίτον μὲν γὰρ εἶναι τὸ ἅγιον Πνεῦμα· τὸν Υἱὸν δὲ (54) δεύτερον, δι' οὗ πάντα ἐγένετο κατὰ βούλησιν τοῦ Πατρὸς. Ὁ δ' αὐτός ἐν τῷ δεκάτῳ τῆς *Πολιτείας*, Ἦρὸς (55)

quatenus felicitis hominis natura pertingere potest.

(48) Εἰσεσθε. Cod. Joan. corrupte εἰσεσθαι.

(49) Δημηγορία. Concio scilicet Dei Patris universorum ad deos ex se genitos in *Timæo* Platonis p. 1054: Θεοὶ θεῶν, ὧν ἐγὼ δημιουργός πατήρ τε ἔργων, ἃ δι' ἐμοῦ γενόμενα, ἄλυστα, ἐμοῦ γε θέλοντος. Dii orti ex diis, quorum ego opifex et pater sum, hæc attendite. Quæ a me facta sunt, me ita volente indissolubilia sunt. Hæc citat Athenagoras, *Legat.*, p. 27, edit. Oxon.

(50) Καλεῖ. Euseb. impress. et ms. λέγει. Paulo post ἐπ' ἂν pro ἐπ' αὐτῷ Euseb.

(51) Περὶ τὸν πάντ. Exstant hæc in secunda Platonis epistola, quam scribit ad Dionysium, pag. 1269: Φῆς γὰρ δὴ, κατὰ τὸν ἐκείνου λόγον, οὐχ ἔκωνος ἀποδεδεῖσθαι σοι περὶ τῆς τοῦ πρώτου φύσεως φραστέον δέ σοι δι' αἰνιγμῶν· Ἦν ἂν τι ἡ δέλτος ἢ πόντος, ἢ γῆς πτυχαῖς πάθῃ, ὃ ἀναγνοῦς μὴ γνῶ. Ὅδς γὰρ ἔχει· Περὶ τὸν πάντων βασιλέα πάντ' ἐστὶ, καὶ ἐκείνου ἕνεκα πάντα, καὶ ἐκείνου αἰτίον ἀπάντων τῶν καλῶν· δεύτερον δὲ περὶ τὰ δεύτερα· καὶ τρίτον περὶ τὰ τρίτα. Ais enim, ut ille refert, non sufficienter tibi a me de prima natura demonstratum fuisse. Dicendum est igitur tibi nunc per anigmata quedam: ut si quid huic tabellæ vel mari, vel terra contingat, qui eam legerit, intelligere non possit. Est autem ita: Circa omnium regem cuncta sunt, ipsius gratia omnia, ipse pulchrorum omnium causa; circa secundum secunda, tertia circa tertium. Conf. superius Clementis in *Protrept.* p. 60; Justinus M., *Apol.* I, p. 114, ed. Oxon.; Athenagoras, *Legat.* pag. 92, 93, edit. Oxon.; Origenes *contra Celsum* lib. VI, pag. 287; Cyrillus Alex., *adversus Julianum* lib. I, p. 34.

(52) Ἐνεκεν. Euseb. ἕνεκα. Cod. Joan. ἕνεκς.

(53) Ἀπάντων καλῶν. Euseb. impress. et ms. τῶν καλῶν. Plato plenius ac rectius ἀπάντων τῶν καλῶν.

(54) Τὸν Υἱὸν δέ. Euseb. τὸν δὲ Υἱόν. Ibidem mox, ὃ δὲ αὐτός. Deinde, τῷ τῆς δεκάτ. cod. Joan. Et statim Ἦρὸς pro Ἦρὸς mendose.

(55) Ἦρὸς τοῦ Ἀρμερίου. P. Leopardus l. IX, c. 2. Emendat. Contuli nuper Clementem Alex. Græcum cum Latino ejus interprete; et quod in conferendo deprehendi erratum Græci codicis, atque interpretis dissimulare hic nolui. Lib. V *Strom.*:

τοῦ Ἀρμενίου (56), τὸ γένος Παμφύλου, μέμνηται· ὅς ἐστι Ζωροάστρης (57). Αὐτός γ' οὖν ὁ Ζωροάστρης γράφει· *Τάδε συνέγραψεν Ζωροάστρης ὁ* (58) *Ἀρμενίου, τὸ γένος Πάμφυλος* (59). ἐν πολέμῳ τελευτήσας, ἐν ᾗδη (60) γενόμενος ἐδόθη παρὰ θεῶν. Τὸν δὲ Ζωροάστρην τοῦτον ὁ Πλάτων δωδεκαταλὸν ἐπὶ τῇ πυρᾷ κείμενον ἀναβιβάναι λέγει. Τάχα μὲν οὖν τὴν ἀνάστασιν (61), τάχα δὲ ἐκεῖνα αἰνίσσεται, ὡς διὰ τῶν δώδεκα ζωδίων ἡ ὁδὸς ταῖς ψυχαῖς γίνεται εἰς τὴν ἀνάληψιν· αὐτὸς δὲ (62) καὶ εἰς τὴν γένεσιν φησι τὴν αὐτὴν γίνεσθαι κάθοδον (63). Ταύτῃ ὑποληπτέον καὶ τὰ τοῦ Ἡρακλέους (64) ἀθλὰ γενέσθαι δώδεκα· μεθ' ἃ τῆς ἀπαλλοτρίως παντὸς τοῦ κόσμου τοῦδε τυγχάνει ἡ ψυχὴ. Οὐ παραπέμπομαι καὶ τὸν Ἐμπεδοκλέα (65), ὃς φυσικῶς οὕτως τῆς τῶν πάντων ἀναλήψεως μέμνηται, ὡς ἐσομένης ποτὲ εἰς τὴν τοῦ πυρὸς οὐσίαν μεταβολῆς. Σαφέστατα (66) Ἡράκλειτος ὁ Ἐφέσιος ταύτης ἐστὶ τῆς ὁδοῦ, τὸν μὲν τινα κόσμον (67) αἰδίων εἶναι δοκιμάσας, τὸν δὲ τινα φθειρόμενον τὸν κατὰ τὴν διακόσμησιν εἰδῶς· οὐχ ἕτερον ὄντα ἐκεῖνου πως ἔχοντος. Ἄλλ' ὅτι μὲν αἰδίων τὸν ἐξ ἀπάσης τῆς οὐσίας αἰδῶς ποῖν κόσμον ᾗδει (68), φανερόν ποιεῖ λέγων οὕτως· *Κόσμος τὸν αὐτὸν ἀπάντων* (69) *οὔτε τις θεῶν, οὔτε*

✱ P. 711 ED. POTTER, 599 ED. PARIS.

Οὐδὲ οἱ παρὰ Πλάτωνι ἐν *Πολιτείᾳ* πρὸς τοῦ Ἀρμενίου, καὶ ἐν *Γοργίᾳ* Αἰακοῦ καὶ *Ραδαμάνθους*. Hic Gentianus ab Armenio vertit, cum vertere debuerit, *Eros Armenii*, et legere Ἡρὸς τοῦ Ἀρμενίου. Sequitur enim apud eundem eodem libro· Ὁ δὲ αὐτὸς ἐν τῷ δεκάτῳ τῆς *Πολιτείας* Ἡρὸς τοῦ Ἀρμενίου τὸ γένος Παμφύλου μέμνηται, ὃς ἐστὶ Ζωροάστρης. Αὐτὸς γοῦν Ζωροάστρης γράφει· *τάδε συνέγραψε Ζωροάστρης ὁ Ἀρμενίου, τὸ γένος Πάμφυλος ἐν πολέμῳ τελευτήσας*. Platonis locus est, Ἄλλ' οὐ μὲν τοῖ σοι, ἦν δὲ ἐγὼ, Ἀλκίμου γε ἀπόλογον ἔρω· ἀλλ' Ἀλκίμου μὲν ἀνδρὸς Ἡρὸς τοῦ Ἀρμενίου, τὸ γένος Παμφύλου, ὃς ποτε ἐν πολέμῳ τελευτήσας. Valerius Maximus lib. 1: *Quæ minus admirabilia Eris Pamphylii casus facit, quem Plato scribit inter eos, qui in acie reciderant, decem diebus jacuisse*. Hic impressi tamen codices habent *Pheræi*, scripti *Eæretri*, mendose utrunque. Macrobius in *Somnium Scipionis* scribens: *Sed ille Platonius secretorum relator, Et quidam nomine fuit natione Pamphylus, miles officio qui cum vulneribus in prælio accepit*, etc. Ergo τοῦ Ἀρμενίου, nomen patris Eris sive Zoroastris est. Hæc Leopardus. Itaque et apud Platonem Ficinus et Serranus, et hic Hervetus vertere debuerunt: *Eris Armenii filii, genere Pamphylii*. Eusebium ait Zoroastris non meminisse Hervetus, quoniam hæc omnia omisit ejus interpretes Trapezuntius; at in Græca editione reperies p. 395: Ἡρὸς τοῦ Ἀρμενίου, τὸ γένος Παμφύλου, μέμνηται, ὃς ἐστὶ Ζωροάστρης. COLLECT.—Conf. Justinus M., *Cohort. ad Gent.*, p. 101, ed. Oxon.; Origenes, *contra Celsum*, lib. II, p. 70, ed. Cantab.; Plutarchus, *Sympos.* lib. IX, q. 5; Cyrillus, *contra Julianum*, lib. VIII; Augustinus, *De civitate Dei* lib. XXII, cap. 28; Theodoretus, media parte serm. 41, p. 653. Ubi hæc verba Platonis adducit. Clemens denique noster paulo superius in hoc *Strom.*

(56) Ἀρμενίου. Cod. Joan. ἔρμενίου. Proximum τὸ omittit idem.

(57) Ζωροάστρης. Ζωροάστρην alibi appellat auctor, Ζωροάστριν vero Eusebius.

(58) Ὁ. Hanc particulam omittit cod. Joan.

(59) Πάμφυλος. Μῆδος superius *Strom.* I, p. 399.

A nisi de sancta Triade accipio, et tertii quidem nomine Spiritum sanctum, secundi vero, Filium intelligo, per quem ex Patris voluntate facta sunt omnia. Præterea *Reipublicæ* decimo, Eris cujusdam Armenii filii meminit, genere Pamphyli, qui quidem est Zoroastres. Certe Zoroastres ipse ita de se scribit: *Hæc*, inquit, *scriptis mandavit Zoroastres Armenii filius, Pamphylus genere; cum in bello cecidissem, apud inferos ab diis hæc didici*. Hunc ergo Zoroastrem Plato, die ab interitu duodecimo, jam rogo impositum revixisse memorat. Quibus forte resurrectionem, forte alterum illud subobscurè significat, animos cum recipiuntur in æelum, per signa Zodiaci duodecim viam inire; per quæ similiter, eosdem ait, cum hic generatio fit, descendere solitos. Nec aliter accipiendum est, duodecim Herculem certamina confecisse, quibus exhaustis, ab universi hujus mundi angustiis animus liberetur. Nec mihi prætereundus Empedocles. Physice enim ille sic rerum omnium insaturationis meminit, ut ignis in naturam cuncta olim mutatum iri pronuntiet. Qua in opinione Heraclitus Epheusius manifeste versatur. Is enim mundum unum quemdam sempiternum esse statuit, caducum alte-

(60) Ἐν ᾗδη. Euseb. impress. et ms. ὅσα ἐν ᾗδη. Qui locus, inquit Sylburgius, ab eodem Eusebio citatur etiam lib. XI, p. 350. Apud Plat. est Basil. ed. p. 470.

(61) Τάχα . . . ἀνίσταται. Euseb. Τάχα μὲν οὐ τὴν ἀνάστασιν, ἀλλ' ἐκεῖνα αἰνίσσεται. Quibus forte non resurrectionem, sed alterum illud subobscurè significat.

(62) Αὐτὸς δὲ. Scil. Plato, vel vir Pamphylius; qui in loco Platonis citato longa oratione refert, quomodo animæ in corpora post obitum novis generationibus redeant.

(63) Γίγνεσθαι κάθοδον. Cod. Joan. κάθοδον γίνεσθαι. Sed γίνεσθαι habet Euseb. impress.

(64) Ἡρακλέους. Euseb. Ἡρακλῆος. Mox idem λέγεσθαι pro γενέσθαι habet.

(65) Οὐ παραπέμπομαι καὶ τὸν Ἐμ. Cod. Joan. παραπέμπομαι τὸν Ἐμ. Statim. ὁ φυσικὸς οὗτος pro ὃς φυσικῶς οὕτως, Eus. impr. et ms.

(66) Σαφέστατα. Euseb. σαφέστατα δ'.

(67) Τὸν μὲν τινα κόσμον. Quomodo τινα κόσμον αἰδίων, et etiam τινα κόσμον φθειρόμενον, agnovit Heraclitus, cum ἕνα εἶναι τὸν κόσμον, unicum esse mundum, sensit teste Laertio lib. IX, segm. 8? Et quidem Clementem ac Laertium conciliari haud posse putavit Menagius. Verum Heraclitus sensit unicum esse mundum eumque αἰδίων, æternum, ut ait Clemens, scilicet quoad substantiam; sed quoad διακόσμησιν, *ornatum*, varios esse mundos, uno pereunte, altero iterum renascente e prioris rudieribus. Hinc addit Clemens, istum alium mundum esse οὐχ ἕτερον ἐκεῖνον, non alium a priore. Simplicius in *Aristotelis Phys.* I. VIII: Ὅσοι ἀεὶ μὲν φασιν εἶναι κόσμον, οὐ μὲν τὸν αὐτὸν ἀεὶ, ἀλλὰ ἄλλοτε ἄλλον γινόμενον κατὰ τινὰς χρόνων περιόδους· ὡς Ἀναξίμενης τε, καὶ Ἡράκλειτος, καὶ Διογένης, καὶ ὕστερον οἱ ἀπὸ τῆς Στοᾶς. Ex quibus sequentia Clementis verba facile explicari poterunt.

(68) Κόσμος ᾗδει, γαρ. Euseb. impress. κόσμον, ᾗδη φαν. Illud ᾗδη habet etiam cod. Joan.

(69) Ἀπάντων. Euseb. ms. et impress. πάντων.

rum ac pereuntem agnoscit, at externa specie tenuis, quique alius non sit a priori, certa quadam et propria ratione spectato. Nam quod sempiternum illum agnosceret, qui ex universa rerum natura constans, sibi perpetuo similis maneat, diserte proficitur his verbis: *Mundum eundem, inquit, rerum universitatem complexum, deorum hominumve nemo condidit; sed fuit idem, est eritque semper, Ignis quidam perpetuo vivens, quique vicissim et accenditur modice et modice restinguitur.* ✕ Quod autem illum ipsum et genitum, et corruptioni obnoxium esse tradiderit, ex sequentibus intelligas, *Sunt enim, inquit, ignis conversiones istae, ut primum ex igni fiat mare, tum pars maris dimidia in terram, dimidia in vaporem* 256 *igneum abeat.* Nam quod eas conversiones potestate fieri vult, ab eo cujus vi cuncta reguntur Verbo atque Deo, ignem per aerem in humidum converti significat, quod ab eo mare vocatur, exterioris hujus ornatus quoddam quasi semen ex quo deinde cœlum ac terra, quæque amborum sinu continentur, existant. Quemadmodum vero idem sibi reddatur, ac rursus ignescat, plane aperit, dum ita subjungit: *Mare, inquit, eodem prorsus modo, eodemque mentionis genere diffunditur, quo priusquam terra* ✕ P. 712 ED. POTTER, 600 ED. PARIS.

(70) Ἀλλ' ἦν. Euseb. et ms. Paris. ἀλλ' ἦν δελ.

(71) Μέτρα. Euseb. μέτρῳ, itemque statim rursus, rectius. SYLV. — Aliter legitur in vocibus multis hic locus apud Eusebium, atque inter cætera illud sine dubio mendosum est apud Clementem ἀπτόμενον μέτρα, Eusebius, ἀπτόμενον μέτρῳ, καὶ ἀποσθεννύμενον μέτρῳ; mensura accensus, et mensura extinctus, sive certo quodam modulo; nam ex igne extincto fieri omnia volebant Heraclitus et Hippasus Metapontinus, de quibus Plutarchus lib. 1. *De placitis Phil.*: Ἀρχὴν ὄλων τὸ πῦρ· ἐκ πυρὸς γὰρ τὰ πάντα γίνεσθαι, καὶ εἰς πῦρ πάντα τελευτᾶν λέγουσι· τοῦτον δὲ κατασθεννύμενον κοσμοποιεῖσθαι τὰ πάντα. Πρῶτον μὲν γὰρ τὸ παχυμερέστερον αὐτοῦ εἰς αὐτὸ συστελλόμενον γῆ γίνεται· ἔπειτα ἀναχλωμένην τὴν γῆν ὑπὸ τοῦ πυρὸς φύσει ὕδωρ ἀποτελεῖσθαι· ἀναθυμῳόμενον δὲ ἀέρα γίνεσθαι. Πάλιν δὲ τὸν κόσμον καὶ πάντα τὰ σώματα ὑπὸ πυρὸς ἀναλῶσθαι ἐν τῇ ἐκπύρσεϊ. Hæc citata ab Eusebio lib. xiv, c. 5. *Præp.*, sic vertit Trapezuntius: *Ignem esse principium universorum putarunt, quo extincto cætera gignuntur; cujus solidiorem partem in se contractam, atque constipatam terram fieri. Terram porro ab igne resolutam in aquam verti, et exhalationes aquarum in aerem transire. Rursus autem universa corpora, mundumque ignis ardore corrumpi. Vel potius, in illa exustione corruptum iri. De qua ut de ea Stoicorum opinione quid sentiat Euseb. vide lib. xv, c. 17 et 18, Præpar. COLLECT.*

(72) Τροπαί. Euseb. impress. et ms. τροπᾶς.

(73) Θαλάσσης. Cod. Joan. θαλάσση.

(74) Πῦρ . . . τρέπεται. Euseb. impress. et ms. τὸ πῦρ cum articulo habet. Hanc autem Heracliti sententiam explicabit Laertius lib. ix, segm. 8: Πῦρ εἶναι στοιχείον, καὶ πυρὸς ἀμοιβὴν τὰ πάντα ἀραιώσει καὶ πυκνώσει τὰ γινόμενα. *Ignem elementum esse dicit, ignisque vicissitudine, tum raritate tum densitate constare, quæ fiunt omnia.* Paulo vero post propius ad ea, quæ dicit Clemens: Πυκνούμενον τὸ πῦρ ἐξυγραίνεσθαι, συνιστάμενον τε γίνεσθαι ὕδωρ· πηγνύμενον δὲ τὸ ὕδωρ, εἰς γῆν τρέπεσθαι· καὶ ταύτην ὁδὸν ἐπὶ τὸ κάτω εἶναι· πάλιν τε

Α ἀνθρώπων ἐποίησεν ἀλλ' ἦν (70), καὶ ἔστιν, καὶ ἔσται πῦρ ἀεὶζων ἀπτόμενον μέτρα (71), καὶ ἀποσθεννύμενον μέτρα. Ὅτι δὲ καὶ γενητὸν καὶ φθαρτὸν αὐτὸν εἶναι ἐδογματίζε, μηνύει τὰ ἐπιφερόμενα· Πυρὸς τροπαί (72), πρῶτον θάλασσα· θαλάσσης (73) δὲ τὸ μὲν ἡμῖν γῆ, τὸ δὲ ἡμῖν κρηστήρ. Δυνάμει γὰρ λέγει, ὅτι πῦρ ὑπὸ τοῦ διοικούντος (74) Λόγου, καὶ Θεοῦ (75) τὰ σύμπαντα δι' αἰετος τρέπεται εἰς ὕγρον, τὸ ἐκ σπέρμα τῆς διακοσμήσεως· δ καλεῖ θάλασσαν· ἐκ δὲ τούτου αὐθις γίνεται γῆ καὶ οὐρανός, καὶ τὰ ἐμπεριεχόμενα. Ὅπως δὲ πάλιν ἀναλαμβάνεται, καὶ (76) ἐκπυροῦται, σαφῶς διὰ τούτων δηλοῖ· Θάλασσα διαχέεται (77), καὶ μετρέεται εἰς τὸν αὐτὸν λόγον, ὁμοίως πρῶτον (78) ἦν ἢ γενέσθαι γῆ. Ὁμοίως καὶ περὶ τῶν ἄλλων στοιχείων τὰ αὐτά. Παραπλήσια τούτῳ καὶ οἱ ἐλλογισμῶτατοι τῶν Στωϊκῶν (79) δογματίζουσι, περὶ τε ἐκπύρσεως διαλαμβάνοντες, καὶ κόσμος διοικήσεως, καὶ τοῦ ἰδίως ποιοῦ κόσμου τε καὶ ἀνθρώπου, καὶ τῆς τῶν ἡμετέρων ψυχῶν ἐπιδιαμονῆς. Πάλιν τε αὐτὸ Πλάτων ἐν μὲν τῷ ἐξδόμῳ τῆς Πολιτείας, τὴν ἐνταῦθα ἡμέραν νυκτερινὴν κέκληκεν (80), διὰ τοὺς κοσμοκράτορας (81), ὁμαί, τοῦ σκότους τούτου· ὕπνον δὲ καὶ θάνατον τὴν εἰς σῶμα κάθοδον (82) τῆς ψυχῆς, κατὰ ταῦτα Ἡρα-

αὐτὴν τὴν γῆν χεῖσθαι, ἐξ ἧς τὸ ὕδωρ γίνεσθαι· ἐκ δὲ τούτου τὰ λοιπὰ σχεδὸν πάντα, ἐπὶ τὴν ἀναθυμίασιν ἀνάγων τὴν ἀπὸ τῆς θαλάττης. Αὕτη ἐστὶν ἡ ἐπὶ τὸ ἀνω ὁδός. *Densatum quippe ignem liquecere, constantemque aquam fieri; concretam vero aquam in humum verti; eamque viam ad inferiora esse. Humum ipsum denuo effundi, atque ex ea fieri humorem. Ex eo autem reliqua ferme omnia, ad evaporationem eam referens, quæ ex mari fit, ipsamque ad superiora viam esse.* Similia, paucis mutatis, quæ ad mutationis ordinem spectant, tradit Plutarchus, *De placitis philosophorum* lib. 1, c. 3. *Conf. Recognitiones Clementis* lib. ii, cap. 15; *Clementina*, hom. 2, c. 26.

(75) Λόγου, καὶ Θεοῦ. Cod. Joan. Λόγου Θεοῦ. Paulo post Euseb. impress. et ms. οὐρανός καὶ γῆ pro γῆ καὶ οὐρανός.

(76) Καί. Omitit hanc particulam cod. Joan.

(77) Θάλασσα δ. Quæ hæc voces sequuntur per aliquot paginas usque ad hæc verba chronizόμενον, ἀμύμητον, e cod. Joan. exciderunt.

(78) Πρῶτον. Euseb. πρόσθεν. Statim γῆ ab eodem abest.

(79) Στωϊκῶν. Conf. superius pag. 649, n. 5.

(80) Νυκτερινὴν κέκ. Euseb. νυκτερινὴν ἡμέραν κέκ. Porro multa hujusmodi dicit Plato principio lib. vii, *De repub.*, ubi hunc mundum καταγείω οἰκῆσαι σπηλαιώδει, subterraneo, specus instar, domicilio comparat. Locus autem, quem respicit Clemens, exstat quatuor circiter paginis ab istius libri initio pag. 696: Τοῦτο δὲ, ὡς εἰκεν, οὐκ ὁσπράκου ἂν εἴη περιστροφή, ἀλλὰ ψυχῆς περιαγωγῇ, ἐκ νυκτερινῆς τινος ἡμέρας εἰς ἀληθινὴν τοῦ ὄντος, λούσης ἐπάνοδον, ἣν δὲ φιλοσοφίαν ἀληθῆ φήσομεν εἶναι. *Hæc, ut videtur, non erit testis revolutio, sed animæ circumductio, a nocturno quodam die ad ejus quod vere est contemplationem; quem quidem ascensum veram philosophiam dicimus.*

(81) Κοσμοκράτορας. Respicit Ephes. vi, 12, ubi dicit Apostolus: *Εἶναι ἡμῖν πάλιν πρὸς τὰς ἀρχάς, πρὸς τὰς ἐξουσίας, πρὸς τοὺς κοσμοκράτορας τοῦ σκότους τοῦ αἰῶνος τούτου.*

(82) Κάθοδον. Euseb. ὁδόν.

κλείτω (83). Καὶ μήτι τοῦτο ἐπὶ τοῦ Σωτῆρος A *seret*. Quod ipsum de aliis similiter elementis intellige. Huic affinia docentur a Stoicorum eruditissimis, cum ab iis, de conflagratione, de gubernatione mundi, de eo, qui talis proprie sit, mundo et homine, deque animorum nostrorum permansione disputatur. Rursus Plato ipse *Reipub.* septimo, *nostrum hunc diem, nocturnum, ob mundi principes, opinor, tenebrarum harum* 55: *somnum vero atque mortem, animi descensum in corpus vocavit*, Heraclitum secutus. Annon id Spiritus de Servatore nostro Davidis ore prædixit, his verbis: *Ego dormivi, et soporatus sum; exsurrexi, quoniam Dominus suscipiet me* 56. Nec enim solam Christi Servatoris resurrectionem, a somno excitationem, sed etiam Domini in carnem descensum allegorice *somnum* 57 appellat. Atque adeo Servator ipse nos ut *vigilemus* admonet, hoc est ut de vita recte instituenda serio cogitemus, animumque nostrum a corporis complexu abstrahere conemur. Porro diem etiam Dominicum, *Reipub.* decimo, his verbis vaticinatur Plato: *Postquam eo in prato singuli dies septem X constituerint, octavo demum inde proficisci oportet, eoque quatruidi itinere pervenire*. Equidem pratum illud, sphaeram stabilem et immotam accipio, qui locus est suavis admodum et placidus, sanctorumque sedes: at illo dierum

septenario, singulos septem planetarum motus, atque omnem efficiendi artem intelligo, quæ ad requietis finem contendit ac properat. Quod autem post errantes illos orbes iter suscipitur, recta perducit in cælum, is enim octavus est motus atque dies. Denique animos quatruiduo proficisci dum ait, iter illud, quod per quatuor elementa conficitur, declarat. Septimum quoque diem sacrum esse, non Hebræi modo, verum etiam Græci agnoscunt, cujus conversione animantium omnium atque plantarum universitas continetur. Quo Hesiodus ita cecinit,

Πρώτην ἔρη τετράς (90) τε καὶ ἑβδομον ἱερὸν C *Lunæ prima dies, tum quarta, et septima sacra* [ἡμαρ.

Καὶ πάλιν·

Ἑβδομάτῃ δ' αὖθις λαμπρὸν φάος ἡελίου.

Ὅμηρος δέ (91)·

Ἑβδομάτῃ δ' ἔπειτα κατήλυθεν ἱερὸν ἡμαρ.

Idemque,

Septima jamque dies, læti lux candida solis.

Et Homerus,

Septima sacra dies reserato illuxerat orbi.

✱ P. 713 ED. POTTER. 55 Ephes. vi, 12. 56 Psal. iii, 5. 57 Math. xxiv, 42, et alibi.

(83) *Ἡρακλείτω*. Euseb. τῷ *Ἡρακλείτω*. Heracliti dictum de morte quoddam recitat Plutarchus lib. *De consol. ad Apollonium*, pag. 106: Πότε γὰρ ἐν ἡμῖν αὐτοῖς οὐκ ἔστιν ὁ θάνατος; καὶ (ἢ φησιν *Ἡρακλείτης*) τοῦτό τ' ἐνὶ ζῶν καὶ τεθνηκός, καὶ τὸ ἐγγρηγρός, καὶ τὸ καθεῦδον, καὶ νέον καὶ γηραῖον· τὰδε γὰρ μεταπεσόντα ἐκείνῳ ἔστιν, κάκεινῳ πάλιν μεταπεσόντα ταῦτα. Quando enim non inest nobis mors, cum, ut ait Heraclitus, idem sit vivum ac mortuum, vigilans ac dormiens, adolescens ac decrepitum, quia hæc in illa vicissimque mutantur? Sed Clemens illud dictum potius respicit, quod citat ipse ex Heraclito *Strom.* iv, p. 628.

(84) *Μόρην* τοῦ Χρ. Euseb. μόνον τοῦ Σωτῆρος Χρ. SYLBURG.

(85) *Ἐπειδὴ*. Hæc exstant in lib. x *De repub.*, pag. 763, in orat. Eris filii Armenii, cujus paulo ante meminit Clemens.

(86) *Δῆ*. Euseb. δέ, Plato δέ. Sed hic retinendum Eusebianum δέ, nam Clemens oratione recta utens, indicativum pro infinitivo posuit.

(87) *Τεταρταίους*. Sic communi genere legitur apud Euseb. et Plat. cujus generis exempla cum alibi supra invenies, tum pag. 62, 70, 147. SYLBURG.

(88) *Ἐπὶ ἡμ.* Conf. superius *Strom.* iv, p. 613, n. 12.

(89) *Ἡσιόδους*. Gemina his scribit Aristobulus apud Euseb., *Præp. evang.* lib. xiii, cap. 12, p. 667, 668. Item Theophilus *ad Autolyc.* lib. ii, p. 91: Ἐτι μὴν καὶ περὶ τῆς ἑβδομῆς ἡμέρας, ἣν πάντες μὲν ἀνθρώποι ὀνομάζουσιν, οἱ καὶ πλείους ἀγνοοῦσιν ὅτι παρ' Ἑβραίοις δ καλεῖται σάββατον Ἑλληνιστὶ ἐρμηνεύεται ἑβδομάς, ἥτις εἰς πᾶν γένος ἀνθρώπων ὀνομάζεται μὲν, δι' ἣν δὲ αἰτίαν καλοῦσιν αὐτὴν οὐκ ἐπίσταται. Præterea de die septimo qui inter omnes mortales celebris est, magna apud plebsque ignorantia est. Hic enim dies qui ab Hebræis Sabbatum vocatur, Grace, si quis nomen interpretetur, septimus dicitur. Hoc nomine mortales omnes diem istum appellant, at nominis causam nesciunt plerique. Cæterum *Ἡσιόδους* μὲν οὖν οὕτω scribit Euseb. Porro quod sequitur, exstat in Hesiodi *Diebus* v. 6.

(90) *Πρώτην ἔρη τετρ.* Ms. Paris. corrupte *πρώτην μὲν οὖν τετρ.* Statim ἑβδομῃ ἱερὸν ἡμαρ, Euseb., Hesiod.

91) *Ὅμηρος δέ*. Euseb. καὶ Ὅμηρος.

Et,

Septima sacra fuit.

Et rursus,

Septima lux aderat, qua cuncta exacta fuere.

Atque iterum,

Septima ubi orta dies, Acherontis liquimus undas.

Quibus accinit Callimachus poeta :

Septima jamque dies, qua cuncta exacta, rubebat.

Itemque,

Omine læta dies est septima, septima rerum.

Et,

Ortus, et eximias inter perfecta coruscat.

Et,

*Omnia sidereo septena videntur in orbe,
Motibus ei propriis certos volvantur in annos.*

Quam diem, uti sanctiorem, ipsæ quoque Solonis elegiæ mirum in modum prædicant. Quid præterea? nonne sacris litteris congruenter, ubi hæc improborum vox est, *Tollamus justum a nobis, quoniam molestus nobis est* ⁶². Plato salutarem Christi dispensationem tantum non prænuntians, ita loquitur secundo *De republica*, *Justo*, inquit, *illi, qui sic animo comparatus erit, verbera imponentur, inficientur vincula, oculi eruentur. Idem postremo hæc omnia perpessus, agetur in crucem.* Socraticus etiam Antisthenes illam prophetæ ⁶³ vocem, *Cui me assimilavistis? dicit Dominus paraphrasi quadam ex-*

A Kai,

Ἑβδομήτην ἦν ἱερή.

Καὶ πάλιν,

Ἑβδομον ἡμῶν ἦν, καὶ τῷ τετέλεστο ἀπαντα

Καὶ αὖθις,

*Ἑβδομάτῃ δ' ἡοῖ (92) ἀπομὲν ῥόδον ἐξ Ἀχέ-
[ροτος].*

Ναὶ μὴν καὶ Καλλιμάχος (93) ὁ ποιητὴς γράφει·

Ἑβδομάτῃ δ' ἡοῖ (94) καὶ οἱ τετύκοντο ἀπαντα.

Καὶ πάλιν,

*Ἑβδομήτην εἰς ἀγαθοῖσι (95), καὶ ἑβδομή ἐστι γενέ-
[ση].*

Καί,

Ἑβδομήτην ἐν πρώτοισι, καὶ ἑβδομή ἐστι τελείη.

Καί,

*Ἐπὶ δὲ πάντα τέτυκτο ἐν οὐρανῷ ἀστερόεντι.
Ἐν κύκλοις φανέρῃ ἐπιτελλομένοις ἐνιαυτοῖς.*

Ἄλλα καὶ αἱ Σόλωνος (96) ἐλεγείαι σφόδρα τὴν ἑβδομάδα ἐκθειάζουσι. Τί δέ (97); οὐχὶ παραπλήσια τῇ λεγούσῃ Γραφῇ, *Ἀρωμὲν ἀπ' ἡμῶν τὸν δίκαιον*, ὅτι *δύσχηστος ἡμῖν ἐστίν* (98), ὁ Πλάτων, *μονονουχὶ προφητεύων τὴν σωτήριον οἰκονομίαν*, ἐν τῷ δευτέρῳ τῆς *Πολιτείας* ὥδε (99) φησὶν· *Οὕτω δὲ (1) διακείμενος ὁ δίκαιος, μαστιγωθήσεται (2), στρεβλώσεται, δεθήσεται· ἐκκοπήσεται τῷ ὀφθαλμῷ· τελευτῶν (3) πάντα κατὰ παθῶν, ἀνασχινδυνεύσεται (4).* Ὁ τε Σωκρατικὸς Ἀντισθένης (5), παραφράζων τὴν προφητικὴν ἐκείνην φωνήν (6), *Τίτι (7) με ὁμοιώσατε; λέγει Κύριος,*

✠ P. 714 ED. POTTER, 604 ED. PARIS. ⁶² Sap. II, 12. ⁶³ Isa. XL, 18, 25.

(92) *Ἑβδομάτῃ δ' ἡοῖ.* Euseb. δὲ οἱ corrupte.(93) *Καλλιμάχος.* Callimachi versus exstant inter ejus fragmenta, quæ collegere viri clarissimi Ezech. Spanhemius et Ric. Bentleyus.(94) *Ἑβδομάτῃ δ' ἡοῖ.* Euseb. *ἑβδομάτῃ δ' ἦν καὶ convenientius; et mox ἐτέτυκτο ἀπαντα* Sylburg. In versu primo legitur apud Clementem *τετύκοντο*, pro quo Sylburgius *ἐτέτυκτο*, sed legendum *τετύκοντο*. Hesych. *τετύκοντο, ἡτοιμάζοντο*. In versu ultimo nescio quid sit ἐπιτελλομένοις ἐνιαυτοῖς, nemo quod sciam, sic locutus est; sed περὶ τελλομένοις. Equidem non invitus sic legerim:*Ἐν κύκλοις φανέρῃ ἐπιτελλομένων ἐνιαυτῶν.*

Et ita Latine reddidi:

*Septem autem omnia facta sunt in cælo stellato,
In orbitis apparentia, annis volventibus.*Ric. Bentleyus in *Fragment. Callimachi* pag. 374, 375.(95) *Ἀγαθοῖσι.* Euseb. ἀγαθοῖς mendose. Mox *τελείη* pro *τελείῃ* habet idem.(96) *Σόλωνος.* Conf. Strom. VI, pag. 685, 686, edit. Paris.(97) *Τί δ'.* Euseb. τὰ δέ.(98) *Ἀρωμὲν ἀπ' ἡμῶν τὸν δίκαιον* ὅτι *δύσχηστος ἡμῖν ἐστίν*. Sapientiæ II, 12: *Ἐνδρεῦσώμεν δὲ τὸν δίκαιον, ὅτι δύσχηστος ἡμῖν ἐστίν*. Latina edit. *Circumveniamus ergo justum, quoniam inutilis est nobis.* Alii vertunt, *quoniam incommodus est nobis*; plus quippe volunt esse *δύσχηστον*, quam *ἀχρηστον*. Locus Platonis legitur pag. 361, edit. H. Steph. quam ascribemus, ut ex eo corrigatur Clementis liber: *Ὅσῳ διακείμενος ὁ δίκαιος μαστιγώσεται, στρεβλώσεται, δεθήσεται, ἐκκαυθήσεται τῷ ὀφθαλμῷ, τελευτῶν πάντα κατὰ παθῶν ἀνασχινδυνεύσεται· καὶ γινώσεται, ὅτι οὐκ εἶναι δίκαιον, ἀλλὰ δοκεῖν δὲ εἶναι. Justus (qui quidem ita affectus sit) flagris cædetur, torquebitur, in vin-*

cula conjicietur, oculi ei eruentur, denique omnia molestarum genera passus in crucem tolletur, vel in frustra concidetur, et cognoscat non esse, sed videri justum concupiscendum esse. Ita verendum potius cum Ficino videtur, quam cum Serrano. COLLECT.

(99) Ὡς. Οὕτω Euseb., Theodoret. a quo etiam hæc citantur Θεραπ. ζ'. p. 602.

(1) Οὕτω δέ. Hæc exstant hæud procul a principio lib. II *De republ.*, pag. 594; superius autem allata sunt a Clemente *Sir.* IV, p. 587, ubi conf. n. 3.(2) *Μαστιγωθήσεται.* Plat. *μαστιγώσεται.* Theod. *αἰκισθήσεται.* Statim *στρεβλώσεται* omittunt Euseb., Plato, pro quo *στρεβλωθήσεται* habet Theod. Deinde *δεθήσεται* pro *δεθήσεται* Plat., Euseb.; *δεθήσεται* vero retinet Theod. Deinde *ἐκκαυθήσεται* pro *ἐκκοπήσεται* Plat.(3) *Τελευτῶν.* Τελευταῖον Plat., Theod. melius.(4) *Ἀνασχινδυνεύσεται.* Plat. *ἀνασχινδυνεύσεται.* Theod. *ἀνασχινδυνεύσεται.*(5) Ἀντισθένης. Locus est Isaie XL, 18: *Τί με ὁμοιώσατε Κύριον, Cui ergo similem fecistis Deum; ei v. 25: Τί με ὁμοιώσατε καὶ ὁμοιωθήσονται αὐτοῖς ἄνθρωποι;* Sic Antuerp.; at Romana, καὶ ὠφθησονται. Latina Vulg. *Cui me assimilastis, et adæquastis?* dicit Sanctus. Sic Aquila vertit, καὶ ἐξισωθήσονται. Clemens habet, *Τί με ὁμοιώσατε; λέγει Κύριος.* Procopius in hunc locum cap. XLVI, 5, *Τί με ὁμοιώσατε; — Ὑμεῖς δὲ λογίσασθε πρὸς ὅσῳ ἀσεβείας ἀτοπίαν ἐκπίπτετε τὸν ἀσώματον εἰκόσι θνητῶν*(6) *Φωνήν.* Euseb. Γραφήν.(7) *Τίτι.* His similia exstant Isa. XL, 18, 25; XLVI, 5, et alibi forsitan. Ipsa verba, quæ attulit Clemens, reperire nondum potui.

οὐδενί (8) εἰκέναι φησί· διόπερ αὐτὸν οὐδεὶς ἐκμαθεῖν ἐξ εἰκότος δύναται. Τὰδ' ὅμοια καὶ Ξενοφῶν (9) ὁ Ἀθηναῖος κατὰ λέξιν λέγει· Ὁ γοῦν πάντα σείων καὶ ἀτρεμίζων ὥς μὲν μέγας τις καὶ δυνατός, φανερός· ὁποῖος δ' ἐστὶν μορφήν, ἀφανής· οὐδὲ μὴν ὁ παμφαῆς δοκῶν εἶναι ἥλιος, οὐθ' οὐτος εἰκεν ὁρᾶν αὐτὸν (10) ἐπιτρέπειν· ἀλλ' ἦν τις ἀναιδῶς αὐτὸν θεοσσηται, τὴν εὐνὴν ἀφαιρεῖται.

Τίς γάρ (11) σὰρξ δύναται τὸν ἐπουράνιον καὶ Ὀφθαλμοῖσιν ἰδεῖν Θεὸν ἀμβροτον, δὲ πόλον ὀλ[υμπίου];

Ἀλλ' οὐδ' ἀκτιῶν κατ' ἐναντίον ἡμελοιο Ἀνθρώποι στήναι δυνατοί, θνητοὶ γεγαῶτες· προεῖπεν ἡ Σίβυλλα. Εὐ γοῦν καὶ Ξενοφάνης ὁ Κολοφώνιος (12), διδάσκων ὅτι εἷς καὶ ἀσώματος (13) ὁ Θεός, ἐπιφέρει·

Εἷς Θεὸς ἔρ τε θεοῖσι καὶ ἀνθρώποισι μέγιστος.

Οὐ τι δέμας θνητοῖσιν ὁμοίος οὐδὲ νόημα (14). Καὶ πάλιν·

Ἀλλὰ βροτοὶ (15) δοκεῖνσι θεοὺς γεννᾶσθαι·

Τὴν σφετέρην (16) δ' ἐσθῆτα ἔχειν, φωνὴν τε δέμας τς.

Καὶ πάλιν·

✕ P. 715 ED. POTTER, 602 ED. PARIS.

τῶν ὑποβάλλοντες. Vos autem in quantam impietatis absurditatem delapsi estis considerate, qui corpore carentem mortalium formis subdideritis. Tertullianus lib. 1 adversus Marcionem 4: Per Isaiam Deus concionabitur, cui me assimilabis? Divinis forsitan comparabuntur humana, Deo nostra? Queni locum Pamelius hunc Clementis citans refert ad vers. 18 c. xl, qui fortasse referendus ad 25. Antisthenes dictum apud Eusebium lib. xiii Prap. c. 7, legitur, Θεὸν οὐδενὶ εἰκέναι φησί, Deum nulli esse similem ait, quapropter nemo potest eum discere ex imagine. Addenda ergo νόξ Θεόν, libro Clementis. COLLECT.

(8) Οὐδενί. Euseb. Θεὸν οὐδενί. Apud eundem mox τὰ δὲ pro τὰδ'.

(9) Ξενοφῶν. Hæc Xenophontis verba superior attulit Clemens Protrept. p. 61, ubi conf. adnotata.

(10) Αὐτόν. Euseb. αὐτόν. Deinde αὐτόν ἀναιδῶς pro ἀναιδῶς αὐτόν. Ibid.

(11) Τίς γάρ. Hæc superior adduxit Clemens in Protrept. pag. 61, ubi conf. n. 10.

(12) Ξενοφάνης ὁ Κολ. Physicum intelligit poetam cuius Vitam habemus apud Diogenem Laertium lib. vi.

(13) Ὅτι εἷς καὶ ἀσώματος. Xenophanes unum quidem Deum esse putavit, at non ἀσώματος. Conf. Sextus Empiricus lib. iii, cap. 33. Hypotypos. Pyrrhon. Cicero in Lucullo, Xenophanes unum esse omnia, neque id esse mutabile, et id esse Deum, neque natum usquam quidquam, et conglobata figura.

(14) Ὁδ τι δ... οὐδὲ γ. H. ms. Οὐτε δ... οὐτε γ. Sylb. Porro sensit Xenophanes, Οὐσίαν Θεοῦ σφαιροειδῆ, μηδὲν ὅμοιον ἔχουσαν ἀνθρώπῳ. Dei substantiam globosam esse, nihilque cum hominibus habere commune, ut refert Laertius lib. ix, seg. 19.

(15) Ἀλλὰ βρ. Hic versus in Flor. edit. iambicus est, sic:

Ἀλλ' οἱ βροτοὶ δοκοῦσι γεννᾶσθαι θεοῦς. Ex alio nempe vel Cleanthis vel alterius cuiuspiam Opere. Sylburg. — Eodem modo exstat in ms. Paris. nisi quod δοκοῦσι pro δοκοῦσι ibi scriptum sit. Porro hos versus laudavit etiam Theodoretus Θεολογ. γ', pag. 519, ubi priores duo hoc modo se

plicans, Deum nemini similem esse ait, quod ejus in cognitionem ullius ex imaginis specie venire nemo possit. Quibus affinia Xenophon Atheniensis hæc habet ad verbum: Qui omnia concutiat, idemque tranqillet, eum et magnum et potentem esse constat; qua vero specie sit, non liquet. Ac ne sol ipse quidem, ut lucem quoquo versum diffundere videatur, impune tamen sese videri patitur; quisquis enim in eum impudenter intueri conetur, visum amittit.

Quæ caro verum oculis, immortalẽmque viderẽ,

Cælestẽmque Deum, cujus super æthera sedes?

Quippe, nec adversi radiantia spicula solis Mortales subeant defixo lumine visus;

ut jam olim Sibylla cecinit. Jure igitur ac merito Xenophanes ille Colophonius, Deum unum, et corporis expertem esse docens, ita cecinit:

Maximus idem hominum ac superum Deus unicu[s] [ille est,

Quem mortalis homo non mente aut corpore reddat. Atque iterum:

...Añ homines generari Numina credunt,

✕ Illaque voce sibi cultuque et corpore proress Assimilant.

Itemque,

habent:

Ἀλλ' οἱ βροτοὶ δοκοῦσι γεννᾶσθαι θεοῦς, Καὶ ἴσιν ἀσθῆσιν τ' ἔχειν, φωνὴν τε δέμας τς. At mortales homines putant deos genitos esse, Senuibus aquales, et voce, et corpore nobis.

C (Clementis editio Florentina habet in altero, τὴν σφετέρην δ' ἐσθῆτα ἔχειν.) Rursus ita:

Ἀλλ' εἰτοι χεῖρας εἶχον ἢ ἐλέφαντες... hoc est: Si manibus possent uti tauri atque elephantēs, Pingere vel manibus, vel quæ nunc sucta referre: Jam similes et equis divos bubusque videres Cornipedes finxisse, et equos taurosque bicornes, Haud alto factos quam quo ipsi corpore nunc sunt.

In primo versu Clemens habet, βόες τ' ἐλέοντες. In secundo ἔργα τελείν. Theodoret. interpret. legisse videtur, ἔργα λέγειν. Sed et tertium versum apud Clementem,

Ἴπποι μὲν δ' Ἴπποισι, βόες δὲ τς βοῶν δμοῖοι, interpretatus est Theodoretus interpres, Hervetus omisit, et videtur non satis cum aliis quatuor coherere, sed ad priores potius referendus. Deus non est similis hominibus, nam equi equis, boves bubus, homines hominibus similes sunt. Idem Theodoretus lib. iv Therapeutices agriud. Græc. aliam de Deo similem sententiam laudat. Xenophanes igitur Orthomenis, Colophonius, qui Eleaticæ sectæ princeps fuit, omne hoc quod oculis intuebamur, unum esse, inquit, orbiculari figura, finitum, nequaquam genitum, sed æternum prorsus atque immobile. Eandem ejus sententiam refert et Sextus philosophus contra Mathematicos lib. 1: Xenophanis autem dogma erat præter aliorum hominum prænotiones, universitatem esse unum, et Deum congenitum omnibus; esse autem rotundum, et nullis passionibus obnoxium, et immutabilem, et rationalem. Citat idem Sextus et quosdam ejus versus in Homerum et Hesiodum, nam in eos scriptis versus, elegias et iambos: subsannans ea quæ de diis dixerat, ut tradit Laertius Diogenes, qui tamen cum ejus sententiam de Dei substantia globosa exponeret unum eum censuisse, sive singularem reticuit. COLLECT.

(16) Σφετέρην. Euseb. Σφετέραν.

Et,

Septima sacra fuit.

Et rursus,

Septima lux aderat, qua cuncta exacta fuere.

Atque iterum,

Septima ubi orta dies, Acherontis liquimus undas.

Quibus accinit Callimachus poeta :

Septima jamque dies, qua cuncta exacta, rubebat.

Itemque,

Omine læta dies est septima, septima rerum.

Et,

Ortus, et eximias inter perfecta cornuscat.

Et,

*Omnia sidereo septena videntur in orbe,**Motibus et propriis certos solvantur in annos.*

Quam diem, uti sanctiorem, ipsæ quoque Solonis elegiæ mirum in modum prædicant. Quid præterea? nonne sacris litteris congruenter, ubi hæc improborum vox est, ✕ *Tollamus justum a nobis, quoniam molestus nobis est* ⁹². Plato salutarem Christi dispensationem tantum non prænuntians, ita loquitur secundo *De republica*, *Justo*, inquit, illi, qui sic animo comparatus erit, verbera imponentur, inficientur vincula, oculi eruentur. Idem postremo hæc omnia perpeusus, agatur in crucem. Socraticus etiam Antisthenes illam prophetæ ⁹³ vocem, *Cui me assimilavistis? dicit Dominus* paraphrasi quadam ex-

A Kai,

Ἐβδομη ἦν ἱερή.

Καὶ πάλιν,

Ἐβδομον ἡμῶν ἦν, καὶ τῷ τετέλεστο ἅπαντα.

Καὶ αὖθις,

Ἐβδομάτῃ δ' ἡοῖ (92) ἀπομὲν ῥόνον ἐξ Ἀχέρ[οντος].

Ναὶ μὴν καὶ Καλλιμάχος (93) ὁ ποιητὴς γράφει·

Ἐβδομάτῃ δ' ἡοῖ (94) καὶ οἱ τετέλκοντο ἅπαντα.

Καὶ πάλιν,

Ἐβδομη εἰν ἀγαθοῖσι (95), καὶ ἐβδομη ἐστὶ γὰρ ἐ[θλή].

Καί,

Ἐβδομη ἐν πρώτοισι, καὶ ἐβδομη ἐστὶ τελεῖη.

Καί,

*Ἐπὶ δὲ πάντα τέτυκτο ἐν οὐρανῷ ἀστερόεντι.*B *Ἐν κύκλοις φανέντ' ἐπιτελλομένοις ἐνιαυτοῖς.*

Ἄλλὰ καὶ αἱ Σόλωνος (96) ἐλεγείαι σφόδρα τὴν ἐβδομάδα ἐκθειάζουσι. Τί δὲ (97); οὐχὶ παραπλήσια τῇ λεγούσῃ Γραφῇ, *Ἀρωμὲν ἀφ' ἡμῶν τὸν δίκαιον*, ὅτι δύσχρηστος ἡμῖν ἐστίν (98), ὁ Πλάτων, μονονουχὶ προφητεύων τὴν σωτήριον οἰκονομίαν, ἐν τῷ δευτέρῳ τῆς *Πολιτείας* ὧδε (99) φησὶν· *Οὕτω δὲ (1) διακείμενος ὁ δίκαιος, μαστιγωθήσεται (2), στρεβλώσεται, δεθήσεται· ἐκκοπήσεται τῷ ὀφθαλμῷ· τελευτῶν (3) πάντα κακὰ παθὼν, ἀνασκινδυνευθήσεται (4).* Ὁ τε Σωκρατικὸς Ἀντισθένης (5), παραφράζων τὴν προφητικὴν ἐκείνην φωνήν (6), *Τίτι (7) με ὁμοιώσατε; λέγει Κύριος,*

✕ P. 714 ED. POTTER, 604 ED. PARIS. ⁹² Sap. II, 12. ⁹³ Isa. XL, 18, 25.(92) *Ἐβδομάτῃ δ' ἡοῖ.* Euseb. δὲ οἱ corrupte.C (93) *Καλλιμάχος.* Callimachi versus exstant in-
ter ejus fragmenta, quæ collegerunt viri clarissimi Ezech. Spanhemius et Ric. Bentleius.

(94) *Ἐβδομάτῃ δ' ἡοῖ.* Euseb. *Ἐβδομάτῃ δ' ἦν καὶ convenientius; et mox ἐτέτυκτο ἅπαντα* Sylburg. In versu primo legitur apud Clementem *τετέλκοντο*, pro quo Sylburgius *ἐτέτυκτο*, sed legendum *τετέλκοντο*. Hesych. *τετέλκοντο, ἡτοιμάζοντο*. In versu ultimo nescio quid sit *ἐπιτελλομένοις ἐνιαυτοῖς*, nemo quod sciam, sic locutus est; sed *περιτελλομένοις*. Equidem non invitus sic legerim:

Ἐν κύκλοις φανέντα περιτελλομένων ἐνιαυτῶν.

Et ita Latine reddidi :

*Septem autem omnia facta sunt in cælo stellato,**In orbitis apparentia, annis volventibus.*Ric. Bentleius in *Fragment. Callimachi* pag. 374,

375.

(95) *Ἀγαθοῖσι.* Euseb. ἀγαθοῖς mendose. Mox *τελεῖα* pro *τελεῖη* habet idem.

(96) *Σόλωνος.* Conf. Strom. VI, pag. 685, 686, edit. Paris.

(97) *Τί δ'.* Euseb. τὰ δέ.

(98) *Ἀρωμὲν ἀφ' ἡμῶν τὸν δίκαιον* ὅτι δύσχρηστος ἡμῖν ἐστίν. Sapientiæ II, 12: *Ἐνεδρεῦσωμεν δὲ τὸν δίκαιον, ὅτι δύσχρηστος ἡμῖν ἐστίν.* Latina edit. *Circumveniamus ergo justum, quoniam inutilis est nobis.* Alii vertunt, *quoniam incommodus est nobis*; plus quippe volunt esse δύσχρηστον, quam ἀχρηστον. Locus Platonis legitur pag. 361, edit. H. Steph. quam ascribemus, ut ex eo corrigatur Clementis liber: *Ὅσῳ διακείμενος ὁ δίκαιος μαστιγώσεται, στρεβλώσεται, δεθήσεται, ἐκκαυθήσεται τῷ ὀφθαλμῷ, τελευτῶν πάντα κακὰ παθὼν ἀνασκινδυνευθήσεται· καὶ γινώσεται, ὅτι οὐκ εἶναι δίκαιον, ἀλλὰ δοκεῖν δεῖ ἐθέλειν. Justus (qui quidem ita affectus sit) flagris cædetur, torquēbitur, in vin-*

cula conjicietur, oculi ei eruentur, denique omnia molestiarum genera passus in crucem tolletur, vel in frustra concidetur, et cognoscat non esse, sed videri justum concupiscendum esse. Ita vertendum potius cum Ficino videtur, quam cum Serrano.

COLLECT.

(99) Ὡδε. Οὕτω Euseb., Theodoret. a quo etiam hæc citantur Θεραπ. ζ'. p. 602.

(1) Οὕτω δέ. Hæc exstant hæud procul a principio lib. II *De republ.*, pag. 594; superius autem allata sunt a Clemente Str. IV, p. 587, ubi conf. n. 5.

(2) *Μαστιγωθήσεται.* Plat. *μαστιγώσεται.* Theod. *αἰκισθήσεται.* Statim *στρεβλώσεται* omittunt Euseb., Plato, pro quo *στρεβλώσεται* habet Theod. Deinde *δεθήσεται* pro *δεθήσεται* Plat., Euseb.; *δεθήσεται* vero retinet Theod. Deinde *ἐκκαυθήσεται* pro *ἐκκοπήσεται* Plat.

(3) *Τελευτῶν.* Τελευταῖον Plat., Theod. melius.D (4) *Ἀνασκινδυνευθήσεται.* Plat. *ἀνασκινδυνευθήσεται.* Theod. *ἀνασκινδυνευθήσεται.*

(5) Ἀντισθένης. Locus est Isaia XL, 18: *Τίτι ὁμοιώσατε Κύριον, Cui ergo similem fecistis Deum; et v. 25: Τίτι με ὁμοιώσατε καὶ ὁμοιωθήσονται αὐτοῖς ἄγριος;* Sic Antuerp.; at Romana, καὶ ὠφωθήσονται. Latina Vulg., *Cui me assimilastis. et adæquastis?* dicit Sanctus. Sic Aquila vertit, καὶ ἐξισωθήσονται. Clemens habet, *Τίτι με ὁμοιώσατε; λέγει Κύριος.* Procopius in hunc locum cap. XLVI, 5, *Τίτι με ὁμοιώσατε;* — Ὑμεῖς δὲ λογίσασθε πρὸς ὅσῳ ἀσεβείας ἀποπλαν ἐκπίπτετε τὸν ἀσώματον εἰκότι θνητῶν

(6) *Φωνήν.* Euseb. Γραφήν.

(7) *Τίτι.* His similia exstant Isa. XL, 18, 25; XLVI, 5, et alibi forsitan. Ipsa verba, quæ attulit Clemens, reperire nondum potui.

οὐδενί (8) εἰκέναι φησί· διόπερ αὐτὸν οὐδεὶς ἔκμαθεῖν ἐξ εἰκότος δύναται. Τάδ' ὅμοια καὶ Ξενοφῶν (9) ὁ Ἀθηναῖος κατὰ λέξιν λέγει· Ὁ γοῦν πάντα σείων καὶ ἀτρεμίζων ὥς μὲν μέγας τις καὶ δυνατός, φανερός· ὅποιος δ' ἐστὶν μορφήν, ἀφανής· οὐδὲ μὴν ὁ παμφαῆς δοκῶν εἶναι ἥλιος, οὐθ' οὐτος εἰκοῖν ὁρᾷ αὐτὸν (10) ἐπιτρέπειν· ἀλλ' ἦν τις ἀναιδῶς αὐτὸν θεάσθαι, τὴν ἔψιν ἀφαιρεῖται.

Τίς γάρ (11) σάρξ δύναται τὸν ἐπουράνιον καὶ ὀφθαλμοῖσιν ἰδεῖν θεὸν ἀμβροτον, ὃς πόλον οὐκ αἰετῶν;

Ἀλλ' οὐδ' ἀκτίνων κατ' ἐναντίον ἡέλλοιο Ἀνθρώποι στήναι δυνατόι, θνητοὶ γεγαῶτες· προεῖπεν ἡ Σίβυλλα. Εὐ γοῦν καὶ Ξενοφάνης ὁ Κολοφώνιος (12), διδάσκων ὅτι εἰς καὶ ἀσώματος (13) ὁ θεός, ἐπιφέρει·

Εἰς θεός ἐν τε θεοῖσι καὶ ἀνθρώποισι μέγιστος.

Ὁδ' τι δέμας θνητοῖσιν ὁμοῖος οὐδὲ νόημα (14).

Καὶ πάλιν·

Ἀλλὰ βροτοὶ (15) δοκοῦσι θεοὺς γεννᾶσθαι·

Τὴν σφετέρην (16) δ' ἐσθῆτα ἔχειν, ζωνὴν τε δέμας τε.

Καὶ πάλιν·

✱ P. 715 ED. POTTER, 602 ED. PARIS.

τῶν ὑποβάλλοντες. Vos autem in quantam impietatis absurditatem delapsi estis considerate, qui corpore carentem mortalium formis subdidistis. Tertullianus lib. 1 adversus Marcionem 4: Per Isaiam Deus concionabitur, cui me assimilabis? Divinis forsitan comparabuntur humana, Deo nostra? Quem locum Pamelius hunc Clementis citans refert ad vers. 18 c. xi, qui fortasse referendus ad 25. Antisthenis dictum apud Eusebium lib. xiii Præp. c. 7, legitur, θεὸν οὐδενὶ εἰκέναι φησί, Deum nulli esse similem ait, quapropter nemo potest eum discere ex imagine. Addenda ergo νόξ θεόν, libro Clementis. COLLECT.

(8) Οὐδενί. Euseb. θεὸν οὐδενί. Apud eundem mox τὰ δὲ pro τὰς.

(9) Ξενοφῶν. Hæc Xenophontis verba superior attulit Clemens Protrept. p. 64, ubi conf. annotata.

(10) Αὐτόν. Euseb. αὐτόν. Deinde αὐτὸν ἀναιδῶς pro ἀναιδῶς αὐτόν. Ibid.

(11) Τίς γάρ. Hæc superior adduxit Clemens in Protrept. pag. 61, ubi conf. n. 10.

(12) Ξενοφάνης ὁ Κολ. Physicum intelligit poetam cujus Vitam habemus apud Diogenem Laertium lib. vi.

(13) Ὅτι εἰς καὶ ἀσώματος. Xenophanes unum quidem Deum esse putavit, at non ἀσώματος. Conf. Sextus Empiricus lib. iii, cap. 33. Hypotypos. Pyrrhon. Cicero in Lucullo, Xenophanes unum esse omnia, neque id esse mutabile, et id esse Deum, neque natum usquam quidquam, et conglobata figura.

(14) Ὁδ' τι δ... οὐδὲ ν. H. ms. ὅτε δ... ὅτε ν. Stylb. Porro sensit Xenophanes, ὅστιαν θεοῦ σφαίρειδός, μηδὲν ὅμοιον ἔχουσαν ἀνθρώπων. Dei substantiam globosam esse, nihilque cum hominibus habere commune, ut refert Laertius lib. ix, seg. 19.

(15) Ἀλλὰ βρ. Hic versus in Flor. edit. iambicus est, sic:

Ἀλλ' οἱ βροτοὶ δοκοῦσι γεννᾶσθαι θεοὺς. Ex alio nempe vel Eleanthis vel alterius ejuspiam Opere. Stylbure. — Eodem modo exstat in ms. Paris. nisi quod δοκοῦσι pro δοκοῦσι ibi scriptum sit. Porro hos versus laudavit etiam Theodoretus Θεολογ. γ', pag. 519, ubi priores duo hoc modo se

aplicans, Deum nemini similem esse ait, quod ejus in cognitionem ullius ex imaginis specie venire nemo possit. Quibus affinia Xenophon Atheniensis hæc habet ad verbum: Qui omnia concutiat, idemque tranqillet, eum et magnum et potentem esse constat; qua vero specie sit, non liquet. Ac ne sol ipse quidem, ut lucem quoquo versum diffundere videatur, impune tamen sese videri patitur; quisquis enim in eum impudenter intueri conetur, visum amittit.

Quæ caro verum oculis, immortalẽque videtẽ,

Cælestẽque Deum, cujus super æthera sedes?

Quippe, nec adversi radiantia spicula solis
Mortales subeant defixo lumine visus;

ut jam olim Sibylla cecinit. Jure igitur ac merito Xenophanes ille Colophonius, Deum unum, et corporis expertem esse docens, ita cecinit:

Maximus idem hominum ac superum Deus unicu[s]que [ille est,

Quem mortalis homo non mente aut corpore reddat.

Atque iterum:

...Asi homines generari Numina credunt,

✱ Illaque voce sibi cultuque et corpore prorsus Assimilant.

Itemque,

habent:

Ἀλλ' οἱ βροτοὶ δοκοῦσι γεννᾶσθαι θεοὺς,
Καὶ ἴσθιν ἀσθητὴν τ' ἔχειν, ζωνὴν τε δέμας τε.
At mortales homines putant deos genitos esse,
Sensibus æquales, et voce, et corpore nobis.

C (Clementis editio Florentina habet in altero, τὴν σφετέρην δ' ἐσθῆτα ἔχειν.) Rursus ita:

Ἀλλ' εἰ τοὶ χεῖρας εἶχον ἢ ἐλέφαντες... hoc est: Si manibus possent uti tauri atque elephantes, Pingere vel manibus, vel quæ nos facta referre: Jam similes et equis divos bubusque videres Cornipedes finxisse, et equos taurosque bicornes, Haud alio factos quam quo ipsi corpore nunc sunt.

In primo versu Clemens habet, βόες τὲ λέοντες. In secundo ἔργα τελεῖν. Theodoret. interpretes legisse videtur, ἔργα λέγειν. Sed et tertium versum apud Clementem,

Ἴπποι μὲν θ' Ἴπποισι, βόες δὲ τε βοῦσιν ὁμοῖοι, interpretatus est Theodoretus interpres, Hervetus omisit, et videtur non satis cum aliis quatuor coherere, sed ad priores potius referendus. Deus non est similis hominibus, nam equi equis, boves bubus, homines hominibus similes sunt. Idem Theodoretus lib. iv Therapeutice ægritud. Græc. aliam de Deo similem sententiam laudat. Xenophanes igitur Orthomenis, Colophonius, qui Eleaticæ sectæ princeps fuit, omne hoc quod oculis intuemur, unum esse, inquit, orbiculari figura, finitum, nequaquam genitum, sed æternum prorsus atque immobile. Eandem ejus sententiam refert et Sextus philosophus contra Mathematicos lib. 1: Xenophanis autem dogma erat præter aliorum hominum prænotiones, universitatem esse unum, et Deum congenitum omnibus; esse autem rotundum, et nullis passionibus obnoxium, et immutabilem, et rationalem. Citat idem Sextus et quosdam ejus versus in Homerum et Hesiodum, nam in eos scripsit versus, elegias et iambos: subsannans ea quæ de diis dixerat, ut tradit Laertius Diogenes, qui tamen cum ejus sententiam de Dei substantia globosa exponeret unum eum censuisse, sive singularem reticuit. COLLECT.

(16) Σφετέρην. Euseb. Σφετέραν.

... si manus bovi, manus apta leoni,

*Pingeret, atque hominum tractare assuesceret aries :
Illa bovi similes superos, similesque leoni
Fingeret ; acer equus specie formaret equina.
Quisque suo proprium vestiret corpore numen.*

Rursus et Bacchylidem lyricum ita de divino numine loquentem audiamus :

*Hi sædis semper gravibusque morbis indomiti :
Innocentes, nec ulla in re mortalibus similes.*

Et Cleanthem Stoicum, cujus in quodam poemate sunt, quæ sequuntur :

257 Quidnam bonum sit me rogas? Jamjam

[accipe.
*Quod ordinatum est, integrum, sanctum, pium,
Suique compos, utile, decens, commodum,
Grave, ac severum, quodque semper conferat.
Metu ac dolore majus, et molestia :
Salubre, jucundum, et sibi consentiens.
Clurum, ac modestum, sedulum, lene, ac potens,
Perenne, labis nescium ac semper manens.*

Tum idem vulgi tacite idololatriam carpens, ista subdit :

*Opinionem qui sequitur, haud liber est,
Frustra inde quicquam stultus expectet boni.*

Non igitur amplius de Deo est ex vulgi opinione sentiendum :

✕ *Haud enim numen reor,
Hominis scelesti clanculum speciem induens,
Tuum hoc cubile petere, prout homines solent,*

Inquit Amphion Antiopæ. Sophocles vero plane ac disertus :

*Ejus parenti namque nupsit Juppiter,
Non flavus auro, non odor pluma nitens,
Qualis puellæ junctus est Pleuronis,
Matremque fecit : ast homo plane integer.*

Quibus deinceps hæc attexit,

*Notis volucrum postibus gressum intulit
Adulter.*

✕ P. 716 ED. POTTER, 602-603 ED. PARIS.

(17) Ἀλλ' εἰ τοι χεῖρας εἶχον. Scribendum cum Eusebio metri gratia :

Ἀλλ' εἰ χεῖρας ἔχον...

Sed tunc, inquit Sylburgius, addendum ῥαδινάς, vel simile quid ad explendum metri numerum.

(18) Ἡ δὲ λέοντες. Theod. ἦ ἐλέφαντες. Paulo post ὁμοίως pro ὁμοίῳ ibid. Deinde καὶ κε θ. pro καὶ τε θ. Euseb., Theod. καὶ θ. ms. Paris. Porro Vigerus ad Eusebium hæc adnotavit juxta vocem ὁμοίῳ, e Theodoret. ὁμοίως, uti conjeceram. Subdit idem Græcorum Medicus, Xenophanem illum eodem in argumento versantem populorum quorundam ex more, huic suæ cogitationi fidem asserere. Τοὺς μὲν γὰρ Αἰθιοπίας, μέλανας καὶ σιμούς γράφειν ἔφησε τοὺς οἰκίλους θεοὺς, ὅποιοι δὲ καὶ αὐτοὶ πεφύκασιν τοὺς δὲ γε Θράκας, γλαυκοὺς τε καὶ ἐρυθροὺς καὶ μὲν τοὶ καὶ Μήδους, καὶ Πέρσας σφίειν αὐτοῖς ὁμοίους καὶ Αἰγυπτίους ὡσαύτως αὐτοῖς διαμορφοῦν πρὸς τὴν οἰκίαν μορφήν.

(19) Σώματ' ἐποίουν. Euseb. δώματ' ἐποίουν minus apte. Ex hoc loco expressa videtur Babriæ fabula de homine et leone : quæ inter vulgatas prima est. SYLB.

(20) Καὶ τόλ. Ms. Paris. καὶ αὐτοί.

(21) Τοῦ. Euseb. μὲν τοῦ, itidemque δὲ in redditione. SYLB.

(22) Οἱ μὲν ἀδμήτες ἀεὶ καὶ λίαν ρούσων εἰσὶ καὶ ἀναίτιοι οὐδὲν ἀνθρώποις ἴκελοι. Collegit hoc in numerum fragmentorum Bacchylidis H. Stephanus, itaque vertit : Illi quidem non domantur morbis sædis, culpaque vacant nullo modo hominibus si-

A Ἀλλ' εἰ τοι χεῖρας εἶχον (17) βόες, ἢ ἐ λέοντες (18),

Ἡ γράψαι χεῖραςσσι, καὶ ἐργατελεῖν ἄπερ ἄνδρες.
Ἴπποι μὲν θ' ἱπποῖσι, βόες δὲ τε βοῦσιν ὁμοίῳ,
Καὶ κε θεῶν ἰδέας ἔγραψον, καὶ σώματ' ἐποίουν (19)
Τοιαῦθ' ὅλον περ καὶ τοὶ (20) δέμας εἶχον ὁμοῖον.
Ἀκούσωμεν οὖν πάλιν Βακχυλίδου τοῦ (21) μελοποιοῦ περὶ τοῦ θεοῦ λέγοντος·

Οἱ μὲν ἀδμήτες ἀεὶ καὶ λίαν ρούσων εἰσὶ,
Καὶ ἀναίτιοι, οὐδὲν ἀνθρώποις ἴκελοι (22).

Κλεάνθους τε τοῦ Στωϊκοῦ, ἐν τινι ποιήματι περὶ τοῦ θεοῦ ταῦτά γε γράφοντος (23).

Τάραθον ἐρωτᾷς μ' ὅλον ἔστ', ἀκουε δὴ.

Τεταγμένον, δίκαιον, ὅσιον, εὖσεβές·
Κρατοῦν ἑαυτοῦ, χρησίμον, καλόν, δέον·
Ἀδιστηρὸν, αὐθέκαστον, αἰεὶ συμφέρον·

B Ἀφροδῶν, ἄλυπον, λυσिताλές, ἀνώδυνον·
Ὁφελίμον, εὐάρεστον, ὁμολογούμενον·
Εὐκταλές, ἀτυφον, ἐπιμελές, πρῶον, σφοδρόν·
Χρονιόμονον, ἀμώμητον, αἰεὶ διαμένον.

Ὁ δὲ αὐτὸς κατὰ τὸ σιωπώμενον, τὴν τῶν πολλῶν διαβάλλων εἰδωλολατρεῖαν, ἐπιφέρει·

Ἀρελεύθερος πᾶς ὅστις δόξαν βλέπει,
Ὡς δὴ παρ' ἐκείνης τευξόμενος καλοῦ τινος (24).

Ὁδοῦν ἔτι κατὰ τὴν τῶν πολλῶν δόξαν περὶ τοῦ θεοῦ ὑποληπτέον·

Οὐδὲ γὰρ λάθρα δοκῶ,
Φωτὸς κακούργου (25) σχήματ' ἐκμιμούμενον.
Σοὶ τήνδ' ἐς εὐνήν, ὥσπερ ἄνθρωπον, μολεῖν·

Ἀμφὶν λέγει τῇ Ἀντιόπῃ (26). Ὁ Σοφοκλῆς δὲ εὐθυρημόνως (27) γράφει·

Τὴν τοῦδε γὰρ τοι Ζεὺς ἐγήμε μητέρα,
Οὐ χρυσόμορφος, οὐδ' ἐπημφεισμέτρος
C Πτεῖλον κύκνειον, ὥς κέρην Πλευρώνιαν
Ἵππηδρύωσεν· ἀλλ' ὁλοσχερὴς ἀνὴρ.

Ἐπ' αὖ ἐπελθὼν (28) καὶ δὴ ἐπήγαγεν·

Ταχὺς δὲ βαθμοῖς νυμφικοῖς ἐπεσχάλη (29)
Ὁ μοιχός.

miles. Legit ergo pro ἀεὶ καὶ λίαν, quod vertit Hervetus, vel valde, ἀεικλείων, sed et vox ἀναίτιοι ei suspecta est. Hanc ejus emendationem confirmat Eusebii lib. xiii, p. 397, si quidem ejus sit ἀναίτιος. COLLECT.

(23) Ταῦτά γε γράφοντος. Euseb. ταῦτα γεγραφότες ἄκουε. Hos autem Cleanthis versus superius adduxit Clemens in *Protrept.* p. 61, ubi conf. adnotata.

(24) Καλοῦ τινος. Euseb. impress. et ms. τινὸς καλοῦ. Mox θεοῦ pro θεοῦ Euseb. impress.

(25) Κακούργου. Euseb. κακούργον. Statim σχήματα pro σχήματ' cod. Joan. Paulo post σ' ἐς εὐνήν Euseb. contra metrum.

(26) Ἀμφὶν λέγει τῇ Ἀντιόπῃ. Eusebius hic habet ἐν τῇ Ἀντιόπῃ. Quam lectionem si sequamur, Amphion intelligitur recentior. Nam superior ille Amphion, musicus nempe Antiopes, e Jove filius fuit, Nyctei nepos, ut ex Apollodoro intelligere est. SYLBURG. — Apud Eusebium legitur ἐν Ἀντιόπῃ, αἰὲν Amphion in Antiopæ. Scripsit tragiædian Antiopen Euripides, quam citat Stobæus multis locis. COLLECT.

(27) Εὐθυρημόνως. Euseb. εὐθυρήρμονως cum duplici ρ.

(28) Ἐπ' αὖ ἐπελθὼν. Euseb. impress. et ms. εἰτα ὑπελθὼν.

(29) Νυμφικοῖς ἐπεσχάλη. Euseb. impress., μοιχνοῖς ἐπεστάθη. Sed cod. Joan. μυθικοῖς ἐπιστά-τεϊ.

ἐφ' οἷς ἐπὶ φανερώτερον τὴν ἀκρασίαν τοῦ μυθοποιου-
μενον Διὸς ὥδε πως ἐκδιηγείται·

Ὁ δ' οὐτε δαιτὸς, οὐδὲ (30) χέρνιθος θιγῶν,
Πρὸς λέκτρον ἦσι, παρδίαρ ὠδαγμέρος·
Ὁληρ δ' ἐκείνην εὐφρόνην ἐθρύπτετο.

Ταύτῃ (31) μὲν οὖν παρέσθω ταῖς τῶν θεάτρων ἀνολαίς·
Ἄντικρυς δὲ ὁ μὲν Ἡράκλειτος, τοῦ λόγου τοῦ δέον-
τος (32) αἰεὶ (33), φησὶν, ἀξύνετοι γίνονται ἀν-
θρώποι, καὶ πρόσθεν ἢ ἀκούσαι, καὶ (34) ἀκού-
σαντες τὸ πρῶτον. Ὁ μελοποιὸς δὲ Μελανιππίδης

Κλῦθ μοι (35), ὦ πάτερ, θαῦμα βροτῶν,
Τὰς ἀειζώνων ψυχὰς μεδέων.

Παρμενίδης δὲ ὁ μέγας, ὡς φησὶν (36) ἐν Σοφιστῇ Πλά-
των, ὥδε πως περὶ τοῦ Θεοῦ (37) γράφει·

Πολλὰ μάλ', ὡς ἀγένητον (38) ἔδν, καὶ ἀνώλεθρόν
[ἐστίν,
Ὁλόν μουρογενὲς τε, καὶ ἀτρέμες, ἡδ' ἀγένητον.
Ἀλλὰ καὶ ὁ (39) Ἡσίοδος·

Αὐτὸς γὰρ πάντων, φησὶ, βασιλεὺς καὶ κοίρανός
[ἐστίν
'Αθανάτων· σέο (40) δ' οὐ τις ἐρήριστα κράτος
[ἄλλος.

Ναὶ μὴν καὶ ἡ τραγῳδία, ἀπὸ τῶν εἰδώλων ἀποσπῶσα,
εἰς τὸν οὐρανὸν ἀναβλέπειν διδάσκει· ὁ μὲν (41) Σο-
φοκλῆς, ὡς φησὶν Ἐκαταλὸς ὁ τὰς ἱστορίας συνταξά-
μενος, ἐν τῷ κατ' Ἀβραμὸν (42) καὶ τοὺς Αἰγυπτίους,
ἄντικρυς ἐπὶ τῆς σκηνῆς ἐκδοῖ·

Εἷς (43) ταῖς ἀληθείαισιν, εἷς ἐστὶν θεός·
Ὅς οὐρανόν (44) τ' ἐτευξε καὶ γαῖαν μακρὰν,

⌘ P. 717 ED. POTTER, 603 ED. PARIS.

(30) Οὐδέ. Euseb. οὐτε. Deinde θῆδων mendose C
pro θιγῶν ms. Paris. Paulo post ἐπὶ pro ἦσι cod.
Joan. In vers. seq. ἐθρύπτετο pro ἐθρύπτετο Euseb.
ms. et impress.

(31) Ταύτῃ. Euseb. rectius ταυτί. SYLB. — Recen-
tiores Clementis editt. ταῦτα habent.

(32) Τοῦ λόγου τοῦ δέοντος αἰεὶ, φησὶν. Herve-
tus in libro suo correxerat δὲ ὄντος καὶ. Sextus phi-
losophus ex quo in sua *Philosophica poesi* hunc lo-
cum exscripsit H. Stephanus, sic habet : Ὁ Ἡράκλει-
τος ἐναργόμενος τῶν περὶ φύσεως καὶ τρόπων τινὰ
δεικνύς τὸ περιέχον, φησὶ· Ἀδύνα τοῦδε ὄντος ἀξύνε-
τοι γίνονται ἄνθρωποι, καὶ πρόσθεν ἢ ἀκούσαι καὶ
ἀκούσαντες τὸ πρῶτον. Quem interpretes Sexti Herve-
tus ipse sic expressit : Cum est autem hæc ratio, non
intelligentes sunt homines etiam priusquam audi-
erint, et cum primum audierunt. Loquitur de com-
muni ratione, ut ex antecedentibus constat. Ait enim :
Τούτων δὲ κοινὸν λόγον καὶ θεόν καὶ οὐ κατὰ μετοχὴν
γινόμεθα λογικοί, κριτήριον ἀληθείας φησὶν ὁ Ἡρά-
κλειτος· Hanc autem communem et divinam ratio-
nem, et cujus participatione rationales efficimur dicit
Heraclitus esse id, quod de veritate iudicat. Atque
ita corrigenda est huius postremi loci interpretatio.
Eusebius legit etiam τοῦ λόγου τοῦ δὲ ὄντος αἰεὶ, ver-
titique Trapezuntius : Verbi, quod est semper, sensum
homines non capiunt, neque antequam audiant, neque
cum primo audierint. COLLECT. — Simile est, quod
Philostratus Heraclito tribuit, epist. 18, p. 391 :
Ἡράκλειτος, ὁ φυσικός, λόγον εἶναι κατὰ φύσιν
ἐφησε τὸν ἀνθρώπων· Heraclitus physicus hominem
natura irrationalē esse dixit.

(33) Αἰεὶ. Euseb. αἰε.

(34) Καί. Hanc particulam omittit cod. Joan. Ubi
mox Μελανιππίδης pro Μελανιππίδης.

(35) Κλῦθ μοι. Hæc apud Eusebium hoc modo
exstant in versibus disposita :

Κλῦθ μοι, ὦ πάτερ, θαῦμα βροτῶν,
Τὰς ἀειζώνων ψυχὰς μεδέων.

PATROL. GR. IX.

A Tunc adhuc apertius impotentem fabulosi Jovis li-
bidinem exponens, ita prosequitur :

Non dextra lympham, non cibum lingua attigis :
At pectus acri saucius morsu, torum
Init, atque Veneri nocte se tota dedit.

Verum ista theatrorum insaniz reserventur. Hera-
clitus quidem perspicue, Homines ait, seu prius, seu
postquam audierint, commodæ rationis semper igno-
ratione versari. Et lyricus Melanippides ita cecinit.
ἔδων, φησὶν·

Audi me, o pater, stupor mortalium,
Qui semper viventem animum regis.

Et magnus ille Parmenides, ut ait Plato in *Sophi-
sta*, de Deo hunc in modum scribit :

Nec satus est unquam, nec morti obnoxius ulli ;

Integer, unigena, inconcussus, nescius ortus.

Imo etiam Hesiodus :

Te regem ac dominum immortalis turba fatetur,

Non alius tecum imperio contendere possit.

⌘ Quin et ipsa quoque tragœdia ab idolorum cultu
abducens, in cœlum oculos tollere nos docet. So-
phocles enim, ut refert Hecataeus historicus, in eo
quem de Abramo et Ægyptiis conscripsit libro, hæc
palam vociferatur e scena :

Unus profecto est, unus hic tantum Deus,
Qui cœlum et amplas condidit terræ plagas,

(36) Ὡς φησὶν. Hæc verba non adversus sequen-
tes, sed ad verba præcedentia referuntur. Plato
enim in *Sophista Magni* epitheto Parmenidem ornat
p. 166 : Παρμενίδης δὲ ὁ Μέγας, ὦ παῖ, πασιὴν ἡμῖν
οὖσιν ἀργόμενός γε καὶ διὰ τέλους τοῦτο ἀπεμαρτύ-
ρατο. Magnus autem Parmenides, o puer, dum pueri
adhuc essemus, statim ab initio assidueque id dete-
status est. Quis autem ille Parmenides fuerit, satis
e Diogene Laertio notum.

(37) Θεοῦ. Euseb. θεῶν, ut paulo superius.

(38) Ὡς ἀγ. Euseb. ὡς ἀγένητον ἔδν καὶ ἀνώλε-
θρόν ἐστιν, Μοῦνον, μονογενὲς δέ. Illud δὲ agnoscit
etiam cod. Joan.

(39) Ὁ. Hanc particulam non agnoscit cod. Joan.
In primo versu ἐστὶν pro ἐστὶν habet Euseb.

(40) Σέο. Legendum videtur dativo casu σοί, aut
σέο retento, sequens κράτος vertendum in dat. κρά-
τει, ut sensus sit : Tecumque nullus alius robore
contendit ; vel : Tuoque cum robore nullus alius con-
tendit. Nisi forte aliquis ἐρήριστα malit : ut sit,
D Tuamque potentiam nemo fulcivit. SYLBURG.

(41) Ὁ μέρ. Euseb. ms. et impress. ὁ μὲν γάρ.

(42) Ἐν τῷ κατ' Ἀβρ. Huius libri meminit Jo-
sephus *Antiq.* lib. 1, cap. 7 : Ἐκαταλὸς βιβλίον περὶ
αὐτοῦ (Ἀβραμίου) συνταξάμενος κατέλιπε· Hecataeus
librum de Abrahamo scriptum reliquit. Vossius se
dicit non dubitare quin pars fuerit Historiæ Ju-
daicæ Hecatæi, quam citant Origenes lib. 1, *contra
Celsum* ; Eusebius, *Præp. evang.*, lib. III. Conf.
Vossius, *De histoir. Græcis*, lib. 1, c. 10.

(43) Εἷς. Eosdem Sophoclis versus in *Exhortato-
ria ad gentes* laudavit, ubi quod est in Sexto *Imagi-
nes et æneas et ligneas*, ita ex hoc recte emendari
constat, si deleas et ligneas : nam in Græco abun-
dat, ἡ ξύλων, et addendum est, et aureas, quod omi-
sit interpres, χρυσοτεύχτων. Citantur, et a Justino
in *Exhortatoria ad gentes* p. 19, et *De monarch.*
p. 166,

(44) Ὅς οὐρ. Cod. Joan. Ὅς τ' οὐρ.

*Cerulea ponti terga et infrenes Notos.
At nos miselli, pectore errantes vago,
Calamitatum finximus solatia,
Formas deorum saxeas, aut aereas,
Autove ductas fusili, aut eburneas.
His dum immolamus, dum stato augustos die
Reddimus honores, esse nos remur pios.*

Qui eodem ex loco Euripides :

*Vides sublime fustum immoderatum aethera,
Qui tenero terram circumjectu amplectitur?
Hunc summum habeto divum, hunc perhibeto Jovem.*
Idem in dramate, quod Pirithoum inscribit :

*Te, quia te ipso es; quique aethrio
Rerum omne genus turbine versas;
Quem clara dies, quem turbida nox,
Et multicolor; quemque astrorum
Vis, non uno lumine fulgens,
Circum assiduo volvitur orbe.*

Hic enim ex sese ortum, artificem intellectum vocavit. Quae sequuntur, ad mundum pertinent, in quo lucis etiam est tenebrarumque conflictus. Similiter Aeschylus Euphorionis filius, ita de Deo, sane quam graviter :

*Aether, solumque est, atque caelum Juppiter,
Cuncta simul idem est, majus et si quid super.*

Platonem quoque novi sentire cum Heraclito, hunc in modum scribente : Quod unum sapiens est, solum tamen dici non vult, idemque Jovis nomen

✱ P. 718 ED. POTTER, 604 ED. PARIS.

p. 166, a Theodoro, lib. vii *Therapeut. Graec.* et ab Eusebio representantur ex Clemente lib. xiii *Præparat.* In primo, Eius tatis ἀληθείαισιν, εἰς ἔστιν, vertendum fuit :

*Unus profecto verus, unus est Deus,
Vel, Unum profecto numen, unus est Deus.*
In penultimo legitur in *Protreptico*, καὶ κενὰς πανηγύρεις Νέμοντες, at hic, καλὰς π. στέφοντες. Apud Justinum, πανηγ. τεύχοντες. At Theodoretus habet : *Et coronas affatim dantes, vertente Acciaolo, et in 2 et in 3 versu longe diversus est :*

*Terramque fecit et populorum vertices
Pontique fluctus et sonora flumina.*
Nisi forte flamina legendum, ubi x' ἀνέμων βλας· sed ex Justino Clementi hæc duo potius corrigenda sunt. COLLECT. — Conf. *Protrept.* p. 63, et quæ ibi adnotata sunt.

(45) *Κάρειμων βλαρ.* Cod. Joan. καὶ ἀνέμων βλας.
(46) *Θνητοὶ δὲ πολλοί.* Ms. Paris. Θνητοῖς δὲ πολλοί. Quin etiam πολλοί habet cod. Joan.

(47) *Καλὰς.* Cod. Joan. mendose κλέας.
(48) *Ὁρεῖς.* Cod. Joan. ἱρεῖς. Hic Euripidis locus a Plutarcho citatur 369 et 424, et a Cicer. lib. ii *De nat. deorum* exprimitur, ut notavit Petrus Victorius, Var. lect. lib. xiii, c. 7. SYLBURG. — Conf. *Protrept.* p. 21, n. 7; p. 63, n. 2.

(49) *Ἐρ.* Abest a cod. Joan.
(50) *Ἐρ δὲ τῷ Περὶθῳ.* Euseb. ἔν τε τῷ Π. SYLB. — In tragœdia *Pirithoi* forte, sed apud Eusebium legitur non ὁμόρῳ, sed ῥόμβῳ, ubi distincta in quinque anapæsticos habes hæc verba, vertere ergo potes, qui in aetherea rotatione, seu fornice, aut globo; ῥόμβος multa significat. Glossarium : ῥόμβος, tornus; Hesychius : ῥόμβος, στρόφος, δῖνος, κῶνος· sive motum, sive figuram indicari putes, caelum intellige omnia complectens et ambiens. Idem Eusebii habet, δ τε τοῦ Εὐφορίωνος Αἰσχύλος· Et *Euphorionis filius Aeschylus*, non ut Clementis liber, δ τε Εὐφορίων, δ τε Αἰσχύλος. Euphorion enim pater Aeschyli, Suida teste. Cæterum quod hic αὐτοφυῆ δημιουργόν appellari ait Clemens, et alibi ab Or-

A *Πόντον τε χαροπὸν ὄλεμα, κάρειμων βλαρ* (45). *Θνητοὶ δὲ πολλοί* (46) *καρδῖαν πλανώμενοι,* *Ἰδρυσάμεσθα πημάτων παραψυχήν,* *Θεῶν ἀγάλματα ἐκ λίθων ἢ χαλκῶν,* *Ἢ χρυσοτεύκτων, ἢ λευκατέκτων τύπους·* *Θυσίας τε τοῖς καὶ καλὰς* (47) *πανηγύρεις* *στέφοντες, οὕτως εὐσεβεῖν νομίζομεν.*

Εὐριπίδης δὲ, ἐπὶ τῆς αὐτῆς σκηνῆς τραγῳδῶν, *Ὁρεῖς* (48), φησὶ, τὸν ὕψου τόνδ' ἀπειρον αἰθέρα. *Καὶ γῆν περίεξ ἔχονθ' ὕψαις ἐν* (49) *ἀγκάλαις;* *Τούτω νόμῳ Ζῆνα, τόνδ' ἡγού θεόν.*

Ἐν δὲ τῷ *Περὶθῳ* (50) δράματι ὁ αὐτὸς καὶ τέλες τραγῳδεῖ·

Σὲ τὸν αὐτοφυῆ, τὸν ἐν αἰθερίῳ (51) *Ὁμόρῳ* (52) *πάντων φύσιν ἐμπλέξαντα* (53) *Ὅν περὶ μὲν φῶς περὶ δ' ὄρραλα* *Νῦξ αἰολόχρως, ἀκριτὸς τε ἄστρων* *Ὅχλος ἐνδεδιχῶς ἀμφιχορεύει.*

B Ἐνταῦθα γὰρ τὸν μὲν αὐτοφυῆ τὸν δημιουργόν νοῦν εἰρηκεν· τὰ δ' ἑξῆς ἐπὶ τοῦ κόσμου τάσσεται, ἐν ᾧ καὶ ἐναντιότητες (54) φωτός τε καὶ σκότους. Ὁ τε Εὐφορίων, ὁ τε Αἰσχύλος (55), ἐπὶ τοῦ Θεοῦ σεμνῶς σφόδρα φησὶν·

Ζεύς ἐστιν αἰθερ, Ζεὺς δὲ γῆ, Ζεὺς δ' οὐρανός (56) *Ζεὺς τοι τὰ πάντα, χῶτι* (57) *τῶνδ' ὑπέρτερον.*

Οἶδα ἐγὼ καὶ Πλάτωνα (58) προσμαρτυροῦντα Ἱερὰ κλειτῶ γράφοντι· Ἐν τῷ σοφόν, μούρον λέγεσθαι οὐκ ἐθέλει, καὶ ἐθέλει Ζηρὸς ὄνομα. Καὶ πάλιν

pheo αὐτογενῆ, et in Sibyllinis oraculis, interpretatione aliqua emolliendæ sunt hæc voces, ut monet G. Genebrardus lib. i. *De Trinitate*, ne ruam in præcipitium Coelii Lactantii, qui pudendo errore Deum se procreasse, atque fecisse non dubitavit scribere, lib. ii, c. 7 *Inst. COLLECT.*

C (51) *Τὸν ἐν αἰθ.* Euseb. σὲ τὸν αἰθ. At Euripidis Schol. in *Orest.* v. 98, citans hunc locum, Clementis lectionem retinet : item Apollonii Scholiastes, omnino recte.

(52) *Ὁμόρῳ.* Ῥόμβῳ rectius Eus. impress. et ms. et Eurip. Schol.

(53) *Ἐμπλέξαντα.* Sic legit etiam Eurip. Schol., at metrum exigit ἐμπλέξανθ', quod habet Euseb. Hos versus Grotius sic digessit et restituit *Excerpt.* p. 399 :

Σὲ τὸν αὐτοφυῆ, τὸν ἐν αἰθερίῳ
Ῥόμβῳ πάντων φύσιν ἐμπλέξαν-
θ' ὅν περὶ μὲν φῶς, περὶ δ' ὄρραλα
Νῦξ αἰολόχρως, ἀκριτὸς τ' ἄστρων
Ὅχλος ἐνδεδιχῶς ἀμφιχορεύει.

*Te voco, te non aliunde satum,
Qui naturam turbine versas
Totam aethrio, quem lux circum,
Noxque astricolor semper et ingens
Circumsultat chorus astrorum.*

(54) *Καὶ ἐν.* Euseb. καὶ αὐτὸν.

(55) *Ὁ τε Εὐφορίων, ὁ τε Αἰσχ.* Euseb. impress. et ms. : δ τε Εὐφορίωνος Αἰσχύλος. Quam lectionem retinendam esse admonuit Stanleius, Comment. in *Vitam Aeschyli*. Erat enim Aeschylus Euphorionis filius, ut docent Herodotus lib. ii, Pausanias Corinth. 2, et Arcad.

(56) *Ζεὺς δ' οὐρανός.* Hæc absunt a cod. Joan.

(57) *Χῶτι.* Euseb. χωρεῖ. In marg. cod. Joan. scripsit aliquis χωρεῖ τῷδε. In ms. Paris. τῶνδ' τοι ὑπέρτερον pro τῶνδ' ὑπέρτερον. Porro Grotius in *Excerptis* pag. 57, hæc metri causa sic scribit :

..... *Χῶτι τῶνδ' ἔθ' ὑπέρτερον.*

(58) *Ἐγὼ καὶ Πλάτωνα.* Cod. Joan. ἐγὼ καὶ ὁ Πλάτων.

Νόμος καὶ βουλὴ (59) *πειθεσθαι ἐνός*. Κἀν τὸ ῥη-
τὸν ἐκεῖνο ἀναγαγεῖν ἐθέλεις, Ὁ *ἔχω ὅτα ἀκούειν*
ἀκουέτω, εὐροις ἂν ὠδέ πως (60) ἐμφαινόμενον πρὸς
τοῦ Ἐφεσίου (61)· Ἀξύνετοι (62) ἀκούσαντες, κω-
φοῖς (63) *ἐόλκασι*· *γάτις* (64) αὐτοῖσιν μαρτυρεῖ
παρεόντας ἀπέναι. Ἄλλ' ἀντικρυς καὶ μίαν ἀρ-
χὴν καὶ παρ' Ἑλλήνων ἀκούσαι ποθεῖς; Τίματος ὁ
Λοκρὸς ἐν τῷ φυσικῷ συγγράμματι κατὰ λέξιν ὠδέ
μοι μαρτυρήσει· *Μία ἀρχά* (65) *πάντων ἐστὶν*
ἀγέννητος (66)· *εἰ γὰρ ἐγένετο, οὐκ ἂν ἦν ἐτι ἀρχά,*
ἀλλ' ἐκείνα (67) *ἐξ ἧς ἡ ἀρχά ἐγένετο*· ἐρρύη γὰρ
ἐκείθεν δόξα ἡ ἀληθής (68)· Ἄκουε (69), φησὶν,
Ἰσραήλ· Κύριος ὁ Θεός σου, *εἷς ἐστιν καὶ αὐτῷ*
μόνῳ λατρεύσεις.

Ὅτος (70) ἰδοὺ πάντεσσι σαφὲς ἀπλήρητος B
[ὑπάρχει,

ὥς φησιν ἡ Σίβυλλα. Ἦδη δὲ (71) καὶ Ὀμηρος φαί-
νεται Πατέρα καὶ Υἱὸν διὰ τούτων, ὥς ἔτυχε μαν-
τείας εὐστόχου, λέγων·

Εἰ μὲν (72) *δὲ Οὐτίς* (73) *σε βιάζεται ὅλον ἔόντα,*
Νούσον δ' οὐπως ἐστὶ Διὸς μεγάλου ἀλέασθαι·
Οὐ γὰρ (74) *Κύκλωπας Διὸς αἰγίοχου ἀλέγουνσιν*.

Καὶ πρὸ τούτου Ὀρφεύς, κατὰ τοῦ προκειμένου φερό-
μενος εἴρηκεν·

Υἱὲ Διὸς μεγάλιο, πάτερ Διὸς αἰγίοχοιο.
Ξενοκράτης δὲ (75) ὁ Χαλκηδόνιος (76), τὸν μὲν ὕπα-
τον Δία, τὸν δὲ νέατον καλῶν, ἐμφανῖν Πατρός ἀπο-
λείπει καὶ Υἱοῦ. Καὶ τὸ παραδοξότατον, Ὀμηρος (77)
γινώσκαι φαίνεται τὸ Θεῖον, ὁ ἀνθρωποπαθεῖς εἰσα-
γων τοὺς θεοὺς· ὃν οὐδ' οὕτως αἰδέεται Ἐπίκου-
ρος (78). Φησὶ γοῦν (79)·

§ P. 719 ED. POTTER, 605 ED. PARIS. * Luc. xiv, 35. * Deut. vi, 4.

(59) *Βουλὴ*. Euseb. βουλῇ dat. casu rectius.
STLBURG.

(60) *Ἦως*. Hanc particulam omittit Euseb. ms.
et impress.

(61) *Ἐφεσίον*. Scil. Heracliti, cujus eandem
sententiam recitat Theodoretus *Θεορ. α'*, p. 476.

(62) *Ἀξύνετοι*. Theodoretus lib. i *De cur. Græc.*
profert hanc Heracliti γνώμην, eamque ita reddit
ejus interpres Lat. Cum stulti quid audiunt, surdis
videntur esse persimiles, celebre dictum vel tunc abesse
eos testatur, cum prope adsunt. Posteriori partem
melius vertit Hervetus. Vide Erasmus in *Proverbio*,
præsens abest, qui parem locum Aristophanis pro-
ferit, πρὸς τὸν λόγον τ' αἰέ. COLLECT.

(63) *Κωφοῖς*. Κωφοῖσιν Euseb. ms. et impress.
retena Ion. dialecto.

(64) *Γάτις*. Ms. Paris. φά τις. Mox Euseb. πα-
ρεόντας ἀπέναι, *præsentibus abesse*, ut ait Sylburg.
Idem mox ἀντικρυς μίαν, absque conjunctione
καί. Porro cod. Joan. hæc inverso ordine scribit :
Ἀντικρυς καὶ παρ' Ἑλλήνων μίαν ἀρχήν.

(65) *Μία ἀρχά*. Plato in *Phædro*, pag. 344, eod.
genio : Ἀρχὴ δὲ, inquit, ἀγέννητον, ἐξ ἀρχῆς γὰρ
ἀνάγκη πᾶν τὸ γινόμενον γίνεσθαι, αὐτὴν δὲ μὴδ'
ἐξ ἐνός. Εἰ γὰρ ἔκ του ἀρχῇ γίγνωτο, οὐκ ἂν ἐξ ἀρ-
χῆς γίγνωτο· (forte οὐκ ἀν ἀρχῇ γίγνωτο, ut Timæus
hic, οὐκ ἂν ἦν ἐτι ἀρχά. Atque ita Tullius reddidit,
Tuscul. ii : Nec enim esset id principium, quod gigne-
batur aliunde. Vulgata tamen lectio defendi potest.)
Ἐπειδὴ δὲ ἀγέννητόν ἐστι, καὶ ἀδιάφθαρτον αὐτὸ
ἀνάγκη εἶναι, etc. Vigerus ad Euseb.

amat. Atque iterum : *Lex est, inquit, hujus unius
parere consilio*. Quod si altiore sensu dictum illud
accipere volueris, *Qui habet aures audiendi, audias**,
sic ab Ephesio illustratum invenies : *Qui quod au-
diunt, intelligentia non assequuntur, surdis illi si-
miles sunt; in quos tritum illud conveniat, præsentibus
abesse*. Num vero Græcorum etiam ex ore princi-
pium unum audire gestis? Testem dabo Timæum
Locrum, qui libro *De natura* sic ad verbum loquitur :
*Unum omnium principium est, quod ortu caret; nam si
aliunde ortum esset, principium jam non esset, sed illud
potius unde ortum haberet*. Quæ opinio, sane vera,
ex dicto illo profecta est, *Audi, inquit, Israel, Dominus
Deus tuus unus est, eique soli ser-
vies* b.

Omnibus ecce patet, nulloque errore vagatur,

ut Sibylla cecinit. Jam vero videtur Homerus quo-
que dicere Patrem et Filium, per aptam, ut vido-
tur, horum divinationem :

*Certe cum solus sis vim tibi si afferat Utis,
Haud ratione queat fugier morbus Jovis ulla,
Namque Jovem ægiferum nihilum curare Cyclopes
Suerunt*.

Et ante eum Orpheus loquens de eo quod est propo-
situm dixit :

Nate Jovis magni, pater et Jovis ægiferentis.
Xenocrates etiam Chalcedoniensis, qui *summum Jo-
vem* appellat, *infimum*, alterum, Patris nonnullam
dat ac Filii significationem. Quodque præter omnem
opinionem est, ✕ Homerus ipse Numen agnoscere
videtur, qui deos introducit humano more sensuque
commotos, quem tamen ne sic quidem reveretur
Epicurus. Est enim Homeri quod sequitur :

(66) *Ἀγέννητος*. Aptius videtur ἀγέννητος, *ortu
carens*. STLBURG.

(67) *Ἐκείνα*. Ms. Paris. ἐκείνα. Statim ἧς pro ἧς
Euseb. et ἐρρύει pro ἐρρύη.

(68) *Ἀληθής*. Euseb. ms. et impress. ἀληθινή.

(69) *Ἄκουε*. Deut. vi, 4 : Ἄκουε, Ἰσραήλ, Κύ-
ριος ὁ Θεός ἡμῶν, Κύριος εἷς ἐστι, et 13, Κύριον
τὸν Θεόν σου φοβηθήσῃ, καὶ αὐτῷ μόνῳ λα-
τρεύσεις.

(70) Ὅτος. Conf. superius *Protrept.* p. 66, et
quæ ibi adnotata sunt.

(71) Ἦδη δὲ. Quæ sequuntur usque ad αἰγίοχοιο
in versu Orphico, omittit Euseb. ms. et impress.

(72) *Εἰ μὲν*. Verba Cyclopium ad Polyphemum
conquerentem oculum sibi eruisse Ὀδῆν, quo no-
mine se appellaverat Ulysses, Homer. *Odys. i*, 410.

(73) Ὀτίς. Homer. Μῆτις, et mox Νούσον γ' pro
νούσον δ'.

(74) Ὁ γὰρ. Hunc versum interseruit Clemens,
qui tamen apud Homerum exstat ejusdem *Odys-
sææ* 274.

(75) Δέ. Euseb. τε.

(76) *Χαλκηδόνιος*. Euseb. Χαλκηδόνιος mendose.
Conf. superius *Protrept.* p. 58, not.

(77) Ὀμηρος. Hæc vox ex Eusebio ms. et impress.
excidit.

(78) *Ἐπίκουρος*. Epicurus dicitur poeticen om-
nem refugisse. Hinc apud Plutarchum libro *De aud.*
Poet.

(79) Γοῦν. Euseb. γάρ.

258 *Quid me immortalem porro, mortalis Achille, Præcipiti cursu insequeris? mea numina nondum*

Scilicet agnosti.

Quo quidem Numen ejusmodi esse declarat, quod nec pedibus, nec manibus, nec oculis, nec toto corpore, mortalis quisquam assequi capereque possit. Cui similem fecistis Dominum? aut cui imagini assimilaristis eum? inquit Scriptura. Nunquid sculpsit conflavit faber, aut aurifex auro fuso inauravit eum? et quæ sequuntur. Et Epicharmus comicus in *Re-publica*, sic de Logo perspicue:

Humana vita ratione ac numero prorsus indiget,

Numero ac ratione vivimus; ambo nos fovent.

Tum ita disertel:

Ratio mortales regit, moresque servat.

Deinde:

Si est in homine ratiocinatio, est et divina ratio;

Ratio homini innata est, ad casus vitæ varios.

• Isa. xl, 18, 19.

Poet. jubet ποιητικὴν φεύγειν καὶ παρεξελάναι. Poeticam fugere, intactamque prætergredi. Et quidem, ut ait Heraclides Ponticus non procul ab initio libri De allegor. Homer.: "Πασαν ὁμοῦ ποιητικὴν, ὥσπερ δλέθριον μύθων δέλεαρ, ἀφοσιούμενος. Simul poeticon universam seu perniciosum fabularum illectamentum, rejicit. Imo apud Sextum Empiricum adv. Mathematicos lib. i, c. ult., poesis declaratur ab Epicureis, Οὐχ ὅσον ἀνωφελὲς τῷ βίῳ, ἀλλὰ καὶ βλαβερωτάτη· non modo vitæ inutilis, sed etiam maxime noxia. Idem testantur Cicero lib. i De natura deorum, Plutarchus libro, Quod secundum Epicurum suaviter vivi non potest, etc.

(80) *Τίπτε.* Verba Apollinis ad Achillem Il. X, v. 8. Porro hæc verba τίπτε με exciderunt e cod. Joan.

(81) *Πῶ με.* Hæc etiam verba e cod. Joan. exciderunt, relicta, ut prius etiam, lacuna.

(82) *Οὐδ'.* Euseb. οὐδ'.

(83) *Ἡ.* Isa. καί.

(84) *Ἡ.* Cod. Joan. καί.

(85) *Ὁ βλος.* Hos versus Grotius hoc modo explicat et scribit in *Excerpt.*, p. 475:

Ὁ βλος ἀνθρώποις λογισμοῦ καὶ ἀριθμοῦ δέεται

Ζῶμεν ἀριθμῷ καὶ λογισμῷ· ταῦτα γὰρ σώζει

Omnis in ratione et numero stat vita mortalium:

Vivimus ratione ac numero: bina hæc homines sospitant.

Porro Euseb. et ms. Paris. καὶ ἀριθμοῦ pro ἀριθμοῦ habent.

(86) *Ζῶμεν.* In libro Eusebii erat, Ζῶμεν δὲ ἐν ἀριθμῷ καὶ λογισμῷ. Deinde, *Ratio regit homines.*

Ὁ λόγος ἀνθρώπους κυβερνᾷ κατὰ πρόσωπον καὶ

Ὅτι ἐστὶν ἀνθρώπῳ λογισμὸς, ἐστὶ καὶ θεῖος λό-

γος ἀνθρώπῳ πέφυκε περὶ βίου καταστροφ-

COLLECT. — Sed ne sic quidem prior versus expletur, cujus tale quoddam requiri videtur acroteleution, καὶ τροπῶν σώζει κακῶν. Sequentie versu recte idem Euseb. περὶ βίου καταστροφάς. SYLBURG.

(87) *Ὁ λόγος.* Hunc versum hoc modo scribit

Τίπτε με (80), Πηλὸς υἱὲ, ποσὴν ταχέωςσι διώκεις, Αὐτὸς θνητὸς ἐὼν, θεὸν ἀμβροτον; οὐδὲ γὰρ πῶ

με (81)

Ἐγὼς ὡς θεὸς εἰμι.....

Οὐχ ἁλωτὸν γάρ εἶναι θνητῷ, οὐδὲ καταληπτὸν τὸ θεῖον, οὔτε ποσὴν, οὔτε χερσὶν, οὔτε ὀφθαλμοῖς, οὐδ' (82) ὁμοίᾳ τῷ σώματι, δεδήλωκεν. Τίνι ὁμοιώσατε Κύριον; ἢ (83) τίνι ὁμοιώματι ὁμοιώσατε αὐτόν; φησὶν ἡ Γραφή. Μὴ εἰκόνα ἐποίησε τέκτωρ; ἢ (84) χρυσοχόος, χωνεύσας χρυσίον, περιεχύρυσσεν αὐτόν; καὶ τὰ ἐπὶ τούτοις. Ὁ τε κωμικὸς Ἐπίχαρμος σαφῶς περὶ τοῦ Λόγου, ἐν τῇ Πολιτείᾳ λέγει ὧδε πῶς Ὁ βλος (85) ἀνθρώπους λογισμοῦ ἀριθμοῦ δέεται

Ζῶμεν (86) δ' ἀριθμῷ καὶ λογισμῷ. Ταῦτα γὰρ σώζει βροτούς.

B *Εἴτα διαβρήδην ἐπιφέρει·*

Ὁ λόγος (87) ἀνθρώπους κυβερνᾷ, κατὰ τρόπον

Εἴτα (88)·

Εἰ ἐστὶν (89) ἀνθρώπῳ (90) λογισμὸς, ἐστὶ καὶ

Ὁ λόγος ἀνθρώπῳ πέφυκε περὶ βίου καὶ τὰς τρο-

Grotius:

Ὁ λόγος ἀνθρώπους κυβερνᾷ, καὶ τρόπον σώζει

Ratio mortales gubernat: ratio mores continet.

Cum Eusebius pro κατὰ τρόπον σώζει habeat κατὰ πρόσωπον σώζει, Vigerus hæc ibi adnotat:

« Reponendum ex Clemente κατὰ τρόπον σώζει. Nisi malis καὶ σώζει κατὰ τρόπ., aut, quod secutus sum, καὶ σώζει τρόπον. Si tamen retineatur κατὰ, vox τρόπον modum, potiusquam mores, significabit. »

(88) *Εἴτα.* Abest a cod. Joan.

(89) *Εἰ ἐστ.* Hos versus hoc modo scribit Grotius in *Excerpt.* p. 475:

Ἐστὶν ἀνθρώπῳ λογισμὸς, ἐστὶ καὶ θεῖος λόγος.

Ὁ λόγος ἀνθρώπῳ πέφυκε περὶ βίου καὶ τὰς τρο-

φάς.

Ὁ δὲ γὰρ τὰς τέχνας ἅπασιν συνέπεται θεῖος λόγος, Ἐκδιδάσκων ἀλλὰ αὐτοὺς, ὅ τι ποιεῖν δεῖ συμφέ-

ρον.

Ὁ δὲ γὰρ ἀνθρώπος τέχνας εὖρ', ὁ δὲ θεὸς ταῦτα

φέρει·

Ὁ δὲ γὰρ τὰνθρώπου λόγος πέφυκε ἀπὸ τοῦ θεοῦ

Est humana ratio: hanc præter est et divina altera:

Ratio humana circa vitam et victum semper occupat:

At divina ratio est artis opifex, et comes omnibus,

Edocens ipsos quid usus maxime fueto siet.

Quippe homo non reperit artem, sed dat hanc auctor

Ipsaque illa humana ratio nata est ratione ex Dei.

Deinde idem ad primum versum hæc adnotat: « Hoc ἀνθρώπῳ hic genitivus est Doricus, et valet ἀνθρωπινός. Non præponam εἰ ante ἐστὶ cum Casaubono: nihil enim opus, et versus vix patitur. » Ad secundum hæc scribit: « Et hic ἀνθρώπῳ genitivus est. Partem versus posteriorem sic emendavimus, cum esset περὶ βίου καταστροφάς. » Ad tertium hæc: « Bene Scaliger ὁ δὲ γὰρ τὰς τέχνας. Λόγον divinum vocat eum per quem ars quævis invenitur ac docetur. »

(90) *Ἀνθρώπῳ.* Ms. Joan. ἀνθρώπων. In vers. seq. Ὁ λόγος ex eodem excidit, ut etiam ex ms. Paris.

(91) *Περὶ βίου καὶ τὰς τροφάς.* Recte Euseb. περὶ βίου καταστροφάς. SYLBURG. — Quam lectionem habet etiam ms. Joan

Ὁ δὲ γε τὰς τέχνας (92) ἀπασι συνέχεσται θεῖος A Ratio divina artes cuique moderatur suas :

Ἐκδιδάσκων αἰεὶ αὐτὸς αὐτοὺς (93) ὅτι ποιεῖν
οὐ γὰρ ἀνθρώπος τέχνην εὖρ· ὁ δὲ θεὸς ταύταν
ἔφειρε.
Ὁ δὲ γε τὰνθρώπου λόγος πέφυκ' ἀπὸ τοῦ θεοῦ
λόγον.

Ναὶ μὴν διὰ τοῦ Ἡσαίου τοῦ Πνεύματος (94) κεκρα-
γὸτος, Τί μοι (95) πληθὸς τῶν θυσιῶν· λέγει Κύ-
ριος· Πλήρης εἰμι ὀλοκαυτωμάτων κριῶν, καὶ
στῆαρ ἀρνῶν καὶ αἷμα ταύρων οὐ βούλομαι· καὶ
μετ' ὀλίγα ἐπάγοντος (96), Λούσασθε, καθαροὶ γέ-
νησθε· ἀφέλετε πορνείας ἀπὸ τῶν ψυχῶν ὑμῶν·
καὶ τὰ ἐπὶ τοῦτοις· Μένανδρος (97) ὁ κομικὸς αὐταῖς
γράφει ταῖς λέξεις·

Εἰ τις δὲ (98) θυσίαν προσφέρων, ὦ Πάμφιλε, B
ταύρων τι πληθὸς ἢ ῥίπων, ἢ ῥῆ δία
ἑτέρων τοιούτων· ἢ κατασκευάσματα,
Χρυσᾶς ποιήσας χλαμύδας ἢ τοι πορφύρας (99)
Ἡ δὲ ἐλέφαντος ἢ σμαράγδου ζώδια,
Εὐνουν νομίζει τὸν θεὸν καθεστάναι·
Πεπλάνητ' (1) ἐκεῖνος, καὶ φρένας κούφας ἔχει.
Δεῖ γὰρ τὸν ἄνθρωπον χρῆσιμον πεφυκέναι,
Μὴ παρθένους (2) φθειρόντας καὶ μοιχώμενον,
Κλέπτοντα καὶ σφάττοντα χρημάτων χάριν.
Μηδὲ βελόνης ἔραμμι (3) ἐπιθυμῆς, Πάμφιλε.
Ὁ γὰρ θεὸς βλέπει σε, πλησίον παρών.

Θεὸς ἐγγίζων (4) ἐγὼ, φησὶ, καὶ οὐχὶ θεὸς πόρ-
ρωθεν. Ἡ ποιήσει τι ἀνθρώπος ἐν κρυφαῖσι, καὶ
οὐχὶ ὄψομαι αὐτόν· διὰ Ἱερεμίου φησὶν. Καὶ πάλιν
ὁ Μένανδρος, παραφράζων τὴν Γραφὴν ἐκείνην· Θύ-
σατε θυσίαν δικαιοσύνης, καὶ ἐλπίσατε ἐπὶ Κύ-
ριον, ὧδὲ πως γράφει·

⌘ P. 720 ED. POTTER. a Isa. i, 11. b Ibid. 16. c Jer. xxii, 23, 24. d Psal. iv, 6.

(92) Τέχνας. Abest a cod. Joan.

(93) Ἐκδιδάσκων αἰεὶ αὐτὸς αὐτ. Ἀεὶ pro αἰεὶ
habet ms. Paris. Διδάσκων αὐτὸς αὐτ. Euseb. im-
press. Διδάσκων αὐτοὶς αὐτ. cod. Joan. Sincerior
lectio est, inquit Sylburgius. Ἐκδιδάσκων αὐτοῖς
αὐτοὺς ὅτι ποιεῖν δεῖ συμφέρον. In versu seq. τέχνην
τιν' εὖρεν Euseb. ultra metri numerum. Τέχνην τιν'
εὖρ, ms. Joan. Τέχνην εὖρεν, ms. Paris. Deinde ταύ-
την pro ταύταν Euseb. Mox, τοῦ ἀνθρώπου pro τὰν-
θρώπου Euseb. ms. et impress. Et πέφυκεν ἀπὸ γε
θ. pro πέφυκ' ἀπὸ τοῦ θ. Euseb. impress. Πέφυκεν
ἀπὸ τοῦ θ. ms. Joan. Πέφυκεν ἀπὸ τοῦ θ. ms. Paris.

(94) Τοῦ πν. Τοῦ ομιττὶ Euseb. impress. et ms.

(95) Τί μοι. Cod. Joan. εἰμί τί μοι. Mox, τῶν θυ-
σιῶν ὑμῶν Isa. i, Euseb. impress. et ms. Deinde
κριῶν ομιττὶ Euseb. impress. et ms. Deinde αἷμα
ταύρων καὶ τράγων, Isa. i.

(96) Ἐπάγοντος. Euseb. impress. et ms. ἐπα-
γόντος. Deinde τὰς πορνείας cum articulo Isa. i,
Euseb. ms. et impress.

(97) Μένανδρος. Hos versus Philemoni tribuit
Justinus M. lib. De monarchia p. 165, ed. Oxon.

(98) Εἰ τις δὲ. Εἰ δὲ τις Euseb.; δὲ penitus omit-
tit Justin. In versu seq. ἢ ἐρίφων pro ἢ ῥίφων Ju-
stina., Euseb.

(99) Πορφύρας. Πορφύρας Euseb.

(1) Πεπλάνητ'. Ms. Paris. πεπλάνηται. Justin.
πλανᾷ. In versu seq. καθεστάναι pro πεφυκέναι
Justin.

(2) Μὴ παρθ. H. ms. elegantius, μὴ παρθένους
φθειρόντας. μὴ μοιχώμενον. SYLBURG. — Μοιχώμενος
cod. Joan. In versu seq. σφάζοντα pro σφάττοντα

⌘ Omnibus per se aperit, quid magis cuique conferat.

Haud enim artem ullam homo reperit, Deus hanc
unus parit.

Ratio nimirum hominis, ratione ex divina sata est.

Porro cum Isaiae voce hæc Spiritus inclamet : Quo
mihi multitudinem victimarum vestrarum ? dicit Do-
minus : Plenus sum holocaustis hircorum, adipem
agnorum, et sanguinem taurorum nolo a. Idemque
subjungat paulo post : Lavamini, mundi estote, au-
ferite nequitias ex animabus vestris b ; tum in eam-
dem sententiam Menander comicus totidem verbis
ita scribit :

Si quis, quod hædi, vel bovis, mi Pamphile,
Cruentet aras sanguine, aut aliud deis
Quodcunque mactet. Sive quod docta manus
Laborat arte, purpura ardenti micans,
Aurore textum pallium, aut candens ebur,
Viridem aut smaragdum, muta qua moles sinil,
Animantes imitans, offerat ; Numen sibi
Credat secundum : mentis hic nimium levis,
Heu graviter errat. Commodis sit moribus
Homo necesse est : virginis casto innocens
Parcat pudori, parcat alieno toro.
Furti atque cædis inscias servet manus.
Cave ergo vel acum ne appetas, mi Pamphile.
Te quippe nusquam non videt præsens Deus.

Deus appropinquans, inquit, ego sum, et non Deus de
longe. Num faciet aliquid homo in absconditiis, et
ego non video eum c ? inquit Deus per Jereniam.
Atque iterum Menander illud Scripturæ : Sacrificate
sacrificium iustitiarum, et sperate in Domino d, para-
phrasi quadam exponens, sic ait :

Justin.

(3) Μηδὲ βελόνης ἔραμμι'. Corrige ex Just. et
Euseb. ἐν ἄμμια.

Ne flum acus vel unum, Pamphile, expetas.

Justinus in libello De monarch. p. 168, et Euseb.
399, hos versus proferunt. Sed, ut ait H. Stepha-
nus in Comicis sententiis, Philemoni eos tribuit Ju-
stinus, non Menandro, illiusque eos esse arbitratur
ille, quod legantur ejusdem argumenti alibi alii Phi-
lemonis ipsius ; ac licet videantur a Clemente tan-
quam e duobus locis allati, ex uno tamen esse, et
prioris sententiam posteriorem continuare, quod
in fine priorum et initio posteriorum ponat. Nec
acum, ita ut suspicetur non repetiisse eum verba
illa, Nec acum, sed addidisse cætera consequenter
usque ad, Dique et interdum, tum pro paraphrasi
dicti illius Sacrificate sacrificium, addidisse, Jus-
tus Deo autem, etc. COLLECT. — Porro hos versus alii
quatuor præcedunt apud Justinum, quos omittunt
Clemens ac Eusebius. In primo versu ἐν ἄμμι ἐπι-
θυμῆς cod. Joan. Ἐναμμι ἐπιθυμῆς ms. Paris.
In versu seq. Ὁ γὰρ θεὸς κλέπτει σε, παρὼν
πλησίον, ms. Joan.

(4) Θεὸς ἐγγ. Euseb. Θεὸς ἐγγίζων ἐγὼ εἰμι, καὶ
οὐχὶ θεὸς πόρρωθεν. Καὶ πάλιν Μένανδρ. omittit in-
termediis. Vulgata quoque Biblia Jerem. xxi, ha-
bent ἐγγίζων ἐγὼ εἰμι· et seq. v. εἰ κρυβήσεται τις
ἐν κρυφαῖσι, καὶ ἐγὼ οὐκ ὄψομαι ; SYLBURG. —
Porro εἰμί pro φησὶ habet etiam cod. Joan. Apud
eundem ἢ ante ποιήσει desideratur, et οὐκ pro
οὐχὶ ponitur. Denique illud φησὶν post Ἱερεμίου
abest.

✠.... Neve acum, o suavissime,
 Athena quæ sit, appetas : etenim Deo
 Injusta nulla, justa quæ modo sunt, placent,
 Feliciore ducere hunc vitam sinit,
 Qui nocte terram, qui die assiduo colit.
 Deo sacrifices, æqui ad extremum tenax.
 Ut veste munda splendidus, sic pectore.
 At cum tonabit, siste, nec pavido gradu
 Fugam capesses, quandiu nil conscius
 Ipse tibi fueris : te Deus præsens viadet.

Adhuc te loquente, inquit Scriptura, dicam, Ecce
 adsum. Præterea Diphilus comicus hæc habet de
 judicio :

Patasne vero mortuo, Nicerate,
 Quæis omnis omnem fluxit in luxum dies,
 Potuisse latebris fugere captatis Deum?
 Est oculus ille, est, cuncta qui justus videt.
 Dux, ut statuimus, inferos secant via,
 Patet una castis, altera scelestos manet.
 Quamvis profundo semper inclusum sinu
 Utrumque terra teneat. I, rapias licet,
 Furere, spoliis, miscuas. Erres, cave :
 Est, est sub alto Dite judicium super,
 ✠ P. 721 ED. POTTER.

(5) Μηδὲ βελ. Vitata est versuum distinctio ;
 congruentior apud Euseb. hæc :

..... Μηδὲ βελόνης,
 Ὡς φιλτατ' ἐπιθύμησον ἀλλοτρίας ποτέ.
 Ὁ γὰρ θεός γ' ἔργois δικαίοις ἡδεται,
 Καὶ οὐκ ἀδίκους. Ποιοῦντα δὲ ἅ τὸν ἰδιον
 βίον θύσῃσαι, τὴν γῆν ἀροῦντα ῥύκτα καὶ
 τὴν ἡμέραν. Θεῷ δὲ θύε διὰ τέλους
 Δίκαιος ὢν, καὶ λαμπρὸς ὡς ταῖς χλαμύσι,
 Τῇ καρδίᾳ. Βροντῆς ἀκούσας, μὴ φύγῃς,
 Μηδὲν συνειδὼς αὐτὸς αὐτῷ, δέσποτα.
 Ὁ γὰρ θεός βλέπει σε πλησίον παρῶν.

STILBURG. — Hi versus apud Justinum prioribus con-
 nectuntur pag. 164, ubi conf. quæ a nobis ad-
 notata sunt. Eos hoc modo scribit Grotius in Ex-
 cerpt., pag. 757 :

..... Μηδὲ βελόνης,
 Ὡς φιλτατ' ἐπιθύμησον ἀλλοτρίας ποτέ.
 Ὁ γὰρ θεός γ' ἔργois δικαίοις ἡδεται.
 Ποιοῦντα δὲ ἅ τὸν ἰδιον θύσῃσαι βίον,
 τὴν γῆν ἀροῦντα ῥύκτα καὶ τὴν ἡμέραν.
 Θεῷ δὲ θύε διὰ τέλους Δίκαιος ὢν,
 Μὴ λαμπρὸς ὢν ταῖς χλαμύσιν ὡς τῇ καρδίᾳ.
 Βροντῆς ἀκούσας μηδὲν ἀκούσας πόρρω φύγῃς,
 Μηδὲν συνειδὼς αὐτὸς αὐτῷ, δέσποτα.

..... Ne tu vel ad aciculum
 Unquam alienam animam adjexis, mi charissime :
 Nam justis factis gaudet omnipotens Deus :
 Eoque augere rem sinit laboribus,
 Occando, varriendo noctes et dies.
 Deo sacrificia semper ingenio probo,
 Ne tu albam vestem magis quam mores induas :
 Ne, si de cælo tonaveris, fugias proptinam,
 Here, quippe nullæ conscius culpæ tibi.

(6) Ποτ' ἀλλοτρίας. Ms. Paris. ποτέ ἀλλ. Ms.
 Joan. ἀλλοτρίας ποτ'. In versu seq. δικαίοις ἔργois
 pro ἔργois δικαίοις. Mss. Paris. et Joan.

(7) Μὴ λαμ. Cod. Joan. καὶ λαμ. In versu seq.
 μηδὲν συν. pro μὴ συν. Ibid. Deinde αὐτῷ pro ἐαυ-
 τῷ, ibid., ubi mox etiam παρῶν πλησίον pro πλησίον
 παρῶν.

(8) Ἐτι. Similia scribit Isaias LII, 6 : Ἐγὼ εἰμι
 αὐτὸς ὁ λαλῶν, πάρεμι.

(9) Διφιλος. Hos versus Theodoretus Θεραπ.,
 lib. v, p. 564, Diphilo etiam tribuit, quos tamen
 Justinus M., lib. De monarchia, p. 161, Philemoni
 ascribit, ubi conf. quæ a nobis adnotata sunt.

(10) Ολε. Hos quoque versus Justinus recitat in
 libello De monarchia, ut notat H. Stephanus, sed
 partem eorum non Diphilo, ut Clemens, sed Phile-

A Μηδὲ βελόνης (5), Ὡς φιλτατε,
 Ἐπιθύμησον ποτ' ἀλλοτρίας (6) : ὁ γὰρ θεός
 ἔργois δικαίοις ἡδεται, καὶ οὐκ ἀδίκους.
 Ποιοῦντα δ' ἅ τὸν ἰδιον θύσῃσαι βίον,
 τὴν γῆν ἀροῦντα ῥύκτα καὶ τὴν ἡμέραν.
 Θεῷ δὲ θύε διὰ τέλους, Δίκαιος ὢν,
 Μὴ λαμπρὸς (7) ὢν ταῖς χλαμύσιν ὡς τῇ καρδίᾳ.
 Βροντῆς ἔαν ἀκούσῃς, μὴ φύγῃς, μὴ συνειδὼς
 αὐτὸς ἐαυτῷ, δέσποτα : ὁ γὰρ θεός
 βλέπει σε, πλησίον παρῶν.....

Ἐτι (8) σοῦ λαλοῦντος, φησὶν ἡ Γραφή, ἐρῶ,
 Ἰδοὺ πάρεμι. Διφιλος (9) πάλιν ὁ κωμικὸς τοιαῦτα
 τινα περὶ τῆς κρίσεως διαλέγεται :

Ολεῖ (10) σὺ τοὺς θανόντας, Ὡς Νικήρατε,
 Τρυφῆς ἀπάσης μεταλαβόντας ἐν βίῳ,
 Περφενθέναι τὸ θεῖον, ὡς λεληθότας (11) ;
 Ἐστὶν Διχρὶς ὀφθαλμὸς, ὃς τὰ πάνθ' ὀρᾷ.
 Καὶ γὰρ καθ' ἑδὴν δύο τριῶν νομίζουσιν :

B Μίαν, δικαίαν (12) : ἑτέραν δ' ἀσεβῶν εἶναι
 Ὅρον. Καὶ εἰ τοὺς δύο καλῶνται ἡ γῆ,
 Φύσει (13), τῷ παντὶ χρόνῳ. Ἀρπάζ' ἀπελθὼν,
 Κλέπτ', ἀποστέρει, κύκα (14). Μηδὲν πλανηθῆς
 Ἐστὶ καὶ ἄδου κρῖσις (15) : ἡνπερ ποιήσει (16)

moni ascribit, partem Euripidi, quosdam etiam ad-
 nectit alteri sententiæ Sophoclis ; quin agnoscit
 idem multa hic mendosa, quæque non facile inter
 se conveniunt ; nos tantum attingemus quædam quæ
 ad sententiam pertinent, si qui editionem Græcam
 Clementis adornabunt olim, rationes versuum con-
 stituent. Atque in primo quidem Justinus legit
 Ν:χόστρατε, sed Clementis et Eusebii libri Νιχί-
 ρατε, ut et Theodoretus, qui hæc lib. vi Diphilo
 tribuit ut Clemens. H. Stephanus Justino assen-
 tiendum putat. COLLECT.

(11) Λεληθότ'. Ms. Oitob. λεληθότας... τὰ πάντα
 ὀρᾷ.

(12) Μίαν, διχ. Melius Euseb. :

Μίαν δικαίαν, ἑτέραν δ' ἀσεβῶν εἶν' ὁδόν.
 Κ' εἰ τοὺς δύο καλῶνται γῆ, φασί, χρόνῳ
 τῷ παντ' ἀπελθὼν κλέπτ', ἀποστέρει, κύκα.
 Μηδὲν πλανηθῆς, ἐστὶ καὶ ἄδου κρῖσις.
 Ἢνπερ ποιήσει θεός ὁ πάντων δεσπότης,
 Ὅδ' ὁ νόμος φοβερόν οὐδ' ἂν ἐρομίσαιμ' ἐγώ.
 Ὅς τοῖς ἀμαρτάνουσι πρὸς μῆκος βίον
 Δίδωσιν· εἰ τις δ' οἰσται τοῦ ζῆμερ...

Quæ sequuntur cum Eusebii nam congruunt :
 nisi quod Eusebius pro κερδανάτω habeat κερδα-
 νέτω præs. temp. Apud Justinum aliquanto magis
 variant. STILBURG. — Apud Justinum est alius, sed
 idem significans, hoc nimirum : Alioquin si verum sit
 quod aiunt fore eandem utriusque conditionem, terra
 utrumque eodem modo tegente. Lege ergo,

Unam bonorum, sed malorum esse alteram,
 At contengerunt ambo si terra obruti,
 Agedum, etc.

Porro post duodecimum versum omisit hunc Her-
 vetus :

Ἐὰν τοῖς ἀμαρτάνουσι πρὸς μῆκος βίον
 Δίδωσιν...

Vitam ille quamvis præroget peccantibus. COLLECT.

(13) Φύσει. Φασί cod. Joan. ubi mox Ἀρπάζ' desi-
 deratur. Vigero nec Eusebii nec Clementis lectio pro-
 batur ; proinde hæc ei hoc modo scribenda videntur :
 Κ' εἰ τοὺς δύο καλῶνται ἡ γῆ φασί, χρόνῳ
 τῷ παντ' ἀπελθὼν, κλέπτ', ἀποστέρει, κύκα.
 Μηδὲν πλανηθῆς, ἐστὶ καὶ ἄδου κρῖσις.

(14) Κύκα. Ms. Joan. κύκα.

(15) Ἐστὶ καὶ ἄδου κρ. Ms. Oitob. ἐστὶ καὶ ἐν
 ἄδου κρ... ὃν περιποιήσει ὁ θεός φοβερώτατον.

(16) Ποιήσει. Cod. Joan. καὶ ἐν ποιήσει. In versu
 seq. ὁ θεός cum articulo. Deinde φοβερόν pro φοβε-
 ρώτερον ibid.

Θαδὸς δ' πάντων Δεσπότης, οὗ τοῦτομα
Φοβερώτερόν ἐστιν, οὐδ' ἂν ὀνομάσαιμ' ἐγώ.
Ὅς τοῖς ἀμαρτάνουσι πρὸς βίον μῆκος (17)

Εἰ τις δὲ θνητῶν οἰσται, τοῦτομα
Κακὸν τι πρόσσω, τὸν θεοῦ Δεληθέναι,
Δοκεῖ πρῆναι, καὶ δοκῶν ἀλλοικεῖται,
Ὅτ' ἂν σχολὴν ἀγροῦσα τυγχάνῃ Δίκῃ (18).
Ὅρᾳ δ' οἱ δοκεῖται οὐκ εἶναι θεόν.
Ἔστιν γὰρ, ἔστιν. Εἰ δὲ τις πράττει κακῶς,
Κακὸς περὶ τὸν χρόνον καρδανέτω (19).
Χρόνῳ γὰρ οὗτος ὕστερον δώσει Δίκην.

Συνάβει δὲ τοῖς τοῖς τραγῳδία (20) διὰ τῶνδε.

Ἔσται (21) γὰρ, ἔσται καιρὸς αἰῶνος χρόνος.
Ὅτ' ἂν πυρὸς γέμοντα θησαυρὸν σχάσῃ
Χρυσωπὸς (22) αἰθήρ, ἡ δὲ βοσκοῦσά φλόξ
Ἀπαντα τὰ πύλα βλαστῇ πυροῦ μένῃ.
Φλέξει μαρτυρεῖται.....

Καὶ μετ' ὀλίγα αὖθις (23) ἐπιφέρει.

..... ἐπὶ (24) δ' ἐκλήπῃ τὸ πᾶν,
Φροῦδος μὲν ἔσται κυμάτων ἅπας βυθὸς,
Γῇ (25) δ' ἑδράνων ἔρημος. Οὐδὲ γὰρ εἴ
Πτερωτὰ φύλα βλαστῇ πυροῦ μένῃ.
Κάπειτα σώσει πάνθ' (26) ἢ πρόσθ' ἀπώλεσεν.

Τὰ ὅμοια τοῖς τοῖς Ὀρφεῖκοις εὐρήσομεν (27)

ὡς πᾶς γεγραμμένα.

Πάντας γὰρ κρύψας, καὖθις (28) φάος ἐς πολυ-

ἔξ ἱερῶς κραδίης ἀνενέγκατο, μέγιστα βέλων.

Ἦν δὲ ὁσίως καὶ δικαίως διαβύσωμεν, μακάριοι
μὲν ἐνταῦθα, μακαριώτεροι δὲ μετὰ τὴν ἐνθύνου
ἐκκαλλήν, οὐ χρόνῳ τινὶ τὴν εὐδαιμονίαν ἔχοντες,
ἀλλ' ἐν αἰῶνι ἀναπαύεσθαι (29) δυνάμενοι,

Ἀθανάτοις ἄλλοισιν ὁμῆστοι, ἔν τε τραπέζῃς
Ἐόντες ἀνδρείων ἀχαιῶν ἀπόκληροι, ἀπηρεῖς (30),

✱ P. 722 ED. POTTER, 606 ED. PARIS.

(17) Πρὸς βίον μῆκος. Ms. Joan. πρὸς μῆκος
βίου. Deinde τὸ ἐπ' ἡμέραν προ τοῦτομα.

(18) Ὅτ' ἂν σχολὴν ἀγροῦσα τυγχάνῃ Δίκῃ.
Justinus interpres Langus :
Vindicta quamprimum vacare cœperit.

H. Stephanus :

Cum se ultionis tempus offert commodum.

Tum scilicet vincitur falsæ opinionis. COLLECT.

— In vers. seq. Ὅρᾳ pro ὁρᾷ. Ms. Paris. Ubi
mox ἔστι γὰρ, ἔστι absque v finali.

(19) Τὸν χρόνον καρδανέτω. Apud Justinum et
Eusebium,

Κακὸς περὶ τὸν χρόνον καρδανέτω.

Est, est Deus, sed præditus si quis mala

Mente male agit, deputetis in lucro moram. COLLECT.

(20) Ἦν τρ. Euseb. impress. et ms. καὶ ἡ τρ.

(21) Ἔσται. Apud Justinum De monarch. ex
Sophocle proferuntur hæc, in quorum primo non
καὖθις, sed καὖθις legendum.

Venient enim illa sæculorum tempora.

COLLECT. — Conf. quæ a nobis adnotata sunt ad
Justinum M., pag. 159, edit. Oxon. Hos porro
versus hoc modo restituit et explicavit Grotius in
Excerptis, p. 144 :

Ἔσται γὰρ, ἔσται καὖθις αἰῶνος χρόνος,
Ὅταν πυρὸς γέμοντα θησαυρὸν σχάσῃ
Χρυσωπὸς αἰθήρ ἡ δὲ βοσκοῦσά φλόξ
Ἀπαντα τὰ πύλα καὶ μετὰρσια
Φλέξει μαρτυρεῖται. ἐπὶ δ' ἂν ἐκλήπῃ τὸ πᾶν,
Φροῦδος μὲν ἔσται κυμάτων ἅπας βυθὸς,
Γῇ δὲ πυρὸς ἔρημος, οὐδ' ἂν εἴ
Πτερωτὰ φύλα βλαστῇ πυροῦ μένῃ.
Κάπειτα σώσει πάνθ' ἢ πρόσθ' ἀπώλεσε.

Nam veniet ille, veniet haud dubie dies,

A Cui magnus orbis Dominus ac Rector præest,
Cujus vel ipsum nomen effari horreo,
Quique diuturnam sontibus vitam trahit.

✱ Quod si quis omni scelera molitus die,
Superos latere credit, is novum scelus
Sibi persuadet, justa quod lento manus
Pendere soleat otio. At quisquis Deum
Non esse fingit, prospice infelix tibi.
Deus ille, Deus est. Si quis interea nocens.
Impune peccet, abeat in lucro moram.
Namque ipse meritas postea pœnas luet.

Quibus hunc in modum accinit tragœdia :

Erit illic quondam sævus ac tristicus dies,
Cum rutilus alto conditus ignes sinu
Effundet æther : cum rapax flamma hauriet
Ima atque summa, nec modum capiet furor.

B Et paucis interjectis :

..... ast ubi superstes nihil ;
Marium profundi gurgiles nulli tum erunt,
Labefactum ab imis sedibus vacuo solum
Gremio jacebit. Haud enim vastis procul
Flammis perustum, summa pennatos greges
Mittet sub astra ; sed tamen quidquid prius
Fuerit ademptum, recipit ac proprium tenet.

Allinia reperiemus in Orphicis, quæ sequuntur :

Quod prius abdiderat, lætas in luminis auras

Sallicitus sacro cunctos ex corde refudit.

Qui si caste integreque vixerimus, beati quidem
hic erimus ; at post discessum ex hac vita longe
beatiores, nec ullo tempore circumscribetur nostra
inæ felicitas, sed quiete fruemur sempiterna,

C Cum superis lare conjuncti, mensaque per ævum,
259 Casibus haud hominum, sævoque dolore subacti,

Laxabit ignis cum redundantes opes
Auratus æther : lege tum spreta furens
Terras et illis quidquid est sublimius
Depascet ardor : inde cum defecerit
Hoc omne, nulla jam ferent undas rada,
Neque ulla ramos eriget tellus, neque
Exustus aer pascet aligerum genus :
Mox reddet idem cuncta qui exitio dedit.
(22) Χρυσωπὸς. Ms. Joan. χρυσωπός.

(23) Αὖθις. Licet dicat Clemens paulo post reli-
qua subjungi, continuantur tamen apud Justinum,
et juncta citantur ; legiturque, τῇ δ' ἑδράνων ἔρη-
μος, non ἑδραν ὧν, ut apud Clement. aut ἑδράνων,
ut apud Eusebium. Item, πτερωτὰ φύλα βασιλεύει,
non φύλα βλαστᾶν.

D Sedes requirit terra, nec posthac aves
Gestabit aer igne vastatus levis. COLLECT.

(24) Ἐπὶ. Euseb., Justin. ἔταν. SYLBERG.

(25) Γῇ. Ms. Paris. Γῇ δὲ ἑδραν ὧν ἔρημος. Οὐ
γὰρ ἔτι. Ubi cod. Joan. οὐδ' ἂν ἔτι. In versu seq.
φύλλα pro φύλα ms. Paris.

(26) Σώσει πάνθ'. Ms. Paris. σώσει πάντα. In
ms. Joan. hæc verba desiderantur.

(27) Εὐρήσομεν. Ms. Joan. mendose εὐρόσομεν.

(28) Καὖθις. Αὖθις Euseb. impress. et ms. Mox
καρδίας pro καρδίας Euseb., καρδίας ms. Joan.

(29) Ἀναπαύεσθαι. Euseb., ἀναπαύεσθαι. Paulo
post αὐτοτράπεζοι pro ἐν τε τραπέζῃς Euseb., αὐτὸ
τράπεζοι ms. Joan.

(30) Ἐν τε τραπέζῃς Ἐόντες ἀνδρείων ἀχαιῶν
ἀπόκληροι ἀπηρεῖς. Eusebius, αὐτοτράπεζοι, ἐκ
ἀπηρεῖς. Jos. Scaliger corrigit,

..... Ἐν τε τραπέζῃς
Εὐνιες ἀνδρείων ἀχαιῶν, ἀπηρεῖς.

✠ ut cecinit Empedoclis philosophica poesis. Adeoque vel ex Græcorum ipsorum mente futurus est nemo, vel tantus, ut iudicii vim superet, vel tam pusillus, ut lateat. Quin et Orpheus idem hæc habet :

*Divino in verbo defixis totus inhære
Luminibus, mentisque memor lustrare recessus,
Intactum per iter constanti incedere gressu,
Æternumque unum cæli modo cernere regem,
Perge alacris.*

Mox, visu Deum attingi non posse confirmans, uni alicui genere Chaldæo notum illum fuisse testatur, sive Abraamum dicat, sive filium ejus aliquem, his versibus :

*Ast aliquis tantum Chaldæo a sanguine cretus.
Norat enim qua magnus iter sol flectat in orbem,
Æquatosque habiles, circumque immania terras
Pondera, sed proprio gyros convertat in axe :*

*Et volucres effusus equos per cœrula mundi
Verset agens, aurasque obeat, pelagusque profun-*
dum.

Tum quasi dictum illud : Cælum mihi thronus est, terra autem scabellum pedum meorum *, paraphrasi quadam explicaret, ista subjungit :

Ille igitur magni supra laquearia cæli

*Immetus, solioque micat sublimis in aureo.
Olli planta humiles subter premit ardua terras :
Oceani extremos attingit dextera fines.*

*Cujus inexhaustum quasi ab radicibus imis
Ferre negant robur nutanti vertice montes.
Atque ut siderea nunquam discedat ab arce,
Cuncta tamen nostris præsens molitur in oris,
Principium in sese, ac medium, finemque obersens.*

✠ P. 723 ED. POTTER, 607 ED. PARIS. * Isa. LXVI, 1.

Expertes humanarum miserationum, incorruptibiles, immortales. COLLECT.— Legendum puto :

Ἀρδόμεν ἄχων ἀπόκληροι ὄντες, ἀτρεῖς, seu ἀτρεῖς. Ἀχέων vero sic usurpat etiam Lyricus infra p. 261. SYLBURG. — Vigero hæc sic scribenda videntur :

Ἀνδρῶν ὄντες (vel etiam ὄντες) ἀπόκληροι [ἀτρεῖς.

(31) Οὕτως, Euseb. οὕτω.

(32) Ὀρφεύς. Hos Orphei versus superius adduxit auctor in *Protrept.* p. 63, ubi conf. adnotata.

(33) Μοῦνον. Ms. Joan. μόνον.

(34) Κίρημ'. Ms. Paris. κίρημα' ἀμφὶ χθόνα θ' ὤς.

(35) Κυκλοσ. Euseb. :

Κυκλοτερές γ' ἐν Ἰσφ' κατὰ δὲ σφέτερον κνώδαλα Πνεύματα ἡνιοχοῖ. SYLBURG.

Atque regit ventos circum aera et æquora circum. COLL.

(36) Πνεύματι. Euseb. πνεύματα.

(37) Παραφράζων. Ex Eusebio insertum est hoc participium. SYLBURG. — Addenda est Clementi dictio ex libro Eusebii, legendumque, εἰτα οἷον παραφράζων τὸ, Οὐρανός. Deinde quasi circumlocutione exprimens illud, Cælum mihi sedes e. i. a. s. p. m. subjungit. Versus est 1, cap. LXVI Isaia. Testimonium laudant Justinus in *Exhortat. ad Gentes* p. 18, et *De monarch.* p. 166; Theodoretus lib. II *De curat. Græc.*; Cyrillus lib. I *contra Julianum*. In septimo versu legendum et hic et apud Eusebium pag. 393, ut legitur p. 401 :

Ἀρχὴν αὐτὸς ἔχων, ἅμα καὶ μέσον, ἡδὲ τελευτήν. Non ut habet Florentina editio, καὶ μέσον ἡδὲ τελευτών.

Principium ipse unus, medium, finesque tuetur. Et ita videtur interpretes legisse Theodoret. Trap-

A ἡ φιλόσοφος Ἐμπεδοκλέους λέγει ποιητικῇ. Οὕχ ὅτως (31) τις μέγας ἔσται καὶ καθ' Ἑλληνας, ὡς ὑπερέχειν τὴν δίκτην· οὐδὲ σμικρὸς, ὡς λαθεῖν. Ὁ δὲ αὐτὸς Ὀρφεύς (32) καὶ ταῦτα λέγει·

Εἰς δὲ λόγον θεῖον βλέψας, τοῦτω προσέδρανε, Εὐδύνων κραδίης νοσρὸν κύτος· εὐ δ' ἐπίδαινε Ἀτραπιτοῦ, μούνον (33) δ' ἐσόρα κόσμοιο ἀνακτα Ἀθάνατον.

Αὐθὶς τε περὶ τοῦ Θεοῦ, ἀόρατον αὐτὸν λέγων, μόνῃ γνωσθῆναι ἐνὶ τινὶ φησι, τὸ γένος Χαλδαῖω, εἰτε τὸν Ἀβραάμ λέγων τοῦτον, εἰτε καὶ τὸν υἱὸν τοῦ αὐτοῦ, διὰ τούτων·

Εἰ μὴ μουνονετής τις ἀπορρώξ φύλου ἀνωθεν Χαλδαίων· Ἰδρις γὰρ ἦν ἀστροιο πορείης, Καὶ σφαίρης κίρημ' (34) ἀμφὶ χθόνα ὡς περιτέλλει, Κυκλοτερής (35), ἐν Ἰσφ' τε κατὰ σφέτερον κνώ-
δαλα.

Πνεύματι (36) δ' ἡνιοχεῖ περὶ τ' ἡέρα καὶ περὶ [χεῦμα.

Εἰτα, οἷον παραφράζω (37) τὸ, Ὁ οὐρανός μοι ὀρόνος, ἡ δὲ γῆ (38) ὑποπόδιον τῶν ποδῶν μου, ἐπιφέρει·

Αὐτὸς (39) δ' αὖ μέγαν αὐθὶς (40) ἐπ' οὐρανὸν [ἐσθήρικται Χρυσέφω ἐντὶ ὀρόνω, γαλῆ θ' ὑπὸ ποσσὶ βέδνηκεν.

Χεῖρα δὲ δεξιτερὴν περὶ τέρμασιν Ὀκεανοῖο Ἐκτέτακτο· ὀρέων δὲ τρέμει βάσις ἐνδοθὶ θυ-
μοῦ (41),

Οὐδὲ φέρειν δύναται κρατερὸν μένος. Ἔστι δὲ [πάντη

Αὐτὸς ἐπουράνιος, καὶ ἐπὶ χθονὶ πάντα τελευτᾷ, Ἀρχὴν (42) αὐτὸς ἔχων καὶ μέσσον ἡδὲ τελευ-
τήν.

zuntius vertit :

Ipse est principium, medium quoque, et exitus idem. Sic apud Platonem IV De legib. : Ὁ μὲν δὲ Θεός, ὥσπερ καὶ ὁ παλαιὸς λόγος, καὶ τελευτήν καὶ μέσον τῶν ὄντων ἔχων εὐδοῖαν περᾶναι κατὰ φύσιν περιπορευόμενος. Plutarchus, De exilio, Εἰς βασιλεύς καὶ ἀρχὼν Θεός ἀρχὴν τε καὶ μέσον καὶ τελευτήν ἔχων τοῦ παντός. Archytas apud Iamblichum, De secta Pythag. : Ὁ Θεός ἀρχὰ τε καὶ τέλος, καὶ μέσον ἐστὶ τῶν κατὰ δίκαν καὶ ὁρθὸν λόγον περαιρωμένων. Vide lib. II Strom. 441. COLLECT.

(38) Ἡ δὲ γῆ. Isa. καὶ ἡ γῆ.

(39) Αὐτός. Hæc paulo aliter recitat Justinus M., lib. *De monarchia* p. 158, ubi conf. quæ a nobis olim adnotata sunt.

D (40) Αὐθὶς. Ms. Paris. αὐτίς, et in vers. seq. γαλῆ τε ὑπὸ, mendose. Apud cod. Joan. οὐν τις πρὸ αὐθὶς, et deinde γαλῆ δ' ὑπὸ. Quod etiam habet Euseb. impress.

(41) Θυμοῦ. Θυμῷ Theodoret. hæc citans. Deinde οὔτε pro οὐδὲ ms. Joan. In versu vero seq. χθόνα pro χθονὶ ibid.

(42) Ἀρχὴν. Euseb. Ἀρχὴν αὐτὸς ἔχων ἅμα καὶ μέσον..., cum quo versu consonat ille apud Plutarch. p. 647 : Ζεὺς ἀρχή, Ζεὺς μέσσα, Διὸς δ' ἐκ πάντα τέτυκται, seu πέλοται. H. Rursus Euseb. ἀλλ' οὐ μὲν θεμιτόν. SYLBURG. — Apud ms. Joan. hæc sic exstant :

Ἀρχὴν αὐτὸς ἔχων καὶ μέσον ἡδὲ τελευτών

Ἀλλ' οὐ θεμ...

Sed apud ms. Paris. sic :

Ἀρχὴν αὐτὸς ἔχων καὶ μέσον ἡ δὲ τελευτών.

Ἀλλως οὐ θεμ...

Ἄλλως οὐ θεμιτὸν σε λέγειν (45)· τρομέω δέ [τε (44) γυῖα]
Ἐν νόῳ ἐξ ὑπάτου κραλεῖ·

καὶ τὰ ἐπὶ τούτοις. Διὰ γὰρ τούτων δεδήλωκε πάντα
ἐκεῖνα τὰ προφητικά· Ἐὰν ἀνοίξῃς (45) τὸν οὐ-
ρανὸν, τρόμος λήψεται ἀπὸ σοῦ ὄρη, καὶ ταχί-
σεται (46), ὡς ἀπὸ προσώπου πυρὸς τήσεται
κηρός. Καὶ διὰ Ἡσαίου (47)· Τίς ἐμέτρησε τὸν
οὐρανὸν σπιθαμῇ, καὶ πᾶσαν τὴν γῆν δραχμῇ;
τάλιν ὅταν εἴπῃ·

Ἀθέρος ἡδ' αἰδοῦ, πόρτου γαίης τε τύραννος (48),
βρονταῖς δὲ σείεις βριαρὸν δόμον Οὐλύμποιον·
λαίμονες δὲ φρίσσουσιν, θεῶν δὲ δέδοικεν ὄμιλος,
ὃ μοῖραι πισθονται, ἀμειλικτοὶ παρ' εὐδυσσίου·
Ἀφθίτε μητροπάτωρ (49), οὗ θυμῷ πάντα δο-
[ρεῖται·

Ὅς κρεῖτε ἀνέμους, νεφέλῃσι δὲ πάντα καλύ- B
πρηστῆρσι σχίσων πλατὺν αἰθέρα· σὴ μὲν ἐν
[δοτοῖς]

Τάξις, ἀναλλάκτοις ἐφημοσύνασι τρέχουσα (50)·
Σὺ δὲ θρόνῳ πυρόντι παρεστῶσιν πολύμοχοι
Ἄγγελοι, οἵσι μέμλες, βροτοῖς ὡς πάντα ταλεῖται·
Σὺ μὲν ἔαρ λάμπει νέον ἀνθεσι πορφυρέουσιν·
Σὺς (51) χειμὼν ψυχαῖσιν ἐπερχόμενος νεφέ-
[λαισιν,

Ἄς ποτε (52) βαρχευτὰς βρομῶν (53) διένειμεν
[ὀπώρας·

Ἐτα ἐπιφέρει (54), ῥητῶς παντοκράτορα ὀνομάζων
τὸν θεόν·

Ἀφθίτον, ἀθάνατον, ῥητὸν μόνον ἀθανάτωσιν·

Ἐλθέ, μέγιστε θεῶν πάντων, κρατερῇ σὺν ἀνάγκῃ,
Φρικτὸς, ἀήτητος, μέγας, ἀφθίτος, δὲ στέφει
[αἰθῆρ·

Διὰ μὲν (55) τοῦ μητροπάτωρ οὐ μόνον τὴν ἐκ μῆ-
δων γενέσιν ἐμήνυσσε, δέδωκε δὲ ἀφορμὰς τοῖς τὰς
προβολὰς (56) εἰσάγουσι, τάχα καὶ σύζυγον νοῆσαι
τοῦ θεοῦ· παραφράζει δὲ ἐκεῖνας τὰς προφητικάς

✠ P. 724 ED. POTTER, 608 ED. PARIS. * Isa. LXVI, 1, 2. * Isa. XL, 12.

(45) Ἄλλως οὐ θεμιτὸν σε λέγειν. At pag. 401
Eusebii :

Ἄλλ' οὐ μὲν θεμιτὸν σε λέγειν.
Sed neque dicere te fas est, tremor occupat artus.
Sequitur apud Clementem : Ἐν νόῳ ἐξ ὑπάτου
κραλεῖ, καὶ τὰ ἐπὶ τούτοις. Quod vertit Hervetus :
Cogito dum summum; versus integer in Eusebio :
Ἐν νόῳ, ἐξ ὑπάτου κραλεῖν περὶ πάντ' ἐπὶ τάξει.
Pectusque, ex alto dominaturis ordine cunctis. COLL.
Post Ἐν νόῳ interpungit Eusebius. STURBURG.

(44) Δέ τε. Euseb. δέ γε.
(45) Ἐὰν ἀν. Euseb. ms. et impress. Ὅς δὲ
ἀνοίξῃ τὸν οὐρανὸν, τρόμος λήψεται, καὶ ἀπὸ σοῦ
ὄρη ταχ.

(46) Τρόμος λήψεται ἀπὸ σοῦ ὄρη, καὶ ταχί-
σεται. Sic habentur hæc in editione Romana nova
(nam aliter legitur in Antuerpiensi) nisi quod ταχί-
σονται impressum est. Latina vulg. c. vi Isaia v. 1 :
Utinam dirumpere celos, et descenderes, a facie tua
montes defluerent. COLLECT.

(47) Καὶ διὰ Ἡσ. Euseb. impress. et ms. καὶ τὰ
δὲ Ἡσ.

(48) Τύραννος. Euseb. impress. et ms. τύραννε.
Statim pro βρονταῖς δὲ σείεις Euseb. impress. Ὅς
βρονταῖς σείεις. Sed ms. Joan. Ὅς βρονταῖσι σείεις.

(49) Μητροπάτωρ. Ms. Joan. μητροπάτορος. In
vers. seq. τε pro δὲ Euseb. impress. Sed in ms.
δὲ excidit.

✠ Illa secus memorare nefas, membrisque solutis,
Mecum animo volvens trepido. Nam desuper ipse
Cuncta regit ;

et quæ sequuntur. His enim prophetica illa omnia
declaravit : Tu si aperueris cælum, tremor corripiet ;
et a conspectu tuo montes colliquescent, sicut a facie
ignis liquescit cera *. Itemque hæc Isaia : Quis cælum
mensus est palmo, et universam terram pugillo b ?
rursus cum ita cecinit :

Ætheris, o, Diisique potens, pelagique, solique.
Qui solidum tonitru quatis alti limen Olympi,
Quemque lares horrent, metuit quem turba deorum,
Et cui Parca, licet mansuescere nescia, servit.
Matris summe Parens, cujus furor omnia jactat,

Quique cies ventos, et nubibus omnia condis,

Flammantique procul vastum æra turbine sulcas.

Astra tua certos volvunt sub Numine motus,
Longo indefessi solium stant agmine circum
Aligeri, quorum mortalia credita curæ.
Vere tuo nitidis se floribus arva coronant ;
Et tuæ sævit hiems, gelidis sub nubibus acta,

Et tibi debetur Bromii vindemia fetus.

Tum diserte omnipotentem Deum sequentibus di-
ctis appellat :

Immunem interitu, solis quem dicere fas est
Cælitibus.....

Maxime tu divum, fato comitatus adesto,
Ingens, terribilis, cuncto discrimine major,
C Quem mors nulla domat, quemque ardens æthra co-
[ronat.

Qui sane dum Matris eum Patrem nominat, cum
rerum ortum ex nihilo significat, tum iis forte qui
proseminationes illas invchunt, conjugis etiam Deo
tribuendæ occasionem dedit. Cæterum illas quoque

(50) Τρέχουσα. Ms. Joan. τρεχούσας. In vers.
seq. πυρόντι habent Clementis editiones primæ,
sed πυρόντι exstat in Euseb. impress. et ms. quod
usitatus esse recte observavit Sylburgius.

(51) Σός. Joan. σέ.

(52) Ἄς ποτε. Vigerus ait : « Libentissime sub-
scribo Frontoni nostro, τῷ μαχαρίτῃ, qui Σάς ποτε
legendum optime conjicit : ut ante habes σὸν ἔαρ,
σὸς χειμὼν. Simul etiam βαρχευτὴς pro βαρχευ-
τὰς legi possit »

(53) Βρομῶν. Βρομῶν, at Eusebius pag. 402 :
Ἄς ποτε βαρχευτὰς βρομῶς διένειμεν ὀπώρας.
Quas ebrius olim Bacchus distribuit autumnī tempore.
Sic interpretes Gnomiorum. Jos. Scaliger emendat
Barchevutis, item ὀπώρας, Quid si legas, Σάς ποτε
et ὀπώρας· dixit enim ante, Σὸν μὲν ἔαρ, Σὸς
χειμὼν.
Queque dat autumnus, tua sunt ea munera, Bacche.
Hunc versum illis potes subjicere, hibernum a te
quoque tempus. COLLECT.

(54) Ἐτα ἐπιφέρει. Ms. Joan. ἐπιφέρει δὲ μετὰ
ταῦτα.

(55) Διὰ μὲν. Euseb. διὰ μὲν οὖν, et mox ἐνδέδωκε
pro δέδωκε.

(56) Προβολὰς. Intelligit emissiones Æonum a
Valentinianis confictas ; de quibus conf. principium
Strom. III.

✕ prophetarum voces illustrat, illasque Isaiæ : *Ecce ego firmans tonitru, et creans spiritum, cuius manus exercitum cæli fundaverunt* ^a; et Moysis, per quem ita Deus : *Videte, videte quoniam ego sum, et non est Deus alius præter me. Ego interficiam, et vivere faciam : percutiam, et ego sanabo, et non est qui auferat de manibus meis* ^b.

A lætis solet hic duras submittere rebus,

Ac tristes belli furias, lacrymosaque fata,

ut canebat Orpheus. Quam in rem Parius etiam Archilochus ita scribit :

*O Jupiter, tuum quidem est imperium cæli ;
Tu autem opera in cælis vides
Improba et justa.*

At rursus Thracium Orpheum audiamus :

*Oceani extremos complectitur undique fines
Dextera, subjectasque premit planta ardua terras.*

Quæ quidem ex illis manifeste hausit : *Dominus servabit civitates quæ habitantur, et orbem universum comprehendit manu, quasi nidum* ^c. Dominus

✕ P. 725 ED. POTTER, 609 ED. PARIS. ^a Amos iv, 13. ^b Deut. xxxii, 39. ^c Isa. x, 14.

(57) *Τὴν τε διὰ Ἡσαίου.* Apud Eusebium cap. 7, lib. xiii, non legitur ut hic τὴν τε διὰ Ἡσαίου, sed τὴν τε διὰ Ὀσηέ, et ita ex Osee citavit hunc locum in *Exhortat. ad Gentes* pag. 78, l. xxx, qui tamen reperitur Amos iv, 13. Latina vulg. : *Quia ecce formans montes, et creans ventum.* Archilochi autem sententiam refert aliter Eusebius, sù δὲ ἔργα ἐπ' ἀνθρώπους ρεῖς λεωργὰ τε καὶ ἀθέμιστα, quæ ita vertit H. Stephanus cum fragmentis Lyricor. : *Tu autem opera super homines edis vafra et nefanda.* Apud Clementem est, τὸ δὲ ἔργα ἐπ' οὐρανούς ὄρας λ. x. ἀθέμιστα. Denique in disticho Orphei quod sequitur rectius habet Justinus, γαίης ἐπὶ ποσσὶ βέβηκεν, quam alibi γαίῃ δ' ὑπὸ ποσσὶ β. quod interpretantur, *terra sub pedibus jacet.* Cyrilli interpretæ illud videtur legisse cum vertatur, *super terram pedibus vadit*, nisi malis quod hic legitur, γαίῃ δ' ἐπὶ π. β. COLLECT.—Illud τὴν τε διὰ Ὀσηέ defendit etiam Eusebii ms. Joan. Porro horum verborum pars prior exstat Amos iv, 13 : Διότι ἐγὼ στερεῶν βροντὴν, καὶ κτιζῶν πνεῦμα. Reliqua ubi sint, non dum liquet. Similia sunt illa psalm. viii, 3 : Ὅτι βλομαι τοὺς οὐρανούς ἔργα τῶν δακτύλων σου, σελήνην καὶ ἀστέρας, οὓς σὺ ἐδεμελίωσας. Atque ea vocari consueverunt ἢ στρατιὰ τοῦ οὐρανοῦ.

(58) *Ἐγὼ.* Ms. Joan. ἰδοὺ ἐγὼ.

(59) *Στρατιὰν τοῦ οὐρανοῦ ἐδεμελίωσαν.* Ms. Joan. στρατιὰν τῶν ἀγγέλων ἐποίησαν, exercitum angelorum fecerunt.

(60) *Ἰδετε... ἕτερος.* Ms. Joan. Ἰδετε, ἴδετε ὅτι ἐγὼ εἰμι θεός, καὶ οὐκ ἔστιν ἄλλος. Illud ἕτερος in Deuter. xxxii, 39, desideratur, ubi mox ἀποκτείνω pro ἀποκτενῶ.

(61) *Αὐτός.* Hos Orphei versus recitavit etiam Justinus M., in *Cohor. ad Græcos* pag. 77, et lib. *De monarchia* p. 157, edit. Oxon. Item Eusebius ex Aristobulo Peripatetico in *Præparat. evangel.* lib. xiii, c. 12. Cæterum οὗτος pro αὐτός utroque loco habet Justin. et mox δίδωσι pro φωνεύει.

(62) *Καὶ ἀλγεα δακρυδέντα.* Hæc perioche propter voces ὁμοιοτελεύτους κρυδέντα et δακρυδέντα ex Eusebio ms. et impress. excidiisse videtur. Porro in altero loco Eusebius hos versus hoc modo profert pag. 665 :

Αὐτός δ' ἐξ ἀγαθῶν θνητοῖς κακῶν οὐκ ἐπιτέλλει Ἀνθρώπους· αὐτῷ δὲ χάρις καὶ μῦθος ὁπηδεῖ, καὶ πόλεμος, καὶ λειμὸς, ἰδὲ ἀλγεα δακρυδέντα.

γράφας, τὴν τε διὰ Ἡσαίου (57), Ἐγὼ (58) στερεῶν βροντὴν καὶ κτιζῶν πνεῦμα· οὐ αἱ χεῖρες τὴν στρατιὰν τοῦ οὐρανοῦ ἐδεμελίωσαν (59)· καὶ τὴν διὰ Μωϋσέως, Ἰδετε, ἴδετε ὅτι ἐγὼ εἰμι, καὶ οὐκ ἔστι θεός ἕτερος (60) πλὴν ἐμοῦ. Ἐγὼ ἀποκτενῶ, καὶ ζῆν πατήσω· κατὰξω, κατὰξω ἰάσομαι· καὶ οὐκ ἔστιν ὃς ἐξελεῖται ἐκ τῶν χειρῶν μου.

Αὐτός (61) δ' ἐξ ἀγαθῶν κακῶν θνητοῖσι φυτεύει,

καὶ πόλεμον κρυδέντα, καὶ ἀλγεα δακρυδέντα (62),

κατὰ τὸν Ὀρφέα. Τοιαῦτα καὶ ὁ Πάριος (63) Ἀρχιλόχος λέγει :

*Ὁ Ζεῦ (64), σὸν μὲν οὐρανοῦ κράτος·
Σὺ δ' ἔργα ἐπ' οὐρανούς (65) ὄρας (66)
Λεωργὰ καὶ ἀθέμις.*

B Πάλιν ἡμῖν ἑσώτω ὁ Θράκιος Ὀρφεύς :

*Χεῖρα δὲ δεξιτερὴν (67) ἐπὶ τέρματος Ὀκεανοῖο
Πάντοθεν ἐκτέτακεν, γαίῃ δ' ὑπὸ ποσσὶ βέβηκεν (68).*

Ταῦτα ἐμφανῶς ἐκείθεν εἰληπταί· Ὁ Κύριος σώσει πόλεις (69) κατοικουμένας· καὶ τὴν οἰκουμένην ὅλην καταλήψεται τῇ χειρὶ ὡς νουστῖαν. Ὁ Κύριος

Conf. quæ in Justini lib. *De monarchia* adnotavimus.

(63) *Πάριος.* Euseb. Πάριος.

(64) Ὁ Ζεῦ. Hos versus hoc modo profert Eusebius :

*Ὁ Ζεῦ, σὸν μὲν οὐρανοῦ κράτος, σὺ δ' ἔργα
Ἐπ' ἀνθρώπους ρεῖς, λεωργὰ τε καὶ ἀθέμιστα.
Cæli quidem imperium tuum est : at vero inde
Acerba in homines, atque infanda mittis.*

(65) *Ὀυρανούς.* Ms. Joan. ἀνθρώπους, cum Euseb. impress. et mox λεωργὰ τε καὶ ἀθέμιστα.

(66) Ὀράς. Forte ὄρης, id est ρεῖς, λεωργὰ τε καὶ ἀθέμιστα. SYLBURG.—Paulo post Ὀρθάκιος pro ὁ Θράκιος mendose ms. Joan.

(67) *Χεῖρα δὲ δεξ.* Hi versus paulo superius exstant. Illud autem δὲ in cod. Joan. desideratur.

(68) *Γαίῃ δ' ὑπὸ ποσσὶ βέβηκεν.* Ms. Paris. γαίῃ δ' ἐπὶ ποσσὶ β. Porro hemistichium hoc ad alium Orphei versum pertinebat : quod ex ejus verbis, quæ paulo superius integra recitavit auctor, satis patet.

(69) *Κύριος σώσει πόλεις.* In Antwerp. edit. Isa. x, 13 : Καὶ πείσω πόλεις κατοικουμένας, καὶ τὴν οἰκουμένην καταλήψομαι τῇ χειρὶ ὡς νουστῖαν. *Et persuadebo civitates habitatas, et orbem manu tanquam nidum comprehendam.* Latina vulg. : *Detrahi quasi potens in sublimi residentes, et invenit quasi nidum manus mea fortitudinem populorum.* Corrigendum est in Græcis utrobique ex editione Romana, καὶ πείσω πόλεις κατοικουμένας, itaque legitur apud Procopium a J. Curterio editum, *et commovebo civitates habitatas*, et in exemplari Græco Basilii in Isaiam quod sequi debuit ejus interpres ; corrigendus est etiam Eusebius lib. xiii, ubi hunc Clementis locum citat, pag. 402. Nam et idem lib. iv *Demonstr. evang.* c. 9, legit. πείσω. Qui vertunt ex Hebræo, reddunt hæc : *Et descendere feci tanquam potens habitantes*, hoc est, dejeci, deturbavi. Sed illa verba, ut notat Leo Castrus in Isaiam, S. Basilii Orat. in *Julittam* Satanæ tribuit, Deo vero Clemens cum Tertulliano lib. ii, *adversus Marcionem*, 25 : *Cæterum qui totum orbem comprehendit manu, velut nidum, cuius cælum thronus, et adversus Præzeam*, habes cap. x, v. 12. In Latina vulg. : *Qui fecit terram in fortitudine sua, et præparat orbem in sapientia sua.* COLLECT.—Porro Κύριος absque articulo apud Euseb.

δ ποιήσας (70) τὴν γῆν ἐν ἰσχύϊ τῇ αὐτοῦ (71), **A** qui fecit terram in fortitudine sua, ut inquit Jeronias, et crexit orbem in sapientia sua. His Phocylidem adjungas licet, qui angelos daemonum appellans nomine, bonos ex illis alios, alios vero malos ita distinguit, siquidem nos quoque rebelles nonnullos accepimus :

Ἄλλ' ἄρα δαίμονες (73) εἰσιν ἐκ ἀνδράσιν ἄλλοις ἄλλοι.

Οἱ μὲν, ἐπερχομένου κακὸν ἀνέρος ἐκλύσασθαι.

Καλῶς οὖν καὶ Φιλήμων ὁ κωμικός τὴν εἰδωλολατρίαν ἐκκόπτει διὰ τούτων :

Οὐκ ἔστιν (74) ἡμῖν οὐδεμία τύχη θεός (75) :

Οὐκ ἔστιν ἀλλὰ ταῦτόματον, ὃ γίνεταί.

Ὡς ἔτυχ' (76) ἐκάστω, προσαγορευέσθαι τύχη.

Σοφοκλῆς δὲ ὁ τραγωδοποιός :

Οὐδὲ θεοῖσι, λέγει, αὐθαίρετα πάντα πέλονται
Νόσφι Διός· κείνος γὰρ ἔχει τέλος ἡδὲ καὶ ἀρχήν.

Ὅτε Ὀρφεύς :

Ἐν κράτος, εἰς δαίμων γέρετο μέγας οὐρανόν (77) αἰθῶν.

Ἐν δὲ τὰ πάντα τέτυκται· ἐν ᾧ τὰς πάντα κυκλεῖται,

Πῦρ καὶ ὕδωρ καὶ γαῖα :

καὶ τὰ ἐπὶ τούτοις. Πίνδαρος (78) τε ὁ μελοποιός οὖν ἐκβαλχέεται, ἀντικρυς εἰπὼν :

Τι θεός (79); Ὅ τι τὸ πᾶν :

✱ P. 726 ED. POTTER, 610 ED. PARIS.

(70) *Νεοττιάν*. Ὁ Κύριος ὁ ποιήσας. *Νεοττιάν* ὁ Κύριος ποιήσας ms. Paris., *νεοττιάν* Κύριος ὁ π. Isa. x, *νοσσιάν* Κύριος ὁ π. Euseb. ms. et impress. (71) *Ἐν ἰσχύϊ τῇ αὐτοῦ*. Jerem. x; Euseb. impress. et ms. ἐν τῇ ἰσχύϊ αὐτοῦ. Mox ὁ ἀν. pro καὶ ἀν. Jerem.

(72) *Φωκυλίδης*, τούς. Eus. ms. et impress. *Φωκυλίδης* μὲν τούς.

(73) Ἄλλ' ἄρα δ. Hos versus, qui in illud Phocylidis poema voubetikon, non fuerunt relati, sic interpretatur ad verbum M. Neander :

Verum daemones hominibus alias alii sunt :

Alii quidem, ut malum ab homine ingrediente (hanc vitam) abigant.

Putat etiam Clemens respicere eo versus istos, quod ethnici etiam unicuique nascenti binos tribuerunt genios, quorum alter perniciem nobis molitur, alter juvare studeat. Cujus sententiae Empedoclem poetam fuisse ex Plutarcho constat in libello *De animi tranquillitate* : Οὐ γὰρ (ὡς Μένανδρος φησιν) ἄπαντι δαίμων ἀνδρὶ συμπαρασταεῖ

Εὐθὺς γενομένῳ μυσταγωγός τοῦ βίου

Ἀγαθός,

ἀλλὰ μᾶλλον (ὡς Ἐμπεδοκλῆς) διτταί τινες ἕκαστον ἡμῶν γενόμενον παραλαμβάνουσι καὶ κατάρχονται μοῖραι καὶ δαίμονες. Duos Menandri versus quos citat habes in extrema pagina ista, vide Christianorum hac de re sententiam sub finem lib. vi, Strom. COLLECT.

(74) *Οὐκ ἔστιν*. Theodoretus lib. vi, *De curat. aegri*. Graec. Philemon vero comicus, tametsi homo ad exciendum risum maxime factus, apertissime illos accusat, qui fortunam deam esse dixerunt, sic enim vocalissime exclamat :

Non est deus fortuna, non, inquam, deus :

Sed casus ille, quo fit omne, ut contingit Cuiusque, Fortunae vocatur nomine.

Tale est illud Juvenalis sat. x :

✱ *Daemonibus genus in nostrum non una potestas :*

Namque aliis jus est venientem avertere pestem.

Jure ergo idololatriam Philemon comicus ita rescindit :

Fortuna non est utlla quae fertur dea,
Non est. At homini quidquid, ut casus tulit,
Acciderit ultro cuique, fortunam vocant.

B Et tragicus Sophocles :

Nec superis, inquit, pro votis omnia cedunt,
Excepto Jove, principium finemque tenente.

Et Orpheus :

Vis una est. Numenque unum, caeli ignem moles,

Cuncta suo quae nata sinu convertit in orbem,

Ignem, undas, terram,

et quae sequuntur. Lyricus item Pindarus quodam quasi Bacchico furore correptus, ita diserte loquitur :

Quid Deus? Universum.

* Jer. x, 12.

C

Nullum numen abest si sit prudentia, sed te
Nos facimus, Fortuna, deam, caeloque locamus.
COLLECT.

(75) *Θεός*. Desideratur haec vox in ms. Joan.

(76) *Ἐτυχ'*. Euseb. *ἔτυχεν*. Ubi mox θεός pro θεοῖσι. Ideodem vers. τέλονται pro πέλονται ms. Joan. Ceterum haec Grotius in anapestos hoc modo digessit, *Excerpti*. p. 147 :

... Οὐδὲ θεοῖς

Αὐθαίρετα πάντα πέλονται
Νόσφι Διός· κείνος γὰρ ἔχει
Πάντων τέλος ἡδὲ καὶ ἀρχήν.
Nam nec superis cuncta ex animi
Mente eveniunt, nisi quae magno
Placuerit Jovi; nam principium
Simul est; et finis ab illo.

(77) *Γέρετο μέγας οὐρανόν*. Euseb. γέγονεν μέγας οὐρανός.

(78) *Πίνδαρος*. Hoc quoque inter Pindari fragmenta collectum est :

Τι θεός; Ὅ τι τὸ πᾶν.

Sequebatur in Graeco Clementis, καὶ πάλιν θεός ὁ πάντα τεύχων βροτούς. H. Stephanus corrigit astipulante Euseb. p. 403, βροτοῖς. *Deus qui omnia efficit mortalibus*. Hoc ab Herveto, nescio quo casu, in utraque editione praetermissum est. Deinde citatur ex eodem Pindaro : Τί ἔλπει σοφίας ὄλγον τι ἀνὴρ ὑπὲρ ἀνδρας ἔχειν; Τὰ θεῶν βουλευμάτα ἐπυνῶσαι, εἰς. *Quid speras sapientiae aliquantum te hominem habiturum ultra alium hominem? Deorum decreta investigare menti mortali difficile; nam mortali prodiit ex matre*. Locus prophetae qui subjicitur est Isa. xl, 13. in Latina vulg. : *Quis auditit Spiritum Domini, aut quis consiliarius ejus fuit, et ostendit illi?* Citatur a D. Paulo ad verbum ex LXX, Rom. xi, 34 et I Cor. v, 16 : *Quis enim cognovit sensum Domini, et quis consiliarius ejus fuit?* COLLECT.

(79) *Εἰπὼν*. Τί θ. Ms. Paris. εἰπὼν : θ. corrupte.

Et rursus :

Deus omnes procreans mortales.

Dum autem hæc ait :

*Quid exiguum tibi sapientiam ab homine homo pol-
[liceris?*

Deum consilia rimari mortali naturæ difficile est.

Est enim mortali matre sata :

✕ ex illo Isaia loco sententiam hanc derivavit : *Quis
novit sensum Domini ? aut quis consiliarius ejus
fuit ?* Quibus etiam Hesiodus hunc in modum ac-
cinit :

260 *Haud ullus vivit mortali a semine vates,
Qui Jovis agiferi sensum cognoscere possit.*

Quem pariter secutus in *Elegiis* Solon, jure ita
scribit :

Omni homini prorsus mens est ignota deorum.

Mulierem præterea Moyses, cum ob neglectum Dei
præceptum, summis in doloribus parituram esse
prædixisset, ita consentaneæ poeta quidam non
ignobilis cecinit :

.... seu lux aurea noctem,
*Seu lucem nox atra premat, dolor additus illis
Usque aderit : superique graves immittere curas
Assidue pergunt.*

Homerus ita cum ait :

*Auratasque Patris librabat dextera lances,
Dei æquitatem significat. Quem eundem Menander
comicus bonum esse declarans, ita loquitur :*

*Ut quisque primum natus in lucem venit,
Moderator illi Genius assistit bonus,
Vitamque format. Nam cave malum putes,
Bonæque vitæ noxium.*

Tum subjungit omnem bonum esse Deum, seu Deum
omnem bonum appellat, seu, quod vero propius est,
rebus in omnibus bonum esse Deum affirmet. Rur-
sum tragicus Æschylus, cum Dei nobis potestatem
declarat, Altissimum eum appellare nil veretur his
versibus :

✕ P. 727 ED. POTTER. • Isa. xl, 43.

(80) *Πάντας τεύχων βροτούς.* Euseb. πάντα τεύ-
χων βροτούς. Quin etiam βροτούς habet ms. Joan.
ubi statim ἐπειδὴν δὲ εἴπη, τί ἔλπει pro ἐπὶ δὲ
εἶπεν ὁ τι ἔλπειται. Quæ sequuntur sic profert Euse-
bius impress. :

*τί ἔλπει σοφίαν ὀλίγον τι ἀνὴρ ὑπὲρ ἀνδρός
[ἔχειν ;*
*τὰ θεῶν βουλευµατα ἐρευνᾶσαι βροτέα φύσει
[δύσκολον .*

Θρατῆς δ' ἀπὸ ματρὸς ἐγεν....

Quæ superius in Latino textu exhibentur ; quod
auctoris sententiam clarius exprimere videantur,
quam quæ apud Clementem nostrum jam leguntur.
Quin etiam τὰ θεῶν pro ζαθέων habet ms. Joan.

(81) *Ἐκείθερ ἔσπαξε τὴν διάνοιαν.* His verbis
significat Clemens Pindari sententiam tractam esse
ex sequenti Isaia prophetæ loco. Eodem loquendi
genere infra utitur, pag. 267. SYLBURG.

(82) *Ἡ τίς σύμβουλος αὐτοῦ ἐγένετο.* Euseb.
καὶ τίς αὐτοῦ σύμβουλος absque verbo ἐγένετο,
quod omittit etiam ms. Joan.

(83) *Πάντη.* Euseb. ms. et impress. πάμπαν.

(84) *Εἰς μόχθους καὶ πόρους διὰ τὴν π.* Euseb.
εἰς μόχθους καὶ μόχθους διὰ π. Hebraismo eviden-
tiori. SYLBURG.

(85) *Γινόμενοι.* Euseb. rectius στενόμενοι. Id.

A Καὶ πάλιν .

Θεὸς ὁ πάντας τεύχων βροτούς (80).

Ἐπὶ δὲ εἴπη .

*Ὅ τι ἔλπειται σοφίαν ὀλίγαν τοι ἀνὴρ ὑπὲρ
[ἀνδρός ἔχειν ;*
*Ζαθέων βουλευµατα ἐρευνᾶσαι βροτέα φύσει
[δύσκολον .*

Θρατῆς δ' ἀπὸ ματρὸς ἐγεν .

ἐκείθεν (81) ἔσπαξε τὴν διάνοιαν . *Τίς ἔγνω τοῦν
Κυρίου, ἢ τίς σύμβουλος αὐτοῦ ἐγένετο (82) ;*
*Ἀλλὰ καὶ Ἡσίοδος δι' ὧν γράφει, συνάδει τοῖς προει-
ρημένους .*

*Μάντις δ' οὐδεὶς ἐστὶν ἐπιχθονίων ἀνθρώπων,
Ὅστις ἂν εἰδὲν Ζηνὸς νόον αἰγιόχοιο.*

Εἰκότως ἄρα Σόλων ὁ Ἀθηναῖος ἐν ταῖς *Ἐλεγείαις*,
καὶ αὐτὸς κατακολυθῆσας *Ἡσίοδῳ* .

B *Πάντη (83) δ' ἀθανάτων ἀφανὴς νόος ἀνθρώ-
[ποισι,*

γράφει. Πάλιν τε τοῦ Μωϋσέως, εἰς μόχθους καὶ πό-
ρους διὰ τὴν παράδασιν (84) τέχασθαι τὴν γυναῖκα,
προφητεύσαντος, ποιητὴς τις οὐκ ἄσημος γράφει .

.... οὐδὲ ποτ' ἡμῶν
*Παύσσονται χαμάτων καὶ διόχοι, οὐδὲ τι νύκτωρ
Γινόμενοι (85) . χαλεπὰς δὲ θεοὶ δώσουσι με-
[ρίμνας .*

Ἔτι Ὅμηρος μὲν εἶπὼν,

Αὐτὸς δὲ (86) *χρύσεια Πατὴρ ἐτίταυρε τάλαντα,
δίκαιον τὸν Θεὸν μηνύει . Μένανδρος δὲ ὁ κωμικός,
ἀγαθὸν ἐρμηνεύων τὸν Θεόν, φησὶν .*

*Ἄπαντι (87) δαίμων ἀνδρὶ συμπαρίσταται
Εὐθύς γενομένη, μυσταγωγὸς τοῦ βίου
Ἄγαθός . κακὸν γὰρ δαίμων (88) οὐ νομιστέον
Εἶναι, βίον βλάπτοντα χρηστὸν .*

C Ἔτι ἐπιφέρει, Ἄπαντα (89) δ' ἀγαθὸν εἶναι τὸν
Θεόν . ἦτοι πάντα Θεὸν ἀγαθὸν λέγων, ἢ ὅπερ καὶ
(90) μᾶλλον, ἐν πᾶσι τὸν Θεὸν ἀγαθόν (91). Πάλιν
αὖ Αἰσχύλος μὲν ὁ τραγωδοποιὸς, τὴν δύναμιν τοῦ
Θεοῦ παρατιθέμενος, οὐκ ὀκνεῖ καὶ Ὑψίστον αὐτὸν
προσαγορεύειν (92) διὰ τούτων .

(86) Αὐτὸς δὲ. Καὶ τότε δὴ. Homer. II. Θ. v. 69.

(87) Ἄπαντι. Hos Menandri versus adducit Plu-
tarchus in lib. *De animi tranquillitate*, ubi pro συμπα-
ρίσταται habet συμπαρασταται. Porro eos hac modo
scribit Grotius in *Excerpti.*, p. 753 :

*Ἄπαντι δαίμων ἀνδρὶ συμπαρίσταται
Εὐθύς γενομένη μυσταγωγὸς τοῦ βίου
Ἄγαθός . κακὸν γὰρ δαίμων οὐ νομιστέον
Εἶναι βίον βλάπτοντα χρηστὸν . πάντα γὰρ
Δεῖ ἀγαθὸν εἶναι τὸν Θεόν .*

*Hominem unumquemque, simul in lucem est editus,
Sectatur genius vitæ qui auspiciū facit,
Bonus nimirum : credi enim malum nefas,
Bonæ insequentem vitæ. Nam qui sit Deus,
Bonus idem sit necesse est.*

(88) *Δαίμων*. Ms. Joan. δαίμονα ultra metrum.

(89) Ἄπαντα. Græca Menandri verba sunt,
Ἄπαντα δ' ἀγαθὸν εἶναι τὸν Θεόν. Quod duobus mo-
dis intelligi potest, uno, Deum omnem bonum esse ;
altero, esse bonum καθ' ἅπαντα in omnibus ; in
Latino id non apparet. COLLECT.

(90) *Καὶ*. Omittit hanc particulam Euseb.

(91) Ἀγαθόν. Euseb. ms. et impress. ἀγαθὸν
εἶναι. Statim πάλιν Αἰσχ. absque αὖ, ms. Joan. Deinde
τραγωδίας pro τραγωδοποιός Euseb.

(92) *Προσαγορεύειν*. Ms. Joan. γράφειν.

Χάρις (93) θνητῶν τὸν Θεόν, καὶ μὴ δόκει (94) Ἀ
Ὅμοιον αὐτῷ σάρκινον καθιστάναι.
Οὐκ οἶσθα δ' (95) αὐτόν· ποτὲ μὲν ὡς πῦρ (96)

[φαίνεται,
Ἀπλάτος ὁρμή, ποτὲ δ' ὕδωρ, ποτὲ δὲ γνῶφος·
καὶ θηροῖν αὐτὸς γίνεταί παρεμφερής,
Ἀνέμω, νεφέλῃ τε, κάστρα πῆ, βροντῇ, βροχῇ.
Ὑπηρετεῖ δ' αὐτῷ θάλασσα καὶ πέτραι,
καὶ πᾶσα πηγὴ, καὶ ὕδατος (97) συστήματα.
Τρέμει δ' ὄρη καὶ ταῖα καὶ πελώριος
Βυθὸς θαλάσσης, καὶ ὀρέων (98) ὕψος μέγα,
Ἐπὶ ἐπιβλέψῃ γοργὸν ὄμμα Δεσπότης
Πάντα· δύναται γὰρ δόξα ὕψιστος Θεοῦ.

Ἀρ' οὐ δοκεῖ σοι ἐκεῖνο παραφράζειν τὸ, Ἀπὸ προσ-
ώπου (99) Κυρίου τρέμει ἡ γῆ; Ἐπὶ τούτοις ὁ
μαντικώτατος Ἀπόλλων, μαρτυρῶν τῇ δόξῃ τοῦ
Θεοῦ, λέγειν ἀναγκάζεται περὶ τῆς Ἀθηνᾶς, ἡνίκα
ἐπὶ τὴν Ἑλλάδα ἐστράτευσεν Μῆδοι (1), ὡς ἰδεῖτό τε
καὶ ἔκτευε τὸν Αἶα περὶ τῆς Ἀττικῆς. Ἔχει δὲ ὧδε
ὁ χρησμὸς (2)·

Οὐ δύναται (3) Παλλὰς Αἶ· Ὀλύμπιον ἐξελ-
[σασθαι,
Λισσομένη πολλοῖσι λόγοις καὶ μῆτιδι πυκνῇ·
Πολλοὺς δ' ἀθανάτων ρητοὺς μαλερῷ πυρὶ (4)

[δώσει,
Οἱ που νῦν ἰδρῶτι βεβύμενοι (5) ἐστέκασιν,
Δεῖματι καλλόμενοι....

καὶ τὰ ἐπὶ τούτοις. Θεαρίδας (6) δὲ ἐν τῷ Περὶ
φύσεως γράφει· Μία δ' ἄρα τῶν ὄντων ἀρχὴ μὲν
ὄντως (7) ἀληθινὰ, μία· κελρη (8) γὰρ ἐν ἀρχῇ
τε ἐστὶν ἔν καὶ μόνον·

Οὐδὲ τις ἐστ' ἕτερος χωρὶς μεγάλου βασιλέως,

✕ P. 728 ED. POTTER, 611 ED. PARIS.

(93) Χάρις. Aeschylus versus hi leguntur et in li-
bello *De monarch.* apud Justinum 165. In secundo
omisit interpretes σάρκινον.

Nec tibi parem esse existimato carneum.
In quarto legitur Græce, "Ἀπλάτος ὁρμή. J. Langus
corrigit, ἀπλάτος, forte ἀπλητος.

Vis increata, nunc tenebræ, nunc aqua.
Undecimum ita legendum est apud Clementem et
Eusebium, ut habet Justinus :

"Ὅταν ἐπιβλέψῃ γοργὸν ὄμμα Δεσπότης.

Langus,

Domini intuentur cum severa lumina.

Perionius,

Quando Domini torve ipsa vultus aspicit.

Postremum ita Eusebius,

Πάντα, δύναται γὰρ δόξα ὕψιστος Θεοῦ.

Justinus,

Πάντα δύναται γὰρ, δόξα δ' ὕψιστος Θεοῦ.

Namque omnia potest, gloria at summi Dei.

Vel sublata interpunctione et conjunctione,

Namque omnia potest gloria excelsi Dei.

COLLECT. — Conf. quæ a nobis in Justinum adno-
tata sunt, pag. 152, edit. Oxon.

(94) Δόκει. Ms. Joan. δόκεισαν. Ibidem. in vers.
seq. τὸ ὅμοιον σάρκινον καθιστ.

(95) Δ'. Euseb. γ', et mox ἀπλάτος ὁρμή, et rur-
sum ποτὲ γνῶφος, absque conjunctione. Sylb.

(96) Πῦρ. Ms. Joan. πατήρ. Mox Vigerus ad
ἀπλάτος hæc dicit : « Quid si ἀπλητος? Quid si
ἀπείλατος? quasi ἀπρόσιτος. »

(97) Πηγὴ, καὶ ὕδατος. Ms. Joan. πηγὴ καὶ ὕδα-
τος. Ms. Ottob. πηγὰ καὶ ὕδατος.

(98) Καὶ ὀρέων. Justin. concinnius per crasin
πῶρέων. SYLB. — Statim ὕψος ἐπὶ μέγα ms. Joan. Vi-
gerus ad vers. seq. hæc adnotat : « Tum sequens
ex Justinio in libello *De monarch.* hoc modo resti-
tuendus,

« Ὅταν ἐπιβλέψῃ γοργὸν ὄμμα Δεσπότης.

Secerne cunctis Numen a mortalibus,
Huic simile corpus ne putes ullum cave.
✕ Ignota res est, nunc velut flamma emicat

Aditumque prohibet : unda mox, caligo mox,
Mox et tremenda similis apparere feræ,
Vento, atque nubi, fulguri, tonitruo;
Imbrigue similis. Pontus huic, fontes, petrae,
Atque orbe toto quidquid undarum coit,
Obsequitur. Illum montium horrescunt juga,
Tremisque tellus, et sinus vasti maris,
Dum Dominus acri cuncta visu despicit,
Immensa quippe est illa majestas Dei.

Nunquid illud tibi videtur illustrare, A facie Do-
mini tremat terra? Quin et ipsemet Apollo, di-
vinandi tam peritus, suapte testimonio Dei gloriæ
serviens, fateri cogitur Minervam, quo tempore
impetum in Græciam Medi faciebant, vota Jovi fe-
cisse pro Attica. Ejusmodi autem responsum illud
est :

Jam magnum placare Jovem, Jove nata Minerva,

Haud precibus votisque potest :
Pluribus at superum templis incendia mittit,

• Qui nunc fortassis magno terrore subacti,
Expresso sudore fluunt ;

et quæ sequuntur. Thearidas autem in suo *De na-
tura* opere, hoc modo scribit : Universitatis hujus
principium, principium utique verum unum est. Illud
enim ex æternitate unum est atque solum :

Haud alius quisquam est supremi a Numine regis,

• Psal. LXVIII, 8.

• et seq. vers. ex eod. Justino sic corrige,
« Πάντα δύναται γὰρ, δόξα δ' ὕψιστος Θεοῦ.
• Mallem tamen,
« Πάντα δύναται γὰρ δόξα ὕψιστος Θεοῦ. »

(99) Ἀπὸ προσώπου. Respicere videtur psalm.
LXVIII, 8 : Γῇ ἐσείσθῃ, καὶ γὰρ οἱ οὐρανοὶ ἔστασαν
ἀπὸ προσώπου τοῦ Θεοῦ, vel aliquem locum consi-
millem.

(1) Μῆδοι. Euseb. ms. et impress. οἱ Μῆδοι
cum articulo.

(2) Χρησμός. Responsum hoc edidit Aristonice
Pythia, quo tempore Xerxes Græciam invasit. Id
integrum recitat Herodotus lib. VII, c. 140, 141, et
Eusebius, *Præpar. evang.* lib. V, cap. 24. Ejusdem
partem adducit etiam Theodoretus *Θεολογ.* K',
pag. 629.

(3) Οὐ δύναται. Duo priores versus secundo re-
sponso editi sunt, posteriores tres primo; nam
diversis eos temporibus protulisse Apollinem, ex
auctoribus jam memoratis liquet.

(4) Μαλερῷ πυρὶ. Ms. Joan. πυρὶ μαλερῷ in-
verso ordine. Deinde πῶν pro ποι Euseb. ms. et
impress.

(5) Βεβύμενοι. Euseb. ms. et impress. βεβύμε-
νοι. Idem vero lib. V βεβύμενοι habet; quam le-
ctionem tuetur Herodotus.

(6) Θεαρίδας. Seu potius Θεωρίδας. Nam Theo-
ridas dictus est ille vir. Fuit autem Metapontinus,
et Pythagoram audivit. Jamblichus, sub finem Vitæ
Pythagoræ, istius philosophi discipulos enumerans,
ait : Μεταποντίω δὲ Θεωρίδην καὶ Εὐρύτων· Ἀπὸ
Μεταποντίου, Theoridem et Eurytum.

(7) Μία δ' ἄρα... μὲν ὄντι. Scribendum ex Euse-
bio : « Ἀρχὰ τῶν ὄντων, ἀρχὴ μὲν ὄντως ἀλη-
θινὰ, μία. Universitatis hujus principium, principium
verum atque unum est. Quam lectionem exhibet etiam
ms. Joan.

(8) Κελρη. Euseb. Dorice κσινα, quod melius.

inquit Orpheus. Quem secutus Diphilus sententiosissime ait comicus : *Omnium parentem,*

✱ *pia tu mente perpetuo colas,
Et cujus una tot bona existunt manu.*

Jure ergo Plato præstantissima quæque ingenia ad capessendum illud disciplinæ genus assuefacit, quod jam ante maximum esse diximus, hoc est ad percipiendam boni cognitionem, eoque tandem ascendendo perveniendum. Quod quidem non jam, opinor, testiam convertere fuerit, sed animum ita circumducere, ut ex nocturno quodam die, vere ad illud quod est, hac sua conversione redeat, quam sane veram philosophiam esse dicemus. Cujus illi qui compotes fuerint, aureo genere satos esse pronuntiat, dum ait : *Fratres quidem universi estis.* Qui autem ex aureo illo genere sunt, iidem accuratissime de rebus omnibus judicare possunt. Parentis igitur ac rerum omnium Effectoris sensum ex omnibus alienum omnia, nativa quadam vi, ac citra ullius di-

✱ P. 729 ED. POTTER, 612 ED. PARIS.

(9) Ὀρφεύς. Ms. Joan. Ὀρφεύς δέ.

(10) Διφιλος. In libro *Sententiarum comicarum* quas J. Hertelius collegit, sic leguntur hæc Diphili ex Eusebio,

.... *Πάντων πατέρα γενικώτατον
Τὸν ὄντα, τοῦτον διὰ τέλους τίμα μόνον.*

Non ut apud Clementem *γενικώτατα*, quod Herveto est *sententiosissime*. Scribe ergo, Diphilus dicit,

*Omnium pater ex æquo
Qui est, eum tu perpetuo solum honora.*

COLLECT. — Justinus M., in lib. *De monarchia* p. 172, hæc tribuit Μενάνδρῳ ἐν *Διφίλῳ*, Menandro in *Di-philo*.

(11) *Γενικώτατα τὸν ὄντα*. Malim cum Euseb. *γενικώτατον ὄντα*. Quod Grotio etiam placuit, qui hos versus sic restituit in *Excerptis*, p. 717 :

*Τὸν ὄντα πάντων κύριον γενικώτατον
Καὶ πατέρα, τοῦτον διατέλει τιμῶν μόνον.
Ἀγαθὸν τοιούτων εὐρετὴν καὶ κτίστορα.
Rerum universarum imperatorem et patrem
Solum perpetuo colere suppliciter decet,
Artificem tantæ et largitorem copiar.*

Conf. quæ ad Justinum adnotata sunt.

(12) *Καὶ Πλάτων*. Ms. Joan., ὁ Πλάτων. Platonis autem verba haud procul occurrunt a principio lib. vii *De repub.*, pag. 695 : *Ἡμέτερον δὲ ἔργον (ἦν δ' ἐγὼ) τῶν οἰκιστῶν τὰς τε βελτίστας φύσεις ἀναγκάσαι ἀρξικέσθαι πρὸς τὸ μάθημα, δ' ἐν τῷ ἐμπροσθεν ἔφαμεν εἶναι μέγιστον, ἰδεῖν τε τὸ ἀγαθόν, καὶ ἀναδῆναι ἐκείνην τὴν ἀνάβασιν· καὶ ἐπειδὴν ἀναβάντες ἱκανῶς ἴδωσι, μὴ ἐπιτρέπειν αὐτοῖς δ' νῦν ἐπιτρέπεται, etc.* Nostrium igitur, qui condidimus civitatem, erit officium, optimas hominum naturas impellere ad eam quam supra diximus maximam disciplinam, bonumque cognoscendum, adeo ut et sursum ascendant, et postquam ascenderint et satis inspererint, ne ipsis, quod nunc conceditur, permittamus, etc.

(13) *Τα*. Abest ab Eusebio.

(14) *Τοῦτο δέ*. Hæc Plato una circiter pagina post verba jam superius allata scribit : *Τίνας οὖν*

Ἄ Ὀρφεύς (9) λέγει. Ὁ παιδόμενος ὁ κομικὸς Διφιλος (10), *γενικώτατα, τὸν ὄντα* (11) *πάντων, φησὶ*

*Πατέρα· τοῦτον διὰ τέλους τίμα μόνον,
Ἀγαθὸν τοσούτων εὐρετὴν καὶ κτίστορα.*

Εἰκότως τοίνυν καὶ Πλάτων (12) ἐθίξει τὰς βελτίστας φύσεις ἀρξικεῖσθαι πρὸς τὸ μάθημα, δ' ἐν τῷ πρόσθεν ἔφαμεν εἶναι μέγιστον, ἰδεῖν τε (13) τὰγαθόν, καὶ ἀναδῆναι ἐκείνην τὴν ἀνάβασιν. Τοῦτο δέ (14), ὡς εἰκεν, οὐκ ὁστράκου ἂν εἴη περιστροφή, ἀλλὰ ψυχῆς περιαγωγή, ἐκ νυκτερινῆς τινοῦς ἡμέρας εἰς ἀληθινήν τοῦ ὄντως (15) οὖσαν ἐπάνοδον, ἣν δὴ φιλοσοφίαν ἀληθὴν φήσομαι (16) εἶναι. Καὶ τοὺς ταύτης μετασχόντας, τοῦ χρυσοῦ (17) γένους κρίνειν (18)· Ἐστὲ μὲν δὴ πάντες ἀδελφοί, λέγων· οἱ δὲ τοῦ χρυσοῦ γένους κρίνειν (19) ἀκριβέστατα καὶ πάντα (20). Τοῦ Πατρὸς ἔρα καὶ Πιότητος τῶν συμπάντων ἐμφύτης καὶ ἀδιδάκτως ἀνταλαμβάνεται πάντα πρὸς πάντων, τὰ μὲν ἄψυχα (21) συμπαθοῦντα τῷ ζῳῳ, τῶν δὲ

ἄλλους ἀναγκάσεις εἶναι ἐπὶ φυλακῇ τῆς πόλεως ἢ οἴκῳ τούτων τε φρονιμώτατοι, δι' ὧν ἄριστα πόλεις οἰκεῖται, ἔχουσι τε τιμὰς ἄλλας καὶ βίον ἀμείνω τοῦ πολιτικοῦ; Οὐδένας ἄλλους, ἔφη. Βούλει οὖν τοῦτ' ἤδη σκοπῶμεν, τίνα τρόπον οἱ τοιοῦτοι ἐγγενήσονται, καὶ πῶς τις ἀνάξει αὐτοὺς εἰς φῶς, ὥσπερ, ἐξ ἄδου λέγονται δὴ τινες εἰς θεοὺς ἀνελθεῖν; Πῶς γὰρ οὐ βούλομαι; ἔφη. Τοῦτο δὴ, ὡς εἰκεν, οὐκ ὁστράκου ἂν εἴη περιστροφή, ἀλλὰ ψυχῆς περιαγωγή, ἐκ νυκτερινῆς τινοῦς ἡμέρας εἰς ἀληθινήν τοῦ ὄντος ἰούσης ἐπάνοδον, ἣν δὴ φιλοσοφίαν ἀληθὴν φήσομεν εἶναι. Quosnam igitur alios ad custodiam civitatis induces, præter eos, qui optime hæc intelligunt, per quæ rite civitas colitur, habentque et honores alios et vitam civilis præstantiorem? Nullos equidem alios. Vis ergo nunc inquiramus, quo pacto tales in civitate viri evadant? et qua ratione eos aliquis in lumen educat? quemadmodum ab inferis ad deos ascendisse aliquis memorantur. Quidni velim? Hæc ut videtur non erit testæ revolutio, sed animæ circumductio a nocturno quodam die ad ejus, quod vere est contemplationem. Quem quidem ascensum veram philosophiam esse dicemus.

(15) Ὀντως. In Flor. duplicis scripturæ vestigia sunt, ὄντως, ὄντος, quod alibi passim obvium est, etiam apud Platonem. SYLBURG. — Vera lectio videtur esse ὄντος, quam exhibent Plato, Euseb. et Clementis ms. Ottob.

(16) *Φήσομαι*. Scribendum φήσομεν, plur. num. D quod exhibent Plato, Euseb. et Clementis mss. codd. Paris. et Ottob.

(17) *Τοῦ χρυσοῦ*. Hæc exstant sub finem lib. vii *De repub.*, pag. 628, et superius in hoc *Strom.* allata sunt p. 595, 596, ed. Paris.

(18) *Κρίνειν*. Malim cum Eusebio *κρίνει, judicat*. Nam refertur ad Platonem.

(19) *Κρίνειν*. Omittit hanc vocem Euseb. impress. et ms. Vult vero auctor, eos qui sunt aurei generis eἰς τὸ κρίνειν, ad judicandum, esse aptissimos; unde Plato loco jam dicto magistratus ex iis eligi præcipit.

(20) *Πάντη*. Post hanc vocem sequitur apud Euseb. εἰς, cum asterisco: unde conjecerit aliquis supplendum, εἰσὶν ἱκανοί, vel simile quid. SYLB. — Illud εἰς adjicit etiam ms. Joan. Mox, *συμπάντων* pro *συμπάντων* Euseb.

(21) *Τὰ μὲν ἄψυχα λογισμῷ*. Hæc sic profert Euseb. : *Τὰ μὲν ἄψυχα συμπαθοῦντα, τῶν δὲ ζῳων τῶν*

ἐμφύων τὰ μὲν ἤδη ἀθάνατα καθ' ἡμέραν ἐργαζόμενα, τῶν δὲ ἐτι (22) θνητῶν τὰ μὲν, ἐν φόβῳ καὶ διὰ τῆς μητρὸς αὐτῶν ἐτι κατὰ γαστρὸς ὀχούμενα (23), τὰ δὲ, αὐτεξουσίῳ λογισμῷ. Καὶ τῶν ἀνθρώπων πάντες Ἕλληνες τε καὶ βάρβαροι, γένος δ' οὐδὲν οὐδαμοῦ τῶν γεωργοῦντων, οὔτε νομάδων (24), ἀλλ' οὔτε (25) τῶν πολιτικῶν δύναται ζῆν, μὴ προκατελημμένον τῇ τοῦ χρεῖττονος πίστει· διὸ πᾶν μὲν ἔθνος ἔφρων, πᾶν δὲ ἐσπερίων ἀντόμενον, ἢ βόρειόν τε καὶ τὰ (26) πρὸς τῷ νότῳ πάντα, μίαν ἔχει καὶ τὴν αὐτὴν προλήψιν περὶ τοῦ κατασθησαμένου τὴν ἡγεμονίαν· εἰ γε καὶ τὰ καθολικώτατα τῶν ἐνεργημάτων (27) αὐτοῦ διαπεφοίτηκεν ἐπ' ἰσῆς πάντα. Πολλοὶ δὲ πλεονοί παρ' Ἑλλήσι πολυπράγμονες οἱ (28) φιλόσοφοι, ἐκ τῆς βαρβάρου ὁρμώμενοι φιλοσοφίας, ἀοράτῳ καὶ μόνῳ, καὶ δυνατωτάτῳ καὶ τεχνικωτάτῳ, καὶ τῶν καλλίστων (29) αἰτωτάτῳ τὴν πρόνοιαν ἔδοσαν (30)· τὰ ἀκόλουθα τοῖς, εἰ μὴ κατηχηθεῖεν πρὸς ἡμῶν, οὐκ ἐπιστάμενοι, ἀλλ' οὐδ' αὐτὸν ὅπως νοεῖσθαι πέφυκε τὸν Θεόν, μόνον δ', ὡς ἤδη πολυλάκις εἰρήκαμεν, κατὰ περιφρασιν ἀληθῆ (31). Εἰκότως οὖν ὁ Ἀπόστολος (32), Ἡ Ἰουδαίων μόνων, φησὶν, ὁ Θεός (33) ; οὐχὶ καὶ Ἑλλήνων; οὐ μόνον προφητικῶς λέγων καὶ τοὺς ἐξ Ἑλλήνων πιστεύοντας Ἑλληνας εἰσεσθαι τὸν Θεόν, ἀλλὰ κακεῖνο μὴνύων, ὡς δυνάμει μὲν ὁ Κύριος καὶ Θεὸς πάντων ἀνέη καὶ τῷ ὄντι παντοκράτωρ· κατὰ δὲ τὴν γνῶσιν οὐ πάντων Θεός· οὔτε γὰρ ὁ ἐστιν, οὐδ' ὅπως Κύριος καὶ πατήρ καὶ ποιητής, οὐδὲ τὴν ἑλληνισασιν οἰκονομίαν τῆς ἀληθείας, μὴ οὐ πρὸς αὐτῆς διδαχθέντες. Ὡσαύτως καὶ τὰ προφητικὰ τὴν αὐτὴν ἔχει τῷ ἀποστολικῷ λόγῳ δύναμιν. Ἡσαίας μὲν γάρ φησιν· Εἰ δὲ

A scipinæ adjumentum hauriunt. Et quidem inanimata cum viventibus affectionum communione junguntur, ex animantibus autem vita præditis alia jam immortalia sunt, et in diem etiamnum laborant. At ex mortalibus alia in metu constituta, maternis adhuc visceribus inclusa gestantur : alia jam sui juris, suo se consilio arbitrioque regunt. Jam hominum genus universum in Græcos barbarosque dividitur : quorum e numero, nulla prorsus usquam aut ægriolarum aut pastorum, ac ne eorum quidem, qui in civitate degunt, natio est, quæ vitam, absque eo quod ejus mentem naturæ superioris fides occuparit, ducere tuerique possit. Itaque populi omnes, sive Orientem colant, sive littora Occidentis ultima teneant, sive ad Septentrionem, sive ad Meridiem habitent, unam et eandem ejus, a quo institutum hoc imperium est, anticipationem habent : cum loca pariter et æqualiter omnia, generales quæque vis illius effectricis actiones complexæ sint. Sed tamen curiosi illi e Græcis philosophi, barbarorum permoti philosophia, multo magis illi, qui nec oculis cernitur, et solus idem ac præpotens, et sapientissimus Artifex est, summusque rerum pulcherrimarum Auctor, providentiam tribuerunt : nec tamen quæ sint ex istis consequentia, nisi a nobis doceantur, pervidere, ac ne modum quidem illum nosse possunt, quem ad Deum cognoscendum natura ipsa præscribit ; sed tantum uti jam sæpe diximus, periphrasi quadam alioqui vera eum circumscribunt. Merito ergo Apostolus : An Judæorum, inquit, solorum est Deus, non etiam Græcorum* non solum dicens prophetice, eos qui

* P. 730 ED. POTTER. a Rom. III, 29.

ἐμφύων τὰ μὲν ἤδη ἀθάνατα, τὰ δὲ καθ' ἡμέραν ἐργαζόμενα· τῶν δὲ τοι θνητῶν τὰ μὲν, ἐν φόβῳ καὶ διὰ τῆς μητρὸς αὐτῶν ἐτι μετὰ γαστρὸς ὀχούμενα, τὰ δὲ αὐτεξουσίῳ λογισμῷ.

(22) *Τῶν δὲ ἐτι.* Ms. Joan. τῶν δὲ τι.

(23) *Ὀχοούμενα.* Ms. Paris. οἰχοούμενα.

(24) *Νομάδων.* Vigerus ait : « Pascuales homines, aut etiam Nomades intelligere potes. Elige. »

(25) *Οὔτε.* Euseb. οὐδέ.

(26) *Πᾶν...* βόρειόν τε καὶ τὰ. Euseb., πᾶν ἔθνος ἔφρων, πᾶν δὲ ἐσπερίων ἀπτόμενον ἡδῶν, βόρειόν τε καὶ τὰ.

(27) *Ἐνεργημάτων.* Euseb., ἐνεργητημάτων. Vigerus utramque lectionem rectam pronuntiat. Sed Clementis lectionem se secutum esse et magis probare affirmat. Ibidem mox ἐπίσης conjunct. pro ἐπ' ἰσῆς, sed ἰσῆς absque præpos. habet ms. Joan.

(28) *Οἱ.* Hunc articulum omittit Euseb. impress. et ms. Mox βαρβάρων pro βαρβάρου Euseb. impress. Ibidem mox τῷ ἀοράτῳ cum articulo, quem habet etiam ms. Joan. Deinde δυνατῷ pro δυνατωτάτῳ ms. Joan.

(29) *Τῶν καλλίστων.* Euseb. impress. et ms., τῶν ἁλλων καλλίστων.

(30) *Πρόνοιαν ἔδοσαν.* Euseb. ms. et impress. προνομίαν ἔδοσαν, privilegium dederunt, ut exp. Sylburg.

(31) *Κατὰ περιφρασιν ἀληθῆ.* Lege κατὰ περιφρασιν ἀληθῆ. Vide pag. 315, 635, edit. Paris. Id est juxta istam descriptionem Numinis quæ apud philosophos et poetas occurrit, multum ex vero

trahentem, licet minus accurate Dei attributa delineantem. LOWTH. — Κατὰ περιφρασιν ἀληθῆ habet etiam Eusebius, ad quem hæc adnotat Vigerus : « Clemens κατὰ περιφρασιν quasi Deus ipsos mediocri quadam illustratione circumfundat. Malo tamen περιφρασιν. Ita enim Strom. I, p. 231, ubi apostolicum illud Actor. XVII : *Quem ergo ignorantes colitis*, etc., ex professo tractans, Ἐξ ὧν, inquit, δηλον, ὅτι, καὶ ποιητικοῖς χρώμενος παραδείγμασιν ἐκ τῶν Ἀράτου *Φαιρομένων*, δοκιμάζει τὰ παρ' Ἑλλήσι καλῶς εἰρημένα, καὶ διὰ τοῦ ἀγνώστου Θεοῦ τιμᾶσθαι κατὰ περιφρασιν πρὸς τῶν Ἑλλήνων τὸν δημιουργὸν Θεόν ἠνέξατο· κατ' ἐπίγνωσιν δὲ δεῖν δι' Ἰοῦ παραλαβεῖν τε καὶ μαθεῖν. Ubi περιφρασιν τοῦ δημιουργοῦ Θεοῦ, ait esse τὸν ἀγνώστου Θεόν. Et huic περιφράσει opponit ἐπίγνωσιν, hoc est veram ac propriam cognitionem. Et paulo post adhuc illustrius, οὔτοι οὖν οἱ ἀνοιγόμενοι τυφλῶν ὀφθαλμοί, (ab apostolis videlicet) ἡ δι' Ἰοῦ ἐπίγνωσις ἐστὶ τοῦ Πατρὸς, ἡ τῆς περιφράσεως τῆς Ἑλληνικῆς κατάληψις. Illæ enim Græcorum etiam poetarum et philosophorum *circumlocutiones*, ante Christi adventum, plane comprehendendi non poterant. » Conf. Strom. I, p. 372, n. 5. Atque hactenus Eusebius.

(32) *Ἀπόστολος.* Sequens Apostoli locus in vulg. Bibl. Rom. III paulo aliter legitur : Clemens eum suo proposito videtur accommodasse. Sed et Isaia locus qui paulo infra occurrit, variat aliquantum in vulg. Bibl. cap. XXXVI. A. SYLBURG.

(33) *Ἡ Ἰουδαίων μόνων... ὁ Θεός.* Rom. III, Ἡ Ἰουδαίων ὁ Θεός μόνον; οὐχὶ δὲ καὶ ἔθνων;

ex Græcis credunt Græcos, Deum esse cognituros, sed illud quoque significans, quod potestate Dominus sit, potestate Deus omnium : neque enim id quod est, neque quomodo Dominus et pater et creator, neque reliquam veritatis norunt œconomiam, nisi ab ipsa didicerint. Similiter etiam prophetica habent eandem vim cum dicto apostolico. Nam Isaias 261 quidem dicit : *Si autem dicitis, In Domino Deo nostro confidimus, nunc miscemini cum domino meo rege Assyriorum* ^a. Et subiungit : *Et nunc num sine Domino ascendimus in hanc regionem ut in eam bellaremus?* Jonas autem, ipse quoque propheta, idem tacite significat, cum dicit : *Et accessit ad ipsum is qui proram gubernabat, et dixit ei : Cur tu stertis? Surge, invoca Dominum Deum tuum, ut servet nos et non pereamus* ^b. Nam illud quidem, *Deus tuus*, dicens ei qui norat per agnitionem, hoc autem, *ut servet nos Deus*, significavit consensionem gentium adhuc infidelium quæ applicarant mentem ad Omnipotentem. Et rursus idem : *Et dixit ad ipsos : Servus Domini ego sum, et Dominum Deum cæli ego timeo*. Et rursus idem : *Et dixerunt : Nequaquam, Domine, ne pereamus propter animam hominis huius*. Malachias autem propheta aperte ostendit Deum dicentem : *Sacrificium non accipiam ex manibus vestris, quoniam ab ortu solis usque ad occasum, nomen meum glorificatum est in gentibus, et in omni loco mihi offertur sacrificium*. Et rursus : *Quoniam Rex magnus ego sum, ait Do-*

λέγετε, Ἐπὶ Κύριον (34) τὸν Θεὸν ἡμῶν πεποιθήμεν, νῦν μίχθητε τῷ Κυρίῳ μου βασιλεῖ τῶν Ἀσσυρίων. Καὶ ἐπιφέρει· Καὶ νῦν μὴ ἄνεν Κυρίου ἀνέδημιεν ἐπὶ τὴν χώραν ταύτην τοῦ (36) πολεμήσαι αὐτῇ; Ἰωῆς δὲ, ὁ καὶ αὐτὸς προφήτης, τὸ αὐτὸ αἰνίσσεται, δι' ὧν φησι· Καὶ εἰσῆλθε (37) πρὸς αὐτὸν ὁ πρωρεὺς, καὶ εἶπεν αὐτῷ· Τί σὺ ῥέγχεις; Ἀνάστηθι, ἐπικυλοῦ τὸν Θεόν σου, ὥπως διασώσῃ ἡμᾶς, καὶ μὴ ἀπολώμεθα. Τὸ μὲν γάρ, Ὁ Θεὸς σου, τῷ κατ' ἐπίγνωσιν εἰδῶτι εἰπὼν· τὸ δὲ, ὥπως διασώσῃ (38) ἡμᾶς ὁ Θεός, τὴν συναίσθησιν τῶν εἰς τὸν Παντοκράτορα ἐπιβαλόντων τὸν νοῦν ἐθνῶν ἐδήλωσεν, τῶν μηδέπω πεπιστευκότων. Καὶ πάλιν ὁ αὐτός· Καὶ εἶπεν πρὸς αὐτούς· Δούλος Κυρίου ἐγὼ εἰμι (39), καὶ Κύριος τὸν Θεὸν τοῦ οὐρανοῦ ἐγὼ φοβοῦμαι. Αὐθὺς τε ὁ αὐτός· Καὶ εἶπεν· Μηδαμῶς, Κύριε, μὴ ἀπολώμεθα ἐνεκεν τῆς ψυχῆς τοῦ ἀνθρώπου τούτου. Μαλαχίας δὲ ὁ προφήτης ἀντικρυς ἐμφαίνει τὸν Θεὸν λέγοντα· Θυσίαν οὐ προσδέξομαι ἐκ τῶν χειρῶν ὑμῶν· διότι ἀπ' ἀνατολῆς (40) ἡλίου ἕως δυσμῶν, τὸ δρομὰ μου δεδοξασται ἐν τοῖς ἔθνεσιν, καὶ ἐν παντί τόπῳ θυσία μοι προσφέρεται. Καὶ πάλιν· Διότι βασιλεὺς μέγας ἐγὼ εἰμι, λέγει Κύριος παντοκράτωρ, καὶ τὸ δρομὰ μου ἐπιφανὲς ἐν τοῖς ἔθνεσιν. Ποῖον νομα; ἐν μὲν τοῖς πεπιστευκόσιν ὁ Υἱὸς (41) Πατέρα μνηνύων, ἐν δὲ τοῖς Ἑλλήσι τὸ Θεὸς ποιητής. Το τε αὐτεξούσιον ὁ Παῖς τὸν ἐνδείκνυται διὰ τῶνδε· Ἀρετὴ δὲ ἀδέσποτος· ἡ τιμὴν καὶ ἀτιμάζων πλέον καὶ ἑλαττον ἔκατος αὐτῆς μεθέξει (42). Αἰτία ἐλομένου (43)

✕ P. 731 ED. POTTER, 613 ED. PARIS. ^a Isa. xxxvi, 7, 8, 10. ^b Jon. i, 6, 9, 14.

(34) Κύριον. Isa. xxxvi, 7: *Quod si responderis mihi, In Domino Deo nostro confidimus, et vers. 8, Et nunc trade te domino meo regi Assyriorum*. LXX, Καὶ νῦν μίχθητε δὴ τῷ κυρίῳ μου βασιλεῖ τῶν Ἀσσυρίων. Quod in Antverpiensi vertendum fuit, ut habet etiam Chaldaica paraphrasis interpretatio. Et nunc commisceamini domino meo regi Assyriorum. Quidam : *At nunc adjungite vos domino meo regi Assyriorum*. Procopius exponit, μίχθητε, τοῦτ' ἐστὶ στήτε πρὸς μάχην, pugnam inire non dubitetis. Nimirum ex Cyrillo ut multa alia, apud quem est, *Capessite arma, et state in procinctu*; sic poeta :

... hæret pede pes, mixtusque viro vir,

Quidam vero ex Hebræo : *Nunc fide-jube, da obsides, vadem promitte regi Assyriorum*. COLLECT. — Sunt autem apud Isaiam hæc Rabsacæ verba, Assyrii regis ad Judæos legati.

(35) Τῶν. Non agnoscunt hunc articulum vulg. Bibl.

(36) Τοῦ. Abest etiam hic articulus a vulg. Bibl.

(37) Εἰσῆλθε. Ion. προσῆλθε, ubi mox ἀνάστα καὶ ἐπικυλοῦ pro ἀνάστηθι, ἐπικυλοῦ.

(38) Διασώσῃ. Ion. διασώσῃ ὁ Θεός, quod additamentum Clemens etiam paulo post agnoscit. Ibidem statim οὐ μὴ ἀπ. cum duplici negatione.

(39) Εγὼ εἰμι. Joan. εἰμὶ ἐγὼ, καὶ τὸν Κύριον Θεὸν τοῦ οὐρανοῦ ἐγὼ σέβομαι. Statim εἶπον pro εἶπαν ibid.

(40) Ἀπ' ἀνατ. Malach. ἀπὸ ἀνατολῶν ἡλίου καὶ ἕως δ. Mox ibid. ἐν παντί τόπῳ θυμίαμα προσάγε-ται τῷ ὀνόματι μου, καὶ θυσία καθαρὰ.

(41) Υἱός. Vult auctor, Dei quidem Patris nomen fidelibus per Filium, Dei vero creatoris nomen in-

delibus per opera creationis innotescere.

(42) Ἐκαστος αὐτῆς μεθέξει. Αὐτῆς ἕκαστος ἔχει Plato lib. i *De repub.*, p. 763.

(43) Αἰτία ἐλ. Justinus Apologia ii, pro Christianis, pag. 151 : *Εἰ μὴ προαιρέσει ἐλευθέρῳ πρὸς τὸ φεύγειν τὰ αἰσχροὰ καὶ αἰρεῖσθαι τὰ καλὰ δύναμιν ἔσχε τῇ ἀνθρώπινον γένος, ἀνατίων ἐστὶ τῶν ὅπως δὴποτε πραττομένων*. Et paulo post, Ὅστε καὶ Πατέρων εἰπὼν· Αἰτία ἐλομένου, Θεός δ' ἀνάγκη, κατὰ Μωυσέως τοῦ προφήτου εἶπε· *Quamobrem quod ait Plato, Culpa est ejus qui elegit, Deus autem culpa vocat, id a Moyse mutuatus dixit*. Locus est lib. i, *De repub.*, pag. 617, ed. H. Steph., ubi legimus et illa, Ἦν τιμὴν καὶ ἀτιμάζων πλέον καὶ ἑλαττον αὐτῆς ἔξει, quæ ita verte Clementi, *quam prout quisque vel honorabit, vel despiciet, ita plus vel minus ex ea possidebit*. Illa autem verba, *Deus enim nunquam est causa malorum*, Clementis sunt, non Platonis : ut videtur censuisse Theodoretus lib. vi, hunc locum citans, nisi forte ex alio quopiam Platonis loco hæc samantur qualis ille est ii *De repub.*, *Μὴ πάντων αἰτίων τὸν Θεὸν, ἀλλὰ τῶν ἀγαθῶν, non quarumvis rerum auctorem esse Deum, sed bonarum, et pag. 379, Τῶν μὲν ἀγαθῶν οὐδένα ἄλλον αἰτιατέον, τῶν δὲ κακῶν ἄλλ' ἅττα δεῖ ζητεῖν τὰ αἴτια, ἀλλ' οὐ τὸν Θεόν· Bonarum quidem rerum nulla alia causa statuenda est præter Deum : malarum alia quæpiam investigandæ sunt, sed nullo modo Deus auctor mali existimandus est*. Joach. Perionius in illum Justini locum scribens dum citat alium ex Timæo, et τὸ ἐλόμε-νον, legi vult, non videtur in hunc lib. i *De repub.* incidisse. COLLECT. — Conf. superius *Pædag.* lib. i, p. 139, n. 4.

Θεὸς ἀναίτιος· κακῶν γὰρ ὁ Θεὸς οὐ ποτε αἴτιος, A minus omnipotens, et nomen meum clarum est in gentibus. Cujusmodi nomen? In iis quidem qui crediderunt, Filius Patrem significans: in Græcis autem, Deus creator. Liberum autem arbitrium Plato his ostendit: Virtus autem non paret alterius dominio, quam prout uniusquisque vel honoraverit vel neglexerit, ita plus aut minus ex ea possidebit: eligentis culpa est omnis, Deus autem extra culpam. Deus enim nunquam est causa malorum.

Ὁ Τρώες ἀρηίφειλοι,

ὁ λυρικός (44) φησι·

Ζεὺς θυμῶν δῶκεν, δὲ ἅπαντα δέχεται,
Ὅν αἰτίος θνατοῖς μεγάλων ἀγῶν· ἀλλ' ἐν μέσῳ

[καῖται κίχαιρ

Πᾶσιν ἀνθρώποισι δίκαν ὁρίαν, ἀγῶν,

Εὐνομίας ἀδόλουθον

Καὶ πινυτὰς Θέμιδος.

Ὀλβίων παῖδες ὦ νῦν εὐρόντες σύνοικον.

Πίνδαρος (45) δὲ Ἀντίκρυς καὶ Σωτήρα Δία συνοικούντα Θέμιδι εἰσάγει, βασιλέα, σωτήρα, δίκαιον, ἐρμη-
νεύων ὧδέ πως·

Πρῶτα μὲν εὐδούλον Θέμιν οὐρανίαν

Χρυσέαισιν ἵπποισιν Ὀκεανοῦ παρὰ πάγον

Μοῖραι ποτὶ κλέμακα σπινῶν

Ἄγον Ὀλύμπου λιπαρὰν κάθοδον,

Σωτήρος ἀρχαίαν ἀλοχον Διὸς ἔμμεναι.

Ἀ δὲ τὰς χρυσάμυνκας ἀγλαοχάρπου τίκτεν

[ἀγαθὰ σωτήρας.

Ὁ τοίνυν μὴ παιθόμενος τῇ ἀληθείᾳ, διδασκαλίζ δὲ ἀνθρωπίνῃ τετυφωμένος. (46), δυσδαίμων δθλῶς τε, καὶ κατὰ τὸν Εὐριπίδην·

Ὅς τὰδε λεύσσων, Θεὸν οὐχὶ νοεῖ,

Μετρωαλόγων δ' ἐκάς ἐρρίψεν

Σκολιάς ἀπάτας, ὦν ἀτειρά (47)

Γλώσσα ἐκηβολεῖ περὶ τῶν ἀφανῶν,

Ὅθεν γνῶμης μετέχουσα.

Ἀφικόμενος οὖν ἐπὶ τὴν ἀληθῆ μάθησιν ὁ βουόμε-
νος, ἀκούετω μὲν Παρμενίδου τοῦ Ἐλεάτου ὑ-
ποχουμένου·

✱ P. 732 ED. POTTER, 613-614 ED. PARIS.

(44) *Λυρικός*. Non videtur esse Pindarus, ejus mox mentio fit. Sed fortasse Bacchylides intelligendus, ut supra p. 256. *SYLB.*

(45) *Πίνδαρος*. Refertur hoc et inter Pindari fragmenta collecta ab Henr. Stephano, cujus interpretatio ab Hervetiana differt in his, Δία συνοικούντα Θέμιδι, Jovem Servatorem maritum Themidis. Εὐδούλον Θέμιν οὐρανίαν χρυσέαισιν ἵπποισιν ἄγον ποτὶ λιπαρὰν κάθοδον, consilio valentem Themim caelestem aureis equis duxerunt, etc., ad splendidum aditum. Ἡ δὲ τὰς χρυσάμυνκας ἀγλαοχάρπου τίκτεν ἀγαθὰ σωτήρας· Illa autem aurea redimicula gestantes, et praeclarum fructum ferentes peperit bonas Horas. In qua interpretatione pro ἀγαθὰ σωτήρας, legit ἀγαθὰς ὥρας, sed et alia quaedam hic esse depravata, inquit. Emendationem ejus confirmat Hesiodus in *Theogonia*, ubi haec de Jove :

Ἀντίκρυτον ἡγήρετο λιπαρὴν Θέμιν, ἣ τέκεν ὥρας. Postea duxit splendidam Themim quae peperit Horas. *COLLECT.* — In his Pindari verbis articulus τὰς et adjuncta epitheta videntur postulare femin. σωτήρας, servatrices, sed convenientior Henr. Stephani lectio, ἀγαθὰς ὥρας, bonas Horas: quatuor sc. anni tempora. *SYLB.* — Bernard. Martin. *Var. lect.* lib. i, c. 19, p. 18, haec scribit: « Pindarus Charitas a Jove et Themide genitas vult apud Clem. Strom. c. ε'. Πρῶτα μὲν εὐδούλον Θέμιν οὐρανίαν — ἀγαθὰ σωτήρας. Locum, quia depravatio erat, integrum protuli, ut quid mihi de eo videatur, paucis subiciam. Primum ergo ἀντί τοῦ Ὀκεανοῦ, putarim duas voces in unam coaluisse, et legendum ὠκέας εἶναι. Tum κλινῖα pro κλέμακα omnino reponendum. Hesychius κλινῖα, ἣ ἐπὶ τῆς ἀμάξης καθέ-

O Trojani bellicosi, inquit lyricus,

Jupiter regnator superum qui omnia aspiciit,

Non est mortalibus causa malorum, sed omnibus

[hominibus in medio est propositum,

Ut apprehendant justitiam castam et sanctam

Eunomia comitem et prudentis Themidis.

Beatorum o pueri qui nunc invenistis sociam una habitantem.

Pindarus autem aperte inducit Jovem Servatorem una habitantem cum Themide, regem, servatorem. justum, hoc modo :

Primum quidem, bono consilio praeditam Themim

Aureis equis, propter Oceani rupem [caelestem,

Patres ad venerabiles Olympi scalas, in vias

[duxere splendidam,

Ut esset vetus Jovis Servatoris conjux.

Ea vero, auro ornatas, et praeclarum fructum

[ferentes, peperit bonas Horas.

Qui ergo non credit veritati, humana autem est doctrina inflatus, miserque est et infelix, et qui, ut ait Euripides,

Haec videns, Deum mente non cogitat,

De sublimibus autem rebus disputationis procul

[fortunosas jactit fallacias,

Quas indomita temere jaculatur lingua

De iis quae non videntur, nullius certe particeps

[sententiae.

Accedens igitur ad veram qui vult disciplinam, audiat Parmenidem Eleaten promittentem :

• Malach. i, 10, 11, 14.

• δραν νομφικὴν. Quod ut intelligas, sciendum est, Græcos de more solitos, novam nuptiam noctu e patris domo in viri domicilium, vel in veram et propriam connubii sedem, curru traducere, in quo mediam illam sedentem circumstant sponsus et parochus, seu paranympheus, unus quidem a sinistra, alter a dextra, ut innuit Suidas, Aristophanis interpres, et alii. Cætera quæ sequuntur apud Pindarum, omnino male, ni fallor, habent: præter illud ἀγαθὰ, in quo ultima littera deest, quæ in sequenti vocabulo σωτήρας primas tenet, et propterea librario, ut sæpe alias usu venit, excidit, neque probatur θεοεικελός Ἡρώς Henricus Stephanus, qui pro σωτήρας legendum censet ὥρας. Addendum enim erat ὥρας, quod ab exscriptore omissum fuit, potius quam τὸ σωτήρας rejiciendum: siquidem Horæ, sive Charites periclitantibus auxiliari eosque servare antiquius credebantur, ideoque ἀγαθὰ σωτήρας dictæ. Leucippus, Παιανισμός, καὶ πολλὴ τις εὐχὴ θεὰς σωτήρας καλοῦντες, εὐφημοῦντες τ' αἰσῶν γενέσθαι τὸν πλοῦν. Neque est quod quispiam novum aut irregulare illud loquendi genus existimet, cum et Græcis et Latinis satis familiare sit. Æschylus :

Τύχη δὲ σωτὴρ νυνστολοῦσ' ἐπέξετο.

Titinnius, Sapientia gubernator navem torquet, haud valentia. Licet forte quispiam primum illud, et ultimum vocabulum, in auferendi casu potius accipere debere crediderit: in libris juris dicitur lex homicidas ferro ultore prosequi.

(46) *Τετυφωμένος*. Respiciat I Tim. vi, 3, 4.

(47) *Ἀτσίωδ.* Non dicitur, sed ἀτειρής. Ms. Ὀτιόβ. ἀντίγραφον scribit. Malim ἀτειρά.

*Æthereamque scies naturam et in æthere cuncta
Signa, et sacrati clarissima lumina solis,
Quæ res obscura est valde : unde et nata fuere ;
Et lunæ discas errantia signa rotundæ,
Naturamque scies, cælum et quod circum orbem,
Unde sit, utque illud major vis omnia cogens*

Vinxit, ut astrorum fines teneat.

Et Metrodorum, qui, etsi fuerit Epicureus, hæc divine dixit : *Memento, Menestrate, quod cum sis mortalitatis, et vitam accepisti terminatam, anima ascendisti, donec sæculum, et rerum videris infinitatem, tam quæ futuræ sunt quam quæ fuerunt : quando cum beato choro, ex Platonis sententia, felicem visionem spectaculumque contemplabimur : nos quidem cum Jove sequentes, alii autem cum diis aliis, et beatissima, si fas est dicere, mysteria peragemus ac celebrabimus, ipsi quidem integri, et nulli malorum perpeccioni obnoxii, quæ in posteriori tempore nos manserunt : integra autem et quieta visa aspicientes et contemplantes in luce pura, puri et nequaquam hoc obsignati quod nunc corpus circumferentes nominamus, eo instar ostrei alligati. Pythagorei autem cælum appellant ἀντίχθονα, id est, terram ex adverso sitam. In qua terra, inquit per Jeremiam, collocabo te in filios, et dabo tibi terram electam hæreditatem Dei omnipotentis, a cujus qui fuerint hæredes, erunt reges terræ. Qualia cum mihi affluant innumerabilia alia adjicienda, ut sit dicendi modus, finem imponam orationi, ne id nobis quoque eveniat quod dicit Agatho Tragicus :*

✕ P. 733 ED. POTTER, 614-615 ED. PARIS. • Jer. III, 19.

(48) *Ἔργα τε κύκλωπος πύση περίφοιτα σελήνης.* Hervetus scripserat ad oram libri sui φυτά, et ad eam emendationem suam interpretationem accommodavit. Jos. Scaliger rectius corrigit περίφοιτα, circumvaga. Sic Ovidius de sole :

Æthereæ moles circumvaga flammæ.

Verte ergo :

Et discas lunæ circumvaga gesta rotundæ.

Jam vero postremorum versuum duorum Græca sic habent apud Clementem :

Ἐνθερ μὲν γὰρ ἔφυγε, καὶ ὡς μιν ἄγονο' ἐπέδῃσεν ἀνάρχη,

Πείρατ' ἔχειν ἄστρον.

Quæ ita legit Scaliger :

Ἐνθερ ἔφυγε, καὶ ὡς μ. ἀ. ἐ. ἀνάρχη

Πείρατ' ἔχειν ἄστρον.

Unde prodiit, et quæ illam necessitas coegit fines astrorum tenere. COLLECT.

(49) *Ἐνθερ ἔφυγε καὶ ὡς μιν.* Ms. Paris., ἔνθεν μὲν γὰρ ἔφυγε καὶ ὡς μιν. Quod habet edit. Florent.

(50) *Ταῦτά γε εἰρ.* Ms. Paris. ταῦτα εἰρ., absque particula γε.

(51) *Τὰ ἐσσόμενα.* Melius constabit hemistichium, si legamus τὰ τ' ἐσσόμενα, ut infra p. 274, ex Hom. Iliad. A. SYLB.

(52) *Ἄλλων θ.* Ms. Paris., ἄλλων Θεοῦ τε λέγων ἢ θεμῖς. Paulo post ἠνδργιάζομεν προῆν ἐργιάζομεν. Ib.

(53) *Ἀτρεμῇ.* Aptius forte ἀτρεπῇ, vera. Ib.

(54) *Ἀσχηματοί.* Hæc vox, si vitio caret, significabit notæ experies : quam sc. sua labe corpus imprimit. Alioqui legi possit etiam ἀπῆμντοι, innocui, illæsi. Ib.

(55) *Δι' Ἱερεμίου.* Cum his vocibus subaudiendum φησὶ, aut simile quid. — SYLB. Hæc iisdem verbis exprimitur apud LXX, Jer. III, 19, usque ad illa Clementis, κληρονομία Θεοῦ παντοκράτορος, ἣν

*Ἄλση δ' ἀλθεῖαν τε φύσιν, τὰ τ' ἐν ἀλθείρι πάντα
Σήματα, καὶ καθαρὰς εὐαγέος ἡελίου
λαμπάδος ἔργ' ἀδελφὰ, καὶ ἀπρόθεον ἐξεγέρτο
Ἔργα τε κύκλωπος πύση περίφοιτα σελήνης (48),
καὶ φύσιν' εἰδήσεις δὲ καὶ οὐρανὸν ἀμφὶς ἔχοντα
Ἐνθερ ἔφυγε, καὶ ὡς μιν (49) ἄγονο' ἐπέδῃσεν
[ἀνάρχη]*

Πείρατ' ἔχειν ἄστρον...

Μητροδώρου τε, καίτοι Ἐπικουρείου γενομένου, ἐν-
θέως ταῦτά γε εἰρηχότος (50)· Μέμνησο, Μενέστρατε,
διότι θνητὸς φύς, καὶ λαβὼν βίον ὠρισμένον, ἀνα-
δὲς τῇ φύσῃ, ἕως ἐπὶ τὸν αἰῶνα καὶ τὴν ἀπειρίαν
τῶν πραγμάτων, κατεῖδες καὶ τὰ ἐσσόμενα (51)
πρό τ' ἐόντα· ὅτε σὺν εὐδαίμονι χορῷ, κατὰ τὸν Πλά-
τωνα, μακαρίαν εἶναι τε καὶ θανά ἐποπτεύσομεν, ἐπώ-
μενοι μετὰ μὲν Διὸς ἡμεῖς, ἄλλοι δὲ μετ' ἄλλων
θεῶν (52), τελετήν ᾗ θεμῖς λέγειν, μακαριωτάτην
τελούμενοι· ἣν ὀργιάζομεν, ὁλόκληροι μὲν αὐτοὶ καὶ
ἀπαθεῖς κακῶν, ὅσα ἡμεῖς ἐν ὑστέρω χρόνῳ ὑπέμεινεν·
ὁλόκληρα δὲ καὶ ἀτρεμῇ (53) φάσματα μούμενοι τε
καὶ ἐποπτεύοντες ἐν αὐτῇ καθαρᾷ, καθαροὶ καὶ ἀσχη-
μαντοὶ (54) τοῦτου, ὃ νῦν σῶμα περιφέροντες ὀνομά-
ζομεν, ὁστρέου τρόπον δεδεσμευμένοι. Οἱ δὲ Πυθαγό-
ρειοι τὸν οὐρανὸν τὸν ἀντίχθονα καλοῦσιν· ἐφ' ἧς γῆς
δι' Ἱερεμίου (55)· Τάξω σε εἰς τέκτρα, καὶ δώσω σοι
γῆν ἐκλεκτὴν κληρονομίαν Θεοῦ παντοκράτο-
ρος, ἣν οἱ κληρονομήσαντες βασιλεύουσι γῆς. Καὶ
μυρία ἐπὶ μυριοῖς ἐπὶ ῥέει (56) μοι παρατίθεσθαι.
Συμμετρίας δ' οὖν ἕνεκα (57) καταπαυστέον ἦδη τὸν
λόγον, ὅπως μὴ τὸ τοῦ τραγωδοποιῶ Ἀγάθωνος (58)
πάθωμεν καὶ αὐτοί·

οἱ κληρονομήσαντες βασιλεύουσι γῆς· nam ibi tan-
tum est, κληρονομίαν Θεοῦ παντοκράτορος ἐθνῶν· *Ἡ-
reditatem Dei omnipotentis gentium.* Vulgatæ verba
sunt : *Quomodo ponam te in filios, et tribuam tibi
terram desiderabilem hereditatem præclaram exerci-
tium gentium ?* Theodoretus auctiorem habet hunc
versum : *Terram, inquit, electam, hereditatem per-
celebrem Dei, Dei inquam omnipotentis gentium.* D.
Hieronymus ait LXX transtulisse pro, *hereditatem
præclaram exercituum gentium, hereditatem nomina-
tam Dei omnipotentis gentium :* Theodotionem vero,
*hereditatem inclutam fortitudinis robustissimi gen-
tium.* Hinc ergo liquet in editionibus LXX desiderari
epithetum *hereditatis*, quod interpretes Theodreti
percelebrem, D. Hieronymus *nominatam* vertit. Vul-
gata omnium maxime ad Hebræum accedit. COLLECT.

(56) *Ἐπὶ ῥέει.* Ms. Ottob., ἐπιμυρῖει.

(57) *Συμμετρίας ἕνεκα.* Συμμετρία est partium
ad partes, et earumdem ad totum debita proportio.
Proinde vult auctor finem se huic libro imponere,
ne reliquorum Στρωματέων mensuram excedat, et
abnormis fiat.

(58) Ἀγάθωνος. Athenæus hæc ipsa citat Aga-
thonis, initio libri v *Dipnos* :

*Τὸ μὲν πάρεργον ἔργον ὡς ποιοῦμεθα,
τὸ δ' ἔργον ὡς πάρεργον ἐκπορούμεθα.*

*Operis loco ducimus accessorium, Et in opere sat-
agimus ut accessorio.* H. Junius in *Proverb.*, *Accesso-
rium operis loco*, addit inter similia auctorum loca
hunc Nazianzeni Gregorii in Basilium de Saule
agentis : *Βασιλεῖαν εὐρατο μείζον τοῦ ἔργου τὸ πάρερ-
γον ἐμπορευσάμενος· Saul paternos asinos investigans
regno politus, accessorium ipso instituto negotio ma-
jus nactus.* In libro Clementis erat ἔργον ὡς ἡγοῦ-
μενοι, et ἐκποιοῦμενοι. COLLECT.

Τὸ μὲν πάρεργον ἔργον ὡς ἡγούμενοι (59),
Τὸ δ' ἔργον ὡς πάρεργον ἐκπορούμενοι.

Δεδειγμένον τοίνυν σαφῶς, ὡς οἶμαι, ὅπως κλέπτας (60) εἰρῆσθαι πρὸς τοῦ Κυρίου τοὺς Ἑλληνας ἐξακουστέον, ἐκὼν παραλείπω τὰ τῶν φιλοσόφων δόγματα. Εἰ γὰρ καὶ τὰς λέξεις ἐπιλοίμεν αὐτῶν, οὐκ ἂν φθάνομεν πλῆθος ὅσον ὑπομνημάτων συνερανίζοντες, ἐκ τῆς βαρβάρου φιλοσοφίας τὰσαν φερόμενην τὴν παρ' Ἑλλήσιν ἐνδεικνύμενοι σοφίαν. Ἡς θεωρίας οὐδὲν ἤττον αὐθις ἐφαψόμεθα κατὰ τὸ ἀναγκαῖον, ὅσηνίκα ἂν τὰς περὶ ἀρχῶν δόξας τὰς παρ' Ἑλλήσιν (61) φερομένας ἀναλεγώμεθα. Πλὴν καὶ τοῦτο ἡμῖν ἐκ τῶν εἰρημένων ἡμῖν ἡσυχῇ περισταται σκοπεῖν, ὅν τρόπον ταῖς Ἑλληνικαῖς τῷ οἴῳ τε ὄντι διανήχασθαι τὰ ἐν αὐτοῖς κύματα ἐντεκτέον βίβλοις.

Ὁλβιος, ὡς εἶκεν, ἀρα ἐστὶν κατὰ τὸν Ἐμπεδοκλέα, ὃς θείων πραπίδων ἐκτέησας πλοῦτον.

Δειλὸς δ', ὃ σκοτόσσσα θεῶν πέρι δόξα μέμνηται. Γνωσὶν καὶ ἀγνωσίαν ὅρους εὐδαιμονίας κακοδαιμονίας τε θείως ἐδήλωσεν. Χρὴ γὰρ εὖ μάλα πολλῶν ἱστορᾶς φιλοσόφους ἀνδρας εἶναι, καθ' Ἡράκλειτον, καὶ τῷ ὄντι ἀνάγκη,

Πολλὰ πλανηθῆναι διζήμενον ἔμμεναι ἐσθλόν (62).

Ἦδη μὲν οὖν ἔβλον ἡμῖν ἐκ τῶν προειρημένων ὡς ἀξιῶς ἢ τοῦ Θεοῦ εὐποία τυγχάνει, καὶ εἰς πάντα ἐξ ἀρχῆς ἀνάρχου ἴση ἀτεχνῶς ἢ φυσικῇ δικαιοσύνῃ, κατ' ἀξίαν ἐκάστου γένους γενομένη, οὐκ ἀρξαμένη ποτέ· οὐ γὰρ ἀρχὴν τοῦ Κυρίου καὶ ἀγαθὸς εἶναι ἐληφεν ὁ Θεός, ὃν αἰεὶ ὁ ἐστίν· οὐδὲ μὴ παύσεται ποτε ἀγαθοποιῶν, κἂν εἰς τέλος ἀγάγῃ ἕκαστα. Μεταλαμβάνει δὲ τῆς εὐποίας ἕκαστος ἡμῶν πρὸς ὃ βούλεται· ἐπεὶ τὴν διαφορὰν τῆς ἐκλογῆς, ἀξία (63) γενομένη ψυχῆς αἵρεσίς τε καὶ συνάσκησις, πεποίηκεν. Ὡς μὲν οὖν καὶ ὁ πέμπτος ἡμῖν τῶν κατὰ τὴν ἀληθῆ φιλοσοφίαν γνωστικῶν ὑπομνημάτων Στρωματεὺς περαιούσθω.

✕ P. 734 ED. POTTER, 615 ED. PARIS.

(59) Ἐργον ὡς ἡγ. Ms. Ottob., ὡς ἔργον ἡγ.
(60) Κλέπτας. Ubi hoc dixit Christus? Conf. principium Strom. II, p. 428, n. 3.

(61) Ἑλλήσιν. Scripta Græcorum quomodo cum fructu legi possint, docuit etiam Basilii. Styl.

(62) Πολλὰ... ἐσθλόν. Plutarchus in libello De ratione auditus citat Phocylidis versum,

Πολλὰ ἀπατηθῆναι διζήμενον ἔμμεναι ἐσθλόν·
cui significat eum, qui cupit in bonorum virorum ha-

A Qui cæteras res ut potissimas habent,
Et negligenter quod potissimum est agunt.

Cum ergo aperte, ut arbitror, ostensum sit, quomodo quod fures a Domino dicti fuerint Græci, sit intelligendum, lubens prætermitto dogmata philosophorum. Nam si eorum quoque verba persequeremur, mox commentariorum innumerabilem colligeremus multitudinem, ostendentes omnem quæ est apud Græcos sapientiam, esse a barbara sumptam philosophia. Quam contemplationem nihilo secius ut res postulabit attingemus, quando colligemus opiniones Græcorum quæ feruntur de principiis. Sed hoc quoque nobis ex iis quæ dicta sunt licet tacite considerare, quemadmodum sint legendi libri Græcorum, ei qui scit tranare eorum fluctus.

B

Divinæ mentis possedit qui bona, felix,
ut videtur ex sententia Empedoclis.

Sed miser est, tenebrosa Deum cui opinio curæ.

Cognitionem et ignorance, felicitatis et infelicitatis esse fines divine significavit. Oportet enim multarum rerum esse gnaros viros philosophos, ex Heracliti sententia, et revera 262 necesse est,

Qui quærit bonus esse, ut multum devius erret.

Ex iis ergo quæ prius dicta sunt jam est nobis perspicuum, esse æternam Dei beneficentiam, et vere æqualem naturalem justitiam, a principii experte principio, pro uniuscujusque generis dignitate, ad omnes processisse, quæ nunquam cœpit esse. Neque enim hujus quod est esse Dominum et bonum, principium accepit Deus, qui est semper id quod est. Sed neque cessabit unquam benefacere, etiamsi singula ad finem produxerit. Est autem unusquisque nostrum beneficentiæ particeps quousque vult. Differentiam enim fecit electionis, animæ si fuerit digna, optio et exercitatio. Sic ergo quintus quoque liber Commentariorum secundum philosophiam veram Gnosticorum, qui nominatur Stromateus, finitur.

D beri numero, sæpe decipi, et multorum dolis expositum esse. Non reperitur inter reliqua Phocylidis carmina cum Gnomis edita, ut monet M. Neander, qui ejus fragmenta collegit, et commentario explanavit. Collect. — Ms. Ottob., πλανηθῆναι pro πλανηθῆναι habet.

(63) Ἀξία. H. Ms. ἀξίως. Styl. — Ἀξίως habet etiam ms. Ottob.

ΚΛΗΜΕΝΤΟΣ ΤΟΥ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΩΣ ΣΤΡΩΜΑΤΕΩΝ

ΤΩΝ ΕΙΣ ΟΚΤΩ ΛΟΓΟΣ ΕΚΤΟΣ⁽⁶⁴⁾.

CLEMENTIS ALEXANDRINI STROMATUM

LIBER SEXTUS.

CAPUT PRIMUM.

Ordo dicendorum.

✕ Hic autem sextus simul et septimus liber Com- A mentariorum ex vera philosophia Gnosticorum, qui dicitur *Stromateus*, cum moralem rationem quæ in his traditur, quam maxime fieri potuerit, descripserit, et ostenderit quonam sit Gnosticus vitæ instituto, pergit ut philosophis ostendat, eum minime esse impium et a Dei religione alienum, ut existimaverunt, solum autem vere pium, et qui in Deo colendo rite versatur: Gnostici, religionis modum summam exponens, quod attinet ad eam quæ admonet et in memoriam revocat scripturam citra periculum imprimendam. « Operari enim cibum qui in ævum permanet », nos jussit Dominus. Et alicubi dicit propheta: « Beatus qui seminat super omnem aquam, quam conculcat vitulus et asinus^b: » nempe qui ex lege et gentibus in unam fidem congregatur populus: « Qui autem est imbecillus, olera comedit^c, » ut ait præclarus Apostolus. Prius autem *Pædagogus*, a nobis in tres libros divisus, ostendit educationem et institutionem a pueritia, hoc est, vitæ rationem quæ ex catechesi per fidem incrementum accipit, et iis qui in numerum virorum ascribuntur, præparat animam virtute præditam, ad scientiam Gnosticam

Ὁ δὲ δὴ ἕκτος ὁμοῦ καὶ ὁ ἑβδομος ἡμῖν τῶν κα- τὰ τὴν ἀληθῆ φιλοσοφίαν γνωστικῶν ὑπομνημάτων *Στρωματέως*, διαγράφας, ὡς ἐνι μάλιστα, τὸν ἡθικὸν λόγον ἐν τούτοις περαιούμενον, καὶ παραστήσας ὅστις ἂν εἴη κατὰ τὸν βίον ὁ γνωστικὸς, πρὸς αὐτοῖς φιλοσόφοις οὐδαμῶς ὡς ἄθεον τοῦτον, ὡς ὑπελήφασιν, μόνον δὲ τῷ ὄντι θεοσεβῆ τὸν τρόπον (65) τῆς θρησκείας τοῦ γνωστικοῦ, κεφαλαίως ἐκτιθέμενος, ὅσα τε εἰς γραφὴν (66) ὑπομνηστικὴν ἀκινδύνως ἐγχαράξαι. « Ἐργάζεσθαι γὰρ τὴν βρώσιν τὴν εἰς αἰῶνα παραμένουσαν » ὁ Κύριος ἐντεῖλατο. Καὶ ποῦ ὁ προφήτης λέγει: « Μακάριος ὁ σπείρων (67) ἐπὶ πᾶν ὕδωρ, οὗ μόσχος καὶ ὄνος πατεῖ: » ὁ ἐκ νόμου καὶ ἐξ ἐθῶν εἰς τὴν μίαν πίστιν συναγόμενος λαός. « Ὁ δὲ ἀσθενῶν λάχανα ἐσθίει, » κατὰ τὸν γενναῖον Ἀπόστολον. Φθάσας δὲ ὁ *Παιδαγωγός* ἡμῖν ἐν τρισὶ διαιρούμενος βίβλοις, τὴν ἐκ παίδων ἀγωγὴν τε καὶ τροφὴν παρέστησεν (68), τοῦτέστιν ἐκ κατηχήσεως συναύξουσιν τῇ πίστει πολίτας, καὶ προπαρασκευάζουσιν τοὺς εἰς ἀνδρας ἐγγραφόμενους ἐνάρετον τὴν ψυχὴν, εἰς ἐπιστήμης γνωστικῆς παραδοχὴν. Ἐναργῶς οὖν τῶν Ἑλλήνων μαθόντων ἐκ τῶν λεχθησομένων διὰ τῶνδε ἡμῖν, ὡς ἀνοσίως τὸν θεοφιλεῖ διώκοντες ἀσεβοῦσιν αὐτοί,

✕ P. 735-736 ED. POTTER, 616-617 ED. PARIS.

• Joan. vi, 27. ^b Isa. xxxii, 20. • Rom. xiv, 2.

(64) *Κλήμεντος... ἕκτος*. Titulus hoc modo se habet in ms. Paris., *Στρωματέων ἕκτος*.

(65) *Θεοσεβῆ τὸν τρόπον*. Hæc sic distinguenda sunt: *Θεοσεβῆ τὸν τρόπον... γνωστικοῦ κεφ.*

(66) *Ὅσα τε εἰς γραφὴν*. « Quatenus memori scripto sine periculo tradere licet. » Vult autem se Gnostici religionem tradere scriptis quousque licet.

Sunt enim a vulgo celandam mysteria quædam, quæ λόγῳ πιστεύεται, οὐ γράμματι, ut latius ostendit *Strom.* i, pag. 323 et seq.

(67) *Μακάριος ὁ σπείρων*. Isa.: *μακάριοι οἱ σπείροντες* plur. num. Mox ibidem οὐ βούς καὶ ὄνος π.

(68) *Παρέστησεν*. Ms. Paris. *παρέστηκεν*.

τότε ἦδη προδόντων τῶν ὑπομνημάτων κατὰ τὸν τῶν **A** *Στρωματέων* χαρακτήρα, ἐπιλυτέον τὰ τε ὑπὸ Ἑλλήνων τὰ τε ὑπὸ βαρβάρων προσαπορούμενα ἡμῖν περὶ τῆς τοῦ Κυρίου παρουσίας. Ἐν μὲν οὖν τῷ λειμῶνι τὰ ἀνθη ποικίλως ἀνθοῦντα, κἀν τῷ παραδείσῳ ἡ τῶν ἀκροδρόνων φυτεία, οὐ κατὰ εἶδος ἕκαστον κεχώρισται τῶν ἀλλογενῶν· εἰ καὶ λειμῶνάς τινες, καὶ Ἑλικῶνας, καὶ κηρία, καὶ πέπλους (69), συναγωγὰς φιλομαθεῖς ποικίλως ἐξανθισάμενοι, συνεγράφαντο· τοῖς δ' ὡς ἔτυχεν ἐπὶ μνήμην (70) ἐλθοῦσι, καὶ μήτε τῇ τάξει μήτε τῇ φράσει διακεκαθαρμένοις, διεσπαρμένοις δὲ ἐπίτηδες, ἀναμῖξ ἡ τῶν *Στρωματέων* ἡμῖν ὑποτύπωσης λειμῶνος δίκην πεποικιλταί. Καὶ δὴ ὧδε ἔχοντες ἑμοὶ τε ὑπομνήματα (71) εἰεν ἂν ζώπυρα τῷ τε εἰς γνῶσιν ἐπιτηδείῳ, εἰπως περιτύχοι τοῖσδε, πρὸς τὸ συμφέρον καὶ ὠφελιμον μετὰ ἰδρώτος ἡ ζήτησις γενήσεται. Οὐ γὰρ μόνον τῶν σιτίων τὸν πόνον, πολὺ δὲ πλέον καὶ τῆς γνώσεως ἡγεῖσθαι δίκαιον, τοῖς διὰ « στενῆς καὶ τεθλιμμένης (72) τῆς Κυριακῆς ὄντως ὁδοῦ » εἰς τὴν αἰδίον καὶ μακαρίαν παραπεμπομένοις σωτηρίαν. Ἡ γνῶσις δὲ ἡμῶν καὶ ὁ παράδεισος ὁ πνευματικὸς αὐτὸς ἡμῶν ὁ Σωτὴρ ὑπάρχει, εἰς ἃν καταφυτεύομεθα (73), μετατεθέντες καὶ μεταμοσχευθέντες εἰς τὴν γῆν ἀγαθὴν ἐκ βίου τοῦ παλαίου (74). Ἡ μεταβολὴ δὲ τῆς φυτείας εἰς εὐκαρπίαν συμβάλλεται. Φῶς οὖν ὁ Κύριος καὶ γνῶσις ἡ ἀληθής, εἰς ἃν μετετέθημεν. Λέγεται δὲ καὶ ἄλλως διττῇ ἡ γνῶσις· ἡ μὲν κοινῶς, ἡ ἐν πᾶσιν ἀνθρώποις ὁμοίως σύνεσις τε καὶ ἀντίληψις (75), κατὰ τὸ γνωρίζειν ἕκαστον τῶν ὑποκειμένων, πανδημῶς ἐμφανισμένη· ἥ οὐ μόνον αἱ λογικαὶ (76), ἀλλ' ἰσως καὶ αἱ ἀλογοὶ μετέξουσιν· ἦν οὐκ ἂν ποτε ἔγωγες γνῶσιν τε ὀνομάσαιμι, καὶ (77) τὴν δι' αἰσθητηρίων ἀντιλαμβάνεσθαι πεφυκὺν· ἡ δὲ, ἐξαιρέτως ὀνομαζομένη γνῶσις ἀπὸ τῆς γνώμης καὶ τοῦ λόγου χαρακτηρίζεται· καθ' ἣν μόναι αἱ λογικαὶ δυνάμεις γνῶσεις γενήσονται (78), αἱ τοῖς νοητοῖς κατὰ φιλήν τὴν τῆς ψυχῆς ἐνέργειαν εἰλικρινῶς ἐπιβάλλουσιν. « Χρηστός (79) ἀνὴρ, φησὶν ὁ Δαβὶδ, ὁ οἰκτιρμῶν (80) »

✱ P. 757 ED. POTTER, 647-618 ED. PARIS.

(69) *Λειμῶνάς τινες... καὶ πέπλους*. Hoc est, collectaneorum libros, quibus hujusmodi titulos dabant auctores. Hos autem distinguit a *Stromatibus*, quod illi quidem in ordinem ac seriem aptam digesti sint, hæc vero omni ornatu atque ordine carent.

(70) *Ἐπὶ μνήμην*. H. Ms. ἐπὶ μνήμης, minus usitate: et mox διεσπαρμένοις δὲ καὶ ἐπίτηδες, « etiam data opera. » SYLBURG. Hanc postremam lectionem tuetur etiam Ms. Ottob.

(71) *Ἐμοὶ τε ὑπ.* His lucem afferent auctoris verba in *Sir.* i. p. 322, quo loco dicit hoc opus non esse εἰς ἐπίδειξιν τετεχνασμένον, ἀλλὰ μοι ὑπομνήματα, inquit, θησαυρίζεται εἰς γῆρας, λήθης φάρμακον, etc.

(72) *Στενῆς καὶ τεθλιμμένης*. Respicit auctor *Matth.* vii, 14. Porro τεθλιμμένης habet ms. Ottob.

(73) *Καταφυτεύομεθα*. His lucem dabunt quæ scribit D. Paulus *Rom.* xi, 17, et seq.

(74) *Εἰς τὴν γῆν... παλαιῶν*. Ms. Ottob. εἰς τὴν ἀγαθὴν ἐκ μου τοῦ παλαιῶν. Ms. Paris, τὴν γῆν τὴν ἀγαθὴν habet. Sylburgius ait in H. ms. exstare γῆν τὴν ἀγαθὴν, quod ei rectius videtur.

(75) *Ὅμοίως σύνεσις τε καὶ ἀντίληψις*. Hæc parenthesis includenda sunt. Vult enim auctor, quod

A accipiendam. Cum ergo ex iis quæ hic a nobis dicenda sunt, Græci evidenter didicerint, quod eum qui est verus Dei cultor nefarie persequendo, ipsi se impie gerant: tunc jam procedentibus convenienter *Stromatum* stylo et agendi ratione Commentariis, solvendæ sunt quæ et a Græcis et a barbaris in nos moventur dubitationes de adventu Domini. Atque in prato quidem qui varie florent flores, et in horto arborum plantatio, non sunt juxta singulorum species a plantis alterius cujusvis generis separata: etiamsi quidam, eruditius varie excerptis collectaneis, prata et Heliconas, et favos, et peplos, conscripserint: sed iis quæ, prout occasio se obtulit, mihi venerunt in mentem, et neque ordine neque dictione sunt expurgata, sed de industria dispersa sunt, permixtîm nobis instar prati variata est *Stromatum* descriptio. Quæ cum ita se habeant, et mihi erunt ad me excitandum Commentarii: et ei qui est aptus ad cognitionem, si forte in ea inciderit, ejus quod est utile ac conducibile cum sudore fiet inquisitio. Non solum enim cibum, sed multo magis etiam cognitionem labor præcedat æquum est, iis qui per « arctam et angustam vere viam Dominicam, » ad æternam et beatam transmittuntur salutem. Nostra autem cognitio, et hortus spiritalis, est ipse noster Servator, in quem implantamur, transpositi et transformati in terram bonam ex vita veteri. Mutatio autem plantationis confert ad fertilitatem et bonitatem fructuum. Lux est autem Dominus et vera cognitio, in quem sumus transpositi. ✱ Dicitur autem aliqui duplex etiam cognitio: una quidem communiter dicta, quæ est in omnibus hominibus, ut etiam perspicacia et apprehensio, quæ ex cognitione singulorum objectorum vulgo elucet: quam non solum habent potestates quæ sunt ratione præditæ, sed pariter etiam quæ ea carent: quam ego nunquam nominaverim cognitionem, ut cui sit a natura ingeneratum ut apprehendat per sensus. Quæ

sicut γνῶσις, ita σύνεσις τε ἀντίληψις duplex sit: una scilicet, quæ sensu, altera quæ intellectu fiat.

(76) *Λογικαί*. Interpres addit δυνάμεις. SYLBURG. — Quæ vox cum hoc loco excidisset, paulo post in textum irrepsisse videtur.

(77) *Καί*. Supervacanea est hæc particula.

(78) *Δυνάμεις γνῶσις γενήσονται*. Supervacanea videtur vox δυνάμεις. Quomodo autem dici potest, « potentiam fieri cognitionem? » Id absurdum ut vitaret Hervetus, transulit « participem cognitionis. » Forte cum vox δυνάμεις e sententia præcedente post λογικαί excidisset, ut modo dictum est postea in margine adnotata, post λογικαί repetitum ab imperito scriba in textum recepta est. Proinde horum verborum sensus est: « Hoc modo nulla erit cognitio præter solam rationalem, quæ rebus intelligibilibus per simplicem animæ operationem applicatur. »

(79) *Χρηστός*. Hæc sic distingui et explicari poterint: *Χρηστός ἀνὴρ, φησὶν ὁ Δαβὶδ, ὁ οἰκτιρμῶν* (τῶν παραπαλλυμένων τῇ πλάνῃ) καὶ κηρῶν (ἐκ μεταδόσεως τοῦ λόγου τῆς ἀληθείας, οὐκ ὡς ἔτυχεν· ἄλλα

(80) *Οἰκτιρμῶν*. Psalm. οἰκτιρῶν.

autem excellenter et præcipue nominatur cognitio, ex mente et ratione formam accipit et characterem, per quam solæ potestates rationis participes sunt cognitiones, quæ iis quæ apprehenduntur intelligentia, per nudam animæ operationem pure ac sincere applicantur. « Bonus est vir, inquit David, qui miseretur » eorum qui errore pereunt, « et commodat » impertiendo verbum veritatis, non temere et ut contingit, sed enim « dispensabit sermones suos in iudicio, » profunda supputatione ac ratiocinatione : « is dispersit, dedit pauperibus ». »

CAPUT II.

Ad illud redit quod fine libri quinti probaverat, Græcos scilicet ab Hebræis pleraque furatos esse ; quod ex eo ulterius probat quod aliorum dicta a se invicem mutuali sint.

Priusquam autem aggrediamur id quod est propositum, procemii loco fini quinti libri *Stromatum* addenda sunt ea quæ desunt. Quoniam enim ostendimus, symbolicum dicendi genus esse antiquum, eo autem esse usos non solum prophetas nostros, sed etiam ex priscis Græcis permultos, et non paucos ex aliis barbaris 263 gentilibus, oportebat eorum quoque qui initiantur persequi mysteria. Hæc autem declarare distuli in eum locum, quo ea quæ a Græcis dicta sunt de principiis persequentes, confutabimus : nam hujus quoque contemplationis ostendemus fore mysteria. Cum autem ostenderimus mysticum Græcorum sensum, ex veritate quæ nobis fuit tradita per Scripturas, fuisse illustratum, in quo significato furtum veritatis ad ipsos pervenisse postea, si non sit grave dictum, demonstravimus : age ipsos Græcos furti in seipso admissi testes adducamus. Qui enim quæ sunt eorum propria tam evidenter a se invicem suffurantur, se quidem fures esse confirmant : vel inviti autem ostenduntur a nobis acceptam usurpasse veritatem, et eis qui erant sui generis clanculum tradidisse. ✕ Si enim ne a seipsis quidem absint, a nostris vix abstinerebunt. Ac tacebo quidem eorum dogmata in philosophia, cum scriptis fateantur ut qui in sectas distribuuntur, ne ingrati animi criminis convincerentur, se decreta præcipua accepisse a Socrate. Cum autem usus fuero paucis testimoniis eorum qui sermonibus celebrantur, et in magna existimatione habentur apud Græcos, et eorum furandi genus in diversis temporibus abunde convicero, convertar ad ea quæ deinceps sequuntur. Nam cum fecisset Orpheus,

Deterius pejorque aliud quam femina nil est,

✕ P. 738 ED. POTTER, 618-619 ED. PARIS. • Psal. cxī, 5, 9.

ἀλλὰ γὰρ οἰκονομήσει τοὺς λόγους αὐτοῦ ἐν κρίσει (ἐπιλογισμῷ βαθεῖ). Οὗτος ἡσυχάζει. Bonus vir, inquit David, est qui miseretur, eorum scilicet qui errore pereunt ; qui commodat, nempe impertiendo verbum veritatis, non qualicunque modo. Sequitur enim : Dispensabit sermones suos in iudicio, videlicet profunda cogitatione. Is dispersit, etc.

(81) *Μεταδόσεως τοῦ λόγου.* Phrasis Paulina ex Rom. iii, 11 ; item I Thess. ii, 8.

(82) *Εἰς προκ.* Ms. Paris. εἰς τὸ προκ.

(83) *Παραστήσαντος.* Hæc traduxit Eusebius in *Præpar. Evang.* lib. x, cap. 2.

Πρὸ δὲ τῆς εἰς προκείμενον (82) ἐγχειρήσεως ἐν προοιμίῳ εἶδει προσαποδοτέον τῷ κέρατι τοῦ πέμπτου *Στρωματέως* τὰ ἐνδόντα. Ἐπεί γὰρ παραστήσαμεν τὸ συμβολικὸν εἶδος ἀρχεῖαν εἶναι, κεχρησθαι δὲ αὐτῇ οὐ μόνον τοὺς προφήτας τοὺς παρ' ἡμῖν, ἀλλὰ καὶ τῶν Ἑλλήνων τῶν παλαιῶν τοὺς πλεονάζοντες, ἐχρήν δὲ καὶ τὰ μυστήρια ἐπελθεῖν τῶν τελευμένων. Ταῦτα μὲν ὑπερίθμεται διασαφῆσαι, ὅτι νῖκα ἂν τὰ περὶ ἀρχῶν τοῖς Ἑλλήσιν εἰρημένα ἐπιόντες διελέγχωμεν· τῆσδε γὰρ ἔσεσθαι τῆς θεωρίας ἐπιδείξομεν καὶ τὰ μυστήρια. Παραστήσαντες (83) δὲ τὴν ἔμφασιν τῆς Ἑλληνικῆς διανοίας (84) ἐκ τῆς διὰ τῶν Γραφῶν εἰς ἡμᾶς δεδομένης ἀληθείας περιουγαθεῖσαν, καθ' ὃ σημανόμενον διέκειν εἰς αὐτοὺς τὴν κλοπὴν τῆς ἀληθείας ἐκδεχόμενοι, εἰ μὴ ἐπαχθὲς εἶπειν, ἀπεδείξαμεν. Φέρε μάρτυρας τῆς κλοπῆς αὐτοὺς καθ' ἑαυτῶν (85) παραστήσωμεν τοῖς Ἑλλήνας· οἱ γὰρ τὰ οἰκεία οὕτως ἀντικρυς παρ' ἀλλήλων ὑφαίρουμένοι βεβαιούσι μὲν τὸ κλέπται εἶναι, σφτερερίζεσθαι δ' ὁμῶς καὶ ἀκοντες τὴν παρ' ἡμῶν ἀλήθειαν εἰς τοὺς ὁμοφύλους λάθρα διαδίδκυνται. Ε. γὰρ (86) μὴδὲ ἑαυτῶν, σχολῇ γ' ἂν τῶν ἡμετέρων ἀφέξονται (87). Καὶ τὰ μὲν κατὰ φιλοσοφίαν σιωπήσομαι δόγματα, αὐτῶν ὁμολογούντων ἐγγράφως τὴν τὰς αἰρέσεις διανεμομένην (88), ὡς μὴ ἀχάριστοι ἐλεγχεῖν, παρὰ Σωκράτους εἰληφέναι καὶ κυριώτατα τῶν δογμάτων· ὀλίγοις δὲ τῶν καθωμιλημένων καὶ παρὰ τοῖς Ἑλλήσιν εὐδοκίμων ἀνδρῶν χρησάμενος μαρτυροῖς, τὸ κλεπτικὸν διελέγξας εἶδος αὐτῶν, ἐν διαφόροις (89) τοῖς χρόνοις καταχρώμενος, ἐπὶ τὰ ἐξῆς τρέφομαι. Ὅρφέως τοίνυν ποιήσαντος,

Ὡς οὐ κύντερον ἦν καὶ ῥίγιον ἄλλο γυναικός.

(84) *Διανοίας.* Euseb. impress. et ms. ἐπινοίας.

(85) *Ἐαυτῶν.* Euseb. impress. αὐτῶν.

(86) *Εἰ γάρ.* Ms. Joan. οἱ γάρ.

(87) *Ἀφέξονται.* Ἀφέξονται scribendum esse putavit aliquis, qui in ms. Joan. ω superposuit τῷ ο.

(88) *Διανεμομένων.* Euseb. impress. διανεμεμένων. Ejusdem cod. ms. Joan. διανεμεμένων corrupte. Mox in eodem εὐρηθεῖν pro ἐλεγχεῖν.

(89) *Ἐν διαφόροις.* Euseb. impress. et ms. ἀδια-

Ὅμηρος ἀντικρυς λέγει·

Ὡς (90) οὐκ ἀνδρότερον καὶ κίρτερον ἄλλο γυναικός.
Γράψαντός τε Μουσαίου·

Ὡς αἰεὶ τέχνη μέγ' ἀμείνων ἰσχύος ἐστίν,
Ὅμηρος λέγει (91)·

Μῆτι τοι θρυτόμος περιγίνεται (92) ἡ δὲ βίηφι.

Πάλιν τοῦ Μουσαίου ποιήσαντος·

Ὡς δ' αὖτως καὶ φύλλα φύει ξειδωρος ἄρουρα·
Ἄλλα μὲν ἐν μελίησιν ἀποφθίνει, ἄλλα δὲ φύει·
Ὡς δὲ καὶ ἀνθρώπου γενεὴ καὶ φύλλον ἔλλισ-
[σει (93)]

Ὅμηρος μεταγράφει·

Φύλλα (94) τὰ μὲν τ' ἀνεμος χαμάδις χέει, ἄλλα
[δὲ θ' ὄλη]

Τηλεθόωσα φύει, ἔαρος δ' ἐπιγίνεται (95) ὥρη.

Ἄρχιλοχός τε καὶ Κρατίνος γράφουσιν, ὁ μὲν,

Ὁὐ γὰρ ἐσθλὰ καθανοῦσι κερτομεῖν ἐπ' ἀνδράσι·

Πάλιν δ' αὖ (96) Ὅμηρου εἰπόντος·

Οὐχ ὅστις καταμένοισιν ἐπ' ἀνδράσιν εὐχετάσθαι,

Ἄρχιλοχός τε καὶ Κρατίνος γράφουσιν, ὁ μὲν,

Ὁὐ γὰρ ἐσθλὰ καθανοῦσι κερτομεῖν ἐπ' ἀνδράσι·

Κρατίνος δὲ ἐν τοῖς Λάκωσι,

Φοβερόν (97) ἀνθρώποις τόδ' αὖ, καταμένοισιν ἐπ' αἰ-
[ζητοῖσιν κινεῖσθαι μέγα.]

Αὐθὺς τε ὁ Ἀρχιλοχός, τὸ Ὅμηρικόν ἐκείνο μετα-
ξέρων,

Ἀσάδμηρ (98), οὐδ' αὐτὸς ἀναιρόμαι, ἀρτί νυ
[πολλῶν·]

Ὡδὲ πῶς γράφει (99)·

Ἥμδαλον, καὶ πού τινα ἄλλον ἢδ' ἀτὴ κινή-
[σατο.]

Καθάπερ ἀμείλει κάκεινο τὸ ἔπος·

Ξυρὸς Ἐρυσάλιος, καὶ τε (1) πυνέοντα κατέκτα·
μεταποιῶν αὐτὸς, Ὡδὲ πῶς ἐξήνεγκεν (2)·

..... ἔρξω·

Ἐτήτυμον γὰρ ξυρὸς ἀνθρώποις Ἀγης.

Ἔτι κάκεινο μεταφράζων·

Νίκης (3) ἀνθρώποισι θεῶν ἐκ πειράτα κείται·

✱ P. 739 ED. POTTER, 619-620 ED. PARIS.

φόροις sine præpositione. Atque bactenus Euse-
bius : qui paulo post, ut adnotat Sylburgius, Por-
phyryi quoque testimonio hæc Græcorum furta
probat.

(90) Ὡς. Hanc particulam omittit ms. Paris. Est
autem hoc ab Agamemnone dictum *Odyss.* A', v. 420.

(91) Ὅμηρος λέγει. Jos. Scaliger in conject. in
Varronem confert cum hoc Homeri versu qui cum
altero isto,

Μῆτι δ' αὖτε κυβερνήτης ἐνὶ οἴνοπι πόρτῳ

Νῆα θοῇρ ἰθύει,

reperitur *Iliad.* Ψ illos Titinii comici,

Sapientia gubernator navim torquet non valentia,
Coquus magnum ahenum, quando servit, paula
[confutat trua. COLLECT.]

(92) Περιγίνεται. In hac voce tacita significatio
est adverbii 'magis : ' ideo μᾶλλον non expressum
est. SYLBURG. — Exstat autem hic versus *Iliad.* Ψ',
313, ubi μέγ' ἀμείνων pro περιγίνεται scriptum est.
Quæ lectio Clementi restituenda esse videtur, cum
in Musæi quoque versu exstet. Unde vero περιγί-
νεται irrepsit? Scilicet ex alio versu, qui apud Ho-
merum statim sequitur :

Μῆ τι δ' ἡνίοχος περιγίνεται ἡνίοχοιο.

(93) Ἀνθρώπου γενεὴ καὶ φύλλον ἔλλ. Aptius
forte ἀνθρώπων γενεὴ καὶ φύλον ἔλλ. SYLBURG.

(94) Φύλλα. *Iliad.* Z', v. 147.

(95) Ἐπιγίνεται. Scribendum potius cum Ho-
mero ἐπιγίνεται.

(96) Πάλιν δ'. Stobæus tit. 124, ' In defunctos

A Homerus aperte dicit :

Deterius graviusque aliud quam femina nil est.

Et cum scripsisset Musæus,

Vi longe melior, longe præstantior est ars,

dicit Homerus :

Mente una qui ligna secat non robore vincit.

Et rursus cum fecisset Musæus,

In lucem atque vides altam folia edere terram,

Atque perire alia in ramis, ac rursus oriri

Altera, sic hominum sæclum generatio volvit;

transcribit Homerus :

Ventus fundit humi folia altera, sylvaque rursus

Altera producit viridantia tempore verno :

Nascitur humanum sic sæclum, sicque recedit.

B Et rursus cum dixisset Homerus :

De fato functis minime se extollere fas est,

scribunt Archilochus et Cratinus : ille quidem,

Non enim decet defunctos prosequi convitiis :

Cratinus autem in Laconibus :

Terribile est hominibus de mortuis hominibus vaide
[jactare.]

Et rursus Archilochus illud transferens Homæ-
ricum,

Sum læsus, nec ego pro multis ferre recuso,

✱ hoc modo scribit :

Erravi, et aliquem utique alium deprehendit cala-
[mitas]

Sicut certe illum quoque versum :

Communis perimit Mars et qui occiderat ante,
C ipse transmutans sic protulit :

..... *Faciam quidem :*

Nam Mars pater communis est mortalibus.

Præterea illud quoque transferens,

Omnis in arbitrio victoria posta deorum est,

non esse exercendam contumeliam, ubi multa in
hanc sententiam habes, hunc versum ex *Odyss.* x
excerpsit, legitque φθιμένοισιν ἐπ' ἀνδράσιν, Mem-
que Archilochi quem alii in fragmentis ejus ver-
tunt : ' Non enim honestum est mortuos viros con-
vitiis proscindere. ' COLLECT. — Quæ sequuntur,
profert Ulysses in *Odyss.* X, v. 412.

(97) Φοβερόν. Hos Cratini versus Grotius in *Ex-
cerptis* p. 491 sic emendavit :

Φοβερόν ἀνθρώποις τόδε,

D *Καταμένοισιν ἐπ' αἰζητοῖσι κινεῖσθαι μέγα.*

Res hominibus horrenda hæc quidem,
Se jactitare adversus miseros mortuos.

(98) Ἀσάδμηρ. Agamemnonis dictum *Iliad.* I,
v. 116.

(99) Γράφει. Forte verius μεταγράφει. In versu
seq. si quis ἡμδαλον malit pro ἡμδαλον, per me
licit. Agnoscit tamen Hesychius ἡμδαλα pro
ἡγνόησε ' ignorare ' autem et ' aberrare ' sunt
affinia. SYLBURG.

(1) Καὶ τε. Hoc legitur etiam in vulg. Homeri
edit. *Iliad.* Σ', alioqui maluerit fortasse aliquis
καί τε. SYLBURG. — Est autem hoc ab Hectore dictum
Iliad. Σ', v. 309.

(2) Ὡδὲ πῶς ἐξ. Ms. Paris. Ὡδὲ πῶς ἐξήνεγκεν
ἔρξω ἐτήτυμον γὰρ ξυρὸς ἀνθρώποισιν.

(3) Νίκης. Huic similis versus occurrit *Iliad.* II.,
v. 309. Porro ms. Paris. et Flor. edit. pro θεῶν ἐκ.

Per hunc iambum juvenibus etiam aperte addit A
animum :

Victoria est sita est deum in arbitrio.
Rursus cum dixisset Homerus,
Illotis plantis in humo duraque cubantes,
scribit Euripides in *Erechtheo*,
... *In solo haud strato cubant,*
Pedesque nullis fontibus lavant suos.
Et cum similiter dixisset Archilochus,
Cor alius alio semper oblectat suum,
convenienter illi Homérico,
De factis aliis alius nam gaudia sumit,

dicat Euripides in *Œneio* :

Sed alius aliis moribus capitur magis.
Audi vi autem *Æschylum* quidem dicentem :
Est qui beatus, is maneat domi decet,
Rem qui gerit male, ille idem faciat quoque :

Euripide similiter in scena clamante :

Felix, beatus si quis, et domi manet :
cum sic dicat etiam Menander in comœdia :
Domi manere oportet, et esse liberum,
Aut non beatum illum esse vere dicier.

✱ Rursus cum Theognis dicat :

Qui exsulat, est illi non ullus fidus amicus,
fecit Euripides :

Procul fugit quivis amicus pauperem.
Et cum dixisset Epicharmus : « O filia, hei mihi,
✱ P. 740 ED. POTTER, 620 ED. PARIS.

habent θεῶν ἐν. Mihi verior lectio videtur θεῶν C
ἐν, « in Deo, » inquit Sylburg. Menelai verba sunt
apud Homerum *Iliad. H* :

... Ἀντὶρ ὑπερθερ
Νίκης πείρατ' ἔχονται ἐν θανάτοις θεοῖσι.
Sed supernæ Victoriæ termini tenentur inter im-
[mortales Deos.

Hic legendum esset θεοῖς ἐν πείρατα. Illa vero sunt
Achillis Jovem precantis *Iliad. Z* :

... Ἀμφὶ δὲ Σέλλοι
Σοίναλ' οὐσσ' ὑποφῆται ἀνιπτόποδες, χαμαῖενναι.
Circum te autem Selli habitant vates illoti pedibus
[humi dormientes. COLLECT.

(4) Ἀνιπτόποδες. *Iliad. Π, v. 235.*

(5) Εὐδουο'. Exstat inter Euripidis fragmenta.
Hæc autem in ms. Paris. hoc modo exstant : Εὐδου-
σιν ἐν ἀστρώτω πέδῳ πηγαῖς δ' οὐχ.

(6) Πηγαῖσι. Edit. Flor. πηγαῖς, ut fortasse le-
gendum sit, Πηγαῖς δ' ἀλούτους (vel ἀνέπτους) οὐχ
ὕγραῖς λαίνουσιν πόδας. SYLBURG.

(7) Ἀρχιλόχου. Citatur hic Archilochi versus a
Sexto philosopho *Contra mathematic.*, ubi quaerit
quid sit bonum. Homeri locus est *Odyss. E*. Vide
apud Junium proverbium, « Alia apud alios bona, »
et hic lege, « Ἄλλος γάρ τ' ἄλλοισιν. COLLECT.

(8) Ἄλλος γάρ ἄλλ. Scribendum ex Homero,
« Ἄλλος γάρ τ' ἄλλ. Est autem Ulyssis dictum
Odyss. E, v. 228.

(9) Ἀ.λ.λ'. Exstat inter fragmenta *Œneii*.

(10) Οἰκοι. Priorem versum laudat Stobæus
serm. 39, qui est *De patria*, ubi dicit habet pro
χρή. Utramque sic vertit Grotius *Florileg. pag.*
196 :

Manere debet, quisquis est felix, domi :
Manere ibidem, quisquis infelix agit.

(11) Τὸν καλῶς πρᾶσσον. Verius τὸν κακῶς πρᾶ-
σσοντα, id est τὸν δυστυχούντα. SYLBURG.

(12) Μενάνδρου. Hunc versum ex Euripidis *Phi-*

διὰ τοῦδε τοῦ λάμβου δῆλός ἐστι καὶ νέους θαρ-
ρῦναι :

Νίκης δ' ἐν θεοῖσι πείρατα.

Πάλιν Ὀμήρου εἰπόντος,

... Ἀνιπτόποδες (4), χαμαῖενναι

Εὐριπίδης ἐν Ἐρεχθεῖ γράφει :

... Εὐδουο' (5) ἐν ἀστρώτῳ πέδῳ,

Πηγαῖσι (6) δ' οὐχ ὑγραίνουσι πόδας.

Ἀρχιλόχου (7) τε ὁμοίως εἰρηκότος,

Ἄλλ' ἄλλος ἄλλῃ καρδίῃ λαίνεται,

παρὰ τὸ Ὀμηρικόν,

Ἄλλος γὰρ ἄλλοισιν (8) ἀνὴρ ἐπιτέρπεται
[ἔργοις :

Εὐριπίδης ἐν τῷ *Ὀινείῳ* φησιν :

Ἄλλ' (9) ἄλλος ἄλλοις μᾶλλον ἡδεται τρόποις.

B Ἀκήκοα δὲ Αἰσχύλου μὲν λέγοντος :

Οἰκοι (10) μένειν χρή τὸν καλῶς εὐδαίμονα,
καὶ τὸν καλῶς πρᾶσσοντα (11), καὶ τοῦτον
[μένειν :

Εὐριπίδου δὲ τὰ ὅμοια ἐπὶ τῆς σκητῆς βοῶντος :

Μακάριος (12) ὅστις εὐτυχῶν οἰκοι μένει :

ἀλλὰ καὶ Μενάνδρου (13) ὧδέ πως κωμικοῦντος :

Οἰκοι μένειν χρή καὶ μένειν ἐλευθέρον
ἢ μηκέτ' εἶναι τὸν καλῶς εὐδαίμονα.

Πάλιν Θεόγνιδος μὲν λέγοντος,

Οὐκ ἔστιν φεύγοντι (14) φίλος καὶ πιστὸς ἐταῖρος :

Εὐριπίδης πεποίηκεν :

Πένητα (15) φεύγει πᾶς τις ἐκ ποδῶν φίλος.

Ἐπιχάρμου (16) τε εἰπόντος, « ὦ θυγάτερ, αἶ αἶ

loctete affert Stobæus serm. 39. Eum hoc modo
vertit Grotius :

Beatus ille, qui domi felix manet.

(13) Μακάριος. Stobæus tit. 51, *De militia*, hoc
affert, quo videtur significari domi manere oport-
tere, et manere liberum, neque publica munera
obunda, quibus astrictus peregre cogaris proli-
cisci, neque jam tui juris esse. Tale illud Apollo-
dori ibidem :

Ταχὺ στρατιώτης γέγονας ἀντ' ἐλευθέρου.

Ex libero ergo factus es miles statim.

COLLECT. Priorem e sequentibus versibus citat Sto-
bæus serm. 52, utrumque serm. 39, ubi indicat
petitos esse ex Menandri *Heautontimorumenoi*. Eos
Grotius ita vertit :

Vere beatus qui sit, in patria sua

Debet manere, et liber, aut potius mori.

(14) Οὐκ ἔστιν φ. Οὐδεὶς τοι φ. Theognis *Gnom.*
eleg. v. 208.

(15) Πένητα. Ex Euripidis *Medea*, v. 561, ubi
ἐκποδῶν conjuncte pro ἐκ ποδῶν.

(16) Ἐπιχάρμου. Corruptus Epicharmi locus ita
restitui potest :

... ὦ θυγάτερ, αἶ αἶ τύχας :

Συνοικίῳ νέφ σε τὰν καλαιτέραν.

Plenius etiam sic :

Αἶ αἶ τύχας, ὦ θυγάτερ, ὥς σ' ἀπόλεσα

Νέφ συνοικίσας σε τὰν καλαιτέραν.

Sequentia quoque sic interpolari possumus,

Ὁ μὲν γὰρ ἄλλῃ δῆτα λαμβάνει τινὰ

Νεδρίδ', ἄλλῃ δ' ἄλλοι μαστεύει πόσιν.

Et rursum Euripidis locus ex Stob. sic :

Κακὸν γυναικα πρὸς γυναιὶν ζεύξαι νέφ.

SYLBURG.—Stobæus tit. 69 profert ex Euripide in
Œolo, sed legit, πρὸς νέαν ζεύξαι νέον, et loca
duorum sequentium addit :

Μακρὰ γὰρ λυχὸς μᾶλλον ἀρρέων μένει
Θήλεια δ' ἤδη θύσσον ἐκλείπει δέμας.

τύχας συνοικίζων με ὧ σέσσαπολάπερα· καὶ ἐπά-
γοντος, «Ὁ μὲν γὰρ ἄλλην δῆτα λαμβάνει νεάνιδα,
ἄλλον δ' ἄλλη μαστεύει τινά·» Εὐριπίδης γράφει·

Κακὸν γυναικα πρὸς νέον ζεύξαι γράϊαν (17)·
«Ὁ μὲν γὰρ ἄλλης λέκτρον ἱμεῖρει λαβεῖν,
ἢ δ', ἐνδεδῆς τοῦδ' οὖσα, βουλεύει κακῶ·»

ἔστι Εὐριπίδου (18) μὲν ἐν τῇ *Μηδείᾳ* εἰπόντος,

Κακοῦ (19) γὰρ ἀνδρὸς δῶρ' ὄνησιν οὐκ ἔχει,
Σοφοκλῆς ἐν τῷ *Αἴαντι* τῷ μαστιγοφόρῳ ἐκείνῳ φησι
τὸ ἰάμβιον (20),

Ἐχθρῶν (21) δ' ἄδωρα δῶρα, κοῦκ ὀνήσιμα.
Σόλωνος (22) δὲ ποιήσαντος,

Τίττει γὰρ κόρος (23) ὄδριν, δέ τ' ἄν πολλὸς ἄλδος
[ἐπηται·

ἀντικρυς ὁ Θέογνης γράφει·

Τίττει τοι κόρος ὄδριν, δέ τ' ἄν κακῶ ἄλδος
[ἐπηται·

ὅθεν καὶ ὁ Θουκυδίδης ἐν ταῖς ἱστορίαις· «Εἰώθασιν
ἔτι οἱ πολλοὶ τῶν ἀνθρώπων (24), φησὶν, οἷς ἂν
μάλιστα καὶ δι' ἐλαχίστου ἀπροσδόκητος εὐπραγία
ἐλθῇ, εἰς ὄδριν τρέπεται.· Καὶ Φίλιστος (25) ὁμοίως
τὰ αὐτὰ μιμεῖται, ὅδε λέγων· «Τὰ δὲ πολλὰ κατὰ λό-
γον ταῖς ἀνθρώποις εὐτυχοῦντα, ἀσφαλέστερα παρὰ
δόξαν καὶ κακοπραγίαν (26)· εἰώθασιν γὰρ μάλιστα οἱ
παρὰ δόξαν ἀπροσδοκῆτως εὖ πράσσοντες εἰς ὄδριν
τρέπεται.· Πάλιν Εὐριπίδου ποιήσαντος,

✱ P. 744 ED. POTTER, 621 ED. PARIS.

*Diminui enim est marium vigor.
Femineum vero corpus citius pubertate destituit.*
COLLECT.

Hi versus Euripidis ex aliqua e deperditis ejus
tragædiis sumpti sunt : exstant autem inter ejus
fragmenta v. 280. Quod citat ex ejus *Æolo* Sto-
bæus serm. 66, et ex *Stobæo Collectaneorum* au-
ctor, est ab his versibus plane diversum. Porro
primum ex his versibus sic scripsit Scaliger, quem
sequitur Grotius in *Excerpti*. p. 423.

Γράϊαν γυναικα πρὸς νέον ζεύξαι κακόν.
Hunc cum reliquis Grotius sic vertit :

Male juniorei seminum jungas viro :
Namque ille lecti gaudia alterius petit,
Læsa illa sæpe ad prava consilia applicat.

(17) *Γράϊαν*. Ms. Paris. νέαν. In ms. Ottob. hæc
sic exstant : πρὸς νέον ζεύξαι νέαν... δουλεύει κακῶ.

(18) *Εὐριπίδου*. Ex Homeri versu isto qui legitur
Iliad. Γ :

Ἐχθρά δέ μοι τοῦ δῶρα, τίω δέ μιν ἐν καρδὸς
[αἶση,
materiam dicti hujus accepisse creditur, quod in
Ajace exstat pag. 40, et in proverbium abiit :

Ἐχθρῶν ἄδωρα δῶρα,
licet aliqui Clemens Sophoclem velit versum il-
lum ex isto Euripidis accepisse, qui in ejus *Medea*
legitur, et ab ipsa Medea profertur, recusante Ja-
sonis xenia, sed ego Clementi nequaquam as-
sentior. H. Stephanus lib. *De Sophocli*. imitat.
COLLECT.

(19) *Κακοῦ*. Medæ dictum in tragædiæ cogno-
minis v. 618.

(20) *Ἰάμβιον*. Ms. Ottob. λαμβέιον.

(21) *Ἐχθρῶν*. Dictum Ajacis de gladio quo ab
Hectore accepto se interfecit, in Sophoclis *Ajace*
flagellif. v. 676. Illud δ' non agnoscit Sophocles.
Deinde καὶ οὐκ pro κοῦκ habet ms. Paris.

(22) *Σόλωνος*. M. Neander in Theoguidem scri-

A cum quam fortuna me facis habitare, et sub-
jungat : «Nunc is alteram maritus sumit adole-
scentulam, altera autem quærit alium,» scribit Eu-
ripides :

*Conjungere juveni est profecto turpe anum.
Namque hic adire gessit ad juvenculam,
Sed machinatur ipsa egens illi malum.*

Præterea cum Euripides quidem dixisset in *Me-
dea* :

Etenim mali munus viri haud est utile,
Sophocles in *Ajace flagellifero*, dicit illud iam-
bicum :

Dona hostium non dona sunt, nec proderunt.
Cum autem fecisset Solon :

Nascitur ex nimis opibus petulantia multa,

B eodem modo scribit Theognis :
Nascitur ex nimis opibus, petulantia pravis :

unde etiam Thucydides in Historiis : «Solent au-
tem, inquit, permulti homines, quibus maxime
res secundæ aliquantisper evenerunt, fieri insolentes.
Philistus quoque similiter eadem imitatur,
sic dicens : «Multa autem quæ convenienter ratio-
ni feliciter succedunt hominibus, sunt et ad fa-
mam et ad rerum adversarum cautionem ἔτι tutiora.
Quibus enim præter spem et expectationem res
secundæ accidunt, solent evadere insolentes.» Rus-
sus cum fecisset Euripides :

C bens, monet Scholiastem Pindari hunc versum Ho-
mero tribuere, sed ex altero Solonis factum con-
stare ex hoc loco : interpretatur vero sic : «Parit
autem saturitas injustitiam, quando malum homi-
nem felicitas comitatur.» Idem adnotat Gregorium
Naz. vocare, κόρον ὕβριος ἀρχήν, vide Proverb.
«Satietas ferociam parit,» ubi sic redditur Latine
versus Theognidis :

Fastum copia gignit, opes ubi prævus adeptus.

COLLECT.

(23) *Τίττει γὰρ κ.* H. ms. τίττει τοι κόρος ὑπο-
bique. SYLBURG. — In primo versu ms. Ottob. τίττει
τοι κόρος, sed in secundo τίττει κόρος habet, onisso
particula. Solonis porro versus inter ejus fragmenta
reperitur : Theognidis autem versus in ejus *Gnom.*,
eleg. v. 153.

(24) *Οἱ πολλοὶ τῶν ἀνθρώπων*. Forte et ἡ πόνησι τῶν
ἀνθρώπων. SYLBURG. — Sed recepta lectio facile tole-
rari potest. Nam vitium de quo agit auctor, «ple-
risque hominum» adeo familiare est, ut apud
Thucydidem lib. II, cap. 84. Archidamus, Lacedæ-
moniorum rex, merito dicat : Μόνος γὰρ εὐπρα-
γίας οὐκ ἐξυβρίζομεν, καὶ συμφοραῖς ἤττον ἐτέρων
εἴχομεν· «Soli et secundis non sumus insolentes,
et adversis minus quam alii cedimus.»

(25) *Φίλιστος*. Recte hunc subjungit Thucydidi ;
erat enim «Philistus imitator Thucydidis, et ut
multo infirmior ita aliquatenus lucidior,» ut ait
Quintilianus lib. X, cap. I. A Cicerone dicitur «pene
pusillus Thucydides» ad Q. fratrem lib. II, epist. 12.
Idem in *Bruto*, ubi M. Catoni censori deesse
amatores conqueritur : «Sicut, inquit, multis
jam sæculis, et Philisto Syracusio, et ipsi Thucy-
didi.» Idem lib. II *De oratore* tradit «Philistum
Thucydidem esse maxime imitatum.» Plura in hanc
rem habes in Τέχνη Bionysii Halicarnassensis.

(26) *Ἀσφαλέστερα παρὰ δόξαν καὶ κακοπρ.*
Lege ἐπισφαλέστερα πρὸς κακοπρ. LOWTH.

*Ex patre nati matreque itidem qui colunt
Vitam severam, filii sunt optimi :*

scribit Critias : « Incipio autem ab ortu **264** hominis, quemadmodum fuerit corpore præstantissimus et fortissimus : si is qui plantat exerceatur et strenue comedat, et corpus vexet laboribus : materque futuri infantis et sit robusto corpore et se exerceat. » Rursus cum Homerus dixisset de clypeo, quem fabricatus erat Vulcanus :

Tellurem mareque et cælum fabricatus in illo est,

Oceani magnam et vim fluminis indidit illi :
dicit Pherecydes Syrus : « Zas facit magnum pulchrumque pallium, et varie in eo describit terram et Ogenum, et domos Ogeni. » Et cum dixisset Homerus :

Qui pudor ipse hominem multum læditque juvatque :

Euripides scribit in *Erechtheo* :

*Quid de pudore dixero, ægre judicem :
Egemus illo, nec nimis magnum est malum.*

Ex mutua autem comparatione furtiva loca sumperis, et ex iis qui simul floruerunt, et in iisdem inter se concertarunt. Ex Euripide quidem in *Oreste* :

Somni illecebra grata, quæ morbum levas :

et Sophocle ex *Eriphyle* :

Abi ad soporem, qui malo huic medebitur :

et Euripide ex *Antigone* :

Nothum dedit probrosum natura nomine :

Sophocles autem ex *Aleuadibus* :

Quidquid bonum est, naturam habet talem quoque.

Rursus Euripides quidem in *Ctimeno* :

Etenim labori commodat manum Deus :

Sophocles autem in *Mince* :

✱ *Qui nil agunt, iis non fortuna fert opem.*

Quin etiam Euripides quidem ex *Alexandro* :

✱ P. 742 ED. POTTER, 621-622 ED. PARIS.

(27) *Οι γόνοι.* Flor. *οι πόνοι* nihil ad rem. SYLB. — Nihilominus eamdem lectionem habet ms. Paris.

(28) *Ἐρ μέρ.* Ex *Iliad.* Σ, v. 483.

(29) *Ἐρ δ'.* Ex *Iliad.* Σ, v. 606.

(30) *Αἰδώς.* *Iliad.* Ω, v. 44.

... Οὐδὲ οἱ αἰδώς

Γίνεται, ἡ τ' ἀνδρας μέγα σίνεται, ἡ δ' ὀνίησι.
E quo forte versu restituendum Clementi *ἀνδρας*.

(31) *Αἰδοῦς δέ.* In *Erechthei* fragmentis *αἰδοῦς* γάρ exstat. Hos autem versus Grotius in *Excerpt.* p. 386 sic vertit :

Difficile de pudore iudicium mihi est :

Sæpe ejus opus est : est ubi magnum est malum.

Ad posteriorem autem versum adnotat Sylburgius, in edit. Flor. perperam scribi οὐ καχόν, « non malum. » Nihilominus idem in ms. Paris. reperitur.

(32) *Ὁ φίλον.* Orestis dictum in cognominis tragædiæ v. 211.

(33) *Ἀρελθ' ἐκείνης.* Haud scio an legendum *Ἰπερ'* ἐκείνης, « arce, » seu « arcebat. » SYLBURG.

(34) *Ὀρόματι.* Hic Euripidis versus Sophocleo par erit si ex Stobæi serm. 75 sic scriptus fuerit :

Ὀρόματι μεμπτόν τὸ νόθον, ἡ φύσις δ' ἴση.

Natura par est, nomen invisum notho.

Cæterum vocum δ' ἴση in *δολή* perquam facilis est mutatio. Porro τὸν νόθον pro τὸ νόθον perperam habet ms. Ottob.

(35) *Ἀλευάδων.* Aleuadæ nobiles Thessali erant de quibus apud veteres passim mentio fit. Proinde verisimile esset. eorum nomine inscriptam fuisse

A *Ἐκ γὰρ πατρός καὶ μητρός ἐκπορουμένων
Σκληρὰς διωλτας οἱ γόνοι* (27) *βελτιότες.*

Κριτίας γράφει : « Ἀρχομαι δέ τοι ἀπὸ γενετῆς ἀνθρώπου, πῶς ἂν βέλτιστος τὸ σῶμα γένοιτο καὶ ἰσχυρότατος · εἰ δ' οὐτεῦν γυμνάζοιτο καὶ ἐσθίοι ἐβρωμένως, καὶ τλαιαπωροῖτο τὸ σῶμα · καὶ ἡ μήτηρ τοῦ παιδίου τοῦ μέλλοντος ἐσσεθαι ἰσχύοι τὸ σῶμα καὶ γυμνάζοιτο. » Αἰθὺς τε Ὀμήρου ἐπὶ τῆς Ἐφαιστωεύτου ἀσιπίδος εἰπόντος ·

Ἐρ μὲν (28) *γαῖαν* *ἔτευξ', ἐν δ' οὐρανὸν, ἐν δὲ* *[θάλασσαν]*.

Ἐρ δ' ἐτίθει ποταμοῖο μέγα σθένος Ὀκεανοῖο (29). Φερεκύδης δὲ Σύριος λέγει : « Ζᾶς ποιεῖ φάρος μέγα τε καὶ καλόν · καὶ ἐν αὐτῷ ποικίλλει γῆν καὶ ὠγῆνον, καὶ τὰ ὠγῆνου δώματα. » Ὀμήρου τε εἰπόντος ·

B *Αἰδώς, ἡ τ' ἀνδρας μέγα σίνεται ἡδ' ὀνίησιν* (30)
Εὐριπίδης ἐν *Ἐρεχθεῖ* γράφει ·

Αἰδοῦς δέ (31) *αὐτὸς δυσκρίτως ἔχω πέρι·*

Καὶ δεῖ γὰρ αὐτῆς, κάστιν οὐ καχόν μέγα.

Αἰδοῦς δ' ἂν ἐκ παραλλήλου τῆς κλοπῆς τὰ χωρὶς καὶ τῶν συνακμασάντων καὶ ἀνταγωνισαμένων σφίς .α. ταυῦτα. Εὐριπίδου μὲν ἐκ τοῦ Ὀρέστου ·

Ὁ φίλον ὕπνου θέληγερτον, ἐπικουρον νόσου (32).
Σοφοκλέους ἐκ τῆς *Εριφύλης* ·

Ἀρελθ' ἐκείνης (33) *ὕπνον ἱπτόν νόσου·*

καὶ Εὐριπίδου μὲν ἐξ *Ἀρτιγόνης* ·

Ὀρόματι μεμπτόν τὸ νόθον ἡ φύσις δολή (34).

Σοφοκλέους δὲ ἐξ *Ἀλευάδων* (35).

Ἀπαν τὸ χρηστόν τὴν ἴσην ἔχει φύσιν (36)

C Πάλλιν Εὐριπίδου μὲν ἐν *Κτιμένῳ* (37).

Τῷ γὰρ ποιοῦντι καὶ θεὸς συλλαμβάνει·

Σοφοκλέους δὲ ἐν *Μίνῳ* (38).

Οὐκ ἔστι τοῖς μὴ δρώσι σύμμαχος τύχη·

Ναὶ μὴν Εὐριπίδου μὲν ἐξ *Ἀλεξάνδρου* (39).

Sophoclis tragædiam, nisi plerique auctiores Ἀλεάδας eam vocassent : quod fit a Stobæo ipsum hunc versum citante serm. 75, et alibi. Conf. *Ælianus De animal.* lib. vii, c. 39; Hesychius v. *ἐφουμνεῖς*.

(36) *Ἀπαν.* Verius hunc versum in sermone jam dicto profert Stobæus :

Ὁ δὴ νόθος τοῖς γνησίοις ἴσων σθένει.

Ἀπαν τὸ χρηστόν γνησίαν ἔχει φύσιν.

Nothus tantumdem valet, quantum legitimus.

Omne quod bonum est, legitimam habet naturam.

D (37) *Κτιμένῳ.* Haud scio an quisquam alius *Ctimenum* Euripidis citaverit. *Κλυμένη* in *Κτιμένῳ* facile mutari potuit. Ac proinde Grotius in *Excerpt.* p. 411 hunc versum retulit in *Gnomas* tragædiæ cui titulus *Φαέθων ἡ Κλυμένη*. Verumtamen idem in *Florilegio* hunc versum citat ex Euripidis *Hippolyto* Stobæum scilicet secutus in serm. 29, unde in operibus Euripidis exstat in fragmentis *Ἰππολύτου καλυπτομένου*. Cl. Gatakerus in *Advers.* c. 10 observavit, hanc tragædiam dici etiam potuisse *Τήμερον*, vel *Τημερίδαν*; quarum utraque sæpius occurrit, vel *Τημερίδας* etiam, sub quo titulo Grotius nonnulla ex ms. edidit apud Stobæum tit. 4 et 13.

(38) *Σοφοκλέους δέ ἐρ Μ.* Ms. Ottob. *Σοφοκλῆς ἐν Μ.* ac deinde Εὐριπίδου ἐξ Ἀλεξ.

(39) *Ἀλεξάνδρου.* Ἀλεξάνδρος, vel Ἀλεξάνδρα, dicta est quædam Euripidis tragædia, inter cujus fragmenta exstant seqq. versus, quos Grotius sic Latine expressit :

Χρόνος δὲ δείξει, ὃ τεκμηρίω μαθὼν,
Ἢ χρηστὸν ὅτα γινώσκωμαι σε ἢ κακόν·
Σοφοκλέους δὲ ἐξ Ἰππόνου· (40)

Πρὸς ταῦτα κρύπτει μηδὲν· ὥς δ' πάνθ' ὁρῶν
Καὶ πάντ' ἀκούων πάντ' ἀναπτύσσει χρόνος.
Ἄλλα κακεῖνα ὁμοίως ἐπιδράμωμεν. Εὐμήλου γὰρ
ποιήσαντος·

Μνημοσύνης καὶ Ζητῆος Ὀλυμπίου ἐννέα κοῦραι,
Σῶλον τῆς ἐλεγείας ὥδε ἀρχεται·
Μνημοσύνης καὶ Ζητῆος Ὀλυμπίου ἀγλαὰ τέκνα.
Πάλιν αὖ τὸ Ὀμηρικὸν παραφράζων Εὐριπίδης·

Τίς πόθεν εἰς ἀνδρῶν; πόθι τοι πατρίς ἡδὲ
[τοκῆες (41);

τοιοῦτα χηται τοῖς Ἰαμβίοις (42) ἐν τῷ Αἰγεί·

Ποῖαν σε φῶμεν γαῖαν ἐκλειομένην
Πολυξενούσθαι (43); γῆ δὲ τίς, πάτρας θ' ὅρος; B
Τίς ἐσθ' ὁ φύσας; τοῦ κεκήρυξαι πατρός;

Τί δ' ὁ Θεόγνιδος εἰπόντος·

Ὀἶκος πινόμενος πολὺς, κακός (44) ἦν δέ τις αὐτῷ
Χρηταὶ ἐπισταμένως, οὐ κακόν, ἀλλ' ἀγαθόν (45),
Πανίαςιος γράφει·

Ὡς οἶκος (46) θνητοῖσι θεῶν παρά δῶρον ἀριστον,
Πινόμενος κατὰ μέτρον· ὑπέρμετρος δὲ, χε-
[ρείων;

Ἄλλα καὶ Ἡσίοδος λέγοντος·

Σοί (47) δ' ἐγὼ ἀρετὴ πυρὸς δώσω κακόν, ὃ κερ
[ἀπαντες

τέρωνται·

Εὐριπίδης ποιεῖ· «(48) Ἀρετὴ πυρὸς δὲ γὰρ ἄλλο πῦρ
μεῖζον καὶ δυσμαχώτερον βλάβει γυναῖκας. » Πρὸς
τοῦτοις, Ὀμήρου λέγοντος·

✠ P. 743 ED. POTTER.

Dies docebit : ille te ostendit mihi

Veriloquus index, siue bonus an sis malus.

Porro in versu poster. σ' ἢ κακόν, habet ms. Paris.
(40) Ἰππόνου. Ms. Ottob., Ὑπονόου. Quinesiam
adnotat Cl. Casaubonus in Athenæi lib. vii, c. 4,

legi in quibusdam mss. Ὑπόνου, ut huic tragediæ
nomen fuerit *Suspiciaci*, non *Hipponoo*. Sed neque
tragediæ is titulus satis convenit, neque favent te-
stimonia veterum. Hesychius : Ἀπαλέξασθαι, ἀπα-
λέξασθαι. Σοφοκλῆς Ἰππόνου. Μοχ : Ἀπαρθένευτος,
ἀκέραιος, καθαρὰ. Σοφοκλῆς Ἰππόνου.

(41) Τίς πόθεν εἰς ἀνδρ. Ex *Odys.* ε, v. 187.
Sic scribendum : Τίς; Πόθεν εἰς ἀνδρῶν; « Quis?
Undenam es virorum? » In ms. Ottob. huiusce ver-
sus principium sic se habet : Τίς πόθεν εἰς ἀνδρῶν,
πόθι τοι πόλις; Μοχ ἢ δὲ τοκ. Ms. Paris.

(42) Ἰαμβίοις. Ms. Ottob., Ἰαμβείοις.

(43) Πολυξενούσθαι. Malit fortasse aliquis ποτι-
ξενούσθαι, « advenire hospitem. » STLB.

(44) Κακός. Forte κακόν, « malum, » id est res
mala : ut in seq. versu. Id.

(45) Οἶκος π. Apud Theognidem *Gnom. Eleg.*
v. 241 hi versus sic se habent :

Ὀἶκόν τοι πίνειν πολὺν κακόν· ἦν δέ τις αὐτὸν
Πλην ἐπισταμένως, οὐ κακός, ἀλλ' ἀγαθός.

In ms. Paris. πολὺς pro πολὺς exstat : et in seq.
vers. ἐπιστημένως pro ἐπισταμένως ms. Paris. et
Ottob. mendose.

(46) Ὡς οἶκος. Hi duo versus paulo aliter ex-
stabant apud Panyasium. Cuius integrum locum pro-
fert Athenæus lib. ii, c. 2 :

Ὀἶκος δὲ θνητοῖσι θεῶν παρά δῶρον ἀριστον
Ἀγλαός· ὃ καὶ πᾶσαι μὲν ἐφαρμόζουσιν δοῖδαί,
Πάντες δ' ὀρχησμοί, πᾶσαι δ' ἐραταὶ φιλότητες,
Πόσας δ' ἐκ κραδίας ἀνίας ἀνδρῶν ἀπατάζει
Πινόμενος κατὰ μέτρον, ὑπὲρ μέτρον δὲ χερείων.

A *Ostendet autem tempus, ex quonam indice,
Te vel probum vel improbum cognoverim :*

Sophocles autem ex *Hippono* :

*Nihilque coles, quippe cuncta quod videt
Auditque cuncta, tempus illud explicat.*

Sed illa quoque similiter persequamur. Nam cum
Eumelus fecerit :

*Mnemosyne atque Jove est soboles prognata novena,
Solon sic incipit elegiam :*

*Natæ ex Mnemosyne et Jove, qui est regnator Olympi.
Rursus Euripides illud Homericum paraphrastice
circumloquens,*

*Quisnam hominum es? tibi quænam est patria, qui-
[que parentes?*

his iambis utitur in *Ægeo* :

*Dicemus ecqua te relicta patria
Passim vagari ut hospitem? Quænam tua
Terra est? Tuum quemnam asseris dici patrem?*

Quid vero? Nonne cum dixisset Theognis :

*Potetur nimium si vinum, est res mala : sed si
Utatur bene quis, res bona, non mala fit,*

scribit Panyasis :

*... Bona res est munere divum
Vinum quod modicum, immodicum at res pessima vi-
[num?*

Quin etiam cum dicat Hesiodus :

Nam tibi pro igne malum reddam quod recreet omnes,

facit Euripides : « *Ignis in locum longe profecto
✠ perviciacius malum, producta mulier. »* Ad hæc
cum dicit Homerus :

C

Vinum optimum est munus deorum mortalibus,

Ac luculentum : vino congruit quavis cantio :

Saltatio quævis : amabilis omnis benevolentia.

Omnes ex hominis corde molestias vinum obliterat.

Si modice bibitur; supra modum potum noxium est.

(47) Sol. Irrepsisse videtur hæc vox ex versu
qui apud Hesiodum præcedit e quo scribendum τοῖς.
Sunt autem hæc Jovis de Pandora ad Prometheus
verba, cum ignem cœlitus surripisset. Integer lo-
cus sic se habet Ἐργ. α', v. 57 :

Χαίρεις πῦρ κλέψας καὶ ἐμὰς φρένας ἡπεροπέυσας;
Σοί τ' αὐτῷ μέγα πῆμα καὶ ἀνδράσιν ἐσσομένοισιν·
Τοῖς δ' ἐγὼ ἀρετὴ πυρὸς δώσω κακόν, ὃ κερ ἀπαντες
τέρωνται κατὰ θυμόν, ἔδν κακὸν ἀμχαπαῶντες·
Gaudes ignem furatus, quodque animum meum dece-
[peris?

Id tibi que ipsi magnum erit malum et posteris.

D *Ipsis namque pro igni dabo malum, quo omnes
Se oblectent animo, suum malum amplectentes.*

(48) Ἀρετὴ πυρὸς δὲ γάρ. Rectius ἀρετὴ πυρὸς μὲν
γάρ, inquit Sylburg. Pertinebant autem hi versus ad
Ἰππόλυτον καλυπτόμενον. Hoc modo eos scribit
Stobæus serm. 71 :

Ἀρετὴ πυρὸς γάρ ἄλλο πῦρ μεῖζον ἐκβλαστοῦμεν
Γυναῖκας, πολὺ δυσμαχώτερον.

Ceterum ex Clemente et Stobæo inter se collatis,
hos versus hoc modo concinnavit Grotius *Florileg.*
p. 309 :

Ἀρετὴ γὰρ πυρὸς

Πῦρ ἄλλο μεῖζον ἡδὲ δυσμαχώτερον

Ἐβλαστον αἱ γυναῖκες.

Proque igni

Novus successit ignis, atque inextinguibile

Malum, mulieres.

Similem locum ex incerta Menandri fabula exhibet
Grotius in *Excerpti.* p. 749 :

*Perdendus venter nulla ratione repleti
Quit, mala plurima qui miseris mortalibus affert,
scribit Euripides :*

*Nam cuncta egestas vincit et venter matus,
Ex quo profecto cuncta profiunt mala.*

Præterea scribente Callia comico : « Insanientibus
aiunt oportere omnes insanire : » similiter Me-
nander in comœdia quæ inscribitur *Παλούμενοι* :

*Adesse semper non decet prudentiam,
Etiam evenire aliqua oportet.*

Et cum dixisset Antimachus Teius :

*Ex donis hominum generi mala plurima sunt;
fecit Augias :*

*Εἴτ' οὐ δικαίως προσκαταταλευμένον
Γράφουσι τὸν Προμηθεῖα κρὸς ταῖς πέτρας;
Τί γίνετ' αὐτῷ; λαμπρὰ δὲ οὐδ' ἐν
Ἀγαθόν; δ' μισεῖν δ' οἱ μὲν πάντας τοὺς θεοὺς,
Γουναῖκας ἐπλάσεν· ὧ πολυτήμητοι θεοί,
Ἔθνος μαρὸν. Γαμεῖ τις ἀνθρώπων, γαμεῖ;
Μὰ τὸν ἄθλιος. Λοιπὸν γὰρ αἱ πῖθυμαι,
Γαμηλὴν τε μοιχὸς ἐντρύφων λέγει.
Εἴτα δ' ἐπιβουλάι, φαρμακείαι καὶ νόσων
Χαλεπώτατος θρόνος, μεθ' οὗ ζῇ πάντα τὸν
βίον γυνή.*

*Et nonne merito saxis religatum asperis
Vincumque pingi cernimus Prometheus?
Nam quid repertum ab illo? fax, ei nil boni
Præterea? sed quod dis credo inivisum omnibus,
Finxit mulieres: proh supremi cœlites,
Gentem scelestam! et nuptias aliquis facit?
Facit, inquam, miser heu. Cupiditates imminet,
Et in jugali mæchus luxurians toro,
Insidiae hinc, et venena et longe pessimus
Morborum invidia, quicum perpetuo suam
Ætatem degit mulier.*

(49) *Γαστέρα*. Odys. P, 286, ubi ἀποκρύψαι
pro ἀποκλῆσαι exstat.

*Celari at diri nequeunt jejunia ventris,
Multorum humano generi qui causa malorum.*

Athenæus hos Diphili versus profert, qui illorum
Euripidis meminerunt :

*Εὐ γ' ὁ κατάχρυσος εἰς πολλὰ Εὐριπίδης,
Νικᾷ δὲ χρεῖα μ', ἡ ταλαιπώρος τέ μου
Γαστήρ. Ταλαιπωρότερον οὐδὲν ἔστι γάρ.*

*Hoc dixit inter multa pulchre Euripides,
Meus iste venter miser et inopia me domat.
Quid esse namque ventre miserius queat?*

Cum versus Euripidis primus mendosus sit, eique
mensura refragetur, videtur legendus ut apud Di-
philum : licet nomen οὐλομένη sit in loco Homeri
citato et alibi γαστήρ οὐλομένη, λυγρή, et συγερή
dicatur. H. Stephanus in libello *Comicar. sentent.*

COLLECT.
(50) *Νικᾷ*. Grotius hos versus sic exhibet *Ex-*
cerpt. p. 425 :

*Νικᾷ με χρεῖα καὶ κακῶς ὀλουμένη
Γαστήρ, ἀφ' ἧς δὲ πάντα γίνεταί κακὰ.
Me dira egestas subigit, et miserabilis
Venter, malorum causa quæ ferme omnium.*

Eodem modo exstant inter fragmenta incertæ tra-
gœdiæ in operibus Euripidis vers. 327. Paulo ele-
gantius et propius ad Clementis lectionem restituit
Casaubonus *Adnotat. in Athenæi lib. x, cap. 5 :*

*Νικᾷ δὲ χρεῖα μ', ἡ κακῶς τ' ὀλουμένη
Γαστήρ, ἀφ' ἧς δὲ πάντα γίνεταί κακὰ.*

Quo Athenæi loco Diphilus in *Parasito* ad hos
versus alludens sistitur :

*Εὐ γ' ὁ κατάχρυσος εἰς πολλὰ Εὐριπίδης,
Νικᾷ δὲ χρεῖα μ', ἡ ταλαιπώρος τέ μου
Γαστήρ. Ταλαιπωρότερον οὐδὲν ἔστι γάρ
Γαστήρ.*

A *Γαστέρα δ' οὕτως ἔστιν ἀποκλῆσαι μεμνηνίαν.
Οὐλομένην, ἢ πολλὰ κακὰ ἀνθρώποισι δίδωσιν* (49),
Εὐριπίδης ποιεῖ,

*Νικᾷ δὲ χρεῖα μὲν κακῶς τ' ὀλουμένη
Γαστήρ, ἀφ' ἧς δὲ πάντα γίνεταί κακὰ* (50).

"Ετι Καλλιὰ τῷ κωμικῷ γράφοντι, « Μετὰ μαινο-
μένων φασὶ χρῆναι μαινεσθαι πάντας (51) » ἐμοὶς
Μένανδρος ἐν *Παλουμένοις* παρισάξεται λέγων·

*Ὁν παραχού τὸ φρόνιμον ἀρμόττει παρὸν.
Καὶ συμβῆναι δ' ἐνια δεῖ* (52).

Ἀντιμάχου τε τοῦ Τηίου (53) εἰπόντος,

*Ἐκ γὰρ δόρων πολλὰ κακὰ ἀνθρώποισι πέλοντα
Αὐγίας* (54) ἐποίησε·

*Aureus recte multa sane dixit Euripides,
Egestas me vincit, tum arumnosus*

B *Venter meus : nil enim ventre est miserius.*

Quod vero Stephanus in *Collectaneis* citatus, præ-
ferat Diphili lectionem Clementinæ, id nequaquam
probo, cum οὐλομένη sit in versu Homericō, et
γαστήρ alibi οὐλομένη, ut ipse observavit, λυγρή et
συγερή dicatur. Quin etiam verisimilius est Di-
philum, ut poetam, Euripidis verba mutasse quam
Clementem.

(51) *Μετὰ μαιρ.* Hæc Calliæ verba Grotius in
anapæstos digessit *Excerpt. pag. 865 :*

*Φασὶ μετὰ μαιρομένων
Χρῆναι μαινεσθαι πάντας.*

*Apud insanos omnibus aiunt
Esse insanire decorum.*

(52) *Καὶ συμβῆναι δ' ἐνια δεῖ.* Soluta sententiæ
clausula, hoc metro efferri posset : Κακὰ συμβέδη-
κτος δ' ἐνια κύρσαι δέον. *Sylburg.*—*Athenæus lib. vi*
Menandrum citat in comœdia cui titulus *Παλού-*
μενοι, Venales. In secundo versu et prosodiæ et
sententiæ ratio postulat : Καὶ συμβανῆναι δ' ἐνια
δεῖ. « Desipere cum aliis in quibusdam oportet. »
In manuscriptis exemplaribus μ et β ita pingun-
tur, ut similia sint : Ita locutus est Galenus lib.
Περὶ φυσικῶν δυνάμεων : Οὐχ ἐκόντες, ἀλλ' ὡς ἡ
παροιμία φησί, μαινομένοις ἀναγκασθέντες συμμα-
νῆναι. « Haud sponte, sed juxta proverbium coacti
cum insanientibus insanire. » Vide Proverbium.
Insanire cum insanientibus. Sic Horatius ode 14
lib. iv *Carm. :*

*Misce stultitiam consiliis brevem:
Dulce est desipere in loco.*

Plautus in *Bacchidib. :*

Nullus frugi esse potest homo, nisi qui bene et male
[facere tenet.

Improbis cum improbis sit, harpaget, furibus fure-
[tur quod queat.

D COLLECT. Simile est Anacreonticum illud :

*Θέλω, θέλω μανῆναι.
Volo, volo insanire.*

Od. 13, v. ult.

(53) Τηίου. Teium vocat Antimachum, ut eum
ab aliis ejusdem nominis distinguat. Suidas enim
quinque Antimachos enumerat. Verum an quisquam
alius præter Clementem Tei Antimachi meminerit,
haud scio.

(54) Αὐγίας. Hujus poetæ an præter Clementem
quisquam alius meminerit, dicere haud ausim. A
Stephano Byzantino in v. Τέγεια, Auge, femina
μελοποιὸς memoratur, ubi pro Αὐγῇ viri docti
Αὐγῆς, viri scilicet nomen, reponunt. Verum id
sine auctoritate. Suidas, Αὐγίου, Ἀθηναίου κωμικοῦ,
meminit; et Pollux Ἀγίου κωμικοῦ lib. iii, cap. 3:
ex utroque forte corrupto concinnandus fuerit
Αὐγίας Clementis.

Δώρα γάρ (55) ἀνθρώπων νόον (56) ἥσασεν, ἡδὲ Ἄ
Ἡσίοδου (56) δὲ εἰποντος, [καὶ ἔργα.
Ὅ μὲν γάρ τι γυναικὸς ἀνὴρ ληΐζει· ἀμεινον
Τῆς ἀγαθῆς· τῆς δ' αὖτε κακῆς οὐ βέλτερον
ἔλλο.

Σιμωνίδης εἶπεν·

Γυναικὸς οὐδὲν (58) χρήμ' ἀνὴρ ληΐζεται
Ἐσθλῆς ἀμεινον, οὐδὲ βέλτερον κακῆς.

Πάλιν Ἐπικάρμου εἰπόντος, « Ὡς πολὺν (59) ζή-
σων χρόνον, ὥς ὀλίγον, οὕτως διανοοῦ, » Εὐριπίδης
γράφει,

Τί δή ποτ' ἔλθω μὴ σαφεῖ (60) βεβηκότες,
Ὅ ὧμεν ὥς ἡδίστα, μὴ λυπούμενοι;

Ὁμοίως τοῦ κωμικοῦ Διφίλου εἰπόντος, « Εὐμετά-
βολός ἐστιν ἀνθρώπων βίος (61)· » Ποσειδίππος·

Ὀιδεὶς ἀλύπως τὸν βίον διήγαγεν.
Ἀνθρώπος ὢν· οὐδ' ἄχρι τοῦ τέλους πάλιν
ἔμεινεν εὐτυχῶν (62).

καὶ κατ' ἄλλα σοὶ (63) φησιν ὁ Πλάτων γράφων
περὶ ἀνθρώπου εὐμεταβάτου ζώου. Αἰθερ· Εὐριπίδου
εἰπόντος,

Ὁ πολύμοχθος βιοτὰ θνητοῖς,
Ὡς ἐπὶ παντὶ σφαλερὰ κεῖσθαι·
Καὶ τὰ μὲν ἀΐσεις, τὰ δὲ ἀποφθινύθεις·
Καὶ οὐκ ἔστιν ὅρος κείμενος, οὐδέ
Εἰς, ὅτινα (64) χρή τελέσθαι θνητοῖς,
Πλήρ' ὅταν ἔλθῃ κρυερὰ Διόθεν
Θανάτου πεμφθεῖσα τελευτή (65).

Διφίλος γράφει·

Οὐκ ἔστι βίος (66), ὃς οὐ κέκτηται κακὰ,

✱ P. 744 ED. POTTER, 623 ED. PARIS.

(55) Δώρα. Plato lib. iii De republica:

Δωρα θεῶν πειθεῖ καὶ αἰδολὸν βασιλῆα.

Munera, crede, deos flectunt regesque verendos.

Ovidius 3 τῆς Ματαίωσις:

Munera, crede mihi, placant nominesque deosque.

COLLECT.

(56) Νόον. Ms. Paris. νόον.

(56*) Ἡσιοδου. Stobæus tit. 67 ex ejus operibus
hoc distichum collegit. Euseb. lib. x, cap. 2, De
prep., proferens ex Porphyrio et aliis furta vete-
rum, monet Simonidem ἐν τῷ ἐνδεκάτῳ, hanc ex eo
sumpsisse sententiam, addidit Euripidis locum
similem ex Menalippe, quem apud Stobæum repe-
ries loco citato, cum alio Sophoclis in Phædra
ejusdem sententiæ. Sed quid in re clara tot opus
est testibus? COLLECT.

(57) Ὅ μὲν. Ex Hesiodo Ἔργ. β', v. 320.

(58) Γυναικὸς οὐδὲν. Ms. Paris, γυναικὸς δ' οὐδ'.

(59) Ὡς πολ. Hæc uno tetrametro inclusit Gro-
tius Excerpt. pag. 477:

Ὡς πολὺν ζήσων χρόνον, χ' ὥς ὀλίγον, οὕτω

διαδέει.

Tanquam sis diu victurus, tanquam non, ita cogita.

(60) Τί δή ποτ' ἔλθω μὴ σαφ. Mss. Octob.: Τί
ἔρχομαι ἐλθω μὴ μὴ σ. Est autem hoc ex incerta
aliqua tragædia sumptum. Sic vertit Grotius in
Excerpt. p. 435:

Considerantes fluxa quam res sint opes,
Quin agimus ævum dulce sine mororibus?

(61) Εὐμετάβολος. Hanc sententiam, addita
voce μάλ', in iambum concinnavit Grotius Excerpt.

p. 797:

Εὐμετάβολος μάλ' ἔστιν ἀνθρώπων βίος.

Vita hominum res est admodum mutabilis.

(62) Εὐτυχῶν. Sententiarum ἀντίθεσις exigere
videtur ἀτυχῶν. Proinde Grotius in Excerpt. p. 819,
hæc sic vertit:

Nemo transegit ævum sine doloribus.

Mortalis genitus. Contra nemo etiam fuit

Perpetuo infortunatus.

Namque hominum mentes cum factis munera fallunt.

✱ Cum autem dixisset Hesiodus:

Namque homini melior fuerit possessio nulla,
Conjux quam bona, nil scelerata at pejus habetur,

dixit Simonides:

Uxore nil vir possidet melius bona,

Nec quid scelestia pejus evenit viro.

Rursus cum dixisset Epicharmus: « Ut diu vi-
cturus agita mente, nec tamen diu, » scribit Eu-
ripides:

Quin, cum nihil sit opibus incertum magis,

Fugamus usquam quidquid est molestiæ?

Similiter cum dixisset comicus Diphilus: « Muta-
tur usque vita nostra, nec manet, » ait Posidippus:

Expers molestiæ acta nemini fuit

B Vita, beatus nec finem usque ad ultimum
Permansit:

et alioqui id dicit tibi Plato, scribing de homine,
quod sit animal mutabile. Rursus cum dixisset
Euripides:

O misera hominum vita,

Quam tibi cuncta in præcipiti stant:

Modo namque surgis in altum, nunc devergis,

Nec tibi certus terminus usquam est, ubi sis at horro,

Nisi cum venit, Jovis arbitrio,

Frigida mæsti finis leti;

scribit Diphilus:

Nusquam ulla vita est, omnibus carens malis,

(63) Καὶ κατ' ἄλλα σ. Ita interpolandus vide-
tur locus: Καὶ κατὰλληλά σοι φησὶν ὁ Πλάτων· « et
congruus hisce dicit tibi Plato. » Sed incertæ falla-
cesque sunt hæc conjecturæ. SYLBURG.

(64) Εἰς, ὅτινα. Ms. Octob. εἰς ὅτινα. Ms. Pa-
ris. εἰς, εἰς ὅτινα.

(65) Ὁ πολύμοχθος. Hæc sic emendavit et di-
gessit Grotius pag. 425:

Ὁ πολύμοχθος βιοτὰ θνητοῖς,

Ὡς ἐπὶ παντὶ σφαλερὰ κεῖσθαι

Καὶ τὰ μὲν ἀΐσεις, τὰ δ' ἀποφθινύθεις·

Κοῦκ ἔστιν ὅρος κείμενος οὐδέ

Εἰς ὅτινα χρή τελέσθαι θνητοῖς,

Πλήρ' ὅταν ἔλθῃ κρυερὰ Διόθεν

Θανάτου πεμφθεῖσα τελευτή.

O vita hominum plena laboris

Quam stas dubio male sulta gradu:

Et modo crescis, modo decrescis:

Nullamque datur cernere metam,

In qua cursum requiescat homo,

Nisi cum leti frigida venit

Superis millentibus hora.

(66) Οὐκ ἔστι βίος. Scribendum ex mss. Paris.
et Octob. οὐκ ἔστι βίος. Sylburgius integrum versum
sic scribit:

Οὐκ ἔστι βίος, ὃς οὐχὶ κέκτηται κακὰ.

Totam vero sententiam Grotius hoc modo restituit
Excerpt. p. 797:

Οὐκ ἔστι βίος, ὃς οὐχὶ κέκτηται κακὰ,
Λύπας, μερίμνας, ἀρπαγῆς, στρέβλας, νόσους.
Τούτων δ' θάνατος, καθάπερ ἰατρὸς, φανεῖς
Ἀνέπανσε τοὺς ἐχοντας ἀναπαύλης ὄπην.

Nulla usquam vita est, plena quæ non sit malis,

Furtis, dolore, morbis, tormentis, metu.

Tantis malis, ut medicus, mors intervenit,

Requiemque fert hominibus in somnum datis.

*Curis, molestiis, ægrimoniis suis,
Quæ cuncta, medici ad instar, una funditus
Mors tollit, ut sopore nos tetigit suo.*

Præterea cum dixisset Euripides :

*Multæ facies sunt fortunæ,
Multaque præter spes eveniunt;*

✱ tragicus similiter Theodectus scribit :

Fluxas vagasque res agi mortalium.

Et cum dixisset Bacchylides : « Apud quos autem mortalium, dæmoni visum est, ut toto tempore vitam agant mediocrem, et in tempore ad canam perveniant senectam, priusquam incidant infortunia? » scribit Moschion comicus :

*Vere beatus ille præter cæteros,
Cui vita semper fluxit æquali modo.*

Invenias et cum dixisset Theognis :

Non juvenis vetulæ conjux est apta marito,

Quæ, cymba ut clavi, haud audiet imperio :

Aristophanem comicum scribentem :

Non femina juveni maritus convenit senex.

Cum autem fecisset Anacreon :

*Cupiditatem tenellum,
265 Vitis cano revinctum
Floridis celebrans :
Tyrannus hic deorum est,
Hominesque subdit unus,*

scribit Euripides :

*Cupido solos quippe non domat viros,
Et seminarum sæcla, sed cælum petit,
Divosque turbat, et profunda Nerei.*

Sed ne nostra longius procedat oratio, dum hoc agimus ut ostendamus, quam sint Græci proclives ad furtum, et in orationibus, et in dogmatibus, age adducamus Hippiani sophistam Eleum qui aperte nobiscum facit, et id ipsum tractabat, quod ad considerandum est nobis propositum. Sic autem dicit : « Ex his fortasse dicta sunt alia quidem ab Orpheo, alia vero a Musæo breviter, alia alibi : alia autem ab Hesiodo, alia vero ab Homero, alia vero ab aliis poetis, alia vero in iis quæ scripta sunt soluta oratione, alia quidem a Græcis, alia vero a

✱ P. 745 ED. POTTER, 623-624 ED. PARIS.

(67) Ἀναπαύσας ὕπνῳ. Ms. Ottob. ἀναπαύσας ὕπνῳ.

(68) Πολλὰ. Has Euripidis sententias in duos anapæstos digessimus, qui occurrunt in fine *Alcestidis*, *Andromaches*, *Baccharum*, et *Helenaë*. Posterior versus reperitur etiam in peroratione *Medeaë*.

(69) Τὸ μὴ. Hunc versum Theodectæ tribuit etiam Stobæus serm. 103.

(70) Παρ' οἷσι δὲ θν. Inter fragmenta lyricorum hæc ita leguntur correcta : Παύροισι δὲ θνητῶν, et πρᾶσσοντας ἐν καιρῷ, et ἐγχύρσαι δούαις. « Paucis autem mortalium concessum est a numine, ut bene rem gerentes mature ad cana tempora inducentem senectutem perveniant, priusquam incidant in calamitates. » COLLECT.

(71) Καῖρος. Hæc sic vertit Grotius in *Excerpti*. p. 921 :

*Ille omnium hominum vere est felicissimus,
Cui vita fluxit æquabiliter perpetim.*

(72) Νῆα γ. A. mavult νῆ γυνή. SYLBURG.

(73) Οὐ τοι. E Theognidis *Gnom.*, Eleg. v. 475, ubi prior versus sic se habet :

Οὐ τοι σύμφορόν ἐστι γυνὴ νῆα ἀνδρὶ γέροντι.
Eodem modo exstat apud Stobæum serm. 69.

A Λύκας, μερίμνας, ἀρπαγῆς, στρέβλας, ῥόσους·
Τούτων ὁ θάνατος καθάπερ ἱατρός φανείς,
Ἀνάπνυσσε τοὺς ἔχοντας, ἀναπαύσας ὕπνῳ (67).

Ἔτι τοῦ Εὐριπίδου εἰπόντος,

*Πολλὰ μορφαὶ τῶν δαιμονίων,
Πολλὰ δ' ἀέλιπτος κραινουσι θεοὶ (68).*

ὁ τραγικὸς ὁμοίως Θεοδέκτης γράφει·

Τὸ μὴ βεβαλούς τὰς βροτῶν εἶναι τύχας (69).

Βακχυλίδου τε εἰρηκτός· « Παρ' οἷσι δὲ θνητῶν τὰ πάντα χρόνον τῷ δαίμονι δῶκε, πρᾶσσοντα ἐν καιρῷ πολιορκήτοφον γῆρας ἱκνεῖσθαι, πρὶν ἐγχύρσαι δῶα (70); » Μοσχίων δ' κωμικὸς γράφει·

*Καῖρος δ' ἀπάντων ἐστὶ μακαριώτατος,
Ὅς διὰ τέλους τῶν ὁμαλῶν ἡσίκησεν βίαν (71).*

Εὐροῖς δ' ἂν καὶ Θεόγνης εἰπόντος,

B *Οὐ τοι χρησιμὸν ἐστὶ νῆα (72) γυνὴ ἀνδρὶ γέροντι (73).*

Ὁ δὲ γὰρ πεδαιλῶ πελθεταὶ ὡς ἀκατός·

Ἀριστοφάνη τὸν κωμικὸν γράφοντα·

Δισχρόν νῆα γυναικὶ πρεσβύτης ἀνῆρ (74).

Ἀνακρέοντος γὰρ ποιήσαντος,

*Ἔρωτα γὰρ τὸν ἄνδρῶν
Μέλιπομαι (75), βρῶντα μίτρας
Πολυανθέμοις ἀείδων·
Ὁ δὲ (76) οὐ καὶ θεῶν δυνάστης·
Ὁ δὲ καὶ βροτῶν δαμάζει.*

Εὐριπίδης γράφει·

*Ἔρως γὰρ ἀνδράς οὐ μόνους (77) ἐπέρχεται,
Οὐδ' αὖ γυναικάς, ἀλλὰ καὶ θεῶν ἀνὴρ
ψυχὰς ταρασσοί, καὶ πότμον ἔρχεται.*

Ἄλλ' ἵνα μὴ ἐπιπλέον προῖη ὁ λόγος, φιλοπομυμένον ἡμῶν τὸ εὐεπιφορον εἰς κλοπὴν τῶν ἑλθόντων κατὰ τοὺς λόγους τε καὶ τὰ δόγματα ἐπιδεικνύναι, φέρε ἀντικρυς μαρτυροῦντα ἡμῖν Ἰππιαν τὸν σοφιστὴν τὸν Ἠλείον, δὲ τὸν αὐτὸν περὶ τοῦ προκειμένου μοι σκέμματος ἔχειν (78) λόγον, παραστησώμεθα ὧδε πῶς λέγοντα· « Τούτων ἴσως εἴρηται τὰ μὲν Ὀρφεῖ, τὰ δὲ Μουσαίῳ καταβραχὺ, ἄλλα Ἀλκαχοῦ, τὰ δὲ Ἡσίοδῳ, τὰ δὲ Ὀμήρῳ, τὰ δὲ τοῖς ἄλλοις τῶν ποιητῶν, τὰ δὲ ἐν συγγραφαῖς, τὰ μὲν Ἑλληνιστῶν, τὰ δὲ βαρβάρους. Ἐγὼ δὲ, ἐκ πάντων τούτων τὰ ὑ-

(74) Ἀριστοφάνη. Stobæus, tit. 69, citat ex Euripide in *Phænice* hunc similem :

*Πικρὸν νῆα γυναικὶ πρεσβύτης ἀνῆρ.
Juveni maritus conjugi gravis est senex.*

Anacreontis carmina reperies cum cæteris ejus operibus p. 244, edit. 2, H. Steph., ubi legitur : βρῶντα μίτρας πολυανθέμοις ἀείδων· « Abundantem redimiculis varios habentibus flores decantans. » Vide num magis placeat μέλλω cum ἀείδων. Euripidis autem γυνῆ ex *Phædra* ejus a Stobæo exscribitur lib. LXI *De Venere*, legiturque οὐ μόνους ἐπέρχεται et ψυχὰς χαράττει, « animos vulnerat. » His similia multa eadem *Phædra* apud Senecam act. 1. *Hippolyti*. COLLECT.

(75) Μέλιπομαι. Μέλιω, si malis, non refragor. SYLBURG.—Μοχ μήτρας pro μίτρας mendose ms. Paris. In versu seq. ἀείδων pro ἀείδων. Ibid.

(76) Ὁ δὲ. Conjunctio quoque scribi potest ὅδε, id est, οὗτος. SYLBURG.

(77) Μόνους. Sic Stobæus quidem, et posteriores Clementis editiones, metro id exigente : verum edit. Flor. et ms. Paris., μόνον habent.

(78) Ἦκειν. Sententia et structura postulant ἔχει, vel ἦχε, vel aliud hujusmodi. SYLBURG.

γιστα καὶ ὁμόφυλα συνθεῖς, τοῦτον καὶνὸν καὶ πολυε-
 ῖν τὸν λόγον ποιήσομαι. » Ὡς δὲ μὴ (79) ἀμοῖρον
 ἰτὴν τε φιλοσοφίαν τὴν τε ἱστορίαν, ἀλλὰ μὴδὲ τὴν
 ῥητορικὴν, τοῦ ὁμοίου ἐλέγχου περιδωμεν, καὶ τού-
 των ὅλγα παραθέσθαι εὐλογον. Ἀλκμαίωνος γὰρ
 τοῦ Κροτωνιάτου λέγοντος, « Ἐχθρὸν ἄνδρα ῥῶον
 φυλάσσειν ἢ φίλον. » ὁ μὲν Σοφοκλῆς ἐποίησεν ἐν
 τῇ Ἀντιγόῃ.

.... Τί γάρ
 Γένοιτ' ἂν ἔλκος (80) μεῖζον ἢ φίλος κακός;

Ξενοφῶν (81) δὲ εἶρηκεν. « Οὐκ ἂν ἐχθροὺς ἄλλως
 πως βλάψειεν ἂν τις, ἢ φίλος δοκῶν εἶναι. » Καὶ μὲν
 ἐν Τηλέφῳ εἰπόντος Εὐριπίδου,

Ἕλληνας ὄντες βαρβάρους δουλεύσομεν;

Θρασύμαχος ἐν τῷ ὑπὲρ Λαρισσαίων λέγει. « Ἀρχε-
 λᾶν δουλεύσομεν, Ἕλληνες ὄντες, βαρβάρῳ; » Ὁρ-
 φῶς δὲ ποιήσαντος,

Ἔστιν ὕδωρ ψυχῇ, θάνατος δ' ὁδάτ' ἐσσιν ἀμοιβή.

Ἐκ δ' ὕδατος γαῖα, τὸ δὲ ἐκ γαῖης πάλιν ὕδωρ.
 Ἐκ τοῦ δὲ ψυχῇ, ὅλον αἰθέρα ἀλλάσσοις (82).
 Ἡράκλειτος (83) ἐκ τούτων συνιστάμενος τοὺς λό-
 γους, ὡδὲ πως γράφει, « Ψυχῇσι θάνατος, ὕδωρ γε-
 νέσθαι. ὕδατι δὲ θάνατος, γῇν γενέσθαι. » ἐκ γῆς δὲ
 ὕδωρ γίνεται. ἐξ ὕδατος δὲ ψυχῇ. » καὶ μὴν Ἀθά-
 μαντος τοῦ Πυθαγορείου εἰπόντος, « Ὡδε γεννᾶτο (84)
 παντὸς ἀρχή. καὶ ριζώματα τέτταρα τυγχάνοντι,
 πῦρ, ὕδωρ, ἀήρ, γῆ. ἐκ τούτων γὰρ αἱ γενέσεις
 τῶν γινομένων. » ὁ Ἀκραγαντίων ἐποίησεν Ἐμπε-
 δοκλῆς (85).

Ἐσσαν τῶν πάντων ριζώματα, πρῶτον ἀκουε.

✕ P. 746 ED. POTTER.

(79) Ὡς δὲ μὴ. Ὡς μὴδὲ Eusebius hanc senten-
 tiam recitans in *Præparat. Evangel.* lib. x., cap. 2.

(80) Τί γάρ Γένοιτ' ἂν ἔλκος. Post τί γάρ non
 abs re interrogationis notam posueris. Statim ἔλ-
 κος pro vulg. ἔρκος repositum ex Sophocle. SVL-
 PUSC.—Τί γάρ γένοιτ' ἔρκος ms. Paris. Apud So-
 phoclem γίνοιτ' pro γένοιτ' exstat *Antigones* versu
 667.

(81) Ξενοφῶν. In lib. v *De institutione Cyri*,
 pag. 127, Xenophontis sententia sic se habet:
 Ὅστις γὰρ ἂν φίλους τις ποιήσειεν ἄλλως πως πλείστα
 ἀγαθὰ ἐν πολέμῳ, ἢ πολέμιος δοκῶν εἶναι. οὐτ' ἂν
 ἐχθροὺς πλείω τις βλάψειεν ἄλλως πως, ἢ φίλος δο-
 κῶν εἶναι. « Nec enim aliquis in bello amicos ulla
 ratione alia pluribus beneficiis affecerit, quam si
 hostis esse putetur: nec inimicos ulla ratione quis
 affecerit detrimentis pluribus, quam si amicus esse
 videatur. »

(82) Ἐκ δ' ὕδατος. Jos. Scaliger in *Notis suis*
 legit ex ipso Clemente: Ἐκ βέδους δὲ τε γαῖα. P.
 575, dixit Clemens Orpheum vocasse aquam *beay*
Phrygum idiomate. Apud Plutarchum ex sententia
 Heracliti legimus: Πυρὸς θάνατος ἀέρι γένεσις, καὶ
 ἀέρος θάνατος ὕδατι γένεσις. COLLECT.—Sententiæ
 huiusce pars prior in ms. Paris. sic se habet: Ἐκ
 δὲ ὕδατος γαῖα, τὸ δὲ ἐκ γαῖας. Ἐκ τοῦ δὲ ψυχῇ.

(83) Ἡράκλειτος. Henr. Stephan. in *Poesi philo-*
sophica. Proclus in *Timæum* mentionem ejusdem
 loci facit, meminit et Philo. Cæterum Heraclitum
 maximam scriptorum suorum partem ex Orpheo
 mutuatum esse idem Clemens scribit tertia ab eo
 loco pagina: Σιωπῇ δὲ Ἡράκλειτος τὴν Ἐφέσιον, ὅς
 παρὰ Ὁρφέως τὰ πλείστα εἰληφεν. Et Plato in *Cra-*

A barbaris. Ego autem cum ex his omnibus ea quæ
 sunt maxima et ejusdem generis composuero, hanc
 novam et multiformem conficiam orationem. » Ut
 autem nec philosophiam nec historiam, nec ipsam
 dicendi facultatem esse immunitem ab hac reprehensionem
 ostendam, consentaneum est ut ex ἔξ his quo-
 que pauca adducamus. Nam cum diceret Alcmaeon
 Crotoniata: « Inimicum facilius est cavere quam
 amicum; » in *Antigone* Sophocles fecit:

.... Quippe quod
 Perverso amico est ulcus usquam turpius?

Xenophon autem dixit: « Non aliter inimicos læ-
 serit quispiam, quam si videatur esse amicus. »
 Quin etiam cum in *Telepho* dixisset Euripides:

Græcine vero serviemus barbaris?

B Thrasymachus in oratione pro Larissæis dicit:
 « Archelao serviemus, cum simus Græci, barba-
 ro? » Cum autem fecisset Orpheus:

Lympha animæ est, sed mors est commutatio lym-
 phis:

Ex lympha tellus, lympha ex tellure creatur.

Ex illo autem anima est, integrum quæ æra mutat,
 Heraclitus ex his ea quæ ab ipso dicta sunt com-
 ponens, scribit: « Animabus mors est, aquam fieri:
 aquæ autem mors est, fieri terram: ex terra
 autem fit aqua, ex aqua vero anima. » Jam vero
 cum Athamas Pythagoricus dixisset: « Sic orieba-
 tur universi principium, et sunt radices quatuor,
 ignis, aqua, aer, terra: ex his enim gignuntur ea
 quæ gignuntur; » Agrigentinus fecit Empedocles:

Cunctarum rerum radices quatuor audi:

tylo allatis duobus Orphei versibus subjungit: Ταῦτ'
 οὖν σκόπει, ὅτι ἀλλήλοις συμφωνεῖ, καὶ πρὸς τὰ τοῦ
 Ἡρακλείτου πάντα τείνει. « Animadvertite igitur
 quam belle hæc consentiant, et ad Heraclitæ illa
 præclare referantur omnia. » Vide p. 628. COLLECT.
 Philo Judæus lib., *Quod mundus sit incorrupti-*
bilis, pag. 958: Εἵ καὶ Ἡράκλειτος ἐν οἷς φησι,
 ψυχῇσι θάνατος ὕδωρ γενέσθαι. ὕδατι θάνατος γῆν
 γενέσθαι. Ψυχὴν γὰρ οὐόμενος εἶναι τὸ πνεῦμα, τὴν
 μὲν ἀέρος τελευτὴν γένεσιν ὕδατος, τὴν δ' ὕδατος
 γῆς πάλιν γένεσιν αἰνίττεται, θάνατον οὖν τὴν εἰς ἀπα-
 σαν ἀναίρεσιν ὀνομάζων, ἀλλὰ τὴν εἰς ἕτερον στοι-
 χεῖον μεταβολὴν. « Unde laudatur Heraclitus, dum
 ait: Animarum mors aquam fieri: aquæ mors ter-
 ram fieri. Cum enim animam opinaretur esse spi-
 ritum, aeris exitium generationem aquæ; et ex
 aqua pereunte gigni terram subindicat, non prop-
 terius interire dicens elementa, sed mutari ex aliis in
 alia. »

(84) Ὡδε γεννᾶτο. Rectius vel ὡδ' ἐγεννᾶτο, vel
 ὡδε γεννᾶται. Τυγχάνοντι vero quod sequitur, Dori-
 ce positum pro τυγχάνουσι. Empedoclis secundus
 versus mox ex Plutarcho sic citatur a nonnullis:
 Πῦρ καὶ ὕδωρ, καὶ γαῖα, καὶ ἥερος ἥπιον ὕψος.
 SYLBERG.

(85) Ἐμπεδοκλῆς. Plutarchus lib. i *De placitis*
phil. primum horum versuum profert, sed alios
 duos subjungit, in quibus nominæ Jovis intelligitur
 ignis, Junonis aer, Plutonis terra, Nestis vero quæ-
 dam aquam indicat: et alibi apud eundem legitur
 in secundo ἥπιον ὕψος, sed aliis versibus subjun-
 ctis. Tertius, denique, apud Aristotelem ab aliis
 separatus reperitur. COLLECT.

Ignem primum et aquam et terram, deinde æthera A
[summum.
Ex his præterita, et præsentia, suntque futura.

✕ Et cum diceret Plato: «Propterea dii quoque qui norunt homines, quos plurimi faciunt, eos a vita celerius liberant:» Menander fecit:

Dii quos amabunt, citius e vita auferent.
Cum autem in *Œnomaos* scriberet Euripides:
Obscura rebus scimus e præsentibus:
in *Phœnice* autem:

Obscura certis indiciis discimus;
dicit Hyperides: «Quæ autem sunt obscura, necesse est eos qui docent, investigare signis et iis quæ sunt probabilia.» Et cum rursus dixisset Isocrates: «Conjectanda autem sunt futura ex iis quæ prius facta sunt;» Andocides non veretur dicere: «Oportet enim iis quæ prius facta sunt, uti tanquam signis futurorum.» Præterea cum fecisset Theognis:

Argentum reprobum atque aurum falsamve mone-
[tam,
Non ægre sapiens vir reperire queat.

Mentem autem chari num pectore fallat amici
Callidus, atque intus corda dolosa tegat,
Hoc reprobum mage nil di dant mortalibus ægris,
Nec cuiquam facile est hoc reperire tamen;

Euripides scribit:

O Jupiter, cur scire nos auri quidem

Voluisti aperta signa, si quod haud probum est:
At quo malus vir a bono distinguitur,
Non ulla toto est medicina corpore?

Hyperides autem ipse quoque dicit: «Nullus character animi est in vultu hominibus.» Rursus cum fecisset Stasinus:

✕ P. 747 ED. POTTER, 625 ED. PARIS.

(86) *Γέαρ*. Ms. Paris. γαίαν. In versu seq. ὅσα γ' ἦν. SYLBURG.

(87) *Διὰ πλειστον π.* H. περί πλειστον π. Id.

(88) *Ὅρ οἱ θεοί*. Stobæus lib. cxiix *De laude mortis* hoc carmen citat, et in manuscripto Reginæ matris addit nomen comœdiæ: *Διόδοτου ὁρῶντος*. Bis fallentis, et post sententiam Æschyli ὡ θάνατε, subiungitur hæc, quæ ab impresso abest, Ὑψάλου.

Νέος δ' ἀπόλλυθ' ὅρτινα φιλεῖ θεός, vel φιλέσι.

Plutarchus ad Apollonium et auctor *Ætiologi* apud Platonem pag. 368 laudant illud ejusdem argumenti:

Τὸν πέρι κῆρι φιλεῖ Ζεὺς τ' αἰγίοχος καὶ Ἀπόλ-
[λων,

Παρτολὴ φιλότῃτ' οὐδ' ἔκτο γήραος οὐδόν.
Jupiter hunc totis animis, hunc Phœbus amabat,
Ille tamen justi metas non alligit ævi.
Simile denique illud Sapient. iv, 11: «Consummatus in brevi explevit tempora multa. Placita enim erat Deo anima illius.» COLLECT.

(89) *Εὐριπίδου*. Ms. Paris. Εὐριπίδους, et statim *τεκμαιρόμεθα*.

(90) *Τεκμαιρόμεσθα*. Theodoretus *De curat.* Græc. lib. 6. Persuaderique vobis sinite ab Euripide tragœdiarum scriptore, qui sic in *Œnomaos* suo canit:
Τεκμαιρόμεσθα τοῖς παροῦσι τάφανές·
Πραῖσις rebus ea, quæ nos latent, conjicimus.

Πῦρ, καὶ ὕδωρ, καὶ γέαρ (86), ἡδ' αἰθέρος ἀπλε-
[τον ὕψος.
Ἐκ γὰρ τῶν, ὅσα τ' ἦν, ὅσα τ' ἔσσεσται, ὅσα
[τ' ἔασσιν.

Καὶ Πλάτωνος μὲν λέγοντος, «Διὰ τοῦτο καὶ θεοὶ τῶν ἀνθρώπων ἐπιστήμονες, οὓς ἂν διὰ πλείστου ποιῶνται» (87), θάπτον ἀπαλλάττουσι τοῦ ζῆν· Μένανδρος πεποίηκεν,

Ὅρ οἱ θεοὶ φιλοῦσιν, ἀποθνήσκει νέος (88).
Εὐριπίδου (89) δὲ ἐν μὲν τῷ *Οἰνομάῳ* γράφωντος,
Τεκμαιρόμεσθα τοῖς παροῦσι τάφανῃ (90)
ἐν δὲ τῷ *Φολίνκῃ*,

.... *Τάφανῃ τεκμηρίουσιν εἰκότως ἀλλίσκεται* (91).
Ὑπερίδης λέγει, «*Ἄ δ' ἐστὶν ἀφανῇ, ἀνάγκη διδάσκοντας τεκμηρίους καὶ τοῖς εἰκόσι ζητεῖν.*» Ἰσοκράτους τε αὖ εἰπόντος, «*Δεῖ δὲ τὰ μέλλοντα τοῖς προγενημένοις τεκμαίρεσθαι.*» Ἀνδοκίδης οὐκ ὀκνεῖ λέγειν· Χρὴ γὰρ τεκμηρίους χρῆσθαι τοῖς πρότερον γε νομένοις περὶ τῶν μελλόντων εἶσθαι. » Ἐτι Θεόγνιδος ποιήσαντος,

Χρυσοῦ κιβδήλοιο καὶ ἀργύρου ἀσχετος ἀτη,
Κύρρε (92), καὶ ἐξευρσίη ῥάδιον ἀνελ-
[σοφῶ (93).

Εἰ δὲ φλίου νόος ἀνδρὸς ἐνὶ στήθεσσι λείηθε,
Ψεδνός (94) ἐὼν, δόλιον δ' ἐν φρεσὶν ἦτορ
[ἔχει,

Τοῦτο θεὸς κιβδηλότατον πόληος βροτοῖσιν,
Καὶ γῶναι πάντων τοῦτ' ἀνηρότερον (95).
Εὐριπίδης μὲν γράφει·

Ὡ Ζεῦ (96), *τί δὴ* (97) *χρυσοῦ μὲν, δὲ κιβδη-*
[λος ἦν,

Τεκμήρι' ἀνθρώποισιν ὥπασας σαφῇ.
Ἀνδρῶν δ' ὅτῃ χρὴ τὸν κακὸν διειδέναι
Οὐδὲς χαρακτῆρ ἐμπέφυκε σώματι;

Ὑπερίδης δὲ καὶ αὐτὸς λέγει· «*Χαρακτῆρ οὐδὲς ἐπεστὶν ἐπὶ τοῦ προσώπου τῆς διανοίας τοῖς ἀνθρώποις.*» Πάλιν Στάσινον ποιήσαντος,

Rursus idem in *Phænissis*:

Ἀφανές τεκμηρίουσιν εἰκόσιν ἀλλίσκεται.
Quod latet, conjecturis congruentibus deprehenditur.
COLLECT.

(94) *Τάφανῃ*. Hanc sententiam in versus hoc modo digessit Grotius *Excerpti*. p. 445:

.... *Τάφανῃ*
Τεκμηρίουσιν εἰκότως ἀλλίσκεται.
.... *Inaspicum quod est*
Per signa credibilia venari decet.

(92) *Κύρρε*. Ms. Paris. κύρσαι, sed ad marg. Κύρρε.
(93) *Χρυσοῦ*. Exstant hi versus inter Theognidis *Gnom. Eleg.* v. 119, ubi αἰσχετος pro ἀσχετος.

(94) *Ψεδνός*. Q. c. ψυχρός, SYLBURG; Ms. Paris. ψυχρός, sed aliquis in marg. ψεδνός scripsit.

(95) *Ἀνηρότερον*. Ms. Paris. ἀνιρότατον. Theologiz ἀνιρότατον. Mox ms. Paris. Εὐριπίδης μὲν γὰρ γράφει. Respicit vero auctor Euripidis *Medeam* v. 516.

(96) *Ὡ Ζεῦ*. Locus indicatur a Stobæo, lib. ii *De malitia*, ex Euripidis *Medea*, legiturque: *Ὡ Ζεῦ, τί δὴ χρυσοῦ*. De versu Stasini vide Suidam in voce *Νήπιος*. Sophoclis locus apud ipsum habet καὶ πατρός κεκευθένων. COLLECT.

(97) *Δή*. Edit. Flor. et ms. Paris. δῆτα. Statim ἤ pro ἦν Euripides habet: sed Stobæus ἦν retinet, hunc versum citans in serm. 2.

Νήπιος, δς πατέρα κτείνων, παῖδας καταλείπει (98), A
 Ξενοφῶν (99) λέγει· Ὀμοίως γάρ μοι νῦν φαίνομαι πε-
 ποιτῆναι, ὡς, εἰ τις πατέρα ἀποκτείνας, τῶν παίδων αὐ-
 τοῦ φείσαιοτο. » Σοφοκλέους τε ἐν Ἀντιγόῃ ποιήσαντος,
 Μητρὸς τ' (1) ἐν ᾧδον καὶ πατρός τε τευχόχων,
 Οὐκ ἔστ' ἀδελφός ὅστις ἀναβλάσται (2) ποτέ·
 Ἡρόδοτος λέγει· Μητρὸς (3) καὶ πατρός οὐκ ἔτ'
 ὄντων, ἀδελφὸν ἄλλον οὐχ ἔξω. » Πρὸς τούτοις Θεο-
 πόμπου (4) ποιήσαντος·

Δις παῖδες οἱ γέροντες ὀρθῶ τῷ λόγῳ·
 καὶ πρό γε τούτου, Σοφοκλέους ἐν τῷ Πηλεΐ·

Πηλεὰ τὸν Αἰάκειον (5) οἰκουρὸς μόνῃ
 Γέροντα γυνὴ ἀναπαίδευσεν πάλιν·
 Πάλιν γάρ αὖθις παῖς ὁ γηράσκων ἀνὴρ·

Ἀντιφῶν ὁ ῥήτωρ λέγει· Ἐγροτροφία γὰρ προσέτι καὶ
 παιδοτροφία. » Ἀλλὰ καὶ ὁ φιλόσοφος Πλάτων (6), B
 « Ἀρ', ὡς ἔοικεν, ὁ γέρων δις παῖς γένοιτ' ἂν. »
 καὶ μὴν Θουκυδίδου λέγοντος, « Μαραθωνίται μόνον
 προκινδυνεύσαι (7)· » Δημοσθένης εἶπεν· « Μὰ τοὺς
 ἐν Μαραθῶνι προκινδυνεύσαντας. » Οὐδὲ ἑκείνα πα-
 ραπέμπομαι· Κρατίνου ἐν Ποιτρίῃ (8) εἰπόντος·

Τὴν μὲν παρασκευὴν ἴσως γινώσκετε·

Ἀνδοκίδης ὁ ῥήτωρ λέγει· Τὴν μὲν παρασκευὴν,
 ὧ ἄνδρες δικασταί, καὶ τὴν προθυμίαν τῶν ἐχθρῶν
 τῶν ἐμῶν σχεδόν τι πάντες εἴσαθε. » Ὀμοίως καὶ
 Νικίας ἐν τῷ πρὸς Λυσίαν ὑπὲρ καταθήκης (9),
 « Τὴν μὲν παρασκευὴν καὶ τὴν προθυμίαν τῶν ἀν-
 τιθίων ὀρᾷτε, ὧ ἄνδρες δικασταί, » φησί. Καὶ

✱ P. 748 ED. POTTER, 625-626 ED. PARIS.

(98) Κτείνων... καταλείπει. AI. κτείνας... κατα-
 λείπει, non male. Non absimile est illud Homeri de
 Oreste, *Odys.* Γ :

Ὡς ἀγαθὸν καὶ παῖδα καταφθιμένον λιπέσθαι
 Ἀνδρός.

Sic juxta occiso natum genitore relinqui.

(99) Ξενοφῶν. Memoria lapsus Xenophonti tri-
 buit, quæ sunt Herodoti lib. 1.

(1) Μητρὸς τ'. Antigones Sophocles dictum in
 cognomine tragœdia v. 1028, ubi Μητρὸς δ' exstat,
 et mox κεχειυθῶν pro τετευχόχων.

(2) Ὅστις ἀναβλάσται. Forte ὅστις ἂν βλάσται.
 SYLBURG. Scribendum potius ὅστις ἂν βλάσται, quod
 habet Sophocles.

(3) Μητρὸς. Hæc dicit uxor Intaphernis, quæ
 maluit fratrem, quam maritum et liberos, a
 morte servare. Herodot. lib. III, cap. 119 : Ἀνὴρ
 μὲν μοι ἂν ἄλλος γένοιτο, εἰ δαίμων ἐθέλοι, καὶ
 τέκνα ἄλλα, εἰ ταῦτα ἀποβάλοιμι· πατρός δὲ καὶ
 μητρὸς οὐκ ἔτι μεν ζώντων, ἀδελφῶς δὲ ἄλλος οὐδ-
 ἐνὶ τρώπῳ γένοιτο. « Maritus mihi alius, si demon
 voluerit, atque alii liberi, si hos amisero, esse pos-
 sunt: alius frater, patre et matre jam vita defunctis,
 nulla ratione potest esse. »

(4) Θεοπόμπου. Senarius est Theopompi forte
 comici, « Pueros senes bis esse recte dicitur. »
 Plato lib. 1, *De republ.* : Οὐ μόνον ἀρ', ὡς ἔοικεν,
 ὁ γέρων δις παῖς γένοιτ' ἂν, ἀλλὰ καὶ ὁ μεθυθεῖς.
 « Non solum igitur senex, ut videtur, bis erit puer,
 sed ipse etiam temulentus. » Quem locum hic
 indicari forte affirmare possis. Erasmus in prover-
 bio, « Bis pueri senes, » multa similia ex aliis au-
 thoribus cum istis numerat, itaque reddit iambicis
 hæc Sophocles :

Ego Peleum Æaco satum pueri invicem

Senem puella moderor, atque iempero.

Nam iterum puer, quisquis senescit, redditur.

COLLECT.

Stultus qui natos occiso patre relinquit,

dicit Xenophon : « Mihi enim videor similiter nunc
 fecisse, atque si quis, patre occiso, ejus filius pe-
 percerit. » Et cum Sophocles fecisset in *Antigone* .

Nam cui pater materque non superstitis,

Quis fratrem ab illis alterum expectaverit ?

dicit Herodotus : « Nam cum mater et pater ✱ non
 sint amplius, fratrem non habeo. » Ad hæc cum
 dixisset Theopompus :

Bis pueri senes recta ratione,

et ante eum Sophocles in *Peleo* :

Natum Æaci nunc sola servo in ædibus,

Senemque curo, nutrio, et formo quasi :

Bis quippe puer est, vulgo ut iniquiunt, senex,

dicit orator Antipho : « Senis enim nutritio est
 similis educationi pueri. » Quin etiam philosophus
 quoque Plato : « Senex ergo, ut videtur, bis fuerit
 puer. » Porro autem cum dicat Thucydides : « Et
 soli Marathonitæ periculum adiisse : » dicit De-
 mosthenes : « Per eos qui Marathone periculum
 adierunt. » Sed nec illa omittam, quod cum Cra-
 tinus dixisset in *Patine* :

Apparatum quidem fortasse cognoscitis

dicit orator Andocides : « Apparatum quidem, o
 judices, vehemensque animi studium et contentio-
 nem adversariorum meorum omnes propemodum
 scitis. » Similiter etiam Nicias in oratione de de-
 posito, adversus Lysiam : « Apparatum quidem ad-
 versariorum, et animi studium et contentione: a

(5) Αἰάκειον. Ms. Paris. Αἰάκιον, et in vers. seq.
 καὶ ἀναπαίδευσεν solute.

(6) Πλάτων. Plato sub finem lib. 1. *De legibus*,
 p. 782 : Οὐ μόνον ἀρ' ὡς ἔοικεν, ὁ γέρων δις παῖς
 γένοιτ' ἂν, ἀλλὰ καὶ ὁ μεθυθεῖς. « Non solum igitur
 senex, ut videtur, bis erit puer, sed ipse etiam
 temulentus. »

(7) Μαραθωνίται μόνον προκινδυνεύσαι. Leg.
 Μαραθωνίται μόνον προκινδυνεύσαν, aut imperfecta
 est constructio. SYLBURG. Scribendum potius Ma-
 ραθωνί τε μόνον προκινδυνεύσαι. Sunt enim hæc
 ipsa Thucydidis verba lib. 1, cap. 75, ubi Athe-
 nienses sic de se gloriantur : Φαμὲν γάρ Μα-
 ραθωνί τε μόνον προκινδυνεύσαι τῷ βαρβάρῳ. « Prædi-
 camus enim nos solos olim in campis Marathonis
 magno cum periculo adversus barbarum pugnassee. »
 Hinc Demosthenes in oratione quadam ad pop.
 Athen. juravit μὰ τοὺς ἐν Μαραθῶνι π.

(8) Ἐν Ποιτρίῃ. Rectius ἐν Πυτρίῃ, ut ter apud
 Athenæum citatur. Est autem πυτίνη, lagena vimini-
 cea, seu vimine circumsepta, ut Hesychius et Sui-
 das testantur. Alii pineum doliolum esse putant.
 SYLBURG. — Scribendum Πυτρίῃ, Pytine, seu vase
 vinario. Citatur ab Athenæo lib. III et x. Cratinus
 ἐν Πυτρίῃ, quod nomen est ejus comœdiæ cujus-
 dam, ut vulgata etiam docent lexica ex Aristophane,
 sed quod vir doctus addit, vinarium doliolum
 esse picatum, videtur istud confundere cum altero
 vocabulo πυτίνη, quod piceam significat. Hesy-
 chius : Πυτίνη πλεχτή λάγνος, ἢ ἀμικ, ἢ κνήκος ὁ
 τὸν τυρὸν πηγνύων. Inde Glossarium πύσσα, « coa-
 gulum. » Suid. : Πυτίνη, πλέγμα ἀπὸ θαλλῶν, ὅπερ
 Διοτρήφης ὁ νεόπλουτος ἐπλεκε, ὅπερ παρ' ἡμῶν λέ-
 γεται φλασχίον. Vas ergo est vinarium plexis vimini-
 bus obductum, forte vitreum, qualia Diotrophes
 ille solebat contexere, unde ad tantas opes emer-
 sit, ut etiam φλασχος fieret. COLLECT.

(9) Ὑπ. καταθ. Forte ὑπὲρ παρακαταθήκης. SYLB.

videtis, iudices. » Et post eum dicit Æschines : « Apparatum quidem, o viri Athenienses, et veluti instructam **266** aciem videtis. » Rursus cum dixisset Demosthenes : « Quantum quidem, o Athenienses, fuerit in hac causa studium, et quam sollicita postulatio ac prehensatio, existimo vos omnes propemodum sensisse : » et Philinus similiter : « Quantum quidem fuerit, o iudices, studium, et qualis veluti aciei instructio et adornatio in hac causa dicenda, neminem vestrum ignorare existimo. » Rursus cum dixisset Isocrates : « Perinde ac si esset pecuniæ cognata, non illius ; » Lysias dicit in *Orphicis* : « At manifeste apparuit, eum non esse cognatum corporum, sed pecuniæ. » Nam cum Homerus quoque fecisset,

Quod si evitato hoc bello mortisque periclo,

*Essemus senii expertes mortisque futuri,
Non inter primos vellem hanc capessere pugnam,
Prælia sed nec ego te nunc præclara juberem
Indugredi ; verum, innumeras cum sæva pararint
Mortis fata vias, quæ impendunt, posse caveri
Nec datur, insignis nobis age fama paretur
Pugna, aut ex nobis alii ingens gloria detur,*

scribit Theopompus : « Nam si cum præsens quidem vitassemus periculum, liceret reliquum tempus secure transigere, non esset mirandum si vitæ essemus cupidi. Nunc autem vitæ nostræ tot fatalia imminet pericula, ut mortem in prælio oppetere, videatur esse magis optandum. » Quid vero ? an non cum Chilo quoque sophista dictum illud enuntiasset : « Sponde, noxa præsto est ; » Epicharmus eandem sententiam alio nomine protulit, dicens : « Sponsio est noxæ filia, sponsio vero mulctæ. » Quin etiam cum medicus scripsisset Hippocrates : « Respicere oportet tempus, et regionem, et ætatem, et morbos ; » dicit Euripides in hexametro :

*Qui volunt mederier
Ut unaquæque possit urbs et incolæ,
Hos terram oportet nosse, sic morbo manus
Demum admove.*

✱ P. 749 ED. POTTER, 626-627 ED. PARIS.

(10) *Τὴν μὲν παρασκευὴν*. E principio orationis κατὰ Κτησιφώντος, ubi vox ἄνδρες omittitur.

(11) *Φιλῖνος*. Ms. Paris. Φιλίνος.

(12) *Ὡ πέπον*. Verba Sarpedonis ad Glaucum *Iliad.* M', v. 322.

(13) *Στέλλοιμι μάχην ἐς κ.* Ms. Paris. στελλομένην μάχην ἐς κ.

(14) *Ἵωμεν· εἰ κέ τῳ εὖχος*. Scribendum potius ex Homero, Ἵωμεν, ἥ ἐ τῷ κύδος. Sylburgius ait : Vulgata lectio *Iliad.* M', ἥ ἐ τῳ, i. e. ἥ τινι, i. vel alicui. » Locum vero hunc cum aliis quibusdam inde mutatis confert Petrus Victorius *Var. lect.* lib. xv, c. 41. »

(15) *Τί δέ ; οὐχί*. Ms. Paris. τί δ' οὐχί. De Chilonis apophthegmate conf. superior *Strom.* I, pag. 354.

(16) *Ἐγγύα*. Metrum postulare videtur :

Ἐγγύα μὲν θυγάτηρ, ἐγγύα δὲ ζαμία.

Sylburg. — Sed melius hunc versum correxit Grotius *Excerpt.* p. 481.

Ἐγγύα θυγάτηρ μὲν ἄτας, ἐγγύα δὲ ζαμία.

Sponsio furiae, jactura sponsionis filia est.

(17) *Ἐρ' ἐξαμέτρῳ τηρήσει φησὶν*. Corrupte. Th. Gatakerus scribi voluit, ἐν Βελλεροφόντῃ ρητῶς φησὶν, i. in *Bellerophonte* clare dicit. » Verum Jo. Meursius in Euripide, dicit commemorari apud Sto-

μετὰ τοῦτον Αἰσχίνης λέγει· « Τὴν μὲν παρασκευὴν (10) ὁρᾶτε, ὦ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, καὶ τὴν παράταξιν. » Πάλλιν, Δημοσθένους εἰπόντος, « Ὅση μὲν, ὦ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, σπουδὴ περὶ τούτου τὸν ἀγῶνα καὶ παραγγελία γέγονε, σχεδὸν οἶμαι πάντας ὑμᾶς ἡσθῆσθαι. » Φιλίνος (11) τε ὁμοίως, « Ὅση μὲν, ὦ ἄνδρες δικασταί, σπουδὴ καὶ παράταξις γεγένηται περὶ τὸν ἀγῶνα τούτου, οὐδ' ἓνα ὑμῶν ἀγνοεῖν ἡγοῦμαι. » Ἰσοκράτους πάλιν εἰρηκότος, « Ὅσπερ τῶν χρημάτων, ἀλλ' οὐκ ἐκείνου συγγενὲς οὐσα. » Λυσίας ἐν τοῖς *Ὀρφικοῖς* λέγει· « Καὶ φανερόν γε γέγονεν οὐ τῶν σωμάτων συγγενὲς ὢν, ἀλλὰ τῶν χρημάτων. » Ἐπεὶ καὶ Ὀμήρου ποιήσαντος·

B. *Ὡ πέπον* (12), εἰ μὲν γάρ, πόλεμον περὶ τότῃς [φυγόντας,

Αἰεὶ δὴ μέλλοιμεν ἀγῶνα τ' ἀθανάτω τε
Ἑσσεσθ', οὔτε κερ εὐτόδ' ἐν πρώτοιισι μαχοίμην,
Ὅτε κέ σε στέλλοιμι μάχην ἐς (13) κυδιάνειραν
Νῦν δ' ἔμπης γὰρ κῆρες ἐφροσάσιν θανάτοιο
Μυρίαί, ὥς οὐκ ἔστι φυγεῖν βροτῶν οὐδ' ὕπα-
[λύξαι·

Ἵωμεν εἰ κέ τῳ εὖχος (14) ὁρέξομεν, ἥ ἐ τις ἡμῖν
θεόπομπος γράφει· « Εἰ μὲν γάρ ἦν, τὸν κίνδυνον τὸν παρόντα διαφυγόντας, ἀδεῶς διάγειν τὸν ἐπιλοιπόν χρόνον, οὐκ ἂν ἦν θαυμαστόν φιλοφυγεῖν· νῦν δὲ τοσαῦται κῆρες τῷ βίῳ παραπεφύκασιν, ὥστε τὸν ἐν ταῖς μάχαῖς θάνατον αἰρετώτερον εἶναι δοκεῖν. » Τί δέ ; οὐχί (15) καὶ Χίλωνος τοῦ σοφιστοῦ ἀποφθεγμαμένου, « Ἐγγύα, πάρα δ' ἄτα. » Ἐπίχαρμος τὴν αὐτὴν γνώμην ἐτέρῳ ὀνόματι προσηνέγκατο, εἰπὼν· « Ἐγγύα ἄτας θυγάτηρ, ἐγγύα δὲ ζαμία (16) ; » Ἀλλὰ καὶ τοῦ ἱατροῦ Ἰπποκράτους, « Ἐπιδλέπειν οὐδ' ἄλ' ἂν ὥρην καὶ χώραν, καὶ ἡλικίην, καὶ νόσους, » γράφωντος· Εὐριπίδης ἐν ἑξαμέτρῳ τηρήσει φησὶν (17)·

*Ὅσοι δ' ἱατρεύειν καλῶς,
Πρὸς τὰς διατάς τῶν ἐνοικούντων πόλιν,
Τὴν γῆν ἰδόντας, τὰς νόσους σκοπεῖν χρᾶν.*

hæum serm. 13 ejus poetæ *Τηρέα*, ac putat corruptum hoc nomen esse apud Clementem. « Nam quid, quæso, inquit, est ἐν ἑξαμέτρῳ τηρήσει, i. in hexametro servabit ? » Rescripserim equidem ἐν ἑξαμέτρῳ *Τηρεῖ*, i. in hexametro *Tereo*. » Sed quid illud ἐν ἑξαμέτρῳ, i. in hexametro ? Plane non capio, ampliusque quaerendum censeo. » Hæc ille. Forte scribendum : Εὐριπίδης ἐν ἑξαμέτρῳ, *Τηροῦσι* (vel *Θέλουσι*), φησὶν, « Euripides in hexametro : *Qui volunt*, inquit : » ut illud *τηροῦσι* sit ipsius Euripidis vox, et ad sequens *ιατρεύειν* referatur. Sed quid erit illud ἐν ἑξαμέτρῳ, i. in hexametro ? Scilicet i. in versu iambico i. senario, i. qui ἐξ μέτρους, i. sex pedibus, i. constat. Equidem *τηροῦσιν* illud, vel *θέλουσιν*, quod in his versibus desiderari vidit, Sylburgius hoc modo supplevit :

*Ὅσοι δ' ἱατρεύειν θέλουσιν καλῶς.
Nec multo aliter Grotius in *Excerpt.* p. 425 :
Ὅσοι θέλουσιν ἱατρεύειν καλῶς,
Πρὸς τὰς διατάς τῶν ἐνοικούντων πόλιν,
Καὶ τὴν ἰδόντας, τὰς νόσους σκοπεῖν χρᾶν.
Quotquot rite medicari volunt,
Spectare debent ipsa terrarum sola,
Populique victum : ferre sic morbis opem.
Verum hujusmodi conjecturæ, niss. codicibus opem non ferentibus, admodum incertæ fallacesque sunt.*

Ὁμήρου πάλιν ποιήσαντος·

Μοῖραν δ' οὐ τινά φημι πεφυγμένον ἔμμεναι ἀνδρῶν·

ὁ τε Ἀρχίνος λέγει· « Πᾶσι μὲν ἀνθρώποις ὀφείλεται ἀποθανεῖν, ἢ πρότερον ἢ εἰς ὕστερον. » ὁ τε Δημοσθένης· « Πᾶσι μὲν γὰρ ἀνθρώποις τέλος τοῦ βίου θάνατος (18), καὶ ἐν οἰκίσκῳ τις αὐτὸν καθείρξας τήρη. » Ἡροδότου τε αὖ ἐν τῷ περὶ Γλαύκου τοῦ Σπαρτιάτου λόγῳ φησαντος τὴν Πυθίαν εἰπεῖν, « Τό τε ῥηθῆναι τοῦ Θεοῦ (19) καὶ τὸ ποιῆσαι ἴσον γενέσθαι. » Ἀριστοφάνης ἔφη·

Δύναται γὰρ ἴσον τῷ δῶρ (20) τὸ νοεῖν·

καὶ πρὸ τούτου ὁ Ἐλεάτης Παρμενίδης· « Τὸ γὰρ αὐτὸ νοεῖν ἐστὶ τε καὶ εἶναι. » Ἡ οὐχὶ καὶ Πλάτωνος εἰπόντος· « Ἡμεῖς δὲ τοῦτο δειξόμεν ἂν ἴσως οὐκ ἀνόπως, ὅτι ἀρχὴ μὲν ἔρωτος ὄρασις· μετὰ (21) δὲ τὸ πάθος ἐλπίς, τρέφει δὲ μνήμη, τηρεῖ δὲ συνήθεια. » Φιλήμων ὁ κωμικὸς γράφει·

Ὅρῳσι πάντες πρῶτον· εἰτ' ἐθαύμασαν,
Εἰτ' ἐπεθεώρησαν, εἰτ' ἐς ἐλπίδ' ἐνέπεσαν (22).
Οὕτω γίνεταί ἐκ τούτων ἔρωσι;

Ἄλλὰ καὶ Δημοσθένους εἰπόντος· « Πᾶσι γὰρ ἡμῖν ὁ θάνατος ὀφείλεται, » καὶ τὰ ἐξῆς· ὁ Φανοκλῆς (25) ἐν Ἐρωσιν ἢ Καλοῖς γράφει·

Ἄλλὰ τοι Μοιρῶν νῆμ' ἄλυτον, οὐδέ πῃ ἔστιν
Ἐκφυγέειν, ὅποσοι γῆν ἐπιφερδύμεθα (24).

Εὔροισ (25) δ' ἂν καὶ Πλάτωνος εἰπόντος· « Παντὸς γὰρ φυτοῦ ἢ πρώτης βλάστη, καλῶς ὀρυμθῆναι, πρὸς ἀρετὴν τῆς ἑαυτοῦ φύσεως, κυριωτάτη τέλος ἐπιθεῖναι τὸ πρόσφορον. » τὸν ἱστορικὸν γράφοντα· « Ἄλλὰ καὶ τῶν ἀγρίων φυτῶν οὐδ' ἐν ἡμεροῦσθαι πέφυκεν,

✱ P. 750 ED. POTTER.

(18) Πᾶσι ... θάνατος. Q. Πέρας μὲν πᾶσιν ἀνθρώποις τοῦ βίου πέφυκε θάνατος. SYLBURG.

(19) Τό τε ῥηθῆναι τοῦ Θεοῦ. Forte ῥηθῆναι, « dictum esse, » vel active εἰρηχεῖναι, « dixisse: » ut allusio sit ad illud S. Scripturæ: Εἶπε, καὶ ἐγένετο. Cui respondet Latinum proverbium: « Dictum factum. » Aut νοηθῆναι, vel active νοῆσαι, seu ἐννοῆσαι. SYLBURG.—Verum hic fallitur Sylburgius: nam τὸ ῥηθῆναι τοῦ Θεοῦ corruptum est ex τὸ πειρηθῆναι τοῦ Θεοῦ, « tentasse Deum. » Nam Herodotus lib. vi, c. 86, quem locum hic respicit Clemens, refert, Glaucō interroganti: An sibi depositum non reddere liceret? Apollinem Delphicum certis versibus respondisse, quibus prædixit fore, ut Glaucus propter impietatem suam cum tota familia misere perderetur. Ταῦτα ἀκούσας ὁ Γλαῦκος συγκώμην τὴν Θεὸν παραιτέτο αὐτῷ ἴσχειν τῶν ῥηθέντων. Ἡ δὲ Πυθίη ἔφη, τὸ πειρηθῆναι τοῦ Θεοῦ, καὶ τὸ ποιῆσαι, ἴσον δύνασθαι. « His auditis, » inquit, « Glaucus veniam sibi eorum quæ dixisset, ut daret, Deum obsecrabat. Cui Pythia, inquit, idem polleere, tentare Deum, et facere. »

(20) Τῷ δῶρ. Ms. Paris. mendose τὸ δῶρ. Porro hanc sententiam Grotius in *Excerpt.* ex incertis tabulis p. 550 sic vertit:

Nam par facere et voluisse valet.

(21) Μετὰ. In H. ms. ad μὲν superne scriptum αἰεῖ· non absurde: ut confirmat illud Virgilii: *Morsio Nisa datur: quid non speremus amantes?* SYLBURG.—Αὐτεῖ pro μετὰ exhibet ms. Ottob.

(22) Ἐνέπεσαν. Forte ἐνέπεσον aor. 2, quod uulgius est. Quin et cætera sic videntur interpo-

A Rursus cum dixerit Homerus:

Dico nulli homini mortem vitare licere;

dicit Archinus: « Deberi quidem mortem omnibus hominibus, aut prius aut posterius; » et Demosthenes: « Nam omnibus quidem hominibus vitæ finis est mors, etiamsi quis seipsum servet inclusum in cavea. » Et cum dixisset Herodotus, ubi agebat de Glaucō Spartano, Pythiam dixisse: « In Deo perinde esse dicere ac facere; » dixit Aristophanes:

Cogitare atque facere sunt idem,

et ante eum Eleates Parmenides: « Idem est enim, mente agitare et esse. » Annon etiam X cum Plato dixisset: « Nos autem hoc forte ostendemus non absurde, quod visus quidem est amoris principium, affectionem autem spes minuit, alit vero memoria, conservat autem consuetudo; » scribit Philemon comicus:

*Primo videmus, tum subito mirari,
Deinde contemplamur, et dein spes venit:
Ita fit amor ex his?*

Quin etiam cum dixisset Demosthenes: « Mors enim nobis debetur omnibus, » et quæ deinde consequuntur; scribit Phanocles in libro qui inscribitur *Amores seu Pulchri*:

*Parcarum nemopensus effugit, haud pote quisquam. oc,
Quotquot terra sinu divite mater alit.*

Porro autem invenies quoque quod cum Plato dixisset: « Cujusvis enim plantæ primum quod recte ortum est germen, ad suæ naturæ virtutem est præcipuum ut appositum finem imponat; » historicum scribere: « Quin etiam nulli plantæ agresti

landa:

Εἰτ' ἐπεθεώρησάν τε· καὶτ' ἐς ἐλπίδα
Ἐνέπεσον· οὕτω γίγνεται ἐκ τούτων ἔρωσι.

SYLBURG.—Hos versus Grotius in *Excerpt.* p. 777 sic emendavit:

Ὅρῳσι πάντες πρῶτον· εἰτ' ἐθαύμασαν,
Ἐπειτα δ' ἐθεώρησαν· εἰτ' ἐς ἐλπίδα
Ἐνέπεσαν· οὕτω γίγνεται ἐκ τούτων ἔρωσι.

*Omnes aspiciunt primum: mirari subito,
Tum contemplari: spes succedit postea:
Ex horum cætu postea amor enascitur.*

(23) Ὁ Φανοκλῆς. P. Leopardus lib. iv, cap. 4, *Emendat.* monet Eusebium Phanoclis meminisse in *Chronicis*, ejusque longum carmen de Orphei morte exstare apud Stobæum de vituperio Veneris. Ita demum corrigit hæc duo:

Ἄλλὰ τὸ μοιρῶν νῆμ' ἄλυτον, οὐδέ ποτ' ἔστιν
Ἐκφυγέειν, etc.

Id est:

Non vitare licet, neque solvere fila sororum.

Quotquot terræ alimus corpora muneribus.

Cæterum sententiæ Demosthenis similem ex Euripide prodidit Stobæus tit. 117, ἑρποῖς ἅπασι κατθανεῖν ὀφείλεται. COLLECT.—Conf. superius *Protrept.* p. 32, n. 5.

(24) Ἄλλὰ τοι μ. Rectius: Ἄλλὰ τὸ μοιρῶν νῆμ' ἄλυτον, οὐδέ τιν' ἔστιν (seu οὐδέ ποτ' ἔστιν, ut legit P. Leopardus *Emendat.* lib. iv, c. 4.) Ἐκφυγέειν. SYLBURG.—Mox οὐδέ πως ἔστιν ἐκφυγέειν pro οὐδέ πῃ ἔστιν ἐκφυγέειν, Ms. Paris.

(25) Εὔροισ. Locus exstat apud Flatonem, *De*

cat a natura insitum ut mansuescat, ubi teneriorem aetatem præterierint. » Et illud Empedoclis :
*Ipse ego namque sui puer olim, deinde puella,
 Arbustum, et volucris, mutus quoque in æquore piscis :*
 Euripides transcribit in *Chrysippo* :

*Nihil ex illis quæ nascuntur,
 Moritur, verum variat forma,
 Monstratque novam.*

Et cum Plato in libris *De republica* dixisset « mulieres esse communes, » Euripides scribit in *Protesilao* :

Communis ipse seminarum sit thorus.

Quin etiam cum scriberet Euripides :

Quod namque satis est temperanti sufficit :

Epicurus dicit aperte : « Sufficientia res est omnium ditissima. » Et rursus cum scribat Aristophanes :

*Stabili frueris sorte, sis justus modo,
 Vives bene expers et tumultus et metus ;*

dicit Epicurus : « Justitiæ fructus maximus est, vacuitas perturbationsis. » Atque furti quidem Græcorum, quod attinet ad sententiam, species cum sint ejusmodi, sufficiant ad exemplum evidens ei qui potest perspicere. Jam vero quod non sententias

✱ P. 751 ED. POTTER.

Sc. p. 765 edit. H. Steph. : Παντός γὰρ δὴ φυτοῦ ἡ πρώτη βλάστη, καλῶς ὀρμηθεῖσα πρὸς ἀρετὴν τῆς αὐτοῦ φύσεως, κυρωτάτῃ τέλος ἐπιθεῖναι τὸ πρόσφορον, τῶν δὲ ἄλλων φυτῶν, καὶ τῶν ζῶων ἡμέρων καὶ ἀγρίων, καὶ ἀνθρώπων. « In omni stirpe si prima germina præclare coperint ad naturæ suæ virtutem, vim habent summam, efficacissimamque ad opportuni finem consequendum, quod in plantis fit, et in brutis animantibus, cum cicuribus, tum feris, et in hominibus ipsis evenire videmus. » Nomen historici qui hunc locum furatus est, aut temporis injuria, aut librarii incuria surripuit. COLLECT.

(26) Ἐμπεδοκλέους. Exstant apud Diogenem Laertium in ejus vita, et apud Athenæum in extremo lib. viii, sed legitur utrobique καὶ ἐξ ἄλλος ἔμπυρος ἰχθύς. Interpretor Laerti :

Plantaque et ignitus piscis, pernizque volucris.

Dalechampius : « Et e mari coctus piscis. » Henr. Stephano Clementis lectio aptior videtur. Tertullianus lepide hoc irridet lib. *De anima*, cap. 83 : « Sed enim Empedocles, quia se Deum delirarat, idcirco, opinor, dedignatus est aliquem se heroum recordari : Thamus et piscis fuit, inquit, Cur non magis et pepo tam insulsus, et chamæleon tam inflatus ? Plane ut piscis, ne aliqua sepulturæ conditio reputesceret, assum se maluit in Ætnam præcipitando. Atque exinde in illo finita sit metensomatosis, ut æstiva cœna post assum. » COLLECT.

(27) Ἡδὴ. His versibus Empedocles sententiam suam explicat : τὴν ψυχὴν παντοῦ εἶδη ζῶων καὶ φυτῶν ἐνδύεσθαι : « quod anima, omnigenum animalium atque arborum species induat. » Exstant autem apud Cyrillum contra Julianum, Athenæum extremo libro octavo, et Laertium extremo Empedocle, *Antholog.* lib. i, tit. Eἰς φιλοσόφους, Philostratum *De vita Apollonii* lib. i, c. 2. In primo autem versu apud nonnullos scriptum est, κούρη τε κόρος τε. In secundo versu ἐξ ἄλλος ἔμπυρος ἰχθύς habet Athenæus : ubi Casaubonus adnotat, quosdam pro ἔμπυρος, ἔμπυρος, alios ἄλλος, legisse. « Imo, inquit, multa scœula sunt, ex quo diverse legi cœpit ille versus : scribentibus aliis, καὶ ἐξ ἄλλος ἔμπυρος ἰχθύς, aliis ἔμπυρος, aliis εἶν ἄλλ ἡνυχτός ἰχθύς. Inveni et ἄμφορος ἰχθύς, sed, ut existimo, mendose

ἂν παραλλάξωσιν τὴν νεωτέραν ἡλικίαν. » Κάκεινο τὸ Ἐμπεδοκλέους (26),
 Ἡδὴ γὰρ ποτ' ἐγὼ γενόμην κούρος τε κόρη τε,
 Θάμνος τ' ὠκνός τε, καὶ εἰν ἄλλ ἔλλοπος ἰχθύς (27).
 Εὐριπίδης ἐν *Χρυσίππῳ* μεταγράφει :

*Θρήσκει (28) δ' οὐδὲν
 Τῶν τινομένων : διακρινόμενον δ'
 Ἄλλο πρὸς ἄλλο,
 Μορφὴν ἑτέραν ἐπέδειξεν.*

Πλάτωνός τε ἐν *Πολιτείᾳ* (29) εἰπόντος, κοινὰς εἶναι τὰς γυναῖκας, Εὐριπίδης ἐν *Πρωτεσιλάῳ* γράφει :

Κοινὸν γὰρ εἶν' ἄρα καὶ γυναῖκας λόχος (30).

Ἄλλ' Εὐριπίδου γράφωντος,

Ἐπεὶ τὰ γ' ἀρκούντα ἱκανὰ τοῖς γε σώφροσιν (31)

Ἐπίκουρος ἀντικρὺς φησι : Πλουσιώτατον αὐτὰρ *κῆμα πάντων*. Αὐθὶς τε Ἀριστοφάνους γράφωντος,

*Βέβαιον ἔξεις τὸν βίον δίκαιος ὢν,
 Χαρίς τε βορῆδον καὶ φόβον ζήσεις καλῶς (32).*

ὁ Ἐπίκουρος (33) λέγει : Δικαιοσύνης καρπὸς μέγιστος ἀταραξία. Αἱ μὲν (34) οὖν ἰδέαι τῆς κατὰ διανοίαν Ἑλληνικῆς κλοπῆς, εἰς ὑπόδειγμα ἐναργὲς τῷ διορᾶν δυναμένῳ, τοιαῖδε οὖσαι, ἄλκις ἔστωσαν. Ἡδὴ δὲ οὐ τὰς διανοίας μόνον καὶ λέξεις (35) ὑφελόμενοι καὶ

pro ἔμπυρος. » Laertius ἐξ ἄλλος ἔμπυρος ἰχθύς habet. Cyrillus παιδισμός ἰχθύς. Et ita apud H. Stephanum in *Collect. philosophicæ poeseos*. Sed ἔμπυρος ἰχθύς, genuinum lectionem esse, ostendit Petrus Petitus in *Miscellaneis observationibus*, et post eum Menagius in locum Laertii jam dictum, ubi alia collegit quæ ad hos versus spectant. Conf. etiam Rittershusius ad Malch. p. 46.

(28) Θρήσκει. Exstant hi versus apud Philonem Judæum lib. *Quod mundus sit incorruptibilis*, p. 948, ubi μορφὴν ἰδίαν ἀπέδειξε pro μορφὴν ἑτέραν ἔπ. exstat : quam lectionem sequitur Grotius in *Excerpt.* p. 417, ubi hos versus una cum aliis eodem spectantibus exhibet :

*Θρήσκει δ' οὐδὲν
 Τῶν τινομένων : διακρινόμενον
 Ἄ' ἄλλο πρὸς ἄλλο,
 Μορφὴν ἰδίαν ἀπέδειξε.*

*Quæ sunt, horum
 Nihil emoriitur : sed secretum
 Illud ab isto,*

Propria sub imagine paret.

(29) *Πολιτεία*. Nempe lib. v *De republ.* p. 655 : Τὰς γυναῖκας ταύτας τῶν ἀνδρῶν τούτων πάντων πάσας εἶναι κοινὰς, ἰδίᾳ δὲ μηδενὶ μὴδεμὶαν συνοικεῖν. « Mulieres has horum virorum omnes omnium esse communes, nullamque privatim habitare cum aliquo. »

(30) *Κοινόν*. Legendum vel, Κοινὸν γὰρ εἶναι καὶ γυναῖκας λόχος, vel, Κοινὸν γ' ἄρ' εἶναι καὶ γυν. λ. SYLBURG. — In ms. Paris. εἶναι pro εἶν' scriptum est.

(31) *Τὰ γ' ἀρκούντα ἱκ.* Concinnius leg. τὰ γ' ἀρκούνθ' ἱκανά, facta crasi. SYLBURG.

(32) *Βέβαιον*. Ex incerta comœdia. Grotius in *Exc.* p. 551, sic vertit :

*Stabile ævum deges sectans justitiæ viam,
 Et facile vives sine metu ac tumultibus.*

Porro in secundo versu, καὶ φόβον omittit ms. Otiob.

(33) *Ἐπίκουρος*. Conf. superius *Strom.* ii, pag. 495.

(34) *Αἱ μὲν*. Hæc recitat Eusebius *Præpar. Evang.* lib. x, cap. 2.

(35) *Λέξεις*. Euseb. ms. et impress. τὰς λέξεις cum articulo.

παρὰφράσαντες ἐφωράθησαν, ὡς δειχθήσεται (36)· ἀλλὰ γὰρ καὶ τὰ φώρια (37) ἀντικρυς ὁλόκληρα ἔχοντες διελεγχθήσονται. Αὐτοτελῶς γὰρ (38) τὰ ἐτέρων ὑφελόμενοι, ὡς ἴδια ἐξήνεγκαν, καθάπερ Εὐγάμων ὁ Κυρηναῖος (39) ἐκ Μουσαίου τὸ περὶ Θεσπρωτῶν βιβλίον ὁλόκληρον (40), καὶ Πισάνδρος Καμειρεὺς Πισίνου τοῦ Αἰνίδου τὴν Ἡράκλειαν· Πανύσις τε ὁ Ἀλικαρνασσεὺς παρὰ Κλεοφίλου τοῦ Σαμίου τὴν Οἰχάλιας ἄλωσιν. Εὐροῖς δ' ἂν καὶ Ὀμηρον, τὸν μέγαν ποιητὴν, ἐκεῖνα τὰ ἔπη,

Ὀλον δὲ τρέφει ξένος ἀνήρ ἐριθιλὲς ἐλαίης (41), καὶ τὰ ἐξῆς, κατὰ λέξιν μετενηνοχῶτα παρ' Ὀρφῆως ἐκ τοῦ Διονύσου ἀφανισμοῦ. Ἐν τε τῇ Θεογονίᾳ ἐπὶ τοῦ Κρόνου Ὀρφεὶ πεποιτῆται·

Κεῖτ' ἀποδοχμῶσας παχὺν αὐχένα, καθδόμεν ὕπνος Ἥρῃ (42) πανδαμάτωρ...

ταῦτα δὲ Ὀμηρος ἐπὶ τοῦ Κύκλωπος (43) μετέθηκεν. Ἡσιόδός τε ἐπὶ τοῦ Μελάμποδος ποιεῖ·

Ἦδὺ δὲ καὶ τὸ πυθέσθαι (44) ὅσα θνητοῖσιν ἔδει-

Ἀθάνατοι· δειλῶν τε καὶ ἐσθλῶν τέκμαρ ἐναρ-
[μω]
[τές,

καὶ τὰ ἐξῆς, παρὰ Μουσαίου λαβὼν τοῦ ποιητοῦ κατὰ λέξιν. Ἀριστοφάνης δὲ ὁ κωμικὸς ἐν ταῖς πρώταις Θεμοσφοριαζούσαις (45) τὰ ἐκ τῶν Κρατίνου Ἑμπαρμένων μετενήνεγκεν ἔπη. Πλάτων δὲ ὁ κωμικὸς καὶ Ἀριστοφάνης ἐν τῷ Δαιδάλῳ, τὰ ἀλλήλων ὑφαίρουνται· τὸν μὲν τοὶ Κώκαλον, τὸν ποιηθέντα ἀραρότως τῷ Ἀριστοφάνει (46), ποιεῖ Φιλῆμων ὁ κωμικὸς (47) ὑπαλλάξας ἐν Ὑποβολιμαίῳ ἐκωμώησε. Τὰ Ἡσιόδου μετέλλαξαν εἰς πεζὸν λόγον καὶ ὡς ἴδια ἐξήνεγκαν Εὐμηλὸς τε καὶ Ἀκουσίλαος οἱ ἱστοριογράφοι. Μελεσαγόρου γὰρ ἐκλεψεν Γοργίας ὁ Λεοντίνος καὶ Εὐδήμος ὁ Νάξιος οἱ ἱστορικοὶ· καὶ ἐπὶ τούτοις ὁ Προκοννήσιος Βίων, ὃς καὶ τὰ Κάδμου (48)

✕ P. 752 ED. POTTER, 629 ED. PARIS.

(36) *Δειχθήσεται*. Euseb. imp. et ms. δειχθήσονται, αὐτοτελῶς, omitta scilicet perscriptoris negligentia intermedia sententia, propter ὁμοιοτέλευτον verbum διελεγχθήσονται.

(37) *Τὰ φώρια*. Ms. Paris. mendose τὰ φώρεια.

(38) *Γάρ*. Euseb. Ms. Joan. δέ.

(39) *Εὐγάμων ὁ Κυρηναῖος*. Euseb. lib. x *Præparat. Evang.*, cap. 1, multa ex hoc libro Clementis citans legit : Εὐγάμων ὁ Κυρηναῖος ἐκ Μουσαίου τὸ περὶ Θεσπρωτῶν βιβλίον. « Ediderunt tanquam propria, ut Eugamon Cyrenæus ex Musæo librum integrum de Thesprotis. » Ibidem ex Porphyrio et aliis multa in hanc sententiam profert Eusebius, et quæ de Platonis, Demosthenis, Isocratis aliorumque fortis scripserint, narrat. COLLECT. — Cæterum Εὐγάμων ὁ Κυρηναῖος habet Euseb. impress. Εὐγάμων ὁ Μυρρηναῖος ms. Joan. Idem vero auctor Εὐγάμων vocat in *Chronico* ad Olymp. 53 : Εὐγάμων Κυρηναῖος ὁ τὴν *Τηλεγονίαν* ποιήσας ἐγνωρίζετο. « Eugamon Cyrenæus, qui *Telegoniam* scripsit, agnoscitur. »

(40) *Ὀλόκληρον*. Hactenus Eusebius Clementis verba citavit.

(41) *Ὀλον. Iliad. F* vers. 55.

(42) *Ἥρῃ*. Ms. Paris., ἥρῃ, ms. Ottob. ἥξει, utriusque mendose.

(43) *Κύκλωπος*. Nempe Polyphemi, *Odys.* ix, v. 372.

(44) *Πυθέσθαι*. Ms. Paris. mendose πιθέσθαι.

(45) *Θεμοσφοριαζούσαις*. Ms. Paris. *Θεμοσφοριζούσαις*.

A solum et dictiones suffurati et paraphrastice enuntia-
verint, satis planum est, et ostendetur. Quiu et
furtiva cominisse integra arguentur. Nam cum quæ
erant aliorum, tota omnino surripissent, enuntia-
runt tanquam propria : ut Eugamon Cyrenæus, ex
Musæo librum integrum de Thesprotis, et Pisander
Camireus Pisini Lindii *Heracleam*, et Panyasis Ha-
licarnasseus a Cleophilo Samio *Oechaliæ captivita-
tem*. Homerum quoque invenias magnum illum poe-
tam, illos versus,

Atque ut vir nutrit ramum viridantis olivæ,

et quæ deinceps consequuntur, ad verbum transtu-
lisse ex Orpæo de extincto Baccho. Et quæ ab
Orpæo in *Theogonia* facta sunt de Saturno,

*Atque is obliquus crassa cervice jacebat,
Ut quem cuncta domans jam somnus ceperat,*

B ea Homerus transtulit ad Cyclopem. Hesiodus autem
facit de Melampode :

267 *Facta autem a superis quæ sunt audire li-*

Par homines : pravi atque boni clarissima sunt hæc
[benier
[signa,

et quæ deinceps consequuntur, quæ ad verbum ac-
cepit a Musæo poeta. Aristophanes autem in primis
Thesmophoriazusis versus ✕ transtulit ex comœdia
Cratini cui nomen *Empirami*, id est, *Exusti*.
Plato autem comicus et Aristophanes in *Dædalo*,
sua sibi invicem surripiunt. *Cocalum* autem qui
apte factus fuerat a poeta Aristophane comicus *Phi-
lemon*, cum eum paululum immutasset, egit in co-
mœdia quæ *Υποβολιμαῖος* inscribitur, id est, *Sup-
positus*. Hesiodi autem carmina in solutam transmu-
tata orationem, ediderunt tanquam sua, Eumelus
et Acusilaus historiographi : a Melesagora autem
est suffuratus Gorgias Leontinus et Eudemus Naxius

(46) *Τὸν μὲν τοὶ Κώκαλον τὸν ποιηθέντα ἀρα-
ρότως τῷ Ἀριστοφάνει*, π. Cl. Casaubonus ad Athe-
næi lib. iii, c. 9, hæc adnotavit : « Araros, poeta
comicus ab Athenæo citatus, filius fuit Aristopha-
nis. Nomen illius sæpe corruptum ab imperitis ho-
minibus : ut apud Pollucem lib. vi, c. 8 : Ἐφρχε τὸ
χορτάζειν Ἀριστοφάνης, καὶ τὸ χορτάζεσθαι ἀραρώς.
Scribendum Ἀραρώς. Item inepta et absurda Cle-
mentis lectio sic corrigenda : Τὸν μὲν τοὶ Κώκαλον
τὸν ποιηθέντα Ἀραρότι τοῦ Ἀριστοφάνους υἱεὶ Φιλῆ-
μων ὁ κωμικὸς ἐν Ὑποβ. Clarissima sententia etsi
de auctore ejus fabulæ aliter sentiunt alii. Non enim
filio Araroti, sed patri Aristophani *Cocalum* ascri-
bunt. In vita Aristophanis : Πρῶτος δὲ καὶ τῆς νέας
κωμωδίας τὸν τόπον ἐπέδειξε ἐν τῷ Κωκάλῳ, ἐξ οὗ
τὴν ἀρχὴν λαβόμενοι Μένανδρος τε καὶ Φιλῆμων ἐδρα-
ματούργησαν. Quibus verbis confirmari vides, quæ
dixerat Clemens de Philemonis furto, »

(47) *Ὁ κωμικὸς*. Nisi post hæc voces subaudiatur
copulativa conjunctio, ποιεῖ, quod præcedit, super-
fluum est. SYLBURG.

(48) *Κάδμου*. Sex Cadmos enumerat Annii Viter-
biensis Pseudo-Xenophon in libello *De æquivocis* :
quorum primus Phœnicus, cui Græcarum literarum
inventionem plerique tribuunt ; postremus, Cadmus
Milesius, qui prosam orationem condere primus in-
stituit, teste Plinio lib. v, c. 29, et Solino cap. 40.
Idem vero Plinius lib. vii, c. 56 : « Prosam, » inquit,
« orationem condere Pherecydes Syrius instituit,
Cyri regis ætate ; historiarii Cadmus Milesius. »
Strabo lib. i, p. 18, ait primos omnium poetas scri-
-

historici, et præterea Bion Proconnesius, qui etiam a veteris Cadmi scripta transcripsit, eaque in compendium redegit : et Amphilocho et Aristocles, et Leandrius, et Anaximenes, et Hellanicus, et Hecateus, et Androtion, et Philochorus. Dieuchidas autem Megaricus, orationis principium ex Hellanici *Deucalionia* traduxit. Taceo Heraclitum Ephesium, qui plurima ab Orpheo accepit. A Pythagora autem immortalem esse animam traxit Plato : illi vero ab Ægyptiis. Multi quoque Platonicæ scripta litteris mandavere, quibus ostendunt, ut in principio diximus, et Stoicos, et Aristotelem plurima et præcipua dogmata sumpsisse a Platone. Quin etiam Epicurus a Democrito præcipua surripuit decreta. Atque hæc quidem ita se habeant : vita enim me deficiet si velim sigillatim persequi Græcorum furta a nimio sui amore profecta, et quemadmodum pulcherrimorum quæ sunt apud ipsos decretorum sibi vindicant inventionem, quam a nobis acceperunt.

CAPUT III.

Quod Græci multa ab Hebræis sint furati ex eo probat quod miracula in sacris litteris tradita in suas historias et fabulas mythologicas transtulerint.

Jam vero non solum convincuntur a barbaris dogmata surripere sua, sed et imitari quæ apud nos divina virtute ab iis qui sancte vixerunt dum nostri curam gerunt, fiebant admirabiliter et præter opinionem, eaque tanquam Græcas fabulas prodigiose narrantes. Atque eos quidem rogabimus, verane ea quæ scribunt esse dicant, an falsa. Sed falsa quidem non dicent, non enim seipsos sua quidem sponte maxime damnabunt ❖ stultitiæ, quod falsa scribant, sed vera esse constabuntur. Et quomodo eis adhuc videntur incredibilia, quæ per Moysen et alios prophetas facta sunt miracula? Omnium enim hominum curam gerens Deus omnipotens, alios quidem præceptis, alios vero minis, et nonnullos quidem signis prodigiosis, aliquos vero benignis convertit ad salutem promissis. Verum enimvero cum diuturna siccitas Græciam aliquando affligeret, et fructuum esset maxima sterilitas, qui remanserant, inquirunt, propter famem Delphos supplices venientes, rogarunt Pythiam, quomodo liberarentur a tam gravi calamitate. Ea respondit, calamitatis unum esse remedium, si

❖ P. 753 ED. POTTER, 630 ED. PARIS.

bendo laudem meruisse, deinde Cadmum, Pherecydem, Hecateum metri numeros solvisse, reliqua poeticæ dictionis servasse. Suidas refert, Cadmum, Pandionis filium, Milesium, de urbis patriæ ædificatione, deque tota Ionia quatuor libros scripsisse : et nonnullis Cadmum hunc videri Orpheo paulo juniorem. At Josephus lib. i *contra Apionem* ait, Cadmum Milesium paulum præcessisse tōν Περσῶν ἐπὶ τὴν Ἑλλάδα στρατείας, et Persarum contra Græcos expeditionem.

(49) *Οὐ δέ.* Referendum ad Pythagoram et Platonem : aut singulariter legendum ὁ δέ, nempe Pythagoras. SYLBURG. — Conf. paulo infra p. 633 edit. Paris, et quæ ibi adnotanda sunt.

(50) *Ἐπιλείψει.* Hæc transtulit Eusebius in *Præparat. Evangel.* lib. x, c. 11. Ubi statim περὶ ὧν πρό αἰροῦσιν cod. impress. et ms.

τοῦ παλαίου μετέγραψε κεφαλαίου μενος· Ἀμφιλόχος τε καὶ Ἀριστοκλῆς, καὶ Λεάνδρος, καὶ Ἀναξιμένης, καὶ Ἑλλάνιος, καὶ Ἑκαταῖος, καὶ Ἀνδρότιον, καὶ Φιλόχορος· Διευχίδας τε ὁ Μεγαρικὸς, τὴν ἀρχὴν τοῦ λόγου ἐκ τῆς Ἑλλαντικῆς *Δευκαλιωνίας μετέβαλε*· σιωπῶν δὲ Ἡράκλειτον τὸν Ἐφέσιον, ὃς παρ' Ὀρφείως τὰ πλείστα εἰληψε. Παρὰ Πυθαγόρου δὲ καὶ τὴν ψυχὴν ἀθάνατον εἶναι Πλάτων ἔσπακεν· οἱ δὲ (49), παρ' Αἰγυπτίων. Πολλοὶ τε τῶν ἀπὸ Πλάτωνος συγγραφὰς πεποιήνται, καθ' ὃς ἀποδεικνύουσι, τοὺς τε Στωϊκοὺς, ὡς ἐν ἀρχῇ εἰρήκαμεν, τὸν τε Ἀριστοτέλη τὰ πλείστα καὶ κυριώτατα τῶν δογματικῶν παρὰ Πλάτωνος εἰληφέναι. Ἀλλὰ καὶ Ἐπικούρου παρὰ Δημοκρίτου τὰ προηγούμενα ἐσχευώρηται δόγματα. Ταῦτά μὲν οὖν ταύτῃ ἐπιλείψει (50) γὰρ με ὁ βίος, εἰ καθ' ἕκαστον ἐπεξείναι αἰροῦσιν τὴν Ἑλληνικὴν διελέγων φιλονικίαν κλοπῇ, καὶ ὡς σφετερίζονται τὴν εὐρεσίαν τῶν παρ' αὐτοῖς καλλίστων δογμάτων, ἣν παρ' ἡμῶν εἰληφασιν.

Ἡ δὲ οὐ μόνον ὑφαίρουμένοι τὰ δόγματα παρὰ τῶν βαρβάρων διελέγονται, ἀλλὰ καὶ προσέτι ἀπομιμούμενοι τὰ παρ' ἡμῖν, ἀνωθεν ἐκ τῆς θείας δυνάμεως διὰ τῶν ἁγίων βεβιωκότων εἰς τὴν ἡμετέραν ἐπιστροφὴν παραδόξως ἐνεργούμενα, Ἑλληνικὴν μυθολογίαν (51) τερατευόμενοι. Καὶ δὴ (52) πεισόμεθα παρ' αὐτῶν, ἥτοι ἀληθῆ ταῦτα εἶναι ἃ ἱστοροῦσιν, ἢ ψευδῆ. Ἀλλὰ (53) ψευδῆ μὲν οὐκ ἂν φήσαιεν· οὐ γὰρ ἂν καταψηφίσαιτο ἑαυτῶν, οὐκ οὖν (54) ἐκόντες τὴν μεγίστην εὐήθειαν τὸ ψευδῆ συγγράφειν· ἀληθῆ δ' εἶναι ἐξ ἀνάγκης ὁμολογήσαιεν. Καὶ πῶς ἔτι ἀπίστα αὐτοῖς καταφαίνεται τὰ διὰ Μωϋσέως καὶ τῶν ἄλλων προφητῶν τερασίως ἐπιβεβαιωμένα ; πάντων γὰρ ἀνθρώπων ὁ παντοκράτωρ κηδόμενος Θεός, τοὺς μὲν ἐντολαῖς, τοὺς δὲ ἀπειλαῖς, ἔστιν δ' οὗς σημείοις τερασίτοις, ἐνίοις δὲ ἡπίοις ἐπαγγελίαις ἐπιστρέφει πρὸς σωτηρίαν. Πλὴν ἀλλ' οἱ Ἕλληνες (55), αὐχμοῦ ποτε τὴν Ἑλλάδα πολυχρονίως (56) φθειρόντες, καὶ ἐπεχούσης ἄγονας καρπῶν, οἱ καταλειφθέντες, φασὶ, διὰ λιμὸν ἰκέτας παραγενόμενοι εἰς Δελφοὺς, ἤροντο τὴν Πυθίαν, πῶς ἂν ἀπαλλαγείεν τοῦ δεινοῦ. Μίαν δ' αὐτοῖς ἔχρησεν ἀρωγὴν (57) τῆς συμφορᾶς, εἰ χρήσαιντο

(51) *Ἑλληνικὴν μυθολογίαν.* Euseb. ms. et impress. Ἑλληνικὴ μυθολογία.

(52) *Καὶ δὴ.* Hanc sententiam sic profert Eusebius : καὶ δὴ, πεισόμεθα γὰρ αὐτῶν, ἥτοι ἀληθῆ ταῦτά ἐστιν, ἢ ἴσθι. Quin etiam πεισόμεθα γὰρ αὐτὴν. habet ms. Joan.

(53) *Ἀλλὰ.* Hanc particulam omittit Euseb. impress. et ms.

(54) *Οὐκ οὖν.* Hoc etiam omittit Euseb. impress. et ms.

(55) *Οἱ Ἕλληνες.* Historiam hanc de fame Æac. precibus depulsa referunt Apollodorus *Biblioth.* lib. iii, cap. 11 ; Pausanias extremis *Atticis*, et paulo latius in *Corinthiacis* pag. 139, edit. Hanov.

(56) *Πολυχρονίως.* H. mavult πολυχρονίου. SYLBURG. — Ms. Ottob. πολυχρονίου habet.

(57) *Ἀρωγὴν.* Euseb. ms. et impress. ἀπαλλαγῆν.

τῇ Αἰακοῦ εὐχῇ. Πεισθεὶς οὖν ἑαυτοῖς (58) Αἰακός, ἀνελθὼν ἐπὶ τὸ Ἑλληνικὸν ὄρος (59), τὰς καθαρὰς χεῖρας ἐκτείνας εἰς οὐρανὸν, κοινὸν ἀποκαλέσας τὸν θεὸν (60), ἡῤῥῶς οἰκτεῖται αὐτὸν τετραμένην (61) τὴν Ἑλλάδα. Ἄμα δὲ εὐχομένου, βροντὴ ἐξαίσιος ἐκτύπει (62), καὶ πᾶς ὁ περὶ ἀήρ ἐνεφούτο. Ἀάδροι δὲ καὶ συνεχεῖς ὄμβροι καταρραγέμενοι, ὅλην ἐπληρώσαν τὴν χώραν. Ἐντεῦθεν ἀφθονος καὶ πλουσία τελεσφορεῖται εὐκαρπία ταῖς Αἰακοῦ γεωργηθεῖσα εὐχαῖς. « Καὶ ἐπεκαλέσατο, φησὶ, Σαμουὴλ τὸν Κύριον· καὶ ἔωκεν Κύριος φωνάς καὶ ὀτέον ἐν ἡμέρᾳ θερισμοῦ (63). » Ὅρῳ δὲ ὁ ὁ βρέχων ἐπὶ δικαίους καὶ ἀδίκους· διὰ τῶν ὑποτεταμένων (64) δυνάμεων, εἰς ἐστὶ θεός; Πλήρης δὲ ἡ Γραφή πᾶσα ἡ καθ' ἡμᾶς κατὰ τὰς τῶν δικαίων εὐχάς, ἐπακούοντός τε καὶ ἐπιτελοῦντος τοῦ θεοῦ ἕκαστον τῶν αἰτημάτων. Πάλιν ἱστοροῦσιν (65) Ἑλληνας, ἐκλειπόντων ποτὲ τῶν Ἑτησιῶν ἀνέμων, Ἀριστοῶν ἐν Κέφθῃσι Ἰσθμῷ Διὶ· πολλὴ γὰρ ἦν φθορά, φλογμῷ διαπιμπραμένων, καὶ δὴ καὶ τῶν ἀναψύχειν τοὺς καρποὺς εἰωθότων ἀνέμων μὴ πνεόντων, ῥᾶδίως αὐτοὺς ἀνεκαλέσατο. Δελφοὶ δὲ, Ζέρεου ἐπὶ τὴν Ἑλλάδα στρατεύσαντος, ἀνειπούσης τῆς Πυθίας·

Ἦ Δελφοὶ (66), Ἰσσοσθ' ἀνέμους, καὶ λώτορ ἔσται·

βωμὸν καὶ θυσιᾶν ποιήσαντες τοῖς ἀνέμοις, ἄρωγους αὐτοὺς ἔσχον. Πνεύσαντες (67) γὰρ ἔρρωμένως περὶ τὴν Σηπιάδα ἄκραν, συνέτριψαν πᾶσαν τὴν παρασκευὴν τοῦ Περσικοῦ στόλου. Ἐμπεδοκλῆς (68) τε ὁ Ἀκράγαντιος « κωλυσανέμας » ἐπεκλήθη. Λέγεται οὖν, ἀπὸ τοῦ Ἀκράγαντος ὄρους πνέοντός ποτε ἀνέμου βαρὺ καὶ νοσῶδες τοῖς ἐγγυρτοῖς, ἀλλὰ καὶ ταῖς γυναιξὶν αὐτῶν ἀγόνιας αἰτίου γινόμενου, παῦσαι τὸν ἀνεμον· διὸ καὶ αὐτὸς ἐν τοῖς ἔπεισι γράφει·

✱ P. 754 ED. POTTER, 630-631 ED. PARIS. a I Reg. xii, 18. b Matth. v, 45.

(58) Ἐαυτοῖς. Scribendum potius αὐτοῖς, cum Euseb. ms. et impress. Alioqui, inquit Sylburg., ἑαυτοῖς more insolito accipiendum foret pro « sibi » et « illis. »

(59) Τὸ Ἑλληνικὸν ὄρος. Euseb. τὸ ὄρος τὸ Ἑλληνικόν. In Ægina Æacum vota fecisse refert Pausanias.

(60) Κοινὸν ἀποκαλέσας τὸν θεόν. Melius est Eusebianum illud, κοινὸν ἐπικαλέσας πατέρα τὸν θεόν· « Communem invocans patrem Deum. » Porro « communem Deum, » aut « patrem, » vocat Jovem Παλλήγιον, seu « Græcorum omnium præsidem : » quem ab Æaco invocatum fuisse, refert Pausanias in locis jam dictis. Paulo post αὐτῶν pro αὐτῶν ms. Joan.

(61) Τετραμένην. Euseb. ms. et impress. τετραχόμενην, non male.

(62) Ἐκτύπει. Euseb. ὑπεκτύπει. Rectius forte ἐπεκτύπει, aut ὑπεκτύπει accipiendum pro « leniter intonuit. » SYLBURG. — Ἐπεκτύπει habet ms. Joan.

(63) Θερισμοῦ. Vulg. Bib. ἐξείρη. Vox θερισμοῦ e præced. commate huc translata est.

(64) Ὑποτεταμένων. Rectius Euseb. ms. et impress. ὑποτεταγμένων, « subjectarum : » quod Sylburgio etiam placuit. Alique haculen Euseb.

(65) Πάλιν ἱστοροῦσιν. Historiam de Aristæo,

uterentur precibus Æaci. Eis ergo morem gerens Æacus, cum in Græcum montem ascendisset, mundis in cælum extensis manibus communem Deum invocans precatus est, ut afflictæ miseretur Græciæ. Simul ac autem cœpit precari, felix statim tonitru insonnit, et totus aer circumcirca fuit obductus nubibus. Vehementes autem et continui imbres erumpentes, totam implere regionem. Hinc efficitur abundans et copiosa fructuum feracitas, qui Æaci, tanquam agricultura, fuere impetrati precibus. « Et invocavit, inquit, Samuel Dominum, et dedit Dominus voces et pluviam in die trassiss. » Vides unum esse Deum qui per subjectas potestates « pluit super justos et injustos b? » Plena est autem nostra Scriptura Dei exaudientis, et usamquamque efficientis petitionem, per justorum orationes. Rursus narrant Græci, quod cum Etesię venti aliquando deficerent, Aristæus in Geo sacrificavit Jovi Isthmio : maxima enim erat calamitas, cum ardore omnia essent exusta, et cum venti non spirarent qui solebant fructus refrigerare, eos facile revocavit. Delphi autem, cum Xerxes bello invasisset Græciam, dixisset autem Pythia :

Placate, o Delphi, ventos, jam fata favebunt,

altari posito, et facto ventis sacrificio, eos habuere adjuutores. Nam cum circa Sepiadem promontorium spirassent vehementer, Persicę classis universum apparatus contrivere. Empedocles quoque Agrigentinus ✱ κωλυσανέμας, id est venti prohibitor, fuit cognominatus. Dicitur certe quod cum ex monte Agrigenti gravis quidam aliquando spiraret ventus, qui non solum morbos importabat iucolis, sed eorum etiam uxoribus sterilitatis erat causa, fecissæ ut is cessaret. Quocirca ipse quoque scribit in verbis :

qui « ab Jove impetravit, ut Etesię flarent, » paucis mutatis, refert Hyginus. *Poet. astron.* lib. ii, c. 4.

(66) Δελφοί. Hanc historiam enarrat Herodotus lib. vii, cap. 178. Porro λῶρον pro λῶτον habet ms. Paris.

(67) Πνεύσαντες. Hoc etiam memoriæ tradit Herodotus libri jam citati cap. 188.

(68) Ἐμπεδοκλῆς. Laertius in *Empedocle* lib. viii, seg. 60 : Ἐτησιῶν ποτὲ σφοδρῶν πνευσάντων, ὥστε τοὺς καρποὺς λυμῆναι, κεύσασα, θνους ἐκδάρῃναι, καὶ ἀσχοὺς ποιῆσαι, πρὸς τοὺς λόφους, καὶ τὰς ἀκρωτείας διέτεινε, πρὸς τὸ συλλαβεῖν τὸ πνεῦμα· λήξαντος δὲ, Κωλυσανέμαν κληθῆναι. « Etesięs aliquando vehementer flantibus, adeo ut fruges corrumpere, excoiri asinos jussit, factisque utribus, eis collibus et montium verticibus admoveri ad comprehendendos flatus : cessantibusque ventis, ab eventu rei Κωλυσανέμαν vocatum esse. » Paria tradit Suidas. Conf. Hesychius v° Κωλυσανέμας, Philostratus lib. viii, *De vita Apollonii*, cap. 3. His adde Porphyrium et Jamblichum in *Vita Pythagoræ*, qui pro Κωλυσανέμῳ, dictum eum Ἀλεξανέμῳ commemorant. Plutarchus Empedoclem naturali quodam artificio ventos avertisse tradit lib. *De curiositate*, et lib. *Contra Colotem*.

Indefessorum ventorum flamina tolles,

*Qui spirando hominum perdetes arva fatigant,
Cumque volas, eadem tu rursus flamina pones.*

Dicebantque aliquos quidem ipsum sequi « qui opus habebant divinationibus, alios vero qui gravibus morbis diu cruciati fuerant. » Atque justos quidem et curationes et signa et miracula efficere, ex nostris credidere Scripturis. Utique etiam aliquæ virtutes seu potestates movent ventos, et imbres distribuunt, audiant Psalmographum : « Quam dilecta tabernacula tua, Domine virtutum^a ! » Is **268** est virtutum et principatum et potestatum Dominus, de quo dicit Moyses, ut cum eo simus : « Et circumcidite durum cor vestrum, et cervicem vestram non amplius indurabitis. Dominus enim dominorum et Deus deorum, Deus magnus et fortis^b, » et quæ deinceps consequuntur. Et Isaias : « Tollite, inquit, in altum oculos vestros, et videte quis hæc omnia fecerit^c. » Porro autem dicunt aliqui pestilentias, et grandines, et procellas, et quæ sunt his similia, non ex sola perturbatione materiali, sed etiam ex aliqua dæmonum, aut angelorum non bonorum ira, fieri solere. Jam vero aiunt magos qui sunt Cleonis, observantes sublimia nubium quæerant grandines ejaculaturæ, canticis et sacrificiis iram depellere. Quod si forte eis quandoque defuerit animal, suo cruentato digito sacrificant. Mantinica quoque Diotima, ✕ Atheniensibus sacrificantibus ante pestilentiam, effecit ut morbus differretur decem annis.

✕ P. 755 ED. POTTER. ^a Psal. LXXIII, 1. ^b Dent. x, 16, 17. ^c Isa. XL, 26.

(69) Παύσεις. Hos versus, cum aliis eodem spectantibus, attulit Laetius lib. VIII, segm. 59. Ubi notantur καταφθινύουσιν ἀρούρας pro θνητοῖσι κατ. ἀρούρας exstat.

(70) Καὶ πάλιν. Hunc versum sic scribit Laetius : Καὶ πάλιν, ἣν οὐκ ἐθέλησθα, παλίντιτα πνεύματ' ἐπάσεις.

(71) Αὐτῷ ἔλεγον. Malim αὐτῷ ἔλεγεν· quod Hervetio etiam placuisse videtur hæc Latine vertenti : « dicebat aliquo se sequi, » etc. Sunt enim ea, quæ sequuntur, ipsius Empedoclis, de se inaniter gloriantis verba, quod vel e poetica phrasi satis apparet. Porro pro τοὺς δ' ἐπὶ νοῦσον σιδηρὸν δὴ χαλεπαῖσι π. scribendum potius τοὺς δ' ἐπὶ νοῦσοισι δὴρὸν δὴ χαλεπαῖσι πεπαρμ. Carminum, ex quibus hæc sententiæ sumptæ sunt, partem conservavit Laetius lib. VIII, segm. 62 :

Ἀνδράσιν ἡδὲ γυναιξὶ σεβίζομαι· οἱ δ' ἄμ' ἐπορ-
ταί

Μυρλοῖ, ἐξεργόντες ὅπῃ πρὸς κέρδος ἀταρπός.
Οἱ μὲν μαντοσυνέων κεχηρμένοι, οἱ δὲ τι νοῦσων
Παντοίων ἐπύθορτο κλύειν εὐηχέα βάξιν.

Mulieribus maribusque color, comitesque sequuntur
Innumeri, ad lucrum quos ardens semita ducit,
Quique prophetiam exercent, qui discere morbi
Omnigeni curam cupiunt, artesque salubres.

(72) Ἐπὶ π. Talis quæpiam requiritur lectio, ἐπὶ νοῦσοισι δὴρὸν καὶ χαλεπαῖσι πεπαρμένους· vel, ἐπὶ νοῦσοισι δὴρὸν καὶ χαλεπῶς πεπαρμ. SYLBURG.

(73) Ἴνα αὐτῷ συνώμεν. « Ut ipsum nobis præsentem habeamus. » Sunt enim hæc Clementis verba, non Moysis, ut putabantur.

(74) Ἐτ. Abest a Deuteron. Quæ sequuntur, ibidem se habent : Ὁ γὰρ Κύριος ὁ Θεὸς ὑμῶν, ὁστος Θεὸς τῶν θεῶν, καὶ Κύριος τῶν κυρίων, ὁ Θεὸς ὁ μέγας καὶ ἰσχυρός.

A Παύσεις (69) δ' ἀκαρμάτων ἀνέμων μέρος, ὅτε ἐπὶ
ὑπνόμενοι, θνητοῖσι καταφθινύουσιν ἀρούρας·
Καὶ πάλιν εὐτ' ἐθέλησθα, παλίντιτα πνεύματι θή-
σεις (70).

Παρακολουθεῖν τε αὐτῷ ἔλεγον (71) « τοὺς μὲν, μαν-
τοσυνῶν κεχηρμένους, τοὺς δ', ἐπὶ νοῦσον σιδηρὸν δὴ
χαλεπαῖσι πεπαρμένους (72). » Ἀναγκρὺς γ' οὖν ἴσσεις
τε καὶ σημεῖα καὶ τέρατα ἐπιταλεῖν τοὺς δικαίους ἐκ
τῶν ἡμετέρων πεπιστεύχασι Γραφῶν· εἰ γὰρ καὶ
δυνάμεις τινὲς τοὺς τε ἀνέμους κινῶσι, καὶ τοὺς
δμβροὺς διανέμουσιν· ἀλλ' ἀκουσάτωσαν τοῦ ψαλμῶδου·
« Ὡς ἀγαπητὰ τὰ σκηνώματά σου, Κύριε τῶν δυνά-
μεων. » Οὗτός ἐστιν ὁ τῶν δυνάμεων καὶ τῶν ἀρχῶν
καὶ τῶν ἐξουσιῶν Κύριος, περὶ οὗ ὁ Μωϋσῆς λέγει,
ἵνα αὐτῷ συνώμεν (73). Καὶ περιτεμείσθης τὴν σκλη-
ροκαρδίαν ὑμῶν, καὶ τὸν τράχηλον ὑμῶν οὐ σκληρυ-
νεῖτε ἔτι (74). ὁ γὰρ Κύριος τῶν κυρίων καὶ Θεὸς
τῶν θεῶν, ὁ Θεὸς ὁ μέγας καὶ ἰσχυρὸς, » καὶ τὰ ἐπὶ
τούτοις. Ὁ τε Ἡσαίας, « Ἀρατε εἰς ὕψος τοὺς ὀφθαλ-
μοὺς ὑμῶν, λέγει, καὶ ἴδετε (75) τίς κατέδειξεν ταῦτα
πάντα. » Λέγουσι δ' οὖν τινες λοιμοὺς τε καὶ χαλάζας,
καὶ θυέλλας, καὶ τὰ παραπλήσια, οὐκ ἀπὸ τῆς ἀτα-
ξίας τῆς ὀλικῆς μόνης, ἀλλὰ καὶ κατὰ τινα δαιμόνων ἢ
καὶ ἀγγέλων οὐκ ἀγαθῶν ὀργήν, φιλεῖν γίνεσθαι. Αὐτίκα
φασὶ (76) τοὺς ἐν Κλεωναῖς μάγους φυλάττοντας τὰ με-
τέωρα, χαλαζοδόλῃσιν (77) μελλόντων νεφῶν, παράγειν
τε ὕδαϊς καὶ θύμασι τῆς ὀργῆς τὴν ἀπειλήν. Ἀμέλει καὶ
εἴποτε ἀπορία ζῶου καταλάβοι, τὸν σφέτερον αἰμάξαντες
δάκτυλον, ἀρκούνται τῷ θύματι. Ἡ τε Μαντινικὴ Διο-
τίμα (78), θυσαμένους Ἀθηναίους πρὸ τοῦ λοιμοῦ, δέκα

(75) Ἀρατε εἰς ὕψος τοὺς ὀφθαλμοὺς ὑμῶν, καὶ
ἴδετε. LXX : Ἀναδέξασθε εἰς ὕψος τοὺς ὀφθαλμοὺς
ὑμῶν, καὶ ἴδετε. Latina vulg. c. xl, v. 26 Isaiæ : « Le-
vate in excelsum oculos vestros, et videte, quis creavit
hæc. » Div. Hieronymus hic : « Si non creditis
meis verbis, saltem oculis vestris credite, et ex cœ-
lorum elementorumque omnium servitutem potestatem
Domini cogitate. » Tale illud Ciceronis, *De
aruspicio respicietis* : « Etenim quis est tam vecors,
qui aut cum suspexerit in cœlum, deos esse non
sentiat, et ea quæ tanta mente sunt, ut vix quis-
quam arte ulla ordinem rerum, ac vicissitudinem
persequi possit, casu fieri putet? » COLLECT.

(76) Φασί. Flor. φησί, sing. numero. Nostri
φησί consonat cum synonymo. SYLBURG.

(77) Μετέωρα γ. Ms. Paris. μετέωρα τῶν γ.

(78) Μαντινικὴ Διοτ. Mendosum est hoc. Nam
si voluisset auctor « Diotimam e Mantinea » oriun-
dam esse, non dixisset Μαντινική, sed Μαντινίς·
hoc enim femineum est gentile a Μαντινεία. Ste-
phanus v. Μαντινεία, τὸ ἔθνικόν, Μαντινεὺς, καὶ
Μαντινίς. τὸ κτητικόν, Μαντινικός. Scribendum
igitur levi mutatione facta, Μαντινικὴ Διοτίμα, « fa-
tidica Diotima. » Quam emendationem firmat etiam
Plato, cujus verba Clemens hic, celato auctoris
nomine, recitat. Porro Platonis locus exstat *Corn-
viii* pag. 1193 : Τὸν δὲ λόγον περὶ τοῦ Ἐρωτος, ὃν
ποτε ἤκουσα γυναικὸς μαντινικῆς Διοτίμας, ἣ ταῦτά
τε σοφὴ ἦν καὶ ἄλλα πολλὰ· καὶ Ἀθηναίους ποτὲ θυ-
σαμένους πρὸ τοῦ λοιμοῦ, δέκα ἔτη ἀναβολὴν ἐποίησεν
τῆς νόσου. « Referam sermonem de Amore, quem
olim accepi a fatidica muliere Diotima, quæ et ha-
rum rerum perita erat, et alia multa sapienter in-
telligebat; et Atheniensibus olim sacris ante pes-
tem peractis morbi dilationem dedit per decen-
nium. »

Ἐν ἀναβολὴν ἐποίησατο τῆς νόσου· καθάπερ καὶ τοῦ Ἀ Κρητὸς Ἐπιμενίδου αἱ θυσίαι αὐτοῖς Ἀθηναίοις τὸν Περσικὸν πόλεμον εἰς τὸν ἴσον ὑπερέβηεντο (79) χρόνον. Διαφέρειν δ' οὐδὲν νομίζουσιν, ἐάν γ' οὖν θεοὺς, εἴτε καὶ ἀγγέλους τὰς ψυχὰς ταύτας λέγοιμεν. Ἀδ- τίνα οἱ ἔμπειροι (80) τοῦ λόγου, κατὰ τὰς ἰδρύσεις ἐν πολλοῖς τῶν ἱερῶν, καὶ σχεδὸν πάσας τὰς θήκας τῶν κατοικομένων ἐνιδρύσαντο· δαίμονας μὲν τὰς τοῦτων ψυχὰς καλοῦντες, θρησκαύεσθαι δὲ πρὸς ἀνθρώπων διδάσκοντες, ὡς ἂν ἐξουσίαν λαβούσας διὰ καθαρότητα τοῦ βίου τῇ θεῇ προνοίᾳ, εἰς τὴν ἀνθρώπων λειτουργίαν, τὸν περιγύιον περιπολεῖν τόπον· ἡπίσταντο γὰρ ψυχὰς τινὰς κρατούμενας φύσει τῷ σώματι. Ἀλλὰ περὶ μὲν τούτων ἐν τῷ περὶ ἀγγέλων λόγῳ, προεῖπες τῆς Γραφῆς, κατὰ καιρὸν διαλεξόμεθα. Δημόκριτος (81) δὲ, ἐκ τῆς τῶν μεταρσιῶν παρατηρήσεως πολλὰ προλέγων, Σοφία (82) ἐπινομήσθη. Ὑποδεξαμένη γ' οὖν αὐτὸν φιλοφρόνως Ἀ- μάσου (83) τοῦ ἀδελφοῦ, τεκμηράμενος ἐκ τινων ἀστέρων, πολλὸν ἐσόμενον προείπεν ὄμβρον. Οἱ μὲν οὖν πισθέντες αὐτῷ συνελθόν τοὺς καρπούς· καὶ γὰρ ὥρα θέρους ἐν ταῖς ἄλωσιν ἔτι ἦσαν (84)· οἱ δὲ ἔλλοι πάντα ἀπώλεσαν, ἀδοκῆτου καὶ πολλοῦ καταβρίξαντος ὄμβρου. Πῶς δὲ ἐτι ἀπιστήσουσιν Ἕλληνες τῇ θεῇ ἐπιφανείᾳ περὶ τὸ ὅρος τὸ Σινᾶ· ὅπηνίκα πῦρ μὲν ἐφλέγετο, μὴδὲν καταναλίσκον τῶν φορμένων κατὰ τὸ ὅρος, σαλπίζγων τε ἦχος ἐφέρετο, ἀνευ ὀργάνων ἐμπνεόμενος; Ἐκείνη γὰρ ἡ λεγομένη κατά- βασίς ἐπὶ τὸ ὅρος Θεοῦ, ἐπίβασίς ἐστι θελας δυνά- μως, ἐπὶ πάντα τὸν κόσμον διεκούς, καὶ κηρυτ- τώσης τὸ φῶς τὸ ἀπρόσιτον (85). Τοιαύτη γὰρ ἡ κατὰ τὴν Γραφὴν ἁλλήγορία. Πλὴν ἐωράθη τὸ πῦρ, ὡς φησιν Ἀριστόβουλος, παντὸς τοῦ πλήθους μυριά-

Sicut etiam Epimenidis Cretensis sacrificia, iisdem Atheniensibus in tantum tempus Persicum bellum distulerunt. Existimant autem nihil referre an has animas deos an angelos dicamus. Jam vero qui sunt eorum doctrinae periti, in multis templis tanquam deorum statuas, omnes fere mortuorum loculos posuere, dæmones quidem vocantes eorum animas, eas autem coli ab hominibus docentes, ut quæ divina providentia propter vitæ puritatem potestatem acceperint, ut ad hominum ministerium locum qui est circa terram obirent. Sciebant enim aliquas animas ex natura corpore teneri. Sed de his cum agetur de angelis, mox suo tempore disseremus. Democritus autem, quod ex cæli et sublimium rerum observatione multa prædiceret, cognomen Sapientia invenit. Cum itaque eum benigne accepisset frater Damasus, facta e quibusdam stellis conjectura, futuram multam pluviam prædixit. Atque alii quidem ei credentes, fructus collegerunt: nam cum esset æstas adhuc, erant in areis: alii autem omnia amiserunt, cum maxima et inopinata ingruisset pluvia. Quomodo autem sunt Græci adhuc non credituri apparuisse Deum in monte Sina, quo tempore ardebat quidem ignis nihil consumens ex iis quæ nascebantur in monte: et tubarum ferebatur sonitus, qui absque ullis inspirabatur instrumentis? Ille enim Dei in montem descensus, divinæ potestatis est adventus, quæ pervadit omnem mundum, prædicatque lucem, ad quam aditus non datur. Talis enim est Scripturæ conveniens allegoria. Cæterum visus est ignis, ut dicit Aristobulus, cum totus populus, qui erat non minus quam centum myriadam, præter pueros et ætate

✥ P. 756 ED. POTTER, 632 ED. PARIS. * Exod. III, 2; XIX. 18, 19; XX. 18.

(79) Ὑπερέβηεντο. *Distulerunt.* Non plane hoc affirmat Plato; sed dilationem prædixisse Epimenidem, apud ipsum memorat Clinias lib. i. *De leg.*, pag. 781: Τὰ δὲ γὰρ ἰσως ἀκρίβοις, ὡς Ἐπιμενίδης γέγονεν ἀνὴρ θεῖος, ὃς ἡμῖν οἰκεῖος· ἐλθὼν δὲ πρὸ τῶν Περσικῶν δέκα ἔτεσι πρότερον παρ' ὅμας κατὰ τὴν τοῦ Θεοῦ μαντείαν, θυσίαις τε ἐθύσατο τινὰς, ἃς ὁ θεὸς ἀνείλε, καὶ ὅτι καὶ φοβουμένων τὸν Περσικὸν Ἀθηναίων στόλον, εἶπεν, ὅτι δέκα ἐτῶν οὐχ ἤξουσιν· ἔταν δὲ ἐλθωσιν, ἀπαλλαγῇσονται, πράξαντες οὐδὲν ὧν ἤπιζον, παθόντες τε ἢ δράσαντες πλεῖω κακὰ· «Fortasse namque audisti Epimenidem virum fuisse divinum: qui ex familia nostra fuit, ac decem annis ante Persicum bellum Dei oraculo monitus ad vos pervenit, et sacrificia quædam Dei oraculo edita fecit, Atheniensibusque Persicam formidantibus classem prædixit decennio Persas nequam venturos: sed et postquam venerint, infecta re discessuros, pluraque perpeccos mala quam fecerint.»

(80) Αὐτίκα οἱ ἔμπειροι. Hæc sic distingui et explicari possint: Αὐτίκα οἱ ἔμπειροι τοῦ λόγου κατὰ τὰς ἰδρύσεις, ἐν π. «Jam vero qui sunt periti rationis consecrandarum statuarum,» etc.

(81) Δημόκριτος. Laertius *Democrito* lib. IX, segm. 39: Ὡς δὲ προείπων τινὰ τῶν μελλόντων εὐδοκίμησε, καὶ πρὶν ἐνθέου δόξης παρὰ τοῖς πλείστοις ἡξιώθη. «Ubi vero futura quædam prædixerat, sequensque rerum eventus fidem fecerat, divinis jam honoribus dignus a plerisque judicatus est.»

(82) Σοφία. Similiter Suidas v. Δημόκριτος;

Ἐπεκλήθη δὲ Σοφία ὁ Δημόκριτος. «Democritus autem cognominatus est Sapientia.» At *Ællanus Var. Hist.* lib. IV, cap. 20, «Philosophiam» cognominatum refert. Οἱ Ἀδελφῆται ἐκάλουν τὸν Δημόκριτον Φιλοσοφίαν, τὸν δὲ Πρωταγόραν, Ἀδών. «Abderitæ Democritum nominabant Philosophiam, Protagoram vero, Sermonem.» Ibi vero viri docti Σοφίαν pro Φιλοσοφίαν substituerunt, reclamantibus licet miss. codd. Laertius *Protag.* Σοφίαν nominatum refert lib. IX, seg. 50: Διήκουσε δὲ ὁ Πρωταγόρας Δημόκριτον, ἐκαλεῖτο δὲ Σοφία, ὡς φησι Φαβωρίνος ἐν *Παρτοδακῇ ἱστορίᾳ*. «Audivit Protagoras Democritum, vocabaturque Sapientia, ut Phavorinus in *Omni-moda historia* refert.» Sed ea verba, ἐκαλεῖτο δὲ Σοφία, addita a sciolo quodam ad oram vocis Δημόκριτον, conjecit Menagius. Mihi potius pro Σοφία substituendum videtur Σοφιστής. Nam apud Suidam v. Πρωταγόρας, postquam facta esset Democriti, Protagoræ inagistri, mentio, additur: Καὶ ἐπεκλήθη πρῶτος οὗτος Σοφιστής· πρῶτος δὲ οὗτος τοὺς ἐριστικούς λόγους εὔρε, etc. Quæ fere paria sunt iis quæ tradit Laertius, et forte inde descripta.

(83) Ἀμάσου. Ejus meminit Plinius lib. VIII, c. 35. Alii Δαμάστην vocant, inter quos est Diogenes Laertius loco jam dicto, et Suidas v. Δημόκριτος.

(84) Ἐν ταῖς ἄλωσιν ἔτι ἦσαν. Lege ἐτίθησαν. Lowth.

(85) Φῶς τὸ ἀπρόσιτον. Respicit I Tim. VI, 16: Φῶς οὐκ ὄντων ἀπρόσιτον.

minores, circa montem esset congregatus : esset autem montis ambitus non minor quam quinque dierum. Per totum ergo locum visionis, eis omnibus in orbem utpote castrametantibus, visus est ignis ardens circumcirca. Quo sit ut descensus minime fuerit certo loco terminatus : Deus enim est ubique. Dicunt autem ii quoque qui conscripserunt historias, in Britannia insula esse quamdam speluncam monti subjectam; in fastigio autem hiatum : cum autem ventus in speluncam incidit, et in fossæ sinu alliditur, audiri sonum cymbalorum quæ numerose pulsantur. Sæpe autem cum in sylvis quoque moventur folia, per confertum spiritus impetum, editur sonus avium cantui similis. Cæterum ii qui composuere *Persica*, in locis quæ in Magorum regione sunt eminentiora, referunt tres montes in longissimo campo ordine sitos : eos autem qui locum transmittunt, cum ad primum quidem montem pervenerint, confusam audire vocem, non secus quam si millia hominum aliquot clamorem ederent in acie : ad medium autem ubi est perventum, maiorem simul et evidentiorum strepitum percipere : tandem autem audire in fine canentes pæana, perinde ac si vicissent. Cujusvis autem soni causa est, ut existimo, et locorum levitas et concavitas. Rejectus itaque qui ingressus est spiritus, in eundem locum procedens, sonat vehementius. Et hæc quidem ita se habent. Deus autem omnipotens, etsi nihil sit ei subjectum, potest vocem et visionem auditu ingenerare, ut suam indicans majestatem, præter naturalem consequendi ordinem, ad convertendam eam quæ nondum credit animam, ut accipiat id quod datur præceptum. Cum autem esset nubes et mons altus, quare non poterat diversus exaudiri sonitus, dum per operantem causam moveretur spiritus? Quamobrem dicit etiam propheta : « Vocem verborum vos audistis, et similitudinem non vidistis. » Vides quemadmodum vox Dominica, Verbum expers figuræ, Verbi virtus, Verbum Domini lucidum, veritas quæ de cælo desuper ad congregationem venit Ecclesiæ, per lucidum ac propinquum operabatur ministerium.

Α δὲ οὐκ ἔλασσον ἑκατὼν χωρὶς τῶν ἀφηλίκων ἐκατασταζόντων κύκλῳ τοῦ ὄρους, οὐχ ἥττον ἡμερῶν εἰ, τῆς περιόδου τυγχανούσης περὶ τοῦ ὄρους. Κατὰ πάντα τοίνυν τόπον τῆς ὁράσεως πᾶσιν αὐτοῖς κυκλόθεν ὡς ἂν παρεμβεβληκόσι, τὸ πῦρ φλεγόμενον ἔθεωρεῖτο· ὥστε τὴν κατάβασιν μὴ τοπικὴν γεγονέναι· πάντῃ (86) γὰρ ὁ θεὸς ἐστίν. Λέγουσι (87) δὲ καὶ οἱ τὰς ἱστορίας συνταξάμενοι, ἀμφὶ τὴν Βρεταννικὴν νῆσον (88) ἀντρον τι ὑποκείμενον ὄρει· ἐπὶ δὲ τῆς κορυφῆς χάσμα· ἐμπίπτοντος οὖν τοῦ ἀνέμου εἰς τὸ ἀντρον, καὶ προσρηγνυμένου τοῖς κώλοις τοῦ ὀρύγματος, κυμβάλων εὐρύθμως κρουομένων ἦχον ἑξακούεσθαι· πολλάκις δὲ καὶ ἀνὰ τὰς ὕλας, κινουμένων τῶν φύλλων ἀθρόα πνεύματος προσβολῇ, ὁρῶντων ὥδῃ παραπλήσιος προσπίπτει ἡχή. Ἀλλὰ οἱ τὰ *Περσικά* (89) συνταξάμενοι, ἐν τοῖς ὑπερκειμένοις τόποις κατὰ τὴν τῶν Μάγων χώραν τρία κεῖσθαι ὄρη ἐφεξῆς ἱστοροῦσιν ἐν πεδίῳ μακρῷ· τοὺς δὲ διοδεύοντας τὸν τόπον, κατὰ μὲν τὸ πρῶτον γενομένου ὄρους, φωνῆς ἑξακούειν συγκλύδου (90), ὡς βοώντων οὐκ ὀλίγων τινῶν μυριάδων, καθάπερ ἐν παρατάξει· κατὰ μέσον δὲ ἦχοντας ἤδη, πλείονος ὁμοῦ καὶ ἐναργεστέρου ἀντιλαμβάνεσθαι θορύβου· ἐπὶ τέλος δὲ παιωνιζόντων ἀκούειν ὡς νενικηκότων. Αἰτία δ' οἶμαι πάσης ἡχοῦς ἡ τε λειότης τῶν τόπων καὶ τὰ ἀντροῦδες. Ἀποβαλλόμενον γ' οὖν τὸ εἰσπορευτήσαν πνεῦμα πάλιν εἰς αὐτὸ τὸ χωροῦν (91) βιαϊότερον ἦκει. Καὶ ταῦτα μὲν ταύτῃ· θεῶ δὲ τῷ παντοκράτορι, καὶ μηδενὸς ὄντος ὑποκειμένου, φωνὴν καὶ φαντασίαν ἐγγεννηῖσαι ἀκοῇ δυνατόν, ἐνδεικνυμένων τὴν αὐτοῦ μεγαλειότητα παρὰ τὰ εἰωθότα φυσικὴν ἔχειν τὴν ἀκολουθίαν εἰς ἐπιστροφὴν τῆς μηδέπω πιστευσούσης ψυχῆς, καὶ παραδοχὴν τῆς δεδομένης ἐντολῆς. Νεφέλης δ' οὐσῆς καὶ ὄρους ὑψηλοῦ, πῶς οὐ δυνατόν διάφορον ἦχον ἑξακούεσθαι, πνεύματος κινουμένου διὰ τῆς ἐνεργούσης αἰτίας; Διὸ καὶ φησιν ὁ προφήτης· « Φωνὴν βημάτων ὑμεῖς ἡκούετε (92), καὶ ὁμοίωμα οὐκ εἴδετε. » Ὅρῳ δὲ παρὰ τὴν Κυριακὴν φωνὴ λόγος ἀσχημάτιστος, ἡ τοῦ λόγου δύναμις (93), ῥῆμα Κυρίου φωτεινόν, ἀλήθεια οὐρανὸθεν ἀνῶθεν ἐπὶ τὴν συναγωγὴν τῆς Ἐκκλησίας ἀφικμένη, διὰ φωτεινῆς τῆς προσεχοῦς διακονίας (94) ἐνήργει.

CAPUT IV.

Græcos ex Ægyptiis et Judæorum Gymnosophistis multa philosophiæ placita hausisse; quos ob sapientiam claros fuisse ostendit.

Sed et aliud quoque inveniemus testimonium, D Εὐροίμεν δ' ἂν καὶ ἄλλο μαρτύριον εἰς βεβαίωσιν τοῦ τὰ κάλλιστα τῶν δογμάτων τοὺς ἀρίστους τῶν

• Deut. iv, 12

(86) *Πάντῃ*. Hoc reposui pro vulg. παντί, ex p. 271. SYLB.

(87) *Λέγουσι*. Quæ sequuntur, adjecisse videtur Clemens, ut quodammodo explicaret qua ratione Deus vocem emisisset dictus sit. Idem argumentum tractat Philo Judæus lib. *De decalogo*, pag. 748, 749.

(88) *Βρεταννικὴν* r. Britanni veteres magica inclaruisse perhibentur. Plinius lib. xxviii, c. 4, agens de magica : « Britannia, » inquit, « hodieque eam attonite celebrat tantis cæremoniis, ut dedisse Persis videri possit. »

(89) *Ἀλλὰ οἱ τὰ Περσ.* Forte ἀλλὰ καὶ οἱ τὰ Περσ. SYLBURG.

(90) *Συγκλύδου*. Magis usitatum esset συγκλύδο; a nominal. συγκλύς.

(91) *Τὸ χωροῦν*. Post has voces non incommode distingues. SYLBURG.

(92) *Ἠκούετε*. Deuteron. ἡκούσατε.

(93) *Τοῦ λόγου δύναμις*. Sic vocal Christum, qui est φῶς, et ἀλήθεια.

(94) *Προσεχοῦς διακονίας*. « Immediatum ministerium. » Vide pag. 702. Deo Patri quam maxime conjunctum. Vide pag. 695 edit. Paris. LOWTH.

φιλοσόφων παρ' ἡμῶν σφετερισμένους, ὥσει διαυ-
χεῖ τῶν καὶ παρὰ τῶν ἄλλων (95) βαρβάρων ἀπη-
θίσθαι, τῶν εἰς ἐκάστην αἵρεσιν συντεινόντων τινά,
μάλιστα δὲ Αἰγυπτίων τὰ τε ἄλλα καὶ τὸ περὶ τὴν
μετενσωμάτωσιν (96) τῆς ψυχῆς δόγμα. Μετὰ τὴν γὰρ
οἰκείαν τινὰ φιλοσοφίαν Αἰγύπτιοι. Αὐτίκα τοῦτο ἐμ-
φαίνει μάλιστα ἡ ἱεροπρεπής αὐτῶν θρησκεία· πρῶ-
τος μὲν γὰρ προέρχεται ὁ ὁδὸς „ἐν τι τῶν τῆς μου-
σικῆς ἐπιφερόμενος συμβόλων. Τοῦτόν φασὶ δύο βί-
βλους ἀνελιφέναι δεῖν ἐκ τῶν Ἑρμοῦ (97) ὧν
θάτερον μὲν ὕμνους περιέχει θεῶν, ἐκλογισμὸν δὲ βασι-
λικῷ βίου τὸ δεύτερον. Μετὰ δὲ τὸν ὁδὸν ὁ ὠροσκό-
πος, ὠρολόγιόν τε μετὰ χεῖρα καὶ φοινίκα ἀστρολο-
γίας ἔχων σύμβολα, πρόσκεινται (98). Τοῦτον τὰ ἀστρο-
λογούμενα τῶν Ἑρμοῦ βιβλίων, τέσσαρα ὄντα τὸν
ἀριθμὸν, αἱ διὰ στόματος ἔχειν χρή· ὧν τὸ μὲν ἐστὶ
περὶ τοῦ διακόσμου τῶν ἀπλανῶν φαινομένων ἀστρων,
τὸ δὲ περὶ τῶν συνόδων καὶ φωτισμῶν ἡλίου καὶ
σελήνης· τὸ δὲ λοιπὸν περὶ τῶν ἀνατολῶν. Ἐξῆς δὲ ὁ
ἱερογραμματεὺς προέρχεται, ἔχων πτερὰ ἐπὶ τῆς
κεφαλῆς, βιβλίον τε ἐν χερσὶ καὶ κανόνα, ἐν ᾧ τὸ τε
γραφικὸν μέλαν, καὶ σχοῖνος ἢ γράφουσι. Τοῦτον τὰ
τε ἱερογλυφικὰ καλούμενα, περὶ τε τῆς κοσμογραφίας,
καὶ γεωγραφίας, τῆς τάξεως τοῦ ἡλίου καὶ τῆς σελήνης,
καὶ περὶ τῶν ἐ' πλανημένων, χωρογραφίαν τε τῆς Αἰ-
γύπτου καὶ τῆς τοῦ Νεῖλου διαγραφῆς, περὶ τε τῆς
καταγραφῆς σκευῆς τῶν ἱερῶν, καὶ τῶν ἀφιερωμέ-
νων αὐτοῖς χωρίων, περὶ τε μέτρων καὶ τῶν ἐν τοῖς
ἱεροῖς χρησίμων, εἰδέναι χρή. Ἐπειτα ὁ στολιστής
τοῖς προεξημένους ἔπειτα, ἔχων τὸν τε τῆς δικαιο-
σύνης πῆχυν καὶ τὸ σπονδεῖον. Οὗτος τὰ παιδευτικά
πάντα καὶ μοσχοσφαιστικά καλούμενα· δέκα δὲ ἐστὶ
τὰ εἰς τὴν τιμὴν ἀνήκοντα τῶν παρ' αὐτοῖς θεῶν,
καὶ τὴν Αἰγυπτίαν εὐσέβειαν (99) περιέχοντα· ὅσον
περὶ θυμάτων, ἀπαρχῶν, ὕμνων, εὐχῶν, πομπῶν,
ἑορτῶν, καὶ τῶν τούτοις ὁμοίων. Ἐπὶ πᾶσι δὲ
ὁ προφήτης (1) ἐξεῖσι, προφανὲς τὸ ὕδρεον ἔχε-
αι P. 757, 758 ED. POTTER, 633, 634 ED. PARIS.

(95) Διαυχεῖν τῶν καὶ παρὰ τῶν ἄλλ. Procul-
dubio verior lectio est, διαυχεῖν τῶν καὶ παρὰ τῶν
ἄλλ., «gloriarī eo quod etiam ab cæt. barb. » SYLB.

(96) Μετενσωμάτωσιν. Quidam, ut in *Pythagora*
refert Laertius, lib. viii, segm. 14, Πρωτόν φασὶ τοῦ-
τον (Πυθαγόραν) ἀποφῆναι τὴν ψυχὴν κύκλον ἀνάγκης
ἀμείβουσιν, ἄλλοτε ἄλλοις ἐνδείσθαι ζώοις. «Primum
Pythagoram sensisse aiunt animam circulum ne-
cessitatis immutantem aliis alias illigari animanti-
bus. » Quod verum esse poterit si de Græcis tan-
tum accipiat; nam, ut ait Hieronymus in *Apolo-
gia adv. Rufinum*, «apud Græcos Pythagoras pri-
mus immortales esse animas, et de aliis corpori-
bus transire in alia invenit. » Verum hoc dogma
Pythagoras, ut alia multa, ab Ægyptiis didicit,
quibus id tribuit etiam Herodotus in *Euterpe* cap.
123 : Πρώτοι δὲ καὶ τόνδε τὸν λόγον Αἰγύπτιοι εἰσι
οἱ εἰπόντες, ὡς ἀνθρώπου ψυχὴ ἀθάνατος ἐστὶ. Τοῦ
σώματος δὲ καταφθίνοντος, ἐς ἄλλο ζῶον αἰεὶ γινώ-
μενον ἐσθύεται· ἐπειδὴ δὲ περιέλθῃ πάντα τὰ χερ-
σαῖα καὶ τὰ θαλάσσια καὶ τὰ πετεινά, αὐθις ἐς ἀνθρώ-
που σῶμα γινόμενον ἐσθύνει. Τὴν περίηλυσιν δὲ
αὐτῇ γίνεσθαι ἐν τριγυλίῳσι ἔστι. Τοῦτον τῶν λόγων
εἰς οἱ Ἕλληνας ἐχρήσαντο, οἱ μὲν, πρότερον, οἱ δὲ,
ὕστερον, ὡς ἴδιον ἐωστών ἔδον· τῶν ἐγὼ εἰδὼς τὰ
ὀνόματα, οὐ γράφω. «Hi, denique, primi exstite-
runt qui dicerent animam hominis esse immorta-

A sophi pulcherrima ex iis quæ sunt apud eos dogmata
a nobis sumpserint, iis se veluti jactent et glorien-
tur : nempe quod ex aliis quoque barbaris quædam
decerpserint quæ ad unamquamque conferunt sæ-
ctam, maxime autem ex Ægyptiis, cum alia, tum
dogma de migratione animæ in corpora. Suam
enim quamdam ac peculiarem exercent Ægyptii
philosophiam. Hoc autem maxime ostendunt sacræ
eorum cæremonię. Primus autem procedit cantor,
269 unum aliquod afferens ex symbolis musicæ.
Eum dicunt oportere accipere duos libros ex libris
Mercurii : ex quibus unus quidem continet hymnos
deorum, alter vero rationes vitæ regiæ. Post can-
torem vero procedit horoscopus, qui in manu ha-
bet horologium et palmam, symbola astrologiæ.
B Eum libros Mercurii qui tractant de astrologia, qui
quidem sunt quatuor numero, oportet semper ha-
bere in ore. Ex quibus unus quidem est de ordine
inerrantium quæ videntur astrorum, alius vero de
colu et illuminatione solis et lunæ, reliqui de eo-
rum ortu. Deinceps autem ἱερογραμματεὺς, id est
scriba sacrarum, pennas habens in capite, et li-
brum in manibus ac regulam, in qua est et atra-
mentum ad scribendum, et juncus quo scribunt,
progreditur. Hunc oportet scire et ea quæ vocantur
hieroglyphica, et mundi descriptionem, et geogra-
phiam, et ordinem solis et lunæ, et quinque er-
rantium, Ægyptique chorographiam et Nili descri-
ptionem, et descriptionem instrumentorum orna-
mentorumque sacrarum, et locorum eis consecrato-
rum, mensurasque, et ea quæ sunt in sacris utilia.
C Deinde post eos qui prius dicti sunt, sequitur qui
dicitur στολιστής, id est ornator, qui justitiæ cubi-
tum, et ad libandum habet calicem. Is scit omnia
quæ vocantur παιδευτικά, id est ad disciplinam
et institutionem pertinentia, et μοσχοσφαι-
στικά, hoc est, quæ ad ritum mactandorum spe-

lem, quæ de mortuo corpore subinde in aliud atque
aliud corpus, ut quodque gigneretur, immigraret.
Atque ubi per omnia se circumtulisset, terrestria,
marina, volueria, rursus in aliquod hominis corpus
genitum introire : atque hunc ab ea circuitum fieri
intra annorum tria millia. Hanc rationem sunt o
Græcis qui usurpaverint tanquam suam ipsorum,
alii prius, alii posterius, quorum ego nomina sciens,
D non duco scribenda. »

(97) Ἑρμού. Cl. Fabricius *Bibliothecæ Græcæ*
lib. i, cap. 14, sect. v, p. 75 : «Clemens Alexan-
drinus vi *Stromateon*, p. 633 seq., Ægyptiæ philo-
sophiæ dicendæ tradendæque methodum recensens,
lib. xlii Hermetis refert, quorum plures paucio-
resve, alii itemque alii addiscere debuerint. Quia
locus notissimus est et paulo prolixior, nolui in-
tegrum eundem hic repetere, tamen eum a Joh.
Marshamo pag. 241 seq., Lambecio p. 137 seq. et
alii numerus librorum 42 non satis bene nec ex
mente

(98) Πρόσεισιν. Forte rectius πρόσεισι, *prodiit* :
ut paulo superius ἐξεῖσι. SYLBURG.

(99) Τὴν Αἰγυπτίαν εὐσέβ. Non minus recte *log.*
τὴν Αἰγυπτίων εὐσέβ. SYLBURG.

(1) Προφήτης. Conf. Eusebius *Eccles. hist.* lib.
iv, c. 8, et quæ ibi adnotavit Valesius.

ctant vitulorum. Sunt autem decem quæ pertinent ad honorem eorum qui sunt apud eos deorum, et Ægyptiam continent religionem : nempe sacrificia, primitiæ, hymni, preces, pompæ, dies festi, et quæ sunt his similia. Post omnes exit propheta, qui propatulam in sinu gestat hydriam : quem sequuntur qui emissos panes portant. Is, ut qui sit sacrorum præfectus, ediscit libros decem qui vocantur Sacerdotales : continent autem de legibus, et iis, et universa sacerdotum disciplina : propheta enim apud Ægyptios præstat etiam distributioni vectigalium. Sunt ergo quadraginta duo libri Mercurii valde necessarii, ex quibus triginta quidem et sex, qui continent omnem Ægyptiorum philosophiam, ediscunt ii qui ante dicti sunt : reliquos autem sex παστοφόροι, id est qui gestant pallium, ut qui pertineant ad medicinam, nempe de constructione corporis, et de morbis, et de instrumentis, et medicamentis, et de oculis, et postremo de mulieribus. Et res quidem Ægyptiorum, ut paucis dicam, sunt ejusmodi. Indorum autem philosophia fuit ipsa quoque valde celebrata. Alexander quidem certe Macedo, cum Indorum decem cepisset Gymnosophistas, qui videbantur esse optimi et præstantissimi, sermonisque brevitate cæteris antecellere, quæstiones eis proposuit, eum qui non apte responderet se esse de medio sublaturum minatus. Et cum ex iis quidem majorem natu judicare jus-

αολπισμένους· ὅς ἐπονται οἱ τὴν ἐκπεμφὴν τῶν ἄρτων βαστάζοντες. Οὗτος, ὡς ἂν προστάτης τοῦ ἱεροῦ, τὰ ἱερατικὰ καλούμενα ἰ' βιβλία ἐκμανθάνει, περιέχει δὲ περὶ τε νόμων καὶ θεῶν, καὶ τῆς ὅλης παιδείας τῶν ἱερῶν· ὁ γὰρ τοι προφήτης παρὰ τοῖς Αἰγυπτίοις καὶ τῆς διανομῆς τῶν προσόδων ἐπιστάτης ἐστίν. Αὐτοὺς μὲν οὖν καὶ τεσσαράκοντα αἱ πάνυ ἀναγκαῖαι τῷ Ἑρμῇ γεγόνاسι βιβλοὶ· ὧν τὰς μὲν λς' τὴν πᾶσαν Αἰγυπτίων περιεχοῦσας φιλοσοφίαν οἱ προειρημένοι ἐκμανθάνουσι· τὰς δὲ λοιπὰς ἕξ, οἱ παστοφόροι, ἱατρικὰς οὖσας, περὶ τε τῆς τοῦ σώματος κατασκευῆς, καὶ περὶ νόσων, καὶ περὶ ὀργάνων, καὶ περὶ φαρμάκων, καὶ περὶ ὀφθαλμῶν, καὶ τὸ τελευταῖον περὶ τῶν γυναικίων (2). Καὶ τὰ μὲν Αἰγυπτίων, ὡς ἐν βραχεὶ φάναι, τοσαῦτα· Ἰνδῶν δὲ ἡ φιλοσοφία καὶ αὐτῶν διαδεδομένη· Ἀλέξανδρός γ' οὖν ὁ Μακεδὼν (3), δέκα λαβὼν Ἰνδῶν γυμνοσοφιστὰς, τοὺς δοκοῦντας ἀρίστους εἶναι καὶ βραχυλογωτάτους, προβλήματα αὐτοῖς προὔθηκε, τὸν μὴ ἀποκρινόμενον εὐστόχως ἀνελεῖν ἀπειλήσας, ἕνα τὸν πρεσβύτερον αὐτῶν ἐπικρίνειν κελεύσας. Ὁ μὲν οὖν πρῶτος, ἐξετασθεὶς, πότερον οἴεται τοὺς ζῶντας εἶναι πλείονας ἢ τοὺς τεθνεώτας· Τοὺς ζῶντας, ἔφη· οὐ γὰρ εἶναι τοὺς τεθνεώτας· ὁ δεύτερος δὲ, πότερον τὴν γῆν ἢ τὴν θάλασσαν μείζονα θηρία τρέφειν· Τὴν γῆν, ἔφη· ταύτης γὰρ μέρος εἶναι τὴν θάλασσαν· ὁ δὲ τρίτος, ποῖόν ἐστι τῶν ζώων πανουργότατον, ὃ μέχρι νῦν οὐκ ἐγνώσθη· εἶπεν, Ἀνθρώπος (4)· ὁ δὲ τέταρτος, ἀνε-

mente Clementis computetur, observabit lector eum quam optime prodire sic :

1. Ὑμνοὶ θεῶν.
2. Ἐκλογισμὸς βασιλικῶν βλου.
3. Ἀστρολογουμένων βιβλία δ'.
4. Περὶ τῶν διακόσμου τῶν ἀπλανῶν φαινομένων ἀστρῶν.
5. Περὶ τῶν συνόδων ἡλίου καὶ σελήνης.
6. Περὶ τῶν φωτισμῶν ἡλίου καὶ σελήνης.
7. Περὶ τῶν ἀνατολῶν ἡλίου καὶ σελήνης.
8. Περὶ τῶν ἀνατολῶν ἡλίου καὶ σελήνης.
9. Περὶ τῶν ἀνατολῶν ἡλίου καὶ σελήνης.
10. Περὶ τῶν ἀνατολῶν ἡλίου καὶ σελήνης.
11. Περὶ τῶν ἀνατολῶν ἡλίου καὶ σελήνης.
12. Περὶ τῶν ἀνατολῶν ἡλίου καὶ σελήνης.
13. Περὶ τῶν ἀνατολῶν ἡλίου καὶ σελήνης.
14. Περὶ τῶν ἀνατολῶν ἡλίου καὶ σελήνης.
15. Περὶ τῶν ἀνατολῶν ἡλίου καὶ σελήνης.
16. Περὶ τῶν ἀνατολῶν ἡλίου καὶ σελήνης.
17. Περὶ τῶν ἀνατολῶν ἡλίου καὶ σελήνης.
18. Περὶ τῶν ἀνατολῶν ἡλίου καὶ σελήνης.
19. Περὶ τῶν ἀνατολῶν ἡλίου καὶ σελήνης.
20. Περὶ τῶν ἀνατολῶν ἡλίου καὶ σελήνης.
21. Περὶ τῶν ἀνατολῶν ἡλίου καὶ σελήνης.
- 22-26. Περὶ τῶν ἀνατολῶν ἡλίου καὶ σελήνης.
- 27-36. Περὶ τῶν ἀνατολῶν ἡλίου καὶ σελήνης.
37. Περὶ τῶν ἀνατολῶν ἡλίου καὶ σελήνης.
38. Περὶ τῶν ἀνατολῶν ἡλίου καὶ σελήνης.
39. Περὶ τῶν ἀνατολῶν ἡλίου καὶ σελήνης.
40. Περὶ τῶν ἀνατολῶν ἡλίου καὶ σελήνης.

41. Περὶ ὀφθαλμῶν.
42. Περὶ τῶν γυναικίων.
- (2) Γυναικίων. Seu potius γυναικίων, subintellecto νόσων, vel alia simili dictione.
- (3) Ἀλέξανδρος γ' οὖν ὁ Μακεδὼν. Ms. Otiob. Ἀλέξανδρος Μακεδόνων βασιλεὺς. His autem similia scribit in Alexandro Plutarch.
- (4) Ὁ δὲ τρίτος, ποῖόν ἐστι τῶν ζώων πανουργότατον, ὃ μέχρι νῦν οὐκ ἐγνώσθη, εἶπεν· Ἀνθρώπος. Th. Canterus lib. II. c. 20, Var. lect., sic interpretungit, πανουργότατον, ὃ μέχρι νῦν οὐκ ἐγνώσθη, εἶπεν, Ἀνθρώπος. Itaque legendum esse apud Plutarchum in Vita Alexandri, ubi perperam, ἀνθρώπος οὐκ ἐγνώσθη, confirmatque hanc lectionem hoc Euripidis testimonio de hominis calliditate :

Βραχὺ τοι σθένος ἄνδρος,
Ἀλλὰ ποικίλαις πραπίδων,
Δαμῶ φύλα πότνου
Χθονίων τ' ἀερῶν τε παιδεύματα.
Sic ergo vertendum est : « Tertius autem, Quodnam est animalium callidissimum? Quod hucusque, inquit, non fuit cognitum, homo. » Sic Plato vi De republica hominem dicit : Παιδείας μὲν ὁρθῆς τυχόν, θειότατον ἡμερώτατόν τε ζώων· καλῶς δὲ μὴ τραφέν, ἀγρώτατον ὅποσα φύει γῆ. In quarti responso legitur apud Plutarchum τὸν Σάββαν ἀπέστησεν. Arrianus lib. vi videtur hunc ipsum Σάββον appellare, nam et urbis paulo post meminit et pag. 154 Brachmanum, ὅσοι ἀποστάσεως αἰτία ἐγένοντο. In quinto deest vox una Clementi, quam ex Plutarcho sufficit : Προτέραν γεγενῆσθαι τὴν ἡμέραν εἶπεν, ἡμέρᾳ μὲν. « Diem, inquit, uno die. » Hoc est, uno die noctem antecessit dies. Et lege ἀποκρίσεις ἀπόρους, non ἀποφύσεις. « Insolubilia insolubiles esse responsiones. » In his etiam aliter Clemens ac Plutarchus in editione Aldina 229 : Τοσαῦτα κατὰ φέρουσιν, non κατὰ φέρουσιν, et μέχρι τίνος ἀνθρώπων καλῶς ἔχει ζῆν, non ἀνθρώπων καλῶς ἔχον. Item, πρῶτον ἀποκτείναν τὸν πρῶτον ἀποκρινόμενον, his posita voce πρῶτον. COLLEGE

κρινόμενος, τίνι λόγιθμῳ τὸν Σαββᾶ (5) ἀπέστησαν, ἄρχοντα αὐτὸν ὄντα· ἀπεκρίθη, καλῶς ζῆν βουλόμενοι αὐτὸν, ἢ κακῶς ἀποθανεῖν. Ὁ δὲ πέμπτος, ἐρωτηθεὶς, πότερον οἴεται τὴν ἡμέραν πρότερον ἢ τὴν νύκτα γεγονέναι, εἶπεν· Ἡμέρα μία (6)· τῶν γὰρ ἀπόρων ἐρωτήσεων ἀνάγκη καὶ τὰς ἀποκρίσεις ἀπόρους εἶναι. Ὁ δὲ ἕκτος, ἀπορηθεὶς (7) πῶς ἂν τις φιληθείη μάλιστα· Ἄν, κράτιστος ὢν, ἔφη, μὴ φοβερὸς εἴη. Ὁ δὲ ἑβδομος, ἐρωτηθεὶς πῶς ἂν τις ἐξ ἀνθρώπων γένοιτο θεός· Εἰ πράξειεν, εἶπεν, ἢ πράξει (8) ἀνθρώπου μὴ δυνατόν ἐστιν. Ὁ δὲ ὀγδοός, ἐρωτηθεὶς τί ισχυρότερον, ζωὴ ἢ θάνατος· Ζωὴ, ἔφη, τοσαῦτα κακὰ φέρουσα. Ὁ δὲ ἔνατος, ἐξετασθεὶς μέχρι τίνος ἀνθρώπου καλῶς ἔχει ζῆν· Μέχρι οὗ, ἔφη, μὴ νομίζῃ τὸ τεθνάναι τοῦ ζῆν ὁμοῖον. Κλεῖουσάντος δὲ τοῦ Ἀλεξάνδρου καὶ τὸν δέκατον εἶπεν τι· δικαστὴς γὰρ ἦν· Ἐτερος, ἔφη, ἐτέρου χεῖρον εἶπεν· τοῦ δὲ Ἀλεξάνδρου φήσαντος· Οὐκοῦν καὶ σὺ πρῶτος ἀποθάνῃ (9) τοιαῦτα κρίνων. Καὶ πῶς, εἶπεν, βασιλεῦ, ἀληθὲς εἴης, φήσας πρῶτον ἀποκτεῖναι τὸν πρῶτον ἀποκρινάμενον κακίστα; Καὶ ὡς μὲν κλέπται πάσης γραφῆς Ἑλλήνες εἰρηναί, ἱκανῶς, οἶμαι, διὰ πλειόνων δέδεικται τεκμηρίων.

vere. Cum autem jussisset Alexander, ut decimus quoque diceret aliquid, erat enim iudex, Alius, inquit, alio dixit deterius. Cum autem dixisset Alexander: Ergo tu quoque morieris primus, qui hæc judicas. Et quomodo, inquit, o rex, verax fueris, qui dixisti te primum eum esse interfecturum qui pessime respondisset? Et quod omnis generis scriptorum Græci dicti sint fures, satis, ut opinor, pluribus ostensum est indiciiis.

CAPUT V.

Græcos aliquatenus Dei veri notitiam habuisse.

Ὅτι δὲ οὐ κατ' ἐπίγνωσιν ἴσασι τὸν Θεόν, ἀλλὰ κατὰ περίφρασιν (10), Ἑλλήνων οἱ δοκιμώτατοι, Πέτρος ἐν τῷ κηρύγματι λέγει· Ἐγινώσκετε οὖν ὅτι εἰς Θεός ἐστιν, ὃς ἀρχὴν πάντων (11) ἐποίησεν, καὶ τοῦς ἐξουσίαν ἔχων· καὶ ὁ ἀόρατος, ὃς τὰ πάντα ὁρᾷ· ἀχώρητος (12), ὃς τὰ πάντα χωρεῖ· ἀνεπίδεχς, οὐ τὰ πάντα ἐπιδέχεται, καὶ δι' ὃν ἐστιν· ἀκατάληπτος, ἀέννατος, ἀφθαρτος, ἀποίητος, ὃς τὰ πάντα ἐποίησεν λόγῳ δυνάμει αὐτοῦ, τῆς γνωστικῆς γρα-

✠ P. 759 ED. POTTER, 635 ED. PARIS.

(5) Τὸν Σαββᾶ. H., τὸν Σάββαν. Mox etiam rectius forte ἀρχοντα αὐτῶν. STLBURG.

(6) Ἡμέρα μία. « Uno die, » vel « unus dies. » Nam ambiguum fuisse hoc responsum, statim addit. Verum Plutarchus huic viro responsum tribuit, quo « diem uno die noctem præcedere » clare pronuntiatur: προτέραν γεγονέναι τὴν ἡμέραν εἶπεν ἡμέρᾳ μὲν. Proinde Plutarchum potius et Clemente quam ex illo hunc corrigendum existimaverim. Aliiter respondit Thales, ut ait Diogenes Laertius in Thalete lib. 1, segm. 36: Πρὸς τὸν πυθόμενον τί πρότερον ἐγενόνη, νύξ ἢ ἡμέρα; Ἡ νύξ, ἔφη, μὲν ἡμέρᾳ πρότερον. « Sciscitantī cuidam, utrum prius factum esset, nox an dies? Nox, ait, una prius die. » Idem responsum occurrit in Excerptis ex veteri Lexico Græco-Latino, ubi de responsis sapientum: Τῷ πέμπτῳ ἠρώτησεν, τίς πρῶτος ἐγεννήθη, νύξ ἢ ἡμέρα; Ὁ δὲ εἶπεν νύκτα μὴν πρότερον ἡμέραν.

(7) Ἀπορηθεὶς. A. et H. malunt ἐπερωτηθεὶς. Retineri tamen etiam ἀπορηθεὶς potest, pro « Cum ei hoc dubium esset propositum, » seu, « De hoc dubio interrogatus. » STLBURG.

(8) Πράξει. Forte πράξει. ΜΟΝΤΡΑΥΣ.

(9) Ἀποθάνῃ. Modi enallage est pro ἀποθανῇ,

A sisset, primus quidem examinatus, utros a. istimet esse plures, vivosne an mortuos: vivos dixit, non esse enim mortuos. Secundus autem, terrane an mare majores aleret belluas: Terra, inquit, nam ejus quoque pars est mare. Tertius autem, quodnam sit animantium callidissimum, quod hucusque non fuit cognitum: Homo, inquit. Quartus autem rogatus, quanam ratione moti, Sabba, qui erat eorum princeps, impulissent ad defectionem: ✠ respondit, volentes eum vel honeste vivere, vel male mori. Quintus autem rogatus, utrum existimaret fuisse priorem, diem an noctem: Uno die, inquit. Dubiarum enim quæstionum dubias etiam responsiones esse, necesse est. Sextus autem rogatus, quanam ratione fieri posset ut quis maxime diligeretur: Si cum sit, inquit, potentissimus, non fuerit terribilis. Septimus autem rogatus, quomodo ex hominibus fieret deus aliquis: Si ea, inquit, fecerit quæ fieri non potest ut homo faciat. Octavus autem interrogatus, quid sit fortius, vita an mors: Vita, inquit, quæ tam multa mala ferat. Nonus autem examinatus, quousque bene sit homini vivere: Quousque, inquit, non existimet melius esse mori quam vi-

Quod autem Deum norunt, non per agnitionem, sed per qualemcunque ejus manifestationem, Græcorum probatissimi, dicit Petrus in prædicatione: « Cognoscite ergo unum esse Deum, qui fecit omnium principium, et finis habet potestatem, et qui cum sit inconspicius, omnia videt: cum capi non possit, omnia capit, nullius cum rei indigeat, eo indigent omnia, et per quem sunt omnia; qui comprehendere non potest, æternus, ab interitu alienus, non factus:

seu ἀποδνήξῃ. STLBURG.

(10) Περίφρασιν. Lege περίφρασιν. LOWTH.—Conf. superius Stromat. 1, p. 372, n. 5, et Strom. v, p. 730, n. 5.

(11) Ἀρχὴν πάντων. Scilicet Filium. Nam illud Genes. 1: « In principio Deus creavit, » multi e veteribus Ecclesiæ scriptoribus de Filio interpretantur: qui Apoc. iii, 14, ἡ ἀρχὴ τῆς κτίσεως τοῦ Θεοῦ, « principium creaturæ Dei, » dicitur. Clementis noster infra p. 644 edit. Paris: Εἰς γὰρ τῷ ὄντι ἐστὶν ὁ Θεός, ὃς ἀρχὴν τῶν πάντων ἐποίησεν, μηνύων τὸν πρωτόγονον Υἱόν, ὁ Πέτρος γράφει συνελθὲς ἀκριδῶς τὸ, Ἐν ἀρχῇ ἐποίησεν ὁ Θεός τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν.

(12) Ἀχώρητος. Simile est illud Hermæ Pastoris lib. ii, mandat. 1: « Ipse capax universorum, solus immensus est. Qui nec verbo definiri, nec mente concipi potest. » Arriobii et Serapionis conflict. p. 543: « Capax, non captabilis. » Augustinus in Altercatione cum Pascensio Ariano: « Laudantes Deum, dicere solemus in precibus, ejus magnitudinem admirantes: Qui capit omnia, quem capit nemo, sed hominum: nam totus capitur a Filio. »

qui omnia fecit verbo virtutis suæ, » hoc est secundum gnosticam scripturam, Filii. Deinde subiungit : « Hunc Deum colite, non ut Græci, » utpote quod eundem quem nos ✕ colunt Deum viri probi apud Græcos, sed non perfecta cognitione, ut qui a Filio datam non didicerint traditionem. « Ne colatis, » inquit, « igitur; » non dixit, Deum quem Græci, sed « ne colatis ut Græci : » cultus Dei mutans modum, non autem alium Deum annuntians. Quid autem sit : « Non colatis ut Græci, » ipse Petrus explanabit, subiungens : **270** « Quoniam dum feruntur ignorantia, et Deum non sciunt » ut nos perfecta cognitione, « cum, potestate quam dedit eis ad usum, formassent ligna et lapides, æs et ferrum, aurum et argentum, ex ipsorum materia et usu, et quæ substantiæ serva sunt excitassent, ea colunt : et quæ eis dedit Deus in cibum, volucres aeris, et maris natatilia, et terræ serpentes, et feras, cum quadrupedibus agri pecoribus, mustelasque et mures, feles et canes et simias : et proprios cibos hominibus sacrificant : et mortua mortuis offerentes tanquam diis, in Deum sunt ingrati, per hæc ipsum esse negantes. » Et quod ita se habeat, utpote quod nosipsi et Græci eundem Deum noverimus, sed non similiter, sic rursus inferet hoc modo : « Neque colite ut Judæi : etenim illi, solos se Deum nosse putantes, nesciunt se ado-

✕ P. 760 ED. POTTER.

(13) *Τῆς γνωστικῆς γραφῆς.* In hæc verba Cl. Græbius in *Spicil.* 1, p. 328, hæc adnotat : « Per hanc intelligit Clemens interpretationem mysticam, secutus in hac phrasi Barnabam, qui in epistola sua cap. vi, ubi verba Moysis citaverat : « Ecce ista ait Dominus Deus : Intrate in terram bonam, quam juramento promisit Dominus Abrahamo, et Isaac, et Jacobo, et ut hæreditatem possidete eam; terram fluentem lacte et melle, » immediate post, mysticæ explicationis gratia, addit : *Τί λέγει ἡ γνώσις, μάθετε* · ἐλπίσατε ἐπὶ τὸν ἐν σαρκὶ μέλλοντα φανερούσθαι ὅμιν Ἰησοῦν. « Quid dicat cognitio, » (i. e. quis sit sensus spiritualis et mysticus, ut in editione Oxoniensi Barnabæ bene exponitur) discite. Sperate in Jesum, qui in carne manifestandus est vobis. » Quæ ipsa Barnabæ alibi citat Clemens Alexandr. nempe lib. v *Strom.*, pag. 578. Sic hoc quoque loco per λόγον δυνάμεως Θεοῦ, docet Filium Dei sensu mystico intelligendum esse : unde potius τῇ γνωστικῇ γραφῇ quam τῆς γνωστικῆς γραφῆς legendum puto. » Hæc ille. Mihi in Clementis verbis nihil mutandum videtur. Sunt autem hæc, non Petri, sed Clementis Petri sententiam explicantis verba.

(14) *Ὡς δηλονότι.* Hæc verba usque ad μεμαθηκότων Clementis sunt : ac proinde Cl. Græbius *Spicileg.* 1, pag. 63, ea tanquam ipsius Petri recitans, hujusce loci sensum pervertit.

(15) *Μὴ τοίνυν.* Insolita est verborum tractatio. Simplicior ordo est : οὐκ εἶπε τοίνυν, Μὴ ἀέδεσθε Θεὸν ὃν οἱ Ἕλλ. STLBURG.

(16) *Ὡς ἡμεῖς κατὰ τὴν γνῶσιν τελείαν.* « Ut nos cognitione perfecta. » Hæc etiam Clementis verba sunt, quibus explicat quo sensu Petrus « gentes Deum non scire » dixerat : licet ea Græbius ipsi Petro tribuerit.

(17) *Ἦν ἔδωκεν αὐτοῖς ἐξουσίας εἰς χρῆσιν.* Non incommode scribi posse videtur, ἔν ἔδωκεν αὐτοῖς ἐξουσίαν εἰς χρῆσιν · « quorum ipsis dedit potestatem ad usum, » seu « ut iis uterentur. »

φῆς (13), » τούτεστι τοῦ Υἱοῦ. Εἴτα ἐπιφέρει · « Τοῦτον τὸν Θεὸν ἀέδεσθε, μὴ κατὰ τοὺς Ἕλληνας · » ὡς δηλονότι (14) τὸν αὐτὸν ἡμῖν σεβόντων Θεὸν καὶ τῶν παρ' Ἑλλήσι δοκίμων, ἀλλ' οὐ κατ' ἐπίγνωσιν παντελῆ τὴν δι' Υἱοῦ παράδοσιν μεμαθηκότων. « Μὴ τοίνυν (15), » φησι, « ἀέδεσθε, » οὐκ εἶπεν, Θεὸν ὃν οἱ Ἕλληνες, ἀλλὰ, « μὴ κατὰ τοὺς Ἕλληνας · » τὸν τρόπον τὸν τῆς σεβήσεως ἐναλλάττων τοῦ Θεοῦ, οὐχὶ δὲ ἄλλον καταγγέλλων. Τί οὖν ἐστι τὸ, « μὴ κατὰ τοὺς Ἕλληνας, » αὐτοῖς διασαφῆσαι Πέτρος ἐπιφέρει · « Ὅτι ἀγνοοῖς φερόμενοι, καὶ μὴ ἐπιστάμενοι τὸν Θεὸν » ὡς ἡμεῖς κατὰ τὴν γνῶσιν τὴν τελείαν (16), « ἣν ἔδωκεν αὐτοῖς ἐξουσίας εἰς χρῆσιν (17), μορφώσαντες ξύλα καὶ λίθους, χαλκὸν καὶ σίδηρον, χρυσὸν καὶ ἄργυρον, τῆς ὕλης αὐτῶν καὶ χρήσεως, τὰ δοῦλα τῆς ὑπάρξεως ἀναστήσαντες, σέβονται (18) · καὶ ἃ δέδωκεν αὐτοῖς εἰς βρῶσιν ὁ Θεός, πετεινὰ τοῦ ἀέρος, καὶ τῆς θαλάσσης τὰ νηκτὰ, καὶ τῆς γῆς τὰ ἐρπετὰ, καὶ τὰ θηρία σὺν κτήνεσι τετραπόδοις τοῦ ἀγροῦ, γαλαῖς τε καὶ μῶς, αἰλούρους τε καὶ κύνες, καὶ πιθήκους · καὶ τὰ ἴδια βρώματα βρωτοῖς, θύματα θύουσιν (19) · καὶ νεκρὰ νεκροῖς (20) προσφέροντες ὡς θεοῖς, ἀχαριστοῦσι τῷ Θεῷ, διὰ τούτων ἀρνούμενοι αὐτὸν εἶναι · » καὶ ὅτι γε ὡς τὸν αὐτὸν Θεὸν τῶν τε αὐτῶν καὶ Ἑλλήνων ἐγνωκότων φέρεται (21), πλὴν οὐχ ὁμοίως, ἐποίει πάλιν, ὡδὲ πως · « Μηδὲ κατὰ Ἰουδαίους (22) ἀέδεσθε, καὶ γὰρ ἐκεῖνοι μόνοι

Nam « lignum, lapides, » et cætera, quæ hic numerantur, opponit aliis ἃ δέδωκεν αὐτοῖς εἰς βρῶσιν ὁ Θεός, « quæ Deus ipsis dedit in cibum. »

(18) *Τῆς ὕλης αὐτῶν καὶ χρήσεως, τὰ δοῦλα τῆς ὑπάρξεως ἀναστήσαντες, σέβονται.* Hæc sine dubio corrupta sunt. Interea vero, donec ms. aliquis codex appareat, cujus ope emendentur, sic scribi poterint : Τὴν ὕλην, αὐτῶν καὶ χρήσεως τὰ δοῦλα τῇ ὑπάρξει ἀναστήσαντες, σέβονται. « Materiam, et quæ ipsorum usui natura inservire debent, stantes, colunt. » Vel, χρήσεως τὰ δοῦλα καὶ τῆς ὑπάρξεως · « quæ serva sunt usui et possessioni. » Nam ὑπάρξεις interdum idem est ac τὰ ὑπάρχοντα, πλοῦτος, κτήματα. Vel aliquid his simile, nam incertæ plerumque sunt hujusmodi conjecturæ.

(19) *Καὶ τὰ ἴδια βρώματα βρωτοῖς θ. θ.* Interpretes, « et proprios cibos hominibus sacrificant, » nihil ad sensum Petri. Proinde pro βρωτοῖς, « mortalibus hominibus, » scribendum βρωτοῖς, « cibis : » qua voce intelligit ἃ δέδωκεν ὁ Θεός εἰς βρῶσιν · ut sensus sit, Aegyptios, aliasque gentes, a quibus bruta coluntur, τὰ ἴδια βρώματα τοῖς βρωτοῖς θύειν · « proprios cibos sacrificare » iis animalibus, quæ sunt ipsis a Deo in « cibum » concessa. Nam sicut νεκρὰ νεκροῖς, ita βρώματα βρωτοῖς θύειν eos dicere videtur.

(20) *Νεκρὰ νεκροῖς.* Scilicet, « mortua » animalia « mortuis » hominibus, quos ut deos colebant. Proinde triplicem idololatriæ formam innuere videtur : primam, qua res vitæ expertes ; secundam, qua bruta animalia ; tertiam, qua mortui homines coluntur.

(21) *Φέρεται.* Metaphorice utitur hac voce, ut statim ἐπιφέρει. Sensus est : « Et propterea quod » fert « nos et Græcos eundem Deum, licet diverso modo, cognoscere, iterum » inferet.

(22) *Μηδὲ κατὰ Ἰουδ.* Eadem ex Petri prædicatione adducit. Origenes t. xiv, in Joan. p. 211 : Φέρειν αὐτὸν, ὡς Πέτρου διδάξαντος, μὴ δεῖν κατ' Ἕλληνας προσκυνεῖν τὰ τῆς ὕλης πράγματα ἀποθε-

οιόμενοι τὸν Θεὸν γινώσκειν, οὐκ ἐπίστανται, λα-
τρεύοντες ἀγγέλοις καὶ ἀρχαγγέλοις, μηνὶ καὶ
σελήνῃ· καὶ ἐὰν μὴ (23) σελήνῃ φανῇ, σάββατον οὐκ
ἄγουσι τὸ λεγόμενον πρῶτον· οὐδὲ νεομηνίαν ἄγου-
σιν οὔτε ἄζυμα, οὔτε ἑορτήν, οὔτε μεγάλην ἡμέ-
ραν (24). » Εἴτα τὸν κολοφῶνα τοῦ ζητουμένου προσ-
επιφέρει· « Ὅστε καὶ ὑμεῖς, ὁσῶς καὶ δικαίως μαν-
θάνοντες, ἃ παραδίδομεν ὑμῖν, φυλάσσετε, καὶ νῦν
ἐν Θεῷ διὰ τοῦ Χριστοῦ σεβόμενοι· εὐρομεν γὰρ
ἐν ταῖς Γραφαῖς, καθὼς ὁ Κύριος λέγει· Ἰδοὺ (25)
διατίθεμαι ὑμῖν Καὶνὴν Διαθήκην, οὐχ ὡς διεθήκην
τοῖς πατέρασιν ὑμῶν ἐν ὄρει Χωρήβ. » Νέαν ὑμῖν (26)
δέδοται· τὰ γὰρ Ἑλλήνων καὶ Ἰουδαίων παλαιά,
ὑμεῖς δὲ, οἱ καὶ νῦν αὐτὸν τρίτῳ γένει σεβόμενοι,
Χριστιανοὶ (27). Σαφὴς γὰρ, οἶμαι, ἐδήλωσε τὸν ἕνα
καὶ μόνον Θεόν, ὑπὸ μὲν Ἑλλήνων ἔθνικῶς, ὑπὸ δὲ
Ἰουδαίων Ἰουδαϊκῶς, καὶ νῦν δὲ ὑφ' ἡμῶν καὶ πνευ-
ματικῶς γινωσκόμενον. Πρὸς δὲ καὶ ὅτι ὁ αὐτὸς Θεὸς
ἀμφοῖν ταῖν Διαθήκαιν χορηγὸς, ὁ καὶ τῆς Ἑλληνικῆς
φιλοσοφίας δοτὴρ τοῖς Ἑλλήσι, δι' ἧς ὁ παντοκράτωρ
παρ' Ἑλλήσι δοξάζεται, παρέστησεν, ὅλον δὲ κά-
θένε· Ἐκ γ' οὖν τῆς Ἑλληνικῆς παιδείας, ἀλλὰ καὶ
ἐκ τῆς νομικῆς, εἰς τὸ ἐν γένος τοῦ σωζομένου συνά-
γονται λαοὶ οἱ τὴν πίστιν προσιέμενοι, οὐ χρόνῳ
ἁπλουμένων τῶν τριῶν λαῶν, ἵνα τις φύσει ὑπολά-
βει τριτάτος, διαφόροις δὲ παιδευομένων Διαθήκαις,
τοῦ ἐνὸς Κυρίου ὄντος (28), ἐνὸς Κυρίου ῥήματι·
ἐπεὶ ὅτι, καθάπερ Ἰουδαίους (29) σώζεσθαι ἐβόυλετο

A rare angelos et archangelos, mensem et lunam : et
nisi luna apparuerit, non agunt sabbatum quod
vocant primum, neque agunt neomeniam, neque
azyma, neque festum, neque magnum diem. »
Deinde ejus quod quaeritur infert colophonem :
« Quare vos quoque sancte et juste quæ vobis tra-
didimus discentes, servate, noviter Deum per Chri-
stum colentes. Invenimus enim in Scripturis, sicut
dicit Dominus : Ecce facio vobis Testamentum No-
vum, non ut feci patribus vestris in monte Cho-
reba. » Novum dedit nobis Testamentum : quæ
enim sunt Judæorum et Græcorum, sunt vetera.
Nos autem qui nove ipsum tertio genere colimus,
sumus Christiani. Aperte enim, ut arbitror, osten-
dit unum et solum Deum, a Græcis quidem genti-
liter, a Judæis autem Judaice, nove autem a nobis
cognosci et spiritualiter. Præterea autem ostendit,
quod idem Deus suppeditavit utrumque Testamen-
tum, qui etiam Græcis dedit Græcam philosophiam,
per quam omnipotens a Græcis gloria afficitur. Id
autem hinc quoque est manifestum. Ex Græca qui-
dem certe disciplina, et ex regali, in unum genus
populi cui salus datur, congregantur qui fidem ad-
mittunt, non tempore divisus tribus populis, ne quis
triplices existimet naturas, sed diversis eruditi Te-
stamentis, cum sint unius Domini, unius Domini
verbo. Quoniam quemadmodum Judæos Deus sal-
vos esse voluit, dans eis prophetas, ita etiam Græ-

✠ P. 762 ED. POTTER, 636 ED. PARIS. • Jer. xxxi, 31, 32; Hebr. viii, 8, 9, 10.

χομένους, καὶ λατρεύοντας ἑσίοις, καὶ λίθοις, μὴ τε
κατὰ Ἰουδαίους σέβειν τὸ Θεῖον, ἐπεὶ περ καὶ αὐτοὶ
μόνοι οἰόμενοι ἐπίστασθαι Θεόν, ἀγνοοῦσιν αὐτὸν, λα-
τρεύοντες ἀγγέλοις, καὶ μηνὶ, καὶ σελήνῃ. « Eun
tradere, quasi Petrus docuerit, non oportere genti-
lium more adorare, materialia laudantium atque
servientium lignis et lapidibus; neque Judæorum
more Deum colere, quandoquidem et ipsi soli Deum
scire existimati, ipsum ignorant, servientes angelis,
et mensi, et lunæ. » Porro Judæis angelorum cul-
tum exprobat etiam Celsus apud Origenem lib. i,
p. 20 : Λέγων αὐτοὺς σέβειν ἀγγέλους καὶ γοητεία
προσεύχασθαι ἧς ὁ Μωϋσῆς αὐτοῖς γέγονεν ἐξηγητής.
« Dicens eos venerationem et cultum exhibere an-
gelis, et vacare damnatis maleficisque artibus a
Moysæ præceptore acceptis. » Idem infra repetit
lib. v, p. 234 edit. Cantabrig. Hieronymus Resp.
ad quæstionem ab Algasia propositam Judæos ejus-
dem criminis accusat : « Conversus autem Deus,
tradidit eos, ut colerent militiam cæli sicut scriptum
est in libro prophetarum. Militia autem cæli non
tantum sol appellatur, et luna et astra rutilantia,
sed et omnis angelica multitudo, eorumque exer-
citus, qui Hebraice appellatur Sabaoth, id est vir-
tutum, sive exercituum. » Idem paulo post : « Tra-
didit eos Deus, ut servirent militiæ cæli, quæ nunc
ab Apostolo dicitur religio angelorum. » Verum Cl.
Spencerus existimat non tam Judæos in verbis Pe-
tri intelligendos esse, quam Cerinthus discipulos,
hæreticos scilicet Ἰουδαζόντας, qui angelorum cultu
eo tempore infames erant. Conf. ejus adnotationes
in Origenem lib. i, p. 20.

(23) Καὶ ἐὰν μὴ. Conf. Seldenus *De anno civili*
Jud., p. 98.

(24) Μεγάλην ἡμέραν. Cl. Græbius *Spicileg.* i
p. 329, in hæc verba adnotat : « Hac diem expia-
tionis designari vix dubito : utpote de qua Deus

C ipse Levit. xxiii, 21, ad Judæos ait : « Et vocabitis
hunc diem celeberrimum atque sanctissimum. »
Rabbini quoque dicunt, omnibus festis cessantibus
hoc expiationis festum perdurare debere, neque
mundum sine illo subsistere posse. Vide doctissi-
mum Morinum lib. ix *De penitentia*, cap. 34. »

(25) Ἰδοὺ. Exstant hæc Jerem. xxxi, 31, 32, et
Hebr. viii, 8, 9, 10, verum, si verba spectantur,
paulo aliter quam hic.

(26) Ὑμῖν. Forte rectius ἡμῖν· itemque mox
ἡμεῖς, sive Petri, sive Clementis sint verba. SYL.

(27) Νέαν... Χριστιανολ. Hanc sententiam Petro
tribuere videtur Græbius : quæ Clementis potius
est, quo sensu intelligenda sint hæc verba Νέαν Δια-
θήκην explicantis.

(28) Ὅντως. Ms. Paris. ὄντως. Aliis ὄντων pla-
cuisset videtur.

(29) Ἐπεὶ, ὅτι καθάπερ Ἰουδαίους... μέλλοντα
ἔσεσθαι. Cl. Beveregius nostras codice *Canon.*
lib. i, c. 14, in hæc verba adnotat : « Joan. Bapt.
Cotelerius in notis ad secundam Clementis Romani
Epistolam, doctos viros hujus loci sensum nondum
attigisse opinatus est, ut qui verba ista sic acci-
pian quasi λάβετε, etc., sit Apostoli exhortatio. Ille
autem verba illa ὁ ἀπόστολος λέγων Παῦλος, non re-
ferenda putat ad consequentia λάβετε καὶ τὰς Ἑλ-
ληνικάς βίβλους, sed ad præcedentia ista οἰκείου
αὐτῶν τῇ διαλέκτῳ προφήτας, seu ad versiculum 12
primi capituli Epistolæ ad Titum, ubi scilicet Apo-
stolus dicit : Εἰπέ τις ἐξ αὐτῶν ἰδοὺ αὐτῶν προφή-
της. Hæc autem verba λάβετε καὶ τὰς Ἑλληνικάς
βίβλους, et quæ sequuntur, non sancti Pauli, sed
Clementis esse arbitrat vir doctus. Quæ quidem
nova horum Clementis verborum expositio mihi
etiam primo intuitu summe arrisit. Totum autem
contextum postea revolvens statim inveni quod hæc
Clementis Alexandrini verba sensum istum nequa-

corum spectatissimos in propria sua lingua prophetas excitatos, prout poterant capere Dei beneficentiam, a vulgo secrevit, præter Petri prædicationem, declarabit Paulus apostolus dicens : « Libros quoque Græcos sumite, agnoscite Sibyllam quomodo unum Deum significet, et ea quæ sunt futura : et Hystaspen sumite et legite, et invenietis Dei Filium multo adhuc clarius et apertius esse scriptum, et quemadmodum adversus Christum multi reges instruent aciem, odio habentes illum, et eos qui nomen ejus gestant, et ejus fideles, et ejus tolerantiam et adventum. » Deinde uno verbo nos interrogat : « Totus autem mundus, et quæ sunt in mundo, cujus sunt? Nonne Dei? » Propterea dicit Petrus Dominum dixisse apostolis : « Si quis ergo velit ex Israel duci pœnitentia, et propter nomen meum credere in Deum, remittentur ei peccata post duodecim annos. Egredimini in mundum, ne quis dicat : Non audivimus. »

quam admittant. Doctissimus Pater in hisce libris non oratorem agit, non epistolam aut exhortationem scribit, ac propterea neminem definite alloquitur. Atque ideo cum scribit : Λάβετε τὰς Ἑλληνικὰς βίβλους, ἐπίγνωτε Σίβυλλαν, hæc non ipsius Clementis, sed sancti Pauli mox memorati verba sint necesse est. Et præterea sancti Pauli verba in Epistola ad Titum nulla machina huc trahi possunt. Præterquam enim quod Apostolus ibi de uno solo propheta loquitur, Clemens hic de pluribus; quodque sanctus Paulus proprios suæ linguæ prophetas a Deo gentilibus, prout percipere poterant Dei beneficentiam, excitatos esse, nullo modo affirmet; præter hæc, inquam, observandum etiam est, ista verba ad aliam hujus sententiæ partem pertinere. Clemens enim non asserit D. Paulum dixisse Deum suos Græcis prophetas excitasse, sed ipse hoc dixit, probatque tum ex Petri prædicatione, tum ex Paulo, ut ait, dicente λάβετε τὰς Ἑλληνικὰς βίβλους. Res clarior adhuc elucescet, si ea recolamus quæ proxime post verba a nobis citata sequuntur. Refert enim sanctum Paulum hæc dixisse : « Libros quoque Græcos sumite, agnoscite Sibyllam quomodo unum Deum indicet, et ea quæ futura sunt. Sumptum etiam Hystaspen legite, et invenietis Dei Filium multo clarius apertiusque esse scriptum, et utque multi reges adversus Christum aciem instruent, odio habentes tum illum, tum eos qui nomen illius gestant, et ejus fideles, illiusque tolerantiam et adventum. » Cum hæc a D. Paulo prolata tradidisset, mox addit : Ἐἵτα ἐνὶ λόγῳ πυνθάνεται ἡμῶν, ὁλος δὲ κόσμος καὶ ἐν τῷ κόσμῳ τίνος; Οὐχὶ τοῦ Θεοῦ; « Deinde uno verbo nos interrogat, « totus autem mundus et quæ in mundo, cujus sunt? Nonne Dei? » Hæc autem verba de nullo alio nisi de sancto Paulo intelligi possunt. Quis enim hoc interrogasse dicatur, nisi is de quo ante facta fuerat mentio istis verbis : Ὁ ἀπόστολος λέγων Παῦλος. Quod enim doctissimus vir hæc verba prædicationi Petri tribuenda censet, a ratione prorsus alienum est. Etenim sancti Petri sermo ex apocrypho isto libro a Clemente hic citatus, prius finitus fuit, quam hæc a D. Paulo vel alio quopiam dicta referuntur. (Quin etiam post ultima ista a nobis recitata verba, statim hæc subjungit : Διὰ τοῦτο φησὶν ὁ Πέτρος εἰρηκέναι τὸν Κύριον τοῖς ἀποστόλοις, etc. Quod si præcedentibus verbis Petrum illud interrogasse voluisset, nomen ejus ibi potius inseruisset. Cum sanctus autem Paulus istam protulisse interrogationem clarissime hic perhibeatur, nihil

αὐτῷ ὁ Θεός, τοὺς προφήτας διδοὺς, οὕτω καὶ Ἑλλήνων τοὺς δοκιμωτάτους, οἰκείους αὐτῶν τῇ διαλέκτῳ προφήτας ἀναστῆσας, ὡς οἱ αὐτοὶ τὰ ἴσα ἐδέχοντο τὴν παρὰ Θεοῦ εὐεργεσίαν, τῶν χυδαίων ἀνθρώπων διέκρινε, δηλώσει πρὸς τῷ Πέτρῳ κηρύγματι ὁ ἀπόστολος λέγων Παῦλος· « Λάβετε (30) καὶ τὰς Ἑλληνικὰς βίβλους, ἐπίγνωτε Σίβυλλαν, ὡς δηλοῖ ἓνα Θεὸν καὶ τὰ μέλλοντα ἐσσεῖσθαι· καὶ τὸν Ὑστάσπην λαβόντες, ἀνάγνωτε, καὶ εὐρήσετε πολλῶν τηλαυγέστερον καὶ σαφέστερον γεγραμμένον τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ, καὶ καθὼς παραταξὶν ποιήσουσι τῷ Χριστῷ πολλοὶ βασιλεῖς, μισούντες αὐτὸν, καὶ τοὺς φοροῦντας τὸ ὄνομα αὐτοῦ, καὶ τοὺς πιστοὺς αὐτοῦ, καὶ τὴν ὑπομονήν, καὶ τὴν παρουσίαν αὐτοῦ. » Ἐἵτα ἐνὶ λόγῳ πυνθάνεται ἡμῶν· « Ὅλος δὲ ὁ κόσμος καὶ τὰ ἐν τῷ κόσμῳ τίνος; Οὐχὶ τοῦ Θεοῦ; » Διὰ τοῦτο φησὶν ὁ Πέτρος εἰρηκέναι τὸν Κύριον τοῖς ἀποστόλοις· « Ἐάν μὲν οὖν τις θελήσῃ τὸ Ἰσραὴλ μετανοῆσαι (31), διὰ τοῦ ὀνόματός μου πιστεῦειν ἐπὶ τὸν Θεόν, ἀφεθήσονται αὐτῷ αἱ ἁμαρτίαι μετὰ δώδεκα ἔτη (32). Ἐξέλθετε εἰς τὸν κόσμον, μή τις εἴπῃ· Οὐκ ἠκούσαμεν. »

dubii esse potest, quin is etiam ea quæ præcedunt, si Clementi fidem habeamus, dixerit. Clemens autem hæc vel ex traditione vel saltem ex apocrypho aliquo libro D. Pauli nomen ipse se ferente, hausisse videtur. Qualis etiam D. Petri nomen sibi inscriptum habens, et Petri Prædicatione dictus, hoc ipso in loco a Clemente laudatur, multaque tanquam a Petro dicta ex eodem recitantur. » Conf. Grabii *Spicil.* p. 66.

(30) *Adverte.* Theod. Canterus lib. II *Var. lect.*, cap. 19, hunc locum citans corrigit illa Lactantii lib. VII, c. 16 : « Sibylla » tamen aperte interitura Romanum loquitur. Hydaspes quoque, qui fuit Medorum rex antiquissimus, a quo annis quoque nomen accepit, posteris reddidit sublatum ex orbe imperium nomenque Romanum, multo ante præfatus illa, quam Trojana gens conderetur. » Et cap. 18 meminit ejusdem et in Epitome cap. ultimo, quibus locis « Hystaspes » legendum, non « Hydaspes. » Justinus *Apol.* 2 : Σίβυλλα δὲ καὶ Ὑστάσπης ἐνήσσεσθαι τῶν φθαρτῶν ἀνάλωσιν διὰ πυρὸς ἔφασαν. Amm. Marcellinus lib. XXIII : « Multa ex Chaldaeorum arcanis Bactrianus addidit Zoroastres, deinde Hystaspes rex prudentissimus Darii pater, qui cum superioris Indiæ secretâ sidenter penetraret, ad nemorosam quamdam venerat solitudinem. » Agathias lib. II de Zoroastre agens : « Nam Persæ ipsi nostri temporis Hystaspis temporibus eum floruisse tradunt, quam ob causam res plane ambigua est, an Darii pater, an alius quispiam hic fuerit Hystaspes, utcumque hic Persarum magister, et magiæ inventor. » Quod vero paulo ante vertit interpret, « ex Græca disciplina et ex regali, » Græce est : « Ex τῆς Ἑλληνικῆς παιδείας, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῆς νομικῆς εἰς τὸ ἐν γένος. » Ex Græca igitur disciplina et ex legali. » Itaque videtur errore typographi deceptus, non consulto Græco exemplari. Tres populos intelligit, gentes sive Græcos, legis Mosaicæ cultores sive Judæos, et novæ legis sive Christianos. COLLECT. Porro Justinus etiam Sibyllam et Hystaspen simul memorat *Apol.* I, p. 38, in verbis modo allatis; et iterum pag. 87 : Τὰς Ὑστάσπου ἢ Σίβυλλης ἢ τῶν προφητῶν βίβλους. » Hystaspe aut Sibyllæ aut prophetarum libros. » Conf. Valesius ad Ammianum Marcellinum lib. XXIII.

(31) *Μετανοῆσαι.* Si μετανοήσας legamus, expedita est structura : si μετανοῆσαι retineamus, subaudienda erit copulativa καὶ. STLBURG.

(32) *Μετὰ δώδεκα ἔτη.* Cl. Græbius *Spicileg.* I, pag. 67, in hæc verba adnotat : « Ea Petri verba

CAPUT VI.

Evangelium ethnicis in inferno positis non minus quam Judæis et ethnicis viventibus fuisse annuntiatum.

Ἄλλ' ὡς κατὰ καιρὸν ἔχει τὸ κήρυγμα νῦν, οὕτως κατὰ καιρὸν ἐδόθη νόμος μὲν καὶ προσήται βαρβάρους, φιλοσοφία δὲ Ἑλλήσι, τὰς ἀκοὰς ἐθίζουσα πρὸς τὸ κήρυγμα. « Λέγει γ' οὖν Κύριος (33) ὁ βυσσάμενος Ἰσραὴλ· Καίρῳ δεκτῷ ἐπήκουσά σου, καὶ ἐν ἡμέρᾳ σωτηρίας ἐδοθήσά σοι· ἔδωκά (34) σε εἰς διαθήκην ἐθνῶν, τοῦ κατασκηνώσαι τὴν γῆν καὶ κληρονομήσαι κληρονομίαν ἐρήμου, λέγοντα τοῖς ἐν δεσμοῖς, Ἐξέλθετε· καὶ τοῖς ἐν τῷ σκότει, ἀνακαλυφθῆναι. » Εἰ γὰρ « δέσμοι » μὲν Τουδαῖοι, ἐφ' ὧν καὶ ὁ Κύριος· « Ἐξέλθετε, εἶπεν, ἐκ τῶν δεσμῶν, οἱ θέλοντες, » τοὺς ἐκουσίως δεδεμένους, καὶ « τὰ δυσβάστακτα (35) φορτία, » ζητῶν, αὐτοῖς διὰ τῆς ἀνθρωπίνης παρεγγεῖρησως ἐπανασθεμένους λέγων· ὅλῳ ὡς « οἱ ἐν σκότει οὗτοι ἂν εἶεν, οἱ ἐν τῇ εἰδωλολατρείᾳ κατορουργούμενοι ἔχοντες τὸ ἡγεμονικόν· τοῖς μὲν γὰρ κατὰ νόμον δικαίους ἔλειπεν ἡ πίστις. Διὸ καὶ τούτους ἰώμενος ὁ Κύριος, ἔλεγεν, « Ἡ πίστις σου σέσωκέ σε· » τοῖς δὲ κατὰ φιλοσοφίαν δικαίοις, οὐχ ἡ πίστις μόνον ἡ εἰς τὸν Κύριον, ἀλλὰ καὶ τὸ ἀποστήναι τῆς εἰδωλολατρείας ἔδει. Αὐτίκα ἀποκαλυφθείσης τῆς ἀληθείας, καὶ αὐτοὶ ἐπὶ τοῖς προπεπραγμένοις μεταμέλονται. Διόπερ ὁ Κύριος ἐγγεγάλατο (36) καὶ τοῖς ἐν ἄβου. Φησί γ' οὖν ἡ Γραφή· « Λέγει (37) ὁ ᾄδης

Sed ut in tempore nunc venit prædicatio, ita in tempore data quidem est lex et prophetæ barbaris : philosophia autem Græcis, aures assuesfaciens ad prædicationem. « Dicit itaque Dominus qui saluum fecit Israel : Tempore accepto exaudivi te, et in die salutis tibi dedi auxilium : dedi te in testamentum gentium, ut inhabitares terram, et possideres hæreditatem, dicens iis qui sunt in vinculis : Egredimini : et ut revelentur iis qui sunt in tenebris ». « Si enim « vincti » quidem sunt Judæi, quibus dixit Dominus : « Egredimini ex vinculis, qui vultis, » dicens eos qui sua sponte sunt vincti, et qui « onera, inquit, toleratu difficilia » in se per humanam susceperunt impositionem, clarum est quod qui sunt « in tenebris », ii sunt qui habent principalem animæ partem defossam in cultu simulacrorum. Nam iis quidem qui erant justi ex lege, fides deerat. Et ideo cum eos curaret Dominus, dicebat : « Fides tua te salvum fecit ». Iis autem qui orant justi ex philosophia, non solum opus erat fide in Dominum, sed etiam ut discederent a cultu simulacrorum. Jam vero revelata eis veritate, ipsi quoque poenitentia ducti sunt propter ea quæ fecerant. Quamobrem prædicavit Dominus iis quoque qui erant apud

* Isa. XLIX, 8, 9. ^b Matth. XXIII, 4; Luc. XI, 47.

c Matth. IX, 22 et alibi.

quod attinet, quibus refert, Christum apostolos jussisse, ut post duodecim annorum spatium Hierosolymis abirent in universum mundum, ea paulo aliter distincti, quam in editione Clementis Alexandrini leguntur. Ibi enim voces μετὰ δώδεκα ἔτη, perperam, ut mihi quidem videtur, junctæ sunt cum præcedentibus : Ἀφῆσθονται αὐτῷ αἱ ἁμαρτίαι, et in Latina versione positum : « Remittuntur » ei peccata post duodecim annos. » Aptius autem coherens cum sequentibus : Ἐξέλθετε εἰς τὸν κόσμον, ideoque cum istis composui, et Latine reddidi : « Post duodecim annos egredimini in mundum. » Eandem Servatoris instructionem apostolis datam memorat Apollonius, scriptor Clementis Alexandrini æqualis, in *Syngrammate* contra Cataphrygas hæreticos, ex quo fragmenta quædam nobis conservavit Eusebius lib. *v* *Hist. eccles.*, c. 18, et hæc quoque post alia exinde notavit : Καὶ δὲ ὡς ἐκ παραδόσεως τὸν Σωτῆρᾴ φησι προστεταγέναι τοῖς αὐτοῦ ἀποστόλοις, ἐπὶ δώδεκα ἔτεσι μὴ χωρισθῆναι τῆς Ἱερουσαλῆμ. « Ad hæc tanquam ex veterum traditione refert Dominum apostolis suis præcepisse, « ne intra duodecim annos Hierosolymis excederent. » Id utrum factum sit, et an apostoli post duodecim demum annos in universum orbem dispersi Evangelium prædicare cœperint, a plurimis controversit, sed hac de re agere non est hujus loci. » Atque hæc quidem ille : quæ sumpsit ex Cl. Cavei *Historia litteraria* vol. I, p. 4.

(33) Λέγει... ὁ Κ. Hæc prælatio e commate præced. hæc translata est.

(34) Ἐδοθήσά σοι· ἔδωκ. Isa., ἐδοθήσά σοι, καὶ ἐπλάσά σε, καὶ ἔδωκά σε. Male ἔδωκάς σε habent vulg. Clementis libri : quod olim adnotavit Sylh. Mox καταστήσαι pro κατασκηνώσαι Isa. ac deinde κληρονομίας ἐρήμου pro κληρονομίαν ἐρήμου.

(35) Δυσβάστακτα. Respicit Matth. XXIII, 4, vel Luc. XI, 47, unde et verbum φέρειν adjicit.

(36) Ὁ Κύριος ἐγγεγάλατο. Christum in inferno Evangelium prædicasse, non pauci ex antiquis Patribus docuerunt ex I Petr. III, 19. Eorum testimonia satis multa videre licet in Spenceri Adnotationibus ad Origenis contra *Celsum* lib. II, p. 85 edit. Cantabrig., et Cotelerium in *Hermæ Pastorem* lib. III, similitud. 9. Conf. etiam superius *Strom.* II, p. 452. His adjicere licet Irenæum I. IV, c. 45, p. 347, ed. Oxon. : « Sufficenter increpavit eum Scriptura, sicut dixit presbyter, ut non gloriaretur universa caro in conspectu Domini. Et propter hoc Dominum in ea quæ sunt sub terra descendisse, evangelizantem et illis adventum suum, remissam peccatorum existentem his qui credunt in eum. Crediderunt autem in eum omnes qui sperabant in eum, id est, qui adventum ejus prænuntiaverunt, et dispositionibus ejus servierunt, justi et prophetæ, et patriarchæ : quibus similiter nobis remisit peccata. » Conf. ejusdem libri cap. 50.

(37) Λέγει. Non eadem penitus verba, sed quæ tamen videtur in mente habuisse Clemens, Jobi sunt XXVIII, 22 : Ἡ ἀπώλεια καὶ ὁ θάνατος εἶπεν· Ἀχρηκόσμεν αὐτῆς τὸ κλέος. Latina Vulg. : « Perditio et mors dixerunt, Auribus nostris audivimus famam ejus. » Chaldaicæ paraphrasis interpretatio : « Dominus perditionis et angelus mortis dixerunt. » Clementis verba sunt : Λέγει ὁ ᾄδης τῇ ἀπώλειᾳ· Εἶδος μὲν αὐτοῦ οὐκ εἶδομεν, φωνὴν δὲ αὐτοῦ ἠκούσαμεν. Similis est locus et Jobi XXVI, 6 : « Nudus infernus coram illo, et nullum est operimentum perditioni. » Γυμνὸς ᾄδης ἐνώπιον αὐτοῦ, καὶ οὐκ ἔστι περιβάλλον τῇ ἀπώλειᾳ, quem sic interpretatur quidam ex veteribus apud Nicetam Heracleensem in *Expositione* seu *Catena* manuscripta cl. v. Petri Delbenii abbatis : Ταῦτα δὲ προφητικῶς εἰς τὴν διὰ σαρκὸς οἰκονομίαν τοῦ Μονογενοῦς εἴρηται, αὐτοῦ γὰρ ἐνώπιον γυμνὸς ἔστιν ὁ ἀφεγγὴς καὶ σκοτεινὸς ᾄδης, καὶ ἡ γείτων τοῦ ἄβου ἀπώλεια, ἔχουν θάνατος, οὐκ ἔχει

✠ inferos. Dicit quidem certe Scriptura : « Dicit infernus perditioni : Ejus quidem speciem non vidimus, ejus autem vocem audivimus ». Non locus utique voce accepta, dicit ea quæ prius dicta sunt, sed ii qui sunt collocati apud inferos, et seipsos tradiderunt ad exitium, tanquam ex nave aliqua se sua sponte in mare projicientes. Ipsi ergo sunt qui divinam audierunt virtutem et vocem. Nam quis sanæ mentis, et justorum et peccatorum animas esse existimaverit in una condemnatione injustitiæ, injustitiæ maculam inurens providentiæ? Quid vero? annon significant Dominum annuntiassse Evangelium, et iis qui perierant in diluvio, vel potius vincti fuerant, et iis qui in « præsidio » continebantur et custodia? Ostensum est autem in secundo quoque Stromate, 271 apostolos ad instar Domini, iis quoque qui erant apud inferos annuntiassse Evangelium. Oportebat enim, ut existimo, sicut hic, ita illic quoque, optimos discipulos esse magistri imitatores, ut unus quidem, eos qui erant ex Hebræis, illi vero gentes ad conversionem deducerent, hoc est, eos qui in justitia quæ est ex lege et ex philosophia, vixerant quidem sed non perfecte, verum cum errore et prolapsione vitam transigerant. Hoc enim divinum decebat consilium et providentiam, ut qui in justitia majorem habuere dignitatem, et præ cæteris egregie vixerunt, et eorum quæ peccarant ducti sunt pœnitentia, etiamsi sint in alio loco, cum extra controversiam sint in eorum numero qui sunt Dei omnipotentis, salvi fierent per propriam uniuscujusque cognitionem. Operatur autem, ut existimo, Servator, quandoquidem ejus est opus salvum facere : quod quidem certe fecit, eos qui in ipsum voluerint credere, per prædicationem ubicunque essent trahendo ad salutem. Si ergo Dominus nulla alia de causa descendit ad inferos, quam ut annuntiaret Evangelium, sicut corte descendit : aut descendit ut annuntiaret omnibus, ✠ aut solis Hebræis. Atque si omnibus quidem, salvi erunt omnes qui crediderint, etiamsi sint ex gentibus, cum jam illic confessi fuerint. Sunt enim

✠ P. 763-764 ED. POTTER, 637-638 ED. PARIS.

ἀποκρυβήν. Αὐτὸς ἄνθρωπος γεγωνὺς, καὶ τὸν ἄδην ἐσκέλευσε, καὶ τοὺς ἔχεις ἐν ἀνδρείᾳ ἐξήγαγεν. Ἐρήται δὲ καὶ ἐν ταῖς Παροιμίαις· Ἄδης καὶ ἀπώλεια φανερά παρὰ Κυρίου. Οὐκ ἐκρύβη γὰρ παρ' αὐτῷ οὐτε τὸ χωρίον ἐν ᾧ αἱ ψυχὰς κατελύοντο πρὸ τῆς αὐτοῦ ἐπιδημίας, οὐτε οἱ ἀπολέσθαι δόξαντες διὰ τὴν φθορὰν καὶ τὸν θάνατον, ἀλλὰ καὶ εἰς ἄδου κατήλθε, καὶ τὰς ἀπ' αἰῶνος ψυχὰς αἰωνίων δεσμῶν ἀπέλυσεν. « Hæc de Unigeniti dispensatione in carne prophetice dicta sunt, si quidem coram eo tenebricosus, et splendore carens infernus nudus est, ei quæ illi propinqua est perditio, hoc est mors, latere non potest. Ille scilicet homo factus et infernum spoliavit, et qui illic erant virtute sua eduxit. Dictum est, et in Proverbiis : Infernus et perditio manifesta apud Dominum. Neque enim locus, in quo versabantur animæ, quæ ante illius adventum detinebantur, absconditus illi fuit, neque illi, qui ob corruptionem ac mortem funditus interiisse videbantur, sed ad inferos descendit, et, quæ a sæ-

τῇ ἀπωλείᾳ· Εἶδος μὲν αὐτοῦ οὐκ εἶδομεν, φωνὴν δὲ αὐτοῦ ἠκούσαμεν. » Οὐχ ὁ τόπος δὴπου φωνὴν λαβὼν, εἶπεν τὰ προειρημένα, ἀλλ' οἱ ἐν ἄδου καταγίντες, καὶ εἰς ἀπώλειαν ἑαυτοὺς ἐκδεδωκότες, καθάπερ ἐκ τινος νεῶς εἰς θάλασσαν ἐκόντες ἀπορρίψαντες. Αὐτοὶ τοίνυν εἰσὶν οἱ ἐπακούσαντες τῆς θείας δυνάμεως τε καὶ φωνῆς· ἐπεὶ τίς ἂν εὐφρονῶν, ἐν μιᾷ καταδίκῃ καὶ τὰς τῶν δικαίων καὶ τὰς τῶν ἀμαρτωλῶν ὑπολάβοι εἶναι ψυχὰς, ἀδικίαν τῆς προνοίας καταχέων; Τί δέ; οὐχὶ δηλοῦσιν (38) εὐηγγελισθαι τὸν Κύριον τοῖς τε ἀπολωλόσιν ἐν τῷ κατακλυσμῷ, μᾶλλον δὲ πεπεδημένους (39), καὶ τοῖς ἐν « φυλακῇ » τε καὶ « φρουρᾷ » συνεχομένοις; Δέδεικται δὲ καὶ τῷ αὐτῷ Στρωματῇ (40), τοὺς ἀποστόλους, ἀκολούθως τῷ Κυρίῳ, καὶ τοὺς ἐν ἄδου εὐηγγελισμένους· ἐχρὴν γάρ, οἶμαι, ὥσπερ κἀναυθα, οὕτω δὲ κἀκεῖσε τοὺς ἀρίστους τῶν μαθητῶν μιμητὰς γενέσθαι τοῦ διδασκάλου, ἐν ᾧ μὲν τοὺς Ἑβραίων, οἱ δὲ τὰ ἔθνη εἰς ἐπιστροφὴν ἀγάγωσι, τοὔτεστι τοὺς ἐν δικαιοσύνῃ τῇ κατὰ νόμον καὶ κατὰ φιλοσοφίαν βεβιωκότας μὲν, οὐ τελείως δὲ, ἀλλ' ἀμαρτητικῶς διαπερανάμενους τὸν βίον· τοῦτι γὰρ ἔπρεπε τῇ θείᾳ οἰκονομίᾳ, τοὺς ἀξίαν μᾶλλον ἐσχηκότας ἐν δικαιοσύνῃ, καὶ προηγουμένως βεβιωκότας, ἐπὶ τε τοῖς πλημμελεθεῖσι μετανενοηκότας, καὶ ἐν ἄλλῳ τόπῳ τύχωσιν, ἐξομολογουμένως ἐν τοῖς τοῦ Θεοῦ ὄντας τοῦ παντοκράτορος, κατὰ τὴν οἰκίαν ἐκάστου γνῶσιν σωθῆναι. Ἐνεργεῖ (41) δὲ, οἶμαι, καὶ ὁ Σωτὴρ, ἐπεὶ τὸ οὐδεὶν ἔργον αὐτοῦ· ὅπερ οὖν καὶ πεποίηκε, τοὺς εἰς αὐτὸν πιστεῦσαι βεβουλῆμένους διὰ τοῦ κηρύγματος· ὅποι ποτ' ἔτυχον γεγονότας, ἐλαύσας εἰς σωτηρίαν (42). Εἰ γ' οὖν ὁ Κύριος δι' οὐδὲν ἕτερον εἰς ἄδου κατήλθεν, ἢ διὰ τὸ εὐαγγελίσασθαι, ὥσπερ κατήλθεν, ἦτοι πάντας εὐαγγελίσασθαι, ἢ μόνους Ἑβραίους. Εἰ μὲν οὖν πάντας, σωθήσονται πάντες οἱ πιστεύσαντες, καὶ ἐξ ἐθνῶν ὄντες τύχωσιν, ἐξομολογησάμενοι ἦδη ἔκει· ἐπεὶ σωτήριοι καὶ παιδευτικοὶ αἱ κολάσεις τοῦ Θεοῦ, εἰς ἐπιστροφὴν ἄγουσαι, καὶ τὴν μετάνοιαν τοῦ ἀμαρτωλοῦ (43) μᾶλλον, ἢ τὸν θάνατον αἰρούμεναι· καὶ ταῦτα καθαρώτερον διορᾶν δυναμένων τῶν σωμάτων ἀπηλλαγμένων ψυχῶν, καὶ

• Job. xxviii, 22.

D culo fuerant, animas, perpetuis vinculis expeditit. » Locus ex Proverbiis citatus, est c. xv, v. 22 : « Infernus et perditio coram Domino, quanto magis corda filiorum hominum. » COLLECT.

(38) Δηλοῦσιν. Nempe Scripturæ. Respicit vero I Pet. iii, 19, 20. Statim εὐηγγελισθαι active sumitur pro εὐαγγελίσαι· ut paulo post εὐηγγελισμένοι τοὺς ἐν ἄδου pro εὐαγγελισσάμενοι.

(39) Μᾶλλον δὲ πεπεδημένους. « Seu potius vinctos. » Est correctio ejus quod fuerat dictum, nempe diluvio mortuos periisse.

(40) Δευτέρῳ Στρωμ. Respicit Strom. ii, pag. 452.

(41) Ἐνεργεῖ. Sic non multo post δύναμιν ενεργητικὴν vocat Christum.

(42) Ἐλαύσας εἰς σωτ. Respicit Joan. vi, 44; xii, 32.

(43) Τοῦ ἀμαρτωλοῦ. Respicit Ezech. xviii, 25, 32; xxxiii, 11, vel similem S. Scripturæ locum.

πάθεισιν ἐπισκοτῶνται διὰ τὸ μηκέτι ἐπιπροσθῆσθαι σαρκίῳ. Εἰ δὲ Ἰουδαίους μόνον εὐηγγελισατο, οἷς ἔλειπεν ἡ διὰ τοῦ Σωτῆρος ἐπίγνωσις τε καὶ πίστις, δῆλόν που ὡς ἄρα ἀπροσωπολήπτου (44) ὄντος τοῦ Θεοῦ, καὶ οἱ ἀπόστολοι, καθάπερ ἐνταῦθα, οὕτως καὶ τοὺς ἐξ ἐθνῶν ἐπιτιθεῖσιν εἰς ἐπιστροφὴν εὐηγγελισαντο. Καὶ καλῶς εἴρηται τῷ Ποιμένῃ· « Κατέβησαν οὖν αὐτῶν (45) εἰς τὸ ὕδωρ· ἄλλ' οὗτοι μὲν (46) ζῶντες κατέβησαν, καὶ ζῶντες (47) ἀνέβησαν· ἔκεινοι δὲ, οἱ προκεκοιμημένοι, νεκροὶ κατέβησαν, ζῶντες δὲ ἀνέβησαν. » Ναὶ μὴν καὶ σώματα φησι τὸ Εὐαγγέλιον (48) πολλὰ τῶν κεκοιμημένων « ἀνεστάσθαι, » εἰς ἀμείνω δῆλον ὅτι μετατεθειμένων τάξιν. Γέγονεν ἄρα τις καθολικὴ κίνησις καὶ μετὰθεσις κατὰ τὴν οἰκονομίαν τοῦ Σωτῆρος. Δίκαιος τοίνυν δικαίου, καθὼς δίκαιός ἐστιν, οὐ διαφέρει· ἐάν τε νομικὸς ᾖ, ἐάν τε Ἑλλήν. Οὐ γὰρ Ἰουδαίων (49) μόνων, πάντων δὲ ἀνθρώπων ὁ Θεὸς Κύριος, προσεχέστερον δὲ τῶν ἐγνωκότων πατήρ. Εἰ γὰρ τὸ καλῶς βιῶν καὶ νομίμως ἐστὶ βιῶν, καὶ τὸ εὐλόγως βιῶν κατὰ νόμον ἐστὶ βιῶν· ὁρθῶς δὲ βεβιωκότες οἱ πρὸ νόμου εἰς πίστιν (50) ἐλογίσθησαν, καὶ δίκαιοι εἶναι ἐκρίθησαν· δῆλόν που καὶ τοὺς ἐκτὸς νόμου γενομένους, διὰ τὴν τῆς φωνῆς ἰδιότητα (51) ὁρθῶς βεβιωκότας, εἰ καὶ ἐν ἔθῳ ἔτυχον ὄντες καὶ ἐν φρουρᾷ (52), ἐπακούσαντας τῆς τοῦ Κυρίου φωνῆς, εἴτε τῆς αὐθεντικῆς, εἴτε καὶ τῆς διὰ τῶν ἀποστόλων ἐνεργούσης, ἥ τάχος, ἐπιστραφῆναι τε καὶ πιστεῦσαι· μεμνήμεθα γὰρ ὅτι « δύναμις (53) τοῦ Θεοῦ » ἐστὶν ὁ Κύριος, καὶ οὐκ ἂν ποτε ἀσθενῇσαι δύναμις. Οὕτως οἶμαι δαίτυσθαι, ἀγαθὸν μὲν τὸν Θεόν, δυνατόν δὲ τὸν Κύριον, σώζειν μετὰ δικαιοσύνης καὶ ἰσότητος τῆς πρὸς τοὺς ἐπιστρέφοντας, εἴτε ἐνταῦθα εἴτε καὶ ἀλλὰθού. Οὐ γὰρ ἐνταῦθα μόνον ἡ δύναμις ἡ ἐνεργητικὴ φθάνει, πάντῃ δὲ ἐστὶ, καὶ ἀεὶ ἐργάζεται. Αὐτίκα ἐν τῷ Πέτρῳ κηρύγματι ὁ Κύριός φησι πρὸς τοὺς μαθητάς μετὰ τὴν ἀνάστασιν· « Ἐξελεξάμεν ὑμᾶς δώδεκα μαθητάς, κρίνας ἀξίους ἐμοῦ· » οὗς ὁ Κύριος· ἱκέτεας καὶ ἀποστόλους, πιστοὺς ἡγησάμενος, εἶναι, πέμπων ἐπὶ τὸν κόσμον εὐαγγελίσασθαι τοὺς κατὰ τὴν οἰκουμένην ἀνθρώπους, γινώσκειν, ὅτι εἰς Θεὸς ἐστὶ· διὰ τῆς τοῦ Χριστοῦ πίστεως ἐμῆς δηλοῦντας (54) τὰ μέλλοντα. ὅπως οἱ ἀκούσαντες καὶ πιστεύσαντες σωθῶσιν· οἱ δὲ μὴ πιστεύσαν-

A salutare, et quæ erudiunt, Dei castigationes, adducentes ad conversionem, et potius poenitentiam peccatoris eligentes quam mortem : idque præcipue cum possint animæ purius perspicere, quæ sunt liberæ a corporibus, etiamsi obscurantur perturbationibus, eo quod non se amplius eis opponat et impediatur caruncula. Sin autem Christus Judæis solum annuntiavit Evangelium, quibus defuit ea quæ est per Servatorem agnitio et fides, clarum est utique quod cum apud Deum nullus sit personarum respectus, apostoli quoque, sicut hic ita etiam illic, annuntiaverunt Evangelium iis qui ex gentibus erant apti ad conversionem. Et recte dictum est a Pastore : « Descenderunt ergo eorum in aquam, sed hi quidem descenderunt viventes, et viventes ascenderunt : illi autem qui prius dormierant mortui descenderunt, vivi autem ascenderunt. » Jam vero dicit etiam Evangelium, multa quæ dormierant « surrexisse » corpora, ut quæ videlicet translata essent ad meliorem locum. Fuit ergo generalis quidam motus et translatio per Servatoris dispensationem. Justus ergo non differt a justo, quatenus est justus, sive is fuerit ex lege, sive Græcus : non enim Judæorum solum, sed etiam omnium hominum est Deus Dominus, propinquius autem pater eorum qui cognoverunt. Si enim honeste vivere, est etiam legitime vivere : et vitam agere rationi consentaneam, est vivere ex lege : qui autem recte vixerunt ante legem, in fidem sunt reputati, et justi sunt judicati : clarum est quod ii etiam qui cum extra legem essent, recte vixerunt per vocis proprietatem, etiamsi in inferis essent et in custodia, exaudita voce Domini, vel ipsa per se, vel etiam quæ operabatur per apostolos, mox conversi fuerint et crediderint. Meminimus Dominum esse « Dei virtutem », et fieri non posse ut virtus unquam fuerit imbecilla. Sic existimo ostendi, bonum quidem esse Deum : potentem vero Dominum salutem dare cum justitia et æqualitate in eos qui convertuntur, sive hic, sive etiam alibi. Non huc enim solum pervenit virtus operatrix, sed est ubique, et semper operatur. Jam vero in *Petri Prædicatione* dicit Dominus ad discipulos post resurrectionem : « Elegi vos duodecim discipulos, judicans esse me dignos, » quos voluit apostolos fieri Dominus, fideles ratus esse,

✕ P. 765 ED. POTTER, 639-640 ED. PARIS. ^a Matth. xxvii, 52. ^b I Cor. i, 29.

(44) Ἀπροσωπολήπτου. Respiciat Act. x, 34; D Rom. ii, 11, vel similem locum.

(45) Κατέβησαν οὖν αὐτῶν. Hæc superius adduxit auctor *Stromat.* ii, pag. 452. E quo loco, astipulante etiam Hermæ Latina versione, scribendum Κατέβησαν οὖν μετ' αὐτῶν εἰς τὸ ὕδωρ καὶ πάλιν ἀνέβησαν. « Descenderunt igitur cum illis in aquam, et rursus ascenderunt. »

(46) Μέν. Hanc particulam non agnoscit Clemens in *Strom.* ii.

(47) Καὶ ζῶντες. *Strom.* ii, καὶ πάλιν ζῶντες.

(48) Τὸ Εὐαγγέλιον. Respiciat Matth. xxvii, 52 : Καὶ τὰ μνημεῖα ἀνεψήθησαν· καὶ πολλὰ σώματα τῶν κεκοιμημένων ἁγίων ἠγέρθη. Μοχ, δηλονότι pro δῆλον ὅτι mavult Montfalc.

(49) Οὐ γὰρ Ἰουδ. Respiciat Rom. iii, 29; x, 12, vel alium his consimilem locum.

(50) Εἰς πίστιν. Respiciat Rom. ix, 3, vel locum aliquem huic similem.

(51) Διὰ τὴν τῆς φωνῆς ἰδιότητα. « Vocis proprietatem » vocat rationem illam, qua se Deus Patribus ante legem manifestabat. Proinde non assensior H. apud Sylburgium scribenti τὴν τῆς φύσεως ἰδιότητα, « naturæ proprietatem. »

(52) Ἐν φρουρᾷ. Respiciat I Pet. iii, 19.

(53) Δύναμις. I Cor. i, 29 : Χριστὸν Θεοῦ δύναμιν καὶ Θεοῦ σοφίαν.

(54) Ἐμῆς δ. Illud ἐμῆς mendosum videtur. Scribendum forte ἐμφανῶς δηλοῦντας, « manifeste significantes : » vel aliquid simile.

mittens in mundum ad annuntiandum Evangelium hominibus qui sunt in orbe terrarum, ut cognoscant unum esse Deum, per meam Christi fidem futura significantes, ut qui audierint et crediderint, salvi fiant; qui autem non crediderint, cum audierint, ferant testimonium, ut qui non possint se excusare dicendo: Non audivimus. Quid ergo? non etiam apud inferos fuit eadem œconomia ac dispensatio, ut illic quoque omnes animæ, audita prædicatione, aut ostendant pœnitentiam, aut propterea quod non crediderunt, justum fateantur esse supplicium? Esset autem non levis iniquitatis, eos qui ante adventum Domini excessissent, cum nec eis fuisset annuntiandum Evangelium, nec in credendo vel non credendo ulla posset in eos culpa conferri, vel salutem assequi, vel puniri. Neque enim fas est illos quidem indicta causa fuisse condemnatos: solis autem eis, qui fuerunt post ejus adventum, frui divina licuisse justitia. Omnibus autem animis ratione præditis desuper dictum est: Quæcunque vestrum fecit aliquis in ignoracione, Deum aperte non cognoscens, si ea agnoscens, ductus fuerit pœnitentia, ei omnia peccata remittentur. « Ecce enim, inquit, posui ante faciem vestram mortem et vitam, ut eligatis vitam »: ut facta comparacione electionem faceret, dicit Deus se posuisse, non autem ambo fecisse. Et in alia dicit Scriptura: « Si me audieritis et volueritis, bona terræ comedetis: sin autem me non audieritis, neque volueritis, gladius comedet vos: os enim Domini hæc locutum est ^b. » Rursus autem aperte David, vel potius Dominus ex persona sancti: est autem is unus, atque idem a mundo condito: quicunque diversis temporibus per fidem fuit et erit salvus: « Lætatum est cor meum, et exultavit lingua mea ^c. Præterea autem caro quoque mea in **272** spe habitabit, inquit. Quoniam non derelinques animam meam in inferno, neque dabis sanctum tuum videre corruptionem. Notas fecisti mihi vias vitæ. Implebis me lætitia cum vultu tuo ^d. » Quemadmodum ergo pretiosus est populus Domino, ita populus sanctus omnis est cum Judæo, etiam is qui ex gentibus convertitur, qui prædice-

τες, ἀκούσαντες, μαρτυρήσωσιν, οὐκ ἔχοντες ἀπολογία ἐλπεῖν. Οὐκ ἔχοσαμεν. Τί οὖν; οὐχὶ καὶ ἐν ἄδου ἡ αὐτὴ γέγονεν οἰκονομία, ἵνα καὶ ἐν πάσαι αἰ ψυχῇ, ἀκούσασαι τοῦ κηρύγματος, ἢ τὴν μετάνοιαν ἐνδείξωνται, ἢ τὴν κολασιν δικαίαν εἶναι, δι' ὧν οὐκ ἐπίστευσαν, ὁμολογήσωσιν; Ἦν δ' ἂν πλεονεξίας οὐ τῆς τυχοῦσης ἔργον, τοὺς προεξηλυθότας τῆς παρουσίας τοῦ Κυρίου, μὴ εὐηγγελισμένους, μηδὲ ἐξ αὐτῶν τὴν αἰτίαν παρασχομένους, κατὰ τὸ πιστεῦσαι ἢ μὴ, ἥτοι τῆς σωτηρίας ἢ τῆς κολάσεως μετασχεῖν. Οὐ γάρ που θέμις, τοὺς μὲν ἀκρίτως καταδικασθαι, μόνους δὲ τοὺς μετὰ τὴν παρουσίαν τῆς θείας ἀποκτελευκέναι δικαιουσύνῃς. Πάσαις δ' ἄνωθεν ταῖς ψυχαῖς εἴρηται ταῖς λογικαῖς. Ὅσα ἐν ἀγνοίᾳ τις (55) ὑμῶν ἐποίησε, μὴ εἰδὼς σαφῶς τὸν θεόν, ἐὰν ἐπιγνούς μετανόησιν, πάντα αὐτῷ ἀφεθήσεται τὰ ἁμαρτήματα. « Ἰδοὺ γάρ, φησί, τέθεικα (56) πρὸ προσώπου ὑμῶν τὸν θάνατον, καὶ τὴν ζωὴν, ἐκλέξασθαι τὴν ζωὴν. » πρὸς σύγκρισιν ἐκλογῆς τεθεῖσθαι λέγων ὁ θεός, οὐ παποιηκέναι ἄμω. Καὶ ἐν ἐτέρᾳ Γραφῇ λέγει: « Ἐάν (57) ἀκούσῃτε μου καὶ θελήσητε, τὰ ἀγαθὰ τῆς γῆς φάγεσθε. ἐάν δὲ μὴ ἀκούσῃτε μου, μηδὲ θελήσητε, μάχαιρα ὑμᾶς κατέβηται. » τὸ γὰρ στόμα Κυρίου ἐλάλησε ταῦτα. Πάλιν δὲ ἀντικρὺς ὁ Δαβὶδ, μᾶλλον δὲ ὁ Κύριος: ἐκ προσώπου τοῦ ὁσίου. εἰς δὲ οὗτος ἐκ μεταβολῆς κόσμου (58) πᾶς ὁ διαφόροις χρόνοις διὰ πίστεως σωθεὶς τε καὶ σωθησόμενος. « Ἡὐφράνθη μου ἡ καρδία καὶ ἡγαλλιάσατο ἡ γλῶσσά μου. Ἔτι δὲ καὶ ἡ σάρξ μου κατασκηνώσει ἐπ' ἐλπίδι, φησὶν. Ἐπὶ οὐκ ἐγκαταλείψεις τὴν ψυχὴν μου εἰς ἄδην, οὐδὲ δώσεις τὸν ὅσιόν σου ἰδεῖν διαφθοράν. Ἐγνώρισάς μοι ὁδοὺς ζωῆς. πληρώσεις με εὐφροσύνης μετὰ τοῦ προσώπου σου. » Ὡσπερ (59) οὖν τίμιος ὁ λαὸς τῷ Κυρίῳ, οὕτως ὁ λαὸς ἅγιος ἅπας ἐστὶν σὺν τῷ Ἰουδαίῳ, καὶ ὁ ἐξ ἐθνῶν ἐπιστρέφων. δὲ ὁ προσήλυτος προεφειτεύετο (60). Εἰκότως ἄρα ὁ βοῦν (61) φησὶ καὶ ἄρκτον » ἐπὶ τὸ αὐτὸ ἔσεσθαι ἡ Γραφή. βοῦς μὲν γὰρ εἴρηται ὁ Ἰουδαῖος, ἐκ τοῦ κατὰ νόμον ὑπὸ ζυγὸν καθαροῦ χριθέντος ζώου, ἐπεὶ καὶ διχηλεῖ, καὶ μηρυκᾶται ὁ βοῦς. ὁ ἐθνικὸς δὲ διὰ τῆς ἀρκτου ἐμφανέται, ἀκαθάρτου καὶ ἀγρίου θηρίου. Τίττει δὲ τὸ ζῶον σάρκα ἀτύπτωτον (62), ἣν σχηματίζει εἰς τὴν

^a Deut. xxx, 15, 19. ^b Isa. i, 19, 20. ^c Psal. vi, 9, 10, 11. ^d Act. ii, 26, 27, 28.

(55) Ὅσα ἐν ἀγρ. Respicere videtur Act. iii, D Strom. iv, p. 604.
17, 19; xvii, 30, vel parallelum his locum.

(56) Τέθεικα. Deut.: Δέδωκα πρὸ προσώπου ὑμῶν σήμερον τὴν ζωὴν καὶ τὸν θάνατον, ἐκλέξαι τὴν ζωὴν. Sylburgio ἐκλέξαθε imper. mod. aptius quam ἐκλέξασθαι merito visum est.

(57) Ἐάν. Isaiæ vulg. Bibl.: Ἐάν θελήτε μηδὲ εἰσακούσητε... ἐάν δὲ μὴ θελήτε μηδὲ εἰσακούσητέ μου, μάχαιρα... SYLBURG.

(58) Μεταβολῆς κόσμου. Scribendum potius κατεβολῆς κόσμου, « mundo condito. » Statim ἠὐφράνθη ἡ καρδία μου. Psalm., Act. Paulo post εἰς ἄδου Act.

(59) Ὡσπερ. Vide Herveti notas.

(60) Ὁς ὁ προσήλυτος προεφειτεύετο. « Qui prædicabatur fore proselytus: » vel, « Qui proselyti nomine a prophetis significabatur. » Quo sensu verbum προφειτεύεσθαι superius adhibetur

(61) Βοῦν. Allegoria de bove et urso, enarratur etiam a Justino M. pag. 76, et Greg. Nazianz. homil. in Natalem Christi. H. SYLBURG. — Similem de bove allegoriam superius attulit Clemens Strom. ii, p. 479.

(62) Σάρκα ἀτύπτωτον. Id confirmat Plinius Natur. hist. lib. viii, cap. 36, ubi agens de ursorum catulis ait: « Hi sunt candida informisque caro, paulo muribus major, sine oculis, sine pilo: ungues tantum prominent: hanc lambendo paulatim agitant. » Idem ille tradit lib. x, cap. 63, et Elianus De animal. lib. ii, c. 19. Fabulam esse jam omnibus est compertum. Causam præbuit catulorum ortus, crassissimis secundis obvolutorum, quas non nisi diu lambendo mater revellere potest. Sic videlicet contacti informis carnis speciem monstrant.

τοῦ θηρίου ὁμοιότητα τῇ γλῶττι μόνον· λόγῳ γὰρ ἂν
τυποῦται εἰς τὸ ἡμερώσθαι (63) ἐκ τοῦ θηριώδους
βίου ὁ ἐξ ἐθνῶν ἐπιστρέφων· τιθασσευθεὶς τε ἦδη
καὶ αὐτὸς ὡς βοῦς ἀγνίζεσθαι. Αὐτίκα φησὶν ὁ προ-
φήτης· «Σειρήνες (64) εὐλογήσουσιν με καὶ θυγατέρες
στρουθῶν, καὶ τὰ θηρία πάντα τοῦ ἀγροῦ.» Τῶν ἀκα-
θάρτων (65) ζῶων τὰ θηρία τοῦ ἀγροῦ γινώσκειται,
ποτέστι τοῦ κόσμου· ἐπεὶ τοὺς εἰς πίστιν ἀγρίους
καὶ βυπαρούς τὸν βίον, μηδὲ πᾶσι κατὰ νόμον δικαιοσύ-
νην κεκαθαρμένους, θηρία προσαγορεύει. Μεταβαλόν-
τες μέντοι ἐκ τοῦ εἶναι θηρία διὰ τῆς Κυριακῆς πί-
στεως, ἀνθρωποι γίνονται Θεοῦ, τὴν ἀρχὴν ἐκ τοῦ
θελῆσαι μεταβάλλεσθαι, εἰς τὸ γενέσθαι προκόπτον-
τες. Τοὺς μὲν γὰρ προτρέπει ὁ Κύριος, τοὺς δὲ ἦδη
ἐγγεῖρῃσαι καὶ χεῖρα ὀρέγει καὶ ἀνέλκει· «Οὐ γὰρ
ὑποστέλλεται (66) πρόσωπον ὁ πάντων δεσπότης· οὐ-
δὲ ἐντραπήσεται μέγεθος, ὅτι μικρὸν καὶ μέγαν αὐ-
τὸς ἐποίησεν, ὁμοίως τε προνοεῖ πάντων.» Καὶ ὁ Δα-
βὶδ φησιν· «Εἰ δὲ καὶ ἐνεπάγησαν ἐθνη ἐν διαθορᾷ,
ἣ ἐποίησαν, ἐν παγίδι ταύτῃ ἣ ἐκρυψάν, συνελήφθη
ὁ πῦς αὐτῶν. Ἀλλὰ (67) ἐγένετο Κύριος καταφυγὴ
τῷ πένῃ, βοηθὸς ἐν εὐκαιρίᾳ καὶ ἐν θλίψει.»
Εὐκαιρῶς ἄρα εὐηγγελίσθησαν οἱ ἐν θλίψει ὄντες.
Καὶ διὰ τοῦτο φησιν· «Ἀναγγεῖλαι ἐν τοῖς ἔθνεσι
τὰ ἐπιτηδεύματα αὐτοῦ,» ἵνα μὴ (68) ἀδίκως κριθῶ-
σιν. Εἰ τοίνυν τοὺς ἐν σαρκὶ διὰ τοῦτο εὐηγγελί-
σας, ἵνα μὴ καταδικασθῶσιν ἀδίκως, πῶς οὐ καὶ
τοὺς προεξεληλυθότας τῆς παρουσίας αὐτοῦ διὰ τὴν
αὐτὴν εὐηγγελίσαστο αἰτίαν; «Δίκαιος γὰρ ὁ Κύριος,
καὶ δικαιοσύνην ἠγάπησεν· εὐθύτητα εἶδε τὸ πρόσω-
πον αὐτοῦ. Ὁ δὲ ἀγαπῶν ἀδικίαν (69) μισεῖ τὴν
ἐαυτοῦ ψυχὴν.» Εἰ γ' οὖν ἐν τῷ κατακλυσμῷ ἀπώ-
λετο πᾶσα ἀμαρτωλὸς σὰρξ, εἰς παιδείαν γενομένης
αὐτοῖς, καὶ ὁμοίως, πρῶτον μὲν τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ,
παιδευτικὸν καὶ ἐνεργητικὸν (70) τυγχάνον, σώζειν
τοὺς ἐπιστρέφοντας, πιστευτέον. Ἐπειτα δὲ καὶ τὸ
λεπομενέστερον, ἡ ψυχὴ, οὐκ ἂν ποτε πρὸ τοῦ παχυ-
μερεστέρου, ὕδατος, πάθοι τι δεινόν, διὰ λεπτότητα, καὶ
ἀπλοότητα μὴ κρατουμένης (71), ἣ καὶ ἀσωμάτου προσ-
αγορεύεται· «Ὁ δ' ἂν παχυμερὲς ἐκ τῆς ἀμαρτίας
παχυμέμον τύχη, τοῦτο ἀπορίπτεται (72) σὺν τῷ
σαρκικῷ πνεύματι (73), τῷ κατὰ τῆς ψυχῆς ἐπιθύ-

batur proselytus. Merito ergo dicit Scriptura «bo-
vem et ursam » ἔτι simul futuros. Nam bos quidem
dictus est Judæus, ex animali quod a lege sub jugo
judicatum est mundum, quandoquidem bos et us-
sam habet ungulam, et ruminat : gentilis autem
significatur per ursam, quæ est animal immundum
et agreste. Parit autem hoc animal carnem infor-
niem, quam lingua sola effingit in similitudinem
animalis. Verbo enim formatur ad hoc, ut ex vita
ferina mansuescat, qui convertitur ex gentibus :
mansuefactus autem ipse quoque ut bos purifica-
tur. Jam vero dicit propheta : « Sirenes mihi be-
nedicent et filiæ passerum, et omnes bestię agri ».
Ab immundis animantibus bestię agri cognoscun-
tur, hoc est mundi : quoniam eos qui in fidem sunt
agrestes, et vita sordidi, nec ea quæ est ex lege
justitia purgati, appellat feras. Mutati autem ex fe-
ris, per fidem Dominicam fiunt homines Dei, ex
velle primum mutari, ad ipsum fieri proficientes.
Alios enim adhortatur Dominus, aliis vero qui jam
sunt aggressi, et manum præbet et sursum trahit.
« Non enim personam respicit et reveretur qui est
omnium dominus : neque curabit magnitudinem,
quoniam ipse fecit magnum et parvum, et similiter
omnibus providet et omnium curam gerit » . Da-
vid quoque dicit : « Sin autem infixæ sunt etiam
gentes in interitu quem fecerunt, in hoc laqueo
quem absconderunt comprehensus est pes eo-
rum » . Sed fuit Dominus refugium pauperi, adju-
tor in opportunitate et in afflictione » . Opportune
ergo annuntiatum est Evangelium iis qui sunt in
« afflictione. » Et ideo dicit : « Annuntiate in gen-
tibus studia ejus », ne injuste judicentur. Si ergo
iis qui erant in carne, propterea annuntiavit
Evangelium, ne injuste condemnentur : quomodo
non iis etiam qui excesserunt ante ejus adventum,
propter eandem annuntiavit causam ? « Justus enim
Dominus, et justitiam dilexit, rectitudinem vidit vul-
tus ejus » . Qui autem diligit injustitiam, odio habet
animam suam » . Si ergo in diluvio periiit omnis
caro peccatrix, castigatione eis redeunte in discipli-
nam, primum quidem voluntatem Dei, quæ erudien-

✕ P. 766 ED. POTTER, 640-641 ED. PARIS. ^a Isa. xi, 7. ^b Isa. xliii, 20. ^c Sap. vi, 7. ^d Psal. ix, 15. ^e Ibid. 9. ^f Ibid. 44. ^g Psal. x, 7. ^h Ibid.

(63) *ἡμερώσθαι*. H. ἡμερούσθαι mavult præz. D
temp. SYLBURG.

(64) *Σειρήνες*. Isa. Εὐλογήσουσιν με τὰ θηρία τοῦ
ἀγροῦ, σειρήνες, καὶ θυγατέρες στρουθῶν.

(65) *Τῶν ἀκαθάρτων*. Verbum εἶναι subintelli-
gendum videtur ; ut sensus sit : « Ex immundis
autem animalibus esse feræ agri, hoc est mundi,
cognoscuntur. »

(66) *ὑποστέλλεται*. Vulg. Bibl. Sapient. vi,
ὑποστέλλεται· et mox προνοεῖ περὶ πάντων. SYL-
BURG.

(67) *Ἀλλὰ*. Psal. καὶ. Ibidem mox, ἐν εὐκαι-
ρίαις, ἐν θλίψει.

(68) *Ἴνα μὴ*. Hæc Clementis verba sunt.

(69) *Ἀδικίαν*. Vulg. Bibl. psalm. x, τὴν ἀδι-
κίαν cum articulo. SYLBURG.

(70) *Ἐνεργητικόν*. Hanc vocem agnoscit etiam
Herveti versio, « vim habet erudiendi et operandi. »
Sed haud scio an convenientius *ἐνεργητικόν*, seu
ἐνεργητικόν. SYLBURG. — Verum voce *ἐνεργητι-
κόν*, cum de humanæ salutis procreatione ageret,
paulo superius bis usus est auctor p. 638 et 639
edit. Paris.

(71) *Κρατουμένης*. Congruentius H. κρατου-
μένη. Mox aptius f. ἢ « qua ratione. » SYLBURG,
(72) *ἀπορίπτεται*. Ms. Paris. ἀπορρίπτεται cum
duplici p.

(73) *Σαρκικῷ πν.* Respicit Gal. v, 17 : « Ἡ γὰρ
σὰρξ ἐπιθυμεῖ κατὰ τοῦ πνεύματος. Opponit autem
Clemens πνεῦμα σαρκικόν, « spiritum, » seu ani-
mam, « carnalem » animæ rationali ac ἀσωμάτῳ.

di et operandi vim habet, credendum est dare salutem iis qui convertuntur. Deinde etiam anima, quæ est ✕ res longe subtilior, minime potuerit affici ab aqua quæ est crassior, ut quæ propter subtilitatem et simplicitatem minime superetur, quæ etiam appellatur incorporea. Quod autem per se crassum, a peccato fuerit incrassatum, hoc una cum spiritu carnali abjicitur, qui « concupiscit adversus animam. » Jam vero eorum quoque qui communionem inducunt et commendant, princeps Valentinus, in ea quæ est *De amicis* homilia, scribit ad verbum : « Multa ex iis quæ scripta sunt in libris publicis, inveniuntur scripta in Dei Ecclesia. Hæc enim sunt inania quæ a corde profiscuntur verba. Lex quæ scripta est in corde, ea est populus dilecti, qui diligitur, et ipsum diligit. » Libros autem communes, sive Judaicas, sive philosophorum dicit scripturas, communem facit veritatem. Isidorus quoque Basilidis simul filius et discipulus, in primo libro Expositionum prophetæ Parchor, ipse quoque scribit ad verbum : « Dicunt autem Attici quædam fuisse significata Socrati, dæmone eum consequente. Dicit etiam Aristoteles, omnes homines uti dæmonibus, qui eos sequuntur eo tempore quo migrant in corpus; quam cum a prophetis accepisset doctrinam, et in suos retulisset libros, non tamen unde accepisset eam constitetur. » Et rursus in secundo ejusdem operis sic scribit : « Nec existimet aliquis, quod dicimus esse proprium electorum, hoc fuisse prædictum ab aliquibus philosophis. Non est enim hoc eorum inventum, sed cum sumpsissent a prophetis, id tribuerunt ei qui est sapiens ex eorum sententia. » Et rursus in eodem : « Mihi enim videtur, ut ii qui sibi philosophiam vindicant, discant quid sit querens alata, et varium quod in ea est pallium; quæ omnia Pherecydes allegorice dixit in theologia, e Chami prophetia ista petens. »

CAPUT VII.

Quæ sit vera sapientia ei unde dicatur.

Hypothesin autem, ut olim adnotavimus, non dicimus eam quæ in unaquaque hæresi suscipitur vitæ institutionem, sed id quod vere est philoso-

✕ P. 767 ED. POTTER, 641-642 ED. PARIS. • Rom. II, 45.

(74) *Τὴν κοινότητα*. Id est, Deum se revelasse gentibus non minus quam Judæis. Lowth.

(75) *Δημοσίοις βιβλοῖς*. Cl. Græbius in *Spicileg.* I, p. 54, in hæc verba adnotat : « Quinam sint libri publici » vel vulgares, declarat Clemens dum addit: *Δημοσίας γὰρ βιβλοῦς εἶτε τὰς Ἰουδαϊκὰς λέγει* (f. λέγων) *γραφάς, εἶτε τὰς τῶν φιλοσόφων, κοινοποιεῖ τὴν ἀλήθειαν.* « Libros autem communes, sive Judaicas, sive philosophorum dicens scripturas, « communem facit veritatem. » Sed quid sibi volunt hæc Valentini : *Νόμος ὁ γραπτὸς ἐν καρδίᾳ οὐτός ἐστιν ὁ λαὸς ὁ τοῦ ἡγαπημένου*, et quæ sequuntur ? Ego λόγος pro λαὸς substituo, ac ita verto : « Lex « quæ scripta est in corde, est verbum dilecti, quod « diligitur et ipsum diligit. » Dices : Quisnam iste νόμος ac λόγος ? Respondeo ex Eclogis propheticiis Valentinianorum apud Clementem p. 809, col. 4 : *Νόμος καὶ λόγος αὐτὸς ὁ Σωτὴρ λέγεται, ὡς Πέτρος ἐν Κηρύγματι* : Lex et verbum ipse Servator dicitur « sicut Petrus in *Prædicatione* ait. » Vide tom. I hujus *Spicil.*, p. 62. »

(76) *Προφήτου*. Ms. Paris. τοῦ προφήτου cum art. Porro conf. Eusebii *Eccl. hist.* lib. IV, c. 7, et quæ ibi adnotavit Valesius.

A μούντι. Ἦδη δὲ καὶ τῶν τὴν κοινότητα (74) προσευδόντων ὁ κορυφαῖος Οὐαλεντίνος ἐν τῇ *Περὶ φίλων* διμυλῇ κατὰ λέξιν γράφει : « Πολλὰ τῶν γεγραμμένων ἐν ταῖς δημοσίοις βιβλοῖς (75) εὐρίσκεται γεγραμμένα ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ τοῦ Θεοῦ· τὰ γὰρ κενὰ ταῦτά ἐστι τὰ ἀπὸ καρδίας ῥήματα· νόμος ὁ γραπτὸς ἐν καρδίᾳ, οὗτός ἐστιν ὁ λαὸς ὁ τοῦ ἡγαπημένου, οφελούμενος, καὶ φίλων αὐτόν. » Δημοσίας γὰρ βιβλοῦς, εἶτε τὰς Ἰουδαϊκὰς λέγει γραφάς, εἶτε τὰς τῶν φιλοσόφων, κοινοποιεῖ τὴν ἀλήθειαν. Ἰσιδωρός τε, ὁ Βασιλείδου υἱὸς ἄμα καὶ μαθητὴς, ἐν τῷ πρώτῳ τῶν προφήτου (76) *Παρχῶρ* Ἑξηγητικῶν καὶ αὐτὸς κατὰ λέξιν γράφει : « Φασὶ δὲ οἱ Ἀττικοὶ μεμνηῦσθαι τινα Σωκράτη, παρεπομένου δαίμονος αὐτῷ· καὶ Ἀριστοτέλους δαίμονι κεχρησθαι πάντας ἀνθρώπους λέγει, συναμαρτοῦσιν αὐτοῖς παρὰ τὸν χρόνον τῆς ἐνσωματώσεως· προφητικὸν τοῦτο μάθημα λαβὼν, καὶ καταθέμενος εἰς τὰ ἑαυτοῦ βιβλία· μὴ ὁμολογήσας ὅθεν ὕψιλετο τὸν λόγον τοῦτον. » Καὶ πάλιν ἐν τῷ δευτέρῳ τῆς αὐτῆς συντάξεως ὡδὲ πως γράφει : « Καὶ μὴ τις οἰέσθω, ὃ φάμεν ἴδιον εἶναι τῶν ἐκλεκτῶν, τοῦτο προεξηρημένον ὑπάρχειν ὑπὸ τινῶν φιλοσόφων· οὐ γὰρ ἐστὶν αὐτῶν εὐρημα· τῶν δὲ προφητῶν σφετεριστάμενοι (77), προσέθηκαν τῷ μὴ ὑπάρχοντι (78) κατ' αὐτοὺς σοφῶ. » Αὐθὺς τε ἐν τῷ αὐτῷ· « Καὶ γὰρ (79) μοι δεκαὶ τοὺς προσποιουμένους φιλοσοφεῖν, ἵνα μάθωσι τί ἐστὶν ἡ ὑπόπτερος δρῦς καὶ τὸ ἐπ' αὐτῇ πεποιτισμένον φῆρος· πάντα ὅσα Φερεκύδης ἀλληγορήσας θεολόγησε, λαβὼν ἀπὸ τῆς τοῦ Χάμι προφητείας. »

C τελας. »

Τὴν ὑπόθεσιν (80), ὡς πάλαι παρεσημειώσαμεθα, οὐ τὴν κατὰ ἐκάστην αἵρεσιν ἀγωγὴν φάμεν, ἀλλ' ὅπερ ὄντως ἐστὶ φιλοσοφία, ὁρθῶς σοφίαν τεχνικὴν

(77) *Τῶν δὲ προφητῶν σφετ.* Ferri lectio potest si accipias pro « a prophetis mutuati. » Alioqui legendum foret, τὰ δὲ τῶν προφητῶν σφετεριστάμενοι. SYLBURG.

(78) *Τῷ μὴ ὑπ.* Negativam particulam μὴ omisit D interpres.

(79) *Καὶ γὰρ*. Cl. Græbius *Spicil.* II, pag. 68, hæc adnotat : « Vult Isidorus philosophiæ studiosos discere, quid sit, vel symbolice significet, « querens « alata et discolor ejus pallium. » Mirum sane ! Ubi enim quercus alata ? quis unquam de ea legit, vel scripsit ? Nisi itaque mea me fallit conjectura pro δρῦς poni debet δρύαξ avis genus apud Aristophanem in *Avibus*, p. 555 edit. Biseti. Hanc itaque avem alatam et egregiis variatam coloribus pro emblemate quodam accepit Pherecydes Syrius, quem in numerum VII sapientum ab aliquibus relatum fuisse testatur Clemens lib. I *Strom.* p. 299, ejusque theologiam inter mysticos ac intellectu difficiles libros recenset

(80) *Τὴν ὑπόθεσιν*. Hæc verba in vulgatis editionibus ad præcedentem sententiam perpetuam referuntur.

τὴν ἐμπειρίαν παρέχουσιν τῶν περὶ τὸν βίον· τὴν δὲ σοφίαν (81), ἐμπεδον γινώσιν, θείων τε καὶ ἀνθρωπίνων πραγμάτων κατὰληψίν τινα βεβαίαν οὔσαν καὶ ἀμετάπλητον, συνειληφύσαν τὰ τε ὄντα, καὶ τὰ παρρηχέστα, καὶ τὰ μέλλοντα· ἣν ἐδιδάξατο ἡμεῖς διὰ τῆς παρουσίας, διὰ τε τῶν προφητῶν ὁ Κύριος· καὶ ἔστιν ἀμετάπτωτος ὑπὸ λόγου παραδοθεῖσα (82). Ταύτη καὶ πάντως ἀληθὴς ὑπάρχει βουλήσει (83), ὡς διὰ τοῦ Υἱοῦ ἐγνωσμένη· καὶ ἡ μὲν αἰώνιος ἐστίν, ἡ δὲ χρόνῳ λυσιτελής· καὶ ἡ μὲν, μία καὶ ἡ αὐτή, αἱ δὲ πολλαὶ καὶ ἀδιάφοροι· καὶ ἡ μὲν ἀνευ παθητικῆς τινος κινήσεως, ἡ δὲ μετὰ παθητικῆς ὀρέξεως· καὶ ἡ μὲν τέλειος, ἡ δὲ ἐνδεής. Τούτης οὖν τῆς σοφίας ἐπιθυμεῖ ἡ φιλοσοφία, τῆς ψυχῆς, καὶ τῆς ὁρθότητος τοῦ λόγου, καὶ τῆς τοῦ βίου καθάρσεως, ἀγαπητικῶς καὶ φιλητικῶς διατεθεῖσα πρὸς τὴν σοφίαν, καὶ πάντα πράττουσα ἐνεκα τοῦ τυχεῖν αὐτῆς. Φιλόσοφοι δὲ λέγονται παρ' ἡμῖν μὲν οἱ σοφίας ἐρῶντες, τῆς πάντων δημιουργοῦ καὶ διδασκάλου, τούτεστι γνώσεως τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ· παρ' Ἑλλήσι δὲ, οἱ τῶν περὶ ἀρετῆς λόγων ἀντιλαμβάνοντες. Εἴη δ' ἂν φιλοσοφία, ἐκ παρ' ἐκάστη τῶν αἰρέσεων, τῶν κατὰ φιλοσοφίαν λέγουσιν, ἀδιάβλητα δόγματα μετὰ τοῦ ὁμολογουμένου βίου εἰς μίαν ἀθροισθέντα ἐκλογήν· ἃ καὶ αὐτὰ ἐκ τῆς βαρβάρου κλαπέντα θεοδωρήτου χάριτος, Ἑλληνικῶς κεκόσμηται λόγῳ· τῶν μὲν (84) γὰρ κλέπται, ὧν δὲ καὶ παρήκουσαν· ἐν δὲ τοῖς ἄλλοις ἃ μὲν κινούμενοι (85) εἰρηκασιν, ἄλλ' οὐ τελείως ἐξεργάσαντο· τὰ δὲ ἀνθρωπίνῳ στοχασμῷ τε καὶ ἐπιλογισμῷ, ἐν οἷς καὶ παραπίπτουσιν. Ἐπιβάλλειν δ' οἴονται τῇ ἀληθείᾳ οὗτοι μὲν τελείως, ὡς δ' ἡμεῖς αὐτοὺς καταλαμβάνομεθα, μερικῶς. Πλέον γ' οὖν τοῦ κόσμου τούτου οὐκ ἴσασιν οὐδέν. Καὶ μὴν ὡς ἡ γεωμετρία περὶ μέτρα καὶ μεγέθη καὶ σχήματα πραγματευομένη διὰ τῆς ἐν τοῖς ἐπιπέδοις καταγραφῆς, ἡ τε ζωγραφία τὸν ὀπτικὸν ὄλον τόπον ἐπὶ τῶν σκηνογραφουμένων φαίνεται παραλαμβάνουσα· αὕτη δὲ ψευδογραφεῖ τὴν ὅψιν τοῖς κατὰ προσβολὴν τῶν ὀπτικῶν γραμμῶν σημείοις χρωμένη κατὰ τὸ τεχνικόν· ἐντεῦθεν ἐπιφάσεις, καὶ ὑποθέσεις, καὶ φάσεις σώζονται, καὶ τὰ μὲν δοκεῖ προὔχειν, τὰ δὲ ἴσχειν, τὰ δ' ἄλλως πως φαντάζεσθαι ἐν τῷ ὁμαλῷ καὶ λεῖπῳ οὕτω δὲ καὶ οἱ φιλόσοφοι ζωγραφίας δίκην ἀπομιμνύονται τὴν ἀλήθειαν· φιλαυτία δὲ πάντων ἀμαρτημάτων αἰτία ἐκαστοῖς ἐκαστοτε. Διόπερ οὐ χρὴ, τὴν εἰς ἀνθρώπους δόξαν αἰρούμενοι, φιλαυτον εἶναι, ἀλλὰ τὸν θεὸν ἀγαπῶντα, τῷ ὄντι ὁσιον μετὰ φρονήσεως γίνεσθαι. Εἴ γ' οὖν τις τοῖς μερικοῖς ὡς τοῖς καθολικοῖς χρώμενος τύχη, καὶ τὸ δοῦλον ὡς Κύριον, καὶ ἡγεμονεῖται (86), σφάλεται τῆς ἀληθείας, οὐ συνείδῃ τὸ τῷ

✠ P. 768 ED. POTTER, 642-643 ED. PARIS.

censet lib. v *Strom.* p. 577, ubi etiam paulo ante pag. 567 symbolum avis aliorumque animantium ab Idanthura Scytharum rege usurpatum, a Pherecyde antem memoratum, variasque ejus expositiones refert. Prophetiae autem Chami nullam alibi mentionem reperio, hancque apocrypham scripturam a Basilide vel aliis haereticis conflictam fuisse arbitror.

(81) *Σοφία*. Similem Sapientiae definitionem superius tradit auctor *Strom.* lib. i, p. 333, ubi conf. a. 2.

(82) Ἀμετάπτωτος ὑπὸ λόγου παραδοθεῖσα. Quae ratione dimoveri non potest cum fuerit tra-

phia, vere artificiosam sapientiam, quae praebet experientiam eorum quae sunt in vita. Sapientiam autem, ✠ solidam rerum divinarum et humanarum cognitionem, firmam quamdam et stabilem, et quae non potest excidere comprehensionem, et quae continet ea quae sunt, et praeterita, et futura : quam nos docuit per suam praesentiam et per prophetas Dominus, estque ejusmodi ut non possit excidere, ut quae a Verbo sit tradita. Ideo quoque omnino vera est voluntate, ut quae sit cognita per Filium : et partim quidem est aeterna, partim autem temporis utilis : et partim quidem una est et eadem, partim autem multae et indifferentes : et partim quidem est absque ullo motu patibili, partim autem cum patibili appetitione : et partim quidem perfecta, partim vero indigens. Hanc ergo sapientiam 273 concupiscit philosophia, animae et verbi rectitudinis, et vitae puritatis : quae est benevole affecta in sapientiam, et omnia facit ut eam consequatur. Philosophi autem apud nos quidem dicuntur qui amant sapientiam, quae est omnium opifex et magistra, hoc est Filii Dei cognitionem. Apud Graecos autem dicuntur philosophi, qui disputationes de virtute suscipiunt. Philosophiae autem nomine dicuntur, quae in unaquaque haeresi (de iis loquor quae sunt in philosophia) reprehendi non possunt decreta, cum vita congruente in unam coacta electionem : quae ipsa quoque a barbara divinitus data subrepta gratia, Graeca ornata sunt eloquentia. Nam alia quidem sunt sufflata, alia vero perverse audierunt. In aliis autem, aliqua quidem dixerunt commoti, sed ea non reddidere perfecta : aliqua autem humana conjectura et ratiocinatione, in quibus etiam labuntur. Arbitrantur autem se isti quidem assequi veritatem perfecte, ut autem a nobis deprehenduntur, aliqua solum ex parte : nihil certe amplius norunt quam hunc mundum. Quamquam quemadmodum geometria in mensuris, magnitudinibus et figuris, per eam quae fit in planis descriptionem, et pictura totum locum opticum, quem vocant perspectivum, videtur assumere in iis quae adumbrantur. Haec autem falso describit visum, artificiose utens signis quae sunt per applicationem linearum visus. Hinc conservantur ἐπιφάσεις, id est eminentes visiones, et hypotheses, D hoc est visiones inferiores, et φάσεις, hoc est visa. Et videntur quidem alia eminere, alia vero subscdere : aliqua vero, aliquo alio modo visione apprehendi in loco laevi et aequabili. Ita autem philosophi

dita. » Conf. superius *Str.* II, p. 433, n. 5.

(83) *Βουλῆσει*. « Ex voluntate, » sc. Dei.

(84) *Τῶν μὲν*. Notabilis est articulorum commutatio : τῶν μὲν... ὧν δέ, et mox ἃ μὲν... τὰ δέ... cum utrobique iidem et similes poni soleant. *STLBURG.*

(85) *Κινούμενοι*. Scilicet divinitus : quod opponit τῷ ἀνθρωπίνῳ στοχασμῷ.

(86) Ὡς Κύριον καὶ ἡγεμονεῖται. A. ὡς Κύριον καθηγῆται. Possis etiam legere, ὡς Κύριον καθηγεμονῆται. Vulgata lectio ferri potest si καὶ accipiat pro « etiam, vel : » id est, « si, ut dominans, etiam » seu « dux, praere velit. » *STLBURG.*

quoque instar picturae imitantur veritatem, φιλαυτία autem, hoc est nimius amor sui, est semper quibilibet causa peccatorum omnium. Quocirca non oportet eligendo et expetendo gloriam ab hominibus, ✕ esse nimium sui amantem, sed Deum diligendo esse sanctum cum prudentia. Si quis ergo utatur quidem singularibus, tanquam universis ac generalibus, et id quod servit habeat pro eo quod dominatur, a veritate excidit, non intelligens id quod a Davide dictum est per confessionem: « Terram seu cinerem tanquam panem manducabam ». Nimius autem sui amor, et vana opinio ac persuasio, est ei terra, et error. Quod si ita est, ex disciplina cognitio et scientia: si est autem disciplina, necesse est querere magistrum. Nam Cleanthes quidem sibi magistrum ascribit Zenonem, et Theophrastus Aristotelem, et Metrodorus Epicurum, et Plato Socratem. Sed etsi venero ad Pythagoram, et Pherecydem, et Thaletem, et primos sapientes, consisto eorum querens magistrum. Et seu dixeris Aegyptios, seu Indos, seu Babylonios, seu Magos ipsos, non cessabo eorum doctorem requirere. Porro autem te quoque deduco ad primum ortum hominum, et illinc incipio querere quis fuerit magister? nullus quidem ex hominibus, nondum enim didicerant. Sed nec aliquis ex angelis: neque enim quomodo indicant angeli quatenus angeli, ita audiunt homines. Neque enim quomodo sunt nobis aures, ita est illis lingua: neque instrumenta vocis quis dederit angelis, labra, inquam, et quae juxta ea sita sunt, et guttur, et arteriam, et viscera, et spiritum, et aerem qui pulsatur. Multum autem abest, ut Deus insonet sanctitate quae adiri non potest, qui ipse quoque separatus est ab archangelis. Jam vero angelos quoque accepimus didicisse veritatem, et qui eis praesunt principatus: ortum enim habuere. Restat ergo ut nos quoque ascendentes, eorum desideremus doctorem. Quoniam autem unum est ingenitum, nempe Deus omnipotens, unum est etiam praegenitum, « per quod omnia facta sunt, et sine ipso factum est nihil. Unus enim est revera Deus, qui fecit principium universorum », ✧ significans primogenitum Filium, scribit Petrus, praclare intelligens illud: « In principio fecit Deus caelum et terram ». Is autem dictus est Sapientia ab omnibus prophetis, is est magister omnium quae orta

Α Δαδὸ κατ' ἐξομολόγησιν εἰρημένον· « Ἦν σποδὸν (87) ὡσεὶ ἄρτον ἐφαγον. » Ἡ φιλαυτία δὲ καὶ ἡ οἷσις αὐτῷ γῆ ἔστι καὶ πλάνη. Εἰ δὲ τοῦτο, ἐκ μαθήσεως ἡ γνώσις καὶ ἡ ἐπιστήμη· μαθήσεως δ' οὐσης, ζητεῖν ἀνάγκη τὸν διδάσκαλον. Κλεάνθης μὲν γὰρ Ζήνωνα ἐπιγράφεται, καὶ Θεόφραστος Ἀριστοτέλη, Μητροδωρὸς τε Ἐπικούρου, καὶ Πλάτων Σωκράτην. Ἀλλὰ καὶ ἐπὶ Πυθαγόραν ἔλθω, καὶ Φερεκύδην, καὶ Θάλητα, καὶ τοὺς πρῶτους σοφοὺς, ἴσταμαι, τὸν τούτων διδάσκαλον ζητῶν· καὶ Αἰγυπτίους εἰπης, καὶ Ἰνδοὺς, καὶ Βαβυλωνίους, καὶ τοὺς μάγους αὐτοὺς, οὐ παύσομαι τὸν τούτων διδάσκαλον ἀπαιτῶν. Ἀνάγω δέ σε καὶ ἐπὶ τὴν πρώτην γένεσιν ἀνθρώπων· κάκειθεν ἀρχομαι ζητεῖν τίς ὁ διδάσκαλος· ἀνθρώπων μὲν οὐδεὶς· οὐδέπω γὰρ μεμαθήκεσαν· ἀλλ' οὐδὲ ἀγγέλων τις· οὐδὲ γὰρ ὡς μνηύουσιν οἱ ἄγγελοι, καθὼς ἄγγελοι, οὕτως ἀκούουσιν ἀνθρώποι· οὐδ' ὡς ἡμῖν τὰ ὕτα, οὕτως ἐκείνοις ἡ γλῶττα· οὐδ' ἂν ὄργανά τις δόψ φωνῆς ἀγγέλοις, χεῖλη, λέγω, καὶ τὰ τούτοις παρακείμενα, καὶ φάρυγγα, καὶ ἀρτηρίαν, καὶ σπλάγχνα, καὶ πνεῦμα, καὶ πλησόμενον ἀέρα· πολλοῦ γε δεῖ! (88), τὸν Θεὸν ἐμβοᾶν ἀπροσίτῳ ἀγιάττει, καὶ ἀρχαγγέλων αὐτὸν (89) χειρῶσι μόνον. Ἦδη δὲ καὶ τοὺς ἀγγέλους μεμαθήκεναι παρεῖληφamen τὴν ἀλήθειαν, καὶ τοὺς ἐπὶ τούτων ἀρχοντας· γεννητοὶ (90) γάρ. Λείπεται τοίνυν, ὑπεξαναθάνας ἡμᾶς, καὶ τὸν τούτων διδάσκαλον ποθεῖν. Ἐπεὶ δὲ ἐν μὲν τὸ ἀγέννητον, ὁ παντοκράτωρ Θεός, ἐν δὲ καὶ τὸ προγεννηθὲν, ὁ οὐ τὰ πάντα ἐγένετο, καὶ χωρὶς αὐτοῦ ἐγένετο· οὐδὲ ἐν. Εἰς γὰρ τῷ ὄντι ἐστὶν ὁ Θεός, ὃς ἀρχὴν τῶν πάντων ἐποίησε (91), ✧ μνηύων τὸν πρωτόγονον Ὑῖον (92), ὁ Πέτρος γράφει, συνελθὲς ἀκριβῶς τὸ, « Ἐν ἀρχῇ ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν. » Σοφία δὲ οὗτος εἴρηται πρὸς ἀπάντων τῶν προφητῶν· οὗτός ἐστιν ὁ τῶν γεννητῶν ἀπάντων (93) διδάσκαλος, ὁ σύμβουλος τοῦ Θεοῦ, τοῦ τὰ πάντα προεργνωκότος. Ὁ δὲ ἀνωθεν, ἐκ πρώτης καταβολῆς κόσμου, πολυτρόπως (94) καὶ πολυμερῶς ✧ παιδεύκετε τε καὶ τελειοῖ, ὅθεν εἰκότως εἴρηται· « Μὴ εἰπήτε (95) ἑαυτοὺς διδάσκαλοι ἐπὶ τῆς γῆς. » Ὅρα δὲ ὅθεν ἔχει τὰς λαβὰς ἡ φιλοσοφία ἡ ἀληθής, καὶ ὁ νόμος (96) εἰκὼν καὶ σκιά τῆς ἀληθείας τυγχάνει· σκιά γὰρ ὁ νόμος τῆς ἀληθείας. Ἀλλ' ἡ φιλαυτία τῶν Ἑλλήνων, διδασκάλους τινὰς ἀνθρώπους ἀνακηρύττει. Ὡς οὖν ἐπὶ τὸν ποιητὴν τὸν Θεὸν πᾶσα ἀνατρέχει πατριὰ (97),

✕ P. 769 ED. POTTER, 643-644 ED. PARIS. • Psal. cii, 9. ✧ Joan. i, 3. ° Gen. i, 1.

(87) Ἦν σποδόν. Interpres legit γῆν καὶ σποδόν. Vulg. Bibl. psal. ci, γῆν hoc loco non agnoscunt. SYLBURG. — Verumtamen e seq. sententia satis constat Clementem γῆν legisse. Utrum σποδόν legerit, an potius id in margine libri ex vulg. Bibliis adnotatum, deinde in textum irrepperit, non est adeo manifestum.

(88) Δεῖ. Distinctione post hanc vocem non opus est. SYLBURG.

(89) Ἀρχαγγέλων αὐτόν. Convenientius forte ἀρχαγγέλων αὐτῶν, ✧ ab archangelis ipsis. ✧ In.

(90) Γεννητοί. Α. mavult γεννητοί, ✧ geniti: ✧ itemque paulo post, γεννητῶν ἀπάντων. In.

(91) Εἰς... ἐποίησεν. Haec Petri in Prædicatione verba fuisse videntur: quod non advertit Grabius.

D (92) Τὸν πρωτόγονον Ὑῖον. Sic Athenagoras in Legat.: Πρῶτον γέννημα εἶναι τῷ Πατρὶ. Recognit. Clementis lib. iii, c. 52, Deus, qui unus et verus est, primo germine ✧ suo amicos bonos et fideles instituit præparare. ✧ Ubi conf. quae adnotavit Cotelierius.

(93) Γεννητῶν ἀπάντων. Nempe angelorum perinde ac hominum, ut paulo superius dictum est.

(94) Πολυτρόπως. Respicit Heb. i, 1.

(95) Μὴ εἰπήτε. Quoad sensum recitat Matth. xxiii, 8, 9, 10.

(96) Ὁ νόμος. Paulum mutat Hebr. x, 1.

(97) Πατριὰ. Ephes. iii, 14, 15: Τὸν πατέρα τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἐξ οὗ πᾶσα πατριὰ ἐν οὐρανοῖς καὶ ἐπὶ γῆς ὀνομάζεται.

οὕτω καὶ ἐπὶ τὸν Κύριον ἢ τῶν καλῶν διδασκαλία, καὶ ἡ δικαιοσύνη, καὶ εἰς τοῦτο χειραγωγούσά τε καὶ συλλαμβάνουσα. Εἰ δ' ἐκ τίνος ποιήσεως τὰ τῆς ἀληθείας ὅσα δήποτε τρόπα (98) λαβόντες σπέρματα (99), οὐκ ἐξέθρεψάν τινες· γῆ δὲ ἀγόνη καὶ ἀνομβρία παραδεδωκότες, ἀγρίαις συνεπνίξαντο βοτάναις· καθάπερ οἱ Φαρισαῖοι ἐξετράπησαν τοῦ νόμου, ἀνθρωπίνως (1) παρεισάγοντες διδασκαλίας· τούτων οὐχ ὁ διδάσκαλος αἴτιος, ἀλλ' οἱ παρακοῦνεν προφηρημένοι. Οἱ πεισθέντες δὲ αὐτῶν τῇ τε τοῦ Κυρίου παρουσίᾳ καὶ τῇ τῶν Γραφῶν σαφηνείᾳ ἐν ἐπιγνώσει γίνονται τοῦ νόμου· καθάπερ καὶ οἱ ἀπὸ φιλοσοφίας διὰ τῆς τοῦ Κυρίου διδασκαλίας ἐν ἐπιγνώσει τῆς ἀληθοῦς φιλοσοφίας καθίστανται· «Τὰ λόγια γὰρ Κυρίου λόγια ἀγνὰ, ἀργύριον πεπυρωμένον, δοκίμιον τῇ γῇ (2), καθαρισμένον ἑπταπλασίως·» ἦτο ὡς ἄργυρος πολὺς ἀποκαθαρθείς, εἰς δοκίμιον καθίσταται ὁ δίκαιος, νόμισμα Κυρίου γενόμενος, καὶ χάραγμα βασιλικὸν ἀναδεικνύμενος· ἡ ἐπεὶ καὶ Σαλομών (3) λέγει, «γλώσσαν δικαίου ἄργυρον πεπυρωμένον·» τὴν δεδοκιμασμένην καὶ σοφὴν διδασκαλίαν ἐπαινετὴν καὶ ἀποδεκτὴν (4) τυγχάνειν μνησίων, ὅτι ἂν ἐκκαθααρμένη πλουσίως τυγχάνῃ τῇ γῇ, τουτέστιν ὅτι ἂν πολυτρόπως ἡ γνωστικὴ ψυχὴ ἀγιάζεται κατὰ τὴν ἀποχὴν τῶν γεωδῶν πυρώσεων. Ἀγνίζεται δὲ καὶ τὸ σῶμα ἐν ᾧ οἰκεῖ, ἐξιδιοποιούμενον εἰς εἰλικρίνειαν ἀγίου νεώ. Ὁ δὲ ἐν τῷ σώματι καθαρισμὸς τῆς ψυχῆς πρώτης πρώτος, οὗτος ἐστὶν ἡ ἀποχὴ τῶν κακῶν (5)· ἦν τινες τελειώσιν ἡγοῦνται, καὶ ἐστὶν ἀπλῶς τοῦ κοινῷ πιστοῦ, Ἰουδαίου τε καὶ Ἑλλήνος, ἡ τελείωσις αὐτῇ· τοῦ δὲ Γνωστικοῦ μετὰ τὴν ἄλλοις νομιζομένην τελείωσιν ἡ δικαιοσύνη εἰς ἐνέργειαν εὐποιίας προβαίνει· καὶ ὅσα δὴ ἡ ἐπίστασις τῆς δικαιοσύνης εἰς ἀγαθοποιίαν ἐπιδέδωκε, τοῦτ' ἡ τελείωσις ἐν ἀμεταδόλῳ ἔξει εὐποιίας κατ' ὁμοίωσιν τοῦ Θεοῦ διαμένει. Οἱ μὲν γὰρ (6) σπέρμα Ἀβραάμ, δοῦλοι ἐσὶ τοῦ Θεοῦ, οὗτοι εἰσιν οἱ κλητοὶ (7)· υἱοὶ δὲ Ἰακώβ οἱ ἐκλεκτοὶ αὐτοῦ, οἱ τῆς κακίας περνήσαντες (8) τὴν ἐνέργειαν. Εἰ τοίνυν αὐτὸν τε τὸν Χριστὸν σοφίαν

✠ P. 770 ED. POTTER, 644-645 ED. PARIS. • Matth. xxxiii, 8, 9, 10. ^b Psal. xi, 7. • Psal. xii, 6. ^d Prov. x, 20.

(98) Ὅσα δήποτε τρόπα. Ms. Ottob. ὁ τῷ δήποτε τῷ.

(99) Λαβόντες σπέρματα. Respicit parabolam de seminatore, Luc. viii, 5 et seq.

(1) Ἀρθρωπλίας. Matth. xv, 9 : Διδάσκοντες διδασκαλίας, ἐντάλματα ἀνθρώπων, iterumque Marc. vii, 7.

(2) Δοκίμιον τῇ γῇ. Agnoscunt etiam Vulg. Bibl. psal. xi. Heb. versio, « excoctum in fornace. » SILBURG.

(3) Σαλομών. Prov. x, 20 : Ἀργυρος πεπυρωμένος γλῶσσα δικαίου, καρδία δὲ ἀσεβοῦς ἐκλείψει. « Argentum igne purgatum lingua iusti, cor autem impii deficiet. » Latina : « Argentum electum lingua iusti, cor autem impiorum pro nihilo. » Aquila et Symmachus, ἄργυρος ἐκλεκτός. Paraph. Chald. : « Argentum conflatum lingua iusti. » Sic psal. xi, paulo ante, ἀργύριον πεπυρωμένον, quod Hervetus « argentum ignitum, » Vulgata « argentum igne examinatum, » δοκίμιον τῇ γῇ, « probatum terræ. » D. Hieronymus, « argentum igne probatum, separatum a terra, » et Psal. cvnii, 140, Πεπυρωμένον τὸ λόγιόν σου σφόδρα, « ignitum eloquium tuum vehe-

menter. » D. Hieronymus : « Probatus sermo tuus nimis. » Vox Hebraica « igne expurgatum » significat. Tale illud quod habes p. 658, ex psal. xvi, 3 : « Inflammasi me, et non est inventa in me iniquitas ; » H. : Ἐπύρωσάς με, καὶ οὐκ εὗρέθη ἐν ἐμοὶ ἀδικία. Vulgata : « Igne me examinasti, et non est inventa in me iniquitas. » D. Hieronymus : « Conflasti me, et non invenisti cogitationes meas transire os meum. » COLLECT.

(4) Ἀποδεκτὴν. Ms. Paris. ἀποδεκτός mendose.

(5) Ἀποχὴ τῶν κακῶν. Ms. Ottob. ἀποχὴ τοῦ κακού. Huic convenit illud Horatii in *Epist.*, I, i, v. 41, 42 :

..... Sipientia prima est
Stultitia caruisse.....

(6) Οἱ μὲν γὰρ. Vide Herveti commentarium.

(7) Οἱ κλητοί. Respicit Matth. xx, 10 : Πολλοὶ γὰρ εἰσι κλητοί, ὀλίγοι δὲ ἐκλεκτοί· vel alium huic similem locum.

(8) Περνήσαντες. Alludit ad etymologiam nominis Jacob, qui Græce περνήσις, Latine « supplantator » dicitur.

menter. » D. Hieronymus : « Probatus sermo tuus nimis. » Vox Hebraica « igne expurgatum » significat. Tale illud quod habes p. 658, ex psal. xvi, 3 : « Inflammasi me, et non est inventa in me iniquitas ; » H. : Ἐπύρωσάς με, καὶ οὐκ εὗρέθη ἐν ἐμοὶ ἀδικία. Vulgata : « Igne me examinasti, et non est inventa in me iniquitas. » D. Hieronymus : « Conflasti me, et non invenisti cogitationes meas transire os meum. » COLLECT.

(4) Ἀποδεκτὴν. Ms. Paris. ἀποδεκτός mendose.

(5) Ἀποχὴ τῶν κακῶν. Ms. Ottob. ἀποχὴ τοῦ κακού. Huic convenit illud Horatii in *Epist.*, I, i, v. 41, 42 :

..... Sipientia prima est
Stultitia caruisse.....

(6) Οἱ μὲν γὰρ. Vide Herveti commentarium.

(7) Οἱ κλητοί. Respicit Matth. xx, 10 : Πολλοὶ γὰρ εἰσι κλητοί, ὀλίγοι δὲ ἐκλεκτοί· vel alium huic similem locum.

(8) Περνήσαντες. Alludit ad etymologiam nominis Jacob, qui Græce περνήσις, Latine « supplantator » dicitur.

autem iustitia supra eam quam alii existimant esse perfectionem, ad bonorum operum effectiōem procedit : et cui iustitiæ augmentum crevit ad bene agendum, ei perfectio permanet in immutabili habitu bene agendi ; ad Dei similitudinem. Nam qui sunt quidem semen Abraham et præterea servi Dei, ii sunt vocati. Filii autem Jacob, qui supplantaverunt vitii operationem, sunt ejus electi. Si ergo et ipsum Χριστὸν dicimus sapientiam, et ejus operationem, eam quæ sit per prophetas, per quam ediscitur traditio gnostica, ut ipse præsens sanctos docuit apostolos : sapientia fuerit cognitio, ut quæ sit scientia et comprehensio eorum quæ sunt, et futura sunt, et præterita, stabilis et firma, ut quæ a Filio Dei sit tradita et revelata. Atque si est quidem sapientis finis, contemplatio, tum eorum qui sunt adhuc philosophi contemplatio, divinam quidem appetit scientiam : nondum autem assequitur, nisi per disciplinam acceperit vocem propheticam ipsi declaratam, per quam docetur quomodo se habent, habuerunt, et habitura sunt, quæ sunt, quæ futura sunt, et prius fuerunt. Cognitio autem ipsa est, quæ per successionem ad paucos ex apostolis absque scriptis tradita pervenit. Hinc ergo cognitio, seu sapientiam mavis dicere, exerceatur oportet donec perveniat ad contemperationis habitum æternum, et in quem non cadit alteratio.

φαμέν, καὶ τὴν ἐνέργειαν αὐτοῦ, τὴν διὰ τῶν προφητῶν (9), δι' ἧς ἔστι τὴν γνωστικὴν παράδοσιν ἐκμανθάνειν, ὡς αὐτὸς κατὰ τὴν παρουσίαν τοῖς ἀγίους ἐδίδαξεν ἀποστόλους· σοφία ἐστὶν ἢ ἡ γνώσις, ἐπιστήμη οὕσα καὶ κατὰληψις τῶν ὄντων τε καὶ ἐσομένων, καὶ παραγωγῶν, βεβαία καὶ ἀσφαλὴς, ὡς ἂν παρὰ τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ παραδοθεῖσα καὶ ἀποκαλυφθεῖσα. Καὶ δὴ καὶ εἰ ἔστι τέλος τοῦ σοφοῦ ἡ θεωρία, ὁρέγεται μὲν, ἡ μὲν ἐστὶ φιλοσόφων, τῆς θείας ἐπιστήμης· οὐδέπω δὲ τυγχάνει, ἢν μὴ μαθήσεται παραδόξῃ σαφηνισθεῖσαν αὐτῷ τὴν προφητικὴν φωνήν, δι' ἧς τὰ τ' ὄντα, τὰ τ' ἐσόμενα, πρὸ τ' ὄντα (10), ὅπως ἔχει τε καὶ ἔσχε καὶ ἔξει, παραλαμβάνει. Ἡ γνώσις δὲ αὐτῇ (11), ἡ κατὰ διαδοχὰς εἰς ὁλίγους ἐκ τῶν ἀποστόλων ἀγράφως παραδοθεῖσα, κατελήλυθεν· ἐντεῦθεν δὲ ἅρα γινώσκιν εἰτε σοφίαν συνασκηθῆναι χρὴ εἰς ἕξιν θεωρίας ἀίδιον καὶ ἀναλλοιώτων.

CAPUT VIII.

Philosophiam esse cognitionem a Deo datam, licet respectu ad perfectiorem Evangelii lucem ab Apostolo vilipendatur.

Nam Paulus quoque in Epistolis non videtur reprehendere philosophiam : sed eum qui ad gnosticum fastigium pervenit, non vult amplius recurrere ad Græcam « philosophiam, » eam allegorice vocans « mundi elementa », ut quæ elementa quodammodo doceat, et sit veluti disciplina præcedens veritatem. Quocirca ad Hæbræos quoque scribens, qui a fide ad legem reflectebantur : « An rursus, » inquit, « opus habetis ut vos doceam quænam sint elementa initii eloquiorum Dei? et opus vobis esse cœpit lacte, et non solido cibo? » Similiter autem ad Colossenses quoque qui convertuntur ex Græcis : « Videte ne quis vos deprædetur per philosophiam et inanem deceptionem, secundum traditionem hominum, secundum elementa hujus mundi, et non secundum Christum », scilicet alliciens, reverti ad philosophiam quæ elementaris est doctrina. Quod si quis dicat, per hominum intelligentiam fuisse inventam a Græcis philosophiam : « atque invenio Scripturas dicentes, in-

Ἐπεὶ καὶ Παῦλος ἐν ταῖς Ἐπιστολαῖς οὐ φιλοσοφίαν διαβάλλων φαίνεται· τὸν δὲ τοῦ γνωστικοῦ μεταλαμβάνοντα ὕψους, οὐκ ἐστὶ παλινδρομεῖν ἀξίον ἐκ τὴν Ἑλληνικὴν « φιλοσοφίαν, » στοιχεῖα τοῦ κόσμου ταύτην ἄλληγορῶν, στοιχειωτικὴν τινα οὖσαν, καὶ παιδείαν τῆς ἀληθείας. Διὸ καὶ τοῖς Ἑβραίοις γράφων, τοῖς ἐπανακάμπτουσιν εἰς νόμον ἐκ πίστεως, « Ἡ (12) πάλιν, φησὶ, χρεῖαν ἔχετε τοῦ διδάσκειν ὑμᾶς, τίνα τὰ στοιχεῖα τῆς ἀρχῆς τῶν λόγων τοῦ Θεοῦ, καὶ γεγόνατε χρεῖαν ἔχοντες γάλακτος, καὶ οὐ στερεῆς τροφῆς; » Ὡσαύτως ἅρα καὶ τοῖς ἐξ Ἑλλήνων ἐπιστρέφουσιν Κολοσσαεῦσι· « Βλέπετε μὴ τις ὑμᾶς ἔσται ὁ συλαγωγῶν διὰ τῆς φιλοσοφίας καὶ κενῆς ἀπάτης κατὰ τὴν παράδοσιν τῶν ἀνθρώπων, κατὰ τὰ στοιχεῖα τοῦ κόσμου τούτου (13), καὶ οὐ κατὰ Χριστόν· » δελεάζων (14) αὖθις εἰς φιλοσοφίαν ἀναδραμεῖν, τὴν στοιχειώδη διδασκαλίαν. Κἂν λέγῃ τις κατὰ σύνεσιν ἀνθρώπων φιλοσοφίαν εὐρῆσθαι πρὸς Ἑλλήνων, ἀλλὰ τὰς Γραφὰς εὐρίσκω τὴν σύνεσιν θεόπεμπτον εἶναι λεγούσας. Ὁ γοῦν Ψαλμῶδης με-

✕ P. 771 ED. POTTER, 645-646 ED. PARIS. • Coloss. II, 8. • Hebr. v, 12. • Coloss. II, 8.

(9) Διὰ τῶν προφητῶν. Vult, quod ubique tradunt antiqui Patres, Christum « per » veteres « prophetas » locutum fuisse. Barnabas, ut alios præteream, cap. v de Christo agens, ait : « Prophetæ ab ipso habentes donum, in illum prophetaverunt. »

(10) Τὰ τ'. Homeri locus est *Iliad.* A.

(11) Ἡ γνώσις δὲ αὐτῇ. Αὐτῇ agnoscit etiam interpretis versio, « cognitio autem ipsa. » Si quis demonstrative malit αὐτῇ, « hæc, » per me licet. SYLBURG.— Porro γινώσκιν appellat arcanorum cognitionem, quam cum paucis tantum communicasse Christum alibi tradit. Conf. *Strom.* I, p. 322, n. 10, p. 323, n. 7.

(12) Ἡ. Abest hæc particula ab Hebr. v, 12.

(13) Τοῦ κόσμου τούτου. Vulg. Bibl. Col. II, τοῦ κόσμου, absque demonstrativo τούτου. SYLBURG.

(14) Δελεάζων. Hervetus maluit δηλῶν, « significans elementarem doctrinam reverti ad philosophiam. Sed nihil mutandum. Sensus est : « Quasi esca quadam illiciens iterum ad philosophiam, elementarem illam doctrinam, recurrere. » Seu clarius : « Velut esca quadam alliciens ut iterum ad philosophiam, elementarem illam doctrinam, revertantur. » Allusio est ad Apostoli verba ista : Βλέπετε μή τις ὑμᾶς ἔσται ὁ συλαγωγῶν. SYLBURG.

γίστην ἡγεῖται θεωρεῖν τὴν συνεσιν, καὶ αἰτεῖ λέγων· « Δούλος σός (15) εἰμι ἐγώ· συντίσόν με. » Καὶ μή τι τὸ πολὺπερον τῆς γνώσεως αἰτούμενος ὁ Δαβὶδ γράφει· « Χρηστότητα καὶ παιδείαν, καὶ γνῶσιν διδασκόν με, ὅτι ταῖς ἐντολαῖς σου ἐπίστευσα; » Κυρίας εἶναι τὰς διαθήκας ὠμολόγηται, καὶ τοῖς τιμωτέροις δίδωσθαι. Λέγει γοῦν ὁ ψαλμὸς πάλιν ἐπὶ τοῦ Θεοῦ· « Οὐκ ἐποίησεν οὕτως οὐδενὶ ἔθνει (16), καὶ τὰ χρίματα αὐτοῦ οὐκ ἐδῆλωσεν αὐτοῖς. » Τὸ δὲ, « Οὐκ ἐποίησεν οὕτως, » πεποιημέναι μὲν δηλοῖ, ἀλλ' οὐχ « οὕτως. » Ἐν συγκρίσει γοῦν τὸ « οὕτως » πρὸς τὴν ὑπεροχὴν τὴν καθ' ἡμᾶς γινομένην· ἐξῆν ἐδῆπου τῷ προφήτῃ εἰπεῖν ἀπλῶς τὸ « Οὐκ ἐποίησεν, » ἄνευ τῆς προσθήκης τοῦ « οὕτως. » Ναὶ μὴν καὶ ὁ Πέτρος ἐν ταῖς Πράξεσιν, « Ἐπ' ἀληθείας καταλαμβάνομαι, φησὶν, ὅτι προσωπολήπτης (17) οὐκ ἐστὶν ὁ Θεός· ἀλλ' ἐν παντὶ ἔθνει ὁ φοβούμενος κυρίον καὶ ἐργαζόμενος δικαιοσύνην δεκτὸς αὐτῷ ἐστιν. » Οὐ γάρ τινος τὸν τὸ ἀπροσωπολήπτον τοῦ Θεοῦ, ἀλλ' ἐξ αἰῶνος· οὐδὲ μὴν ἡρξάτο ποτε ἡ εὐεργεσία αὐτοῦ, ἀλλ' οὐδὲ περιορίζεται τόποις ἢ ἀνθρώποις τοῖς· οὐδὲ γὰρ μερικῇ ἡ εὐποιία αὐτοῦ. « Ἀνοίξατέ μοι πύλας δικαιοσύνης, φησὶν· ἐν αὐταῖς εἰσελθόν (18), ἐξομολογήσομαι τῷ Κυρίῳ. Αὕτη ἡ πύλη τοῦ Κυρίου. Δίκαιοι εἰσελεύσονται ἐν αὐτῇ. » Ἐξηγούμενος δὲ τὸ ῥητὸν τοῦ προφήτου Βαρνάβας (19), ἐπιφέρει· « Πολλῶν πολὺν ἀνεψυγίων, ἢ ἐν δικαιοσύνῃ (20), αὕτη ἐστὶν ἡ ἐν Χριστῷ· ἐν ἣ μακάριοι πάντες οἱ εἰσελθόντες. » Τῆς αὐτῆς ἔχεται ἐννοία καὶ ἐν τῷ προφητικῷ· « Κύριος ἐπὶ ὕδατων πολλῶν· οὐ τῶν διαθηκῶν, τῶν διαφορῶν μόνων, ἀλλὰ καὶ τῶν τῆς διδασκαλίας τρόπων, τῶν τε ἐν Ἑλλήσιν εἰς δικαιοσύνην ἀγόντων τῶν τε ἐν βαρβάρους. Σαφῶς δὲ φησὶ καὶ ὁ Δαβὶδ μαρτυρῶν τῇ ἀληθείᾳ, ψάλλει· « Ἀποστραφήτωσαν οἱ ἁμαρτωλοὶ εἰς τὸν ἄδην, πάντα τὰ ἔθνη τὰ ἐπιλανθανόμενα τοῦ Θεοῦ· » ἐπιλανθάνονται δὲ δηλονότι οὐ πρότερον ἐμμένοντο· καὶ ὃν πρὶν ἢ ἐκλαθέσθαι ἐγίνωσκον, τοῦτον παραπέμπονται. Ἦν ἄρα εἰθισίς τις ἁμαρτὰ τοῦ Θεοῦ καὶ παρὰ τοῖς ἔθνεσι. Καὶ ταυτὶ μὲν τῆδε ἐχέτω. Ὁλοκαυτῆ δὲ εἶναι χρὴ τὸν Γνωστικόν. Καὶ ἐπισιδῇ Ἑλλήνες φασί, Πρωταγόρου (21) προκατάρξαντος,

* P. 772 ED. POTTER, 646-647 ED. PARIS. * Psal. cxviii, 125. ^b Ibid., 66. ^c Psal. cxliv, 20. ^d Act. x, 34, 35. ^e Psal. cxviii, 19, 20. ^f Psal. xxix, 3. ^g Psal. ix, 17.

(15) Σός. Psalm. σοῦ.

(16) Οὐδενὶ ἔθνει. Vulg. Bibl. psal. cxlvii, παντὶ ἔθνει, Hebraico more. SYLBURG. — Chrysostomus homil. in psal. xiv : Διὰ τοῦτο καὶ αὐτὸς οὐκ εἶπεν, ὅτι ἐποίησεν ἐν παντὶ ἔθνει, ἀλλ' οὕτως οὐκ ἐποίησε, τοῦτ' ἐστὶν οὐ πλάκας αὐτοῖς ἐπεμψεν, οὐ γράμματα, οὐ νομοθέτην Μωϋσέα, οὐτ' ἄλλα τὰ ἐπὶ τοῦ Σινᾶ ἔρους. Ἀλλὰ τοῦτον ἐκ περιστοίας Ἰουδαίῳ ἀπέλαυσαν· ἡ μέντοι πᾶσα φύσις ἢ ἀνθρωπίνη ἀρκοῦντα εἶχε τὸν ἀπὸ τοῦ συνεδότης νόμον. COLLECT.

(17) Ὅτι προσωπ. Act. apostol. x, ordine inverso, οὐκ ἐστὶ προσωπολήπτης ὁ Θεός. SYLBURG.

(18) Ἐν αὐταῖς εἰσ. Psal. cxvii, εἰσελθόν ἐν αὐταῖς. A. Sylburg.

(19) Βαρνάβας. Memoriz lapsu auctor Barnabæ tribuit, quæ pertinent ad Clementis Romani epist. I, cap. 68. Porro hæc superius etiam adduxit Cle-

A telligentiam esse a Deo missam. Psalmographus certe maximum esse donum existimat intelligentiam, et petit dicens : « Servus tuus ego sum, fac ut sim intelligens ». Nunquid autem multiplicem petens cognitionem, scribit David : « Bonitatem et disciplinam et cognitionem, doce me, quoniam mandatis tuis credidi »? Ubi fatetur ✕ testamenta esse maximæ auctoritatis, et dari solis præstantioribus. Dicit quidem certe rursus psalmus de Deo : « Nulli genti sic fecit, et judicia sua non manifestavit eis ». Illud autem, « Non sic fecit, » scicisse quidem significat, sed non « sic. » Illud ergo, « sic, » positum est, ut fiat comparatio cum nostra excellentia. Poterat alioquin propheta dicere absolute. « Non fecit, » absque additamento hujus « sic. » Quin etiam Petrus quoque in Actis : « In veritate comprehendo, inquit, quod Dominus non acceptor personarum, sed in omni gente qui timet ipsum et operatur justitiam, est ei acceptus ». Non tempore ergo perfectum est ut Deus personas non respiceret, sed id fuit ab æterno. Neque vero cœpit unquam ejus beneficentia : sed neque circumscribitur certis locis vel hominibus. Neque enim particularis est ejus beneficentia. « Aperite mihi, inquit, portas justitiæ : in ipsas ingressus, confitebor Domino. Hæc est porta Domini. Justi transibunt per eam ». Prophetæ autem dictum exponens Barnabas infert : « Cum multæ portæ sint apertæ, ea quæ est in justitia, ea est in Christo, in quam beati sunt omnes qui sunt ingressi. » Eidem sententiæ adhæret illud quoque propheticum : « Dominus super aquas multas », quod significat non solum testamenta diversa, sed etiam diversos modos doctrinæ qui scilicet inter Græcos adducunt ad justitiam, et qui inter barbaros. Quin etiam aperte psallit David, veritati ferens testimonium : « Avertantur peccatores in infernum, omnes gentes quæ obliviscuntur Dei » : obliviscuntur scilicet ejus cujus prius meminerant : et quem cognoscebant priusquam obliviscerentur, eum jubent valere et amandant. Erat ergo quædam obscura Dei cognitio etiam apud gentes. Et hæc quidem ita se habeant.

D mens noster. Strom. I, pag. 539, ubi conf. adnotata.

(20) Ἡ ἐν δικαιοσύνῃ. Sic editt. Flor. et Sylburg., ms. Paris., Clemens noster in Strom. I, et Clemens, denique, Romanus. Sed ἡ δικαιοσύνη absque præpos. ἐν habent Clementis nostri editiones posteriores, editorum negligentia : quod ductis viris, qui hæc allegarunt, non paucis imposuit.

(21) Πρωταγόρου. Maximus Tyrius pag. 196. H. SYLBURG.—Conf. etiam Stephani abbreviator Heronolus voce Ἀδδῆρα. Diogenes Laertius in Protogora, lib. ix, seg. 51 : Πρῶτος ἔφη δύο λόγους εἶναι περὶ παντὸς πράγματος, ἀντικειμένους ἀλλήλοις, οἷς καὶ συνηρώτα, πρῶτος τοῦτο πράξας. « Primus dixit duas omnium rerum rationes invicem contrarias, quibus etiam interrogando utebatur, primus id instituens. » In quem locum commentarium scribens

Oportet autem Gnosticum multa didicisse. Et quoniam dicunt Græci, præeunte Protagora, inventam fuisse disputandi rationem, **275** qua omni argumento aliud opponeretur, dici convenit etiam aliquid adversus tales orationes. Dicit enim Scriptura: « Qui multa dicit, vicissim quoque audiet ». Parabolam autem Domini quis intelliget, nisi sapiens et sciens, et qui diligit Dominum suum? » Sit igitur ergo, qui talis est, fidelis: sit ejusmodi ut possit explicare cognitionem, sit sapiens in sermonibus discernendis, sit in factis admirabilis, sit castus et mundus. Eo enim debet esse magis humilis, quo videtur esse major, » dicit Clemens in epistola ad Corinthios. Talis ut qui possit illi parere præcepto: « Et aliquos quidem ex igne rapite, miseremini autem eorum qui discernuntur ». Falx quidem certe facta est ut ramj amputentur: sed implexos quoque palmites ea distinguimus, et spinas quæ vitibus cohærescunt excindimus, ad quas non potest facile accedi. Hæc autem omnia referuntur ad putandas vites. Rursus homo factus est principaliter ad Dei cognitionem: sed et est geometra, et agricola, et philosophatur. Ex quibus unum quidem conducit ad vivendum, alterum vero ad bene vivendum, tertium ad ea meditanda quæ sunt demonstrativa. Porro autem illi qui dicunt philosophiam esse profectam a diabolo, illud quoque sciant, quod Scriptura dicit, « diabolum transfigurari in angelum lucis ». » Quid agentem? Prophetantem scilicet. Si autem prophetat ut angelus lucis, vera dicit scilicet. Si angelica et lucida prophetat, tunc etiam prophetat utilia, quando transfiguratur ad similitudinem operationis, etiam si sit alius, quatenus est subjectum defecutionis. Nam quomodo deceperit quempiam, si non studiosum per vera adducat ad quamdam secum conjunctionem et familiaritatem, et ita postea ad mendacium subducens? et alioqui invenietur diabolus scire veritatem, etsi non ita ut comprehendat, ita tamen ut non sit ejus ignarus. Non est ergo falsa philosophia, etiamsi qui est fur et mendax, per transfigurationem operationis vera dicat. Neque vero propter eum qui dicit, sunt imperite ea prius damanda quæ dicuntur (quod in iis quoque qui nunc prophetare dicuntur est observandum), sed sunt

✕ P. 773 ED. POTTER, 647-648 ED. PARIS.

Menagius, hanc Clementis nostri sententiam, quod ei paulo durior visa esset, sic correxit: Καὶ ἐπειδὴ Ἕλληνές φασι, Πρωταγόρου προκατάρξαντος, παντὶ λόγῳ λόγον ἀντικείμενον παρασκευάσασθαι.

(22) Ἐστω τοίνυν. Hæc etiam Clementis Romani verba, quæ loco epistolæ ejus paulo superius dicto leguntur, adduxit Clemens noster *Strom.* I, p. 339, quo etiam, loco de sophistica tractat. Porro ἦτω pro ἔστω, cum hic, tum in seq. sententia, habent Clemens Romanus et noster. Reliquæ autem lectionum diversitates ibi adnotatæ sunt.

(23) Γὰρ. Abest a Clemente Romano hæc particula.

(24) Καὶ οὗς. Respicit Judæ vers. 22, 23, ubi tamen hæc sententiæ paulo aliter se habent: Καὶ οὗς μὲν ἐλεεῖτε διακρινόμενοι, οὗς δὲ ἐν φόβῳ σώζετε, ἐκ

παντὶ λόγῳ λόγον ἀντικείμενον παρασκευάσασθαι, καὶ πρὸς τοὺς τοιοῦτους τῶν λόγων ἀρμάζει λέγεσθαι. Λέγει γὰρ ἡ Γραφή: « Ὅ τὰ πολλὰ λέγων καὶ ἀντακούσεται. Παραβολὴν δὲ Κυρίου τίς νοήσει, εἰ μὴ σοφός, καὶ ἐπιστήμων, καὶ ἀγαπῶν τὸν Κύριον αὐτοῦ; Ἐστω τοίνυν (22) πιστὸς ὁ τοιοῦτος. Ἐστω δυνατὸς γινώσκειν ἐξεπεῖν. ἦτω σοφός ἐν διακρίσει λόγων, ἦτω γοργός ἐν ἔργοις, ἦτω ἀγνός. Τοσούτῳ γὰρ (23) μᾶλλον ταπεινοφρονεῖν ὀφείλει, ὅσῳ δοκεῖ μᾶλλον μεῖζων εἶναι, ὁ Κλήμης ἐν τῇ πρὸς Κορινθίους φησί. τοιοῦτος, οἷός τε ἐκείνῳ πείθεσθαι τῷ παραγγέλματι. Καὶ οὗς (24) μὲν ἐκ πυρὸς ἀρπάζετε, διακρινόμενους δὲ ἐλεεῖτε. » Ἀμέλει τὸ δρῆπανον ἔνεκεν τοῦ κλαδεῖν προηγουμένως γέγονεν. ἀλλὰ καὶ πεπλεγμένα τὰ κλήματα διαστέλλομεν ἐν αὐτῷ, καὶ ἀκάνθας κόπομεν τῶν συμπεφυκυῶν ταῖς ἀμπέλαις, αἷς οὐ μὴ δίδόν ἔστι προσελθεῖν. ταῦτα δὲ πάντα τὴν ἀναφορὰν ἔχει ἐπὶ τὸ κλαδεῦσαι. Πάλιν, ἄνθρωπος προηγουμένως γέγονεν εἰς ἐπίγνωσιν Θεοῦ. ἀλλὰ καὶ γεωμετρεῖ, καὶ γεωργεῖ, καὶ φιλοσοφεῖ. ὦν τὸ μὲν ἐπὶ τὸ ζῆν, τὸ δὲ ἐπὶ τὸ εὖ ζῆν, τὸ δὲ ἐπὶ τὸ μελετᾶν τὰ ἀποδεικτικὰ γεγένηται. Ναὶ μὴν οἱ λέγοντες τὴν φιλοσοφίαν ἐκ τοῦ διαδόλου ὀρμᾶσθαι, κάκεινο ἐπιστησάτωσαν, οἱ φησὶν ἡ Γραφή: μετασχηματίζεσθαι τὸν διάβολον εἰς ἄγγελον φωτός. Ἐὶ ποιήσονται (25); εὐθὺς, ὅτι προφητεύοντα. Εἰ δὲ ὡς ἄγγελος φωτός προφητεύει, ἀληθὴ ἔρα ἔρει. Εἰ ἀγγελικὰ καὶ φωτεινὰ προφητεύσει, καὶ ὠφέλιμα, τότε ὅτε καὶ μετασχηματίζεται καθ' ὁμοιότητα ἐνεργείας, καὶ ἄλλος ἢ κατὰ τὸ ὑποκείμενον τῆς ἀποστασίας. ἐπεὶ πὺς ἂν ἀπατήσῃ τίνα, μὴ διὰ τῶν ἀληθῶν ὑπαγόμενος τὸν φιλομαθὴ εἰς οἰκαιοτήτα, καὶ οὕτως ὑστερον εἰς ψεύδος ὑποσύρων; ἄλλως τε καὶ ἐπιστάμενος τὴν ἀληθειαν εὐρεθῇσεται. καὶ εἰ μὴ καταληπτικῶς, ἀλλ' οὖν οὐκ ἀπειρός γε (26) αὐτῆς. Οὐ τοίνυν ψευδὴς ἡ φιλοσοφία, καὶ ὁ κλέπτης, καὶ ὁ ψεύστης κατὰ μετασχηματισμὸν ἐνεργείας τὰ ἀληθῆ λέγει. Οὐδὲ μὴ διὰ τὸν λέγοντα προκαταγινώσκον ἀμαθῶς καὶ τὸν λεγόμενον. ὅπερ καὶ ἐπὶ τῶν προφητεύειν νῦν δὴ λεγομένων παρατηρητέον. ἀλλὰ τὰ λεγόμενα σκοπητέον εἰ τῆς ἀληθείας ἔχεται. Ἦδη δὲ καὶ καθολικῶς λόγῳ πάντα ἀναγκαῖα καὶ λυσιτελῆ τῷ βίῳ θεοῦ ἐκείνῳ εἰς ἡμᾶς λέγοντες, οὐκ ἂν ἀμάρτοιμεν. τὴν δὲ φιλοσοφίαν, καὶ μᾶλλον Ἑλλήσιν οἷον διαθήκην οἰκεῖαν αὐτοῖς δεδόσθαι, ὑποβάθραν (27) οὕσαν

• Job xi, 2. • Jud. 22, 23. • II Cor. xi, 14.

τοῦ πυρὸς ἀρπάζοντας. Verum hoc in loco novem mss. codices, Vulgata Latina, et, ut videtur Æthiopica versio, pro ἐλεεῖτε διακρινόμενοι exhibent ἐλέγχετε διακρινόμενους.

(25) Ποιήσονται. Edit. Flor. ποιήσαντα, tempore aoristo; minus recte, ut declarant seq.

(26) Ἀπειρός γε. Ms. Paris., ἀπειρός τε.

(27) Ὑποβάθραν. Id est « scalam, » seu « gradum, » quo ad superiorem philosophiam ascenditur. Nam male Hervetus « fundamentum » vertit. Mox ad vocem φιλοσοφούντες adnotat Lowthius, decesse καίπερ, vel quid simile. non advertens scilicet in Parisiensi editione, quam præ manibus habuit, typographorum negligentia omissas fuisse has voces, φιλοσοφίας, καὶ οἱ. Porro φιλοσοφίαν pro φιλοσοφίας exhibet ms. Paris.

τῆς κατὰ Χριστὸν φιλοσοφίας, καὶ οἱ φιλοσοφούντες τὰ Ἑλλήνων θελοκωφῶσι τὴν ἀλήθειαν, ἐξευτελίζοντες τὴν φωνὴν τὴν βαρβάρων, ἣ καὶ ὑφωρῶμενοι τὸν ἐπὶ πρῆττον τῷ πιστῷ κατὰ τοὺς πολιτικούς νόμους τοῦ θανάτου κίνδυνον. Ὡς περὶ δὲ ἐν τῇ βαρβάρῳ φιλοσοφίᾳ, οὕτω καὶ ἐν τῇ Ἑλληνικῇ «ἐπισπάρη τὰ ζιζάνια» πρὸς τοῦ τῶν ζιζανίων οἰκείου γεωργεῖν. ὅθεν αἱ τε αἱρέσεις παρ' ἡμῖν συνανέφυσαν τῷ γονίμῳ πυρῷ, οἳ τε τὴν Ἐπικούρου ἀθεότητα καὶ τὴν ἡσυχίαν, καὶ ὅσα ἄλλα παρὰ τὸν ὀρθὸν λόγον ἐπέσπαρται, τῇ Ἑλληνικῇ φιλοσοφίᾳ χρηρῶσιν, νόθοι τῆς θεοῦ δωρηθείσης γεωργίας Ἑλλήσιν ὑπάρχουσι καρποί. Ταύτην «σφίαν τοῦ αἰῶνος τούτου» τὴν ζιζιζάνιον καὶ φιλαυτον ὁ Ἀπόστολος λέγει, ὡς ἂν τὰ τοῦ κόσμου τοῦδε καὶ περὶ αὐτὸν μόνον διδάσκουσιν, ὑποκειμένην τα ἀκολουθῶσα κατὰ προστασίαν τοῖς τῆδε ἄρχουσιν (28). Διὸ καὶ στοιχειωτικὴ τίς ἐστὶν ἡ μερικὴ αὕτη φιλοσοφία, τῆς τελείας ὄντος ἐπιτήμης ἐπέκεινα κόσμου περὶ τὰ νοητά, καὶ ἐτι τούτων τὰ πνευματικώτερα ἀναστροφόμενης, «ὁ ὁρθολογὸς οὐκ εἶδε, καὶ οὗς οὐκ ἔχουσιν, οὐδὲ ἐπὶ καρδίαν (29) ἀνέβη ἀνθρώπων,» πρὶν ἢ διασαφῆσαι τὸν περὶ τούτων λόγον ἡμῖν τὸν διδάσκαλον, ἅγια ἁγίων καὶ ἐτι τούτων κατ' ἐπανάδασιν (30) τὰ ἀγιώτερα ἀποκαλύψαντες (31) τοῖς γνησίοις καὶ μὴ νόθῳ τῆς Κυριακῆς υἱοθεσίας κληρονόμοις. Αὐτίκα γὰρ τοιμῶμεν εἶναι (ἐνταῦθα γὰρ ἡ πίστις ἡ γνωστικὴ) πάντων ἐπιστήμονα εἶναι, καὶ πάντων περιληπτικόν, βεβαίᾳ καταλήψει κεχρημένον, καὶ ἐπὶ τῶν ἡμῖν ἀπὸρων καὶ τῷ ὄντι γνωστικῶν (32). ὁποῖος ἦν Ἰάκωβος (33), Πέτρος, Ἰωάννης, Παῦλος, καὶ οἱ λοιποὶ ἀπόστολοι. ὁ γὰρ πλῆρης ἡ προφητεία ὡς ἂν παρὰ Κυρίου δοθεῖσα, καὶ διὰ Κυρίου πάλιν τοῖς ἀποστόλοις σφηνισθεῖσα. Καὶ μήτι ἡ γνώσις ἰδίωμα ψυχῆς συγγάνει λογικῆς, εἰς τοῦτο ἀσκουμένης, ἵνα διὰ τῆς γνώσεως εἰς ἀθανασίαν ἐπιγραφῇ; Ἀμφω γὰρ δυνάμεις τῆς ψυχῆς, γνώσις τε καὶ ὁρμή. Εὐρίσκεται ὁ ὁρμὴ μετὰ τινὰ συγκατάθεσιν κίνησις οὖσα. ὁ γὰρ ὁρμῆς εἰς τινὰ πρᾶξιν πρότερον τὴν γνῶσιν τῆς πράξεως λαμβάνει, δεύτερον δὲ τὴν ὁρμήν. Ἐτι καὶ τοῦδε κατανοήσωμεν. ἐπειδὴ γὰρ τὸ μαθεῖν τοῦ πρᾶξι προεσφύτερον ἐστὶ. φύσει γὰρ ὁ πράσων τοῦτο, ὁ πρᾶξι βούλεται, μανθάνει πρότερον. καὶ ἡ μὲν γνῶσις ἐκ τοῦ μαθεῖν. τὸ πρᾶξι δὲ ἐκ τοῦ ὁρμῆται. καὶ τοῦ μανθάνειν ἡ γνῶσις. ἐπεται δὲ τῇ ἐπιστήμῃ ὁρμή, μεθ' ἣν ἡ πρᾶξις (34). ἀρχὴ καὶ δημιουργὸς πάσης λογικῆς πράξεως ἡ γνῶσις εἴη. Ὡς αὖ εἰκότως ταύτῃ μόνῃ χαρακτηρίζεται (35) ἡ

A consideranda quæ dicuntur, an veritatem habeant. Jam vero si juxta communem sermonem, quæcunque sunt vitæ necessaria et utilia, divinitus ad nos venire dicamus, minime errabimus: vel potius si dicamus, ipsam quoque philosophiam Græcis veluti proprium datum esse testamentum, ut quæ sit fundamentum Christianæ philosophiæ, etiam qui ex Græcis philosophantur, ad veritatem sua sponte obsurdescant, barbarorum contemnentes vocem, aut etiam reformidantes mortis ✕ periculum, quod fideli a legibus civilibus intentatur. Quomodo autem in barbara philosophia, ita etiam in Græca «seminata sunt zizania», a solito agricola zizaniorum: unde etiam et quæ sunt apud nos, exortæ sunt hæreses pariter cum bono tritico et genitili: B et qui Epicuri impietatem, et voluptatem, et quæcunque alia præter rectam rationem sata sunt, ex præscripto Græcæ tradunt sapientiæ, divinitus datæ Græcis agriculturæ sunt fructus adulterini. Hanc dicit Apostolus «sapientiam hujus sæculi», quæ est scilicet voluptaria, et nimio tenetur sui amore, ut quæ doceat quæ sunt hujus mundi, et quæ ad ipsum solum spectant, et consequenter, quod ad præfecturam attinet, est subjecta iis qui hic sunt principibus. Quamobrem partialis hæc philosophia quodammodo tradit elementa ejus quæ vere perfecta est scientia, quæ versatur circa ea quæ ultra mundum sunt, et percipiuntur intelligentia, et his adhuc magis spiritalia, «quæ oculus non vidit, et auris non audivit, nec in cor hominis ascenderunt», prius quam quod de iis est verbum, magister noster nobis aperiat, sancta sanctorum, et his præterea sanctiora per ascensum revellet iis, qui germane sincereque et non adulterine sunt hæreses Dominicæ adoptionis. Jam enim audemus dicere (hic enim est fides cognitionis) eum omnia scire, et firma comprehensione comprehendere ea etiam quæ sunt nobis dubia et inexplicabilia, qui vere est cognitione præditus: cujusmodi fuit Jacobus, Petrus, Joannes, Paulus, et reliqui apostoli. Est enim prophetia cognitione plena, ut quæ data sit a Domino, et rursus per Dominum declarata apostolis. Nunquid autem cognitio est proprietas animæ ratione præditæ, quæ ad hoc D exercetur, ut per cognitionem inscribatur ad immortalitatem? Sunt enim ambæ animæ potestates, cognitio, inquam, et appetitio seu impulsio. Invenitur autem appetitio motus esse, qui assensionem

✕ P. 774 ED. POTTER, 649-648 ED. PARIS.

Matth. xiii, 25. ^b I Cor. ii, 6. ^c Ibid. 9.

(28) Τοῖς τῆδε ἄρχουσι. Scilicet, τοῖς ἄρχουσιν τοῦ αἰῶνος τούτου, I Cor. ii, 6.

(29) Οὐδὲ ἐπὶ καρδίᾳ. I Cor. ii, 9, καὶ ἐπὶ καρδίαν ἀνθρώπων οὐκ ἀνέβη.

(30) Κατ' ἐπανάδασιν. Nempe «ascendendo» a minus perfecta revelatione, quæ omnibus facta est, ad τὰ ἀγιώτερα, mystica scilicet, seu τὴν γνῶσιν, quam paucis communicavit Christus.

(31) Ἀποκαλύψαντες. Lege ἀποκαλύψαντα. ΛΟΓΩΝ.

(32) Τῷ ὄντι γνωστικῶν. «Quæ pertinent ad cognitionem,» seu mysticam revelationem. Herve-

tus legisse videtur τῷ ὄντι γνωστικῶν.

(33) Ἰάκωβος. Conf. superius Strom. i, p. 322, n. 10.

(34) Κάκ τοῦ μανθάνειν... πρᾶξις. Mutila hic apparet sententiarum repetitio: quarum forte aliqua ad libri marginem adnotata, deinde in textum irrepsit.

(35) Χαρακτηρίζεται. H. ms. χαρακτηρίζεται, optativo modo. Flor. edit. utroque modo, et χαρακτηρίζεται, et χαρακτηρίζοιτο. Hervetus interpres nobiscum, «characterem accipit.» SILEBAC. — Ms. Paris., χαρακτηρίζεται. Ms. Oitob., χαρακτηρίζοιτο.

quamdam sequitur. Qui enim ad aliquam impellitur actionem, ante actionem assumit cognitionem, deinde autem appetitionem seu impulsione. Præterea hoc quoque consideremus. Quoniam enim discere est antiquius quam agere (nam naturaliter qui agit, id quod vult agere, prius discit): et cognitio quidem est ex doctrina: agere autem ex appetitione: et ex doctrina, est cognitio: scientiam autem sequitur appetitio, post quam actio: omnis actionis quæ ratione suscipitur principium et opifex fuerit cognitio. ✕ Quare merito ex ea sola formam et characterem suscipit proprietas animæ ratione præditæ: revera enim appetitio quidem, sicut etiam cognitio, movetur in iis quæ sunt. Cognitio autem ex eo ipso, est quædam animæ consummata contemplatio eorum quæ sunt, aut alicujus, aut aliorum, aut si fuerit consummata omnium simul. Quanquam dicunt aliqui sapientem hominem persuasum habere, esse quædam quæ comprehendere nequeant, adeo ut non aliter comprehendat **276** quam quod comprehendit ea, quæ comprehendere nequeant esse incomprehensibilia, quod quidem est commune, et eorum qui parum possunt prospicere. Nam qui est ejusmodi, affirmat esse aliqua quæ comprehendere nequeant. Gnosticus autem ille, de quo loquor, ea comprehendit quæ videntur aliis non posse comprehendere, ut qui credat Dei Filio nihil esse incomprehensibile, unde nec esse ejusmodi ut doceri non possit. Qui enim propter suam in nos charitatem passus est, eum nihil quod faciat ad doctrinam cognitionis subduxisse æquum est. Fit ergo ipsa fides, firma et stabilis demonstratio, quoniam ea quæ a Deo sunt tradita, sequitur veritas. Quod si quis etiam desiderat multarum rerum experientiam, et novit antiqua, et conjectat futura, scit strophas orationum, et solutiones ænigmatum. Præcætera signa et prodigia, et temporum eventus, et discipulus sapientiæ.

A τῆς λογικῆς ιδιοῦτης ψυχῆς· τῷ ὄντι γὰρ ἡ μὲν ἰσχυρὴ καθάπερ γινώσκεις, ἐστὶν ἐπὶ τῶν ὄντων κινουμένη· γινώσκεις δὲ αὐτὸ τοῦτο θέα τίς ἐστι τῆς ψυχῆς τῶν ὄντων, ἥτοι τινός, ἢ τινων, τελειωθείσα (36) τῶν συμπάντων. Καίτοι φασὶ τινες τὸν σοφὸν ἀνθρώπον πεπεισθαι εἶναι τινα ἀκατάληπτα, ὡς καὶ περὶ τοῦτον εἶχειν τινα κατὰληψιν καταλαμβάνοντος, ὅτι ἀκατάληπτα ἔσται τὰ ἀκατάληπτα, ὅπερ ἐστὶ κοινὸν καὶ τῶν ὀλίγων προορᾶσθαι δυναμένων· βεβαίαι γὰρ ὁ τοιοῦτος εἶναι τινα ἀκατάληπτα· ὁ Γνωστικὸς δὲ ἐκεῖνος, περὶ οὗ λέγω, τὰ δοκοῦντα ἀκατάληπτα εἶναι τοῖς ἄλλοις αὐτὸς καταλαμβάνει· πιστεύσας ὅτι οὐδὲν ἀκατάληπτον τῷ Υἱῷ τοῦ Θεοῦ, ὅθεν οὐδὲ ἀδιδάκτον· ὁ γὰρ δι' ἀγάπην τὴν πρὸς ἡμᾶς παθὼν, οὐδὲν ἂν ὑπεστείλατο εἰς διδασκαλίαν τῆς γνώσεως.

B Γίνεται τοίνυν αὕτη ἡ πίστις ἀπόδειξις βεβαία· ἐπεὶ (37) τοῖς ὑπὸ τοῦ Θεοῦ παραδοθεῖσιν ἀλήθειαι ἐκτεταται. Εἰ δὲ καὶ πολυπειρίαν ποθεῖ τις, εὐδὲ τὰ ἀρχαῖα, καὶ τὰ μέλλοντα εἰσάξει· ἐπίσταται στροφᾶς (38) λόγων καὶ λύσεις αἰνιγμάτων, σημεῖα καὶ τέρατα προγινώσκει, καὶ ἐκδόσεις καιρῶν, καὶ χρόνων, ὁ δὲ τῆς σοφίας μαθητής.

CAPUT IX.

Gnosticum verum animi perturbatis affectibus omnino carere.

Talis enim est gnosticus, ut in eum ex solæ cadant affectiones quæ sunt ad conservationem necessariæ, nempe fames, sitis, et similia. Sed in Servatore quidem corpus, ut corpus, necessaria postulare ministeria ut in vita permaneat, fuerit ridiculum. Comedebat enim non propter corpus quod sancta virtute continebatur: sed ne eis qui cum eo versabantur, in mentem veniret de eo aliter sentier, sicut postea quidam existimarunt eum apparuisse visione et phantasmate. Ipse autem, prorsus, passionis erat expertus, ut quem nullus subiret motus affectionis, neque voluptas, nec dolor. Apostoli autem cum iram et metum et cupiditatem, per Dominicam doctrinam, gnostice admodum superassent, ne ea quidem quæ videntur bona ex iis quæ passionem inferunt motionibus, utpote audaciam, æmulationem, gaudium, cupiditatem susceperunt, ut qui propter firmum quemdam et sta-

C Τοιοῦτος (39) γὰρ ὁ γνωστικὸς, ὡς μόνους τοὺς διὰ τὴν μὴν τοῦ σώματος γινομένοις πάθεσι περιπίπτειν, οἷον πείνην, δίψην, καὶ τοῖς ὁμοίοις. Ἄλλ' ἐπὶ μὲν τοῦ Σωτῆρος τὸ σῶμα ἀπαιτεῖν ὡς σῶμα τῆς ἀναγκαίας ὑπηρεσίας εἰς διαμονήν, γέλωτος· ἂν εἴη· ἔφαγε γὰρ οὐ διὰ τὸ σῶμα, δυνάμει συνεχόμενον ἀγία· ἀλλ' ὡς μὴ τοὺς συνόντας ἄλλως περὶ αὐτοῦ φρονεῖν ὑπεισέλθοι· ὥσπερ ἀμέλει ὑπερτον δοκῇσει τινὲς αὐτὸν πεφανερωθῆαι ὑπέλαβον· αὐτὸς δὲ ἀπαξιαπλῶς ἀπαθὴς ἦν, εἰς ὃν οὐδὲν παρεισδύεται κίνημα παθητικὸν, οὔτε ἡδονή, οὔτε λύπη. Οἱ δὲ ἀπὸ στολῶν, ὀργῆς καὶ φόβου, καὶ ἐπιθυμίας διὰ τῆς Κυριακῆς διδασκαλίας γνωστικώτερον κρατήσαντες, καὶ τὰ δοκοῦντα ἀγαθὰ τῶν παθητικῶν κινήσεων, οἷον θάρσος, ζῆλον, χαρὰν, ἐπιθυμίαν, οὐδὲ αὐτὰ ἀνεδέξαντο, ἐμπέδω τινὶ τῆς διανοίας καταστάσει μὴδὲ καθ' ὅτι οὐκ μεταβαλλόμενοι, ἀλλ' ἐν ἑξεί ἀπαθείας αἰεὶ μένοντες ἀναλλοίωτοι, μετὰ γε τὴν πρὶν

✕ P. 775 ED. POTTER, 649-650 ED. PARIS. • Sap. vii, 17, 18.

(36) Τελειωθείσα. H. ms., τελειωθείσα δέ. SYLBURG. — Eadem lectionem exhibet ms. Paris.

(37) Ἐπεὶ. Flor., ἐπὶ, minus apte. SYLBURG.

(38) Στροφᾶς. Similia sunt, sed non prorsus eadem, quæ leguntur Sap. vii, 17, 18. Eadem Clemens paulo infra adducit pag. 660 edit. Paris.

(39) Τοιοῦτος. Stoicorum more loquitur, qui sa-

pientem suum prorsus ἀπαθῆ esse volebant. Conf. superius *Pædagog.* lib. i, cap. 2, p. 99, n. 4. Quin etiam aliis locis eorundem philosophorum dogmata et phrases sermonibus suis immiscet. Conf. superius *Pædag.* lib. i, cap. ult., et quæ ibi adnotata sunt.

Κυρίου ἀνάστασιν. Κἀν γὰρ μετὰ λόγου γινόμενα ἐὰν προειρημένα ἀγαθὰ τις ἐκδέχεται, ἀλλ' οὐν γε ἐπὶ τοῦ τελείου οὐ παραδεκτέον, ὅς οὔτε θαρσεῖν ἔχει· οὐδὲ γὰρ ἐν δεινοῖς γίνεται, μηδὲν δεινὸν ἡγούμενος τῶν ἐν τῷ βίῳ, οὐδὲ ἀποστήσαι τι καὶ τούτου (40) αὐτὸν τῆς πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπης (41) δύναται· οὐδὲ εὐθυμίας χρεῖα ἐστίν· οὔτε γὰρ εἰς λύπην ἐμπίπτει, πάντα καλῶς γίνεσθαι πεπεισμένος· οὐδὲ μὴν θυμοῦται· οὐδὲ γὰρ ἐστὶν ὃ τι συγκινήσει αὐτὸν πρὸς θυμὸν, ἀγαπῶντα δὲ τὸν Θεόν, καὶ πρὸς τούτῳ μόνῳ ὅλον τετραμμένον, καὶ διὰ τοῦτο μηδὲν τῶν κτισμάτων τοῦ Θεοῦ μμισηκότα. Ἄλλ' οὐδὲ ζηλοῖ· οὐδὲ γὰρ ἐνδεῖ τι αὐτῷ πρὸς ἐξομώσιν τῷ καλῷ καὶ ἀγαθῷ εἶναι· οὐδὲ ἄρα φιλεῖ τινα τὴν κοινήν ταύτην φιλίαν, ἀλλ' ἀγαπᾷ τὴν Κτίστην διὰ τῶν κτισμάτων. Οὗτ' οὖν ἐπιθυμία καὶ ὀρέξει τιμὴ περιπίπτει, οὔτε ἐνδεής ἐστι κατὰ γε τὴν ψυχὴν τῶν ἄλλων τινός, συνὼν ἥδη δι' ἀγάπης τῷ ἑραστῷ· ὃ δὲ ὠκείωται κατὰ τὴν αἴρεσιν, καὶ τῇ ἐξ ἀσκήσεως ἔξει, τούτῳ προσεχέστερον συνεγγίζων, καὶ μακάριος ὢν διὰ τὴν τῶν ἀγαθῶν περιουσίαν. Ὡστε ἐνεκὰ γε τούτων ἐξομωσθῆαι βιάζεται τῷ διδασκαλῷ εἰς ἀπάθειαν· νοερός γὰρ ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ, καθ' ὃν (42) ὁ τοῦ νοῦ εἰκονισμός ὁράσει μόνῳ τῷ ἀνθρώπῳ· ἥ καὶ θεοειδής καὶ θεοεικελός ὁ ἀγαθὸς ἀνὴρ κατὰ ψυχὴν· ὃ τε αὖ θεὸς ἀνθρωποειδής· τὸ γὰρ εἶδος ἐκάστου τοῦ νοῦς, ὃ χαρακτηρίζομεθα· παρ' ὃ (43) καὶ οἱ εἰς ἀνθρωπὸν ἀμαρτάνοντες ἀνόσιοι τε καὶ ἀσεβεῖς. Ἀλλ' οὐ γὰρ καὶ τὸ φάσκειν τὸν γνωστικὸν καὶ τέλειον μὴ δεῖν ἀφαιρεῖν θυμοῦ καὶ θάρρους, ὥς μὴ καὶ ἀνευ τούτων κατεξαναστησομένου τῶν περιστάσεων, οὗδ' ὑπομενοῦντος τὰ δεινὰ. Ἄλλ' εἰ καὶ τὴν ἐπιθυμίαν ἀφέλοιμεν αὐτοῦ, ὥς πάντως ὑπὸ τῶν λυπηρῶν συγχεθσομένου, καὶ διὰ τοῦτο χάκιστα ἀπαλλάξαντος τοῦ τε ζῆν (44), εἰ μὴ μετεῖη αὐτῷ, ἥ (45) τισὶν ἔδοξεν· οὐκ ἂν τῶν ὁμοίων τοῖς καλοῖς κάγαθοις ἔρρετι λάβοι. Εἰ γ' οὖν ἡ πᾶσα οἰκείωσις ἢ πρὸς τὰ καλὰ μετ' ὀρέξεως γίνεται, πῶς ἀπαθής μένει, φησὶν, ὁ τῶν καλῶν ὀρεγόμενος; Ἄλλ' οὐκ ἴσασιν, ὥς ἔοικεν, οἱ τοὶ θεὸν τῆς ἀγάπης· οὐ γὰρ ἐστὶν ἔτι ὀρεξὶς τοῦ ἀγαπῶντος ἢ ἀγάπη· στερηκτικὴ δὲ οἰκείωσις, εἰς τὴν ἐνότητα τῆς πίστεως ἀποκατεστηκυῖα τὸν γνωστικὸν, χρόνου καὶ τόπου (46) μὴ προσέδωκεν. Ὁ δ' ἐν οἷς ἐστὶ δι' ἀγάπης ἥδη γενόμενος, τὴν ἐλπίδα προειληφώς διὰ τῆς γνώσεως, οὐδὲ ὀρέγεται τις, ἔχων, ὥς οἶδ' τε, αὐτὸ τὸ ὀρεκτόν· εἰ-

▲ bitem statum mentis, nihil penitus mutarentur, sicut in exercitationis habitu semper manebant alieni ab alteratione, post Domini quidem certe resurrectionem. Nam etsi quis eas, quæ prius dictæ sunt, motiones, si cum ratione fiant, bonas esse concedat : at in perfecto quidem certe minime sunt admitte-ndæ, qui neque habet audaciam : neque enim versatur in rebus gravibus et molestis, cum ex iis quæ sunt in vita, nihil grave molestumve existimet, neque potest eum aliquid huiusmodi abducere a Dei charitate : neque tranquillitate animi opus habet, neque enim in dolorem incidit animive angorem, cum persuasum habeat omnia recte fieri : neque irascitur, neque est enim quod eum ad iram moveat, cum semper Deum diligat, et ad hoc solum totus sit conversus, et ideo ex Dei creatura nullam habet odio. Sed neque emulatur, nihil enim ei deest ad assimilationem, quo sit bonus et honestus. Sed neque amat aliquem communi hac amicitia, sed Creatorem diligit per creaturas. Neque ergo in cupiditatem aliquam incidit aut appetitionem, neque quoad animam alterius cujusvis rei indiget, cum jam per charitatem versetur cum dilecto, cui quidem jam est familiariter conjunctus per electionem, et per habitum qui procedit ab exercitatione, ei appropinquit continentius, et est beatus propter bonorum abundantiam. Quamobrem his de causis maxima vi contendit in hoc assimilari Domino ipso ut nullas admittat passiones : est enim Logos Dei intelligens, per quem mentis, sive intelligentiæ, imago in solo homine cernitur : quo respectu etiam Deiformis et Deo similis sit per animam vir bonus, et rursus Deus est hominis formæ similis. Forma enim uniuscujusque est mens, ex qua proprium suscipimus characterem. Quo fit ut qui peccant in hominem, sint profani et impii. Est enim ridiculum dicere, quod eum qui est gnosticus et perfectus, non oporteat excindere iram et audaciam, utpote quod absque his neque sit adversus ea quæ ingruerint excitandus, neque quæ sunt gravia toleraturus. Sed si etiam cupiditatem ab eo abstulerimus, fore ut ab omnibus rebus molestis et asperis conturbetur et obruatur, et ideo e vita pessime excedat, si non sit ejus particeps, nec, ut quibusdam videtur, cum capiat eorum rerum desiderium, quarum capit viros bonos et honestos. Si ergo omnis conjunctio et conciliatio

✽ P. 776 ED. POTTER, 650-651 ED. PARIS.

(40) Καὶ τούτου. Facili mutatione scribi etiam possit κατὰ τούτων, « in hac, » scilicet vita.

(41) Τῆς πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπης. Posterior ille genitivus τῆς πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπης, præcedentis λόγου est exegesis quædam. Cum iis vero quæ mox breviter attinguntur de Christiana εὐθυμῳ, confer Senecæ librum *De tranquillitate animi*. SYLBURG.

(42) Καθ' ὃν. H. ms. καθ' ὃ, neutro genere. SYLBURG.—Porro huic sententiæ sic demum sensus constabit, si hoc, vel simili modo scripta fuerit : Καθ' ὃ τοῦ νοῦ εἰκονισμός ὁράται ἐν μόνῳ τῷ ἀνθρώπῳ. Quod in Latina versione expressimus. Porro ms. Paris.

ἥ perperam habet pro seq. ἥ.

(43) Παρ' ὃ. Flor. et H. ms., παρ' ὃ, minus apte. SYLBURG.—Id tamen habet etiam ms. Paris.

(44) Ἀπαλλάξαντος τοῦ τε ζῆν. Rectius ἀπαλλάξαντος τοῦδε τοῦ ζῆν, vel absque demonstrativo pronomine ἀπαλλάξαντος τοῦ ζῆν, ut supra pag. 265. De præcedente συγχεθσομένου dicitur in indice. SYLBURG.

(45) Ἡ. M. Paris., mendose ἥ.

(46) Χρόνον καὶ τόπον. Nam amore conjuncti esse possunt, qui vel maxime a se invicem distant. Sic paulo post : Κἀν μηδέπω κατὰ τὸν χρόνον καὶ τὸν τόπον, ἀλλ' ἐκείνη γε τῇ γνωστικῇ ἀγάπῃ, etc.

quæ cum iis quæ sunt bona et honesta initur, sit cum appetitione, quomodo potest esse sine passionibus is qui ea quæ sunt honesta expetit? Sed hi, ut videtur, nesciunt divinitatem charitatis. Non est enim utique charitas ejus qui diligit appetitio, sed est benevola conjunctio, in $\times$ unitatem fidei restituens eum qui est gnosticus, loco et tempore minime indigentem. Qui autem per charitatem jam versatur in iis in quibus est futurus, ut qui spem perceperit per cognitionem, nihil expetit, ut qui, quoad fieri potest, habeat quod est expetendum. Merito ergo manet in uno immutabili habitu, diligens gnostice. Neque ergo vehementi ardebit studio ut assimiletur pulchris, cum habeat per charitatem ipsam pulchritudinem. Audacia autem et cupiditate quid ei adhuc est opus, qui cum Deo nullis passionibus obnoxio, conjunctionem acceperit per charitatem, et per eam se in ejus amicorum numerum ascripserit? Is ergo qui gnosticus et perfectus, eximendus est a quavis animæ affectione ac perturbatione. Cognitionis enim efficit exercitationem: exercitatio autem habitum vel dispositionem. Ejusmodi autem constitutio efficit ut quis sit passionibus immunis, non solum ut iis modum imponat. Immunitatem autem a passionibus acquirit perfecta amputatio cupiditatis. Sed nec eorum quæ vulgo jactantur bonorum, hoc est patibulum bonorum quæ propinqua sunt passionibus, est particeps gnosticus: ut, exempli causa, lætitiæ, quæ adjuncta est voluptati: et mœstitiæ, ipsa enim adjuncta est dolori: et cautionis, subjicitur enim metui. Sed nec exardescentiæ, collocata est enim prope iram; etiamsi quidam dicant, ea jam non esse amplius mala, sed bona. Fieri enim non potest, ut qui jam semel est consummatus per charitatem, et inextinguibilem contemplationis delectationem æternæ et insatiabiliter percipit, **277** eaque fruitur, parvis et humilibus quibusdam et abjectis delectetur. Quæ enim justa ei amplius restat causa cur ad bona mundana revertatur, qui eam acceperit lucem ad quam non patet aditus? Et si nondum tempore et loco, at illa quidem certe gnostica charitate, propter quam sequitur hæreditas, perfectaue restitutio: dum is qui mercedem solvit, id per opera præstat, quod electione gnostica, per charitatem prius accepit gnosticus. Annon enim peregrinans

A κώτως τοίνυν ἐν τῇ μιᾷ ἔξει (47) μένει τῇ ἀμεταβολῇ, γνωστικῶς ἀγαπῶν· οὐδ' ἄρα ζηλώσει ἐξομοιωθῆναι τοῖς καλοῖς εἶναι (48) δι' ἀγάπης ἔχων τοῦ κάλλους. Θάρσους τε καὶ ἐπιθυμίας τίς ἐστι τοῦτ' ἔχει, τὴν ἐκ τῆς ἀγάπης οἰκείωσιν πρὸς τὸν ἀπαθῆ θεὸν ἀπειληφότι, καὶ διὰ τῆς ἀγάπης ἑαυτὸν εἰς τοὺς φίλους ἐγγεγραφότι; Ἐξαιρετέον ἄρα τὸν γνωστικὸν (49) ἡμῖν καὶ τέλειον ἀπὸ παντὸς ψυχικοῦ πάθους· ἡ μὲν γὰρ γνῶσις συνάσκησιν, ἡ συνάσκησις δὲ ἔστιν ἡ διάθεσις, ἡ κατάστασις δὲ ἡ τοιάδε ἀπάθειαν ἐργάζεται, οὐ μετριοπάθειαν· ἀπάθειαν δὲ καρποῦται παντελῆς τῆς ἐπιθυμίας ἐκκοπή. Ἄλλ' οὐδὲ ἐκείνων τῶν θρυλουμένων ἀγαθῶν, τουτέστι τῶν παρακειμένων τοῖς πάθεσιν παθητικῶν ἀγαθῶν, μεταλαμβάνει ὁ γνωστικός· οἷον (50) εὐφροσύνης λέγω, ἥτις παράκειται τῇ ἡδονῇ καὶ κατηφέει· αὕτη γὰρ τῇ λύπῃ παρέξευκται καὶ εὐλαθεῖα· ὑπέσταλκε γὰρ τῷ φόβῳ. Ἄλλ' οὐδὲ θυμοῦ· παρὰ τὴν ὀργὴν οὗτος τέτακται. Κἄν λέγωσι τινες μηκέτ' εἶναι ταῦτα κακὰ, ἀλλ' ἤδη ἀγαθὰ· ἀδύνατον γάρ, τὸν ἀπαξ τελειωθέντα δι' ἀγάπης, καὶ τὴν ἀπλήρωτον τῆς θεωρίας εὐφροσύνην αἰδῶς καὶ ἀκορέτως ἐσιώμενον, ἐπὶ τοῖς μικροῖς καὶ χαμαιζήλοις ἐπιτρέπεσθαι· τίς γὰρ ὑπολείπεται ἐτι τοῦτο εὐλογος αἰτία ἐπὶ τὰ κοσμικὰ παλινδρομεῖν ἀγαθὰ, τῷ «τὸ ἀπρόσιτον» ἀπειληφότι φῶς; Κἄν μὲν περὶ κατὰ τὸν χρόνον καὶ τὸν τόπον, ἀλλ' ἐκεῖνη γὰρ τῇ γνωστικῇ ἀγάπῃ, δι' ἣν καὶ ἡ κληρονομία, καὶ οὐ παντελῆς ἔπεται ἀποκατάστασις, βεβαιουῦντος δι' ἔργων τοῦ μισθαποδότου, ὃ διὰ τοῦ ἐλέσθαι γνωστικῶς, διὰ τῆς ἀγάπης φθάσας προεληφεν ὁ γνωστικός. Ἡ γὰρ οὐχ ἀποδημῶν πρὸς τὸν Κύριον δι' ἀγάπην τὴν πρὸς αὐτὸν, κἄν τὸ σκῆνος αὐτοῦ ἐπὶ γῆς θεωρῇται, ἑαυτὸν μὲν οὐκ ἐξάγει τοῦ βίου (51)· οὐ γὰρ ἐπιτρέπεται αὐτῷ· ἐξήγαγε δὲ τὴν ψυχὴν τῶν παθῶν· συγκεχώρηται γὰρ αὐτῷ· ζῇ τε αὐτῷ νεκρῶσας εἰς ἐπιθυμίας, καὶ οὐκ ἐτι συγχρῆται τῷ σώματι· μόνον δὲ αὐτῷ ἐπιτρέπει χρῆσθαι τοῖς ἀναγκαίοις, ἵνα μὴ αἰτίαν τῆς διαλύσεως παράσχη; Πῶς οὖν ἐτι τοῦτο τῆς ἀνδρείας χρεῖα, μὴ γινομένη ἐν δεινοῖς, τῷ γὰρ μὴ παρόντι, ὅπως δὲ ἡδὴ συνόντι τῷ ἑραστῷ; Τίς δὲ καὶ σωφροσύνης ἀνάγκη, μὴ χρῆζοντι αὐτῆς; Τὸ γὰρ ἔχειν τοιαύτας ἐπιθυμίας, ὡς σωφροσύνης δεῖσθαι πρὸς τὴν τούτων ἐγκράτειαν, οὐδέπω καθαρῷ, ἀλλ' ἐμπαθοῦς. Ἀνδρεία τε διὰ φόβον καὶ δειλίαν παραλαμβάνεται· οὐ γὰρ δὴ πρέπον ἐτι, τὸν φίλον τοῦ Θεοῦ, ὃν προώρυσεν (52) ὁ Θεὸς πρὸ καταβολῆς κ-

✠ P. 776 ED. POTTER, 651-652 ED. PARIS.

• I Tim. vi, 16.

(47) *Μιᾷ ἔξει.* Conf. superius *Strom.* iv, p. 635, n. 5. De eadem unitate paulo post etiam plura dicit auctor.

(48) *Εἶναι.* Pro εἶναι requiritur ἔχων, vel simile quid: ut ἔχων τοῦ κάλλους, eo modo dictum sit, quo alibi γένους καὶ ἀξιώματος εἶ ἔχειν. *STLB.*

(49) *Τὸν γνωστικόν.* Sunt, qui malint τὸ γνωστικόν, neutro genere. Mihi Vulgata lectio videtur magis consentanea: eamque confirmant et præcedentia et sequentia. *Id.*

(50) *Οἷον.* Quæ hæc sequuntur corrupta, sic,

levi mutatione facta, restitui poterint: Οἷον εὐφροσύνης, λέγω, ἥτις παράκειται τῇ ἡδονῇ, καὶ κατηφέει· αὕτη γὰρ τῇ λύπῃ παρέξευκται· καὶ εὐλαθείας· ὑπέσταλκε γὰρ τῷ φόβῳ. Ἄλλ' οὐδὲ τοῦ θυμοῦ· παρὰ τὴν ὀργὴν οὗτος τέτακται. Quod in Latina versione explicatum est. Atque his fere similia Lowthius etiam admonuit.

(51) *Ἡ γὰρ... ἐξάγει τοῦ βίου.* Lege ἡ γὰρ... et reliqua sine interrogatione. *Lowth.*

(52) *Ὅν προώρυσεν.* Respiciat Ephes. i, 4, 5: Καθὼς ἐξελέξατο ἡμᾶς ἐν αὐτῷ πρὸ καταβολῆς κόσμου.. προορίσας ἡμᾶς εἰς υἰοθεσίαν

σμου εἰς τὴν ἄκραν (53) ἐγκαταλεῖναι υἱοθεσίαν, ἡ δὲ ἰσχυρὰ ἢ φόβος περιπίπτειν, καὶ περὶ τὴν καταστολήν ἀπασχολεῖσθαι τῶν παθῶν. Τολμήσας (54) γὰρ φησὶν· ἂν, καθάπερ προωρισμένος κεῖται δι' ὧν πράξει, καὶ οὐ τεύξεται, οὕτω καὶ αὐτὸς προορίσας ἔχει δι' ὧν ἐγνώ, ὃν ἡγάπησεν, οὐκ ἔχων δυστέκμαρτον τὸ μέλλον, καθάπερ οἱ πολλοὶ στοχαζόμενοι βιοῦσιν, ἀπειληφῶς δὲ διὰ πίστεως γνωστικῆς, ὃ τοῖς ἄλλοις ἀπὸ τῆς Κἀστὶν αὐτῷ (55) δι' ἀγάπην ἐνεστῶς ἤδη τὸ μέλλον· πεπίστευκεν γὰρ διὰ τῆς προφητείας, διὰ τῆς παρουσίας, τῷ μὴ ψευδομένῳ Θεῷ· καὶ ὁ πεπίστευκεν, ἔχει, καὶ κρατεῖ τῆς ἐπαγγελίας· ἀλήθεια δὲ ὁ ἐπαγγειλάμενος. Καὶ τὸ τέλος τῆς ἐπαγγελίας διὰ τῆς ἀξιοπιστίας τοῦ ἐπαγγειλαμένου κατ' ἐπιστήμην βεβαίως ἀπελήφεν. Ὁ δὲ, τὴν ἐν οἷς ἐστὶ κατὰστασιν βεβαίαν τῶν μελλόντων κατάληψιν εἰδὼς, δι' ἀγάπης προσάπαντ τῷ μέλλοντι. Αὐτίκα οὐδὲ εὐξεται τυχεῖν τῶν τῆς δὲ οὐ τεύξεσθαι πεπεισμένος τῶν ὄντως ἀγαθῶν, ἔχουσιν δὲ αἰετὶ τῆς ἐπιδόλου καὶ κατορθωτικῆς πίστεως. Καὶ πρὸς τοσοῦτο παμπόλλους ὡς οἱ μάλιστα ὁμοίους αὐτῷ γενέσθαι εὐξεται εἰς δόξαν τοῦ Θεοῦ, ἢ κατ' ἐπίγνωσιν τελειοῦται· σωτήριος γὰρ τις ὁ τῷ Σωτῆρι ἐξομοιούμενος· εἰς ὃν (56) ἀνθρωπίνῃ φύσει χωρῆται τὴν εἰκόνα θέμις, ἀπαράδρατος τὰ κατὰ τὰς ἐντολὰς κατορθῶν. Τὸ δ' (57) ἐστὶ θρησκευεῖν τὸ Θεῖον διὰ τῆς ὄντως δικαιοσύνης ἔργων τε καὶ γνώσεως. Τοῦτου φωνὴν κατὰ τὴν εὐχὴν οὐκ ἀναμένει Κύριος· « Αἴτησαι, » λέγων, « καὶ ποιήσω » ἐννοήθητι (58), καὶ δώσω· » καθόλου γὰρ ἐν τῷ τρεπομένῳ τὸ ἀτρέπτον ἀδύνατον λαβεῖν πῆξιν καὶ σύστασιν. Ἐν τροπῇ δὲ τῇ συνεχεῖ, καὶ διὰ τοῦτο ἀστάτου τοῦ ἡγεμονικοῦ γινομένου, ἡ ἐκτικὴ δύναμις οὐ σώζεται· ὅς γὰρ ὑπὸ τῶν ἐξωθεν ὑπεισιόντων καὶ προσπιπτόντων αἰετὶ μεταβάλλεται, πῶς ἂν ποτε ἐν ἔξει καὶ διαθέσει, καὶ συλλήβδην ἐν ἐπιστήμῃς κατοχῇ γένοιτ' ἂν; Καὶ τοὶ καὶ οἱ φιλόσοφοι τὰς ἀρετὰς ἔξις, καὶ διαθέσεις, καὶ ἐπιστήμας οἰοῦνται. Ὡς δὲ οὐ συγγενᾶται τοῖς ἀνθρώποις, ἀλλ' ἐπίμικτος (59) ἐστὶν ἡ γνώσις· καὶ προσοχῆς μὲν δεῖται κατὰ τὰς ἀρχὰς ἢ μάθησις αὐτῆς, ἐκθρέψας τε καὶ αὐξήσας, ἔπειτα δὲ ἐκ τῆς ἀδιαλείπτου μελέτης εἰς ἔξιν ἔρχεται (60)· οὕτως, ἐν ἔξει τελειωθείσα τῇ γνωστικῇ, ἀμετάπτωτος δι' ἀγάπην μένει· οὐ γὰρ μόνον τὸ πρῶτον αἴτιον, καὶ τὸ ὑπ' αὐτοῦ γεγεννημένον αἰτιῶν κατελήφε, καὶ περὶ τούτων ἐμπέδως ἔχει, μονίμως μονίμους, καὶ ἀμεταπτῶτους, καὶ ἀκινήτους λόγους κεκτημένος· ἀλλὰ καὶ περὶ ἀγαθῶν, καὶ περὶ κακῶν (61), περὶ τε γενέσεως ἀπάσης, καὶ συλλήβδην εἰπεῖν, περὶ ὧν ἐλάλησεν ὁ Κύριος, ἀκριβεστάτην ἐκ καταβολῆς κόσμου εἰς τέλος ἀλήθειαν παρ' αὐτῆς ἔχει τῆς ἀληθείας μαθὼν, οὐκ εἴ που τι

A apud Dominum per suam in eum charitatem etiamsi in terra cernatur ejus tabernaculum, seipsum quidem a vita non educit (non est enim ei permissum), sed animam abducit a passionibus (est enim hoc ei concessum), vivit etiam cupiditatibus suis morte affectis, et corpore non amplius utitur, sed solum ei permittit ~~ut~~ uti necessariis, ne ei præbeat causam dissolutionis? Quomodo ergo est ei amplius opus fortitudine, qui in malis non versetur, ut qui ne sit quidem præsens, sed totus sit cum eo quem diligit? Quis vero est etiam usus temperantiæ, cum ea non egeat? Tales enim habere cupiditates, ut temperantia opus sit ad eas coerendas, nondum est mundi, sed ejus qui adhuc movetur animi perturbationibus. Fortitudo autem assumitur propter metum et timiditatem. Non est enim utique decorum, ut Dei amicus, quem Deus prædestinavit ante mundi constitutionem, ut refectur in summam filiorum adoptionem, voluptatibus subjiciatur vel timoribus, et occupetur in comprimendis animi perturbationibus. Audacter enim dixerim, quemadmodum is est prædestinatus per ea quæ agat, et id quod consequetur: ita ipse quoque a se prædestinatum, per eum quem cognovit, habet quem dilexit: nec futurum incertis conjecturis apprehendit, sicut plerique vivunt conjectantes, sed per fidem gnosticam, accepit id quod est incertum et obscurum aliis: et per charitatem jam est ei præsens id quod est futurum. Credidit enim, et per prophetiam, et per præsentiam, Deo qui non mentitur, et habet id quod credidit, et obtinet promissionem: veritas autem est qui promisit, et si nem promissionis, propterea quod fide dignus sit is qui promisit, firmiter accepit per scientiam. Is autem qui eum in quo est statum, novit esse firmam futurorum comprehensionem, futuro occurrit per charitatem. Ideoque nec optabit quidem consequi ea quæ hic sunt, cui persuasum est fore ut consequatur ea quæ vere bona sunt, sed semper optabit talem, quæ ipsum voti compotem reddet fidem tenere: et præterea quamplurimos fieri sibi similes ad Dei gloriam, quæ perficitur per ipsam cognitionem. Est enim salutaris, qui Servatori assimilatur, quatenus humanæ naturæ fas est ad ejus pervenire imaginem, præcepta sine offensa exsequens. Hoc autem est Deum colere, per veram justitiam factorum et cognitionis. Hujus vocem in precatione non exspectat Dominus: « Pete, » inquit, « et faciam » animo cogita, et dabo. » In summa enim, in eo quod mutatur, fieri non potest ut id quod est immutabile, figatur et consistat. Cum enim

vii, p. 743 ed. Paris.

(59) Ἐπίμικτος. Hæc vox opponitur τῷ συγγενομένῳ, « connato: » ac proinde aliquid « extrinsecus accedens » significat. Scribendum potius ἐπίκτητος: durius enim est ἐπίμικτος γνώσις. Emendandus obiter Hesychius: « Ἐπίκτικτον, ἐξωθεν εἰσελθόν. Scribe ἐπίκτητον.

(60) Ἐρχεται. Ms. Οὐοβ. ἔρχεται.

(61) Περί ἀγαθῶν καὶ περὶ κακῶν. Ms. Ottob., περὶ ἀγαθῶν καὶ κακῶν.

(53) Ἀκραν. « Summam, » perfectissimam: ad quam paucis attingere datum est.

(54) Τολμήσας. Vide Herveti commentarium.

(55) Κἀστιν αὐτῷ. H. ms. ἀλλ' ἐστὶν αὐτῷ. SYLB.

(56) Εἰς ὄν. Forte rectius εἰς ὃ, seu εἰς ὅσον, « in quantum, quatenus. » Id.

(57) Τὸ δ'. Τὸ δὲ pro totoδὲ, infra quoque tribus quatuorve in locis ita usurpatur, nominatim p. 283.

(58) Ἐννοήθητι. Hæc ex apocrypho quodam libro petita, infra allegavit auctor p. 665, et Strom.

facultas animæ principalis in perpetua mutatione versetur, adeoque sit instabilis, vis ejus retentrix scrivari nequit. Quomodo enim is, qui a rebus, quæ extrinsecus incurrunt, semper mutatur, habitum aut dispositionem possidere, atque ut summam dicam, scientiam retinere potuerit? Quin et philosophi quoque virtutes, habitus et dispositiones et scientias esse existimant. Quo modo aut non simul generatur cum hominibus, sed est mista scientia: et ut primo discatur quidem, indiget attentione, enutritione et incremento, deinde ex assidua meditatione pervenit ad habitum: ita cum ad habitum mysticum crevit, propter charitatem manet talis ut nunquam possit excidere. Non solum enim primam, et eam quæ ab hac est genita causam comprehendit, et in his firmiter manet, stabiles et quæ excidere et dimoveri nequeunt, rationes stabiliter possidens: sed etiam de bonis et malis, et universo rerum ortu ac generatione, et ut semel dicam, de iis quæ locutus est Dominus, accuratissimam et exactissimam a mundi constitutione ad finem usque veritatem, ab ipsa veritate didicit: non si quid visum fuerit probabile, aut ex Græca oratione necessarium, ipsi veritati præponens. Quæ autem a Domino dicta sunt, pro apertis et manifestis sumet, etiamsi aliis obscura fuerint: ita de omnibus accepit cognitionem. Quæ sunt autem apud nos oracula, et de iis quæ sunt, ut sunt, respondent: et de futuris, ut erunt: et de iis quæ facta sunt, ut fuerunt. In iis solis quæ scientiam constituunt, cum sit scientia præditus, se præclare geret, et de bono tractandam suscipiet orationem, iis quæ intelligentia percipiuntur semper adhærens: ab illis supernis archetypis, suam rerum humanarum describens administrationem, quemadmodum qui navigant, navem ad astrum dirigunt: ad omnem bonam actionem semper præsto et paratus, omnia gravia et molesta solitus despiciere: quando aliquid sustinere oportuerit, nihil temerarium, neque quod sibi et reipublicæ non conveniat, unquam peragens, providus ac prospiciens, et qui minime flectitur voluptatibus tam iis quæ vigilantibus quam iis quæ somniantibus accidunt. Tenui enim diætæ, et frugalitati assuefactus, est temperans, et expeditus cum gravitate, paucis ad vitam necessariis indigens, nihil quærens quod sit supervacaneum: sed nec hæc per se et tanquam res præcipuas, sed quæ ad vitæ communionem, ut peregrinationi carnis necessaria, 278 quantum necesse est admiittens.

CAPUT X.

Gnosticum verum etiam scientiarum humanarum cognitionem sibi comparaturum tanquam fidei adjutricum atque ad res divinas percipiendas animum præparantium.

Præcipua enim est ei omnium rerum cognitio. Per consequentiam ergo iis quoque attendit quæ exercent ad cognitionem, ✕ sumens ex unaquaque disciplina id quod confert ad veritatem. Ex musica ergo, persequens proportionem quæ est in iis quæ sunt apte composita; in arithmetica autem, adnotans augmenta et decrementa numerorum, et rela-

✕ P. 179-180 ED. POTTER, 653-655 ED. PARIS.

(62) *Ἐν τοῖς ἐπ. . . κρατιστεύσει.* Hoc est, « In iis solis, quæ scientiam constituunt, quorum ipse est sciens, præstabit. » Hervetus legit: *Ἐν τοῖς ἐπιστημονικοῖς μόνοις, ὧν ἐπιστήμων, κρατ.*, ut ex ejus versione appareat. Mihi hæc sententia sic potius scribenda videtur: *Ἐν τοῖς ἐπιστημονικοῖς, μόνος ὧν ἐπιστήμων, κρατιστεύσει.* « In rebus quæ ad scientiam pertinent, cum ille solus sit scientia præditus, primas obtinebit. »

(63) *Ἐχειν.* Ms. *Οὐτοῦ, ἔχει.* Paulo ante *πλοῖζόμενοι* positum pro *πρὸςζόμενοι*.

A φανείη πιθανὸν ἢ κατὰ λόγον Ἑλληνικὸν ἀναγκαστικὸν, πρὸ αὐτῆς αἰρούμενος τῆς ἀληθείας· τὰ δὲ εἰρημμένα ὑπὸ Κυρίου, σαφῆ καὶ πρόδηλα ἔχει λαβὼν, καὶ τοῖς ἄλλοις ἢ ἐπικεκρυμμένα, ἥδη περὶ πάντων ἀπέλιπε τὴν γνῶσιν. Τὰ λόγια δὲ τὰ παρ' ἡμῖν θεσπίζει περὶ τε τῶν ὄντων ὡς ἐστὶ· περὶ τε τῶν μελλόντων. ὡς ἐστὰι· περὶ τε τῶν γεγονότων, ὡς ἐγένετο. Ἐν τοῖς ἐπιστημονικοῖς μόνοις, ὡς ἐπιστήμων, κρατιστεύσει (62), καὶ τὸν περὶ τὰ γὰθοῦ λόγον πρεσβεύσει, τοῖς νητοῖς προκείμενος ἀεὶ, ἀπ' ἐκείνων ἔκωθεν τῶν ἀρχετύπων τὴν περὶ τὰ ἀνθρώπεια αὐτοῦ διοίκησιν ἀπογραφόμενος, καθάπερ οἱ πλοῖζόμενοι δὲ, πρὸς τὸ ἄστρον τὴν ναῦν κατευθύνοντες· πρὸς πᾶσαν καθήκουσαν πρᾶξιν ἐτοίμως ἔχειν (63) παρεσκευασμένος, πάντα τὰ ὀχληρὰ καὶ δεινὰ εἰθισμένος ὑπερορᾶν· ὅτ' ἂν ὑπομείναι δέη, μηδὲν προπετὲς, μηδὲν ἀσύμμενον, μήτε αὐτῷ μήτε τοῖς κοινοῖς ποτε ἐπιτελῶν· προορατικὸς ὢν καὶ ἀκαμπτος ἡθροαῖς, ταῖς τε ὕπαρ, ταῖς τε δι' ὄνειράτων (64)· διαίτη γὰρ λιτῇ καὶ αὐταρχίᾳ συνεθισμένος, σωφρονικὸς εὐσταλὴς, μετὰ σεμνότητος ὑπάρχει, ὀλίγων τῶν ἀναγκαίων πρὸς τὸ διαζῆν δέόμενος· μηδὲν περὶ τὸν πραγματευόμενος· ἀλλὰ μηδὲ ταῦτα ὡς προηγούμενα, ἐκ δὲ τῆς κατὰ τὸν βίον κοινωνίας, ὡς ἀναγκαῖα τῇ τῆς σαρκὸς ἐπιδημίᾳ, εἰς ὅσον ἀνάγκη, C προσιέμενος.

D Προηγούμενη γὰρ αὐτῷ ἡ γνῶσις. Κατ' ἐπακολούθημα (65) τοίνυν καὶ τοῖς εἰς γνῶσιν γυμνάζουσιν αὐτὸν προσανάκειται, παρ' ἐκάστου μαθήματος τὸ πρόσφορον τῇ ἀληθείᾳ λαμβάνων. Τῆς μὲν οὖν μουσικῆς τὴν ἐν τοῖς ἡρμωμένοις ἀναλογίαν διώκων, ἐν δὲ τῇ ἀριθμητικῇ τὰς αὐξήσεις καὶ μειώσεις τῶν ἀριθμῶν παρασπαιούμενος, καὶ τὰς πρὸς ἀλλήλους

(64) *Ὀνειράτων.* Sanctitatem in « somniis » alibi etiam requirit Clemens: ut *Strom.* vii, pag. 746 edit. Paris.: *Διὸ καὶ ἐσθίων, καὶ πίνων, καὶ γαμῶν, ἐὰν ὁ Λόγος ἔρῃ, ἀλλὰ καὶ ὀνειρούς βλέπων, τὰ ἅγια ποιεῖ, καὶ νοεῖ.* « Unde et comedens, et bibens, et uxorem ducens, si id jubeat Verbum, et etiam somnia videns, sancta facit, et cogitat. »

(65) *Κατ' ἐπακ.* Τὰ κατ' ἐπακολούθημα, « quæ alterius gratiæ, » opponuntur iis, quæ προηγούμεως, « principaliter ac per se, » appetuntur.

σχέσεις, καὶ ὡς τὰ πλεῖστα (66) ἀναλογίᾳ τινὶ ἀριθμῶν ὑποπέπτωκε· τὴν γεωμετρικὴν οὐσίαν αὐτὴν (67) ἐφ' ἐαυτῆς θεωρῶν, καὶ ἐθίζμενος, συνεχῆς τι διάστημα νοεῖ, καὶ οὐσίαν ἀμετάβλητον, ἐτέραν τῶνδε τῶν σωμάτων οὔσαν· Ἐκ τῆς αὐτῆς ἀστρονομίας, γῆθεν αἰωρούμενός τε, τῷ νῷ συνυψώθησεται οὐρανῷ (68), καὶ τῇ περιφορᾷ συμπεριπολήσει· ἱστορῶν δὲ τὰ θεῖα καὶ τὴν πρὸς ἄλληλα (69) συμφωνίαν· ἀφ' ὧν ὁρμώμενος Ἀβραάμ εἰς τὴν τοῦ κτισάντος ὑπεξάνεθ' ἡ γνῶσιν. Ἀλλὰ καὶ τῇ διαλεκτικῇ προχρήσεται· ὁ γνωστικὸς, τὴν εἰς εἴδη τῶν γενῶν ἐκλεγόμενος διαίρεσιν, καὶ τὴν τῶν ὄντων ποιοῖσεται (70) διακρίσιν. μέχρις ἂν τῶν πρώτων καὶ ἀπλῶν ἐφάψηται. Οἱ πολλοὶ δὲ, καθάπερ οἱ παῖδες τὰ μορμολύκια, οὕτω διδίδασιν τὴν Ἑλληνικὴν φιλοσοφίαν, φοβούμενοι μὴ ἀπαγάγῃ αὐτούς. Εἰ δὲ τοιαύτη παρ' αὐτοῖς ἐστὶν ἡ πίστις (οὐ γὰρ ἂν γνῶσιν εἰποιμὶ) ἵνα λυθῇ πιθανολογία, λυθήτω (71) διὰ τούτους μάλιστα, ὁμολογούντων οὐχ ἔξιν τὴν ἀλήθειαν· ἀνίκτης γὰρ, φησὶν (72), ἡ ἀλήθεια· ψευδοδοξία δὲ καταλύεται (73). Αὐτίκα πορφύραν ἐξ ἀντιπαράθεως ἄλλης πορφύρας ἐκλεγόμεθα. Ὅστι' εἰ τις ὁμολογεῖ καρδίαν μὴ ἔχειν διωρθωμένην, τράπεζαν οὐκ ἔχει τὴν τῶν ἀργυραμοιβῶν, οὐδὲ μὴν τὸ κριτήριον τὸν λόγον (74). Καὶ πῶς ἐτι τραπέζιτης (75) οὗτος, δοκιμάσαι μὴ δυνάμενος καὶ διακρίναι τὸ ἀκίβδηλον νόμισμα τοῦ παραχαράγματος; Κέκραγε δὲ ὁ Δαβὶδ, «ὅτι εἰς τὸν αἰῶνα οὐ σαλευθήσεται δίκαιος, οὐτ' οὖν ἀπατηλῷ λόγῳ, οὐδὲ μὴν πεπλανημένῃ ἡδονῇ»· ὅθεν οὐδὲ τῆς οἰκείας κληρονομίας σαλευθήσεται. «Ἀπὸ ἀκοῆς ἄρα πονηρᾶς οὐ φοβηθήσεται»· οὐτ' οὖν ἀποβολῆς κενῆς, οὐδὲ μὴν ψευδοδοξίας τῆς πρὸς αὐτόν· ἀλλ' οὐδὲ τούτους πανοῦργους δεδιέσθαι λόγους, ὁ διαγινῶναι τούτους δυνάμενος, ἡ πρὸς τὴν ἐρωτᾶν ὁρθῶς καὶ ἀποκρίνασθαι· οἷον θριγκὸς γὰρ ἐστὶ διαλεκτικῇ, ὡς μὴ καταπατεῖσθαι πρὸς τῶν σοφιστῶν τὴν ἀλήθειαν. «Ἐπαινουμένους γὰρ χρὴ ἐν τῷ ὄνοματι τῷ ἁγίῳ τοῦ Κυρίου,» κατὰ τὸν Προφήτην, «εὐφραίνεσθαι τὴν καρδίαν, ζητοῦντας τὸν Κύριον. Ζητήσατε οὖν αὐτόν καὶ κραταῶθητε· ζητήσατε τὸ πρόσωπον αὐτοῦ διαπαντός παντοίως (76)·» — «πολυμερῶς γὰρ καὶ πολυτρόπως,» λαλήσας, οὐχ ἀπλῶς γνωρίζεται. Οὐκ οὖν ὡς ἀρεταῖς ταύταις συγχρώμενος ἡμῖν ὁ γνωστικὸς, πολυμαθὴς ἐσται, ἀλλὰ συνεργοῖς τισι κἀν τῷ

✠ P. 781 ED. POTTER, 655-656 ED. PARIS.
 4 Hebr. 1, 1.

(66) Ὡς τὰ πλ. In omnibus fere rebus numeros magnam habere vim a multis creditum, ut alibi saepenumero dictum est.

(67) Ὁὐσίαν αὐτ. Id est, «ipsam essentiam» a corpore abstractam. Nam geometria considerat quantitatem ejusque proprietates a materia præcisas. Hinc considerando spatii naturam, quæ immobilis ac immutabilis est, assurgit ad contemplationem naturæ divinæ.

(68) Οὐρανῷ. H. ms. ἐν οὐρανῷ. STLBURG.

(69) Πρὸς ἄλληλα. Scilicet divina et creata. Unde ab his ad illa dicit ascendisse Abrahamum.

(70) Ποιοῖσται. Hervetus interpres legit προσοίσεται, «adducet eorum, quæ sunt, distinctionem.» Si quis προσοίσεται malit, per me licet: id est, «insuper videbit,» seu «sciet.» STLBURG. — Malit

tionem inter se invicem, et quod pleræque res subjectæ sint proportioni numerorum: et geometricam ipsam essentiam in seipsa contemplan et ei se assuefaciens, aliquod continuum intelligentia percipit spatium, et immutabilem essentiam, quæ est a corporibus hisce diversa. Et rursus ab astronomia a terra mente elevatus, cum cælo in sublime tollitur, et simul cum astrorum conversione circumagetur, semper considerans divina, et eam quæ est inter se invicem consensionem, a quibus adductus Abraham ascendit ad cognitionem ejus qui creaverat. Quin etiam dialectica utetur gnosticus adnotans divisionem generum in species; et admittet eorum quæ sunt distinctionem, donec attigerit prima et simplicia. Multi autem, non secus ac pueri larvas, timent Græcam philosophiam, dum verentur ne eos abducat. Sed si talis est apud eos fides (non dixerim enim cognitionem) ut probabilitate orationis per eos dissolvatur, fateantur se non esse habituros veritatem: veritas enim, ut aiunt, est insuperabilis, dissolvitur autem falsa opinio. Jam enim eligimus purpuram per comparisonem alterius purpuræ. Quare si quis fatetur se non habere cor recte formatum, is non habet mensam argentarium, sed neque vim judicandi, scilicet rationem. Et quemadmodum erit adhuc trapezita, qui non potest probare et discernere probum nummum a falso et adulterino? Clamavit autem David: «In æternum non commovebitur justus a.» Neque ergo fallaci oratione, neque falsa voluptate: unde neque movebitur a sua hæreditate. «Ab auditione ergo mala non timebit b,» neque ergo ab inani calumnia, sed nec a falsa opinione quæ eum circumstat: sed neque callidas pertimescet orationes, quæ eas sic potest discernere ut et ad interrogandum recte et ad respondendum sit paratus: est enim dialectica, veluti vallis quidam, ne veritas conculcetur a sophistis. Oportet enim eos «qui laudantur in sancto nomine Domini,» ut vult Propheta, «lætari corde quærentes Dominum. Quærite ergo eum, et confirmemini: quærite faciem ejus perpetuo modis omnibus. c» Nam cum «multifariam et multis modis d» sit locutus, non uno modo cognoscitur. Non ergo ut his tanquam virtutibus

a Psal. cxii, 6. b Ibid., 7. c Psal. cv, 3, 4.

d fortasse aliquis προσήσεται. Nam Clemens paulo infra dicit, προσήσεται τὴν ἀλήθειαν, «admittet veritatem.»

(71) Λυθήτω. Hervetus vertit, ac si legisset, ἵνα λυθῇ πιθανολογία διὰ τούτους: cæteris, forte quod obscuriora essent, omissis. Sensus autem videtur esse: «Per hos (philosophos) omnino dissolvatur, et sic demum ejusmodi homines adigantur ad confitendum, se non habere veritatem.»

(72) Φησὶν. A., φασί, plurali num. STLBURG.

(73) Καταλύεται. Ms. Ottob., καταλύεται.

(74) Κριτήριον τὸν λόγον. H. ms., κριτήριον τῶν λόγων. STLBURG.

(75) Τραπέζιτης. Respicit dictum illud: Γίνεσθε τραπέζιται δοκιμοί. «Estote probi nummularii.» De quo superius Strom. i, p. 425, n. 2.

(76) Παντοίως. Non exstat hæc vox Hebr. 1, 1.

utatur gnosticus, habebit disciplinarum multarum cognitionem, sed utens tanquam adjutricibus in communibus et propriis discernendis admittet ad veritatem. Est enim omnis erroris et omnis falsæ opinionis causa non posse discernere quam ratione inter se convenient ea quæ sunt, et quam ratione differant. Sin autem quis diversa non persequatur distincta oratione, non animadvertet se confundere communia et propria. Hoc autem si fiat, necesse est, ut incidatur in devia et errores. Nominum autem et rerum distinctio, in ipsis quoque Scripturis magnam lucem affert animis. Necesse est enim exaudire et dictiones plura significantes, et plures, quando quid unum significant: unde etiam fit, ut recte respondeatur. Vitandus autem est multus, isque plane inutilis labor circa res quæ nullius sunt usus: cum gnosticus disciplinis utatur, tanquam præviis exercitationibus, quibus adjuvatur tum ad veritatem accurate, quatenus licet, et inconcusse trahendum, tum ad improbos sermones, qui veritatem excindere moluntur, pulsandos. Non erit igitur eorum ignarus, quæ ad encyclicas disciplinas, et Græcam philosophiam percipiendas conducunt; sed hæc non addiscet primario ac sui gratia, sed secundaria quadam ratione, necessitate ac circumstantiis id exigentibus. Quibus enim improbe et inaltitose utuntur hæresium patroni, iis recte utitur gnosticus. Quamvis sit ergo partialis tantum veritas quæ in Græca apparet philosophia, quæ vere quidem est veritas; tamen quomodo sol illuminans colores, et album et nigrum, ostendit qualis sit unusquisque eorum; sic ipsa quoque refellit omnem sermonis probabilitatem. Merito ergo a Græcis quoque acclamatum est: « Principium magnæ virtutis regina veritas. »

A διαστέλλειν τὰ τε κοινὰ καὶ τὰ ἴδια προσήσεται (77) τὴν ἀλήθειαν· εἶναι γὰρ πάσης πλάνης καὶ ψευδοδολίας αἰτίον, τὸ μὴ δύνασθαι διακρίνειν, πῇ τε (78) ἀλλήλοις τὰ ὄντα κοινωνεῖ, καὶ πῇ διενήνοχεν. Εἰ δὲ μὴ κατὰ διωρισμένα τις τὸν λόγον ἐφοδεύει, λήσεται (79) συγχέας τὰ τε κοινὰ καὶ τὰ ἴδια· τοῦτου δὲ γινομένου, εἰς ἀνοδίαν καὶ πλάνην ἐμπίπτειν ἀναγκαῖον. Ἡ διαστολὴ δὲ τῶν τε ὀνομάτων τῶν τε πραγμάτων καὶ ταῖς Γραφαῖς αὐταῖς μέγα φῶς ἐντίκειται ταῖς ψυχαῖς· ἀναγκαῖον γὰρ ἐπακοῦειν τῶν τε πλείονα σημαίνουσιν λέξεων, καὶ τῶν πλεόνων ὅτι ἂν ἐν τι σημαίνωσιν· ὅθεν καὶ τὸ ὁρθῶς ἀποκρίνεσθαι περιγίνεται. Τὴν πολλὴν δὲ ἀχρηστίαν· παραιτητέον, ἀπασχολοῦσαν περὶ τὰ μηδὲν προσήκοντα· οἰοεὶ ἃ συναιτίους προγομνάσμασιν, εἰς τε τὴν ἀκριθεῖς παράδοσιν τῆς ἀληθείας, ὅσον ἐφικτὸν καὶ ἀπερίσπαστον, συγχρωμένους τοῖς μαθήμασι τοῦ γνωστικοῦ (80), καὶ εἰς προφυλαχὴν τῶν κακοτεχνούντων λόγων (81) ἔκκοπὴν τῆς ἀληθείας. Οὐκ ἀπολειφθήσεται τοίνυν τῶν προκοπτόντων περὶ τὰς μαθήσεις τὰς ἐγκυκλίους καὶ τὴν Ἑλληνικὴν φιλοσοφίαν· ἀλλ' οὐ κατὰ τὸν προηγούμενον λόγον, τὸν δὲ ἀναγκαῖον, καὶ δευτέρον, καὶ περιστάτικόν· οἷς γὰρ ἂν πανοῦργως χρήσωνται οἱ κατὰ τὰς αἰρέσεις πονούμενοι, τοῦτοις ὁ γνωστικὸς εἰς εὐ καταχρήσεται. Μερικῶς οὖν τυγχανούσης τῆς κατὰ τὴν Ἑλληνικὴν φιλοσοφίαν ἐμφαινομένης ἀληθείας, ἣ τῷ ὄντι ἀλήθεια, ὥστε ἡ ἡλιος ἐπιλάμψας τὰ χρώματα, καὶ τὸ λευκόν, καὶ τὸ μέλαν, ὅποσον ἔκαστον αὐτῶν, διαδείκνυσιν· οὕτως δὲ καὶ αὕτη (82) πᾶσαν ἐλέγχει σοφιστικὴν πῖθανολογίαν· εἰκότως ἄρα προαναπεφώνηται καὶ τοῖς Ἑλλήσιν· « Ἀρχὰ (83) μεγάλας ἀρετᾶς ἄνασσα ἀλήθεια. »

CAPUT XI.

Mysticas rerum divinarum significationes contineri ostendit in numerorum arithmeticonum proportionibus, et rationum geometricarum ut et modorum musicorum differentiis.

Quemadmodum ergo in astronomia habemus exemplum Abraham, ita etiam in arithmetica eundem Abraham. « Cum enim audiisset abductum

Καθάπερ οὖν ἐπὶ τῆς ἀστρονομίας ἔχομεν ὑπόδειγμα τὸν Ἀβραάμ, οὕτως ἐπὶ τῆς ἀριθμητικῆς τὸν αὐτὸν Ἀβραάμ. « Ἀκούσας (84) γὰρ ὅτι αἰχμάλω-

(77) Προσήσεται. Hanc vocem agnoscit etiam Herveti versio, « admittet veritatem. » A. προσήσεται: mavult, ut paulo ante. SYLBURG.—Statim post εἶναι subaudiendum ὀφείλει, vel simile quid.

(78) Πῇ τε. Ms. Ottob., πῇ τε καὶ.

(79) Λήσεται. Flor. λύσεται, « solvet: » parum ad rem. SYLB.

(80) Συγχρωμένους τοῖς μαθήμασι τοῦ γνωστικοῦ. Scribendum συγχρωμένου τοῖς μαθήμασι τοῦ γνωστικοῦ. Quod in Latina versione expressimus.

(81) Λόγων. Ms. Ottob., λόγον.

(82) Αὕτη. Ms. Ottob., αὐτό.

(83) Ἀρχὰ. Hoc Pindari effatum citavit etiam Stobæus serm. 11, qui est *De veritate*: Ἀρχὰς μεγάλας ἀρετᾶς ἄνασσα· ἀλὰθεια, μὴ πταλῆς ἐμὴν σύνθεσιν τραχεῖ ποτὶ ψεύδει. Ubi pro ἀρχάς, Scaliger reposuit ἀρχός, quod a Grotio retentum. Verior lectio est ἀρχὰ, quod habet Clemens. Proinde ex hoc et Stobæo inter se collatis hi versus sic scribi poterunt:

Ἀρχὰ μεγάλας ἀρετᾶς,
Ἐνάσσα· ἀλὰθεια,

Μὴ πταλῆς ἐμὴν σύνθεσιν
Τραχεῖ ποτὶ ψεύδει,
Divā, virtutum veneranda princeps,
Veritas, tu me rege, tu tuere,
Ne fidem fallam, neque pacta mendax
Fœdera rumpam.

(84) Ἀκούσας. In his quæ sequuntur Clemens Barnabam imitatus est; qui in c. ix hæc scribit: Λέγει γὰρ· Καὶ περιέτεμεν Ἀβραάμ ἐκ τοῦ οἴκου αὐτοῦ ἄνδρας δέκα καὶ ὀκτὼ καὶ τριακοσίους. Τίς οὖν ἡ δοξεία τούτω γνώσις; μάθετε· τοὺς δεκαοκτὼ πρώτους, εἰτα τοὺς τριακοσίους· τὴ δὲ δέκα καὶ ὀκτὼ, ἴσα δέκα, ἦτα ὀκτὼ, ἔχει Ἰησοῦν· ὅτι δὲ σταυρὸς, ἐν τῷ T ἐμῶν ἔχειν τὴν χάριν, λέγει καὶ τοὺς τριακοσίους. Δηλοῖ οὖν τὸν μὲν Ἰησοῦν ἐν τοῖς δυσὶ γράμμασι, καὶ ἐν ἐνὶ τὸν σταυρὸν. « Narrat enim Scriptura, quod Abraham viros e domo sua decem et octo et trecentos circumcidit. Quæ ergo illi in hoc data est cognitio? Discite: primo, decem et octo; dein, trecentos: decem autem et octo exprimiuntur per: i decem, η octo: habes initium nominis Ἰησοῦς· quia vero crux in figura litteræ T,

τος ἐλήφθη ὁ Λάτ, τοὺς ἰδίους οἰκογενεῖς τῇ ἀριθμήσας, καὶ ἐπεξελθὼν, πάντολυν ἀριθμὸν τῶν πολεμίων χειροῦται. Φασὶν οὖν εἶναι τοῦ μὲν Κυριακοῦ σημείου (85) τύπον κατὰ τὸ σχῆμα τὸ τριακασιοτὸν στοιχείον, τὸ δὲ ἰῶτα καὶ τὸ ἦτα τούνομα σημαίνειν τὸ σωτήριον· μνηνεσθαι τοῖνυν, τοὺς Ἀβραὰμ οἰκείους εἶναι κατὰ τὴν σωτηρίαν· τοὺς τῷ σημείῳ καὶ τῷ ὀνόματι προσπεφευγότες, κυρίους γεγονέναι τῶν αἰχμαλωτιζόντων, καὶ τῶν τούτων ἀκολουθοῦντων παμπολλῶν ἀπίστων ἔθνων. Ἢδὲ δὲ ὁ μὲν τριακῶς ἀριθμὸς τριάς ἐστιν ἐν ἑκατοντάδι· ἡ δεκάς δὲ ὁμολογεῖται παντέλειος (86) εἶναι· ὁ δὲ ὀκτὼ κύβος (87) ὁ πρῶτος ἡ ἰσότης ἐν ἀπάσαις ταῖς διαστάσεσι, μήκους, πλάτους, βάθους· « Αἱ τε ἡμέραι τῶν ἀνθρώπων ἔσονται, φησὶν, ἑτηρᾶ. » Ἔστι δὲ ὁ ἀριθμὸς (88) ἀπὸ μονάδος κατὰ σύνθεσιν πεντεκαιδέκατος· σελήνη δὲ πεντεκαίδεκάτῃ πλησιφαῖς γίνεται. Ἔστι δὲ (89) ἄλλως ὁ ἑκατὸν εἰκοσι τρίγωνος (90) ἀριθμὸς, καὶ συνέστηκεν ἐξ ἰσότητος μὲν τοῦ 58 (91). Ὡν ἡ κατὰ μέρος σύνθεσις τετραγώνους (92) γεννᾷ· α', γ', ε', ζ', θ', ια', ιγ', ιε' ἐξ ἀνισότητος δὲ τοῦ νς', ἐπτα τῶν ἀπὸ δυάδος ἀρτίων, οὗ γεννῶσι τοὺς ἑτερομήχεις, β', δ', σ', η', ι', ιφ', ιθ'. Κατ' ἄλλο πάλιν σημαινόμενον συνέστηκεν ὁ ἑκατὸν κ', ἀριθμὸς ἐκ τεσσάρων· ἐνὸς μὲν τριγώνου, τοῦ πεντεκαιδεκάτου, ἑτέρου δὲ τετραγώνου, τοῦ

Λ fuisse ✕ Lot captivum, trecentis octodecim vernaculis suis numeratis *, hostes aggressus vincit maximum eorum numerum. Dicunt ergo Dominici quidem signi typum quod ad figuram attinet, esse elementum, quod significat trecentos : ἰῶτα autem et ἦτα significare nomen salutare. Significari ergo eos esse Abrahæ domesticos et ei conjunctos, quod ad salutem attinet, qui ad signum et nomen Domini confugerunt, et superasse eos qui abducebant in captivitatem, et plurimas gentes infideles quæ eos sequebantur. Jam vero numerus quidem trecentenarius est ternarius in centenariio. Decimus autem citra ullam controversiam est undequaque perfectus. Octo autem qui est primus cubus, est æqualitas in omnibus dimensionibus, 279 longitudinis, latitudinis, et altitudinis. « Dies hominum, » inquit, « erunt centum et viginti anni ». « Est autem ille numerus ab unitate per compositionem quintus decimus. Luna autem quintadecima est plena. Est autem alias quoque centum viginti numerus triangulus, et constat ex paritate numeri Lxiv. Quorum quæ sit per partes compositio, gignit quadratos, i, iii, v, vii, ix, xi, xiii, xv. Ex imparitate autem numeri lvi, nempe septem paribus a binario, qui generant eos qui sunt altera parte longiores, ii, iv, vi, viii, x, xii, xiv. In alia rursus significatione constat

✕ P. 782 ED. POTTER, 656-657 ED. PARIS. * Gen. xiv, 14 et seq. ^b Gen. vi, 5.

quæ designat numerum ccc, habitura erat gratiam, ideo ait, et trecentos. Ostendit itaque Jesum in duabus litteris, et crucem in tertia. In quem locum scribens Cotelierus plurimos ex antiquis scriptoribus recenset qui hac allegoria usi sunt.

(85) Κυριακοῦ σημείου. Κυριακὸν σημεῖον vocat τὸν σταυρόν, « crucem, » cujus formam repræsentat T. Sequentes duæ litteræ, ε et η: primæ duæ initiales sunt salutaris nominis Ἰησοῦς. SYLBURG. — Clementes paulo post: Εἰσι δ' οὗ τριακασίους πῆχεις σύμβολον τοῦ Κυριακοῦ σημείου λέγουσι. Conf. quæ ad Barnabæ locum jam dictum adnotavit Cotelierus.

(86) Παντέλειος. Sic superius auctor Strom. ii, p. 455, τὸν τέλειον ἀριθμὸν δεκάδα vocat: Philonem nempe secutus lib. De septenario et festis p. 1195, De congressu querendæ eruditionis gratia pag. 437, quod contineat πάσας ἀριθμῶν διαφορὰς καὶ ἀναλογίας, « omnes numerorum differentias et proportionales, » ut fusius idem exponit lib. De decalogo, p. 746 et seq. Conf. etiam idem lib. De mundi officio p. 20 et seq., ubi septenarii aliorumque numerorum mystica explicatio instituitur.

(87) Ὁ δὲ ὀκτὼ κύβος. Sic etiam Philo lib. De decalogo p. 748. Καὶ μὲν δὲ κύβον τὸν ἑξάεδρον, ὃς ἐστὶν ἰσάκεις ἰσάκεις. « Denique cubicus octavus pariter par pariter. » Porro dicitur cubus, vel numerus quadratus, qui gemina dimensione in æqua concrevit, ut bis duo, ter tres, quater quatuor, etc., secundum Boethium De musica lib. ii, c. 6. A. Gellius lib. i, cap. 20: « Κύβος est figura ex omni latere quadrata;... in numeris similiter κύβος dicitur cum omne latus ejusdem numeri æqualiter in sese solvitur: sicuti fit cum ter terna ducuntur; atque idem ipse numerus triplicatur. » Porro Plutarchus, ubi querit cur Romani maribus nona ab ortu die nomina imponerent, feminis vero octava, de quadrati numeri perfectione disputans, hæc habet verba: Ἦ ὅτι ἀριθμῶν ἀπάντων τὰ μὲν ἐννέα πρῶτος ἐστὶ τετραγώνος, ἀπὸ περιττοῦ καὶ τελείου τῆς τριάδος, τὰ

δὲ ὀκτὼ πρῶτος κύβος ἀπὸ ἀρτίου τῆς δυάδος. « Aut quia omnium numerorum novem primus est quadratus, natus ex ternario, qui est impar et perfectus; octo autem primus est cubus natus e binario pari. » Hæc Plutarchus Rom. quæst. 102. Conf. infra p. 683 edit. Paris., et quæ ibi adnotanda sunt. (88) Ἔστι δὲ ὁ ἀριθμὸς. Sensus est: Existit autem numerus hic ρκ', si numeros qui ab unitate usque ad xv intersunt inclusive, nempe ab α' usque ad ιε' in unam summam colligas: efficiunt enim cxx. SYLBURG. — Viginti et centum sunt octies quindecim.

(89) Ἔστι — δὲ. Ms. Paris., ἔστι δὲ καί.

(90) Τρίγωνος. Quomodo trigonus est hic numerus, cum duabus tantum partibus constet? Nempe quoniam istarum partium altera in octo, altera in septem subdividitur: octo autem et septem sunt quindecim, qui numerus est trigonus, ut paulo post dicitur.

(91) 58. Quare hic numerus ἴσος, « par? » Quia constat octo numeris, qui hic apud Clementem sequuntur. At lvi numerus est ἄνισος, « impar, » quia septem numeris deinceps ab auctore memoratis constat. Quoniam vero cxx constat istis septem et octo minoribus numeris, ideo dicitur κατὰ σύνθεσιν πεντεκαιδέκατος, id est, « ex quindecim numeris compositus. » Priores autem octo incipiunt ἀπὸ μονάδος, « ab unitate, » et sic per impares 3, 5, etc., procedunt. Posteriores septem incipientes ἀπὸ δυάδος, « a numero binario » procedunt per ἀρτίους, « pares » numeros. 4, 6, etc. Proinde non male conjecit Hervetus post 58 desiderari hujusmodi verba: Ὁκτὼ τῶν ἀπὸ μονάδος περισσῶν, « Octo imparibus ab unitate. »

(92) Τετραγώνους. Sic vocat hos octo numeros, quia duo quater repetita efficiunt quatuor latera. Septem vero numeri sequentes sunt ἑτερομήχεις, quia septimus numerus est impar, atque adeo efficit unum latus « inæquale. » Non recte igitur Hervetus scribendum putavit τριγώνους.

cxx numerus ex quatuor, uno quidem triangulo, nempe xv, altero vero quadrato, nempe xxv, tertio autem pentagono, nempe xxxv, quarto autem χ hexagono, nempe xlv. Eadem enim proportione sumptum est v in unaquaque specie. Triangulorum enim ab unitate v quidem est xv. Quadratorum vero xxv, et eorum qui deinceps sequuntur, per proportionem. Jam vero numerus xxv, qui est v ab unitate, dicitur esse symbolum tribus Leviticæ. Numerus autem xxxv, ipse quoque habetur ex ea quæ fit ex duplis descriptione, arithmetica, geometrica et harmonica: nempe vi, viii, ix, xii, quorum compositio generat numerum xxxv. In his diebus dicunt Judæi formari fetus septem mensium. Numerus autem quadragesimus quintus constat ex descriptione quæ fit ex triplis, nempe vi, ix, xii, xviii, quorum compositio procreat xlv. Et in his similiter diebus dicunt formari fetus novem mensium. Et est hoc quidem species exempli arithmetici. Geometriæ autem testimonium sit tabernaculum quod construitur, et arca quæ fabricatur, quæ quibusdam proportionibus, quæ cum summa ratione procedunt, divinis construuntur inventionibus, per donum intelligentiæ, quæ a sensilibus ad ea quæ percipiuntur intelligentia, vel potius ab his ad sancta et Sancta sanctorum nos traducit. « Ligna » enim quadrata, significant quadratam figuram quoquoersus pervasisse, rectos angulos efficientem, id est securitatem. Et ædificii « quidem longitudo erat trecentorum cubitorum, latitudo vero quinquaginta, altitudo autem triginta: et superne in cubitum », qui ex lata base acuitur instar pyramidis, desinit arca, eorum qui per ignem purgantur et probantur symbolum. Hæc geometrica præbetur proportio ad transmittendum ad sanctas illas mansiones, quarum differentias subjectorum numerorum ostendunt differentiæ. Qui autem inferuntur numeri, sunt sextupli, ut trecenta ad quinquaginta; et decupla, ut trecenta sunt decupla ad xxx, et ἐπιδιμοιοι, hoc est *superbipartientes*: L enim sunt ad xxx superbipartientia. Sunt autem qui trecentos cubitos dicunt esse symbolum signi Domini. Quinquaginta autem, spei et remissionis

✕ P. 783 ED. POTTER, 657-658 ED. PARIS.

(93) *Τετραγώνου*. Scribendum πενταγώνου, quod viro etiam clarissimo Montfaucon placuisse video. Nam si xv efficit tria latera, xxv quatuor latera, xlv sex latera, tum certe xxxv constabit quinque lateribus.

(94) Ἀπὸ μονάδος ε' δὲ, ὁ ιε'. Scribendum ἀπὸ μονάδος δι' ε', ὁ ιε', incipiendo ab unitate ter quinque efficiunt quindecim, numerum τριγώνων, trius lateribus constantem.

(95) Ε' ἀπὸ μ. Scilicet procedendo per numerum quinquarium. Nam quinquies quinque sunt xxv.

(96) *Τετράγωνα*. Simile est illud Philonis *De vita Moysis* lib. iii, pag. 672, ubi Aaronis pectorale describit: Ἐχῆμα δ' ἀπέναντον ὁ τεχνίτης τετράγωνον τῷ λόγῳ, πᾶν καλῶς αἰνιττόμενος, ὡς χρῆ καὶ τὸν τῆς φύσεως λόγον, καὶ τὸν τοῦ ἀνθρώπου βεβηκέναι πάντῃ, καὶ μὴδ' ὅτι οὐκ ἀκαταίτητος. « Voluit autem

A κε', τρίτου δὲ τετραγώνου (93), τοῦ λε', τετάρτου δὲ εξαγώνου, τοῦ με'. Κατὰ γὰρ τὴν αὐτὴν ἀναλογίαν ὁ ε' περιλαμβάνεται καθ' ἑκάστον εἶδος· τῶν μὲν γὰρ τριγώνων ἀπὸ μονάδος, ε' δὲ, ὁ ιε' (94)· τῶν δὲ τετραγώνων ὁ κε'· καὶ τῶν ἐξῆς ἀναλόγως· καὶ μὴν ὁ κε' ἀριθμὸς ε' ἀπὸ μονάδος (95) ὧν, τῆς λευιτικῆς φυλῆς εἶναι σύμβολον λέγεται· ὁ δὲ λε' καὶ αὐτὸς ἔχεται τοῦ ἐκ τῶν διπλασίων διαγράμματος ἀριθμητικοῦ, καὶ γεωμετρικοῦ, καὶ ἀρμονικοῦ, ζ', η', θ', ιζ', ὧν ἡ σύνθεσις γεννᾷ τὸν λε'. Ἐν ταύταις ταῖς ἡμέραις Ἰουδαῖοι διαπλάσσεσθαι τὰ ἐπτάμηνα λέγουσιν· ὁ δὲ με', τοῦ ἐκ τῶν τριπλασίων διαγράμματος, τοῦ ζ', θ', ιζ', ιη' ὧν ἡ σύνθεσις γεννᾷ τὸν με'· καὶ ἐν ταύταις ὁμοίως ταῖς ἡμέραις τὰ ἐννάμηνα διαπλάσσεσθαι φασι. Τοῦτο μὲν οὖν τὸ εἶδος τοῦ ἀριθμητικοῦ υποδείγματος· γεωμετρίας δὲ ἔστω μαρτύριον ἡ κατασκευαζομένη σκηνή, καὶ τεκταινομένη κιβωτός· ἀναλογίαις τισι λογικωτάταις, θείαις ἐπινοίαις κατασκευαζόμεναι, κατὰ συνέσεως δόσιν, ἐκ τῶν αἰσθητῶν εἰς τὰ νοητά, μᾶλλον δὲ ἐκ τῶνδε εἰς τὰ ἅγια, καὶ τῶν ἁγίων τὰ ἅγια, μεταγούσης ἡμᾶς· τὰ μὲν γὰρ τετράγωνα (96) ἐξύλα, τὸ τετράγωνον σχῆμα πάντῃ βεβηκέναι ὁρθὰς γωνίας ἐπιτελοῦν, τὸ ἀσφαλὲς δηλοῖ· καὶ ἐμῆκος μὲν τριακόσιοι πήχεις τοῦ κατασκευάσματος, ἐκ πλατῶς δὲ ν' βάθους δὲ, λ' καὶ εἰς πῆχυν ἄνωθεν συντελεῖται, ἐκ τῆς πλατείας βάσεως ἀποξυνόμενον πυραμίδος τρόπον ἡ κιβωτός· τῶν διὰ πυρὸς καθαρομένων καὶ δοκιμαζομένων σύμβολον. Ἡ γεωμετρικὴ (97) αὕτη παρέχεται ἀναλογία, εἰς παραπομπὴν τῶν ἁγίων ἐκεῖνων μονῶν, ὧν τὰς διαφορὰς, αἱ διαφοραὶ τῶν ἀριθμῶν τῶν ὑποτεταγμένων μηνύουσιν. Οἱ δὲ ἐμπερόμενοι λόγοι εἰσὶν ἐξαπλάσιοι, ὡς τὰ τριακόσια τῶν ν'. Καὶ δεκαπλάσιοι, ὡς τῶν λ' δεκαπλάσια, τὰ τριακόσια· καὶ ἐπιδιμοιοι· τὰ γὰρ ν', τῶν λ' ἐπιδιμοιοῖα. Εἰσὶ δ' οἱ τοὺς τριακοσίους πήχεις σύμβολον τοῦ Κυριακοῦ σημείου (98) λέγουσι· τοὺς ν' δὲ, τῆς ἐλπίδος, καὶ τῆς ἀφύσεως τῆς κατὰ τὴν πεντηκοστὴν· καὶ τοὺς λ', ἡ ὡς ἐν τισι, δώδεκα (99), τὸ κήρυγμα δηλοῦν ἱστοροῦσιν, ὅτι τριακοστῷ μὲν ἐκήρυξεν ὁ Κύριος εἶναι ἡμεῖς δὲ ἡσυχάσαι ἀπόστολοι· καὶ εἰς πῆχυν συντελεσθαι τὸ κατασκευάσμα, εἰς μονάδα τελευτώσης τῆς τοῦ δικαίου προκοπῆς, καὶ εἰς τὴν ἐνότητά (1) τῆς πί-

• Gen. vi, 14-16.

D rationale illud quadrangulum esse artifex, pulchre subindicans oportere rationem tum naturæ, tum hominis quaquaversum pervadere, et esse prorsus inconcussam.

(97) Ἡ γεωμετρ. De sequentibus numeris conf. *Herveti Commentarius*.

(98) *Κυριακοῦ σημείου*. Nempe crucis, ut paulo superius dictum est.

(99) Ἡ, ὡς ἐν τισι, δώδεκα. Hæc, tanquam superflua, tollenda putavit Hervetus. Verum id quidem absque causa: quod ex numero « duodecim » apostolorum, qui his verbis respondet, clarissime patet.

(1) *Εἰς τὴν ἐν*. Sic Paulus justorum perfectionem describens Ephes. iv, 13: Μέχρι καταστήσωμεν πάντας εἰς τὴν ἐνότητα τῆς πίστεως. . . εἰς ἑνὸς τέλειον.

πτεως· ἡ δὲ τράπεζα ἡ ἐν τῷ ναῷ πηχῶν ἐγεγόνει· ἢ (2) καὶ πόδες οἱ τέσσαρες ἀνὰ πηχυν ἓνα ἡμισυ. Συνάγουσιν οὖν τοὺς πάντας πηχεις δώδεκα, συμ-
 ρώνως τῷ κατὰ τὸν ἐνιαύσιον κύκλον ἐλιγμῷ τῶν
 μηνῶν 19, καθ' οὓς τὰ πάντα φύει τε καὶ τελεσφο-
 ρεῖ ἡ γῆ, ταῖς τέσσαρσιν ὥραις οἰκειομένη. Γῆς
 δ', οἶμαι, εἰκόνα ἡ τράπεζα δηλοῖ, τέσσαρσιν ὑπερ-
 εἰδομένη ποσὶ, θέρει, μετοπώρῳ, ἔαρι, χειμῶνι, δι'
 ὧν ὁδεύει τὸ ἔτος. Διὸ καὶ κυμάτια στρεπτάσθησιν
 (3) ἔχειν τὴν τράπεζαν, ἥτοι ὅτι περιόδοις καιρῶν
 κυκλεῖται τὰ πάντα, ἡ καὶ τάχα τὴν ὠκεανῷ περιβ-
 ρεομένην ἐδήλου γῆν. Ἐτις τῆς μουσικῆς παράδειγμα
 ψάλλον ὁμοῦ, καὶ προφητεύων ἐκχεῖσθω Δαβὶδ, ὁμ-
 ῶν τὸν Θεὸν ἐμμελῶς· προσήκει δὲ εὖ μάλα τὸ
 ἐναρμόνιον γένος τῇ Ἀωριστῇ Ἀρμονίᾳ, καὶ τῇ Φρυ-
 γιστῇ τὸ διάτονον, ὡς φησιν Ἀριστόξενος. Ἡ τοίνυν
 ἁρμονία τοῦ βαρβάρου ψαλτηρίου, τὸ σεμνὸν ἐμφαι-
 νουσα τοῦ μέλους, ἀρχαιοτάτη τυγχάνουσα, ὑπόδειγμα
 Τερπάνδρῳ (4) μάλιστα γίνεται πρὸς ἁρμονίαν τὴν
 Ἀώριον ὑμνοῦντι τὸν Δία, ὡδὲ πως·

Ζεῦ, πάντων ἀρχά, πάντων ἀγῆτωρ,
 Ζεῦ (5), σοὶ πέμπω ταῦτα ὕμνων Ἀρχάν.

Εἴη δ' ἂν τῷ ψαλμῳδῷ κιθάρα ἀλληγορομένη,
 κατὰ μὲν τὸ πρῶτον σημαινόμενον, ὁ Κύριος,
 κατὰ δὲ τὸ δεύτερον οἱ προσεχῶς κρούοντες τὰς
 ψυχὰς ὑπὸ μουσηγέτῃ τῷ Κυρίῳ. Κἂν ὁ σωζό-
 μενος λέγεται λαὸς κιθάρα (6) κατ' ἐπίπνοιαν
 τοῦ Λόγου, καὶ κατ' ἐπίγνωσιν τοῦ Θεοῦ δοξάζων
 μουσικῶς ἐξακούεται, κρούμενος εἰς πίστιν τῷ Λό-
 γῳ (7). Λάβοις δ' ἂν καὶ ἄλλως μουσικὴν συμφωνίαν
 τὴν ἐκκλησιαστικὴν, νόμου καὶ προφητῶν ὁμοῦ, καὶ
 ἀποστόλων σὺν καὶ τῷ Εὐαγγελίῳ· τὴν τε ὑποδεδη-
 κνῆν τὴν καθ' ἑκάστον προφήτην κατὰ τὰς μεταπη-
 δῆσεις τῶν προσώπων συνψόδιαν· ἀλλ', ὡς εἰσικεν, οἱ
 πλείστοι τῶν τὸ νομα (8) ἐπιγραφόμενων, καθάπερ
 οἱ τοῦ Ὀδυσσεῦς ἐταῖροι, ἀγροίκως μεταίσι τὸν λό-
 γον, οὐ τὰς Σειρήνας, ἀλλὰ τὸν ῥυθμὸν (9) καὶ τὸ μέ-
 λος παρερχόμενοι, ἀμαθὲς βύσαντες τὰ ὥτα· ἐπει-
 περ ἴσασιν οὐ δυνησόμενοι, ἀπαξ ὑποσχόμενοι τὰς
 ἀκοὰς Ἑλληνικοῖς μαθήμασι, μετὰ ταῦτα τοῦ νόστου τυ-
 χεῖν. Τῷ δ' ἀπανθιζομένῳ τὸ χρεῖδες εἰς ὠφέλειαν τῶν
 κατηχομένων, καὶ μάλιστα Ἑλλήνων ὄντων (τοῦ Κυ-
 ρίου) (10) δὲ ἡ γῆ καὶ τὸ πλῆρωμα αὐτῆς οὐκ ἀφεκτέον
 τῆς φιλομαθίας, ἀλόγων δίκην ζῶων· πλείω δ', ὡς
 ἐν μάλιστα, βοηθήματα τοῖς ἐπαύουσιν ἐρανιστέον.
 Πλὴν οὐδαμῶς τούτοις ἐνδιατριπτέον, ἀλλ' ἢ εἰς μό-

A quæ datur in pentecoste. Et triginta, aut, ut est in
 nonnullis, duodecim, dicunt significare prædicationem,
 quoniam tricesimo quidem anno prædicavit Do-
 minus: duodecim autem fuerunt apostoli. Et in cubi-
 tum consummatum fuisse ædificium, justi profectu
 desinente in monadem et in unitatem fidei. * Mensa
 X autem in templo erat sex cubitorum, et ejus pedes
 quatuor erant circiter unius cubiti et dimidii. Colli-
 gunt ergo omnes cubitos duodecim convenienter duo-
 decim mensium conversioni quæ sit per circulum
 anni, quibus terra omnia producit et perficit, cum
 quatuor temporibus anni inita consuetudine. Terræ
 autem, ut arbitror, imaginem mensa significat, quæ
 quatuor fulcitur pedibus, æstate, autumno, vere,
 hieme, per quos annus ingreditur. Quocirca dicit
 etiam mensam habere « undulas inflexas » ac torti-
 les, aut quod temporum conversionibus omnia cir-
 cumagantur, aut fortasse significavit terram quam
 circumfluit oceanus. Præterea exemplum musicæ
 simul psallens et prophetans ponatur David,
 Deum concinne et numerose laudans. Doricæ au-
 tem harmoniæ maxime convenit genus ἐναρμόνιον,
 id est *concinnum*, et Phrygiæ διάτονον, quod est
 vehemens aut acutum, ut ait Aristoxenus. Barbari
 itaque psalterii harmonia, modorum præ se ferens
 gravitatem, cum fuerit antiquissima, omnino exem-
 plum præbuit Terpandro ad Doricam harmoniam,
 Jovem laudanti hoc modo: « Jupiter, omnium
 principium, dux omnium, hoc hymnorum princi-
 pium ad te mitto, Jupiter. » Potuerit autem a psal-
 mographo allegorice accipi cithara, in primo qui-
 dem significato, Dominus; in secundo autem ii qui
 assidue quodammodo pulsant animas, præeunt
 Domino. Populus quoque qui sit salvus, dici potue-
 rit cithara per Logi inspirationem; et qui per
 Dei cognitionem musicæ glorificat, exauditur, Verbo
 pulsans ad fidem. Aliter quoque acceperis musicam
 pro consonantia ecclesiastica, legis et prophetarum
 simul et apostolorum cum Evangelio, et concentu
 qui in unoquoque propheta subit, dum ab una per-
 sona ad aliam transilitur. Sed plurimi, ut videtur,
 ex iis qui nomine sunt inscripti, non secus ac
 socii Ulyssis, imperite aggrediuntur doctrinam:
 non Sirenes, sed ipsos numeros et modos præter-
 euntes, obstruentes aures propter incitiam, quo-
 niam sciunt, et Græcis disciplinis aurem semel

✠ P. 784 ED. POTTER, 658-659 ED. PARIS. * Exod. xxv, 23 et seq. ^b Ibid., 24.

(2) Πηχῶν... 3ξ. Quomodo certe Exod. xxv, 23,
 hæc mensa dicitur fuisse δύο πήχεων τὸ μήκος, καὶ
 πήχεως τὸ εὖρος, καὶ πήχεως καὶ ἡμίσεος τὸ ὕψος.

(3) Φησιν. Si quis pluraliter φασί malit, per me
 liceat. SYLBURG.

(4) Τερπάνδρῳ. Qui scilicet νόμους λυρικοὺς
 πρῶτος ἔγραψεν, ut ait Suidas.

(5) Ζεῦ. Forte rectius post Ζεῦ distinxeris quam
 ante. SYLBURG.

(6) Κιθάρα. Similia superius scribit auctor in
Protrept. p. 5, ubi conf. not. 7 et 8.

(7) Κρούμενος... Λόγῳ. « Pulsatus a Verbo. »
 Nam hominem comparat instrumento musico, quod
 a Verbo inspiratur, seu pulsatur, ut e loco *Pro-*

treplici jam dicto clarius apparet.

(8) Τὸ νομα. Scilicet Christi, ut supra. Solet
 enim νομα simpliciter positum pro Christi nomine
 sumi. Proinde οἱ τὸ νομα ἐπιγραφόμενοι sunt
 Christiani.

(9) Οὐ τὰς Σειρήνας, ἀλλὰ τὸν ῥ. « Non Sire-
 nas, » id est quod fallax est et noxium, sed « nu-
 meros ipsos, » scilicet doctrinam, quæ valde utilis
 ac jucunda est. Multo aliter ipse Ulysses, qui Si-
 renas quidem effugit malo navis alligatus, earum
 vero cantui aures avide præbuit, *Odys.* M, v. 155.

(10) Τοῦ Κυρίου. Hoc dicto innuit, Græcas di-
 sci-plinas perinde Domini esse ac barbaras.

præbuerint, futurum ut nunquam possint reverti postea. Ei autem qui decerpit id quod est conducibile ad usum catechumenorum, præcipue eorum qui sunt Græci, (« Domini autem est terra et plenitudo ejus ») non est abstinendum a studio doctrinæ, ✕ instar brutorum animantium. Sed potius quamplurima iis qui audiunt, quoad ejus fieri potest, suppeditanda sunt auxilia. Verum nequaquam est in his ulterius immorandum, quam ad percipiendam quæ ex ipsis provenit utilitatem, ut cum 280 eam acceptam possederimus, possimus domum reverti ad veram philosophiam, quæ est firmum animæ refugium quod ab omnibus præbet securitatem. Est ergo attingenda musica ad mores ornandos et componendos. Certe etiam in convivio nobis invicem psallendo propinamus, nostram lenientes cupiditatem, et Deum glorificantes propter copiosam donationem eorum quibus fruuntur homines, et quod perpetuo suppeditet nutrimenta ad augmentum corporis et animæ. Est autem supervacanea respuenda musica illa nimis artificiosa, quæ frangit animos et varie afficit passionibus, ut quæ sit aliquando quidem lugubris, aliquando vero impudica et incitans ad libidinem, aliquando autem lymphata et insana. Eadem ratio est etiam de astronomia; ea enim cum rerum sublimium cognitione, de figura universi, et cœli conversione, et astrorum motionem agens, ad creantem virtutem propius adducit animam, docetque nos facile sentire tempora anniversaria, mutationem aeris, ortusque et occasus siderum. Unde ars etiam navigandi et agricultura, plurimam ex ea capit utilitatem, sicut architectura, et ars ædificandi, ex geometria. Efficit autem quam maxime hæc quoque disciplina ut anima sit ad percipiendum promptior, et verum perspiciat, et falsum arguat, certasque assensiones inveniat et proportionales, adeo ut venetur simile in dissimilibus; inducitque nos ut inveniamus longitudinem absque latitudine, et superficiem quæ caret altitudine, et punctum quod nullas habet partes, et a sensilibus nos traducit ad ea quæ percipiuntur intelligentia. Philosophiam ergo adjuvant disciplinæ, et ipsa philosophia ad tractandum de veritate. Ecce enim chlamys primum fuit vellus, deinde carptum fuit, et subtegmen stamenque factum est, deinde fuit contextum. Oportet ergo animam prius esse

Α von τὸ ἀπ' αὐτῶν χρῆσιμον· ὡς λαβόντας τοῦτο (11) καὶ κτησαμένους, ἀπείναι οὐκ ἔστι δύνανται ἐπὶ τῇ ἀληθείᾳ φιλοσοφίαν, πείσμα τῇ ψυχῇ βέβαιον τὴν ἐκ πάντων ἀσφάλειαν πεπορισμένον. Ἀπτεόν ἄρα μουσικῆς εἰς κατακόσμησιν ἡθους καὶ καταστολήν. Ἀμέλει καὶ παρὰ πότον ψάλλειν (12) ἀλλήλοις προπίνομεν, κατεπάρδοτες ἡμῶν τὸ ἐπιθυμητικόν, καὶ τὸν θεὸν δοξάζοντες ἐπὶ τῇ ἀφθόνῳ τῶν ἀνθρωπείων ἀπολαύσεων δωρεᾷ, τῶν τε εἰς τὴν τοῦ σώματος τῶν τε εἰς τὴν τῆς ψυχῆς αὐξήσειν τροφῶν διδῶνς ἐπιχορηγηθῆναι. Περιττὴ δὲ μουσικὴ ἀποπνυσία, ἡ κατακλῶσα (13) τὰς ψυχὰς, καὶ εἰς ποικίλλαν ἐμβάλλουσα, τοτὲ μὲν θρηνῶδῃ, τοτὲ δὲ ἀκόλαστον καὶ ἡδυπαθῇ, τοτὲ δὲ ἐκδοκαχουμένην καὶ μανικῇ. Ὁ αὐτὸς λόγος καὶ περὶ ἀστρονομίας· αὕτη γὰρ μετὰ τῆς τῶν μεταρσίων ἱστορίας (14), περὶ τε σχήματος τοῦ παντός, καὶ φορᾶς οὐρανοῦ, τῆς τε τῶν ἀστρῶν κινήσεως, πλησιαίτερον τῇ κτιζούσῃ δυνάμει προαγουσά τὴν ψυχὴν, εὐαίσθητως ἔχειν διδάσκει ὥρων ἐτίων (15), ἰέρων μεταβολῆς, ἐπιτολῶν ἀστρῶν· ἐπεὶ καὶ ναυτιλία, καὶ γεωργία τῆς ἀπὸ ταύτης χρείας πεπληρωται, καθάπερ τῆς γεωμετρίας, ἀρχιτεκτονικῆς τε καὶ οἰκοδομικῆς. Παρακολουθητικῇ δὲ, ὡς ἐνὶ μάλιστα, τὴν ψυχὴν καὶ τοῦτο παρασκευάζει τὸ μάθημα, τοῦ τε ἀληθοῦς διορατικῇ, καὶ τοῦ ψεύδους διελεγκτικῇ, ὁμολογιῶν τε καὶ ἀναλογιῶν εὐρετικῇ, ὥστε ἐν τοῖς ἀνομοίοις τὸ ὅμοιον θρᾶν· ἐνάγει τε ἡμᾶς ἐπὶ τὸ εὐρεῖν ἀπλατὲς μήκος, καὶ ἐπιφάνειαν ἀδαθῆν, καὶ σημεῖον ἀμερές· καὶ ἐπὶ τὰ νοητὰ μετατίθῃσιν ἀπὸ τῶν αἰσθητῶν. Συνεργεῖ τὸν φιλοσοφίας τὰ μαθήματα, καὶ αὕτη ἡ φιλοσοφία εἰς τὸ περὶ ἀληθείας διαλαθεῖν. Αὐτίκα ἡ χλαμὺς πόκος ἦν τὸ πρῶτον· εἴτα ἐξάνθη, κρόκη τε ἐγένετο, καὶ στήμων· καὶ τότε ὑφάνθη. Προπαρασκευασθῆναι τοίνυν τὴν ψυχὴν καὶ ποικίλως ἐργασθῆναι χρὴ, εἰ μέλλοι ἀρίστη κατασκευάζεσθαι· ἐπεὶ τῆς ἀληθείας τὸ μὲν ἔστι γνωστικόν, τὸ δὲ ποιητικόν, ἐρρύθη δὲ (16) ἀπὸ τοῦ θεωρητικοῦ· δεῖται δὲ ἀκρήσεως καὶ συγγυμνασίας πολλῆς καὶ ἐμπειρίας. Ἀλλὰ καὶ τοῦ θεωρητικοῦ τὸ μὲν εἶ ἐστι πρὸς τοὺς πέλας, τὸ δὲ ὡς πρὸς αὐτόν· διόπερ καὶ τὴν παιδείαν οὕτω χρὴ συνεσκευασθαι, ὥστε ἀμφοτέροις ἐνηρμόσθαι. Ἐνεστὶ μὲν οὖν αὐτάρκως τὰ συνεκτικὰ τῶν πρὸς γνῶσιν φερόντων ἐκμαθόντα, ἐφ' ἡσυχίας τοῦ λοιποῦ μένειν ἀναπαυμένον, κατευθύνοντα τὰς πράξεις πρὸς τὴν θεωρίαν (17). Αἰδὲ δὲ τὴν τῶν πέλας ὠφέλειαν, τῶν

✕ P. 785 ED. POTTER, 659-660 ED. PARIS.

• I Cor. x, 26.

(11) Τοῦτο. Τοῦτο accus. casu agnoscit etiam H. ms. Idem paulo post πείσμα, et mox τὴν ἀπάντων ἀφά. SYLBURG. — Hanc postremam lectionem tueatur etiam ms. Öttob.

(12) Ψάλλειν. Scribendum ψάλλοντες, quod Lowthio etiam placuit: vel ἐν τῷ ψάλλειν. Vel sic formari possit hæc sententia: Ἀμέλει καὶ ἐν τῷ παρὰ πότον ψάλλειν, ἀλλήλοις προπίνομεν. « Certe etiam in cantibus convivalibus nobis invicem propinamus. » Conf. superius Pædag. lib. II, c. 4.

(13) Κατακλῶσα. De « musica animos frangente » agit etiam Philo p. 130. H. SYLBURG.

(14) Τῆς τῶν μεταρσίων ἱστορίας. H. ms. τὴν

τῶν μεταρσίων ἱστορίαν. SYLBURG. — Quam lectionem exhibent etiam mss. Paris. et Ottob.

(15) Ἐτίων vel ἐτείων, usurpatum pro ἐνέτιων, « annuarum, » seu cujusque anni temporum. Mox rectius forte ἐπιτολῆς ἀστρῶν. SYLBURG.

(16) Ἐρρύθη δὲ. Scilicet τὸ ποιητικόν. Nam τὸ θεωρεῖν præcedat τὸ ποιεῖν necesse est: ut superius explicatum p. 649 edit. Paris.

(17) Κατευθύνοντα τὰς πράξεις πρὸς τὴν θεωρίαν. Cum paulo ante dictum sit τὸ ποιητικόν ἐρρυθμέναι ἀπὸ θεωρητικοῦ, et actio præsupponat contemplationem, quomodo hic dicit auctor « actiones dirigendas esse ad contemplationem? » Nempe κατευ-

μὲν ἐπὶ τὸ γράφειν (18) ἰσμένων, τῶν δὲ ἐπὶ τὸ πα-
ραδιδόναι στελλομένων τὸν λόγον· ἢ τε ἄλλη παιδεία
χρήσιμος, ἢ τε τῶν γραφῶν τῶν Κυριακῶν ἀνά-
γνωσις εἰς ἀπόδειξιν τῶν λεγομένων ἀναγκαῖα, καὶ
μέλιστα, ἐὰν ἀπὸ τῆς Ἑλληνικῆς ἀνάγνῳται παι-
δείας οἱ ἐπαλόντες. Τοιαύτην τὴν Ἐκκλησίαν ὁ Δαβὶδ
διαγράφει· « Παρόστη ἡ βασιλίσσα ἐκ δεξιῶν σου ἐν
ἱματισμῷ διαχρύσῳ περιβεβλημένη, πεποικιλμένη·
καὶ τοῖς Ἑλλήνικοις καὶ περιττοῖς, « ἐν χρυσωτοῖς
χρυστοῖς περιβεβλημένη, πεποικιλμένη. » Ἡ ἀλήθεια
δὲ διὰ τοῦ Κυρίου· « Βουλὴν γάρ σου, φησί, τίς ἔγνω,
εἰ μὴ σὺ δέδωκας σοφίαν, καὶ ἐπεμύσας τὸ ἄγινον σου
Πνεῦμα ἀπὸ ὑψίστων· καὶ οὕτω διωρθώθησαν αἱ
τριβοὶ τῶν ἐπὶ τῆς γῆς, καὶ τὰ ἀρεστά σου (19) ἐδι-
δάχθησαν οἱ ἄνθρωποι, καὶ τῇ σοφίᾳ ἐσώθησαν; »
Ὁ γνωστικός γὰρ οἶδε κατὰ τὴν γραφὴν τὰ ἀρχαῖα,
καὶ τὰ μέλλοντα εἰκάζει· ἐπίσταται στροφὰς λόγων
καὶ λύσεις αἰνιγμάτων· σημεῖα καὶ τέρατα προγι-
νώσκει, καὶ ἐκβάσεις καιρῶν καὶ χρόνων, ὡς προει-
ρήκαμεν (20). Ὅρᾳς τὴν τῶν μαθημάτων πηγὴν,
ἐκ τῆς σοφίας ὀρρωμένην; Τοῖς δὲ ὑποκρούουσι, Τί
γὰρ ὄφελος εἰδέναι τὰς αἰτίας τοῦ, πῶς κινεῖται ὁ
ἥλιος, φέρε εἰπεῖν, καὶ τὰ λοιπὰ ἄστρον, ἢ τὰ γεω-
μετρικὰ θεωρήματα ἐπισκέφθαι, ἢ τὰ διαλεκτικά,
καὶ τῶν ἄλλων ἑκαστον μαθημάτων; Πρὸς γὰρ καθ-
ηκόντων ἀπόδοσιν ταῦτα μηδὲν ὠφελεῖν, εἶναι τε
ἀνθρωπίνην σύνεσιν τὴν Ἑλληνικὴν φιλοσοφίαν· μὴ
γάρ εἶναι διδασκτὴν τῆς ἀληθείας (21)· ἐκεῖνα λεκτέον·
Πρῶτον μὲν ὅτι καὶ περὶ τὰ μέγιστα τῶν ὄντων
παύουσιν οὗτοι, τούτεστι τὴν προαίρεσιν τοῦ νοῦ·
« Οἱ γὰρ (22) φυλάσσοντες, φασίν, ὁσῶς τὰ ὅσια,
ἐσωθήσονται· καὶ οἱ διδαχθέντες αὐτὰ, εὐρήσουσιν
ἀπολογίαν. » Ὁ γνωστικός γὰρ μόνος εὐλόγως πάντα
ὁσῶς πράξει τὰ πρακτέα, ὡς μεμάθηκε κατὰ τὴν
τοῦ Κυρίου διδασκαλίαν, δι' ἀνθρωπῶν παραλαβῶν.
Πάλιν τε αὐτὸ ἀκούειν ἔξεστιν· « Ἐν γὰρ χειρὶ αὐτοῦ,
τούτεστι τῇ δυνάμει καὶ σοφίᾳ, καὶ ἡμεῖς καὶ οἱ λό-
γοι ἡμῶν, πᾶσα τε φρόνησις, καὶ ἐργατειῶν ἐπι-
στήμη· οὐθὲν γὰρ ἀγαπᾷ ὁ Θεὸς εἰ μὴ τὸν σοφίᾳ
συννοοῦντα. » Ἐπειτα δὲ οὐκ ἀνέγνωσαν τὸ πρὸς τοῦ
Σολομῶντος εἰρημένον. Ἡσὲ γὰρ νεῶς κατασκευῆς
διαλαβῶν, ἀντικρύς φησιν· « Τεχνίτις (23) δὲ σοφία
κατεσκεύασεν· ἡ δὲ σὴ, πάτερ, διακυβερεῖ πρόνοια. »
Καὶ πῶς οὐκ ἄλογον, τεκτονικῆς καὶ ναυπηγικῆς
χεῖρον νομίζειν φιλοσοφίαν; Τάχα που καὶ ὁ Κύριος
τὸ πλῆθος ἐκεῖνο τῶν ἐπὶ τῆς πάσας κατακλιθέντων
καταντικρὺ τῆς Τιβεριάδος τοῖς ἰχθύσι τοῖς δυσί,
καὶ τοῖς πέντε τοῖς κριθίνουσι (24) διέθρεψεν ἄρτους·

A præparatam, et varie elaboratam, antequam optima
evadere poterit. Nam veritatis alia quidem est pars
quæ versatur in cognitione, alia vero in actione :
profluxit autem hæc a contemplatione. Magna insu-
per exercitatione indiget et experientia. Quin
etiam contemplationis, alia quidem pars quæ ad
proximos spectat, X alia vero quæ ad seipsum.
Quamobrem sic quoque eruditionem oportet esse
comparatam, ut utrisque conveniat. Ei ergo qui suffi-
cienter didicerit illa, quæ continent ea quæ dedu-
cunt ad cognitionem, licet deinceps manere quie-
tem, actiones dirigendo ad contemplationem. Cum
autem propter proximorum utilitatem, alii qui-
dem se conferant ad scribendum, alii vero ad ver-
bum tradendum se comparent, cum alia doctrina
est utilis, tum Scripturarum Domini lectio est ne-
cessaria ad eorum quæ dicuntur demonstrationem.
præcipue si ii qui audiunt accedunt ex Græcorum
scholis. Quandam talem Ecclesiam describit David :
« Astitit regina a dextris tuis in vestitu deaurato,
circumdata varietate » ; » atque iterum Græcis, et
aliis præstantibus « aureis sūmbriatis circumdata
et variata b. » Veritas autem per Dominum : « Consi-
lium enim tuum, inquit, quis novit, si non tu
dederis sapientiam, et miseris sanctum tuum Spiri-
tum ab altissimis, et ita correctæ fuerint viæ eorum
qui sunt in terra, et didicerint homines ea quæ
tibi placeant, et salvi fuerint sapientia c ? » Nam
gnosticus per scripturam novit antiqua et conjicit
futura ; scit strophas orationum, et ænigmatum
solutiones ; præscit signa et prodigia, et eventus
temporum, ut prius diximus. Vides fontem disci-
plinarum manare a sapientia. Iis autem qui obji-
ciunt, Quid enim juvat nosse causas (exempli gratia)
quomodo sol moveatur, et reliqua astra ; aut geo-
metrica speculationum esse theorematum, aut dialectica,
et unamquamque ex aliis disciplinis ? ad officia
enim tradenda eas nihil conferre, et Græcam phi-
losophiam esse humanam intelligentiam ; minime
enim doceri a veritate : illa sunt dicenda : Primum
quidem, quod circa ea quæ sunt maxima, nempe
mentis electionem erant. « Qui enim sancta, in-
quit, sancte servant, sanctificabuntur, et qui ea di-
dicerunt, invenient responsionem. d » Merito enim
D solus gnosticus omnia sancte faciet quæ sunt fa-
cienda, ut didicit ex doctrina Domini, etiamsi ac-
ceperit per homines. Et rursus licet audire : « In
manu enim ejus, » hoc est virtute et sapientia,

✠ P. 786 ED. POTTER, 660-661 ED. PARIS. • Psal. XLIV, 10. b Ibid., 14, 15. c Sap. VII, 17, 18.
d Sap. VI, 10.

δύκειν non est hoc loco « dirigere » tanquam ad
finem, sed tanquam ad normam. Proinde sensus
est, « actiones conformes esse debere regulæ quam
per contemplationem accepimus. » Nisi potius mal-
lit aliquis hæc, mutato verborum ordine, sic scribi :
Κατεσθύνοντα πρὸς τὰς πράξεις τὴν θεωρίαν· « di-
rigendo contemplationem ad actiones. »

(18) Γράφειν. Conf. superius Strom. I, p. 318.

(19) Ἀρεστά σου. Forsan rectius ἀρεστά σοι.
SYLBURG.

(20) Ὡς προειρήκαμεν. Scilicet p. 649 edit. Paris.

(21) Διδακτὴν τῆς ἀληθείας. Forsan διδασκτὴν
τῆς ἀληθείας. Vulgatam lectionem secutus interpres,
vertit : « minime enim doceri a veritate. » SYLBURG.

(22) Οἱ γὰρ. Sap. VI, 11. Οἱ γὰρ φυλάξαντες
ὁσῶς τὰ ὅσια ὁσωθήσονται. Latina : « Qui enim
custodierint justitiam, juste judicabuntur : qui didi-
cerint justa, invenient quid respondeant. » COLLECT.

(23) Τεχνίτις. Sap. XIV, Τεχνίτης.

(24) Καὶ τοῖς πέντε τοῖς κριθ. Ms. Ottob. καὶ
τοῖς ἐν τοῖς κριθ. Numerali scilicet e in præpos.
ἐν versa.

« et nos, et verba nostra, et omnis prudentia, et A operum scientia ». Nihil enim diligit Deus, nisi cum qui cohabitavit cum sapientia b. » Præterea autem non legerunt quod dictum est a Salomone. Nam cum de templi constructione tractasset, aperte dicit : « Artifex autem construxit sapientia, ✕ tua autem, pater, gubernat providentia c. » Et quomodo non est a ratione alienum, arte fabrilis et arte ædificandarum navium deteriore existimare philosophiam? Fortasse autem Dominus quoque illam, eorum qui in herba decubuerunt multitudinem ex adverso Tiberiadis, piscibus duobus et hordeaceis quinque aluit panibus d, innuens præviam Judæorum et Græcorum eruditionem, quæ præcedit divinum triticum nutrimenti quod per legem educitur. Est enim hordeum tritico citius tempore æstatis. Quæ autem per undas gentiles gignitur et fertur Græcam philosophiam, pisces significabant, in copiosis cibum dati iis qui humi adhuc 281 jacebant, qui quidem non capiebant incrementum sicut fragmenta panum; tamen cum benedictionis Domini facti essent participes, habuerunt inspiratam divinitatis resurrectionem per Verbi potentiam. Quod si ulterius querendi sollicitus es, puta unum ex piscibus esse encyclicam disciplinam, alterum vero significare ipsam quæ supervenit philosophiam, quæ scilicet cum ipsius Domini verbo comparantur. « Mutorum autem piscium chorus affluxerit, » dixit alicubi Musa tragica. « Me quoque oportet minui, augeri » autem solum jam deinceps Verbum Domini, in quo lex finitur, dixit propheta Joannes e. Jam mihi intellige mysterium veritatis, veniam tribuens si ad id pertractandum vereor progredi ulterius, hoc solum prædicans : « Omnia per ipsum facta sunt, et sine ipso factum est nihil a. » Dictus certe est « la-

✕ P. 787 ED. POTTER, 861-662 ED. PARIS.
d Joan. vi, 11. e Joan. iii, 30.

(25) *Αὐξήσαντες μὲν οὐκ*. Panis inter edendum adeo auctus est, ut illius fragmenta duodecim cophinos implerent : piscium vero fragmenta collecta nulla memorantur. Proinde hos auctor comparat verbo Græcis tradito, quod etiamsi tantos fructus ferre nequeat, quantos solet, quod a Judæis ac bene præparatis recipitur, tamen nutrit et vitam conservat. Quod ideo visum est adnotare, quia Clementis sensum non bene exposuit Hervetus. Porro Lowthius hic adnotat : « Ita innuere videtur S. Joan. c. vi, 13. Sed B. Marcus disertè ait fragmenta superfluisse, tam e piscibus, quam e panibus, c. vi, 43. »

(26) *τὴν ἀνάστασιν τῆς θεότητος.. ἐνεπνεύσθησαν*. Ex Irenæo notum est, ejus temporibus sensisse Christianos, sese in baptismo S. spiritus participes fieri, a quo ad immortalitatem alerentur, et cujus vi a mortuis resurrecturi essent. Proinde « resurrectionem divinitatis » vocat auctor eam, quæ divina virtute efficienda est.

(27) *Περίεργος εἰ*. Ms. Οὐτοῦ περιεργον ἦ.

(28) *Συνάλογοι*. Scribendum potius σύλλογοι, vel συναναλόγοι, quod Herveto placuit, quem editiones posteriores secutæ sunt. Auctoris vero sententia, quam vix quisquam hactenus satis exposuisse videtur, sic se habet : « Collecta vero sunt ex verbo

αἰνισσόμενος τὴν προπαιδείαν Ἑλλήνων τε καὶ Ἰουδαίων πρὸ τοῦ θείου πυροῦ, τῆς κατὰ τὸν νόμον γεωργουμένης τροφῆς. Προπετεστέρα γὰρ εἰς ὥραν θέρους τοῦ πυροῦ μᾶλλον ἢ χρυσὴ τὴν δὲ ἀνὰ τὸν κλύδωνα τὸν ἐθνικὸν γεννωμένην τε καὶ φερομένην φιλοσοφίαν Ἑλληνικὴν, οἱ ἰχθύες ἐμήνυσον, εἰς διατροφήν ἐκτενῆ τοῖς ἔτι χαμαὶ κειμένοις δεδομένα, αὐξήσαντες μὲν οὐκ (25) ἔτι καθάπερ τῶν ἄρτων τὰ κλάσματα, τῆς δὲ τοῦ Κυρίου μεταλαβόντες εὐλογίας, τὴν ἀνάστασιν τῆς θεότητος, διὰ τῆς τοῦ Λόγου ἐννάμεως ἐνεπνεύσθησαν (26). Ἀλλ' εἰ καὶ περίεργος εἰ (27), ἔκλαβε θάτερον τῶν ἰχθύων τὴν ἐγκύκλιον, τὸν λοιπὸν δὲ αὐτὴν ἐκείνην τὴν ἐπαναβεβηκυῖαν μὲν φιλοσοφίαν. αἱ δὲ ἄρα συνάλογοι (28) λόγου τοῦ Κυριακοῦ. « Χορὸς (29) δ' ἀναύδων ἰχθύων ἐπεβρέθει, » ἡ μουσα ἡ τραγικὴ εἰρηκεῖ πω « Κάμῃ (30) δεῖ ἐλαττοῦσθαι, αὖξιν » δὲ μόνον ἦν λοιπὸν τὸν Κυριακὸν λόγον, εἰς ὃν παραιτοῦται ὁ νόμος, ὁ προφήτης εἰρκεν Ἰωάννης. Σύνες ἦδη μοι τὸ μυστήριον τῆς ἀληθείας, συγγνώμην ἀπονέμωμι εἰ παραιτέρω (31) προβαίνειν τῆς ἐξεργασίας ὀκνῶ, τοῦ μόνον ἀνακηρύσσω. « Πάντα δι' αὐτοῦ ἐγένετο, καὶ χωρὶς αὐτοῦ ἐγένετο οὐδὲ ἓν. Ἀμέλει « λίθος ἀκρογωνιαίος εἰρηται, ἐν ᾧ πᾶσα οἰκοδομὴ (32) συναρμολογουμένη αὖξιν εἰς ναὸν ἁγίον Θεοῦ, » κατὰ τὸν θεῖον Ἀπόστολον. Σιωπῶ τὰ νῦν τὴν ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ παραβολὴν λέγουσαν. « Ὁμοία (33) ἐστὶν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν ἀνθρώπων, σατήνην εἰς θάλασσαν βεβληκῶτι, καὶ τοῦ πληθους τῶν ἐαλωκότων ἰχθύων τὴν ἐκλογὴν τῶν ἀμεινόνων ποιοῦμένην. » Ἦν δὲ καὶ τὰς τέσσαρας ἀρετὰς (34) ἀντικρυς ἡ παρ' ἡμῶν σοφία ὥδε πως ἀνακηρύσσει, ὥστε καὶ τούτων τὰς πηγὰς τοῖς Ἑλλησιν παρὰ Ἑβραίων δεδοθαί. Μαθεῖν δ' ἐκ τῶνδ' ἔξεστι. « Καὶ εἰ δικαιοσύνην ἀγαπᾷ τις (35), οἱ πόνοι ταύτης εἰσὶν ἀρεταί. Σωφροσύνη γὰρ καὶ φρόνησις ἐκδιδάσκει δικαιοσύνην καὶ ἀ-

a Sap. vii, 18. b Ibid., 28. c Sap. xiv, 2, 5.

Domini. » Nam cum unum e piscibus, encyclicam doctrinam; alterum, philosophiam innuere dixisset : jam demum addit, fragmenta post cenam « collecta exhibere verbum Domini; » quod post encyclicam doctrinam atque philosophiam, quas prævias disciplinas appellat, postremo sequi debet.

(29) *Χορὸς*. Hæc verba iambicum constituent, si pro ἐπεβρέθει scriptum fuerit ἐπεβρέθη. Idem Sylburgio placuit, qui tamen pro ἐπεβρέθη frequentius usurpari ἐπεβρύη, adnotat. Interpres optativum modum et ipse agnoscit, *affluxerit*.

(30) *Κάμῃ*. Respicit Joannis Baptistæ verba, Joan. iii, 30 : Ἐκεῖνον δεῖ αὐξάνειν, ἐγὼ δὲ ἐλαττοῦσθαι, etc.

(31) *Εἰ παραιτέρω*. Ed. Flor. εἴπαρ ἐτέρω. errore satis evidente. SYLVANO.

(32) *Πᾶσα οἰκ.* Vulg. Bib. Ephes. ii, πᾶσα ἡ οἰκ. Et mox, ναὸν ἁγίον ἐν Κυρίῳ. Id.

(33) *Ὁμοία*. Non tam ipsa Matthæi verba, quam sensum hic exhibet Clemens.

(34) *Τὰς τέσσαρας ἀρετὰς*. Nempe prudentiam, fortitudinem, justitiam, temperantiam : quæ cardinales virtutes vulgo appellantur.

(35) *Εἰ δικαιοσύνην ἀγαπᾷ τις*. Videtur legendum σωφροσύνην. Lowth.

δρεϊαν, ὃν χρησιμώτερον οὐδέν ἐστιν ἐν βίῳ ἀνθρώ-
που. » Ἐπὶ πᾶσιν εἰδέναι αὐτοὺς κάκεῖνο ἐχρῆν·
οὐ φύσει (36) μὲν ἐπιτηδείοι γεγόναμεν πρὸς ἀρετὴν,
οὐ μὴν ὥστε ἔχειν αὐτὴν ἐκ γενετῆς, ἀλλὰ πρὸς τὸ
κτῆσθαι ἐπιτηδείοι.

ad multitudine captorum piscium meliores elegit. » Jam vero quatuor quoque virtutes aperte, quæ est
apud nos sapientia, hoc modo prædicat, unde et earum quoque fontes Græcis dati fuisse ab Hebræis
constat. Ex his autem quæ sequuntur id sciri potest: « Et si quis diligit justitiam, ✕ labores ejus sunt
virtutes. Temperantia enim et prudentia docet justitiam, et fortitudinem quibus nihil est in vita
hominibus utilius d. » Postremo illud quoque illos scire oportebat, quod natura quidem apti nati sumus
ad virtutem, non quod eam habeamus ab ortu, sed simus apti ad eam acquirendam.

CAPUT XII.

Hominem quamdam habere aptitudinem ad perfectionem, gnosticum autem solum eam revera consequi.

Ἡ λόγῳ λύεται τὸ πρὸς τῶν αἰρετικῶν ἀπορούμε-
νον ἡμῖν, πότερον τέλειος ἐπλάσθη ὁ Ἀδὰμ ἢ ἀτε-
λής. Ἀλλ' εἰ μὲν ἀτελής, πῶς τελείου Θεοῦ ἀτελής
τὸ ἔργον, καὶ μάλιστα ἀνθρώπος; εἰ δὲ τέλειος, πῶς
παρβαίνει τὰς ἐντολάς; Ἀκούονται γὰρ καὶ παρ'
ἡμῶν (37) ὅτι τέλειος κατὰ τὴν κατασκευὴν οὐκ ἐγένε-
ται, πρὸς δὲ τὸ ἀναδέξασθαι τὴν ἀρετὴν ἐπιτηδείοι·
διαφέρει γὰρ δὴ που ἐπὶ τὴν ἀρετὴν γεγονέναι ἐπιτη-
δεῖον πρὸς τὴν κτῆσιν αὐτῆς· ἡμᾶς δὲ ἐξ ἡμῶν αὐ-
τῶν βούλεται αὐξάνειν. Αὕτη οὖν φύσις ψυχῆς, ἐξ
αὐτῆς ὁρμᾶν· εἴτα λογικοὶ ὄντες, λογικῆς οὐσις (38)
τῆς φιλοσοφίας, συγγενὲς τι ἔχομεν πρὸς αὐτήν. Ἡ
δὲ ἐπιτηδεύουσα φροῦδὰ μὲν ἔστι πρὸς ἀρετὴν, ἀρετὴ
δ' οὐ. Πάντες μὲν οἷν, ὡς ἔφην, πρὸς ἀρετῆς κτῆσιν
περύσσει· ἀλλ' ὁ μὲν μᾶλλον, ὁ δ' ἥττον πρόσεισι τῇ
τε μαθήσει, τῇ τε ἀσκήσει· διὸ καὶ οἱ μὲν ἐξήρκε-
σαν μέχρι τῆς τελείας ἀρετῆς, οἱ δὲ μέχρι τινὸς
ἔβασαν· ἀμεληθέντες δ' αὖ (39) τινες, καὶ εἰ ἄλλως
ἦσαν εὐφυεῖς, εἰς τὸν ἀνάντιον ἀπετράπησαν. Πολὺ δὲ
μᾶλλον ἢ μεγέθει πασῶν μαθήσεων καὶ ἀληθειᾶ
διαφέρουσα γνώσις, χαλεπωτάτη κτῆσασθαι, καὶ ἐν
πολλῷ χαμᾶτι περιγίνεται. « Ἀλλ', ὡς εἰσιν, οὐκ
ἔργωσαν μυστήρια Θεοῦ· οὐκ ὁ Θεὸς ἔκτισε τὸν ἀν-
θρώπον ἐπὶ ἀφθαρσίᾳ, καὶ εἰκόνα (40) τῆς ἰδίας
ἰδιότητος· ἐποίησεν αὐτόν· » καθ' ἣν ἰδιότητα τοῦ
πάντα εἰδότες ὁ γνωστικὸς καὶ δίκαιος καὶ ὁσῖος μετὰ
φρονήσεως εἰς μέτρον (41) ἡλικίας τελείας ἀφικνεῖ-
σθαι σπεύδει. Ὅτι δ' οὐ μόνον αἱ πράξεις καὶ αἱ
ἐννοιαί, ἀλλὰ καὶ οἱ λόγοι καθαρεύουσι τῷ γνωστικῷ·
« Ἐδοξίμας τὴν καρδίαν μου, ἐπεσκέψω νυκτὸς, φη-

A pis angularis, in quo omnis ædificatio coagmentata
augetur in sanctum Dei templum, » ut ait divinus
Apostolus. Taceo in præsencia parabolam quæ
est in Evangelio, dicentem: « Simile est regnum
cælorum homini qui sagenam jecit in mare, et
ex multitudine captorum piscium meliores elegit. »
B Qua ratione solvitur ea dubitatio, quæ ab hære-
ticis adversus nos movetur: utrum perfectus for-
matus sit Adam, an imperfectus. Sed si imperfec-
tus quidem, quomodo perfecti Dei imperfectum est
opus, et maxime homo? sin autem perfectus, quo-
modo transgreditur præcepta? Audient enim a no-
bis, quod perfectus quidem non fuit creatus, sed
aptus ad suscipiendam virtutem; multum enim ad
virtutem refert, factum esse aptum ad eam acqui-
rendam. Vult autem nos ex nobis ipsis salvos fieri.
Hæc quippe est natura animæ, ut ipsa a seipsa mo-
veatur; deinde cum simus ratione præditi, ratione
autem constet philosophia, habemus quamdam cum
ipsa cognationem. Aptitudo autem est quidem mo-
tus ad virtutem, non autem ipsa virtus. Atque
omnes quidem, ut dixi, apti sunt natura ad acqui-
rendam virtutem; sed alius quidem magis, alius
vero minus accedit ad disciplinam et exercitatio-
nem. Quocirca alii quidem usque ad perfectam
pervenere virtutem, alii vero usque ad aliquam
saltem: neglecti autem rursus aliqui, etiamsi alio-
qui bonum haberent ingenium, aversi sunt in con-
trarium. Multo autem magis, cognitio quæ magni-
tudine et veritate præstat omnibus disciplinis, est
ad acquirendum difficillima, et multo labore supe-
ratur. « Sed, ut videtur, Dei non novere mysteria,
quod scilicet Deus creavit hominem ob immortali-
tatem, et fecit eum imaginem suæ proprietatis, »
per quam proprietatem ejus qui novit omnia, is
qui est gnosticus, et justus, et sanctus, cum pru-

✕ P. 788 ED. POTTER, 662-663 ED. PARIS.
47, 48. d Sap. vii, 8. e Sap. ii, 22, 23.

a Joan. i, 3. b Ephes. ii, 20, 21. c Matth. xiv,

(36) Φύσει. Aristoteles *Ethic. ad Nicomachum*
l. ii, c. 1: Οὐτ' ἄρα φύσει οὐτε παρὰ φύσιν ἐγγίνον-
ται αἱ ἀρεταί· ἀλλὰ πεφυκόσι μὲν ἡμῖν δέξασθαι
αὐτάς, τελειούμενοις δὲ διὰ τοῦ ἔθους. « Neque igitur
natura, neque præter naturam virtutes efficiuntur:
sed ita, ut nos quidem natura idonei simus
ad ipsas suscipiendas, sed consuetudini perficiamur. »

(37) Ἀκούονται γὰρ καὶ παρ' ἡμῶν. Ms. Ot-
lob. ἀκούονται παρ' ἡμῶν, reliquis omissis.

(38) Εἴτα λογικοὶ ὄντες, λογικῆς οὐσις. Ms.
Otiob. εἴτα λογικῆς οὐσις, omisso λογικοὶ ὄντες.

(39) Ἀμεληθέντες δ' αὖ. Plutarchus *De libero-
rum educatione*, pag. 4. H. SYLBURG.

(40) Καὶ εἰκόνα. Sap. v, 23: « Quoniam Deus

D creavit hominem inextiminabilem, et ad imagi-
nem similitudinis suæ fecit illum. » LXX: Καὶ εἰ-
κόνα τῆς ἰδίας ἰδιότητος ἐποίησεν αὐτόν· « Et imagi-
nem propriæ similitudinis fecit eum. » In editione
Romanae Sixti V adnotatum est in plerisque libris
haberi τῆς ἰδίας ἀιδιότητος, « suæ æternitatis. » Qui-
dam explicant ἰδιότητος, « proprietatis suæ, » hoc
est propriæ naturæ, ut sicut ipse est immortalis,
ita eum ornarit eadem gloria, quæ cum propria sit
ipsius Dei, singulari ejus beneficio homini commu-
nicata est. Citatur paulo post versus psalmi xiv,
de quo vide quæ supra. COLLECT.

(41) Εἰς μέτρον. Respicit Ephes. iv, 13: Μέχρι
καταντήσωμεν ... εἰς ἀνδρα τέλειον, εἰς μέτρον ἡλι-
κίας τοῦ πληρώματος τοῦ Χριστοῦ.

dentia contendit pervenire ad mensuram perfectæ ætatis. Quod autem non solum actiones et cogitationes, sed etiam verba sint munda ei qui est cognitione præditus : « Probasti cor meum, visitasti me noctu, inquit, inflammasti me, et non inventa est in me iniquitas. Ne loquatur os meum opera hominum ». Et quid dico opera hominum? scilicet ipsum agnoscit peccatum, non id cuius ipse agit pœnitentiam; est enim hoc commune aliorum quoque fidelium, sed quodcumque est peccatum; neque enim certum aliquod condemnat, sed simpliciter, omne peccatum; neque quod quis male fecit, sed quod non sit faciendum, adducit. Unde est etiam duplex pœnitentia : una quidem communis, propterea quod peccaverit; altera vero, cum peccati naturam didicerit, primo loco persuadet ab ipso desistere peccato, cui est consequens ut non peccet. Ne ergo dicant, quod qui facit injuriam et peccat, delinquit per dæmonum obsessionem : sic enim nulli esset culpæ affinis. Cum autem in peccando eadem eligat quæ dæmones, et sit instabilis, et levis, et varius in cupiditatibus ut dæmon, fit homo dæmoniacus. Jam qui est natura quidem malus, cum propter vitium factus sit peccator, redditus est improbus, id habens quod sponte elegit : ad peccatum autem cum sit pronus, in actionibus etiam peccat; contra autem vir bonus se recte gerit. Quocirca non solum virtutes, sed etiam actiones honestas, bona vocamus. Ex bonis autem, scimus quædam quidem per se esse eligenda et expetenda, ut cognitionem (nihil enim aliud ex ipsa venamur cum affuerit, nisi solummodo ut ea adsit, et in perpetua simus contemplatione, et ad ipsam et propter ipsam contendamus), quædam vero, propter alia, ut fidem, et propter evitacionem supplicii quæ ex ea profisciscitur, et utilitatem quæ capitur ex remuneratione. Timor enim est multis causa ne peccent. Promissio autem est occasio persequendi obedientiam, per quam obtinetur salus. Perfectissimum ergo bonum est cognitio, quæ est per se expetenda : per consequentiam autem, bona quoque quæ per eam consequimur. Et supplicium ei quidem qui punitur, est causa correctionis : iis autem qui possunt **282** minus perspicere, fit exemplum, per quod cavent ne amplius cadant in similia. Suscipiamus ergo cognitionem, non ea quæ eveniunt

σίν· ἐπιρῳσάς με, καὶ οὐχ εὐρέθη ἐν ἐμοὶ ἀδικία· ὅπως ἂν μὴ λαλήσῃ τὸ στόμα μου τὰ ἔργα τῶν ἀνθρώπων. » Καί τί λέγω (42) τὰ ἔργα τῶν ἀνθρώπων; αὐτὴν τὴν ἁμαρτίαν γνωρίζει, οὐ παραχθείσαν ἐπὶ μετάνοιαν κοινὸν γὰρ τοῦτο καὶ τῶν ἄλλων πιστῶν, ἀλλ' ὅ ἐστιν ἁμαρτία· οὐδὲ γὰρ τῇσδε τινος καταγνώσκει, ἀλλ' ἀπλῶς πάσης τῆς ἁμαρτίας· οὐδ' ὁ ἐποίησέν τις κακῶς, ἀλλὰ τὸ μὴ ποιητέον συνίστησιν. Ὅθεν καὶ ἡ μετάνοια δισσή· ἡ μὲν (43) κοινή, ἐπὶ τῷ πεπλημμεληκέναι, ἡ δὲ, τὴν φύσιν τῆς ἁμαρτίας καταμαθοῦσα, ἀφίστασθαι τοῦ ἁμαρτάνειν αὐτοῦ κατὰ προηγούμενον λόγον πείθει, ὃ ἔπεται τὸ μὴ ἁμαρτάνειν. Μὴ τοίνυν λεγόντων ὡς ὁ ἀδικῶν καὶ ἁμαρτάνων κατ' ἐνέργειαν δαιμόνων πλημμελεῖ· ἐπεὶ καὶ ἄλλως γένοιτο· τὰ δὲ αὐτὰ τοῖς δαιμονίοις κατὰ τὸ ἁμαρτάνειν (44) αἰρούμενος, ἀνέδραστος καὶ κούρος καὶ εὐμετάβολος ἐν ἐπιθυμίαις, ὡς δαίμων, γίνεται ἄνθρωπος δαιμονικός. Αὐτίκα ὁ μὲν κακὸς φύσει, ἁμαρτητικός (45) διὰ κακίαν γενόμενος, φαῦλος κατέστηκεν, ἔχων ἦν ἐκὼν εἴλετο· ἁμαρτητικός δὲ ὢν, καὶ κατὰ πράξεις διαμαρτάνει· ἔμπαινον δὲ ὁ σπουδαῖος κατορθοῖ. Διὸ οὐ μόνον τὰς ἀρετὰς, ἀλλὰ καὶ τὰς πράξεις τὰς καλὰς ἀγαθὰ καλοῦμεν. Τῶν δὲ ἀγαθῶν (46) ἴσμεν τὰ μὲν αὐτὰ δι' αὐτὰ (47) αἰρετὰ, ὡς τὴν γνώσιν (οὐ γὰρ ἄλλο τι ἐξ αὐτῆς θηρόμεν, ἐπειδὴν παρῇ, ἢ μόνον τὸ παρεῖναι αὐτὴν, καὶ ἐν ἀδιαλείπτῳ θεωρεῖν ἡμᾶς εἶναι, καὶ εἰς αὐτὴν, καὶ δι' αὐτὴν ἀγωνίζεσθαι)· τὰ δὲ δι' ἕτερα, τὴν πίστιν, διὰ τὴν ἐξ αὐτῆς περιγινόμενην (48) φυγὴν τε τῆς πλάνης, καὶ ὠφέλειαν τὴν ἐκ τῆς ἀνταποδόσεως θεοῦ· μὲν γὰρ αἰτίος τοῦ μὴ ἁμαρτάνειν τοῖς παιλοῖς. Ἐπαγγελία δὲ ἀφορμὴ τοῦ διώκειν ὑπακοήν, δι' ἧς ἡ σωτηρία. Τελειότατον ἔρα ἀγαθὸν ἡ γνώσις, δι' αὐτὴν οὖσα αἰρετὴ· κατ' ἐπακολούθημα δὲ καὶ τὰ διὰ ταύτης ἀκολουθοῦντα καλὰ. Καὶ ἡ χάρις τῷ μὲν χολαζόμενῳ διορθώσεως αἰτία· τοῖς δὲ ἐορᾶν πόρρωθεν δυναμένοις παράδειγμα γίνεται, δι' ὃ τὸ συνεμπίπτειν τοῖς ὁμοίοις ἀνακόπτουσι. Δεξιόμους οὖν τὴν γνώσιν οὐ τῶν ἀποβαινόντων ἐπιέμενοι, ἀλλ' αὐτοῦ ἕνεκα τοῦ γινώσκειν ἀσπαζόμενοι. Πρώτη γὰρ ὠφέλεια ἡ ἐξίς ἡ γνωστικὴ, ἡδονὰς ἀδιαλείψως παρεχομένη καὶ ἀγαλλισαίν, καὶ νῦν καὶ εἰς ὑπερῶν. Τὴν δὲ ἀγαλλισαίν εὐφροσύνην εἶναι φασιν, ἐπιλογισμὸν οὖσαν τῆς κατὰ τὴν ἀλήθειαν ἀρετῆς, διὰ τίνος ἐστιάσεως καὶ διαχύσεως ψυχικῆς. Τὰ δὲ μετέχοντα τῆς γνώσεως ἔργα, αἱ ἀγαθαὶ καὶ καλὰ πράξεις·

✱ P. 789 ED. POTTER, 663-664 ED. PARIS. • Psal. xvii, 3, 4.

(42) Λέγω. Vel λέγει, dicit. De sequentibus conf. Herveti Commentarius.

(43) Δισσή· ἡ μέν. Ms. Ottob. δισσή ἐστὶν ἡ μέν.

(44) Κατὰ τὸ ἁμαρτάνειν. Abest a ms. Ottob.

(45) Αὐτίκα ὁ μὲν κακὸς φύσει, ἁμαρτητ. Nemo κακὸς φύσει, « natura malus, » est : verum quicumque malus est, fit ἁμαρτητικός φύσει, « ad peccandum natura pronus. » Ea enim est malitiæ natura, ut homines ad male agendum impellat. Proinde hæc sic interpungi et explicari poterunt : Αὐτίκα ὁ μὲν κακὸς, φύσει ἁμαρτητικός διὰ κακίαν γεν. « Jam qui malus est, cum per malitiam natura fue-

rit ad peccandum propensus, improbus fit, eam habens, quam sponte elegit, malitiam. Cum vero ad peccandum propensus sit, actionibus etiam suis peccat. Econtra vir probus, etc. »

(46) Τῶν δὲ ἀγαθῶν. Aristoteles Ethic. ad Nicomachum lib. 1, cap. 6 : Δῆλον οὖν ὅτι διττῶς λέγεται· ἂν τάγαθὰ· καὶ τὰ μὲν καθ' αὐτὰ, ὁἷα τὰ δὲ διὰ ταῦτα. « Manifestum est igitur dupliciter bona dici : alia quidem per se, alia vero propter hæc. »

(47) Αὐτὰ. Scribendum potius αὐτὰ cum aspero ; ut apud Aristotelem in verbis jam allatis.

(48) Περιγινόμενην. Ms. Paris. περιγενομένην.

εἶσιν. Πλοῦτος μὲν γὰρ ἀληθὲς ὁ ἐν ταῖς κατὰ τὴν ἀρετὴν πράξεσι πλεονασμός· πενία δὲ ἡ κατὰ τὰς κοσμίας ἐπιθυμίας (49) ἀπορία· αἱ κτήσεις γὰρ καὶ χρήσεις τῶν ἀναγκαίων οὐ τὴν ποιότητα ἔχουσι βλαβεράν, ἀλλὰ τὴν παρὰ τὸ μέτρον ποσότητα. Διόπερ τὰς ἐπιθυμίας ὁ γνωστικὸς περιγράφει κατὰ τε τὴν κτῆσιν κατὰ τε τὴν χρῆσιν, οὐχ ὑπερβαίνων τὸν τῶν ἀναγκαίων ὅρον. Τὸ ζῆν ἄρα τὸ ἐνταῦθ' ἀναγκαῖον ἡγούμενος εἰς ἐπιστήμης συναύξησιν, καὶ τὴν περιποίησιν τῆς γνώσεως, οὐ τὸ ζῆν (50), ἀλλὰ τὸ εὖ ζῆν περὶ πλείστου ποιήσεται. Μήτ' οὖν παίδας, μήτ' αὐτὸν γάμον ἢ τοὺς γονεῖς, τῆς πρὸς τὸν θεὸν ἀγάπης καὶ τῆς ἐν βίῳ δικαιοσύνης προτιμῶν· ἀδελφὴ (51) δὲ τοῦτ' ἡ γυνὴ μετὰ τὴν παιδοποιίαν ὡς καὶ ὁμοπατρία κρίνεται· τότε μόνον τοῦ ἀνδρὸς ἀναμιμνησκομένη, ὁπρηνίκα ἂν τοῖς τέκνοις προβλέπῃ, ὡς ἂν ἀδελφὴ τῷ ὄντι ἐσομένη καὶ μετὰ τὴν ἀπόθεσιν τῆς σαρκὸς, τῆς διαχωριζούσης καὶ διοριζούσης τὴν γνῶσιν τῶν πνευματικῶν, τῇ ἰδιότητι τῶν σχημάτων. Αἰτὰ γὰρ καθ' αὐτὰς ἐπίσης εἰσι ψυχαί· αἱ ψυχαὶ οὐβέτεραι, οὔτε ἀρρενες (52), οὔτε θήλειαι, ἐπὶ μὴτε γαμῶσι, μὴτε γαμίσκονται (53). Καὶ μὴτι οὕτω μετατίθεται εἰς τὸν ἀνδρα ἢ γυνή, ἀθήλυτος ἐπίσης καὶ ἀνδρική καὶ τελεία γενομένη; Τοῦτ' ἦν ἄρα ὁ τῆς Σάρρας, γένεσιν παιδὸς εὐαγγελισθείσης, γένος· οὐχ ἀπιστησάσης, οἶμαι, τοῦ ἀγγέλου, καταβεβηθείσης δὲ ἐκείνης αὐθις τὴν ὁμιλίαν (54), δι' ἧς ἐμίλλε παιδὸς γενήσεσθαι μήτηρ. Καὶ μὴτι ἔκτοτε ὁ Ἀβραάμ, ὁπρηνίκα παρὰ τῷ βασιλεὶ τῆς Αἰγύπτου διὰ τὸ τῆς Σάρρας ἐκινδύνευσεν κάλλος, οἰκείως (55) αὐτὴν ἀδελφὴν προσεῖπεν, ἀλλ' οὔτε ὁμομητρίαν οὐδέπω καὶ ὁμοπατρίαν; Τοῖς μὲν οὖν ἐξ ἀμαρτιῶν μετανενοχόσι καὶ μὴ στερεῶς πεπιστευκόσι διὰ τῶν διψασαν παρέχει ὁ θεὸς τὰ αἰτήματα· τοῖς δ' ἀναμαρτήτως καὶ γνωστικῶς βιοῦσιν ἐννοησαμένοις μόνον δίδωσι. Αὐτίκα τῇ Ἄννῃ ἐννοηθείσῃ μόνον (56), τοῦ παιδὸς ἐδόθη σύλληψις τοῦ Σαμουὴλ· « Αἰτησάτω (57), φησὶν ἡ Γραφή, καὶ ποιήσω· ἐννοήθητι, καὶ

cupientes, sed propter hoc ipsum solum, nempe ut cognoscamus, eam amplectentes. Prima enim utilitas est habitus cognitionis, innoxias præbens voluptates, et exultationem, et nunc et in posterum. Exultationem autem dicunt esse lætitiā, ortam ex reputatione veræ virtutis, per quamdam exhilarationem et diffusionem animi. Facta autem quæ participant cognitionem, sunt bonæ et honestæ actiones; nam veræ quidem divitiæ, est abundantia in iis quæ sunt ex virtute actionibus. Paupertas autem est honestarum cupiditatum inopia, possessiones enim, et usus rerum necessariorum, quoad qualitatem non nocent, sed quoad quantitatem, cum ea modum excedit. Quocirca gnosticus circumscribit cupiditates, et quoad possessionem, et quoad usum, nec transilit necessitatis terminum. Hic ergo vivere necessarium existimans ad augendam scientiam et parandam cognitionem, non ipsum vivere, sed bene vivere faciet plurimi. Neque filios, neque rursus matrimonium, aut parentes præferens charitati in Deum, et ei quæ est in vita iustitiæ. Uxor autem ei sit soror post liberorum susceptionem, eodem loco habetur ac si esset eodem patre nata, tunc solum viri recordans, quando illos aspexerit, ut quæ sit revera futura soror post carnis depositionem, quæ dividit et distinguit cognitionem spiritualium, proprietate sexuum. Ipsæ enim per se pares sunt animæ; animæ neutræ, nec masculæ, nec feminæ, quandoquidem neque uxores ducunt, nec nubunt. Nunquid autem sic in virum transmutatur mulier quæ æque sit feminea mollietie indomita, virilis et perfecta? Hoc ergo fait Saræ risus*, cui ipse pueri ortus fuit annuntiatus, non quod, ut arbitror, angelo fidem non habuisset, sed quod rursus puderet congressionis per quam futura erat mater filii. Et nunquid post id tempus, quando apud regem Ægypti propter Saræ pulchritudinem vocatus est in periculum, eam proprie Abraham

* P. 790 POTTER, 664-665 ED. PARIS. * Gen. xviii, 12.

(49) Κοσμίας ἐπιθυμίας. Haud scio an verius κοσμικὰς ἐπιθυμίας· ut vera « paupertas » intelligatur, « mundanis concupiscentiis carere. » Interpres vertit « in moderatis actionibus. » SYLBURG. — Possit tamen recepta lectio satis commode retineri, si κοσμίας ἐπιθυμίας exp. « honestas affectiones. » Nam quemadmodum « divitias » vocat aulior « bonarum actionum affluentiam; » sic econtra « paupertatem in inopia honestorum affectuum » constituit.

(50) Οὐ τὸ ζῆν. Socratis effatum in Platonis Critone p. 36: Οὐ τὸ ζῆν περὶ πλείστου ποιητέον, ἀλλὰ τὸ εὖ ζῆν. « Non multi faciendum vivere, sed bene vivere. »

(51) Ἀδελφὴ. Sic Clemens superius Strom. III, p. 336, de apostolis ait: Οὐχ ὡς γαμετάς, ἀλλ' ὡς ἀδελφὰς περιήγον τὰς γυναῖκας. « Non ut uxores, sed ut sorores, circumducebant mulieres. » Eodem sensu « sororem » ante eum usurpavit in Pastore Hermas lib. I, vis. 2, cap. 2: « Sed impropria hæc verba filiis tuis, et conjugi tuæ, quæ futura est soror tua. » Idem similiter fratris vocem adhibuit lib. III, simil. 9, c. 14: « Nobiscum dormies ut frater, non ut maritus. »

(52) Οὐτε ἄρρ. Respicit Galat. III, 28: Οὐκ ἐν ἄρσεν καὶ θῆλυ. Luc. XX, 35: Οὐτε γαμοῦσιν, οὔτε ἐγγαμίσκονται.

(53) Γαμῶσι, μὴτε γαμίσκονται. Modi diversitas in γαμῶσι et γαμίσκονται occurrit etiam alibi. SYLBURG.

(54) Ἐκείνης αὐθις τὴν ὁμ. Congruentius ἐκείνην αὐθις τὴν ὁμιλίαν. Id.

(55) Οἰκείως. Hæc sententia hoc, vel simili modo scribenda videtur: Οἰκείως αὐτὴν ἀδελφὴν προσεῖπεν, τὴν ὁμοπατρίαν οὖσαν, ἀλλ' ὁμομητρίαν οὐδέπω· « Proprie ipsam sororem appellavit, ut quæ eodem patre, licet non eadem matre, nata esset. » Id enim ipse Abraham testatur Gen. XX, 12: Καὶ γὰρ ἀληθῶς ἀδελφὴ μου ἐστὶν ἐκ πατρὸς, ἀλλ' οὐκ ἐκ μητρὸς· ἐγενήθη δὲ μοι εἰς γυναῖκα.

(56) Ἐννοηθείσῃ μόνον. Respicit I Sam., I, 13: Καὶ αὕτη (Ἄννα) ἐλάλει ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτῆς, καὶ τὰ χεῖλη αὐτῆς ἐκινεῖτο, καὶ φωνὴ αὐτῆς οὐκ ἤκουετο.

(57) Αἰτησάτω. Hoc dictum Clemens idem argumentum tractans, superius in hoc libro allegavit, pag. 653, et infra Strom. VII, pag. 723, 728, 743, edit. Paris.

appellevit sororem ^a, sed non eadem matre nedum A eodem patre natam? Atque iis quidem qui peccatorum ducti sunt poenitentia, et non firmiter crediderunt, per preces præbet Deus petitiones. Iis autem, qui vivunt citra peccatum et gnostice, concedit si vel solummodo cogitarint. Ecce enim Annæ quæ solummodo cogitaverat. data est Samuelis pueri conceptio: « Pete, inquit Scriptura, et faciam: animo cogita, et dabo. » Deum enim accepimus cognitionem cordium ^b, non qui conjicit ex motu animæ, sicut nos homines; sed neque eventu (ridiculum enim esset sic cogitare): neque ut architectus laudavit opus factum, sic quoque Deus cum fecisset lucem deinde eam vidisset, dixit bonam ^c. Ille autem priusquam fecisset, sciens qualis esset futura, eam laudavit quæ facta est, ut qui potentia pridem bonum faceret per æternum propositum, quod postea actu futurum erat bonum: et quod futurum erat jam prædixit esse bonum, dictione per hyperbaton celante veritatem. Orat ergo gnosticus etiam cogitatione omni hora, per charitatem Deo conjunctus, et familiaris effectus. Et primum quidem petet remissionem peccatorum, postea non amplius peccare; deinde posse benefacere, et omnem quæ facta est per Dominum creationem, et dispensationem intelligere, ut « mundo corde ^d » effectus per agnitionem quæ est per Filium Dei, « facie ad faciem ^e » in beati spectaculi mysterio initietur, exaudiens Scripturam quæ dicit: « Bonum est jejunium cum oratione ^f. » Jejunia autem significant omnem generaliter abstinentionem ab omnibus prorsus malis, tam quæ actu fiunt, quam quæ verbis, et ipsa cogitatione. Est ergo, ut videtur, iustitia quadrata, omni ex parte æqualis et similis, in verbo, in facto, in abstinencia a malis, in beneficentia, in perfectione cognitionis, nusquam ullo modo claudicans, ne videatur injusta et inæqualis. Quatenus ergo est aliquis justus, est omnino is quoque fidelis: quatenus autem est fidelis, nondum est etiam justus. Iustitiam dico quæ sit per profectum et consummationem, per quam gnosticus justus dicitur. Jam vero Abrahæ qui factus fuerat « fidelis,

δύσω. » Καριογιώστην γὰρ τὸν Θεὸν παρελθραμεν, οὐ κινήματος ψυχῆς τεκμαίρομενον (58), καθάπερ ἡμεῖς οἱ ἄνθρωποι· ἀλλ' οὐδὲ ἐκ τοῦ ἀποθαίνοντος γελοῖον γὰρ οὕτως νοεῖν· οὐδὲ ὡς ὁ ἀρχιτέκτων γενόμενον τὸ ἔργον ἐπῆνεσε, καὶ ὁ Θεὸς οὕτω ποιήσας τὸ φῶς, ἔπειτα ἰδὼν, καλὸν εἶπεν. Ὁ δὲ, καὶ πρὶν ἢ ποιῆσαι, οἷον ἔσται εἰδὼς, τοῦτο ἐπῆνεσεν, ὃ ἐγένετο (59), δι- νάμει ποιοῦντος καλὸν ἄνωθεν διὰ τῆς ἀνάγκης προ- θέσεως τὸ ἐσόμενον ἐνεργεῖν καλόν· αὐτίκα τὸ ἐσόμε- νον, ἥδη προεῖπεν εἶναι καλόν, τῆς φράσεως ὑπερ- βατῶ (60) κρυψάσης τὴν ἀλήθειαν. Εὐχεταὶ τοίνυν ὁ γνωστικὸς καὶ κατὰ τὴν ἐνοίαν πᾶσαν τὴν ὥραν, δι' ἀγάπης οἰκειούμενος τῷ Θεῷ. Καὶ τὰ μὲν πρῶτα ἀρ- σιν ἁμαρτιῶν αἰτήσεται· μετὰ δὲ τὸ μηκέτι ἁμαρτι- νειν, ἐπὶ τὸ εὖ ποιεῖν (61) δύνασθαι, καὶ πᾶσαν τὴν B κατὰ τὸν Κύριον δημιουργίαν τε καὶ οἰκονομίαν συν- ιέναι, ἵνα δὴ καθαρός (62) τὴν καρδίαν γενόμενος δι' ἐπιγνώσεως τῆς διὰ τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ, πρόσωπον πρὸς πρόσωπον τὴν μακαρίαν θέαν μυηθῇ, ἐπακού- σας τῆς λεγομένης Γραφῆς· « Ἀγαθὸν νηστεῖα μετὰ προσ- ευχῆς. » Νηστεῖαι δὲ ἀποχὰς κακῶν μνημονεύει πάν- των ἀπαξᾶπλῶς, τῶν τε κατ' ἐνεργείαν καὶ κατὰ λό- γον καὶ κατὰ τὴν διάνοιαν αὐτήν. Ὡς εἰσιν οὖν, ἡ δικαιοσύνη τετραγώνος (63) ἐστὶ, πάντοθεν ἴση καὶ ὁμοία, ἐν λόγῳ, ἐν ἔργῳ, ἐν ἀποχῇ κακῶν, ἐν εὐπείᾳ, ἐν τελειότητι γνωστικῇ, οὐδαμῇ οὐδαμῶς χαλεπότε, ἵνα μὴ ἄδικός τε καὶ ἄνισος φανῇ. Ἡ μὲν οὖν τις ἐστὶ δικαίος, πάντως οὗτος καὶ πιστός· ἢ δὲ πιστός, οὐδέπω καὶ δικαίος· τὴν κατὰ προκοπὴν καὶ τελειότητα δικαιοσύνην λέγων καθ' ἣν ὁ γνωστικὸς δικαίος λέγε- C ται. Αὐτίκα τῷ Ἀβραάμ πιστῷ γενομένῳ ἐλογίσθη εἰς δικαιοσύνην, εἰς τὸ μείζον καὶ τελειότερον τῆς π- στεως προβεβηκότι. Οὐ γὰρ ὁ ἀπεχόμενος μόνον τῆς κακῆς πράξεως δικαίος, ἐὰν μὴ προσεξεργαστῇ- ται (64) καὶ τὸ εὖ ποιεῖν καὶ τὸ γινώσκειν δι' ἣν αἰ- τία, τῶν μὲν ἀφεκτέον, τὰ δ' ἐνεργητέον. « Διὰ τὴν ὁπλὴν τῆς δικαιοσύνης τῶν δεξιῶν καὶ ἀριστερῶν » φησὶν ὁ Ἀπόστολος παραπέμπεσθαι τὸν δικαίον εἰς κληρονομίαν τὴν ἄκραν, ὑπὸ μὲν τῶν πεφραγμένων, τοῖς δὲ ἐνεργοῦντα· οὐ γὰρ ἡ σκέπη μόνῃ τῆς παν- τευχίας, καὶ ἡ τῶν ἁμαρτημάτων ἀποχὴ, ἱκανὴ πρὸς τελειώσιν, εἰ μὴ προσλάβοι τὸ ἔργον τῆς δικαιοσύνης.

✠ P. 791 ED. POTTER, 665-666 ED. PARIS. ^a Gen. xx 2 et seq. ^b Act. i, 24; xv, 8. ^c Gen. i, 3, 4. ^d Matth. v, 8. ^e I Cor. xiii, 12. ^f Tob. xii, 8.

(58) Οὐκ ἐκ κινήματος ψυχῆς τεκμ. Forte scribendum, Οὐκ ἐκ κινήματος ψυχῆς τεκμ. « Non conjiciens animam, » ejusque affectus, « ex motu » aliquo externo, « ut nos homines » solemus.

(59) Τοῦτο ἐπῆνεσεν, ὃ ἐγένετο. Sic edit. posteriores hanc sententiam emendarunt, quæ in Flor. Sylburg. et ms. Paris. hoc modo exstat: τοῦτο ἐπῆνεσεν, τὸ ἐγένετο.

(60) Τῆς φράσεως ὑπερβατῶ. Flor. τῇ φράσεως ὑπερβατῶ, perperam. Concinnius et plenius τῷ τῆς φράσεως ὑπερβατῶ. SYLBURG.

(61) Ἐπὶ τὸ εὖ π. Procul dubio verior lectio est, ἐπὶ τῷ εὖ ποιεῖν dativo scilicet casu, pro « post. » seu « præter » et « ultra bene faciendi facultatem: » inquit Sylburgius. Malim vero ἐπὶ τε τὸ εὖ ποιεῖν « ac deinceps bene agendi facultatem. » Nam hic ἐπὶ, ut prius μετὰ, absque casu positum, significat « deinceps, præterea, insuper, » etc.

(62) Καθαρός. Respicit Matt. w, 8: Μακάριοι οἱ καθαροὶ τῇ καρδίᾳ· οἳ αὐτοὶ τὸν Θεὸν ὁρῶνται. I Cor. xiii, 12: Βλέπομεν μὲν γὰρ ἄρτι δι' ἐσόπτρου ἐν αἰνίγματι, τότε δὲ πρόσωπον πρὸς πρόσωπον.

(63) Τετραγώνος. Hac voce metaphorice utuntur auctores. Τετραγώνος ἀνὴρ est « vir undequaque perfectus. » Plato in Protagora: Λέγει γὰρ πῶς καὶ Σιμωνίδης πρὸς Σκώπῃαν τὸν Κρέοντος τοῦ Θεσσαλον, ὅτι ἄνδρα ἀγαθὸν μὲν ἀληθῶς γενέσθαι χαλεπὸν χερσὶ τε, καὶ ποσὶ, νόμῳ τε τετραγώνον ἀνευ φόνου. Aristoteles Ethic. ad Nicomachum lib. i, c. 10: Ὁ ἀγαθὸς ἀληθῶς καὶ τετραγώνος ἀνευ φόνου. Latini « hominem rotundum » vocant. Horatius lib. ii, sat. 7:

... totus teres atque rotundus.

(64) Ἐὰν μὴ προσεξερ. Ms. Ottob. ἡ ἀν προσε- γάσσηται. Ibidem mox, τῆς μὲν ἀφεκ.

τὴν εἰς εὐπολίαν ἐνέργειαν. Τότε ὁ περιδέξιος ἡμῶν καὶ γνωστικὸς ἐν δικαιοσύνῃ ἀποκαλύπτεται (65), δεδοξασμένος ἤδη κἀνθὲνδε, καθάπερ ὁ Μωϋσῆς « τὸ πρόσ-ωπον » τῆς ψυχῆς· ὅπερ ἐν τοῖς πρόσθεν τὸ σῶμα χαρακτηριστικὸν (66) τῆς δικαίας εἰρήκαμεν ψυχῆς. Καθάπερ γὰρ τοῖς ἐρίοις ἡ σὺψις τῆς βαφῆς ἐμμένειν, τὴν ἰδιότητα καὶ παραλλαγὴν πρὸς τὰ λοιπὰ παρέχει· οὕτως καὶ τῆς ψυχῆς ὁ μὲν πόνος (67) παρήλθε, μένει δὲ τὸ καλόν· καὶ τὸ μὲν ἡδὺ καταλείπεται, ἀναμάσσεται δὲ τὸ αἰσχρὸν· αὗται γὰρ ἑκατέρας ψυχῆς χαρακτηριστικαὶ ποιότητες, ἀφ' ὧν γνωρίζεται ἡ μὲν δεδοξασμένη, ἡ δὲ κατεγνωσμένη. Καὶ μὴν καθάπερ τῷ Μωϋσεὶ ἐκ τῆς δικαιοπραγίας καὶ τῆς κατὰ τὸ συνεχὲς πρὸς τὸν Θεὸν τὸν λαλοῦντα αὐτῷ ἡμιλίας, ἐπιγροῖα τις ἐπικαθίξει τῷ προσώπῳ δεδοξασμένη· οὕτω καὶ τῇ δικαίᾳ ψυχῇ θεία τις ἀγαθωσύνης δύναμις, κατὰ τὴν ἐπισκοπὴν, κατὰ τὴν προφητείαν, κατὰ τὴν διοικητικὴν ἐνέργειαν ἐγχιμπτωμένη, ὡς ἀπαιτούμενος νοερού, καθάπερ ἡλιακῆς ἀέρας, ἐναποστημαίνεται τι, δικαιοσύνης σφραγίδα ἐπιφανῇ, ὥς ἡνωμένον ψυχῇ δι' ἀγάπης ἀδιστάτου, θεοφορούσης καὶ θεοφορουμένης. Ἐνταῦθα ἡ ἐξομολογίς ἡ πρὸς τὸν Σωτῆρα Θεὸν ἀνακύπτει τῷ γνωστικῷ, εἰς ὅσον ἀνθρωπίνῃ θεμιτὸν φύσει, γινόμενον τελειῶ, ὡς ὁ Πατήρ, φησὶν, ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς· αὐτός ἐστιν ὁ εἰπὼν, « Τεκνία, ἐγὼ μικρὸν μεθ' ὑμῶν εἰμι »· ἐπεὶ καὶ ὁ Θεός, οὐχ ἧ' φύσει ἀγαθός ἐστι, ταύτῃ μένει μακάριος (68) καὶ ἀφθαρτος, οὐτε πράγματ' ἔχων, οὐτε ἄλλω παρέχων, ποιῶν δὲ ἰδίως ἀγαθὰ· Θεὸς ὄντως καὶ πατὴρ ἀγαθὸς ὢν τε καὶ γινόμενος ἐν ἀδιαλείπτῳ εὐποιίαις, ἐν ταύτῃ τῇ ἀγαθωσίᾳ ἀπαράδρατος μένει. Τί γὰρ ἐξελος ἀγαθοῦ μὴ ἐνεργούντος μηδὲ ἀγαθύνοντος; signaculum, lucem animæ unitam per charitatem quæ Servatori Deo fit assimilatio, exoritur gnostico, qui quidem evasit perfectus, quantum licet humanæ naturæ, « sicut pater, inquit, qui est in cælis »; ipse est qui dixit : « Filioli, adhuc parum sum vobiscum ». Nam Deus quoque, non quatenus est natura bonus, ea ratione manet beatus, et ab interitu alienus : neque habens negotii aliquid, neque alii exhibens, modo autem peculiari bona faciens. Cum vero sit Deus, et pater bonus, et versetur in continua beneficentia, in eadem bonitate ita permanet ut nunquam ab ea digredietur : quis est enim boni usus quod neque operatur, neque bono afficit?

CAPUT XIII.

Vere perfectis eminentes quosdam gloriæ gradus in cælis reservatos, honori episcopatus, presbyteratus et diaconatus in Ecclesia terrestri respondententes.

Ὁ τοίνυν μετριοπαθῆσας τὰ πρῶτα, καὶ εἰς ἀπάθειαν μελετήσας, αὐξήσας τε εἰς εὐπολίαν γνωστικῆς

✠ P. 792 ED. POTTER, 666-667 ED. PARIS. xxiv, 29. ^a Matth. v, 48. ^b Joan. xiii, 33.

(65) Ἀποκαλύπτεται. « Apparet, revelatur. » Est autem hæc vox ab historia Moysis faciem velantis ac relegendis sumpta. Exod. xxiv, 35 : Εἶδον οἱ υἱοὶ Ἰσραὴλ τὸ πρόσωπον Μωϋσέως, ὅτι δεδοξασται· καὶ περιέθηκε Μωϋσῆς κάλυμμα ἐπὶ τὸ πρόσωπον αὐτοῦ.

(66) Τὸ σῶμα χαρακτ. Omnino legendum ἰδίωμα χαρακτηριστικόν. Vide p. 681 edit. Paris. Lowth.

(67) Ὁ μὲν πόνος. Allusio est ad Musonii verba, quæ A. Gellius initio libri xvi sic refert : « Ἄν τι πράξις καλὴν μετὰ πόνου, ὁ μὲν πόνος οἴχεται, τὸ δὲ καλὸν μένει· ἂν τε ποιήσῃς αἰσχρὸν μετὰ ἡδονῆς, τὸ μὲν ἡδὺ οἴχεται, τὸ δὲ αἰσχρὸν μένει. Quam sententiam Cato in oratione ad Equites sic expressit : « Si quid per laborem recte feceritis, labor ille a vobis cito

reputatum est ad justitiam », ut qui processerat ad id quod est fide majus et perfectius. Non enim qui abstinere solum a mala actione, est justus, nisi præterea ipsi accedat ut et bene faciat, et cognoscat, propter quam causam abstinendum quidem sit ab his, illa vero sint agenda. Per « arma justitiæ dextera et sinistra », dicit Apostolus justum transmitti ad summam hæreditatem, his quidem munitum, illis vero etiam agentem. Non enim solum armaturæ tegumentum, et abstinencia a peccatis, sufficit ad perfectionem, nisi assumpserit etiam opus justitiæ, scilicet bene agendi vim. Tunc autem perfecte instructus et gnosticus factus justitia conspicitur, jam hinc non secus ac ✠ Moyses, « facie » animi glorificatus, quam quidem prius diximus corpus B characterem tribuens justæ animæ. Nam quemadmodum tinctura lanæ indita in ea manens, proprietatem quamdam et diversitatem ab alia lana tribuit : ita etiam in anima transit quidem labor, manet autem quod est bonum et honestum : et quod jucundum quidem est relinquitur, 283 quod turpe autem est abstergitur. Hæ sunt enim qualitates, quæ utrique animæ formam et characterem tribuunt, ex quibus una quidem cognoscitur esse glorificata, altera vero condemnata. Certe sicut ex vita justæ acta, et ex ea quæ continenter ei intercedebat cum Deo loquente consuetudine, Moysis vultui insidebat glorificata quædam coloris species ; ita animæ justæ animæ divina quædam vis bonitatis insidens per inspectionem, prophetiam et administrationem vim, quasi radii intellectualis, perinde atque caloris solaris, quiddam imprimit conspicuum justitiæ continuam, quæ Deum fert et a Deo fertur. Hinc

Qui ergo primum suis passionibus moderatus est, seque exercuit ut impatibilis evadat, et crevit ad

Gen. xv, 6 ; Rom. iv, 3. ^b II Cor. v, 1, 7. ^c Exod.

recedet ; benefactum a vobis, dum vivetis, non abscedet ; sed si qua per voluptatem nequiter feceritis, voluptas cito abibit, nequiter factum illud, apud vos semper manebit. » SYLVBURG.

(68) Μέγρι μακάριον. Hoc, tanquam primum Epicuri effatum, recitat Diogenes Laertius lib. x, seg. 139 : Τὸ μακάριον καὶ ἀφθαρτον οὕτε αὐτὸ πράγματα ἔχει, οὕτε ἄλλω παρέχει· « Quod beatum atque immortale est, neque ipsum negotia habet, neque alii præbet. » Cicero lib. i De natura deorum, de Epicuro agens ait : « Itaque in illis selectis ejus brevibusque sententiis, quas appellat is Κυρία δόξα, hæc, ut opinor, prior sententia est : Quod beatum et immortale est, id non habet, nec exhibet cuiquam negotium. » Idem alii plures testantur.

beneficentiam gnosticæ perfectionis, est hic quidem æqualis angelis : jam autem lucidus, et tanquam sol resplendens per beneficentiam, contendit justa cognitione per Dei dilectionem, ad sanctam mansionem, sicut apostoli, qui non ideo, quod pridem fuerint electi facti sunt apostoli ex quadam eximia naturæ proprietate; nam Judas quoque fuerat cum eis electus, sed idonei erant qui apostoli eligerentur, ab eo qui etiam fines prævidet. Qui itaque non una cum eis fuit electus, Matthias, cum se præbuisset dignum ut fieret apostolus, ✕ sufficitur in locum Judæ. Licet ergo nunc eis quoque qui se in Dominicis exercuere mandatis, et perfecte ac gnostice vivere convenienter Evangelio, ascribi in numerum apostolorum. Hic est revera presbyter Ecclesiæ, et verus diaconus, id est minister Dei voluntatis, si faciat et doceat quæ sunt Domini, non ut qui ordinetur ab hominibus, neque quod sit presbyter justus censeatur; sed quod sit justus referatur in presbyterium. Et licet his in terris non fuerit prima sede honoratus, sedebit in quatuor et viginti thronis populum judicans, ut dicit Joannes in Apocalypsi. Nam unum quidem est revera salutare testamentum, quod a constitutione mundi ad nos pervenit per generationes diversas et tempora, etiamsi pro dandi ratione existimatum fuerit esse diversum. Consequens enim est esse unam immutabilem salutis dationem, ab uno Deo per unum Dominum, quæ multis modis prodest. Propter quam causam tollitur « maceria, » quæ dividebat Græcum a Judæo ad hoc ut esset populus peculiaris : et sic ambo « perveniunt ad fidei unitatem, » et ex ambobus una est electio. Et electis, inquit, sunt magis electi, qui ex perfecta cognitione, et ab ipsa Ecclesia sunt decerpti, et magnificentissima gloria honorati, iudices et administratores, ex æquo et ex Judæis et ex Græcis quatuor et viginti duplicata gloria. Nam hic quoque in Ecclesia progressionem episcoporum, presbyterorum, diaconorum, sunt, ut arbi-

✕ P. 793 ED. POTTER.

(69) *Κατά τι φύσεως*. Flor. *κατά τινα* unde altera scriptura colligitur, *κατά τινα φύσεως* ἐξαιρετον ἰδιότητα. SYLBURG.—Respicit vero auctor hæreticos, qui alios aliis natura præstare, et propter hanc præstantiam salutem consequi docebant : quod dogma superius refellit.

(70) *Τοῦ γενέσθαι ἀπόστολον*. Congruentius τοῦ γενέσθαι ἀπόστολος. SYLB.

(71) *Καὶ νῦν*. Ideo docet auctor suo tempore « licuisse » ad apostolicam dignitatem evehi, quod episcopi in locum ac dignitatem apostolorum successerint. Proinde idem est episcopatum obtinere, et ad apostolicam dignitatem evehi. Hinc statim mentionem injicit ordinum episcopatus subjectorum : nempe presbyterorum, qui *πρωτοκαθεδρῶν* non obtinuissent, et diaconorum. Haud aliter Theodoretus in I Corinth. xii, 28, aliisque in locis tradit, quod primævi Christiani, τοὺς νῦν καλουμένους ἐπισκόπους, ἀποστόλους ὠνόμαζον : « eos, qui nunc vocantur episcopi, apostolos vocabant. » Idem *Comment. in Philipp.* i, 1, 2, inde colligit Ep. phroditum episcopatum obtinuisse, quod a Παύλῳ ἀπόστολος dictus sit : Σαφῶς τοίνυν ἐδίδαξεν, ὡς τὴν

Α τελειότητα, ἰσαγγαλὸς μὲν ἐνταῦθα. Φωτεινὸς δὲ ἦεν καὶ ὡς ὁ ἥλιος λάμπων κατὰ τὴν εὐεργεσίαν, σπαρῶν τῇ γνώσει τῇ δικαίᾳ δι' ἀγάπης Θεοῦ ἐπὶ τὴν ἀγίαν μονήν, καθάπερ οἱ ἀπόστολοι· οὐχ ὅτι ἦσαν ἐκλεκτοὶ γενόμενοι ἀπόστολοι κατὰ τι φύσεως (69) ἐξαιρετον ἰδιώμα· ἐπεὶ καὶ ὁ Ἰούδας ἐξελέγη σὺν αὐτοῖς· αὐτοὶ τε ἦσαν ἀπόστολοι γενέσθαι ἐκλεγέντες πρὸς τὸ καὶ τὰ τέλη προορωμένου· ὁ γοῦν μὴ σὺν αὐτοῖς ἐκλεγείς Ματθίας, δέξιν ἐαυτὸν παρασχόμενος τοῦ γενέσθαι ἀπόστολον (70), ἀντικατατάσσεται Ἰούδᾳ. Ἐξεστίν σὺν καὶ νῦν (71) ταῖς Κυριακαῖς ἐνασχέσαντας ἐντολαῖς, κατὰ τὸ Εὐαγγέλιον τελειῶς βιώσαντας καὶ γνωστῶς, εἰς τὴν ἐκλογὴν τῶν ἀποστόλων ἐγγραφεῖται. Οὗτος πρεσβύτερός ἐστι τῶν ὄντι τῆς Ἐκκλησίας, καὶ διάκονος ἀληθῆς τοῦ Θεοῦ βουλήσεως, ἐὰν ποιῇ καὶ διδασκῇ τὰ τοῦ Κυρίου· οὐχ ὅτι ἀνθρώπων χειροτονούμενος, οὐδ' ὅτι πρεσβύτερος, δίκαιος νομιζόμενος· ἀλλ' ὅτι δίκαιος, ἐν πρεσβυτερίῳ καταλεγόμενος· καὶ ἐνταῦθα ἐπὶ γῆς πρωτοκαθεδρῶν μὴ τιμηθῇ, ἐν τοῖς εἰκοσι (72) καὶ τέσσαρσι καθέδραις θρόνοις, τὸν λαὸν κρίνων, ὡς φησὶν ἐν τῇ Ἀποκαλύψει Ἰωάννης. Μία μὲν γὰρ τῶν ὄντι διαθήκη ἡ σωτήριος, ἀπὸ καταβολῆς κόσμου εἰς ἡμᾶς διήκουσα, κατὰ διαφόρους γενεάς τε καὶ χρόνους, διάφορος εἶναι τὴν δόσιν ὑποληφθεῖτα. Ἀκόλουθον γὰρ εἶναι μίαν ἀμετάθετον σωτηρίας δόσιν, παρ' ἐνὸς Θεοῦ, ἢ ἐνὸς Κυρίου πολυτρόπως (73) ὠφελοῦσαν· δι' ἣν αἰτίαν « τὸ μεσότοιχον (74) » αἱρεται τὸ διορίζον τοῦ Ἰουδαίου τὸν Ἕλληνα εἰς περιούσιον λαόν. Καὶ ὅπως ἀμφω εἰς τὴν ἐνότητα τῆς πίστεως καταντῶσιν· καὶ ἡ ἐξ ἀμφοῖν ἐκλογὴ μία· καὶ τῶν ἐκλεκτῶν, φησὶν (75), ἐκλεκτότεροι οἱ κατὰ τὴν τελείαν γνώσιν καὶ τῆς Ἐκκλησίας αὐτῆς ἀπηριθισμένοι, καὶ τῇ μεγαλοπρεπιστάτῃ δόξῃ τιμημένοι, κρίναι τε καὶ διοικῆται ἐπίσης ἕκ τε Ἰουδαίων ἕκ τε Ἑλλήνων οἱ τέσσαρες καὶ εἰκοσι, διπλασιασθείσης (76) τῆς χάριτος· ἐπεὶ καὶ αἱ ἐνταῦθα κατὰ τὴν Ἐκκλησίαν προκοπαὶ ἐπισκόπων, πρεσβυτέρων, διακόνων, μνημέων, οἰμαί, ἀγγελικῆς δόξης κάκεινης τῆς οἰκονομίας τυγχάνουσιν, ἣν ἀναμένειν φασὶν αἱ Γραφαὶ τοῖς

ἐπισκοπικὴν οἰκονομίαν αὐτοῖς ἐπιτίστευτο, ἔχον ἀποστόλου προσηγορίαν. Εἰ converso apostolatus dicitur ἐπισκοπή, Act. i, 20, et veteres scriptores apostolis non raro episcoporum nomen tribuunt. Epiphanius, hæres. 27, par. 6 : Πρῶτος Πέτρος καὶ Παῦλος ἀπόστολοι αὐτοὶ καὶ ἐπίσκοποι. Conf. Cyprianus in *Epist. ad Rogatianum*; Ambrosius in *Ephes.* iv, 2, alios ut mittam quamplurimos.

(72) *Ἐν τοῖς εἰκοσι*. Ubi hæc verba scribit Joannes? Scilicet eorum prima pars de viginti quatuor thronis occurrit *Apocal.* iv, 4; xi, 16. Pars vero posterior κρίνων τὸν λαόν, sumpta esse videtur ex *Matth.* xix, 28, vel *Luc.* xxii, 30. Nec infrequens est Clementi aliisque antiquis Patribus, ut, Scripturas et memoria recitantes, diversa commisceant.

(73) *Πολυτρόπως*. Respicit *Hebr.* i, 1.

(74) *Τὸ μεσότοιχον*. Hæc composuit auctor ex *Ephes.* ii, 14, 15, 16; iv, 15.

(75) *Φησὶν*. Scilicet Joannes in Apocalypsi, quam hic explicat.

(76) *Διπλασ*. Respicit numerum apostolorum, qui duplicatum numerum viginti quatuor seniorum efficit.

κατ' ἴχνος τῶν ἀποστόλων ἐν τελειώσει δικαιοσύνης κατὰ τὸ Εὐαγγέλιον βεβαιώσας. Ἐν νεφέλαις (77) τούτους ἀρθέντας γράφει ὁ Ἀπόστολος, διακονήσιν μὲν τὰ πρῶτα, ἔπειτα ἐγκαταταγῆναι τῷ πρεσβυτέρῳ κατὰ προκοπὴν δόξης. (ὁ δόξα γὰρ δόξης διαφέρει.) ἄχρις ἂν εἰς «τὸ τελειὸν ἄνδρα» αὐξήσωσιν. coplandos esse in presbyteratum profectu gloriæ: («gloria enim differt a gloria:») donec creverint in «virum perfectum.»

CAPUT XIV.

Veritatis et bonorum operum studiosis pro cuiusque merito in cælis locum assignatum iri.

Οἱ τοιοῦτοι, κατὰ τὸν Δαβὶδ, «καταπαύσουσιν ἐν ὄρει ἁγίῳ Θεοῦ,» τῇ ἀνωτάτῳ Ἐκκλησίᾳ, καθ' ἣν οἱ φιλόσοφοι συνάγονται τοῦ Θεοῦ, «οἱ τῷ ὄντι» (78) Ἰσραηλίται, οἱ καθαροὶ τὴν καρδίαν, ἐν οἷς ὁδὸς οὐδεὶς. «οἱ μὴ καταμείναντες ἐν ἐβδόμῃ» (79) ἀναπαύσεως, ἀγαθοεργίᾳ δὲ θείας ἐξομολογήσεως εἰς ὀρθοδικτῆς εὐεργεσίας κληρονομίαν ὑπεκκύψαντες, ἀκορέστου θεωρίας εἰλικρινεῖ ἐποπτεία προσανέχοντες. «Ἔστι δὲ» (80) καὶ ἄλλα, φησὶν ὁ Κύριος, πρόβατα, ἃ οὐκ ἔστιν ἐκ τῆς αὐλῆς ταύτης. ἄλλης αὐλῆς καὶ μονῆς ἀναλόγως τῆς πίστεως κατεγλυμμένα. «Τὰ δὲ ἐμὰ πρόβατα, τῆς ἐμῆς ἀκούει φωνῆς,» συνιέντα γνωστικῶς τὰς ἐντολάς. τὸ δ' ἔστι μεγαλοφρόνως καὶ ἀξιολόγως ἐκδέχεσθαι σὺν καὶ τῇ τῶν ἔργων ἀνταποδοσεῖ τε καὶ ἀντακολουθεῖ. Ὡστε, ὅταν ἀκούωμεν, «Ἡ πίστις σου σέσωκέν σε,» οὐχ ἀπλῶς τοὺς ὁπωσούν πιστεύσαντας σωθήσεσθαι λέγειν αὐτὸν ἐκδεχόμεθα, ἐὰν μὴ καὶ τὰ ἔργα ἐπακολουθήσῃ. Λύτικα Ἰουδαίους μόνους ταύτην ἔλεγε τὴν φωνήν, τοὺς νομικοὺς καὶ ἀνεπιλήπτως (81) βεβαιώσας, οἷς μόνον ἢ εἰς τὸν Κύριον ὑπελείπετο πίστις. Οὐκ ἂν οὖν μετὰ ἀκрасίας πιστὸς εἴη, ἀλλὰ καὶ ἐξέλθῃ (82) τὴν σάρκα,

✕ P. 794, ED. POTTER, 668, ED. PARIS. * Psal. xv, 1. ^b Joan. x, 16. ^c Ibid. 28. ^d Marc. v, 34, et alibi.

(77) *Ἐν νεφέλαις.* Hic respicere videtur I Thess. iv, 17: Ἐπειτα ἡμεῖς οἱ ζῶντες οἱ περιλειπόμενοι, ἅμα σὺν αὐτοῖς ἀρπαγησόμεθα ἐν νεφέλαις, εἰς ἀπάντησιν τοῦ Κυρίου εἰς ἅερα. καὶ οὕτω πάντοτε σὺν Κυρίῳ ἐσόμεθα. Dein Apocalypses loca modo citata: postea I Corinth. xv, 41, denique Ephes. iv, 13.

(78) *Οἱ τῷ ὄντι.* Hæc sententia composita est ex Joan. i, 47: Ἰδὲ ἀληθὺς Ἰσραηλῆτης, ἐν ᾧ ὁδὸς οὐκ ἔστι, et Matth. v, 8: Μακάριοι οἱ καθαροὶ τῇ καρδίᾳ, ὅτι αὐτοὶ τὸν Θεὸν ὄψονται.

(79) *Ἐβδόμῃ.* Ἐβδόμῃ allegorice vocat quietem a malo, ὀρθοδόξα vero reversionem ad bene agendum. Conf. superius Strom. iv, pag. 612, n. 12.

(80) *Ἔστι δέ.* Hunc et sequentem S. Scripturæ locum e memoria retinuit auctor.

(81) *Τοῖς νομικοῖς καὶ ἀν. Νον* incommode scribi possit, τοὺς νομικῶς καὶ ἀνεπιλήπτως β. i. qui secundum legem et inculpate vitam egerunt.

(82) *Καὶ ἐξέλθῃ.* Non uno in loco asserit Clementes, eos, qui post baptismum vitii peccatisque inquinati fuerint, suppliciis quibusdam purgandos esse. Sic Strom. iv, p. 634: Ἰστέον μὲν τοι, τοὺς κατὰ τὸ λουτρὸν τοῖς ἁμαρτήμασι περιπίπτοντας, τούτους εἶναι τοὺς παιδευομένους. τὰ μὲν γὰρ προσεργηθέντα ἀφελθῇ, τὰ ἐπιγενόμενα ἐκκαθαίρεται. In Strom. vii, p. 745, extrema edit. Paris. dicit Christianum perfectum: Οἰκτεῖσιν τοὺς μετὰ θάνατον παιδευομένους διὰ τῆς κολάσεως ἀκουσίως ἐξομολογουμένους. «Misereri eorum, qui post mortem castigantur, per supplicium inviti confitentes;» cum scilicet ipse gravius peccatis immunis, «castigatorio» has penas non metuat. Ejusdem libri p. 732, ed. Paris.

PATROL. GR. IX.

tror, imitationes gloriæ angelicæ, et illius œconomiæ ac dispensationis, quam dicunt Scripturæ exspectare illos qui, insistentes vestigiis apostolorum, vixerunt in perfectione justitiæ convenienter Evangelio. Hos sublato in nubibus scribit Apostolus, primum quidem diaconos futuros, deinde coplandos esse in presbyteratum profectu gloriæ: («gloria enim differt a gloria:») donec creverint in

Qui sunt tales, ut ait beatus David, «requiescent in monte sancto Dei», «suprema scilicet Ecclesia, in qua congregantur Dei philosophi, qui vere sunt «Israelitæ, mundi corde, in quibus nullus est dolus,» qui non permanserunt in septenario quietis, sed Deo assimilati bonorum operum effectione, ad octonarii beneficentiæ hæreditatem sublato sunt, insatiabilis contemplationis puræ ac sinceræ speculationi attendentes. «Sunt autem aliæ quoque, inquit Dominus, oves, quæ non sunt ex hoc ovili,» quæ alio scilicet ovili et mansione pro proportionem fidei sunt dignatæ. «Meæ autem oves meam vocem audiunt,» gnostice scilicet mea mandata intelligentes. Hoc autem licet magnifice et pro dignitate meritisque accipere cum operum remuneratione, et mutua consequentia. Quare quando audierimus, «Fides tua te salvam fecit,» non accipimus eum dicere absolute eos salvos futuros qui quomodocunque crediderint, nisi opera quoque fuerint consecuta. Quippe Judæis solis hanc dicebat vocem, qui legem tenebant et vixerant

ait, «consummatis præmia dari» πεπαυμένοις τῆς καθάρσεως, «cum cessaverint a purgatione.» Nec mirum, si in hanc sententiam inciderit, qui cum Judaicis traditionibus, tum etiam philosophicis ac præsertim Platoniciis et Pythagoricis, tantopere delectatus est. Est autem notissimum similia dogmata a Judæorum magistris recepta fuisse. Plato sententiam suam exponit *Phædonis* pag. 83, 84; *Gorgiæ* pag. 356, 357, edit. Francofurt. aliisque in locis. Philosophorum hac de re dogma explicat Virgilius, *Æneid.* vi, 735:

*Quin et supremo cum lumine vita reliquit,
Non tamen omne malum miseris, nec funditus omnes
Corporeæ excedunt pestes; penitusque necesse est
Multa diu concreta modis inolescere miris:
Ergo exercentur pœnis veterumque malorum
Supplicia expendant. Atque panduntur inanes
Suspensæ ad ventos: aliis sub gurgile vasto
Infectum eluitur scelus aut exuritur igni.
Quisque suos patimur manes. Exinde per amplum
Mittimur Elysium, et pauci læta arva tenemus.*

Origenes, Clementis discipulus, magistri sui sententiam plurimis in locis tuetur, ut homil. in Exod.: «Veniendum est ergo omnibus ad ignem, veniendum est ad conflatorium; sedet enim Dominus, et conflatur, et purgatur filios Juda. Sed et illuc cum venit, si quis multa opera bona et parum aliquid iniquitatis attulerit, illud parum tanquam plumbum igne resolvitur, ac purgatur, et totum remanet aurum purum; et si quis plus illuc plumbi detulerit, plus exuritur, ut amplius decoquatur, ut etsi pa-

absque reprehensione, quibus deerat sola fides in Dominum. Non ergo fuerit aliquis fidelis qui intemperans est, sed etsi e carne exierit, necesse est ut vitia deponat, ut possit ad propriam pervenire mansionem. Plus est autem cognoscere quam credere: sicut etiam quam saluum esse, majus est postquam salvus factus est, supremo honore dignum esse habitum. Cum ergo per multam disciplinam vitia exuerit fidelis noster, transit ad maximum supplicium quod est melius prioris mansionis, inferens secum proprietatem poenitentiae eorum peccatorum quae admisit post baptismum. Discruciat ergo adhuc amplius, cum vel nondum, vel ne omnino quidem ea assequatur, quorum videt alios esse participes. Præterea autem pudore adicitur ob ea quae deliquit (quae quidem sunt fidelis maxima supplicia). Bona est enim Dei justitia et justa est ejus bonitas. Et licet cessaverint cruciatus in implendis quas luunt poenis, et expiandis quae admissa sunt ab unoquoque delictis, habent tamen maximum permanentem dolorem, quod cum sint inventi digni alio ovili, non una sint cum iis qui sunt gloria affecti propter justitiam. Jam vero Salomon sapientis nomine gnosticum intelligens, hæc dicit de iis qui mirantur dignitatem ejus mansionis: «Videbit enim mortem sapientis et non intelligunt quid de eo decreverit, et ad quid eum stabi-

✕ P. 795, ED. POTTER, 669, ED. PARIS.

rum aliquid sit auri, purgatum tamen resideat. Quod si aliquis illac totus plumbeus venerit, fiat de illo hoc quod scriptum est, Demergetur in profundum tanquam plumbum in aqua validissima. Sed longum est, si per ordinem velimus exponere; sufficiat pauca perstringere. Idem aliis in locis tradit, ignem hunc purgatorium vel ab apostolis ac martyribus ipsis, sed illæsis et intactis, pertrans-eundum esse: nec eo leviora tantum ac venialia peccata, aut temporalem reatum, cum hodiernis purgatorii patronis, sed gravissima etiam scelera elui expurgari vult; adeo ut vel ipsi damnati, ac diaboli etiam, tandem salutem consequantur. A qua sententia Clemens non abhoruisse videtur, cum tradiderit diabolum poenitentiam agere posse, *Strom.* I, p. 368, et πάθη atque ἀρσάσας graviora scilicet crimina, poenis post mortem elui docet; ut ex seq. nota patebit. Conf. quæ in Origenis lib. IV, contra Celsum pag. 168, adnotavit Spencerus.

(83) Πλέον. Hoc fusius exponit auctor in *Strom.* VII, p. 732, 733, edit. Paris: «Ἡ μὲν οὖν πίστις σύντομος ἐστίν, ὡς εἰπεῖν, τῶν κατεπειγόντων γνῶσις· ἡ γνῶσις δὲ ἀπόδειξις τῶν διὰ πίστεως παρειλημμένων ἰσχυρὰ καὶ βέβαιος, διὰ τῆς Κυριακῆς διδασκαλίας ἐποικοδομουμένη τῇ πίστει, εἰς τὸ ἀμετάπτωτον καὶ μετ' ἐπιστήμης καὶ καταληπτὸν παραπέμψουσα. Καί μοι δοκεῖ πρώτη τις εἶναι μεταβολὴ σωτήριος ἢ ἐξ ἁθῶν εἰς πίστιν, ὡς προείπον· δευτέρα δὲ ἡ ἐκ πίστεως εἰς γνῶσιν· ἡ δὲ εἰς ἀγάπην παραιουμένη ἐνθὲνδε ἢ διὰ φιλον φιλῶ τὸ γινώσκον τῷ γιγνώσκομένῳ παρίστανται. Καὶ τάχα ὁ τοιοῦτος ἐνθὲνδε ἢ διὰ προλαβὼν ἔχει τὸ ἰσαγγέλος εἶναι. Vult autem varios esse gradus, seu προκοπὰς, quibus ad summam perfectionem et gloriam tenditur; ut eodem loco plenius docet. Primus eorum est, in quibus πάθη καὶ ἀρσάσας, passionem et incontinentia, fidei admista sunt. His peccata suppliciis eluenda sunt, priusquam ad οἰκίαν μονῆν, mansionem ipsis in cælo præstitutam, ascendere liceat. Secundum

A ἀποθέσθαι τὰ πάθη ἀνάγκη τοῦτον, ὡς εἰς τὴν μονῆν τὴν οἰκεῖαν χωρῆσαι δυνήθηναι. Πλέον (83) δὲ ἐστὶ τοῦ πιστεῦσαι τὸ γινώσκειν, καθάπερ ἀμέλει τοῦ σωθῆναι, τὸ καὶ μετὰ τὸ σωθῆναι τιμῆς τῆς ἀνωτάτω ἀξιοθῆναι. Διὰ πολλῆς (84) τοίνυν τῆς παιδείας ἀπεκδυσάμενος τὰ πάθη ὁ πιστὸς ἡμῖν μέτεισιν ἐπὶ τὴν βελτίονα τῆς προτέρας μονῆς μεγίστην κόλασιν ἐπιφερόμενος τὸ ἰδίωμα τῆς μετανοίας, ὡς ἐξήμαρτε μετὰ τὸ βάπτισμα. Ἀνιδῆται γοῦν ἐτι· μᾶλλον, ἢ καὶ μηδέπω (85), ἢ καὶ μηδ' ὅλως τυγχάνων ὡς ἄλλοι· ὅρῳ μετεilahφότας· πρὸς δὲ, καὶ ἐπαισχύνεται τοῖς πλημμεληθεῖσιν αὐτῷ· αἱ δὲ μέγιστα κόλασεις εἰσι τῷ πιστῷ. Ἀγαθὴ γὰρ ἡ τοῦ Θεοῦ δικαιοσύνη, καὶ δικαία ἐστὶν ἡ ἀγαθότης αὐτοῦ. Κἂν παύσωνται ἅρα ποιεῖται τιμωρίαι (86) κατὰ τὴν ἀποκλήρωσιν τῆς ἐκτίσεως καὶ τῆς ἐκαστοῦ ἀποκαθάρσεως, μεγίστην (87) ἔχουσι παραμένουσιν λύπην, ὅτι τῆς ἄλλης ἀξιοὶ εὐρεθέντες αὐλῆς, τὴν ἐπὶ τῷ μὴ συνεῖναι τοῖς διὰ δικαιοσύνην δοξασθεῖσιν. Αὐτίκα ὁ Σαλομῶν σοφὸν καλῶν τὸν γνωστικόν, περὶ τῶν θαυμαζόντων αὐτοῦ τὸ ἄξιωμα τῆς μονῆς, τάδε φησὶν· «Ὁφονται γὰρ τελευτήν σοφῶν, καὶ οὐ νοήσουσι τί ἐβουλεύσατο περὶ αὐτοῦ, καὶ εἰς τί ἡσφαλίσατο αὐτὸν ὁ Κύριος·» ἐπὶ τε τῆς δόξης ἐροῦσιν αὐτοῦ (88)· «Ὅστις ἦν ἐν ἐσχομένῳ ποτέ τις γέλωτα καὶ εἰς παραβολὴν ὀνειδισμού, οἱ ἄφρονες. Τὸν βίον αὐτοῦ ἐλογισάμεθα μανίαν, καὶ τὴν τελευτήν αὐτοῦ ἄτιμον· πῶς κατελογίσθη ἐν υἱοῖς Θεοῦ. καὶ ἐν α-

C ad gradum pertinent πιστοί, «fideles»: qui depositis peccatis, sive per virtutis in hac mortali vita studium, sive per poenas, quas post mortem pertulerunt, ad beatorum quidem sedes, verum non summas aut primas transmittuntur. Tertio denique loco constituit gnosticos, seu perfectos, quibus Deus summum gloriæ ac felicitatis apicem designavit, et ἰσαγγέλους, «angelis pares,» esse voluit: ut aliis in locis scribit Clemens.

(84) Διὰ πολλῆς. Hæc sic scribi et explicari poterunt: Διὰ πολλῆς... βελτίονα τῆς προτέρας μονῆς, μεγίστην κόλασιν ἐπιφερόμενος τὸ ἰδίωμα τῆς μετανοίας. — «Cum igitur fidelis noster per multam disciplinam vitia exuerit, in meliorem ac beatorem ea, quam prius habuit, mansionem transit; maximum supplicium perferens, quod iis proprium est, quos poenitet peccatorum post baptismum commissorum.»

(85) Μηδέπω. Sensisse videtur auctor, nonnullis post peractam purgationem ad summum gloriæ culmen perventuros, alios vero infirmos in loco semper mansuros esse.

(86) Τιμωρίαι. De poenis purgatoriis post hanc vitam futuris locus intelligendus. Vide p. 745, edit. Paris. Lowth.

(87) Μεγίστην. Hæc sententiæ sic demum sensus et syntaxis constabit, si hoc, vel simili, modo scripta fuerit: Μεγίστην ἔχουσι παραμένουσιν λύπην οἱ τῆς ἄλλης ἀξιοὶ εὐρεθέντες αὐλῆς, ἐπὶ τῷ μὴ συνεῖναι τοῖς διὰ τὴν δικ. «Manebit illis maximus dolor, qui altera aula (sc. inferiore) digni sunt inventi, quod non una sint cum iis, qui propter justitiam glorificati sunt.» Quin etiam Sylburgio visum est «planior fore structuram et sententiam, si pro conjunctione ὅτι reponatur pluralis articulus οἱ.»

(88) Ἐπὶ... αὐτοῦ. Hæc non Sapientiae Salomonis, ut hactenus existimata fuisse videntur, sed Clementis verba sunt.

γίσις ὁ κληρὸς αὐτοῦ ἐστίν; οὐ μόνον τοίνυν ὁ πιστὸς, ἀλλὰ καὶ ὁ ἐθνικὸς δικαιοτάτα κρίνεται· ἐπειδὴ γὰρ ᾔδει ὁ Θεὸς, ἅτε προγνώστης ὢν, μὴ πιστεῦσονται τοῦτον, οὐδὲν ἤττον ὅπως τὴν γε καθ' ἑαυτὸν ἀναβέβηται τελείωσιν, ἔδωκε μὲν φιλοσοφίαν αὐτῷ· ἀλλὰ πρὸ τῆς πίστεως· ἔδωκε (89) δὲ τὸν ἥλιον καὶ τὴν σελήνην καὶ τὰ ἄστρα εἰς θρησκείαν· ἃ ἐποίησεν ὁ Θεὸς τοῖς ἔθνεσιν, φησὶν ὁ νόμος, ἵνα μὴ τέλεον ἄθεοι γενόμενοι, τελείως καὶ διαφθαρεύσιν. Οἱ δὲ, κἀν ταύτῃ γενόμενοι τῇ ἐντολῇ ἀγνώμονες, γλυπτοὶς προσεσχηχότες ἀγάλμασι, κὲν μὴ μετανοήσωσι, κρίνονται· οἱ μὲν, οἵ τε δυνήθεντες, οὐκ ἠθέλησαν πιστεῦσαι τῷ Θεῷ· οἱ δὲ, οἵ τε καὶ θελήσαντες, οὐκ ἐξεπρόνησαν περιγενέσθαι πιστοὶ· καὶ μὴν κἀκεῖνοι οἱ ἀπὸ τῆς τῶν ἄστρον σεβήσεως μὴ ἐπαναδραμόντες ἐπὶ τὸν τούτων ποιητὴν· ὁδὸς γὰρ ἦν αὕτη δοθεῖσα τοῖς ἔθνεσιν, ἀνακῦψαι πρὸς Θεὸν διὰ τῆς τῶν ἄστρον θρησκείας· οἱ δὲ μὴ ἐπὶ τοῦτοις θελήσαντες ἐπιμεῖναι τοῖς δοθείσιν αὐτοῖς ἄστροισιν, ἀλλὰ καὶ τούτων ἀποκατέσντες εἰς λίθους καὶ ξύλα, «ὡς χνοῦς, φησὶν, ἐλογίσθησαν, καὶ ὡς σταγὼν ἀπὸ κάδου (90),» περισοὶ εἰς σωτηρίαν, οἱ ἀπορριπτόμενοι τοῦ σώματος· ὥσπερ οὖν τὸ μὲν ἀπλῶς σώζειν τῶν μέσων (91) ἐστὶ· τὸ δ' ὁρθῶς καὶ δεόν-

A *lierit Dominus* * et dicent de ejus gloria : « *Is est quem aliquando habuimus in derisum, et in parabola opprobrii, insipientes. Vitam ejus existimavimus insaniam, et mortem ejus ignominiosam. Quomodo est enumeratus inter filios Dei, et in sanctis est sors ejus* ? » Non solum ergo fidelis, sed etiam gentilis justissime judicatur. Quoniam enim sciebat Deus, ut qui præscientia præditus sit, eum non esse crediturum, nihilo secius ut suam acciperet perfectionem, ei philosophiam dedit, sed ante fidem. Dedit autem solem, et lunam et astra in religionem, quæ Deus fecit gentibus, inquit *lex*, ne si omnino essent impii et plane a Deo alieni, omnino etiam interirent. Illi autem in hoc etiam mandato ingrati, sculptilibus attenderunt imaginibus : quod si non fuerint ducti poenitentia, judicantur. Aliqui quidem quod cum possent, noluerunt Deo credere ; alii vero, quod etiam cum vellent, non elaboraverunt ut fierent fideles : quin etiam illi quoque, qui a cultu astrorum non recurrerunt ad eorum creatorem. Hæc enim via data fuit gentibus, ut per astrorum cultum Deum suspicerent ; qui autem ne in iis quidem quæ eis data sunt astris voluerunt permanere, sed ab eis ad ligna et lapides

* Sap. iv, 17. b Sap. v, 3, 4, 5. c Deut. iv, 19.

(89) Ἐδωκε. Respicit Deut. iv, 19 : Καὶ μὴ ἀναβέβηται εἰς τὸν οὐρανὸν, καὶ ἰδὼν τὸν ἥλιον καὶ τὴν σελήνην καὶ τοὺς ἀστέρας, καὶ πάντα τὸν κόσμον τοῦ οὐρανοῦ, πλανηθεὶς προσκυνήσῃ αὐτοῖς, ἃ ἀπέκειμε Κύριος ὁ Θεὸς αὐτὰ πᾶσι τοῖς ἔθνεσι τοῖς ὑπακούουσιν τοῦ οὐρανοῦ. Clementis autem verba sic scribi et explicari poterunt : Ἐδωκε δὲ τὸν ἥλιον καὶ τὴν σελήνην καὶ τὰ ἄστρα, ἃ ἐποίησεν ὁ Θεὸς εἰς θρησκείαν τοῖς ἔθνεσι, φησὶν ὁ νόμος. « Dedit autem solem, et lunam, et astra, quæ fecit Deus, in cultum gentibus, ait *lex*. » Putavit enim, Deum gentibus concessisse, ut cœlestia corpora, religioso cultu prosequerentur, quod præstet pro diis habere ea, quæ veri Dei non sunt, quam absque religionis sensu vitam agere : hoc scilicet sensu illud ἀνέκειμε τοῖς ἔθνεσι in loco Deuteronomii jam allato accipiendum esse arbitratus. Proinde gentium εἰδωλολατρείαν in hoc præcipue constituisse autumat, quod, posthabitis cœli luminaribus, sculpiilia simulacra adoraverint. »

(90) Ὡς χνοῦς, φησὶν, ἐλογίσθησαν, καὶ ὡς σταγὼν ἀπὸ κάδου. Apud LXX. Isa. xl, 15 : Εἰ πάντα τὰ ἔθνη ὡς σταγὼν ἀπὸ κάδου, καὶ ὡς ῥοπὴ ζυγοῦ ἐλογίσθησαν, καὶ ὡς σίελος λογισθήσονται. « Si omnes gentes sicut stilla a situla, et sicut momentum stateræ reputatæ sunt, et quasi salivæ reputabuntur. » Vel, ut est apud D. Hieronymum, « Reputatæ sunt. » Vulgata, « Ecce gentes sicut stilla situlæ, et quasi momentum stateræ reputatæ sunt. Ecce insulæ quasi pulvis exiguius. » Aquila, ut docet D. Hieronymus, veritè postremum illud vocabulum λεπτὸν βαλλόμενον, Hebræi aiunt, eo significari tenuissimum pulverem, qui vento rapiante sæpe in oculos mittitur, et sentitur potius quam videtur. Quod ergo LXX salivam dicunt, id Aquila pulverem, unde Clemens χνοῦς ἐλογίσθησαν. Tertullianus utramque vocem usurpat lib. *De resurrectione carnis* 59 : « Sed cum idem propheta nationes ostendat nunc deputatas velut pulverem et salivam, nunc speraturas et credituras in nomen, et in brachium Domini. » Idem in *Scorpiaco* 10 : « Quasi stillicidium situlæ, et pulverem areæ, et sputamen, et locustas deputavit. » In quem locum Pamelius

scribens arbitratur, Clementem legisse « quasi sputum » lib. vii *Stromatum*, et « pulverem » lib. vi. At Leo Castrus in doctis in *Isaia* Commentariis, ut « sputum reputabuntur, inquit, rejecti a corpore Ecclesiæ, » citatque Clementem hoc libro. Verum neque hic « sputum » facile reperias, et in lib. vii, p. 750, 10, conjungitur pars hujus versus Isaia, « tanquam stilla a cado, » cum altera, « tanquam pulvis, » quæ est ex psalm. i, non ex Isaia, ubi utuntur LXX eadem voce, qua hic Clemens pulverem significat, ὡς ὁ χνοῦς ὃν ἐκρίπτει ὁ ἀνεμὸς. Et libro quarto in incredulos usurpatur. COLLECT. — Conf. superius *Strom.* iv, p. 634, n. 3; Tertullianus, *De fuga in persec.* c. 2 : « In stillam situlæ, et in pulverem areæ, et in salivam nationibus deputatis a Deo. » Idem, *adversus Marcionem*, lib. iv, c. 25 : « Ecce enim de nationibus, inquit, nemo (Deum cognovit) propter quod et illas stillicidium situlæ deputavit, et Sionem tanquam speculum in vinea dereliquit. » Similia sunt illa IV Esdræ vi, 56 : « Residuas autem gentes ab Adam natas dixisti eas nil esse, et quoniam salivæ assimilatæ sunt, et quasi stillicidium de vase similasti abundantiam eorum. »

(91) Μέσων. Tria actionum genera constituit auctor ; quorum primum est κατόρθωμα seu perfecta actio, quæ soli gnostico ac perfecto Christiano convenit, eumque εἰς τὴν ἀνωτάτω δόξαν, « ad supremum gloriæ fastigium, » evehit. Secundum genus est τῶν μέσων, « mediarum » actionum, quæ a fidelibus minus perfectis fiunt, et salutem atque inferiorem gloriæ gradum conciliant. Tertio loco constituit τὰς ἀμαρτητικάς, seu « peccatrices, » quæ ab iis fiunt qui salute excidunt. In his autem eos philosophos secutus est, qui bonas actiones in duas species distribuunt ; quorum sententiam explicat Cicero *De officiis* lib. i, c. 3 : « Atque etiam alia divisio est officii : nam et medium quoddam officium dicitur, et perfectum. Perfectum officium rectum opinor vocemus, quod Græci κατόρθωμα hoc autem commune, καθήκον vocant. Atque ea sic definiunt, ut rectum quod sit, id perfectum officium esse definiant ; medium autem officium id esse dicant, quod, cur factum sit, ratio probabilis

procedere, « reputati sunt, inquit, ut pulvis terræ
 ✕ et ut gutta ex cado, » supervacaneis scilicet ad salutem, et ejecti a corpore. Quemadmodum ergo simpliciter saluum facere, est ex iis, quæ sunt media, recte autem et ut decet, perfectum est officium: ita etiam omnis actio, gnostici quidem, perfectum est officium; ejus autem qui simpliciter est fidelis, media dici possit actio, ut quæ secundum rationem nondum fiat, neque recte geratur ex scientia. Contra autem cujusvis gentilis peccat actio. Non enim absolute bene agere, sed scopum quemdam spectando actiones producere, et ex ratione operari oportere ostendunt Scripturæ. Sicut ergo lyram pulsandi imperitis, non est lyra tangenda, neque tibia inflanda iis, qui inflandi sunt imperiti: ita nec sunt attingenda negotia iis qui non acceperunt cognitionem et nesciunt quomodo iis uti oporteat per totam vitam. Atque non solum quidem in bellis suscipitur a bellatoribus certamen pro libertate; sed etiam in conviviis, et in cubili, et in judiciis, ii qui verbo sunt uncti erubescunt servi fieri voluptatis. « Injusto lucro nunquam virtutem permutavero. » Lucrum autem evidenter injustum, est voluptas et dolor, labor et metus, et ut semel dicam, vitia et motus animæ, quorum præsens jucunditas affert postea molestiam. « Quid enim prodest si totum mundum lucreris, inquit, perdas autem animam? » Clarum est ergo quod qui bonas non faciunt actiones, nec ea quidem norunt quæ sunt sibi utilia. Quod si ita est, ne ii quidem Deum recte precari possunt ut ab eo bona accipiant, cum quæ sint vere bona ignorent, neque si acceperint, donum senserint, neque pro dignitate eo usi fuerint quod non norunt, et propter imperitiam recte utendi

✕ P. 796, ED. POTTER, 669 670, ED. PARIS.

reddi possit. » Eamdem divisionem fusius explicat Stobæus in *Eclogis ethicis* cap. *De expetendis et fugiendis*, pag. 174, 175.

(92) Καὶ λόγον ἐνεργεῖν καθήκεν. Scribendum potius καὶ κατὰ λόγον ἐνεργεῖν, « et secundum rationem operari. » Sylburgius ait: « Convenientius H. καθήκεν, infinitivo verbi modo alioqui ante αἱ Γραφαί, inserendum foret ὡς, seu ὥσπερ, sicut. »

(93) Παρὰ λόγον. Παρὰ λόγον habet etiam H. ms., sed rectius H. παρὰ ὅλον, « per totum. » SYLBURG. — Παρὰ λόγον habent etiam mss. Paris. et Ottob., quorum posterior χρηστὸν τὸν βίον habet pro τὸν βίον χρηστὸν.

(94) Οὐ μὴν ποτ' ἄν ἀρετὰν ἀλλάξωμαι. Haud scio an verior lectio sit, οὐ μὴν πῶ τὰν ἀρετὰν ἀλλάξωμαι. SYLBURG.

(95) Τί γάρ. Hoc quoad sensum exstat Matth. xvi, 26; Marc. viii, 36; Luc. ix, 25.

(96) Οὐδ' ἄν εἰ ἀπολαύσειαν. Convenientius οὐδ' ἄν τι ἀπολαύσειαν.

(97) Μηδέπω χρηστὸν. Legendum puto, vel μηδέ πως χρηστὸν, vel μηδέπω χρηστὸν. Id.

(98) Πρὸς ταῦθ'. In Græco anapæstici sunt versus ex comœdia Aristophanis, cui titulus Ἀχαρσεῖς, quos etiam παρωδῶν usurpat Cicero lib. viii ad Atticum epistola 8, ut monuit nos Fed. Morellus Pr. Reg. Clemens tamen legit πρὸς ταῦθ' ὅ τι χρῆ, ut apud Ciceronem, non ut apud Aristophanem πρὸς ταῦτα Κλέων. Vide quæ in eum locum Manutius et Bosius. COLLECT. — Visum est Heinsio scribere, Πρὸς

Α τὴν κατόρθωμα. οὕτω καὶ πᾶσα πράξις, γνωστικῶς μὲν, κατόρθωμα, τοῦ δὲ ἀπλῶς πιστοῦ, μέση πράξις λέγεται ἂν, μηδέπω κατὰ λόγον ἐπιτελουμένη, μηδὲ μὴν κατ' ἐπίστασιν κατορθουμένη. παντὸς δὲ ἐμπαινον τοῦ ἐθνικοῦ, ἁμαρτητική. οὐ γὰρ τὸ ἀπλῶς εὖ πράττειν, ἀλλὰ τὸ πρὸς τινα σκοπὸν τὰς πράξεις ποιεῖσθαι καὶ λόγον ἐνεργεῖν καθήκεν (92), αἱ Γραφαὶ παριστᾶσιν. Καθάπερ οὖν τοῖς ἀπείροις τοῦ λυρίζειν λύρας οὐχ ἀπτεόν, οὐδὲ μὴν τοῖς ἀπείροις τοῦ αὐλεῖν αὐλῶν οὕτως οὐδὲ πραγμάτων ἀπτεόν τοῖς μὴ τὴν γνῶσιν εἰληφόσι, καὶ εἰδόσιν ὅπως αὐτοῖς παρὰ λόγον (93) τὸν βίον χρηστὸν. Τὸν γοῦν τῆς ἐλευθερίας ἀγῶνα οὐ μόνον ἐν πολέμοις ἀγωνίζονται οἱ πολέμων ἀθληταί, ἀλλὰ καὶ ἐν συμποσίοις, καὶ ἐπὶ κοίτης, καὶ τοῖς δικαστηρίοις, οἱ ἀλειψάμενοι τῷ λόγῳ, αἰχμάλωτοι γενέσθαι ἡδονῆς αἰσχυρόμενοι. « Οὐ μὴν ποτ' ἂν ἀρετὰν ἀλλάξωμαι (94) ἀντ' ἀδίκου κέρδους. » Ἀδίκον δὲ ἀντικρυς κέρδος, ἡδονὴ καὶ λύπη, πόνος τε καὶ φόβος, καὶ συνελόντι εἰπεῖν τὰ πάθη τῆς ψυχῆς, ὧν τὸ παραυτίκα τερπνόν, ἀνιαρὸν εἰς τοῦπιόν. « Τί γάρ (95) ὕψελος, ἐὰν τὸν κόσμον κερδήσῃς, φησὶ, τὴν δὲ ψυχὴν ἀπολέσῃς; » ὅῃλον οὖν τοὺς μὴ ἐπιτελοῦντας τὰς καλὰς πράξεις, οὐδὲ γιγνώσκειν τὰ ὠφέλιμα ἑαυτοῖς. Εἰ δὲ τοῦτο, οὐδὲ εὖ εἶσθαι ὀρθῶς οἶοι τε οὗτοι παρὰ τοῦ Θεοῦ λαβεῖν τὰ ἀγαθὰ, ἀγνοοῦντες τὰ ὄντως ἀγαθὰ, οὐδ' ἂν λαβόντες, αἰσθοντο τῆς δωρεᾶς, οὐδ' ἂν εἰ ἀπολαύσειαν (96) κατ' ἀξίαν οὐ μὴ ἐγνωσαν, ὑπὸ τε τῆς ἀπειρίας τοῦ χρῆσθαι τοῖς δοθεῖσι καλῶς, ὑπὸ τε τῆς ἀγαν ἁμαθίας, μηδέπω χρηστὸν (97) ταῖς θείαις δωρεαῖς ἐγνωκότες. Ἀμαθία δὲ ἀγνοία αἰτία. καὶ μοι δοκῶ, κομπώδους μὲν εἶναι ψυχῆς καύχημα, πλὴν εὐσυνειδήτου, ἐπιφθῆξέσθαι τοῖς κατὰ περίστασιν συμβαίνουσι. « Πρὸς ταῦθ' (98) ὅ τι χρῆ καὶ παλαμάσθαι. » τὸ γὰρ εὖ μετ' α. Matth. xvi, 26.

ταῦτα ὅ τι χρῆ καὶ παλαμάσθων. Verum hæc sic potius scribenda sunt:

Πρὸς ταῦθ' ὅ τι χρῆ καὶ παλαμάσθων.
 Τὸ γὰρ εὖ μετ' ἐμοῦ καὶ τὸ δίκαιον
 Σύμμαχον ἔσται· κού μὴ ποθ' ἄλλω
 (καλὰ πράσσω.)

Ad hæc quidquid placuerit agant.
 Nam bene tecum erit, et jus
 Me adiuvabit; nec unquam capiar
 (dum honesta facio.)

Hervetus postrema verba, καλὰ πράσσω, ad præcedentes versus pertinere existimans, perinde explicavit, ac si scriptum fuisset καλὰ πράσσω. Sunt autem non poetæ, sed ipsius Clementis verba. Porro hi anapæstici versus exstant apud Ciceronem lib. viii ad Atticum epist. 8: « Fulsisse mihi videbatur τὸ καλὸν ad oculos ejus, et exclamasse ille vir, qui esse debuit:

Πρὸς ταῦθ' ὅ τι χρῆ καὶ παλαμάσθων.
 Καὶ πᾶρ ἐπ' ἐμοῦ καὶ τεκταινέσθων.
 Τὸ γὰρ εὖ μετ' ἐμοῦ.

Ubi posterius καὶ in secundo versu redundat. Cætera recte se habent, nec Bosii aliorumve emendatione indigent. Sumpti autem sunt hi versus ex parabasi actus 2 Acharn. Aristophanis, ubi sic se habent:

Πρὸς ταῦτα Κλέων καὶ παλαμάσθω,
 Καὶ πᾶρ ἐπ' ἐμοῦ τεκταινέσθω.
 Τὸ γὰρ εὖ μετ' ἐμοῦ, καὶ τὸ δίκαιον
 Σύμμαχον ἔσται· κού μὴ ποθ' ἄλλω

ἐμοῦ· καὶ τὸ δίκαιον σύμμαχον ἔσται· καὶ οὐ μὴ ἄ ποτε ἀλλ' κακὰ πράσσουσιν. Ἀυτὴ δὲ ἡ εὐσυνειδησία, τὸ ὅσιον τὸ πρὸς τὸν Θεόν, καὶ τὸ πρὸς τοὺς ἀνθρώπους δίκαιον διασώζει, καθαρὰν τὴν ψυχὴν φυλάττουσα διανοήμασι σεμνοῖς, καὶ λόγοις ἀγνοῖς, καὶ τοῖς δικαίοις ἔργοις· οὕτω δύναμιν λαβοῦσα Κυριακὴν ἢ ψυχὴν, μελετᾷ εἶναι Θεός (99)· κακὸν μὲν οὐδὲν ἄλλο, πλὴν ἀγνοίας, εἶναι νομίζουσα, καὶ τῆς μὴ κατὰ τὸν ὁρθὸν λόγον ἐνεργείας· αἰεὶ δὲ εὐχαριστοῦσα ἐπὶ πᾶσι τῷ Θεῷ, δι' ἀκοῆς δικαίας καὶ ἀναγνώσεως θείας, διὰ ζητήσεως ἀληθοῦς, διὰ προσφορᾶς ἀγίας, δι' εὐχῆς μακαρίας· αἰνοῦσα, ὑμνοῦσα εὐλογοῦσα, ψάλλουσα, οὐ διορίζεται ποτε τοῦ Θεοῦ κατ' οὐδένα καιρὸν ἢ τοιαύδε ψυχῇ. Εἰκότως οὖν εἴρηται· « Καὶ οἱ πεποιθότες ἐπ' αὐτῷ, συνήσουσιν ἀλήθειαν· καὶ οἱ πιστοὶ ἐν ἀγάπῃ προσμενοῦσιν αὐτῷ· » ὁρᾷς οἶα περὶ τῶν γνωστικῶν διαλέγεται ἡ σοφία· ἀναλόγως ἄρα καὶ μοναὶ ποικίλαι κατ' ἀξίαν τῶν πιστευσάντων. Αὐτίκα ὁ Σαλομῶν· « Δοθήσεται (1) γὰρ αὐτῷ τῆς πίστεως ἡ χάρις ἐκλεκτῇ, καὶ κληρὸς ἐν ναῷ Κυρίου θυμηρέστερος. » Τὸ συγκριτικὸν γὰρ δείκνυσιν μὲν τὰ ὑποδεηκτότα ἐν τῷ ναῷ τοῦ Θεοῦ, ὅς ἐστιν ἡ πᾶσα Ἑκκλησία· ἀπολείπει δὲ ἐννοεῖν καὶ τὸ ὑπερβετικόν, ἔνθα ὁ Κύριός ἐστιν. Ταύτας ἐκλεκτάς οὖσας τὰς τρεῖς μονὰς οἱ ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ ἀριθμοὶ αἰνίσσονται, « ὁ τριάκοντα (2-3), καὶ ὁ ἐξήκοντα (4), καὶ ὁ ἑκατόν· » καὶ ἡ μὲν τελεία κληρονομία τῶν εἰς « ἄνδρα τέλειον » ἀφικνουμένων, κατ' εἰκόνα τοῦ Κυρίου· ἡ δὲ ὁμοίωσις (5), οὐχ ὡς τινες, ἢ κατὰ τὸ σχῆμα τὸ ἀνθρώπειον· ἄθεός γάρ ἦδε ἐφορία· οὐδὲ μὴν ἡ κατ' ἀρετὴν (6), ἢ πρὸς τὸ πρῶτον αἷτιον· ἀσεβής γάρ καὶ ἦδε ἡ ἐκδοσις, τὴν αὐτὴν ἀρετὴν εἶναι ἀνθρώπου καὶ τοῦ παντοκράτορος Θεοῦ προσδοκησάντων· « Ὑπέλαβες, φησὶν, ἀνομίαν, ὅτι ἔσομαι σοι ὁμοίος· ἀλλ' ἀρετὸν » γὰρ « τῷ μαθητῇ γενέσθαι » (7) ὡς ὁ διδάσκαλος, » λέγει ὁ Διδάσκαλος. Καθ' ὁμοίωσιν οὖν τοῦ Θεοῦ ὁ εἰς υἱοθεσίαν καὶ φίλαν τοῦ Θεοῦ καταταγείς, κατὰ τὴν συγκληρονομίαν τῶν κυρίων καὶ θεῶν (8) γίνεται, ἐάν,

✠ iis quæ data sunt, et propter extremam insecitiam quomodo divinis quidem donis utendum sit nescientes. Doctrinæ autem carentia est causa ignorantis; etque jactabundæ quidem, sed bene sibi consciæ animæ est gloriatio, adversus eos casus qui eveniunt eloqui, « Ideo agat quod vult: nam ex parte mea est bonum: justumque mecum pugnabit. Neque unquam male facere deprehendar. » Hæc autem bona conscientia, et sanctitatem erga Deum, et justitiam erga homines conservat, mundam custodiens animam honestis cogitationibus et verbis castis, et justis operibus. Sic vim Domini cum acceperit anima, meditatur esse Deus, putans nullum aliud esse malum præter ignorantem, et operationem quæ non sit ex recta ratione. Semper autem propter omnia Deo agens gratias, per justam auditionem et divinam lectionem, per veram inquisitionem, per sanctam oblationem, per beatam orationem, laudans, canens, benedicens, psallens, a Deo nullo unquam tempore talis dividitur anima. Merito ergo dictum est: « Et qui in ipso confidunt, intelligent veritatem, et fideles in dilectione in ipso permanebunt. » Vides quænam disserter sapientia de gnosticis. Proportione ergo habita variæ sunt mansiones, pro dignitate et meritis eorum qui crediderunt. Ecce enim Salomon: « Dabitur enim ei, inquit, fidei gratia electa, et sors in templo Domini jucundior. » Comparativum enim 285 indicat inferiora in templo Dei, quod est universa Ecclesia; relinquit autem superlativum quoque cogitandum, in quo est Dominus. Has tres electas mansiones significant numeri qui sunt in Evangelio, « triginta, et sexaginta, et centum. » Et perfecta ✠ quidem hæreditas est eorum qui evadunt in « virum perfectum » ad imaginem Domini. Similitudo autem non est, ut quidam existimant, in figura humana: est enim impia hæc consideratio; sed nec quæ in virtute primæ causæ traditur assimilatio: est enim hæc quoque impia

✠ P. 797-798, ED. POTTER, 671, ED. PARIS. a Sap. iv, 9. b Ibid. 14. c Matth. xiii, 8.

Περὶ τὴν πόλιν ὧν, ὡς περ ἐκεῖνος,
Δειλὸς καὶ λακκοκαταπύγων.

Hic Cleo nihil inausum linquit
Nihil intentatum in me faciat.
Necum decus et fas: pia jura
Me comitantur: nunquam ego capiar
Ob Rempublicam, ut ille cinædus
Fediissimus, ac metuendus.

(99) Θεός. Conf. superius *Protrept.* p. 88, not. 7.

(1) Δοθήσεται. Sapientiæ Salom. iii, 14: « Dabitur enim illi fidei donum, et sors in templo Dei acceptissima. » De eunuchis loquitur, qui non operati sunt iniquitatem, de quibus et dicitur Isa. lvi, 5: « Dabo eis in domo mea et intra muros meos patrem, et nomen melius a filiis et filiabus. » Paulo post citatur ex psal. xlix, 22: « Ὑπέλαβες, φησὶν, ἀνομίαν, ὅτι ἔσομαι σοι ὁμοίος, quod in Antiwerp. edit. vertitur ut in Vulgata: « Existimasti iniquitatem, quod ero tui similis. » At in plerisque libris Vulgatæ legitur « inique. » Theodotio, Aquila et 7, edit. ex Hebræo: « Ὑπέλαβες ἐσόμενος ἔσομαι ὁμοίος

σοι. Symmachus, Ἐνόμισας ἔσεσθαι με ὡς σέ, quod videtur ante oculos habuisse S. Hieronymus, dum vertit: « Existimasti me futurum similem tui. » Apud D. Augustinum lego, « Suspiciatus es iniquitatem, quod ero tibi similis. » Theodoretus sic explicat, « Suspiciatus es, me tua iniquitate delectari. » D. Chrysostomus aliter, « Existimasti me hæc ferre non propter patientiam, sed quod nollem hæc castigari, et quæ a te fiebant non ægre ferrem. » COLLECT.

(2-3) Ὁ τριάκοντα. Respicit Matth. xiii, 8, ubi semen, quod ἔπεσεν ἐπὶ τὴν καλὴν γῆν, ἐδίδου καρπὸν, ὁ μὲν ἑκατόν, ὁ δὲ ἐξήκοντα, ὁ δὲ τριάκοντα.

(4) Ὁ ἐξήκοντα. Particulam ὁ omittit ms. Paris.

(5) Ὁμοίωσις. Conf. superius *Protrept.* pag. 79.

(6) Κατ' ἀρετήν. Conf. infra *Strom.* vii, p. 753, edit. Paris.

(7) Γενέσθαι. Psalm. l. lva γίνηται.

(8) Θεῶν. Nam ἐγὼ εἶπα, Θεοὶ ἐστέ, inquit per Psalmographum Deus. Conf. *Protrept.* p. 88, n. 7; *Strom.* iv, p. 633, n. 4.

traditio eorum, qui expectarunt eandem esse virtutem hominis et Dei omnipotentis : « Existimasti, inquit ^a, inique, quod ero tibi similis; sufficit » enim « discipulo si fiat ut magister ^b, » inquit Magister. Ad Dei ergo fit similitudinem, qui est in filium adoptatus, et in numerum amicorum cooptatus, ex eo quod est coheres dominorum et deorum, si quemadmodum ipse docuit Dominus, per Evangelium fuerit consummatus.

Α καὶ οὕτως αὐτὸς ἐδίδαξεν ὁ Κύριος, κατὰ τὸ Εὐαγγέλιον τελειωθῇ.

CAPUT XV.

De variis cognitionis ad perfectionem ducentis gradibus; et qua de causa multa obscure et mystice in S. Scriptura tradantur.

Gnosticus igitur magis propinquam exprimit similitudinem, nempe magistri mentem, quam cum ille haberet, præcepit et consuluit sapientibus et prudentibus; exprimit, inquam, hanc intelligens ut voluit qui docuit, et magnifico sensu accepto, pro dignitate quidem docens « in tectis ^c, » eos qui alte volunt ædificari, prius autem incipiens facto exsequi ea quæ dicuntur, convenienter exemplo ipsius vitæ. Ea enim præcepit quæ fieri poterant. Et revera oportet eum qui est regalis et Christianus, principatum posse obtinere et præesse. Neque enim solum constituti sumus, ut dominaremur iis solis quæ sunt foris bestiis, sed etiam feris, quæ sunt in nobis ipsis animi perturbationibus. Per scientiam ergo, ut videtur, bonæ et malæ vitæ, salvus fit gnosticus « plus » intelligens et operans « quam Scribæ et Pharisei ^d. Intende, bene prosperare et regna, » scribit David ^e, « propter veritatem et mansuetudinem, et justitiam, et deducet te mirabiliter dextra tua, » hoc est Dominus. « Quis ergo sapiens, et intelliget hæc? intelligens, et cognoscet hæc? quoniam rectæ viæ Domini, » inquit propheta ^f, significans gnosticum solum posse ea intelligere et explicare quæ obacure dicta sunt a Spiritu. Et « qui intelligit in tempore illo, silebit, » inquit Scriptura ^g, ab enuntianti scilicet indignis. Quoniam inquit Dominus, « Qui habet aures ad audiendum, audiat ^h, » dicens esse quorumvis audire et intelligere. Jam vero David dicit : « Tenebrosa aqua in nubibus aeris. A fulgore coram ipso nubes transierunt, grando et carbones ignis ⁱ; » abditos esse docens sanctos sermones, et gnosticis quidem claros et perspicuos, tanquam grandinem innoxiam, significat demitti divinitus; * vulgo autem obscuros, tanquam qui ex igne extincti sunt carbones, quos nisi quis accenderit et suscitavit, non ardebunt, neque illuminabuntur. « Dominus » ergo, inquit, « dat mihi linguam disciplinæ, ut sciam » in tempore, « quando oporteat

* Ὁ γνωστικὸς ἄρα τὴν προσεχέστεραν ἀναμάσσειται ὁμοίότητα, τὴν διάνοιαν τὴν τοῦ διδασκάλου, ἣν τινα ἐκείνος νοῶν, ἐνετελιατό τε καὶ συνεβούλευσε τοῖς φρονιμοῖς καὶ σώφροσι· ταύτην συνιείς, ὡς ὁ διδάσας ἐβούλετο, καὶ διὰ τὴν νόησιν ἀναλαβὼν τὴν μεγαλοπρεπῆ, διδάσας μὲν ἀξιολόγως « ἐπὶ τῶν δωμάτων (9) » τοὺς ὑψηλῶς οἰκοδομείσθαι δυναμένους, προκατάρξας δὲ τῆς τῶν λεγομένων ἐνεργείας κατὰ τὸ ὑπόδειγμα τῆς πολιτείας· δυνατὰ γὰρ ἐνετελιατο· καὶ δὴ τῷ ὄντι ἀρχικὸν εἶναι καὶ ἡγεμονικὸν τὴν βασιλικὴν (10) τε καὶ Χριστιανὸν· ἐπεὶ μὴ τῶν ἐξω μόνων θηρίων κατακυριεύειν ἐτάγημεν, ἀλλὰ καὶ τῶν ἐν ἡμῖν αὐτοῖς ἀγρίων παθῶν· κατ' ἐπίστασιν οὖν, ὡς εἶκοι, τοῦ κακοῦ καὶ ἀγαθοῦ βίου σώζεται ὁ γνωστικὸς, « πλεόν (11) τῶν Γραμματέων καὶ Φαρισαίων » συνιείς τε καὶ ἐνεργῶν. « Ἐντεινὸν καὶ κατευόδου καὶ βασιλευς, » ὁ Δαβὶδ γράφει, « ἔνεκον ἀληθείας καὶ πραότητος (12) καὶ δικαιοσύνης, καὶ ὁδηγήσει σε θαυμαστῶς ἡ δεξιὰ σου· » τοὔτέστιν ὁ Κύριος. « Τίς οὖν σοφός; καὶ συνήσει ταῦτα· συνετός; καὶ γινώσκειται (13) αὐτά· διότι εὐθεὶαι αἱ ὁδοὶ τοῦ Κυρίου, » φησὶν ὁ προφῆτης, δηλῶν μόνον δύνασθαι τὸν γνωστικὸν τὰ ἐπιτεκρυμμένως πρὸς τοῦ Πνεύματος εἰρημένα, νοήσιν τε καὶ διασαφήσιν. « Καὶ ὁ συνιὼν ἐν τῷ καιρῷ ἐκείνῳ, σωθήσεται, » λέγει ἡ Γραφή· δηλονότι πρὸς τοὺς ἀναξίους ἐξεπείν· οἱ φησὶν ὁ Κύριος, « Ὁ ἔχων ὅτα ἀκούειν, ἀκούετω· οὐ πάντων εἶναι τὸ ἀκούειν καὶ συνιέναι, λέγων. Αὐτίκα ὁ Δαβὶδ, « Σκοτεινὸν ὕδωρ ἐν νεφέλαις ἀέρων, » γράφει· ἀπὸ τῆς τηλαυγέσεως ἐνώπιον αὐτοῦ, αἱ νεφέλαι διήλθον, χάλαζα καὶ ἀνθρακες πυρός· » ἐπιτεκρυμμένους τοὺς ἀγίους λόγους εἶναι διδάσκων, καὶ δὴ τοῖς μὲν γνωστικοῖς διειδεῖς καὶ τηλαυγεῖς, καθάπερ χάλαζαν ἀδλαβῇ, καταπέμπεσθαι θεόθεν μηνύει· σκοτεινοὺς δὲ πολλοὺς (14), καθάπερ τοὺς ἐκ πυρός ἀπεσθεσμένους ἀνθρακας, οὓς εἰ μὴ τις ἀνάβῃ καὶ ἀναζωπυρήσῃ, οὐκ ἐκφλεγῇσονται, οὐδ' ἐμφωτισθήσονται. « Κύριος (15) » οὖν, φησὶ, « δίδωσι μοι

* P. 799, ED. POTTER, 672, ED. PARIS. ^a Psal. xlii, 21. ^b Matth. xxv, 10. ^c Matth. x, 27; Luc. xii, 3. ^d Matth. v, 20. ^e Psal. xiv, 4. ^f Os. xiv, 9. ^g Amos. v, 13. ^h Matth. xi, 15. ⁱ Psal. xlviii, 11, 12.

(9) *Ἐπὶ τῶν δωμάτων.* Allegorice exponit illud Christi dictum : « Οὗς εἰς τὸ οὐς ἀκούετε, κηρύξατε ἐπὶ τῶν δωμάτων. » Matth. x, 27; Luc. xii, 3.

(10) *Βασιλικόν.* Clementi idem est βασιλικός qui Χριστιανός· nam Christus ἐποίησεν ἡμᾶς βασιλεῖς καὶ ἱερεῖς τῷ Θεῷ καὶ Πατρὶ αὐτοῦ, ut dictum est Apoc. i, 6.

(11) *Πλεόν.* Respicit Matth. v, 20 : Ἐάν μὴ περισσεύσῃ ἡ δικαιοσύνη ὑμῶν πλεόν τῶν Γραμματέων

καὶ Φαρισαίων, οὐ μὴ εἰσέλθῃτε εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν.

(12) *Πραότητος.* Psalm. πραότητος.

(13) *Γινώσκειται.* Os. ἐπιγινώσκειται, et statim οἱ pro διότι.

(14) *Σκοτεινοὺς δὲ πολλοὺς.* Optime interpres legit σκοτεινοὺς δὲ πολλοὺς, HEINSIUS.

(15) *Κύριος.* Isa. Κύριος, Κύριος.

γνώσαν παιδείας, τοῦ γινῶναι ἐν καιρῷ (16), ἤνιχα A
 θεῖ εἰπεῖν λόγον, » οὐ κατὰ τὸ μαρτύριον μόνον, ἀλλὰ
 γὰρ καὶ τὸν κατ' ἐρώτησιν καὶ ἀπόκρισιν. « Καὶ ἡ
 παιδεία Κυρίου (17) ἀνοίγει μοι τὸ στόμα. » γνω-
 στικοῦ ἄρα καὶ τὸ εἰδέναι χρῆσθαι τῷ λόγῳ, καὶ
 ὅποτε, καὶ ὅπως, καὶ πρὸς οὓς τινας. Ἦδη δὲ καὶ ὁ
 Ἀπόστολος λέγων, « Κατὰ τὰ στοιχεῖα τοῦ κόσμου, καὶ
 οὐ κατὰ Χριστόν, » τὴν μὲν διδασκαλίαν τὴν Ἑλληνι-
 κὴν στοιχειώδη παραδίδωσιν εἶναι, τελείαν δὲ τὴν κα-
 τὰ Χριστόν, καθάπερ ἡδὴ πρότερον ἐμνηνάμεν.
 « Αὐτίκα ἡ ἀγριέλαιος (18) ἐγκεντρίζεται εἰς τὴν
 πίστιν τῆς ἐλαίας. » καὶ δὴ καὶ φύεται ὁμοειδῶς
 ταῖς ἡμέροις ἐλαίαις (19). χρῆται γὰρ τὸ ἐμφυτευό-
 μενον ἀντὶ τῆς τῷ δένδρῳ τῷ ἐν ᾧ ἐμφυτεύεται. πάν-
 τα δὲ ὁμοῦ τὰ φυτὰ ἐκ κελεύσματος θεοῦ βεβλάστη-
 κε. διὸ καὶ ἀγριέλαιος ὁ κότινος τυγχάνη, ἀλλὰ τοὺς B
 Ὀλυμπιονίκας στέφει, καὶ τὴν ἀμπελον ἡ πελέα εἰς
 ὕψος ἀνάγουσα εὐκαρπεὶν διδάσκει. ὁρῶμεν δὲ ἡδὴ
 πλείονα τὴν τροφὴν ἐπισπώμενα τὰ ἄγρια τῶν δέν-
 δρων, διὰ τὸ μὴ δύνασθαι πέττειν. Τὰ οὖν ἄγρια τῶν
 ἡμέρων ἀπεπτότερα ὑπάρχει. καὶ τὸ αἴτιον τοῦ
 ἄγρια εἶναι αὐτὰ, στερήσις δυνάμεως πεπτικῆς.
 λαμβάνει τοίνυν τροφὴν μὲν πλείονα ἡ ἐγκεντρισθεῖσα
 ἐλαία, διὰ τὸ ἀγρίᾳ ἐμφύεσθαι. οἷον δὲ ἡδὴ πέττειν
 ἐθίζεται τὴν τροφὴν, συνεξομοιούμενη τῇ πίστει (20)
 τῆς ἡμέρου. ὡς δὲ καὶ ὁ φιλόσοφος, ἀγρίᾳ εἰκαζό-
 μενος ἐλαίᾳ, πολὺ τὸ ἀπεπτον ἔχον, διὰ τὸ εἶναι ζη-
 τητικὸς καὶ εὐπαρακολούθητος καὶ ὀρεκτικὸς τῆς
 πίστεως τῆς ἀληθείας. ἐὰν προσλάβῃ τὴν θείαν διὰ
 πίστεως δύναμιν, τῇ χρηστέῃ καὶ ἡμέρῳ καταφυτευ-
 θεὶς γινώσκει, καθάπερ ἡ ἀγριέλαιος, ἐγκεντρισθεῖσα C
 τῷ ὄντως καλῷ καὶ ἐλεήμονι λόγῳ, πέττει τε τὴν
 παραδιδωμένην τροφὴν, καὶ καλλιέλαιος γίνεταί. ὁ
 γὰρ τοὶ ἐγκεντρισμὸς τὰς ἀρετὰς εὐγενεῖς ποιεῖ,
 καὶ τὰς ἀφόρους φορτίμους γίνεσθαι βιάζεται, τέχνῃ
 τῇ γεωργικῇ καὶ ἐπιστήμῃ τῇ γνωστικῇ. Φασὶ δ' οὖν
 γίνεσθαι τὸν ἐγκεντρισμὸν κατὰ τρόπους τέσσα-
 ρας (21). ἓνα (22) μὲν, καθ' ὃν μεταξὺ τοῦ ξύ-
 λου καὶ τοῦ φλοιοῦ ἐναρμόζειν δεῖ τὸ ἐγκεντριζόμε-
 νον (23). ὡς κατηχοῦνται οἱ ἐξ ἐθνῶν ἰθαῦται, ἐξ
 ἐπιπλήρης δεχόμενοι τὸν λόγον. ἑτέρον (24) δὲ ὅταν,
 τὸ ξύλον σχίσαντες, εἰς αὐτὸ ἐμβάλωσι τὸ εὐγενὲς
 φυτόν. ὃ συμβαίνει (25) ἐπὶ τῶν φιλοσοφούντων.
 διατμηθέντων γὰρ αὐτοῖς τῶν δογμάτων, ἡ ἐπίγνωσις
 τῆς ἀληθείας ἐγγίνεται. ὡς δὲ καὶ Ἰουδαίους διoti-

loqui sermonem *, » non solum in ferendo testi-
 monio, sed etiam in interrogando et respondendo.
 « Et disciplina Domini aperit os meum ». » Est
 ergo gnostici ut sciat uti sermone, et quando, et
 quomodo, et apud quos oportet. Jam vero Aposto-
 lus quoque dicens : « Secundum elementa mundi,
 et non secundum Christum » ; » tradit doctrinam
 quidem Græcam esse instar elementorum, Christi
 autem doctrinam esse perfectam, sicut jam prius si-
 gnificavimus. Jam vero « oleaster inseritur in pin-
 guedine oleæ » ; » quin etiam nascitur eadem fere
 specie qua oleæ sativæ. Nam id quod est insitum,
 pro terra utitur, arbore in qua inseritur. Omnes
 autem plantæ simul jussu divino germinarunt. Quo-
 circa etiamsi sit oleaster agrestis, eos tamen coro-
 nat qui in Olympicis vincunt certaminibus. Et ul-
 mus vitem in altum extollens, eam docet esse fer-
 tilem. Videmus autem plus nutrimenti attrahere
 agrestes arbores, propterea quod non possint conco-
 quere. Quæ sunt ergo agrestia, minus concoquant
 quam sativa ; et causa cur ea sint agrestia, est
 privatio facultatis concoctricis. Plus ergo nutrimenti
 accipit inserta olea, propterea quod sit plantata in
 agresti. Assuefit autem veluti concoquere nutri-
 mentum, dum assimilatur pinguedini sativæ. Sic
 etiam philosophus, qui agresti oleæ assimilatur,
 cum multa habeat non concocta, propterea quod et
 libenter inquirat, et facile assequatur, et pingue-
 dinem appetat veritatis, si per fidem, divinam ac-
 ceperit virtutem, in bonam et mitem insertus co-
 gnitionem, tanquam oleaster insitus in Logon vere
 pulchrum et misericordem, et quod traditur nutri-
 mentum concoquit, et fit bona et sativa olea. In-
 sitio enim eas quæ erant inutiles facit generosas, et
 quæ erant steriles, cogit esse fertiles, arte agricul-
 turæ et scientia gnostica. Aiunt autem insitionem
 fieri quatuor modis : uno quidem, quo inter lignum
 et corticem oportet eum adaptare qui inserit ; quo
 quidem modo catechismus suscipiunt, qui sunt ex
 gentibus idiotæ, qui verbum accipiunt in superficie.
 Altero autem, quando ligno fisso, in ipsum plantam
 ✕ generosam immiserint : quod quidem accidit in iis
 qui sunt philosophati. Eis enim dissectis dogmati-
 bus, ingeneratur agnitio veritatis : ita autem Ju-
 dæis quoque aperta veteri Scriptura, nova et gene-

✕ P. 800, ED. POTTER, 673, ED. PARIS. * Isa. L, 4. * Ibid. 5. * Col. II, 8. * Rom. XI, 17.

(16) Ἐν καιρῷ. Hæc Clementis verba sunt, non D
 Isaia.

(17) Παιδεία Κυρίου. Isa. Παιδεία Κυρίου, Κυρίου
 ἀνοίγει μοι τὰ ὦτα, favente Hebr. textu, ut adnotat
 Sylburg.

(18) Ἡ ἀγριέλαιος. Respicit Rom. XI, 17 :
 Εἰ δὲ τινες τῶν κλάδων ἐξεκλάσθησαν, οὐ δὲ, ἀγριέλ-
 αιος ὢν, ἐνεκεντρίσθη ἐν αὐτοῖς, καὶ συγκαίνωνος
 τῆς ῥίζης καὶ τῆς ποιότητος τῆς ἐλαίας ἐγένου.

(19) Ἐλαίας. Ms. Paris. ἐλαίας.

(20) Πίστει. Ms. Paris. mendose ποιότητι.

(21) Τέσσαρες. Τρεῖς τρόποι εἰσὶν ἐγκεντρισμῶν.
 « tres sunt modi insitionis ; » inquit auctor Geop-
 nic. lib. X, c. 75, eorum scilicet, quos enumerat
 Clemens, tertium omitte. Conf. Theophrastus De

causis plant. lib. I, c. 6, Columella lib. V, c. 11.
 Petrus Crescentiensis, lib. II, c. 22.

(22) Ἐρα. Καλεῖται οὗτος ὁ τρόπος ἐμφυλλισμός.
 « vocatur hic modus infoliatio, » inquit auctor Geo-
 ponic. loco jam dicto.

(23) Τὸ ἐγκεντριζόμενον. « Id quod inseritur. »
 Interpres legit τὸν ἐγκ. in edit. Flor. Sed neutrum
 genus agnoscit H. ms. inquit Sylburgius.

(24) ἑτέρον. Hic proprie dicitur ἐγκεντρισμός.
 quando αὐτὸ μέσον τὸ ξυλῶδες σχίσαντες, ἐμβάλωσι
 τὰ ἐνδύματα. « media lignosa parte fissa, surculos
 injiciunt. »

(25) Συμβαίνει. H. ms. σχῆμα. De insitionis ge-
 neribus proluxe Geoponica p. 109. H. Sylburg.

rosa planta 286 oleæ inseritur. Tertia autem insitio agrestes tangit et hæreticos, qui vi trahuntur ad veritatem; nam cum utrumque surculum falce acuta deraserint, donec medullam quidem nudaverint, sed non ulceraverint, eas inter se vincunt. Quartus autem modus insitionis est, qui dicitur inoculatio; a generoso enim trunco circumciditur oculus, ita ut cum eo in orbem cortex circumscribatur, unius palmi magnitudine. Deinde æqualiter cum oculo circumscriptus eraditur truncus, et sic immititur circumligatus, et luto circumlitus, integro servato oculo et minime inquinato. Hoc est genus doctrinæ gnosticæ, quæ res potest perspicere ipsas. Hoc quidem certe genus est maxime utile in arboribus sativis. Potest autem quæ ab Apostolo dicitur « insitio, in bonam fieri oleam », nempe in ipsum Christum, ut agrestis et infidelis natura eorum videlicet qui credunt in Christum, implantetur in Christum. Melius est autem uniuscujusque fidem in ipsa inseri anima. Sanctus enim Spiritus per eam quodammodo distributus transplantatur, prout est uniuscujusque circumscriptio, incircumscripse. De cognitione autem disserens Salomon hæc dicit: « Clara est, et non marcescit sapientia, et facile cernitur ab iis qui ipsam diligunt: eos qui cupiunt prævenit ut præcognoscatur. Qui mane surrexerit ad ipsam, non laborabit; de ipsa enim cogitare, est perfectio prudentiæ. Et qui propter ipsam vigilaverit, cito erit cura vacuus, quoniam eos qui ipsa digni sunt, ipsa quærens circuit. (Non est enim omnium cognitio ^b.) Et in semitis ab ipsis benevole visione apprehenditur. » Semitis autem sunt vitæ traducendæ ratio, et Testamentorum multiformis varietas. Mox subjungit: « Et in omni cogitatione occurrit ipsis ^d, » ut quæ varie consideretur, per omnem scilicet doctrinam. Deinde infert, perficientem adducens charitatem; per rationem syllogisticam, et veras propositiones maxime demonstrative ac vere sic inferens. « Ejus enim principium, verissimum est desiderium disciplinæ, » hoc est, cognitionis; « cura autem disciplinæ est dilectio; dilectio autem est observatio legum ejus; attentio autem legum, est incorruptibilitatis confirmatio; incorruptibilitas autem facit ut ad Deum prope accedatur. Sapientiæ ergo desiderium attollit ad regnum ^e » docet enim, ut arbitror, veram disciplinam esse quoddam desiderium cognitionis. Exercitium autem disciplinæ fit per dilectionem cognitionis. Et dilectio quidem est observatio mandatorum quæ deducunt ad cognitionem. Observatio autem ipsorum, est confirmatio præceptorum propter quam incorruptibilitas contingit. « Ea autem

✕ P. 801, ED. POTTER, 674, ED. PARIS. • Rom. xi, 24. ^b 1 Cor. viii, 7. ^c Sap. vi, 12, 13, 14, 15. ^d Ibid. 16. ^e Ibid. 17, 18, 19, 20.

(26) Ἐπισφινον. Alibi rectius ἐπισφινον, inquit in Indice Græco Sylburg.

(27) Ὅτι γὰρ πάντων ἡ γνώσις. Hæc verba non sunt Sapientiæ, sed in parenthesi scribenda; ut interpolata scilicet a Clem. ex 1 Cor. viii, 7, ubi dicit Apostolus, οὐκ ἐν πάντιν ἡ γνώσις.

A θείας τῆς παλαιᾶς Γραφῆς, τὸ νέον καὶ ὁγενὲς ἐγκεντρίζεται τῆς ἐλαίας φυτὸν· ὁ τρίτος δὲ ἐγκεντρισμὸς τῶν ἀγριῶν καὶ τῶν αἰρετικῶν ἀπτεται, τῶν μετὰ βίας εἰς τὴν ἀλήθειαν μεταγομένων· ἀποξύσαντες γὰρ ἐκάτερον ἐπίσφινον (26) ὀξεῖ δρεπάνῳ, μέχρι τοῦ τὴν ντεριωνὴν γυμνώσαι μὲν, μὴ ἐλκῶσαι δὲ, δεσμεύουσι πρὸς ἀλλήλα· τέταρτος δὲ ἐστὶν ἐγκεντρισμοῦ τρόπος ὁ λεγόμενος ἐνοφθαλμισμὸς· περιαιρεῖται γὰρ ἀπὸ εὐγενοῦς στελέχους ὀφθαλμὸς, συμπεριγραφομένου αὐτῷ καὶ τοῦ φλοιοῦ κύκλῳ, ὅσον παλαιστιαῖον μῆκος· εἶτα ἐναποξέεται τὸ στέλεχος κατ' ὀφθαλμὸν, ἴσον τῇ περιγραφῇ· καὶ οὕτως ἐντίθεται περισχοιζόμενον καὶ περιχοιζόμενον πηλῷ, τηρουμένου τοῦ ὀφθαλμοῦ ἀπαθοῦς καὶ ἀμολύντου.

Εἶδος τοῦτο γνωστικῆς διδασκαλίας, διαθρεῖν τὰ πράγματα δυναμένης· ἀμέλει καὶ ἐπὶ ἡμέρων δένδρων τοῦτο μάλιστα χρησιμεύει τὸ εἶδος. Δύναται δὲ ὁ ὕπὸ τοῦ Ἀποστόλου λεγόμενος· ἐγκεντρισμὸς εἰς τὴν καλλιέλαιον· γίγνεσθαι, τὸν Χριστὸν αὐτὸν, τῆς ἀνημέρου καὶ ἀπίστου φύσεως καταφυτευομένης εἰς Χριστὸν, τούτεστι τῶν εἰς Χριστὸν πιστευόντων· ἀμεινον δὲ τὴν ἐκάστου πίστιν ἐν αὐτῇ ἐγκεντρίζεσθαι τῇ ψυχῇ. Καὶ γὰρ τὸ ἅγιον Πνεῦμα ταύτῃ πως μεταφυτεύεται διανενημένης, κατὰ τὴν ἐκάστου περιγραφὴν ἀπεριγράφως. Περὶ δὲ τῆς γνώσεως ὁ Σολομών διαλεγόμενος, τάδε φησί· « Λαμπρά καὶ ἀμάραντός ἐστιν ἡ σοφία, καὶ εὐχερῶς θεωρεῖται ὑπὸ τῶν ἀγαπώντων αὐτήν· φθάνει τοὺς ἐπιθυμοῦντας προγνωσθῆναι. Ὁ ὀρθρίσας ἐπ' αὐτήν, οὐ κοπιᾷσει· τὸ γὰρ ἐνθυμηθῆναι περὶ αὐτῆς φρονήσεως τελειότης· καὶ ὁ ἀγρυπνήσας δι' αὐτὴν ταχέως ἀμέριμνος ἔσται· ὅτι τοὺς ἀξίους αὐτῆς αὐτὴ περιέρχεται ζητοῦσα· (οὐ γὰρ πάντων ἡ γνώσις (27)·) καὶ ἐν ταῖς τριβούχοις φαντάζεται αὐτοῖς εὐμενῶς· » τριβούχοι δὲ τῆ τοῦ βίου διεξαγωγῇ καὶ ἡ κατὰ τὰς Διαθήκας πολυεὶδία. Αὐτίκα ἐπιφέρει· « Καὶ ἐν πάσῃ ἐπινοίᾳ ὕπαντ' αὐτοῖς, » ποικίλως θεωρουμένη, διὰ πάσης δηλονότι παιδείας. Εἶτα ἐπιλέγει τὴν τελειωτικὴν ἀγάπην παρατιθέμενος διὰ λόγου συλλογιστικοῦ καὶ λημμάτων ἀληθῶν ἀποδεικτικωτάτην καὶ (28) ἀληθῆ ὡδὲ πως ἐπάγων ἐπιφορὰν· « Ἀρχὴ γὰρ αὐτῆς ἀληθεστάτη (29) παιδείας ἐπιθυμία, » τούτεστι τῆς γνώσεως· « φροντὶς δὲ παιδείας ἀγάπη· ἀγάπη δὲ τήρησις νόμων αὐτῆς· προσοχὴ δὲ νόμων βεβαίωσις ἀφθαρσίας (30)· ἀφθαρσία δὲ ἐγγὺς εἶναι ποιεῖ Θεοῦ. Ἐπιθυμία ἄρα σοφίας ἀνάγει ἐπὶ βασιλείαν. Διδάσκει γὰρ, οἶμαι, ὡς ἀληθινὴ παιδεία ἐπιθυμία τις ἐστὶ γνώσεως· ἀσκησις δὲ παιδείας συνίσταται δ' ἀγάπην γνώσεως· καὶ ἡ μὲν ἀγάπη τήρησις τῶν εἰς γνώσιν ἀναγουσῶν ἐντολῶν· ἡ τήρησις δὲ αὐτῶν βεβαίωσις τῶν ἐντολῶν, δι' ἣν ἡ ἀφθαρσία ἐπισυμβαίνει· ἀφθαρσία δὲ ἐγγὺς εἶναι ποιεῖ Θεοῦ. »

(28) Καὶ. Abest a ms. Paris.

(29) Ἀληθεστάτη. Vulg. Bib. Sapient. vi: ἡ ἀληθεστάτη, cum articulo. SYLBURG.

(30) Νόμων βεβαίωσις ἀφθαρσίας· ἀφθαρσία δὲ. Ms. Paris. mendose, νόμων βεβαίωσις ἀφθαρσία· ἀφθαρσία δὲ.

Εἰ ἄρα ἀγάπη τῆς γνώσεως ἀφάρτων ποιᾷ, καὶ ἐγγὺς Θεοῦ βασιλέως τὸν βασιλικὸν ἀνάγει, ζητεῖν ἄρα δεῖ τὴν γνῶσιν εἰς εὐρεσιν. Ἔστι δὲ ἡ μὲν ζήτησις ὁρμὴ ἐπὶ τὸ καταλαβεῖν διὰ τικῶν σημείων ἀκυρῶσιν οὐ τὰ ὑποκείμενα· ἡ εὐρεσις δὲ, πέρας καὶ ἀνάπαυσιν ζητήσεως ἐν καταλήξει γενομένης· ὅπερ ἐστὶν ἡ γνῶσις· καὶ αὕτη κυρίως εὐρεσις ἐστὶν ἡ γνῶσις, κατὰληψις ζητήσεως ὑπάρχουσα. Σημεῖον δ' εἶναι φασι τὸ προηγούμενον, ἢ συνπάρχον, ἢ ἐπόμενον. Τῆς τοίνυν περὶ Θεοῦ ζητήσεως εὐρεσις· μὲν ἡ διὰ τοῦ Ἰοῦ διδασκαλία, σημεῖον (31) δὲ τοῦ εἶναι τὸν Σωτῆρα ἡμῶν αὐτὸν ἐκείνον τὸν Ἰὸν τοῦ Θεοῦ, αἷ τε προηγούμεναι τῆς παρουσίας αὐτοῦ προφητεῖται, τοῦτον κηρύσσειν, αἷ τε συνπάρξασαι τῇ γενήσει αὐτοῦ τῇ αἰσθητῇ (32) περὶ αὐτοῦ μαρτυρίαι· πρὸς δὲ καὶ μετὰ τὴν ἀνάληψιν κηρυσσόμεναι τε καὶ ἐμφανῶς δεικνύμεναι δυνάμεις αὐτοῦ. Τεκμήριον (33) τοῦ παρ' ἡμῖν εἶναι τὴν ἀλήθειαν τὸ αὐτὸν διδάξαι τὸν Ἰὸν τοῦ Θεοῦ. Εἰ γὰρ περὶ πᾶν ζήτημα καθολικὰ ταῦτα εὐρίσκειται, πρόσωπόν τε καὶ πρᾶγμα, ἡ ὄντως ἀλήθεια παρ' ἡμῖν δεικνύται μόνοις· ἐπεὶ πρόσωπον μὲν τῆς δεικνυμένης ἀληθείας, ὁ Ἰὼς τοῦ Θεοῦ, τὸ πρᾶγμα δὲ, ἡ δύναμις τῆς πίστεως, ἡ καὶ παντὸς οὐκισοῦσαν ἐναντιούμενου καὶ αὐτοῦ ὅλου ἐνισταμένου τοῦ κόσμου πλεονάζουσα. Ἄλλ' ἐπεὶ τοῦτο ἀνωμολόγηται βεβαιωθῆναι ἐν αἰωνίοις ἔργοις καὶ λόγοις, καὶ πέφηνεν ἤδη κολάσεως (34), οὐκ ἀντιβρῆσεως δέξιος ἅπας ὁ μὴ νομίζων εἶναι πρόνοιαν, καὶ τῷ ὄντι ἄθεος· πρόκειται δ' ἡμῖν τί ποιούντες καὶ τίνα τρόπον βιούντες, εἰς τὴν ἐπίγνωσιν τοῦ παντοκράτορος Θεοῦ ἀφικόμεθα, καὶ πῶς τιμῶντες τὸ Θεῖον, σφίσιν σωτηρίας αἷτιοι γινόμεθα, οὐ παρὰ τῶν σοφιστῶν, ἀλλὰ παρ' αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ γινόντες καὶ μαθόντες τὸ εὐάρεστον αὐτῷ, τὸ δίκαιον καὶ ὅσιον δρᾶν ἐγχειροῦμεν. Τὸ σῶζεσθαι δ' ἡμᾶς εὐάρεστον αὐτῷ· καὶ ἡ σωτηρία διὰ τε εὐπραγίας διὰ τε γνώσεως παρὰ γίνεσθαι· ὧν ἀμφοῖν ὁ Κύριος διδάσκαλος. Εἴπερ οὖν καὶ κατὰ Πλάτωνα, ἡ παρὰ τοῦ Θεοῦ ἡ παρὰ τῶν ἐκγόνων τοῦ Θεοῦ τὸ ἀληθὲς ἐκμανθάνει μόνως οἷόν τε, εἰκότως παρὰ τῶν θείων λογίων τὰ μαρτύρια ἐκλεγόμενοι, τὴν ἀλήθειαν αὐχοῦμεν ἐκδιδάσκεισθαι διὰ τοῦ Ἰοῦ τοῦ Θεοῦ, προφητευσθέντων μὲν τὸ πρῶτον, ἔπειτα δὲ καὶ σαφηνισθέντων. Τὰ συνεργοῦντα δὲ πρὸς τὴν εὐρεσιν τῆς ἀληθείας, οὐδὲ αὐτὰ ἀδόκιμα. Ἡ γοῦν φιλοσοφία πρόνοιαν καταγγέλλουσα, καὶ τοῦ μὲν εὐδαίμονος βίου τὴν ἀμοιβήν, τοῦ δ' αὖ κακοδαίμονος τὴν κολασιν, περιληπτικῶς θεολογεῖ· τὰ πρὸς

A efficit, ut prope Deum simus. Si ergo dilectio cognitionis facit alienum ab interitu, et eum, qui est regalis, prope Deum regem extollit, oportet cognitionem querere usque ad inventionem. Est autem inquisitio quidem, impulsio ad comprehendendum, quæ per quædam signa invenit id quod est subiectum. Inventio autem est finis et requies inquisitionis quæ pervenit ad comprehensionem, quod quidem est cognitio: et ipsa proprie inventio est cognitio, ut quæ sit comprehensio inquisitionis. Signum autem dicunt esse id quod præcedit, aut quod est una, aut quod sequitur. Ejus ergo quæ est de Deo inquisitiōnis, inventio quidem est doctrina quæ est per Filium. Signum autem quod sit Servator noster ille ipse Filius Dei, sunt quæ ejus adventum præcedunt, prophetiæ, quæ ipsum prædicant: et quæ comitabantur ejus ortum sensilem de ipso testimonia: et quæ post ejus assumptionem prædicantur et aperte ostenduntur virtutes ejus. Quod ergo sit apud nos veritas, indicium est, quod ipse docuerit Dei Filius. Si enim in omni quæstione hæc generalia inveniuntur, res et persona, quæ vere est veritas, apud nos solos esse ostenditur. Nam veritatis quidem quæ ostenditur persona est Filius Dei: res vero, virtus fidei, quæ quodcunque ei adversatur, et vel ipsum totum mundum repugnantem superat. Sed quoniam hoc jam in confesso est confirmatum esse æternis factis et sermonibus, satisque apparet dignum esse qui supplicio afficiatur, non contra quem dicatur, quicunque existimat non esse providentiam, et revera impium; nobis autem est propositum, quid agendo, et quomodo vivendo perveniamus ad omnipotentis Dei agnitionem, et quemadmodum Deum honorando, efficiamur nobis causa salutis, non a sophistis, sed ab ipso Deo edocti, ejusque quod ei est gratum, cognitione imbuti, id, quod est justum et sanctum, facere aggredimur. Ut autem sinus salvi ei est gratum, et salus accedit per bonam operationem et cognitionem, quorum amborum est magister Dominus. Si ergo vel ex Platonis sententia, aut a Deo, aut ab iis qui a diis duxere originem, verum solum disci potest: merito jactamus nos veritatem discere per Filium Dei, seligentes testimonia ex divinis eloquiis, quæ fuerunt quidem primum prædicta, deinde declarata. Quæ autem ad veritatem inveniendam adjuvant, ne ipsa quidem sunt rejicienda.

P. 802, ED. POTTER, 674, ED. PARIS.

(31) *Σημεῖον*. Vox dialectica, quam explicabant Aristotelis verba *Analyt. prior. lib. II, c. 26*: *Σημεῖον δὲ βούλεται εἶναι πρότασις ἀποδεικτική, ἢ ἀναγκαία ἢ ἐνδοξος· οὐ γὰρ ὄντως ἐστὶν, ἢ οὐ γενομένου, πρότερον ἢ ὕστερον γέγονε τὸ πρᾶγμα· τοῦτο σημεῖον ἐστὶ τοῦ γεγονέναι ἢ εἶναι.* « Signum autem nihil aliud esse videtur, quam propositio demonstrativa, aut necessaria, aut probabilis. Nam quo existente res existat; vel quo facto prius aut posterius res facta est: hoc est signum indicans rem factam esse aut existare. »

(32) *Τῇ αἰσθητῇ*. « Sensibili, » quæ opponitur generationi νοητῇ ac æternæ.

(33) *Τεκμήριον*. Signi species est. Aristoteles

loco jam dicto: Τὸ τεκμήριον τὸ εἰδέναι ποιοῦν φατὶν εἶναι· « indicium aiunt esse, quod scire facit. »

(34) *Κολάσεως*. Simile est, quod scribit Aristoteles de problemate *Topico* agens, *Topic. lib. I sub finem cap. 11*: Οὐ δεῖ δὲ πᾶν πρόβλημα οὐδὲ πᾶσαν θέσιν ἐπισκοπεῖν· ἀλλ' ἢν ἀπορήσειεν ἂν τις τῶν λόγου δεομένων, καὶ μὴ κολάσεως ἢ αἰσθησεως· οἱ μὲν γὰρ ἀπορούντες, πρότερον δεῖ τοὺς θεοὺς τιμᾶν, καὶ τοὺς γονεῖς ἀγαπᾶν, ἢ οὐ, κολάσεως δέονται. « Nec vero oportet omne problema aut omnem thesin in quæstionem revocare: sed eam de qua dubitare quispiam posuit agens rationis, non pœnæ, aut sensus. Nam qui ambigunt utrum oporteat deos colere et parentes diligere, necne, pœna indigent. »

Ipsa certe philosophia, quæ annuntiat providentiam, et beatæ quidem vitæ remunerationem, miseræ autem punitionem, summam theologiam tractat. Quæ autem accurate et exacte traduntur, et quæ sigillatim habentur, ea utique non servat. Neque enim de Filio **287** Dei, neque de ea quæ est per providentiam œconomia tractat, ut nos : non enim divinam noverat religionem. Quamobrem hæreses quoque quæ sunt in barbara philosophia, etiamsi unum Deum dicant, etiamsi Christum celebrent, id in genere dicunt, non ex veritate. Nam et alium Deum adinveniunt, et Christum non accipiunt, sicut tradunt prophetæ. Verum enimvero quæ sunt apud eos falsa dogmata, quandiu adversantur vitæ quæ agitur ex veritate, sunt contra nos. Ecce enim Paulus Timotheum circumcidit propter eos qui credebant ex Judæis, ne si dissolveret ea quæ in lege carnaliter intellecta erant, a fide deficerent qui ex lege fuerant initiati, etsi ipse recte sciret non justificare circumcisionem. « Omnibus enim omnia fieri » profitebatur, ut se accommodaret, principalia conservans interim dogmata, « ut omnes lucrificeret ^b. » Daniel autem « torquem » sub rege gestavit Persarum, non despiciens vexari populum. Mendaces ergo sunt revera, non ii qui se accommodant propter negotium salutis : neque qui labuntur in aliquibus ex iis quæ sunt singularia, sed qui concidunt in iis quæ sunt vel maxime principalia, et Dominum quidem, quoad fieri ab eis potest, rejiciunt ; auferunt autem veram Domini doctrinam : quia non pro dignitate Dei et Domini Scripturas disserunt et tradunt. Depositum enim quod Deo redditur, est convenienter Domini doctrinæ, per ejus apostolorum piam traditionem intelligentia et exercitatio. « Quod autem auditis in aurem, » abdite scilicet et mystice (nam quæ sunt ejusmodi, dicuntur in aurem dici allegorice), « super domos, inquit, prædicate » : ea scilicet magnifice excipientes, sublimiter dicenda tradentes, et ex regula veritatis Scripturas explicantes. Neque enim prophetia, neque ipse Servator adeo aperte elocutus est divina mysteria, ut ea facile capi possent a quibuslibet, sed disseruit in parabolis. De Domino quidem certe dicunt apostoli, quod « omnia locutus est in parabolis, et nihil loquebatur eis sine parabola ^d. » Si autem « omnia per ipsum facta sunt, et sine ipso factum est nihil » ; ergo

✠ P. 803, ED. POTTER, 676, ED. PARIS. • Act. xvi, 3. • I Cor. ix, 19 et seq. • Math. x, 27. • Math. xiii, 34. • Joan. i, 3.

(35) Κατὰ περὶ ληψίν. An legendum κατὰ περὶ φρασίν, ut supra p. 612, ed. Paris. LOWTH.

(36) Τοῖς πᾶσι. Respicit ad illud Pauli I Cor. ix, 19 : Πᾶσιν ἑμαυτὸν ἐδοῦλωσα, ἵνα τοὺς πλείονας κερδήσω. et mox vers. 22 : Τοῖς πᾶσι γέγονα τὰ πάντα, ἵνα πάντως τινὰς σώσω. Infra eadem iisdem verbis repetuntur pag. 310. SYLBURG.

(37) Μανιᾶκιν. Μανιᾶκην, Dan. v, 7, 29, quod usitatus est.

(38) Λεγοῦντες. Λεγοῦντες vitiosum est. Interpres vertit « disserunt. » Fortasse verius λαλοῦντες, ut in sequentibus aliquoties. Si quis λαβόντες

ἀκριβείαν δὲ καὶ τὰ ἐπὶ μέρους οὐκ ἔτι σῶζει. οὐτε γὰρ περὶ τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ, οὐτε περὶ τῆς κατὰ τὴν πρόνοιαν οἰκονομίας, ὁμοίως ἡμῖν διαλαμβάνει. οὐ γὰρ τὴν κατὰ τὸν Θεὸν ἔγνω θρησκείαν. Δύο παρὰ κατὰ τὴν βάρβαρον φιλοσοφίαν αἰρέσεις, καὶ θὴν λέγουσιν ἓνα, καὶ Χριστὸν ὑμνῶσι, κατὰ περὶ ληψίν (35) λέγουσιν, οὐ πρὸς ἀλήθειαν. Ἄλλον τε γὰρ Θεὸν παρευρίσκουσι, καὶ τὸν Χριστὸν οὐχ ὡς αἱ προφητεῖαι παραδίδασιν ἐκδέχονται. Ἄλλ' οὖν γε τὰ ψευδῆ τῶν δογμάτων αὐτοῖς, ἔστ' ἂν ἐναντιῶνται τῇ κατὰ τὴν ἀλήθειαν ἀγωγῇ, καθ' ἣμῶν ἐστίν. Αὐτίκα ὁ Παῦλος τὸν Τιμόθεον περιέτεμεν διὰ τοὺς ἐξ Ἰουδαίων πιστεύοντας, ἵνα μὴ καταλύοντος αὐτοῦ τὰ ἐκ τοῦ νόμου σαρκικώτερον προσηλυτῶμενα, ἀποστῶσι τῆς πίστεως οἱ ἐκ νόμου κατηγούμενοι. εἰδὼς ἀκριβῶς ὅτι περιτομὴ οὐ δικαιοῦσιν. τοῖς πᾶσι (36) γὰρ πάντα γίνεσθαι, ὡμολόγει κατὰ συμπεριφορὰν, σώζων τὰ κύρια τῶν δογμάτων, « ἵνα πάντας κερδήσῃ. » Δανιὴλ δὲ, « τὸν μανιᾶκιν (37) » ἐδάστασεν ἐπὶ τοῦ βασιλέως τῶν Περσῶν, μὴ ὑπεριδὼν θλιβεῖν τὴν λέων. Ψεῦσταί τοι νυν τῷ ὄντι οὐχ οἱ συμπεριφερόμενοι δι' οἰκονομίαν σωτηρίας, οὐδ' οἱ περὶ τινὰ τῶν ἐν μέρει σφαλλόμενοι, ἀλλ' οἱ εἰς τὰ κυριώτατα παραπίπτοντες, καὶ ἀθετοῦντες μὲν τὸν Κύριον, τὸ ὅσον ἐπ' αὐτοῖς, ἀποστεροῦντες δὲ τοῦ Κυρίου τὴν ἀληθῆ διδασκαλίαν. οἱ μὴ κατ' ἀξίαν τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ Κυρίου τὰς Γραφὰς λεγούντες (38) τε καὶ παραδιδόντες. παραθήκη (39) γὰρ ἀποδομένη Θεῷ ἢ κατὰ τὴν τοῦ Κυρίου διδασκαλίαν διὰ τῶν ἀποστόλων αὐτοῦ, τῆς θεοσεβοῦς παραδόσεως σύνοσις τε καὶ συνάσκησις. « Ὁ δὲ ἀκούετε εἰς τὸ οὖς, » ἐπιεκχυρμένως δηλονότι καὶ ἐν μυστηρίῳ (τὰ τοιαῦτα γὰρ εἰς τὸ οὖς λέγεσθαι ἀλληγορεῖται.) « ἐπὶ τῶν δωμάτων, ψησι, κηρύξατε. » μεγαλοφρόνως τε ἐκδεξάμενοι καὶ ὑψηλόφως παραδιδόντες, καὶ κατὰ τὸν τῆς ἀληθείας κανόνα, διασφoύντες τὰς Γραφὰς. οὐτε γὰρ ἡ προφητεία, οὐτε ὁ Σωτὴρ αὐτὸς, ἀπλῶς οὕτως ὡς τοῖς ἐπιτυχουσιν εὐάλωτα εἶναι, τὰ θεῖα μυστήρια ἀπερβέξατο, ἀλλ' ἐν παραβολαῖς διελέξατο. Λέγουσι γοῦν οἱ ἀπόστολοι περὶ τοῦ Κυρίου, ὅτι « πάντα ἐν παραβολαῖς ἐλάλησε, καὶ οὐδὲν ἄνευ παραβολῆς ἐλάλει (40) αὐτοῖς. » Εἰ δὲ « πάντα δι' αὐτοῦ ἐγένετο, καὶ χωρὶς αὐτοῦ ἐγένετο οὐδὲ ἓν, » καὶ ἡ προφητεία ἄρα καὶ ὁ νόμος δι' αὐτοῦ τε ἐγένετο, καὶ ἐν παραβολαῖς ἐλαλήθησαν δι' αὐτοῦ. πλὴν « Ἀπαντα ὁρθὰ ἐνώπιον τῶν συνιέντων (41), » ψησὶν ἡ Γραφή του-

malit, per me licet. Παραδιδόντες sane ibidem scribi potest, ut paulo post. SYLBURG.

(39) Παραθήκη. Sic edit. Flor. Sylburgius et ms. Paris. Id vero recentiores editiones in παρακαταθήκη mutarunt.

(40) Οὐδὲν ἄνευ παραβολῆς ἐλ. Math. χωρὶς παραβολῆς οὐκ ἐλ.

(41) Ἀπαντα ὁρθὰ ἐνώπιον τῶν συνιέντων. Latina Vulgata, « Recti sunt intelligentibus, et requi inventibus scientiam, » Proverb. viii, 9. Introducitur Sapientia de suis sermonibus verba faciens. LXX : Πάντα ἐνώπια τοῖς συνιούσι, καὶ

ἔστι, τῶν δοσι ὑπ' αὐτοῦ σαφηνισθεῖσαν τῶν Γρα-
φῶν ἐξήγησιν κατὰ τὸν ἐκκλησιαστικὸν κανόνα ἐκ-
δεχόμενοι διασώζουσι. Κανὼν δὲ ἐκκλησιαστικὸς ἡ
συνφώνια καὶ ἡ συμφωνία νόμου τε καὶ προφητῶν τῇ
κατὰ τὴν τοῦ Κυρίου παρουσίαν παραδιδόμενη δια-
θήκη. Γινώσκει μὲν οὖν ἔπεται φρόνησις, σωφροσύνη
δὲ τῇ φρονήσει· εἰρησῶ γὰρ τὴν μὲν φρόνησιν
ὑπάρχειν γινώσκειν θέλαν, καὶ ἐν τοῖς θεοποιουμένοις
(42), τὴν δὲ σωφροσύνην θνητὴν καὶ ἐν ἀνθρώποις
εἶναι φιλοσοφοῦσιν, οὐδέπω σοφοῖς, αὐτίκα εἴπερ
ἀρετὴ τέ ἐστιν θέλα καὶ γνῶσις ἑαυτῆς· ἡ σωφρο-
σύνη δὲ οἶον ἀτελής φρόνησις, ἐπιμένη μὲν φρονή-
σεως, ἐργατικὴ δὲ ἐπιπόνως, καὶ οὐ θεωρητικὴ· κα-
θάρπερ ἀμέλει ἡ δικαιοσύνη (43), ἀνθρωπίνῃ οὔσα,
κοινὴν ὑποδέδωκε τῇ δσιότητι (44), θέλαν δικαιοσύνην
ὑπάρχουσαν· τῷ τελείῳ γὰρ οὐκ ἐν συμβολαίοις πο-
λιτικοῖς, οὐδὲ ἐν ἀπαγορεύσει νόμου, ἀλλ' ἐξ ἰδιοπρα-
γίας καὶ τῆς πρὸς Θεὸν ἀγάπης ἡ δικαιοσύνη. Διὰ
πολλὰς τοίνυν αἰτίας ἐπικρύπτονται τὸν νοῦν αἱ
Γραφαί· πρῶτον μὲν, ἵνα ζητητικοὶ ὑπάρχωμεν,
καὶ προσαγρυπνῶμεν ἀεὶ τῇ τῶν σωτηρίων λόγων
εὑρέσει· ἔπειτα μὴδὲ τοῖς ἁπασι προσήκον ἦν νοεῖν
ὡς μὴ βλαθεῖεν ἐτέρως ἐκδεχάμενοι τὰ ὑπὸ τοῦ
ἀγίου Πνεύματος σωτηρίως εἰρημένα. Διὸ δὴ τοῖς
ἐκλεκτοῖς τῶν ἀνθρώπων, τοῖς τε ἐκ πίστεως εἰς
γνῶσιν ἐγκρίτοις τηρούμενα τὰ ἅγια τῶν προφητεῶν
μυστήρια, ταῖς παραβολαῖς ἐγκαλύπτεται· παραβο-
λὰς γὰρ ὁ χαρακτήρ ὑπάρχει τῶν Γραφῶν· διότι
καὶ ὁ Κύριος, οὐκ ὢν κοσμικὸς, ὡς κοσμικὸς εἰς
ἀνθρώπους ἦλθε· καὶ γὰρ ἐφόρεσε τὴν πᾶσαν ἀρετὴν·
ἐμελλέ τε τὸν σύντροφον τοῦ κόσμου ἀνθρώπων ἐπὶ
τὰ νοητὰ καὶ κύρια διὰ τῆς γνώσεως ἀνάγειν ἐκ
κόσμου εἰς κόσμον. Διὸ καὶ μεταφορικῇ κέχρηται τῇ
γραφῇ· τοιοῦτον γὰρ ἡ παραβολή, λόγος ἀπὸ τινος
οὐ κυρίου μὲν, ἐμφεροῦς δὲ τῷ κυρίῳ, ἐπὶ τάλῃθες
καὶ κύριον ἄγων τὸν συνιέντα· ἡ, ὡς τινὲς φασί,
λέξις δι' ἐτέρων τὰ κυρίως λεγόμενα μετ' ἐνεργείας
περιστάνουσα. Ἡδὴ δὲ καὶ ἡ οἰκονομία πᾶσα ἡ περὶ
τὸν Κύριον προφητευθεῖσα, παραβολὴ ὡς ἀληθῶς
φαίνεται τοῖς μὴ τὴν ἀλήθειαν ἐγνωκόσιν, ὅτ' ἂν τις
τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ, τοῦ τὰ πάντα πεποιηκότος, σάρκα
ἀνειληφότα, καὶ ἐν μήτρᾳ παρθένου κυοφορηθέντα·

A propheta quoque et lex per ipsum factæ sunt, et
per ipsum dictæ sunt in parabolis. Cæterum :
« Recta sunt omnia, » inquit Scriptura, « coram iis
qui intelligunt, » hoc est iis qui ab ipso declaratam
Scripturarum expositionem, ex ecclesiastica regula
accipientes conservant. Regula autem ecclesiastica
est concentus et consensio legis et prophetarum,
convenienter testamento quod traditur per Domini
adventum. Atque cognitionem quidem sequitur
prudentia, prudentiam autem temperantia. Dicatur
enim prudentiam quidem esse divinam cognitionem,
et in iis qui dii sunt ; temperantiam autem esse
mortalem, et in hominibus qui dant operam philo-
sophiæ et nondum sapientes sunt. Jam vero si vir-
tus est divina, etiam ipsius cognitio ; temperantia
B autem est veluti imperfecta prudentia, prudentiam
quidem desiderans, laboriose autem operans, et
non contemplans : sicut certe justitia quæ est hu-
mana, ut quid commune, subjicitur sanctitati, quæ
divina est justitia. Ei enim qui est perfectus, non
in civilibus contractibus, neque in prohibitione
legis, sed ex propria actione et dilectione in Deum
est justitia. Propter multas ergo causas occultant
Scripturæ sententiam. Primum quidem, ut diligen-
ter inquiramus, et semper in intelligenda salutari
vigilemus doctrina. Præterea, ne omnibus quidem
conveniebat hominibus intelligere, ne fraudi iis
esset, si aliter acciperent ea quæ a sancto Spiritu
dicta sunt salutariter. Quocirca electis hominibus,
C et iis qui ex fide cooptati sunt ad cognitionem as-
servata sancta mysteria prophetiarum, teguntur
parabolis. Scripturarum enim stylus est parabolici-
cus. Quocirca Dominus quoque cum non esset mun-
danus, tanquam mundanus venit ad homines.
Portavit enim omnem virtutem, hominemque qui
erat in mundo enutritus, ad ea quæ percipiuntur
intelligentia, et sunt principalia, a mundo in mun-
dum erat sublaturus. Quocirca scriptura quoque
utiliter metaphorica. Ejusmodi enim est parabola,
ut quæ sit oratio ab aliquo non proprio quidem,
sed quod est simile proprio, ad id quod est verum
et proprium deducens eum qui intelligit : aut ut

✠ P. 804, ED. POTTER, 677, ED. PARIS. « Prov. viii, 9.

ὅρθῳ τοῖς εὐρίσκουσι γινώσκειν. « Omnia præsentia in-
telligentibus, et recta invenientibus scientiam. »
Chaldaica paraphrasis, « Manifesti sunt omnes viro
intelligenti, et recti his, qui expetunt scientiam. »
In Romana editione adiutatur, verti etiam πάντα
εὐθεῖα, apud Scholiasten εὐσκότα. In præcedenti
versu erat πάντα τὰ ῥήματα τοῦ στόματός μου. COL-
LECT.

(42) Θεοποιουμένοις. Sæpe dicit auctor, sanctos
homines, deos fieri. Conf. superius p. 88, not. 7.
Similiter Gregorius Nazianz., in Orat. θεοποιούν dicit
τὸ ἅγιον Πνεῦμα, « Spiritum sanctum deos facien-
tem. » Theophilus lib. i ad Autolyc. p. 101 et
103, edit. Paris., ait hominem Θεὸν ἀναδειχθῆναι,
cum sit factus ἀθάνατος.

(43) Καθάρπερ ἀμέλει ἡ δικαιοσύνη. Scribe to-
tam locum hoc modo, Καθάρπερ ἀμέλει ἡ δικαιο-
σύνη, ἀνθρωπίνῃ οὔσα, ὡς κοινὴν τὴν ὑποβέβηκε τῇ
δσιότητι, κατὰ θεῖαν δικαιοσύνην ὑπαρχούσῃ. Et

D Plato quidem in *Protagora*, τὴν δσιότητα καὶ τὴν
δικαιοσύνην κατὰ τὸ αὐτὸ poni, et eodem habet loco.
Alii τὴν δσιότητα diis immortalibus tribuunt, sicut
τὴν θέμιν. Ut cum Pythagorici dicunt, θέμιν, ἦγον
δσιότητα, φημιζεσθαι παρὰ τοῖς οὐρανίοις θεοῖς, δι-
ξαν δὲ παρὰ τοῖς χθονίοις, νόμον δὲ παρὰ τοῖς ἀν-
θρώποις. Quis et noster sequitur. Qui præterea ita
δσιότητα distinguit et δικαιοσύνην, quod altera sit
superior et comprehendat justitiam, altera sit in-
ferior et comprehendatur sub sanctitate. Ita ara
superior, quæ complectitur inferiorem, ὑπερβαίνει
dicitur, et ὑπερβεβηκυῖα vocatur. Qua de re alibi.
Ita est intelligendum quod ait, τὴν δικαιοσύνην
ὑποβεβηκέναι τῇ δσιότητι. Et eleganter ait, sancti-
tatem cum sit justitia ; sicut species ad genus, κατὰ
θεῖαν δικαιοσύνην ὑπάρχειν, id est, « ad divinam
justitiam referri. » HENSIUS.

(44) Ὑποβέβηκε τῇ δσιότητι. Forte ὑποβέβηκε
τὴν δσιότητα, accus. casu. STILBURG.

dicunt aliqui, dictio quæ per alia, ea quæ proprie dicuntur ostendit cum efficacia. Jam vero universa quoque œconomia quæ prædicta est a prophetis de Domino, videtur omnino parabola iis qui veritatem non norunt, quando Filium Dei qui fecit omnia, carnem suscepisse, et in utero Virginis conceptum esse, (quaterus scilicet fuit genita sensilis ejus caruncula,) et consequenter quatenus fuit genitus passum esse et resurrexisse, unus quidem dicit, alii vero audiunt : « Judæis quidem scandalum, Græcis autem stultitiam, » ut dicit Apostolus ^a. Replicate autem Scripturæ et iis « qui aures habent »^b ; verum ostendentes, illud ipsum quod passa est caro quam suscepit Dominus, « Dei virtutem et sapientiam »^c esse annuntiant. Postremo parabolicum Scripturæ genus cum sit, ut ostendimus, antiquissimum, merito apud prophetas maxime abundavit, ut etiam philosophos, qui erant apud Græcos, et eos qui erant apud alios barbaros sapientes, ostenderet sanctus Spiritus ignorasse futurum Domini adventum, et mysticam, quæ ab ipso tradenda fuit, doctrinam. Merito ergo quæ Dominum prædicat prophetia, ne præter **288** multorum dicens opiniones aliquibus videretur blasphemare, ea quæ significantur figuravit vocibus, quæ possint etiam ducere ad alias mentis conceptiones. Jam vero prophætæ omnes qui Domini adventum, et sancta quæ cum ipso erant, prædixerunt mysteria, persecutionem passi sunt, occisi sunt, sicut ipse quoque Dominus qui eis explanavit Scripturas. Ejus quoque discipuli, qui verbum prædicaverunt, postquam ipse excessit e vita, usi sunt parabolis. Unde etiam Petrus in *Prædicatione* loquens de apostolis dicit : « Nos autem cum evolvissemus libros quos habuimus prophetarum, qui partim quidem per parabolas, partim autem per ænigmata, partim vero expressa ea auctoritate et claris verbis Christum Jesum nominant, invenimus ejus adventum, et mortem, et crucem, et reliqua omnia supplicia qui-

(καθὼ γαγενήται τὸ αἰσθητὸν αὐτοῦ σαρκίον) ἀπολούθως δὲ, καθὼ γέγονε, τοῦτο πεπονθότα καὶ ἀνασταμένον, ὁ μὲν λέγει, οἱ δὲ ἀκούουσιν, « Ἰουδαῖοι μὲν σκάνδαλον, Ἕλλησι δὲ μωρίαν, » ὡς φησὶν ὁ Ἀπόστολος. Διανοιχθεῖσαι δὲ αἱ Γραφαί, καὶ τοῖς ὤτα ἔχουσιν ἐμφήνασαι διὰ ἀληθὲς αὐτὸ ἐκείνο, ὃ πέπονθεν ἡ σὰρξ, ἣν ἀνεῴληφεν ὁ Κύριος, « δύνανται Θεοῦ καὶ σοφίαν » καταγγέλλουσιν. Ἐπὶ πάντι τε τὸ παραβολικὸν εἶδος τῆς Γραφῆς, ἀρχαιότατον ὄν, ὡς παρεστήσαμεν (45), εἰκότως παρὰ τοῖς προφήταις μάλιστα ἐπελέονασεν, ἵνα δὴ καὶ τοὺς φιλοσόφους τοῖς παρ' Ἕλλησι, καὶ τοὺς παρὰ τοῖς ἄλλοις βαρβάρους σοφοὺς ἡγνοχέαι τὸ ἔγιον ἐπιδείξῃ Πνεῦμα τῇ ἐσομένῃ τοῦ Κυρίου παρουσίαν, καὶ τὴν ὑπ' αὐτοῦ παραδοθησομένην μυστικὴν διδασκαλίαν· εἰκότως ἄρα κηρύσσουσα ἡ προφητεία τὸν Κύριον, ὡς μὴ παρὰ τὰς τῶν πολλῶν ὑπολήψεις λέγουσα, βλαστῇ μὲν τισὶ δοκοῦν, ἐσχημάτιται τὰ σημαινόμενα φωναῖς ταῖς καὶ ἐπὶ ἑτέρας ἐννοίας ἄγειν δυναμέναις. Αὐτίκα οἱ προφῆται πάντες οἱ προθεσπίσαντες τὴν παρουσίαν τοῦ Κυρίου καὶ σὺν αὐτῇ τὰ ἅγια μυστήρια ἐδιώχθησαν, ἐφονεύθησαν· καθάπερ καὶ αὐτὸς ὁ Κύριος, διασαφής αὐτοῖς τὰς Γραφάς, καὶ οἱ τοῦτου γνώριμοι, οἱ κηρύξαντες τὸν λόγον (46), ὡς αὐτὸς (47), μετ' αὐτὸν τὸ ζῆν παρεβάλλοντο (48), ὅθεν καὶ ὁ Πέτρος, ἐν τῷ *Κηρύγματι* περὶ τῶν ἀποστόλων λέγων, φησὶν· « Ἡμεῖς δὲ, ἀναπτύξαντες τὰς βίβλους, ὅς εἰχομεν τῶν προφητῶν, ἃ μὲν διὰ παραβολῶν, ἃ δὲ δι' αἰνιγμάτων, ἃ δὲ αὐθεντικῶς καὶ αὐτολεξεῖ τὸν Χριστὸν Ἰησοῦν ὀνομαζόντων, εὐρομεν καὶ τὴν παρουσίαν αὐτοῦ, καὶ τὸν θάνατον, καὶ τὸν σταυρὸν, καὶ τὰς λοιπὰς κολάσεις πάσας, ὅσας ἐποίησαν αὐτῷ οἱ Ἰουδαῖοι, καὶ τὴν ἔγερσιν, καὶ τὴν εἰς οὐρανοὺς ἀνάληψιν, πρὸ τοῦ Ἱεροσολύμα κτισθῆναι (49), καθὼς ἐγγράπτω· Ταῦτα πάντα ἃ ἔδωκε αὐτὸν παθεῖν, καὶ μετ' αὐτὸν ἃ ἔσται. Ταῦτα οὖν ἐπιγινώσκοντες, ἐπιστεύσαμεν τῷ Θεῷ διὰ τῶν γεγραμμένων εἰς αὐτόν. » Καὶ μετ' ὀλίγα ἐπιφέρει πάλιν, ὡς προνοεῖ τὰς προφητείας γαγενῆσθαι παριστάς ὧδε·

^a II Cor. i, 25. ^b Matth. xi, 15, et alibi. ^c II Cor. i, 24.

(45) *Ὡς παρεστήσαμεν*. Scilicet per maximam partem Strom. v.

(46) *Οἱ κηρύξαντες τὸν λόγον, ὡς αὐτὸς, μετ' αὐτόν τὸ ζῆν παρεβάλλοντο*. « Qui verbum prædicaverunt, ut ipse, post ipsum vitam exposuerunt, » aut, « vita functi sunt. » COLLECT.

(47) *Ὡς αὐτὸς*. Haud scio an rectius ὡς αὐτῶς, seu ὡσαύτως, « eodem modo. » SYLBURG.

(48) *Μετ' αὐτόν τὸ ζῆν παρεβάλλοντο*. « Post ipsum vitæ dispendium subierunt. » Id enim est τὸ ζῆν παραβάλλεσθαι. Hervetus perinde exponit ac si legisset, μετ' αὐτοῦ τὸ ζῆν παρεβάλλοντο.

(49) *Πρὸ τοῦ Ἱεροσολύμα κτισθῆναι*. Christus in cælum non ascendit « ante conditam, » sed ante captam Hierosolymam. Proinde pro κτισθῆναι scribendum ληφθῆναι, ἀλωθῆναι, quod Herveto placuit, καθαιρεθῆναι vel aliquid simile. Verum hæc alii ad novam Hierosolymam referunt. Proinde cl. Grabius *Spicileg.* i, pag. 329, in hæc verba adnotat : « Ad illustrandum Petri locum dicam. Quod Petrus hic viva voce prædicasse dicitur, id ipsum in canonica ejus epistola cap. i, vers 11, disertè scribit, nempe *prophetas ser-*

vatos esse, in quod vel quale tempus significaret et posteriores glorias, τὰ εἰς Χριστὸν παθήματα, καὶ τὰς μετὰ ταῦτα δόξας. Ex quibus lux accedit iis, quæ in Prædicatione Petri ex apocrypho quodam V. T. scripto allegari videntur : Ταῦτα πάντα, ἃ ἔδωκε αὐτόν παθεῖν, καὶ μετ' αὐτόν ἃ ἔσται. Hæc omnia sunt, quæ oportebat ipsum pati, et post ipsum quæ erunt, nempe non solum resurrectio ejus atque ascensio in cælos, sed et sanctæ civitatis, Hierosolymæ novæ, descensio de cælo, quam auctor Prædicationis Petri respexit, dum mentionem fecit assumptionis Christi in cælos, priusquam conderetur Hierosolyma, πρὸ τοῦ Ἱεροσολύμα κτισθῆναι, quamque prolixè describit S. Joannes Apocalyp. cap. xxi, quod ita incipit : Et vidi cælum novum et terram novam ; primum enim cælum et prima terra abiit, et mare jam non est. Et ego Joannes vidi sanctam civitatem, Hierusalem novam, descendentem de cælo, a Deo paratam. Quæ consona sunt istis Petri, II epist. c. iii, v. 13 : Novos cælos et novam terram secundum promissa ipsius expectamus, in quibus justitia habitat. »

Ἐγνώμεν γὰρ ὅτι ὁ Θεὸς αὐτὰ προσέταξεν ὡς (50), καὶ οὐδὲν ἕτερον Γραφῆς λέγομεν. » Ἐχει δ' οὖν καὶ ἄλλας τινὰς ἰδιότητας ἡ Ἑβραίων διάλεκτος, καθάπερ καὶ ἑκάστη τῶν λοιπῶν, λόγον τινὰ ἐμπεριέχουσα, ἐθνικὸν ἐμφαίνοντα χαρακτήρα. Διάλεκτον γοῦν ὀρίζονται λέξιν ἐθνικῶν χαρακτήρι συντελουμένην (51). Ἄλλ' οὐτε γε ἐκείναις ταῖς διαλέκτοις ἡ προφητεία γνώριμος καθίσταται· ταῖς μὲν γὰρ Ἑλληνικαῖς κατ' ἐπιτήδευσιν αἱ καλούμεναι τῶν τρόπων ἐξαλλαγὰς τὰς ἐπιχρύσεις ποιοῦνται, κατ' εἰκόνα τῶν παρ' ἡμῖν προφητειῶν ἀναγόμεναι· πλὴν ἐκουσίου τῆς παρατροπῆς παρὰ τὸ ὁρθὸν ἐμμέτρῳ ἢ σχεδίῳ φράσει γινομένης δεικνύται. » Ἔστι γοῦν ὁ τρόπος λέξεως παραγεγραμμένη ἀπὸ τοῦ Κυρίου ἐπὶ τὸ μὴ κύριον, κατασκευῆς ἕνεκα καὶ φράσεως τῆς ἐν τῷ λόγῳ εὐχρηστίας (52) χάριν. Ἡ προφητεία δὲ οὐδ' ὅλους τοὺς περὶ τὰς λέξεις σχηματισμοὺς ἐπιτηδεύει διὰ τὸ κάλλος τῆς φράσεως, τῷ δὲ μὴ πάντων εἶναι τὴν ἀλήθειαν, ἐπιχρύπτεται πολυτρόπως, μόνους τοὺς εἰς γνῶσιν μεμνημένους, τοῖς δ' ἀγάπης ζητοῦσι τὴν ἀλήθειαν, τὸ φῶς ἀνατέλλουσα. Λέγεται δ' οὖν εἶδος τῆς προφητείας ἡ παροιμία κατὰ τὴν βάρβαρον φιλοσοφίαν· λέγεται τε καὶ παραβολή· τὸ τε αἰνίγμα ἐπὶ τούτοις. Ἄλλὰ μὴν καὶ « σοφία (53) » λέγεται· καὶ ὡς ἕτερον αὐτῆς· ἡ παιδεία, λόγοι τε· αὖ « φρονήσεως, » καὶ « στροφῶν λόγων, » καὶ « δικαιοσύνη ἀληθῆς, » διδασκαλία τε αὖ « τοῦ κατευθύναι κρίμα, » καὶ « παυροργία ἀνάκοις, » κατὰ τὴν παιδείαν περιγινόμενῃ, αἰσθησίς τε καὶ ἔννοια τῷ νεοκατήχρητῳ γινομένη· « Ὁ τούτων ἀκούσας, φησὶ, τὴν προφητείαν, σοφὸς τε καὶ νοήσας παραβολὴν καὶ σκοτεινὸν λόγον, ῥήσεις τε σοφῶν καὶ αἰνίγματα. » Εἰ δὲ ἀπὸ (55) Ἑλλήνων τοῦ Διὸς τοῦ κατ' ἐπίκλησιν Δευκαλίωνος (56) τὰς Ἑλληνικάς (57) συνέβη κεκληθῆαι διαλέκτους, ἐκ τῶν

A bus eum affecerunt Judæi, et resurrectionem et in cælos assumptionem, priusquam conderentur Hierosolyma, sicut scriptum est : *Hæc omnia sunt quæ oportebat ipsum pati, et post ipsum quæ erunt.* Hæc ergo cum agnovissemus, Deo credidimus ex his quæ de ipso scripta sunt. » Et paulo post rursus infert, divina Providentia factas esse Scripturas, sic refert : « Sciebamus enim Deum hæc vere jussisse ; et absque Scriptura nihil dicimus. » Habet autem alias quoque quasdam proprietates sermo Hebræus, sicut etiam unusquisque ex reliquis, peculiari quodam constans loquendi genere, quod gentis ostendit stylum et figuram. Dialectum itaque definiunt, dictionem quæ gentis stylo ac figura conficitur ; sed non ejusmodi dialectis nota est prophetia. Græcis enim quæ troporum vocantur mutationes, de industria occultant, deductæ ad similitudinem earum quæ sunt apud nos prophetiarum. Verum id dicitur esse per voluntariam a recto declinationem quæ fit vel versu vel soluta dictione : est quippe tropus, dictio transcripta a proprio ad non proprium compositionis causa, et propter rectum phræseos usum quæ est in oratione. Prophetia autem minime utitur figuris in dictionibus, propter ornatum orationis. Quia autem non omnium est veritas, multis modis occultatur, iisque solis qui sunt initiati ad cognitionem, qui veritatem quærent propter charitatem, lucem exoriri facit. Dicitur autem prophetiæ species proverbium a barbara philosophia ; dicitur quoque parabola et deinde ænigma. Quin etiam dicitur « sapientia », et ut ab ea diversum quid « disciplina, » et rursus « sermones prudentiæ, » et « strophæ verborum, et vera justitia, » et rursus doctrina « dirigendi iudicium ; » et « astutia quæ simplicibus » accidit ex disciplina et « sen-

✠P. 805, ED. POTTER, 678, ED. PARIS. » Prov. i, 1-4.

(50) *Προσέταξεν ὡς τῶς.* Legi posset etiam προσέταξεν οὕτως, « imperavit ita. » SYLB.

(51) *Διάλεκτον γοῦν ὀρίζονται λέξιν ἐθνικῶν χαρακτήρι συντελουμένην.* « Definiunt itaque dialectum dictionem, quæ gentis stylo et characterē conficitur. » Corinthus, *De dialectis, Διάλεκτος, λέξις ἴδιον χαρακτήρα τόπου ἐμφαίνουσα.* « Dictio proprii characterem loci ostendens est dialectus. » COLLECT.

(52) *Εὐχρηστίας.* Lege εὐχρήστου. LOWTH.

(53) *Σοφία.* Respicit Proverb. i, 1, 2, 3, 4 : Παροιμίαι Σολομώντος υἱοῦ Δαβὶδ, ὃς ἐδασίλευσεν ἐν Ἰσραὴλ. Δέξασθαι τε στροφὰς λόγων, νοῆσαι τε δικαιοσύνην ἀληθῆ, καὶ κρίμα κατευθύνειν· ἵνα δὴ ἀνάκοις πανουργίαν, παιδί δὲ νέφῃ αἰσθησὶν τε καὶ ἐννοήσιν.

(54) *Κυδέρν.* Prov. i : « Ὁ δὲ νοήμων κυδέρνησιν κηρύσσεται, νοήσει τε. »

(55) *Εἰ δὲ ἀπὸ Ἑλλήνων.* Quo tempore vixerit Hellen, discit ex Eusebio in *Chronico*, an. xxxviii Cæcrops primi Athen. regis, eumque ita lege eximus : « Ab Hellene Deucalionis et Pyrrhæ filio ii, qui prius Græci, Hellenes nuncupati, et Acta Attica vocata. » Clemens tamen pag. 351, tempore Crotopi Deucalionis inundationem constituit, cum successor Cæcrops regnaret. Moysen Cæcrops σύγχρονον plerique faciunt, Clemens Inacho. Pausanias in *Lacon*. ab Hellade dictos Hellenas, urbe Thessaliæ. Stephanus de urbibus, de Hellade hæc, Ἐκτίσθη ὑπὸ

Ἑλλήνος, οὗ τοῦ Δευκαλίωνος, ἀλλὰ τοῦ Φθίου καὶ Χρυσίππης. Vide Strab. lib. viii et ix. COLLECT.

(56) *Ἑλλήνος τοῦ Διὸς τοῦ κατ' ἐπίκλησιν Δευκαλίωνος.* Hervetus exp. : « Hellene, Jovis filio, qui fuit cognominatus Deucalion. » Porro Hellenem Deucalionis filium fuisse, multi scribunt : « Eundem vero appellatum fuisse Deucalionem, haud quisquam. » Proinde hæc Clementis verba sic Latine reddi debent : « Hellene, filio Jovis, quoad nomen vero Deucalionis. » Sensus enim est, Hellenem quidem, cum revera Jovis esset, pro Deucalionis filio vulgo habitum fuisse. Idem aliis pluribus contigisse fertur. Hercules, Jovis filius, Amphitryonides dictus est : Hector, cum Priami filius haberetur, ab Apolline genitus est secundum Lycophronem *Cassandra* v. 264. Idem igitur de Hellene intelligendum est : quem alii Jove, alii Deucalionem natum tradunt. Apollodor. lib. i, c. 7 : Γίνονται δὲ ἐκ Πύρρας Δευκαλίωνι παῖδες Ἑλλήν μὲν πρῶτος, ἐν ἑκ Διὸς ἐνιοὶ γεγενῆσθαι λέγουσιν. « Porro ex Deucalionem et Pyrrhæ nati sunt, Hellen ante alios, quem a Jove ortum esse nonnulli tradunt. » Conon, narrat. 27 : Περὶ Ἑλλήνος τοῦ παιδὸς αὐτοῦ (Δευκαλίωνος) ἐν ἐνιοὶ τοῦ Διὸς παῖδα εἶναι φασιν. « De Hellene filio Deucalionis, quem nonnulli Jovis esse filium dicunt. »

(57) *Ἑλληνικάς.* Apollodori versionem obiter hic emenda, loco jam dicto : Αὐτὸς (Ἑλλήν) μὲν ἀπ' αὐτοῦ τοὺς καλούμενους Γραικοὺς προσηγόρευσεν Ἑλ-

sus et intelligentia, » quæ ei inditur qui est recen-
ter imbutus catechesi. « Qui hos, inquit, audi-
vit prophetas, sapiens, erit sapientior, gubernatio-
nem autem possidebit intelligens, et intelliget pa-
rabolam et obscuram orationem, et sapientium dicta
et ænigmata ». Si autem ab Hellene Jovis filio,
qui fuit Ἰξ cognominatus Deucalion, contigit Helleni-
cas, id est Græcas, appellari dialectos, ex tempori-
bus quæ prius exhibuimus, facile perspicui potest,
quot generationibus sint Hebræa lingua posteriores
dialecti Græcorum. Procedente autem scriptura,
prædictos a propheta tropos quoad unamquamque
partem adnotantes, gnosticam vivendi rationem,
per regulam veritatis, sedulo et artificiose exhibe-
bimus. Annon enim Virtus quæ Hermæ quoque in
visione apparuit in figura Ecclesiæ, dedit librum
ut describeret quem annuntiari electis volebat?
Eum autem inquit se transcripsisse ad litteram,
cum non inveniret quomodo syllabas perficeret.
Significabat utique Scripturam esse omnibus cla-
ram, prout in nuda lectione accipitur, et hanc esse
fidem quæ locum obtinet elementorum. Quocirca
allegorice dicitur « lectio secundum litteram. »
Scripturarum autem explicationem gnosticam fide
jam proficiente assimilari ei quæ sit per syllabas
lectioni intelligimus. Quin etiam jubetur Isaias pro-
pheta^b, « novo » libro accepto in eo « scribere »
quædam; sanctam cognitionem, per Scripturarum
expositionem, futuram prædicente Spiritu, quæ illo
tempore nondum erat scripta, propterea quod non-
dum cognosceretur; dictum enim fuerat ab initio
iis solis qui intelligunt. Jam vero cum apostolos
docuerit Servator, scriptæ non scripta jam quoque
nobis traditur traditio, quæ novis cordibus, secun-
dum novum illum librum per potentiam Dei inscri-
bitur. Ea ratione qui apud Græcos sunt eruditissi-
mi, Mercurio, quem dicunt esse sermonem, conse-
crant propter usum vocis atque interpretationem,
fructum mali Punici. Habet enim multas latebras
oratio. Merito ergo Moysen quoque qui assumeba-
tur, duplicem vidit Jesus filius Nave, et unum qui-
dem cum angelis, alterum autem supra montes, qui

✕ P. 806, ED. POTTER, 679, ED. PARIS.

ἡγνάς. « Hellen quidem de se Hellenas, qui postea
Græci vocati sunt, nominavit. » Verti debuit: « Qui
prius Græci vocati fuerant. » Horum enim nomi-
num illud Γραικῶν antiquius fuisse, satis omnibus
notum est.

(58) Παρεστήσαμεν. Nempe superius in *Strom.*
lib. 1.

(59) Τοῦ προφήτου. Id est Salomone. Vide su-
pra ad p. 470 edit. Paris. Lowth.

(60) Ἡ δύναμις. Intelligit « anum, » quæ Hermæ
Ecclesiæ representabat, *Pastor.* lib. 1, vis. 11,
cap. 1 : « Et cum surrexissem ab oratione, video
contra me anum illam, quam et anno superiore vi-
deram, ambulantem, et legentem libellum aliquem.
Et ait mihi : Potes hæc electis Dei renuntiare? Dico
ei : Domina, in memoria retinere non possum; da
autem mihi libellum, et describam. Accipe, inquit,
et restituas mihi illum. Ut autem accepi, in quem-
dam locum agri secedens, descripsi omnia ad litte-

Α χρόνων ὧν φθάσαντες παρεστήσαμεν (58), ῥάδιον
συνιδεῖν ὅσαις γενεαῖς τῆς Ἑβραίων φωνῆς αἱ παρ'
Ἑλλῆσι μεταγενέστεραι διάλεκτον ὑπάρχουσι. Προϊού-
σης δὲ τῆς γραφῆς τοὺς προειρημένους ὑπὸ τοῦ προ-
φήτου (59) τρόπους καθ' ἐκάστην περικοπὴν σημειω-
σάμενοι, παραστήσομεν τὴν γνωστικὴν ἀγωγὴν, κατὰ
τὸν τῆς ἀληθείας κανόνα φιλοτέχνως ἐνδευνύμενοι.
Ἦ γὰρ οὐχὶ καλὴν τῇ ὁράσει τῷ Ἑρμῇ ἡ Δύναμις (60),
ἐν τῷ τύπῳ τῆς Ἐκκλησίας φανείσα, ἔδωκε τὸ βί-
βλιον εἰς μεταγραφὴν, ὃ τοῖς ἐκλεκτοῖς ἀναγγελεῖναι
ἐβούλετο; Τοῦτο δὲ μετεγράψατο πρὸς γράμμα, φησὶ,
μὴ εὗρισκων (61) τὰς συλλαβὰς τελέσαι. Ἐδήλου δ'
ἄρα τὴν μὲν Γραφὴν πρόδηλον εἶναι πᾶσι, κατὰ τὴν
ψιλὴν ἀνάγνωσιν ἐκλαμβανομένην, καὶ ταύτην εἶναι
τὴν πίστιν στοιχείων (62) τάξιν ἔχουσαν, δι' ὃ (63) καὶ
ἢ πρὸς τὸ γράμμα ἀνάγνωσις ἢ ἀλληγορεῖται· τὴν
διάπτυσιν δὲ τὴν γνωστικὴν τῶν Γραφῶν, προκοποῦ-
σης ἥδου τῆς πίστεως εἰκάζεσθαι τῇ κατὰ τὰς συλλα-
βὰς ἀναγνώσει ἐκδεχόμεθα. Ἀλλὰ καὶ Ἡσαΐας (64) ὁ
προφήτης βιβλίον « καινὸν » κελεύεται λαβῶν, « ἐγγρά-
ψαι » τινὰ, τὴν γνῶσιν τὴν ἀγίαν διὰ τῆς τῶν Γραφῶν
ἐξηγήσεως ὕστερον ἐσεσθαι προφητεύοντος τοῦ Πνεύ-
ματος, τὴν ἔτι κατ' ἐκεῖνον τὸν καιρὸν ἄγραφον τυγ-
χάνουσαν, διὰ τὸ μηδέπω γιγνώσκεισθαι· εἴρητο γὰρ
ἀπ' ἀρχῆς μόνοις τοῖς νοοῦσιν. Αὐτίκα διδάξαντος τοῦ
Σωτῆρος τοὺς ἀποστόλους, ἡ τῆς ἐγγράφου ἄγραφος
ἥδη καὶ εἰς ἡμᾶς διαδίδοται παράδοσις, καρδίαις και-
ναῖς κατὰ τὴν ἀνακαίνωσιν τοῦ βιβλίου τῇ δυνάμει
τοῦ Θεοῦ ἐγγεγραμμένη. Ταύτην οἱ τῶν παρ' Ἑλλῆσι
λογύμεται τοῦ Ἑρμῆ, ὃν δὴ λόγον εἶναι φασί, διὰ τὴν
ἐρμηνείαν καθιερούσι τῆς ροιᾶς τὸν καρπὸν· πολυ-
κευθῆς γὰρ ὁ λόγος. Εἰκότως ἄρα καὶ τὸν Μωϋσέα
ἀναλαμβανόμενον διττὸν εἶδεν Ἰησοῦς ὁ τοῦ Ναυῆ·
καὶ τὸν μὲν μετ' ἀγγέλων, τὸν δὲ ἐπὶ τὰ ὄρη περὶ τὰς
φάραγγας κηδείας ἀξιούμενον. Εἶδε δὲ Ἰησοῦς τὴν
θεῶν ταύτην κάτω, πνεύματι ἐπαρθεὶς, σὺν καὶ
τῷ Χαλέβ· ἀλλ' οὐχ ὁμοίως ἀμφω θεῶνται· ἀλλ' ὁ
μὲν καὶ θάπτον κατῆλθε, πολὺ τὸ βρῖθον ἐπαγόμενος·
ὁ δὲ, ἐπικατελθὼν, ὕστερον τὴν δόξαν διηγείτο τῇν
ἐβεᾶτο, διαβῆσαι δυνηθεὶς μᾶλλον θατέρου, ἅτε καὶ
καθαρώτερος γενόμενος· δηλούσης, οἶμαι, τῆς ἱστο-
ρίας, μὴ πάντων εἶναι τὴν γνῶσιν· ἐπεὶ οἱ μὲν τὸ

^a Prov. 1, 5, 6. ^b Isa. viii, 1.

D ram; non enim inveniebam syllabas. »

(61) Μὴ εὗρισκων. Hoc modo cum marmora et
nummi, tum etiam libri vetustissimi scripti conspi-
ciuntur, perpetua scilicet litterarum serie, nulla
vorum distinctione facta.

(62) Στοιχίσαι. Respicere videtur Hebr. v, 12 :
Τὰ στοιχεῖα τῆς ἀρχῆς τῶν λογίων.

(63) Δι' ὃ. Ms. Paris. διό.

(64) Ἑρμᾶς. Isa. viii, 1 : « Et dixit Dominus ad
me : Sume tibi librum gaudem, et scribe in eo
stylo hominis : velociter spolia. » LXX : Λάβε
σεαυτῷ τόμον καινὸν μέγαν. Eusebius legit, τόμον
καινοῦ, ut adnotatur in editione Romana, in qui-
busdam libris esse τόμον χάριτος καινοῦ. Clemens
habet βιβλίον καινὸν κελεύεται λαβῶν. « Sume tibi
librum novum magnum, » verterunt LXX et addi-
derunt « novum, » ut admonerent prophetiam esse
de Testamento Novo. Eusebius lib. vii, c. 3, *De-*
monstrat. evang. COLLECT.

σῶμα τῶν Γραφῶν τὰς λέξεις καὶ τὰ ὀνόματα, καθάπερ τὸ σῶμα τὸ Μωϋσέως, προσβλέπουσιν· οἱ δὲ τὰς διανοίας καὶ τὰ ὑπὸ (65) τῶν ὀνομάτων δηλούμενα διορῶσι, τὸν μετὰ ἀγγέλων Μωϋσέα πολυπραγμονούντες. Ἀμέλει καὶ τῶν ἐπιδομένων τὸν Κύριον αὐτὸν οἱ μὲν πολλοί, « Ὑἱὲ Δαβὶδ, ἐλήσόν με, » Ἐλεγον· ἄλλοι καὶ Ὑἱὸν ἐγίνωσκον τοῦ Θεοῦ, καθάπερ ὁ Πέτρος· ὃν καὶ ἐμακάρισεν, « ὅτι αὐτῷ σὰρξ καὶ αἷμα οὐκ ἀπεκάλυψε τὴν ἀλήθειαν, ἀλλ' ἡ ὁ Πατήρ αὐτοῦ ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς, » δηλῶν τὸν γνωστικὸν οὐ διὰ τῆς σαρκὸς αὐτοῦ τῆς κυθηθείσης, ἀλλὰ δι' αὐτῆς τῆς δυνάμεως τῆς πατρικῆς, γνωρίζειν τὸν Ὑἱὸν τοῦ Παντοκράτορος. Οὐ μόνον τοίνυν τοῖς ἐπιτυχάνουσιν ἀπλῶς οὕτω δύσκολος ἡ τῆς ἀληθείας κτήσις, ἀλλὰ καὶ ὡς τυγχάνει ἡ ἐπιστήμη οἰκεία, μηδὲ τοῦτοις ἀδράν διδοσθαι τὴν θεωρίαν, ἡ κατὰ τὸν Μωϋσέα ἱστορία διδάσκει, μέχρις ἂν ἐθισθέντες ἀντωπεῖν (66), καθάπερ οἱ Ἑβραῖοι (67), τῇ δόξῃ τῇ Μωϋσεως, καὶ οἱ ἄγιοι (68) τοῦ Ἰσραὴλ ταῖς τῶν ἀγγέλων ὁπτασίαις, οὕτω καὶ ἡμεῖς ταῖς τῆς ἀληθείας μαρμαρυγαῖς ἀντιδιδέμεν δυνηθώμεν.

Non solum potēntiam cognoscere Filium Omnipotentis. Non solum iis qui temere ac imperite in Scripturas incidunt, est adeo difficilis acquisitio veritatis; sed ne his quidem quorum est propria scientia, totam simul acervatim dari contemplationem, docet Moysis historia, donec sicut Hebræi gloriam Moysis, et sancti Israel angelorum visiones, ita nos quoque objectum veritatis splendorem adversis intueri oculis possimus.

CAPUT XVI.

Exemplum hujus mystici intellectus (de quo in capite præcedente) ponit in explicatione mystica Decalogi.

Ὑπόδειγμα δ' ἡμῖν κατὰ παραδρομὴν ἐκχεῖσθαι εἰς σαφήνειαν γνωστικὴν ἡ Δεκάλογος. Καὶ ὅτι μὲν ἐρὰ ἡ δεκάς, παρέλκει λέγειν τὰ νῦν. Εἰ δὲ αἱ πλάκες αἱ γεγραμμέναι ἔργον Θεοῦ, φυσικὴν ἐμφαίνουσαι δημιουργίαν εὐρεθίσονται· « δάκτυλός » γὰρ « Θεοῦ » ὡνάμεις νοεῖται Θεοῦ, δι' ἧς ἡ κτίσις τελειοῦται οὐρανοῦ καὶ γῆς· ὡς ἀμφοῖν αἱ πλάκες νοηθήσονται σύμβολα· Θεοῦ μὲν γὰρ γραφὴ καὶ εἰδοποιεῖα ἐνυποκειμένη (69) τῇ πλακὶ δημιουργία τοῦ κόσμου τυγχάνει· ἡ Δεκάλογος δὲ, κατὰ μὲν οὐράνιον εἰκόνα, περιέχει ἥλιον καὶ σελήνην, ἄστρα, νέφη, φῶς, πνεῦμα, ὕδωρ, ἀέρα, σκότος, πῦρ. Αὕτη φυσικὴ Δεκάλογος οὐρανοῦ· ἡ δὲ τῆς γῆς εἰκὼν, περιέχει ἀνθρώπους, κτήνη, ἔρπετά, θηρία, καὶ τῶν ἐνύδρων ἰχθύας καὶ κήτη· τῶν τε αὐτῶν ὁμοίως τὰ τε σαρκώδη καὶ τὰ ἡμέρῃ χρώμενα τροφῇ· φυτῶν τε ὅς αὐτως (70), τὰ καρποφόρα καὶ ἀκαρπα. Αὕτη φυσικὴ Δεκάλογος γῆς. Καὶ « ἡ κιβωτὸς » δὲ, ἡ ταῦτα περιειληφύλα, ἡ τῶν θείων τε καὶ ἀνθρωπίνων γνώσις εἴη ἂν καὶ σοφία (71). Τάχα δ' ἂν εἴεν αἱ δύο πλάκες αὗται δισῶν προφητεία διαθηκῶν.

✕ P. 807, ED. POTTER, 680, ED. PARIS. a Marc. x, 48, et alibi sæpe. b Matth. xvi, 17. c Exod. xxxi, 15, 16; xxxi, 18. d Exod. xxv, 16.

(65) Ὑπό. Ms. Ottob. ὑπό.

(66) Ἀντωπεῖν. Hæc vox infra occurrit in Excerptis e Theodoto. 791, edit. Paris. Ἀντοματεῖν dicit auctor Constitut. apost. lib. vi, c. 2, ubi adnotat Cotelerius, « Lucam, et post eum Barnabam, et verum Clementem Romanum, Clementemque Alexandrinum, et alios, ante vero auctorem libri Sapientie, ἀντοφθαλμῶν usurpasse; Dionysium

A dignus erat cui in convallibus justa fierent. Vidit autem Jesus hoc spectaculum inferius, sublatus spiritu, una cum Chaleb; sed non vident ambo similiter. ✕ Verum hic quidem descendit citius, ut qui multum quod gravabat inferret; ille autem cum descendisset, postea narravit gloriam quam erat contemplatus, ut qui magis quam alter posset perspicere cum esset purior: significante, ut arbitror, historia, non omnium 289 esse cognitionem. Nam alii quidem corpus Scripturarum, nempe dictiones et nomina perinde ac corpus Moysis accipiunt; alii vero sententias, et quæ a nominibus significantur pervident, eum qui est cum angelis Moysen curiose inquirentes. Certe etiam ex iis qui ipsum Dominum invocabant, multi quidem dicebant: « Fili David, miserere mei »; pauci autem cognoscebant Filium Dei, sicut Petrus, quem etiam beatum pronuntiavit, « quoniam ei caro et sanguis non revelavit » veritatem « sed Pater ejus qui est in cælis »; significans gnosticum, non per ejus carnem quæ fuit gestata in utero, sed per ipsam pa-

ternam potēntiam cognoscere Filium Omnipotentis. Non solum iis qui temere ac imperite in Scripturas incidunt, est adeo difficilis acquisitio veritatis; sed ne his quidem quorum est propria scientia, totam simul acervatim dari contemplationem, docet Moysis historia, donec sicut Hebræi gloriam Moysis, et sancti Israel angelorum visiones, ita nos quoque objectum veritatis splendorem adversis intueri oculis possimus.

Nobis autem gnosticæ declarationis in transcurso exemplum sit Decalogus. Et quod sacer quidem sit denarius numerus, supervacaneum est nunc dicere. Sin autem tabulæ scriptæ opus sint Dei, invenientur naturale ostendere opificium. Per « digitum » autem « Dei » intelligitur Dei potentia, per quam efficitur creatio cæli et terræ; quorum amborum intelliguntur tabulæ esse signa. Nam Dei quidem scriptura et formatio in subjecta tabula, est mundi creatio. Decalogus autem imagine quadam cœlesti, continet solem et lunam, astra, nubes, lucem, spiritum, aquam, aerem, tenebras, ignem: hic est cæli naturalis Decalogus. Terræ autem imago continet homines, pecora, reptilia, bestias, et ex aquatilibus pisces et cetera: et rursus similiter ex volucribus, et quæ sunt carnivoræ, et quæ miti utuntur cibo; et ex plantis similiter, et quæ sunt fertiles, et quæ steriles. Hic est terræ naturalis Decalogus. Porro autem « arca », quæ hæc continebat, rerum divinarum et humanarum erit cognitio et sapientia. Fortasse autem fue-

vero Pseudo-Areopagitam cum Clemente Alexandrino, Method. Athanas. ἀντωπεῖν, et ἀντωπῆσαι.

(67) Οἱ Ἑβρ. Respicit Exod. xxxiv, 30 et seq.

(68) Οἱ ἄγιοι. Scilicet prophetæ, veluti Dan. x, 7 et seq., et alibi.

(69) Ἐνυποκ. Forte rectius ἐναποκειμένη. Styl.

(70) Ὡς αὐτως. Vel conjuncte ὡσαύτως.

(71) Σοφία. Conf. superius Pædag. p. 181, not.

rint hæ duæ tabulæ, prophetia duorum testamentorum. Mystice ✕ autem sunt renovatæ, cum simul abundaret ignoratio et peccatum. Dupliciter vero, ut videtur, scribuntur præcepta duplicibus spiritibus, nempe et principali, et eo qui subicitur; quoniam « caro concupiscit adversus spiritum, et spiritus adversus carnem ». Est autem in ipso quoque homine quidam denarius: quinque sensus, et vocis edendæ facultas, et vis seminaria: et hic quoque octavus qui fuit in formatione spiritus: nona est facultas animæ quæ tenet principatum, quæ etiam dicitur principalis: et decima est sancti Spiritus quæ per fidem accedit, formam et characterem tribuens, proprietatem. His accedit, quod decem quibusdam humanis partibus videtur lex imperare, visui, auditui, odoratiui, tactui, gustui instrumentisque eorum administris, quæ sunt duplicia, nempe manibus et pedibus: hæc est enim hominis formatio. Intromittitur autem anima, et etiam prius intromittitur principalis facultas qua ratiocinamur, quæ non generatur per dejectionem seminis, ut etiam absque ea numerus decimus colligatur eorum, per quæ universa actio hominis perficitur. Nam ordine cum primum est homo genitus, accipit initium vitæ ab iis quæ passionibus sunt obnoxia: ratiocinandi ergo facultatem quæ etiam est principalis, dicimus esse animali causam constitutionis: quin etiam partem expertem rationis, et esse animalam, et esse ejus partem. Jam vitalem quidem facultatem, qua nutriendi continetur vis et augendi, et ut in summa dicam, movendi, sortitus est spiritus carnalis, qui et motu est facillimus, et quoquoque per sensus et reliquum corpus procedit, et per corpus primum patitur. Principalis autem animæ facultas habet liberam eligendi facultatem, in qua inquisitio, disciplina et cognitio. Verum enimvero universa ita ordinata sunt, ut ad unam principalem referantur facultatem: et propter illam et vivit homo, et certo modo vivit. Per corporeum itaque spiritum homo sentit, concupiscit, lætatur, irascitur, alitur, augetur: quin etiam per eum actiones aggreditur, convenienter ei, quod mens cogitarit et

Ἀνεκαίνισθησαν οὖν μυστικῶς, πλεοναζούσης ἀγνοίας ἅμα καὶ ἁμαρτίας. Δισσοῦς, ὡς εἶκοι, γράφονται, δισσοῖς πνεύμασιν ἐντολαίς (72), τῷ τε (73) ἡγεμονικῷ τῷ τε ὑποκαίμενῳ· ἐπεὶ ἡ σὰρξ ἐπιθυμεῖ κατὰ τοῦ πνεύματος, καὶ τὸ (74) πνεῦμα κατὰ τῆς σαρκός. Ἔστι δὲ καὶ δέκας τις περὶ τὸν ἄνθρωπον αὐτὸν, τὰ τε αἰσθητήρια πέντε καὶ τὸ φωνητικὸν καὶ τὸ σπερματικόν· καὶ τοῦτο (75) δὴ ὄγδοον τὸ κατὰ τὴν πλάσιν πνευματικόν· ἔννατον δὲ τὸ ἡγεμονικὸν τῆς ψυχῆς· καὶ δέκατον τὸ διὰ τῆς πίστεως προσγιγνόμενον ἁγίου Πνεύματος χαρακτηριστικὸν ἰδίωμα. Ἔτι πρὸς τοῦτοις δέκα τισὶν ἀνθρωπείοις μέρεσι προστάσσειν ἡ νομοθεσία φαίνεται, τῇ τε ὁράσει καὶ ἀκοῇ, καὶ τῇ ὁσφρήσει, ἀφ᾽ ἧς καὶ γεύσει, καὶ τοῖς τοῦτων ὑποουργοῖς ὄργανοις, δισσοῖς οὖσι, χεροῖ τε καὶ ποσίν· αὕτη γὰρ ἡ πλάσις τοῦ ἀνθρώπου. Ἐπεισκρίνεται δὲ ἡ ψυχὴ, καὶ προεπισκρίνεται (76), τὸ ἡγεμονικόν, ᾧ διαλογιζόμεθα, οὐ κατὰ τὴν τοῦ σπέρματος καταβολὴν γεννώμενον, ὡς συνάγεσθαι καὶ ἀνευ τοῦτου τὸν δέκατον ἀριθμὸν, δι' ὧν ἡ πᾶσα ἐνέργεια τοῦ ἀνθρώπου ἐπιτελεῖται. Τῇ τάξει γὰρ εὐθέως γενόμενος ὁ ἄνθρωπος, ἀπὸ τῶν παθητικῶν τὴν ἀρχὴν τοῦ ζῆν λαμβάνει. Τὸ λογιστικὸν τοίνυν καὶ ἡγεμονικὸν αἰτίον εἶναι φαμέν τῆς συστάσεως τῷ ζῳῇ· ἀλλὰ καὶ τοῦτο τὸ ἄλογον μέρος ἐψυχώσθαι τε καὶ μόριον αὐτῆς εἶναι. Αὐτίκα τὴν μὲν ζωτικὴν δύναμιν, ἣ ἐμπεριέχεται τὸ θρεπτικόν τε καὶ αὐξητικόν καὶ καθ' ὅλου κινητικόν, τὸ πνεῦμα ἐλῆχε τὸ σαρκικόν, ὀξυκίνητον ὄν, καὶ παντὶ (77) διὰ τε τῶν αἰσθήσεων καὶ τοῦ λοιποῦ σώματος πορευόμενόν τε καὶ πρωτοπαθεῖν διὰ σώματος· τὴν προαιρετικὴν δὲ τὸ ἡγεμονικόν ἔχει δύναμιν, περὶ ἣν ἡ ζήτησις καὶ ἡ μάθησις καὶ ἡ γνῶσις. Ἀλλὰ γὰρ ἡ πάντων ἀναφορὰ εἰς ἓν συντέτακται τὸ ἡγεμονικόν, καὶ δι' ἐκεῖνο ζῆ τε ὁ ἄνθρωπος, καὶ πως ζῇ. Διὰ τοῦ σωματικοῦ ἄρα πνεύματος αἰσθάνεται ὁ ἄνθρωπος, ἐπιθυμεῖ, ἡδέεται, ὀργίζεται, τρέφεται, αὐξεται· καὶ δὴ (78) καὶ πρὸς τὰς πράξεις διὰ τοῦτου πορεύεται τὰ κατ' ἐννοίαν τε καὶ διάνοιαν· καὶ ἐπειδὴν κρατῇ τῶν ἐπιθυμιῶν, βασιλεύει τὸ ἡγεμονικόν. Τὸ οὖν, « οὐκ ἐπιθυμήσεις, » οὐ δουλεύσεις, φησὶ, τῷ σαρκικῷ πνεύματι, ἀλλὰ ἄρξεις αὐτοῦ· ἐπεὶ ἡ σὰρξ ἐπιθυμεῖ κατὰ

P. 808, ED. POTTER, 684, ED. PARIS. Gal. v, 17.

D

(72) *Γράφονται, δισσοῖς πνεύμασιν ἐντολαί.* Forte rectius γράφονται, δισσοῖς πνεύμασιν ἐντολαί· ut conjicere licet ex v. 48. Utique Hervetus interpres ita legit. SYLBURG. — Totam hanc sententiam sic scribe: Δισσοῦς, ὡς εἶκοι, γράφονται, δισσοῖς δεδομέναις πνεύμασιν ἐντολαίς, sicut infra: τοῖς δισσοῖς πνεύμασι τὰς δεδομένας ἐντολάς. Paulo enim post: Εἰκότως τοίνυν αἱ δύο πλάκες τοῖς δισσοῖς πνεύμασι τὰς δεδομένας ἐντολάς, τῷ πλασθέντι τῷ τε ἡγεμονικῷ, τὰς πρὸ τοῦ νόμου παραδεδομένας. HEINSIUS.

(73) *Τῷ τς.* Id est rationali et sensibili hominis facultati. Sic Philo Judæus lib. *Quis sit rerum divinarum hæres*. p. 504: Τί δ' αἱ στήλαι τῶν γενικῶν δέκα νόμων, ἃς ὀνομάζει πλάκας; δύο εἰσὶν ἰσάριθμοι τοῖς τῆς ψυχῆς μέρεσι· λογικῷ γὰρ καὶ ἀλόγῳ παιδευθῆναι καὶ σωφρονισθῆναι χρῆ. Quid innuunt columnæ decem legum generalium, quas

nominant tabulas? duæ sunt numero pares animæ partibus. Nam brutæ pariter ac rationali debetur eruditio castigatioque.

(74) *Καὶ τὸ.* Galat. τὸ δέ.

(75) *Καὶ τοῦτο.* Nempe πνοὴν ζωῆς, quam in creando homine ἐνεφύσθηεν ὁ Θεός, Genes. ii. 7. Hanc Clemens paulo superius dixit τὸ ὑποκαίμενον πνεῦμα, et infra πνεῦμα σαρκικόν, σωματικόν.

(76) *Προεπισκρίνεται.* Possit etiam scribi προεπισκρίνεται.

(77) *Καὶ παντὶ.* Aptius καὶ πάντῃ· ut interpres vertit, « et quoquoque versus per sensus et reliquum corpus procedit. » SYLBURG.

(78) *Καὶ δὴ.* Hoc est, « quin etiam quæ mente ac animo conceptæ sunt, in actionem per hunc transeunt. » Herveti versio ferri posset, si legazas τὰς κατ' ἐννοίαν.

τοῦ πνεύματος, καὶ εἰς τὸ παρὰ φύσιν ἀτακτεῖν ἐπαιστανται· καὶ « τὸ πνεῦμα κατὰ τῆς σαρκὸς » εἰς τὴν κατὰ φύσιν τοῦ ἀνθρώπου διεξαγωγὴν ἐπικρατεῖ. Μήτι οὖν εἰκότως « κατ' εἰκόνα Θεοῦ γεγονέναι » ὁ ἄνθρωπος εἴρηται, οὐ κατὰ τῆς κατασκευῆς τὸ σχῆμα, ἀλλ' ἐπεὶ ὁ μὲν Θεὸς λόγῳ τὰ πάντα δημιουργεῖ, ὁ δὲ ἄνθρωπος, ὁ γνωστικὸς γεγόμενος, τῷ λογικῷ τὰς καλὰς πράξεις ἐπιτελεῖ; Εἰκότως τοίνυν αἱ δύο πλάκες τοῖς δισσοῖς πνεύμασι τὰς δεδομένας ἐντολάς, τῷ τε πλασθέντι, τῷ τε ἡγεμονικῷ τὰς πρὸ τοῦ νόμου παραδεδομένας, ἀλλὰ καὶ εἴρηνται (79) μὴνύειν, καὶ τὰ τῶν αἰσθησίων κινήματα κατὰ τε τὴν διάνοιαν ἀποτυπῶνται κατὰ τε τὴν ἀπὸ τοῦ σώματος ἐνέργειαν φανεροῦνται. Ἐξ ἀμφοῖν γὰρ ἡ κατάληψις. Πάλιν τε αὐτὸς ὡς αἰσθησις πρὸς τὸ αἰσθητὸν, οὕτω νόσις πρὸς τὸ νοητὸν. Διευταὶ δὲ καὶ αἱ πράξεις, αἱ μὲν κατ' ἐνοίαν, αἱ δὲ κατ' ἐνέργειαν. Καὶ ἡ μὲν πρώτη (80) τῆς δεκαλόγου ἐντολῆς παρίστησιν, ὅτι μόνος εἷς ἐστὶ Θεὸς παντοκράτωρ, ὃς ἐκ τῆς Αἰγύπτου τὸν λαὸν μετήγαγεν διὰ τῆς ἐρήμου εἰς τὴν πατρίαν γῆν, ὅπως καταλαμβάνωσι μὲν διὰ τῶν θείων ἐνεργημάτων, ὡς ἐδύνατο, τὴν δύναμιν αὐτοῦ, ἀφίστῶνται δὲ τῆς τῶν γενετῶν (81)

conceperit. Cum autem vicerit cupiditates, regnat principalis facultas. Illud ergo, « Non concupisces » non servies, inquit, carnali spiritui, sed ei imperabis, quoniam « caro concupiscit adversus spiritum » et insurgit, & ut se turpiter et indecore gerat præter naturam; et « spiritus adversus carnem » obtinet imperium, ad hoc ut homo vitam transigat secundum naturam. Annon ergo merito dictus est homo « factus esse ad Dei imaginem », non quod attinet ad figuram constructionis, sed quoniam Deus quidem ratione omnia architectatur: homo autem qui evaserit Gnosticus, rationis facultate bonas et honestas peragit actiones? Merito ergo duæ tabulæ, duobus spiritibus data præcepta, et ei qui est formatus, et ei qui est principalis, quæ ante legem tradita fuerant, dictæ sunt significare: quin etiam sensuum motus indicantur tum quatenus in mente recipiuntur, tum quatenus de corporis operatione procedunt, est enim ex ambobus deprehensio. Et rursus, ut se habet sensus ad sensibile, ita intelligentia ad id quod ea comprehenditur. Sunt autem duplices quoque actiones, aliæ

✕ P. 809 ED. POTTER, 682 ED. PAR.S. • Gen. 1, 26.

(79) Ἀλλὰ καὶ εἰρ. Malim hæc sic scribere: εἴρηται μὴνύειν· ἀλλὰ καὶ τὰ τῶν αἰσθ. Sylburgius ait: « Haud scio an legendum ἀλλαχῇ εἴρηται. Si quis ordine inverso καὶ ἄλλα malit, per me licet. Interpres, ut corrupta, transiliiit. »

(80) Ἡ μὲν πρώτη. Haud in promptu est dicere, quo modo Clemens Decalogum in partes suas distribuerit. Nam præceptum de honore parentibus tribuendo clare quintum vocat: cum tamen alterum de non sumendo in vanum Dei nomine secundo, et quod de Sabbato agit, tertio loco ponere videatur; ac proinde quæ hæc præcepta præcedunt, universa uno præcepto concludantur, necesse est. Porro post quintum præceptum statim illud addit, quo adulterium prohibetur: tum alterum, quo homicidium; ac deinde eo, quod de falso testimonio agit, prorsus omisso, vel cum præcedente confuso, decimum pronuntiat esse, quo a qualicumque concupiscentia arcemur. Pro certo igitur tenendum est quod cum Clemens præceptum de honore parentibus tribuendo quinto loco ponat, ante id alia quatuor numeraverit; et quod post id itidem quatuor præcedere voluerit præceptum illud, quo qualicumque concupiscentia prohibetur, cum hoc decimum esse aperte doceat. Quæ cum ita sint, Clementis verba hoc, vel alio simili, modo scribenda esse videntur: Καὶ ἡ μὲν πρώτη . . . πατρίαν γῆν. ὅπως καταλάβω. . . ἔχοντες Θεόν, ὁ δεύτερος ἐμήνυε λόγος. Μὴ θεῖν λαμβάνειν . . . αὐτὸς μόνος, τρίτος ἐστὶ λόγος. Τέταρτος δὲ ὁ μὴνύων γεγονέναι, etc. Qua mutatione haud ita magna fiet, ut et secum consentiat Clemens, et cum Philone Judæo, quem in iis, quæ ad veterem legem spectant, ubique fere sequitur, ut sæpe alias observatum est. Philo enim primum id præceptum esse declarat, quo dicitur unum esse verum Deum colendum, qui Judæos ex Ægypto eduxit; secundum, quo simulacra coli prohibentur; tertium, quo Dei nomen in vanum non esse sumendum decernitur; quartum, quo septimi diei observatio præcipitur, etc. Conf. ejus lib. *Quis sit rerum divinarum hæres*, pag. 504, lib. *De decalogo*, lib. *De specialibus præceptis* in ipso principio. Ad sententiam nostram confirmandam accedit, quod Philo, perinde ac Clemens no-

ster, præceptum de adulterio ei, quo prohibetur homicidium, anteponat; octavo autem loco præceptum de furto, et illud, quo qualicumque concupiscentia prohibetur, decimo constituat. Sylburg. ait: « Hoeschelius Decalogi numerum sic impleri posse arbitratur, si post γῆν inseratur, ὁ δεύτερος δὲ λόγος (seu ἡ δὲ δευτέρα ἐντολή) παρίστησι· mutato mox δεύτερος in τρίτος, et τρίτος in τέταρτος. Mihi vero, inquit, post comma istud, ὁ δεύτερος δὲ ἐμήνυε λόγος, mutilatus esse videtur locus, deesseque enarratio secundi præcepti de imaginibus. Id enim eum hoc loco agnovisse, satis declarant quæ cum aliis passim contra imagines disputat, tum p. 249, 295 et 303, secundum vero ei præcepto locum tribuunt etiam Philo tribus in locis, et Josephus p. 69, itemque Origenes homilia octava in Exodum, Athanasius in *Synopsi sacre Scripturæ*, Gregorius Naz., in *Carminibus*: imo et recentiores, Nicephorus, Zonaras, Cedrenus et Suidas in voce Πλάξι· atque adeo nisi hoc loco defectus statuatur, et mox pro τρίτος reponatur τέταρτος, quomodo consistet ordo et numerus in sequentibus? Manifeste namque cum cæteris supra nominatis auctoribus decimum præceptum esse dicit *περὶ ἐπιθυμιῶν*, p. 292. Atque en tibi octo hexametris expressa hæc decem præcepta per Gregorium pag. 36:

Οὐ γνώσῃ Θεὸν ἄλλον· ἐπεὶ σέβας οἶον ἐνός γε.
Οὐ στήσεις ἱδάλμα κενὸν καὶ ἀντρον εἰκό.
Οὐ ποτε μαγίδως μνήσῃ μεγάλῳ ὁσείο.
Σάββατα πάντα φύλασσε μετάρσια καὶ σκιδόντα.
Ὁλβιος, ἦν τοκέσσι φέρης χάριν ἦν ἐπείκουε.
Φεύγειν ἀνδροφόνου παλάμης ἄγρος, ἀλλοτρίης τε
Ἐνθῆς· κλεπτοσύνην τε κακοῦρονα, μαρτυ-
[ρίην τε
Ψευδῇ· ἀλλοτρίων τε πόθοι, σκινθήρα μόροις.]

Atque hactenus viri doctissimi Hoeschelius et Sylburg., quorum conjecturæ an Clementis sententiæ magis consentaneæ sint, quam quæ a nobis allata sunt, æquus lector, omnibus diligenter perpensis, facile judicabit.

(81) Γενετῶν. A. mavult γεννητῶν. SYLBURG.

quidem per **290** mentis agitationem, aliæ vero per operationem. Et primum quidem præceptum Decalogi ostendit unum solum esse Deum omnipotentem ^a, qui populum transtulit ex Ægypto per solitudinem in terram patriam, ut per divinas quidem operationes comprehenderent, ut poterant, ejus potentiam; ab eorum autem quæ sunt genita abstinere idololatria, omnem spem habentes in Deo vero. Secundum autem significat non oportere assumere ^b, neque inferre magnam et omni veneratione dignam ejus potentiam, quæ quidem est nomen (hujus enim solummodo discendi multi erant adhuc capaces), neque transferre ejus nuncupationem ad res genitas et inanes, quas **X** quidem fecere homines artifices; in quibus is qui est non ponitur. (In identitate enim ingenita, qui est, est ipse solus.) Tertium autem significat, mundum a Deo esse factum; et dedisse nobis septimum diem ad quiescendum ^c, propter eam quæ est in vita afflictionem et malorum perpressionem. Deus enim indefessus, nullisque obnoxius est passionibus, et nullius indiget; quiete autem indigemus nos, qui carnem gestamus. Septimus ergo dies dicitur *quies*, abstinencia a malis, præparans illum primarium et ex quo cuncta orta sunt diem, qui est vere nostra quies, qui quidem prima quoque est revera lucis generatio, in qua omnia simul et cernuntur et possidentur. Ex hoc die prima sapientia et cognitio nos illuminat; lux enim veritatis, lux vera, umbræ expers, qui citra divisionem dividitur Spiritus Domini in eos qui sunt per fidem sanctificati, qui est instar luminaris ad eorum quæ sunt agnitionem. Eum ergo per totam sequentes vitam nullis effimur passionibus obnoxii: id autem est quiescere. Quocirca Solomon ^d quoque ante cælum et terram, et omnia quæ sunt, Omnipotenti di-

✕ P. 810 ED. POTTER. 682-683 ED. PARIS.
^d Prov. viii, 22 et seq.

(82) *Ἐργητὰ καὶ μάταια*. Vult auctor μάταια esse «creata», ac proinde nomen Dei sumere ἐπὶ ματαιῶν esse id rebus creatis imponere. Itaque hoc præcepto, secundum Clementem, prohibemur Dei nomen creaturis imponere, quibus proxime superiori præcepto divinum cultum tribuere vetitum est.

(83) *Ὁ ὢν*. Nomen Dei Exod. iii, 14: *Ἐγὼ εἰμι ὁ ὢν*, etc.

(84) *Τρίτος*. Legendum omnino τέταρτος, uti notavit Sylburg. Nam p. 687, edit. Paris., proximum mandatum ut quintum ordine recensetur. Deest itaque tertii præcepti explicatio, quamvis secundum ita exponat, ut etiam tertii vim quodammodo in se contineret, unde forte defectus ortum habuit. Ita infra nonum cum decimo in unam et eandem interpretationem coalescit. Lowth.—Porro mihi nec secundi præcepti, ut Sylburgio visum est, nec tertii enarratio desiderari videtur; quorum prius de divino cultu, posterius de divino nomine rebus creatis non tribuendo, satis clare exposuit auctor; ut modo dictum est.

(85) *Ἀνάπανσις*. id significat Hebraica vox *שָׁבַט*. Conf. Strom. iv, pag. 612, n. 12.

(86) *Ἐτοιμίζουσα*. Hoc est, præsignificans Christum qui nobis et existentiam et lucem donat, et requiem. His similia scribit Barnabas epistolæ

αἰδωλολατρείας, τὴν πᾶσαν ἐλπίδα ἐπὶ τὸν κατ' ἀλήθειαν ἔχοντες Θεόν· ὁ δευτέρος δὲ ἐμφυσε λόγος, μὴ δεῖν λαμβάνειν, μηδὲ ἐπιφέρειν τὸ μεγαλεῖον κράτος τοῦ Θεοῦ (ὅπερ ἐστὶ τὸ δοῦμα· τοῦτο γὰρ μόνον ἐχούσιν καὶ ἐτι νῦν οἱ πολλοὶ μαθεῖν), μὴ φέρειν τοῦτον τὴν ἐπικλησίαν ἐπὶ τὰ γενητὰ καὶ μάταια (82), ἀλλ' οἱ τεχνίται τῶν ἀνθρώπων πεποιθήκασιν, καθ' ὧν ὁ ὢν (83) οὐ τάσσεται (ἐν ταύτῳ γὰρ ἀγεννήτῳ ὁ ὢν αὐτὸς μόνος). Τρίτος (84) δὲ ἐστὶ λόγος ὁ μὴ γινώσκων γεγονέναι πρὸς τοῦ Θεοῦ τὸν κόσμον, καὶ δεδιχέναι ἀνάπανσιν ἡμῖν ἐβδόμην ἡμέραν, διὰ τὴν κατὰ τὸν βίον κακοπάθειαν· θεὸς γὰρ ἀκμητός τε καὶ ἀπύθης, καὶ ἀπροσδεής· ἀναπαύσις δὲ ἡμεῖς οἱ σαρκοφθοροῦντες δεόμεθα· ἡ ἐβδόμη τοίνυν ἡμέρα ἀνάπανσις (85) κηρύσσειται, ἀποχὴ κακῶν, ἐτοιμίζουσα (86) τὴν ἀρχέγονον ἡμέραν, τὴν τῷ ὄντι ἀνάπανσιν ἡμῶν· ἦν δὴ καὶ πρώτην τῷ ὄντι φωτὸς γένεσιν, ἐν ᾧ τὰ πάντα συνθεωρεῖται, καὶ πάντα κληρονομεῖται. Ἐκ ταύτης τῆς ἡμέρας ἡ πρώτη σοφία καὶ ἡ γνῶσις ἡμᾶς ἐλλάμπεται· τὸ γὰρ φῶς τῆς ἀληθείας φῶς ἀληθές, ἄσκιον, ἀμερὺς μεριζόμενον Πνεῦμα Κυρίου εἰς τοὺς διὰ πίστειας ἡγιασμένους, λαμπρῆτος· ἐπέχον τάξιν, εἰς τὴν τῶν ὄντων ἐπίγνωσιν. Ἀπολυθούντες οὖν αὐτῷ δι' ὅλου τοῦ βίου, ἀπαθείς καθιστάμεθα· τὸ δὲ ἐστὶν ἀναπαύσασθαι. Διὸ καὶ Σολομών πρὸ οὐρανοῦ καὶ γῆς καὶ πάντων τῶν ὄντων τῷ Παντοκράτορι γεγονέναι τὴν σοφίαν λέγει, ἥς ἡ μέθεξις ἡ κατὰ δύναμιν, οὐ κατ' οὐσίαν λέγω, θείων καὶ ἀνθρωπίνων καταληπτικῶς ἐπιστήμονα εἶναι (87) διδάσκει. Ἐνταῦθα γενομένους, ἐν παρέργῳ καὶ ταῦτα ὑπομνηστέον· ἐπεὶ περὶ ἐβδομάδος καὶ ὀγδόας ὁ λόγος παρεισῆλθε· κινδυνεύει (88) γὰρ ἡ μὲν ὀγδόας ἐβδομάς εἶναι κυρίως, ἐξῆς δὲ ἡ ἐβδομάς κατὰ γε τὸ ἐμφανές· καὶ ἡ μὲν, κυρίως εἶναι Σάββατον, ἐργάτις (89) δὲ ἡ ἐβδομάς· ἡ τε γὰρ κοσμογένεια ἐν ἐξ̄ παραιούται ἡμέραις· ἡ τε ἀπὸ τροπῶν (90) ἐπὶ

^a Exod. xx, 2, 3 et seq. ^b Ibid. 7. ^c Exod. xx, 8.

suæ c. 15, ubi conf. quæ annotavit Cotelerius.

(87) *Ἐπιστήμονα εἶναι*. Hoc est, «habere scientiam docet. Cum autem huc pervenimus, hæc quæ sunt obiter memoranda.» Quæ Hervetus perinde vertit, ac si legisset: *Ἐπιστήμονας εἶναι διδάσκει, ἐνταῦθα γενομένους.* Ἐν παρέργῳ καὶ ταῦτα ὑπομνηστέον, ἐπεὶ περὶ ἐβ. Quo modo hæc sententia in edit. Flor. interpuncta est; ubi tamen ἐπιστήμονα occurrit, non ἐπιστήμονας.

(88) *Κινδυνεύει*. Vide pag. 684, ed. Paris. Lowth.—Hervetii etiam Commentarium, et quæ ad Barnabæ locum paulo superius dictum adnotat Cotelerius

(89) *Ἐργάτις*. *Ἐβδομάδα* etiam mystice ἐργάτιδα dictam fuisse ex Nicomacho tradit Photius.

(90) *Ἡ τε ἀπὸ τροπῶν*. His similia scribit Macrobius in *Somnium Scipionis* lib. i, cap. 6. Clemens autem Philonis verba abbreviavit, lib. *De opificio mundi*: *Ὁ θ' ἡγεμὼν ἡμέρας ἥλιος, διττὸς καθ' ἑκάστον ἐνιαυτὸν ἀποτελὼν ἡμερίας, ἔαρι καὶ μετοπώρῳ, τὴν μὲν ἔαριν ἐν Κριῷ, τὴν δὲ μετοπώριν ἐν Ζυγῷ, ἐναργεστάτην παρέρχεται πίστιν τοῦ περὶ τὴν ἐβδόμην θεοπροποῦς.* Ἐκατέρα γὰρ τῶν ἡμεριῶν ἐβδόμῳ γίνεται μηνί, καθ' ὃς καὶ ἐορτάζειν διεσθῆναι νόμῳ τὰς μεγίστας καὶ δημοτελεστάτας ἐορτάς· ἐπειδὴ περ ἀμφοτέραις ὅσα ἐκ γῆς τελειογονεῖται, ἔαρι μὲν ὁ τοῦ σίτου καρπὸς, καὶ τῶν

τροπὰς κίνησις τοῦ ἡλίου, ἐν ἑξ συντελεῖται μηνί· καθ' ἣν πῇ μὲν φυλλορροεῖ, πῇ δὲ βλαστάνει τὰ φυτὰ, καὶ αἱ τῶν σπερμάτων γίνονται τελειώσεις. Φασὶ δὲ καὶ τὸ ἔμβρυον (91) ἀπαρτίζεσθαι πρὸς ἀκρίβειαν μηνὶ τῷ ἑκτῷ, τούτέστιν ἑκατὸν ἡμέραις καὶ ὀγδοήκοντα πρὸς ταῖς δύο καὶ ἡμίσει, ὥς ἰστορεῖ Πάλλυος μὲν ὁ ἱατρὸς ἐν τῷ *Περὶ ὀκταμήνων*, Ἀριστοτέλης δὲ ὁ φιλόσοφος ἐν τῷ *Περὶ φύσεως*. οἱ τε Πυθαγόρειοι ἐντεύθεν, οἶμαι, ἀπὸ τῆς τοῦ κόσμου κατὰ τὸν προφήτην (92) γενέσεως τὸν ἑξ (93) ἀριθμὸν τέλειον νομίζουσι, καὶ *μεσευθῆν* (94) καλοῦσι τοῦτον καὶ γάμον, διὰ τὸ μέσον αὐτὸν εἶναι τοῦ εὐθέως, τούτέστι τοῦ δέκα καὶ τοῦ δύο· φαίνεται γὰρ ἴσον ἀμφοῖν ἀπέχων. Ὡς δ' ὁ γάμος ἐξ ἀρρένης καὶ θηλείας γεννᾷ, οὕτως ὁ ἑξ ἐκ περισσοῦ μὲν τοῦ τρία, ἀρρένης ἀριθμῷ λεγομένου, ἀρτίου δὲ τοῦ δύο, θη-
 B
 λeos (95) νομιζομένου, γεννᾷται· δις γὰρ τὰ τρία γίνεσθαι ὁ ἑξ. Τσαυτὰ πάλιν αἱ γενικώταται κινήσεις, καθ' ἣς ἡ πᾶσα γένεσις φέρεται ἄνω, κάτω, εἰς δεξιὰ, εἰς ἀριστερὰ, πρόσω, ὀπίσω. Εἰκότως ἄρα τὸν ἐπὶ τὰ ἀριθμὸν ἀμήτορα (96) καὶ ἄγονον λογίζονται, τὸ Σάβ-

✱ P. 811 ED. POTTER.

ἄλλον ὅσα σπαρτὰ, μετοπώρῳ δὲ τὸ τῆς ἀμπέλου καὶ τῶν ἄλλων πλείστον ἀκροδρῶν. « Sol ipse diel dux, bina quotannis æquinoctia faciens, vere atque autumno, vernum in Ariete, autumnale in Libra, evidentissimam probationem exhibet divinæ majestatis in septenario. Utrumque enim æquinoctium fit mense septimo; quibus temporibus festa indixit lex duo maxima et celeberrima, quandoquidem utroque quidquid terra fert perficitur, vere quidem frumentum, et quæcunque seminamus alia; autumno vero vitis fructus, et plerarumque arborum. »

(91) *Φασὶ δὲ καὶ τὸ ἔμ.* Macrobius, in *Somnium Scipionis* lib. 1, cap. 6: « Habet et alia suæ venerationis indicia, sed ne longior faciat sermo fastidium, unum ex omnibus ejus officium persequemur; quod ideo prætulimus, quia hoc commemorato, non senarii tantum, sed et septenarii pariter dignitas astructetur. Humano partui frequentiore usum novem mensium, certo numerorum modulamine natura constituit; sed ratio sub asciti senarii numeri multiplicatione procedens etiam septem menses compulsi usurpari; quam breviter absoluteque dicemus duos esse primos omnium numerorum cubos, id est a pari octo, ab impari viginti septem: et esse imparem marem, parem feminam superius expressimus. Horum uterque si per senarium numerum multiplicetur, efficiunt dierum numerum, qui septem mensibus explicantur. Coeant enim numeri mas ille qui memoratur et femina, octo scilicet et viginti septem; pariunt ex se quinque et triginta. Hæc sexies multiplicata creant decem et ducentos; qui numerus mensem 7 claudit. »

(92) *Προφήτην.* Nempe Moysen.

(93) *Ἐξ.* Euclides lib. vii, definit. 22: Τέλειος ἀριθμὸς ἐστίν, ὁ τοῖς αὐτοῦ μέρεσιν ἴσος ὢν. « Perfectus numerus est, suis partibus æqualis existens. » Cassiodorus lib. *De amicitia*: « Senarius numerus, perfectus, constans ex partibus suis. Si enim junxeris unum, duo, tria, perfectum habebis senarium. » Conf. Censorinus cap. 11. Hinc senarium numerum Veneri sacrum fuisse tradit Jamblichus *De vita Pythagoræ* lib. 1, cap. 28. Idem dictus est Ἀφροδίτῃ Ζυγία, Γαμήλια, Ἀνδρογυναια, ut refert Photius in *Excerptis* et Nicomacho. Item Γάμος, ut tradit Plutarchus lib. *De animæ procreatione*, ex *Timæo*; et anonymus apud Meursium *Denarii Pythagorici* cap. 8. Ab eodem dicitur Ἀρρενόθλυς. Ejus verba, quæ Clementinis paria sunt, hic legisse

A cit genitam fuisse sapientiam, cujus participatio quæ est per virtutem, non dico per essentiam, dicet eos qui hic fuerint rerum divinarum et humanarum habere scientiam, idque per modum comprehensionis. Hæc quoque sunt obiter revocanda in memoriam, quoniam de septenario et octonario institui cæpit jam sermo. Qui est enim octonarius, videtur esse omnino proprie septenarius; septenarius autem aperte senarius, et hic quidem proprie esse Sabbatum; septenarius autem operæ destinatur, nam et mundi ortus sex finitur diebus, et motus solis, qui sit a conversionibus ad conversiones, seu ab uno tropico ad alterum, perficitur sex mensibus, per quem uno tempore cadunt folia, altero vero tempore plantæ pullulant, et semina perficiuntur. Aiunt fetum quoque perfecte x̄ absolvi mense sexto, hoc est, centum et octoginta duobus diebus et dimidio, ut scribit Polybus quidem medicus in libro *De octomestribus*, Aristoteles autem philosophus in libro *De natura*. Et Pythagorei, hinc, ut arbitror, a mundi ortu ex sententia prophetæ numerum senarium perfectum

haud pigebit: Ἐξ ἀρτίου καὶ περισσοῦ τῶν πρώτων, ἀρρένης καὶ θήλης, δυνάμει καὶ πολλαπλασιασµῷ γίνεσθαι· διδὸ καὶ ἀρρενόθλυς καλεῖται. Ἐτι δὲ γάμος καλεῖται, ὅτι αὐτὸς τοῖς αὐτοῦ μέρεσιν ἴσος· γάμου δὲ ἔργον τὰ ὅμοια ποιεῖν τὰ ἔγγονα τοῖς γονεῦσιν. « Ex pari et impari primis, mari ac femina, potentia ac multiplicatione fit senarius, unde etiam viro femina appellatur. Ac præterea etiam matrimonium dicitur quod suis ipse partibus sit æqualis: est autem opus matrimonii prolem parentibus similem facere. » De numero senario plura refert Macrobius, in *Somnium Scipionis* lib. 1, c. 6. Non sunt autem verba Philonis, quem sequi amat Clemens, hoc loco prætereunda lib. *De septenario et festis* pag. 1177: Μωϋσῆς δ' ἀπὸ σεμνοτέρου πράγματος ἐκάλεσεν αὐτὴν συντέλειαν καὶ παντέλειαν, ἐξάδι μὲν τὴν γένεσιν τῶν τοῦ κόσμου μερῶν ἀναθεῖς, ἑβδομάδι δὲ τὴν τελευτήσιν. Ἐξὰς μὲν γὰρ ἀρτιοπέριτος ἀριθμὸς, ἐκ τοῦ δις τρία παγείς, ἔχων ἀρρένα μὲν τὸν περιττὸν, θῆλυν δὲ τὸν ἀρτίον, ἐξ ὧν εἰσιν αἱ γενέσεις κατὰ φύσεως θεσμούς ἀκινήτους· ἑβδομάς δ' ἀμιγέστατος, καὶ ὧς (εἰ χρὴ τάληθες εἰπεῖν) ἐξάδος· ἃ γὰρ ἐγέννησεν ἐξὰς, ταυθ' ἑβδομάς τελεσφορηθέντα ἐπαδείξατο. « Moyses autem abs re honestiore indigitavit ipsam consummationem et absolutam perfectionem. Hexadi quidem ortu mundi partium consecrato, hebdomadi vero absoluta perfectione data. Etenim hexas est numerus par et impar, compactus ex bis tribus, cum habeat masculum imparem, feminam vero parem: ex quibus sunt procreationses juxta immota naturæ statuta. Porro hebdomas purissima est et lux hexadis (si veritati favendum est), nam quæ generavit hexas, eadem hebdomas ostendit ad perfectionem redacta. »

(94) *Μεσευθῆν.* Scribendum μεσουθύν. Facta enim est hæc vox ex μέσος et εὐθύς.

(95) *Δύο, θήλεος.* Hinc Juno dictus est numerus binarius, ut tradunt Eulogius in *Somnium Scipionis*, et Martianus Capella. A Proclo dicitur γόνιμος ἀριθμός, « secundus numerus, » Comment. in Hesiodi *Dies*. Conf. Meursius *Denarii Pythagorici* cap. 4.

(96) *Ἀμήτορα.* Philo Judæus lib. *Quis sit rerum divinarum hæres*, pag. 504: Τέταρτος δὲ περὶ τῆς ἀειπαρθένου καὶ ἀμήτορος ἑβδομάδος, ἵνα τὴν ἀπραξίαν αὐτῆς μελετώσα γένεσιν, εἰς μνήμην τοῦ ἀοράτου πάντα ὀρῶντος γέννηται. « Quartum mandatum est de semper virgine sine matre hebdomada, ut creatura assueta ejus otio, reminiscatur ejus, qui

existimant : et eum appellant μεσευθὴν et γάμον. Μεσευθὴν quidem, id est *medirectum*, quod sit medium recti, hoc est decem et duorum : videtur enim ex æquo abesse ab ambobus ; γάμος autem est, *conjugium* ; nam ut conjugium generat ex masculino et femina, ita sex, ex impari quidem ternario, qui dicitur masculus, ex pari autem, nempe binario, qui femina existimatur, gignitur : his enim tria fiunt sex. Tot rursus sunt motus maxime generales, per quos fertur omnis generatio, sursum, deorsum, dextrorsum, sinistrorsum, ante, pone. Merito ergo numerum septenarium existimant esse sive matre et sine prole, Sabbatum interpretantes, et speciem quietis dicentes allegorice, in qua « nec uxores ducunt, nec nuptum dantur amplius ». Neque enim ex numero aliquo ad aliquem summentibus sit septenarius, neque ad aliquem sumptus facit alium ex iis qui sunt intra duodenarium. Octonarium autem cubum appellant, cum septem errantibus inerrantem sphaeram connumerantes, per quas sit magnus annus, veluti quædam periodus

* Luc. xx, 35.

omnia facit invisibiliter. Ἰδὲ νῦν lib. i *Legis allegor.*, p. 43 : Καὶ πρῶτος ἀπὸ τελείου τοῦ ἑξ καὶ μονάδος, κατὰ τινα λόγον οἱ ἐντὸς δεκάδος ἀριθμοὶ γεννῶνται, ἢ γεννῶσι τοὺς ἐντὸς δεκάδος καὶ αὐτὴν· ἢ δὲ γε ἑβδομάς οὕτε γεννᾷ τινα τῶν ἐντὸς δεκάδος ἀριθμῶν, οὕτε γεννᾶται ὑπὸ τινος· παρ' ὃ μυθεύοντες οἱ Πυθαγόρειοι τῇ ἀειπαρθένῳ καὶ ἀμήτορι αὐτὴν ἀπεικάουσι, ὅτι οὕτε ἀπεκνήσθη, οὕτε ἀποτελέσεται. « Et primus numerus nascitur ex perfecto, id est senario et unitate : præterea juxta quamdam rationem qui infra denarium sunt numeri, aut gignunt eos qui sunt infra denarium, aut ab iis gignuntur, aut utrumque : at septenarius nec gignit ullum eorum, nec gignitur a quoquam. Quapropter Pythagorici eam semper virginem ac sine matre natæ similem esse fabulantur, quia et illa nec partu est edita, nec unquam pariet. » Porro Minerva ἀειπαρθένος et ἀμήτωρ est apud poetas. Hæc autem Philo plenius exponit lib. *De septenario et festis* p. 1177, 1178.

(97) Δωδεκάδος. Duo denarii ; seu potius δεκάδος, denarii numeri, ut apud Philonem est.

(98) Κύβος. Macrobius in *Somnium Scipionis* lib. i, c. 5, postquam cubi naturam docuisset, addit : « Ex his apparet octonarium numerum solidum corpus et esse et haberi ; siquidem unum apud geometras puncti locum obtinet. Duo lineæ ductum faciunt, quæ duobus punctis, ut supra diximus, coercetur : quatuor vero puncta adversum se in duobus ordinibus, bina per ordinem posita exprimunt quadri speciem a singulis punctis in adversum punctum ejecta linea. Hæc quatuor, ut diximus, duplicata et octo facta duo quadra similia describunt : quæ sibi superposita additaque altitudine formam cubi, quod est solidum corpus, efficiunt. »

(99) Περὶ ὁδοῦ. Non pauci ex antiquis Ecclesiæ scriptoribus putarunt mundum sex millibus annorum consummandum esse, qui sex creationis diebus respondent ; septima futurum esse iudicium, octavo omnium restitutionem. Barnabas epist. c. 15 : Προσέχετε, τέκνα, τί λέγει τὸ συντελέσσει ἐν ἑξ ἡμέραις· τοῦτο λέγει, ὅτι συντελεῖ ὁ Θεὸς Κύριος ἐν ἑξαχίσιλοις ἔτεσι τὰ πάντα. Ἡ γὰρ ἡμέρα παρ' αὐτῷ χίλια ἔτη· αὐτὸς δὲ μαρτυρεῖ, λέγων· Ἰδοὺ σήμερον ἡμέρα ἔσται ὡς χίλια ἔτη. Οὐκ οὖν, τέκνα, ἐν ἑξ ἡμέραις, ἐν τοῖς ἑξαχίσιλοις ἔτεσι συντε-

λεσθῆσεται τὰ πάντα. Καὶ κατέπαυσε τῇ ἡμέρᾳ τῇ ἑβδόμῃ. « Adverte, filii, quid dicat : *Consummabit in sex diebus* : id ait, omnia consummabit Dominus Deus in sex millibus annorum. Nam apud illum dies æquiparatur mille anni ; ut ipsemet testatur, dicens : *Ecce hodie terminus dies erit tanquam mille anni*. Itaque, filii, in sex diebus, hoc est, in sex annorum millibus consummabuntur universa. *Ei requiritur die septima*. Idem paulo post : Πέραν γέ τοι λέγει αὐτοῖς· Τὰς νεομηρίας ὑμῶν, καὶ τὰ Σάββατα ὑμῶν οὐκ ἀνέχομαι. Ὅρατε, πῶς λέγει· Οὐ τὰ νῦν Σάββατα ἐμοὶ δεκτά, ἀλλ' ἃ πεποίηκα, ἐν ᾧ καταπαύσας τὰ πάντα, ἀρχὴν ἡμέρας ὀγδόης ποιήσω, ὃ ἐστὶν ἄλλου κόσμου ἀρχήν. Διὸ καὶ ἀγομεν τὴν ἡμέραν τὴν ὀγδὴν εἰς εὐφροσύνην, ἐν ἣ καὶ ὁ Ἰησοῦς ἀνέστη ἐκ νεκρῶν, καὶ φανερωθεὶς ἀνέβη εἰς τοὺς οὐρανοὺς. « Demum illis dicit : *Novissima vestra et Sabbata vestra non fero*. Cernite qua ratione loquatur : Non mihi accepta sunt præsentia Sabbata : sed illa quæ feci ; quando scilicet universis finem imponens, octavi diei faciam initium, hoc est initium alterius mundi. Idcirco et diem octavam in lætitia agimus ; in quo et Jesus resurrexit, et cum apparuisset, ascendit in cælos. » Conf. quæ ibi adnotavit Cotelierius. Vide Lactantium lib. vii, cap. 14.

(1) Ταύτη. Dominus in montem ascendit quartus : comitatus nempe tribus discipulis, Petro, Jacobo, Joanne, deinde, accessione Moysis et Eliæ, sit sextus ; ut testatur Marc. ix, Matth. xvii, Luc. ix, et Collectanea infra p. 335. SYLBAUS. — Pro septima persona vocem Dei Patris habet, Christum Filium suum esse cælitus declarantis. Proinde Christus, qui ante id tempus purus ac simplex homo existimabatur, Θεὸς ἐν σαρκὶ εἶναι, atque duplicem habere naturam, apparens, octonarium numerum explevit. Ex his liquet, quod secundum Elementem Christus verus Deus sit ; deinde hoc ex eo colligi posse, quod Filius Dei sit ; postremo, quod persona Christi sit a persona Patris distincta.

(2) Ἐπίσημον γνωρίζει τὸ μὴ γραφόμενον. Videtur legendum ἐπίσημον μὴ γνωρίζει τὸ γραφόμενον· intelligit enim notam sextam numeralem ζ, quam non agnoscit ordo alphabeti. LOWTH. — Receptæ lectionis sensus est, numeralem notam ζ, licet in alphabeto « scribi non » soleat, tamen inter

μὲν τοὺς ἀριθμοὺς αὐτοὺς σώζεται τῇ τάξει ἐκάστη μὴν εἰς ἑβδομάδα τε καὶ ὀγδόαδα, κατὰ δὲ τὸν τῶν στοιχείων ἀριθμὸν ἕκτον γίνεται τὸ ζῆτα, καὶ ἑβδομον τὸ ἥτα. Ἐκκλαπέντος (3) δ', οὐκ οἶδ' ὅπως, τοῦ ἐπισήμου εἰς τὴν γραφὴν, καὶ οὕτως ἐπώμυσθα, ἕκτη μὲν γίνεται ἡ ἑβδομάς, ἑβδόμη δὲ ἡ ὀγδοάς· διὸ καὶ ἐν τῇ ἕκτῃ ὁ ἄνθρωπος λέγεται πεποιθῆσθαι, ὁ τῷ ἐπισήμῳ (4) πιστὸς γινόμενος, ὡς εὐθέως Κυριακῆς κληρονομίας ἀνάπαυσιν ἀπολαβεῖν. Τοιοῦτόν τι καὶ ἡ ἕκτη ὥρα (5) τῆς σωτηρίου οἰκονομίας ἐμφαίνει, καθ' ἣν ἐτελειώθη ὁ ἄνθρωπος. Νάλ μὴν τῶν μὲν ὁκτώ αἱ μεσότητές γίνονται ἑπτὰ, τῶν δὲ ἑπτὰ φαίνονται εἶναι τὰ διαστήματα (6) ἕξ· ἄλλος γὰρ ἐκεῖνος λόγος, ἐπὶ τὴν ἑβδομάς δοξάζει τὴν ὀγδόαδα, καὶ οἱ οὐρανοὶ τοῖς οὐρανοῖς (7) διηγούνται δόξαν Θεοῦ. Οἱ τούτων αἰσθητοὶ τύποι τὰ παρ' ἡμῖν φωνήεντα στοιχεῖα. Οὕτως καὶ αὐτὸς εἴρηται ὁ Κύριος Α καὶ Ω, ὁ ἀρχὴ καὶ τέλος, δι' οὗ τὰ πάντα ἐγένετο, καὶ χωρὶς αὐτοῦ ἐγένετο οὐδὲ ἓν. Οὐ τοίνυν (8), ὥσπερ τινὲς ὑπολαμβάνουσι, τὴν ἀνάπαυσιν τοῦ Θεοῦ πέπτται ποτὶν ὁ Θεός· ἀγαθὸς γὰρ ὢν, εἰ παύσεται ποτε ἀγαθεργῶν, καὶ τοῦ Θεοῦ εἶναι παύσεται· ὅπερ οὐδὲ εἰπεῖν θέμει. Ἔστι δ' οὖν καταπεπαυκέναι, τὸ τὴν τάξιν τῶν γενομένων εἰς πάντα χρόνον ἀπαράβατως φυλάσσεσθαι τεταχέναι, καὶ τῆς παλαιᾶς ἀταξίας ἕκαστον τῶν κτισμάτων καταπεπαυκέναι· αἱ μὲν (9) γὰρ κατὰ τὰς διαφόρους ἡμέρας δημιουργίαι ἀκολουθία μεγίστη παρελήφθεισαν, ὡς ἂν ἐκ τοῦ προγενεστέρου τὴν τιμὴν ἐξόντων ἀπάντων τῶν γενομένων, ἅμα νοήματι (10) κτισθέντων, ἀλλ' οὐκ ἐπίσης ὁντων τιμῶν. Οὐδ' ἂν φωνῇ (11) δεδῆλωτο ἡ ἐκάστου γένεσις, ἀθρόως ποιῆσαι λεχθείσης τῆς δημιουργίας· ἔχρη γὰρ τι καὶ πρῶτον ὀνομάσαι. Διὰ τοῦτο ἅρα προεφητεύθη πρῶτα, ἐξ ὧν τὰ δεύτερα, πάντων ἑμῶν ἐκ μιᾶς οὐσίας μιᾷ δυνάμει γενομένων· ἔν γὰρ, οἶμαι, τὸ βούλημα τοῦ Θεοῦ ἐν μιᾷ ταυτοτήτι. Πῶς ὁ ἂν ἐν χρόνῳ γένοιτο κτίσις, συγγενομένου τοῖς οὐσι καὶ τοῦ χρόνου; Ἡδὲ καὶ ἐν ἑβδομάσι (12) πᾶς ὁ κόσμος κυκλεῖται τῶν ζωογονουμένων καὶ τῶν φοιμένων ἀπάντων. Ἐπτά μὲν εἰσιν οἱ τὴν μεγίστην δύναμιν ἔχοντες πρωτόγονοι ἀγγέλων ἄρχοντες· ἑπτὰ (13) δὲ καὶ οἱ ἀπὸ τῶν μαθημάτων τοὺς πλάνητας εἶναι φασιν ἀστέρας, τὴν περίγειον διοίκησιν

A remunerationis ✕ eorum quæ sunt promissa. Ideo cum quartus in montem ascendisset Dominus, sit sextus, et spiritali luce illuminatur manifestans a se profectam virtutem, quatenus videri poterat ab iis qui electi fuerant ut viderent, per septimam vocem prædicatus Filius Dei, ut illi quidem quiescerent, de ipso satis persuasi, ipse vero per generationem quam significavit insignis senarius, factus octonarius, appareret Deus in caruncula, suam ostendens potentiam: cum numeraretur quidem ut homo, celaretur autem quisnam esset. Nam in numerorum quoque ordinem refertur senarius: elementorum autem consequentia notam agnoscit quod non scribitur. Hic in ipsis quidem numeris servatur ordine unaquæque unitas usque ad septenarium et octonarium. In ordine autem elementorum sit ζῆτα sextum, et ἥτα septimum. Cum autem subrepsit, nescio quomodo, sexti nota in scribendi formam, si sic quidem sequamur, sit septenarius quidem sextus, octonarius vero septimus. Quocirca etiam sexto die dicitur homo fuisse creatus, qui fuit fidelis ei qui est insignis, ut Dominicæ hereditatis quietem protinus acciperet. Tale quid ostendit etiam hora sexta salutaris œconomiz, qua consummatus fuit homo. Jam vero ipsorum quidem octo, media sunt septem; septem autem videntur habere sex spatia. Alia est enim illa ratio quando septenarius glorificaverit octonarium, et cœli cœlis 291 enarrant gloriam Dei. Figuræ autem eorum sensiles, sunt elementa nostra vocalia. Sic etiam ipse Dominus dictus est Α et Ω, c. principium et finis b, per quem omnia facta sunt, et sine ipso factum est nihil c. Non ergo, sicut ✕ quidam existimant, quietem Dei facere cessavit Deus. Nam cum sit bonus, si cessarit unquam benefacere, Deus quoque esse cessabit, quod nefas quidem est dicere. Quievisse ergo, est ordinasse, ut servaretur citra ullam transgressionem in omne tempus ordo eorum quæ facta sunt, et fecisse, ut unaquæque creatura cessaret a veteri confusione. Quæ enim diversis diebus fuerunt creationes, maxima acceptæ sunt consequentia, utpote quod omnia quæ facta sunt, honorem sint habitura ex au-

✕ P. 812-813 ED. POTTER, 684-685 ED. PARIS.

a Psal. xviii 1. b Apoc. xxi, 6. c Joan. 1, 3.

numerandum in ordinem litterarum referri, ac sextum ibi locum tenere. Proinde huic divinam Christi naturam comparari, quæ licet non appareret, tamen per vocem cœlitus datam patefacta, octonarium numerum complevit. Nihil igitur hic mutandum.

(3) Ἐκκλαπέντος. Legendum omnino εἰσκληπέντος. Vult Clemens « irrepsisse » hanc notam numeralem inter litteras ε et ζ, cum non esset littera. Lowth.

(4) Τῷ ἐπισήμῳ. Hoc est Christo, qui notæ sexi numeri respondet, ut modo dictum est.

(5) Ἡ ἕκτη ὥρα. Hæc hora Christus hominem morte redemit, Matth. xxvii, 45; Marc. xv, 35; Luc. xiii, 44; Joan. xix, 14.

(6) Διαστήματα. Intervalla; idem, quod μεσότητες. Lowth.

(7) Τοῖς οὐρανοῖς. Hæc verba vulgata Biblia non agnoscunt. Verum cum in seq. comitate dictum sit

ἡμέρα τῇ ἡμέρᾳ ἐρεύγεται ῥῆμα, inde factum videtur οὐρανοὶ τοῖς οὐρανοῖς, ut sententiæ quodammodo pares essent.

(8) Οὐ τοίνυν. Hæc sic distinguenda et explicanda sunt: Οὐ τοίνυν, ὥσπερ τινὲς ὑπολαμβάνουσι τὴν ἀνάπαυσιν τοῦ Θεοῦ, πέπτται ποτὶν ὁ Θεός. « Non igitur, quemadmodum quidam quietem Dei concipiunt, quievit Deus ab agendo. »

(9) Αἱ μὲν. Vide Herveti Commentarium.

(10) Ἄμα νοήματι. Vide pag. 721, edit. Paris. Lowth.

(11) Φωνῇ. Vocem intelligit Dei singulis rebus ordine suo dicentis ἔγενετο.

(12) Ἐβδομάσι. Conf. Lactantius lib. vii, cap. 14.

(13) Ἐπτὰ. Alexander Aphrodis. lib. ii, pro 47: « Ὅτι δὲ τέλειος ὁ ἑπτὰ φύσει ἀριθμὸς, δῆλον ἐκ τοῦ διοικεῖν τὸν Θεὸν τὸν περίγειον κόσμον ἑπτὰ ἀστροῖς. » Numerum septenarium natura perfectum esse,

liquitate, nec sit futura par eorum æstimatio, licet cogitatione simul facta sint. Neque voce fuisset declaratus uniuscujusque ortus, si acervatim et simul omnia fecisse, dicta esset creatio. Oportebat enim aliquid primum quoque nominasse. Propterea ergo prima a propheta dicta sunt, ex quibus secunda, cum omnia simul potestate facta sint ex una essentia. Est enim una, ut opinor, Dei voluntas in una identitate. Quomodo autem in tempore facta fuerit creatio, si una cum iis quæ sunt tempus quoque factum fuerit? Jam vero etiam in septenariis totus mundus circumagitur omnium quæ et viva gignuntur et quæ nascuntur. Septem quidem sunt quorum est maxima potentia, primogeniti angelorum principes. Porro autem mathematici quoque dicunt esse septem stellas errantes quæ terram admini-

strant, a quibus Chaldæi existimant omnia per sympathiam, quæ ad mortalem vitam pertinent, fieri: quo fit ut etiam de futuris quædam promittant dicere. Ex inerrantibus autem septem quidem sunt Pleiades. Ursæ autem constant ex septem stellis, per quas et agricultura exercetur et navigatur. Luna vero septimo quoque die mutat figuram. Et in prima quidem ☿ hebdomade, est dimidiata, in secunda est plena; tertia autem ab occasu rursus est dimidiata, et quarta, non apparet. Quin etiam ipsa quoque, sicut tradit Seleucus mathematicus, septies figuram mutat. Ex obscura enim et non apparente fit cornuta lunula, deinde semiplena, deinde amphicyrtos et plena; et rursus occidendo amphicyrtos, et similiter dimidiata, et cornuta lunula.

✕ P. 814 ED. POTTER.

constat ex eo quod Deus terrarum orbem septem astris regat. » Macrobius, in *Somnium Scipionis* lib. 1, c. 6: « Septem quoque vagantium sphaerarum ordinem illi stelliferæ et omnes continenti subjecit artifex fabricatoris providentia; quæ et superioris rapidis motibus obviarent, et inferiora omnia gubernarent. » Philo, lib. *De septenario et festis* p. 1177: 'Ανδρείωτατος γὰρ καὶ ἀλκιμώτατος ὁ ἀριθμὸς εὖ πεφυκὼς πρὸς ἀρχὴν καὶ ἡγεμονίαν. Ἐνιοὶ δ' αὐτὴν καιρὸν προσηγόρευσαν, ἀπὸ τῶν αἰσθητῶν τεκμηριώμενοι τὴν νοητὴν αὐτῆς οὐσίαν· ὅσα γὰρ τῶν ἐν αἰσθητοῖς ἀρίστα, δι' ὧν αἱ Ἑτῆσιοι ὥραι καὶ τῶν καιρῶν αἱ περίοδοι τεταγμένως ἐπιτελοῦνται, μετέθηκεν ἑβδομάδος· λέγω δὲ πλάνητας ἑπτὰ, καὶ ἀρκτον, καὶ πλειάδας, καὶ σελήνης αὐξομένης τε καὶ μειομένης ἀνακυκλήσεις, καὶ τῶν ἄλλων τὰς ἐναρμονίους καὶ παντὸς λόγου κρείττους περιφοράς. « Est etenim numerus validissimus ac præstantissimus, pulchre a natura comparatus ad imperium et principatum. Quidam vero ipsam appellent occasionem, a rebus sub sensum oculorum cadentibus conjectura facta intelligibilis ipsius essentia. Nam quæcunque e rebus sensibilibus optima sunt, per quæ Etesiaæ tempestates et temporum meatus ac circuitus ordinate peraguntur, septenarii vim percipiunt; dico equidem erroneos seu planetas septem et ursam et pleiadas et lunæ crescentis ac terga vertentis et diminutæ revolutiones, aliorumque stellarum harmonicos et quovis sermone potiores circuitus. »

(14) *Ἐπτάστροι*. Philo, lib. *De mundi opificio*, p. 26: Ἀρκτος τε μὲν, ἣν φασὶ πλωτῆρων εἶναι προπομπὸν, ἐξ ἑπτὰ ἀστέρων συνέστηκεν. « Ursa quidem quæ dicitur nautarum deductrix, ex septem stellis constat. » Idem paulo post: Καὶ ὁ τῶν πλειάδων χορὸς ἀστέρων ἑβδομάδι συμπεπλήρωται. « Pleiadium etiam chorus ex septem stellis absolvitur. »

(15) *Γεωργίαι*. Agricolas et nautas sidera spectare, supra quoque docuit Clemens p. 280, et Basilii p. 187. ST. BURG.

(16) *Ἡ σελήνη*. Alexander *Aphrodis.* loco jam dicto: Ὁμοίως δὲ καὶ ἡ σελήνη τῷ ἑπτὰ ἀριθμῷ σχηματίζεται. « Luna itidem per septenarium for-

ἐπιτελοῦντας· ὅφ' ὧν κατὰ συμπάθειαν οἱ Χαλδαῖαι πάντα γίνεσθαι νομίζουσι τὰ περὶ τὸν θνητὸν βίον παρ' ὃ καὶ περὶ τῶν μελλόντων λέγειν τινὰ ὑπισχοῦνται· τῶν δὲ ἀπλανῶν, ἑπτὰ μὲν αἱ πλειάδες· ἑπτάστροι (14) δὲ αἱ ἀρκτοι, καθ' ἃς αἱ γεωργίαι (15) καὶ ναυτιλαί συμπερασιῶνται· ἡ σελήνη (16) τὴν δὲ ἑπτὰ ἡμερῶν λαμβάνει τοὺς μετασχηματισμούς. Κατὰ μὲν οὖν τὴν πρώτην ἑβδομάδα διχότομος γίνεται, κατὰ δὲ τὴν δευτέραν πανσέληνος· τρίτῃ δὲ ἀπὸ τῆς (17) ἀποκυρσίσεως αὐτῆς διχότομος· καὶ τετάρτῃ ἀφανίζεται. Ἀλλὰ καὶ αὕτη, καθάπερ Σέλευκος ὁ μαθηματικὸς παραδίδωσιν, ἑπτὰκις μετασχηματίζεται· γίνεται γὰρ ἐξ ἀφεγγοῦς μηννοειδῆς, εἴτα διχότομος, εἴτα ἀμφικυρτός πανσέληνός τε· καὶ κατὰ ἀπόκρυσιν πάλιν ἀμφικυρτός, διχότομος τε ὁμοίως καὶ μηννοειδής.

B νοειδής.

matur. » Philo, lib. *De mundi opificio* pag. 23: Ἀπὸ μονάδος συντεθείς ἐξῆς ὁ ἑπτὰ ἀριθμὸς, γεννᾷ τὸν ὀκτῶ καὶ εἰκοσι τέλειον, καὶ τοῖς αὐτοῦ μέρεσιν ἰσοῦμενον· ὁ δὲ γεννηθεὶς ἀριθμὸς ἀποκαταστατικός ἐστὶ σελήνης, ἀφ' οὗ ἤρξατο σχήματος λαμβάνειν αὐξῆσιν αἰσθητῶς, εἰς ἐκείνον κατὰ μείωσιν ἀνακαμπτοῦσης· αὐξεται μὲν ἀπὸ τῆς πρώτης μηννοειδούς ἐπιλάμψεως ἀκρι διχοτόμου ἡμέρας ἐπὶ τὰς, εἰθ' ἑτέrais τοσαύταις πλησιφαῖς γίνεται, καὶ πάλιν ὑποστρέφει διαυλοδρομοῦσα τὴν αὐτὴν ὁδὸν, ἀπὸ μὲν τῆς πλησιφαῖς ἐπὶ τὴν διχότομον ἑπτὰ πάλιν ἡμέρας, εἰθ' ἀπὸ ταύτης ἐπὶ τὴν μηννοειδῆ, ταῖς ἰσαῖς ἐξῆς ὁ λεχθεὶς ἀριθμὸς συμπεπλήρωται. « Septenarius ex unitate et reliquis deinceps numeris compositus, gignit xxviii, perfectum numerum æquatū suis partibus. Is ita natus numerus apertus est ad restituendam lunam in id momentum ex quo primum coepit crescere sensibiliter, et ad quod decrescendo solet recurrere; ea crescit a prima lunata facie usque ad dimidiatam diebus septenis, moxque totidem aliis ad plenum orbem proficit; deinde rursus a meta per eandem viam a pleno orbe ad dimidiatum aliis septenis diebus recurrit, totidemque ad lunatam faciem, quibus deinceps additus conficitur modo dictus numerus. » Macrobius in *Somnium Scipionis* lib. 1, c. 6: « Similibus quoque dispensationibus hebdomadum hominis sui vices sempiterna lege variando disponit. Primis enim septem usque ad medietatem velut divisi orbis excrecit, et dichotomos tunc vocatur; secundis orbem renascentes ignes colligendo jam complet, et plena tunc dicitur; tertiis dichotomos rursus efficitur, cum ad medietatem decrescendo contrahitur; quartis ultima luminis sui diminutione tenuatur. Septem quoque permutationibus, quas phasis vocant Græci, toto mense distinguitur; cum nascitur, cum fit dichotomos; et cum fit ἀμφικυρτός, cum plena, et rursus ac denuo dichotomos, et cum ad nos luminis universitate privatur. Amphicyrtos est autem, cum supra diametrum dichotomi est antequam orbis conclusionem cingatur, vel de orbe jam minuens inter medietatem ac plenitudinem insuper median luminis curvat eminentiam. »

(17) *Τῆς*. Hanc particulam omittit ms. Ottob.

Ἑπτατόνῳ φόρμυγι (18) νέους καλυθίσομεν ἅ
[ὅμους,

ποιητῆς τις οὐκ ἄσχημος γράφει, καὶ τὴν παλαιὰν λύ-
ραν ἐπτάφθογον εἶναι διδάσκων. Ἑπτὰ (19) καὶ
περὶ τῷ προσώπῳ τῷ ἡμετέρῳ ἐπικεῖται τῶν αἰσθη-
τηρίων τὰ ὄργανα· δύο μὲν τὰ τῶν ὀφθαλμῶν, δύο δὲ
τὰ τῶν ἀκουστικῶν πόρων· δύο δὲ, τὰ τῶν μυκτῆ-
ρων· ἑξομοῖον δὲ τὸ τοῦ στόματος. Τὰς τε τῶν
ἡλικιῶν μεταβολὰς κατὰ ἑβδομάδα γίνεσθαι, Σόλω-
νος (20) αἱ ἐλκεῖται δηλοῦσιν ὧδε πως·

Παῖς μὲν ἀνηθός ἐὼν ἐπὶ ῥήπιος ἔρκος ὀδόντων
Φύσας, ἐκβάλλει πρῶτον ἐν ἑπτ' ἔτεσιν·
Τότε δ' ἐτέρους ὅτε δὴ τελέσει θεὸς ἑπτ' ἔνιαυ-
[τούς.

Ἦθης (21) ἐκφαίνει σπέρματα (22) γεινομένης.
Τῇ τριτάτῃ δὲ γένειον ἀξιομένῳ ἐπὶ γυλῶν (23).

Λαχνοῦται χροῖς ἀνθος ἀμειβομένης.
Τῇ δὲ τετάρτῃ πᾶς τις (24) ἐν ἑβδομάδι μέρ' ἀρι-
[στος
Ἰσχύν, ἥν (25) τ' ἀνδρες σήματ' ἔχουσ' ἀρετῆς.

(18) Ἑπτατόνῳ φόρμυγι. Pindarus quoque φόρ-
μιγγα ἐπτάχτυπον dicit: itemque scholiastes ejus
ἐπτάχορδον λύραν, Lucianus ἐπτάμυτον λύραν, Syn-
nesius ἐπτάπτονον λύραν hymno 8, et Philo pag. 19,
septichordem lyram, septem planetarum choreæ
respondere tradit. Plutarchus quoque pag. 442, ly-
ram ἐπτάφθογον fuisse scribit usque ad Terpan-
dram: postea numerum chordarum a Timotheo
Milesio auctum esse. Unde λύραν et φόρμιγγα pro
eodem accipiunt multi, sicut Eustathius etiam in
Homericis illo, φόρμιγγι λιγείῃ ἱμερόεν κιθάριζε.
Diversa tamen facit Gregorius carmine Nicobuli ad
filium, Basilii homilia in psalm. 1, et Lucianus
libro Πρὸς ἀπαίδευτον. Iuventorem autem lyrae Pla-
to facit Amphionem, Pausanias Mercurium. Hæscp.
SYLLOG.

(19) Ἑπτὰ. Philo, lib. modo dicti pag. 27:
Πάλιν τε αὖ τὸ ἡγεμονικώτατον ἐν ζωῷ κεφαλῇ τοῖς
ἀναγκασιότατοις ἐπτά χρῆται, δυσὶν ὀφθαλμοῖς, ἀκροῖς
ἰσασί, αὐλαῖς μυκτῆρος δυσὶν, ἑξομοῖον στόματι.
«Item quod regnum obtinet in animante caput,
maxime necessarii instrumentis septem utiliter,
geminis oculis, auribusque totidem, et narium fi-
stulis, septimoque ora.» Idem, lib. 1 *Legis allegor.*
pag. 42: Τὸ γε ἡγεμονικώτατον τοῦ ζώου πρόσω-
πον ἐπτάτῃ κατατέρεται, δυσὶν ὀφθαλμοῖς, καὶ ὡσὶ
δυσὶν, ἰσασί μυκτῆρσι, ἑξομοῖον στόματι. «Principalis
pars hominis septem habet foramina: oculos duos,
totidem aures, naresque, os septimum.» Simi-
lia scribit Macrobius, in *Somnium Scipionis* lib.
1, c. 6, ubi de virtute septenarii alia tradit satis
multa.

(20) Σόλωνος. Conf. Censorinus c. 14; Philo, D
De mundi opificio, p. 24.

(21) Ἦθης. In edit. Flor. hoc modo exstat hic
versus:

Ἦθης δὲ φανεῖσθαι σπέρματα γεινομένων.
Eundem sic exhibet ms. Paris.:

Ἦθης δὲ φανεῖσθαι σπέρματα γεινομένης.

Ibidem σήματα γεινομένης habet Philo.

(22) Σπέρματα. Solonis de ætate hominis elegos
descripsit et Philo, in lib. *De mundi fabrica*, ubi
pentameter hic ita legitur:

Ἦθης δ' ἐκφαίνει σήματα γεινομένης.

Non ut apud Clementem:

Ἦθης δὲ φανεῖσθαι σπέρματα γεινομένης.

J. Christophorus interpretatur Philonis,

Puberis hinc ævi signa reclusa patent.

Septem nostra tonis pulchros lyra personet hymnos,
scribit quidem poeta non ignobilis, docens vete-
rem lyram habuisse septem sonos. Sunt etiam in
nostra facie septem instrumenta sensuum; duo
quidem oculorum, duo autem meatuum auditus,
duo narium, et oris septimum. Ætatum quoque
mutationes fieri per septenarium elegiæ Solonis si-
gnificant hoc modo:

Insens septenos postquam compleverit annos,
Vallum oris dentes conspiciere incipies.

Postquam septem alios Deus huic concesserit annos.

Fit pubes, semenque huic genitale datur.
Verum septem aliis postquam annis creverit ætas,

B Densa seges barbæ contegit orta genas.
Additus est illi cum septenarius alter,

Vir tum virtutis fortia signa dabit.

Ac licet lectio Philonis vera sit, hoc tamen et de se-
cundo septenario prodit Macrobius, in *Somnium*
Scipionis lib. 1, c. 6: «Post autem bis septem ipsa
ætas necessitate pubescit. Tunc enim moveri inci-
pit vis generationis in masculis, et purgatio semina-
rum.» In tertio mendose Clemens ἀξιομένον ἐπὶ
γενύων, Philo ἀξιομένων ἐπὶ γυλῶν.

Barba genas decorat, cum tertia creverit ætas,
Mutaturque rubens flore cadentia color.

Macrobius: «Post ter septem annos genas flore
vestit juvenia: idemque annus finem in longum
crescendi facit.» Duodecimum sic habet Cle-
mens:

Οὐδ' ἐσιδεῖν ἔθ' ἔμωσ' ἔργα μάταια θέλει.

Philo:

Οὐδ' ἐρδεῖν ἔθ' ἔμωσ' ἔργ' ἀπάλαμνα θέλει.
Nec facinus post hac vile patrare velit.

Quintum decimum cum pentametro Clemens:

Τῇ ἐνδράτῃ ἐπὶ μὲν δύναται, μετρίωτερα δ' αὐτοῦ
Πρὸς μεγάλην ἀρετὴν σῶμα τε καὶ δύναμις.

Philo vero, μαλακώτερα δ' αὐτοῦ Πρὸς μεγάλην
ἀρετὴν γλῶσσαι τε καὶ σοφίῃ.

Ad novies septem valet viraque, verum ubi clara
Res est cæpta geri, ætinoque mensque labat.

Macrobius ait: «Cum numerus septem se multi-
plicat, cum facere ætatem quæ proprie perfecta et
habetur, et dicitur: adeo ut illius ætatis homo, ut-
pote qui jam perfectionem et attigerit, et necdum
præterierit: et consilio aptus sit, nec ab exercitio
virium alienus habeatur. Cum vero decas, qui et
ipse perfectissimus numerus est, perfecto numero,
id est heptadi jungitur, hæc a physicis creditur
meta vivendi.» Philo item ibidem ex Hippocrate
docet in hominis natura septem esse tempora. In-
fans est usque ad annos septem, dum emittit den-
tes. Puer ad quatuordecim, dum semen in eo cre-
scere incipit. Adolescens usque ad vicesimum pri-
mum, dum barbæ pubescit lanugo. Juvenis usque
ad vicesimum octavum, dum totius corporis vires
augescunt. Vir ad undequinquaginta, nempe ad
septies septem. Senex ad quinquaginta sex. Decre-
pitus quod inde reliquum est temporis obtinet,
COLLECT.

(23) Ἀξιομένων ἐπὶ γυλῶν. Hanc lectionem e
Philone substituit Sylburg. In edit. Flor. et ms. Pa-
ris. exstat ἀξιομένων ἐπὶ γενύων.

(24) Πᾶς τ. Philo, πᾶς ἐν ἑβδομάδεσσιν ἀρι-
[στος.

(25) Ἦν. Philo αἱ.

ἔξ Ἦinc monet adveniēns uxorem ducere quintus,

• Posteritatis et hunc tum meminisse suae.
Solers ingenium est, firma et prudentia sexto,

Stulta nec hoc deinceps facta videre juvat.
Septimus accessit cum septenarius, atque

Octavus, lingua pollet et ingenio.
Nemo aliquid possunt, sed jam minuuntur in illo
Vires, quae peragunt sortia facta viri.
Sed decimus cum alios septem perfecit annos,

Maturam mortem tristia fata dabunt,

Rursus in morbis dies criticus, est septimus et quartus decimus, in quibus decertat natura adversus causas morbi. Aliaque ejusmodi innumerabilia adducit Hermippus Berytius in libro *De septenario*. Aperte autem mysticam de septenario et octonario rationem iis, qui cognoscunt, tradit beatus David sic psallens: « Anni nostri sicut aranea meditabuntur. Dies annorum nostrorum in ipsis septuaginta anni. Sin autem in potestate, octoginta anni ». Id autem fuerit regnare. Ut ergo discamus mundum esse genitum, non in tempore autem facere Deum existimemus, subjunxit prophetia: « Hic est liber generationis, et eorum quae sunt in ipsis, quando facta sunt, quo die fecit Deus coelum et terram ». Illud enim, « Quando facta sunt, » enuntiationem significat indefinitam et expertem temporis. Hoc autem, « Quo die fecit Deus; » hoc est, in quo et per quem fecit omnia, et « sine quo factum est nihil », significat eam quae per Filium fit operationem, quem dicit David: « Hic est dies quem fecit Dominus, exsultemus et letemur in eo », hoc est, per eam quae per ipsum tradita est cognitionem, divinis fruamur epulis. Dies enim dictus est Logos qui occulta illuminat, et per quem in lucem et ad gene-

✱ P. 815 ED. POTTER, 686 ED. PARIS.
† Psal. cxvii, 24.

(26) Γάμου μ. Philo μεμνημένον ἀρ' γάμου εἶναι. In vers. seq. idem ἐξοπίσω habet pro ἐς ὀπίσω.

(27) Καταρτύεται. Hanc vocem e Philone substituit Sylburg. pro καρτύνεται, quam habent edit. Flor. et ms. Paris. A. transpositione facta legit, περὶ πάντα νόος καρτύνεται ἀνδρός, non incommode. Nos Philonem secuti sumus, inquit Sylburg. In versu seq. ὁμοίως e Philone substituit Sylburg, cum ὁμοίως habeat edit. Flor., quod in ms. Paris. etiam occurrit.

(28) Μέρ' ἀριστος. Philo μετ' ἀρίστοις. In versu seq. idem ἀμφοτέρα pro ἀμφοτέρων exhibet.

(29) Τῇ δεξ. Philo:

Τῇ δεκάτῃ εἰ τις τελέσας κατὰ μέτρον ἔκοιτο. In seq. vers. ἔχει habent edit. Flor. et ms. Paris., sed ἔχοι e Philone huc transtulit Sylburg.

(30) Πάλλιν. Alexander Aphrodis. lib. ii, problem. 47, de perfectione septenarii agens: Τὰ νοσήματα δὲ τῷ ἑπτὰ ἀριθμῷ ἀναλόγως κρίνεται. « Morbi quoque eodem modo septimo die judicantur. » A. Gellius lib. iii, cap. 10: « Discrimina etiam periculi in morbis majore vi fieri putant in diebus, qui conficiuntur ex numero septenarii; eosque dies omnium maxime ita ut medici appellant, κριτικούς ἢ κριτίμους, cuique videri, primam hebdomadam, et secundam, et tertiam. » De virtute septenarii numeri alia quoque multa ibidem legi possunt Conf. Joannis Meursii *Denarius Pythagoricus* cap. 9.

A Πέμπτῃ δ' ὤριον ἄνδρα γάμου μεμνημένον (26) εἶναι.

Καὶ παιδῶν ζητεῖν εἰς ὀπίσω γενεήν.

Τῇ δ' ἑκτῇ περὶ πάντα καταρτύεται (27) νόος ἀνδρός.

Οὐδ' ἐσιδεῖν ἑὸν ὅμως ἔργα μάταια θέλει.

Ἐπτά δὲ τοῦν καὶ γλώσσαν ἐν ἑβδομάσει μέρ' ἀριστος (28).

Ὅκτώ δ' ἀμφοτέρων τέσσαρα καὶ δέκα ἔτη.

Τῇ δ' ἑνάτῃ ἐτι μὲν δύναται, μετρίωτερα δ' αὐτοῦ

Πρὸς μετρίαν ἀρετὴν σῶμα τε καὶ δύναμις.

Τῇ δεκάτῃ (29) δ' ὅτε δὴ τελέσῃ θεὸς ἑπτ' ἐνιαυτούς,

Ὅν ἂν ἄσπερος ἐὼν μοῖραν ἔχοι θαλάττου.

Πάλιν (30) ἐν ταῖς νόσοις χρίσιμος ἡ ἑβδομή καὶ ἡ τεσσαρεσκαίδεκάτη, καθ' ἃς ἡ φύσις διαγωνίζεται πρὸς τὰ νοσοποιὰ τῶν αἰτίων καὶ μυρία τοιαῦτα, ἀγιάζων τὸν ἀριθμὸν, παρατίθεται Ἑρμιππος (31) ὁ Βηρύτιος ἐν τῷ *Περὶ ἑβδομάδος*. Σαφῶς δὲ τὸν περὶ ἑβδομάδος τε καὶ ὀγδοάδος μυστικὸν λόγον τοῖς γινώσκουσι παραδίδωσιν ὁ μακάριος Δαβὶδ, ὃδὲ πως ψάλλων. « Τὰ ἔτη ἡμῶν ὡς ἀράχνη ἐμελέτων. Αἱ ἡμέραι τῶν ἐτῶν ἡμῶν ἐν αὐτοῖς (32) ἑβδομήκοντα ἔτη. Ἐάν δὲ ἐν δυναστείαις, ὀγδοήκοντα ἔτη. Εἴη δ' ἡμᾶς βασιλεύειν. » Ἵνα τοίνυν γεννητὸν (33) εἶναι τὸν κόσμον διδασκῶμεν, μὴ ἐν χρόνῳ δὲ ποιεῖν τὸν θεὸν ὑπολάβωμεν, ἐπιγγαγεν ἡ προφητεία. « Αὕτη ἡ βίβλος γενέσεως καὶ τῶν ἐν αὐτοῖς, ὅτε ἐγένετο (34), ἥ ἡμέρα ἐποίησεν ὁ θεὸς τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν. » Τὸ μὲν γὰρ « Ὅτε ἐγένετο, » ἀόριστον ἐκφορὰν καὶ ἄχρονον μὴ νύει· τὸ δὲ, « ἥ ἡμέρα ἐποίησεν ὁ θεός, » τούτεστιν, ἐν ἣ καὶ δι' ἧς τὰ πάντα ἐποίησεν, « ἧς καὶ χωρὶς ἐγένετο οὐδὲ ἐν, » τὴν δι' Ἰησοῦ ἐνέργειαν δηλοῦν ὡς φησιν ὁ Δαβὶδ. « Αὕτη (35) ἡ ἡμέρα ἣν ἐποίησεν ὁ Κύριος· εὐφρανθῶμεν καὶ ἀγαλλιαθῶμεν (36) ἐν αὐτῇ, » τούτεστι, κατὰ τὴν δι' αὐτοῦ γνῶσιν παραδιδόμενην, τὴν θείαν ἐστίασιν εὐωχηθῶμεν. Ἡμέρα γὰρ εἰρηται, ὁ φωτίζων (37) τὰ ἐπιπεχυρμένα Λόγος, καὶ δι' οὗ

• Psal. lxxxix, 9, 10. • Gen. ii, 4. • Joan. i, 3.

(31) Ἑρμιππος. Hujus viri superius facta mentio est in Str. i. Hermippi scripta recensens Cl. Vossius, *Histor. Græc.*, p. 220, hunc *Περὶ ἑβδομάδος* librum prætermisit.

(32) Ἐν αὐτοῖς. Sic vulg. Bibl. Ps. lxxxix. Eadem post ὀγδοήκοντα ἔτη subiungunt, καὶ τὸ πλεον αὐτῶν κόπος καὶ πόνος. SYLBURG.

(33) Γεννητόν. A. γεννητόν. Sed vulgatum γεννητόν tuetur sequens vocabulum γενέσεως et verbum ἐγένετο. Id.

(34) Γενέσεως καὶ τῶν ἐν αὐτοῖς, ὅτε ἐγένετο. Genes. γενέσεως οὐρανοῦ καὶ γῆς, ὅτε ἐγένετο. Ibidem mox ἐποίησεν Κύριος ὁ θεός.

(35) Αὕτη. S. Chrysostomus in hunc locum Ps. cxvii: Ἡμέραν ἐνταῦθα οὐχὶ τὸν δρόμον λέγει τὸν ἡλιακόν, ἀλλὰ τὰ κατορθώματα τὰ ἐν αὐτῇ γενόμενα· ὡς περ ἡμέραν πονηρὰν λέγει ὡς τὸν δρόμον τοῦ ἡλίου, ἀλλὰ τὰ ἐν αὐτῇ κακά, οὕτω καὶ ἡμέραν ἀγαθὴν τὰ ἐν αὐτῇ κατορθώματα. Ὁ δὲ λέγει τοιοῦτόν ἐστι· τὰ τοῦ θεοῦ κατορθώματα τὰ ἐν αὐτῇ γενόμενα ὁ θεός ἐποίησεν. COLLECT.

(36) Εὐφρανθῶμεν καὶ ἀγαλλιαθῶμεν. Vulg. Bibl. psalm. cxvii, ἀγαλλιασώμεθα καὶ εὐφρανθώμεν. A. SYLBURG.

(37) Ὁ φωτίζων. Christus dicitur φωτίζειν πάντα ἄνθρωπον, Joan. i, 9. Φωτίζειν τὰ κρυπτά τοῦ σκότους, I Cor. iv, 5.

εἰς φῶς καὶ γένεσιν ἕκαστον τῶν κτισμάτων παρήλ-
θεν. Καὶ ὧς ἡ Δεκάλογος διὰ τοῦ ἰῶτα (38) στοι-
χείου τὸ ὄνομα τὸ μακάριον δηλοῖ, Λόγον ἦντα τὸν Ἰη-
σοῦν παριστώσα. Ὁ δὲ πέμπτος ἐξῆς ἐστὶ λόγος περὶ
τιμῆς πατρὸς καὶ μητρός. Πατέρα δὲ καὶ Κύριον τὸν
θεὸν λέγει σαφῶς· διὸ καὶ τοὺς ἐπιγινόντας αὐτὸν
υἱοὺς ἀναγορεύει καὶ θεοὺς (39). Κύριος οὖν καὶ Πα-
τήρ ὁ κτίστης πάντων, μήτηρ δὲ οὐχ, ὡς τινες, ἡ οὐ-
σία ἐξ ἧς γεγόναμεν, οὐδ', ὡς ἑτεροὶ ἐκδεδώκασιν, ἡ
Ἐκκλησία, ἀλλ' ἡ θεία γνῶσις καὶ ἡ σοφία, ὡς φησι
Σολομὸν, «μητέρα (40) δικαίων» ἀνακαλῶν τὴν σο-
φίαν, καὶ ἐστὶ δι' αὐτὴν αἰρετή. Πάν τε αὖ τὸ καλὸν
καὶ σεμνὸν παρὰ τοῦ Θεοῦ δι' Ἰοῦ γινώσκειται. Ἐπε-
ταὶ τούτῳ ὁ περὶ μοιχείας λόγος· μοιχεία δ' ἐστὶν, ἐάν
τις κατὰ τὴν τὴν ἐκκλησιαστικὴν καὶ ἀληθῆ γνῶσιν,
καὶ τὴν περὶ Θεοῦ διὰ τὴν ψῆφιν, ἐπὶ τὴν μὴ προσήκουσαν
ἔρχεται· ψευδῆ δόξαν, ἥτοι θεοποιῶν τι τῶν γενη-
τῶν (41) ἢ καὶ ἀνειδυλοποιῶν τι τῶν μὴ ὄντων εἰς
ὑπερβάσιν, μᾶλλον δὲ ἔκθασιν γνώσεως· ἄλλοτρία δὲ
τοῦ γνωστικοῦ ἢ ψευδῆς δόξα, ὥσπερ ἡ ἀληθὴς οἰκεία
τε καὶ σύζυγος. Διόπερ καὶ ὁ γενναῖος Ἀπόστολος,
ἐν τι τῶν τῆς πορνείας εἰδῶν τὴν εἰδυλολατρείαν (42)
καλεῖ, ἀκολουθῶν τῷ προφήτῃ λέγοντι· «Ἐμοίχευσε τὸ
ξύλον καὶ τὸν λίθον· τῷ ξύλῳ εἶπεν (43), ὅτι, Πατήρ μου εἰ-
μί· καὶ τῷ λίθῳ, Σὺ ἐγέννησάς με. » Ἐπειτα ὁ περὶ φόνου
λόγος ἐπακολουθεῖ. Φόνος δ' ἔξαρσις ἐστὶ βεβαία. Τὸν
σὺν ἀληθῇ λόγον περὶ Θεοῦ καὶ τῆς αἰδιότητος αὐτοῦ ὁ
βουλόμενος ἐξαίρειν, ἵνα τὸ ψεῦδος ἐγκρίνη, λέγων ἥτοι
ἀπρονόητον εἶναι τὸ πᾶν, ἢ τὸν κόσμον ἀγέννητον, ἢ
τὸν κατὰ τὴν ἀληθῆ διδασκαλίαν βεβαίων (44) ἐξωλέ-
στατος. Μετὰ δὲ τούτων ὁ περὶ κλοπῆς ἐστὶ λόγος.
Ὡς οὖν ὁ κλέπτων τὰ ἄλλοτρια, μεγάλως ἀδικῶν, εἰ-
κότως περιπίπτει τοῖς ἐπαξίοις κακοῖς· οὕτως ὁ τὰ
θεῖα τῶν ἔργων σφετεριζόμενος διὰ τέχνης ἥτοι πλα-
στικής ἢ γραφικῆς (45), καὶ λέγων ἑαυτὸν ποιητὴν
εἶναι τῶν ζώων καὶ φυτῶν· ὁμοίως τε οἱ τὴν ἀληθῆ
φιλοσοφίαν ἀπομιμούμενοι κλέπται εἰσὶ. Κἂν γεωρ-
γὸς τις ἢ, κἂν πατὴρ παιδίου, διάκονός (46) ἐστὶ σπερ-
μάτων καταβολῆς· ὁ Θεὸς δὲ τὴν πάντων αὐξήσιν καὶ
πλείωσιν παρέχων, εἰς τὸ κατὰ φύσιν προσάγει
τὰ γινόμενα. Οἱ πλείστοι δὲ σὺν καὶ τοῖς φιλοσόφοις
τὰς αὐξήσεις καὶ τὰς τροπὰς τοῖς ἀστροῖς κατὰ

A rationem accessit unaquæque creatura. Et in sum-
ma, Decalogus per elementum ἰῶτα significat nomen
beatum, ✕ Jesum, qui est Verbum, ostendens. Quin-
tum autem deinceps sequitur præceptum, 292 de
honore patris et matris. Deum autem aperte dicit
Patrem et Dominum : quocirca eos etiam qui ipsum
agnoverunt, appellat filios et deos. Dominus ergo et
Pater est, qui est Creator omnium : mater autem
non, ut quidam existimant, est substantia ex qua
sumus geniti, neque ut aliqui exposuerunt, Ecclesia,
sed divina cognitio et sapientia, ut dicit Salomon,
« justorum matrem » appellans sapientiam, et
est propter se eligenda. Et rursus etiam boni et ho-
nesti cujuscunque, a Deo per Filium cognitio pro-
ficiscitur. Dein consequitur præceptum de adulte-
rio. Est autem adulterium, si quis relicta ecclesia-
stica et vera cognitione, et de Deo persuasione,
accedat ad falsam quæ non convenit opinionem, aut
in deos referens aliquid ex iis quæ sunt facta, vel
alicujus ex iis quæ sunt simulacrum aliquod consti-
tuens, itaque transiliens cognitionem, vel potius ab
ea desiliens. A Gnostico autem aliena est falsa opi-
nio, sicut vera est ei conjuncta et familiaris. Quo-
circa præclarus quoque Apostolus^b unam fornica-
tionis speciem vocat idololatriam, consequenter pro-
phetæ qui dicit : « Mœchatus est cum ligno et la-
pide^c. Ligno dixit, Pater meus es tu ; et lapidi, Tu
me genuisti^d. » Deinde de cæde consequitur præ-
ceptum. Est autem cædes « firma » ac constans
« ablatio ». Verum ergo de Deo et ejus æternitate
sermonem qui vult « auferre, » ut falsum inserat,
dicens vel universum nulla regi providentia, vel
mundum esse ingentum, vel negans aliquid ex iis
quæ sunt firma ac stabilia in vera doctrina, is est
perniciosissimus. Post hoc autem sequitur de furto
præceptum. Quemadmodum ergo qui aliena fura-
tur, cum magnam faciat injuriam, in ea quæ me-
retur mala merito incidit ; ita qui divina opera sibi
vindicat per fingendi vel pingendi artem, et dicit se
esse effectorem animantium et plantarum : et simi-
liter qui veram imitantur philosophiam, sunt fures.
Sive fuerit quis agricola, sive pater filii, est minister

✕ P. 816 ED. POTTER. * Prov. i, 8 ; xxxi, 1.

^b Col. iii, 5. ^c Jer. iii, 9. ^d Jer. ii, 27.

(38) Διὰ τοῦ ἰῶτα. Hæc littera uti in nomine Jesu
prima est, ita denarium numerum notat. Hinc non
pauci ex antiquis scriptoribus denarium numerum
Christi typum fuisse volunt. Qua de re conf. quæ
adnotaviſſi Cotelierus in *Constitut. apost. lib. ii, cap.*
25. Vide etiam superius Clementem *Pædag. lib. ii,*
c. 4, p. 195 ; et lib. iii. c. 12, p. 305.

(39) Θεοῦς. Vide superius *Protrept.*, pag. 88,
not. 7.

(40) Μητέρα. Vult auctor divinam sapientiam a
Salomone matrem dictam esse Proverb. i, 8 ; xxxi,
1, et aliis in locis, in quibus præceptorum, vel ho-
noris, matris mentio facta est.

(41) Γεννητῶν. A. γέννητων, itemque paulo post
ἀγέννητον. SYLBERG.

(42) Τὴν εἰδυλολατρείαν. Sic Clemens infra
Strom. vii, p. 744, edit. Paris. Πορνείας δὲ τρεῖς
τῆς ἀνωτάτω διαφορὰς παρεστήσαμεν κατὰ τὸν Ἀπό-
στολον, φιληδονίαν, φιλαργυρίαν, εἰδυλολατρείαν. Re-

D spicere autem videtur Coloss. iii, 5. Quin etiam εἰδυ-
λολατρείαν et πορνείαν aliis in locis conjunctas re-
peries, ut Gal. v, 20 ; I Petr. iv, 3.

(43) Εἶπεν. Jerem. εἶπεν.

(44) Βεβαίων. Post βεβαίων deesse videtur τὴν
ἀναγνώσιν, vel simile quid, ut sensus sit : « Dicens
aut absque ulla providentia ire hoc universum, aut
mundum non esse factum, aut aliquid eorum quæ
secundum veram doctrinam stabilia sunt, convellens
est perditissimus. » Nisi forte malis, ἢ τι κατὰ
τῆς ἀληθοῦς διδασκαλίας βεβαίων, « aut aliquid con-
tra veram doctrinam astruens. » SYLBERG.

(45) Γραφικῆς. Vide superius *Protrept.* p. 54,
not.

(46) Διάκονος. Respicit Pauli verba I Cor. iii, 5,
6 : Τίς οὖν ἐστὶ Παῦλος, τίς δὲ Ἀπολλῶν, ἀλλ' ἡ διά-
κονοι, δι' ὧν ἐπιστεύσατε, καὶ ἑκάστῳ ὡς ὁ Κύριος
ἔδωκεν : Ἐγὼ ἐφύτευσα, Ἀπολλῶν ἐπότισεν· ἀλλ' ὁ
Θεὸς ἡύξανεν, et seq.

dejectionis seminum : Deus autem præbens omnium augmentum et perfectionem, adducit ea quæ gignuntur ad id quod cuiusque naturæ convenit. Plurimi autem, una cum philosophis, augmenta et mutationes tribuunt astris principaliter, quod in se est, ✠ universorum Patrem privantes sua indefessa et inexhausta potentia. Elementa autem et astra, hoc est potestates administrantes, ordinata sunt ad ea exsequenda quæ divinæ œconomix conveniunt, eique parent, et aguntur ad ea quæ sunt eis imperata, quo ea duxerit verbum Domini : quandoquidem divina potentia omnia occulte operari solet. Qui ergo dixerit se aliquid excogitasse vel fecisse ex iis quæ pertinent ad creationem, impii et nefarii incepti dabit poenas. Decimum autem præceptum est de omnibus cupiditatibus. Quemadmodum ergo qui concupiscit ea quæ non decet, cogitur reddere rationem : sic etiam non permittitur res falsas concupiscere, neque existimare, ex iis quæ sunt genita, animata quidem per se posse, inanima autem omnino non posse salutem dare vel lædere. Et si quis dicat antidotum non posse mederi, et cicutam interimere, ignorat se callido decipi sophismate. Nihil enim ex iis operatur absque eo qui herba et medicamento utitur, sicut nec securis absque eo qui scindit, neque serra absque eo qui secat. Quemadmodum autem per se quidem non operantur ; habent autem aliquas qualitates naturales, quæ per artificem applicatæ proprium opus efficiunt : ita per generalem Dei providentiam ministerio eorum quæ moventur propinquius, propagatur ad singulas res efficax operatio.

CAPUT XVII.

Philosophiam non tradidisse perfectam Dei cognitionem; esse tamen in animarum medellum a seo datam.

Sed, ut videtur, Græci philosophi Deum non cognoscunt quem nominant, quoniam Deum nequam colunt ut Deum. Sunt autem quæ ipsi philosophantur, ut ait Empedocles, « ut quæ per vulgi linguam temere transierint effusa ex ore, cum parum noverint de toto. » Nam, ut ars viam excogitat, qua lux quæ a sole procedit, per vas vitreum aqua plenum ignescat : ita etiam philosophia, cum ex divina Scriptura veluti quamdam ignis scintillam acceperit, a paucis conspicitur. Certe quemadmodum eundem aerem spirant omnia animalia, sed alia aliter, et ob diversum finem : ita etiam plurimi accedunt ad veritatem vel potius ad id quod de veritate dicitur. Non enim de Deo dicunt aliquid, sed suas affectiones Deo attribuentes exponunt. Agunt enim vitam, quærentes id quod est probabile, non autem id quod verum. Ex imita-

✠ P. 817 ED. POTTER, 688 ED. PARIS.

(47) *Ὁ τοῖνυν.* Vel hæc et quæ præcedunt, ad præceptum de falso testimonio pertinent, vel id prorsus omisisse videtur Clemens. Sylburg. ait : « Missa est noni præcepti explicatio, ut supra p. 290, expositio secundi. Quod si ab auctore data opera factum est, nonnum cum octavo propter allinitatem conjunctum dicitur, ut secundum cum primo. »

(48) *Ἰπολαμβάνειν.* Ms. Ottonb. ἀπολαμβάνειν.

(49) *Πρίων τοῦ πρίζοντος.* Ms. Ottonb. πρίων

τὸ προηγούμενον ἀνατιθέασιν, ἀποστερούντας τὸ ὅσον ἐπ' αὐτοῖς τὴν ἀνάματον δύναμιν τὴν Πατέρα τῶν ὄλων. Τὰ δὲ στοιχεῖα καὶ τὰ ἀστρον, τοῦτέστιν αἱ δυνάμεις αἱ διοικητικαὶ, προσετάρχησαν ἐκτελεῖν τὰ εἰς οἰκονομίαν ἐπιτελεῖν καὶ αὐτὰ τε πείθεται, ἀγεται τε πρὸς τῶν ἐπιτεταγμένων αὐτοῖς, ἧ ἂν ἦται τὸ ῥῆμα Κυρίου. ἐπεὶ περ ἡ θεία δύναμις ἐπιτεκνυμένης πάντα ἐνεργεῖν πέφυκεν. Ὁ τοῖνυν (47) ἐκ τὸν φάμενος ἐπενενοηκέναι τι ἢ πεποιτηκέναι τῶν πρὶς δημιουργίαν συντεινόντων εὐθύνην ὑφέξει τοῦ ἀπεθοῦς τολμήματος. Δέκατος δὲ ἐστὶν ὁ περὶ ἐπιθυμιῶν ἀπασῶν λόγος· καθάπερ οὖν ὁ τῶν μὴ καθήκοντων ἐπιθυμιῶν εὐθύνεται, κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον οὐκ ἐφεῖται ψευδῶν πραγμάτων ἐπιθυμεῖν, οὐδὲ ὑπολαμβάνειν (48) τῶν ἐν γενέσει τὰ μὲν ἐμφύχα ἐξ ἑαυτῶν δύνασθαι, τὰ δὲ ἀψύχα, καθάπαξ μὴ δύνασθαι σῶσαι ἢ βλάπτειν· κἂν τις λέγῃ τὴν ἀντίδοτον ἰδοῦναι μὴ δύνασθαι, καὶ τὸ κύνειον φθεῖρειν, σοφιστόμενος λέγειν. Οὐδὲν γὰρ τούτων ἐνεργεῖ ἀνευ τοῦ τῇ βοτάνῃ καὶ τῷ φαρμάκῳ χρωμένου· ὥσπερ οὐδ' ἡ ἀξίνη ἀνευ τοῦ κόπτοντος, οὐδὲ ὁ πρίων τοῦ πρίζοντος (49). Ὡς δὲ καθ' ἑαυτὰ μὲν οὐκ ἐνεργεῖ, ἔχει δὲ τινὰς ποιότητας φυσικὰς τῇ τοῦ τεχνίτου ἐνεργείᾳ συντελούσας τὸ ὁκεῖον ἔργον· οὕτως τῇ καθολικῇ τοῦ Θεοῦ προνοίᾳ διὰ τῶν προσχετέρον κινουμένων (50) καθ' ὑπόθεσιν εἰς τὰ ἐπὶ μέρους διαδίδονται ἡ δραστηρικὴ ἐνέργεια.

Ἄλλ', ὡς εἶπεν, εἰ φιλόσοφοι τῶν Ἑλλήνων, θεὸν ὀνομάζοντες, οὐ γινώσκουσιν· ἐπεὶ (51) μὴ οὐνοῦ κατὰ θεὸν τὸν θεόν. Τὰ φιλοσοφούμενα δὲ παρ' αὐτοῖς, κατὰ τὸν Ἐμπεδοκλήα, « Ὡς (52) διὰ πολλῶν δὴ γλώσσης ἐλθόντα ματαίως ἐκκέχυνται στομάτων ὀλίγον τοῦ παντός εἰδόντων. » Ὡς γὰρ ποῦ τὸ ἀπὸ τοῦ ἡλίου φῶς δι' ὑέλου σκεύους πλήρους ὕδατος μεθευεῖ ἡ τέχνη εἰς πῦρ, οὕτω καὶ ἡ φιλοσοφία ἐκ τῆς θείας Γραφῆς τὸ ἐμπύρευμα λαβοῦσα, ἐν ὀλίγῃ φαντάζεται. Ναὶ μὴν ὡς τὸν αὐτὸν ἀέρα ἀναπνεῖ τὰ ζῶα ἅπαντα, ἄλλα δὲ ἄλλως, καὶ εἰς τι διάφορον· οὕτως δὲ καὶ τὴν ἀλήθειαν μετέλασιν οἱ πλείους, μῦλλον δὲ, τὸν περὶ ἀληθείας λόγον. Οὐ γὰρ περὶ Θεοῦ τι λέγουσιν, ἀλλὰ τὰ ἑαυτῶν πάθη ἐπὶ Θεὸν ἀνάγοντες ἐξηγοῦνται. Γέγονε γὰρ αὐτοῖς ὁ βίος τὸ πᾶν τὸν ζητοῦσιν, οὐ τὸ ἀληθές· ἐκ μιμήσεως δὲ ἀληθεία οὐ διδάσκεται, ἀλλ' ἐκ μαθήσεως. Οὐ γὰρ τὰ

ἀνευ τοῦ πρίζοντος.

(50) *Διὰ τῶν προσχετέρον κινουμένων.* « Per causas Deo proximiores. » Vide supra ad p. 695, p. 695, edit. Paris. Lowth.

(51) *Ἐπεὶ.* Respiciere videtur illud Pauli, Rom. 1. 21: Διότι γινόντες τὸν θεόν, οὐχ ὡς θεὸν ἐδόξασαν.

(52) *Ὡς.* His versibus metrum constare observavit Sylburgius, si εἰδόντων mutetur in ἰδόντων.

Ὡς διὰ πολλῶν δὴ γλώσσης ἐλθόντα ματαίως. Ἐκκέχυνται στομάτων ὀλίγον τοῦ παντός ἰδόντων.

δόξωμεν, εἶναι Χριστὸν πιστεύομεν (53), καθάπερ ἂν εἰς τὸν ἥλιον ἐνεκά γε τοῦ φαίνεσθαι μόνον ἐν ἡλίῳ θύτας παρεργόμεθα· ἀλλ' ἐνταῦθα μὲν τοῦ ἀπαίνεσθαι χάριν, ἐκεῖ δὲ τοῦ εἶναι καλὸν καὶ ἀγαθὸν ἐνεκά (54), Χριστιανοὶ εἶναι βιάζομεθα (55)· ὅτι μάλιστα βιαστῶν ἐστὶν ἡ βασιλεία, ἐκ ζητήσεως, καὶ μαθήσεως, καὶ συνασκήσεως τελείας τὸ γενέσθαι βασιλεία καρποῦμενων. Ὁ μιμούμενος ἄρα τὴν δόκῃσιν ἐπὶ καὶ τὴν πρόληψιν. Ὅτ' ἂν δέ τις, ἐναύσμα λαλῶν τοῦ πράγματος, ἐξάψῃ τοῦτο ἐνδὸν ἐν τῇ ψυχῇ πόθῳ καὶ μαθήσει (56), πάντα ἐπὶ τούτοις κινεῖ πρὸς τὸ ἐπιγνώσκειν. Οὐ γάρ τις μὴ ἀντιλαμβάνεται, οὐδὲ ποθεῖ αὐτὸ, οὐδὲ ἀσπάζεται τὴν ἐξ αὐτοῦ ὠφέλειαν. Τὸ ὑστερον οὖν ὁ γνωστικὸς ἐπὶ τέλει τῶν κατορθωμάτων (57) μιμεῖται τὸν Κύριον, εἰς ὅσον ἐφικτὸν ἀνθρώποις, ποιότητά τινα κυριακὴν λαβὼν, εἰς ἐξομώσιν Θεοῦ· οἱ δὲ μὴ ἐπιστάμενοι τὴν γνῶσιν, οὐδὲ κανονίζειν δύνανται τὴν ἀλήθειαν. Μεταλαμβάνειν οὖν τῶν γνωστικῶν θεωρημάτων οὐχ οἶδ' ἂν, ἐὰν μὴ τῶν προτέρων διανοημάτων κενώσωμεν ἑαυτούς· ἀπλῶς γὰρ οὕτως ἀλήθεια κοινῶς λέγεται παντὸς νοητοῦ τε καὶ αἰσθητοῦ. Αὐτίκα ἐνεστὶ θεάσασθαι καὶ ζωγραφίαν ἀλήθειαν παρὰ τὴν δημώδη, καὶ μουσικῆς σεμνότητά παρὰ τὴν ἀκόλαστον. Καὶ φιλοσοφίας οὖν ἐστὶν ἀλήθειά τις παρὰ τοὺς ἄλλους φιλοσόφους, καὶ ἄλλας ἀληθειὴν παρὰ τὸ δεδομένον. Οὐκ οὖν ποτὲ τὰς ἐπὶ μέρους ἀληθείας, καθ' ὧν ἡ ἀλήθεια κατηγορεῖται, αὐτὴν δὲ τὴν ἀλήθειαν πολυπραγμο-νιέον, οὐκ ὀνόματα ζητούντες μαθεῖν· τὸ γὰρ περὶ Θεοῦ πρᾶγμα οὐκ ἐστὶν ἐν, ἀλλὰ μυρία. Διαφέρει δὲ τὸν Θεὸν εἰπεῖν, ἢ τὰ περὶ Θεοῦ. Καθόλου δὲ εἰπεῖν περὶ ἐκάστου πράγματος (58), τῆς οὐσίας τὰ συμβεβηκότα διακριτέον· καὶ μοι ἀπόχρη φάναι Θεὸν εἶναι τὸν Κύριον πάντων· αὐτοτελὲς δὲ λέγω τὸν Κύριον πάντων, οὐδενὸς ὑπολειπομένου κατὰ ἐξαίρεσιν. Ἐπεὶ τοίνυν δύο εἰσὶν ἰδέαι τῆς ἀληθείας, τὰ τε ὀνόματα καὶ τὰ πράγματα, οἱ μὲν τὰ ὀνόματα λέγουσιν, οἱ περὶ τὰ καλλὴ τῶν λόγων διατριβόντες, οἱ παρ' Ἑλλήσι φιλόσοφοι· τὰ πράγματα δὲ παρ' ἡμῖν ἐστὶ τοῖς βαρβάροις. Αὐτίκα ὁ Κύριος οὐ μάρτην ἠθέλησεν εἰσελεῖ (59) χρῆσασθαι σώματος μορφῇ· ἵνα μὴ τις τὸ ὥραϊον ἐπαινῶν καὶ τὸ κάλλος θαυμάζων, ἀφίστηται τῶν λεγομένων, καὶ τοῖς καταλειπομένοις προσ-ανέχων, ἀποτέμνηται τῶν νοητῶν. Οὐ τοίνυν περὶ τὴν λέξιν, ἀλλὰ περὶ τὰ σημαίνόμενα ἀνασχεπτέον·

✠ P. 818 ED. POTTER, 689 ED. PARIS.

(53) *Οὐ γὰρ ἵνα δόξωμεν, εἶναι Χριστὸν πιστεύομεν.* Hanc sententiam edit. Flor. et ms. Paris. sic distinguunt; οὐ γὰρ ἵνα δόξωμεν εἶναι, Χριστὸν πιστ. Interdisce videtur voces ἀγαθὸν εἰς, quæ a scriptore nimium festinante propter similitudinem dictionum εἶναι et εἰς facile omitti potuerunt, ut sæpe alias contigit. His autem suppletis, sic se habebit sententia: Οὐ γὰρ ἵνα δόξωμεν εἶναι ἀγαθὸν, εἰς Χριστὸν πιστεύομεν. « Non ut boni esse videamur, in Christum credimus. » Porro respicere videtur Clemens tritum illud Amphiarai apud Æschyl.

Οὐ γὰρ δοκεῖν ἀγαθός, ἀλλ' εἶναι θέλει.

(54) *Τοῦ εἶναι καλὸν καὶ ἀγαθὸν ἐνεκά.* Congruentius, τοῦ εἶναι καλὸν καὶ ἀγαθὸν ἐνεκά· ut idem sc. casus et sequatur et præcedat infinitivum εἶναι, ut cum alibi passim, tum p. 341. SYLBURG.

tione autem non ducetur veritas, sed ex disciplina. Non enim ut videamur, esse Christum credimus: quomodo nec ad solem, ut in sole tantum esse videamur, accedimus; sed hic quidem, ut caleamus, illic autem, ut viri boni et honesti simus, Christiani esse vi contendimus. Regnum enim est eorum qui sunt maxime violenti; qui ex inquisitione, disciplina et perfecta exercitatione hos percipiunt fructus, quod reges fiant. Qui ergo imitatur opinionem, ostendit sibi esse quamdam anticipatam notionem. Quando autem quispiam accepta rei quasi scintilla, eam intus in anima accenderit desiderio et doctrina, omnia movet postea ut penitus cognoscat. Quod quis enim non omnino apprehendit, neque ipsum desiderat, neque amplectitur inde proveniente utilitatem. Postremo igitur Gnosticus, propter finem eorum quæ recte geruntur, imitatur Dominum, quoad licet hominibus, quadam Dominica imbutus-qualitate, ad Dei assimilationem; qui autem nesciunt cognitionem, nec certa possunt regula metiri veritatem. Fieri ergo non potest ut simus participes contemplationum 293 Gnosticarum, nisi nos exinaniamus prioribus cogitationibus; simpliciter enim ac in universum dicitur veritas de quolibet quod intelligentia sensu percipitur. Jam vero facile est distinguere veram picturam a vulgari, et musicam honestam ab impudica. Ergo philosophi quoque est aliqua veritas separata ab aliis philosophis, et vera pulchritudo distincta ab adulterina. Non ergo partes veritatis, de quibus prædicatur nomen veritas, sed ipsa veritas est indaganda, non autem sola nomina. Quod enim de Deo dicitur, non est res una, sed innumerabiles. Refert autem an Deum dicas, an quæ sunt de Deo. Et, ut summatim dicam de rebus universis, essentia est ab accidentibus ejus distinguenda; ac mihi sufficit dicere Deum esse eum qui est Dominus universorum; absolute autem dico Dominum universorum, nullo reliquo quod excipiat. Quoniam ergo duæ sunt ideæ seu species veritatis, nempe nomina et res, alii quidem dicunt nomina, qui in ornatu et elegantia versantur orationis, cujusmodi sunt apud Græcos philosophi; res autem sunt apud nos barbaros. Jam vero Dominus non frustra voluit uti vili et humili forma corporis, ne quis spe-

(55) *Βιάζομεθα.* Conf. superius Strom. iv. p. 565, not. Respicit auctor Matth. xi. 12: Ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν βιάζεται, καὶ βιάσται ἀπαράζουσιν αὐτήν.

(56) *Μαθήσει.* Ms. Οἰοθ. παθήσει.

(57) *Ἐπὶ τέλει τῶν κατορθωμάτων.* In fine actionum præclare gestarum. Quasi dicat id esse ultimum τῶν κατορθωμάτων viri perfecti, ut Christum imitetur.

(58) *Καθόλου δὲ εἰπεῖν περὶ ἐκάστου πράγματος.* Malim, et quidem meliori sensu, καθόλου δὲ ἐν τῷ εἰπεῖν περὶ ἐκάστου πράγματος, τῆς οὐσίας τὰ συμβεβηκότα διακριτέον. HEINSIUS.

(59) *Εἰσελεῖ.* Vide Strom. p. 470, edit. Paris. Pædag. lib. iii, cap. 1. LOWTH.— Respicere autem videtur auctor Isa. LIII, 2, 3: Οὐκ ἐστὶν εἶδος αὐτοῦ, οὐδὲ δόξα, et seq.

clem. *Χαυδανς et admirans pulchritudinem, absisteret ab ejus dictis: et attendens ad ea quæ sunt relinquenda, abduceretur ab iis quæ percipiuntur intelligentia. Non est ergo versandum in dictione, sed in rebus significatis. Atque iis quidem quæ apprehendi possunt, et non mota sunt ad cognitionem, verbum minime creditur. Nam corvi quoque voces imitantur humanas, cum ejus rei quam dicunt nullam habeant notitiam. Intelligens autem prehensio fidem proxime consequitur. Ita etiam dixit Homerus,*

Hominum pater atque deorum,

nesciens quisnam sit pater, et quomodo sit pater. Quemadmodum autem ei qui habet manus, naturale quiddam est apprehendere; et ei qui oculos sanos, lucem videre: ita ei qui fidem acceperit, proprium est esse participem cognitionis, si jacto « funtamento, aurum, argentum, lapides pretiosos » allaborare, et ei « superædificare » voluerit. Non ergo pollicetur se velle esse participem, sed impetrare: neque se futurum, sed esse regalem, et lucidum, et Gnosticum. Neque nomine, sed re ipsa res velle attingere convenit. Nam cum sit bonus Deus, propter principalem universæ creaturæ partem, cum eam vellet esse salvam, ad reliqua quoque facienda est conversus, hoc eis primum præbens beneficium ab initio, ut fierent: esse enim melius, esse quam non esse, quivis confitebitur. Deinde prout erat capax uniuscujusque natura, factum est et sit unumquodque ad ipsum quod est melius proficiens. Quamobrem non est absurdum, datam quoque esse philosophiam a divina Providentia, quæ præpararet ad eam quæ est per Christum perfectionem, si non erubescat a barbara cognitione discere philosophia profectum ad veritatem. Sed « sunt pili quidem numerati », et minimi motus; philosophia autem quomodo non est in numero? Atqui Samsoni quoque data est vis in pilis, ut etiam rejectitias artes circa res quæ ad usum

✠ P. 849 ED. POTTER, 690 ED. PARIS.

(60) *Ἀντιληπτοῖς*. H. ms. ἀντιληπτικοῖς, activa significatione. SYLBUAC. — Mihi scribendum videtur οὐκ ἀντιληπτικοῖς, ac deinde negativam particulam, quæ præcedit verbum πιστεύεται, omitti debere, ut sententia sic se habeat: Τοῖς μὲν οὖν οὐκ ἀντιληπτικοῖς καὶ μὴ κινηθεῖσι πρὸς γνῶσιν πιστεύεται ὁ λόγος. « His igitur qui non sunt ad percipiendum apti, neque ad cognitionem moventur creditur verbum. » Quod effatum exemplo corvorum illustrare pergit auctor. Videtur autem negativa particula scriptorum negligentia propter viciniam similis vocis οὖν excidisse, deinde vero alieno loco in textum recepta fuisse.

(61) *Πατήρ*. Ex *Iliad*. A, v. 544.

(62) *Προσοικοδομῆσαι*. Respicit I Cor. III, 12: *Ἐὰν τις ἐποικοδομῇ ἐπὶ τὸν θεμέλιον τοῦτον, χρυσόν, ἄργυρον, λίθους τιμίους.*

(63) *Ἀρχεσθαι*. Scribendum potius ἀρχεται, « incipit, » indic. modo, qui ab imperitis scriptoribus propter vicinos infinitivos in infinitivum mutatus fuisse videtur: quod verbo καθήκει in hac etiam sententia contigit. Qua mutatione facta, huic sententiæ hic tandem sensus constabit: « Non igitur se pollicetur fore, sed incipit esse, participem. Neque in futuro, sed in actu regalem, et luce præditum, et Gnosticam esse decet. »

(64) *Καθήκεν*. Hoc recte substituit Sylburg. pro

Α τοῖς μὲν οὖν ἀντιληπτοῖς (60), καὶ μὴ κινηθεῖσι πρὸς γνῶσιν οὐ πιστεύεται ὁ λόγος· ἐπεὶ καὶ οἱ χόρακες ἀνθρωπείας ἀπομιμούνται φωνάς, ἐννοίαν οὐκ ἔχοντες οὐ λέγουσι πράγματός· ἀντιληψὶς δὲ νοεῖται πίστεως ἔχεται. Οὕτως καὶ Ὁμήρος εἶπε.....

... *Πατήρ* (61) ἀνδρῶν τε θεῶν τε·

μὴ εἰδὼς τίς ὁ πατήρ καὶ πῶς ὁ πατήρ. Ὡς δὲ τῶ χειρὰς ἔχοντι, τὸ λαβεῖν κατὰ φύσιν· καὶ τῶ ὀφθαλμοῦς ὀγαίνοντα κεκτημένῳ τὸ φῶς λαβεῖν· οὕτω τῶ πιστῶν εἰληφῶτι τὸ γνῶσεως μεταλαβεῖν οἰκείον πέφυκεν, εἰ προσεξεργάσασθαι καὶ « προσοικοδομῆσαι » (62) χρυσόν, ἄργυρον, λίθους τιμίους, τῶ καταδελθόντι· « θεμελίῳ » γλίχοιτο. Οὐ τοίνυν ὑπισχνεῖται βούλεσθαι μεταλαμβάνειν, ἀλλὰ ἀρχεσθαι (63)· οὐδὲ μέλλειν, ἀλλ' εἶναι βασιλικόν τε καὶ φωτεινόν, καὶ γνωστικὸν καθήκεν (64)· οὐδὲ ὀνόματι, ἀλλ' ἔργῳ ἐθέλει ἀπτεσθαι τῶν πραγμάτων προσήκεν. Ἀγαθὸς γὰρ ὢν ὁ θεός, διὰ τὸ ἡγεμονικὸν τῆς κτίσεως ἀπάσης, σῶζεσθαι βουλόμενος τοῦτο, ἐπὶ τὸ ποιεῖν ἐπράπετο καὶ τὰ λοιπὰ· πρώτην ταύτην εὐεργεσίαν, τὸ γενέσθαι, ἀπ' ἀρχῆς παρασχὼν αὐτοῖς· ἀμεινον εἶναι πολλῶ τὸ εἶναι τοῦ μὴ εἶναι, πᾶς ἂν τις ὁμολογήσειεν. Ἐπειτα ὡς ἐνεδέχτο φύσεως ἔχειν, ἕκαστον ἐγένετό τε καὶ γίνεταί, προκόπτειν εἰς τὸ αὐτὸ ἀμεινον (65). Ὡς οὐκ ἄτοπον καὶ τῇ φιλοσοφίᾳ ἐκ τῆς θείας Προνοίας δεδοσθαι, προπαυδεύουσαν εἰς τὴν διὰ Χριστοῦ τελείωσιν, ἣν μὴ ἐπισχύνεται γνῶσει βαρβάρῳ μαθητεύουσα φιλοσοφία προκόπτειν εἰς ἀλήθειαν. Ἄλλ' « αἱ μὲν τριχες ἠρίθμηνται » καὶ τὰ εὐτελῆ κινήματα· φιλοσοφία δὲ πῶς οὐκ ἐν λόγῳ (66); καὶ τοι καὶ τῶ Σαμψὼν ἐν ταῖς θριβὶν ἡ δύναμις ἐδόθη· ἵνα καὶ τὰς ἀποβλήτους τῶν ἐν τῷ βίῳ τέχνας τὰς καίμενας καὶ μὴ

Luc. XII, 7.

infinitivo καθήκειν, quem habent edit. Flor. et ms. Paris. Nisi potius καθήκει legendum videatur.

(65) *Προκόπτειν εἰς τὸ αὐτὸ ἀμεινον*. Hoc est, « proficiens ad idem melius. » At vero non est « idem, » omnibus « melius, » aut omnino bonum. Quod diceret auctor, si hæc ejus essent verba. Hoc absurdum ut vitaret interpretes, hoc connotatione scilicet voce αὐτῶ, quæ in dativum αὐτῶ mutata, facilem sententiam præbebit: Προκόπτειν εἰς τὸ αὐτὸ ἀμεινον· « progrediens ad id, quod est ipsi melius. »

(66) *Ἄλλ' αἱ μὲν τριχες ἠρίθμηνται καὶ τὰ εὐτελῆ κινήματα, φιλοσοφία δὲ πῶς οὐκ ἐν λόγῳ;* « Ac si pili quidem numerati sunt, et viles motiones, quidni etiam philosophia in aliquo numero erit? » Sic de Megarensibus dixit Oraculum de quo lib. VII sub finem οὗτ' ἐν ἀριθμῶ, et Tyræus οὗτ' ἐν λόγῳ ἄνδρα τιθεῖν· « neque in pretio habendus videtur. » — « Si ergo, inquit, capitis nostri numerati sunt capilli, » ut ait Dominus Matth. X, 30, « cur non aliquo in pretio philosophia habebitur, aut numero? » Unde addit illud de Samson, cuius fortitudo in pilis licet rejectitiis, quibus innuuntur externæ disciplinæ, hoc est profanæ et ethnicæ: sic enim intelligendum illud quod sequitur. COLLECT.

νύστα; μετὰ τὴν ἔξοδον τῆς ψυχῆς χαμαὶ (67), μὴ
 ἀνευ τῆς θείας δυνάμεως ἐννοῆσαι διδοσθαι (68).
 Ἀντίχα, φησὶν, ἡ Πρόνοια ἀνωθεν ἐκ τῶν προηγου-
 μένων καθάπερ κεφαλῆς εἰς πάντας διήκει, ὡς « τὸ
 μύρον, φησὶ, τὸ καταβαίνειν ἐπὶ τὸν πύγωνα τὸν
 Ἰακώβ, καὶ ἐπὶ τὴν ὥαν τοῦ ἐνδύματος αὐ-
 τοῦ, » τουτέστι τοῦ μεγάλου Ἀρχιερέως, « δι' οὗ τὰ
 πάντα ἐγένετο, καὶ χωρὶς αὐτοῦ ἐγένετο οὐδὲ ἓν »
 οὐκ εἰς τὸν τοῦ σώματος κόσμον (69)· ἔξωθεν δὲ
 τοῦ λαοῦ φιλοσοφία, καθάπερ ἐσθῆς. Οἱ τοίνυν φιλό-
 σοφοι, οἱ εἰς τὴν οἰκείαν συναίσθησιν πνεύματι αἰσθη-
 τικῇ συνασκηθέντες, ἐπὶ μὴ μέρος φιλοσοφίας,
 ἀλλὰ τὴν αὐτοτελῶς φιλοσοφίαν πολυπραγμονῶσι,
 ἐκάλυψθαι τε καὶ ἀτιφῶς προσμαρτυροῦντας τῇ
 ἀληθείᾳ, καὶ παρὰ τοῖς ἑτεροδόξοις ἐπὶ τῶν κα-
 λῶν (70) εἰρημένων προκόπτουσιν εἰς σύνεσιν κατὰ
 τὴν θεῖαν διοίκησιν τὴν ἀρρήτον αγαθότητα, τὴν
 ἐκείνους εἰς τὸ ἀμεινὸν κατὰ τὸ ἐγχεῖν προσαγο-
 μένην τὴν τῶν ὄντων φύσιν· ἔπειτα οὐχ Ἕλλησι
 μόνον, ἀλλὰ καὶ βαρβάρους ὁμιλήσαντες, ἐπὶ τὴν πί-
 σιν ἐκ συνασκήσεως κοινῆς εἰς σύνεσιν ἰδίαν ἀγον-
 ται· παραδεξάμενοι δὲ τὸν θεμέλιον τῆς ἀληθείας,
 δύναμιν προσλαμβάνουσι προεῖναι πρόσω ἐπὶ τὴν
 ἡγήσιν· κἀνθὲν ἀγαπῶσι μὲν μαθητεύσασθαι,
 ῥῥῶσεως δὲ ὀριγνῶμενοι, σπεύδουσιν εἰς σωτηρίαν.
 Ταύτη φησὶν ἡ Γραφή « Πνεῦμα αἰσθήσεως » δεδό-
 σθαι (71) τοῖς τεχνίταις ἐκ τοῦ Θεοῦ· τὸ δὲ οὐδὲν
 ἀλλ' ἢ φρόνησις ἐστὶ, δύναμις ψυχῆς θεωρητικῆς τῶν
 ὄντων, καὶ τοῦ ἀκολουθοῦ ὁμοίου τε καὶ ἀνομοίου,
 διακριτικῆς τε αὐτῆς καὶ συνθετικῆς, καὶ προστατικῆς καὶ
 ἀπαγορευτικῆς, τῶν τε μελλόντων καταστοχαστικῆς.
 Διατείνει δὲ οὐκ ἐπὶ τὰς τέχνας μόνον, ἀλλὰ καὶ
 ἐπὶ τὴν φιλοσοφίαν αὐτήν. Τί δὲ ποτε οὖν καὶ ὁ ὄφρις
 « φρόνιμος » εἴρηται; ἐπεὶ καὶ τοῖς πονηρέμασι
 ἐστὶν εὐρεῖν ἀκολουθίαν τινὰ, καὶ διάκρισιν καὶ σύν-
 θεσιν, καὶ στοχασμὸν τῶν μελλόντων, καὶ τὰ πλεῖστα
 τῶν ἀδικημάτων διὰ τοῦτο λαμβάνει, ὅτι προσοικονο-
 μῶνται σφισιν οἱ κακοὶ, τὸ πάντῃ τε καὶ πάντως

✠ P. 820 ED. POTTER, 691 ED. PARIS. * Luc. xiii, 5; xvi, 17. * Psal. cxxxii, 2. * Joan. i, 3.
 † Exod. xxviii, 3. * Gen. iii, ..

(67) Χαμαί. Postquam anima e corpore exierit, earum artium, quæ ad hunc mundum et res corporeas spectant, nulla ei erit utilitas. Proinde hujusmodi disciplinæ ab anima cælum petente humi jacent relictæ.

(68) Ἐννοῆσαι διδοσθαι. Congruentius ἐννοῆσαι εἰδ. subjunctivo modo. H. ms. ἐννοῆσαι δύνασθαι, luxata structuræ coheræntia. SYLBAUC. — Quidni legeretur νοῆσαι, mutato tantum accentu, ut ex infinitivo fiat optativus? Edit. PATROL.

(69) Οὐκ εἰς τὸν τοῦ σώματος κόσμον. A. cum Herveto legendum putat, οὐκ εἰς τὸν τοῦ σώματος, ἀλλὰ τῆς ψυχῆς κόσμον. Mihi vulgata lectio magis placet. SYLBAUC. — Nihil hic puta deesse, verum illa cohereret hæc cum superioribus, ut Græca indicant satis, οὐκ εἰς τὸν σώματος κόσμον, ἔξωθεν δὲ τοῦ λαοῦ φιλοσοφία καθάπερ ἐσθῆς· « Non in corporis ornatum, est enim extra populum philosophia, tanquam vestis. » Indicat nimirum descendere in vestis oram, non in corpus, et vestem significare philosophiam, quæ non est pars corporis, ut neque philosophi ex populo Judaico aut Christiano. Ideoque Græci Patres τὰ ἔξω, καὶ τὰ ἔξωθεν ἑκαστήρια, τέχνας, ἀγῶνας, appellant, quæ ad ethicos pertinent. Euthymius in hunc psalmi lo-

A vitæ pertinuerint, quæ jacent et humi manent post excessum animæ, agnosceret non posse absque divina potestate percipi *. Jam vero ✠ divina Providentia, inquit, desuper ex iis quæ sunt principalia, tanquam ex capite, pervadit ad omnes, sicut « unguentum, inquit, quod descendit in barbam Aaron, et in oram vestimenti ejus », hoc est magni Sacerdotis, « per quem omnia facta sunt, et sine ipso factum est nihil »; non in mundum corporis; extrinsecus autem philosophia populi est tanquam vestis. Philosophi ergo qui ad proprium sensum spiritu sensili exercitati, postquam non partem philosophiæ, sed eam quæ est per se absolute philosophia, curiose indagaverint cum quodam amore veritatis, et citra ullam arrogantiam, B veritati ferentes testimonium, et ex iis quæ apud eos qui sunt diversæ opinionis recte dicta sunt, profecerint ad intelligentiam, per divinam administrationem et ineffabilem bonitatem, quæ semper quantum fieri potest, ad id quod est melius adducit eorum quæ sunt naturam; deinde non solum cum Græcis, sed etiam cum barbaris habuerint consuetudinem, a communi ad propriam intelligentiam exercitatione ducuntur ad fidem; tanquam fundamento autem suscepta veritate acquirunt etiam ulteriorem potentiam progrediendi ad inquirendum: et ex hinc eis quidem gratum est discere, cupientes autem cognitionem, magno studio contendunt ad salutem. Ea ratione dicit Scriptura †, « spiritum sensus » datum esse a Deo artificibus; is autem nihil est aliud quam prudentia, vis animæ quæ contemplatur ea quæ sunt, discernitque et comparat id quod est consequens, simile et dissimile, præcipitque et prohibet, et futura conjectat. Pertinet autem non ad artes solum, sed etiam ad ipsam philosophiam. Cur nam ergo serpens quoque dictus est ‡ « prudens »? Quoniam in maleficiis quoque invenitur consequentia aliqua et discretio, et compositio,

cum unguentum legale indicari ait, quod super capita sacerdotum effundebatur, illudque, « in oram vestimenti, » vertit Aquila, ἐπὶ στόμα ἐνδύματων αὐτοῦ, « ad os usque, » id est, « tunicam ejus circa pectus sanctam reddebat, » inquit Theodoretus interpres, « a principe ad subditos usque concordia utilitas pervenit. » D. Augustinus tom. VIII: « Non puto, quod oram vestimenti in lateribus voluit intelligi: sunt enim oræ in lateribus, sed a barba descendere unguentum ad oram potuit, quæ in capite est, ubi aperitur capitium. Tales sunt, qui habitant in unum, ut quo modo per oras istas intrat caput hominis, ut vestiat se, sic per concordiam fraternam Christus intrat, qui est caput nostrum, ut vestiat, et hæreat illi Ecclesia. » COLLECT.

(70) Καλῶν. Seu potius καλῶς εἰρ.
 (71) Πνεῦμα αἰσθήσεως δεδόσθαι. LXX, Exod. xxviii, 3: Καὶ σὺ λάλησον πᾶσι τοῖς σοφοῖς τῇ διαβολῇ, οὓς ἐνέπλησα πνεύματος σοφίας καὶ αἰσθήσεως. In editione Romana annotatur vocem σοφίας abesse a nonnullis libris. Latina vulg.: « Es loqueris cunctis sapientibus corde, quos replevit spiritu prudentiæ, ut faciant vestes Aaron, in quibus sanctificatus ministret tibi. » COLLECT.

et conjectura futurorum, et ideo latent pleraque scelera, quoniam mali sibi omni ratione provident ut possint vitare supplicia. Cum sit autem multiplex prudentia et extensa per totum mundum, et per 294 omnia humana, in unoquoque eorum mutat appellationem. Et cum primis quidem causis se applicaverit, appellatur intelligentia: quando autem eam demonstrativa ratione confirmaverit, nominatur cognitio, sapientia et scientia; Quando autem versatur in iis quæ tendunt ad pietatem, et absque contemplatione acceperit principem rationem, per operationis quæ est in ipsa observationem fides dicitur: et si in rebus sensilibus id quod videtur constituerit, tanquam in his verissimum, recta opinio: et in iis rursus quæ admotis manibus fiunt actionibus, ars. Cum autem absque primarum causarum contemplatione, similitum observatione et traductione, ad aliquid agendum impulsionem ceperit, et aliquid constituerit, appellatur experientia: cujus est proprius ille revera principalis sanctus Spiritus, quem post firmam ac stabilem fidem, postremo per inspectionem assumit is qui credidit. Cum sensum ergo excellentiorem participarit philosophia, ut ostensum est ex iis quæ prius dicta sunt, prudentiæ sit particeps: quæ itaque de iis quæ percepta fuerit intelligentia, ratione sit pertractatio, cum electione et assensione, dicitur dialectica. Quæ ea quidem quæ dicuntur de veritate, confirmat per demonstrationem, eas autem quæ inferuntur dissolvit dubitationes. Qui ergo dicunt philosophiam non venire huc a Deo, videntur omnino dicere fieri non posse ut Deus videat omnia singularia; neque eum esse causam bonorum omnium, siquidem unumquodque eorum sit ex singularibus, verum nihil ex iis quæ sunt, omnino constituit nolente Deo: quod si eo volente tum est a Deo philosophia, cum talem esse qualis est esse ipsam voluerit, propter eos qui non alia ratione absterent a malis. Deus enim novit omnia, non solum ea quæ sunt, sed etiam quæ futura sunt, et ut erit unumquodque, et eos qui sunt singulares motus prævidens, et intuetur omnia, et omnia exaudit, et nudam animam aspiciens intrinsecus, uniuscujusque etiam ex singularibus æternam habet intelligentiam, et quod fit in theatris, et in partibus rei uniuscujusque, inspicendo, circumspiciendo, et simul aspiciendo, hoc evenit in Deo. Is

✠ P. 821 ED. POTTER, 692 ED. PARIS.

(72) Ἀδὼν. Abest hæc vox a ms. Ottob.

(73) Ἀρχικὸν λόγον. Id est Filium Dei. Vide p. 703, ed. Paris. LOWTH.

(74) Πιστωσαμένη. H. ms. πιστωσαμένη. SYLB.—Πιστωσαμένη habent etiam mss. Ottob. et Paris., quæ proinde vera lectio est.

(75) Ἰδιὸν ἔστιν ἐκεῖνο. Recte interpretes, ἴδιον δὲ ἔστιν ἐκεῖνου. HEINS.

(76) Κατ' ἐπισκοπήν. Nempe θεῖαν, et secundum divinam curam et providentiam. Quo sensu eadem vox paulo infra occurrit.

(77) Ἰάρτ'. Hemistichium Homericum *Iliad*. F, v. 277:

Α τὰς τιμωρίας διαφεύγειν. Πολυμερὲς δὲ οὖσα ἡ φρονήσις, δι' ὅλου τεταμένη τοῦ κόσμου, διὰ τε τῶν ἀνθρωπίνων ἀπάντων, καθ' ἕκαστον αὐτῶν (72) μεταβάλλει τὴν προσήγοριαν· καὶ ἐπειδὴν μὲν ἐπιβάλλῃ τοῖς πρώτοις αἰτίαις, νόησις καλεῖται· ὅτ' ἂν δὲ ταύτην ἀποδεικτικῶς λόγῳ βεβαιωσῇται, γνῶσις τε καὶ σοφία καὶ ἐπιστήμη ὀνομάζεται· ἐν δὲ τοῖς εἰς εὐλάβειαν συντείνουσιν γινομένη, καὶ ἀνευ θεωρίας παραδεξαμένη τὸν ἀρχικὸν λόγον (73), κατὰ τὴν ἐν αὐτῇ ἐξεργασίᾳ τήρησιν πίστις λέγεται· κἂν τοῖς αἰσθητοῖς πιστωσαμένη (74) τό γε δοκοῦν, ὥς ἐν τοῦτοις ἀληθέστατον, δόξα ὀρθή· ἐν τε αὐταῖς μετὰ χειρουργίας πράξεις τέχνη. Ὅπου δ' ἀνευ θεωρίας τῶν πρώτων αἰτίων, τηρήσει τῶν ὁμοίων καὶ μεταβάσει ποιήσει τινὰ ὁρμὴν καὶ σύστασιν, ἐμπειρία προσαγορεύεται· ἴδιον ἔστιν ἐκεῖνο (75), καὶ τῷ ὄντι κύριον, καὶ ἡγεμονικόν, δ' ἐπὶ πᾶσι προσλαμβάνει μετὰ τὴν βεβαίαν πίστιν ἄγιον κατ' ἐπισκοπὴν (76) ὁ πιστεύσας πνεῦμα. Διαφορωτέρας ἄρα αἰσθήσεως φιλοσοφία μεταλαβοῦσα, ὥς ἐκ τῶν προειρημένων δεδλωται, φρονήσεως μετέχει. Ἡ γ' οὖν περὶ τῶν νοηθέντων λογικὴ διέξοδος μετὰ αἰρέσεως καὶ συγκαταθέσεως διαλεκτικῇ λέγεται· βεβαιωτικῇ μὲν τῶν περὶ ἀληθείας λεγομένων δι' ἀποδείξεως, διακρουστικῇ δὲ τῶν ἐπιφερομένων ἀποριῶν. Κινδυνεύουσι τοίνυν οἱ φάσκοντες μὴ θεῶν φιλοσοφίαν δεῦρο ἔκειν, ἀδύνατον εἶναι λέγειν πάντα τὰ ἐπὶ μέρους γινώσκειν τὸν θεόν, μηδὲ μὴν πάντων εἶναι τῶν καλῶν αἰτίων, κἂν τῶν ἐπὶ μέρους ἕκαστον αὐτῶν τυγχάνῃ· οὐκ ἂν δὲ τὴν ἀρχὴν ὑπέστη τι τῶν ὄντων, ἀβουλήτως ἔχοντος τοῦ Θεοῦ· εἰ δὲ βουλομένου, θεῶν ἢ φιλοσοφία, τοιαύτην εἶναι βουλῆθέντος αὐτὴν οἷα ἐστὶ, διὰ τοὺς μὴ ἄλλως ἢ οὕτως ἀφεξομένους τῶν κακῶν. Ὁ γάρ τοι Θεὸς πάντα οἶδεν, οὐ μόνον τὰ ὄντα, ἀλλὰ καὶ τὰ ἐσόμενα, καὶ ὥς ἔσται ἕκαστον· τὰς τε ἐπὶ μέρους κινήσεις προσρῶν, et πάντ' ἐφορᾷ (77), καὶ πάντ' ἐπακούει, et γυμνὴν ἔσωθεν τὴν ψυχὴν βλέπων, καὶ τὴν ἐπινόειαν τὴν ἑκάστου τῶν κατὰ μέρος ἔχει δι' αἰῶνος· καὶ ὅπερ ἐπὶ τῶν θεάτρων (78) γίνεται, καὶ ἐπὶ τῶν ἑκάστου μερῶν, κατὰ τὴν ἐνόρασιν (79) τε καὶ περιόρασιν, καὶ συνόρασιν, τοῦτο ἐπὶ τοῦ Θεοῦ γίνεται. Ἀθρόως τε γάρ πάντα, καὶ ἕκαστον ἐν μέρει, μὴ προσβολῇ προσβλέπει· οὐ πάντα μέντοι κατὰ τὴν προηγουμένην ἐπέρεισιν. Ἡ δὲ γ' οὖν πολλὰ τῶν ἐν τῷ βίῳ, καὶ διὰ τινος λογισμοῦ ἀνθρωπίνου λαμβάνει τὴν γένεσιν, θεῶν τὴν ἑναυσιν εἰληφότα. Αὐτίκα ἡ ὕψις διὰ τῆς λατρικῆς, καὶ ἡ εὐεξία διὰ τῆς ἀλειπτικῆς, καὶ ὁ πλοῦτος διὰ τῆς χρηματι-

'Ἡελίος θ', ὅς πάντ' ἐφορᾷ, καὶ πάντ' ἐπακούει.

(78) Θεάτρων. His similia scribit Petrus Damian. in Opus. 36, cap. 7: «Plane qui in theatro residet, non simul omnia videt; quia cum intendit aciem ante se, non videt post se. Qui autem non in theatro, sed super theatrum excelsius supereminet, totius undique interiori theatri ambitum uno comprehendit aspectu. Ita omnipotens Deus, quia omnibus, quæ voluntur, incomparabiliter supereminet, omnia simul suis subjecta conspectibus, præsentialiter videt.»

(79) Ἐνόρασιν. H. ms. ἀνόρασιν. SYLBAC.

ετικῆς λαμβάνει γένεσιν τε καὶ παρουσίαν, κατὰ Πρό-
νοϊαν μὲν τὴν θεϊαν, κατὰ συνεργίαν δὲ τὴν ἀνθρω-
πίνην. Θεόθεν δὲ καὶ ἡ σύνεσις. Αὐτίκα τῇ τοῦ Θεοῦ
βουλῇσει μάλιστα ἡ τῶν ἀγαθῶν ἀνδρῶν προαίρεσις
ὑπακούει· διόπερ κοινὰ μὲν τῶν ἀγαθῶν (80) μὲν
ἔστιν καὶ τῶν κακῶν ἀνθρώπων πολλὰ τῶν προτερη-
μάτων· γίνεται δ' ὁμοῦ ὠφέλιμα μόνοις τοῖς ἀγαθοῖς
τε καὶ σπουδαίοις, ὧν χάριν αὐτὰ ἐποίησεν ὁ Θεός (81)·
πρὸς γὰρ τῶν ἀγαθῶν χρῆσιν ἀνδρῶν ἡ τῶν θεοδω-
ρήτων δυνάμεις πέφυκεν. Ἀλλὰ καὶ αἱ τῶν ἐναρέτων
ἀνθρώπων ἐπίνοιαι (82), κατὰ ἐπίνοιαν θεϊαν
γίνονται, διατιθεμένης πως τῆς ψυχῆς, καὶ διαδιδο-
μένου τοῦ θείου θελήματος εἰς τὰς ἀνθρωπίνους ψυ-
χὰς, τῶν ἐν μέρει θεϊῶν λειτουργῶν συλλαμβανόμε-
νων εἰς τὰς τοιαύτας διακονίας· κατὰ τε γὰρ τὰ
ἔθνη (83) καὶ πόλεις νενέμηνται τῶν ἀγγέλων αἱ
προστασίαι· τάχα δὲ καὶ τῶν ἐπὶ μέρους (84), ὧν
ἐνίοις (85) ἀποτετάχαται τινες. Ὁ γ' οὖν ποιμὴν, καὶ
τῶν καθ' ἕκαστον κήδεαι προβάτων· καὶ μάλιστα
τούτοις σύνεσις προσεχεστέρα ἡ ἐπισκοπὴ, ὅσοι δια-
πρεπεῖς τὰς φύσεις τε καὶ δυνατοὶ τὰ πλήθη συνωφε-
λεῖν ὑπάρχουσιν. Οὗτοι δ' εἰσὶν οἱ ἡγεμόνικοι καὶ
παιδευτικοί· δι' ὧν ἡ ἐνέργεια τῆς προνοίας ἀριθί-
λως δέκνυται, ὅπνῃκα ἂν ἡ διὰ παιδείας ἡ δι' ἀρ-
χῆς τινος καὶ διοικήσεως εὖ ποιεῖν ἐθέλῃ τοὺς ἀνθρώ-
πους ὁ Θεός· ἐθέλει δὲ πάντοτε· διὸ συγκινεῖ τοὺς

A enim simul omnia ac unumquodque etiam sigilla-
tim aspicit uno intuitu, non tamen omnia per prin-
cipale institutum. Multa enim ex iis quæ sunt in
vita, per humanam rationem ortum accipiunt, cum
divinitus acceperint suscitabulum. Ecce enim sa-
nitas per medicinam, et bona corporis habitudo
per alipticam, et divitiæ per negotiationem oriun-
tur, et adsunt, per divinam quidem Providentiam,
verum humana opera concurrente. A Deo autem
est etiam intelligentia. Atque divinæ quidem volun-
tati maxime obedit bonorum virorum liberum eli-
gendi arbitrium; quoniam bonorum quidem et ma-
lorum hominum multa sunt commoda communia;
sunt tamen utilia solis bonis et probis, quorum
causa Deus hæc fecit. Ad usum enim bonorum vi-
rorum, enata est vis eorum quæ data sunt divini-
tus. Quin etiam eorum cogitationes qui sunt virtute
præditi, per divinam sunt inspirationem, cum ani-
ma quodammodo sit disposita, et divina voluntas
in humanas animas transmittatur, certis Dei mini-
stris, ad talia ministeria opem ferentibus. Nam per
gentes et civitates sunt distributæ angelorum præ-
fecturæ: fortasse autem etiam ex iis sunt deputati
singulis. Pastor itaque et singularum ovium curam
gerit: iis tamen maxime providendi et visendi te-
net eum cura, qui sunt et præclaro ingenio, et po-

οὗ δὲ ἕνεκα τὴν βίαν ἐκείνου προσβολὴν διακωλύ-
σας, τῇ τῶν ἀγγέλων φρουρᾷ τὴν τῶν λογισμῶν συν-
εχώρησεν ἀγωνίαν, ὅπως τοὺς ἀξιολύτους ἀποφύγῃ
τῶν στεφάνων ἀξίους· οὐκ αὐτὸς μὲν ἐκείνου εἰς ἀν-
τιπάλου τάξιν ἀποκληρώσας, εἰς δέον δὲ τῇ ἐκείνου
πονηρίᾳ χρησάμενος, καθάπερ οἱ ἱατροὶ ταῖς ἐχθρῶν
εἰς νοσημάτων ἀπαλλαγὴν. Subinde autem rabie
quadam contra humanum genus incitatus, quod ad
imaginem Dei factum videbat, atrox bellum ad-
versus hominem suscepisse. Deum vero creatorem
angelis præsentibus custodisse humanum genus,
ne qua vel violentia vel tyrannide adversarius, dum
sub aspectum non cadit, superintuens, quem in-
vidia succensus oderat, secure disperderet. Neque ta-
men cœptum sustulisse certamen, ut ea scilicet col-
lectatio pugiles fortissimos proderet, eaque occa-
sione plurima virtutis ederentur exempla. Hujus
itaque rei causa tametsi violentos adversarii contra
nos impetus per angelorum custodiam repressisset,
ille tamen concessit, ut hominis rationes atque dis-
cursus tentationum pugna vexaret, ut eos corona
dignos ostenderet, qui fortiter restitissent. Neque
enim diabolus contra homines armavit ipse, atque
instruxit; sed ad eorum utilitatem diaboli malitia
usus fuit. Ita medicos solere aiunt, qui ad morborum
curationem viperis nonnunquam utuntur. Hæc ita
vertit Acciaioli, quæ si quis cum editione Theodo-
reti et Anastasii in *Biblioth. Patrum* contulerit, in
libro, quo Acciaioli usus est, vocem ἀοράτως, in
eo vero quo Hervetus, latro defuisse animadvertet.
Cæterum angelos ἐργηγοράτας dictos ait Clemens
lib. II, ut apud Daniel IV, 10: « Et ecce vigil et san-
ctus de cœlo descendit. » Scholiastes Græcus: Τὸ
δὲ εἶρ οὐδὲν ἕτερον ἢ ἐργηγορῶς καὶ ἀγρυπνῶς ἐρ-
μηνεύεται. S. Hieronymus LXX ἀγγέλων transulisse
testis est, Theodotionem vocem Chaldaicam εἶρ re-
liquisse. COLLECT.

(84) Καὶ τῶν ἐπὶ μέρους. Lowthio legendum vi-
detur κατὰ τοὺς ἐπὶ μέρους.

(85) Ἐνίοις. Ms. Οὐτοὶ. ἀνίοις. Forte ἀνίοις pro
ἀνθρώποις. MONTFAULC.

(80) Κοινὰ μὲν τῶν ἀγ. H. κοινὰ τῶν ἀγ., expun-
cta priore μὲν. Alioqui legendum foret, τῶν ἀγαθῶν
τέστιν καὶ τῶν κακῶν. SYLBURG.

(81) Γίνεται... Θεός. Hanc sententiam sic edidi-
mus ex Flor. et Sylburg., faventibus etiam mss. co-
dicibus; quæ in posterioribus editionibus hoc modo
corrupta est: Γίνεται δ' ὁμοῦ ὠφέλιμα αὐτὰ ἐποίησε
μόνοις τοῖς ἀγαθοῖς τε καὶ σπουδαίοις, ὧν χάριν ὁ
Θεός. Proinde Lowthii conjectura opus haud est,
qui ad hæc verba ὧν χάριν Θεός, adnotat: « Sup-
plendum ἐποίησε vel quid simile. »

(82) Ἐπίνοια. Mallet forte aliquis ἐπίνοιαν
θεϊαν, ex pag. seq. SYLBURG.—Quod interpreti quo-
que placuit.

(83) Κατὰ τε γὰρ τὰ ἔθνη. Lib. VII Strom.:
« Sunt enim iussu divino et antiquo per gentes dis-
tributi angeli. » D. Hieronymus in cap. VII Dani-
elis loco illo Deuter. XXXII: « Quando dividebat
Altissimus gentes, quando separabat filios Adam,
constituit terminos populorum juxta numerum an-
gelorum Dei. » Sic enim legitur apud LXX: κατὰ
ἀριθμὸν ἀγγέλων Θεοῦ, non, ut habet Latina, « filio-
rum Israel. » Idem Epiphanius, hæres. 51, et Basili-
us, in *Psalm.* XXXIII, citati ab Anastasio, quæst.
60, in *Scripturam*, cum Cyrillo *De adoratione in
spiritu*, cujus verba Græce nondum edita subjicie-
mus: Τοὺς ἁγίους ἀγγέλους ἴσμεν παρὰ Θεοῦ τετα-
γμένους εἰς τε τὸ δεῖν τοῖς πεπιστευκόσι ἐπικουρεῖν,
καὶ οἰονεῖ καθηγεσθαι λαοῦ. « Scimus sanctos an-
gelos a Deo esse ordinales ad opem necessariam
ferendam credentibus, et ut sint veluti duces po-
puli. » Item Theodreti lib. III τῆς Θεραπευτι-
κῆς, *De curatione Græcorum*, ubi de dæmonibus
agit: Εἴτα κατὰ τῶν ἀνθρώπων ὡς εἰκὼν θεῶν τετι-
μημένων λυτῆσαι, καὶ τὸν κατ' αὐτὸν ἀναδέξασθαι
πῶλεμον. Τὸν δὲ ποιητὴν τῇ μὲν τῶν ἀγγέλων ἐπιστα-
σίᾳ φρουρεῖν τῶν ἀνθρώπων τὸ γένος, ὅπως μὴ
βίᾳ καὶ τυραννίδι χρώμενος ἀοράτως ἐπιών, οὐς διὰ
φθόνου ἐμίσησεν, ἀδελφῶς διαφθεῖρη· τὴν δὲ ἀγωνιστι-
κὴν οὐκ ἐτι κωλύσαι διαμάχην, ἵνα δειξῇ τοὺς ἀρ-
στοὺς ἢ πάλιν, καὶ γένωνται ἀνδραγαθίας ἀρχέτυπα.

pulo multum possunt prodesse. Ii autem sunt qui et ad regendum et docendum sunt apti, per quos providentiæ evidentia aperte ostenditur, quando vel per doctrinam, vel per magistratum aliquem, et administrationem vult Deus benefacere hominibus; vult autem semper, et ideo movet eos qui sunt apti ad ea utiliter efficienda quæ pertinent ad pacem et virtutem et beneficentiam. Quidquid autem est virtute præditum et a virtute oritur, et refertur ad virtutem: et aut ad hoc datur ut fiant boni, aut ad hoc ut ii qui sunt boni, utantur iis commodis quæ dedit natura; adjuvat enim et in universis, et in singularibus. Quomodo ergo non est absurdum, ut qui diabolo confusionem tribuunt et injustitiam, eum rei præclaræ et quæ est ex virtute, nempe philosophiæ, datorem constituent? Tum enim Græcis ad hoc, ut *boni viri fierent*, diabolus ipsa divina Providentia magis benignus videretur. Contra autem existimo legis esse proprium et rectæ rationis, reddere quod unicuique convenit, et quod est ejus proprium, et quod ad eum pertinet. Nam ut lyra est solius cytharædi, et tibia solius tibicinis, ita commoda bonorum virorum sunt possessiones; ut ejus, qui est beneficus, natura est benefacere; ut ignis est calefacere, et lucis illuminare. Malum autem non faciet bonus, ut neque lux tenebras, aut ignis frigefaciet; ita contra, vitium non fecerit aliquid quod sit ex virtute; est enim ejus operatio male facere, ut tenebrarum, oculos confundere. Non est ergo viii opus philosophia, quæ facit homines virtute præditos; restat itaque ut sit Dei, cujus solum opus est bene facere; et quæcunque a Deo dantur, recte et dantur et accipiuntur. Porro autem et si usus philosophiæ non est malorum, sed datus est Græcorum optimis et præstantissimis, hinc quoque clarum a quo data sit, a providentia scilicet, quæ unicuique distribuit pro meritis ea quæ conveniunt. Merito ergo Judæis quidem lex, **295** Græcis autem data est philosophia usque ad adventum: ex eo autem tempore universalis est vocatio, ad peculiarem populum justitiæ, per eam quæ est ex fide doctrinam, per unum congregante domino, qui est unus solus Deus amborum, Græcorum scilicet et barbarorum, vel potius totius humani generis. Philosophiam autem sæpe diximus, id quod per philo-

Α ἐπιτηδεύουσιν εἰς τὴν ὠφέλιμον ἐξεργασίαν τῶν πρὸς ἀρετὴν τε καὶ εἰρήνην καὶ εἰς εὐποιαν συντείνοντων. Τὸ δὲ ἐνάρτεον πᾶν ἀπ' ἀρετῆς τὲ ἐστι, καὶ πρ' ἀρετὴν ἀναφέρεται· καὶ ἥτοι πρὸς τὸ γενέσθαι σπουδαίους διδόνται, ἡ πρὸς τὸ ὄντας χρῆσθαι τοῖς κατὰ φύσιν προτερήμασι· συνεργεῖ γὰρ ἔν τε τοῖς κατὰ ὅλου, ἔν τε τοῖς ἐπὶ μέρους. Πῶς οὖν οὐκ ἀποποντὴν ἀταξίαν καὶ τὴν ἀδικίαν προσνέμοντας τῷ διαβόλῳ (86), ἐναρέτου πρᾶγματος τοῦτον τῆς φιλοσοφίας δοτῆρα ποιεῖν; κινδυνεύει γὰρ εὐμενέστερος τοῖς Ἑλλήσιν εἰς τοὺς ἀγαθοὺς ἀνδρας γεγενῆσθαι, τῆς θείας προνοίας τε καὶ γνώμης (87). Ἐμπαλιν δ' οἶμαι νόμον ἔδιδον καὶ λόγον παντὸς ὀρθοῦ, τὸ προστῆχον ἐκάστη, καὶ τὸ ἔδιδον, καὶ τὸ ἐπιβάλλον ἀποδιδόναι. Ὡς γὰρ ἡ λύρα μόνου τοῦ κιθαριστοῦ, καὶ ὁ αὐλὸς τοῦ αὐλητοῦ, οὕτω τὰ προτερήματα τῶν ἀγαθῶν ἀνδρῶν ἐπὶ κτήματα· καθάπερ φύσις τοῦ ἀγαθοποιοῦ τὸ ἀγαθοποιεῖν· ὡς τοῦ πυρὸς τὸ θερμαίνειν, καὶ τοῦ φωτὸς τὸ φωτίζειν· κακὸν δὲ οὐκ ἂν ποιήσῃ (88) ἀγαθός, ὡς οὐδὲ τὸ φῶς σκότος, ἢ ψύξει (89) τὸ πῦρ· οὕτως ἔμπαλιν ἡ κακία οὐκ ἂν τι ἐνάρτεον ποιήσῃ· ἐνεργεῖα γὰρ αὐτῆς τὸ κακοποιεῖν, ὡς τοῦ σκότους τὸ συγγεῖν τὰς ὀφείας. Οὐ τοίνυν κακίας ἔργον ἡ φιλοσοφία ἐναρέτους ποιοῦσα, λείπεται δὴ Θεοῦ (90), ὃ μόνον τὸ ἀγαθύνειν ἔργον ἐστὶν· καὶ πᾶνθ' ὅσα παρὰ Θεοῦ δίδονται, καλῶς δίδονται τε καὶ λαμβάνονται. Ναί μὴν ἡ χρῆσις τῆς φιλοσοφίας οὐκ ἔστιν ἂν κακῶν, ἀλλ' ἡ τοῖς ἀρίστοις τῶν Ἑλλήνων δέδοται· ὅλον καὶ ὅθεν δεδώρηται, παρὰ τῆς κατὰ ἀξίαν τὰ προστῆχοντα ἐκάστοις· ἀπονεμούσης δηλονότι προνοίας. Εἰκότως οὖν Ἰουδαίους μὲν νόμος, Ἑλλήσιν δὲ φιλοσοφία μέχρι τῆς παρουσίας (91), ἐντεῦθεν δὲ ἡ κλησις ἡ καθολικὴ εἰς περιούσιον δικαιοσύνης λαὸν (92), κατὰ τὴν ἐκ πίστεως διδασκαλίαν, συναγοντος δι' ἐνδός (93) τοῦ Κυρίου, τοῦ μόνου ἐνδὸς ἀρφορῖν Θεοῦ Ἑλλήνων τε καὶ βαρβάρων, μᾶλλον δὲ πάντος τοῦ τῶν ἀνθρώπων γένους. Φιλοσοφίαν πολλὰς εἰρήκαμεν τὸ κατὰ φιλοσοφίαν ἐπιτευκτικὸν τῆς ἀληθείας, καὶ μερικὸν τυγχάνη· ἥδη δὲ καὶ τὰ ἐν τέχναις ἀγαθὰ, ὡς ἐν τέχναις (94) θεόθεν ἔχει τὴν ἀρχήν. Ὡς γὰρ τὸ τεχνικῶς τι ποιεῖν ἐν ταῖς τῆς τέχνης θεωρήμασι περιέχεται, οὕτω τὸ φρονιμῶς, ὑπὸ τὴν φρόνησιν τέτακται· ἀρετὴ δὲ ἡ φρόνησις, καὶ ἴδιον αὐτῆς γνωρίζειν τὰ τε ἄλλα, καὶ πολὺ πρότερον τὰ κατὰ αὐτήν· ἢ τε σοφία (95), δύναμις οὖσα, οὐκ

✕ P. 823 ED. POTTER, 694 ED. PARIS.

(86) Διαβόλῳ. Conf. superius Strom. i, p. 366 not.

(87) Κινδυνεύει γὰρ εὐμενέστερος τοῖς Ἑλλήσιν εἰς τοὺς ἀγαθοὺς ἀνδρας γεγενῆσθαι, τῆς θείας προνοίας τε καὶ γνώμης. Hæc verba cum non caperet interpretes, quod facillimum erat, prætermisit. Atqui hoc vult auctor. Qui alunt philosophiæ, rei tam bonæ, καὶ ἐναρέτου, auctorem esse diabolum, nonne absurdum tueretur sententiam? Nam si hoc est verum, melius de Græcis meritis est diabolus, quam Deus, et quæ cuncta omnibus largitur bona, divina providentia. Scribe, κινδυνεύει γὰρ εὐμενέστερος τοῖς Ἑλλήσιν γεγενῆσθαι τῆς θείας προνοίας, ut duæ voces reliquæ inducantur. HEINSIUS.

(88) Οὐκ ἂν ποιήσῃ. H. mavult οὐκ ἂν ποιήσῃ, καὶ ποιήσῃ, ut mox in seq. membro. SYLBERG.

(89) Ψύξει. Legi possit etiam ψύξιν, « refrigerationem. » Id.

(90) Θεοῦ. Subaudiendum ἔργον εἶναι. Id.

(91) Παρουσίας. Scilicet τοῦ Χριστοῦ.

(92) Περιούσιον δικαιοσύνης λαόν. Respiciere videtur Tit. ii, 14: Καθαρίσθη αὐτῷ λαὸν περιούσιον, ζηλωτὴν καλῶν ἔργων.

(93) Δι' ἐνδός. Respicit forte Rom. v, 19: Διὰ τῆς ὑπακοῆς ἐνδὸς δικαιοῦ κατασταθήσονται οἱ πολλοί.

(94) Ὡς ἐν τέχναις. Non incommode scribi, posse videtur ὡς ἂν αἱ τέχναι, « ut ipsæ quidem artes. »

(95) Σοφία. Hanc Sapientiæ definitionem tradidit Pædag. lib. ii, cap. 2, p. 181, ubi conf. notæ.

ἄλλο τί ἐστιν ἢ ἐπιστήμη τῶν θεῶν καὶ τῶν ἀνθρώπων ἀγαθῶν. «Τοῦ Θεοῦ δὲ ἡ γῆ καὶ τὸ πλήρωμα αὐτῆς, » θεόθεν ἤκειν τὰ ἀγαθὰ τοῖς ἀνθρώποις διδάσκουσα, εἰρηκεν ἡ Γραφή· θυνάμει θεῖα καὶ ἰσχύι τῆς διαδόσεως καθηκούσης εἰς ἀνθρωπίνην βοήθειαν. Αὐτίκα τρεῖς τρόποι πάσης ὠφέλειας τε καὶ μεταδόσεως ἄλλω παρ' ἄλλου· ὁ μὲν κατὰ παρακολούθησιν, ὡς ὁ παιδοτρίβης σχηματίζων τὸν παῖδα· ὁ δὲ καθ' ὁμοίωσιν, ὡς ὁ προτρεπόμενος ἕτερον εἰς ἐπίδοσιν τῷ προσπιδούναι· καὶ ὁ μὲν συνεργεῖ τῷ μανθάνοντι, ὁ δὲ συνωφελεῖ τὸν λαμβάνοντα· τρίτος δὲ ἐστὶν ὁ τρόπος (96) ὁ κατὰ πρόσταξιν, ὅπου ἂν ὁ παιδοτρίβης, μηκέτι διαπλάσσων τὸν μανθάνοντα, μηδὲ ἐπιδεικνύς δι' ἑαυτοῦ τὸ πάλαισμα εἰς μίμησιν τῷ παιδί, ὡς δὲ ἤδη ἐντριβεστέρων (97), προστάττοι ἐξ ὁνόματος τὸ πάλαισμα. Ὁ γνωστικὸς τοίνυν, θεόθεν λαβὼν τὸ δύνασθαι ὠφελεῖν, ὀνύησι τοὺς μὲν, τῇ παρακολούθησει σχηματίζων, τοὺς δὲ τῇ ἐξομολώσει προτρεπόμενος, τοὺς δὲ, καὶ τῇ προστάξει παιδεύων καὶ διδάσκων (98)· ἀμέλει καὶ αὐτὸς τοῖς ἰσοῖς παρὰ τοῦ Κυρίου ὠφέληται. Οὕτως οὖν καὶ ἡ θεόθεν διατείνουσα εἰς ἀνθρώπους ὠφέλεια γνώριμος καθίσταται, συμπαρακαλούντων ἀγγέλων· καὶ δι' ἀγγέλων γὰρ ἡ θεῖα δύναμις παρέχει τὰ ἀγαθὰ, εἴτ' οὖν ὁρωμένων, εἴτε καὶ μὴ. Τοιούτος καὶ ὁ κατὰ τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ Κυρίου τρόπος. Ὅτε δὲ (99) καὶ κατὰ τὰς ἐπιβολὰς τῶν ἀνθρώπων καὶ τοὺς ἐπιλογισμούς «ἐμπνεῖ (1)» τε καὶ ἡ δύναμις (2), καὶ «ἐντίθησι» ταῖς φρεσὶν ἰσχύν τε καὶ συναίσθησιν ἀκριβεστέραν, «μένος» τε καὶ «θάρσος» προθυμίας, «ἐπὶ τε τὰς ἱετήρεις, ἐπὶ τε τὰ ἔργα παρέχουσα»· ἔκκευται δ' ὅμως καὶ πρὸς μίμησιν τε καὶ ἐξομολογίων ἡμῶν θαυμαστὰ τῷ ὄντι καὶ ἁγία τὰ τῆς ἀρετῆς ὑποδείγματα διὰ τῶν ἀναγεγραμμένων πράξεων. Καὶ μὲν θη καὶ τὸ τῆς πράξεως εἶδος ἐμφανέστατον, διὰ τε τῶν διαθηκῶν τῶν Κυριακῶν, διὰ τε τῶν παρ' Ἑλλήσι νόμων, ἀλλὰ καὶ τῶν κατὰ τὴν φιλοσοφίαν παρηγγελμένων. Καὶ, συνελόντι φάναι, πᾶσα ὠφέλεια βωτικῇ, κατὰ μὲν τὸν ἀνωτάτω λόγον ἀπὸ τοῦ παντοκράτορος Θεοῦ, τοῦ πάντων ἐξηγουμένου Πατρὸς, δι' Υἱοῦ ἐπιτελεῖται, ὅς καὶ διὰ τοῦτο «Σωτὴρ πάντων ἀνθρώπων, » φησὶν ὁ Ἀπόστολος, «μάλιστα δὲ (3) πιστῶν»· κατὰ δὲ τὸ προσεχές, ὅπου τῶν προσεχῶν ἐκδόσεις, κατὰ τὴν τοῦ προσεχοῦς τῷ πρώτῳ αἰτίῳ Κυρίῳ (4) ἐπιταξίν τε καὶ πρόσταξιν.

D ut summam dicam, omnis utilitas, quæ ad vitam pertinet, secundum supremam quidem rationem, a Deo omnipotente, qui præstet omnibus Patre, præstatur per Filium, qui etiam propterea est «Servator omnium,» inquit Apostolus^b, «maxime aviem fidelium.» Proxime autem ab iis quæ sunt proxima singulis, per jussum et præceptionem ejus qui est propinquus primæ causæ, nempe Domino.

✕ P. 824 ED. POTTER, 694-695 ED. PARIS. * Psal. xxiii, 1. I Cor. x, 26. ^b I Tim. iv, 10.

(96) Τρίτος δὲ ἐστὶν ὁ τρόπος. Usitatus τρίτος δὲ ἐστὶν τρόπος, absque articulo. SYLVANUS.

(97) Ὡς δὲ ἤδη ἐντριβ. Usitatus ὡς ἤδη ἐντριβ. absque conjunctione δέ. IO.

(98) Διδάσκων. H. ms. addit καὶ ὁρομένῳ εἴτε καὶ μὴ. Quæ verius ad præcedentia pertinent. IO.

(99) Ὅτε δὲ. «Quando autem.» Scribendum potius, translato in posteriore syllabam accentu, ὅτε δὲ, «quandoque autem.»

(1) Ἐμπνεῖ. Phrases Homericas hic adhibet auctor. Scribit enim Homerus in *Iliad.* K':

PATROL. GR. IX.

A sophiam assequitur veritatem, etiamsi partiale tantum. Jam vero ea etiam quæ bona sunt in artibus, ut in artibus habent principium divinitus. Ut enim artificiose aliquid facere continetur in artis contemplationibus, ita prudenter facere locatur sub prudentia; prudentia autem est virtus, et proprium est ejus et alia cognoscere, et ea maxime quæ ad ipsam pertinent. Et sapientia quæ est facultas, nihil est aliud quam scientia divinarum et humanorum bonorum. «Dei autem est terra et ejus plenitudo», bona divinitus venire ad homines docens Scriptura dixit; per divinam scilicet virtutem ac potestatem, perveniente distributione ad humanum auxilium. Jam vero sunt tres modi omnis utilitatis, quam alius alteri impertitur: unus quidem per asseclationem, ut pædotriba dum effingit puerum; alius autem per assimilationem, ut qui alterum ut profectum faciat prius proficiendo hortatur, et ille quidem adjuvat eum qui discit; hic autem simul prodest ei qui profectum ✕ capit. Tertius autem modus est qui sit jussu, quando pædotriba non amplius informans eum qui discit, nec ipse luctam exercens puero ad imitationem proponit, sed tanquam jam satis exercitato nominatim imperat ut luctetur. Gnosticus igitur, cum a Deo potestatem juvandi acceperit, alios quidem juvat, effingens asseclatione, alios vero præceptione docens et erudiens. Certe ipse quoque pari ratione adjutus est a Domino. Sic ergo cognoscitur utilitas quæ a Deo pervenit ad homines, simul adhortantibus angelis. Etenim divina virtus præbet bona per angelos, sive videantur, sive non videantur. Talis etiam fuit modus in adventu Domini. Quandoque autem et per hominum cogitationes et ratiocinationes virtus aliquid «inspirat,» et in mentes vim «immittit» et sensum perfectiorem, «promptitudinem et alacritatem animi» præbens, et ad quæstiones et ad opera. Exponuntur autem nobis quoque nihilo secius ad imitationem et assimilationem, vere admirabilia et sancta virtutis exempla per res gestas quæ scriptæ sunt. Porro autem genus quoque actionis est manifestissimum et per testamenta Domini, et per leges quæ sunt apud Græcos, quin etiam per ea quæ sunt præcepta in philosophia. Et

D ut summam dicam, omnis utilitas, quæ ad vitam pertinet, secundum supremam quidem rationem, a Deo omnipotente, qui præstet omnibus Patre, præstatur per Filium, qui etiam propterea est «Servator omnium,» inquit Apostolus^b, «maxime aviem fidelium.» Proxime autem ab iis quæ sunt proxima singulis, per jussum et præceptionem ejus qui est propinquus primæ causæ, nempe Domino.

..... Τῷ δ' ἐμπνευσε μένος γλαυκῶπις Ἀθήνη,

Iliad. P', v. 570:

Καὶ οἱ μύλης θάρσος ἐπὶ στήθεσιν ἐνήκε.

Iliad. E', v. 4, 2:

..... Τυδιδὲ δὴ Διομήδεται Παλλὰς Ἀθήνη

Δῶκε μένος καὶ θάρσος...

(2) Δύναμις. Legendum videtur θεῖα δύναμις.

Vide p. 703, edit. Paris. LOWTH.

(3) Δέ. Abest a vulg. Bib.

(4) Τοῦ προσεχοῦς... Κυρίῳ. I lege Κυρίου. Vide p. 633 et 688, edit. Paris. LOWTH.

CAPUT XVIII.

Gnosticum verum philosophiam quasi per otium attingere, ad ulteriora progredientem, Christianam scilicet doctrinam, omnis sapientie fontem.

Gnosticus noster semper versatur in iis quæ sunt præcipua. Sed si quando est ei otium, et tempus relaxandi animi ab iis quæ sunt præcipua, loco alterius recreationis, Græcam quoque attingit philosophiam, veluti bellarium aliquod ad cœnam illaturus, non ut qui neglexerit præstantiora, sed ut qui acceperit quantum decet, idque propter eas quas dixi causas. Qui autem in philosophia appetiverunt ea quæ non sunt necessaria, sed supervacanea, et solum contentiosis ✕ vacant sophismatibus, discedunt ab iis quæ sunt necessaria et præcipua, rationum plane umbras persequentes. Ac bonum quidem est scire omnia; cui autem imbecillus est animus ad multarum disciplinarum suscipiendam peritiam, ea sola eliget quæ sunt præcipua et meliora. Nam quæ est revera scientia, quam dicimus solum gnosticum habere, est stabilis comprehensio per veras ac stabiles rationes deducens ad causæ cognitionem. Qui habet autem scientiam ejus quod verum est in re aliqua, quæcunque ea sit, in eadem habet etiam ejus quo falsum est scientiam. Illud ergo mihi recte se habere videtur, si sit philosophandum: hoc ipsum enim consequitur. Sed et si non philosophandum: (nemo enim condemnabit aliquem, si non prius hoc noverit.) Est ergo philosophandum. Hæc cum ita se habeant, oportet Græcos discere per legem et prophetas, colere unum Deum qui est vere omnipotens. Deinde illud doceri per Apostolum: « Nobis autem nullum est simulacrum in mundo », quoniam in rebus genitis nihil potest Dei referre imaginem. Præterea doceri, quod nec eorum quos colunt simulacra sunt imagines: neque enim quoad figuram tale est genus animarum, cujusmodi fingunt Græci statuas. Non cadunt enim animæ sub aspectum, non solum quæ sunt compotes rationis, sed nec animæ aliorum animantium. Corpora autem ipsorum, nunquam fiunt partes ipsarum animarum, sed instrumenta, ut quibus animæ quidem insideant, aliarum vero sint vehicula,

Ἄ ὀ γνωστικὸς δ' ἡμῖν ἐν τοῖς κυριωτάτοις αἰσθητοῖς διατρίβει· εἰ δὲ που σχολὴ καὶ ἀνάσεως καιρὸς ἀπὸ τῶν προηγουμένων, ἀντὶ τῆς ἄλλης ῥαθυμίας καὶ τῆς Ἑλληνικῆς ἐφάπτεται φιλοσοφίας, οἷον τραγῳδίων ἢ ἐπὶ τῷ δελπνῷ παροψόμενος (5)· οὐ τῶν κρείττων ἀμελήσας, προσλαβὼν δὲ, ἐφ' ὅσον πρόκειται, καὶ ταῦτα, δι' ἃς προσεῖπον αἰτίας. Οἱ δὲ τῶν οὐκ ἀναγκαίων καὶ περιττῶν τῆς φιλοσοφίας ὀρεχθέντες, καὶ μόνως τοῖς ἐριστικοῖς προσανέχοντες σοφίσμασι, τῶν ἀναγκαίων καὶ κυριωτάτων (6) ἀπελείφθησαν, οἱ τὰς σκιὰς ἀτεχνῶς τῶν λόγων διώκοντες. Καλὸν μὲν ὅν τὸ πάντα ἐπίστασθαι· ὅτι δὲ ἀσθενεῖ ἐπεκτείνεσθαι ἡ ψυχὴ πρὸς τὴν πολυμαθεῖ ἐμπειρίαν, τὰ προηγουμένα καὶ βελτίω αἰρήσεται μόνον· ἡ γὰρ τῷ ὄντι ἐπιστήμη, ἣν φαμεν μόνον ἔχειν τὸν γνωστικόν, κατάληψις (7) ἐστὶ βεβαία διὰ λόγων ἀληθῶν καὶ θεαίων ἐπὶ τὴν τῆς αἰτίας γνώσιν ἀνάγουσα. Ὁ δὲ ἐπιστήμων τοῦ ἀληθοῦς περὶ ὃ δηποτοῦν αὐτίκα καὶ τοῦ ψευδούς περὶ τὸ αὐτὸ ἐπιστήμων ὑπάρχει. Καὶ γὰρ (8) οὐκ εὖ πως ἔχειν μοι φαίνεται ὁ λόγος ἐκείνος, εἰ φιλοσοφητέον· αὐτὸ γὰρ τι αὐτῷ ἀκολουθεῖ· ἀλλ' εἰ καὶ μὴ φιλοσοφητέον (οὐ γὰρ τις καταργῆσαι τινὸς μὴ τοῦτο πρότερον ἐγνωνκώς.) Φιλοσοφητέον ἄρα. Τοῦτων οὕτως ἐχόντων, τοὺς Ἕλληνας χρὴ διὰ νόμου καὶ προφητῶν ἐκμανθάνειν ἓνα μόνον εἶναι θεόν, τὸν ὄντως ὄντα παντοκράτορα, ἔπειτα (9) διὰ τοῦ Ἀποστόλου διδάσκεισθαι· « Ἡμῖν (10) δὲ οὐδὲν εἰδῶλον ἐν κόσμῳ »· ἐπεὶ μηδὲν ἀπεικόνισμα τοῦ θεοῦ οἷον τε ἐν γενητοῖς (11) εἶναι· προσεπιδοῦναι δὲ, ὡς οὐδὲ τούτων ὧν εἰδῶσιν ἀγάλματα, εἶναι αἱ εἰκόνες· οὐ γὰρ πῶς τοιοῦτον κατὰ τὸ σῆμα τὸ τῶν ψυχῶν γένος, ὅποια διαπλάσσωσιν Ἕλληνες τὰ ξάνα. Ψυχὰι μὲν γὰρ, ἀόρατοι, οὐ μόνον αἱ λογικαὶ, ἀλλὰ καὶ αἱ τῶν ἄλλων (12) ζώων· τὰ δὲ σώματα αὐτῶν μέρη μὲν αὐτῶν οὐδέποτε γίνεται τῶν ψυχῶν, ὄργανα δὲ ὧν μὲν ἐνιζήματα, ὧν δὲ ὀχήματα, ἄλλων δὲ ἄλλον τρόπον κτήματα. Ἀλλ' οὐδὲ τῶν ὀργάνων τὰς εἰκόνας οἷον τε ἀπομιμεῖσθαι ἐναρτῶς· ἐπεὶ καὶ τὸν ἡλίον τις, ὡς ὁράται, πλασσέτω, καὶ τὴν ἱρὶν τοῖς χρώμασι ἀπεικαζέτω· ἐπὶ δὲ ἀπολείπεται

✕ P. 825 ED. POTTER, 695-696 ED. PARIS.

• 1 Cor. viii, 4.

(5) *Ὅλον τραγῳδίων τι ἐπὶ τῷ δελπνῷ παροψόμενος.* Ita lib. 1 *Sirom.*; « Et quæ est quidem ex fide veritas, tanquam panis necessaria est ad vivendum. Quæ autem procedit disciplina, est obsonio similis et bellariis, desinente cœna, etc. » Basiliius integram hac de re scripsit homiliam πρὸς νέους, de qua et Nicephorum vid. ad lib. x, c. 26, *Hist. eccles. COLLECT.*

(6) *Σοφίσμασι, τῶν ἀναγκαίων, καὶ κυρ.* Ms. *Οὐδὲν σοφίσμασι μετὰ τῶν ἀναγκαϊοτάτων· καὶ κυρ.*

(7) *Κατάληψιν.* Vide superius *Sirom.* II, p. 433, B. 5.

(8) *Καὶ γὰρ.* Sensus est: « Mihi igitur illa videtur oratio recte se habere, qua quæritur, an sit philosophandum, etiamsi non sit philosophandum. Nihil enim dambari aut improbari potest, antequam

sit cognitum. » Vult autem auctor, vel ea saltem causa philosophandum esse, ut statuere valeamus, utrum philosophandum sit, necne. Nam de re penitus ignota iudicium recte ferri non potest.

(9) *Ἐπειτα.* Ἐπειτα pro vulg. ἐπεὶ agnoscit etiam Herveti versio, « deinde doceri per Apostolum. » Exstat autem Apostoli locus 1 Cor. viii. SYLBURG. — Ἐπεὶ habet ms. Paris.

(10) *Ἡμῖν.* Apud D. Paulum 1 Cor. viii, 4, scriptum est: Οἴδαμεν, ὅτι οὐδὲν εἰδῶλον ἐν κόσμῳ. Sed v. 6, additur, ἡμῖν εἰς θεὸς ὁ Πατὴρ· unde ἡμῖν Clementis sumptum videtur.

(11) *Γενητοῖς.* A. γεννητοῖς; « genitis. » SYLBURG.

(12) *Τῶν ἄλλων.* Hoc agnoscit Herveti versio, « aliorum animantium. » Sed verius fortasse ἀλόγων. Id.

τὰ εἰδωλα, τότε ἀκούσονται τῆς Γραφῆς, « Ἐὰν μὴ A
πλεονάζῃ (13) ὑμῶν ἡ δικαιοσύνη πλεον τῶν γραμ-
ματέων καὶ Φαρισαίων, » τῶν κατὰ ἀποχὴν κα-
κῶν (14) δικαιουμένων, σὺν τῷ μετὰ τῆς ἐν τούτοις
τελειώσεως καὶ « τῷ τὸν πλησίον ἀγαπᾶν, » καὶ εὐ-
εργετῆν δύνασθαι, οὐκ ἔσσεσθε βασιλικοὶ (15). Ἡ
ἐπίτασις γὰρ τῆς κατὰ τὸν νόμον δικαιοσύνης τὸν
γνωστικὸν δεικνυσιν. Οὕτω τις κατὰ τὸ ἡγεμονοῦν
τοῦ οἰκείου σώματος τὴν κεφαλὴν ταγεῖς, ἐπὶ τὴν
ἀκρότητα τῆς πίστεως χωρήσας, τὴν γνῶσιν αὐτὴν,
περὶ ἣν πάντα ἐστὶ τὰ αἰσθητήρια, ἀκροτάτης ὁμοίως
τεύξεσθαι τῆς κληρονομίας. Τὸ δὲ ἡγεμονικὸν τῆς
γνώσεως σαφῶς ὁ Ἀπόστολος τοῖς διαθρεῖν δυναμέ-
νοις ἐνδείκνυται, τοῖς Ἑλλαδικοῖς ἐκείνοις γράφων
Κορινθίοις ὥδε πως· « Ἐλπίζα δὲ ἔχοντες αὐξανο-
μένης τῆς πίστεως ὑμῶν ἐν ὑμῖν μεγαλυνθῆναι κατὰ B
τὸν κανόνα ἡμῶν εἰς περισσεύειαν, εἰς τὰ ὑπερέκεινα
ὑμῶν εὐαγγελίσασθαι· » οὐ τὴν ἐπέκτασιν τοῦ κη-
ρύγματος τὴν κατὰ τὸν τόπον λέγων· ἐπεὶ καὶ ἐν
« Ἀχαΐᾳ » πεπλεοναχέειν τὴν πίστιν αὐτὸς φησιν.
Φέρεται δὲ (16) κἀν ταῖς Πράξεσι τῶν ἀποστόλων,
καὶ ἐν « ταῖς Ἀθήναις » κηρύξας τὸν Λόγον· ἀλλὰ τὴν
γνῶσιν διδάσκει, τελειῶσιν οὖσαν τῆς πίστεως, ἐπέ-
κεινα περισσεύειν τῆς κατηχήσεως κατὰ τὸ μεγα-
λεῖον τῆς τοῦ Κυρίου διδασκαλίας, καὶ τὸν ἐκκλησια-
στικὸν κανόνα. Διὸ καὶ ὑποβάς, ἐπιφέρει· « Εἰ δὲ
καὶ ἰδιώτῃ τῷ λόγῳ, ἀλλ' οὐ τῇ γνῶσει. » Πλὴν οἷ
γε ἐπὶ τῷ κατελιγθῆναι τὴν ἀλήθειαν αὐχοῦντες τῶν
Ἑλλήνων εἰπάτωσαν ἡμῖν παρὰ τίνος μαθόντες
ἀλαζονεύονται. Παρὰ Θεοῦ μὲν γὰρ οὐκ ἂν φῆσαιεν·
παρὰ ἀνθρώπων δὲ ὁμολογοῦσι. Καὶ εἰ τοῦτο, ἡ τοί C
γε παρ' αὐτῶν (17), ὅψε ἐκμαθόντες, ὥσπερ ἀμέλει
καὶ τετυφωμένοι τινὲς αὐτῶν αὐχοῦσιν, ἡ παρ'
ἐτέρων τῶν ὁμοίων. Ἀλλ' οὐκ ἐχέγγυοι διδάσκαλοι
περὶ Θεοῦ λέγοντες ἄνθρωποι, καθὼς ἄνθρωποι· οὐ
γὰρ ἀξιώχεώς γε, ἄνθρωπός τε ὢν, καὶ περὶ Θεοῦ
τάληθ' ἰλεῖν, ὁ ἀσθενὴς καὶ ἐπικηρὸς περὶ τοῦ
ἀγεννήτου, καὶ ἀφάρτου, καὶ τοῦ ἔργον περὶ τοῦ
πεποιηκότος. Εἴθ' ὁ μὴ περὶ αὐτοῦ τάληθ' ἰλεῖν
δυνάμενος, ἄρ' οὐ πλέον οὐδὲ τὰ περὶ Θεοῦ πιστευ-
τέος; Ὅσον γὰρ δυνάμει Θεοῦ λαίπεται ἄνθρωπος,
τοσοῦτον καὶ ὁ λόγος αὐτοῦ ἐξασθενεῖ, κἀν μὴ Θεὸν,
ἀλλὰ περὶ Θεοῦ λέγῃ καὶ τοῦ Θεοῦ λόγου. Ἀσθενὴς
γὰρ φύσει ὁ ἀνθρώπιος λόγος, καὶ ἀδύνατος φράσαι
Θεόν· οὐ τούνομα λέγω· κοινὸν γὰρ τοῦτο οὐ φιλο-
σόφων μόνον ὀνομάζειν, ἀλλὰ καὶ ποιητῶν· οὐδὲ
τὴν οὐσίαν· ἀδύνατον γάρ· ἀλλὰ τὴν δύναμιν καὶ τὰ
ἔργα τοῦ Θεοῦ. Καὶ τοὶ ἐπιγράφοντες Θεὸν διδά-

✠ P. 826 ED. POTTER, 696-697 ED. PARIS.

• I Cor. i, 6. • Act. xvii. • II Cor. xi, 6.

(13) Πλεονάζῃ. Matth. περισσεύσῃ ἡ δικ...
ὑμῶν.

(14) Ἀποχὴν κ. Eodem modo Phariseorum et
Christianorum justitiam aliis etiam in locis distin-
guat, quod illi a malis tantum abstinerent, hi prae-
terea bonis operibus faciendis se exercebant.

(15) Βασιλικοί. Respicit Jac. ii, 8: Εἰ μὲν τοι
νόμον τελεῖτε βασιλικὸν κατὰ τὴν Γραφήν· Ἀγαπήσεις
τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτὸν· καλῶς ποιεῖτε.

(16) Φέρεται δέ. Forte aptius φέρεται τε. « ser-
uareque. » Στρεψας.

aliarum vero alio modo possessiones. Sed nec fieri
potest ut instrumentorum expressas imitemur ima-
gines. Fingat enim solem prout videtur, aliquis,
et iridis imaginem representet coloribus. Post-
quam autem simulacra reliquerint, tunc audient
Scripturam: « Nisi abundaverit justitia vestra plus
quam Scribarum et Phariseorum », qui 296
justificantur per abstinentionem a malis, ita ut prae-
terea cum ea quae est in his perfectione, « proxi-
mum » quoque possitis « diligere » et ei benefacere,
non eritis « regales ». Augmentum enim ejus quae
est ex lege justitiae, gnosticum indicat. Sic cum
fuerit aliquis collocatus in capite quod suum regit
corpus, cum pervenerit ad summum fidei, ipsam,
inquam, cognitionem circa quam sunt omnes sensus,
assequetur similiter summam hereditatem. Cognitionem
autem obtinere principatum, aperte ostendit Apostolus
iis qui possunt perspicere, hoc modo scribens Graecis
illis Corinthiis: « Spem autem habentes augescente
fide vestra, fore, ut magnificemur secundum regulam
nostram in abundantia, ut in iis quae sunt supra vos
evangelizem ». Non dicens ulteriorem extensionem
praedicationis quoad locum, quoniam fidem quoque
dicit abundasse in « Achaia »; quin etiam in Actis
quoque apostolorum fertur Verbum praedicasse « Athe-
nis »; sed docet cognitionem, quae est perfectio
fidei, abundare ultra catechesin, convenienter ma-
jestati doctrinae Domini, et regulae ecclesiasticae.
Quocirca paulo etiam inferius subjungit: « Si autem
sum imperitus sermone, sed non cognitione ». Cae-
terum qui ex Graecis gloriantur, quod ab eis com-
prehensa fuerit veritas, dicant nobis a quonam
gloriantur se didicisse. A Deo quidem non dixerint
ab hominibus autem confitentur. Et si hoc ita est,
aut a seipsis sero didigerunt, sicut certe ex ipsis
quoque quidam insolenter gloriantur: aut ab aliis
similibus. Sed non sunt fide digni cum de Deo dicunt
homines, quatenus homines. Neque enim qui homo
est, potest pro dignitate de Deo vera dicere; imbecillus
et morti obnoxius, de ingenito, et eo in quem non
cadit interitus: et opus de eo qui fecit. Deinde qui
non potest de seipso vera dicere, annon multo magis
nec de Deo quidem ei credendum est? Quantum enim
abest homo a Dei potestate, tam est etiam ejus oratio
imbecilla, etiamsi non Deum, sed de Deo dicat, et
verbo divino. Est enim imbecilla natura humana
• Matth. v, 20. • Jac. ii, 8. • II Cor. x, 15, 16.

(17) Παρ' αὐτῶν. Sic Diogenes Laertius in pro-
oemio seg. 3, cum multos enumerasset, qui inven-
tionem philosophiae barbaris tribuunt, addit: Ἀνα-
θάνουσι δὲ αὐτοὺς τὰ τῶν Ἑλλήνων κατορθώματα,
ἀφ' ὧν μὴ ὅτι γε φιλοσοφία, ἀλλὰ καὶ γένος ἀνθρώ-
πων ἦρξε, βαρβάρους προσάπτοντες. « Sed hi pro-
fecto per imprudentiam Graecorum egregia facta
inventaque barbaris applicant. Ab iis enim non so-
lum philosophia, verum ipsum quoque hominum
genus ab initio manavit. »

oratio, et quæ non possit Deum dicere. non dico nomen, est enim hoc commune non solum philosophis, sed etiam poetis eum nominare, neque essentiam, neque enim potest fieri, sed vim et opera Dei. Et quidem qui Deum sibi ascribunt magistrum, vix perveniunt ad Dei notitiam, opem eis ferente gratia ad quantulamcunque cognitionem, utpote voluntate voluntatem, et sancto Spiritu sanctum Spiritum contemplari assuefacti, « quoniam spiritus scrutatur Dei profunda. Animalis autem homo non capit ea quæ sunt Spiritus ». Sola ergo est a Deo tradita, quæ est apud nos sapientia : a qua dependent omnes fontes sapientiæ, quicunque ad veritatem feruntur. Venientis certe ad homines Domini qui nos erat docturus, innumerales fuere significatores, annuntiatores, præparatores, & præcursores, jampridem ex mundi constitutione, per opera, per verba præsignificantes, prædicantes esse venturum, et quomodo, et quando, et quænam essent futura signa. Eminus certe lex præmeditatur et prophetia. Deinde præcursor ostendit præsentem, post quem prædicatores docentes adventus virtutem declarant. Philosophi Græcis solis, neque iis omnibus placuere, sed Platoni quidem Socrates, et Xenocrati Plato, Aristoteles Theophrasto, et Cleanthi Zeno : qui suos solos persuaserunt assecclas. Magistri autem nostri verbum non mansit in sola Judæa; sicut philosophia in Græcia, sed diffusum est per totum orbem terræ, Græcorum simul et barbarorum gentibus et vicis et totis urbibus persuadens, totas domos et æorsum unumquemque ex iis qui auscultarunt, et ex ipais etiam philosophis non paucos jam traducens ad veritatem. Et Græcam quidem philosophiam si quis magistratus prohibuerit, ea statim perit : nostram autem doctrinam a prima usque prædicatione prohibent simul reges et tyranni, et singuli duces et magistratus cum universis satellitibus et innumerabilibus etiam hominibus, in nos belligerantes, nosque pro viribus excindere conantes. Illa autem magis etiam floret : non enim emoritur ut doctrina humana, neque flaccescit ut donum imbecillum. Nullum enim Dei donum est imbecillum : manet autem ejusmodi ut prohiberi

A σκαλον, μόγις εἰς ἔννοιαν ἀφικνουῦνται Θεοῦ, τῆς χάριτος αὐτοῦς συλλαμβανούσης εἰς ποσὴν ἐπίγνωσιν· οἷον θελήματι (18) θέλημα, καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι τὸ ἅγιον Πνεῦμα θεωρεῖν ἐθίζοντες· « οἱ πνεῦμα τὰ βάθη τοῦ Θεοῦ ἐρευνᾷ. Ψυχικὸς δὲ ἄνθρωπος οὐ δέχεται τὰ τοῦ Πνεύματος. » Μόνη τοίνυν ἡ παρ' ἡμῖν θεοδιδασκός ἐστι σοφία· ἀπ' ἧς αἱ πᾶσαι πηγαὶ (19) τῆς σοφίας ἤρτηνται, ὅσαι γε τῆς ἀληθείας στοχάζονται. Ἀμέλει ὡς ἂν τοῦ Κυρίου ἤκοντος εἰς ἀνθρώπους τοῦ διδάξαντος ἡμᾶς, μυριοὶ σημαντόρες, καταγγελεῖς, ἐτοιμασταί, πρόδρομοι, ἀνωθεν ἐκ καταβολῆς κόσμου, δι' ἔργων, διὰ λόγων προμηνύοντες, προφτεύοντες ἐλευθεσθαι, καὶ ποῦ, καὶ πῶς, καὶ τίνα τὰ σημεῖα. Ἀμέλει πόρρωθεν προμελετᾷ ὁ νόμος, καὶ προφητεία· ἔπειτα δὲ, ὁ πρόδρομος (20) δείκνυσιν τὴν παρόντα· μεθ' ὧν οἱ κήρυκες τῆς ἐπιφανείας τὴν βίαν μιν ἐκδιδάσκοντες (21), μηνύουσι μόνοις, καὶ οὐδὲ τούτοις ἅπασιν ἤρεσαν, ἀλλὰ Πλάτῳ μὲν Σωκράτης, καὶ Ξενοκράτει Πλάτων, Ἀριστοτέλει Θεοφράστῳ (22), καὶ Κλεάνθει Ζήνων· οἱ τοὺς ἰδίους μόνον αἰρετιστάς ἔπεισαν. Ὁ δὲ γε τοῦ διδασκάλου τῷ ἡμετέρῳ λόγος οὐκ ἔμεινεν ἐν Ἰουδαίᾳ μόνῃ, καθήπερ ἐν τῇ Ἑλλάδι ἡ φιλοσοφία· ἐχύθη δὲ ἀνὰ πᾶσαν τὴν οἰκουμένην, πειθὼν Ἑλλήνων τε ὁμοῦ καὶ βαρβάρων, κατὰ ἔθνος καὶ κόμην, καὶ πόλιν πᾶσαν, οἰκους ὅλους καὶ ἰδίᾳ ἕκαστον τῶν ἐπακηκοῶτων, καὶ αὐτῶν γε τῶν φιλοσόφων οὐκ ὀλίγους ἤδη ἐπὶ τὴν ἀλήθειαν μετιστάς. Καὶ τὴν μὲν φιλοσοφίαν τὴν Ἑλληνικὴν ἂν ὁ τυχὼν ἀρχὼν κωλύσῃ, οἴεται παρασχῆμα· τὴν δὲ ἡμετέρων διδασκαλίαν ἔκτοσιν καὶ τῇ πρώτῃ καταγγελεῖ κωλύουσιν ὁμοῦ βασιλεῖς καὶ τύραννοι, καὶ οἱ κατὰ μέρος ἀρχόντες, καὶ ἡγεμόνες μετὰ τῶν μισοφθώρων ἀπάντων, πρὸς δὲ καὶ τῶν ἀπείρων ἀνθρώπων, καταστρατευόμενοι τὴν ἡμῶν, καὶ δὴ δύναμις ἐκκόπτειν πειρώμενοι· ἡ δὲ καὶ μᾶλλον ἀνθεῖ· οὐ γὰρ ὡς ἀνθρωπίνῃ ἀποθήνεται διδασκαλία, οὐδ' ὡς ἀσθενὴς μαραινέται δωρεὰ· οὐδεμία γὰρ ἀσθενὴς δωρεὰ Θεοῦ· μένει δὲ ἀκώλυτος, διωχθήσεσθαι εἰς τέλος προφητευθεῖσα. Εἴτα περὶ μὲν ποιητικῆς Πλάτων (23), « Κούφον γὰρ τι χρῆμα καὶ ἱερὸν ποιητῆς, » γράφει· « καὶ οὐχ οἷός τε ποιεῖν, πρὶν ἂν ἐνθεὸς τε καὶ ἑκφρων γένηται. » Καὶ ὁ Δημόκριτος ὁμοίως· « Ποιητῆς δὲ ἄσσα μὲν ἂν γράψῃ μετ' ἐνθουσιασμοῦ καὶ ἱεροῦ πνεύματος, καλὰ κάρτε

* P. 827-828 ED. POTTER, 697-699 ED. PARIS.

* I Cor. II, 10, 14.

(18) *Θελήματι*. Nempe τοῦ Θεοῦ, quod sæpe alias in huiusmodi phrasibus subintelligitur.

(19) *Ἡᾶσαι πηγαί*. Phrasis poetica. Simile illud Homeri :

Ἐξ οὐπερ πάντες ποταμοὶ, καὶ πᾶσα θάλασσα.

(20) Ὁ πρόδρομος. Nempe Joannes Baptista.

(21) *Ἐκδιδάσκοντες*, μ. Hervetus interpres locum sic interpolat : διδάσκοντες μηνύουσιν· οἱ φιλόσοφοι τοῖς Ἑλλήσι μόνοις. « Philosophi autem Græcis solis, neque iis omnibus placuere. » SYLBURG.

(22) Ἀριστοτέλης Θεοφράστῳ. Rectius, Ἀριστοτέλης δὲ Θεοφράστῳ, inserta conjunctione. Id.

(23) Πλάτων. Platonis verba exstant in ejus Dialogo cui titulus *Io*, pag. 364 : Κούφον γὰρ χρῆμα ποιητῆς ἐστὶ, καὶ πηγὴν, καὶ ἱερὸν καὶ οὐ πρότερον οἷός τε ποιεῖν, πρὶν ἂν ἐνθεὸς τε γένηται καὶ

ἑκφρων, καὶ ὁ νοῦς μηκέτι ἐν αὐτῷ ἐνῇ. Ἔως δ' ἐν τούτῳ ἔχη τὸ κτῆμα, ἀδύνατος πᾶν ποιεῖν ἐστὶν ἄνθρωπος καὶ χρησιμδεῖν. Ἀτε οὖν οὐ τέχνη ποιούντες, καὶ πολλὰ λέγουσι καὶ καλὰ περὶ τῶν πραγμάτων, ὥσπερ σὺ περὶ Ὀμήρου, ἀλλὰ θεία μοῖρα τοῦτο μόνον οἷός τε ἕκαστος ποιεῖν καλῶς, ἐφ' οὗ ἡ Μοῖσα αὐτὸν ὥρμησεν. « Res enim levis, volatilis, aique sacra, poeta est : neque canere prius potest quam Deo plenus, et extra se positus, et a mente alienatus sit. Nam quandiu mente valet, neque fingere carmina, neque dare oracula quisquam potest. Non arte igitur aliqua hæc præclara canunt, quæ ut de Homero refert, sed sorte divina id quisque recte efficere potest, ad quod Musa quempiam incitavit. » Similia dicit Socrates, in *Apologia* pag. 47.

ἐστίν.) Ἰσμεν δὲ οἷα ποιηταὶ λέγουσι. Τοὺς δὲ τοῦ παντοκράτορος προφήτας Θεοῦ οὐκ ἂν τις καταπληίη, ὄργανα (24) θείας γενομένου φωνῆς! Καθὰ περ οὖν ἀνδριάντα ἀποπλασάμενοι τοῦ γνωστικοῦ, ἤδη μὲν ἐπαδείξαμεν ὅς ἐστι, μέγεθος (25) τε καὶ ἄλλος ἦθος αὐτοῦ, ὡς ἐν ὑπογραφῇ, δηλώσαντες· ὅποιος γὰρ κατὰ τὴν θεωρίαν ἐν τοῖς φυσικοῖς, μετὰ ταῦτα δηλωθήσεται, ἐπὶ περὶ γενέσεως κόσμου διαλαμβάνειν ἀρξώμεθα.

prophetae instrumenta fuerint divinae vocis, nemo obstupescet! Gnostici igitur veluti statuam effingentes, jam quidem ostendimus, quoniam sit ejus morum magnitudo et pulchritudo, veluti delineando. Qualis autem sit in contemplatione rerum naturalium, postea ostendetur, cum de ortu mundi tractare coeperimus.

ΚΛΗΜΕΝΤΟΣ ΤΟΥ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΩΣ ΣΤΡΩΜΑΤΕΩΝ

ΤΩΝ ΕΙΣ ΟΚΤΩ Ο ΕΒΔΟΜΟΣ

CLEMENTIS ALEXANDRINI STROMATUM LIBER SEPTIMUS.

297 CAPUT PRIMUM.

Verum Gnosticum maxime sincerum esse Dei cultorem, immeritque ab incredulis tanquam atheum calumnias pati.

Ἡδὴ δὲ καιρὸς παραστήσαι τοῖς Ἑλλήσι μόνον Β ἡντως εἶναι θεοσεβῆ τὸν γνωστικόν, ὡς, ἀναμαθόντας τοὺς φιλοσόφους οἷός τε ἐστὶν ὁ τῷ ὄντι Χριστιανός, τῆς αὐτῶν ἀμαθίας καταγῶναι, εἰκὴ μὲν καὶ ὡς ἔτυχε διώκοντας τοῦτον (26), μάτην (27) δὲ

(24) Ὅργανα. Athenagoras, *Legat.*, p. 8, edit. Paris. : Πιστεύειν τῷ παρὰ τοῦ Θεοῦ πνεύματι, ὡς ὄργανα κεκινηκότες τὰ τῶν προφητῶν στόματα. «Credere spiritui divino, qui prophetarum ora, tanquam instrumenta, permovit.»

(25) Μέγεθος. Phrasis e poeta aliquo sumpta. Non multum absimile est illud Homeri, *Iliad.* B, v. 57, 58 :

..... Μάλιστα δὲ Νέστορι διω
Εἰδώς τε, μέγεθος τε φωνήν τ' ἀρχιστα ἔφακε.

(26) Τοῦτον. Scilicet τῶν Χριστιανῶν. Nam conqueri solebant veteres Christiani, se nullius criminis convictos, ob solum «nomen» Christianorum puniri. Justinus Martyr, *Apol.* 1, c. 3, p. 7, edit. Oxon. : Τοὺς κατηγορουμένους ἐφ' ἡμῶν πάντας πρὶν ἐλεγθῆναι οὐ τιμωρεῖτε· ἐφ' ἡμῶν δὲ τὸ ὄνομα ὡς ἐλεγχον λαμβάνετε. «Neminem vestrum,

A nequeat, cum praedictum tamen sit fore, ut ea perpetuo patiatur persecuticnem. Deinde de Poetica quidem dicit Plato : «Res quaedam levis et sacra est poeta, nec potest versus facere priusquam fuerit Deo afflatus et mente excesserit.» Democritus quoque similiter : «Poeta autem quaecunque quidem scripserit cum dei afflatu et sacro spiritu, sunt valde puichra.» Et scimus quidem qualia sunt, quae dicunt poetæ. Quod vero omnipotentis Dei pro-

phetæ instrumenta fuerint divinae vocis, nemo obstupescet! Gnostici igitur veluti statuam effingentes, jam quidem ostendimus, quoniam sit ejus morum magnitudo et pulchritudo, veluti delineando. Qualis autem sit in contemplatione rerum naturalium, postea ostendetur, cum de ortu mundi tractare coeperimus.

Jam vero tempus est ut Græcis ostendamus, solum esse vere pium ac religiosum eum qui est Gnosticus, ut cum didicerint philosophi qualis sit is qui vere est Christianus, suam damnent inscitiam, ut qui temere et nulla ra-

ubi fuerit accusatus, priusquam convincatur poena afficitis : de nostris autem nomen ipsum tanquam comperti criminis argumentum arripitis.» Athenagoras non procul a principio *Legat.* : Τὸ τοίνυν πρὸς πάντας ἴσον καὶ ἡμεῖς ἀξιοῦμεν, μὴ ὅτι Χριστιανοὶ λεγόμεθα μισεῖσθαι καὶ κολάζεσθαι . . . ἀλλὰ κρίνεσθαι . . . μὴ ἐπὶ τῷ ὀνόματι, . . . ἐπὶ δὲ τῷ ἀδικήματι. «Ergo vestram hanc in omnes æquabilitatem nos quoque imploramus : ut ne quis idcirco, quod

(27) Μάτην. Athenagoras p. 15, ed. Oxon. : Τρις ἐπιφημίζουσιν ἡμῖν ἐγκλήματα, ἀθεότης, θύεσσις δειλὴ, Ὀλδοποδείους μίξεις. «Trium flagitiorum infamis rumor de nobis spargitur, impietatis, epularum Thyestearum, concubitus incesti.» Conf. Arnobius, *adv. Gent.*, lib. 1.

tione nomen persequantur; nulla autem causa eos impios, et a Deo alienos vocent, qui norunt eum qui vere est Deus. Apud philosophos autem evidentioribus oportet uti rationibus, ✕ ut ex sua ipsorum doctrina exercitati jam possint intelligere, etiamsi seipsos nondum dignos præbuerint, qui sint facultatis credendi participes. Dictionum autem prophetiarum mentionem in præsentia non faciemus, tempore opportuno postea usuri Scripturis. Quæ autem ab eis significantur summarim indicabimus, Christianismum describentes, ne interrumpamus orationis continuationem, si una assumamus Scripturas, idque iis qui nondum intelligunt earum dictiones. Postquam autem ostendimus Scripturæ sensum, tunc eis cum jam crediderint, ex abundanti producentur ipsa Scripturæ testimonia. Quod si ea quæ a nobis dicuntur, videantur aliquibus ex vulgo diversa a Scripturis Domini, sciendum est ea illinc et spirare et vivere, cumque ex eis argumentum habeant, profiteri se sententiam solam eorum quæ dicuntur, non vero ipsas dictiones esse adductura. Nimis enim diligens pertractatio quæ non fit in tempore, merito videri possit esse supervacanea; tum vero non considerare omnino id quod est principium, nimis fuerit socordia et egestatis. Vere autem « beati sunt qui scrutantur testimonia Domini: toto corde exquirentes ipsum » . De Domino autem testimonium ferunt lex et prophetæ. Est ergo nobis propositum ostendere, solum Gnosticum esse sanctum, et pium, riteque eum qui est vere Deus colere, prout ejus decet majestatem: eum autem qui sic Deum colit prout ejus majestatem decet, consequitur ut ipse a Deo ametur, et Deum amet. Quicquid ergo est excellens, existimat esse honorabile pro dignitate: et in rebus quidam sensilibus, esse honorandos magistratus et parentes, et omnem seniores; in iis autem quæ docentur, antiquissimam philosophiam et vetustissimam prophetiam; in his autem quæ intelligentia percipiuntur, id quod est vetustius generatione, tempore et principio carens principium, et eorum quæ sunt primitias, Filium; a quo discere oportet eam, quæ superius est, causam, nempe Patrem universorum, quæ quidem est vetustissima, et omnium beneficentissima, et voce non utique traditur, sed reverentia et silentio cum sancta admira-

A ἀθέους ἀποκαλοῦντας (28) τὸν τῷ ὄντι Θεὸν ἐγνωκότας. Ἐναργεστεροῖς δ', οἶμαι, πρὸς τοὺς φιλοσόφους χρῆσθαι προσήκει τοῖς λόγοις, ὡς ἐπαίνει ἐκ τῆς παρ' αὐτοῖς παιδείας ἡδὴ γεγυμνασμένους δύνασθαι, καὶ εἰ μὴδέπω ἀξίους ἑαυτοῦς μεταλαβεῖν τῆς τοῦ πιστεῦσαι δυνάμεως παρεσχήκασι. Τῶν δὲ λέξεων τῶν προφητικῶν ἐπὶ τοῦ παρόντος οὐκ ἐπιμνησθῶμεθα, κατὰ τοὺς ἐπικαίρους τόπους ὑστερον ταῖς Γραφαῖς συγχρησόμενοι· τὰ δ' ἐξ αὐτῶν δηλούμενα σηματοῦμεν κεφαλαιωδῶς, τὴν Χριστιανισμὸν ὑπογράφοντες, ἵνα μὴ διακόπτωμεν τὸ συνεχές τοῦ λόγου συμπαραλαμβάνοντες (29) τὰς Γραφάς· καὶ ταῦτα, τοῖς μὴδέπω συνείσοι τὰς λέξεις αὐτῶν· ἐπὶ δὲ τὰ σημερινά· ἐνδειξώμεθα, τότε αὐτοῖς ἐκ περιουσίας πιστεῦσαι καὶ τὰ μαρτύρια φανερωθῆσεται. Κἂν ἑτεροῖά τισι τῶν πολλῶν καταφαίνηται τὰ ὑφ' ἡμῶν λεγόμενα τῶν κυριακῶν Γραφῶν, ἵστέον ὅτι ἐκείθεν ἀναπνέει τε καὶ ζῆ, καὶ τὰς ἀφορμὰς ἀπ' αὐτῶν ἔχοντα, τὸν νοῦν μόνον, οὐ τὴν λέξιν παριστᾶν ἐπαγγέλλεται. Ἡ τε γὰρ ἐπὶ πλεόν ἐπεξεργασία, μὴ κατὰ καιρὸν γινομένη, περισσὴ δόξειεν ἂν εἰκότως· τότε μὴδ' ὅλως ἐπισκέφθαι τὸ κατεπεῖγον, ῥάθυμον κομιδῇ καὶ ἐνδεές· « μακάριοι δὲ ὡς ἀληθῶς (30) οἱ ἐξερευνῶντες τὰ μαρτύρια Κυρίου (31), ἐν ὅλῃ καρδίᾳ ἐκζητήσουσιν αὐτόν· » μαρτυροῦσι (32) δὲ περὶ Κυρίου ὁ νόμος καὶ οἱ προφῆται. Πρόκειται τοίνυν παρὰστῆσαι ἡμῖν, μόνον τὸν Γνωστικὸν ὁσιόν τε καὶ εὐσεβῆ, θεοπρεπῶς (33) τὸν τῷ ὄντι Θεὸν θρησκέοντα· τῷ θεοπρεπεῖ δὲ τὸ θεοφιλὲς ἔπεται καὶ φιλόθεον. Τίμιον μὲν οὖν ἄπαν τὸ ὑπερέχον ἡγείται κατὰ τὴν ἀξίαν, καὶ τιμητέον, ἐν μὲν τοῖς αἰσθητοῖς, τοὺς δρχοντας καὶ τοὺς γονεῖς, καὶ πάντα τὸν πρεσβύτερον, ἐν δὲ τοῖς διδασκαλοῖς τὴν ἀρχαιοτάτην φιλοσοφίαν καὶ τὴν πρεσβίστην προφητείαν· ἐν δὲ τοῖς νοητοῖς τὸ πρεσβύτερον ἐν γενέσει, τὴν ἀχρονον καὶ ἀναρχον ἀρχὴν τε καὶ ἀπαρχὴν τῶν ὄντων, τὸν Υἱὸν παρ' οὗ ἐκμανθάνειν τὸ ἐπέκεινα αἰτίων, τὸν Πατέρα τῶν ὄλων, τὸ πρέσβιστον καὶ πάντων εὐεργετικώτατον, οὐκ ἔτι φωνῇ παραδιδόμενον, σεβάσµατι δὲ καὶ σιγῇ μετὰ ἐκπλήξεως ἁγίας σεβαστὸν, καὶ σεπτὸν κυριώτατα· λεγόμενον μὲν πρὸς τοῦ Κυρίου, ὡς οἶόν τε ἦν ἐπαίνει τοῖς μανθάνουσιν, νοοῦμενον δὲ πρὸς γε τῶν ἐξειλεγμένων εἰς γῶσιν παρὰ Κυρίου, « τῶν τὰ αἰσθητήρια, » φησὶν ὁ Ἀπόστολος, « συγγεγυμνασμένων (34). » Θεραπεία τοίνυν τοῦ Θεοῦ, ἡ συνεχὴς ἐπιμέλεια τῆς ψυχῆς τῷ γνωστικῷ, καὶ ἡ περὶ τὸ Θεῖον

✕ P. 820 ED. POTTER, 699-700 ED. PARIS. • Psal. cxix. 2.

quod Christiani dicimur, nos odio ac pœna afficiat; sed ut judicemur non propter nomen, sed propter crimen. Tertullianus, *Apol.*, cap. 2: « Oditur itaque in hominibus innocuis etiam nomen innocuum. » Conf. idem *Ad nationes* lib. 1, c. 3 Proinde Plinius in epistola ad Trajanum, « hesitare ac refert, Nomen ipsum, etiamsi flagitiis carcat, an si gloria coherentia nomini puniantur. »

(28) Ἀποκαλοῦντας. Post ἀποκαλοῦντας non male inseritur articulus τούτος, ut his paulo post. SYLBURG.

(29) Συμπαραλαμβάνοντες. Hoc substituit Sylburg. pro συμπαραλαμβάνοντες, quod in edit. Flor.

et ms. Paris. exstat.

(30) Ὡς ἀληθῶς. Hæc Clementis, non psalmi, verba sunt.

(31) Κυρίου. Psal. αὐτοῦ. Nam ibi prius facta est Κυρίου mentio.

(32) Μαρτυροῦσιν. Respicere videtur Act. x, 43: Τούτω πάντες οἱ προφῆται μαρτυροῦσιν, vel similem Novi Testamenti locum.

(33) Θεοπρεπῶς. Hanc vocem, quæ ad sequentem sententiam pertinere videtur, editiones vulg. cum præcedente connectunt.

(34) Συγγεγυμνασμένων. Γεγυμνασμένων, Hebr. v, 11.

αὐτοῦ κατὰ τὴν ἀδιάλειπτον ἀγάπην ἀσχολία· τῆς γὰρ περὶ τοὺς ἀνθρώπους θεραπείας ἡ μὲν βελτιωτική, ἡ δὲ ὑπηρετική. Ἱατρική μὲν σώματος, φιλοσοφία δὲ ψυχῆς βελτιωτική· γονεῦσι μὲν ἐκ παίδων καὶ ἡγεμόσιν ἐκ τῶν ὑποταγμένων ὑπηρετικὴ ὠφέλεια προσγίνεται. Ὁμοίως δὲ καὶ κατὰ τὴν Ἐκκλησίαν τὴν μὲν βελτιωτικὴν οἱ πρεσβύτεροι (35) σώζουσιν εἰκόνα, τὴν ὑπηρετικὴν δὲ, οἱ διάκονοι. Ταύτας ἀμφω τὰς διακονίας ἄγγελοι τε ὑπηρετοῦνται τῷ Θεῷ κατὰ τὴν τὸν περιγείων οἰκονομίαν, καὶ αὐτὸς ὀγνωστικός, Θεῷ μὲν διακονούμενος, ἀνθρώποις δὲ τὴν βελτιωτικὴν ἐνδείκνυμενος θεωρίαν, ὅπως ἂν καὶ παιδεύειν ἡ τεταγμένος εἰς τὴν τῶν ἀνθρώπων ἐπανάρθωσιν· θεοσεδῆς γὰρ μόνος ὁ καλῶς καὶ ἀνεπιλήπτως περὶ τὰ ἀνθρώπεια ἐξυπηρετῶν τῷ Θεῷ. Ὡς περὶ γὰρ θεραπεία φύτων ἀρίστη καθ' ἣν γίνονται οἱ καρποὶ καὶ συγκομιζονται, ἐπιστήμη καὶ ἐμπειρία γεωργικῇ τὴν ὠφέλειαν τὴν ἐξ αὐτῶν παρεχόμενη τοῖς ἀνθρώποις· οὕτως ἡ θεοσέβεια τοῦ γνωστικοῦ τοὺς καρποὺς τῶν δι' αὐτοῦ πιστευσάντων ἀνθρώπων εἰς ἐκτὴν ἀναδεχομένη, ἐν ἐπιγνώσει πλείονων γιγνομένων καὶ ταύτῃ σωζομένων, συγκομιδὴν ἀρίστην δι' ἐμπειρίας ἐργάζεται. Ἡ δ' ἡ θεοπρέπεια (36) ἕξις ἐστὶ τὸ πρέπον τῷ Θεῷ σώζουσα, θεωφιλῆς ὁ θεοπροπῆς μόνος. Οὗτος δ' ἂν εἴη, ὁ εἰδὼς τὸ πρέπον, καὶ κατὰ τὴν ἐπιστήμην, καὶ κατὰ τὸν βίον ὅτῃ βιωτέον ἐσομένῳ, καὶ δὴ ἐξομωμένῳ ἦδη, Θεῷ. Ταύτῃ δὲ φιλόθεός τε (37) τὸ πρῶτον· ὥς γὰρ ὁ τιμῶν τὸν πατέρα, φιλοπάτωρ· οὕτως ὁ τιμῶν τὸν Θεόν, φιλόθεος. Ἡ (38) καὶ μοι καταφαίνεται τρία (39) εἶναι τῆς γνωστικῆς δυνάμεως ἀποτε-

A tione est præcipue colenda et veneranda : quæ quidem enuntiatur a Domino, quantum possunt audire ii qui discunt, intelligitur autem ab iis qui a Domino electi sunt ad cognitionem, qui sunt, ut ait Apostolus, « exercitati sensibus ». Dei ergo cultus, quem præstat Gnosticus, consistit in continua animæ suæ cura, et occupatione circa Deum per indolentem charitatem. Cultus enim qui versatur & circa homines, unus quidem est qui reddit meliores ; alius vero, qui in ministerio occupatur. Et medicina quidem corpus, philosophia vero animam reddit meliorem. Ac parentibus a filiis, magistratibus autem ac principibus ab iis qui parent eorum ditioni per ministerium accedit utilitas. Similiter in Ecclesia, istius cultus quæ facit meliores, presbyteri servant imaginem ; ejus autem, quæ servit, diaconi. Ambobus his ministeriis angeli Deo serviunt in dispensatione rerum terrenarum : et ipse etiam Gnosticus, qui Deo quidem inservit, hominibus autem ostendit eam qua fiunt meliores contemplationem, quomodo-cunque ad erudiendum fuerit constitutus, ad hominum correctionem. Ille enim solus est pius ac religiosus qui pulchre ac citra ullam reprehensionem, in rebus humanis Deo servit. Sicut quippe ea plantarum cultura est optima, per quam nascuntur et comportantur fructus, quæque ex illis per scientiam ac peritiam agriculturæ hominibus utilitatem affert : ita Gnostici religio ac pietas, eorum hominum fructus qui per ipsum crediderunt in se accipiens, cum plures ad cognitionem veniant, eaque salvi fiant,

P. 830 ED. POTTER, 701 ED. PARIS. • Hebr. v, 14.

(35) *Πρεσβύτεροι*. Duos tantum sacros ordines hoc loco memorat auctor, presbyteros et diaconos : episcopus scilicet presbyterorum nomine comprehendens. Sunt enim omnes episcopi presbyteri, licet omnes presbyteri non sint episcopi. Proinde ab eodem aliis in locis trium ordinum clarissima facta mentio est : ut *Pædag.* lib. iii, cap. 12, p. 309 : Μυρία ἐξ ὅσων ὑποθήχαι εἰς πρόσωπα ἐκλεκτὰ διατίθενται, ἐγγεγράφαι ταῖς βίβλοις ταῖς ἀγλαῖς· αἱ μὲν, πρεσβυτέρους, αἱ δὲ ἐπισκόπους, αἱ δὲ διακόνους, αἱ δὲ ἡγῆρας ὅβι conf. not. 4. Item *Strom.* vi, p. 793 : Ἐπεὶ καὶ αἱ ἐνταῦθα κατὰ τὴν Ἐκκλησίαν προκοπαὶ ἐπισκόπων, πρεσβυτέρων, διακόνων, μιμήματα, οἶμαι, ἀγγελικῆς δόξης, κάκιστης τῆς οἰκονομίας τυγχάνουσιν. Haud aliter Clemens Romanus in *Epist. prior.* ad Corinthios cap. 52, in Ecclesia Judæorum duos ordines fuisse ait, sacerdotes nempe ac levitas. Ἐξ αὐτοῦ γὰρ ἱερεῖς καὶ λευῖται πάντες οἱ λειτουργοῦντες τῷ θυσιαστηρίῳ τοῦ Θεοῦ. « Ab illo enim orti sunt omnes sacerdotes ac levitæ, qui altari Domini ministrant. » Quo loco generali ἱερέων nomine, cum inferiores sacerdotes, tum summum etiam pontificem intelligit. Idem enim paulo post a sacerdotibus et levitis Ἀρχιερεὶς distinguit, cap. 40 : Τῷ γὰρ ἀρχιερεὶ ἰδίαι λειτουργεῖται δεδομένοι εἶναι, καὶ τοῖς ἱερεῶσιν ἰδίοις ὁ τόπος προστάσσεται, καὶ λευῖταις ἰδίαι διακονεῖται ἐπίκεινται. « Summo quippe sacerdoti sua munia tributa sunt, et sacerdotibus locus proprius assignatus est, et levitis sua ministeria incumbunt. » Haud aliter Philo Judæus quandoque duos ordines memorat : ut in lib. iii, *De vita Moysis*, p. 679 : ubi aperte dicit, in Ecclesia Judaica duos fuisse ordines, æditiuorum et sacerdotum : et paulo post p. 694 : Τῶν περὶ τὸν ναὸν λειτουργῶν δύο τάξεις εἰσὶν· ἡ μὲν κρείσσω ἱερέων, ἡ δὲ ἐλάττω νευακόρων. « Templi ministrorum duo

sunt ordines, sacerdotum potior, æditiuorum inferior ; » eodemque modo sacerdotes distinguit sub finem libri *De sacerdotum honoribus*, pag. 834. Non tamen existimandus est inferioris subsellii sacerdotes summo Pontifici ordine ac dignitate pares haberi voluisse, quem ab iis clare aliis in locis distinguit, τῆς ἱερᾶς τάξεως ταξίάρχον eum appellans, non procul a fine lib. ii *De monarchia* p. 827. Eodem loquendi genere utitur *Constitutionum apostolicarum* auctor, nunc duos, nunc tres sacrorum hominum ordines enumerans. Nam in lib. ii sub finem cap. 25 : Ἀρχιερεῖς εἰσὶν ἐπισκοπῶν, ἱερεῖς presbyteri, λευῖται vero diaconi. Sed in lib. viii sub finem cap. 4, ait, quod οἱ τε ἐπίσκοποι καὶ οἱ πρεσβύτεροι ἱερεῖς. « Tam episcopi, quam presbyteri, sacerdotes » sint.

(36) Ἡ δ' ἡ θεοπρ. Flor. ἡ δ' ἡ θεοπρ. gemino articulo nulla membrorum coheræntia. SYLBURG.—Receptam lectionem recte substituit Sylburg., nisi potius legendum sit ei δ' ἡ θεοπρέπεια, quod habet ms. Paris.

(37) *Φιλόθεός τε*. Τε post φιλόθεος rectius forte expungetur, ut superflua. Præcedentis clausulæ sententia est, qua vivendum sit ei qui quasi Deus quidam futurus est, atque adeo jam assimilatur Deo, seu, ad Dei similitudinem se conformat. SYLBURG.—At vero non est inutilis hæc particula. Nam cum dixerat auctor τὸν θεοπροπῆν esse θεωφίλῃ, hic addit eum esse, « etiam » φιλόθεον. Sic paulo ante : Τῷ θεοπροπῆϊ δὲ τὸ θεωφίλῃς ἐπεταὶ καὶ φιλόθεον.

(38) *Ἡ*. Ms. Paris. ἡ, quod etiam in edit. Flor. existat.

(39) *Τρία*. His similia superior scribit Clemens *Strom.* ii, p. 433 : Τριῶν τούτων τούτων ἀντίχεται ὁ ἡμεῶν φιλόσοφος· πρῶτον μὲν θεωρίας, δευτέρῳ δὲ τῆς τῶν ἐντολῶν ἐπιτελέσεως, τρίτῳ ἀνδρῶν ἀγα-

optimum per suam peritiam comportat proventum. Quatenus autem θεοπρέπεια (ita enim vocatur cultus Dei majestati conveniens) est habitus qui id conservat quod Deum decet: θεοπρεπής, id est, qui convenienter Dei majestati Deum colit, solus erit Dei amicus. Is autem erit qui novit quid illum deceat et in scientia et in vita, qua sit vivendum ei qui est futurus Deus et jam Deo assimilatur. Ea ergo ratione erit etiam in primis Dei amans: nam ut qui patrem honorat, amat patrem; ita qui Deum honorat, Deum amat. Qua quidem ratione mihi quoque videntur esse tria effecta Gnosticæ potestatis: primo res nosse; secundo, id efficere quodcunque Logos dictaverit; tertio, ✕ ea quæ occulta sunt apud veritatem, prout Deo dignum est, tradere posse. Is ergo cui persuasum fuerit Deum esse omnipotentem, et divina mysteria didicerit a Filio ejus unigenito, quemadmodum fuerit is ἄθεος, id est impius? nam ἄθεος quidem est qui non putat esse Deum: δεισιδαιμῶν autem, hoc est superstitiosus, qui timet dæmonia; qui omnia in deorum refert numerum, et 298 lignum et lapidem, et spiritum, et hominem qui vivit e ratione redactum in servitutem.

CAPUT II.

Dei Filium omnium esse gubernatorem a Patre constitutum, ipsumque hominum curam gerere et Servatorem esse.

Fides ergo est nosse Deum, quæ est prima post fiduciam doctrinæ Servatoris, nullo modo injusta facere, idque existimare decere Dei agnitionem. Eo respectu in terra quidem res est præstantissima homo, qui est maxima in Deum pietate. In cælo autem res est præstantissima angelus, qui loco propius et jam purius est æternæ et beatæ vitæ particeps. Perfectissima autem et sanctissima, et maxime principalis, et quæ maxime imperat, et est maxime regia, et longe beneficentissima, est natura Filii, quæ est soli omnipotenti propinquissima. Hæc est maxima excellentia, quæ omnia ordinat ex voluntate Patris, et optime gubernat universum, indefessa et inexhausta potestate cuncta operans, propterea quod agit arcanas respiciens notiones. Nunquam enim a sua excedit specula Dei Filius, ut qui non dividatur, non dissecetur, non trans-eat a loco ad locum, sit autem semper ubique, et contineatur nusquam: totus mens, totus lux paterna, totus oculus, qui omnia videt, omnia audit, scit omnia, potestate scrutatur potestates. Ei

✕ P. 831 ED. POTTER, 702 ED. PARIS.

θῶν κατασκευῆς, ἃ δὲ συνελθόντα τὸν γνωστικὸν ἐπιτελεῖ. "Ὅ τι δ' ἂν ἐνδέη τούτων, χωλεῖται τὰ τῆς γνώσεως.

(40) Ἀνθρώπων τε λογικῶς βιοῦντα καταδεδουλευμένον. Aliquanto aptior lectio esse videtur, ἀνθρώπων τε λογικῶς βιοῦντι καταδεδουλευμένον, « hominique, qui rationabiliter vixit, se veluti servum obstringens; » cujusmodi superstitio supra exponitur plenius pag. 268. SYLBURG. — Verum salis aperta forte videtur auctoris sententia, si modo καταδεδουλευμένον mutetur in nominativum καταδεδουλευμένος: quod clarissimo etiam Lowthio placuit: « Qui omnia in deorum numerum refert, tum lignum, tum lapidem: et spiritum hominemque, qui e ratione vivit, in servitutem redigit. » Nec insolitum est, ut passiva participia activo sensu adhibeantur. « Servitutem » autem eam vocat auctor, qua se homines falsis diis addicunt; de qua superius, paulo post principium *Prætreptici*.

(41) Ἡ πρώτη. Post has voces distinguendum, hoc sensu: « Fides ergo prima (seu primus fidei

λέσματα, τὸ γινώσκειν τὰ πράγματα· δεύτερον τὸ ἐπιτελεῖν ὃ τι ἂν ὁ λόγος ὑπαγορεύῃ· καὶ τρίτον τὸ παραδίδεναι δύνασθαι θεοπρεπῶς τὰ παρὰ τῇ ἀληθείᾳ ἐπιχειρημένα. Ὁ τοίνυν θεὸν πεπεισμένος εἶναι παντοκράτορα, καὶ τὰ θεῖα μυστήρια παρὰ τοῦ μονογενοῦς Παιδὸς αὐτοῦ ἐκμαθὼν, πῶς οὗτος ἄθεος; ἄθεος μὲν γὰρ ὁ μὴ νομιζὼν εἶναι θεόν· δεισιδαιμῶν δὲ ὁ δειδώς τὰ δαιμόνια, ὁ πάντα θειάζων, καὶ ξύλον, καὶ λίθον, καὶ πνεῦμα, ἀνθρωπὸν τε λογικῶς βιοῦντα καταδεδουλευμένον (40).

Πίστις οὖν τὸ εἰδέναι τὸν θεόν, ἡ πρώτη (41) μετὰ τῆς τοῦ σωτῆρος διδασκαλίας τὴν πεπολθῆσιν (42), τὸ κατὰ μὴδὲνα τρόπον ἄδικα δρᾶν, τοῦτ' εἶναι πρέπον ἡγεῖσθαι τῇ ἐπιγνώσει τοῦ θεοῦ. Ταύτῃ χράτιστον μὲν ἐν γῇ ἄνθρωπος ὁ θεοσεβέστατος, χράτιστον δὲ ἐν οὐρανῷ ἄγγελος, τὸ πλησιαίτερον κατὰ τὸν καὶ ἤδη καθαρώτερον τῆς αἰωνίου καὶ μακαρίας ζωῆς μεταλαγχάνων. Τελειωτάτῃ δὲ καὶ ἁγιωτάτῃ, καὶ κυριωτάτῃ καὶ ἡγεμονικωτάτῃ, καὶ βασιλικωτάτῃ, καὶ εὐεργετικωτάτῃ ἡ Υἱοῦ φύσις (43), ἡ τῷ μόνῳ παντοκράτορι προσεχιστάτῃ. Αὕτῃ ἡ μέγιστη ὑπεροχὴ, ἣ τὰ πάντα διατάσσεται κατὰ τὸ θέλημα τοῦ Πατρὸς, καὶ τὸ πᾶν ἔριστα οὐκ ἔχει, ἀκαμάτω καὶ ἀτρυτῶ δυνάμει πάντα ἐργαζομένη, δι' ἣν ἐνεργεῖ τὰς ἀποκρύφους ἐννοίας ἐπιδέπουσα. Οὐ γὰρ ἐξίσταται (44) ποτε τῆς αὐτοῦ περιωπῆς ὁ Υἱὸς τοῦ θεοῦ· οὐ μεριζόμενος, οὐκ ἀποτεμνόμενος, οὐ μεταβαλὼν ἐκ τόπου εἰς τόπον, πάντῃ (45) δὲ ὡν πᾶν ποτε, καὶ μηδαμῇ περιεχόμενος· ὅλος νοῦς, ὅλος φῶς πατρίων (46), ὅλος ὀφθαλμὸς, πάντα ὁρῶν, πάντα ἀκούων, εἰδὼς πάντα, δυνάμει τὰς δυνάμεις ἐρευνῶν.

gradus) scire atque agnoscere Deum; deinde, post fiduciam in Servatoris doctrina collocatam, nullo modo injusti quidquam facere, id Dei agnitionem decens existimare. » SYLBURG.

(42) Πεπολθῆσιν. Deest ἐνεργεῖ, vel quid simile. LOWTH.

(43) Φύσις. Conf. Cl. Bulli *Defensio fidei Nicænæ* sect. 2. c. 6, 9, 13, ubi absolutam « naturam » Filii Paternæ naturæ æqualem esse, licet ejus relativa « natura » Patri inferior sit, fusius ostendit.

(44) Οὐ γὰρ ἐξίσταται. Hanc sententiam explicavit idem clarissimus vir, sect. 4. c. 3, p. 271.

(45) Πᾶντῃ. Flor. παντί, et mox πατρίως masc. genere perperam. SYLBURG. — Παντί habet etiam ms. Paris.

(46) Πατρίων. Hoc substituit Sylburg. pro masc. πατρός: quod tamen retineri possit, si referatur ad sequentem sententiæ clausulam, hoc modo: Ὁλος φῶς, πατρίως ὅλος ὀφθαλμός. « Totus lux, totus Patris oculus. »

Τούτῳ πᾶσα ὑποτάσσεται στρατιὰ ἀγγέλων τε καὶ θεῶν (47), τῷ Λόγῳ τῷ πατρικῷ τὴν ἁγίαν οἰκονομίαν ἀναδεειγμένῳ (48) διὰ τὸν ὑποτάξαντα (49)· δι' ὧν καὶ πάντες αὐτοῦ οἱ ἄνθρωποι· ἀλλ' οἱ μὲν κατ' ἐπίγνωσιν, οἱ δὲ οὐδέπω· καὶ οἱ μὲν ὡς φίλοι (50), οἱ δὲ ὡς οἰκέται πιστοί· οἱ δὲ ὡς ἀπλῶς οἰκέται. Ὁ διδάσκαλος οὗτος ὁ παιδεύων μυστηρίους μὲν τὸν γνωσκόν, ἐλπίσει δὲ ἀγαθαῖς τὸν πιστόν, καὶ παιδεύει τῇ ἐκπαιδευτικῇ δι' αἰσθητικῆς ἐνεργείας τὸν σκληροχάρδιον ἐντεῦθεν ἢ πρόνοια ἰδίᾳ, καὶ δημοσίᾳ, καὶ πανταχοῦ. Γινόνδ' εἶναι τοῦ Θεοῦ, καὶ τοῦτον εἶναι τὸν Σωτῆρα καὶ Κύριον ὃν ἡμεῖς φάμεν, ἀντικρυς αἰθεῖαι παριστάσι προφητεῖαι. Ταύτῃ ὁ πάντων Κύριος Ἑλλήνων τε καὶ βαρβάρων τοὺς ἐθέλοντας πείθει· οὐ γὰρ βιάζεται τὸν (51) ἐξ αὐτοῦ σωτηρίαν λαβεῖν διὰ τοῦ ἐλέσθαι, καὶ πάντα ἀποπληρῶσαι τὰ παρ' αὐτοῦ πρὸς τὸ λαβεῖν τῆς ἐλπίδος δυνάμενον. Οὗτός ἐστιν ὁ διδούς καὶ τοῖς Ἑλλήσι τὴν φιλοσοφίαν διὰ τὸν ὑποδεστέρων ἀγγέλων (52). Εἰσι γάρ (53) « συνδινενομημένοι » προστάζει θεῖα τε καὶ ἀρχαῖα « ἀγγελοὶ κατὰ ἔθνη. » Ἄλλ' « ἡ μερὶς Κυρίου » ἡ δόξα τῶν πιστευόντων. « Ἦτοι γὰρ οὐ φροντίζει πάντων ἀνθρώπων ὁ Κύριος· καὶ τοῦτο ἦ τῷ μὴ δύνασθαι πάθει ἔν, (ὅπερ οὐ θεμιτόν· ἀσθενείας γὰρ σημεῖον.) ἦ τῷ μὴ βούλεσθαι, δυνάμενος· οὐκ ἀγαθοῦ δὲ τὸ πάθος· οὐκ ἔστιν ὑπὸ τρυφῆς ῥάθυμος, ὁ δι' ἡμᾶς τὴν παθητὴν ἀναλαβὴν σάρκα (54)· ἦ κήδεαι τῶν συμπάντων, ὅπερ καὶ καθήκει τῷ Κυρίῳ πάντων γενομένῳ Σωτῆρι γὰρ ἐστίν· οὐχὶ τῶν μὲν, τῶν δ' οὐ. Πρὸς δὲ ὅσον ἐπιτηδεύοντος ἑκαστος εἶχε, τὴν ἐκ αὐτοῦ διένειμεν εὐεργεσίαν. Ἑλλήσι τε καὶ βαρβάρους, καὶ τοῖς ἐκ τούτων προωρισμένοις (55) μὲν, κατὰ δὲ τὸν οἰκεῖον καιρὸν κεκλημένοις, πιστοῖς τε καὶ ἐκλεκτοῖς. Οὗτ' οὖν φθονοῖ ποτ' ἂν τισιν ὁ πάντας μὲν ἐπ' ἰσῆς κεκληκώς, ἐξαιρέτους δὲ τοῖς ἐξαιρέτως πεπιστευκόσιν ἀπονείμας τιμὰς· οὐθ' ὅφ' ἐτέρου κωλυθεῖ ποτ' ἂν ὁ πάντων Κύριος, καὶ μάλιστα ἐξυπηρετὼν (56) τῷ τοῦ ἀγαθοῦ καὶ παντοκράτορος θελήματι Πατρός. Ἄλλ' οὐδὲ ἀπειταὶ τοῦ Κυρίου ἀπαθοὺς ἀνάγκως γενομένου φθόνος· οὐτε μὴν τὰ ἀνθρώπων οὕτως ἔχει, ὡς φθονητὰ εἶναι πρὸς τοῦ Κυρίου· ἄλλος δὲ ὁ φθόνων, οὐ καὶ πάθος ἤφατο. Καὶ μὴν οὐθ' ὑπὸ

A subjecta est universa militia angelorum et deorum : Verbo, inquam, paterno quod sanctam suscepit dispensationem, propter eum qui subjecit. Propterea ipsius sunt omnes homines ; sed alii quidem per agnitionem, alii vero nondum ; et alii quidem ut amici, alii vero ut servi fideles ; alii vero ut absolute servi. Ille est magister, qui mysteriis quidem erudit eum qui est Gnosticus ; et spe bona eum qui est fidelis ; et corrigente disciplina per sentientem operationem, eum qui est duro corde ; hinc est Providentia ✕ privatim, publice, et ubique. Dei autem esse Filium, et eum esse quem nos Servatorem et Dominum dicimus, aperte divinæ ostendunt prophetiæ. Hac ratione qui est omnium Græcorum et barbarorum Dominus, persuadet iis qui volunt ; non enim cogit eum qui ab ipso salutem accipere valet, eligendo, et omnia implendo, quæ ab ipso exiguntur ad spem accipiendam. Ille est qui dat Græcis sapientiam per inferiores angelos. Sunt enim jussu divino et antiquo « per gentes distributi angeli ». Sed « pars Domini » est opinio credentium. Aut enim omnium hominum curam non gerit Dominus, idque ei accidit, aut quod non possit (quod quidem est nefarium, est enim signum imbecillitatis), aut quod nolit cum possit, quæ non est boni affectio ; minime vero socors ob delicias, qui propter nos carnem accepit patibilem. Aut curam gerit universorum, quod quidem est consentaneum, cum sit Dominus universorum. Servator enim est : non horum quidem servator, illorum vero non. Pro ea autem quam habet unusquisque aptitudine, suum divisit beneficium, et Græcis et barbaris, et iis, qui ex his prædestinati quidem fuerant, suo autem tempore sunt vocati, fidelibus et electis. Neque ergo poterit is cuiquam invidere, qui omnes quidem ex æquo vocavit ; iis autem qui eximie crediderunt, honores tribuit eximios. Neque ab alio prohibitus unquam fuerit, qui est omnium Dominus, et boni omnipotentisque Patris voluntati maxime servit. Sed neque in Dominum qui impatibilis est et sine principio genitus, unquam cadit invidia ; sed nec res hominum ita

✕ P. 832 ED. POTTER, 703 ED. PARIS. • Deut. xxxii, 8, 9.

(47) Θεῶν. Vide superius *Protrept.*, pag. 88, not. 7.

(48) Ἀναδεειγμένῳ. Mallet forte aliquis ἀναδεειγμένῳ, « suscipiendi » significatione. Sed retineri tamen etiam vulg. lectio potest significatione « exhibendi. » SYLURUS.

(49) Τὸν ὑποτάξαντα. Nempe Patrem, qui res universas Filio subjecit. Respicit auctor I Cor. xv, 27, 28 : Πάντα γὰρ ὑπέταξεν ὑπὸ τοὺς πόδας αὐτοῦ, et seq.

(50) ὡς φίλοι. Respicit Joan. xv, 14, 15 : Ὑμεῖς φίλοι μου ἐστέ, ἐὰν ποιῇτε ὅσα ἐγὼ ἐντέλλομαι ὑμῖν. Οὐκέτι ὑμᾶς λέγω δούλους, etc. Hebr. iii, 5 : Καὶ Μωσῆς μὲν πιστὸς ἐν ὅλῳ τῷ ὄκῳ αὐτοῦ, ὡς θεράπων.

(51) Τόν. Hæc particula in editionibus Sylburgio recentioribus omisaa, hanc versionem peperit : « Neminem enim cogit ab ipso salutem accipere, propterea quod possit eligere, et omnia a se iu-

plere ad spem accipiendam. »

(52) Ἀγγέλων. Conf. superius *Strom.* i, p. 366, not.

(53) Εἰσι γάρ. Respicit Deut. xxxii, 8, 9, qui secundum versionem τῶν Ο', quam Clemens hunc locum recitans alibi sequitur, sic se habet : Ὅτε διεμέριζεν ὁ Ὑψιστος ἔθνη, ὡς διέσπειρεν σπέρμα Ἀδάμ, ἐστήρσεν ὅρια ἐθνῶν κατὰ ἀριθμὸν ἀγγέλων Θεοῦ. Καὶ ἐγεννήθη μερὶς Κυρίου λαὸς αὐτοῦ Ἰακώβ.

(54) Οὐκ ἔστιν ὑπὸ τρυφῆς ῥάθυμος... ἀναλαβὴν σάρκα. Hæc parenthesi includenda sunt. LOWTH.

(55) Προωρισμένους. Respicere videtur Rom. viii, 30 : Οὓς δὲ προώρισεν, τούτους καὶ ἐκάλεσε : verba Clementis, quæ statim sequuntur, ex aliis Apostoli sententiis composita sunt. Tit. i, 2, etc.

(56) Ἐξυπηρετῶν. Hanc Clementis sententiam adv. Petavium defendit Cl. Bullus in *Def. fidei Nicanæ* sect. 2, sub finem c. 6.

habent, ut eis possit Invidere Dominus. Alius autem est qui invidet in quem cadit affectio. Sed nec dici potest Dominum nolle dare salutem humano generi propter ignorance, quod nesciat quomodo sit gerenda cura uniuscujusque. Ignoratio enim Deum non tangit, qui ante mundi constitutionem fuit Patris consiliarius: hæc erat enim sapientia «qua» Deus «delectabatur» omnipotens. Dei enim virtus sive potestas est Filius, utpote ante omnia quæ sunt genita, Logos Patris maxime principalis, et ejus sapientia. Qui et proprie etiam dici poterit magister eorum qui per ipsum sunt formati. Sed neque ab aliqua voluptate abstractus, relinquit unquam hominum curam, qui quum suscepisset carnem quæ natura genita fuerat patibilis, ad imcompatibilitatis ✕ habitum eam erudit. Quomodo autem est Servator et Dominus, si non est omnium Servator et Dominus? Sed est quidem servator eorum qui crediderunt, propterea quod scire voluerint; eorum autem qui non crediderunt est Dominus quousque, confiteri valentes, propriam et eis convenientem ab ipso acceperint beneficentiam. Omnis autem Domini operatio, relationem habet ad Omnipotentem, et est Filius paterna quædam, ut ita dicam, operatio. Nunquam ergo Servator habet odio homines, qui ex præcellenti in homines charitate, non desepit carnis humanæ imbecillitatem, sed ea indutus, ad communem venit hominum salutem: est enim communis fides eorum qui elegerunt. Sed neque proprium opus unquam negliget, quod soli ex aliis animalibus homini mentis perceptio indita sit in creatione Dei; neque alia melior et convenientior hominum administratio Deo erit, quam quæ est ordinata. Semper ergo convenit ei quod est secundum naturam melius ac præstantius, ut præsit ei quod est deterius, et ut ei qui aliquid valet, præclare regere detur ejus administratio. Est autem id quod vere regit et præest, divinus Logos et ejus Providentia, quæ omnia quidem observat, nullius autem ex iis qui ad eam pertinent despiciat curationem. Ille autem qui ad ipsum pertinere, et ei **299** esse conjuncti elegerunt, erunt qui per fidem initiantur. Hic omnium bonorum, voluntate Patris omnipotentis, auctor et causa Filius est primus effector motus, potestas quæ sensu non potest comprehendi. Non enim id quod erat, visus est iis qui non poterant capere propter imbecillitatem carnis. Cum autem carnem accepisset sensilem, venit ostensurus hominibus sufficientes

✕ P. 833 ED. POTTER, 705-704 ED. PARIS.

(57) *Καταλείπει ποτ' ἄν.* Hoc ita usurpatum ut mox, πῶς δ' ἄν ἐστὶ — cum alioqui optativo modo gaudeat hæc particula, ut paulo post, et alibi passim. SYLBURG.

(58) *Ἐξομολογήσασθαι.* Ἐξομολογήσασθαι substituit Sylburgius, quem reliquæ editiones secutæ sunt.

(59) *Ἐρεστάχθαι.* Hoc substituit Sylburg. pro ἐνεστάχθαι, quod habet edit. Flor. et ms. Paris.

A ἀγνοίας ἔστιν εἰπεῖν μὴ βούλεσθαι σώζειν τὴν ἀνθρωπότητα τὸν Κύριον, διὰ τὸ μὴ εἰδέναι ὅπως ἐκάστου ἐπιμελητέον. Ἀγνοία γὰρ οὐχ ἄπτεται τοῦ Θεοῦ, τοῦ πρὸ καταβολῆς κόσμου συμβούλου γενομένου τοῦ Πατρὸς. Αὕτη γὰρ ἦν σοφία «ἡ προσέχαιρεν» ἡ παντοκράτωρ Θεός· δύναμις γὰρ τοῦ Θεοῦ ὁ Υἱός, ἅτε πρὸ πάντων τῶν γενομένων ἀρχικώτατος Λόγος τοῦ Πατρὸς, καὶ σοφία αὐτοῦ· κυρίως ἂν καὶ διδάσκαλος λεγείη τῶν δι' αὐτοῦ πλασθέντων· οὐδὲ μὴν ὁ πῶς τινος ἡδονῆς περισπώμενος, καταλείπει ποτ' ἂν (57) τὴν ἀνθρώπων κηδεμονίαν· ὅς γε, καὶ τὴν σάρκα τὴν ἐμπαθῆ φύσει γενομένην ἀναλαβὼν εἰς ἑξὶν ἀπαθείας ἐπαίδευσεν. Πῶς δ' ἂν ἐστὶ Σωτὴρ καὶ Κύριος, εἰ μὴ πάντων Σωτὴρ καὶ Κύριος; Ἀλλὰ τῶν μὲν πεπιστευκότων σωτὴρ, διὰ τὸ γινώσκειν βεβουλησθαι, τῶν δὲ ἀπειθησάντων Κύριος, ἔστ' ἂν, ἐξομολογήσασθαι (58) δυνήσασθαι, οἰκείας καὶ καταλλήλους τῆς δι' αὐτοῦ τύχῃσι εὐεργεσίας. Πᾶσα δὲ ἡ τοῦ Κυρίου ἐνέργεια ἐπὶ τὸν παντοκράτορα τὴν ἀναφορὰν ἔχει, καὶ ἔστιν, ὡς εἰπεῖν, πατρικὴ τις ἐνέργεια ὁ Υἱός. Οὐκ ἂν οὖν ποτε ὁ Σωτὴρ μισάνθρωπος· ὅς γε, διὰ τὴν ὑπερβάλλουσαν φιλανθρωπίαν σαρκὸς ἀνθρωπίνης εὐπάθειαν οὐχ ὑπεριδὼν, ἀλλ' ἐνδυσάμενος, ἐπὶ τὴν κοινὴν τῶν ἀνθρώπων ἐλήλυθε σωτηρίαν κοινὴ γὰρ ἡ πίστις τῶν ἐλπομένων. Ἀλλ' οὐδὲ τοῦ ἰδίου ποτ' ἂν ἀμελοῖη ἔργου, τῷ μόνῳ τῶν ἄλλων ζώων ἀνθρώπῳ ἔννοιαν κατὰ τὴν δημιουργίαν ἐνεστάχθαι (59) Θεοῦ· οὐδ' ἂν βελτίων τις ἄλλη καὶ ἀρμονιωτέρα διοικήσεις ἀνθρώπων εἴη τῷ Θεῷ τῆς τεταγμένης. Προσέχει γ' οὖν αἰ τῷ κρείττονι κατὰ φύσιν ἡγεῖσθαι τοῦ χείρονος, καὶ τοῦ δυναμένου (60) καλῶς τι διέπειν ἀποδεδῶσθαι τὴν ἐκείνου διοίκησιν. Ἔστι δὲ τὸ ὡς ἀληθῶς ἄρχον τε καὶ ἡγεμονοῦν ὁ θεὸς Λόγος, καὶ ἡ τούτου πρόνοια, πάντα (61) μὲν ἐφορῶσα, μηδενὸς δὲ τῶν οἰκείων ἑαυτῆς παρφορῶσα τὴν ἐπιμέλειαν. Οὗτοι δ' ἂν εἶεν οἱ ἐλόμενοι οἰκεῖοι εἶναι αὐτῷ, οἱ διὰ πίστεως τελειούμενοι. Οὗτος ἀπάντων τῶν ἀγαθῶν θελήματι τοῦ παντοκράτορος Πατρὸς αἴτιος ὁ Υἱός καθίσταται, πρωτουργὸς κινήσεως, δύναμις ἀληπτος αἰσθησάμενος. Οὐ γὰρ ὁ ἦν, τοῦτο ὥφθη τοῖς χωρῆσαι μὴ δυναμένοις διὰ τὴν ἀσθένειαν τῆς σαρκὸς· αἰσθητὴν δὲ ἀναλαβὼν σάρκα, τὸ δυνατόν ἀνθρώποις κατὰ τὴν ὑπακοὴν τῶν ἐντολῶν δείξων ἀφίχεται (62). Δύναμις οὖν πατρικὴ ὑπάρχων, ῥαδίως περιγίνεται ὡς ἂν ἐθέλη, οὐδὲ τὸ μικρότατον ἀπολείπων τῆς ἑαυτοῦ διοικήσεως ἀφρόντιστον· οὐδὲ γὰρ ἂν ἔτι ἦν αὐτῷ τὸ ὅλον εὖ εἰργασμένον. Δυνάμεως δ', οἶμαι, τῆς μεγίστης ἡ πάντων τῶν μερῶν, καὶ μέχρι τοῦ μικροτάτου προσήκουσα (63) δι' ἀκριθείας ἐξέτασις πάντων, εἰς τὸν

α Prov. viii, 30.

(60) *Τοῦ δυναμένου.* Convenientius τῷ δυναμῶν, dat. casu. SYLB.

(61) *Πάντα.* Ms. ὅλων πάντων.

(62) *Ἀφίχεται.* Sic edit. Flor. et ms. Paris. Sed rectius, inquit Sylburgius, ἀφίχεται, vel saltem ἀφίκετο.

(63) *Προσέχουσα.* Legi potest etiam προήκουσα, «progrediens, procedens.» SYLB.

πρῶτον διοικητὴν τῶν ὅλων, ἐκ θαλήματος Πατρὸς Ἀ κυβερνῶντα τὴν πάντων σωτηρίαν, ἐφορῶντων ἐτέ-
ρων ὑφ' ἐτέρους ἡγουμένους τεταγμένων, ἔστ' ἂν τις
ἐπὶ τὸν μέγαν ἀφίκηται ἀρχιερέα· ἀπὸ μίδς γὰρ ἄνω-
θεν ἀρχῆς τῆς κατὰ τὸ θέλημα ἐνεργοῦσης ἡρτῆται
τὰ πρῶτα, καὶ δευτέρα, καὶ τρίτα· εἴτα ἐπὶ τέλει τοῦ
φαινομένου (64) τῷ ἄκρῳ ἢ μακαρίᾳ ἀγγελοθεσίᾳ·
καὶ δὴ μέχρις ἡμῶν αὐτῶν ἄλλοι ὑπ' ἄλλοις, ἐξ ἐνδὸς
καὶ δι' ἐνδὸς σωζόμενοι τε καὶ σώζοντες, διατετάχα-
ται. Ὡς οὖν συγκινεῖται, καὶ μικροτάτῃ σιδήρου μοί-
ρᾳ, τῷ τῆς Ἑρακλείας (65) λίθου πνεύματι διὰ πολ-
λῶν τῶν σιδηρῶν ἐκτεινομένη (66) δακτυλίων, οὕτω
καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι ἐλκόμενοι, οἳ μὲν ἐνάρετοι οἰ-
κειοῦνται τῇ πρώτῃ μονῇ (67), ἐφεξῆς δ' ἄλλοι μέχρι
τῆς τελευταίας· οἳ δὲ ὑπὸ ἀσθενείας κακοί, δι' ἀπλη-
σίαν (68) ἄδικον καχεξίαν περιπεπωκότες, οὕτε κρα-
τύντες, οὕτε κρατούμενοι, περικαταβρέουσιν, ἐλιγθέν-
τες τοῖς πάθεσι, καὶ ἀποπίπτουσι χαμαί. Νόμος γὰρ
ἔσθ' οὗτος, αἰρεῖσθαι τὸν βουλόμενον ἀρετῇ· διὸ
καὶ αἱ ἐντολαὶ αἱ κατὰ νόμον τε καὶ πρὸ τοῦ νόμου,
οὐκ ἐνόμοις, (« δικαίῳ γὰρ νόμος οὐ κεῖται ») τὸν
μὲν ἐλόμενον, ζῶν ἀίδιον καὶ μακάριον γέρας λαμ-
βάνειν ἔταξαν· τὸν δ' αὖ κακίᾳ ἡσθέντα συνεῖναι οἷς
ἐπλετο συνεχώρησαν· πάλιν τε αὖ, τὴν βελτιουμένην
ἐκάστοτε ψυχὴν εἰς ἀρετῆς ἐπίτησιν (69), καὶ δικαιο-
σύνης αὐξήσιν, βελτίονα ἀπολαμβάνειν ἐν τῷ παντὶ
τὴν τάξιν, κατὰ προκοπὴν ἐκάστην ἐπεκτεινο-
μένην εἰς ἕξιν ἀπαθείας, ἄχρις ἂν « καταντήσῃ εἰς ἄν-
δρα τέλειον, » τῆς γνώσεώς τε ἑμοῦ καὶ κληρονομίας
ὑπεροχῇ. Αὗται αἱ σωτήριοι περιτροπαὶ κατὰ τὴν
τῆς μεταβολῆς τάξιν ἀπομερίζονται, καὶ χρόνοις, καὶ
τόποις, καὶ τιμαῖς, καὶ γνώσεσι, καὶ κληρονομίαις,
καὶ λειτουργίαις καθ' ἐκάστην, ἐκάστης (70) ἕως τῆς
ἐπαναθετικῆς καὶ προσεχοῦς τοῦ Κυρίου ἐν ἀιδί-
ῳ θεωρίας. Ἀγωνὸν δὲ τὸ ἐραστὸν πρὸς τὴν ἑαυ-
τοῦ θεωρίαν, παντὸς τοῦ ὅλου ἐκπύον τῇ τῆς γνώσεως
ἀγάπῃ περιβεβληκότος τῇ θεωρίᾳ. Διὸ καὶ τὰς ἐντολάς
ἡ-ἔδωκε, τὰς τε προτέρας, τὰς τε δευτέρας, ἐκ μίδς
ἀρτυρόμενος πηγῆς ὁ Κύριος, οὕτε τοὺς πρὸ νόμου
ἀνόμους εἶναι ὑπεριδὼν, οὕτ' αὐτοὺς (71) μὴ ἐπαίον-
τας τὰ βαρβάρου φιλοσοφίας ἀφηνιάσαι συγχωρήσας.
Τοῖς μὲν γὰρ ἐντολάς, τοῖς δὲ φιλοσοφίαν παρασχὼν,
συνέκλεισε τὴν ἀπιστίαν εἰς τὴν παρουσίαν· ὅτε (72)
ἀναπολόγητός ἐστι πᾶς ὁ μὴ πιστεύσας. Ἄγει γὰρ ἐξ
ἐτέρας προκοπῆς Ἑλληνικῆς τε καὶ βαρβάρου ἐπὶ
τῇ διὰ πίστεως τελειωσιν. Εἰ δὲ τις Ἑλλήνων, ὑπερ-

esse eorum vires, ut possint obedire mandatis.
Cum sit ergo virtus paterna, facile superat ea quæ
voluerit, ne minimum quidem relinquens, cuius
curam non gerat ejus administratio. Neque enim
si id fieret, totum ab eo utique recte esset effectum.
Maximæ autem, ut arbitror, potestatis est omnium
partium etiam usque ad minimam, accurata exami-
natio, pervadens ad primum universorum admi-
nistratorem, qui ex voluntate Patris gubernat om-
nium salutem, aliis ordinatis qui sub aliis præfectis
observent, et curam gerant, donec perveniatur ad
magnum pontificem. Ab uno enim desuper princi-
pio, quod convenienter Patris voluntati operatur,
dependent prima, secunda et tertia. Deinde in
summo fine ejus quod apparet, beati positi sunt
angeli, atque adeo usque ad nos ipsos, alii sub
aliis sunt collocati, qui ex uno et per unum et ser-
vantur et servant. Quemadmodum ergo vel minima
pars ferri, lapidis magnetis spiritui movetur per
multos annulos ferreos extensa : ita etiam qui sunt
virtute præditi, divino Spiritu attracti, cum prima
mansione conjunguntur, deinceps autem alii usque
ad postremam ; qui autem sunt mali ex imbecilli-
tate, cum per injustam insatiabilitatem in malum
habitum inciderint, cum nec se teneant, neque ab
alio teneantur, circumfluunt circumacti perturba-
tionibus, humique decidunt. Lex enim hæc prin-
cipio data est, ut qui velit eligat virtutem. Quo-
circa præcepta quoque quæ et in lege, et ante
legem erant, non justis data (« justo enim non est
lex lata »), statuerunt, ut qui elegisset quidem,
æternam vitam et beatum præmium acciperet : qui
autem rursus vitio esset delectatus, concessere ut
versaretur cum iis quæ elegerat : et rursus ut ani-
ma quæ assidue evadit melior ad acquirendam vir-
tutem, et parandam, augendamque justitiam, me-
liorem locum accipiat in universo, ut quæ per
unumquemque profectum extendatur ad habitum
impatibilitatis, donec « profecerit ad virum perfec-
tum », nempe ad cognitionis simul et hæreditatis
excellentiam. Salutares hæ conversiones, pro or-
dine mutationis, dividuntur, et temporibus, et locis,
et honoribus, et cognitionibus, et hæreditatibus, et
ministeriis, usque transcendentem continuamque in
æternitate contemplationem Domini. Quod est au-
tem amabile, adducit ad sui contemplationem quem-

✠ P. 834 ED. POTTER, 704-705 ED. PARIS.

• I Tim. i, 9. • Ephes. iv, 13.

(64) Τοῦ φαινομένου. An cœlum significat? Vide p. 561, edit. Par. Lowth.

(65) Ἑρακλείας. A Clemente hoc loco dissentit Brodeus, Misc. lib. iii, c. 29, ubi aliam refert causam, cur lapis Herculeus, seu Magnes, ferrum attrahat. SYLB.

(66) Ἐκτεινομένη. Videtur legendum ἐκτεινομένη, ut jungatur cum πνεύματι. Lowth.

(67) Πρώτῃ μονῇ. Vide p. 563, 565, 668, 706, 722, 737, 752, edit. Paris. Id.

(68) Ἀπλησίαν. Medicorum phrasibus hic utitur. Docent enim illi τὴν ἀπλησίαν, « nimiam ingluviem, » deducere ad καχεξίαν, « pravam » cor-

poris « habitum. »

(69) Ἐπίτησιν. Verum esse puto ἐπίκτησιν, « acquisitionem. » C. legit ἐπίδοσιν. SYLB. — Fed. Morellus Prof. Reg. loco illius corrupti vocabuli reponerat ἐπ' ἐξήγησιν vel ἐπίδοσιν. « Ad accretionem virtutis et justitiæ incrementum. » COLLECT.

(70) Καθ' ἐκάστην ἐκάστης. Id est καθ' ἐκάστην τάξιν ἐκάστης μεταβολῆς. Cl. Lowthius ἐκάστοις pro ἐκάστης substituit.

(71) Αὐτοὺς. Haud scio an verius αὐ τοὺς, divisim. Mox sane verius legemus, ἐπαίοντας τῆς βαρβάρου φιλοσοφίας. SYLB.

(72) Ὅτε. Aplius forte leg. ὅθεν, aut ὥστε. Id.

libet, qui se totum applicavit ad contemplationem per dilectionem cognitionis. Quocirca praecepta dedit et priora et posteriora, ex uno fonte hauriens Dominus, nec eos qui erant ante legem, sine lege esse sinens: nec eos qui non audiebant barbaram philosophiam, ferri effrenatos permittens. Nam cum illis quidem praecepta, his vero praeberet philosophiam, incredulitatem conclusit in ipsius adventum, quo tempore est inexcusabilis quisquis non crediderit. Nam a diverso tum Graeco tum barbaro profectu, ad eam quae est per fidem deducit perfectionem. Si quis autem ex Graecis, praetermissa quae praecedit Graecorum philosophia, veram doctrinam protinus invasit, is etsi plane rudis, longo alios superavit intervallo, cum salutis compendium per fidem elegerit ad perfectionem. ✕ Quaecunque ergo nihil impediabant quominus esset homini liberum eligendi arbitrium, effecit ut ea ad virtutem opem ferrent, ut aliqua ratione iis etiam qui possunt obscure et exiliter perspicere, is qui revera solus est unus omnipotens, bonus appareat Deus, a saeculo in saeculum dare salutem per Filium. Is autem nulla ratione est causa mali; ad universi enim salutem, ab eo qui est universorum Dominus, omnia sunt ordinata, et universe et sigillatim. Est ergo officium iustitiae salutaris unumquodque semper ad id quod est melius, quoad fieri potest, deducere: ad salutem enim et permansionem ejus quod est praestantius, convenienter suis moribus ordinantur minora. Statim enim quicquid est virtute praeditum, mutatur in melius, habens propriam causam mutationis, electionem cognitionis, quam habebat anima in sua potestate. Castigationes autem necessariae, bonitate magni qui omnia observat iudicis, tum per adjunctos angelos, tum per varias praedicationes, tum per perfectum omni ex parte iudicium, cogunt eos qui plane dedoluerunt, duci poenitentia.

CAPUT III.

Gnosticum verum id agere ut Deo ejusque Filio sit quam simillimus.

Alia autem taceo, Dominum glorificans. Ceterum dico Gnosticas illas animas, quae excellentia contemplationis uniuscujusque sancti ordinis vitae institutum superant, quibus beatæ deorum habitationes sunt distributæ, cum inter sanctas sanctitate eximiae fuerint reputatæ, et integræ ex integris translatae, in meliora meliorum locorum loca venerint, et non in speculis aut per specula divinam amplectentes contemplationem, quam maxime autem evidenti et plane sincero divinæ visionis sempiternæ sempiterno exceptas convivio, quo satiari non possunt quæ supra modum amant animæ, et inexplebili fruentes lætitia in saecula nunquam terminanda, permanere, honoratas, ut ita dicam, identitate om-

✕ P. 815 ED. POTTER, 705-706 ED. PARIS.

(73) *Εἰς τελείωσιν ἐλόμενος*. Forte *εἰς τελείωσιν ἀλάμενος*, ut sit, « per fidem in perfectionem saltu facto. » SYLBURG.

(74) *Εἰς ἀμείνω οἰκήσεις τῆς μ. Η.* *εἰς ἀμείνω ἡκούσης* (vel οἰκούσης) *τῆς μ.* Sed legi posset etiam, *εἰς ἀμείνω οἰκῆσιν* — nam οἰκήσεις paulo post etiam occurrit. Interpres vertit, « Ecce enim quicquid est virtute praeditum, mutatum in melius, habens propriam causam mutationis, electionem. » SYLB.—Hanc sententiam sic scribe, αὐτίκα μεταβάλλει πᾶν τὸ ἐνάρπτον εἰς ἀμείνω, οἰκίας μεταβολῆς. Aut potius, οἰκίαν τῆς μεταβολῆς αἰτίαν τὴν αἵρεσιν τῆς γνώσεως ἔχων. Quemadmodum interpres legit. HEINS.

Δὲς τὸ προηγούμενον τῆς φιλοσοφίας τῆς Ἑλληνικῆς, εὐθέως ὤρμησεν ἐπὶ τὴν ἀληθῆ διδασκαλίαν, ὑπερεδίδκυσεν οὗτος, καὶ ἰδιώτης ἦ, τὴν ἐπαύριον τῆς σωτηρίας διὰ πίστεως εἰς τελείωσιν ἐλόμενος (73). Πάντ' οὖν ὅσα μηδὲν ἐκώλυεν ἐκούσιν εἶναι τῷ ἀνθρώπῳ τὴν αἵρεσιν, συνεργά πρὸς ἀρετὴν ἐποίησέ τε καὶ ἔδειξεν, ὅπως ἀμυγέπη καὶ τοῖς ἀμυδρῶς διορᾶν δυναμένοις ὁ τῷ ὄντι μόνος εἰς παντοκράτωρ ἀγαθὸς ἀναφαίνεται θεὸς ἐξ αἰῶνος εἰς αἰῶνα ὥζων διὰ Υἱοῦ. Κακίας δ' αὖ πάντα πάντως ἀναίτιος· πρὸς γὰρ τὴν τοῦ ὄλου σωτηρίαν τῷ τῶν ὄλων Κυρίῳ πάντα ἐστὶ διταταγμένα, καὶ καθόλου καὶ ἐπὶ μέρους. Ἔργον οὖν τῆς δικαιοσύνης τῆς σωτηρίου ἐπὶ τὸ ἀμεινον αἰεὶ κατὰ τὸ ἐνδεχόμενον ἔκαστον προάγειν· πρὸς γὰρ τὴν σωτηρίαν τοῦ κρείττονος καὶ διαμονῆν ἀναλόγως τοῖς ἑαυτῶν ἡθεσι διοικεῖται, καὶ τὰ μικρότερα. Αὐτίκα μεταβάλλει πᾶν τὸ ἐνάρπτον εἰς ἀμείνω οἰκήσεις τῆς μεταβολῆς (74) αἰτίαν τὴν αἵρεσιν τῆς γνώσεως ἔχον, ἣν αὐτοκρατορικὴν ἐκέστητο ἡ ψυχὴ. Παιδεύσεις δὲ αἱ ἀναγκαῖαι ἀγαθότητι τοῦ ἐφορῶντος μεγάλου κριτοῦ διὰ τε τῶν προσεχῶν ἀγγέλων, διὰ τε προκρίσεων ποικίλων, καὶ διὰ τῆς κρίσεως τῆς παντελοῦς, τοὺς ἐπὶ πλέον ἀπληγῆς (75) ἐκδιάζονται μετανοεῖν.

Τὰ δ' ἄλλα σιγῶ, δοξάζων τὸν Κύριον. Πλὴν ἐκείνας φημὶ τὰς γνωστικὰς ψυχὰς, τῇ μεγαλοπρεπείᾳ τῆς θεωρίας ὑπερβαίνουσας ἐκάστης ἀγίας τάξεως τὴν πολιτείαν, καθ' ἃς αἱ μακάριαι θεῶν (76) οἰκήσεις διωρισμέναι διακεκλήρονται, ἀγίας ἐν ἀγίᾳς λογισθείσας, καὶ μετακομισθείσας διὰς ἐξ ὄλων, εἰς ἀμεινους ἀμεινῶνων τόπων τόπους ἀφικομένας, οὐκ ἐν κατόπτροις (77) ἢ διὰ κατόπτρων ἐπὶ (78) τὴν θεωρίαν ἀσπαζόμενας τὴν θείαν, ἐναργῆ δὲ ὡς ἐν μάλιστα, καὶ ἀκριβῶς εἰλικρινῆ τὴν ἀκίρεστον ὑπερφῶς ἀγαπώσας ψυχὰς ἐστρωμένας εἰς τοὺς ἀτέλει-τήτους αἰῶνας, ταύτῃ τῆς ὑπεροχῆς ἀπάσης τετιμημένας διαμένειν. Αὕτη τῶν καθαρῶν τῇ καρδίᾳ (79) ἡ καταληπτὴ θεωρία. (80). Αὕτη τοίνυν ἡ ἐνέργεια

(75) *Ἀπληγῆς*. Respicit Ephes. iv, 19.

(76) *Θεῶν*. Varios beatorum spirituum ordines intelligit. Vide p. 589, 710, 732. LEWIS.

(77) *Ἐν κατόπτροις*. Respicit I Cor. xiii, 12: *Βλέπομεν γὰρ ὅτι δι' ἐσόπτρου ἐν αἰνίγματι, τότε δὲ πρόσωπον πρὸς πρόσωπον.*

(78) *Ἐπὶ*. Hoc loco supervacua esse videtur hæc præpositio; cuius loco substituendum forte *ἐν*.

(79) *Καθαρῶν τῇ καρδίᾳ*. Respicit Matth. v, 8: *Μακάριοι οἱ καθαροὶ τῇ καρδίᾳ, ὅτι αὐτοὶ θεοὶ βλέπονται.*

(80) *Ἡ καταληπτὴ θεωρία*. Interpres, « contemplatio quæ comprehenditur. » Sed scribendum est ἡ καταληπτὴ θεωρία, « scientia comprehen-

τοῦ τελειωθέντος γνωστικοῦ, προσομιλεῖν τῷ Θεῷ διὰ τῷ μεγάλῳ ἀρχιερέως, ἐξομοιούμενον εἰς δύναμιν τῷ Κυρίῳ διὰ πάσης τῆς εἰς τὸν Θεὸν θεραπείας, ἥτις εἰς τὴν τῶν ἀνθρώπων διατείνει σωτηρίαν κατὰ κηδεμονίαν τῆς εἰς ἡμᾶς εὐεργεσίας· κατὰ τε αὐτὴν λειτουργίαν, κατὰ τε τὴν διδασκαλίαν, κατὰ τε τὴν δι' ἔργων εὐποιαν (81). Ναὶ μὴν ἑαυτὸν κτίζει (82) καὶ δημιουργεῖ· πρὸς δὲ (83), καὶ τοὺς ἐπαύοντας αὐτοῦ κοσμεῖ, ἐξομοιούμενος Θεῷ ὁ γνωστικός· τῷ φύσει (84) τὸ ἀπαθὲς κεκτημένην, τὸ ἐξ ἀσκήσεως εἰς ἀπάθειαν συνεσταλμένον, ὡς ἐνὶ μάλιστα, ἐξομοίων· καὶ ταῦτα ἀπερισπάστως προσομιλῶν τε καὶ συνὼν τῷ Κυρίῳ. Ἡμερότης δ', οἶμαι, καὶ φιλανθρωπία καὶ μεγαλοπρεπὴς θεοσέβεια γνωστικῆς ἐξομοιώσεως καὶ νέες. Ταύτας φημὶ τὰς ἀρετὰς· ἡ θυσίαν δεκτὴν (85) εἶναι παρὰ Θεῷ, τὴν ἀνυψὼν καρδίαν· μετ' ἐπιστήμης ὁρθῆς, « ὀλοκάρπωμα (86) τοῦ Θεοῦ » λεγούσης τῆς Γραφῆς, ἐκ φωτιζομένου εἰς ἑνωσιν ἀδιάκριτον παντὸς τοῦ ἀναληφθέντος εἰς ἀγνωσύνην ἀνθρώπου. Στὰς γὰρ αὐτοὺς « αἰχμαλωτίζειν (87), » καὶ ἑαυτοὺς ἀναίρειν, « τὸν παλαιὸν ἄνθρωπον, τὸν κατὰ τὰς ἐπιθυμίας φθειρόμενον, » ἀποκτινύντας, καὶ τὸν καινὸν ἀνιστάντας ἐκ τοῦ θανάτου « τῆς παλαιᾶς διαστροφῆς (88), » πρὸς τὴν εὐαγγέλιον, ὅτε Ἀπόστολος κελεύουσι, τὰ μὲν πάθη ἀποτιθεμένους, ἀναμαρτήτους δὲ γενόμενους. Τοῦτ' ἦν ἄρα ὃ ἠνίσσετο καὶ ὁ νόμος, τὸν ἀμαρτωλὸν ἀναιρεῖσθαι κελεύων, καὶ μετατίθεσθαι ἐκ θανάτου εἰς ζωὴν τὴν ἐκ πίστεως ἀπάθειαν. Ὁ μὴ συνιέντες οἱ νομοδιδάσκαλοι, φιλονεικῶν ἐκδεξάμενοι τὸν νόμον, ἀφαιρῶν τοῖς μάτην διαβάλλειν ἐπιχειροῦσι παρεσχῆκασιν· δι' ἣν αἰτίαν, οὐ θύομεν εὐκρίτως ἀνενδεεῖ τῷ Θεῷ, τῷ τὰ πάντα τοῖς πᾶσι παρεσχήμεν· τὸν δ' ὑπὲρ ἡμῶν ἱερευθέντα δοξάζομεν, σφᾶς αὐτοὺς (89) ἱερεύοντες, εἰς τὴν τὸ ἀνενδεὲς ἐκ τοῦ ἀνενδεοῦς καὶ εἰς τὸ ἀπαθὲς ἐκ τοῦ ἀπαθοῦς. Μόνῃ γὰρ τῇ ἡμετέρᾳ σωτηρίᾳ ὁ Θεὸς ἡδεται. Εὐκρίτως ἄρα τῷ μὴ νικωμένῳ ἡδοναῖς θυσίαν οὐ

nimodæ excellentiæ. Hæc est contemplatio quæ comprehendere potest ab iis qui sunt 300 mundo corde. Hæc est ergo operatio ejus qui est consummatus in cognitione, ut cum Deo habeat consuetudinem per magnum pontificem, pro viribus Domino assimilatus per universam in Deum pietatem, quæ tendit ad hominum salutem per curam exercendæ in nos beneficentiæ : et rursus per sacra ministeria, et ꝑ per doctrinam, et per bonorum operum effectiorem. Jam vero Gnosticus seipsum creat et fabricatur ; quin etiam eos qui ipsum audiunt, exornat Deo similis factus ; ei nempe qui natura impatibilis est, impatibilitatem exercitatione comparatam, quoad fieri potest, assimilans, idque quia a Domini consuetudine et conversatione minime potest avelli. Mansuetudo autem, ut ego quidem opinor, et benignitas, et eximia in Deum pietas, sunt regulæ assimilationis Gnosticæ. Has ego dico virtutes esse « sacrificium Deo gratum et acceptum, cor a fastu alienum » a cum recta scientia, dicente Scriptura, esse « Dei holocaustum », cum quicunque ex hominibus assumptus est ad sanctitatem, illuminatur ad eam quæ discerni non potest unionem. Nam seipsum « redigere in captivitatem, » et seipsum interimere, « veteri qui per cupiditates corrumpitur, homine » interfecto, novoque suscitato a « veteri » mortis « conversatione, » et Evangelium jubet et Apostolus, depositis cum peccato perturbationibus animi. Hoc erat quod lex quoque tacite significabat, jubens peccatorem tolli de medio, et a morte ad vitam traduci, hoc est impatibilitatem, quæ ex fide provenit. Quod cum non intelligerent ii qui legem docebant, legem autem accepissent, ac si contentionum daret ansas, dederunt occasionem iis qui eam temere volunt calumniari. Propter quam causam merito nos Deo non sacrificamus, qui nullius indiget, et omnia præbuit hominibus ;

ⲕP. 836 ED. POTTER, 706-707 ED. PARIS.

a Philipp. iv, 18. b Psal. LI, 17, 19.

siva, » qua scilicet Dei essentiam perfecte intuen- tur et quodammodo comprehendunt. Solent autem hujusmodi voces ab imperitiis scriptoribus inter se mutari. Sic μεθεκτοί pro μεθεκτικοί superius posuimus Strom. I, p. 348, ubi conf. not. ἐφεκτοί pro ἐφεκτικοί Strom. VIII, p. 924, διδακτικὴν pro διδακτὴν Strom. I, p. 354.

(81) Κατὰ τε αὐτὴν λειτουργίαν, κατὰ τε τὴν διδασκαλίαν, κατὰ τε τὴν δι' ἔργων εὐποιαν. Edit. Flor. et ms. Paris., κατὰ τε αὐτῇ λειτουργίᾳ, κατὰ τε τῇ διδασκαλίᾳ, κατὰ τε τῇ δι' ἔργων εὐποιᾳ. Sed procul dubio, inquit Sylburg. accus. casu legendum τὴν λειτουργίαν, τὴν διδασκαλίαν, εἰ τὴν δι' ἔργων εὐποιαν· ut interpretes quoque verit, « per curam exercendæ in nos beneficentiæ, et rursus per sacra ministeria, et per doctrinam, et per bonorum operum effectiorem.

(82) Ἐαυτὸν κτίζει. Id est, semetipsum virtutibus instruit : quod metaphorice « creare » dicitur. Hinc enim sententiæ similia sunt, quæ paulo post scribit auctor : Εὐσεβὴς ἄρα ὁ γνωστικός, ὁ πρῶτον λαοῦ ἐπιμελόμενος· ἐπειτα τῶν πλησίων, ἵν' ὡς ἄριστοι γένηνται, x. t. λ.

(83) Δέ. Ms. Paris. δῆ.

(34) φύσει. Sic infra p. 726, edit. Paris. : Τῷ

ἄρα ἀναπόδλητον τὴν ἀρετὴν ἀσκήσει γνωστικῇ πεποιημένῳ φυσιοῦται ἡ ἔξις. « Ei ergo, qui exercitatione Gnostica virtutem, quæ non potest amitti, comparaverit, efficitur » naturalis « habitus. »

(85) Θυσίαν δεκτὴν. Respicere videtur B. Pauli verba de Philippensium donis, quæ vocat θυσίαν δεκτὴν, εὐάρεστον τῷ Θεῷ. Philipp. iv, 18.

(86) Ὀλοκάρπωμα. Hæc S. Scripturæ verba haud facile reperientur, sed respexisse videtur auctor psal. I, 17, 19 : θυσία τῷ Θεῷ πνεῦμα συντετριμμένον, καρδίαν συντετριμμένην καὶ ταπεινωμένην ὁ Θεὸς οὐκ ἐξουθενώσει. Τότε εὐδοχήσεις θυσίαν δικαιοσύνης, καὶ ὀλοκαυτώματα.

(87) Αἰχμαλωτίζειν. Respicit Rom. vi, 6, 7 ; II Corinth. x, 5 ; Ephes. v, 22, 23, 24 ; Coloss. iii, 8, 9, vel alium his similem locum.

(88) Διαστροφῆς. « Perversionis, » seu « pravæ conversationis. » Nam in διαστροφῇ mutavit apostolicam vocem ἀναστροφῇ Ephes. v, 22 : Τὴν προτέραν ἀναστροφῇ, τὸν παλαιὸν ἄνθρωπον. Simili figura sceleratos Judæos Apostolus κατατομήν vocavit, tanquam περιτομῆς nomine indignos, Philipp. iii, 2.

(89) Αὐτοῦς. Seu potius αὐτοῦς.

sed eum glorificamus qui est pro nobis sacrificatus, nos ipsos sacrificantes, ad id quod est nullius indigeas, ex eo quod nullius indiget, et ab impatibili ad id quod est impatibile. Deus enim sola nostra salute delectatur. Merito ergo ei non offerimus sacrificium, qui non vincitur a voluptatibus, cum inferius, nec usque ad crassissimas perveniat nubes, longe etiam ab iis consistat quæ sit per fumum exhalatio; si modo perveniat. Nullius ergo indiget Deus, nec capitur voluptate, nec est aut lucri aut pecuniæ cupidus, cum abundet, et cuilibet quod ortum est et indiget, omnia præbeat. Sed nec sacrificiis, neque donariis, neque rursus gloria et honore Deus invocatur, neque aliis ejusmodi allicitur; sed solis viris bonis et honestis apparet, qui justum nunquam prodiderint ✕ vel propter metum intentatum, vel propter promissa magnifica. Qui autem non perspexere humanæ animæ libertatem, quæ quod ad vitæ attinet electionem, redigi in servitutem non potest, ea quæ ab imperita fiunt injustitia ægre ferentes, non esse Deum existimant. Similique his opinione, qui in voluptatum intemperantiam, et vehementes dolores, et in repentina infortunia incidentes, aut casibus adversis fracti, dicunt non esse Deum; vel si sit, non omnia intueri. Alii autem sunt quibus est persuasum, eos qui dii existimantur, sacrificiis et donis posse placari, ut faveant eorum libidinis. neque volunt credere solum esse eum qui est vere Deus, qui est in veræ justæ bonitatis identitate. Pius ergo est Gnosticus. Is quippe primo quidem sui curam gerit, deinde proximorum, ut fiant quam optimi. Etenim filius bono patri gratificatur, si se ipse bonum præbeat, et patri similem: et pater principi is qui ejus subicitur imperio. Nam credere quidem et parere, est in nostra potestate. Malorum autem causam si quis putaverit materiæ imbecillitatem, et inconsideratos ignorationis im-

✕ P. 837 ED. POTTER, 707-708 ED. PARIS.

(90) *Εἰς οὗς καὶ φθάσει*. Nescio an verius, *εἰ πού καὶ φθάσει*: vel *εἰς οὗς ἂν φθάνοι*. SYLBURG.

(91) *Γεννητῷ*. A. mavult γεννητῷ. Id.

(92) *Καλεῖται*. Legendum omnino κηλεῖται. LOWTH.

(93) *Ὅσοι*. His similia scribit Plato lib. x *De legibus*, quo fere toto tres impiorum hominum sententias refellit. Nam, ut statim a principio istius libri refert, nemo fere est in deos impius, nisi ἂν δὴ τι τῶν τριῶν πάσχω· ἢ τοῦτο, ὅπερ εἶπον, οὐχ ἡγούμενος· ἢ τὸ δεύτερον, ὄντας, οὐ φροντίζειν ἀνθρώπων· ἢ τρίτον, εὐπαρமுθητούς εἶναι, θυσίαις τε καὶ εὐχαῖς παραγομένους. « Unum ex his tribus eveniat: vel enim, quod prius dixi, deos esse neget; vel, etsi putet esse deos, de rebus tamen humanis curare ipsos minime arbitretur; vel tertio quavis et sint et de hominibus curam habeant, facile tamen placari eos votis et sacrificiis arbitretur. »

(94) *Παραιτητούς*. Vox e Platone sumpta: qui cum primum esse deos, deinde iis res universas curare esse, ostendisset, infert p. 958: Τὸ δὲ παραιτητούς αὐ τοὺς θεοὺς εἶναι τοῖς ἀδικοῦσιν, δεχομένους δώρα, οὕτε τιτὶ συγγωρητέον, παντὶ τε αὐ κατὰ δύναμιν ἐρώπῃ ἐλεγχτέον. « Sed iniquorum hominum eos muneribus corrumpi, nullo modo dici permitendum est; et si dicatur, omnino pro viribus refu-

προσάγομεν, κάτω πού καὶ οὐδὲ μέχρι νεφῶν τῶν καυχυτάτων, μακρὰν δὲ καὶ τούτων, τῆς διὰ τοῦ καπνοῦ ἀναθυμιάσεως φθανούσης, εἰς οὗς καὶ φθάσει (90). Οὐτ' οὖν ἐνδεὲς, οὐδὲ μὴν φιλήδονον, φιλοκερδέες τε ἢ φιλοχρήματον τὸ θεῖον, τλήρες δὲν, καὶ πάντα παρέχον παντὶ τῷ γεννητῷ (91) καὶ ἐνδεεῖ· οὔτε θυσίαις, οὐδὲ μὴν ἀναθήμασιν, οὐδ' αὖ δόξῃ καὶ τιμῇ καλεῖται (92) τὸ θεῖον, καὶ παράγεται τοιούτοις τιτὶν, ἀλλὰ μόνοις τοῖς καλοῖς ἀγαθοῖς ἀνδράσι φαίνεται, οἱ τὸ δίκαιον οὐκ ἂν ποτε προδῶεν ἢ φόβου ἔνεκεν ἀπειλουμένου, ἢ δώρων ὑποσχέσει μαιζόνων. Ὅσοι (93) δ' οὐ καθεωράκασιν τὸ αὐθαίρετον τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς καὶ ἀδοῦλωτον πρὸς ἐλογίην βίου, δυσχεραίνοντες τοῖς γινομένοις πρὸς τῆς ἀπαιδεύτου ἀδικίας, οὐ νομίζουσιν εἶναι θεόν. Ἰσχυροῦς τοῖς κατὰ τὴν δόξαν οἱ, τῇ τῶν ἡδονῶν ἀκρασίᾳ, καὶ ταῖς ἐξαισίσις λύπαις, καὶ ταῖς ἀδουλήτοις τυχαις περιπίπτοντες, καὶ πρὸς τὰς συμφορὰς ἀπαυδῶντες, οὐ φασιν εἶναι θεόν, ἢ ὅντα μὴ εἶναι πανεπίσκοπον. Ἄλλοι δὲ εἰσιν οἱ πεπεισμένοι παραιτητούς (94) εἶναι· θυσίαις καὶ δώροις τοὺς νομιζομένους θεοὺς, συναίρομένους, ὥς εἰπεῖν, αὐτῶν ταῖς ἀκολασίαις, καὶ οὐδὲ θέλουσι πιστεύειν μόνον εἶναι τὸν ὄντως θεόν, τὸν ἐν ταυτοῦ τῆς δικαίας ἀγαθωσύνης ὄντα. Εὐσεβὴς ἄρα ὁ γνωστικὸς, ὁ πρῶτον ἑαυτοῦ ἐπιμελόμενος, ἔπειτα τῶν πλησίον, ἔν' ὥς ἀριστοὶ γενώμεθα (95)· καὶ γὰρ ὁ υἱὸς πατρὶ ἀγαθῷ χαρίζεται, σπουδαῖον ἑαυτὸν καὶ ὅμοιον τῷ πατρὶ παρεχόμενος, καὶ ἀρχοντι ὁ ἀρχόμενος· ὅτι τὸ πιστεύειν τε καὶ πείθεσθαι ἐφ' ἡμῖν. Κακῶν δὲ αἰτίαν καὶ ὕλης (96) ἂν τις ἀσθένειαν ὑπολάβοι καὶ τὰς ἀδουλήτους τῆς ἀγνοίας ὁρμάς· τὰς τε ἀλόγους δι' ἀμαθίαν (97) ἀνάγκας ὑπεραίρει καθάπερ θηρίων διὰ μαθήσεως ὁ γνωστικὸς γενόμενος, τὴν θείαν προαίρεσιν μιμούμενος, εὖ ποιεῖ τοὺς θέλοντας τῶν ἀνθρώπων κατὰ δύναμιν· καὶ εἰς ἀρχὴν καταστατῇ ποτὲ, καθάπερ ὁ Μωϋσῆς, ἐπὶ σωτηρίᾳ τῶν ἀρχομένων ἡγήσεται, καὶ τὸ ἀγρίον καὶ ἀπιστον ἐξημερώσεται, τι-

tandum. »

(95) *Γενώμεθα*. Nonnullis γένωνται: magis placuit.

(96) *Ὑλῆς*. Materiam Deo coævam esse putaverunt post Platonem aliosque philosophos Valentiniani. Proinde huic, tanquam causæ, creaturarum vitia defectusque tribuunt; et ab hac impeditum fuisse Creatorem existimant, quominus inmundum perfectum faceret. Conf. *Strom.* II, p. 467, n. 3; Stobæus, *Eclog. phys.*, lib. I, cap. 8: Πλάτων δὲ μὲν τὴν ὕλην, ἥτε δὲ τὴν ποιοῦντος πρὸς τὴν ὕλην σχέσιν· καὶ τὰ μὲν εἰς πρόνοιαν, etc. « Plato nunc materiam, nunc opificis ad materiam habitum definit; et alia Providentiæ, alia necessitati tribuit. » Sic enim ait in *Timæo*: « Mundi enim hujus generatio ex necessitatis mentisque coitu mixta est. » Origenes, *Philocalia* cap. 24, pag. 83: Ὑλὴν γὰρ εἶναι θέλεις, ἵνα μὴ τῶν κακῶν ποιητὴν εἴπῃς τὸν θεόν. « Vis enim esse materiam [ab æterno] ne malorum effectorem dicas Deum. » Adversus quam opinionem toto isto capite disputat.

(97) *Δι' ἀμαθίαν*. Referendum videtur ad præcedens ἂν τις ὑπολάβοι· « si quis per incitiam opinetur. » Nam, qui hujusmodi hominibus opponitur, Gnosticus διὰ μαθήσεως iis præstare statim dicitur.

μη μὲν τῶν ἀρίστων, κολάσει δὲ τῶν μοθητῶν, τῇ κατὰ λόγον εἰς παιδείαν ἐγγραφομένη. Μάλιστα γὰρ ἄγαλμα θεῖον καὶ θεῶ προσεμπερές ἀνθρώπου δικαίου ψυχῇ, ἐν ᾗ διὰ τῆς τῶν παραγγελμάτων ὑπακοῆς τεμενίζεται καὶ ἐνδρύεται ὁ πάντων ἡγεμὼν θητῶν τε καὶ ἀθανάτων, βασιλεὺς τε καὶ γενήτωρ τῶν καλῶν, νόμος ὧν ὄντως, καὶ θεσμὸς, καὶ Λόγος αἰώνιος, ἰδίᾳ τε ἐκάστοις καὶ κοινῇ πᾶσιν εἰς ὧν Σωτήρ. Οὗτος ὁ τῷ ὄντι Μονογενὴς, ὁ τῆς τοῦ παμβασιλέως (98) καὶ παντοκράτορος Πατρὸς δόξης χαράκτηρ (98), ἐναποσφραγιζόμενος τῷ γνωστικῷ τὴν τελείαν θεωρίαν κατ' εἰκόνα (99) τὴν αὐτοῦ, ὡς εἶναι τρίτην ἤδη τὴν θεῖαν εἰκόνα, τὴν ὅση δύναμις ἐξομνυμένην πρὸς τὸ δεύτερον αἷτιον, πρὸς τὴν ὄντως ζωὴν, δι' ἣν ζῶμεν τὴν ἀληθῆ ζωὴν· οἷον ἀπογράφοντες τὸν γνωστικὸν γινόμενον ἡμῖν περὶ τὰ βέβαια καὶ παντελῶς ἀναλλοίωτα ἀναστρέφόμενον. Ἀρχὸν οὖν αὐτοῦ καὶ τῶν αὐτοῦ, βεβαίαν κατὰληψιν τῆς θείας ἐπιστήμης κεκτημένος, τῇ ἀληθείᾳ γνησίως πρόσκειται. Ἡ γὰρ τῶν νοητῶν γνῶσις καὶ κατὰληψις, βεβαία δεόντως ἂν λέγοιτο ἐπιστήμη, ἥς τὸ μὲν περὶ τὰ θεῖα ἔργον ἔχει σκοπεῖν, τί (1) μὲν τὸ πρῶτον αἷτιον, τί δὲ « δι' οὗ τὰ πάντα γένετο, ὡς χωρὶς οὗ γέγονεν οὐδέν »· τίνα τε αὐτὰ τὰ μὲν ὡς διέκοντα, τὰ δὲ ὡς περιέχοντα, καὶ τίνα μὲν συνημμένα, τίνα δὲ διεzeugμένα· καὶ τίνα τούτων ἕκαστον ἔχει τὴν τάξιν, καὶ ἣν δύναμιν, καὶ ἣν λειτουργίαν εἰσφέρειται ἕκαστον· ἐν τε αὐτοῖς ἀνθρωπίνους, τί τε αὐτὸς ἐστὶν ὁ ἀνθρώπος, καὶ τί αὐτῷ κατὰ φύσιν ἢ παρὰ φύσιν ἐστὶ· πῶς τε αὐτοῖς ποιεῖν ἢ πάσχειν προσήκει· τίνας τε ἀρεταὶ τούτου, καὶ κακίαι τίνας· περὶ τε ἀγαθῶν, καὶ κακῶν, καὶ τῶν μέσων· ὅσα τε περὶ ἀνδρείας, καὶ φρονήσεως, καὶ σωφροσύνης, τῆς τε ἐπὶ πᾶσι παντελοῦς ἀρετῆς δικαιοσύνης. Ἀλλὰ τῇ μὲν φρονήσει καὶ δικαιοσύνῃ εἰς τὴν τῆς σοφίας κατακέρχεται κτήσιν (2), τῇ δὲ ἀνδρείᾳ οὐκ ἐν τῷ τὰ περιστάτικα ὑπομένει μόνον, ἀλλὰ καὶ τῷ ἡδονῆς τε καὶ ἐπιθυμίας, λύπης τε αὐτῆς καὶ ὀργῆς, καὶ καθόλου πρὸς πᾶν ἥτοι τὸ μετὰ βίας ἢ μετὰ ἀπάτης τινὸς ψυχαγωγῶν ἡμᾶς ἀντιτάσσεται (3). Οὐ γὰρ ὑπομένειν δεῖ τὰς κακίας καὶ τὰ καλὰ (4), ἀλλὰ πεθεσθαι καὶ τὰ φοβερά ὑπομένειν. Χρήσιμος οὖν καὶ ἡ ἀληθῶν εὐρίσκειται κατὰ τε τὴν ἱατρικὴν, καὶ παιδευτικὴν, καὶ κολαστικὴν· καὶ διὰ τούτης ἡθὴ διορθοῦνται εἰς ὠφέλειαν ἀνθρώπων. Εἶδη δὲ τῆς ἀν-

A petus, et rationis expertes propter incitiam necessitates; cum has Gnosticus perinde ac feras aliquas bestias per disciplinam longe superaverit, divinum imitans institutum, bene facit pro viribus hominibus qui voluerint; et si quando fuerit in magistratu constitutus, non secus ac Moyses, præibit ad salutem iis in quos obtinebit imperium, et mansuefaciet id quod est agreste et infidele: cum honore quidem eorum qui sunt optimi ac præstantissimi, supplicio autem improborum, quatenus conveniens rationi est ad disciplinam. Imago enim valde divina et Deo similis, est viri iusti anima, in qua per præceptorum obedientiam ædificatur et collocatur dux mortalium et immortalium omnium, rexque et genitor bonorum, qui vere est lex et præscriptum, et Verbum æternum: et privatim singulis, et communiter omnibus est unus Servator. Hic est revera Unigenitus, et omnium regis et omnipotentis Patris gloriæ figura, quæ Gnostico imprimit perfectam contemplationem ad sui imaginem, ut sit jam $\times$ tertia divina imago, quæ quoad ejus fieri potest assimilatur causæ secundæ, eique qui est revera vita, per quam veram vitam vivimus: veluti describentes eum qui Gnosticus a nobis dicitur, qui versatur in iis quæ sunt stabilia, nec omnino mutari possunt. Sibi ergo et suis imperans, stabilem possidens comprehensionem divinæ scientiæ, germane ac sincere accedit ad veritatem. Eorum enim quæ intelligentia percipiuntur cognitio et comprehensio, jure dici potest stabilis scientia; cuius ea quidem pars quæ versatur in rebus divinis, hoc habet munus ut consideret quæ sit prima causa, quid vero sit « per quod facta sint omnia, et sine quo factum est nihil »; et quænam sint ea quæ se habent ut penetrantia, quæ autem ut continentia: et quæ sint conjuncta, 301 quæ vero ut disjuncta; et quemnam habeat ordinem unumquodque eorum, et quas vires, et quod ministerium afferat unumquodque. Et rursus in rebus humanis, quid sit ipse homo, et quid sit ei secundum et præter naturam, et quemadmodum rursus agere vel pati oporteat, et quænam sint ejus virtutes, et quænam vitia, et de bonis et malis et mediis: tum quæcunque de fortitudine, de prudentia et temperantia, et de ea quæ est supra omnes omni ex parte

✠ P. 838 ED. POTTER, 708-709 ED. PARIS.

• Joan. 1, 5.

(98) *Χαράκτηρ*. Respicere videtur Hebr. 1, 3: « Ὃς ὡν ἀπαύγασμα τῆς δόξης, καὶ χαρακτήρ τῆς ὑποστάσεως αὐτοῦ. »

(99) *Εἰκόνα*. Conf. *Protrept.* pag. 78, not. 12.

(1) *Ἡς τὸ μὲν περὶ τὰ θεῖα ἔργον ἔχειν σκοπεῖν*, τί. Legendum existimo: ἥ τὸ μὲν περὶ τὰ θεῖα, ἔργον ἔχει σκοπεῖν τι· « cuius ea pars, quæ circa res divinas versatur, id negotii, seu muneris, habet, ut speculetur. »

(2) *Κτήσιν*. Flor. κτίσιν, « creationem; » parum ad rem. SYLBURG. — Κτίσιν habet etiam ms. Paris.

(3) *Ἀντιτάσσεται*. Scribendum potius ἀντιτάσσασθαι, quod respondebit præcedenti verbo ὑπομένειν. Cum vero dici non solet ἀντιτάσσασθαι τῆς

ἡδονῆς, sed potius τῇ ἡδονῇ, vel πρὸς τὴν ἡδονήν, desiderari videtur post ὀργῆς verbum κρατεῖν, aut aliud simile, ut sententia sic se habeat: Τῇ δὲ ἀνδρείᾳ, οὐκ ἐν τῷ τὰ περιστάτικα ὑπομένειν μόνον, ἀλλὰ καὶ τῷ ἡδονῆς τε καὶ ἐπιθυμίας, λύπης τε αὐτῆς καὶ ὀργῆς κρατεῖν· καὶ καθόλου πρὸς πᾶν ἥτοι τῷ μετὰ βίας ἢ μετὰ ἀπάτης τινὸς ψυχαγωγῶν ἡμᾶς ἀντιτάσσασθαι. « Fortitudine autem non solum utitur in ferendis adversis casibus, sed in superando voluptatem et concupiscentiam, dolorem quoque et iram; et, ut summatim dicam, adversus quamlibet rem, quæ nos aut vi aut dolo allicit, obtinendo. »

(4) *Τὰ καλὰ*. Forte verius τὰ κακά, « mala. » SYLBURG.

perfecta virtus, iustitia, tractari solent. Ac prudentia quidem et iustitia utitur ad parandam sapientiam: fortitudine autem, non solum in ferendis casibus, sed etiam in resistendo voluptati et cupiditati, dolorique et iræ: et in summa, cuivis rei quæ nos vel vi vel fraude aliqua alliciunt. Non enim vitia et honesta sustinere oportet, sed et persuaderi ut ea sustineamus, quæ sunt terribilia. Invenitur autem dolor quoque utilis tum ad medendum, tum ad erudiendum et castigandum; et per enim corriguntur mores ad utilitatem hominum. Fortitudinis autem species sunt tolerantia, mentis sublimitas, magnitudo animi, liberalitas, magnificentia. Propter quam causam, nec reprehensione, nec vulgi mala fama afficitur Gnosticus, neque opinionibus subjicitur, neque assentationibus; et in sustinendis laboribus, sive agit aliquid quod oportet, sive casus omnes fortiter superat, revera vir videtur inter alios homines. Et rursus conservans prudentiam, modeste ac temperate vivit in quiete animæ, ea quæ præcipiuntur excipit tanquam quæ sibi convenient; ea vero quæ sunt turpia, ut aliena ✠ aversatur, et veluti mundus et supermundanus, ornate et decore se gerens, et nullo modo delinquens. Maxime quidem dives, ex eo quod nihil concupiscat, ut qui paucis egeat, et omnium bonorum abundet copia, propter boni cognitionem. Ejus enim iustitiæ est primum munus, amore complecti eos qui sunt ejusdem generis, et cum eis agere et versari, et in terra et in cælo. Ea ratione lubenter quoque impertit et communicat si possideat: et cum sit comis ac benignus, summo odio habet malos, quodvis malefictum perfecte abhorrens. Oportet ergo discere esse fidelem et sibi et proximo, et parere præceptis. Hic est enim Dei servus qui sua sponte se subjicit præceptis; qui autem non jam propter præcepta, sed propter ipsam cognitionem est mundus corde, is est Dei amicus. Neque enim nascimur natura virtute præditi, neque ea postquam sumus nati, ut aliquæ aliæ partes corporis, accedit postea naturaliter; nam sic non esset voluntarium, nec laudabile; sed nec ex eorum quæ quotidie eveniunt usu accedente et consuetudine sicut sermo, virtus perficitur (vitium enim propemodum hoc modo ingeneratur), sed nec ex arte aliqua, sive ex iis quæ proponunt sibi quæstum, sive ex iis quæ pertinent ad curam corporis, accedit cognitio. Sed nec ex liberalibus disciplinis: bene enim cum eis agitur, si tantum possunt præparare animam et ei mini-

✠ P. 839 ED. POTTER, 710 ED. PARIS.

(5) Ἄλμα. A. pro ἄλμα, legit ἄμα, « simul. » SYLB.

(6) Κόσμος καὶ ὑπερκόσμος. Cum vox κόσμος habitabilem hunc « mundum » et « ornatum » seu « decorem » significet, κόσμος « decorum » vel « mundanum » denotat; ὑπερκόσμος autem eum, qui vel « supra modum decorem » sectatur, vel habitabili hoc « mundo, superior » evadit. Qua in ambiguitate hic ludit auctor.

(7) Ὁρ. Sensus est, « eum libenter impertiri ea quæ possidet. » Interpretes edit. Flor. secutus est, in qua ὧν exstat.

Α δρεῖας καρτερίαι, μεγαλοφροσύνη. μεγαλοψυχία, ἐλευθεριότης, καὶ μεγαλοπρέπεια. Καὶ δι' ἣν αἰτίαν οὔτε μέμψεις οὔτε κακοδοξία, τῆς ἐκ τῶν πολλῶν ἀντιλαμβάνεται ὁ γνωστικός, οὔτε δόξαις οὔτε κολακείαις ὑποβέβηται. Ἐν τε τῷ ὑπομένειν πόνους διαπραττόμενος ἄλμα (5) τι τῶν προστηκόντων, καὶ ἀνδρείως ὑπεράνω πάντων τῶν περιστάτικῶν γινόμενος, ἀνὴρ τῷ ὄντι ἐν τοῖς ἄλλοις ἀναφαίνεται ἀνθρώποις: σώζων τε αὐτὴν φρόνησιν, σωφρονεῖ ἐν ἡσυχίᾳ τῆς ψυχῆς, παραδεκτικὸς τῶν ἐπαγγελλομένων ὡς οἰκείων, κατὰ τὴν ἐπιστροφὴν τῶν αἰσchrῶν ὡς ἀλλοτρίων, γενόμενος κόσμος καὶ ὑπερκόσμος (6), ἐν κόσμῳ καὶ τάξει πράττων, καὶ οὐδὲν οὐδαμῇ πλημμελῶν. πλουτῶν μὲν ὡς ὅτι μάλιστα ἐν τῷ μηδενὸς ἐπιθυμεῖν, ἀτε ὀλιγοδεῖς ὧν καὶ ἐν περιστάσει παντὶς
Β ἀγαθοῦ διὰ τὴν γνῶσιν τἀγαθοῦ. Δικαιοσύνης γὰρ αὐτοῦ πρῶτον ἔργον τὸ μετὰ τῶν ὁμοφύλων φιλεῖν διάγειν, καὶ συνεῖναι τοῖσι ἐν τε γῇ καὶ οὐρανῷ. Ταύτῃ καὶ μεταδοτικὸς ὧν (7) ἂν ἡ κεκτημένος· φιλόανθρωπος τε ὧν, μισοπονηρότατος κατὰ τὴν τελείαν ἀποστροφὴν κακούργιας πάσης. Μαθεῖν ἄρα δεῖ παστὸν εἶναι καὶ ἑαυτῷ καὶ τοῖς πέλας, καὶ ταῖς ἐντολαῖς ὑπήκουον· οὗτος γάρ ἐστιν ὁ θεράπων τοῦ Θεοῦ, ὁ ἐκὼν ταῖς ἐντολαῖς ὑπαγόμενος· ὁ δὲ ἦδη μὴ διὰ τὰς ἐντολάς, δι' αὐτὴν δὲ τὴν γνῶσιν καθαρὸς τῇ καρδίᾳ, φίλος οὗτος τοῦ Θεοῦ. Οὔτε γὰρ φύσει τὴν ἀρετὴν γεννώμεθα ἔχοντες, οὔτε γενομένοις, ὥστερ ἄλλα τινὰ τῶν τοῦ σώματος μερῶν, φυσικῶς ὑστερον ἐπιγίνεται· ἐπεὶ οὐδ' ἂν ἦν εἰδ' ἐκούσιον οὐδὲ ἐπαινετόν· οὐδὲ μὴν ἐκ τῆς τῶν συμβάντων καὶ ἐπιγινομένης συνηθείας, ὃν τρόπον ἡ διάλεκτος, τελειοῦται ἢ ἀρετῇ· σχεδὸν γὰρ ἡ κακία τοῦτον ἐγγίγνεται τὸν τρόπον· οὐ μὴν οὐδὲ ἐκ τέχνης τινὸς ἦτοι τῶν ποριστικῶν ἢ τῶν περὶ τὸ σῶμα θεραπευτικῶν ἢ γνῶσις περιγίνεται· ἀλλ' οὐδ' ἐκ παιδείας τῆς ἐγκυκλίου· ἀγαπητὸν γὰρ εἰ παρασκευάσαι μόνον τὴν ψυχὴν καὶ διακονῆσαι δύναίτο (8)· οἱ ὅμοιοι γὰρ οἱ πολιτικοὶ, μοχθηρὰς ἰσως πράξεις ἐπισχεῖν οἱαί τε· ἀλλ' οὐδὲ οἱ λόγοι οἱ πιστικοὶ, ἐπιπόλαιοι ὄντες, ἐπιστημονικὴν τῆς ἀληθείας διαμονὴν παράσχουσιν ἂν. Φιλοσοφία δὲ ἡ Ἑλληνικὴ οἷον προκαθαίρει καὶ προσβιβάζει τὴν ψυχὴν εἰς παραδοχὴν πίστεως, ἐφ' ἣ τὴν γνῶσιν ἐποικοδομεῖ ἡ ἀλήθεια. Οὗτος ἐστιν οὗτος ὁ ἀθλητὴς ἀληθῶς, ὁ ἐν τῷ μεγάλῳ σταδίῳ τῷ καλῷ
D κόσμῳ τὴν ἀληθινὴν νίκην κατὰ πάντων στεφανούμενος τῶν παθῶν. Ὁ τε γὰρ ἀγνωθῆτης (9) ὁ παντοκράτωρ Θεός· ὁ τε βραβευτὴς ὁ Μονογενὴς Υἱὸς τοῦ Θεοῦ· θεαταὶ δὲ ἄγγελοι καὶ θεοὶ· καὶ τὸ παγκράτιον τὸ πάμμαχον· οὐ πρὸς (10) αἷμα καὶ σάρκα,

(8) Παρασκευάσαι μόνον τὴν ψυχὴν καὶ διακονῆσαι δύναίτο. « Præparare animam et exacuere. » Ἀπὸ τοῦ διακονῆναι, non ἀπὸ τοῦ διακονεῖν. Sic paulo post, προκαθαίρει, καὶ προσβιβάζει τὴν ψυχὴν εἰς παραδοχὴν πίστεως. « Præpurgat et præparat animam. » COLLECT.

(9) Ἀγνωθῆτης. Sic superius in Protrept., pag. 77: Ἐν τῷ τῆς ἀληθείας σταδίῳ γνησκὸς ἀγωνίζομεθα, βραβεύοντες μὲν τοῦ Λόγου τοῦ ἀγίου, ἀγνωθετούντες δὲ τοῦ δεσπότου τῶν ὅλων.

(10) Οὐ πρὸς. Respicit Ephes. vi, 12: Οὐκ ἐστιν

ἀλλὰ τὰς διὰ σαρκῶν ἐνεργούσας πνευματικὰς ἐξουσίας ἐμπαθῶν παθῶν (11). Τούτων περιγινόμενος τῶν μεγάλων ἀνταγωνισμάτων, καὶ οἷον ἀθλοῦς τινα· τοῦ πειράζοντος ἐπαρτύνοντος καταγωνισάμενος, ἐκράτησε τῆς ἀθανασίας· ἀπαρλόγιτος γὰρ ἡ τοῦ Θεοῦ ψῆφος εἰς τὸ δικαιοτάτον κρίμα. Κέκληται μὲν οὖν ἐπὶ τὸ ἀγώνισμα τὸ θέατρον (12), παγκρατιάζουσι δὲ εἰς τὸ στάδιον οἱ ἀθληταί· καὶ δὴ ἐκ τούτων περιγίνεται (13) ὁ παιθῆνιος τῷ ἀλείπτῃ (14) γενόμενος. Πᾶσι γὰρ πάντα ἴσα κεῖται παρὰ τοῦ Θεοῦ, καὶ ἔστιν αὐτοῦς ἀμεμψής. Ἐλεῖται δὲ ὁ δυνάμενος, καὶ ὁ βουληθεὶς ἰσχύει. Ταύτῃ καὶ τὸν νοῦν εὐλόγησαν, ἵνα εἰδῶμεν ὃ ποιούμεν· καὶ τὸ «Γνωθὶ σαυτὸν» ἐνταῦθα εἰδέναι· ἀφ' ᾧ γυγόμενα· γεγόμενα δὲ εἶναι παιθῆνιοι ταῖς ἐντολαῖς, εἰ τὸ βούλεσθαι σώζεσθαι εἰσόμεθα. Αὕτη ποὺ ἡ Ἀδράστεια, καθ' ἣν οὐκ ἔστι διαδρᾶναι (15) τὸν Θεόν. Τὸ δ' αὖ ἀνθρώπειον ἔργον εὐπειθία Θεῷ, σωτηρίαν κατηγγελοῦται ποικίλην (16) δι' ἐντολῶν. Εὐαρέστησις δὲ ὁμολογία· ὃ μὲν γὰρ εὐεργέτης προκατάρχει τῆς εὐποίας· ὃ δὲ μετὰ τῶν δόσεων λογισμῶν παραδείξάμενος προθύμως καὶ φυλάξας τὰς ἐντολάς, πιστὸς οὗτος· ὃ δὲ καὶ εἰς δύναμιν ἀμειδόμενος δι' ἀγάπης τὴν εὐποίαν ἤδη φίλος. Μία δὲ ἀμοιβὴ κυριωτάτη παρὰ ἀνθρώπων, ταῦτα δρᾶν ἄτερ ἀρεστὰ τῷ Θεῷ (17)· καθάπερ ἂν ἰδίῳ γεννήματος, καὶ κατὰ τι συγγενοῦς ἀποταλέσματος, ὃ δὲ δάσκαλος καὶ Σωτὴρ ἀναδέχεται τὰς ὠφελείας (18) τε καὶ ἐπανορθώσεις τῶν ἀνθρώπων εἰς ἰδίαν χάριν τε καὶ τιμὴν· καθάπερ καὶ τὰς εἰς τοὺς πεπιστευκότας αὐτῷ βλάβας ἰδίας ἀγαριστίας τε καὶ ἀτιμίας ἡγοῦμενος. Τίς γὰρ ἄλλη ἔπεται ἂν ἀτιμία Θεοῦ; Διόπερ ἔλην (19) τοσοῦδε οὐδὲ ἔστιν ἀμοιβὴν κατ' ἀξίαν σωτηρίας ἀποδιδόναι πρὸς τὴν παρὰ τοῦ Κυρίου ὠφειαν. Ὡς δὲ οἱ τὰ κτήματα κακοῦντες τοὺς δεσπότας ὑβρίζουσι, καὶ ὡς οἱ τοὺς στρατιώτας, τὸν τούτων ἡγοῦμενον· οὕτω τοῦ Κυρίου ἐστὶν ἀνεπιστρεψία ἡ περὶ τοὺς καθωσιωμένους αὐτῷ κάκωσις. (Ὁν

✱ P. 840, ED. POTTER, 710-711, ED. PARIS.

ἡμῖν πάλιν πρὸς αἷμα καὶ σάρκα, ἀλλὰ πρὸς τὰς ἀρχάς, πρὸς τὰς ἐξουσίας, πρὸς τοὺς κοσμοκράτορας τοῦ αἰῶνος τούτου, πρὸς τὰ πνευματικὰ τῆς πονηρίας ἐν τοῖς ἐπουρανίοις.

(11) *Παθῶν*. Abest a ms. Paris.

(12) *Τὸ θέατρον*. Hæc vox non solum locum significat in quo spectacula exhibentur, sed etiam ipsum spectaculum, ut I Cor. iv, 9, et spectatorum cœtum, ut hic. Hesych., θέατρον, θέαμα, συναγμα.

(13) *Καὶ δὴ ἐκ τούτων περιγίνεται*. Haud scio an aptius, καὶ δὴ καὶ τούτων περιγίνεται, «atque adeo etiam hæc superat.» STLBURG.

(14) *Ἀλείπτῃ*. Qui certaturos «ungebat.» Alipies dicebatur. Idem leges ac totam rationem certaminis docebat. Hinc ea vox ad alia transferri solet. Suidas: Ἀλείπται, οἱ πρὸς τοὺς ἀγῶνας ἐπαυχοῦντες. Ὁ Θεολόγος λέγει· Ἀλείπται τῆς ἀρετῆς. «Alipies. Qui ad certamina alios instruunt et exercent. Theologus (Greg. Nazianz. per translationem) dixit, Alipies virtutis.» Idem παιδοτροφῆς, «puerorum niagister,» dicebatur. Alexander, *Arctodis*. lib. 1, Probl.: Οἱ ἀθληταί, μέλλοντες παιδεύειν ἐλαίῳ προμαλάσσονται παρὰ τῶν παιδοτροφῶν. «Athletæ ante luctandum a pædotribus prius oleo molliuntur.» Hesychius, et Suidas: Παιδοτροφαί, ἀλείπται, γυμνασταί. Laertius. l. viii, segm. 46, eos enumerans quibus Pythagoræ nomen fuit:

PATROL. GR. IX.

A strare. Nam leges civiles malas actiones forte possunt reprimere; sed ad persuadendum comparati sermones, cum versantur in superficie, stabilem et scientificam permansionem veritatis non efficiunt. Philosophia autem Græca veluti præpurgat et præparat animam ad fidem accipiendam, super quam veritas ædificat cognitionem. Hic est verus athleta, qui in magno stadio, nempe pulchro hoc mundo, coronatur, veram assecutus victoriam adversus omnes animi perturbationes. Nam et agonotheta est omnipotens Deus, et qui præmia distribuit est unigenitus Dei Filius; spectatores autem sunt angeli et dii: variumque et ex omni genere pugnae constans certamen «non est adversus carnem et sanguinem,» sed adversus spirituales potestates quæ per carnes operantur vehementes vitiorum et affectionum motus. Qui hæc magna superaverit prælia, et tentatorem, qui veluti quidam certamina intental, prostraverit, is potius est immortalitate: falli enim non potest Dei sententia in justissimo iudicio. Ac vocatum quidem est theatrum ad certamen, in stadio autem decertant athletæ; et ex his utique superat qui alipies paruerit. Omnibus enim præmia a Deo proposita sunt æqualia, et est ipse alienus a reprehensione; misericordiam autem consequitur is qui potest, et potens est is qui voluerit. Hac ratione mentem quoque accepimus, ut sciamus quod agimus; et illud: «Nosce teipsum,» hic est scire propter quid orti simus; orti autem annus ut eligeremus obedire præceptis, si quidem velimus esse salvi. Hæc est Nemesis, propter quam Deum non licet effugere. Est ergo officium hominis, Deo parere, qui variam annuntiavit salutem per præcepta. Grati autem animi conciliatio est confessio: benefactor enim prior incipit benefacere. Qui autem cum iis quas oportet considerationibus alacri animo acceperit mandata et custodie-

Ἴτερος Φλιάσιος, σωμασκητής, ἀλείπτης· «alter Phliasius, corporum exercitator, alipies.» Erat is Pythagoras, Eratoclis filius, scripsitque Ἀλειπτικά, ut refert Jamblichus, *De vita Pythagoræ*, c. 5. «Exercitator» idem dictus est a Plinio lib. xiiii, c. 7. Clemens metaphorice voce ἀλείπτου usus est *Pædag.* lib. 1, c. 7, p. 132: Ὁ λόγος ἦν ὁ ἀλείπτῃς ἅμα τῷ Ἰακώβ, καὶ παιδαγωγὸς τῆς ἀνθρωπότητος. «Verbum autem erat, una Jacob alipies, et pædagogus humanæ naturæ.»

(15) *Διαδρᾶναι*. Respicit etymologiam vocis Ἀδράστεια, non multo aliter Suidas, Ἀδράστεια, Νέμεσις· ἦν οὐκ ἂν τις ἀποδράσειεν. «Adrastea, Nemesis: quam nemo effugere poterit.» Theodoretus, serm. 6. Ἀδράστειαν δὲ τὴν αὐτὴν (πρόνοιαν), ὅτι οὐδὲν αὐτὴν ἀποδιδράσκει, «Adrasteam dici volunt Providentiam, quia nihil eam effugiat.»

(16) *Ποικίλην*. «Variam.» Sunt enim salutis, seu felicitatis «varii» gradus.

(17) *Ἀτερ ἀρεστὰ τῷ Θεῷ*. «Quæ Deo placent.» Sic recte recentiores editiones. Sed Flor., quam secutus est interpres, ἀρίστα, «optima,» scribit. Quam lectionem præbet etiam ms. Paris.

(18) *Ὁφέλειος*. Respicit forte Clemens Matth. x, 40, 41, 42; xiv, 40, 43; Luc. x, 16; Joan. xiii, 20.

(19) *Ὁλην*. Absolute usurpatum videtur, ut ἀρχήν, pro ὅλως. STLBURG.

rit, is est fidelis. Qui autem pro accepto beneficio pro viribus refert gratias per charitatem, is jam est amicus. Una est autem ab hominibus præcipua gratiæ relatio, ea facere quæ Deo sunt optima. Nam tanquam proprium fetum, et sibi quodammodo cognatum effectum, magister et Servator accipit utilitates et correctiones hominum ac si in suum ipsi fensiones quas accipiunt ii qui ipsi crediderunt, tanquam ingrati animi in se admissa crimina, propriaque probra et dedecora existimat. Quod enim aliud probum ac dedecus Deum attigerit? Quocirca nec possunt **302** omnino referri gratiæ pro a Domino proficiscitur. Sicut autem qui vexant possessiones, dominos injuria afficiunt, et qui milites, eorum imperatorem; ita Domini est contemptio, eorum qui sunt illi dedicati, vexatio. Sicut enim sol non solum cælum et totum mundum illuminat, super terram et mare resplendens, sed etiam per fenestras et parvum quodlibet foramen, vel in intima penetralia domorum lucem emittit; ita Verbum undequaque effusum, vel minima respicit ex iis quæ in vita geruntur.

Α περ γὰρ τρόπον ὁ ἥλιος οὐ μόνον τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν ὅλην κόσμον φωτίζει, γῆν τε καὶ θάλασσαν ἐπιλάμπων, ἀλλὰ καὶ διὰ θυρίδων καὶ μικρᾶς ὀπῆς πρὸς τοὺς μυχαιτάτους οἴκους ἀποστέλλει τὴν αὐγὴν· οὕτως ὁ Λόγος πάντῃ κεχυμένος καὶ τὰ σμικρότατα τῶν τοῦ βίου πράξεων ἐπιδίδεται.

honorem et gratiam fierent: econtra damna et offensiones quas accipiunt ii qui ipsi crediderunt, tanquam ingrati animi in se admissa crimina, propriaque probra et dedecora existimat. Quod enim aliud probum ac dedecus Deum attigerit? Quocirca nec possunt omnino referri gratiæ pro dignitate salutis, si conferantur cum utilitate quæ a Domino proficiscitur. Sicut autem qui vexant possessiones, dominos injuria afficiunt, et qui milites, eorum imperatorem; ita Domini est contemptio, eorum qui sunt illi dedicati, vexatio. Sicut enim sol non solum cælum et totum mundum illuminat, super terram et mare resplendens, sed etiam per fenestras et parvum quodlibet foramen, vel in intima penetralia domorum lucem emittit; ita Verbum undequaque effusum, vel minima respicit ex iis quæ in vita geruntur.

✱ CAPUT IV.

Ethnicos effluxisse deos sibi simillimos, tam quoad formam externam quam internos animi motus; unde fons et origo omnis superstitionis.

Græci autem sicut humana forma præditos, ita humanis quoque passionibus obnoxios deos existimant. Et quemadmodum eorum formas sibi similes singuli describunt, ut ait Xenophanes: « Æthiopes quidem nigros et simos, Thraces autem fulvos et cæruleos; » ita etiam animos assimilant iis qui eos effingunt, barbari quidem agrestes et efferatis moribus; Græci autem mansuetiores, sed in quos tamen cadunt passionibus. Quocirca necesse est quidem ut improbi malas de Deo suscipiant cogitationes, probi autem optimas. Quamobrem qui est animo vere regio et gnosticus, is cum et pie Deum colat, et sit alienus a superstitione, persuasum habet eum solum qui est solus Deus, esse honorandum, venerandum, magnificum, beneficum, principem et auctorem bonorum omnium, malorum autem non esse causam. Atque de Græcorum quidem falsa religione satis, ut arbitror, ostendimus in libro qui dicitur *Protrepticus*, abunde adhibitis iis quæ eo faciebant historiis. Non sunt ergo repetenda ea quæ aperte dicta sunt: quatenus autem fuerit ad hæc illustranda necessarium, cum ad hunc locum pervenerimus, eatenus satis est pauca ex multis adducere, quibus ostendamus eos esse impios qui Deum pessimis hominibus assimilant. Aut enim eorum sententia dii læduntur ab hominibus, et tum qui læduntur a nobis apparebit esse hominibus deteriores; aut si non læduntur, quare

✱ P. 841, ED. POTTER.

(20) Ὁ Ξενοφάνης. Hæc scilicet dixit Xenophanes, eos redarguens qui θεοὺς ἀνθρωπομόρφους putabant. Existimavit enim ille, οὐσίαν Θεοῦ, μηδὲν ὅμοιον ἔχειν ἀνθρώποις· « Dei essentiam nihil habere simile hominibus, » ut refert Laertius lib. ix, segm. 19. De eo Theodoretus, *Θεολ.* I, p. 519, hæc tradit: Ἐτα, σαφέστερον χωμωδῶν τήνδε τὴν ἐξαπάτην, ἀπὸ τοῦ χρώματος τῶν εἰκόνων διελέγχει τὸ ψεύδος. Τοὺς μὲν γὰρ Αἰθίοπας μέλανας καὶ σιμούς γράφειν ἔφησε τοὺς οἰκείους θεοὺς, ὅποιοι δὲ αὐτοὶ πεφύκασι· τοὺς δὲ γε Θρᾷκας γλαυκοὺς τε καὶ ἐρυθροὺς· καὶ μέντοι καὶ Μήδους καὶ Πέρσας, σφίσι αὐτοὺς ὁμοιώσας· καὶ Αἰγυπτίους ὡσαύτως αὐτοὺς διαμορφῶν πρὸς τὴν οἰκείαν μορφήν· « Tum vero imposturam hanc manifestius carpens, ab

Β Ἕλληνες δὲ, ὥσπερ ἀνθρωπομόρφους, οὕτω καὶ ἀνθρωποπαθεῖς τοὺς θεοὺς ὑποτίθενται. Καὶ καθάπερ τὰς μορφὰς αὐτῶν ὁμοίως ἑαυτοῖς ἑκαστοὶ διαζωγραφοῦσιν, ὥς ῥησιν ὁ Ξενοφάνης (20), « Αἰθίοπες τε μέλανας σιμούς τε, Θρᾷκὲς τε πυρρόους καὶ γλαυκοὺς· οὕτω καὶ τὰς ψυχὰς ὁμοιοῦσιν καὶ τοῖς αὐτοῖς ἀναπλάττουσιν· αὐτίκα βάρβαροι οἱ μὲν θηριώδεις καὶ ἀγρίους τὰ ἦθη, ἡμερωτέρους δὲ Ἕλληνες, πλὴν ἐμπαθεῖς. Διὸ εὐλόγως τοῖς μὲν μοχθηροῖς φαῦλεις ἔχειν τὰς περὶ Θεοῦ διανοήσεις ἀνάγκη, τοῖς δὲ σπουδαίοις ἀρίστας· καὶ διὰ τοῦτο ὁ τῷ ὄντι βασιλικὸς τὴν ψυχὴν καὶ γνωστικὸς, οὗτος καὶ θεοσεβὴς καὶ ἀδιδασκαλῶν ὢν, τίμιον, σεμνὸν, μεγαλοπρεπὲς, εὐποιετικὸν, εὐεργετικὸν, ἀπάντων ἀρχηγὸν (21) ἀγαθῶν, κακῶν δὲ ἀνατίων (22), μόνον εἶναι τὸν μόνον Θεὸν πεπεισμένους. Καὶ περὶ μὲν τῆς Ἑλληνικῆς δεισιδαιμονίας ἱκανῶς, οἶμαι, ἐν τῷ *Προτρεπτικῷ* ἐπιγραφομένῃ ἡμῖν λόγῳ παρεστήσαμεν, κατακόρως τῇ κατεπειγούσῃ συγκαταχρῶμενοι ἱστορίᾳ. Οὕκων χρὴ αὖθις τὰ ἀριδὲως εἰρημένα μυθολογεῖν· ὅσπιν δὲ ἐπιστημῆνασθαι κατὰ τὸν τόπον γενομένους, ὧστε ἐκ πολλῶν ἀπόχρη καὶ τὰδε εἰς ἐνδειξὴν τοῦ ἀθέτου παραστῆσαι τοὺς τοῖς κακίοις ἀνθρώποις τὸ θεῖον ἀπεικάζοντας. Ἦτοι γὰρ βλάπτονται πρὸς ἀνθρώπων αὐτοῖς οἱ θεοὶ, καὶ χεῖρους τῶν ἀνθρώπων ἵ· ἡμῶν βλαπτόμενοι δεικνύνται· ἢ, εἰ μὴ τοῦτο, πῶς ἐ· οἷς οὐ βλάπτονται, καθάπερ ὀξύχολον γραβῶν εἰς ὀργὴν ἐρεθιζόμενον, ἐκπικραίνονται; ἢ φασί (23)

D ipso quoque simulacrorum colore falsitatem coarguit. Æthiopas enim inquit suos sibi deos effingere atros, prorsus ac simos; qua videlicet corporis habitudine ipsi Æthiopes nascuntur: at Thraces deos effingere glaucos, et rubore suffusos: par modo Persas Medosque, sibi perquam imagines deos facere; Ægyptios item formare eos ad imaginis suæ exemplum. » Conf. quæ superius Clemens e Xenophane recitavit pag. 714, 715, et quæ ibi adnotata sunt.

(21) *Εὐεργετικὸν, ἀπάντων ἀρχηγόν.* Ms. Paris. εὐεργετικὸν ἀπάντων ἀρχ.

(22) *Ἀνατίων.* Conf. *Strom.* i, pag. 318, n. 3. (23) *Φασί.* Flor. φησί· rectius Int. φασί plenum. SYLBURG.

την Ἀρτεμιν (24) δι' Οἰνέα Αἰτωλοῖς ὀργισθῆναι. Α Πῶς γάρ οὐκ ἐλογίσατο, θεὸς οὐσα, ὡς οὐ κατα-
φρονήσας ὁ Οἰνέας, ἀλλ' ἦτο λαθόμενος (25), ἥ ὡς
τεθυκῶς ἡμέλησεν; Εὖ δὲ καὶ ἡ αὐτὴ (26) δικαιολο-
γουμένη πρὸς τὴν Ἀθηνᾶν ἐπὶ τῷ (27) χαλεπαίνειν
αὐτῇ τετοκυῖα ἐν τῷ ἱερῷ, λέγει·

..... σκύλα (28) μὲν βροτοφθόρα
Χαίρεις ὄρωσ' ἀπὸ νεκρῶν ἐρείπια·
Κοῦ (29) μαρὰ σοι ταυτ' ἐστίν· εἰ δ' ἐγὼ τέκον,
Δεινὸν τόδ' ἤγῃ.....

« καίτοι (30) καὶ τὰ ἄλλα ζῶν ἐν τοῖς ἱεροῖς τί-
κοντα οὐδὲν ἀδικεῖ. » Εἰκότως τοίνυν δεισιδαίμονες
περὶ τοὺς εὐοργήτους γινόμενοι, πάντα σημεῖα (31)
ἡγοῦνται εἶναι τὰ συμβαίνοντα καὶ κακῶν αἰτία·
[ἐάν μὴς (32) διορύξῃ (33) βωμόν ὄντα πῆλινον,] κἄν,
μηδὲν ἄλλο ἔχων, διατραγῇ ληκύθιον· ἀλεκτρῶν
πρεφόμενος ἐξ ἀπὸ ἐσπέρας ἄσπῃ, τιθέμενοι τοῦτο
σημαῖόν τινος (34). Τοιοῦτον τινα ἐν τῷ Δεισιδαίμονι
ὁ Μένανδρος διακωμῶδει·

Ἀγαθόν (35) τί μοι γένοιτο, πολύτμιοι θεοί (36)!

✱ P. 842, ED. POTTER, 712, ED. PARIS.

(24) Ἀρτεμιν. Respicit Iliad. I, vers. 529:

Καὶ γὰρ τοῖσι κακὸν, χρυσόθρονος Ἀρτεμις ὤρεα
Χωσαμένη, ὃ οἱ οὐκ ἐπὶ θαλῦσια γονυῶ ἀλώης
Οἰνέας ῥέξ'· ἄλλοι δὲ θεοὶ δαλνυθ' ἐκατόμβας.
Οἷη δ' οὐκ ἔρρεξε διὸς κόρυς μεγάληο.
Ἦ λᾶθετ', ἥ οὐκ ἐνόησεν, ἀάσατο δὴ μέγα θυμῷ.
Ἦ δὲ χολώσαμένη, διὸν γένος, Ἰοχέαιρα,
Ὀρσεν ἐπὶ χλοῦνην σὺν Ἀφροδίτῃ, ἀργυροδότῃ.
Ὅς κακὰ πόλλ' ἐρδεδουκὲν ἔθωρ Οἰνέας ἀλώηρ.

Etenim inter hos malum aureo solio sedens Diana
[excitavit
Irita; quod sibi non sacra post fruges comportatas
[in secundo loco agri
Œneus fecerat; alii enim dii epulati erant heca-
[tombas:]

Soli vero non fecit Jovis filiae magni,
Sive oblitus est, sive non advertit: læsus est certe
[multum animo:]

Illa etenim irata, Jovis genus, sagittis gaudens,
Immisit silvestrem aprum, serum candidis dentibus:
Qui damna multa paravit, frequentans Œnei agrum.

(25) Ἦτοι λαθ. Paraphrasis hemistichii Homeric:

Ἦ λᾶθετ', ἥ οὐκ ἐνόησεν.....

Quod scholiastes Græcus sic exponit: Ἦτοι, ἐν-
νοήσας θῆσαι, ἐπελάβετο, ἥ οὐδ' ὥς ἐνόησεν.
(26) Ἦ αὐτῇ. « Eadem. » Quæ vero illa? an Diana
de qua prius locutus est auctor? At illa, cum ἀει-
κλῆθενος fuerit, ea quæ sequuntur, loqui non po-
tuit. Scribendum igitur videtur ἡ Λητώ, « Latona; »
vel aliquid simile.

(27) Ἐπὶ τῷ. Flor. ἐπὶ τό, accusativo casu, mi-
nus convenienter. SYLBURG.

(28) Σκύλα. De puerperii impuritate conf. Ar-
chælogiæ nostræ Græcæ lib. iv, c. 14. Porro his
paria sunt, quæ de Diana Taurica apud Euripidem
profert Iphigenia in Taurid., v. 580:

Τὰ τῆς θεοῦ δὲ μέφομαι σφρίσματα,
Ἦτις, βροτῶν μὲν ἦν τις ἀφῆται φόρον,
Ἦ καὶ λοχέας, ἥ νεκρῶν θλίψις χερσίν,
Βωμῶν ἀπέρρει, μυσσάρων ὡς ἡγρομένη,
Αὐτῇ δὲ θυσιᾷς ἡδεται βροτοκτόνοις.

Dea vero damno vasframenta,
Quæ, si quis quidem mortalium patrarit cædem,
Aut etiam parium, aut cadaver alligerit manu,

perinde ac iracunda anicula ad iram incitata in-
dignantur? quemadmodum dicunt Dianam propter
Œneum iratam fuisse Ætolis. Quomodo enim cum
dea esset non cogitavit, non per contemptum, Œ-
neum, sed vel quod esset oblitus, vel quasi sacri-
ficasset, neglexisset? Bene autem ipsa quoque cau-
sam suam defendens apud Minervam, propterea
quod ei succenseret quod in templo peperisset, dicit:

..... spolia gaudes cum vides,
Erepta cæsis, lacera, semidiruta.
✱ Nec exsecraris ista; sin me hic conspicias
Peperisse, turges;

« quanquam cætera quoque animalia quæ in tem-
plis pariunt, eis nullam faciunt injuriam. » Merito
ergo superstitiosi, cum tam proclives ad iram per-
timescant, omnia quæ eveniunt, existimant esse
signa et causas malorum; si mus aram quæ erat
e luto constructa perfoderit, et cum nihil aliud
haberet, lecythum corroserit; si gallus qui alitur,
vespere cecinerit, hoc alicujus signum esse sta-
tuentes. Talem quemdam ludificatur Menander in
comœdia quæ inscribitur Δεισιδαίμων, id est Su-
perstitiosus:

Bonum mihi quid accidat, boni Dei!

Eum arcet ab ara, ut impurum existimans:
Ipsa vero delectatur hostiis humanis.

(29) Κοῦ. Ms. Paris. καὶ οὐ.

(30) Καίτοι. Continuandum videtur metrum hoc
fortasse modo: Καίτοι καὶ ἄλλα ζῶα ἐν τοῖσιν ἱε-
ροῖς οὐδὲν ἀδικεῖ τίκοντα. SYLBURG.

(31) Σημεῖα. Omina et præsentia futuri mali; de
quibus conf. Archælogiæ Græcæ lib. ii, cap. 17.

(32) Μὴς. Cicero lib. ii De divin., c. 27: « Nos
autem ita leves atque inconsiderati sumus, ut si
mures corroserint aliquid, quorum est opus hoc
unum, monstrum putemus. » Qua de re, ut etiam
de gallorum cantu, aliisque portentis eodem loco
plura disserit.

(33) Διορύξῃ. Flor. διορίξῃ, « disterneret, » per-
peram. Ibidem mox rectius διατράγῃ, ut etiam paulo
post διέτρεγεν. SYLBURG.

(34) Τυρός. Simalisticus, « aliqui, » per me licet. Id.

(35) Ἀγαθόν. Theodoretus lib. i, p. 6, De curat.
Græc., hos versus Menandri profert: « Bene precor
hoc veritat, o dii, multum colendi, » etc. Unde con-
stat, non duos tantum priores esse Menandri verba,
sed et quæ sequuntur usque ad Antiphontis apo-
phthegma. Porro illud Bionis: « Si mus calathum
arroserit, » Græce μὴς τὸν θύλακον διέτρεγεν. Theo-
doreti interpres reddit: « Si mus panarium saccum
corroset. » Simile illud apud Ciceronem lib. ii De
divinat.: « Nos autem ita leves et inconsiderati su-
mus, ut, si mures corroserint aliquid, quorum est
opus hoc unum, monstrum putemus. Ante vero
Marsicum bellum, quod clypeos Lanuvii, ut a te
est dictum, mures rosissent, maximum id porten-
tum aruspices esse dixerunt. Quasi vero quid-
quam intersit mures, diem et noctem aliquid ro-
dentes, scuta an cribra corroserint. » Idem eodem
loco Diogenis dicterium tribuit conjectori: « Quod
etiam conjector quidam et interpres portentorum
non inscite dicitur ei respondisse, qui cum ad eum
retulisset, quasi ostentum, quod anguis domi ve-
stem circumnexus fuisset: Tum esset, inquit, os-
tentum, si anguem vestis circumplicasset. Hoc ille
responso satis aperte declaravit, nihil habendum
esse portentum, quod fieri posset. » COLLECT.

(36) Πολύτμιοι θεοί. Flor. ὡς πολύτμητοι θεοί·
contra metrum. SYLBURG. — Ὁ πολύτμιοι, habet

*Nam dexleri pedis ligans corrigiam
Rupi.*

« Merito, o nugator, erat enim putrida; tu autem es parvus et sordidus, qui nolis novas emere. » Lepidum est illud Antiphontis: nam cum quidam male præsagiret ex eo quod sus porcellos devorasset, isque eam vidisset ob sordes ejus qui ipsam alebat, fame valde attenuatam: « De signo, inquit, lætare, quod cum sic esuriret, filios tuos non comederit. » — « Quid mirum, inquit Bion si mus calathum arrosierit, cum non inveniret quod comederet? hoc enim fuisset mirum, si (ut ludens argutabatur Arcesilaus) murem calathus comedisset. » Recte certe Diogenes quoque admiranti cuidam quod invenisset pistillum a serpente in gyrum circumdatum: « Ne mireris, inquit; esset enim illud mirabilius, si vidisses rectum serpentem esse a pistillo circumdatum. » Oportet enim animantia rationis expertia currere, pugnare, parere et mori; quæ cum illis sint secundum naturam, præter naturam a nobis ne accipiantur:

Et volucres multæ veniunt sub lumina solis.

Philemon quoque comicus talia ridet in comœdia:

*Cum conspicantem video, quisnam sternuit,
Aut est locutus forte, vel prodit foras,*

✕ P. 813, ED. POTTER, 712-713, ED. PARIS.

ms. Paris. Πολύτιμοι, Theodoretus hos versus citans serm. 6, qui est *De providentia*. Sequentia Sylburgius existimat ad metrum sic melius exigi posse:

*Ἰσοδοῦμενος γὰρ, ἐμβάδος τῆς δεξιᾶς
τὸν ἱμάντα διέρρηξ'. Εἰκότως, ὦ φλήναφε·
Σαπρὸς γὰρ ἦν· σὺ δὲ μικρολόγος, ὃ σὺ θέλω
καὶ τὰς κρισθῆναι....*

Ubi femininum καινάς, ait, respicere substantivum ἐμβάδας. Eadem Grotius, in *Excerptis* p. 715, hoc modo digessit:

A. Ἀγαθὸν γένοιτό μοι, ὦ πολυτίμητοι θεοί!
Ἰσοδοῦμενος γὰρ δεξιᾶς τῆς ἐμβάδος
τὸν ἱμάντα διέρρηξ'. B. Εἰκότως γ', ὦ Κλειρία·
Σαπρὸς γὰρ ἦν· σὺ δὲ μικρολόγος σὺ θέλω
καὶ τὸν κρισθῆναι.

A. Bene hoc mihi proveniat, o sancti dei,
Quod inter calcandum dextri calcei.
Vinculum diruptum est. B. Merito etenit, Clinia:
Namque erat id detritum: et tu præparvus nimis,
Qui non novum emeres.

(37) Διέρρηξα. Theodoret. rectius διέρρηξ', et mox μικρολόγος pro μικρολόγος.

(38) Ἀντιφώντος. Non intelligit Antiphontem oratorem, sed alium τερατοσκόπον, de quo Suidas v. Ἀντιφών, et Hermogenes *De formis orat.* lib. 11. Conf. Vossius, *De historicis Græcis*. Cæterum ea quæ sequuntur, Theodoretus transtulit in serm. 6: Ἀντιφών, τινὲς δυσχεραίνοντος, καὶ οἰωνὸν χαλεπὰ τινα σημαίνειν νομίσαντος, ὅτι ἡ ὕς τὰ οἰκεία κατέφαγεν ἐγγονα, Χαίρε, εἰπεν, ἐπὶ τῷ σημείῳ, ὅτι πεινώσα τὰ σὰ οὐ κατέφαγε τέκνα. Ἔοικε δὲ τούτῳ καὶ τὸ παρὰ τοῦ Βίωνος εἰρημένον· καὶ γὰρ ἐκείνος τὰ τοιαῦτα γελῶν, τί θαυμαστὸν, ἔφη, εἰ ὁ μῦς τὸν θύλακον διέτρωγεν, οὐκ ἔχων ὃ τι φάγη; τοῦτο δὲ ἦν θαυμαστὸν, εἰ, ὡς περ Ἀρχεσίλαος παίζων ἐνεχείρει, τὸν μῦν ὁ θύλακος κατέφαγε. Καὶ ὁ Διογένης, ὅπως ὑπέρῳ ἑαυτὸν ἐνείλησαντος, καὶ τινὲς τοῦτο θαυμάσαντος, καὶ τέρας εἶναι νομίσαντος, Μὴ θαύμαζε, εἶπεν· ἦν γὰρ παραδοξότερον, εἰ τὸ ὑπερον περὶ ὀρθῷ τῷ ὄψει κατελιγμένον τεθέασο· « Quin et

A Ἰσοδοῦμενος, τὸν ἱμάντα τῆς δεξιᾶς ἐμβάδος διέρρηξα (37).

« Εἰκότως, ὦ φλήναφε· σαπρὸς γὰρ ἦν· σὺ δὲ μικρολόγος, οὐκ ἐθέλων καινὰς κρισθῆναι. » Χάριεν τὸ τοῦ Ἀντιφώντος (38)· οἰωνισαμένου τινὲς, ὅτι κατέφαγεν ὕς τὰ δελφάκια, θασσάμενος; αὐτὴν ὑπὸ λιμοῦ ἐκ μικροφυλίας τοῦ τρέφοντος κατισχναμένην· Χαίρε, εἶπεν, ἐπὶ τῷ σημείῳ· ὅτι, οὕτω πεινώσα, τὰ σὰ οὐκ ἔφαγε τέκνα. — « Τί δὲ καὶ θαυμαστὸν, εἰ ὁ μῦς, φησὶν ὁ Βίων, τὸν θύλακον διέτρωγεν, οὐκ εὐρὺν ὅτι φάγη; τοῦτο γὰρ ἦν θαυμαστὸν, εἰ, (ὡς περ Ἀρχεσίλαος παίζων ἐνεχείρει), τὸν μῦν ὁ θύλαξ κατέφαγεν. » Εὐλοῦν καὶ Διογένης πρὸς τὸν θαυμάζοντα, ὅτι εὔρε τὸν ὄφιν ἐν τῷ ὑπέρῳ περιελιγμένον (39), « Μὴ θαύμαζε, ἔφη· ἦν γὰρ παραδοξότερον (40) ἐκεῖνο, εἰ τὸ ὑπερον περὶ ὀρθῷ τῷ ὄψει κατελιγμένον (41) ἐθεάσω. » Δεῖ γὰρ καὶ τὰ ἄλογα τῶν ζώων τρέχειν καὶ θεῖν, καὶ μάχεσθαι, καὶ τίχτειν, καὶ ἀποθνήσκειν· ἃ δὲ ἐκεῖνοις ὄντα κατὰ φύσιν οὐκ ἂν ποτε ἡμῖν γένοιτο παρὰ φύσιν·

Ὅριθες (42) δὲ τε πολλοὶ ὑπ' αὐτὰς ἡλλῶν φοιτῶσιν.

Ὁ χωμικός δὲ Φιλήμων καὶ τὰ τοιαῦτα χωμῶει·

Ὅτ' ἂν ἰδῶ (43) [φησὶ] παρατηροῦντα τίς ἔπαρεν,
ἢ τίς ἐλάλησεν, ἢ τίς ἐστὶν ὁ (44) προῖων (45)

Antipho, cum videret quemdam graviter ferre, ibique ominosum id fore suspicari, quod sus apud se fetus, quos enixa fuerat, devoraverat: Gaude, inquit, hoc signo; quoniam fame affecta filios tuos non comedit. Simile vero huic est, quod Bion dixisset fertur: nam is quoque hujusmodi superstitiones irridens, Quid mirum est, inquit, si mus, cum non habuerit quidquam quod esset, panarium saccum corrosit? Illud sane mirandum contigisset, si, ut Archesilaus dicere solebat, murem saccus comedisset. Diogenes autem, cum forte pistillo serpens se obvolvisset, factumque id valde quidam admiratus, portentum esse opinaretur: Ne quæso, inquit, mirare; magis enim præter opinionem accideret, si pistillum recto serpenti se obvolvisset.

(39) Περιελιγμένον. In Flor. sunt etiam alterius scripturæ vestigia, περιελιγμένον· illud a περιελίω, hoc a περιέλσω. SCLAVAS., in *Indice Græco*.

(40) Παραδοξότερον. Ms. Paris. παραδοξότερον.

(41) Κατελιγμένον. Κατελιγμένον ms. Paris. Forte κατελιγμένον Montfaulc. Κατελιγμένον Theodoret. in loco jam dicto.

D (42) Ὅριθες. Hæc dicit Eurymachus Homericus in *Odys.* A. vers. 181.

(43) Ὅτ' ἂν ἰδῶ. Hos etiam versus e Clemente, ut videtur, recitat Theodoretus loco superius dicto. Primum autem versiculum hoc modo scribit Grotius in *Excerptis*, pag. 717:

Ὅταν δὲ παρατηροῦντ' ἰδῶ, τίς ἔπαρεν.

Ibidem hos versus sic Latine vertit:

Quemquam servare videro equis sternuat,
Ecquis loquatur, ecquis promoveat palem,
Hunc sine mora ulla duco venalem ad forum:

Sibi quisque nostrum sternuit, loquitur sibi,

Sibi progreditur, non populo Quiritium.

Ita porro eunt res, ordo ut natura jubet.

(44) ἢ τίς ἐστὶν ὁ προῖων σκοποῦντα, πωλῶ τούτων εὐθὺς ἐν ἀγορᾷ. Apud Theodoretum legitimus σκοποῦντα

(45) Προῖων. Theodoret. προσῶν. Idem mov ἀπὸ πωλῶ pro πωλῶ, deinde οὕτω pro οὕτως habet.

Σκοποῦντα, πωλῶ τοῦτον εὐθύς ἐν ἀγορᾷ.
 Αὐτῷ (46) βαδίζει, καὶ λαλεῖ, καὶ πάρνυται
 Ἐκαστος ἡμῶν, οὐχὶ τοῖς ἐν τῇ πόλει.
 Τὰ πράγματα (47) ὡς πέφυκεν, οὕτως γίνεται.

Εἶτα νήφοντες μὲν, ὕλειαν αἰτοῦνται· ὑπερεμπιπλά-
 μνοι δὲ καὶ μέθαις ἐγκυλιόμενοι κατὰ τὰς ἐορτάς,
 νόσους ἐπισπῶνται· πολλοὶ δὲ καὶ τὰς γραφὰς δε-
 ῖλασι τὰς ἀνακειμένας. Ἀστεῖως πάνυ ὁ Διογένης (48)
 ἐπὶ οἰκίᾳ μοχθηροῦ τινος εὐρὼν ἐπιγεγραμμένον,
 « Ὁ Καλλίνικος Ἡρακλῆς (49) ἐνθάδε κατοικεῖ· μη-
 δὲν εἰσὶτω κακόν· Καὶ πῶς, ἔφη, ὁ κύριος εἰσε-
 λεύσεται τῆς οἰκίας; » Οἱ αὐτοὶ δ' οὕτω πᾶν ξύλον
 καὶ πάντα λίθον, τὸ δὴ λεγόμενον, λιπαρὸν (50)
 προσκυνοῦντες, ἔρια (51) πυρρὰ, καὶ ἄλῶν χόν-
 δρους (52), καὶ δάδας, σκίλλαν τε καὶ θεῖον δεδίασι,
 πρὸς τῶν γότῳ καταροητευθέντας κατὰ τινὰς ἀκα-
 θάρτους καθαρούς. Θεὸς δὲ, ὁ τῷ ὄντι Θεός, ἄγιον
 μῆνον οἶδε τὸ τοῦ δικαίου ἦθος, ὥσπερ ἐναγὲς τὸ ἀδι-
 κον καὶ μοχθηρόν. Ὅρᾳ γοῦν ἐστί τὰ ὅτα (53) ἀπὸ
 τῶν περικαθαρθέντων, εἰ θαλφθεῖη, ζωογονούμενα·
 οὐκ ἂν δὲ τοῦτο ἐγίνετο, εἰ ἀνελάμβανε τὰ τοῦ περικα-
 θαρθέντος κακά. Χαριέντως γοῦν καὶ ὁ κομικὸς Δί-
 φιλος κωμῶδει τοὺς γότῳ διὰ τῶνδε·

Προϊτίδας ἀγνίζω κόρας, καὶ τὸν πατέρ' αὐτῶν
 Προῖτον Ἀβαντιάδην καὶ γράῦν πέμπτῃν ἐντὶ
 τοῖσδε,
 Δαδί μὲ (54), σκίλλῃ τε μὲ, πόσα (55) σώματα
 φῶται!

¶ P. 844, ED. POTTER, 713-714, ED. PARIS.

σκοποῦντα, ἀπολῶ. « Speculatum si quis accedat,
 perdam hunc ego hominem e vestigio. In foro sibi
 quilibet nostrum et ambulat, et loquitur et sternu-
 tat. Annon enim illis, qui sunt in civitate? Ita res
 sunt, ut natura institutæ sunt? » Sternutationes
 olim superstitiosi observabant tanquam omina, si
 dextræ, si sinistræ. Ita ut, si dum induitur calceus,
 sternutamentum obtigisset, lectum repetere solerent,
 ut tradit Augustinus lib. 1 *De doctr. Christiana*. Inde
 κληρονομικῆς frequens mentio, de qua L. Cælius
 Rhod. lib. xxiv, c. 27, *Antiq. lect.*, et Jos. Scaliger
 lib. 1, c. 16, *Ausoniar. Collect.*
 (46) Αὐτῷ. Ἐαυτῷ ms. Paris. et primæ Clemen-
 tis edit.

(47) Πράγματα. Ms. Paris. πράγματα.

(48) Ὁ Διογένης. Hæc Diogenes Laertius in *Diog-
 gene* narrat, lib. vi, segm. 39: Εὐνούχῳ μοχθηροῦ
 ἐπιγράφαντος ἐπὶ τὴν οἰκίαν, Μηδὲν εἰσὶτω κακόν·
 Ὁ οὖν κύριος, ἔφη, τῆς οἰκίας πῶς εἰσελεύσεται;
 « Cum spado quidam nequam domui suæ inscripse-
 rat, Nil ingrediatur mali: Dominus igitur, inquit,
 domus quomodo ingreditur? » Deinde segm. 50:
 Νεογάμῳ ἐπιγράφαντος ἐπὶ τὴν οἰκίαν, Ὁ τοῦ Διὸς
 παῖς Ἡρακλῆς Καλλίνικος ἐνθάδε κατοικεῖ, μηδὲν εἰσ-
 τῶ κακόν· ἐπέγραψε, Μετὰ τὸν πόλεμον ἡσυχμαχία·
 « Inscripserat quidam domui suæ, uxore nuper du-
 cta: Jovis filius Callinicus Hercules hic habitat,
 nihil ingrediatur mali. Rescripsit ille. Post bellum
 suppetiæ. » Hinc apparet, Clementem e duobus
 Diogenis responsis unum composuisse. Idem a Theo-
 doreto, Clementem scilicet sequente, factum in
 serm. jam dicto: Οὕτω πάλιν οὗτος (Διογένης), ἐν
 οἰκίᾳ τινὸς μοχθηροῦ ἐπιγεγραμμένον εὐρὼν, Ὁ τοῦ
 Διὸς παῖς Καλλίνικος Ἡρακλῆς ἐνθάδε κατοικεῖ,
 μηδὲν εἰσὶτω κακόν· Καὶ πῶς, ἔφη, ὁ κύριος εἰσε-
 λεύσεται τῆς οἰκίας; « Iursus Diogenes cum repe-
 risset apud quemdam domestico parieti inscriptum:
 Jovis natus victoria clarus Hercules has habitat
 ædes; nequid intret mali: Et quomodo, inquit, do-
 minus intrabit domus? »

A Hunc vendo dicto citius, aut muto in foro.
 Loquitur sibi ipse sternuitque quilibet.
 Res ut futuræ, sponte sic sunt sua.

Deinde sobrii quidem petunt sanitatem; implentes
 autem se et comessionibus festis diebus volutan-
 tes, morbos attrahunt. Multi autem suspensas quo-
 que timent inscriptiones. Lepide admodum Dioge-
 nes, cum invenisset scriptum ante domum cujusdam
 improbi: « Insignis victoria Hercules hic habitat, nihil
 mali ingreditur. Et quomodo ingreditur, inquit do-
 minus ædium? » Ii autem ipsi omne lignum et omnem
 lapidem pinguem, ut dicitur, adorantes, lanas flavas,
 et frusta salis, et faces, et scillam, et sulphur timent,
 incantati a præstigatoribus per quasdam immun-
 das expiationes. Deus autem, qui revera est Deus,
 sanctos solum novit justos mores, sicut impuros, inju-
 stos 303 et sceleratos. Videre quidem certe licet
 ova ab his quæ purgantur si fota fuerint, vivificari:
 atqui hoc nequaquam fieret, si ejus ipsius, quod
 purgatur, mala participarent. Eleganter eerte co-
 micus quoque Diphilus his ridet præstigiatōres:

Prætidās expurgans nempe, ipsarumque parentem
 Præton Abantiaden, et anum quintam super illis.

Scilla una tædaque una, quot corpora dixi!

(49) Ὁ Καλλίνικος Ἡρακλῆς. Theodoretus ple-
 nius, Ὁ τοῦ Διὸς παῖς Καλλίνικος Ἡρακλῆς. Dio-
 genes Laertius, Ὁ τοῦ Διὸς παῖς Ἡρακλῆς Καλλί-
 νικος. Proinde verisimile est, ea verba, τοῦ Διὸς
 παῖς, e Clemente excidisse.

(50) Λίθον... λιπαρόν. S. Augustinus, lib. xvi
De civitate Dei, cap. 58: « Nec more idololatriæ la-
 pidem perfudit oleo Jacob velut faciens illum Deum,
 neque enim adoravit eundem lapidem, vel ei sacrifi-
 cavit, sed quoniam Christi nomen a chrismate
 est, id est ab unctione. » Arnobius, lib. 1: « Si
 quando conspexeram lubricatum lapidem, et ex
 olivi unguine ordinatum, tanquam inesset vis præ-
 sens: adulabar, affabar. » Propertius, lib. 1:

Nullas illa suis contemnet fleibis aras,
 Et quicumque sacer qualis ibique lapis.

Apuleius, lib. 1 *Floridor*: « Vel truncus dolamine
 effigiatus, vel cespes libamine humigatus, vel lapis
 unguine delibutus. » Hæc collegit P. Colvius, in
Apul. quibus adde hæc, de quibus monuit nos Fed.
 Morellus, prof. reg.; Tibullus, lib. 1, eleg. 4:

D Nam veneror, seu stipes habet desertus in agris,
 Seu vetus in trivio florida sarta lapis.

Theophrastus, ἐν τῷ δευσιδαίμονι χάρακτῆρι, Καὶ
 τῶν λιπαρῶν λίθων, τῶν ἐν ταῖς τριόδοις, παριῶν ἐκ
 τῆς ληκύθου ἑλαίου κατασχεῖν, καὶ ἐπὶ γόνατα πεσῶν
 καὶ προσκυνήσας ἀπαλλάττεσθαι. « Ejusdem homi-
 nis est unctis lapidibus, qui in viarum anfractibus
 et compitis stant, oleum e vasculo diffundere, dein
 cum in genua procubuerit et adoraverit, alio faces-
 sere. » *Collect.*

(51) Ἐρια. Lanæ una cum aliis rebus in lustra-
 tionibus adhibebant veteres Græci, aliæque gentes.
 Vide *Archæol. Græc.* lib. 11, cap. 4; lib. iv, c. 8.

(52) Ἀλῶν χόνδρους. Conf. *Protrept.* p. 19, n. 6

(53) Ὄρα. Recte interpretes legit ὡς, « ova; » quæ
 in lustrationibus adhiberi solita sunt.

(54) Ἐντὶ τοῖσδε, Δαδί μὲ, σκίλλ. Ms. Paris.
 mendose, ἐν τοῖς δεδασμῖας, σκίλλῃ τε μὲ.

(55) Πόσα. Grotius τόσα substituit.

*Jungitur et sulphur pariter pariterque bitumen,
Oceanique fremantis et altii jungitur unda.
At tu, aer, has per nebulas mihi mitte precanti
Anticyram, ut cinicem hunc fieri faciam mihi fucum.*

Recte quoque Menander :

... si verus tibi

*Morbis quis esset, pharmaco vero foret
Opus, sed ecce reperisti pharmacum
Inane, inani quod tibi fingis malo.
Jam profuturum crede, si te seminat
Lustrent in orbem, fontibus lavent tribus,
Jungantque lentem pariter et multum salem.
Bene est piatus, conscius sibi bene.*

Jam vero dicit tragedia : « Oreste, quis te perdit morbus? Conscientia ipsa, quoniam sum mihi conscius me perpetrasse gravia. » Revera enim non est alia puritas quam abstinencia a peccatis. Pulchre ergo dicit etiam Epicharmus : « Mundam si mentem habeas, es mundus toto corpore. » Porro autem animas quoque dicimus oportere prius purgari a malis et improbis dogmatibus per rectam rationem, et tunc sic converti ad memoriam præcipuorum ✕ religionis capitum : nam ante mysteriorum quoque traditionem, exhiberi oportere existimant quasdam expiationes iis qui sunt initiandi mysteriis, utpote eum oporteat impia deposita opinione ad veram converti traditionem.

Α *Θεῶν τ' ἀσφάλτιν τε πολυφλοίσβοιο θαλάσσης (56),
Ἐξ ἀκαλαρβέλταο βαθυρρόδου Ὀκεανοῖο.
Ἄλλὰ, μάκαρ ἀήρ, διὰ τῶν νεφῶν διδάπεμνον
Ἀρτίκυραν, ἵνα τόνδε κέριν κηφῆνα ποιήσω.*

Εὖ γάρ καὶ ὁ Μένανδρος :

*Εἰ μὲν (57) τί κακὸν ἀληθὲς εἶχες φιλιάζειν ἀλη-
[θὲς φάρμακον, τοῦτον σ' ἔδει (58).
Νῦν δ' οὐκ ἔχεις (59). Κενὸν εὐρηκας τὸ φάρμακον,
Πρὸς τὸ κενόν. Οἰήθητι δ' ὥφελεῖν τί σε.
Περιμαζάτωσάν σ' αἱ γυναῖκες ἐν κύκλῳ,
Καὶ περιθέτωσαν (60) ἀπὸ κρουνῶν τριῶν!
Ἵδατι περιβῆναι (61), ἐμβαλὼν ὕλας, φακούς.
Πᾶς ἀγνὸς ἐστὶν ὁ μηδὲρ ἐαυτῷ κακὸν συνιδῶν.*

Αὐτίκα ἡ τραγῳδία (62) λέγει : « Ὁρέστα, τίς σ' (63) ἀπόλλυσι νόσος; Ἡ σύνεσις· ὅτι σύννοια δαίμ' εἰργασμένος. Ὁ γὰρ ὄντι ἡ ἀγνεία οὐκ ἄλλη τίς ἐστὶν πλὴν ἡ τῶν ἀμαρτημάτων ἀποχή. Καλῶς ἄρα καὶ Ἐπίχαρμος φησι : « Καθαρὸν (64) τὸν νοῦν ἐν ἔχῃς, ἅπαν τὸ σῶμα καθαρὸς εἶ. » Αὐτίκα καὶ τῆς ψυχᾶς προκαθαίρειν χρεῶν (65) φαμεν ἀπὸ τῶν φαύλων καὶ μοθηρῶν δογμάτων διὰ τοῦ λόγου τοῦ ἑρθεῖν· καὶ τότε οὕτως ἐπὶ τὴν τῶν προηγουμένων κεφαλαίων ὑπόμνησιν τρέπεσθαι· ἐπεὶ καὶ πρὸς τῆς τῶν μυστηρίων (66) παραδόσεως καθαρμούς τινας προσάγειν τοῖς μυσταῖς μέλλουσιν ἀξιοῦσιν (67), ὡς δέον τὴν αἴσιν ἀποθεμένους δόξαν, ἐπὶ τὴν ἀληθὴ τρέπεσθαι παράδοσιν.

CAPUT V.

Animam sanctam præstantius esse Dei templum quovis ædificio manu facto.

Annon enim recte et vere nullo loco circumscribimus eum qui non potest circumscribi, neque in templis manu factis concludimus eum qui omnia continet? Ædificatorum autem et lapidarum, sordidæque et illiberalis artis quodnam fuerit sanctum ✕ P. 845, ED. POTTER, 714-715, ED. PARIS.

(56) *Πολυφλοίσβοιο θαλάσσης.* Forte melius πολυφλοίσβω τε θαλάσση. SYLBURG.

(57) *Εἰ μὲν.* Talis quæpiam requiritur lectio :

*Εἰ μὲν τι κακὸν ἀληθὲς εἶχες, ὦ φίλε,
Δίξειν ἀληθὲς φάρμακον τοῦτον σ' ἔδει,*
SYLBURG. — Hos versus Grotius, in *Excerpti.* pag. 751, hoc modo scribit :

*Εἰ μὲν τι κακὸν ἀληθὲς εἶσθες, Φειδία,
Ζητεῖν ἀληθὲς φάρμακον τοῦτον σ' ἔδει·
Νῦν δ' οὐκ ἔχεις. Εὐρηκα δὲ κενὸν φάρμακον
Πρὸς τὸ κενόν. Οἰήθητι δ' ὥφελεῖν τί σε.
Περιμαζάτωσάν σ' αἱ γυναῖκες ἐν κύκλῳ,
Καὶ περιθέτωσαν ἀπὸ κρουνῶν τριῶν ὕδωρ·
Τούτῳ περιβῆναι, ἐμβαλὼν ὕλας, φακούς.
Πᾶς ἀγνὸς ἐστὶν ὁ μηδὲρ συνιδῶν κακὸν
ἑαυτῷ.*

O Phidia, vero si laborares malo, Nimirum vero opus esset et medicamine. Nunc id cum non sit, inane medicamen dabo Ad morbum inanem : tu tibi crede id profore. Ergo te abstergant undiqueque mulieres, Aquamque asportent, sed tribus de fontibus, Quæ perjundaris sale permista et lentibus. Sat ille purus nullius sceleris sibi Qui conscit.

(58) *Τούτον σ' ἔδει.* Ms. Paris. τοῦτους σε δεῖ. In versu seq. εὐρηκα pro εὐρηκας, ibid.

(59) *Νῦν δὲ οὐκ ἔχεις.* In superiorum versuum, qui corruptissimi sunt, emendatione assentior Sylburgio. Hic fortasse ita fuerat conceptus, Νῦν δὲ οὐκ ἔχεις, κενὸν τ' ἔχεις τὸ φάρμακον. HEINSIUS.

(60) *Καὶ περιθέτωσαν.* Corrupte, nec pro mo lo

versus. Scripserat, ut arbitror, poeta : Καὶ περὶ τῆς θέτωσαν, ἀπὸ κρουνῶν τριῶν Ἵδατι περιβῆναι. HEINSIUS.

(61) *Ἀπὸ κρουνῶν τριῶν Ἵδατι περιβῆναι.* Forte εἴτ' ἀπὸ κρουνῶν τριῶν Ἵδατι περιβῆναι (i. aqua te circumalistrata), ἐμῆ. Et mox : Πᾶς ἀγνὸς ἐστὶν ὁ μηδὲν οἱ συνιδῶν κακόν. SYLBURG.

(62) *Τραγῳδία.* Nempe *Orestes* Euripidis v. 395, ubi Menelaus et Orestes hæc loquuntur : Men. *Τί χρήμα πάσχεις; τίς σ' ἀπόλλυσιν νόσος;* Or. *Ἡ σύνεσις, δὲ σύννοια δαίμ' εἰργασμένος.* Men. *Quid tibi accidit? quis morbus te perdit?* Or. *Conscientia, quod sum mihi conscius fecisse* [atrocia.

D (63) Σ'. Ms. Paris. σέ, et in sequente versu δεινά absque apostropho.

(64) *Καθαρόν.* Hanc sententiam sic digessit Grotius, *Excerpti.* pag. 477 : *Καθαρόν ἂν τὸν νοῦν ἔχῃς, ἅπαν τὸ σῶμα καθα- [ρός εἶ.*

Mentem si habeas puram, purus eris et toto corpore.

(65) *Χρεῶν.* Cum χρεῶν subaudiendum infinitivum εἶναι, « opus esse. » SYLBURG.

(66) *Μυστηρίων.* Similis allusio superius occurrit *Strom.* 1, p. 325, ubi conf. not.

(67) *Ἀξιοῦσιν.* Ms. Paris. ἀξιοῦσθαι.

(68) *Ἱεροῖς.* Eadem pene supra, p. 249. SYLBURG.

(69) *Οὐχί.* Act. vii, 49; Isa. lxi, 1 : « Ὁ οὐρανός μοι θρόνος, ἡ δὲ γῆ ὑποπόδιον τῶν ποδῶν μου· Ἥσταιν οἶκον οἰκοδομήσετέ μοι, λέγει Κύριος· ἡ τίς τόπος τῆς καταπαύσεώς μου; »

εἰ τὸν ἀέρα καὶ τὸ περιέχον, μᾶλλον δὲ τὸν ὅλον κόσμον καὶ τὸ σύμπαν, ἄξιον ἡγησάμενοι τῆς τοῦ Θεοῦ ὑπεροχῆς; γελοῖον μὲν ἂν εἴη, ὡς αὐτοὶ φασιν οἱ φιλόσοφοι, ἀνθρωπῶν ὄντα, παῖγνιον Θεοῦ (70), Θεὸν ἐργάζεσθαι, καὶ γίγνεσθαι παιδιᾶς τέχνης (71) τὸν Θεόν· ἐπεὶ τὸ γινόμενον ταύτων καὶ ὁμοιον τῷ ἐξ οὗ γίνεται, ὡς τὸ ἐξ ἐλεφαντος ἐλεφάντινον, καὶ τὸ ἐκ χρυσοῦ χρυσοῦν· τὰ δὲ πρὸς ἀνθρώπων βαναύσων κατασκευαζόμενα ἀγάλματα τε καὶ ἱερὰ ἐκ τῆς ὕλης τῆς ἀργῆς γίνεται· ὥστε καὶ αὐτὰ ἂν εἴη ἀργὰ καὶ ὕλη καὶ βέβηλα· καὶ τὴν τέχνην ἐκτελέσῃς, τῆς βαναυσίας μετελήφεν. Οὐκ ἐστὶ οὖν ἱερὰ καὶ θεία τῆς τέχνης τὰ ἔργα. Τί δ' ἂν καὶ ἰδρύοιτο, μηδενὸς ἀνιδρύτου τυγχάνοντος; ἐπεὶ πάντα ἐν τόπῳ. Καὶ μὴν τὸ ἰδρυμένον ὑπὸ τινος ἰδρύεται, πρότερον ἀνιδρύτον ὦν. Ἐπεὶ οὖν ὁ Θεὸς ἰδρύεται πρὸς ἀνθρώπων, ἀνιδρύτος ποτε ἦν, καὶ οὐδ' ὅλως ἦν. Τοῦτο γὰρ ἂν ἦν ἀνιδρύτον, τὸ οὐκ ὦν· ἐπειδὴ περ (72) πᾶν τὸ μὴ ἐν ἰδρύεται· τὸ δὲ ὦν ὑπὸ τοῦ μὴ ὄντος οὐκ ἂν ἰδρυθῇ· ἀλλ' οὐδ' ὑπ' ἄλλου· ὄντως δὲ γὰρ ἐστὶ καὶ αὐτό (73)· λείπεται δὲ ὅψ' ἑαυτοῦ (74). Καὶ πῶς αὐτὸ ἑαυτὸ τι γενήσεται; ἢ πῶς αὐτὸ τὸ ὦν ἑαυτὸ εἶναι ἐνιδρύσει; Πότερον, ἀνιδρύτον ὦν πρότερον, ἰδρυσεν ἑαυτό; Ἄλλ' οὐκ ἂν οὐδ' ἦν· ἐπεὶ [τὸ μὴ ὦν ἀνιδρύτον. Καὶ τὸ ἰδρῦσθαι νομισθὲν πῶς, ὃ φθάσαν εἶχεν ὦν, τοῦθ' ἑαυτὸ ὕστερον ποιῇ; Οὐ (75) δὲ τὰ ὄντα, πῶς οὖν τοῦτ' ἂν δέοιτο τινος; Ἄλλ' εἰ καὶ ἀνθρωποειδὲς τὸ θεῖον, τῶν ἰσῶν δεῖσεται τῷ ἀνθρώπῳ, τροπῆς τε καὶ σκέπης, οἰκίας τε καὶ τῶν ἀκολουθῶν παθῶν. Οἱ ὁμοιοσχήμενες γὰρ καὶ ὁμοιοπαθεῖς τῆς ἰσῆς δεῖσονται διαίτης. Εἰ δὲ τὸ ἱερὸν (76) διχῶς ἐκλαμβάνεται, ὅτε Θεὸς αὐτὸς καὶ τὸ εἰς τιμὴν αὐτοῦ κατασκευάσμα, πῶς οὐ κυρίως τὴν εἰς τιμὴν τοῦ Θεοῦ κατ' ἐπίγνωσιν ἁγίαν γενομένην Ἐκκλησίαν ἱερὸν ἂν εἰπομένον Θεοῦ, τὸ πολλοῦ ἄξιον, καὶ οὐ βαναύσῳ κατεσκευασμένον τέχνη, ἀλλ' οὐδὲ ἀγύρτου χειρὶ δεδαιδαλμένον (77), βουλήσει δὲ τοῦ Θεοῦ εἰς νεὼν πεποιημένην; οὐ γὰρ νῦν τὸν τόπον, ἀλλὰ τὸ ἔθροισμα τῶν ἐκλεκτῶν (78) Ἐκκλησίαν καλῶ. Ἀμείνων ὁ νεὼς οὗτος εἰς παραδοχὴν μεγέθους ἀξίας

✠ P. 846, ED. POTTER.

(70) *Παῖγνιον Θεοῦ*. Sic hominem Plato non uno in loco appellat. En ejus verba lib. vii *De leg.*, 889: Φύσει δὲ εἶναι Θεὸν μὲν πάσης μακαρίου σπουδῆς ἄξιον· ἀνθρωπῶν δὲ (ὅπερ εἰπομένον ἐμπροσθεν) Θεῷ τι παῖγνιον μεμηχανημένον. «Ac Deum quidem natura omni beato studio dignum; hominem vero, sicut etiam supra diximus, Dei ludo esse fictum.»

(71) *Παιδιᾶς τέχνης*. Rectius παιδιᾶν τέχνης, «lulum, seu ludicrum artis, » ut mox τῆς τέχνης τὰ ἔργα. SYLBURG.

(72) *Ἐπειδὴ περ*. Interpres recte legit: Ἐπειδὴ περ πᾶν τὸ μὴ ὦν οὐκ ἰδρύεται. Nam in aliis quoque locis adnotavimus negativas particulas e Clementis libris excidisse.

(73) Ἄλλ' οὐδ' ὑπ' ἄλλου· ὄντως δὲ γὰρ ἐστὶ καὶ αὐτό. Sic Sylburgius, et, quæ eum sequuntur, editiones. Sed Flor. ἄλλ' οὐδ' ὑπ' ἄλλου· ὄντως δὲ γὰρ ἐστὶ καὶ αὐτό. Ubi ὄντως mutatum in ὄντως, quia quid esset ὄντως δὲ non apparuit. Deinde in recentioribus editionibus δὲ etiam in ἂν mutatum est. Sed in editionis Florentinæ lectione nil mutari

A opus? Annon sunt iis meliores qui aerem et id quod continet, vel potius totum mundum et universitatem, existimarunt esse digna Dei excellentia? Ridiculum enim fuerit, ut ipsi dicunt philosophi, hominem, qui est ludus Dei, Deum efficere, et ex ludicra arte Deum fieri; quoniam id quod fit, sit idem et simile ei ex quo fit, ut quod fit ex ebore eburneum, et quod ex auro aureum. Quæ autem a vilibus hominibus conficiuntur simulacra et templa, fiunt ex inerti materia: quare ipsa quoque fuerint inertia, materialia, et profana, et ut artem perfeceris, sordes semper participant et illiberalitatem. Non sunt ergo utique sacra et divina artis opera. Quidnam vero collocari possit, cum nihil sit quod non sit collocatum, quoniam omnia sunt in loco? Quod vero collocatur, ab aliquo collocatur cum prius collocatum non esset. Si ergo Deus collocatur ab hominibus, fuit aliquando non locatus, et nec omnino quidem erat. Id enim erat non locatum, quod non erat: quandoquidem quidquid non est, non collocatur; quod autem est, collocari non poterit ab eo quod non est; sed nec ab ullo alio: nam ipsum quoque vere est: restat itaque ut a seipso. Et quomodo aliquid seipsum generabit? aut quomodo ipsum quod est, seipsum quoad esse collocabit? Utrum cum prius non esset collocatum, seipsum collocavit? Sed ne sic quidem fuisset, quoniam id quod non est, collocari non potest. Et quod existimatum est, esse collocatum, quomodo quod prius habuit, hoc seipsum postea fecerit? Cujus autem sunt ea quæ sunt, quomodo hoc aliquo adhuc opus habuerit? Sed et si Deus est homini forma similis, perinde ac homo opus habeat nutrimento et tegumento et domo, et aliis quæ consequenter accidunt. ✠ Nam qui eandem habent formam et easdem affectiones, eodem quoque victu egebunt. Si autem sacrum duo hæc significet, nempe et Deum ipsum, et id quod est constructum in ejus honorem, cur non proprie eam quæ in Dei honorem per agnitionem sancta facta est Ecclesiam,

debit præter distinctionem. Nam si ὄντως ad præcedentia verba relatum fuerit, satis perspicua statim erit sententia: ἀλλ' οὐδ' ὑπ' ἄλλου ὄντως· ὦν γὰρ ἐστὶ καὶ αὐτό· «sed neque ab alio ente, nam et ipsum quoque ens est; » ac proinde utrumque pariter locum possidebit, vel eo carebit.

(74) Ὅψ' ἑαυτοῦ. Sic recte libri recentiores: ὅψ' ἑαυτοῦ. Flor., Sylb., Ms. Paris.

(75) Οὐ. Jam ad sermonem de Deo redit.

(76) Ἱερὸν. Duplicem hujusce vocis sensum notat. Nam primo ipse Deus dicitur Ἱερός, deinde πᾶν τὸ ἀνατιθέμενον τῷ Θεῷ, «quidquid Deo dicatum est; » ut Suidæ verbis utar.

(77) Δεδαιδαλμένον. Flor. δεδαλμένον, omissa initiali thematis syllaba. Sequens participium πεποιημένην respicit femininum Ἐκκλησίαν. SYLBURG.

(78) Ἐκλεκτῶν. Montacutius, *Apparat.* 1, pag. 2, ἐκκλητῶν, «evocatorum, » scribendum monuit. Sed fortasse Clemens non tam Ἐκκλησίας etymologiam tradere, quam similibus vocibus quodammodo ludere voluit.

Dei sacrum dixerimus, quod est magni pretii, et A non illiberali arte constructum, sed neque manu præstigiatoris ordinatum, sed voluntate Dei templum effectum? non enim nunc locum, sed electorum congregationem, appello Ecclesiam. Melius est hoc templum ad accipiendam Dei dignitatis magnitudinem. Animal enim quod est magni pretii, ei qui est omni pretio dignus, imo cuius pretio nihil omnino respondet, consecratum est propter insignem sanctitatem. Erit autem is Gnosticus qui magni pretii est, qui est in honore apud Deum, in quo Deus est collocatus, hoc est, in quo consecrata est Dei cognitio. Hic divinam inveniemus effigiem et sanctam imaginem in justa anima, quando ea quidem fuerit beata, ut quæ est præpurgata, beata B autem efficiat opera. Illic est et quod nondum collocatur, et quod est collocatum: hoc quidem in iis qui jam facti sunt Gnostici; illud autem in iis qui sunt in promptu ut fiant, etiamsi nondum sint digni Dei scientiam accipere. Nam quidquid est crediturum, jam tanquam fidele et Deo positum in honore simulacrum, virtute præditum, Deo est dedicatum.

CAPUT VI.

Preces et gratiarum actiones a mente pura indesinenter oblatas omni sacrificio longe esse potiores.

Quemadmodum ergo Deus loco non circumscribitur; neque animalis figuræ unquam assimilatur: ita nec in eum similes cadunt affectiones, neque alicujus indiget, sicut quæ sunt nativa, ut sacrificium instar alimenti propter famem concupiscat. In quodcumque cadunt affectus, in id cadit interitus, et ei qui non nutritur, cibum præbere est stultitia. Porro autem comicus quoque ille Pherecrates le- C pida in comœdia quæ inscribitur *Fugitivi*, fecit deos cum hominibus exostulantes de sacris, 304 « quod cum diis sacrificarent, primum secer- neretur id ✕ quod eorum dedecori assignaretur, cum dicit: Nonne cum femora ad inguen usque valde circumlinxistis, et lumbos satis attenuastis, ipsam deinceps spinam tanquam limatam distribuistis nobis quasi canibus? Deinde cum vos vestri invicem pudeat, multis modis celatis. » Eubulus autem, qui est ipse quoque comicus, hoc modo ipse quoque scribit de sacrificiis:

✕ P. 847, ED. POTTER, 716, ED. PARIS.

(79) Ἀέλας τοῦ Θεοῦ. Forte convenientius ἀέλας τοῦ Θεοῦ, « dignam Deo. » SYLBURG.

(80) Ἀνιδρυτορ. Lege ἐνιδρυτορ. LOWTH.

(81) Πιστὸν ἤδη. Hanc sententiam perinde vertit D interpres, ac si esset scriptum: πιστὸν ἤδη, καὶ τῷ Θεῷ καθιδρυμένον.

(82) Φθαρτὰ πάντα ἐστὶ. Forte non minus apte legeris, φθαρτὰ πάντως ἐστὶ. SYLBURG.

(83) Αὐτοῦς. Ms. Paris. αὐτοῖς.

(84) Ὅτε. Forte verius ὅτε, « cum, quando. » SYLBURG. — Hos autem versus Grotius sic restituit et explicavit *Excerpt.*, p. 511:

Ὅτε τοῖς θεοῖς θύετε πρότι
στ' ἀποκρινόμενοι τὸ νομιζόμενον
ἡμῖν (αἰσχύνῃ τὸ καὶ εἰπεῖν),
Ὅ τῷ μὲν πρῶ περιλάψαντες
κομιδὴν μέχρι τῶν βουδῶνων,
καὶ τὴν ὀσφὺν κομιδὴν ψιλήν,
λοιπὸν τὸν σπόνδυλον αὐτὸν
ὡς περ δινήσαντες νέμετε,
ὥς περ καὶ τοῖς κυσὶν ἡμῖν·
ἔτι δ' ἀλλήλους αἰσχυνόμενοι
ὀδύμασι κρύπτετε πολλοῖς;
Sacra cum facitis, nobisque diis

τοῦ Θεοῦ (79). Τὸ γὰρ περὶ πολλοῦ ἀξίον ζῶον, τῷ παντὸς ἀξίον, μᾶλλον δὲ οὐδενὸς ἀνταξίον, ἐ' ὑπερβολὴν ἀγιότητος καθιδρύεται. Εἴη δ' ἂν ὅπως ὁ γνωστικὸς ὁ πολλοῦ ἀξίος, ὁ τίμιος τῷ Θεῷ, ἐν ᾧ ὁ Θεὸς ἐνιδρύεται, τουτέστιν ἡ περὶ τοῦ Θεοῦ γνώσις καθιδρύεται. Ἐνταῦθα καὶ τὸ ἀπεικόνισμα εἰρημὲν ἂν τὸ θεῖον καὶ ἅγιον ἀγαλμα ἐν τῇ δικαίᾳ ψυχῇ, ὅταν μακαρία μὲν αὐτὴ τυγχάνῃ, ὅτε προκαθαρ- μένη, μακάρια δὲ διαπραττομένη ἔργα· ἐνταῦθα καὶ τὸ ἀνιδρυτορ (80) καὶ τὸ ἐνιδρυμένον· τὸ μὲν ἐπὶ τῶν ἡδὴ γνωστικῶν, τὸ δὲ ἐπὶ τῶν ὁλῶν τε γενέσθαι, καὶ μὴδέπω ὥσιν ἀξιοὶ ἀναδέξασθαι ἐπιστήμην Θεοῦ. Πᾶν γὰρ τὸ μέλλον πιστεύειν, πιστὸν ἤδη (81) τῷ Θεῷ καὶ καθιδρυμένον εἰς τιμὴν ἀγαλμα ἐνδρῶν B ἀνακείμενον Θεῷ.

autem efficiat opera. Illic est et quod nondum collocatur, et quod est collocatum: hoc quidem in iis qui jam facti sunt Gnostici; illud autem in iis qui sunt in promptu ut fiant, etiamsi nondum sint digni Dei scientiam accipere. Nam quidquid est crediturum, jam tanquam fidele et Deo positum in honore simulacrum, virtute præditum, Deo est dedicatum.

Καθάπερ οὖν οὐ περιγράφεται τότῳ Θεῷ, οὐδὲ ἀπεικονίζεται ποτε ζώου σχήματι· οὕτως οὐδὲ ὁμοπαθὴς οὐδὲ ἐνδεής, καθάπερ τὰ γεννητὰ, ὡς θυσίαν δίκην τροφῆς διὰ λιμὸν ἐπιθυμεῖν. Ὅν ἅπτεται πάθος, φθαρτὰ πάντα ἐστὶ (82)· καὶ τῷ μὴ τρεφομένῳ προτάγειν βορὰν μάταιον. Καὶ ὁ γε κωμικὸς ἐκεῖνος Φερεκράτης, ἐν *Ἀυτομόλοις* χαριέντως αὐτοῖς (83) πεποίηκε τοὺς θεοὺς καταμεμφομένους τοῖς ἀνθρώποις τῶν ἐρῶν, — ὅτι (84) τοῖσι θεοῖσι θύετε, πρότι' ἀποκρίνετε (85)· τὸ νομιζόμενον ὁμῶν αἰσχύνῃ τὸ κατεπειν· Ὅ τῷ μὲν πρῶ περιλάψαντες κομιδὴν μέχρι βουδῶνων, καὶ τὴν ὀσφὺν κομιδὴν ψιλήν, λοιπὸν τὸν σπόνδυλον αὐτὸν ὥς περ δινήσαντες, ἐνέμεθ' (86), ὥς περ καὶ τοῖς κυσὶν (87), ἡμῖν; ἔτι· ἀλλήλους αἰσχυνόμενοι, οὐ λήμασι κρύπτετε πολλοῖς (88). Ἐβδουλος δὲ, ὁ καὶ αὐτὸς κωμικὸς, ὡδὲ πως παρὰ τῶν θυσίων γράφει·

*Assignatis more coacti
Partem (pudor est ista referre)
Annon gemino femore ambo
Ipso tenuis inguine, lumbos
Quamvis tenues cum linxisistis,
Limatam denique spinam
Et detritam tanquam canibus
Nobis donare soletis,
Tegitisque mola munera salsa,
Quoniam pudet ista videri?*

(85) Ἀποκρίνετε. Metrum breviorē lectionem requirit, talem quampiam, ἀποκρίνετε ἄμμι τὴν αἰσχύνῃ τὸ κατεπειν. Εἰ paulo post, μέχρι καὶ βορῶνων, seu μέχρι τῶν βουδῶνων. SYLBURG. — In ms. Paris. prior illa sententia sic se habet: Ἀποκρίνεται τὸ νομιζόμενον ὁμῶν αἰσχύνῃ τῷ.

(86) Ἐνέμεθ'. Forte ἐνέμεσθ'. SYLBURG.

(87) Κυσὶν. Tertullianus, in *Apol.*: « Volo et ritus vestros recensere, non dico quales sitis in sacrificando, cum enecta et tabidosa quæque mactatis: cum de opimis et integris supervacua quæque truncatis, capitula et ungulas quæ domi quoque pueris et canibus destinassetis. »

(88) Ὅ τῷ λήμασι κρύπτετε πολλοῖς. Fortasse

Αὐτοῖς δὲ τοῖς θεοῖσι τὴν κέρων μὲν ἦν
καὶ μῆρον, ὥσπερ παιδεραιταῖς, οὕτως.

Καὶ παραγαγὼν τὸν Διόνυσον ἐν Σεμέλῃ, διαστελλόμενον πεποίηκεν· Ἐπρωτὸν μὲν (89), ὅταν ἐμοί τι θύωσι τινες, αἷμα, κύστιν, μὴ καρδίαν μὲν ἐπιπόλαιον (90)· ἐγὼ γὰρ οὐκ ἐσθίω γλυκεῖαν οὐδὲ μηρίαν (91). » Μένανδρος (92) τε, ἡ τὴν ὀσφύν (93) ἄκραν, » πεποίηκε, ἡ τὴν χολήν, ὅσπερ τὰ ἄβρωτα, » φησὶ, τοῖς θεοῖς ἐπιτιθέντες, αὐτοὶ τὰ ἄλλα ἀναλίσκουσιν. » Ἡ γὰρ οὐχ ἡ τῶν ὀλοκαυτωμάτων κνίσσα καὶ τοῖς θηρίοις ἀρεκτέα; Εἰ δὲ τῷ ὄντι ἡ κνίσσα φέρας ἐστὶ θεῶν τῶν παρ' Ἑλλήνων, οὐκ ἂν φθάνοιεν καὶ τοὺς μαγεύοντες θεοποιούντες, οἱ τῆς ἰσθῆς εὐδαιμονίας ἀξιοῦνται, καὶ τὸν ἱμῶν (94) αὐτὸν προσκυνοῦντες, προσεχεστέραν γινόμενῃ τῇ κνίσσῃ τῇ πολυτιμῇ; καὶ ποῦ Ἡσίοδος (95) κατὰ τινα μερισμὸν κρεῶν ἀπατηθέντα φησὶ πρὸς τοῦ Προμηθεὺς τὸν Δία, λαβεῖν ὅσπερ λευκὰ βοὸς δολίῃ ἐπὶ τέχνῃ

✕ P. 248, ED. POTTER. 716-717, ED. PARIS.

scripserat, οὐ κλέμασι κρύπτειτε πολλοῖς. Ηἰμισιους.

(89) Πρωτὸν μὲν. Metrum talem quampiam lectionem exigit :

Πρωτὸν μὲν, ὅταν ἐμοί τι θύωσιν τινες,
Θύουσιν αἷμα, κύστιν, οὐ μὴ καρδίαν,
Μῆδ' ἐπιπόλαιον· ἐγὼ γὰρ σάρκ' οὐκ ἐσθίω
Γλυκ.

Sylburg. — Idem versus a Grotio hoc modo emendati sunt, Excerpt., pag. 655 :

Πρωτὸν μὲν ἦν ἐμοί τι θύουσιν, τινὲς
Θύουσι κύστιν, αἷμα· μῆδεῖς καρδίαν,
Μῆδ' ἐπιπόλαιον· οὐκ ἐγὼ γὰρ ἐσθίω
Γλυκύτερον οὐδὲν μηρίων.

Primum mihi si faciendum est, sunt qui sacrificant
Aut sanguinem aut vesicam : nemo corculum,
Omentum namque. Femore namque suavius
Nil vescor uquam.

(90) Ἐπιπόλαιον. « Omentum. » Vide Hesych. et Casaub. in Athen. lib. iv, c. 11. Lowth.

(91) Ἐγὼ γὰρ οὐκ ἐσθίω γλυκεῖαν οὐδὲ μηρίαν. Hervetus corrigit γλυκεῖαν, sed non assequitur mentem auctoris. Tu lege οὐκ ἐσθίω γλυκεῖαν, οὐδὲ μηρίαν. Hesychius, γλυκεῖον τὸ γάλα καὶ τὴν χολήν. Rectius, γλυκεῖαν τὸ γάλα, quam ut erat, aut ut volunt quidam, γλυκὴν. Coel. Aurelianus lib. iii, c. 4 : « Multa enim contrariæ significationis vocabula sumpserunt, ut fella, quæ Græci γλυκεῖα vocant, velut dulcia, cum sint amarissima. » Idem Plinius lib. xvii, c. 10. Hic ipse Clemens lib. iii, Strom., p. 177, Flor. edil. : Μῆδε λεγόντων ἐλευθερίαν τὴν ὑπὸ ἡδονῇ δουλείαν, καθάπερ οἱ τὴν χολήν γλυκεῖαν· « Neque dicant libertatem eam, quæ est sub voluptate, servitutem, sicut ii, qui bilem dicunt dulcem. » Ita verterat antea Hervetus, sed altera pars hujus sententiæ ab ejus amanuensi prætermissa est p. 462. Porro μηρία Favorinus exponit τὰ μηρίατα ὀστέα, « femoralia ossa, » et Hesychius, μηρία τὰ ἐπὶ τῶν μηρῶν ἐξαιρούμενα ὀστέα. Videte igitur hic : « Ego enim neque felle vescor, neque femorum ossibus. » Sic paulo post, τὴν χολήν ὅσπερ τὰ ἄβρωτα, « bilem, » sive « fele, et quæ comedi non possunt ossa. » Et p. 707, « ossibus et bile tosta. » Illud vero infra, num. 50, sic leg. : « Justissimo verbo honorantes, per quod accepimus cognit. ea q. d. per illud glorif. » Fides ex auditu, aud. per verbum Christi (Rom. x.) Justum dicit per verbum edoctos, verbo remunerari. Sic p. 711 : « Gratias agens per verbum ei datum. » Collect.

(92) Μένανδρος. Menandri verba tali videntur

A Diis quippe eandem consecratis et semper,
Tanquam scelestis nempe prædiconibus.

Et in Semele introductum Bacchum facit disceptantem : « Primum quidem quod mihi sacrificant quidam sanguinem et vesicam, cordis autem ne superfluum quidem : ego enim neque dulci vescor victima, nec femoribus. » Scripsit autem Menander : « Cum summos lumbos, bilem, et quæ comedi non possunt ossa diis imposuerint, ipsi consumunt alia. » Annon enim a nidore sacrificiorum vel bestiis est abstinendum? Sin autem vera nidor est munus deorum qui sunt apud Græcos, cur non prius quoque coquos in deos referunt, qui æquali dignantur beatitudine, et non ipsum adorant caminum, qui est huic venerabili nidori propinquior?

B Quin etiam Hesiodus ꝥ dicit Jovem deceptum a Prometheo in divisione carniū accepisse, κεκαλυμμένα ἀργεῖα δημῷ.

includenda metro :

... ὀσφὺν ἄκραν, κύστιν, χολήν,
Ὅσα τ' ἄβρωτα τοῖς θεοῖς ἐπιτιθέμενοι,
Αὐτοὶ τὰ λοιπὰ ἀναλίσκουσι· εὐαχούμενοι.

Sylburg. — Hi Menandri versus exstant in ejus Avscōλω, ut refert Athenæus lib. iv, c. 11, quo loco eos una cum aliis citavit; quos hoc modo exhibet Grotius, in Excerpt., pag. 719 :

Ὡς θύουσι δ' οἱ τιμωροὶ χοί, κίστας φέροντες καὶ σταμνί, οὐχὶ τῶν θεῶν
Ἐρεχ, ἀλλ' ἑαυτῶν. Ὁ λιθαντὸς εὐσεβὲς
Καὶ τὸ πόπανον· τοῦτ' ἔλαβεν ὁ θεὸς ἐπὶ τὸ αὐρ
Ἄπαν ἐπιτεθέν. Οἱ δὲ τὴν ὀσφὺν ἄκραν
Καὶ τὴν χολήν ὅσα τ' ἄβρωτα τοῖς θεοῖς
Ἐπιθέτοντες αὐτοὶ τὰλλα καταπίνουσ'.

Uti sacrificant vesticularii,
Cistas et urnas inferunt, non hercule
Deum, sed suapte gratia. Thus res pia est
Libumque : namque id omne diis impenditur
Flammis impositum. Cæterum isti sel merum,
Lumbique extrema, et ingustabilia ossua
Diis ponentes, reliquum ipsi devorant.

(93) Τὴν ὀσφὺν. In vulgatis Athenæi libris hæc sic exstant :

... Οἱ δὲ τὴν ὀσφὺν ἄκραν,
Καὶ τὴν χολήν ἔτ' ἐς τὰ βρώματα τοῖς θεοῖς
Ἐπιτιθέτοντες, αὐτοὶ τὰλλα καταπίνουσ'.

Verum in secundo versu nonnulli codices ibi habent, Καὶ τὴν χολήν, ὅσα τ' ἄβρωτα τοῖς θεοῖς· quod Clementi propius est.

(94) Ἱμῶν. H. apte τὸν ἱμῶν, « furnum » seu « caminum. » Genus vero cur paulo post mutatum sit nescio, nisi forte relatio facta sit ad intellectum, τὴν κάμινον. Sylburg.

(95) Ἡσίοδος. Theogon. v. 556, de Prometheo agens scribit :

... τότε ἔπειτα μέγαν βοῦν πρόφρονι θυμῷ
Δασσάμενος προῦθηκε, διὸς ῥόον ἐξαπαλίσκων.
Τῷ μὲν γὰρ σάρκας τε καὶ ἔγκυα πλοῖν δημῷ
Ἐν ῥίπῃ κατέθηκε, καλύψας ῥαστρί βοεῖν·
Τῷ δ' αὖτ' ὅσπερ λευκὴ βοὸς δολίῃ ἐπὶ τέχνῃ
Εὐθετίσας κατέθηκε, καλύψας ἀργεῖν δημῷ.

... ibi tum magnum bovem prompto animo
Divisum proposuit, Jovis mentem fallens :
Hæc enim carnesque et intestina pingui adipe
In pelle deposuit, tegens ventre bovino ;
In altera rursum ossa alba bovis dolosa arte
Rite disponens deposuit, tegens candida arrina, etc.
Post hæc, memoratis quæ ad Jovis electionem pertinent, hos versus, quos allegavit Clemens, subjungit v. 556.

*Arte mala ossa bovis nitida pinguedine lecta.
Hinc fit ut ossa viri sacras adolere per aras
Assueti, veteris imitentur originis usum.*

Sed nequaquam dixerint, quæ ex indigentia oritur cupiditate vexatum nutriri Deum. Eum itaque efficient plantæ similem, ut qui nutriatur absque appetitione; et bestiis quæ latent in cavernis; quas dicunt aut in aeris crassitudine, aut etiam ipsa propriis corporis exhalatione nutriri, et citra offensionem augeri. Atque si citra ullam egestatem eis Deus nutritur, quid est opus nutrimento ei qui non indiget? Sin autem gaudet honorari, cum natura nullius indigeat, non abs re nos Deum precibus honoramus, et hoc sacrificium optimum et sanctissimum cum iustitia emittimus, iustissimo Logo cum honorantes, per quem accipimus cognitionem, ea quæ didicimus per eum glorificantes. Est ergo quod est hic terrestre apud nos altare, congregatio eorum qui intenti sunt orationibus, unam quodammodo vocem habens communem et unam mentem. Quæ per odoratum autem accipiuntur nutrimenta, etsi sint diviniore iis quæ per os, tamen arguit respirationem. Quid ergo de Deo dicunt, utrum perspirat sicut genus dæmonum? an inspirat solum, ut aquatilia per branchiorum dilatationem? an circumspirat, ut insecta per compressionem incisionis pennarum? Sed nulli ex his, si sapiant, Deum assimilaverint. Quæ autem respirant per pulmonis ad thoracem objectam dilatationem, ea attrahunt aerem. Deinde si Deo dederint viscera et arterias, et venas, et nervos, et partes, inducent eum nihil differentem. Conspiratio autem proprie dicitur in Ecclesia. Est enim Ecclesiæ sacrificium, oratio, quæ a sanctis exhalatur animis, cum sacrificium simul aperitur et tota mens Deo. Sed antiquissimam quidem aram in Delo sanctam vulgo jactarunt. Ad hanc autem solum dicunt etiam accessisse Pythagoram, cæde et morte minime inquinatam; aram autem vere sanctam esse justam ani-

A Έκ τοῦ δ' ἀθανάτου οὖν ἐπὶ χθονὶ γὰρ ἀνθρώπων
Καλοῦσ' ὅσπερ λέγουσιν ἀνθρώπων ἐπὶ βωμῶν.

Ἄλλ' οὐκ ἂν οὐδαμῶς φασὶ κατὰ τὴν ἐκ τῆς ἐνδείας ἐπιθυμίαν καχοῦμενον τρέφεσθαι τὸν θεόν. Ὁμοίον οὖν αὐτὸν φυτῷ ποιήσουσιν ἀνορέκτως τρεφόμενον, καὶ τοῖς φωλεύουσι θηρίοις (96)· φασὶ γοῦν ταῦτα, εἴτε ὑπὸ τῆς κατὰ τὸν ἀέρα παχύτητος, εἴτ' αὖ καὶ ἐξ αὐτῆς τῆς τοῦ οἰκείου σώματος ἀναθυμιάσεως τρέφεται αὐτοῖς τὸ θεῖον, τίς ἐτι χρεῖα τροφῆς τῷ ἀνευδεδει; Εἰ δὲ τιμῶμενον χαίρει, φύσει ἀνευδεδὲς ὑπάρχον, οὐκ ἀπεικόντως ἡμεῖς δι' εὐχῆς τιμῶμεν τὸν θεόν· καὶ ταύτην τὴν θυσίαν ἀρίστην καὶ ἀγιοτάτην μετὰ δικαιοσύνης ἀναπέμπομεν τῷ δικαιοτάτῳ Λόγῳ γεραίροντες· δι' οὗ παραλαμβάνομεν τὴν γνῶσιν, διὰ τούτου δοξάζοντες δὲ μεμαθήκαμεν (98). Ἔστι γοῦν τὸ παρ' ἡμῖν θυσιαστήριον ἐνταῦθα τὸ ἐπίγειον τὸ θεοσίσμα τῶν ταῖς εὐχαῖς ἀνακειμένων, μίαν ὥστερ ἔχον φωνὴν τὴν κοινὴν καὶ μίαν γνώμην. Αἱ δὲ διὰ τῆς ἀσφρήσεως, εἰ καὶ θεοιόται (99) τῶν διὰ στόματος τροφαί, ἀλλὰ ἀναπνοῆς εἰσι δηλωτικά. Τί οὖν φασὶ περὶ τοῦ θεοῦ; πότερον διαπνέεται, ὥς τὸ τῶν δαιμόνων γένος (1); ἢ ἐμπνέεται μόνον, ὥς τὰ ἐντομα κατὰ τὴν τῶν βραγχίων διαστολὴν; ἢ περιπνέεται, καθάπερ τὰ ἐντομα κατὰ τὴν διὰ τῶν πτερυγῶν ἐπιθλίψιν τῆς ἐντομῆς; Ἄλλ' οὐκ ἂν τινι τούτων ἀπεικασάμεν, εἴγε εὖ φρονοῖεν, τὸν θεόν· ὅσα δὲ ἀναπνέει κατὰ τὴν τοῦ πνεύματος πρὸς τὸν θώρακα ἀντιδιαστολὴν, ῥυμουλκεῖ τὸν ἀέρα. Εἴτα, εἰ σπλάγχνα δοῖεν καὶ ἀρτηρίας, καὶ φλέβας, καὶ νεῦρα, καὶ μόρια τῷ θεῷ, οὐδὲν διαφέροντα (2) εἰσηγγέσσονται τούτων. Ἡ σύμψνοια δὲ ἐπὶ τῆς Ἐκκλησίας λέγεται κυρίως. Καὶ γὰρ ἔστιν ἡ θυσία τῆς Ἐκκλησίας λόγος ἀπὸ τῶν ἁγίων ψυχῶν ἀναθυμώμενος, ἐκκαλυπτομένης ἅμα τῆς θυσίας καὶ τῆς διανοίας ἀπάσης τῷ θεῷ. Ἀλλὰ τὸν μὲν ἀρχαιότατον βωμὸν ἐν Δέλφει ἀγνὸν εἶναι τεθυρλήκασι· πρὸς δὲ (3) δὴ μόνον καὶ Πυθαγόραν (4) προσελθεῖν φασὶ, φόνῳ καὶ θανάτῳ μὴ

(96) Τοῖς φωλεύουσι θηρίοις. Ea intelligit animalia, quæ certo quodam cujusque anni tempore secretis in locis abdita, absque alimento vivunt. Qualia dicuntur esse ursæ, hystrices, serpentum aviumque genera quædam, et ἐντομα σχεδὸν πάντα, et insecta prope omnia. Conf. Aristoteles *De hist. animal.* lib. viii, cap. 14, 15, 16, 17.

(97) Ἀβλαβός. «Innoxie,» seu absque aliarum rerum consumptione.

(98) Δοξάζοντες δὲ μεμαθήκαμεν. Legendum videtur δοξάζοντες ἐφ' οἷς μεμαθήκαμεν. Lowth.

(99) Θεοιόται. Hoc est magis spirituales, seu subtiles.

(1) Διαπνέεται ὥς τὸ τῶν δαιμόνων γένος. Gatakerus *Comment.* in lib. vi Marci Antonini pag. 228, 229, in hæc Clementis verba adnotat: «Cæterum aliis ego dispiendum libens proposuerim τὸ διαπνεῖσθαι Clementis Alex. quid velit, quod dæmonibus ille tribuit *Strom.* vii, quo loco τὸ διαπνεῖσθαι, καὶ ἐμπνεῖσθαι, καὶ περιπνεῖσθαι, καὶ ἀναπνεῖν a se invicem determinat. Mihi suspicio oboritur locum mendo nentiquam immunem esse, legique debere, πότερον διαπνέεται ὥς τὸ τῶν δρυῶν, vel τὸ τῶν δένδρων (non autem τὸ τῶν δαιμόνων) γένος, cum non sit verisimile a dæmonibus exor-

sum Clementem, cum in reliquis gradatim ab inferioribus ad superiora ascendat, ab aquatilibus ad insecta, ab insectis ad animantia perfectiora. Et τὸ διαπνεῖσθαι tum a Marco, tum ab aliis attribuitur stirpibus, ut illic probatur. » Vox διαπνεῖσθαι infra occurrit in *Excerptis* Theodoti cap. 52, pag. 982.

(2) Οὐδὲν διαφέροντα. Desiderari videtur ἡμῶν, vel τῶν ἀνθρώπων, vel aliquid simile. Sensus est: «Eos qui viscera et arterias et reliquas partes Deo tribuunt, eum non diversum ab hominibus efficere. » Quin etiam hic cl. Lowthius adnotavit deesse vocem ἀνθρώπων.

(3) Πρὸς δὲ. Ms. Paris. πρὸς τόν.

(4) Πυθαγόραν. Laertius in *Pythagora* lib. viii, seg. 13: «Ἀμέλει καὶ βωμὸν προσκυνῆσαι μόνον ἐν Δέλφει τοῦ Ἀπόλλωνος τοῦ Γενέτορος, ὅς ἐστιν ὁπισθεν τοῦ Κερατίνου, διὰ τὸ πυρούς, καὶ κριθάς, καὶ τὰ πόπανα μόνα τίθεσθαι ἐπ' αὐτοῦ ἀνευ πυρὸς, ἱερεῖον δὲ μὴδὲν, ὥς φησιν Ἀριστοτέλης ἐν *Ἀηλίων πολιτείᾳ*. » Tantum aram in Delo Apollinis Genitoris, quæ post Corneam est, adorare solebat, quod frumentum, et hordeum, et placentas illi absque usu ignis imponere moris sit, victimam autem nullam, ut Aristoteles in *Deliorum republica* testa-

μιανθέντα· βωμόν δὲ ἀληθῶς ἅγιον, τὴν δικαίαν ψυχὴν, καὶ τὸ ἀπ' αὐτῆς θυμίαμα, τὴν ὅσαν εὐχὴν λέγουσιν ἡμῖν ἀπιστήσουσιν; Σαρκοφαγιῶν (5) δ' οἶμαι, προσάγει αἱ θυσίαι τοῖς ἀνθρώποις ἐπινενόηται· ἐξήνδρα καὶ ἄλλως, ἀνευ τῆς τοιαύτης εἰδωλολατρίας, μεταλαμβάνειν κρεῶν τὸν βουλόμενον. Αἱ μὲν γὰρ κατὰ τὸν νόμον θυσίαι τὴν περὶ ἡμᾶς εὐσέδειαν ἀλληγοροῦσι, καθάπερ ἡ τρυγὼν καὶ ἡ περιστέρα ὑπὲρ ἁμαρτιῶν προσφερόμεναι, τὴν ἀποκάθαρσιν τοῦ ἀλόγου μέρους τῆς ψυχῆς προσδεκτὴν μηνύουσι τῷ θεῷ· εἰ δέ τις τῶν δικαίων οὐκ ἐπιφορτίζει τῇ τῶν κρεῶν βρώσει· τὴν ψυχὴν, λόγῳ τινὶ εὐλόγῳ χρῆται· οὐχ ὅτι Πυθαγόρας καὶ οἱ ἀπ' αὐτοῦ τὴν μετένδεσιν ὀνειροπολοῦντες τῆς ψυχῆς. Δοκεῖ δὲ Ξενοκράτης ἰδίᾳ πραγματευόμενος περὶ τῆς ἀπὸ τῶν ζώων τροφῆς (6), καὶ Πολέμων ἐν τοῖς περὶ τοῦ κατὰ φύσιν βίου συντάγμασι σαφῶς λέγειν, ὡς ἀσύμφορόν ἐστιν ἡ διὰ τῶν σαρκῶν τροφή, εἰργασμένη ἤδη καὶ ἐξομοιομένη ταῖς τῶν ἀλόγων ψυχαῖς. Ταύτη καὶ μάλιστα (7) Ἰουδαῖοι χοιρέου ἀπέχονται, ὡς ἀν τοῦ θηρίου τούτου μιᾶροῦ ὄντος· ἐπεὶ μάλιστα τῶν ἄλλων τοὺς καρποὺς ἀνορύσσει καὶ φθείρει. Ἐὰν δὲ λέγωσι ταῖς ἀνθρώποις δεδῶσθαι τὰ ζῶα, καὶ ἡμεῖς συνομολογοῦμεν, πλὴν οὐ πάντως εἰς βρώσιν· οὐδὲ μὴν πάντα, ἀλλ' ὅσα ἀεργά (8). Διόπερ οὐ κακῶς (9) ὁ κωμικὸς Πλάτων ἐν ταῖς Ἑορταῖς τῷ δράματι φησιν·

Τῶν γὰρ τετραπόδων οὐδὲν ἀποκτείνειν ἔδει

Ἡμᾶς τὸ λοιπὸν (10), πλὴν ὧν· τὰ γὰρ κρέα ἥδιστα ἔχουσι, οὐδὲν (11) ἔφ' ὃς γίνεται Πλὴν (12) ὑστρίχες ἡμῖν καὶ πηλὸς τε καὶ (13) βοή. Ὅθεν καὶ ὁ Αἰσωπὸς οὐ κακῶς ἔφη· τοὺς ἴς κεκραγένοι μέγιστον· συνειδένοι γὰρ αὐτοῖς εἰς οὐδὲν ἄλλο χρησίμοις, ὅτ' ἀν ἔλκωνται, ἢ πλὴν εἰς τὴν θυσίαν (14). » Διὸ καὶ Κλεάνθης (15) φησιν· « ἀνθ' ἄλλων

✱ P. 849, ED. POTTER, 717-718, ED. PARIS.

tur. » Jamblicus, *De vita Pythagoræ* cap. 5: Λέγεται δὲ περὶ αὐτὸν χρόνον θαυμασθῆναι· περὶ τὴν Δῆλον, προσελεύοντα πρὸς τὸν ἀναίμακτον λεγόμενον, τὸν τοῦ Γενέτορος Ἀπόλλωνος βωμόν. Conf. *Archæologiæ nostræ Græcæ* lib. II, c. 2.

(5) *Σαρκοφαγιῶν*. Proinde tradunt auctores, antiquissimis sæculis nec diis oblata, nec hominibus in cibum concessa fuisse animantia. Vide *Archæologiæ nostræ Græcæ* lib. II, cap. 4.

(6) *Περὶ τῆς ἀπὸ τῶν ζώων τροφῆς*. Hunc librum omisit Laertius, Xenocratis scripta enumerans, nisi forte idem sit cum eo quem Πυθαγόρεια inscripsit.

(7) *Ταύτη καὶ μάλιστα*. De causis cur Judæi a suillis carnibus abstinerint, vide Spencerum *De legibus Hebr.* lib. I, cap. 5.

(8) *Ἀεργά*. Proinde gravissimi sceleris reus olim est habitus, quicumque βοῶν ἐργάτην, « bovem operarium, » mactasset. Plinius quemdam memorat, qui id exsilio luit, *Nat. hist.* lib. VIII, c. 45. Vide *Archæologiæ nostræ Græcæ* lib. II, c. 4.

(9) *Διόπερ οὐ κακῶς*. Cicero, *De natura deor.* lib. II: « Sus vero quid habet præter escam? cui quidem ne putresceret, animam ipsam pro sale datam dicit esse Chrysippus. Quia pecude, quod erat ad vescendum hominibus apta, nihil genuit natura secundius. » Varro, *De re rustica* lib. II, c. 4: « Suillum pecus donatum natura dicitur ad epulandum, liaque ei animam datam esse perinde ac salem,

A mam, & et qui ab ea emittitur suffitum sanctam orationem, nobis dicentibus non credent? Esui autem carnium, ut arbitror, prætextus ut esset aliquis, excogitata sunt hominibus sacrificia: licebat autem aliqui absque tali cultu simulacrorum, ei qui vellet, vesci carnibus. Quæ enim ex lege sunt sacrificia, allegorice nostram significant religionem: ut turtur et columba quæ offeruntur pro peccatis, emundationem partis animæ quæ caret ratione, Deo esse acceptam significant. Si quis autem ex justis esu carnium animam non onerat, satis consentanea utitur ratione; non qua Pythagoras et ejus asseclæ, somniantes animæ transmigrationem. Videtur autem Xenocrates seorsum tractans de nutrimento ex animalibus, et Polemon in opere de Vita secundum naturam, aperte dicere, quod noxium sit carnis nutrimentum, quod confectum est et assimilatum animis bestiarum. Ea ratione Judæi quoque maxime abstinent a carne suilla, utpote quod hoc animal sit maxime sceleratum, quoniam maxime omnium fructus effodit et corrumpit. Sin autem dicant hominibus data esse animantia; nos quoque id confitemur, sed non omnino ad comedendum; sed neque omnia, sed quæcunque non laborant. Quocirca non male Plato comicus in comœdia quæ inscribitur *Festa*, dicit:

Ex quadrupedibus autem nullum deinceps oporteret [nos occidere]

Præter sues: carnes enim Habent suavissimas, et nihil ad nos redit ex sue, Præterquam setæ et lutum et clamor.

Unde etiam dicebat Æsopus, « maxime clamare sues, quia quando trahuntur intelligunt se ad nihil aliud esse utiles quam ad sacrificium. » Quocirca Cleanthes quoque dicebat « eos pro sale habere

quæ servaret carnem. » Plutarchus Stoicis ascripsit hanc sententiam lib. V *Sympos.* cap. 10: Διὸ καὶ τῶν Στωϊκῶν ἔνοιαι τὴν ὕλην σάρκα κρέα γεγονέναι λέγουσι τῆς ψυχῆς ὡς περ ἄλλων παρεσπαρμένης ὑπὲρ τοῦ διαμένειν. COLLECT.

(10) *Ἀποκτείνειν ἔδει ἡμᾶς τὸ λοιπὸν*. Ms. Paris. ἀποκτείνειν ἡμᾶς ἔδει τὸ λοιπὸν. Ms. Ottob. ἀποκτείνειν ἔδει τὸ λοιπὸν.

(11) *Κρέα ἥδιστα ἔχουσι, οὐδὲν*. Ms. Paris. κρέα ἥδιστα ἔχουσιν, καὶ οὐδὲν.

(12) *Πλὴν*. Labascit versus. Stabit si scribas: οὐδὲν ἄφ' ὃς γίνεται,

Πλὴν ὑστρίχες, καὶ πηλὸς ἡμῖν καὶ βοή. HEINSIUS. — Eodem modo postremum hunc versum scribit Grotius; sed in præcedente γίγνεται pro γίνεται metri causa substituit, *Excerpt.*, p. 485.

(13) *Πηλὸς τε*. Copulativam τε omittit. ms. Paris.

(14) *Κεκραγένοι μέγιστον· συνειδένοι γὰρ αὐτοῖς εἰς οὐδὲν ἄλλο χρησίμοις, ὅτ' ἀν ἔλκωνται, ἢ πλὴν εἰς τὴν θυσίαν*. Cl. Rittershusius in notis in Porphyrium *De vita Pythagoræ* p. 8, existimare se ait, hæc duo verba, ὅταν ἔλκωνται, rectius collocari post κεκραγένοι μέγιστον· ac deinde pro ἢ πλὴν scribi debere πλὴν ἢ, vel omnino delendum esse ἢ.

(15) *Κλεάνθης*. Cleanthis dictum Cicero lib. V *De finibus* sic expressit: « Ut non inscite illud dictum videatur in sue, Animam illi pecudi datam pro sale, ne putresceret. » Meminit ejus et Plutarchus in *Sympos. problem.* SILBURG.

animam, ne carnes putrescerent. » Alii ergo eo vescuntur, ut qui sit inutilis ; ❖ alii vero, ut qui fructus perimat ; et alii eo non **305** vescuntur, quod sit animal proclive ad coitum. Ea ratione neque hircum lex sacrificat, præterquam propter solam malorum ablegationem, quandoquidem voluptas est malitiæ metropolis. Jam vero hircinarum quoque caruium esum dicunt conferre ad morbum comitalem ; dicunt autem et maximum augmentum fieri ex carnibus porcinis. Quocirca iis quidem qui corpus exercent est utilis, iis autem qui ipsam conantur augere animam, propter eam quæ ex esu carniū ingeneratur hebetudinem, non utique. Fortasse autem Gnosticus quispiam, exercitationis quoque gratia abstinerit a carnibus, et ne caro nimis luxuriat, et nimio impetu feratur ad rem Veneream. « Vinum enim, inquit Androcydes, et carnis ingurgitationes, corpus quidem robustum efficiunt, animam vero debiliorem. » Est ergo impium et a religione alienum hoc nutrimentum ad perfectam intelligentiam. Quocirca Ægyptii quoque in iis quæ eorum ritu sunt purificationibus, non permittunt sacerdotibus vesci carnibus : et avicularum carnibus utuntur tanquam levissimis ; pisces autem non tangunt, cum propter alias quasdam fabulas, tum maxime quod ejusmodi cibus carnem reddat flaccidam. Jam vero animantia quidem terrestria et volucra, eundem quem nostræ animæ, aerem inspirantia, nutriuntur, ut quæ cognatam aeri habeant animam ; pisces autem ne hunc quidem dicunt respirare aerem, sed illum qui cum

αὐτοὺς ἔχειν τὴν ψυχὴν, ἢ ἓνα μὴ σαπῇ τὰ κρέα. Οἱ μὲν οὖν ὡς ἄχρηστον ἐσθίουσιν (16), οἱ δ' ὡς λειτουργικὸν τῶν καρπῶν· καὶ ἄλλοι, διὰ τὸ κατωφερέ, εἰς συνουσίαν εἶναι τὸ ζῶον, οὐκ ἐσθίουσιν. Ταῦτα οὐδὲ τὸν τράγον ὁ νόμος θύει, πληὴν ἐπὶ μόνῃ τῇ διαπομπῇ τῶν κακῶν (17)· ἐπεὶ μητρόπολις κακῆς ἡδονῆς. Αὐτίκα καὶ συμβάλλεσθαι τὴν τῶν τραγῶν κρεῶν βρωσὴν πρὸς ἐπιληψίαν λέγουσι. Φασι δὲ πλείστην ἀνάδοσιν ἐκ χοιρείων γίνεσθαι κρεῶν· ἐν τοῖς μὲν ἀσχοῦσι τὸ σῶμα χρησιμεύει, τοῖς δὲ αὐτῇ τὴν ψυχὴν αἰθεῖν ἐπιχειροῦσι, διὰ τὴν νοθερίαν τὴν ἀπὸ τῆς κρεωφαγίας ἐγγινομένην, οὐκ ἔτι. Τὰ γὰρ ἐν τοῖς τῶν γνωστικῶν καὶ ἀσκήσεως χάριν σαρκωτογῆς ἀπόσχοιτο, καὶ τοῦ μὴ σφριγᾶν περὶ τὰ ἀρκούντα τὴν σάρκα. « Οἶνος (18) γάρ, » φησὶν Ἀνδροκύδης (19), « καὶ σαρκῶν ἐμφορήσεις σῶμα μὲν βωμάλειον ἀπεργάζονται, ψυχὴν δὲ νοθαλεστέραν. » Ἄθετος (20) οὖν ἡ τοιαύτη τροφή πρὸς σύνεσιν ἀρμόζει. Διὸ καὶ Αἰγύπτιοι (21) ἐν ταῖς κατ' αὐτοὺς θυσίαις οὐκ ἐπιτρέπουσι τοῖς ιερεῦσι σιτεῖσθαι σάρκας, ὀφρθελοῖς (22) τε ὡς κουφοτάτοις χρώνται· καὶ ἰχθύων οὐχ ἄπνουνται, καὶ δι' ἄλλους μὲν τινὰς μύθους, μάλιστα δὲ ὡς πλαδαρὰν τὴν σάρκα τῆς τοιαύτης κατασκευαζούσης βρώσεως. Ἡδὴ δὲ τὰ μὲν χερσαῖα καὶ τὰ πτηνὰ, τὸν αὐτὸν ταῖς ἡμετέραις ψυχαῖς ἀναπνέοντα ἀέρα τρέφεται, συγγενῇ τῷ ἀέρι τὴν ψυχὴν κεκτημένα. Τοὺς δὲ ἰχθύς οὐδὲ ἀναπνεῖν φασὶ τοῦτον τὸν ἀέρα, ἀλλ' ἐκείνον ὃς ἐγκέκραται τῷ ὕδατι εὐθέως κατὰ τὴν πρώτην γένεσιν, καθάπερ καὶ οἱ λοιποὶ στοιχείοις· ὃ καὶ δειγμα τῆς ὕλης (23) διαμονῆς. Δεῖ τοίνυν θυσίας προσφέρειν τῷ θεῷ, μὴ

✱ P. 850, ED. POTTER, 718-719, ED. PARIS.

(16) Ὡς ἄχρηστον ἐσθίουσιν. « Comedunt tanquam » animal « ad nihil » aliud « utile. » Hinc a Plutarcho *Sympos.* lib. iv, qu. 5, inducitur quidam τῶν Ἰουδαίων ἐπισκοπῶν, ὅτι τὸ δικαιοτάτον κρέας οὐκ ἐσθίουσιν· « Judæos subsannans, quod carnem justissimam non comederent. » Ubi « carnem justissimam » porcum appellat quod in hoc tantum destinatus videatur ut nobis in cibum cederet, cum vivus nulli usui inserviat. Porro aliam rationem cur quædam animalia primum mactari atque comedi coepissent, hanc fuisse subjungit auctor, quod λυμαντικὰ τῶν καρπῶν sint. Quam etiam ob causam eadem diis primum oblata fuisse referunt alii Ovidius *Metamorphos.* lib. xv.

.... et prima putatur

Hostia sus meruit necem, quia semina pando

Erueat rostro, spemque interceperat anni.

Vite caper morsu Bacchi mactatus ad aras

Ducitur ultoris : nocuit sua culpa duobus.

Conf. *Archæologia* nostræ Græcæ lib. ii, c. 4.

(17) Τῇ διαπομπῇ τῶν κακῶν. *Levit.* xvi, fit mentio hirci emissarii, quem Græci ἀποπομπῶν χίμαρον dicunt. G. Gesnerus de quadrupedibus, Plantinæ hæc de hirci carne citat : « Caprarum et hircorum jecora lugo, ne in epilepsiam incurras. » Clemens dixit, συμβάλλεσθαι τὴν τῶν τραγῶν κρεῶν βρωσὴν πρὸς ἐπιληψίαν. Versus autem, quos hæc paulo post, recitat Cyrillus lib. ix in *Julianum*. Unde Porphyrius sic dicit in secundo libro *De abstinentia ab animalibus* : « Quod autem non diis, sed dæmonibus sacrificia per sanguinem obtulerunt, a theologis, qui virtutem totam norunt, creditum est. » Adducit autem et poetæ sententiam sic habentem : « Quis sic stultus et tam dissolutus

persuasibilis vir, etc. » Vide hac de re Eusebium lib. iv, c. 5, *Præpar. evang.* COLLECT.

(18) Οἶνος. Plutarch. *Περὶ εὐθυμίας*, p. 159, iisdem prope verbis : Οἶνός τε καὶ σαρκῶν ἐμφορῆς σῶμα μὲν ισχυρόν ποιοῦσι καὶ βωμάλειον, ψυχὴν δὲ ἀσθενῆ. Et Theopompus apud Athen. lib. iii, l. 79, 43 : Τὸ γὰρ ἐσθίειν πολλὰ καὶ κρέα φαγεῖν τοῖς λογισμοῖς ἐξαιρεῖ καὶ τὰς ψυχὰς ποιεῖται βραδύτητας. SYLVBURG. — Eandem ejus sententiam repetes et apud Plutarchum *De animi tranquillitate*. Vide Theod. Canterum lib. i, cap. 16 Var. lect. COLLECT.

(19) Ἀνδροκύδης. Nempe ὁ ἱατρός, de quo apud Athenæum et Plinium mentio fit ; non vero ὁ Πυθαγορικὸς, cujus librum *De symbolis Pythagorici* alibi citat Clemens.

(20) Ἄθετος. Ms. Paris. ἄθεος.

(21) Αἰγύπτιοι. Julianus orat. 6 : Αἰγύπτιός τε ὢν, οὐ τῶν ἱερῶν, ἀλλὰ τῶν παμφάγων, οἷς πάντα ἐσθίειν νόμος· « Cum Ægyptius sis, non e sacerdotum genere, sed ex eo quod promiscue vescitur, cuique edere omnia licet. »

(22) Ὀφρθελοῖς. Julianus orat. 5, p. 176, de Cæreris sacris agens, ait : Ἐπὶ τοῖς ἀπαγορευταῖς ἰχθύσιν ἅπασι χρῆσθαι· κοινὸν δὲ ἐστὶ τοῦτο καὶ πρὸς Αἰγυπτίους πρόβλημα· « Secundum, nullo piscium genere vesci conceditur ; sed hæc nobiscum Ægyptius communis est quæstio. » Idem paulo post : Πτηνῶς ἐπιτρέπεται χρῆσθαι, πληὴν ὀλίγων : « Volucres ad cibum adhibere permittit, paucis dumtaxat exceptis. » Et mox. Καὶ τῶν τετραπόδων τοῖς συνήθεσι, τῶν τοῦ χοίρου. « Quadrupedes item usitatas, præter porcum. » Quorum institutorum quæ fuerit ratio, prout ipsi videbatur, ibidem exponit.

(23) Ὑλίκης. An potius ὕδατικῆς, « aquæ. »

πολυτελεῖς, ἀλλὰ θεοφιλεῖς· καὶ τὸ θυμολαμα ἐκεῖνο A
τὸ σύνθετον (24) τὸ ἐν τῷ νόμῳ, τὸ ἐκ πολλῶν γλωσ-
σῶν τε καὶ φωνῶν, κατὰ τὴν εὐχὴν συγκαίμενον,
μᾶλλον δὲ τὸ ἐκ διαφόρων ἔθνων τε καὶ φύσεων, τῇ
κατὰ τὰς διαθήκας (25) δόσει σκευαζόμενον εἰς « τὴν
ἐνότητά της πίστεως, » καὶ κατὰ τοὺς αἰῶνες συναγόμε-
νον, καθαρῶ μὲν τῷ νῷ, δικαίᾳ δὲ καὶ ὀρθῇ τῇ
πολιτείᾳ, ἐξ ὁσίων ἔργων εὐχῆς τε δικαίας· ἐπαί-
σθεται « in unitatem fidei, » et in laudibus congregatur, mente quidem pura, iusta autem et recta
vitæ institutione, ex sanctis operibus et iusta oratione Nam

Τίς ὧδε (26) μαρὸς,
κατὰ τὴν ποιητικὴν χάριν,

καὶ λίαν ἀνειμένως (27)
Εὐπιστος ἀνδρῶν, ὅστις ἐλπίζει (28) θεοῦς,
Ὅστων ἀσάρκων, καὶ χολῆς πυρρυνμένης,
Ἄ καὶ κυσὶν περὶ ὅσον οὐχὶ βρώσιμα,
Χαίρειν ἀπάτη (29), καὶ γέρας λαχεῖν τὸδε,

καὶ χάριν τούτων τοῖς δρώσιν ἐκτίνειν (30), κἂν λη-
σταί, κἂν τύραννοι τύχωσιν; Φεμὲν δ' ἡμεῖς ἀγιάζειν
τὸ πῦρ (31), οὐ τὰ κρέα, ἀλλὰ τὰς ἀμαρτωλοὺς ψυ-
χάς· πῦρ οὐ τὸ παμφάγον καὶ βάνουσον, ἀλλὰ τὸ
φρόνιμον λέγοντες, τὸ διικνούμενον διὰ ψυχῆς τῆς
διερχομένης τὸ πῦρ.

CAPUT VII.

Quali oratione utatur Gnosticus verus et quomodo a Deo exaudiat.

Σέβειν δὲ δεῖν ἐγκελευόμεθα καὶ τιμᾶν τὸν αὐτὸν,
καὶ λόγον ζωτῆρά τε αὐτὸν καὶ ἡγεμόνα εἶναι παι-
σθέντες, καὶ δι' αὐτοῦ τὸν Πατέρα, οὐκ ἐν ἐξαιρέτοις
ἡμέραις, ὥσπερ ἄλλοι τινες, ἀλλὰ συνεχῶς τὸν ὅλον
βίον τοῦτο πράττοντες, καὶ κατὰ πάντα τὴν τρόπον· ἀμέ-
λει τὸ γένος τὸ ἐκλεκτὸν, « Ἐπτάκις τῆς ἡμέρας
ῥησά σοι (32), » φησί, κατ' ἐντολὴν δικαιοῦμενον.
Ὅθεν οὕτε ὠρισμένον τόπον, οὐδὲ ἐξαιρέτον ἱερὸν,
οὔτε μὴν ἑορτάς τινας καὶ ἡμέρας ἀποτεταγμένας,
ἀλλὰ τὸν πάντα βίον ὁ γνωστικὸς ἐν παντὶ τόπῳ, κἂν
καθ' ἑαυτὸν μόνος ὢν τυγχάνῃ, καὶ ὅπου τινὰς ἀν-
τῶν ὁμοίων (33) πεπιστευκότων ἔχη, τιμᾶ τὸν θεόν,
κατέστιν χάριν ὁμολογεῖ τῆς γνώσεως τῆς πολιτείας.
Εἰ δὲ ἡ παρουσία τινὸς ἀνδρὸς ἀγαθοῦ διὰ τὴν ἐντρο-
πήν καὶ τὴν αἰδῶ πρὸς τὸ κρεῖττον ἀεὶ σχηματίζει
P. 851, ED. POTTER. « Psal. cxviii, 164.

(24) Τὸ σύνθετον. Respicit Exod. xxx, 34 et
seq.

(25) Κατὰ τὰς διαθήκας. Vox διαθήκη apud Cle-
mentem denotat quamvis voluntatis divinæ signi-
ficationem. Vide p. 562, 695, 760, ac præsertim
765. LOWTH.

(26) Τίς ὧδε. Exstant iidem versiculi apud Por-
phyrium Περὶ τῆς τῶν ἐμψύχων ἀποχῆς. Cæterum
ninus emendat, quam hic leguntur. HEINSIUS. —
Hos incerti poetæ versus citat etiam Cyrillus lib. ix
adv. Iudæum, p. 306, 307, ex Porphyrii lib. ii Περὶ
ἱστοχ. Hoc modo eos scripsit explicavitque Grot.,
n Excæpt., p. 923 :

Τίς ὧδε μαρὸς λίαν ἀνειμένως
Εὐπιστος ἀνδρῶν, ὅστις ἐλπίζει θεοῖς
Ὅστων ἀσάρκων καὶ χολῆς πυρρυνμένης,
Ἄ καὶ κυσὶν περὶ ὅσον οὐχὶ βρώσιμα,
Χαίρειν ἀπαρχῇ, καὶ γέρας λαχεῖν τὸδε,
Τούτων τε τοῖσι δρώσιν ἐκτίνειν χάριν;
Quis gente in hominum iam supine est credulus,
Aut stultus adeo est, qui deos existimet
Sæc bilis uisæ, sive crudorum ossium,

aqua fuit contemperatus statim in primo mundi
ortu, sicut etiam cum reliquis elementis, quod
etiam est indicium materialis permansionis. Opor-
tet ergo Deo offerre sacrificia, non sumptuosa ac
splendida, sed quæ sunt accepta, et sufflitum illum
in lege compositum, qui constat ex multis linguis
et vocibus in oratione, vel potius qui ex diversis
gentibus et sexibus per donum testamentorum con-
stituitur

Quis adeo stultus,
ut ait lepor poeticus,

et tam ignavi est animi,
Tam credulus quis est, ut autemet deos,
Tostaque bile, et ossibus tantum meris,
Que forte rodant nec famelicæ canes,
Lætarier, sibi que munus poscere hoc,

et iis, qui hæc faciunt gratiam reddere, quamvis
sint piratæ aut latrones, aut tyranni? Nos autem
dicimus ignem sanctificare, non carnes, sed animas
peccatrices; ignem dicentes non illum edacem et
omnia consumentem et plane sordidum et illibera-
lem, sed prudentem, qui pervadit animam per
ignem transeuntem.

Jubemur autem colere et honorare eundem,
quem et Verbum esse et Servatorem atque ducem,
habemus persuasum, et per ipsum, Patrem, non
selectis diebus, ut aliqui alii, sed continenter per
totam vitam hoc agentes, et modis omnibus. Certe
genus electum, per præceptum iustificatur, « Sep-
ties, inquit, laudem dixi tibi ». Unde nec in de-
finito loco, neque in templo selecto, neque diebus
aliquibus festis et præstitutis, sed per totam vitam
is qui est Gnosticus, in omni loco, etiamsi per se
sit solus, etsi secum habuerit alios qui eandem fi-
dem amplexi sunt, Deum honorat, hoc est, agit
gratias propter rectæ vitæ cognitionem. Si autem
alicujus boni viri præsentia, per sui observantiam
et reverentiam, eum quicum versatur semper in

Projecta quæ rix tangat esuriens canis,
Gaudere donis, idque honori ducere,
Facientibusque gratiam reponere?

(27) Ἀνειμένως. Sic recentiores editiones, sed
ἀνειμένος habent Flor. et ms. Paris.

(28) Ἐλπίζει. Cyril. ἐλπίζει.

(29) Ἀπάτη. Hoc substituit Sylburg. pro ἀπαντα,
quod in Flor. exstabat, ut etiam in ms. Paris. Ma-
him ἀπαρχῇ, quod habet Cyrillus.

(30) Ἐκτίνειν. Ms. Paris. ἐκτείνεν.

(31) Τὸ πῦρ. Respicere videtur Matth. iii, 11;
Luc. iii, 16: Πνεύματι ἁγίῳ καὶ πυρὶ· vel alium
his similem locum. Agit enim auctor de mystico ac
spirituali igne. Deinde, Hebr. iv, 12: Ζῶν γὰρ ὁ
λόγος τοῦ θεοῦ..... καὶ διικνούμενος ἀχρι μερισμοῦ
ψυχῆς τε καὶ πνεύματος.

(32) ῥησά σοι. Vulg. bibl. Psal. cxviii, in fine,
ῥησά σε. A. SYLBURG.

(33) Τῶν ὁμοίων. Flor. τῶν ὁμοίων, « similitum; »
parum apte. Paulo post, rectius forsan cum distin-
ctione, τῆς γνώσεως, τῆς πολιτείας, ut mox. SYLBURG.

melius format et effingit : quomodo is qui cum Deo semper est præsens, per cognitionem, et vitam, et gratiarum actionem, non jure se melior semper evadat in omnibus et factis et verbis et affectu? Talis est is cui est persuasum, Deum ubique adesse, non autem certis ac definitis locis esse conclusum : ut cum se absque eo esse aliquando existimaverit, noctu et interdiu intemperantiæ se dedat et libidini. Per totam ergo vitam diem festum agentes, ubique et omni ex parte Deum adesse persuasi, laudantes agros colimus, hymnos cauentes navigamus, et in omni alio vitæ instituto, ut decet, ex arte versamur. Propius autem Deo jungitur Gnosticus, ut qui simul quidem gravitatem et hilaritatem ostendat in omnibus. Gravitatem quidem, propterea quod ad Deum se convertat ; hilaritatem autem, propterea quod humana bona reputet quæ dedit nobis Deus. Videtur autem cognitionis excellentiam Propheta sic ostendere : « Benignitatem et disciplinam et cognitionem doce me » ; ascendendo amplificans id quod est principale perfectionis. Hic ergo homo est vere regalis, hic sacerdos sanctus Dei : quod quidem nunc quoque servatur apud eos qui sunt prudentissimi ex barbaris, qui sacerdotale genus provehunt ad regnum. Hic ergo nequaquam se tradit confusæ turbæ quæ theatris dominatur. Quæ autem dicuntur et fiunt et videntur voluptatis illicientis gratia, ne in somnis quidem admittit. Neque has ergo quæ visu percipiuntur voluptates, nec eas quæ in aliis fruendis capiuntur varietates : ut sumptuosos suffitus qui odoratum alliciunt, aut condimenta ciborum, et quæ ex variis vinis sentiuntur delicias gustum inescantes ; neque odoriferas ex variis floribus contexturas, quæ per sensum animam effeminant ; sed honestum rerum omnium usum ad Deum semper referens, et cibi, et potus, et unctionis, universorum datori offert primitias, gratias agens et per donum et unctionem, et per Verbum ei datum : ad conviviales epulas **306** raro veniens, nisi si quod amicitiam concordiamque profitetur convivium, ut veniat ei persuaserit. Est enim ei persuasum, Deum omnia scire et audire, nec vocem solum, sed etiam cogitationem. Nam auditus quoque qui fit in nobis per meatus corporeos, non per vim corpoream, sed per

τὸν ἐντυγχάνοντα, πῶς οὐ μᾶλλον ὁ συμπάρων διὰ τῆς γνώσεως καὶ τοῦ βίου καὶ τῆς εὐχαριστίας ἀδίαλείπτως τῷ Θεῷ, οὐκ εὐλόγως ἂν ἑαυτοῦ παρ' ἑκάστα κρείττων εἴη εἰς πάντα, καὶ τὰ ἔργα καὶ τοὺς λόγους καὶ τὴν διάθεσιν ; Τοιοῦτος ὁ πάντῃ παρὶναι τὸν Θεὸν πεπεισμένος, οὐχὶ δὲ ἐν τόποις τισὶν ὡρσμένοις κατακεκλεισμένον ὑπολαβὼν, ἵνα δὴ χειρὶς αὐτοῦ ποτε οἰηθεὶς εἶναι, καὶ νύκτα καὶ μετ' ἡμέραν ἀκολασταίνῃ. Πάντα τοίνυν τὸν βίον ἐορτὴν ἄγοντες, πάντῃ πάντοθεν παρὶναι τὸν Θεὸν πεπεισμένοι, γεωργοῦμεν αἰνοῦντες, πλέομεν ὕμνοῦντες, κατὰ τὴν ἄλλην πολιτείαν ἐντέχνως ἀναστρεφόμεθα. Προσεχέστερον δὲ ὁ γνωστικός οἰκιοῦται Θεῷ, σεμνὸς ὢν ἅμα καὶ ἱλαρὸς ἐν πᾶσι· σεμνὸς μὲν διὰ τὴν ἐπὶ τὸ Θεῖον ἐπιστροφὴν, ἱλαρὸς δὲ διὰ τὸν ἐπιλογισμὸν τῶν ἀνθρωπείων ἀγαθῶν, ὧν ἔδωκεν ἡμῖν ὁ Θεός. Φαίνεται δὲ τὸ ἐξοχὸν τῆς γνώσεως ὁ Προφῆτης ὧδε περιστάς· « Χρηστότητα καὶ παιδείαν καὶ γνῶσιν διδάξόν με (34) »· κατ' ἐπανάδασιν αὐτῆς αἱ ἡγεμονικὸν τῆς τελειότητος. Οὗτος ἄρα ὄντως ὁ βασιλικὸς ἀνθρώπος· οὗτος ἱερεὺς ὅσιος τοῦ Θεοῦ· ὅσαρ' εἰ καὶ νῦν παρὰ τοῖς λογιστάτοις τῶν βαρβάρων (35) σώζεται, τὸ ἱερατικὸν γένος εἰς βασιλείαν προσηρπύων. Οὗτος οὖν οὐδαμῇ μὲν ἑαυτὸν εἰς ὀχλοκρασίαν τὴν τῶν θεάτρων δεσπότιν ἐνδίδωσι· τὰ λεγόμενα δὲ καὶ πραττόμενα καὶ ὀρώμενα ἡδονῆς ἀγνοῦν χάριν οὐδὲ ὅσαρ' προσέεται. Οὐτ' οὖν ταύτας τὰς ἡγνάς τῆς θέας, οὔτε τὰς διὰ τῶν ἄλλων ἀπολαυμάτων ποικιλίας, οἷον θυμιαμάτων πολυτέλειαν τὴν δεσποσίνην γοητεύουσαν, ἢ βρωμάτων συγκατετύσεις καὶ τὰς ἐξ ὀνίων διαφόρων ἀπολαύσεις, δελεαζούσας τὴν γεῦσιν· οὐδὲ τὰς πολυανθείς καὶ εὐώδεις πλοκάς, ἐκ θηλυνούσας δι' αἰσθήσεως τὴν ψυχὴν· πάντων δὲ τὴν σεμνὴν ἀπόλαυσιν ἐπὶ τὸν Θεὸν ἀναγαγὼν ἀεὶ, καὶ τῆς βρώσεως καὶ τοῦ πόματος καὶ τοῦ χρίσματος, τῇ δοτῇ τῶν ὧλων ἀπάρχεται, χάριν ὁμολογῶν καὶ διὰ τῆς δωρεᾶς καὶ τῆς χρήσεως (36), καὶ διὰ Λόγου τοῦ δοθέντος αὐτῷ· σπανίως εἰς τὰς ἐστιασίας τὰς συμπητικὰς ἀπάντων, πλὴν εἰ μὴ τὸ φιλικὸν καὶ ὁμονοητικὸν, ἐπαγγελλόμενον αὐτῷ τὸ συμπόσιον, ἀφ' ἑκείνου προτρέψαι. Πέπεισται γὰρ εἶδέναι πάντα τὸν Θεὸν καὶ ἐπατεῖν, οὐχ ὅτι τῆς φωνῆς μόνον, ἀλλὰ καὶ τῆς ἐννοίας· ἐπεὶ καὶ ἡ ἀκοή μὲν ἡμῖν (37), διὰ σωματικῶν πόρων ἐνεργουμένη, οὐ διὰ τῆς ζω

✕ P. 852, ED. POTTER, 720, ED. PARIS. • Psal. cxviii, 66.

(34) *Χρηστότητα καὶ παιδείαν καὶ γνῶσιν διδάξόν με*· « Benignitatem et disciplinam et cognitionem doce me. » Ita LXX Psal. cxviii, 66. Vulgata, « Bonitatem, et disciplinam, et scientiam doce me. » D. Hieronymus vertit : « Bonum sermonem et scientiam doce me. » Euthymius explicat : « Bonitatem erga amicos et cognatos, disciplinam in actionibus, et scientiam in contemplando. » COLL.

(35) *Τῶν βαρβάρων*. Cum alias forte gentes, tum præsertim Ægyptios respicit, a quibus Græcorum philosophi præcipua sua dogmata didicerunt. Quo autem loco apud hos fuerint sacerdotes docebit Plato *Politico* pag. 550 : Περὶ μὲν Αἴγυπτον οὐδ' ἔξεστι βασιλεῖα χωρὶς ἱερατικῆς ἀρχῆς· ἄλλ' ἐάν

ἄρα καὶ τύχῃ πρότερον ἐξ ἄλλου γένους βιασάμενος ὑστερον ἀναγκαῖον εἰς τοῦτο εἰστελεῖσθαι αὐτὸν τὸ γένος· « Apud Ægyptios non licet regi absque sacerdotio imperare, quinimo si ex alio genere quispiam vi regnum usurpet, cogitur post regni assumptionem sacris initiari, ut rex denique sit sacerdos. » Deinde commemorat similem in pluribus Græcorum urbibus receptam esse consuetudinem. Conf. *Archæologiæ Græcæ* lib. II, c. 5.

(36) *Χρήσεως*. Flor. *χρίσεως*, « unctionis » parum convenienter. STLBURG. — *Χρίσεως* habet etiam ms. Paris.

(37) *Ἡ ἀκοή μὲν ἡμῖν*. Flor. ἡ ἀκοή ἐν ἡμῖν « auditus » in nobis. STLBURG.

τινας ψυχικῆς αἰσθήσεως καὶ τῆς διακριτικῆς τῶν A
 σωμαίνουσιν τι φωνῶν νοήσεως. Οὐκ οὖν ἀνθρω-
 ποιότης ὁ θεὸς τοῦδ' ἔνεκα (38), καὶ ἵνα ἀκούσῃ·
 οὐδὲ αἰσθήσεων αὐτῷ δεῖ, καθάπερ ἤρουν τοῖς Στωι-
 κοῖς, « μάλιστα ἀκοῆς καὶ ὁφείας· μὴ γὰρ δύνασθαι
 ποτε ἑτέρως ἀντιλαμβάνεσθαι (39)· » ἀλλὰ καὶ τὸ
 εὐπαθὲς τοῦ ἀέρος, καὶ ἡ ὀξυτάτη συναίσθησις
 τῶν ἀγγέλων, ἡ τε τοῦ συνειδότης ἐπαφωμένη τῆς
 ψυχῆς δύναμις, δυνάμει τῇ ἀρρήτῳ καὶ ἄνευ τῆς
 αἰσθητικῆς ἀκοῆς, ἅμα νοήματι πάντα γινώσκει. Κἂν
 μὴ τὴν φωνὴν τις ἐξικνεῖσθαι πρὸς τὸν θεὸν λέγῃ,
 κάτω περὶ τὸν ἀέρα κυλινδουμένην· ἀλλὰ τὰ νοή-
 ματα τῶν ἁγίων τέμνει, οὐ μόνον τὸν ἀέρα, ἀλλὰ
 καὶ τὸν ὅλον κόσμον. Φθάνει δὲ ἡ θεία δύναμις, κα-
 θάπερ φῶς, ὅλην διιδεῖν τὴν ψυχὴν. Τί δ'; οὐχὶ καὶ
 αἱ προαιρέσεις φθάνουσι πρὸς τὸν θεόν, προϊέσαι B
 τὴν φωνὴν (40) τὴν ἑαυτῶν; οὐχὶ δὲ καὶ ὑπὸ τῆς
 συνειδήσεως πορθεύονται; τίνα καὶ φωνὴν ἀναμεί-
 ναι (41), ὁ κατὰ πρόθεσιν τὸν ἐκλεκτὸν καὶ πρὸ τῆς
 γενέσεως τὸ ἐσόμενον ὡς ἦδη ὑπάρχον ἐγνωκώς; ἡ
 οὐχὶ πάντῃ εἰς τὸ βάθος τῆς ψυχῆς ἀπάσης τὸ φῶς
 τῆς δυνάμεως ἐκλάμπει, « τὰ ταμεῖα » ἐρευνῶντος,
 ἡ φησιν ἡ Γραφή, « τοῦ λύχνου τῆς δυνάμεως; »
 Ὅλος ἀκοῇ καὶ ὅλος ὀφθαλμῶς, ἵνα τις τοῦτοις χρησ-
 ται τοῖς ὀνόματιν, ὁ θεός. Καθ' ὅλου τοῖνον οὐδεμίαν
 σῶζει θεοσέβειαν, οὔτε ἐν ὕμνοις οὔτε ἐν λόγοις,
 ἀλλ' οὐδὲ ἐν γραφαῖς ἡ δόγμασιν, ἡ μὴ πρέπουσα πε-
 ρὶ τοῦ θεοῦ ὑπόληψις, ἀλλ' εἰς ταπεινάς καὶ ἀσχήμο-
 νας ἐκτροπομένη ἐννοίας τε καὶ ὑπονοίας· ὅθεν « ἡ
 τῶν πολλῶν εὐφημία δυσφημίας οὐδὲν διαφέρει, » διὰ C
 τὴν τῆς ἀληθείας ἀγνοίαν. Ὡν μὲν οὖν αἱ ὀρέξεις εἰσι
 καὶ ἐπιθυμῖαι, καὶ ὅπως εἰπεῖν αἱ ὀρμαὶ, τούτων εἰσι
 καὶ αἱ εὐχαί. Διόπερ οὐδεὶς ἐπιθυμεῖ πόματος, ἀλλὰ
 τοῦ πιεῖν τὸ ποτόν· οὐδὲ μὴν κληρονομίας, ἀλλὰ τοῦ
 κληρονομήσαι· οὕτως δὲ οὐδὲ γνώσεως, ἀλλὰ τοῦ
 γνῶναι· οὐδὲ γὰρ πολιτείας ὀρθῆς, ἀλλὰ τοῦ πολι-
 τεύεσθαι. Τούτων οὖν αἱ εὐχαί, ὧν καὶ αἰτήσεις· καὶ
 τούτων αἱ αἰτήσεις, ὧν καὶ ἐπιθυμῖαι· τὸ δὲ εὐχε-
 σθαι καὶ ὀρέγεσθαι καταλλήλως γίνεσθαι (42) εἰς τὸ
 ἔχειν τὰ ἀγαθὰ καὶ τὰ παρακείμενα ὠφελήματα. Τῇ
 κτήσῃ τοῖνον ὁ γνωστικὸς, τὴν εὐχὴν καὶ τὴν αἴτησιν
 τῶν ὄντως ἀγαθῶν τῶν περὶ ψυχὴν ποιεῖται (43) καὶ
 εὐχεται, συνεργῶν ἅμα καὶ αὐτὸς εἰς ἕξιν ἀγαθότη-
 τος ἔλθειν, ὡς μηκέτι ἔχειν τὰ ἀγαθὰ καθάπερ μα-
 θήματά τινα παρακείμενα, εἶναι δὲ ἀγαθόν. Διὸ καὶ D
 τοῦτοις μάλιστα προσήκει εὐχεσθαι, τοῖς εἰδῶσι τὸ
 θεῖον ὡς χρῆ, καὶ τὴν πρόσφορον ἀρετὴν ἔχουσιν αὐ-

quemdam sensum animale et intelligentiam quæ
 discernit, voces aliquid significantes apprehendit.
 Non est ergo Deus humana forma præditus, ut au-
 diat, neque ei sensibus est opus, ut placuit Stoicis,
 « præcipue auditu et visu; non posse enim unquam
 aliter apprehendere; » sed et aeris ad patiendum
 facilitas, et acerrima angelorum consensio, et vis
 quæ animæ attingit conscientiam, inexplicabili po-
 testate etiam absque sensili auditione simul cum co-
 gitatione cognoscit omnia. Quod si quis dicat vocem
 inferius in aere volvi, nec ad Deum pervenire; ac
 cogitata sanctorum secant non solum aerem, sed
 et totum mundum. Statim autem vis divina, perinde
 ac lux, totam perspicit animam. Quid vero, non
 etiam ipsa animi consilia ad Deum perveniunt, et
 suam quasi emittunt vocem? annon ea etiam trans-
 mittuntur a conscientia? Quamnam autem vocem
 expectaverit, qui secundum propositum suum,
 electum etiam ante nativitatem, et id quod futurum
 est, tanquam quod sit, cognovit? Annon profun-
 dum cujusvis animæ elucescere facit lux potesta-
 tis, cum « penetralia, » ut ait Scriptura, « scrutetur
 lucerna potestatis? » Totus auditus, et totus oculus
 est, ut his nominibus utar, Deus. Nullam ergo
 religionem servat, neque in hymnis, neque in ser-
 monibus, sed neque in scripturis aut dogmatibus,
 indecens de Deo opinio; verum ad humiles et in-
 decoras deflectit notiones et cogitationes: quo fit
 ut « multorum laudatio nihil differat a maledicto, »
 propter veritatis ignorationem. Atque quorum qui-
 dem sunt desideria et appetitiones, et ut semel di-
 cam, animi impulsiones, pro iis fiunt etiam preca-
 tiones. Quamobrem nemo potum desiderat, sed bi-
 bere potum; sed nec hæreditatem, verum esse hæ-
 redem; ita neque cognitionem, sed nosse; neque
 rectam rempublicam, sed rempublicam gerere. Pro
 iis ergo rebus preces fiunt, quæ petuntur; et ea pe-
 tuntur, quæ cupiuntur. Precari autem et appetere
 fiunt inter se invicem, ad habendum bona et ea,
 quæ adjuncta sunt, commoda. Is itaque qui cogni-
 tione tanquam possessione quadam est præditus, et
 petit et precatur ea quæ sunt vere bona, nempe
 bona animæ, ipse quoque cooperans ut perveniat
 ad habitum bonitatis, ut non amplius habeat bona
 tanquam aliquas adjunctas disciplinas, ipse autem
 sit bonus. Quocirca eos maxime decet precari qui
 Deum norunt ut oportet, et ei congruam habent

✠ P. 853, ED. POTTER, 721, ED. PARIS.

(38) *Τοῦδ' ἔνεκα*. Flor. τοῦθ' ἔνεκα, contra normam. Nam in τούτου ἔνεκα non potest ultimæ diphthongi ulla fieri elisio. SYLBURG.

(39) *Ἀντιλαμβάνεσθαι*. H. ms. Ἀντιλαβέσθαι. SYLBURG.—Ἀντιλαβέσθαι exstat etiam in ms. Ottob.

(40) *Τὴν φωνήν*. Psalm. xix, 3: Οὐκ εἰσι λαλαεῖ οὐδὲ λόγοι, ὧν οὐχὶ ἀκούονται αἱ φωναὶ αὐτῶν.

(41) *Πορθεύονται*; *τίνα καὶ φωνὴν ἀναμείναι*. Flor. πορθεύονται τίνα καὶ φωνὴν ἀναμείναι· nempe αἱ προαιρέσεις. SYLBURG.—Porro in editione Sylburgiana hæc sententia sic exstat: πορθευοντά τινα καὶ φωνὴν ἀναμείναι. Receptam lectionem Heinsius debemus.

(42) *Καταλλήλως γίνεσθαι*. Sic recentiores editiones; κατ' ἀλλήλους γίνεσθαι habent Flor. et ms. Paris. Malim vero καταλλήλως γίνεσθαι· « serie consequenti et ordine se excipiunt. » Sed illud γίνεσθαι ab imperito scriptore propinquos infinitivos respiciente in γίνεσθαι mutatum videtur: quod alias etiam contigit.

(43) *Τῇ κτήσῃ τοῖνον ὁ γνωστικὸς*. Heinsius legit κτίσει, hæc notans: « Vocat τὴν κτήσιν γνωστικόν, qui nondum ad habitum cognitionis pervenit. Opponit ergo talem τῷ γνωστικῷ τῇ ἕξει. At interpres legerat, τῇ κτήσῃ, qua voce totum interpolaverat sensum. » EDIT. PATROL.

virtutem, qui sciunt quænam sint vere bona, et quæ sint petenda, et quando, et quomodo singula. Est autem extrema inascitia, ab iis qui non sunt dii tantquam a diis petere; aut quæ non sunt utilia petere, quæ sibi mala sunt sub specie boni flagitantes. Unde merito cum sit unus bonus Deus, ab ipso ex bonis alia quidem nobis dari, alia vero permanere, precamur nos et angeli, sed non similiter. Non est enim idem, petere ut donum permaneat, atque ab initio ut id accipiamus contendere. Quin etiam aversio et depulsio malorum, est species precationis, sed ea precatione nunquam est utendum ad damnum hominum ✕, nisi iustitiæ curam gerens Gnosticus, dispenset hanc petitionem iis qui mali sensum exuerunt. Est ergo, ut audacius dicam, precatio, cum Deo conversatio. Quare licet susurrantes, et ne labra quidem aperientes tacite loquamur, intus clamavimus. Quamlibet enim internam colloquutionem Deus exaudit perpetuo. Hinc et caput et manus in cælum extendimus, et pedes excitamus in ultima acclamatione orationis, promptitudine et alacritate spiritus assequentes essentiam quæ apprehendiatur intelligentia: et una cum sermone corpus a terra abducere conantes, erigentes animam desiderio meliorum alatum cogimus in sancta progredi, magno animo carnis vinculum despicientes. Scimus enim optime, eum qui est Gnosticus, totum mundum lubenter transcendere, velut Judæi Ægyptum, ut aperte ostendat, se Deo quam proximum esse futurum. Quod si nonnulli certas ac definitas horas constituunt precationi, ut, verbi causa, tertiam, sextam, nonam: at Gnosticus, per totam orationem vitam; dum per preces suas cum Deo studet versari. Reliquit autem, ut semel dicam, omnia quæ non sunt utilia, cum eo jam pervenerit, ut jam hinc acceperit consummationem ejus qui ex charitate agit. Jam vero triplicem horarum divisionem, quæ totidem sunt honoratæ precibus, sciunt qui norunt beatam sanctarum mansionum trinitatem. Hic

✕ P. 854, ED. POTTER, 722, ED. PARIS.

(44) Τοῖς δ'. Forte τοῖς γ', aut δ' superfluit, ut alibi. SYLBURG.

(45) Ἐν ψθυρίζοντες. Ut Anna, I Reg. i. H. 10.

(46) Τοὺς τε πόδας ἐπ. Ita Tertullian. graviter reprehendit illos qui statim post finitam orationem assidebant. LOWTH.

(47) Εἰ δέ τις. Non antiquum modo, sed inde usque ab ipsis apostolis traductum ad posteros esse morem statim horis orandi, cum ex hoc constat loco, tum ex aliis multis veterum Patrum. S. Hieron., epist. 7, tom. I, ad Lætam: « Mane hymnos canere, tertia, sexta, nona hora stare in acie quasi bellictricem Christi, accensaque lucerna reddere sacrificium vespertinum, » et epist. 8, ad Demetriadem: « Præter psalterium et orationis ordinem, quod tibi hora tertia, sexta, nona, ad vespertam, media nocte et mane semper est exercendum, statue quot horis Scripturam ediscere debeas. » Idem epist. 22 et 27. Basilium singularum rationem reddidit reg. fus. expl. 37: Κατὰ τὴν τρίτην ὥραν εἰς τὴν προσευχὴν ἀνίστασθαι ὑπομνησθέντας τῆς τοῦ Πνεύματος δωρεᾶς κατὰ τὴν τρίτην ὥραν τοῖς ἀποστόλοις δεδομένης. Cyprian., De orat. Dominica: « Horarum spatia jampridem spiritaliter determinantes adora-

τῶ· οἱ ἴσαι τίνα τὰ ὄντως ἀγαθὰ, καὶ τίνα αἰτήτων, καὶ πότε, καὶ πῶς ἕκαστα. Ἐσχάτη δὲ ἀμάθεια, παρὰ τῶν μὴ θεῶν ὡς θεῶν αἰτεῖσθαι· ἢ τὰ μὴ συμφέροντα αἰτεῖσθαι, φαντασίᾳ ἀγαθῶν κακὰ αἰτουμένους στίσιν. Ὅθεν εἰκότως ἐνὸς ὄντος τοῦ ἀγαθοῦ θεοῦ, παρ' αὐτοῦ μόνου τῶν ἀγαθῶν τὰ μὲν δοθῆναι, τὰ δὲ παραμεῖναι εὐχόμεθα, ἡμεῖς τε καὶ οἱ ἄγγελοι· ἀλλ' οὐχ ὁμοίως. Οὐ γάρ ἐστι ταυτὸν αἰτεῖσθαι παραμεῖναι τὴν ὕσιν, ἢ τὴν ἀρχὴν σπουδάζειν λαβεῖν. Καὶ ἡ ἀποτροπὴ δὲ τῶν κακῶν εἶδος εὐχῆς, ἀλλ' οὐκ ἐπὶ τῇ τῶν ἀνθρώπων βλάβῃ τῇ τοιαύτῃ συγχεσθῆναι εὐχῇ ποτε· πλὴν εἰ μὴ τὴν ἐπιστροφὴν τῆς δικαιοσύνης τεχνάζομενος, τοῖς δ' (44) ἀπηληγῶσιν ὁ γνωστικὸς οἰκονομοῖ τὴν αἴτησιν. Ἔστιν οὖν, ὡς εἶπεν, τολμηρότερον, ὁμιλία πρὸς τὸν θεὸν ἢ εὐχή. Κἂν ψθυρίζοντες (45) ἄρα, μὴδὲ τὰ χεῖλη ἀνοίγοντες μετὰ σιγῆς προσλαλῶμεν, ἐνδοθεν κεκράγαμεν. Πᾶσαν γὰρ τὴν ἐνδιδομένην ὁμιλίαν ὁ θεὸς ἀδιαλείπτως ἐπιδέει. Ταύτῃ καὶ προσανατείνομεν τὴν κεφαλὴν, καὶ τὰς χεῖρας εἰς οὐρανὸν ἀφρομεν, τοῦς τε πόδας ἐπεγεῖρομεν (46) κατὰ τὴν τελευταίαν τῆς εὐχῆς συνεκρήνησιν, ἐπακολουθοῦντες τῇ προθυμίᾳ τοῦ πνεύματος εἰς τὴν νοητὴν οὐσίαν· καὶ συναφιστάμεν τῷ λόγῳ τοῦ σώματος τῆς γῆς πειρώμενοι, μετάρσιον ποιησάμεν τὴν ψυχὴν ἐπετρωμένην τῷ πόθῳ τῶν κρειττόνων, ἐπὶ τὰ ἅγια χωρεῖν βιαζόμεθα, τοῦ δεσμοῦ καταμεγαλοφρονούντες τοῦ σαρκικοῦ. Ἵσμεν γὰρ εὐ μὲν τὸν ἡνωστικὸν τὴν ὑπέρβασιν παντὸς τοῦ κόσμου, ὡς περ ἀμέλει τῆς Αἰγύπτου οἱ Ἰουδαῖοι, ἐκουσίως ποιοῦμενον, ἐνδεικνύμενον ἐναργῶς παντὸς μάλλον, ὡς ὅτι μάλιστα σύννεγγος ἔσται τοῦ θεοῦ. Εἰ δέ τις (47) καὶ ὥρας ταχέως ἀπονεύουσιν εὐχῇ, ὡς τρίτην φέρε καὶ ἕκτην καὶ ἐνάτην, ἀλλ' οὐ γὰρ ὁ γνωστικὸς παρὰ ὅλον εὐχεται τὸν βίον, δι' εὐχῆς συνεῖναι μὲν σπεύδων θεῷ, καταλείπει δὲ, συνελόντι εἰπεῖν, πάντα ὅσα μὴ χρησιμεύει γενόμενος ἐκεῖ, ὡς ἂν ἐν θένδε ἤδη τὴν τελείωσιν ἀπειληφώς τοῦ κατὰ ἀγάπην δρωμένου. Ἀλλὰ καὶ τὰς τῶν ὥρων διανομὰς τριχῇ (48) διεσταμένας καὶ ταῖς ἰσαῖς εὐχαῖς τετιμημέ-

tores Dei, statutis et legitimis temporibus serviebant, et manifestata postmodum res est, sacramenta olim fuisse, quod ante sic justī precabantur. Nam super discipulos hora tertia descendit Spiritus sanctus, qui gratiam Dominicæ repromissionis implevit. » De sexta Basil: « Εν δὲ τῇ ἕκτῃ ὥρᾳ μετὰ μίμησιν τῶν ἁγίων ἀναγκαῖαν εἶναι τὴν προσευχὴν ἐκρίναμεν τῶν λεγόντων, Ἐσπέρας ἢ πρωὶ καὶ μεσημβρίας διηγῆσομαι καὶ ἀπαγγεῶ. Sexta quippe meridies. Cyprian. item: « Peirus, hora sexta in tectum superius ascendens, signo pariter et voce Dei momentis instructus est, ut omnes ad gratiam salutis admitteret, cum de emundandis gentilibus ante dubitaret. » De nona Basil: « Ἡ δὲ ἐνάτη παρ' αὐτῶν ἡμῖν τῶν ἀποστόλων ἐν ταῖς ἡμέραις ἀναγκαῖα εἰς προσευχὴν παραδέδοται, ἱστορούσας ὅτι Πέτρος καὶ Ἰωάννης ἀνέβαινον εἰς τὸ ἱερὸν ἐπὶ τὴν ὥραν τῆς προσευχῆς ἐνάτην. Cyprian.: « Εἰ Dominus hora sexta crucifixus, ad nonam peccata nostra sanguine suo abluit, et ut redimere et vivificare nos posset, tunc victoriam suam passione perfecit. » Eadem nonæ ratio redditur et in Const. apost. lib. viii, c. 34. COLLECT.

(48) Τριχῇ. Cyprian., De orat. Dom.: « In orationibus vero celebrandis invenimus observatio-

νας ἱσταντι οἱ γνωρίζοντες τὴν μακαρίαν τῶν ἁγίων *τριὰς* μονῶν. Ἐνταῦθα γενόμενος, ὑπεμνήσθη τῶν περὶ τοῦ μὴ δεῖν εὐχεσθαι πρὸς τινων ἑτεροδόξων, τούτεστι τῶν ἀμφὶ τὴν Προδικίου αἵρεσιν παρεισαγομένων δογμάτων. Ἵνα οὖν μηδὲ ἐπὶ ταύτῃ αὐτῶν τῇ ἀθέφ σοφίᾳ ὡς ξένη ὀγκυλλώνται αἰρέσει, μαθέμεναι προεὐχόμενοι μὲν ὑπὸ τῶν Κυρηναϊκῶν (49) λεγομένων φιλοσόφων· ἀντιβρόχους δ' ὁμοῦ τεύξεσθαι κατὰ καιρὸν ἢ τῶν ψευδωνύμων (50) τούτων ἀνόσιος γνώσις, ὡς μὴ νῦν παραιομένη τὸ ὑπόμνημα, οὐκ ὀλίγη οὖσα ἢ τούτων καταδρομή, διακόπτη τὸν ἐν χερσὶ λόγον, δεικνύντων ἡμῶν μόνον ὄντως ὅσιον καὶ θεοσεβῆ τὸν τῷ ὄντι κατὰ τὸν ἐκκλησιαστικὸν κανόνα γνωστικόν, ᾧ μόνῳ ἢ αἰτήσις κατὰ τὴν τοῦ Θεοῦ βούλησιν ἀπονεμεμένη γίνεται (51) καὶ αἰτήσαντι καὶ ἐννοηθέντι (52). Ὡσπερ γὰρ πᾶν (53) δὲ βούλεται δύναται ὁ Θεός, οὕτως πᾶν δ' ἂν αἰτήσῃ ὁ γνωστικὸς λαμβάνει. Καθόλου γὰρ ὁ Θεὸς οἶδε τοὺς τε ἀξίους τῶν ἀγαθῶν, καὶ μὴ. Ὅθεν τὰ προσήκοντα ἐκάστοις δίδωσιν· διὸ πολλάκις μὲν αἰτήσαντι ἀναξίους, οὐκ ἂν δοίη· δοίη δὲ ἀξίους δηλονότι ὑπάρχουσιν. Οὐ μὴν παρέλκει ἢ αἰτήσις, κἂν χωρὶς ἀξιώσεως δίδωται τὰ ἀγαθὰ. Αὐτίκα ἢ τε εὐχαριστία, ἢ τε τῶν πῆλας εἰς ἐπιστροφὴν αἰτήσις, ἔργον ἐστὶ τοῦ γνωστικοῦ· ἢ καὶ ὁ Κύριος ἡύχετο, εὐχαριστῶν μὲν ἐν οἷς ἐτελείωσεν τὴν διακονίαν, εὐχόμενος δὲ ὡς πλείστους ὅσους ἐν ἐπιγνώσει γενέσθαι, ἐν τῷ σωζόμενοις διὰ τῆς σωτηρίας κατ' ἐπίγνωσιν ὁ Θεὸς δοξάζῃται, καὶ ὁ μόνος ἀγαθὸς καὶ ὁ μόνος Σωτὴρ δι' ἑαυτοῦ ἐξ αἰῶνος εἰς αἰῶνα ἐπιγινώσκῃται. Καὶ τοι καὶ ἡ πίστις τοῦ ληψέσθαι εἶδος εὐχῆς ἐναποκειμένης γνωστικῶς. Ἀλλ' εἰ ἀφορμὴ τις ὁμιλίας τῆς πρὸς τὸν Θεὸν γίνεται ἢ εὐχῇ, οὐδεμίαν ἀφορμὴν παραλείπτειν τῆς προσόδου τῆς πρὸς τὸν Θεόν. Ἀμέλει συμπλακείσα τῇ μακαρίᾳ προνοίᾳ ἢ τοῦ γνωστικοῦ ὁσιότητος, κατὰ τὴν ἐκούσιον ὁμολογίαν τελεῖαν τὴν εὐεργεσίαν ἐπιδείκνυσιν τοῦ Θεοῦ· οἶον γὰρ ἀντεπιστροφὴ τίς ἐστι τῆς προνοίας ἢ τοῦ γνωστικοῦ ὁσιότητος, καὶ ἀντιστροφὸς εὐνοία τοῦ φίλου τοῦ Θεοῦ. Οὐτε γὰρ ὁ Θεὸς ἄκων ἀγαθὸς, ὃν τρόπον τὸ πῦρ θερμαντικόν· ἐκούσιος δὲ ἢ τῶν ἀγαθῶν μετάδοσις αὐτῷ, κἂν προλαμβάνῃ τὴν αἴτησιν (54)· οὐτε μὴν ἄκων σωθήσεται ὁ σωζόμενος· οὐ γάρ ἐστιν ἀψυχός· ἀλλὰ παντός

A mihi veniunt in mentem quidam qui diversa sentiunt, nempe qui Prodicti haeresin sequuntur, a quibus docetur non esse orandum. Ne ergo de hac impia sua sapientia, tanquam nova haeresi se esserant, sciant eam a philosophis qui 307 dicuntur Cyrenaei se accepisse. Suo autem tempore adversus impiam falso nominatorum istorum dicitur cognitionem, ne si huic commentario insereretur, ceptam interromperet orationem prolixa de iis disputatio, cum id hoc loco ostendimus, eum solum esse vere pium ac religiosum Dei cultorem, qui ex regula ecclesiastica vere est gnosticus, cui soli, id quod petit secundum Dei voluntatem tribuitur, et cum petit, et cum cogitavit. Quemadmodum enim quidquid vult potest Deus, ita B quidquid petierit gnosticus, id accipit. Omnino enim novit Deus eos qui bonis digni sunt, et qui non. Unde dat ea quae singulis convenient. Quamobrem indignis, etiamsi saepe petierint, non dabit; dabit vero iis qui sunt digni. Neque superflua tamen propterea est petitio, etiamsi absque petitione dentur bona. Jam et gratiarum actio, et petitio eorum quae pertinent ad conversionem proximorum, est opus gnostici; qua quidem ratione oravit quoque Dominus, gratias quidem agens quod ministerium perfecerat: rogans autem ut ad cognitionem venirent quam plurimi, ut in iis qui salvi sunt, per salutem ex agnitione Deus glorificetur, et qui est solus bonus et qui solus Servator, per Filium ex saeculo in saeculum agnoscat. Quin etiam fides qua quis credit accepturum esse se quod petit, quaedam precatio est, in animo gnostice reposita. Cacterum si conversationis cum Deo occasio est precatio, accedendi sane ad Deum nulla est praetermittenda occasio. Ejus certe, qui est gnosticus, sanctitas connexa cum beata providentia, per spontaneam confessionem, ostendit perfectum Dei beneficium. Est enim veluti quaedam mutuo respondens providentiae cura, sanctitas gnostici, et reciproca amici Dei benevolentia. Neque enim Deus invitatus est bonus, quomodo ignis est praeditus vi calefaciendi; verum voluntarie bona impertit, etiamsi anticipet petitionem. Neque vero invite salvus erit is qui sit salvus

✱ P. 855 ED. POTTER. 723 ED. PARIS.

cum Daniele tres pueros in fide fortes et in captivitate victores horam tertiam, sextam, nonam sacramento scilicet trinitatis: quae in novissimis temporibus manifestari debebat. Nam et prima hora in tertiam veniens, consummatum numerum trinitatis ostendit. Itemque ad sextam quarta procedens, declarat alteram trinitatem. Et quando a septima nona completur, per ternas horas trinitas perfecta numeratur. De tribus mansionibus vide 666. 20, lib. vi. COLLECT.

(49) *Κυρηναϊκῶν*. Intelligit Aristippi Cyrenaei philosophi discipulos, e quibus ii qui Theodorum sectabantur, τὰς περὶ Θεὸν δόξας, omnem scilicet de diis opinionem, penitus tollebant; ut refert in Aristippo Laertius; Cicero lib. i *De nat. deor.*; Sextus Empiricus, *Pyrrh. Hypotypos*. lib. iii, c. 24, et lib. viii *Adv. mathematicos*; Plutarch., lib. i

D *De placitis philosoph.* c. 7; Clemens noster superius in *Protreptico*, etc.

(50) *Ψευδωνύμων*. Scilicet γνωστικῶν, qui nomen τῆς γνώσεως falso sibi arrogabant. Sic superius *Strom.* iii, p. 520: Οἱ ἀπὸ Προδικίου ψευδωνύμως γνωστικούς σφᾶς αὐτοὺς ἀναγορεύοντες. Ubi conf. not.

(51) *Ἀπονεμεμένην γίνεται*. Scribe ᾧ μόνῳ ἢ αἰτήσις, κατὰ τὴν τοῦ Θεοῦ βούλησιν ἀπονεμεμένην γίνεται, καὶ αἰτήσαντι καὶ ἐννοηθέντι. HEINSIUS.

(52) *Ἐννοηθέντι*. Conf. superius *Strom.* vi, p. 790, not.

(53) *Πᾶν*. Respicit Matth. xxi, 22: Πάντα, ὅσα ἂν αἰτήσῃ ἐν τῇ προσευχῇ, πιστεύοντας, λήψεται.

(54) *Κἂν προλάβῃ τὴν αἴτησιν*. Haec ad sequentia referenda sunt, non ad antecedentia, quod fecit interpretes. LOWTH.

(non est enim inanimus); sed omnino voluntarie et libero animi arbitrio contendet ad salutem. Quocirca præcepta quoque homo accepit, ut qui ex se moveri possit ad utrum velit ex iis quæ sunt eligenda et fugienda. Non facit ergo Deus bona ex necessitate, sed libera voluntate bene facit iis qui ex se convertuntur. Non est enim servilis quæ ad nos venit divinitus, tanquam a deterioribus ad meliores procedens, providentia. Sed miseratione nostræ imbecillitatis, exercentur continuæ providentiæ dispensationes, sicut pastoris erga oves, et regis erga eos qui ejus parent imperio, et nostrum erga præfectos nostros, ✕ qui eos regunt qui sunt eis commissi, eo ordine qui fuit eis traditus a Deo. Dei ergo sunt servi et cultores, qui liberalissimum et maxime regalem cultum ac servitutem exhibent, qui fit per piam mentem et cognitionem. Est ergo omnis quoque locus vere sacer, et etiam omne tempus in quo Deum mente concipimus. Quando autem is cujus est bona mens, gratusque animus, petit per orationem, quodammodo ipse ad acceptionem aliquid confert, eo quod ex prece apparet, eum libenter accipere quod desiderat. Quando enim nostram propensionem acceperit is qui est dator bonorum, ejus conceptionem omnia simul bona consequuntur. Certe per orationem examinantur mores, quomodo se habeant ad officium. Si autem vox et loquela nobis data est ut nos invicem intelligamus, quomodo non ipsam animam et mentem Deus exaudit, cum jam certe anima animam, et mens mentem exaudiat? Unde loquaces Deus linguas non exspectat, ut hominum interpretes, sed

ἄλλων ἐκουσῶς καὶ προαιρετικῶς σπεύσει: πρὸς σωτηρίαν διὰ καὶ τὰς ἐντολάς. Ἐλαβεν ὁ ἄνθρωπος, ὡς ἂν ἐξ αὐτοῦ ὀρηκτικὸς πρὸς ὀπότερον ἂν καὶ βούλοιο τῶν τε αἰρετῶν καὶ τῶν φευκτικῶν. Οὐκ οὖν ὁ θεὸς ἀνάγκῃ ἀγαθοποιεῖ, κατὰ προαίρεσιν δὲ εὐποιεῖ τοὺς ἐξ αὐτῶν (55) ἐπιστρέφοντας. Οὐ γὰρ ὑπηρετικῇ (56) γέ ἐστιν ἡ εἰς ἡμᾶς θεοθεν ἡκούσα, ὅσον ἐκ χειρῶν εἰς κρείττους προτοῦσα, ἡ πρόνοια· κατ' ἔλεον δὲ τῆς ἡμετέρας ἀσθενείας αἱ προσεχεῖς τῆς προνοίας ἐνεργούνται οἰκονομίαι· καθάπερ καὶ ἡ τῶν ποιμένων εἰς τὰ πρόβατα, καὶ ἡ τοῦ βασιλέως πρὸς τοὺς ἀρχομένους, καὶ ἡμῶν αὐτῶν παιθηνίως πρὸς τοὺς ἡγουμένους ἔχοντων, τοὺς τεταγμένους διέποντας (57) καὶ ἣν ἐνεχειρίσθησαν τάξιν (58) ἐκ θεοῦ. Θεράποντες ἄρα καὶ θεραπευταὶ τοῦ θείου οἱ ἐλευθερικωτάτην καὶ βασιλικωτάτην θεραπείαν προσάγοντες, τὴν διὰ τῆς θεοσεβοῦς γνώμης τε καὶ γνώσεως. Πᾶς οὖν καὶ τόπος ἱερὸς τῷ ὄντι, ἐν ᾧ τὴν ἐπίνοιαν τοῦ θεοῦ λαμβάνομεν, καὶ χρόνος. Ὅταν δὲ ὁ εὐπροαίρετος ὁμῶς καὶ εὐχάριστος δι' εὐχῆς αἰτεῖται, ἀμηγέτη συνερῇ τι πρὸς τὴν λήψιν, ἀσμένως, δι' ὧν εὐχεται, τὸ ποθοῦμενον λαμβάνων (59). Ἐπὶ γὰρ τὸ παρ' ἡμῶν εὐεπιφορον ὁ τῶν ἀγαθῶν λάβοι (60) δότηρ, ἀθρόα πάντα τῇ συλλήψει αὐτῆς ἔπεται τὰ ἀγαθὰ. Ἀμέλει ἐξετάζεται διὰ τῆς εὐχῆς ὁ τρόπος (61), πῶς ἔχει πρὸς τὸ προσῆκον. Εἰ δὲ ἡ φωνὴ καὶ ἡ λέξις τῆς νοήσεως χάριν δέδοται ἡμῖν, πῶς οὐχὶ αὐτῆς τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ νῦ ἐπακούει ὁ θεός, ὅπου γε ἤδη ψυχὴ ψυχῆς, καὶ νοῦς νοῦς ἐπαίει; Ὅθεν τὰς πολυφώνους γλώττας οὐκ ἀναμένει ὁ θεός, καθάπερ οἱ παρὰ ἀνθρώπων ἐρμηνεῖς, ἀλλ' ἀπαξιαπλῶς ἀπάντων γνωρίζει τὰς νοήσεις· καὶ ὅπερ ἡμῖν ἡ φωνὴ σημαίνει, τοῦτο αὖ

✕ P. 856 ED. POTTER, 724 ED. PARIS.

(55) Ἐξ αὐτῶν. Lege ἐξ αὐτῶν, « sua sponte. »

(56) Ὑπηρετικῇ. Quidam e Stoicis negabant Deum esse sensu præditum aut animatum, ac speciatim Boethius. Laertius, *Zenone* lib. vii, segm. 143: Βόηθος δὲ φησὶν οὐκ εἶναι ζῶον τὸν κόσμον· « Boethius autem ait mundum non esse animal. » Mundum scilicet pro more Stoicorum Deum vocans. Neque quidquam aliud esse credebant, quam subtile quoddam corpus totum mundum pervadens, quod vitam motumque rebus impertit. Hinc Seneca, *Nat. Quæst.* lib. iii, cap. 29: « Sive animal est mundus, sive corpus natura gubernante, ut arbores, ut sata. » Hi igitur Providentiam statuebant esse ὑπηρετικὴν δύναμιν, « potentiam, » aliis « servire natam: » item ἐκ χειρῶν εἰς κρείττους· « a deterioribus ad præstantiores » procedere, ab inanimatis nempe corporibus ad animata et rationis usu prædita: Τὸ γὰρ ζῶον τοῦ μὴ ζῶου κρείττον· « quippe animatum est inanimato præstantius, » ut Stoicorum verba adhibeam. Adversus hujusmodi atheos dicit Clemens Deum non providere nobis ex necessitate, sed κατὰ προαίρεσιν, « ex libero arbitrio, » et κατ' ἔλεον τῆς ἡμετέρας ἀσθενείας, « miseratione humanæ imbecillitatis » motus.

(57) Τοὺς τεταγμένους διέποντας. Malim τοὺς τεταγμένους διέποντας, « qui ordinate regunt. » Quo modo καταλλήλως paulo superius pro καταλλήλως scriptum esse adnotatum est p. 721.

(58) Τάξιν. Innuit diversos esse magistratuum gradus et ordines, omnes vero a Deo institutos. Οὐ γὰρ ἐστὶν ἐξουσία εἰ μὴ ἀπὸ θεοῦ· αἱ δὲ οὐσαι ἐξουσίαι ὑπὸ τοῦ θεοῦ τεταγμέναι εἰσὶν. Rom. xiii, 1.

(59) Συνεργεῖ τι πρὸς τὴν λήψιν, ἀσμένως, δι'

ὧν εὐχεται, τὸ ποθοῦμενον λαμβάνων. Ad verbum: « Nonnihil cooperatur ad acceptionem facile accipiens id, quod desiderat, operationum suarum. » Illud vero quod præcessit, « et cognitionem, et tempus, » ambiguum est. Clemens vult omnem locum et tempus sacrum esse, in quo ad Dei cognitionem pervenimus. COLLECT.

(60) Ἀθρόα. Ms. Paris. λάβη.

(61) Ἐξετάζεται διὰ τῆς εὐχῆς ὁ τρόπος. Hic τὸν τρόπον accipe non « modum, » sed « mores, » ipsos vel τὴν προαίρεσιν, ut ante dixit, τὸν εὐπροαίρετον καὶ εὐχάριστον, « qui bono animi instituto accedit ad orationem cooperari ad obtinendum, » seu « affectum animi. » Sic vetus comicus: Τρόπος ἐστὶ ὁ παῖθων τοῦ λέγοντος ὁ λόγος, « Mores dicentis persuadent, non oratio. » S. Chrysostomus, *Hom. in Chananæam*: Ἰστέον δὲ ὅτι οὐ ζητεῖται τόπος προσευχῆς, ἀλλὰ τρόπος. Ὁ Τερεμίας ἐν βορδὸρῳ ἦν, καὶ τὸν θεὸν ἐπεσπάσατο. Ὁ Δανιὴλ ἐν λάκκῳ λέοντων, καὶ τὸν θεὸν ἐξυμνήσατο. Interpres Hom. 17, ex variis in Matthæum locis tom. II: « Non quaeritur locus, sed devotio mentis. Jeremias in lacu cæni demersus erat, et fideliter orans Deum promeruit. Daniel in lacum leonum missus, ad se Dei misericordiam inclinavit. » Item post pauca: Οὐδὲν τοῖνυν ἀπὸ τοῦ τόπου καλύπτεται τὰ τῆς εὐχῆς· μόνον ἐν τῇ εὐχῇ συμβαίνων. Φησὶν γὰρ ὁ Δαβὶδ· Ἀνέσω τὸ ὄνομα τοῦ θεοῦ μου μετ' ὥσης· μεγαλυνῶ αὐτὸν ἐν ἀνέσει, καὶ ἀρέσει τῷ θεῷ ὑπὲρ μόσχων νέον. » Hæc in homilia Chrysostomi non reperitur Latina, sed apud Anastasium Quæst. 2, in Scripturam. COLLECT.

θεῷ ἡ ἔννοια ἡμῶν λαλεῖ, ἣν καὶ πρὸς τῆς δημιουργίας εἰς νόησιν ἤξουσιν ἡπίστατο. Ἐξεστὶν οὖν μὴδὲ φωνῇ τὴν εὐχὴν παραπέμπειν, συντείνοντα, μόνον δ' ἐνδοθεν (62) τὸ πνευματικὸν πᾶν εἰς φωνὴν τὴν νοητὴν, κατὰ τὴν ἀπερίσπαστον πρὸς τὸν θεὸν ἐπιστροφῆν. Ἐπεὶ δὲ γενεθλίου ἡμέρας εἰκὼν ἡ ἀνατολὴ (63), κάκειθεν τὸ φῶς αὐξεται ἐκ σκότους λάμπαν τὸ πρῶτον, ἀλλὰ καὶ τοῖς ἐν ἀγνοίᾳ (64) καλινδουμένοις ἀνέτειλε γνώσεως ἀληθείας ἡμέρα κατὰ λόγον τοῦ ἡλίου, πρὸς τὴν ἐωθινὴν ἀνατολὴν αἱ εὐχαί. Ὅθεν καὶ (65) τὰ παλαιάτα τῶν ἱερῶν πρὸς δύσιν ἔβλεπεν· ἵνα οἱ ἀπαντιπρόσωπον (66) τῶν ἀγαλμάτων ἱσταμένοι πρὸς ἀνατολὴν τρέπασθαι (67) διδάσκωνται. « Κα-

A cognoscit omnium, ut semel dicam, mentes : et quod nobis vox significat, hoc Deo nostra loquitur cogitatio, quam etiam ante creationem sciebat esse venturam in mentem. Licet ergo etiam absque voce emittere orationem, modo quis quidquid est intrinsecus spiritale, intendat in vocem quæ mente percipitur, per indivulsam ad Deum conversionem. Quoniam autem diei natalis imago est oriens, atque illinc quoque lux augetur quæ primum illuxit ex tenebris, iisque qui voluntantur in ignoratione exortus est dies cognitionis veritatis, quemadmodum sol oritur, ideo ad ortum matutinum habentur preces. Unde etiam templorum anti-

(62) *Παραπέμπειν, συντείνοντα, μόνον δ' ἐνδοθεν*. Hanc sententiam recentiores editiones sic proferunt : *Παραπέμπειν, συντείνοντα μόνον ἐνδοθεν*. Priorem lectionem firmat ms. Paris.

(63) *Ἐπεὶ δὲ γενεθλίου ἡμέρας εἰκὼν ἡ ἀνατολὴ*. « Quoniam autem natalis diei imago est oriens, et illinc augetur lux, qua primum illuxit ex tenebris, sed et iis, qui versabantur in ignoratione, exortus est dies cognitionis veritatis; ea ratione ad orientem solem flunt orationes. » COLLECT. — S. Scripturæ Christum orienti soli sæpenumero assimilant, ut Zach. iii, 8; vi, 12; Jerem. xxiii, 5; Luc. i, 78, etc. Vult autem Clemens, preces versus orientem Deo offerri, quod oriens Christi imago sit, a quo lux in mundum spiritalem diffunditur sicut ab oriente in naturalem. Conf. *Constitutionum Apost.* lib. ii, cap. 57. Ubi de hoc ac similibus ritibus plura adnotavit Cotelerius.

(64) *Τοῖς ἐν ἀγν.* Respicere videtur Matth. iv, 16 : « Ὁ λαὸς ὁ καθήμενος ἐν σκότει εἶδε φῶς μέγα· καὶ τοῖς καθημένοις ἐν χώρα καὶ σκιᾷ θανάτου, φῶς ἀνέτειλεν αὐτοῖς. »

(65) *Ὅθεν καὶ*. Vitruvius lib. iv, c. 5 : « Aedes autem sacræ deorum immortalium ad regiones, quas spectare debeant, si erunt constituendæ, uti signum, quod erat in cella collocatum, spectat ad vespertinam cœli regionem, ut qui adierint ad aram immolantes aut sacrificia facientes, spectent ad partem cœli orientis, et simulacrum, quod erit in æde. » G. Gyrard. Syntag. 17, Geneal. ex Pindari Commentariis tradit ad orientem diis, occidentem heroibus sacra facta et preces, itemque ex Porphyrio et Luciano supplices diis ἀντιπρόσωπους orientem spectasse. Id ipsum a Pythagoricis observatum scribit L. Coelius, Trismegistum autem ad meridiem conversum orasse, *Lect. antiq.*, lib. xii, cap. 2, etc. Quod vero templa dixit Clemens respexisse ad occidentem, de vestibulo intelligendum est, non de cella, quo modo Josephus lib. viii *Antiq.* cap. 2, dixit templum Salomonis versum fuisse ad orientem, cuius pars dextera dicitur, quæ erat australis, ad quam erat positum mare, III Reg. vii. Rationem affert Anastasius, Quæst. 48, in *Scripturam* : Τὸ μὲν μήκος ἦν Ε' πηγῶν, τὸ δὲ εὖρος κ'. Ἐτέτραπτο δὲ οὐ πρὸς ἑω, ἵνα οἱ προσευχόμενοι μὴ τὸν ἥλιον ἀνίσχοντα προσκυνῶσιν, ἀλλὰ τὸν ἥλιου δεσπότην. » Longitudo quidem erat lx cubitorum, latitudo autem xx. Conversum autem erat non ad orientem, ne precantes adorarent solem orientem, sed solis Dominum. » Ita legendus est hic locus in Bibliotheca SS. Patrum, ut et ille sub finem questionis : « Et totam altitudinem fuisse centum viginti cubitorum. » Καὶ πᾶν τὸ ὕψος ἑκατὸν εἰκοσι πῆγεις. Id quod indicat locus c. 32 *Paral.* quem subjicit : « Et altitudo centum viginti, et deauravit ipsum intrinsecus auro puro. » Græce in ms. Regiæ erat : Καὶ καταχρύσασεν αὐτὸν ἑωθεν χρυσίῳ καθαρῷ· interpretis vide-

B tur legisse ἑωθεν. Sed et illud οὐ πρὸς ἑω, mendi suspectum est, si cum Josepho conferatur, unde sumptum videtur. COLLECT. — In *Constitut. apost.* lib. ii, initio c. 57, de templo edificando hoc præceptum exstat : Καὶ πρῶτον μὲν ὁ οἶκος ἔστω ἐπιμήκης, κατ' ἀνατολὰς τετραμμένος, ἐξ ἑκατέρων τῶν μερῶν τὰ παστοφῶρια πρὸς ἀνατολὴν, ὅστις ἔοικε νηϊ. « Ac primo quidem ædes sit oblonga, ad orientem versa, ex utraque parte Pastophoria versus orientem habens, et quæ navi sit similis. » Ubi consulti poterunt quæ de basilicis ac templis ad orientem spectantibus adnotavit Cotelerius. Porro recentiora quidem templa ad orientem spectasse dicuntur a nonnullis, ut ingredientiæ πρὸς δύσιν oculos ferrent; vetera autem contrarium situm obtinuisse. Hyginus *De agror. limit. const.* lib. i : « Antiqui architecti in occidentem templa spectare recte scripserunt : postea placuit omnem religionem eo convertere, ex qua parte cœli terra illuminatur. » Conf. *Archæol. Græcæ* lib. i, c. 2.

(66) *Οἱ ἀπαντιπρόσωπον*. Flor. οἱ ἅπαν τι πρόσωπον· corrupta et structura et sententia. SYN.

(67) *Πρὸς ἀνατολὴν τρέπασθαι*. Hunc orandi ritum vultu ad orientem converso acceptum ab apostolis testantur hæc veterum Patrum loca, ex quibus et rationes varias petes. Tertullian. *Adversus gentes* seu in *Apologet.* : « Ad Persas si forte deputabimur, licet solem in linteo depictum non adoremus habentes ipsum ubique in suo clypeo, denique inde suspicio quod innouerit, nos ad orientis regionem precari. » Idem *Adversus Valentinianos* : « Amat figuram Spiritus sancti orientem Christi figuram. » Epiphan. lib. xix scribit pseudo-propheetam Elxai nomine prohibuisse orare ad orientem et faciem ad Hierosolyma convertendam docuisse ex omnibus partibus mundi. Origenes hom. 5, in Num. : « Quod genua flectimus orantes, et quod ex omnibus cœli plagis ad orientis partem conversi orationem fundimus, non facile cuiquam puto ratione compertum. » Apud sanctum Athanasium *Quæst. ad Antiochum* 16, quæ in Græco ms. 34, respondendum esse gentibus docetur : « Ὅτι οὐχ ὡς ἐν ἀνατολαῖς περιγραφόμενου τοῦ Θεοῦ κατὰ ἀνατολὰς προσκυνούμεν· ἀλλ' ἐπειδὴ ὁ Θεὸς φῶς ἀληθινὸν καὶ ἔστιν καὶ λέγεται, τούτου χάριν πρὸς τὸ φῶς τὸ κτιστὸν ἀφορῶντες, οὐκ αὐτῷ, ἀλλὰ τῷ ποιήσαντι αὐτὸ προσκυνούμεν ἐκ τοῦ πρώτου στοιχείου τὸν πρὸ πάντων στοιχείων, καὶ τῶν ἀλόνων Θεὸν γεραίροντες. » Non ideo adoramus ad orientem, quod in ea parte mundi Deus aliquo modo circumscriptus habitet; sed quia Deus lux est vera, diciturque, eam ob causam ad creatum istud lumen conversi, non illud, quod creatum est lumen, sed ejus luminis creatorem adoramus, et ex elemento omnium splendidissimo, omnium elementorum splendidissimum creatorem Deum, veneramus. » Ita reddidit interpretes Ampe-lander, sed ad verbum ex manuscripto extremum

quissima respiciebant ad occidentem, ✠ ut qui vultu stant ad simulacra converso, doceantur verti ad orientem. « Dirigatur oratio mea tanquam incensum in conspectu tuo: elevatio manuum mearum sacrificium vespertinum », aiunt Psalmi. Sceleratis ergo hominibus oratio, non solum aliis, sed etiam sibi simetipsis est perniciosissima. Siquidem etiam si ea quæ fausta et prospera dicunt, postquam petierint, acceperint, ipsa hæc lædunt eos qui acceperunt, ut qui sint usus eorum nescii. Orant siquidem ut ea possideant quæ non habent bona, atque quæ videntur bona, non ea quæ sunt, petunt. Gnosticus autem, eorum quæ possidet stabilitatem, ad ea autem quæ eventura sunt aptitudinem, eorum autem quæ est accepturus, petet æternitatem. Quæ autem vere sunt bona quæ versantur in animo, ea ut et sint sibi et permaneant, precatur: unde neque aliquid ex iis quæ absunt desiderat, contentus præsentibus. Neque enim est propriis bonis defectus, cum jam sibi sit sufficiens ex divina gratia et cognitione. Sed cum suis quidem sit contentus, aliis autem non egeat, omnipotentem autem cognoscat voluntatem, et simul habeat et precetur, maxime autem omnipotenti 308 adhærescat potentia, dum studet esse spiritualis, per interminatam charitatem, unitur Spiritui. Sic magni est et excelsi animi, qui id quod est omnium præstantissimum, quod omnium optimum, possidet per scientiam, et facile quidem applicatur ad contemplationem: eorum autem quæ cadunt in contemplationem, in anima vim habet permanentem, hoc est perspicacem scientiæ acrimoniam. Hanc ✠ autem ut possideat potestatem quam maxima vi contendit: eaque quæ cum mente pugnant in potestate habet sua, et in contemplatione quidem perpetuo residens, et in ea se exercens exercitatione, ut a jucundis abstineat, et in faciendo recte se gerat, magna præterea instructus experientia, tam in doctrina, quam in iis quæ ad vitam pertinent, dicendi

Α τευθυνθήτω ἡ προσευχή μου ὡς θυμίαμα ἐνώπιόν σου· ἑπαρσις τῶν χειρῶν μου θυμία εἰσπερινή, » οἱ Ψαλμοὶ λέγουσι. Τοῖς μοχθηροῖς τοίνυν τῶν ἀνθρώπων ἡ εὐχή οὐ μόνον εἰς τοὺς ἄλλους, ἀλλὰ καὶ εἰς σφᾶς αὐτοὺς βλαβερωτάτη. Εἰ γοῦν καὶ ἃ φασιν εὐτυχήματα αἰτησάμενοι λάβοιεν, βλέπτει λαβόντας αὐτοὺς, ἀνεπιστήμονας τῆς χρήσεως αὐτῶν ὑπάρχοντας. Οἱ μὲν γὰρ, ἃ οὐκ ἔχουσιν, εὐχονται κτήσασθαι, καὶ τὰ δοκοῦντα ἀγαθὰ, οὐ τὰ ὄντα, αἰτοῦνται· ὁ γνωστικὸς δὲ, ὧν μὲν κέκτηται, παραμονὴν (68), ἐπιτηδεύοντα δὲ εἰς ἃ μέλλει ὑπερβαίνειν, καὶ αἰδιότῃ (69) ὧν οὐ λήψεται αἰτήσεται· τὰ δὲ ὄντως ἀγαθὰ τὰ περὶ ψυχῆν, εὐχεται εἶναι τε αὐτῷ καὶ παραμεῖναι ταύτῃ οὐδὲ ὀρέγεται τινος τῶν ἀπόντων, ἀρκοῦμενος τοῖς παροῦσιν. Οὐ γὰρ ἐλλειπῆς τῶν οἰκείων ἀγαθῶν, ἵκανός ὧν ἦδη αὐτῷ ἐκ τῆς θείας χάριτος τε καὶ γνώσεως· ἀλλὰ αὐτάρκτης μὲν γενόμενος, ἀνευδὲς ἅ τῶν ἄλλων· τὸ παντοκρατορικὸν δὲ βούλημα ἐγνωκώς, καὶ ἔχων ἅμα καὶ εὐχόμενος, προσεχὴς τῇ πανθενὶ δυνάμει γενόμενος, πνευματικὸς εἶναι σπουδάζας διὰ τῆς ἀορίστου ἀγάπης, ἦνται τῷ Πνεύματι. Οὕτως ὁ μεγαλόφρων, ὁ τὸ πάντων τιμιώτατον, ὁ τὸ πάντων ἀγαθώτατον κατὰ τὴν ἐπιστήμην κεκτημένος, ἐδιδυκτός μὲν κατὰ τὴν προσβολὴν τῆς θεωρίας, ἑμμονον δὲ τὴν τῶν θεωρητῶν δύναμιν ἐν τῇ ψυχῇ κεκτημένος, τοῦτέστι τὴν διορατικὴν τῆς ἐπιστήμης δριμύτητα. Ταύτην δὲ ὡς ἐνὶ μάλιστα βιάζεται κτήσασθαι τὴν δύναμιν, ἐγκρατὴς γενόμενος τῶν ἀντιστρατευομένων τῷ νῷ· καὶ τῇ μὲν θεωρίᾳ ἀδιαλείπτως προσεδρεύων, τῇ ἐφεκτικῇ δὲ τῶν ἡδῶν καὶ τῇ κατορθωτικῇ τῶν πρακτικῶν ἐγγυμνασάμενος ἀσκήσει, πρὸς τοῦτους ἐμπειρίᾳ πολλῇ χρησάμενος, τῇ κατὰ τὴν μάθησίν τε καὶ τὸν βίον, παρρησίαν ἔχει, οὐ τὴν ἀπλῶς οὕτως ἀθυρογλώσσον δύναμιν, δύναμιν δὲ ἀπλῶ λόγῳ χρωμένην (70), μηδὲν τῶν λεγθῆναι δυναμένων κατὰ τὸν προσήκοντα καιρὸν, ἐφ' ὧν (71) μάλιστα χρῆ, ἐπικρυπτομένην μήτε διὰ χάριν μήτε διὰ φόβον ἀξιώγως. Ὁ γοῦν τὰ περὶ Θεοῦ διεληφώς, πρὸς αὐτῆς τῆς ἀληθείας (72), χοροῦ μυστικοῦ λόγῳ τῷ προτρέποντι

✠ P. 857-858 ED. POTTER, 725 ED. PARIS. * Psal. cxli, 2.

illud sic vertendum est. « Ex primo elemento Deum, qui ante omnia elementa et secula fuit, venerantes. » Christianis aliam rationem reddit. Οἱ δὲ γε πιστοὶ ἀκούεωσαν καὶ μανθανέωσαν, ὅτι τοῦτου χάριν οἱ μακάριοι ἀπόστολοι κατὰ ἀνατολὰς τὰς τῶν Χριστιανῶν ἐκκλησίας προσέχειν πεποιήκασιν, καὶ κατὰ τὸν παράδεισον ἡμᾶς προσέχειν, ὅθεν ἐξεπέσαμεν, βουλούμενοι, ἵνα, πρὸς τὴν ἀρχαίαν ἡμῶν πατρίδα καὶ χώραν ἀφορῶντες, αἰτῶμεν τὸν Δεσπότην ἀποκαταστήσαι ἡμᾶς, ὅθεν ἐξωρίσθημεν. « Audiant vero fideles et discant, quod sancti apostoli Christianorum ecclesias ideo iusserunt orientem versus suas preces fundere, ut ad paradysum, unde cecideramus, respicientes, suppliciter a Deo petamus, et a nostro Domino, ut in antiquam nos patriam et locum, unde cecidimus, restituere velit. » Eadem ratio redditur in *Constitut. apost.* lib. II, c. 57, ex F. Turriani interpret., vide apud Justinum *Quæst.* 118, et *Damascenum* lib. IV, c. 17, *De fide orihod.* COLLECT.

(68) Ὁ γνωστικὸς δὲ, ὧν μὲν κέκτηται, παραμονήν, κ.τ.λ. Scribe: Ὁ γνωστικὸς δὲ, ὧν μὲν κέκτηται, παραμονήν, ἐπιτηδεύοντα δὲ εἰς ἃ μέλλει ἀποβαίνειν,

D καὶ αἰδιότῃ ὧν λήψεται, αἰτήσεται. HEINSIUS.

(69) Ἀιδιότῃ. Pro αἰδιότῃ sententia requirit potius ἀκτιδιαν, aut simile quid. Ἀκτιδιότῃ in carmine tantum usurpaveris. In eadem sententiam alia infra, p. 315. SYLB.

(70) Χρωμένην. Flor. χρωμένη.

(71) Ἐφ' ὧν. « Coram quibus. » Alioqui aprius ἐφ' ᾧ. Sic paulo post, ἀμεταστάτῳ τῷ νῷ· vel adverbialiter ἀμεταστάτως. SYLB.

(72) Ὁ γοῦν τὰ περὶ Θεοῦ διεληφώς, πρὸς αὐτῆς τῆς ἀληθείας, πρὸς αὐτῆς τῆς ἀληθείας χοροῦ μυστικοῦ, λόγῳ τῷ προτρέποντι· τὸ μέγεθος τῆς ἀρετῆς κατ' ἀξίαν αὐτῆς, καὶ τὰ ἀπ' αὐτῆς ἐνδεικνύμενος χρῆται· μετὰ διάρρηκτος τῆς ἐνθους εὐχῆς τοῖς νοητοῖς. Hoc est: « Qui ergo ea, quæ ad Deum spectant, ab ipso mystico veritatis accepit choro et oratione, quæ virtutis magnitudinem, ceteraque quæ ad Deum spectant, quemadmodum dignum est, ea demonstrat, cum excelso quodam, quem precatio suppeditat, animo utitur, isque, quæ mente sola concipiuntur et spiritu, per cognitionem quasi copulatur. » Nam interpretationem non satis recte expre-

τὸ μέγεθος τῆς ἀρετῆς, κατ' ἀξίαν αὐτὴν τε καὶ τὰ ἄπ' αὐτῆς ἐνδεικνυμένην (73) χρῆται μετὰ διάρματος ἐνθους τῆς εὐχῆς, τοῖς νοητοῖς καὶ πνευματικοῖς ὡς ἐν μάλιστα γνωστικῶς οἰκειούμενος. Ὅθεν ἡμερος καὶ πρὸς αὐτὸν, εὐπρόσitos, εὐαπάντητος, ἀνεξίκακος, ἐγκώμιον, εὐσυνειδήτος (74)· αὐστηρὸς οὗτος ἡμῖν, αὐστηρὸς οὐκ εἰς τὸ ἀδιάφορον μόνον, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸ ἀπείραστον. Οὐδαμῇ γὰρ ἐνδόσιμον οὐδὲ ἀλώσιμον ἦδονῃ τε καὶ λύπῃ τὴν ψυχὴν παρίστησι· δικαστὴς, ἐκ τοῦ Λόγου καλῇ, ἀκλινὴς γενόμενος, μὴ δ' ὅτι οὖν τοῖς πάθει χαριζόμενος, ἀμεταστάτω (75) ἢ πέφυκεν τὸ δίκαιον πορεύεσθαι (76) βαδίζων· πεπεισμένος εὖ μάλα παγκάλως διοικεῖσθαι τὰ πάντα, καὶ εἰς τὸ ἀμεινὸν αὐτὸν τὴν προκοπὴν προλεῖναι ταῖς ἀρετῇ ἐλομέναις ψυχαῖς, ἔστ' ἂν ἐπ' αὐτὸ ἀφίκωνται τὸ ἀγαθόν, ἐπὶ προθύροις, ὡς εἰπεῖν, τοῦ Πατρὸς προσεχέως τῷ μεγάλῳ ἀρχιερεὶ γενόμενοι. Οὗτος ἡμῖν ὁ γνωστικὸς ὁ πιστὸς, ὁ πεπεισμένος ἀριστα διοικεῖσθαι τὰ κατὰ τὸν κόσμον. Ἀμέλει πᾶσιν εὐαρεστεῖται τοῖς συμβαίνουσιν. Εὐλόγως οὖν οὐδὲν ἐπιζητεῖ τῶν κατὰ τὸν βίον εἰς τὴν ἀναγκαίαν χρῆσιν, οὐδ' ὅτι οὖν, πεπεισμένος (77) ὡς ὅτι πάντα εἰδὼς θεός, ὃ τι ἂν συμφέρῃ καὶ οὐκ αἰτουμένοις τοῖς ἀγαθοῖς χορηγεῖ. Καθάπερ γὰρ, οἶμαι, τῷ τεχνικῷ τεχνικῶς, καὶ τῷ ἐθνικῷ ἐθνικῶς, οὕτω καὶ τῷ γνωστικῷ γνωστικῶς (78) ἕκαστα ἀποδίδοται. Καὶ ὁ μὲν ἐξ ἐθνῶν ἐπιστρέφων, τὴν πίστιν· ὁ δὲ εἰς γνῶσιν ἐπαναβαλὼν τῆς ἀγάπης τὴν τελειότητα αἰτῆσεται. Κορυφαῖος δ' ἦδη ὁ γνωστικὸς θεωρίαν εὐχεται αὐξάνειν τε καὶ παραμένειν, καθάπερ ὁ κοινὸς ἀνθρώπος τὸ συνεχὲς ὑγιαίνειν. Ναὶ μὴ μυθεῖ ἀποπειρᾶν ποτε τῆς ἀρετῆς αἰτῆσεται, συνεργῶν μάλιστα πρὸς τὸ ἅπτωτος (79) διαγενέσθαι. Οἶδεν γὰρ καὶ τῶν ἀγγέλων τινὰς, ὅτι βραθυμίας ὀλισθήσαντας αὖθις χαμαὶ, μηδέπω τέλειον εἰς τὴν μίαν ἐκείνην ἔξιν (80) ἐκ τῆς εἰς τὴν διπλὴν ἐπιτηδεύτητος ἐκθλίψαντας ἑαυτοὺς. Τῷ δὲ ἐνθόνδε εἰς γνῶσεως ἀκρότητα καὶ τὸ ἐπαναθεδῆκα ὑψος ἀνδρὸς ἐντελοῦς γεγυμνασμένῳ πρόδου (81) τὰ κατὰ χρόνον καὶ τόπον ἅπαντα ἀμεταπτώτως-βιῶν ἐλομένῳ, καὶ ἀσχοῦντι διὰ τὴν τῆς γνῶμης πάντοθεν μονότονον ἐδραιότητα· ὅσοις δὲ βριβουσά τις ἐτι ὑπολείπεται γωνία κάτω βέπουσα, καὶ

libertatem possidet; non quidem vim effrenatæ linguæ, sed vim quæ simplici utitur oratione, nihil eorum quæ convenienti tempore dici possunt, et de quibus maxime dicendum est pro dignitate, celans neque propter gratiam, neque propter timorem. Qui ergo ea quæ ad Deum spectant, ab ipso mystico veritatis accepit choro, oratione quæ virtutis ostendit magnitudinem, quemadmodum et dignum est, quæque ad eum spectant, demonstrans, cum excelso quodam quem precatio suppetitat animo, utitur, iisque quæ mente sola concipiuntur et spiritu per cognitionem quasi copulatur. Quo fit ut sit semper benignus, mansuetus, aditu facilis, affabilis, patiens, gratus, bona præditus conscientia. Idem est rigidus et austerus, idque non solum ut non corrumpatur, sed etiam ad hoc ut non tentetur. Nunquam enim animum voluptati aut dolori submittit, aut ab eis expugnatur. Iudex si ad id vocet Logos, immobilis sit, animi motibus nihil penitus largiens, immutabiliter qua justum jubet proficisci ingrediens, persuasum habens omnia pulcherrime administrari, quæque virtutem elegerint, semper in melius proficere animas, donec ad ipsum bonum venerint, ut quæ in vestibulis, ut ita dicam, Patris, magno Pontifici propinquæ evaserint. Hic ergo gnosticus est fidelis cui est persuasum quæ sunt in mundo optime administrari. Æquo certe is fert animo omnia quæ eveniunt. Merito ergo nihil ex iis quæ ad vitam pertinent, ad usum necessarium requirit : ut cui sit plane persuasum, quod qui omnia novit Deus, id quod est utile suppetitat bonis etiam non petentibus. Sicut enim artificii artificiose, et gentili gentiliter : ita etiam gnostico gnostice præbentur singula. Et qui ex gentibus quidem convertitur, fidem : qui autem jam ascendit ad cognitionem, charitatis petet perfectionem. Gnosticus autem, qui ad summum jam pervenit gradum, precatur ut contemplatio augeatur et permaneat : sicut qui est homo vulgaris, ut sit perpetuo sanus. Quin etiam petet ut a virtute nunquam excidat, ipse interea cooperans maxime ut perpetuo maneat ejusmodi ut non possit excidere. Novit

✕ P. 859 ED. POTTER, 726 ED. PARIS.

serunt τυπογράφων παῖδες. Et fortasse melius ἐνδεικνυμένων. HEINSIUS.

(73) Ἐνδεικνυμένην. Sic editiones recentiores; sed ἐνδεικνυμένων habent editiones primæ et ms. Paris.

(74) Εὐσυνειδήτος. Hanc sententiam sic distinguit edit. Flor.: εὐσυνειδήτος, αὐστηρὸς, οὗτος ἡμῖν αὐστηρὸς, οὐκ· nec multo aliter ms. Paris.

(75) Ἀμεταστάτω. Ἀμεταστάτως non male habent editiones recentiores. Conf. superior Sylburgii nota.

(76) Ἡ πέφυκεν τὸ δίκαιον πορεύεσθαι. Scribe : Ἡ πέπεικεν τὸ δίκαιον πορεύεσθαι, « qua ire suadet justitia. » Hæc Heinsius. Verum, vulgata lectione retenta, hoc commation non incommode sic explicari poterit : « Qua justitia proficisci amat. »

(77) Οὐδ' ὅτι οὖν πεπεισμένος. Perperam Flor. : ὅτ' ὅτ' οὖν πεπεισμένος. Nam οὐδ' ὅτι οὖν ad præcedentia referri debet.

(78) Γνωστικῶς. Hanc vocem nec Flor. agnoscit, nec ms. Paris. Quam tamen addendam esse recte conjecit Sylburgius, ut similitudo esset in membris sententiæ. Vult enim auctor : « Unicuique homini pro suo vivendi instituto, ea, quæ ad vitam necessaria sunt, præberi, artificem ex arte sua vivere, gentilem more gentilium, » et gnosticum pariter « pro gnosticæ vitæ ratione, qua quidem a Deo omnia expectat, quibus indiget. »

(79) Ἀπώτος. Sic Flor., Sylburg. et ms. Paris. Quod recentiores editiones in ἀπώτως mutarunt.

(80) Μᾶρ... ἔξιν. Hoc est, « habitum, » quo quis stabilis « eodemque » prorsus modo permanet : cui opponitur διπλῇ, quo quis in « utrumvis » flexilia est. Conf. superius Strom. iv, p. 633, not. 5.

(81) Προδόν. Forte πρὸ ὁδού, sc. ἔστι, ut προδόνου, id est, « expediunt, progressus ejus adjuvant. » SYLBURG.

enim aliquos quoque ex angelis, propter socordiam humi esse lapsos, quod nondum perfecte ex illa in utramque partem proclivitate, in simplicem illum atque unicum expediissent se habitum. Ei vero qui ex hoc loco, ad summum cognitionis gradum, et extremam viri perfecti se exercuit sublimitatem, omnis et locus succurrit et tempus postquam semel sine ullo lapsu vitam transigere elegit, seque in eo constanti ac uniformi mentis stabilitate exercet. Quibus autem gravis aliquis adhuc relinquitur angulus deorsum vergens, una quoque detrahatur id quod per fidem sustollitur. Ei ergo, qui exercitatione gnostica virtutem quæ non potest amitti comparavit, efficitur naturalis habitus. Et sicut lapidi gravitas, ita hujus scientia evadit hujusmodi ut amitti non possit : nec invito, sed sponte, vi rationis et cognitionis atque providentiæ, eo deducitur ut non amittatur. Quippe cavendo eo deducitur ut amitti non possit. Cautionem enim ne peccet, bonam autem considerationem, ne rursus amittat virtutem, tenebit. Cognitionis autem videtur bonam præbere considerationem, docens discernere ea quæ possunt adjuvare ad hoc ut virtus permaneat. Res est ergo maxima Dei cognitio : quocirca ea quoque ita conservatur virtus ut amitti nequeat. Qui autem Deum novit est sanctus et pius ; qui est ergo gnosticus, eum solum esse pium jam probatum est. Isque gaudet quidem de bonis presentibus ; lætatur autem propter ea quæ sunt promissa, tanquam jam presentia. Neque enim eum latent tanquam adhuc absentia, propterea quod qualia sint jam ante cognoverit. Cognitione ergo persuasus quale sit unumquodque ex futuris, jam hoc possidet. Quod enim est mancum ac defectivum, metiendum est ex eo quod ad ipsum pertinet. Si ergo possidet sapientiam, et est res divina sapientia : qui est particeps ejus quod non indiget, non erit indigens. Nam in sapientiæ communicatione non se invicem movent et retinent operatio et id quod participat ; neque aliquid tum aufertur, aut fit indigens. Apparet ergo non minui operationem per ipsam communicationem. Sic ergo habet omnia bona gnosticus, potestate ; sed noudum etiam numero ; tum enim dimoveri non posset, quod attinet ad divinos qui debentur profectus et administrationes. Hunc quoque Deus adjuvat, propinquiore honorans curatione. Annon enim bonorum virorum gratia, et ut ea possiderent, et illis usui vel potius salutis essent, omnia facta sunt ? Non ergo eis auferet ea quæ sunt propter virtutem, propter quos sunt quæ facta sunt. Clarum est enim quod bonam ipsorum **309** naturam et sanctum institutum honorans, iis qui bene vivere constitue-

✕ P. 860 ED. POTTER, 727 ED. PARIS.

(82) Καὶ καθάπερ τῷ λίθῳ τὸ βάρος, οὕτως τοῦδε ἡ ἐπιστήμη ἀναπόδλητος, οὐκ ἀκουσίως. Scribe totum locum hoc inodo : Καὶ καθάπερ τῷ λίθῳ τὸ βάρος, οὕτως τοῦδε ἡ ἐπιστήμη ἀναπόδλητος. Οὐκ

κατασπᾶται τὸ διὰ τῆς πίστεως ἀναγόμενον. Τῷ ἄρα ἀναπόδλητον τὴν ἀρετὴν ἀσκήσει γνωστικῇ πεποιημένῳ φυσιοῦται ἡ ἑξίς· καὶ καθάπερ τῷ λίθῳ τὸ βάρος, οὕτως τοῦδε ἡ ἐπιστήμη ἀναπόδλητος, οὐκ ἀκουσίως (82), ἀλλ' ἐκουσίως, δυνάμει λογικῇ, καὶ γνωστικῇ, καὶ προνοητικῇ, καθίσταται. Ἐπὶ δὲ τὸ μὴ ἀποδληθῆναι δι' εὐλαβείας ἀναπόδλητον γίνεται· τῆς μὲν εὐλαβείας πρὸς τὸ μὴ ἀμαρτάνειν, τῆς δὲ εὐλογιστίας πρὸς τὸ ἀναπόδλητον τῆς ἀρετῆς, ἀνθέξεται. Ἡ γυνῶσις δὲ ἔοικεν τὴν εὐλογιστίαν παρέχειν, διορίην διδάσκουσα τὰ βοηθεῖν πρὸς τὴν παραμονὴν τῆς ἀρετῆς δυνάμενα. Μέγιστον ἄρα ἡ γυνῶσις τοῦ Θεοῦ· διὸ καὶ ταύτῃ σώζεται τὸ ἀναπόδλητον τῆς ἀρετῆς. Ὁ δὲ ἐγνωκὼς τὸν Θεὸν ὅσιος καὶ εὐσεβὴς· μόνος ἄρα ὁ γνωστικὸς εὐσεβὴς ἡμῖν εἶναι δέδεικται. Οὕτως **B** χαίρει μὲν ἐπὶ τοῖς παρούσιν ἀγαθοῖς, γέγνηεν δὲ ἐπὶ τοῖς ἐπηγγελμένοις, ὡς ἤδη παρούσιν· οὐ γὰρ λέληθεν αὐτὸν ὡς ἀν' ἀπόντα ἔτι, δι' ὧν ἔγνω φάσας οὐδ' ἔστιν. Τῇ γυνῶσι οὖν πεπεισμένος καὶ ὡς ἔστιν ἕκαστον τῶν μελλόντων, κέκτηται τοῦτο. Τὸ γὰρ ἐνδεὲς καὶ ἐπιδεὲς πρὸς τὸ ἐπιβάλλον μετρεῖται. Εἰ γοῦν σοφίαν κέκτηται, καὶ θεῖον ἡ σοφία, ὁ ἀνευθεοῦς μετέχων ἀνευθεὸς εἴη ἄν. Οὐ γὰρ ἡ τῆς σοφίας μετάδοσις κινούντων καὶ ἰσχνόντων ἀλλήλους τῆς τε ἐνεργείας καὶ τοῦ μετῖσχνοντος γίνεται, οὐδὲ ἀφαιρουμένου τινός, οὐδὲ ἐνθεοῦς γινομένου. Ἀμεινωτός δ' οὖν ἡ ἐνέργεια δι' αὐτῆς τῆς μεταδόσεως δεικνύται. Οὕτως οὖν πάντα ἔχει τὰ ἀγαθὰ ὁ γνωστικὸς ἡμῖν κατὰ τὴν δυνάμιν· οὐδέπω δὲ καὶ κατὰ τὸν ἀριθμὸν· ἐπεὶ καὶ ἀμετῆτος ἦν κατὰ τὰς ὀφειλομένας ἐνθεοῦς προκοπὰς τε **C** καὶ διοικήσεις. Τοῦτο συλλαμβάνει καὶ ὁ Θεός, προσεχεστέρᾳ τιμήσας ἐπισκοπῇ. Ἡ γὰρ οὐχὶ τῶν ἀγαθῶν ἀνδρῶν χάριν, καὶ εἰς τὴν τούτων κτῆσιν καὶ ὠφέλειαν, μᾶλλον δὲ σωτηρίαν, τὰ πάντα γέγονεν ; Οὐκοῦν ἀφελόιντο τούτους τὰ δι' ἀρετῆν, δι' οὓς τὰ γεγονότα. Ἀπλὸν γὰρ ὡς τὴν φύσιν αὐτῶν τὴν ἀρετὴν καὶ τὴν προαίρεσιν τὴν ἀγίαν τιμώμενός τε, καὶ τοῖς εὐ βιοῦν ἐπανηρημένοις ἰσχύιν πρὸς τὴν λοιπὴν σωτηρίαν ἐμπνέει· τοῖς μὲν προτρέπων μόνον, τοῖς δὲ ἄξις γινομένοις ἐξ ἑαυτῶν καὶ συλλαμβανόμενος· ἐπιγεννηματικὸν γὰρ ἅπαν τῷ γνωστικῷ τὸ ἀγαθόν· εἴγε δὴ τὸ τέλος ἐστὶν αὐτῷ ἐπίστασθαι καὶ πράσσειν ἐπιστημόνως ἕκαστον. Ὡς δὲ ὁ πατὴρ ὕγειαν παρέχεται τοῖς συνεργοῦσι πρὸς ὕγειαν, οὕτως καὶ ὁ Θεός τὴν αἰδίον σωτηρίαν τοῖς συνεργοῦσι **D** πρὸς γνῶσιν τε καὶ εὐπραγίαν· σὺν δὲ τῷ ποιεῖν, ὄντων ἐφ' ἡμῖν ἃ προστάττουσιν αἱ ἐντολαί, καὶ ἡ ἐπαγγελία τελειοῦται. Καὶ μοι δοκεῖ κάκεῖνο καλῶς παρὰ τοῖς Ἑλλήσι λέγεσθαι· Ἀθλητὴς τις οὐκ ἀγεννῆς ἐν τοῖς πάλοι, πολλῶν τῷ χρόνῳ τὸ σωματίον εὖ μάλα πρὸς ἀνδρείαν ἀσκήσας, εἰς Ὀλύμπια ἀναβὰς, εἰς τοῦ Πισαίου Διὸς τὸ ἀγαλμα ἀποβλέψας, εἰ πάντα, εἶπεν, ὦ Ζεῦ, δέοντως μοι τὰ πρὸς τὸν

ἀκουσίως γὰρ ἀλλ' ἐκουσίως δυνάμει λογικῇ, καὶ γνωστικῇ, καὶ προνοητικῇ καθίσταται ἐπὶ τὸ μὴ ἀποδληθῆναι· δι' εὐλαβείας μὲν ἀναπόδλητον γίνεται, κ. τ. λ. Εἰ ἰτα convertendum. HEINSIUS

ἀγῶνα παρθεύεσθαι, ἀπόδος φέρων δικαίως τὴν νίκην ἐμοί. » Ὅδε γὰρ καὶ τῷ γνωστικῷ ἀνεπιλήπτως καὶ εὐσυνειδήτως τὰ παρ' αὐτὸν (83) πάντα ἐκτελερωκότι, εἰς τε τὴν μάθησιν, εἰς τε τὴν συνάσκησιν, εἰς τε τὴν εὐποίαν, καὶ εἰς τὴν εὐαρέστησιν τῷ Θεῷ, τὸ πᾶν συναιρεῖται πρὸς τὴν τελειότητα τὴν σωτηρίαν. Ταῦτ' οὖν ἀπαιτεῖται παρ' ἡμῶν τὰ ἐφ' ἡμῖν καὶ τῶν πρὸς ἡμᾶς ἀνηκόντων παρόντων τε καὶ ἀπόντων, αἰρέσεις τε καὶ πόθος, καὶ κτήσεις, καὶ χρήσεις, καὶ διαμονή. Διὸ καὶ ἄφρατον τὴν ψυχὴν ἔχειν χρὴ καὶ ἀμείνονα εὐκρινῶς τὸν προσομιλῶντα τῷ Θεῷ, μάλιστα μὲν ἀγαθὸν τέλος αὐτὸν ἐξεργασμένον· εἰ δὲ μὴ, κἂν προκόπτοντα ἐπὶ τὴν γνῶσιν, καὶ ἐφιέμενον αὐτῆς, τῶν δὲ τῆς κακίας ἔργων τέλος ἀπεσπασμένον. Ἀλλὰ καὶ τὰς εὐχὰς ἀπάσας ἐπιεικῶς ἅμα καὶ μετ' ἐπιεικῶν ποιεῖσθαι πρέπειον ἐστίν· σφαλερὸν γὰρ τοῖς ἐτέρων ἀμαρτήμασι συνεπιγράφεσθαι. Περὶ τούτων ἄρα ὁ γνωστικὸς καὶ συνεύξεται τοῖς καινότερον πεπιστευκόσι, περὶ ὧν καὶ συμπράττειν καθήκει· ἅπας δὲ ὁ βίος αὐτοῦ πανήγυρις ἁγία. Αὐτίκα θυσίαι μὲν αὐτῷ, εὐχαὶ τε καὶ αἶνοι, καὶ αἱ πρὸς τῆς ἐστιάσεως (84) ἐντεύξεις τῶν Γραφῶν· ψαλμοὶ δὲ καὶ ὕμνοι παρὰ τὴν ἐστιαν, πρὸς τε τῆς κοίτης· ἀλλὰ καὶ νύκτωρ εὐχαὶ πάλιν. Διὰ τούτων αὐτὸν ἐνοποιεῖ τῷ θεῷ χορῶ ἐκ τῆς συνεχοῦς μνήμης (85), εἰς ἀείμνηστον θεωρίαν ἐντεταγμένος. Τί δ'· οὐ καὶ τὴν ἄλλην θυσίαν, τὴν κατὰ τοὺς δεομένους ἐπιδοσιν καὶ δογμάτων καὶ χρημάτων, γινώσκει; Καὶ μᾶλα· ἀλλὰ τῇ διὰ στόματος εὐχῇ οὐ πολυλόγῳ (86) χρῆται, παρὰ τοῦ Κυρίου, καὶ ἂν χρὴ αἰτεῖσθαι, μαθὼν. Ἐν παντὶ τοίνυν τόπῳ, οὐκ ἐντικρυς δὲ, οὐδὲ ἐμφανῶς τοῖς πολλοῖς εὐξεται· ὁ δὲ, καὶ περιπάτῳ χρώμενος, καὶ ὁμιλῇ, καὶ ἡσυχίᾳ, καὶ ἀναγνώσει, καὶ τοῖς ἔργοις τοῖς κατὰ λόγον, κατὰ πάντα τρόπον εὐχεται· κἂν ἐν αὐτῷ τῷ ταμεῖν τῆς ψυχῆς ἐννοηθῇ μόνον, καὶ ἀλαλήτοις στεναγμοῖς (87) ἐπικαλέσθαι τὸν Πατέρα· ὁ δὲ ἐγγὺς καὶ ἐτι λαλοῦντος πάρεστι. Τριῶν δ' ὄντων πάσης πράξεως τελῶν, διὰ μὲν τὸ καλὸν καὶ τὸ συμφέρον πάντα ἐνεργεῖ, τὸ δὲ ἐπιτελεῖν διὰ τὸν δύσοιστον (88) κοινὸν βίον διώκουσιν καταλιμπάνει. cubitum, sed et noctu, rursus orationes. Per eas

runt, vires inspirat ad reliquam salutem; alios quidem solum adhortans, aliis vero qui ex se digni evaserunt opem ferens. Est enim omne bonum ejusmodi ut adnascatur ei qui est gnosticus: siquidem ei est finis scire et facere scienter unumquodque. Quemadmodum autem medicus præbet sanitatem iis qui ei cooperantur ad sanitatem: ita etiam Deus æternam salutem iis qui cum eo cooperantur ad cognitionem, et ad bonas actiones. Porro simul cum actione, quandoquidem in nostra sint potestate ea quæ præcepta imperant, perficitur promissio. Ac mihi videtur illud quoque recte dici apud Græcos. Athleta quidam non ignobilis inter veteres, cum longo tempore corpusculum exercuisset ad fortitudinem, petens Olympia, cum Pisani Jovis aspexisset statuam: « Si omnia, inquit, o Jupiter, mihi recte parata sunt ad certamen, merito mihi redde victoriam. » Sic enim gnostico, cum inculpate et cum bona conscientia, quod ad se attinet, omnia impleverit, et ad doctrinam, et ad exercitationem, et ad bonorum operum collectionem, et ad hoc ut Deo sit gratus, id omne, salutem deducit ad perfectionem. Hæc ergo a nobis exiguntur quæ sita sunt in nostra potestate, et eorum quæ ad nos pertinent tam præsentium quam absentium electio, et desiderium, et possessio, et usus, et permansio. Quocirca vere puram et immaculatam oportet habere animam, eum qui cum Deo conversatur, et ut seipsum bonum perfecte efficiat: sin minus, progrediatur saltem ad cognitionem, et eam desideret, a vitii autem operibus omnino sit separatus. Quin etiam decet eum omnes preces et probe facere, et cum probis. Est enim lubricum ac periculosum cum peccatis aliorum communicare. Una ergo cum iis qui recentius crediderunt, gnosticus de iis precabitur de quibus una etiam agere convenit. Universa autem ejus vita, tanquam quidam dies festus est. Atque ei quidem sacrificia, sunt ipsæ preces et laudes, et quæ antequam flunt Scripturarum lectiones; psalmi autem, et hymni, dum cibus sumitur, et antequam eatur seipsum unit choro divino, ex memoria continua,

✠ P. 861 ED. POTTER, 728 ED. PARIS.

(83) Παρ' αὐτόν. Sic Flor., Sylburg. et ms. Paris. Sed editiones recentiores παρ' αὐτοῦ exhibent; quod non incommode legi posse ait Sylburg.

(84) Πρὸς τῆς ἐστιάσεως ἐντ. Solebant veteres Christiani libros sacros singulis diebus lectitare. Clementis superius *Padaq.* lib. II, cap. 10, p. 228: Μηδὲ ἐξ ἐκκλησίας, φέρε, ἢ ἀγορᾶς, ἤκοντα ἐωθινὸν, ἀλεκτρονόος ὀχεύειν δίκην, ὀπηνίκα εὐχῆς καὶ ἀναγνώσεως, καὶ τῶν μεθ' ἡμέραν εὐεργῶν ἔργων ὁ καιρὸς. Conf. *Constitut. apost.* lib. VI, c. 27; et quæ ibi adnotavit Cotelierius.

(85) Συνεχοῦς μνήμης. Τὴν ἀδιάστατον περὶ τοῦ Θεοῦ μνήμην commendat etiam Philo p. 269, et præclare Basilius p. 14: Οὐτε γὰρ, inquit, ἀμαρτίας καιρὸν τινα δώσωμεν οὔτε τῷ ἐχθρῷ τόπον ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν καταλείψομεν, διὰ τῆς συνεχοῦς μνήμης ἐνοικοῦν ἔχοντες αὐτῶν τὸν Θεόν. SYLBURG.

(86) Πολυλόγῳ. Respicere videtur Matth. VI, 1 et seq.

(87) Ἀλαλήτοις στεναγμοῖς. Rom. VIII, 26: Αὐτὸ τὸ Πνεῦμα ὑπερεντυγχάνει ὑπὲρ ἡμῶν στεναγμοῖς ἀλαλήτοις.

(88) Τὸ δὲ ἐπιτελεῖν διὰ τὸν δ. Interpres vertit: « Voluptatis autem causa aliquid agere, his relinquit qui vulgarem vitam sequuntur: » ut legis videatur, τὸ δ' ἐπιτελεῖν τι διὰ τὴν ἡδονὴν τοῖς τὸν κοινὸν βίον διώκουσιν καταλιμπάνει. SYLBURG. — Indubium est huic Clementis sententiæ complendæ aliquid deesse. Nam cum tria « finium, » seu bonorum genera memorasset, ac deinde duorum, « honesti, » nempe atque « utilis, » fecisset mentionem, desiderari apparet, quæ de tertio, « jucundo » scilicet, dicere instituit. Hoc vero, una solummodo voce in aliam non dissimilem, διὰ scilicet in ἡδέα, mutata, facile suppleri poterit: Τὸ δὲ ἐπιτελεῖν ἡδέα, τὸν δύσοιστον κοινὸν βίον διώκουσιν καταλιμπάνει. « Jucunda autem allaborare, his relinquit qui communem vitam, quæ plena est ærumnis ac toleratu

In semper memoranda ascriptus contemplatione. Quid vero, non aliud quoque sacrificium, nempe dogmatum et pecuniarum in egenos largitionem cognoscit? Maxime. Sed nec ea quæ sit ore utitur verbosa precatione, ut qui quæ petere oporteat, a Domino didicerit. In omni ergo loco orabit, sed non ut aperte populo appareat. Quin vero et inter ambulandum, et in sermone et quiete et lectione, et operibus quæ sunt ex ratione, omni modo precatur. Quin si in ipsius animæ penetralibus solum cogitaverit, atque « inenarrabilibus gemitibus » Patrem invocaverit, ille prope adest eo adhuc loquente. Cum sint autem tres fines cujusvis actionis, propter id quidem quod est bonum et utile omnia operatur: voluptatis autem causa aliquid agere, his relinquit qui vulgarem vitam sequuntur.

CAPUT VIII.

Gnosticum verum ita colere veritatem ut ne quidem opus habeat juramento uti.

Longe autem abest ut qui in tali pietate probatus est, sit ad mentiendum propensus et ad jurandum: est enim jusjurandum confessio definitiva cum divina assumptione. Qui est autem semel fidelis, quomodo seipsum infidelem præbuerit, ut etiam opus habeat jurejurando, et non ita vitam instituat, ut ea sit firmum ac definitum jusjurandum, fidemque ostendat confessionis in constanti stabilique vita et sermone? Si autem in judicio ejus qui facit et loquitur, positum est facere injuriam, non in perpressionem ejus qui patitur persecutionem, neque mentietur, neque pejerabit, ut qui Deum afficeret injuria, cum eum sciat natura esse hujusmodi ut minime lædi possit. Sed neque propter proximam mentietur, vel aliquid transgredietur, quem didicit diligere, etiamsi non sit familiaris. Propter seipsum autem multo minus aut mentietur, aut pejerabit, siquidem nunquam sua sponte in seipsum injustus invenietur. Sed neque jurat, ut qui in affirmatione quidem, « Ita » in negatione autem, « Non », usurpare constituerit. ✕ Jurare enim est jusjurandum, vel tanquam jusjurandum, mente conceptum proferre ad aliquid persuadendum. Sufficit ergo ei vel affirmationi vel negationi addere illud, Vere dico, ut fidem iis faciat, qui responsi ejus non perspiciunt stabilitatem. Oportet enim eum habere, ut ego quidem existimo, apud externos quidem vitam fide dignam, ut ne postuletur quidem ab eo jusjurandum: apud seipsum autem et qui cum eo conversantur, animi æquitatem, quæ est justitia voluntaria. Jam vero recte gnosticus jurat, proclivis autem ad jurandum non est, verum raro quidem accedit ad jurandum, eo quem

Πολλοῦ γε δεῖ τὸν ἐν τοιαύτῃ εὐσεβείᾳ ἐξεταζόμενον πρόχειρον εἶναι περὶ τε τὸ ψεύσασθαι περὶ τε τὸ ὁμῶσαι· ὅρκος μὲν γάρ ἐστιν ὁμολογία καθοριστικὴ μετὰ προσπαράληψως θείας (89)· ὁ δὲ ἀπαξ πιστὸς πῶς ἂν ἐαυτὸν ἀπιστον παράσχοι, ὥς καὶ ὅρκου δεῖσθαι, οὐχὶ δὲ ἐμπέδως καὶ καθωρισμένως ὅρκον (90) εἶναι τούτῳ τὸν βίον; ζῇ τε καὶ πολιτεύεται, καὶ τὸ πιστὸν τῆς ὁμολογίας ἐν ἀμεταπτώτῳ καὶ ἐδραίῳ δείκνυσσι βίῳ τε καὶ λόγῳ. Εἰ δὲ ἐν τῇ κρίσει τοῦ δρῶντος καὶ λαλοῦντος τὸ ἀδίκειν, οὐχὶ δὲ ἐν τῷ πάθει κεῖται τοῦ διακονουμένου (91), οὐτε ψεύσεται οὔτε ἐπιπορήσει· ὥς ἀδικῶν τὸ θεῖον, τοῦτα φύσει ἀδολαβὲς ὑπάρχειν εἰδώς· ἀλλ' οὐδὲ διὰ τὸν πλησίον ψεύσεται ἢ παραδῆσεται τι, ὃν γε ἀγαπᾷ μεμάνηκε, καὶ μὴ συνήθως τυγχάνῃ. Δι' ἐαυτὸν δὲ ἄρ' ἐπὶ μᾶλλον οὐτε ψεύσεται οὐτε ἐπιπορήσει, εἴγε ἐκὼν οὐκ ἂν ποτε ἀδικὸς εἰς ἐαυτὸν εὐραθείη. Ἀλλ' οὐδὲ οἴεται (92) ἐπὶ μὲν τῆς συγκαταθέσεως μόνον τὸ « Ναί », ἐπὶ δὲ τῆς ἀρνήσεως τὸ « Οὐ » προελόμενος τάττειν ἐπιπόρημα. Ὁμνῶναι γάρ ἐστι τὸ ὅρκον, ἢ ὥς ἂν ὅρκον, ἀπὸ διανοίας προσφέρεσθαι (93) παραστατικῶς. Ἀρκεῖ τοίνυν αὐτῷ ἥτοι τῇ συγκαταθέσει ἢ τῇ ἀρνήσει προσθεῖναι τὸ, Ἀληθῶς λέγω, εἰς παράστασιν τῶν μὴ διαρῶντων αὐτοῦ τὸ βέβαιον τῆς ἀποκρίσεως. Ἔχειν γάρ, οἶμαι, χρὴ πρὸς μὲν τοὺς ἔξω τὸν βίον ἀξιόπιστον, ὥς μὴ δὲ ὅρκον αἰτεῖσθαι, πρὸς ἐαυτὸν δὲ καὶ τοὺς συνιέντας (94) εὐγνωμοσύνην, ἥτις ἐστὶν ἐκούσιος δικαιοσύνη. Αὐτίκα εὐόρκος μὲν, οὐ μὴν εὐεπίφορος ἐπὶ τὸ ὁμνῶναι ὁ γνωστικὸς, ὃ γε σπανίως ἐπὶ τὸ ὁμνῶναι ἀφικνούμενος, οὕτως μὲν τοι ὥς ἐφαμέν. Καὶ τοι τὸ ἀληθεύειν κατὰ τὸν ὅρκον μετὰ συμφωνίας τῆς κατὰ τὸ ἀληθὲς γίνεται. Τὸ εὐρεῖν οὖν συμβαίνει κατὰ τὴν κατόρθωσιν τὴν ἐν τοῖς καθή-

✕ P. 862 ED. POTTER, 729 ED. PARIS. a Mauth. v, 37. b Jac. v, 12.

difficilis, sequuntur. » Vult enim auctor, virum vere perfectum non egere voluptatibus, quibus hujusce vitæ ærumnas leniat, quas ille vel parum, vel ne quidem omnino sentit.

(89) *Μετὰ προσπαράληψως θείας.* « Cum assumptione divini nominis, » inquit in *Indice Græco Sylburg.*

(90) *Ὁρκον.* Id de Xenocrate philosopho tradunt auctores. Cicero *pro Balbo*: « Athenis aiunt, cum quidam apud eos, qui sancte graviterque vixisset, testimonium publice diceret, et, ut mos Græcorum est, jurandi causa ad aras accederet, una voce omnes judices, ne is juraret, reclamasse. » Idem *ad Atticum* lib. xv: « Quæ mihi res multo honorificentior visa est, quam ut illa, cum

jurare tui cives Xenocratem testimonium dicentem prohibuerunt, » etc. Conf. Diogenes Laertius in *Xenocrate*; Valerius Maximus, lib. ii, c. vii.

(91) *Διακονουμένου.* Lege ἀδικουμένου. Quam lectionem secutus videtur interpres. Lowth. — Forte prior lectio est διωκόμενου, quæ vox forensis est, et eum significat, « qui persecutionem patitur, » ut interpretis verbis utar.

(92) *Ἀλλ' οὐδὲ οἴεται.* Scribendum ἀλλ' οὐδὲ ὁμνῶναι. Non modo non pejerat, « sed ne omnino quidem jurat, » juxta Christi præceptum.

(93) *Προσφέρεσθαι.* H. προφέρεισθαι, « proferre. » SYLBURG.

(94) *Τοὺς συνιέντας.* Forte aptius τοὺς συνώντας, « eos qui secum conversantur. » Id.

nisi quando loco medicinae, ut medicus ad ægro-
tantes, ad eorum qui laborant salutem, mentietur,
aut falsum dicet, ut aiunt sophistæ. Ecce enim
Timotheum præclarus circumcidit Apostolus, cum
interea vociferaretur et scriberet « circumcisionem »
manu factam nihil prodesse ^a: sed ne repente a
lege avellens ad eam quæ est ex fide cordis cir-
cumcisionem, adhuc reluctantes eos qui audiebant
Hebræos, a Synagoga sese cogeret distrahere, se
Judæis accommodat, « factus est Judæus, ut om-
nes lucrificeret ^b. » Qui ergo propter proximorum
salutem quibus se accommodat, se demittit, is
nullius simulationis omnino cogitur esse particeps
ob periculum quod imminet justis ab iis qui eis
invident. Propter solam autem propinquorum uti-
litatem, faciet quædam quæ primario non fierent

• Rom. II, 25; Ephes. II, 11. ^b I Cor. IX, 19 seq.

(5) *Θεραπεύειας μέρει*. Philo lib. *De Cherubim* B
p. 110: Τὸ δὲ τῷ κάμνοντι μὴ ἀληθεύσαι τὸν ἰατρὸν
κενοῦν ἢ τέμνειν ἢ καλεῖν διεγνωχότα ἐπ' ὠφελείᾳ
τοῦ νοσοῦντος, ἵνα μὴ, προλαβὼν τὰ θεινὰ, φύγῃ τὴν
θεραπεύειαν, ἢ ἐξασθενήσας ἀπειτῇ πρὸς αὐτὴν· ἢ
πρὸς τοὺς πολεμίους τὸν σοφὸν ψεύσασθαι ἐπὶ τῇ τῆς
πατρὶδος σωτηρίᾳ, δέισαντα μὴ ἐκ τοῦ ἀληθεύσαι
ῥωσθῇ τὰ τῶν ἀντιπάλων, οὐ καθήκον ἔργον δεόντως
ἀνεργεῖται. « E diverso quoties ægroto non dicit
vera medicus, purgaturus eum aut secturus aut
usturus propter ipsius utilitatem, ne forte metu
doloris fugiat medicinam, aut ob imbecillitatem
linquatur animo: item quoties sapiens mendacio
fallit hostem propter salutem suæ patriæ: veritus
ne si vera prodant, vires addat adversariis, inoffi-
ciosam rem facit officiose. » Plato non procul ab
initio lib. III *De repub.* p. 611: Εἰ γὰρ ὁρθῶς
ἐλέγμεν ἄρτι, καὶ τῷ ὄντι θεοὶς μὲν ἀχρηστον ψεύ-
δος, ἀνθρώποις δὲ χρῆσιμον, ὥς ἐν φαρμάκῳ εἶδει,
θῆλον ὅτι τὸ γε τοιοῦτον ἰατροῖς δοτέον, ἰδιώταις δὲ
οὐχ ἀπτόεν. Ἀῖλον, ἔφη. Τοῖς ἀρχουσι δὲ τῆς πό-
λεως, εἴπερ τιδὴν ἄλλοις, προσήκει ψεύδεσθαι ἢ
πολεμίων ἢ πολιτῶν ἕνεκα ἐπ' ὠφελείᾳ τῆς πόλεως·
τοῖς δὲ ἄλλοις πᾶσιν οὐχ ἀπτόεν τοῦ τοιοῦτου. « Si
enim recte paulo ante dicebamus reversa, diis inu-
tile est mendacium, hominibus autem pro medica-
mento est utile: quare publicis medicis est con-
cedendum, privatis autem hominibus minime at-
tingendum. Patet, inquit. Igitur rempublicam ad-
ministrantibus præcipue, si quibus aliis, mentiri
convenit, vel hostium vel civium causa ad civitatis
utilitatem. Reliquis autem a mendacio abstinend-
um est. »

(6) *Ψεύσεται, ἢ ψεύδους*. Horum phrasium dif-
ferentiam explicabit A. Gellius lib. II, c. 11:
« Verba sunt hæc ipsa P. Nigidii, hominis in stu-
diis bonarum artium præcellentis, quem M. Cicero
ingenii doctrinarumque nomine summe reveritus
est. — Inter mendacium dicere et mentiri distat.
Qui mentitur, ipse non fallitur, sed alterum fallere
conatur: qui mendacium dicit, ipse fallitur. — Item
hoc addidit: — Qui mentitur, inquit, fallit quan-
tum in se est. — Item hoc quoque super eadem re
dicit: — Vir bonus, inquit, præstare debet, ne
mentiat; prudens, ne mendacium dicat: alterum
incidit in hominem, alterum non. — Varie meher-
cule et lepidè Nigidius tot sententias in eadem
rem, quasi aliud atque aliud diceret, dispa-
ravit. »

(7) *Τιμόθεον*. Act. XVI, 5.

(8) *Περιτομήν*. Respicit Rom. II, 25; Ephes.
II, 11.

Α φρονεῖ ἅμα καὶ ἀληθεύει· πλὴν εἰ μὴ ποτε ἐν θερα-
πείας μέρει (5), καθάπερ ἰατρὸς πρὸς νοσοῦντας ἐπὶ
σωτηρίᾳ τῶν καμνόντων, ψεύσεται, ἢ ψεύδος (6) ἔρει,
κατὰ τοὺς σοφιστάς. Αὐτίκα Τιμόθεον (7) ὁ γενναῖος
περιέτεμεν Ἀπόστολος, κεκραγὼς καὶ γράφων,
« περιτομήν » (8) τὴν χειροποίητον οὐδὲν ὠφελεῖν
ἀλλ' ἵνα μὴ ἀθρόως ἀποσπῶν τοῦ νόμου πρὸς τὴν ἐκ
πίστεως τῆς καρδίας περιτομήν, ἀφηνιάζοντας ἐπὶ
τοὺς ἀκρωμένους τῶν Ἑβραίων ἀποβῆξαι τῆς συν-
αγωγῆς ἀναγκάσῃ, συμπεριφερόμενος Ἰουδαίῳ,
« Ἰουδαὸς ἐγένετο, ἵνα πάντας κερδήσῃ (9). » Ὁ
τοῖνον μέχρι (10) τῆς συμπεριφορᾶς διὰ τὴν τῶν
πέλας σωτηρίαν συγκαταβαίνων φιλήs, διὰ τὴν τῶν
δι' οὗς συμπεριφέρεται σωτηρίαν, οὐδεμιᾶς ὑποκρί-
σεως διὰ τὸν ἐπηρετῆμενον τοῖς δικαίοις ἀπὸ τῶν ζη-
λούντων κίνδυνον μετέχων (11), οὗτος οὐδαμῶς

(9) *Πάντας κ.* De isto πάντας κερδήσῃ dictum
supra p. 287. SYLBURG.

(10) *Ὁ τοῖνον μ.* . . . οὐδαμῶς ἀναγκάζεται. In-
terpres legebat: Διὰ τὸν ἐπηρετῆμενον τοῖς δικαίοις
ἀπὸ τῶν ζηλούντων κίνδυνον μετέχειν, οὗτος οὐδαμῶς
ἀναγκάζεται. Locus est obscurus. Hoc vult. Aliud
esse συμπεριφορὰν, quæ sit cum aliquis alicui se
accommodat, vel ut eum lucrificet, vel ne eam
aut alium magis a veritate avertat: quod Aposto-
lus fecit qui Timotheum circumcidit. Aliud ὑπό-
κρισιν, qua semper abstinendum est, ne scandalum
detur: quod vitandum est, διὰ τὸν ἐπηρετῆμενον
τοῖς δικαίοις ἀπὸ τῶν ζηλούντων κίνδυνον: hoc est,
quia semper de scandalo et quidem dato, boni pe-
riculantur, quorum actiones omnes improbi et
æmuli observant. Dicit autem, posse aliquem ac-
commodare se καὶ συγκαταβαίνειν, qui propterea
non cogitur ὑποκρίνεσθαι. Quod est fugiendum pro-
pter eam, quam dixi, causam. Quasi diceret, ὁ συγκα-
ταβαίνων καὶ συμπεριφερόμενος, hoc est, qui se ea
ratione, qua Apostolus, demittit et accommodat,
nullius simulationis illicitæ esse particeps cogitur,
quæ est fugienda (nam hoc deest), διὰ τὸν ἐπηρετ-
ῆμενον τοῖς δικαίοις ἀπὸ τῶν ζηλούντων κίνδυνον.
HEINSIUS. — Mihi in hac sententia redundare vi-
dentur verba hæc, διὰ τὴν τῶν πέλας σωτη-
ρίαν, quæ forte interpretamenti loco in margine
scripta juxta commotionem illud διὰ τὴν τῶν δι' οὗς
συμπεριφέρεται σωτηρίαν, deinceps in textum ar-
repperunt. Poterit etiam postrema sententiæ vox
ἀναγκάζεται, « cogitur, » facile mutari in ἀντα-
γίζεται, « recedit, » fugiens scilicet. Qua mutatione
facta, hoc modo se habebit sententia: Ὁ τοῖνον
μέχρι τῆς συμπεριφορᾶς συγκαταβαίνων φιλήs, διὰ
τὴν τῶν δι' οὗς συμπεριφέρεται σωτηρίαν, οὐδεμιᾶς
ὑποκρίσεως διὰ τὸν ἐπηρετῆμενον τοῖς δικαίοις ἀπὸ
τῶν ζηλούντων κίνδυνον μετέχων, οὗτος οὐδαμῶς
ἀναγκάζεται. Proinde qui eo tantum se demittit,
ut se aliis accommodet, propter eorum salutem
quibus se accommodat, nec ullius simulationis præ-
metu periculi, quod invidi ac malevoli homines
justis intentare solent, particeps est, is nequaquam
recedit aut tergiversatur. » Sensus est, eum hosti-
bus terga non dare, qui se tantum proximis accom-
modat, ut eorum salutem promoveat, nunquam
autem præ metu periculi prava simulatione utitur.
Quod si cui placeat vulgatum ἀναγκάζεται retinere,
explicari poterit ea sententiæ particula, « is nequa-
quam cogitur, » metu scilicet: quemadmodum
paulo post dicitur ἀδοῦλωτος οὗτος ἐν φόβῳ.

(11) *Μετέχων*. Rectius μετέχειν. LOWTH. — Idem
Herveto placuisse jam superius dictum est.

ἀναγκάζεται· ἐπὶ δὲ τῶν πλησίον ὠφελείᾳ μόνῃ Α ποιῆσαι τινὰ, ἃ οὐκ ἂν προηγουμένως αὐτῷ πραγθεῖη, εἰ μὴ δὲ ἐκείνους ποιῶν· οὗτος ἑαυτὸν ἐπιδίδωσιν ὑπὲρ τῆς Ἐκκλησίας, ὑπὲρ τῶν γνωρίμων, οὓς αὐτὸς ἐγέννησεν (12) ἐν πίστει, εἰς ὑπόδειγμα τοῖς διαδέξασθαι τὴν ἄκραν οἰκονομίαν τοῦ φιλανθρώπου καὶ φιλοθεοῦ παιδευτοῦ δυναμένους, εἰς παράστασιν τῆς ἀληθείας τῶν λόγων, εἰς ἐνέργειαν τῆς ἀγάπης τῆς πρὸς τὸν Κύριον· ἀδούλωτος οὗτος ἐν φόβῳ, ἀληθῆς ἐν λόγῳ, καρτερικὸς ἐν πόνῳ, μὴδὲ ἐν τῷ προφορικῷ λόγῳ ψεύσασθαι θέλων ποτέ· καὶ τούτῳ τὸ ἀναμάρτητον πάντοτε κατορθῶν· ἐπεὶ τὸ ψεύδος αὐτὸ, ἅτε μετὰ τινος ὁδου εἰρημένον, οὐκ ἀργὸς ἐστὶ λόγος, ἀλλ' εἰς κακίαν ἐνεργεῖ. Πάντοθεν ἄρα μαρτυρεῖ τῇ ἀληθείᾳ μόνος ὁ γνωστικὸς, καὶ ἔργῳ καὶ λόγῳ. Ἄει γὰρ κατορθοῖ ἐν πάσι πάντως, καὶ ἐν λόγῳ καὶ ἐν πράξει, καὶ ἐν αὐτῇ τῇ ἐννοίᾳ. Αὕτη μὲν οὖν, ὡς ἐν ἐπιδρομῇ φάναι, ἡ τοῦ Χριστιανοῦ θεοσέβεια. Εἰ δὲ καθηκόντως ταῦτα ποιεῖ καὶ κατὰ λόγον ὀρθῶν, εὐσεβῶς ποιεῖ καὶ δικαίως. Εἰ δὲ ταῦτα οὕτως ἔχει, μόνος ἂν εἴη τῷ ὄντι εὐσεβὴς τε καὶ δίκαιος καὶ θεοσεβὴς ὁ γνωστικὸς. Οὐκ ἄρα ἄθεος ὁ Χριστιανός· τοῦτ' ἂν γὰρ ἦν τὸ προκαίμενον ἐπίδειξαι τοῖς φιλοσόφοις· ὥστε οὐδὲν κακὸν ἢ αἰσχρὸν, ὃ ἐστὶν ἀδικον, κατὰ μηδὲνα τρόπον ἐνεργῆσαι ποτέ. Ἀκολούθως τοῖνυν οὐδὲ ἀσεβεῖ, ἀλλ' ἢ μόνος τῷ ὄντι θεοσεβεῖ, ὁσίως καὶ προσηκόντως τὸν ὄντως ὄντα Θεὸν πανηγυρόντα καὶ βασιλέα καὶ παντοκράτορα, κατὰ τὴν ἀληθεῖ θεοσέβειαν ὁσίως προτροπόμενος (13).

CAPUT X.

Quibus gradibus ad veram perfectionem tendit gnosticus.

Ἔστιν γὰρ, ὡς ἔπος εἰπεῖν, ἡ γνῶσις τελειωσίς τις C ἀνθρώπου, ὡς ἀνθρώπου, διὰ τῆς τῶν θεῶν ἐπιστήμης συμπληρουμένη, κατὰ τε τὸν τρόπον καὶ τὸν βίον καὶ τὸν λόγον σύμφωνος καὶ ὁμολογος ἑαυτῇ τε καὶ τῷ θεῷ Λόγῳ. Διὰ ταύτης γὰρ τελειοῦται ἡ πίστις, ὡς τελείου τοῦ πιστοῦ ταύτῃ μόνως γιγνομένου. Πίστις μὲν οὖν ἐνδιθετόν τι ἐστὶν ἀγαθόν, καὶ ἄνευ τοῦ ζητεῖν τὸν Θεὸν ὁμολογοῦσα εἶναι τοῦτον καὶ δοξάζουσα ὡς ὄντα. Ὅθεν χρῆ, ἀπὸ ταύτης ἀναγόμενον τῆς πίστεως καὶ αὐξηθέντα ἐν αὐτῇ, χάριτι τοῦ Θεοῦ τὴν περὶ αὐτοῦ κομίσασθαι, ὡς οἶόν τε ἐστὶ, γνῶσιν. Γνῶσιν δὲ σοφίας τῆς κατὰ διδασκαλίαν ἐγγινομένης διαφέρειν φαμέν· ἢ μὲν γὰρ τί ἐστὶν γνῶσις, τοῦτο πάντως (14) καὶ σοφία, τυγχάνει· ἢ δὲ τι σοφία, οὐ πάντως γνῶσις. Ἐν μόνῃ γὰρ τῇ τοῦ προφορικοῦ λόγου τὸ τῆς σοφίας ὄνομα φαντά D ζεται (15). Πλὴν ἀλλὰ τὸ μὴ διστάσαι περὶ Θεοῦ,

✠ P. 564 ED. POTTER, 731 ED. PARIS.

(12) Ἐγέννησεν. Sic de Onesimo D. Paulus Philem. 20: Ὁν ἐγέννησα ἐν τοῖς δεσμοῖς μου.

(13) Ὅσίως προτροπόμενος. F. Morellus legendum censet προστροπόμενος, «precibus Deum pie casuque concilians.» COLLECT.

(14) Τοῦτο πάντως. Forte melius ταύτῃ πάντως. STILBERG.

(15) Ἐν μόνῃ γὰρ τῇ τοῦ προφορικοῦ λόγου τὸ

ab eo, si non faceret illorum causa. Is enim seipsum tradit pro Ecclesia, pro familiaribus ✠ quos ipse in fide genuit, in exemplum iis qui suscepturi sunt summum illud officium benigni et pii doctoris, ut ostendat verborum veritatem et operetur charitatem in Dominum. Is est ejusmodi ut a timore non redigatur in servitutem, verus in sermone, tolerans in labore, nec in prolato sermone unquam mentiens, et in eo se semper ita gerens ut non peccet: quandoquidem ipsum mendacium, ut quod cum aliquo dolo dictum sit, non est sermo otiosus, sed exercetur ad vitium. Undique ergo veritati testimonium fert solus gnosticus, et facto et oratione: semper enim in omnibus omnino se recte gerit, et in sermone, et in actione, et in ipsa cogitatione. Hæc ergo est, ut summam dicam, Christiani pietas et religio. Si hæc facit rite, et convenienter rectæ rationi, pie facit et juste. Si hæc autem ita se habent, gnosticus solus revera erit, pius, justus religiosusque Dei cultor. Non est ergo Christianus atheus, quod fuerat propositum ostendere philosophis, quare nullum malum vel turpe, quod est injustum, ullo modo unquam operabitur. Consequenter ergo nec se gerit impie, sed vel solus pie ac sancte Deum colit, eum, inquam, qui vere est Deus, princeps, et rex omnium, et omnipotens, ex vera religione pure et caste colens.

Est enim, ut ita dicam, cognitio, quædam hominis, tanquam hominis, perfectio, quæ completur per rerum divinarum scientiam; et moribus, et vita, et sermone, congruens, et consentiens sibi et Logo divino. Per hanc enim fides perficitur, utpote cum per eam solummodo fidelis efficiatur perfectus. Est ergo fides aliquid bonum intrinsecus positum, et quæ absque eo quod Deum quærat, Deum esse cōfitemur, et tanquam qui sit glorificat. Unde oportet ab hac fide eductum et in ea auctum, gratia Dei, quoad fieri potest, ejus accipere cognitionem. Dicimus autem cognitionem differre a sapientia quæ per doctrinam acquiritur: nam quatenus aliquid est cognitio, eatenus idem omnino est etiam sapientia: quatenus autem est aliquid sapientia, non eatenus est omnino cognitio. In sola enim sermonis prolata cognitione, no-

τῆς σοφίας ὄνομα φαντάζεται. Cognitionem Clements definit alibi ἀπόδειξιν τῶν διὰ πίστεως παραλημμένων ἰσχυρὰν καὶ βέβαιον, «demonstrationem eorum, quæ per fidem tradita sunt, firmam certamque;» sapientiam vero hic ait esse cognitionem non quamvis, sed prolata verbi opera partam, ut cum a magistro docemur, atque hanc solam hujus nominis esse notionem. COLLECT.

inven sapientiae accipitur. Verum enimvero de Deo non dubitare, sed credere, est fundamentum cognitionis. Est autem utrumque Christus, fundamentum, inquam, et aedificium, per quem est et principium et finis. Et extrema quidem non docentur, nempe principium et finis; fides, inquam, et charitas. Cognitionis autem quae datur ex traditione per Dei gratiam, veluti quoddam depositum committitur iis qui seipsos doctrina dignos exhibuerint, ex qua elucescit charitatis dignitas, ex luce in lucem. Dictum est enim, « habenti dabitur ». Fidei quidem cognitio: cognitioni autem, charitas: charitati autem, haereditas. Hoc autem fit quando quis pependerit a Domino per fidem, cognitionem, et charitatem, et una cum eo ascenderit, ubi est fidei nostrae et charitatis Deus et custos. Hinc denique traditur cognitio iis qui ad hoc sunt apti et selecti, eo quod majori praeparatione opus sit et praexercitatione, et ad ea audienda quae dicuntur, et vitam componendam, et ad considerate progrediendum ad id quod est ultra eam quae est ex lege iustitiam. Ea nos deducit ad finem interminatum et perfectum, prius docens eam quae nobis est futura, Deo convenientem cum diis vivendi rationem, cum ab omni poena et supplicio fuerimus liberati, quae sustinemus ex peccatis ad salutarem disciplinam. Post quam redemptionem, praemium et honores dantur consummatis, cum cessaverint quidem a purgatione, cessaverint autem etiam ab alio quocunque ministerio, quantumvis sancto, et inter sanctos: deinde eos qui fuerint mundi corde, in propinquitatem Domini evectos, manet perpetuae contemplationis restitutio, et eorum appellantur nomine, qui in iisdem sedibus sunt collocati, in quibus alii dii qui sunt primi sub Servatore constituti. Est ergo cognitio, velox ad purgationem, et apta ad illam acceptam mutationem in melius. Unde etiam facile traducit ad id quod est animae cognatum ac divinum et sanctum, et per cuiusdam proprii luminis mysticos profectus transmittit homi-

πιστεύσαι δὲ, θεμέλιος γνώσεως. Ἀμυν δὲ ὁ Χριστός, ὃ τε θεμέλιος ἢ τε ἐποικοδομή, δι' οὗ καὶ ἡ ἀρχὴ καὶ τὰ τέλη. Καὶ τὰ μὲν ἄκρα οὐ διδάσκεται, ἢ τε ἀρχὴ καὶ τὸ τέλος· πίστις λέγεται καὶ ἡ ἀγάπη· ἡ γνώσις δὲ, ἐκ παραδόσεως διαδιδόμενη κατὰ χάριν Θεοῦ, τοὺς ἀξιούς σφίσι αὐτοὺς τῆς διδασκαλίας παρεχομένους ὡς παρακαταθήκη ἐγχειρίζεται, ἀφ' ἧς τὸ τῆς ἀγάπης ἀξίωμα ἐκλάμπει, ἐκ φωτὸς εἰς φῶς. Εἰρηται γάρ, « τῷ ἔχοντι προστεθήσεται (16) »· ἢ μὲν πίστει, ἡ γνώσει· τῇ δὲ γνώσει, ἡ ἀγάπη· τῇ ἀγάπῃ δὲ, ἡ κληρονομία. Γίνεται δὲ τοῦτο, ὅπου ἂν τις χρεμασθῇ τοῦ Κυρίου διὰ τε πίστεως, διὰ τε γνώσεως, διὰ τε ἀγάπης, καὶ συναναβῇ αὐτῷ ἐνθά ἐστὶν ὁ τῆς πίστεως ἡμῶν καὶ ἀγάπης Θεὸς καὶ φρουρός· ὅθεν ἐπὶ τέλει ἡ γνώσις παραδίδεται τοῖς εἰς τοῦτο ἐπιτηδεύουσιν καὶ ἐγχερίτοις, διὰ τοῦ πλείονος παρασκευῆς καὶ προγυμνασίας δεῖσθαι καὶ πρὸς τὸ ἀκούειν τῶν λεγομένων, καὶ εἰς καταστολὴν βίου, καὶ εἰς τὸ ἐπὶ πλεόν τῆς κατὰ νόμον δικαιοσύνης κατ' ἐπίστασιν προσελθύνεσθαι. Αὕτη πρὸς τέλος ἀγεί τὸ ἀτελεύτητον καὶ τέλειον, προδίδασκουσα τὴν ἐσομένην ἡμῖν κατὰ Θεὸν μετὰ Θεῶν (17) βλαίταν, ἀπολυθέντων ἡμῶν κολάσεως (18) καὶ τιμωρίας ἀπάσης, ἧς ἐκ τῶν ἁμαρτημάτων εἰς παθεῖν ὑπομένομεν σωτήριον· μεθ' ἣν ἀπολύτρωσιν τὸ γέρας καὶ αἱ τιμαὶ τελειωθεῖσιν ἀποδίδονται, πεπαιγμένοι μὲν τῆς καθάρσεως, πεπαυμένοι δὲ καὶ λειτουργίας τῆς ἄλλης, καὶ ἅγια ἢ καὶ ἐν ἁγίοις· ἐπειτα καθαροὶ τῇ καρδίᾳ (19) γενομένοι κατὰ τὸ προσεχὲς τοῦ Κυρίου προσμένει τῇ θεωρίᾳ τῇ αἰδίᾳ ἀποκατάστασις· καὶ Θεὸς τὴν προσηγορίαν κέλῃται αὐτοὺς σύνθρονοι τῶν ἄλλων Θεῶν τῶν ὑπὸ τῷ Σωτῆρι πρώτων τεταγμένων γενησόμενοι. Ταχεῖα τοῖνον εἰς καθαροὺς (20) γνῶσις, καὶ ἐπιτηδεῖσι εἰς τὴν ἐπὶ τὸ κρεῖττον εὐπροσδεκτον μεταβολὴν. Ὅθεν καὶ βῆδως εἰς τὸ συγγενὲς τῆς ψυχῆς θεῖον τε καὶ ἅγιον μετοικίζει, καὶ διὰ τινος οἰκείου φωτὸς διαβιβάζει· εἰς προκοπὰς τὰς μυστικὰς (21) τὸν ἄνθρωπον, ἕως εἰς τὸν κορυφαῖον ἀποκαταστήσῃ τῆς ἀναπαύσεως τόπον τὸν καθαρὸν (22) τῇ καρδίᾳ, πρόσωπον πρὸς

✕ P. 865 ED. POTTER, 752 ED. PARIS. • Luc. xix, 26.

(16) Τῷ ἔχοντι προστεθήσεται. Τῷ ἔχοντι δοθήσεται, Luc. xix. 26 et alibi.

(17) Κατὰ Θεὸν μετὰ Θεῶν. Ms. Paris., κατὰ τῶν Θεῶν μετὰ Θεῶν. Conf. superius *Protrep.* pag. 88, not. 7.

(18) Κολάσεως. Conf. *Strom.* vi, pag. 668 edit. Paris.

(19) Καθαροὶ τῇ καρδίᾳ. Respicit Matth. v, 8.

(20) Καθαροὶ. Platonem hoc loco sequitur Clementis. Refert enim Plato, pessimorum hominum animas, statim ac e corpore exierint, in Tartara mitti, nunquam egressuras; eas, in quibus virtutis vitique aliquid admixtum est, variis purgationibus purificatas, tandem in beatorum sedes transire; at quae per philosophiam in hac vita repurgatae fuerint, quamprimum a corpore solutae sint, summam felicitatem consequi. Haec ille in *Phaedone* p. 84: Οἱ δὲ δὴ ἂν δόξωσι διαφερόντως πρὸς τὸ ὁσίως βίωσαι, οὗτοι εἰσιν οἱ τῶνδε μὲν τῶν τόπων τῶν ἐν τῇ γῇ ἐλευθερούμενοι τε καὶ ἀπαλαττόμενοι, ὥσπερ δεσμωτηρίῳ, ἅνω δὲ εἰς τὴν καθαρὰν οἰκίαν ἀφικνούμενοι,

καὶ ἐπὶ γῆς οἰκίζόμενοι. Τούτων δὲ αὐτῶν οἱ φιλοσοφία ἱκανῶς καθηράμενοι ἀνευ τε σωματικῶν ζώσιν τὸ παράπαν εἰς τὸν ἐπειτα χρόνον, καὶ εἰς οἰκήσεις ἐπὶ τούτων καλλίους ἀφικνούνται· « Qui autem pie praeteris vixisse inveniuntur, hi sunt qui ex his terrenis locis tanquam e carcere soluti, atque liberati, ad altiora transcendunt, puraque supra terram habitant regionem. Inter has autem quicunque satis per philosophiam purgati sunt, absque corporibus omnino totum per tempus vivunt, habitationesque, his etiam pulchriores nanciscuntur. » Reliqua ibi videri poterunt.

(21) Διαβιβάζει τὰς προκοπὰς τὰς μυστικὰς Lege προκοπῆς τῆς μυστικῆς διαβιβάζει τὸν ἄνθρωπον. Lowth.—Alludit auctor ad varias illas lustrationes, quas certo ordine subibant, qui Cereris Eleusiniae mysteria ἐποπτεύειν cupiebant: de quibus alibi dictum est. Conf. *Strom.* lib. vi, pag. 667, 668 edit. Paris.

(22) Τὸν καθαρὸν. Coniunxit auctor Matth. v, 8, et I Cor. xiii, 12.

πρόσωπον ἐπιστημονικῶς καὶ ἀκαταληπτικῶς τὸν Θεὸν ἐποπτεύειν διδάσασα. Ἐνταῦθα γάρ που τῆς γνωστικῆς ψυχῆς ἡ τελειώσις, πάσης καθάρσεώς τε καὶ λειτουργίας ὑπερβᾶσαν σὺν τῷ Κυρίῳ γίνεσθαι, ὅπου ἐστὶν προσεχὺς ὑποταγμένη. Ἡ μὲν οὖν πίστις σύντομος ἐστίν, ὡς εἰπεῖν, τῶν κατεπειγόντων γνῶσις· ἡ γνῶσις δὲ ἀπόδειξις τῶν διὰ πίστεως παρελημμένων ἰσχυρὰ καὶ βέβαιος, διὰ τῆς Κυριακῆς διδασκαλίας ἐποικοδομουμένη τῇ πίστει, εἰς τὸ ἀμετάπτωτον καὶ μετ' ἐπιστήμης καὶ καταληπτὸν (25) παραπέμπουσα. Καὶ μοι δοκεῖ πρώτη τις εἶναι μεταβολὴ σωτήριος ἡ ἐξ ἐθνῶν εἰς πίστιν, ὡς προσεῖπον· δευτέρα δὲ ἡ ἐκ πίστεως εἰς γνῶσιν. Ἡ δὲ, εἰς ἀγάπην παραιουμένη, ἐνθὲνδε ἦδη φίλον φίλῳ τὸ γινώσκον τῷ γινωσκομένῳ (24) παρίστησιν. Καὶ τάχα ὁ τοιοῦτος ἐνθὲνδε ἦδη προλαβὼν ἔχει τὸ « ἰσαγγελος (25) » εἶναι. Μετὰ γ' οὖν τὴν ἐν σαρκὶ τελευταίαν ὑπεροχὴν, αἰετὰ τὸ προσήκον ἐπὶ τὸ κρεῖττον μεταβάλλων, εἰς τὴν πατριάν αὐλήν, ἐπὶ τὴν Κυριακὴν ὄντως διὰ τῆς ἁγίας ἐδομᾶδος (26) ἐπείγεται μόνῃ, ἐσόμενος, ὡς εἰπεῖν, φῶς ἐστὼς (27) καὶ μένον ἰδίως (28), πάντῃ πάντως ἀτρεπτον. Ὁ πρῶτος τῆς Κυριακῆς ἐνεργείας τρόπος τῆς εἰρημνῆς ἡμῖν κατὰ τὴν θεοσέδειαν ἀμοιβῆς δείγμα. Πολλῶν ὅσων μαρτυρίων (29) ὄντων, παραστήσομαι ἐν, κεφαλαιωδῶς πρὸς τοῦ προφήτου Δαβὶδ ὡς εἰρημένον· « Τίς ἀναθήσεται εἰς τὸ ὄρος τοῦ Κυρίου, ἢ τίς στήσεται ἐν τόπῳ ἁγίῳ αὐτοῦ; Ἄθως χερεὶ καὶ καθαρῶς τῇ καρδίᾳ· ὅς οὐκ ἔλαβεν ἐπὶ ματαίῳ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ, οὐδὲ ὥμοσεν (30) ἐπὶ δόλῳ τῷ πλησίον αὐτοῦ· οὗτος λήψεται εὐλογίαν παρὰ Κυρίου, καὶ ἐλεημοσύνην παρὰ Θεοῦ Σωτῆρος αὐτοῦ. Αὕτη ἡ γενεὰ ζητούντων τὸν Κύριον, ζητούντων τὸ πρόσωπον τοῦ Θεοῦ Ἰακώβ. » Συντόμως, οἶμαι, τὸν γνωστικὸν ἐμήνησεν ὁ Προφήτης· κατὰ παραδρομὴν, ὡς εἴκειν, ἡμῖν Θεὸν εἶναι τὸν Σωτῆρα ἀπέδειξεν ὁ Δαβὶδ, πρόσωπον (31) αὐτὸν εἰπὼν τοῦ Θεοῦ Ἰακώβ, τὸν εὐαγγελισάμενον καὶ διδάξαντα περὶ τοῦ Πνεύματος. Διὰ καὶ Ἀπόστολος « χαρακτηρεῖ τῆς ὁλῆς τοῦ Πατρὸς » τὸν Ἰῶν προσεῖπεν, τὸν τὴν ἀλήθειαν περὶ τοῦ Θεοῦ διδάξαντα, καὶ χαρακτηρίσιντα, ὅτι Θεὸς καὶ Πατὴρ εἰς καὶ μόνος ὁ παντοκρά-

A nem, donec in supremum quietis locum restiterit eum qui est mundo corde, docens Deum scienter et per comprehensionem contemplari facie ad faciem. Hæc est enim utique animæ cognoscentis perfectio, ut cum omnem purgationem et ministerium superaverit, sit cum Domino, ubi est proxime ei subiecta. Fides ergo, ut ita dicam, est brevis et compendiosa eorum quæ necessaria sunt cognitio. Cognitio autem est firma ac stabilis demonstratio eorum quæ assumpta sunt per fidem, quæ per doctrinam Domini super fidem ædificatur, quæ transmittit ad infallibilitatem et scientiam, et perfectam comprehensionem. Ac mihi quidem ea videtur esse prima salutaris mutatio, quæ sit a gentibus ad fidem, ut prius dixi: secunda autem, quæ est a fide in cognitionem. Illa vero desinens in charitate, amicum, id quod cognoscit, ei reddit quod cognoscitur. Et fortasse qui est ejusmodi, jam præoccupavit, ut sit « similis angelis. » Post supremam igitur quæ est in carne excellentiam, semper prout convenit mutatus in melius, ad paternam aulam, ad vere Dominicam per sanctam hebdomadam contendit mansionem, futurus, ut ita dicam, lumen peculiari modo stans et manens, quod est omni ex parte omnino immutabile. Qui est primus modus Dominicæ operationis, ejus quæ dicta est a nobis remuneratio, pro pietate indicium. Ex multis autem quæ sunt testimoniis, unum exemplum adducam, quod sic summam effertur a propheta David: « Quis ascendet in montem Domini, aut quis stabit in loco sancto ejus? Innocens manibus, et mundo eorde; qui non accepit in vano animam suam, neque juravit in dolo proximo suo. Hic accipiet benedictionem a Domino, et misericordiam a Deo Salvatore suo. Hæc est generatio quærentium Dominum, quærentium faciem Dei Jacobæ. » Breviter, ut arbitror, nobis gnosticum significavit Propheta: cursimque et obiter, ut videtur, nobis demonstravit David, Servatorem esse Deum, eum vocans « faciem Dei Jacob, » qui annuntiavit et docuit de Spiritu. Quocirca Apostolus quoque appellavit Filium « characterem gloriæ

✠ P. 866 ED. POTTER, 733 ED. PARIS. • Psal. xxiv, 3, 4, 5, 6.

(23) Καὶ καταληπτόν. Καὶ ante καταληπτόν, nisi pro « etiam » accipiatur, superflue videtur. Svs. — Porro καταληπτικόν pro καταληπτόν, substituentum videtur: ut alibi διδασκτικόν pro διδασκόν, ἐφεκτικόν pro ἐφεκτόν, etc. Solent enim hujusmodi voces inter se permutari, ut aliis locis diximus.

(24) Τὸ γινώσκον τῷ γινωσκομένῳ. Τὸ γινωσκομένῳ habent recentiores editiones, reliquis per negligentiam omissis. Quod Cl. Lowthius non animadvertens, hic adnotavit: « Lege τὸ γινωσκόμενον τῷ γινωσκομένῳ. Ita legit interpretes. »

(25) Ἰσαγγελος. Respiciat Luc. xi, 36.

(26) Ἐδομάδος. Apud Clementem ἐδομάς inferiores beatorum sedes, ὀδοάς vero supremum illud cælum significat, quod Κυριακὴν μόνῃ, « Domini mansionem, » appellat. Sic Strom. v, p. 667: « Ὀδοάς ὁ νοητὸς κόσμος, « mundus » solo « intellectu percipibilis, » dicitur. Et in Excerpt. e Theod. p. 987, Is, ὃν ἀναγεννᾷ Χριστὸς, εἰς ζωὴν μετατίθεται εἰς ὀδοάδα, « quem regenerat Christus, in vitam transfertur in ogdoadem: » id est cælum supremum.

Qua de re plura superius diximus, Strom. iv, p. 612. D not.: vi, p. 794.

(27) Φῶς ἐστὼς. Id superius etiam vocat φῶς ἀτρεπτον, « lucem constantem et immutabilem. » Strom. i, p. 418: Τὸ ἀνεϊκόνηστον σημαίνει δηλοῖ τὸ ἐστὼς καὶ μόνιμον τοῦ Θεοῦ, καὶ τὸ ἀτρεπτον αὐτοῦ φῶς. Ubi ἐστὼς, μόνιμον et ἀτρεπτον idem fere significant. Hinc alibi dictum est Simonem magnum appellatum fuisse ἐστῶτα, « stantem, » Deum scilicet immutabilem. Conf. superius Strom. ii, p. 456, not.

(28) Μένον ἰδίως. Scribi etiam poterit μένον ἀιδίως, « perpetuo manens. » Nam sempiternam lucem describit auctor.

(29) Μαρτυρίων. Ms. paris. μαρτυρίων.

(30) Οὐδὲ ὥμοσεν. Vulg. Bibl. Psalm. xxiii, καὶ οὐκ ὥμοσεν. Svs. — Mox ibidem ζητούντων αὐτόν.

(31) Πρόσωπον. Conf. superius pag. 432, 663, not.

Patris*, qui veritatem de Deo docuerit, et expresserit quod Deus et Pater unus est et solus omnipotens, quem nemo novit nisi Filius, et cui Filius revelaverit^b. Unum autem esse Deum, per eos qui quærent faciem Dei Jacob, indicatum est: quem solum esse Deum Patrem bonum exprimit Servator noster et Deus. Generatio autem quærentium eum, est genus electam, quod est vi inquirendi ad cognitionem præditum. Et ideo Apostolus quoque dicit: « Nihil vobis prodero nisi vobis locutus fuero aut in revelatione, aut in cognitione, aut in prophetia, aut in doctrina^c. » Quamquam nonnulla quoque recte fiunt ab iis qui non sunt gnostici: sed non ex ratione, sicut fit in fortitudine. Nonnulli enim cum sint natura iracundi, et deinde id absque ratione aluerint, ad multa citra rationem quodam feruntur impetu, faciuntque similia iis qui sunt fortes: adeo ut tanquam illiberales opifices eadem nonnunquam recte gerant, quod attinet ad tolerantiam: sed neque ex eadem causa, ex qua gnosticus, neque idem sibi proponentes, nec si totum corpus tradant. Charitatem enim non habent, ut ait Apostolus, quæ generatur per cognitionem. Quæcunque ergo fit actio a sciente, ea est recta actio: quæcunque autem ab insciente, mala est, etiamsi pervicacissime persistat, quoniam non agit fortiter ex consideratione: neque dirigit actionem ad aliquid utile ex iis quæ ad virtutem dirigunt, et procedunt a virtute. Eadem autem ratio est etiam in aliis virtutibus: adeo ut etiam in religione obtineat. Non ergo gnosticus solum quoad 312 sanctitatem eo modo se habet: verum religioni ex scientia profectæ sunt etiam consentanea præcepta de reliqua vitæ institutione. Vitam enim gnostici, nunc est nobis propositum describere, non autem adducere dogmatum contemplationem: quam convenienti tempore postea exponemus, servato rerum ordine.

Α τωρ, ο δν οὐδεὶς (32) ἔγνω, εἰ μὴ ὁ Υἱὸς, καὶ ὧς ἐστὶ ὁ Υἱὸς ἀποκαλύψῃ. » Ἐνα δὲ εἶναι τὸν Θεὸν διὰ τῶν γινόντων τὸ πρόσωπον τοῦ Θεοῦ Ἰακώβ μετάνηκεν· ὃν μόνον ὄντα Θεὸν Πατέρα ἀγαθὸν χαρακτηρεῖ· ὁ Σωτὴρ ἡμῶν καὶ Θεός. Ἡ γενεὰ δὲ τῶν ζητούντων αὐτὸν τὸ γένος ἐστὶ τὸ ἐκλεκτὸν, τὸ ζητητικὸν εἰς γνώσιν. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ Ἀπόστολος φησὶν· « Οὐδὲν ὑμῶν (33) ὠφελήσω, ἂν μὴ ὑμῖν λαλήσω ἢ ἐν ἀποκαλύψει, ἢ ἐν γνώσει, ἢ ἐν προφητείᾳ, ἢ ἐν διδαχῇ. » Καὶ τοι πράττειται τινα καὶ πρὸς τῶν μὴ γνωστικῶν ὁρθῶς, ἀλλ' οὐ κατὰ λόγον, ὅσον ἐπὶ ἀνδρείας. Ἔνιοι γὰρ ἐκ φθόνου θυμοειδεῖς (34) γενόμενοι, εἶτα ἀνευ τοῦ λόγου τοῦτο θρέψαντες, ἀλόγως ἐπὶ τὰ πολλὰ ὁρῶσι, καὶ ὁμοία τοῖς ἀνδρείοις δρῶσιν, ὥστε ἐνίοτε τὰ αὐτὰ καταποιοῦν, ὅσον βαναύσους (35) ὑπομένειν εὐκόλως· ἀλλ' οὐτε ἀπὸ τῆς αὐτῆς αἰτίας τῶ γνωστικῶ, οὐτε καὶ τὸ αὐτὸ προθέμενοι· οὐδ' ἂν τὸ σῶμα ἅπαν ἐπιδίδωσιν (36). Ἐγὰρ πῃ γὰρ οὐκ ἔχουσι, κατὰ τὸν Ἀποστόλον, τὴν διὰ τῆς γνώσεως γενομένην. Πᾶσα οὖν ἡ διὰ τοῦ ἐπιστήμονος πράξις εὐπραγία· ἡ δὲ διὰ τοῦ ἀνεπιστήμονος κακοπραγία, καὶ ἐνστασιν σώζῃ· ἐπὶ μὴ ἐκ λογισμοῦ ἀνδρίζεται, μηδὲ ἐπὶ τι χρεῖμα τῶν ἐπὶ ἀρετὴν καὶ ἀπὸ ἀρετῆς καταστρεφόντων τὴν πράξιν κατευθύνει. Ὁ δὲ αὐτὸς λόγος καὶ ἐπὶ τῶν ὁλων ἀρετῶν· ὥστε καὶ ἐπὶ θεοσεβείας ἀνάλογον. Οἱ μόνον τοῖνυν τοιοῦτος ἡμῖν κατὰ τὴν ὁσίστηα ὁ γνωστικός· ἀκόλουθα δὲ τῇ ἐπιστημονικῇ θεοσεβείᾳ καὶ τὰ περὶ τὴν ἄλλην πολιτείαν ἐπαγγέλματα. Τὸν γὰρ τοῦ γνωστικοῦ διαγράφειν ἡμῖν πρόκειται τὴν οὐχὶ τὴν τῶν δογμάτων θεωρίαν παρατίθεσθαι, ἣν ὕστερον κατὰ τὸν ἐπιβάλλοντα καιρὸν ἐκθησόμεθα, σῶζοντες ἅμα καὶ τὴν ἀκολουθίαν.

CAPUT XI.

Veri gnostici vitam describere pergit, et præsertim quam fortis sit in malis ipsaque etiam morte toleranda, si Deus ita jusserit, exponit.

Is ergo universa vere et magnifice percepit, ut

Περὶ μὲν οὖν τῶν ὁλων ἀληθῶς καὶ μεγαλοπρεπῶς

✠ P. 867 ED. POTTER, 734 ED. PARIS. * Hebr. i, 3. ^b Matth. xi, 27. ^c I Cor. xiv, 6.

(32) Ὅρ οὐδ. Respicit Matth. xi, 27: Οὐδεὶς ἐπιγινώσκει τὸν Υἱὸν, εἰ μὴ ὁ Πατήρ· οὐδὲ τὸν Πατέρα τις ἐπιγινώσκει, εἰ μὴ ὁ Υἱός, καὶ ὧς ἂν βούληται ὁ Υἱός ἀποκαλύψαι.

(33) Οὐδὲν ὑμῶν. Τί ὑμῶν interrogative apud B. D Paulum.

(34) Θυμοειδεῖς. Haud aliter Aristoteles de adulterinis fortitudinis speciebus agens, *Ethic. ad Nicomachum* lib. iii, c. 8: Καὶ τὸν θυμὸν δὲ ἐπὶ τὴν ἀνδρείαν ἐπιφέρουσιν· ἀνδρείοι γὰρ εἶναι δοκοῦσιν οἱ διὰ θυμὸν ὥσπερ τὰ θηρία ἐπὶ τοὺς τρώσαντας φερόμενοι, ὅτι καὶ οἱ ἀνδρείοι θυμοειδεῖς δέ· « Et iram in fortitudinem referunt. Fortes enim videntur etiam esse qui propter iram tanquam feræ in vulnerantes feruntur, quod et fortes iracundi sint. » Idem paulo post: Οἱ δὲ διὰ ταῦτα μάχιμοι μὲν, οὐκ ἀνδρείοι. Οὐ γὰρ διὰ τὸ καλὸν, οὐδ' ὡς ὁ λόγος, ἀλλὰ διὰ τὸ πάθος· « Propter hæc autem pugnaces sunt, non fortes. Non enim agunt propter honestatem, neque ut dicta ratio, sed propter affectum. »

(35) Βαναύσους. Id est « tanquam opifices, labores facile pati » assuetudine didicerunt. Τεχνίτην εἰς βάνανυσον sic distinguit Ammonius: Τεχνίτης καὶ βάνανυσος διαφέρει· τεχνίτης μὲν γὰρ ἐστὶν ὁ λογικῶς τινος τέχνης ἐμπειρὸς καθεστώς· βάνανυσος δὲ, ὁ διὰ λόγου (scribe δι' ἀλόγου) τινὸς ἐπιτηδεύματος. Possit etiam pro βαναύσους, mutatione perquam facili, scribi βασάνους, « tormenta »; ut sensus sit: Ἀδρόν ut eisdem quandoque rebus veluti in tormentis facile perferendis præclare se gerat. A qua interpretatione neque abhorrent quæ præcedunt, neque quæ sequuntur. — Lowth. hanc sententiam sic scribi voluit: Οἶόν τε βαναύσους, καὶ ὑπομένειν.

(36) Οὐδ' ἂν τὸ σῶμα ἅπαν ἐπιδίδωσιν. Forte, οὐδ' αὖ τὸ σῶμα ἅπαν ἐπιδίδωσιν· vel οὐδ' αὖ τὸ σῶμα ἅπαν ἐπιδίδωσιν· addendumque hic putat Arcerius, ἵνα καυθίσκωνται, ex I Cor. xxii. Struberg. — Verum sensus perquam facilis erit, verbo ἐπιδίδωσιν sola accentus mutatione in ἐπιδιδῶσιν converso. Quod interpres in Latina versione recte expressit.

ἔειληφεν, ὡς ἂν θείαν χωρήσας (37) διδασκαλίαν. A qui divinam acceperit doctrinam. Facto igitur ab admiratione rerum creaturarum initio, atque eo ipso certum indicium, quod ad percipiendam sit idoneus cognitionem, domo secum afferens, sit alacer et promptus Domini discipulus. Simul ac autem de Deo audire cœpit ac de providentia, credidit ex iis quæ est admiratus. Hinc impulsus omnibus modis dat operam disciplinæ, omnia agens quibus possit accipere cognitionem eorum quæ desiderat. Desiderium autem per profectum fidei, consistit contemplatum cum inquisitione: id autem est fieri dignum tali tantaque contemplatione. Sic Dei gnosticus gustabit voluntatem: non aures enim præbet, sed animum, rebus quæ significantur ab iis quæ dicuntur. Cum ergo ipsas rerum essentias et res ipsas acceperit per verba, merito ꝫ animam quoque deducit ad ea quæ oportet, illud, « Non mœchaberis, Non occides », peculiari modo accipiens, ut dictum est gnostico, non ut ab aliis concipitur. Pergit ergo se exercens contemplatione scientifica, ut paulatim quoque se exerceat in iis quæ magis universe et magnificentius dicta sunt, recte sciens, quod « qui docet hominem scientiam », ut ait Propheta, est Dominus, per os hominis Dominus operans. Ideo carnem quoque accepit. Merito ergo nunquam jucundum præferi utili, nec si casu aliquo invadat eum meretricioque more forte fortuna provocet formosa mulier: quoniam nec Joseph quidem ab instituto abducere potuit uxor domini. Ab ea autem exui se patiebatur, per vim tenente tunicam, ut qui a peccato quidem fuerit nudatus, honestatis autem ornamentum induerit. Nam etsi oculi domini, Ægyptii inquam, Joseph non videbant, at omnipotentis quidem certe inspiciebant. Nam nos vocem quidem audimus, et corpora contemplamur: Deus autem ipsam rem examinat, a qua fertur vox et aspectus. His consequenter, si vel morbus, vel casus aliquis, gnosticum invaserit, atque adeo mors quæ est omnium maxime terribilis, manet animo interritus, sciens quæcunque sunt huiusmodi esse naturæ necessitatem: sed sic quoque Dei virtute ea effici medicamentum salutis, ut quæ per disciplinam eos beneficio afficiant qui difficiliter transformantur, et vere bona pro meritis dispertiantur providentia. Utens igitur rebus creatis, quando et quantum dicet Verbum, eique qui creavit agens gratias, usus earum sit dominus. Nunquam acceptæ est memor injuriæ, nemini sit infensus, etiamsi sit odio dignus propter ea quæ facit: colit enim Creatorem, diligit autem vitæ socium, ejus misertus, et pro eo orans propter ejus ignorantiam. In corpus quoque suum

✠ P. 868 ED. POTTER, 735 ED. PARIS. • Exod. xx, 15, 14. ^b Psal. xciv, 10.

(37) Χωρήσας. Id restituimus ex Flor. Sylb. et ms. Paris. pro χωρίσας, quod in recentiores editiones perperam irrepserat, Matth. ix, 14: Οὐ πάντες γινώσκουσιν τὸν λόγον, ἀλλ' οἱς δέδοται.

(38) Μὴ μοιχεύσης, Μὴ φονεύσης. Sic Flor., Sylburg. et ms. Paris., pro quo editiones recentio-

res perperam Μὴ μοιχεύσεις, μὴ φονεύσεις.

(39) Πρόσεισιν. « Accedit. » Interpres πρόσεισιν legisse videtur.

(40) Ἐψῆ. Lege αἰψῆ, ut etiam pag. 741, 746, 756 ed. Paris. Lowth.

per consensionem afficitur : cui quidem natura patibilis est alligatus. Non tamen primario movetur ex perturbatione. In involuntariis certe casibus, a doloribus seipsum deducens ad ea quæ sunt ejus propria, non abducitur ab iis quæ sunt ab eo aliena : sed iis solum cedit et se accommodat quæ sunt ei necessaria, quousque illæsa conservatur anima. Non enim existimatione solum aut externa specie vult esse fidelis, sed cognitione et veritate, hoc est firmo stabilique facto, et sermone efficaci. Non solum ergo laudat bona et honesta, sed ipse etiam contendit esse bonus et honestus, a bono et fideli servo factus per charitatem amicus, propter perfectionem $\times$ habitus, quam ex vera disciplina et multa exercitatione pure acquisivit. Cum ergo magna vi contendat ut perveniat ad summum cognitionis, moribus ornatus, habitu compositus, omnia habens commoda ejus qui est vere gnosticus, pulchrasque respiciens imagines : multos quidem qui perfecte vixerunt, patriarchas, plurimos autem prophetas, et nobis innumerabiles angelos, et postremo Dominum qui nos docuit, et ostendit fieri posse ut summam illam vitam assequamur : ideo omnia mundi bona quæ sunt in promptu et ad manum, non diligit, ne humi remaneat, sed ea quæ sperantur, vel potius jam sunt cognita, quoad comprehensionem autem sperantur. Hac ergo ratione labores, et tormenta, et afflictiones sustinet, non ut qui sunt fortes apud philosophos propter spem quod præsentem quidem sunt cessaturi dolores, sint autem rursus jucundorum futuri participes ; sed cognitio ei persuasionem ingeneravit firmissimam, se esse recepturum, quæ sperat, futura. Quocirca non solum quæ hic sunt supplicia, sed etiam jucunda contemnit omnia. Aiunt certe beatum Petrum, cum vidisset uxorem suam duci ad mortem, lætatum quidem esse quod vocaretur, et quod domum reduceretur, eam adhortatus ac consolatus, nomine compellasse, ac dixisse, « *Heus tu memento Domini.* » Tale erat beatorum illorum matrimonium, et usque ad charissimos perfecta affectio. Ea ratione Apostolus quoque, « *Qui uxorem ducit, sit tanquam*

✕ P. 868 ED. FOTTER, 736 ED. PARIS.

(41) Κατά. Hanc præpositionem, quam libri recentiores omittunt, restituiimus e Flor., Sylburg. et ms. Paris., ut alia etiam quamplurima.

(42) Καὶ ἐνεργῶ. « Etiam efficaci. » Alioqui καὶ redundaret. SYLB.

(43) Μαθήσεως τῆς ἀληθοῦς καὶ συνασκήσεως. Sic edidimus ex Flor. et Sylburg. Μαθήσεως καὶ ἀληθοῦς συνασκήσεως habent recentiores edit. ; μαθήσεως ἀληθοῦς καὶ συνασκήσεως ms. Paris.

(44) Λογίζομενος. Flor., λογιζομένου.

(45) Παύσασθαι. Flor. παύσασθαι pro fut. παύσεσθαι. SYLBURG.

(46) Τῶν μελλόντων ἐπιιδῶν. Solæcismi species per intellectum pro τῶν μελλόντων ἀγαθῶν. SYLBURG.

(47) Φασὶ γ' οὖν. Hæc citat Eusebius Eccl. Hist. lib. III, c. 24 ; Nicephorus lib. IX, cap. 14.

(48) Γυναίκα. De B. Petri uxore conf. quæ adnotavit Cotelerius ad Recognit. Clementis lib. VII.

Α παθητῶ ἐνδεδεδυμένος. Ἀλλὰ οὐ πρωτοπαθεῖ κατὰ πάθος. Κατὰ (41) γ' οὖν τὰς ἀκουσίους περιστάσεις, ἀνέγων ἑαυτὸν ἀπὸ τῶν πόνην ἐπὶ τὰ οικεῖα, οὐ συναποφέρεται τοῖς ἀλλοτρίοις αὐτοῦ· συμπεριφέρεται δὲ τοῖς ἀναγκαίοις αὐτοῦ μόνον, εἰς ὅσον ἀδολογῶς τηρεῖται ἡ ψυχὴ. Οὐ γάρ που ἐν ὑπολήψει, ἀλλ' οὐδὲ ἐν ᾧ δοκεῖν, πιστὸς εἶναι βούλεται· γινώσκει δὲ καὶ ἀληθῆς, ὃ ἐστὶν ἐργῶ βεβαίῳ, καὶ λόγῳ, καὶ ἐνεργῶ (42). Οὐχοῦν οὐ μόνον ἐπαινεῖ τὰ καλὰ, ἀλλὰ καὶ αὐτὴ βιάζεται εἶναι καλὸς, ἐκ τοῦ ἀγαθοῦ καὶ πατρὸς δούλος μεταβαίνων δι' ἀγάπης εἰς φίλον, καὶ τὸ τέλος τῆς ἔξεως, ὃ ἐκ μαθήσεως τῆς ἀληθείας καὶ συνασκήσεως (43) πολλῆς καθαρῶς ἐκτίσται. Ὡς ἂν οὖν ἐπ' ἄκρον γνώσεως ἦκειν βιαζόμενος, τῷ ἦθει κεκοσμημένος, τῷ σχήματι κατεσταλμένος, πάντα ἐκεῖνα ἔχων ὅσα πλεονεκτήματά ἐστι τῷ κατ' ἀλήθειαν γνωστικῷ, εἰς τὰς εἰκόνας ἀφ' ὧν τὰς καλὰς, πολλοὺς μὲν τοὺς κατορθωκότας πρὸς αὐτοῦ πατριάρχας, παμπόλλους δὲ προφῆτας, ἀπείρους δ' ὅσους ἡμῖν ἀριθμῶ λογιζόμενος (44) ἀγγέλους, καὶ τὸν ἐπὶ πάντι Κύριον, τὸν διδάξαντα καὶ παραστήσαντα δυνατόν εἶναι τὴν κορυφαίαν ἐκεῖνον κτισσασθαι βίον· διὰ τοῦτο τὰ πρόχειρα πάντα τοῦ κόσμου καλὰ οὐκ ἀγαπᾷ, ἵνα μὴ καταμείνῃ χαρῇ, ἀλλὰ τὰ ἐλπιδόμενα, μᾶλλον δὲ τὰ ἐγνωσμένα ἦεν, εἰς κατέληψιν δὲ ἐλπιδόμενα. Ταύτη ἄρα τοῖς πρὸς τοὺς καὶ τὰς βασάνους, καὶ τὰς θλίψεις, οὐχ ὡς παρὰ τοῖς φιλοσόφοις οἱ ἄνθρωποι, ἐλπιδὶ τοῦ πείσεσθαι (45) μὲν τὰ ἐνεστώτα ἀλγεῖν, αὐτοὺς δὲ τῶν ἡδῶν μετασχεῖν, ὑπομένει· ἀλλ' ἡ γνώσις αὐτῷ πείσμα βεβαιότατον ἐνεγέννησε τῆς τῶν μελλόντων ἐπιιδῶν (46) ἀπολήψεως. Διόπερ οὐ μόνον τῶν ἐν ταῦθα κολάσεων, ἀλλὰ καὶ τῶν ἡδῶν ἀπάντων καταφρονεῖ. Φασὶ γ' οὖν (47) τὸν μακάριον Πέτρον, θρασυάμενον τὴν αὐτοῦ γυναῖκα (48) ἀγομένην τὴν ἐπὶ θάνατον (49), ἡσθῆναι μὲν τῆς κλήσεως γάρ τῃ καὶ τῆς εἰς οἶκον ἀνακομιδῆς, ἐπιφωνήσαι δὲ οὐ μὴ προτρεπτικῶς τε καὶ παρακλητικῶς ἐξ ὀνόματος προσειπόντα· « *Μεμνήσθω αὐτῇ τοῦ Κυρίου* (50). » Τοιοῦτος ἦν ὁ τῶν μακαρίων γάμος, καὶ ἡ μέχρι τῶν φιλετάων τέλει διάθεσις. Ταύτη καὶ ὁ Ἀπόστολος· « *Ὁ γαμῶν* (51), φησὶν, ὡς μὴ γαμῶν· » ἀπρυστα-

D (49) Τὴν ἐπὶ θάνατον. H. mavult τὴν ἐπὶ θανάτου. Utrobique autem subauditur accus. ὀνό. SYLBURG.

(50) Μεμνήσθω αὐτῇ τοῦ Κυρίου. Euseb. lib. III in Hist. cap. 24, narrat hoc ipsum ex Clemente, legiturque Μέννησο, ὃ αὐτῇ, τοῦ Κυρίου. Rufinus cap. 3 ita vertit : « Aiunt beatum Petrum cum vidisset uxorem suam duci ad passionem, gavisum esse electionis gratia, et exclamasse ad eam cum duceretur, ac proprie nomine compellentem dixisse : « *Ο conjux, memento Domini.* » Talia conjugia sanctorum erant, tam perfecta fuit affectio beatorum. Idem Niceph. lib. II, c. 44. COLL. — Rectius H. Μέννησο, ὃ αὐτῇ. Refert autem hæc etiam Euseb. lib. III, c. 24. SYLBURG. — Similia scribit etiam Ch. Lowthius.

(51) Ὁ γαμῶν. Respicit I Cor. VII, 29 : Τοῦτο ὁ φημι, ἀδελφοί, ὅτι ὁ καιρὸς συνεσταλμένος· τὰ λοιπὰ ἔστιν, ἵνα καὶ οἱ ἔχοντες γυναῖκας, ὡς μὴ ἔχοντες ὦσιν.

θῆ τὸν γάμον ἀξίων εἶναι καὶ ἀπερίσπαστον τῆς πρὸς τὸν Κύριον ἀγάπης· ἥς ἔχεισθαι ἀποδημοῦσιν τοῦ βίου πρὸς τὸν Κύριον τῇ γυναίκῃ ὅ τῷ ὄντι ἀνὴρ παρήνευσεν. Ἀρ' οὐ πρόδηλος ἦν ἡ πίστις αὐτοῖς τῆς μετὰ θάνατον ἐλπίδος, τοῖς καὶ ἐν αὐταῖς τῶν κολάσεων ταῖς ἀχμαῖς εὐχαριστοῦσι τῷ Θεῷ; βεβαίαν γάρ, οἶμαι, τὴν πίστιν ἐκέκτηντο, ἥ κατηκολούθουν πισταὶ καὶ ἐνέργειαι. Ἐστὶν οὖν ἐν πάσῃ περιστάσει ἐφ' ὧν μὲν τοῦ γνωστικοῦ ἡ ψυχὴ, οἷον ἀθλήτου τὸ σῶμα ἐν ἀραῖς εὐεξία καὶ ῥώμῃ καθεστηκυῖα. Εὐδουλοῦ μὲν γὰρ ὑπάρχει περὶ τὰ ἀνθρώπων τῷ δικαίῳ τὸ πρακτικόν γνωματεύουσα, τὰς ἀρχὰς θεόθεν ἀνωθεν, καὶ πρὸς τὴν θεῖαν ἐξομολώσιν (52) πραότητα ἡδονῶν καὶ λυπῶν σωματικῶν περιπεποιημένη· κατεξανίσταται δὲ τῶν φόβων εὐθαρσῶς (53), καὶ πεποικῶς τῷ Θεῷ. Ἀτέχνως (54) οὖν ἐπίγειος εἰκὼν θείας δυνάμεως ἡ γνωστικὴ ψυχὴ, τελεία ἀρετῇ κεκοσμημένη, ἐκ πάντων ἅμα τούτων, φύσεως, ἀσκήσεως (55), λόγου συνηξημένου (56). Τοῦτο τὸ κάλλος τῆς ψυχῆς νεὸς γίνεται τοῦ ἀγίου Πνεύματος, ὅτ' ἂν διάθεσιν ὁμολογουμένην τῷ Εὐαγγελίῳ κατὰ πάντα κτήσεται τὸν βίον. Ὁ τοιοῦτος ἄρα κατεξανίσταται παντὸς φόβου, παντὸς δεινοῦ, οὐ μόνον θανάτου, ἀλλὰ καὶ πενίας, καὶ νόσου, ἀδοξίας τε καὶ τῶν ὅσα τούτοις συγγενῇ, ἀήτετος ἡδονῇ γενόμενος, καὶ τῶν ἀλγῶν ἐπιθυμῶν κύριος. Εὐ γὰρ οἶδε τὰ ποιητέα καὶ μὴ, ἐγνωκὼς κατὰ κράτος (57) τὰ τε τῷ ὄντι δεινὰ καὶ τὰ μὴ· ὅθεν ἐπιστημόνως ὑφίσταται ἃ δεῖ (58) καὶ προσήκειν αὐτῷ ὁ λόγος ὑπαγορεύει, διακρίνων ἐπιστημόνως τῷ ὄντι τὰ θαρράλεα, τούτεστι τὰ ἀγαθὰ, ἐκ τῶν φαινομένων, καὶ τὰ φοβερά ἀπὸ τῶν δοκούντων, οἷον θανάτου, καὶ νόσου, καὶ πενίας· ἅπερ δόξης μᾶλλον ἢ ἀληθείας ἔχειται. Οὗτος ὁ τῷ ὄντι ἀγαθὸς ἀνὴρ, ὁ ἐξω τῶν παθῶν, κατὰ τὴν ἔξιν ἡ διάθεσιν τῆς ἐναρέτου ψυχῆς ὑπερβάς ὅλον τὸν ἐμπαθῆ βίον. Τούτῳ πάντα εἰς ἑαυτὸν ἀνῆρτηται πρὸς τὴν τοῦ τέλους κτῆσιν. Τὰ μὲν γὰρ λεγόμενα τυχερὰ δεινὰ ταῦτα (59) τῷ σπουδαίῳ, οὐ φοβερά, ὅτι μὴ κακὰ· τὰ δὲ (60) τῷ ὄντι δεινὰ ἀλλότρια Χριστιανοῦ τοῦ γνωστικοῦ, ἐκ διαμέτρου χωροῦντα τοῖς ἀγαθοῖς, ἐπειδὴ κακὰ, καὶ ἀμήχανον ἅμα τῷ αὐτῷ τὰ ἐναντία κατὰ τὸν αὐτὸν καὶ πρὸς τὸν αὐτὸν ἀπαντᾶν χρόνον. Ἀμεμῶς τοίνυν ὑποκρινόμενος (61) τὸ δρᾶ-

A qui nun ducat *, » 313 inquit, volens matrimonium minime moveri affectione, et nequaquam divelli a charitate in Dominum, quam tenere e vita ad Dominum peregrinanti uxori suasit, qui vere vir erat. Annon ergo eis fides spei post mortem satis erat testata, qui etiam in ipso tormentorum articulo Deo agebant gratias? Firmam et constantem, ut opinor, fidem possidebant, quam fideles quoque consequerentur operationes. Est ergo in quovis casu fortis ac valida gnostici anima, quæ veluti corpus athletæ, et optima est habitudine, et maximas habet vires. Est enim optimi quidem consilii in iis quæ ad homines pertinent, quid sit justo faciendum decernens: ut quæ principia cœlitus, et ut Divinitati fieret similis, lenitatem quamdam & ac B moderationem in voluptatibus corporis doloribus-que sibi comparavit: audacter autem insurgit adversus metus, in Deo habens fiduciam. Revera ergo terrestris divinæ virtutis imago est anima gnostica, perfecta virtute exornata ex his omnibus simul, natura, exercitatione, et quæ simul cum ea crevit, ratione. Hæc pulchritudo animæ fit templum sancti Spiritus, quando dispositionem Evangelio consentientem per totam vitam habuerit. Qui est ejusmodi, insurgit adversus omnem metum, omne periculum, et quidquid est formidabile: non solum mortem, sed etiam paupertatem, et morbum, et ignominiam, et quæcunque sunt hujus generis, ut qui et a voluptate vinci nequeat, et rationis expertibus dominetur cupiditatibus. Bene enim novit quæ sint agenda et quæ non: ut qui strenue noverit quænam sint vera gravia, et quæ non. Unde scienter ea sustinet quæ oportet, et quæ decere ei dicat ratio; scienter distinguens ea de quibus habenda est fiducia; hoc est, ea quæ sunt bona, ab iis quæ videntur, et terribilia ab iis quæ apparent, morte scilicet, morbo, et paupertate: quæ quidem sunt opinionis potius quam veritatis. Hic est revera vir bonus, qui per habitum vel dispositionem animæ virtute præditæ remotus ab animi perturbationibus universam illam vitam superavit quæ perturbationibus est obnoxia. Hujus omnia a seipso dependent ad finem acquirendum. Nam quæ fortunæ dicuntur incommoda,

✱ P. 870 ED. POTTER, 736-737 ED. PARIS. • I Cor. vii, 29.

(52) *Θεῶν ἐξομολώσιν*. Hoc est, τὴν πρὸς τὸν Θεὸν ἐξομολώσιν. SYLBURG. in *Indice Græco*.

(53) *Εὐθαρσῶς*. Congruentius εὐθαρσῆς καὶ πεποικῶς. Minor mutatione legeretur εὐθαρσος, si usu receptum esset. LD.

(54) *Ἀτέχνως*. Conf. *Index Græcus*.

(55) *Φύσεως ἀσκήσεως*. Ellipsis est conjunctionis, aut mendum aliquod subest. SYLBURG.

(56) *Συνηξημένον*. Lege συνηξημένην. LOWTH.

(57) *Ἐγνωκὼς κατὰ κράτος*. « Qui plene ac perfecte novit. » Hesychius: Κατὰ κράτος, ἰσχυρῶς, τελείως. Idem pauli rost: Κατὰ κράτος, ἀρδην, φοράδην, παντελῶς, σφδρα.

(58) *Δεῖ*. Structura et sententia vel infin. δεῖν postulanti, vel conjunctionem δὲ. SYLBURG.

(59) *Τὰ μὲν γὰρ λεγόμενα τυχερὰ δεινὰ ταῦτα*. Recte distinctit interpres: Τὰ μὲν λεγόμενα τυχερὰ

D δεινὰ, ταῦτα τῷ σπουδαίῳ οὐ φοβερά, ὅτι μὴ κακὰ. HEINS.

(60) *Ὅτι μὴ κακὰ· τὰ δὲ Flor.*, ὅτι μὴ κατὰ δέ· et mox μόνος ἀθαρράλεος· mutilata utrobique et structura et sententia. SYLBURG.

(61) *Υποκρινόμενος*. Hæc vox ab histrionibus translata est. quos Græci ὑποκριτὰς vocant. Vetus est proverbium: Μῦθος ὁ βίος. Ad id plurimi scriptores alluserunt. Conf. epistola Senecæ 77, sub finem; Lucianus in *Nigrino*; Suetonius in *Augusto* cap. 99; Aristonis dictum apud Laertium lib. vii segm. 160; Teletis philosophi apud Stobæum serm. 106; Maximus Tyrius dissert. 37; Epicteti verba, quæ proxime ad Clementem accedunt, adjiciuntur ex *Enchirid.* cap. 23: Μέμνησο ὅτι ὑποκριτῆς εἰ δράματος οἷον ἂν θέλῃ ὁ διδάσκαλος· ἂν βραχὺ βραχέος, ἂν μακρὸν μακροῦ· ἂν πτωχὸν ὑποκρινέσθαι σε θέλῃ, ἵνα καὶ τοῦτον εὐφωῶς ὑποκρίνη· ἂν χυλὸν, ἂν ἀρχοντα, ἂν ἰδιωτην. Σὺν γὰρ τοῦτ' ἐστὶ. 16

ea viro bono non sunt formidabilia, quoniam non sunt mala : quæ autem vere sunt gravia, ea sunt a Christiano gnostico aliena, utpote quæ ex diametro pugnant cum bonis, sunt enim mala, nec fieri potest ut eidem eodem tempore simul insint contraria. Qui citra ullam ergo reprehensionem agit actum vitæ, quem ei Deus agendum præbuerit, quæ sunt agenda et quæ sustinenda cognoscit. Annon enim ab ignoratione eorum, quæ sunt gravia aut non gravia, oritur timiditas? Quare, solus gnosticus fidenter est animo, ut qui norit bona quæ sunt, et futura sunt; cum his autem, ut dixi, una sciat ea quæ non sunt revera gravia: sciens quippe solum vitium esse inimicum, et exitium afferre iis qui proficiunt ad cognitionem, armis Domini munitus, ✕ adversus id bellum gerit. Non enim si quid ex imprudentia, et diaboli operatione vel potius cooperatione consistit, hoc protinus imprudentia erat aut diabolus. Quoniam nulla operatio est prudentia: prudentia enim est habitus. Nulla autem operatio est habitus. Non ergo ea, quæ per ignoracionem consistit actio jam est ignoratio, sed vitium quidem est propter ignoracionem, non tamen ignoratio: neque enim affectus, neque peccata sunt vitia, etsi procedant a vitio. Nemo ergo citra rationem fortis, est gnosticus: nam pueros quoque sic dixerit aliquis fortes, qui quæ sunt formidabilia sustinent, propter eorum quæ sunt gravia ignoracionem: ignem quidem certe sic tangunt. Sed et feras quæ in hastas incurrunt, cum sint fortes citra rationem, virtute quis præditas vocaverit. Fortasse autem hi quoque fortes dicent præstigiatores se in gladios rotantes, qui ex quadam experientia propter vilem mercedem malam artem exercent. Qui est autem revera fortis, cum per populi malitiam in manifestum sit periculum adductus, quod occurrit fidenter admittit: hac ratione discretus ab aliis qui dicuntur martyres, quod alii quidem sibi ipsi

✕ P. 874 ED. POTTER, 757-758 ED. PARIS.

δοθέν υποκρίνασθαι πρόσωπον καλῶς· ἐκλέεσθαι δὲ αὐτὸ ἄλλου· « Actorem esse fabulæ talis, qualis magistro probata fuerit, te memento: si brevis, brevis; si longa, longæ: si mendicum agere te voluerit, fac eam quoque personam ingeniose repræsentare. Ita si claudum, si principem, si plebeium. Hoc enim tuum est datam personam bene effingere: eam autem eligere alterius. »

(62) Ἐπεὶ καὶ. Similia scribit Plato in *Lachete* pag. 492: Οὐ γάρ τι, ὦ Λάχης, ἔγωγε ἀνδρεία καλῶς οὕτε θηρία οὕτε ἄλλο οὐδὲν τὸ τὰ δεινὰ ὑπὸ ἀνοίας μὴ φοβούμενον, ἀλλ' ἀφοβὸν καὶ μωρόν. Ἡ καὶ τὰ παιδία πάντα οἶμαι με ἀνδρεία καλεῖν, ἃ δι' ἄνοιαν οὐδὲν δέδοικεν; Ἀλλ', οἶμαι, τὸ ἀφοβὸν καὶ τὸ ἀνδρεῖον οὐ ταῦτόν ἐστιν. Ἐγὼ δὲ ἀνδρίας μὲν καὶ προμηθείας πάνυ τισὶν ἄλλοις οἶμαι μετεῖναι· θρασυτήτος δὲ καὶ τόλμης καὶ τοῦ ἀφόβου μετὰ ἀπρομηθείας πάνυ πολλοῖς καὶ ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν καὶ παίδων καὶ θηρίων. Ταῦτα οὖν σὺ καλεῖς ἀνδρεία καὶ οἱ πολλοὶ, ἐγὼ θράσος καλῶ· ἀνδρεία δὲ τὰ φρόνιμα, περὶ ὧν λέγω. « Equidem, Laches, neque bruta fortia voco, neque aliud quidquam ob inscitiam terribilium nihil formidans, intrepidum vero et satuum. An pueros omnes fortes vocare me putas, qui ob inscitiam nihil metuunt? »

μα τοῦ βίου, ὅπερ ἂν ὁ θεὸς ἀγωνίσασθαι παράσῃ, τὰ τε πρακτέα τὰ τε ὑπομενετέα γνωρίζει. Μήτι οὖν ἡ δι' ἄνοιαν τῶν δεινῶν, καὶ μὴ δεινῶν, συνίσταται ἡ δειλία; Μόνος ἄρα θαρράλεος ὁ γνωστικός, τὰ τε θντα ἀγαθὰ καὶ τὰ εὐόμενα γνωρίζων· συνεπιστάμενος δὲ τοῦτοις, ὥστερ ἔφην, καὶ τὰ μὴ τῷ ὄντι δεινὰ· ἐπεὶ, μόνην κακίαν ἐχθρὰν οὖσαν εἰδῶς καὶ καθαιρετικὴν τῶν ἐπὶ τὴν γνώσιν προκοπτόντων, τοῖς ὅπλοις τοῦ Κυρίου πεφραγμένος, καταπολεμεῖ ταύτης. Οὐ γὰρ εἰ δι' ἀφροσύνην τι συνίσταται καὶ διαδόλου ἐνέργειαν, μᾶλλον δὲ συγκρίαν, τοῦτ' εὐθὺς διάδολος ἡ ἀφροσύνη· ὅτι μὴ μία ἐνέργεια φρόνησις· ἕξις γὰρ ἡ φρόνησις· οὐδεμία δὲ ἐνέργεια ἕξις. Οὐ τοίνυν οὐδὲ ἡ δι' ἄνοιαν συνισταμένη πρᾶξις ἤδη ἄνοια, ἀλλὰ κακία μὲν δι' ἄνοιαν, οὐ μὴν ἄνοια· οὐδὲ γὰρ τὰ πάθη οὔτε τὰ ἁμαρτήματα κακίαι, καίτοι ἀπὸ κακίας φερόμενα. Οὐδεὶς οὖν ἀλόγως ἀνδρείος γνωστικός· ἐπεὶ καὶ (62) τοὺς παῖδας λέγεται τις ἀνδρείους, ἀγνοίᾳ τῶν δεινῶν ὑφισταμένους τὰ φοβερά· ἄπτονται γοῦν οὕτω (63) καὶ πυρός· καὶ τὰ θηρία τὰ ὁμοσε ταῖς λόγχαις πορευόμενα, ἀλόγως θντα ἀνδρεία, ἐνάρετα λεγόντων· τάχα δ' οὗτοι καὶ τοὺς θαυματοποιοὺς ἀνδρείους φήσουσιν, εἰς τὰς μαχαίρας κυδιαισθέντας ἐξ ἐμπειρίας τινός, κακοτεχνούντας ἐπὶ λυπρῷ τῷ μισθῷ. Ὁ δὲ τῷ ὄντι ἀνδρείος, προφανῇ τὸν κίνδυνον διὰ τῶν πολλῶν ζῆλον ἔχων, εὐθαρσῶς πᾶν τὸ προσὴν ἀναδέχεται· ταύτη τῶν ἄλλων λεγομένων μαρτύρων χωριζόμενος, ἢ οἱ μὲν, ἀφορμάς (64) παρέχοντες σφισιν αὐτοῖς, ἐπιβρίπτουντες (65) αὐτοῖς τοὺς κινδύνους οὐκ οἶδ' ὅπως· (εὐστομεῖν γὰρ δίκαιον) οἱ δὲ, περιστελλόμενοι κατὰ λόγον τὸν ὀρθόν, ἔπειτα τῷ ὄντι καλέσαντος τοῦ Θεοῦ προθύμως ἑαυτοὺς ἐπιβδόντες, καὶ τὴν κλήσιν, ἐκ τοῦ μηδὲν αὐτοῖς (66) προπετὲς συνεγνωκέναι, βεβαιούσι, καὶ τὸν ἄνθρωπον τῇ κατὰ ἀλήθειαν λογικῇ ἀνδρείᾳ ἐξετάζεσθαι παρέχονται. Οὐτ' οὖν φῶδω τῶν μειζόνων δεινῶν τὰ ἐλάττω καθάπερ οἱ λοιποὶ ὑπομείνοντες, οὗτ' αὖτε

Arbitror equidem intrepidum non idem esse ac fortem. Nam fortitudinem et providentiam in paucis admodum reperiri existimo: ferocitatem vero et audaciam melius carentem, omni absque providentia, in multis et viris, et mulieribus, puerisque et feris. Quæ igitur et tu et alii multi fortia nominatis, ego ferocia nuncupo: fortia vero, quæ prudenter discernunt, quæ audacia et quæ metu sunt digna. » Conf. Aristoteles *Ethic. Eudem.* lib. III, cap. 1.

(63) Οὕτω. Forte congruentius οὕτοι, nempe οἱ παῖδες. SYLBURG.

(64) Ἀφορμάς. Adversus eos qui temere sese martyrio obiciebant, superius dictum *Strom.* IV, pag. 597, aliisque locis.

(65) Ἐπιβρίπτουντες. Forte congruentius, ἐπιβρίπτουντες αὐτοὺς τοῖς κινδύνοις· aut ἐπιβρίπτουντες neutraliter accipiendum pro « injicientes se, irruentes. » SYLBURG. — Rectius ἐπιβρίπτουντες εἰς αὐτούς. Illos, qui se offerebant iudiciis, gravissime increpat, supra pag. 504 edit. Paris. LOWTH.

(66) Αὐτοῖς. Malim αὐτοῖς, « sibi; » ut etiam supra.

γον τὸν ἀπὸ τῶν ὁμοτίμων, καὶ ὁμογνωμόνων ὑφο-
 ρώμενοι, τῇ τῆς κλήσεως ἐμμένουσιν ὁμολογίᾳ·
 ἀλλὰ διὰ τὴν πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπην ἐκόντες πελθον-
 ται τῇ κλήσει, μηδὲνα ἕτερον σκοποῦν ἐλέμενοι ἢ τὴν
 πρὸς τὸν Θεὸν εὐαρέστησιν, οὐχὶ δὲ διὰ τὰ ἄλλα
 τῶν πόνων. Οἱ μὲν γὰρ φιλοδοξίᾳ, οἱ δὲ εὐλαβείᾳ κο-
 λίσσεως ἄλλης δριμυτέρας (67)· οἱ δὲ, διὰ τινὰς ἡδο-
 νὰς καὶ εὐφροσύνας τὰς μετὰ θάνατον (68) ὑπομέ-
 νοντες, παῖδες ἐν πίστει· μακάριοι μὲν, οὐδέπω δὲ
 ἄνθρωποι ἐν ἀγάπῃ τῇ πρὸς τὸν Θεόν, καθάπερ ὁ γνω-
 στικός, γεγονότες. Εἰσὶ γὰρ, εἰσὶ καθάπερ ἐν τοῖς
 ἀγῶσι τοῖς γυμνικοῖς, οὕτω δὲ καὶ κατὰ τὴν Ἐκκλη-
 σίαν στέφανοι ἀνδρῶν τε καὶ παίδων (69)· ἡ δὲ ἀγάπη
 αὐτῇ δι' αὐτὴν (70) αἰρετὴ, οὐ δι' ἄλλο τι. Σχεδὸν οὖν
 τῷ γνωστικῷ μετὰ γνώσεως ἢ τελειότητος τῆς ἀνδρίας
 ἐκ τῆς τοῦ βίου συνασκήσεως αὐξεται, μελετήσαντος
 ἐπὶ τῶν παθῶν κρατεῖν. Ἀφοβον οὖν, καὶ ἀδεᾶ, καὶ
 πεπιθότα ἐπὶ Κύριον ἢ ἀγάπῃ ἀλείφουσα, καὶ γυμνά-
 σασα, κατασκευάζει τὸν βίον ἀθλητὴν, ὥσπερ
 δικαιοσύνη τὸ διαπαντός ἀληθεύειν αὐτῷ τοῦ βίου
 περιποιεῖ. Δικαιοσύνης γὰρ ἦν ἐπιτομὴ φάναι (71)·
 ἔστι (72) ὁμῶν τὸ Ναί, ναί, καὶ Οὐ, οὐ. Ὁ δὲ αὐ-
 τὸς λόγος καὶ ἐπὶ τῆς σωφροσύνης. Οὔτε γὰρ διὰ φι-
 λοτιμίαν, καθάπερ οἱ ἀθληταὶ στεφάνων καὶ εὐδοξίας
 χάριν, οὐτ' αὖ φιλοχρηματίαν, ὡς τινες προσποιούν-
 ται σωφρονεῖν, πάθει δεινῷ τὸ ἀγαθὸν μεταδιώκον-
 τες· οὐ μὴν οὐδὲ διὰ φιλοσωματίαν ὑγείας χάριν·
 ἀλλ' οὐδὲ δι' ἀγροικίαν ἐγκρατὴς καὶ ἀγευστος ἡδο-
 νῶν οὐδεὶς κατ' ἀλήθειαν σώφρων. Ἀμέλει γευσάμενοι
 τῶν ἡδονῶν οἱ τὸν ἐργάτην τριβόντες βίον, αὐτίκα
 μέλα καταγύνουσι τὸ ἀκαμπὲς τῆς ἐγκρατείας εἰς
 τὰς ἡδονὰς. Τοιοῦτοι δὲ καὶ οἱ νόμοι καὶ φόβοι κω-
 λήμενοι· καιροῦ γὰρ λαβόντες παρακλέπτουσι τὸν
 νόμον, ἀποδιδράσκοντες τὰ καλὰ. Ἡ δὲ δι' αὐτὴν αἰ-
 ρετὴ σωφροσύνη, κατὰ τὴν γνῶσιν τελειουμένη, αἰ-
 τε παραμένουσα, κύριον καὶ αὐτοκράτορα τὸν ἄνδρα
 κατασκευάζει, ὡς εἶναι τὸν γνωστικὸν σώφρονα, καὶ
 ἀπαθὲς ταῖς ἡδοναῖς τε καὶ λύπαις ἀτεγκτον, ὥσπερ
 φασι τὸν ἀδάμαντα τῷ πυρὶ (73). Τοῦτων οὖν αἰτία
 ἡ ἀγωνία καὶ κυριωτάτη πάσης ἐπιστήμης ἀγάπῃ·

A præbeant occasionem, et se nescio quomodo in ipsa
 pericula injiciant (si loqui sic fas est); hi vero
 primo ex recta ratione declinantes, deinde cum
 Deus vocaverit prompto et alacri animo se traden-
 tes et confirment vocationem ex eo quod nihil tem-
 ere de se constituerint, et virum præbeat in vera
 ac rationali fortitudine probandum. Neque ergo
 metu majorum minora tolerant, ut reliqui: neque
 timentes ne vituperentur ab iis qui sunt ejusdem
 loci et sententiæ, in confessione persistunt vocatio-
 nis, sed propter suam in Deum charitatem lubentes
 parent vocationi, nullum alium sibi scopum propo-
 nentes, nisi ut Deo placeant, non autem propter
 præmia laborum. Nam alii quidem propter gloriæ
 cupiditatem: alii vero quod vitent aliud gravius
 B supplicium: alii vero propter quasdam lætities et
 voluptates post mortem futuras, patiuntur: qui
 pueri sane in fide sunt; beati quidem, sed qui non-
 dum viri evaserunt in ea quæ est erga Deum cha-
 ritate, sicut gnosticus. Sunt enim, sunt quemad-
 modum in gymniciis certaminibus, ita etiam in Ec-
 clesia, coronæ virorum et puerorum. Charitas autem
 ipsa propter se est expetenda, non propter aliquid
 aliud: gnostico igitur, una cum cognitione augetur
 perfectio fortitudinis ex vitæ exercitatione, dum
 semper meditatur affectuum victoriam. Metu ergo
 et formidine vacuum, et in Domino confidentem
 reddit suum athletam, inungens 314 ipsum et
 exercens charitas: quemadmodum ei tribuit justitia
 ut per totam vitam verum dicat. Est enim justitia
 compendium dicere: «erit vestrum, Ita, ita, et
 Non, non». Eadem ratio est etiam temperantiæ.
 Neque enim propter honoris cupiditatem, sicut
 athletæ propter coronas et gloriam: neque rursus
 propter pecuniæ cupiditatem, ut nonnulli præ se
 ferunt temperantiam, gravi vitio ad bonum perse-
 quendum impulsus. Sed neque qui propter corporis
 sui amorem sanitatis gratia, neque qui propter
 rusticitatem est continens, et non gustat volupta-
 tes, ullus vere est temperans. Certe cum semel vo-

✠ P. 872 ED. POTTER, 738-739 ED. PARIS.

• Math. v, 37; Jac. v, 12.

(67) *Εὐλαβεῖα κολλίσσεως ἄλλης δριμ.* Eadem
 habet supra p. 531 edit. Paris. Lowth.

(68) *Τὰς μετὰ θάνατον.* Conf. p. 529 edit. Pa-
 ris. lb.

(69) *Παῖδων.* Puerorum certamina ab Eleis olymp.
 πικνί primum instituta fuisse, refert Pausanias
Elac. i, p. 301 edit. Hanov.: Τὰ δὲ ἐπὶ τοῖς παισὶν
 ἐς μὲν τῶν παλαιότερων οὐδεμίαν ἔχει μνήμην, αὐ-
 τοὶ δὲ ἀρέσαντες σφίσι κατεστήσαντο Ἡεῖοι. Δρόμου
 μὲν δὴ καὶ πάλης ἐτέθη παισὶν ἄλλα ἐπὶ τῆς ἐδδάρης
 καὶ τρακοστής Ὀλυμπιάδος· καὶ Ἰπποσθένους Λα-
 κωνίου πάλιν, Πολυεύκτους δὲ τὸν δρόμον ἐνίκη-
 σεν Ἡεῖος. Πρώτη δὲ ἐπὶ ταῖς τεσσαράκοντα Ὀλυμ-
 πιάσι πύκτας ἐσεκάλεσαν παῖδας καὶ περιῆν τῶν
 ἡελιόκτων Σουδαρίτης Φιλῆτας· Puerorum vero
 certamina nullo veteris memoriæ exemplo, arbitrato
 πρὸ instituerunt Elei. Ac primum quidem de cursu
 lucta, septima et tricesima olympiade, pueris
 proposita præmia. Luctæ Hippothenes Lacedæmoni-
 us, cursus palmam accepit Polynices Eleus. At
 prima et quadragesima olympiade pueros in cæ-

stum pugna commiserunt. Competitores superavit
 Sybaritanus Philetas.

(70) *Δι' αὐτὴν.* Vel potius δι' αὐτὴν, «propter
 se».

(71) *Ἐπιτομὴ φάναι.* Flor., ἐπὶ τὸ μὴ φάναι,
 vitiose divulsis, quæ conjungi debent. Sylvaux.

(72) *Ἔσται.* Math. v, 3: Ἔστω δὲ ὁ λόγος ὁμῶν·
 Ναί, ναί, καὶ Οὐ, οὐ. Jac. v, 12: Ἦτω δὲ ὁμῶν τὸ Ναί
 ναί, καὶ τὸ Οὐ οὐ. Ms. Paris., ἔσται... καὶ τὸ Οὐ, οὐ.

(73) *Τὸν ἀδάμαντα τῷ πυρὶ.* Clemens infra
 Strom. viii, p. 931, exemplo ostendens nullam cau-
 sam nisi in idoneam materiam agere posse, ait:
 Καθάπερ τὸ πῦρ τῷ ξύλῳ· τὸν ἀδάμαντα γὰρ οὐ
 καύσει· Quemadmodum ignis in lignum; nam
 adamantum non uret. Plinius *Nat. hist. lib. xxxvii*,
 c. 4, de certis adamantum generibus scribit: «In-
 cudibus hi deprehenduntur ita respuentes ictum,
 ut ferrum utrinque dissulset, incudisque etiam ipsæ
 dissiliant. Quippe duritia inenarrabilis est, simul-
 que ignium victrix natura, et nunquam incale-
 scens».

luptates gustaverint qui laboribus vitam terunt, continentiae inflexam duritiem infringunt ad voluptates. Tales autem sunt ii quoque qui lege et metu prohibentur : qui si occasionem nacti fuerint furtim legem transgrediuntur, quæ honesta sunt fugientes. Quæ est autem propter seipsam expetenda temperantia, ut quæ per cognitionem perficiatur et semper maneat, dominum et imperatorem efficit hominem, ut sit temperans is qui est gnosticus, et nec afficiatur voluptatibus, nec liquescat doloribus, sicut aiunt adamantem igne minime liquescere. Horum ergo causa, est sanctissima et omnium scientiarum præcipua charitas. Per cultum enim ejus quod est optimum et excellentissimum, quod ex uno characterem accipit, amicum simul et filium efficit gnosticum ; « perfectum » revera « virum, » ut qui creverit « in mensuram ætatis ». Quinetiam quæ est circa eandem rem concordia est consensio : quod autem idem est, unum est, communitas sita sit in uno. Gnosticus igitur, cum diligat eum qui vere est unus Deus, et vir est vere perfectus, et Dei amicus, et in filii locum cooptatus : hæc enim sunt nomina nobilitatis et cognitionis, et perfectionis in Dei visione, quam summum profectum capit anima gnostici, munda plane effecta, « facie, » ut ait ille, « ad faciem » Deum omnipotentem in æternum videre dignata. Tota enim effecta spiritalis, cum ad id quod est cognatum processerit in Ecclesia spiritali, manet in Dei requie.

Α δὲ γὰρ τὴν τοῦ ἀρίστου καὶ ἐξοχωτάτου θεραπείαν, ὁ δὲ τῷ ἐνὶ χαρακτηρίζεται (74), φίλον ὁμοῦ καὶ υἱὸν τὸν γνωστικὸν ἀπεργάζεται, « τέλειον » (75) ὡς ἀληθῶς « ἀνδρα, εἰς μέτρον ἡλικίας » αὐξήσαντα. Ἀλλὰ καὶ ἡ ὁμολογία ἡ περὶ ταῦτο πρᾶγμα συγκατὰ θεοῖς ἐστὶ· τὸ δὲ ταῦτόν ἐν ἐστὶν· ἡ τε φίλα δι' ὁμοότητος περαίνεται, τῆς κοινότητος ἐν τῷ ἐνὶ κειμένῃ. Ὁ ἄρα γνωστικὸς, τοῦ ἐνὸς ὄντως Θεοῦ ἀγαπητικὸς ὑπάρχων, τέλειος ὄντως ἀνὴρ καὶ φίλος τοῦ Θεοῦ, ἐν Υἱοῦ καταλεγεί τῇ τάξει. Ταυτὶ γὰρ ὀνόματα εὐγενείας, καὶ γνώσεως, καὶ τελειότητος κατὰ τὴν τοῦ Θεοῦ ἐποπτείαν, ἣν κορυφασιωτάτην προκοπὴν ἡ γνωστικὴ ψυχὴ λαμβάνει, καθαρὰ τέλειον γενομένη, « πρόσωπον, » φησὶ, « πρὸς πρόσωπον » ὁρᾶν ἀδίδως καταξιουμένη τὸν παντοκράτορα Θεόν. Πνευματικὴ γὰρ ὅλη γενομένη πρὸς τὸ συγγενὲς, χωρήσασα ἐν πνευματικῇ τῇ Ἐκκλησίᾳ, μένει εἰς τὴν ἀνάπαυσιν τοῦ Θεοῦ.

Amicitia autem perficitur per similitudinem, cum

CAPUT. XII.

Verum gnosticum beneficum et continentem esse et mundana omnia despiciere.

Atque hæc quidem hactenus. Cum autem ita se habeat gnosticus, et quod ad corpus attinet, et quod ad animam, et quod ad propinquos, seu fuerit servus, seu hostis lege factus, seu alius qualiscunque, æqualis est et similis : nam convenienter legi divinæ non « despiciat fratrem » eodem patre et eadem matre natum : eum certe qui affligitur levat consolationibus, adhortationibus, iis quæ sunt ad vitam necessaria succurrens : dans omnibus egentibus, licet non similiter, verum juste et pro meritis ; quinetiam ei qui ipsum persequitur et odio habet, si eo indigeat ; parum curans eos qui dicunt, propter metum ei dedisse, si non fecerit propter metum, sed ut ei opem ferret. Qui enim ut inimicis subveniant non parcunt pecuniæ, et malorum ocores sunt, quomodo non erit in suos major eorum charitas ? Qui talis est, ex hoc progreditur ad perfecte sciendum, et cuinam maxime, et quantum, et quando, et quomodo sit daturus. Quis autem ejus viri jure fuerit inimicus, qui nullam inimicitiarum causam præbet omnino ? Et annon, sicut dicimus de Deo, Deum nulli adversari, nec esse alicujus inimicum (est enim creator omnium, et nihil est ex iis quæ consistunt, quod nolit ; dicimus autem ei esse inimicos eos qui non parent, et ex ejus præ-

Ταῦτα μὲν οὖν ταύτῃ. Οὕτω δὲ ἔχων ὁ γνωστικὸς πρὸς τὸ σῶμα, καὶ τὴν ψυχὴν, πρὸς τε τοὺς πέλας, καὶ οὐκ ἐκείνῃς ἢ, καὶ πολέμιος νόμῳ γενόμενος, καὶ ὁμοῦ ἐστὶν, ἴσος καὶ ὁμοῖος εὐρίσκεται· οὗ γὰρ « ὑπερορᾷ τὸν ἀδελφόν » κατὰ τὸν θεῖον νόμον ὁμοπάτριον ὄντα καὶ ὁμομήτριον· ἀμέλει θλιβόμενον ἐπικουρίζει, παρὰ μυσταῖς, παρορμήσει, ταῖς βιωτικαῖς χρεαῖς ἐπικουρῶν, διδοὺς τοῖς δεομένοις πᾶσιν, ἀλλ' οὐχ ὁμοίως, δικαίως δὲ καὶ κατὰ τὴν ἀξίαν· πρὸς δὲ καὶ τῷ καταδιώκοντι, καὶ μισοῦντι, εἰ τούτου δέοιτο ὀλίγα φροντίζων τῶν λεγόντων διὰ φόβον αὐτῷ δεῖναι, εἰ μὴ διὰ φόβον, δι' ἐπικουρίαν δὲ τούτου ποιεῖ. Οἱ γὰρ πρὸς ἐχθροὺς ἀφιλάργυροι καὶ μισοπόνηροι (76), πόσῳ μᾶλλον πρὸς τοὺς οἰκείους ἀγαπητικοί ; Ὁ τοιοῦτος ἐκ τούτου πρόκειται ἐπὶ τὸ ἀκριβῶς εἰδέναι, καὶ ὅτι ἂν τις μάλιστα, καὶ ὁπόσον, καὶ ὅποτε, καὶ ὅπως ἐπιβῇ. Τίς δ' ἂν καὶ ἐχθρὸς εὐλόγως γένοιτο ἀνδρὸς οὐδεμίαν οὐδαμῶς παρέχοντος αἰτίαν ἐχθρας ; Καὶ μήτι, καθάπερ ἐπὶ τοῦ Θεοῦ, οὐδὲν μὲν ἀντικείμενον λέγομεν τὸν Θεόν (77), οὐδὲ ἐχθρὸν εἶναι τινος· (πάντων γὰρ κτίστης, καὶ οὐδὲν ἐστὶ τῶν ὑποστάντων ὃ μὴ θελεῖ· φαμέν δ' αὐτῷ ἐχθροῖς εἶναι τοὺς ἀπειθεῖς, καὶ μὴ κατὰ τὰς ἐντολάς αὐτοῦ πορευομένους, οἷον τοὺς διεχθρεύοντας αὐτοῦ τῇ Διαθήκῃ) τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ ἐπὶ τοῦ γνωστικοῦ εἶ-

¶ P. 873 ED. POTTER, 739-740 ED. PARIS.

(74) Τῷ ἐνὶ χαρακτ. Vult auctor, Deo peculiare esse, ut multiplicari nequeat.

(75) Τέλειον. Respicit Ephes. iv, 13 : Μέχρι κατανηθώμεν οἱ πάντες... εἰς ἀνδρα τέλειον, εἰς μέτρον ἡλικίας τοῦ πληρώματος τοῦ Χριστοῦ.

¶ Ephes. iv, 13. ὁ I Cor. xiii, 12.

(76) Μισοπόνηροι. Legendum videtur οἱ μνησπονήροι, vel ἀμνησπονήροι. LOWME.

(77) Θεός. Conf. Pædag. lib. i, c. 8, pag. 133, not. 9.

ρομεν ἂν, Αὐτὸς μὲν γὰρ οὐδενὶ οὐδέποτε κατ' οὐ-
 λῶνα τρόπον ἐχθρὸς ἂν γένοιτο· ἐχθροὶ δὲ εἶναι νοοῖντο
 αὐτῷ οἱ τὴν ἐναντίαν ὁδὸν τρεπόμενοι. "Ἄλλως τε καὶ
 ἡ ἐξίς ἢ παρ' ἡμῖν μεταδοτική, δικαιοσύνη (78) λέ-
 γεται· ἀλλὰ καὶ ἡ κατ' ἀξίαν διακριτικὴ πρὸς τὸ μᾶλ-
 λον καὶ ἥττον, ἐφ' ὧν καθήκει κατ' ἐπιστήμην γε-
 νέσθαι, ἀκροτάτης δικαιοσύνης εἶδος τυγχάνει. Ἔστι
 μὲν οὖν ἡ κατὰ ἰδιωτισμὸν (79) πρὸς τινων κα-
 τ' οὐθύνεται, ὅσον ἡδονῶν ἐγκράτεια· ὡς γὰρ ἐν τοῖς
 ἔθνεσιν ἐκ τε τοῦ μὴ δύνασθαι τυχεῖν ὧν ὁρᾷ (80)
 τις, καὶ ἐκ τοῦ πρὸς ἀνθρώπων φόβου, εἰσὶ δ' οἱ διὰ
 τὰς μείζονας ἡδονὰς ἀπέχονται τῶν ἐν τοῖς ποσὶν
 ἡδύων· οὕτω καὶ τῇ πίστει ἡ δι' ἐπαγγελίαν ἡ διὰ
 φόβον θεοῦ ἐγκρατεῦνται τινες. Ἄλλ' ἔστι μὲν θε-
 μελιος γνώσεως ἡ τοιαύτη ἐγκράτεια, καὶ προσάγωγὴ
 τις ἐπὶ τὸ βέλτιον, καὶ ἐπὶ τὸ τέλειον ὁρμή. Ἐρχή
 γὰρ σοφίας, ὡς φησὶ, ὁ φόβος Κυρίου. Ὁ τέλειος δὲ,
 δι' ἀγάπην (81) ὡς πάντα στέγει, πάντα ὑπομένει,
 οὐχ ὡς ἀνθρώπων ἀρέσκων, ἀλλὰ Θεῷ. Καίτοι καὶ ὁ
 ἱκανὸς ἐπεται αὐτῷ κατ' ἐπακολούθημα οὐκ εἰς τὴν
 ἐκταύτῃ ὠφέλειαν, ἀλλ' εἰς τὴν τῶν ἐπαινούμενων μί-
 μνησιν τε καὶ χρῆσιν. Λέγεται καὶ κατ' ἄλλο σημαι-
 νόμενον ἐγκρατὴς οὐχ ὁ τῶν παθῶν μόνον κρατῶν,
 ἀλλὰ καὶ ὁ τῶν ἀγαθῶν ἐγκρατὴς γενόμενος, καὶ
 βεβαίως κτησάμενος τῆς ἐπιστήμης τὰ μεγαλεῖα, ἀφ'
 ὧν καρποφορεῖ τὰς κατ' ἀρετὴν ἐνεργείας. Ταύτη
 οὐδέποτε, περιστάσεως γενομένης, τῆς ἰδίας ἕξεως ὁ
 γνωστικὸς ἐξίσταται· ἐμπειδος γὰρ καὶ ἀμετάβλητος
 ἡ τοῦ ἀγαθοῦ ἐπιστημονικὴ κτῆσις, ἐπιστήμη θείων
 καὶ ἀνθρωπείων πραγμάτων ὑπάρχουσα. Οὐποτε οὖν
 ἀγνοία γίνεται ἡ γνώσις, οὐδὲ μεταβάλλει τὸ ἀγαθὸν
 εἰς κακόν· διὸ καὶ ἐσθίει καὶ πίνει, καὶ γαμεῖ, οὐ
 προηγουμένως, ἀλλὰ ἀναγκαιῶς. Τὸ γαμεῖν δὲ, ἔάν
 ὁ λόγος ἐρῇ (82), λέγω, καὶ ὡς καθήκει. Γενόμενός
 γὰρ τέλειος, εἰκόνας ἔχει τοὺς ἀποστόλους, καὶ τῷ
 ὄντι ἀντὶρ οὐκ ἐν τῷ μονήρῃ ἐπανελέσθαι δείκνυται
 ἔξω, ἀλλ' ἐκεῖνος ἀνδρὸς νικᾷ, ὁ γάμῳ καὶ παιδο-
 ποιῇ, καὶ τῇ τοῦ οἴκου προνοίᾳ, ἀνηδόνως τε καὶ
 ἀλυπηρῶς ἐγγυμνασάμενος μετὰ τῆς τοῦ οἴκου κη-
 θεμονίας, ἀδιάστατος τῆς τοῦ Θεοῦ γενόμενος ἀγά-
 πης, καὶ πάσης κατεξαικιστάμενος πείρας, τῆς διὰ
 τέκνων καὶ γυναικὸς, οἰκετῶν τε καὶ κτημάτων προσ-

A ceptis non ambulant, ut qui ejus Testamentum pro-
 sequantur odio), idem etiam in gnostico invenie-
 mus? Ipse enim nulli unquam ullo modo erit ini-
 micus: nisi quod ejus inimici dici poterunt, qui in
 viam ei contrariam convertuntur. Et alioqui is qui
 est in nobis distribuendi habitus, dicitur justitia:
 quinefiam habitus discernendi pro meritis aut ma-
 gis aut minus, in quibus id oportet fieri ex scien-
 tia, summæ est species justitiæ. Ac sunt quidem
 quædam quæ vulgi more recte geruntur ab aliqui-
 bus, ut continentia a voluptatibus; quemadmodum
 inter gentes, ex eo quod non possit consequi quod
 videt aliquis, et ex eo quod timet homines: sunt
 autem etiam qui propter majores voluptates absti-
 nent ab iis quæ sunt jucunda in præsentia. Ita ergo
 B etiam in fide, aut propter promissionem, aut propter
 Dei metum se nonnulli continent. Et est quidem
 fundamentum cognitionis, talis continentia, et quæ-
 dam ad id quod est melius deductio, et ad id quod
 est perfectum impulsus. « Initium » enim « sapien-
 tiæ », inquit, « est timor Domini ». Qui est autem
 perfectus propter charitatem « omnia suffert, omnia
 sustinet, non ut homini placens, sed Deo ». Quan-
 quam eum quoque laus sequitur per consequentiam,
 non ad suam utilitatem, sed ad imitationem et usum
 eorum qui laudant. Dicitur autem alia quoque signi-
 ficatione « continens », non solum is qui compri-
 mit animi perturbationes, sed etiam is qui bona
 « continuit », et firmiter acquisivit scientiæ magni-
 tudinem, ex qua producit eas quæ ex virtute fiunt
 C operationes. Ea facit ut si quis casus evenierit, a
 proprio habitu nunquam excedat gnosticus: est
 enim solida et immutabilis boni quæ scientiam
 constituit possessio, ut quæ divinarum rerum et
 humanarum sit scientia. Cognitio ergo nunquam sit
 ignoratio, neque bonum mutatur in malum. Quo-
 circa et comedit, et bibit, et uxorem ducit, non per
 se ac principaliter, sed necessitate adductus. Uxo-
 rem autem ducere, dico, si Logos dixerit, et ut
 convenit. Qui enim fuerit perfectus, exempla habet
 apostolos: et revera vir esse probatur, non in eo
 quod vitam elegerit monasticam: verum ille viros

⌘ P. 874 ED. POTTER, 740-741 ED. PARIS.

⌘ Prov. i, 7. ⌘ I Cor. xiii, 7; II Thess. ii, 4.

(78) *Μεταδοτική, δικαιοσύνη*. Videtur legendum
 ἐλεημοσύνη. Causa erroris vox δικαιοσύνης quæ se-
 quitur. LOWTH.

(79) *Κατὰ ἰδιωτισμὸν*. Ἰδιωτισμός est mos qui-
 vis plebeius. Epictetus c. 34: « Οὐλοῦσθαι γὰρ ὁ τό-
 πος εἰς ἰδιωτισμὸν ». Nam is ejusmodi locus est, e
 quo proclivis sit in plebeium morem lapsus. « Qui
 affinis est, de quo alibi loquitur, ἰδιώτου στάσις καὶ
 χαρακτήρ, « plebei hominis status et nota: » ut
 c. 71: « Ἰδιώτου στάσις καὶ χαρακτήρ· οὐδέποτε ἐξ
 ἐαυτοῦ προσδοχᾷ ὠφέλειαν ἢ βλάβην, ἀλλ' ἀπὸ τῶν
 ἑξω. Φιλοσόφου στάσις καὶ χαρακτήρ· πάσαν ὠφέ-
 λειαν καὶ βλάβην ἐξ ἐαυτοῦ προσδοχᾷ. » Plebei sta-
 tus et nota est, nunquam a seipso vel damnum ex-
 spectare, vel utilitatem; sed a rebus externis. Phi-
 losophi status et expressa imago est, omnem utili-
 tatem et damnum a semetipso expectare. »

(80) Ὅρᾳ. Haud scio an auctor scripserit ἐρᾷ,

D « amat, cupit: » ut alluserit ad illud Theognidis:
Πρῆγμα δὲ τερπνότατον, οὗ τις ἐρᾷ, τὸ τυχεῖν.
 SYLBURG.

(81) *Δι' ἀγάπην*. Conjungit I Cor. xiii, 4: Πάντα
 στέγει, πάντα πιστεύει, πάντα ἐλπίζει, πάντα ὑπο-
 μένει· et I Thess. ii, 4: Οὐχ ὡς ἀνθρώποις ἀρέ-
 σκοντες, ἀλλὰ τῷ Θεῷ τῷ δοκιμάζοντι τὰς καρδίας
 ἡμῶν.

(82) *Ἐὰν ὁ λόγος ἐρῇ*. Pro ἐρῇ mallet fortasse
 aliquis ἀρῇ, itemque supra p. 312, et infra p. 317,
 et similiter p. 321, αἰροῦντι: pro ἐροῦντι· præsertim
 cum supra evidentiora ejus scripturæ extant vesti-
 gia, p. 215, ἔάν ὁ λόγος ἀρῇ. Sed cum eadem signi-
 ficat. καλεῖν legatur p. 308, nil temere mutandum
 censuerim; maxime cum etiam ante semel et ite-
 rum hæc locutio usurpata sit, et αἰρεῖν in « ca-
 piendi » seu « capessendi » significatione non s. t.
 usitatum præterquam in pass. et media forma. STLS.

vincit, qui in **315** matrimonio, et liberorum procreatione, et domus cura, iuxta voluptatem et dolorem se exercet, et cum in familiæ versetur curatione, indivulsus tamen est a Dei charitate, insurgitque adversus omnem tentationem quæ affertur per filios, uxorem et famulos, et possessiones. Ei autem qui domum non habet, magna ex parte evenit ut non tentetur. Qui ergo sui solummodo curam gerit, vincitur ab eo, qui cum sit inferior quidem in iis quæ pertinent ad suam salutem, superior autem in eorum, quæ ad vitam spectant, dispensatione, exiguum revera conservat imaginem, per veritatis curam. Sed nobis quidem, quam fieri potest maxime, prius varie exercenda est anima, ut ad suscipiendam cognitionem sit expedita et facilis. Non videtis quomodo molitur cera et purgatur æs, ut novum accipiat characterem? Jam vero ut mors est animæ separatio a corpore, ita cognitio est veluti mors rationalis, abducens et separans animam a motibus et perturbationibus, et deducens ad vitam bonarum operationum, ut tunc Deo dicat libere: « Vivo sicut tu vis. » Nam cuius est institutum ut placeat hominibus, in Deo placere non potest: quoniam non quæ conferunt, sed quæ delectant plerique eligunt; qui autem Deo placet, bonis hominibus per consequentiam fit gratus et acceptus. Quomodo ergo cibus et potus et Venus ei amplius fuerit delectabilis, cum etiam sermonem qui aliquam affert voluptatem, motumque cogitationis et operationem jucundam, habeat suspectam? « Nemo » enim « potest duobus dominis servire, Deo et mammonæ: » non pecuniam intelligens sic nude dicit, sed suppeditationem quæ fit a pecunia in varias voluptates. Revera non potest fieri ut qui Deum cognovit magnifice et vere, eis quæ adversantur serviat voluptatibus. Est ergo unus quidem solus ab omni cupiditate alienus ab initio, benignus et clemens Dominus, qui propter nos factus est homo. Quicumque autem student assimilari characteri qui ab ipso datus est, ut fiant expertes cupiditatis per exercitationem magna vi contendunt. Qui enim concupivit, et seipsum postea continuit, instar est viduæ, quæ rursus fit virgo per temperantiam. Is eam cognitionis mercedem Servatori et Magistro reddidit, quam ipse petiit; nempe abstinentioniam a malis, et bonarum actionum operationem, per quas accedit salus. Sicut ergo qui artes didicerunt, per ea quæ sunt docti alimenta acquirunt: ita gnosticus, per ea quæ scit, vitam acquirens, fit salvus: qui enim noluerit perturbationem excindere animæ, seipsum occidit. Sed, ut videtur, alimenti quidem defectus est ignorantia animæ: nutrimentum vero,

✱ P. 875 ED. POTTER, 741-742 ED. PARIS.

(83) Ἀτέχνως. Conf. Index Græc.

(84) Ἐπειγὼν καὶ χωρίζων τὴν ψυχὴν. Forte verius ἀπάγων, « abducens, » inquit Sylburg. Scribit, ἀπάγων καὶ χωρίζων τὴν ψυχὴν. Et hoc convenit cum definitione philosophiæ, quam Platonici tradunt: Ὅτι φιλοσοφία ἐστὶν δρεξίς σοφίας, καὶ λύ-

A φερομένης· τῷ δὲ αἰκίῳ τὰ πολλὰ εἶναι συμβέδμενα ἀπειράστῳ. Μόνον γ' οὖν ἑαυτοῦ κηδόμενος, ἡττάται πρὸς τοῦ ἀπολειπομένου μὲν κατὰ τὴν ἑαυτοῦ σωτηρίαν, περιττεύοντος δὲ ἐν τῇ κατὰ τὸν βίον οἰκονομίᾳ, εἰκόνα ἀτέχνως (83) σώζοντος ὀλίγην τῇ τῆς ἀληθείας προνοίᾳ. Ἄλλ' ἡμῖν γε, ὡς ἐνὶ μάλιστα, προγυμναστέον ποικίλως τὴν ψυχὴν, ἵνα εὐεργὸς γένηται πρὸς τὴν τῆς γνώσεως παραδοχὴν. Οὐχ ὁρᾷτε πῶς μαλάσσεται κηρὸς καὶ καθαίρεται χαλκός, ἵνα τὸν ἐπιόντα χαρακτῆρα παραδέξηται; Αὐτίκα ὡς ὁ θάνατος· χωρισμὸς ψυχῆς ἀπὸ σώματος, οὕτως ἡ γνώσις ὅλον ὁ λογικὸς θάνατος, ἀπὸ τῶν παθῶν ἐπειγὼν καὶ χωρίζων τὴν ψυχὴν (84), καὶ πρὸς ἀγων εἰς τὴν τῆς εὐποίας ζῶην, ἵνα τότε εἴπῃ μετὰ παρήσας πρὸς τὸν Θεόν· « Ὡς θέλεις ζῶ. » B Ὁ μὲν γὰρ ἀνθρώποις (85) ἀρέσκειν προαιρούμενος Θεῷ ἀρέσαι οὐ δύναται, ἐπεὶ μὴ τὰ συμφέροντα, ἀλλὰ τὰ τέρποντα αἰρῶνται οἱ πολλοί· ἀρέσκων δὲ τις τῷ Θεῷ, τοῖς σπουδαίοις τῶν ἀνθρώπων εὐάρεστος κατ' ἐπακολούθημα γίνεται. Τερπνὰ τοίνυν τῷ τῷ πῶς ἐτι ἂν εἴη τὰ περὶ τὴν βρώσιν, καὶ πόσιν, καὶ ἀφροδίσιον ἡδονὴν, ὅπου γε καὶ λόγον φέροντι τινα ἡδονὴν καὶ κίνημα διανοίας καὶ ἐνέργημα τερπνὸν ὑφορᾶται; « Οὐδεὶς γὰρ δύναται δυσὶ κυρίαις δουλεύειν, » Θεῷ καὶ μαμωνᾷ· οὐ τὸ ἀργύριον λέγω φησὶ ψιλῶς οὕτως, ἀλλὰ τὴν ἐκ τοῦ ἀργυρίου εἰς τὰς ποικίλας ἡδονὰς χορηγίαν· τῷ ὄντι οὐχ οἶόν τε τὸν Θεὸν ἐγνωχότα μεγαλοφρόνως καὶ ἀληθῶς ταῖς ἀντικειμέναις δουλεύειν ἡδοναῖς. Εἰς μὲν οὖν μόνος, ὁ ἀνεπιθύμητος ἐξ ἀρχῆς, ὁ Κύριος ὁ φιλόανθρωπος, ὁ καὶ δι' ἡμᾶς ἄνθρωπος· ὅσοι δὲ ἐξομοιοῦσθαι σπεύδουσι τῷ ὕπ' αὐτοῦ δεδομένῳ χαρακτῆρι, ἀνεπιθύμητοι ἐξ ἀσκήσεως γενέσθαι βιάζονται. Ὁ γὰρ ἐπιθυμήσας, καὶ κατασχὼν ἑαυτοῦ, ἑκαθάπερ ἡ χίτρα (86) διὰ σωφροσύνης αὖθις παρθένος. Οὗτος μισθὸς γνώσεως τῷ Σωτῆρι καὶ διδασκάλῳ, ὃν αὐτὸς ἤτησε, τὴν ἀποχὴν τὴν κακῶν, καὶ τὴν ἐνέργειαν τῆς εὐποίας, δι' ὧν ἡ σωτηρία περιγίνεται. Ὡς περ οὖν οἱ τὰς τέχνας μεμαθηκότες δι' ὧν ἐπαιδεύθησαν, πορίζουσι τὰς τροφὰς, οὕτως ὁ γνωστικὸς δι' ὧν ἐπίσταται πορίζων τὴν ζωὴν σώζεται· ὁ γὰρ μὴ θελήσας τὸ τῆς ψυχῆς ἐκκόψαι πάθος ἑαυτὸν ἀπέκτεινεν. Ἄλλ' ὡς ἔοικεν, ἀτροφία μὲν ἡ ἀγνοία τῆς ψυχῆς, τροφὴ δὲ ἡ γνώσις. Αὗται δὲ εἰσιν αἱ γνωστικαὶ ψυχαί, ὧς ἀπείκασε τὸ Εὐαγγέλιον ταῖς ἡγιασμέναις παρθένοις, ταῖς προσδεχομέναις τὸν Κύριον. Παρθένοι μὲν γὰρ ὡς κακῶν ἀπεσχημέναι· προσδεχόμεναι δὲ διὰ τὴν ἀγάπην τὸν Κύριον, καὶ τὸ οἰκεῖν ἀνάπτουσαι φῶς εἰς τὴν τῶν πραγμάτων θεωρίαν, φρόνιμοι ψυχαί· Ποθοῦμέν σε, ὦ Κύριε, λέγουσαι, ἥδη ποτὲ ἀπολαβεῖν· ἀκολούθως οἷς ἐνετελῶ, ἐξήσαμεν, μηδὲν τῶν παρηγγελμένων παραβεβηκυῖαι· διὸ καὶ τὰς ὡς

• Matth. vi, 24; Luc. xvi, 13.

σις καὶ περιαγωγή ψυχῆς ἀπὸ σώματος, ἐπὶ τὰ νοητὰ ἡμῶν τρεπομένων καὶ τὰ κατ' ἀλήθειαν ὄντα. ΗΚΙΣΙΣ.

(85) Ἀνθρώποις. Conf. Rom. viii, 8; Gal. i, 10.

(86) Χίτρα. Conf. Strom. iii, pag. 558, not. 5.

σχέσεις απαιτοῦμεν· εὐχόμεθα δὲ τὰ συμφέροντα, A
ὡς καθήκοντως (87) τοῦ αἰτεῖν τὰ κάλλιστα παρὰ
σοῦ· καὶ πάντα ἐπὶ συμφέρῳ δεξιόμεθα, καὶ πονηρὰ
εἶναι δοκῇ τὰ προσιόντα γυμνάσια, ἅτινα ἡμῖν προσ-
φέρει ἡ σὴ οἰκονομία εἰς συνάσκησιν βεβαιότητος. Ὁ
μὲν οὖν γνωστικὸς, δι' ὑπερβολὴν δσιότητος αἰτούμε-
νος, μᾶλλον ἀποτυχεῖν ἔτοιμος, ἢ μὴ αἰτούμενος τυ-
χεῖν. Εὐχὴ μὲν αὐτῷ (88) ὁ βίος ἅπας καὶ ὁμίλια
πρὸς Θεόν· καὶ καθαρὸς ἢ ἀμαρτημάτων, πάν-
τως οὗ βούλεται τεύξεσθαι. Λέγει γὰρ ὁ Θεὸς τῷ δι-
ακλίῳ· « Αἰτῆσαι (89), καὶ δώσω σοι· ἐννοήθητι, καὶ
ποιήσω. » Ἐάν μὲν οὖν συμφέροντα ἢ, παραχρῆμα
λῆφεται· ἀσύμφορα δὲ οὐδέποτε αἰτῆσεται· διὸ οὐδὲ
λῆφεται· οὕτως ἔσται ὁ βούλεται. Κἂν τις ἡμῖν λέγῃ
ἐπιτυγχάνειν τινὰς καὶ τῶν ἀμαρτωλῶν κατὰ τὰς
αἰτήσεις, σπανίως μὲν τοῦτο διὰ τὴν τοῦ Θεοῦ δι- B
καιαν ἀγαθότητα· δίδονται δὲ τοῖς καὶ ἄλλοις εὐεργε-
τεῖν θυμαμένοις· ὅθεν οὐ διὰ τὸν αἰτήσαντα ἡ δόσις
γίνεται, ἀλλ' ἡ οἰκονομία, τὸν σώζεσθαι δι' αὐτοῦ
μέλλοντα προορωμένη, δικαίαν πάλιν ποιεῖται τὴν
ῥωρεάν· τοῖς δ' ὅσοι ἀξιοί, τὰ ὅντως ἀγαθὰ καὶ μὴ αἰ-
τουμένοις δίδονται. Ὅτι· ἂν οὖν μὴ κατὰ ἀνάγκην ἢ
φρόνῃ ἢ ἐλπίδα δίκαιός τις ἢ, ἀλλ' ἐκ προαιρέσεως,
αὕτη ἡ δόσις λέγεται βασιλική (90), ἣν τὸ βασιλικὸν
δοεῖν γένος· ὀλισθηραὶ δὲ αἱ ἄλλαι παρεκτροπαὶ καὶ
κρημνώσεις. Εἰ γ' οὖν τις ἀφελὸι τὸν φρόνῃ καὶ τὴν
τιμῇν, οὐκ οἶδ' εἰ ἐτι ὑποστήσονται τὰς θλίψεις οἱ
γεννᾶσαι τῶν παρβρήσιαζομένων φιλοσόφων. Ἐπιθυ-
μία δὲ καὶ τὰ ἄλλα ἀμαρτήματα τριβόλοι (91) καὶ σκό-
λοποι εἰρηγται. Ἐργάζεται τοῖσιν ὁ γνωστικὸς ἐν
τῷ τοῦ Κυρίου ἀμπελῶνι, φυτεύων, κλαδεύων, ἀρ- C
τύνων, θεὸς ὅντως ὑπάρχων τῶν εἰς πίστιν καταπε-
ρυτευμένων γεωργός. Οἱ μὲν οὖν τὸ κακὸν μὴ πρά-
ξαντες μισθὸν ἀξιούσιν ἀργίας λαμβάνειν· ὁ δὲ ἀγα-
θὸς πράξας ἐκ προαιρέσεως γυμνῆς ἀπαιτεῖ τὸν μι-
σθὸν ὡς ἐργάτης ἀγαθός. Ἀμέλει καὶ διπλοῦν λήψε-
ται, ὃν τε οὐκ ἐποίησε, καὶ ἀνθ' ὧν εὐηργέτησεν. Ὁ
γνωστικὸς οὕτως πειράζεται ὑπ' οὐδενός· πλὴν εἰ μὴ
ἐπιτρέψῃ ὁ Θεός, καὶ τοῦτο διὰ τὴν τῶν συνόντων ὠφέ-
λειαν. Ἐπιρρώννυται γ' οὖν πρὸς τὴν πίστιν διὰ τῆς
ἀνδρικής παρακαλούμενος ὑπομονῆς. Ἀμέλει καὶ διὰ
τοῦτο οἱ μακάριοι ἀπόστολοι εἰς πῆξιν καὶ βεβαίωσιν
τῶν Ἐκκλησιῶν, εἰς πείραν καὶ μαρτύριον τελειότητος
ἤχθησαν. Ἐχὼν οὖν ὁ γνωστικὸς ἑναυλον τὴν φωνὴν
τὴν λέγουσαν· « Ὅν ἐγὼ πατάξω, σὺ ἐλέησον, » καὶ
τοῖς μισούντας αἰτεῖται μετανοῆσαι. Τὴν γὰρ τῶν κα-
ποργῶν ἐν τοῖς σταδίοις ἐπιτελουμένην τιμωρίαν
καὶ παιδῶν ἐστὶ μὴ θεάσασθαι (92)· οὐ γὰρ ἔστιν
ἔπος ὑπὸ τῶν αὐτῶν (93) παιδευθεῖν ποτ' ἂν ὁ γνω-

cognitio. Hæ autem sunt gnosticæ animæ, quas as-
similavit Evangelium virginibus sanctificatis quæ
Dominum expectant*. Nam virginēs quidem sunt
ut quæ a malis abstinuerint, expectant autem Do-
minum propter [charitatem : suumque accendunt
lumen ad rerum contemplationem, prudentes ani-
mæ, dicentes : O Domine, jam tandem desideramus
te recipere ; secundum ea quæ tu mandasti vixi-
mus, nihil prætermittentes eorum quæ præcepisti.
Quamobrem promissa quoque petimus. Precamur
autem quæ sunt utilia, cum non conveniat a te
petere quæ sunt pulcherrima ; et accipiemus omnia
pro utilibus, etiamsi videantur esse mala quæ of-
ferentur nobis exercitia, quæ quidem nobis tua
offert dispensatio ac cura, ad stabilitatem exer-
cendam et constantiam. Atque is quidem qui gno-
sticus est, propter insignem sanctitatem, est pa-
rior, non assequi si petat, quam assequi si non
petat. Precatio quidem est ei universa vita, et
cum x Deo conversatio. Quod si mundus sit a pec-
catis, omnino quod vult assequetur. Justo enim dicit
Deus : « Pete, et dabo tibi ; cogita, et faciam. » Si
sunt ergo utilia, accipiet protinus : inutilia autem
nunquam petit, et ideo non accipiet : ita, quod vult,
erit. Quod si quis dicat nobis, quosdam etiam
peccatores impetrare id quod petant : hoc quidem
raro fit ; propter justam Dei bonitatem. Datur au-
tem eis etiam qui possunt aliis benefacere : unde
non fit donatio propter eum qui petit : sed divina
dispensatio, qua prævidet, alterum esse per ipsum
salvum futurum, rursus justam facit donationem :
iis autem qui sunt digni, ea etiam quæ vere sunt
bona dantur licet non petentibus. Quando ergo
non necessitate vel metu vel spe fuerit justus ali-
quis, sed ex libero animi instituto, hæc dicitur via
regia, quam ingreditur regale genus : sunt autem
lubricæ et præcípites aliæ ab ea declinationes. Si
quis ergo metum et honorem abstulerit, nescio an
toleraturi jam sint afflictiones, præclari isti, et qui
tanta in loquendo utuntur libertate philosophi.
Cupiditates ergo et alia peccata dicta sunt tribuli
et valli. Operatur ergo gnosticus in vinea Domini,
plantans, putans, irrigans, vere divinus agricola
eorum qui sunt plantati in fide. Et qui malum qui-
dem non fecerunt, æquum censent ut otii mercedem
accipiant : qui autem bona fecit ex nudo ac puro
animi instituto, exigit mercedem ut bonus opera-
rius. Duplum certe accepturus est, tum ob ea quæ
non fecit, tum et ea quæ bene fecit. Hujusmodi

* P. 876 ED. POTTER, 742-743 ED. PARIS. a Matth. xxv, 1 et seq.

(87) Καθηκόντως. Forte verius καθήκοντος. STL-
MUS.

(88) Εὐχὴ μὲν αὐτῷ. Ms. Paris., εὐχὴ γὰρ αὐτῷ.

(89) Αἰτῆσαι. Conf. Strom. vi, pag. 665 edit.
Paris.

(90) Βασιλική. Conf. Strom. ii, p. 438, n. 4.

(91) Τριβόλοι. Respicit Gen. iii, 14 ; Isa. v, 1 et
seq. ; Num. xxxiii, 55 ; Ezec. xxviii, 24 ; Ose. ii, 6 ;
Luc. xiii, 6 et seq., vel alium his similem locum.

(92) Καὶ παιδῶν ἐστὶ μὴ θεάσασθαι. Sensus
melius constaret, si deleteretur partic. negativa. Vox
παιδῶν simili sensu occurrit pag. 738 edit. Paris.,
inquit Lowth. Verum, retenta negativa particula,
sensus est, ne pueris quidem, vel imperfectioribus
Christianis, opus esse ut ejusmodi spectacula con-
templentur.

(93) Ὑπὸ τῶν αὐτῶν. Scribe, ὑπὸ τοιοῦτων
HEINSIUS.

gnosticus a nemine tentatur, nisi Deus permiserit, A idque propter eorum qui cum eo versantur utilitatem. Confirmat certe alios ad fidem per virilem provocando eos tolerantiam. Et profecto propterea beati apostoli, **316** ad confirmandas et stabilendas Ecclesias, ad experientiam et martyrium ducti sunt perfectionis. Cum ergo habeat gnosticus vocem hanc assidue in auribus sonantem quæ dicit: «Quem ego percussero, tu ejus miserere,» petit ut ii etiam qui eum habent odio, ducantur poenitentia. Nam quod de maleficis in stadiis sumitur supplicium, est etiam puerorum non contemplari: non potest enim fieri ut ab iisdem unquam doceatur vel delectetur gnosticus, qui ex libero animi instituto, ut bonus esset et honestus se exercuit. Ideoque adversus voluptates durum semper infractumque habuit animum, et in peccata nunquam incidens, alienorum non castigatur exemplis malorum: multum autem abest ut terrenis voluptatibus et spectaculis delectetur, qui mundanas, etsi sint divinæ, contempsit. X promissiones. «Non omnis» ergo «qui dicit: Domine, Domine, ingreditur in regnum Dei, sed qui facit voluntatem Dei^a.» Is autem erit operarius gnosticus, qui mundanas quidem vincit cupiditates, licet sit adhuc in carne. De iis autem quæ cognovit futuris, et quæ adhuc sub visum non cadunt, tam certam habet persuasionem, ut ea magis adesse putet, quam quæ sunt præsentia. Hic est idoneus operarius, qui iis quidem quæ novit lætatur: quod autem in hujus vitæ necessitatibus volutetur, animo contrahitur, nondum dignatus efficaci eorum quæ novit participatione. Ac idcirco tanquam aliena utitur hac vita, quatenus requirit id necessitas. Novit ipse jejunii quoque ænigmata horum dierum, quarti, inquam, et sexti. Dicitur autem ille quidem Mercurii, hic vero Veneris. Hinc ille jejunit in vita, et ab avaritia, et a libidine, ex

στικὸς ἢ τερφεῖται, ἐκ προαιρέσεως καλῶς καὶ ἀγαθῶς εἶναι συνασκῆσας, καὶ ταύτῃ ἀτεγκτος ἡδοναῖς γινόμενος· οὐποτε ὑποπίπτων ἀμαρτήμασιν, ἀλλοτρίων κακῶν ὑποδείγμασιν οὐ παιδεύεται· πολλοὺ γὰρ δεῖ ἐπιγελῶν ἡδοναῖς τε καὶ θεωρίαις εὐαρεστεῖσθαι τοῦτον, δὲ καὶ τῶν κοσμικῶν, καίτοι θείων ὄντων, ἐπαγγελίων κατεμεγαλοφρόνησεν. «Οὐ πᾶς ὅρα· ὁ λέγων (94), Κύριε, Κύριε, εἰσέλυσεται εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ, ἀλλ' ὁ ποιῶν τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ.» Οὗτος δ' ἐν εἰῇ ὁ γνωστικὸς ἐργάτης, ὁ κρατῶν μὲν τῶν κοσμικῶν ἐπιθυμιῶν, ἐν αὐτῇ ἐτι τῇ σαρκὶ ὧν· περὶ δὲ ἐν ἔγνω τῶν μελλόντων, καὶ ἐτι ἀοράτων, πεπεισμένος ἀκριβῶς ὡς μᾶλλον ἡγεῖσθαι τῶν ἐν ποσὶ παρῆναι ταῦτα. Οὗτος ἐργάτης εὐθετος, χαίρων μὲν ἐφ' αἷς ἔγνω, συσταλλόμενος δὲ ἐφ' οἷς ἐπαγκυλλίεται τῇ πῶ B βίου ἀνάγκῃ, μηδέπω καταξιούμενος τῆς ὧν ἔγνω ἐνεργούσης μεταλήψεως. Ταύτῃ τῷ βίῳ τῷδε ὡς ἀλλοτρίῳ, ὅσον ἐν ἀνάγκῃ συγχρῆται μοῖρα. Οἶδεν αὐτὸς καὶ τῆς νηστείας τὰ αἰνίγματα τῶν ἡμερῶν τούτων, τῆς τετράδος καὶ τῆς παρασκευῆς (95) λέγων· Ἐπιφαιμίζονται γὰρ ἡ μὲν Ἑρμοῦ, ἡ δὲ Ἀφροδίτης. Αὐτίκα νηστεύει κατὰ τὸν βίον φιλαργυρίας τε ὁμοῦ καὶ φιληδονίας, ἐξ ὧν αἱ πᾶσαι ἐκφύονται κακίαι· περνεῖας γὰρ ἤδη πολλάκις τρεῖς τὰς ἀνωτάτω διαφορὰς παρεστήσαμεν (96) κατὰ τὸν Ἀπόστολον, φιληδονίαν, φιλαργυρίαν, εἰδωλολατρείαν. Νηστεία τοίνυν καὶ κατὰ τὸν νόμον (97) ἀπὸ τῶν πράξεων τῶν φαύλων, καὶ κατὰ τὴν τοῦ Εὐαγγελίου τελεστέηται ἀπὸ τῶν ἐννοιῶν τῶν πενηρῶν. Τούτῳ καὶ αἱ C πειρασμοὶ προσάγονται οὐκ εἰς τὴν ἀποκάθαρσιν, ἀλλ' εἰς τὴν τῶν πέλας, ὡς ἔφαμεν, ὠφέλειαν, εἰ πείραν λαβὼν πόνων καὶ ἀληθδόνων κατεφρόνησε καὶ παρεπέμψατο. Ὁ δ' αὐτὸς καὶ περὶ ἡδονῆς λόγος· μέγιστον γὰρ, ἐν πείρᾳ γενόμενος (98), εἶτα ἀποσχέσθαι. Τί γὰρ μέγα, εἰ ἂ μὴ οἶδ' τις, ἐγκρατεῦσθαι; Οὗτος ἐντολὴν τὴν κατὰ τὸ Εὐαγγέλιον διαπραξάμενος, Κυριακὴν ἐκείνην τὴν ἡμέραν ποιεῖ, ὅτ' ἂν ἀπο-

✕ P. 877 ED. POTTER, 743-744 ED. PARIS.

(94) Λέγων. Matth., λέγων μοι. Ibidem mox, βασιλείαν τῶν οὐρανῶν, et deinde τὸ θέλημα τοῦ Πατρὸς μου τοῦ ἐν οὐρανοῖς.

(95) Τῆς τετράδος καὶ τῆς παρασκευῆς. De jejunio quartæ et sextæ seris antiquitus usurpato vide *Constitut. apost.* c. 49 lib. v, et 24 lib. vii: ita S. Nicolaum his diebus a lacte abstinuisse memoriæ proditum est. COLLECT. — De duobus jejunii diebus meminit etiam Petrus Alexandrinus, episcopus et martyr, in *Synodico* ms.: Οὐκ ἐγκαλέσει τις ἡμῖν, inquit, παρατηρουμένοις τετράδα καὶ παρασκευὴν ἐν αἷς καὶ νηστεύειν ἡμῖν κατὰ παράδοσιν εὐλόγως προστέτακται· τὴν μὲν τετράδα, διὰ τὸ γενόμενον συμβούλιον ὑπὸ τῶν Ἰουδαίων ἐπὶ τῇ προδοσίᾳ τοῦ Κυρίου, τὴν δὲ παρασκευὴν, διὰ τὸ πεπονθέναι αὐτὸν ὑπὲρ ἡμῶν. Meminit eorundem dierum Epiphanius quoque p. 387, et Ignatius epist. 5, p. 29. SYLBURG. — Tertullianus *De jejun. adv. Psych.* cap. 14: «Cur stationibus quartam et sextam Sabbati dicamus et jejuniis parascēven.» Eutychius Alexandrinus *Annal.* tom. I, pag. 522: «Græci enim Melchitæ piscum esu duobus diebus insignibus, viz. quarta et sexta feria, per totum anni decursum abstinēt.» Epiphanius *Hæres.* 75, part. II, inter hæretica Aerii dogmata hoc etiam recenset, quod statuerit τετράδα

^a Matth. vii, 21.

καὶ προσάββατον ἐσθίειν. Hac de re qui plura legere cupit, adeat Beveregii in *Apost. can.* 69, et Cotelerii in *Constit. apost.* lib. v, cap. 15, notas.

(96) Τρεῖς τὰς ἀνωτάτω διαφορὰς παρεστήσαμεν. Malim τὰς τρεῖς ἀνωτάτω διαφορὰς παρεστήσαμεν, «tres differentias superioris notavimus.» Respicit vero Strom. vi, p. 687, edit. Paris., etc.

(97) Κατὰ τὸν νόμον. Putabant Judæi, «legem» Mosaicam solis externis «actionibus» positam esse. Ea sententia fuisse Phariseos, ex Evangelio satis apparet. Hinc Josephus Polybium reprehendit, quod Antiochum morte a Deo punitum existimaverit propter sacrilegium animo quidem destinatum, nondum vero peractum: Τὸ γὰρ μηκέτι ποιῆσαι τὸ ἔργον βουλευσάμενον οὐκ ἦν τιμωρίας ἄξιον· «Nec enim poenam merebatur opus adhuc infectum quod animo destinaverat.» Hac præcipue causa videtur apud Justinum pag. 227 Trypho Evangelii præcepta ejusmodi putavisse, ὡς ὑπολαμβάνειν μηδὲν δύνασθαι φυλάξαι αὐτά· «ut suspicio nostra sit, a nemine observari posse.»

(98) Γενόμενος. Congruentius γενόμενον, accus. casu. SYLBURG. — Similia superius scribit auctor Strom. III, p. 558.

ἑλλή φᾶλλον νόημα καὶ γνωστικὸν προσάδῃ, τὴν ἂν αὐτῷ τοῦ Κυρίου ἀνάστασιν (99) δοξάζων. Ἀλλὰ καὶ ὅτ' ἂν ἐπιστημονικοῦ θεωρήματος κατάληψιν λάβῃ, τὸν Κύριον ὁρᾶν νομίζει, τὰς βΐβεις αὐτοῦ πρὸς τὰ ὁρατά (1) χειραγωγῶν, καὶ βλέπειν δοκῇ ἃ μὴ βλέπειν ἐθέλῃ· κολάζων τὸ ὁρατικόν, ὅτ' ἂν ἡδομένου ἑαυτοῦ κατὰ τὴν προσβολὴν τῆς βΐβως συναίσθηται· ἐπεὶ τοῦτο μόνον ὁρᾶν βούλεται καὶ ἀκούειν, ὃ προσήκειν αὐτῷ. Αὐτίκα τῶν ἀδελφῶν τὰς ψυχὰς θεωρῶν, καὶ τῆς σαρκὸς τὸ κάλλος αὐτῇ βλέπει τῇ ψυχῇ τῇ μόνον τὸ καλὸν ἀνευ τῆς σαρκικῆς ἡδονῆς ἐπισκοπεῖν εἰθισμένη. Ἀδελφοὶ δ' εἰσὶ τῷ ὄντι κατὰ τὴν κρίσιν τὴν ἐξελεγεμένην (2), καὶ κατὰ τὴν ὁμοσίαν, καὶ κατὰ τὴν τῶν ἔργων ὑπόστασιν (3), τὰ αὐτὰ ποιούντες, καὶ νοοῦντες, καὶ λαλοῦντες ἐνεργήματα ἄγρια καὶ καλὰ, ἃ ὁ Κύριος αὐτοῦς ἠρέλησεν ἐκλεκτοὺς ὄντας φρονεῖν. Πίστις μὲν γὰρ ἐν τῷ τὰ αὐτὰ αἰρεῖσθαι· γνώσις δὲ ἐν τῷ τὰ αὐτὰ μεμαθηκέναι καὶ φρονεῖν· ἐλπίς δὲ ἐν τῷ τὰ αὐτὰ ποιεῖν (4). Καὶ κατὰ τὸ ἀναγκαῖον τοῦ βίου ὀλίγον τι τῆς ὥρας περὶ τὴν τροφὴν ἀσχοληθῇ, χρεωκοπεῖσθαι οἶεται, περισπώμενος ὑπὸ τοῦ πράγματος. Ταύτῃ οὐδὲ ὅναρ ποτὲ μὴ ἀρμόζον ἐκλεκτῷ βλέπει ἀτέχνως (5). Ξένος (6) γὰρ καὶ παρεπίδημος ἐν τῷ βίῳ παντὶ πᾶς οὗτος, ὅς, πόλιν οἰκῶν, τῶν κατὰ τὴν πόλιν κατεργόνησε, παρ' ἄλλοις θαυμαζομένων· καὶ καθάπερ ἐν ἐρημίᾳ τῇ πόλει βιοῖ, ἵνα μὴ ὁ τόπος αὐτὸν ἀναγκάζῃ, ἀλλ' ἡ προαίρεσις δεικνύῃ δίκαιον. Ὁ γνωστικὸς οὗτος, συνελόντι εἰπεῖν, τὴν ἀποστολικὴν ἀποστολὴν ἀντανατηροῖ, βίους ὁρθῶς, γινώσκων ἀκριβῶς, ὠφελῶν τοὺς ἐπιτηδεύουσιν, τὰ ὅρη μεθυσίας (7) τῶν πλησίων, καὶ τὰς τῆς ψυχῆς αὐτῶν ἀνωμαλίας ἀποβάλλων. Καίτοι ἕκαστος ἡμῶν αὐ-

A quibus omnia oriuntur vitia. Fornicationis enim sæpe jam tres ex Apostoli sententia superius posuimus differentias, libidinem, avaritiam, idololatricam. Jejunat ergo etiam ex lege a malis actionibus, et ex Evangelii perfectione a malis cogitationibus. Ei adhibentur etiam tentationes, non ad emundationem, sed ad propinquorum, ut diximus, utilitatem: si laborum facto periculo et dolorum, eos contempserit et ablegarit. Eadem est etiam ratio de voluptate: est enim res maxima, cum quis eam expertus fuerit, deinde abstinere. Quid enim magnum, si quis se contineat ab iis quæ non novit? Is vero exsequens præceptum Evangelii, facit illum diem Dominicum, quo malam abjecerit animi sententiam et acceperit eam quæ est ex cognitione, eam quæ est in ipso Domini glorificæ resurrectionem. Quinetiam cum scientificæ contemplationis acceperit comprehensionem, se Dominum videre existimat, visum suum deducens ad ea quæ cadunt sub aspectum, etsi videatur videre ea quæ non vult videre: castigans videndi facultatem, cum senserit se voluptate affici ✕ ex applicatione visus. Nam hoc solum vult videre et audire quod ad se pertinet. Jam vero fratrum animas considerans, carnis quoque pulchritudinem ipsa aspiciat anima, quæ solum id quod est honestum consuevit intueri absque voluptate carnali. Fratres autem sunt qui revera per electam creationem, et aurum consecrationem, et operum substantiam, eadem faciunt et cogitant et loquuntur opera sancta et honesta, quæ Dominus voluit ipsos, cum sint electi, sentire. Nam fides in hoc consistit, ut eadem eligant: cognitio autem in eo, quod eadem didicerint et sentiant:

✕ P. 878 ED. POTTER, 744 ED. PARIS.

(99) Ἀνάστασιν. Conf. Romi. vi, 6 et seq.

(1) Τὰ ὁρατά. Scribendum potius τὰ μὴ ὁρατά, vel τὰ ἀόρατα, « invisibilia. » Excidit forte a propter ejusdem litteræ in voce præcedente viciniam, ut sæpe alias fit. Deinde sententiam hanc hoc modo distingui velim: Τὰς βΐβεις αὐτοῦ πρὸς τὰ ὁρατά χειραγωγῶν· καὶ βλέπειν δοκῇ ἃ μὴ βλέπειν ἐθέλῃ, κολάζ. Ut sensus sit: « Dominum se videre existimat, oculos suos ad ea, quæ visum fugiunt, ducens. Quod si ea videatur sibi videre, quæ videre non vellet, castigans videndi facultatem. » Quinetiam ἀόρατα Cl. Lowthio placuit.

(2) Κρίσιν τὴν ἐξελεγεμένην. Novam intelligit electorum creationem, quam generaliiori humani generis creationi contradistinguit. Sic Strom. v, p. 706, postquam dixerat Platonem universos homines, quod eodem Deo Patre nati essent, fratres appellasse, insert: « Ὅθεν ἀνάγκη, φησὶ, γεγόνεαι, ἀσπάζεσθαι τε καὶ φιλεῖν, τοῦτους μὲν ταῦτα ἐφ' οἷς γινώσκεις, ἐκείνους δὲ, ἐφ' οἷς δόξα· ἵσως τὴν ἐκλεκτὴν ταύτην φύσιν γινώσκεις ἐπιεμένην μαντεύεται.

(3) Ὑπόστασιν. Id est, peculiarem characterem, seu naturam. Id enim significat ὑπόστασις. Suidæ locum præterire non possum v° Ὑπόστασις vol. iii, p. 561 ed. Cantabrig. Ὑποστατικὴ δὲ διαφορὰ συγχάνει λόγος, καθ' ὃν ἡ κατὰ ἄθροισμα τῶν θεωρουμένων ἰδιωμάτων κοινὸν τῆς οὐσίας. Ἐτερότης τέμνουσα κατὰ ἀριθμὸν ἄλλο ἀπ' ἄλλου, τὴν τῶν ἀτόμων ποιεῖται πληθύν. Hæc mutila esse pronuntiat doctissimus interpres: quæ, sublata post vo-

cem οὐσίαν periodi nota, integra ac perspicua statim apparebunt. Proinde sic exponi poterunt: « Hypostatica vero, seu personalis, differentia, est ratio, qua diversitas in rebus congeriem communium essentialæ proprietatum habentibus unum ab alio dividens, individuorum multitudinem facit. » Ea enim personaliter differre intelliguntur, quæ sub eadem infima specie posita sunt; ac proinde eandem essentialiam atque essentielles proprietates habentia, non nisi certa accidentium congerie discrepant: ut Plato, Socrates, etc.

(4) Ποιεῖν. Videtur legendum ποθεῖν. Lowth.

(5) Ἀτέχνως. Sic supra p. 737 edit. Paris. et alibi. Conf. Index Græcus. Alioquin ἀτεχνῶς hoc sensu usitatus est. Nam hæc adverbia sic distinguit Ammonius: Ἀτέχνως καὶ ἀτεχνῶς διαφέρει· τὸ μὲν γὰρ παροξύτονον σημαίνει τὸ χωρὶς τέχνης, καὶ ἀμαθῶς, τὸ δὲ περισπώμενον τίθεται ἀντὶ τοῦ ἀπλῶς, καὶ ἀσῆλως, καὶ καθάπαξ, καὶ καθόλου, ἀντικρυς, ἢ φανερώς. Possit etiam hoc adverbium ad sequentem sententiam non incommode referri: Ταύτῃ οὐδὲ ὅναρ ποτὲ μὴ ἀρμόζον ἐκλεκτῷ βλέπει. Ἀτεχνῶς ξένος γὰρ καὶ παρεπίδημος ἐν τ. β. « Hinc fit ut ne somnium quidem videat, quod non electo conveniat. Nam hospes prorsus et peregrinus. »

(6) Ξένος. Respicit Hebr. xi, 13: Ὁμολογήσαντες, ὅτι ξένοι καὶ παρεπίδημοι εἰσιν ἐπὶ τῆς γῆς.

(7) Ὁρῇ μεθυσίας. Allegorice exponit Matth. xxi, 21; Marc. xi, 23; I Cor. xiii, 2; Luc. iii, 5; Isa. xl, 4, vel his similem locum.

spes autem in eo, quod eadem faciant. Quod si propter vitæ necessitatem in se nutriendo consumat exiguum temporis particulam, fraudari se debito existimat, dum avellitur per negotium. Hinc fit revera ut ne somnium quidem videat, quod non electo conveniat. Nam totus revera is est hospes, et peregrinus in tota vita, qui in civitate habitans, contemnit ea quæ in civitate sunt et quæ alii mirantur, vivitque in civitate ut solitudine, ut non locus eum cogat, sed vivendi institutum ostendat esse justum. Hujusmodi gnosticus, ut summam dicam, apostolicam compensat absentiam, recte vivens, accurate cognoscens, suos juvans necessarios, montes propinquorum transmovens, et inæqualitates ipsorum animæ abiciens. Quamquam unusquisque nostrum sua vitis est et operarius. Idem etiam quæ sunt optima agens vult latere homines, Domino simul et sibi ipsi persuadens se vivere ex præceptis, et hæc præferre propter ea quæ esse credidit. « Ubi enim, » inquit, « est mens alicujus, illic est etiam ejus thesaurus ». Ipse per charitatis perfectionem seipsum diminuit, ne unquam contemnat afflictum fratrem, si se sciverit facilius laturum egestatem quam frater. Existimat certe illius dolorem esse dolorem proprium, et si ex sua præbens inopia propter beneficentiam aliquo afficiatur incommodo, id non ægre fert, sed adhuc magis ✕ auget beneficium. Habet enim puram et sinceram fidem, eam quæ est de rebus, per opera et contemplationem laudans Evangelium. Et sane non « laudem ab hominibus » accipit, « sed a Deo », peragens ea quæ docuit Dominus. Idem, per spem propriam avulsus, non gustat ea quæ sunt in mundo pulchra, omnia quæ hic sunt magno animo despicens: sed et miseretur eorum qui post mortem castigati, per supplicium invitati conflantur, bonam semper habens conscientiam, et **317** semper paratus ad exitum, ut « peregrinus et hospes » earum quæ hic sunt hæreditatum, memor tantum priorum: quæ autem hic sunt omnia aliena existimans: non solum Domini mandata admirans,

✕ P. 879 ED. POTTER, 745-746 ED. PARIS.

(8) Αὐτοῦ. « Eius, » nempe Domini. Vel αὐτοῦ, « sui, » ut exp. interpretes.

(9) Ὅπου γὰρ ὁ γ. Rectius transpositis nominibus Ὅπου γὰρ ὁ θεσσαυρὸς τινος, φησὶν, ἐκεῖ καὶ ὁ νοῦς αὐτοῦ. allusio enim est ad dictum Matth. vi, 21. A. SYLBURG.

(10) Ἐκ τῆς αὐτοῦ ἐνδεας. Respicit forte Marc. xii, 44; Luc. xxi, 4, ubi vidua dicitur in gazophylacium conjecisse ex τοῦ ὑπερήματος αὐτῆς. « ex sua penuria. »

(11) Τὸν ἔπαινον. Respicit Rom. ii, 29: Οὐ ὁ ἔπαινος οὐκ ἐξ ἀνθρώπων, ἀλλ' ἐκ τοῦ Θεοῦ.

(12) Τοὺς μετὰ θάνατον. Vide pag. 668, 745. LOWTH.

(13) Ἐξομολογουμένους. Videtur Clemens sensisse, homines eos, qui in hac vita poenitentiam agere negligunt, suppliciis post mortem ad peccatorum « confessionem » ac poenitentiam cogendos esse. Conf. Strom. vii, p. 794, n. 4.

(14) Εὐσυνείδητος πρὸς τὴν ἐξ. Interpres le-

Α τοῦ (8) τε ἀμπαλῶν καὶ ἐργάτης. Ὁ δὲ καὶ πρᾶσσων τὰ ἄριστα λαμβάνειν βούλεται τοὺς ἀνθρώπους, τὸν Κύριον ἅμα καὶ αὐτὸν παῖθων, ὅτι κατὰ τὰς ἐντολάς βιοῖ, προκρίνων ταῦτα ἐξ ὧν εἶναι πεπίστευκεν. « Ὅπου γὰρ ὁ νοῦς (9) τινός, » φησὶν, « ἐκεῖ καὶ ὁ θεσσαυρὸς αὐτοῦ. » αὐτὸς αὐτὸν μειονεκτεῖ, πρὸς τὸ μὴ ὑπεριδεῖν ποτε ἐν θλίψει γενόμενον ἀδελφόν, διὰ τὴν ἐν τῇ ἀγάπῃ τελείωσιν, ἐὰν ἐπίσταιται μάλιστα ῥῶν αὐτὸν τοῦ ἀδελφοῦ τὴν ἐνδεαν οἰσόντα. Ἡγεῖται γ' οὖν τὸν ἀληθινὰ ἐκείνου ἰδίον ἀλγῆμα. καὶ ἐκ τῆς αὐτοῦ ἐνδεας (10) παρεχόμενος δι' εὐπολίαν πάθῃ τι δυσκολον, οὐ δυσχεραίνει ἐπὶ τούτῳ, προσαυξέει δὲ ἐτι μᾶλλον τὴν εὐεργεσίαν. Ἐχει γὰρ ἄκρατον πᾶσιν τὴν περὶ τῶν πραγμάτων, τὸ εὐαγγέλιον δι' ἔργων καὶ θεωρίας ἐπαινῶν. καὶ δὴ οὐ « τὸν ἔπαινον (11) οὐ παρὰ ἀνθρώπων, ἀλλὰ παρὰ τοῦ Θεοῦ » καρποῦται, ἀ ἐδίδαξεν ὁ Κύριος, ταῦτα ἐπιτελῶν. Οὗτος, περισπώμενος ὑπὸ τῆς ἰδίας ἐλπίδος, οὐ γαύεται τὸν ἐν κόσμῳ καλῶν, πάντων τῶν ἐνταῦθα καταμεγαλοφρονῶν, οἰκτεῖρων τοὺς μετὰ θάνατον (12) παιδευομένους διὰ τῆς κολάσεως ἀκουσίως ἐξομολογουμένους (13), εὐσυνείδητος πρὸς τὴν ἐξοδον (14), καὶ αἰετοίμως ὢν, ὡς ἀν « παρῆλθῃς καὶ ξένος » τῶν τῆδε κληρονομημάτων, μόνων τῶν ἰδίων μεμνημένος. τὰ δὲ ἐνταῦθα πάντα ἀλλότρια ἡγούμενος. οὐ μόνον θαυμάζων τὰς τοῦ Κυρίου ἐντολάς, ἀλλ', ὡς ἔπος εἰπεῖν, δι' αὐτῆς τῆς γνώσεως μέτοχος ὢν τῆς θείας βουλῆσεως, οἰκείος ὄντως τοῦ Κυρίου καὶ τῶν ἐντολῶν ἐξειλεγμένος ὡς δίκαιος. ἡγεμονικὸς δὲ καὶ βασιλικός, ὡς ὁ γνωστικός. χρυσὸν μὲν πάντα τὸν ἐπὶ γῆς καὶ ὑπὸ γῆν, καὶ βασιλείαν τὴν ἀπὸ περάτων ἐπὶ πέρατα Ὀκεανοῦ ὑπερορῶν, ὡς μόνης τῆς τοῦ Κυρίου ἀντέχεσθαι θεραπείας διὰ (15) καὶ ἐσθίων, καὶ πίνων, καὶ γαμῶν, ἐὰν ὁ Λόγος ἔρῃ (16), ἀλλὰ καὶ ὀνειρούς (17) βλέπων, τὰ ἅγια ποιεῖ καὶ νοεῖ. ταύτῃ καθαρὸς εἰς εὐχὴν πάντοτε. Ὁ δὲ καὶ μετ' ἀγγέλων εὐχεται, ὡς ἀν ἡδὴ καὶ ἰσαγγελός (18), οὐδὲ ἐξω ποτὲ τῆς ἁγίας φρουρᾶς γίνεται, καὶ μόνος εὐχεται, τὸν τῶν ἁγίων (19) χορὸν συνιστάμενον ἔχει. Αὐτὴν οὗτος οἶδε (20) καὶ τὴν μὲν τοῦ πιστεύοντος ἐνέργειαν, τὴν δὲ τοῦ πιστευομένου τὴν κατ' ἀξίαν ὑπερ-

« Matth. vi, 21. » Rom. ii, 29.

D gisse videtur, εὐσυνείδητος καὶ πρὸς τὴν ἐξοδον αἰετ. Sed vox εὐσυνείδητος simili modo infra adhibetur p. 749 edit. Paris., εὐσυνείδητος ὢν ταῖς ἐξουσίαις ὀφθῆναι. Proinde receptam lectionem sollicitare haud opus est.

(15) Διό. His similia superius scribit auctor p. 741 edit. Paris.

(16) Ἐρῃ. De verbo ἔρῃ supra dictum ad pag. 314. SYLBURG.

(17) Ὀνειρούς. Clemens paulo supra: Οὐδὲ ἔναρ ποτὲ μὴ ἄρμόζον ἐκλεκτῷ βλέπει. « Ne somnium quidem, nisi quod electo convenit, videt. » Conf. Strom. vi, p. 654 edit. Paris.

(18) Ἰσαγγελός. Similia scribit paulo supra p. 755 edit. Paris. aliisque locis quamplurimis.

(19) Ἀγίων. Sic Flor., Sylburg. et ms. Paris., sed ἀγγέλων in recentiores libros irrepsit.

(20) Αὐτὴν οὗτος οἶδε. Post has voces desiderari videtur πᾶσιν, πίστει κατὰστασιν, aut simile quid. SYLBURG.

ορὴν· ἐπεὶ καὶ ἡ δικαιοσύνη διπλῇ· ἡ μὲν δι' ἀγάπην, ἡ δὲ διὰ φόβον. Εἴρηται γοῦν· Ὁ φόβος· τοῦ (21) Κυρίου ἀγνός, διαμένων εἰς αἰῶνα αἰῶνος· οἱ γὰρ ἐκ φόβου εἰς πίστιν καὶ δικαιοσύνην ἐπιστρέφοντες εἰς αἰῶνα διαμένουσιν. Αὐτίκα ἀποχὴν, κακὴν ἐργάζεται ὁ φοβούμενος (22)· ἀγαθοποιεῖν δὲ προτρέψει, ἐποικοδομοῦσα εἰς τὸ ἐκούσιον, ἡ ἀγάπη, ἵνα τις ἀκούσῃ παρὰ τοῦ Κυρίου· «Οὐκ ἔτι ὑμᾶς δούλους (23), ἀλλὰ φίλους λέγω,» καὶ πεποιθώς ἦδη προσήταις εὐχαίς. Τὸ δὲ εἶδος αὐτὸ (24) τῆς εὐχῆς εὐχαριστία ἐπὶ τε τοῖς προγεγονόσιν, ἐπὶ τε τοῖς ἐνεστῶσιν, ἐπὶ τε τοῖς μέλλουσιν, ὡς ἦδη διὰ τὴν πίστιν παροῦσιν. Τοῦτου δὲ ἡγεῖται τὸ εἰληφέναι τὴν γνῶσιν· καὶ δὴ καὶ αἰτεῖται οὕτω ζῆσαι τὸν ὠρισμένον ἐν τῇ σαρκὶ βίον, ὡς γνωστικός, ὡς ἀσπαρκός· καὶ τυχεῖν μὲν τῶν ἀρίστων, φυγεῖν δὲ τὰ χεῖρονα. Αἰτεῖται δὲ καὶ ἐπι-
 κουρισμὸν περὶ ὧν ἡμαρτήσαμεν ἡμεῖς, καὶ ἐπιστροφὴν εἰς ἐπιγνώσιν· οὕτως δὲξώμενος ἐπόμενος τῷ καλοῦντι κατὰ τὴν ἐξοδον, ὡς ἐκεῖνος καλεῖ προάγων, ὡς εἰπεῖν, διὰ τὴν ἀγαθὴν συνείδησιν σπεύδων ἐπὶ τὸ εὐχαριστῆσαι· κάκει σὺν Χριστῷ γενόμενος, ἄξιον ἑαυτὸν παρασχὼν διὰ καθαρότητα, κατὰ ἀνάγκασιν ἔχειν τὴν δύναμιν (25) τοῦ Θεοῦ, τὴν διὰ τοῦ Χριστοῦ χορηγουμένην. Οὐ γὰρ μετουσίᾳ θερμότητος θερμός, οὐδὲ πυρὸς φωτεινός, ἀλλ' εἶναι ὅλος φῶς βούλεται. Οὗτος οἶδεν ἀκριδῶς τὸ εἰρημένον· «Ἐάν (26) μὴ μισήσητε τὸν πατέρα καὶ τὴν μητέρα, πρὸς ἔτι δὲ καὶ τὴν ἰδίαν ψυχὴν, καὶ ἐάν μὴ τὸ σημεῖον (27) βαστάσῃτε. » Τὰς τε γὰρ προσπαθείας τὰς σαρκίως πολὺ τῆς ἡδονῆς τὸ φίλτρον ἐχούσας μεμίσηκε, καὶ καταμεγαλοφρονεῖ πάντων τῶν εἰς δημιουργίαν καὶ τροφὴν τῆς σαρκὸς οἰκιστῶν· ἀλλὰ καὶ τῆς σωματικῆς ψυχῆς (28) κατεξανίσταται, στόμιον ἐμβαλὼν ἀτηνιάζοντι τῷ ἀλόγῳ πνεύματι· «ὅτι ἡ σὰρξ ἐπιθυμεῖ κατὰ τοῦ πνεύματος. Τὸ σημεῖον δὲ βαστάσαι» τὸν θάνατόν ἐστιν περιφέρειν, ἔτι ζῶντα πᾶσιν ἀποταξάμενον· ἐπεὶ μὴ ἴση ἐστὶν ἀγάπη τοῦ «σπεῖραντος τὴν σάρκα (29)» καὶ τοῦ τὴν ψυχὴν εἰς ἐπιστημὴν κτίσαντος. Οὗτος, ἐν ἔξει γενόμενος εὐποητικῇ, θέττον τοῦ λέγειν καλῶς εὐεργετεῖ, τὰ μὲν τῶν ἀδελφῶν ἡμαρτήματα μερίσασθαι, εὐχόμενος εἰς ἐξομο-

A sed, ut ita dicam, per ipsam cognitionem particeps divinæ voluntatis, vere familiaris Domini et mandatorum electus. ut qui sit justus: imperandi autem et regnandi potestate præditus, ut qui sit gnosticus: omne præterea aurum, quod est super terram, et sub terra, et regnum quod est a finibus ad fines Oceani despiciens, ut solum Domini cultum teneat. Quocirca et comedens, et bibens, et uxorem ducens, si dicat Logos, quinetiam somnia aspiciens, sancta facit et cogitat; ea ratione semper mundus ad orationem. Quinetiam precatur cum angelis, ut qui jam sit etiam æqualis angelis, neque est unquam extra sanctam custodiam, et licet oret solus, habet chorum angelorum una assistentem. Sed et novit duplicem, et ejus qui credidit operationem, et ejus quod creditur, pro dignitate excellentiam. Nam justitia quoque est duplex, una quidem propter charitatem, altera vero propter metum. Dictum quidem certe est: timor «Domini castus, permanens in sæculum sæculi»: qui enim convertuntur a timore ad fidem et justitiam, permanent in sæculum. Jam vero abstinentiam a malis operatur is qui timet. Adhortatur autem benefacere charitas superædificans ipsi voluntarium, ut quis audiat a Domino: «Non vos amplius dico servos, sed amicos», et cum fiducia accedat ad preces. Genus autem ipsum precationis est gratiarum actio propter præterita, præsentia, et futura, ut quæ sint per fidem jam præsentia: id autem ✕ cognitionis præcedit acceptio. Quinetiam petit ut vivat vitam in carne definitam, tanquam gnosticus, tanquam expers carnis, et consequatur quidem quæ sunt optima, fugiat autem quæ sunt deteriora. Petit autem sublevationem quoque eorum quæ nos peccavimus, et conversionem ad agnitionem, tam acriter sequens eum qui vocat in excessu, quam ille vocat præcedens, per bonam conscientiam, ut ita dicam, festinans ad agendas gratias, et ut cum illic fuerit cum Christo, ut qui seipsum dignum præbuerit propter puritatem, per quamdam quasi temperationem habeat Dei virtutem quæ suppedatur per

✕ P. 880 ED. POTTER, 746-747 ED. PARIS.

^a Psal. xix', 9. ^b Joan. xv, 14, 15.

(21) Τοῦ. Hunc articulum non agnoscit Psalm. D
 XIX.

(22) Ἐργάζεται ὁ φοβούμενος. Mallem ἐργάζε-
 ται ὁ φόβος· in quam sententiam multa supra p. 161
 ei seq. pag., item in *Pædagogō* p. 51. SYLBURG.

(23) Δούλους. Respicit Joan. xv, 15: Οὐκέτι
 ὑμᾶς λέγω δούλους, ὅτι ὁ δούλος οὐκ οἶδε τί ποιεῖ
 αὐτοῦ ὁ κύριος· ὑμᾶς δὲ εἰρηκα φίλους. Et v. præc-
 ed. Ὑμεῖς φίλοι μου ἐστέ, ἐάν ποιῇτε ὅσα ἐγὼ ἐν-
 τέλλομαι ὑμῖν.

(24) Αὐτό. Aptius, opinor, αὐτῷ, «ei,» dativo
 casu. SYLBURG.

(25) Κατὰ ἀνάγκασιν ἔχειν τὴν δύναμιν. Sibi
 «concretam,» inolitam. Vide p. 529, 752. LOWTH.

(26) Ἐάν. Respicit Luc. xiv, 26, 27: Εἰ τις ἔρ-
 χεται πρὸς μέ, καὶ οὐ μισεῖ τὸν πατέρα αὐτοῦ, καὶ
 τὴν μητέρα, καὶ τὴν γυναῖκα, καὶ τὰ τέκνα, καὶ τοὺς
 ἀδελφούς, καὶ τὰς ἀδελφάς, ἔτι δὲ καὶ τὴν ἑαυτοῦ
 ψυχὴν, οὐ δύναται μου μαθητὴς εἶναι. Καὶ ὅστις οὐ

D βαστάζει τὸν σταυρὸν αὐτοῦ, καὶ ἔρχεται ὀπίσω μου,
 οὐ δύναται μου εἶναι μαθητής.

(27) Τὸ σημεῖον. Hoc est τὸν σταυρὸν, cujus in ver-
 bis Lucæ jam allatis mentio sit. Sic supra *Strom.* v,
 p. 666: Ἐχει δὲ τι καὶ ἄλλο αἰνίγμα ἡ λυχνία ἡ χρυσῇ,
 τοῦ σημείου τοῦ Χριστοῦ. Item infra in *Excerptis*
 Theod. p. 979: Ὁ σταυρὸς τοῦ ἐν πληρώματι ὅρου
 σημείον ἐστίν· χωρίζει γὰρ τοὺς ἀπίστους τῶν πι-
 στῶν, ὡς ἐκεῖνος τὸν κόσμον τοῦ πληρώματος· διὸ
 καὶ τὰ σπέρματα ὁ Ἰησοῦς διὰ τοῦ σημείου ἐπὶ τῶν
 ὤμων βαστάσας εἰσάγει εἰς τὸ πλήρωμα. Conf. *Str.*
 vi, p. 782, n. 1.

(28) Σωματικῆς ψυχῆς. Hoc est, animæ sentien-
 tis; quam ἄλογον πνεῦμα vocat, et τῇ λογικῇ ψυχῇ
 opponit.

(29) Τοῦ σπεῖραντος τὴν σάρκα. Σπείρειν εἰς
 τὴν σάρκα dixit Apostolus Galat. vi, 8: Ὁ σπείρων
 εἰς τὴν σάρκα αὐτοῦ ἐκ τῆς σαρκὸς θερίσει φθο-
 ράν.

Christum. Non enim calor participatione calidus, neque ignis, lucidus, sed vult totus esse lux. Idem accurate novit id quod dictum est : « Nisi odio habueritis patrem et matrem, et præterea propriam quoque animam, et nisi signum portaveritis ». Nam et carnales affectiones, quæ voluptatis maximas habent illecebras, odit, magnoque despicit animo omnia quæ ad creationem et nutritionem carnis sunt accommodata. Etiam insurgit adversus animam corpoream, imperium detrectanti spiritui, experti rationis, frenum injiciens, quoniam « caro concupiscit adversus spiritum ». Signum autem « portare, » est mortem circumferre, adeo ut vivus adhuc omnibus renuntiet; quoniam non est æqualis charitas ejus qui « seminavit carnem, » et ejus qui animam creavit ad scientiam. Hic cum ad beneficiendi habitum pervenerit, dicto citius beneficio afficit, orans ut fratrum quidem peccatorum sit particeps ad confessionem et cognatorum conversionem, ad propria autem bona amicissimis communicanda paratissimus. Ipsi autem sic ei sunt amici. Augena autem quæ apud ipsum deponuntur semina, ea quam mandavit Dominus agricultura, manet quidem nulli peccato affinis; fit autem continens; et spiritu quidem degit cum sui similibus in choris sanctorum, etiamsi adhuc in terris detineatur. Hic toto die et nocte dicens et faciens jussa Domini, supra modum lætatur, non solum cum mane surgit et meridie, sed etiam cum deambulat, et dormit, et vestes induit et exuit, et docet filium, si natus ei fuerit filius, inseparabilis a mandato et a spe : Deo semper agens gratias, sicut animalia glorificantia, quæ allegorice dicuntur per Isaiam : Tolerans * præterea cujusvis tentationis : « Dominus, » inquit, « dedit, Dominus abstulit ». Talis erat Job quoque, qui propter singularem in Dominum charitatem, omnia sibi externa una cum sanitate auferenda, deposuit : « erat » enim, inquit, « justus, sanctus, abstinentes ab omni improbitate. » Verbum autem « sanctitatis, » omnia quæ ad Deum spectant jura, totamque vitæ rationem comprehendit. Quæ cum sciret, erat gnosticus. Oportet enim, neque si sint bona, eis esse nimium deditum, cum humana sint; neque rursus si mala, nimium ægre ferre, sed utrisque esse superiorem, hæc quidem conculcando, illa vero ad egenos transmittendo. In accommodando se autem gnosticus admodum est cautus, ne forte non intelligatur, aut accommodatio fiat tandem dispositio.

CAPUT XIII.

Verum gnosticum delictis in seipsum admissis ignoscere.

Nunquam meminit eorum, qui in se peccarunt, sed eis remittit : quocirca juste etiam orat, ubi dicit : « Dimitte nobis, nam nos quoque dimittimus ». Nam hoc quoque unum est ex iis quæ vult Deus, nihil concupiscere, nullum habere odio : unius enim voluntatis opus omnes homines. Annon autem gnosticum volens « perfectum » esse Serva-

λόγησιν καὶ ἐπιστροφὴν τῶν συγγενῶν, κοινωνεῖν δὲ τῶν ἰδίων αγαθῶν προθυμούμενος τοῖς φιλάτοις· αὐτοὶ δὲ οὕτως αὐτῷ οἱ φίλοι. Ἀβξων οὖν τὰ παρ' αὐτῷ κατατιθέμενα σπέρματα, καθ' ἣν ἐνετελεσθὴν Κύριος (30) γεωργίαν, ἀναμάρτητός μὲν μένει, ἐγκρατὴς δὲ γίνεταί, καὶ μετὰ τῶν ὁμοίων διάγει τῷ πνεύματι ἐν τοῖς χοροῖς τῶν ἁγίων, καὶ ἐπὶ γῆς ἐκτελέχεται. Οὗτος, δι' ὅλης ἡμέρας καὶ ἡσυχίας λέγων καὶ ποιῶν τὰ προστάγματα τοῦ Κυρίου, ὑπερευφραίνεται, οὐ πρωίας μόνον ἀναστὰς καὶ μέσον ἡμέρας, ἀλλὰ καὶ περιπατῶν, καὶ κοιμώμενος, ἀμφιεννύμενός τε καὶ ἀποδιδόμενος, καὶ διδάσκει τὸν υἱὸν, ἐν υἱὸς ἢ τὸ γένος, ἀχώριστος ὢν τῆς ἐντολῆς καὶ τῆς ἐλπίδος, εὐχαριστῶν αἰὶ τῷ Θεῷ καθάπερ τὰ ζῶα (31) τὰ δοξολόγια τὰ διὰ Ἡσαίου ἀλληγορούμενα· ὁπομονητικὸς πρὸς πᾶσαν πείραν· « Ὁ Κύριος, » φησὶν, « ἔδωκεν, ὁ Κύριος ἀφείλετο (32). » Τοιοῦτος γάρ καὶ ὁ Ἰωβ, ὃς τοῦ ἀφαιρεθῆναι τὰ ἐκτός (33) σὺν καὶ τῇ τοῦ σώματος ὑγιείᾳ προσπαθέτο πάντα διὰ τῆς πρὸς τὸν Κύριον ἀγάπης· « ἦν (34) » γὰρ, φησὶ, « δίκαιος, ὁσιος, ἀπεχόμενος ἀπὸ πάσης πονηρίας. » Τὸ δὲ « ὁσιος » τὰ πρὸς τὸν Θεὸν δικαιοκαλίτην πᾶσαν οἰκονομίαν μηνύει. « Ἄ δὲ ἐπιστάμενος, γνωστικὸς ἦν. Χρὴ γὰρ μήτε, ἐὰν ἀγαθὰ ἦ, προστετῇ κέναι τοῦτοις ἀνθρώποις οὗσι, μήτε αὖ, ἐὰν κακὰ, ἀπεχθάνεσθαι αὐτοῖς· ἀλλὰ ἐπάνω εἶναι ἀμφοῖν, τὰ μὲν πατοῦντα, τὰ δὲ τοῖς δεομένοις παραπέμποντα. Ἀσφαλὴς δὲ ἐν συμπεριφορᾷ ὁ γνωστικὸς μὴ λῶθαι.

ἢ ἡ συμπεριφορὰ διάθεσις γένηται.

* Luc. xiv, 26, 27. b Galat. v, 17. c Isa. vi, 2,

3; Job i, 21. d Matth. vi, 12; Luc. xi, 4.

(30) Κύριος. Respiciere videtur Marc. iv, 20, vel alium huic similem locum.

(31) Ζῶα. Nempe seraphim, quos describit Isa. vi, 2, 3.

(32) Ἀφείλετο. Job i, 21, ἀφείλετο.

(33) Τοιοῦτος γὰρ καὶ ὁ Ἰωβ, ὃς τοῦ ἀφαιρεθῆναι τὰ ἐκτός. Scribe, ὃς καὶ μέχρι τοῦ ἀφαιρεθῆναι τὰ ἐκτός σὺν καὶ τῇ τοῦ σώματος ὑγιείᾳ προσπαθέτο πάντα διὰ τῆς πρὸς τὸν Κύριον ἀγά-

την. HEINSIUS.

(34) Ἦν. Job i, 1 : Καὶ ἦν ὁ ἀνθρώπος ταῖς ἀληθινὰς, ἀμεμπτος, δίκαιος, θεοσεβής, ἀπεχόμενος ἀπὸ παντὸς πονηροῦ πράγματος. Eadem fere verba repetit Deus ejusdem libri c. ii, v. 1.

(35) Τέλειον. Respiciat Matth. v, 48 : Ἐσθε οὖν ὡς ἐγώ, ὡς περὶ ὁ Πατὴρ ὁμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς τέλειός ἐστι.

τοῦτοστιν αὐτὸν, ὃ λέγων· « Δεῦτε (36), τέκνα, ἀκούσατέ μου φόβον Κυρίου· » οὐ τῆς δι' ἀγγέλων βοηθείας ἐπιδεῖ ἔτι εἶναι βούλεται τοῦτον, παρ' αὐτοῦ δὲ ἄξιον γενόμενον λαμβάνειν, καὶ τὴν φρουρὰν ἔχειν παρ' αὐτοῦ διὰ τῆς εὐπειθείας; Ὁ τοιοῦτος ἀπατεῖ παρὰ Κυρίου, οὐχὶ δὲ καὶ αἰτεῖ καὶ ἐπὶ τῶν πενομένων ἀδελφῶν οὐκ αὐτὸς αἰτῆσται ὁ γνωστικός, οὐ χρημάτων περιουσίαν εἰς μετάδοσιν, ἐκείνοις δὲ ὧν δέονται χορηγίαν εὐξεται γενέσθαι. Δίδωσι γὰρ οὕτω καὶ τὴν εὐχὴν τοῖς δεομένοις ὁ γνωστικός, καὶ τῷ διὰ τῆς εὐχῆς ἀγνώστως ἅμα καὶ ἀτύφως παρέχεται (37). Πενία μὲν οὖν πολλάκις καὶ νόσος, καὶ τοιαῦτα πεῖραι, ἐπὶ νομβεσί· προσφέρονται, καὶ πρὸς διόρθωσιν τῶν παρεληλυθότων, καὶ πρὸς ἐπιστροφὴν τῶν μελλόντων. Ὁ τοιοῦτος, τὸν ἐπικουρισμὸν τούτοις αἰτούμενος, ἅτε τὸ ἐξαίρετον τῆς γνώσεως ἔχων, οὐ διὰ κενοδοξίαν, ἀλλὰ δι' αὐτὸ τὸ εἶναι γνωστικὸν, αὐτὸς ἐργάζεται τὴν εὐποιαν, ἔργον γενόμενος τῆς τοῦ Θεοῦ ἀγαθότητος. Λέγουσι δὲ ἐν ταῖς Παραδόσεσι Ματθίαν τὸν ἀπόστολον παρ' ἑκαττα εἰρηκέναι (38), ὅτι, « Ἐάν ἐκλεκτοῦ γέλτων ἀμαρτήσῃ, ἤμαρτεν ὃ ἐκλεκτός· εἰ γὰρ οὕτως ἔαντον ἦγεν ὡς ὁ Λόγος ὑπαγορεύει, κατηρέσθη ἂν αὐτοῦ τὸν βίον καὶ ὁ γέλτων εἰς τὸ μὴ ἀμαρτεῖν. » Τί τοίνυν περὶ αὐτοῦ τὸν γνωστικὸν φησάμεν; « Ἡ (39) οὐκ οἶδατε, » φησὶν ὁ Ἀπόστολος, « ὅτι ναὸς ἐστε τοῦ Θεοῦ; » Θεὸς ἄρα ὁ γνωστικός, καὶ ἥδη ἄγιος, θεοφορῶν καὶ θεοφορούμενος. Αὐτίκα τοῦ ἀμαρτῆσαι ἀλλότριον παριστάσα ἡ Γραφή, τοὺς μὲν παραπεσόντας τοῖς ἀλλοφύλοις πιπράσκει· « Μὴ ἐμδέψῃ (40) δὲ πρὸς ἐπιθυμίαν ἄλλοτρίᾳ γυναικί, » λέγουσα· ἀντικρυς ἀλλότριον, καὶ παρὰ φύσιν τοῦ

tor noster, « sicut Patrem coelestem », hoc est seipsum, dicens: « Venite, filii, audite a me timorem Domini », non vult hunc amplius opus habere auxilio quod datur per angelos, sed a seipso cum dignus evaserit accipere, et a seipso habere praesidium per obedientiam? Qui talis est, exigit a Domino, non petit: 318 et si egeant fratres, non petet gnosticus, pecuniae copias quas eis impertitur: sed precabitur illis suppeditari ea quibus indigent. Nam sic dat etiam gnosticus preces iis qui indigent, et non per preces inscienter simul praebet et simpliciter. Et paupertas quidem saepe et morbus, talesque tentationes loco admonitionis praebentur in correctionem praeteritorum, et ad curam futurorum. Qui est ejusmodi, petet ut hi sublevantur; ut qui habeat eximium cognitionis munus non in vanam gloriam, verum ex hoc ipso quod sit gnosticus, exercet ipse beneficentiam, ut qui factus sit instrumentum Dei bonitatis. Dicunt autem in Traditionibus, Matthiam apostolum subinde dixisse: « Si electi vicinus peccaverit, peccavit electus: nam si se ita gessisset ut jubet Logos, ejus vitam ita esset reveritus vicinus ut non peccasset. » Quid ergo dicemus de gnostico? « An nescitis, » inquit Apostolus, « quod templum Dei estis? » Divinus ergo est gnosticus, et jam sanctus, qui Deum fert et ab eo afflatur. Jam vero ostendens Scriptura eum esse alienum a peccato, eos qui offenderunt, vendit alienigenis: « Ne aspiat autem ad concupiscentiam mulierem alienam, » dicens, aperte dicit peccatum esse alienum, et praeter naturam templi Dei. Templum autem,

✠ P. 382 ED. POTTER, 748 ED. PARIS. a Matth. v, 48. b Psal. xxxiv, 11. c I Cor. iii, 16.

(36) Δεῦτε. Vulg. Bibl. Psalmo xxxiii: Δεῦτε, τέκνα· φόβον Κυρίου διδάξω ὑμᾶς. A. STILBERG.

(37) Καὶ τῷ διὰ τῆς εὐχῆς ἀγνώστως ἅμα καὶ ἀτύφως παρέχεται. Interpres legit, καὶ οὐ τῷ. Totus locus sic concipitur: Καὶ οὐ τῷ διὰ τῆς εὐχῆς ἀγνώστως ἅμα καὶ ἀσύφως παρέχεται. Clemens passim colores, quibus suum gnosticum describit, a Platonis sapiente desumpsit. Hic autem tractat τὸ περὶ εὐχῆς κεφάλαιον, et quomodo precandum sit sapienti. Secundo Alcibiade ostendit Plato ἐλεγκτικῶς, quam periculosae sint eorum preces, qui a Deo definite aliquid precantur: adeo ut Deo praescribant quid concedi sibi velint, cum ignorent quid petendum sibi ad felicitatem sit, ut qui nesciant in quo felicitas consistat. Ideo prudenter facere, qui ea petunt quae conducunt, ejus autem rei judicium permittit Deo. Clemens ait idem facturum esse gnosticum, cum pro fratre intercedit; non petiturum esse opes, quibus egestati fratris miseri et paupertate oppressi possit succurrere: sed in genere esse permissurum Deo, ut illi tribuat quibus illi opus esse novit. Hac enim ratione non tam opes quibus eget, et quae fortasse illi non conducunt, quam ipsas preces suas illi daturum esse: non autem contra imperite, ea, quae ab aliis petuntur, opes et similia: cum interdum contraria conducant; sicut morbus et paupertas. HENSIUS. — Atque haec illi, ab auctoris sententia prorsus aberrantes. Vult enim ille, « gnosticum perfectumque Christianum, si quos fratres penuria laborantes conspexerit, non sibi ipsi pecuniam, quam illis largiatur, a Deo petere, sed potius ut

ipse Deus ea, quibus indigent, suppeditet precari. « Sic enim indigentibus preces tribuit, et hoc, quod per preces fit, dono incognitus et absque fastu » (a cujus suspicione raro absunt, qui a suo peniti largiuntur) « benefacit. » Proinde cum articulo τῷ subintelligendum dώρω, vel aliquid simile. Sensus eodem recidit, si mutetur in οὕτω, vel prorsus omittatur.

(38) Λέγουσι δὲ ἐν ταῖς Παραδόσεσι Ματθίαν εἰρηκέναι. « Dicunt autem in Traditionibus dixisse Matthiam; » paulo post, « qui Deo afflat, et afflatur, » Graece erat, θεοφορῶν καὶ θεοφορούμενος. COLLECT. — Matthiae Traditiones superius laudavit Clemens Strom. II, p. 452: Strom. III, p. 523. A quibus haereticis confictus fuerit apocryphus hic liber, ex Clementis nostri verbis conjicere licet quae occurrunt paulo ante finem Strom. VII: Τῶν αἰρέσεων αἱ μὲν ἀπὸ ὀνόματος προσαγορεύονται, ὡς ἡ ἀπὸ Οὐαλεντινίου, καὶ Μαρκίωνος, καὶ Βασιλείδου, καὶ τὴν Ματθίου αὐχῶσι προσάγεσθαι δόξαν. (39) Ἡ. Hanc particulam in I Cor. III, 16, desideratam adiecisse videtur auctor ex ejusdem epist. c. VI, 19: Ἡ οὐκ οἶδατε ὅτι τὸ σῶμα ὑμῶν ναὸς τοῦ ἐν ὑμῖν ἁγίου Πνεύματος ἐστίν; paulo post, ναὸς Θεοῦ ἐστε pro ναὸς ἐστε τοῦ Θεοῦ exstat I Cor. III, 16.

(40) Μὴ ἐμδέξῃ. Haec verba in S. Scripturae libris frustra forte quaeruntur. Adversus feminas ἀλλοτρίας non pauca dicit Solomon Prov. V, 20; VII, 5, XXIII, 33, aliisque locis. De viro, qui mulierem aspiciat πρὸς τὸ ἐπιθυμῆσαι αὐτῆς, pronuntiat Christus Matth. V, 28.

unum quidem est magnum, ut Ecclesia: alterum vero parvum, ut homo qui servat semen Abrahamæ. Non concupiscet ergo aliquid aliud, qui habet Deum in se requiescentem. Jam vero relictis omnibus quæ sunt impedimento, et despecta tota quæ eum abstrahit materia, cælum secatur per scientiam: et spiritualibus transmissis essentiis, et omni principatu et potestate, tangit supremos thronos, ad illud solum tendens, propter quod solum cognoscebat. «Serpente» ergo juncto cum «columba», simul perfecte vivit et cum bona conscientia, spem fidei commiscens ad expectationem futuri. Sentit enim donum quod accepit, ut qui dignus sit habitus qui consequeretur, et translatus sit a servitute in filiorum adoptionem, consequenter scientiæ: ut qui neque non cognoverit Deum, sed potius sit ab ipso cognitus propter finem, et pro gratiæ dignitate ostendat operationes: opera enim sequuntur cognitionem, non secus ac umbra corpus. Merito ergo nihil eum conturbat ex iis quæ accidunt, neque quidquam veretur ex iis quæ utilitatis causa a divino fiunt consilio: neque erubescit mori, ut qui bonam habeat conscientiam, ut ostendatur potestatibus, ab omnibus, ut ita dicam, animæ maculis emundatus, et qui sciat post excessum ex hac vita fore, ut secum melius agatur. Unde jucundum et utile nunquam dispensationi et divino præfert consilio, per mandata seipsum exercens ut evadat Domino acceptus in omnibus, et apud mundum laudabilis, quandoquidem dependent omnia ab uno Deo omnipotente. «In propria», inquit, «venit» Filius Dei, «et sui eum non receperunt.» Quamobrem etiam in usu rerum mundanarum, non solum agit gratias et admiratur creaturam, sed etiam utens ut oportet, laudatur; quoniam ei finis desinit in contemplationem ex operatione gnostica, quæ sit convenienter mandatis, profectam. Hinc jam per scientiam colligens viaticum contemplationis, postquam magnifice accepit magnitudinem contemplationis, procedit ad translationis sanctam remunerationem. Audivit enim psalmum dicentem: «Circumdate Sion, et comprehendite eam, narrate in turribus ejus.» Significat enim, ut arbitror, eos qui Logon alte susceperunt, futuros altos ut turres, et firmiter staturos in fide et cognitione. Et hæc quidem quam fieri potest brevissime dicta sint Græcis instar seminis, de gnostico. Sciendum est autem, quod si unum vel alterum ex his fidelis recte gesserit, non tamen geret omnia, neque cum summa illa scientia eum qua gnosticus.

✠ P. 883 ED. POTTER, 748-749 ED. PARIS.

(41) Τῇ περιστερᾷ τὸν ὄφιν. Respicit Matth. x, 16: Γίνεσθε οὖν φρόνιμοι ὡς οἱ ὄφεις, καὶ ἀκραιστοὶ ὡς αἱ περιστέραι.

(42) Ἐκ δουλείας. Respicit Rom. viii, 21, et seq. Deinde Gal. iv, 9: Νῦν δὲ γνόντες Θεὸν, μᾶλλον δὲ γνωθέντες ὑπὸ Θεοῦ.

(43) Ἀποβαρεῖν. Legendum videtur ἀποθα-

ναοῦ τοῦ Θεοῦ τὴν ἀμαρτίαν λέγει. Ναὸς δὲ ἐστὶν ὁ μὲν μέγας, ὡς ἡ Ἐκκλησία, ὁ δὲ μικρὸς, ὡς ὁ ἄνθρωπος ὁ τὸ σπέρμα σώζων τὸ Ἀβραάμ. Οὐκ ἄρα ἐπιθυμῇ τινος ἐτέρου· ὁ ἔχων ἀναπαυόμενον τὸν Θεόν. Αὐτίκα πάντα τὰ ἐμποδῶν καταλείπων, καὶ πᾶσαν τὴν περισπῶσαν αὐτὸν ὕλην ὑπερηφανίας, τέμνει διὰ τῆς ἐπιστήμης τὸν οὐρανόν· καὶ διελθὼν τὰς πνευματικὰς οὐσίας καὶ πᾶσαν ἀρχὴν καὶ ἐξουσίαν, ἅπτεται τῶν θρόνων τῶν ἁκρῶν, ἐκ ἐκείνου μόνον ἰέμενος, ἐφ' ὃ ἔγνω μόνον. Μίξας οὖν «τῇ περιστερᾷ τὸν ὄφιν» (41), «ταλείως ἄμα καὶ ἐκ συνειδήτως βίῳ, πιστὶν ἐλπίδι κεράσας πρὸς τὴν τοῦ μέλλοντος ἀπεκδοχὴν. Αἰσθάνεται γὰρ τῆς δωρεᾶς ἥ· ἔλαβεν, ἄξιος γενόμενος τοῦ τυχεῖν, καὶ μετατεθεὶς ἐκ δουλείας (42) εἰς υἰοθεσίαν, ἀκόλουθα τῇ ἐπιστήμῃ, μήτε μὴ γνοῦς τὸν Θεόν, μᾶλλον δὲ γνωθεὶς τε πρὸς αὐτοῦ ἐπὶ τέλει, πρὸς ἁλίαν τῆς χάριτος ἐνδεικνύμενος τὰ ἐνεργήματα· ἔπεται γὰρ τὰ ἔργα τῇ γνώσει, ὡς τῷ σώματι ἡ σκιά. Ἐπ' οὐδενὶ τόνῳ εἰκότως ταρασσεται τῶν συμβαινόντων, οὐδὲ ὑποπτεῖ· τῶν κατὰ τὴν οἰκονομίαν ἐπὶ τῶν συμφέροντι γνωμένων· οὐδὲ αἰσχύνεται ἀποθανεῖν (43), εὐσυνείδως ὦν ταῖς ἐξουσίαις ὀφθηναί· πάντας, ὡς ἔπος εἰπείν, τοὺς τῆς ψυχῆς ἀποκεκαθαρμένους σπείλους, ὃ γε εἰ μᾶλα ἐπιστάμενος ἄμεινον αὐτῷ μετὰ τὴν ἐξόδον γενέσθαι. Ὅθεν οὐδέποτε τὸ ἡδὺ καὶ τὸ συμφέρον προκρίνει τῆς οἰκονομίας, γυμνάζων ἑαυτὸν διὰ τῶν ἐντολῶν, ἵνα καὶ πρὸς τὸν Κύριον εὐάρεστος ἐν πίστει γίνηται, καὶ πρὸς τὸν κόσμον ἐπαινετός· ἐπεὶ τὰ πάντα ἐνὸς τοῦ παντοκράτορος Θεοῦ ἴσται. Εἰς τὰ (44) ἴδια, «φησὶν,» ἤλαθεν· ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ, καὶ οἱ ἴδιοι αὐτὸν οὐκ ἐδέξαντο.» Διὸ καὶ κατὰ τὴν τῶν κοσμικῶν χρῆσιν οὐ μόνον εὐχαρίστη καὶ θαυμάζει τὴν κτίσιν, ἀλλὰ καὶ χρώμενος ὡς προσήκει ἐπαινεῖται (45)· ἐπεὶ τὸ τέλος αὐτῷ δι' ἐνεργείας γνωστικῆς τῆς κατὰ ἐντολὰς εἰς θεωρίαν περαιοῦται. Ἐνθὲνδε ἦδη δι' ἐπιστήμης τὰ ἐφόδια τῆς θεωρίας καρπούμενος, μεγαλοφρόνως τε τὸ τῆς γνώσεως ἀναδεξάμενος μέγεθος, προδίδει ἐπὶ τὴν ἁλίαν τῆς μεταθέσεως ἀμοιβήν. Ἀκήκοε γὰρ τοῦ ψαλμοῦ λέγοντος· Κυκλώσατε Σιών, καὶ περιλάβετε αὐτήν διηγῆσασθε ἐν τοῖς πύργοις αὐτῆς· αἰνίσσεται γὰρ οἶμαι, τοὺς ὑψηλῶς προσδεξαμένους τὸν Λόγον, ὕψι τοὺς ὡς πύργους ἔσεσθαι, καὶ βεβαίως ἐν τῇ πίστει καὶ τῇ γνώσει στήσεσθαι. Καὶ ταῦτα μὲν ὡς ἐνὶ μάλιστα διὰ βραχυτάτων περὶ τοῦ γνωστικοῦ τοῖς Ἑλλήσι σπερματικῶς (46) εἰρήσθω· ἰστέον δὲ, ὅτι, ἐὰν ἐν τούτων ὁ πιστὸς ἦ καὶ δεύτερον κατορθώσῃ, ἀλλ' οὔτε γε ἐν πᾶσιν, ἀλλ' οὐδὲ μὴν μετ' ἐπιστήμης τῆς ἁκρας, καθάπερ ὁ γνωστικός.

• Matth. x, 16. • Joan. i, 11. • Psal. xlviii, 12.

νών. LOWTH.

(44) Εἰς τὰ ἴδια. Jo. i, 11: Εἰς τὰ ἴδια ἦλθε, καὶ οἱ ἴδιοι αὐτὸν οὐ παρέλαβον.

(45) Ἐπαυρεῖται. «Gloriatur», ut ea vox sumitur Psalm. xxxiv, 2. LOWTH.

(46) Σπερματικῶς. Conf. supra p. 308, n. 2.

CAPUT XIV.

Gnostici perfecti descriptionem claudit, illustratione adhibita e I Cor. vi, 1, etc., quem locum paraphrastico exponit.

Καὶ δὴ τῆς κατὰ τὸν γνωστικὸν ἡμῖν, ὡς εἰπεῖν, ἀπαθείας, καθ' ἣν ἡ τελείωσις τοῦ πιστοῦ « δι' ἀγάπης εἰς ἄνδρα τέλειον εἰς μέτρον ἡλικίας προβαλὼσα ἀφικνεῖται, » ἐξομοιούμενη Θεῷ, ἰσαγγελος ἀληθῶς γενομένη, πολλὰ μὲν καὶ ἄλλα ἐκ Γραφῆς μαρτυρία ἐπεισι παρατίθεσθαι· ἀμεινον δὲ οἶμαι ὑπερθεῖσθαι τὴν τοιαύτην φιλοτιμίαν διὰ τὸ μῆκος τοῦ λόγου, τοὺς πονεῖν ἐθέλουσι καὶ προσεκπονεῖν τὰ δόγματα κατ' ἐκλογὴν τῶν Γραφῶν ἐπιτρέψαντες (47). Μᾶλλον δ' οὖν διὰ βραχυτάτων ἐπιμνησθήσομαι, ὡς μὴ ἀνεπισημειῶτον παραλείπειν τὸν τόπον. Λέγει γὰρ ἐν τῇ προτέρᾳ τῇ πρὸς Κορινθίους (48) ἐπιστολῇ ὁ θεὸς Ἀπόστολος· « Τολμᾷ τις ὑμῶν, πρᾶγμα ἔχων πρὸς τὸν ἕτερον, κρίνεσθαι ἐπὶ τῶν ἀδίκων, καὶ οὐχὶ ἐπὶ τῶν ἀγίων; Ἥ οὐκ οἴδατε (49) ὅτι οἱ ἅγιοι τὸν κόσμον κρινούσι; καὶ τὰ ἐξῆς. Μεγίστης δ' οὐσίας τῆς περιουσίας, ταῖς ἐπικαιρίοις τῶν ἀποστολικῶν συγχρόμενοι λέξεσι, διὰ βραχυτάτων, ἐξ ἐπιδρομῆς οὖν, μεταφράζοντες τὴν ῥῆσιν, τὴν διάνοιαν τοῦ ῥητοῦ τοῦ Ἀποστόλου παραστήσομεν, καθ' ἣν τοῦ γνωστικοῦ τὴν τελειότητα ὑπογράφει. Οὐ γὰρ ἐπὶ τοῦ ἀδικεῖσθαι μᾶλλον ἢ ἀδικεῖν ἴσθαι τὸν γνωστικὸν μόνον, ἀλλὰ καὶ ἀμνησίσκακον εἶναι διδάσκει, μὴδὲ εὐχεσθαι κατὰ τοῦ ἀδικήσαντος ἐπιτρέπων. Οἶδε γὰρ καὶ τὸν Κύριον ἄντικρυς· εὐχεσθαι ὑπὲρ τῶν ἐχθρῶν· παραγγελλαντα. Τὸ μὲν οὖν ἐπὶ τῶν ἀδίκων κρίνεσθαι τὸν ἡδικοῦμενον φάσκειν οὐδὲν ἄλλ' ἢ ἀνταποδοῦναι βούλεσθαι δοκεῖν, καὶ ἀνταδικῆσαι (50) δευτέρον. ἐθέλειν, ὅπερ ὁμοίως ἐστὶν ἀδικῆσαι καὶ αὐτὸν· τὸ δὲ « ἐπὶ τῶν ἀγίων κρίνεσθαι » ἐθέλειν τινὲς λέγειν ἐμφανῶς τοὺς δι' εὐχῆς τοὺς ἀδικήσαντας ἀνταποδοθῆναι τὴν πλεονεξίαν αἰτουμένους· καὶ εἶναι μὲν τῶν προτέρων τοὺς δευτέρους ἀμεινούς, οὐδέπω δὲ ἀπειθεῖς (51), ἦν μὴ, ἀμνησίσκακοι τέλειον γενόμενοι, κατὰ τὴν τοῦ Κυρίου διδασκαλίαν προσεύχωνται καὶ ὑπὲρ τῶν ἐχθρῶν. Καλὸν οὖν καὶ φρένας καλὰς ἐκ μετανοίας αὐτοὺς τῆς εἰς τὴν πίστιν μεταλαβείν. Εἰ γὰρ καὶ ἐχθροὺς ἡ ἀλήθεια τοὺς παραζηλοῦντας κεκτῆσθαι δοκεῖ, ἀλλ' οὔτε γε αὕτη διεχθρεύεται τινι· ὁ τε γὰρ « Θεός (52) ἐπὶ δικαίου

Atque illius, ut ita dicam, affectuum vacuitatis, quam gnostico tribuimus, per quam fidelis hominis perfectio, « per charitatem in virum procedens perfectum ad mensuram pervenit ætatis », Deo assimilata, vere facta æqualis angelis, succurrunt multa quidem alia, quæ ex Scriptura adduci possunt, testimonia. Satius autem existimamus hanc laudem propter disputationis nimiam prolixitatem, iis relinquere qui volunt laborare, permittentes ut una etiam elaborent dogmata, per allegationem Scripturarum. Unius autem brevissime meminero, ne locum prætermittam non adnotatum. Dicit enim divinus Apostolus in priore Epistola ad Corinthios : « Audet aliquis vestrum habens negotium cum alio, iudicio contendere apud injustos et non apud sanctos? » An nescitis quod sancti mundum iudicabunt? » et quæ sequuntur. Cum sit autem locus prolixior, adhibitis Apostoli, quæ maxime ad rem faciunt, verbis, quam poterit brevissime fieri, et quasi in transitu ipsum interpretabimur locum, sensumque apostolici adducemus dicti, quo describit perfectionem gnostici. Non constituit enim gnosticum, in hoc solum quod injuria potius afficiatur, quam afficiat; sed et docet eum etiam 319 oblivisci acceptæ injuriæ, ne permittens quidem male precari ei qui fecit injuriam. Scit enim Dominum quoque aperte jussisse « orare pro inimicis ». Dicere enim eum qui est affectus injuria iudicio contendere apud injustos, nihil est aliud quam velle videri vicem reddere, et velle injuriam referre, quod quidem est ipsum quoque similiter injuria afficere. Ubi autem dicit velle se aliquos « apud sanctos iudicio contendere », notat eos qui petunt precibus ut iis qui fecerunt injuriam pari referatur : et esse quidem prioribus secundos meliores, sed nondum plane obediētes, nisi injuriæ perfecte obliviscentes, ex doctrina Domini precentur etiam pro inimiciis. Pulchrum est ergo quod bonam mentem ex ea quæ est ad fidem penitentiam acceperint. Nam etsi veritas videatur habere inimicos qui ipsi invident, ipsa

✠ P. 884 ED. POTTER, 750 ED. PARIS. a Ephes. iv, 13. b I Cor. vi, 1, 2. c Matth. v, 44.

(47) *Ἐπιτρέψαντες*. Congruentius *ἐπιτρέψαντας*, D c. 45, ἀπαθείς scribendum esse monuit : « Correctum velim, inquit, Alexandrinum Clementem multo ante finem Stromatei penultimi p. 750 edit. Paris., quo loci enarrans textum Apostoli, I Cor. vi, 1, etc., de causis et litibus Christianorum, atque inter se comparans eos qui apud sanctos, et eos qui nullatenus iudicio contendunt, dicit secundos primis esse meliores, sed tertios perfectionem attigisse : Καὶ εἶναι μὲν τῶν προτέρων τοὺς δευτέρους ἀμεινούς, οὐδέπω δὲ ἀπαθείς (male edunt ἀπειθεῖς, male emendant εὐπειθεῖς, ut antecedentia et consequentia ostendunt), ἦν μὴ ἀμνησίσκακοι τέλειον γενομένοι, κατὰ τὴν τοῦ Κυρίου διδασκαλίαν προσεύχωνται καὶ ὑπὲρ τῶν ἐχθρῶν. » Idem similia scribit in *Recognitionum* Clementis lib. v, c. 2.

(48) *Προτέρα τῇ πρὸς Κορ.* Flor. *προτέρα* τῆς πρὸς Κορ., quæ lectio consistere non potest, nisi subintelligamus *μερίδι*, aut aliud ejusmodi. Id.

(49) *Ἥ οὐκ οἴδατε*. Οὐκ οἴδατε I Cor. vi, 2.

(50) *Ἀνταδικῆσαι*. Maximus Tyrrius dissert. 2, quæ est *De referenda injuria* : Et τὸ ἀδικεῖν πονηρὸν, καὶ τὸ ἀνταδικεῖν ὁμοῖον... Καὶ μὴν εἰ ὁ ἀδικῶν κακῶς ποιεῖ, ὁ ἀντιποιῶν κακῶς οὐδὲν ἥττον κακῶς ποιεῖ. « Si simpliciter injuriam inferre improbum est : etiam referre injuriam huic simile est. Et si is, qui injuriam facit, male facit : qui malum malo compensat, non minus male facit. »

(51) *Ἀπειθεῖς*. Rectius *εὐπειθεῖς*, ut interpretes quoque vertit, « nondum tamen plane obediētes. » Synonym. — Cotelierius ad *Constitut. apost.* lib. ii,

D c. 45, ἀπαθείς scribendum esse monuit : « Correctum velim, inquit, Alexandrinum Clementem multo ante finem Stromatei penultimi p. 750 edit. Paris., quo loci enarrans textum Apostoli, I Cor. vi, 1, etc., de causis et litibus Christianorum, atque inter se comparans eos qui apud sanctos, et eos qui nullatenus iudicio contendunt, dicit secundos primis esse meliores, sed tertios perfectionem attigisse : Καὶ εἶναι μὲν τῶν προτέρων τοὺς δευτέρους ἀμεινούς, οὐδέπω δὲ ἀπαθείς (male edunt ἀπειθεῖς, male emendant εὐπειθεῖς, ut antecedentia et consequentia ostendunt), ἦν μὴ ἀμνησίσκακοι τέλειον γενομένοι, κατὰ τὴν τοῦ Κυρίου διδασκαλίαν προσεύχωνται καὶ ὑπὲρ τῶν ἐχθρῶν. » Idem similia scribit in *Recognitionum* Clementis lib. v, c. 2.

(52) *Θεός*. Respicit Matth. v, 45 : « Ὅπως γένησθε υἱοὶ τοῦ Πατρὸς ὑμῶν τοῦ ἐν οὐρανοῖς, ὅτι τὸν ἡλίον

tamen nulli est inimica : nam et « Deus facit solem suum oriri super justos et injustos ». Quinetiam ipsum Dominum misit ad justos et injustos, et qui contendit Deo assimilari, per maximam injuriæ acceptæ oblivionem, remittens « septuagesies septies », utpote per totam vitam et universam in mundo oberrationem, quæ hebdomadam numeratione significatur, est benignus et clemens in quemlibet, etiamsi quis per universum suæ vitæ tempus, injuria afficit gnosticum. Non enim solam possessionem vult virum bonum aliis eorum permittere qui ipsum affecere injuria, sed etiam vult justum ab illis iudiciis petere remissionem peccatorum, iis qui in ipsum peccaverunt. Et merito, siquidem in eo solum quod est externum, et in eo quod pertinet ad corpus, quamvis usque ad mortem procedatur, detrimento afficiunt ii qui conantur facere injuriam : ex quibus nihil est quod sit gnostici proprium. Quomodo autem angelos qui defecerunt iudicabit quispiam, qui ipse defecerit ab illa lenitate, et acceptæ injuriæ oblivione, quam præscribit Evangelium? « Cur non ergo potius, » inquit, « injuria afficimini? Cur non potius fraudamini? Sed vos injuriam facitis et fraudatis », eis scilicet qui per ignorantiam peccant, precantes male : et fraudatis Dei clementia et bonitate, quantum est in vobis, eos quibus male precamini, « et etiam fratres; » eo nomine non eos solos qui sunt in fide, sed etiam futuros proselytas designans. An enim is qui nunc est inimicus sit postea crediturus, nos nondum scimus. Ex quibus aperte colligitur, etsi non sint omnes, at nobis tamen ipsi debere videri fratres. Jam vero omnes quoque homines, quod sint unius Dei opus et unam imaginem in una natura induti, etiamsi sint alii aliis magis obscurati, solus agnoscit is qui est scientia præditus, qui etiam per creaturas agnoscit operationem, per quam rursus Dei adorat voluntatem. « An nescitis quod injusti regnum Dei non possidebunt? » injuriam ergo facit qui refert injuriam, seu facto, seu verbo, sive ipsa voluntatis cogitatione, quam post legis pædagogiam circumscribit Evangelium. « Et hæc quidem eratis : » tales scilicet quales adhuc sunt quibus ipsi non ignoscitis. « Sed abluti estis » : non absolute ut reliqui, sed per cognitionem abjecistis animales affectiones, ut pro viribus assimilaremini bonitati divinæ providentiæ tum per tolerantiam, tum per acceptæ injuriæ oblivionem. « Super justos et injustos », sermonis et operum benignitatem, sicut sol, illucentes. Hoc igitur assequatur gnosticus sive

✠ P. 885 ED. POTTER, 751-752 ED. PARIS.
 4 lb. 9 • lb. 11. • Matth. v, 45.

αὐτοῦ ἀνατέλλει ἐπὶ πονηροὺς καὶ ἀγαθοὺς, καὶ βλέπει ἐπὶ δικαίους καὶ ἀδίκους. Deinde Matth. xviii, 21, 22, ubi rogante Petro : Κύριε, πόσας ἡμέρας ἁμαρτήσῃς εἰς ἐμὲ ὁ ἀδελφός μου, καὶ ἀφήσω αὐτόν; Ἔως ἑπτὰς; respondet Jesus : Ὅδὲ λέγω σοι ἕως ἑπτὰς, ἀλλ' ἕως ἑβδομηκοντάς ἐπτά.

(53) Ἐβδομάσιν ἀριθμ. Vide superiorem partem p. 668 edit. Paris. Lowth.

A καὶ ἀδίκους τὸν αὐτοῦ ἐπιλαμβάνει ἥλιον, καὶ τὸν Κύριον γε αὐτὸν ἐπὶ δικαίους ἐπεμφε καὶ ἀδίκους ὅτι ἐξομοιοῦσθαι βιαζόμενος Θεῷ, διὰ τῆς πολλῆς ἀμνησικαχίας ἀφείλες ἑβδομηκοντάς ἐπτά, ὅλον καὶ πάντα τὸν βίον καὶ καθ' ὅλην τὴν κοσμικὴν περιήλυσιν, ἑβδομάσιν ἀριθμουμέναις (53) σημαυνομένην, παντὶ τῷ χρηστεύεται, εἰ καὶ τις τὸν πάντα τοῦτον ἐν σαρκὶ βίους χρόνον ἀδικοῖ τὸν γνωστικόν. Οὐ γὰρ τὴν κτῆσιν μόνην ἄλλοις ἐπιτρέπτειν ἀξιοῖ τὸν σπουδαῖον τῶν ἡδικοκτόνων αὐτόν, ἀλλὰ καὶ παρ' ἐκείνων αἰτεῖσθαι τῶν κριτῶν βούλεται τὸν δίκαιον τὴν ἀρετὴν τῶν ἁμαρτιῶν τοῖς εἰς αὐτὸν πεπλημμελῆσθαι καὶ εἰκότως • εἶγε τὸ ἐκτὸς μόνον καὶ τὸ περὶ σώματος μέχρι θανάτου προβαίνειν, πλεονεκτοῦσιν οἱ ἀδικοὶ ἐπιχειροῦντες • ὧν οὐδὲν οἰκεῖον τοῦ γνωστικοῦ.

B Πῶς δ' ἂν καὶ ἀγγέλους (54) τις κρίνῃ τοὺς ἀποστόλους, αὐτοὺς ἀποστάτης ἐκείνης τῆς κατὰ τὸ Εὐαγγέλιον ἀμνησικαχίας γενόμενος; • Διὰ τί οὐχὶ μᾶλλον ἀδικεῖσθε; • φησὶ • διὰ τί οὐχὶ μᾶλλον ἀποστερεῖσθε; Ἀλλὰ ὑμεῖς ἀδικεῖτε καὶ ἀποστερεῖτε, • εὐχόμενα κατὰ τοῦτων δηλονότι τῶν κατ' ἄγνοιαν πλημμελῶντων, καὶ ἀποστερεῖσθε (55) τῆς τοῦ Θεοῦ φιανθρωπίας τε καὶ ἀγαθότητος, τὸ ὅσον ἐφ' ὑμῖν, τοὺς καὶ ὧν εὐχεσθε, καὶ τοὺς ἀδελφούς (56) • οὐ τοὺς κατὰ πίστιν μόνον, ἀλλὰ καὶ τοὺς προσωπώτους λέγων. Εἰ γὰρ καὶ ὁ νῦν διεχθρεύων ὑστερον πιστεύσει, ὡς ἴσμεν οὐδέπω ἡμεῖς. Ἐξ ὧν συνάγεται σαφές, εἰ καὶ μὴ πάντας εἶναι, ἡμῖν γε αὐτοῖς δοκεῖν εἶναι ἀδελφούς. Ἦδη δὲ καὶ πάντας ἀνθρώπους, ἐνὸς ὄντος ἔργον Θεοῦ καὶ μίαν εἰκόνα, ἐπὶ μίαν οὐσίαν περιε-

C δλημένους, καὶ τεθολωμένους τύχωσιν ἄλλοι ἄλλων μᾶλλον, μόνος ὁ ἐπιστήμων γνωρίζει καὶ διὰ τῶν κτισμάτων τὴν ἐνέργειαν, δι' ἧς αὐτοῖς τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ προσκυνεῖ. • Ἡ οὐκ οἴδατε, ὅτι ἀδικαὶ βασιλεῖαν Θεοῦ οὐ κληρονομήσουσιν; • Ἀδικεῖ οὖν ὁ ἐντιδικῶν, εἴτ' οὖν ἔργῳ, εἴτε καὶ λόγῳ, εἴτε καὶ τῇ τοῦ βούλεσθαι ἐννοίᾳ, ἣν μετὰ τὴν τοῦ νόμου πτωγίαν τὸ Εὐαγγέλιον περιγράφει. • Καὶ ταῦτα τινες ἦτε; • Τοιοῦτοι δὲ ὄντες, ὅποιοι ἔτι τυγχάνουσιν οἱ αὐτοὶ οὐ συγγινώσκετε. • Ἀλλὰ ἀπελούσασθε • οὐχ ἀπλῶς ὡς οἱ λοιποὶ, ἀλλὰ μετὰ γνώσεως τὰ πάθη τὰ ψυχικὰ ἀπερρίψασθε, εἰς τὸ ἐξομοιοῦσθαι, ὅση δύναμις, τῇ ἀγαθότητι τῆς τοῦ Θεοῦ προνοίας διὰ τῆς ἀνεξισκαχίας διὰ τε τῆς ἀμνησικαχίας • ἐπὶ δικαίους καὶ ἀδίκους • τὸ εὐμένες τοῦ λόγου καὶ τῶν ἔργων.

D καθάπερ ὁ ἥλιος, ἐπιλαμβάνοντες. Εἴτ' οὖν μεγαλύνει τοῦτο περιποιησεται ὁ γνωστικὸς, εἴτε μιμήσει τὸν κρείττονος. Τρίτῃ δ' αἰτία τὸ, • Ἀφες, καὶ ἀφθῆσεται σοι • βιαζομένης ὥσπερ τῆς ἐντολῆς εἰς σωτηρίαν δι' ὑπερβολὴν ἀγαθότητος. • Ἀλλ' ἡγήσθη.

• Matth. v, 45. • Matth. xviii, 22. • I Cor. vi, 7, 8.

(54) Ἀγγέλους. Respicit I Cor. vi, 3 : Οὐκ ὀφείδετε ὅτι ἀγγέλους κρινόμεν;

(55) Ἀποστερεῖσθε. Malim ἀποστερεῖτε activum, ut supra.

(56) Καὶ τοὺς ἀδελφούς. Malim καὶ ταῦτα τοῖς ἀδελφοῖς, vel καὶ ταῦτα ἀδελφούς, • et hoc etiam fratres, • ex loco Apostoli jam dicto; ejus enim verba recitat Clemens.

α· τῷ γὰρ εἰς τοῦτα ἤκουσι· ἔξωθεν, ἀγίῳ εἶναι συμβαίνει, μηδὲν τῶν παθῶν κατὰ μὲν δὲνα τρόπον περιπίπτουσι, ἀλλ' ὅσον ἀσάρκῳ ἦδη, καὶ ἀνευ τῆσδε τῆς γῆς (57) ἀγίῳ γεγονότι. Διόπερ « Ἐδικαιώθητε, » φησί, « τῷ (58) ὀνόματι τοῦ Κυρίου » ἐποικίσθητε, ὡς εἰπεῖν, ὡς αὐτοῦ δικαιοὶ εἶναι ὡς αὐτὸς, καὶ τῷ Πνεύματι τῷ ἀγίῳ ὡς ἐνι μάλιστα κατὰ δύναμιν ἀνεκράθητε. Μὴ γὰρ οὐ (59) « πάντα μοι ἔξεστιν; » Ἄλλ' οὐκ ἐξουσιασθήσομαι, » φησί, παρὰ τὸ Εὐαγγέλιον τι ποιῆσαι, ἢ νοῆσαι, ἢ λαλῆσαι. « Τὰ δὲ βρώματα τῇ κοιλίᾳ, καὶ ἡ κοιλία τοῖς βρώμασιν, ἃ ὁ θεὸς καταργήσει (60), » τοῦτέστι τοὺς οὕτω λογίζομένους καὶ βιοῦντας, ὡς διὰ τὸ ἐσθίειν (61) γενομένους, μὴ οὐκ δὲ ἐσθίοντας ἵνα ζῶσι μὲν κατὰ ἀκόλουθον, κατὰ δὲ προηγούμενον τῇ γνώσει προσανέχοντας. Καὶ μήτι οἷον σάρκα εἶναι τοῦ ἀγίου σώματος τούτους φησί; Σῶμα δὲ ἀλληγορεῖται ἡ Ἐκκλησία Κυρίου, ὁ πνευματικὸς καὶ ἵγιος χορδός· ἐξ ὧν οἱ τὸ νομα ἐπικεκλημένοι μόνον, βιοῦντες δὲ οὐ κατὰ λόγον, σάρκα εἰσὶ. « Το δὲ σῶμα (62) τοῦτο » πνευματικόν, τοῦτέστιν ἡ ἁγία Ἐκκλησία, οὐ τῇ πορνείᾳ, οὐδὲ τῇ ἀπὸ τοῦ Εὐαγγελίου ἀποστασί, ἃ πρὸς τὸν ἐθνικὸν βίον, κατ' οὐδὲνα τρόπον οὐδ' ὅπως τις οὖν (63) οἰκνεύει. Πορνεύει γὰρ εἰς τὴν Ἐκκλησίαν καὶ τὸ αὐτοῦ σῶμα ὁ ἐθνικὸς ἐν Ἐκκλησίᾳ πολιτεύμενος, εἰς οὖν ἐν ἔργῳ, εἴτε καὶ ἐν λόγῳ, εἴτε καὶ ἐν αὐτῇ τῇ ἐνοίᾳ. Ὁ ταύτῃ « κολλώμενος (64) τῇ πόρῃ, » τῇ παρὰ τὴν διαθήκην ἐνεργείᾳ, ἄλλο « σῶμα » γίνεται, οὐχ ἅγιον « εἰς σάρκα μίαν, » καὶ βίον ἐθνικόν, καὶ ἄλλην ἐλπίδα (65)· ὁ δὲ κολλώμενος τῷ Κυρίῳ ἐν πνεύματι πνευματικὸν σῶμα τὸ διάφορον τῆς συνόδου γένος· οὗτος οὗτος ἅπας, ἄνθρωπος ἅγιος, ἀπαθής, γνωστικὸς, τέλειος, μορφοῦμενος τῇ τοῦ Κυρίου διδασκαλίᾳ, ἵνα δὲ, καὶ ἔργῳ, καὶ λόγῳ, καὶ αὐτῷ τῷ πνεύματι, προσεχὲς γενόμενος τῷ Κυρίῳ, τὴν μονὴν ἐκείνην τὴν ὀφειλομένην τῷ οὕτως ἀπηνδρωμένῳ ἀπολάβῃ. Ἀπόχρη τὸ δεῖγμα τοῖς ὧτα ἔχουσιν. Οὐ γὰρ ἐκκυκλεῖν χρὴ τὸ μυστήριον, ἐμφανεῖν δὲ ὅσον εἰς ἀνάμνησιν τοῖς μετεσχηκόσι τῆς γνώσεως, οἱ καὶ συνήσουσιν ὅπως εἰρηται πρὸς τοῦ Κυρίου, « Γίνεσθε (66) ὡς ὁ Πατὴρ ὁμῶν τέλειοι, τελειῶς » ἀφιέντες τὰς ἁμαρτίας, καὶ ἀμνησικαχοῦντες, καὶ ἐν τῇ ἔξει τῆς ἀπαθείας καταβιβύοντες. Ὡς γὰρ τέλειόν φαμεν λατρὸν, καὶ τέλειον φιλόσοφον, οὕτως, οἶμαι, καὶ τέλειον γνωστικόν. Ἄλλ' οὐδὲν τοῦτων, καίτοι μέγιστον ὄν, εἰς ὁμοίωτα Θεοῦ πα-

A animi magnitudinae, sive imitatione ejus quod est melius. Tertia est autem causa : « Remitte, et remittetur tibi, » veluti cogente mandato ad salutem per insignem bonitatem. « Sed sanctificati estis » ; ei enim qui ad hunc venit habitum, sanctum esse contingit, ita ut in nullam animi cadat perturbatio-nem, sed perinde sit ac si carne careat, et sine hac terra sanctus evaserit. Quamobrem « justificati estis, » inquit, « nomine Domini » ; facti estis, ut ita dicam, ab ipso justi sicut ipse : et Spiritui sancto, quoad fieri potuit, commisti et contemperati estis. An non enim « omnia mihi licent? Sed non in potestatem redigar, » inquit, ut aliquid faciam vel cogitem, vel loquar præter Evangelium. « Escæ » autem « ventri, et venter escis, quas Deus destruet, » hoc est eos qui sic cogitant et vivunt, tanquam nati sint ut comedant, non autem comedunt ut vivant quidem per consequentiam, cognitioni autem attendant principaliter. Et nunquid eos esse dicit veluti carnes sancti corporis? Corpus autem allegorice dicitur Domini Ecclesia, spiritalis et sanctus chorus, ex quibus ii qui solo vocantur nomine, non autem vivunt ex ratione, sunt carnes. « Hoc autem corpus » spiritale, hoc est sancta Ecclesia, nequæ cum « fornicatione, » neque ab Evangelio defectione, quæ decent vitam gentilem, ullo modo oportet inire consuetudinem. Fornicatur enim in Ecclesiam suumque corpus, is qui gentiliter vivit in Ecclesia sive facto, sive verbo, sive etiam ipsa cogitatione. « Qui » huic « adhæret meretrici, » hoc est operationi præter Testamentum, sit aliud « corpus, » non illud sanctum « in carnem unam, » et « vitam [habet] gentilem, et spem aliam : « qui autem adhæret Domino » in « spiritu » , « corpus spiritale per diversum genus congressionis. Filius hic totus, homo sanctus, impatibilis, gnosticus, perfectus, formatus doctrina Domini, ut cum facto et verbo et ipso spiritu Domino adhæserit, 320 recipiat illam mansionem quæ debetur ei qui sic vir evasit. Sufficia hoc specimen eis qui habent aures. Non est enim evolvendum mysterium, sed tantum est indicandum, quantum sufficit ad revocandum in memoriam iis qui sunt participes cognitionis, qui etiam intelligent quemadmodum dictum sit a Domino : D « Estote ut Pater vester perfecti, perfecte » ; peccata remittentes, et acceptæ injuriæ obliviscentes,

* P. 886. ED. POTTER, 753 ED. PARIS. « I Cor. vi, 11. » Ibid. « Ibid. d Ibid. « Ibid., 16, 17. » Matth. v, 48.

(57) Ἄνευ τῆσδε τῆς γῆς. Possit etiam scribi ἀνευ τῆσδε τῆς γῆς, « supra hanc terram, » id est in celo.

(58) Τῷ. Ἐν τῷ apud D. Paulum.

(59) Μὴ γὰρ οὐ. Has voces non agnoscit D. Paulus.

(60) Ὁ θεὸς κατ. D. Paulus, ὁ δὲ θεὸς καὶ ταῦτα καὶ ταῦτα καταργήσει.

(61) Διὰ τὸ ἐσθίειν. Conf. supra Pædagog. sub initium lib. II, p. 162, n. 3.

(62) Τὸ δὲ σῶμα. I Cor. vi, 13 : Τὸ δὲ σῶμα οὐ τῇ πορνείᾳ, ἀλλὰ τῷ Κυρίῳ.

(63) Ὅπως τις οὖν. Malim ὁπωσιούσιν, « quomo-

docuæque. » SALBURG.

(64) Ὁ ταύτῃ κολλώμενος. Respicit I Cor. vi, 16, 17 : Ἡ οὐκ οἴδατε, ὅτι ὁ κολλώμενος τῇ πόρῃ ἐν σῶμά ἐστιν; Ἔσονται γὰρ, φησὶν, οἱ δύο εἰς σάρκα μίαν. Ὁ δὲ κολλώμενος τῷ Κυρίῳ ἐν πνεύμα ἐστι.

(65) Οὐχ ἅγιον εἰς σάρκα μίαν, καὶ βίον ἐθνικόν καὶ ἄλλην ἐλπίδα. Scribe : Ὁ ταύτῃ κολλώμενος τῇ πόρῃ τῇ παρὰ τὴν διαθήκην ἐνεργείᾳ, ἄλλο σῶμα γίνεται, οὐχ ἅγιον εἰς σάρκα μίαν, καὶ βίον ἔχει ἐθνικόν καὶ ἄλλην ἐλπίδα. ΗΓΕΙΝΙΣΤΕΣ.

(66) Γίνεσθε Matth. v, 48 : Ἔσσεσθε οὖν ὡς ὁ πατὴρ, ὡς ὁ Πατὴρ ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς τέλειος ἐστι.

et viventes in habitu impatibilitatis. Sicut enim A perfectum dicimus medicum, et perfectum philosophum : ita, ut opinor, perfectum gnosticum. Sed nihil ex his, etsi sit maximum, assumitur ad Dei similitudinem : non enim, ut Stoici, valde impie hominis et Dei eandem esse dicimus virtutem. Annon ergo debemus esse perfecti, ut vult Pater? Nequaquam enim fieri potest ut sit aliquis perfectus ut est Deus : vult autem Pater nos, ita viventes ut obediamus Evangelio, perfectos fieri citra reprehensionem. Si ergo cum hoc ita sit dictum ut aliquid subintelligi debeat, id quod deest subandierimus, ut sententia suppleatur iis qui possunt quod deficit intelligere : et voluntatem Dei cognoscemus, et pro dignitate mandati simul pie et magnifice vivemus.

CAPUT XV.

Respondet objectioni illorum qui Ecclesiae se adjungere recusant propter haeresium varietates.

Quoniam autem restat nunc ut respondeamus iis B quæ a Græcis et Judæis nobis obijciuntur : in nonnullis autem dubitationibus similiter atque prædictis nos reprehendunt quæ aliam sequuntur doctrinam hæreses : operæ faciemus pretium, si prius expurgatis iis quæ in medio sunt, parati ad solvendas dubitationes, progrediamur ad sequens Stroma. Primum ergo hoc adversus nos adducunt, dicentes non oportere credere ✕ propter dissensionem hæresium : distrabit enim nos ac defatigat etiam ipsa veritas, dum alii alia constituunt dogmata. Quibus respondemus, quod et apud vos Judæos, et apud eos qui inter Græcos fuere in maxima existima-

✕ P. 887, ED. POTTER, 754 ED. PARIS.

(67) *Οἱ Στωϊκοί.* Stoici Deo ac hominibus eandem rectam rationem inesse putabant. Laetius lib. vii, seg. 88 : Διόπερ τέλος γίνεται τὸ ἀκολουθῶν τῇ φύσει ζῆν· ὅπερ ἐστὶ κατ' ἀρετὴν αὐτοῦ καὶ κατὰ τὴν τῶν ὄλων, οὐδὲν ἐνεργοῦντας ὧν ἀπαγορεύειν εἰσὼθεν ὁ νόμος ὁ κοινός, ὅσπερ ἐστὶν ὁ ὀρθὸς λόγος διὰ πάντων ἐρχόμενος, ὁ αὐτὸς ἐν τῷ Διὶ καθηγερμένῳ τούτῳ τῆς τῶν ὄντων διοικήσεως ὄντι. « Idcirco finis efficitur consentaneæ secundum naturam vivere, secundum suam atque universorum naturam, nihil eorum faciundo quæ a communi lege prohibentur, quæ est recta ratio in omnes perveniens, eademque in Jove hoc principe gubernationis omnium quæ sunt. » Hinc factum, ut easdem utrisque virtutes tribuerint. Cicero *De legib.* lib. 1 : « Jam vero virtus eadem in homine ac Deo est, neque ullo alio in Genio præterea. Est autem virtus nihil aliud, quam in se perfecta, et ad summum perducta natura. Est igitur homini cum Deo similitudo. » Eorum sententiam exponit Origenes *contra Celsum* lib. iv, p. 179, 180 : Εἰ δὲ τις τὸ λεγόμενον ὑπὸ τινῶν, εἰτε τῶν νοούντων, εἰτε τῶν μὴ συνιέντων, ἀλλὰ παρακουσάντων λόγῳ ὑποῦς, φάσκει, ὅτι ὁ Θεὸς ἐστίν, εἰτα μετ' ἐκείνων ἡμεῖς· καὶ τοῦτό γ' ἂν ἐρμηνεύοιμεν τὸ, ἡμεῖς, λέγων ἀντὶ τοῦ, οἱ λογικοὶ, καὶ ἐτι πολλοὶ οἱ σπουδαῖοι λογικοὶ. Καθ' ἡμᾶς γάρ ἡ αὐτὴ ἀρετὴ ἐστὶ τῶν μακαρίων πάντων, ὥστε καὶ ἡ αὐτὴ ἀρετὴ ἀνθρώπων καὶ Θεοῦ. « Quod si quis illud a quibusdam, sive intelligentibus, sive non intelligentibus, sed potius ab iis, qui perperam sanum sermonem audiverunt, hoc dictum dicat : Est Deus, deinde post illud nos : equidem vocem hanc, nos, interpretarer, id est ratione præditi, vel potius ratione virtuteque ornati. Nam juxta nostrum dogma eadem est C virtus beatorum omnium, ac proinde eadem Dei et hominis. » Hanc sententiam ut impiam supra reprehendit Clemens *Strom.* ii, p. 501 ; *Strom.* vi, p. 798. Quinetiam iidem philosophi eo processerunt, ut sapientem suum diis virtute ac felicitate parum facerent. Seneca ep. 74. « Quanti æstimamus hoc odium, quod inter deos agitur, quod deus facit? Ita dico. Lucili : et te in cæli compendiariorum voco. Solebat Sextius dicere, Jovem plus non posse quam bonum virum. Plura Jupiter habet, quæ præstat hominibus : sed inter duos honos non est melior, qui locupletior : non magis quam inter duos, quibus pars scientia regendi gubernaculum est, meliorem dixeris, cui majus speciosiusque navigium est. Jupiter quo antecedit virum bonum? diutius bonus est. Sapiens nihilo se minoris æstimat, quod virtutes ejus spatio brevior clauduntur. Quemadmodum et duobus sapientibus qui senior decessit non est beatior eo cujus intra pauciores annos terminata virtus est, sic Deus non vincit sapientem felicitate, etiamsi vincit ætate. Non est virtus major, quæ longior. Jupiter omnia habet : sed nempe aliis tradidit habenda. Ad ipsum hic unus usus pertinet, quod utendi etiam omnibus causa est. Sapiens tam æquo animo omnia apud nos videt contemnuntque quam Jupiter : et hoc se magis suspicit, quod Jupiter uti illis non potest, sapiens non vult. Creditur namque itaque Sextio : monstrant pulcherrimum iter, et clamanti :

« *Hac itur ad astra,*

etc. » Alia testimonia prætereo.

(68) *Εὐτρεπεῖς.* Εὐτρεπεῖς habent editiones Sylburg. recentiores.

(69) *Παρατρεῖται.* Η. παραφθίσει, « perit, inte: it. » *Strom.*

καὶ οὐ δὴ πᾶσι φατέ δεῖν ὁκνεῖν ἦτοι φιλοσοφεῖν καὶ ἰουδαῖον, τῆς διαφωνίας ἕνεκα τῆς πρὸς ἀλλήλας τῶν παρ' ὑμῖν αἱρέσεων. Ἐπειτα δὲ ἐπισπαρήσεσθαι τὰς αἱρέσεις τῇ ἀληθείᾳ, καθάπερ τῷ πυρὶ « τὰ ζιζάνια, » πρὸς τοῦ Κυρίου προφητικῶς εἰρηται, καὶ ἀδύνατον μὴ γενέσθαι τὸ προσηγμένον ἔσεσθαι καὶ τοῦτου ἡ αἰτία, ὅτι παντὶ τῷ καλῷ μῶμος ἔπεται. Μὴ τι οὖν, εἰ καὶ παραβαίη τις συνθήκας, καὶ τὴν ὁμολογίαν παρέλθοι τὴν πρὸς ἡμᾶς, διὰ τὸν ψευδόμενον τὴν ὁμολογίαν ἀφεξόμεθα τῆς ἀληθείας καὶ ἡμεῖς; Ἄλλ' ὡς ἀφευδεῖν χρὴ τὸν ἐπεικῆ, καὶ μηδὲν ὧν ὑπέσχηται ἀκυροῦν, κἂν ἄλλοι τινὲς παραβαίνουσι συνθήκας· οὕτω καὶ ἡμᾶς κατὰ μηδέν τι τρόπον τὸν ἐκκλησιαστικὸν παραβαίνειν προσήκει κανόνα· καὶ μάλιστα τὴν περὶ τῶν μεγίστων ὁμολογίαν ἡμεῖς μὲν φυλάττομεν, οἱ δὲ παραβαίνουσι. Πιστευτέον οὖν τοῖς βεβαίως ἐχομένοις τῆς ἀληθείας. Ἦδη δὲ καὶ ὡς ἐν πλάτει χρωμένοις τῇδε τῇ ἀπολογίᾳ, ἔνεστι φάναι πρὸς αὐτοὺς, ὅτι καὶ οἱ λαοὶ ἐναντίας δόξας κεκτημένοι κατὰ τὰς οἰκείας αἱρέσεις, ἐπίσης ἐργῶ θεραπεύουσιν. Μή τι οὖν, κάμων τις τὸ σῶμα, καὶ θεραπείας δεόμενος, οὐ προσέταται λατρὸν διὰ τὰς ἐν τῇ λατρικῇ αἱρέσεις; Οὐκ ἄρα οὐδὲ ὁ τὴν ψυχὴν νοσῶν καὶ εἰδῶλων ἐμπλεως, ἕνεκά γε τοῦ ὑγιᾶναι καὶ εἰς Θεὸν ἐπιστρέψαι, προφασίσαιτο ποτε τὰς αἱρέσεις. Ναὶ μὴν διὰ « τοὺς δοκίμους (70), » φησὶν, « αἱ αἱρέσεις »· δοκίμους ἦτοι τοὺς εἰς πίστιν ἀφικνουμένους λέγει, ἐκλεκτικώτερον προσόντας τῇ κυριακῇ διδασκαλίᾳ, καθάπερ τοὺς δοκίμους τραπέζιτας (71) τὸ κίβδηλον νόμισμα (72) τοῦ κυρίου ἀπὸ τοῦ παραχαράγματος διακρίνοντας· ἢ τοὺς ἐν τῇ αὐτῇ πίστει δοκίμους ἦδη γενομένους κατὰ τὴν βίον κατὰ τὴν γνῶσιν. Διὰ δὲ τοῦτο ἄρα πλείονος ἐπιμελείας καὶ προμηθείας δεόμεθα εἰς τὴν ἐξέτασιν τοῦ πῶς ἀκριβῶς βιωτέον, καὶ τίς ἡ ὄντως εὐσα θεοσέβεια. Ἀπλὸν γάρ, ὅτι δυσκόλου καὶ δυσέρπου τῆς ἀληθείας τυγχανούσης, διὰ τοῦτο γεγόνασιν αἱ ζητήσεις, ἀφ' ὧν αἱ φιλαυτοὶ καὶ φιλόδοξοι αἱρέσεις, μὴ παύσαντες μὲν μηδὲ παρελκυστῶν ἀληθῶς, οἷσιν δὲ γνώσεως εἰληφότων. Διὰ πλείονος τοίνυν φροντίδος ἐρευνήτεον τὴν τῷ ὄντι ἀλήθειαν, ἢ μόνη περὶ τὸν ὄντως ὄντα Θεὸν καταγίνεται· πόνω δὲ ἔπεται γλυκεῖα εὐρεσίς τε καὶ μνήμη. Ἐπαποδυτέον ἄρα τῷ πόνῳ τῆς εὐρέσεως διὰ τὰς αἱρέσεις, ἀλλ' οὐ τέλος ἀποστατέον· οὐδὲ γάρ, ὁπώρας παρακειμένης, τῆς μὲν ἀληθοῦς καὶ ὠρίμου, τῆς δὲ ἐκ κηροῦ ὡς ὅτι μάλιστα ἐμπεροῦς πεποιημένης, διὰ τὴν ὁμοιότητα ἀμφοῖν ἀφεκτέον. Διακρίτεον δὲ ὁμοῦ τε τῇ καταληπτικῇ θεωρίᾳ, καὶ τῷ κυριωτάτῳ λογισμῷ τὸ ἀληθὲς ἀπὸ τοῦ φαινομένου. Καὶ ὥσπερ ὁδοῦ μιᾶς μὲν τῆς βασιλικῆς τυγχανούσης, πολλῶν δὲ καὶ ἄλλων τῶν μὲν ἐπὶ τινι κρημνῶν, τῶν δὲ ἐπὶ ποταμῶν

A tione philosophos, fuere plurimæ hæreses : neque tamen ideo dubitandum esse dicitis quin sit philosophandum ; aut Judaicæ hærendum disciplinæ , propter eam quæ est inter se vestrarum dissensionem sectarum. Præterea autem fore ut in veritate seminentur hæreses, velut in frumento « zizania », propheticè dictum est a Domino, et fieri non potest, ut non fiat id, quod prædictum est esse futurum. Hujus autem causa est, quod quidquid est pulchrum sequitur reprehensio. Num ergo si quis pacta conventa non observaverit, et transgressus fuerit eam quæ sit apud nos confessionem, propter eum qui non stetit suæ professioni, abstinēbimus nos quoque a veritate? Sed ut oportet virum probum minime esse mendacem, et nihil infirmare eorum quæ pollicitus est, etiamsi aliqui alii pacta conventa transiliant : ita nos quoque nullo modo convenit transilire regulam ecclesiasticam : maximeque eam quæ sit de rebus maximis professionem, nos quidem observamus, illi vero transiliunt. Est ergo credendum iis qui firmiter adhærent veritati. Jam vero nobis large hac defensione licet uti iisque respondere, quod medici quoque quorum convenienter suis sectis diversæ sunt sententiæ, ex æquo reipsa curant. Num ergo quispiam ægrotans, et qui ut curetur opus habet, non admittit medicum, propter eas quæ sunt in medicina hæreses? Ita quoque qui anima ægrotat, et est plenus simulationis vanitate, sanitati sane et ad Deum conversioni nunquam hæreses prætexat. Certe propter « probatos, » inquit, sunt « hæreses » : » probatos autem dicit, vel eos qui venientes ad fidem, majori delectu accedunt ad doctrinam Dominicam, tanquam probos argentarios qui nummum domini adulterinum discernunt ex falsa impressione ; aut eos qui in ipsa fide jam probati evaserunt, et in vita et in cognitione. Propterea ergo majori cura opus est et providentia, ut examinetur quo modo sit exacte vivendum, et quænam sit vera pietas. Clarum est enim quod cum veritas sit ardua et difficilis, propterea certe oriuntur quæstiones, ex quibus præ nimio sui amore et gloriæ cupiditate, nascuntur hæreses eorum qui non didicerunt quidem, neque vere acceperunt, sed sibi cognitionis sumpsere persuasionem. Est ergo nobis majori studio et cura perscrutanda ea quæ vere est veritas, quæ sola circa eum qui vere est Deus versatur. Laborem autem consequitur dulcis inventio et memoria. Est ergo labor inveniendi subeundus propter hæreses, sed non est omnino deficiendum. Neque enim si appositus sit fructus, unus quidem verus et maturus, alius vero factus ex cera quam

✠ P. 888, ED. POTTER, 755 ED. PARIS.

✠ Matth. xiii, 25 et seq. ✠ 1 Cor. xi, 19.

(70) Διὰ τοὺς δοκίμους. Hoc brevitatis causa dictum pro eo, quod latius apud Paulum est 1 Cor. xi : ἵνα οἱ δόκιμοι φανεροὶ γένωνται. STILBURG.

(71) Τοὺς δοκίμους τραπ. Respicit Christi præceptum superius memoratum Strom. i, pag. 425, not.

(72) Τὸ κίβδηλον νομ. Id est, « numisma adulterinum a probis ac legitimo ex falsa impressione discernentes. » Nam χρῖον νόμισμα opponitur τῷ κίβδηλῳ. Interpres perperam « nummum domini » vertit.

maxime similitis, propter similitudinem est abstinendum ab utroque. Simul autem discernendum est comprehensiva contemplatione, et principali consideratione, verum ab eo quod apparet. Et quemadmodum si una quidem sit via regia, et multa etiam alia, ex quibus aliqua ferunt in principium, aliqua vero ad fluvium rapide fluentem, aut ad mare profundum, non dubitaverit quispiam viam ingredi propter dissensionem, sed utetur via regia et trita et se juncta a periculo: ita cum alii alia dicant de veritate, non est discedendum, sed diligentius est inquirenda ejus accuratissima cognitio. Nam cum oleribus hortensibus una etiam nascuntur herbæ. Num propterea abstinere agricolæ a cultura hortorum? Cum ergo habeamus a natura multa quæ nos incitant, et dant occasionem ad ea quæ dicuntur examinanda, etiam veritatis invenire consequentiam debemus. Quocirca merito etiam **321** condemnamus, si non assentiamur iis quibus oportet parere, nec discernamus id quod repugnat, et indecorum, et præter naturam est, et falsum, a vero et consentaneo, et decoro, et eo quod est secundum naturam. Quibus quidem est utendum, tanquam occasionibus agnoscendæ ejus quæ vere est veritatis. Græcis ergo est inanis hic prætextus: volentibus enim beeibit invenire veritatem. His autem qui easas adducunt quæ carent ratione, manet condemnatio indeprecabilis. Utrum enim tollunt an concedunt esse demonstrationem? Existimo omnes esse concessuros præter eos qui sensus quoque tollunt. Si sit autem demonstratio, necesse est descendere ad quæstiones, et per ipsas Scripturas discere demonstrative, quomodo lapsæ sunt hæreses; et contra, quomodo in sola veritate et antiqua Ecclesia sit perfectissima cognitio, et ea quæ est revera optima hæresis. Ex iis autem qui declinant a veritate, alii quidem seipsos solos, alii vero propinquos quoque conantur fallere. Atque ii quidem qui appellantur δοξόσοφοι, hoc est, opinione sua sapientes, qui se veritatem invenisse existimant, nullam habentes veram demonstrationem, ii seipsos decipiunt, acquiescendum existimantes: quorum non parvus est numerus, qui et quæstiones declinant ne confutentur, et doctrinam vitant ✕ ne condemnentur. Qui autem eos qui accedunt decipiunt, sunt valde astuti, qui etiamsi satis assequantur se nihil scire, probabilibus tamen ut opinor, natura probabilium argumentorum, et alia verorum. Et quod necesse sit nomen hæreseon ita usurpari ut veritati opponatur, et ab ea distinguatur, cognoscimus: a qua cum quedam ad hominum perniciem avulserint sophistæ, humanis et a se inventis ea infodientes artibus, gloriantur se præesse diatribæ seu scholæ potius quam Ecclesiæ.

✕ P. 889, ED. POTTER, 756 ED. PARIS.

(73) *Πόαι*. Id est, herbæ ex tñs γñs αὐτομάτως βλαστάνουσαι: « quæ sponte » et absque hominum opera « e terra germinant; » ut ait Hesychius.

(74) *Ἄνευ τῶν τὰς αἰσθήσεως ἀναρροῦντων*. « Exceptis illis, qui sensus tollunt. » Philosophi quidam negabant certo sciri quidquam, ut Acade-

A ρούδη ἢ θάλασσαν ἀγχιδαθῇ φερουσῶν, οὐκ ἐν τῇ ὀκνήσαι διὰ τὴν διαφωνίαν ὀδεῦσαι, χρῆσαιτο δ' ἐν τῇ ἀκινδύνῳ καὶ βασιλικῇ καὶ λεωφόρῳ οὕτως, ἀλλὰ ἄλλων περὶ ἀληθείας λεγόντων, οὐκ ἀποστατόν, ἐπιμαλέστερον δὲ θηρατέον τὴν ἀκριβεστάτην περὶ αὐτῆς γνῶσιν· ἐπεὶ πάν τοῖς κηπευομένοις λαχάναις συναναφύονται καὶ πόαι (73). Μήτι οὖν ἀπέχονται αἱ γεωργοὶ τῆς κηπευτικῆς ἐπιμελείας; Ἐχοντες οὖν πολλὰς ἐκ φύσεως ἀφορμὰς πρὸς τὸ ἐξετάζειν τι λεγόμενα, καὶ τῆς ἀληθείας τὴν ἀκολουθίαν ἐξευρίσκειν ὀφειλομέν· διὸ καὶ εἰκότως κρινόμεθα, ὡς δέον πείθεσθαι, μὴ συγκατατιθέμενοι, μὴ διαστῆλοντες τὸ μαχόμενον, καὶ ἀπερπῆς, καὶ παρὰ φύσιν, καὶ ψεῦδος, ἀπὸ τε τάληθοῦς καὶ τοῦ ἀκολούθου, καὶ τοῦ πρέποντος, καὶ τοῦ κατὰ φύσιν· αἷς ἀφορμαῖς καταχρηστέον εἰς ἐπίγνωσιν τῆς ὄντως οὐσις ἀληθείας. Ματαία τοίνυν τοῖς Ἑλλήσιν ἡ πρόφασις αὕτη· τοῖς μὲν γὰρ βουλομένοις ἐξέσται καὶ τὸ εὐρεῖν τὴν ἀλήθειαν· τοῖς δὲ αἰτίας ἀλόγους προβαλλομένοις ἀναπολόγητος ἡ κρίσις. Πότερον γὰρ ἀναρροῦσιν ἢ συγκατατίθενται εἶναι ἀπόδειξιν; Οἶμαι πάντας ἀν ὁμολογήσειν ἀνευ τῶν τὰς αἰσθησεῖς ἀναρροῦντων (74). Ἀποδείξω δ' οὐσις, ἀνάγκη συγκαταβαίνειν εἰς τὰς ζητήσεις, καὶ δι' αὐτῶν τῶν Γραφῶν ἐκμανθάνειν ἀποδεικτικῶς, ὅπως μὲν ἀπερπῆλησαν αἱ αἱρέσεις, ὅπως δὲ ἐν μόνῃ τῇ ἀληθείᾳ καὶ τῇ ἀρχαίᾳ Ἑκκλησίᾳ ἡ τε ἀκριβεστάτη γνῶσις καὶ ἡ τῇ ὄντι ἀρίστη αἵρεσις. Τῶν τε ἀπὸ τῆς ἀληθείας ἐκτρεπομένων, οἱ μὲν σφᾶς αὐτοὺς μόνους, αἱ δὲ καὶ τοὺς πέλας ἐξαπατῶν ἐπιχειροῦσιν. Οἱ μὲν ὅν δοξόσοφοι καλούμενοι, οἱ τὴν ἀλήθειαν εὐρηχένας νομίζοντες, οὐκ ἔχοντες ἀπόδειξιν οὐδαμῶν ἀληθῆ, ἐκ τούτων οὗτοι ἀπατῶσιν ἀναπαυθεῖν νομίζοντες· ἐν πλῆθος οὐκ ὀλίγον, τὰς τε ζητήσεις ἐκτρεπομένων διὰ τοὺς ἐλέγχους (75), ἀποφυσγόντων δὲ καὶ διδασκαλίας διὰ τὴν κατάγνωσιν· οἱ δὲ τοὺς προσόντας ἐξαπατῶντες πανούργοι σφοδρὰ· οἱ καὶ παρακολούθουντες αὐτοῖς (76), ὅτι μὴδὲν ἐπίστανται, πῶσαι; ὁμῶς ἐπιχειρήμασι σκοτιζοῦσι τὴν ἀλήθειαν. Ἐτέρᾳ δ', οἶμαι, τῶν πῶσαι ἐπιχειρημάτων, καὶ ἐτέρᾳ τῶν ἀληθῶν ἡ φύσις. Καὶ ὅτι τῶν αἱρέσεων ἀνάγκη τὴν ὀνομασίαν πρὸς ἀντιδιαστολὴν τῆς ἀληθείας λέγεσθαι, γινώσκωμεν· ἀφ' ἧς τινα ἀποσπᾶσαντες ἐπὶ λύμῃ τῶν ἀνθρώπων οἱ σοφισταί, ταῖς ἐξυρημέναις σφίσιν ἀνθρωπικαῖς τέχναις ἐγκατορύξαντες, αὐχοῦσιν

D προῖστασθαι διατριβῆς μᾶλλον ἢ Ἑκκλησίας.

argumentis obscurant veritatem. Alia est autem, ut opinor, natura probabilium argumentorum, et alia verorum. Et quod necesse sit nomen hæreseon ita usurpari ut veritati opponatur, et ab ea distinguatur, cognoscimus: a qua cum quedam ad hominum perniciem avulserint sophistæ, humanis et a se inventis ea infodientes artibus, gloriantur se præesse diatribæ seu scholæ potius quam Ecclesiæ.

mici, ullamve sensibus cognitionem posse nos adipisci. COLLECT.

(75) *Διὰ τοὺς ἐλέγχους*. Interpret recte vertit: « Ne confutentur, » Vide pag. 759. Vide etiam *Protrept.* p. 14 edit. Paris. Lowth.

(76) *Αὐτοῖς*. Scribendum potius αὐτοῖς, ut supra alibi, et paulo supra αὐτοῦς.

CAPUT XVI.

Duas rationes proponit quibus vera fides ab hæresi distingui possit: 1^a ad Scripturas recurrendo, atque ex iis de doctrina quavis iudicium ferendo.

Ἄλλ' οἱ πονεῖν ἔτοιμοι ἐπὶ τοῖς καλλίστοις οὐ πρό- A
τερον ἀποστήθονται ζητοῦντές τὴν ἀλήθειαν, πρὶν
ἀν τὴν ἀπόδειξιν ἀπ' αὐτῶν λάβωσι τῶν Γραφῶν.
Ἔστι μὲν οὖν κοινὰ τινα τῶν ἀνθρώπων κριτή-
ρια, καθάπερ τὰ αἰσθητήρια· τὰ δ' ἄλλα τῶν (77)
βουλευθέντων, καὶ ἀσκησάντων τὰ ἀληθῆ τὰ διὰ νοῦ
καὶ λογισμοῦ τεχνικά, λόγων ἀληθῶν τε καὶ ψευδῶν.
Μάλιστα δὲ τὸ καὶ τὴν οἴησιν ἀποθέσθαι, ἐν μέσῳ
καταστάντας ἀκριβοῦς ἐπιστήμης καὶ προσιτοῦς
δοξοσοφίας, καὶ γινῶναι, ὅτι ὁ τὴν αἰώνιον ἑλπίδων
ἀνάπαυσιν γινώσκει καὶ τὴν εἰσοδὸν αὐτῆς ἐπίκο-
νιν οὖσαν καὶ τ' ἐπιλιμμένην (78)· ὃ τε ἀπαξ εὐαγ-
γελισθεὶς, καὶ τὸ σωτήριον, φησὶν, ἐν ᾧ ὥρα ἐπιγνῶ,
μὴ ἐπιστρέψέσθω (79) εἰς τὰ ὀπίσω καθάπερ ἡ
Λὼτ γυνή, ὃ μὴδὲ εἰς τὸν πρότερον βίον τὸν τοῖς
αἰσθητοῖς προσανέχοντα, μὴδὲ μὴν εἰς τὰς αἰρέσεις· B
καὶ ἀνδρομετῶν· ἐθίζουσι γὰρ ἀμνηστέην τὸν ὄντα μὴ
γινώσκουσαι Θεόν. Ὁ γὰρ φίλων πατέρα ἢ μητέρα
ὑπὲρ ἐμὲ, τὸν ὄντως πατέρα καὶ διδάσκαλον τῆς ἀλη-
θείας, τὸν ἀναγεννῶντα καὶ ἀνακτίζοντα, καὶ τι-
θινόμενον τὴν ψυχὴν τὴν ἐξελεγμένην, «οὐκ ἔστι
μου ἀξίος,» λέγει, τοῦ εἶναι υἱὸς Θεοῦ, καὶ μαθητῆς
Θεοῦ, ὁμοῦ καὶ φίλος καὶ συγγενής· Ὁὐδὲις (80)
γὰρ εἰς τὰ ὀπίσω βλέπων καὶ ἐπιβάλλων τὴν χεῖρα
αὐτοῦ ἐπ' ἄροτρον εὐθετός· τῇ βασιλείᾳ τοῦ Θεοῦ.
Ἄλλ', ὡς ἔοικεν, τοῖς πολλοῖς καὶ μέχρι νῦν δοκεῖ ἡ
Μαριὰμ λεγῶ εἶναι διὰ τὴν τοῦ παιδιοῦ γέννησιν, οὐκ
οὔσα λεγῶ· καὶ γὰρ (81) μετὰ τὸ τεκεῖν αὐτὴν μαιω-
θεῖσαν, φασὶ τινες παρθένον εὐρεθῆναι. Τοιαῦτα δ'
ἤμην αἱ Κυριακαὶ Γραφαί, τὴν ἀλήθειαν ἀποτίκτου-
σαι, καὶ μένουσαι παρθένοι μετὰ τῆς ἐπικρύψεως· C

Sed qui in rebus pulcherrimis laborem impen-
dere sunt parati, non desistent prius quærere veri-
tatem, quam ex ipsis Scripturis acceperint demon-
strationem. Ac sunt quidem communes hominibus
facultates iudicandi, sicut sensus : alia autem eo-
rum qui consultarunt, et exercuerunt ea quæ vera
sunt : nempe quæ vera et falsa, per mentem et ratio-
cinationem artificiose distinguunt. Maximum est au-
tem deposita sui opinione, consistere in medio accu-
ratæ scientiæ et temerariæ sapientiæ opinionis, et
nosse quod qui æternam sperat quietem, cognoscit
etiam ejus introitum esse laboriosum et « arctum. »
Et qui semel admisit Evangelium, ne ille, salutare,
inquit, quæ hora cognoverit, « ad ea quæ sunt retro
convertatur sicut uxor Lot », neque ad priorem
vitam quæ dat operam rebus sensilibus, sed neque
recurrat ad hæreses. In consuetudinem enim nescio
quomodo suam pertrahunt, cum eum qui revera
est non noverint Deum. « Qui enim diligit patrem
vel matrem plus quam me », qui sum vere pater
et magister veritatis, qui regenero et recreo, foveo-
que et alo electam animam, « non est me dignus, »
ut sit, inquit, Dei filius, et Dei discipulus, et simul
etiam amicus et cognatus : « Nemo enim ad ea quæ
sunt retro respiciens, et manum suam mittens ad
aratrum, est aptus regno Dei ». Sed, ut videtur, mel-
tis in hodiernum diem videtur Maria esse puerpera
propter ortum filii, cum non sit puerpera. Quidam
enim dicunt, eam postquam peperisset, inspectam
ab obstetrice, inventam fuisse virginem. Tales an-
tem sunt nobis Scripturæ Dominicæ, veritatem

✠ P. 890, ED. POTTER, 757 ED. PARIS. • Luc. xvii, 31, 32. ^b Matth. x, 37. ^c Luc. ix, 62.

(77) Τὰ δ' ἄλλα τ. Hæc mendosa videntur ac
mutata. Voluisse videtur auctor, quod licet omnibus
insit naturalis quædam iudicandi de rebus, sicut
et sentiendi, vis, tamen ii, qui mentes suas in in-
vestiganda veritate et discernendis veris sermoni-
bus a falsis exercuerunt, diversam ac præstantio-
rem habeant iudicandi facultatem, quam ceteri.

(78) Τεθλιμμένην. Respiciet Matth. vii, 14 : Στε-
νή ἡ πύλη καὶ τεθλιμμένη ἡ ὁδὸς ἡ ἀπάγουσα εἰς ζωὴν.

(79) Μὴ ἐπιστρέφω. Respiciet Luc. xvii, 31, 32 :
Ὁ ἐν τῷ ἄγρῳ ὁμοίως μὴ ἐπιστρέψάτω εἰς τὰ ὀπίσω.
Μνημονεύετε τῆς γυναικὸς Λὼτ.

(80) Οὐδὲις. Luc. ix, 62 : Οὐδὲις ἐπιβάλλων τὴν
χεῖρα αὐτοῦ ἐπ' ἄροτρον καὶ βλέπων εἰς τὰ ὀπίσω
εὐθετός ἐστιν εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ.

(81) Καὶ γὰρ. Non pauci sunt, qui Mariæ virgini-
tatem prorsus illibatam et perpetuam fuisse con-
tendunt. « Ut vero ἀεπαρθένος et esset et dicere-
tur, necesse fuit ut virgo conciperet, virgo ut pa-
reret, virgo ut semper permaneret, » inquit Mon-
tacinus Appar. ix, sect. 59. Eousque tandem
invalida hæc sententia, ut Can. 3 Concilii Latera-
nensis sub Martino I, decretum fuerit, B. Virginem
inconcupibiliter enixam esse. Aliiter sensit Tertu-
lianus, sub finelibri *De carne Christi* hæc scribens :
« Agnoscimus ergo signum contradicibile, concep-
tum et partum virginis Mariæ, de quo Academicici
isti : Peperit, et non peperit : Virgo, et non virgo :
quasi non, etsi ita dicendum esset, a nobis magis

dici conveniret. Peperit enim, quæ ex sua carne ;
et non peperit, quæ non ex viri semine. Et virgo,
quantum a viro ; non virgo, quantum a partu. Non
tamen ideo, peperit, et non peperit ; et ideo virgo,
quæ non virgo : quia non de visceribus suis mater. Sed
apud nos nihil dubium, nec retortum in ancipitem de-
fensionem. Lux, lux ; et tenebræ, tenebræ ; et Est, est ;
et Non, non. Quod amplius, hoc a malo est. Peperit,
quæ peperit : et si virgo concepit, in partu suo nupsit,
ipsa patefacti corporis lege ; in quo nihil interfuit,
de vi masculi admissi, an emissi, idem illud sexus
resignaverit. Hæc denique vulva est, propter quam
et de aliis scriptum est : Omne masculinum adape-
riens vulvam, sanctum vocabitur Domino. Quis
vere sanctus, quam Dei Filius ? Quis proprie vulvam
adaperuit, quam qui clausam patefecit ? Cæterum
omnibus nuptiæ patefaciunt. Itaque magis patefacta
est, quia magis erat clausa. Ulisque magis non virgo
dicenda est, quam virgo ; saltu quodam mater ante-
quam nupta. Et quid ultra de hoc retractandum est ?
Cum hac ratione Apostolus non ex virgine, sed ex mu-
liere editum Filium Dei pronuntiavit, agnovit ada-
pertæ vulvæ nuptialem passionem. Legimus quidem
apud Ezechielem de vacca illa, quæ peperit et non
peperit. Sed videte, ne vos jam tunc providens Spi-
ritus sanctus notarit hac voce, disceptaturos super
uterum Mariæ. Cæterum non, contra illam suam
simplicitatem, pronuntiasset dubitative, Isaia di-
cente : Concipiet, et pariet. »

parientes, et manentes virgines cum occultatione A
mysteriorum veritatis. «Peperit, et non peperit,»
Inquit Scriptura, ut quæ ex se, non ex conjunc-
tione conceperit. Quamobrem gnosticis quidem
conceperunt Scripturæ. Quod quia non intellexere
hæreses, quasi quæ non conceperunt eas ablegant.
Cum autem omnes homines idem habeant iudicium,
alii quidem quod Logos dictat sequentes faciunt
argumenta: alii autem cum seipsos dediderint
voluptatibus, Scripturam torquent ad suas cupidita-
tes. Opus est autem, ut opinor, amatori veritatis
robore animi. Necesse enim labi in maximis, eos
qui res maximas aggrediuntur, nisi regulam veri-
tatis ab ipsa veritate acceptam tenuerint. Qui au-
tem eo devenerunt, ut a recta via exciderint, me-
rito etiam falluntur in plurimis singularibus, pro-
pterea quod non habeant verorum et falsorum ju-
diciū plane exercitatum, in iis quæ oportet eli-
gendis. Si enim haberent, parerent Scripturis divi-
nis. Quemadmodum ergo si quis fiat bestia ex ho-
mine, similiter atque ii qui fuerant infecti venenis
Circæ: ita homo Dei esse, et Domino fidelis esse
desiit, qui adversus ecclesiasticam recalcitravit
traditionem, et in humanarum hæreseon desiluit
opiniones. Qui autem ex hoc errore reversus obe-
diit Scripturæ, et vitam suam permisit veritati,
Deus quodammodo ex homine efficitur. Principium
enim doctrinæ habemus Dominum, qui et per pro-
phetas, et per Evangelium, et per beatos apostolos,
«multifariam multisque modis» a principio ad fi-
nem deducit cognitionis. Principium autem si quis
alio opus habere existimaverit, non utique vere
poterit manere principium. Qui est ergo ex seipso
fidelis, ei merito fides habetur in Dominica Scri-
ptura et voce, quæ per 322 Dominum operatur
ad hominum beneficium. Ipsa autem tanquam cri-
terio utimur ad res inveniendas. Quidquid autem
iudicatur, non creditur priusquam fuerit iudica-
tum, quare nec est principium id quod opus habet
iudicio. Merito ergo cum fide comprehenderimus
principium indemonstrabile, ex abundanti etiam
ab ipso principio de principio demonstrationes su-

των τῆς ἀληθείας μυστηρίων. «Τέτοκε (82) καὶ οὐ
τέτοκε,» φησὶν ἡ Γραφή· ὡς ἂν ἐξ αὐτῆς (83) οὐκ ἐκ
συνδυασμοῦ συλλαβοῦσα· διόπερ τοῖς γνωστικοῖς κε-
κυήκασιν αἱ Γραφαί. Αἱ δὲ αἰρέσεις, οὐκ ἐκμαθού-
σαι, ὡς μὴ κεκυηκυίας παραπέμπονται. Πάντων δὲ
ἀνθρώπων τὴν αὐτὴν κρίσιν ἔχοντων, οἱ μὲν, ἀπολου-
θούντες τῷ ἐροῦντι (84) Λόγῳ, ποιοῦνται τὰς πίστεις·
οἱ δὲ, ἡδοναῖς σφᾶς αὐτοὺς ἐκδεδιωκότες, βιάζονται
πρὸς τὰς ἐπιθυμίας τὴν Γραφήν. Δεῖ δ', οἶμαι, τῷ
τῆς ἀληθείας ἐραστῇ ψυχικῆς εὐτολίας· σφάλλεσθαι
γὰρ ἀνάγκη μέγιστα τοὺς μέγιστοις ἐγχειρουντας
πράγμασιν, ἢν μὴ τὸν κανόνα τῆς ἀληθείας παρ'
αὐτῆς λαθόντες ἔχωσι τῆς ἀληθείας. Οἱ τοιοῦτοι δὲ,
ἅτε ἀποπεισόντες τῆς ὁρθῆς ὁδοῦ, καὶ τοῖς πλείστοις
τῶν κατὰ μέρος σφάλλονται· εἰκότως, διὰ τὸ μὴ ἔχειν
ἀληθῶν καὶ ψευδῶν κριτήριον, συγγεγυμνασμένον (85)
ἀκριβῶς τὰ δέοντα αἰρεῖσθαι. Εἰ γὰρ ἐκέκτετο, ταῖς
θείαις ἐπέβητο ἂν Γραφαῖς. Καθάπερ οὖν εἰ τις
ἐξ ἀνθρώπων θηρίον γένοιτο παραπλησίως τοῖς ὅπῃ
τῆς Κίρκης (86) φαρμαχθεῖσιν, οὕτως ἄνθρωπος εἶναι
τῷ Θεοῦ καὶ πιστὸς τῷ Κυρίῳ διαμένειν ἀπολύτως
δ' ἀναλακείας τὴν Ἐκκλησιαστικὴν παράδοσιν, καὶ
ἀποσκιρτήσας εἰς δόξας αἰρέσεων ἀνθρωπίνων. Ὅ δὲ
ἐκ τῆσδε τῆς ἀπάτης παλινδρομήσας, κατακούσας τῶν
Γραφῶν, καὶ τὸν ἑαυτοῦ βίον ἐπιστρέψας (87) τῇ
ἀληθείᾳ, ὅσον ἐξ ἀνθρώπου Θεὸς ἀποτελεῖται. Ἐχομεν
γὰρ τὴν ἀρχὴν τῆς διδασκαλίας τὸν Κύριον, διὰ τε
τῶν προφητῶν, διὰ τε τοῦ Εὐαγγελίου, καὶ διὰ τῶν
μακαρίων ἀποστόλων, «πολυτρόπως καὶ πολυμερῶς»
ἐξ ἀρχῆς εἰς τέλος ἡγούμενον τῆς γνώσεως. Τὴν ἀρ-
χὴν (88) δ' εἰ τις ἕτερον (89) δεῖσθαι ὑπολάσκει, ὡς
ἂν ὄντως ἀρχὴ φωλαχθεῖ. Ὅ μὲν οὖν ἐξ ἑαυτοῦ πι-
στὸς τῇ κυριακῇ Γραφῇ τε καὶ φωνῇ ἀξιώπιστος εἰκό-
τως ἂν διὰ τοῦ Κυρίου πρὸς τὴν τῶν ἀνθρώπων
εὐεργεσίαν ἐνεργουμένην. Ἀμέλει πρὸς τὴν τῶν πρα-
γμάτων εὐρεσιν, αὐτῇ χρώμεθα κριτηρίῳ· τὸ κρινό-
μενον δὲ πᾶν ἐτι ἀπιστον πρὶν κριθῆναι· ὥστ' οὐδ'
ἀρχὴ τὸ κρίσεως δεόμενον. Εἰκότως τοίνυν πᾶσι
περιβαλόντες ἀναποδείκτον τὴν ἀρχὴν, ἐκ περιουσίας
καὶ τὰς ἀποδείξεις παρ' αὐτῆς τῆς ἀρχῆς περὶ τῆς
ἀρχῆς λαθόντες, φωνῇ Κυρίου παιδεύμεθα πρὸς τὴν
ἐπίγνωσιν τῆς ἀληθείας. Οὐ γὰρ ἀπλῶς ἀποφαινομέ-

✱ P. 894, ED. POTTER, 758 ED. PARIS. • Heb. 1, 4.

(82) *Τέτοκεν*. Hæc sententia, quam Tertullianus etiam loco jam dicto allegavit, in S. Scripturis frustra quæretur. Eam Rigaltius ex apocrypho quodam libro petitam fuisse existimavit. Pamelio et nonnullis aliis, qui Tertullianum explicarunt, visum est librum Jobi respici, in quo hæc exstant: «Vacca peperit, et non est privata fetu suo.» Verum Ezechielem satis aperte indicat Tertullianus hæc scribens: «Legimus quidem apud Ezechielem de vacca illa, quæ peperit et non peperit.» Sed in Ezechielis prophetæ libro hæc verba nusquam apparent. Quo factum, ut nonnulli Ezechielem, tragicum inter Judæos poetam, citari putent. Sed e sequentibus Tertulliani verbis satis apparet, eum non poetæ cuiquam, sed auctori divinitus afflato hæc tribuere: unde ea nonnulli ex Ezechiele propheta post Tertulliani ætatem excidisse conjiciunt.
(85) *Ἀπτεῖς*. Vel potius αὐτῆς, et mox iterum αὐτοῦς.

D (84) *Ἐροῦντι*. Lege αἰροῦντι. Vide ad p. 735 edit. Paris. Lowth.

(85) *Συγγεγυμνασμένον*. Respicere videtur Heb. v, 14.

(86) *Κίρκης*. Respicit Homeri *Odys.* A. v. 235.

(87) *Ἐπιστρέψας*. Interpres legit ἐπιστρέψας, «vitam suam permisit veritati.» Retineri tamen et vulgata lectio potest, hoc sensu, «ad veritatem convertit.» SYLBURG.

(88) *Ἀρχήν*. Principium dicitur, quod alii fidem facit. Proinde id, quod demonstratione indiget, pro principio haberi non debet. Aristoteles *Analyt. poster.* lib. 1, c. 41: «Ἀρχὴ δ' ἐστὶν ἀποδείξεως πρό-
τασις ἄμεσος· ἄμεσος δὲ, ἥς μὴ ἄλλη προτέρα.» Prin-
cipium autem demonstrationis est propositio imme-
diata. Immediata autem est, qua non est alia prior.»

(89) *Ἐτερον*. Sic Flor. Sylburg. et ms. Paris. Sed editiones recentiores ἐτέρου exhibent.

νοις ἀνθρώποις προσέχοιμεν, οἷς καὶ ἀναποφαίνεσθαι ἐπίσης ἔξεστιν. Εἰ δ' οὐκ ἀρκεῖ μόνον ἀπλῶς εἰπεῖν τὸ δοῦν, ἀλλὰ πιστώσασθαι δεῖ τὸ λεχθέν, οὐ τὴν ἐξ ἀνθρώπων ἀναμένομεν μαρτυρίαν, ἀλλὰ τῇ τοῦ Κυρίου φωνῇ πιστούμεθα τὸ ζητούμενον· ἡ πασῶν ἀποδείξεων ἔχегγυωτέρα, μᾶλλον δὲ ἡ μόνῃ ἀπόδειξις οὔσα τυγχάνει· καθ' ἣν ἐπιστήμην οἱ μὲν ἀπογευσάμενοι μόνον τῶν Γραφῶν πιστοὶ, οἱ δὲ καὶ προσωτέρω χωρήσαντες ἀκριβεῖς γινώμονες τῆς ἀληθείας ὑπάρχουσιν, οἱ γνωστικοί· ἐπεὶ καὶ τοῖς κατὰ τὸν βίον ἔχουσιν τι πλέον οἱ τεχνίται τῶν ἰδιωτῶν, καὶ παρὰ τὰς κοινὰς ἐννοίας ἐκτυποῦσι τὸ βέλτιον. Οὕτως οὖν καὶ ἡμεῖς, ἀπ' αὐτῶν περὶ αὐτῶν τῶν Γραφῶν τελείως ἀποδεικνύοντες, ἐκ πίστεως πειθόμεθα ἀποδεικτικῶς. Κἀν τοιμῆσωσι προφητικαῖς χρῆσασθαι Γραφαῖς καὶ οἱ τὰς αἱρέσεις μετιόντες, πρῶτον μὲν οὐ πάσαις, ἔπειτα οὐ τελείαις, οὐδὲ ὡς τὸ σῶμα καὶ τὸ ὕψος τῆς προφητείας ὑπαγορεύει· ἀλλ' ἐκλεγόμενοι τὰ ἀμφιβόλως εἰρημένα, εἰς τὰς ἰδίαις μετάγουσι δοξας, ὅλγας σποράδην ἀπανηζόμενοι φωνάς· οὐ τὸ σημαίνονμεν ἀπ' αὐτῶν σκοποῦντες, ἀλλ' αὐτῇ ψιλλῇ ἀποχρώμενοι τῇ λέξει. Σχεδὸν γὰρ ἐν πᾶσιν οἷς προσφέρονται· ρητοῖς, εὐροῖς ἂν αὐτοὺς ὡς τοῖς ὀνόμασι μόνοις προσανέχουσι, τὰ σημαίνονμενα ὑπαλλάττοντες· οὐθ' ὡς λέγονται γινώσκοντες, οὐθ' ὡς ἔχειν πεφύκασι χρώμενοι αἷς καὶ δὴ κομίζουσιν ἐκλογαῖς. Ἡ ἀλήθεια δὲ οὐκ ἐν τῷ μετατιθέναι (90) τὰ σημαίνονμενα εὐρίσκεται· (οὕτω μὲν γὰρ ἀνατρέφουσι πᾶσαν ἀληθῆ διδασκαλίαν·) ἀλλ' ἐν τῷ διασκέψασθαι τί τῷ Κυρίῳ καὶ τῷ παντοκράτορι Θεῷ τελείως οἰκεῖν τε καὶ πρέπον, καὶ τῷ βεβαιῶν ἕκαστον τῶν ἀποδεικνυμένων κατὰ τὰς Γραφὰς ἐξ αὐτῶν πάλιν τῶν ὁμοίων Γραφῶν. Οὕτ' οὖν ἐπιστρέφειν ἐπὶ τὴν ἀλήθειαν ἐθέλουσιν, αἰδοῦμενοι· καταθέσθαι τὸ τῆς φιλαυτίας πλεονέκτημα· οὐτ' ἔχουσιν· ὅπως διαθῶνται τὰς αὐτῶν δοξας, βιαζόμενοι τὰς Γραφὰς· φθάσαντες δὲ ἐξενεγκεῖν εἰς τοὺς ἀνθρώπους δόγματα ψευδῆ, σχεδὸν ἀπάσαις ταῖς Γραφαῖς ἐναργῶς μαχόμενοι, καὶ ἀεὶ ὑπ' ἡμῶν τῶν ἀντιλεγόντων αὐτοῖς ἐλεγχόμενοι, τὸ λοιπὸν εἶτι καὶ νῦν ὑπομένουσι, τὰ μὲν, μὴ προτεσθαι τῶν προφητικῶν (91), τὰ δὲ, ἡμᾶς αὐτοὺς, ὡς ἄλλης γεγονότας φύσεως (92), μὴ οἷους τε εἶναι συνεῖναι τὰ οἰκεῖα ἐκείνοις διαβάλλουσιν· ἐνίοτε δὲ καὶ τὰ ἐαυτῶν διελεγχόμενα ἀρνοῦνται δόγματα, ἀντικρὺς ὁμολογεῖν αἰδοῦμενοι ἢ κατ' ἰδίαν αὐχοῦσι διδάσκοντες οὕτως. Οὕτω γὰρ κατὰ πάσας ἐστὶν ἰδεῖν τὰς αἱρέσεις ἐπὶ νότας αὐτῶν τὰς μοχθηρίας τῶν δογμάτων. Ἐπειδὴν γὰρ ἀνατρέπωνται πρὸς ἡμῶν, δεικνύντων αὐτοὺς σαφῶς ἐναντιούμενους ταῖς Γραφαῖς, δοῦν ὁότερον ὑπὸ τῶν προσωπῶν τοῦ δόγματος ἐστὶ θεάσασθαι

mentes, voce Domini erudimur ad agnitionem veritatis. Neque enim hominibus simpliciter enuntiantibus fidem habeamus, quibus licet etiam enuntiare contrarium. Si autem non satis est simpliciter quod videtur dicere, sed insuper oportet probare quod dictum est, tum non expectamus testimonium hominum, sed voce Domini probamus quod quaeritur, quæ est magis fide digna quam quævis demonstratio: vel potius quæ est sola demonstratio, per quam scientiam, qui solum gustavere Scripturas, sunt fideles. Qui autem etiam ulterius processerunt, sunt perfecti indices veritatis, ii scilicet qui sunt gnostici: quandoquidem etiam in iis quæ ad vitam pertinent, eos qui sunt rudes, superant artifices, et super communes notiones expriment. id quod est melius. Sic ergo nos quoque ex ipsis de ipsis Scripturis perfecte demonstrantes, ex fide persuademus demonstrative. Quod si prophetis quoque Scripturis uti ausi fuerint qui sectantur hæreses, primum quidem non omnibus, deinde non perfectis, neque ut dictat corpus et contextura prophetiæ: verum eligentes ea quæ dicta sunt ambigue, traducunt ad proprias opiniones, paucas voces sparsim carpentes, neque id considerantes quod ex ipsis significatur, sed ipsa nuda dictione utentes. Nam in omnibus fere quæ adducunt locis, ipsos sola intueri videbis nomina, ut qui mutant significata, neque quemadmodum dicuntur cognoscant, neque iis quas afferunt allegationibus, ita, ut earum natura postulat, utantur. Veritas autem non invenitur in translatione significationum (sic enim omnem veram everterent doctrinam), sed in eo quod quis consideret quid Domino et omnipotenti Deo perfecte conveniat, et eum deceat, et in eo ut confirmet unumquodque ex iis quæ demonstrantur per Scripturas, ex ipsis rursus similibus Scripturis. Neque ergo volunt converti ad veritatem, ut quos pudeat sui in seipsos amoris deponere prærogativam: neque sciunt qua ratione possint suas stabilire opiniones, Scripturis vim afferentes. Cum autem ad falsa in vulgus proferendum dogmata processerint, cum omnibus fere Scripturis evidenter pugnant, et semper a nobis qui contra eos dicimus confutati, quod reliquum est, nunc adhuc quoque pergunt se opponere, partim quidem ex prophetis aliqua non admittendo, partim autem nos, quasi simus alterius naturæ, et quæ ❧ sunt illorum propria non possumus intelligere, calumniando. Nonnunquam autem etiam cum convincuntur, sua negant dogmata, aperte confiteri erubescens quæ

❧ P. 892 ED. POTTER, 759 ED. PARIS.

(90) *Μετατιθέται*. Conf. supra *Strom.* III, pag. 529.

(91) *Τὰ μὲν μὴ προτεσθαι τῶν προφητικῶν*. Scribere, μὴ προστεσθαι, quemadmodum Latine expressimus. Nam isti, de quibus agit, hæretici quosdam non admittébant prophetas. Μὴ προστεσθαι τὰς Γραφὰς est, quod infra dicit, ὅτι τὰς προφητείας ἐργάζονται ἐαυτῶν τῆς Ἐκκλησίας, ὑποφωμένοι δι

ἔλεγχον καὶ νοουσίαν. Et eadem voce utitur: Ἀμύλει πάμπολλα συγκαττίουσι ψεύματα καὶ πλάσματα, ἵνα δὴ εὐλόγως δοῶσι μὴ προστεσθαι τὰς Γραφὰς. HINSIUS.

(92) *Ἄλλης γεγονότας φύσεως*. Hæretici de quibus agit auctor, somniabant se ab aliis hominibus « natura » distingui, ejusque prærogativa salvos fieri; ut supra plenius dictum est.

se eorum sic docere gloriantur. Id enim in omnibus hæresibus videre licet, si ipsorum dogmatum quis persequatur nequitias. Nam postquam a nobis versi fuerint, ostendentibus ipsos aperte adversari Scripturis, duorum alterum ab iis qui tucntur aliquod dogma fieri videbimus: aut enim suorum dogmatum consequentiam, aut ipsam prophetiam, vel potius suam ipsorum spem despiciunt. Semper enim id potius sumunt, quod eis visum fuerit esse evidentius, quam quod dictum est a Domino per prophetas, et ab Evangelio, quodque apostolorum testimonio comprobatum est et confirmatum. Cum viderent ergo sibi imminere periculum, non de uno dogmate, sed de conservanda hæresi, non veritatem invenire (nam cum ea quæ sunt in medio posita et in promptu apud nos legerunt, tanquam vitia ea contempserunt), sed quod est commune in fide superare contententes, excesserunt a veritate. Nam cum ecclesiasticæ cognitionis non didicerint mysteria, neque veritatis perceperint majestatem, ut qui in perscrutando rerum profundo fuerint seordes, et superficie tenus legerint, Scripturas valere jusserunt. Inani ergo sapientiæ opinione elati, perpetuo litigant, aperte ostendentes se magis curare ut videantur philosophi, quam ut philosophentur. Jam vero cum non necessariis rerum nitantur principiis, et humanis moti opinionibus, nihil non ut ad finem suum perveniant moliantur, contendunt magis, quia se convinei vident, adversus eos qui veram tractant philosophiam, et quidvis potius tolerant, et omnem, ut aiunt, rudentem movent, etiamsi futuri sint impii, propterea quod non credant Scripturis, quam a sectæ sibi grato honore traducantur, et a vulgo jactata in eorum ecclesiis prima sede, propter quam, illum quoque convivalem, in illa quæ falso nomine appellatur agape, primum accubitus amplectuntur. Quæ est autem apud nos agnitio veritatis, ut ex iis quæ jam fidem obtinuerunt, iis quæ nondum fidem obtinuerunt fides habeatur, efficitur; quæ quidem est essentia, ut ita dicam, demonstrationis. Sed omnis, ut videtur, hæresis ab initio habet aures quæ non audiunt id quod est utile, sed solum patent iis quæ dicuntur ad voluptatem. Nam curatus utique esset eorum

✠ P. 893, ED. POTTER, 760 ED. PARIS.

(93) *Alpoῦνται*. Irenæus lib. III, cap. 2. «Unusquisque enim ipsorum omnimodo perversus semetipsum regulam veritatis depravans prædicare non confunditur. Cum autem ad eam itinerum traditionem, quæ est ab apostolis, quæ per successiones presbyterorum in Ecclesiis custoditur, provocamus eos; adversantur traditioni, dicentes se non solum presbyteris, sed etiam apostolis existentes sapientiores, sinceram invenisse veritatem. Apostolos enim admiscuisse ea, quæ sunt legalia, Salvatoris verbis: et non solum apostolos, sed etiam ipsum Dominum modo quidem a Deniurgo, modo autem a medietate, interdum autem a summitate fecisse sermones: se vero indubitate, et incontaminate, et sincere absconditum scire mysterium.»

(94) *Πρὸς ἔτι*. Vel conjuncte *προσέτι*.

A γενόμενον· ἡ γὰρ τῆς ἀκολουθείας τῶν σφετέρων δογμάτων, ἡ τῆς προφητείας αὐτῆς, μᾶλλον δὲ τῆς αὐτῶν ἐλπίδος καταπρονοῦσιν· αἰροῦνται (93) ὡς ἐκάστοτε τὸ δόξαν αὐτοῖς ὑπάρχειν ἐναργέστερον, ἢ τὸ πρὸς τοῦ Κυρίου διὰ τῶν προφητῶν εἰρημένον καὶ ὑπὸ τοῦ Εὐαγγελίου, πρὸς ἔτι (94) ὡς καὶ τῶν ἀποστόλων συμμαρτυρούμενόν τε καὶ βεβαιούμενον. Ὅρωντες οὖν τὴν κίνδυνον αὐτοῖς οὐ περὶ ἐνὸς ἔγκυματος, ἀλλὰ περὶ τὸ τὰς αἰρέσεις διατηρεῖν, οὐ τὴν ἀλήθειαν ἐξευρίσκειν (τοῖς μὲν γὰρ ἐν μέσῳ καὶ προχείρως ἐντυχόντες παρ' ἡμῖν, ὡς εὐτελῶν κατεφρόνησαν), ὑπερβῆναι δὲ σπουδάσαντες τὸ κοινὸν τῆς πίστεως, ἐξέβησαν τὴν ἀλήθειαν. Μὴ γὰρ μαθόντες τὴ τῆς γνώσεως τῆς ἐκκλησιαστικῆς μυστήρια, μὴδὲ χωρήσαντες τὴ μεγαλείῳ τῆς ἀληθείας, μέχρι τοῦ βάθους τῶν πραγμάτων καταλθεῖν ἀποραθυμίσαντες, ἐξ ἐπιπολῆς ἀναγνόντες, παρεπέμψαντο τὰς Γραφάς. Ὑπὸ δοξασίας τοίνυν ἐπηρμένοι, ἐρίζοντες διατελοῦσι, ὅλοι γεγονότες, ὡς τοῦ δοκεῖν (95) μᾶλλον, ἢ περὶ τοῦ φιλοσοφεῖν προνοοῦνται. Αὐτίκα οὐκ ἀναγκαίως ἀρχὴς πραγμάτων καταβαλλόμενοι, δόξαις τε ἀνθρωπίναις κεκινημένοι, ἔπειτα ἀναγκαίως τέλος ἀκολουθεῖν αὐτοῖς ἐκπορίζόμενοι, διαπληκτίζονται διὰ τοὺς ἐλέγχους, πρὸς τοὺς τὴν ἀληθῆ φιλοσοφίαν μεταχειριζομένους· καὶ πάντα μᾶλλον ὑπομένουσι, καὶ πάντα (96), φασί, κἀλὼν κινεῖν, κἀν ἀσεβεῖν διὰ τὸ ἀπιστεῖν ταῖς Γραφαῖς μέλλουσιν, ἢ περ μετατίθενται, ὑπὸ φιλοτιμίας, τῆς αἰρέσεως, καὶ τῆς πολυθρῦλλήτου κατὰ τὰς Ἐκκλησίας αὐτῶν πρωτοκαθεδρίας· δι' ἣν κἀκεῖνην τὴν συμποτικὴν διὰ τῆς ψευδωνύμου ἀγάπης πρωτοκλισίαν ἀσπάζονται. Ἡ παρ' ἡμῖν δὲ τῆς ἀληθείας ἐπίγνωσις ἐκ τῶν ἡγῆ πιστῶν τοῖς οὕτω πιστοῖς (97) ἐκπορίζεται τὴν πίστιν· ἥ τις οὐσία, ὡς εἶπειν, ἀποδείξεως καθίσταται· ἀλλ', ὡς εἰσιν, πᾶσα αἵρεσις, ἀρχὴν ὥτα ἀκούοντα οὐκ ἔχει τὸ σῦμφορον, μόνον δὲ τοῖς πρὸς ἡδονὴν ἀνεωγότα. Ἐπεὶ κἀν ἰσθῆ τις αὐτῶν, εἰ πεῖθεσθαι τῇ ἀληθείᾳ μόνον ἡθουλήθη. Τριττὴ δὲ θεραπεία οἰσέως, καθάπερ καὶ παντὸς πάθους· μάθησις τε τοῦ αἰτίου καὶ τὸ πῶς ἂν ἐξαιρεθῇ τοῦτο· καὶ τρίτον ἡ ἀσκησις τῆς ψυχῆς, καὶ ὁ ἐθισμὸς πρὸς τοῖς κριθεῖσιν ὁρθῶς ἔχων (98) ἀκολουθεῖν δύνασθαι. Ὡς γὰρ ὁφθαλμὸς τεταραχμένος, οὕτω καὶ ἡ ψυχὴ τοῖς παρὰ φύσιν θολωθείσα δόγμασιν, οὐχ οἷα τε τὸ φῶς τῆς ἀληθείας

(95) *Τοῦ δοκεῖν*. Alludere videtur ad vulgatam illam Amphiarhi apud Æschylum sententiam:

Οὐ γὰρ δοκεῖν ἀριστος, ἀλλ' εἶναι θεός.

(96) *Πάντα*. Suidas: Πάντα κἀλὼν σιλεῖν· παροιμία ἐπὶ τῶν πάσῃ προθυμίᾳ χρωμένων. Παρήκται δὲ ἀπὸ τῶν τὰ ἄρμενα χαλόντων. «Omniem rudentem movere. Proverbium de iis, qui omni studio in aliqua re elaborant. Ducta est metaphora ab illis, qui vela demittunt.» Conf. Julius Pollux, Favorinus, Index Græcus, etc.

(97) *Τοῖς οὕτω πιστοῖς*. Scriptum est in Flor. τοῖς οὕτω πιστοῖς. Sed rectius C. τοῖς οὕτω πιστοῖς, ut interpres quoque, «iis quæ nondum credibilia.» SYLBURG.

(98) *Ὅρθῶς ἔχων*. Rectius H. ὁρθῶς ἔχειν, «recte habere.» SYLBURG. Ὅρθῶς ἔχειν habet ms. Paris.

ἡδὲν ἀκριβῶς, ἀλλὰ καὶ τὰ ἐν ποσὶ (99) παρορᾷ. Αὐτὸν οὖν θελεῖν ὕδατι καὶ τὰς ἐγγέλους (1) ἀλίσκασθαι φασὶν ἀποτιφλουμένους. Καὶ καθάπερ τὰ πονηρὰ παῖδα τὸν παιδαγωγὸν ἀποκλείει· οὕτως οὗτος τὰς προφητείας εἰργουσιν ἑαυτῶν τῆς Ἐκκλησίας, ὑφορώμενοι δι' Ἐλεγχον (2) καὶ νοουθεσίαν. Ἀμέλει πάλιν συγκατεύουσι ψεύσματα καὶ πλάσματα, ἵνα ἢ εὐδώς δόξωσι μὴ προσέσθαι τὰς Γραφάς. Ταύτην οὖν οὐκ εὐσεβεῖς, δυσαρρεστούμενοι ταῖς θείαις ἐντολαῖς, τοῦτοστι τῷ ἁγίῳ Πνεύματι. Ὡς περ δὲ εἰ ἀμυγδαλαὶ κεναὶ λέγονται οὐκ ἐν αἷς μηδὲν εἶναι, ἀλλ' ἐν αἷς ἄχρηστον τὸ ἐνόν· οὕτω τοὺς αἰρετικούς τοὺς κενοὺς (3) τῶν τοῦ Θεοῦ βουλημάτων καὶ τῶν τοῦ Χριστοῦ παραδόσεων εἶναι φαμέν, πιχρῶντας ὡς ἀληθῶς κατὰ τὴν ἀγρίαν ἀμυγδαλὴν, ἔξαρποντας δόγματα (4), πλὴν ὅσα δι' ἐνέργειαν (5) τῶν ἀληθῶν ἀποθέσθαι καὶ ἀποκρῦψαι οὐκ ἔσυσσαν. Καθάπερ τοίνυν ἐν πολέμῳ οὐ λειπτέον τὴν τάξιν ἣν ἱερατὴς ἐταξε τῷ στρατιώτῃ, οὕτως οὐδὲ (6) ἡνέδωκεν ὁ Λόγος, ὃν ἄρχοντα εἰλήφαμεν γνῶσεώς τε καὶ βίου, λειπτέον τάξιν. Οἱ πολλοὶ δὲ οὐδὲ τοῦτο ἐξητάειν, εἰ ἔστι τι ἐξ ἀκολουθητέον, καὶ τί νιν τοῦτω, καὶ ὥς. Οἷος (7) γὰρ ὁ Λόγος, τοιοῦτος καὶ ὁ βίος εἶναι τῷ πιστῷ προσήκει, ὡς ἔπεσθαι δύνασθαι τῷ Θεῷ ἐξ ἀρχῆς τὰ πάντα εὐθεῖαν περαινόντι. Ἐπὶ δὲ παραβῇ τις τὸν Λόγον καὶ διὰ τοῦτου τὸν Θεόν, εἰ μὴν διὰ τὸ ἀφηνίδιον προσπείνῃ τινα φαντασίαν ἡσθήσης, προξείρους τοὺς τὰς φαντασίας (8) τὰς λογικὰς ποιητέον· εἰ δὲ τῷ ἔθει τῷ προκατασχέχῃσι ἡσθήσεις, γέγονεν, ἢ φησιν ἡ Γραφή (9), χυδαῖος, ἀποπυστέον τὸ ἔθος εἰς τὸ παντελές, καὶ πρὸς τὸ ἀντιλέγειν αὐτῷ τὴν ψυχὴν γυμναστέον. Εἰ δὲ καὶ μαχόμενα δόγματα ἐφέλκεσθαι τινὰς δοκεῖ, ὑπεξαίρετόν ταῦτα καὶ πρὸς τοὺς εἰρηνοποιούς τῶν δογ-

aliquis, si tantum voluisset parere veritati. Est autem triplex ratio curandi animam de se opinio-nem, sicut etiam quemvis affectum: cognitio causae et quomodo ea possit auferri, et tertium, animae exercitatio, et assuefactio ut possit sequi ea quae recte iudicata fuerint. Quemadmodum enim oculus turbatus, ita etiam anima conturbata iis dogmatibus quae sunt praeter naturam, non potest veritatis lucem perfecte videre, sed ea quae sunt ante pedes perperam videt. Dicunt itaque anguillas quoque excacatas capi in aqua turbida. Et sicut improbi pueri excludunt paedagogum, ita etiam hi arcent prophetias a sua Ecclesia, suspectas eas habentes propter reprehensionem et admonitionem. Scilicet quam plurima consarciant mendacia et figmenta, ut jure videantur non admittere Scripturas. Hac ergo ratione non sunt pii, ut qui divinis praecipis non acquiescant, hoc est, sancto Spiritui. Quemadmodum amygdalae dicuntur inanes, non in quibus nihil inest, sed in quibus id quod inest est inutile: ita etiam haereticos dicimus qui sunt inanes Dei consiliorum et Christi traditionum, qui non aliter amari sunt ac agrestis amygdala, et sunt principes auctoresque dogmatum, nisi si quae propter veri evidentiam deponere et occultare non potuerant. Quemadmodum ergo in bello non est ordo deserendus quem dedit imperator militi: ita nec deserendus est ordo quem dedit nobis Logos, quem accepimus principem ac ducem cognitionis et vitae. Vulgus autem ne hoc quidem examinavit, an sit sequendus aliquis, et quisnam hic, et quemadmodum. Quale enim est Verbum, talem quoque vitam esse convenit fidei, ut possit sequi Deum qui ab initio omnia recta via dirigit. Post-

(99) *Τὰ ἐν ποσὶ*. Sic supra cap. 12, init. Εἰσι δ' αὖ καὶ τὰς μέζοντας ἰδὼν ἀπάρχονται τῶν ἐν τοῖς ποσὶν ἰδόντων.

(1) *Τὰς ἐγγέλους*. Aristoteles *De hist. animal.* lib. viii, parvo ante finem c. 2: *Τὸν δὲ ἐγγέλευον τρέπονται μὲν ὀλίγαι τινὲς καὶ ἐνιαχοῦ, καὶ ἰλύτι, καὶ σπιθίς, ἂν τις παραβάλλῃ· αἱ μὲντοι πλεῖσται τῷ ποτῷ ὕδατι. Καὶ τοῦτο τηροῦσιν οἱ ἐγγελεοτρόφοι, ὥπως ὅτι μέλιστα καθαρὸν ἢ ἀπορρόεον (ἀστὶ καὶ ἐπιρρέον) ἐπὶ πλαταμῶνων, ἢ κονιῶνται τοὺς ἐγγελευνας. Ἀποπνίγονται γὰρ ταχὺ, ἐὰν μὴ καθαρὸν ἢ τὸ ὕδωρ· ἔχουσι γὰρ τὰ βράγχια μικρά. Διόπερ ὅταν θηρεύωσι, παρὰ τούτοις τὸ ὕδωρ. Καὶ ἐν τῷ Στρυμόνι δὲ περὶ Πλατιάδα ἀλίσκονται· τότε γὰρ ἀναβολοῦται τὸ ὕδωρ καὶ ὁ πηλὸς ὑπὲρ πνευμάτων γινόμενων ἐναγνίσκει· εἰ δὲ μὴ, συμμέρει ἡσυχίαν ἔχειν. c. Anguillae paucae quaedam, certisque locis vescuntur limo, atque edulis, si quis apponat: sed plurimae dulci humore vivunt. Idque qui vivariis anguillarum dant operam, servant, ut quam maxime pura sinceraque sit aqua, affluens semper, et effluens per ripas, ubi vivaria exstruunt. Nam nisi aqua sit clara, brevi strangulatae intereunt: branchiae enim habent exiguas. Hinc turbare aquam soliti sunt, qui eas piscantur. Et quidem in Strymone amne circa Vergilias capiuntur: tunc enim aqua, et lulum adversis flatibus inturbatur: alioqui satius est quiescere.*

(2) *Εἰργουσιν ἑαυτῶν τῆς Ἐκκλησίας, ὑφορώμενοι δι' Ἐλεγχον*. H. εἰργουσιν ἑαυτῶν, τῆς Ἐκκλησίας ὑφορώμενοι δι' Ἐλεγχον. Vulgatam lectionem

sequitur Herveti versio: « Prophetias arcent a sua Ecclesia suspectas eas habentes propter reprehensionem et admonitionem. » *STLBRG.*

(3) *Τοὺς αἰρετικούς τοὺς κενοὺς*. H. τοὺς αἰρετικούς κενοὺς, expuncto posteriore articulo τοὺς. *Id.*

(4) *Ἐξαρποντας δόγματα*. Ἐξάρχειν παντὸς δόματος, « auctorem fieri senatusconsultorum, » dixit in Galba Plutarchus, de Nymphidio agens.

(5) *Δι' ἐνέργειαν*. H. δι' ἐνέργειαν, ut interpretes quoque, « propter veri evidentiam. » *STLBRG.*

(6) *Οὕτως οὐδὲ*. Flor. οὕτως οὐδὲ ὃν ἔδωκεν ὁ Λόγος ἄρχοντα εἰλήφαμεν γνῶσεώς τε καὶ βίου λειπτέον τάξιν. Luxata est structura pariter et sententia. Nobis veram lectionem praestitit interpretis versio: « Ita non deserendus est ordo quem dedit nobis Verbum, quem accepimus principem ac ducem cognitionis et vitae. » *STLBRG.*— Ms. Paris. Οὕτως οὐδὲ ὃν ἔδωκεν ὁ Λόγος ἄρχοντα εἰλήφαμεν γνῶσεώς τε καὶ βίου λειπτέον τάξιν.

(7) *Οἷος*. Alludit auctor ad veteris poetæ sententiam, quae superius allata est sub finem *Protrept.* p. 95, n. 1.

(8) *Προξείρους τοὺς τὰς φ.* Rectius προξείρους τὰς φαντ. expuncto articulo τοὺς, ut interpretes quoque, « efficiendum ut prompta sint visa quae sunt ex ratione. » *STLBRG.*

(9) *Ἡ γραφή*. Apocrypham scripturam citare videtur.

quam autem transgressus fuerit Verbum quispiam, et per id, Deum, si propterea imbecillior fuit quod aliqua repentina se obtulerit species, efficiendum est ut sint in promptu species rationales : sin autem more ✕ qui prius invaluit victus, vulgaris, ut ait Scriptura, factus fuerit, curandum est ut mos illi penitus aboleatur, et ut ei resistat, exercenda est anima. Si autem pugnantia quoque aliqua dogmata videtur attrahere, ea sunt subducenda, et eundem est ad eos qui quietia dogmata efficiunt, et divinis Scripturis eos incantant qui sunt rudes et imperiti, et strepitum pertimescunt, per Testamentorum consequentiam eis veritate explanantes. Sed, ut videtur, magis declinamus ad ea quæ sunt opinabilia, etiamsi sint contraria, quam ad veritatem : est enim illa austera gravisque. Atque cum sint quidem tres animæ affectiones, ignoratio, opinio, scientia : qui in ignoracione quidem versantur, sunt gentes ; qui autem in scientia, vera Ecclesia : qui vero in opinione, li qui sectantur hæreses. Nihilo ergo apertius videmus affirmantes eos qui sciunt de iis quæ sciunt, quam hos de iis quæ opinantur, quod attinet ad affirmandum absque demonstratione. Se itaque invicem despiciunt et irrident, sitque ut idem sensus ab aliis quidem in maximo honore habeatur, ab aliis autem damnetur amentia. Atqui didicimus aliud quidem esse voluptatem, quæ est attribuenda gentibus ; aliud autem contentionem quæ in hæresibus præponitur ; aliud gaudium, quod, ut proprium, est Ecclesiæ assignandum ; aliud autem lætitiā, quæ danda est vero gnostico. Quemadmodum autem si quis Ischomacho se dederit instituendum, eum faciet agricolam ; et si Lampidi, nautam ; et Charidemo, imperatorem ; et Simoni, equitandi gnarum ; et Perdici, caponem ; et Crobulo, opsoniorum conditorem ; et Archelao, saltatorem ; et Homero, poetam ; et Pyrrhoni, contentiosum ; et Demostheni, oratorem ; et Chrysippo, dialecticum ; et Aristoteli, physicum ; et Platoni, philosophum : ita qui paret Domino, et per eum datam sequitur prophetiam, perfecte efficitur

Α μάτων πορευτέον, οἱ καταπάρουσι ταῖς θείαις Γραφαῖς τοὺς φοροδεῖς τῶν ἀπείρων, τὴν ἀλήθειαν ἐκ τῆς ἀκολουθίας τῶν Διαθηκῶν σαφηνίζοντες. Ἄλλ' ὡς ἔοικεν, ῥέπομεν ἐπὶ τὰ ἑνδοξα μᾶλλον, καὶ ἐναντία τυγχάνη, ἥπερ ἐπὶ τὴν ἀλήθειαν· αὐστηρὰ γὰρ ἔστι καὶ σεμνή. Καὶ δὴ τριῶν οὐσῶν διαθέσεων τῆς ψυχῆς, ἀγνοίας, οἰήσεως, ἐπιστήμης, οἱ μὲν ἐν τῇ ἀγνοίᾳ τὰ ἔθνη, οἱ δὲ ἐν τῇ ἐπιστήμῃ, ἡ Ἐκκλησία ἡ ἀληθής, οἱ δὲ ἐν οἰήσει οἱ κατὰ τὰς αἱρέσεις. Οὐδὲν γοῦν σαφέστερον ἰδεῖν ἔστι τοὺς ἐπισταμένους περὶ ὧν Ἰσασὶ διαβεβαιούμενους καὶ περὶ ὧν οἴονται (10), ὁσονγε ἐπὶ τῷ διαβεβαιούσῳ ἀνευ τῆς ἀποδείξεως. Καταφρονοῦσι γοῦν ἀλλήλων καὶ καταγελῶσι καὶ συμβαίνει τὸν αὐτὸν νοῦν, παρ' οἷς μὲν ἐντιμώτατον εἶναι, παρ' οἷς δὲ παρανοίας ἡλωκέναι. Καίτοι μεμθῆκαμεν ἄλλο μὲν τοι εἶναι ἡδονὴν, ἣν ἐν τοῖς ἔθνεσιν ἀπονεμητέον, ἄλλο δὲ τι ἔριν, ἣν ἐν ταῖς αἱρέσεσι (11) προκριτέον· ἄλλο χαρὰν, ἣν τῇ Ἐκκλησίᾳ προσοικειωτέον· ἄλλο δὲ εὐφροσύνην, ἣν τῷ κατὰ ἀλήθειαν ἀποδοτέον γνωστικῷ. Ὡς δὲ, εἰς πρῶσχη τις Ἰσομάχῳ, γεωργὸν αὐτὸν ποιήσει· καὶ Λάμπιδι (12), ναύκληρον· καὶ Χαριδῆμῳ, στρατηγόν· καὶ Σίμωνι, ἱππικόν (13)· καὶ Πέρδικι, κάππλον· καὶ Κρωδύλῳ, ὀψοποιόν (14)· καὶ Ἀρχελάῳ, ὀργιστήν· καὶ Ὀμήρῳ, ποιητήν· καὶ Πύρρῳ, ἐρισπικόν· καὶ Δημοσθένει, ῥήτορα· καὶ Χρυσίππῳ, διαλεκτικόν· καὶ Ἀριστοτέλῃ (15), φυσικόν· καὶ φιλόσοφον, Πλάτωνι· οὕτως ὁ τῷ Κυρίῳ παιθόμενος, καὶ τῇ δοθείσῃ δι' αὐτοῦ κατακολουθήσας προφητείᾳ, τελῶς ἐκτελεῖται κατ' εἰκόνα τοῦ διδασκάλου, ἐν σαρκὶ περιπολῶν Θεός (16). Ἀποπίπτουσιν ἄρα τοῖς τοῦ ὕψους οἱ μὴ ἐπόμενοι Θεῷ, εἰς ἡγήται (17)· ἡγεῖται δὲ κατὰ τὰς θεοπνεύστους Γραφάς. Μυρίων γοῦν ὄντων κατ' ἀριθμὸν ἃ πράσσουσιν ἄνθρωποι, σχεδὸν δύο εἰσὶν ἀρχαὶ πάσης ἀμαρτίας, ἄνοια (18) καὶ ἀσθένεια· ἄμφω δὲ ἐφ' ἡμῖν, τῶν μὴτε ἐθελόντων μανθάνειν, μῆτε αὐτῆς ἐπιθυμίας κρατεῖν. Τούτων δὲ δι' ἣν μὲν οὐ καλῶς κρίνουσι, δι' ἣν δὲ οὐκ ἰσχύουσι τοῖς ὀρθῶς κριθεῖσιν· οὕτε γὰρ, ἀπατηθεὶς τις τὴν γνώμην, δύνατ' ἂν (19) εὖ πράττειν, καὶ πᾶν δύνα-

✕ P. 894, ED. POTTER, 761 ED. PARIS.

(10) Καὶ περὶ ὧν οἴονται. Scribe, quod secutus quoque interpres videtur : Οὐδὲν γοῦν σαφέστερον ἰδεῖν ἔστι τοὺς ἐπισταμένους περὶ ὧν Ἰσασὶ διαβεβαιούμενους, ἢ τοὺς περὶ ὧν οἴονται. HEINSIUS.

(11) Αἱρέσεις. Flor. ἐρέσεις, corrupte. SYLBURG.

(12) Λάμπιδι. Lampidis cognomine Nauclerici meminit Plutarchus lib. An seni gerenda sit respublica : Ὁ δὲ Λάμπις ὁ Ναυκληρικὸς, ἐρωτηθεὶς, πῶς ἐκτίσαστο τὸν πλοῦτον, Οὐ χαλεπῶς, ἔφη, τὸν μέγαν, τὸν δὲ βραχὺν ἐπιπόνως καὶ βραδέως. « Lampis, qui a multarum possessione navium Nauclericus est vulgo dictus, interrogatus aliquando, qua ratione tantas opes sibi parasset? Magnas, respondit, haud difficulter, paucas autem non sine laboribus et multo tempore. »

(13) Σίμωνι, ἱππ. Plinius lib. xxxiv, c. 8, refert Demetrium fecisse « equitem Simonem, qui primus de equitatu scripsit. » Xenophon statim ab initio lib. Περί ἱππικῆς : Ἐγγράφε μὲν οὖν καὶ Σίμων περὶ ἱππικῆς, ὃς καὶ τὸν κατὰ τὸ Ἐλευσίνιον Ἀθήνησιν ἵππων χαλκοῦν ἀνέθηκε, καὶ ἐν τῷ βάρῳ τὰ αὐτοῦ

ἔργα ἐξετύπωσεν. « Scripsit quidem et Simo librum De re equestri, qui Athenis equum æneum in Eleusinio dicatum posuit, et in basi opera ipsius et facta celavit. »

(14) Κρωδύλῳ, ὀψ. Idem forte hic cum Crobulo poeta, quem citat Suidas v. Ὀψοφάγῃα, et Τιμαρχῷ. Ῥόδιος, item Athenæus et Harpocration.

(15) Ἀριστοτέλῃ. Magis analogum Ἀριστοτέλει, ut ibidem Δημοσθένει. SYLBURG.

(16) Θεός. Conf. Protrept. p. 88, n. 7.

(17) ἡγῆται. Scribendum proculdubio ἢ ἂν ἡγῆται, « quocunque duxerit. »

(18) Ἀνοια. Herv. interpres ἀγνοια, « ignorantia, » ut mox sunt qui legant οὐ καλῶς κρίνουσι, « non male judicant. » Vulgatam lectionem probat etiam Herveti versio, « quod non recte judicant. » Deinde post commationem istud, οὐκ ἰσχύουσι τοῖς ὀρθῶς κριθεῖσιν, deest ἀκολουθεῖν, ut paulo supra, aut aliud ejusmodi verbum. SYLBURG.

(19) Δύνατ' ἂν. Usitatus δύναται ἂν, opt. modo. Id.

τὸς ἢ τὰ γνωσθέντα ποιεῖν· οὐτε καὶ κρίνειν τὸ δέον ἰσχύων, ἀμμεπτον ἑαυτὸν παράσχοι· ἂν ἐν τοῖς ἔργοις ἐξασθενῶν. Ἀκολουθῶντες τοίνυν δύο τῶν γένει καὶ παιδεῖται παραδίδονται πρόσφοροι ἑκατέρω τῶν ἀμαρτιῶν· τῇ μὲν ἡ γνώσις τε καὶ ἡ τῆς ἐκ τῶν Γραφῶν μαρτυρίας ἐναργής (20) ἀποδείξει, τῇ δὲ ἡ κατὰ Λόγον ἀσκησις, ἐκ πίστεως τε καὶ φόβου παιδαγωγούμενη. Ἄμφω δ' εἰς τὴν τελείαν ἀγάπην συναύξουσιν· ὅλος γὰρ οἶμαι τοῦ γνωστικοῦ τό γε ἐνταῦθα διττόν· ἐφ' ὧν μὲν, ἡ θεωρία ἡ ἐπιστημονικὴ, ἐφ' ὧν δὲ ἡ πράξις. Εἴη μὲν οὖν καὶ τοῦσδε τοὺς αἰρετικούς καταμαθόντας, ἐκ τῶνδε τῶν ὑπομνημάτων σωφρονισθῆναι τε καὶ ἐπιστρέφειν ἐπὶ τὸν παντοκράτορα Θεόν! εἰ δὲ καθάπερ οἱ κωφοὶ (21) τῶν ὄρων, τοῦ καινῶς μὲν λεγομένου, ἀρχαιοτάτου δὲ, μὴ ἐπαίτοιεν ἄσκησις, παιδεύειν οὖν πρὸς τοῦ Θεοῦ, τὰς πρὸ τῆς κρίσεως πατρῴας νοουσίας ὑπομένοντες, ἐστ' ἂν καταισχυθέντες μετανοήσωσιν, ἀλλὰ μὴ εἰς τὴν παντελῆ φέροντες ἑαυτοὺς διὰ τῆς ἀπηνούς ἀπειθείας ἐμβάλοιεν κρίσειν! Γίνονται γὰρ καὶ μερικαὶ τινες παιδεῖται, ἃς κολάζει ὀνομάζουσιν, εἰς ἃς ἡμῶν οἱ πολλοὶ τῶν ἐν παραπτώματι γενομένων ἐκ τοῦ λαοῦ τοῦ κυριακοῦ κατολισθαίνοντες περιπίπτουσιν. Ἀλλ' ὡς πρὸς τοῦ διδασκάλου ἢ τοῦ πατρὸς οἱ παῖδες, οὕτως ἡμεῖς πρὸς τῆς Προνοίας κολαζόμεθα. Θεὸς δὲ οὐ τιμωρεῖται (22)· ἐστὶ γὰρ ἡ τιμωρία κακοῦ ἀνταπόδοσις· κολάζει μέντοι πρὸς τὸ χρήσιμον καὶ κοινῇ καὶ ἰδίᾳ τοῖς κολαζομένοις. Ταῦτ' ἂν ἀποτρέψαι βουλόμενος τῆς εἰς τὰς αἰρέσεις εὐεμπτωσίας τοὺς φιλομαθοῦντας, παρεθέμην· τοὺς δὲ τῆς ἐπιτολαζούσης, εἴτε ἀμαθίας εἴτε ἀδελτηρίας, εἴτε καχεξίας, εἴθ' ὅτι δῆποτε χρὴ καλεῖν αὐτὴν, ἀποπαῦσαι γληγόμενος, μεταπεῖσαι δὲ καὶ προσαγαγεῖν τῇ ἀληθείᾳ, τοὺς γε μὴ παντάπασιν ἀνιάτους, ἐπιχειρῶν, τοῖσδε συνεχρησάμην τοῖς λόγοις. Εἰσὶ γὰρ οἱ οὐδὲ ἀνέχοντες τὴν ἀρχὴν ἐπακοῦσαι τῶν πρὸς τὴν ἀληθειαν προτρεπόντων, καὶ δὴ φλυαρεῖν ἐπιχειροῦσι, βλασφημοῦσι τῆς ἀληθείας καταχέοντες λόγους, σφίσι αὐτοῖς τὰ μέγιστα τῶν ὄντων ἐγνωκέναι συγχωροῦντες, οὐ μαθόντες, οὐ ζητήσαντες, οὐ πονέσαντες, οὐχ εὐρόντες τὴν ἀκολουθίαν· οὐς ἐλεήσειεν ἂν τις ἢ μισήσειεν τῆς τοιαύτης διαστροφῆς. Εἰ δὲ τις λάσιμος τυγχάνει, φέρειν δυνάμενος ὡς πῦρ ἢ σιδηρον τῆς ἀληθείας τὴν παρόρησαν, ἀποτέμνουσαν, καίουσιν τὰς ψευδεῖς δόξας αὐτῶν, ὑπεχέτω τὰ ὧτα τῆς ψυχῆς. Ἔσται δὲ τοῦτο, ἐν μὴ, ῥαθυμεῖν ἐπιγόμενοι, ἀποδιωθῶνται τὴν ἀληθειαν, ἢ, δόξης ὀριγνόμενοι, καινοτομεῖν βιάζονται· ῥαθυμοῦσι μὲν γὰρ οἱ, παρὸν τὰς οἰκίας ταῖς θείαις Γραφαῖς ἐξ αὐτῶν τῶν Γραφῶν πορίζεσθαι ἀποδείξεις, τὸ παράπαν καὶ ταῖς ἰδιότησιν αὐτῶν συναυροῦμενον ἐκλεγόμενοι. Δόξης δὲ

A ad magistri imaginem, Deus in carne versatur. Hanc ergo altitudinem minime assequuntur, qui non sequuntur Deum eos ducentem; ducit autem per Scripturas divinitus inspiratas. Et cum sint innumerabilia quæ sunt ab hominibus, sunt utique duo cujusvis peccati principia, ignoratio et imbecillitas: est autem utrumque in nostra potestate, cum nec velimus discere, nec cupiditatem continere. Ex his autem, unum efficit ut non recte judicent, alterum vero, ut non possint exsequi quæ recte sunt judicata. Neque enim si quis fuerit deceptus in sententia, recte agere poterit, etiam si sit satis potens ut agat ea quæ fuerint cognita: neque qui potest id quod oportet judicare, se ab omni reprehensione alienum præbebit, si ad res gerendas sit impotens. Consequenter ergo duæ quoque genere disciplinæ traduntur utrique peccato utiles: illi quidem, cognitio, et ex Scripturarum testimonio evidens demonstratio; huic vero, quæ est secundum Logon exercitatio, quæ per fidem et timorem instituitur. Crescunt autem ambo simul in perfectam charitatem. Gnostici enim est hic quidem, ut arbitror, duplex finis: in aliquibus quidem, contemplatio ex scientia; in aliis vero, actio. Ac utinam fieri potuerit, ut hi hæretici, si quæ in his traduntur commentariis didicerint, corrigantur, et convertantur ad Deum omnipotentem: sin autem tanquam surdi serpentes (quod nove quidem dicitur, est autem antiquissimum), non exaudiant canticum, a Deo certe castigentur, paternas admonitiones quæ ante iudicium sunt patienter sustinentes, donec pudore affecti ducantur poenitentia: non autem per immanem inobedientiam seipsos injiciant in perfectum iudicium! Sunt enim quædam partiales disciplinæ, quas vocant castigationes, in quas multi ex nostris qui in delicto fuerunt, ex populo Dominico dilabentes ineidunt. Verum sicut a magistro vel patre pueri, ita nos castigamur a 324 Providentia. Deus autem non punit (est enim punitio, mali redditio), castigat autem et communiter et privatim ad utilitatem eorum qui puniuntur. Hæc quidem adduxi, partim quod vellem adhortari studiosos ne facile prolabantur in hæreses; partim autem ut ab hac quæ consistit in superficie sive inscitia, sive stultitia, sive mala habitudine, sive quocunque alio nomine eam vocare oporteat, desistant, efficere cupiens; partim quoque, ut a pristina sententia deducere, adducere autem ad veritatem eos qui non sunt omnino immedicabiles, usus sum his sermonibus. Sunt enim qui ne quidem in animum inducunt audire eos qui hortantur ad

* P. 895, ED. POTTER, 762 ED. PARIS.

(20) Ἐναργής. Flor. ἐνεργής, perperam. Styl. Ms. Paris., ἐνεργής.

(21) Οἱ κωφοί. Psal. LVIII, 5, 6: Θυμὸς αὐτοῖς κατὰ τὴν ὁμοίωσιν τοῦ ὄρεως, ὥστε ἀσπίδος κωφῆς καὶ βοῦσης τὰ ὦτα αὐτῆς· ἥτις οὐκ εἰσακούσεται φωνὴν ἐπαδόντων, φαρμάκου τε φαρμακευομένου παρὰ σοφοῦ.

(22) Θεὸς δὲ οὐ τ'. Favet Clemens isti sententiæ (quam vehementer amplexus est postea Origenes) quæ omnem poenam vel ἐπανορθώσεως vel παραδείματος causa inflictam vult. Vide pag. 668, 745, edit. Paris., licet pag. 536 certam etiam poenæ rationem agnoscat, τιμώρησιν dictam. Lowth.

veritatem; quin etiam nugari aggrediuntur, verbe in veritatem maledica effundentes; sibi rerum maximarum vindicantes agnitionem, cum nec didicerint, nec quæsierint, nec laborarint, nec invenerint consequentiam: quorum misereatur potius aliquis quam odio habeat, propter talem eorum perversitatem. Si quis est autem medicabilis, qui tanquam ignem vel ferrum ferre possit libertatem veritatis, secantem et urentem falsas opiniones, præbeat aures animarum. Hoc autem fiet, si non otium et sociorum amplectentes extrudant veritatem, aut gloriam desiderantes, res novas moliantur. Sunt enim socordes, qui, cum liceat ex ipsis Scripturis, divinis Scripturis convenientes colligere demonstrationes, id omnino non faciunt, sed quod eorum voluptatibus suffragatur eligunt. Gloriæ autem tenentur desiderio, qui ea quæ conveniunt sermonibus divinitus inspiratis, tradita a beatis apostolis et magistris, voluntarie eludunt, per alias argumentationes, humanis doctrinis resistentes diviniæ traditioni, ut hæresin constituent. Nam inter eos viros qui tanti erant in ecclesiastica cognitione, quid restabat dicendum a Marcione, verbi gratia, aut Prodicio, et similibus, qui non sunt ingressi recta via? Neque enim eos qui præcesserant superare potuerunt sapientia, ut aliquid adinvenirent iis quæ ab illis vero dicta sunt: sed bene cum eis actum esset, si discere potuissent ea quæ prius sunt tradita. Solus ergo gnosticus, cum in ipsis consequeretur Scripturis, apostolicam et ecclesiasticam servans dogmatum rectitudinem, rectissime vivit secundum Evangelium, et demonstrationes ita ut quærit invenit: ut qui emittatur a Domino, a lege et a prophetis. Nam vita, ut opinor, gnostici, nihil est aliud quam facta et verba quæ sequuntur traditionem Domini. Verum « non est omnium cognitio ». Note enim vos ignorare, fratres, » inquit Apostolus, « quod omnes sub nube erant, et spiritalis cibi et potus erant participes^b, » aperte confirmans, non omnes qui verbum audiunt, facto et verbo cepisse magnitudinem cognitionis. Unde etiam subiunxit:

✱ P. 896, ED. POTTER, 763 ED. PARIS. • I Cor. viii, 7. ^b I Cor. x, 1, 3, 4.

(23) *Εἴραι*. Lowthio non immerito delendum videtur.

(24) *Ὁρθοτομῶν τῶν δογμάτων*. Sic Euseb. Hist. Eccles. lib. iv, c. 5: *Τῆς ἀποστολικῆς ὀρθοτομίας*. Videtur autem hæc locutio desumpta esse ex Epistola ad Timotheum, in qua Apostolus dixit: *Ὁρθοτομοῦντα τὸν λόγον τῆς ἀληθείας*. Quod ibi adnotavit Valesius.

(25) *Ὡς ἄν*. Rectius ἄς ἄν. Lowth.

(26) *Ἰπὸ τοῦ Κυρίου*. Forte rectius ἀπὸ τοῦ Κυρίου, ut sit, « allegans a Domino. » Nec enim quadrare videtur Herveti versio, « ut qui emittatur a Domino. » SYLBURG.

(27) *Ἀξί*. Hanc præpositionem in ὑπὸ mutarant editiones Sylburgio recentiores.

(28) *Ὅτι πάντες*. I Cor. viii, 7: *Ὅτι ἐν παντί ἡ γνώσις*.

(29) *Ὅτι πάντες*. I Cor. x: *Ὅτι οἱ πατέρες ἡμῶν πάντες*.

(30) *Καὶ πνευματικοῦ*. Sensu conveniunt quæ

ἐπιθυμοῦσιν, ὅσοι τὰ προσφυῇ τοῖς θεοπνεύστοις λόγοις ὑπὸ τῶν μακαρίων ἀποστόλων τε καὶ διδασκαλίων παραδιδόμενα, ἐκόντες εἶναι (23) σοφίζονται, δι' ἐτέρων παρεγγειρήσεων, ἀνθρωπείαις διδασκαλίαις ἐνιστάμενοι θεῖα παραδοῖσι ὑπὲρ τοῦ τὴν αἵρεσιν συστήσασθαι. Τίς γὰρ ὡς ἀληθῶς ἐν τηλικούτοις ἀνδράσι, κατὰ τὴν Ἐκκλησιαστικὴν λέγω γνώσιν, ὑπελείπετο λόγος, Μαρκιδίανος, φέρε εἰπεῖν, ἢ Προδίκου, καὶ τῶν ὁμοίων, τὴν ὁρθὴν οὐ βαδισάντων ὁδόν; Οὐ γὰρ ἂν ὑπερέβαλον σοφίᾳ τοὺς ἐμπροσθεν ἀνδρας, ὡς προσεξευρεῖν τι τοῖς ὑπ' ἐκείνων ἀληθῶς ῥηθείσιν· ἀλλ' ἀγαπητὴν ἦν αὐτοῖς, εἰ τὰ προπαραδεδομένα μαθεῖν ἡδυνήθησαν. Ὁ γνωστικὸς ἄρα ἡμῖν μόνος, ἐν αὐταῖς καταγρηθασας ταῖς Γραφαῖς, τὴν ἀποστολικὴν καὶ ἐκκλησιαστικὴν σώζων ὀρθοτομίαν τῶν δογμάτων (24), κατὰ τὸ Εὐαγγέλιον ὁρθότατοι βίῳ, τὰς ἀποδείξεις, ὡς ἂν (25) ἐπιζητήσῃ, ἀνευρίσκει, ἀναπεμπόμενος ὑπὸ τοῦ Κυρίου (26), ἀπὸ (27) τοῦ νόμου καὶ προφητῶν. Ὁ βίος γὰρ, οἵμαι, τοῦ γνωστικοῦ οὐδὲν ἄλλο ἐστὶν ἢ ἔργα καὶ λόγοι τῇ τοῦ Κυρίου ἀκούσει παραδοῖσι. Ἄλλ' « οὐ πάντων (28) ἡ γνώσις. Οὐ θάλλω γὰρ ὅμᾳς ἄγνους, ἀδελφοί, φησὶν ὁ Ἀπόστολος, « ὅτι πάντες (29) ὑπὸ τὴν νεφέλῃν ἦσαν, καὶ πνευματικοῦ (30) βρώματός τε καὶ πόματος μετέλαβον, » κατασκευάζων σαφῶς, μὴ πάντας τοὺς ἀκούοντας τὸν λόγον κεχωρηκέναι τὸ μέγεθος τῆς γνώσεως ἔργῳ τε καὶ λόγῳ· διὸ καὶ ἐπήγαγεν· « Ἄλλ' οὐκ (31) ἐν παντί αὐτοῖς τῷ λόγῳ· » Τίς οὖτος; Ὁ εἰπὼν, « Τί με λέγετε (32) Κύριε, καὶ οὐ ποιεῖτε τὸ θέλημα τοῦ Πατρὸς μου, » τούτῳ τὴν διδασκαλίαν τοῦ Σωτῆρος, ἥτις ἐστὶ βρώμα (33) ἡμῖν πνευματικόν, καὶ πόμα δι' ἃν ὡς ἐπιστάμενοι, ὅσω ζωῆς γνωστικῆς. Ναί, φησὶν (34), ἡ γνώσις εἰρηται « φουσιῶν. » Πρὸς οὗς φησὶν· Τάχα μὲν ἡ δοκοῦσα γνώσις « φουσιῶν » λέγεται, ἥτις (35) τατυφῶσθαι τὴν λέξιν ἐρμηνεύειν ὑπολάβοι. Εἰ δὲ, ὅπερ καὶ μάλλον, τὸ μεγαλειώδες τε καὶ ἀληθῶς φρονεῖν μὴνύει ἡ τοῦ Ἀποστόλου φωνή, λέλυται μὲν τὸ ἡπορημένον· ἐπόμενοι δ' οὖν ταῖς Γραφαῖς, κυρώσωμεν τὸ εἰρημένον. « Ἡ σοφία, » φησὶν ὁ Σολομών, « ἐνεφυσάωσε τὰ ἐαυτῆς τέκνα (36). » Οὐ δὲ πο

D scribit B. Paulus I Cor. x, 3, 4.

(31) *Ἄλλ' οὐκ*. I Cor. x, 5: *Ἄλλ' οὐκ ἐν τοῖς πλεοῖσιν αὐτῶν ὑπόδεκται ὁ θεός*.

(32) *Τί με λέγ.* Conjungit Linc. vi, 46: *Τί δέ με καλεῖτε Κύριον, καὶ οὐ ποιεῖτε ὡς λέγω; Matth. vii, 21: Οὐ πᾶς ὁ λέγων μοι Κύριε, Κύριε εἰσελεύσεται εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν, ἀλλ' ὁ ποιῶν τὸ θέλημα τοῦ Πατρὸς μου τοῦ ἐν οὐρανοῖς*.

(33) *Βρώμα*. Respicit Joan. vi, 48 et seq., iv, 14.

(34) *Φησὶν*. A. plur. num. φασί. SYLBURG.

(35) *Ἥτις*. Εἰ τις legit interpretes.

(36) *Ἡ σοφία, φησὶν ὁ Σολομών, ἐνεφυσάωσε τὰ ἐαυτῆς τέκνα*. Eccl. iv, 12, apud LXX: *Ἡ σοφία υἱοὺς ἐαυτῆς ἀνύψωσε, καὶ ἐπὶ λαμβάνεται τῶν ζητούντων αὐτήν. « Sapientia filios suos exaltavit, et suscipit inquirentes se. » In Romana editione postrema legitur ἐαυτῇ ἀνύψωσε, in qua et hæc adnotantur in scholiis. Et fortasse ex hoc loco sumpsit Tertullianus, quod ponit in *Scorpiano*: « Sophia jugulavit filios suos, » et videtur legisse*

γάρ τύπον ἐνεποίησαν ὁ Κύριος ταῖς μερικαῖς κατὰ τὴν διδασκαλίαν, ἀλλὰ τὸ ἐπὶ τῇ ἀληθείᾳ πεποιθέναι, καὶ εἶναι μεγαλόφρονες ἐν γνώσει τῇ διὰ τῶν Γραφῶν παραδιδόμενῃ, ὑπεροπτικὸν τῶν εἰς ἁμαρτίαν ὑποσυνέντων (37), παρασκευάζει· ὃ σημαίνει ἡ « Ἐνεφύσισε » λέξις· μεγαλοπρέπειαν τῆς σοφίας τοῖς κατὰ τὴν μάθησιν τέκνοις ἐμπνευσάσης (38) διδάσκει. Αὐτίκα φησὶν ὁ Ἀπόστολος (39)· « Καὶ γνώσομαι οὐ τὸν λόγον τῶν πεφυσωμένων, ἀλλὰ τὴν δύναμιν, » εἰ μεγαλοφρόνως (ὅπερ ἐστὶν ἀληθῶς· ἀληθείας δὲ μείζον οὐδὲν) τῆς Γραφῆς συνίετε (40). Ἐνταῦθα γάρ « ἡ δύναμις τῶν πεφυσωμένων τέκνων τῆς σοφίας, » ὅσον, Εἰσομαι, φησὶν, εἰ δικαίως ἐπὶ τῇ γνώσει μέγα φρονεῖτε· « Γνωστὸς γάρ » κατὰ τὸν Δαβὶδ « ἐν τῇ Ἰουδαίᾳ ὁ Θεὸς, » τουτέστι τοῖς κατ' ἐπίγνωσιν Ἰσραηλitaῖς. Ἰουδαία (41) γάρ ἐξομολογήσας ἐμνηύεται. Εἰκότως ἄρα εἴρηται πρὸς τοῦ Ἀποστόλου· « Τὸ, Οὐ μοιχεύσεις (42), Οὐ κλέψεις, Οὐκ ἐπιθυμήσεις, καὶ εἰ τις ἐτέρω ἐντολῇ, ἐν τούτῳ τῷ λόγῳ ἀνακαταλείπεται, ἐν τῷ, Ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτόν. » Οὐ γάρ χρὴ ποτε, καθάπερ οἱ τὰς αἱρέσεις μετιόντες ποιοῦσι, μοιχεύειν τὴν ἀλήθειαν, οὐδὲ μὴν κλέπτειν τὸν κανόνα τῆς Ἐκκλησίας (43), ταῖς ἰδίαις ἐπιθυμίαις καὶ φιλοδοξίαις χαρζόμενους ἐπὶ τῇ τῶν πλησίων ἀπάτῃ, οὓς παντὸς μῦθον ἀγαπῶντας, τῆς ἀληθείας αὐτῆς ἀντέχεσθαι διδάσκειν προσήκει. Εἴρηται γοῦν ἀντικρυς, « Ἀναγινώτε ἐν τοῖς ἔξοις τὰ ἐπιτηδεύματα αὐτοῦ, » ἵνα μὴ χρεθῶσιν, ἀλλὰ ἐπιστραφῶσιν οἱ προακηκόες· ὅσοι δὲ ταῖς « γλώτταις αὐτῶν δολιοῦσιν, » ἔγγραφα ἔχουσι τὰ ἐπιτήμια.

Non mæchaberis, Non juraberis, Non concupisces, et si quod est aliud mandatum, hoc dicto in compendium religitur, nempe, Diliges proximum tuum sicut teipsum *. » Non oportet enim unquam, sicut faciunt qui hæreses sequuntur, adulterare veritatem, neque furari regulam Ecclesiæ, propriam cupiditati et gloriæ inserviendo in fraudem propinquo, quos omnino oportet amant veritatem atque amplectantur docere oportet. Aperte ergo dictum est : « Annuntiate inter gentes studia ejus †, » ut non judicentur, sed convertantur qui prius audierint. Quicunque autem « linguis suis dolose agunt ‡, » scriptis penis puniuntur.

CAPUT XVII.

Rationem alteram proponit qua vera fides ab hæresi distingui possit, examinando scilicet quænam fuerit prior traditio, illa Ecclesiæ, an ea quam hæretici venditant.

Οἱ τοίνυν τῶν ἀσεβῶν ἀπτόμενοι λόγων, ἄλλοις τε ἑξάρχοντες, μὴδὲ αὐτοῖς λόγοις τοῖς θεοῖς, ἀλλὰ ἑξημαρτημένως συγχρώμενοι, οὐτε αὐτοὶ εἰσίσαισι ἐν τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν, οὐτε οὓς ἐξηπάτησαν ὥστε συγχάνειν τῆς ἀληθείας· ἀλλ' οὐδὲ τὴν κλεῖν (44)

Qui impios ergo attingunt sermones, aliisque tradunt, neque verbis divinis recte, sed perverse utuntur, neque ipsi in 325 regnum cælorum ingrediuntur, neque eos, quos deceperunt, sinunt assequi veritatem. Sed nec ipsi introitus clavem ha-

* P. 897, ED. POTTER, 764 ED. PARIS. † I Cor., x, 5. ‡ I Cor., x, viii, 1. § I Cor., iv, 19. ¶ Psal. lxxvi, 1. * Rom. xiii, 9. † Psal. ix, 11. ‡ Psal. xiv, 3.

ἐνεθυσίας. J. Pamelius in Tertullianum scribens, locum illum refert ad Prov. ix, ἔσφαξε τὰ αὐτῆς θύματα, « immolavit victimas suas, » putatque legisse illum paraphrasticam, « filios suos. » Latina Vulg. « Sapientia filiis suis vitam inspirat, et suscipit inquirentes se. » G. Lansenius in ea scribenti videtur interpres legisse ἐψύχωσαν, nec multum ab illa sententia discedit lectio Clementis. COLLECT.

(37) Ὑποσυνέντων. Convenientius ὑποσυνρόνων, active : ut interpres quoque, « contempnorem eorum, quæ trahunt in peccatum. » SYLBERG.

(38) Ἐμπνευσάσης. Lege ἐμπνευσθείσης. LOWTH.

(39) Φησὶν ὁ Ἀπόστολος. Post has voces, ex

I Cor. iv supplendum istud membrum, Ἐλίσσομαι ταχέως πρὸς ὑμᾶς. SYLBERG.

(40) Τῆς Γραφῆς συνίετε. Flor., τῆς Γραφᾶς συνίεναι, mendo evidente. SYLBERG. Τῆς Γραφᾶς συνίεναι habet etiam ms. Paris.

(41) Ἰουδαία. Conf. supra Strom. i, p. 335, n. 1.

(42) Οὐ μοιχεύσεις. Rom. xiii, 9 : Οὐ μοιχεύσεις, οὐ φονεύσεις, οὐ κλέψεις, οὐ ψευδομαρτυρήσεις, οὐκ ἐπὶ θ.

(43) Τὸν κανόνα τῆς Ἐκκλησίας. Conf. supra Strom. vi, p. 803.

(44) Τὴν κλεῖν. Respicit Matth. xvi, 19; Luc. xi, 52.

beutes, sed falsam quamdam, et, ut dicit consuetudo, ἀντικλείδα, id est, aversam clavem, per quam, non relaxato velo, ut nos ingredimur per Domini traditionem, sed exciso ostio, et muro Ecclesiae clam perfollo, veritatem transgredientes, efficiuntur principes ac duces mysteriorum. Animæ impiorum. Quod enim Catholica Ecclesia posteriora sua fecerint conciliabula, non est opus multis probare. Nam Domini quæ fuit in adventu doctrina, cum cœpisset ab Augusto, medio tempore Tiberii consummatur. Apostolorum autem ejus doctrina, usque ad Pauli ministerium, Neronis tempore consuminatur. Inferius autem circa tempora Adriani imperatoris fuerunt, qui hæreses excogitarunt, et pervenerunt usque ad ætatem Antonini nati majoris, sicut Basilides, etiamsi Glauciam sibi adscribat magistrum, ut ipsi gloriantur, qui fuit Petri

✕ P. 898, ED. POTTER, 765 ED. PARIS.

(45) *Εἰσελμεν*. Rectius *εἰσίσμεν*, vel *εἰσιμεν* SYLA. (46) *Ὅτι*. De tota hac periodo vide Pearsonum in *Vindiciis Ignat.* part. II, cap. 7, et Dodwellum in *Irenæum* n. 49. Lowth.

(47) *Ἡ μὲν γὰρ...τελειοῦται*. Rectius interpres mesούντων τῶν Τιβερίου χρόνων, « medio Tiberii tempore : » ut patet e superiori *Chronologia* p. 147. SYLAURG.—De lectione meliori, quam interpres est æcutus, vide Sylburgium, inquit Heinsius. Hanc sententiam sic emendat Montacutius *Originum eccles.* part. II, p. 341 : « Ἀπὸ Αὐγούστου ἀρξαμένη, μεσούντων Τιβερίου χρόνων τελ. Nascebatur enim, quod pueri nostri sciunt, imperante Augusto Christus : imperante Tiberio crucifixus. Cujus imperio ultra medium decurso prædicationem auspicabatur, a quo sensu non abhorret Tertullianus. » Pearsonus loco jam dicto hæc scribit : « Vox Αὐγούστου posteriore loco recte poni non potest : neque enim de Augusto ipso intelligi poterit, post cujus imperii media tempora Christus natus, neque Tiberio ea vox convenit ubi uterque simul nominatur. Mendum agnoscit Sylburgius, et pro Αὐγούστου legit cum interprete Τιβερίου. Et quidem satis Græce dicitur μεσούντων τῶν Τιβερίου χρόνων, « medio Tiberii tempore, » sed dubito an ita loqueretur Clemens, qui xv quidem Tiberii baptizatum esse Christum agnovit, et post unum annum passum etiam putavit, sed xxii tantum ~~annos~~ Tiberio assignavit. Cum igitur levior mutatio sufficere posse videatur, forte legendum μεσούντων τῶν Αὐγούστου χρόνων, « Augustis illis tempus dimidiabantibus, » vel, utroque imperatore dimidium temporis sibi sumente, ut ipse loquitur lib. I : Πεντεκαίδεκάτῃ οὖν ἔτει Τιβερίου, καὶ πεντεκαίδεκάτῃ Αὐγούστου οὕτως πληροῦνται τὰ τριάκοντα ἔτη ἕως οὗ ἔπαθεν. « Quindecim ergo anno Tiberii, et quintodecimo Augusti sic implentur triginta anni usque ad tempus quo passus est Christus. » Sed optima correctio a meliori codice expectanda est. Mihi hæc cl. Pearsoni emendatio paulo durior videtur; nec video cur Montacutii conjectura rejici debeat, si vox μεσούντων laxiori sensu sumpta, ut sæpe alias fit, paulo ultra medium Tiberiani imperii annum extendatur. Nec Dodwelli hoc de loco sententia prætereunda est, quam his verbis exponit Dissert. I in Irenæum pag. 34 et seq. : « At ergo Clemens, juniores illos hominum cætus (qui scilicet homines, non Deum, habent auctorem) cætibz Ecclesiæ catholicæ, id adeo esse manifestum, ut ne quidem opus esset ad id probandum prolixiori oratione. Distinguit nimirum tria Ecclesiæ intervalla. Primum illud quo vixit Dominus, quod xxx erat, pro ea

Α ἔχοντες αὐτοὶ τῆς εἰσόδου, ψευδὴ δὲ τινα, καὶ, ἐφ' ἣν ἡ συνήθεια, ἀντικλείδα, δι' ἧς οὐ τὴν αὐτὴν ἀναπετάσαντες, ὥσπερ ἡμεῖς διὰ τῆς τοῦ Κυρίου παραδόσεως εἰσελμεν (45), παρὰ θυρον δὲ ἀνατρεφόμενοι, καὶ διορύξαντες λάθρα τὸ τεῖχον τῆς Ἐκκλησίας, ὑπερβαίνοντες τὴν ἀλήθειαν, μυσταγωγὰ τῶν ἀσεβῶν ψυχῆς καθίστανται. Ὅτι (46) γὰρ μεταγενεστέρως τῆς καθολικῆς Ἐκκλησίας τὰς ἀθροπίνας συνηλύσεις πεποιήκασι, οὐ πολλῶν δεῖ λόγον. Ἡ μὲν γὰρ τοῦ Κυρίου κατὰ τὴν παρουσίαν ἐκσταλία, ἀπὸ Αὐγούστου καὶ Τιβερίου Καίσαρος ἀρξαμένη, μεσούντων χρόνων Αὐγούστου χρόνων τελειοῦται (47)· ἡ δὲ τῶν ἀποστόλων αὐτοῦ μέχρι γ' ἐπὶ Παύλου λειτουργίας ἐπὶ Νέρωνος τελειοῦται· αὐτὸ δὲ, περὶ τοὺς Ἀδριανοῦ (48) τοῦ βασιλέως χρόνος, οἱ τὰς αἰρέσεις ἐπινοήσαντες γεγόνاسι, καὶ μέχρι γ' τῆς Ἀντωνίνου (49) τοῦ πρεσβυτέρου διέτεινεν ἡ

opinione quæ apud vulgus obtinebat, annorum. Ergo illud ita ait incepisse ab Augusti temporibus, ut fuerit Tiberio imperante consummatum. Includenda enim parenthesi verba illa, μεσούντων τῶν Αὐγούστου χρόνων, et in eam sententiam intelligenda, ut, cum illa Domini viventis disciplina ab Augusto incepit, in Tiberium desierit, sic tamē illa inter utrumque imperatorem distribuenda esset, ut media ejus pars Augusto esset assignanda. Quod exinde colligebant, quod jamjam receptum esset apud vulgus, xxx Domini ann. cum xv Tiberii anno concurrisset; 2° deinde intervallum ponit a passione Domini ad martyrium S. Pauli, Neronis imperio ad exitum vergente; 3° intervallum a Nerone porrigitur ad Adrianum. His itaque tribus intervallis recentiores Clemens illos statuit hæreticos qui sub Adriano tandem in lucem ita prodierunt, ut pertigerint usque ad Antoninum. » In qua sententia expendi meretur, utrum verbum τελειοῦται recte sejungatur a verbis proxime præcedentibus μεσούντων τῶν Αὐγούστου χρόνων, ad quæ referri videtur. Nam cum dixisset Christi « doctrinam Augusto ac Tiberio imperantibus » ἀρξασθαι, sequitur ut ostenderet quo tempore eadem τελειοῦται, « desierit. » Quemadmodum in sententia proxime sequente dicit « apostolorum doctrinam, » quæ sine doctrinæ Christi initium sumpsisse intelligitur, ἐπὶ Νέρωνος τελειοῦσθαι, « Nerone imperante desierit. » Illud insuper adjiciendum, quod verbum μεσούντων eo sensu raro aut nunquam usurpatur, quo vir clarissimus exponit hoc commationem μεσούντων τῶν Αὐγούστου χρόνων.

(48) Ἀδριανοῦ. Hæc respicit Cedrenus, scribens : Ὅς γὰρ ἐφ' ἣν Κλήμης ὁ Στρωματεύς, ἐπὶ Ἀδριανῷ ὑπάρχον Σατορνίλος, Βασιλεῖδης, καὶ Καρποκράτης. « Ut enim ait Clemens *Stromateon* auctor, sub Adriano fuerunt Saturnilus, Basilides, et Carpoocrates. »

(49) Ἀντωνίνου. Irenæus lib. III, c. 4, et et eo Eusebius *Hist. eccl.* lib. IV, cap. 10, referunt Valentinum Romam venisse Antonino Pio imperatore, Ilygino Romano pontifice. Basilidem sub Adrianum hæresin suam propagasse fuse ostendit Pearsonus loco superius dicto. Conf. Epiphanius lib. I, c. 31; Theodoretus *Hæret. Fab.* lib. I. De Marcione et Valentino hæc scribit Tertullianus lib. *De præscript. hæret.* c. 5 : Ubi tunc Marcion, Ponticus Naucerus, Stoicæ studiosus? Ubi Valentinus Platonice sectator? Nam constat illos neque adeo olim fuisse, Antonini fere principatu, et in Catholica primo doctrinam credidisse apud Ecclesiam Romanensem, sub episcopatu Eleutherii benedicti. »

κίας, καθάπερ ὁ Βασιλειδης, καὶ Γλαυκίαν ἐπιγράφεται διδάσκαλον, ὡς αὐχοῦσιν αὐτοί, τὸν Πέτρου ἐρμηνεία. Ὡς αὐτως (50) δὲ καὶ Οὐαλεντίνον Θεοδόδι ἀκηκοέναι (51) φέρουσιν· γινώσκω δ' οὗτος ἐγεγόνει Παύλου. Μαρκίων γάρ (52), κατὰ τὴν αὐτὴν αὐτοῖς

✕ P. 899 ED. POTTER, 766 ED. PARIS.

(50) Ὡς αὐτως. Recte ms. Paris. ὡσαύτως.

(51) Θεοδόδι ἀκηκοέναι. Scribendum, facili mutatione, Θεοδᾶ (vel Θεοῦδᾶ) διακηκοέναι, « Theudam audivi. » Quod observarunt clarissimi viri, Bentleius, Grubius, etc. Solet enim verbum διακούμεν hoc sensu adhiberi. Sic supra Strom. I, p. 352: Τῶτον διαδέχεται Ἀρχέλαος· οὐ Σωκράτης διήκουσεν. « Ei succedit Archelaus, quem audivit Socrates. » Diogenes Laertius in Socrate: Διήκουσεν Ἀρχελάου τοῦ φυσικοῦ. « Archelaum physicum audivi. » Apud eundem alia quoque exempla ubique fere obvia sunt. Theodæ hæretici alii etiam meminerunt. Vigilius Tapsensis lib. I contra Arium, Sabellium, et Photinum, cap. 20: « Et quia multi dogmatum novorum auctores exstiterant, doctrinæ obviae apostolicæ, omnesque sectatores suos discipulos nominabant, nec erat ulla nominis discretio inter veros falsosque discipulos, sive qui Christi, sive qui Dositheii, sive Theodæ, sive Judæ cujusdam, sive etiam Joannis sectatores, qui se quasi Christo credere fatebantur. »

(52) Μαρκίων γάρ, κατὰ τὴν αὐτὴν αὐτοῖς ἡλικίαν γενόμενος, ὡς πρεσβύτερος νεωτέρους συνεγένητο· μεθ' ὃν Σίμων ἐπ' ὄλγον κ. Cl. Pearsonus loco superius dicto hæc scribit: [Tres hæresiarchas nominat Clemens, Basilidem, Valentinum, et si forte Marcionem: si forte iniquam; nam illa verba, Μαρκίων γάρ, κατὰ τὴν αὐτὴν αὐτοῖς ἡλικίαν γενόμενος, ὡς πρεσβύτερος νεωτέρους συνεγένητο, « Marcion enim, sub eadem ætate versabatur ut senex cum junioribus, » ut vulgo exponuntur, sana esse non possunt, ut nec quæ sequuntur, μεθ' ὃν Σίμων ἐπ' ὄλγον κηρύσσοντος τοῦ Πέτρου ὑπήκουσε, « post quem Simon Petrum audiit paululum prædicantem, » ut hodie leguntur et exponuntur. Quis enim in historia ecclesiastica ferre potest aut Marcionem senem fuisse, cum Basilides et Valentinus juvenes essent, aut Simonem qui S. Petrum audivit post Marcionem exstitisse? De Marcione aliter sensit Epiphanius, ut ostendimus: aliter etiam veteres locuti sunt. Justinus martyr Valentinianorum et Basilidianorum meminuit, dictos eos a nominibus hæresiarcharum docet; imo vero: Καὶ εἰσὶν ὅφ' ἡμῶν, inquit, ἀπὸ προσωποπλασίας τῶν ἀνθρώπων, ἕξ οὐπὲρ ἐκάστη διδασχὴ καὶ γνώμη ἤρξατο. « Ei sunt apud nos qui a nomine eorum virorum, ex quo doctrina et sententia qualibet inceptit, » designati sunt. Solum Marcionem memorat quasi adhuc in vivis cum ipse scriberet, et postquam contra omnes hæreses scripsisset. An eum tantummodo in vivis tunc fuisse monuisset, si eodem tempore Basilides et Valentinus, non tantum vixissent, sed etiam juvenes et in flore adhuc ætate fuissent? Observat Irenæus de actis hæreticorum agens, Valentinum sub Hygino Romam venisse, Marcionem sub Aniceto postea invaluisse; an ille putavit Valentinum juniorem fuisse cum Marcion jam senex esset? Hæc igitur saltem ut ab iis exposita sunt a Clemente proficisci non potuerunt. Quare Isaacus Vossius (epist. 2 ad Rivetum) huic loco tanquam minime sano medelam adhibuit et pro illis quæ dedimus hæc legit: Μαρκίων γάρ κατὰ τὴν αὐτὴν αὐτοῖς ἡλικίαν γενόμενος ὡς πρεσβύτερος νεωτέρους συνεγένητο, μεθ' ὃν Σίμων. Quæ si recte capio hoc sonant: « Marcion enim sub eadem ætate cum illis tanquam cum senibus junior versatus est; cum quibus Simon, » etc. Ita ille, acute quidem, ut solet. Dodwellus loco citato, cum Vossii conjecturam, quoad priorem partem, probasset,

A interpres. Similiter autem Valentinum quoque ei cunctis audivisse Theodadem; is autem fuit Pauli familiaris. Marcion enim cum natus esset eadem qua ipsi ætate, versabatur ut senex cum junioribus, post quem, Simon Petrum audiit paululum prædi-

de reliquis verbis quæ ad Simonem spectant, μεθ' ὃν Σίμων ἐπ' ὄλγον, etc., hæc adjicit: « Hæc verba ita intelligo, non ut ad ultimum eorum, quos supra nominaverat, Marcionem referantur (quorum enim ille antiquissimi hæretici cum recentissimo, in ætatis causa, comparatio?), sed ad primum omnium Basilidem, eundemque antiquissimum. Proinde media verba omnia, καὶ Γλαυκίαν ἐπιγράφεται, etc., usque ad illa, νεώτερος συνεγένητο, parenthesi includerim. Tum et voces illas ἐπ' ὄλγον ad voces μεθ' ὃν, non ad ἐπήκουσεν, referendas censuerim, non ut brevi tempore S. Petrum apostolum audiverit Simon (quod nihil ad consilium Clementis), sed ut hæreticorum omnium antiquissimum Simon, S. Petri auditor, non multo fuerit illo, quem paulo ante nominaverat, Basilide superior. Quod omnino faciebat aptissime ad demonstrandam illam, quam demonstrandam susceperat Clemens, hæreticorum, præ Ecclesia, novitatem: scholam nimirum Simonianam, ni fallor, intellexit, et discessum illius ab Ecclesia manifestum, unde prodierat Basilides. Prodiit Basilides e schola Simonis Menandriana sub initium Adriani. Discusserat ab Ecclesia ea schola sub finem, ut ostendimus, Trajani. Ita recte dixerit Clemens Simonem, quasi scholæ ab Ecclesia alienæ auctorem, Basilide ἐπ' ὄλγον fuisse seniore. » Idem infra in Addendis hæc subijcit: « Non dissimulandum arbitror amici cujusdam docti sententiam, qui nostra legerat, antequam ederetur, de illo loco Clementino. Monuit ille post verba illa Πέτρου ἐρμηνεία, inchoandam esse parenthesin, eodem tamen quo nos illam conclusimus loco concludendam; postea mutatione levissima pro μεθ' ὃν reponendum μεθ' οὗ. In ea nimirum sententia est ille, ut ad S. Petrum referantur verba illa μεθ' οὗ, cui fuerit proinde coævus Simon, Petri scilicet aliquantisper discipulus. Id enim indicant verba ἐπ' ὄλγον, sic illum fuisse magistrum erroris, ut tamen prius fuerit discipulus veritatis, qui tamen diu, ut diabolus, in veritate non permanserit. Hæc ille, quam nos fecimus, fortasse rectius. » Valesius in Adnotationibus ad Eusebii lib. II, c. 41, μεθ' ὃν exp. « ante eum, superius eo. » Quemadmodum ait in Act. apost. c. V, v. 37: Μετὰ τούτων ἀνέστη Ἰούδας, significat « Judam ante eum (Theudam) exstitisse. » « Quæ quidem expositio licet prima fronte durior videatur, tamen prorsus necessaria est, ac verissima; nec amplius destituitur. Nam quoties ab ultimo, utpote nobis propiore, numerare instituiamus, tunc ex ultimo primus, et ex primo ultimus fiat necesse est. Quam ob causam « retro fuisse » dixit Tertullianus in Apologetico, pro olim et antea fuisse: et « retrorsorem » usurpat pro antiquiore. Et tamen retro idem est Latinis quod post. Sed quoniam Casaubonus negat Græcos unquam ita locutos fuisse, producendus est testis omni exceptione major. Is est Clemens Alexandrinus, qui in lib. VII Stromatei sub finem, eodem prorsus modo locutus est quo B. Lucas. Postquam enim observavit hæreticos fere omnes circa tempora imperatoris Adriani erupisse, et usque ad principatum Antonini Pii pervenisse, ut Basilidem et Valentinum, hæc subjungit: « Nam Marcion iisdem quidem temporibus vixit quibus Basilides et Valentinus. Verum tanquam senior cum illis adhuc junioribus est versatus. » Addit deinde μεθ' ὃν Σίμων ἐπ' ὄλγον κηρύσσοντος τοῦ Πέτρου ὑπήκουσεν. « Post quem Simon prædicantem Petrum audivit aliquandiu. » Quis non videt in hoc Clementis loco « post

canem. Quæ cum ita habeant, clarum est ex anti-
quissima et verissima Ecclesia, has recentiores, et
quæ his sunt adhuc inferiores tempore, fuisse in-
novatas, adulterinæ notæ hæreses. Ex iis quæ dicta
sunt manifestum esse existimo, unam esse veram
Ecclesiam, eam quæ vere est antiqua, in cujus ca-
talogum referuntur ii qui sunt iusti ex proposito.
Nam cum unus sit Deus et unus Dominus, pro-
pterea id etiam quod est summe venerabile, et ex
eo quod sit unicum laudatur, ut quod sit imitatio
principii quod est unum. In unius ergo naturæ
sortem cooptatur Ecclesia quæ est una, quam co-
nantur hæreses in multas discindere. ✠ Et essentia
ergo et opinione et principio et excellentia, solam
esse dicimus, antiquam et catholicam Ecclesiam,
in unitatem unius fidei quæ est ex propriis testa-
mentis, vel potius ex testamento quod est unum
diversis temporibus, in quibus Dei voluntate per
unum Dominum congregat eos qui sunt ordinati,
quos prædestinavit Deus, cum eos justos futuros
cognovisset ante mundi constitutionem. Caterum
Ecclesiæ quoque eminentia, sicut principium con-
structionis, est ex unitate, omnia alia superans, et
nihil habens sibi simile vel æquale. Atque de iis
quidem dicitur postea. Ex hæresibus autem aliæ
quidem appellantur ex nomine, ut quæ appellatæ
sunt a Valentino et Marcione et Basilide, etiam si
gloriantur se Matthiæ opinionem adducere: fuit
enim una omnium apostolorum sicut doctrina, ita
etiam traditio; aliæ autem ex loco, ut Peratici;
aliæ autem ex gente, ut Phrygum hæresis; aliæ
autem ex operatione, ut Encratitarum; aliæ au-
tem ex propriis dogmatibus, ut Docitarum et Hæ-

ήλικίαν γενόμενος, ὡς πρεσβύτερος νεωτέρους συνεγέν-
ετο· μεθ' ὃν Σίμων ἐπ' ὀλίγον κηρύσσοντας τοῦ
Πέτρου ὑπήκουσεν (53). Ὅν οὕτως ἐχόντων, συμ-
φανὲς ἐκ τῆς προγενεστάτης καὶ ἀληθεστάτης Ἐκ-
κλησίας, τὰς μεταγενεστέρas ταύτας καὶ τὰς ἐπὶ
τούτων ὑποδεηκυίας τῷ χρόνῳ κεκαινοτομήσθαι
παραχαρὰς αἰρέσεις. Ἐκ τῶν εἰρημένων δὲ
φανερὸν οἶμαι γεγενῆσθαι, μίαν εἶναι τὴν ἀληθῆ
Ἐκκλησίαν, τὴν τῷ ὄντι ἀρχαίαν, εἰς ἣν οἱ κατὰ
πρόθεσιν δίκαιοι ἐγκαταλέγονται· ἐνὸς γὰρ ὄντος
τοῦ Θεοῦ καὶ ἐνὸς τοῦ Κυρίου, διὰ τοῦτο καὶ τὸ ἕκως
τίμιον κατὰ τὴν μόνωσιν ἐπαινεῖται, μίμημα ὃν ἀρ-
χῆς τῆς μῆδς. Τῇ γοῦν τοῦ ἐνὸς φύσει συγκαληροῦται
Ἐκκλησία ἡ μία, ἣν εἰς πολλὰς κατατέμνειν βιάζον-
ται αἰρέσεις. Κατὰ τε οὖν ὑπόστασιν κατὰ τε ἐπι-
νοίαν, κατὰ τε ἀρχὴν, κατὰ τε ἐξοχὴν, μόνῃ εἶναι
φαμέν τὴν ἀρχαίαν (54) καὶ καθολικὴν Ἐκκλησίαν,
εἰς ἐνότητα πίστεως μῆδς τῆς κατὰ τὰς οἰκείας δια-
θήκας, μᾶλλον δὲ κατὰ τὴν διαθήκην τὴν μίαν δια-
φόροις τοῖς χρόνοις ἐνὸς (55) τοῦ Θεοῦ τῷ βουλήματι
δι' ἐνὸς τοῦ Κυρίου συνάγουσαν τοὺς ἡδὴ καταπι-
ταγμένους, οὓς προώρισεν ὁ Θεὸς, δικαίους ἐσομέ-
νους πρὸ καταβολῆς κόσμου ἁγνοῶς. Ἀλλὰ καὶ ἡ
ἐξοχὴ τῆς Ἐκκλησίας, καθάπερ ἡ ἀρχὴ τῆς συστά-
σεως, κατὰ τὴν μονάδα ἐστὶ, πάντα τὰ ἄλλα ὑπερ-
βάλλουσα, καὶ μὴδὲν ἔχουσα ὅμοιον ἢ ἴσον ἐκτῇ.
Ταῦτ' ἐν οὖν καὶ εἰς ὕστερον· τῶν δ' αἰρέσεων αἱ
μὲν ἀπὸ ὀνόματος προσαγορεύονται, ὡς ἡ ἀπὸ Οὐα-
λεντίνου καὶ Μαρκιωνος καὶ Βασιλείδου, καὶ τὴν
Ματθίου αὐγῶσι προσάγεσθαι δόξαν· μία γὰρ ἡ
πάντων γέγονε τῶν ἀποστόλων ὡς περ διδασκαλία.
οὕτω δὲ καὶ ἡ παράδοσις (56)· αἱ δὲ ἀπὸ τόπου, ὡς
οἱ Περᾶτικοι (57)· αἱ δὲ ἀπὸ ἔθνους, ὡς ἡ τῶν Φρυ-

✠ P. 900, ED. POTTER, 767 ED. PARIS.

hunc idem valere atque ante hunc. ? Neque
enim Simon Magus posterior fuit Marcione. Iu-
diu ante Marcionem vixit, ut inter omnes constat.
Sed nimirum Clemens cum a propinquantibus inci-
piens, hæreticorum indicem texeret, primos nu-
meravit qui erant ultimi, et postremum omnium
posuit Simonem, qui revera erat omnium primus.
Eodem quoque modo locutus est Simeon Meta-
phrastes in Actis passionis Petri, Alexandrini epi-
scopi, ubi Petrus in carcere positus Achillam et
Alexandrum ita affatur: Μεμνησθαι δὲ καλὸν καὶ
τοῦ μεγάλου Διονυσίου, ὃς τῇδε κακεῖσε περιὼν, Σα-
βελλίου μάλιστα ἐπιθεμένου καὶ πολλὰ τοῦτον λυ-
ποῦντος, οὕτω τὸν πάντα τῆς ζωῆς αὐτοῦ χρόνον διὰ
Χριστὸν στενούμενος διετέλεσε· καὶ μετ' αὐτὸν Ἡρ-
κλῆς τε καὶ Δημήτριος οἱ μακάριοι ἐπίσκοποι, etc.
Vides ut Metaphrastes, seu potius actor ex quo
Metaphrastes hæc acta descripsit, Heraclum ac De-
metrium episcopos ait fuisse post Dionysium, quos
tamen constat prædecessores fuisse Dionysii. Sed
et geographiæ scriptores, quoties terrarum situm et
populorum nomina describunt, eodem loquuntur
modo. Dicunt enim μετὰ τούτους εἶσιν ἕτεροι. Quod
idem valet ac «supra hos siti sunt isti.» Pearsonus
loco citato hæc infert: «Utrum Henrici Valesii
expositio ferri possit iudicent eruditi. Ego mentem
Clementis ita recte exprimi posse sentio: «Quod ad
Marcionem enim attinet, ille quidem sub eodem
imperio Adriani vixit, sub quo Basilides et Valen-
tinus; sed cum senex esset, cum illis qui his junio-

res, recentiores, seu posteriores sunt, conversatus
est hæreticis.» Vox enim νεωτέρους cum αὐτοῖς
conjugi non debet, quasi ipso Marcione illi junio-
res aut posteriores fuerint: sensus omnis vocis αὐ-
τοῖς refertur ad αὐτὴν et in voce γενόμενος finitur;
νεωτέρους cum συνεγένετο arcte coniungitur eosque
denotat, cum quibus Marcion tanquam discipulus
conversatus est, a quibus suæ hæreseos principia
quædam mutuatus est, qui quidem ipsi Basilidis et
Valentini discipuli fuerunt. Ita vocem eam alibi
usurpat Clemens, ut lib. 1: Θάλλος δὲ φοινῆξ ὢν τὸ
γένος καὶ τοῖς Αἰγυπτίῳ προφῆταις συμβεβληκέναι
εἴρηται· καθάπερ καὶ ὁ Πυθαγόρας αὐτοῖς γε τού-
τοις, Χαλδαίων τε καὶ μάγων τοῖς ἀρίστοις συνεγέν-
ετο. Ubi συμβεβληκέναι et συγγενέσθαι idem. Ita
optime Clementi cum veteribus convenit.]

(53) Ὑπήκουσεν. Ἐπήκουσεν scribendum esse
arbitratur Dodwellus loco jam dicto.

(54) Φαμέν τὴν ἀρχαίαν. Ms. Paris. φαμέν, ἡ
ἀρχαία.

(55) Ἐνός. Pro ἐνός Flor. perperam habet ἐν
οἷς: ut etiam Herveti versio, «in quibus Dei vo-
luntate per unum Dominum congregat eos q.»
Sylburg.—Ἐν οἷς habet etiam ms. Paris.

(56) Παράδοσις. Respicit apocryphas Matthiæ
παράδοσις, de quibus supra p. 748, edit. Paris.

(57) Περᾶτικοι. Spencerus in Origenis lib. vi,
p. 294, adnotat Peraticorum hæresin fuisse, quam
invenit Peraticus Euphrates: de quo agit Theode-
retus lib. 1 De hæres. fab. in Peratis.

γῶν (58)· αἱ δὲ ἀπὸ ἐνεργείας, ὡς ἡ τῶν Ἐγκρα-
 τῶν (59)· αἱ δὲ ἀπὸ δογματικῶν ἰδιαζόντων, ὡς ἡ τῶν
 Δοκίτων (60) καὶ Αἰματιτῶν· αἱ δὲ ἀπὸ υποθέσεων,
 καὶ ὧν τετιμήχασιν, ὡς Κατανισταί (61) τε καὶ οἱ
 Ὀφιανοὶ (62) προσαγορευόμενοι· αἱ δὲ ἀφ' ὧν
 παρὰ νόμους ἐπετίθεισαν τε καὶ ἐτόλμησαν, ὡς τῶν Σιμωνιανῶν οἱ Ἐντυχιταί (63) καλούμενοι.

CAPUT XVIII.

Ex mystico sensu legis de mundis et immundis animalibus, Judæos et hæreticos ab Ecclesia distingui posse ostendit.

Ὅπῃ οὖν τινα ὀλίγην ὑποδείξαντες τοῖς φιλοθεά-
 μοσι τῆς Ἐκκλησίας, ἐκ τοῦ κατὰ τὰς θυσίας νόμου,
 περὶ τε Ἰουδαίων τῶν χυδαίων, περὶ τε τῶν αἰρέ-
 σεων μυστικῶς διακρινομένων, ὡς ἀκαθάρτων ἀπὸ
 τῆς περὶ καθάρων καὶ ἀκαθάρτων ζώων θείας Ἐκ-
 κλησίας (64), καταπαύσωμεν τὸν λόγον. Τὰ μὲν γὰρ
 δοχλοῦντα (65) καὶ μηρυκισμὸν ἀνάγοντα, τῶν λε-

matitarum; aliæ autem ex positionibus, et iis quæ
 ipsæ honorarunt, ut qui appellantur Caianistæ et
 Ophiani; aliæ vero ex iis quæ nefarie ausæ sunt et
 perpetrarunt, ut qui ex Simonianis vocantur En-
 tychitæ.

Nos autem ubi iis qui in Ecclesia spectandi te-
 nentur desiderio, ex lege de sacrificiis, tum de
 Judæis vulgaribus, tum de hæresibus quæ mystice
 discernuntur, tanquam immundæ, ex divina mun-
 dorum et immundorum animalium distinctione,
 parvum quoddam foramen ostenderimus, finiemus
 orationem. Quæ enim sunt fissis ungulis et rumi-

(58) *Φρυγῶν*. Nempe a Phrygia: unde et κατὰ
 Φρύγας, « Cataphryges, » vulgo dicti.

(59) *Ἐγκρατιῶν*. Sic Flor. et Sylburg. Ἐγκρα-
 τῶν habent recentiores editiones. Sed verior le-
 ctio est Ἐγκρατιῶν. His autem hæreticis nomen
 inditum est quod nimiam præciperent ἐγκράτειαν,
 a nuptiis scilicet, animantium esu, etc.

(60) *Δοκίτων*. Scribendum potius Δοκητῶν. Nam
 eos, qui Christum δοχῆσαι, « specie » sola huma-
 nam naturam induisse docebant, Δοκητὰς dictos
 fuisse, omnibus notum est.

(61) *Κατανοῦντα*. Hi Κατανοῖ dicti sunt ab Epi-
 phanio hæres. 38. Κατανοῖ a Theodoro *Hæret. fab.*
 lib. 1, c. 38. Irenæus lib. 1, c. 35, nominis rationem
 indicat: « Alii autem rursus Cain a superiori prin-
 cipalitate ducunt, et Esau et Core, et Sodomitas;
 et omnes tales cognatos suos constituent; et pro-
 pter hoc a factore impugnatos, neminem ex eis
 male acceptos. » Tertullianus *De præscript. hæretic.*
 c. 47: « Nec non etiam erupit alia quoque hæresis,
 quæ dicitur Cainæorum. Et ipsi enim magnificant
 Cain, quasi ex quadam potenti virtute conceptum,
 quæ operata sit in ipso. Nam Abel ex inferiore
 virtute conceptum, procreatum: et ideo inferiorem
 reatum. Hi qui hoc asserunt, etiam Judam pro-
 diorem defendunt. »

(62) *Ὀφιανοὶ*. Ophitas vocant Epiphanius hæ-
 res. 37, et Theodoretus *Hæret. fab.* lib. 1, ut etiam
 Tertullianus loco jam dicto: « Accesserunt his
 hæretici etiam illi, qui Ophitæ nuncupantur. Nam
 serpentem magnificant in tantum, ut illum etiam
 ipsi Christo præferant. Ipse enim, inquit, scien-
 tiæ nobis boni et mali originem dedit. Hujus anim-
 advertens potentiam et majestatem Moyses, in-
 quivuit, æreum posuit serpentem; et quicumque
 ipsum aspexerunt, sanitatem consecuti sunt. Ipse,
 aunt præterea, Christus in Evangelio imitatur ser-
 pentis ipsius sacram potestatem, dicendo: Et sicut
 Moyses exaltavit serpentem in deserto, ita exaltari
 oportet Filium hominis. Ipsum introducant ad be-
 nedictendam eucharistia sua. » Conf. Irenæus lib. 1,
 sub finem cap. 34: Origenes in *Celsam* lib. III,
 principio, alii que plures.

(63) *Ἐντυχιταί*. Ἐντυχιτὰς hos hæreticos vo-
 care videtur Theodoretus in Simone lib. 1 *Hæret.*
fab. Ex τῆς οὐδὲ τῆς παροράτης ἀνεφύθησαν ῥίζης
 Κλεοβανοί, Δοσιθεανοί, Γορθηνοί, Μασδόθεοι, Ἀδρι-
 νισταί, Ἐντυχιταί, Κανισταί. « Ex hac amarissima
 radice orti sunt Cleobani, Dositheani, Gortheni,
 Masbothici, Adrianistæ, Entychetæ, Canistæ. »

(64) *Ἐκ τῶν κατὰ τὰς θυσίας νόμων... θείας
 Ἐκκλησίας*. Locus perturbatus, qui ita restitui

potest: Ἐκ τοῦ κατὰ τὰς θυσίας νόμου περὶ καθάρων
 καὶ ἀκαθάρτων ζώων, ὡς Ἰουδαίων τῶν χυδαίων,
 καὶ αἰρέσεων μυστικῶς διακρινομένων ἀπὸ τῆς θείας
 Ἐκκλησίας. LOWTH.

(65) *Τὰ μὲν γὰρ δοχλοῦντα*. Hæc sumpsit Cle-
 mens ex Irenæi lib. v, c. 8. « Prædixit autem figu-
 raliter omnia hæc lex, de animalibus delineans
 hominem; quæcunque duplicem ungulam habent
 et ruminant, munda enuntians; quæcunque autem
 vel utrumque vel alterum horum non habent, velut
 immunda segregans. Qui sunt ergo mundi? Qui in
 Patrem et Filium similiter iter firmiter faciunt;
 hæc est enim firmitas eorum, qui duplicis sunt
 ungulæ: et eloquia Dei meditantur die ac nocte,
 uti operibus bonis adornantur; hæc est enim rumi-
 nantium virtus. Immunda autem quæ neque dupli-
 cem ungulam habent, neque ruminant, hoc est,
 qui neque in Deum fidem habent, neque eloquia
 ejus meditantur; hæc autem ethnicorum est abomi-
 natio. Quæ autem ruminant quidem, non habent
 autem ungulam duplicem, et ipsa immunda, hæc
 Judæorum est imaginis descriptio: qui quidem
 eloquia Dei in ore habent, stabilitatem autem ra-
 dicis suæ non infigunt in Patre et in Filio: propter
 hoc autem et lubricum est genus ipsorum. Etenim
 quæ sunt unius ungulæ animalia facile labuntur;
 firmiora autem sunt quæ duplicem quidem ungu-
 lam habent, succedentibus invicem ungulis fissis
 secundum iter, et altera ungula subajulat aliam.
 Immunda autem similiter, quæ duplicem ungulam
 habent, non autem ruminant; hæc est autem om-
 nium videlicet hæreticorum ostensio, et eorum qui
 non meditantur eloquia Dei, neque operibus justi-
 tiæ adornantur, quibus et Dominus ait: « Quid mihi
 « dicitis? Domine, Domine, et non facitis quæ dico
 « vobis? » Qui enim sunt tales, in Patrem quidem
 et Filium dicunt se credere, nunquam autem me-
 ditantur eloquia Dei, quemadmodum oportet, ne-
 que justitiæ operibus sunt adornati; sed quemad-
 modum prædiximus, porcorum et canum assump-
 serunt vitam, immunditiam, et gulæ, et reliquæ in-
 curiæ semetipsos tradentes. Juste igitur tales om-
 nes, qui propter suam incredulitatem et luxuriam
 non adipiscuntur divinum Spiritum, et variis cha-
 racteribus ejiciunt se vivificans Verbum, et in suis
 concupiscentiis irrationaliter ambulant, Apostolus
 quidem carnales et animales vocavit; prophetæ
 autem jumenta et feras dixerunt; consuetudo au-
 tem pecora et irrationalia interpretata est; lex
 autem immundos enuntiavit. » Conf. supra *Pædag.*
 lib. III, cap. 11, p. 297, n. 15.

nant, hostias esse mundas et Deo acceptas tradit Scriptura, utpote quod iusti per fidem iter ingrediantur ad Patrem et Filium. Hæc est enim stabilitas eorum quorum fissæ sunt ungulæ, qui Dei eloquia diu noctuque meditantur et ruminant in animæ disciplinarum receptaculo : quam etiam gnosticam exercitationem, mundi animalis ruminationem, dicit lex allegorice. Quæ autem neque utrumque, neque ex iis habent alterum, secernit ut immunda. Ac quæ ruminant quidem, bifidas autem non habent ungulam, vulgus Judæorum tacite significant ; qui eloquia quidem Dei habent in ore, fidem autem et basin non habent, quæ transmittit ad Patrem per Filium, et ininitur veritati. Unde etiam ejusmodi genus animantium labile est, ut quorum pedes minime sunt bifidi, neque duplici fidei ininitur. « Nemo enim, » inquit, « cognoscit Patrem nisi Filius, et cui Filius revelaverit. » Rursus autem illa quoque contra sunt similiter immunda, quæ bifidas habent ungulas, minime autem ruminant. Hæc enim indicant hæreticos, qui ingrediuntur quidem in nomine Patris et Filii, accuratam autem eloquiorum declarationem subtiliter exprimere, et in tenues partes comminueri nequeunt, et justitiæ opera paulo crassius, non autem accuratius et subtilius obeunt, si modo obeunt. Iis qui sunt tales dicit Dominus : « Cur mihi dicis : Domine, Domine, et non facitis quæ dico ? » Sunt autem omnino immundi, qui nec bifidas habent ungulas neque ruminant.

*Vos autem, Megarenses, inquit Theognis, 326 neque tertii, neque quarti, Neque duodecimi estis, neque in ratione, nec numero, sed tanquam pulvis, quem projicit ventus a facie terræ^d, et tanquam stilla a cado^e. » His a nobis prætractatis, locoque morali nobis summam sparsimque descripto, ut sumus polliciti, iisque quæ ad veram excitant cognitionem, hic et illic inspersis dogmatibus, ut a quolibet eorum qui mysteriis non sunt initiati, non facile possint inveniri sanctæ traditiones, aggrediamur quod sumus polliciti. Sunt autem libri *Stromatum* utique similes, non illis elaboratis hortis in quibus sunt arbores et*

Α ρείων, καθαρὰ καὶ δεκτὰ τῷ Θεῷ παραδίδωσιν ἡ Γραφή, ὡς ἂν εἰς Πατέρα καὶ εἰς Υἱὸν διὰ τῆς πίστεως τῶν δικαίων τὴν πορείαν ποιουμένων· αὐτὴ γὰρ ἡ τῶν διχηλούντων ἐδραϊότης, τῶν τὰ λόγια τοῦ Θεοῦ νόκτωρ καὶ μεθ' ἡμέραν μελετώντων (66) καὶ ἀναπεμποζομένων ἐν τῷ τῆς ψυχῆς τῶν μαθημάτων δοχείῳ· ἦν καὶ συνάσκησιν γνωστικὴν ὑπερχουσάν καθαρῷ ζώῳ μηρυκισμὸν ὁ νόμος ἀλλήγορεῖ. Ὅσα δὲ μήτε ἐκάτερον, μήτε τὸ ἕτερον τούτων ἔχει, ὡς ἀκάθαρτα ἀφορίζει. Αὐτίκα τὰ ἀνάγοντα μηρυκισμὸν, μὴ διχηλόντα δὲ, τοὺς Ἰουδαίους εἰνίσσεται τοὺς πολλοὺς· οἱ τὰ μὲν λόγια τοῦ Θεοῦ ἀνά στόμα ἔχουσι, τὴν δὲ πίστιν καὶ τὴν βάσιν δι' Ἰησοῦ πρὸς τὸν Πατέρα παραπέμπουσιν οὐκ ἔχουσιν ἐπαρειδομένην τῇ ἀληθείᾳ· ὅθεν καὶ ὀλισθηρὸν τὸ γένος τῶν τοιούτων θρεμμάτων, ὡς ἂν μὴ σχιδανοπίδων ὄντων, μηδὲ τῇ διπλῇ τῆς πίστεως ἐπερειδομένων· Ὁὐδεὶς (67) γὰρ, φησὶ, γινώσκει τὸν Πατέρα, εἰ μὴ ὁ Υἱὸς καὶ ὃς ἂν ὁ Υἱὸς ἀποκαλύψῃ. Ἐμπάλιντε ἂν ἀκάθαρτα ὁμοίως κἀκεῖνα, ὅσα διχηλεῖ μὲν, μηρυκισμὸν δὲ οὐκ ἀνάγει. Ταῦτ' ἂν τοὺς αἰρετικούς ἐνδείκνυνται, ὀνόματι μὲν Πατρός καὶ Υἱοῦ ἐπιθεηκότας, τὴν δὲ τῶν λογίων ἀκριθεὶ σαφηνεῖαν λεπτοῦργεῖν καὶ καταλαεῖν ἐξασθενούντας, πρὸς δὲ καὶ τὰ ἔργα τῆς δικαιοσύνης ὀλοσχερέστερον, οὐχὶ δὲ ἀκριβέστερον μετερχομένους, εἰ γε καὶ μετέλθοιεν. Τῶν οὖν τισὶν ὁ Κύριος λέγει, « Τί με λέγετε (68) Κύριε, Κόριε, καὶ οὐ ποιεῖτε ὃ λέγω ; » Ἀκάθαρτοι δὲ πάντων οἱ μὴ διχηλόντες, μηδὲ ἀνάγοντες μηρυκισμὸν.

Γ Ὑμεῖς (69) δ', ὧς Μεγαρεῖς (φησὶν ὁ Θεόγνης), ὅτε τῶν τρίτοι, ὅτε τέταρτοι, ὅτε δυοδέκατοι, ὅτε ἐν λόγῳ, ὅτε ἐν ἀριθμῷ, ἄλλ' ἢ ὡς (70) ὁ χνός, ὃν ἐκρίπτει ὁ ἀνεμὸς ἀπὸ προσώπου τῆς γῆς, καὶ ὡς σταγὼν ἀπὸ κάδου. Τοῦτον ἡμῖν προδιηγουμένων, καὶ τοῦ ἡθικοῦ τρόπου (71) ὡς ἐν κεφαλῇ ὑπογραφέντος σποράδην (72), ὡς ὑπὸ σχήμα, καὶ διεθριμμένους τὰ ζώπυρα τῶν τῆς ἀληθείας γνώσεως ἐγκατασπειράντων δόγματα, ὡς μὴ ῥαδίαν εἶναι τῷ περιτυχόντι τῶν ἀμυήτων τὴν τῶν ἀγίων παραδόσεων εὕρεσιν, μετλωμεν ἐπὶ τὴν ὑπόσχεσιν. Ἐόικαςι δὲ πῶς οἱ *Στρωματεῖς* οὐ παρὰ δέσους ἐξησχήμενοι, ἐκείνοις τοῖς ἐν στοιχείῳ κατα-

* P. 904, ED. POTTER. * Levit. II, 4; Deut. XIV, 3 seq. b Luc. I, 22. c Luc. VI, 46. d Psal. I, 4. e Isa. XL, 15.

(66) Μελετώντων. Respicit Psal. I, 2 : Ἀλλ' ἡ ἐν τῷ νόμῳ Κυρίου τὸ θέλημα αὐτοῦ, καὶ ἐν τῷ νόμῳ αὐτοῦ μελετήσει ἡμέρας καὶ νυκτός.

(67) Οὐδεὶς. Luc. I, 22 : Οὐδεὶς γινώσκει τίς ἐστὶν ὁ Υἱὸς εἰ μὴ ὁ Πατήρ, καὶ τίς ἐστὶν ὁ Πατήρ εἰ μὴ ὁ Υἱός, καὶ ὃς ἂν βούληται ὁ Υἱὸς ἀποκαλύψαι.

(68) Τί με λέγεις. Luc. VI : Τί με καλεῖτε Κύριε Κ. nulla sensus variatione. A. SYLBURG.

(69) Ὑμεῖς. Theocriti scholiastes epigramma profert ab Apollinis oraculo Megarensibus redditum, unde hæc duo sunt hexam. :

Ὑμεῖς δ' ὧς Μεγαρεῖς, ὅτε τρίτοι, ὅτε τέταρτοι, ὅτε δυοδέκατοι, ὅτε ἐν λόγῳ, ὅτε ἐν ἀριθμῷ.

At vos nec recipit, Megarenses, tertius ordo, Non quartus, neque bisseus, neque denique vestri Ulla usquam ratio est, nusquam numerusve, locusve.

D Apud Theocritum tale quid reperitur. Theognidis vero elegi tantum exstant. Vide Proverbiorum chiliadas. Subjicit iis Clemens duo loca ex sacris Litteris, quorum alter est Isa. XL, 15 : « Ecce gentes quasi stilla situlae. » Tertullianus *adversus Judæos* : « Ne Israel adhuc superbiat, quod gentes velut stillicidium situlae, aut pulvis ex area deputentur. » Vide p. 536, 542. COLLECT.

(70) Ἀλλ' ἢ ὡς. Conf. supra *Strom.* VI, p. 795. not.

(71) Ἠθικοῦ τρόπου. Aptius interpres ἡθικοῦ τρόπου, « loco morali. »

(72) Ἐν κεφαλῇ ὑπογραφέντος σποράδην. Photius hæc citans, ἐν κεφαλῇ ὑπογραφέντος σποράδην τε. Idem mox μαθήματα substituit πρὸ δόγματα.

πεφυτευμένους (73) εἰς ἡδονὴν ὄψεως· ὅρει δὲ μᾶλλον συσπῆναι καὶ θασεῖ, κυπαρίσσοις καὶ πλατάνοις, δάφνη τε καὶ κισσῷ, μηλέαις τε ὁμοῦ καὶ ἐλαίαις, καὶ συκαῖς καταπεφυτευμένῳ, ἐξεπίτηδες ἀναμεμιγμένης τῆς φυτείας καρποφόρων τε ὁμοῦ καὶ ἀκάρπων δένδρων, διὰ τοὺς ὑφαιρεῖσθαι καὶ κλέπτειν τολμῶντας τὰ ὦρια, ἐθελούσης λανθάνειν τῆς Γραφῆς. Ἐξ ὧν δὴ μεταμοσχεύσας καὶ μεταφυτεύσας ὁ γεωργὸς, ὥρατον κατακοσμήσει παράδεισον, καὶ ἅλως ἐπιτερεπές. Οὐτ' οὖν τῆς τάξεως οὔτε τῆς φράσεως στοχάζονται οἱ Στρωματεῖς· ὅπου γε ἐπίτηδες καὶ τὴν λέξιν οὐχ Ἕλληνες εἶναι βούλονται (74), καὶ τὴν τῶν δογμάτων ἑγκατασπορὰν λεληθότως, καὶ οὐ κατὰ τὴν ἀλήθειαν πεποιθῆναι, φιλοπόνους καὶ εὐρετικούς εἶναι τοὺς εἰ τινες τύχοιεν (75) παρασκευάζοντες. Πολλὰ γὰρ τὰ θελέατα καὶ ποικίλα διὰ τὰς τῶν ἰχθύων διαφοράς. Καὶ δὴ μετὰ τὸν ἔβδομον τοῦτον ἡμῖν Στρωματεῖα, τῶν ἐξῆς ἀπ' ἄλλης ἀρχῆς ποιησόμεθα τὸν λόγον.

A plantæ in certum ordinem ad delectandos oculos digestæ: sed alicui potius spisso et umbroso monti, in quo simul sunt plantatæ cupressi et platani, laurus et hedera, mali et oleæ et ficus, ita ut de industria & fertilium simul et non fertilium plantæ arborum sint commistæ: cum propter eos, qui quæ sunt pulchra et matura subripiunt et suffurantur, latere velit Scriptura. Ex quibus cum viriradices sumpserit, et alibi inseruerit agricola, pulchrum hortum efficiet et nemus amœnum. Neque ergo ordinem, neque dictionem spectant libri *Stromatum*; cum etiam Græci de industria nolint adesse ornatum dictionis, et latenter, non ut rei jubet natura, dogmata inserant: hoc agentes ut si quæ eorum scripta legant, sint laboriosi et acres ad invenendum. Sunt enim multæ et variæ escæ propter multas piscium differentias. Atque adeo post hunc septimum librum *Stromatum*, de iis quæ deinceps sequuntur, aliud sumemus exordium.

ΚΛΗΜΕΝΤΟΣ ΤΟΥ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΩΣ ΣΤΡΩΜΑΤΕΩΝ

ΛΟΓΟΣ ΟΓΔΩΟΣ (76).

CLEMENTIS ALEXANDRINI STROMATUM LIBER OCTAVUS.

CAPUT PRIMUM.

Oportet omnes qui se tum philosophicis, tum theologicis quæstionibus exercent, id agere ut certum aliquod inveniant.

Ἄλλ' οὐδὲ οἱ παλαιάτοι τῶν φιλοσόφων ἐπὶ τὸ ἀμνημονεύειν καὶ ἀπορεῖν ἐφέροντο, ἡποῦ γ' ἂν ἡμεῖς, οἱ τῆς ὄντως ἀληθοῦς ἀντεχόμενοι φιλοσο-

& Sed neque antiquissimi philosophi ad contentendum ferebantur et ad dubitandum, nedum nos qui amplectimur eam quæ vere est philosophiam:

✕ P. 902, ED. POTTER. ✕ P. 903 ED. POTTER, 768 ED. PARIS.

(73) Ἐν στοιχείῳ καταπεφυτ. Aptius interpretetur ἐν στοιχείῳ, ut Pausanias: Δένδρα ἐπὶ στοιχείῳ, et Virgilius eclog. 1:

Pone ordine vites.

SYLBURG.

(74) Ὅπου γε ἐπίτηδες καὶ τὴν λέξιν οὐχ Ἕλληνες εἶναι βούλονται. Scribe: Ὅπου γε ἐπίτηδες καὶ τὴν λέξιν οὐχ ὥρατον Ἕλληνες εἶναι βούλονται. HEINSIUS.

(75) Εἰ τινες τύχοιεν. Rectius forte ἐντύχοιεν,

«inciderint, legerint:» vel, «οἅτινες ἂν τύχοιεν, «quicunque fuerint.» SYLBURG.

(76) Κλήμεντος λόγ. Certissimum est hunc librum nihil cum reliquis commune habere. Ideo notat Photius, septem *Stromateων* libros, τὴν αὐτὴν ἔχειν ἐπιγραφὴν, καὶ ἐνιαλοὺς τυγχάνειν ἐν ἅπασιν τοῖς βιβλίοις, τὸν μὲν ἑβδοκὸν διάφορόν τε εἶναι καὶ τῇ ἐπιγραφῇ καὶ τῷ ἔδαφει· id est, «eandem esse omnibus inscriptionem, uniformes quoque esse omnes: cæterum qui numero octavus

✕ quos aperte inventionis causa ad perscrutandum quærere jubet Scriptura. Recentiores autem Græcorum philosophi, inani laudis cupiditate commoti, refellendo simul et contendendo, ad nugas deducuntur inutiles. Contra autem barbara philosophia, omnem expellens contentionem : « Quærite, » inquit, « et invenietis; pulsate, et aperietur; pelite, et dabitur vobis. » Atque pulsant quidem per inquisitionem, quæ per interrogationem et responsionem instituitur oratio, veritatis fores, juxta id quod apparet. Aperto autem per scrutationem eo quod est impedimento, ingeneratur contemplatio scientifica. Iis qui sic pulsant aperitur, ut opinor, id quod quæritur. Et iis qui sic petunt interrogationes secundum Scripturas, Deus cognitionem divinitus profectam comprehensivam, quo quidem contendunt, donat inquisitione vere lucem præbente. Non enim fieri quidem potest ut quis inveniat, non autem quærat : neque ut quærat quidem, non autem perscrutetur : neque ut perscrutetur, non autem expliat et aperiat per interrogationem, ad evidentiam deducens id quod quæritur : neque ut rursus per accuratum aliquis procedens examen,

Α φίας, οὗς ἀντικρὺς (77) ἡ Γραφή εὐρέσει· χάριν ἐπὶ τὸ διερευνᾶσθαι (78) τὸ ζητεῖν· παρεγγυᾷ· οἱ μὲν γὰρ νεώτεροι τῶν παρ' Ἑλλήσι φιλοσόφων, ὑπὸ φιλοτιμίας κενῆς τε καὶ ἀτελοῦς, ἐλεγκτικῶς ἅμα καὶ ἐριστικῶς εἰς τὴν ἀχρηστον ἐξάγονται φλυαρίαν· ἐμπαλιν δὲ ἡ βάρβαρος φιλοσοφία, τὴν πᾶσαν ἔριν ἐκβάλλουσα, « Ζητεῖτε, εἰπε, καὶ εὐρήσετε· κρούετε, καὶ ἀνοίγεται ὑμῖν· αἰτεῖσθε (79), καὶ δοθήσεται ὑμῖν. » Κρούει μὲν οὖν κατὰ τὴν ζήτησιν ὁ πρὸς ἐρώτησιν καὶ ἀποκρίσιν λόγος, τὴν θύραν τῆς ἀληθείας κατὰ τὸ φαινόμενον· διοιχθέντος δὲ τοῦ ἐμποδῶν κατὰ τὴν ἐρευναν, ἐπιστημονικῇ ἐγγίνεται θεωρία. Τοῖς οὕτως, οἶμαι, κρούουσιν, ἀνοίγνυνται τὸ ζητούμενον. Καὶ τοῖς οὕτως αἰτοῦσι τὰς πύσεις κατὰ τὰς Γραφάς, ἐφ' ὃ βαίνουσιν, ἐκ τοῦ Θεοῦ γίνεταί· ἡ δόσις τῆς θεοδωρήτου γνώσεως καταληπτικῶς, διὰ τῆς λογικῆς δυνατὴ ἐκλαμπόσης ζητήσεως. Οὐ γὰρ εὐρεῖν μὲν οἶόν τε, μὴ ζητῆσαι δὲ· οὐδὲ ζητῆσαι μὲν (80), οὐχὶ δὲ διερευνῆσθαι· οὐδὲ (81) διερευνῆσθαι· μὲν, οὐχὶ δὲ διαπτύξαι καὶ ἀναπετάσαι δι' ἐρωτήσεως εἰς σαφήνειαν ἄγοντα τὸ ζητούμενον· οὐδ' αὖ διὰ πάσης ἐξετάσεως χωρήσαντα, μὴ οὐχὶ λοιπὸν ἐπαθλὸν λαβεῖν τὴν ἐπιστήμην τοῦ

✕ P. 904 ED. POTTER, 769 ED. PARIS. • Matth. vii, 7; Luc. xi, 9.

est, et titulo a reliquis differret et subjecto. » Quamquam enim variis in reliquis utatur digressionibus, cum προηγούμενος de perfectione agat gnostici, tamen totum saltem argumentum est theologicum, et ad eundem tendit finem. At vero totus hic liber est logicus. Primo enim omnium de definitione, postremo agit de causis. Quod ad inscriptionem, notat idem patriarcha, titulum in exemplaribus nonnullis hujus libri fuisse : Τίς ὁ σωζόμενος πλούσιος; qua inscriptione ac titulo Eusebius et Hieronymus peculiarem librum fuisse scriptum a Clemente observant. In aliis : Στρωματεύς ὁ γένος. Sed et initium fuisse diversum, idem notat. In aliis : Οἱ μὲν τοὺς ἐγκωμιαστικοὺς λόγους. In aliis : Ἀλλ' οὐδὲ οἱ παλαιάτοι. Quid ergo? An ætate Photii idem prorsus hujus libri, quod nunc est, fuit subjectum? Ne hoc quidem persuadere mihi possum. Quo pacto enim? Nam cum idem auctor multis adnotasset, plurimas in ejus *Hypotyposibus* exstare blasphemias, quas Rufinus alibi fuisse ab hæreticis horrendum in modum depravatas notat, tandem addit, in octavo quoque hoc libro esse hæreses nonnullas, non quidem tot tantasque quot in illis, sed tamen quasdam quoque quæ in illis fuerant sententias defendi : quæ a sana et recepta ab omnibus doctrina aberrarent. Quas hic frustra quæret lector. Non minus sane quam in libris Aristotelis, qui *Organî* nunc nomine inscribuntur. Ex hoc libro, seu fragmento potius (nam est nobilissimum profecto) apparet, quam diversa fuerint librorum hujus viri fata : quantumque in iis sibi male feriatî homines, sicut et οἱ ἑτεροδόξουντες, perniserint. Ante omnia qui legit Photium, non dubitabit, quin octavus *Stromateων*, ut subjecto a reliquis diversus, ita illa quoque ætate multa cum *Hypotyposibus* communia habuerit. Hi autem libri, quemadmodum inscriptio nos docet, doctrinæ Christianæ institutionem aut delineationem continebant. Non tam ἐμπέδοον καὶ δογματικὴν καὶ ἐντεχνον, quam liberam et nullis legibus constrictam. Nam diversus ex sacris Litteris interpretabatur locus, ut Eusebius et Photius nos docent : e quibus sine dubio doctrinæ corpus colligebat. In iisdem libris, non est dubitandum, quin τὴν προ-

παιδεύαν tractaverit. Quemadmodum notatur de Origene. Ita eas artes vocabant, quarum scientia majori scientiæ, religioni nimirum Christianæ, præmiuebatur. Quarum princeps est logica. Ita Sextus Empiricus in iis libris quas Ὑποτυπώσεις inscripsit, ut informet scepticum, et doceat quo pacto oppugnare debeat dogmaticos, libro secundo, quidquid est logicum examinat. Ibi enim agit de criterio, de veritate et vero, quæ a Stoicorum dialecticis præmiuebantur : tum de demonstratione, de syllogismis et inductione, definitione, et divisione, de generibus et speciebus, aliisque quæ in ea parte a dogmaticis tractantur. Postremo et de sophismatibus. Eodem modo Clemens non est dubitandum quin in suis *Hypotyposibus* idem fecerit, et ex illis libris hoc fragmentum sit desumptum : cui tempore Photii nonnulla ex iisdem libris parum sana adhæserunt, quæ aut logicis inspersa fuerunt, eis παράδειγμα, aut quæ postea præceptis prius traditis accommodantur. Librum integrum non esse, satis moles reliquorum evincit. Quo pacto autem reliquis conveniat non capio. Quamquam in fine septimi, ait se ἀπ' ἄλλης ἀρχῆς ποιήσεσθαι τὸν λόγον. Quod fecisse eum notat Photius, et tamen theologica tractasse. Quo pacto enim non θεολογικά, si ἐτερόδοξα, si impura, si hæretica? Quare puto diu esse, cum amissus est octavus *Stromateων*. Nunc autem partem *Hypotyposeson* ejus locum invasisse. HEINSIUS.

(77) Οὗς ἀντ. Ms. Paris. οὗς ἀντ.

(78) Διερευνᾶσθαι τὸ ζητεῖν. Interpres vulg. lectionem retinet, « ad perscrutandum quærere jubet, » omisso articulo : sed rectius opinor, διερευνᾶσθαι καὶ ζητεῖν, « ad perscrutandum et quærendum. » SYLBURG.

(79) Αἰτεῖσθε. Αἰτεῖτε habet uterque evangelista ; et apud utrumque, hoc membrum primo loco ponitur.

(80) Ζητῆσαι μ. . . διαπτύξαι. Ms. Paris. ζητῆσαι μὲν, οὐχὶ δὲ ἐρευνῆσθαι· οὐχὶ δὲ διερευνῆσθαι· μὲν· οὐχὶ διαπτύξαι.

(81) Διερευνῆσθαι οὐδέ. Hæc desunt in Florent. edit. SYLBURG.

ζητούμενου. Ἄλλ' ἔστι μὲν εὐρεῖν τὸν ζητήσαντα· ζητῆται δὲ, εἰ οἰηθεῖται πρότερον μὴ εἰδέναι. Πόθ' ὃν ἐντεῦθεν ἀγόμενος πρὸς τὴν εὐρεσιν τοῦ καλοῦ, εὐγνωμόνως ζητεῖ, ἀφιλονεύτως, ἀφιλοδόξως, ἐρωτώμενος καὶ ἀποκρινόμενος, πρὸς δὲ, καὶ αὐτὰ ἐπισκεπτόμενος τὰ λεγόμενα. Ἐχομένους γὰρ καθήκει, οὐ μόνον τῶν Γραφῶν τῶν θείων, ἀλλὰ καὶ τῶν ἐν νομῶν τῶν κοινῶν τὰς ζητήσεις ποιεῖσθαι, εἰς τι πέρας ὠφέλιμον τῆς εὐρέσεως καταληγούσης. Ἐκδέχεται γὰρ ἄλλος τόπος τε καὶ ὄχλος τοὺς παραχῶδεις τῶν ἀνθρώπων, καὶ τὰς ἀγοραίους εὐρησιλογίας· τὸν δὲ καὶ ἀληθείας (82) ἐραστήν τε ἅμα καὶ γνώριμον, εἰρηκτὸν εἶναι κἀν ταῖς ζητήσεσι προσήκεν, δι' ἀποδείξεως ἐπιστημονικῆς ἀπαιαύτως καὶ φιλαληθῶς εἰς γνώσιν προσιόντα κατὰ ληπτικὴν.

pacificum, et in inquisitionibus per demonstrationem scientificam, et sine nimio amore sui, tantum veritatis amantem, accedere ad comprehensivam cognitionem.

CAPUT II.

Quod antea dixerat, eos qui philosophiæ aut theologiæ operam dant, id agere debere ut certum aliquod inveniant, illud obtineri posse aut primum claris et perspicuis iam rerum quam nominum definitionibus.

Τίς ἂν οὖν ἄλλη βελτίων ἢ ἐναργεστέρα (83) μέθοδος εἰς ἀρχὴν τῆς τοιαύτης εἴῃ ἂν διδασκαλίας, ἢ τὸ προταθὲν ὄνομα λόγῳ διελθεῖν οὕτω σαφῶς, ὥς πάντας ἀκολουθεῖν τοὺς ὁμοφώνους; Ἄρ' οὖν τοιοῦτόν ἐστιν ὄνομα τῆς ἀποδείξεως, οἷόν περ τὸ βλῆτιρι (84), φωνὴ μόνον, οὐδὲν σημαίνουσα; Καὶ πῶς (85) οὐθ' ὁ φιλόσοφος, οὐθ' ὁ ῥήτωρ, ἀλλ' οὐδὲ ὁ δικαστής, ὡς ἄσημον ὄνομα προφέρεται τὴν ἀπόδειξιν (86), οὕτε τις τῶν δικαζομένων ἀγνοεῖ τὸ σημαίνον, ὅτι οὐχ ὑπάρχει; Αὐτίκα ὡς ὑποσταθὲν πορίζονται τὴν ἀπόδειξιν οἱ φιλόσοφοι, ἄλλος ἄλλως. Περὶ πάντος τοίνυν τοῦ ζητούμενου εἰ τις ὁρθῶς διαλαμβάνει, οὐκ ἂν ἐφ' ἑτέραν ἀρχὴν ὁμολογουμένην μᾶλλον ἀναγάγοι τὸν λόγον, ἢ τὸ πᾶσι τοῖς ὁμοθεύσει τε καὶ ὁμοφώνοις ἐκ τῆς προσηγορίας ὁμολογούμενον σημαίνεισθαι. Εἴτα ἐντεῦθεν ὁρμηθέντα ζητεῖν ἀνάγκη, εἰ ὑπάρχει τὸ σημαίνον τῶν τοῦ οὗ λόγος (87), εἴτε καὶ μὴ· ἐφεξῆς δὲ, εἴπερ ὑπάρχειν δειχθεῖν, ζητητέον τοῦτου τὴν φύσιν ἀκριβῶς, ὅποια τίς ἐστιν, καὶ (88) μὴ ποτε υπερβαίνει τὴν δοθείσαν τάξιν. Εἰ δ' οὐκ ἀρκεῖ τοῦτο μόνον ἀπλῶς εἰπεῖν περὶ τοῦ ζητούμενου τὸ δόξαν (ἐξεστὶ γὰρ καὶ τὸν ἀντικαθιστάμενον ἐπίσης ἀνταποφύνα-

Quænam ergo erit alia melior aut evidentior methodus ad principium talis doctrinæ, quam ut nomen propositum tam aperte definitione persequatur, ut id assequantur quicumque eadem lingua utuntur? Estne demonstrationis ergo nomen ejusmodi cuiusmodi est *blityri*, vox solum, nihil significans? Quare igitur neque philosophus, neque orator, sed neque iudex, tanquam nomen nihil significans, profert demonstrationem, neque aliquis ex iis qui iudicio contendunt, ignorat non exsistere, id quod significatur? Jam vero philosophi demonstrationem, tanquam rem quæ vere aliquo modo subsistit, quærent. De quavis ergo re quæsita si quis recte tractare velit, non aliud principium quod sit magis extra controversiam potius deducet orationem, quam ad id quod quicumque sunt ejusdem gentis et sermonis, ex appellatione fatentur significari. Deinde ab eo progrediendo, necesse est quærere, exsistat necne id quod oratione significatur. Deinde, si esse fuerit ostensum, accurate quærendum est qualis sit ejus natura, et num ordinem datum superet. Si autem 327 non sufficit id solum quod visum est, absolute dicere de eo quod

✕ P. 905 ED. POTTER, 770 ED. PARIS.

(82) Τὸν δὲ καὶ ἀληθείας. Forte rectius τὸν δὲ τῆς ἀληθείας. STLBURG. Hanc correctionem firmat Ms. Paris.

(83) Ἐναργεστέρα. Flor., ἐνεργεστάτη, perperam superlativo pro comparativo supposito. STLBURG. — Ἐνεργεστάτη. Ms. Paris.

(84) Βλῆτιρι. Vel βλήτιρι, adhiberi solet ut exemplum vocis nihil significantis: Παραπλήρωμα λόγων μὴ ἐχόντων λόγον vocat Suidas v. βλήτιρι. Scribitur etiam βλίτιρι. Laertius *Lenone* lib. vii, sect. 57, tradit λόγον et λέξιν differre, ὅτι λόγος ἀεὶ σημαντικός ἐστι, λέξις δὲ καὶ ἀσημαντός, ὡς ἡ βλίτιρι: quod λόγος semper aliquid significet: λέξις autem dicatur etiamsi nihil significet. ut *blitri*. Quin et Artemidorus lib. iv, cap. 3, βλίτιρι vocat, nisi mendosi sint ejus codices.

(85) Καὶ πῶς. Legi potest κα' πῶς, absque in-

terrogatione. STLBURG.

(86) Ἄλλ' οὐδὲ ὁ δικαστής ὡς ἄσημον ὄνομα προφέρεται τὴν ἀπόδειξιν. Scribe, εἰς ἄσημον ὄνομα. Nemo enim interrogatus quid sit βλῆτιρι, illud explicat vel definit. HEINSIUS.

D. (87) Εἰ ὑπάρχει τὸ σημαίνον τῶν τοῦ οὗ λόγος. Ait primo omnium, proposita voce, quæ sit loco definiti, videndum esse an definitio cum ejus conveniat significatione, deinde, an cum natura et essentia. Unde et diversæ definitiones oriuntur: quarum aliæ grammaticorum, aliæ philosophorum sunt propriæ. Scribe: Εἴτα ἐντεῦθεν ὁρμηθέντα ζητεῖν ἀνάγκη, εἰ ὑπάρχει τὸ σημαίνον τῶν τοῦ οὗ λόγος, εἴτε καὶ μὴ. Id.

(88) Ὅποια τίς ἐστιν, καί. Ms. Paris., ὅποιά τίς ἐστιν καί.

quæritur (licet enim ei qui adversatur, ex æquo contrarium afferre quod velit): verum oportet confirmare id quod dictum est. Et si ejus quidem referatur judicium ad id de quo similiter dubitatur, et illius pariter ad alterum de quo dubitatur, procedet in infinitum, et non poterit demonstrari. Si autem ejus quod est certum et extra controversiam, referatur fides ad id quod omnes consentunt, illud est constituendum doctrinæ principium. Omne ergo nomen propositum, est sumendum ad definitionem quæ est certa et extra controversiam, et manifesta iis qui sunt participes ejusdem considerationis, utpote futurum doctrinæ principium, expositurum autem inventionem eorum quæ quærentur. Age ergo ponamus nomen, de quo agimus, esse *sol*. Dicunt itaque Stoici eum esse aliquid « accensum ex aquis marinis intellectu præditum. » An non est ergo definitio ipso nomine obscurior, quæ alia demonstratione indiget ut constet an sit vera? Melius est ergo dicere communi et aperta oratione, solem nominari id quod est splendidissimum eorum quæ cælum obeunt. Est enim, ut opinor, fide dignior, et apertior, et quam omnes similiter consentunt homines, hæc oratio,

Ασθαι δ βούλεται), ἀλλὰ πιστώσασθαι χρή τὸ λεχθέν· εἰ μὲν εἰς ὁμοίως ἀμφισβητούμενον ἀναφέροντο αὐτοῦ ἡ κρίσις, κάκεινου πάλιν ὁμοίως εἰς ἀμφισβητούμενον ἕτερον, εἰς ἀπειρον προσθήσεται καὶ ἀναπόδεικτον ἔσται· εἰ δ' εἰς ὁμολογούμενον ἀπασιν ἡ τοῦ ὁμολογούμενου (89) πίστις ἀναφέρεται, ἐκείνο τὴν ἀρχὴν τῆς διδασκαλίας ποιητέον· Πάν οὖν τὸ προβληθὲν ὄνομα μεταλαμβάνειν χρή εἰς λόγον ὁμολογούμενόν τε καὶ σαφὴ τοῖς κοινωνοῦσι τῆς σκέψεως, ἀρχὴν μὲν τῆς διδασκαλίας ἐσόμενον, ἐξηγησόμενόν τε (90) τὴν τῶν ζητουμένων εὐρεσιν. Φέρεται οὖν προβεβλήσθω ὁ ἥλιος τοῦνομα. Φασὶν οὖν αἱ Στωϊκοὶ τοῦτ' εἶναι « ἀναμμα (91) νοερὸν ἐκ θαλάττων ὑδάτων. » Ἄρ' οὐκ ἀσαφέστερος ὁ λόγος αὐτοῦ τοῦ ὀνόματος, ἀλλῆς ἀποδείξεως δεόμενος εἰ ἀληθὲς ἐστίν; Ἀμεινον οὖν εἰπεῖν κοινῶ καὶ σαφεῖ τῷ λόγῳ, ἥλιον ὀνομάζεσθαι τὸ λαμπρότατον τῶν κατ' οὐρανὸν ἰόντων· πιστότερος γάρ, οἶμαι, καὶ σαφέστερος, καὶ πᾶσιν ὁμοίως ὁμολογούμενος ὁ λόγος οὗτος.

✕ id quod est splendidissimum eorum quæ cælum obeunt. Est enim, ut opinor, fide dignior, et apertior, et quam omnes similiter consentunt homines,

CAPUT III.

De demonstratione adhibita in quæstionibus philosophicis, quæ quomodo a syllogismo distinguatur exponitur.

Similiter autem demonstrationem quoque omnes fitebuntur homines rationi esse consentaneam, quæ iis de quibus dubitatur, ex iis quæ sunt certa et extra controversiam, facit fidem. Non solum autem demonstratio et fides et cognitio, sed etiam præscientia seu præcognitio, dicitur duobus modis: una quidem scientifica ac stabilis; altera autem solum ex spe. Ac proprie igitur dicitur demonstratio, quæ fidem scientificam indit animis eorum qui discunt; altera autem est ex opinione. Sicut etiam homo, unus quidem vere est homo qui communem habet prudentiam; alter vero agrestis et belluinus,

Ὡς αὐτως (92) δὲ καὶ τὴν ἀπόδειξιν πάντας ἀνθρώποι ὁμολογήσαιεν εὐλογον εἶναι (93) τοῖς ἀμφισβητούμενοις ἐκ τῶν ὁμολογούμενων ἐκπορίζοντα τὴν πίστιν. Οὐ μόνον δὲ ἀπόδειξις καὶ πίστις καὶ γνῶσις, ἀλλὰ καὶ πρόγνωσις λέγεται διχῶς· ἡ μὲν ἐπιστημονικὴ τε καὶ βεβαία, ἄλλη δὲ μόνον ἐπιστημική. Κυριώτατα μὲν οὖν ἀπόδειξις λέγεται ἡ τὴν ἐπιστημονικὴν πίστιν ἐντιθεῖσα ταῖς τῶν μανθανόντων ψυχαῖς· δοξαστικὴ δὲ ἡ ἑτέρα· ὥς καὶ ἀνθρώπος ὁ μὲν ὄντως ἀνθρώπος, ὁ τὰς κοινὰς φρένας κεκτημένος, ὁ δὲ ἄγριος καὶ θηριώδης. Οὕτω τοι καὶ ὁ κωμικὸς ἔλεγεν, ὥς (94) « χαρίεις ἐστὶν ἄνθρωπος,

✕ P. 906 ED. POTTER, 771 ED. PARIS.

(89) Ἡ τοῦ ὁμολογούμενου. Legendum videtur ἡ τοῦ μὴ ὁμολογούμενου, ut sensus sit: « Quod si rei, quæ non est certa, fides referatur in id, quod est omnibus certum et extra controversiam positum, tum illud est pro doctrinæ principio habendum. » Quem sensum confirmant, tum quæ præcedunt, tum quæ sequuntur. Sic paulo post, « eam esse demonstrationem, rationi consentaneam, » dicit, quæ τοῖς ἀμφισβητούμενοις ἐκ τῶν ὁμολογούμενων ἐκπορίζει πίστιν· « rebus in controversia positus ex iis, quæ sunt extra controversiam, fidem conciliat. »

(90) Ἐξηγησόμενόν τε. Rectius ἐξηγησόμενον δέ, ut præcedens μὲν habeat suam redditivam. SYLBURG.

(91) Ἀναμμα. Ipsissima Stoicorum et aliorum quorundam philosophorum verba repetit. Plutarchus *De placitis philosophorum* l. II, p. 20, ubi de sole: Οἱ Στωϊκοί, ἀναμμα νοερὸν, ἐκ θαλάττης. Diogenes Laertius in *Zenone*, l. VII, seg. 145: Τρέφεσθαι δὲ τὰ ἔμπυρα ταῦτα καὶ τὰ ἄλλα ἄστρα· τὸν μὲν ἥλιον ἐκ τῆς μεγάλης θαλάττης νοερὸν ὄντα ἀναμμα, τὴν δὲ σελήνην ἐκ ποτίμων ὑδάτων, ἀερομυγὴ τυγχάνουσαν, καὶ πρόσγειον οὔσαν, ὥς ὁ Ποσειδών-

νιος ἐν τῷ ἔκτῳ τοῦ *Φυσικοῦ λόγου*· τὰ δ' ἄλλα ἐκ τῆς γῆς. « Nutrirī autem et hæc ignea et astra cætera. Solem quidem ex mari magno, quod sit intellectualis vapor; lunam vero ex potabilibus undis, quod sit permista aeri, ac vicina terræ, ut Posidonius in sexto *De ratione naturæ* ait; ex terra autem cætera. » Conf. Cicero lib. II, *De nat. deorum*. Cæterum eadem verba, de Stoicis agens habet Porphyrius lib. *De antro Nympharum*, itemque bis Stobæus *Eclog. physic.* lib. I, cap. 25, pag. 55, 56, edit. Aurel. Allobrog., ubi Heracliti Hecataei et Cleanthis sententias de sole refert, nisi quod pro ἀναμμα, uno loco ἐναλμα, altero ἀναλμα corrupte legatur.

(92) Ὡς αὐτως. Malim conjuncte ὡσαύτως.

(93) Εὐλογον εἶναι. Legendum forte, aut λόγον εἶναι, aut plenius εὐλογον εἶναι λόγον, ex p. 329, edit. nostræ. Vulgatam lectionem tamen retinet etiam interpres, « confessi fuerint rationi esse consentaneam quæ... » SYLBURG.

(94) Ὡς. Metrum constabit si legamus: Ὡς χαρίεις ἐστ' ἄνθρωπος, ἂν ἄνθρωπος ᾖ. Apud Stobæum titulo quinto, *De temperantia*, legitur: Ἡ χαρίεις ἐστ' ἄνθρωπος, ἂν ἄνθρωπος ᾖ, ὡς ἔτι

ἔστ' ἂν ἄνθρωπος ἦ. » Καὶ ἐπὶ βοῶς καὶ ἵππου καὶ A
κυνὸς ὁ αὐτὸς λόγος, παρὰ τὴν ἀρετὴν τοῦ ζώου ἢ
κακίαν· εἰς γὰρ τὴν τοῦ γένους τελείωσιν βλέπον-
τες, ἐπὶ τὰ κυριώτατα τῶν σημεινομένων ἐρχόμεθα.
Αὐτίκα λατὸν νοοῦμεν, ὃ μὴδὲν τῆς λατρικῆς δυνά-
μεως ἐνδεῖ· γνωστικὸν δὲ, ὃ μὴδὲν λείπει τῆς ἐπι-
στημονικῆς εἰδήσεως. Καὶ διαφέρει ἐνδείξεις συλλο-
γισμοῦ, ἥ τὸ μὲν ἐνδεικνύμενον ἐνός ἐστι δηλωτικόν,
ἐν ὑπάρχον κατ' αὐτό· ὡς τοῦ μηκέτι εἶναι παρθόνον
ἐνδείξει εἶναι τὸ κύειν φαμέν· τῷ δὲ συλλογισμῷ
λαμβάνομενον, ἐν ὑπάρχον (95), ἔπεται πλείοσι,
ὡς τοῦ Πύθωνα προδιδόναι Βυζαντίους, εἰ οὕτως
ἔτυχεν, οὐχ ἐν ἀλλὰ πλείω λαμβάνεται τὰ δηλωτικά·
καὶ τὸ μὲν περαίνειν (96) ἐξ ὁμολογουμένων συλλο-
γίζεσθαι ἐστὶν, τὸ δὲ γε ἐξ ἀληθῶν τι περαίνειν ἐπι-
δεικνύειν ἐστὶν· ὥστ' εἶναι σύνθετόν τινα τῆς ἀπο-
δείξεως τὴν δὴσιν, ἐκ τε τοῦ τὰ λαμβανόμενα πρὸς
τὰ ζητούμενα ἀληθῆ λαμβάνειν καὶ τοῦ τὸ συμπέ-
ραςμα αὐτοῖς ἀκόλουθον ἐπιφέρεισθαι. Εἰ δὲ τοι μὴ
ὑπάρχοι τὸ πρότερον, ἢ μὴ ἔπειτο (97) αὐτῷ τὸ
ἐύτερον, οὐκ ἀπέδειξε μὲν, συνελογίσαστο δέ. Τὸ
μὲν γὰρ οἰκεῖον ἐπενεγκεῖν συμπέρασμα τοῖς λήμ-
μασι συλλογίσασθαι μόνον ἐστὶ· τὸ δὲ καὶ τῶν λήμ-
μάτων ἕκαστον ὑπάρχειν ἀληθές, οὐ συλλογίσασθαι
μόνον, ἀλλὰ καὶ ἀποδείξειν. Περαινεῖν δ' ἐστὶν,
ὡς καὶ ἐκ τοῦ ὀνόματος δηλον, τὸ ἀγειν ἐπὶ τὸ πέ-
ρας. Ἔστι δὲ δῆπου πέρας ἐν ἑκάστῳ λόγῳ τὸ ζητού-
μενον· ὃ δὲ καὶ συμπέρασμα καλεῖται. Οὐδεὶς δὲ
ἀπλῶς καὶ πρῶτος λόγος ὀνομάζεται συλλογισμὸς,
κὴν ἀληθὴς ἦ, ἀλλ' ἐστὶ τοῦλάχιστον ἐκ τριῶν (98)
τοιούτων σύνθετον, δεῖν μὲν ὡς λημμάτων, ἐνός δὲ C
ὡς συμπεράσματος. «Ἦτοι δὲ πάντα ἀποδείξεως
δεῖται, ἢ καὶ τινα ἐξ αὐτῶν ἐστὶ πιστά. Ἀλλ' εἰ
μὲν τὸ πρότερον, ἐκάστης ἀποδείξεως ἀποδείξειν αἰ-
νῶντες, εἰς ἀπαιρον ἐκδησόμεθα, καὶ οὕτως ἀνα-
τραπησεται ἡ ἀπόδειξις· εἰ δὲ τὸ δεύτερον, ταῦτα
αὐτὰ τὰ ἐξ αὐτῶν πιστὰ τῶν ἀποδείξεων ἀρχαὶ
γενήσονται. Αὐτίκα οἱ φιλόσοφοι ἀναποδείκτους ὁμο-
λογοῦσι τὰς τῶν ὧν ἀρχάς· ὥστ' εἴπερ ἐστὶν ἀπό-

Sic etiam dixit comicus: «Elegans animal est
homo, donec fuerit homo.» De bove quoque, equo
et cane eadem est ratio, prout fuerit virtus vel vi-
tium animalis; respicientes enim ad perfectionem
generis, venimus ad ea quæ sunt præcipua ex si-
gnificatis. Exempli gratia, medicum intelligimus,
cui nihil deest medicæ facultatis; gnosticum au-
tem, eum cui nihil deficit cognitionis scientificæ. A
syllogismo autem differt indicatio; quatenus id qui-
dem quod indicat, unum significat, ipsumque unum
ac idem sit: ut uterum gerere dicimus esse indi-
cium quod semina non sit amplius virgo. Quod au-
tem in syllogismo sumitur cum sit unum, plura
consequitur; ut, quod Pytho proderet Byzantinos,
verbi causa, non unum, sed plura sumuntur quæ
id indicent. Et concludere quidem ex iis quæ quis
confitetur, est syllogismum conficere. Ex veris
autem aliquid concludere, est demonstrare, Adeo
ut sit quædam composita utilitas demonstrationis:
nempe et quod quæ sumuntur ad quæsitâ proban-
dum vera sint, et quod inferatur consequens con-
clusio. Quod si non existat prius, vel id non conse-
quatur secundum, non demonstravit quidem, sed
effecit syllogismum; assumptis enim propositioni-
bus convenientem inferre conclusionem, solum
✕ est syllogizare. Ex assumptis autem propositioni-
bus efficere etiam unamquamque veram, non solum
est syllogizare, sed etiam demonstrare. Concludere
autem, quod est περαίνειν, ut etiam patet ex no-
mine, est ad finem deducere. Est autem in unaqua-
que oratione finis id quod quæritur, quod etiam
vocatur conclusio. Nulla autem simplex et prima
oratio vocatur syllogismus, etiamsi sit vera, sed
est ad minimum composita ex tribus huiusmodi:
duabus quidem, ut quæ sumuntur propositionibus,
una autem, ut conclusione. Porro aut omnia egent
demonstratione, aut etiam quædam ex iis sunt cre-
dibilia. Sed si prius quidem verum est: uniuscu-
jusque demonstrationis petentes demonstrationem,

✕ P. 907 ED. POTTER, 772 ED. PARIS.

gratiosum quid » (seu « gratiosum et elegans » ani-
mal) « est homo, si homo sit. » Quo in loco Æschilo
ascribitur hic versus: Plutarchus, si recte me-
mini, Menandro tribuit. H. SYLBUAC. Grotius Ex-
cerpti. p. 911, sic legit ac vertit:

Ὡς χαρίεν ἐστ' ἄνθρωπος, ἐὰν ἄνθρωπος ἦ!
Quam res venusta est homo, sed qui vere est homo!
(95) Τῷ δὲ συλλογισμῷ λαμβανόμενον ἐν
ὑπάρχον. Congruentius, τὸ δὲ συλλογισμῷ λαμβανό-
μενον, ἐν ὑπάρχον· nominativo sc. casu, ut in præ-
cedente sc. membro τὸ μὲν . . . Sic ibidem aptius,
τὸ μὲν περαίνειν· ut interpres quoque vertit, « et
concludere quidem. » SYLBUAC.

(96) Περαινεῖν. Flor. corrupte, περαίνειν.
(97) Εἰ δὲ τοι μὴ ὑπάρχοι τὸ πρότερον, ἢ μὴ
ἐκ. A., τὸ μὴ ὑπάρχον. Sed procul dubio verior
lectio est, εἰ δ' ἦτοι μὴ ὑπάρχοι τὸ πρότερον, « Si
vero non sit prius. » SYLBUAC. Porro dixerat au-
ctor, ad demonstrationem duo requiri: primo, ut
præmissæ sint veræ: secundo, ut ex iis debita
conclusio sequatur; verum ad syllogismum suffi-
ciat. si ex quibuslibet præmissis sequatur conclu-

sio. Idem mox repetit: Quomodo autem tum erit
syllogismus, si μὴ ἔπειτο, « non sequatur, » conclu-
sio? Certe de syllogismi essentia statuunt universi
logici scriptores, ut aliqua conclusio e præmissis,
seu veris, seu falsis, eliciatur. Proinde hæc sic ve-
lim scribi: Εἰ δὲ τοι μὴ ὑπάρχοι τὸ πρότερον, ἔπειτο
δὲ αὐτῷ τὸ δ. « Sin prius non existat, » id est si
præmissæ non sunt veræ, « sequatur autem idem
secundum, » id est si ex præmissis, licet falsis,
oriatur conclusio, « non demonstravit quidem, verum-
tamen syllogizavit. » Similia quædam occurrunt
apud Aristotelem *Analyt. poster. lib. 1, cap. 2*, ubi
postquam demonstrationis conditiones (quæ tamen
plures sunt quam quas Clemens requirit) enume-
rasset, addit: Συλλογισμὸς μὲν γὰρ ἐστὶ καὶ ἀνευ
τούτων, ἀπόδειξις δὲ οὐκ ἐστὶ· οὐ γὰρ ποιήσει ἐπι-
στήμην. « Nam syllogismus erit etiam sine his:
demonstratio vero non erit, quia non efficiet scien-
tiam. »

(98) Ἐκ τριῶν. Conf. Aristoteles in libris ana-
lyticis.

procedemus in infinitum, et sic evertetur demonstratio: sin autem secundum, ea ipsa quæ sunt ex se credibilia, erunt principia demonstrationum. Jam vero philosophi fatentur esse indemonstrabilia principia universorum: quamobrem si est demonstratio, omnino necesse est prius esse aliquid ex se credibile, quod quidem dicitur primum et indemonstrabile. Ad fidem ergo indemonstrabilem reducitur omnis demonstratio. Erunt autem alia quoque demonstrationum principia post eum fontem qui est ex fide, nempe ea quæ evidenter apparent ex sensu et intelligentia. Nam ea quidem quæ in sensum incidunt, sunt simplicia, et ejusmodi ut solvi nequeant: quæ autem ex intelligentia, simplicia, rationalia et prima. Quæ autem ex his gignuntur, sunt quidem composita, sed nihilo secius evidentia, et credibilia, et primis magis rationalia. Quam ergo propriam rationis facultatem habemus omnes natura insitam, ea pertinet ad id quod est consequens, et ad id quod repugnat. Si qua ergo fuerit ejusmodi inventa oratio, ut ex iis, quæ jam sunt credibilia, iis, quæ nondum sunt credibilia, possit fidem facere, eam ipsam dicemus esse essentiali demonstrationis. Dictum est autem, fidei quoque et demonstrationis genus esse duplex: unum quidem, quod solam affert persuasionem animis auditorum, alterum vero, quod efficit scientiam. Si quis ergo inceperit ex iis quæ sunt evidentia sensu et intelligentia, et deinde convenientem intulerit conclusionem, vere demonstrat: sin autem ex opinabilibus solum, non autem primis, hoc est neque sensu evidentibus nec intelligentia, si convenientem quidem inferat conclusionem, syllogizabit quidem, sed non efficiet scientificam demonstrationem: ✕ sin autem non convenientem, ne omnino quidem syllogizabit. Differt autem demonstratio a resolutione. Unumquodque enim ex iis quæ demonstrantur, demonstratur 328 per quædam, quæ demonstrantur, illis quoque prius demonstratis ab aliis, donec recurramus ad ea quæ sunt per se credibilia, aut ad ea quæ sunt evidentia sensu et intelligentia, quod quidem nominatur resolutio. Demonstratio autem est, quando a primis venit id quod quæritur, per omnia quæ sunt intermedia.

✕ P. 908 ED. POTTER, 773 ED. PARIS.

(99) *Πρότερον*. Nam, ut ait Aristoteles principio lib. i *Analyt. posteriorum*: Πᾶσα διδασκαλία καὶ πᾶσα μάθησις διανοητικὴ ἐκ προϋπαρχούσης γίνεται γνῶσεως. « Omnis doctrina et omnis disciplina dianoetica fit ex antecedente cognitione. » Quod ibi adductis exemplis late probat.

(1) *Ἄλυστα*. Hoc est, quæ « res solvi non possunt » in alia se priora. Quod in primis principiis necessarium est. Eadem sunt ἀπλά, « simplicia », ut quæ ex aliis non constent, alioqui non essent prima.

(2) *Λογικώτερα τῶν πρώτων*. Nempe quod prima principia per se obvia sint, secunda vero ex primis per facultatem τοῦ λόγου, « rationis », inferantur.

(3) *Ὁδῶν*. Sic legendum esse pro vulg. οὕτω, vidit etiam interpres, dum vertit, « iis quæ novum

Δ διζεις, ἀνάγκη πᾶσα πρότερον (99) εἶναι τι πιστὸν ἐξ ἑαυτοῦ· ὃ δὲ πρῶτον καὶ ἀναπόδεικτον λέγεται· ἐπὶ τὴν ἀναπόδεικτον ἔρα πιστὴν ἢ πᾶσα ἀποδείξις ἀνάγεται. Εἴεν δ' ἂν καὶ ἄλλαι τῶν ἀποδείξεων ἀρχαὶ μετὰ τὴν ἐκ πίστεως πηγὴν, τὰ πρὸς αἰσθησίν τε καὶ νόησιν ἐναργῶς φαινόμενα. Τὰ μὲν γὰρ πρὸς αἰσθησίν συμβάντα ἐστὶν ἀπλά τε καὶ ἅλυστα (1)· τὰ δὲ πρὸς νόησιν, ἀπλά τε καὶ λογικὰ καὶ πρῶτα· τὰ δὲ ἐξ αὐτῶν γεννώμενα σύνθετα μὲν, οὐδὲν δ' ἤτις ἐναργῆ καὶ πιστὰ καὶ λογικώτερα τῶν πρώτων (2).

Ἀκολουθοῦ καὶ μαχομένου οὖν ἐστὶν, ἥνπερ ἰδὲν λόγου δύνανται παφυκῆσαι ἅπαντες ἔχοντες φύσει. Ἐάν οὖν τις εὐρεθῇ λόγος τοιοῦτος οἷος ἐκ τῶν ἡδὲ πιστῶν τοῖς οὕτω (3) πιστοῖς ἐκπορίζεσθαι τὴν πιστὴν δυνάμενος, αὐτὸν τοῦτον εἶναι φησομεν οὐσίαν ἀποδείξεως. Εἰρηται δὲ ὡς καὶ τὸ τῆς πίστεως καὶ τὸ τῆς ἀποδείξεως γένος διττόν· τὸ μὲν περὶ μόνον ταῖς ψυχαῖς τῶν ἀκούοντων, τὸ δὲ ἐπιστήμην ἀπεργαζόμενον (4). Εἰ μὲν οὖν ἐκ τῶν πρὸς αἰσθησίν καὶ νόησιν ἐναργῶν ἀρξαιτο τις, κάπειτα τὸ οἰκεῖον ἐπενέγκοι συμπέρασμα, ὅπως ἀποδείκνυσιν εἰ δ' ἐξ ἐνδόξων μόνον, οὐ μὴν πρώτων γε, τοῦτέστιν οὐτε πρὸς αἰσθησίν οὐτε πρὸς νόησιν ἐναργῶν· εἰ μὲν οἰκεῖον ἐπιφέρει συμπέρασμα, συλλογίζεται μὲν, οὐ μὴν ἐπιστημονικὴν γε ποιήσειται τὴν ἀποδείξιν· εἰ δ' οὐκ οἰκεῖον, οὐδὲ συλλογίζεται τὴν ἀρχὴν. Διαφέρει δ' ἀναλύσεως (5) ἀπόδειξις· ἕκαστον μὲν γὰρ τῶν ἀποδεικνυμένων διὰ τινων ἀποδεικνυμένων ἀποδεικνύεται, προαποδειγμένων κατὰ τινων ὅφ' ἑτέρων, ἄχρις ἂν εἰς τὰ ἐξ ἑαυτῶν πιστὰ ἀναδράμωμεν, ἢ εἰς τὰ πρὸς αἰσθησίν τε καὶ νόησιν ἐναργῆ· ὅπερ ἀνάλυσιν ὀνομάζεται· ἀπόδειξις δὲ ἐστὶν, ὅταν ἀπὸ τῶν πρώτων τὸ ζητούμενον ἀφικνῆται διὰ πάντων τῶν ἐν μέσῳ. Χρὴ τοίνυν τὸν ἀποδεικτικὸν ἄνδρα τῆς μὲν ἀληθείας ὡς τὸν λημμάτων πολλὴν ποιήσασθαι πρόνοιαν, τῶν δὲ ὀνομάτων ἀφρονεῖσθαι, εἴτε ἀξιώματα τις ἐθέλοι καλεῖν, εἴτε προτάσεις, εἴτε λήμματα. Ὅμοιος δὲ καὶ τοῦ, τίνας ὑποκειμένων τί περαινεται, πολλὴν ὡς αὐτως (6) πεποιθῆσθαι τὴν πρόνοιαν· εἴτε δὲ περαινόντα λόγον εἴτε περαντικόν, εἴτε συλλογιστικόν, ἐθέλοι τις ὀνομάζειν αὐτόν, ἥμισυ φροντίζειν. Δύο γὰρ ταῦτα ἐν ἅπασιν χρῆναι φημι τὸν ἀποδεικτικὸν φυλάττειν· τὰ μὲν λήμματα ἀληθῆ λαμβάνειν, ἀκολουθοῦν (7) δ' αὐταῖς

D sunt probabilia. » SYLBURG.

(4) *Ἀπεργαζόμενον*. Forte rectius ἐναπεργαζόμενον. SYLBURG.

(5) *Ἀνάλυσις*. Ἀνάλυσιν intelligit eam, quæ res in primas ejus causas regrediendo per varias demonstrationes tandem resolvitur. Conf. Aristotelis *Analyt. post.* lib. II, cap. 22.

(6) *Ὅς αὐτως*. Scribendum conjuncte ὡσαύτως.

(7) *Ἀκόλουθ.* Contigit, ut prava distinctione, et forte materiæ obscuritate, hic locus parum fuerit hactenus intellectus. Sic igitur eum conceptum exp. Ἀκόλουθον δ' αὐτοῖς ἐπιφέρειν συμπέρασμα· ὅπερ τινὲς καὶ ἐπιφορὰν καλοῦσι, τὸ ἐπιφερόμενον τοῖς λήμμασιν. Περὶ παντὸς τοῦ ζητούμενου... εἰ τῶν λημμάτων, οἰκίων δὲ τῷ προβληθέντι, καὶ προ-

ἐπιφέρειν συμπέρασμα· ὅπερ τινὲς καὶ ἐπιφο-
ρὰν (8)· καλοῦσι, τὸ ἐπιφερόμενον τοῖς λήμμασι
περὶ παντὸς τοῦ ζητουμένου καθ' ἕκαστον πρόβλημα.
Διαφόρων μὲν δεῖ τῶν λημμάτων, οἰκεῖον δὲ τῷ (9)
προβληθέντι, καὶ προβληθὲν αὐτῷ εἰς λόγον μετα-
λαμβάνειν (10) ἀναγκαῖον· τὸν τε λόγον τοῦτον ὁμο-
λογούμενον ἅπασιν εἶναι προσήκει· τῶν δὲ λημμά-
των μὴ οἰκεῖων τῷ προβλήματι λαμβανομένων, οὐκ
ἐνδέχεται καλῶς οὐδὲν αὐτῷ ἐξευρεῖν, ἀγνοουμένου
οἷου τοῦ προβλήματος, ὃ καὶ ζήτημα καλεῖται
τῆς φύσεως. Ἐν πᾶσιν οὖν τοῖς ζητούμενοις ἔστι τι
πρωγωνισκόμενον, τὸ πάντως ἐξ αὐτοῦ πιστὸν ὅν
ἀναποδείκτως πιστεύεται· ὃ χρὴ ποιεῖσθαι τῆς ζη-
τήσεως αὐτῶν ὁρμητήριον, καὶ τῶν εὐρησθαι δο-
κούντων χρητήριον.

diversis quidem opus est propositionibus, et quæ ei quod propositum est convenient. Id quoque quod
est ei propositum ad- disputationem, conveniens assumere necesse est : et hanc orationem oportet
esse apud omnes certam et extra omnem controversiam. Si sumantur autem propositiones quæ
questioni propositæ non convenient, fieri non potest, ut recte aliquid inveniat, cum ignoretur
totâ questio proposita, quæ etiam questio naturæ appellatur. In omnibus ergo quæ quærentur, est
aliquid quod præcognoscitur, quod cum sit omnino ex seipso credibile, creditur absque demon-
stratione. A quo quidem est procedendum ad inquisitionem, statuendumque est id eorum, quæ vi-
dentur esse inventa, criterium.

CAPUT IV.

In omni questione explicanda, primo rei de qua quæritur definitio ponenda, ad ambiguitatem quæ in ter-
minis sæpe occurrit vitandam.

Πᾶσα γὰρ ζήτησις ἐκ προϋπαρχούσης εὐρίσκεται
γνώσεως· εἶναι δὲ (11) τὴν γνῶσιν τὴν προϋπάρα-
σεν τοῦ ζητουμένου παντὸς ποτὲ μὲν τῆς οὐσίας ψι-
λῶς, ἀγνοουμένων δὲ τῶν ἔργων αὐτῆς (οἷον λίθων
καὶ πάντων ζώων (12), ὧν τὰς ἐνεργείας ἀγνοοῦμεν),
ἢ παθῶν, ἢ δυνάμεων, ἢ ἀπλῶς εἰπεῖν ἐν τῶν ὑπαρ-
χόντων (13) τοῖς οὖσιν· ἐνίοτε δὲ γινώσκεισθαι μὲν
τι τούτων τῶν δυνάμεων ἢ παθῶν, ἢ τινα τούτων,
ὡς τῆς φύλης τὰς ἐπιθυμίας καὶ τὰ πάθη, ἀγνοεῖσθαι

✱ Omnis enim questio invenitur ex aliqua præ-
existente cognitione. Sciendum autem cognitionem
præexistere cuilibet questioni, aliquando quidem
solummodo essentiae cum ejus ignorentur munera
et officia (ut, verbi causa, lapidum, et omnium
animantium, quorum ignoramus operationes), aut
affectiones, aut facultates, aut, ut semel dicam,
unum eorum quæ insunt in iis quæ sunt. Non-
nunquam autem cognosci quidem aliquid ex his

* P. 909 ED. POTTER.

βληθὲν αὐτὸ εἰς λόγον μ. ἀ. « His autem conse-
quentem inferre conclusionem, quæ quidem a non-
nullis ἐπιφορὰ, seu illatio dicitur, ut quæ ex pro-
positionibus illata sit. In qualibet quidem proposita
questione, qualiscunque fuerit materia quæsitæ,
diversis opus est propositionibus, quæ tamen ejus-
modi esse debent, ut materiæ propositæ conve-
niant : quin et ipsa proposita materia est in ora-
tionem necessario assumenda. » Porro quod συμπέ-
ρασμα ἐπιφορὰ dicatur syllogismi conclusio, et
quod ad probationem cujusvis problematis requi-
rantur plures vel expressæ vel saltem subintellectæ
propositiones, et cætera quæ hic dicit auctor, non
opus fuerit explicare iis, qui veteres logicæ scri-
ptores primis labris attigerunt.

(8) Ἐπιφορὰ. Stoicorum est hæc vox. Philo-
ponus in prior. *Analyt.* refert Stoicos καλοντέρων
βαλίζειν, « viam notam insistere, » et sibi propria
in dialecticis habere vocabula, quæ cum Aristoteli-
cis comparat hunc in modum :

Peripatetici :	Stoici :
Πράγματα	Τυχάνοντα.
Νόηματα vocant	Ἐκφορικά.
Φωνάς	Λεχτά.

Ἡγούμενον utrisque commune est.

Ἐπόμενον, Ἀληθινόν.

Συνημμένον,
Μετάληψιν.
Συμπέρασμα,

Τροπικόν.
Πρόσληψιν.
Ἐπιφορὰν.

Hinc λόγος Stoicis consistit ex λήμματος ἢ λημμά-
των, καὶ προσλήψεως, καὶ ἐπιφορᾶς· ἢ ex uno lem-
mate vel pluribus, assumptione, et conclusione : »
ut ait in Zenone Diogenes Laertius.

(9) Διαφόρων μὲν δεῖ τῶν λημμάτων, οἰκεῖον
δὲ τῷ. Scribe : Οἰκεῖον δὲ τῷ προβληθέντι. *Hei-
sius.*

(10) Εἰς λόγον μεταλαμβάνειν. Hoc est « ad
definitionem referre, » tanquam ad lapidem Lydium:
cum ea conferre, vide pag. 776 edit. Paris. Phra-
sis duriuscula, et uni forsant Clementi propria.
Lowth.

(11) Ἐλται δέ. Conf. quæ postea dicentur sub A-
nem p. 776, edit. Paris., ex quibus hæc sunt cla-
riora.

(12) Λίθων καὶ πάντων ζώων. Vulg. lectionem
sequitur etiam interpretis versio, « lapidum et
omnium animantium. » Sed verior forte scriptura,
λίθων, φυτῶν, ζώων· « lapidum, plantarum, ani-
malium. » *Stylburg.*

(13) Ἐν τῶν ὑπαρχόντων. Lege forte τινῶν
ὑπαρχ. deleto τῶν. Lowth.—Scribendum potius τῶν
ἐνυπαρχόντων τοῖς οὖσιν, ea quæ rebus « insunt. »

facultatibus, vel affectionibus, vel aliqua ex his, ut animæ cupiditates et affectiones: ignorari autem et queri essentiam. In multis autem cum ipsa nostra intelligentia sit sibi ipsi subjecta, hæc omnia in quæstione versari, cuiquam ex substantiis sic insint. Nam cum utrorumque, essentia scilicet et operationis, notiones cogitatione conceperimus: ita quæstionem aggredimur. Sunt autem etiam aliqua, quorum cum sciamus operationes simul cum essentiis, ignoramus affectiones. Est ergo inventionis ratio et methodus ejusmodi: incipiendum enim est a cognitione earum quæ proponuntur quæstionum: sæpe enim decipit figura dictionis, et confundit ac perturbat mentem, ut non facile inveniat ex qua sit differentia: ut, exempli causa, an non sit animal fetus qui gestatur in utero. Nam cum et animalis et fetus qui in utero gestatur aliquam habeamus notionem, querimus an fetui qui in utero gestatur insit esse animal: hoc autem est, an substantiæ quæ gestatur in utero, insit ut tunc possit moveri, et præterea sentire. Quamobrem operationum et affectionum inquisitio instituitur, cum essentia prius fuerit cognita. Statim ergo is qui proponit, prius est interrogandus quidnam vocet animal; hoc enim est maxime faciendum, quando viderimus nomen duci in diversos usus; et perscrutandum est, an de significato dubitetur ex appellatione, an sit apud omnes extra controversiam. Si enim dixerit se vocare animal, quid-

A δὲ καὶ ζητεῖσθαι τὴν οὐσίαν. Ἐν πολλοῖς (14) ὅτι τῆς νοήσεως αὐτῆς τῆς ἡμετέρας ὑποτιθεμένης ἐαυτῇ, ταῦτα πάντα (15) τὴν ζήτησιν εἶναι τινὶ τῶν οὐσιῶν (16), ἂν οὕτω μὲν ὑπάρχη· ἀμφοτέρων γὰρ τῆς τε οὐσίας τῆς τε ἐνεργείας τὰς ἐπινοίας ἐν τῇ διανοίᾳ λαβόντες, οὕτως ἐπὶ τὴν ζήτησιν ἐρχόμεθα. Ἔστι δὲ ὧν καὶ τὰς ἐνεργείας εἰδότες ἅμα ταῖς αἰσiais, ἀγνοοῦμεν τὰ παθήματα. Ἔστιν οὖν ἡ μέθοδος τῆς εὐρέσεως τοιαύτη· ἀρχτέον γὰρ ἐξ αὐτοῦ τοῦ γνωρίζειν τὰ προβλήματα· πολλάκις γοῦν ἐξαπατῇ τὸ τῆς λέξεως σχῆμα, καὶ συγγεῖ καὶ ταράττει τὴν διάνοιαν, ὥστε μὴ βραδίως εὐρίσκειν ἐκ ποίας ἐστὶ διαφορᾶς· οἷον εἰ μὴ ζῶν (17) τὸ κυούμενον· ἔχοντες γὰρ καὶ ζῶον τι νόημα καὶ κυούμενον, ζήτοῦμεν, εἰ τῷ κυουμένῳ ζῶν εἶναι ὑπάρχει· οὕτως δ' ἐστὶν, εἰ τῇ κυουμένη οὐσίᾳ τὸ τε κινεῖσθαι ἐννοεῖσθαι, καὶ ἐπὶ τὸ αἰσθάνεσθαι ὑπάρχει. Ὅτι ἐνεργείων ἐστὶ καὶ παθῶν ἡ ζήτησις ἐπὶ προγινωσκόμενης οὐσίας. Εὐθέως οὖν τὸν προβάλλοντα ἀντιρωτῶν, τί ποτε καλεῖ ζῶν· μάλιστα γὰρ τοῦτο πηγεῖον, ἐπειδὴν καὶ εἰς διαφόρους χρήσεις ἡγήμεθα τὸν οὐνομα· καὶ διερευνητέον, εἴτε ἀκριστοῦ τούμενον ἐστὶ τὸ σημαίνον· ἐκ τῆς προσηγορίας, εἴτε ὁμολογούμενον (18) ἄπασιν. Εἰ γὰρ ζῶν εἴπα καλεῖν, ὅ τι περ ἂν αὐξάνῃ καὶ τρέφεται, πάλιν αὖ προσανερωτήσομεν, εἰ καὶ τὰ φυτὰ (19) νομίζοι (20) ζῶα· κἀπειτα φάντος μὲν οὕτως, ἐπιδεικνύειν ἥτις χρὴ τί τὸ κυούμενον τε καὶ τρεφόμενον. Πάτων (21-22) γὰρ καὶ τὰ φυτὰ ζῶα καλεῖ, τοῦ τρίτου

(14) *Ἐν πολλοῖς*. Dixerat auctor, interdum essentias sciri, affectiones ignorari: interdum e contra ignorari essentias, sciri autem affectiones. Tertium restat, ut utraque sciantur tum affectiones, tum essentia; queri autem, cui essentia affectiones convenient. Proinde hæc sic distingui et explicari poterunt. Ἐν πολλοῖς δὲ τῆς νοήσεως αὐτῆς τῆς ἡμετέρας ὑποτιθεμένης ἐαυτῇ ταῦτα πάντα τὴν ζήτησιν εἶναι, τινὶ τῶν οὐσιῶν ἂν οὕτω μὲν ὑπάρχη. « In multis autem cum ipse noster intellectus hæc omnia sibi supposuerit, cui potissimum essentia eo modo insint, querit. »

(15) *Ὑποτιθεμένης ἐαυτῇ ταῦτα πάντα*. Hæc non sunt divellenda, quod fecit interpret. Sensus enim est: « Cum mens hæc omnia conceptibus suis subjecerit. » LOWTH.

(16) *Τινὶ τῶν οὐσιῶν*. Forte legendum est τινά. Ut v. g. postquam conceperimus substantiam spirituales et intelligentem, a materia penitus separatam, queramus an istiusmodi substantia usquam detur. LOWTH.

(17) *Εἰ μὴ ζῶν*. Quid hac de re senserint philosophi, tradit Plutarchus *De placitis philosophorum* lib. v, cap. 15.

(18) *Εἴτ' ὅμ.* Ms. Paris. melius, εἴθ' ὅμ.

(19) *Τὰ φυτὰ*. Inter philosophos celebris quæstio fuit, utrum plantæ essent animalia, necne. Id affirmavit Pythagoras. Laetius in *Pythagora* lib. viii, seg. 28, refert eum tradidisse, Ζῆν μὲν ὅσα μετέχει θερμοῦ· διὸ καὶ τὰ φυτὰ ζῶα εἶναι· « quod viverent quæcunque caloris participant: ac ideo plantas esse animalia. » Plutarch. initio *Quæst. natural.*: Ζῶον γὰρ ἔγγειον τὸ φυτὸν εἶναι, οἱ περὶ Πλάτωνα, καὶ Ἀναξαγόραν, καὶ Δημόκριτον οἰοῦνται. Aristote-

C les *De plantis* lib. i, c. 1: Ἀναξαγόρας μὲν οὖν καὶ Ἐμπεδοκλῆς ἐπιθυμία ταῦτα κινεῖσθαι λέγουσιν, αἰσθάνεσθαι τε καὶ λυπεῖσθαι, καὶ ἡδεσθαι διαβιβαιοῦνται. Ὃν ὁ μὲν Ἀναξαγόρας καὶ ζῶα εἶναι, καὶ ἡδεσθαι καὶ λυπεῖσθαι εἶπε, τῇ τε ἀπορροῇ τῶν φύλλων, καὶ τῇ αὐξήσει τοῦτο ἐκλαμβάνων· ὁ δὲ Ἐμπεδοκλῆς γένος ἐν τοῦτοις κεκραμένον εἶναι ἐδόξασεν. Ἀσάτως καὶ ὁ Πλάτων ἐπιθυμεῖν μόνον αὐτὰ διὰ τὴν σφοδράν τῆς θρεπτικῆς δυνάμεως ἀνάγκην ἔφησεν. « Anaxagoras itaque et Empedocles desiderio eas duci aiunt: sentire item, ac tristitia voluptateque affici affirmant. Et Anaxagoras animalia ipsa esse, et voluptate ac dolore moveri docuit, e foliorum scilicet defluvio, et ex incremento istud colligens. Empedocles vero sexum his admissum esse arbitratus est. Eodem modo Plato quoque, appetitu solum illas duci, ob vehementem scilicet facultatis altricis necessitatem, affirmabat. » Conf. etiam Plutarchus *De placitis philosophorum* lib. v, c. 26, ubi philosophorum hac de quæstione opiniones recenset; item Stobæus *Eclog. phys.* lib. i, cap. 39, p. 87.

(20) *Νομίζοι*. Congruentius νομίζει, indic. modo SYLBURG.

(21-22) *Πάτων*. Platonis verba, quæ respicere videtur Clemens, exstant in *Timæo* p. 1078: Τῆς γὰρ ἀνθρωπίνης συγγενῆ φύσεως φύσιν ἄλλαις ἰδέαι καὶ αἰσθήσεσι κεραννύντες, ὥς θ' ἕτερον ζῶον εἶναι, φυτεύουσιν· ἃ νῦν ἡμερὰ δένδρα καὶ φυτὰ καὶ σπέρματα φυτευθέντα ὑπὸ γεωργίας, τιθασσῶς πρὸς ἡμᾶς ἔσχη. Πρὶν δ' ἦν μόνον τὰ τῶν ἀγρίων γένη, πρεσβύτερα τῶν ἡμετέρων ὄντα. Πᾶν γὰρ ὅ τι περ ἂν μετασχῇ τοῦ ζῆν, ζῶον μὲν ἂν ἐν δίκῃ λέγοιτο ὁρθότατα. Μετέχει γὰρ μὴν τοῦτο, ὃ νῦν λέγομεν, τοῦ τρίτου φύσιν εἶδους, ὃ μεταξὺ φρενῶν ὀφθαλοῦ τε ἰδρῶσθαι καὶ

τῆς ψυχῆς εἶδους τοῦ ἐπιθυμητικοῦ (23) μόνου μετέ-
χοντα· Ἀριστοτέλης (24) δὲ τῆς φυσικῆς τε καὶ
θρεπτικῆς ψυχῆς (25) μετέχον οἰεῖται τὰ φυτὰ, ζῶα
ἢ ἥδη προσαγορεύειν οὐκ ἀξιοῖ. Τὸ γὰρ δὴ τῆς ἐτέ-
ρας ψυχῆς τῆς αἰσθητικῆς μετέχον τοῦτο μόνον ἀξιοῖ
καλεῖσθαι ζῶον. Οὐ μὴν οἷ γε Στωϊκοὶ (26) τὴν φυτι-
κὴν δύναμιν ἥδη ψυχὴν ὀνομάζουσιν. Ἀποφῆσαντος
ἱε τοῦ προβαλόντος εἶναι ζῶα καὶ τὰ φυτὰ, δειξόμε-
νοι αὐτῶν μαχόμενα λέγειν· τῷ γὰρ τρέφεσθαι τε καὶ
ἀντρεφῆσθαι τὸ ζῶον ὀρισάμενος, ἀλλὰ καὶ τὸ φυτὸν
ἂν εἶναι ζῶον ἀποφηνάμενος, οὐδὲν ἄλλο ἔοικε λέ-
γειν, ἢ οἷτι τὸ τρεφόμενον τε καὶ αὐξανόμενον καὶ
ζῶον ἐστὶ καὶ οὐ ζῶον. Τί οὖν βούλεται μαθεῖν, εἰ-
πάτω· ἀρὰ γε εἰ αὖξεται καὶ τρέφεται τὸ κατὰ γα-
τρὸς, ἢ εἰ αἰσθησεώς τινος, ἢ καὶ τῆς καθ' ὁρμὴν κι-
νήσεως αὐτῷ μέτεστιν; κατὰ μὲν γὰρ Πλάτωνα τὸ
αὐτὸν ἐμφυχόν τε καὶ ζῶον· κατὰ δὲ Ἀριστοτέλη
ζῶον μὲν οὐπω· λείπει γὰρ αὐτῷ τὸ αἰσθητικόν·
μύχον δὲ ἥδη· ἐστὶ γοῦν αὐτῷ τὸ ζῶον οὐσία
μύχος αἰσθητικῆ· κατὰ δὲ τοὺς Στωϊκοὺς, οὔτε
μύχον οὔτε ζῶον ἐστὶ τὸ φυτόν· ἐμφυχος γὰρ οὐ-
σίαν τὸ ζῶον· εἰ τοίνυν ἐμφυχον τὸ ζῶον, ἡ ψυχὴ δὲ
οὐσίαν αἰσθητικὴν, ὅθλον ὡς αἰσθητικὸν ἥδη τὸ ἐμφυ-
χον. Εἰ μὲν οὖν ἀντερωτηθεὶς ὁ ζητήσας, εἰ ζῶον τὸ
πρὶν γαστρὸς εἶναι καλεῖται τὸ ζῶον, ἐπὶ τὸ τρεφόμενον
αἰ αὖξον ἔχει τὴν ἀπόκρισιν· εἰ δὲ φάσκει
οὔτ' εἶναι ὁ ζητῶν, πότερον αἰσθητικὸν ἥδη τὸ
νοούμενον, ἢ καὶ καθ' ὁρμὴν τινὰ ἐστὶ κινή-
ματιον ἐκτουτοῦ, ἥδη σαφῶς γίνεται ἡ διερεῦνσις τοῦ
πράγματος, οὐ μενούσης εἶναι τῆς περὶ τοῦνομα
πύξης· μὴ ἀποκρινόμενος δὲ πρὸς τὸ ἀντερωτηθέν,
ἢ δὲ βουλόμενος τί ποτὲ ἐστὶν εἰπεῖν ὁ νοῶν, ἢ κα-
τὰ (27) τίνος ἐπιφύρων πράγματος τὸ ζῶον ὀνομα,
ἢ πρότερον ἐποήσατο κελεύων δ' ἡμᾶς αὐτοῦς

✱ P. 910 ED. POTTER, 774 ED. PARIS.

αὐτῶν δόξης μὲν λογισμοῦ τε καὶ νοῦ μέτεστι τὸ
ἥδον, αἰσθησεὺς δὲ ἡδύτης καὶ ἀλγεινῆς μετὰ ἐπι-
μύχον. Πάσῃ γὰρ διατελεῖ πάντα. « Quippe hu-
mani generis naturam quamdam cognitam aliis
sensibusque miscentes, quasi animal quod-
dam aliud plantaverunt. Talia sunt domesticæ ar-
bres, plantæ, semina, quæ consita nunc cultaque
arte mitia nobis sunt : quondam vero sine cul-
tura, agrestia. Quidquid enim vitæ est particeps,
ne animal nominabitur. Quod autem nunc dici-
mus, tertiarum animarum speciei est particeps, quam in-
ter diaphragma et umbilicum locavimus. Cui opi-
o, ratio, mens nulla penitus inest. Sensus vero
avis et tristis una cum cupiditatibus convenit.
omnia siquidem continue patitur. »

(23) *Ἐπιθυμητικοῦ*. Lege φυτικῶ, ut ostendunt
quæntia. Lowth.

(24) *Ἀριστοτέλης*. Ejus sententiam ipsius ver-
s accipe ex lib. II *De anima*, c. 3 : Ὑπάρχει δὲ
ἰς μὲν φυτοῖς τὸ θρεπτικὸν μόνον· ἐτέροις δὲ αὐτὸ
καὶ τὸ αἰσθητικόν. Εἰ δὲ τὸ αἰσθητικόν, καὶ τὸ
ἐπικόν· θρεψίς μὲν γὰρ ἐπιθυμία καὶ θυμὸς καὶ
λόγισις. Τὰ δὲ ζῶα πάντα μίαν ἔχει τῶν αἰσθη-
τικῶν τὴν ἀφῆν. Ὡς δὲ αἰσθησις ὑπάρχει, τοῦτω ἡδονῇ
καὶ λύπῃ, καὶ τὸ ἥδον τε καὶ λύπηρον· οἷς δὲ ταῦτα,
ἢ ἡ ἐπιθυμία. « Ac plantis quidem inest nutritivum
lum. Aliis vero et ipsum inest et sensitivum :
sed si sensitivum, certe etiam inest appetitivum :
appetitus enim est cupiditas, ira, et voluntas;

A quid augetur et alitur ; rursus eum rogabimus, an
plantas quoque & existimet animalia : deinde hoc
cum concesserit, tum oportet ostendere quid sit
quod utero gestatur et alitur. Plato enim plantas
quoque vocat animalia, ut quæ solam tertiam
animæ speciem, nempe eam quæ concupiscit, par-
ticipent. Aristoteles autem censet plantas et natu-
ralis et nutrientis animæ esse participes, animan-
tia autem non censet esse vocanda : quod enim
alterius animæ, nempe sentientis, est particeps, id
solum vult vocari animal. Stoici autem naturalem
seu vegetantem facultatem, non nominant animam.
Quod si is qui proposuit, negaverit plantas esse
animalia, ostendemus eum secum pugnantia di-
cere : nam cum definiert animal ex eo quod alatur
B et augeatur, et plantam non esse animal pronun-
tiarit, nihil aliud visus est dicere, quàm quod id
quod alitur et augetur, est et animal et non animal.
Dicat ergo quid velit discere. Num an augeatur et
nutriatur fetus qui est in utero, aut an sit parti-
ceps sensus alicujus, an etiam motus appetendi?
Nam ex sententia quidem Platonis, planta est ani-
mata et animal : ex sententia vero Aristotelis,
nondum quidem est animal ; deest enim ei vis senti-
endi ; est tamen animata : est quippe, ut ipse
vult, animal, essentia animata sentiendi potestate
prædita. Ex Stoicorum autem sententia, neque
animatum, neque animal est planta : est enim ani-
mal animata essentia. Si ergo animal est anima-
tum, anima autem est natura vi sentiendi prædita :
manifestum est quod animatum est sentiendi po-
testate præditum. Si ergo is qui quæsit, vicissim
fuerit interrogatus, an animal quod est in utero
adhuc vocet animal, eo quod alatur et augeatur,

cuncta vero animalia unum habent, id est tactum ;
cui autem sensus inest, ei voluptas quoque ac dol-
or, nec non jucundum et molestum inest ; sed
quibus hæc insunt, etiam cupiditas inest. » Idem
hac de re plura disserit lib. I *De plantis*.

(25) *Φυσικῆς*... ψ. Omnino legendum φυτικῆς...
ψυχῆς, « animæ vegetantis. » Sic paulo post, φυτι-
κὴν δύναμιν, « facultatem vegetantem. » Ipse Ari-
stoteles τὸ φυτικόν, « facultatem vegetantem, » ait
esse αἰτίον τοῦ τρέφεσθαι καὶ τοῦ αὖξεσθαι, « causam
nutriendi et augendi, » *Ethic. ad Nicomach.* lib. I,
cap. 13 : idem φυτικὴν δύναμιν vocat, *De anima*
lib. II, cap. 4. Alia exempla mitto.

(26) *Στωϊκοί*. Sic etiam Galenus lib. IV *De*
dogmate Hippocratis et Platonis : Οἱ Στωϊκοὶ δὲ
οὐδὲ ψυχὴν ὅλως ὀνομάζουσι τὴν τὰ φυτὰ διοικοῦσαν.
Scilicet vim vegetandi generali nomine φύσεως vo-
cabant, iis solis, quæ motum aut sensum habent,
ψυχὴν tribuentes. Conf. Salmasius in Epictetum
p. 122, 123.

(27) *Μηδὲ βουλόμενος τί ποτὲ ἐστὶν εἰπεῖν ὁ*
νοῶν, ἢ κ. Simplicior structura est. μηδὲ βουλό-
μενος τί ποτὲ ἐστὶν νοῶν, ἢ κ., ut interpres quorū
vertit, « neque velit dicere quidnam intelligat. »
SYLBURG. — Μηδὲ β... εἰπεῖν, ὁ νοῶν, ἢ κ., ms.
Paris. Malim scribere ὁ νοῶν, quid sit, quod intel-
ligens, etc., qua mutatione facta, tota sententia
satis clara esse videtur.

habet responsionem. Si autem dicat esse id quod querit, utrum fetus qui gestatur in utero sit jam sentiendi vi præditus, an etiam per aliquam appetitionem sit se movendi potestate præditus, sit jam aperte rei perscrutatio, non manente amplius deceptione nominis. Si autem non respondent ad id quod fuit vicissim rogatus, neque velit dicere quidnam intelligat, aut caninam rei tribuens nomen animalis, fecerit propositionem, jubeat autem nos dividere, is notetur esse contentiosus. Si autem cum sint duo modi, unus quidem qui sit per 329 interrogationem et responsionem, alter autem persequendo et explicando latius, negavit alterum: audiat nos omnia persequentes quæ pertinent ad questionem propositam: deinde postquam perfecimus, tunc licebit ei vicissim tractare de singulis. Si autem conetur interrogando interrumpere examinationem, planum est eum nihil velle audire. Sed si malit quidem respondere, primum omnium est rogandus, cuiusnam rei tribuat nomen animalis. Et ubi hoc responderit, rursus est rogandus, quidnam ei significet fetus qui gestatur in utero, an quæ sunt jam formata et animalia, an etiam semen dejectum vult significare id quod est in utero, an sola ea quæ jam sunt membris efficta et expressa, quæ appellantur *ἐμβρυα*. Cum autem ad hoc quoque responderit, oportet deinceps id quod est propositum concludere et docere: si autem nos velit dicere ipso non respondente, audiat: Quoniam tu non vis dicere quonam significato dicas id quod proposuisti (aliter enim ego non de significationibus verba facerem, sed jam de rebus ipsis considerarem), scias te perinde fecisse, ac si proposuisses an canis sit animal: merito enim dixissem, De quo cane agis? ego enim et de terrestri, et mariuo, et de astro cœlesti, quin etiam de Diogene, et de aliis deinceps loquor canibus; non enim divina verum utrum de omnibus interrogas, an de aliquo. Quod ergo postea es factururus, hoc cum

διελέσθαι, ἐριστικὸς ὑπάρχων γνωρισθεῖ. Εἰ γὰρ, δοῦν τρόποιον ὑπαρχόντων, ἐτέρου μὲν τοῦ κατ' ἐρωτησίν τε καὶ ἀποκρισίν, ἐτέρου δὲ τοῦ κατὰ διόρισιν, ἤρηται τὸ ἕτερον (28), ἐπακουσάτω πάντα τὰ εἰς τὸ πρόβλημα διεξιόντων ἡμῶν· εἴτ' ἐπιιδὼν τελειώμεν, ἐξέσται αὐτῷ τότε περὶ ἐνὸς ἐκάστου τι μέρει διαλαμβάνειν. Εἰ δὲ διακόπτειν ἐπιχειρῇ τὴν ἐξέτασιν πυνθανόμενος, δηλὸς ἐστὶν οὐδὲν ἀποῖον βουλόμενος. Ἄλλ' εἰ μὲν ἀποκρινέσθαι ἔλοιτο, πᾶτων πρῶτον ἐρωτητέον αὐτὸν, ἐφ' ὅτι (29) εἴρη πρῶτον τὸ ζῶον ὄνομα· κατειδὼν τοῦτο ἀπαρήχεται, πάλιν ἐρωτητέον, ὅ τί ποτε (30) αὐτῷ σημαίνει τὸ κυούμενον, ἢ τὸ κατὰ γαστρός, ἢ τὰ διαπεπλάσματα ἤδη καὶ τὰ ζῶα, καὶ τὸ σπέρμα (31) αὐτὸ καταβεβλημένον, τὸ κατὰ γαστρός αὐτῷ σημαίνει βούλεται· ἢ μόνα τὰ διηρθρωμένα τε καὶ ἤδη διαπεπλάσματα, τὰ ἐμβρυα καλούμενα. Ἀποκρινάμενος δὲ καὶ πρὸς τοῦτο, περαίνειν ἤδη τὸ προεζήμενον ἐφεξῆς καὶ διδάσκειν χρή. Εἰ δὲ ἡμᾶς λέγειν βούλοιτο αὐτὸς μὴ ἀποκρινάμενος, ἀκουσάτω· Ἐὰν εἰ μὴ βούλει λέγειν καθ' ὅτου σημαίνοντος λέγει, προὔβαλες (οὕτω γὰρ ἂν οὐ περὶ σημαίνοντων ἐν ἐποιοῦμην τὸν λόγον, ἀλλ' ὑπὲρ αὐτῶν ἤδη τῶν πραγμάτων ἐσκοποῦμην), γίνωσκε τοιοῦτον (32) ποιήσας, οἷον εἰ καὶ προὔβαλες εἰ ζῶον ὁ κῆν· εἰκότως γὰρ ἂν εἴποιμι, Ποῖον κυνός; ἐγὼ γὰρ καὶ περὶ τοῦ χειρσαίου καὶ τοῦ θαλαττίου, καὶ τοῦ κατ' οὐρανὸν ἀστροῦ, ἀλλὰ καὶ Διογένους (33) καὶ τῶν ἄλλων ἐφεξῆς δίδειμι κυνῶν· οὐ γὰρ ἂν μανένται μὴν, πότερον ὑπὲρ πάντων ἐρωτᾷς, ἢ τινός. Ὅσα οὖν ἐξ ὑστέρου ποιήσεις, τοῦτ' ἤδη μαθεῖν (34), περὶ ποίου ζῴου, σαφῶς εἰπέ. Εἰ δὲ περὶ ὀνόματα στήφη, τὸ κυούμενον, αὐτὸ δὴ τοῦτο τοῖονμα, κατὰ δὴλον, ὅτι μήτε ζῶον ἐστὶ, μήτε φυτὸν, ἀλλ' ὁμοίαν τε καὶ φωνή, καὶ σῶμα, καὶ θν, καὶ τί, καὶ πάντα μᾶλλον ἢ ζῶον. Καὶ εἴπερ τοῦτο προὔβαλες, ἔχει τὴν ἀπόκρισιν. Οὐ μὴν οὐδὲ τὸ σημαίνοντος ἐκ τοῦ κυοῦμενον ὄνοματός ἐστι ζῶον· ἀλλ' ἔχειν μὲν ἐκ τῶν ματῶν τέ ἐστι, καὶ λεκτέον καὶ πρῶτον καὶ νόημα.

✱ P. 911 ED. POTTER, 775 ED. PARIS.

(28) Τὸ ἕτερον. Quod sc. nobis interrogantibus respondere tenetur.

(29) Ἐφ' ὅτι. Scribe ἐφ' ὅ τι.

(30) Ὅ τί ποτε. Ὅτι ποτέ ms. Paris. Scribendum vero iterum ὅ τι. Porro hæc sententia, quæ propter pravam distinctionem hactenus perperam intellecta fuit, sic scribi et exponi debere videtur: Πάλιν ἐρωτητέον, ὅ τί ποτε αὐτῷ σημαίνει τὸ κυούμενον· ἢ τὸ κατὰ γαστρός, ἢ τὰ διαπεπλάσματα ἤδη καὶ τὰ ζῶα (sic enim scribendum; non ζῶα). Καὶ τὸ σπέρμα αὐτὸ τὸ (sic enim legere malim quam αὐτὸ), καταβεβλημένον, τὸ κατὰ γαστρός. «Est iterum rogandus, quidnam ei significet fetus? An id, quod utero gestatur; an quæ sunt jam formata et viva. Et rursus an id, quod utero gestatur, significare velit semen dejectum; an potius ea solâ quæ jam sunt efficta et formata, quæ ἐμβρυα vocantur.»

(31) Ἡ τὰ διαπεπλάσματα ἤδη καὶ τὰ ζῶα, καὶ τὸ σπέρμα. Legendum omnino ἢ τὸ σπέρμα, deletis, quæ interponuntur reliquis, quæ ex sequentibus huc irrepserunt: et mox ita legenda sunt, ἢ μόνα διηρθρ. καὶ διαπεπλάσματα ζῶα τὰ ἐμβρυα, etc. Lowth. Conf. nota proxime superior.

(32) Τοιοῦτον. Sic paulo post, τοιοῦτον γὰρ τι σημαίν. Sed nitroque loco malum τοιοῦτο.

(33) Διογένους. Nota sunt illa Diogenis responsa e Laertii lib. vi, seg. 60: Ἀλεξάνδρου ποτὲ ἐπιστήντος αὐτῷ, καὶ εἰπόντος· Ἐγὼ εἶμι Ἀλέξανδρος· ὁ μέγας βασιλεὺς· Κλέων, φησὶ, Διογένης ὁ κῆν. Ἐρωτηθεὶς, τί ποιῶν κύων καλεῖται; ἔφη, τοὺς μὲν δίδοντας σάινων, τοὺς δὲ μὴ δίδοντας ὕλακτων, τοὺς δὲ πονηροὺς δάκνων. «Alexandro aliquando subdito illi superveniente et dicente: Ego sum Alexander magnus ille rex. At ego, inquit, Diogenes canis. Interrogatus, quidnam faciens canis vocaretur. Quod eis, inquit, blandior, qui dant; in eos vero, qui non dant, oblatro; malos autem mordeo.» Quin et universi Antisthenis sectatores κύνες et κυνικοί dicebantur, vel διὰ τὴν κυνικὴν τάξιν, propter caninam impudentiam: vel ἀπὸ τοῦ κυνὸς ἀργούς, a Cynosarge, loco Athenis, quo ille scholam aperuit. Conf. Menagius in Diog. Laertii Antisth. lib. vi, seg. 2, 13.

(34) Μαθεῖν. Lege μαθὼν. Ita etiam interpret. Lowth.

καὶ πάντα μᾶλλον ἢ ζῶον. Ἄλλη δὲ τις εἴη τοῦ ζώου φύσις· ἐναργῶς γὰρ εἰδείνυτο τοῦ πράγματος αὐτοῦ τοῦ ζητουμένου, λέγω δὲ τοῦ ἐμβρύου (35) τῆς φύσεως, ὅποια τίς ἐστιν· ἕτερον ὑπάρχον πρόβλημα (36) τὸ περὶ τῶν σημασινομένων ἐκ τοῦ ζῶον ὀνόματος. Λέγω τοίνυν, εἰ τοῦτο λέγεις ζῶον τὸ δυνάμενον αἰσθάνεσθαι τε καὶ κινηθῆναι καθ' ὁρμὴν, ζῶον ἐστὶν οὐχ ἀπλῶς τὸ κινούμενον καθ' ὁρμὴν καὶ αἰσθανόμενον· δύναται γὰρ καὶ κοιμᾶσθαι, ἢ μὴ παρόντων τῶν αἰσθητῶν μὴ αἰσθάνεσθαι· τὸ δὲ δυνάμενον ἦτοι ὁρμῆν, ἢ καὶ αἰσθάνεσθαι πεφυκὸς, ζώου γνώρισμα. Τοιοῦτον γὰρ τι σημαίνεται ἐκ τούτων, πρῶτον μὲν, εἰ τὸ κινούμενον καθ' ὁρμὴν μὴ αἰσθάνεσθαι ἢ κινεῖσθαι δύναται (37), ὅπερ πρόκειται σκοπεῖσθαι· ἕτερον δὲ, εἰ τὸ κινούμενον αἰσθάνεσθαι ποτὲ ἢ κινηθῆσεσθαι δύναται καθ' ὁρμὴν· καθ' ὃ σημασινομένον οὐδεὶς ζητεῖ ἐναργῶς ὅν. Ἐζήτητο δὲ, πότερον ζῶον ἐστὶν ἤδη τὸ ἐμβρυον, ἢ φυτὸν ἔτι· καί περ μετελήφθη τοῦ ζώου τὸν νομα εἰς λόγον, ἐν ᾧ σαφέας. Αἰσθήσει δὴ καὶ κινήσει τῇ καθ' ὁρμὴν εὐρόντες αὐτὸ διαφέρουν τοῦ μὴ ζώου, πάλιν τοῦτο διωρισάμεθα τῶν παρακειμένων αὐτῷ πραγμάτων, ἕτερον μὲν εἶναι φάμεθα τὸ δυνάμει τοιοῦτον, ὃ μήπω μὲν ἐστὶν αἰσθανόμενον τε καὶ κινούμενον, ἔσται δὲ ποτε τοιοῦτον· ἕτερον δὲ τὸ κατ' ἐνέργειαν ὑπάρχον ἤδη τοιοῦτον· τοῦτο δὲ τὸ μὲν ἤδη ἐνεργεῖν, τὸ δὲ ἐνεργεῖν μὲν ἰνέμενον, ἡσυχάζον δὲ ἢ κοιμώμενον· τοῦτο δὲ ἐστὶ τὸ ζητούμενον. Οὐ γὰρ ἐκ τοῦ τρέφεσθαι τὸ ἐμβρυον ἴσον εἶναι λεκτέον, ὃ τῆς οὐσίας ἐστὶν ἀποχωρούμενον τοῦ ζητουμένου, τοῖς δ' ἄλλως συμβεβηκόσι προσεχόντων τὸν νοῦν. Κοινή δ' ἐπὶ πᾶσι τοῖς εὐρίπισται λεγμένοις τέτακται ἡ ἀπόδειξις, ἥτις ἐστὶ λόγος, ἐξ ἐτέρων ἕτερον τι πιστούμενος. Ἐξ ὧν δὲ ἡ πιστούμενη τὸ ζητούμενον, ὁμολογεῖσθαι τε καὶ πρῶτα εἶναι δεῖ τῷ μανθάνοντι. Ἀρχὴ δὲ τούτων ἐκείνων ἐστὶ τὸ πρὸς αἰσθήσειν τε καὶ νόησιν ἐναργεῖς. Ἡ μὲν οὖν πρώτη ἀπόδειξις, ἐκ τούτων ἀπάντων σύγκειται· ἡ δ' ἐκ τῶν ἡδὴ φθασάντων ἀποδεικνύεται, διὰ τῆς (38) πάλιν ἕτερον τι περαίνουσα, ἀπὸ μὲν οὐδὲν ἥσσον ἐστὶ τῆς προτέρας· οὐ μὴν καὶ πρῶτη ὀνομάζεσθαι δύναται, διότι μὴ δ' ἐκ πρώτων κερταίνεται προτάσεων. Τὸ μὲν οὖν πρῶτον εἶδος ἔς τῶν ζητουμένων διαφορᾶς, τριῶν ὄντων, εἰδείχθη· ἦτοι δὲ (39) τὸ, τῆς οὐσίας γινωσχομένης, ἀγνωστέου τι τῶν ἔργων ἢ παθῶν αὐτῆς· δευτέρα δ' ἦν τὸ ἀπορρῶ προβλημάτων, ἐφ' οὗ τὰ μὲν ἔργα καὶ πάθη γινώσκοντες ἅπαντες, ἀγνοοῦμεν δὲ τὴν οὐσίαν· ὅλον, ἢ τίνι (40) τοῦ σώματος μορίῳ τὸ ἡγεμονικόν ἐστὶ ἢ ψυχῆς (41).

¶ P. 912 ED. POTTER, 776 ED. PARIS.

(35) Τοῦ ἐμβρύου. Τῷ ἐμβρύῳ ms. Paris.

(36) Ἐτερον ὑπάρχον πρόβλημα. Hæc cum inferioribus connectenda erant, quod non animadversum interpret. Sensus n. est, quæstionem de va-

sis significatis vocis ζῶον distinctam omnino esse à illa, qua de natura animalis, in quo sita sit, incipitur. LOWTH.

(37) Καθ' ὁρμὴν μὴ αἰσθάνεσθαι ἢ κινεῖσθαι δύναται. Scribendum : Μὴ αἰσθάνεσθαι ἢ καὶ ὁρμῆν

A jam didiceris, dic aperte, de quoniam quæras. Sin autem in excutiendis nominibus verseris, clara est quod ipsum nomen *fetus*, neque est animal, neque planta, sed nomen, et vox, et corpus, et id quod est, et aliquid, et quidvis potius quam animal. Et si hoc proposuisti, habes responsionem. Sed neque quod significatur ex nomine *fetus*, est animal : sed illud quidem est et incorporeum, & et dicendum est idem et rem et cogitatum, et quidvis potius quam animal. Erit autem quædam alia natura animalis. Aperte enim ostensum est, de re ipsa de qua quæritur, natura, inquam, fetus qui est in utero, cujusmodi ea sit. Alia est quæ proponitur quæstio de significatis hujus nominis *animal*. Dico ergo, si hoc dicis animal quod potest sentire et moveri ex appetitione, id *animal* est non quod simpliciter ex appetitione movetur et sentit, nam potest etiam dormire, aut si non adsint sensilia, non sentire. Quod autem potest vel impelli appetitione, vel etiam sentire, est a natura datum signum quo animal cognoscitur. Tale quid enim ex his significatur. Primum quidem, an fetus qui in utero gestatur, ex appetitione non sentire aut moveri possit, quod quidem proponitur considerandum : alterum autem, an fetus qui gestatur in utero, aliquando sentire aut moveri potest ex appetitione : in quo significato nemo quærit, cum sit evidens. Quæsitum autem fuerat, utrum fetus jam sit animal, an etiam adhuc planta ; deinde nomen animalis traductum est ad definitionem, ut esset manifestum. Cum autem ex sensu et motu appetendi, invenissemus ipsum differre a non animali, id rursus distinximus a rebus ei adjunctis, dicentes aliud quidem esse id quod potestate est tale, quod non quidem quidem sentit et movetur, erit autem aliquando tale, alterum autem, quod actu jam est tale. Hujus autem est aliud quidem quod jam agit, aliud autem, quod agere quidem potest, quiescit autem vel dormit ; hoc est autem id quod quæritur. Non enim ex eo quod alatur fetus, dicendum est esse animal, quod quidem est eorum qui recedunt ab essentia, iis autem quæ alioqui accidunt mentem adhibent. In omnibus autem quæ dicuntur inveniri, posita est demonstratio, quæ quidem est oratio, quæ probat aliud ex aliis. Ea autem ex quibus probatur id quod quæritur, oportet eum qui discit confiteri et cognoscere. Horum autem omnium est principium, id quod est evidens sensu et intelligentia. Atque prima quidem demonstratio constat ex

κινεῖσθαι δύναται· « non potest sentire, aut appetitione moveri. » Sic paulo ante : Αἰσθάνεσθαι τε καὶ κινεῖσθαι καθ' ὁρμὴν· et statim : τὸ κινούμενον καθ' ὁρμὴν, καὶ αἰσθανόμενον. Dein : ὁρμῆν ἢ καὶ αἰσθάνεσθαι.

(38) Διὰ τῆς (38). Melius legeretur τῶν δὲ. LOWTH.

(39) Λέγω δὲ. Repetit quæ superius dixerat, p. 775, edit. Paris.

his omnibus. Quæ autem ex iis per hanc prius fuere demonstrata, rursus aliquid aliud concludit, at quidem non minus credibilis quam prior : non potest tamen prima quoque nominari, quoniam neque ex primis concluditur propositionibus. Prima ergo species differentiæ eorum quæ quaeruntur, cum tres sint, est ostensa : dico $\times$ autem cum cognoscatur essentia, ignorari aliquam ejus actionem vel affectionem. Secunda autem differentia propositarum quaestionum erat, in qua opera quidem et affectiones omnes cognoscimus, ignoramus autem essentiam, ut, exempli causa, in quam parte corporis sita sit pars animæ principalis.

CAPUT V.

Specimen dat demonstrationis in discutienda quaestione de Scepticorum εποχή.

Eadem autem demonstrationis pertractatio est etiam in hac quaestione. Dicunt aliqui non posse esse plura principia unius animalis. Atque unius quidem generis principia non possunt esse plura unius animalis : generibus autem diversa, non est absurdum. Apud Pyrrhonios, sit quam vocant εποχή, hoc est assensionis sustentio, quæ vult nihil esse firmum ac stabile. Ea si a seipsa incœperit, clarum est, quod primum seipsam infirmabit. Aut ergo dat aliquid esse verum, et non est de omnibus sustinenda assensio : aut persistit dicens nihil esse veri, et tum clarum est quod nec ipsa prius verum dicit. Aut enim ipsa verum dicit, aut non. Quare si verum dicit, concedit vel invita, esse aliquid veri. Sin autem non verum dicit, vera ea relinquit quæ volebat tollere de medio. Nam quatenus falsa ostenditur quæ perimit epoche, seu 330 assensionis sustentio, eatenus vera esse ostenduntur, ea quæ perimuntur, quemadmodum somnium quod dicit omnia somnia esse falsa : nam cum seipsam perimat, confirmat alia. Et in summa, si est vera, ducet a seipsa principium, nec sit sustentio assensionis ab aliquo alio, sed primum a seipsa. Deinde si comprehendit quod sit homo, vel quod sustinet assensionem, clarum est eum non sustinere assen-

'H δὲ αὐτὴ ἐπιχειρήσις τῆς ἀποδείξεως κατὰ πῶ του τοῦ προβλήματος. Φασὶν οὖν τινες μὴ ἔγχειν πλείους ἀρχὰς ἑνὸς εἶναι ζώου. Ὁμογενεῖς μὲν οὖν ἀρχὰς οὐκ ἔγχειν πλείους ὑπάρχειν ἑνὸς ζώου διαφερούσας δὲ τοῖς γένεσιν, οὐδὲν ἄτοπον. Πρὸς τὰς Πυρρῳνίου (42) εἰρη, φασὶν, ἡ εποχή, βέβαιον εἶναι μηδὲν· ὅτι ἂν ἐαυτῆς ἀρξαμένη, πρῶτον ἐκάρῳσει ἑαυτήν. Ἡ τοίνυν διδωσιν ἀληθές τι εἶναι, καὶ τὸ περὶ πάντων ἐφεκτέον (43)· ἢ ἐνίσταται, μηδὲν εἶναι ἀληθές λέγουσα· καὶ ὅτι (44) οὐδ' αὐτὴ πρότερον ἀληθεύσει. Ἦτοι γὰρ αὕτη ἀληθεύει, ἢ οὐκ ἀληθεύει. Ἄλλ' εἰ μὲν ἀληθεύει, διδωσιν ἀκουσά τι εἶναι ἀληθές· εἰ δὲ μὴ ἀληθεύει, ἀληθὲς ἀπολείπει ἅπερ ἀνελθεῖν ἐβούλετο. Ἐν ᾧ γὰρ ψευδὴς δέικνυται ἡ ἀναιρουμένη εποχή, ἐν τούτῳ τὰ ἀναιρούμενα ἀληθὲς δέικνυται, ὥς ὁ θνείρος ὁλέων ψευδεῖς εἶναι πάντας τοὺς θνείρους· αὐτοῦ (45) γὰρ ἀπαρετικὴ οὐσα, τῶν ἄλλων γίνεται κυρωτικὴ (46). Καὶ ὅλως εἴ ἐστιν ἀληθὴς, ἀφ' ἐαυτῆς ποιήσεται τὴν ἀρχήν, καὶ ἄλλου τινὸς οὐσα εποχή, ἀλλ' ἐαυτῆς πρῶτον ἐπιστάσει κατὰ λαμβάνεται, ὅτι ἀνθρώπως ἐστὶν ἢ ὅτι ἐπέχει· ὅτι μὴ ἐπέχειν (47). Πῶς δ' ἂν καὶ ἀπρηνοίτο (48) πρὸς τὸ ἐρωτηθέν· περὶ γὰρ αὐτοῦ τούτου ὅτι ἐπέχει· οὐκ ἐπέχων· καὶ μὴν καὶ ἀποφαίνεται, ὅτι ἐπέχει· ὁ καὶ εἰ δεῖ πειθόμενον αὐτοῖς περὶ πάντων ἐπέχειν, περὶ αὐτῆς πρότερον τῆς εποχῆς ἐφέρεται.

✕ P. 913 ED. POTTER, 777 ED. PARIS.

(40) *Ἐρ τινα*. Celebris quaestio de qua, quid philosophi clariores senserint, vide apud Plutarchum *De placitis philosophorum* lib. IV, cap. 5.

(41) *Τῆς ψυχῆς*. Post hæc deest tertia quaestio-nium species, de qua supra p. 773 edit. Paris. Lowth.

(42) *Πυρρῳνίου*. De Pyrrhonis dogmate et secta C conf. in ejus vita Laertius lib. IX, seg. 61, 62, ubi hæc scribit : Ὅθεν γενναϊότατα δοκεῖ φιλοσοφῆσαι, τὸ τῆς ἀκαταληψίας καὶ εποχῆς εἶδος εἰσαγαγόν, ὡς Ἀσκάσιος ὁ Ἀδδερῖτης φησὶν· οὐδὲν γὰρ ἐρασκειν οὔτε καλόν, οὔτε αἰσχρόν, οὔτε δίκαιον, οὔτε ἀδίκον. Καὶ ὁμοίως ἐπὶ πάντων, μηδὲν εἶναι τῇ ἀληθείᾳ, νόμῳ δὲ καὶ εἶναι πάντα τοὺς ἀνθρώπους πράττειν· οὐ γὰρ μᾶλλον τὸδε ἢ τὸδε εἶναι ἔκαστον. Ἀκόλουθος δ' ἦν καὶ τῷ βίῳ, μηδὲν ἐκτρέπομενος μηδὲ φυλαττόμενος, ἅπαντα ὑφίσταμενος, ἀμάξας, εἰ τύχοι, καὶ κρημνοὺς, καὶ κύνας, καὶ ὅσα τοιαῦτα, μηδὲν ταῖς ἀσθήσεσιν ἐπιτρέπων. Σώζεσθαι μέντοι (καθὰ φασιν οἱ περὶ τὸν Καρύστιον Ἀντίγονον), ὑπὸ τῶν γνωρίμων παρακολουθοῦντων. Ἀνεσιδῆμος δὲ φησι φιλοσοφεῖν μὲν αὐτὸν κατὰ τὸν τῆς εποχῆς λόγον, μὴ μέντοι γε ἀπροσάρτως ἕκαστα πράττειν. Unde et nobilissime philosophiam tractasse videtur, commentus modum, quo de omnibus nihil decerneret,

neque quidquam comprehendi posse diceret, ut Ascanius Abderites auctor est. Negabat enim quidquam honestum esse aut turpe, justum vel injustum. Eadem ratione et de omnibus ; nihil vere esse, ceterum lege atque consuetudine cuncta homines facere. Neque enim esse quidquam istud potius quam illud. Consentanea ad hæc illi et vita erat ; nihil declinans nihilque devitans, sustinebat omnia : currus si forte occurrissent, et prærupta, et canes, et talia, nihil omnino sensibus permittens. Servatum autem (ut Caristius Antigonus refert) a sequentibus se amicis. Porro Ænesidemus ipsum de assensu quidem retinendo philosophatum esse tradit, non tamen imprudenter gessisse singula.

(43) *Ἐφεκτέον*. Ms. Paris., ἀφεκτέον.

(44) *Διὰ τὸν ὅτι*. Non minus aptum adverb. ὅτι.

(45) *Αὐτοῦ*. Rectius αὐτῆς, seu ἐαυτῆς, i sui ipsius. Id.

(46) *Κυρωτικὴ*. H. κυρωτικὴ, usitatius. Id.

(47) *Ἐπέχει*. Ms. Paris., ἐπέχειν. Πῶς δ' ἂν καὶ τὴν ἀρχὴν εἰς τὴν ἀμφισβήτησιν ἀφίκετο περὶ πάντων ἐπέχων ; Πῶς δ' ἂν καὶ ἀποκρίνεται πρὸς τὸ ἐρωτηθέν ;

(48) *Ἀποκρίνεται*. In Flor. est etiam aliter scriptura ἀπεκρίνεται, indic. modo. Id.

εἶτα πιστέον αὐτῇ, εἴτε καὶ μὴ. Ἐτι εἰ τοῦτο αὐτό ἐστι τὸ ἀληθές τὸ μὴ εἰδέναι τὸ ἀληθές, οὐδὲ τὴν ἀρχὴν ἀληθές τι παρ' ἐκείνου δίδοται. Εἰ δὲ καὶ τοῦτο ἀμφισβητήσιμον ἔρει, τὸ ἄγνοεῖν τὰληθές, ἐν αὐτῷ τούτῳ δίδωσιν εἶναι τὸ ἀληθές γινώσκον, ἐν ᾧ τὴν περὶ αὐτοῦ ἐποχὴν φαίνεται μὴ βεβαιῶν (49). Εἰ δὲ αἰρεσίς (50) ἐστὶ πρόσκλησις δογμάτων, ἢ, ὥς τινες, πρόσκλησις δόγμασι πολλοῖς ἀκολουθίαν πρὸς ἄλληλα καὶ τὰ φαινόμενα περιέχουσα (51), πρὸς τὸ εὖ ζῆν συντείνουσα· καὶ τὸ μὲν δόγμα ἐστὶ κατάληψις τις λογικῇ· κατάληψις δὲ ἕξις καὶ συγκατάθεσις τῆς διαωνίας· οὐ μόνον οἱ ἐφεκτικοὶ (52), ἀλλὰ καὶ πᾶς δογματικὸς ἐν τισιν ἐπέχειν εἰσθεν, ἥτοι παρὰ γνώμης ἀσθένειας, ἢ παρὰ πραγμάτων ἀσάφειας, ἢ παρὰ τῆς τῶν λόγων ἰσσοθενίας.

ad recte vivendum: et dogma est quædam quæ sit ratione comprehensio: comprehensio autem est habitus et assensio animi: non solum ephectici, sed etiam quilibet dogmaticus, in nonnullis solet sustinere assensionem, aut propter mentis imbecillitatem, aut rerum obscuritatem, aut vires æquales rationum.

CAPUT VI.

De genere, speciebus et differentiis, et quis sit eorum usus in definitionibus

Αἱ τῶν ζητήσεων (53) ἐροδοὶ καὶ ἀρχαὶ περὶ ταῦτα καὶ ἐν τούτοις εἰσιν.

Προτακτέον δὴ καὶ τῶν ὄρων, καὶ τῶν ἀποδείξεων, καὶ διαιρέσεων, ποσαυχὺς λέγεται τὸ ζητούμενον· τὰ τε ὁμώνυμα χειριστέον (54), καὶ τὰ συνώνυμα εὐχρινῶς τακτέον κατὰ τὰς σημασίας· ἔπειτα ζητητέον, εἰ τῶν πρὸς ἕτερα θεωρουμένων ἐστὶ τὸ προκειμένον, ἢ καὶ αὐτὸ λαμβάνεται· ἐπὶ τούτοις, εἰ ἐστὶ, τί ἐστὶ, τί αὐτῷ συμβέβηκεν· ἢ καὶ οὕτως, εἰ ἐστὶ, τί ἐστὶ, οὕτως ἐστὶ. Πρὸς δὲ τὴν τούτων θεωρίαν ἡ τῶν καὶ ἑκαστα γῶσις καὶ ἡ τῶν καθόλου συνυποβάλλει (55), καὶ τὰ πρότερα, καὶ τὰ ἐπὶ τὰς διαφοράς, καὶ αἱ διαιρέσεις αὐτῶν. Ἡ μὲν οὖν ἐπαγωγή (56) φέρει τὸ καθόλου καὶ τὸν ὅρισμόν· αἱ δὲ διαιρέσεις τὰ εἶδη καὶ τὸ εἶναι εἶναι (57) καὶ τὸ ἄτομον· ἡ δὲ θεωρία τοῦ ποσαυχὺς τὴν λήψιν τοῦ εἰκείου· αἱ δὲ διαφορήσεις τὰς κατ' αὐτάς (58) διαφοράς καὶ τὰς ἀποδείξεις, καὶ ἕλκω τὴν θεωρίαν συναύξουσι, τὰ τε παρεπόμενα αὐτῇ· ἐκ πάντων δὲ ἐπιστήμη τε παρίσταται καὶ ἀλήθεια. Πάλιν τὸ κεφαλαιωθὲν ἐκ τῆς διαιρέσεως ὅρος γίνεται· λαμβάνεται γὰρ καὶ πρότερος τῆς διαιρέ-

B Quæstionum insinuationes et principia circa hæc et in his sunt.

Ante definitiones autem, demonstrationes, et divisiones, prius ponendum est quot modis dicatur id, quod quæritur: et tractanda sunt homonyma, et synonyma sunt apte et distincte ponenda secundum suas significationes. Deinde quærendum est an ex iis, quæ considerantur, ut relata ad alia, sit id quod proponitur, an per se ipsum sumatur. Post hæc, an sit, quid sit, quid ei accidat: aut sic etiam, an sit, quid sit, propter quid sit. Ad hæc autem contemplanda confert singulorum cognitio et universorum, et ea quæ sunt priora, et differentiae, et earum divisiones. Atque inductio quidem affert id quod est universum et definitionem: divisiones autem, species, et quid sit, et individuum. Contemplatio autem qua consideratur, quot modis dicatur, affert assumptionem ejus quod est proprium: dubitationes autem, eas quæ sunt in ipsis differentias et demonstrationes: et alioqui augent contemplationem, et ea quæ ipsam consequuntur: ex omnibus autem

* P. 914 ED. POTTER, 778 ED. PARIS.

(49) *Μὴ βεβαιῶν*. Delenda videtur particula negativa μὴ, ut sensus sit: « Hoc ipso concedit veritatem posse cognosci, quod videtur retentionem assensionis suadere. »

(50) *Αἰρεσίς*. Conf. Diogenes Laertius in proœmio leg. 20. Sextus Empiricus *Hypotyph.* lib. 1, Suidas v. *Αἰρεσίς*.

(51) *Περιέχουσα*. « Continens. » Hervetus exp. « præbens, » quod est *παρέχουσα*. Posset legi *περιέχουσα*, « continentibus. »

(52) *Ἐφεκτικοί*. « Ἐφεκτοί. » Forte verius *ἐφεκτικοί*. SYLBURG. — Sic superius *μεθεκτοί* pro *μεθεκτικοί* Strom. 1, pag. 348, ubi conf. not.

(53) *Αἱ τῶν ζητ.* Titulum ipsum Hervetus interpres omittit, et absque separatione sequentia cum præcedentibus connectit. SYLBURG.

(54) *Χειριστέον*. Χειριστέον agnoscit etiam Her-

veti versio, « tractanda sunt homonyma: » sed verius *χωριστέον*. SYLBURG.

(55) *Συνυποβάλλει*. L. *συνεπιβάλλει*. LOWTH.

(56) *Ἐπαγωγή*. Inductio enim est argumenti species, qua ex singularibus colligitur universale.

(57) *Καὶ τὸ εἶναι εἶναι*. Quid sit res, id est essentialem ejus definitionem. Nam ex divisione rerum, partes earum, et essentialium rationem discimus. Unde et paulo post, definitionis demonstrationem sequi divisionem affirmat: et divisionem τὶ ἐστὶ, « quid sit, » docere. Quomodo autem tum definitio ex inductione procedit, ut sententia præcedente dicitur? Hunc nodum Clemens paulo infra solvit, ubi docet definitionem et præcedere divisionem, et eam subsequi.

(58) *Κατ' αὐτάς*. In Flor. est etiam altera lectio κατ' αὐτάς. Priorem sequitur Herveti versio, « eas quæ sunt in ipsis differentias. » SYLBURG.

ostenditur scientia et veritas. Rursus id quod in summam redigitur ex divisione, appellatur definitio; sumitur enim determinatio et prior divisione, et posterior: prior quidem, quando concessa vel tantum proposita fuerit; posterior autem, quando demonstrata, et per sensum, ex singularibus, in summam colligitur universale; inductionis enim principium est sensus; finis autem, id quod est universale. Atque inductio quidem non ostendit quid sit, sed quod sit, vel non sit: $\times$ divisio autem quod sit, et determinatio similiter atque divisio, essentiam docet, et quid sit, non autem an sit. Demonstratio autem tria, nempe an sit, et quid sit, et propter quid sit aperit. Sunt autem nonnullæ quoque definitiones quæ causam continent. Quoniam autem scire est, quando causam viderimus: sunt autem causæ quatuor, materia, id quod movet, forma, finis: erit quadruplex determinatio. Primum ergo sumendum est genus, in quo sunt ea quæ sunt proxima supremis: postea propinqua differentia. Differentiarum autem continuatio scissa et divisa, complet quid sit esse, seu rei essentiam ac definitionem. Non necesse est autem dicere omnes uniuscujusque differentias, sed eas quæ species constituunt. Geometrica resolutio et compositio divisioni dialecticæ et definitioni similis. Et a divisione quidem recurrimus ad ea quæ sunt simpliciora, et magis principalia. Atque genus quidem rei quæ quaeritur dividimus in eas quæ ei insunt species: ut exempli causa, in homine, animal quod est genus, dividimus in eas quæ in ipso apparent species, nempe mortale et immortale. Et sic semper genera quæ videntur esse composita, secantes in species simpliciores, accedimus ad id quod quaeritur, et non amplius suscipit divisionem. Cum enim animal diviserimus in mortale et immortale, deinde vero mortale in terrestre et aquatile, et rursus terrestre in volucre et pedestre, et sic propinquam ei quod quaeritur speciem, quæ etiam comprehendit id quod quaeritur, diviserimus, secundo devenimus ad simplicissimam speciem, quæ nihil quidem aliud, sed id solum quod quaeritur comprehendit. Rursus enim pedestre dividimus in rationis particeps et expers rationis. Deinde ex iis speciebus quæ sumuntur ex divisione, eligentes ea quæ sunt magis propinqua homini, cum ex iis unam composuerimus orationem, efflicimus hominis definitio-

✕ P. 945 ED. POTTER, 779 ED. PARIS.

(59) Ὑστερος. Conf. Aristotelis *Analyt. post.* lib. II, cap. 13.

(60) Ἀρχή. Eadem docet Aristoteles *Analyt.* lib. I, cap. 18.

(61) Ὅτι ἐστὶ παρ. « Quod sit, » etc. Perperam: Id enim, ut dictum est, docet inductio. Scribendum, τὸ τί ἐστὶ· vel, ὃ τί ἐστὶ· « quid sit. » Id quippe afferre divisionem, mox ait.

(62) Αἰτίαι. Conf. Aristoteles *Analyt. poster.* lib. II, c. 11, quod sic incipit: Ἐπεὶ δὲ ἐπιστάσθαι οὐδὲν, ὅταν εἰδῶμεν τὴν αἰτίαν· αἰτίαι δὲ τέσσαρες. « Cum autem putemus nos tunc scire, quando causam cognoscimus; causæ vero quatuor sint, »

σεως καὶ ὑστερος ὁ διορισμός· πρότερος μὲν, ὅταν συγχωρηθῇ ἡ προτεθεῖ ὑστερος (59) δὲ, ὅταν ἀποδευθῇ· καὶ κατὰ τὴν αἰσθησιν δὲ ἐκ τοῦ καθ' ἑκάστα κεφαλαιούται τὸ καθόλου· ἀρχή (60) γὰρ τῆς ἐπαγωγῆς ἡ αἰσθησις· πέρας δὲ τὸ καθόλου. Ἡ μὲν οὖν ἐπαγωγή οὐ τὸ τί ἐστὶ δεικνυσιν, ἀλλ' ὅτι ἐστίν, ἡ οὐκ ἐστίν· ἡ διαίρεσις δὲ, ὅτι ἐστὶ παρίστησιν (61), ὅ τε διορισμός ὁμοίως τῇ διαίρεσει τὴν οὐσίαν καὶ τὸ τί ἐστὶ διδάσκει, οὐχὶ δὲ τὸ εἰ ἐστίν· ἡ τε ἀπόδειξις, ἐκ τριῶν, τὸ τε εἰ ἐστίν, καὶ τὸ τί ἐστίν. καὶ τὸ διὰ τί ἐστίν, σαφηνίζει. Εἰσὶ δὲ ἐνιοὶ καὶ τῆς αἰτίας ἐμπειρικτικοὶ ὅροι. Ἐπεὶ δὲ ἐπιστάσθαι ἐστίν, ὅταν θεωμεν τὴν αἰτίαν· αἰτίαι (62) δὲ τέσσαρες, ἡ ὕλη, τὸ κινεῖν (63), τὸ εἶδος, τὸ τέλος· τετραχῶς ἐστὶ ὁ διορισμός. Ληπτέον οὖν πρῶτον τὸ γένος, ἐν ᾧ ἐστὶ τῶν ἐπάνω τὰ ἐγγύτατα· μετὰ τοῦτο, τὴν προσεχῆ διαφορὰν. Ἡ δὲ συνέχεια τῶν διαφορῶν (64), τεταμένη καὶ ἀποδιαουμένη, τὸ εἰ ἦν εἶναι ἐκπληρᾶ. Οὐκ ἀνάγκη δὲ πάσας λέγειν ἐκάστου τὰς διαφορὰς, ἀλλὰ τὰς εἰδοποιούσας. Ἡ γεωμετρικὴ ἀνάλυσις καὶ σύνθεσις, τῇ διαλεκτικῇ διαίρει καὶ ὀρίσῃ· καὶ ἀπὸ μὲν τῆς διαίρεσεως, ἐπὶ τὰ ἀπλούστερα καὶ ἀρχικώτερα ἀνατρέχουσι. Τὸ γοῦν γένος τοῦ ζητούμενου πράγματος διαιροῦμεν εἰς ἐνυπάρχοντα αὐτῷ εἶδη· οἷον ἐπὶ τοῦ ἀνθρώπου τὸ ζῶν, γένος ἐν, εἰς τὰ ἐμφαινόμενά εἶδη διαιροῦμεν, τὸ θνητὸν καὶ ἀθάνατον· καὶ οὕτως αἰετὶ τὰ σύνθετα δοκοῦντα εἶναι γένη εἰς τὰ ἀπλούστερα εἶδη τέμνοντες, ἐπὶ τὸ μὴ ζητούμενον (65) καὶ μηκέτι τομὴν ἀποδεχόμενον παραγινόμεθα. Τὸ γὰρ ζῶν εἰς τὸ θνητὸν καὶ ἀθάνατον διελόντες, εἴτα μέντοι τὸ θνητὸν εἰς τὸ χερσαῖον καὶ ἐνδρόν, καὶ πάλιν τὸ χερσαῖον εἰς τὸ πτηνὸν καὶ πεζόν, καὶ οὕτως τὸ προσεχὲς τῷ ζητούμενῳ εἶδος, ὃ καὶ περιλαμβάνει τὸ ζητούμενον, διαιροῦντες, ἀφεξέμεθα τέμνοντες ἐπὶ τὸ ἀπλούστατον εἶδος, ὅπερ ἄλλο μὲν οὐδὲν, μόνον δὲ τὸ ζητούμενον παραλαμβάνει. Πάλιν γὰρ τὸ πεζὸν εἰς λογικὸν καὶ ἄλογον διαιροῦμεθα· κάπειτα τὰ προσεχῆ τῶν ἐκ τῆς διαίρεσεως λαμβανόμενων εἰδῶν τῷ ἀνθρώπῳ ἐκλεγόμενοι, καὶ ἐπισυνθέμενοι εἰς ἓνα λόγον, τὸν ὅρον τοῦ ἀνθρώπου ἀποειδομεν, ὅς ἐστι ζῶν θνητὸν, χερσαῖον, πεζόν, λογικόν. Ὅθεν ὕλης μὲν τάξιν ἐπέχει ἡ διαίρεσις, τῷ ὅρῳ τὴν ἀπλότην τοῦ ὀνόματος ἀναζητούσα· τεχνίτου δὲ καὶ δημιουργοῦ ὁ ὅρος ἐπισυντιθεὶς καὶ κατασκευάζων, καὶ τὴν γῶσιν τοῦ ὄντος παριστάς· οὗ τούτων τῶν πραγμάτων ὧν ἔχομεν καθολικὰς ἐκβολὰς. Τούτων τῶν διανοιῶν τοὺς ἐρμηνευτικοὺς λό-

etc., quæ fere κατὰ λέξιν repetit Clemens.

(63) Τὸ κινεῖν. Id est, τὸ ποιητικόν. H. SYLVESTER. Nempe causa efficiens, ἡ τι πρῶτον ἐκίνησε, « quæ primum movit, » ut ab Aristotele dicitur loc. cit.

(64) Συνέχεια τῶν διαφορῶν. « Coacervatio differentiarum, » cujus specimen occurrit in definitione hominis infra posita, pag. 779 edit. Paris. LOWTH.

(65) Τὸ μὴ ζητ. Belenda est particula neg. μὴ sensus enim est, per ejusmodi divisionem pervenit tandem ἐπὶ τὸ ζητούμενον, « ad id quod quaeritur, quod ulterioris divisionis capax non est; » ut status sequitur. Idem Lowthio quoque visum est.

γους εἶναι φαμέν· τούτων γὰρ τῶν διανοῶν, καὶ αἱ διαιρέσεις γίνονται. Τῶν δὲ διαιρέσεων ἡ μὲν τις εἰς εἶδη διαιρεῖ τὸ διαιρούμενον, ὡς γένος· ἡ δὲ τις εἰς μέρη, ὡς ὅλον· ἡ δὲ εἰς τὰ συμβεβηκότα. Ἡ μὲν οὖν τοῦ ὁλοῦ εἰς τὰ μέρη διαιρέσεις, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον κατὰ μέγεθος ἐπινοεῖται· ἡ δὲ εἰς τὰ συμβεβηκότα οὐδέποτε ὅλη δύναται διαληφθῆναι, εἴγε καὶ οὐσίαν ἐκαστῷ δεῖ πάντως τῶν ὄντων ὑπάρχειν. Ὅθεν ἀδόκιμοι ἀμφω αὐταὶ αἱ διαιρέσεις, μόνῃ δὲ εὐδοκίμει ἡ τοῦ γένους εἰς εἶδη τομῇ, ὅφ' ἥς χαρακτηρίζεται ἡ τε ταυτότης ἡ κατὰ γένος, ἡ τε ἑτερότης ἡ κατὰ ἰδιότητος διαφοράς. Τὸ εἶδος αἰεὶ ἐν τινι μέρει θεωρεῖται· οὐ γὰρ ἀνάπαλιν, εἰ τι μέρος ἐστὶ τινος, τοῦτο καὶ εἶδος γνήσεται· ἡ γὰρ χεῖρ μέρος μὲν ἐστὶ τοῦ ἀνθρώπου, εἶδος δὲ οὐκ ἐστίν. Καὶ τὸ μὲν γένος ἐν τοῖς εἶδεσιν ἐνυπάρχει· τὸ γὰρ ζῶον καὶ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ καὶ ἐν τῷ βοῖ· τὸ δὲ ὅλον, ἐν τοῖς μέρεσιν οὐκ ἐνυπάρχει· οὐ γὰρ ὁ ἀνθρώπος ἐν τοῖς ποσὶν ὑπάρχει. Διὸ κυριώτερον τὸ εἶδος τοῦ μέρους· καὶ ὅσα τοῦ γένους κατηγορεῖται, ταῦτα πάντα καὶ τοῦ εἶδους κατηγορηθήσεται. Ἀριστον μὲν οὖν εἰς δύο θεωρεῖν (66) εἶδη τὸ γένος· εἰ δὲ μὴ, εἰς τρία. Τὰ τοίνυν εἶδη, γενικώτερον μὲν διαιρούμενα, χαρακτηρίζεται τῷ τε ταύτῳ καὶ θατέρῳ· ἐπιστα δὲ διὰ τῶν γενικῶς σημαινόμενων διαιρούμενα χαρακτηρίζεται. Ἐκαστον γὰρ τῶν εἰδῶν ἥτοι οὐσία ἐστίν· ὥστερ ὅταν λέγωμεν, τῶν ὄντων τὰ μὲν σώματα ἐστὶ, τὰ δὲ ἀσώματα· ἡ ποσὶν, ἡ πρὸς τι, ἡ τοῦ, ἡ πότε, ἡ ποιεῖν, ἡ πάσχειν. Παντὸς οὐ τινος οὖν ἐπιστήμων τίς ἐστι, τοῦτου καὶ τὸν ὅρον ἀποδώσει· ὡς ὁ γε μὴ δυνάμενος λόγῳ περιλαβεῖν καὶ ὀρίσασθαι οἷον, τοῦτου ἐπιστήμων οὐκ ἂν ποτε εἴη. Ἐκ δὲ τῆς τοῦ ὅρου ἀγνοίας καὶ τὰς πολλὰς ἀμφοισθησεις γίνεσθαι καὶ τὰς ἀπάτας, συμβαίνει. Εἰ γὰρ ὁ τὸ πρᾶγμα εἰδῶς ἔχει κατὰ διάνοιαν τὴν εἰδησιν αὐτοῦ, δύναται δὲ καὶ λόγῳ σαφηνίσαι ὃ διανοεῖται, ἡ δὲ τῆς διανοίας ἐρμηνεία ὅρος ἐστίν, ἀναγκαῖόν ἐστι τὸν εἰδῶτα τὸ πρᾶγμα δύνασθαι αὐτοῦ καὶ τὸν ὅρον ἀποδοῖναι. Προσλαμβάνεται δὲ ὅροις καὶ ἡ διαφορά, σημείου τάξιν ἐπέχουσα τῷ ὄρῳ. Τῷ γοῦν τοῦ ἀνθρώπου ὄρῳ τὸ γελαστικὸν προστεθὲν, ποιεῖ τὸ ὅλον· ζῶον λογικόν, θνητόν, χερσαῖον, πεζόν, γελαστικόν. Σημεῖα γὰρ ἐστὶ τὰ κατὰ διαφορὰν προσαγόμενα τῷ ὄρῳ οἰκείων πραγμάτων· τὴν δὲ φύσιν αὐτῶν τῶν πραγμάτων οὐκ ἐνδείκνυται. Αὐτίκα ἰδίῳ ἀπόδοσιν φασὶν εἶναι τὴν διαφορὰν· καὶ καθὼ τῶν ἄλλων ἀπάντων διαφέρει τὸ ἔχον τὴν διαφορὰν, ὃ μόνῳ ὑπάρχει καὶ ἀντικατηγορεῖται τοῦ πράγματος ἐν τοῖς ὅροις, ἀνάγκη τὸ πρῶτον γένος ὡς ἀρχηγὸν καὶ ὑποστατὸν (67) δεῖ παραλαμβάνειν. Ἐν μὲν οὖν τοῖς μακροτέροις ὅροις τὸ πλεῖθος τῶν εἰδῶν τῶν ἐξευρισκομένων διὰ τῶν ὁκτα κατηγοριῶν· ἐν δὲ τοῖς ἐλαχίστοις, τὰ προηγούμενα τῶν προσεχῶν εἰδῶν ληφθέντα, τὴν οὐσίαν καὶ φύσιν διασημαίνει τοῦ πράγματος· ὃ δὲ ἐλάχιστος ἐκ τριῶν συνέστηκε, τοῦ γένους καὶ οὕτω τῶν

nem, quæ est animal mortale, terrestre, pedestre, rationis particeps. Quo fit ut materiæ quidem locum præstat divisio, definitioni quærens simplicitatem nominis : artificis autem et opificis definitio, quæ componit et construit, et ejus quod est ostendit cognitionem. Non harum autem rerum, nec idearum **331** sunt definitiones, sed rerum quarum habemus universales in animo notiones. Harum notionum dicimus esse orationes interpretativas ; harum enim notionum sunt etiam divisiones. Ex divisionibus autem, una quidem $\times$ dividit rem divisam in species, ut genus : altera autem in partes, ut totum : alia vero in accidentia. Atque totius quidem in partes divisio, ut plurimum consideratur in magnitudine : quæ fit autem in accidentia, nunquam potest tota explicari, siquidem oportet unicuique entium omnino inesse essentiam. Unde etiam reprobantur ambæ hæ divisiones : sola autem probatur divisio generis in species, a qua formam characteremque accipit quæ est secundum genus identitas, et diversitas quoad differentias speciales. Species semper in aliqua parte consideratur, non tamen contra si quid est pars alicujus, hoc erit etiam species : manus enim est pars quidem hominis, non est autem species. Et genus quidem inest in speciebus : animal enim inest in homine et bove. Totum autem non inest in partibus. Homo enim non inest in pedibus. Quocirca species est parte potior. Et quæcunque de genere prædicantur, ea etiam omnia prædicabuntur de specie. Atque optimum quidem fuerit contemplari genus in duabus speciebus : sin minus autem, in tribus. Species ergo divisæ quidem generalius, characterem accipiunt ex eodem et altero. Deinde vero divisæ, per ea quæ generaliter significantur characterem accipiunt. Unaquæque enim species aut est substantia : ut cum dicimus : Ex iis quæ sunt, alia quidem sunt corporea, alia vero incorporea : aut quantum, aut quod refertur ad aliquod, aut ubi, aut quando, aut agere, aut pati. Cujuscunque ergo rei habet aliquis scientiam, ejus etiam dabit definitionem : quemadmodum qui non potest oratione comprehendere et definire quidlibet, ejus rei nunquam habebit scientiam. Ex ignorance autem definitionis, accidit ut multæ dubitationes oriantur et deceptiones. Si enim qui rem novit, habet in animo ejus cognitionem : potest autem quis oratione explicare id quod habet in animo : ejus autem quod animo cogitatur explicatio, est definitio : necesse ergo est ut qui rem novit, possit ejus etiam dare definitionem. Assumitur autem in definitionibus etiam differentia, quæ signi locum obtinet in definitione. Hominis itaque definitioni adjectum, vi ridendi præditum, facit totum : animal rationis particeps, mortale, terrestre, pede-

* P. 916 ED. POTTER, 779-780 ED. PARIS.

(66) Θεωρεῖν. Θεωρεῖν agnoscit etiam Hervetii versio, « contemplari genus in duabus speciebus : » atque ita est in p. præcedente, non aspernanda ta-

men est A. lectio διαιρεῖν, « dividere. »

(67) Ὑποστατόν. « Quod reliquis substernitur » Lowth.

stre, vi ridendi præditum. Quæ enim per differentiam adhibentur definitioni, sunt signa rerum propriarum, ipsarum autem rerum naturam non indicant. Jam vero dicunt differentiam esse proprii redditionem, et secundum quod differt ab aliis id quod habet differentiam, quod soli inest, et de re mutuo prædicatur: necesse est in definitionibus primum genus assumere ut principale, et quod subsistat. Et in longioribus quidem definitionibus, multitudo specierum quæ inveniuntur per decem prædicamenta: in minimis autem, quæ ex propinquis speciebus sumptæ fuerint principales, rei essentiam et naturam significant. Quæ est autem minima, constat ex tribus, ex genere, et duabus speciebus maxime necessariis. Hoc autem fit propter brevitatem. Dicimus ergo: Homo est animal vi ridendi præditum. Tunc assumendum est id quod præcipue accedit ei quod definitur, aut propria ejus virtus, aut proprium ejus munus ac officium, aut aliquid aliud ejusmodi. Quare cum definitio debeat rei essentiam exponere, non potest quidem rei naturam accurate comprehendere: per præcipuas autem species declarat essentiam: et habet definitio propemodum essentiam in qualitate.

CAPUT VII.

De causis dubitandi sive assensum sustinendi.

Quæ efficiunt ut sustineatur assensio, causæ sunt duæ supremæ. Una quidem, mens humana quæ est multiplex et instabilis, cui quidem natura est insitum ut generet dissensionem, aut aliorum inter se invicem aut sui ipsorum a seipsis. Secunda autem, ea quæ est in rebus discrepantia, quæ etiam maxime efficit ut sustineatur assensio. Nam cum neque omnibus visis possimus credere propter repugnantiam: neque omnibus fidem non habere, quod id quod dicit omnia esse incredibilia, cum sit ex omnibus, in numerum etiam omnium ascribatur; neque aliquibus quidem credere, aliquibus vero non credere, propter æqualitatem: eo deducti sumus ut sustineamus assensionem. Harum autem principalium causarum, propter quas assensionem sustinemus, cogitationis quidem instabilitas, generat dissensionem: dissensio autem est immediata causa propter quam sustinetur assensio. Hinc plena quidem est vita judiciis et curiis, et in summa, eorum quæ dicuntur bona et mala electione: quæ quidem dubiæ mentis et ad oppositarum rerum infirmitatem claudicantis, sunt argumenta. Sunt itaque libris plenæ bibliothecæ, classesque et commentationes iis qui in dogmatibus inter se dissentiunt, et sibi persuaserunt se in rebus tenere veritatem.

CAPUT VIII.

Qua methodo tum res, tum nomina ad certas classes reduci possunt.

In voce tria versantur: nempe et nomina quæ sunt signa eorum quæ animo cogitantur principali-

✱ P. 917 ED. POTTER, 781 ED. PARIS.

(68) *Ἦτοι τῆς*. Duplicem dissensionem statuit; aliam, qua diversi homines inter se dissentiunt; aliam qua quis a seipso discrepat.

(69) *Μῆτε π. α.* Sensus est: Credi non posse hanc propositionem, « Nihil est credendum. » Quia tum ne hæc quidem propositio esset credenda, cum etiam ea generali voce « nihil » excluderetur. Simili argumento adversus Pyrrhonorum ἐποχὴν supra est usus p. 777 edit. Paris.

(70) *Καὶ καθόλου τῆς π.* Vult, difficultatem

ἀναγκαιότητων εἰδῶν. Γίνεται δὲ τοῦτο διὰ συντομίαν. Φαμέν οὖν· Ἄνθρωπός ἐστι τὸ ζῶον γελαστικόν· τό τε ἐξαιρέτως συμβεβηκὸς τῷ ὀρίζομένῳ προσπαληπτόν, ἢ τὴν ἰδίαν ἀρετὴν αὐτοῦ, ἢ τὸ ἴδιον ἔργον αὐτοῦ, καὶ τοιούτων τινῶν ἄλλων. Ἐξηγητικὸς οὖν ὁ ὅρος ὢν τῆς τοῦ πράγματος οὐσίας, περιλαβεῖν μὲν ἀκριβῶς τὴν φύσιν τοῦ πράγματος ἀδυνατεῖ· διὰ δὲ τῶν κυριωτάτων εἰδῶν τὴν δῆλωσιν τῆς οὐσίας ποιεῖται, καὶ σχεδὸν ἐν ποιότητι ὁ ὅρος τὴν οὐσίαν ἔχει.

Τὰ ποιητικὰ τῆς ἐποχῆς αἰτία δύο ἐστὶ τὰ ἀνωτάτω· ἐν μὲν τὸ πολὺτροπον καὶ ἄστατον τῆς ἀνθρωπίνης γνώμης, ὅπερ γεννητικὸν εἶναι πέφυκε τῆς διαφωνίας, ἦτοι τῆς (68) ἀλλήλων πρὸς ἀλλήλους, ἢ τῆς ἑαυτῶν πρὸς ἑαυτούς· δεύτερον δὲ ἡ ἐν ταῖς οὐσίαις διαφωνία, ἢ καὶ εἰκότως ἐμπειρητικὴ καθέστης τῆς ἐποχῆς. Μῆτε γὰρ πάσαις φαντασίαις πιστεύειν δυνηθέντες διὰ τὴν μάχην, μῆτε πάσαις ἀπιστεῖν (69) διὰ τὸ καὶ τὴν λέγουσαν πάσας ἀπίστους ὑπάρχειν ἐξ ἀπαύτων οὐσαν συμπεριγράφεσθαι πάσαις· μῆτε τισὶ μὲν πιστεύειν, τισὶ δὲ ἀπιστεῖν διὰ τὴν ἰσότητά, κατήχθημεν εἰς ἐποχὴν. Τοῦτων δὲ αὐτῶν τῶν ἀρχικωτάτων τῆς ἐποχῆς τὸ μὲν ἀδέβαιον τῆς διανοίας γεννητικὸν ἐστὶ διαφωνίας· ἡ δὲ διαφωνία, προσεχὲς αἴτιον τῆς ἐποχῆς· ὅθεν πλήρης μὲν ὁ βίος δικαστηρίων τε καὶ βουλευτηρίων, καὶ καθόλου τῆς περὶ (70) τὰ λεγόμενα ἀγαθὰ καὶ κακὰ αἰρέσεως, ὅπερ ἡγορημένης ἐστὶ διανοίας καὶ πρὸς τὴν τῶν (71) ἀντικειμένων πραγμάτων εἰς ἀσθένειαν (72) μετοχλαζούσης τεκμήρια· πλήρεις δ' αἱ θῆκαι τῶν βιβλίων, καὶ αἱ συντάξεις καὶ αἱ πραγματεῖαι τῶν διαφωνούντων ἐν τοῖς δόγμασι, καὶ πεποιθότων ἑαυτοὺς τὴν ἐν ταῖς οὐσίαις ἀλήθειαν γινώσκειν.

Τὰ ποιητικὰ τῆς ἐποχῆς αἰτία δύο ἐστὶ τὰ ἀνωτάτω· ἐν μὲν τὸ πολὺτροπον καὶ ἄστατον τῆς ἀνθρωπίνης γνώμης, ὅπερ γεννητικὸν εἶναι πέφυκε τῆς διαφωνίας, ἦτοι τῆς (68) ἀλλήλων πρὸς ἀλλήλους, ἢ τῆς ἑαυτῶν πρὸς ἑαυτούς· δεύτερον δὲ ἡ ἐν ταῖς οὐσίαις διαφωνία, ἢ καὶ εἰκότως ἐμπειρητικὴ καθέστης τῆς ἐποχῆς. Μῆτε γὰρ πάσαις φαντασίαις πιστεύειν δυνηθέντες διὰ τὴν μάχην, μῆτε πάσαις ἀπιστεῖν (69) διὰ τὸ καὶ τὴν λέγουσαν πάσας ἀπίστους ὑπάρχειν ἐξ ἀπαύτων οὐσαν συμπεριγράφεσθαι πάσαις· μῆτε τισὶ μὲν πιστεύειν, τισὶ δὲ ἀπιστεῖν διὰ τὴν ἰσότητά, κατήχθημεν εἰς ἐποχὴν. Τοῦτων δὲ αὐτῶν τῶν ἀρχικωτάτων τῆς ἐποχῆς τὸ μὲν ἀδέβαιον τῆς διανοίας γεννητικὸν ἐστὶ διαφωνίας· ἡ δὲ διαφωνία, προσεχὲς αἴτιον τῆς ἐποχῆς· ὅθεν πλήρης μὲν ὁ βίος δικαστηρίων τε καὶ βουλευτηρίων, καὶ καθόλου τῆς περὶ (70) τὰ λεγόμενα ἀγαθὰ καὶ κακὰ αἰρέσεως, ὅπερ ἡγορημένης ἐστὶ διανοίας καὶ πρὸς τὴν τῶν (71) ἀντικειμένων πραγμάτων εἰς ἀσθένειαν (72) μετοχλαζούσης τεκμήρια· πλήρεις δ' αἱ θῆκαι τῶν βιβλίων, καὶ αἱ συντάξεις καὶ αἱ πραγματεῖαι τῶν διαφωνούντων ἐν τοῖς δόγμασι, καὶ πεποιθότων ἑαυτοὺς τὴν ἐν ταῖς οὐσίαις ἀλήθειαν γινώσκειν.

Τρία (73) ἐστὶ περὶ τὴν φωνὴν· τὰ τε ὀνόματα, σύμβολα ὄντα τῶν νοημάτων κατὰ τὸ προηγούμενον,

eligendi quod optimum est, quæ ubique gentium conspiciuntur, esse manifestum indicium, quod in multis rebus retinenda sit assensio.

(71) *Καὶ πρὸς τὴν τῶν*. Τὴν superfluum est. Sic expl.: « Quæ sunt indicia mentis dubiæ, quæque præ rerum inter se repugnantia ob infirmitatem claudicat. »

(72) *Εἰς ἀσθένειαν*. Dele εἰς. Lowth.

(73) *Τρία*. Hæc se tria sequuntur: res, conceptus, voces. Voces repræsentant conceptus, con-

καὶ ἐπακολούθημα δὲ καὶ τῶν ὑποκειμένων· δευτέρων δὲ τὰ νοήματα, ὁμοιώματα καὶ ἐκτυπώματα τῶν ὑποκειμένων ὄντα. Ὅθεν ἅπανι καὶ τὰ νοήματα τὰ αὐτὰ ἐστὶ, διὰ τὸ τὴν αὐτὴν ἀπὸ τῶν ὑποκειμένων ἅπανι ἐγγίνεσθαι τύπωσιν· οὐκ ἔτι δὲ καὶ τὰ ὁμήματα, διὰ τὰς διαλέκτους τὰς διαφόρους. Τρίτον δὲ, τὰ ὑποκείμενα πράγματα, ἀφ' ὧν ἡμῖν τὰ νοήματα ἐκτυπῶνται. Τὰ μὲν οὖν ὀνόματα ἢ γραμματικῇ εἰς τὰ καθολικὰ στοιχεῖα καὶ ἀνάγει· ὠρισμένα γὰρ χρῆ εἶναι τὰ στοιχεῖα· τῶν γὰρ καθ' ἕκαστα, ἀπείρων ὄντων, μὴ εἶναι ἐπιστήμην· ἴδιον δὲ ἐπιστήμης καθολικοῖς (74) ἐπερεῖδυσθαι θεωρήμασι καὶ ὠρισμένοις. Ὅθεν τὰ καθ' ἕκαστα εἰς τὰ καθόλου ἀνάγεται. Ἡ δὲ τῶν φιλοσόφων πραγματεία περὶ τὰ νοήματα καὶ τὰ ὑποκείμενα καταγίνεται. Ἐπὶ δὲ τούτων, τὰ καθ' ἕκαστα (75), θπειρα στοιχεῖα τίνα καὶ τούτων εὐρέθη (76), ὅφ' ἂ πᾶν τὸ ζητούμενον ὑπάρχει· καὶ εἰ μὲν φαίνονται ὅφ' ἐν τι ὑποδεσδυκὸς τῶν στοιχείων, ἢ καὶ πλείω, ἀποφανόμεθα αὐτὸ εἶναι· εἰ δὲ πάντα διαφύγοι, μηδαμῇ εἶναι. Τῶν λεγομένων (77) τὰ μὲν ἄνευ συμπλοχῆς λέγεται, ὡς τὸ ἄνθρωπος, καὶ ὡς τὸ τρέχει, καὶ ὅσα λόγον οὐκ ἀποτελεῖ, ὁ δὲ (78) τάληθες ἢ τὸ ψεῦδος ἔχει· τῶν δὲ μετὰ συμπλοχῆς (79) λεγομένων τὰ μὲν οὐσίαν σημαίνει, τὰ δὲ ποῖον, τὰ δὲ ποσόν, τὰ δὲ πρὸς τι, τὰ δὲ πού, τὰ δὲ πότε, τὰ δὲ κεῖσθαι, τὰ δὲ ἔχειν, τὰ δὲ ποιεῖν, τὰ δὲ πάσχειν· ἃ δὲ καὶ στοιχεῖα τῶν ὄντων φανέν, τῶν ἐν ὕλῃ καὶ μετὰ τὰς ἀρχάς (80)· ἐστὶ γὰρ λόγῳ θεωρητὰ ταῦτα· τὰ δὲ ἄλλα νῦν μόνον λεγόμενα ἐστὶ κατὰ τὴν πρώτῃν ἐπιβολήν· τῶν δὲ ὑπὸ τὰς δέκα κατηγορίας ὑποτασσόμενων, τὰ μὲν καθ' αὐτὰ λέγεται, ὡς αἱ ἐννέα κατηγορίαι, τὰ δὲ πρὸς τι. Καὶ πάλιν τῶν ὑπὸ ταύτας τὰς δέκα κατηγορίας τὰ μὲν ἐστὶ συνώνυμα, ὡς βοῦς καὶ ἄνθρωπος, καθδ

ter, per consequentiam autem, etiam subjectorum : secundo autem, cogitata quæ res subjectas referunt et exprimunt. Unde sunt omnibus eadem cogitata, & propterea quod ex rebus subjectis eadem forma et typus ingeneretur omnibus : non itidem etiam nomina, propter diversos sermones. Tertium autem, sunt res subjectæ, ex quibus nobis imprimuntur cogitata. Atque nomina 332 quidem reduci grammatica in vigintiquatuor generalia elementa : oportet enim esse elementa definita : eorum enim quæ sunt singularia, cum sint infinita, non est scientia. Est autem proprium scientiæ, universis ac generalibus theorematibus niti et definitis. Unde singularia reducuntur ad universa ac generalia. Philosophorum autem indagatio versatur et in iis quæ animo cogitantur, et in rebus subjectis. Quoniam autem singularia horum sunt infinita, horum quoque sunt quædam inventa elementa, ad quæ reducitur quicquid quæritur : et si videatur quidem subire unum aliquod, vel etiam plura ex elementis, id esse pronuntiamus : quod si omnia effugerit, nequaquam esse. Ex iis quæ dicuntur, alia quidem dicuntur absque connexionione, ut *homo*, et ut *currit*, et quæcunque orationem minime perficiunt, quæ habet verum vel falsum ; alia vero cum connexionione. Ex iis autem quæ dicuntur absque connexionione, alia quidem significant essentiam, alia autem quale, alia vero quantum, alia autem quæ referuntur ad aliquid, alia autem ubi, alia verò quando, alia autem situm esse, alia autem habere, alia vero agere, alia autem pati ; quæ etiam dicimus esse elementa eorum quæ sunt in materia et post principia. Considerari enim possunt hæc ratione. Quæ carent autem materia, sola mente possunt apprehendi per

✱ P. 918 ED. POTTER, 782 ED. PARIS.

corpius repræsentant res. Ac res quidem et conceptus ubique sunt eadem, voces autem differunt. Aristoteles lib. *De interpretatione* cap. 1 : Ὅσπερ οὐδὲ γράμματα πᾶσι τὰ αὐτὰ, οὕτως οὐδὲ φωναὶ αἱ αὐταί. Ὅν μὲντοι ταῦτα σημεῖα πρώτως, τὰ αὐτὰ πᾶσι παθήματα τῆς ψυχῆς· καὶ ὧν ταῦτα ὁμοιώματα, πράγματα ἦδὲ τὰ αὐτὰ. « Ut litteræ non sunt apud omnes eadem, ita neque voces sunt eadem. Sed passiones animi, quarum hæc primum sunt signa, eadem sunt apud omnes. Eadem sunt etiam res, quarum hæc passiones sunt simulacra. »

(74) *Καθολικοῖς*. Conf. Aristotelis *Analyt. poster. lib. 1, cap. 4*.

(75) Ἐπὶ δὲ τούτων, τὰ καθ' ἕκαστα. Scribe cum interprete : Ἐπὶ δὲ τούτων τὰ καθ' ἕκαστα θπειρα, στοιχεῖα τίνα καὶ τούτων εὐρέθη. Paulo post : Τῶν δὲ μετὰ συμπλοχῆς λεγομένων, τὰ μὲν οὐσίαν σημαίνει, τὰ δὲ ποῖον. Recte interpretor, χωρὶς συμπλοχῆς legit. Quis enim logicus dicet, voces singulas quæ comprehenduntur prædicamentis, οἰοῦνται στοιχεῖα πρώτα, μετὰ συμπλοχῆς λέγεσθαι; HEINSIUS.

(76) *Εὐρέθη*. Forte congruentius εὐρεθείη, opt. modo. STELBURG.

(77) *Τῶν λεγομ.* Hic aliquid deesse vidit Herveus, et post eum Heinsius. Quod vero deerat, neuter perfecte supplēvit. Id quid sit, ex Aristotele facile liquebit. Is enim libro *De categor.* cap. 2 hæc verba habet : Τῶν λεγομένων τὰ μὲν κατὰ συμπλοχὴν λέγεται, τὰ δὲ ἄνευ συμπλοχῆς. Τὰ μὲν οὖν κατὰ

συμπλοχὴν· οἷον, ἄνθρωπος τρέχει, ἄνθρωπος νικά· ἄνευ συμπλοχῆς· οἷον, ἄνθρωπος, βοῦς, τρέχει, νικά. « Eorum quæ dicuntur alia conjuncta efferuntur, alia sine conjunctione. Conjuncta : ut, *homo currit*, *homo vincit*. Sine conjunctione : ut, *homo*, *homo*, *currit*, *vincit*. »

(78) Ὅ δὲ. Lege δ, et referendum ad λόγος. LOWTIE. — Aristoteles libri jam dicti c. 4 : Τῶν δὲ κατὰ μηδεμίαν συμπλοχὴν λεγομένων οὐδὲν οὕτε ἀληθές, οὕτε ψευδές ἐστίν· οἷον, ἄνθρωπος, λευκόν, τρέχει, νικά. « Eorum autem, quæ sine omni conjunctione dicuntur, nihil est verum aut falsum : ut *homo*, *album*, *currit*, *vincit*. »

(79) *Τῶν δὲ μετὰ συμ.* Lege τῶν δὲ ἄνευ συμ. Nam μετὰ positum ab imperito scriba, qui non advertit, prius membrum, quod tractabat de his quæ μετὰ συμπλοχῆς dicuntur, intercidisse. Quod vero prædicamenta sint voces incomplexæ, cuiusvis notum. Audi Aristotelem principio cap. 4 libri modo citati : Τῶν κατὰ μηδεμίαν συμπλοχὴν λεγομένων ἕκαστον ἦτοι οὐσίαν σημαίνει, ἢ ποσόν, ἢ ποῖον, ἢ πρὸς τι, ἢ πού, ἢ πότε, ἢ κεῖσθαι, ἢ ἔχειν, ἢ ποιεῖν, ἢ πάσχειν. « Eorum quæ sine omni conjunctione dicuntur, unumquodque aut substantiam significat, aut quantum, aut quale, aut ad aliquid, aut ubi, aut quando, aut situm esse, aut habere, aut agere, aut pati. »

(80) *Μετὰ τὰς ἀρχάς*. Nam summa rerum principia prædicamenta transcendunt. »

primam applicationem. Ex iis autem quæ collocantur sub decem prædicamentis, alia quidem per se dicuntur, ut novem prædicamenta, alia autem relata ad aliquid. Et rursus ex iis quæ sunt sub his decem prædicamentis, alia quidem sunt synonymia, sicut bos et homo, quatenus animal. Sunt enim synonymia, quorum amborum nomen est commune, ut animal : et ratio eadem, hoc est, definitio, nempe, essentia animata. Heteronyma autem sunt, quæ circa idem subjectum sunt in diversis nominibus, ut ascensus et descensus : ✕ est enim eadem via, sive sursum, sive deorsum. Est autem alia species heteronymorum, utpote equus, et niger, quæ et nomen et rationem habent, alterum ab altero diversum, et neque habent idem subjectum : sunt ea autem dicenda altera, non heteronyma. B Polyonyma autem sunt quæ eandem quidem habent rationem, nomen autem diversum, ut ensis, spatha, gladius. Denominativa autem sunt, quæ ex aliquo altero sunt nominata, ut a fortitudine, fortis. Homonyma autem sunt, quæ utuntur eodem nomine, non habent autem eandem rationem, ut homo, qui est et animal, et homo pictus. Ex homonymis autem, alia quidem habent idem nomen ex fortuna, ut Ajax Locrus, et Ajax Salaminus; alia autem ex intentione. Et ex his, alia quidem per similitudinem, ut homo, et qui est animal, et qui pictus; alia autem per proportionem ac convenientiam, ut pedes Idæ, et nostri pedes, propterea quod sint inferius; alia autem ex operatione, ut pes navis, per quem navis navigat, et pes noster, per quem movemur. Dicuntur etiam homonyma ab eodem et ad idem, ut a medico liber et scalpellum medica, et a medico qui utitur, et ad rationem medicam.

CAPUT IX.

De diversis generibus.

Ex causis, aliæ quidem sunt quæ dicuntur procatartice, aliæ vero synectice, aliæ autem adjuvantes, aliæ sine quibus non. Procatartice, quæ primo dant occasionem ad hoc ut aliquid fiat, quemadmodum pulchritudo dat incontinentibus occasionem amoris; eis enim visa solum ingenerat affectionem amatoriam, nec tamen necessario. Synectice, quæ etiam per synonymiam seu univoce vocantur, per se perfectæ quandoquidem per se est plene efficiens effectus. Deinceps autem omnium causarum exempla ostenduntur ei qui discit.

✕ P. 919 ED. POTTER, 783 ED. PARIS.

(81) *Συνώνυμα*. Aristoteles libro superius dicto cap. 1, sect. 2 : Συνώνυμα δὲ λέγεται, ὃν τό τε ὄνομα κοινόν, καὶ ὁ κατὰ τοῦνομα λόγος τῆς οὐσίας ὁ αὐτός· οἷον ζῶον, ὃ τε ἄνθρωπος, καὶ ὁ βούς. « Synonyma autem dicuntur, quorum et nomen est commune, et ad illud nomen accommodata definitio est eadem; quemadmodum et homo, et bos dicitur animal. »

(82) *Ὁμώνυμα*. Aristoteles libri modo dicti cap. 1, initio : Ὁμώνυμα λέγεται, ὃν ὄνομα μόνον κοινόν· ὁ δὲ κατὰ τοῦνομα λόγος τῆς οὐσίας ἕτερος· οἷον ζῶον ὃ τε ἄνθρωπος καὶ τὸ γεγραμμένον. « Homonyma dicuntur, quorum nomen solum est commune, ad illud vero nomen accommodata definitio est diversa : quemadmodum et homo, et quod pi-

A ζῶον· ἔστι γὰρ συνώνυμα (81), ὃν τό τε ὄνομα ἀμφοῖν κοινόν, τὸ ζῶον· καὶ ὁ λόγος, ὁ αὐτός, τοῦτέστιν ὁ ὅρος, τοῦτέστιν οὐσία ἐμφύχως· ἑτερόνυμα δὲ, ὅσα περὶ τὸ αὐτὸ ὑποκείμενον ἐν διαφόροις ἐστὶν ὀνόμασιν, οἷον ἀνάβασις καὶ κατὰβασις· ὁδὸς γὰρ ἡ αὐτή, ἥτοι εἰς τὸ ἄνω, ἢ εἰς τὸ κάτω. Τὸ δ' ἄλλο εἶδος τῶν ἑτερονύμων, οἷον ἵππος καὶ μέλας, καὶ ὄνομα καὶ λόγον ἕτερον ἀλλήλων ἔχοντα, μὴδὲ τοῦ ὑποκειμένου κοινωνοῦντα· ἕτερα δὲ λεκτέον, οὐχ ἑτερόνυμα. Πολύωνυμα δὲ τὰ τὸν μὲν λόγον τὸν αὐτὸν ἔχοντα, ὄνομα δὲ διάφορον· ὡς ἄορ, ξίφος, φάσγανον· παρόνυμα δ' ἐστὶ τὰ παρὰ τι ἕτερον ὀνομασμένα, ὡς ἀπὸ τῆς ἀνδρείας ὁ ἀνδρεῖος. Τὰ δὲ ὁμώνυμα (82), τῷ αὐτῷ ὀνόματι χρώμενα, λόγον δὲ οὐ τὸν αὐτὸν ἔχοντα· οἷον ἄνθρωπος, τό τε ζῶον καὶ ὁ γεγραμμένος. Τῶν δὲ ὁμωνύμων τὰ μὲν ἀπὸ τύχης ὁμωνυμεῖ, ὡς Ἰδᾶς (83) ὁ Λοκρὸς καὶ ὁ Σαλαμίνιος· τὰ δὲ ἀπὸ διανοίας· καὶ τοῦτων τὰ μὲν καθ' ὁμοιότητα, ὡς ἄνθρωπος τό τε ζῶον καὶ ὁ γεγραμμένος· τὰ δὲ κατὰ ἀναλογίαν, ὡς πόδες Ἰδῆς (84), καὶ οἱ ἡμέτεροι πόδες, διὰ τὸ κατωτέρω εἶναι· τὰ δὲ κατ' ἐνέργειαν, ὡς ποῦς πλοῦ (85), δι' οὗ τὸ πλοῖον πλεῖ, καὶ ποῦς ὁ ἡμέτερος, δι' οὗ κινούμεθα. Λέγεται ὁμώνυμα ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ καὶ πρὸς τὸ αὐτό· ὡς ἀπὸ τοῦ λατροῦ (86) τὸ βιβλίον καὶ τὸ σμῖλλον λατρικόν, ἀπὸ τε τοῦ χρωμένου λατροῦ, καὶ πρὸς τὸν αὐτὸν λόγον τὸν λατρικόν.

C Τῶν αἰτίων τὰ μὲν προκαταρκτικά· τὰ δὲ συνεκτικά· τὰ δὲ συνεργά· τὰ δὲ, ὃν οὐκ ἄνευ. Προκαταρκτικά μὲν τὰ πρῶτως ἀφορμὴν παρεχόμενα εἰς τὸ γίγνεσθαι τι, καθάπερ τὸ κάλλος τοῖς ἀκολάστοις τοῦ ἔρωτος· ὁφθὲν γὰρ αὐτοῖς, τὴν ἐρωτικὴν διὰβασιν ἐμποιεῖ μόνον, οὐ μὴν κατηναγκασμένως· συνεκτικά δὲ, ἅπερ (87) συνωνύμως καὶ αὐτοτελῆ καλεῖται, ἐπειδὴ περ αὐτάρκως δι' αὐτοῦ ποιητικόν ἐστὶ τοῦ ἀποτελέσματος. Ἐξῆς δὲ πάντα τὰ αἰτία ἐπὶ τοῦ μανθάνοντος δεικτέον· ὁ μὲν πατὴρ αἰτίον ἐστὶ προκαταρκτικὸν τῆς μαθήσεως· ὁ διδάσκαλος δὲ συνεκτι-

ctum est, animal dicitur. »

(83) *Ἰδᾶς*. Ajaces duo a Trojani belli auctoribus multum celebrati.

(84) *Πόδες Ἰδῆς*. Pedes Idæ montis Il. Υ, v. 59, *Πάρτες δ' ἐσσελορτο πόδες πολυπίδακος Ἰδῆς*.

(85) *Ποῦς πλοῦ*. Nonius Marcellus : « Remi sunt navales pedes. » Vocantur alias « pedes, » funes nautici, quibus vela astringuntur. Unde Lycophron ποῦτᾶ λῖνα vocat. Conf. Meursius in istius poetæ *Cassandra* v. 97 et 1015, et nostri ibidem commentarius.

(86) *Ἀπὸ τοῦ λατροῦ*. Redundare videntur hæ voces. Forte ἐπὶ τοῦ λατροῦ legendum.

(87) *Συνωνύμως*. Sic legendum esse pro *ὁμοῦ*. συνώνυμα, liquet ex p. 334.

πὸν· ἡ δὲ τοῦ μανθάνοντος φύσις συναεργὸν αἰτίον· ὁ δὲ χρόνος τῶν ὧν οὐκ ἄνευ λόγον ἐπέχει. Αἰτίον δὲ κυρίως λέγεται τὸ παρεκτικόν τινος ἐνεργητικῶς· ἐπεὶ καὶ τὸν σίδηρον τμητικὸν φαινόμενον εἶναι οὐ μόνον ἐν τῷ τέμνειν, ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ μὴ τέμνειν. Οὕτως οὖν καὶ τὸ παρεκτικὸν ἀμφω σημαίνει, καὶ τὸ ἥδη ἐνεργεῖν, καὶ τὸ μηδέπω μὲν, δυνάμει δὲ κεχρημέ-
 γων τοῦ ἐνεργῆσαι. Οἱ μὲν οὖν, σωματίων, οἱ δ', ἀσω-
 μάτων φασὶν εἶναι τὰ αἰτία· οἱ δὲ τὸ μὲν σῶμα κυ-
 ρίως αἰτίον φασί, τὸ δὲ ἀσώματον καταχρηστικῶς
 καὶ οἷον αἰτιωδῶς. "Ἄλλοι δ' ἐμπαιζὺν ἀναστρέφουσι,
 τὰ μὲν ἀσώματα κυρίως αἰτία λέγοντες, καταχρηστι-
 κῶς δὲ τὰ σώματα· οἷον τὴν τομὴν, ἐνέργειαν οὖσαν,
 ἀσώματον εἶναι, καὶ αἰτίαν εἶναι τοῦ τέμνειν, ἐνε-
 ρείας οὐσης καὶ ἀσώματου, καὶ τοῦ τέμνεσθαι,
 ὁμοίως τῇ τε μαχαίρᾳ καὶ τῷ τεμνομένῳ, σώμασιν
 ὅσι. Τὸ τινῶν ἐστὶν αἰτίον λέγεται τριχῶς· τὸ μὲν,
 ὃ ἐστὶν αἰτίον, οἷον ὁ ἀνδριαντοποιός· τὸ δὲ, ὃ
 ἐστὶν αἰτίον, τοῦ γίνεσθαι τὸν ἀνδριάντα· τὸ δὲ, ὃ
 ἐστὶν αἰτίον, ὥσπερ ἡ ὕλη· τῷ χαλκῷ γὰρ αἰτίως
 ἐστὶ τοῦ γίνεσθαι τὸν ἀνδριάντα. Τὸ γίνεσθαι οὖν καὶ
 τὸ τέμνεσθαι, τὰ οὗ ἐστὶν αἰτία, ἐνέργειαι οὖσαι,
 ἀσώματοι εἰσιν. Εἰς δὲ λόγον κατηγορημάτων, ἡ,
 ὡς τινες, λεκτῶν (λεκτά (88) γὰρ τὰ κατηγορήματα
 καλοῦσιν Κλεάνθης καὶ Ἀρχέδημος) τὰ αἰτία· ἡ,
 ὅπερ καὶ μάλλον, τὰ μὲν κατηγορημάτων αἰτία λε-
 χθήσεται, οἷον τὸ τέμνεται, οὐ πῶσις τὸ τέμνεσθαι·
 τὰ δ' ἀξιωματίων, ὡς τοῦ ναῦς γίνεσθαι (89), οὐ πά-
 λις ἡ πῶσις ἐστὶ τοῦ ναῦν γίνεσθαι. Ἀριστοτέλης δὲ
 προσηγορίαν (90), οἷον τῶν τοιοῦτων, οἰκίας, νεῶς,
 καύσεως, τομῆς· ἡ πῶσις δὲ ἀσώματος εἶναι ὁμολο-
 γεῖται. Διὸ καὶ τὸ σόφισμα ἐκεῖνο οὕτω λύεται. "Ὁ
 λέγεις, διέρχεται σου διὰ τοῦ στόματος· ὅπερ ἀλη-
 θές· οἰκίαν δὲ λέγεις, οἰκία ἔρα διὰ τοῦ στόματός
 σου διέρχεται· ὅπερ ψεῦδος· οὔτε γὰρ τὴν οἰκίαν λέ-
 γομεν σῶμα οὖσαν, ἀλλὰ τὴν πῶσιν, ἀσώματον οὖ-
 σιν, ἥς οἰκία τυγχάνει. Καὶ τὸν οἰκοδόμον οἰκοδομεῖν
 λέγομεν κατὰ τὴν ἐπὶ τὸ γενησόμενον ἀναφοράν. Ὁ-
 τω φαινόμενον χλαμύδα ὑφαίνεισθαι· τὸ γὰρ ποιοῦν ἐνε-
 ρείας δηλωτικὸν ὑπάρχει. Οὐκ ἐστὶ δὲ ἑτέρου μὲν τὸ
 ποιοῦν, ἑτέρου δὲ τὸ αἰτίον, ἀλλὰ ταῦτο, τῆς χλα-
 μύδος, καὶ τῆς οἰκίας· καθ' ὃ γὰρ αἰτίας τοῦ γί-
 νεσθαι, κατὰ τοῦτο καὶ ποιητικὸς ἐστὶ τοῦ γίνεσθαι. Τὸ
 δὲ αὐτὸ ἔρα αἰτίον καὶ ποιητικὸν καὶ δι' ὃ. Καὶ εἰ μὲν
 τί ἐστὶν αἰτίον καὶ ποιητικόν, τοῦτο πάντως ἐστὶ καὶ
 δι' ὃ· εἰ δὲ τί ἐστὶ δι' ὃ, οὐ πάντως τοῦτο καὶ αἰτίον.
 Πολλὰ γοῦν ἐφ' ἑν ἀποτέλεσμα συντρέχει, δι' ὃ γί-
 νεται τὸ τέλος· ἀλλ' οὐκ ἐστὶ πάντα αἰτία. Οὐ γὰρ

A Pater quidem est causa procataretica disciplinæ :
 magister autem, synectica. Ejus autem qui discit,
 ingenium, est causa adjuvans; tempus autem
 obtinet rationem causarum sine quibus non. Causa
 autem proprie dicitur id quod aptum est præstare
 aliquem effectum : sicut etiam ferrum dicimus
 esse secare aptum, non solum cum secat, sed
 etiam cum non secat. Sic ergo παρεκτικόν quoque,
 id est, præstare aptum, ambo significat, et id quod
 jam operatur, et quod nondum quidem operatur,
 sed vim habeat operandi. Porro autem alii quidem
 dicunt causas esse ex corporibus : alii vero ex
 incorporeis : alii autem dicunt corpus quidem esse
 proprie causam, incorporeum * autem per abusio-
 nem et quodammodo causaliter. Alii autem conver-
 tunt e contrario, res incorporeas quidem proprie
 dicentes esse causas ; per abusionem autem cor-
 pora : ut, verbi causa, sectionem, cum sit operatio,
 esse incorpoream ; et esse pariter causam corpori-
 bus, gladio quidem secandi, quod est actio et quid
 incorporeum ; et rei sectæ, ut secetur. Aliquorum
 autem causa dicitur tribus modis. Uno quidem, id
 quod est causa, ut statuarius ; alio autem, id cu-
 jus causa est, ut fiat statua ; alio vero, id cui est
 causa, ut materia : æri enim causa est ut fiat sta-
 tua. Fieri ergo et scindi, quæ sunt causæ ejus
 sunt, cum sint operationes, sunt incorporea. Qua
 ratione, catagorematum, vel ut nonnulli dicunt,
 dictorum (catagoremata enim λεκτά, hoc est dicta,
 vocant Cleanthes et Archidemos) sunt causæ : vel,
 quod potius dicendum est, aliæ quidem dicuntur
 causæ catagorematum, ut hujus, scinditur, ejus
 casus est scindi : aliæ vero, pronuntiatorum, ut
 hujus, navis fit, ejus rursus casus est, navem
 fieri. Aristoteles autem vocat appellationem, nempe
 eorum quæ sunt ejusmodi, domus, templi, ustio-
 nis, sectionis. Est autem extra controversiam, ca-
 sum esse incorporeum, quocirca illud quoque so-
 phisma sic solvitur. Quod tu dicis transit per os
 tuum, quod quidem est verum : domum autem dicis,
 domus ergo transit per os tuum. Quod quidem fal-
 sum est. Neque enim domum dicimus quæ est cor-
 pus, sed casum qui est incorporeus, quem habet
 domus. 333 Et ædificatorem dicimus ædificare per
 eam relationem quæ sit ad id quod futurum est.
 Sic dicimus texti chlamydem, id enim quod facit,
 significat operationem. Non est autem alterius qui-
 dem, id quod facit, alterius vero, causa, sed ejus-

* P. 920 ED. POTTER, 784 ED. PARIS.

(88) Λεκτά. Vox a Stoicis usurpari solita. Λεκτά et κατηγορήματα distinguit in Zenone Laertius lib. 7, seg. 43 : Καὶ τῶν ἐκ τούτων ὑφισταμένων λεκτῶν, ἀξιωματίων, καὶ αὐτοτελῶν, καὶ κατηγορημάτων. Eorum quæ ex istis subsistunt, dictorum, pronuntiatorum, et ex se perfectorum, et prædicamentorum. » Λεκτά apud Stoicos secundum Philoponum est synonymum ταῖς φωναῖς. Conf. quæ ex eo citata sunt p. 772. Laertius in Zenone lib. 7, seg. 63, definit λεκτὸν esse, τὸ κατὰ φαντασίαν λογιζόμενον ὑφισταμένον : quod secundum rationalem

visionem subsistit. » Ibidem etiam λεκτῶν et κατηγορημάτων distinguit. Conf. Suidas, v. κατηγορήματα, et Sextus Empiricus Adv. Mathematicos p. 232.

(89) Τοῦ ναῦς γίνεσθαι. Sic recte edit. Flor., quod posteriores editiones perperam mutaverunt in τοῦ ναοῦς γίνεσθαι. Lowthio scribendum videtur, τὸ ναῦς γίνεσθαι.

(90) Ἀριστοτέλης δὲ προσηγορίαν. Decet ali- quid. Lowth.

dem et chlamydis et domus. Quatenus enim causa est ut fiat, ea ratione est etiam efficiens, ut fiat : eadem autem omnino est causa et efficiens, et propter quod. Et si aliquid quidem est causa et efficiens, hoc quoque est omnino propter quod : si quid autem est propter quod, non est id omnino quoque causa. Multa quidem certe concurrunt ad unum effectum, propter quæ sit finis : sed non sunt omnia causæ. Filios enim non occidisset Medea, nisi fuisset irata ; neque fuisset irata, nisi laborasset zelotypia ; neque fuisset zelotypa, nisi amasset ; neque anasset, nisi Jason Colchos navigasset ; neque Colchos navigasset, nisi Argo fuisset ædificata ; neque Argo fuisset ædificata, nisi ligna fuissent scissa ex Pelio. ✕ In his enim omnibus cum sit propter quod, non sunt omnia causæ cædis filiorum, sed sola Medea. Quamobrem id quod non prohibet, non operatur : quocirca non est causa id quod non impedit, sed id quod prohibet : in agendo enim aliquid et operando causa intelligitur. Præterea, quod non prohibet, separatum est ab eo quod fit, causa autem refertur ad id quod fit ; non erit ergo causa id quod non prohibet. Propterea quidem certe perficitur, quod non adsit id quod potest prohibere. Quatuor autem modis dicitur causa : efficiens, ut statuarius ; et materia, ut æs ; et forma, ut character ; et finis, ut honor gymnasiarchæ. Eorum ergo sine quibus non, rationem æs tenet, ad hoc ut fiat statua, et est similiter causa. Nam quidquid est sine quo non contingit fieri effectum, causa est necessario, causa autem non absolute, non est enim synectica causa, id sine quo non, sed adjuvans. Quidquid autem operatur, effectum reddit cum ejus quod patitur aptitudine ; nam disponit quidem causa, patitur autem unum quodque prout ei fuerit aliquid a natura insitum, nam concurrunt ipsa aptitudo et eorum sine quibus non, rationem obtinet. Est ergo causa inefficax absque aptitudine : ea vero non est causa, sed solum adjuvat. Omnis enim causa consideratur in agendo. Scipsam autem non fecerit terra : quare nec fuerit causa sui ipsius. Ridiculum est autem dicere, ignem non esse causam ustionis, sed ligna : neque gladium sectionis, sed carnem : neque quod victus sit athleta, vires adversarii, sed suam imbecillitatem. Causa synectica non opus habet tempore : nam cauterium simul ac carni fuerit applicatum, præbet dolorem.

✕ P. 921 ED. POTTER, 785 ED. PARIS.

(91) Δι' δ. Flor. conjuncte διό, minus perspicue. Hic autem allusio est ad prologum *Medæ* Euripideæ, qui apud Ciceronem quoque expressus est. Disputatio de causa prohibente, supra tractata latius p. 134. SYLBURG.

(92) Διατίθῃσι μὲν γὰρ τὸ αἴτιον. Vide quæ paulo post sequuntur. LOWTH.

(93) Καταπαλαισθῆναι. Sic recte Flor. Postiores editiones perperam exhibent κατὰ παλαισθῆναι.

(94) Ἀχρονα. Duplici sensu hanc vocem acci-

πῶς ἀν τεκνοκτόνησε Μήδεια, εἰ μὴ ὥργισθη· οὐδ' ἂν ὥργισθη, εἰ μὴ ἐζήλωσεν· οὐδὲ τοῦτο, εἰ μὴ ἠράσθη· οὐδὲ τοῦτο, εἰ μὴ ἴδωσαν ἐπλευσεν εἰς Κολχοῦς· οὐδὲ τοῦτο, εἰ μὴ Ἀργὸν κατεσκευάσθη· οὐδὲ τοῦτο, εἰ μὴ τὰ ξύλα ἐκ τοῦ Πηλίου ἐτμήθη. Ἐν τούτοις γὰρ ἀπασιν τοῦ δι' δ (91) τυγχάνοντος, οὐ πάντα τῆς τεκνοκτονίας αἰτία τυγχάνει, μόνη δὲ ἡ Μήδεια· διὸ τὸ μὴ κωλύον ἀνεπέργητόν ἐστιν· διὸ οὐκ ἐστιν αἴτιον τὸ μὴ κωλύον, ἀλλὰ τὸ κωλύον. Ἐν γὰρ τῷ ἐνεργεῖν καὶ δρᾶν τι τὸ αἴτιον νοεῖται. Ἐτι τὸ μὴ κωλύον κενώριται τοῦ γινομένου· τὸ δὲ αἴτιον πρὸς τὸ γινόμενον. Οὐκ ἂν οὖν εἴη αἴτιον τὸ μὴ κωλύον. Διὰ τοῦτο γοῦν ἐπιτελεῖται, ὅτι τὸ δυνάμενον κωλύειν οὐ πάρεστιν. Τετραχῶς τὸ αἴτιον λέγεται, τὸ ποιεῖν, ὡς ὁ ἀνδριαντοποιός· καὶ ἡ ὕλη, ὡς ὁ χαλκός· καὶ τὸ εἶδος, ὡς ὁ χαρακτήρ· καὶ τὸ τέλος, ὡς ἡ τιμὴ τοῦ γυμνασιάρχου. Τῶν ὧν οὐκ ἄνευ λόγον ὁ χαλκός ἐπέχει πρὸς τὸ γενέσθαι τὸν ἀνδριάντα, καὶ ὁμοίως ἐστὶν αἴτιον. Πᾶν γὰρ οὐ χωρὶς οὐκ ἐνδεχόμενον γενέσθαι τὸ ἀποτελεσμα, κατὰ ἀνάγκην ἐστὶν αἴτιον· αἴτιον δὲ οὐκ ἀπλῶς· οὐ γὰρ ἐστὶ συνεκτικὸν τὸ οὐ μὴ ἄνευ, συνεργὸν δὲ· πᾶν δὲ τὸ ἐνεργοῦν, παρέχει τὸ ἀποτέλεσμα μετ' ἐπιτηδεύσεως τοῦ πάσχοντος· διατίθῃσι μὲν γὰρ τὸ αἴτιον (92)· πάσχει δὲ ἕκαστον εἰς δ πέφυκε τι, παρεκτικῆς τῆς ἐπιτηδεύσεως οὐσης, καὶ τῶν ὧν οὐκ ἄνευ λόγον ἐπεχούσης· ἀπρακτοῦν τὸ αἴτιον ἄνευ τῆς ἐπιτηδεύσεως· οὐκ ἐστὶ δὲ αἰτία, ἀλλὰ συνεργός· ἐπεὶ πᾶν αἴτιον ἐν τῷ δρᾶν νοεῖται· αὐτὴν δὲ οὐκ ἂν ποιοίη ἡ γῆ· ὥστε οὐδὲ αἰτία ἂν εἴη ἐκ τῆς. Καταγέλαστον δὲ τὸ λέγειν, μὴ τὸ πῦρ αἴτιον τῆς καύσεως, ἀλλὰ τὰ ξύλα· μὴδὲ τὴν μάχαιραν τῆς τομῆς, ἀλλὰ τὴν σάρκα· μὴδὲ τοῦ καταπαλαισθῆναι (93) τὸν ἀθλητὴν τὴν ἰσχύϊν τοῦ ἀντιπάλου, τὴν αὐτοῦ δὲ ἀσθένειαν. Τὸ συνεκτικὸν αἴτιον οὐ δέχεται χρόνον· τὸ γὰρ καυτήριον ἅμα τῷ κατὰ τῆς σαρκὸς ἐπερισθῆναι τὴν ἀλγυδὸν παρέχει. Τῶν προκαταρκτικῶν τὰ μὲν χρόνου δέχεται, ἄχρις ἂν γένηται τὸ ἀποτέλεσμα· τὰ δὲ οὐ δέχεται, ὡς ἡ πτώσις τοῦ κατέγματος. Μήτι οὐ κατὰ στέρησιν χρόνον ἄχρονα (94) λέγεται ταῦτα, ἀλλὰ κατὰ μείωσιν, ὡς καὶ τὸ ἐξαίφνης, μὴδὲ αὐτὸ χωρὶς χρόνου γινόμενον. Πᾶν αἴτιον ὡς αἴτιον διανοία ληπτὸν τυγχάνει ἐπὶ τινος, καὶ πρὸς τι νοεῖται· τινὸς μέντοι ἀποτελέσματος· καθάπερ ἡ μάχαιρα τοῦ τέμνειν· πρὸς τινι δὲ, καθάπερ τῷ ἐπιτηδεύειν ἔχοντι, καθάπερ τὸ πῦρ τῷ ξύλῳ· τὸν ἀδάμαντα (95) γὰρ οὐ καύσει. Τὸ αἴτιον τῶν πρὸς τι· κατὰ γὰρ τὴν πρὸς ἕτερον νοεῖται σχέσιν· ὥστε δεῖν ἐπιβάλλομεν, ἵνα τὸ αἴτιον ὡς αἴτιον νοήσωμεν. Ὁ αὐτὸς

pit : 1° κατὰ στέρησιν· pro re quæ tempore caret ; ejusmodi est Deus, æternus ; 2° κατὰ μείωσιν· pro re quæ exiguum tempus durat. Quo sensu χρόνος temporis, moram notat. Hoc Hesychius vocat ἄχρονοτριβές, σύντομον, ταχύ· παρὰ τὸ μὴ τετρίφθαι ἐν χρόνῳ, ἢ χρόνον πολλὸν διατρίβει. Priori sensu idem exp. ἄχρονον, τὸ μὴ ἀρξάμενον ἐπὶ χρόνου.

(95) Ἀδάμαντα. De adamante super. dictum Str. 7, p. 739 ed. Par.

καὶ περὶ τοῦ δημιουργοῦ καὶ ποιητοῦ λόγος καὶ πα-
 τὴρ. Οὐκ ἔστιν αὐτό τι ἑαυτοῦ αἴτιον, οὐδὲ ἑαυτοῦ
 τις πατήρ· ἔπει τὸ πρῶτον γενήσεται δεύτερον· τό γε
 μὴν αἴτιον ἐνεργεῖ καὶ διατίθεται· τὸ ὑπὸ τοῦ αἰτίου
 γινόμενον πάσχει καὶ διατίθεται. Οὐ δύναται δὲ τὸ αὐ-
 τὸ πρὸς ἑαυτῷ λαμβανόμενον ἐνεργεῖν ἅμα καὶ δια-
 τίθεσθαι, οὐδὲ υἷς εἶναι καὶ πατήρ. Καὶ ἄλλως τὸ
 αἴτιον τοῦ ὑπ' αὐτοῦ γινομένου προχρονεῖ κατὰ τὴν
 οὐσίαν, ὡς ἡ μάχαιρα τῆς τομῆς. Οὐ δύναται δὲ τὸ
 αὐτὸ κατὰ τὸ αὐτὸ καὶ προχρονεῖν τῇ ὕλῃ καθὼς αἴ-
 τῶν ἔστιν, ἅμα καὶ ὑστερεῖν καὶ ὑστεροχρονεῖν, καθὼς
 τῆς αἰτίας ἔστιν ἔργον. Διαφέρει τε τὸ εἶναι τοῦ γε-
 νέσθαι· οὕτω καὶ αἴτιον μὲν τοῦ γινομένου, πατήρ
 δὲ υἱοῦ. Οὐκ ἐνδέχεται γὰρ τὸ αὐτὸ κατὰ τὸ αὐτὸ καὶ
 εἶναι ἅμα καὶ γίνεσθαι· οὐθὲν οὖν ἔστιν ἑαυτοῦ αἴ-
 τιον. Ἀλλήλων οὐκ ἔστι τὰ αἴτια, ἀλλήλοις δὲ αἴτια·
 ἡ γὰρ σπληνικὴ διάθεσις προὑποκειμένη, οὐ πυρε-
 τῶ αἴτιος, ἀλλὰ τοῦ γίνεσθαι τὸν πυρετόν· καὶ ὁ πυ-
 ρετός, προὑποκείμενος, οὐ σπληνός, ἀλλὰ τοῦ αὔξε-
 σθαι τὴν διάθεσιν. Οὕτω καὶ αἱ ἀρεταὶ ἀλλήλαις αἴ-
 τiai τῷ μὴ χωρίζεσθαι (96), διὰ τὴν ἀνταποκρουσθῆναι
 καὶ οἱ ἐπὶ τῆς ψαλίδος λίθοι ἀλλήλοις εἰσὶν αἴτιοι τοῦ
 μένειν κατηγορήματος (97), ἀλλήλων δὲ οὐκ εἰσὶν
 αἴτιοι· καὶ ὁ διδάσκαλος δὲ καὶ ὁ μαθητὴς ἀλλήλοις
 εἰσὶν αἴτιοι τοῦ προκόπτειν κατηγορήματος. Λέγεται
 δὲ ἀλλήλοις αἴτια, ποτὲ μὲν τῶν αὐτῶν, ὡς ὁ ἐμπορος
 καὶ ὁ κάπηλος ἀλλήλοις εἰσὶν αἴτιοι τοῦ κερδαίνειν·
 ποτὲ δὲ ἑλλοῦ καὶ ἑλλοῦ, καθάπερ ἡ μάχαιρα καὶ ἡ
 σὰρξ· ἡ μὲν γὰρ τῇ σαρκὶ τοῦ τέμνεσθαι· ἡ σὰρξ δὲ τῇ
 μαχαίρᾳ τοῦ τέμνειν τὸ ὀφθαλμόν (98) ἀντὶ ὀφθαλ-
 μοῦ καὶ ψυχῇ ἀντὶ ψυχῆς· ὁ μὲν γὰρ πλήξας τινὰ
 θανασιμῶς αἰτίος ἔστιν αὐτῷ τοῦ θανάτου, ἡ τοῦ γίνε-
 σθαι τὸν θάνατον· ἀντιπληγὴς δὲ ὑπ' αὐτοῦ θανασι-
 μῶς, ἔσχεν αὐτὸν ἀνταίτιον, οὐ καθὼς ἐγένετο αὐτῷ αἴ-
 τιος, καθ' ἕτερον δέ· αἴτιος μὲν γὰρ αὐτῷ θανάτου
 γίνεσθαι, οὐχ ὁ θάνατος δὲ τοῦτ' ἄλλιν (99) τὴν θανα-
 σίμην ἀντεπέθηκεν πληγὴν, ἀλλ' αὐτός ὁ τρωθεῖς.
 Ὡς ἄλλοι μὲν αὐτὸς γέγονεν αἴτιος, ἄλλοι δὲ ἔσχεν
 αἴτιον. Καὶ ὁ ἀδικήσας ἄλλοι μὲν αἴτιος καθίσταται,
 τοῦ ἀδικηθέντος· ὁ δὲ ἀντιτιμωρεῖσθαι κελεύων νόμος
 οὐκ ἀδικήματος, ἀλλὰ τῷ μὲν ἐκδικίας, τῷ δὲ παιδείας.
 Ὡς οὐκ ἀλλήλων τὰ αἴτια ὡς αἴτια, ἀ δὲ ἔστιν αἴ-
 τια. Ὡς ζητεῖται, εἰ πολλὰ κατὰ σύνθεσιν ἐνός
 αἴτια γίνεσθαι πολλά· οἱ γὰρ ἀνθρώποι, συνελόν-
 τες (1), αἴτιοι εἰσι τοῦ καθέλκεσθαι τὴν ναῦν, ἀλλὰ
 σὺν τοῖς ἄλλοις, εἰ μὴ τι καὶ τὸ συναίτιον

A Ex procatactis aliæ quidem tempore opus habent,
 donec ad finem perductus fuerit effectus; aliæ au-
 tem non indigent, ut casus fracturæ. Num ergo hæc
 non dicuntur expertia temporis per ejus privatio-
 nem, sed per diminutionem, ut etiam repente,
 quod nec ipsum quidem factum est absque tem-
 pore? Omnis causa, quatenus causa, concipitur
 esse alicujus, et versari in aliquo. Alicujus quidem
 effectus, ut gladius secandi; in aliquo autem ver-
 sari, nempe in idoneo subjecto, quemadmodum ignis
 in ligno, non uret enim adamantem. Causa est ex
 iis quæ referuntur ad aliquid; concipitur enim per
 eam quæ est ad alterum habitudinem. Quo fit ut duo-
 bus sibi invicem applicatis, causam ut causam intel-
 ligamus. Eadem autem est ratio opificis, effectoris, et
 patris. Non est aliquid ipsum sui ipsius causa, neque
 est aliquis pater suus: nam sic primum, futurum
 esset secundum. Causa quidem certe agit et afficit:
 quod a causa factum est, patitur et afficitur. Non po-
 test autem idem a seipso sumptum, operari simul et
 affici, neque esse filius et pater. Et alioqui id quod
 est causa eo quod fit ab ipsa, est prius tempore quoad
 essentiam, ut gladius incisione. Non potest autem
 idem simul et tempore esse prius quoad materiam,
 quatenus est causa; et tempore esse posterius, qua-
 tenus est opus causæ. Et differunt esse ac fieri. Sic
 etiam causa quidem ejus quod fit, pater vero filii. Non
 contingit enim idem secundum idem et esse simul
 et fieri. Nihil est ergo sui ipsius causa. Causæ
 non sunt altera alterius invicem, sed altera alteri.
 Spleniaca enim quæ prius existit affectio, non est
 causa febris, sed ut fiat febris; et quæ præcedit
 febris, non splenis causa est, sed ut augeatur affec-
 tio. Sic etiam virtutes sunt sibi invicem causæ ne
 separentur, propter mutuam consequentiam: et
 qui sunt in fornice lapides sunt sibi invicem cau-
 sæ quoad prædicatum manendi, non sunt autem
 invicem causæ. Magister quoque et discipulus
 sunt sibi invicem causæ quoad prædicatum pro-
 ficiendi. Dicuntur autem alteri alterius inter se cau-
 sæ, aliquando quidem eorumdem, ut mercator
 et caupo sunt sibi invicem causæ ut proficiant;
 aliquando autem alterius et alterius, quemad-
 modum ensis et caro; ille quidem carni, ut scin-
 datur; caro autem gladio, ut scindat oculum pro
 oculo, et animam pro anima. Qui enim alicui

✠ P. 922 ED. POTTER, 786-787 ED. PARIS.

(96) Αἴτια, τῷ μὴ χωρίζεσθαι. Rectius αἴτια
 τοῦ μὴ χωρίζεσθαι, ut interpres quoque, « sibi in-
 vicem causæ sunt ne separentur. » SYLBURG.—Cave
 autem, ne vulgo receptam lectionem sollicites. Sen-
 sus enim est: « Virtutes sibi invicem causæ sunt,
 eo quod propter mutuam consequentiam non sepa-
 rentur. » Quippe virtutes, cum inter se sint con-
 nexæ, ut loquuntur morales philosophi, necessario
 se mutuo ponunt in eodem subjecto, et vicissim
 tollunt; licet alioqui non sint sui invicem causæ:
 id quod Clemens supra dicit esse ἀλλήλοις αἴτια,
 non vero ἀλλήλων αἴτια. Conf. Strom. II, pag. 379
 edit. Paris.

(97) Τοῦ μένειν κατηγορήματος. « Hujus prædi-
 cati manere. » Ita mox. LOWTHER.

(98) Τὸ ὀφθαλμόν. Τὸν mavult A. Sed τό recte
 scriptum; quippe quod totam sequentem senten-
 tiam respicit: in cuius fine subaudiendum εὐλόγως
 εἴρηται, vel simile quid. SYLBURG.

(99) Οὐχ ὁ θάνατος δὲ τοῦτ' ἄλλιν. Corrupta.
 LOWTHER.

(1) Συνελόντες. Malet forte aliquis συνελόν-
 τες, « una trahentes: » ferri tamen et συνε-
 λόντες potest. Aliis verbis supra in eadem re utitur,
 pag. 137. SYLBURG.

vulnus infligit letale, is ei causa est mortis, aut ut ei mors accidat; qui autem ab ipso est vicissim lethaliter sauciatus, eum vicissim causam habuit non per id quo ei fuit causa, sed per aliud: ipsi enim fit causa mortis; non autem mors mortale ipsi vulnus vicissim intulit, sed ipse sauciatus. Quare ipse quidem fuit alterius causa, aliam autem causam habuit. Et qui alii fecit injuriam, causa quidem est alterius, **334** nempe ejus cui facta est injuria. Lex autem quæ contra jubet eum supplicio affici, non injuriæ ac maleficii, sed alteri quidem vindictæ, alteri vero disciplinæ causa est. Quamobrem non sunt sui invicem causæ ut causæ, sed illa quæ causæ sunt. Præterea quæritur an multa per congressum fiant multæ causæ unius. Coniuncti enim homines causæ sunt ut navis trahatur; (verum cum aliis, nisi concausa sit causa. Alii autem dicunt, si multæ χ i causæ sunt, seorsum una est unius causa, veluti ut quis sit beatus, quod unum est, causæ sunt virtutes, quæ sunt multæ; et ejus quod est calefieri, et dolere, multæ sunt causæ similiter. Nunquid ergo multæ virtutes sunt una potestate, et quæ calefaciunt, et dolore afficiunt: et multitudo virtutum quæ est unum genere, sit causa unius, nempe ut quis sit beatus? Revera autem procatacticæ quidem causæ sunt unius plures et genere et specie: et genere quidem, ut cujuslibet morbi, exempli gratia, alior, resolutio, labor, mala concoctio, ebrietas: specie autem febris. Continentes autem causæ, genere solum, non itidem etiam specie. Nam ut quis boni sit odoris, quod est unum genere, multæ sunt causæ specie, utpote thus, rosa, crocus, styrax, myrrha, unguentum. Rosa enim non erit adeo odorifera, ut myrrha. Idem autem fit causa contrariorum, quod aliquando accidit propter ipsius causæ magnitudinem, ac vim, aliquando autem ob ejus, quod patitur, aptitudinem. Ob certam quidem vim, eadem chorda quatenus intenditur aut remittitur, acutum aut gravem edit sonum; ob aptitudinem autem eorum quæ patiuntur, mel quidem sanos dulcedine afficit, amarore autem eos qui febre laborant; et unum et idem vinum, alios quidem ciet ad iram, alios vero exhilarat; et idem sol ceram quidem liquefacit, lutum autem exsiccatur. Porro autem ex causis aliæ quidem sunt aperte, aliæ quas cogitando assequimur, aliæ obscuræ: aliæ quas colligimus. Ex obscuris autem, aliæ quidem sunt obscuræ ad tempus, ut quæ aliquo quidem tempore abditæ fuerint, aliquando autem

αἰτιον. "Ἄλλοι δὲ φασιν, εἰ πολλὰ αἰτία κατ' ἰδίαν, ἕκαστον ἐνὸς αἰτιον γίνεται. Τοῦ γοῦν εὐδαιμονεῖν ἐνὸς ὄντος αἰτίαι τυγχάνουσιν αἱ ἀρεταί, πολλὰ οὖσαι· καὶ τοῦ θερμαίνεσθαι καὶ τοῦ ἀλγεῖν ὁμοίως πολλὰ τὰ αἰτία. Μήτις οὖν αἱ πολλὰ ἀρεταὶ μία ἐστὶ κατὰ δύναμιν, καὶ τὰ θερμαίνοντα καὶ τὰ ἀλγούντα· καὶ τὸ πᾶθος δὲ τῶν ἀρετῶν, κατὰ γένος ἐν τυγχάνον, ἐνὸς αἰτιον γίνεται τοῦ εὐδαιμονεῖν; Τῷ ὄντι δὲ προκαταρκτικὰ μὲν αἰτία ἐνὸς γίνεται πλεονα, κατὰ γένος καὶ κατ' εἶδος· καὶ κατὰ γένος μὲν, τοῦ νοσεῖν ὅπως οὖν, οἷον ψύξης, ἐκλυσις, κόπος, ἀπεψία, μέθη· κατ' εἶδος δὲ, τοῦ πυρετοῦ. Τὰ δὲ συνεκτικὰ αἰτία κατὰ γένος μόνον, οὐκ ἐτι δὲ καὶ κατ' εἶδος. Τοῦ γὰρ εὐωδιδέεσθαι κατὰ γένος ἐνὸς ὄντος, πολλὰ τὰ αἰτία κατ' εἶδος· οἷον λιθωντὸς, ῥόδον, κρόκος, στύραξ, σμύρνα, μύρον· τὸ γὰρ ῥόδον οὐκ ἂν οὕτως εὐώδες εἴη ὡς ἡ σμύρνα. Τὸ δὲ αὐτὸ τῶν ἐναντιῶν αἰτιον γίνεται· ποτὲ μὲν παρὰ τὸ μέγεθος τοῦ αἰτιου καὶ τὴν δύναμιν, ποτὲ δὲ παρὰ τὴν ἐπιτηδειότητα τοῦ πάσχοντος. Παρὰ μὲν τὴν ποιὰν δύναμιν, ἡ αὐτὴ χορῇ παρὰ τὴν ἐπίτασιν ἢ τὴν ἀνεσιν ὄξυν ἢ βαρὺν ἀπώδωσι τὸν φθόγγον· παρὰ δὲ τὴν ἐπιτηδειότητα τῶν πασχόντων τὸ μέλι γλυκάζει μὲν τοὺς ὑγιαίνοντας, πικράζει δὲ τοὺς πυρεσσοντας· καὶ εἰς καὶ ὁ αὐτὸς οἶνος (2) τοὺς μὲν εἰς ὄργην, τοὺς δὲ εἰς διαχύσιν ἄγει· καὶ ὁ αὐτὸς ἥλιος τήκει μὲν τὸν κηρὸν, ἐξοραίνει δὲ τὸν πηλόν. Τῶν οὖν αἰτιῶν τὰ μὲν ἐστὶ πρόδηλα, τὰ δὲ ἐπιλογισμῷ λαμβανόμενα· τὰ δὲ ἀδηλα· τὰ δὲ ἀναλογισμῷ. Καὶ τῶν ἀδῆλων τὰ μὲν πρὸς καιρὸν ἀδηλα, κατὰ μὲν τινὰ καιρὸν ἀποκεκρυμμένα, κατὰ δὲ τινὰ πάλιν ἐκδηλα βλεπόμενα· τὰ δὲ φύσει ἀδηλα, τὰ κατὰ μηδὲνα καιρὸν πρόδηλα γενέσθαι δυνάμενα· καὶ τῶν μὲν φύσει τὰ μὲν καταληπτὰ· ἅπερ οὐκ ἀδηλὰ τινες ἐκάλουν, διὰ σημείων ἀναλογιστικῶς λαμβανόμενα, καθάπερ ἡ συμμετρία τῶν λόγων θεωρητῶν πόρων (3)· τὰ δὲ ἀκατάληπτα, τὰ κατὰ μηδὲνα τρόπον ὑπὸ κατὰλήψιν πεσεῖν δυνάμενα, ἃ ὅη καὶ ἀδηλα, ἐν τῷ καθάπαξ λέγεσθαι (4). Καὶ τὰ μὲν προκαταρκτικὰ, τὰ δὲ συνεκτικὰ, τὰ δὲ συναίτια, τὰ δὲ συνεργὰ· καὶ τὰ μὲν τοῦ κατὰ φύσιν, τὰ δὲ τοῦ παρὰ φύσιν, τὰ δὲ νόσου, καὶ κατὰ τὸ ὑποθεθηκὸς (5), τὰ μὲν παθῶν, τὰ δὲ τοῦ μεγέθους αὐτῶν, τὰ δὲ χρόνων καὶ καιρῶν. Τῶν μὲν οὖν προκαταρκτικῶν αἰρομένων μένει τὸ ἀποτέλεσμα· συνεκτικὸν δὲ ἐστὶν αἰτιον, οὗ παρόντος, μένει τὸ ἀποτέλεσμα· καὶ αἰρομένου, αἱρεται. Τὸ δὲ συνεκτικὸν συνωνύμως καὶ αὐτοτελὲς καλοῦσιν· ἐπειδὴ αὐτάρκως δι' αὐτοῦ (6) ποιητικόν ἐστὶ τοῦ ἀποτελέσματος. Εἰ δὲ τὸ αἰτιον αὐτοτελοῦς ἐνεργείας ἐστὶ δηλωτι-

✠ P. 925 ED. POTTER, 787-788 ED. PARIS.

(2) Οἶνος. Vinum idem alios aliter afficere, docet etiam Philo *Περὶ τῶν μετονομαζ.* pag. 172. Plutarchus pag. 199, 387, et Aristot. problem. 17, sect. 3. H. STLBURG.

(3) Τῶν λόγων θεωρ. πόρ. Id est, «pororum,» seu «meatum,» corporis, qui, licet sensui haud sint obvis, «ratione» tamen deprehenduntur ac «videntur.» Τῶν λόγων θεωρητῶν π. habet Flor.,

quod explicare frustra conatus est interpretes.

(4) Λέγεσθαι. Supple δυνάμενα, vel lege λέγεται.

(5) Ὑποθεθηκός. Flor., ὑπεθηκός· quod ne Ionismus quidem facile admiserit. Regulare ὑποθεθηκός supra quoque legitur pag. 325, et infra pag. 336. STLBURG.

(6) Δι' αὐτοῦ. Vel potius δι' αὐτοῦ, «per se.»

χόν, τὸ συνεργὸν ὑπηρεσίαν σημαίνει, καὶ τὴν σὺν ἑτέρῳ λειτουργίαν. Εἰ μὲν οὖν μηδὲν παρέχεται, οὐδὲ συνεργὸν λεγθήσεται· εἰ δὲ παρέχεται, τούτου πέντως γίνεται αἴτιον, οὗ καὶ παρέχεται, τούτοσι τοῦ δι' αὐτοῦ γινομένου. "Ἔστιν οὖν συνεργὸν, οὗ παρόντος ἐγένετο τὸ ἀποτέλεσμα· προδήλως (7) μὲν οὖν παρόντος (8), ἀδήλως δὲ ἀδήλου. Καὶ τὸ συναίτιον δὲ ἐκ τοῦ γένους ἐστὶ τῶν αἰτίων, καθάπερ ὁ συστρατιώτης στρατιώτης, καὶ ὁ συνέφηθος ἐφηθος. Τὸ μὲν οὖν συνεργὸν αἴτιον τῷ συνεκτικῷ πρὸς τὴν ἐπίτασιν βοθεῖ τοῦ ὑπ' αὐτοῦ γινομένου· τὸ δὲ συναίτιον οὐκ ἐπὶ τῆς αὐτῆς ἐστὶν ἐννοίας· δύναται γὰρ συναίτιον ὑπάρχειν, χῶν μὴ συνεκτικὸν αἴτιον ἦ τι. Νοεῖται γὰρ σὺν ἑτέρῳ τὸ συναίτιον, οὐδ' αὐτῷ (9) δυναμένῳ κατ' ἰδίαν ποιῆσαι τὸ ἀποτέλεσμα, αἴτιον ὃν σὺν αἰτίῳ. Διαφέρει δὲ τοῦ συναιτιοῦ τὸ συνεργὸν ἐν τῷ τὸ μὲν συναίτιον κατ' ἰδίαν μὴ ποιῶντος τὸ ἀποτέλεσμα παρέχειν· τὸ δὲ συνεργὸν ἐν τῷ κατ' ἰδίαν μὴ ποιεῖν, ἑτέρῳ δὲ προσερχόμενον τῷ κατ' ἰδίαν ποιῶντι, συνεργεῖ αὐτῷ πρὸς τὸ σφοδρίσασθαι τὸ ἀποτέλεσμα. Μάλιστα δὲ τὸ ἐκ προκαταρκτικοῦ συνεργὸν γεγενῆσθαι τὴν τοῦ αἰτίου καταίνειν δύναμιν παρίστησιν (10).

obit cum alio. Atque si nihil quidem præstet, ne dicetur quidem adjuvans; sin autem præstet, ejus fit omnino causa, quod etiam præstat, hoc est, ejus quod fit per ipsam. Est ergo causa adjuvans, quæ cum adest fit effectus, apertus quidem apertæ, obscurus autem obscuræ. Porro autem concausa quæque est ex genere causarum, quemadmodum commilito est miles, et coëphebus est ephebus; atque adjuvans quidem causa fert opem causæ synecticæ, ad intentionem ejus quod ab ipsa fit. Concausæ autem non est eadem notio; potest enim aliquid esse concausa, etsi non sit causa synectica. Intelligitur enim concausa cum alio, quod per se non potest effectum efficere, ut quæ sit causa cum causa. Differt autem adjuvans causa a concausa, quod concausa quidem, ei quod seorsum non efficit, præbeat effectum; adjuvans autem seorsum quidem non efficiat, alteri autem accedens quæ seorsum efficit, ei ferat opem ad hoc ut sit effectus vehementissimus. Maxime autem ex procatactica causa factam esse causam adjuvantem, ad vim causæ intendendam confert.

✱ P. 924 ED. POTTER.

(7) Προδήλως . . . ἀδήλως. Flor., προδήλῳ.... ἀδήλῳ.

(8) Παρόντος. Scribendum προδήλου, quod requirit sententiarum oppositio. Atque hoc etiam vidit interpres. Παρόντος ex periocha præcedente videtur isprepsisse; vel forte margini ascriptum, postea in textum ab imperito scriba receptum est.

A rursus apertæ videntur; aliæ autem obscuræ natura, quæ nullo tempore possunt esse apertæ. Et ex his quidem quæ sunt natura, aliæ quidem possunt deprehendi, quas quidem vocabant non obscuras, ut quæ per signa reputando ac ratiocinando colligantur, quemadmodum symmetria dubiarum orationum quæ cadunt in contemplationem: aliæ verò quæ deprehendi nequeunt, quæ nullo modo possunt cadere sub deprehensionem, quæ etiam dicuntur penitus obscuræ. Et aliæ quidem sunt procatacticæ, aliæ vero synecticæ, aliæ autem concausæ, aliæ vero adjuvantes. Et aliæ quidem, ejus quod est secundum naturam; aliæ vero, ejus quod præter naturam. Aliæ autem morbi et secundum accidens; aliæ quidem affectionum, aliæ vero earum magnitudinis, aliæ autem temporum et occasionum. Atque si tollantur quidem causæ procatacticæ, manet tamen effectus. Synectica autem causa est, quæ si adsit, manet effectus; et si tollatur, tollitur. Synecticam per synonymiam ✱ appellant, etiam per se perfectam, quandoquidem est sufficienter per se efficiens effectus. Si autem causa per se perfectam significat operationem, adjuvans causa significat ministerium, et munus quod

(9) Αὐτῷ. Flor. divise, αὐ τῷ. Sed pronomen αὐτῷ agnoscit etiam Herveti versio, (quod nec ipsum per se potest effectum efficere.) SYLBERG.

(10) Παρίστησιν. Mancum esse hunc Στρώματῶν, e superiorum proœmiis et epilogis sat clarum est. An vero idem etiam ultimus sit, non abs re dubitaveris. Plura enim superiorum prologi nobis pollicentur quam huc usque sint pertractata. lb.

ΚΛΗΜΕΝΤΟΣ ΤΟΥ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΩΣ ΛΟΓΟΣ

ΤΙΣ Ο ΣΩΖΟΜΕΝΟΣ ΠΛΟΥΣΙΟΣ.

CLEMENTIS ALEXANDRINI LIBER

QUIS DIVES SALVETUR.

Cum Clementis Alexandrini egregius de *Salvabilitate divitum* libellus, qui per plura sæcula interierat, et tandem Michaelis Geisleri opera sub Origenis nomine, alieno prorsus loco editus (nimirum ejus *Commentario in prophetiam Jeremiæ*), tanquam etiamnum ineditus, ad paucorum notitiam pervenerit: porro cum deinceps *Auctario Græcorum Patrum* Combefisiano insertus, inter scriptorum neotericorum quibuscum componebatur catervas, vel adhuc delituerit: rem non ingratam litteratis futuram speravi, si efficerem ut melioribus, hoc est, suis auspiciis tandem aliquando in publicum prodiret. Genuinum esse opus non tantum fidem faciunt scripti pondus et decor, sed et Eusebii Cæsariensis testimonium, qui in *Historia sua ecclesiastica*, librum sæpius laudat, et lib. III, cap. 23, exinde solidas paginas descripsit; quæ quidem in ms. Vaticano (cui unico exemplari, quantum adhuc novimus, opus hoc servatum debemus), mutilæ occurrebant, et ex Eusebio feliciter restituuntur. Mentio itidem tractatus hujus habetur in Hieronymi *Catalogo*; quinimo non solum eum laudat, sed ejusdem principium *Bibliotheca* suæ inseruit Photius, cod. III. Unde nullus superest dubitandi locus de libelli auctore et statu. Interim non abnuerim ultimam periodum, ὡς δὲ τοῦ παιδός, etc., a librario adjectam, qui tractatum hunc pro homilia Origeniana venditavit, et proinde solemnem concionum clausula finiendum censuit. Talia passim intenter hoc hominum genus, alibi a me, in opusculis Cypriano ascriptis, est observatum. Supervacuum fortasse non fuerit admonuisse in exemplari nonnullas fuisse lacunas, quæ lectori moram facturæ videbantur, quas nos vocibus quam paucissimis interpositis supplevimus. Sed ne adjectitia genuinis commiscerentur, quæcunque a nobis interpolata fuerunt, uncis inclusimus. FELL.

335 ✕ I. Qui encomiorum munera divitibus tribuunt, ii vero mihi nedum adulatores et illiberales merito habendi esse videntur, qui magno se gratificari simulent quorum nulla gratia; verum etiam impii ac insidiosi: impii quidem, quod, post habitis Dei laudibus et gloria, qui unus perfectus ac bonus est, ex quo omnia, et per quem omnia, et in quo omnia, [quem sibi honorem vindicat], hominibus tribuunt [piaculari et impura] vita volutantibus, [ipsis] proinde, in mercedem, judicio divino obnoxii: insidiosi autem, quoniam cum et solæ opes sufficiant ad emolliendos corruptendosque locupletum animos, deque via per quam salus paratur, procul avocandos: illi contra etiam

Α'. Οἱ μὲν τοὺς ἐγκωμιαστικοὺς λόγους τοῖς πλουσίοις δωροφοροῦντες, οὐ μόνον κόλακες καὶ ἀναισθητοὶ δικαίως ἀν' ἐμοίγε κρίνεσθαι δοκοῦν, ὡς καὶ πολλῶν προσποιούμενοι χαρίσασθαι τὰ ἀχάριστα· ἀλλὰ καὶ ἀσεβεῖς καὶ ἐπίβουλοι· ἀσεβεῖς μὲν, ὅτι παρέντες αἰνεῖν καὶ δοξάζειν τὸν μόνον τλειον καὶ ἀγαθὸν Θεόν, « ἐξ οὗ τὰ πάντα, καὶ δι' οὗ τὰ πάντα, καὶ εἰς ὃν τὰ πάντα, » περιάπτουσι τὸ [θεοπροξέστατον] το[ν] (11) γέρας (12) ἀνθρώποις ἐνα[γεί] καὶ βορβωρῶδει] βίῃ κυλινδομένους, [τούτου ἐνεκα], τὸ κεφάλαιον, ὑποκειμένους τῇ κρίσει τοῦ Θεοῦ· ἐπίβουλοι δὲ, ὅτι καὶ αὐτῆς τῆς περιστάσεως καθ' αὐτὴν ἐκτῆς οὐσῆς χαυνῶσαι τὰς ψυχὰς τῶν κεκτημένων καὶ διαφθεῖραι καὶ ἀποστῆσαι τῆς ὁδοῦ, δι' ἧς ἐπιτυχεῖν

✕ P. 925 ED. POTTER. • Rom. XI, 35.

(11) *θεοπροξέστατον*. Hæc et quæ sequuntur uncis inclusa, ex conjectura ad hiatus codicis ms. implendos addita. FELL.

(12) *Γέρας*. Τέρας, ms. lb.

ἔστι σωτηρίας· οἱ δὲ προσεμπλήσουσιν, τὰς γνώμας τῶν πλουσίων ταῖς ἡδοναῖς τῶν ἀμέτρων ἐπαίμων ἐπαίροντες· καὶ καθάπαξ τῶν ὧν πραγμάτων πλὴν τοῦ πλοῦτου, δι' ὃν θαυμάζονται, παρασκευάζοντες ὑπερφρονεῖν· τὸ δὲ τοῦ λόγου, πῦρ ἐπὶ πῦρ μετοχετεύοντες, τύφῳ τύφον ἐπαντλοῦντες καὶ ὄγκον πλοῦτῳ προσανατιθέντες, βάρει φύσει φορτίον βαρύτερον, ὃ μᾶλλον ἐχρὴν ἀφαιρεῖν καὶ περικόπτειν, ὥς σφαλεροῦ νοσήματος καὶ θανατηφόρου. Τῷ γὰρ ὕψομένῳ καὶ μεγαλυνομένῳ ἀντίστροφος ἡ πρὸς τὸ ταπεινὸν μεταβολὴ καὶ πτώσις, ὥς ὁ θεὸς διδάσκει λόγος. Ἐμὲ δὲ φαίνεται μακρῷ φιλανθρωπότερον εἶναι τοῦ θεραπεύειν [ἀνελευθέρως] τοὺς πλουτοῦντας [καὶ προσεπαυεῖν] ἐπὶ κακῷ τὸ συναίρεσθαι [λόγοις, καὶ] τὴν σωτηρίαν αὐτοῖς [κατεργάζεσθαι] ἅπαντα τὸν δυνατὸν τρόπον· τοῦτο μὲν ἐξαιτουμένους παρὰ θεοῦ, τοῦ βεβαίως καὶ ἡδέως τοῖς ἑαυτοῦ τέχνους τὰ τοιαῦτα προτεμένον· τοῦτο δὲ διὰ τῆς χάριτος (13) τοῦ Σωτῆρος λωμένους τὰς ψυχὰς αὐτῶν, φωτίζοντας καὶ προσάγοντας ἐπὶ τὴν τῆς ἀληθείας κτῆσιν· ἥ· ὁ τυχὼν καὶ ἔργοις ἀγαθοῖς λαμπρυνόμενος, μόλις οὕτως βραβεῖον τῆς αἰωνίου ζωῆς ἀναίρησεται. Λέγεται δὲ καὶ ἡ εὐχὴ ψυχῆς εὐρώστου καὶ λιπαρῆς, ὅτι τῆς ἐσχάτης ἡμέρας τοῦ βίου συμμαμετρημένη· καὶ πολιτεία διαθέσεως χρηστῆς καὶ νομίμου, καὶ πάσης ταῖς ἐντολαῖς τοῦ Σωτῆρος ἐπεκτεινομένης.

Β'. Κινδυνεύει δὲ οὐχ ἀπλοῦν τι εἶναι τὸ αἷτιον τοῦ τὴν σωτηρίαν χαλεπωτέραν τοῖς πλουτοῦσι δοκεῖν ἢ τοῖς ἀχρημάτοις τῶν ἀνθρώπων, ἀλλὰ ποικίλον. Οἱ μὲν γὰρ αὐτόθεν καὶ προχείρως ἀκούσαντες τῆς τοῦ Σωτῆρος φωνῆς, ὅτι· « ῥᾶν κάμῳ διὰ τρυφήματος βασιλεὺς διεκδύσεται, ἢ πλούσιος εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν, » ἀπογόντες ἑαυτοὺς ὥς οὐ βιωσόμενοι, τῷ κόσμῳ πάντα χαρίζόμενοι, καὶ τῆς ἐνταῦθα ζωῆς ὥς μόνῃς ἑαυτοῖς ὑπολειπομένης, ἐκκρεμασθέντες ἀπέστησαν πλεον τῆς ἐκεῖ ὁδοῦ, μηκέτι πολυπραγμονήσαντες, μήτε τίνας τοὺς πλουσίους ὁ δεσπότης καὶ διδάσκαλος προσαγορεύει, μήτε ὅπως τὸ ἀδύνατον ἐν ἀνθρώπῳ θεῷ (14) δυνατὸν γίνεται. Ἄλλοι δὲ τοῦτο μὲν συνῆκαν ὀρθῶς καὶ προσηκόντως, τῶν δὲ ἔργων τῶν εἰς τὴν σωτηρίαν ἀναφερόντων ὀλιγορήσαντες, οὐ παρεσκευάσαντο τὴν δέουσαν παρασκευὴν εἰς τὸ τῶν ἐλπιζομένων τυχεῖν. Λέγω δὲ ταῦτα ἐκάτερα ἐπὶ τῶν πλουσίων, καὶ τῆς δυνάμεως τοῦ Σωτῆρος καὶ τῆς ἐπιφανοῦς σωτηρίας ἡσθημένων· τῶν ἀνοήτων τῆς ἀληθείας ὀλίγον μοι μέλει.

Γ'. Χρὴ τοίνυν τοὺς φιλαλήθους καὶ φιλαδέλφους (διακειμένους) καὶ μήτε καταθρασυνομένους αὐθαδῶς τῶν πλουσίων κλητῶν, μήτε αὖ πάλιν ὑποπίπτοντας αὐτοῖς διὰ οικίαν φιλοκέρδειαν, πρῶτον μὲν αὐτῶν ἐξαρεῖν τῷ λόγῳ τὴν κενὴν (15) ἀπόγνωσιν, καὶ δηλοῦν μετὰ τῆς δεούσης ἐξηγήσεως τῶν λογίων τοῦ Κυρίου, ὅτι οὐκ ἀποκέχεται τέλεον αὐτοῖς ἡ κληρονομία τῆς

A stolidiores efficiunt, divitum mentes immodicarum laudum oblectationibus fastu efferentes, idque adeo præstantes, ut cætera omnia plane flocciendant, præter divitias ꝯ ob quas in honore habentur; igui, ut dicitur, ignem addendo, fastumque fastu cumulando, ac thesauris molem apponendo, gravi elemento gravius pondus, de quo potius auferendum erat et amputandum, ceu morbo periculoso ac letifero. Ei enim qui se extollit ac magnum facit, vicissim succedit tumentis animi in humile mutatio ac casus, uti docet sermo divinus: propiusque ad humanitatem existimo, quam palpare [illiberaliter] divites [et laudibus evehere] pro eo quod malefecerint, [monitis subvenire, et] salutem illis [procurare] quibus fieri potest mediis; nimirum Deum orando, qui res ejusmodi suis filiis firmiter ac jucunde fruendas elargitur: tum vero per gratiam Salvatoris eorum animis mederi, illuminando et ad capessendam veritatem nos eis duces offerendo: quam quisquis adeptus fuerit, bonisque operibus claruerit, solus vitæ æternæ bravium præmio reportabit. Enimvero oratio, quæ utique ad extremum spiritum durare debet, robustum animum atque serenum: porro vitæ ratio ac disciplina, probam mentem, æquique ac justum tenacem, et quæ ad omnia Salvatoris præcepta extendatur, postulat.

II. Forte autem non unum quid simplex est quod facit, ut opulentorum salus difficilior appareat salute egenorum, sed diversi generis hujus ratio exstiterit. Alii enim auditis raptim et perfunctorie illis Domini Salvatoris vocibus: « Facilius est camelum per foramen acus transire, quam divitem intrare in regnum cælorum », animum despondentes quasi vitam minime consecuturi, et tanquam præsens hæc vita sola illis reliqua sit, illius desiderio suspensi, longius a via quæ in cælum ducit, diverterunt, ne pervestigantes quidem serioque pensantes quosnam Dominus et magister appellet divites, ac nec quomodo apud homines impossibile Deo sit possibile. Alii vero, hoc quidem recte convenienterque intellexerunt; neglectis tamen quæ ad salutem spectant, operibus, quantum par erat apparatus non fecerunt, ut eorum quæ in spe posita sunt, compotes efficerentur. Ambo hæc dicta a me sunt de divitibus, quibus nota est et virtus Salvatoris et illustris salus; de aliis parum curo, quibus ut intelligerent, veritatis radius non affulsit.

III. Decet ergo ut qui veritatis fratrumque amore teneantur, quippe nec petulanter insurgunt in divites qui vocati sunt (i. e. Christiani) neque vero lucri proprii causa rursum illis assentantur; primum quidem ex eorum animis verbi prædicatione eximant inanem metum; congruaque oraculorum Domini expositione liquido ostendant, ꝯ non om-

✠ P. 926 ED. POTTER. • Matth. xiii, 12. b Matth. xix, 24. ✠ P. 927 ED. POTTER.

(13) Διὰ τῆς χάριτος. Interponit ms., λέγω. FELL.

(14) Θεῷ. II. in ms. lb.

(15) Κενὴν Κατὴν, ms. FELL.

nino repulsos eos ab hæreditate regni cælorum, si modo dicto audientes sint ut mandata exsequantur: deinde admoneant, timere eos ubi nullus timendi locus, eosque qui velint, Dominum placide suscipere: tumque ad hæc ostendere et institutione catechetica docere par erit, qua nempe ratione quibusve operibus pariter affectibusque spes alatur, ut quæ nec illis omnino negata sit, nec rursus temere nulloque hominis conatu obveniat. Sed sicut se in athletis res habet (ut parva et corruptibilia cum magnis et incorruptibilibus conferamus), ita quoque in ipso contingere cogitet qui sæculi opibus dives est. Etenim quicumque de victoria et corona desperaverit, is nec omnino ut in arenam descendat, nomen dederit; qui vero hanc ipse quidem animo spem conceperit, labores tamen et cibos et exercitationes in eam rem congruas non admittit, corona indonatus manet, ac spes illum frustrata est. Sic et quisquis terrenis opibus affluit, caveat ne se ipso primum a Salvatoris certaminibus præmiisque exclusum ducat, modo fidelis existat, ac divinæ bonitatis magnitudinem intelligat; nec rursus nulla exercitatione nulloque certamine posito, citra pulverem atque sudorem immortalitatis se corona donandum speret, sed se Verbo tradat ac rationi tanquam palæstræ magistro, Christoque certaminum præsidi subiciat. Cibus illi ac potus præstitutus, Novum Domini Testamentum; exercitamenta, mandata; ornatus ac cultus, bonæ animi affectiones ac dotes; fides, spes, charitas, veri cognitio [benignitas], lenitas, misericordia, castitas; ut cum novissima tuba ineundi cursus signum dederit atque hinc emigrandi velut stadio*, ex mortali hac vita, bona fretus conscientia, certaminum præsidi victor coronis, angelorumque præconio ac plausu donatus

336 IV. Detigitur nobis Salvator, ut hinc ordientes sermonem, vera et convenientia, quæque ad fratrum salutem faciunt, conferamus; primum de spe ipsa, deinde iis quæ ad spem conducunt. Ille quidem indigentibus largitur, docetque rogantes, porro ignorantiam solvit, atque desperationem excutit; eosdem rursus de divitibus sermones inducens, qui ipsi seipsos interpretantur tutoque exponant. Nihil enim sic juvet, ac ipsa rursus audire verba, quæ in Evangeliiis exposita, nec justo satis examine atque errore auditoribus præ infantia mentis accepta, hæc tamen vos conturbant. « Et cum exiret in viam, accedens quidam genu flectebat, dicens: Magister bone, quid faciam ut vitam æternam possideam? Jesus autem ait: Quid me dicis bonum? nemo bonus nisi unus, Deus. Præcepta nosti: Ne adulteres, ne occidas, ne fureris, ne falsum testimonium dixeris, ne fraudem feceris, honora patrem tuum et matrem tuam. At ille respondens, ait illi: Hæc om-

Α βασιλείας τῶν οὐρανῶν, ἐὰν ὑπακούσωσι ταῖς ἐντολαῖς· εἰδ' ὑπομνημονεύσαι (16) ὡς ἀδελφὲς δεδίασι δέος, καὶ ὅτι βουλομένους αὐτοὺς ὁ Σωτὴρ ἄσμενως δέχεται· τότε καὶ προσδεικνύναι καὶ μυσταγωγεῖν ὅπως ἂν καὶ δι' οἶων ἔργων τε καὶ διαθέσεων ἐπαίρουντο (17) τὰ τῆς ἐλπίδος, ὡς οὐτ' ἀμυγχανοῦ καθεστῶσης αὐταῖς, οὕτε τοῦναντίον εἰχὴ περιγινομένης· ἀλλ' ὅνπερ τρόπον ἔχει τὸ τῶν ἀθλητῶν, ἵνα μικρὰ καὶ ἐπίτηρα μεγάλοις καὶ ἀφθάρτοις παραβάλλωμεν, τοῦτ' καὶ ἐγὼ αὐτῷ ὁ κατὰ κόσμον πλουτῶν λογιζέσθω. Καὶ γὰρ ἐκείνων ὁ μὲν ὅτι δυνήσεται νικᾶν, καὶ στεφάνῳ τυγχάνειν ἀπελπίσας, οὐδ' ὅλως ἐπὶ τὴν ἀθλήτην ἀπεγράφατο· ὁ δὲ ταύτην μὲν ἐμβαλόμενος τῇ γνώμῃ τὴν ἐλπίδα, πόρους δὲ καὶ τροφὰς καὶ γυμνάσια μὴ προσέμενος προσφόρους, ἀστεφάνωτος διεγένητο, καὶ διήμαρτε τῶν ἐλπίδων. Οὕτω τις καὶ τὴν ἐπίγειον περιβεβλημένος περιβολὴν, μήτε τὴν ἀρχὴν αὐτῶν ἀθλῶν τῶν Σωτῆρος ἐκκρηυσσέτω, πιστός γε ὢν, καὶ τὸ μεγαλεῖον συνωρῶν τῆς τοῦ Θεοῦ φιλανθρωπίας· μήτε μὴν αὖθις ἀνάσκητος καὶ ἀναγώνιστος μείνας, ἀκονιτὶ κἀνδιβρωτὶ τῶν στεφάνων τῆς ἀφθαρσίας ἐπιζέτω μεταλαβεῖν· ἀλλ' αὐτὸν ὑποβαλέτω φέρων γυμνασίῃ (18) μὲν τῷ Λόγῳ, ἀγωνοθέτῃ δὲ τῷ Χριστῷ· τροφὴ δὲ αὐτῷ καὶ ποτὴν γενέσθω τεταγμένον ἡ Καινὴ Διαθήκη τοῦ Κυρίου· γυμνάσια δὲ ἐντολαί, εὐσχημοσύνη δὲ καὶ κόσμος αἱ καλὰι διαθέσεις, ἀγάπη, πίστις, ἐλπίς, γνώσις ἀληθείας, [ἐπιεικεία,] πραότης, εὐσπλαγχνία, σεμνότης, ἵνα, ὅταν ἐσχάτῃ σάλπιγγι ὑποσημήνῃ τοῦ δρόμου καὶ τῆς ἐντεῦθεν ἐξόδου, καθάπερ ἐκ σταδίου τοῦ βίου μετ' ἀγαθοῦ τοῦ συνευδότης τῶν ἀθλοθέτων παραστῇ νικηφόρος, ὡμολογημένος τῆς ἅως πατρίδος ἄξιος, εἰς ἣν μετὰ στεφάνων καὶ κηρυγμάτων ἀγγελικῶν ἐπανερχεται. presentetur, cœlesti palam dignus patria, in quam revertitur.

Δ'. Δοτὴ τοίνυν ἡμῖν ὁ Σωτὴρ, ἐντεῦθεν ἀρξαμένοις τοῦ λόγου, ἀλήθῃ καὶ τὰ πρόποντα καὶ τὰ σωτήρια συμβαλέσθαι τοῖς ἀδελφοῖς, πρὸς τε τὴν ἐλπίδα πρῶτον αὐτὴν, καὶ δεύτερον πρὸς τὴν τῆς ἐλπίδος προσαγωγὴν. Ὅ δὲ χαρίζεται δεομένοις, καὶ αἰτοῦντας διδάσκει· λύσει τε τὴν ἀγωνίαν, καὶ τὴν ἀπόγνωσιν ἀποστέλει, τοὺς αὐτοὺς πάλιν εἰσάγων λόγους περὶ τῶν πλουσιῶν αὐτῶν ἐρμηνέας γινομένους καὶ ἐξηγητὰς ἀσφαλεῖς. Οὐδὲν γὰρ οἷον αὐτῶν αὖθις ἀκούσαι τῶν ρητῶν, ἅπερ ὁμᾶς ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις ἔχριν ὡς διετάρασσεν, ἀδασανίστως καὶ διημαρτημένως ὑπὸ νηπιότητος ἀκρωμένους· « Ἐκπορευομένη αὐτῷ εἰς ὁδὸν προσελθὼν τις ἐγονυπέτει, λέγων· Διδάσκαλε ἀγαθὲ, τί ἀγαθὸν ποιήσω, ἵνα ζῶν αἰώνιον κληρονομήσω; Ὁ δὲ Ἰησοῦς λέγει· Τί με λέγεις ἀγαθόν; οὐδεὶς ἀγαθὸς εἰ μὴ εἰς, ὁ Θεός. Τὰς ἐντολάς οἶδας· Μὴ μοιχεύσης, μὴ φονεύσης, μὴ κλέψῃς, μὴ ψευδομαρτυρήσης, μὴ ἀποστερήσης, τίμα τὸν πατέρα καὶ τὴν μητέρα. Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς λέγει αὐτῷ· Πάν-

* P. 928 ED. POTTER. * I Cor. ix, 24.

(16) Ὑπομνημονεύσαι. Ὑποκχυμάτωσιν, ms. FELL.

(17) Ἐπαίρουντο. Ἐπαίρουντο τῆς, ms. lb.

(18) Γυμναστική. Præcedentia, nec non et quæ sequuntur ad rem agonisticam spectant. FELL.

τα ταῦτα ἐφύλαξα. Ὁ δὲ Ἰησοῦς ἐμβλέψας ἡγάπησεν αὐτὸν καὶ εἶπεν· Ἐν σοὶ ὕστερε! εἰ θέλεις τέλειος εἶναι, πώλησον ὅσα ἔχεις, καὶ διάδος πτωχοῖς, καὶ ξεῖς θησαυρὸν ἐν οὐρανῷ· καὶ δεῦρο, ἀκολουθεῖ μοι. Ὁ δὲ, στυγνάσας ἐπὶ τῷ λόγῳ, ἀπῆλθε λυπούμενος· ἦν γὰρ πλούσιος, ἔχων κτήματα πολλά. Περιθελάμενος δὲ ὁ Ἰησοῦς λέγει τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ· Πῶς δυσκόλως οἱ τὰ χρήματα ἔχοντες εἰσελεύσονται εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ! Οἱ δὲ μαθηταὶ ἐθαμβοῦντο ἐπὶ τοῖς λόγοις αὐτοῦ. Πάλιν δὲ ὁ Ἰησοῦς ἀποκριθεὶς λέγει αὐτοῖς· Τεκνία, πῶς δύσκολόν ἐστι τοὺς πεποιθέντας ἐπὶ χρήμασιν εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ εἰσελθεῖν! Εὐκολώτερον διὰ τῆς τρυμαλιᾶς τῆς βελόνης κήμηλος εἰσελεύσεται ἢ πλούσιος εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ. Οἱ δὲ περισσῶς ἐξεπλήσσοντο, καὶ ἔλεγον· Τίς οὐδύνεται σωθῆναι; Ὁ δὲ, ἐμβλέψας αὐτοῖς, εἶπεν· Ὅτι παρὰ ἀνθρώποις ἀδύνατον παρὰ Θεοῦ δυνατόν· πάντα γὰρ δυνατὰ ἐστὶ παρὰ τῷ Θεῷ. Ἦρξατο ὁ Πέτρος λέγειν αὐτῷ· Ἰδε, ἡμεῖς ἀφήκαμεν πάντα καὶ ἠκολουθήσαμεν σοί. Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ Ἰησοῦς, λέγει· Ἀμὴν ὑμὴν λέγω, ὅς ἂν ἀφῇ τὰ ἴδια καὶ γονεῖς, καὶ ἀδελφούς, καὶ χρήματα ἔνεκεν ἐμοῦ καὶ ἔνεκεν τοῦ Εὐαγγελίου μου, ἀπολήφεται ἑκατομπλάσινα νῦν ἐν τῷ καιρῷ τούτῳ, ἀγροὺς καὶ χρήματα καὶ οἰκίας καὶ ἀδελφούς μετὰ διωγμῶν, ἐν δὲ τῷ ἐρχομένῳ ζωὴ ἐστὶν αἰώνιος. Πολλοὶ δὲ ἔσονται πρῶτοι ἔσχατοι, καὶ οἱ ἔσχατοι πρῶτοι. »

Ε. Ταῦτα μὲν ἐν τῷ κατὰ Μάρκον Εὐαγγελίῳ γέγραπται· καὶ ἐν τοῖς ἄλλοις δὲ πᾶσιν (19) ὁμολογουμένως, ὀλίγον μὲν ἰσως ἑκασταχοῦ τῶν ῥημάτων ἐν-ἀλλάσσει, πάντα δὲ τὴν αὐτὴν τῆς γνώμης συμφωνίαν ἐπιδείκνυται. Δεῖ δὲ, σαφῶς εἰδότες, ὡς οὐδὲν ἀνθρωπίνως ὁ Σωτὴρ, ἀλλὰ πάντα θεῖα σοφία καὶ μυστικῇ διδάσκει τοὺς ἑαυτοῦ, μὴ σαρκίνως ἀκροᾶσθαι τῶν λεγομένων, ἀλλὰ τὸν ἐν αὐτοῖς κεκρυμμένον νοῦν μετὰ τῆς ἀξίας ζητήσεως καὶ συνέσεως ἐρευνᾶν καὶ καταμανθάνειν. Καὶ γὰρ τὰ ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Κυρίου δοκούντα ἠπλώσθαι πρὸς τοὺς μαθητὰς τῶν ἡγμένων ὑπερημένων οὐδὲν ἥττονος, ἀλλὰ πλεονος ἐπὶ νῦν τῆς ἐπιστάσεως εὐρίσκεται δεδομένα διὰ τὴν ὑπερβάλλουσαν τῆς φρονήσεως ἐν αὐτοῖς ὑπερβολὴν. Ὅπου δὲ καὶ τὰ νομιζόμενα ὑπ' αὐτοῦ διηγοῖσθαι τοῖς ἱσῶ, καὶ αὐτοῖς τοῖς τῆς βασιλείας τέκνοις ὑπ' αὐτοῦ καλουμένοις, ἔτι χρήζει φροντίδος πλεονος, ἥπου γε τὰ δόξαντα μὲν ἀπλῶς ἐξηγνέσθαι, καὶ διὰ τοῦτο μὴ δὲ διηρωτημένα πρὸς τῶν ἀκουσάντων, εἰς ὅλον δὲ τὸ τέλος αὐτὸ τῆς σωτηρίας διαφερόντων, σκοπησμένων δὲ θαυμαστῶ καὶ ὑπερουρανίῳ διανοίας βάθει, οὐκ ἐπιπολαιῶς δέγεσθαι ταῖς ἀκοαῖς προσήκειν, ἀλλὰ καθιέντας τὸν νοῦν ἐπ' αὐτὸ τὸ Πνεῦμα τοῦ Σωτῆρος καὶ τὸ τῆς γνώμης ἀπόρρητον.

Γ. Ἡρώτηται μὲν γὰρ ἡδέως ὁ Κύριος ἡμῶν καὶ Σωτὴρ ἐρώτημα καταλληλότερον αὐτῷ· ἡ Ζωὴ περὶ ζωῆς, ὁ Σωτὴρ περὶ σωτηρίας, ὁ Διδάσκαλος περὶ

✕ P. 929 ED. POTTER. • Marc. x, 17, 18, seqq.

(19) Πᾶσιν. Matthæo nimirum et Marco; nam Joannes res gestas ad historiæ modum minime enarrandas suscepit. FELL.

nia observavi. Jesus autem intuitus eum, dilexit eum, et dixit: Unum tibi deest. Si vis perfectus esse, vende quæcunque habes, et distribue pauperibus, et habebis thesaurum in cælo; et veni, sequere me. Qui contristatus in verbo, abiit mœrens; erat enim dives, habens multas possessiones. Et circumspiciens Jesus, ait discipulis suis: Quam difficile qui pecunias habent, in regnum Dei introibunt. Discipuli autem obstupescabant in verbis ejus. At Jesus rursus respondens, ait illis: Filioli, quam difficile est confidentes in pecuniis, introire in regnum Dei! Facilius est camelum per foramen acus ingredi, quam divitem intrare in regnum Dei. Qui magis admirabantur, atque dicebant: Et quis potest salvus fieri? Et intuens illos Jesus ait: Apud homines impossibile est, sed non apud Deum; omnia enim possibilia apud Deum. Cœpit et Petrus dicere: Ecce nos dimisimus omnia, et secuti sumus te. Respondens Jesus, ait: Amen dico vobis, omnis qui sua reliquerit et parentes et fratres et pecunias propter me et propter Evangelium; centies tantum nunc in tempore hoc recipiet, agros et pecunias et domos et fratres cum persecutionibus, et in futuro vita æterna erit. Multi autem erunt primi novissimi, et novissimi primi *.

V. Hæc quidem in Marci Evangelio scripta sunt; quin et in reliquis plane omnibus eadem habentur, paucis forsitan per singulos verbis immutatis, sed quæ eandem ubique sententiam contineant. Decet autem nos qui aperte sciamus, nihil Salvatore[m] quasi humano more locutum esse, sed divina mysticaque sapientia suos cuncta docuisse; sermones hos non carnaliter audire, sed latentem in eis sensum digna investigatione mentisque solertia ac sagacitate perquirere et addiscere. Nam cum et ipsa quoque quæ ab ipso Domino videntur discipulis fuisse exposita, non minori, sed majori etiamnum consideratione indigere noscantur, quam quæ obscurius ac velut ænigmate dicta sunt, ob profundissimam in eis altitudinem sensuum; cumque adeo etiam illa, quæ ab eo scholæ domesticis videntur explanata, ac iis, quos ab eo filios regni invenimus vocatos, majori adhuc opus habeant indagatione, quam quæ videntur simpliciter ab eo prolata, quæ proinde nemo auditorum interrogavit ut exponerentur, ✕ pertinentia ad ipsum salutis finem, mirandoque ac supercælesti mentis considerata profundo; non perfunctorie hæc auribus haurienda, sed ita ut ad ipsum Salvatoris Spiritum ac sententiæ arcanum animum demittamus.

VI. Jucunda certe Domino nostro ac Salvatore oblata quæstio est, ipsi nimirum convenientissima. Nempe oblata quæstio Vitæ de vita, Salvatore de

salute, Magistro ac doctore de capite eorum quæ dogmate tradebantur, Veritati de vera immortalitate, Verbo de paterno verbo atque doctrina, Perfecto de perfecta requie, Incorruptibili de firma incorruptione. De illis oblata illi quæstio est, quorum etiam causa descenderat, quibus instituit, quæ docet, quæ præbet, ut ostendat Evangelii argumentum esse, ut vita æterna ipsa tribuatur. Præsciebat autem ut Deus, tum quæ interrogandus erat, tum quod responsum interrogans esset accepturus. Quis enim id potius fecerit quam propheta prophetarum, omnisque prophetici spiritus arbiter ac Dominus? Vocatus autem bonus, a primo hoc verbo sumpta occasione inde etiam doctrinam auspicatur, convertens discipuli animum in Deum bonum, primumque ac solum vitæ æternæ præbitorem, quam ab eo acceptam, nobis confert Filius.

VII. Itaque maximum et præcipuum documentorum ad vitam spectantium, ab initio statim animo inserendum est; ut Deus æternus esse ac æternorum dator, agnoscatur; primumque ac supremum, et unum ac bonum Deum, Deum nobis per scientiam et comprehensionem vindicemus. Hoc enim immobile inconcussumque principium et principale vitæ fulcimentum, Dei, qui est vere scientia, et qui ea quæ sunt (æterna scilicet) largitur; ex quo etiam aliis provenit, ut esse accipiant, eoque incolumia sint. Hujus quippe ignoratio mors est; cognitio vero et necessitudo atque ad eum dilectio ductaque cum eo similitudo, sola vita existit.

337 VIII. Hunc ergo primum agnoscendum jubet ei qui veram vitam sit acturus: « Quem nemo novit nisi Filius, et cui Filius revelaverit ». Exinde cognoscenda est magnitudo Salvatoris post illum novaque gratia, quodque juxta Apostolum, « lex per Moysem data est; gratia et veritas per Jesum Christum facta est »; nec paria sunt, quæ per servum fidelem data sunt, et quæ a vero filio donata sunt. Denique si Moyses lex sufficiens erat ut vitam præstaret; frustra nimirum Salvator ipse adveniret, nostrique causa pateretur, ab ortu natalitatis ad metam usque emenso humanæ vitæ curriculo. Frustra quoque, qui omnia legis mandata a juventute impleverat, ab alio, illi provolutus, immortalis vitæ exposceret præmia. Neque enim solum legem servaverat, sed et a prima ætate in eam rem incubuerat. Quid enim magni aut egregii est, senectus non ita delictorum ferax? sed si quis lasciviente juvenia ac ætatis æstu maturum præ se sensum ferat, et quam pro temporis ratione senior appareat; hic plane admirandus ac præclarus pugil, et judicio canus. Hic tamen cum tantus esset, apprime noverat certusque erat, nihil sibi quidem ad justitiam decesse: omnino autem illi vita opus erat; idcirco præstari rogat ab eo, qui solus dare

κεφαλαιὸν τῶν διδασκομένων δογμάτων, Ἄλθῃς περὶ τῆς ἀληθινῆς ἀθανασίας, ὁ Λόγος περὶ τοῦ Πατρὸς λόγου, ὁ Τέλεις περὶ τῆς τελείας ἀναπαύσεως, ὁ Ἀφθαρτος περὶ τῆς βεβαίας ἀφθαρσίας. Ἡρώηται περὶ τούτων περὶ ὧν καὶ κατελήλυθεν, ἃ παρδύει, ἃ διδάσκει, ἃ παρέχει, ἵνα δείξῃ τὴν τοῦ Εὐαγγελίου ὑπόθεσιν, ὅτι δόσις ἐστὶν αἰωνίου ζωῆς. Πραὶδε δὲ ὡς Θεὸς καὶ ἃ μέλλει διερωτηθῆσθαι, καὶ ἃ μέλλει τις αὐτῷ ἀποκρίνεσθαι. Τίς γὰρ καὶ μέλλω ἢ ὁ προφήτης προφητῶν, καὶ Κύριος παντὸς προφητικοῦ πνεύματος; Κληθεὶς δὲ ἀγαθός, ἀπ' αὐτοῦ πρῶτον τοῦ ῥήματος τούτου τὸ ἐνδόσιμον λαβὼν, ἐτεῖθεν καὶ τῆς διδασκαλίας ἀρχεται, ἐπιστρέφον ἐν μαθητῇ ἐπὶ τὸν Θεὸν τὸν ἀγαθὸν, καὶ πρῶτον καὶ μόνον ζωῆς αἰωνίου ταμίαν, ἣν ὁ Υἱὸς δίδωκεν τῇν παρ' ἐκείνου λαβὼν.

Z'. Οὐκοῦν τὸ μέγιστον καὶ κορυφαῖόν ἐστιν τῶν πρὸς τὴν ζωὴν μαθημάτων, ἀπὸ τῆς ἀρχῆς εἶναι ἐγκαταβῆσθαι τῇ ψυχῇ δεῖ: γινῶναι τὸν Θεὸν τὸν αἰώνιον, καὶ δοτῆρα αἰώνων, καὶ πρῶτον, καὶ ὑπέρτατον, καὶ ἕνα, καὶ ἀγαθὸν Θεὸν κτήσασθαι διὰ γνώσεως καὶ καταλήψεως. Αὕτη γὰρ ἀρετὴ καὶ ἀσχευτος ἀρχή, καὶ κρητὶς ζωῆς, ἐπιστήμη Θεοῦ τῷ ὄντως ὄντος, καὶ τὰ ὄντα, τουτέστι τὰ αἰώνια, ὡραμένον· ἐξ οὗ καὶ τὸ εἶναι τοῖς ἄλλοις ὑπάγει καὶ τὸ μένειν (20) λαβεῖν. Ἡ μὲν γὰρ τούτου ἀγνοία θάνατος ἐστίν, ἡ δὲ ἐπίγνωσις αὐτοῦ καὶ οἰκειώσις, καὶ πρὸς αὐτὸν ἀγάπη καὶ ἐξομολογίσις, μόνῃ ζωῇ.

H'. Τοῦτον οὖν πρῶτον ἐπιγινῶναι τῷ ζητούντι τὴν ὄντως ζωὴν παρακαλεῖται, « ὅν οὐδεὶς ἐπιγινώσκει, εἰ μὴ ὁ Υἱὸς ἀποκαλύψῃ ». Ἐπειτα τὸ μέγιστον τοῦ Σωτῆρος μετ' ἐκείνου καὶ τὴν καινότητα τῆς χάριτος μαθεῖν, ὅτι δη, κατὰ τὸν Ἀπόστολον, « ὁ νόμος διὰ Μωϋσέως ἐδόθη, ἡ χάρις καὶ ἡ ἀλήθεια δι' Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐγένετο » καὶ οὐκ ἴσα τὰ (21) διὰ δούλου τοῦ διδόμενα τοῖς ὑπὸ τοῦ γνησίου Υἱοῦ δωρουμένοις. Εἰ γοῦν ἱκανὸς ἦν ὁ Μωϋσέως νόμος ζωὴν αἰώνιον παρασχέειν, μάτην μὲν ὁ Σωτὴρ αὐτὸς παραγίγεται, καὶ πάσχει δι' ἡμᾶς ἀπὸ γενέσεως μέχρι τοῦ σήμερου τὴν ἀνθρωπότητα διατρέχων· μάτην (22) ἡ δὲ πάσας πεποιηκώς ἐκ νεότητος τὰς νομίμους ἐντολάς, παρὰ ἄλλου ἥκει γονυπετῶν τὴν ἀθανασίαν. Οὐδὲ γὰρ πεπλήρωκε μόνον τὸν νόμον, ἀλλὰ καὶ εὐθὺς ἀπὸ πρῶτης ἡλικίας ἀρξάμενος. Ἐπεὶ καὶ τί μέγα ἢ ὑπέρλαμπρον γῆρας ἀγονον ἀμαρτημάτων; ἀλλ' εἰ τις ἐν σκιρτήματι νεότητι καὶ τῷ καύσωνι τῆς ἡλικίας παρέχεται φρόνημα πεπαννόν, καὶ προσδύει τοῦ χρόνου, θαυμαστός οὗτος ἀγωνιστής καὶ διαπρεπής, καὶ τὴν γνώμην πολιώτερος. Ἀλλ' ὅμως οὗτος ὁ τοιοῦτος ἀκριβῶς πέπεισται, διότι αὐτῷ πρὸς μὲν δικαιοσύνην οὐδὲν ἐνδεῖ, ζωῆς δὲ ὅλως προσδεῖ· ἐὰν αὐτὴν αἰτεῖ παρὰ τοῦ δοῦναι μόνου δυναμένου. Καὶ πρὸς μὲν τὸν νόμον ἀγεί παρῆρσεν, τοῦ Θεοῦ δὲ τὸν

✕ P. 930 ED. POTTER. • Matth. xi, 17. ^b Joan. i, 17. ^c Gal. ii, 21. ^d Marc. x, 20.

(20) *Μεῖναι*. Forte μὴ εἶναι. FELL.

(21) *ἴσα τὰ*. Ms., εἰς τὰ. lb.

(22) *Μάτηρ*. Conf. Strom. vii, p. 747, edit. Paris.

γὼν ἱκετεύει. Ἐκ πίστεως εἰς πίστιν μετατάσσεται. Ὡς σφαλερώς ἐν νόμῳ σαλεύων καὶ ἐπικινδύνως πωλοχῶν, εἰς τὸν Σωτῆρα μεθορμίζεται.

Θ. Ὁ γοῦν Ἰησοῦς οὐκ ἐλέγχει μὲν αὐτὸν, ὥς πάντα τὰ ἐκ νόμου μὴ πεπληρωκότα, ἀλλὰ καὶ ἀγαπᾷ καὶ ὑπερασπάζεται τῆς ἐν οἷς ἔμαθεν εὐπειθείας· ἐπαλὴ δὲ εἶναι φησὶν ὡς πρὸς τὴν αἰώνιον ζωὴν, ὥς ὡς τέλεια πεπληρωκότα· καὶ νόμου μὲν ἐργάτην, ἀργὸν δὲ ζωῆς ἀληθινῆς. Καλὰ μὲν κάκαϊνα· τίς δ' οὐ φησιν; Ἡ γὰρ « ἐντολὴ ἀγία » ἄχρι παιδαγωγίας τινὸς μετὰ φόβου καὶ προπαιδείας, ἐπὶ τὴν τοῦ Ἰησοῦ νομοθεσίαν τὴν ἄκραν καὶ χάριν προχωροῦσα· πικρῶμα δὲ νόμου Χριστὸς εἰς δικαιοσύνην παντὶ τῷ πιστεύοντι· οὐχὶ δὲ δούλους ποιοῦν ὡς δούλος, ἀλλὰ καὶ υἱὸς καὶ ἀδελφοὺς καὶ συγχληρονόμους τοὺς ἐπιτελούντας τὸ θέλημα τοῦ Πατρὸς.

Ρ. « Εἰ θέλεις τέλειος γενέσθαι » οὐκ ἄρα πῶς τέλειος ἦν· οὐδὲν γὰρ τελείου τελειότερον. Καὶ θέλεις τὸ, « Εἰ θέλεις, » τὸ αὐτεξούσιον τῆς προσδιαλεγόμενης αὐτῷ ψυχῆς ἐδήλωσεν· ἐπὶ τῷ ἀνθρώπῳ γὰρ ἦν ἡ αἵρεσις, ὡς ἐλευθέρῳ· ἐπὶ Θεῷ δὲ ἡ δόσις, ὡς Κυρίῳ. Δίδωσι δὲ βουλομένοις καὶ ὑπερσπουδαχόσι καὶ θεομένοις, ἵν' οὕτως ἴδιος αὐτῶν ἡ σωτηρία γένηται. Οὐ γὰρ ἀναγκάζει ὁ Θεὸς (βία γὰρ ἐχθρὸν Θεῷ), ἀλλὰ τοῖς ζητοῦσι πορίζει, καὶ τοῖς αἰτοῦσι παρέχει, καὶ τοῖς κρούουσιν ἀνοίγει. Εἰ θέλεις οὖν, εἰ βῆτας θέλεις, καὶ μὴ ἑαυτὸν ἐξαπατᾷς, κτήσαι τὸ ἱερόν. Ἐν σοὶ λαίπει, τὸ ἐν τῷ μένον, τὸ ἀγαθόν, τὸ ἥν ὑπὲρ νόμον, ὅπερ νόμος οὐ δίδωσιν, ὅπερ νόμος ὡ χωρεῖ, ὃ τῶν ζώντων ἴδιόν ἐστιν. Ἀμέλει ὁ πάντα αὐτοῦ νόμου πληρώσας ἐκ νεότητος καὶ τὰ ὑπέρρογκα· ρυαζόμενος, ἐν τοῦτο πράττειν τοῖς ὅλοις οὐ δεδυνήται, τὸ τοῦ Σωτῆρος ἐξαίρετον, ἵνα λάβῃ ζωὴν αἰώνιον, ἣν ἐπόθει· ἀλλὰ δυσχεράνας ἀπῆλθεν, ἀχθεσθεὶς ὃ παραγγέλλεται τῆς ζωῆς, ὑπὲρ ἧς ἱκέτευεν. Οὐ γὰρ ἀληθῶς ζωὴν ἤθελεν, ὡς ἔφασκεν, ἀλλὰ δόξαν· ροαίρεστος ἀγαθῆς μόνην περιεβάλλετο· καὶ περὶ οὐ μὲν οἷός τε ἦν ἀσχολεῖσθαι, τὸ δὲ ἐν, τὸ τῆς οἷς ἔργον ἀδύνατος καὶ ἀπρόθυμος καὶ ἀσθενὴς κτελεῖν. Ὅποδόν τι καὶ πρὸς τὴν Μάρθαν εἶπεν ὁ ὑπὲρ ἀσχολουμένην πολλὰ καὶ περιελκομένην καὶ πρᾶσσομένην διακονικῶς τὴν δὲ ἀδελφὴν αἰτωμένην, ὅτι τὸ ὑπηρετεῖν ἀπολιπούσα, τοῖς ποσὶν αὐτοῦ πρὸς αὐτὴν, μαθητικὴν ἄγουςσα σχολήν· « Σὺ περὶ ἀλλὰ τὰράσση· Μάρθια δὲ τὴν ἀγαθὴν μερίδα ἐξελέτο, καὶ οὐκ ἀφαιρεθήσεται ἀπ' αὐτῆς » οὕτω καὶ ὅσον ἐκέλευε, τῆς πολυπραγμοσύνης ἀφαιρέμενον, ἢ προστετηκέναι καὶ προσκαθέζεσθαι τῇ χάριτι τοῦ ἡν αἰώνιον προσιθίνετος.

hunc quoque, negotiosa occupatione omissa, uni tantum adhærere jubet, ejusque assidere gratiæ, qui se vitam æternam proponeret.

A possit. At quidem ad legem quod spectat, longe securus erat, Dei tamen Filio supplicat. Ex fide in fidem transfertur. Veluti qui non tuto in legis navigio jactaretur ac periculose stationem habuerat, ad Salvatorem transmittit.

IX. At vero Jesus non illum redarguit, quod legis omnia non impleverit, quin etiam diligit, et quod iis, quibus fuerat institutus, strenue obsecutus sit, passis ulnis amplectitur, ad vitam tamen æternam quod attinet, imperfectum eum pronuntiat, quod ea quæ perfectionis sunt, non impleverit; ac legis quidem operarium dicit, verum in æternæ vitæ rebus cessatorem. Bona quidem et illa; quis eat infitias? Nam « mandatum sanctum » a hactenus ut prædagogi cujusdam vice cum timore fungatur præviaque institutionis, ad summum legis Jesu verticem gratiamque viam sternens: plenitudo vero legis Christus ad justitiam omni credenti; non qui ut servus servos faciat, sed et filios et fratres et cohæredes, Patris voluntatem facientes præstet.

X. « Si vis perfectus esse ». Nondum ergo perfectus erat: perfecto namque nihil perfectius est. Ceterum præclare illud atque divine: « Si vis, » colloquentis animæ liberam arbitrii facultatem ostendit: in homine quippe, tanquam libero, libera erat voluntatis electio; in Deo autem dare, tanquam Domino atque arbitro. Dat autem volentibus et summo studio adnitentibus et orantibus, ut sic illorum propria exsistat salus. Neque enim Deus cogit (vis enim inimica est Deo), sed quærentibus tribuit, et petentibus præbet, ac pulsantibus aperit. Si vis igitur, si vere vis, et teipsum non fallis, illud compara quo deficeris. Unum tibi deest; illud unum quod manet, quod bonum est, quod est jam supra legem, quod lex non dat, quod lex non capit, quod viventium proprium est. Denique qui totam legem a juventute impleverat, et qui de se sic magna atque superba locutus erat, unum hoc omnibus parare nequivit, quod Salvatoris singulare est, ut vitam æternam, cujus eum desiderium incesserat, arriperet: ✕ sed tristis abiit, vitæ mandato gravatus, cujus gratia supplicatum venerat. Non enim vere vitam ambiebat, ut verbis proferebat; sed bonæ duntaxat voluntatis famam aucupabatur: ac quidem circa multa sollicitus esse poterat, unum vero illud, opus illud salutis ut perficeret, non valebat; inque rem supinus et infirmus erat. Sicut enim Marthæ dixit Dominus, cum in multis esset sollicita et ministrandi cura distraheretur ac turbaretur, sororique vitio daret quod, relicto ministerio, sederet ad pedes ejus, discipulæ otium captans: « Tu erga multa turbaris: Maria autem optimam partem elegit, quæ non auferetur ab ea: »

* P. 931 ED. POTTER. a Rom. vii, 12. b Gal. iii, 24. c Rom. x, 4. d Matth. xix, 21. e Math. vii, 7; Luc. xi, 9. f Luc. x, 41.

XI. Quid ergo fuit quod illi fugam suasit, fecitque ut se a magistro, a supplicatione, a spe, a vita, a laboribus, quibus jam perfunctus erat, subduceret? Nempe, «Vende quæ habes.» Quid vero hoc sibi vult? Haud sane, quod quidam obvio statim sensu accipiunt, facultates projici jubet et pecunias a se amovere; sed quæ de divitiis vana judicia sunt animo exterminare, erga eas effrenem libidinem ac avaritiæ labem, sollicitudines, sæculi spinas, quæ suffocant vitæ semen. Haud enim magnum dignumque æmulatione, temere, non ut vitam nausciscaris, divitiis carere: sic namque qui nihil prorsus habent, sed, omni destituti vitæ solatio, quotidiani mendici per vias inopes projecti sunt, cum et Deum ignorent Deique justitiam, ea duntaxat ratione quod extrema premantur paupertate, omnique vitæ subsidio careant, ac vel minimis deficiantur, omnium beatissimi essent ac religiosissimi, solique compotes vitæ æternæ. Nec nova res abdicare divitias, et in pauperes atque egenos elargiri; quod et multi ante Salvatoris adventum præstiterunt, qua ut litterarum studiis mortuæque sapientiæ vacarent, qua ut inani jactantia nominis claritatem ac gloriolæ curam captarent, Anaxagoræ, Democriti, Cratetes.

338 XII. Quid igitur ut novum Deique proprium jubet, ac solum ejusmodi ut vivificare queat, quod antiquis salutem non attulit? Quid vero eximium quid ac singulare nova creatura, Dei Filius præcipit ac docet? Non hoc mandat quod in aspectum cadit, quod alii fecere, sed aliud quid majus diviniusque et perfectius, quod illo significatur: ut animum scilicet affectumque vitiis nudemus, ac quæ aliena sunt, radicitus ex eo excindamus et ejiciamus. Hoc nimirum viri fidelis proprium documentum, dignaque Salvatore doctrina. Antiqui enim, contemptis exterioribus, possessiones quidem reliquerunt et ac amiserunt; sed vitia animi ac perturbationes arbitror et auxerunt. Superbi enim ex hoc et elati evaserunt, inanis gloriæ pleni, et qui reliquorum contemptu ducerentur, quasi ipsi aliquid supra hominem gessissent. Quomodo igitur Salvator in æternum victuris præciperet, quæ sint nocitura labemque allatura, quod attinet ad vitam, quam sancte pollicetur? Nam etsi illud contigerit, potest quis, deposito facultatum onere, nihilominus adhuc pecuniarum cupiditatem ac sitim animo inolitam vigentemque habere: ac usum quidem abjecisse, indigentia tamen simulque desiderio dilapidatæ rei familiaris, dupliciter dolere, tum nimirum quod desint necessaria servitia, tum quod ea abjecisse pœniteat. Fieri enim non potest, nec secus unquam fit, ut cui desint necessaria quibus vitam sustentet, non animo frangi atque a potioribus undevis hæc parare conatur.

XIII. At quanto satius oppositum, ut per opes mediocres et ipse mala non toleret, et quibus oportet

A IA'. Τί τοίνυν ἦν τὸ προτρεψάμενον αὐτὸν εἰς τὴν, καὶ ποιῆσαν ἀπαυτομολῆσαι τοῦ διδασκαλίου, τῆς ἰκεσίας, τῆς ἐλπίδος, τῆς ζωῆς, τῶν προσημαμένων; «Πώλησον τὰ ὑπάρχοντά σου.» Τί δὲ τούτο ἐστίν; Οὐχ ἃ προχειρῶς δέχονται τινες, τὴν ὑπάρχουσαν οὐσίαν ἀπορρίψαι προτάσσει καὶ ἀποστῆναι ἀπὸ τῶν χρημάτων· ἀλλὰ τὰ δόγματα περὶ χρημάτων ἐξορίσαι τῆς ψυχῆς, τὴν περὶ αὐτὰ ποιεῖν καὶ νόσον, τὰς μερίμνας, τὰς ἀκάνθας τοῦ βίου, αἱ δὲ σπέρμα τῆς ζωῆς συμπνίγουσιν. Οὕτε γὰρ μέγα καὶ ζηλωτὸν τὸ τὴν ἄλλως ἀπορεῖν χρημάτων μετὰ λόγῳ ζωῆς· οὕτω μὲν γὰρ ἦσαν οἱ μηδὲν ἔχοντες μηδαμῇ, ἀλλὰ ἔρημοι καὶ μεταίτται τῶν ἐφ' ἡμέραν, οἱ κατὰ τὰς ὁδοὺς ἐβρίμμενοι πτωχοὶ, ἀγνοοῦντες ἃ θεὸς καὶ δικαιοσύνην θεοῦ, κατ' αὐτὸ μόνον τὸ διακονεῖν καὶ ἀμύχανεῖν βίου καὶ τῶν ἐλαχίστων σπανίζειν μακαριώτατοι καὶ θεοφιλέστατοι, καὶ μὴ νοι ζῶντες ἐκείνους αἰώνιον. Οὕτε καὶ τὸ ἀπειλῆσαι πλούτου καὶ χαρίσασθαι πτωχοῖς ἢ πένησιν, ὃ παλὶν πρὸ τῆς τοῦ Σωτῆρος καθόδου πεποιθήσασιν, οἱ μὲν τῆς εἰς λόγους σχολῆς καὶ νεκρᾶς σοφίας ἐκείνη, ἃ δὲ φήμης κενῆς καὶ κενοδοξίας, Ἀναξαγόραι καὶ Δημοκρίτοι καὶ Κράτῃτες.

IB'. Τί οὖν ὥς καὶ τὸν, ἴδιον θεοῦ παραγγέλλει καὶ μόνον ζωοποιεῖν, ὃ τοὺς προτέρους οὐκ ἔσωσε; Τί δὲ ἐξαίρετον τι ἢ καὶ τὴν κτίσιν, ὃ Ὑψὺς θεοῦ μὴ νοι καὶ διδάσκει; Οὐ τὸ φαινόμενον, ὅπερ ἄλλοι πεποιθήσασιν, παρεγγυᾷ, ἀλλ' ἑτέρον τι διὰ τοῦτο σημαίνον καὶ μετρίον καὶ θεϊότερον καὶ τελειότερον, τὸ τὴν φύσιν αὐτὴν καὶ τὴν διάθεσιν γυμνῶσαι τῶν ἀπὸ τῶν παθῶν καὶ πρόρριζα τὰ ἀλλότρια τῆς γνώμης ἐκτελεῖν καὶ ἐκβαλεῖν. Τοῦτο γὰρ ἴδιον μὲν τοῦ πιστοῦ τὸ μέθημα, ἀξίον δὲ τοῦ Σωτῆρος τὸ διδάγμα. Οἱ γὰρ καὶ πρότερον καταφρονήσαντες τῶν ἐκτὸς, τὰ μὲν κτήματα ἀφῆκαν καὶ παραπώλεσαν, τὰ δὲ πάθη τῶν ψυχῶν οἶμαι ὅτι καὶ προσεπέτειναν. Ἐν ὑπερηφάνῳ γὰρ ἐγένοντο καὶ ἀλαζονεία καὶ κενοδοξία καὶ περὶ φρονήσεως τῶν ἄλλων ἀνθρώπων, ὥς αὐτοὶ τὴν ἀνθρωπίνην ἐργαζόμενοι. Πῶς ἂν οὖν ὁ Σωτὴρ παρῇ τοῖς ἀεὶ βωσομένοις τὰ βλάφοντα καὶ λυμπεύοντα πρὸς τὴν ζωὴν ἣν ἐπαγγέλλεται; Καὶ γὰρ, ὅτι κακὸν ἐστὶ, δύναται τις ἀποφορτισθῆναι τὴν κτήσιν, οὐδὲν ἦτορ ἐπὶ τὴν ἐπιθυμίαν καὶ τὴν ἐκείνην τῶν χρημάτων ἔχειν ἐντετηκυῖαν καὶ συζῶσαν καὶ τὴν μὲν χρῆσιν ἀποβεβληκέναι, ἀπορῶν δὲ ἅμα καὶ ποθῶν ἄπερ ἐσπάρθησε, διπλῇ λυπεῖσθαι, καὶ τῇ τῆς ὑπηρεσίας ἀπουσίᾳ καὶ τῇ τῆς μετανοίας παρουσίᾳ. Ἀνέφικτον γὰρ καὶ ἀμύχανον, δεόμενον τῶν πρὸς τὸ βιοτελεῖν ἀναγκαίων μὴ κατακλῆσθαι τὴν γνῶμην καὶ ἀσχολίαν ἄγειν ἀπὸ τῶν κρειττόνων, ὅπως οὖν καὶ ὁθενοῦν ταῦτα πειρώμενον ἐκπορίζειν.

sollicitata mente avocetur, dum quovis modo

II'. Καὶ πόσω χρησιμώτερον τὸ ἐναντίον, ἔκτανι κεκτημένον αὐτὸν τε περὶ τὴν κτήσιν μὴ κακῶς

θεῖν, καὶ οἷς καθήκεν ἐπιποιεῖν; Τίς γὰρ ἂν κοι-
 νῶντα καταλίποιο παρὰ ἀνθρώποις, εἰ μηδεὶς ἔχει
 μὴδὲν; Πῶς ἂν τοῦτο τὸ δόγμα πολλοῖς ἔλλοις καὶ
 καλοῖς τοῦ Κυρίου δόγμασιν οὐχὶ φανερώς ἐναντιού-
 μενον εὐρίσκειτο καὶ μαχόμενον; « Ποιήσατε ἐαυ-
 τοὺς φίλους ἅκ τοῦ μαμμονᾶ τῆς ἀδικίας, ἵνα, ὅταν
 ἐκλίπητε, δέξωνται ὑμᾶς εἰς τὰς αἰωνίους σκηνάς.
 Κτήσασθε θησαυροὺς ἐν οὐρανῷ, ὅπου μήτε σῆς
 μήτε βρώσις ἀφανίζουσι, μήτε κλέπται διορύσσουσιν. »
 Πῶς ἂν τις πεινῶντα τρέφοι, καὶ διψῶντα ποτίζοι,
 καὶ γυμνὸν σκεπάσοι, καὶ ἀστεγονὸν συνάγοι, ὃ τοῖς
 μὴ ποιήσασιν ἀπειλεῖ πῦρ καὶ σκότος τὸ ἐξώτερον;
 « Πάντων αὐτοῦς ἕκαστος φθάνοι τούτων ὑστερῶν;
 Ἄλλὰ μὴν αὐτοῦς γε ἐπιξενουῖσθαι Ζακχαῖν κελεύει
 καὶ Ματθαίω τοῖς (23) πλουτοῖς καὶ τελώναις. Καὶ
 τὰ μὲν χρήματα αὐτοὺς οὐ κελεύει μεθεῖναι, τὴν δὲ
 δικαίαν κρίσιν ἐπιθεῖς, καὶ τὴν ἀδικίαν ἀφελὼν, κα-
 τάλγει· « Σήμερον σωτηρία τῷ οἴκῳ τούτῳ ἐγένετο,
 καθότι καὶ αὐτοῦς υἱὸς Ἀβραάμ ἐστιν. » Οὕτω τὴν
 χρεῖαν αὐτῶν ἐπαινεῖ, ὥστε καὶ μετὰ τῆς προσθήκης
 ταύτης τὴν κοινωνίαν ἐπιτάσσει, ποτίζειν τὸν δι-
 ψῶντα, ἄρτον διδόναι τῷ πεινῶντι, ὑποδέχεσθαι τὸν
 ἀστεγον, ἀμφιεχνύειν τὸν γυμνόν. Εἰ δὲ τὰς χρεῖας
 οὐχὶ οἷον τε ἐκπληροῦν ταύτας μὴ ἀπὸ χρημάτων,
 τῶν δὲ χρημάτων ἀφίστασθαι κελεύει, τί ἂν ἕτερον
 εἴη τοῦτον ὁ Κύριος, ἢ τὰ αὐτὰ διδόναι τε καὶ μὴ
 διδόναι παραινῶν, τρέφειν τε καὶ μὴ τρέφειν, ὑπο-
 δέχεσθαι καὶ ἀποκλείειν, κοινωνεῖν καὶ μὴ κοινο-
 νεῖν; ὅπερ ἀπάντων ἀλογιώτατον.

14'. Οὐκ ἄρα ἀπορρίπτειν τὰ καὶ τὴν πύλας C
 ὠφελοῦντα χρήματα· κτήματα γὰρ ἐστὶ κτητὰ ὄντα,
 καὶ χρήματα χρήσιμα ὄντα καὶ εἰς χρῆσιν ἀνθρώ-
 πων παρεσκευασμένα ὑπὸ τοῦ Θεοῦ· ὃ δὲ παρὰ
 καίται καὶ ὑποβέβληται καθάπερ ὕλη τις καὶ ὄρ-
 γανον πρὸς χρῆσιν ἀγαθὴν τοῖς εἰδόσι τὸ ὄργανον.
 Ἐὰν χρῆ τεχνικῶς, τεχνικὸν ἐστὶν· ἐὰν ὑστερῆς τῆς
 τέχνης, ἀπολαύει τῆς σῆς ἀπαιδευσίας (24) ὅν ἀναι-
 τιον. Τοιοῦτον καὶ ὁ πλούσιος ὄργανόν ἐστι. Δύνασαι
 χρῆσθαι δικαίως αὐτῷ; πρὸς δικαιοσύνην καθυπηρε-
 τεῖ. Ἀδίκως τις αὐτῷ χρῆται; πάλιν ὑπηρετεῖς
 ἀδικίας εὐρίσκειται. Πέφυκε γὰρ ὑπηρετεῖν, ἀλλ' οὐκ
 ἔργειν. Οὐ χρῆ τοῖνον τὸ ἐξ αὐτοῦ μὴ ἔχον μήτε τὸ
 ἀγαθὸν μήτε τὸ κακόν, ἀναιτίον ὅν, αἰτιᾶσθαι· ἀλ-
 λὰ τὸ δυνάμενον καὶ καλῶς τούτοις χρῆσθαι καὶ
 κακῶς, ἀφ' ὧν ἂν ἔληται καθ' αὐτό· τοῦτο δὲ ἐστὶ
 τοῦ ἀνθρώπου καὶ κριτήριον, ἐλευθερὸν ἔχον ἐν
 ἐαυτῷ καὶ τὸ αὐτεξούσιον τῆς μεταχειρήσεως τῶν
 ὀφθέντων. Ὡστε μὴ τὰ κτήματά τις ἀφανίζετω
 μᾶλλον ἢ τὰ πάθη τῆς ψυχῆς, τὰ μὴ συγχωροῦντα
 τὴν ἀμείνων χρῆσιν τῶν ὑπαρχόντων· ἵνα, καλῶς καὶ
 ἀγαθῶς γενόμενος, καὶ τούτοις τοῖς χρήμασι χρῆσθαι
 ὁνηθῇ καλῶς. Τὸ οὖν ἀποτάξασθαι πᾶσι τοῖς ὑπάρ-
 χουσι καὶ πωλῆσαι πάντα τὰ ὑπάρχοντα, τούτων τὸν

let suppedilet. Quæ enim jam apud homines reli-
 qua communicatio sit, si nemo quidquam habeat?
 Quomodo vero dogma hoc non aperte pugnet cum
 multis aliis ac præclaris, quæ Dominus sanxit ra-
 taque voluit? « Facite vobis amicos de mammona
 iniquitatis, ut, cum defeceritis, recipiant vos in
 æterna tabernacula ». Parate thesauros in cælo, ubi
 neque ærugo neque linea demoliuntur, neque fures
 effodiunt ^b. » Quanam quis ratione esurientem
 alat, sitiienti potum det ^c, nudum contegat, pere-
 grinum colligat, quæ nisi quis faciat, ignem com-
 minatur et tenebras exteriores, si quisque ipse
 prior horum omnium egenus exstiterit? Quin et
 ipse excipi se hospitio a Zacchæo jubet et Matthæo,
 qui divites essent et publicani ^d. Ac quidem di-
 mittere eos pecunias non jubet; sed adjecto justo
 judicio ablatoque injusto, subjungit: « Hodie sa-
 lus huic domui facta est, eo quod et ipse filius
 Abrahæ. » Sic vero laudat pecuniarum usum, ut
 cum hac adiectione communicationem præcipiat,
 potum dare sitiienti, esurienti panem præbere, pe-
 regrinum suscipere, nudum vestire. Quod si hæc
 nemo munia absque pecuniis explere potest, jubet-
 que ut divortio facto illas relinquamus; quid aliud,
 quæso, facit Dominus, quam ut eadem dare et non
 dare jubeat, alere et non alere, suscipere et non
 suscipere, communicare et non communicare? Quod
 omnium insulsissimum est.

XIV. Non ergo abjiciendæ sunt opes, quæ et in
 proximi cedant utilitatem: etenim possessiones
 dicuntur, quia earum ea indoles est ut possidean-
 tur; insuper opes appellantur ^{xi} quia opem fe-
 runt, et humanis usibus sunt a Deo accommodatæ.
 Porro divitiæ ac opes præsto sunt subjacentes
 velut materia quædam et instrumentum, boni usus
 præstandi causa, his qui vim instrumenti sciunt.
 Si ex artis rationibus utaris, artificiale est; si arte
 careas, imperitiæ tuæ labem contrahit, cum sit
 ipsum ab omni immune culpa. Tales divitiæ quo-
 que sunt; instrumentum sunt. Potes illis uti, justitia
 comite? ad justitiam ministræ sunt. Utitur quis
 illis, ea non comite? ministræ rursus sunt injustitia.
 Divitiis enim ex indole est ut inserviant, non
 ut præsent aut imperent. Cum igitur opes ex se ne-
 que bonum neque malum habeant, atque omni va-
 cent crimine, haud ipsæ vituperandæ sunt; sed
 quod suo arbitratu, et a se illis bene aut male uti
 potest; mens scilicet humana ac judicii facultas,
 cui liberum sit qua ratione uti velit illis ad usum
 concessis. Nemo igitur divitias et opes, et non ma-
 gis affectus ac perturbationes destruat, per quas
 non liceat uti facultatibus in bonum virtutis; quæ

❧ P. 935 ED. POTTER. a Luc. xvi, 9. b Matth. vi, 19. c Matth. xxv, 35. d Luc. v, 20; xix, 5.

(23) Τοῖς. Addit Combefisius contra fidem exem-
 plaris, συνδεικνέται. FELL.

(24) Ἀπαιδευσίας. Ἀπουσίας ms. FELL.

nimirum bonus quis ac probus effectus, his quoque divitiis ac pecuniis probe exque honesti ratione uti possit. Quod igitur cunctis opibus renuntiare jubemus; in hunc modum intelligendum est, ut de

Α τρόπον ἐκδεχτέον, ὡς ἐπὶ τῶν ψυχικῶν παθῶν εἰρημένων (25).

jubemur, et ut quæ in censu sunt, omnia vendamus; affectibus animi ac perturbationibus dictum acci-

339 XV. Ego certe illud etiam addiderim. Quandoquidem alia quidem extra animam, alia intus inque anima sunt; ac siquidem anima illis bene honesteque utatur, illa quoque bona honesteque videntur; sin autem male, mala; num, quæso, qui facultates abalienare jubet, has magis reputat, quibus sublati adhuc vitia manent ac perturbationes; an vero illas, quibus peremptis ipsæ quoque utiles divitiæ fiant? Siquidem igitur abjectis quis sæcularis fastus divitiis, vitiorum adhuc ac affectuum segete dives esse potest, tametsi terrena substantia ei non suppetit (cupiditas enim quod suum est agit, animumque velut præfocat angitque et premit, alumnisque ac inolitis desideriis accendit), nihil plane ei profuit, quod egenus divitiis factus est, qui vitiis et affectibus dives sit. Non enim ea abiecit quæ abjicienda erant; sed quæ promiscui usus: ac sibi quidem servitia abstulit, innatam vero libidinis vitique materiam exteriori penuria succendit. Renuntiandum ergo facultatibus quæ noxiæ sint, non iis rebus quæ si quis rectum usum attenderit, conducere etiam possint. Conducunt vero quæ prudentia comite et sobrietate ac pietate dispensantur. Porro ea submovenda quæ noxia: quæ autem foris sunt, ea nihil damni afferunt. Sic igitur Dominus etiam exteriorum usum sustentatur; X sed quæ illis male utantur, ægritudines animi vitiaque seu effectus.

XVI. Horum copia ipsa quidem suppetens, cunctis mortifera est; et si pereat, salutis causa est. Ab ea mundam, hoc est, pauperem nudamque animam præstare decet, sicque jam Salvatorem audire dicentem: « Veni, sequere me ». Via enim ipse tunc fit, habenti cor purum: in impuram autem animam, Dei gratia non subit. Impura autem est quæ desideriis dives, multisque amoribus, iisque sæcularibus, feta est atque parturit. Nam qui possessionibus locuples, aurumque et argentum et domos tanquam Dei dona habet, Deoque largitori in hominum salutem ex eis obsequitur; novitque fratrum potius causa, quam in sui gratiam hæc a se possideri; animoque quam pro illorum possessione præstantior, non ut servus hisque mancipatus, ea possidet; neque animo circumfert, nec eis vitam suam definit ac circumscribit, sed et honesti aliquid operis atque divini in laboris partem semper assumit, et si quando necesse fuerit illis privari, placido animo parique hilaritate eorum jacturam ferre potest ac abundantiam: hic ille est qui a Domino beatus prædicatur, et pauper spiritu vocatur^b, expeditus hæres regni cælorum, non qui divitiarum impatiens earum cultu vivere non potest.

✕ P. 934 ED. POTTER. ^a Marc. x, 21. ^b Matth. v, 3.

(25) *Ειρημέω*. Scribe *ειρημένον*.

IE'. Ἐγὼ γοῦν κάκεινο φῆσαιμ' ἄν. Ἐπειδὴ τὰ μὲν ἐντός ἐστι τῆς ψυχῆς, τὰ δὲ ἐκτός· κἀν μὲν ἡ ψυχὴ χρῆται καλῶς, καλὰ καὶ ταῦτα δοκεῖ· ἐν δὲ πονηρῶς, πονηρά· ὁ κελεύων ἀπαλλοτριοῦν τὰ ὑπάρχοντα, πότερον ταῦτα παραιτεῖται, ὢν ἀναιρεθέντων ἐτι τὰ πάθη μένει· ἢ ἐκεῖνα μᾶλλον, ὢν ἀναιρεθέντων καὶ τὰ κτήματα χρήσιμα γίνεταί; Εἰ τοίνυν ἀποβαλὼν τὴν κοσμικὴν περιουσίαν ἐτι δύναται πλουτεῖν τῶν παθῶν, καὶ τῆς ὕλης μὴ παρούσης (ἢ γὰρ τοι διὰ θεοῦ τὸ αὐτῆς ἐνεργεῖ καὶ τὸν λογισμὸν ἄγχει, καὶ πιέζει καὶ φλεγμαίνει ταῖς συντροφίαις ἐπιθυμίαις)· οὐδὲν οὖν προὔργου γέγονεν αὐτῷ πτωχεύειν χρημάτων, πλουτοῦντι τῶν παθῶν. Οὐ γὰρ τὰ ἀπόβλητα ἀπέβαλεν, ἀλλὰ τὰ ἀδιάφορα· καὶ τῶν μὲν ὑπηρετικῶν ἑαυτὸν περιέκοψε, ἐξέκαυσε δὲ τὴν ὕλην τῆς κακίας τὴν ἐμφυτον τῇ τῶν ἐκτός ἀπορίᾳ. Ἀποτακτέον οὖν τοῖς ὑπάρχουσι τοῖς βλαβεραῖς, οὐχὶ τοῖς, ἐὰν ἐπιστῇται τις τὴν ὁρθὴν χρῆσιν, καὶ συναφελὲν δυναμένοις. Ὀφελεῖ δὲ τὰ μετὰ φρονήσεως καὶ σωφροσύνης καὶ εὐσεβείας οἰκονομούμενα. Ἀπωστία δὲ καὶ ἐπιζήματα· τὰ δὲ ἐκτός οὐ βλέπει. Οὕτως οὖν ὁ Κύριος καὶ τὴν τῶν ἐκτός χρεῖαν εἰσάγει, κελεύων ἀποθέσθαι οὐ τὰ βιωτικά, ἀλλὰ τὰ τοῖς κακῶς χρώμενα· ταῦτα δ' ἦν τὰ τῆς ψυχῆς ἀβρωστήματα καὶ τὰ πάθη.

insinuat, jubens ponere non ea, quibus vitia C IC'. Ὁ τούτων πλοῦτος, παρὼν μὲν, ἅπασιν θνητοφόρος, ἀπολλύμενος δὲ, σωτήριος· οὐ δεῖ καθαιρεύουσιν, τούτεστι πτωχεύουσιν καὶ γυμνῇ τὴν ψυχὴν παρασχόμενον, οὕτως ἤδη τοῦ Σωτῆρος ἀκούσαι λέγοντος· « Δεῦρο, ἀκολουθεῖ μοι. » Ὁδὸς γὰρ αὐτὸς ἤδη τῷ καθαρῷ τὴν καρδίαν γίνεταί· εἰς δὲ ἀκάθαρτον ψυχὴν Θεοῦ χάρις οὐ παρεισδύεταί. Ἀκάθαρτος δὲ ἡ πλουτοῦσα τῶν ἐπιθυμιῶν, καὶ ὠδίνουσα πολλοῖς ἔρωσι καὶ κοσμοῖς. Ὁ μὲν γὰρ ἔχων κτήματα καὶ χρυσὸν καὶ ἀργυρον, καὶ οἰκίας ὡς Θεοῦ δωρεάς· καὶ τῷ τε διδόντι Θεῷ λειτουργῶν ἀπ' αὐτῶν εἰς ἀνθρώπων σωτηρίαν· καὶ εἰδὼς, ὅτι ταῦτα κέκτηται διὰ τοὺς ἀδελφοὺς μᾶλλον ἢ ἑαυτὸν· καὶ κρείττων ὑπάρχων τῆς κτήσεως αὐτῶν, μὴ δοῦλος ὢν κέκτηται, μηδὲ ἐν τῇ ψυχῇ ταῦτα περιφέρειν, μηδὲ ἐν τούτοις ὀρίζων καὶ περιγρᾶφον τὴν ἑαυτοῦ ζωὴν, ἀλλὰ τι καὶ καλὸν ἔργον καὶ θεῖον ἀεὶ διαπονῶν· κἀν ἀποστερηθῆναι δέη ποτὲ τούτων, δυνάμενος ὡς τῇ γνώμῃ, καὶ ἀπαλλαγτὴν αὐτῶν ἐνεργεῖν ἐξ Ἰσοῦ, καθάπερ καὶ τὴν περιουσίαν· οὗτος ὁ μακαριζόμενος ὑπὸ τοῦ Κυρίου, καὶ πτωχὸς τῷ πνεύματι καλούμενος, κληρονόμος ἑτοιμος οὐρανοῦ βασιλείας, οὐ πλούσιος ζῆσαι μὴ δυνάμενος.

12. Ὁ δὲ ἐν τῇ ψυχῇ τὸν πλοῦτον φέρων, καὶ ἂν θεοῦ Πνεύματος ἐν τῇ καρδίᾳ χρυσὸν φέρων ἢ ἀγρὸν, καὶ τὴν κτῆσιν ἀμετρον ἀεὶ ποιῶν, καὶ ἐκὰς ποτε τὸ πλεόν βλέπων, κάτω νενευκῶς καὶ τοῖς τοῦ κόσμου θηράτρους παπεδημένος, γῇ ὦν καὶ εἰς γῆν ἀπελευσόμενος, πόθεν δύναται βασιλείας οὐρανῶν ἐπιθυμῆσαι καὶ φροντίζειν, ἄνθρωπος οὐ καρδίαν, ἀλλὰ ἀγρὸν ἢ μέταλλον φορῶν, ἐν τούτοις εὐρεθόμενος ἐπ' ἀνάγκης ἐν οἷς εἴλετο; Ὁπου γὰρ ὁ νοῦς τοῦ ἀνθρώπου, ἐκεῖ καὶ ὁ θησαυρὸς αὐτοῦ. Θησαυροὶς δὲ γὰρ ὁ Κύριος οἶδε διττούς τὸν μὲν ἀγαθόν, ὃ γὰρ « ἀγαθὸς ἄνθρωπος ἐκ τοῦ ἀγαθοῦ θησαυροῦ τῆς καρδίας προφέρει τὸ ἀγαθόν » τὸν δὲ πονηρὸν, ὃ γὰρ « κακὸς ἐκ τοῦ κακοῦ θησαυροῦ προφέρει τὸ κακόν » ὅτι ἐκ τοῦ περισσεύματος τῆς καρδίας τὸ σῶμα λαλεῖ. Ὡστερ οὖν θησαυρὸς οὐχ εἷς παρ' αὐτῷ, καθὼ καὶ παρ' ἡμῖν, ὁ τὸ αἰφνίδιον μέγα κέρδος ἐν εὐρέσει διδούς· ἀλλὰ καὶ δεύτερος ὁ ἀκέρδης καὶ ἀζήλος καὶ δυσκτητος καὶ ἐπιζήμιος· οὕτω καὶ πλοῦτος ὁ μὲν τις ἀγαθῶν, ὁ δὲ κακῶν· εἰ γὰρ ὦν πλοῦτον καὶ τὸν θησαυρὸν οὐκ ἀπληρημένους ἴμεν ἀλλήλων τῇ ψύσει. Καὶ ὁ μὲν τις πλοῦτος κτηεῖς ἂν εἴη καὶ περιδότης, ὁ δὲ ἀκτητος καὶ ἀπόδότης. Τὸν αὐτὸν δὲ τρόπον καὶ πτωχεῖα μακαριστὴ μὲν ἢ πνευματικὴ διὰ καὶ προσέθηκεν ὁ Ματθαῖος· « Μακάριοι οἱ πτωχοί. » Πῶς; « Τῷ πνεύματι. » Καὶ πάλιν· « Μακάριοι οἱ πεινῶντες καὶ διψῶντες τὴν δικαιοσύνην τοῦ Θεοῦ. » Οὐκοῦν ἄλλιοι οἱ ἐναντίοι πτωχοί, Θεοῦ μὲν ἄμοιροι, ἀμοιρότεροι δὲ τῆς ἀνθρωπίνης κτήσεως, ἄγεστοι δὲ δικαιοσύνης Θεοῦ. *justitiam Dei* c. Igitur miseri pauperes contrariæ indolis, qui Dei expertes magisque expertes humanarum facultatum, Dei justitiam ne quidem delibarent.

13. Ὡστε τοὺς πλουσίους μαθηματικῶς (26) ἀκούσαντες, τοὺς δυσκόλως εἰσελευσόμενους εἰς τὴν βασιλείαν, μὴ σκαίως μὴδὲ ἀγροικῶς μὴδὲ σαρκικῶς. Εἰ γὰρ οὕτω λέλεκται, οὐδὲ ἐπὶ τοῖς ἐκτὸς ἢ σωτηρίᾳ, οὔτε εἰ πολλὰ οὔτε εἰ ὀλίγα ταῦτα, ἢ μικρὰ ἢ μεγάλη, ἢ ἐνδοξα ἢ ἄδοξα, ἢ εὐδόκιμα ἢ ἀδόκιμα· ἀλλ' ἐπὶ τῆς ψυχῆς ἀρετῇ, πίστει, καὶ ἐλπίδι, καὶ ἀγάπῃ, καὶ φιλαδελφίᾳ, καὶ γνώσει, καὶ πραότητι, καὶ ἀντιφίᾳ, καὶ ἀληθείᾳ, ὦν ἅθλον ἡ σωτηρία. Οὐδὲ γὰρ διὰ πόλλος σῶματος ζήσεται τις, ἢ τούναντιον ἀπολείπεται· ἀλλ' ὁ μὲν τῷ δοθέντι σώματι, ἀγνῶς καὶ κατὰ Θεὸν χρώμενος, ζήσεται· ὁ δὲ φθειρὼν τὸν ναὸν Θεοῦ φθαρήσεται. Δύναται δὲ τις καὶ αἰσχρὸς ἀσελγαίνειν, καὶ καλὸς σωφρονεῖν. Οὐδὲ ἰσχυρὸς καὶ σώματος μέγας ζωοποιεῖ, οὐδὲ τῶν μελῶν οὐδὲν ἀπολλύει· ἀλλ' ἢ τούτοις ψυχῇ χρωμένη τὴν αἰτίαν ἐφ' ἑκατέραν παρέχεται. Ὑπόφερε γοῦν, φησὶ, παύμενος τὸ πρόσθετον ὅτερ δύναται καὶ ἰσχυρὸς τις ὦν καὶ εὐεκτῶν ἐπακοῦσαι, καὶ πάλιν ἀσθενικὸς τις ὦν ἀκράσιαν γνώμης παραδῆναι. Οὕτω καὶ ἀπορὸς τις αὐτὸ καὶ ἄδιος εὐρεθεῖ ποτ' ἂν μεθῶν ταῖς ἐπαθυμίαις, καὶ λήψαι πλοῦσιος, νήφων καὶ πτωχεύων ἡδονῶν, παπεισμένος, συνετὸς, καθαρὸς, κεκολασμένος. Εἰ

XVII. At qui fert opes in animo, et loco Spiritus Dei fert aurum in corde sive agrum, nulloque iis adhibito modo prædia et possessiones semper auget, ac quotidie alia pluraque animo cogitat, in terram pronus cernuusque, ac mundi laqueis irretitus, qui terra sit et in terram reversurus sit, unde is regni cœlorum desiderio accendatur ac ejus cura affici possit; homo scilicet, qui non cor, sed agrum aut metallum gerat, quem plane necesse sit in iis deprehendi, quorum amore captus existit? Ubi enim est mens hominis, ibi et thesaurus ejus est. Duplicem porro thesaurum novit Dominus: alterum bonum; « bonus enim homo de bono thesauro cordis sui profert bonum; » alterum malum, « malus enim de malo thesauro profert malum; ex abundantia enim cordis os loquitur ». Quemadmodum igitur thesaurus non unus apud eum, velut etiam se res in nobis habet, quo scilicet inopinato invento, ingens lucrum offendenti præstatur; sed et alius est nullius frugis, nihilque expetendus, infastæ possessionis atque damnosus: sic sunt quoque bonorum, deque malorum genere, divitiæ; siquidem divitias et thesaurum baud inter se natura dirimi scimus. Ac quidem erant, divitiæ merito possidendæ ac amplexandæ, itemque ne dignæ quidem quæ possideantur ac respuendæ. Ad quæ eundem modum etiam paupertas spiritalis quidem beala prædicanda; unde et adjecit Matthæus: « Beati pauperes ». Quo id modo? Nimirum « pauperes spiritu. » Ac rursus: « Beati qui esuriunt et sitiunt

340 XVIII. Divites ergo qui difficile intrabunt in regnum cœlorum subtilius ac crudite intelligendi, non pravo sensu rusticusque ac carnali intellectu. Non enim ita dictum est, nec in eis quæ foris sunt salus posita est, sive illa multa sive pauca sint, sive parva sive magna, sive laude clara sive obscura, sive probata sive reprobata; sed in animi virtute, fide, spe et charitate, fraterno amore, et scientia, et mansuetudine, et modestia, et veritate, quorum præmium salus est. Neque enim vivet quisquam quod pulchro sit corpore, aut contra, peribit; sed qui caste exque divinis rationibus utitur concesso corpore, is vivet; qui vero Dei templum corrumpit, disperdetur. Potest vero quis etiam deformis indulgere libidini, et qui pulcher sit, studere castitati. Neque robur molesque ac proceritas corporis vitam afferunt, nec membrum aliquod dat perniciem; sed causam in utrumque præbet, quæ his anima utitur. Sustine, inquit, si quis te in faciem cædit; cui et robustus et prospera utens valetudine obaudire potest; et contra quis infirmus, mentis petulantia ejus transgressor esse. Sic et rursus egenus quidam et inops, cupi-

* P. 955 ED. POTTER. a Math. vi, 21; xii, 35, 34. b Math. v, 3. c Ibid. 6. d I Cor. iii, 17. e Math. v, 39; Luc. vi, 29; II Cor. xi, 20.

(26) Μαθηματικῶς. Forte πνευματικῶς, aut μεμελημένως. FELL.

ΙΖ'. Ὁ δὲ ἐν τῇ ψυχῇ τὸν πλοῦτον φέρων, καὶ Ἀ
ἀντὶ Θεοῦ Πνεύματος ἐν τῇ καρδίᾳ χρυσὸν φέρων ἢ
ἀγρὸν, καὶ τὴν κτῆσιν ἀμετρον ἀεὶ ποικῶν, καὶ ἐκά-
στοτε τὸ πλεον βλέπων, κάτω νενευκῶς καὶ τοῖς τοῦ
κόσμου θηράτορις πεπεδημένος, γῇ ὧν καὶ εἰς γῆν
ἐπιλευσόμενος, πῶθεν δύναται βασιλείας οὐρανῶν
ἐπιθυμῆσαι καὶ φροντίσαι, ἀνθρώπος οὐ καρδίαν,
ἀλλὰ ἀγρὸν ἢ μέταλλον φορῶν, ἐν τούτοις εὐρεθη-
σόμενος ἐπάναγκας ἐν οἷς εἴλετο; Ὅπου γὰρ ὁ νοῦς
τοῦ ἀνθρώπου, ἐκεῖ καὶ ὁ θησαυρὸς αὐτοῦ. Θησαυ-
ροὺς δὲ ἢ ὁ Κύριος οἶδε διττοὺς· τὸν μὲν ἀγαθόν,
ὃ γὰρ « ἀγαθὸς ἄνθρωπος ἐκ τοῦ ἀγαθοῦ θησαυροῦ
τῆς καρδίας προσφέρει τὸ ἀγαθόν » τὸν δὲ πονηρὸν,
ὃ γὰρ « κακὸς ἐκ τοῦ κακοῦ θησαυροῦ προσφέρει τὸ
κακόν » οὗ ἐκ τοῦ περισσεύματος τῆς καρδίας τὸ
στόμα λαλεῖ. » Ὡςπερ οὖν θησαυρὸς οὐχ εἰς παρ' ^B
αὐτοῦ, καθὼ καὶ παρ' ἡμῖν, ὁ τὸ αἰφνίδιον μέγα
κέρδος ἐν εὐρέσει διδοῦς· ἀλλὰ καὶ δεύτερος ὁ ἀκερ-
θὴς καὶ ἄζηλος καὶ δυσκτητος καὶ ἐπιζήμιος· οὕτω
καὶ πλοῦτος ὁ μὲν τις ἀγαθῶν, ὁ δὲ κακῶν· εἰ γε
τὸν πλοῦτον καὶ τὸν θησαυρὸν οὐκ ἀτηρημένους
ἴσμεν ἀλλήλων τῇ φύσει. Καὶ ὁ μὲν τις πλοῦτος κτη-
νὰς ἂν εἴη καὶ περιθλήτος, ὁ δὲ ἀκτητος καὶ ἀπό-
θλητος. Τὸν αὐτὸν δὲ τρόπον καὶ πτωχεῖα μακαριστὴ
μὲν ἢ πνευματικὴ διὸ καὶ προσέθηκεν ὁ Ματθαῖος·
« Μακάριοι οἱ πτωχοί. » Πῶς; « Τῷ πνεύματι. » Καὶ
πάλιν· « Μακάριοι οἱ πεινῶντες καὶ διψῶντες τὴν
δικαιοσύνην τοῦ Θεοῦ. » Οὐκοῦν ἄθλιοι οἱ ἐναντίοι
πτωχοί, Θεοῦ μὲν ἄμωροι, ἀμοιρότεροι δὲ τῆς ἀν-
θρωπίνης κτήσεως, ἄγευστοι δὲ δικαιοσύνης Θεοῦ.
justitiam Dei c. » Igitur miseri pauperes contrariæ indolis, qui Dei expertes magisque expertes huma-
narum facultatum, Dei justitiam ne quidem delibarent.

ΙΗ'. Ὡςπερ τοὺς πλουσίους μαθηματικῶς (26) ἀκου- ^C
στέον, τοὺς δυσκόλως εἰσελευσόμενους εἰς τὴν βασι-
λείαν, μὴ σκαιῶς μηδὲ ἀγροίκως μηδὲ σαρκικῶς. Εἰ
γὰρ οὕτω λέλεκται, οὐδὲ ἐπὶ τοῖς ἐκτός ἢ σωτηρία,
οὔτε εἰ πολλὰ οὔτε εἰ ὀλίγα ταῦτα, ἢ μικρὰ ἢ με-
γάλα, ἢ ἐνδοξα ἢ ἄδοξα, ἢ εὐδόκιμα ἢ ἀδόκιμα· ἀλλ'
ἐπὶ τῇ τῆς ψυχῆς ἀρετῇ, πίστει, καὶ ἐλπίδι, καὶ ἀγάπῃ,
καὶ φιλαδελφίᾳ, καὶ γνώσει, καὶ πραότητι, καὶ ἀτυ-
σίᾳ, καὶ ἀληθείᾳ, ὧν ἄθλον ἡ σωτηρία. Οὐδὲ γὰρ διὰ
κόλλος σώματος ζήσεται τις, ἢ τούναντιον ἀπολείπει·
ἀλλ' ὁ μὲν τῷ δοθέντι σώματι, ἀγνώως καὶ κατὰ Θεὸν
χρώμενος, ζήσεται· ὁ δὲ φθείρων τὸν ναὸν Θεοῦ
φθαρήσεται. Δύναται δὲ τις καὶ αἰσχροὺς ἀσελγαίνειν,
καὶ καλὸς σωφρονεῖν. Οὐδὲ ἰσχυρὸς καὶ σώματος μέ-
γεθος ζωοποιεῖ, οὐδὲ τῶν μελῶν οὐδὲν ἀπολλύει· ἀλλ'
ἢ τούτοις ψυχῇ χρωμένη τὴν αἰτίαν ἐφ' ἑκατέραν ^D
παρέχεται. Ὑπόφερε γοῦν, φησι, παιδόμενος τὸ πρό-
σωπον ὅπερ δύναται καὶ ἰσχυρὸς τις ὧν καὶ εὐεχτῶν
ἐπακούσαι, καὶ πάλιν ἀσθενικὸς τις ὧν ἀκρασίᾳ
γνώμης παραβῇ. Οὕτω καὶ ἀπορὸς τις αὐ καὶ
δοὺς εὐρεθεῖ ποτ' ἂν μεθύων ταῖς ἐπιθυμίαις, καὶ
ζῆμασι πλοῦσιος, νήφρων καὶ πτωχεύων ἡδονῶν,
πεπεισμένος, συνετός, καθαρὸς, κεκολασμένος. Εἰ

XVII. At qui fert opes in animo, et loco Spiritus
Dei fert aurum in corde sive agrum, nulloque iis
adhibito modo prædia et possessiones semper au-
get, ac quotidie alia pluraque animo cogitat, in ter-
ram pronus cernuusque, ac mundi laqueis irreti-
tus, qui terra sit et in terram reversurus sit, unde
is regni cœlorum desiderio accendatur ac ejus cura
affici possit; homo scilicet, qui non cor, sed agrum
aut metallum gerat, quem plane necesse sit in iis
deprehendi, quorum amore captus existit? Ubi
enim est mens hominis, ibi et thesaurus ejus est.
Duplicem porro thesaurum novit Dominus: alterum
bonum; « bonus enim homo de bono thesauro cor-
dis sui profert bonum; » alterum malum, « malus
enim de malo thesauro profert malum; ex abun-
dantia enim cordis os loquitur ». Quomodo
igitur thesaurus non unus apud eum, velut etiam
se res in nobis habet, quo scilicet inopinato in-
vento, ingens lucrum offendenti præstatur; sed et
alius est nullius frugis, nihilque expetendus, infaus-
tæ possessionis atque damnosus: sic sunt quoque
honorum, deque malorum genere, divitiæ; siqui-
dem divitias et thesaurum haud inter se natura di-
rimi scimus. Ac quidem erant, divitiæ merito pos-
sidendæ ac amplexandæ, itemque ne dignæ quidem
quæ possideantur ac respuendæ. Ad eundem
modum etiam paupertas spiritalis quidem beata
prædicanda; unde et adjecit Matthæus: « Beati
pauperes ». Quo id modo? Nimirum « pauperes
spiritu. » Ac rursus: « Beati qui esuriunt et sitiunt
indolis, qui Dei expertes magisque expertes huma-

340 XVIII. Divites ergo qui difficile intrabunt
in regnum cœlorum subtilius ac crudite intelli-
gendi, non pravo sensu rusticusque ac carnali in-
tellectu. Non enim ita dictum est, nec in eis quæ
foris sunt salus posita est, sive illa multa sive
pauca sint, sive parva sive magna, sive laude clara
sive obscura, sive probata sive reproba; sed in
animi virtute, fide, spe et charitate, fraterno
amore, et scientia, et mansuetudine, et modestia,
et veritate, quorum præmium salus est. Neque
enim vivet quispiam quod pulchro sit corpore, aut
contra, peribit; sed qui caste exque divinis ratio-
nibus utitur concesso corpore, is vivet; qui vero
Dei templum corrumpit, disperdetur. Potest vero
quis etiam deformis indulgere libidini, et qui pul-
cher sit, studere castitati. Neque robur molesque
aliquod dat perniciem; sed causam in utrumque
præbet, quæ his anima utitur. Sustine, inquit, si
quis te in faciem cædit; cui et robustus et pro-
spera utens valetudine obaudire potest; et contra
quis infirmus, mentis petulantia ejus transgressor
esse. Sic et rursus egenus quidam et inops, cupi-

* P. 935 ED. POTTER. * Math. vi, 21; xii, 35, 34. * Matth. v, 3. * Ibid. 6. * I Cor. iii, 17.
* Matth. v, 39; Luc. vi, 29; II Cor. xi, 20.

(26) Μαθηματικῶς. Forte πνευματικῶς, aut μεμελημένος. FELL.

διήτις ebrius exstiterit, quique divitiis affluat, sobrius et egenus voluptatum : nempe obsequendi animo, sedulus, cordatus, mundus, castigatus. Si igitur quod potissimum primumque vitam est habiturum, anima est, eique vitam præstat, quæ illi virtus quasi adnascitur atque comes est, vitium autem vitam perimit; aperte constat, ipsam tum eorum egenam quæ quis divitiis labefactat, inco-lumem fore; tum iis affluentem quæ ex divitiis pro-clive inolescunt, interitu mergendam. Nec jam alibi quam in animæ ipso statu et affectione, ut Deo obsequatur mundamque se præbeat, et ut transgre-diendo mandata, vitium ac malitiam colligat, causam quæramus cur hæc ita utrinque eveniant.

XIX. Vere igitur probeque dives est, qui fretus virtutibus est et quavis fortuna sancte et fide uti potest : falso autem dives, qui carne dives est, vi-tamque transtulit ad exteriorem substantiam quæ præterit atque interit, ac quandoque in alterius censum transit, et ad extremum nullius plane existit. ✕ Rursus eadem ratione est et verus pauper, et spurius alius falsique nominis pauper existit : quorum nempe alius pauper spiritu sit, quod est proprium, alius sæculari fastu, quod alienum. Mundi igitur fastu pauperi, ac qui dives vitiis sit, non qui spiritu pauper, et secundum Deum dives existat, Recede, ait, ab his, quas in animo possides, alienis facultatibus, ut mundo corde evadens videas Deum; quod et alia verborum forma est, ut intres in regnum cælorum. Quoniam vero modo ab eis recesseris? Vendendo. Quid ergo? Ita nimirum ut prædiorum pretio pecuniam recipias? Nempe opes opibus commutando, confata quæ in oculos incurrit substantia? Nequaquam. Sed ita ut loco earum, quæ animo ante inerant, quem esse salvum cupis, alias divitiis deificas vitæque æternæ pararias (ex divini scilicet ratione mandati consertos animi affectus) inferas; pro quibus erit tibi merces ac perpetuus honor et salus æternæ incorruptio. In hunc modum recte vendis quæ possides, multa illa et superflua, et quæ tibi cælum occludunt, cum illis commutans, quæ salutem afferre possint. Illa habeant carnali ritu pauperes et qui his indigeant : tu vero spiritalibus eorum loco receptis divitiis, thesaurum in cælis habeas.

XX. Hæc per metaphoram dicta non intelligens ille multis pecuniis locuples et homo legalis; neque ut possit idem et pauper esse et dives, et habere pecunias et non habere, necnon uti sæculo et non uti, abiit tristis et mœrens, relictæ vitæ sorte, quam solummodo cupere, ac non etiam assequi potuit; qui sibi nimirum quod arduum erat, impossibile reddiderit. Arduum namque ac difficile non circum-ducitur animum et labefactari, affluentium honorum floridaque specie præstigio prope obrepentium com-spicio censu ac divitiis; non tamen impossibile cum his etiam nancisci salutem, si quis ab iis opi-

✕ P. 956 ED. POTTER.

(27) Πλούτου. Τούτου ms. FELL.

(27') Vertit interpret quasi legisset δς (subau-diendo ἐστι). Klotzius, in editione sua Lipsiana

A τούτων ἐστὶ τὸ ζησόμενον μέλιστα καὶ πρῶτον ἡ ψυχὴ, καὶ περὶ ταύτην ἀρετὴ μὲν φρουμένη οὕτως, κακία δὲ θανατοῦ· δῆλον ἦδη σαφῶς, ὅτι αὐτὴ καὶ πτωχεύουσα ὧν ἂν τις ὑπὸ πλούτου (27) διαφθείρει, σώζεται, καὶ πλουτοῦσα τούτων, ὧν ἐπιτρέθει τῷ τῷ, θανατοῦται. Καὶ μηκέτι ζητῶμεν ἀλλαχού τῇ αἰτίαν τοῦ τέλους πλὴν ἐν τῇ τῆς ψυχῆς καταστάσει καὶ διαθέσει πρὸς τε τὴν ὑπακοὴν Θεοῦ καὶ καθι-ρότητα, πρὸς τε παράθασιν ἐντολῶν καὶ κακίας εὐ-λογίῃ.

10'. Ὁ μὲν ἄρα ἀληθῶς καὶ καλῶς ἐστὶν ὁ τῶν ἀρετῶν πλούσιος, καὶ πάσῃ τύχῃ χρῆσθαι ὁσῶς καὶ πιστῶς δυνάμενος· ὁ δὲ νόθως πλούσιος, ὁ κατὰ σάρκα πλούσιος, καὶ τὴν ζωὴν εἰς τὴν ἔξω κτῆσιν μετενη-χῶς τὴν παρερχομένην καὶ φθειρομένην, καὶ ἄλλοτε ἄλλου γινομένην, καὶ ἐν τῷ τέλει μηδενὸς μηδαμῇ. Πά-λιν αὖ καὶ κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ γνήσιος πτωχός, καὶ νόθος ἄλλος πτωχός καὶ ψευδώνυμος· ὁ μὲν κατὰ πνεῦμα πτωχός, τὸ ἴδιον, ὁ δὲ κατὰ κόσμον, τὸ ἀλ-λότριον. Τῷ δὲ κατὰ κόσμον πτωχῷ καὶ πλουσίῳ κατὰ τὰ πάθη, ὁ (27') κατὰ πνεῦμα οὐ πτωχός καὶ κατὰ Θεὸν πλούσιος, Ἀπόστηθι, φησί, τῶν ὑπαρχόντων ἐν τῇ ψυχῇ σου κτημάτων ἀλλοτριῶν, ἵνα, καθαρὸς τῇ καρδίᾳ γενόμενος, ἴδῃς τὸν Θεόν· ὅπερ καὶ δι' ἐτέρας φωνῆς ἐστίν, εἰσελθεῖν εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρα-νῶν. Καὶ ποῦ αὐτῶν ἀποστήσῃ; Πωλήσας. Τί οὖν; χρήματα ἀντὶ κτημάτων λάβῃς, ἀντίθωσιν τούτῳ προσποισάμενος, ἐξαργυρίσας τὴν φανεράν οὐσίαν; Οὐδαμῶς. Ἀλλὰ ἀντὶ τῶν προτέρων ἐνυπαρχόντων τῇ ψυχῇ, ἣν σῶσαι ποθεῖς, ἀντεισαγόμενος ἑτέρων πλούτου θεοποιῶν καὶ ζωῆς χορηγῶν αἰωνίου, τὰ κατὰ τὴν ἐντολὴν τοῦ Θεοῦ διαθέσεις· ἀνθ' ὧν σὺ περιέσσαι μισθὸς καὶ τιμὴ διηνεχῆς, καὶ σωτηρία, καὶ αἰώνιος ἀφθαρσία. Οὕτω καλῶς πωλεῖς τὰ ὑπάρ-χοντα, τὰ πολλὰ καὶ περισσὰ, καὶ ἀποκλείοντά σε· τοὺς οὐρανοὺς, ἀντικαταλασσόμενος αὐτῶν τὰ σῶ-σαι δυνάμενα. Ἐκεῖνα ἐχέτωσαν οἱ σαρκικοὶ πτωχοὶ καὶ τούτων δέομενοι· σὺ δὲ τὸν πνευματικὸν πλού-τον ἀντιλαμβάνῃς ἔχους ἂν ἤδη θησαυρὸν ἐν οὐρα-νοῖς.

K'. Ταῦτα μὴ συνιείς κατὰ τρόπον ὁ πολυχρήμα-τος καὶ ἔνομος ἄνθρωπος, μηδὲ ὅπως ὁ αὐτός καὶ πτωχός δύναται εἶναι καὶ πλούσιος, καὶ ἔχειν τὰ χρήματα καὶ μὴ ἔχειν, καὶ χρῆσθαι τῷ κόσμῳ καὶ μὴ χρῆσθαι, ἀπῆλθε συγγνός καὶ κατηφής, λιπὼν τὴν τάξιν τῆς ζωῆς, ἥς ἐπιθυμεῖν μόνον, ἀλλ' οὕγῃ καὶ τυχεῖν ἡδύνατο, τὸ δὲ σκοπεῖν ποιήσας ἀδύνατον αὐτός ἐαυτῷ. Δύσκολον γάρ ἦν μὴ περιάγεσθαι, μηδὲ καταστρέφεσθαι τὴν ψυχὴν ἀπὸ τῶν προσόντων ἀβρῶν τῷ προδῆλφ πλούτῳ καὶ ἀνθρώπων γοητευμά-των· οὐκ ἀδύνατον δὲ καὶ ἐν τούτῳ λαβεῖσθαι σωτη-ρίας, εἰ τις ἐαυτὸν ἀπὸ τοῦ αἰσθητοῦ πλούτου ἐπ-

an. 1832, particulam οὐ repudiavit, καὶ ut ὁ κατὰ πνεῦμα πτωχός καὶ x. θ. π. verbi sequentis, φησί, subjectum evadat. Edit. PATROL.

τὸν νοητὸν καὶ θεοδιδάκτον μεταγάγει, καὶ μάθοι τοῖς ἀκαφόροις χρῆσθαι καλῶς καὶ ἰδῶς, καὶ ὡς ἂν εἰς ζωὴν αἰώνιον ὁρμήτω. Καὶ οἱ μαθηταὶ δὲ τὸ πρῶτον μὲν καὶ αὐτοὶ περιδεῖς καὶ καταπληγεῖς γεγόνασιν. Ἀκούσαντες τί δὴ ποτε; ἄρα γε δεῖ χρήματα καὶ αὐτοὶ ἐκέκτηντο πολλά; Ἀλλὰ καὶ αὐτὰ ταῦτα τὰ δικτύδια καὶ ἀγκιστρα, καὶ τὰ ὑπηρετικὰ σκαφίδια ἀφῆκαν πάλαι, ἅπερ ἦν αὐτοῖς μόνα. Τί οὖν φοβηθέντες λέγουσι; « Τίς δύναται σωθῆναι; » Καλῶς ἤκουσαν, καὶ ὡς μαθηταί, τοῦ παραβολικῶς καὶ ἀσαφῶς λεγθέντος ὑπὸ τοῦ Κυρίου, καὶ ἥσθοντο τοῦ βάθους τῶν λόγων. Ἐνεκα μὲν οὖν χρημάτων ἀκτημοσύνης, εὐέλπιδες ἦσαν πρὸς σωτηρίαν· ἐπειδὴ δὲ συνήδεσαν ἑαυτοῖς μήπω τὰ πάθη τέλει ἀποτιθεμένοις (ἀρτιμαθεῖς γὰρ ἦσαν καὶ νεωστὶ πρὸς τοῦ Σωτῆρος ἠνδρολογημένοι), περισσῶς ἐξεπλήττοντο, καὶ ἀπεγίνωσκον ἑαυτοὺς οὐδὲν τι ἔττον ἐκείνου τοῦ πολυχρημάτου καὶ δεινῶς τῆς κτήσεως περιεχομένου, ἦν γε προέκρινε ζωῆς αἰωνίου. Ἄξιον οὖν ἦν τοῖς μαθηταῖς φόβου παντός, εἰ καὶ ὁ χρήματα κεκτημένος καὶ ὁ τῶν παθῶν ἔγκυος ὢν, ἐπλούτου, καὶ αὐτοὶ παρακλησάτω! ἀπελαθῇσονται οὐρανῶν. Ἀπαθῶν γὰρ καὶ καθαῶν ψυχῶν ἐστὶν ἡ σωτηρία.

Magno itaque illis timore dignum videbatur: si tum is qui pecunias haberet, tum qui affectibus gravidus esset, in divitum censu habendi essent, ipsique perinde regno cœlorum ejiciendi forent. Animas enim immones ab affectibus ac labe puras

ΚΑ'. Ὁ δὲ Κύριος ἀποκρίνεται· « Διότι τὸ ἐν ἀνθρώποις ἀδύνατον δυνατόν ἐστι Θεῷ. » Πάλιν καὶ τοῦτο μεγάλης σοφίας μεσὸν ἐστίν· ὅτι καθ' αὐτὸν μὲν ἀσκήν καὶ διαπνέουμένος ἀπάθειαν ἄνθρωπος, οὐδὲν ἐνίει· ἐὰν δὲ γένηται θῆλος ὑπερεπιθυμῶν τούτου καὶ διεσπουδακῶς, τῇ προσθήκῃ τῆς τοῦ Θεοῦ δυνάμεως περιγίνεται. Βουλομέναις μὲν γὰρ ὁ Θεὸς ταῖς ψυχαῖς συνεπιπνεῖ· εἰ δὲ ἀποσταλέν τῆς προθυμίας, καὶ τὸ δοθῆν ἐκ Θεοῦ πνεῦμα συνεσταλή. Τὸ μὲν γὰρ ἄσκητος σώζειν, ἐστὶ βιαζομένου· τὸ δὲ αἰρουμένου, χαρίζομένου. Οὐδὲ τῶν καθυδόντων καὶ βλακεύοντων ἐστὶν ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ, ἀλλ' « οἱ βιασταὶ ἀρπάζουσιν αὐτήν. » Αὕτη γὰρ μόνον βία καλὴ, Θεὸν βιάσασθαι, καὶ παρὰ Θεοῦ ζωὴν ἀρπάσαι. Ὁ δὲ γνούς τοὺς βεβαίως, μᾶλλον δὲ βιαίως ἀντεχομένους, συνεχώρησεν, εἶξε· χαίρει γὰρ ὁ Θεὸς τὰ τοιαῦτα ἡττώμενος. Τοιγάρτοι τούτων ἀκούσας ὁ μακάριος Πέτρος, ὁ ἐκλεκτός, ὁ ἐξαίρετος, ὁ πρῶτος τῶν μαθητῶν, ὑπὲρ οὗ μόνου καὶ ἑαυτοῦ τὸν φόρον ὁ Σωτὴρ ἐκτελεῖ, ἀγέως ἤρπασε καὶ συνέλαβε τὸν λόγον. Καὶ τί φησιν; « Ἴδε ἡμεῖς ἀφήκαμεν πάντα, καὶ ἠκολούθησάμεν σοι. » Τὰ δὲ πάντα εἰ μὲν τὰ κτήματα τὰ ἑαυτοῦ λέγει, τέσσαρας ὀβολοὺς ἰσως τοῦ ὅλου καταλιπὼν μεγάλυνεται, καὶ τούτων ἀνταξίαν ἀποφαίνων ἂν λάθῃ τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν· εἰ δὲ ἅπερ ἄχρι νῦν ἐλέγομεν τὰ παλαιὰ τὰ κτήματα, καὶ ψυχικὰ νοσήματα ἀπορρίψαντες, ἔπονται κατ' ἔχνης τῷ διδασκάλῳ, τοῦτ' ἀνάπτειτο ἤδη τοῖς ἐν οὐρανοῖς ἐγγραφησόμενος. Οὕτω γὰρ ἀκολουθεῖν ὄντως τῷ Σωτῆρι ἀναμαρτηρίαν καὶ τελειότητα τὴν ἐκείνου μετερχόμε-

A bus quæ in sensum cadunt, ad eas se transferat, quæ in mente intelliguntur, Deoque docente noscuntur; noveritque bene uti illis quæ promiscui usus sunt propriaque illi ratione, et ut animi desiderio ad vitam æternam enitatur. Quin et discipuli, illi quidem primum timore perculsi ac attoniti sunt. Quo nempe audito? Num quod ipsi quoque multas pecunias habebant? Verum ipsa quoque vilia retia hamosque ac piscatorias scaphas lintresque jam olim reliquerant, quæ sola illis in censu erant. Quid ergo timentes aiunt: « Et quis potest salvus fieri? » Præclare audierant, et ut discipuli, quod per parabolam sensuque obscuriore a Domino dictum fuerat, ac sententiæ altitudinem intellexerant. Et quidem quod attinet ad pecuniarum abdicationem, et bona spe consequendæ salutis freti erant: quod vero necdum se perfecte affectus vitiaque exuisse sibi conscii erant (quippe nuper disciplina imbuti recensque a Salvatore in familiam asciti), supra modum animis perculsi erant, suamque ipsi salutem, haud secus ac divitis illius habentis multas pecunias, direque animo rei familiari addicti (quam et vitæ æternæ prætulerat), in desperatis habebant. Magnis itaque illis timore dignum videbatur: si tum is qui pecunias haberet, tum qui affectibus gravidus esset, in divitum censu habendi essent, ipsique perinde regno cœlorum ejiciendi forent. manet salus.

341 XXI. Dominus vero respondit: « Quod est impossibile apud homines, est possibile Deo^b. » Et hoc rursus magnæ sapientiæ plenum est: idcirco nimirum quod homo ipse a se, suaque virtute operam ponens, studensque ac laborans ut compressis affectibus tranquillī animi fiat, nihil inde præstat: sin autem ejus desiderio vehementius inardescat, diligentiamque omnem adhibeat, adjuncta illi divina virtute evadet votorum compos. Deus namque volentibus animis aspirat. Sin autem a cœpta animi alacritate abscesserint, etiam datus a Deo spiritus contrahitur. Invitis enim salutem asserre, ejus est qui vim afferat; volentibus autem libero animi proposito, ejus qui liberaliter indulgeat. Nec dormientium et in deliciis agentium est regnum cœlorum; sed violenti rapiunt^c illud. Hæc enim sola bona violentia, Deo vim inferre, atque a Deo vitam rapere. Qui autem novit eos, qui strenue ac firmiter, imò qui violentè rei incumbunt, ejus copiam facit ceditque; gaudet enim Deus in his se vinci. Itaque cum hæc audisset beatus Petrus, electus ille et eximius, primus ille discipulorum, pro quo uno et seipso Dominus tributum pendit^d; sermonem confestim rapuit vimque ejus comprehendit. Quid vero ait? « Ecce nos reliquimus omnia, et secuti sumus te^e. » Porro omnia, si ea dicat quæ in censu habebat, relictis forsitan, quæ tota substantia esset, quatuor obolis, magnifice gloriatur, imprudensque dignum horum præmium vicemque regnum cœlorum pronuntiet. Sin autem quas hactenus memo-

* P. 937 ED. POTTER.

^a Marc. x, 26.

^b Luc. xviii, 27.

^c Matth. xi, 12.

^d Matth. xvii, 26.

^e Matth. xix, 28.

ravinus, veteribus spiritualibus quasi facultatibus animique ægritudinibus atque vitiiis projectis, magistri vestigia sequuntur; id vero jam illis connectat, qui cœlis ascribendi sunt. Sic enim revera præstatur ut Salvatorem sequatur, qui illius ab omni immunem noxa vitam colat ac perfectionem, quique in illam velut speculum contuendo animum perornet componatque, ac in omnibus pares illi mores prorsus induat.

✠ XXII. « Respondens autem Jesus, ait : Amen dico vobis, qui reliquerit propria, et parentes et fratres et pecunias propter me et propter Evangelium, recipiet centies tantum ». At neque hoc vos turbet, nec quod adhuc durioribus verbis alio loco editum est : « Qui non odit patrem et matrem et filios, adhuc autem et animam suam, non potest esse meus discipulus ». Non enim præcepit odium et divortium a charissimis Deus pacis, qui et inimicos diligere jubeat. Quod si inimici diligendi sunt, pari etiam ratione ab eis ascendendo, qui sunt genere conjunctissimi; aut si odio habendi affines et cognati, potiori ratione rejiciendos inimicos descendendo ratio edocet. Proinde alia aliam sententiam liquido destruit. At non invicem destruant, neque ulla re adversantur, aut vel prope destruant. Ex eodem quippe affectu et animo, eademque regula patrem odio habeat amando inimicum, qui nec inimicum ulciscatur, neque patrem plus Christo vereatur. In illo quidem verbo odium rescacat et voluntatem inferendi mala, in hoc vero nimiam in conjunctos reverentiam, dum hæc saluti officiat. Si ergo infidelis cuipiam pater aut filius aut frater existerit, atque horum quilibet fidei vitæque in cœlis consequendæ impedimentum præstiterit; huic ne consentiat, aut cum illo concordiam habeat, sed spiritualis inimicitiae causa carnalem necessitudinem diluat.

XXIII. Rem arbitrator litis esse contestationem. Hinc quidem videatur astans pater dicere : « Ego te proseminavi, enutrivì; sequere me, pariterque inique age, nec Christi legi obsequere, » ac quidquid aliud vir blasphemus et mortuus natura dixerit. Aliunde vero audi Salvatorem : « Ego te regeneravi, qui male a mundo mortis victima fuisses genitus : in libertatem asserui, sanavi, redemi. Ego Dei boni patris tibi vultum ostendam : noli patrem vocare super terram : mortui sepeliant mortuos : tu vero me sequere; sublimem enim ducam in requiem arcanorum, et quæ nemo eloqui queat, honorum; quæ oculus non vidit, nec auris audiat, nec in cogitatione hominis ascenderunt, in quæ desiderant angeli prospicere, et videre quæ præparavit Deus bonis sanctis sequere diligentibus filijs ». Ego nutritus tuus, qui meipsum panem præbeam, quem qui gustaverit, nemo adhuc mortis periculum faciet; qui fundam quotidie potum immortalitatis. Ego magister cœlo celsioris doctrinæ ac disciplinæ. Pro te cum morte certamen desudavi, ac cujus reus poenæ eras ob patrata delicta Deoque negatam fidem et incredulitatis crimen, ego exsolvi. » Qui hos utrinque sermo-

nov, καὶ πρὸς ἐκείνην ὥσπερ κάτοπτρον κοσµῶντα καὶ ρυθµίζοντα τὴν ψυχὴν, καὶ πάντα διὰ πάντων ὁµολῶς διατεθέντα.

præstatur ut Salvatorem sequatur, qui illius ab omni immunem noxa vitam colat ac perfectionem, quique in illam velut speculum contuendo animum perornet componatque, ac in omnibus pares illi mores prorsus induat.

ΚΒ'. « Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ Ἰησοῦς εἶπεν· Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὃς ἂν ἀφῇ τὰ ἴδια, καὶ γονεῖς καὶ ἀδελφοὺς, καὶ χρήματα ἕνεκεν ἐμοῦ καὶ ἕνεκεν τοῦ Εὐαγγελίου, ἀπολήψεται ἑκατομπλασίονα. » Ἀλλὰ μὴδὲ τοῦθ' ὤμεις ἐπιταρασσέτω, μὴδὲ τὸ ἐτι σκληρότερον ἀλλαχοῦ ταῖς φωναῖς ἐξηγηγεμένον, « Ὅς οὐ μισεῖ πατέρα καὶ μητέρα, καὶ παῖδας, προσέτι δὲ καὶ τὴν ψυχὴν ἑαυτοῦ, ἕμδς μαθητὴς εἶναι οὐ δύναται. » Οὐ γὰρ εἰσπηγείται μῖσος καὶ διᾶλυσιν ἀπὸ τῶν φιλότατων ὁ τῆς εἰρήνης Θεός, ὃ γε καὶ τοὺς ἐχθροὺς ἀγαπᾷν παραινῶν. Εἰ δὲ τοὺς ἐχθροὺς ἀγαπητέον, ἀνάλογον ἀπ' ἐκείνων ἀνόντι καὶ τοὺς ἐγγυτάτω γένους· ἢ εἰ μισητέον τοὺς πρὸς αἵματος, πολλὸ μᾶλλον τοὺς ἐχθροὺς ἀποδόλλεσθαι κατιῶν ὁ λόγος διδάσκει. Ὡστε ἀλλήλους ἀναιρούντες ἐλέγχουσιν· ἂν οἱ λόγοι. Ἀλλ' οὐδ' ἀναιροῦσιν, οὐδ' ἐργός· ἀπὸ γὰρ τῆς αὐτῆς γνώμης καὶ διαθέσεως καὶ ἐπὶ τῷ αὐτῷ ὄρῳ πατέρα μισοῖ τις ἂν ἐχθρὸν ἀγαπῶν, ὁ μὴτε ἐχθρὸν ἀμυνόμενος, μὴτε πατέρα Χριστοῦ πλεον αἰδοῦμενος. Ἐν ἐκείνῳ μὲν γὰρ τῷ λόγῳ μῖσος ἐκκόπτει καὶ κακοποιῶν, ἐν τούτῳ δὲ τὴν πρὸς τὰ σύντροφον δυσωπλίαν, εἰ βλάπτοι πρὸς σωτηρίαν. Εἰ γοῦν ἄθεος εἴη τινὶ πατὴρ, ἢ υἱός, ἢ ἀδελφός, καὶ κώλυμα τῆς πίστεως γένοιτο, καὶ ἐμπόδιον τῆς θνῶ ζωῆς, τούτῳ μὴ συμφερέσθω, μὴδὲ ὁμονοεῖτω, ἀλλὰ τὴν σαρκικὴν οἰκειότητα διὰ τὴν πνευματικὴν ἐχθρὰν διαλύσάτω.

ΚΓ'. Νόμισον εἶναι τὸ πρᾶγμα διαδικασίαν. Ὁ μὲν πατὴρ σοι δοκεῖτω παρεστῶς λέγειν· « Ἐγὼ ἐστειρα καὶ ἔθρεψα· ἀκολουθεῖ μοι, καὶ συναδίδει, καὶ μὴ παῖθον τῷ Χριστοῦ νόμῳ; » καὶ ὅσα ἂν εἴποι βλάσφημος ἀνθρώπου καὶ νεκροῦ τῇ φύσει. Ἐτέρωθεν δὲ ἄκουε τοῦ Σωτῆρος· « Ἐγὼ σε ἀνεγέννησα. κακῶς ὑπὸ κόσμου πρὸς θάνατον γεγεννημένον· ἡλευθέρωσα, ἱασάμην, ἐλυτρώσάμην. Ἐγὼ σοι δεῖξω Θεοῦ πατρὸς ἀγαθοῦ πρόσωπον· μὴ κάλει σεαυτὸν πατέρα ἐπὶ γῆς· οἱ νεκροὶ τοὺς νεκροὺς θαπτέτωσαν· σὺ δὲ μοι ἀκολουθεῖ· ἀνέξω γὰρ σε εἰς ἀνάπαυσιν ἀρρήτων καὶ ἀλέκτων ἀγαθῶν, ἃ μὴ ὀφθαλμοὶ εἶδε, μήτε οὖς ἤκουσε, μήτε ἐπὶ καρδίᾳ ἀνθρώπων ἀνέβη, εἰς ἃ ἐπιθυμοῦσιν ἄγγελοι παρακύψαι, καὶ ἰδεῖν ὥστε ἡτοίμασεν ὁ Θεὸς ταῖς ἁγίαις ἀγαθὰ καὶ τοῖς φιλοῦσιν αὐτὸν τέκνοις. Ἐγὼ σου τροφεὺς, ἄρτων ἐμμαντὸν διδοὺς, οὗ γευσάμενος οὐδεὶς ἐτι πέραν θανάτου λαμβάνει, καὶ πᾶμα καθ' ἡμέραν ἐνδοῦς ἀθανασίας. Ἐγὼ διδάσκαλος ὑπερουρανίων παιδευμάτων· ὑπὲρ σοῦ πρὸς τὸν θάνατον διηγωνισάμην καὶ τὸν σὸν ἐξέτισα θάνατον, ὃν ὤφειλες ἐπὶ τοῖς προσημαρτημένοις καὶ τῇ πρὸς Θεὸν ἀπιστίᾳ. » Τούτων τῶν λόγων ἐκατέρωθεν διακούσας, ὑπὲρ σεαυτοῦ δίκασον, καὶ τὴν ψῆφον ἕνεγκε τῇ σαυτοῦ σωτη-

ρί. Κἀν ἀδελφὸς ὁμοία λέγει, κἀν τέκνον, κἀν γυνή, κἀν ὁμοιωσὺν, πρὸ πάντων ἐν σοὶ Χριστὸς ὁ νικῶν ἔστω· ὑπὲρ σοῦ γὰρ ἀγωνίζεται.

ΚΔ'. Δύνασαι καὶ τῶν χρημάτων ἐπιπροσθεν εἶναι. Φράσον· «Ναὶ οὐκ ἀπάγει με Χριστὸς τῆς κτήσεως, ὁ Κύριος οὐ φθονεῖ.» Ἄλλ' ὁρᾷς σεαυτὸν ἡττώμενον ὑπ' αὐτῶν καὶ ἀνατρεπόμενον; Ἄφες, ῥίψον, μίσησον, ἀπόταξαι, φύγε. «Κἀν ὁ δέξιός σου ὀφθαλμὸς σκανδαλίζῃ σε, » ταχέως «ἐκκαλον αὐτόν.» Αἰρετώτερον ἑτεροφθάλμῳ βασιλεία Θεοῦ, ἢ ὁλοκλήρῳ τὸ πῦρ. Κἀν χεῖρ, κἀν πούς, κἀν ἡ ψυχὴ, μίσησον αὐτήν. Ἄν γὰρ ἐνταῦθα ἀπόληται ὑπὲρ Χριστοῦ, ἐκεῖ ζωογονήσεται.

ΚΕ'. Ταύτης δὲ ὁμοίως ἔχεται τῆς γνώμης καὶ τῇ ἐπόμενον· «Νῦν ἐν τῷ καιρῷ τούτῳ ἀγροὺς καὶ χρήματα καὶ οἰκίας καὶ ἀδελφούς μὴ ἔχειν μετὰ διωγμῶν.» Οὕτε γὰρ ἀχρημάτους, οὔτε ἀνεστίους, οὔτε ἀναδέλφους ἐπὶ τὴν ζωὴν καλεῖ, ἐπεὶ καὶ πλουσίους κέκληκεν· ἀλλ' ὅν τρόπον προειρήκαμεν, καὶ ἀδελφούς κατ' αὐτόν, ὥστε Πέτρον μετ' Ἀνδρέου, καὶ Ἰάκωβον μετὰ Ἰωάννου τοὺς Ζεβεδαίου παῖδας, ἀλλ' ὁμοιοῦντας ἀλλήλοις τε καὶ Χριστῷ. Τὸ δὲ «μετὰ διωγμῶν» ταῦτα ἕκαστα ἔχειν ἀποδοκιμάζει. Διωγμὸς δὲ ὁ μὲν τις ἐξωθεν περιγίνεται, τῶν ἀνθρώπων ἢ δι' ἐχθρῶν, ἢ διὰ φθόνου, ἢ διὰ φιλοκέρδειαν, ἢ κατ' ἐνέργειαν διαβολικὴν τοὺς πιστοὺς ἐλαυνόντων· ὁ δὲ χαλεπώτατος ἐνδοθέν ἐστι διωγμὸς, ἐξ αὐτῆς ἐκάστῃ τῆς ψυχῆς προπεμπόμενος, λυμαινομένης ὑπὸ ἐπιθυμιῶν ἀθέων καὶ ἡδονῶν ποικίλων καὶ σαύλων ἐλπίδων καὶ φαρτῶν ὀνειροπολημάτων· ὅταν αἱ τῶν πλείονων ὀρεγομένη, καὶ λυσώσα ὑπὸ ἀγρίων ἐρώτων, καὶ φλεγομένη καθάπερ κέντροις ἢ μύσῃ τοῖς προκειμένοις αὐτῇ πάθῃσιν, ἐξαίμασσεται πρὸς σπουδὰς μανιώδεις καὶ ζωῆς ἀπόγνωσιν καὶ Θεοῦ καταφρόνησιν. Οὕτως ὁ διωγμὸς βαρύτερος καὶ χαλεπώτερος, ἐνδοθεν ὁρμώμενος, αἰεὶ συνών, ὅν οὐδὲ ἐκφυγεῖν ὁ διωκόμενος δύναται· τὸν γὰρ ἐχθρὸν ἐν αὐτῷ περιάγει πανταχοῦ. Οὕτω καὶ πύρωσις, ἢ μὲν ἐξωθεν προσπίπτουσα δοκιμασίαν κατεργάζεται, ἢ δὲ ἐνδοθεν θάνατον διαπράττεται. Καὶ πόλεμος, ὁ μὲν ἐπακτὸς ῥαδίως καταλύεται, ὁ δὲ ἐν τῇ ψυχῇ μέχρι θανάτου παραμετρεῖται. Μετὰ διωγμοῦ τοιοῦτου πλοῦτον ἂν ἔχῃς τὸν αἰσθητὸν, κἀν ἀδελφούς τοὺς πρὸς αἵματος καὶ τὰ ἄλλα ἐνέχυρα, κατὰλιπε τὴν τούτων παγκτησίαν τὴν ἐπὶ κακῷ, εἰρήνην σεαυτῷ παράσχες, ἐλευθέρωθι διωγμοῦ μακροῦ, ἀποστράφηθι πρὸς τὸ Εὐαγγέλιον ἀπ' ἐκείνων, ἐλοῦ τὸν Σωτῆρα πρὸ πάντων, τὸν τῆς σῆς συνήγορον καὶ παράκλητον ψυχῆς, τὸν τῆς ἀπέλρου πρύτανιν ζωῆς. «Τὰ γὰρ βλεπόμενα πρόσκαιρα· τὰ δὲ μὴ βλεπόμενα αἰώνια.» Καὶ ἐν μὲν τῷ παρόντι χρόνῳ ὀκύμορα καὶ ἀθέδια, ἐν τῷ ἐρχομένῳ δὲ ζωὴ ἐστὶν αἰώνιος.

Et in praesenti quidem ✠ tempore caduca sunt est vita.

✠ P. 939 ED. POTTER. ✠ P. 940 ED. POTTER. * Matth. v, 29. * Marc. xx, 50. * II Cor. v, 18.

nes audias, pro te ipse esto iudex, inque tuæ rem salutis ferto sententiam. Et si frater similia loquatur, et si filius, et si uxor, et si quisvis alius, ante ✠ omnes Christus in te vincat; quippe cujus ille gratia in arenam descendat.

XXIV. Potes et pecuniis opponere. Dicitur: «Sane non vetat Christus ne possessiones habeam, non invidet Dominus.» At vides illarum te vinci libidine, et a mentis statu ea te dimoveri? Dimitte, projice, odio habe, abrenuntia, fuge. «Et si dexter oculus scandalizat te, » quam primum «erue eum». «Melius est cum unoculo regnum Dei, quam integro ignis. Sive sit manus, sive pes, sive anima, habe odio. Si enim hic Christi causa etiam pereat, futuro ævo ad vitam reparandam exspecta.

342 XXV. Hunc sensum habent et quæ sequuntur: «Nunc, in tempore hoc, agros, pecuniam, domos et fratres non habere cum persecutionibus». Neque enim vocat ad vitam qui pecunia carcant, qui sine lare et tecto, qui fratres nullos habeant, cum vocaverit etiam divites; sed, ut supra diximus, fratres quoque illius cultos moribus, veluti Petrum et Andream, necnon Jacobum et Joannem Zebedæi filios; verum inter se concordet et cum Christo. Cæterum singula hæc «cum persecutionibus» habere non probat. Persecutio vero alia quidem forinsecus obtingit, persequentibus hominibus fideles et vel inimicitiarum causa, vel invidiæ, vel lucri, vel suggestione diabolica. At gravissima persecutio est, quæ oritur intrinsecus ex ipsa cujusque anima, depravata impiis desideriis variisque voluptatibus, necnon improba spe inanibusque insomniis; quæ plura semper habendi cupiditate et ferinis amoribus rabida, æstuansque, objectis velut stimulis aculeisque, affectibus, ac libidinibus, cruentetur ad furiosa studia, ad desperandam salutem Deique spretionem. Persecutio hæc gravior est et acerbior, ex animo ipso prorumpens, semperque præsens, quam nec evitare potest qui illa appetitur: quippe qui hostem omni loco in se ipse circumferat. Similiter etiam quæ extrinsecus adhibetur, incensio ac tentatio, probationem operatur; quæ vero intrinsecus oritur, mortem inducit. Bellum quoque accidentario ac velut casu externo agente conflatum, facile dissolvitur; quod autem ipsi animo inest, ad mortem usque extenditur. Cum tali igitur persecutione si carnales divitias habeas, si fratres carnales et alia pignora; omnem hanc possessionem censumque in malum cedentem relinque, tibi ipse pacem præbe, proluxa liberare persecutione, ad Evangelium ab illis convertere, præ omnibus Salvatorem elige, tuæ patronum ac solatium animæ, nullumque finem habituræ præbitorum vitæ. «Quæ enim videntur, temporalia sunt; quæ autem non videntur, æterna.»

nullaque firmitate fulta; in futuro autem æterna

XXVI. « Erunt primi novissimi, et novissimi, primi a. » Multa hic locus habet reconditoris sensus, et quæ egeant explicatione; non tamen de illo in præsentiarum vertitur quæstio. Non enim ad solos divites spectat, sed ad omnes plane homines qui fidei semel nomen dedere. Itaque huic modo supersedeamus quæsito: quod autem subjectum argumento est ita demonstratum arbitror, ut satisfactum sit datæ fidei; quod nempe Salvalor ad ipsas divitias quod atinet longeq̃ copiosam substantiam, divites nullo modo excluserit aut eis salutem intercluserit, si modo possint ac velint divinis inclinare mandatis, vitamque suam rebus temporaneis præferant, necnon fixis in Dominum luminibus, ejus ut boni gubernatoris nutum avida expectatione attendant, quid velit, quid jubeat, quid mandet, quam suis nautis dat tesseram; quo tandem et unde cursum navigationis intendat. Quid enim peccat aliquis aut nocet, quod ante fidem susceptam animum adhibens ususque parcimonia, quantæ sufficiant ad honestam vitæ sustentationem sibi facultates paravit? aut, quod etiam a culpa remotius est, si statim a Deo præbente animam, in domum ejusmodi hominum genusque copiosum inductus est, potens scilicet pecunia et divitiis præstans? Si enim ejectus vitæ est, quod non sponte sua inter divitias natus est, injuriam certe a Deo Creatore patitur, temporaria quidem prosperitate donatus, vita autem æterna privatus. Quorsum vero prorsus opus erat opes e terra pullulare, si mortem important ejusque auctores existunt? Si quis tamen, quibus fultus divitiis est, de potentia decedere animumque flectere potest; et modeste sapere atque sobrius esse, Deumque unum quærere ac Deum anhelare, et cum Deo conversationem habere: hic pauper præsto mandatis est, liber, invictus, nulla laborans ægritudine, nullo ex pecuniis vulnere. Sin minus, « facilius camelus per acum ingreditur, quam dives ejusmodi intrabit in regnum cœlorum b. » Porro etiam altius quidpiam significet camelus, per arctam ac coangustatam viam antevergens divitem; quod Salvatoris mysterium in Expositione principiorum et theologiæ condiacere licet.

XXVII. Verum exponamus primum de parabola quod illius conspicuum est, et cujus gratia dicta fuit. Doceat locuplètes haud negligendam salutem, quasi ejus jam spes omnis illis sublata sit; nec vero rursus opes pelago mergendas aut improbandas, quasi ✕ vitæ insidiantes et inimicas: sed discendum, quomodo quave ratione illis utendum, et ut vita comparanda sit. Nam quia non omnino perit quis, timens quia dives sit, nec omnino salvus est, ea fiducia ac spe, qua se salvum fore confidit:

✕ P. 941 ED. POTTER. • Marc. x, 51. • Ibid. 25.

(28) Σοφισμὸν. Seu σαφηνισμόν, « explicationem, dilucidationem. »

(29) Καὶ θεοῦ. Hujus libri mentio habetur Strom.

KZ'. « Ἔσονται οἱ πρῶτοι ἔσχατοι, καὶ οἱ ἔσχατοι πρῶτοι. » Τοῦτο πολὺχουν μὲν ἐστὶ κατὰ τὴν ὑπονοίαν καὶ τὸν σοφισμόν (28), οὐ μὴν ἐν γὰρ τῷ παρόντι τὴν ζήτησιν ἀπαιτεῖ. Οὐ γὰρ μόνον βλέπει πρὸς τοὺς πολυκτῆμονας, ἀλλ' ἀπλῶς πρὸς ἅπαντας ἀνθρώπους, τοὺς πιστεῖ καθάπαξ ἑαυτοὺς ἐπιδιδόντας. Ὡστε τοῦτο μὲν ἀνακείσθω τὰ νῦν· τὸ δὲ γὰρ προκείμενον ἡμῖν οἶμαι μηδὲν τι ἐνδεέστερον τῆς ἐπαγγελίας δεδειχθαι, ὅτι τοὺς πλουσίους οὐδένα τρόπον ὁ Σωτὴρ κατ' αὐτόν γε τὸν πλοῦτον καὶ τὴν περιβολὴν τῆς κτήσεως ἀποκείλει, οὐδ' αὐτοῖς ἀποτετάφρευκε τὴν σωτηρίαν, εἰ γὰρ δύναιντο καὶ βούλαιντο ὑποκύπτειν τὴν ἑαυτῶν ζωὴν, τοῦ Θεοῦ ταῖς ἐντολαῖς, καὶ τῶν προσκαίρων προτιμῶν καὶ βλέποιεν πρὸς τὸν Κύριον ἀνεῖν τῷ βλέμματι, καθάπερ εἰς ἀγαθοῦ κυβερνήτου νεῦμα δεδραχότες, τί βούλεται, τί προστάσσει, τί σημαίνει, τί δίδωσι τοῖς αὐτοῦ ναύταις τὸ σύνθημα, ποῦ καὶ πόθεν τὸν ὄρμον ἐπαγγέλλεται. Τί γὰρ ἀδικεῖ τις, εἰ προσέχων τὴν γνώμην, καὶ φειδόμενος πρὸς τῆς πίστεως, βίον ἐκὰν συνελέξωτο; ἢ καὶ τὸ τοῦτου μᾶλλον ἀνέγκλητον, εἰ εὐθὺς ὑπὸ τοῦ Θεοῦ τὴν ψυχὴν νέμοντος, εἰς οἶκον τοιούτων ἀνθρώπων εἰσφύλακται γένος ἀμφιλαφές, τοῖς χρήμασιν ἰσχύον καὶ τῷ πλούτῳ κρατοῦν; Εἰ γὰρ διὰ τὴν ἀκούσιον ἐν πλούτῳ γένεσιν ἀπελήλατο ζωῆς, ἀδικεῖται μᾶλλον ὑπὸ τοῦ γεινόμενου Θεοῦ, προσκαίρου μὲν ἡδοναθελίας κατηξωμένος, αἰδίου δὲ ζωῆς ἀπεστερημένος. Τί δὲ ὅλως πλοῦτον ἐχρῆν ἐκ γῆς ἀνατελεῖν ποτε, εἰ χορηγὸς καὶ πρόξενός ἐστι θανάτου; Ἀλλ' εἰ δύναται τις ἐνδοτέρῳ τῶν ὑπαρχόντων κάμπτειν τῆς ἐξουσίας, καὶ μέτρια φρονεῖν, καὶ σωφρονεῖν, καὶ Θεὸν μόνον ζητεῖν, καὶ Θεὸν ἀναπνεῖν, καὶ Θεῷ συμπολιτεύεσθαι, πτωχὸς οὗτος παρέστηκε ταῖς ἐντολαῖς, ἐλεύθερος, ἀήττητος, ἀνοσος, ἀπρωτος ὑπὸ χρημάτων. Εἰ δὲ μή, « θάπτον κάμηλος διὰ βελόνης εἰσελεύσεται, ἢ ὁ τοιοῦτος πλούσιος ἐπὶ τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ παρελεύσεται. » Σημαίνειτω μὲν οὖν τι καὶ ὑψηλότερον ἢ κάμηλος, διὰ στενῆς ὁδοῦ καὶ τεθλιμμένης φθάνουσα τὸν πλούσιον, ὅπερ ἐν τῇ ἀρχῶν (29) καὶ θεολογίας ἐξηγήσει μυστήριον τοῦ Σωτῆρος ὑπάρχει μαθεῖν.

KZ'. Οὐ μὴν ἀλλὰ τὸ γὰρ φαινόμενον πρῶτον, καὶ δι' ὃ λέλεκται, τῆς παραβολῆς παρεχέσθω. Διασκέτω τοὺς εὐποροῦντας ὡς οὐκ ἀμελητέον τῆς ἑαυτῶν σωτηρίας, ὡς ἦδη προκαταγεγνωσμένους, οὐδὲ καταποντιζτέον (30) αὐτὸν πλοῦτον, οὔτε καταδικαστέον ὡς τῆς ζωῆς ἐπιβουλον καὶ πολέμιον· ἀλλὰ μαθητέον τίνος τρόπου καὶ πῶς πλούτῳ χρηστέον, καὶ τὴν ζωὴν κτητέον. Ἐπειδὴ γὰρ οὔτε ἐκ παντὸς ἀπόλλυται τις, ὅτι πλουτεῖ δεδοῦς, οὔτε ἐκ παντὸς σώζεται θαρρῶν καὶ πιστεύων ὡς σωθῆσε-

1, 3. FELL.

(30) Καταποντιστέον. Respiciit Cratetis philosophi historiam, quam vide in Diogene Laertio.

τα· φέρε σκεπτόεν ἦν τινα την ἐλπίδα αὐτοῖς ὁ Ἰωσήφ ὑπογράφει, καὶ πῶς ἂν τὸ μὲν ἀνέλπιστον ἐχέγγυν γένοιτο, τὸ δὲ ἐλπισθὲν εἰς κτήσιν ἀπίκοιτο. Φησὶν οὖν ὁ διδάσκαλος, τίς ἡ μεγίστη τῶν ἐντολῶν, ἡρωτημένος· « Ἀγαπήσεις τὸν Κύριον τὸν Θεόν σου ἐξ ὅλης τῆς ψυχῆς σου, καὶ ἐξ ὅλης τῆς δυνάμεώς σου. » Ταύτης μεῖζω μηδεμίαν ἐντολὴν εἶναι· καὶ μάλα εἰκότως· καὶ γὰρ καὶ περὶ τοῦ πρώτου καὶ περὶ τοῦ μεγίστου παρήγγελλται, αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ, Πατρὸς ἡμῶν, δι' οὗ καὶ γέγονε καὶ ἔστι τὰ πάντα, καὶ εἰς ὃν τὰ σωζόμενα πάλιν ἐπανέρχεται. Ὑπὸ τούτου τοίνυν προαγαπηθέντας καὶ τοῦ γενέσθαι τυγχόντας οὐχ ὅσιον ἄλλοιτι προσδύτερον ἀγειν καὶ τιμώτερον· ἐκτινόντας μόνον τὴν χάριν ταύτην μικρὰν ἐπὶ μεγίστοις, ἄλλο δὲ μηδοτιοῦν ἔχοντας ἀνεύθει καὶ τελείῃ Θεῷ πρὸς ἀμοιβὴν ἐπινοῆσαι· αὐτῷ δὲ τῷ ἀγαπᾶν τὸν Πατέρα εἰς οἰκεῖαν ἰσχὺν καὶ δύναμιν, ἀφθαρσίαν, νομιζομένους. Ὅσον γὰρ ἀγαπᾷς τὸν Θεόν, τοσοῦτ' καὶ πλεόν ἐνδοτέρω τοῦ Θεοῦ παραδύεται.

ΚΗ. Δευτέραν δὲ τάξει, καὶ οὐδέν τι μικροτέραν τούτης εἶναι λέγει, τὸ ἐ « Ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτὸν. » οὐκοῦν τὸν Θεόν ὑπὲρ σεαυτὸν. Πυνθονόμενος δὲ τοῦ προσδιαλεγομένου, « Τίς ἐστὶ μου πλησίον; » οὐ τὸν αὐτὸν τρόπον Ἰουδαίους προωρίσαστο τὸν πρὸς αἵματος, οὐδὲ τὸν πολιτὴν, οὐδὲ τὸν προσήλυτον, οὐδὲ τὸν ὁμοίως περιτετμημένον, οὐδὲ τὸν ἐν καὶ ταῦτ' ὅμῳ χρώμενον· ἀλλὰ ἀνωθεν καταβάνοντα ἀπὸ Ἱερουσαλὴμ ἄγει τῷ λόγῳ τινὰ εἰς Ἱερὺχ, καὶ τοῦτον δείκνυσιν ὑπὸ ληστῶν συγκακηντημένον, ἐρριμμένον ἡμίπνητα ἐπὶ τῆς ὁδοῦ, ὑπὸ ἱερῆως παρευόμενον, ὑπὸ Λευίτου παρορώμενον, ὑπὸ δὲ τοῦ Σαμαρίτου τοῦ ἐξινειδισμένου καὶ ἀφωρισμένου καταλούμενον· ὃς οὐχὶ κατὰ τύχην, ὡς ἐκεῖνοι παρήλθον, ἀλλ' ἦκεν ἐσκευασμένος ὡς ὁ κινδυνεύων ἰδεῖτο, οἶον, ἐλαιον, ἐπιδέσμους, κτήνος, μισθὸν τῷ πωλοχέει, τὸν μὲν ἥδη διδόμενον, τὸν δὲ προσυπαισχύνετον. « Τίς, ἔφη, τούτων γέγονε πλησίον τῷ τῷ θανάτῳ παρόντι; » Τοῦ δὲ ἀποκρινομένου, « Ὁ τὸν Θεόν πρὸς αὐτὸν ἐπιειξάμενος. Καὶ οὐ τοίνυν, πορευθεὶς, οὕτω ποιεῖ, ὡς τῆς ἀγάπης βλαστηνούσης εὐποιεῖται.

ΚΘ. Ἐν ἀμφοτέραις μὲν οὖν ταῖς ἐντολαῖς ἀγάπην εἰσηγείται· τάξει δ' αὐτὴν διήρηκε. Καὶ ὅπου μὲν τὰ πρωτεῖα τῆς ἀγάπης ἀνάπτει τῷ Θεῷ, ὅπου δὲ τὰ δευτερεῖα νέμει τῷ πλησίον. Τίς δ' ἂν ἄλλος εἴη πλην αὐτοῦ ὁ Ἰωσήφ; ἡ τίς μᾶλλον ἡμᾶς ἐλεήσας ἐκεῖνον, τοὺς ὑπὸ τῶν κοσμοκράτῳρων τοῦ σκότους αἰῶνος θαναταπωμένους τοῖς πολλοῖς τραύμασι, φόβοις, ἐπιθυμίαις, ὀργαῖς, λύπαις, ἀπάταις, ἡδοναῖς; Τούτων δὲ τῶν τραυμάτων μόνος ἰατρὸς Ἰησοῦς, ἐκώπῃων ἄρδην τὰ πάθη πρόδρομα· οὐχ ὥσπερ ὁ νόμος φιλά τὰ ἀποτελέσματα, τοὺς καρποὺς τῶν πονηρῶν φυτῶν, ἀλλὰ τὴν ἀζίνην τὴν αὐτοῦ πρὸς τὰς ρίζας τῆς κακίας προσαγαγών. Οὕτως ὁ τὸν οἶνον (31)

✠ P. 942 ED. POTTER. a Matth. xii, 36, 37, 38. b Matth. xxii, 39. c Luc. x, 29. d Ibid. 36, 37.

(31) Οἶνον. Respiciat Luc. x, 34.

age consideremus, quam illis spem Salvator præscribat; et qua item ratione quod extra spem fore videtur, pignoris loco fiat, quodque illa nititur, in adeptionem evadat. Ait igitur magister, interrogatus, quod sit maximum mandatorum, « Diliges Dominum Deum ex tota anima tua, et ex tota virtute tua ». Hoc nullum esse majus mandatum; et jure quidem optimo: nam et de primo maximoque latum mandatum est, de ipso nimirum Deo, Patre nostro, per quem facta sunt atque existunt omnia, et ad quem fursus revertuntur quæ sunt salva. Ab hoc igitur ante dilectos et conditos, nefas aliud quidvis antiquius ducere ac præstantius, quam ut hanc duntaxat exiguum gratiam maximorum munerum grata vice referamus, cum nihil aliud excogitari possit, quod nullius egenti ac perfecto Deo rependi a nobis possit; ipsaque ea ratione qua Patrem diligimus, quanta virtus ac facultas est, in corruptionis munus consequamur. Quanto enim quis amplius Deum diligit, tanto in Deum intimius quasi pervadit.

343 XXVIII. Alterum autem ordine, nec quidquam priore minus ait esse mandatum: « Diliges proximum tuum sicut teipsum ». Ergo Deum supra teipsum. Percontante autem eo, quocum illi sermo: « Et quis est meus proximus? » non eodem modo, quo Judæi, definivit proximum, id est consanguineum, civem, proselytum, aut qui similiter circumcisis sit, vel una eademque lege utitur; sed hominem inducit, qui proci ab Jerusalem descendat in Jericho: huncque ostendit a latronibus confossum, projectum semivivum in via; quem sacerdos prætereat, levites despiciat; Samaritanus vero (spretus ille ac segregatus) misericordia impertiat: venit autem non casu ut illi secus locum transiens, sed illis instructus quæ sic versanti in periculo ac laboranti opus erant, puta oleo, alligaturis, jumento; qui mercedem stabulario partim tribuat, partim se daturum polliceatur. « Quis horum, inquit, fuit proximus ejus, qui dira passus est? » Illoque respondente, « Qui fecit misericordiam in illum, Et tu, inquit, vade, et fac similiter »; quod videlicet charitas beneficentiæ parens sit.

XXIX. In utroque igitur mandato charitatem documento tradit, ordine tamen ambo hac distinxit: primasque charitatis partes Deo ascribit, secundas vero proximo tribuit. Quis vero alius fuerit quam ipse Salvator? aut quis illo majorem nobis misericordiam impendit, a mundi scilicet rectoribus tenebrarum vix non multis vulneribus, terroribus, desideriiis, furoribus, mœroribus, fraudibus, voluptatibus enecatis atque extinctis? Horum porro vulnerum medicus solus est Jesus, qui radicibus vitia prorsus excindat, non sicut lex nuda effecta (pravæ fructus plantarum), sed qui ipse suam securim malitiæ radicibus admoverit. Hic est, qui

viuum (sanguinem vitis Davidicæ) sauciis animabus infudit; qui ex visceribus Spiritus oleum adhibuit, abundantiorique largitate tribuit. Hic est qui sanitatis salutisque alligaturas, charitatem, fidem, spem insolubiles effecit. Hic est qui angelos et principatus et potestates, ut nobis ministerio fungantur, sub magna mercede subiecit; nam et ipsi liberabuntur a mundi vanitate in revelatione gloriæ filiorum Dei. Hunc igitur æque diligere oportet ac Deum: diligit autem Christum, qui facit ejus voluntatem, servatque illius mandata. « Non enim omnis qui dicit mihi: Domine, Domine, intrabit in regnum cœlorum, sed qui facit voluntatem Patris mei ». Et: « Quid me dicitis, Domine, Domine, et non facitis quæ dico? » Et: « Vos beati qui videtis et auditis, quæ nec justī, nec prophetæ viderunt »; modo tamen feceritis ea quæ dico.

XXX. Primus igitur hic est, qui Christum diligit; secundus ille, qui ejus fideles honori habet ac colit. Quod enim in discipulum quis egerit, hoc in se Dominus factum accipit, ac quidquid illud est sibi ascribit. « Venite, benedicti Patris mei, possidete paratum vobis regnum a constitutione mundi. Esurivi enim, et dedistis mihi manducare; sitiivi, et dedistis mihi bibere; hospes eram, et collegistis me; nudus, et cooperuistis me; infirmus, et visitastis me; in carcere eram, et venistis ad me. Tunc respondebunt ei justī, dicentes: Domine, quando te vidimus esurientem, et pavimus te; et sitientem, et dedimus tibi potum? Quando autem te vidimus hospitem, et collegimus? et nudum, et cooperuimus? aut quando te vidimus infirmum, et visitavimus? aut in carcere, et venimus ad te? Et respondens rex dicet illis: Amen dico vobis, quandiu fecistis uni ex his fratribus meis minimis, mihi fecistis. » Rursus vero e contrario, ad eos qui hæc non præbuerunt: « Amen dico vobis, quandiu non fecistis uni ex his minimis, nec mihi fecistis ». Alio item loco: « Qui vos recipit, me recipit; qui vos non recipit, me spernit ».

XXXI. Hos vocat et filios et pueros et infantes et amicos, et parvulos in præsentī, si cum futura illorum in cœlis magnitudine conferantur. « Ne contemnatis, inquit, unum ex his pusillis; angeli enim eorum semper vident faciem Patris mei, qui est in cœlis ». Alio quidem loco: « Nolite timere, pusillus grex: complacuit enim Patri dare vobis regnum cœlorum ». Hac ipsa ratione, etiam Joanne, qui maximus est inter natos mulierum, qui minor est in regno cœlorum (suum nimirum discipulum) majorem esse dicit. Ac rursus: « Qui recipit justum aut prophetam in nomine justī aut prophetæ, illius

(τὸ αἷμα τῆς ἀμπελῶν τῆς Δαβὶδ) ἐκχέας ἡμῶν ἐπὶ τὰς τετρωμένας ψυχὰς, ὁ τὸ ἐκ σπλάγγνων Πνεύματος ἑλαῖον προσενεγκὺν, καὶ ἐπιδαφιλούμενος· οὗτος ὁ τοὺς τῆς ὑγείας καὶ σωτηρίας δεσμούς ἀλλοτούς ἐπιδείξας, ἀγάπην, πίστιν, ἐλπίδα· οὗτος ὁ διακονεῖν ἀγγέλους καὶ ἀρχὰς καὶ ἐξουσίας ἡμῖν ὑποτάξας ἐπὶ μεγάλῳ μισθῷ· διότι καὶ αὐτοὶ ἐλευθερωθῶσονται ἀπὸ τῆς ματαιότητος τοῦ κόσμου παρὰ τῇ ἀποκάλυψιν τῆς δόξης τῶν υἱῶν τοῦ Θεοῦ. Τοῦτον οὖν ἀγαπᾶν ἴσα χρή τῷ Θεῷ· ἀγαπᾶ δὲ Χριστὸν Ἰησοῦν ὁ τὸ θέλημα αὐτοῦ ποιῶν καὶ φυλάσσων αὐτοῦ τὰς ἐντολάς. « Οὐ γὰρ πᾶς ὁ λέγων μοι, Κύριε, Κύριε, εἰσελεύσεται εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν, ἀλλ' ὁ ποιῶν τὸ θέλημα τοῦ Πατρὸς μου. » Καί: « Τί με λέγετε, Κύριε, Κύριε, καὶ οὐ ποιεῖτε τὰ λέγω; » Καί: « Ὑμεῖς μακάριοι οἱ ὁρῶντες καὶ ἀκούοντες, καὶ μὴτε δίκαιοι, μὴτε προφῆται, » ἐὰν ποιῇτε τὰ λέγω.

Α'. Πρῶτος μὲν οὖν οὗτος ἐστὶν ὁ Χριστὸν ἀγαπῶν, δεύτερος δὲ ὁ τοὺς εἰς ἐκεῖνον πεπιστευκότας τιμῶν καὶ περιέπων. Ὁ γὰρ ἂν τις εἰς μαθητὴν ἐργάσθῃται, τοῦτο εἰς ἑαυτὸν ὁ Κύριος ἐκδέχεται, καὶ πᾶν ἐκ τούτου ποιεῖται. « Δεῦτε, οἱ εὐλογημένοι τοῦ Πατρὸς μου, κληρονομήσατε τὴν ἡτοιμασμένην ὑμῖν βασιλείαν ἀπὸ καταβολῆς τοῦ κόσμου. Ἐπεινάσα γὰρ, καὶ ἐδώκατέ μοι φαγεῖν· ἐδίψησα, καὶ ἐδώκατέ μοι πίνειν, καὶ ξένος ἦμην, καὶ συνηγάγετέ με· γυμνὸς ἦμην, καὶ ἐεδύσατέ με· ἡσθένησα, καὶ ἐπεσκέψασθέ με· ἐν φυλακῇ ἦμην, καὶ ἦλθετε πρὸς μέ. Τότε ἀποκριθήσονται αὐτῷ οἱ δίκαιοι, λέγοντες· Κύριε, πότε σε εἶδμεν πεινῶντα, καὶ ἐτρέψαμεν· ἢ διψῶντα, καὶ ἐποτίσαμεν; Πότε σε εἶδμεν σε ξένον, καὶ συνηγάγομεν· ἢ γυμνόν, καὶ περιεβάλομεν; ἢ πότε σε εἶδμεν ἀσθενῶντα, καὶ ἐπεσκέψαμεθα; ἢ ἐν φυλακῇ καὶ ἦλθομεν πρὸς σέ; Καὶ ἀποκριθεὶς ὁ βασιλεὺς ἐρεῖ αὐτοῖς· Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ἐφ' ὅσον ἐποίησατε ἐν τούτων τῶν ἀδελφῶν μου τῶν ἐλαχίστων, ἐμοὶ ἐποίησατε. » Πάλιν ἐκ τῶν ἐναντίων πρὸς τοὺς ταῦτα μὴ παρασχόντας· « Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ἐφ' ὅσον οὐκ ἐποίησατε ἐν τούτων τῶν ἐλαχίστων, οὐδὲ ἐμοὶ ἐποίησατε. » Καὶ ἄλλαχού· « Ὁ ὑμᾶς δεχόμενος ἐμὲ δέχεται· ὁ ὑμᾶς μὴ δεχόμενος ἐμὲ ἀθετεῖ. »

ΑΑ'. Τοῦτους καὶ τέκνα καὶ παῖδια, καὶ νήπια, καὶ φίλους ὀνομάζει, καὶ μικροὺς ἐνθάδε ὡς πρὸς τὸ μέλλον ἄνω μέγεθος αὐτῶν· « Μὴ καταφρονήσητε, λέγων, ἐνδὸς τῶν μικρῶν τούτων· τούτων γὰρ οἱ ἄγγελοι διαπαντὸς βλέπουσι τὸ πρόσωπον τοῦ Πατρὸς μου ἐν οὐρανοῖς. » Καὶ ἐτέρωθι· « Μὴ φοβεῖσθε, τὸ μικρὸν ποίμνιον· ὑμῖν γὰρ ἡδωκῆσεν ὁ Πατὴρ παραδοῦναι τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν. » Κατὰ τὰ αὐτὰ καὶ τοῦ μεγίστου ἐν γεννητοῖς γυναικῶν Ἰωάννου, τὸν ἐλάχιστον ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν, τούτῃστι τὴν ἑαυτοῦ μαθητὴν, εἶναι μείζων λέγει. Καὶ πάλιν· « Ὁ δεχόμενος δίκαιον ἢ προφῆτην εἰς ὄνομα δικαίου ἢ

✠ P. 943 ED. POTTER. α Joan. xiv, 23; Matth. vii, 21. β Luc. vi, 40. γ Matth. xiii, 23. δ Matth. xxv, 34, seqq. ε Matth. x, 40; Luc. x, 16. ς Matth. xviii, 10. ζ Luc. xii, 32; Matth. xi, 11.

προφήτου, τὸν ἐκείνων μισθὸν λήψεται· ὁ δὲ μαθητὴν ποτίσας εἰς ὄνομα μαθητοῦ ποτήριον ψυχροῦ ὕδατος, τὸν μισθὸν οὐκ ἀπολέσει. » Οὐκοῦν οὗτος μόνος ὁ μισθὸς οὐκ ἀπολλύμενός ἐστι. Καὶ αὖθις· « Ποιήσατε ὑμῖν φίλους ἐκ τοῦ μαμμωνᾶ τῆς ἀδικίας, ἵνα, ὅταν ἐλθίητε, δέξωνται ὑμᾶς εἰς τὰς αἰωνίους σκηνάς· » ὥστε μὲν ἀπασαν κτήσιν ἢν αὐτὸς τις ἐφ' ἑαυτοῦ κέκτηται, οὐκ ἰδίαν οὖσαν ἀποφαίνων. Ἐκ δὲ ταύτης τῆς ἀδικίας ἐνὸν καὶ πρᾶγμα δίκαιον ἐργάσασθαι καὶ σωτήριον, ἀναπαῦσαι τινα τῶν ἐχόντων αἰώνιον σκηνὴν παρὰ τῷ Πατρὶ. Ὅρα πρῶτον μὲν, ὡς οὐκ ἀπαιτεῖσθαι σε κεκέλευεν, οὐδὲ ἐνοχλεῖσθαι περιμένειν, ἀλλ' αὐτὸν ζητεῖν τοὺς εὖ πεισομένους, ἀξίους τε ὄντας τοῦ Σωτῆρος μαθητάς. Καλὸς μὲν οὖν καὶ ὁ τοῦ Ἀποστόλου λόγος· « ἱλαρὸν γὰρ δότιν ἀγαπᾷ ὁ Θεός, » χαίροντα τῷ δίδοναι, καὶ μὴ φειδόμενον, ὡς σκεῖροντα, ἵνα (32-3) οὕτω καὶ θερίσῃ, δίχα γογγυσμοῦ καὶ διακρίσεως, καὶ λύπης, καὶ κοινωνοῦντα, ὅπερ ἐστὶν εὐεργεσία ἀγαθὴ (34). Κρείττων δ' ἐστὶ τοῦτου ὁ τῷ Κυρίῳ λελεγμένος ἐν ἄλλῳ χωρίῳ· « Παντὶ τῷ αἰτοῦντι σε δίδου. » Θεοῦ γὰρ ὄντως ἡ τοιαύτη φιλοδωρεᾶ· οὗτοσι δὲ ὁ λόγος ὑπὲρ ἀπασάν ἐστι τελειώτητα (35), μὴδ' αἰτεῖσθαι περιμένειν, ἀλλ' αὐτὸς ἀναζητεῖν, ὅστις ἄξιός ἐστι παθεῖν.

hæc omni major est perfectione, ut nec exspectes qui a te efflagitet, sed ipse inquireas quis dignus sit in quem beneficium conferas.

ΑΒ. Ἐπειτα τηλικούτον μισθὸν ὀρίσαι τῆς κοινω- νίας, αἰώνιον σκηνήν! ὦ καλῆς ἐμπορίας! ὦ θείας ἀγορᾶς! Ἀνεῖται χρημάτων τις ἀφθαρσίαν, καὶ δοὺς τὰ διαλλύμενα τοῦ κόσμου, μονὴν τοῦτον αἰώνιον ἐν οὐρανοῖς ἀντιλαμβάνει. Πλεῦσον ἐπὶ ταύτην, ἂν σω- ρωνῇς, τὴν πανήγυριν, ὦ πλούσιε. Κἂν δέη, περίελ- θε γῆν ὅλην (36). Μὴ φείσῃ κινδύνων καὶ πόνων, ἵν' ἐνταῦθα βασιλείαν οὐράνιον ἀγοράσῃς. Τί σε λί- θοι διαφανεῖς καὶ σμάραγδοι τοσοῦτον εὐφραίνουσι, καὶ οἰκία τροφῆς πυρὸς, ἢ χρόνου παίγνιον, ἢ σει- σμῷ πάρεργον, ἢ ὑβρίσμα τυράννου; ἐπιθύμησον ἐν οὐρανοῖς οἰκῆσαι καὶ βασιλεύσαι μετὰ Θεοῦ. Ταύτην σοὶ τὴν βασιλείαν ἄνθρωπος δώσει Θεὸν ἀπομιμού- μενος. Ἐνταῦθα μικρὰ λαβὼν, ἐκεῖ δι' ὅλων αἰώνων οὐνοῦ σου ποιήσεται· ἐκτέυσον ἵνα λάβῃ· σπεῦ- σον, ἀγωνιάσων· φοβήθητι μὴ σε ἀτιμάσῃ. Οὐ γὰρ κεκέλευται λαβεῖν, ἀλλὰ σε παρασχεῖν. Οὐ μὴν οὐδ' εἰπὼν ὁ Κύριος· δός, ἢ παράσχες, ἢ εὐεργέτησον, ἢ βοηθήσον· φίλον δὲ ποιῆσαι. Ὁ δὲ φίλος οὐκ ἐκ μὲς δόσεως, ἀλλὰ συνουσίας μακρᾶς. Οὐδὲ γὰρ ἡ πίστις, οὐδὲ ἡ ἀγάπη, οὐδὲ ἡ καρτερία μίᾳς ἡμέρας, ἀλλ' ἐὶς ὁπομείνας εἰς τέλος, οὗτος σωθήσεται. »

longa familiaritate præstatur. Nam neque fides aut

perseveravit usque in finem, salvus erit. »

ΑΓ. Πῶς οὖν ὁ ἄνθρωπος ταῦτα δίδουσι; Δώσω γὰρ σὺ μόνον τοῖς φίλοις, ἀλλὰ καὶ τοῖς φίλοις τῶν φίλων. Καὶ τίς οὗτος ἐστὶν ὁ φίλος τοῦ Θεοῦ; Σὺ μὲν μὴ κρίνε τίς ἄξιός ἢ τίς ἀνάξιός· ἐνδέχεται

A mercedem recipiet; et qui potum dederit discipulo in nomine discipuli calicem aquæ frigidæ, non perdet mercedem ^a. » Hæc igitur sola merces non peribit. Et rursus : « Facite vobis amicos de mammona iniquitatis, ut cum defeceritis, recipiant vos in æterna tabernacula ^b; » ita nimirum ut quidquid facultatum penes se quis possideat, non esse proprium natura censum substantiamque pronuntiet. Ex hac porro iniquitate licet etiam rem justam ac salutarem præstare; ut nempe eorum aliquem reficias atque sustentas, qui æternum apud Patrem tabernaculum nacti sunt. Vide primum quidem non jussisse ut a te exigi patiaris, nec ut importunos tibi fore egenos sinas; sed ut tu ipse quæras in quos beneficium sis collocaturus, et qui Salvatoris digni discipuli existant. Et præclare quidem ab Apostolo, « hilarem enim datorem diligit Deus ^c; » qui largitate delectatur, nec seminando parcus existat, ut et ita parique ubertate metat; sine murmuratione et distinctione, nullaque mœstitudine tribuat, quod præclaræ munus beneficentiæ est. Hoc autem melior est, quem Salvator dixit alio loco : « Omni petenti te, tribue ^d. » Dei namque vere ejuscemodi sicque facilis largitas. Cæterum doctrina hæc omni major est perfectione, ut nec exspectes qui a te efflagitet, sed ipse inquireas quis dignus sit in quem beneficium conferas.

344 XXXII. Deinde tantam statuere mercedem erogationis, æternum tabernaculum! o pulchram negotiationem! o divinum mercimonium! Emit quis pecunia incorruptionem, datisque sæculi rebus quæ intereunt, præmii loco æternam in cælis mansionem recipit. Tu qui dives es, ad has, si sapis, navigationem institue nundinas. Si necesse sit, terram omnem peragra. Ne parcas periculis ac laboribus, ut quandiu præsens agitur vita, coemas regnum cælorum. Cur te adeo recreant lapilli pretiosi et smaragdi, domusque ignis pabulum, sive temporis ludibrium, aut terræ motus aliud agentis excidium, aut tyranni injuria? in votis habeto cælorum habitaculum et ut regnes cum Deo. Hoc tibi regnum homo dabit, Deum imitans. Hic, quæ parva sunt acceptis, ibi te per omnia sæcula contubernalem efficiet. Supplica ut accipiat; festina, enitere; ✕ time ne te ille spernat. Nec enim is in mandatis D habet ut accipiat, sed tu ut præbeas. Quin ne hoc quidem dixit Dominus, dato, præbe, beneficentia utere, auxilio fove, sed : « Fac amicum ^e. » Amicus autem, non una largitione seu munere, sed charitas aut tolerantia unius diei est, sed « qui

XXXIII. Quonam igitur modo homo hæc tribuit? Dabo enim non solum amicis, verum etiam amicis amicorum. Equisnam vero hic est Dei amicus? Tu quidem noli judicare quis dignus aut indignus

✕ P. 944 ED. POTTER. ^a Matth. x, 41. ^b Luc. xvi, 9. ^c II Cor. ix, 7. ^d Luc. vi, 30. ^e Luc. xvi, 9. ^f Matth. x, 22.

(32-3) Ἰνα. Ms. habet ἵνα μὴ. FELL.

(34) Ἀγαθὴ. Ms., καθὰ. FELL.

(35) Τελειώτητα. Ms., θεότητα. FELL.

(36) Γῆν ὅλην. Ms., τὴν ὅλην. FELL.

sit; fieri enim potest ut opinione tua errore labaris. Sic vero in proclivi cum sit error, melius erit, ut et indignis beneficias propter dignos, quam ut dum caves indignos, ne in eos quidem qui bene merentur, incidas. Dum enim nimia cautione uteris, viderisque probare quiaam merito necne accepturi sint, contingit ut Dei amicos colere negligas; cujus neglectus poena, æternum ignis supplicium existit. Quod vero omnibus qui indigeant deinceps præbeas, necesse omnino etiam aliquem nancisci, qui apud Deum salutem conciliare queat. « Noli itaque judicare, ut non judiceris : qua mensura mensus fueris, remetietur tibi. Mensura bona, conferat et coagitata, et superfluens reddetur tibi ». » Cunctis aperi viscera, qui Dei discipulorum numero ascripti sint, non fastidiose coniectis in corpus oculis, nec ita ut pro ætate aut statura orisque compositione neglectam quemquam habueris. Si quis denique egenus, pannosus, deformis, debilis videatur, ne idcirco inique feras aut averseris. Habitus hic nobis exterius adhibitus est, nostri in mundum ingressus occasio, ut in communem hanc scholam ingredi possemus; sed intus inhabitat qui absconditus est Pater et Filius ejus, qui pro nobis mortuus est, et nobiscum resurrexit.

XXXIV. Hic habitus oculis objectus mortem decipit et diabolus : quibus nimirum interior opulentia (decor scilicet) inaspecta sit; et circa corpusculum furore agitantur, ut imbecillum contemnentes, qui ad interiores animique contuendas opes cæci sint; non intelligentes quantum « thesaurum in testaceo vase^b » feramus, Dei Patris virtute, Deique Filii sanguine, necnon Spiritus sancti rore communitum. Tu vero cave ne decipiaris, qui veritatis gustum feceris, magnæque redemptionis pretio dignus habitus sis : sed contra quam faciunt reliqui homines, coge tibi exercitum inermem, ad bella ineptum, fundendi sanguinis nescium, ira vacuum, incontaminatum; senes pietate præstantes, & pupillos religiosi moribus, viduas mansuetudine instructas, viros charitate ornatos. Tales divitiis tuis, corporique et animo tibi para satellites, quorum Deus imperator existat; per quos ipsa prope mergenda navis emergat, quam solæ levent sanctorum preces; vigensque morbus edometur, quem fugent crebro injectæ manus; ac latronum insultus inermis fiat, piis precibus despoliantibus; visque postremo dæmonum frangatur, contenta mandatorum

A γάρ σε διαμαρτεῖν περὶ τὴν δόξαν. Ὡς ἐν ἀμφιδόμῳ δὲ τῆς ἀγνοίας, ἀμεινον καὶ τοὺς ἀναξίους εὖ ποιῆν διὰ τοὺς ἀξίους, ἢ φυλασσόμενος τοὺς ἡσσαν ἀγαθοὺς, μὴδὲ τοῖς σπουδαίοις περιπατεῖν. Ἐκ μὲν γὰρ τοῦ φείδεσθαι, καὶ προσποιεῖσθαι δοκιμάζειν τοὺς εὐλόγους ἢ μὴ τευφομένους, ἐνδέχεται σε καὶ θεοφιλῶν ἀμελεῖσθαι τιμῶν (37)· οὐ τὸ ἐπιτήμιον κόλασις ἔμπυρος αἰώνιος· ἐκ δὲ τοῦ προλεσθαι πᾶσιν ἐξῆς τοῖς χρήζουσιν, ἀνάγκη πάντως εὐρεῖν τινα καὶ τῶν οὖσαι παρὰ θεῷ δυναμένων. « Μὴ κρίνε τοίνυν, ἵνα μὴ κριθῇς· ὃ μέτερόν μετρεῖς, τοῦτο καὶ ἀντιμετρηθήσεται σοι. Μέτρον καλὸν, πεπαισμένον καὶ σεσαλευμένον, ὑπερεκχυνόμενον ἀποδοθήσεται σοι. » Πάσιν ἀνοίξον τὰ σπλάγχνα τοῖς τοῦ θεοῦ μαθηταῖς ἀπογεγραμμένοις· μὴ πρὸς σῶμα ἀπιδὼν ὑπεροπτιῶς, μὴ πρὸς ἡλικίαν ἀμελῶς διατεθεῖς. Μὴδ' εἰ τις ἀκτῆμων ἢ δυσειδὴς ἢ ἀσθενὴς φαίνεται, πρὸς τοῦτο τῇ ψυχῇ δυσχεράνηε καὶ ἀποστραφῇ. Σχῆμα τοῦτο ἔστιν ἐξωθεν ἡμῖν περιβεβλημένον, τῆς εἰς κόσμον παρόδου πρόφασις, ἵνα εἰς τὸ κοινὸν τοῦτο παιδευτήριον εἰσέλθῃν δυνηθῶμεν· ἀλλ' ἐνθὺς ὁ κρυπτός ἐνακῇ Πατὴρ, καὶ ὁ τοῦτου Παῖς, ὁ ὑπὲρ ἡμῶν ἀποθανών, καὶ μεθ' ἡμῶν ἀναστάς.

ΛΔ'. Τοῦτο τὸ σχῆμα βλεπόμενον ἐξαπατᾷ τὸν θάνατον καὶ τὸν διάβολον· ὁ γὰρ ἐντὸς πλοῦτος, τὸ κάλλος, αὐτοῖς ἀθέατός ἐστι· καὶ μαίνονται περὶ τὸ σαρκίον, οὗ καταφρονοῦσιν ὡς ἀσθενούς, τῶν ἐνθὺς ὄντες τυφλοὶ κτημάτων· οὐκ ἐπιστάμενοι πληκτὸν τινὰ « thesaυρὸν ἐν δοτρακίῳ σκεύει » βαστάζοντα, δυνάμει θεοῦ Πατρὸς καὶ αἵματι θεοῦ Παιδὸς καὶ δρόσῳ Πνεύματος ἁγίου περιτετειχισμένον. Ἀλλ' οὐ γὰρ μὴ ἐξαπατηθῇς, ὁ γεγευμένος τῆς ἀληθείας, καὶ κατηξιωμένος τῆς μεγάλης λυτρώσεως· ἀλλὰ τὸ ἐναντίον τοῖς ἄλλοις ἀνθρώποις σεαυτὸν κατέλιξον στρατὸν ἄοπλον, ἀπόδεμον, ἀνάμακτον, ἀόρητον, ἀμίαντον, γέροντας θεοσεβεῖς, ὀρφανοὺς θεοφιλεῖς, χήρας πραότητι ὥπλισμένας, ἀνδρας ἀγάπῃ κεκοσμημένους. Τοιοῦτους κτῆσαι τῷ σῷ πλούτῳ καὶ τῷ σώματι, καὶ τῇ ψυχῇ δορυφόρους, ὡς στρατηγεὶ θεοῦ, δι' οὓς καὶ ναὺς βαπτίζομένη κουφίζεται, μόναις ἁγίων εὐχαῖς κυβερνωμένη, καὶ νόσος ἀκμάζουσα δαμάσκειται, χειρῶν ἐπιβολαῖς δουλομένη, καὶ προσβολῇ ληστῶν ἀφοπλίζεται, εὐχαῖς εὐσεβείᾳ σκυλευομένη, καὶ δαιμόνων βία θραύεται, προτάγμασι συντόνοις ἐλεγχόμενη ἐν ἔργοις.

ΛΕ'. Οὗτοι πάντες οἱ στρατιῶται καὶ φύλακες βέβαιαι. Οὐδεὶς ἀργός, οὐδεὶς ἀχρεῖος. Ὁ μὲν ἐξαττήσασθαι οὐ δύναται παρὰ θεοῦ, ὁ δὲ παραμυθησασθαι κάμνοντα, ὁ δὲ δακρύσαι καὶ στεναῖσαι συμπαθῶς ὑπὲρ σοῦ πρὸς τὸν Κύριον τῶν ὄλων, ὁ δὲ διδάσκει τι τῶν πρὸς τὴν σωτηρίαν χρησίμων, ὁ δὲ νοουθετῆσαι μετὰ πατρῷας, ὁ δὲ συμβουλευσαι μετ' εὐνοίας· πάντες δὲ ψα

✱ P. 945 ED. POTTER. * Matth. vii, 1; Luc. vi, 38. ^b II Cor. iv, 7.

(37) Τιμῶν. Scribe τινῶν.

λεῖν ἀληθῶς, ἀδόλως, ἀπόδως, ἀνυποκρίτως, ἀκαλα-
κίτως, ἀπλάστως. Ὁ γλυκαῖα θεραπεία φιλοῦντων
ἡ μακάριοι διάνοιαι θαρβούντων! ἡ πίστις εἰλικρι-
νῆς Θεὸν μόνον δεδοῦσιν! ἡ λόγων ἀλήθεια παρὰ τοῖς
ψεύσασθαι μὴ δυναμένοις! ἡ κάλλος ἔργων παρὰ τοῖς
θεῷ διακονεῖν πεπειγμένοις, πείθειν Θεὸν, ἀρέσκειν
θεῷ, οὐ σαρκὸς τῆς σῆς ἅπτεσθαι! λαλεῖν, ἀλλὰ τῷ
βασιλεῖ τῶν αἰώνων ἐν σοὶ κατοικοῦντι.

cliant, Deo placeant, non carnem tuam impuro amore contingant! ut loquantur, ita tamen ut cum
rege sæculorum, qui in te habitat, sermonem habeat.

ΑΓ'. Πάντες οὖν οἱ πιστοὶ, καλοὶ, θεοπρεπεῖς, καὶ
τῆς προσηγορίας ἄξιοι, ἦν ὡς περ διὰ δῶμα περιβαίνονται.
Ὅ μὴν ἀλλ' εἰσὶν ἡδὴ τινὲς καὶ τῶν ἐκλεκτῶν ἐκλεκτό-
τεροι, καὶ τοσοῦτ' ἄλλων ἤσαν (37*) ἐπίσημοι πρὸς
τὸν λιμένα ἐκ τοῦ κλύδωνος τοῦ κόσμου νεωλοῦντες
ἐαυτοὺς καὶ ἐπανάγοντες ἐπ' ἀσφαλὲς οὐ βουλόμενοι
δοκεῖν ἅγιοι, καὶ εἶπη τις, αἰσχυρόμενοι· ἐν βάθει
γνώμης ἀποκρύπτοντες τὰ ἀνεκλάλητα μυστήρια,
καὶ τὴν αὐτῶν εὐγένειαν ὑπερφανοῦντες ἐν κόσμῳ
βλέπεσθαι· οὗς ὁ λόγος· «φῶς τοῦ κόσμου καὶ ἄλλας
τῆς γῆς» καλεῖ. Τοῦτ' ἐστὶ τὸ σπέρμα, εἰκὼν καὶ
ὁμοίωσις Θεοῦ, καὶ τέκνον αὐτοῦ γήσιον, καὶ κλη-
ρονόμον, ὡς περ ἐπὶ τινι ξενιτείᾳ ἐνταῦθα περπα-
μενον ὑπὸ μεγάλης οἰκονομίας καὶ ἀναλογίας τοῦ
Πατρὸς, δι' οὗ καὶ τὰ φανερά καὶ τὰ ἀφανῆ τοῦ κόσ-
μου δεδημιουργεῖται· τὰ μὲν εἰς δουλείαν, τὰ δὲ εἰς
ἀπελευθέρωσιν, τὰ δὲ εἰς μάθησιν αὐτῶν (38)· καὶ πάντα
μέχρις ἂν ἐνταῦθα τὸ σπέρμα μένη, συνέχεται· καὶ
συναχθέντος αὐτοῦ, ταῦτα τάχιστα λυθῇσεται.

excolendæque virtutis atque aliæ doctrinæ causa constitutæ: cunctaque continentur ac conservantur,
quoad semen mortali hoc statu manserit: quo collecto celerrime dissolvenda sunt.

ΑΖ. Τί γάρ ἐτι δεῖ Θεῷ τὰ τῆς ἀγάπης μυστήρια; C
καὶ τότε ἐποπτεύσεις τὸν κόλπον τοῦ Πατρὸς, ὃν ὁ
μονογενὴς Υἱὸς Θεὸς μόνος ἐξηγήσατο. Ἐστὶ δὲ καὶ
αὐτὸς ὁ Θεὸς ἀγάπη, καὶ δι' ἀγάπην ἡμεῖν ἐθηράθη (39).
καὶ τὸ μὲν ἀρρήτον αὐτοῦ, Πατὴρ· τὸ δὲ εἰς ἡμῖν (40)
συμβαθὲς, γέγονε μήτηρ. Ἀγαπήσας ὁ Πατὴρ ἐθηλύν-
θη· καὶ τοῦτο μέγα σημεῖον, ὃν αὐτὸς ἐγέννησεν ἐξ
ἐαυτοῦ· καὶ ὁ τεχθεὶς ἐξ ἀγάπης καρπὸς, ἀγάπη. Διὰ
τοῦτο καὶ αὐτὸς κατήλθε· διὰ τοῦτο ἀνθρώπων ἀνέθυ-
δὲ τὸ τοῦτο τὰ ἀνθρώπων ἐκὼν ἐπαθεν, ἵνα πρὸς τὴν
ἡμετέραν ἀσθένειαν, οὗς ἡγάπησε μετρηθεὶς, ἡμᾶς
πρὸς τὴν ἐαυτοῦ δύναμιν ἀντιμετρήσῃ. Καὶ μέλλων
ἐπένδεσθαι καὶ λύτρον ἐαυτὸν ἐπιδοῦς, καὶ ἡμῖν
διαθήκην καταλιμπάνει· Ἀγάπην ὑμῖν δίδωμι τὴν
ἐμὴν. Τίς δὲ ἐστὶν αὕτη, καὶ πόση; Ὑπερ ἡμῶν ἐκά-
στου καθῆκε τὴν ψυχὴν τὴν ἀνταξίαν τῶν ὧν. D
Ταύτην ἡμᾶς ὑπὲρ ἀλλήλων ἀνταπαίτει. Εἰ δὲ τὰς
ψυχὰς ὀφειλομένους τοῖς ἀδελφοῖς, καὶ τοιαύτην τὴν
συνθήκην πρὸς τὸν Σωτῆρα ἀνθρωπολογησόμεθα, ἐτι
τὰ τοῦ κόσμου, τὰ πτωχὰ καὶ ἀλλότρια καὶ πραρα-
βέοντα καθείρξομεν ταμειούμενοι; Ἀλλήλων ἀποκλει-
σομεν, ἃ μετὰ μικρὸν ἔξει τὸ πῦρ; Θεῶς γε καὶ ἐπι-
πῶκος ὁ Ἰωάννης, ὁ μὴ φιλῶν, φησὶ, τὸν ἀδελφόν,
ἀνθρωποκτόνος ἐστὶ· σπέρμα τοῦ Καὶν, θρέμμα τοῦ

A pere, alter benevole consilium dare; omnes deni-
que vere, sine dolo, nullo timore, nulla simulatione
autve adulatione, nihilque fecte amare. O dulce
amicorum obsequium! o beata servitia eorum, qui
fiducia polleant! o sincera fides eorum qui solum
Deum timeant! o verborum veritas apud eos qui
mentiri non possunt! o pulchra illorum opera, qui-
bus constitutum est ut Deo ministrent, Deum fle-

345 XXXVI. Omnes itaque fideles, probi, di-
vinisque moribus instituti, atque ea digni nuncu-
patione, qua velut diademate corona inclyta redi-
miti sunt. Enimvero non desunt qui et jam inter
electos majori electis præstantia fulgeant, eoque
magis illustres sicut, quo velut ad portum ex mundi
procella seipsos subducant, resque suas in tutum
recipiant: qui sancti videri nolunt; ac si quis nuncu-
paverit, erubescant: qui imo ipso pectore ineffa-
bilia mysteria abscondant, suamque nobilitatem
humanis oculis objici contemnunt. Hos nimirum
Scriptura «lumen mundi et sal terræ» vocat. Hoc
nempe semen (Dei scilicet imago et similitudo, ve-
raque ejus proles et hæres) velut in exsilium quod-
dam ac peregrinationem magno Patris propensiore
consilio congruaque eis ratione ac sorte huc mit-
titur: quo auctore mundi res, tum oculis expositæ,
tum occultæ conditæ sunt: aliæ quidem eorum («b-
sequiis deditæ, aliæ vero ipsorum exercendi gratia
constitutæ: cunctaque continentur ac conservantur,

XXXVII. Quid enim Deo amplius necessaria
charitatis mysteria? Tuncque adeo Patris sinum
inspicies, quem solus enarravit unigenitus Filius
Deus. Est autem et Deus ipse charitas, qua et ve-
natu prope a nobis captus est. Et quidem arca
deitate Pater; qua vero nos misericordia persecutus
est, exstitit mater. Pater diligendo, quasi feminam
induit; hujusque rei grande indicium est, quem Is
ex se genuit: ac qui ex charitate prognatus fru-
ctus, ipse charitas est. Propter hoc et ipse de-
scendit; propter hoc hominem induit; propter hoc
volens humana passus est, ut imbecillitati nostræ
sese commetiens, cum dilexisset, suæ nobis virtutis
mensuram modumque vicissim rependeret. Jamque
immolendus, ac cum se pretium redemptionis daret,
novum nobis Testamentum reliquit: Dilectionem
meam do vobis. Quænam vero hæc et quanta? Pro
unoquoque nostrum animam posuit, cujus majus
omnibus pretium existit. Hanc, ut alter pro altero
ponamus, a nobis exigit. Quod si pro fratribus po-
nere animas debemus, atque hoc cum Salvatore vi-
cissim pacti testamentum sumus, adbuene quæ
sæculi sunt, egena illa et aliena et effluentia conti-
nebimus ac recendemus? Alter alteri clausa habe-

* P. 340. ED. POTTER. a Matth. v, 13, 14.

(37*) Ἐπὶ τῶν ἡμετέρων. Ἐπὶ τῶν ἡμετέρων ed. Klotzii
Lips. 1832. EDIT. PATROL.

(38) Αὐτῶν. Αὐτῶν, ins. FELL.

(39) Ἐθηράθη. Legendum videtur ἐθηλύνθη. Id.

(40) Εἰς ἡμῖν. Scribe εἰς ἡμᾶς.

bimus, quæ brevi post absumenda ignis habebit? Α διαδόλου. Θεοῦ σπλάγγνον οὐκ ἔχει· ἐλπίδα κρείττωνων οὐκ ἔχει· ἀσπορός ἐστίν· ἀγονός ἐστίν· οὐκ ἐστὶ κλήμα τῆς ἀεὶ ζωῆς ὑπερουρανίας ἀμπελὸς ἐκκόπτεται, τὸ πῦρ ἄθρου ἀναμένει (41).

sine semine est, sterilis est; non est palme in perpetuum viventis supercœlestis vitis; excidetur, cumque densi ignis vorax manet incendium.

XXXVIII. Tu vero præcellentem viam condiscito, quam ostendit Paulus deducentem ad salutem. «Charitas non quærit quæ sua sunt^b, sed in fratrem effusa est: ita in illum versa est, casto ejus amore insanit. «Charitas operit multitudinem peccatorum; perfecta charitas foris mittit timorem; non agit perperam, non inflatur, non gaudet super iniquitate; congaudet autem veritati; omnia suffert, omnia credit, omnia sperat, omnia sustinet. Charitas nunquam excidit. Prophetiæ evacuantur, linguæ cessant, curationes in terra deficiunt; manent autem tria hæc, fides, spes, charitas; major autem inter hæc est charitas^c.» Et merito; fides enim transit, cum ipsis nostris oculis videndo Deum credemus. Spes quoque evanescit, illorum conspectu quæ in spe posita sunt. Charitas vero in complementum pariter venit, et augetur magis, ubi perfectio advenerit. Si quis illam in animum susceperit, quamvis peccatis obnoxius sit, quamvis multa illicita perpetraverit, adaucta charitate puraque adhibita pœnitentia, errata sua corrigere potest. ✕ Nam neque hoc tibi deesse velim, ut desperes animumque despondeas; ut et divitem noveris quis tandem ille sit, qui locum in cœlis non habeat, quove is modo suis facultatibus utatur.

XXXIX. Si quis tum abundantes divitias, tum penuriam quo ægre vitam sustentet evaserit, æternaque bona proclive assequi potuerit, sed vel forte per ignorantiam aut vitæ casus involuntarios, post signaculum et liberationem a peccatis, in peccata seu debita prolapsus fuerit, ita ut illis prorsus obrutus sit; is a Deo penitus rejectus est, et reprobus existit. Quisquis enim ex toto corde ad Deum convertatur, portæ ei apertæ sunt, suscipitque libentissimo animo Pater filium vere pœnitentem. Vera autem pœnitentia est, in eadem non rursus delabi, sed ex animo prorsus evellere, quibus se mortis reum peccatis agnovit. His enim sublati, in te rursus Deus habitabit. Ingens enim et incomparabile gaudium festamque lætitiā in cœlis esse Patri dicit atque angelis, dum unus peccator convertitur et pœnitentiam agit^d. Idcirco etiam clamabat: «Misericordiam volo, et non sacrificium. Nolo mortem peccatoris, sed ut eum pœniteat. Si fuerint peccata vestra ut lana phœniceo tincta, quasi nivem dealbabo; et si fuerint nigriora fuligine, ut nivem alba ablauendo præstabo^e.» Solus enim Deus peccata potest dimittere, et delicta non imputare; quando-

ΑΗ'. Σὺ δὲ μάθε τὴν καθ' ὑπερβολὴν ὁδὸν, ἣν ἀνέκνυσεν Παῦλος ἐπὶ σωτηρίαν· ἡ ἀγάπη τὰ ἐαυτοῦ ζητεῖ, ἀλλ' ἐπὶ τὸν ἀδελφὸν ἐκκένχεται· περὶ τοῦτο ἐπτόχεται, περὶ τοῦτον σωφρόνως μαίνεται. ἡ ἀγάπη καλύπτει πλῆθος ἁμαρτιῶν· ἡ τελεία ἀγάπη ἐκβάλλει τὸν φόβον· οὐ περπερεύεται, οὐ φυσιοῦται, οὐκ ἐπαιρεί τῇ ἀδικίᾳ· συγκαίρει δὲ τῇ ἀληθείᾳ· πάντα σέβει, πάντα πιστεύει, πάντα ἐλπίζει, πάντα ὑπομένει. ἡ ἀγάπη οὐδέποτε ἐκπίπτει. Προφητεῖαι καταργοῦνται· γλῶσσαι παύονται, λῶσεις ἐπὶ γῆς καταλείπονται· μένει δὲ τὰ τρία ταῦτα, πίστις, ἐλπίς, ἀγάπη· μείζων δὲ ἐν τούτοις ἡ ἀγάπη. Καὶ δικαίως· πίστις μὲν γὰρ ἀπέρχεται, ὅταν αὐτοφύλα πεισθῶμεν ἰδόντες Θεόν. Καὶ ἐλπίς ἀφανίζεται τῶν ἐλπισθέντων (ἐρχομένων). Ἀγάπη δὲ εἰς πλήρωμα συνέρχεται, καὶ μᾶλλον αὐξεται τῶν τελείων παραδοθέντων. Ἐάν ταύτην ἐμδάλῃται τις τῇ ψυχῇ, δύναται, κἂν ἐν ἁμαρτήμασιν ἢ γεγεννημένος· κἂν πολλὰ τῶν κεκωλυμένων ἐργασμένος, αὐξήσεται τὴν ἀγάπην, καὶ μετάνοιαν καθάραν λαθὼν, ἀναμέχεσθαι τὰ ἐπταίσμενα. Μήτε γὰρ τοῦτο εἰς ἀπόγνωσιν σοι καὶ ἀπόνοιαν καταλελειφθῶ, εἰ καὶ τὸν πλοῦτον μάθοις ὅστις ἐστίν, ὁ χώραν ἐν οὐρανοῖς οὐκ ἔχων, καὶ τινα τρόπον τοῖς οὐσίς· χρωόμενος.

ΛΘ'. Ἄν τις τό τε ἐπὶ ῥύτον τοῦ πλοῦτου καὶ χελεπὸν εἰς ζωὴν διαφύγοι, καὶ δύναται τῶν αἰώνιων ἀγαθῶν ἐπαύρασθαι, εἴη δὲ τετυχηκὼς ἢ δι' ἄνωγον ἢ περιστάσιν ἀκούσιον μετὰ τὴν σφραγίδα καὶ τὴν λύτρωσιν περιπετὴς τοῖς ἁμαρτήμασιν ἢ παραπτώμασιν, ὡς ὑπανηγέσθαι τέλεον· οὗτος κατεφύγισται παντάπασιν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ. Παντὶ γὰρ τῷ μετ' ἀληθείας ἐξ ὅλης τῆς καρδίας ἐπιστρέψαντι πρὸς τὸν Θεὸν ἀνεψάσιν αἰθεύει, καὶ δέχεται τριτάσμενος Πατὴρ υἱὸν ἀληθῶς μετανοοῦντα. Ἡ δὲ ἀληθινή μετάνοια τὸ μηκέτι τοῖς αὐτοῖς ἔνοχον εἶναι, ἀλλὰ ἄρδην ἐκρεζῶσαι τῆς ψυχῆς, ἐφ' οἷς ἑαυτοῦ κατέγνω θάνατον ἁμαρτήμασι. Τούτων γὰρ ἀναιρεθέντων, αὐθις εἰς τὸ Θεὸς εἰσοικισθήσεται· μεγάλην γὰρ φησὶ καὶ ἀνυπερβλητὸν εἶναι χαρὰν καὶ εὐορτίην ἐν οὐρανοῖς τῷ Πατρὶ καὶ τοῖς ἀγγέλοις ἐνὸς ἁμαρτωλοῦ ἐπιστρέψαντος καὶ μετανοήσαντος. Διὸ καὶ κέκραγεν· «Ἐλεον θέλω καὶ οὐ θυσίαν. Οὐ βούλομαι τὸν θάνατον τοῦ ἁμαρτωλοῦ, ἀλλὰ τὴν μετάνοιαν. Κἂν ὥσιν αἱ ἁμαρτίαι ὑμῶν ὡς φοινικοῦν ἔριον, ὡς χιόνα λευκανῶ· κἂν μελάντεραι τοῦ σκότους, ὡς ἔριον λευκὸν ἐκνίψας ποιήσω.» Θεὸς γὰρ μόνον δυνατόν ἄφρονι ἁμαρτιῶν παρασχέσθαι καὶ μὴ λογίσασθαι παραπτώματα· ὅπου γε καὶ ἤμῃν

✕ P. 947 ED. POTTER. ^a I Joan. III, 14. ^b I Cor. XII, 32; XIII, 5. ^c I Pet. IV, 8; I Joan. IV, 18; I Cor. XIII, 4. ^d Luc. XV, 2. ^e Ose. VI, 6; Matth. IX, 13; Ezech. XVIII, 23; Isa. I, 18; Luc. V, 21.

(41) Τὸ ἄθρου ἀναμένει. Densum ignem expectat.

παρακαλεῖται τῆς ἡμέρας ἐκάστης ὁ Κύριος ἀφιέναι τοὺς ἀδελφοὺς μετανοοῦσιν. Εἰ δὲ ἡμεῖς πονηροὶ ὄντες ἴμμεν ἀγαθὰ δόματα δίδοναι, πόσω μᾶλλον ὁ Πατὴρ τῶν οἰκτιρμῶν, ὁ ἀγαθὸς Πατὴρ πάσης παρακλήσεως, ὁ πολυεύσπλαγχνος καὶ πολυέλεος πέφυκε μακροθυμεῖν, τοὺς ἐπιστρέψαντας περιμένειν; Ἐπιστρέψαι δὲ ἔστιν ὄντως ἀπὸ τῶν ἀμαρτημάτων τὸ παύσασθαι, καὶ μηκέτι βλέπειν εἰς τὰ ὀπίσω.

Μ'. Τῶν μὲν οὖν προγεγενημένων Θεὸς δίδωσιν ἀρετῶν, τῶν δὲ ἐπὶόντων αὐτὸς ἕκαστος ἑαυτῷ. Καὶ τοῦτ' ἔστι μεταγνῶναι, τὸ καταγνῶναι τῶν παρωχημένων, καὶ αἰτήσασθαι τούτων ἀμνησίαν παρὰ Πατρὸς, ὃς μόνος τῶν ἀπάντων οἷός τε ἔστιν ἀπρακτα ποιῆσαι τὰ πεπραγμένα, ἐλέψ τῷ παρ' αὐτοῦ, καὶ ὁρώσῃ Πνεύματος ἀπαλεῖψαι τὰ προημαρτημένα. Ἐφ' οἷς (42) γὰρ ἂν εὖρω ὕμῃς, φησὶν, ἐπὶ τούτοις καὶ κρινῶ· καὶ παρ' ἕκαστα βοᾷ τὸ τέλος πάντων. Ὅστε καὶ τῷ τὰ μέγιστα εὖ πεποιηκότι κατὰ βίον, ἐπὶ δὲ τοῦ τέλους ἐξοικελαντι πρὸς κακίαν, ἀνόητοι (43) πάντες οἱ πρόσθεν νόνοι, ἐπὶ τῆς καταστροφῆς τοῦ ὁράματος ἐξέθλῃ γενομένῳ τῷ τε χεῖρον καὶ ἐπισσευμένῳ βιώσαντι πρότερον ἔστιν ὕστερον μετανοήσαντι πολλοῦ χρόνου πολιτείαν πονηρὰν ἐκνικῆσαι τῷ μετὰ τὴν μετάνοιαν χρόνῳ. Ἀκριθείας δὲ δεῖ πολλῆς, ὥστε τοὺς μακρὰ νόσου πεπονηκόσι σώμασι διαίτης χρεῖα καὶ προσοχῆς πλείονος. Ὁ κλέπτῃς, ἀφесιν βούλει λαβεῖν; Μηκέτι κλέπτε. Ὁ μοιχεύσας, μηκέτι παρουσῶ. Ὁ πορνεύσας, λοιπὸν ἀγνεύετω. Ὁ ἀρπάσας, ἀποδίδου καὶ προσεποδίδου. Ὁ ψευδομάρτυς, ἀλήθειαν ἀπαρτήσων. Ὁ ἐπίορκος, μηκέτι ὀμνυε, καὶ τὰ ἄλλα πάθη σύντεμνε, δρῆγῃ, ἐπιθυμίαν, λύπην, φόβον, ἵνα εὐρεθῇς ἐπὶ τῆς ἐξόδου πρὸς τὸν ἀντίδικον ἐνταῦθα διαλεῖσθαι φθάνων. Ἔστι μὲν οὖν ἀδύνατον ἴσως ἀθρόως ἀποκόλλαι πάθη σύντροφα, ἀλλὰ μετὰ Θεοῦ ὀνύμαως, καὶ ἀνθρωπείας ἱκεσίας, καὶ ἀδελφῶν βοήθειας, καὶ εἰλικρινοῦς μετανοίας, καὶ συνεχοῦς μελέτης κατορθοῦνται.

et inolitos confestim simulque præcidere impossibile forte est; Dei tamen virtute et humanis precibus fratrumque auxilio; necnon vera pœnitentia assidueque meditatione res præstari potest.

ΜΑ'. Αἰὲ δεῖ πάντως σε τὸν σοδάρῳ καὶ δυνατὸν καὶ πλούσιον ἐπιστήσασθαι ἑαυτῷ τινα ἄνθρωπον Θεοῦ καθάπερ ἀλείπτῃν (44) καὶ κυβερνήτην. Αἰδοῦ κἀν ἕνα, φοβοῦ κἀν ἕνα. Μελέτησον ἀκούειν κἀν ἐνὸς παρρησιαζομένου καὶ στυφοντος ἅμα καὶ θεραπεύοντος. Οὐδὲ γὰρ τοῖς ὀφθαλμοῖς συμφέρει τὸν αἰετὸν χρόνον ἀκούειν μόνον, ἀλλὰ καὶ θαυμάσαι καὶ δηγῆσθαι ποτε ὑπὲρ τῆς ὑγιείας τῆς πλείονος. Οὕτω καὶ ψυχῇ διηγουμένης ἡδονῆς οὐδὲν ὀλεθριώτερον· ἀποτυφλοῦνται (45) γὰρ ἀπὸ τῆς τήξεως, ἐὰν ἀκίνητος τῷ παρρησιαζο-

A quidem nobis etiam Deus præcipit, ut pœnitentibus fratribus quotidie dimittamus^a. Quod si nos, cum simus mali, novimus bona dare; quanto magis Pater misericordiarum, bonus ille Pater totius consolationis, misericordiæ visceribus totus affluens, et multum misericors, longa propense uti patientia habet, et eos qui convertuntur exspectat^b? Vere autem converti a peccatis, est peccandi finem facere, nec ultra ad ea quæ sunt retro, respicere.

346 XL. Prætorum igitur quidem veniam concedit Deus; in sequentia autem ut non incidat, sibi quisque auctor existit. Et hoc est pœnitere, de transactis dolorem habere, hæcque a Patre memoria deleri flagitare; qui unus omnium potest misericordia sua, infecta facere quæ facta sunt, ac Spiritus rore abolere superioris vitæ delicta. « In quibus enim, ait, vos invenero, in eis iudicabo^c » ac quotidie universalem finem clamat; ita nimirum ut et qui optimam duxerit vitam, ad extremum autem ad malitiam vitæque deflexerit, nihil jam antea vitæ laboribus juvandus sit, qui ad finem luxæ fabulæ palæstra excesserit; et contra, qui antea male dissoluteque vixit, si ejus illum pœniteat, multi temporis vitam perditam, assumpta postmodum pœnitentia, ejusque abrepto propositi vigore, exsuperare potest. Longe accurata vero opus diligentia est, sicut et longa ægitudine affectis corporibus exquisitior diæta majorque cautio necessaria est. Vis, o fur, tibi scelus dimitti? Desine furari. Qui adulter est, non amplius libidinis faces admittat. Qui fornicarius et constuprator, deinceps caste vivat. Qui raptor es, redde, et quidpiam plus addito. Testis falsus, verax esse discito. Perjurus, a juramento absteine, atque alios affectus vitæque præcide, iram, cupiditatem, animi mestitiam, timorem, ut sub excessum cum adversario te transegisse eique reconciliatum esse^d, interim dum præsens vita ageretur, inveniaris. Et affectus quicumque inolitatos confestim simulque præcidere impossibile forte est; Dei tamen virtute et humanis precibus fratrumque auxilio; necnon vera pœnitentia assidueque meditatione res præstari potest.

XLI. Quapropter necessarium omnino est, ut superbus et potens ac dives aliquem tibi Dei hominem præficias, qui te virtutis studio animet, tibi que ille rector ac gubernator existat. Habeas unum saltem quem verearis, vel unum habe quem timeas. Assuesce vel unum audire libere loquentem, qui acrimonia sua simul et mordeat, et molliore cultu delinias. Neque enim conducit oculis semper lascive intueri, sed et lacrymas aliquando fundere, et acrioribus pungi pro majori valetudine. Sic et

* P. 948 ED. POTTER. ^a Matth. vi, 14. ^b Luc. xi, 13. ^c In Evang. apocr. ^d Matth. v, 14.

(42) Ἐφ' οἷς. Justinus martyr in *Dialogo cum Tryphone Judæo*, p. 26 ed. Paris. : Αἰὲ καὶ ὁ ἡμέτερος Κύριος Ἰησοῦς Χριστὸς εἶπεν· Ἐν οἷς ἂν ὕμῃς καταλάβω, ἐν τούτοις καὶ κρινῶ. « Quocirca et Dominus noster Jesus Christus dixit : In quibus vos deprehendo, in eis etiam iudicabo. » Conf. quæ adnotavit Cl. Grubius in *Spicileg.* sæc. i, p. 327.

(43) Ἀνόητοι. Scribe ἀνόητοι, « inutiles. »

(44) Ἀλείπτῃν. Simili sensu verbum ἀλείπειν adhibet *Stromat.* ii, pag. 484 : Πάσης τοίνυν ἀρετῆς μεμνημένος ὁ θεὸς νόμος, ἀλείπει μάλιστα τὸν ἄνθρωπον τὴν ἐγκράτειαν. « Omnis ergo virtutis cum meminerit lex divina, hominem maxime exercet ad continentiam. »

(45) Ἀποτυφλοῦνται. Scribe ἀποτυφλοῦνται, sing. num. et paulo superius κατορθοῦνται.

animo assidua voluptate nihil perniciosius : cæcatur enim colliquatione, dum libere increpantis sermone immotus persistit. Hunc tu et iratum timeas et gementem doleas, et sedantem iram reverearis, et pœnas deprecantem antevertas. Hic pro te plures noctes insomnes ducat, fundens pro te preces ad Deum, ac consuetis precibus Patrem captans. Neque enim ille viscera sua dura præbet orantibus filiis. Rogabit autem pure, si a te honoretur tanquam Dei angelus, nec per te contristetur, sed propter te. Hæc est pœnitentia non ficta. « Deus non irridetur », nec verbis inanibus aures dat. Solus enim medullas scrutatur, et renes cordis; pleneque audit inter flammæ positos, et exaudit deprecantes in ventre ceti; et prope est cunctis fidelibus, procul vero ab infidelibus, nisi ad sanctiorem mentem pœnitendo redeant.

XLII. Ut autem magis confidas, modo sic vere pœnitueris, certæ tibi fidei tutamque manere salutis spem; audi fabulam, quæ ipsa non fabula, sed vera de Joanne apostolo ✠ tradita narratio sit, ac memoriæ studiose commendata. Cum enim post tyranni obitum e Patmo insula Ephesum rediisset, vicinas quoque gentes rogatus yisebat, partim quidem ut episcopus constitueret, partim vero ut integras Ecclesias diserneret ac formaret, partim etiam ut unumquemque eorum, quos Spiritus designaret, in clerum cooptaret. Cum itaque ad urbem quamdam haud procul Epheso dissitam venisset (ejus et nomen nonnulli referunt) atque alias præsentia verbisque suis fratres consolatus esset, ad extremum visum juvenem quodam egregia corporis statura, eleganti vultu, ferventique ingenio atque indole, ad loci episcopum conversus : « Hunc, inquit, coram Ecclesia ac Christo teste, omni tibi opera commendo. » Tumque illo suscipiente ac cuncta præstiturum pollicente, eadem ipsa Joannes rursus perurgebat ac contestabatur. Posthæc Joannes quidem Ephesum profectus est; presbyter vero adolescentem sibi traditum in domum suam suscipiens, educando, continendo, fovendo operam dabat; ac tandem sacro baptismate initiavit. Deinceps sacerdos de pristina cura atque custodia paulatim remisit, ut qui perfectum ei tutamen, ac quo cautum omnino foret, Domini signaculum adhibuisset. Illum ergo præmatura potitum libertate, æquales quidam sibi adjungunt, desides ac dissoluti, et flagitiis omnibus assuefacti. Ac primum quidem magnificis conviviis juvenem illiciunt : noctu deinde ad spoliandos obvios egressi, secum trabunt; inde ad majorem scelerum societatem cohortantur. At ille sensim assuecebat pravitati, genii magnitudine ac præstanti indole velut equus duri oris robustusque a recto abreptus, ac frenum mordens, acrius in præceps

Α μέν διαμεινῇ λόγῳ. Τοῦτον καὶ ὀργισθέντα φοβήθητι, καὶ στενάξαντα λυπήθητι, καὶ ὀργὴν παύοντα αἰδέσθητι, καὶ κόλασιν παραιτουμένῳ φθάσῃ. Οὕτως ὑπὲρ σοῦ πολλὰς νύκτας ἀγρυπνησάτω, πρεσβύτην ὑπὲρ σοῦ πρὸς Θεόν, καὶ λιτανείαις συνήθεισι μαγεύων τὸν Πατέρα. Οὐ γὰρ ἀντέχει τοῖς τέκνοις αἰπὴ τὰ σπλάγχνα δομένοις. Μετῃσεται δὲ καθαρῶς ὑπὸ σοῦ προσιτῶμενος ὡς ἄγγελος τοῦ Θεοῦ, καὶ μὴν ὑπὸ σοῦ λυπούμενος, ἀλλ' ὑπὲρ σοῦ. Τοῦτ' ἐστὶ μετάνοια ἀνυπόκριτος. ὁ Θεὸς οὐ μυκτηρίζεται, οὐδὲ προσέχει κενῶς ῥήμασι· μόνος γὰρ ἀνακρίνει μελούς καὶ νεφροὺς καρδίας, καὶ τῶν ἐν πυρὶ κατακαίει, καὶ τῶν ἐν κοιλίᾳ κήτους ἐκτευνδύων ἐξακοῦει, καὶ πᾶσιν ἐγγύς ἐστι τοῖς πιστεύουσιν, καὶ πόρρω τῶν ἀθέρις, ἂν μὴ μετανοήσωσιν.

B

MB. Ἵνα δὲ ἔτι θαρρῆς, οὕτω μετανοήσας αἰθῶς, ὅτι σοι μένει σωτηρίας ἐλπίς ἀξιοχρεως, ἔκτισον μῦθον, οὐ μῦθον, ἀλλὰ ὄντα λόγον περὶ Ἰωάννου τοῦ ἀποστόλου παραδεδομένον καὶ μνήμῃ πεφυλαγμένον. Ἐπειδὴ γὰρ τοῦ τυράννου τελευτήσαντος, ἀπὸ τῆς Πάτμου τῆς νήσου μετέβλεπεν ἐπὶ τὴν Ἔφεσον, ἀπῆει παρακαλούμενος καὶ ἐπὶ τὰ πλησιόχωρα τῶν ἐθνῶν, ὅπου μὲν ἐπισκόπους καταστήσων, ὅπου δὲ ὅλας Ἐκκλησίας ἀρμόσων, ὅπου δὲ κλήρον (46), ἵνα τίς τινα κληρώσων ὑπὸ τοῦ Πνεύματος σημαινόμενον. Ἐλθὼν καὶ ἐπὶ τινὰ τῶν οὐ μακρὰν πόλεων (ἥς καὶ τοῖονμα λέγουσι· ἔνιοι [47]) καὶ τὰ ἄλλα ἀναπαύσας τοὺς ἀδελφοὺς, ἐπὶ πᾶσι τῷ καθιστώτῃ προσδίδας ἐπισκόπον, νεανίσκον ἱκανὸν τῷ σώματι καὶ τὴν ἐν ἀστείον καὶ θερμὸν ἰδῶν· Τοῦτον, ἔφη, σοὶ παρατίθεται μετὰ πάσης σπουδῆς ἐπὶ τῆς Ἐκκλησίας καὶ τοῦ Χριστοῦ μάρτυρος. Τοῦ δὲ δεχομένου καὶ πάντ' ὑπακούοντος, καὶ πάλιν τὰ αὐτὰ διετελειᾶτο καὶ διαμαρτύρατο. Καὶ ὁ μὲν ἐπὶ τὴν Ἔφεσον ἀπῆρεν· ὁ δὲ πρεσβύτερος ἀναλαβὼν οἶκαδε τὸν παραδοθέντα νεανίσκον, ἔτρεφε, συνείχεν, ἐθαλπε, τὸ τελευταῖον ἐφώτισε. Καὶ μετὰ τοῦτο ὕψηκε τῆς πλείονος ἐπιμελείας καὶ παραφυλακῆς, ὥς τὸ τέλος αὐτῷ φυλακτήριον ἐπιστήσας τὴν σφραγίδα τοῦ Κυρίου. Τῷ δὲ ἀνέστως πρὸ ὥρας λαβομένῳ προσφθείρονται τινες ἡλικίας ἀργοί, καὶ ἀπερρώγότες, ἐθάδες κακῶν. Καὶ πρῶτον μὲν δι' ἐστιάσεων πολλῶν πολυτελῶν αὐτὸν ἐπάγονται· εἰτά πού καὶ νύκτωρ ἐπὶ λωποδυσίαν, ἐξιόντες συνεπάγονται· εἰτά τι καὶ μεζῶν συμπράττειν ἤξιον. Ὅ δὲ κατ' ὀλίγον προσειθίζοντο, καὶ διὰ μέγεθος φύσεως ἐκστάς, ὥσπερ ἄστομος καὶ εὐρωστός ἵππος, ἐρήτης ὁδοῦ, καὶ τὸν χαλινὸν ἐνδακῶν, μεζῶνας κατὰ τῶν βαράθρων ἐφέρετο. Ἀπογνοὺς δὲ τελέως τὴν ἐν Θεῷ σωτηρίαν, οὐδὲν ἔτι μικρὸν διενεοῖτο, ἀλλὰ μέγα τι πράξας, ἐπειδὴ περ ἀπαξ ἀπόλωλεν, ἴσα τοῖς ἄλλοις παθεῖν ἤξιον. Αὐτοὺς δὲ τοῦτους ἀναλαβὼν καὶ ληστῆριον συγκροτήσας, ἑτοιμός τις λήσταρχος ἦν, βιαιότατος

historiam.

(47) Ἐνιοι. Smyrna erat, si Chron. Alexand. fides. FEHL.

✠ P. 949 ED. POTTER. * Gal. vi, 7.

(46) Κλήρον, ἵνα τίς τινα κληρώσων. Scribe ex Eusebio, κλήρω ἵνα γέ τινα κληρώσων. Conf. idem Eusebius Eccles. Hist. lib. iii, c. 23, per totam hanc

μυαιφονώτατος, χαλεπώτατος. Χρόνος ἐν μέσῳ, καὶ ἄνθρωπος ἐπιπεσοῦσης χρείας, ἀνακαλοῦσι τὸν Ἰωάννην. Ὁ δὲ, ἐπειδὴ τὰ ἄλλα ὧν χάριν ἔχε κατεστήσατο, « Ἄγε δὴ, ἔφη, ὦ ἐπίσκοπε, τὴν παρακαταθήκην ἀπόδος ἡμῖν, ἣν ἐγὼ τε καὶ ὁ Σωτὴρ σοι παρακατέθεμεθα ἐπὶ τῆς Ἐκκλησίας, ἥς προκαθέξῃ, μάρτυρος. » Ὁ δὲ τὸ μὲν πρῶτον ἐξεπλάγῃ, χρήματα οἰόμενος, ἅπερ οὐκ ἔλαβε, συκοφαντεῖσθαι· καὶ οὕτε πιστεύειν εἶχεν ὑπὲρ ὧν οὐκ εἶχεν, οὔτε ἀπιστεῖν Ἰωάννην. Ὡς δὲ· « Τὸν νεανίσκον, εἶπεν, ἀπαιτῶ καὶ τὴν ψυχὴν τοῦ ἀδελφοῦ, » στενάξας (48) κάτωθεν ὁ πρεσβύτερος καὶ τι καὶ ἐπιδακρύσας· « Ἐκεῖνος, ἔφη, τέθνηκε. Πῶς, καὶ τίνα θάνατον; Θεῷ τέθνηκεν, εἶπεν. Ἀπέθῃ γὰρ πονηρῶς καὶ ἐξώλης, καὶ τὸ κεφάλαιον, ληστῆς· καὶ νῦν ἀντὶ τῆς ἐκκλησίας τὸ ὅρος κατελήφες μεθ' ὁμοίου στρατιωτικοῦ. » Καταβρόχθας οὖν τὴν ἐσθῆτα ὁ ἀπόστολος, καὶ μετὰ μεγάλης οἰμωγῆς πληξάμενος τὴν κεφαλὴν· « Καλὸν γε, ἔφη, φύλακα τῆς τάδελοῦ ψυχῆς κατέλιπον. Ἄλλ' ἵππος ἦδῃ μοι παρέστω, καὶ ἡμεῶν γινέσθω μοι τις τῆς ὁδοῦ. » Ἐλαυνεν ὥστερ εἶχεν αὐτόθεν ἀπὸ τῆς ἐκκλησίας. Ἐλθὼν δὲ εἰς τὸ χωρίον, ὑπὸ τῆς προφυλακῆς τῶν ληστῶν ἀλίσσεται, μήτε φεύγων, μήτε παραιτούμενος, ἀλλὰ βοῶν· « Ἐπὶ τοῦ· ἐλήλυθα, ἐπὶ τὸν ἀρχοντα ὑμῶν ἀναγράφέ με. » Ὅς τέως, ὥστερ ὠπλιστο, ἀνέμενεν. Ὡς δὲ προσιόντα ἐγώρισε τὸν Ἰωάννην, εἰς φυγὴν αἰδεσθεὶς ἐτράπετο. Ὁ δὲ ἐδίδωκεν ἀνὰ κράτος, ἐπιλαθόμενος τῆς ἡλικίας τῆς ἑαυτοῦ, κεκραγώς· « Τί με φεύγεις, τέκνον, τὸν σουτοῦ πατέρα, τὸν γυμνόν, τὸν γέροντα; Ἐλέησόν με, τέκνον· μὴ φοβοῦ· ἔχεις ἐτι ζωῆς ἐλπίδα. Ἐγὼ Χριστῷ δώσω λόγον ὑπὲρ σοῦ· ἂν δέῃ, τὸν σὸν θάνατον ἐκὼν ὑπομενῶ, ὡς ὁ Κύριος τὸν ὑπὲρ ἡμῶν ὑπὲρ σοῦ τὴν ψυχὴν ἀντιδώσω τὴν ἐμὴν. Στήθι, πίστευσον· Χριστὸς με ἀπέστειλεν. » Ὁ δὲ ἀκούσας πρῶτον μὲν ἔστη κάτω βλέπων· εἶτα ἐβόησε τὰ ὅπλα, εἶτα τρέμων ἔκλεγε πικρῶς. Προσελθόντα δὲ τὸν γέροντα, περιέλαβεν ἀπολογούμενος ταῖς οἰμωγαῖς ὡς ἔδωκεν, καὶ τοῖς δάκρυσι βαπτιζόμενος ἐκ δευτέρου, μόνην ἀποκρύπτων τὴν δεξιάν. Ὁ δὲ ἐγγυώμενος, ἐπιμυώμενος, ὡς ἀρεσιν αὐτῷ παρὰ τοῦ Σωτῆρος εὐρηται, δέόμενος, γονυπετών, αὐτὴν τὴν δεξιάν ὡς ὑπὸ τῆς μετανοίας κεκαθαρμένην καταφιλῶν, ἐπὶ τὴν ἐκκλησίαν ἐπανήγαγε. Καὶ θαυμάσιον μὲν εὐχαῖς ἐξαιτούμενος, συναχθεὶς δὲ νηστελαῖς συναγωνιζόμενος, πικρῶς δὲ ῥήσεσι (49) λόγων κατεπάρων αὐτοῦ τὴν γνώμην, οὐ πρότερον ἀπῆλθεν, ὡς φασι, πρὶν αὐτὸν κατέστησε τῇ Ἐκκλησίᾳ, διδούς (50) μέγα παράδειγμα μετανοίας ἀληθινῆς καὶ μέγα γνῶρισμα παλιγγενείας (51), τρόπαιον ἀναστάσεως ἐλπιζομένης (52), ὅταν ἐν τῇ συντελείᾳ τοῦ αἰῶνος οἱ ἄγγελοι πῶς ἀληθῶς μετανοοῦντας δέξονται εἰς ἐπουρανίους σκηνάς, φαεινῶς γεγηθότες, ὑμνοῦντες, ἀνοηγνύντες τοὺς οὐρανοὺς· πρὸ δὲ πάντων αὐτὸς ὁ Σωτὴρ προα-

ferebatur. **347** Jam itaque prorsus abjecta spe salutis ex Deo consequendæ, nihil ultra mediocre animo designabat; sed grandi aliquo perpetrato facinore, quod semel perierat, pari reliquis exitu luere vixdum reluctantibus animis cogitabat. Illis igitur ipsis assumptis, institutoque latronum collegio, dux ipse latronum haud sequiter erat; violentia, cædibus atque atrocitate cunctos superabat. Aliquanto post tempore, cum novi aliquid necessarii operis aut negotii incidisset, iterum ad eam urbem accitus est Joannes. Qui cum venisset, et cuncta quorum gratia venerat, ordinasset: « Age-dum, inquit, episcope, redde nobis depositum quod ego pariter et Christus tibi commendavimus, sub Ecclesiæ cui præes præsentia, ipsaque coram teste. » **B** Ad hæc episcopus primo quidem morari ac attoluntum esse, cum existimaret pecuniam, quam non accepisset, a se per calumniam repeti: et sicut adhibere fidem, ut se habere existimaret quæ non habebat, sic nec Joanni diffidere audebat. Sed ubi Joannes: « Juvenem, inquit, repeto et fratris animam; » alto senex ducto suspirio, vultumque lacrymis affusus: « Is, ait, mortuus est. Quomodo, inquit Joannes, ac quo mortis genere? Deo, ait ille, mortuus est. Malus quippe evasit et perditus; ac quod maximum, latro: nunquæ adeo pro ecclesia montem occupavit, cum latronum pari satellitio. » His auditis apostolus scissa veste, et cum ingenti gemitu caput feriens: « Bonum te, inquit, animæ fratris custodem constitui! Sed jam mihi præsto sit equus et aliquis ductor itineris. » Inde ab ecclesia, ita ut erat, concito equo iter properavit. Cumque ad locum venisset, ab iis qui excubias agebant, latronibus capitur; non ille fugam petens, aut veniam deprecans, sed clamans: « In hoc ipsum veni, ad vestrum me ducem deducite. » Is vero ut erat armatus interim exspectabat. Sed ubi accedentem agnovit Joannem, præ pudore in fugam versus est. At Joannes totis viribus concito cursu, ætatis oblitus, hominem persequi institit, identidem clamans: « Quid me patrem tuum, filii, fugis inermem, seniculum? Miserere mei, filii; noli timere; adhuc tibi superest vitæ ac salutis spes. Ego pro te Christo rationem reddam. Si sit opus, tuam ipse libens mortem sustinebo, quemadmodum Dominus pro nobis mortem tulit. Animam meam pro tua vicariam dabo; sta modo, et crede. A Christo missus sum. » His ille auditis, primum quidem vultu in terram demisso substitit: deinde projectis armis, acerbo flere cœpit. Accedentem vero senem complexus, gemitu ac lamentis, quam maxime poterat, crimen diluebat, et lacrymis velut altero quodam baptismo expiabatur, solam dexteram occultans. Tum apo-

* P. 950 ED. POTTER.

(48) *Στενάξας*. Anastas. Sinaita, στενάζει μέγα ἐκ βλάβους· εἶτα δακρύει. FELL.

(49) *Ῥήσεσι*. Cod. Reg., Gall., σειρήσι λόγων, ut et Niceph. lib. 11, c. 42. Id.

(50) *Δεδούς*. Anastas. Sinaita addit, ἔως αὐτὸν

παῖδα μεθ' ἑαυτοῦ ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ συνήγαγε. Id.

(51) *Παλιγγενείας*. Scribe παλιγγενείας.

(52) *Ἐλπιζομένης*. Sic Anastas. Sinaita; βλεπομένης, Euseb. FELL.

stolus spondens dejeransque veniam se illi a Salvatore nactum esse, oransque ac in genua provolutus, ipsam juvenis dexteram, velut jam penitentia expiatam, exosculans, ipsum in ecclesiam reduxit. Exinde partim crebris orationibus Deum deprecans, partim continuatis una cum juvene jejuniis simul decertans, variisque denique sermonum illecebris animum ejus demulcens, non prius destitit, ut aiunt, quam illum firma constantia Ecclesiae gremio admovisset; magno veræ penitentiae exemplo exhibito, grandique iteratæ generationis documento, et futuræ resurrectionis trophæo (quando in consummatione sæculi angeli vere penitentes in supercœlestia habitacula deportabunt), hinc angeli læte gestientes, laudantes, cœlos aperientes: præ cunctis vero ipse Salvator obviam factus humanissime suscipit, lucem præbens, quam nullæ ✕ offuscant tenebræ, nec tempora ulla interimant: ductor ipse in sinum Patris, in vitam æternam, in regnum cœlorum iter parans. Ista quis credat, fidemque cum Dei discipulis, tum Deo sponsori habeat; prophetiarum, Evangeliorum, apostolorum dictis. Qui in his vitam instituat, auremque præbeat atque opera exerceat, sub ipso excessu dogmatum finem ipsamque exhibitam veritatem conspiciet. Qui enim penitentiae angelum plane recipit, haud eum tunc ulla penitudo incedet, cum corpus reliquerit; nec confundetur, dum Salvatorem cum majestate sua exercituque venientem viderit. Nullus ignis exterrebit metus. Sin autem quispiam eo animo sit ut manere ac quotidie in voluptatibus volutans delinquere velit, præsentisque vitæ delicias æterna vita potiores ducat, atque a Salvatore veniam indulgente mentis sensu abhorreat; is neque Deum, neque divitias, nec quod ante lapsus sit in crimen vocet, sed suam ipsius animam quæ ipsa sponte intereat. Ei vero cui cura salutis est ac inspectio, eamque desiderat, ac pene effictim vimque ipse adhibens præbere rogat, Pater ille bonus qui est in cœlis, veram emundationem vitamque tribuet nulli mutationi obnoxiam; cui cum Filio Jesu Christo, qui vivorum et mortuorum Dominus est, per Spiritum sanctum, sit gloria, honor, potestas, æterna majestas, nunc et semper, et in generationes generationum, inque sæcula sæculorum. Amen.

✕ P. 951 ED. POTTER.

(55) Respicere videtur penitentiae angelum, de quo frequens occurrit mentio in Hermetis Pastore FELL.

ΕΚ ΤΩΝ ΘΕΟΔΟΤΟΥ

ΚΑΙ ΤΗΣ

ΑΝΑΤΟΛΙΚΗΣ ΚΑΛΟΥΜΕΝΗΣ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ

ΚΑΤΑ ΤΟΥΣ ΟΥΑΛΕΝΤΙΝΟΥ ΧΡΟΝΟΥΣ

ΕΠΙΤΟΜΑΙ.

EXCERPTA

EX SCRIPTIS THEODOTI ET DOCTRINA QUÆ ORIENTALIS VOCATUR

AD VALENTINI TEMPORA SPECTANTIA

Interprete Roberto PEARSE A. M.

Sequentes ex Theodoto ἐκλογαί stylum quidem et phrasin Clementis majori ex parte præferunt, in dogmatis tamen non usquequaque consonant: ut si a Clemente sunt excerpta, non de Clementis, sed de Theodoti sententia pleraque relata videantur. Qua de re intelligentioribus calculum permitto. Hervetus sane

Α παντὶ δεξιούμενος, ὥς ὁρέγων δακτιον, ἀπαυστον ὁδηγῶν εἰς τοὺς κόλπους τοῦ Πατρὸς, εἰς τὴν αἰώνιον ζωὴν, εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν. Πιστευέτω καὶ ταῦτά τις καὶ Θεοῦ μαθηταίς, καὶ ἐγγυητῇ Θεῷ, προφηταῖς, Εὐαγγελίοις, λόγοις ἀποστολικαῖς· τοῦτοι συζῶν καὶ τὰ ὅσα ὑπέχων, καὶ τὰ ἔργα ἀσκήων, ἐπ' αὐτῆς τῆς ἐξόδου τὸ τέλος καὶ τὴν ἐπίδειξιν τῶν δογμάτων βέβηται. Ὁ γὰρ ἐνταῦθα τὸν ἄγγελον τῆς μετανοίας (53) προσιέμενος οὐ μετανοήσκει τότε, ἥνικα ἀνκαταλίπη τὸ σῶμα, οὐδὲ κατασχυνθήσεται τὸν Σωτῆρα προσιόντα μετὰ τῆς αὐτοῦ δόξης καὶ στρατείας ἰδὼν· οὐ δέδιε τὸ πῦρ. Εἰ δέ τις αἰρεῖται μένειν καὶ ἐμαρτάνειν ἐκάστοτε ἐπὶ ταῖς ἡθοναῖς, καὶ τὴν ἐνταῦθα τρυφὴν τῆς αἰωνίου ζωῆς προτιμᾷ, καὶ διδόντος τοῦ Σωτῆρος ἄφραστον ἀποστρέφεται· μήτε τὸν Θεὸν ἔτι, μήτε τὸν πλοῦτον, μήτε τὸ προσπεσεῖν αἰτιάσθαι, τὴν δὲ ἑαυτοῦ ψυχὴν ἐκουσίως ἀπολλυμένην. Τῷ δὲ ἐπιβλέποντι τὴν σωτηρίαν καὶ ποθοῦντι, καὶ μετὰ ἀναιδείας καὶ βίας αἰτοῦντι παρέξειν, τὴν ἀληθινὴν κάθαρσιν καὶ τὴν ἀτρεπτον ζωὴν δώσει ὁ Πατὴρ ἀγαθὸς ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς· ὃ διὰ τοῦ Παιδὸς Ἰησοῦ Χριστοῦ, τοῦ Κυρίου ζώντων καὶ νεκρῶν, καὶ διὰ τοῦ ἁγίου Πνεύματος εἴη δόξα, τιμὴ, κράτος, αἰώνιος μεγαλειότης, καὶ νῦν καὶ ἀεὶ, καὶ εἰς γενεὰς γενεῶν, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

illa non est interpretatus : vel quia passim mutilata et depravata, vel quia non usquequaque orthodoxa sunt, ut quæ Basilidis quoque et Valentini opiniones identidem allegent. SYLBURG. — Hic Valentinianorum totas expositiones aliorumque hæreticorum videtur Clemens sedulo adnotare atque exponere, ut eorum magis videlicet commentatio videatur, quam ejusdem Clementis ac viri vere ecclesiastici. Nam propterea illi inscriptum opus aut etiam breviori Theodoto κατὰ τοὺς Οὐαλεντινίου χρόνους, nisi potius legendum αἰῶνας, aut nisi alterum pro altero et quasi συνώνυμα vel Clemens vel etiam Theodotus voluit, in Deo et angelis magis αἰῶνας, in nobis κατὰ τὸ παθητόν, et mortali hoc tempore ac rerum statu χρόνους. Ut sit expositio locorum Scripturæ aut etiam Christianæ religionis mysteriorum ad mentem Valentini ejusque Æonum et quasi theogoniæ, non contra eum : quod miror opus a viro ecclesiastico eo sensu proficisci potuisse, vel certe Eusebium dissimulasse. Quod si ipse hæc, ut portentosa, et aliena a regula ecclesiastica, ipsa ea narratione satis elidi existimavit, uti fere Epiphanius landato *Ancorati* opere, debuit certe sensum mentemque suam distinctius promere, et pretiosum a vili separare. Elsi non earent omni venia priscae adeo ætatis homines, et qui primi Scripturarum agrum sic hæreticorum sensibus horrentem excolendum susceperant, si illorum non multa exstirparunt, suaque ipsis illorum in isto una quasi pene confusa ac confusa viderunt. Quanquam probabilius est majori luce Clementem suam lucubrationem digessisse, et quid ecclesiasticum quidve Valentinianum et hæreticum, magis insinuas, quæ brevior sic non observaverit. Quis iste Theodotus, nimis incertum, cum hic etiam Theodotus citetur, qui fuerit Clemente antiquior et ex Valentini secta. Nescio an Theodotus Ancyranus Cyrilli collega adversus Nestorium, satis probatus Nicephoro patriarchæ in suis *Antirrheticis*, in istis operam posuisse dici possit, atque hinc nævos contraxisse, ut non satis sanus in fide Deitatis visus sit, ut neque Eusebius cum suo Origene qui ideis aut incertis conjecturis animum pascit sibi que divinat, non certe aliquid affert in quo lector conquiescat. Hac cautela opus hoc explicandum suscepi, quidquid in illud a me conferatur, et ut ita in eo aliqua antiquitatis lumina venemur, ut incontaminata nobis fides ac vere ecclesiastica, ex hæreticorum illis fabulis atque figmentis nihil detrimenti sentiant, sed ad ridendas hominum vere stultorum in sapientia sua nœnias nugasque magis convalescat. Videndi Epiph. hæresi 31, Irenæus toto late opere *Adversus hæreses*, Tertullianus et alii. Quod Ἀνατολικὴν διδασκαλίαν titulus profert, indicio est Europæum potius hominem fuisse qui ita inscripsit, seu sedi ejus subjectum, qui Asianos vel Syros hinc notare voluerit. Sic illi ἀνατολικοί, ex quibus Valentinianorum illæ fæces ac reliquorum primæ fere ætatis hæreticorum. COMBER. — Theodoti meminit Ignatius *Epist. interpol. ad Trallianos*, c. 11, ubi conf. quæ adnotavit Cotelerius. Conf. etiam quæ superius e Valesio allata sunt ad *Strom.* 1, cap. 21.

A'. Πάτερ, φησί, παρατίθεται σοι εἰς χεῖρας τὸ πνεῦμά μου (54). Ὁ προέβαλε, φησί, σαρκίον τῷ Λόγῳ ἡ Σοφία, τὸ πνευματικὸν σπέρμα, τοῦτο στολισάμενος κατέβηκεν ὁ Σωτὴρ. Ὅθεν ἐν τῷ πάθει τὴν Σοφίαν παρατίθεται τῷ Πατρὶ, ἵνα αὐτὴν ἀπολάβῃ παρὰ τοῦ Πατρὸς, καὶ μὴ κατασχεθῇ ἐνταῦθα ὑπὸ τῶν στερίσκων δυνάμεων. Οὕτω πᾶν πνευματικὸν σπέρμα τοὺς ἐκλεκτοὺς διὰ τῆς προειρημένης φωνῆς παρατίθεται. Τὸ ἐκλεκτὸν σπέρμα φαμέν καὶ σπινθήρα ζωοποιούμενον ὑπὸ τοῦ Λόγου, καὶ κόρην ὀφθαλμοῦ, καὶ πόκκον σινάπεως, καὶ ζύμην, τὰ δόξαντα καταδιηρησθαι γένει ἐνοποιοῦσα [Ισ. ἐνοποιοῦντα] εἰς πίστιν.

B'. Οἱ δ' ἀπὸ Οὐαλεντινίου, πλάσθέντος, φασί, τοῦ ψυχικοῦ σώματος, τῇ ἐκλεκτῇ ψυχῇ οὐσῃ ἐν ὕπνῳ ἐνταθῆναι ὑπὸ τοῦ Λόγου σπέρμα ἀρρένικόν, ὅπερ ἐστὶν ἀπόρροια τοῦ ἀγγελικοῦ, ἵνα μὴ ὑστέρηται ἡ. Καὶ τοῦτο ἐζύμωσε τὰ δόξαντα καταδιηρησθαι, ἐνοποιοῦν τὴν ψυχὴν καὶ τὴν σάρκα, ἃ καὶ ἐν μερισμῷ ὑπὸ τῆς Σοφίας προηέχθη. Ὑπνος δὲ ἦν Ἀδάμ ἡ λήθη τῆς ψυχῆς, ἣν συνείχε, μὴ διαλυθῆναι, ὥσπερ τὸ πνευματικὸν ὅπερ ἐνέθηκε τῇ ψυχῇ ὁ Σωτὴρ. Τὸ σπέρμα, ἀπόρροια ἦν τοῦ ἀρρένους καὶ ἀγγελικοῦ διὰ τοῦτο λέγει ὁ Σωτὴρ. Σώζου σὺ καὶ ἡ ψυχὴ σου.

Γ'. Ἐλθὼν οὖν ὁ Σωτὴρ, τὴν ψυχὴν ἐξύπνισεν, ἐξῆψε δὲ τὸν σπινθήρα. Δύναμις γάρ, οἱ λόγοι

348 I. Pater, ✕ ait, in manus tuas spiritum meum depono *. Quod carnale Verbo produxit Sapientia, inquit, nempe semen spiritale, hoc vestitus descendit Salvator. Hinc est quod in passione Sapientiam Patri commendat, ut eandem a Patre recipiat, neque hic in terris detentus sit ab iis, qui deprivare possunt. Sic omnē semen spiritale, electos nempe, voce prædicta ✕ commendat : *Electum semen* ^b vocamus *scintillam* a Verbo vivificandam ^c, et *oculi pupillam* ^d, et *sinapis granum*, ^e et *fermentum* ^f, quæ et si appareant genera a se divisa, ad eandem tamen fidem conspirant.

II. Valentini autem sequaces dicunt, corpore animali formato, animæ electæ in somno insatum esse a Verbo semen virile, quod angelici est defluxio, ne esset defectus. Et hoc quæ divisa apparuerunt fermentavit, in unum animam et corpus redigens, quæ separatiim a Sapientia producta fuissent. Somnus vero Adæ fuit animæ oblitio, quæ illi contigit, ne dissolveretur, sicuti spiritale illud quod animæ indidit Salvator. Semen defluxio fuit masculi et angelici, propterea dicit Salvator : *Servare tu et anima tua* ^f.

III. Servator itaque veniens animam expergescit, *scintillamque* accendit. *Potentia enim sunt ser-*

✕ P. 951-956 ED. POTTER. * Luc. xxiii, 46. 3. ^d Deut. xxxii, 40. • Matth. xiii, 31, 33. ^f Gen. xix, 17.

✕ P. 957 ED. POTTER. ^b I Pet. ii, 9. ^c Isa. xlii,

(54) Τὸ πνεῦμά μου. Animam suam Patri commendat et nos in illa, omnesque electos semenque electorum, quæ et Athanasii, Patrumque aliorum in Catena expositio est, nec aliter intelligendus Ambrosius cum ait : *Spiritus Patri commendatur, ut caelestia quoque ab iniquitatis vinculo solveren-*

tur, i. e. animæ, quarum cœlestis, et a Deo origo. Hæreticorum proclivis error, quod divina et humana in Christo non satis distinguunt, utraque in Christo vera, qui unus ipse verus cum Patre Deus, verusque homo nobiscum. Sic passim Chrysostomus alique probati Patres. COMBER.

mones Domini. Hanc ob causam inquit, *Splendet lux vestra coram hominibus* ^a. Et post resurrectionem suam apostolis Spiritum immittendo ^b, pulverem quidem sicuti favilla esset, eventilavit ac separavit; accendebat autem scintillam ac vivificavit.

IV. Dominus, quippe maxima humilitate præditus, non ut angelum, sed ut hominem se conspicendum præbuit. Et cum in monte ab apostolis suis gloria et majestate visus est ^c, non propter semetipsum hoc fecit, uti nimirum semet ostentaret, sed Ecclesiæ suæ gratia, quæ *genus electum est* ^d, ut disceret profectum ejus post exitum e carne. Ipse enim in cælo lux fuit, est etiam illud quod in carne apparuit; et quod hic visum fuit non illo quod in cælo posterius, neque excisum fuit e cælo quandiu hic in terris versabatur, perinde quasi de loco in locum discederet, aut hunc occuparet, illum vero relinqueret; sed erat quod ubique est, cum apud Patrem tum in terris, utpote qui Patris est virtus. Ad hoc, impleri illum Servatoris sermonem oportuit, quem protulerat: *Sunt quidam ex illis qui hic astant, qui mortem non gustabunt, usquedum conspiciant Filium hominis in majestate sua* ^e. Petrus itaque, Jacobus et Joannes viderunt in gloria, et obdormierunt.

V. Quomodo itaque faciem Domini lucidam conspicientes non fuerunt stupore perculsi; at simul ac vocem ejus audiverunt in terram cecidere? Quia nimirum aures quam oculi a fide absunt longius, et inusitata vox majorem terrorem inculcit. Equidem cum vocem audiret Joannes ille Baptista ^f, ✠ haud timuit, quippe in spiritu audivit ipse, cui vox illa usitata: at vero qua homo tantum quis audiens, obstupescit. Hanc quæ causam dicit illis Salvator: *Nemini dixeritis quod vidistis* ^g. At non oculis carnalibus lumen conspexerant: his enim nihil affine vel proprium cum hoc lumine, nisi prout Servatoris voluntas carni videndi virtutem concesserit, insuper quod et anima vidit, dedit carni, participantem nempe, eo quod arcte cum ea conjuncta sit. Illud vero, *Nemini dixeritis*, ne forte illud, quod Dominus erat, intelligentes, in illum manus injicere abstinerent se, et sic dispensatio esset imperfecta, abessetque a Domino mors, ut qui frustra conatus est quod perficere non potuit. Præterea, vox illa in monte prolata electis qui intelligere possent facta est; ideoque mirati sunt, testimonio illi lato, cui et ipsi crediderant: vox autem illa in fluvio Jordane prolata est illis qui in eum credituri erant; quapropter et ab eisdem fuit neglecta vox, qui institutionibus legisperitorum implicati detinebantur.

Α τοῦ Κυρίου. διὰ τοῦτο εἰρηκε· λαμβάντω τὸ φῶς ὑμῶν ἐμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων. Καὶ μετὰ τὴν ἀνάστασιν, ἐμφυσῶν τὸ Πνεῦμα τοῖς ἀποστόλοις, τὸν μὲν χοῦν, καθάπερ τέφραν, ἀπέφυσε καὶ ἐχώριζεν ἐξήπτε δὲ τὸν σπινθῆρα καὶ ἐζωοποίησε.

Δ'. Ὁ Κύριος διὰ πολλὴν ταπεινοφροσύνην (55) οὐχ ὡς ἄγγελος ὤφθη, ἀλλ' ὡς ἄνθρωπος· καὶ ὅτε ἐν δόξῃ ὤφθη τοῖς ἀποστόλοις ἐπὶ τοῦ ὄρους, οὐ δι' αὐτὸν ἐποίησε δεικνὺς αὐτὸν, ἀλλὰ διὰ τὴν Ἐκκλησίαν, ἥτις ἐστὶ τὸ γένος τὸ ἐκλεκτόν, ἵνα μάθῃ τὴν προκοπὴν αὐτοῦ μετὰ τὴν τῆς σαρκὸς ἐξοδόν. Αὐτὸς γὰρ καὶ ἄνω φῶς ἦν, καὶ ἐστὶ τὸ ἐπιφανὲν ἐν σαρκί, καὶ τὸ ἐνταῦθα ὀφθὲν, οὐχ ὕστερον τοῦ ἄνω, οὐδὲ διεκέκοπτο ἢ ἀνωθεν μετέστη δεῦρο, τόπον ἐκ τόπου ἀμείβων, ὡς τὸν μὲν ἐπιλαθεῖν, τὸν δὲ ἀπολιπεῖν· ἀλλ' ἦν τὸ πάντῃ ὄν, καὶ παρὰ τῷ Πατρὶ, πάνταυθα· δύναμις γὰρ ἦν τοῦ Πατρὸς. Ἄλλως τε ἐχρῆν χάριτον πληρωθῆναι τὸν λόγον τοῦ Σωτῆρος, ὅν εἰπεν· *Εἰσὶ τινες τῶν ὧδε ἐσθιόντων, οἱ οὐ μὴ γεύσονται θανάτου, ὥς ἂν ἴδωσι τὸν Υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου ἐν δόξῃ*. Εἶδον οὖν καὶ ἐκοιμήθησαν ὁ τε Πέτρος, καὶ Ἰάκωβος, καὶ Ἰωάννης.

Ε'. Πῶς οὖν, τὴν μὲν ὄψιν τὴν φωτεινὴν ἰδόντες, οὐκ ἐξεπλάγησαν· τὴν δὲ φωνὴν ἀκούσαντες, ἔπασον ἐπὶ γῆν; ὅτι ὧτα τυγχάνει (56) ἀπιστότερα ὀφθαλμῶν, καὶ ἡ παρὰ δόξαν φωνὴ μᾶλλον ἐκπλήσσει. Ὁ δὲ Ἰωάννης ὁ βαπτιστής, τῆς φωνῆς ἀκούσας, οὐκ ἐφοβήθη, ὡς ἂν ἐν πνεύματι ἀκούσας συνήθει τῆς τοιαύτης φωνῆς· καθὼς δὲ ἄνθρωπος τις ἐστὶ, μόνον ἀκούσας κατεπλάγη· διὸ καὶ λέγει αὐτοῖς ὁ Σωτὴρ· *Μηδενὶ εἰπατε ὃ ἴδετε*. Καίτοι οὐδὲ σαρκικοῖς ὀφθαλμοῖς τὸ φῶς ἐώρακεισαν· οὐδὲν γὰρ συγγενὲς καὶ οἰκεῖον ἐκείνῳ τῷ φωτὶ καὶ τῇδε τῇ σαρκί· ἀλλ' ὡς ἡ δύναμις καὶ ἡ βούλησις τοῦ Σωτῆρος ἐνεδυνάμυσεν τὴν σάρκα, εἰς τὸ θεάσασθαι· ἄλλως τε καὶ ὁ ἡ ψυχὴ εἶδε, μετέδωκε κοινωνίᾳ τῇ σαρκί, συμπεπλῆχθαι αὐτῇ. Τὸ δὲ, *Μηδενὶ εἰπατε*, ἵνα μὴ, ὃ ἐστὶν ὁ Κύριος νοήσαντες, ἀπόσχωνται τοῦ ἐπιβάλλειν τῷ Κυρίῳ τὰς χεῖρας, καὶ ἀτελὲς ἡ οἰκονομία γένηται, καὶ ὁ θάνατος ἀπόσχηται τοῦ Κυρίου, ὡς μάτην πειράζων ἐπὶ ἀνηνύτῳ. Καὶ ἐπὶ ἡ μὲν ἐν τῷ ὄρει φωνῇ τοῖς ἦδη συνεισὶν ἐκλεκτοῖς ἐγένετο· διὸ καὶ ἐθαύμασαν μαρτυρουμένου τοῦ πιστευομένου· ἡ δὲ ἐπὶ τῷ ποταμῷ τοῖς μέλλουσι πιστεῦσιν· διὸ καὶ ἡμελήθη ἡ φωνὴ αὐτοῖς προκατεχομένοις ἐπὶ τῇ τῶν νομοδιδασκάλων ἀγωγῇ.

✠ P. 958 ED. POTTER. ^a Matth. v, 16. ^b Joan. xi, 22. ^c Matth. xvii, 1-8. ^d I Pet. ii, 9. ^e Matth. xvi, 27; Luc. ix, 27. ^f Joan. i, 33. ^g Matth. xvii, 9.

(55) *Διὰ πολλὴν ταπ.* Alte satis et orthodoxe de Christi mysteriis, qui se ita exinanivit, ut non angelus sed homo fieret, quæ extrema vilitas in creatura intelligente, idem ipse qui in cælis et qui in terra, nec a se divisus, nempe deitate qua ubique est, non ita humanitatis, quæ circumscripta est, ra-

tionem. COMBEE.

(56) *ὧτα τ.* Herodoti dictum est, pag. 2: ὧτα γὰρ τυγχάνει ἀνθρώποισι δόντα ἀπιστότερα ὀφθαλμῶν, quod a Philone quoque duobus in locis usurpatur. H. SYLBCAC.

Γ'. Τὸ, Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος, καὶ ὁ Λόγος ἦν ἅπλοῦς τὸν Θεόν, καὶ Θεὸς ἦν ὁ Λόγος, οἱ ἀπὸ Οὐαλεντινίου οὕτως ἐκδέχονται. Ἀρχὴν μὲν γὰρ τὸν Μονογενῆ λέγουσιν, ὃν καὶ Θεὸν προσαγορεύεσθαι, ὡς καὶ ἐν τοῖς ἑξῆς ἀντίκρυς Θεὸν αὐτὸν δηλοῖ λέγων· Ὁ μονογενὴς Θεός (57), ὁ ὢν εἰς τὸν κόλπον τοῦ Πατρὸς, ἐκεῖνος ἐξηγήσατο· τὸν δὲ Λόγον τὸν ἐν τῇ ἀρχῇ τοῦτον, τὸν ἐν τῷ Μονογενεῖ, ἐν τῷ νῷ καὶ τῇ ἀληθείᾳ, μνηύει (58) τὸν Χριστὸν τὸν Λόγον καὶ τὴν ζωὴν. Ὅθεν εἰκότως καὶ αὐτὸν Θεὸν λέγει τὸν ἐν τῷ Θεῷ τῷ νῷ ὄντα. Ὁ γέγονεν ἐν αὐτῷ τῷ Λόγῳ, ζωὴ ἦν ἡ σύζυγος· διὸ καὶ φησὶν ὁ Κύριος· Ἐγὼ εἰμι ἡ ζωή.

Ζ'. Ἀγνωστος οὖν ὁ Πατὴρ ὢν, ἠθέλησε γνωσθῆναι τοῖς Αἰῶσι· καὶ διὰ τῆς Ἐνθυμήσεως τῆς ἑαυτοῦ, ὡς ἂν ἑαυτὸν ἐγνωκώς, πνεῦμα γνώσεως, οὕτως ἐν γνώσει, προέβαλε τὸν Μονογενῆ. Γέγονεν οὖν καὶ ὁ ἀπὸ γνώσεως, τούτεστι τῆς πατρικῆς Ἐνθυμήσεως προελθὼν γνώσις, τούτεστιν ὁ Υἱός· ὅτι δι' Υἱοῦ ὁ Πατὴρ ἐγνωσθη. Τὸ δὲ τῆς ἀγάπης πνεῦμα κέχραται τῷ τῆς γνώσεως, ὡς Πατὴρ Υἱῷ, καὶ Ἐνθυμήσις ἀληθείᾳ· ἀπ' ἀληθείας προελθὼν, ὡς ἀπὸ Ἐνθυμήσεως ἡ γνώσις. Καὶ ὁ μὲν μείνας μονογενὴς Υἱὸς εἰς τὸν κόλπον τοῦ Πατρὸς, τὴν Ἐνθυμήσιν διὰ τῆς γνώσεως ἐξηγεῖται τοῖς Αἰῶσι, ὡς ἂν καὶ ὑπὸ τοῦ κόλπου αὐτοῦ προβληθείς. Ὁ δὲ ἐνταῦθα ὀφθεῖς οὐκ ἔτι μονογενὴς, ἀλλ' ὡς μονογενὴς πρὸς τοῦ ἀποστόλου προσαγορεύεται, δόξαν ὡς Μονογενοῦς· ὅτι, εἰς καὶ ὁ αὐτὸς ὢν, ἐν μὲν τῇ κτήσει πρωτότοκος ἐστὶν Ἰησοῦς, ἐν δὲ Πληρώματι (59) μονογενής. Ὁ δὲ αὐτὸς ἐστὶ, τοιοῦτος ὢν ἐκάστῳ τόπῳ, οἷος κεχωρηθῆναι δύναται, καὶ οὐδέποτε τοῦ μείναντος ὁ καταβάς μερίζεται· φησὶ γὰρ ὁ Ἀπόστολος· Ὁ γὰρ ἀνάβας, αὐτὸς ἐστὶ καὶ ὁ καταβάς. Εἰκόνα δὲ τοῦ Μονογενοῦς τὸν Δημιουργὸν λέγουσι· διὸ καὶ αὐτὰ τῆς εἰκόνης τὰ ἔργα. Ὅθεν καὶ ὁ Κύριος εἰκόνα τῆς πνευματικῆς ἀναστάσεως ποιήσας τοὺς νεκροὺς οὕς ἔγειρεν, οὐκ ἀφθάτους τὴν σάρκα, ἀλλ' ὡς αὐθις ἀποθανομένους ἔγειρεν.

Η'. Ἡμεῖς δὲ τὸν ἐν ταυτοτήτι Λόγον Θεὸν ἐν Θεῷ φαμεν, ὃς καὶ εἰς τὸν κόλπον τοῦ Πατρὸς εἶναι λέγεται, ἀδιαιτάτος, ἀμέριστος, εἰς Θεός. Πάντα δι' αὐτοῦ ἐγένετο, κατὰ τὴν προσηχὴ ἐνέργειαν τοῦ ἐν ταυτοτήτι Λόγου, τὰ τε πνευματικὰ καὶ νοητὰ καὶ αἰσθητά. Οὕτως τὸν κόλπον τοῦ Πατρὸς ἐξηγήσατο ὁ Σωτὴρ. Καὶ Ἡσαίας· Καὶ ἀναποδώσω τὰ ἔργα αὐτῶν εἰς

VI. Illud : In principio erat Verbum, et Verbum erat apud Deum, et Deus erat Verbum^a, Valentinii sequaces sic interpretantur. Principium quidem Unigenitum dicunt, quem etiam Deum nominari, sicuti in iis quæ sequuntur Deum eum esse liquido ostendit Joannes dicens : Unigenitus Deus, qui est in sinu Patris, ipse enarravit^b. Verbum scilicet hoc, quod erat in principio, illud quod in Unigenito, quod in mente, et quod in veritate fuit, Christum Verbum et vitam indicat. Unde merito et ipsum nominat Deum qui in Deo mente existit. Quod in ipso Verbo factum est, vita erat^c conjux; quamobrem et Dominus inquit : Ego sum vita^d.

349 VII. Parum itaque cognitus Pater, ab Æonibus cognosci voluit, et per sui ipsius Enthymesin, utpote qui se optime noverit, spiritus scientiæ quæ existit in scientia produxit Unigenitum. Fuit ergo a scientia, hoc est, scientia veniens ab Enthymesi Patris, hoc nimirum est Filius, quod per Filium Pater nobis sit cognitus. Spiritus vero ille charitatis illi scientiæ spiritui mistus est ad eundem modum quo Pater Filio, et Enthymesis veritati; non aliter ac scientia ab Enthymesi, a veritate proveniens. Et ille quidem qui in sinu Patris Filius unigenitus manserit, Enthymesin hanc Æonibus per scientiam patefacit, ut qui e sinu ejus processerit. Qui vero hic visus est in terris, non amplius unigenitus, sed quasi unigenitus ab apostolo consideratur, gloriam quasi Unigeniti^e; ✕ quod cum unus idemque sit, separatim in creatura Jesus quidem primogenitus, in Plenitudine vero unigenitus^f. Ille autem idem est, nempe talis unicuique loco, qualis ab eodem capi possit, et nunquam a manente ille qui descendit, dividitur; dicit enim Apostolus : Qui enim ascendit, idem est qui descendit^g. Imaginem autem Unigeniti Demiurgum nominant: proinde eadem sunt imaginis opera. Hinc et Dominus resurrectionis spiritualis imaginem conficiens mortuos quos suscitavit, non carne a corruptione immuni suscitavit, sed quasi qui iterum mortem subirent.

VIII. Nos autem Deum Verbum per identitatem in Deo esse asserimus, qui et in sinu Patris esse dicitur, qui nec separari vel dividi possit, sed unus est Deus. Omnia per ipsum facta sunt^h, per virtutem immediatam Verbi, quod in identitate est, cum spiritalia, tum intelligibilia, et quæ sensu percipiuntur. Hic Salvator Patris sinum patefecitⁱ. Et

* P. 959 ED. POTTER. ^a Joan. i, 1. ^b Ibid. 18. ^c Ibid. 4. ^d Joan. xi, 25; xiv, 6. ^e Joan. i, 14. ^f Col. i, 15. ^g Eph. iv, 10. ^h Joan. i, 3. ⁱ Ibid. 18.

(57) Ὁ μονογενὴς Θεός. Etiam Syr. Θεός, reliqui forte melius Υἱός, unigenitus Filius. quæ vox non sinit trahi deitatem Verbi ad Valentinianorum ὁμολογίαν, sed ut vere Filius Deusque intelligatur, singularique nativitate qua unus ipse unigenitus humanitate et carne, idem primogenitus et fratres habens, quibus vere communicet. Reliqua, et quod divina quæque nomina res et Αἰῶνες, seu aliquid distinctum vereque existens accipiuntur, Valentinianorum deliria. COMBER.

(58) Μνηύει. Sc. Joannes apostolus. SYLBURG
(59) Ἐν δὲ Πληρώματι. Vox est qua male usi Valentiniani pro scena quadam et capacitate supra cælos, uti sic satis explicant, in quo Unigenitus pro loci immensitate magnus, hic in terris parvus. Sic deliri homines nihilque minus quam vere Gnostici, i. e. sapientes excellentique scientia præditi, sed plane insipientissimi bardique, nec aliter eis intellectus sinus Patris. COMBER.

Isaias dicit: *Et reddam opera eorum in sinu eorum* ^a, in cogitationem eorum quæ in anima est, ex qua prima creaturæ omnis primogenitus producitur. Qui vero per identitatem Unigenitus est, quocum Saluator virtute non separanda operatur, hic est lux Ecclesiæ, quæ prius in tenebris et ignorantia fuit. *Et tenebræ eam non comprehenderunt*: apostatæ nimirum ac reliqui ejusdem farinæ homines eum non norunt, cum et mors ipsum non detinuerit.

IX. Fides non una est, sed diversa. Dicit itaque Saluator: *Fiat tibi secundum fidem tuam* ^b. Inde dicitur, homines qui vocati fuerant in adventu Antichristi seducendos esse, impossibile vero ut seducantur qui fuerint electi. Proinde dicit: *Et si possibile foret, electi mei* ^c. Rursus cum ait: *Discedite de domo Patris mei* ^d, vocatis ibi dicit. Similiter quod dictum est a peregrinatione redeunti, illi qui rem suam abliguerat, cuique *vivulus saginatus* ^e maciatus fuerat, vocationem respicit. Rursus ubi *rex eos qui in viis erant* ^f ad nuptiarum cœnam vocavit. Ex æquo quidem vocati fuerunt omnes, quippe super justos et injustos pluit, solemque universis accendit ^g. Eliguntur autem fide majori præditi, ad quos inquit: *Patrem meum nemo vidit nisi Filius* ^h, et: *Vos mundi lux estis* ⁱ, et: *Pater sancte, sanctifica eos in nomine tuo* ^k.

350 X. Neque spiritalia ac quæ intelligunt, neque archangeli qui omnium primi creati sunt, quin et nec ipse informis et qui sine χ specie, sine figura, et corpore: sed et formam habet propriam, et corpus pro ratione excellentiæ hujusce qua spiritus omnes superat. Sicuti et qui primi sunt creati pro ratione excellentiæ qua sanctis qui illis subsunt, exsuperant. Illud enim quod genitum est, non omnino caret substantia, quamvis non formam similem et corpus habent cum hisce corporibus quæ in hoc mundo sunt. Mascula enim et feminea sunt quæ hic in terra existunt, et inter se distincta: ast illic Unigenitus quidem et qui proprie intelligendi præditus est, specie propria atque essentia propria summe pura principalissimaque utitur, et Patris virtute attente fruitur. Qui vero primum creati sunt, numero licet diversi, in quantum eorum singuli definiuntur et circumscribuntur, nihilominus similitudo rerum unitatem et æqualitatem et simili-

τὸν κόσμον αὐτῶν, εἰς τὴν ἔννοιαν αὐτῶν τὴν ἐν τῇ ψυχῇ, ἀφ' ἧς πρώτης ἐνεργεῖται πρωτότοκος πάσης κτίσεως. Ὁ δὲ ἐν ταυτῷ Μονογενὴς, οὗ κατὰ δύναμιν ἀδιάστατον ὁ Σωτὴρ ἐνεργεῖ, οὗτός ἐστι τὸ φῶς τῆς Ἐκκλησίας, τῆς πρότερον ἐν σκότῳ καὶ ἐν ἀγνοίᾳ οὖσης. Καὶ ἡ σκοτία αὐτὸν οὐ κατέλαθεν. Οἱ ἀποστατήσαντες καὶ οἱ λοιποὶ τῶν τοιούτων ἀνθρώπων οὐκ ἔγνωσαν αὐτόν· καὶ ὁ θάνατος οὐ κατέσχευεν αὐτόν:

Θ'. Ἡ πίστις οὐ μία, ἀλλὰ διάφορος. Ὁ γοῦν Σωτὴρ φησι: *Γενηθήτω σου κατὰ* (60) *τὴν πίστιν*. Ὅθεν εἴρηται τοὺς μὲν τῆς κλήσεως ἀνθρώπους κατὰ τὴν παρουσίαν τοῦ Ἀντιχρίστου πλανηθῆσθαι: ἀδύνατον δὲ τοὺς ἐκλεκτούς· διὸ φησί: *Καὶ, εἰ δυνατόν, τοὺς ἐκλεκτούς μου*. Πάλιν ὅταν λέγῃ: *Ἐξέλθετε ἐκ τοῦ οἴκου τοῦ Πατρὸς μου, τοῖς κλητοῖς λέγει*: πάλιν τῷ ἐξ ἀποδημίας ἐλθόντι καὶ κατεδηδοκίμηται τὰ ὑπάρχοντα, ὃ τὸν σκευετὴν ἔθυσσε μόσχον, τὴν κλῆσιν λέγει: καὶ ὅπου ὁ βασιλεὺς εἰς τὸ δεῖπνον τοῦ γάμου τοὺς ἐν ταῖς ὁδοῖς κέκληκε. Πάντες μὲν ὧν κέκληνται ἐπίσης: βρέχει γὰρ ἐπὶ δικαίους καὶ ἀδίκους, καὶ τὸν ἥλιον ἐπιλαμβάνει πάντιν· ἐκλέγονται δὲ οἱ μᾶλλον πιστεῦσαντες, πρὸς οὓς λέγει: *Τὸν Πατέρα μου οὐδεὶς ἑώρακεν, εἰ μὴ ὁ Υἱός* καὶ: *Ἐμεῖς ἐστε τὸ φῶς τοῦ κόσμου* καὶ: *Πάτερ ἄγιε, ἄγλασον αὐτοὺς ἐν τῷ ὀνόματί σου*.

Ι'. Ἀλλ' οὐδὲ τὰ πνευματικὰ καὶ νοερὰ, οὐδὲ οἱ ἀρχάγγελοι οἱ πρωτόκτιστοι, οὐδὲ μὴν οὐδ' αὐτοὶ ἄμορφος (61) καὶ ἀνέλδους καὶ ἀσηματιστος καὶ ἀσώματος ἐστίν· ἀλλὰ καὶ μορφήν ἔχει ἰδίαν, καὶ σῶμα ἀνάλογον τῆς ὑπεροχῆς τῶν πνευματικῶν ἀπάντων. Ὡς δὲ καὶ οἱ πρωτόκτιστοι ἀνάλογον τῆς ὑπεροχῆς τῶν ὑφ' αὐτοῦ ὄστων (62). Ὅλως γὰρ τὸ γεννητὸν οὐκ ἀνούσιον μὲν, οὐχ ὅμοιον δὲ μορφήν καὶ σῶμα ἔχουσι τοῖς ἐν τῷδε τῷ κόσμῳ σώμασιν. Ἀρρενά τε γὰρ καὶ θήλεα τὰ ἐνταῦθα, καὶ διάφορα πρὸς αὐτά· ἐκεῖ δὲ ὁ μὲν Μονογενὴς καὶ ἰδίως νοερὸς, ἰδίᾳ καὶ οὐσίᾳ ἰδίᾳ κεχωρημένος ἄκρως, εἰλικρινεῖ καὶ ἡγεμονικευμένη, καὶ προσεχῶς τῆς τοῦ Πατρὸς ἀπολαύων ἐκείνῃ· οἱ δὲ πρωτόκτιστοι, εἰ καὶ ἀριθμῷ διάφοροι, καὶ ὁ καθ' ἑκάστον περιώριστα καὶ περιγέγραπται, ἀλλ' ἡ ὁμοιότης τῶν πραγμάτων ἐνότητι καὶ ἰσότητι καὶ ὁμοιότητι ἐνδείκνυται. Οὐ γὰρ τῷδε μὲν πλέον, τῷδε δὲ ἥττον παρέσχηται τῶν ἐπιτά· οὐδ' ὑπολείπεται τις αὐτοῖς προκοπή ἐξ ἀρχῆς, ἀπειλή-

✱ P. 960 ED. POTTER. ^a Isa. lxxv, 7. ^b Matth. ix, 29. ^c Matth. xxiv, 24. ^d Joan. ii, 16. ^e Luc. xv, 25. ^f Matth. xxii, 9. ^g Matth. v, 45. ^h Joan. i, 18. ⁱ Matth. v, 14. ^k Joan. xvii, 11.

(60) *Γενηθήτω σου κατὰ*. A. mavult: *Γενηθήτω σου κατὰ τὴν πίστιν σου*, ut Matth. ix, et xv. STILBURG.

(61) *Οὐδ' αὐτὸς ἄμορφος*. Videtur subaudiri μονογενὴς Θεός vel Υἱός. Perinde enim illi corpus assignat et formam, ac quidquid corporum est. Et de angelis quidem haud aliter argumentatur Joannes Thessalonicensis in vii synodo. De Deo autem aut Verbo nemo est catholicorum qui non rideat ac despuat, quidquid olim simpliciores monachi in Nitriā et per Ægyptum istiusmodi facibus per nimiam simplicitatem (ne stoliditatem dicam) potati. Altior nobis de Deo cogitatio, quem nullo sensu

corporis, ac ne mentis intelligentia nisi ipso donante ad seque trahente ac lumen præbente, tuncque etiam pro nostro modulo nec comprehendendo attingere liceat: quomodo nec videns nec quod videtur corpus est ex insulsa Gnosticorum philosophia, τὸ νοερὸν et νοητὸν idque longe excellens, quæ sic vocibus ex visu acceptis, ut sensuum nobilissimo, nostro more significamus. COMREF.

(62) *Τῶν ὑφ' αὐτοῦ ὄστων*. Forte τῶν ὑπ' αὐτοῦ ὄστων eorum, qui sub eis sunt, sanctorum. Ibidem in ox A., τὸ γεννητὸν. STILBURG.

φύτων τὸ τέλειον ἅμα τῇ πρώτῃ γενέσει παρὰ τοῦ θεοῦ διὰ τοῦ Υἱοῦ. Καὶ ὁ μὲν γὰρ ἀπρόσσιτον εἰρη-
ται, ὡς μονογενὴς καὶ πρωτότοκος, ὁ ὁφθαλμὸς (63)
οὐκ εἶδε, καὶ οὐκ οὐκ ἤκουσεν, οὐδὲ ἐπὶ καρδίαν
ἀνθρώπου ἀνέβη· οὐδὲ ἔστιαι τις τοιοῦτος, οὐδὲ τῶν
πρωτοκτίστων, οὔτε ἀνθρώπων· οἱ δὲ διαπαντὸς τὸ
πρόσωπον τοῦ Πατρὸς βλέπουσι· πρόσωπον δὲ Πα-
τρὸς (64) ὁ Υἱὸς, δι' οὗ γνωρίζεται ὁ Πατήρ. Τὸ τοί-
νον ὁρῶν καὶ ὁρῶμενον ἀσχημάτιστον εἶναι οὐ δύ-
ναται οὐδὲ ἀσώματον. Ὅρασι δὲ ὁφθαλμῷ οὐκ
αἰσθητῇ, ἀλλ' οἷῳ παρέσχεν ὁ Πατήρ, νοερῶ.

Illud itaque quod videt et quod videtur, figuræ quidem omnis aut corporis expers esse non potest. Vident autem non oculo sensibili, sed tali

ΙΑ'. Ὅταν οὖν εἴπῃ ὁ Κύριος· *Μὴ καταφρονήσητε
ἐνὸς τῶν μικρῶν τούτων· ἀμὴν λέγω ὑμῖν, τούτων
οἱ ἄγγελοι τὸ πρόσωπον τοῦ Πατρὸς διαπαντὸς
βλέπουσιν*, οἷον τὸ *προκεντημάτων* (65), οἷοι ἔσον-
ται οἱ ἐκλεκτοί, τὴν τελείαν ἀπολαβόντες προκοπὴν·
*Μακάριοι δὲ οἱ καθαροὶ τῇ καρδίᾳ, ὅτι αὐτοὶ τὸν
θεὸν ὁρῶνται*· πρόσωπον δὲ τοῦ ἀσχηματίστου πῶς
ἂν εἴῃ; Σώματα γοῦν ἐπουράνια εὐμορφα καὶ νοε-
ρά (66) οἶδεν ὁ Ἀπόστολος. Πῶς δ' ἂν καὶ ὀνόματα
διάφορα αὐτῶν. ἐλέγετο, εἰ μὴ στήμασιν ἦν περιγε-
γραμμένα, μορφῇ καὶ σώματι (67); Ἄλλη δόξα
ἐπουρανίων, ἄλλη ἐπιγείων· ἄλλη ἀγγέλων, ἄλ-
λη ἀρχαγγέλων· ὡς πρὸς τὴν σύγκρισιν τῶν τῆδε
σωμάτων, οἷον ἀστρων, ἀσώματα καὶ ἀνάθεα, ὡς
πρὸς τὴν σύγκρισιν τοῦ Υἱοῦ σώματα μεμετρημένα
καὶ αἰσθητά. Οὕτω καὶ ὁ Υἱὸς πρὸς τὸν Πατέρα πα-
ραδεδόμενος. Καὶ δύναμιν μὲν ἴδιαν ἔχει ἕκαστον
τῶν πνευματικῶν καὶ ἴδιαν οἰκονομίαν, καθὼς δὲ ὁμοῦ
τε ἐγένοντο (68), καὶ τὸ ἐντελὲς ἀπειλήφασιν οἱ
πρωτόκτιστοι, κοινὴν τὴν λειτουργίαν καὶ ἀμέ-
ριστον.

ΙΒ'. Οἱ πρωτόκτιστοι οὖν τὸν τε Υἱὸν ὁρῶσι καὶ
λαοὺς καὶ τὰ ὑποδεηκότα, ὥσπερ καὶ οἱ ἀρχάγ-
γελοι τοὺς πρωτοκτίστους. Ὁ δὲ Υἱὸς ἀρχὴ τῆς πα-
τρικῆς ὑπάρχει θέας, πρόσωπον τοῦ Πατρὸς λεγό-
μενος. Καὶ οἱ μὲν ἄγγελοι νοερὸν πῦρ (69), καὶ

A tudinem ostendit. Non enim huic quidem amplius,
illi vero minus *ex septem* illis fuit concessum ^a,
nec ullus iis deest profectus, qui a principio per-
fectionem omnem una cum primo ortu a Deo per
Filium acceperunt. Et ille quidem *lumen inacces-*
sum vocatur ^b, ut unigenitus et primogenitus, *quod*
oculus non vidit, nec auris audiuit, nec in cor homi-
nis ascendit ^c: nec quis talis futurus, nec ex illis
qui primo creati sunt spiritibus, nec inter homines.
Spiritus vero illi *semper vident faciem Patris* ^d: hæc
autem Patris facies Filius est, per quem Pater co-
gnoscitur. Illud itaque quod videt et quod videtur, figuræ quidem omnis aut corporis expers esse non potest. Vident autem non oculo sensibili, sed tali qualem præbuit Pater, nimirum mentali.

XI. Cum igitur Dominus dixerit: *Ne contemnatis*
B *unum ex parvis istis: dico enim vobis, angelos eorum*
per omne tempus intueri faciem Patris ^e: indicat,
quod qualis sit proxenitum natura, tales futuri
electi, cum profectum perfectum acceperint. Insu-
per: *Beati mundi corde, quoniam ipsi Deum vide-*
bunt ^f: ejus autem quo pacto sit facies, qui figuram
expers sit? Corpora igitur cælestia formosa et in-
telligentia novit Apostolus; et diversa eorumdem
nomina quomodo idem diceret, nisi figuris, nisi
forma, ni denique corpore ^g aliquo circumscripta
forent? *Alia gloria cælestium, alia terrestrium, alia*
angelorum, alia archangelorum ^h: in quantum cum
corporibus terrestribus, aut qualia fuerint astra
comparentur, absque corpore et forma sunt; sin
vero cum Filio comparaveris, corpora quidem defi-
nita et sensibilia dici possunt. Sic et Filius si cum
Patre collatus fuerit. Quinetiam unusquisque spiri-
tus potentiam sibi quidem propriam habet propriam-
que dispensationem; prout vero simul facti sunt, et
perfectionem acceperunt primo creati, commune
quoddam munus habent et indivisum.

XII. Primo itaque creati et Filium vident, et se-
ipsos, et inferiora, sicut et archangeli vident primo
creatos. At vero Filius Patrem videndi principium
est, quique facies Patris dicitur. Et angeli quidem
sunt ignis intelligens, et secundum essentiam spi-

✠ P. 961 ED. POTTER. ^a Tob. xii, 15. ^b I Tim. vi, 16. ^c I Cor. ii, 9. ^d Matth. xviii, 10. ^e Ibid.
† Matth. v, 8. ^f I Cor. xv, 40.

(65) Ἄ ὁφθ. Forte congruentius ὁ ὁφθ., ut refera-
tur ad singulare φῶς. SYLBURG.

(64) Πρόσωπον δὲ Πατρὸς. Sic superius Stromat.
v, pag. 663: Ἐντεῦθεν πρόσωπον εἰρηται τοῦ Πα-
τρὸς ὁ Υἱὸς· hinc vultus Patris dicitur Filius, etc.,
ubi conf. adnotata.

(65) Τὸ προκε. Etiam si divise legas τὸ προκέντη-
μα τῶν (i. e. τούτων) οἷοι ἔσονται οἱ ἐκλεκτοί, ta-
men ne sic quidem sat recte constare videtur locus.
Fr. Junius, οἷον τὸ προκέντημα, τοιοῦτοι ἔσονται οἱ
ἐκλεκτοί· ut. τοῦ προκέντηματος vocabulo signifi-
ficetur ἡ τῶν πρωτοκτίστων φύσις. SYLBURG.

(66) Εὐμορφα καὶ νοερά. Sic nimirum vel Cle-
mens vel Valentiniani colligunt profiteri Paulum
esse cælestia corpora pulchra specie et intelligentia,
quod illorum aliam et aliam δόξαν dicat, quæ simi-
liter futura sit sanctorum resurgentium. Sed δό-
ξαν hanc nihil cogit ut aliud intelligamus quam
splendorem, fulgorem, lucem et quod reddidit in-
terpres claritatem, et qua corporea et visibili licuit

D Paulo arguere ad animarum spiritalem majorem mi-
noremque gloriam et claritatem, nec animarum so-
lum sed et corporum ac corporalem; erit enim alte-
ra alteri comes, sed illa hujus parens ac origo, et
quo non facit Pauli exemplum. COMBEF.

(67) Μορφῇ καὶ σώμ. Forte μορφῇ τε καὶ σώ-
ματι. SYLBURG.

(68) Ὅμοῦ τε ἐγένοντο. Melius ὁμοῦ τι ἐγέ-
νοντο, ut apud Plutarchum et alios. SYLBURG.

(69) Ἄγγελοι νοερὸν πῦρ. Ignis intelligens,
nec aliter Basilii pluresque sanctorum qui ange-
los reipsa corporeos volunt, eorumque subtilissima
esse corpora, nec ejusdem rationis ac crassa hæc
nostra; ex quo fit ut et dicantur spiritalia, et an-
geli spiritus sic quasi comparatione, qua distin-
ctione consulitur illis Patribus, nec aut Scripturæ
adversum videantur, aut aliquid docuisse quod
postea Ecclesia damnaverit. Ad Unigenitum autem
quod trahunt Valentiniani, impium est nec audien-
dum. COMBEF.

ritus intelligentes et depurgati. Lux vero intelligens sunt, quippe maximus profectus est ab igne intelligente perfecte purgato, in quæ capiunt angeli introspicere^a, inquit Petrus. Ad hoc, Filius puritate majori excellit, utpote qui lux inaccessa sit Deique potentia, et secundum apostolum, *cujus pretioso et immaculato et incontaminato sanguine redempti sumus*^b, cujus quidem vestimenta ut lux splenduerunt, facies vero ejus sicuti sol^c, in quem oculis adversis intueri difficile admodum sit.

XIII. Hic est panis cœlestis et cibus spiritalis vitam suppedians cum manducetur et cognoscatur. Lux est ille hominum, nimirum Ecclesiæ. Qui quidem panem cœlestem comederunt, mortui sunt^d. Qui vero verum illum Spiritus panem comedit, non morietur. Panis vivus qui a Patre datus, Filius est, iis nimirum qui manducare volunt. *Panis autem quem ego dabo*, inquit, *caro mea est*^e, seu quo caro nutritur per eucharistiam, vel quod et potius, caro corpus ejus est, quod est Ecclesia, panis cœlestis, synagoga benedicta. Forte autem ex substantia eadem respectu subjecti, facti sunt electi, et quasi finis ejusdem participes futuri.

351 XIV. Dæmonia incorporea dicuntur, non ut corpus non omnino habentia (figuram enim quamdam habent, et hanc ob causam cruciatus sensum percipiunt); sed comparatione facta corporum illorum quæ salute Christi prædicta sunt, spirituum umbra cum sunt, corporis expertia dicuntur. Et angelis sunt corpora; visu enim percipiuntur. Quin et ipsa quidem anima est corporea; itaque Apostolus inquit: *Seminatur quidem corpus animale, suscitatur vero corpus spirituale*^f. Quomodo vero animæ quæ puniuntur sentiunt, cum non sint illis corpora? *Timeate ergo, inquit, eum qui post mortem potest et animam et corpus in gehennam conficere*^g. Quod enim sensui apparet, non igni purgatur, sed in terram resolvitur. Contra vero exemplo Lazari et divitis^h animam esse corpoream, per membra corporea liquido ostenditur.

XV. *Quemadmodum vero gessimus imaginem ter-*

✠ P. 962 ED. POTTER. ^a I Pet. i, 12. ^b Ibid. 19. ^c Matth. xvii, 2. ^d Joan. vi, 49. ^e Ibid. 51. ^f I Cor. xv, 44. ^g Matth. x, 28. ^h Luc. xvi, 24.

(70) H. Hæc particula deest in Flor. edit. SYLBURG.

(71) Ὅπερ καὶ μᾶλλον. Hoc magis et præcipue significare panem illum cœlestem mysticum ejus corpus, quod et illo per eucharistiam nutriamur, ut sic ejus membra adoleamus. Huncque sensum Augustinus egregie prosequitur. Maneat ergo sic antiquo auctore, nutriri per eucharistiam carnem nostram pane illo a Patre dato qui Filius est: non umbra aliqua ac figura, quod erat panis cœlestis quem vocat, a manna distinctus citra ἀληθινὸν ἄρτον Πνεύματος, verum panem Spiritus, qui vera ipsa vita edentibus, ut non moriantur præbet, et quem spiritus Deique virtus ejusmodi panem præstantiore supra munere efficit. COMBER.

(72) Σώματα. Tertullianus *De carne Christi*, cap. 6: *Constat angelos carnem non propriam gestasse, utpote naturas substantiarum spiritalis; et, si*

πνεύματα νοερά τὴν οὐσίαν ἀποκεκαθαρμένοι· φῶς δὲ νοερὸν, ἢ μεγίστη προκοπὴ ἀπὸ τοῦ νοεροῦ πυρὸς, ἀποκεκαθαρμένοι τέλει, εἰς δὲ ἐπιθυμοῦσιν ἀγγελιοὶ παρακλῆσαι, ὁ Πέτρος φησὶν· ὁ δὲ Υἱὸς ἐπὶ τούτου καθαρώτερος, ἀπρόσιτος φῶς, καὶ δύναμις Θεοῦ, καὶ, κατὰ τὸν ἀπόστολον, τιμὴ καὶ ἀμώμῳ καὶ ἀσπίδι αἵματι ἐλυτρώθημεν· οὐ τὰ μὲν ἰμάτια ὡς φῶς ἔλαμψε, τὸ πρόσωπον δὲ ὡς ὁ ἥλιος, ᾧ μηδὲ ἀντιπῆσαι ἔστι βέβαιως.

ΙΓ'. Οὗτός ἐστιν ἄρτος ἐπουράνιος, καὶ πνευματικὴ τροφὴ ζωῆς παρεκτικὴ, κατὰ τὴν βρώσιν καὶ γνῶσιν τὸ φῶς τῶν ἀνθρώπων, τῆς Ἐκκλησίας δηλονότι. Οἱ μὲν οὖν τὸν οὐράνιον ἄρτον φαγόντες ἀπέθανον· ὁ δὲ τὸν ἀληθινὸν ἄρτον τοῦ Πνεύματος ἐσθίων οὐ τεθνήσκειται. Ὁ ζῶν ἄρτος ὁ ὑπὸ τοῦ Πατρὸς δοθεὶς ὁ Υἱὸς ἐστι, τοῖς ἐσθίειν βουλομένοις· Ὁ δὲ ἄρτος ὃν ἐγὼ δώσω, φησὶν, ἡ σὰρξ μου ἐστίν· ἥτοι ᾧ τρέφεται ἡ σὰρξ διὰ τῆς εὐχαριστίας· ἢ (70) ὅπερ καὶ μᾶλλον (71), ἡ σὰρξ τὸ σῶμα αὐτοῦ ἐστίν, ὅπερ ἐστὶν ἡ Ἐκκλησία, ἄρτος οὐράνιος, συναγωγὴ εὐλογημένη. Τάχα δὲ ὡς ἐκ τῆς αὐτῆς οὐσίας τῶν ἐκλεκτῶν κατὰ τὸ ὑποκειμενον γενομένων, καὶ ὡς τοῦ αὐτοῦ τέλους τευξομένων.

ΙΔ'. Τὰ δαιμόνια ἀσώματα εἰρηται, οὐχ ὡς σῶμα μὴ ἔχοντα· (ἔχει γὰρ καὶ σῆμα· διὸ καὶ συναίσθησιν κολάσεως ἔχει)· ἀλλ' ὡς πρὸς σύγκρισιν τῶν σωζομένων σωμάτων πνευματικῶν σικὰ ὄντα, ἀσώματα εἰρηται. Καὶ οἱ ἄγγελοι σώματά (72) εἰσιν· ὁρῶνται γοῦν. Ἀλλὰ καὶ ἡ ψυχὴ σῶμα· ὁ γοῦν Ἀπόστολος· Σπειρεται μὲν γὰρ σῶμα ψυχικόν, ἐγείρεται (73) δὲ σῶμα πνευματικόν. Πῶς δὲ καὶ αἱ κολαζόμεναι ψυχὰς συναίσθάνονται, μὴ σώματα οὔσαι; Φοβήθητε γοῦν, λέγει, τὸν μετὰ θάνατον δυνάμενον καὶ ψυχὴν καὶ σῶμα εἰς τέσσαρας βαλεῖν. Τὸ γὰρ φαινόμενον οὐ πυρὶ καθαίρεται, ἀλλ' εἰς γῆν ἀναλύεται. Ἀντικρυς δὲ ἀπὸ τοῦ Λαζάρου καὶ τοῦ πλουτοῦ διὰ τῶν σωματικῶν μελῶν σῶμα εἶναι δείκνυται ἡ ψυχὴ.

ΙΕ'. Ὡς δὲ ἐφορέσαμεν τὴν εἰκόνα τοῦ χοῦτοῦ,

D corporis alicujus, sui tamen generis. Putabant scilicet nonnulli, tum angelos, tum humanas etiam animas, tenuiori materia constare.

(73) Ἐγείρεται. Quasi resurrectio in eo sita sit, quod animæ ipsæ corpora spiritalia terrenum corpus exuerunt, quæ crassa hæresis est ipsi Paulo notata, II Tim. ii, 18, qui dicunt resurrectionem jam esse factam. Perdet etiam et mittet in gehennam ipsa hæc quæ videntur corpora, sed ubi illa resuscitaverit, ut sicut scelerum, sic et peenæ sint animabus quibuscum vixerunt socia. Lazari historia si quidem vera historia est, sic ἀλληγορεῖται, ut humano modo significetur divitis epulonis animæ poena, quæ ipsa jam vere torqueatur etsi corpus non est, quidquid mysterii sit, quod corpus divina virtute, ejusque instrumentum vere spiritus dæmones et animas torquet. COMBER.

φάρομεν καὶ τὴν εἰκόνα τοῦ ἐπουρανίου, τοῦ A
πνευματικοῦ, κατὰ προκοπὴν τελειούμενοι. Πλὴν
πάλιν εἰκόνα λέγει, ὡς εἶναι σώματα πνευματικά.
Καὶ πάλιν Ἄρτι βλέπομεν δι' ἐσόπτρου ἐν αἰνίγ-
ματι, τότε δὲ πρόσωπον πρὸς πρόσωπον. Αὐ-
τίκα γὰρ ἀρχόμεθα γινώσκειν. Οὐδὲ πρόσωπον (74),
ἰδέα, καὶ σχῆμα, καὶ σῶμα. Σχῆμα μὲν οὖν σχήματι
θεωρεῖται, καὶ πρόσωπον προσώπῳ, καὶ ἐπιγι-
νώσκεται τὰ γνωρίσματα τοῖς σχήμασι καὶ ταῖς
οὐσίαις.

ΙΓ'. Καὶ ἡ περιστέρα δὲ σῶμα ὤφθη ἦν οἱ μὲν
τὸ ἅγιον Πνεῦμα φασιν, οἱ δὲ ἀπὸ Βασιλείδου τὸν
διέκονον, οἱ δὲ ἀπὸ Οὐαλεντινίου (75) τὸ πνεῦμα τῆς
Ἐνθυμήσεως τοῦ Πατρὸς, τὴν κατέλευσιν πεποιημέ-
νον ἐπὶ τὴν τοῦ Λόγου σάρκα.

ΙΖ'. Ἔστιν Ἰησοῦς καὶ ἡ Ἐκκλησία καὶ ἡ σοφία
ἐν ὅλῳ κρᾶσι τῶν σωμάτων δυνατὴ, κατὰ τοὺς
Οὐαλεντινιανούς. Ἡ γοῦν ἀνθρωπίνη μίξις ἡ κατὰ
γίμον ἐκ δεῦν μεμιγμένων σπερμάτων ἐνδὸς γένεσιν
πατρὸς ἀποτελεῖ· καὶ τὸ σῶμα, εἰς γῆν ἀναλυθὲν,
κίρταται τῇ γῇ, καὶ τὸ ὕδωρ τῷ ὀνόμῳ. Τὰ δὲ κρεῖντω
καὶ διαφορώτερα σώματα βράδιαν ἴσχει τὴν κρᾶσιν.
Πνεῦμα γοῦν πνεύματι μίγνυται. Ἐμοὶ δὲ δοκεῖ
κατὰ παράθεσιν τοῦτο γενέσθαι, ἀλλ' οὐ κατὰ κρᾶ-
σιν. Μῆτι οὖν ἡ θεία δύναμις, διήκουσα τὴν ψυχὴν,
ἀγιάζει αὐτὴν κατὰ τὴν τελευταίαν προκοπὴν; Ὁ
γὰρ θεὸς πνεῦμα ὁποιον θέλει πνεῖ· ἡ γὰρ δύνα-
μις οὐ κατ' οὐσίαν διήκει, ἀλλὰ κατὰ δύναμιν καὶ
ἰσχύιν. Παράκειται δὲ τὸ πνεῦμα τῷ πνεύματι, ὡς τὸ
πνεῦμα τῇ ψυχῇ.

ΙΗ'. Ὁ Σωτὴρ ὤφθη κατιῶν τοῖς ἀγγέλοις· διὸ
καὶ εὐηγγελίσαντο αὐτόν. Ἀλλὰ καὶ τῷ Ἀβραάμ
καὶ τοῖς λοιποῖς δικαίοις τοῖς ἐν τῇ ἀναπαύσει οὖσιν
ἐν τοῖς δεξιotoῖς ὤφθη· Ἠγαλλιάσατο γὰρ, φησὶν, Ἰσα-
ῶθ τὴν ἡμέραν τὴν ἐμήν, τὴν ἐν σαρκὶ παρου-
σίαν. Ὅθεν ἀναστὰς ὁ Κύριος εὐηγγελίστατο (76)
τοῖς δικαίοις τοῖς ἐν τῇ ἀναπαύσει, καὶ μετέστησεν
αὐτοῖς καὶ μετέθηκε, καὶ πάντες ἐν τῇ σκιά αὐτοῦ
ζήσονται. Σκιά γὰρ τῆς δόξης τοῦ Σωτῆρος τῆς παρὰ
τῷ Πατρὶ ἡ παρουσία ἡ ἐνταῦθα· φωτὸς δὲ σκιά οὐ
σκότος, ἀλλὰ φωτισμός ἐστιν.

ΙΘ'. Καὶ ὁ Λόγος σὰρξ ἐγένετο, οὐ κατὰ τὴν
παρουσίαν μόνον ἀνθρώπος γενόμενος, ἀλλὰ καὶ ἐν
ἀρχῇ ὁ ἐν ταυτοτάτῃ Λόγος κατὰ περιγραφὴν καὶ οὐ
κατ' οὐσίαν γενόμενος, ὁ Υἱὸς· καὶ πάλιν σὰρξ ἐγένε-
το, διὰ προφητῶν ἐνεργήσας. Τέκνον δὲ τοῦ ἐν
ταυτοτάτῃ Λόγου ὁ Σωτὴρ εἴρεται διὰ τοῦτο Ἐν ἀρχῇ
ἦν ὁ Λόγος, καὶ ὁ Λόγος ἦν πρὸς τὸν Θεόν. Ὁ
ῥήτορας ἐν αὐτῷ, ζωὴ ἐστίν· ζωὴ δὲ ὁ Κύριος. Καὶ

A reni, geremus etiam imaginem celestis ^a, et spirita-
lis, secundum profectum perfectionem adepti. Sed
rursus imaginem dicit, quasi sint corpora spirita-
lia. Ac iterum: Nunc videmus per speculum in aní-
gmate, tunc vero facie ad faciem ^b. Illico enim inci-
pimus cognoscere. Nec facies, nec species, nec fi-
gura, neque corpus est. Figura ergo figura conspi-
citur, faciesque facie, atque a figuris et essentíis
ipsa indicia notæque cognoscuntur.

XVI. Quinetiam columba corporea ^c vi-a est,
quam nonnulli Spiritum sanctum dicunt, Basilidis
vero sequaces ministrum vocant, quique in Valen-
tini sententiam pedibus eunt spiritum Enthymeseos,
seu contemplationis Patris, in Verbi carnem se dis-
solventem, ac descendantem.

XVII. Est Jesus et Ecclesia et sapientia et se-
cundum Valentinianos per omnia corpora mistio
potens. Mistio igitur humana nuptialis ex duobus
seminibus mistis infantis unius generationem per-
ficit; corpus etiam in terram solum terræ misce-
tur, et aqua vino. Corpora vero meliora et excel-
lentiora mistionem facilem admittunt. Spiritus
igitur spiritui miscetur. Mihi vero videtur per juxta-
positionem hoc fieri, et non per mistionem. Anne
itaque potentia divina pertransiens animam, eam-
dem per profectum perfectum sanctificat? Deus
enim spiritus ubi vult spirat ^d. Potentia nimirum
non essentiae respectu, sed per virtutem et poten-
tiam pervadit. Adjacet autem Spiritus divinus spi-
ritui alteri, eodem plane modo quo spiritus animæ
adsit.

✱ XVIII. Salvator cum in terras descenderet
angelis visus est, quamobrem et adventus illius
læti fuerunt nuntii. Sed et Abrahamo reliquisque
justis, qui in requie ad dextram erant, visus est:
Exultavit enim, inquit, ut videret diem meum ^e,
diem nimirum mei in carne adventus. Hinc resur-
gens Dominus, justis in requie evangelizavit, eos-
demque submovit, transtulit, et omnes sub unibra
ejus vivent. Præsentia enim Salvatoris in terris,
umbra est gloriæ ejusdem quæ apud Patrem est.
Umbra autem lucis, non tenebræ sed illumina-
tio est.

XIX. Quinetiam Verbum caro factum est ^f, nempe
non solum præsentia sua homo factum est, verum
etiam in principio Verbum identitate unum cum
Patre, per circumscriptionem non essentialiter
homo factum, hoc est, Filius: et rursus caro fa-
ctum est cum per prophetas operatum est. Salvator
autem identitate Verbi (quod cum Patre idem est) Fi-
lius dicitur, idcirco In principio erat Verbum, et Ver-

✱ P. 963 ED. POTTER. ^a I Cor. xv, 49. ^b I Cor. xiii, 12. ^c Luc. iii, 22. ^d Joan. iv, 24; iii, 8.
^e Joan. viii, 56. ^f Joan. i, 14.

(74) Οὐδὲ πρόσω. Forte leg. τὸ δὲ πρόσωπον ἰδέα·
nam οὐδὲ parum huc facere videtur. SYNΘΕΤΑ.

(75) Οἱ δὲ ἀπὸ Οὐαλεντ. Eadem paulo infra
repelit.

(76) Εὐηγγελίστατο. Conf. quæ superius dixit
Clemens Strom. ii, p. 379; Strom. vi, pag. 637 edit
Paris., et quæ ibi adnotata sunt.

bum erat apud Deum. Quod factum est in ipso, vita est ^a, *vita vero Dominus est. Paulus similiter : Induito novum hominem qui secundum Deum creatus est* ^b. Perinde quasi diceret : In illum crede, illum scilicet a Deo, secundum Deum, in Deo Verbum creatum. Potest autem illud, *secundum Deum creatum*, finem profectus indicare, ad quem homo pervenire debet, illi non absimile : Rejecit finem in quem creatus erat. Insuper clarius in aliis ac manifeste dicit : *Qui est imago Dei invisibilis* ; dein addit : *Primogenitus omnis creaturæ* ^c. Siquidem imaginem invisibilis Dei dicit Verbum illius Verbi quod in identitate est ; primogenitum vero omnis creaturæ, qui impassibilis est genitus, creator ac princeps originis omnis creaturæ essentialique factus. In ipso enim omnia fecit Pater, hincque *formam servi* ^d sumpsisse dictus est, non solum carnem per præsentiam suam, verum etiam ex subiecto essentiali. Serva vero est substantia, utpote mæque sit subjecta.

352 XX. Illud enim : *Ante luciferum genui te* ^e, sic interpretatur, ratione Verbi a Deo primum creati, et quod ante solem et lunam omnemque creaturam nomen tuum sit ^f.

XXI. Illud etiam : *Secundum imaginem Dei creavit illos, masculum et feminam fecit eos* ^g, productionem optimam sapientiæ nominari Valentiniani asserunt, ex qua qui masculi sunt, electio, femina vero vocatio sunt, et masculos quidem angelos vocant, feminas vero seipsos, spiritum excellentem. Sic et in Adamo quod quidem masculum fuit, in eo mansit ; omne autem femininum, quippe semen ex illo Eva exstitit, ✕ e qua sunt feminæ, sicuti ex illo masculi ; masculi itaque cum Verbo sunt concepti, feminæ vero in viros relatæ angelis uniuntur, inque Plenitudinem evadunt. Hanc ob causam mulier in virum transformari dicitur, et in angelos terrestris Ecclesia mutari.

XXII. Cumque Apostolus dicat : *Alioqui quid facient qui baptizantur pro mortuis* ^h ? pro nobis, in-

ὁ Παῦλος· Ἐνδυσαί τὸν καὶ τὸν ἀνθρώπου, τὸν κατὰ Θεὸν κτισθέντα· οἶον· Εἰς αὐτὸν πίστευσεν, τὸν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, κατὰ Θεὸν, τὸν ἐν Θεῷ Λόγον κτισθέντα. Δύναται δὲ τὸ, κατὰ Θεὸν κτισθέντα, τὸ εἰς δὲ μέλλει τέλος προκοπῆς φθάνειν ὁ ἀνθρώπος μὴνύειν, ἐπίσης τῷ, Ἀπεβάλετο εἰς δὲ ἐκτίσθη τέλος· Καὶ ἔτι σαφέστερον καὶ διαρρήδην ἐν ἄλλοις λέγει· Ὅς ἐστὶν εἰκὼν τοῦ Θεοῦ τοῦ ἀοράτου· εἶτα ἐπιφέρει· Πρωτότοκος πάσης κτίσεως· ἀοράτου μὲν γὰρ Θεοῦ εἰκόνα τὸν Λόγον τοῦ Λόγου, τοῦ ἐν ταύτῃ τητι· πρωτότοκος δὲ πάσης κτίσεως, γεννηθεὶς ἀπαθῶς, κτίσεως καὶ γενεσιάρχης τῆς ὅλης ἐγένετο κτίσεως τε καὶ οὐσίας· Ἐν αὐτῷ γὰρ ὁ Πατήρ τὰ πάντα ἐποίησεν· ὅθεν καὶ μορφὴν δούλου λαβεῖν εἴρηται, οὐ μόνον τὴν ἀρκα κατὰ τὴν παρουσίαν, ἀλλὰ καὶ τὴν οὐσίαν ἐκ τοῦ ὑποκειμένου· δοῦλη ἢ ἡ οὐσία, ὡς ἀν παθητὴ καὶ ὑποκειμένη τῇ δραστηρίῳ καὶ κυριωτάτῃ αἰτίᾳ.

K'. Τὸ γὰρ, *Πρὸ ἑωσφόρου ἐγέννησά σε*, οὕτως ἐξακούομεν ἐπὶ τοῦ πρωτοκτίστου Θεοῦ Λόγου, καὶ πρὸ ἡλίου καὶ σελήνης, καὶ πρὸ πάσης κτίσεως τὸ νομᾶ σου.

KA'. Τὸ, *Κατ' εἰκόνα Θεοῦ ἐποίησεν αὐτοὺς· ἄρσεν καὶ θήλυ ἐποίησεν αὐτούς*· τὴν προβολὴν τὴν ἀρίστην φασὶν οἱ Οὐαλεντινιανοὶ τῆς σοφίας λέγεσθαι, ἀφ' ἧς τὰ μὲν ἀρρενικά ἢ ἐκλογὴ, τὰ ἑ-θηλυκά ἢ κλήσις· καὶ τὰ μὲν ἀρρενικά ἀγγελικὰ καλοῦσι, τὰ θηλυκὰ δὲ αὐτοὺς, τὸ διαφέρον πνεῦμα. Οὕτω καὶ ἐπὶ τοῦ Ἀδάμ, τὸ μὲν ἀρρενικὸν ἔμενει αὐτῷ, πᾶν δὲ τὸ θηλυκὸν σπέρμα ἔφαρ ἀπ' αὐτοῦ· Εὐα γέγονεν, ἀφ' ἧς αἱ θήλειαι, ὡς ἀπ' ἐκεῖνου αἱ ἄρρενες· τὰ οὖν ἀρρενικά μετὰ τοῦ Λόγου συνστάλη· τὰ θηλυκὰ δὲ, ἀπανδρωθέντα, ἐνοῦται αἰς ἀγγέλοις, καὶ εἰς Πλήρωμα χωρεῖ. Διὰ τοῦτο τὴ γυνὴ εἰς ἀνδρα μετατίθεσθαι λέγεται, καὶ ἡ ἐνταῦθα Ἐκκλησία εἰς ἀγγέλους.

KB'. Καὶ ὅταν εἴπῃ ὁ Ἀπόστολος· Ἐπεὶ τί ποιήσουσι οἱ βαπτιζόμενοι ὑπὲρ τῶν νεκρῶν (τῷ :

✕ P. 964 ED. POTTER.^a Joan. i, 1 et 14. ^b Eph. iv, 24. ^c Col. i, 15. ^d Phil. ii, 7. ^e Psal. cix, 3. ^f Psal. lxxii, 17. ^g Gen. i, 267. ^h I Cor. xv, 29.

(77) *Οἱ βαπτιζόμενοι ὑπὲρ τῶν νεκρῶν.* Gravio-
vior Valentiniani errore quam Marcion relatus
Chrysostomo hom. 40 in I Cor. xv. vicarium bap-
tismum hic insinuat : nam ille alterum pro al-
tero, hominem vivum pro defuncto catechumeno,
ridiculo sane conatu intingebat, et ut jam ille ea
ascripta intinctione fidelis censeretur, et cui Ec-
clesiæ preces prodesse possent. Eundemque vel
similem errorem jam tum in Ecclesia Corinthiorum
viguisse jactat famosus Scaliger; quo sic in memo-
riam Christi baptismatis Kalendis Febr. aut etiam
6 Januar. pro charis baptizarentur, ad eum allu-
dere Apostolum, ut sic omnimodo et sic quasi ad
hominem ex ipso illorum sensu asserat resurrectionem
mortuorum : quod certe leve esset ex inolita
prava consuetudine nec errore vacante fidei my-
sterio præsidium quærere. Valentiniani vero an-
gelos sic baptizari pro hominibus volunt, et salu-
tem consequi cujus nomine angelus aliquis bap-
-

zatus sit, quæ meræ sunt nœniæ et nugæ. Chryso-
stomi expositio, quod nos ipsi qui intingimur, ὑπὲρ
τῶν νεκρῶν baptizemur pro mortuis nostris corpo-
ribus, et in fidem resurrectionis illorum, quam ore
profiteamur dum symbolum reddimus, et signo re-
præsentemus, dum aquis immergimur et emer-
gimus, ac piscinam Pauli phrasi pro sepulchro ha-
bemus in mortem Christi baptizati illique conse-
culti, ipsa una vera dignaque Paulo et argumento
haberi possit, frustra est quidquid in eam arietat
Scaliger, quod non scriptum sit, ὑπὲρ νεκρῶν βα-
πτιζόμενοι, sed ὑπὲρ τῶν νεκρῶν, addito articulo.
quod est ὁριστικόν, quasi baptizari pro uno aliquo
mortuorum, non quasi generatim pro mortuis ad
resurrectionis astruendam fidem. Certe argutus
homo, ut vim Græcæ vocis agnovit quam ha-
ctenus parum adverterunt etiam acutissimi inter-
pretes, Joan. Chrysostomus et Græci alii, imo certe
adverterent qui in Græcis et tyrones sunt, sicque

ὡς ὑπὲρ ἡμῶν γὰρ, φησὶν, οἱ ἄγγελοι ἐβαπτίσαντο, ὥς
εἶμεν μέρη. Νεκροὶ δὲ ἡμεῖς, οἱ νεκρωθέντες τῇ
συστάσει ταύτῃ· ζῶντες δὲ καὶ ἄρρενες, οἱ μὴ με-
ταλαμβάνοντες τῆς συστάσεως ταύτης. Εἰ νεκροὶ οὐκ
ἐγείρονται, τί καὶ βαπτίζομεθα; ἐγείρομεθα οὖν
ἡμεῖς ἰσάγγελοι τοῖς ἄρρεσιν ἀποκαταστάθεντες, τοῖς
μέλει τὰ μέλη, εἰς ἔνωσιν. Οἱ βαπτίζομενοι δὲ,
ρασὶν, ὑπὲρ ἡμῶν τῶν νεκρῶν οἱ ἄγγελοι εἰσιν οἱ
ὡς ὑπὲρ ἡμῶν βαπτίζομενοι, ἵνα ἔχοντες καὶ ἡμεῖς τὸ
ὄνομα μὴ ἐπισχεθῶμεν, κωλυθέντες εἰς τὸ Πλήρωμα
παρελθεῖν τῷ ὄρω καὶ τῷ σταυρῷ. Διὸ καὶ ἐν τῇ
χειροθεσίᾳ (78) λέγουσιν ἐπὶ πέλους (79)· Εἰς λύ-
τρωσιν ἀγγελικὴν, τοῦτέστιν, ἣν καὶ ἄγγελοι ἔχου-
σιν· ἢ βεβαπτισμένους ὁ τὴν λύτρωσιν κομισάμε-
νος τῷ αὐτοῦ ὀνόματι, ὃ καὶ ὁ ἄγγελος αὐτοῦ προ-
βεβήπισται. Ἐβαπτίσαντο δὲ ἐν ἀρχῇ οἱ ἄγγελοι ἐν
λύτρωσει τοῦ ὀνόματος τοῦ ἐπὶ τὸν Ἰησοῦν ἐν τῇ
περιστερᾷ κατελθόντος καὶ λυτρωσαμένου αὐτόν.
Ἐδέησε δὲ λυτρώσεως καὶ τῷ Ἰησοῦ (80), ἵνα μὴ
καταγεθῇ τῇ ἐννοίᾳ ἥ ἐνετέθη τὸ ὑπερῆματος
προτερήματος διὰ τῆς σοφίας, ὡς φησὶν ὁ Θεό-
δωτος.

ΚΓ'. Τὸν Παράκλητον οἱ ἀπὸ Οὐαλεντίνου τὸν Ἰη-
σοῦν λέγουσιν· ὅτι πλήρης τῶν Αἰώνων ἐλήλυθεν, ὡς
ἀπὸ τοῦ οὐλοῦ προσελθὼν. Χριστὸς γὰρ, καταλείψας
τὴν προβαλοῦσαν αὐτὸν Σοφίαν, εἰσελθὼν εἰς τὸ Πλή-
ρωμα ὑπὲρ τῆς ἑξω καταλειφθείσης Σοφίας, ἡτήσατο
τὴν βοήθειαν· καὶ ἐξ εὐδοκίας τῶν Αἰώνων Ἰησοῦς
προβάλλεται Παράκλητος τῷ παρελθόντι αἰώνι. Ἐν
τῷ δὲ Παράκλητῳ ὁ Παῦλος ἀναστάσεως ἀπο-
στολὴν γέγονεν (81)· αὐτίκα μετὰ τὸ πάθος τοῦ Κυ-
ρίου καὶ αὐτὸς ἀπεστάλη κηρύσσειν. Διὸ καὶ καθ'
ἔπειρον ἐκήρυξε τὸν Σωτῆρα γεννητὸν καὶ παθη-
τὸν (82) διὰ τοὺς ἀρίστους, ὅτι, τοῦτον γυνῶναι δυνή-
θεντες, κατὰ τὸν τόπον τοῦτον διδάσιν· καὶ κατὰ τὸ
πνευματικὸν ἐξ ἁγίου Πνεύματος καὶ Παρθένου, ὡς

¶ P. 965 ED. POTTER.

vere ὑπὲρ τῶν νεκρῶν baptizamus, pro nobis ipsis
nostrisque corporibus mortui, ut resurrectionem
quæ est in Christo et ad vitam consequamur, non
quæ beneficio quasi Creatoris etiam malorum fu-
tura est, ut et corpore totoque homine quo pecca-
verunt pœnas ducant, tametsi eam sic credamus
exque symbolo reddamus, ex quo ipso nuga-
cissimus Aristarchus Christi εἰς ἄδου κατὰδασιν
descensum ad inferos temere nimis expungit.
COMBES.

(78) Διὸ καὶ ἐν τῇ χειρ. Constitut. apostol. lib.
viii. cap. 9: Χειροθεσία καὶ εὐχὴ ὑπὲρ τῶν ἐν με-
τανοίᾳ· Impositio manuum et oratio pro penitenti-
bus. Oratio, quæ cum impositione manuum fiebat,
χειροθεσία quandoque dicta videtur: hinc postea in
his Excerptis εὐχαὶ διὰ χειρῶν, quæ scilicet fiebant
impositis vel sublatiis manibus. Conf. quæ ad Con-
stitutionum apost. locum jam dictum adnotavit Co-
telerius.

(79) Ἐν τῇ χειροθεσίᾳ ... ἐπὶ πέλους. Manuum
hæc admotio in baptismo, de quo superius, vicem
unguenti in consignatione diaconica perinde ac in
ordinatione, in qua leguntur publicæ scilicet pre-
ces, quarum fuit hæc pars aliqua eique successerit,
quod ita modo in fine habetur: Πρὸς τὸ ῥυθῆναι
αὐτοῦ οὖν ἡμῖν πάσης θλίψεως ἀργῆς καὶ ἀνάγ-
κης, ut nobiscum liberentur ab omni afflictione et

quit, ngeli baptizati sunt, quorum membra sumus.
Nos autem mortui sumus, neci dati constitutione
hac: viventes vero et masculi, qui status hujusce
non sunt participes. Si mortui non resurgunt, quare
et nos baptizamus? nos igitur resurgemus, angelis
similes in virorum numerum collocati, membris uti
nos et membra aduniamur. Qui vero baptizati, in-
quiunt, pro nobis mortuis, angeli sunt qui pro nobis
baptizantur, ut et nos nomen habentes per terminum
ac crucem in Plenitudinem ingredi non impediamur.
Quapropter et in manum impositione dicunt in
fine: In redemptionem angelicam, hoc est, quam
etiam angeli habent, ut baptizatus sit qui nomine
proprio redemptionem adeptus est, quo et angelus
ejus prius fuit baptizatus. Angeli vero in principio
baptizati fuerunt in redemptione nominis illius qui
columbæ forma in Jesum descendit et ipsum re-
demit: redemptione opus fuit et ipsi Jesu, ut non
conceptu defectus illius detineretur, cui per sapien-
tiam accedens fuerit addictus, prout asserit Theo-
dotus.

XXIII. Paracletum Jesum nominant Valenti-
niani, quod Æonum plenus quasi ab universo pro-
diens venerit. Christus enim Sapientiam a qua pro-
cesserit relinquens, inque ✠ Plenitudinem veniens,
relicta quæ est extra illum Sapientia, auxilium
petiit, et pro voluntate Æonum Jesus sæculo præ-
terlabenti mittitur Paracletus. Paracleti vero forma,
Paulus resurrectionis factus est apostolus, utpote
qui statim a Domini passione ipse prædicatum
missus fuerit. Itaque secundum utramque naturam
Salvatorem prædicavit, nempe genitum ac patibi-
lem illorum gratia qui optimi sunt, quod cum illum
cognoscere iis concessum sit, loci hujusce con-
templatione timore percutiantur: et secundum spi-

angustia. Fuerit itaque εἰς λύτρωσιν ἀγγελικὴν, non
absurdo illo sensu quem auctor ponit, quasi angelo
redemptore qui pro nobis baptizatus fuit, sed ut
neophyti pari angelis sorte vel etiam illis interces-
soribus a malis liberentur, fortesque pugiles sint.
Quod si hæretica hæretico spiritu composita for-
mula et precatio ipsa Valent. nihil nostra attinet
D explicare. COMBES.

(80) Ἐδέησε δὲ λυτρώσεως καὶ τῷ Ἰησοῦ. Spur-
cissima blasphemia ὅρος ipse Christus est qua os-
tium ut in sequentibus, sine quo et cruce non ejus
meritis ingredi velint in cœlos εἰς τὸ Πλήρωμα, in
quorum sic nomine angeli baptizati sunt. Ut sic
errorem errori nectant, fiatque illorum chaos im-
mensum. Quasi et Christo fuerit damnatio quædam
quod carnem assumpsit seu illi copulatus est, per
quam obnoxius fieret defectui, eumque contingeret
τοῦ Πληρώματος sensu capi. Facessat ille Theo-
dotus ejus auctor dogmatis ac forte totius lucubra-
tionis, quem brevior illaudatum sic bella parte
abire non voluit, ac cujus sequentibus passim au-
toritatem arcessit. COMBES.

(81) Ἀποστολὴ γέγ. Forte ἀπόστολος γέγ. SYLB.

(82) Γεννητὸν καὶ παθ. Aptius γεννητὸν καὶ παθ.
Ibidem mox verius esse videtur διὰ τοὺς ἀριστερούς,
propter sinistros, ut pag. seq. Mox sane inemorau-
tur etiam δεξιῶν ἄγγελοι. SYLBURG.

ritale ex Spiritu sancto et Virgine, eo scilicet modo quo angeli dextri cognoscunt. Mente enim propria Dominum unusquisque cognoscit, at non similiter angeli omnes horum parvorum electorum qui futuri sunt in eadem hereditate et perfectione^a, *faciem Patris vident*^b. Fortasse facies quidem et ipse Filius est: sicuti etiam est illud omne Patris comprehensibile quod per Filium edocti vident. Quod autem reliquum Patris est, ignotum est.

XXIV. Dicunt Valentiniani, quod Spiritus ille quem prophetarum singuli ad ministerium habuerunt, super omnes qui de Ecclesia sint, sit effusus, hancque ob causam signa Spiritus, nempe sanationes, et prophetiae, per Ecclesiae membra fiunt. Ignorant autem quod Paracletus, qui in Ecclesia immediate operatur, ejusdem substantiae et virtutis sit cum illo qui sub Veteri Testamento operabatur.

XXV. Angelum definierunt Valentiniani: verbum existentis annuntiationem habens. Dicunt autem et Aeonas eodem quo Verbum Verba censeret. Apostoli, inquit, in signa duodecim translati sunt. Ad eundem enim modum quo ab illis perficitur rerum generatio, ita ab apostolis regeneratio.

353 XXVI. Videtur id Jesu quod est visibile. Sapientia et Ecclesia fuerunt ab excellenti semine, quam induit per corpus, uti sentit Theodotus. Invisibile vero nomen quod est Filius unigenitus. Unde cum dicat: *Ego sum ostium*^c, hoc dicit: quod ad eum usque terminum, qui ego sum, venietis, quotquot excellenti semine nati sitis. Cum vero ipse ingreditur, semen quoque una cum illo ingreditur in Plenitudinem, per ostium scilicet colligatum et inductum.

XXVII. Sacerdos ingrediens intra velamen secundum, cum laminam^d juxta altare incensi deposuit, tum et ipse in silentio nomen in corde insculptum habens ingrediebatur^e. Significans positionem veluti laminæ aureæ puræ levisque factæ per purgationem quasi corporis, animæ positionem esse: in quo splendor et nomen cultus religiosi erat insculptum, per quod principatibus et potestatibus, qui nomen sortitus est, innotuit. Ponit autem corpus hoc, laminam levem, cum intra velamen secundum in mundo intelligibili existat, quod quidem velamen perfectum plenumque est rebus universitatis, juxta altare incensi, juxta angelos ora-

oi δεξιοὶ ἄγγελοι γινώσκουσιν. Ἰδίως γὰρ ἕκαστος γνωρίζει τὸν Κύριον, καὶ οὐχ ὁμοίως πάντες τὸ πρόσωπον τοῦ Πατρὸς ὁρῶσιν οἱ ἄγγελοι τῶν τῶν μικρῶν τῶν ἐκλεκτῶν, τῶν ἐσομένων ἐν τῇ αὐτῇ κληρονομίᾳ καὶ τελειότητι. Τάχα δὲ τὸ πρόσωπόν ἐστι μὲν καὶ ὁ Υἱός· ἐστὶ δὲ καὶ ὅση καταληπτὸν τοῦ Πατρὸς δι' Υἱοῦ δεδογμένον θεωροῦσι· τὸ δὲ λοιπὸν ἄγνωστόν ἐστι τοῦ Πατρὸς.

ΚΔ'. Λέγουσιν οἱ Οὐαλεντινιανοὶ, ὅτι ὁ κατὰ εἰς (83) τῶν προφητῶν ἔσχεν Πνεῦμα ἐξαίρετον εἰς διακονίαν (84), τοῦτο ἐπὶ πάντας τοὺς τῆς Ἐκκλησίας ἐξεχύθη· διὸ καὶ τὰ σημεῖα τοῦ Πνεύματος, ἰάσεις καὶ προφητεῖαι, διὰ τῆς Ἐκκλησίας ἐπι-
B λούνται. Ἀγνοοῦσι δὲ, ὅτι ὁ Παράκλητος προσερχὸς ἐνεργῶν νῦν τῇ Ἐκκλησίᾳ, τῆς αὐτοῦ οὐσίας (85) ἐστὶ καὶ δυνάμει· τῇ προσεχῶς ἐνεργήσαντι κατὰ τὴν Παλαιὰν Διαθήκην.

ΚΕ'. Τὸν ἄγγελον ὥρισαντο οἱ ἀπὸ Οὐαλεντινίου λόγον ἀπαγγελίαν ἔχοντα τοῦ θντος. Λέγουσι δὲ καὶ τοὺς Αἰῶνας ὁμωνύμως τῷ Λόγῳ Λόγους. Οἱ ἀποστολοὶ, φησὶ, μετετέθησαν τοῖς δεκαδύο ζωδίοις. Ὡς γὰρ ὑπ' ἐκείνων ἡ γένεσις διοικεῖται, οὕτως ὑπὸ τῶν ἀποστόλων ἡ ἀναγέννησις.

ΚΖ'. Ὅραται τὸ ὁρατὸν τοῦ Ἰησοῦ. Ἡ Σοφία καὶ ἡ Ἐκκλησία ἦν τῶν σπερμάτων τῶν διαφερόντων, ἦν ἐστολίσαστο διὰ τοῦ σαρκίου, ὡς φησὶν ὁ Θεόδοτος. Τὸ δὲ ἄορατον ὄνομα, ὅπερ ἐστὶν ὁ Υἱὸς ὁ μονογενής. Ὅθεν ὅταν εἴπῃ, Ἐγὼ εἰμι ἡ θύρα, τοῦτο λέγει.
C διὲ μέχρι τοῦ θροῦ, οὐ εἰμι ἐγὼ, ἐλεύσεσθε οἱ τῷ διαφερόντος σπέρματος. Ὅταν δὲ καὶ αὐτὸς εἰσέλ-
χῃται, καὶ τὸ σπέρμα συνεισέρχεται (86) αὐτῷ εἰς τὸ Πλήρωμα διὰ τῆς θύρας συναχθὲν καὶ εἰσυχθὲν.

ΚΖ'. Ὁ ἱερεὺς εἰσὶν ἐντὸς τοῦ καταπετάσματος τοῦ δευτέρου, τὸ τε πέταλον (87) ἀπετίθει παρὰ τῇ θυσιαστηρίῳ τοῦ θυμιάματος, αὐτὸς δὲ ἐν σιγῇ τὸ ἐν τῇ καρδίᾳ ἐγκεχαραγμένον ὄνομα ἔχων εἰσέλ-
δεινὸς τὴν ἀπόθεσιν τοῦ καθάπερ πετάλου χρυσοῦ καθαροῦ γενομένου καὶ κούφου διὰ τὴν κάθαρσιν τοῦ ὡς περ σώματος, τῆς ψυχῆς ἀπόθεσιν· ἐν ᾧ ἐγκεχά-
ρακτο τὸ γάνωμα καὶ τὸ ὄνομα τῆς θεοσεβείας, δι' ὧ
ταῖς ἀρχαῖς καὶ ἐξουσίαις ἐγινώσκειτο τὸ ὄνομα περιει-
μενος. Ἀποτίθεται δὲ τοῦτο τὸ πέταλον τὸ ἄδαρς, γε-
D νόμενον ἐντὸς τοῦ καταπετάσματος τοῦ δευτέρου ἐν τῷ νοητῷ κόσμῳ, ὃ ἐστὶ δεύτερον ὁλοσχερὲς καταπέ-
τασμα τοῦ παντός, παρὰ τὸ θυσιαστήριον τοῦ θ-

* P. 966 ED. POTTER. ^a Heb. i, 14. ^b Matth. xviii, 10. ^c Joan. i, 7. ^d Exod. xxviii, 36. ^e Levit. xvi, 3.

(83) Κατὰ εἰς. Scribendum potius conjuncte καθ'εἰς.

(84) Εἰς διακονίαν. Conf. quæ paulo superius dixit auctor.

(85) Τῆς αὐτοῦ οὐσίας. Congruentius τῆς αὐτῆς οὐσίας, ejusdem substantiæ. SYLBURG.

(86) Συνεισέρχεται. Forte συνεισέρχεται, ut sensus sit, cum vero ipse intrat, semen quoque cum eo intrat. De mystico autem summi sacerdotis in sanctuarium introitu et habitu ejusdem, latius su-

pra pag. 240, 241. SYLBURG

(87) Τὸ τε πέταλον. Non solum laminam auream nomine ΔΕΙ inscriptam ponebat sacerdos intra secundum velum ingressurus in die expiationis, verum etiam reliquum omnem ornatum ex ritu summi sacerdotii, quod luctus habitu et poenitentis illuc ingrederetur, ac quasi simplex sacerdos, nullaque majori pompa a reliquis: quæ vera ac litteralis ratio, non quam auctor ex sua aut Valentinianorum persona hic ἀλλήγορεῖ. COMBER.

μάματος, παρὰ τοὺς λειτουργοὺς τῶν ἀναφερομένων ἁγίων ἀγγέλους. Γυμνὴ δὲ ἡ ψυχὴ, ἐν δυνάμει τοῦ πνευμάτος ὅλον σῶμα τῆς δυνάμεως γενομένη, μεταβαίνει (88) εἰς τὰ πνευματικὰ, λογικὴ τῷ ὄντι καὶ ἱεραρχικῇ γενομένη, ὡς ἂν ἐμψυχον μένη, ὡς εἶπε, ὑπὸ τοῦ Λόγου προσεχῶς ἦδη, καθάπερ οἱ ἰσχυροὶ τῶν ἀγγέλων ἀρχιερεῖς γενομένοι, καὶ οὕτων πάλιν οἱ πρωτόκτιστοι. Ποῦ δὲ ἐστὶ Γραφῆς καὶ μαθήσεως κατόρθωμα τῇ ψυχῇ ἐκεῖνῃ τῇ καθαρᾷ γενομένη, ὅπου καὶ ἀξιοῦται πρόσωπον πρὸς πρόσωπον θεὸν ὁρᾶν; Τὴν γοῦν ἀγγελικὴν διδασκαλίαν ὑπερβᾶσα καὶ τὸ ὄνομα τὸ διδασκόμενον ἐγγράφως, ἐπὶ τὴν γνῶσιν καὶ κατάληψιν τῶν πραγμάτων ἐρχεται, οὐκ ἐστὶ νύμφη, ἀλλ' ἡδὴ Λόγος γενομένη καὶ παρὰ τῷ νομῶν καταλύων μετὰ τῶν πρωτοκλήτων καὶ πρωτοκτίστων, φίλων μὲν δι' ἀγάπην, υἱῶν δὲ διὰ τὴν διδασκαλίαν καὶ ὑπακοήν, ἀδελφῶν δὲ διὰ τὸ τῆς γενέσεως κοινόν. Ὅστε τὸ μὲν τῆς οἰκονομίας ἦν, τὸ πέταλον παρακεῖσθαι καὶ μαρτυρεῖν εἰς γνῶσιν· τὸ δὲ δυνάμεως, τὸ θεοφόρον γίνεσθαι τὸν ἄνθρωπον προσεχῶς ἐνεργούμενον ὑπὸ τοῦ Κυρίου, καὶ καθάπερ σῶμα αὐτοῦ γινόμενον.

ΚΗ'. Τὸ, Θεὸς ἀποδιδούς ἐπὶ τρίτην καὶ τετάρτην γενεάν τοῖς ἀπειθοῦσι, φασὶν οἱ ἀπὸ Βασιλείου κατὰ τὰς ἐνσωματώσεις· οἱ δὲ ἀπὸ Οὐαλεντινίου, τοὺς τρεῖς τόπους, δηλοῦσθαι τοὺς ἀριστεροὺς· τετάρτην δὲ γενεάν, τὰ σπέρματα αὐτῶν. *Εἰς* δὲ τοῦτον εἰς *χιλιάδας*, ἐπὶ τὰ δεξιὰ.

ΚΘ'. Ἡ Σιγὴ, φασὶ, μήτηρ οὖσα πάντων τῶν προκλήτων ὑπὸ τοῦ Βάθους, ὃ μὲν οὐκ ἔσχεν εἰπεῖν, περὶ τοῦ Ἀρρήτου σεσίγηκεν· ὃ δὲ κατέλαβε, τοῦτο ἐκάλειπτον προσηγόρευσε.

Λ'. Εἰτα ἐκλαθόμενοι τῆς δόξης τοῦ Θεοῦ, παθεῖν αὐτὸν λέγουσιν ἀθέως. Ὁ γὰρ συνεπάθησεν (89) ὁ Πατήρ, στερεὸς ὢν τῇ φύσει, φησὶν ὁ Θεόδοτος (90), καὶ ἀνένδοτος, ἐνδύσιμον ἑαυτὸν παρασχών, ἵνα ἡ Σιγὴ τοῦτο (91) καταλάβῃ, πάθος ἐστίν· ἡ γὰρ συμπαθεῖα πάθος τινὸς διὰ πάθος ἑτέρου· ναὶ μὴν καὶ τοῦ πάθους γενομένου, τὸ ὅλον συνεπάθησε, καὶ αὐτὸς εἰς διόρθωσιν τοῦ παθόντος ἤγαγεν.

ΛΔ'. Ἀλλὰ καὶ εἰ ὁ κατελθὼν Εὐδοκία τοῦ ὅλου ἦν (ἐν αὐτῷ γὰρ πᾶν τὸ Πλήρωμα ἦν *σωματικῶς*)· ἔπαθε δὲ οὗτος, δηλονότι καὶ τὰ ἐν αὐτῷ σπέρματα συνέπαθε, δι' ὧν τὸ ὅλον καὶ τὸ πᾶν εὐρίσκειται πάσχειν. Ἀλλὰ καὶ διὰ τῆς τοῦ δωδεκάτου Αἰῶνος πείσεως τὰ δια παιδεύθηεντα, ὡς φασὶ, συνεπάθησε. Τότε γὰρ

tionum quæ oblatæ fuerint ministros. Nuda vero anima in potentia conscientiæ sicut corpus potentiæ effecta, ad spiritalia transit, rationalis verbo et pontificia evadens, ut jam a Verbo immediate, ut ita loquar, animata maneat, sicut archangeli angelorum pontifices facti et horum similiter qui primum creati sunt. Ubi vero adhuc Scripturæ ac disciplinæ officium animæ illi quæ pura sit, quando etiam facie ad faciem Deum videre meretur? Proinde angelicam doctrinam superans nomenque illud quod scripto docetur, ad cognitionem æt rerum comprehensionem venit, non amplius sponsa sed jam Verbum facta, et apud sponsum manens, cum primo vocatis creatisque, amicis quidem ob amorem, filiis vero ob doctrinam et obedientiam, fratribus autem propter ortus communionem. Quare illud quidem dispensationis erat, laminam scilicet gestare ac ad scientiam discere: illud autem potentiæ quod homo Deum portans immediate ab afflatu Domini fiat, ac quasi ejus corpus fuerit.

XXVIII. Nempe illud: *Deus reddens in tertiam et quartam generationem incredulis*, Basilidiani interpretantur de corporum carcere; Valentiniani vero loca tria sinistra significari contendunt, quartam autem generationem, eorum semina. *Faciens vero misericordiam in mille*, de iis qui ad dextram sunt.

XXIX. Sige, dicunt, seu Silentium, quæ mater sit omnium quæ a Bytho, seu profundo, facta sunt, quod de Arrhetu, seu ineffabili, loqui non potuit, tacuit; quod vero comprehendit, hoc incomprehensum vocavit.

XXX. Insuper gloriæ divinæ immemores, Deum pati impie contendunt. Quod enim Pater compassus est, inquit Theodotus, qui natura sua firmus sit, et in quo nulla sit remissio, gratuitum facilemque semetipsam præbens, uti hoc Sige comprehenderet, passio est. Compassio enim cujusdam passio est ob alterius passionem: quin et cum passio fuerit, universum quoque passione affectum est, et ipsi ad emendationem illius qui passus est, adducti sunt.

XXXI. Sed quamvis ille qui descendit, Eudocia seu Voluntas universi fuit (in ipso enim omnis Plenitudo *corporaliter* exstitit b); hic quoque passus est, sicuti et ipsa semina, quæ in illo sunt, passione sunt affecta, quorum gratia totum quoque et universum pati invenitur. Sed et passione Æonis

* P. 967 ED. POTTER. a Deut. v, 9; Num. xiv, 18. b Col. ii, 9.

(88) *Μεταβαίνει*. Lactantius lib. vii, cap. 8: *Necesse esse in terram resolvi, quod autem tenue atque ponderosum, et dissolubile: quod autem tenue atque subtile, id vero esse individuum, ac domicilio corporis velut carcere liberatum, ad cælum et ad naturam suam percolare. Hæc sere Platonis collecta breviter, quæ apud ipsum late copioseque explicantur. In eadem sententia fuit etiam Pythagoras ante, ejusque præceptor Pherecydes.*

(89) Ὁ γὰρ συνεπ. Legendum videtur ὡς γὰρ συνεπάθησεν· aut ὃ interrogative capiendum pro τί. ΣΥΛΛΑΒΕ.

(90) *Φησὶν ὁ Θεόδοτος*, etc., in seq. Esse Theodotum inter Valentini sequaces, clarum, qui, velut alii, sectam auxerit acceptaque dogmata cum ætatis plenæ majori impietate cumulaverit. Absurdus igitur epitomatori visus, qui ab illo notatur ut impius: et certe impius quod Deo πάθος tribuit, velut more nostro miserando perturbetur labemque ullam incurrat aut vitium, quod utrumvis (solet) prodere πάθος. COMBER.

(91) *Τοῦτο*. Aptius καὶ αὐτό, et ipsum: nempe τὸ ὅλον. ΣΥΛΛ.

duodecimi universa castigata, ut loquuntur, et passione pariter affecta sunt. Tunc enim agnoverunt esse se gratia Patris, esse quoque nomen quod nominari non potest, esse denique formam et scientiam. Qui vero voluit Æon, illud quod scientia superius est rapere, ignorantiae ac deformitati factus est obnoxius; unde et vacuitas scientiae exstitit, quod est umbra nominis, quod est Filius, qui forma est nomen.

XXXII. Cum igitur in Plenitudine sit unitas, Æonum singuli propriam Plenitudinem conjugium habent. Quaecunque igitur ex conjugio, aiunt, proveniunt, plenitudines sunt, quaecunque vero ex uno, imagines. Unde Theodotus Christum qui ex contemplatione Sapientiae processerit, imaginem Plenitudinis vocavit. Hic autem matrem relinquens et ad Plenitudinem ascendens quasi ab universis detentus est, quinetiam et a Paracleto.

354 XXXIII. Adoptatus attamen est Christus, ut inter plenitudines electus, et rerum mundi huiusce primogenitus. Est itaque verbum hoc prava nostri doctrina ex materia subjecta, Salvatorem primogenitum vocans, cum ille quasi radix et caput nostrum sit. Ecclesia vero ipsius Christi, dicunt, fructus, caventes quod inconveniens est, recepto in Plenitudinem qui ex contemplatione materna ortus est: mater rursus dispensationis principem produxit, in imagine illius qui ab ea fugerat, propter desiderium illius qui fuerit melior, qui character Patris universorum fuit: quapropter et minor ille est, quasi ex passione cupiditatis formaverit. Abominata tamen est, inquit illi, cum illius severitatem videret.

XXXIV. Sed et potentiae sinistrae, ab illa prius quam dextrae productae, a lucis adventu praesentiaque non formantur. Sinistrae vero relictæ sunt a loco ipso formandæ. Matre itaque una cum Filio et seminibus in ✕ Plenitudinem ingressa, tunc locus matris potestatem ordinemque accipiet, quem nunc habet mater.

XXXV. Jesus lux nostra, ut dicit apostolus, seipsum exinaniens, hoc est, ut vult Theodotus; extra terminum exiens, quoniam angelus erat, e Plenitudine angelos seminis excellentis secum eduxit. Et ipse quidem redemptionem, quasi e Plenitudine progressus, habuit, angelos autem ad seminis correctionem duxit: quasi enim pro parte rogant obsecrantque angeli, nostrique gratia dejecti, ingredi festinantes, veniam nobis precantur, ut una cum illis nos etiam ingrediamur. Quippe cum nostri fere opus habent ut ingrediantur (quoniam sine nobis ingredi non illis concessum sit, hanc ob

ἐπέγνωσαν, ὅτι εἰσὶν χάριτι τοῦ Πατρὸς, εἰσὶν ὄνομα ἁνωνόμαστον, μορφή καὶ γνώσις. Ὁ δὲ βουλῆς Αἰὼν (92) τὸ ὑπὲρ τὴν γνώσιν λαβεῖν, ἐν ἀγνωσίᾳ καὶ ἀμορφίᾳ ἐγένετο· ὅθεν καὶ κένωμα γνώσεως εἰργάσατο· ὅπερ ἐστὶ σκιά τοῦ ὀνόματος, ὅπερ ἐστὶ Υἱὸς, μορφή τῶν Αἰώνων. Οὗτος τὸ κατὰ μέρος ὄνομα τῶν Αἰώνων ἀμέλει ἐστὶ τοῦ ὀνόματος.

Æonum est. Hic sigillatim Æonum nominis utique

AB'. Ἐν Πληρώματι οὖν ἐνότητος οὕσης, ἕκαστος τῶν Αἰώνων ἴδιον ἔχει Πλήρωμα, τὴν συζυγίαν. Ὅσα οὖν ἐκ συζυγίας, φασὶ, προέρχεται, πληρώματι ἐστὶν· ὅσα δὲ ἀπὸ ἐνός, εἰκόνες. Ὅθεν ὁ Θεόδοτος τὴν Χριστὸν ἐξ ἐννοίας προσελθόντα τῆς Σοφίας, εἰκόνα τοῦ Πληρώματος ἐκάλεσεν. Οὗτος δὲ, καταλείψας τὴν μητέρα, ἀνελθὼν εἰς τὸ Πλήρωμα, ἐκρατήθη, ὥστε τοῖς ὅλοις, οὕτω δὲ καὶ τῷ Παρακλητῷ.

AG'. Υἱόθετος μέντοι γέγονεν ὁ Χριστὸς, ὡς πρὸς τὰ πληρώματα ἐκλεκτὸς γενόμενος, καὶ πρωτότοκος τῶν ἐνθάδε πραγμάτων. Ἔστιν οὖν ὁ λόγος οὗτος παρ' ἀκούσματος τοῦ ἡμετέρου ἐκ τοῦ ὑποκειμένου, πρῶτον τοκὸν λέγων τὸν Σωτῆρα· καὶ ἔστιν ὡς περὶ ῥίζα καὶ κεφαλὴ ἡμῶν. Ἡ δὲ Ἐκκλησία, καρποὶ αὐτοῦ Χριστοῦ, φασὶ, τὸ ἀνοίκειον φυγόντες (93), συσταλέντες εἰς τὸ Πλήρωμα ἐκ τῆς μητρὸς γενομένου ἐννοίας· ἡ μήτηρ αὐτῆς τὸν τῆς οἰκονομίας προηγάγετο ἔρχοντα, εἰς τύπον τοῦ φυγόντος αὐτὴν κατ' ἐπιπόθετον αὐτοῦ κρείττονος ὑπάρχοντος, ὃς ἦν τύπος τοῦ Πατρὸς τῶν ὅλων· διὸ καὶ ἡττων γίνεταί, ὡς ἂν ἐκ πάσης τῆς ἐπιθυμίας συνεστῶσα. Ἐμυσσάθη μέντοι ἐνέδωκα τὴν ἀποτομίαν αὐτοῦ, ὡς φασὶν αὐτοί.

AD'. Ἀλλὰ καὶ εὐώνυμοι δυνάμεις, πρῶται προβληθεῖσαι τῶν δεξιῶν ὑπ' αὐτῆς, ὑπὸ τῆς τοῦ φωτὸς παρουσίας οὐ μορφοῦνται· καταλείφθησαν δὲ αἱ ἀρσεναὶ ὑπὸ τοῦ τόπου μορφωθῆναι. Τῆς μητρὸς οὖν μετὰ τοῦ Υἱοῦ καὶ τῶν σπερμάτων εἰσελθούσης εἰς τὸ Πλήρωμα, τότε ὁ τόπος τὴν ἐξουσίαν τῆς μητρὸς καὶ τὴν τάξιν ἀπολήφεται, ἣν νῦν ἔχει ἡ μήτηρ.

AE'. Ὁ Ἰησοῦς τὸ φῶς ἡμῶν, ὡς λέγει ὁ ἀπὸστολος, ἑαυτὸν κενώσας, τοιούστιν ἐκτὸς τοῦ ὅρου γενόμενος, κατὰ Θεόδοτον, ἐπεὶ ἄγγελος ἦν, τοῦ Πληρώματος τοὺς ἀγγέλους τοῦ διαφέροντος σπέρματος συνεξήγαγεν ἑαυτῷ· καὶ αὐτὸς μὲν τὴν λύτρωσιν ὡς ἀπὸ Πληρώματος προσελθὼν εἶχεν, τοὺς δὲ ἀγγέλους εἰς διόρθωσιν τοῦ σπέρματος ἤγαγεν· ὡς γὰρ ὑπὲρ μέρους δέονται καὶ παρακαλοῦσι, καὶ δι' ἡμᾶς κατεχόμενοι, σπεύδοντες εἰσελθεῖν, ἀφαιρῶν ἡμῖν αἰτοῦνται, ἵνα συνεισέλθωμεν αὐτοῖς· σχεδὸν γὰρ ἡμῶν χρεῖαν ἔχοντες ἵνα εἰσέλθωσιν· (ἐπεὶ ἀνεῖ ἡμῶν οὐκ ἐπιτρέπεται αὐτοῖς· διὰ τοῦτο γὰρ οὐδὲ ἡ μήτηρ συνελή-

✕ P. 968 ED. POTTER. a Joan. viii, 12. b Phil. ii, 7.

(92) Ὁ δὲ βουλῆς Αἰὼν. Clare hoc peccatum diaboli ex superbia ejus poena scelerumque ex illa castigatione, ut se adversus Deum erigant et quasi a se sibi esse et quas possident dotes tribuant: nec alia in istis desint veræ fidei consona, sed fabulis immista illisque obruta, quibus sic superbi homi-

nes et qui scientiæ arcem tenere in Christianis videre vellent, in confusione sua gloriam quaererent, eamque inter Satanæ primogenitos, quasi apostoli Joannis oraculo haberent. COMBER.]

(93) Φυγόντες. Haud scio an verius φυγόντος, genitivo casu, ut mox. SYLb.

λαβεν ἀνευ ἡμῶν, φασίν·) εἰκότως ὑπὲρ ἡμῶν δέον-
ται.

ΛΓ'. Ἐν ἐνότητι μένοιτε· προεβλήθησαν οἱ ἀγγελοι ἡμῶν, φασίν, εἰσιόντες, ὡς ἀπὸ ἐνὸς προελθόντες. Ἐπεὶ δὲ ἡμεῖς ἤμεν, οἱ μεμερισμένοι, διὰ τοῦτο ἰδαιπίστατο ὁ Ἰησοῦς, τὸ ἀμέριστον μερισθῆναι, μέγχις ἡμᾶς ἐνώση αὐτοῖς εἰς τὸ Πλήρωμα, ἵνα ἡμεῖς οἱ πολλοὶ ἐν γενόμενοι, οἱ πάντες τῷ ἐν τῷ δι' ἡμᾶς μερισθέντι ἀνακραθῶμεν.

ΛΔ'. Οἱ ἀπὸ Ἀδάμ ἐξεληθέντες, οἱ μὲν δίκαιοι, διὰ τῶν ἐκτισμένων τὴν ὁδὸν ποιούμενοι, παρὰ τῷ τόπῳ κατεῖχοντο, κατὰ τοὺς Ὑαλεντινιανούς· οἱ δὲ ἕτεροι, ἐν τῷ τοῦ σκότους ἐκτισμένῳ ἐν τοῖς ἀριστεροῖς ἔχοντες συναίσθησιν τοῦ πυρός.

ΛΕ'. Ποταμὸς ἐκπορεύεται πυρὸς ὑποκάτω τοῦ θρόνου τοῦ τόπου, καὶ βεῖ εἰς τὸ κενὸν τοῦ ἐκτισμένου· ὁ ἔστιν ἡ γένεσις ἀπὸ κτίσεως τοῦ πυρὸς βέοντος, μὴ πληρουμένης (94). Καὶ αὐτὸς δὲ ὁ τόπος πύρινός ἐστι. Διὰ τοῦτο, φησὶ, καταπέτασμα ἔχει, ἵνα μὴ ἐκ τῆς προσόψεως ἀναλωθῇ τὰ πράγματα. Μόνος ἔξ ὁ ἀρχάγγελος εἰσέρχεται πρὸς αὐτὸν, οὗ κατ' εἰρήνην καὶ ὁ ἀρχιερεὺς ἀπαξ τοῦ ἐνιαυτοῦ εἰς τὰ ἅγια τῶν ἁγίων εἰσφύει. Ἐνθεν καὶ ὁ Ἰησοῦς παρακληθεὶς συνεκαθέσθη τῷ τόπῳ, ἵνα μὲν τὰ πράγματα καὶ μὴ προαναστῇ αὐτοῦ, καὶ ἵνα τὸν τόπον ἡμερώσῃ, καὶ τῷ σπέρματι διδοῖν εἰς Πλήρωμα παράσχη.

ΛϚ'. Ἡ μήτηρ προβαλοῦσα τὸν Χριστὸν ὁλόκληρον, καὶ ὑπ' αὐτοῦ καταλειφθεῖσα, τοῦ λοιποῦ οὐκ ἔτι ὠδὲν προέβαλεν ὁλόκληρον, ἀλλὰ τὰ δυνατὰ παρ' αὐτῇ παρέσχεν· ὥστε καὶ τοῦ τόπου καὶ τῶν κλήρων οὖν τὰ ἀγγελικὰ αὐτῇ προβάλλουσα, παρ' αὐτῇ κατέχει τῶν ἐκλεκτῶν τῶν ἀγγελικῶν ὑπὸ τοῦ ἀρρένου ἔτι πρότερον προεβλημένων.

Μ'. Τὰ μὲν γὰρ δεξιὰ πρὸ τῆς τοῦ φωτὸς αἰτήσεως προνήχθη ὑπὸ τῆς μητρὸς, τὰ δὲ σπέρματα τῆς Ἐκκλησίας, μετὰ τὴν τοῦ φωτὸς αἰτήσιν, ὅτε ὑπὸ τοῦ ἀρρένου τὰ ἀγγελικὰ τῶν σπερμάτων προεβάλετο.

ΜΑ'. Τὰ διαφέροντα σπέρματα, φησὶ, μήτε ὡς πάθη, ὧν λυομένων, συνελύθη ἂν καὶ τὰ σπέρματα· μήτε ὡς κτίσιν προελθύνειν, ἀλλ' ὡς τέχνα. Ἀπαρτιζομένης γὰρ τῆς κτίσεως, συναπρητισθῇ ἂν καὶ τὰ σπέρματα· διὸ καὶ τὴν οἰκειότητα ἔχει πρὸς τὸ φῶς, ὁ πρῶτον προήγαγε, τουτέστι τὸν Ἰησοῦν, ὁ αἰτησάμενος τοὺς Αἰῶνας Χριστὸς, ἐν ᾧ συνδυάσθη κατὰ δύναμιν καὶ τὰ σπέρματα συνελθόντα αὐτῷ εἰς τὸ Πλήρωμα· διότι πρὸ καταβολῆς κόσμου εἰκότως λέγεται ἡ Ἐκκλησία ἐκλελέχθαι. Ἐν ἀρχῇ τοίνυν συνελογίσθημεν, φασὶ, καὶ ἐφανερώθημεν. Διὰ τοῦτο ὁ Σωτὴρ λέγει· *Λαμπρόν τὸ φῶς ὅμων*, μηνύων περὶ τοῦ φωτὸς τοῦ φανέντος καὶ μορφώσαντος, περὶ οὗ Ἀπόστολος λέγει· *Ὁ φωτίζει πάντα ἄνθρωπον ἐρχομεν εἰς τὸν κόσμον*, τὸν τοῦ διαφόρου σπέρματος. Ὅτε γὰρ ἐφωτίσθη ὁ ἄνθρωπος, τότε εἰς τὸν κόσμον ἦλθε, τουτέστιν ἑαυτὸν ἐκόσμησε, χωρίσας αὐτοῦ τὰ ἐπισκοποῦντα καὶ συναναμειγμένα αὐτῷ

A causam enim ne quidem mater absque nobis, aiunt, ingressa est), verisimile est quod pro nobis orent.

XXXVI. In unitatem tamen, aiunt, angeli nostri ingressi producti sunt, ut qui ab uno processerunt. Quoniam vero nos eramus qui divisi fuimus, eam ob causam Jesus baptizatus est, uti quod fuit indivisum divideretur, donec illis in Plenitudine et nos uniret, ut nos multi unum facti, omnes uni, qui pro nobis divisus erat, commisceamur.

XXXVII. Qui quidem Adami sunt posteri, ex his nonnulli justi sunt, nimirum qui per creata iter facientes a loco fuerant detenti, secundum Valentinum sequaces : alii autem in tenebrarum creato in sinistris, qui ignis sensu sunt affecti.

XXXVIII. Fluvius igneus sub throno loci ingrediebatur, et fluit in cavitatem creati, quæ est gehenna, quæque a perpetuo ignis fluxu hand impletur. Insuper locus ipse igneus est. Propterea, dicit, velamen habet ut ex conspectu res non dissolvantur. Solus vero archangelus ad illum ingreditur, sub cuius imagine pontifex semel in anno in Sancta sanctorum ingrediebatur. Inde etiam Jesus evocatus loco consedit, ut res maneant et non ante ipsum surgant, utque locum mansuefaciat, ut denique semini transitum in Plenitudinem præberet.

XXXIX. Mater postquam Christum integrum produserat, et ab eodem fuit derelicta, postea nihil amplius integrum protulit, sed illa, quorum concessa est illi facultas, præbuit. Itaque absque loco clerisque cum ipsa angelos produserat, apud se continet, electis angelorum a masculo prius productis.

XL. Dextra quidem ante lucis petitionem a matre fuerunt producta, semina vero Ecclesiæ post lucis petitionem, cum a masculo semina angelica producta sunt.

✕ XLI. Excellentia semina, ait, nec ut affectus, quibus solutis et semina una solverentur; neque ut creatura quædam prodierunt, sed ut filii. Quippe creatione soluta, semina quoque simul sunt soluta: quapropter etiam cum luce necessitudinem habent, quam primo produxit, nempe Jesum, Christus qui Æonas petiit, in quo et semina cum eo in Plenitudinem ingressa, similiter pro virili defæcata sunt, quoniam ante jacta mundi fundamenta merito dicitur Ecclesia fuisse electa. Itaque in principio, aiunt, et nos electi manifestatique sumus. Dicit igitur Salvator : *Splendeat lux vestra*, indicans seu loquens de luce illius qui apparuit et transformavit, de quo apostolus inquit : *Qui illuminat omnem hominem venientem in mundum*^b, hoc est mundum seminis excellentis. Cum enim illuminatus est homo, tunc in mundum venit, hoc est, seipsum ornavit separatim a se tenebris et passionibus illi ad-

✕ P. 969 ED. POTTER. ^a Matth. v, 16. ^b Joan. i, 9.

(94) *Πληρούμενης*. Scribendum potius πληρουμένη, ut referatur ad γένεσις.

mistis. Adamum quoque cum in mente contineret Demiurgus, seu rerum conditor, in fine creationis eundem produxit.

XLII. Crux termini hujusce qui in Pleromate seu Plenitudine est, signum est; infideles enim a fidelibus separat, ut ille mundum a Plenitudine. Hancque ob causam semina per signum in humeros suscipiens Jesus, in Plenitudinem induxit: quippe humeri seminis Jesus dicitur, caput autem Christus. Unde dictum est: *Qui non tollit crucem suam et sequitur me, non est frater meus*^a. Tulit igitur corpus Jesu, quod consubstantiale fuit Ecclesiae.

355 XLIII. Dicunt igitur quod potestates dextræ Jesu atque Christi nomina cognoverint, ante ejusdem adventum: signum vero dicunt virtutem non scivisse. Dante etiam Spiritu potestatem omnem, approbante similiter et Plenitudine, *angelus consilii*^b missus est, et post Patrem universorum caput factus est. *Omnia enim in ipso creata sunt visibilia et invisibilia, throni, dominationes, regna, delatae, ministrationes*^c: quare Deus etiam ipsum exaltavit, deditque illi nomen supra omne nomen, ut omne genu flectatur, omnisque lingua confiteatur, quod Dominus gloriae Jesus Christus Salvator^d, idem ipse qui ascendit, quique descendit. Quod vero ascendit, quid est nisi quod et descendit? Qui descendit, idem est, in partes terræ infimas, et qui supra caelos ascendit^e.

XLIV. Videns autem Sapientia similem ipsum luci quæ ipsam reliquerat, cognovit, accurrit, exsultavit, et denique adoravit: angelos autem masculos cum vidisset qui cum illo missi sunt, incanduit ore rubor, velumque ✕ imposuit. Hujusce mysterii gratia Paulus jubet ut mulieres potestatem gessent super caput, propter angelos^f.

XLV. Mox igitur Salvator formam affert, nimirum affectuum damnationem atque medicinam, ostendens quæ a Patre ingenito in Plenitudine, quæque ad ipsam usque essent: amovens vero quibus laboraverat affectus, ipsam quidem ab illis immunem fecit. Passiones autem discernens servavit, et non ut ab interiori dispositione liberavit, et diripiebat, sed et ad ipsam dispositionis secundæ substantiam deduxit. Hunc in modum per Salvatoris apparitionem Sapientia est producta, quæque exterius sunt, creata fuerunt. *Omnia enim per ipsum facta sunt, absque illo factum est nihil*^g.

XLVI. Primum itaque ex affectu incorporeo et accidente in incorporeum, in materiam hæc ipsa

πάθη. Καὶ τὸν Ἀδάμ ὁ Δημιουργὸς ἐννοίᾳ προϋχῶν, ἐπὶ τέλει τῆς δημιουργίας αὐτὸν προήγαγεν.

MB'. Ὁ σταυρὸς τοῦ ἐν Πληρώματι ὁρου σημειῶν ἐστίν· χωρίζει τοὺς ἀπίστους τῶν πιστῶν, ὡς ἐκεῖνος τὸν κόσμον τοῦ Πληρώματος. Διὸ καὶ τὰ σπέρματα ὁ Ἰησοῦς διὰ τοῦ σημείου ἐπὶ τῶν ὤμων βαστάσας εἰσάγει εἰς τὸ Πλήρωμα· ὥμοι γὰρ τῷ σπέρματος ὁ Ἰησοῦς λέγεται· κεφαλὴ δὲ ὁ Χριστός. Ὅθεν εἰρηται, Ὅς οὐκ αἰρεῖ τὸν σταυρὸν αὐτοῦ, καὶ ἀκολουθεῖ μοι, οὐκ ἐστὶ μου ἀδελφός (95). Ἦρεν οὖν τὸ σῶμα τοῦ Ἰησοῦ, ὅπερ ὁμοούσιον τῇ τῇ Ἐκκλησίᾳ.

MF'. Λέγουσιν οὖν, ὅτι αἱ δεξιάς ἤδεσαν τοῦ Ἰησοῦ καὶ τοῦ Χριστοῦ τὰ ὀνόματα, καὶ πρὸ τῆς παρουσίας· ἀλλὰ τὸ σημεῖον οὐκ ἤδεσαν, φασί, δύναμιν (96). Καὶ δόντος πᾶσαν τὴν ἐξουσίαν τοῦ Πνεύματος, συναίνεσαντος δὲ καὶ τοῦ Πληρώματος, ἐκπέμπεται ὁ τῆς βουλῆς ἀγγέλως, καὶ γίνεται κεφαλὴ τῶν ὄλων μετὰ τὸν Πατέρα. Πάντα γὰρ ἐν αὐτῷ ἐκτίσθη τὰ ἐσώτα καὶ τὰ ἀόρατα, θρόνοι, κυριότητες, βασιλείαι, θεότητες, λειτουργίαι· διὸ καὶ ὁ θεὸς αὐτὸν ὑπεψήφωσε, καὶ ἔδωκεν αὐτῷ ὄνομα τὸ ὑπὲρ πᾶν ὄνομα, ἵνα πᾶν γόνυ κάμῃ, καὶ πᾶσα γλῶσσα ἐξομολογήσῃται, ὅτι Κύριος τῆς δόξης Ἰησοῦς Χριστός Σωτὴρ, ἀναθὰς αὐτός καὶ κατεβὰς. Τὸ δὲ ἀνέβη, τί ἐστίν, εἰ μὴ ὅτι καὶ κατέβη; Ὁ καταβὰς αὐτός ἐστίν εἰς τὰ κατώτατα τῆς γῆς, καὶ ἀναθὰς ὑπεράνω τῶν οὐρανῶν.

MA'. Ἰδοῦσα δὲ αὐτὸν ἡ Σοφία ὅμοιον τῷ κατελιπόντι αὐτὴν φωτὶ, ἐγκώρισε καὶ προσέδραμε, καὶ ἡγαλλιάσατο καὶ προσεκύνησε· τοὺς δὲ ἄβρηνος ἀγγέλους τοὺς σὺν αὐτῷ ἐκπέμφθέντας θεασαμένη, κατηδέσθη καὶ κάλυμμα ἐπέθετο. Διὰ τοῦτου τοῦ μυστηρίου ὁ Παῦλος κελεύει τὰς γυναῖκας φορεῖν ἐξουσίαν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς, διὰ τοὺς ἀγγέλους.

ME'. Εὐθὺς οὖν ὁ Σωτὴρ ἐπιφέρει αὐτὴν μόρφωσιν τὴν κατάγνωσιν καὶ ἱσθιν τῶν παθῶν, δείξας ἀπὸ Πατρὸς ἀγεννήτου τὸ ἐν Πληρώματι καὶ τὰ μέχρι αὐτῆς· ἀποστήσας δὲ τὰ πάθη τῆς πεπονθυίας, αὐτὴν μὲν ἀπαθὴ κατεσκεύασε, τὰ πάθη δὲ διακρίνας ἐφύλαξε, καὶ οὐχ ὥστερ τῆς ἑνδον (97) διεφορήθη, ἀλλ' εἰς οὐσίαν ἤγαγεν αὐτὰ τε καὶ τῆς δευτέρας διαθέσεως. Οὕτω διὰ τῆς τοῦ Σωτῆρος ἐπιφανείας ἡ Σοφία γίνεται, καὶ τὰ ἔξω κίττεται. Πάντα γὰρ δι' αὐτοῦ γέγονε, καὶ χωρὶς αὐτοῦ γέγονεν οὐδέν.

MC'. Πρῶτον οὖν ἐξ ἀσωμάτου πάθους καὶ συμβεβηκότος εἰς ἀσώματον, ἐπὶ τὴν ὕλην αὐτὰ μετή-

✕ P. 970 ED. POTTER. ^a Matth. x, 39. ^b Isa. ix, 6. ^c Col. i, 16. ^d Phil. ii, 9, 10, 11. ^e Eph. iv, 9, 10. ^f I Cor. xi, 10. ^g Joan. i, 3.

(95) Οὐκ ἐστὶ μου ἀδελφός. Vulg. Bib. Matth. x: Οὐκ ἐστὶ μου ὄμιος· atque ita etiam Clemens supra pag. 321. Ferri tamen et ἀδελφός potest, quoniam apud Lucam xiv, 27, est οὐ δύναται μου εἶναι μαθητής. SYLBAUR.

(96) Δύναμιν. Δύναμιν accipiendum per ellipsin præpositionis κατὰ aut transposita copula legendum, δύναμιν δόντος καὶ πᾶσαν τὴν ἐξουσίαν. SYL-

BAUR.

(97) Τῆς ἐνδον. Videtur opponere τὸ τῆς ἐνδον, τῷ δευτέρας κτίσεως, ut velit mundum interiorem et quod Pleromate continetur, quidquid affectuum est, passionum, vitiorum, ægritudinum diffusse et extirpasse, etc. Hæc Valentinianorum Gnosticorumque doctrina, ex illis Origenis disputata et in Ecclesiam invecta. COMBER

ἐλθον καὶ μετέβαλεν, εἰδ' οὕτως εἰς συγκρίματα (98) καὶ σώματα· ἄθροως γὰρ οὐσίαν ποιῆσαι τὰ πάθη οὐκ ἐνῆν· καὶ τοῖς σώμασι κατὰ φύσιν ἐπιτηδεύοντα ἐνεποιήσεν.

ΜΖ'. Πρῶτος μὲν οὖν Δημιουργὸς ὁ Σωτὴρ γίνεται καθολικός· ἡ δὲ Σοφία δευτέρα οἰκοδομεῖ οἶκον αὐτῇ, καὶ ὅπηρεσε στύλους ἑπτὰ· καὶ πρῶτον πάντων προβάλλεται εἰκόνα τοῦ Πατρὸς Θεοῦ, δι' οὗ ἐποίησε τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν, τούτεστι τὰ οὐράνια καὶ τὰ ἐπίγεια, τὰ δεξιὰ καὶ τὰ ἀριστερά. Οὗτος, ὡς εἰκὼν Πατρὸς, Πατὴρ γίνεται, καὶ προβάλλει πρῶτον τὸν ψυχικὸν Χριστὸν Υἱοῦ εἰκόνα· ἔπειτα τοὺς ἀρχαγγέλους, αἰώνων εἰκόνας· ἔπειτα ἀγγέλους, ἀγγέλων, ἐκ τῆς ψυχικῆς καὶ φωτεινῆς οὐσίας, ἣν φησιν ὁ προφητικὸς λόγος, Καὶ πνεῦμα Θεοῦ ἐπεφέρετο ἐπάνω τῶν ὑδάτων, κατὰ τὴν συμπλοκὴν τῶν δύο οὐσιῶν τῶν αὐτῶν πεπεισμένων, τὸ εἰλικρινές ἐπιφέρεσθαι εἰκῶν· τὸ δὲ ἐμβριθές καὶ ὕλικὸν ὑποφέρεσθαι, τὸ θαλερὸν καὶ παχυμέρες. Ἀσώματον δὲ καὶ ταῦτην ἐν ἀρχῇ αἰνίσσεται, τὸ φάσκειν ὁράτον· οὔτε γὰρ ἀνθρώπων τῷ μηδέπω ὄντι ὁράτος ἦν, οὔτε τῷ (99). . . ἐδημιούργει γάρ· ἀλλὰ τὸ ἁμωρον καὶ ἀνείδεον καὶ ἀσχημάτιστον αὐτῆς, ὧδέ πως ἐξεφώνησεν.

ΜΗ'. Διακρίνας δὲ ὁ Δημιουργὸς τὰ καθαρὰ ἀπὸ τοῦ ἐμβριθοῦς, ὡς ἂν ἐνδὼν τὴν ἑκατέρου φύσιν, φῶς ἐποίησε, τούτεστιν ἐφανέρωσεν, καὶ εἰς φῶς καὶ ἰδὼν προσήγαγεν· ἔπειτα τότε ἡλιακὸν καὶ οὐράνιον φῶς πολλῷ ὑστερον ἐργάζεται· καὶ ποιεῖ ἐκ τῶν ὀλικῶν, τὸ μὲν ἐκ τῆς λύπης οὐσιώδες, κελίον πνευματικὰ τῆς πονηρίας (1), πρὸς δὲ ἡ πᾶλη ἡμῶν, διὸ καὶ λέγει ὁ Ἀπόστολος Καὶ μὴ λυπεῖται τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον τοῦ Θεοῦ, ἐν ᾧ ἐσφραγίσθητε· τὸ δὲ ἐκ τοῦ φόβου, τὰ θηρία· τὸ δὲ ἐκ τῆς πλῆξεως καὶ ἀπορίας, τὰ στοιχεῖα τοῦ κόσμου. Ἐν δὲ τοῖς τρισὶ στοιχείοις τὸ πῦρ ἐναυορεῖται καὶ ἐνέσπαρται καὶ ἐκπυλῶνται, καὶ ὑπὸ τούτων ἐξάπτεται, καὶ τούτοις ἐπαπονήσκει, μὴ ἔχον τύπον ἀποτακτὸν (2) αὐτοῦ ὡς καὶ τὰ ἄλλα στοιχεῖα, ἐξ ὧν τὰ συγκρίματα δημιουργεῖται.

ΜΘ'. Ἐπει δὲ οὐκ ἐγίνωσκε τὴν δι' αὐτοῦ ἐνεργουσαν, οἰόμενος ἰδίᾳ θυνάμει δημιουργεῖν, φιλεργὸς ὢν φύσει, διὰ τοῦτο εἶπεν ὁ Ἀπόστολος· Ὑπετάγη τῇ ματαιότητι τοῦ κόσμου οὐκ ἐκὼν, ἀλλὰ διὰ τὸν ὑποτάξαντα, ἐπ' ἐλπίδι, ὅτι καὶ αὐτὸς ἐλευθερωθήσεται, ὅταν συλλεγῇ τὰ σπέρματα τοῦ Θεοῦ. Τεκμήριον δὲ μάλιστα τοῦ ἀκουσίου τὸ εὐλογεῖν τὸ Σάββατον καὶ τὴν ἀπὸ τῶν πόνων ἀνάπαυσιν ὑπερσπίζεσθαι (3).

Ν'. Λαβὼν χοῦν ἀπὸ τῆς γῆς, οὐ τῆς ξηρᾶς, ἀλλὰ τῆς πολυμεροῦς καὶ ποικίλης ὕλης μέρος, ψυχὴν

* P. 974 ED. POTTER. * Prov. ix, 41. * Gen. i, 2. * Eph. vi, 22; iv, 30. * Rom. viii, 20. * Gen. ii, 3.

(98) Συγκρίματα. Eadem vocem paulo infra addit, ἐξ ὧν τὰ συγκρίματα δημιουργεῖται.

(99) Τῷ Α. supplet τῷ ὄντι. De informi autem cujus mentio mox occurrit, vide et Basilium, p. 6. H. STILBURG.

(1) Πνευματικὰ τῆς π. Forte πνεύματα τῆς π. PATROL. GR. IX.

infudit ac transtulit, dein similiter in mista animantium corpora, fieri enim non potuit ut passiones illico substantiam facerent, et corporibus habita naturæ eorumdem ratione utilitatem indidit.

XLVII. Primus itaque Demiurgus, ceu opifex universalis Salvator factus est, dein Sipientia secunda sibi domum ædificat^a, collocat columnas septem, primumque omnium Deum Patris imaginem producit, per quem fecit cælum et terram, hoc est, cœlestia atque terrestria, dextra ac sinistra. Hic ut Patris imago Pater factus est, et producit primum animale Christum Filii imaginem: dein archangelos Æonum imagines, deinceps angelos angelorum ex animali lucidaque substantia, de qua sermo propheticus: *Et Spiritus Dei ferebatur super aquas*^b, duarum substantiarum complexu quæ cedunt ipsæ et obsequuntur, quod purum supra terram ferri dicens, quod vero grave atque materiale, turbidum crassumque subsidere. Incorporæam vero et hanc esse in principio, nobis innuit, cum et invisibilem nominat. Neque enim homini, qui nondum esset, invisibilis erat, neque Demiurgo ceu opifici, ipse enim condidit: sed quod illius informe, quod speciei, quod figuræ fuerit expers hoc modo enuntiavit.

XLVIII. Discernens vero Demiurgus quæ pura ab eo quod crassum, ut qui amborum naturam optime cognovit, lucem creavit, hoc est, manifestavit, atque ad lucem speciemque produxit. Quippe diu post formatur solis cœlicæ lumen, idque ex materiatis: nempe quod substantiale fuit ex tristitia, condidit spiritalia nequitia, adversus x quæ nobis est lucta, unde dicit Apostolus: *Et ne contristate Spiritum sanctum Dei, in quo signati estis*^c: ex timore vero, bestias, ex stupore vero angustiaque, elementa mundi. In tribus autem elementis ignis sublimis exstat, et illis inspersus est, et in illis latet, et sub iisdem accenditur, inque illis moritur, formam sui determinatam non habens sicuti reliqua elementa, ex quibus mista viventiumque corpora formantur.

XLIX. Quoniam vero nesciebat, quæ per ipsum operabatur, virtute propria se res creare existimans, cum natura lubens operetur, propter hoc dixit Apostolus: *Subjectum esse vanitati mundi non sua sponte, sed propter eum qui subiecit in spe*^d, quod ipse etiam liberabitur, cum Dei semina collecta fuerint. Præcipue vero sit indicio quod inivitus operatus est, quoniam *Sabbato benedixit*^e, et requiem a laboribus tuetur.

L. Pulvere e terra sumpto non ex arida, sed ex diversis partibus dividua variaque materia terre-

νηρίας. STILBURG.

(2) Τύπον ἀποτ. Forte τόπον ἀποτακτόν, locum assignatum.

(3) Ὑπερασπίζεσθαι. Convenientius videtur ὑπερασπάζεσθαι, amplecti et præferri laboribus. STILBURG.

nam animam et materialem fabricatus est, rationis expertem, ejusdemque cum bestiarum animabus substantiæ. Hic est homo, qui ad imaginem: qui vero ad ipsius Demiurgi similitudinem, ille est, in quem insufflavit inspiravitque ejusdem substantiæ aliquid, illi angelorum opera inserens. Et eo quidem respectu quo invisibilis est et incorporeus, substantiam ejus vitæ flatum appellavit, cum autem induit formam, *anima vivens* a factus est, quodque ita futurum ipse in scriptis prophetarum fatetur.

356 LI. Homo itaque est in homine, animalis in terrestri, non in parte pars, sed in toto totus existens, in ineffabili Dei potentia^b: unde in paradiso, in cælo quarto creatur: quippe illuc caro terrena non ascendit, sed erat animæ divinæ pro carne, quod materiale fuit. Hæc indicat dictum illud: *Hoc nunc os ex ossibus meis* c. Anima divina ipsa in carne latens et solida quæque male affecta ac potentior est, hoc in loco significatur. Et caro de carne mea, animam materialem significat; quæ divinæ animæ corpus est. De utraque anima Salvator loquitur, cum dicit, *timendum esse eum, qui potest animam hanc atque hoc etiam corpus animale in gehenna perdere* d.

LII. Carnem hanc *adversarium* e vocavit Salvator, Paulus etiam *legem legi mentis meæ repugnantem* f; monet quoque Salvator *ligare* g ac diripere ejusdem vasa quasi potentis adversus animam celestem bellum gerentis, monetque *dum in via sumus* h ab illis liberari, ne in carcerem incidamus et poenam: C
riminiter ✕ et benevolo erga eam animo simus, nec peccatorum licentia alamus aut robur conferamus, sed inde jam mortificemus a malitia abstinendo exilemque reddamus, ut in dissolutione sua extirpata atque diffusa evanescat, neque per se subsistendi facultatem, aut robur aliquod ut in transitu per ignem maneat, obtineat.

LIII. Hoc *zizanium* i animæ concretum vocatur, bono nimirum semini: Hoc semen diaboli, quasi ejusdem cum eo substantiæ, et serpens supplantatorque, atque latro, caput regis percutiens. Adamus autem habuit obscure in seipso inque animam suam semen spiritale a Sapientia seminatum, *ordinatum*, ait, *per angelos in manu mediatoris. Mediator vero unius non est, Deus autem unus est* k. Per angelos itaque masculos semina ministrantur quæ a Sapientia sunt producta, quatenus fieri contingit. Quo enim pacto Demiurgus qui obscure a Sapientia mo-

A γεώδη καὶ ὕλικην ἐτεκτὴναιτο διλογον, καὶ τῆς τῶν θηρίων ὁμοούσιον. Οὗτος κατ' εἰκόνα ἀνθρώπου· ὁ δὲ καθ' ὁμοίωσιν τὴν αὐτοῦ τοῦ Δημιουργοῦ ἐκείνός ἐστιν, ὃν εἰς τοῦτον ἐνεφύσησέν τε καὶ ἐνέσπειρεν, ὁμοούσιόν τι αὐτῷ· δι' ἀγγέλων ἐνθείς· καθὼ μὲν ἀσώματος ἐστὶ καὶ ἀσώματος, τὴν οὐσίαν αὐτοῦ πνοὴν ζωῆς προσεῖπε· μορφωθὲν δὲ, ψυχὴν ζωσας ἐγένετο· ὅπερ εἶναι καὶ αὐτὸς ἐν ταῖς προφητικαῖς γραφαῖς ὁμολογεῖ.

NA'. "Ἀνθρώπος γοῦν ἐστὶν ἐν ἀνθρώπῳ, ψυχικὸς ἐν χοίκῳ, οὐ μέρει μέρος, ἀλλὰ ὅλη ὅλος συνὼν, ἀφ' ἧταιφ συνάμει θεοῦ· ὅθεν ἐν τῷ παραδείσῳ τῷ τετάρτῳ οὐρανῷ δημιουργεῖται· ἐκεῖ γὰρ χοίχῃ σὰρξ οὐκ ἀναδαίνει, ἀλλ' ἦν τῇ ψυχῇ θείᾳ (4) ὅλον σὰρξ ἡ ὕλική. Ταῦτα σημαίνει, Τοῦτο νῦν ὁστοῦν ἐκ τῶν ὁσῶν μου· τὴν θείαν ψυχὴν ἀνίσταται τὴν ἐγκαχυμένην τῇ σαρκὶ καὶ στερεὰν καὶ δυσπαθὴ καὶ δυνατωτέραν· Καὶ σὰρξ ἐκ τῆς σαρκὸς μου· τὴν ὕλικην ψυχὴν, σῶμα οὖσαν τῆς θείας ψυχῆς. Περὶ τούτων τῶν θύειν καὶ ὁ Σωτὴρ λέγει, φοβεῖσθαι δεῖν τὸν δυνάμενον ταύτην τὴν ψυχὴν καὶ τοῦτο τὸ σῶμα τὸ ψυχικὸν ἐν γέεννῃ ἀπολέσαι.

NB'. Τοῦτο τὸ σαρκίον ἀντιδικον ὁ Σωτὴρ εἶπε, καὶ ὁ Παῦλος νόμον ἀντιστρατεύμενον τῷ νόμῳ τοῦ τοῦ μου· καὶ δῆσαι παραινέει καὶ ἀρπάσαι· ὡς ἰσχυροῦ τὰ σκευῆ, τοῦ ἀντιπολεμοῦντος τῇ οὐρανῇ ψυχῇ, ὁ Σωτὴρ· καὶ ἀπηλλάχθαι αὐτοῦ παραινέει κατὰ τὴν ὁδόν, μὴ τῇ φυλακῇ περιπέσωμεν καὶ τῇ κολάσει· ὁμοίως δὲ καὶ εὐνοεῖν αὐτῷ (5), μὴ τρέφοντας καὶ ῥωνόντας τῇ τῶν ἀμαρτημάτων ἐξουσίᾳ, ἀλλ' ἐντεῦθεν νεκροῦντας ἥδη καὶ ἐξέτηλον ἀπορρίνοντας, ἀποχῇ τῆς πονηρίας, ἵνα ἐν τῇ διαλύσει ταύτῃ διαφορηθὲν καὶ διαπνεύσαν (6) λάθῃ, ἀλλὰ μὴ καθ' αὐτό τιнос ὑποστάσεως λαβόμενον, τὴν ἰσχὴν ἔχῃ παράμουνον ἐν τῇ διὰ πυρὸς διεξόδῳ.

NI'. Τοῦτο ὑλιανιὸν ὀνομάζεται συμφυὲς τῇ ψυχῇ τῷ χρηστῷ σπέρματι. Τοῦτο καὶ σπέρμα τοῦ διαβόλου ὡς ὁμοούσιον ἐκείνῳ, καὶ ὅφιν καὶ διαπτερνίστης, καὶ ληστής ἐπιτιθέμενος κεφαλῇ βασιλέως. Ἔσχε δὲ ὁ Ἀδάμ ἀδελῶς αὐτῷ ὑπὸ τῆς Σοφίας ἐνσπαρὲν τὸ σπέρμα τὸ πνευματικὸν εἰς τὴν ψυχὴν, διαταγείς, φησὶ, δι' ἀγγέλων ἐν χειρὶ μεσίτου. Ὁ δὲ μεσίτης ἐνός οὐκ ἔστιν· ὁ δὲ θεὸς εἷς ἐστίν. Δ' ἀγγέλων οὖν τῶν ἀρρένων τὰ σπέρματα ὑπηρετεῖται· τὰ εἰς γένεσιν προβληθέντα ὑπὸ τῆς Σοφίας, καθὼ ἐγγυρεῖ γίνεσθαι. Ἄτε γὰρ Δημιουργός, ἀφ-

✕ P. 972 ED. POTTER. a Gen. ii. 7. b II Cor. xii. 4. c Gen. ii. 25. d Matth. x. 28. e Matth. v. 25; Luc. x. 5, 8. f Rom. vii. 23. g Matth. xii. 29. h Luc. xii. 58; Matth. v. 25. i Matth. xiii. 25 seqq. k Gal. iii. 19.

(4) *Θεία*. *Θεία* legendum esse dativo casu, satis declarat sequentia. SYLBURG.

(5) *Εὐνοεῖν αὐτῷ*. Idem ad Luc. xii. 58, ἀπηλλάχθαι, cum illo transigere, res componere, ac litem finire antequam iudicio cum illo experiri. Sed durior hæc Valentinianorum allegoria, ut εὐνοεῖν carni, intelligatur qui jam deterit et extenuat, ut ipsa tandem diffuseturque et evanescat, nullamque

moram faciat, dum erit transitura per ignem. De corpore carnis vitæ carnali et peccato nihil abhorreret, metaphora ducta ab iis qui ipsi litem dirimunt sibi que donant, aut mitius justum faciunt antequam iudicis sententia severiore cogantur. COMBER.

(6) *Διαπνεῦσαι*. Hac voce utitur Clemens Strom. p. 117 edit. Paris.

λας κινούμενος ὑπὸ τῆς Σοφίας, οὐεται αὐτοκίνητος ὡς οὐρανὸς καὶ οἱ ἄνθρωποι. Πρῶτον οὖν σπέρμα πνευματικὸν τὸ ἐν τῷ Ἀδὰμ προέβαλεν ἡ Σοφία, ἵνα ᾗ τὸ ὄντων ἡ λογικὴ καὶ οὐρανία ψυχὴ μὴ κενή, ἀλλὰ μεσλοῦ γέμουσα πνευματικῶν.

ΝΑ'. Ἀπὸ δὲ τοῦ Ἀδὰμ τρεῖς φύσεις γεννῶνται· πρώτη μὲν ἡ λογος, ἥς ἦν Κάϊν, δευτέρα δὲ ἡ λογικὴ, καὶ ἡ δικαία, ἥς ἦν Ἀβελ· τρίτη δὲ ἡ πνευματικὴ, ἥς ἦν Σήθ. Καὶ ὁ μὲν χοῖκος ἐστὶ κατ' εἰκόνα, ὁ δὲ ψυχικός καθ' ὁμοίωσιν Θεοῦ, ὁ δὲ πνευματικὸς κατ' ἰδίαν (7). Ἐπ' οἷς τρισὶν ἄνευ τῶν ἁλίων παιδῶν τοῦ Ἀδὰμ εἴρηται· Αὕτη ἡ βίβλος γενέσεως ἀνθρώπων. Ὅτι δὲ πνευματικὸς ὁ Σήθ, οὕτε ποιμαίνει οὕτε γεωργεῖ, ἀλλὰ παῖδα καρποφορεῖ, ὡς τὰ πνευματικὰ, καὶ τοῦτον, ὃς ἡλπίσεν ἐπικαλεῖσθαι τὸ ὄνομα Κυρίου, ἄνω βλέποντα, οὗ τὸ κολλίτευμα ἐν οὐρανῷ· τοῦτον ὁ χόσμος οὐ χωρεῖ.

ΝΒ'. Τοῖς τρισὶν ἀνωμάτοις ἐπὶ τοῦ Ἀδὰμ τέταρτον ἐπενδύεται τὸν χοῖκον, τοὺς δερματίνους χιτῶνας. Οὗτ' οὖν ἀπὸ τοῦ πνεύματος οὗτ' οὖν ἀπὸ ἐμφυσηματος σπείρει ὁ Ἀδὰμ· θεία γὰρ ἄμφω· καὶ ἐ' αὐτοῦ μὲν, οὐχ ὅπ' αὐτοῦ δὲ προβάλλεται ἄμφω. Τὸ δὲ ὕλικόν αὐτοῦ, ἐνεργὸν εἰς σπέρμα καὶ γένεσιν, ὡς ἐν τῷ σπέρματι συγκεκραμένον, καὶ ταύτης ἐν ᾧ τῆς ἁρμονίας ἀποστῆναι μὴ δυνάμενος. Κατὰ τοῦτο πατήρ ἡμῶν ὁ Ἀδὰμ.

ΝΓ'. Ὁ πρῶτος δ' ἄνθρωπος ἐκ τῆς χοῖκος. Εἰ δὲ καὶ ἐκ ψυχικοῦ ἐσπείρει καὶ ἐκ πνευματικοῦ, καὶ ἄτερ ἐξ ὕλικου, πάντες ἂν ἴσοι καὶ δίκαιοι ἐγγένειον, καὶ ἐν πᾶσιν ἂν ἡ διδαχὴ ᾗν. Διὰ τοῦτο πολλοὶ μὲν οἱ ὕλικοι, οὐ πολλοὶ δὲ οἱ ψυχικοί· σπάνιοι δὲ οἱ πνευματικοί. Τὸ μὲν οὖν πνευματικὸν φύσει σωζόμενον· τὸ δὲ ψυχικόν, αὐτεξούσιον ὄν, ἐπιτηδεύοντα ἔχει πρὸς τὴν πίστιν καὶ ἀφθαρσίαν, καὶ πρὸς ἀπιστίαν καὶ φθοράν, κατὰ τὴν οἰκίαν αἵρεσιν· τὸ δὲ ὕλικον φύσει ἀπόλλυται. Ὅταν οὖν τὰ ψυχικὰ ἐγκεντρῶσιν τῇ καλλιειδίᾳ εἰς πίστιν καὶ ἀφθαρσίαν, καὶ μετέσχω τῆς πίστεως τῆς ἐλάλης, καὶ ὅταν εἰσέλθῃ τὰ ἔθνη, τότε οὕτω πᾶς Ἰσραὴλ (8). Ἰσραὴλ δὲ ἀλληγορεῖται ὁ πνευματικὸς, ὁ ὀφόμενος τὸν Θεόν, ὁ τοῦ πιστοῦ Ἀβραάμ υἱὸς γνήσιος, ὁ ἐκ τῆς ἐλευθέρως, οὐχ ὁ κατὰ σάρκα, ὁ ἐκ τῆς δούλης τῆς Αἰγυπτίας.

ΝΔ'. Γίνεται οὖν ἐκ τῶν γενῶν τῶν τριῶν, τοῦ ἐν μόρφωσις τοῦ πνευματικοῦ, τοῦ δὲ μετὰθεσις τοῦ ψυχικοῦ ἐκ δουλείας εἰς ἐλευθερίαν.

ΝΕ'. Μετὰ τὴν τοῦ θανάτου τοίνυν βασιλείαν, μετὰ μὲν καὶ εὐπρόσωπον τὴν ἐπαγγελίαν πεποι-

✠ P. 973 ED. POTTER. α Gen. v, 4. β Gen. iv, 26. γ Phil. iii, 20. δ I Cor. xv, 47. ε Rom. ii, 25. ς Gal. iv, 26.

(7) Κατ' ἰδίαν. H. dubitat an verius sit κατ' ἰδίαν. STLBURG.

(8) Πᾶς Ἰσραὴλ. A. post hæc verba addendum putat σωθήσεται, ex Rom. xi, 26. Sed subaudiri

A vetur, a se moveri ipse putat, similiter et homines. Primum itaque semen quod in Adamo fuit, produxit Sapientia, ut os anima rationalis atque cœlestis esset, non vacua sed medulla plena spirituali.

LIV. Ab Adamo autem tres naturæ nascuntur, prima quidem quæ rationis experta fuit, et ad hanc Cain pertinebat; secunda vero ratione prædita justaque, ad quam Abel; tertia vero spiritalis, ad quam Seth. Et terrestris quidem est ad imaginem, animalis vero ad Dei similitudinem, spiritalis denique ad propriam. De tribus hiæ, sine cæteris Adam liberis, dictum est: *Hic liber est generationis hominum* α. Quod vero Seth spiritalis fuit, nec pastor erat neque terram coluit, sed spirituum more prolem genuit, eamque quæ nomen Domini invocare β speravit; quæ sursum oculos tollat, *cujus conversatio in cælo* γ, quam mundus non capit.

LV. Tribus in Adamo incorporeis, quantum quodque terrestre indit, pelliceas nimirum tunicas. Proinde nec ex spiritu neque ex spiraculo Adamus seminat, ambo quippe divina. Et per illum quidem, non autem ab illo producuntur ambo. Quod vero illius est terrenum, id ad semen atque generationem efficax est, quasi semini commistum esset, estque ejusmodi, ut ab illa quæ in vita est harmonia abscedere non possit. Hoc itaque modo Pater noster Adamus exsistit, et genuit.

LVI. *Primus homo de terra terrenus* δ. Quod si ex animali seminasset ac spiritali, ad eundem modum quo ex materiali, omnes pares ac justi nati essemus, et in omnibus doctrina ✠ esset. Itaque multi sunt terreni, non vero multi animales, rari vero qui spirituales sunt. Itaque quod quidem spiritalis, natura sua salvatur: quod vero animale liheroque arbitrio præditum, id idoneum est cum ad fidem tum ad incorruptionem, imo et ad infidelitatem ac corruptionem, hocque ex electione ac voluntate propria; quod demum terrenum, natura sua hoc interit. Cum itaque quæ ex animali sunt substantia inserta sint in bonam olivam, in fidem, et in incorruptionem, atque *olivæ pinguedinem participet, cum denique gentes fuerint ingressæ, tunc ita omnis Israel salvus erit* ε. Israel autem spiritalis sensu allegorico intelligitur, qui Deum sit visurus, Abrahami fidelis filius verus, matre libera, non secundum carnem natus et ex ancilla Ægyptiaca ς.

LVII. Fit igitur ex tribus generibus, adeo ut uni quidem forma sit spiritalis, alteri vero animalis ex servitute in libertatem translatio.

LVIII. Post mortis itaque imperium, promissione magna et speciosa quidem perfectum, quæ nibilo-

etiam potest ex antecedenti membro verbum εἰσκαλεῖσθαι, id est *tunc demum totus Israel intrabit*. De insitione autem latius tractatum supra p. 285. STLBURG.

minus mortis ministra facta est, omni principatu ac delitate deficiente ac fatisciente, magnus ille pugil Jesus Christus in seipso potentia Ecclesiam sumens, nempe electos ac vocatos quod quidem spiritale a parente, quod vero animale ex dispensatione, salva fecit et extulit quaecunque assumpsit, ac per illa quæque his sunt similia. Si enim primitiæ sanctæ, etiam massa; si radix sancta, etiam rami.

357 LIX. Primum itaque semen a parente induit, non qui caperetur, sed qui virtute caperet, quod paulatim per scientiam formatur. Ad locum autem cum venerit, invenit Jesum Christum induisse, qui ante prædicatus fuerat, quem prophetæ atque lex prænuntiabant, et imago Salvatoris erat. Quinetiam et animalis hic Christus, quem induerat, invisibilis erat. Oportebat autem ut ille qui in mundum venturus erat talis esset, qui videri, qui teneri, qui sociam vitæ rationem inire, et demum qui corpus ejusmodi haberet quod sensu percipi posset. Hinc igitur illi corpus est ex invisibili animali substantia, virtute vero ex divina fabrica contextum, cum in mundum sensibilem veniret.

LX. Hoc itaque: *Spiritus sanctus in te superveniet*, corporis Dominici fabricam indicat; *virtus vero Altissimi tibi obumbrabit* ^a, formationem Dei dicit, quæ corpus in Virgine formavit.

LXI. Quod autem ipse qui assumpsit, diversus fuerit, ex iis manifestum est, quibus fatetur: *Ego sum vita, ego sum veritas* ^b, *et ego et Pater unum sumus* ^c. Illud autem spiritale, etiam et animale, quod assumpsit, hunc in modum notum facit: *Puer vero crescebat et proficiebat valde* ^d. Insuper Sapientiæ fuit, ut quod spirituale esset, ostenderet; magnitudinis, ut id quod animale. Per illa vero quæ *ex latere fluxerunt* ^e, effluxiones affectuum manifestabat, et affectiones ex libidinis pravisque reclusas sedatasque factas substantias, salutem fuisse consecutas. Et cum dicat: *Oportet Filium hominis reprobari, contumeliis affici, et crucifigi* ^f, quasi de alio videtur loqui, nempe de eo qui passionibus sit obnoxius. *Et præcedam vos*, ait, *tertia die in Galilæam* ^g, ipse enim omnia præcedit, et animam modo invisibili salvatam se suscitaturum indicavit, restitutumque quo nunc præcedit ^h. Mortuus autem est Spiritu qui super eum in Jordano descendit abscedente, nec virtute propria hoc factum est, sed illius qui subduxit se, ut vim suam mors exsereret, quippe quo pacto vita præsentem mori in illo potuit corpus? sic enim et mors potita Salvatoris ipsius esset, quod absurdum. Dolo autem mors expugnata est: corpore enim moriente ac ipsum subigente morte, Salvator, radium potentiae

Α μένην, οὐδὲν δὲ ἤττον διακονίαν θανάτου γεγενήμενην, πάσης ἀπειπούσης ἀρχῆς καὶ θεότητος, ὁ μέγας ἀγωνιστὴς Ἰησοῦς Χριστὸς ἐν ἑαυτῷ δυνάμει τὴν Ἐκκλησίαν ἀναλαβὼν, τὸ ἐκλεκτὸν καὶ τὸ κλητὸν, τὸ μὲν παρὰ τῆς τεκούσης, τὸ πνευματικὸν, τὸ δὲ ἐκ τῆς οἰκονομίας, τὸ ψυχικὸν, ὃ ἀνέσσωσε καὶ ἀνήνεγκεν ἅπερ ἀνέλαβε, καὶ δι' αὐτῶν καὶ τὰ τοῖς ὁμοιοῦντα. Εἰ γὰρ ἡ ἀπαρχὴ ἀγία, καὶ τὸ σῶμα· εἰ ἡ ῥίζα ἀγία, καὶ οἱ κλάδοι.

ΝΘ. Σπέρμα μὲν οὖν πρῶτον παρὰ τῆς τεκούσης ἐνεδύσατο, οὐ χωρισθεὶς ἀλλὰ χωρήσας αὐτὸ δυνάμει, ὃ κατὰ μικρὸν μορφοῦται διὰ γνώσεως· κατὰ δὲ τὸν τόπον γενόμενος, εὗρεν Ἰησοῦν Χριστὸν ἐνδύσασθαι τὸν προκεκηρυγμένον, ὃν κατήγγελλον αἱ προφηταὶ καὶ ὁ νόμος, ὅντα εἰκόνα τοῦ Σωτῆρος. Β. Ἀλλὰ καὶ οὗτος ὁ ψυχικὸς Χριστὸς, ὃν ἐνεδύσατο, ἀόρατος ἦν. Ἔδει δὲ τὸν εἰς κόσμον ἀφικνούμενον, ἐφ' ᾧ τε ὁφθῆναι, κρατηθῆναι, πολιτεῦσασθαι, καὶ αἰσθητοῦ σώματος ἀντέχεσθαι· σῶμα τοίνυν αὐτῷ ὑφάναι τῆς ἐκ τῆς ἀφανοῦς ψυχικῆς οὐσίας, δυνάμει δὲ θείας ἐκ κατασκευῆς εἰς αἰσθητὸν κόσμον ἀφικνέμενον.

Ξ. Τὸ οὖν, *Πνεῦμα ἅγιον ἐπελεύσεται ἐπὶ σέ, τὴν τοῦ σώματος τοῦ Κυρίου λέγει* (9). *Δύναμις δὲ ὑψίστου ἐπισκιάσει σοι*, τὴν μίμωσιν δηλοῖ τοῦ Θεοῦ, ἣ ἐνετύπωσε τὸ σῶμα ἐν τῇ Παρθένῳ.

ΞΑ. Ὅτι μὲν οὖν αὐτὸς ἕτερος ἦν ᾧ ἀνέλιθην (10), δηλὸν ἐξ ὧν ὁμολογεῖ, Ἐγὼ ἡ ζωὴ, ἐγὼ ἡ ἀλήθεια, ἐγὼ καὶ ὁ Πατὴρ ἐν ἑσμεν. Τὸ δὲ πνευματικὸν ὃ ἀνέλιθην καὶ τὸ ψυχικὸν οὕτως ἐμφαίνει· Τὸ δὲ παιδίον ἠΐξασεν καὶ προέκοπτεν σφόδρα. Σοφίας μὲν γὰρ τὸ πνευματικὸν δεῖξαι, μεγέθους δὲ τὸ ψυχικὸν. Διὰ δὲ τῶν ἐκφυέντων ἐκ τῆς πλευρᾶς ἰδῆλον τὰς ἐκρῦσεις τῶν παθῶν, ἀπὸ τῶν ἐμπαθῶν ἀπαθεῖς γενόμενας τὰς οὐσίας σεσῶσθαι. Καὶ ὅταν λέγῃ, *Δεῖ τὸν Υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου ἀποδοκιμασθῆναι, ὑβρισθῆναι, σταυρωθῆναι*, ὡς περὶ ἄλλου φαίνεται λέγων, δηλονότι τοῦ ἐμπαθοῦς. Καὶ προδξω ὑμᾶς, λέγει, τῇ τρίτῃ τῶν ἡμερῶν ἐκ τῆν Γαλιλαίας· αὐτὸς γὰρ προάγει πάντα, καὶ τὴν ἀφανῶς ἀναστήσειν ψυχὴν ἀναστήσειν ἡνίσσετο καὶ ἀποκαταστήσειν οὐ νῦν προάγει. Ἀπέθανε δὲ, ἀποστάντος τοῦ καταβάντος ἐπ' αὐτῷ ἐπὶ τῷ Ἰορδάνι Πνεύματος, οὐκ ἰδίᾳ γενομένου, ἀλλὰ συσταλέντος, ἵνα καὶ ἐνεργήσῃ ὁ θάνατος· ἐπεὶ πῶς, τῆς ζωῆς παρουσίας ἐν αὐτῷ, ἀπέθανε τὸ σῶμα; οὕτω γὰρ ἂν καὶ αὐτοῦ τοῦ Σωτῆρος ὁ θάνατος ἐκράτησεν ἂν ὅπερ ἄπονον. Δόλω δὲ ὁ θάνατος κατεστρατηγήθη· ἀποθανόντος γὰρ ταῦ σώματος καὶ κρατήσαντος αὐτὸν τοῦ θανάτου, ἀναστειλάς τὴν ἐπελθοῦσαν ἀκτῖνα τῆς δυνάμεως ὁ Σωτὴρ, ἀπέλεισε μὲν τὸν θάνατον (11), τὸ δὲ θνητὸν σῶμα ἀποβαλὼν πάθη ἀνί-

✕ P. 974 ED. POTTER. ^a Luc. i, 35. ^b Joan. xiv, 6. ^c Joan. x, 30. ^d Luc. ii, 40, 52. ^e Joan. xix, 34. ^f Luc. ix, 22. ^g Matth. xxvi, 32. ^h Act. ii, 24.

(9) Δέγει. Post hoc verbum deesse videtur σύνληψιν, aut simile quid. SYLBURG.

(10) Ἑτερος ἦν ᾧ ἀν. Congruentius forte ἕτερος;

ἦν οὐ ἀνέλιθην, alius (seu diversus) ab eo quem assumpsit. SYLBURG.

(11) Ἀπέλεισε μὲν τὸν θάνατον. Legendum vi

σησε. Τὰ ψυχικά μὲν οὖν οὕτως ἀνίσταται καὶ ἀνασώζεται· πιστεύσαντα δὲ τὰ πνευματικά ὑπὲρ ταῖνα σώζεται, ἐνδύματα γάμων τὰς ψυχὰς λαβόντα.

ΕΒ'. Κάθηται μὲν οὖν ὁ ψυχικός Χριστὸς ἐν δεξιᾷ τοῦ Δημιουργοῦ· καθὼ καὶ ὁ Δαβὶδ λέγει, *Κάθου ἐκ δεξιῶν μου*, καὶ τὰ ἐξῆς· *κάθηται δὲ μέχρι συντελείας, ἵνα ἴδωσιν εἰς ὃν ἐξεκέντησαν*. Ἐξεκέντησαν δὲ τὸ φαινόμενον, ὃ ἦν ἀρξὴ τοῦ ψυχικοῦ. Ὅσοι οὖν γὰρ αὐτοῦ οὐ συντριβήσεται, φησί· καθάπερ ἐπὶ τοῦ Ἀδάμ τὴν ψυχὴν ὅσοι οὖν ἠλληγόρησεν ἡ προφητεία. Αὕτη γὰρ ἡ ψυχὴ τοῦ Χριστοῦ, πάσχοντος τοῦ σώματος, ἐκυτῆν εἰς τὰς χεῖρας τοῦ Πατρὸς παρακατέθετο. Τὸ δ' ἐν τῷ ὁστέῳ πνευματικὸν οὐκ ἔτι παρακατατίθεται· ἀλλ' αὐτὸς σώζει.

ΕΓ'. Ἡ μὲν οὖν τῶν πνευματικῶν ἀνάπαυσις ἐν Κυριακῇ ἐν ὀγδοᾷ (12), ἡ Κυριακὴ ὀνομάζεται· παρὰ τῇ μητρὶ ἔχοντα τὰς ψυχὰς τὰ ἐνδύματα ἀκρι συντελείας· αἱ δὲ ἄλλαι πισταὶ ψυχὰι παρὰ τῷ Δημιουργῷ· περὶ δὲ τὴν συντέλειαν ἀναχωροῦσι καὶ αὗται εἰς ὀγδοᾶδα. Ἐκτα τὸ δεῖπνον τῶν γάμων, κοινὸν πάντων τῶν σωζομένων, ἀχρις ἂν ἀπισσῶθῃ πάντα καὶ ἅλλα γινώσκῃ.

ΕΔ'. Τὸ δὲ ἐντεῦθεν ἀποθέμενα τὰ πνευματικά τὰς ψυχὰς ἅμα τῇ μητρὶ κοιμωμένη τὸν νυμφῶν, κοιμώμενα καὶ αὐτὰ τοὺς νυμφίους τοὺς ἀγγέλους ἐαυτῶν, εἰς τὸν νυμφῶνα ἐντὸς τοῦ ὅρου εἰσίσαι, καὶ πρὸς τὴν τοῦ Πνεύματος ὅψιν ἔρχονται· Αἰῶνες νοεροὶ γενόμενα, εἰς τοὺς νοεροὺς καὶ αἰωνίους γάμους τῆς συζύγιας.

ΕΕ'. Ὁ δὲ τοῦ δειπνοῦ μὲν ἀρχιτερίκλινος, τῶν γάμων δὲ παρὰ νυμφος, τοῦ νυμφίου δὲ φίλος, ἐστὼς ἐμπροσθεν τοῦ νυμφῶνος, ἀκούων τῆς φωνῆς τοῦ νυμφίου, χαρὰ χαίρει. Τοῦτο αὐτοῦ τὸ πλήρωμα τῆς χαρᾶς καὶ τῆς ἀναπαύσεως.

ΕΖ'. Ὁ Σωτὴρ τοὺς ἀποστόλους ἐδίδασκε, τὰ μὲν πρῶτα τυπικῶς καὶ μυστικῶς, τὰ δὲ ὕστερα παρβολικῶς καὶ ἡνιγμένως, τὰ δὲ τρίτα σαφῶς καὶ γυμνῶς κατὰ μόνους (13).

ΕΗ'. Ὅτε ἤμεν ἐν τῇ σαρκί, φησὶν ὁ Ἀπόστολος, ὥσπερ ἔξω τοῦ σώματος ἦδη λαλῶν. Σάρκα οὖν λέγειν αὐτὸν φασὶν ἐκείνην τὴν ἀσθένειαν, τὴν ἀπὸ τῆς ἀνω γυναικὸς προβολήν. Καὶ ὅταν ὁ Σωτὴρ πρὸς Σαλώμην (14) λέγῃ, *μέχρι τότε εἶναι θάνατον*, ἀχρις ἂν αἱ γυναῖκες τίκτωσιν, οὐ τὴν γένεσιν κακῶν ἔλεγεν, ἀναγκαλίαν οὖσαν διὰ τὴν σωτηρίαν τῶν πιστευόντων· δεῖ γὰρ εἶναι τὴν γένεσιν ταύτην, ἀχρις

supervenientem contrahens, mortem quidem fugavit, mortale vero corpus passiones excutens suscitavit. Quæ itaque animalia sunt, hunc in modum suscitavit salvaque facit: spiritalia vero fide imbuta, excellentiorem obtinent salutem, vestimenta nuptiarum animas nacta.

LXII. Christus itaque animalis in dextera Demiurgi sedet, sicuti David ait: *Sede a dexteris meis*^a, et quæ sequuntur. *Ad consummationem*^b vero sedet, ut videant in quem confixerunt^c. Confixerunt vero quod sensibus subjectum fuit, quod quidem fuit animalis caro. *Os enim*, ait, *eius non comminuetur*^d, sicuti etiam in Adamo ossis nomine sensu spiritali animam induxit prophetia. Ipsa enim Christi anima corpore patiente, seipsam in manu Demiurgi commendavit^e. Quod vero in osse spiritale, non amplius commendatur, sed ipse salutem præstat.

LXIII. Requies itaque spiritalium in Dominica, in ogdoade seu octava, quæ Dominica dicitur, quæ apud matrem animas indumenta habent ad consummationem usque, cæteræ vero fideles animæ apud Demiurgum: in consummatione vero recedunt et ipsæ in ogdoadem; dein cœna nuptiarum communis omnium qui salutem consequentur, donec omnia fuerint æqualia, seque alia invicem cognoverint.

✠LXIV. Exinde vero spiritalia animabus abjectis unicum matre sponsum consecuta, sponsos similiter angelos suos et ipsa consecuta, in thalamum intra terminum ingrediuntur, et in conspectum Spiritus veniunt, Æones intelligentes facta, in spirituales scilicet æternasque conjugii nuptias.

LXV. Cœnæ vero architriclinus, ac nuptiarum pronubus, *sponsi vero amicus*^f, stans ante thalamum, sponsi vocem audiens, gaudio gaudet. Hoc illius gaudii plenitudo et quietis^g.

LXVI. Salvator apostolos docebat primo quidem typice ac mystice, dein vero parabolis atque ænigmatice, postremo clare et nude seorsim assumptis.

LXVII. Cum essemus in carne^h, inquit Apostolus, quasi jam extra corpus loqueretur. Carnem igitur vocat, inquit, infirmitatem illam quæ a propagine primæ mulieris fuit. Et cum Salvator ait Salomæ, tandiu mortem fore, quandiu mulieres parerent, non quasi generationem criminaretur, hoc dixit, quæ ad salutem fidelium est necessaria; oportet enim generationem hanc esse, donec semen

✠ P. 975 POTTER. ED. ^a Psal. cix, 1. ^b Act. iii, 21. ^c Zach xii, 10. ^d Joan. xix, 37 Ex xii, 46. ^e Luc. xxiii, 46. ^f Joan. ii, 8; iii, 29. ^g Joan. xvi, 24. ^h Rom. vii, 5.

detur ἡ περὶ τὴν θανάτῳ, minatus est morti: vel saltem ἡ περὶ τῆς, depulsi (id est submovit) mortem. SKLBURG.

(12) Ἐν Κυριακῇ ἐν ὀγδοῇ. Scribendum potius vi-

detur ἐν Κυριακῇ ὀγδοῇ; in Dominica ogdoade.

(13) Κατὰ μόνους. Malim conjuncte κατὰ μόνους.

(14) Σαλώμην. Conf. Clementis Strom. iii, p. 540.

quod ante sit prædestinatum, productum fuerit : A ἄν τὸ σπέρμα προσενεχθῇ τὸ προλελογισμένον · sed de prima muliere obscure significat, cujus passionibus creatura fuerunt, et quæ substantias informes producat, per quam et Dominus ipse descendit, ut a passione nos liberaret, et semetipsum illi insereret.

358 LXVIII. Quandiu quidem seminae tantum filii fuimus, quasi conjugio turpi, imperfecti, infantes, stulti et infirmi, atque informes, abortivorum ad instar mulieris filii eramus editi ; postquam vero a Salvatore formam accepimus, viri nuptialisque thalami filii evasimus,

LXIX. Fatum quidem est concursus multarum sibi contrariarum virtutum. Hæ vero sunt invisibiles et obscuræ, quibus cura motus astrorum commissa est, perque illa præsent resque administrant. Quo enim pacto illorum unumquodque mundi motu abreptum una movetur, illorum quæ secundum idem inclinamentum facta sunt, velut ipsius filiorum dominatum obtinuit.

LXX. Per sidera itaque non erratica errantiaque potestates invisibiles quæ his præsent invectæ, rerum ortus dispensant atque prospiciunt. Sidera vero ipsa nil quidem faciunt, vim autem potestatum dominantium indicant, ad eum modum quo volatus avium aliquid significat, at nihil præstat.

LXXI. Duodecim igitur signa ac septem stellæ, quæ ingrediuntur, hæcque percurrunt, nunc quidem una comitantur, nunc vero occurrunt, horum ortus quæ a potestatibus ☿ moventur, motum substantiæ indicant ut generentur animalia, atque sibi contrariorum conversionem. Diversæ vero sunt cum stellæ tum potestates, beneficæ, maleficæ, dextræ, sinistræ : his commune est quod genitum. Harum autem quodlibet proprio tempore nascitur, illo qui dominatur quæ juxta naturam sunt perficiente, hoc quidem in principio, illud vero in fine.

LXXII. Ab hoc potestatum dissidio ac pugna Dominus nos liberat, et pacem præbet ab acie hac instructa potestatum et angelorum, qua hi quidem pro nobis, illi vero contra nos collocantur, alii quidem militibus sunt similes qui nobis auxilio sunt, ut Dei ministri ; alii vero latronibus. Qui enim malus est, non a rege succinctus accepit gladium, sed sibi per vecordiam ac superbiam ipse rapuit.

LXXIII. Propter adversarios alii per corpus resque externas animam invadunt servitutique addicunt : qui vero dextri sunt, non idonei sunt ut nobiscum comites salutem præbeant nosque custodiant, non enim perfecte prospiciunt, sicut bonus Pastor ; sed mercenario similis quisque, qui cum lu-

ἄλλὰ περὶ τῆς ἀνω θηλείας αἰνίττεται, ἥς τὰ πάθη κτίσις γέγονεν, τῆς καὶ τὰς ἀμόρφους οὐσίας προβαλλούσης, δι' ἣν καὶ ὁ Κύριος κατήλθεν, ἀπὸ μὲν τοῦ πάθους ἡμᾶς ἀποσπάσων, ἑαυτὸν δὲ εἰσποιησάμενος.

ΞΗ'. Ἀχρι μὲν γὰρ ἤμην τῆς θηλείας μόνης τέκνα, ὡς ἂν αἰσχροῦς οὐζυγίας, ἀτελῆ καὶ νήπια καὶ ἀφρονα καὶ ἀσθενῆ καὶ ἀμορφα, οἷον ἐκτρώματα προσενεχθέντα, τῆς γυναικὸς ἤμην τέκνα · ὑπὸ δὲ τοῦ Σωτῆρος μορφωθέντες, ἀνδρὸς καὶ νυμφῶνος γεγόναμεν τέκνα.

ΞΘ'. Ἡ εἰμαρμένη ἐστὶ σύνοδος πολλῶν καὶ ἐναντίων δυνάμεων· αὗται δὲ εἰσὶν ἀόρατοι καὶ ἀφανεῖς, ἐπιτροπεύουσαι τὴν τῶν ἀστρων φορὰν, καὶ δι' ἐκείνων πολιτεύονται. Καθὼ γὰρ ἕκαστον αὐτῶν ἐξῴκειν τῇ τοῦ κόσμου κινήσει συναναφερόμενον, τῶν κατ' αὐτὴν τὴν ῥοπὴν γενομένων ἐπληχεν τὴν ἐπικρατείαν, ὡς αὐτοῦ τέκνων.

Θ'. Διὰ τῶν ἀπλανῶν τοῖνον καὶ πλανωμένων ἀστρων αἱ ἐπὶ τούτων ἀόρατοι δυνάμεις ἐποχοῦμεναι, ταμειῶσιν τὰς γενέσεις καὶ προσκοποῦσιν· τὰ δὲ ἀστρα (15), αὐτὰ μὲν οὐδὲν ποιεῖ, δείκνυσιν δὲ τὴν ἐνέργειαν τῶν κυρίων δυνάμεων, ὥσπερ καὶ ἡ τῶν ὀφθιῶν πτήσις σημαίνει τι, οὐχὶ ποιεῖ.

ΘΑ'. Τὰ τοῖνον δεκαδύο ζῶδια, καὶ οἱ ταῦτα ἐπιόντες ἐπὶ τὰς ἀστέρας, τότε μὲν συνοδεύοντες, τότε δὲ ὑπαπατῶντες, ἀνατέλλοντες οὗτοι, πρὸς τῶν δυνάμεων κινούμενοι, κίνησιν τῆς οὐσίας δηλοῦσιν εἰς γένεσιν τῶν ζώων, καὶ τὴν τῶν περιστάσεων τροπὴν. Διάφοροι δ' εἰσὶ καὶ οἱ ἀστέρες καὶ αἱ δυνάμεις · ἀγαθοποιοὶ, κακοποιοὶ, δεξιοὶ, ἀριστεροὶ · ὧν κοινὸν τὸ τικτόμενον· ἕκαστον (16) δὲ αὐτῶν γίνεται κατὰ καιρὸν τὸν ἴδιον, τοῦ δυναστεύοντος τὰ κατὰ φύσιν ἀποτελοῦντος, τὸ μὲν ἐν ἀρχῇ, τὸ δὲ ἐπὶ τέλει.

ΘΒ'. Ἀπὸ ταύτης τῆς στάσεως καὶ μάχης τῶν δυνάμεων ὁ Κύριος ἡμᾶς ῥύεται, καὶ παρέχει τὴν εἰρήνην ἀπὸ τῆς τῶν δυνάμεων καὶ τῆς τῶν ἀγγέλων παρατάξεως, ἣν οἱ μὲν ὑπὲρ ἡμῶν, οἱ δὲ καθ' ἡμῶν παρατάσσονται· οἱ μὲν γὰρ στραταῖταις εἰσὶ κασι, συρμαχοῦντες ἡμῖν, ὡς ἂν ὑπὲρτα· Θεοῦ· οἱ δὲ, λησταί· ὁ γὰρ πονηρὸς οὐ παρὰ βεσιτῶς ἐξίστατο λαβὼν τὴν μάχαιραν, ἑαυτῷ δὲ ἐξ ἀπονοίας ἀρπάσας.

ΘΓ'. Διὰ δὲ τοὺς ἀντικειμένους οἱ διὰ τοῦ σώματος καὶ τῶν ἐκτὸς ἐπιδατεύουσι τῆς ψυχῆς, καὶ ἐνεχυράζουσι εἰς δουλείαν. Οἱ δὲ δεξιοὶ οὐκ εἰσὶν ἱκανοὶ παρακολουθοῦντες σώζειν καὶ φυλάσσειν ἡμᾶς· οὐ γὰρ εἰσι τέλειον προνοητικοί, ὥσπερ ὁ ἀγαθὸς Ποιμὴν· ἀλλὰ μισθωτῶ παραπλήσιος ἕκαστος, τὸν λῦσον

☿ P. 976 ED. POTTER.

(15) Ἄστρα. De astris quoque Philo pag. 6. οἱς δυνάμεις μὲν ἔδωκεν ὁ Θεός, οὐ μὴν αὐτοκρατεῖς. H. SYLBURG.

(16) Ἐκαστον. Flor. ἐκάστου, genitivo caso. SYLBURG.

δρῶντι προσιόντα καὶ φεύγοντι, καὶ οὐ προθύμῳ τὴν ψυχὴν ὑπὲρ τῶν ἰδίων προβάτων ἐπιδιδόναι. Πρὸς ἔτι (17) δὲ καὶ ὁ ἄνθρωπος, ὑπὲρ οὗ ἡ μάχη, ἀσπὴν ἐν ζῶνι, εὐεπιφορόν ἐστι. πρὸς τὸ χεῖρον καὶ τοῖς μισοῦσι συλλαμβανόμενον· ὅθεν καὶ πλείω τὰ κακὰ ὑπάρχει αὐτῷ. Διὰ τοῦτο ὁ Κύριος κατήλθεν εἰρήνην ποιῆσαι τοῖς ἀπ' οὐρανῶν (18), οὗ τοῖς ἀπὸ γῆς, ὡς φησὶν ὁ Ἀπόστολος· *Εἰρήνη ἐπὶ τῆς γῆς, καὶ δόξα ἐν ὑψίστοις*.

ΟΔ'. Διὰ τοῦτο ἀνέτειλε ξένος ἀσὴρ καὶ καινός, καταλύων τὴν παλαιὰν ἀστροθεσίαν (19), καινῷ φωτὶ, οὐ κοσμικῷ λαμβόμενος, ὁ καινὰς ὁδοὺς καὶ σωτηρίας τρεπόμενος· αὐτὸς ὁ Κύριος ἀνθρώπων ὁμήγερος, ὁ κατελθὼν εἰς γῆν, ἵνα μεταθῇ τοὺς εἰς τὸν Χριστὸν πιστεύσαντας ἀπὸ τῆς εἰμαρμένης εἰς τὴν ἐκείνου πρόνοιαν.

ΟΕ'. Ὅτι δὲ ἐστὶ, φασὶν, εἰμαρμένη, τοῖς ἄλλοις τὰ ἀποτελέσματα προλεγόμενα δείκνυσιν· ἐναργῆς δὲ ἀποδείξεις καὶ ἡ τῶν μαθημάτων θεωρία. Αὐτίκα οἱ μῆγοι οὐ μόνον εἶδον τὸν ἀστέρα τοῦ Κυρίου, ἀλλὰ καὶ τὸ ἀληθὲς ἔγνωσαν, ὅτι βασιλεὺς ἐτέχθη, καὶ ὢν βασιλεὺς, ὅτι θεοσεβῶν (20). Τότε Ἰουδαῖοι μόνον διαβόητοι ἦσαν ἐπὶ θεοσεβείᾳ· διὰ τοῦτο γὰρ καὶ ὁ Σωτὴρ πρὸς θεοσεβεῖς κατιῶν, ἐπὶ τοὺς ἡλθε πρώτους τοὺς τότε ἐπὶ θεοσεβείᾳ δόξαν ἀποφερομένους.

ΟΖ'. Ὡς οὖν ἡ γέννησις τοῦ Σωτῆρος γενέσκεις ἡμῶς καὶ εἰμαρμένης ἐξέβαλεν, οὕτω καὶ τὸ βάπτισμα αὐτοῦ πυρὸς ἡμᾶς ἐξείλετο, καὶ τὰ πάθος πάθος, ἵνα κατὰ πάντα ἀκολουθῶμεν αὐτῷ. Ὁ γὰρ εἰς θεὸν βαπτισθεὶς εἰς θεὸν ἐχώρησεν, καὶ εἰληφεν ἐξουσίαν ἐπ' ἅνθρωπον σκοπιῶν καὶ θρῶν περιπατεῖν, τῶν δυνάμεων τῶν παντῶν. Καὶ τοῖς ἀποστόλοις ἐντέλλεται, *Περιούστες κηρύσσετε, καὶ τοὺς πιστεύοντας βαπτίζετε εἰς ὄνομα Πατρὸς καὶ Υἱοῦ καὶ ἁγίου Πνεύματος· εἰς οὓς ἀναγεννώμεθα, τῶν λοιπῶν δυνάμεων ἀπασῶν ὑπεράνω γινώμενοι*.

ΟΖ'. Ταύτη θάνατος καὶ τέλος λέγεται τοῦ παλαιοῦ βίου τὸ βάπτισμα, ἀποτασσομένων ἡμῶν τὰς πονηραὶς ἀρχαῖς· ζωὴ δὲ κατὰ Χριστὸν, ἥς μόνος αὐτὸς κυριεύει. Ἡ δύναμις δὲ τῆς μεταβολῆς τοῦ βαπτισθέντος οὐ περὶ τὸ σῶμα, (ὃ αὐτὸς γὰρ ἀναβαίνει) ἀλλὰ περὶ ψυχὴν. Αὐτίκα δοῦλος θεοῦ ὄντα τῷ ἀναλθεῖν τοῦ βαπτίσματος καὶ πρὸς τῶν ἀκαθάρτων λέγεται (21) πνευμάτων, καὶ εἰς ὃν πρὸ ὀλίγου ἐνῆργουν, τοῦτον ἦδη φρίσσουσιν.

ΟΗ'. Μέχρι τοῦ βαπτίσματος οὖν ἡ εἰμαρμένη, φασὶν, ἀληθής· μετὰ δὲ τοῦτο οὐκ ἔτι ἀληθεύουσιν

*A. primum venientem viderit**, fugam init, et non illi, qui prompte et. animo alacri pro ovibus suis vitam suam deponit. Insuper et homo cujus gratia est pugnata, animal est imbecillum, et quod facile in pejus mutetur, ac illis qui odio habent auxilium fert; hinc est quod plura illi mala obtingunt. Hanc ob causam descendit Dominus, ut ille qui e caelis et non qui e terra pacem praeberet, uti dicit Apostolus: *Pax in terra, et gloria in excelsis* b.

LXXIV. Itaque stella nova. ac insolita orta est, nova luce veterem stellarum positionem solvens, non luce quae mundi fuerit lucens, sed quae vias novas et quae salutem conducunt, ostendat. Nempe Dominus ipse qui hominibus viae dux est, quique in terram descendit, ut e fato ad illius providentiam illos qui in Christum credant, transferret.

LXXV. Quod vero dicunt, sit fatum, quae praedicta de aliis sunt, certeque evenerunt, ostendunt. Probatio vero perspicua est scientiarum contemplatio. Statim magi non modo stellam Domini viderunt c, sed et quod verum esset cognoverunt, quod rex natus esset, et quorum rex fuerit, nempe Dei cultorum. Porro Judaei soli cultus divini respectu celebres tunc habebantur. Et hanc ob causam est, quod Salvator ad Dei cultores descendens, ad illos primum venit x, qui tunc temporis ob cultum divinum gloriam retulerunt.

LXXVI. Prout itaque Salvatoris nativitas nos genesi fatoque, sic et ejusdem baptismi ab igne nos liberavit, et passione a passione, ut in omnibus eum sequamur. Qui enim in Deum baptizatus est d, in Deum concessit, accepitque potestatem super scorpiones ac serpentes calcandi e, hoc est in potestates improbas. Jube quoque apostolos, *Circumcuntes praedicare, et eos qui credent baptizate in nomine Patris et Filii et Spiritus sancti* f: in quos renascimur reliquis omnibus potestatibus superiores facti.

LXXVII. Hanc ob causam vitae veteris mors itaque finis baptismi dicitur, nobis potestatibus malis renuntiantibus. Vita vero secundum Christum, cujus solus ipse dominus est: virtus autem mutationis ejus qui baptizatus est, non quoad corpus attenditur, D idem enim ascendit, sed quoad animam. Illico Dei servus, quam primum a baptismo ascenderit spiritibus ipsis impuris aurem etiam praebet, et in quem paulo ante agebant, hunc jam timent tremuntque.

LXXVIII. Ad baptismum itaque usque, fatum, dicunt, verum sit: at post ipsum veri nihil lo-

* P. 977 ED. POTTER. a Joan. i, 11. b Luc. ii, 14. c Matth. ii, 2. d Gal. iii, 27. e Luc. x, 19. f Matth. xxviii, 19.

(17) Πρὸς ἔτι. Malim conjunctim προσέτι.

(18) Ἀπ' οὐρανῶν. A. ἀπ' οὐρανοῦ, singulari numero: Flor. ambiguo errore ἀπ' οὐρανόν. SYLB.

(19) Ἀστροθεσίαν. Post hanc vocem non male distinxeris, ut sequens commation καινῷ φωτὶ, cum sequenti participio jungatur, non cum antecedenti. SYLBURG.

(20) Ὅτι θεοσεβ. Plena structura est, ὅτι θεοσεβῶν ἐτέχθη βασιλεὺς. Τότε γὰρ Ἰουδ. SYLBURG.

(21) Λέγεται. Λέγεται ferri potest, nempe pro ὁμολογεῖται, si quis tamen λίσσεται aut φεύγεται: malit, per me licet. SYLBURG.

quantur astrologi. Est autem non solum lavacrum quod in libertatem nos asserit, verum etiam et scientia quales fuerimus, quid sumus effecti, ubi eramus, vel ubi fuimus coniecti, quo properamus, unde redempti sumus, quid generatio, quid regeneratio.

359 LXXIX. Quandiu itaque, dicunt, adhuc semen est informe, seminæ est filius: postquam vero fuerit formatum, in virum transfertur, et filius sponsi fit, non amplius infirmus, iisque quæ mundi sunt visibilibus et invisibilibus subjectus, sed vir factus, fructus masculus quoque factus est.

LXXX. Quem gignit mater, in mortem trahitur atque in mundum: quem vero regenerat Christus, in vitam transfertur in ogdoadem, et mundo quidem moriuntur, at Deo vivunt, ut mors morte dissolvatur, et resurrectione corruptio mutetur. Quippe in nomine Patris et Filii et Spiritus sancti signatus, immunis ab omni alia virtute est, perque tria hæc nomina ab omni quæ in corruptione fuit, triade mutatus, liberatus est; Cum enim imaginem terrestris gesserat, ita tunc gerit imaginem celestis.

LXXXI. Quæ quidem ignis pars est corporea, corpora hæc omnia attingit; quæ vero pura ac incorporea est, hanc dicunt incorporea attingere, nempe dæmones, angelos nequitiae, ipsumque diabolum. Hoc ✠ pacto ignis subcaelestis natura sua duplex est, nimirum intelligibilis et sensibilis: ad eundem modum baptisma duplex est, alterum quidem sensibile, quod per aquam fit, quod ignem sensibilem extinguendi vim habet; alterum vero intelligibile, per Spiritum, quod ignis intelligibilis est remedium eundemque depellendi vim habet. Spiritus etiam corporeus ceu ventus, ignis sensibilis cibus atque fomes est, cum modicus fuerit, sin autem plus æquo fuerit ac vehemens, extinguendi vim habet. Spiritus autem, qui e cælo nobis datus est, incorporeus cum sit, non solum elementorum, verum etiam potestatum, et principatum malorum imperium sibi vindicat.

LXXXII. Insuper panis atque oleum eadem nominis virtute sanctificantur, non revera eadem prout apparent quæ sunt accepta, sed virtute quadam in virtutem spiritualem mutantur. Ad hunc modum et aqua quæ exorcizatur et baptisma fit, non solum quod deterius est capit, verum etiam

LXXXIII. Ad baptismum gaudentes accedere conveniebat. Sed quoniam sæpenumero descendentes nonnullis spiritus etiam impuri una descendunt, cumque homine sigilli fiunt participes, insanabiles in posterum facti sunt, hancque ob causam gaudio timor admiscetur, ut quis purus solus ipse descenderit.

✠ P. 978 ED. POTTER. • I Cor. xv, 49.

(22) Οὕτως... φύσιν. H. ms., οὕτως ἐστὶ τὸ ἐπουράνιον πῦρ διὰ τὴν διαφορὰν φύσιν. Ubi constructionis norma in clausula postulat potius διάφορον φύσιν, vel διαφορὰν φύσει, aut accusativorum illorum alteruter redundat. SYLBURG.

(23) Διὰ Πνεύματος. H. διὰ τοῦ Πνεύματος, cum

οἱ ἀστρολόγοι. Ἔστιν δὲ οὐ τὸ λουτρὸν μόνον τὸ ἐλευθεροῦν, ἀλλὰ καὶ ἡ γνῶσις· τίνες ἤμεν, τί γέγοναμεν· ποῦ ἤμεν, ἢ ποῦ ἐνεβλήθημεν· ποῦ σπείδομεν, πόθεν λυτρούμεθα· τί γέννησις, τί ἀναγέννησις.

ΘΘ. Ἔως οὖν ἀμόρφωτον, φασίν, ἔτι τὸ σπέρμα, θηλείας ἐστὶ τέκνον· μορφωθὲν δὲ, μετετέθη εἰς ἀνδρα, καὶ ὕψος νυμφίου γίνεται, οὐκ ἔτι ἀσθενὴς καὶ τοῖς κοσμοῖς ὑπακείμενος ὁρατοῖς τε καὶ ἀοράτοις, ἀλλ' ἀνδρωθεὶς, ἀρῆρην γίνεται καρπός.

ΠΠ. Ὅν γεννᾷ ἡ μήτηρ, εἰς θάνατον ἀγεται καὶ εἰς κόσμον· ὃν δὲ ἀναγεννᾷ Χριστὸς, εἰς ζωὴν μετατίθεται εἰς ὀγδόαδα· καὶ ἀποθήσκειται μὲν τῷ κόσμῳ, ζῶσι δὲ τῷ Θεῷ, ἵνα θάνατος θανάτῳ λυθῇ, ἀναστάσις δὲ ἡ φθορά. Διὰ γὰρ Πατὴρ καὶ Υἱὸς καὶ ἅγιον Πνεῦμα σφραγισθεὶς, ἀνεπιληπτὸς ἐπιπάση τῇ ἄλλῃ δυνάμει· καὶ διὰ τριῶν ὀνομάτων, πάσης τῆς ἐν φθορᾷ τριάδος ἀπηλλάγη· Φορέσας τὴν εἰκόνα τοῦ χοινοῦ, τότε φορεῖ τὴν εἰκόνα τοῦ ἐπουρανοῦ.

ΗΑ. Τοῦ πυρὸς τὸ μὲν σωματικὸν, σωματικῶν ἁπτειῶν πάντων, τὸ δὲ καθαρὸν καὶ ἀσώματον ἀσωμάτων φασὶν ἅπτεσθαι, ὅσον δαιμόνων, ἀγγέλων τῆς πονηρίας, αὐτοῦ τοῦ διαβόλου. Οὕτως ἐστὶ τὸ ἐπ' οὐρανὸν πῦρ διὰ τὴν φύσιν (22), τὸ μὲν νοητὸν, τὸ δὲ αἰσθητὸν. Καὶ τὸ βάπτισμα οὖν διπλοῦν ἀναλόγως, τὸ μὲν αἰσθητὸν, δι' ὕδατος, τοῦ αἰσθητοῦ πυρὸς σθεστήριον· τὸ δὲ νοητὸν, διὰ Πνεύματος (23), τοῦ νοητοῦ πυρὸς ἀλεξήτριον. Καὶ τὸ σωματικὸν πνεῦμα τοῦ αἰσθητοῦ πυρὸς τροφή καὶ ὑπέκκαυμα γίνεται, ὀλίγον ὅν· πλεον δὲ γενόμενον, σθεστήριον πέφυκε. Τὸ δὲ ἀνωθεν δοθὲν ἡμῖν πνεῦμα, ἀσώματον ὅν, οὐ στοιχείων μόνων, ἀλλὰ καὶ δυνάμεων κρατεῖ καὶ ἀρχῶν πονηρῶν.

ΠΒ. Καὶ ὁ ἄρτος καὶ τὸ εἶλαιον ἀγιάζεται τῇ δυνάμει τοῦ ὀνόματος (24), οὐ τὰ αὐτὰ ὄντα κατὰ τὸ φαινόμενον οἷα ἐλήφθη, ἀλλὰ δυνάμει εἰς δυνάμιν πνευματικὴν μεταβέδληται. Οὕτω καὶ τὸ ὕδωρ καὶ τὸ ἐξορκιζόμενον καὶ τὸ βάπτισμα γινόμενον, οὐ μόνον χωρεῖ τὸ χεῖρον, ἀλλὰ καὶ ἁγιασμὸν προσλαμβάνει.

ΠΓ. Ἐπὶ τὸ βάπτισμα χαίροντας ἔρχεσθαι προσήκεν. Ἄλλ' ἐπεὶ πολλάκις συγκαταβαίνει πᾶσι καὶ ἀκάθαρτα πνεύματα παρακολουθοῦντα, καὶ τυχόντα μετὰ τοῦ ἀνθρώπου τῆς σφραγίδος, ἀνίσταται τοῦ λοιποῦ γίνεται, ἃ τῇ χαρᾷ συμπλέκεται φόβος, ἵνα τις μόνος καθαρὸς αὐτὸς κατέλθῃ.

articulo. SYLBURG.

(24) Ἀγιάζεται τῇ δυνάμει τοῦ ὀνόματος. Gregorius Nyssenus homilia in s. baptisma. H. De exorcismo autem quod sequitur, non congruit cum eo, quod supra docuit Clemens pag. 177. SYLBURG.

ΠΔ'. Διὰ τοῦτο νηστῆται, δεήσεις, εὐχαὶ χειρῶν (25), γονυκλισίαι, ὅτι ψυχὴ ἐκ κόσμου καὶ ἐκ στόματος λεόντων ἀνασώζεται· διὸ καὶ πειρασμοὶ εὐθέως, ἀγανακτούντων τῶν ἀπ' ὧν ἀφηρέθη, καὶ τις φέρῃ προσιδῶς, τὰ γε ἔξω σαλεύουσιν.

ΠΕ'. Αὐτίκα ὁ Κύριος μετὰ τὸ βάπτισμα σαλεύεται εἰς ἡμέτερον τύπον, καὶ γίνεται πρῶτον μετὰ θηρίων ἐν τῇ ἐρήμῳ· εἰτα κρατήσας τούτων καὶ τοῦ ἀρχοντος αὐτῶν, ὡς ἂν ᾗδῃ βασιλεὺς ἀληθῆς, ἐπ' ἀγγέλων ἡδὴ διακονεῖται. Ὁ γὰρ ἀγγέλων ἐν σαρκὶ κρατήσας, εὐλόγως ὕπ' ἀγγέλων ἡδὴ δουλεύεται. Δεῖ οὖν ὠπλισθαι τοῖς κυριακοῖς ὅπλοις, ἔχοντας τὸ σῶμα καὶ τὴν ψυχὴν ἀτρωτον, ὅπλοις σβάσαι τὰ βέλη τοῦ διαβόλου δυναμένους, ὡς φησὶν ὁ Ἀπόστολος.

ΠΖ'. Ἐπὶ τοῦ προκομισθέντος νομίσματος ὁ Κύριος εἶπεν οὐ, Τίνος τὸ κτήμα; ἀλλὰ, Τίνος ἡ εὐκλὴ καὶ ἡ ἐπιγραφή; Καίσαρος· ἵνα οὐ ἔστιν, ἐκείνῳ δοθῇ. Οὕτως καὶ ὁ πιστός· ἀπογραφὴν μὲν ἔχει διὰ Χριστοῦ τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ, τὸ δὲ Πνεῦμα ὡς εἰκόνα. Καὶ τὰ ἄλλα ζῶα διὰ σφραγίδος δεικνύει τίνος ἔστιν ἕκαστον, καὶ ἐκ τῆς σφραγίδος ἐκδικεῖται. Οὕτω καὶ ἡ ψυχὴ ἡ πιστὴ, τὸ τῆς ἀληθείας λαβοῦσα σφράγισμα, τὰ στίγματα τοῦ Χριστοῦ περιφέρει. Οὗτοί εἰσι τὰ παιδία τὰ ἡδὴ ἐν τῇ κοίτῃ συναναπαύμενα, καὶ αἱ παρθέναι αἱ φρόνιμοι, αἷς αἱ λαοὶ αἱ μέλλουσαι οὐ συνεσιλθόντες εἰς τὰ ἡτοιμασμένα ἀγαθὰ, εἰς ἃ ἐπιθυμοῦσιν ἄγγελοι παρασύρειν.

^a Matth. iv, 11. ^b Eph. vi, 16. ^c Matth. xxii, 20. ^d Gal. vi, 17. ^e Luc. xi, 7. ^f Matth. xxv, 1. ^g 1 Pet. i, 12.

(25) *Εὐχαὶ χειρῶν*. Χειρῶν supervacuum videtur, ideoque tollendum. *Silburg.* Scribendum abque commate interposito *εὐχαὶ χειρῶν*. Nam χειρῶν ad præcedens *εὐχαὶ* referri debet, non ad sequens γονυκλισίαι, ut sit in editt. vulg. Sunt autem

LXXXIV. Inde proveniunt jejania, supplicationes, preces cum manibus extensis, geniculationes, quæ anima ex mundo atque ex ore leonum conservetur. Proinde mox sunt tentationes, indignæ ferentibus; quibus quis fuerit sublatus, perinde quasi quis scienter tulerit, quæ exterius eveniunt ac percussunt.

LXXXV. Dominus statim post baptismum in formam nostram jactatur, et primo cum bestiis in deserto versatur ^a. Deinde superatis his earumque principe, ut qui jam vere rex esset, ab angelis ei ministratum est. Qui enim angelis in carne imperavit, merito ab angelis nunc ei servitur. Oportet itaque ut armis Dominicis instruamur, utque corpus ac animam a vulneribus immunem possideamus, armis nimirum ejusmodi, quæ diaboli tela extinguere possunt ^b, ut inquit Apostolus.

LXXXVI. Cum Domino numisma fuerit oblatum, dixit ille, non Cujus illud juris est? sed Cujus est imago ac superscriptio? *Cæsaris* ^c: ut cujus esset, illi daretur. Sic etiam fidelis, Dei nomen per Christum sibi superscriptum ^d habet, Spiritum autem ut imaginem. Quin et muta animalia per signaculum ostendunt cujus unumquodque pecus sit, atque ex signo hoc vindicantur. Sic etiam anima quæ fidelis, quæque sigillum veritatis accepit, *stigmata Christi secum portat* ^e. Hi pueruli sunt illi qui jam in cubili conquiescunt ^f, hi prudentes *istæ virgines* sunt ^g, quibuscum quæ tardæ fuerunt, non ingressæ sunt in parata bona, in quæ cupiunt angeli introspicere ^h.

ΕΚ ΤΩΝ ΠΡΟΦΗΤΙΚΩΝ

ΕΚΛΟΓΑΙ

EX SCRIPTURIS PROPHETICIS ECLOGÆ.

Excerpta ista ex prophetis, an et ipsa e Theodoti scriptis collecta sint, et an a Clemente collecta, non immerito ambigas. Nam et stilus, in nonnullis et sententiæ a superioribus discrepant: neque omnia ex unius auctoris sententiâ deprompta esse declarat additiuncula ista p. 347: Ὡς δὲ ἡμεῖς ἂν φαίμεν, παιδεύειν· et rursum p. 350: ὁ Πανταίους δ' ἡμῶν ἔλεγεν, ἀορίστως τὴν προφητείαν ἐκφέρειν τὰς λέξεις. *Silburg.* — Hæ Epitome atque Electa indicio sunt, fuisse in pretio opus ipsum, sed sua prolixitate deteruisse ab scribendo: dumque illis eruditi homines ejus solantur absentiam, sic demum interiisse; ut in aliis fere contingit, quorum sic facta sunt *Ἐκλογαί*. Leve autem quod Clementis Ὑποτυπώσεων *Eclogarum* habemus, hinc colligitur, quod illis omnium pene locorum Scripturæ breves expositiones aliis commistæ haberentur, sic quasi confuse, quæ sic paucæ exstant in his Electis. Caute omnino legenda, quæ sic vera falsis commista, nec satis distincta, ejus generis ad nos veterum pervenere, quantavis eruditione, monumenta. *COMBER.*

A'. Οἱ ἀμφὶ τὸν Σεδράχ, Μισάχ, Αβδεναγῶ, ἐν τῇ D 360^g I. Qui Sidrach, Misach, Abdenago, in camino ignis Deum laudantibus astiterunt ^a, dixisse

^a Dan. iii, 58, 59, 60.

eos asserunt, *Benedicite, cæli, Dominum; laudate et superexaltate illum in sæcula*. Dein: *Benedicite, angeli, Dominum*. Porro: *Benedicite, aquæ, et omnia quæ super cælos sunt, Dominum*. Sic nimirum de potestatibus puris Scripturæ sacrosanctæ interpretantur cælos ac aquas, sicut et in Genesi liquido constat ^a. Merito itaque varia vocis δυνάμεις significatio cum fuerit, subjungit Daniel: *Benedictio omnis potestas Dominum*. Dein ordine: *Benedicite, sol et luna, Dominum; insuper: Benedicite, stellæ cæli, Dominum. Benedicite, omnes religiosi, Dominum; Deum deorum laudate. et confitemini illi, quoniam in omnia sæcula misericordia ejus* ^b. In Daniele hæc scripta reperias, dum pueri tres in camino Deum suum celebrant.

II. *Benedictus es, qui intueris abyssos, sedens super cherubim*, inquit Daniel ^c, sensu plane ✕ eodem ac Enoch, qui dixit: *Et vidi omnes materias*. Abyssus enim est, quod secundum substantiam suam spectata interminatum est, Dei autem potentia terminatur. Substantiæ itaque materiales, ex quibus genera ac illorum species ex parte sunt, abyssi vocantur. Quippe non solam aquam vocavit abyssum; quamvis et aqua quæ abyssus, allegorice ipsa materia interpretetur.

III. *In principio creavit Deus cælum et terram* ^d; terrestria nimirum ac cœlestia. Quod autem hoc verum sit, ad Osee dixit Dominus: *Vade, sume tibi uxorem fornicationis, atque filios fornicationis; quoniam fornicans fornicabitur terra a Domino* ^e. Non enim elementum intelligit, sed illos qui in elemento sunt, nimirum qui sensu terreno præditi sunt.

IV. Quod vero Filius sit principium ac caput, liquido docet Osee. *Et erit in loco ubi dictum sit eis: Non populus meus vos, vocabuntur ac ipsi filii Dei viventis; Et congregabuntur filii Israel simul, et constituent sibi caput unum, et ascendent de terra, quoniam magnus dies Israelis* ^f. Quippe cui credit quis, hunc etiam seligit. Credit autem quis Filio, qui est principium ceu caput; quamobrem et ulterius dixit: *Filiorum autem Juda miserebor, ac salvabo in Domino Deo ipsorum* ^g. Salvator vero est ille qui salvos facit, nempe Filius Dei; hic itaque primitiæ, principium, ceu caput est.

V. Spiritus dicit per Osee: *Ego magister vester. Clangite tuba super colles Domini; sonate super excelsa* ^h. Numnam et hoc ipsum est baptisma, quod regenerationis est signum, ex materia est excessus,

✕ P. 980 ED. POTTER. ^a Gen. i, 7. ^b Dan. i, 2. ^c Ibid. 10, 11. ^d Ibid. 7. ^e Ose. v, 2, 8.

(26) *Εὐλογεῖτε ἄγγελοι τὸν Κύριον*. Vulg. Bibl. in cantico trium puerorum εὐλογεῖτε ἄγγελοι Κυρίου τὸν Κύριον· et mox, *Εὐλογεῖτε ὕδατα πάντα τὰ ὑπὲρ ἄνω τοῦ οὐρανοῦ, τὸν Κύριον*. SYLBURG.

(27) *Εὐλογεῖτε, τὰ ἀστ.* Articulus τὰ additus ex eisdem Bibl. Eadem mox οἱ σεβόμενοι τὸν Κύριον, cum articulo. Sed non legitur hoc canticum in Hebraicis Biblis: ideoque seorsum inter apocrypha collocatur. SYLBURG.

*λογεῖτε, οἱ οὐρανοὶ, τὸν Κύριον· ὑμεῖς καὶ ἀπερ-
νύουτε αὐτὸν εἰς τοὺς αἰῶνας*. Εἰτα, *Εὐλογεῖτε, ἄγγελοι, τὸν Κύριον* (26)· εἰτα, *Εὐλογεῖτε, ὕδατα καὶ πάντα τὰ ἐπάνω τοῦ οὐρανοῦ, τὸν Κύριον*. Οὕτως ἐπὶ δυνάμεων τάσσουσιν αἱ Γραφαὶ καθαρῶς τοὺς οὐρανοὺς καὶ τὰ ὕδατα, ὡς καὶ ἐπὶ τῇ γενέσει δηλοῦται. Εἰκότως οὖν ποικίλως τῆς δυνάμεως ὁμαζόμενης, ἐπάγει Δανιὴλ· *Εὐλογεῖται πᾶσα δύναμις τὸν Κύριον*· εἰτα ἐφεξῆς, *Εὐλογεῖτε, ἥλιος καὶ σελήνη, τὸν Κύριον*· καὶ, *Εὐλογεῖτε, τὰ ἀστρα* (27) τοῦ οὐρανοῦ, τὸν Κύριον· *Εὐλογεῖτε, πάντες οἱ σεβόμενοι, Κύριον· τὸν Θεὸν τῶν θεῶν ὑμεῖς καὶ ἐξομολογεῖσθε, ὅτι εἰς πάντας τοὺς αἰῶνας τὸ ἔλεος αὐτοῦ*· ἐν τῷ Δανιὴλ γέγραπται, τῶν τριῶν παιδῶν ἐν τῇ καμίνῳ ὑμνούντων.

B. *Εὐλογημένοι εἰ δὲ βλέπων ἀδύσσοις, καθήμενος ἐπὶ χειρὸς ἐμῆς, ὁ Δανιὴλ λέγει, ὁμοδοξῶν τῷ Ἐνῶχ* (28), τῷ εἰρηκότῃ· *Καὶ εἶδον τὰς ὕλας πάσας· ἀδύσσοι γὰρ τὸ ἀπράκτωτον κατὰ τὴν ἰδίαν ὑπόστασιν, περαιούμενον δὲ τῇ δυνάμει τοῦ Θεοῦ. Αἱ τοίνυν οὐσαὶ ὕλικαι, ἀφ' ὧν τὰ ἐπὶ μέρους γένη καὶ τὰ τούτων εἶδη γίνονται, ἀδύσσοι εἰρηγται· ἐπὶ μόνον τὸ ἔδωρ οὐκ ἂν εἶπεν ἀδύσσοι· καὶ τοι καὶ ἔδωρ ἀδύσσοι ἢ βλῆ ἀλληγορεῖται.*

Γ. *Ἐν ἀρχῇ ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν, τὰ γήινα καὶ τὰ οὐράνια*. Ὅτι δὲ τοῦτο ἀληθές, εἶπεν ὁ Κύριος πρὸς Ὀση· *Βάδιζε, ἰδὲς σκηνὴν γυναικα κορνελας καὶ τέκνα κορνελας· διότι ἐκπορνεύουσα ἐκπορνεύσει ἡ γῆ ἐπὶ δακτύλῳ τοῦ Κυρίου*. Οὐ γὰρ τὸ στοιχεῖον λέγει, ἀλλὰ τοὺς ἐπὶ τῷ στοιχείῳ, τοὺς γηγενεὺς φρόνημα (29) ἔχοντας.

Δ. Ὅτι δὲ ἀρχὴ ὁ Υἱὸς, Ὀση διδάσκει σαφῶς· *Καὶ ἔσται, ἐν τῷ τόπῳ οὗ ἐβρέθη αὐτοῖς· Οὐ λαὸς μου ὑμεῖς, κληθήσονται καὶ αὐτοὶ υἱοὶ Θεοῦ ἱεροσολ. Καὶ συναχθήσονται οἱ υἱοὶ Ἰσραὴλ ἐπὶ τὸ αὐτὸ, καὶ θηήσονται ἑαυτοῖς ἀρχὴν μίαν, καὶ ἀραθήσονται ἐκ τῆς γῆς· ὅτι μεγάλη ἡμέρα τοῦ Ἰσραὴλ* (30). Ὡ γὰρ τις πιστεύει, τοῦτον αἰρεῖται. Πιστεύει δὲ τις τῷ Υἱῷ, ὅς ἐστιν ἀρχὴ· διὸ καὶ προσεῖπεν· *Τοὺς δὲ υἱοὺς Ἰούδα ἐλεήσω, καὶ σώσω ἐν Κυρίῳ Θεῷ αὐτῶν*. Σωτήρ δὲ ὁ σώζων, Υἱὸς τοῦ Θεοῦ· οὗτος ἄρα ἡ ἀρχὴ.

D. Ε'. Αἱ Ὀση τὸ πνεῦμα, Ἐγὼ δὲ καὶ ἑνότης ὑμῶν, φησὶ. *Σαλπίζετε σάλπιγγι ἐπὶ τοὺς βουνούς Κυρίου· ἠχήσατε ἐπὶ τῶν ὕψηλῶν*. Καὶ μῆτι αὐτὸ τὸ βάπτισμα, ἀναγεννήσεως ὑπάρχον σημεῖον, τῆς

HI, 64, 62, 63, 90. ^c Ibid. 55. ^d Gen. i, 1, 2, 8.

(28) Ἐνῶχ. Enochi librum citant etiam Origenes *De principiis* lib. iv, c. ult.; Hilarius ad psal. cxxxi; *Constit. apost.* auctor lib. vi, c. 16, aliiq. plures.

(29) *Γηγενὲς φρόνημα*. In Flor. geminae lectionis sunt vestigia, γηγενὲς φρόνημα et γηγενὴ φρονήματα. SYLBURG.

(30) *Μεγάλη ἡμέρα τοῦ Ἰσραὴλ*. Locus de magna Israelis die exstat Osee i, 11. SYLBURG.

ἡλκῆς ἐστὶν ἐκδοσὶς, διὰ τῆς τοῦ Σωτῆρος διδασκαλίας μεγάλου καὶ σφοδροῦ ρεύματος ἀεὶ φερομένου καὶ παραφέροντος ἡμᾶς; ἐξάγων οὖν τῆς ἀταξίας ἡμᾶς ὁ Κύριος, φωτίζει, εἰς τὸ φῶς ἄγων τὸ ἄσκιον καὶ οὐκ ἔτι ὀλικόν.

Γ. Τοῦτον τὸν ποταμὸν τῆς ὕλης (31) καὶ τὴν θάλασσαν διέκοψαν καὶ διέστησαν δυνάμει Κυρίου προφηταὶ δύο, περατουμένης τῆς ὕλης καθ' ἑκάτερον διάστημα ὕδατος· βουλῇσιν τοῦ Θεοῦ διυπνῆρέτων καθαροὶ στρατηγοὶ ἄμφω, δι' ὧν ἐπιστεύθη τὰ σημεῖα, ὅτι ἡ δίκαιος ἐκ τῆς ὕλης γέννηται, δι' αὐτῆς ὁδεύει; τὰ πρῶτα. Θετέρω μὲν γε τῶν στρατηγῶν, καὶ τὸ νοῦμα τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἐπεβέβλητο.

Δ. Αὐτίκα δὲ ὕδατος καὶ πνεύματος ἡ ἀναγέννησις, καθάπερ καὶ ἡ πᾶσα γένεσις. Πνεῦμα γὰρ Θεοῦ ἐπεσφύρειτο τῇ ἀδύσσω. Καὶ διὰ τοῦτο ὁ Σωτὴρ ἐδαπτίστατο, μὴ χρῆζων αὐτοῦ, ἵνα τοῖς ἀναγεννωμένοις τὸ πᾶν ὕδωρ ἀγιάσῃ. Ταύτη τοι οὐ μόνον τὸ σῶμα, ἀλλὰ καὶ τὴν ψυχὴν καθαιρόμεθα. Σημεῖον γοῦν τοῦ καὶ τὰ ἀόρατα ἡμῶν ἀγιάζεσθαι, τὸ καὶ πνεύματα (32) ἀκάθαρτα συμπεπλεγμένα τῇ ψυχῇ διυλίζεσθαι ἀπὸ τῆς γενέσεως τῆς καινῆς τε καὶ πνευματικῆς.

Η. Ὑδωρ ἐπάνω τοῦ οὐρανοῦ· ἐπεὶ τὸ βάπτισμα γίνεται δι' ὕδατος καὶ Πνεύματος, ἀλεξητήριον ὅν πρὸς τοῦ διιστοῦ, τοῦ τε τῶν ἀοράτων ἀπτομένου καὶ τοῦ τῶν ὁρατῶν ἀνάγκῃ καὶ τοῦ ὕδατος τὸ μὲν πωτὸν, τὸ δὲ αἰσθητὸν ὑπάρχον, ἀλεξητήριον τῆς διπλῆς τοῦ πυρός· καὶ τὸ μὲν ἐπιγίγειν ὕδωρ τὸ σῶμα ἀπορρύπτει, τὸ δὲ ἐπουράνιον ὕδωρ, διὰ τὸ εἶναι ἡγεῖν καὶ ἀόρατον, Πνεῦμα ἀλληγορεῖται ἅγιον, τῶν ἀοράτων καθαρτικόν, ὅταν τοῦ Πνεύματος ὕδωρ, ὥσπερ ἐκείνου τοῦ σώματος.

Θ. Ὁ Θεὸς καὶ τὸν φόβον τῇ ἀγαθότητι συνέμιξε δι' ἀγαθότητα. Τὸ γὰρ συμφέρον ἐκάστην τοῦτο ἡδὴ παρέχει, ὡς ἱατρὸς ἀβρωστοῦντι, ὡς πατὴρ ἀτακτοῦντι τῷ παιδί. Ὁ γὰρ φειδόμενος τῆς βακτηρίας αὐτοῦ μισεῖ τὸν υἱὸν αὐτοῦ. Καὶ ὁ Κύριος δὲ καὶ οἱ ἀπόστολοι αὐτοῦ ἐν φόβῳ καὶ πόνοις ἀνεστράφησαν. Ὅταν οὖν πιστοῦ σώματος ἦ, ἢ δι' ἀμάρτημα· τὸ προσημαρτημένον ἐπιτιμῶντος τοῦ Κυρίου, ἢ διὰ μέλλοντα προφυλαξαμένου, ἢ καὶ κατ' ἐνέργειαν προσβολῇν (33) ἐξωθεν γινομένην οὐ κωλύσαντος, διὰ τὴν χρῆσιν καὶ αὐτῷ καὶ τοῖς πελας παραδειγμάτων χάριν.

Ι. Ἦδη δὲ οἱ ἐν σαρκὶ οἰκοῦντες σῶματι, καθάπερ ἐν πλοίῳ πλέοντες παλαιῷ, οὐκ εἰσὶν ὑπτιοί,

✕ P. 981 ED. POTTER. ^a Jos. III, 16. ^b Exod. XIV, 21. ^c Gen. I, 2. ^d Prov. XIII, 24.

(31) Ποταμὸν τῆς ὕλης. Respicit ad duos mirificos Israelis transitus; alterum per mare rubrum, Moyse duce, Exodi XIV, alterum per Jordanem fluvium, duce Josua, Josuæ cap. III. Alteri autem horum tam ducum, quam prophetarum, nempe Josuæ, nomen Servatoris nostri dicitur fuisse inditum; quia et ipse Ἰησοῦς in Græcis Bibliis appellatur, sed addito discrimine, ὁ Ναυῆ, Navæ filius, SYLBURG

A per doctrinam Salvatoris, magnum illud ac rapidum fluentum, quod perpetuo volvatur, nosque una gurgite ferat? Dominus igitur nos ex confusione educens, illuminat, ad lucem ducens quam nulla obscurant tenebræ, et quæ jam materialis non est.

VI. Materie fluvium hunc ac mare exciderunt ^a ac diviserunt potentia divina prophetæ duo ^b, materia terminum utrinque constituyente, cum aqua divisa fuerit. Dei nempe voluntati serviebant præclari duo duces, per quos credita sunt signa; uti nimirum justus ex materia fieret, qui per eam iter primum habuisset. Verum ducum alteri, etiam nomen Salvatoris nostri inditum fuit.

VII. Illico ex aqua Spirituque regeneratio, sicut et rerum omnium creatio: *Spiritus* ~~✕~~ enim *Dei* ~~se-~~ *rebat* ~~super~~ *abyssum* ^c. Hancque ob causam baptizatus est Salvator noster, cum baptismo non egeret ipse, ut his qui regenerarentur aquam omnem sanctificaret. Itaque non corpore solum sed et anima mundi evadimus. Signum vero quod et invisibilia nostra sanctificentur, quodque spiritus im puri animæ commisti, a nova spiritualique generatione separantur.

VIII. Aqua super cælum, quoniam baptisma per aquam sit atque Spiritum; quod et duplicis ignis sit remedium. Cum alter rebus hisce accendatur, quæ invisibilia sunt, alter hisce quæ conspicua sunt; necesse fuit ut aqua partim quidem intelligibilis, partim sensibilis duplicis hujusce ignis remedium sit, ac utriusque injuriam avertat. Ac quidem aqua terrena corpus abluit, aqua vero cælestis quoniam spiritalis et invisibilis, sensu allegorico pro Spiritu sancto sumitur, cuique tanta vis inest, ut invisibilia mundet, veluti Spiritus aqua, prout illa corporis aqua fuerit.

IX. Deus, tanta ejus bonitas, timorem bonitati etiam admiscuit. Quod enim unicuique convenit, hoc jam concedit, ad eundem modum quo medicus infirmo, aut sicut pater filio, officii sui haud satis memori. *Qui enim parcat virgæ suæ, odio habet filium suum* ^d. Insuper Dominus illiusque apostoli, in timore ac laboribus fuerunt educati. Cum itaque fidelis alicujus corpus labor hic incesserit, evenit hoc, vel quod Dominus ob crimen aliquod prius commissum poenas reposcat, vel quod in posterum majorem curam adhibeat, vel quod ex potestate sua vim extrinsecus illatam non impediatur, ut demum utile aliquid illi aliisque ad exemplum proponatur.

361 X. Jam vero qui corrupto sunt corpore ac languido, non secus ac qui navigio vetusto navi-

(32) Πνεύματα. Credebant e veteribus nonnulli, spiritus seu bonos, seu malos, humanis animabus semper assistere. Conf. Hermæ Pastor. lib. II, mand. 6, sect. 2, et quæ ibi adnotavit Cotelerius.

(33) Προσβολήν. Legendum videtur divise πρόσβολήν, aut πρὸς ἐπιβολήν, seu ἐπιθουλήν. SYLBURG

gant, non sunt supini, sed semper anima in Deum A ἀλλ' αἰεὶ εὐχονται, ἀνατεταμένοι πρὸς τὸν Θεόν. intenta preces effundunt.

XI. Seniores valde conquesti sunt, nisi mali aliquod in dies corpori accideret, quod fortiter illis perferendum foret. Timebant enim ne forte in vita hac poenis, peccatis illorum debitis, non receptis, quæ quidem multa, illis qui in carne sunt, per ignorantiam comitantur, sæculo futuro poenam confertim reciperent, quam ob causam hac in vita curari malebant. Timendus itaque nobis est non morbus exterior sed potius peccata propter quæ morbus contingit; animæque morbus, non corporis; quippe *omnis caro fenem* a. Insuper corporea quæque exterius sunt bona, temporanea sunt; quæ enim non videntur, æterna b.

XII. Quæ ad scientiam pertinent, ex iis nonnulla jam percipimus; alia vero, ex his quæ poasidemus, firmiter speramus. Neque enim omnia sumus adepti, nec omnibus deficiamus, sed velut arthabonem bonorum cœlestium paternæque hæreditatis accepimus. Viatica vero viæ Dominicæ ejusdem beatitudines sunt. *Quærite enim, dixit, cura sollicita exquirite regnum Dei, et hæc omnia adjicientur vobis. Scit enim Pater vester quibus indigebitis* c. Sicque non solum vacare, sed et curas etiam conferre vetat. *Non enim ad staturam, inquit, cura hac sollicita quidpiam adjicere potestis* d. Manifeste enim cognoscit Deus, quænam nos habere et quibus indigere expediat. Curis itaque terrenis evacuat, nos ipsos illis, quæ ad Deum sunt, impleri vult. *Quippe nos ingemiscimus, superindui cupientes quæ incorruptibilia sunt* e, priusquam corruptionem exuerimus. Effusa enim fide, infidelitas evanescit. Ad eundem modum etiam in scientia ac justitia. Oportet itaque non solum animam evacuare, verum etiam Deo implere. Neque enim amplius malum, quod esse desiit; neque omnino bonum, quod nondum aliquid accepit: quod vero nec bonum neque malum, nihil est. *Revertitur enim in domum purgatam ac vacuum* f, in quam eorum nulla quæ ad salutem sunt, injecta fuerunt, ubi prius spiritus impurus habitaverat, qui secum alios septem spiritus impuros assumit. Quare malis evacuatis, ut Deo bono animum impleamus necesse est quod est domicilium electum. Impletis enim quæ prius fuerunt quod Deo sanctum est.

XIII. *Omne verbum firmatur in duobus vel tribus testibus* g: hoc est, in Patre, in Filio, ac Spiritu sancto; quibus testibus et adiutoribus, quæ mandata vocantur, observari debent.

XIV. Jejunium, est a cibo abstinencia, prout ex ipsa voce constat. At cibus nos non magis justos vel injustos reddit. Secundum vero sensum mysticum, liquido constat, quod velut singulis vita ex cibo est, et non nutriri mortis indicium, sic nos

IA'. Οἱ πρεσβύτεροι σφόδρα ἡχθοντο, εἰ μὴ ἐν πάσχοιεν (34) κατὰ τὸ σῶμα ἐκάστοτε· ἐφοβοῦντο γὰρ μήπως ἐνταῦθα οὐ κομιζόμενοι τὰ ἐπίχειρα τῶν ἁμαρτημάτων, ἀ πολλὰ τοῖς ἐν σαρκὶ κατ' ἔργων παρακολουθεῖ, ἀθρόαν ἐκεῖ κομίσονται τῇν δίπν ὥστε ἐνθάδε θεραπεύεσθαι ἡξίου. Φοβητέον ἄρα ὡχὶ νόσον τὴν ἐξωθεν, ἀλλὰ ἁμαρτήματα, δι' ἃ ἡ νόσος· καὶ νόσον ψυχῆς, οὐ σώματος· ὅτι πᾶσα σὰρξ χορτος· τὰ δὲ σωματικά καὶ τὰ ἐκτὸς καλὰ, πρόσκαιρα· τὰ δὲ μὴ βλεπόμενα αἰώνια.

IB'. Τὰ τῆς γνώσεως, τὰ μὲν ἤδη μετέχον· τι δὲ, δι' ὧν ἐχομεν, βεβαίως ἐλπίζομεν· οὔτε γὰρ πᾶν κεκομίσμεθα, οὔτε παντὸς ὑστεροῦμεν· ἀλλ' οἷον ἀρραβῶνα τῶν αἰώνων ἀγαθῶν καὶ τοῦ πατρὸς πάσι τοῦ προσεῖληφμεν. Τὰ δὲ ἐφόδια τῆς κυριακῆς ὡς οἱ μακαριστοὶ τοῦ Κυρίου. Ζητεῖτε γὰρ, εἰπε, καὶ μεριμνᾶτε τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ, καὶ ταῦτα πάντα προστεθήσεται ὑμῖν· οἷδε γὰρ ὁ Πατὴρ ὡς χρεῖαν ἔχετε. Οὕτως οὐ μόνον τὰς ἀσχολίας, ἀλλὰ καὶ τὰς φροντίδας περιγράφει. Οὐ γὰρ τῇ ἡλικίᾳ φησὶν, ἐκ τοῦ φροντίζειν προσθεῖναι τι δύνασθαι. Ὁ γὰρ Θεὸς οἷδε σαφῶς, τίνα μὲν ἡμῖν ἔχειν, τίνα δὲ ἀπορεῖν συμφέρει. Κενώσαντας οὖν σφᾶς αὐτοῖς τῶν κοσμικῶν φροντίδων, ἀξιοὶ πληροῦσθαι τῆς εἰς Θεόν. Ἡμεῖς γὰρ στενάζομεν, ἐπεκδύσασθαι κοθοῦντες τὰ ἀφάρτα, πρὶν ἐκδύσασθαι τὴν φθοράν. Ἐπιχειρομένης γὰρ τῆς πίστεως, ἀπορεῖ ἡ ἀπιστία. Ὁμοίως καὶ ἐπὶ γνώσεως καὶ δικαιοσύνης. Οὐ γὰρ οὖν μόνον κενῶσαι τὴν ψυχὴν, ἀλλὰ καὶ πληροῦσαι Θεοῦ. Οὔτε γὰρ ἐστὶ κακὸν, ἐπεὶ πέπαυται· οὔτε ἂν ἀγαθὸν, ἐπεὶ μηδέπω εἰληφέν· τὸ δὲ μήτε ἀγαθὸν μήτε κακὸν οὐδὲν ἐστίν. Ἐπ' ἀνεῖσι γὰρ εἰς τὸν καθαρμομένον οἶκον καὶ κενόν, ἐὰν μηδὲν τῶν σωτηρίων ἐμβληθῇ, τὸ προνοικῆσαν ἀκάθαρτον πνεῦμα, συμπαραλαμβάνον ἄλλα ἐπὶ ἀκάθαρτα πνεύματα. Διὸ κενώσαντας τῶν κακῶν δεῖ πληρῶσαι τὴν ψυχὴν τοῦ ἀγαθοῦ Θεοῦ, ὅπερ ἐστὶν οἰκητήριον ἐπιτελεσμένον. Πληρωθέντων γὰρ τῶν κενῶν, τότε ἡ στήλη ἐπακολουθεῖ, ἵνα φυλάσσεται τῷ Θεῷ τὸ ἅγιον.

vacua, tunc sigillum consequitur, ut custodiat id

II'. Πᾶν ῥῆμα ἱσταται ἐπὶ δύο καὶ τριῶν μαρτύρων· ἐπὶ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ καὶ ἁγίου Πνεύματος, ἐφ' ὧν μαρτύρων καὶ βοηθῶν αἱ ἐντολαὶ λεγόμεναι φυλάσσεσθαι ὀφείλουσιν.

IA'. Ἡ νηστεία (35) ἀποχὴ τροφῆς· ἐστὶ κατὰ τὸ σημαίνόμενον. Τροφή δὲ οὐδὲν δικαιοτέρους ἡμᾶς ἢ ἀδικωτέρους ἀπειργάζεται· κατὰ δὲ τὸ μυστικὸν δηλοῖ ὅτι, ὥσπερ τοῖς καθ' ἕνα ἐκ τροφῆς ἡ ζωὴ, ἡ δ' ἀτροφία θανάτου σύμβολον· οὕτως καὶ ἡμᾶς τῶν

* P. 982 ED. POTTER. a Isa. xl. 6. b II Cor. iv. 18. c Matth. vi. 33 et 32. d Matth. vi. 27; Iac. xii. 25. e II Cor. v. 2. f Matth. xii. 44. g Deut. xviii. 6.

(34) *Εἰ μὴ ὅτι πάσχοιεν*. Legendum videtur εἰ μὴ τι πάσχοιεν. SYLBURG.

(35) *Ἡ νηστεία*. De jejunii abstinencia vide et Basil. pag. 133 et 137. H. SYLBURG.

κοσμικῶν νηστεύειν χρῆ, ἵνα τῷ κόσμῳ ἀποθάνωμεν, καὶ μετὰ τοῦτο τροφῆς θέας μεταλαβόντες θεῶ ζήσωμεν. Ἄλλως τε κενὸς τῆς ὕλης τὴν ψυχὴν ἢ νηστεία καὶ καθαρὰν καὶ κοῦφην σὺν καὶ τῷ σώματι παρίστησι τοῖς θεοῖς λόγοις. Τροφὴ μὲν οὖν κοσμικὴ ὁ πρότερος βίος καὶ τὰ ἁμαρτήματα· τροφὴ δὲ θεϊκὴ, πίστις, ἐλπίς, ἀγάπη, ὑπομονή, γνώσις, εἰρήνη, σωφροσύνη. Μακάριοι γὰρ οἱ πεινῶντες καὶ διψῶντες τὴν δικαιοσύνην τοῦ Θεοῦ· οὗτοι γὰρ καὶ ἐμπλησθήσονται. Ψυχὴ δὲ, ἀλλ' οὐ σῶμα, τὴν ὁρεξίν ταύτην λαμβάνει.

ΙΕ'. Τῆς πίστεως τὴν εὐχὴν ἰσχυροτέραν ἀπέφηνεν ὁ Σωτὴρ τοῖς πιστοῖς ἀποστόλοις ἐπὶ τινος δαιμονιώτου, ὃν οὐκ ἴσχυσαν καθαρίσαι, εἰπὼν, Τὰ τοιαῦτα εὐχὴ κατορθοῦται. Ὁ μὲν πιστεύσας ἄφεςιν ἁμαρτημάτων ἔλαβε παρὰ τοῦ Κυρίου· ὁ δ' ἐν γνώσει γενόμενος, ὅτε μηκέτι ἁμαρτάνων, παρ' ἑαυτοῦ τὴν ἄφεςιν τῶν λοιπῶν κομίζεται.

ΙΖ'. Ὅσπερ αἱ θεραπείαι καὶ αἱ προφητεῖαι καὶ τὰ σημεῖα, οὕτως καὶ ἡ γνωστικὴ διδασκαλία δι' ἀνθρώπων ἐνεργούντος τοῦ Θεοῦ ἐπιτελεῖται· ὁ γὰρ Θεὸς δι' ἀνθρώπων τὴν δύναμιν ἐπιδείκνυται. Καὶ ὁρθῶς ἡ προφητεία φησὶ· Καὶ ἀποστελῶ ἐπ' αὐτοῖς (36) ἄνθρωπον ὃς σώσει αὐτούς. Αὐτὸς οὖν ἐκπέμπει ποτὲ μὲν προφήτας, ποτὲ δὲ ἀποστόλους, σωτήρας τῶν ἀνθρώπων. Οὕτω Θεὸς δι' ἀνθρώπων εὐεργετῇ· οὐχὶ γὰρ τὰ μὲν δύναται, τὰ δὲ οὐ δύναται ὁ Θεός, οὐδὲ ἀσθενεῖ ποτε ἐν οὐδενί· ἀλλ' οὐδὲ τὰ μὲν ἐπὶ αὐτοῦ, τὰ δὲ ἀκοντος αὐτοῦ γίνονται· καὶ τὰ μὲν ἐκ αὐτοῦ, τὰ δὲ ὑφ' ἑτέρου· ἀλλὰ καὶ ἡμᾶς ἐγέννησε δι' ἀνθρώπων, καὶ ἐκάλεισε δι' ἀνθρώπων.

ΙΖ'. Ὁ Θεὸς ἡμᾶς ἐποίησεν, οὐ προϊόντας. Ἐχρῆν γὰρ καὶ εἶδέναι ἡμᾶς ὅπου ἦμεν εἰ προῆμεν, καὶ πῶς καὶ διὰ τί δεῦρο ἤκομεν· εἰ δ' οὐ προῆμεν, τῆς γενέσεως μόνος αἷτιος ὁ Θεός. Ἦς οὖν οὐκ ὄντας ἐποίησεν, οὕτως καὶ γενομένους σώζει τῇ ἰδίᾳ χάριτι, ἐὰν ἄξιοι (37) καὶ ἐπιτήδαιοι φανῶμεν, εἰ μὴ παρήσει πρὸς τὸ οἰκεῖον τέλος· καὶ γὰρ ζῶντων ἐστὶ καὶ νεκρῶν Κύριος.

participes, si modo fuerimus digni et idonei; si non segnes simus ad finem proprium; quippe vivorum est ille et mortuorum Dominus d.

ΙΗ'. Ὅρα δὲ τὴν δύναμιν τοῦ Θεοῦ· οὐ μόνον ἐπ' ἀνθρώπων μὴ ὄντας εἰς τὸ εἶναι παράγων, καὶ τοὺς γενομένους αὐξάνων καθ' ἡλικίας προκοπὴν, ἀλλὰ καὶ τοὺς πιστεύοντας σώζων κατὰ τὸ οἰκεῖον ἐκάστην. Ἥδη δὲ μεταβάλλει καὶ ὥρας, καὶ καιροὺς, καὶ καρποὺς, καὶ στοιχεῖα. Οὗτος γὰρ εἰς Θεός, ὁ καὶ τὴν ἀρχὴν καὶ τὸ τέλος τῶν γενομένων οἰκειῶς ἐκάστην μετρήσας.

quoque ab his quæ mundi hujusce sunt, jejunemus oportet, eum nempe in finem ut mundo moriamur; ac dein alimoniam divinam consecuti, Deo vivamus. Insuper animum a facie materiali levat jejunium, et purum levemque cum ipso corpore constitutum, sermonibus doctrinisque divinis aptum reddit. Sæculi proinde hujusce cibus, vita præterita atque peccata sunt; cibus vero divinus, fides, spes, charitas, patientia, scientia, pax, temperantia. Beati enim quiescunt ac sitiunt justitiam Dei; nam et ipsi saturabuntur a. ✕ Anima vero et non corpus hunc appetitum sumit.

XV. Preces majoris esse virtutis quam fidem, apostolis fidelibus animi sui sensum protulit Salvator, cum de dæmoniaco quodam ageretur b, quem mundare haud poterant, dicens, miracula ejusmodi per preces præstari. Quippe qui credidit, a Domino peccatorum remissionem adeptus est; qui vero scientiam est consecutus, quique non amplius peccat, a seipso remissionem reliquorum impetrat.

XVI. Sicut sanationes, et prophetiæ, et signa, ad eundem modum et doctrina quæ ad scientiam tendit, per homines Deo adiuvante et affante perficitur. Deus enim per hominem suam ostendit potestatem. Hinc recte dicit prophetia: Et mittam ad eos virum, qui salvabit eos a. Ipse quidem est qui nonnunquam prophetas, quandoque vero apostolos mittit, qui hominibus salutem parent. Hunc in modum Deus per hominem beneficia præstat. Non enim quædam efficere potest Deus, et alia non potest; neque re ulla infirmus est. Sed et nec ipso volente quædam fiunt, alia vero quasi ipso invito sunt effecta; et hæc quidem ab ipso, alia vero ab alio; quin et nos quoque per homines genuit, perque homines erudit.

362 XVII. Deus quidem nos creavit, cum prius non essemus. Oportuit enim et nos scire ubi eramus, si modo prius fuisset; et quomodo, et quam ob causam hunc in mundum venerimus. Sin prius non fuimus, ortus tunc nostri causa quidem unica est Deus. Sicut itaque cum nondum essemus creavit, ad eundem modum cum in rerum natura simus ipsi, gratia sua nos salutis reddit

XVIII. Vide vero Dei potentiam; non tantum in hominibus, qui cum nondum essent, in naturam deducat, ac postquam fuerint per ætatis profectum ad eorundem augmentum evehat, verum etiam secundum illud quod cuique congruum est, qui credunt salvos reddit. Jam vero et horas, et tempora, et fructus, ac elementa mutat ipse. Ille enim est Deus unus, qui principium ac finem eorum quæ sunt unicuique, convenienter definit.

✕ P. 983 ED. POTTER. a Math. v, 6. b Marc. ix, 18-28. c Isa. xix, 20. d Rom. xiv, 9.

(36) Ἀποστελῶ ἐπ' αὐτοῖς. Forte ἀποστελῶ ἐπ' αὐτούς, vel ἐπαποστελῶ αὐτοῖς· aut ἐπ' omnino collenda est. SVLBURG.

(37) Ἐὰν δέ. Sic quoque distingui locus poterit, ἐὰν ἄξιοι καὶ ἐπιτήδαιοι φανῶμεν· εἰ μὴ (id est, si δὲ μὴ) παρήσει πρὸς τὸ οἰκ. τέλος. SVLBURG.

XIX. Homo qui ex fide et timore ad scientiam processit, non ut servus novit dicere, *Domine, Domine*; sed ut filius invocare didicit, *Pater noster*; nimirum a spiritu servitutis liberatus qui ad timorem tendit, ac per charitatem ad filiorum adoptionem $\times$ translatus, atque nunc ex charitate illum colat, quem prius timuit. Non enim timor amplius in causa est, quod a vetitis absterneat, sed charitati tribuendum, quod ad mandata animum appellat. Ipse, inquit, *Spiritus testimonium perhibet, cum dicimus: Abba, Pater* ^a.

XX. Sanguine vero pretioso redimit nos Dominus, ab heris olim acerbis nosmet liberans, hoc est a peccatis, quorum causa spiritalia nequitiae nobis fuerunt domini. Ducit itaque ad libertatem illam quæ est Patris, cohæredes filios et amicos. *Fratres enim mei*, ait Dominus, *et cohæredes sunt, qui faciunt voluntatem Patris mei* ^b. Noli igitur vocare vobis patrem super terram. Sunt enim super terram et heri; in cœlis autem Pater est, ex quo cognatio omnis cum in cœlis tum in terra ^c. Spontaneis enim ac volentibus imperat charitas: ast illis qui pareant inviti, timor bicce malus dominatur: qui vero ad bonum eruditoris vices supplet, ad Christum ducit, maximeque salutaris est.

XXI. Si vero quis Deum intelligit, nequaquam sane pro dignitate sua est. Quæ enim est Dei dignitas? aut quænam illi præstantia par? sed quanta concessa est illi facultas, intelligat lumen magnum, caplumque superans, et pulcherrimum, inaccessumque; lumen, inquam, ejusmodi, quod omnem potentiam bonam, quod virtutem omnem elegantem sortitum sit; quod illi curæ sint omnia, quod sit misericors, absque passionibus, bonitate summa præditum; quod omnia sciat, prænotat universa; quod denique sincerum, dulce, splendidum, atque incorruptum sit.

XXII. Quod ex se moveatur anima, hoc Dei gratiæ acceptum referre debet, quod ex se habeat anima, nempe agendi potentiam, ab ea exposcit quasi symbolum ad salutem. Vult enim animæ proprium esse bonum illud, quod ei tribuit Dominus. Quippe sensu parum caret, ut sicut corpus feratur. Proinde habere, illius est qui prius acceperit; accipere vero illius qui voluerit atque appetierit; tenere vero quod accepit, illius est qui tenere cogitaverit et possit. Hancque ob causam animæ facultatem eligendi dedit Deus, ut ipse quidem officii sui admoneat, illa vero eligens accipiat teneatque.

XXIII. Sicuti per corpus Salvator locutus est ægrotosque sanavit, ad eundem modum prius quidem *per prophetas* ^d; nunc autem *per apostolos ac doctores*. Virtutis enim Domini ministrat Ecclesia: inde tunc quoque hominem assumpsit, ut per eum voluntati Patris serviret; imo hominem semper induit Deus humanus, misericors, ut hominibus salutem conciliaret; prius quidem prophetas, nunc

10'. *Ἐκ πίστεως καὶ φόβου προκίβας εἰς γνῶσιν ἄνθρωπος, οἷδεν εἰπεῖν, Κύριε, Κύριε· ἀλλ' οὐχ ὡς ὁ δοῦλος, ἔμαθε λέγειν, Πάτερ ἡμῶν· τὸ πνεῦμα τῆς δουλείας τὸ εἰς φόβον ἐλευθερώσας, καὶ δι' ἀγάπης προκίβας εἰς υἰοθεσίαν, αἰδοῦμενος ἦδη δι' ἀγάπην ὃν ἐφοβέϊτο πρότερον· οὐ γάρ ἐτι διὰ φόβον ἀπέχεται τῶν ἀπεχτέων, ἀλλὰ δι' ἀγάπην ἔχεται τῶν ἐντολῶν. Αὐτὸ, φησὶ, τὸ Πνεῦμα μαρτυρεῖ, ὅταν λέγωμεν· Ἀββὰ ὁ Πατήρ.*

K'. *Ἀγοράζει δὲ ἡμᾶς Κύριος τιμὴν αἵματος, δεσποτῶν πάλοι τῶν πικρῶν ἀπαλλάσσειν ἡμᾶς, δι' ὅς τὰ πνευματικὰ τῆς πονηρίας ἐκυρίευσεν ἡμῶν. Ἄγει οὖν εἰς ἐλευθερίαν τὴν τοῦ Πατρὸς συγγαμνόνους υἱοὺς καὶ φίλους. Ἀδελφοί μου γάρ, φησὶ ὁ Κύριος, καὶ συγκαληρονόμοι οἱ ποιοῦντες τὸ θέλημα τοῦ Πατρὸς μου. Μὴ καλέσητε οὖν ἑαυτοὺς πατέρα ἐπὶ τῆς γῆς· δεσπότῃ γάρ ἐπὶ τῆς γῆς ἐν δὲ οὐρανῷ ὁ Πατήρ, ἐξ οὗ πάσα πατριὰ ἐν τε οὐρανῷ καὶ ἐπὶ τῆς γῆς. Ἀγάπῃ γὰρ ἐκουσιῶν ἄρει· ἀκόντων δὲ ὁ φόβος οὗτος ὁ φαῦλος· ὁ δὲ εἰς ἀγαθὸν παιδαγωγῶν εἰς Χριστὸν ἄγει, καὶ ἐστὶ σωτήριος.*

KA'. *Εἰ δὲ τις νοεῖ Θεόν, κατ' ἀξίαν μὲν οὐδαμῶς τίς γὰρ γένοιτο ἀξία Θεοῦ; ἀλλ' ὡς δυνατόν ἐστι· νοεῖτω μέγα καὶ ἀπερινόητον καὶ κάλλιστον ὄν, ἀπρόσιτον, πᾶσαν δύναμιν ἀγαθὴν, πᾶσαν ἀστείαν ἀρετὴν συγκεκληρωμένον, πάντων κηδόμενον, φιλοκτίρμον, ἀπαθὲς, ἀγαθὸν, πάντα εἰδὸς, πρῶτον-κῶσxon πάντα, εἰλικρινὲς, γλυκὺ, λαμπρὸν, ἄττατον.*

KB'. *Ἐπεὶ ἐξ ἑαυτῆς κινεῖται ἡ ψυχὴ, ἡ χάρις ἡ τοῦ Θεοῦ, ὃ ἔχει ἡ ψυχὴ, τὴν προθυμίαν ἀπατεῖ παρ' ἑαυτῆς, οἷον ἔρανον εἰς σωτηρίαν. Βούλεται γὰρ τῆς ψυχῆς ἴδιον εἶναι τὸ ἀγαθόν, ὃ δίδωσιν αὐτῇ ὁ Κύριος· οὐ γὰρ ἐστὶν ἀναίσθητος, ἵνα φέρηται ὡς σῶμα. Τὸ μὲν οὖν ἔχειν, τοῦ λαβόντος· τὸ λαβεῖν δὲ τοῦ θελήσαντος καὶ ὀρεχθέντος· τὸ κρατεῖν δὲ ὀφείδον, τοῦ κρατεῖν μελετήσαντος καὶ δυναμένου. Αἰ τοῦτο ἐπὶ τῇ ψυχῇ ὁ Θεὸς τὴν αἵρεσιν δέδωκεν, ἵνα αὐτὸς μὲν μηνύσῃ τὸ δέον, ἡ δὲ, ἐλομένη, δέξηται καὶ κατὰσχῃ.*

KΓ'. *Ὡς περ διὰ τοῦ σώματος ὁ Σωτὴρ ἐλάλει καὶ ἴδτω, οὕτω καὶ πρότερον μὲν διὰ τῶν προφητῶν, νῦν δὲ διὰ τῶν ἀποστόλων καὶ τῶν διδασκάλων· ἡ Ἐκκλησία γὰρ ὑπηρετεῖ τῇ τοῦ Κυρίου ἐνεργείᾳ· ἐνθεν καὶ τότε ἄνθρωπον ἀνέλαθεν, ἵνα δι' αὐτοῦ ὑπηρετήσῃ τῷ θελήματι τοῦ Πατρὸς· καὶ πάντως ἄνθρωπον ὁ φιλόανθρωπος ἐνδύεται Θεὸς εἰς τὴν ἀνθρώπων σωτηρίαν, πρότερον μὲν τοὺς προφῆτας,*

* P. 984 ED. POTTER. ^a Rom. viii, 15; Gal. iv, 6. ^b Matth. xii, 50; xiiii, 9. ^c Eph. iii, 15. ^d Heb. i, 1.

ων δὲ τὴν Ἐκκλησίαν. Τὸ γὰρ ὁμοιον τῷ ὁμοίῳ ἄ
ἐκπληροῦν κατὰ ἄλλῳ πρὸς τὴν ὁμοίαν σωτη-
ρίαν.

ΚΔ'. Ὅτε χοῖκοι ἦμεν... Καίσαρ δὲ ἐστὶν ὁ πρός-
καιρος ἀρχων, οὗ καὶ εἰκὼν ἡ χοῖκῃ ὁ παλαιὸς ἄν-
θρωπος, εἰς ὃν ἐπαλινδρόμησεν. Τοῦτ' οὖν τὰ χοῖκὰ
ἀποδοτέον, ἃ πεφορέκαμεν ἐν τῇ εἰκόνι τοῦ χοῖκου,
καὶ τὰ τοῦ Θεοῦ τῷ Θεῷ. Ἐκαστον γὰρ τῶν παθῶν
ὡς περ γράμμα καὶ χάραγμα ἡμῖν καὶ σημεῖον.
Ἄλλο χάραγμα νῦν ὁ Κύριος ἡμῖν, καὶ ἄλλα ὀνό-
ματα καὶ γράμματα ἐνοσημαίνονται, πιστὶν ἀντὶ ἀπί-
στίας, καὶ τὰ ἐξῆς. Οὕτως ἀπὸ τῶν ὀλικῶν ἐπὶ τὰ
πνευματικὰ μεταγόμεθα, *φορέσαντες τὴν εἰκόνα*
τοῦ ἐπουρανίου.

ΚΕ'. Ὁ Ἰωάννης φησὶν, ὅτι, Ἐγὼ μὲν ὁμᾶς ὁδο-
εὶ βαπτίζω, ἔρχεται δέ μου ὀπίσω (38) ὁ βαπτίζων
ὁμᾶς ἐν πνεύματι καὶ πυρὶ. Πυρὶ δὲ οὐδένα ἐβά-
πτισεν. Ἐνιοὶ δὲ, ὡς φησὶν Ἡρακλέων (39), πυρὶ τὰ
ὑπὸ τῶν πεπραγμένων κατεσημνήματο (40) ὁὕτως
ἀποσπέντες τὸ ἀποστολικὸν. Τὸ γὰρ πῦρον ἐν τῇ
χειρὶ αὐτοῦ, τοῦ διακαθάραι τὴν ἄλω· καὶ συνά-
ξει τὸν σῖτον εἰς τὴν ἀσπιδόκηνην· τὸ δὲ ἀχυρον κα-
τακαύσει πυρὶ ἀσπιδόκηνη. Πρόσκειται οὖν τῷ διὰ
πυρὸς, τὸ διὰ πνεύματος· ἐπειδὴ τὸ σῖτον ἀπὸ τοῦ
ἀγρίου διακρίνει, τοῦτέστιν ἀπὸ τοῦ ὀλικοῦ ἐνδύμα-
τος διὰ πνεύματος· καὶ τὸ ἀχυρον χωρίζεται διὰ τοῦ
πνεύματος λιχμώμενον· οὕτως τὸ πνεῦμα διαχωρι-
στικὴν ἔχει δύναμιν ἐνεργειῶν ὀλικῶν. Ἐπειδὴ τὰ μὲν
ἐξ ἀγενήτου (41) καὶ ἀφθάρτου γέγονε, τὰ σπέρμα-
τα ζωῆς, ὁ πυρὸς καὶ ἀποτίθεται, τὸ δὲ ὀλικόν, μέ-
χρι συνῇ τῷ κρείττονι, μένει· ὅταν ἐκείνου χωρι-
σθῇ, ἀπόλλυται· ἐν ἑτέρῳ γὰρ εἶχε τὸ εἶναι. Τοῦτο
γούν χωριστικὸν μὲν δύναμις τὸ πνεῦμα, ἀναλωτικὸν
δὲ τὸ πῦρ· πῦρ δὲ τὸ ὀλικὸν νοητέον. Ἄλλ' ἐπεὶ μὲν
τὸ σωζόμενον σῖτος εἰσιν, τὸ δὲ διαπεφυκὸς τῇ ψυχῇ
τῷ ἀγρίῳ, καὶ τὸ μὲν ἀσώματον, τὸ δὲ χωριζόμενον
ὀλικὸν ἐστὶν· ἀντέθηκεν τῷ μὲν ἀσωμάτῳ τὸ πνεῦμα,
λεπτόν καὶ καθαρὸν σχεδὸν ὑπὲρ νοῦν, τῷ δὲ ὀλικῷ
τὸ πῦρ, ὃ πονηρὸν οὐδὲ κακὸν ὑπάρχον, ἰσχυρὸν καὶ
κακοῦ καθαρτικόν· ἀγαθὴ γὰρ δύναμις τὸ πῦρ νοεῖται
καὶ ἰσχυρὰ, φθαρτικὴ τῶν χειρόνων καὶ σωστικὴ
τῶν ἀμεινώνων· διὸ καὶ φρόνιμον (42) λέγεται παρὰ
ταῖς προφήταις τοῦτο τὸ πῦρ.

ἢ, aut pravus sit, sed qui fortis, quique mali purgandi vim habeat. Quippe virtus bona ignis intelli-
gitur fortisque, potentia deteriora corrumpendi

hicce in prophetarum scriptis prudens audit.
ΚΓ'. Οὕτως γούν καὶ ὅταν ὁ Θεὸς λέγεται πῦρ κα-
τακαύσον, οὐ κακίας, ἀλλὰ δυνάμεως ὄνομα καὶ
σύμβολον ἐκλεπτόν. Ὡς γὰρ τὸ πῦρ ἰσχυρότατον
τῶν στοιχείων καὶ πάντων κρατοῦν, οὕτω καὶ ὁ

✠ P. 985 ED. POTTER. * Matth. xxi, 21. * I Cor. xv, 49. * Matth. iii, 11. d Matth. iii
12; Luc. iii, 17. * Deut. iv, 24. ✠ P. 986 ED. POTTER.

(38) *Μου ὀπίσω*. Vulg. Bib., ὀπίσω μου, Matth. iii, 11, Luc. iii, 16 Joan. i, 27. SYL.

(39) *Ἡρακλέων*. Conf. Augustinus *De hæres.*, cap. 16.

(40) *Κατεσημνήματο*. Pluraliter legendum videtur κατεσημνήναντο· ut feratur ad ἔνιοι. Nec enim vel

XXIV. Cum terreni fuerimus... Cæsar autem est princeps temporaneus, cujus et *imago* terrena *, nimirum vetus homo, ad quem quidem reversa est. Huic itaque quæ sunt terrena reddenda sunt, quæ in imagine terreni gessimus; et quæ sunt Dei, Deo. Affectuum enim singuli quasi littera, nota, et signum nobis impressum sunt. Aliam nunc nobis notam Dominus, alia nomina, litterasque alias ob- signat, nempe fidem pro incredulitate, ac sic deinceps reliqua. Hunc in modum a terrestribus ad spiritalia sumus evecti, dum *cælestis imaginem* por- temus b.

363 XXV. Dixit Joannes : *Ego quidem baptizo vos aqua; venit autem post me, qui vos baptizabit in spiritu et in igni* c. Igne vero neminem baptizavit. Quidam autem, prout asserit Heracleon, igne aurea eorum obsignarunt, qui hujusce baptismatis sigillum acceperant : hoc nimirum pacto apostoli illud intelligentes : *Ventilabrum enim in manu ejus, ad aream purgandam; ac congregabit triticum in horreum; paleam vero comburet igne inextinguibili* d. Adjungitur itaque huic *per ignem*, illud *per spiritum*; eam nempe ob causam quod triticum a palea discernat; hoc est ab indumento terreno per spiritum. Palea similiter a vento seu spiritu ventilante separatur. Sic spiritus virtutes materiales separandi vim habet. Quoniam vero alia quidem ex increato atque incorruptibili facta sunt, nimirum quæ vitæ sunt semina, frumentum etiam reconditur : quod vero terrenum est quandiu meliori conjungitur, permanet; quam primum vero ab illo fuerit separatum, perit; in alio enim quod esset, habuit. Hujus itaque separandi vim habet spiritus; consumendi vero vim, ignis; ignis autem materialis hic intelligendus. At quoniam id quod salutem consequitur, tritico quidem est simile, quod autem animæ adhæreat ac una nascatur, paleæ non absimile quidem est; et hoc quidem incorporeum, quod vero separatur, terrenum est, opposuit incorporeo spiritum, tenuem purumque, quippe qui veluti meus est; terrestri vero, ignem, non qui ma-

XXVI. Sic itaque, cum et Deus *ignis consumens* * vocatur, non malitiæ, sed potentie ✠ nomen ac signum intelligendum. Ad eundem enim modum quo ignis elementorum est fortissimum,

ad Christum vel ad Heracleonem referri verisimile videtur. SYL.

(41) *Ἀγενήτου*. A., ἀγεννήτου. SYLB.

(42) *Φρόνιμον*. Conf. Clemens superioris *Pædag.* lib. iii, c. 8, p. 280, not.

reliquisque dominatur, eodem plane modo omnipotens ac omnipotens est etiam Deus, qui potest tenere, creare, facere, alere, augere, servare, quique corporis animæque potestatem habet. Sicut itaque elementis aliis ignis præcellit, eodem modo tum diis, ac virtutibus, ac principatibus præcellit Omnipotens. Ignis autem virtus duplex est, alia quidem ad fructuum productionem ac eorundem maturitatem, insuper ad animalium generationem ac eorundem cibum necessaria; cuius sol imago est: alia vero ad dissolutionem ac corruptionem tendit, qualis est ignis ille terrestris. Proinde cum Deus ignis consumens vocatur, virtus tunc fortis intelligitur, cui nihil opponi possit, cuique nihil impossibile sit insuper et perdere eam posse. De virtute hac affirmat Salvator: *Ignem veni mittere in terram*; nimirum virtutem, quæ quidem sanctos purgat; terrestres autem, prout asserunt illi, delet, destruit: sententia vero nostra est, quod erudiat. Ignis autem timorem, lux diffusionem habet.

XXVII. Non autem scripserunt seniores, neque illis ardebat, ut cura traditionis docendæ alteri curæ ac scribendi labori incumberet, nec quidem uti tempus præmeditandi quæ essent dicenda scribendo insumerent. Fortasse vero cum ejusdem genii non esse persuasum habuerint, libros componendi atque docendi studium, unicuique quod ex indole esset, permiserunt. Quippe alterum quidem libere atque impetu quodam ex ore dicentis fluens cito una rapere potest; alterum autem, quod examini diligenter legentium quotidie subdatur, disquisitionem summam postulat, operamque sedulam exigit. Est etiam, ut ita dicam, scripta doctrinæ confirmatio, sicque ad nepotes hoc modo scriptis transmissio. Quippe seniorum depositum, ex scripto loquens, scriptore utitur ministro, ad traditionem eorum quæ leguntur. Ad eundem itaque modum quo Magnes lapis, aliæ materiæ conjunctus, ferrum solummodo, propter necessitudinem qua illi sit affine, ad se trahit; sic etiam libri, multi cum sint qui iis versantur, hos tantum trahunt, qui intelligendi fuerint capaces. Veritatis enim sermo, *aliis quidem stultitia*, aliis vero *scandalum*; paucis autem est sapientia. Sic Dei virtus invenitur, licet invidia rumpatur gnostici. Propterea quærit etiam, an ✕ pejus fuerit indigno dare, vel digno haud præbere: præque nimio amore, periculum est; ne non solum omni, cui deceat, verum etiam interdum indigno fervide petenti communi-
cet: non propter orationem, quippe non laudis amore movetur, sed propter perseverantiam petentis, oratione proluxa ad fidem animum erudientis.

✕ P. 287 ED. POTTER. a Luc. xii, 49. b 1 Cor. i, 18.

(43) *Ἡ μὴδὲν ἀδύνατος*. In Flor. sunt etiam alterius scripturæ vestigia, ἡ μὴδὲν ἀδύνατος, quæ nihil non facere potis est. SYLBURG.

(44) *ὑπὸ τῶν ἐντυγχάνων*. Non minus apte sic legeris, ὑπὸ τῶν ἐντυγχάνοντων ἐκαστοτε βασανιζόμενον, ἀκριβοῦς τῆς ἐξετάσεως τυγχάνον, ἀκρας καὶ τῆς ἐπιμελείας ἀξιούται. SYL.

(45) *Μαγνήτης*. Similitudo de Magnetis lapidis

θεὸς παντοδύναμος καὶ παντοκράτωρ, ὁ δυνάμει κρατῆσαι, κτίσαι, ποιῆσαι, τρέφειν, αὔξειν, σώζειν, σώματος καὶ ψυχῆς ἐξουσίαν ἔχων. Ὡς οὖν αἱ στοιχεῖων ὑπερέχει τὸ πῦρ, οὕτω θεῶν τε καὶ δυνάμεων καὶ ἀρχῶν ὁ παντοκράτωρ. Διπλῆ τε ἡ δύναμις τοῦ πυρὸς, ἡ μὲν πρὸς δημιουργίαν καὶ πέπαισιν καρπῶν καὶ ζώων γένεσιν καὶ τροφήν ἐπιτήδειος, ἡ δὲ πρὸς ἀνάλωσιν καὶ φθοράν, ὡς τὸ πῦρ τὸ ἐπίγειον. Πῦρ οὖν ὅταν λέγεται ὁ θεὸς καταναλίσκων, δύναμις ἰσχυρὰ καὶ ἀπρόσλητος, ἢ μὴδὲν ἀδύνατον (43), ἀλλὰ καὶ τὸ ἀπολέσαι δυνατόν. Περὶ τοιαύτης δυνάμεως καὶ ὁ Σωτὴρ λέγει· *Πῦρ ἔλθον βαλεῖν ἐπὶ τὴν γῆν*, δηλονότι ὡναμιν, τῶν μὲν ἀγίων καθαρτικὴν, τῶν δὲ ὀλικῶν, ὡς μὲν ἐκεῖνοι φασίν, ἀφανιστικὴν· ὡς δὲ ἡμεῖς ἐν φαίμεν, παιδευτικὴν. Ἐχει δὲ καὶ φόβον τὸ πῦρ, καὶ διάχυσιν τὸ φῶς.

KZ'. Οὐκ ἔγραφον δὲ οἱ πρεσβύτεροι, μήτε ἀπαισχολεῖν βουλόμενοι τὴν διδασκαλικὴν τῆς παραδόσεως φροντίδα τῇ περὶ τὸ γράφειν ἄλλῃ φροντίδι, μήτε μὴν τὸν τοῦ προσκέπτεσθαι τὰ λεχθόμενα καιρὸν καταναλίσκοντες εἰς γραφήν. Τάχα δὲ οὐδὲ τῆς αὐτῆς φύσεως κατὸρθμα τὸ συντακτικὸν καὶ διδασκαλικὸν εἶδος εἶναι πεπεισμένοι, τοῖς εἰς τοῦτο περικόσι συνεχώρουν. Τὸ μὲν γάρ, ἀκωλύτως καὶ μετὰ βύμης φέρεται ρεῦμα τοῦ λόγοντος, καὶ πού τις συναρπάσαι δυνάμενον· τὸ δὲ, ὑπὸ τῶν ἐντυγχάνων (44) ἐκαστοτε βασανιζόμενον ἀκριβῶς, τῆς ἐξετάσεως τυγχάνον ἀκρας καὶ τῆς ἐπιμελείας ἀξιούται· καὶ ἔστιν οἷον εἰπεῖν ἑγγραφὸς διδασκαλίας βεβαίως, καὶ εἰς τοὺς ἀφίγνους οὕτως διὰ τῆς συντάξεως παραπεμπομένης τῆς φωνῆς. Ἡ γὰρ τῶν πρεσβυτέρων παρακαταθήκη, διὰ τῆς γραφῆς λαλοῦσα, ὑποργῶν χρηταὶ τῷ γράφοντι πρὸς τὴν παράδοσιν τῶν ἐντευχομένων. Καθάπερ οὖν ἡ μαγνήτης λίθος, τὴν ἑλλην ὕλην παραπεμπομένη, μόνον ἐφελκεται δι' ἐπιτηδεύτητα τὸν σίδηρον· οὕτως καὶ τὰ βιβλία, πολλῶν ὄντων τῶν ἐντυγχάνοντων, τοὺς οἷους τε συνείναι μόνους ἐπισπάται· ὁ γὰρ τῆς ἀληθείας λόγος τοῖς μὲν *μωρία*, τοῖς δὲ *σκάνδαλον*, ὀλίγοις δὲ σοφία· οὕτως καὶ δύναμις εὐρίσκεται θεοῦ· φθόνος· ἐπιπείνη (46) γνωστικοῦ· διὰ τοῦτο γὰρ καὶ ζητεῖ, πότερον χεῖρον ἀναξίω δοῦναι, ἢ ἀξίω μὴ παραδοῦναι· καὶ κινδυνεύει ὑπὸ πολλῆς τῆς ἀγάπης, οὐ μόνον παντὶ τῷ προσήκοντι, ἀλλ' ἐστ' ὅτε καὶ ἀναξίω λιπερῶς δεομένῳ κοινωθήσιν, οὐ διὰ τὴν δέησιν· οὐ γὰρ φιλοδοξεῖ· ἀλλὰ διὰ τὴν ἐπιμονὴν τοῦ δεομένου μελετῶντος εἰς πίστιν διὰ πολλῆς τῆς δεήσεως.

natura, usurpata etiam supra, pag. 299, et apud Philonem, p. 630, sed aliam ejus rei causam adducit Joannes Brodæus *Miscell. lib. iii, cap. 29*. SYLBURG.

(46) *Ἐπιπείνη δὲ ἀκ.* Sensus est, Dei (absit verbo invidia) gnostici, i. e. hominis gnostici in divinam quandam naturam transmutati: quod tamen abo-
que invidia dictum volo. SYLBURG.

ΚΗ'. Εἰσὶ δ' οἱ, λέγοντες εἶναι γνωστικοί, τοῖς Α οἰκείους φθονοῦσι μᾶλλον ἢ τοῖς ἐκτός. Ὡς δὲ ἡ θάλασσα ἀνίσταται (47) πᾶσιν, ἀλλ' ὁ μὲν νήχεται, ὁ δὲ ἐμπορεύεται, ὁ δὲ ἀγρεύει τοὺς ἰχθύς. Καὶ ὡς ἡ γῆ κοινῇ, ἀλλ' ὁ μὲν ὀδεύει, ὁ δὲ ἀροῖ, θηρᾷ δὲ ἕτερος, καὶ τις ἄλλος μέταλλα ἔρουνᾷ (48), ὁ δὲ οἰκοδομεῖ· οὕτως καὶ τῆς Γραφῆς ἀναγινωσκομένης, ὁ μὲν εἰς πίστιν, ὁ δὲ εἰς ἥθος ὠφελεῖται, ἀπαιρεῖται δὲ ἄλλος βετιοδαίμονιαν (49), διὰ τῆς ἐπιγνώσεως τῶν πραγμάτων· ὁ δὲ ἀθλητῆς, γνωρίσας τὸ στάδιον τὸ Ὀλυμπιακόν, ἐπαποδύεται τῇ διδασκαλίᾳ καὶ ἀγωνίζεται καὶ νικηφόρος γίνεται, τοὺς ἀντιπάλους καὶ κατατρέχοντας τῆς γνωστικῆς ὁδοῦ παρακρουσάμενος καὶ ἀγωνισάμενος. Ἀναγκαῖα γὰρ ἡ γνώσις καὶ πρὸς ψυχῆς γυμνασίαν καὶ πρὸς σεμνότητα ἥθους, ἀξιεντροτετέρους ποιοῦσα τοὺς πιστοὺς, καὶ τῶν πραγμάτων ἀκριβεῖς θεατὰς. Ὡς γὰρ οὐκ ἔστι πιστεῦσαι ἄνευ κατηχήσεως, οὕτως οὐδὲ καταλαβεῖσθαι ἄνευ γνώσεως.

ΚΘ'. Τῶν γὰρ εὐχρηστων καὶ ἀναγκαίων (50) εἰς σωτηρίαν, οἷον Πατρός καὶ Υἱοῦ καὶ ἁγίου Πνεύματος, ἀλλὰ καὶ τῆς ἡμετέρας ψυχῆς δεῖ πάντως καὶ τὴν περὶ αὐτῶν λόγον, ὅς ἐστι γνωστικός, εὐχρηστον ὁμοῦ καὶ ἀναγκαῖον τυγχάνειν. Τοῖς δὲ καὶ τὴν προστασίαν ἐπανηρημένοις τοῦ ὠφελεῖν εὐχρηστος ἡ πολυπειρία πρὸς τὸ μὴ διαλαθεῖν τι τῶν δοκούντων παρ' ἄλλοις ἀναγκαῖως καὶ πολυμαθῶς ἐπεγνώσθαι. Θέρεται δὲ καὶ ἄλλη συγγυμνασίαν (51) ψυχῆς ζητητικῆς ἢ τῆς ἐτεροδόξου διδασκαλίας ἐκθεσις, καὶ ἀνεξπάτητον τῆς ἀληθοῦς (52) τηρεῖ τὸν μαθητὴν, περιπατῆσθαι πάντοθεν ἤδη προμελετηκότα τοῖς πολεμικοῖς ὁργάνοις.

Λ'. Τοῦ γνωστικοῦ νόμου, καθάπερ λέγουσι τὴν Κρήτην ἀγονον εἶναι θηρίων ὀλεθρίων, ὁ βίος καθάρως ἀπὸ παντὸς πονηροῦ ἔργου τε καὶ νοήματος καὶ λόγου, οὔτε ἐχθρὸν ἔχοντος τὸ παράπαν, ἀλλὰ καὶ φθόνου καὶ μίσους, καὶ βλασφημίας πάσης καὶ διαβολῆς ἐκτός ὄντων (53).

ΛΔ'. Ἐν πολλῷ τῷ βίῳ μακαριστὸς οὐ διὰ τὸ μακρὸν γενόμενος ζῆν, ὅ γε καὶ διὰ τὸ ζῆσαι καὶ ὑπέρβην ἀξίῳ τοῦ ζῆν ἀεὶ γενέσθαι (54). Οὐδένα λελύπηκεν, ὅτι μὴ τῷ λόγῳ παιδεύων τοὺς ἡλικιωμένους τὴν καρδίαν, καθάπερ μέλιτι σωτηρίῳ, γλυ-

✠ P. 988 ED. POTTER.

(47) Ἀνίσταται. Malim, ἀνίσταται πᾶσι, *expositum est omnibus, patet omnibus*. SYLBURG.

(48) Μέταλλα ἔρουνᾷ. Flor. et H. mss., μεγάλη ἐρουνᾷ, *magna scrutatur*. Sed μέταλλα legendum esse, recte vidit etiam X. et H. Id.

(49) Ἀπαιρεῖται δὲ ἄλλος δεισι. H. ms. ἀπαιρεῖται δὲ ἄλλος. Sed vulg. lectio melior. Id.

(50) Ἀρεὺ γνῶσεως· τῶν γὰρ εὐχρηστων καὶ ἀναγκ. Haud scio an verior scriptura sit, ἄνευ γνώσεως τῶν γούιν εὐχρηστων καὶ ἀναγκ. *Abesque cognitione eorum quidem quæ utilia et necessaria sunt ad salutem*. Id.

(51) Ἀλλῇ συγγ. Legi etiam potest ἄλλην συγγ. Id.

PATRUL. GR. IX.

XXVIII. Sunt vero qui, cum gnostici esse dicantur, domesticis magis quam exteris invident. Uti vero omnibus patet mare liberum, sed alius quidem in eodem natat, alius mercaturam exercet, piscaturam vero facit alius. Et sicuti terra communis est, alius tamen in eadem iter facit, alius arat, venatur alius, metalla scrutatur alius quis, alius denique ædificat, sic etiam Scripturarum lectione, hic quidem ad fidem, ad mores ædificatur ille, superstitionem alius deponit, nempe quod res penitus cognoscat. Ille vero qui pugil est, ac stadium Olympicum probe intelligit, doctrina capessenda exuitur, ac certat victorque evadit, viæ gnosticæ adversarios qui semet opponunt, depellens atque palmam reportans. Quippe necessaria quidem est scientia, tum ad animæ exercitationem, tum ad morum honestatem, quæque agiliores semper fideles reddat, atque accuratos rerum inspectores. Ad eundem enim modum ut absque catechesi vel institutione fieri non potest uti credat quis, sic neque sine scientia ut comprehendat.

XXIX. Non solum hisce quæ quidem ad salutem utilia et necessaria sunt, nempe Patre, Filio, ac Spiritu sancto, sed et opera animæ nostræ semper opus est, utque ratio quæ de illis est, quæ gnostica vocatur, utilis simul atque necessaria sit. His autem qui prælaturæ munus susceperunt, ut aliis benefaciant, experientia multa utilis, ut ne quid eorum lateat illos, quæ ab aliis necessario, qui doctrina multa fuerint imbuti, cognita videantur. Insuper doctrina hæreticorum exponenda, alteram animam exercendi curam affert, et discipulum ab erroribus immunem præstat, qui ubique instrumentis bellicis clangere, jam animo paratus ac institutus sit.

XXX. Legis gnosticæ vita (sicuti de Creta dicunt, quod bestias exitiales parum producat) ab omni pravo opere, animi sensu, ac sermone est pura, nec prorsus inimicum habet, sed extra invidiæ ac odii, ac blasphemiarum omnique calumniarum aleam posita est.

✠ XXXI. Longævitate beatus est ille celebrandus, non qui multos in annos vixerit, sed qui vivendo, quodque exstitit, vita æterna se dignum præstitit. Neminem tristitia affecit, præterquam, dum animo exulceratos castigavit, salutari quasi melle, quod

(52) Τῆς ἀληθοῦς. Legi potest τῆς ἀληθοῦς, aut cum præcedente membro repetendum διδασκαλίας. SYLBURG.

(53) Ὁρτων. Congruentius ὄντος, singulari numero; ut paulo ante ἔχοντος. Id.

(54) Ὁ γε... γενέσθαι. Paulo congruentius, ὅ γε καὶ διὰ τὸ ζῆσαι εὐ ὑπέρβην ἀξίον τοῦ ζῆν, ἀεὶ γενέσθαι· cui etiam ob vitam recte actam, vita dignum foret semper esse superstitem. Sensus est, ἐν πολλῷ τῷ βίῳ μακαριστὸς γενόμενος οὐ διὰ τὸ μακρὸν ζῆν, ἀλλὰ διὰ τὸ εὖ ζῆν, καὶ διὰ τὸ εὖ ζῆσαι, τοῦ ἀεὶ ζῆν ἀξίος γενέσθαι. Id.

et dulce mordaxque sit. Proinde vir sapiens ac vere gnosticus præ omnibus decorum, cum eo quod rationi consentaneum est, servat. Quidquid enim ex affectu et passionibus est, ex anima omni abscisso et ablato, cum eo quod præstantissimum purumque sit, ac filiorum libertatem adoptione consecutum, postea versatur vitamque suam agit.

XXXII. Pythagoras voluit, non solum eruditissimum, verum etiam sapientium antiquissimum duendum fore, qui rebus nomina imponeret. Oportet itaque ut Scripturas sacras accurate perscrutando, quoniam in parabolis contextas esse constat, ex nominibus earumdem sententias venemur, quas Spiritus sanctus de rebus sibi proposuit, et ut ita dicam, vocibus indidit, indeque mentem suam expressam docet; eum nempe in finem, ut nomina quæ significatione multiplici dicta sunt, diligenter a nobis expensa explicentur, et absconditus in multis sic tegentibus sensus, quasi contrectando condiscendoque appareat atque eluceat. Sic enim et plumbum attritu candescit, alba ex nigro cerussa jam facta. Sic etiam et scientia lucem ac splendorem effundens, vere divina illa sapientia fuerit, purum illud lumen, illuminans illos quorum pupilla oculorum pura fuerit, veritatem ut videant eandemque firmiter comprehendant.

364 XXXIII. Proinde lucis hujusce principio, face accensa, ex passione quæ quidem in illa versatur, quam maxime licet ad similitudinem contendentes, lucis pleni, viri Israelitæ reipsa evadimus. Amicos enim fratresque vocavit illos, qui desiderio, qui conatu, ut cum Deo similitudinem incept, student operamque navant.

XXXIV. Loci quidem puri prætæque acceperunt voces, ac aspectus quosdam apparitionum sanctorum; hominum autem unusquisque, qui accurate fuerit purgatus, doctrinæ ac virtutis divinæ compos evadit.

XXXV. Insuper mihi quidem innotescit, quod scientiæ mysteria, a multis ludibrio habeantur, præcipue vero cum tropologia sophistica haud mista sunt ac consuta: paucos vero, sicuti lumen repente symposio triclinioque illatum, primum stupore percutiet; postea assuescentes se atque mente exercitati, quasi gaudio recreati ac exultantes, Dominum..... Prout enim voluptas liberationem a dolore ex natura sua habet, sic et scientia ignorantiae ablationem. Sicut enim somno gravati qui sunt maxime, semet vigilare maxime arbitrantur, qui clarioribus minusque dissipatis ac alio trahentibus in somnis spectaculis sint occupati; sic qui summa laborant ignorantia, se maxime scire arbi-

✕ P. 989 ED. POTTER.

(53) Διαπ... μὲν εἰρημέρα. Planior erit sententia, si transposito μὲν, legamus, διαπτύσσηται μὲν τὰ ὀνόματα πολυστήμως εἰρημέρα. SYLBURG.

(56) Οὕτως γάρ. Concinnius ὡς γάρ, ut enim. lb.

Α καὶ τε ὄντι καὶ ὁρατικῷ. Ὅστε παντὸς μᾶλλον ὁ γνωστικὸς τὸ πρέπον ἂν μετὰ τοῦ κατὰ λόγον φυλάσσει. Τοῦ γὰρ ἐμπροσθὺς παντὸς περιτμηθέντος καὶ περιαιρεθέντος ἀπάσης τῆς ψυχῆς, τῷ κρατίστῳ καθαρῷ γενομένῳ καὶ ἡλευθερωμένῳ εἰς υἱοθεσίαν τοῦ λοιποῦ σύνεστι τε καὶ βίωσι.

ΑΒ'. Πυθαγόρας ἤξιον μὴ μόνον λογώτατον, ἀλλὰ καὶ πρεσβύτατον ἡγεῖσθαι τῶν σοφῶν τὸν θέμενον τὰ ὀνόματα τοῖς πράγμασι. Δεῖ τοίνυν τὰς Γραφὰς ἀκριθῶς διερευνωμένους, ἐπειδὴ ἐν παραβολαῖς εἰρησίου ἀνωμολόγηται, ἀπὸ τῶν ὀνομάτων θηρωμένους τὰς δόξας, ἃς τὸ ἅγιον Πνεῦμα περὶ τῶν πραγμάτων ἔχον, εἰς τὰς λέξεις, ὡς εἰπεῖν, τὴν αὐτοῦ διάνοιαν ἐκτυπωσάμενον διδάσκει, ἵνα ἡμῖν ἀκριθῶς ἐξετάζόμενα διαπτύσσηται τὰ ὀνόματα πολυστήμως μὲν εἰρημέρα (53), τὸ δ' ἐγκεχυρμένον ἐν πολλοῖς τῶν σκέπουσι ψηλαφώμενον καὶ καταμανθανόμενον ἐκφαίνεται καὶ ἀναλάμψῃ. Οὕτως γὰρ καὶ ὁ μόλιθός τοις τρίβουσιν ἐξανθεῖ λευκὸν ἐκ μέλανος τὸ ψήμιον· οὕτως καὶ (56) ἡ γνώσις, φέγγος καὶ λαμπρότητα καταχέουσα τῶν πραγμάτων, ἡ τῷ ὄντι θεία σοφία εἴη ἂν, τὸ φῶς τὸ εἰλικρινές, τὸ φωτίζον τοὺς καθαρὸς τῶν ἀνθρώπων ὡς κόρην ὀφθαλμοῦ, εἰς ὅσον καὶ κατάληψιν τῆς ἀληθείας βεβαίαν.

ΑΓ'. Ἀναψάμενοι τοίνυν τῆς ἀρχῆς τοῦ φωτὸς ἐκείνου ἐκ τοῦ πάθους τοῦ περὶ αὐτὸ, ὡς ἐν μάλιστα ἐξομοιοῦσθαι πειρώμενοι, φωτὸς ἐμπλεῖσι φῶσις Ἰσραηλῖται τῷ ὄντι γινόμεθα. Φίλους γὰρ εἶπε καὶ ἀδελφοὺς τοὺς ἐχομένους τῆς πρὸς τὸ θεῖον ἀφομοίωσης κατὰ ἐπιθυμίαν καὶ διώσιν.

ΑΔ'. Ἦν (57) τόποι μὲν καθαροὶ καὶ λειμῶνες ἐδέξαντο φωνὰς καὶ τινὰς ὄψεις ἁγίων φερμάτων· ἄνθρωπος δὲ ὁ ἀκριθῶς κεκαθαρωμένος ὅπως διδασκαλίᾳ καὶ δυνάμει θεϊκῇ καταξιοθεύεται.

ΑΕ'. Οἶδα δὲ ἐγὼ, ὅτι τὰ τῆς γνώσεως μυστήρια τοῖς μὲν πολλοῖς χλεῦν φέρεται, καὶ μάλιστα μὴ κεκαττυμένα, σοφιστικῇ τροπολογίᾳ· τοὺς δὲ ὀλίγους, καθάπερ φῶς ἐπείσενεχθὲν ἐξαίφνης συμποσίῳ τινὶ συνηρεφεί, ἐκπλήξει τὰ πρῶτα· ἔπειτα ἐθίσαντες καὶ συντραφέντες καὶ ἐγγυμνασάμενοι τῷ λογισμῷ, ὡς ὕψ' ἡδονῆς εὐφραίνόμενοι καὶ ἀγαλλιώμενοι τὸν Κύριον..... Ὡς γὰρ ἡδονὴ τὴν τῆς ἀληθινοῦς ἀπαλλαγὴν οὐσίαν ἔχει, οὕτως ἡ γνώσις τῆς ἀγνοίας τὴν ὑπεξαίρεσιν. Ὡς γὰρ οἱ μάλιστα καθεύδοντες ὄντοισι μάλιστα ἐγρηγορέναι, ἐναργεστέροις (58) ὑποκίπτοντες καὶ ἀπερισπάστοις ταῖς ὕπαιφ' ἀφαντασίαις· οὕτως οἱ μάλιστα ἀγνοοῦντες μάλιστα εἰδέναι νομίζουσι. Μακάριοι δὲ οἱ ἐξ ὅπου τοῦτο

(57) Ἦν. Etiam si ἡ legamus pro ἦν, tamen ne sic quidem sat recte constare videtur sententia. SYLBURG.

(58) Ἐναργεστέροις. Usitatius ἐναργεστέραις, hominibus terminatione. lb.

καὶ τῆς παραπροσύνης ἀνεγειρόμενοι καὶ ἀναβλέ-
ψαντες τὸ φῶς καὶ τὴν ἀλήθειαν.

ΑΓ'. Δεῖ τοίνυν ἐπίσης τῶ βουλομένῳ τὸ παθεῖ-
μεν ἔχειν τὸν μαθητὴν, καὶ τῷ πόθῳ τὴν πίστιν
ἐγκαταμύζαντα, γυμνάζειν καὶ μελετᾶν ἐκάστοτε
πρὸς ἑαυτὸν τὴν τῶν θεωρημάτων ἀλήθειαν ἐξετά-
ζοντα. Ἐπειδὴν δὲ εὖ ἔχειν αὐτῷ δοκῇ, τότε δὴ καὶ
εἰς τὰς τῶν πέλας ζητήσεις καθιέναι· ἐπεὶ καὶ οἱ
νεοττοὶ προσαποπειρῶνται (59) τοῦ πετάσαι ἐπὶ τῆς
καλῆς, γυμνάζαντες τὰ πτερά.

ΑΖ'. Ἡ γὰρ ἀρετὴ ἡ γνωστικὴ πανταχοῦ καλὸν καὶ
πρᾶον καὶ ἀδολαφές, καὶ ἄλυπον, καὶ μακάριον, καὶ
παρεσκευασμένον, ἀριστα μὲν ὀμιλεῖν παντὶ τῷ θεῷ,
ἀριστα δ' ἀνθρώποις, θεωρητικὸν ὁμοῦ καὶ πρακτι-
κὸν ἀγαλμα θεῶν τὸν ἀνθρώπων κατασκευάζουσα, καὶ
φιλόκαλον ἀπεργαζομένη δι' ἀγάπης· τὸ γὰρ
καλὸν, ὡς ἔχει σοφίαν θεωρητὸν καὶ νοητὸν, ἐνταῦθα
σωροσύνη καὶ δικαιοσύνη διὰ πίστεως πρακτὸν·
ἐν σαρκὶ μελετῆσαντες ἀγγελικὴν ὑπουργίαν, ὥστε
ἐν τότῳ διαφανεῖ καὶ ἀμείνντῳ τῷ σώματι τὸν νοῦν
καθεύδοντες.

ΑΗ'. Πρὸς δὲ Τατιανὸν (60), λέγοντα εὐκτικὸν εἶ-
ναι τὸ Γενθῆτω φῶς, λεκτέον· Εἰ τοίνυν εὐχόμενος
ἦν τὸν ὑπερκεῖμενον (61) Θεόν, πῶς λέγει Ἐγὼ
θεός, καὶ πλὴν ἐμοῦ ἄλλος οὐδείς; εἰπομεν ὡς
κολάσεις εἰσι βλασφημιῶν, φλυαρίας, ἀκολάστων
ῥημάτων, λόγῳ (62) κολαζομένων καὶ παιδευομέ-
νων.

ΑΘ'. Ἐφασκεν δὲ καὶ διὰ τὰς τρίτας κολάζεσθαι
καὶ τὸν κόσμον τὰς γυναῖκας ὑπὸ δυνάμει τῆς
ἐπὶ τοῖς τεταγμένης, ἥ καὶ τῷ Σαμψὼν δύναιμι
παρεῖγε ταῖς θριξίν, ἥτις κολάζει τὰς διὰ κόσμου
φριχτῶν ἐπὶ πορνείαν ὀρμώσας.

Μ'. Καθάπερ ἀγαθοῦ ἀπορροία ἀγαθύνονται, οὕτως
καὶ καχοῦνται. Καλὴ ἡ κρίσις τοῦ Θεοῦ, ἥ τε διά-
κρισις ἡ τῶν πιστῶν ἀπὸ τῶν ἀπίστων, ἥ τε πρό-
κρισις ὑπὲρ τοῦ μὴ μελίζονι περιπεσεῖν κρίσει, ἥ τε
κρίσις, παῖδευσις οὖσα.

ΜΑ'. Ἡ Γραφὴ φησι τὰ βρέφη τὰ ἐκτεθέντα τη-
μιόχῳ παραδίδοσθαι ἀγγέλοις, ὅφ' οὗ παιδεύεσθαι
καὶ αὔξειν· καὶ ἔσονται, φησὶν, ὡς οἱ ἑκατὸν
τῶν ἐνταῦθα πιστοί· διὸ καὶ Πέτρος ἐν τῇ Ἀποκα-
λύψει φησὶ· Καὶ ἀστραπὴ πυρὸς πηδῶσα ἀπὸ τῶν
βρεφῶν ἐκείνων, καὶ πλῆσσοῦσα τοὺς ὀφθαλμοὺς
τῶν γυναικῶν. Ἐπεὶ ὁ δίκαιος ὡς σπινθὴρ διὰ
ἀλάμης ἐκλάμπει, καὶ κρινεῖ ἔθνη.

ΜΒ'. Μετὰ δόλου δσωθήσῃ. Κατὰ αἰνόν

^a Gen. i, 3. ^b Isa. XLIV, 6. ^c Jud. XVI, 43. ^d P. 930 ED. POTTER. ^e Apoc. Petri Revelat. Sap. III, 7. ^f Psal. XVII, 26.

(59) Προσαποπειρῶνται. Forte verius προαποπει-
ρῶνται, prius experiuntur (seu tentant) volatus.

(60) Τατιανόν. Conf. Gul. Cave Hist. litter., II, p. 53, et testimonia de Tatiano in ejus edit. t. III, p. 7.

trantur. Beati vero qui, ex somno hoc dementia-
que excitati, ad lucem ac veritatem oculos conver-
tant.

XXXVI. Pariter itaque oportet, eum qui discipu-
lum obsequentem habere velit, et desiderio admista
fide exercere, et apud se quotidie meditari, verita-
tem argumentorum expendendo. Et cum eandem
se recte tenere judicaverit, tunc nimirum ad quæ-
stiones hisce vicinas descendere; quoniam et
avium pulli pennas exercendo etiam in nido vola-
tum experiantur.

XXXVII. Virtus enim gnostica, ubique bonum
mansuetumque, et innoxium, et dolorum expertem,
ac beatum paratumque, optime versari in omnibus
quæ ad Deum, imo optime in his quæ ad homines
attineant, simulacrum divinum, contemplatione si-
mul et actione hominem excultum reddens, ac per
charitatem honesti amatorem præstans. Bonum
enim prout illic sapientia consideratur et intelligi-
tur, sic etiam hic temperantia et justitia per fidem
exercetur; functionem angelicam in carne medi-
tantes, sicut in loco conspicuo et impolluto, in cor-
pore mentem sacrificamus.

365 XXXVIII. Contra vero Tatianum, asseren-
tem optantis esse scriptum illud *Fiat lux* ^a, dicen-
dum est: Si igitur orationem ad Deum superiorem
dirigat, quomodo dicit: *Ego Deus, et præter me non
est alius ullus* ^b? Diximus blasphemiarum poenas
esse, verborum petulantium nugas, ratione puni-
torum atque castigatorum.

XXXIX. Insuper etiam asseruit mulieres propter
crines ac mundum puniri, a virtute quæ rebus hisce
præfecta fuerit, quæ crinibus Samsonis virtutem
præbuit ^c; quæ etiam illas punit quæ per crinium
ornatum in scortationem feruntur.

XL. Sicuti boni defluxione redduntur boni, sic
et mali qualitate similiter imbuuntur. Bonum est
Dei iudicium: ac discrimen fideles inter et infide-
les, imo iudicium illud quod prohibet ne in majus
iudicium quis incidat; illud demum iudicium quod
est emendatio.

XLI. Scriptura dicit, infantes projectos angelo
tutori tradi erudiendos atque educandos. ^d Et
erunt, inquit, quasi centum annorum in hoc sæ-
culo fideles. Quapropter etiam Petrus in Apocaly-
psi dicit: *Et fulgur ignis exsiliens ab infantibus
illis, et mulierum oculos perstringens* ^e. Quippe ju-
stus in arundinetis sicut scintilla ^e effulget, gen-
tesque judicabit.

XLII. Cum sancto sanctus eris. ^f Uti nempe pro

(61) Εὐχόμενος ἦδη τὸν ὑπερκ. Nescio an ve-
rius εὐχόμενος ἦται τὸν ὑπερκ. precans, petebat a
sup. SYLBURG.
(62) Λόγῳ. Ambiguum est λόγῳ an λόγων scripse-
rit auctor. Id.

laudis suæ ratione, atque ex agnitione nostra, A
Deus glorificetur; similiter ex hæreditatis jure. Sic quoque dictum illud, *vixit Dominus*, atque illud, *surrexit Dominus* ^a.

XLIII. *Populus quem non noveram, servivit mihi* ^b; per testamentum non noveram. *Filii alieni*, qui ea quæ alterius sunt, æmulati sunt.

XLIV. *Magnificans salutes regis ejus*. ^c Reges vocantur omnes fideles, in regnum translati, qui quæ hæredes futuri sunt.

XLV. Malorum tolerantia, dulcedo quidem est melle major; non autem qua malorum tolerantia est, sed ratione fructus ejusmodi tolerantia. Quoniam itaque continens qui est, ab affectibus non est prorsus immunis, utpote qui non absque labore a passionibus contineat. Cum vero insit habitus, haud amplius continens est, quod in uno habitu et Spiritu sancto homo nunc sit.

XLVI. Spiritus vocantur, quæ in anima passion-
nes sunt, non autem spiritus potentes, quippe tunc homo qui his esset obnoxius dæmonum legio foret, sed propter suggestionem. Eadem enim anima, mutatione quadam, alias atque alias qualitates dum recipiat, spiritus tunc recipere dicitur.

XLVII. Ratio a creatura discedere nos non jubet, sed ut nulla passionum pravitate cum illa una versaremur: cumque aliquid acciderit, ut moleste non feramus, nec contristemur, neque possidendi desiderio simus abrepti. Cum ab affectu rerum possessione, omnique libidine discedere jubeat Providentia divina, in eos solos sermonem vertit, qui in carne versantur.

XLVIII. Illico Petrus in Apocalypsi dicit, infantes abortivos, conatus ac sortis esse melioris, hos angelo tutori tradi, ut scientiæ præceptis imbuti, habitationem nanciscantur meliorem, eadem nempe passi, quæ si in corpore versati fuissent, paterentur; reliqui vero, salutis tantum sient participes, quasi injuriam passi, misericordiam consecuti, ac manent sine cruciatu, præmii loco hoc quidem reportantes.

XLIX. Mulierum autem lac defluens ex uberibus ac concretum, inquit Petrus in $\times$ Apocalypsi, bestias parvas ac carnivoras pariet, et in eas recurrentia, devorabunt; nimirum propter peccata
D
venisse pomas erudiendo; ex peccatis nasci illas dicit, sicuti propter peccata venundatus est populus; quodque in Christum credere noluit, uti dicit Apostolus, a serpentibus mordebatur.

L. Dixit quidam senex, animal esse quod in

^a Luc. xxiv, 34. ^b Psal. xvii, 45. ^c Ibid. 51.

(63) Κατὰ αἰνόν σου. A. legendum suspicatur, καθὰ εἰς αἰῶνας δεδοξασται: alludi enim ad locum qui est Sap. iii. In Flor. edit. corrupte scriptum κατὰ αἰνονόσω. SWLBURG.

(64) Τῆς κτίσεως. Aptius τῆς κτήσεως, acquisitione et possessione bonorum: itemque mox τὴν κτήσιν: ut declarant sequentia. Ib.

σου (63), δεδοξασται τὸ ὄνομά σου, κατ' ἐπίγνωσιν ἡμῶν, δοξαζομένου τοῦ Θεοῦ κατὰ τὴν κληρονομίαν. Οὕτω καὶ τὸ Ζῇ Κύριος, καὶ τὸ Ἀνέστη Κύριος.

MI'. Λαὸς ὃν οὐκ ἔγνω, ἐδούλευσέ μοι: κατὰ διαθήκην οὐκ ἔγνω. Ποῖοι ἀλλότριοι, τὰ τοῦ ὁμοίου καὶ ἐζηλωκοί.

MA'. Μεγαλύνων τὰς σωτηρίας τοῦ βασιλέως αὐτοῦ. Βασίλεις πάντες λέγονται οἱ πιστοὶ εἰς βασιλείαν κατὰ κληρονομίαν τε.

ME'. Ἡ μακροθυμία γλυκύτης ἐστὶν ὑπὲρ τὸ μέλι, οὐχ ὅτι ἐστὶ μακροθυμία, ἀλλὰ κατὰ τὸν καρπὸν τῆς μακροθυμίας. Ἐπεὶ οὖν ὁ ἐγκρατὴς ἐστὶν ἀπάθης, κρατῶν οὐκ ἀπόνως τῶν παθῶν: ὅταν δὲ ἐξῆς γένηται, οὐκ ἐτι ἐγκρατὴς, ἐν μίᾳ ἔξει καὶ ἀγίῳ Πνεύματι: γενομένου τοῦ ἀνθρώπου.

MG'. Πνεύματα λέγεται τὰ πάθη τὰ ἐν τῇ ψυχῇ, οὐκ ἐξουσίας πνεύματα, ἐπεὶ ἐστὶ ἐμπαθὴς ἄνθρωπος λεγὼν δαιμόνων: ἀλλὰ κατὰ τὴν προτροπὴν. Ἡ γὰρ αὕτη ψυχὴ, κατὰ μεταβολὰς ἄλλας καὶ ἄλλας ποιότητας κακίας ἀναδεχομένη, πνεύματα λέγεται ἀνεὶληφέναι.

MZ'. Ὁ λόγος τῆς κτίσεως (64) ἀφίστασθαι ἐκελεῖται, ἀλλ' ἀπροσπαθῶς διοικεῖσθαι τὴν κτίσιν: ἐπιτυμβάντος δὲ τινος, μὴ ἀγανακτεῖν, μηδὲ λυπεῖσθαι, μηδὲ ἐπιθυμεῖν κτήσεσθαι: τῆς ἐν πάθει παρακτῆσεως ἀφίστασθαι κελεῖται καὶ πάσης προσπαθείας, ἥ θεὰ Πρόνοια ἀναστρέφει ἐπὶ μόνους τοὺς ἐν σαρκί (65).

MH'. Αὐτίκα ὁ Πέτρος ἐν τῇ Ἀποκαλύψει φησὶν, τὰ βρέφη ἐξαμειλῶντα, τῆς ἀμείνωνος ἐσόμενης πείρας (66), ταῦτα ἀγγέλω τημελούχῳ παραδίδοσθαι, ἵνα, γνώσεως μεταλαβόντα, τῆς ἀμείνωνος τύχῃ μόνως, παθόντα ἂν ἐπαθεν καὶ ἐν σώματι γεγόμενα: τὰ δ' ἕτερα μόνως τῆς σωτηρίας τεύχεται, ὡς τὰ κημένα ἐλεηθέντα, καὶ μένει ἀνευ κολάσεως, τοῦτο γέρας λαβόντα.

MO'. Τὸ δὲ γάλα τῶν γυναικῶν, ῥέον ἀπὸ τῶν μαστῶν καὶ πηγνύμενον, φησὶν ὁ Πέτρος ἐν τῇ Ἀποκαλύψει, γεννήσει θηρία λεπτὰ σαρκωδέα, καὶ ἀνατρέχοντα εἰς αὐτάς, κατεσθίει, διὰ τὰ: ἀμαρτίας γίνεσθαι τὰς κολάσεις διδάσκων. Ἐκ τῶν ἀμαρτιῶν γεννᾶσθαι αὐτάς φησιν, ὡς διὰ τὰς ἀμαρτίας ἐπράθη ὁ λαός: καὶ διὰ τὴν εἰς Χριστὸν ἀπιστίαν, ὡς φησὶν ὁ Ἀπόστολος, ὑπὸ τῶν ἑρῶν ἐδάχνοντο.

N'. Ἐλεγε προσδότης ζῶων εἶναι τὸ κατὰ γαστρί:

$\times$ P. 991 ED. POTTER.

(65) Ἀναστρέφει ἐπὶ μόνους τοὺς ἐν σαρκί. Paulo melius ἀναστρέφει ἐπὶ μένοντας ἐν σαρκί, ἀδικῶς commorantes in hac carne: ut ἀναστρέφει τῆς προσπαθείας per ellipsin præpositionis ἀπὸ dictum sit, ut alibi ἀνακαλεῖ. SWLBURG.

(66) Πείρας. Non male cum H. legemus μοίρας. Ib.

εἰσοῦσαν γὰρ τὴν ψυχὴν εἰς τὴν μήτραν ἀπὸ τῆς Α καθάρσεως ὑπηρεπισμένην εἰς σύλληψιν, καὶ εἰσκριθεῖσαν ὑπὸ τινος τῶν τῇ γενέσει ἐφεστώτων ἀγγέλων, παραγινώσκοντος τὸν καιρὸν τῆς συλλήψεως, κινεῖν πρὸς συνουσίαν τὴν γυναῖκα. Καταβληθέντος δὲ τοῦ σπέρματος, ὡς εἰπεῖν, ἐξοικειοῦσθαι τὸ ἐν τῷ σπέρματι πνεῦμα, καὶ οὕτω συλλαμβάνεσθαι τῇ πλάσει. Μαρτύριον ὠνόμασεν πᾶσιν, ὁπηνίκα ἂν εὐαγγελίζονται οἱ ἄγγελοι τὰς στείρας, ὅσον προεισπρίνουσι τῆς συλλήψεως τὰς ψυχὰς· καὶ ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ τὸ βρέ-
ροσέκρησεν ὡς ἐμφυον (67)· καὶ αἱ στείραι διὰ τοῦτο εἰσι στείραι, ὡς ἂν μὴ εἰσκρινομένης τῆς τὴν τοῦ σπέρματος καταβολὴν συναγούσης εἰς κατοχὴν συλλήψεως καὶ γεννήσεως.

ΝΑ'. Οἱ οὐρανοὶ (68) διηγοῦνται δόξαν Θεοῦ. Οἱ οὐρανοὶ λέγονται πολλαχῶς, καὶ οἱ κατὰ διάστημα καὶ περίουον, καὶ οἱ κατὰ διαθήκην τῶν πρωτοκτί-
στων ἀγγέλων ἐνέργεια προσεχῆς (69)· κυριωτέραν γὰρ παρουσίαν ἀγγέλων αἱ διαθήκαι ἐνήργησαν (70), ἢ ἐπὶ Ἀδὰμ, ἢ ἐπὶ Νῶε, ἢ ἐπὶ Ἀβραάμ, ἢ ἐπὶ Μωϋσῆ. Διὰ γὰρ τοῦ Κυρίου κινήθεντες πρωτόκτιστοι ἄγγελοι, ἐνήργουν εἰς τοὺς προσεχεῖς τοῖς προφῆταις ἀγγέλους, ἡγούμενοι δόξαν Θεοῦ, τὰς διαθήκας. Ἀλλὰ καὶ τὰ κατὰ τὴν γῆν γενόμενα ὑπ' ἀγγέλων διὰ τῶν πρωτοκτίστων ἀγγέλων ἐγένοντο εἰς δόξαν Θεοῦ.

ΝΒ'. Καλοῦνται δὲ οὐρανοὶ κυρίως μὲν ὁ Κύριος, ἔπειτα δὲ καὶ οἱ πρωτόκτιστοι, μεθ' οὓς καὶ οἱ ἄγιοι Α πρὸ νόμου ἄνθρωποι, ὡς οἱ πατριάρχαι καὶ Μωϋσῆς καὶ οἱ προφῆται· εἶτα καὶ οἱ ἀπόστολοι. Ποίησιν δὲ χειρῶν αὐτοῦ ἀναγγέλλει τὸ στερέωμα. Στερέωμα λέγει τὸν Θεὸν τὸν ἀπαθῆ καὶ ἀμετάβλητον, ὡς καὶ ἀλλαχῇ ὁ αὐτὸς Δαβὶδ, Ἀγαπήσω σε, Κύριε, ἡ ἰσχὺς μου. Κύριος στερέωμά μου, καὶ καταφυγή μου. Τὴν ποίησιν οὖν τῶν χειρῶν αὐτοῦ αὐτὸ τὸ στερέωμα ἀναγγέλλει, τουτέστιν δείκνυσι καὶ φαίνει τὴν ποίησιν τῶν ἀγγέλων αὐτοῦ· ἀναγγέλλει γὰρ καὶ δείκνυσιν οὓς ἐποίησεν.

ΝΓ'. Ἡμέρα τῇ ἡμέρᾳ ἐρεύγεται ῥῆμα. Ὡς οἱ οὐρανοὶ πολλαχῶς, οὕτως καὶ ἡ ἡμέρα. Ῥῆμα δὲ ὁ Κύριος· καὶ ὁ αὐτὸς δὲ ἡμέρα πολλαχῇ εἴρηται. Καὶ νῦν ρυκτὶ ἀναγγέλλει ἡ γῆ· Ὁ διάβολος ἦδει D
κενόμενον τὸν Κύριον· εἰ δὲ Θεὸς (71) αὐτὸς εἴη, οὐκ ἔπίστατο· διὸ καὶ ἐπέλαζεν αὐτὸν, ἵνα γινῶ εἰ ἡνωτὸς ἐστίν. Ἐξὲν (72) φησι, καὶ ἀπέστη ἀπ' αὐ-
τοῦ εἰς καιρὸν, τουτέστιν ἀνεβάλλετο τὴν εὐρεσιν εἰς

ventre reperitur. Ingressam enim animam in ma-
tricem per emundationem ad fetum concipiendum
bene præparatam, atque ab angelorum aliquo qui
hominum generationi præsumt infusam, qui et con-
ceptionis opportunitatem articulūque optime co-
gnoverit, movere ad mariti complexus mulierem :
semine vero commisto, ut ita loquar, spiritus qui
quidem in semine est, amice conjungitur, sicque
per formationem concipi. Omnibus rei hujusce
testimonium perhibuit, cum angelos iis, quæ ste-
riles sunt annuntiant, ante conceptionem infundere
animas. Et in Evangelio *exsultavit infans*^a, ut-
pote qui jam anima præditus esset. Hanc ob cau-
sam steriles sunt steriles, quasi non infundatur
anima, quæ semen conjectum colligat, ad concep-
tionis ac generationis detentionem rectam.

366 LI. Cæli enarrant gloriam Dei^b. Cæli di-
cuntur multis modis; qui scilicet per distantiam
ac periodum sunt, et qui per testamentum angelo-
rum primo creatorum virtus immediata. Quippe
angelorum præsentiam principalem testamenta
ceu fœdera sunt operata, in Adamo, in Noe, in
Abrahamo, in Moyse. Primæ enim creationis an-
geli a Domino moti, in angelos prophetis immediate
conjunctos, operati sunt, existimantes gloriam
Dei, nimirum testamenta ceu fœdera. Nam opera
quæ ab angelis in terra peracta sunt per creatio-
nis primæ angelos in Dei gloriam edita fuerunt.

LII. Cæli vero vocantur, præcipue quidem, Do-
minus; dein autem, qui primo fuerunt creati; post
hos et homines sancti ante legem, nempe patriar-
chæ, et Moyses, atque prophetæ; et dein quoque
apostoli. Opus vero manuum ejus annuntiat firma-
mentum. Firmamentum vocat Deum, qui a passio-
ne immunis est ac immutabilis, sicuti et alio loco
idem ille David asserit : *Diligam te, Domine, virtus
mea : Dominus firmamentum meum ac refugium
meum*^c. Opus itaque manuum ejus ipsum firma-
mentum annuntiat; hoc est ostendit ac apparere
facit opus angelorum suorum. Annuntiat enim ac
ostendit, quos ille fecit.

LIII. Dies diei eructat verbum^d. Sicut cæli mul-
tipliciter dicuntur, sic etiam dies. ✕ Verbum au-
tem Dominus est, ac ipse sæpenumero dies nomi-
natus est. *Et nox nocti indicat scientiam*. Cognovit
diabolus Dominum venturum esse : an vero Deus
idem esset futurus, illum latuit. Quapropter ipsum
tentavit, ut cognosceret qualis illi potentia fuerit,
utique dicit : *Et recessit ab eo ad tempus*^e : hoc

^a Luc. i, 41. ^b Psal. xviii, 1. ^c Psal. xvii, 3. ^d Psal. xviii, 2. ✕ P. 992 ED. POTTER.
^e Luc. iv, 13.

(67) Ἐμφυον. Post hanc vocem in Flor. de-
clius signum est, cum tamen structuræ nihil de-
sit. STILBURG.

(68) Οἱ οὐρανοί. Enarratio est psalmi xviii, quæ
pianum huc quadret, judicent alii. Id.

(69) Ἐνέργειᾳ προσεχῆς. Etiam si legas ἐνεργείᾳ
προσεχῆς, parum lucis sententiæ accesserit. Id.

(70) Ἐνήργησαν. Flor., ἐνεργήθησαν, cor-
rupte. Id.

(71) Θεός. Hæc vox addita e Flor. edit. mar-
guine. STILBURG.

(72) Ἐξὲν. Pro ἐξὲν structura postulat εἰς vel
εἰσε; sicut. Lucas cap. iv, dicit : Καὶ συντελέσας
πάντα πειρασμὸν ὁ διάβολος, ἀπέστη ἀπ' αὐτοῦ ὅχι
καιροῦ. Sequentia vero, ἀνεβάλλετο τὴν εὐρεσιν εἰς
τὴν ἀνάστασιν, alludere videntur ad narrationem
quæ est in Evangelio secundum Nicodemum. Id.

est differebat cognitionem hanc ad resurrectionem usque. Quippe noverat illum esse Dominum, qui resurrecturus esset. Similiter etiam dæmones, quoniam Salomonem Dominum esse putarunt; ipso autem peccante, probe cognoverunt, non esse illum. *Nox nocti*; dæmones autem omnes norunt Dominum esse illum qui post passionem a morte resurrexit. Jam vero dicit etiam Enoch, transgressores angelos docuisse homines astronomiam, divinationem, reliquasque artes.

LIV. *Non sunt loquelæ neque sermones, quorum non audiantur voces eorum*: nempe nec dierum, neque noctium. *In omnem terram exivit sonus eorum*^a. Transtulit sermonem ad solos sanctos, quos etiam cælos vocavit atque dies.

LV. Stellæ, corpora spiritalia, quibus cum angelis præfectis est rerum administratio communis, non quidem generationis sunt ipsæ causæ, signa vero sunt eorum quæ fiunt, quæ futura sunt et quæ prius exstiterunt, in ventibus cæli tempe-rie anni tempestatibus; in frugum ubertate etiam et penuria; in pestibus ac febrium ardoribus; in homines vero nec per somnium virtutem suam exserunt astra; ast indicant tum ea quæ sunt, tum quæ futura, quæ etiam fuerunt.

LVI. *Et in sole posuit tabernaculum suum*^b. Hic loci hyperbaton est; sermo enim est de secundo adventu. Hunc itaque in modum quod ordine tam præpostero scriptum est, serie recta legendum est nobis. *Et ipse tanquam sponsus procedens de thalamo suo, exsultabit ut gigas currere viam suam: a summo cæli egressus ejus, nec est qui se abscondat a calore ejus*. Et dein: *In sole posuit tabernaculum suum*. Proinde dicunt quidem nonnulli, ipsum Salvatorem corpus suum in sole posuisse, ut Hermogenes. Corpus autem dicunt, alii quidem tabernaculum suum, alii Ecclesiam fidelium. Noster autem Pantænus dixit, indefinite voces prophetas efferre in pluribus, et præsentem pro futuro uti, et rursus præsentem tempore pro præterito. Quod et nunc ap-

τὴν ἀνάστασιν. Ἦδει γὰρ τοῦτον εἶναι τὸν Κύριον τὸν ἀναστησόμενον. Ὁμαίως καὶ οἱ δαίμονες· ἐπεὶ καὶ Σολομῶνα ὑπόπτευσαν εἶναι τὸν Κύριον· ἔγνωσαν γὰρ μὴ εἶναι, ἀμαρτάνοντος αὐτοῦ. Νύξ νυκτὶ πάντες δαίμονες ἔγνωσαν ὅτι Κύριος ἦν ὁ ἀναστὰς μετὰ τὸ πάθος. Ἦδη δὲ καὶ Ἐνώχ (73) φησιν, τοὺς παραβάτας ἀγγέλους διδάξαι τοὺς ἀνθρώπους ἀστρονομίαν καὶ μαντικὴν, καὶ τὰς ἄλλας τέχνας.

ΝΔ'. Οὐκ εἰσὶ λαλιαὶ οὐδὲ λόγοι, ὧν οὐκ ἀκούονται αἱ φωναὶ αὐτῶν· οὔτε τῶν ἡμερῶν οὔτε τῶν νυκτῶν. Εἰς πᾶσαν τὴν γῆν ἐξῆλθεν ὁ φόβος αὐτῶν. Μετέθηκε τὸν λόγον ἐπὶ μόνους τοὺς ἁγίους, οὓς οὐρανούς τε εἰρηκεν καὶ ἡμέρας.

NE'. Οἱ ἀστέρες, σώματα πνευματικά, κεκοινωνηκότα ἀγγέλοις ἐφεστῶσι διοικούμενα, οὐκ αἷτια γενέσεως, σημαντικά δὲ τῶν γινομένων τε καὶ ἐσομένων καὶ γενομένων, ἐπὶ τε τροπῶν ἀέρων, ἐπὶ τε εὐφρορίας καὶ ἀκαρπίας, ἐπὶ τε λοιμῶν καὶ φλογμῶν, ἐπὶ τε τῶν ἀνθρώπων. Οὗτ' ὅναρ τὰς ἐνεργείας ποιεῖ τὰ ἄστρα· σημαίνει (74) δὲ τὰ τ' ἐόντα, τὰ τ' ἐσόμενα, πρὸ τ' ἐόντα.

ΝΖ'. Καὶ ἐν τῷ ἡλίῳ ἔθετο τὸ σκῆνωμα αὐτοῦ. Ἐναυθα ὑπερβατόν ἐστι· περὶ γὰρ τῆς παρουσίας τῆς δευτέρας ὁ λόγος. Οὕτως οὖν ἀναγνωστέον τὸ ὑπερβατόν κατὰ ἀκολουθίαν. Καὶ αὐτὸς, ὡς νυμφίος ἐκπορευόμενος ἐκ πατρὸς αὐτοῦ, ἀγαλλιάσεται ὡς γίγας δραμεῖν ὁδὸν αὐτοῦ. Ἀπ' ἀκροῦ τοῦ οὐρανοῦ ἡ ἐξοδος· καὶ οὐκ ἔστιν ὅς ἀποκρυβῇται τῇ θέρμῃ αὐτοῦ (75). Καὶ τότε· Ἐν τῷ ἡλίῳ ἔθετο τὸ σκῆνωμα αὐτοῦ. Ἐνιοὶ μὲν οὖν φασι τὸ σῶμα τοῦ Κυρίου ἐν τῷ ἡλίῳ αὐτὸν ἀποτίθεσθαι, ὡς Ἑρμογένους· σῶμα δὲ λέγουσιν οἱ μὲν τὸ σκῆνος αὐτοῦ, οἱ δὲ τὴν τῶν πιστῶν Ἐκκλησίαν· ὁ Πανταῖνος δὲ (76) ἡμῶν ἔλεγεν, ἀρίστως τὴν προφητείαν ἐκφέρειν τὰς λέξεις, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, καὶ τῷ ἐκστῶτι ἀντὶ τοῦ μέλλοντος (77) χρῆσθαι χρόνῳ, καὶ

^a Psal. xvi, 4, 5. ^b Ibid. 6. ❧ P. 993 ED. POTTER.

(73) Ἐνώχ. Apocryphis plurimum delectatus Clemens, in quibus hic liber Enoch, Petri Revelatio, Prædicatio, etc., ex quibus proclive haurire, quæ sanæ doctrinæ adversantur; aut certe nescio quo genio, ac velut ostentandæ eruditionis fumo quodam sic promere, et chartis oblinere, vel etiam docendo obtrudere; quod magistrorum Κατηχήσεως Alexandriæ vitium non leve videtur, ad quod forte cogeret ipsa gentis indoles, et quod nisi his instructi mercibus, omnique τῇ ἑξω sapientia (sæculari scilicet ut Græcæ), quantum decebat apud auditores, fidem non obtinebant. COMBER. — Vide hunc Enoch de angelis librum partim editum in *Animadvert.* Scal. ad Eusebium. Conf. Clementis Strom. i, p. 366, not. 7; item *Recognitiones* Clementis lib. iv, c. 26, et Clementina homil. 8, c. 12, et seq.

(74) Σημαίνει. Homeri locus est *Iliad.* A. STILBURG.

(75) Τῇ θέρμῃ αὐτοῦ. Vulg. Bib. psalmo xviii, τῆς θέρμης αὐτοῦ, genit. casu. A. lo.

(76) Πανταῖνος δέ. Meminit hic Pantæni, quod

de illo advertit Eusebius, l. vi, c. 13, ejusque sententias aliquas affert: quanquam non præceptorem aut magistrum vocat, sed solum Pantænum ἡμῶν, nostrum, sive Alexandrinum perinde velit, sive etiam hominem ecclesiasticum, quem Hermogeni opponat, qui forte ἀπὸ τῶν αἱρέσεων fuerit. Quid si ipse Hermogenes, cujus Paulus meminit II Tim. i, 16, qui sic ab eo (sanæque adeo doctrinæ) aversus sit, cum eum Jacobus prius ex mago convertisset: haud dissimilis Simoni aut Eliyaz, cujus sententias Dionysius refellit. Longe distant, quod Pantænus, suum Clemens dicat, et quod suum magistrum, sive Eusebius τὴν διδασκαλίαν vocem addidit, sive qui fecit ἐκλογὰς sustulit: sic levi lapsu nutat veritas, nec ubique Eusebium auctores assecutum, aut satis expressisse dicta illorum ac sensa, in Irenæo, Tertull., etc., observavit, qui sic strenue in eo nuper laboravit, Hen. Valerius. COMBER.

(77) Ἀντὶ τοῦ μ. Flor., ἂν ἐπὶ τοῦ μέλλοντος. STILBURG.

πάλιν τῷ ἐνεστῶτι ἀντὶ τοῦ παρωχηκότος · ὁ καὶ νῦν φαίνεται. Τὸ γὰρ ἔθετο καὶ ἐπὶ τοῦ παρωχηκότος καὶ ἐπὶ τοῦ ἐσομένου τάσσεται. Ἐπὶ μὲν τοῦ ἐσομένου, ὅτι, πληρωθείσης ταύτης τῆς κατὰ τὴν παρουσίαν κατάστασιν (78) περιόδου, ὁ Κύριος ἐλεύσεται, καὶ τοὺς δικαίους, τοὺς πιστοὺς, οἱς ἐπαναπαύεται καθάπερ σκηπῇ (ἐν γὰρ σῶμα οἱ πάντες, ἐκ τοῦ αὐτοῦ γένους, τὴν αὐτὴν πίστιν καὶ δικαιοσύνην ἔχοντες) εἰς τὴν αὐτὴν ἐνότητα ἀποκαταστήσονται (79) · ἀλλ' οἱ μὲν ὡς κεφαλὴ, οἱ δὲ ὡς ὀφθαλμοί, οἱ δὲ ὡς ὦτα, οἱ δὲ ὡς χεῖρες, οἱ δὲ ὡς στήθη, οἱ δὲ ὡς πόδες, ἐν ἡλίῳ τεθήσονται φωτεινοί. *Λάμψατε ὡς ὁ ἥλιος* · ἢ ἐν ἡλίῳ, ἐπεὶ ἀρχοντικὸς ἀγγέλους ἐν ἡλίῳ · εἰς ἀρχὴν γὰρ ἡμερῶν τέτακται, καθάπερ ἡ σελήνη εἰς τὸ ἀρχεῖν νυκτός · Ἡμέραι δὲ ἀγγέλων ἐκλήθησαν. Μετὰ τῶν μεθ' ἡλίου (80) ἀγγέλων, φησὶ, ταγήσονται ἐν, ὡς περ κεφαλὴ σώματος ὄντος ἐνός ὁ ἥλιος ἐσόμενος ποτε κατὰ τινα · περὶ δὲ καὶ αὐτοὶ ἀρχόντες ἡμερῶν, ὡς ἐκεῖνος ὁ ἐπὶ τοῦ ἡλίου, ἐπὶ τῷ μεῖζον, ἐφ' ᾧ μετέβλεπεν πρὸ αὐτοῦ ἐν τῷ αὐτῷ · καὶ πάλιν ἐπαναδησόμενοι κατὰ προκοπὴν ἀφίκονται (81) ἐπὶ τὴν πρώτην μονήν, κατὰ τὸν παρωχηκίαν ἔθετο · τοὺς τε πρωτοκτίστους ἀγγέλους εἰς τὸ μᾶλλον κατὰ τὴν πρόνοιαν τῷ ὀρισμένῳ λειτουργεῖν, ἀλλ' ἵνα ἐν ἀναπαύσει, καὶ πρὸς μόνῃ τῇ θεωρίᾳ τοῦ Θεοῦ · οἱ δὲ προτεχέστεροι τούτους προκόψουσιν εἰς τὴν ἐκεῖνοι ἀπολελοιπάσαι τάξιν · καὶ οὕτως οἱ ὑποβελήκτες ἀναλόγως.

NZ. Εἰσὶν οὖν κατὰ τὸν Ἀπόστολον οἱ ἐν τῇ ἀρχῇ ἀποκαταστάσει πρωτόκτιστοι · θρόνοι δὲ ἂν εἴεν, καίτοι δυνάμεις ὄντες οἱ πρωτόκτιστοι διὰ τὸ ἀναπαύεσθαι ἐν αὐτοῖς τὸν Θεόν, ὡς καὶ ἐν τοῖς πιστεύουσιν. Ἐκαστος γὰρ, κατὰ τὴν ἰδίαν προκοπὴν, οἰκίαν ἔχει τὴν περὶ Θεοῦ γνῶσιν · ἐφ' ἣ γνῶσις ἀναπαύεται ὁ Θεός, αἰδίων γενομένων διὰ τῆς γνῶσεως τῶν ἐγνωκότων. Καὶ μῆτι τὸ, *Ἐν τῷ ἡλίῳ ἔθετο τὸ σκῆνωμα αὐτοῦ*, οὕτως ἐξακούεται · *Ἐν τῷ ἡλίῳ ἔθετο*, τουτέστιν, ἐν τῷ Θεῷ τῷ πλησίον Θεοῦ, ὡς ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ *Ἡλὶ, Ἡλὶ* (82), ἀντὶ τοῦ, *Θεέ μου, Θεέ μου*. Καὶ τὸ ὑπεράνω πάσης ἀρχῆς καὶ ἐξουσίας καὶ δυνάμεως, καὶ παντός ὀνόματος ὀνομαζόμενον, οἱ τελειωθέντες εἰσὶν ἐξ ἀνθρώπων, ἀγγέλων, ἀρχαγγέλων, εἰς τὴν πρωτόκτιστον τῶν ἀγγέλων φύσιν. Οἱ γὰρ ἐξ ἀνθρώπων εἰς ἀγγέλους μεταστάντες χιλία ἔτη μαθητεύονται ὑπὸ τῶν ἀγγέλων, εἰς τελειότητα ἀποκαθιστάμεναι · εἰτα οἱ μὲν διδά-

A paret. Quippe illud, *posuit*, pro præterito et futuro ponitur. Pro futuro quidem, quod, periodo status hujusce præsentis impleta, veniet Dominus, ac justos, nempe fideles, in quibus quasi in tabernaculo conquiescit (unum enim corpus omnes sunt, ex eodem genere, qui fidem eandem ac justitiam receperint), in eandem unitatem restitutus. At hi quidem ut caput, illi vero ut oculi, hi quidem ut aures, illi vero ut manus, hi denique uti pectora, illi vero ut pedes, in sole collocabuntur lucidi. *Lucele ut sol* ^a, vel in sole; quoniam angelus princeps in sole est. *Diebus enim uti præsit*, collocatus est sicuti luna ut nocti præsit ^b. Dies autem, angeli, vocati sunt. Cum solis angelis, inquit, ordine pari una sedem obtinebunt, unum, ut caput, corpore uno existente, sol et ipsi ratione quadam tandem aliquando futuri sint. Dierum autem et ipsi præsidēs, sicut ille qui in sole sedem habet, ad id quod majus est, quo et ipse prior in eodem commigraverit; ac rursum ascendentes ad stationem priorem revertunt, respectu præteriti posuit; utpote primæ creationis angeli, non amplius per providentiam ministerio definito sint occupati, sed ut in requie, in perseverantia, atque assidua Dei contemplatione maneat. Qui vero his immediatiores sunt, ad eum nempe ordinem proficiunt, quem ipsi reliquerunt; sic etiam ratione pari, qui sunt inferiores.

367 LVII. Sunt itaque, secundum Apostolum, creationis primæ angeli, qui in summa arce collocati sunt; hi vero throni sint; quamvis virtutes sunt primo creati, quippe in iis quiescit Deus, sicuti etiam in fidelibus. Unusquisque enim secundum profectum proprium, propriam etiam de Deo scientiam habet; in qua quidem scientia conquiescit Deus, ac illi æternitatem consecuti sunt, propter scientiam, qua sunt præditi. Et, an comma: *In sole posuit tabernaculum suum*, sic sit intelligendum: *In sole posuit*, hoc est in Deo qui est proximus Deus; sicut est in Evangelio: *Eli, Eli* ^c, pro eo nimirum, *Deus meus, Deus meus*. Insuper hoc, *Super omnem principatum, et potestatem, ac virtutem, et omne nomen quod nominatur*, hi sunt, qui ex hominibus angeli et archangeli perfecte constituti, uti demum naturam creationis primæ angelorum consequantur. Quippe qui ex hominum in an-

^a Matth. XIII, 43. ^b Gen. I, 18. ^c Matth. XXVII, 46. ✕ P. 994 ED. POTTER.

(78) *Παρουσίαν κατάστασιν*. Corrupte utrobique. SYLBURG. — Legendum videtur παρουσίαν κατάστασιν. Paulo ante Sylburgio visum est legi debere ordine inverso, τῷ παρωχηκίῳ ἀντὶ τοῦ ἐνεστῶτος · id certe innuunt sequentia.

(79) *Ἀποκαταστήσόμενος*. Flor., ἀποκαταστήσόμενοι. Quæ lectio non male congruit. Nostræ scripturæ, singulari numero, coherrentia hac est, cum præcedentibus, Ὁ Κύριος ἐλεύσεται, καὶ (i.e. etiam) τοὺς δικαίους, τοὺς πιστοὺς (sequentia enim sunt parenthesis), εἰς τὴν αὐτὴν ἐνότητα ἀποκαταστήσόμενος. Forsan etiam sequentia sic legenda: Ἀλλ' ὁ μὲν ὡς κεφαλὴ, οἱ δὲ ὡς μέλη. Καὶ τούτων οἱ μὲν ὡς ὀφθ. SYLBURG.

(80) *Μεθ' ἡλίου*. Forte καθ' ἡλίου, vel ἐφ' ἡλίου, in sole; ut paulo infra. Sequentia sic interpolabuntur paulo melius: ταγήσονται ἐν, ὡς περ κεφαλὴ σώματος, ὄντος ἐνός, ὁ ἥλιος, ἐσόμενος ποτε κατὰ τινα περίοδον καὶ αὐτοὶ ἀρχόντες ἡμερῶν. SYLBURG.

(81) *Ἀφίκονται*. Non minus aptum fut. tempus ἀφίξονται. Id.

(82) *Ἡλὶ*, Quasi quidem ἐν τῷ Ἡλὶ. Hebraico ἵμ, quod solem significaret. SELD. Mira Hebraici sermonis inscitia, illa tot ἡλίου, et Ἡλὶ evangelicæ conjugatio: ut et quod Romani milites, illa voce Eliam appellasse Dominum in cruce putaverunt. COMBER.

geiorum statum transeunt, sub angelorum institutione, mille annos erudiuntur, ad perfectionem quidem reversi ac determinati. Deum, qui docendi munus in se susceperunt, in potestatem archangelicam transeunt: qui vero discendi partes perfece-
runt, illos rursus, qui ex hominibus ad angelos transeunt, erudiendos suscipiunt; sic postea per-
dis certis jam dictis in propriam angelicamque corporis stationem constituuntur.

LVIII. *Lex Domini immaculata convertens animas* ^a. *Lex ac Verbum*, ipse Salvator dicitur, prout asserit Petrus in *Prædicatione*; imo propheta: *De Sion exibit lex, et Verbum Domini de Jerusalem* ^b.

LIX. *Testimonium Domini fidele, sapientiam præstans parvulis*. Testamentum Domini verum, *sapientiam præstans parvulis*; his nimirum qui ab omni malitia sunt immunes; tum apostolis, dein et nobis. Insuper et ipsum Domini testimonium, quo post passionem a mortuis resurrexit, illud ipsum revera verum cum esset, ad firmitatem fidei Ecclesiam adduxit.

LX. *Timor Domini castus, permanens in sæculum sæculi*. Illos qui a timore ad fidem conversi sunt ac iustitiam, in sæculum permanere asserit. *Judicia Domini vera*, firma, immobilisque, quæ mercedem justam concedunt, et quæ in unitatem fidei justos constituunt. Quippe hoc indicat, quod dicitur: *Justificata in semetipsa* ^c. *Super aurum ac lapidem pretiosum* hujusmodi sunt desideria ^d.

LXI. *Etenim servus tuus custodit ea* ^e. Nempe haud quia servus sicuti David: sed populus omnis qui tandem salutis particeps futurus sit, ex obedientia mandatis præstita, Dei servus vocatus est.

LXII. *Ab occultis meis munda me* ^f. Nempe a cogitationibus extra rationem rectam, ac defectibus. Quippe hæc a justo prorsus aliena esse affirmat.

LXIII. *Si mei non fuerint dominati, tunc immaculatus ero* ^g. Perinde quasi dixisset ille, Si mei non dominati fuerint, qui me persequuntur sicuti Dominum, non ero immaculatus. Haud enim in martyrum album defertur quis, ni persecutionem passus fuerit: neque justus apparet quis, ni injuriam passus, injuriam ipse parem haud retulerit: nec demum tolerans malorum.

A ξαντες μετατίθενται εις ἀρχαγγελικὴν ἐξουσίαν· οἱ μαθόντες δὲ τοὺς ἐξ ἀνθρώπων αὐτοὺς μεθισταμένους εις ἀγγέλους μαθητεύουσιν· ἔπειτα οὕτως περιόδους ῥηταῖς ἀποκαθίστανται τῇ οἰκείᾳ τοῦ σώματος ἀγγελολοθείᾳ.

NH'. Ὁ νόμος τοῦ Θεοῦ ἄμωμος (83), ἐπιστρέφων ψυχὰς. Νόμος καὶ λόγος, αὐτὸς ὁ Σωτὴρ λέγεται, ὡς Πέτρος ἐν *Κηρύγματι*· καὶ ὁ προφῆτης· Ἐκ γὰρ Σιών ἐξελεύσεται νόμος, καὶ λόγος Κυρίου ἐξ Ἱερουσαλήμ.

B NΘ'. Ἡ μαρτυρία Κυρίου πιστὴ, σοφίζουσα νήπια· ἡ Διαθήκη Κυρίου ἀληθής, σοφίζουσα νεπίους, τοὺς ἀκάτους, τοὺς τε ἀποστόλους, ἔπειτα καὶ ἡμᾶς. Ἀλλὰ καὶ ἡ αὐτοῦ τοῦ Κυρίου μαρτυρία καθ' ἣν παθὼν ἀνέστη, ἀληθὴς γενομένη κατὰ τὸ ἔργον αὐτὸ, εις βεβαίωσιν πίστεως ἤγαγε τὴν Ἐκκλησίαν.

Ξ'. Ὁ φόβος Κυρίου ἀγνός, διαμένων εις αἰῶνα αἰῶνος. Τοὺς ἐκ φόβου εις πίστιν ἐπιστραφέντας καὶ δικαιοσύνην, εις αἰῶνα παραμένειν λέγει. Τὰ κρίματα Κυρίου ἀληθινὰ, βέβαια καὶ ἀμετακίνητα, καθ' ἃς ἄβαν ἀπονεμητικά, καὶ εις τὴν ἐνότητά τῆς πίστεως ἀποκαθίσταντα τοὺς δικαίους· τοῦτο γὰρ σημαίνει τὸ *Δεδικαιωμένα* (84) ἐπὶ τὸ αὐτό. Αἱ τοιαῦται ἐπιθυμίαι ὑπὲρ χρυσοῦ καὶ λίθου τίμιου.

C ΕΑ'. Καὶ γὰρ ὁ δοῦλος σου φυλάσσει αὐτά· οὐχ ὅτι δοῦλος οἷον Δαβὶδ (85), ἀλλὰ πᾶς ὁ λαὸς ὁ σωζόμενος δοῦλος Θεοῦ, δι' ὑπακοὴν ἐντολῆς κεκλιμένος.

ΕΒ'. Ἐκ τῶν κυριῶν μου καθάρισόν με· τῶν ἐννοιῶν τῶν παρὰ τὸν ὀρθὸν λόγον, τῶν ἐγκαταλειμμάτων. Ταῦτα γὰρ ἀλλότρια λέγει δικαίου.

ΕΓ'. Ἐὰν μὴ μου κατακυριεύσωσι, τότε ἄμωμος ἔσομαι· ἐπίσης τῷ, Ἐὰν μὴ μου κατακυριεύσωσιν οἱ διώκοντές με ὡς περ τὸν Κύριον, οὐκ ἔσομαι ἄμωμος· οὐ γὰρ μάρτυς γίνεταί τις, ἐὰν μὴ διωχθῇ· οὐδὲ δικαίος φαίνεται, ἐὰν, μὴ ἀδικηθῇ, μὴ ἀνταδικηθῇ· οὐδὲ μὴ ἀνεξίκακος (86).

✕ P. 995 ED. POTTER. ^a Psal. xviii, 8. ^b Joan. ii, 3. ^c Psal. xviii, 40. ^d Ibid. 42. ^e Psal. cxiii, 46. ^f Psal. xviii, 43. ^g Ibid. 14.

(83) Ὁ νόμος τοῦ Θεοῦ ἄμωμος. Vulg. Bibl. psalmo xviii: Ὁ νόμος Κυρίου ἄμωμος. SYLBERG. (84) Τοῦτο... Δεδικαιωμένα. Hæc parenthesi includenda sunt.

(85) Δοῦλος οἷον Δαβὶδ. Forte δοῦλος ἦν ὁ Δαβὶδ, servus erat David. Qui mox sequitur locus e Petri concione, citatus etiam supra, p. 468 et 454. SYLBERG.

(86) Ἀνεξίκακος. In excerptis Augustanis itidem manca est hujus xviii psalmi enarratio. Sequi-

D tur in eisdem excerptis fragmentum psalmi xix, hoc videlicet, ut H. notavit; Κύριε, σῶσον τὸν βασιλέα, τοῦτέστι τὸν εἰς βασιλεῖα χειρισμένον λαόν. Οὐ γὰρ μόνον τὸν Δαβὶδ. Διδ καὶ ἐπάγει· Καὶ ἐπ' αὐτοῦ ἡμῶν, ἐν ᾗ ἂν ἡμέρᾳ ἐπικαλεσώμεθά σε. Τὸ ἀναβῆναι ἐπὶ τὴν καρδίαν τὸ καλὸν ὑπὸ τῆς Γραφῆς λέγεται, καὶ τὸ νικῆσαι τὴν καλὴν βουλήν. Quæ an digna sint Clemente penes acutiores esto judicium. SYLBERG.

CLEMENTIS ALEXANDRINI FRAGMENTA.

I.

ADUMBRATIONES IN PRIOREM D. PETRI EPISTOLAM.

Hæc Commentariola in priorem Epistolam canonicam S. Petri, Epistolam S. Judæ, et duas Epistolas S. Joannis, Cassiodorus transtulisse videtur; illorum quidem meminit, lib. *Divinarum lectionum*, ubi ait: *Clementem Alexandrinum Epistolam S. Petri primam, S. Joannis primam et secundam, et Jacobi (rectius Judæ), Attico sermone declarasse.* Addit porro, quod si quidem Clemens ibi multa quidem subtiliter, sed aliqua incaute locutus est, se ita transferri fecisse in Latinum, ut, exclusis quibusdam offendiis, purificata doctrina ejus securior possit hauriri. Nimirum se profitetur, non tam interpretis quam censoris jure usum; et pessimo, utinam et singulari, exemplo, cum errores libello eximendos salageret, auctoritatem penitus labefactasse. Opus hoc in Bibliothecis Patrum, sub *Adumbrationum* nomine comparet, quo titulo laudatur a Fabro Stapulensi, in *Commentariis in Epistolas catholicas*, quem etiam titulum sortitur in codice ms. vetutissimo cœnobii S. Mariæ Montis Dei, referente Philippo Labbeo in *Dissert. hist. de script. eccles.* Hosce commentarios partem fuisse *Ἰστορῶν* Clementinarum, et par est credere Cassiodorum, qui *στοιματὰ contextorem* vertit, *ὁποῦντως* adumbrationes reddidisse. Ex iisdem *Hypotyposeon* fontibus accipimus fragmentum illud non contemnendum, quod Nicetæ Catena Græc. Patr. in Job, ex Bodleiana nostra bibliotheca ante aliquot annos per Patricium Junium edita, nobis conservavit: cui et illa succedunt quæ habentur in Catena in Lucam, quam Corderius Latine edidit. FALL.

368 ✕ Cap. 1, vers. 3.—*Benedictus Deus et Pater Domini nostri Jesu Christi, qui per magnam misericordiam suam regeneravit nos.* Si etenim Deus nos genuit ex materia, postea vero secundum profectum vitæ regeneravit. *Pater Domini nostri per resurrectionem Jesu Christi;* secundum fidem vestram resurgentis in nobis. Sicut e contrario moritur in nobis, id nostra infidelitate faciente. Dicebat autem iterum, nunquam reverti secundo ad corpus animam in hac vita; neque injustam fieri quæ angelica facta est, neque malignam, ne iterum occasionem peccandi per susceptionem carnis accipiat: in resurrectione autem, utramque in corpus reverti, conjunguntur sibi invicem juxta genus proprium, secundum compositionem alterius se quadam congruentia coaptantes sicut sagena, vel ædificatio lapidum. Propterea Petrus inquit (cap. 11, v. 5): *Et vos ipsi sicut lapides vivi ædificamini domus spiritualis;* custoditum scilicet in cœli locum significans sedis angelicæ. *In vos,* inquit (cap. 1, v. 5, 9), *qui virtute Dei conservamini fide ac speculatione, percepturi finem fidei vestræ animarum salutem.* Hinc apparet quoniam non est naturaliter anima incorruptibilis, sed gratia Dei, per fidem et justitiam, et per intellectum perficitur incorruptibilis. *De qua salute,* inquit (v. 40), *exquisierunt et scrutati sunt prophetae,* et cætera quæ sequuntur. Declaratur per hoc, cum sapientia locutus esse prophetas, et spiritum in eis Christi fuisse secundum possessionem et subjectionem Christi, per archangelos enim et propinquos angelos qui Christi vocan-

tur spiritus, operatur Dominus. *Quæ nunc,* inquit (v. 12), *annuntiata sunt vobis per eos qui vobis evangelizaverunt.* Vetera, inquit, quæ per prophetas facta sunt et plurimos latent, nunc vobis revelata sunt per evangelistas. *Vobis enim,* inquit (ibid.), *manifesta sunt per Spiritum sanctum qui missus est:* hoc est Paracletum, de quo Dominus dixit: *Nisi ego abiero, ille non venit.* In quem concupiscunt, inquit (ibid.), *angeli prospicere;* non angeli apostatæ, sicut plurimi suspicantur; sed quod verum est ac divinum, angeli qui desiderant profectum perfectionis illius adipisci. *Sanguine,* inquit (v. 19), *pretioso, sicut agni incontaminati et immaculati.* Hic tangit Leviticæ et sacerdotales antiquas celebrationes: significat autem animam mundam per justitiam, quæ offertur Deo. *Præcogniti quidem,* inquit (v. 20), *ante constitutionem mundi.* Primo quippe præcognitus ante omnem creaturam quod erat Christus. *Manifestati autem in novissimis,* per generatum corpus. *Regenerati non ex semine corruptibili* (v. 23). Corruptibilis igitur est anima quæ cum corpore simul profunditur, ut quidam putant. *Verbum autem Domini,* inquit (v. 25), *permanet in æternum;* tam prophetia quam divina doctrina. (Cap. 11, v. 9): *Vos autem genus electum, regale sacerdotium.* Quoniam vero electum genus sumus Dei electione, abunde clarum est. Regale autem dixit, ✕ quoniam ad regnum vocati sumus, et sumus Christi. Sacerdotium autem propter oblationem quæ fit orationibus et doctrinis, quibus acquiruntur animæ quæ offeruntur Deo. *Qui cum*

malediceretur, inquit (v. 23), non maledicebat; cum **A** pateretur, non comminabatur. Dominus hoc utique per bonitatem atque patientiam. Tradebat autem iudicanti se injuste (ibid.), sive semetipsum, ut sit hyperbaton hoc modo se habens: tradebat autem semetipsum secundum injustam legem iudicantibus; quia inutilis illis erat, utpote justus existens: vel tradebat Deo injuste iudicantes, id est eos qui eum nequissime condemnabant, et gratis neci ejus instabant, ut supplicia perpetientes, erudiantur. Qui enim vult vitam, inquit (cap. iii, v. 10), diligere, et videre dies bonos; hoc est qui vult æternus et incorruptibilis fieri. Vitam vero, Dominum dicit; dies autem bonos, hoc est sanctos. Quia oculi, inquit (v. 11), Domini super justos, et aures ejus in preces eorum. Multiforem Spiritus sancti speculationem significat: Vultus autem Domini super facientes mala (v. 12), hoc est sive iudicium, sive ultio, sive manifestatio. Dominum vero Christum, inquit (v. 15), sanctificate in cordibus vestris. Sic habes etiam in oratione Dominica: Sanctificetur nomen, inquit, tuum ^a. Christus enim, inquit (v. 18), semel pro peccatis nostris mortuus est, justus pro injustis, ut nos offerret Deo, mortificatus quidem carne, vivificatus autem spiritu. Hæc ad fidem eorum redigens dicit. Hoc est: in nostris vivificatus est spiritibus. Adveniens, inquit (v. 20), prædicavit eis qui quondam erant increduli; speciem quidem ejus non viderunt, sonum vero vocis audierunt. Cum sustinet, inquit (ibid.), Dei longanimitas. Ita est bonus Deus, ut etiam per eruditionem salutis operetur effectum. Per resurrectionem, inquit (v. 21), Jesu Christi; scilicet quæ per fidem in nobis effecta est. Subjectis sibi angelis (v. 22), qui sunt primus ordo: et subditis potestatibus, qui sunt secundi ordinis: subditis quoque virtutibus, quæ ad tertium ordinem pertinere declarantur. Qui reddent, inquit (cap. iv, v. 5), rationem ei qui paratus est judicare vivos et mortuos. Hi secundum præcedentia judicia erudiantur. Ob hoc etiam subjungit (v. 6): Propter

hoc enim et mortuis evangelizatus est, nobis qui quondam videlicet exstabamus infideles. Ut iudicetur quidem secundum hominem, inquit (ibid.), in carne, vivant autem secundum Deum in spiritu. Quia a fide videlicet exciderunt; dum adhuc in carne sunt, iudicantur secundum judicia præcedentia ut poeniteant. Idcirco et subnectit, dicens: Vivant in spiritu secundum Deum. Sic Paulus quoque; nam et ipse tale aliquid dicit quem tradidi (inquiens) Satanae, ut vivat spiritu ^b. (Cap. iv, v. 10): Sicut boni, videlicet dispensatores multiformis gratiæ Dei. Similiter et Paulus: Multifarie, inquit, et multis modis Deus olim locutus est patribus nostris ^c. Gaude, inquit (v. 13), communicantes passionibus Christi: hoc est si justis estis, propter justitiam patimini, sicut Christus pro justitia passus est. Beati, inquit (v. 14), quoniam qui est ejus honoris, et virtutis Dei Spiritus, super vos requiescit. Hoc possessivum, ejus, et angelicum spiritum significat: gloria quippe Dei, illi sunt per quos secundum fidem et justitiam glorificatur ad gloriam honorabilem, secundum profectum introductorum fidelium. Potest etiam sic intelligi Spiritus Dei super nos; hoc est, qui secundum fidem animæ supervenit, veluti venustas quædam mentis et animi pulchritudo. Quoniam, inquit (v. 17), tempus iudicii inchoandi a domo Domini. His enim, in persecutionibus constitutis, iudicium consequetur. Deus autem, inquit (cap. v, v. 10), totius gratiæ. Totius gratiæ dixit, quoniam bonus est, et omnium bonorum factor est ipse. Salutat vos Marcus filius meus (v. 14). Marcus Petri sectator, palam prædicante Petro Evangelium Romæ coram quibusdam Cæsareanis equitibus, et multa Christi testimonia proferente; penitus ab eis ut possent quæ dicebantur memorie commendare, scripsit ex his quæ Petro dicta sunt. Evangelium quod secundum Marcum vocatur. Sicut Lucas quoque, et Actus apostolorum stylo exsecutus agnosceret, et Pauli ad Hebræos interpretatus Epistolam.

II.

EJUSDEM ADUMBRATIONES IN EPISTOLAM JUDÆ.

369 Judas, qui catholicam scripsit Epistolam, frater filiorum Joseph exstans, valde religiosus; cum sciret propinquitatem Domini, non tamen dixit se ipsum fratrem ejus esse; sed quid dixit (cap. i, v. 4) Judas servus Jesu Christi, utpote Domini; frater autem Jacobi. Hoc enim verum est; frater erat ejus, Joseph. Subintroierunt enim quidam, inquit (v. 4), homines impii qui olim præscripti et prædestinati erant in iudicium Dei nostri, non ut fiant impii, sed existentes jam impii, in iudicium præscripti sunt.

D Quoniam Dominus Deus semel populum, inquit (v. 5), de terra Ægypti liberans, deinceps eos [✕] qui non crediderunt, perdidit; ut eos videlicet per supplicium erudiret. In præsentī quippe tempore puniti sunt et perierunt propter eos qui salvantur, donec convertantur ad Dominum. Angelos vero, inquit (v. 6) qui non servaverunt proprium principatum, scilicet quem acceperunt secundum profectum, sed dereliquerunt, inquit (ibid.), suum habitaculum, cælum videlicet ac stellas significans, apostatæ facti sunt et

^a Matth. vi, 9. ^b I Cor. v, 5. ^c Heb. i, 1. ✕ P. 998 ED. POTTER.

vocati. In iudicium, inquit (ibid.), magnæ diei vinculis perpetuis sub caligine reservavit. Vicinum terris locum, hoc est caliginosum aerem significat. Vincula vero dixit amissionem honoris in quo constiterant, et cupiditatem infirmarum rerum; cupiditate quippe devincti propria, converti non queunt. Sicut Sodoma, inquit (v. 7), et Gomorrha. Quibus significat Dominus remissus esse, et eruditos poenituisse. Similiter iisdem, inquit (v. 8), et hi somniantes, hoc est qui somniant imaginatione sua libidines et reprobas cupiditates, bonum esse putantes, non illud quod vere bonum est, et omni bono superius. Carnem quidem, inquit (ibid.), maculant, dominationem autem spernunt, majestatem autem blasphemant; hoc est solum Dominum qui vere Dominus noster est, Jesus Christus, et solus laudabilis. Majestatem, inquit, blasphemant, hoc est angelos. (V. 9): Quando Michael archangelus cum diabolo disputans, altercabatur de corpore Moysis: hic confirmat assumptionem Moysis. Michael autem hic dicitur qui per propinquum nobis angelum altercabatur cum diabolo. Hi autem, inquit (v. 10), quæcunque quidem ignorant, blasphemant. Quæcunque autem naturaliter tanquam muta animalia noverrunt, in his corrumpuntur. Significat eos comedere ac bibere, et rebus venereis indulgere, et alia eos perpetrare dicit quæ sunt communia cum animalibus ratione carentibus. Væ illis, inquit (v. 11), quia in via Cain abierunt. Sic etiam peccato Adæ subiacemus secundum peccati similitudinem. Nubes, inquit (v. 12), sine aqua; hoc est, qui verbum divinum et secundum in se non possident. Ob hoc, inquit (ibid.), et a ventis, et spiritibus violentis, huiusmodi circumferuntur homines. Arbores, inquit (ibid.), autumnales infructuosæ, et infideles videlicet, qui nullum fructum fidelitatis apportant. Bis, inquit (ibid.), mortuæ; semel scilicet quando delinquendo peccarunt; secundo vero, quando suppliciis contradentur secundum prædestinata Dei iudicia: mors quippe reputanda est, etiam quando quisque hæreditatem non continuo promereretur. Fluctus, inquit (v. 13), ferocis maris. His verbis vitam gentilem significat, quorum ambitionis abominabilis est finis. Sidera errantia, hoc est errantes et apostatas significat, ex huiusmodi stellis sunt, qui angelorum cecidere de sedibus, quibus, propter apostasiam, caligo tenebrarum reservatur in sempiternum.

num. Prophetavit autem de his septimus, inquit (v. 14), ab Adam Enoch. His verbis prophetiam comprobatur. Isti, inquit (v. 19), segregantes, fideles ab infidelibus, secundum propriam infidelitatem redarguti. Et iterum discernentes a carnibus. Animales, inquit (ibid.), Spiritum non habentes: Spiritum scilicet qui est per fidem secundum usum iustitiæ superveniens. Vos autem, inquit (v. 20), charissimi, superædificantes vosmetipsos sanctissima vestra fide in Spiritu sancto. Quosdam autem, inquit (v. 21), salvate de igne rapientes (v. 22), quibusdam vero miseremini in timore, id est eos qui in ignem cadunt, doceatis ut semetipsos liberent. Odientes, inquit (v. 23), eam quæ carnalis est maculatam tunicam; animæ videlicet tunica macula est, spiritus concupiscentiis pollutus carnalibus. Ei autem, inquit (v. 24), qui potens est conservare vos sine offensione, et constituere ante conspectum gloriæ suæ immaculatos in lætitia. In conspectu gloriæ suæ dicit, coram angelis. Immaculatos autem constituendos, angelos factos, cum dicit Daniel de populo, et venit in conspectu Domini, non hoc dicit quoniam vidit Deum; hoc enim impossibile est ut quisque non mundo corde videat Deum: sed hoc dicit, quia cuncta quæcunque faciebat populus, in conspectu erant Dei, et manifesta illi constabant; hoc est quoniam nihil absconditum est a Domino. In Evangelio vero secundum Marcum interrogatus Dominus a principe sacerdotum si ipse esset Christus Filius Dei benedicti; respondens dixit: Ego sum, et videbitis Filium hominis a dextris sedentem virtutis. Virtutes autem significant sanctos angelos. Proinde etiam cum dicit a dextris Dei, eosdem ipsos dicit propter æqualitatem et similitudinem angelicarum sanctarumque virtutum qui nominantur nomine Dei. Eum ergo sedere in dextra dicit, hoc est in eminenti honore requiescere. In aliis autem Evangeliiis dicitur principi sacerdotum interroganti si ipse esset Filius Dei, non e contra respondisse. Sed quid dixit? Vos dicitis. Satis bene respondens. Si enim diceret, sicut vos intelligitis, mentiretur utique non se confitens Filium Dei, illi non ita de illo sentiebant; dicens autem, vos dicitis, vere locutus est. Quod enim non sapiebant, verbis dicebant, hoc ille verum esse confessus est.

III.

EJUSDEM ADUMBRATIONES IN EPISTOLAM I JOANNIS.

370 ✕ Cap. i, v. 1 — Quod erat ab initio, quod vidimus oculis nostris, quod audivimus. Consequens Evangelium secundum Joannem, et conveniens etiam hæc Epistola principium spiritale continet. Quod ergo dicit ab initio, hoc modo presbyter exponebat, quod

principium generationis separatum ab opificis principio non est. Cum enim dicit quod erat ab initio, generationem tangit sine principio Filii cum Patre simul exstantis: erat ergo Verbum æternitatis significativum non habentis initium, sicut etiam Ver-

• Marc. xiv, 61-62. b Matth. xxvi, 64. ✕ P. 999 ED. POTTER.

bum ipsum, hoc est Filius Dei secundum aequalitatem substantiae unum cum Patre consistit, sempiternum est et infectum : quod semper erat Verbum, significatur dicendo, *in principio erat Verbum* ^a. Quod vero dixit, *quod vidimus oculis nostris*, Domini significat in carne praesentiam, et manus, inquit (ibid.), *nostrae contractaverunt de verbo vitae*. Non solum carnem ejus, sed etiam virtutes ejusdem Filii significat, sicut radius solis usque ad haec infima loca pertransiens, qui radius in carne veniens palpabilis factus est discipulis. Fertur ergo in traditionibus, quoniam Joannes ipsum corpus quod erat extrinsecus tangens, manum suam in profunda misisse, et ei duritiam carnis nullo modo reluctatam esse, sed locum manui praeuisse discipuli. Propter quod et infert : *Et manus nostrae contractaverunt de verbo vitae* : contractabilis utique factus est qui venit in carne, sicut *et vita quae manifestata est* (v. 2). Nam et in Evangelio sic dicit : *Et quod factum est, in ipso vita erat, et vita erat lux hominum* ^b. Et nuntiamus, inquit (ibid.), *vobis vitam aeternam quae erat apud Patrem, et palam facta vobis*. Patris appellatione significat, quoniam et Filius semper erat sine initio. *Quia Deus*, inquit (v. 3), *lumen est* ; non essentiam divinam exprimit, sed declarare volens majestatem Dei, quod melius est et excellentius apud homines proprie divinitati coaptavit. Sic et Paulus *lumen* vocans *inaccessibile* ^c. Sed et ipse Joannes in eadem ipsa Epistola, *Charitas*, inquit, *Deus est* ^d ; virtutes significans Dei, quoniam clemens est et misericors, et quia lumen, hoc est justos secundum profectum animi per charitatem constituit. Lumen ergo Deus qui est inenarrabilis secundum rationem substantiae : *Et tenebrae*, inquit (ibid.), *in eo sunt nullae*, hoc est nulla iracundia, nulla passio, nulla circa quemquam mali relatio nullum perdens, sed cunctis salutem tribuens. Lumen autem significat, vel praecepta legis, vel fidem, vel doctrinam. Tenebrae vero horum contraria, non veluti altera via sit. Una quippe via est secundum praecepta divina. Monas namque Dei opus est, dyas autem et quidquid praeter monadem constat, ex vitae perversitate contingit. *Et sanguis Filii ejus*, inquit (v. 7), *mundat nos*. **371** Doctrina quippe Domini quae valde fortis est, sanguis ejus appellata est. *Quod si dixerimus quod non peccavimus, mendacem facimus eum, et verbum ejus non est in nobis* (v. 9). Doctrina ejus, videlicet sive verbum, veritas est. *Et si quis*, inquit (cap. II, v. 1), *peccaverit, consolatorem habemus ad Patrem Jesum Christum*. Sicut enim apud Patrem consolator est pro nobis Dominus ; sic etiam consolator est quem post assumptionem suam dignatus est mittere. Haec namque primitivae virtutes ac primo creatae, immobiles existentes secundum sub-

stantiam et cum subjectis angelis et archangelis, cum quibus vocantur aequivoce, diversas operationes efficiunt. Sic etiam et Moyses Michael angelus virtutem per vicinum sibi et infimum angelum vocat. Similiter quoque in prophetis sanctis invenimus, sed Moysi quidem propinquus ac vicinus angelus apparuit. Exaudivit eum, et locutus ei Moyses, manifeste facie ad faciem. Aliis autem prophetis secundum operationem angelorum motus quidam fiebat, veluti audientium ac videntium. Idcirco et soli audiebant, solique cernebant, sicut et in Samuele manifestatur ^e ; Elisaeus etiam solus audiebat vocem, qua vocatus est ^f. Si autem esset manifesta et communis vox, ab omnibus praesentibus audiretur ; nunc autem a solo in quo operabatur motus qui ab angelo fiebat, audita est. *Non solum autem*, inquit (v. 2), *pro nostris peccatis* Dominus propitiator est, hoc est fidelium, *sed etiam pro toto mundo* ; proinde universos quidem salvat, sed alios per supplicia convertens, alios autem spontanea assequentes voluntate, et cum honoris dignitate, ut omne genu flectatur ei, caelestium, terrestrium et infernorum ^g ; hoc est angeli, homines et animae quae ante adventum ejus de hac vita migravere temporali. *Et in hoc cognoscimus quoniam novimus eum, si mandata ejus custodiamus* (v. 3) ; qui enim intellectus est, utique et opera perficit quae pertinent ad virtutis officium. Qui vero opera perficit, non continuo etiam intellectus (87) est. Potest enim esse rectarum operationum, non tamen intelligibilium sacramentorum cognitor ; demum sciens quaedam opera perficit timore supplicii, quaedam vero propter repromissionem remunerationis, docet, perfectionem intellectualis hominis per charitatem opera completis : proinde subjungit ac dicit (v. 5) : *Qui vero custodit verbum ejus vere ; in hoc charitas Dei perfecta est. In hoc enim cognoscimus, quoniam in ipso sumus secundum fidem et secundum charitatem. Non mandatum novum scribo vobis, sed mandatum vetus quod habuistis a principio* (v. 7), per legem scilicet et prophetas. Ubi dicitur *unus est Deus*. Idcirco et infert (ibid.) : *Quoniam mandatum vetus est verbum quod audistis*. Iterum autem dicit (v. 8) : *Mandatum autem hoc est quod tenebrae transierunt, perversionis scilicet, et lumen verum ecce jam claudit* ; secundum fidem scilicet, secundum intellectum, secundum testamentum, secundum praeparata judicia in hominibus operans. *Qui dicit se*, inquit (v. 9), *in lumine esse*, in lumine dicit in veritate. *Et fratrem suum*, inquit (ibid.), *odit*. Fratrem videlicet dicit non solum proximum, sed et Dominum. Oderunt enim eum infideles, et non custodientes mandata ejus. Propter quod etiam infert (v. 10) : *Qui diligit fratrem suum, in lumine permanet, et scandalum in eo non est*. Deinde profectus et pro-

^a P. 1000. ED, POTTER. ^b Joan. I, 1 ^c Ibid. 3, 4. ^d I Tim. VI, 16. ^e I Joan. IV, 16. ^f I Reg. III, 3 seqq. ^g I. I Reg. XIX. ^h Phil. II, 10.

(87) Gnosticus, ex Clementis dialecto.

vectiones significat animarum adhuc in carne positarum, et filios quidem vocare eos quibus sunt remissa peccata propter nomen Domini; nam multi solo credunt nomine. Patres autem perfectos appellat, eos qui intellexerunt quod erat ab initio, et intelligibiliter perceperunt (v. 13). Filium videlicet de quo supra dixit, quod erat ab initio. Scribo, inquit (ibid.), vobis, juvenes, quia vicistis malignum. Fortes juvenes contemnentes voluptates; malignum diaboli extollentiam significat. Filii autem cognoscunt Patrem, utpote qui ab idolis confugerunt, et ad unum Deum convocati sunt. Quoniam mundus, inquit (v. 15), in maligno est. Nonne mundus et omnia quæ in mundo sunt, creatura Dei dicuntur, et hæc valde bona? Sed concupiscentia carnis et oculorum, et ambitio sæculi (v. 16), quæ ex vitæ perversione contingunt, non ex Patre, sed ex mundo est, et ex vobis. Idcirco et mundus pertransiet et concupiscentia ejus (v. 17): qui vero fecerit voluntatem Dei et mandata ejus, permanet in æternum. Ex nobis, inquit (v. 19), exierunt, sed non erant ex nobis; neque angeli apostatæ, neque homines cadentes, sed ut manifestentur quoniam non sunt ex nobis (88). Clare satis discernit genus electorum et perditorum, et illud quidem quod in fide permanens, unctionem habet a sancto, quæ sit secundum fidem. Qui vero non permanet in fide, mendax est, et antichristus. Qui dicit, inquit (v. 22), quia Jesus non est Christus. Jesus enim Salvator et liberator et Christus rex: qui negat Filium (v. 23), ignorando eum, nec Patrem habet, neque cognoscit eum. Qui vero cognoscit Filium et Patrem secundum scientiam novit; cum manifestatus fuerit Dominus, in secundo adventu, fiduciam habebit, et non confundetur. Quæ confusio est grande supplicium. Omnis, inquit (v. 29), qui facit justitiam, ex Deo natus est, secundum fidem scilicet renatus. (Cap. III, v. 4): Propterea mundus non cognoscit nos, quoniam nec eum cognovit. Mundum dicit sæculariter in deliciis viventes. Dilectissimi, inquit (v. 2), nunc filii Dei sumus, non naturali dilectione: sed quia patrem Deum habemus. Major quippe est charitas, ut cum nullam cognationem habeamus ad Deum, diligit nos tamen, et filios suos vocat. (Ibid.): Et nescimus claruit quod erimus: hoc est ad quam perventuri sumus gloriam: Si enim manifestus fuerit, hoc est, si perfecti fuerimus, similes ei erimus, veluti requiescentes et justificati mundi in

A virtute, ut ipsum vultum ejus videamus sicuti est, comprehensibiliter. (V. 8): Qui vero facit injustitiam, ex diabolo est, hoc est ex patre diabolo: eandemque consecrans et eligens. Ab initio, inquit (ibid.), diabolus peccat. Ab initio scilicet a quo peccare coepit inconvertibiliter in peccando perseverans. Omnis, inquit (v. 9), qui natus ex Deo est, non peccat, quia semen ejus in eo manet. Verbum ejus videlicet in eo qui secundum fidem renatus est. (V. 10): Sic filios Dei intelligimus sicut et filios diaboli, similia diabolo eligentes; sic etiam ex maligno esse dicitur. (V. 15): Omnis qui odit fratrem suum, homicida est. In hoc enim secundum infidelitatem Christus moritur: recte itaque subjungit dicens (ibid.): Et scitis quia omnis homicida et infidelis non habet vitam æternam in seipso manentem. In mente quippe fideli vivens Christi permanet, ipse enim pro nobis (v. 16), hoc est pro credentibus, animam suam posuit; hoc est pro apostolis. Si ergo pro apostolis animam suam posuit, apostolos autem ejus dicit semetipsos, tanquam si diceret, nos, inquam, apostoli, propter quos animam suam posuit, debemus pro fratribus animas ponere (ib.), salus quippe proximorum, apostolorum erat gloria, quia major est, inquit (v. 20), Deus corde nostro, hoc est virtus Dei conscientia quæ subsequetur animam, propter quod subjungit et dicit (ibid.): Quoniam cognoscit omnia. (V. 21): Charissimi, si cor nostrum non redarguat nos, fiduciam habebit apud Deum. (Cap. IV, v. 2): In hoc cognoscimus quia manet in nobis, de spiritu quem dedit nobis secundum episcopatum, scilicet et providentiam futurorum. Perfecta, inquit (v. 18), charitas ✕ foras mittit timorem. Perfectio namque fidelis hominis charitas est. Iste est, inquit (cap. V, v. 6), qui venit per aquam et sanguinem; et iterum (v. 7), quia tres sunt qui testificantur, spiritus, quod est vita, et aqua, quod est regeneratio ac fides, et sanguis, quod est cognitio, et hi tres unum sunt. In Salvatore quippe, istæ sunt virtutes salutiferæ, et vita ipsa in ipso Filio ejus existit. (V. 14): Et hæc est confidentia quæ habemus ad eum, quia si quid petierimus secundum voluntatem ejus, audiet nos. Non absolute dixit quod petierimus, sed quod oportet petere. (V. 19): Et mundus omnis in maligno constitutus est; non creatura, sed sæculares homines, et secundum concupiscentias viventes. (V. 20): Et Filius Dei venit, et dedit nobis intellectum, secundum fidem scilicet advenientem in nos, qui etiam Spiritus sanctus appellatur.

IV.

EJUSDEM ADUMBRATIONES IN EPISTOLAM II JOANNIS.

Secunda Joannis Epistola, quæ ad virgines scripta est, simplicissima est. Scripta vero est ad quamdam Babyloniam Electam nomine, significat autem

electionem Ecclesiæ sanctæ. Astruit in hac Epistola persecutionem fidei extra charitatem non esse, et ut nemo dividat Jesum Christum; sed unum cre-

✕ P. 1001 ED. POTTER.

(88) Lapsi et apostatæ.

dere Jesum Christum venisse in carne. Nam qui habet Filium in intellectu perceptibiliter, et Patrem quoque cognoscit et magnitudinem virtutis ejus sine initio temporis operantem intelligibiliter mente continet. Si quis venit ad vos, inquit (v. 10), et hanc doctrinam non portat, non suscipiatis eum in domum, et Ave ne dixeritis ei; qui enim dixerit Ave, communicat operibus ejus malignis. Tales salutare prohibet et in hospitium suscipere. Hoc enim in

hujusmodi non est inhumanum, sed nec conquerere vel condiscipulare cum talibus admonet qui non valent intelligibiliter divina tractare, ne per eos traducantur a doctrina veritatis, verisimilibus inducti rationibus. Arbitror autem, quia et orare cum talibus non oportet, quoniam in oratione quæ sit in domo, postquam ob orando surgitur, salutatio gaudii est et pacis indicium.

V.

ΕΚ ΝΙΚΗΤΟΥ (89) ΗΡΑΚΛΕΙΑΣ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΟΥ ΕΙΣ ΙΩΒ ΕΞΗΓΗΣΕΩΣ.

EX NICETÆ CATENA IN JOB.

(Cap. 1, vers 21.)

372 Jobi autem verba sic elegantius intelligi possunt: nudus a vitio et peccato, quasi ex utero matris e terra in initio formatus sum, nudus in eandem revertar; non autem a possessionibus, hoc enim parvum et vulgare esset, sed a vitio et peccato, et a tenebricoso idolo, quod eos excipit qui injuste vixerunt. Juxta vero illud, quod omnibus in promptu ac familiare est, cuncti nascimur nudi, itemque nudi efferimur, fasciis solis, quæ humanis mortuorum corporibus adhibentur, devincti. Etenim vitam Deus nobis aliam præparavit, et præsentem pro curriculi via ad eam instruxit; eas demum pro viatico possessiones constituens, quæ necessitati inservirent: cum hanc vero viam semel emensi fuerimus, facultatum et divitiarum ✕ omnis comitatus nos deserit. Eorum enim, quæ in vita habuimus, nihil nostrum dici potest, una excepta pietate, cujus est nostra certa possessio; hanc mors ingruens nobis non eripiet, rebus autem omnibus aliis quamvis invitos, nos exuet. Opes quidem ad hanc vitam sustinendam accepimus, atque harum solo fructu decerpto, demigrat unusquisque exiguam vitæ monumentum relinquens; hoc denuum est felicitatis omnis extremum, hic cunctorum bonorum quæ sunt in vita exitus. Recte igitur infans, ut matris utero caput extulit, non e risu, sed a lamentis statim incipit; flebili enim voce, vitæ propemodum indignatur, quæ exitiosa ac letalia munera, a primo exordio degustanda ei proponit. Simulatque enim editus in lucem et susceptus est, manus pedesque ejus fasciis constringuntur et vinculis impeditus uberibus potitur. O vitæ primordium, mortis prodromum! Numer est infans ad vitam ingressus, nec interposita

Β Ἀλλὰ τὰ τοῦ Ἰὼβ κομψότερον μὲν οὕτω νοητέον γυμνὸς κακίας καὶ ἁμαρτίας, ὥς ἐκ κοιλάδας μητρὸς, ἐκ τῆς γῆς κατ' ἀρχὰς διεπλάσθη, γυμνὸς εἰς τὴν γῆν καὶ ἀπελεύσομαι· γυμνὸς οὐ κτημάτων, τοῦτο γὰρ μικρὸν τε καὶ κοινόν, ἀλλὰ κακίας καὶ πονηρίας, καὶ τοῦ ἐπομένου τοῖς ἀδίκως βιώσασιν ἀειδοῦς εἰδώλου· κατὰ δὲ τὸ πρόχειρον, πάντες ἀνθρώποι καὶ γυμνοὶ γεννώμεθα, καὶ γυμνοὶ πάλιν ἐκφερόμεθα, τοῖς ἐνταφίοις μόνοις σπαργάνοις δεσμούμενοι. Ἄλλον γὰρ ἡμῖν ὁ Θεὸς προηυτρέπε βίον, καὶ τοῦ πρὸς ἐκεῖνον δρόμου τὴν παρουσίαν ζωὴν ὁδὸν κατεσκεύασε, τὰς παρὰ τῆς κτήσεως χρεῖαι· εἰς ἐφόδια μόνον τῆς ὁδοῦ κατατάξας· ταύτην δὲ ἡμῖν τὴν ὁδὸν ἐξεληθοῦσιν ὁ τῶν κτηθέντων ἀσυνώδευτος πλοῦτος. Οὐδὲν γὰρ ὧν ἐσχέκαμεν, ἔχομεν ἴδιον, ἐνδὲς κτήματος μόνον τῆς εὐσεβείας ἐσμὲν ἰδιοκτήτορες· ταύτην ἡμᾶς θάνατος ἐπελθὼν οὐ συλήσει, τῶν ἄλλων δὲ ἀπάντων ἐκβαλεῖ καὶ μὴ θέλοντας· εἰς ὑποκατάστασιν γὰρ τὴν βιωτικὴν πάντες παρελάβομεν κτήσιν, καὶ μόνον ταύτης τὴν χρῆσιν ἕκαστος καρπώσάμενος ἄπεισι, βραχὺ παρὰ τοῦ βίου κομιζόμενος μνημα· τοῦτο γὰρ πάσης εὐημερίας τὸ τέλος, τοῦτο τῶν βιωτικῶν ἀγαθῶν τὸ συμπέρασμα. Καλῶς ἄρα τὸ βρέφος, τῆς γαστρὸς παρακύψαν, θρήνων εὐθέως, οὐ γέλωτος ἄρχεται· κλαίει γὰρ ὥσπερ τοῦ βίου καταβοῶν, παρ' οὗ θνησιμαίων ἐκ προοιμίων ἀπαγεύεται δώρων· τεχθὲν γὰρ χεῖρας εὐθέως σπαργανοῦται, καὶ πόδας, καὶ δεσμοὶ ἐνεκλημένον ἀπολαύει τῆς θηλῆς. Ὁ προοιμίου ζωῆς, προδρόμου νεκρώσεως! Ἄρτι τὸ βρέφος εἰς ζωὴν παρελήλυθε, καὶ νεκρῶν εὐθέως αὐτῷ στολισμὸς προσηγέχθη· ὑπομνήσκει γὰρ τοῦ τέλους τοὺς τεχθέντας ἡ φύσις. Διὸ καὶ τὸ παιδίον γεννηθὲν ἀποδύρεται, καθάπερ τῇ μητρὶ διὰ τοῦ θρήνου βοῶν· Τί με πρὸς ταύτην, ὦ μη-

✕ P. 1002 ED. POTTER.

(89) Ἐκ Νικητοῦ. Prima fragmenti hujusce sententia occurrit superius in Strom. iv, pag. 636: Ἰὼβ δὲ ὁ δίκαιος, Αὐτὸς, φησὶ, γυμνὸς ἐξῆλθον ἐκ κοιλάδας μητρὸς μου, γυμνὸς καὶ ἀπελεύσομαι ἐκεῖ· οὐ κτημάτων γυμνὸς, (τοῦτο μὲν γὰρ μικρὸν τε καὶ κοινόν) ἀλλ' ὥς δίκαιος, γυμνὸς ἄπεισι κακίας τε καὶ

ἁμαρτίας, καὶ τοῦ ἐπομένου τοῖς ἀδίκως βιώσασιν ἀειδοῦς εἰδώλου. Quæ sequuntur, non iam ipsius Clementis esse videntur, quam alterius cuiuspiam auctoris, cujus nomen e Nicetæ Catena excidit quod in hujusmodi operibus sæpe alias fit.

τερ, τὴν ζωὴν ἀπεκύησας, ἐν ᾗ τοῦ ζῆν ἡ προσθήκη A
προκοπή πρὸς τὸν θάνατον; Τί με πρὸς πολυτάραχον
αἰῶνα παρήγαγες, ἐν ᾧ τεχνέντι μοι τὰ προοίμια τὰ
σπάργαντα; Τί με τοιοῦτον παραδεδωκας βίῳ, ἐν ᾧ καὶ
νεότης ἐλεεινὴ τρυχομένη πρὸ γήρωος, καὶ γῆρας
φευκτόν, ὡς ἐπιθανάτιον; Δεινόν, ὦ μήτερ, τοῦ βίου
τὸ στάδιον, θάνατον ἔχον τῶν τρεχόντων καμπήτρα.
Πικρὰν τὴν βιωτικὴν ὁδοιοποροῦμεν ὁδὸν, τάφον
ἔχουσαν τῶν ὀδεύοντων κατάλυμα· χαλεπὸν τὸ τῆς
ζωῆς διαπλέομεν πέλαγος, ἄδην γὰρ ἔχει πειρατὴν
ἐρεστώτα. Μόνος ἐν ἅπασι γυμνὸς γεννᾶται ὁ ἄνθρω-
πος, οὐκ ὅπλον, οὐκ ἔνδυμα συγγεννῶμενον σῶν·
οὐχ ὡς τῶν ἄλλων ζώων ἐλάττων, ἀλλ' ὅπως ἡ μὲν
γύμνωσις, καὶ τὸ μὴδὲν συνεπάγεσθαι, κατασκευάζη
σοι μέριμναν· ἡ μέριμνα δὲ τὸ σοφὸν ἐκπομπέσῃ,
τὴν ἀργίαν ἐκβάλῃ, εἰσπαγγῇ τὰς τέχνας δι' ἐνδειαν, B
γεννήσῃ μηχανῶν ποικιλίας. Ὁ γὰρ γυμνὸς πολυ-
μήχανος, ὥσπερ κέντρον τῇ χρεῖᾳ νυσσόμενος, πῶς
ὑπεὶ τοῦ ἀποφύγῃ, πῶς σοφιστῇται κρύος, πῶς πληγὰς
ἀντιρράξῃται, πῶς γεωργήσῃ τὴν γῆν, πῶς φοβήσῃ
θηρία, πῶς δαμάσῃ τὰ δυνατώτερα. Βρεχόμενος,
ὁροφὴν ἐτεχνήσατο· ῥιγώσας, ἐπανάσεν ἔνδυμα·
πληγόμενος μεμηχανῇται θώρακα· ἀκάνθαις τὰς
χείρας γυμνὰς ἐν γεωργίαις αἰμάσσων, ἐμελέτησεν
ὀργάνων βοήθειαν· γεγυμνωμένος θηρίοις βρώμα,
εὔρεν ἐκ φόβου τέχνην, τὰ φοβοῦντα φοβοῦσai. Ἄλλην
ἐξ ἄλλης ἐγέννησεν ἡ γύμνωσις σύνεσιν, ὡς εἶναι
καὶ τὴν γύμνωσιν δῶρον καὶ χάριν δεσποτικὴν. Γυμ-
νὸς οὖν καὶ ὁ Ἰὼδ καταστάς χρημάτων, κτημάτων,
εὐτεχνίας, πολυτεχνίας, καὶ πάντα ἐν βραχεὶ ἀποδα- C
λῶν, τὴν εὐχάριστον ταύτην φωνὴν ἐξεβόησεν· *Γυμ-
νὸς ἐξῆλθον ἐκ νηδύος, γυμνὸς καὶ ἀπελεύσομαι
ἐκεῖ, πρὸς Θεὸν δηλαδὴ καὶ τὴν μακαρίαν λῆξιν ἐκεί-
νην καὶ ἀνάπαυσιν.*

nudorum administriculum excogitavit; nudus ❧ existens et esca belluis, artem commentus est, quæ
formidabilibus formidinem incuteret. Aliam ex alia solertiam nuditas genuit, ut jam nuditas donum sit
Domini, et gratia ab illo concessa. Nudatus igitur Job opibus suis, possessionibus, præclara et nume-
rosa sobole, et brevi spatio his omnibus spoliatus, hac plena grati animi voce exclamavit: *Nudus egres-*
sus sum ex utero, nudus etiam revertar illuc, nimirum ad Deum et beatorum sortem et requiem.

VI.

EX NICETÆ CATENA IN JOB (90).

(Cap. xxiv, v. 7.)

Χρῆμα τῶν ἄλλων ἀπάντων ἐστὶ μάλιστα τιμαλφέ- D
στατον ἡ ἀταραξία· τοιοῦτον ἡμῖν ὁ λόγος ὑπογράφει
τὸν μακάριον Ἰὼδ. Εἰρηται γὰρ περὶ αὐτοῦ· *Τίς*
ἀνὴρ ὥσπερ Ἰὼδ, πίνων μυκτηρισμὸν ὡς ὕδωρ;
Ἄξιοζήλωτος γὰρ ἀληθῶς, καὶ παντὸς, οἶμαι, θαύ-
ματος ἄξιος, εἰ πρὸς τοῦτό τις ἦται μακροθυμίας, ὡς
εὐκόλως δύνασθαι διαθλεῖν τὴν ἐκ τοῦ πλεονεκτεῖσθαι
ὀρεμῆαν ἀληθῶς, καὶ οὐ τοῖς τυχοῦσιν εὐκαταγώνι-
στον λύπην.

✕ P. 1003 ED. POTTER.

(90) Alia bujus et præcedentis fragmenti versio
exstat in Pauli Comitoli Catena in Jobum, ubi de
posteriori p. 451 observat, interpretationem hanc

A mora mortuorum pannis amicitur: natura enim
finis memoriam revocat iis qui nascuntur. Huc per-
tinet editi infantis ejulatus, flebili quasi voce, apud
matrem lamentantis: Cur me in hanc vitam, mater,
enixa es, in qua vitæ prorogatio ad mortem est
progressio? Cur me in multarum turbarum sæculum
introducisti, in quo mihi nato fasciæ sunt
exordia? Cur hujusmodi me vitæ addixisti, in qua
et juvenus miseranda, ante senium malis attrita
et confecta, et senectus, ut exitiosa, fugienda? For-
midabile, o mater, et grave est hujus vitæ stadium,
cujus meta est currentium interitus. Calamitosam
vitæ viam ambulamus, quæ sepulturam habet pro
diversorio; difficile atque infestum vitæ pelagus na-
vigamus, cui infernus tanquam pirata, imminet.
B Solus ex omnibus homo nudus gignitur, nullo vel ar-
morum vel indumentorum connato genere prote-
ctus; non ideo, quod sit cæteris animantibus infe-
rior, sed ut nuditatis nostræ consideratio, et quod
nihil in mundum invexerimus, studium in nobis
procreet; studium vero et sollicitudo prudentiam
pandat, socordiam procul abieget, artes ad vitan-
dam egestatem introducat et artificiorum diversita-
tes progignat. Qui enim nudus est, indigentia tan-
quam stimulo impulsus, multa invenit et fabrica-
tur, quomodo pluviae declinandæ, quomodo frigus
prudenter arcendum, quomodo ad repellendos
ictus muniri oportet, quomodo terra colenda, quo-
modo feris metus incutiendus, et quomodo robu-
stiora animalia domanda sint. Quamobrem pluvia
perfusus tecta fabricavit; frigore vehementiore
afflictus, indumenta excogitavit; ictus ac vulnera-
tus, thoracem invenit; cum manus in agricoltatione
occupatæ spinis cruentarentur, rusticorum instru-

373 Animi tranquillitas rerum omnium longe pre-
tiosissima est: talem nobis hic tractatus Jobum
pro exemplari proponit; dictum enim est de eo:
Quis vir ut Job, bibens subsannationem sicut aquam?
Vere etiam æmulatione et omni admiratione dignus
censendus est, si eo tolerantia quis pervenerit, ut
cum mœrore, ex injuria illata reipsa acerbo, et qui
obviis quibusque rebus expugnari non potest, facile
certare valeat.

Clementis totidem verbis usurpatam esse a Cyrillo
Alex., sub ejus nomine exstat in Catena Nicetæ.

VII.

EX NICETÆ CATENA IN MATTHÆUM.

(Cap. v, v. 42.)

Eleemosynæ faciendæ, at cum judicio, et iis qui A digni sunt, ut retributionem inveniamus Altissimi. Væ autem habentibus, et hypocrisi accipientibus, aut sese ipsos juvare valentibus, et ab aliis auxilium emendicare volentibus. Qui enim habuerit, ac per hypocrisim aut desidiam acceperit, condemnabitur.

✕ *Ex eadem in cap. xiii, v. 31, 32.*

Annuntiatus regni cœlorum sermo acer quidem ac mordax, quemadmodum sinapi, ac cholera digerens, id est iracundiam; et phlegma incidens, id est superbiam, ex quo sermone vera animæ sanitas, ac perpetuum temperamentum oritur. Ad tantum autem incrementum germen sermonis pervenit, ut nata ex eo arbor sit: quæ utique esse possit ubique terrarum stabilita Christi Ecclesia, ut omnia impleat sic, ut in ramis ejus inhabitent volucres cœli, angeli videlicet Dei ac sublimes animæ.

Ex eadem in cap. xii, v. 46.

Margarita ostetiam pellucida et mundissima Jesus, quem ex divino fulgore Virgo concepit: quemadmodum enim margarita in carne et concha, ac liquore existens corpus videtur esse lucidum ac liquidum, lucis ac spiritus plenum, ita et incarnatum Deus verbum lux est spiritualis per lucidum ac liquidum corpus fulgens.

Ποιητέον ἐλεημοσύνας, ἀλλὰ μετὰ κρίσεως, καὶ τοῖς ἀξίοις, ἵνα εὐρωμεν ἀνταπόδομα παρὰ τοῦ Ὑψίστου. Οὐαὶ δὲ τοῖς ἔχουσι, καὶ ἐν ὑποκρίσει λαμβάνουσιν, ἢ δυναμένοις βοηθεῖν ἑαυτοῖς, καὶ λαμβάνειν παρ' ἐτέρων βουλομένοις! ὁ γὰρ ἔχων καὶ δι' ὑπόκρισιν ἢ ἀργίαν λαμβάνων κατακριθήσεται.

Ὁ τῆς τῶν οὐρανῶν βασιλείας καταγγελτικὸς λόγος δριμύς μὲν ἐστὶ καὶ δηκτικὸς, καθάπερ τὸ σίναπι, καὶ τῆς χολῆς βιωτικὸς, τούτεστι τοῦ θυμοῦ, καὶ τοῦ φλέγματος διακοπτικὸς, τούτεστι τοῦ τύφου, ἐξ οὗ λόγου ἡ ἀληθὴς τῆς ψυχῆς ὑγίεια, καὶ ἡ ἀλδίας ἐκκρασία περιγίνεται. Εἰς τοσαύτην δὲ αὐξήν ἡ φη τοῦ λόγου προήλθεν, ὥς τὸ ἐξ αὐτοῦ φύον δένδρον (τοῦτο δ' ἂν εἴη ἡ πανταχοῦ γῆς ἰδρυμένη τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησία) τὰ πάντα πληρῶσαι, ὥστε ἐν τοῖς κλάδοις αὐτῆς κατασκηνώσαι τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ, ἀγγέλους δηλαδὴ θεοῦ καὶ μετεώρους ψυχὰς (91)

Ἔστι μαργαρίτης καὶ ὁ διαυγὴς καὶ καθαρώτατος Ἰησοῦς, ὃν ἐξ ἀστραπῆς τῆς θείας ἡ Παρθένος ἐγέννησεν. Ὅσπερ γὰρ ὁ μαργαρίτης, ἐν σαρκὶ καὶ ὁστρεῖω καὶ ἐν ὕgroις γενόμενος, σῶμα ἔοικεν εἶναι ὕgroν καὶ διείδε, φωτὸς καὶ πνεύματος γέμον, οὕτως καὶ ὁ σαρκωθείς Θεὸς λόγος, φῶς ἐστὶ νοερὸν, διὰ φωτὸς καὶ ὕgroῦ ἐκλάμψας σῶματος (92).

VIII.

EX CATENA IN S. LUCAM A CORDERIO EDITA.

CAP. III, v. 22. Non hic hominis, sed colum- C bæ similitudinem Deus assumpsit; quia volebat nova quadam apparitione Spiritus per columbæ similitudinem, simplicitatem ac mansuetudinem declarare.

CAP. XVI, v. 17. Forte autem per *iota* et per *apicem* justitia ejus clamat, si *recti ad me veneritis, et ego recta ad vos veniam; sin obliqui, et ego oblique, dicit Dominus virtutum* a; insinuans implicatas et obliquas peccatorum esse vias. Nam recta naturæ-

que consentanea via quæ per *iota Jesu* insinuat, est ipsa ejus bonitas, quæ fideles ex auditu, sine cespitatione constanter dirigit. *Non itaque præteribit a lege iota unum aut unus apex*, hoc est, neque a rectis et probis mutæ repromissiones: neque ab obliquis et injustis, quæ illis interminata est pœna. *Benefacit enim Dominus bonis, declinantes autem in obligationes adducet Dominus cum operantibus iniquitatem* b.

IX.

FRAGMENTA

EX CLEMENTIS ALEXANDRINI LIBRIS ΥΠΟΤΥΠΩΣΕΩΝ.

Ex lib. III. — Ap. Œcum. in I ad Cor., xi, 10.

Propter angelos. Angelos dicit justos ac probos D viros. Operiatur ergo, ne ad stuprum eis offendi-

διὰ τοῦς ἀγγέλους. Ἀγγέλους φησὶ τοὺς δικαίους καὶ ἐναρέτους. Κατακαλυπτέσθω οὖν, ἵνα μὴ εἰς πορ-

✕ P. 1004 ED. POTTER. a Psal. xvii, 27. b Psal. cxiv, 5.

(92) Simile quid in eodem Clementis *Pædag.* lib. II, cap. 12, reperias

(91) His quodammodo respondent, quæ in Clementis nostri *Pædag.* lib. I, cap. 41, leguntur.

νείαν αὐτοὺς σκανδαλισθῇ· οἱ γὰρ ὄντως καὶ ἐν αὐτοῖς ὄρανοις ἄγγελοι καὶ καταπεκαλυμμένην αὐτὴν βλέπουσιν.

culo : nam et qui vere in cœlis sunt angeli, ipsi autem licet tectam intuentur.

Ex lib. IV. — Ap. eundem in II ad Cor. v. 16.

Εἰ δὲ καὶ ἐγνωκάμεν κατὰ σάρκα Χριστόν. Ὡς περ ἡμῶν τὸ κατὰ σάρκα ἐστὶ τὸ ἐν ἁμαρτίαις, καὶ τὸ ἔξω τούτων οὐ κατὰ σάρκα· οὕτω καὶ τοῦ Χριστοῦ τὸ κατὰ σάρκα τὸ εἶχειν τοῖς φυσικοῖς πάθεσι, τὸ μὴ εἶχειν δὲ οὐ κατὰ σάρκα· ἀλλ' ὥς περ, φησὶν, ἐκεῖνος ἀπηλλάγη, οὕτω καὶ ἡμεῖς.

Porro etiam si cognovimus Christum secundum carnem. Quemadmodum apud nos secundum carnem esse, dicitur esse in peccatis; et sine his esse, dicitur esse non secundum carnem : ita quoque apud Christum secundum carnem esse dicitur; naturalibus subijci affectionibus; non subijci vero, esse non secundum carnem. Sed quemadmodum ille, inquit; liberatus est, sic et nos.

Ex lib. IV. — Ap. eundem in II ad Cor. vi. 11.

Ἡ καρδιά ἡμῶν πεπλάτνυται. Εἰς τὸ πάντα δι-δάσκει ὑμᾶς. Ὑμεῖς δὲ στενοχωρεῖσθε ἐν τοῖς σπλάγχνοις ὑμῶν, τουτέστιν, ἐν τῇ πρὸς Θεὸν ἀγάπῃ; ἥ ἀγαπᾷ με ὅπως θέλει.

Cor nostrum dilatatum est. Ut vos omnia doceremus; sed vos angusti estis in visceribus vestris, hoc est, in dilectione erga Deum, qua me diligere debetis.

Ex lib. V. — Ap. eundem in Ep. ad Galatas, v. 24.

Οἱ δὲ τοῦ Χριστοῦ τὴν σάρκα. Καὶ τί λέγω, φησὶν, ἐν καθ' ἑν ἀρετῆς εἶδος; εἰσὶ γὰρ τινες οἱ καὶ ἐσταύρωσαν ἑαυτοὺς, ὅσον πρὸς τὰ πάθη, καὶ τὰ πάθη ὅσον πρὸς ἑαυτοὺς. Κατὰ ταύτην τὴν ἐρμηνείαν οὐ παρέλκεται τὸ δέ. Οἱ δὲ τοῦ Χριστοῦ, τουτέστι, τέλει, τὴν ἑαυτῶν σάρκα ἐσταύρωσαν.

Hi autem Christi carnem. Et quid singulatim, inquit, virtutum species recensio? Sunt enim quidam qui seipsos crucifixerunt quoad affectus, et affectus quoad seipsos. Juxta hanc interpretationem de non est pareicon, sed sensus est : oī de τοῦ Χριστοῦ, id est qui vero tendunt ad Christum, suam carnem crucifixerunt.

Ex libro V. — Ap. Moschum Prati spiritualis cap. 176.

Ναὶ ἀληθῶς ἐβαπτίσθησαν (οἱ ἀπόστολοι), καθὼς Κλήμης ὁ Στρωματεὺς ἐν τῷ πέμπτῳ τόμῳ τῶν Ὑποτυπώσεων μέμνηται. Φησὶ γὰρ, τὸ ἀποστολικὸν βῆτον ἐξηγουόμενος τὸ λέγον, *Εὐχαριστῶ, ὅτι μηδὲνα ὑμῶν ἐβάπτισα*· « Χριστὸς λέγεται Πέτρον μόνον βαπτισμέναι, Πέτρος δὲ Ἀνδρέαν, Ἀνδρέας Ἰάκωβον καὶ Ἰωάννην, ἐκεῖνοι δὲ τοὺς λοιπούς. »

Sane illi (apostoli) baptizati sunt, sicut et Clemens Stromateus meminit in quinto Hypotyposeon. Apostolicum enim illud dictum exponens quo dicitur : Gratias ago Deo; quia neminem vestrum baptizavi, « Christus, inquit, dicitur Petrum solum baptizasse, Petrus Andream, Andreas Jacobum et Joannem, illi autem reliquos. »

Ex lib. VI. — Ap. Euseb. Hist. eccl., II, 1.

Κλήμης δὲ ἐν ἑκτῷ τῶν Ὑποτυπώσεων γράφων ὡς παρίστησι. Πέτρον γὰρ φησὶ καὶ Ἰάκωβον καὶ Ἰωάννην μετὰ τὴν ἀνάληψιν τοῦ Σωτῆρος, ὡς ἂν καὶ ὑπὸ τοῦ Κυρίου προτετιμημένους, μὴ ἐπιδικάζεσθαι θύξιν, ἀλλ' Ἰάκωβον τὸν δικαίον ἐπίσκοπον Ἱεροσολύμων ἐλέσθαι.

Clemens certe in sexto Institutionum libro ita tradit. Ait enim, post Servatoris ascensum, Petrum, Jacobum et Joannem, quavis Dominus cæteris ipsos prætulisset, non idcirco de primo honoris gradu contendisse, sed Jacobum cognomine Justum Jerosolymorum episcopum elegerit.

374 *Ex eodem libro VI. — Ap. Euseb., ibid. c. 15.*

Οὕτω δὲ οὖν ἐπιδημήσαντος αὐτοῖς τοῦ θεοῦ λόγου, ἡ μὲν τοῦ Σίμωνος ἀπέσθη καὶ παραχρῆμα καὶ τῷ ἀνδρὶ καταλέλυτο δύναμις· τοσοῦτο δ' ἐπέλαμψε ταῖς τῶν ἀκροατῶν τοῦ Πέτρου διανοίαις εὐσεβείας φέγγος, ὡς μὴ τῇ εἰσάπαξ ἱκανῶς εἶχειν ἀρκεῖσθαι ἀκοῇ, μηδὲ τῇ ἀγράφῳ τοῦ θεοῦ κηρύγματος διδασκαλίᾳ· παρακλήσεσι δὲ παντοίαις Μάρκον, οὗ τὸ Εὐαγγέλιον φέρεται, ἀκόλουθον ὄντα Πέτρου, λιπαρῆσαι, ὡς ἂν καὶ διὰ γραφῆς ὑπόμνημα τῆς διὰ λόγου παραδοθείσης αὐτοῖς καταλείψαι διδασκαλίας· μὴ πρότερόν τε ἀνιέναι ἢ κατεργάσασθαι τὸν ἄνδρα, καὶ ταύτη αἰτίους γενέσθαι τῆς τοῦ λεγομένου κατὰ Μάρκον Εὐαγγελίου γραφῆς. Γινόντα δὲ τὸ πραχθέν, φασὶ

Igitur cum Dei doctrina Romanos adventu suo illustrasset, Simonis quidem vis ac potentia cum ipso simul auctore brevi extincta atque deleta est. Tantus autem veritatis fulgor emicuit in mentibus eorum, qui Petrum audierant, ut parum haberent semel audisse, nec contenti essent cælestis verbi doctrinam viva voce, nullis traditam scriptis accepisse : sed Marcum Petri sectatorem cujus hodie exstat Evangelium, enixe orarent ut doctrinæ illius, quam auditu acceperant, scriptum aliquod monumentum apud se relinqueret. Nec prius destiterunt, quam hominem expugnassent, auctoresque scribendi illius quod secundum Marcum dicitur, Evan-

gelii exstitissent. Quod cum Petrus per revelationem sancti Spiritus cognovisset, delectatus ardenti hominum studio, librum illum auctoritate sua comprobasse dicitur, ut deinceps in ecclesiis legeretur. Refertur id a Clemente in sexto *Institutionum* libro.

Ex eodem libro. — Ap. Euseb. ibid.

✱ Tunc etiam, ut divina tradit Scriptura, Herodes cum Jacobi cædem gratissimam esse Judæis videret, Petrum quoque adortus est. Quem in vincula conjectum capitali supplicio jam addicturus erat, nisi Petrus divina virtute, angeli scilicet noctu apparentis auxilio, præter omnium spem vinculis liberatus, ad prædicationis ministerium dimissus fuisset.

Ex eodem libro. — Ap. Euseb. Hist. eccl. vi, 14.

Idem (Clemens) in libris *Υποτυπώσεων*, omnium, ut uno verbo dicam, utriusque Testamenti Scripturarum compendiosam instituit enarrationem, ne illis quidem prætermisissis Scripturis, de quibus inter multos ambigitur, Judæ Epistolam et Barnabæ, ac reliquas catholicas Epistolas intelligo, et Revelationem quæ dicitur Petri. Epistolam autem ad Hebræos Pauli quidem esse affirmat, sed Hebraico sermone, utpote ad Hebræos, primum scriptam fuisse; Lucam vero eandem Græco sermone studiose interpretatum, Græcis hominibus edidisse. Quare in ea epistola et in Actibus apostolorum eundem dictionis colorem reperiri. Hanc vero omissam fuisse observat.

Ex lib. VII. — Ap. eundem, in I ad Tim. ii, 6.

Temporibus suis. Hoc est quando recte se habebant homines ad fidem.

Visus est ab angelis. (O mysterium! Nobiscum viderunt angeli Christum, cum prius non vidissent.) Non sicut ab hominibus.

Et maxime domesticis. Suis et domesticis providet, qui non solum curam habet eorum, quæ aliquo modo contingunt, sed et sui ipsius, proprios amputando affectus.

Si sanctorum pedes lavit. Hoc est si extrema ministeria sanctis absque rubore exhibuit.

Sine præcipitatione iudicii. Hoc est cavens ne ad aliquid impingendo, subjiciaris iudicio et ultioni inobedientiae.

Qui testatus est sub Pontio Pilato. Testatus est per ea quæ fecit, quod ipse esset Christus Filius Dei.

✱ P. 1603 ED. POTTER.

Α τὸν Ἀπόστολον, ἀποκαλύψαντας αὐτῷ τοῦ Πνεύματος, ἡσθῆναι τῇ τῶν ἀνδρῶν προθυμίᾳ, κυρῶσαι τε τὴν γραφὴν εἰς ἐντευξιν ταῖς Ἐκκλησίαις. Κλήμης ἐν ἑκτῇ τῶν *Υποτυπώσεων* παρατίθεται τὴν ἱστορίαν.

Τοτημικαῦτα δὲ, ὡς φησιν ἡ θεία Γραφή, ἰδὼν Ἡρώδης ἐπὶ τῇ τοῦ Ἰακώβου ἀναιρέσει, ὅτι δὴ πρὸς ἡδονῆς εἶη τὸ πραχθὲν τοῖς Ἰουδαίοις, ἐπιτίθεται καὶ Πέτρῳ. Δεσμοῖς τε αὐτὸν παραδούς, ὅσον οὕτω καὶ τὸν κατ' αὐτοῦ φρόνον ἐνῆργησεν ἄν, εἰ μὴ διὰ θείας ἐπιφανείας ἐπιστάντος αὐτῷ νύκτωρ ἀγγέλου, παραδόξως τῶν εἰργμῶν ἀπαλλαγείς, ἐπὶ τὴν τοῦ κηρύγματος ἀφείται διακονίαν.

B γματος ἀφείται διακονίαν.

Ἐν δὲ ταῖς *Υποτυπώσεσι*, συνηλόντα εἶπε, πάσης τῆς ἐνδιαθήκου Γραφῆς ἐπιτετημημένας πεποιήται διηγῆσεις, μὴδὲ τὰς ἀντιλεγόμενας παρελθόν· τὴν τοῦδα λέγου καὶ τὰς λοιπὰς καθολικὰς Ἐπιστολάς· τὴν τε Βαρνάβα καὶ τὴν Πέτρου λεγομένην ἀποκάλυψιν. Καὶ τὴν πρὸς Ἑβραίους δὲ Ἐπιστολὴν Παύλου μὲν εἶναι φησι, γεγράφθαι δὲ Ἑβραίοις Ἑβραϊκῇ φωνῇ· Λουκᾶν δὲ, φιλοτίμως αὐτὴν μεθερμηνεύσαντα, ἐκδοῦναι τοῖς Ἕλλησιν. Ὅθεν τὸν αὐτὸν χρόνον εὐρίσκεισθαι, κατὰ τὴν ἐρμηνείαν, ταύτης τε τῆς Ἐπιστολῆς καὶ τῶν *Πράξεων*· μὴ προγεγράφθαι δὲ τὸ.

C Παῦλος ἀπόστολος, εἰκότως.

inscriptionem Paulus apostolus, recte atque ordine

Καιροῖς ἰδίους. Τουτέστιν, ὅτε ἐπιτηδείως εἶχον πρὸς τὴν πίστιν οἱ ἄνθρωποι.

Cap. iii, v. 16.

ᾧ φθῇ ἀγγέλοις. (Ὁ μυστήριον! Μεθ' ἡμῶν εἶδον οἱ ἄγγελοι τὸν Χριστὸν, πρότερον οὐχ ὁρῶντες.) Οὐχ ὡς τοῖς ἀνθρώποις.

Cap. v, v. 8.

Καὶ μάλιστα τῶν οικείων. Τῶν ἰδίων καὶ τῶν οικείων προνοεῖ, ὁ μὴ μόνον τῶν προσσηκόντων προνοῶν, ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ἑαυτοῦ, διὰ τοῦ ἐκκόπτειν τὰ πάθη.

Cap. v, v. 10.

Εἰ ἀγίων πόδας ἐνέψα. Τουτέστιν εἰ τὰς ἐσχάτας ὑπηρεσίας τοῖς ἁγίοις ἀνεπαισχύντως ἐξέτελεσεν.

Cap. v, v. 21.

Χωρὶς προκρίματος. Τουτέστιν ἄνευ τοῦ εἰς τι πταίσαντα ὑποπασεῖν τῇ κρίσει καὶ τῇ τῆς παρακοῆς κολάσει.

Cap. vi, v. 15.

Τοῦ μαρτυρήσαντος ἐπὶ Ποντίῳ Πιλάτου. Ἐμαρτύρησε γὰρ δι' ὧν ἐπραττεν, ὅτι ἐνός ἐστιν ὁ Χριστός ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ.

Idem in II ad Tim. II, 2.

Αὐτὸ πολλῶν μαρτύρων. Τουτίστι νόμου καὶ προφητῶν. Θύτους γὰρ Ἀπόστολος ἐποιεῖτο μάρτυρας τοῦ ἰδίου κηρύγματος.

Per multos testes. Hoc est legem ac prophetas. Nam hos in testes proferebat Apostolus suæ prædicationis.

Ex eodem libro VII. — Ap. Eusebium Hist. eccl. I, II, c. 1.

Ἰακώβῳ τῷ Δικαίῳ καὶ Ἰωάννῃ καὶ Πέτρῳ κατὰ τὴν ἀνάστασιν παρέδωκε τὴν γνῶσιν ὁ Κύριος. Οὗτοι τοῖς λοιποῖς ἀποστόλοις παρέδωκαν· οἱ δὲ λοιποὶ ἀπόστολοι τοῖς ἐβδομήκοντα, ὧν εἷς ἦν καὶ Βαρνάβας.

Jacobo Justo, et Joanni, et Petro Dominus post resurrectionem scientiæ donum impertiit. Quod illi cæteris apostolis, hi vero septuaginta discipulis, quorum unus fuit Barnabas, tradiderunt.

Ex eodem libro. — Ap. eundem ibid., c. 2.

Περὶ τοῦτου δὲ ὁ Κλήμης τοῦ Ἰακώβου καὶ ἰστορίαν μνήμης ἀξίαν ἐν τῇ τῶν Ὑποσηπώσεων ἐβδομῇ παρατίθεται, ὡς ἐκ παραδόσεως τῶν πρὸ αὐτοῦ φάσκων, ὅτι δὴ ὁ εἰσαγαγὼν αὐτὸν εἰς δικαστήριον, μαρτυρήσαντα αὐτὸν ἰδὼν, κινηθεὶς ὡμολόγησεν εἶναι καὶ αὐτὸς αὐτὸν Χριστιανόν. Συναπήχθησαν οὖν ἀμφω, φησί, καὶ κατὰ τὴν ὁδὸν ἡέλωσαν ἀφεθῆναι αὐτῷ ὑπὸ τοῦ Ἰακώβου. Ὁ δὲ, ὀλίγον σκεψάμενος, Εἰρήνη σοι, εἶπε, καὶ κατεφίλησεν αὐτόν. Καὶ οὕτως ἀμφότεροι ὁμοῦ ἐκαρτατομήθησαν.

De hoc Jacobo rem prorsus memoria dignam refert Clemens in septimo *Institutionum* libro, prout eam a majoribus acceperat. Ait enim eum, qui Jacobum judicio obtulerat, cum illum vidisset Christi. Et eundem libere confitentem, commotum viri constantia se quoque Christianum esse affirmasse. Ambo igitur, inquit, simul ad supplicium ducti sunt. Cumque inter eundem rogasset Jacobum comes, ut sibi veniam daret : paulisper moratus Jacobus, Pax tibi, inquit, statimque illum osculatus est. Ita simul ambo capite truncati interiere.

Ex eodem libro. — Apud eundem Hist. Eccl. VI, c. 14.

Ἦδη δὲ, ὡς ὁ μακάριος Παῦλος πρεσβύτερος, ἐπεὶ ὁ Κύριος ἀπόστολος ὦν τοῦ Πεντηκράτους, ἀπεστέλλει πρὸς Ἑβραίους, διὰ μετρίότητά αὐτῶν, ὡς ἂν εἰς τὰ ἔθνη ἀπεσταλμένος, οὐκ ἐγγράφει αὐτὸν Ἑβραίων ἀπόστολον, διὰ τε τὴν πρὸς τὸν Κύριον τιμὴν, διὰ τε τὸ ἐκ περιουσίας καὶ τοῖς Ἑβραίοις ἐπιστέλλειν, ἐθνῶν κήρυκα ὄντα καὶ ἀπόστολον.

Jam vero, sicut beatus dicebat presbyter, quandoquidem Dominus omnipotentis Dei apostolus ad Hebræos missus fuerat, præ modestia Paulus, utpote qui ad gentes erat directus, Hebræorum apostolum se minime inscribit : tum ob suam erga Dominum reverentiam, tum quod ex abundanti ad Hebræos ipse gentium præco et apostolus scriberet.

Ex eodem libro. — Ibidem paulo post.

Τοῦ Πέτρου δημοσίᾳ ἐν Ῥώμῃ κηρύξαντος τὸν λόγον, καὶ Πνεύματι τὸ Εὐαγγέλιον ἐξεπόντος, τοὺς παρόντας πολλοὺς ὄντας παρακαλεῖσαι τὸν Μάρκον, ὡς ἂν ἀκολουθήσαντα αὐτῷ πύρρῳθεν καὶ μεμνημένον τῶν λεχθέντων, ἀναγράψαι τὰ εἰρημένα· ποιήσαντα δὲ τὸ Εὐαγγέλιον, μεταδοῦναι τοῖς δεομένοις αὐτοῦ. Ὅτις ἐπιγινόντα τὸν Πέτρον, προτρεπτικῶς μῆτε κωλύσαι μῆτε προτρέψασθαι· τὸν μέντοι Ἰωάννην ἔσχατον, συνιδόντα ὅτι τὰ σωματικὰ ἐν τοῖς Εὐαγγέλοις δεδήλωται, προτεραιπέντα ὑπὸ τῶν γνωρίμων, Πνεύματι θεοφορηθέντα, πνευματικὸν ποιῆσαι Εὐαγγέλιον.

Cum Petrus in urbe Roma verbum Dei publice prædicasset, et Spiritu sancto afflatus Evangelium promulgasset, multi qui aderant Marcum cohortati sunt, utpote qui Petrum jamdudum sectatus fuisset, et dicta ejus memoria teneret, ut quæ ab apostolo prædicata erant conscriberet. Marcus igitur Evangelium composuit, iisque qui illud ab ipso rogabant impertiit. Quod cum Petrus comperisset, nec prohibuit omnino rem fieri, nec ut fieret, incitavit. At Joannes omnium postremus, cum videret in (aliorum) Evangeliiis ea, quæ ad corpus Christi pertinent, tradita esse, ipse divino Spiritu afflatus spiritale Evangelium familiarium suorum rogatu conscripsit.

X.

375 FRAGMENTA

Ex Clementis Alexandrini libro De Providentiâ.

Ap. S. Maximum, Opp. t. II, p. 144.

Οὐσία ἐστὶν ἐπὶ Θεοῦ. Θεὸς οὐσία θεὸς ἐστὶν, ἰδιόν τι καὶ ἀναρχόν, ἀσώματόν τε καὶ ἀπερίγραφον, καὶ τῶν ὄντων αἰτίον. Οὐσία ἐστὶ τὸ δι' ὅλου ὕφεσπός.

Substantia in Deo est. Deus divina substantia est, sempiternum aliquid omnisque principii expers, incorporeumque et incircumscriptum, ac verum

✱ P. 1007 et seq. ED. POTTER, *passim*.

auctor. Substantia est, quod undique vere existens (id est subsistens) ✕ est. Natura rerum veritas est vel rerum substantia, sive, ut alii sentiunt, eorum quæ in rerum naturam producantur, generatio atque origo; ut autem alii, Dei providentia, rebus quæ fiunt hoc indens, quod est esse, et tali modo esse.

Α φύσις ἐστὶν ἡ τῶν πραγμάτων ἀλήθεια, ἡ τούτων τῶ ἐνούσιον· κατὰ δὲ τοὺς ἄλλους, ἡ τῶν εἰς τὸ εἶναι παραγενομένων γένεσις· καθ' ἑτέρους δὲ, ἡ τοῦ θεοῦ πρόνοια ἐμποιούσα τοῖς γινομένοις τὸ εἶναι, καὶ τὸ πῶς εἶναι.

Ap. eundem, ibid. p. 152.

Voluntas est naturalis facultas ejus quod est ex natura appetendi vim habens. Voluntas est naturalis appetitus, naturæ utenti ratione conveniens. Voluntas naturalis est mentis sui arbitraræ motus liber; sive mens quæ circa aliquid libere moveatur; aut intelligentis animi motus sui arbiter ac potens.

Θέλησις ἐστὶ φυσικὴ δύναμις τοῦ κατὰ φύσιν ἔντος ὁρεκτικῆς. Θέλησις ἐστὶ φυσικὴ ὁρεξις, τῇ τοῦ λογικοῦ φύσει κατάλληλος. Θέλησις ἐστὶ φυσικὴ αὐτοκράτορος νοῦ [κίνησις] αὐτεξούσιος, ἡ νοῦς περὶ τι αὐθαίρετως κινούμενος. Αὐτεξουσιότης ἐστὶ νοῦς κατὰ φύσιν κινούμενος, ἡ νοερά τῆς ψυχῆς κίνησις αὐτοκρατής.

XI.

FRAGMENTA.

Ex Clementis Alexandrini libro *De anima*.

(*Ap. Maximum, serm. 53, De anima, p. 156, et Antonium Melissam;*)

Omniibus solutæ ac respirantes animæ vitam habent, et licet a corpore separatæ existant, inque illud desiderio ferantur, in Dei tamen sinum evolant immortales; haud secus ac hiberna tempestate terreni vapores radiis solis attracti, versus ipsum feruntur.

Β Πάντων ἀναπνεύουσαι αἱ ψυχαὶ τὸ ζῆν ἔχουσι, καὶ χωρισθῶσι τοῦ σώματος καὶ τὸν εἰς αὐτὸ εὐρεθῶσι πόθον ἔχουσαι, εἰς τὸν τοῦ θεοῦ κόλπον φέρονται ἀθάνατοι· ὥς ἐν χειμῶνος ὥρᾳ οἱ ἀτμοὶ τῆς γῆς, ὑπὸ τῶν τοῦ ἡλίου ἀκτίνων ἐφελκόμενοι, φέρονται πρὸς αὐτόν.

Hæc sententia quoque legitur cod. 143, Barocc., cap. Περὶ ἐπιμελείας ψυχῆς, fol. 181, p. 1.

Immortales sunt omnes animæ, etiam impiorum, quibus præstaret, haud esse incorruptibiles. Dum enim ignis inextinguibilis perpetuo torquentur supplicio, nec unquam moriuntur, nullum malo suo finem nancisci possunt.

Ἀθάνατοι πᾶσαι αἱ ψυχαὶ, καὶ τῶν ἀσεβῶν, αἵ δὲ μὲν ἦν μὴ ἀφθάρτους εἶναι. Κολαζόμεναι γὰρ ὑπὸ τοῦ ἀσέβητου πυρὸς ἀπεράντῳ τιμωρίᾳ καὶ μὴ θνήσκουσιν, ἐπὶ κακῇ τῇ αὐτῶν τέλος λαβεῖν οὐκ ἔχουσιν.

XII.

Fragmentum ex Clementis Alexandrini libro *De obtreptione*.

Ap. Anton. Meliss., lib. II, serm. 69, De obtreptatoribus et contumelia, Græc. serm. 54, p. 87.

Fac nunquam reverearis eum, qui apud te alteri detrahit, sed potius illum sic moneas, dicens: Desine, frater; ego quotidie gravius labor et pecco, et qui possum illum condemnare? Duos enim lucraberis, uno emplastro et te ipsum, et proximum sanans.

Γ Μὴδέποτε αἰδεσθῆς τὸν πρὸς σὲ καταλαλοῦντα, μᾶλλον δὲ λέγε· Παῦσαι, ἀδελφέ· ἐγὼ καθ' ἡμέραν χαλεπώτερα πταίω, καὶ πῶς ἐκεῖνον κατακρίναι δύναμαι; Δύο γὰρ καρδιὰς, ἐν μιᾷ ἐμπλάστῳ καὶ σεαυτὸν καὶ τὸν πλησίον λασάμενος.

Hæc in iis Clementis libris, quos superstites habemus, nusquam reperire est, ac proinde pronum colligere, quod sententia ista sit fragmentum deperditi libri *Περὶ καταλαλιᾶς, De obtreptione, quem* Eusebius inter Clementis Alexandrini opera recenset, quoniam ab Antonio in serm. *Περὶ καταλαλοῦντων καὶ περὶ ὑβρεως* allegatur. Cæterum qui præscripta a Clemente verba in dicto casu adhibet, et se ipsum sanare dicitur, dum peccata sua confitetur, et proximum, dum eum bene reprehendit:

ostendit quod vere malum est. Quocirca sapienter disposuit Deus, ut his argumentis, quo quisque animo sit, monstretur.

δεικνύει τὸ ὄντως κακόν. Ὅθεν διὰ τῶν ὑποθέσεων τούτων ἐμπλαίστατο ὁ θεὸς φανερωσάμενος τὴν ἐκάστης διάθεσιν.

Ex *Maximi serm.* 59, *Περὶ λογικοῦ καὶ λογισμοῦ*, pag. 669, et *Joan. Damasceni lib.* II *Paralell.* c. 78, nec non *Antonii Meliss. lib.* I, *serm.* 64, et *lib.* II, *serm.* 87.

Οὐχ ἡ τῶν πράξεων ἀποχὴ δίκαιοι τὸν πιστὸν, ἀλλ' Α Non inde fidelis justificatur, quod a facinoribus abstineat, sed ex cogitationum castitate et pura sinceritate (93).
ἡ τῶν ἐννοιῶν ἀγνεία καὶ εὐκρίνεια.

XIII.

376 FRAGMENTA ALIA EX ANTONIO MELISSA.

Lib. I, *serm.* 17, *De poenitentia et confessione*, *Græc. serm.* 179, p. 300.

Μετάνοια τότε ἁμαρτήματος παντός γίνεται ἀπαλειπτική, ὅταν ἐπὶ τῷ γενομένῳ ψυχῆς σφάλματι ἀναβολὴν μὴ δέξηται, μηδὲ παραπέμψῃ τὸ πάθος εἰς χρονικὸν διάστημα. Οὕτω γὰρ οὐχ ἔχει καταλείψαι ἔχνος ἐν ἡμῖν τὸ κακὸν, ἀτε ἅμα τῷ ἐπιδῆναι ἀποσπασθὲν δίκην φητοῦ (94) ἀρτισυστάτου.

Ὡς περ οἱ λεγόμενοι καρκῖνοι εὐεπιχειρήτοι τυγχάνουσιν διὰ τὸ ποτὲ μὲν πρόσω βαίνειν, ποτὲ δὲ ὀπίσθεν· οὕτως καὶ ψυχῇ, ποτὲ μὲν γελῶσα, ποτὲ δὲ πενθοῦσα, ποτὲ δὲ τρυφῶσα, οὐδὲν ὠφελῆσαι δύναται.

Ὁ ποτὲ μὲν πενθῶν, ποτὲ δὲ τρυφῶν καὶ γελοιάζων, ὁμοίος ἐστὶ τῷ μετὰ ἔργου τὸν κύνα τῆς φιληδονίας λιθάζοντι, ὃς τῷ μὲν σχήματι τοῦτον διώκει, τῷ δὲ πράγματι παρεδρεύειν τούτῳ προτρέπει.

Ex lib. I, *serm.* 51, *De laude*, *Græc. serm.* 51, pag. 77.

Σοφῷ τινι τῶν κολάκων τινὲς ἐμακάριζον· ὁ δὲ φησὶ πρὸς αὐτούς· Εἰ μὲν τοῦ ἐπαρνεῖν με παύσησθε, ἐκ τῆς ὁμῶν ὑποχωρήσεως μέγα εἶναι ἑμαυτὸν νενόηκα· εἰ δὲ ἐπαινοῦντες οὐ παύσησθε, ἐκ τοῦ ὁμῶν ἐπαίνου τὴν ἑμαυτοῦ ἀκαθαρσίαν στοχάζομαι.

Ἐπίπλαστος ἑπαινος ἀληθοῦς ἀτιμότερος φόγου.

Ex lib. II, *Serm.* 46, *De osoribus laborum et pigris*, *Græc. serm.* 90, pag. 151.

Τοὺς ἀτόνους καὶ ἀσθενεαίους τὸ μέτρον (95) ὑπερτόνον δοκεῖ.

Ex lib. II, *serm.* 55, *De proximo*, quod ejus onera ferenda sint, eique succurrendum, et quod amico reprehendere deceat, si quid indecenter egerit, etc. *Græc. serm.* 74, pag. 128.

Πιστὸς εὖ μάλα ὁ μετ' ἐπιστήμης ἑλεγχος (96)· ὅτε καὶ τελειοτάτῃ ἀπόδειξις εὐρίσκειται ἡ γνῶσις τῶν κατεγνωσμένων (97).

Ex lib. II, *serm.* 74, *De superbis et inanis gloriæ cupidis*, *Græc. serm.* 53, pag. 52.

Τῷ ὑφουμένῳ καὶ μεγαλυνομένῳ παραπέπηγεν ἀγχιστροφος ἡ πρὸς τὸ ταπεινὸν μεταβολὴ καὶ πῶσις, ὥς ὁ θεὸς διδάσκει λόγος.

Ex lib. II, *serm.* 87, *Græc. serm.* 82, pag. 141.

Καὶ λόγος· καθαρὸς καὶ βίος ἀκηλίδωτος θρόνος καὶ ναὸς ἐστὶν ἀληθινὸς τοῦ Θεοῦ.

Sermo purus et vita immaculata sunt thronus et templum Dei verum.

(93) Atque hæc quidem in editis Clementis operibus non exstant: habetur autem simile aliquod dictum lib. VI *Strom.*, p. 665, ubi ait; Οὐχ ὁ ἀπεχόμενος μόνον τῆς κακῆς πράξεως δίκαιος, ἐὰν μὴ προσεξεργάσῃται καὶ τὸ εὖ ποιεῖν. Non qui abstinet solum a prava actione est justus, nisi insuper bona

opera faciat.

(94) Lege φητοῦ.

(95) Forte μέτρον.

(96) Versio forte corrigenda.

(97) Gemina habentur lib. I *Strom.*, p. 550 D. Hæc Grab.

XIV.

FRAGMENTUM ΛΟΓΟΥ ΓΑΜΙΚΟΥ, SIVE LIBRI DE NUPTIIS.

Ex Maximi serm. 3, p. 538. De pudicitia et castitate, et Joan. Damasceni lib. III Parallel., cap. 27.

Virginum corruptio dicitur non solum scortatio, A Παρθένων φθορά λέγεται οὐ μόνον πορνεία, ἀλλὰ
verum etiam immatura ætate elocatio, cum, ut ita καὶ ἡ πρὸ καιροῦ ἐκδοσις· ὅταν, ὥς εἰπεῖν, ἄωρος
dicam, immatura viro elocatur, vel a seipsa, vel a ἐκδοθῇ τῷ ἀνδρὶ ᾗτοι ἀφ' ἑαυτῆς ἢ παρὰ τῶν γονέων (98).

XV.

FRAGMENTA DIVERSORUM LIBRORUM DEPERDITORUM CLEM. ALEX.

Ex Maximi serm. XI, p. 565, Joan. Damasceni lib. II Parallel. c. 70, et Antonii Meliss. lib. I serm. 52, Græc. Lat. serm. p. 72, et cod. Barocc. 143, fol. 171, pag. 1 et 2.

Amicitiae morbus est adulatio.

Plerique hominum fortunas principum magis, quam ipsos principes colere solent.

Νόσος φιλίας ἡ χολακαία.

Τὰς τῶν ἀρχόντων εὐπραγίας μᾶλλον ἢ τοὺς ἐρχοντας αὐτοὺς εὐδοκᾶσι θεραπεύειν οἱ πλείστοι (99).

Ex Maximi serm. 13, pag. 574, et Antonii Meliss. lib. I, serm. 34, Græc. Lat. serm. 32, pag. 45, et serm. 33, p. 47.

Sobrietatis amatores luxum, tanquam animi corporisque morbum, devitant.

Rerum necessariarum possessio et usus non qualitatem noxiam habet, sed, quæ modum excedit, quantitatem.

Paucitas cibi necessarium bonum est.

Ὀλιγοβελίας μὲν ἐρασταί, πολυτέλειαν δὲ ὡς ψυχῆς καὶ σώματος νόσον ἐκτερεπόμενοι.

Ἡ τῶν ἀναγκαίων κτήσις καὶ χρήσις οὐ τὴν ποιότητα βλαβεράν ἔχει, ἀλλὰ τὴν παρὰ τὸ μέτρον ποσότητα.

Ἀγαθὸν ἀναγκαῖον ἡ ὀλιγοσιτία (1).

Ex Maximi serm. 52, pag. 634, et Antonii Meliss. lib. I, serm. 54.

Clara ipsaque animo præsens memoria mortis ciborum excindit appetitum, quo in humilitate excisso, una quoque vitia et libidines excinduntur.

Μνήμη θανάτου ἐναργῆς περιέκοψε βρώματα· βρωμάτων δὲ ἐν ταπεινώσει κινέντων, συνεξέκοπσαν πάθη (2).

Ex Maximi serm. 35, pag. 661.

Cum primis haud licet Christianis per vim emendare, si quid peccaverunt. Non enim qui necessitate a malo abstinunt, Deus coronat, sed qui mentis proposito.

Fieri non potest, ut quis aliter firma constantia bonus sit, quam sua ipsius voluntate. Nam qui alio cogente bonus redditur, bonus non est, quod non propria voluntate sit, quod est. Qua enim quisque pollet libertate, id præstat, quod vere bonum est, et prodit quod...

Μάλιστα πάντων Χριστιανοῖς οὐκ ἐφίεται τὸ πρὸς βίαν ἐπανορθοῦν τὰ τῶν ἀμαρτημάτων παταίσματα. Οὐ γὰρ τοὺς ἀνάγκη τῆς κακίας ἀπεχομένους, ἀλλὰ τοὺς προαιρέσει στεφανοῖ ὁ Θεός.

C Οὐ δυνατόν τινὰ ἀγαθὸν εἶναι βεβαίως, εἰ μὴ κατὰ προαίρεσιν οἰκεῖται. Ὁ γὰρ ὅφ' ἐτέρου ἀνάγκης ἀγαθὸς γινόμενος, οὐκ ἀγαθός· ὅτι μὴ ἰδίᾳ προαίρεσει ἐστὶν ὁ ἐστίν. Τὸ γὰρ ἐκάστου ἐλεύθερον ἀποτελεῖ ὅδῳ ἀγαθόν, καλ...

(98) Hæc a Maximo et Damasceno allegata cum in editis Clementis Alex. tractatibus non existent, deperditi cujusdam libri partem constituisse certum est, et quidem Λόγον γαμικόν, uti colligo ex lib. III *Pædag.*, c. 8, ab initio p. 237, P, ubi Clementis scribit: *Quomodo oporteat quidem uxorem simul cum marito vivere, et de domus administratione, et nam famulorum, et quæ ab ea seorsim fieri oporteat, et de tempore matrimonii* (NB. τοῦ δὲ καὶ τῆς ὥρας τοῦ γάμου), et de iis, quæ mulieribus conveniunt, *disserrimus in libro De nuptiis* (ἐν τῷ γαμικῷ διέξιμεν λόγῳ).

(99) Hæc duo dicta, tanquam juncta, et immediate se invicem consequentia representantur in

novissima Maximi editione; sed distincta, licet ex eodem forte libro petita, fuisse patet ex Joanne Damasceno et Antonio Melissa.

(1) Priora duo dicta Combesius in Indice auctorum, in *Excerptis* Maximi citatorum, Clementi Rom. ascripsit perperam, sicuti contra Clementi Alexandrino male attribuit quod a Maximo serm. 49, pag. 650, allegatur, siquidem hoc est Clementis Romani, uti in *Spicilegio Patrum* sæc. 1, pag. 269 seq. monui.

(2) Hoc dictum in Latina Maximi editione t. V *Bibl. M. Patrum* non exstat. Sed si Clementis Alexandrini est, ex lib. *De continentia* petatum videtur.

377 XVI.

Fragmenta, quæ Græce tantum in editione Oxoniensi leguntur.

Apud auctorem Chronici Paschalis, pag. 7, al. 5.

Τοις μὲν οὖν παρεληλυθόσιν ἔτσει τὸ θυόμενον Ἀ πρὸς Ἰουδαίων ἡσθιεν ἑορτάζων ὁ Κύριος Πάσχα. Ἐπει δὲ ἐκήρυξεν αὐτὸς ὡν τὸ Πάσχα ὁ ἀμνὸς τοῦ Θεοῦ, ὡς πρόβατον ἐπὶ σφαγὴν ἀγόμενος, αὐτίκα ἐδίδαξε μὲν τοὺς μαθητὰς τοῦ τύπου τὸ μυστήριον τῇ ιγ', ἐν ᾗ καὶ πυνθάνονται αὐτοῦ. *Ποῦ θέλεις ἐτοιμάσωμέν σοι τὸ Πάσχα φαγεῖν;* Ταύτη οὖν τῇ ἡμέρᾳ καὶ ὁ ἀγιασμὸς τῶν ἀζύμων, καὶ ἡ προετοιμασία τῆς ἑορτῆς ἐγένετο. Ὅθεν ὁ Ἰωάννης ἐν ταύτῃ τῇ ἡμέρᾳ εἰπάτω ὡς ἂν προετοιμαζομένους ἦδη ἀπονήσασθαι τοὺς πόδας πρὸς τοῦ Κυρίου τοὺς μαθητὰς ἀναγράφει. Πέπονθε δὲ τῇ ἐπιούσῃ ὁ Σωτὴρ ἡμῶν, αὐτὸς ὡν τὸ Πάσχα, καλλιερευθεὶς ὑπὸ Ἰουδαίων.

Ibidem.

Ἀκολούθως ἄρα τῇ ιδ', ὅτε καὶ ἔπαθεν, ἔωθεν αὐτὸν οἱ ἀρχιερεῖς καὶ οἱ γραμματεῖς τῷ Πιλάτῳ προσάγοντες, οὐκ εἰσῆλθον εἰς τὸ πραιτώριον, ἵνα μὴ μιανθῶσιν, ἀλλ' ἀκωλύτως ἐσπέρας τὸ Πάσχα φάγωσι. Ταύτη τῶν ἡμερῶν τῇ ἀκριβεῖ καὶ αἱ Γραφαὶ πᾶσαι συμφωνοῦσι, καὶ τὰ Εὐαγγέλια συνεδὰ. Ἐπιμαρτυρεῖ δὲ καὶ ἡ ἀνάστασις τῇ γοῦν τρίτῃ ἀνέστη ἡμέρᾳ, ἥτις ἐν πρώτῃ τῶν ἐβδομάδων τοῦ θεισμοῦ, ἐν ᾗ καὶ τὸ δράγμα ἐνομοθετεῖτο προσνεγκεῖν τὸν ἱερέα.

Apud Macarium Chrysocephalum, orat. xi in Lucam, sub finem. — Ex ms. bibl. Bodl. cod. 211, Baroce.

1. Ὅπως χορεία (3) καὶ πανήγυρις ἐν οὐρανῷ γίνεται, εἰ τις ἐξόριος γέγονε καὶ φυγὰς τῆς ὑπὸ τῷ Πατρὶ πολιτείας (4), ἀγνοῶν ὡς οἱ μακρύνοντες αὐτοῦς ἀπ' αὐτοῦ ἀπολοῦνται! Εἰ τὴν δόσιν καὶ τὴν κτῆσιν καὶ τὴν κληρονομίαν τὴν πατρῴαν ἀνήλωσεν, εἰ τινος ἐξέλιπεν ἡ πίστις, καὶ ἡ ἐλπίς δεδαπάνηται, τοὺς ἔθνεσιν συντρέχοντος εἰς τὴν αὐτὴν τῆς ἀσωτίας ἀνάχυσιν· εἴτα λιμώττων καὶ στερούμενος, καὶ μὴδ' ὡν οἱ χοῖροι σιτοῦνται πληρούμενος, ἀναστὰς ἦλθε πρὸς τὸν πατέρα αὐτοῦ. Ἀλλ' ὁ χρηστὸς πατὴρ οὐκ ἐπιμένει· ἕως ἂν ὁ παῖς πρὸς αὐτὸν ἀφίκηται· οὐδὲ γὰρ ἰσως δυνήσεται πόθεν (5), οὐδὲ τολμήσει μὴ ὡς τυχὼν αὐτοῦ προσελθεῖν. Διὸ βουληθέντος μόνον, εὐθὺς ἀρξαμένου, πρῶτον ὁρμήσαντος, ἐτι μακρὰν ἀπέχοντος, ἐστραγγίσθη, καὶ ἐκδραμῶν, ἔπασεν ἐπὶ τὸν τράχηλον αὐτοῦ, καὶ κατεφίλησεν αὐτόν. Καὶ τότε θαρρῶν ὁ παῖς, ἐξομολογεῖται τὰ πεπραγμένα. Διὰ

1. Qualis coetus et panegyris in caelo fit, quando quis extorrem se reddidit et exsulem a civitate Patris, ignarus quod his qui ab eo recedunt sit per-eundum! Postquam largitionem filius possessionemque et hereditatem patriam consumpsit, quando fides alicujus deficit et spes dilapidata est, cum gentibus is currit in effusam ac dissolutam vitam. Deinde famelico et inopi cum nec illi daretur impleri quibus porci cibantur, surgit et ad patrem suum tendit. Bonus autem pater non exspectat donec ad eum veniat filius; neque enim poterit fortasse, aut veritus ne propitium haud inveniat, non audebit: ideo volente illo solum et primum vix impetum capiente statim, absente adhuc procul, pater misericordia commotus accurrit, et collo ejus allabatur, filiumque exosculatur. Tunc confidens ille, admissa confitetur. Ideoque pater ei

^a Matth. xxvi, 17. ^b Joan. xiii, 5.

(3) Ὅπως χορ. Perlegenda in commentario Græcorum præcipue Patrum, in Lucam, utrum alterius forte sint auctoris. GRÆB. — Emendatiora Oxoniensi editione a se hic exhibita fragmenta ista testatur Fabricius: qui et ea Latine reddidit.

(4) Πολιτείας. Πολιτεῖαν hoc loco malim accipere pro vitæ ratione et consuetudine, quam pro ci-tate. Eo siquidem sensu apud scriptores ecclesia-

sticos vox ista frequentissime usurpata comperitur: quin et ipsemet contextus eamdem interpretationem suadere videtur. Vide Svicerum in *Thesaur. eccl.* tom. II, col. 795 seq., et Gangium in *Glossar. Græc.* tom. II, col. 1194.

(5) Δυνήσεται πόθεν. Fortasse legendum, δυνή-σεται ποτε. FABRIC.

gloriam et honorem debitum decentemque restituit, stolamque primam iterum illi induit, incorruptibilitatem, annulumque, regium insigne et divinum sigillum, expressam figuram sanctimonie, gloriæ signaculum, fidele documentum testimonii: *Signavit enim, inquit, quod Deus verax est* ^a. Induit etiam calceos, non corruptibiles, quales exuere jubetur calcaturus terram sanctam ^b, prohibeturque induere qui mittitur ad prædicandum regnum cælorum ^c; sed incorruptibiles, aptosque ad profectionem in cælum, et decentes atque cœleste itar ornantes, quales nunquam illotis pedibus inducuntur, sed iis quos magister noster, Dominus laverit ^d. Varia quidem sunt impiæ animæ calceamenta quibus ligatur illa et constringitur; propriorum enim peccatorum laquei quemlibet constringunt. Ideo Abraham regi jurat Sodomorum, quod, *A filo subtegminis usque ad corrigiam calceamenti non accipiam ex omnibus quæ tua sunt* ^e. Quare vulgatis illis et corruptis in terra vitam omnis injustitia avaritiaque occupatam tenet, ut per Amosum Dominus Israellem arguit cum ait: *Super tribus sceleribus Israel et super quatuor non convertam eum: pro eo quod vendiderit pro argento justum, et pauperem pro calceamentis quæ conterunt pulverem terræ* ^f.

2. Quæ vero jubet pater calceamenta dare pœniti qui ad ipsum confugerat filio, non impediencia sunt nec in terram trabunt; aggravatur enim a terreno tabernaculo mens, et multarum plena sit curarum: sed vero sublimia et sursum attollentia et transducentia in cælum, cujusmodi gradu et vehiculo indiget qui Patrem adire parat. Omnibus enim hisce prius extrinsecus pulchre pulcher ornatus ad interiorem lætitiā ingreditur. *Efferte enim dixit, qui prius dixerat, Procul adhuc filio absente ad eum accurrit, et collum ejus est amplexus*. Illic enim oportet præparationem omnem ad ingressum in nuptias, ad quas vocati sumus, perfici. Quisquis igitur paratus ingreditur, dicet: *Hocce gaudium meum perfectum est* ^g. Fœdus autem ac deformis audiet: *Amice, quomodo hæc intrasti, non habens vestem nuptialem* ^h? Pinguis cibis est et lautus, deliciæque beatorum magnæ et abundantes: vitulus saginatus mactatur, qui alibi agnus dicitur, non simpliciter, ne quis parvum cogitet, sed magnus, imo maximus. Neque enim parvus qui Dei agnus est, qui tollit peccatum mundi ⁱ; qui ut ovis ad mactationem ductus est; victima medullosa, cujus omnis adeps Domino debetur secundum sanctam legem ^k; totus enim consecratus ac devotus Domino est; ita bene altus et grandis, ut in omnia pertingat ac sufficiat, videntesque illo ac fruentes saturet: caro enim est et panis, et utraque cum sit, comedendum se nobis præbet. Acceptis igitur filiis Pater vitulum dat, qui macta-

ταῦτα ὁ Πατήρ αὐτῷ τὴν δόξαν καὶ τὴν τιμὴν τὴν ὀφειλομένην καὶ πρέπουσαν ἀποδίδωσι, τὴν στολὴν τὴν πρώτην ἐνδύων, τὴν ἀφραρσίαν, καὶ δακτύλιον στήμαντρον βασιλικόν, καὶ σφραγίδα θεῖαν, ἐκτύπωμα ἁγιασματος, ἀποσφράγισμα δόξης, πίστωμα μαρτυρίας· Ἐσφράγισε γάρ, φησὶν, ὅτι ὁ Θεὸς ἀληθὴς ἐστὶ· καὶ ὑποδήματα οὐ φθαρτὰ, ἀ ὑπολύσασθαι κελεύεται ὁ τῆς ἁγίας γῆς ἐπιθεδικῶς, καὶ οἷα ὑποδεδῆσθαι κωλύεται ὁ κηρύσσων τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν ἀπειταλμένος, ἀλλ' ἀτριβῇ καὶ εὐάρμυστα τῇ πρὸς οὐρανὸν διαβάσει, εὐπρεπῇ τε καὶ κοσμοῦντα τὴν ἐπουράνιον πορείαν, οἷα μήποτε ἀνιπτοι πόδες ὑποδύωνται, ἀλλ' οὓς ἂν νύξῃ ἡμῶν ὁ διδάσκαλος καὶ ὁ Κύριος. Παλλὰ μὲν οὖν τὰ τῆς πονηρᾶς ψυχῆς ὑποδήματα, οἷς πεπῆδηται καὶ συνέσφιγγεται· σειραὶς γάρ τῶν ἰδίων ἁμαρτημάτων ἔκαστος σφίγγεται· Καὶ διὰ τοῦτο ἐπὶ μνηνται Ἀβραάμ πρὸς τὸν βασιλέα Σοδὼμων· *Εἰ ἀπὸ σαρπίου ἕως σφαιρωτῆρος ὄλο δήματος λήψομαι ἀπὸ πάντων τῶν σῶν*. Ὡν ἐνεκεν κεκοινωνμένων καὶ φυρομένων ἐπὶ γῆς ἀδικία πάσα καὶ πλεονεξία κατέχει τὸν βίον· ὡς διὰ τοῦ Ἀμὸς ἐλέγχει τὸν Ἰσραὴλ ὁ Κύριος λέγων· *Ἐπὶ ταῖς τρισὶν ἡσεβείαις Ἰσραὴλ καὶ ἐπὶ ταῖς τέσσαρσιν οὐκ ἀποστραγήσομαι αὐτὸν, ἀνθ' ὧν ἀπέδοντο ἀργυρίου δίκαιον, καὶ πένητα ἔνεκεν ὑποδημάτων, τὰ πατοῦντα ἐπὶ τὸν χοῦν τῆς γῆς*.

2. Ἄ δὲ κελεύει ὁ πατήρ ὑποδήματα τοὺς θεράποντας δοῦναι τῷ μετανοήσαντι καὶ προσφυγόντι υἱῷ, οὐκ ἐπίπεδα οὐδὲ ἔλκοντα εἰς τὴν γῆν (βρίθει γὰρ τὸ γεῶδες σῆχον νῆεν πολυφρόντιδα)· ἀλλὰ μετέωρα καὶ ἀνώφορα (6) καὶ διαπορθμύοντα πρὸς οὐρανόν, οἷας ἐπιβάθρας καὶ ὀχλήματος δέεται ὁ πρὸς τὸν Πατέρα ποιησάμενος ἐνδοθεν. Πᾶσι γάρ τούτοις πρότερον ἔξω καλὸς καλῶς κεκοσμημένος, ἐπὶ τὴν ἐνδον εὐφροσύνην εἰσέρχεται· *Ἐξενέγκατε γάρ* εἶπε προειπὼν τὸ, *Ἐτι δὲ αὐτοῦ ἀπέχοντος μακρὰν, δραμὼν ἐπεσεν ἐπὶ τὸν τράχηλον*· ἐντεῦθεν γὰρ δεῖ τὴν παρασκευὴν πᾶσαν τῆς εἰς τοὺς γάμους εἰς οὓς ἐκλήθημεν εἰσόδου κατηρτισθαι. Ὁ μὲν οὖν ἑτοιμος γεγονὼς εἰσελθεῖν, ἔρεῖ· *Αὐτὴ ἡ χαρὰ ἡ ἐμὴ πεπλήρωται*· ὁ δὲ ἀκαλλῆς καὶ δυσειδὴς ἀκούσεται· *Ἐταῖρε, πῶς ὥδε εἰσηλθὼς μὴ ἔχων ἐνδυμα γάμου*; Ἡ δὲ πλὴν καὶ λιπαρὰ τροφή, καὶ τρυφή τῶν μακαρίων ἡ ἀμφιλαρὴς καὶ διαρκὴς, ὁ μόνος ὁ σιτευτὸς θύεται, ὁ καὶ πάλιν ἄμνός λεγόμενος, οὐχ ἀκλῶς, ἵνα μὴ τις μικρὸν ὑπολάβῃ, ἀλλ' ὁ μέγας καὶ μέγιστος. Οὐ μικρὸς γάρ ὁ τοῦ Θεοῦ ἄμνός, ὁ αἰῶνα τὴν ἁμαρτίαν τοῦ κόσμου, ὁ ὡς πρόβατον ἐπὶ σφαγὴν ἀχθεῖς, τὸ θῦμα τὸ μεμυελωμένον, οὗ κατὰ τὸν ἱερὸν νόμον πᾶν στέαρ τῷ Κυρίῳ· πᾶς γάρ ὁ ἀνακαίμενος καὶ ἀνατρεψόμενος τῷ Κυρίῳ· οὕτως εὐτραφὴς καὶ ὑπερηυξημένος, ὡς εἰς πάντα χωρῆσαι καὶ ἀναδοθῆναι, καὶ πληρῶσαι τοὺς ἐσθιοντάς αὐτὸν, καὶ τοὺς ἐμφορομένους αὐτοῦ· ὁ καὶ γὰρ καὶ ἄρτος ὢν, καὶ ἀμφοτέρω ἐαυτὸν ὄντα διδοὺς ἡμῖν φαγεῖν. Τοῖς μὲν οὖν προσιοῦσιν υἱοῖς ὁ

^a Joan. iii, 33. ^b Exod. iii, 5. ^c Matth. x, 10. ^d Joan. xiii, 8. ^e Gen. xiv, 23. ^f Amos ii, 6. ^g Joan. iii, 29. ^h Matth. xxii, 12. ⁱ Joan. i, 29. ^k Levit. iii, 16.

(6) Καὶ ἀνώφορα. Hæc male omittuntur in editione Fabriciana.

Πατήρ τὸν μόσχον δίδωσι, καὶ θύεται, καὶ τρώγεται· A
τοὺς δὲ μὴ προσόντας διώκει καὶ ἀποκρύπτει, καὶ
ἀλκιμώτατος ταύρος εὐρίσκεται· διὰ γὰρ τὸ μέγεθος
καὶ τὴν ἀνδρείαν λείσκεται περὶ αὐτοῦ, Ὡς δόξα μο-
νοκέρωτος αὐτοῦ. Ὁρᾷ δὲ αὐτὸν καὶ ὁ προφήτης
Ἀβδακούκ μέρας φοροῦντα, καὶ τὸν ἀμυντήριον ᾄδει
εὐρόπον· Κέρατα ἐν χερσὶν αὐτοῦ. Διὰ τοῦτο καὶ τὸ
σημεῖον δείκνυσιν αὐτοῦ τὴν δύναμιν καὶ τὴν ἐξου-
σίαν, ἐκατέρωθεν μᾶλλον δὲ πανταχόθεν καὶ διὰ
πάντων διέχοντα τὰ κέρατα. Ἐνδυναμούνται δὲ οὖ-
τως οἱ ἐσθλιότες, καὶ τοσαύτην ἰσχύιν ἐκ τῆς ζωτικῆς
ἐν αὐτοῖς ἰσχύουσι τροφῆς, ὥστ' αὐτοὶ καὶ κατ' ἐχ-
θρῶν εἶναι καρτεροὶ καὶ μονονοῦχι τοῦ ταύρου κέρα-
σιν ὠπλισμένοι. Ὡς λέγει· Ἐν σοὶ τοὺς ἐχθροὺς
ἡμῶν κερατιοῦμεν.

3. Εὐφροσύνη καὶ συνφιλία καὶ χοροί· κἂν ὁ πρεσ- B
βύτερος, ὁ πάρεδρος αἰεὶ καὶ καταπειθὴς τῷ πατρὶ
ἡμετέρως φέροι, μηδέποτε μὲν αὐτὸς ἐν (ἀσωτία)
μῆδ' ἐν διαχύσει γινόμενος, μεμαχαρισμένον δὲ
ἄλλων τὴν ἐκδοδεκτικὴν. Παρακαλεῖ οὖν τοῦτον ὁ
πατήρ, λέγων· Τέκνον, σὺ πάντοτε μετ' ἐμοῦ εἰ.
Καὶ τίς μεζίων εὐφροσύνη καὶ ἐορτὴ καὶ πανηγυρίς
τοῦ διαπαντός συναίνει καὶ παρεστάναι καὶ λειτουρ-
γεῖν τῷ Θεῷ; Καὶ πάντα τὰ ἐμὰ σὰ ἐστί. Μακά-
ριος δὲ ὁ κληρονόμος τοῦ Θεοῦ, ὃς πατήρ ἐκτήσατο ὁ
πιστός, οὗ πᾶς ἐστιν ὁ κόσμος τῶν χρημάτων. Εὐ-
φρανθήναι δὲ καὶ χαρῆναι ἔδει, ὅτι ὁ ἀδελφός
σου οὗτος νεκρός ἦν, καὶ ἀνέζησε. Χρηστέ Πα-
τερ, ὁ ζωογονῶν τὰ πάντα, ὁ ἐγείρων τοὺς νεκρούς!
Καὶ ἀπολωλώς ἦν, καὶ εὐρέθη. Μακάριος δὲ ὁ C
ἐξελέξω, καὶ προσελάβου, καὶ ἐν ζητήσας εὐ-
ρίσκει. Μακάριοι ὡν ἀφρέθησαν αἱ ἀνομίαι, καὶ
ὡν ἐπεκαλύφθησαν αἱ ἀμαρτίαι. Ἀλλὰ τὸ μὲν
μετανοεῖν ἐξ ἀμαρτημάτων ἀνθρώπων καὶ γινέσθω
τοῦτο μετ' ὑποστροφῆς ἀσχετοῦ· ὁ γὰρ μὴ οὕτως,
ὁ νεκρὸς ἐστίν, ὅτι μὴ ἐξ ὅλης καρδίας, ἀλλ' ἐπὶ
σπύδεις· Καὶ τὸ καταφυγεῖν ἐπὶ τὸν Θεόν, ἡμέτερον
καὶ πρὸς τοῦτ' ἀδιαλείπτως καὶ συντόνως ἐπειγώ-
μεθα. Δεῦτε, γὰρ λέγει, πρὸς με. πάντες οἱ κο-
σμιότες καὶ πεφορτισμένοι, κἀγὼ ἀναπαύσω
ὑμᾶς. Καὶ τὸ δεσθαι καὶ τὸ ἐξομολογεῖσθαι μετὰ
ταπεινοφροσύνης ἐκούσιον. Διὸ ἐντέλλεται· Λέγε σὺ
πρῶτος τὰς ἀμαρτίας σου, ἵνα δικαιωθῇς. Ἐπὶ
δὲ τοῖς τοῖς τεύξομεθα, καὶ τί ἐσόμεθα, οὐχ
ἡμεῖς χριταί.

4. Οὕτως (7) ἔχει καὶ ἀκριβῶς ἡ παραβολή· Ἦκεν
ὁ παῖς ὁ μετανοῶν πρὸς τὸν εὐσπλαγχνον πατέρα, οὗ
ταῦτα ἐλπίσας ποτὲ, τὴν στολὴν τὴν πρώτην, καὶ
τὸν δακτύλιον, καὶ τὰ ὑποδήματα, οὐδὲ γεύσασθαι
τοῦ μόσχου τοῦ σιτευτοῦ, οὐδὲ μεθέξειν εὐφροσύνης,
οὐδὲ συνφιλίας καὶ χορῶν ἀπολαύσειν· ἀλλ' ἀγαπητὸν
μὲν ἦν αὐτῷ τυχεῖν ὃ ἤξλου καθ' ἑαυτὸν· Πωλησόν
με, βεβούλευτο εἰπεῖν, ὡς ἐνα τῶν μισθίων σου.
Τὴν δὲ φιλοφροσύνην ἰδὼν προῦπαντήσασαν τοῦ

tur et comeditur. Non accedentem autem persequitur
rejecitque, et robustissimus taurus reperitur. Pro-
pter magnitudinem enim ac robur dictum de eo,
quod gloria ejus sit velut unicornis ^a. Nam et pro-
pheta Habacuc eum cornu ferentem conspexit, et
vindictae ejus modum decantans, Cornua, inquit, in
manibus ejus ^b. Propterea et hoc signum denotat
ejus potentiam et potestatem: cornua enim utrinque,
vel potius usquequaque feriunt. Qui vero comedunt,
ita corroborantur, et tantas vires ex vivifico illo cibo
in se capiunt, ut et contra inimicos sint validi
et tantum non taurorum armati cornibus. Unde
ait: In te inimicos nostros ventilabimus cornu ^c.

378 3. Lætitia hinc et concentus chorique, ægre
ferente licet fratre majore nato, qui patri semper
adhæserat elque obsequens fuerat, neutiquam vero
ipse flagitiis se et libidinibus dederat, jam vero vi-
debat alterum, poenam qui meruerat, beate agere.
Blande igitur illum compellans pater, Fili, inquit,
tu semper mecum es. Et quænam major lætitia
festumve aut panegyris, quam semper adesse et
assistere Deo eique inservire? Et omnia mea tua
sunt. Beatus qui hæres est Dei, in cujus usus Pater
sua possidet: fidelis, cujus est universus opum bo-
norumque mundus. Exsultare autem et gaudere
oportebat, quod frater hic tuus mortuus erat, et re-
vixit. Bone Pater, qui vivificas omnia, et excitas
mortuos! Et perditus erat, ac repertus est. Beatus
quem elegisti, et assumpsisti ^d, quemque quærens
reperis. Beati quorum remissa sunt iniquitates, et
quorum tecta sunt peccata ^e. Sed resipiscere a
peccatis, hominis est: idque fiat non revocanda
conversione. Nam qui hoc non facit, ignominia af-
ficietur, quoniam non ex toto animo, sed per im-
petum modo rediit. Nos decet ad Deum confugere.
Hoc perpetuo et assidue agamus. Venite enim, in-
quit, ad me omnes qui laboratis et onerati estis, et
ego reficiam vos ^f. Et rogare et confiteri cum hu-
militate, in nostra voluntate positum est. Ideo præ-
cipit: Dic tu prius peccata tua, ut justificeris ^g.
Exinde autem quid consecuturi et quid futuri, non
nos iudices sumus.

D

4. Sic accurate se habet parabola sententia: Ve-
nit filius pœnitens ad misericordem patrem, non
illa sperans, priorem stolam annulumque et cal-
ceamenta, neque de vitulo saginato se comesturi-
um, neque lætitiæ futurum participem, aut con-
centibus et choris se futurum. Sed illud modò
desiderabat consequi, quod apud se optabat, vole-
batque rogare: Fac me sicut unum de mercenariis
tuis. Cum vero bonitatem videret patris sibi anteq-

^a Num. xliii, 22. ^b Habac. iii, 4. ^c Psal. xliii, 6. ^d Psal. lxiiv, 5. ^e Psal. xxxi, i. ^f Matth. xi, 28. ^g Isa. xliiii, 26.

(7) Οὕτως κ. τ. λ. Huc usque Clemens: quæ sequuntur, alterius procul dubio sunt auctoris, cuius nomen scriba in margine apponere neglexit. Nam

nova sequitur expositio parabola; eaque certe est auctoris Clemente recentioris, quia Novatum in fine refutat. GRAB.

venientem obviam, de hac siluit; dixit vero quæ antea meditatus animo fuerat: *Peccavi in cælum et coram te*. Hæc humilitas et sui ipsius condemnatio facta ipsi est causa justificationis et gloriæ: justus enim prius se ipsum condemnat. Ita et publicanus præ Phariseo justificatus discessit. Neque novit filius ea quæ consequeretur vel accipere vel iis uti, aut data sibi applicare. Nam nec stolam ipse accepit et induit; sed, *Induite*, inquit, *illum*. Neque annulum ipse manui induxit: sed qui jussi erant: *Date annulum in manum ejus*. Neque se ipse calceavit, sed quibus erat dictum: *et calceamenta in pedes ejus*. Hæc ipsi fortassis et aliis incredibilia et insperata, antequam fierent, visa sunt. Gratiissima vero et admiranda cum illis donatus est.

5. Hunc sensum parabola monstrat, concessum singulis esse rationis exercitium. Ideo luxuriosus inducitur, portionem facultatum a patre postulans, hoc est ratione utentis conditionis. Omnibus enim data est rationabilis facultatis possessio, ut bona observent et a malis absterneant. Sed hac ornati a Deo multi, data cognitione male utuntur, ut pravis actionibus luxurientur, opesque rationabilis facultatis male dissipant: visum ad turpes contemplationes, linguam ad voces blasphemias, olfactum ad foetidas voluptatum libidines, os ad porcinam voracitatem, manus ad rapinas, pedes cursui ad insidias, cogitationes ad consilia impia, rationem ad desidiæ consuetudinem, mentem ad bestialia oblectamenta: nihil adeo rationabilis facultatis servant quod non dissipent. Talem igitur Christus, veluti obscura rationis utentem luce, et rationi congruentia a natura divina petentem, in parabola introducit; eundemque deinde hæc a Deo consecutum, datisque usum male, maxime vero bonis baptismi concessis, unde etiam eum nequam appellat. Deinde post datorum dissipationem, iterum hinc reparationem per poenitentiam et benignitatem a Deo ipsi præstitam.

6. Adducite, inquit, vitulum saginatum, et maculate, et manducemus et lati epulemur: quia hic filius meus, summæ charitatis nomen quod fidelibus datum innuit, mortuus erat et perierat, summæ alienationis appellatio. Quid enim a viventibus alienius, quam quod mortuum est ac periit? neutrum enim possideri amplius potest. Sed e summa charitatis necessitudine in summe alienam exciderat conditionem: ad summam charitatis familiaritatem iterum revertitur per poenitentiam. *Induite* enim *illum*, inquit, *stolam primam*, quam habuit tunc statim, cum baptismus ipsi contigit. Gloriam intelligo baptismatis, remissionem peccatorum, et aliorum bonorum exhibitionem, quam statim cum lavacrum attigit, est consecutus. *Et date annulum in manum ejus*; per hoc indicatur S. Trinitas:

Α Πατὴρ, τοῦτο μὲν ἐσωπήσεν, εἶπε δὲ ἃ πρὸ τούτων ἐσκόπει· Πάτερ, ἡμῶν εἰς τὸν οὐρανὸν καὶ ἐνώπιόν σου. Ταῦτα δὲ αὐτῷ ἦ τε ταπεινοφροσύνη καὶ ἡ αὐτοῦ κατηγορία γέγονε τῆς δικαιοσύνης καὶ τῆς δόξης αἰτία· δίκαιος γὰρ αὐτοῦ κατηγορός ἐν πρωτολογίᾳ. Οὕτω καὶ ὁ τελώνης ὑπὲρ τὸν Φαρισαῖον ἀπῆλθε δεδικαιωμένος. Οὐτ' οὖν ἡπίστατο ὁ παῖς ὧν τεύζεται, οὔτε δέξασθαι, οὔτε χρῆσασθαι, οὔτε ἀρμόσαι αὐτῷ τὰ διδόμενα. Ἐπεὶ μὴ τε τὴν στολὴν λαβὼν αὐτὸς ἐνεδύσατο· ἀλλ', Ἐνδύσατε, φησὶν, αὐτόν. Οὐ τὸν δακτύλιον αὐτοῦ εἰς τὴν χεῖρα ἤνεγκεν, ἀλλ' οἱ κεκαλευσμένοι· Ὅστε δακτύλιον εἰς τὴν χεῖρα αὐτοῦ· οὐδὲ ἐαυτὸν ὑπέδυσεν, ἀλλ' οἱ ἀκούσαντες· καὶ ὑποδήματα εἰς τοὺς πόδας. Καὶ ταῦτα ἦν ἰσως αὐτῷ τε καὶ τοῖς ἄλλοις ἀπίστα καὶ ἀνέλπιστα πρὶν οὕτω γενέσθαι· ἀσπαστὰ δὲ καὶ θαυμαστὰ, ἐν οἷς ἐδωρήθη γενόμενα.

5. Ταύτην τὴν ἔννοιαν ἡ παραβολὴ δείκνυσιν, τὴν δεδομένην ἐκάστην τοῦ λογικοῦ γυμνασίαν. Διὰ τοῦτο ὁ ἄσωτος εἰσάγεται τῆς οὐσίας ἀπαιτιῶν τὸν πατέρα τὸ μέρος· τοῦτέστι τῆς λογικῆς καταστάσεως. Ἀπει γὰρ ἡ τοῦ λογικοῦ παραδεδόται κτήσις, εἰς τε τὴν τῶν καλῶν ἐπιμέλειαν καὶ τὴν τῶν κακῶν ἀποχὴν. Ἀλλὰ τοῦτο παρὰ Θεοῦ κεκοσμημένοι πολλοὶ κέχρηται τῇ γνώσει τῇ δεδομένη κακῶς πρὸς πράξεων πονηρῶν ἄσωτίαν· καὶ κακῶς τοῦ λογικοῦ τὴν οὐσίαν καταναλίσκουσιν· τὸ βλέμμα πρὸς αἰσχράς θεωρίας, τὴν γλῶσσαν εἰς βλασφήμους φωνάς, τὴν ὁσφρησιν εἰς δυσώδεις ἡδονῶν ἀσελγείας, τὸ στόμα πρὸς χοιρῶν γαστριμαργίαν, τὰς χεῖρας πρὸς ἁρπαγὰς, τοὺς πόδας πρὸς δρόμον ἐπιβουλῶν, τοὺς λογισμοὺς πρὸς ἀσεδείας βουλὰς, τὴν γνώμην εἰς βραθυμίας ἐμφορήσιν, πὸν νοῦν εἰς κτηνώδη διαγωγήν· οὐδὲν τῶν τῆς λογικῆς οὐσίας τηροῦσιν ἀσκήριστον. Τὸν τοιοῦτον οὖν ὁ Χριστὸς, ὡς λογικὸν ἐσκοτισμένον, καὶ τὰ πρέποντα τῷ λόγῳ παρὰ τῆς φύσεως ἀπαιτοῦντα τῆς θείας, διὰ τῆς παραβολῆς ὑποτίθεται· εἶτα παρὰ Θεοῦ κομίζόμενον, καὶ χρώμενον τοῖς δεδομένοις κακῶν, καὶ μάλιστα τῶν τοῦ βαπτίσματος ἡξιωμένων καλῶν, ὅθεν καὶ ἄσωτον ὀνομάζει. Εἶτα μετὰ τὴν τῶν δεδομένων ἀπώλειαν, καὶ πάλιν τὴν διὰ μετανοίας ἀνάκτησιν, τὴν παρὰ τοῦ Θεοῦ φιλανθρωπίαν εἰς αὐτὸν γινομένην.

6. Ἐνεργόντες γὰρ, φησὶ, τὸν μόσχον τὸν σκευτὸν, θύσατε, καὶ φάγοντες εὐφρανθῶμεν· ὅτι οὗτος ὁ υἱός μου, ἄκρας οικειότητος ὄνομα, καὶ μηνυτικὸν τοῖς πιστοῖς δεδομένου, νεκρὸς ἦν καὶ ἀπολωλώς, ἄκρας ἁλλοτριότητος ῥῆσις· εἰ γὰρ ἀπολωλὸς καὶ νεκρὸς τοῖς ζῶσιν ἁλλοτριώτερος; νεκρῶσθαι γὰρ οὐκέτι οὐδέτερον. Ἀλλ' ἀπ' ἄκρας ἐκπεσὼν οικειότητος εἰς ἄκραν ἁλλοτριότητα, πρὸς ἑκράν ἐκ μετανοίας ἐπανῆλθεν οικειότητα πάλιν. Ἐνδύσατε γὰρ αὐτόν, φησὶ, τὴν στολὴν τὴν πρώτην, ἣν εὐθὺς τετευχηκώς τοῦ βαπτίσματος ἔσχε· τὴν δέξαν φημὶ τὴν τοῦ βαπτίσματος, τῶν ἁμαρτημάτων τὴν ἀφεσιν, τὴν τε τῶν ἄλλων ἀγαθῶν χορηγίαν, ἣς ἔτυχεν εὐθὺς τῆς κολυμβήθρας ἀψάμενος. Καὶ ὅστε δακτύλιον εἰς τὴν χεῖρα αὐτοῦ· τῆς Τριᾶδος ἐκταῦθα τὸ ἀνύγμα· ἐκείνη γὰρ τοῖς πιστοῖς ἐνοσφρα-

γίνεται. Καὶ ἀποδύσατε αὐτοῦ τοὺς πόδας, εἰς ἃ ἔτοιμασται τοῦ Εὐαγγελίου τῆς εἰρήνης, τὴν τε πρὸς τὰς καλὰς πράξεις δλοδομίαν.

7. Ἄλλ' οὗς εὐρίσκει Χριστὸς ἀπολωλὸς μετὰ τὴν ἁμαρτίαν τὴν εἰς βάπτισμα, τοὺς ὁ θεομάχος Ναυκὸς ἀπὸλλυσι. Μηδὲν τοίνυν μηδὲ αὐτοὶ μετανοῶντες λογιζόμεθα πταίσμα· φυλαττόμενοι τὸ πίπτειν, πεπτωκότες ἀναπηδῶμεν. Καὶ δειλιῶντες τὴν πρόσκρουσιν, μετὰ τὴν πρόσκρουσιν ἀπογνώσιν φεύγωμεν, ἐστηρίχθαι σπουδάζοντες· κατενεχθέντες εἰς ἀνθρώπῳ σπεύδωμεν. Πειθώμεθα πρὸς ἡμᾶς τῷ Δεσπότη βοῶντι· Δεῦτε πάντες οἱ κοπιῶντες, κἀγὼ ἀναπαύσω ὑμᾶς. Κτησώμεθα τὴν τοῦ λόγου ὡρεῖν πρὸς πράξεις εὐγνωμοσύνης. Μάθωμεν ἐνταῦθα τὴν τῶν κακῶν ἀποχὴν, ἵνα ἐν τοῖς μέλλουσι μὴ μάθωμεν ἄκοντες. Χρησώμεθα βίῳ πρὸς τὰ καλὰ γυμνασίῳ· πρὸς τὸ τῆς ἁμαρτίας παροξυνώμεθα μῆκος. Βαθύν τινα τὸν τοῦ Κτίστου περιφέρωμεν ἔρωτα, ὅλη πρὸς αὐτὸν κολληθῶμεν καρδίᾳ, τὴν τοῦ λόγου μὴ κακῶς κατὰ τὸν ἄστυον οὐσίαν καταναλώσωμεν. Τὴν ἀποκειμένην ἐκείνην κτησώμεθα καύχησιν, ἣν ὁ Παῦλος εἶδα καυχώμενος· Τίς ἡμᾶς χωρίσει ἀπὸ τῆς ἀγάπης τοῦ Χριστοῦ; Αὐτῷ πρέπει δόξα καὶ τιμὴ σὺν τῷ Πατρὶ καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων ἀμήν.

Apud eundem Macarium Chrysoccephalum, orat. viii in Matth. cap. viii, e cod. Barocc. 156, et lib. vii in Lucam, cap. xiii, e cod. Barocc. 211.

Οὐκ ἀνθρωπένῃ οὖν ὁμοίωσιν ὁ Θεὸς (8) ἐνταῦθα λαμβάνει, ἀλλὰ περιστερᾶς, ὅτι τὴν ἀφέλειαν καὶ τὸ πρὸς τῆς νέας ἐπιφανείας τοῦ Πνεύματος ἐβούλετο δεῖξαι τῷ τῆς περιστερᾶς ὁμοιώματι. Ὁ μὲν γὰρ νόμος βαρὺς ἦν καὶ μαχαίρα κολάζων, ἡ δὲ χάρις ἱερὰ καὶ λόγῳ ρυθμίζουσα πραότητος. Ταῦτά τοι καὶ ὁ Κύριος πρὸς τοὺς ἀποστόλους εἰπόντας ἐν πρὶ κολάσαι τοὺς μὴ δεξαμένους αὐτοὺς κατὰ τὸν ἥλιον· Οὐκ οἰδατε, φησί, πόλου Πνεύματος ἐστε.

Apud eundem Macarium lib. xiii, in Matth. cap. ix.

Τὰς δὲ διὰ τοῦ ἰώτα καὶ τῆς κεφαλᾶς ἡ δικαιοσύνη χέραγεν αὐτοῦ· Ἐὰν ὀρθοὶ πρὸς μὲ ἦκητε, κἀγὼ ὀρθὸς πρὸς ὑμᾶς· ἐὰν πλάγιοι πορεύησθε, κἀγὼ πλάγιος, λέγει Κύριος τῶν δυνάμεων. Τὰς ἐπιλήψεις τῶν ἁμαρτωλῶν πλαγίας αἰνιττόμενος δόξας· ἡ γὰρ εὐθεῖα καὶ κατὰ φύσιν, ἣν αἰνιττεται ἐν ἰώτα τοῦ Ἰησοῦ, ἡ ἀγαθωσύνη αὐτοῦ, ἡ πρὸς τοὺς ἐξ ὑπακοῆς πεπιστευκότας, ἀμετακίνητος τε καὶ ἀρρεπής. Οὐ μὴ οὖν παρέλθῃ ἀπὸ τοῦ νόμου οὔτε τὸ ἰώτα, οὔτε ἡ κεφαλαία, τουτέστιν οὔτε ἡ τοῖς εὐθεῖαι

illa enim fidelibus imprimitur. Et inducite calceamenta in pedes ejus, ut parati sint ad Evangelium pacis^a, et integrum bonarum actionum cursum.

7. Sed quos post peccatum in baptisma commissum perditos Christus iterum reperit, hos Novatus Dei adversarius vult perdere. De nullo igitur et nos lapsu si ab eo resipuerimus desperemus; caveamus tamen labi, lapsi autem revertamur. Verentesque impingere, postquam impegimus, fugiamus desperare, atque stabiliiri maturemus, erigique properemus supplantati. Credamus clamanti ad nos. Domino: Venite, omnes qui laboratis, et reficiam vos^b. Adhibeamus rationis donum ad actiones decentes. Discamus cum maxime abstinere a malo, ne in futurum discendum hoc nobis sit invitis. Vita utamur ut in bono nos exerceamus, et peccatorum magis magisque in nobis accendamus odium. Altum Conditoris amorem circumferamus, toto illi adhæreamus corde, nec, filii nequam exemplo, rationis facultatem male consumamus. Repositam illam nobis comparemus gloriationem, qua efferens se Paulus clamat: Quis nos separabit ab amore Christi^c? Ipsi competit gloria et honor cum Patre et sancto Spiritu, in sæcula sæculorum. Amen.

379 Non humanam hic, sed columbæ similitudinem assumpsit Deus, quia simplicitatem ac mansuetudinem novæ apparitionis Spiritus volebat columbæ imagine significare. Lex enim gravis fuerat et gladio puniebat; at gratia suavis et voce mansueta utens ad corrigendum. Hinc Dominus ad apostolos, cum dixissent ut Eliæ exemplo hos a quibus recepti non fuerant igne puniret: Nescitis, inquit, cujus Spiritus estis^d.

Fortasse per rectum iota et obliquum apicem justitia ejus exclamat: Si recti ad me veneritis, et ego rectus ad vos: si obliqui incesseritis, et ego obliquus, inquit Dominus exercituum^e. Peccantium enim offensiones per obliquas vias significantur. Recta vero et naturalis est quam iota nominis Jesu indicat, bonitas ejus quæ erga obedientes ac fideles immota est ac stabilis. Non igitur præteribit de lege nec apex nec iota, hoc est, neque rectis respondens promissio, neque quam oblique inceden-

^a Eph. vi, 15. ^b Matth. xi, 28. ^c Rom. viii, 35. ^d Luc. ix, 55. ^e Levit. xvi, 24.

(8) Ὁ Θεός. Al., ὁ Παράκλητος. FABRIC. Primam periodum paulo aliter et accuratius citat idem Macarius orat. vii in Lucam, cujus inscriptio est: Εἰς παραμυθίαν τῶν φώτων, cap. xiii, cod. 211, Barocc., huac nempe in modum: Οὐκ ἀνθρωπένῃ ὁμοίωσιν ἐνταῦθα τοῦ Θεοῦ παρελθόντος, ἀλλὰ τὸ περιστερᾶς εἶδος, ὅτι τὴν ἀφέλειαν, etc., ut supra usque ad ὁμοίωματι. Atque hanc lectionem genuinam esse patet non modo ex Græca Catena in Lucam ms. in bibliotheca Vindobonensi cod. 42 theol. juxta ordinem Lambecii, ubi eodem modo legitur, nisi

quod pro ἀλλὰ τὸ περιστερᾶ εἶδος, simpliciter s. ἀλλὰ τῆς περιστερᾶς· sed et ex Latine edita a Cordeio Catena in Lucam cap. iii, num. 33, ubi hæc Clementis ita sonant: Non hic hominis, sed columbæ similitudinem Deus assumpsit; quia volebat novam quadam apparitione Spiritus per columbæ similitudinem, simplicitatem ac mansuetudinem declarare. Ceterum liquet, Macarium priore loco verba Clementis paululum immutasse, ut plena inciperet periodus. GRÆC.

libus Deus comminatur, poena. Rectis enim bonum a se præbet Dominus; declinantes vero ad tortuosos anfractus, abducit ad sortem eorum qui operati sunt iniquitatem. Et cum innocente innocens est, et cum perversis perversus^a, et obliquis obliquas immittit vias.

Alia Clementis allegoria.

Deus homini ad similitudinem suam facto formam suam splendidam, velut sigillum maximum impressit, ut omnibus imperaret et dominaretur, et cuncta illi servirent. Ideo judicat Deus totum se et imaginem sui hominem esse. Quidquid igitur homini fecerit aliquis sive boni sive mali, in Deum refertur. Ideo ex illo iudicium omnibus pro merito suo tribuens venit: suam enim imaginem vindicat.

κατάλληλος ἐπαγγελία, οὕτε ἡ τοῖς πλαγιαζούσας ἡπειλημένη κόλασις. Ἀγαθύνει γὰρ τοῖς εὐθέσι Κύριος· τοὺς δὲ ἐκκλίνοντας εἰς τὰς στραγγαλιὰς ἀπέγει μετὰ τῶν ἐργαζομένων τὴν ἀνομίαν. Καὶ μετὰ ἀθῶον ἀθῶός ἐστι, καὶ μετὰ στρεβλοῦ διαστρέφει, καὶ τοῖς σχολοῖς σχολιάς ὁδοὺς ἀποστέλλει.

Ἀλλῃ θεωρία Κλήμεντος.

Τῇ ἑαυτοῦ φωτοσιδεῖ μορφῇ ὁ Θεός, ὡς ἐν σφραγίδι μεγίστῃ, τὸν ἐν ὁμοῦματι ἀνθρωπῶν ἐνετυπώσατο, ὅπως ἂν πάντων ἀρχὴ καὶ κυριεύη, καὶ πάντα αὐτῷ δουλεύῃ. Διὸ κρίνεται ὁ Θεός εἶναι τὸ πᾶν αὐτὸν καὶ τὴν ἑαυτοῦ εἰκόνα τὸν ἀνθρώπον. Οὗτος ἀράτος, ἡ δὲ αὐτοῦ εἰκὼν, ὁ ἀνθρώπος, ὁρατός (9). Ὁ οὖν ἰάν τις ποιήσεται (10) ἀνθρώπων, εἴτε ἀγαθὸν εἴτε κακόν, εἰς ἐκεῖνον ἀναφέρεται. Διὸ ἐξ αὐτοῦ κρίσις, ὅτι πᾶσι κατ' ἀξίαν ἀπονέμουςα, παρελεύσεται· τὴν γὰρ αὐτοῦ μορφήν ἐκδικεῖ.

XVII.

Fragmenta quæ in editione Oxoniensi desiderantur.

Apud S. Anastasium Sinaitam, quæst. xcvi, pag. 401 edit. novissimæ.

Quemadmodum fieri potest, ut et nunc homo formet hominem, eo pacto quo Adam formatus est; id tamen non fit, eo quod homini vim generandi homines concesserit, verbis illis ad naturam humanam prolatis: *Crescite, et multiplicamini, et replete terram*^b; ita omnipotente et provida sua virtute, corporum resolutionem et corruptionem, naturali quadam serie et consecutione, elementorum mutationi permisit et commisit, secundum insitam^c essentiali illius cognitionem et comprehensionem.

Joannes Veccus, patriarcha CP., De processione Spiritus sancti. — Apud Leonem Allatium, Græc. or. rhod. tom. I, pag. 248.

Sed et Clemens Stromateus, in variis quas composuit definitionibus, et quibus omnis pii dogmatis rationes præscribuntur illi, qui theologiam persequi voluerit, definiturus quid Spiritus et quot modis dicatur, ait: *Spiritus est substantia tenuissima, materia et formæ expers.*

Ὅσπερ δυνατόν καὶ νῦν ἀνθρώπων πλάττειν ἀνθρώπους, κατὰ τὴν προτέραν τοῦ Ἀδάμ διάπλασιν, οὐκ ἔτι οὕτω ποιεῖ διὰ τὸ ἀπαξ χαρίσασθαι τῷ ἀνθρώπῳ ἀνθρώπους γεννῆν, εἰπὼν πρὸς τὴν φύσιν ἡμῶν τὸ, *Ἀυξάνεσθε καὶ πληθύνεσθε, καὶ πληρώσατε τὴν γῆν*· οὕτω τῇ παντεξουσίᾳ καὶ προνοητικῇ αὐτοῦ δυνάμει καὶ τὴν τῶν σωμάτων διάλυσιν καὶ τελευτήν, φυσικῇ τινι ἀκολουθίᾳ καὶ τάξει, τῇ τῶν στοιχείων μεταβολῇ ὥκονόμησε γίνεσθαι. κατὰ τὴν οὐσιωδὴ αὐτοῦ θεογνωσίαν καὶ κατὰλήψιν.

Ἀλλὰ καὶ ὁ Κλήμης ὁ Στρωματεύς ἐν οἷς συνέθετο διαφοροῖς ὅροις, ὥστε παντὸς εὐσεβοῦς δόγματι προηγεῖσθαι αὐτοὺς τῷ βουλομένῳ θεολογίαν μετέβαι, ὀριζόμενος τί πνεῦμα, καὶ ποσαυχῶς λέγεται πνεῦμα, φησί· *Πνεῦμα μὲν ἐστὶ λεπτὴ καὶ ὁλοκαὶ ἀσχημάτιστος ἐκπορευτικὴ ὑπαρξίς.*

Ex Nicephori CP. Antirrhético inedito adversus Iconoclastas. — Edidit Græce et Latine V. C. Nicolaus le Nourry in Appar. ad biblioth. SS. Patrum, tom. I, pag. 1334. A. B.

Clementis presbyteri Alexandrini e libro contra eos qui Judæorum errores sequuntur.

Salomon Davidis filius, in fibris Regnorum, cum structuram veri templi non solum cœlestem esse et spiritalem, sed ad carnem quoque, quam filius Davidis et Dominus ædificaturus erat, spectare intellexeret: atque eandem structuram ad ejus præsen-

Κλήμεντος πρεσβυτέρου Ἀλεξανδρείας ἐκ τοῦ Κατὰ Ἰουδαίων τῶν.

Σολομῶν ὁ τοῦ Δαβὶδ παῖς, ἐν ταῖς βασιλείαις ἐπιγραφόμεναις, τὴν τοῦ ἀληθινοῦ νεῶ κατασκευὴν, συνελθὺς οὐ μόνον ἐπουράνιον εἶναι καὶ πνευματικὴν, ἤδη δὲ καὶ εἰς τὴν σάρκα διαφέρειν, ἣν ἐμελλεν οἰκοδομεῖν ὁ τοῦ Δαβὶδ υἱός τε καὶ Κύριος, εἰς τε τὴν

^a Psal. xvii, 27; II Reg. xxii, 27. ^b Gen. i, 28.

(9) Διὸ κρίνεται ὁ Θεός... ὁρατός. Quid hoc sibi vult: *Judicat Deus totum se et imaginem sui hominem esse?* Adde quod integrum periodum omiserit interpres. Sed antequam aliam versionem substitutam, Græcum textum sic emendo: Διὸ κρίνεται ὁ Θεός εἶναι τύπον αὐτοῦ καὶ τὴν ἑαυτοῦ εἰκόνα τὸν ἀνθρώπον, κ. τ. λ. Sic autem interpreto: *Ideo ju-*

dicat Deus typum seu simulacrum sui esse hominem: hic (Deus) invisibilis est, ejus autem imago, nempe homo, visibilis. Ita V. C. Claudius Capperonier, ad calcem tom. I *Thesauri Canisiani*, pag. 766.

(10) Ποιήσεται. Vel ποιήσῃ, ita sane legitur. GRAB.

αὐτοῦ παρουσίαν, ἐνθα καθιδρύεσθαι καθάπερ τι ἁγίασμα ἑμφύχον διεγνώκει, εἰς τε τὴν κατὰ σύνοδον πίστεως ἐγειρομένην Ἐκκλησίαν, κατὰ λέξιν λέγει· *Εἰ ἀληθῶς ὅρα κατοικήσει Θεὸς μετὰ ἀνθρώπων ἐπὶ τῆς γῆς*; Κατοικεὶ δὲ ἐπὶ τῆς γῆς, σάρκα περιβαλλόμενος, καὶ μετὰ ἀνθρώπων αὐτῷ κατοικήσεις γίνεται ἐν τῇ κατὰ τοὺς δικαίους συνθέσει τε καὶ ἁρμονίᾳ, νεὼν ἅγιον ἐργαζομένῳ τε καὶ ἀνιστάντι. Ἐπὶ γὰρ οἱ δίκαιοι, τὴν γῆν ἐτι περικεῖμενοι· καὶ γῆ, ὡς πρὸς τὸ μέγεθος παραβαλλόμενοι τοῦ Κυρίου. Ταῦτά τοι καὶ ὁ μακάριος Πέτρος οὐκ ὀκνεῖ λέγειν· *Καὶ αὐτὸς ὡς λίθοι ὧντες οἰκοδομίσθης, οἶκος πνευματικὸς, ἱερᾶν τεύματος ἅγιον, ἀνεγέρχεται πνευματικῶς θυσίας τὰς προσδεχτὰς τῷ Θεῷ διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ*. Ἐπὶ δὲ τοῦ σώματος, ὃ κατὰ περιγραφὴν τόπον ἐνθεον ἑαυτῷ καθιέρωσεν ἐπὶ γῆς ὁ Κύριος, Αὐσατε, εἶπε, τὸν ναὸν τοῦτον, καὶ ἐν τρισὶν ἡμέραις ἐγερῶ αὐτόν. *Εἶπον οὖν οἱ Ἰουδαῖοι· Τεσσαράκοντα καὶ ὀκτώ ἐτισιν ὁ ναὸς οὗτος ὀικοδομήθη, καὶ σὺ ἐν τρισὶν ἡμέραις ἐγερσεις αὐτόν*; Ἐκεῖνος δὲ ἔλεγε περὶ τοῦ ναοῦ τοῦ σώματος αὐτοῦ.

Ex codice chartaceo biblioth. regis Christianissimi signato n. 2431. — Ibid. pag. 1336. A.

Τοῦ ἀγνωτάτου καὶ μακαριωτάτου Κλήμεντος, πρεσβυτέρου Ἀλεξανδρείας, τοῦ Στρωματέως, ἐκ τοῦ Περὶ Προνοίας λόγου.

Τί Θεός; Θεὸς ἐστίν, ὡς καὶ ὁ Κύριος λέγει, πνεῦμα. Πνεῦμα δὲ ἐστὶ κυρίως οὐσία ἀσώματος καὶ ἀπερίγραπτος. Ἀσώματον δὲ ἐστὶν ὃ μὴ συμπληροῦται σώματι, ἢ ὅ τὸ εἶναι οὐκ ἔστι κατὰ τὸ πλάτος, μήκος καὶ βάθος. Ἀπερίγραπτον δὲ ἐστὶν ὃ ὅπως, οὐδεὶς τόπος τὸ κατὰ πάντα ἐν πᾶσιν, καὶ ἐν ἑκάστῳ ὅλον, καὶ ἐφ' ἑαυτοῦ τὸ αὐτό (11).

Ex eodem codice chartaceo, post aliud fragmentum quod. e tom I opp. S. Maximi jam exstat in editione Clementis Oxoniensi, hæc subjiciuntur. — Ibid. pag. 1335. D.

Φύσις λέγεται παρὰ τὸ ἡφυκέναι. Πρώτη οὐσία ἐστὶ πᾶν καθ' ἑαυτοῦ ὕφαστος, ὅλον λίθος οὐσία λέγεται. Δευτέρα δὲ οὐσία αὐξητική, καθὼς αὔξει καὶ φθίνει, τὸ φυτόν. Τρίτη δὲ οὐσία ἑμφύχος, αἰσθητική, τὸ ζῶον, ὃ ἵππος. Δευτέρα (12) οὐσία ἑμφύχος, αἰσθητική, λογική, ἄνθρωπος· δι' ὃ καὶ ἕκαστος γέγονεν ὡς ὢν ἐκ πάντων, τὴν ψυχὴν ἔχων ὅλον, καὶ τὸν νοῦν Θεοῦ εἰκόνα.

animamque habet non materiata, et mentem Dei imaginem.

Apud S. Joannem Damascenum in sacris Parallel. tom. II, pag. 307.

Ὁ τοῦ ἀπαθoῦς Θεοῦ φόδος ἀπαθής. Φοβεῖται γάρ οὗτος ὁ τὸν Θεόν, ἀλλὰ τὸ ἀποπεισθῆναι τοῦ Θεοῦ. Ὁ δὲ τοῦτο δεδιώς, τὸ τοῖς κακοῖς συμπεσεῖν, φοβεῖται καὶ δέδιεν τὰ κακά. Ὁ δεδιώς δὲ τὸ πῶμα, ἀφάρτων ἑαυτὸν καὶ ἀπαθῆ εἶναι βούλεται.

• III Reg. viii, 27. ^h I Petr. ii, 5. ⁱ Joan. ii, 19-21. ^u Joan. iv, 24. ^j

(11) Ἀπερίγραπτον ... τὸ αὐτό. Ex Latina quidem versione hujus loci nihil sensus exsculpi potest: et miror virum doctum ea in lucem emisisse, quæ nec ipse nec alius quispiam valeat intelligere. Sed Græca verba facile sanari possunt, si legantur hoc modo: Ἀπερίγραπτόν ἐστι, οὐ τόπος οὐδεὶς, τῷ

tiam, per quam constituerat aliquam veluti animam collocari statuum, simulque ad Ecclesiam secundum fidei consensum excitatam pertinere cognosceret; his utitur verbis: *Num vere Deus habitabit cum hominibus super terram* ^a? Profecto habitat super terram, carne indutus; suæque cum justis et conjunctione et concordia sit cum hominibus ejus habitatio, postquam sanctum condidit templum, illudque exstruxit. Terra quippe justī sunt homines, terram adhuc incolentes: terra quoque sunt, si cum Dei magnitudine comparentur. Hæc et sanctus Petrus non dubitat dicere: *Et ipsi tanquam lapides vivi superædificamini, domus spiritualis, sacerdotium sanctum, offerre spirituales hostias, acceptabiles Deo per Jesum Christum* ^b. Habitat et in corpore quod secundum circumscriptionem, sicut locum divinum, sibi Dominus super terram consecravīt. *Solvite, inquit, templum hoc, et in tribus diebus excitabo illud. Dixerunt ergo Judæi: Quadraginta et sex annis ædificatum est templum, et tu in tribus diebus excitabis illud? Ille autem dicebat de templo corporis sui* ^c.

Sanctissimi ac beatissimi Clementis, Alexandriæ presbyteri, Stromatum auctoris, ex libro De Providentia.

Quid est Deus? Deus est, sicut et Dominus dicit, spiritus ^d. Spiritus autem est proprie substantia incorporea et incircumscrip̄ta. Incorporeum vero est, quod non constat corpore, vel quod non est secundum longum, latum et profundum. Incircumscrip̄tum autem est id, quod non est locus: nullus enim locus est per omnia, in omnibus, ac totum in quolibet, atque in se ipso idem.

380 Natura ex eo dicitur, quod natum est. Prima substantia est id omne quod per se subsistit, quemadmodum lapis substantia dicitur. Secunda vero substantia est quæ incrementi vim habet, quoniam augetur et marcescit, sicut planta. Tertia autem substantia est animata, sensuque prædita, ut animal, et equus. Quarta substantia est animata, sensu prædita, rationalis, ut homo: quo pacto nostrum unusquisque factus est, ut qui ex his omnibus constat, animamque habet non materiata, et mentem Dei imaginem.

Timor Dei qui perturbationibus vacat, perturbationi non est obnoxius. Neque enim Deum quicquam timet, sed ne a Deo excidat. Quī autem hoc timet, ne incidat in mala, is proinde mala metuit. Porro qui casum timet, is ab interitu et perpeſsionibus alienus fieri cupit.

κατὰ πάντα ἐν πᾶσιν καὶ ἐν ἑκάστῳ ὅλον, καὶ ἐφ' ἑαυτοῦ τὸ αὐτό. Hoc est: *Incircumscrip̄tum est id, cujus nullus est locus; eo quod secundum omnia sit in omnibus et in singulis totum, et in se ipso idem*. CAPPERON. l. c.

(12) Δευτέρα. Leg. τετάρτη.

Ibid. pag. 541.

Sit lex ista constituta, adversus eos qui res sanctas et divinas, non sancte et ut Deo dignum est, cernere cupiunt, poenam cæcitatibus inferre.

Νόμος ἔστω κατὰ τῶν σεμνῶν καὶ θεῶν οὐ σεμνῶς καὶ θεοπρεπῶς ὁρᾶν ἀξιούντων, κόλασιν ἐπιφέρειν ἀπορίας.

Ibid. pag. 657.

In universum Christianus solitudinis, secessionisque et tranquillitatis ac pacis amicus est.

Καθόλου ὁ Χριστιανὸς ἐρημίας καὶ ἡσυχίας καὶ γαλήνης καὶ εἰρήνης οικεῖός ἐστιν.

Ex Catena in Pentateuchum Latine edita a Francisco Zephyro, pag. 146.

Nomen illud mysticum quod vocant Tetragrammaton, quo tantum muniebantur illi quibus adytum pervium erat, sonat Jehovah, quod interpretatur, *qui est et qui erit*; candelabrum vero quod ad australem plagam astabat altaris, septem planetas referebat, qui meridianam regionem circumagi nobis videntur: cui terna utrinque rami consurgunt,

quoniam sol quasi candelabrum mundi medius inter alios planetas divina sapientia libratus sua luce superiores lustrat et inferiores. Ad alteram partem ipsius aræ posita erat mensa, in qua panes proponebantur, quod ex ea parte cæli flatus nobis vitales et almi aspirant.

Fragmenta alia exhibent *Catenæ Græcorum Patrum in Novum Testamentum*, quas Oxonii ad fidem codd. mss. edidit J. A. Cramer S. T. P. (1840, 8 vol. in 8°). Ed. PATR. — Tomo III, qui Catenam in Acta apostolorum complectitur hæc ad cap. vii, vers. 24, 25, leguntur, quæ in operibus Clementis non exstant:

Dicunt autem mystæ [Moysen] verbo solo percussisse Ægyptium, sicut postea in Actibus narratur illos, qui celaverant partem pretii agri ejusdam, et mentiti erant, verbo [Petrum] interemisse.

Κλήμεντος Στρατωμάτως. Φασὶ δὲ οἱ μύσται λόγῳ μόνῳ ἀνελὶν τὸν Αἰγύπτιον, ὡς περ ἀμέλει ὑστερον ἐν ταῖς Πράξεσι φέρεται, τοὺς νοσφισαμένους τῆς τιμῆς τοῦ χωρίου καὶ ψευσαμένους, λόγῳ ἀποκτείναναι.

Tomo IV, p. 291, in expositione Epistolæ ad Romanos, cap. viii, vers. 38:

Sive vitam (inquit S. Paulus) quæ præsentis temporis est, et mortem quæ persecutorum furore sævit, sive angelos et principatus et virtutes, missos a Deo spiritus,

Κλήμεντος. Ἡ ζωὴν, τὴν κατὰ τὸν παρόντα βίον· καὶ θάνατον, τὸν κατ' ἐπιφορὰν τῶν διωκόντων, ἀγγέλους τε καὶ ἀρχὰς καὶ δυνάμεις, τὰ ἀποστολικὰ πνεύματα.

Et ad ejusdem Epistolæ capitis x vers. 3, p. 369:

Et non cognoscentes, neque facientes legis propositum, quodcumque illis placuit, hoc ipsum voluisse legem crediderunt; neque etiam ventura prænuntianti confiderunt, litteræ vero et timori servientes, non spiritum et fidem secuti sunt.

Κλήμεντος. Καὶ μὴ γνόντες, μηδὲ ποιήσαντες τὸ βούλημα τοῦ νόμου, ὃ υπέλαβον αὐτοὶ, τοῦτο καὶ βούλεσθαι τὸν νόμον φήθησαν. Καὶ οὐδ' ὡς προφητεύοντι τῷ νόμῳ ἐπίστευσαν, λόγῳ δὲ φιλεῖν καὶ φόβῳ, ἀλλ' οὐ διαθέσαι καὶ πιστεῖν ἠκολούθησαν.

Tomo VI, p. 385, in Catena in Epist. II ad Cor., ad hæc verba vers. 16 capitis v: Et dæ καὶ ἐγκόσμεν κατὰ σάρκα Χριστόν.

Et in tantum, inquit S. Paulus, nemo adhuc secundum carnem vivit, quod non est vita, sed mors, in quantum nec ipse Christus: ut palam manifestaret, quod vitæ secundum carnem imposuisset finem. Quomodo? Non corpus exuens, absit! Nam cum ipso proprio corpore suo veniet Judex omnium; omnibus autem infirmitatibus physicis expeditus, fame scilicet, siti, somno ac lassitudine: nunc enim impassibile et doloribus immune corpus habet.

Καὶ τοσοῦτον, φησὶν, οὐδεὶς ἐστὶ κατὰ σάρκα ζῇ, ἐκείνῳ γὰρ οὐκ ἔστι ζωὴ, ἀλλὰ θάνατος, ὅτι καὶ ὁ Χριστὸς· ἵνα δείξῃ ὅτι τὸ κατὰ σάρκα ζῆν ἐπαύσεται· πῶς; οὐ τὸ σῶμα ἀφελὶς, ἀπαγε· μετ' αὐτοῦ γὰρ ἔξει ὡς ἰδίῳ κριτῆς ἀπάντων, ἀλλὰ τῶν φυσικῶν ἀπαλλαγείς παθῶν, ὅσον πείνης καὶ δίψης καὶ ὕπνου καὶ κόπου· νῦν γὰρ ἀπαθὲς καὶ ἀκήρατον ἔχει σῶμα· εἰς ἐμπαθῆτόν σαρκί. Οὕτω καὶ ὁ Κλήμης ἐν δ' Ὑποτύπωσιν.

Quemadmodum apud nos secundum carnem esse, dicitur esse in peccatis; et sine his esse, dicitur esse (non secundum carnem: ita quoque apud Christum secundum carnem esse dicitur, naturalibus subijci affectionibus; non subijci vero; esse non secundum carnem. Sed quemadmodum ille, inquit, liberatus est, sic et nos. Jam non, inquit, carni subjectio sit. Sic Clemens in quarto *Hypotyposeon* libro.

Ὅσπερ ἦν [leg. ἡμῶν] τὸ κατὰ σάρκα, ἐστὶ τὸ ἐν ἁμαρτίαις, καὶ τὸ ἐξω τούτων οὐ κατὰ σάρκα· οὕτω καὶ Χριστοῦ τὸ κατὰ σάρκα, τὸ εἶχειν τοὺς φυσικοὺς πάθους· τὸ μὴ εἶχειν δὲ οὐ κατὰ σάρκα. Ἀλλ' ὡς περ, φησὶν, ἐκεῖνος ἀπηλλαγὴν, οὕτω καὶ ἡμεῖς· οὐκ ἐτι, φησὶν, εἰς ἐμπαθῆτόν σαρκί. Οὕτω καὶ ὁ Κλήμης ἐν δ' Ὑποτύπωσιν.

Tomoe eodem, p. 391, ad hæc Epistolæ II ad Cor. capitis vi, vers. 11 : Ἡ καρδία ἡμῶν πεπλά-
τνται.

Καθάπερ γὰρ τὸ θερμὸν εὐρύνειν εἰσθεν, οὕτω
καὶ ἡ ἀγάπη· θερμὸν γάρ τι χρῆμα ἡ ἀγάπη· ὥσει
εἶπεν, Οὐ μόνον στόματι, ἀλλὰ καὶ καρδίᾳ φιλοῦ, καὶ
πάντας ἐνδὸν ἔχω. Διὸ φησιν, «Οὐ στενοχωρεῖσθε ἐν
τῇμιν,» τοῦ πόθου εὐρύνοντος αὐτοῦ τὴν ψυχὴν· ἡ
καρδία ἡμῶν πεπλάτνται· εἰς τὸ πάντα διδάξαι
ὑμᾶς, ὑμεῖς δὲ «στενοχωρεῖσθε ἐν τοῖς σπλάγχνοις
ὑμῶν,» τούτέστιν, ἐν τῇ πρὸς Θεὸν ἀγάπῃ, ἥ ἀγα-
πὴν με ὀφείλετε. Οὕτως ὁ Κλήμης ἐν τετάρτῳ Ὑπο-
τύπωσιν.

Ex Catena in Epistolas Pauli, tom. VII, p. 286, ad hæc Epistolæ ad Hebræos i, 4 : Πολυμερῶς καὶ πο-
λυτρόπως πάλαι ὁ Θεός, κ. τ. λ.

Κλήμεντος¹. Ἐπειδὴ γε μὴν ὁ Κύριος Ἀπόστο-
λος ὢν τοῦ Παντοκράτορος ἀπεστάλη πρὸς Ἑβραίους, B
διὰ μετριότητα ὁ Παῦλος οὐκ ἐγγράφει ἑαυτὸν Ἑ-
βραῖον Ἀπόστολον, διὰ τὴν πρὸς τὸν Κύριον τιμὴν,
διὰ τε τῶν ἐθνῶν εἶναι κήρυξ καὶ Ἀπόστολος, ἐκ
περιουσίας δὲ ἐπιστεῖλαι καὶ τοῖς Ἑβραίοις.

Tomoe eodem sub Clementis nomine sequentia fragmenta reperire est. Primum (pag. 426) inc. : Κλή-
μεντος, Μεγαλόδωρος... *Pædagog* lib. i, c. 9, v. 85; des. . . ὑπεραποθανεῖν, καὶ τὸ κατὰ τοῦ θανάτου
ἐπιδείξασθαι τρόποιον, aliter ac in edito. Fragmentum alterum (p. 455) : Κλήμεντος πρὸς Ἑλληνας. Ἀλλὰ
γὰρ βοᾷ καὶ νῦν ὁ Κύριος, κ. τ. λ.; desinit, ut in edit. : ὡς Ἰησοῦς πεπιστευκότας. Fragmentum tertium
(p. 490) : Κλήμεντος παιδαγωγέως. Πρωτόγονον, κ. τ. λ. In multis ab edito differt; quamobrem hic saltem
Græce sistendum duximus.

Κλήμεντος Παιδαγωγέως. Πρωτόγονον τὸ αἷμα
εὐρίσκεται ἐν ἀνθρώπῳ, τοῦτο δὴ τὸ αἷμα φυσικῇ
τρέπομενον πίπτει, κυησάσης τῆς μητρὸς, φιλαστορ-
γίᾳ συμπαθεῖ, ἐξανθεῖ καὶ γηράσκει πρὸς τὸ ἀποθνή-
σκου παιδίον. Καὶ ἐστὶ μὲν τῆς σαρκὸς ὑγρότερον τὸ
αἷμα, οἷον ὑγρὰ τις οὐσα σάρξ, τοῦ δὲ αἵματος νοστι-
μώτερον τὸ γάλα καὶ λεπτομερέστερον. Ἐπεὶ γὰρ τὸ
ἐπιχορηγούμενον αἷμα τῷ ἐμβρύῳ, καὶ διὰ μητρὸς
ἐστὶ πρότερον πεμπόμενον ὀμφαλοῦ, εἰτε αὖ τὸ κατα-
μήνιον αὐτὸ ἀποκλεισθὲν τῆς οἰκείας φορᾶς κατὰ
φυσικὴν ἀνάγκην χωρεῖν κελεύεται πρὸς τοῦ παν-
τρός καὶ γενεσιουργοῦ ἐπὶ τοὺς φλεγμαίνοντας ἦδη
μαστός, καὶ ὑπὸ πνεύματος ἀλλοιούμενον θερμοῦ,
ποθεῖν σκευάζεται τῷ νηπίῳ τροφῇ, αἷμα τὸ μετα-
βάλλον ἐστί. Μάλιστα γὰρ πάντων μελῶν μαστοὶ
συμπαθεῖς μήτρῃ. Ἐπὶ οὖν κατὰ τοὺς τόκους ἀπο-
κοπὴν λάβη τὸ ἀγγεῖον, δι' οὗ πρὸς τὸ ἐμβρυον τὸ
αἷμα ἐφέρετο, μύσις μὲν γίνεται τοῦ πόρου, τὴν δὲ
ὀρμὴν ἐπὶ τοὺς μαστοὺς τὸ αἷμα λαμβάνει, καὶ πολ-
λὴς τῆς ἐπιφορᾶς γενομένης, διατείνονται, καὶ μετα-
βάλλει τὸ αἷμα εἰς γάλα, ἀναλόγως τῇ ἐπὶ τῆς ἐλκώ-
σεως εἰς πῦον τοῦ αἵματος μεταβολῇ. Ἐπεὶ αὖ ἀπὸ
τῶν ἐν μαστοῖς παρακειμένων φλεβῶν ἀναστομου-
μένων κατὰ τὰς διαστάσεις τῆς κυήσεως τὸ αἷμα
μεταχέεται εἰς τὰς φυσικὰς τῶν μαστῶν σύριγγας·
τούτων δὲ ἀνακινούμενον τὸ ἀπὸ τῶν γειτνιαζουσῶν
καταπεμπόμενον ἀρτηριῶν πνεῦμα, μενούσης ἐτι
τῆς ὑποκειμένης ἀκραίου τοῦ αἵματος οὐσίας, ἐκ-
κυμανώμενον λευκαίνεται, καὶ τῇ τοιαύτῃ ἀνακοπῇ
κατ' ἐξαφρυσμὸν μεταβάλλεται, παραπλήσιόν τι πε-
ποθὸς τῇ θαλάττῃ, ἣν δὴ κατὰ τὰς ἐμβολὰς τῶν

Quemadmodum enim ardor dilatare solet, ita et
charitas, nam charitas est aliquid ardens; quasi
diceret : Non tantum ore, sed corde diligo; et om-
nes in pectore habeo. Quapropter dixit : «Non an-
gustiamini in nobis,» charitate ipsa animam dila-
tante : «cor nostrum dilatatum est,» ut omnia vos
doceam, vos autem «angustiamini in visceribus
vestris,» hoc est in charitate secundum Deum, qua
me amare debetis. Ita Clemens in quarto *Hypo-
typoseon* libro.

381 Clementis. Quoniam quidem Dominus noster
missus fuerat apostolus ab Omnipotente ad Hebræos,
per modestiam Paulus non scripsit semetipsum He-
bræorum apostolum, ut Domino honorem legitimum
tribueret, et quia præco quidem et apostolus gentium
erat, ex abundantia autem scripsit ad Hebræos.

πνευμάτων οἱ ποιηταὶ φασιν ἀποπτύειν ἀλὸς ἄχνην·
πλὴν ἀλλὰ αἷμα ἔχει τὴν οὐσίαν· τοῦτ' ἐπὶ τρόπῳ,
καὶ οἱ ποταμαὶ ῥάθ' ὑπερρέοντες, τῇ ἐπιλήψει τοῦ πε-
ρικεχυμένου ἀέρος ξανθόμενοι, ἀφρόν μορμύρους,
καὶ τὸ ἐνστέμιον ἡμῶν ὑγρὸν τῷ πνεύματι ἐκλευκαί-
νεται.

Τίς οὖν ἡ ἀποκλήρωσις, μὴ οὐχὶ καὶ τὸ αἷμα ἐπὶ
τὸ φωτεινότερον καὶ λευκότερον ὑπὸ τοῦ πνεύματος
τρέπεσθαι ὁμολογεῖν; πάσχει δὲ τὴν μεταβολὴν κατὰ
ποιότητα οὐ κατ' οὐσίαν. Ἀμέλει γοῦν οὐ τροφιμώ-
τερον ἄλλο τι, οὐδὲ μὴν γλυκύτερον, ἀλλ' οὐδὲ λευκό-
τερον εὖροις ἂν γάλακτος. Πάντῃ δὲ ὅμοιος τοῦτο τῇ
πνευματικῇ τροφῇ, ἥτις ἐστὶ γλυκεῖα μὲν, διὰ τὴν
χάριν, τρόφιμος δὲ ὡς ζωὴ, λευκὴ δὲ ὡς ἡμέρα
Χριστοῦ. Ταύτῃ τοίνυν περὶ τὴν ἀποκύψιν οἰκono-
μούμενον τῷ βρέφει τὸ γάλα χορηγεῖται. Καὶ οἱ
μαστοὶ οἱ τέως τὸν ἀνδρα περιδεδυμένοι ὀρθοί,
ἦδη κατανεύουσι πρὸς τὸ παιδίον, τὴν ὑπὸ τῆς φύ-
σεως πεπονημένην, ἐδληκτον παρέχειν διδασκόμε-
νοι τροφὴν εἰς ἀνατροφὴν σωτηρίας· αὐτὰ γὰρ ὡς αἱ
πηγαὶ πλήρεις εἰσὶν οἱ μαστοὶ ἐπεισρέοντος ἐτοίμου
γάλακτος, ἀλλὰ μεταβάλλοντες τὴν τροφὴν, ἐν ἑαυ-
τοῖς ἐργάζονται γάλα καὶ διακινεοῦσιν. Ἡ τροφὴ δὲ
ἡ κατέλληλος αὕτη καὶ πρόσφορος νεοπαγεῖ καὶ
νεοφύει παιδίον πρὸς τοῦ Θεοῦ τοῦ τροφέως καὶ πα-
τρός τῶν γεννωμένων καὶ ἀγαγενημένων πονουμέ-
νῃ, ὅταν τὸ μάννα οὐρανθεν ἐπερβέτο τοῖς παλαιοῖς
Ἑβραίοις, ἡ τῶν Ἀγγέλων ἐπουράνιος τροφὴ, ἀμέλει
καὶ νῦν αἱ τίτθαι τὸ πρωτόχυτον τοῦ γάλακτος πόμα
ὁμωνύμως ἐκείνη τῇ τροφῇ γάλα κεκλήκασιν. Χρὴ ἐκ
κατανοῆσαι τὴν φύσιν· ἡ γὰρ τοι τροφὴ χειμῶνος

¹ Κλήμ. Cod.

μὲν πυκνοῦντος τοῦ περιέχοντος καὶ πάροδον οὐ δίδοντος, ἐντὸς κατακλειομένη, τῷ θερμῷ ἐφομένη καὶ πεττομένη εἰς τὰς φλέβας ἐξαιματομένη ἐκχωρεῖ. Αἱ δὲ διὰ πνοῆς οὐ τυγχάνουσιν, πεπληρωμέναι μάλιστα συντείνονται καὶ σφύζουσι· διὸ καὶ αἱ τίτθαι περιπληθεῖς τότε μάλιστα γίνονται τῷ γάλακτι. Ἀποδίδεται δὲ ἡμῖν μικρῷ πρόσθεν τὸ αἷμα εἰς γάλα ταῖς κυούσαις κατὰ μεταβολὴν οὐ κατ' οὐσίαν χωρεῖν. Ὡς περ ἀμέλει καὶ αἱ τρίχες αἱ ξανθαὶ τοῖς γηρώσιν εἰς πολλὰς μεταβάλλουσιν. Θέρους δὲ ἐμπάλιν ἀραιότερον ὢν τὸ σῶμα, τὴν τροφὴν εὐδιαφορώτεραν παρέχει, καὶ ἥκιστα πλεονάζει τὸ γάλα, ἐπεὶ μήτε τὸ αἷμα· οὐδὲ γὰρ πᾶσα κατέχεται ἡ τροφή. Εἰ τοῖνυν ἡ μὲν κατεργασία τῆς τροφῆς ἐξαιματοῦται, τὸ δὲ αἷμα ἐκγαλακτοῦται, παρασκευὴ γίνεται τὸ αἷμα τοῦ γάλακτος ὥς περ αἷμα ἀνθρώπου, καὶ γίγαρτον ἀμπέλου.

Ἀλληγορῶν τοῖνυν τὸν λόγον ὁ Παῦλος, καὶ γάλα αὐτὸν ὀνομάζων, «ἐπότισα» ἐπιφέρει. Πίνεται γὰρ ὁ λόγος, ἡ τροφή τῆς ἀληθείας, ἀμέλει καὶ τὸ ποτὸν, ὕγρα καλεῖται τροφή. Δυνατὸν δὲ τὸ αὐτὸ καὶ βρῶμα εἶναι πῶς ἔχον καὶ ποτὸν, πρὸς ἄλλο καὶ ἄλλο νοούμενον, καθάπερ καὶ ὁ τυρὸς γάλακτος ἐστὶ πῆξις, ἡ γάλα πεπηγός· οὐ γὰρ μοι τῆς λεξιθρίας μέλει τανῦν, πλὴν ὅτι τὰς τροφὰς ἄμφω μία διακονεῖται οὐσία. Ἀλλὰ καὶ τοῖς ὑποτιτθίοις παιδίοις, ἀρκεῖ μόνον τὸ γάλα καὶ ποτὸν εἶναι καὶ τροφὴν. Πολλὰ γὰρ δὲ ὁ λόγος ἀλληγορεῖται, καὶ βρῶμα, καὶ σὰρξ, καὶ τροφή, καὶ ἄρτος, καὶ αἷμα, καὶ γάλα, ἀπαντα ὁ Κύριος εἰς ἀπολαυσὴν ἡμῶν τῶν εἰς αὐτὸν πεπιστευκότων. Πλὴν ἀλλὰ καὶ ἡ σὰρξ, αὐτὴ αἷμα τῷ γάλακτι, ὅσον ἀντιπελαργούμενον ἄρδεται τε καὶ αὐξεται. Καὶ δὴ καὶ ἡ διαμόρφωσις τοῦ συλληφθέντος τῷ τῆς ἐπὶ μῆνα καθάρσεως ὑπολελειμμένῳ καθαρῷ περιττώματι, κίρναμένου τοῦ σπέρματος γίνεσθαι. Ἡ γὰρ ἐν τούτῳ δύναμις θρομβοῦσα τοῦ αἵματος τὴν φύσιν, ὃν τρόπον ἡ πυτεῖα συνίστησι, τὸ γάλα οὐσίαν ἐργάζεται μορφώσεως· εὐθαλεῖ γὰρ ἡ κρᾶσις, σφαλερὰ δὲ ἡ ἀκρότης εἰς ἀτεκνίαν. Καὶ γὰρ αὐτῆς ἡδὴ τῆς γῆς ὑπὸ μὲν ἐπομβρίας κατακλυσθὲν ἀποσύρεται τὸ σπέρμα· διὰ δὲ αὐχμὸν νοτίδος ἀποξηραίνεται. Κολλώδης δὲ ὁ χυμὸς ὢν συνέχει τὸ σπέρμα καὶ φύει. Τινὲς δὲ καὶ τὸ σπέρμα τοῦ ζώου ἀφρὸν εἶναι τοῦ αἵματος κατ' οὐσίαν ὑποτιθενται· ὃ δὴ τῇ ἐμφύτῳ τοῦ ἀρρένους θερμῇ παρὰ τὰς συμπλοκάς ἐκταραχθὲν, ἐκραπίζόμενον ἐξαφροῦται, κἀν ταῖς σπερματίσι παρατίθεται φλεψὶν, ἐντεῦθεν καὶ τὰ ἀφροδίδια κέκληται. Συμφανὲς τοῖνυν ἐκ τούτων ἀπάντων, αἷμα εἶναι τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος τὴν οὐσίαν, ἀλλὰ καὶ μετὰ τὴν ἀποκύψιν αὐθὺς ἐκτρέφεται τὸ παιδίον αἵματι τῷ αὐτῷ. Αἵματος γὰρ φύσις τοῦ γάλακτος ἡ ῥύσις, καὶ πηγὴ τροφῆς τὸ γάλα, ὃ δὴ καὶ γυνὴ δῆλῃ τεκοῦσα ἀληθῶς καὶ μήτηρ δι' οὗ καὶ φίλερον εὐνοίας προσλαμβάνει.

Διὰ τοῦτο ἄρα μυστικῶς τὸ ἐν τῇ Ἀποστολῇ ἁγίῳ Πνεῦμα, τῇ τοῦ Κυρίου ἀποχρώμενον φωνῇ, «γάλα ὕμας ἐπότισα» λέγει. Εἰ γὰρ ἀνεγεννήθημεν εἰς Χριστὸν, ὁ ἀναγεννήσας ἡμᾶς ἐκτρέφει τῷ ἰδίῳ γάλακτι τῷ λόγῳ· πᾶν γὰρ τὸ γεννητὸν εἰσὶν εὐθὺς παρέχειν τῷ γεννωμένῳ τροφήν. Καθάπερ δὲ ἡ ἀναγέννησις ἀναλόγως, οὕτω καὶ ἡ τροφή γέγονε τῷ ἀνθρώπῳ πνευματικῇ πάντῃ. Τοῖνυν καὶ ἡμεῖς τὰ πάντα Χριστῷ προσοικειούμεθα, καὶ εἰς συγγένειαν διὰ τὸ αἷμα αὐτοῦ ὃ λυτρούμεθα, καὶ εἰς συμπάθειαν διὰ τὴν ἀνατροφὴν τὴν ἐκ τοῦ λόγου, καὶ εἰς ἀφθαρσίαν διὰ τὴν ἀγωγὴν τοῦ αὐτοῦ. Τὸ θρέψαι δ' ἐν βροτοῖσι πολλάκις, πλείω πορίζεται φίλτρα τοῦ φύσεως τέκνα. Ὅτι τοῖνυν ἐξ αἵματος γάλα κατὰ μεταβολὴν γίνεται, ἡδὴ μὲν σαφές, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν ποιμνίων, ἔκ τε τῶν βουκολίων ἐξεστὶ μαθεῖν. Τὴν γὰρ ζῶα ταῦτα τοῦ ἔτους κατὰ τὴν ὥραν ἔν ἑαρινῷ καλοῦσιν, ὑγροτέρου τοῦ περιέχοντος γεγονότος, ἀλλὰ καὶ τῆς πόας καὶ τῶν νομῶν εὐχύλων τὸ τρικυαῦτα οὐσῶν καὶ ἐνίκμων, αἵματος πλείπεται πρότερον, ὥς ἐκ τῆς διατάσεως τῶν φλεβῶν κυρτομένων τῶν ἀγγείων δείκνυται. Ἐκ δὲ τοῦ αἵματος δαψιλέστερον χεῖται τὸ γάλα. Θέρους δ' ἐμπάλιν ὑπὸ τοῦ καύματος συγκαίόμενον καὶ ἀναξηραίνόμενον, ἴσσησι τὴν μεταβολὴν τὸ αἷμα, καὶ ταύτῃ ἕλκτον ἀμέλγεται. Ναὶ μὴν καὶ συγγένειαν τινα πρὸς τὸ ὕδωρ φυσικωτάτην ἔχει τὸ γάλα, καθάπερ ἀμέλει πρὸς τὴν πνευματικὴν τὸ λουτρὸν τὸ πνευματικόν. Οἱ γοῦν ἐπιβρόφοντες τῷ γάλακτι ψυχροῦ ὀλίγον ὕδατος, ὠφελοῦνται παραχρῆμα. Οὐ γὰρ ἀποξύνεσθαι τὸ γάλα ἔφ' ἡ πρὸς τὸ ὕδωρ κοινωνία, οὐκ ἀντιπαθὴς τινί, προσεπεινομένου δὲ, προσπαθεῖα. Καὶ ἦν ὁ λόγος ἔχει πρὸς τὸ βάπτισμα κοινωνίαν, ταύτην ἔχει τὸ γάλα τὴν συναλλαγὴν πρὸς τὸ ὕδωρ. Δέχεται γὰρ μόνον τῶν ὑγρῶν τοῦτο καὶ τὴν πρὸς τὸ ὕδωρ μίξιν ἐπικαθάρσιν παραλαμβάνον, καθάπερ τὸ βάπτισμα ἐπὶ ἀφέσεως ἁμαρτιῶν. Μίγνυται δὲ καὶ μέλιτι προσφυῶς, καὶ τοῦτο ἐπὶ καθάρσει πάλιν μετὰ γλυκείας τῆς τρυφῆς μινύμενος γὰρ ὁ λόγος φιλανθρωπία, ἰσθαί γε ἡμὰ τὰ πάθη καὶ ἀνακαθαίρει τὰς ἁμαρτίας. Ἐπιμίγνυται δὲ τὸ γάλα καὶ οἶνῳ γλυκεῖ. Ἐπωφελὲς δὲ ἡ μίξις, ἀνακιρναμένου τοῦ πάθους εἰς ἀφθαρσίαν. Ἐξοβροῦται γὰρ ὑπὸ τοῦ οἴνου τὸ γάλα καὶ σχίζεται· καὶ ὃ τι περ αὐτοῦ νόθον, τοῦτο ἀποχετεύεται. Κατὰ τὰ αὐτὰ δὲ τῆς πίστεως ἡ κοινωνία ἡ πνευματικὴ πρὸς τὸν παθητὸν ἄνθρωπον τὰς σαρκικὰς ἐπιθυμίας ἐξοβροῦσα εἰς ἀιδίτητα συστέλλει τὸν ἄνθρωπον, τοῖς θεοῖς ἀπαθανατίζουσα. Οἱ πολλοὶ δὲ καὶ τὸ λιπαρὸν τοῦ γάλακτος, ὃ δὴ βούτυρον καλοῦσι, καταχρῶνται εἰς λύχον, τὸ πολυέλαιον τοῦ λόγου δι' αἰνίγματος ἀριδὴλως σαφηνίσαντες, ὥς μόνου τοῦδε ἐνδίκως καὶ τρέφοντος καὶ αὐξοντος καὶ φωτίζοντος τοὺς νηπίους. Τοσαῦτα περὶ γάλακτος καὶ τῆς τούτου ἀλληγορίας.

SCHOLIA VETERA

In Clementis Alexandrini *Protrepticum ad Græcos et Pædagogii* libros tres.

Ex editione Reinholdi Klotz, *Clementis Alexandrini Opera omnia*, Lipsiæ 1831, in 12, 4 vol., tom. IV, p. 91. — Editoris in hæc Scholia præfatiunculam exscribimus: « Quæ hic primum eduntur scholia insunt in codice egregio qui in bibliotheca Regia Parisina sub numero 451 asservatur. Accepta ea refero humanitati Constantini Schinæ, viri eruditissimi, Græco genere nati; equidem reliqua quæ ejusmodi in re faciendâ sunt curans subinde tantum aliquid de meo addidi, quod ne temere fecissem reperirer, sedulo cavi. Catal. bibl. reg., enumeratis quæ codex continet scriptis, hæc habet: *Is codex (membranaeus) manu Baanis, notarii Arethæ, Cæsareæ archiepiscopi, anno Christi 914 comatus est.* Pluribus de hoc libro præstantissime agitur in Montf. *Palæogr. Gr.* Paris. 1708, pag. 43, c. 275. Cf. præterea Fabr. *Bibl. Gr. cur. Harles*, vol. VII, pag. 126. »

Numeri paginas significant editionis Polleri, quarum series in nostra recensione signo X ad inferiorem paginam Lectorem revocante continenter exhibetur.

ΚΛΗΜΕΝΤΟΣ ΣΤΡΩΜΑΤΕΩΣ ΠΡΟΤΡΕΠΤΙΚΟΣ ΠΡΟΣ ΕΛΛΗΝΑΣ.

P. 1. — Ἀμφίων· Ἀμφίων Διὸς παῖς καὶ Ἀντιόχης, τοῦ Ἀσωποῦ ποταμοῦ θυγατὶς, οὐ δὲ Νυκτεώς.

Ἀρίων· Ἀρίων Μηθύμαιοις μὲν ἦν τὸ γένος, μὴ...ὅς δὲ αὐτὸς ἰχθὺν δαλεῖσας· οὕτως γὰρ λέγεται ὑπὸ δελφίνος δια...θῆναι ἐκ Σικελίας εἰς Κόρινθον.

Ἰχθὺν· τὸν δελφίνα δὲ Ἀρίων.

P. 2. Θράκιος· Ὀρφεὺς ὁ Θράξ, σοφιστὴς ἀπατεῶν· λέγει δὲ τὸν Ὀρφέα.

Εὐνομον· λέγεται περὶ Εὐνόμου ὅτι χορδῆς αὐτῷ βασιλεὺς τέττιγα παρῆσαι τὸ μέλος.

Μυθικόν· τὸν ἐν τῇ Μυθῷ φανέντα.

Sequitur satis longum de dracone Pythico scholium, sed ita dilutum et erasum ut ab eo enucleando prorsus destiterimus.

Κιθαρών· ὅρη οὕτω καλούμενα ἐν Βοιωτίᾳ.

Ὀδρυσῶν· Ὀδρυσαι γένος Θρακῶν.

P. 3. γερὸν· δράμ· καὶ γὰρ ἐν μὲν Κιθαρών καὶ Ἐλικῶν καθ' ἃ δελφοὶ ὑποκάθηνται ὁ δράκων ὑπὸ Ἀπόλλωνος τοξευθεὶς τραγυθίας ὑπῆρξε πατήρ· οὕτως καὶ Ὀρφεὺς διασπαρῆς (1) ὑπὸ Ὀδρυσῶν ἑλὼν ὑπόθεσις τραγυθίας γεγέννηται.

Ἀπρῆλζορας· ἀγροικὴ ψὴ ἐπὶ τῇ ληνῷ ἄδομένη, ἣ καὶ αὕτη περιεῖχε τὸν Διονύσου σπαραγμόν· πάνυ δὲ εὐφυνὸς καὶ χάριτος ἐμπλέως τὸ κιτῶ ἀναδύσαντες τεθείκεν· ὁμοῦ μὲν τὸ ἐπὶ Διονύσῳ τὰ Ἀθήναια ἀναδείκναι ἐνδείκναι, ὁμοῦ δὲ καὶ ὡς παροινίας ταῦτα καὶ παροινούσιν ἀνθρώποις καὶ μεθύουσι συγκεκρότηται.

ἐκτόκας· ἄγαν.

τηλανυγές· μακρὸν (lege μακρὸν) φαινόμενον.

τὴν ὑπερτάτην ὁρ· τὴν ὑπερέχουσαν ἐκτείνουσα. καταλειπέντων x. τ. λ. Ἀττικῶς ἀντὶ τοῦ καταλειπέντων οἰκειώσαν.

Τερπανδρον x. τ. λ. Καπῖτων· νόμος εἰς τῶν Τερπανδρῶν, οὕτως ὀνομασμένος διὰ τὸ ἀνθηρὸν εἶναι καὶ τοῖς ὅλοις κεχαρισμένον, ὃν φασὶ Τερπανδρον εὐρεῖν, τὸν τῶν καθαρικῶν νόμων εὐρετὴν.

Φρύγιον x. τ. λ. ἁρμονίων εἶδη.

P. 4. ὀργιζόμενος· μυστηριολογούμενος. ἐκθειάζοντες· ἐκθαυρόντες.

ὡς δὲ· ἀντὶ τοῦ πρὸς δὲ.

πηγὰ· πηγὰ, οἱ κόρυφοι· ἐρπετὰ, οἱ ἀπατεῶνες· λέοντες, οἱ θυμικοί· σῦες, οἱ ἡδονικοί· λύκοι, οἱ ἀρπακτικοί· λίθοι καὶ ξύλα, οἱ ἄφρονες.

καλιμβόλους· νόμους, ἀστάτους.

κωδίσ· δοραῖς.

P. 5. ἁρμονίαν x. τ. λ. τρόποι ἁρμονικῆς.

ρεάτους· νεάτη ὄνομα χορδῆς μουσικῆς τελευτίας· νέατον γὰρ τὸ ὑστατον.

Τουβάλ (in cod. Τουβάλ)· τοῦ καταδείξαντος φάλ-

λῆριον καὶ κιθάραν, ὡς ἐν τῇ Γενέσει γέγραπται.

κρέκη· κρέκειν γὰρ διαφιλαφᾶν (2) τὰς χορδὰς τοῖς δακτύλοις καὶ διαπειρᾶν, καὶ ἐπειδὴ κέρματι ἔοικεν ἡ τοιαύτη διαφιλάφησις κρέκειν εἰρηται.

P. 6. ὡς· ἀντὶ πρὸς.

ὄργανον· ὄργανόν ἐστὶ παναρμόνιον ἀντὶ τοῦ εἰκῶν ἀπαράλλακτος.

πλάνη· πλάνη τοῦ Ἀδάμ, καινὸν δὲ ἡ διὰ Χριστοῦ σωτηρία.

Φρύγας· ὡς παρ' Ἡροδότῳ μυθολογεῖται Φρύγας καὶ Ἀρκάδας γενέσθαι ἀρχαίους, τοὺς δὲ Ἀρκάδας πρὸ τῆς σελήνης.

P. 8. τοὺς τὰ ὡτα κεκτ. δι' ὧν λέγει· Ὁ ἔχων ὡτα ἀκούειν, ἀκουέτω.

ἀνάπτων ἐκ κίονος x. τ. λ. τὸν περὶ Μωϋσέως τοῦ πυρὸς στόλον λέγει.

P. 9. δάφνης· τῶν δαφνηφορικῶν οὕτως ὀνομαζομένων παρ' ὅσον δάφνας δι' ἐνναετηρίδος εἰς τὸ τοῦ Ἀπόλλωνος κομιέοντες οἱ ἱερεῖς ἐξέμουν αὐτόν· αὕτη ἡ αἰτία τῶν Διολέων ὅσοι κατῴκουν Ἀργὴν καὶ τὰ ταύτη γωρία· κατὰ χρησμόν ἀναστάντες ἐκείθεν καὶ περικαθεζόμενοι Θήβας ἐπὶ ὁρόντων προκαταχομένας ὑπὸ Πηλεΐδων. Κοινῆς ἀμφοῖν ἐορτῆς Ἀπόλλωνος ἐνοστάσης, ἀνογὰς ἔθεντο καὶ δάφνας τεμόντες, οἱ μὲν ἐξ Ἐλικῶν, οἱ δὲ ἐγγὺς τοῦ Μέλανος ποταμοῦ, ἐκόμισαν τῷ Ἀπόλλωνι. Πολεμέοντας δὲ οἱ τῶν Βοιωτῶν ἀφηγούμενος ἔδοξεν ἄναρ νεανίαν τινὰ πανοπλίαν αὐτῷ δίδοναι, καὶ εὐχὰς ποιέεισθαι προστάττειν τῷ Ἀπόλλωνι δαφνηφορύντας δι' ἐνναετηρίδος· μετὰ δὲ τρίτην ἡμέραν ἐπιθέμενος κρατεῖ τῶν πολεμίων, καὶ αὐτοὺς τε τὴν δαφνηφορίαν ἐτέλει, καὶ τὸ ἔθος ἐκείθεν διατηρεῖται. Ἡ δὲ δαφνηφορία· ξύλα ἐλαίης καταστέφουσι δάφνας, ποικίλοις ἄνθεσι καὶ ἐπάκρῳ μὲν χαλκῇ ἐφαρμόζεται σφαῖρα (3), ἐκ δὲ ταύτης μικροτέρας ἐξαρτῶσι· κατὰ δὲ τὸ μέ-

σον τοῦ ξύλου περιβέντες ἐλάσσονας τῆς ἐπάκρου τοῦ ξύλου καθάπτουσι πυρροῦς στέμματα, τὰ δὲ τελευταῖα τοῦ ξύλου περιστέφουσιν κρικνωτῷ· βούλεται δὲ αὐτῶν ἡ μὲν ἀνωτάτη σφαῖρα τὸν ἥλιον, ἡ καὶ τὴν

Ἀπόλλωνα ἀναφέρουσιν, ἡ δὲ ὑποκειμένη τὴν σελήνην, τὰ δὲ προσρηγμένα τῶν σφαιρίων ἄστρα τε καὶ ἀστέρας, τὰ δὲ στέμματα τὸν ἐνιαύσιον δρόμον· καὶ

γὰρ καὶ τῆς κοίτουσιν αὐτὰ· ἄρχει δὲ τῆς δαφνηφορίας παῖς ἀμφιβαλῆς, καὶ ὁ μάλιστα αὐτῷ οἰκαῖος βα-

στάζει τὸ κατεστεμμένον ξύλον, δ' κῶπα καλοῦσιν· αὐτὸς δὲ ὁ δαφνηφόρος ἐπόμενος τῆς δάφνης ἐφάπτε-

ται, τὰς μὲν κόμας καθειμένους, χρυσοῦν δὲ στέφανον φέρων, καὶ λαμπρὰν ἐσθήτα ποδὴρ ἑστολισμένους,

ἱφικρατίδας τε ὑποδεμένους, ὃς χορδὴ παρθένων ἐπακολουθεῖ, προτείνων κλῶνας πρὸς ἱκετηρίαν τῶν ὕμνων.

ἐρίω· τὴν λεγομένην εἰρσεκνήνην φησὶν, ἣν οὕτως

semper διαφιλαφᾶν, διαφιλάφησις habet.

(3) C. Schinas legit σφῆρα, idque corrigit in σφύρα, itemque σφυρίον.

(1) Codex διασπαρῆς. SCHINAS. Voluit scholiasta fortasse διασπαρῆς. R. KLOTZ.

(2) Cod. noster pro διαφιλαφᾶν, διαφιλάφησις

περιελιόντες ἐρίοις καὶ ταινίαις ὑφασμάτων λινέων (ἦν δὲ κλάδος ἀπὸ τῆς Μορίας ἐλαίας) καὶ ἀκροδρόους παντοίους περιαρτώντες, ἀνήγον εἰς ἀκρόπολιν τῇ Πολιάδι Ἀθηναίοι Παναθήναια, οὕτως ἐπευφημοῦντες· εἰσεσιῶν σὺκα φέρει καὶ μῆλα, καὶ ἐξῆς.

P. 10. **Θεσπρωτ.** Θεσπρωτὶά μέρος ἐστὶ γῆς οὕτω καλουμένης Ἠπείρου, ἐν ᾗ ἐλέγτο μαντεῖον εἶναι Διὸς, διὰ λεβήτων ἡγούντων πῶς γιγνόμενον.

Κιρράϊον· τὸν Φωκικῆς Κίρρας, πόλεως Φωκίδος.

γεράνδρουον· γεράνδρουον δὲ παλαιὸν ξύλον· ἐν Διδύμῳ (4) δὲ δρεὶ τῆς Κυζίκου φαίνονται οἱ Ἀργοναῦται τὴν Πέαν ἐξευμενιζόμενοι ἀγάλμα αὐτῆς ἐκ παλαιοῦ ξύλου ἀμπελίνου κατασκευάσαντες.

ῥάμμιον· λέγει τὸ ἐν Ἀμμωνι μαντεῖον.

Κλάριον· Κλάριος Κολοφώνος πόλις, ὅθεν ἦν Νικάνδρος ὁ ποιητής.

Διδύμει· ἐν Μιλήτῳ πόλει τῆς Καρίας Διδυμέως Ἀπολλωνος ἐστὶ μαντεῖον.

Ἀμφιάρω· ἐπειδὴ περὶ τὸ Ἄρμα τῆς Βοιωτίας τόπον οὕτω καλούμενον καταποθεῖς Ἀμφιάρωος ἐμαντεύετο τοῖς δεομένοις· πᾶσα δὲ μαντεία εἰς τὸν Ἀπόλλωνα ἀναφέρεται.

τὸν Ἀπόλλω· τοῦ ἐν Μιλήτῳ Ἀπολλωνος· οὗτος γὰρ ἀπὸ τόπου Κολοφώνος ἐκαλεῖτο.

τεγατοσκόπους· Καρανὸς τις Ἀργεῖος ἐπὶ ὀχλήματος αἰγῶν κατὰ χρησμὸν εἰς Μακεδονίαν μετωκίσθη.

P. 11. **αἴγες**· Καρανῶ τῷ Ποιάνθους υἱῷ ἐξ Ἀργους μέλλοντι ἀποικίαν στέλλειν ἐπὶ Μακεδονίαν, εἰς Δελφούς ἐλθόντι ἔχρυσεν ὁ Ἀπόλλων·

Φράξω, ὅτε Καρανὲ, νόμ' δ' ἐμὸν ἔνθεο μῦθον· ἐκπρὸς τῶν Ἀργῶν τὴν καὶ Ἑλλάδα καλλιγύναικα, χώρει πρὸς πηγὰς Ἀλιάκμονος· ἐνθα δ' ἂν αἰγὰς βοσκομένης ἐσθλὴς πρῶτον, τότε τοι χρεὼν ἐστὶ ζῆλόντων ναεῖν αὐτὸν γενεάν τε πρόπασαν.

Ἐκ δὲ τοῦ χρησμοῦ προθυμότερος γενόμενος Καρανὸς, σὺν τισιν Ἑλλήσιν ἀποικίαν στελεάζμενος, ἐλθὼν εἰς Μακεδονίαν ἐκτίσσε πόλιν καὶ Μακεδόνων ἐδασίλευσε, καὶ τὴν πρότερον καλουμένην Ἐδεσσαν πόλιν Αἰγὰς μετωνόμασεν ἀπὸ τῶν αἰγῶν· ὥκειτο δὲ τὸ παλαιὸν ἢ Ἐδεσσα ὑπὸ Φρυγῶν καὶ Λυδῶν καὶ τῶν μετὰ Μίδου διαχομισθέντων εἰς τὴν Εὐρώπην. Ταῦτα Εὐφωρίων ἱστορεῖ ἐν τῇ Ἰστοίᾳ καὶ τῷ Ἰνάχῳ.

κόρακες· Βοιωτοὶ πολεμοῦμενοι ὑπὸ Αἰολέων Ἐλαθον χρησμὸν, εἰ δεῖ πολεμεῖν· ὁ δὲ Ἀπόλλων εἶπεν αὐτοῖς· Ὅταν ὤψητε λευκοὺς κόρακας, τότε πολεμήσατε. Κατὰ τινὰ δὲ καὶ αἰρὸν νέοι τινὲς κατὰ παιδιὰν γυφώσαντες κόρακας ἀφῆκαν ἵπτασθαι. Νομίσαντες Βοιωτοὶ τοῦτο τὸν χρησμὸν δηλοῦν, ἐξεληθόντες ἐπολέμησαν καὶ ἀπώλοντο, ὅθεν καὶ ἡ παροιμία, Ἐς κόρακας, ἀντὶ τοῦ, εἰς ἀπώλειαν· καὶ οὕτω μαντικοὶ κόρακες ἐνομίσθησαν.

Ἀλκιβιάδην· οὗτός ἐστιν Ἀλκιβιάδης, ὁ Κλεινίου μὲν παῖς, Σωκράτους δὲ ἐρώμενος, οὗ καὶ ἐν τῷ Συμμοσίῳ Πλάτων μνησθῆται, ὡς ἐπεισεληθόντος τοῖς φιλοσόφοις συμπλησιάσκει μετὰ τινος ἐταίρας καὶ ἐπικωμάσαντος τὴν ἀρχήν.

ἐγκυκλήσω· ἐγκύκλημα ἐκάλουν σκευὸς τι ὑπὸ τροχὸν ἐκτὸς τῆς σκηνῆς, οὗ στρεφόμενου ἐδόκει τὰ ἔσω τοῖς ἔξω φανερά γίνεσθαι. Ἐγκυκλήσω οὖν ἀντὶ τοῦ φανερώσω, γυμνώσω. — Διεξοδικώτερον δὲ περὶ τοῦ αὐτοῦ εἰπεῖν· ἐγκύκλημα ἐλέγτο βάθρον ἐπὶ ξύλων ὕψων, ᾧ ἐπίκειται θρόνος· δείκνυσιν δὲ τὰ ὑπὸ τῇ σκηνῇ ἐν ταῖς οἰκίαις πραχθέντα ἀπόρρητα.

Ἰφ' οὗ δὲ εἰσάγεται τὸ ἐγκύκλημα, ἐσκύκλημα ὀνομάζεται, καὶ χρῆ τοῦτο νοεῖν καθ' ἐκάστην θύραν, ἢ ἢ καθ' ἐκάστην οἰκίαν. Δείκνυσιν δὲ ἡ μηχανὴ θεοὺς καὶ ἥρωας τοὺς ἐν ἀέρι, Βελλεροφόντην ἢ Περσέα, καὶ κεῖται μετὰ τὴν ἀριστεράν πάροδον ὑπὲρ τὴν σκηνὴν τὸ ὕψος· ὁ δὲ ἐστὶν ἐν τραγῳδίᾳ μηχανή, τοῦτο καλοῦσιν ἐν κωμῳδίᾳ τὴν κράδην. Δῆλον δ' ὅτι συκῆς ἐστὶ μέμνησις· κράδην γὰρ Ἀθηναῖοι καλοῦσι τὴν συκὴν.

P. 12. **Δῶ**· περὶ Διῶς, ἡ δὲ μήτηρ τῆς Κόρης, ἦν καὶ Περσεφόνην καλοῦσιν.

Ἐλευσίς· τόπος ἱερὸς τῆς Ἀττικῆς.

Μουσῶντος· ὀνομα τινος Ἀθηναίου.

εἰ δὲ καὶ ἀπὸ κ. τ. λ. τὸ ἐξῆς· εἰ δὲ καὶ ἀπὸ Μουσῶντος δεδῶσται ὁμῶν τὰ μυστήρια, οὐ φθόνος· ἐπιτυμβίῳ γὰρ τιμὴ δεδῶσται.

Δάρδανος· Διὸς μὲν παῖς, βασιλεὺς δὲ τῶν Φρυγῶν, πρῶτος λέγεται κατάρξαι τῶν εἰς τὴν Πέαν μυστηρίων τελευμένων.

Ἡτῶν· Ἡτῶν ὄνομα κύριον τοῦ ἱστορουμένου πρώτου κατάρξαι τῶν ἐν Σαμοθράκῃ τῇ Πέᾳ τελευμένων μυστηρίων.

ὁ Μίδας· Μίδας, Γαλατῶν βασιλεὺς, λέγεται καὶ οὗτος μαθὼν τὰ Πέας μυστήρια παρὰ Ὀδρύσου τοῦ Θρακῶν βασιλεὺς διαδοῦναι τοῖς ὑπηκόοις οὗτου.

Ὀδρύσου· Ὀδρυσος βασιλεὺς Θρακῶν, ᾧ ὁμῶν μὲν τὸ ἔθνος.

P. 13. **Κινύρα**· οὗτος ὁ Κινύρας βασιλεὺς ἐγένετο Κύπρου.

φαλλός· σῆμα αἰδοίου.

μουσῶντος· τελοῦμενος.

Δηοῦς δὲ μυστ. Δηοῦς ἦτοι Δήμητρος μυστήρια παρὰ Φρυγῶν.

Βριμύ· Ἐκάτης ἐπιθετον.

Κυδέλλη· Κυδέλλη ἢ Πέα· Κύβηλα γὰρ ὄρη Φρυγίας, ἐνθα τιμᾶται.

Κορύδαντιν· Κορύδαντες δαίμονες περὶ τὴν Πέαν ὠπλισμένοι.

P. 14. **ἐκερνοφόρησα** (in cod. ἐκίρνοφ.)· κίρνον τὸ λίκνον, ὃ σημαίνει τὸ πτύον, ἀπὸ τοῦ λικμῶν, ὅπερ ἐστὶν ἱερὸν τῆς Δήμητρος, ὃ αἱ μουῦμαι τὰ ταύτης μυστήρια ἐβάσταζον· ἐκίρνοφόρησα ἄρα ἀντὶ τοῦ, ἐβάστασα καὶ ἐμυθήθην τὰ ταύτης μυστήρια τῆς Δήμητρος.

Σαθάζων· τῶν ἐπιτελούμενων Διόνυσῳ τῷ γεγονότι ἐκ Διὸς τῇ Περσεφόνῃ, ὃν Σαθάζιον καὶ Ζαγρέα ὠνόμαζον.

ταυρόμορφον· ἡ Φερσεφόνη τὸν Ζαγρέα Διόνυσον· ταυρόμορφον εἶπε διὰ τὸ ἀγαν αὐτοῦ ἀγρευτικόν.

Posti διηγήσασθαι σοι in marg. καὶ τὰ Λόγια.

θεσμοφ. Ἐορτὴ οὕτω καλουμένη Δήμητρος καὶ Κόρης.

μεγαρίζοντες· μέγαρα καλοῦσι τοὺς Βοιωτοὺς (4)· μεγαρίζοντες οὖν ἀντὶ τοῦ, θύοντες.

Σκίροφῶρια· Σκίροφῶρια ἑορτῆς ὄνομα ἐπικαλουμένης τῇ Ἀθηνᾷ διὰ Σκίρωναν τὸν λυμαινόμενον πᾶσι τοῖς παρ' αὐτὸν καταφάρουσι, ὠθούντα εἰς τὴν παρακειμένην θάλασσαν βορὰν τῇ καραδοκούσῃ χελώνῃ, ἀναιρεθέντα δὲ ὑπὸ τῆς Ἀθηνᾶς.

P. 15. **Κουρήτων**· Κουρήτες δαίμονες τινες οὕτω λεγόμενοι τῆς Πέας ὀπλοφόροι χορεύαν περὶ αὐτῆς (5) ἐκτελούντες τινα μυστικὴν· οἱ καὶ Δία καὶ Διόνυσον ἐπὶ γηπίους χρυπτομένους ἀπὸ τῶν ἀπειλούντων ἀπολέσειν αὐτοὺς ἔσωσαν, τῷ πατάγῳ τῶν ὀπλων τὴν ἀρίπιν ἄδῃλον ποιούντες φωνῇ.

κῶνος κ. τ. λ. Κῶνοι οἱ στρόβιλοι καὶ οἱ θύρσοι· ὡς Διογενιανός· ῥόμβος, δίνος, κῶνος, ξυλῆριον, οὗ ἐξήπται τὸ σπαρτόν, καὶ ἐν ταῖς τελευταῖς ἐδονεῖτο, ἵνα ρόιζῃ· τὸ δὲ αὐτὸ καὶ ῥύμβος ἐκαλεῖτο· οὕτω Διογενιανός· ὅτι δὲ ῥόμβος καὶ ῥύμβος λέγεται Ἀπολλωνιὸς φησὶν ὁ Πρόδιος.

Ῥύμβος καὶ τυμπάν (6)· Ῥεῖν Φρύγες ἰλάσκονται.

ὁ κῶνος καὶ ἡ ῥόμβος· εἰρη ὀρχήσεως.

παρ' Ἐσπερίδων· Ἐσπερίδες νύμφαι τινὲς ὧ μοι οὕτω λεγόμεναι, αἱ φυλάττουσαι τὰ λεγόμενα χρύσεια μῆλα.

Ἡ δὲ Ἐρύθεια καὶ Ἐσπερέθουσα βοῶπις,

ὡς φησὶν Ἀπολλωνιὸς ὁ Πρόδιος.

Τιτάνες· (sed in marg. post κῶνος κ. τ. λ. scriptum est) Τιτάνες δαίμονες οὕτω λεγόμενοι κατὰ γῶνιον, οἱ λέγονται διασπαράξαι τὸν Διόνυσον.

λέβητα· ἐσχάραν.

Γέρας· τὸ ἐπὶ τιμῇ διδόμενον.

(4) Legendum Δινδύμω.

(4*) Fortle leg. Βωμούς loco Βοιωτοῦς. Ed. PATROL.

(5) Eliam περὶ αὐτῇν legi potest. SCHINAB.

(6) Scribe: τυμπάν. KLOTZ.

P. 15. *Παρνασσόν*· ὁρος τῆς Φωκίδος.

P. 16. *φοινίχ*· ἱματίῳ φοινικίῳ χρώματι βεβαμμένῳ. *Ἀνακτατελέτας*· παρὰ τὸ τελεῖν καὶ τελετάς ἐπινοεῖν περὶ τὰ ἀνάκτορα, ἅπερ ἱερά ἐστίν· ἀνακτας γὰρ τοὺς θεοὺς ἔλεγον.

Θεσμοφ· Θεσμοφορία ἐστίν ἑορτὴ Δήμητρος· ταύτης δὲ τῆς προσηγορίας τετύχηκεν, ἐπειδὴ ἅμα τῇ εὐρέσει τῶν Δημητριακῶν καρπῶν ἐπενοθήσαν θεσμοί, τοῦτ' ἐστὶ νόμοι, τῶν πρὸ τούτου θηριώδη τὴν διαίταν ἐχόντων.

Ἄττιν· ὅτι Ἄττις αὐτὸς (7) εἶναι τῷ Διονυσίῳ καταλέγεται, οὗτος δὲ τῶν αἰδολῶν ἐστέρηται· ὅτε γὰρ ὁ Δῖονυσος ὑπὸ Τιτάνων διεσπάρθη, ἡ Ῥέα τὰς σάρκας αὐτοῦ εὐρύσσει διεσπασμένας ἐν τοῖς ὄρεσιν τοῖς τοῖς, συνέθηκε, τὰ αἰδοῖα μόνον μὴ εὐρύσσει· ὅθεν ἐστέρησαν τινες παρὰ τῶν διασπασάντων ἐν κίστῃ τεθεῖσθαι καὶ Τυροσινὸς παρατεθεῖσθαι· διὸ καὶ τούτων χωρὶς ὁ Ἄττις ὑπελιπται ὡς αὐτὸς ὢν τῷ Διονυσίῳ.

Φρέατι· τὸ φρέαρ καλλίχορον οἱ παλαιοὶ ὀνομάζουσι· Καλλιμάχος φησιν·

Καλλιχόρῳ ἐπὶ φρετὶ καθέξω παιδὸς Ἀπαιστος.

P. 18. *Μεγαλῆτορος*· μεγαλοφύχου, τοῦ Ἀθηναίου.

Ἐρεχθεῖδων· ἀπὸ τοῦ Ἐρεχθέως.

ἄσσα· ὅποια.

P. 19. *Ἀλγίας*· ταῖς Βάχαις ἢ παρὰ τὰς ληνούς τῷ εἶναι αὐτὰς λίθιναις, ἢ παρὰ τὰ ἔρια ἐν ᾧ στρέφονται· λήνη (8) γὰρ τὰ ἔρια, ὅθεν καὶ ληνάριος.

σησαμαί· εἶδη πεμμάτων.

τολύκαι· ἔριων ἑλίγματα.

πόσσατα· πέμματα πλακουντοειδῆ, περιφερῆ, ὁμοφύλου ἔχοντα.

Βασσάρου· βασσάρα λέγεται ἐνδυμα βακχικόν.

Φθοίς· φθοῖς πλακύντος εἶδος, ὁ συναλείφοντες Ἀττικοὶ φθοῖς καλοῦσιν.

Ἰακχον· τὸν καταχθόνιον Διόνυσον.

P. 20. *μηνάγυρτην*· τὸν ἱερέα τῆς Ῥέας οὕτω καλοῦσι μηνάγυρτην. Μηνάγυρται δὲ οἱ ἱερεῖς τῆς Ῥέας οὕτω προσαγορεύονται, ὅτι κατὰ μῆνα ἡγείρον καὶ ἡθροὺς χρήματα μετατιοῦντες, κώμας καὶ πόλεις καὶ οἰκίας περινοστοῦντες, καὶ ἐπὶ τῶν ὤμων βαστάζοντες τὰ εἶδωλα, οἱ αὐτοὶ ὄντες καὶ μητραγύρται διὰ τὸ τὴν μητέρα τὸν θεὸν τὴν Ῥεάν βαστάζοντας ἐπ' ὤμων, συλλογὴν χρημάτων ἐποιοῦν (9).

Εὐήμερον· οὗτος ἐστὶν ὁ Εὐήμερος, ὃν τινες Μεσσηνιον, οὐ μὲννηται ὁ Καλλιμάχος ἐν τοῖς χωλιάμβοις λέγων·

γέρων ἀλαζὼν ὀδὶκα βιβλία ψύχει·

ὃς διεβάλλετο ὡς ἄθεος. — Ἀκράγας, Σικελίας καὶ ὄρος καὶ πόλις ὁμώνυμος.

Διαγόραν· Διαγόρας φιλόσοφος ἐγένετο, Μήλιος τῷ γένει, ὃς ἐξ ἀρχῆς εὐσεβὴς ὢν, ὕστερον εἰς ἀθεοπίστα ἐτάρπη ἀπὸ τισινοῦς αἰτίας. Παρακαταθήκην πιστεύσας, ἀρνησαμένου τοῦ λαθόντος, ἔφησε μὴ ἐσορᾶν τὸ κρεῖττον τὰ ἀνθρώπινα· μὴ γὰρ ἂν ἀνέγχεσθαι τῶν οὕτω κακῶν· τούτου μὲννηται Ἀριστοφάνης ὁ κωμικός, ἐν οἷς φησὶ Σωκράτης τὸν Μήλιον ἀντὶ τοῦ εἰπεῖν Διαγόραν· τοῦ δὲ Ἰππωνος καὶ αὐτοῦ ὡς ἀσεβοῦς γενομένου μὲννηται ὁ Κρατίνος.

P. 22. *Εὐμενίδας*· αἱ αὐταὶ ταῖς Ἐρινύσιν αἱ Εὐμενίδες, ὃς εὐφύμους Εὐμενίδας εἰρήκασιν.

Ἐπιμενίδης· Ἐπιμενίδης οὗτος Κρής μὲν ἦν τὸ γένος, ἱερεὺς Διὸς καὶ Ῥέας, καὶ καθαίρειν ἐπαγγελλόμενος παντὸς οὐτινοσοῦν βλαπτικοῦ, εἶπε περὶ σώμα εἶπε περὶ ψυχὴν, τελεταῖς τισι, κατ' αὐτὸν εἰπεῖν· οὗτος καὶ ὕδριν καὶ ἀναίδειαν ὑπέλαβεν εἶναι θεοὺς, καὶ νεὺς καὶ βυμοὺς αὐταῖς ἰδρύσατο καὶ Ἀθήνησι θύειν παρεκελεύετο. — Οὗτος καθῆραι (10) τὰς Ἀθήνας· ἦν δὲ Κρής τῷ γένει καὶ σοφώτατος, οὐ καὶ Μένανδρος μὲννηται ἐν ταῖς *Κωρεΐαζομέναις*.

(7) Lege ὁ αὐτός. SCHINAS. — Bis pro αὐτός ego scripsi αὐτός. KLOTZ.

(8) Schinas legit ληνά.

(9) Recte mihi conjecisse videtur C. Schinas ποιεῖν vel ποιεσθαι.

A P. 23. *ἐν χερσὶ*· ἀντὶ τοῦ πάνυ ἐγγὺς ἦτοι ἀληθῶς· οὕτω καὶ Ἱερμείας· Θεὸς ἐγγίζων ἐγὼ εἰμι, ἀντὶ τοῦ ἀληθῆς.

Ἀκραγαντίος· Ἀκράγας τῆς Σικελίας καὶ πόλις καὶ ὁρος λέγεται περὶ (11) Ἐμπεδοκλέους ἀνδρὸς φιλοσόφου καὶ μάλιστα δόξαντος φυσικοῦ γεγενῆσθαι συντάκται δὲ αὐτῷ βιβλία φυσικὰ δι' ἑξαμέτρων.

P. 24. *Κορυθασιαν*· Κορυθασιαν αὐτὴν κεκλήκασι, ὅτι ἀπὸ τῆς κορυφῆς τοῦ Διὸς ἐγεννήθη, ἢ μῆτερά φασιν αὐτοῦ.

Κορύδαντος (in cod. Κύρδαντος). Κύρδας ὀνομάζοντο, ἀφ' οὗ καὶ Κορύδαντες οἱ περὶ τὴν Ῥεάν δαίμονες ὀνομάσθησαν.

P. 25. *κεράμῳ*· τινὲς τὸν κέραμον δεσμωτήριον ἐξηγήσαντο· οὕτω γὰρ φασι Κυπρίους τὸ δεσμωτήριον λέγειν.

ὑπερβορέοισιν· ὑπερβόρειοι ἔθνος Σκυθικόν, οὕτω καλούμενον διὰ τὸ ἀνωτάτω τῶν βορειοτάτων μερῶν, ὅθεν πνεῖ ὁ Βορέας, ἔχειν τὴν οἰκίαν· οὗτοι δὲ θνοὺς θύουσι τῷ Ἀπόλλωνι.

B P. 26. *Κυροσούριδος*· κόμη Λακεδαιμόνος.

ἐν Τήνῳ· Τήνος μία τῶν Κυκλάδων νήσων.

Κυπριακὰ ποιήμ. Κύπρια ποιήματά εἰσι τὰ τοῦ κύκλου· περιέχει δὲ ἀρπαγὴν Ἑλένης· ὁ δὲ ποιητὴς αὐτῶν ἀδελφός· εἰς γὰρ ἐστὶ τῶν κυκλικῶν· κυκλικὸι δὲ καλοῦνται ποιηταὶ οἱ τὰ κύκλῳ τῆς Ἰλιάδος ἢ τὰ πρῶτα ἢ τὰ μεταγενέστερα ἐξ αὐτῶν τῶν Ὀμηρικῶν συγγράφαντες.

σχίλιαν· σχιζίας, λεπτὸς παρὰ Ἀττικοίς, ὡς Διογενιανὸς φησι.

Οἴτη· Οἴτη τῆς Τραχίνος ὁρος· ἡ δὲ Τραχίς τῆς Θεσσαλίας.

P. 27. *Μάκαρ*· μνημονεύει Ὀμηρὸς τοῦ Μάκαρος, ἐν οἷς φησὶ·

Ὅσσον Ἀέσβος ἄνω, Μάκαρος ἔδος, ἐντὸς ἔεργει.

Ἀμυμώνη· αὕτη ἡ Ἀμυμώνη, Ἀναοῦ θυγάτηρ, ἔξῃς ἔσχε τὸν Ναύπλιον.

Ἀρσινόη· ταύτην τὴν Ἀρσινόην τινὲς μῆτερά τοῦ Ἀσκληπιοῦ φασι, τινὲς δὲ Κορωνίδα· ἐστὶ δὲ ἡ Ἀρσινόη Λευκίπου θυγάτηρ, ἡ δὲ Κορωνίς φησι λέγουσιν (sic) οὕτως.

αἰγῶν· ἀστειὸν ἄγαν.

P. 28. *Ἀλκμήνη*· Ἀλκμήνη μὲν τρεῖς νύκτας ὁ Ζεὺς συνῆλθεν, ἔνθεν τριεσπερός ὁ Ἡρακλῆς· τῇ δὲ Μνημοσύνῃ ἐννέα συνεγένετο νύξιν, ἔνθεν καὶ ἐννέα εἰσὶν αἱ Μοῦσαι.

P. 29. *Ἰσθμία*· Ἰσθμὸς τόπος στενὸς ἐν Κορίνθῳ, περιεχόμενος ὑπὸ δύο θαλασσῶν· ἐναυθα ἦγετο τὰ Ἰσθμία, ἅπερ ἐξ ἀρχῆς ὁ Σισύφλος διέθηκεν ἐπὶ Μελικέρτῃ τῷ καὶ Παλαίμονι, τῷ Ἰννοῦ καὶ Ἀθάμαντος, ἀποθεωθέντι δὲ ἐν τῇ θαλάσῃ· ὕστερον δὲ τῷ Ποσειδῶνι ἀνιέρωτο ὁ ἄγων.

Νέμεα· τῶν Νεμέων τοῦ ἀγῶνος ἡ αἰτία ἐστὶν αὕτη· ὅτε οἱ ἐπὶ τῇ Θήβᾳ σὺν Ἀδράστῳ καὶ Πολυνεΐκῃ ἐστρατεύοντο, παρέβαλον εἰς τὴν Νεμεαν· τόπος δὲ οὗτος τοῦ Ἀργεῶς ζητοῦντες δὲ ὑδρεύσασθαι συνέτυχον Ὑψιπύλῃ τῇ Θόαντος θυγατρὶ, τρεφούσῃ παιδίον, Ὀφέλτην καλούμενον, Εὐφύγου καὶ Εὐρυδίκης· ἡ δὲ ἀποθεμένη τὸ παιδίον ἀπῆλθεν αὐτοῖς ὑδρεύσασθαι βουλομένη· δράκων ἐν τοσούτῳ περιπεσὼν τῷ παιδίῳ ἀνέβλεν αὐτό· ἡ δὲ ἐπανεληθούσα ἐθρήνη· Ἀμφιάρεος δὲ ὁ μάντις, εἰς ὧν τῶν ἐπτά, ἀπὸ τοῦ συμβάντος τοῖς Ἕλλησι θάνατον προμαντεύσατο καὶ τὸν παῖδα Ἀρχέμορον ἐκάλεσεν· Ἀδραστος δὲ παραμυθούμενος τὴν Ὑψιπύλῃν ἐπ' αὐτῷ τὸν Νεμεακὸν ἀγῶνα συνεστήσατο, ὃς ὕστερον τῷ Διὶ ἀνιερῶθη.

Πύθια· Πύθια διὰ Πύθιον δράκοντα τὸν ἀναιρεθέντα μὲν ὑπὸ Ἀπόλλωνος, σπένετα δὲ ἐπικείμενον τῷ ὄρει Παρνασσῷ ἐπιλεγόμενον (12).

Πίσα· Πίσα πόλις τῆς Ἠλίδος, ἐνθα τὰ Ὀλύμ-

(10) Fortasse καθῆρε more Byzantinorum pro ἐκάθηρε. SCHINAS.

(11) Recte C. Schinas legendum censet πατρίς Ἐμπεδ.

(12) C. Schinas legi vult ἐπιλεγόμενον.

πια τῷ Διὶ θύεται, τοῦ Πέλοπος, διὰ τὴν κατ' Οἰ-
νομάου νίκην τοῦ Κηδεστού πρώτου αὐτὰ διαθεμέ-
νου, ὡς τινες.

P. 29. *σφατερίζεται*· ἰδιοποιεῖται τὰ ἐπιχεόμενα
τοῖς νεκροῖς ἀντὶ σπονδῶν, ὅτε ἐναγίζουσιν αὐτοῖς.

Σάργα· πόλις τῆς Ἰταλίας, ἀφ' ἧς καὶ ἡ παροι-
μία· Ἀληθέστερα τῶν ἐπὶ Σάργα.

φαλλοί· τὰ σκύτινα αἰδοῖα· φαλλὸς ἦν τι ξύλον,
εἰς τύπον αἰδοῦ τοῦ τεκτονευθέν, πομπευόμενον ἐν ἑορ-
τῇ Διονύσου, γελοίου τινὸς μύθου σύμβολον.

P. 30. *πασχητιᾶ*· *πασχητιᾶν* ἐστὶ τὸ ἡττά-
σθαι μὲν τῆς αἰσχράς ἡδονῆς, τῷ δὲ μὴ ἐστὶ τὸ ἀπο-
πληρωτικὸν τῆς ἡδονῆς πρὸς ὅμοιον αὐτῷ ἐκτύπω-
μα τερβρεῦσθαι.

καὶ ληναῖζουσιν· βακχεύουσιν· Ἀθηναί γὰρ αἱ
Βάχαι.

Εἰλιότων· Εἰλωτες καλοῦνται οἱ Μεσσηνιοὶ ἡ ἀπὸ τοῦ
Ἑλίου τοῦ ἐπικειμένου τῇ Λακεδαιμονίᾳ ἡ ἀπὸ τοῦ
ἐλαιν· Λακεδαιμόνιοι γὰρ ἐλόντες αὐτοῖς κατεδικά-
σαν τὸ ἔλος ἐργάζεσθαι, ἡ ἀτιμὸς τις καὶ δουλικὴ μοῖρα.

παρὰ Λακεδαίμ. ἡ ὥσπερ οἱ πενέσται (13) παρὰ
Θετταλοῖς καὶ οἱ θήτες (14) παρὰ Ἀθηναίοις, οὕτως
οἱ Εἰλωτες παρὰ Λακεδαιμονίοις.

Ἡρακλῆς· Ἡρακλῆς ἐθήτευσεν Ὀμφάλῃ, Λυ-
δῶν βασιλίσσῃ (τὸ δὲ ἔργον αὐτοῦ ταλασιουργία), δι-
δοῦς δίκην διὰ Ἴφιτον, Εὐρύτου μὲν παῖδα, ὃν ἔξε-
νον αὐτῷ γενόμενον καὶ φίλον μετὰ πολλὴν φιλοφρο-
σύνην ὥσας κατὰ πέτρας ἀπώλεσεν.

Λαομέδοντι· οὗτος ὁ Λαομέδων πατὴρ μὲν ἦν
Πριάμου, ἔσχε (15) θητεύοντα αὐτῷ Ποσειδῶνα καὶ
Ἀπόλλωνα· βουλῇσι δὲ Διὸς δι' ἐνέδραν καὶ λόγον
ἀρτύσαντες αὐτῷ καὶ ἄλόντες ταύτην ὑπέστησαν
δίκην.

P. 31. *Ἡλ. Αὐγέαν*· δαίμων τις οὗτος Ἥλειος Αὐ-
γέας, ἐναντίος τῷ Πλούτωνι, ὃν καὶ τοξευόμενον ὑπὸ
Ἡρακλέους Πανύσσας (sic) εἰσάγει.

Ἰπποκοῦντιδων· Ἰπποκόων τις ἐγένετο Λα-
κεδαιμόνιος, οὗ υἱοὶ ἀπὸ τοῦ πατρὸς λεγόμενοι Ἰπ-
ποκοῦντιδαι ἐφόνευσαν τὸν Λικυμνίου υἱόν, Οὐανὸν
ὀνόματι, συνόντα τῷ Ἡρακλεῖ, ἀγανακτήσαντες ἐπὶ
τῷ πεφονεῦσθαι ὑπ' αὐτοῦ κύνα αὐτῶν· καὶ δὴ ἀγα-
νακτῆσας ἐπὶ τούτοις ὁ Ἡρακλῆς πόλεμον συγκροτεῖ
κατ' αὐτῶν καὶ πολλοὺς ἀναιρεῖ, ὅτε καὶ αὐτὸς τὴν
χεῖρα ἐπλήγη· μέμνηται καὶ Ἀλκμάν ἐν α'· μέ-
μνηται καὶ Εὐφώριον ἐν Θέρκῃ τῶν Ἰπποκόωντος
παίδων, τῶν ἀντιμνηστήρων τῶν Διοσκούρων.

παγομμαῖος· ὁ πᾶσαν ὀμφήν, τοῦτ' ἐστὶ φήμην,
ἀφίει· ἐκ δὲ τούτου ὁ μαντικὸς νοεῖται.

δράκων· ἐπὶ Νέμεισιν δράκων.

κύκνος· ἐπὶ Ἀθήναις κύκνος.

ἀετός· ἐπὶ Γανυμήδην ἀετός.

ἀνθρόπος ἔρωτ.· Ἀμφιτρίων ἐπ' Ἀλκμήνην.

P. 32. *δρυός*· τῆς κατὰ τὸ παλαιὸν μυθευομέ-
νης ἀνθρωπογόνου.

Ἀργύννου νεῶν· τὸν τῆς Ἀργύννου νεῶν Ἀφρο-
δίτης ἐπικληθείσης ἀπὸ Ἀργύννου τοῦ Ἀγαμέ-
μνονος.

ἐν Μήθυμῃ· ἐπὶ Μήθυμνα μία τῶν 8 πόλεων,
αἱ εἰσιν αὗται· Μήθυμνα, Μιτυλήνη, Ἐρεσσος,
Ἰρά (16).

P. 33. *ἐν Ἡλ.* ὅτι ἐν Ἡλίδι Ἀπομυλῷ, τῷ ἀπε-
λαστικῷ τῶν μυλῶν, Διὶ θύουσιν Ἥλειοι.

περιδασίη· ἀσχημοποιῶ· ἐπιθετα δὲ ταῦτα τῆς
Ἀφροδίτης.

χοιροφάλην (in Cod. χοιροφάλας)· χοιροφάλας
Διόνυσος ἐν Σκυθίᾳ τιμᾶται τῆς Βουωτίας, ὡς Πο-
λέμων ἐν τῇ πρὸς Ἀτταλὸν ἐπιστολῇ· ἐστὶ δὲ μετα-
λαμβανόμενον ὁ τὸν χοῖρον φάλλων, τοῦτ' ἐστὶ τῆ-
λων· χοῖρος δὲ γυναικεῖον αἰθεῖον, ὡς μαρτυρεῖ καὶ
Ἀριστοφάνης ἐν Ἀχαρνέσι λέγων·

Δικαιοῖπολις.

χοῖρε, χοῖρε.

(13) Cod. πενεσταί.

(14) Cod. θήται.

(15) Lege ἔσχε δέ. SCHINAS.

(16) Lege Πύρρα.

Κόρη.

κοί, κοί.

Δικαιοῖπολις.

τί δαί σύ τρώγοις ἀν' ἐρεθίνους;

Κόρη.

κοί, κοί, κοί.

P. 34. *τάς γαλλὰς*· ὅτι ἡ ἱστορία περιέχει, ὡς
Ἀλκμήνης δυστοκοῦσας γαλλὴ παρῆλθε καὶ εὐθέως
ἀπεκύησε τὸν Ἡρακλέα· διὸ τιμῶσιν αὐτὴν Θη-
βαίοι.

Μύρμηκας· ὁ Μύρμηξ ὄνομα κύριον ἀνθρώπου,
ὃ· ὁμοιωθεὶς δὲ Ζεὺς μίγεται Εὐρυμέδουσῃ, τῇ
Κλήτορος θυγατρὶ, γεννᾷ δὲ Μυρμιδῶνα ἐξ αὐτῆς.

σμήνθους· Κρητῶν ἐπιστρατευσάντων τοῖς Τρωσὶ
καὶ στρατοπεδευσασμένων πλησίον τῆς Τρωάδος, οἱ
μὲν νύκτωρ ἐπὶ θέμενοι τοὺς τελαμώνας τῶν ἀσπί-
δων αὐτῶν διέτρωγον, καὶ ἐντεῦθεν ἰδρύσαντο μὲν
ἱερὸν Ἀπόλλωνος, ἐπωνόμασαν δὲ αὐτὸ Σμίνθιον
Κρητῶν ἐπιχωρίῳ γλώττῃ· σμήνθους γὰρ τοὺς μῦας
οἱ Κρητῆς καλοῦσιν.

P. 35. *Κυθρίους*· Κύθνος, μία τῶν Σποράδων
νήσων.

Φαληροῖ· Φαληρεὺς λιμὴν τῆς Ἀττικῆς· ὁ δὲ
κατὰ πρύμνας ἥρωος Ἀνδρόγέως ἐστίν, υἱὸς Μίνως,
οὕτως ὀνομασθεὶς ὅτι καὶ τὰς (17) πρύμνας τῶν
νηῶν Ἰδρυτο, καὶ (18) Καλλίμαχος ἐν δ' τῶν Αἰτιῶν
μέμνηται.

Ἀνδροκράτει κ. τ. λ. ὀνόματα τῶν ὑπὲρ Πλα-
ταίων ἀναιρεθέντων, ὅτε Ξέρξης αὐτοῖς ἐπεστρά-
τευσεν.

ὦ Βουώτις· ἀντὶ τοῦ, ὦ Ἡσιόδε· Βουωτὶς γὰρ ἦν
τὸ γένος.

Ἀσκραῖς· Ἡσιόδε· Ἀσκρα γὰρ πόλις Βουωτίας.

ὕμεδαπῆς· ὕμετέρας.

ἐγγριεστοῖ· συμπιπτουσιν, ἐγγίζουσιν.

P. 36. *ἐφαρτεντικῆς*· μαγειρικῆς.

Ἰθώμητη· Ἰθώμη πόλις τῆς Λακεδαιμονίας, ἦν
καὶ Μεσσηνίᾳ φασί· μᾶλλον δὲ οὕτως ἡ ἀκρόπολις
τῆς Μεσσηνίας ταύτης καλεῖται, ὡσπερ ἡ τοῦ Ἀρ-
γούου πάλιν ἀκρόπολις Λάρισα λέγεται.

Μόνημος· ὄνομα ἱστοριογράφου.

ἐν Νόστοις· οὕτως ἐπιγραφόμενῳ βιβλίῳ περι-
έχοντι τὴν ἐκ τῆς Ἰλίου τῶν Ἑλλήνων ἐπάνοδον·
νόστος γὰρ ἡ ἐπάνοδος.

Δωσιδάς· ὄνομα ἱστοριογράφου.

Φωκαεὶς δέ· Φωκαεῖς οἱ Ἴωνες· Φώκαια (19) γὰρ
μία τῶν δώδεκα πόλεων τῆς Ἰωνίας.

P. 37. *τοπάζοντες*· ὑπονοοῦντες.

P. 38. *Κύρον*· Περσὺν βασιλέα.

φιλόδαρος· ὡς καὶ κατὰ τὸ Κροίσου δῶρα λα-
δῶν.

ὀδηγ. ε. τ. *πῦρ* κ. ε. λ. ἐφ' ἧ καὶ αἰγμάλωτος
ληφθεὶς ὑπὸ Κύρου ἐπιτίθεται ἐπὶ πῦρ· ἀλλ', ὡ φι-
λανθρωπότερε, τῷ Κύρῳ λέγει.

Σόλων· εἰς τῶν ἐπτά σοφῶν, ὃς προεῖρηται αὐτῷ·
Τέλος δὲ μακροῦ βίου.

σφωρόνησον κ. τ. λ. ἐπὶ γὰρ τῆς πυρᾶς οὕτως
εἶπε Κροῖσος, ὡς φησὶν Ἡρόδοτος· Τὰ δὲ ἐμὰ παθή-
ματα ἀχάριστα ἔοντα μαθήματα γέγονε, κατὰ τὸ
Ὀμηρικόν·

παθὼν δὲ τε νήπιος ἔγνων.
ἔλεε Φωρῶνευ κ. τ. λ. Μαντεῖον περὶ τὴν Λεβα-
δίαν τῆς Βουωτίας ἀπὸ Φωρονέως τινὸς πρώτου θύ-
σαντος τοῖς θεοῖς τοῖς νομισθεῖσιν· ὁμοίως δὲ καὶ
Μέροφ ἱστορεῖται. — Φωρωνεὺς Ἀργεῖος ἦν τῷ γένει,
ὁ δὲ Μέροφ Κῶιος.

τὸν Ἐρωτα· ὅτι πρεσβύτατον τῶν θεῶν τὸν
Ἐρωτα μετὰ τοῦ Χάους καὶ τῆς Γῆς γεγονέναι καὶ
Ἡσιόδος λέγει, ἐν οἷς φησὶν·

Ἦτοι μὲν πρῶτιστα Χάος γένετ', αὐτὰρ ἔπειτα
Γαῖ' εὐρύστερνος.....

ἡδ' Ἐρος (20).

πρὶν ἢ Χάμον κ. τ. λ. ἀντὶ τοῦ πρὶν ἢ τὸν Χάμ

(17) Lege κατὰ τὰς. SCHINAS.

(18) Lege ὡς. Idem.

(19) Cod. φωκαία.

(20) Cod. ἰδ' Ἐρος.

μον ἐρασθῆναι τινος, καὶ ὑπὸ τοῦ Ἑρωτος ληφθῆ-
ναι.

P. 39. Φιλίππιδ. οὗτος ὁ Φιλίππιδης ἡμεροδρό-
μος ἦν, ὡς φησὶν Ἡρόδοτος· εἶτα Ξέρξου ἐκστρα-
τεύσαντος ἐπὶ τὴν Ἑλλάδα, Φιλίππιδης οὗτος ἀπαγ-
γεῖλαι πορευθεὶς Ἀλάωσι τὴν ἔφοδον τοῦ βαρβάρου
περὶ τὸ Παρθένιον ὄρος, ὅρᾳ τε φάσμα τὸ τοῦ Πανὸς
πρὸς τῷ τόπῳ καὶ ἀκούει οὐ τινός τε εἰς δαίμονος
τὸ δρᾶσθαι, καὶ ὅτι σύμμαχος Ἑλλήσιν ἦκοι, καὶ τὸ
ἀπὸ τοῦδε θεὸς Ἀθηναίους ἐνομιεῖσθαι Πάν, καὶ τὸ
καθῦπερθεν σπῆλαιον τοῦ Ἀρείου πάγου τεμνί-
σαντες αὐτῷ ἐνορχον τράγον ὅσα εἴη ἐθυσον αὐτῷ.

Διδυμῶν. Διδυμαῖος γὰρ Ἀπόλλων ἐν Μιλήτῳ
τιμᾶται ἡ διὰ τὸ ἅμα τῇ ἀδελφῇ Ἀρτέμιδι γεγεννη-
σθαι ἡ διὰ τὸ διπλὰ ἱερὰ εἶναι αὐτοῦ ἐκεῖ.

τῆς Λευκορρόνης. Λευκορρόνη Ἀρτεμις ἐν
Μαγνησίᾳ ὀνομάζεται.

Μυνδῶν. τῷ Καρίῳ· Μύνθος γὰρ πόλις Καρίας.

P. 40. ἐν Τελμισσῷ. Τελμισσὸς Καρίας πόλις,
ἀρίστους ἔχουσα μάντις, ὅθεν ἦν Ἀρίστανδρος ὁ
συνὸν Ἀλεξάνδρῳ ἡνίκα ἐκτίσας τὴν Ἀλεξάνδρειαν.

Κινύρου. Κυπρίαν βασιλεῦς.

Θεσπία. τόπος ἐν Βοιωτίᾳ· ἱερὸν Ἦρας.

P. 41. Βρέτη. διὰ τὸ βροτοῖς ἀπεικονίζεσθαι.

ἀποδείξας. ἀνθρώπων μορφᾶς ἀπεικάζομενα.

Σεμνῶν. Εὐμενίδων ἦτοι τῶν Ἑρινυῶν.

Σκοπᾶς. οὗτος ὁ Σκοπᾶς ἀγαλματοποιὸς ἐπίση-
μος ἐγένετο.

Κάλλως. ὄνομα ἀνδριαντοποιοῦ.

Τήνῳ. νῆσος μία τῶν Κυκλάδων.

κύκλιον. κύκλος αὐτοῦ τὸ βιδίον τὸ ἱστορικὸν
ἐκαλεῖτο.

P. 42. Μορύχου. οὕτως ἐπὶ κλην ἐκαλεῖτο ὁ Διό-
νυσος.

τοῦ φελλάτα. ἀπὸ δρους Φελλέως καλουμένου.

— Ἑλλὰ τοὺς λίθους καλοῦσι τὸν τραχεῖς, ἐνθεν
καὶ Ἀριστοφάνης ὁ κωμικὸς φησιν·

ὅτ' ἂν μὲν οὖν τὰς αἰγὰς ἐκ τοῦ Φελλέως,

σημαίνων τὸν τραγὸν τόπον.

Σκύλης (cod. Βκύλης) καὶ Αἰτῶνις ὀνόματα κύ-
ρια ἀγαλματοποιῶν.

Μουνύχας. Μουνύχια Ἀρτεμις ἐν τῷ Πειραιεὶ
τιμᾶται, καὶ ἀπ' αὐτῆς μέρος τοῦ λιμένος Μουνύχων
ὠνόμασται.

P. 43. πυραυτοσάμενον. πορθήσαντα.

δαίδαλῃται. ἀντὶ τοῦ ἀγαλματοποιεῖσθαι· ἀπὸ
δαίδαλου δὲ ἐλήχθη τὸ ῥῆμα, περιφανούς κατὰ τὴν
τέχνην ὑπάρξαντος.

P. 44. Μανυσάλια. Μανύσολος ἐγένετο Ἐκατόμνου
τῆς Καρίας τυράννου ἀδελφὸς δυνάστης, ὃς ἐπιφανῇ
τάφρῳ ἐκνῶν κατεσκέυασεν, ὅσπερ ὕστερον ὡς ἱερὸν
ἐνομιεῖσθαι.

πυραμίδες. πυραμίδες οἰκοδομήματα ἐν Αἰγύπτῳ,
ὅπερ οἰκοδομήθη εἰς μνημάτων χώραν, ὡς μαρτυρεῖ
τὸ ἐν αὐταῖς ἐπίγραμμα οὕτως ἔχον·

Μνήματα καὶ Φρηνός τε καὶ ἀντιόδου Μυκερήνου

καὶ Χέοπος κατιδὼν Μάξιμος ἡγεσάμην.

πυραμίδες δὲ ἐκλήθησαν ἀπὸ τοῦ συναγωγῆν ἔχειν
ὁμοίαν φλογί, ἥ καὶ πέμματα τινὰ ἐστὶ ἐκ στέατος ἡ

σησάμου (21) πυραμοειδῇ· οἱ δὲ πυραμίδες (22) κε-
κλήσθαι ἀπὸ τοῦ σχήματος τοῦ παρὰ τοῖς γεωμέ-
τραις· πυραμὶς γάρ ἐστι σχῆμα παραλληλόγραμμον,

ἐπίπεδον ἄνω ἐπὶ τῆς κορυφῆς τρίγωνον ἔχον, οὗ ἡ
βάσις μία ἐστὶ τῶν μικροτέρων τῶν παραλληλογράμ-
μου εὐθειῶν· τᾶροι δὲ εἰσιν, ὡς ἔφην, καὶ αὐταὶ ὥσπερ

καὶ τὰ Μανυσάλια ἀπὸ τοῦ κτίσαντος καὶ δεδωκότος
τοιοῦτο σχῆμα τὴν προσηγορίαν εἰληφότα.

λαδύρινθος. λαδύρινθος ἔργον μὲν ἦν Δαιδάλου,
θεσπεριεὶς δὲ καὶ πολυέλικτον σχῆμα, ἀδιδόκευτον

τοῖς ἀπείροις, ἐν ᾧ καθέστηκε ὁ Μινώταυρος, θηρίον
τὸ διφυές, ἐξ ἀνθρώπου καὶ Διὸς γεγενὸς, ὡς φασὶν,

Πασφάτης καὶ Διός.

πρὸ τῶν πυλῶν. τὸν Λοξίαν πρὸ τῶν θυρῶν ἵστα-
σαν οἱ Ἀθηναῖοι ἕκαστος καὶ προσεκύουν καὶ βωμῶν

(21) Cod. σισάμου.

(22) Lege οἱ δέ, sc. φασί, πυραμίδας κεκλ. SCHI-
NAS.

α παρ' αὐτὸν ἰδρύνοντο στργγύλον, καὶ μυρρίναις στε-
φανοῦντες ἐκάλουν Λοξίαν, τὴν τοῦ παρ' αὐτοῖς θεοῦ
προσηγορίαν νέμοντες τῷ βωμῷ· ἐντεῦθεν καὶ παρὰ
τοῖς κωμικοῖς οἱ ἐξίοντες κῶπτοισι τὰς θύρας· διότι
οὐχ ὥσπερ παρ' ἡμῖν νῦν τὸ παλαιὸν ἀνεφύγνυντο αἱ
θύραι, ἀλλ' ἐναντικῶν τρόπῳ· ἐξωθεν γὰρ αὐτὰς ἀνα-
τρέποντες, ἐνδοθεν ἐξήσαν, πρότερον δὲ τῇ χειρὶ φέ-
ρον ἐπόλουν κρούοντες, ἐπὶ τὸ γινῶναι τοὺς πρὸ τῆς
θυρῶν τὸν Λοξίαν προσκυνοῦντας καὶ φυλάτταςθαι μὴ
λάβοιεν πληγέντες τῶν θυρῶν πρὸς τὸ ἐξω ὠθου-
μένων.

P. 45. σπάλακες. εἰδὸς ἐστὶ ζώου, ὅπερ ἐκ γενο-
τῆς ἐστὶ τυφλὸν, καλεῖται δὲ καὶ ἀσπάλαξ.

P. 46. Ἐπίδανριον. Ἐπίδανρος, τοῦ Ἀργου πό-
λις, ἱερὸν Ἀπόλλωνος.

Πολιάδος. Πολιάς (23) Ἀθήνησι τιμᾶται, ἦν
καὶ Πολιούχον λέγουσιν, ἰδρυμένην ἐν τῇ ἀχρο-
πόλει.

P. 47. Ἀμαζόνες. ἔθνος Σκυθικὸν ἀνδρεῖον καὶ
ἀνδρῶδες καὶ πρόσοικον τοῖς Κόλλοις.

Ἐλευθερώς. τοῦ ἐν ταῖς Ἐλευθεραῖς τιμωμένου
τόπου δὲ τῆς Βοιωτίας οὗτος.

τοῦ Διός. ἄλλοι τῆς Ἀθηνᾶς φασιν, ὧν καὶ Γρη-
γόριος ὁ θεολόγος, δι' ὧν φησὶ· Καὶ Θεΐδας τὰ παιδι-
κά ἐν τῷ δακτύλῳ τῆς παρθένου γραφέντα Πανταρχῆς
καλός· Λιδάνας δὲ ὁ σοφιστὴς ἐπὶ τῆς Ἀφροδίτης

τῷ δακτύλῳ τοῦτο γράφει· Θεΐδαν λέγει.

Φρύνη μία τῶν ἑταιρῶν (24) κάλλιε διαπρέπουσα,
ἀπὸ Θεσπεϊῶν οὕσα πόλεως Βοιωτίας.

τῆς Πραξιτέλους ἐρωμένης. τινὲς καὶ τὸν Φει-
δίαν τοῦτο πεποιηκέναι φασίν, εἰς τὸ Φρύνης τῆς
ἑταίρας εἰδός, ἐρωμένης αὐτῇ, τὴν Ἀφροδίτῃν δια-
γλύψαντα.

Ἀλκιδιώδης. Ἀλκιδιώδης, Ἀθηναίων στρατηγός,
ἀνὴρ ἀστεῖος τῷ κάλλει, καὶ νέος τὴν ἡλικίαν, ὡς καὶ
πολλὰς ἐπ' αὐτῷ ἐκμανθῆναι τῶν γυναικῶν.

P. 48. Μιθριδάτης ὁ Πορτικός. βασιλεὺς Σκυ-
θῶν.

ἐκ Πέλλης. τῆς Μακεδονίας πόλις.

ἐν Κυνόσαργει. Κυνόσαργος γυμνάσιον τῆς Ἀ-
τικτῆς.

Δημήτριον. ὁ Δημήτριος οὗτος βασιλεὺς μὲν Μα-
κεδόνων καὶ Ἑλλήνων, ἐμνηστευτο δὲ εἰς γάμον
Ἀθηνᾶν τὴν Ἀθηναίων (25) θεὸν, ἐξαχθεῖσαν λόγῳ
οἰστῶν.

Ἀμίων. αὕτη ἐστὶ δι' ἣν καὶ τὰ πραττόμενα μαρ-
μολικία κατ' αὐτὴν προσηγόρευται, φοβεράν τοῖς
βρέφεισι γενομένην· διὰ γὰρ τὴν ὅσον οἰκίαν παίδων
ἀπώλειαν ἐφόνα κατὰ τὴν ἀλλοτρίων, οἰστραυμένη
φθῶν πολλῇ.

Ἰππυριος. Ἰππων οὗτος ἐγένετο μετὰ τῶν πα-
λαιῶν σοφῶν· ἐνόμιζε θεοὺς μὴ εἶναι, νομίζεσθαι δὲ
μόνον ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων.

P. 49. δεισαλέα. ἀκάθαρτα, παρὰ τὴν δεῖσαν.

Βίαντα. ἱστορικὸς οὗτος ἐγένετο.

P. 50. ὁ Πάριος λίθος. ὁ ἄγαν λευκός.

ὁ Πυγμαλ. οὗτος ὁ Πυγμαλίων Κυπρίων βασιλεὺς
ἐγένετο· τοῦτον ἀδελφὸν καταβύει τῷ Διὶ Βούσιρρις,
Αἰγυπτίων βασιλεὺς.

P. 51. Βάραθρον. Βάραθρον τόπος Ἀθηνῶν χα-
σματώδης καὶ ἄβυσσος, εἰς ὃν οἱ κατάκριτοι ἐνεβάλλ-
οντο· ὧν οὐδὲ τὰ σώματα ἐτι ἐφαίνετο· ἦσαν καὶ
ἀλλαγοὶ κολαστήριοι τόποι, ὥσπερ ἐν Λακεδαιμόνι
ὁ Κεάτας, ἐν Ρώμῃ δὲ ὁ Κάρχαρος.

περιστ. προσέπτ. πελ. ἀλλὰ καὶ Ἀπτελλοῦ τῷ βό-
τροι τῆς σκιαγραφίας ὄρνις προσέπτῃ, καὶ τῷ βάμ-
φει τὴν βάγα διανοίγειν ἐπείρατο, ἀλλὰ καὶ ἱππον·

Ἀλεξάνδρῳ τῷ Μακεδόνι γράψας, εἶτα παραγαγὼν
Ἀλεξάνδρον μὲν οὐ πᾶν ἐπηγάγετο τῇ γραφῇ, τὸν
Ἀλεξάνδρου δὲ ἱππον παραγαγόντες ὡς ἕτερον ἱπ-
πον τῇ ἀληθείᾳ τοῦτον εἶχον ἑωρακότα φρυάγματι
χειρμετικῶτα πρὸς τὴν εἰκόνα, ὅτε καὶ Ἀπτελλῆς
γραφικώτερον ἔλεγεν Ἀλεξάνδρου τὸν ἱππον αὐτοῦ·
εἶναι, ὅτε τὸν μὲν μὴ ἐπεγνώκατα δῆθεν ἀτρέμα.

(23) Cod. πόλις. SCHINAS.

(24) Cod. ἐτέρων. IDEM.

(25) Cod. Ἀθηναίων. SCHINAS.

πρὸς τὴν γραφὴν ἔχειν, τὸν ἵππον δὲ ἐπεγυναικέναι καὶ ὡς πρὸς ἀληθῆ διαγενέσθαι ἵππον.

Pag. 51. ταῦρον· τὸν ἐπὶ Πασιφάη ταῦρον λέγει.

μελεδωνοί· ἐπιμελεῖται, φροντισταί.

κοροκοσμίων· κοροκόσμια καλεῖται πλάσματα τινος (26) ἐκ κηροῦ ἢ γύφου νυμφῶν ἢ παρθένων τινῶν ἀναπλαττόμενα, ἅπερ Δωριεῖς μὲν δαγύρας (27), Ἀθηναῖοι δὲ κοροκόσμια καλοῦσιν ἢ τὰ ὑπὸ τῶν κορυλλίων νυμφικά.

P. 53. σάτυροι μεθ'. κ. τ. λ. ὡς τὸ τοῦ Πριάπου πανασχιστόν εἶδος, ὡσαύτως καὶ αἱ τῶν σατύρων ἰδέαι, ἐπεὶ κάκεινοι ἐντεταμένοι γράφονται τὰ παιδοσυργὰ μόρια, παθόντες τοῦτο, ὥς ὁ μῦθος, μὴνιδι Διονύσου τῷ πρὸς αὐτὸν ὀρμητικῶς αὐτοὺς σχεῖν εἰς αἰσχρὰς Ἀφροδίτης ἐργασίαν.

τὰ φίλων· σχήμ'. γυνή τις ἑταῖρα ἐγένετο συγγράψασα ἑταιρικά σχήματα μίξεων.

ἡταιρήκεν· ἡτάκτισεν.

P. 54. ἀπατηλόν· τὴν εἰδωλοποιόν.

P. 56. ὁ Ἑλεάτης· Ἑλέα διὰ τοῦ ε πόλεως τῆς Ἰταλίας, ἀφ' ἧς ὁ πολίτης Ἑλεάτης· Αἰλέα δὲ ἡ διὰ τῆς αἰ διωθόγγου τῆς Φυκίδος, ἀφ' ἧς ὁ πολίτης Αἰλεάτης.

Μεταποντίνας· Μετάποντος Ποσειδώνος παῖς, ὃς ἐκτίσεν ἐν Ἰταλίᾳ ὁμώνυμον αὐτῷ πόλιν Μετάποντον καλουμένην.

P. 56. Δίον· ὄνομα κύριον.

P. 57. Μάγους· ἔθνος οἱ Μάγοι Χαλδαίων.

Ἀδδηρίτης· Ἀδδῆρα (28) πόλις Θράκης ἀπὸ Ἀδδείρου τοῦ ἐρωμένου Ἡρακλέους, ἐκεῖ καταβρωθέντος ὑπὸ τῶν Διομήδους ἵππων, οὐσπερ ἵππους ἀνέλειν Ἡρακλῆς, καὶ ἀπὸ τοῦ Ἀδδείρου τοῦ ἐρωμένου τὴν πόλιν Ἡρακλῆς κτίσας ὠνόμασεν· τὰ αὐτὰ δὲ καὶ περὶ Πειρίνου ἱστορεῖται, ὅτι ἐρώμενος Ἡρακλέους καὶ οὗτος ἐγένετο, καὶ ἀπ' αὐτοῦ ἐκεῖσε

Ἀ ἀποθανόντος καὶ ταφέντος ὑφ' Ἡρακλέους ἡ πόλις· Πείρινος ἐκλήθη.

P. 68. ἐμβατήριον ρυθμόν· ἐμβατήριος ρυθμὸς παρὰ τοῖς μουσικοῖς εἶδος μέλους κινητικοῦ πρὸς ψῆδην, κατεσκευασμένους ἔχον καὶ ἐπεμβαίνοντας ἀλλήλους τοὺς ρυθμοὺς, προσιμίον ῥητορικοῦ δύναμιν ἔχον.

P. 72. οὐδεις Κιμμέριος· φασὶ γὰρ τοὺς Κιμμερίους (ὑπερβόρειοι δὲ οὗτοι τὴν κατοικίαν) ἥλιον καρκίνον καταλαμβάνοντος ἀειφανῆ γίνεσθαι τῷ νυχθημερινῷ καταστήματι, αἰγόκερων δὲ, οὐδ' ὅλους αὐτοῖς φαίνεσθαι ὑπὲρ γῆς, ἀλλὰ τὴν ἡμέραν τοιαύτην εἶναι, ὡς ἀνὰ παρ' ἡμῖν τὴν πρὸ ἡλίου κατάστασιν τῆς ἡμέρας.

P. 77. τρισκαιδέκατον· οἱ γὰρ καλαίτατοι παρὰ τοῖς ἐμβροντήτοις Ἑλλῆσι θεοί, εἰ τι Προδότην τῷ Ἀλικαρνασσεῖ ἀκουστέον, ὁκτὼ πρῶτον ἐξεθείασθησαν· ἐπείτα δεσινδαιμονογάντων Ἑλλήνων δώδεκα πάντες ἐνομίσθησαν. [Hoc scholium ab eadem recentiore manu est quæ inde a fol. cod. 53, usque ad 47: Τοῦ ὅσιον πατρὸς ἡμῶν Ἑσυχίου περὶ νήξεως ψυχῆς κεφαλαῖοδεις ὑποθήκας, et fol. 48 et 49: Τοῦ αὐτοῦ περὶ ὁδοῦ, in margine ascripsit. Quæ υποθήκαι cum jam editæ sint atque in Latinum sermonem a Jo. Pico conversæ, nos eas plane intactas reliquimus.]

P. 80. πῆλθι· ἀντὶ τοῦ πλεῦσον.

κατελεύσιν (in cod. κατελεύσιν)· ἐλεεῖν.

ἀπηρητημένον· πῶς τῷ ἀπηρητημένῳ ἐχρήσατο· ἔδει γὰρ ἢ ἐξηρητημένον ἢ ἀνηρητημένον εἰπεῖν.

P. 92. δύσαρνον κρεαν· κ. τ. λ. ὡμὰ γὰρ ἐσθιον κρέα οἱ μουσικοὶ Διονύσιον, δέγμα τοῦτο τελοῦμενοι τοῦ σπαραγμοῦ, ὃν ὑπέστη Διόνυσος ὑπὸ τῶν Μαινάδων.

ΚΛΗΜΕΝΤΟΣ ΠΑΙΔΑΓΩΓΟΥ ΒΙΒΛΙΑ ΤΡΙΑ (29).

P. 160. ἡ σφαῖρα· τὴν παιδιάν λέγει, ἣν ἀπόρβαζιν φασίν.

P. 162. προύρηγαιτερον· προτιμότερον, ἀναγκαϊότερον.

P. 171. ἀπηρητημέρος· ἀντὶ ἀποκερμάμενος.

P. 172. στρωμνὴν· ἐκ τούτου ὅτι ὡς οἱ παλαιοὶ ἐπὶ στιβάδων εὐωχοῦντο ἀνακείμενοι, ὃ νῦν ἐπὶ τῶν ἰδ' ἀκουσίτων διατηρεῖται μόνων.

τοῖς ἀνδρασι· τὸ ἐξῆς ἀπόρηξ δὲ συγχρωμένων ἡμῶν εἰς τὸ προκειμένον τοῖς ἀνδρασι, ὑπόμνησις οὐκ ἀπόδοσα τοῦ λόγου, ὅπερ ἤδη πεποιήκαμεν· ἀνθέντων δὲ ἐμνήσθη οὐκ ἀκαίρως, ἀλλ' ἐπειδὴ προῖων φούτων ἐμελλε καὶ πηγῆς καὶ ἀρδέας ὑπενεγκῆν χρεῖαν, εἰκότως προεῖληψε καὶ τὸ ἀπὸ τῶν φυτῶν ἀναφυάμενον ἄνθος.

P. 173. ἐκκλητικὸς· ἀντὶ τοῦ προσκλητικῶς· εἰληπταὶ δὲ ἀπὸ τῶν ἐκκλητευόντων.

P. 176. σῶφρων· τὸ ἐξῆς οὕτως· οὐδ' ἂν μελήσει (sic) σῶφρον ποτὲ γενέσθαι ὁ χρώμενος αὐτῇ· ἔστι δὲ καὶ ἀντίπτωσις τὸ σχῆμα· εὐθεῖα ἀντὶ δοτικῆς· ἀντὶ γὰρ τοῦ εἰπεῖν τῷ χρωμένῳ εἶπεν ὁ χρώμενος· πρόδηλον γάρ, ὅτι τὸ μέλει δοτικῇ συντάσσεται.

P. 182. ἀμφορεῖς· τὰς σχολοῦντος λέγει καὶ τὰ καλῶδια, οἷς οἱ ἀμφορεῖς ἀνέλκονται.

P. 185. ἀνθοσμίας τις ἄλλος κ. τ. λ. Φαλάρνος. Οἱ βασ. οἱ κ. τ. λ. ἱστορεῖ τοῦτο Ἡρόδοτος περὶ τῶν Περσῶν βασιλέων καὶ ἄλλοι πολλοί.

P. 188. Θηρίκλει· Θηρίκλει· ἀπὸ Θηρικλέους

C τοῦ τούτου ἐφευρόντος· Ἀντιγονίδες ὁμοίως, κύνθαροι ἀπὸ τοῦ σχήματος, λαβρόνιοι ἀπὸ τοῦ σχήματος, λεπασταὶ ἀπὸ τοῦ σχήματος, ψυκτῆρες ἀπὸ τοῦ σχήματος· ἐκπωμάτων εἶδη· Θηρίκλειον, τὸ σφαιρικῶν τῷ πυθμένι τὸ ἐπικείμενον ἔχον κωνοειδές, ἀφ' οὗ πτεῖν ἐστὶν εὐπετές· Ἀντιγόνης, ἡ ἀνευ τοῦ σφαιροειδοῦς πυθμένος εἰς ὅδ' ἀπολήγουσα· κύνθαρος, τὸ λεκανοειδὲς μὲν, ἀνωθεν δὲ ὁμοίον πώματι ἐπεσκεπασμένον, στομίῳ συμμετρώ κατά μέσον ἀνεβρώγος, καὶ πρὸς ἄκρῳ τῆς περιφερείας προχολιδί, ἀφ' ἧς πτεῖν ἐστὶ, διοιγόμενον· λαβρόνιος, ἀσπιδοειδὲς ἐκπωμα, ἀφ' οὗ ἐστὶ λάβδρος ἐμφορηθῆναι τὸν πίνοντα· λεπαστή, χυτροειδὲς ἐκπωμα ἐπωτιδί μιᾷ, τὸ εἰληφθαί παρεχομένη (30)· ψυκτῆρ, κυλινδρικοῦ σχήματος ἀποτομή, κάτωθεν κιονίδι ἐπὶ πρίσματι κυλινδρικοῦ ἐδραζομένη, ἀφ' οὗ καὶ ἐσθάνει καὶ μεταχειρισθῆναι ἐστὶν αὐτῇ πρόχειρον· προχοῖς, ἡ καὶ οἰνοχόη, σφαιρικόν τι σκεῦος, ἐπωτιδί μιᾷ καὶ αὐλίσκῳ ἐνεσκευασμένη, ἀφ' ὧν τῇ μὲν ἐπωτιδί λαμβάνονται, τῇ δὲ αὐλίσκῳ τὸ τεθησαυρισμένον ὑγρὸν ἀποκρίνειν ἠντρέπειται.

D αἰσχύν· καὶ λέγειν· αἰσχύνομαι καὶ λέγειν, τὰς λεγομένας ἀμίδας φησιν, αἵτινες οὖρου καὶ ἀφόδου εἰσι δογεῖα.

P. 190. ἐπώρητο· ἀντὶ τοῦ εἰς ὅσον ἐχρήσατο.

P. 192. ἀπέστο· ἀντὶ ἐξίστασθαι, ἀναχωρεῖν.

ἀλύοι· ἀντὶ τοῦ ἐνευκαίρει, ἐμμέριμνός ἐστιν, διὰ φροντίδος ἔχει, ἐνασχολεῖται.

(26) Fortasse tinea. SCHINAS.

(27) δαγύδας?

(28) In Cod. Ἀδδεια, Ἀδδειαίτης. SCHINAS.

(29) Hoc quoque exstant nonnulla quorum mentionem fecisse satis habuimus. Dicitur enim in schedula quadam codici nostro præfixa, etiam hæc jamdudum nescio a quo publici juris esse facta. Ac primum quidem leguntur in margine fol. 69 et 70 Maximi capita quindecim theologica; inde a

fol. 8, verso: Τοῦ ἐν ἀγίοις πατρὸς ἡμῶν Μαξίμου τοῦ ὁμολογητοῦ πρόλογος πρὸς Ἑλπίδιον τῶν περὶ ἀγάπης κεφαλαίων· fol. 81 recto usque ad fol. 106: Τοῦ αὐτοῦ πρὸς Ἑλπίδιον πρεσβύτερον κεφάλαια περὶ ἀγάπης, et a fol. 106 verso usque ad fol. 110: Τίς ὁ νοητὸς παράδεισος καὶ τίνα τὰ ἐν αὐτῷ φυτὰ καὶ οἱ τούτων θεοὶ καρποὶ, σοφωτάτη καὶ ὑψηλὴ καὶ τοπικὴ θεωρία.

(30) Aut παρεχομένη. SCHINAS.

Ἰσπύθορον· εἶδος αὐλήματος παροξυντικὸν ἵπποις A εἰς ὄχλειαν.

P. 193. **ἐν κυμβάλοις** x. τ. λ. 'Ἀρέθα· ἀλαλαγμὸς ἡ ἐπινίκιος εἰρηται βοή· τοῖς οὖν καθυπερτερήσασι τῶν σαρκικῶν ἀκαθαρσῶν ἀκολούθως ὁ ἀλαλαγμὸς ἐπακολουθεῖ.

P. 196. **κιχλῖ**. Κιχλίζουσι μὲν γυναῖκες, καχλάζουσι δὲ ἄνδρες.

P. 199. **ἐν τοῖς ὀνόμ**. x. τ. λ. Ὡν γὰρ τις οὐκ αἰσγύνεται τοὺς λόγους, τοῦτων πολλῶν δὴ πούθεν οὐδὲ τὰ ἔργα.

ὥς **ἄρα οὕτε** x. τ. λ. Τοιοῦτό τι διὰ τούτων δηλοῦν βούλεται· ὥς οὐκ ἐν τοῖς ὀνόμασι τῶν μελῶν ἡ αἰσχροτης ἐνθεωρεῖται, οὐδὲ γὰρ ὁ μηρὸς, φέρε, οὐχ ἡ κνήμη αἰσχρόν τι παρεμφαίνει διὰ τοῦ ὀνόματος, ὥς οὐδὲ τὸ στόμα, οὐχ ἡ γλῶσσα, οὕτως οὖν οὐδὲ τὸ αἰδοῖον, ἀλλ' εἰ σκοπεῖν ἀκριβῶς γρή, καὶ σεμνότης τῷ ὀνόματι ἐπακολουθεῖ, αἰδοῦς ἄξιον ἀποφαίνουσα τὸ καθ' οὗ τοῦτο θεῖται· οὕτω γὰρ καὶ τὸν πατέρα καὶ τὸν ἄλλω τινι χρεῖττον, ἀφ' οὗ καὶ ἡ παρ' Ὀμήρω **Ἐλένη** τὸ,

αἰδοῖός τέ μοι ἔσσι, φίλες ἔκυρέ...

ἀναδοῇ· οὐκ οὖν ἐν τοῖς ὀνόμασι τὸ αἰσχρόν, ἀλλ' ἐν τῇ παραλόγῳ χρήσει ἐνθεωρεῖται ὥς καὶ τῷ στόματι καὶ τῇ γλῶσσῃ τὰ σαπρὰ ἀναμάττουσι καὶ δυσώδη.

P. 202. **μὴ οὐράγει**· ἀντὶ τοῦ μὴ ἔσχατος ἀνίστασο· οὐράγια γὰρ ἡ ἐφωστειρόμενη τάξις.

P. 203. **σιγὴ μὲν γάρ** x. τ. λ. Γύναι, γυναῖξιν κόσμον ἡ σιγὴ φέρει.

γεγωνόν· οἰονεὶ τὸ μεγαλόφωνον, ἀφ' οὗ καὶ γεγωνίσκειν τὸ μεγαλοφονεῖν.

P. 204. **μὴ δευτερώσης** x. τ. λ. Καὶ πῶς ἡ τοῦ Σαμουὴλ "Ἄννα πολλάκις τὰ αὐτὰ τῆς εὐχῆς ἐπαναλαμβάνει, ἀλλὰ καὶ ἡμεῖς πολλάκις τῇ, Κύριε, ἐλέησον, λέγοντες οὐκ ἀδοκίμοι κρινόμεθα· ἀλλ' οἶμαι μὴ τοῦτο παραγγέλλειν τὸ Λόγιον, ἵσως δὲ ταῦτα· Ἄν ὑπεσχόμεθα θεῷ εὐθέως ἐκ προσευχῆς αὐτῆς ἐκτελεῖν, καὶ μὴ ἀναμένειν ἐκ δευτέρου τὴν αὐτὴν ὑπόσχεσιν ποιησθαι, ὥσπερ μέγα οἰόμενους τὸ ἐν λόγοις τὴν χαρὰν ἀποπληροῦν, καὶ τῇ παρολκῇ τοῦ ἐπιτελεῖν τὸ γαῦρον ἐπιφαίνειν τοῦ ἀνυπαρχτοῦ ἥθους.

P. 207. **βρέθιον** x. τ. λ. Βρέθιον ἀπὸ τινος ἄνθους ἡδέος· μετάλλιον ἀπὸ τινος Μετάλλου, οὕτω καλούμενον, ὅς καὶ εὖρεν· πλαγγώνιον ἀπὸ Πλαγγῶνος τῆς ἐφευρηκίας.

βάκκαρι (in cod. βάκκαριν)· εἶδος μύρου βαρβαρικοῦ.

P. 209. **πολλοῦ τοίνυν** x. τ. λ. Πῶς ἐχρήσατο τῷ πολλοῦ δεῖ; Ἀντὶ γὰρ τοῦ μάλιστα, οἰονεὶ μάλιστα γὰρ δεῖ.

P. 213. **στέφ. μὲν γυν**. Ἀλλὰ καὶ ἄνδρες τὴν γυναῖκα· γυνὴ γὰρ ἀνδρεία, στέφανος τῷ ἀνδρὶ αὐτῆς, ἡ Γραφή λέγει.

ἀμεριμν. ὁ στέφ. Οἶμαι καὶ τοῖς γαμοῦσι καὶ τοῖς ἀθλοῦσι ἀμεριμνίας διδοσθαι τὸν στέφανον σύμβολον, τοῖς μὲν ἀφροδίσιον φροντίδος, τοῖς δὲ καμάτων καὶ πόνων γυναιστικῶν.

P. 216. **γυνάκας** (sic)· εἶδος παχέος ὑποστρώματος, ὃ τινες καὶ ἀνάνκας φασίν, ἐγκειμένου τοῦ νίκου τῷ ὀνόματι, ἢ ἡ γυνάκας, τὸ ὑπὸ γῆ διὰ παχύτητα ἐπιστρωννύμενον· τὴν τύλην λέγει.

P. 219. **καλιγγοῦσι οἰκονομίας** x. τ. λ. Οἰονεὶ τὸ νομίζειν οὐ διὰ ἀσέλγειαν τὰς θυγατέρας τῷ πατρὶ ἐπιμανθῆναι, ἀλλὰ διὰ ἀπόγυναιον ἀνδρὸς ἑτέρου, ἐπεὶ ἐωράκεισαν πυρποληθεῖσαν τὴν πόλιν, καὶ ὥς οὐκ ἐνὸν ἔτι ἀνδρὶ χρήσασθαι πρὸς τεκνογονίαν, πάντων ἀρδρὴν ἀποτεφρωθέντων, εἰ μὴ τῷ πατρὶ, δι' οὗ ἡ τοῦ γένους τοῦ ἀνθρωπίνου διαδοχὴ διατηρηθεῖ· οὐκ ἀσέλγειας οὖν ἔνεκεν ἡ πρὸς τὸν πατέρα διὰ τοῦ οἴκου τῆς ἀταμιεύτου ἐπιδόσεως πρὸς συνουσίας ἐπέρωσις ὁρεῖται, ἀλλὰ τεκνογονίας ἐφesis.

ἄλυσ δὲ x. τ. λ. ἄλυσ οἰονεὶ ἐκλύσεις καὶ πρὸς τὸ βέον ἀπροσεξίας.

P. 221. **ἀφόδουσιν**· τὸ τὴν κόπρον ἀποχετεύον μέρος.

παυδραστίας x. τ. λ. ἐπιτεκνικώτερον οἶμα·

συμβολικῆς ἐμφανείας τὸ διὰ τὴν δειλίαν ἀπαγορεύσαι τὴν τοῦ λαγῷ ἔδωδον, ἐπεὶ κατάφοβον τὸ ζῶον· μὴ χρῆναι τὸν εἰς Θεοῦ καταλεγέντα παράταξιν εὐπότητον εἶναι, καὶ τοῖς τυχοῦσι τῶν ἐπερχομένων ἐκδειματούμενον.

παταγητικός· οἰονεὶ καταπεπτωκῶς τὴν λιγυφωλίαν.

P. 222. **αἰτε γάρ θήλ**. οὐκ ἀλλήλας βαίνουσαι δηλαδὴ, ἀλλὰ τοῖς ἀνδράσιν οὕτω παρέχουσαι ἑαυτάς· οὕτως Ἀναστάσιος ἐν τῷ εἰς τὴν πρὸς Κορινθίους Ἐξηγητικῷ.

P. 223. **πειρᾶν**· οὐ πειρᾶν, ἀλλὰ περᾶν, ἀφ' οὗ καὶ τὴν περαινέειν· ἐμφαντικώτερον γὰρ τὸ περᾶν τοῦ πειρᾶν πρὸς τὸ τῆς λαγνείας αἰσχρόν.

P. 225. **μεμυκ**. τῷ στόματι· εἰς ἀπόδειξιν σωφροσύνης τοῦτο ταῖς κηρύξεσιν.

περὶ τὴν παιδοπ. x. τ. λ. ταύτῃ φασὶ καὶ τὰς τῶν γυναικῶν ἀνδρομανεῖς τῷ συνεχεῖ τῆς παιδοποιίας σωφρονέστερον διατίθεσθαι, ἀμδλυνόμενης τῆς ἐπιθυμίας τῷ κατακόπῳ τῆς φύσεως, ὅσον ἐκ τῶν τοκετῶν πέφυκε γίνεσθαι.

P. 226. **ἐπίτασιν τῆς ὀμιλίας**· οὐ περὶ τοῦ νομίμου γάμου λέγει, ἀλλὰ περὶ τῆς ἀφέτου καὶ πορνικῆς ὀμιλίας· ὃ γὰρ νόμιμον θραυεῖ τῷ συνοικεῖν τῆς ἐπιθυμίας τὸν ὀίστρον, καὶ ταύτῃ σωφρονεῖν καταπέλγει· τὸ γὰρ εἰς ἐξουσίαν προκείμενον ἀργὴν δείκνυσιν τὴν ἐπιθυμίαν καὶ νυθεστέραν τὴν μαχαίρεισιν εἰς ἀπόλαυσιν.

P. 227. **ἀστειός οὖν μάλα** x. τ. λ. Πλάτωνος ἐκ τοῦ πρώτου τῆς Πολιτείας.

P. 228. **εὐ γοῦν τις εἰρ**. Ἐπίκουρος οὗτος ἐν τῷ ἐπιγεγραμμένῳ Κύριε (sic) δόξαι, ἦτοι Ἐπικούρου φωναὶ ταῦτα καὶ ἑτέρα λέγει τοιαῦτα.

P. 229. **γυνὴ μισθία ἴση σάλλω** καὶ Σολομῶν Τιμὴ πόρνης, ὅση (31) καὶ ἐνὸς ἄρτου.

ὁ ἔταιριζόμενος αὐτόν· ὁ κατακόρως χρώμενος τῇ ἑαυτοῦ γαμετῇ· εἰ οὖν τὸ κατακόρως χρᾶσθαι μοιχεύειν ἐστίν, τί ἂν εἴη τὸ πρὸς πολλὰς καὶ κατὰ ταῦτὸν τὸ ἀσελγὲς ἐπιδεικνυσθαι; οὐκ οἶμαι τυγχάνειν ὀνόματα κακίας. Διὰ τοῦτο οὐ τῶν πάντων κατεγνωσμένων τῷ μὴ τέλειον σωφρονεῖν, νομίμῳ χρῆσθαι γυναικί, ἐνὶ περιείργοντι προσώπῳ τὸ τῆς ἐπιθυμίας ἀνυπόστον.

P. 230. **μὴ δὲ ἅμα** x. τ. λ. Ἡροδότου τοῦτο· Ἄμα δὲ κιθῶνι ἐκδομένῳ ἀποδύεται καὶ τὴν αἰδῶ γυνή.

P. 231. **ἐπιτέτραπται τῷ γήμ**. συμφώνως τοῦτο τῷ τοῦ θείου Παύλου· Βούλομαι νέας χήρας γαμεῖν, οἰκοδεσποτεῖν.

P. 233. **κρῶβυλον**· τοῦτο μέμνηται τοῦ κρωδύλου καὶ Θουκυδίδης ἐν προοίμιοις τοῦ α' Πελοποννησιακῶν· ἐμπλοκῆς δὲ εἶδος ὁ κρῶβυλος ἀπ' ἄκρων τριγῶν τοὺς πλοκάμους πρὸς κορυφὴν ἀνατείνων· εἴτα εἰς ὁδὸν ταύτας συνάγων χρυσὸν τέττιγι· τετραγώνῳ τὰς τρίγας ἐσφηκτοῦ, πρὸς τὸ συνεχόμενός μὴ πάλιν διαρβεῖν πρὸς τὸ κάτω.

P. 234. **ὅρα μὴ οὐκ ἄλλη** x. τ. λ. παρὸ εἰρηται τὸ·

"Ἄλλος γυναικὸς κόσμος, ἄλλος ἀρρένων.

κρύπτειν ὁμματα· τοῦτο μεταπεποιήται ἀπὸ τοῦ τραγικοῦ· ἐκεῖ γὰρ οὕτως εἰρηται· ἡ δὲ καὶ πεσοῦσα πολλὴν πρόνοιαν παρέσχευ κοσμίως πεσεῖν, Κρύπτουσι δ' ἀκρύπτειν ὁμματα· ἀρρένων χρεῶν.

P. 235. ἡ **Ἀποκαλ**. ἡ Ἰωάννου Ἀποκαλύψις τοῦ θεολόγου,

Σαρδηνιακόν· τὸ Βένετον λεγόμενον.

μυροβ. μυροβαθὴ· τοῦτον λέγει διὰ τὸ ἐκ κρόκου μολύνεσθαι· ἐστὶ δὲ ὕψισμα λεπτὸν τε καὶ ἀραιόστημον.

P. 236. **ἱματισμῷ διαχρ**. Ἀρέθα· οὐ περὶ ἱματικῷ κόσμῳ βούλεται λέγεσθαι ταῦτα, ἀλλὰ περὶ τοῦ τῇ ψυχῇ περιπεφυκτός ἐξ ἀρετῶν κόσμου· καὶ ὅτι τοῦτο, ὅλον ἀφ' ὧν φησί· Πᾶσα ἡ δόξα τῆς θυγατρὸς τοῦ βασιλέως ἐσώθη· καίτοι τοῦ ἐξώθεν καὶ ὁρωμένου ἱματισμοῦ τὴν δόξαν ἐπισυρομένου, οὐ τοῦ ἐντός τε καὶ τῇ τῶν ἐξω ἐπιβολῇ ἀδηλουμένου· ἐντεῦθεν καὶ

τοὺς χρυσοὺς χρυσωτοῖς φησι τοῦτον διδάσκειν γίνεσθαι, τί τοῦτο λέγων, εἰ μὴ τὴν ἔκφανσιν τοῦτον, ὅτε δὴ καὶ γένοιτο, τιμαλφέστατον ἄτε χρυσὸν χρηματίζειν, τὴν ἔκφανσιν διὰ τοῦ χρυσοῦ παριστῶν ἀποτελεῖσθαι γὰρ ὁ χρυσός.

P. 237. ἐξανθίστον· ἀλλ' οὐ τὸ μόνιμον μεταδύκουσαι τοῦτο δρῶσιν, ἀλλὰ τὸ λαμπρὸν καὶ ἐπαγωγὸν καὶ πρὸς ἀλαζονείαν ἀποκλίνειν καὶ τέρψιν.

ἑυστίδας καὶ **τάς ἐρπαστ.** ἡ μὲν ἑυστίς ἱματίον λαμπρὸν, λεπτὸν πάνυ, παρὸ καὶ ἑυστὶς εἴρηται παρὰ τὸ οἶον ἐξέσθαι τῇ λεπτότητι· ἡ δὲ ἐρπαστὶς ταῦτό μὲν τῇ χλαίνῃ (περιβλήματα γὰρ ἄμφω μαγνυώδη ἐπὶ τοῖς ἱματίοις ἀναβαλλόμενα), πολυτελεστέρα μέντοι ἡ ἐρπαστὶς τῆς χλαίνης.

παρεμέτρει· ἀντὶ παρεῖχεν· οἶονε σύμμετρον τὴν χρεῖαν παρέχουσαν.

P. 238. σύρειν τὰς ἐσθῆτας κ. τ. λ. ὡς οἱ μεμνηνότες νῦν Νεκρολαίται, αὐτὸν τὸν κακοδαίμονα καθηγεμόνα μιμούμενοι.

κὰν τὸν ποδῆρον κ. τ. λ. τὸν ἱερατικὸν φησι τὸν τοῦ νόμου· ἀλλ' ὁ μὲν σύμβολον ἦν μυστικόν· ἐδήλου γὰρ, οἶμαι, μηδὲν συμφανὲς εἶναι τοῖς βεβήλοις τῶν τῷ Θεῷ ὑπ' αὐτῶν ὀργιζομένων χρεῶν, εἰ γὰρ οἱ ποδὲς διέεθον αἰνίττονται πράξεως· καθὼ καὶ αὐτοὶ ἐπιτηρεῖσθαι ἦτοι φυλάττεσθαι τὴν ἵπτεραν ὑπὸ τῶν πονηρῶν παροίκων φησὶν. Αὐτοὶ, φάσκων, τὴν ἵπτεραν μου φυλάξουσιν καὶ ἀλλαγὴν τὴν ἀνομίαν πεφοδῆσθαι τῆς πτέρνης ἐν τῇ πονηρᾷ ἡμέρᾳ ὁ αὐτὸς ἐποικτιζόμενος.

τάς Λαλαίνας φασὶ κ. τ. λ. ἂς καὶ φανομηρίδας ὤλεγον παρὰ τὸ φαίνειν τοὺς μηρούς· ἑτέροι δὲ φασὶ, μὴ ἐπιγυναικίους ἔχειν ταύτας στολάς, ἀλλὰ ποδῆρεις μὲν, ἀρράφους δὲ τὰ παρ' ἑκάτερα, ὡς βαδίζουσιν διαστελλέσθαι τὸ ἱμάτιον κατὰ τοὺς μηρούς καὶ φαίνεσθαι παρέχιν αὐτοὺς.

οὐ δημόσιος· εἶπε γὰρ τις τοῦτο τὸν πῆχυν θεασάμενος Λακεδαιμονίαν γυναικὸς καὶ ἀντήκουσε τὸ· Ἀλλ' οὐ δημόσιος· ἐπεὶ καὶ ἀχειριδῶτους ἐφόρουν χιτῶνας, ὥστε φαίνεσθαι ἀνωθεν ἀπὸ τῶν ὤμων βραχίονα καὶ καρπὸν, καὶ τοῦτο δὴλον ἀπὸ τῶν παλαιότερων ἀγαλμάτων καὶ τῶν εἰκόνων τῶν γυναικείων· ἐλέγοντο δὲ αἱ ταύτῃ χρώμεναι τῇ στολῇ τῇ ἀχειριδῶτι δωρίειν, ἐπεὶ καὶ δωρίεις οἱ Λάκωνες· ὥστερ' ἀπ' ἐναντίας αἱ χειριδῶτες χρώμεναι ἰωνίζεν· ἦσαν δὲ αὐταὶ αἱ Ἀθηναίων γυναικες· Ἰωνες γὰρ Ἀθηναῖοι πρὸ τοῦ τὴν Ἰωνίαν ἀποικίσαι ἐκαλοῦντο· ἐποιοῦν δὲ τοῦτο, Λακεδαιμόνιοι μὲν, καὶ τὰς γυναικας ἀνδρίζοντες, Ἀθηναῖοι δὲ, ἐκθηλύοντες.

ἔπεσεν. ἐπεσκήσθαι καλῶς εἶπεν· κεχαλασμένῃ γὰρ τῇ κεκρυφάλῃ ἐπιπικιάζουσι τὸ πρόσωπον, ὡς μὴ προγεῖρας ὀρθάσαι καὶ ἀνεμποδίστως βαδίζειν ἢ ὅτι οὐκ ἄλλο πρᾶττειν, ἢ κατακεκαλυμμένου (32) τοῦ προσώπου οὐκ ἔστι ποιεῖν.

ἐπὶ τὸ πρόσ. ἀπὸ τραχήλου γὰρ μέχρι ποδῶν αἱ παλαιαὶ γυναικες τὴν πορφύραν τοὺς ἐμπροσθίους μέρεσι τῶν ἱματίων ἐνύφαινον ἄτε τεχνίαν (ὃ νῦν ἔστιν ἰδεῖν ἐπὶ τῶν λεγομένων καμισίων τῶν κουβικουλαρίων), ὥστε ὁ τὴν πορφύραν σπεύδων ἰδεῖν τοῦ γυναικείου ἱματίου, ἐπὶ τὸ πρόσωπον τῆς φοροῦσης τὰς ὄψεις ἀπῆρειδεν.

P. 240. ἀλειπτῶ· τῷ βαθαμμένῳ· ἀλείφεται γὰρ τὰ βαπτόμενα τῶν ὑποδημάτων.

βλαύται· ἑύλινα ὑποδήματα σανδαλοειδῆ.

P. 241. πελίδος· πελιδόν (33) χρώμα λέγεται τὸ μὴ ἄγαν λευκόν· τοιοῦτο δὲ οἱ σαρδόνιοι καλούμενοι λίθοι, οἳ γὰρ φυσικαί· οὐ γὰρ ἄγαν ἔχουσι λαμπρὸν τὸ λευκόν, εἰ μὴ που οἱ τεχνῆτοι, εἰ βούλει δὲ καὶ οἱ σῆττοι· καὶ γὰρ χάνειναι πρὸς τὸ λευκὸν μετὰ τοῦ φαινοῦ εἰσι· γλωρὸι δὲ λίθοι πολλοί, οἳ τε ἰάσπιδες καὶ οἱ σμάραγδοι καὶ ἄλλοι πολλοί· τῆς δ' ἀπεξενωμένης θαλάττης ἐκδράσματα οἱ λεγόμενοι μάργαροι· ἐκ γὰρ τοῦ Περσικοῦ κόλπου τῶν ὀστρεῶν (34) εἰσὶν· ἐκ ψυχμάτων δὲ γῆς πάντες οἱ λίθοι οἱ τίμιοι, οἳ τε γὰρ λυγίται τοιοῦτοι καὶ οἱ ἀνθρακες καὶ οἱ ἀμέθυ-

Α σοι· πρὸς τοὺς καὶ οἱ βυρβιλλοὶ τε καὶ σμάραγδοι καὶ ἄλκινοι καὶ πάντες σχεδόν· οἳ γὰρ μὴ πότατοι, εἰ τι χρὴ κείθεσθαι Ἀγαθαρχίδῃ τῷ τὰ περὶ τῆς Ἐρυθρᾶς ἱστορήσαντι θαλάσσης, μέσον ἀνευρίσκονται τῶν παρῶνιν ταύτῃ περὶ τῶν.

περιστ. περιστέγει· ἀντὶ τοῦ περικαλύπτει, περιέχει.

P. 242. ἐκδεχόμεθα· οἶονε ὑπολαμβάνομεν, νοοῦμεν.

αἱ δὲ· τοῦτο τῷ ἄνω ἀποδοθέν τῷ οὐκ αἰσχύνονται, ἢ· καὶ οὐκ αἰσχύνονται μὴ συνείσαι πνευματικῶς ἔχουν συμβολικῶς εἰρημένα· τὴν κτίσιν, τὰς πύλας, τοὺς λίθους, τὰς χροὰς τῶν λίθων.

προσφερόμεται· ὡς ταῦτα θῆθεν τῶν γυναικῶν προσφερόμεναι. — Τὸ δὲ τῆς οὐτως· ὅλαι περιεχθήσονται τὸν θαυμάσιον λογισμὸν προσφερόμεναι· ὃν φησι καὶ ὁ Θεὸς εἰδεῖν τιμὸν τῆς κτιζομένης πόλεως κόσμον, ὃς καὶ παρῆστι μοι· διὰ τὴ μὴ τρυφήσῃ;

P. 258. Ναρκίσσον· φασὶ Νάρκισσον τοῦτον παῖδα γενέσθαι διαφέροντα κάλλει τῶν ἡλικιωτῶν· τοῦτον αἰσθόμενον τοῦ ἑαυτοῦ κάλλους ἔρωτι ἑλῶναι αὐτὸν ἑαυτοῦ· ἴνα δὲ τὸν πόθον ἀναπληροῖ, πηγαῖς ἑαυτὸν καὶ φρέσιν ἐφεδράζειν, ὡς ἂν ἔχοι ἀπορρέον τῆς ὕδατος ἐκβολῆς ἑαυτοῦ καθορῶν, τὸν παρὰ δόξαν ἔρωτα θεραπεύειν· ὁ δὲ τοῖς τοιοῦτοις θεάμασι προσκείμενος λιπαρύτερον λανθάνει γὰρ πρὸς φρέατι· ὀλισθησας ὕδατος πλήρει, καὶ οὕτω τυχὼν ὃν ἡπείγεται λαβεῖν ἀνύλεσε τὴν ζωὴν.

P. 259. σαρφέστατα κ. τ. λ. προσφόρως ἐξελάθετο τοῦτο, καὶ οὐχ οὕτως ἔχη τὸ ἀκριδές.

P. 261. μαστ. τρ. μαστίχην φράγγοντες, μασώμενοι μαστίχην, θῆθεν τοῦ ἀποκαθαίρειν τὸν ῥύπον τῶν ὀδόντων.

μετωποσκόπους· τοὺς φυσιοφύμονας λέγει.

P. 262. οὐ γὰρ δεῖνόν κ. τ. λ. τῷ διπλασιασμῷ τὴν ἀγανάκτησιν ἐπιστώσατο δοῆς τοιοῦτο τι παριστῶν οὐ δεῖνόν, οὐ δεῖνόν ἄνδρα γέροντα ὄντα, τὸ εἶναι βούλεσθαι ἐπὶ δόκῃσιν ἐκφέρειν.

P. 263. κάλλεισιν (in cod. κόλλεισιν)· κόλλεισιν γὰρ τὸ ὑπὲρ κεφαλῆς κτενεσιδὲς ἐρυθρὸν σαρκίον τῶν ἀλεκτρυόνων.

ἐκτελεσόν· τί τοῦτο φῆς, μακάριε Κλήμης, μὴ κείρεσθαι μὴδὲ ξυρεῖσθαι τοὺς ἄνδρας; καὶ μὴν ὁ Παῦλος γυναιξὶ μὲν αἰσχρὸν τοῦτο προσεῖπεν, ἀνδράσι δὲ οὐ· εἰ δὲ οὐκ αἰσχρὸν, οὐδὲ κωλυτόν. Τίς οὖν ἡ ἀκαιρος αὕτη καὶ πολυπράγμων ἐβελσκήρεια, ἥτις καλῇ μὲν, ἀλλὰ τοῖς πάντι τὸν βίον ἐκδεδραχόν, οὐ μέντοι καὶ τοῖς πολιτευτέων ἐπανηρημένοις Χριστιανοῖς; σὺ δὲ μὴδὲν τούτων διαστελλόμενος ἀπαξάπαντας τοὺς ὑπάγεις Χριστιανούς· ἀδικοδοξοῦντες ὁ τρόπος.

P. 264. λορδουμένους· οἶονε τὰ ὀπίσθια τῶν ψυχῶν συνίζανοντας, τὰ στήθη προεξανιστῆν προπεθός· τοιοῦτο γὰρ ὁ λορδὸς σημαίνειν βούλεται, ἀντίθετος ὢν τῷ κυρτῷ, ὃν ἡ συνήθεια σθηδωκυρτον οἶδε καλεῖν.

εἰς ὕδριν ἡδ. εἰσκιν ὁ σοφὸς οὗτος διδάσκαλος διὰ τὴν τοσαύτην τῆς ὕδρευς ὑπερβολὴν, ἐπὶ τὸ πάντῃ σκληρότατον τὴν διδασκαλίαν προνεγκεῖν, ἀπ' ἐναντίας χωρῶν τῶν ἐκδεδιγμένων τούτων ἔδωκεν τε καὶ παμμίαν, ὡς ἂν τῶν πληκτικῶν ταῖς ἑαυτῶν ἀκοαῖς ὑποβαλόντων τοὺς λόγους βουλομένων πείθεσθαι τῷ διδασκάλῳ· εἰτα τοῦ ἄκρου ἀποστοχοῦντων, ἡ πρὸς τὸ μέσον αὐτοῖς συνενέγκαι κατευστοχία.

ἀνδρίζονται κ. τ. λ. τὰς μιὰς τριβάδας λέγει, ἂς καὶ ἐταιρίστας (35) καὶ Ἀεστίας καλοῦσι.

P. 266. οὐ γὰρ θέμις ἐκτελεῖν· καὶ μὴ ἀπὸ τῆς οἱ Ῥωμαίων ἱερεῖς, ὡς τὴ τῶν ἑξαιρέτων ἀποβουρνοῦνται τὸ γένειον.

P. 269. Ἀγύρται καὶ μητραγ. ἀγύρται μὲν οἱ ἔργον ποιούμενοι τὸ τὰς ἀγνίας περινοστέιν φλυαρίας τε συνεῖρειν· μητραγύρται δὲ οἱ τῇ μητρὶ τῶν θεῶν, τῇ Ῥέᾳ, ἀνακείμενοι· γοητείων εἰσηγῆται καὶ

(32) Fortasse ἐκκαλυμ. vel ἀποκεκ. SCHINAS

(33) Cod. πέλιον. Scribendum est πέλιον vel πελιδόν. IDEM.

(34) Cod. ὀστρίων.

(35) Lege ἐταιρίσττας. SCHINAS

φιτρων δῆθεν συσκευασται, οὗς καὶ Γάλλους καλοῦσιν, ἀποκόπους ὄντας τῶν γεννητικῶν μορίων καὶ πρὸς τὰ αἰσθημονα πάθη ἐτοιμοτάτους.

P. 270. *τὴν δὲ ἀγγελίαν*· δοκῶ μοι τοῦτο ὑπερβολὴν ἐμφαίνειν αἰσχροτήτος, ἣν καὶ ὁ μακάριος ἀπόστολος Παῦλος ὑπέφηγεν διὰ τοῦ εἰρηκέναι· Αἶτε θῆλειαι αὐτῶν μετέλλαβαν τὴν φυσικὴν χρῆσιν εἰς τὴν παρὰ φύσιν, προσφᾶσι τοῦ ἀνέπαφοι εἶναι ἀνδρείων μορίων κατὰ τὴν τοῦ θῆλεος χρῆσιν, ἀγγελίας δῆπουθεν χάριν.

P. 271. *Μελιταῖον*· Μελιταῖον κυνίδιον, μικρόν, ὁ ναννούδιον (36) καλοῦσι κατὰ στέρησιν τοῦ ἀνω λέναι· (ἔστι γὰρ ὑποχοριστικὸν τοῦ νάννου)· νάννον δὲ τὸν μικρὸν φασιν ἀνθρωπιν· Μελιταῖον δὲ λέγεται, ὅτι ἀπὸ Μελίτης ἐστὶ τῆς νήσου, ἣ ἐστὶν ἐν τῇ Τυρρηνικῇ πελάγει.

P. 272. *Ἐσχαρίδες*· ἄς νῦν ἀρούρας καλοῦσιν· ἐπιτευκτικώτερον δὲ, τὰ κατὰ οὕτως νῦν καλούμενα λέγειν.

P. 273. *Ἀποδυσάμεναι* κ. τ. λ. Ἡροδότου τοῦτο ἐπὶ τῆς Κανδαύλου γυναικός.

P. 274. *Κινύρα*· Κυπρίων βασιλεὺς ὑπερβάλλον πλούτῳ· οὗτος ἱστορεῖται κατὰ χρόνον Ἀφροδίτης βιασθῆναι τῆς αὐτοῦ θυγατρὸς Μύρρας, ἐξ ἧς Ἄδωνις.

ἀπειροκαλίας· τοῦτο καὶ ἐπὶ τοῦ ἀπείρωτος ἔχοντος τοῦ ἀγαθοῦ εἴρηται καὶ ἐπὶ τοῦ ὑπερβάλλοντος τῷ καλῷ· πλεονάζει δὲ ἡ τοῦ προτέρου χρῆσις.

P. 272. *Ἵπὸ τὴν ράμνον*· ἀρκευθεὶς ἡ Γραφή λέγει, καὶ ὀλυρίτην ἄρτον· ὀλυρα δὲ ἐστὶν ὁ οἶ πολυβοῖ (37) καλοῦσιν.

ἐγκρυφίας· ὁ ὑπὸ τῇ σποδῷ ὀπτύμενος ἄρτος ἐγκρυφίας εἴρηται παρὰ τὸ τῇ σποδῷ κρυπτάμενος ὀπτύσθαι.

P. 277. *ὁμολογεῖ γὰρ ἡ Γραφή* κ. τ. λ. καὶ πῶς ἀλλαχοῦ οὐκ ὤφελήσεται, φησὶν, ὑπάρχοντα ἐν ἡμέρᾳ κακῇ;

βδαλιζόμενους· βδάλλειν τὸ ἀμέλγειν παρὰ τὸ βίᾳ ἐκθλιβόμενον ἀδίσκειν (38) τὸ γάλα.

ἀναγνώτω· ἀναγνώτω καὶ τό· Οὐ λιμοκτονήσεται Κύριος ψυχὴν δικαίου, καὶ γνώτω ὡς οὐ περὶ αἰσθητῶν ἄρτων ὁ λόγος οὗτος.

P. 278. *κεῖνος μὲν πανάρ*· εὐφυστάτα τὸ Ἡσιόδιον παρῴδησεν.

P. 283. *φαινίνδα* (39) *παιδίδα*· παιδίᾳ ἢ φαινίνδα τοιαύτῃ· σφαῖραν κρατῶν τις τῶν παιζόντων παιδῶν, εἴτα ἐτέρῳ προδεικνύς ταύτην, ἐτέρῳ αὐτὴν ἐπέπεμπεν. Ὀνόμασται δὲ ἡ ἀπὸ Φαινίνδου τοῦ πρώτου εἰπόντος ἡ ἀπὸ τοῦ φανακίζειν, ὃ ἐστὶν ἀπατᾶν, καὶ γὰρ ἡπάντα ὁ ἐτέρῳ μὲν δείξας, ἐτέρῳ δὲ ἐπιδούς.

ἀγρόνδε· ἀντὶ τοῦ εἰς ἀγρόν.

P. 284. *τὸ γεγωνόν*· τὸ μεγαλοφώνως καὶ τορῶς· γεγωνὸν γὰρ λέγεται τὸ μέγα φθέγμα.

P. 289. *γεγυμνωμένους*· in marg. ἐγγεγλυμμένους.

τῇ καλινφδίᾳ· οὐ πάνυ κυρίως τὸ τῆς καλινφδίας ἐπὶ τοῦ σχήματος τῆς ἀνασκηλίσσεως ἐταξεν.

P. 295. *κλαδυρόν*· κεκλασμένον καὶ ἐκλυτον καὶ τὸ ἐπαγωγὸν σοφίζόμενον.—Κλαδυρόν ἀντὶ τοῦ διακύπτουσαι δῆθεν τοῦ μὴ βλέπειν ὑποπτειυθῆναι, κλέπτουσαι δὲ τὸ ὁρᾶν τῇ προσποιήτῳ ταύτῃ γνώμῃ.

P. 296. *οἷα γὰρ δέσποινα* κ. τ. λ. in marg. οἷα περ ἡ δέσποινα, τοῖα χῆ κύων.

P. 297. *δειςαλέαις*· δεῖσα καὶ τὴν ὑγρασίαν καὶ τὴν ρυτίδην σύστασιν ὑγρὰν σημαίνει.

P. 308. *τὸ Πνεῦμα μὴ* κ. τ. λ. ἦτοι τὴν πρὸς τὰ σπουδαία θερμότητα μὴ διὰ βαθυμίας ἀποσπεύδειν ἢ τὴν ἀπὸ τοῦ Θεοῦ δοθεῖσαν ἡμῖν χάριν τοῦ ἁγίου Πνεύματος μὴ διὰ μοχθηρίας βίου διώκειν, ἦτοι συμπίγειν καὶ ἐναποσθεννύειν, ταῖς μιαιραῖς ἀντιπνοαῖς τῶν ἔργων ἡμῶν τὴν φωτιστικὴν αὐτοῦ φλόγα κατασβόοντας.

(36) Cod. ναννούδιον et νάνος.

(37) Fortasse βάμιον

(38) Melius ἀδίσκειν.

(39) Cod. φενίνδα.

DOMNI
NICOLAI LE NOURRY

PRESBYTERI

ET MONACHI ORDINIS S. BENEDICTI E CONGREGATIONE S. MAURI

DISSERTATIONES

DE

OMNIBUS CLEMENTIS ALEXANDRINI OPERIBUS

(Apparatus ad Bibliothecam maximam Patrum, t. I, lib. III.)

ADMONITIO.

I. Quamvis inter editas tertio Ecclesiae saeculo veterum Patrum lucubrationes primus in Bibliotheca Lugdunensi locus omnibus Clementis Alexandrini libris datus fuerit; nos tamen quibusdam non minimi certe ponderis rationibus adduci, de iis post alias eorundem Patrum commentationes, secundo saeculo divulgatas, disputandum esse censuimus. Persuasum siquidem omnino habemus omnia, quae ad nos pervenerunt, praecipua Clementis opera, Admonitionem ad Graecos, tres Paedagogi, et septem Stromatum libros, ab eo, uti postea demonstrabitur, sub finem huiusce secundi Ecclesiae saeculi scripta, et publicam emissam fuisse in lucem. Quapropter cum Lugdunensi Patrum Bibliothecae praefecti illos loco suo praeposere moverint, aequum idcirco non duximus eorum vestigiis, quibus aliqui in errorem induci possent, nobis esse instendum.

Deinde vero nullus est qui nesciat quam varia et multiplici cum sacra tum profana eruditione et doctrina repleti sint hi, atque in primis Stromatum libri, quanta in eis ubique occurrant difficultatum repagula, quam frequentes saebrae, quot loca explicatu difficillima, a doctissimis compluribus viris tentata, nulli hactenus pervia, et a nemine complanata, quam saepe etiam Hervetus, tametsi varia eruditione satis instructus, in longissimis horumce Operum commentariis plura sibi penitus incomperita, atque in iis quantalibet cura et diligentia investigandis oleum et operum prorsus perdidisse fateatur. Ut igitur ea pro virili parte nostra explicare, ut offusam plerumque de industria textui Graeco obscuritatem removere, ut reconditos, et quos pagani ipsemet auctor occultare voluit, illius sensus patefacere, ut sacra et profana ejus documenta clarius exponere, aut aliorum auctoritate et testimonio confirmare tentaremus, plurimis sane verbis opus fuit. Nobis itaque etiam invitis et reluctantibus, crevit voluminis hujus, et tertii dissertationum nostrarum libri moles, nec ei amplius alias adjicere potuimus, quas in tertii Ecclesiae saeculi Patrum scripta publici juris propediem, Deo dante facturi sumus.

Necesse porro non est has erudito benignoque lectori excusare, caeteris paulo proliziores, nostras dissertationes. In iis enimvero ut more solito longiores essemus, duae potissimum rationes coegerunt. Et primo quidem maximae et summae, quae in his Clementis nostri libris passim, uti diximus, occurrunt difficultates a nobis explicandae. Ad haec vero iisdem hisce ex libris cum plurima alii postmodum scriptores hauserint, nullus procul dubio negabit harumce difficultatum enodatione praeviam obscuris ac tenebrosis illorum locis facem praeferrere. Quamobrem nostra haec, quae non omnibus forsitan longior videbitur, oratio nos sicut in dissertationibus istis clariores, ita in subsequentibus breviores efficit.

Nemo tamen eo nos temeritatis devenisse arbitretur, ut saebrosa quaeque Clementis nostri loca complanasse, aut ubique et in omnibus scopum revera attingisse credamus. Nostrae siquidem infirmitatis magis conscii sumus, quam ut in mentem nobis unquam venire potuerit nos id fuisse assecutos, quod eruditissimi quidam homines ab ullo, nisi post diuturnum longioris vitae tempus, in evolvendis veterum quorumlibet scriptorum lucubrationibus diligenter exactum, vix unquam fieri posse confitentur.

Non aliud itaque in his dissertationibus scribendis consilium propositumque nobis fuit, quam ut obscura Clementis scripta, ac potissimum Admonitio ad Graecos, et Stromatum libri minori cum laedio, majorique cum fructu legi possint, atque iis viam muniamus, qui vel in perfecta illorum explicatione, vel ab omnibus jam diu desiderata nova eorundem editione adornanda laborem impendere voluerint.

DISSERTATIO PRIMA.

DE COHORTATIONE AD GENTES ET DE TRIBUS PÆDAGOGI LIBRIS (1)

CAPUT PRIMUM

De Prolreptico seu Cohortatione ad gentes.

2 ARTICULUS PRIMUS.

Analysis hujus libri.

Librum hunc ab iis Clemens orditur fabulis¹, quibus pagani fallacissime prædicabant Amphionem, Arionem et Orpheum suo cantu arbores et saxa loco movisse, feras delinivisse, atque Eunomum citharæ suæ chordam, quæ defecerat, ad cicadæ vocem miro plane modo perfectissime accommodasse. Hæc autem delirantium poetarum commenta, quemadmodum absurda Bacchi mysteria, in ipsis Illicone Citheroneque, jamjam obsoletis montibus, ita includenda esse docet, ut divinus cantor, solus Dei Filius, æternum Patris Verbum, ab omnibus deinceps audiat. Non enim ille, cum homo factus est, Terpandri Capitonisve, aut aliorum, quibus homines primum in idololatriam aliaque crimina traducti sunt, molles effeminatosque musicorum modos cecinit; sed canticum novum, quo ferina saxæque hominum corda² cœlesti suo cantu mollita, a servitute ad libertatem, ab impietate ad pietatem, a morte reduxit ad vitam. Divinum autem illud idem Verbum, ipso Lucifero antiquius, supremoque suo Patri cœternum, antequam ex Davide, qui spiritalibus canticis ab idolorum cultu vocabat homines, demonesque fugabat, humanam carnem assumpsisset, eadem cœlesti harmonia mundum condidit³, ipsumque hominem ad Dei imaginem fabricatus est. Quamobrem etiamsi vetus paganorum error, novaque videretur Christianorum veritas, hos tamen, utpote qui in Verbo semper fuerint, illis omnibus, atque iis etiam Phrygibus et Arcadibus, qui falsam antiquitatem suam venditabant, longe velustiores esse scriptor noster luculentissime demonstrat. At postquam diabolus⁴, inquit ille, serpentis astutia Adamum, aliosque deinde homines a summa integritate et sanctimonia in idololatriam sceleraque omnia præcipitasset, idem Filius Dei, eorum semper misertus, illos primum per prophetas, ac postea ipse homo factus, per semetipsum ad verum Dei cultum, veramque religionem revocare non destitit, docuitque⁵ quam ratione homo efficiatur Deus. Ex quibus Clemens concludit rejiciendas esse omnes paganorum consuetudines, solum Christum audiendum, ipsique morem, nulla plane interposita mora, ab omnibus gerendum.

Quod quidem ut paganis efficacius persuadeat, quam absurdi nefandique sint eorum cultus, demonstrandum aggreditur⁶. Primum autem quæ apud eos majore in pretio erant, vana petit, concutitque falsorum deorum oracula. Hæc vero quæ præstigiis plena, jam tum pleraque desiderant, nimirum Iebetem Thesprotæum, tripodem Cirræum, æs Dodoneum, Gerandryon, fontem Castallum, et Colophoneum; imo et Apollinem Clarium,

A Pythium, Didymæum et Amphiarum, atque Amphilocho, et cætera divinationum divinantiumque genera, augures, aruspices, aleuromantes, crithomantes, ventriloquos, adyta Ægyptiorum, Eiruscorum necromantiam, necnon capras ac cervos, aliaque insana infidelium hominum portenta proscribenda, æternaque oblivione delenda esse docet.

Deinde⁷ ad turpia, obscena, crudeliaque Bacchi et Cereris, aliorumque deorum mysteria et fabulas transit, atque ea sic enarrat ut illorum descriptione pagani, si quid sanæ mentis ipsis superesset, salutari pudore suffusi, ad saniora redirent. Hinc⁸ certe viro illi, qui civem suum sacra matris deorum imitantem, telis confoderat, bene precatur. Addit verò mirum sibi prorsus videri, cur gentiles Evemerum, Nicanorem, Diagoram, Hipponem, Theodorum, aliosque quosdam, ideo tanquam atheos fuerint insectati, quod moderate continenterque⁹ viventes, bas de diis vanas opiniones suspectas exosasque habuerint. Denique palam ille omnibus facit insitam esse hominibus veri Dei agnoscendi facultatem: sed eos perversis opinionibus obscuratos, in idololatriæ scelus ruisse præcipites.

Septem porro modis illos in idololatriam fuisse adductos ostendit. Quidam enim, motus astrorum admirati, solem, lunam, aliaque astra deos esse censuerunt. Alii fructus terræ metentes¹⁰, frumento ac vino Cereris et Bacchi imposuere nomen. Nonnulli ad vitii pœnas et calamitates animum cum advertissent, eas in deorum numero sic posuere, ut inde furiarum, seu Eumenidum, hinc cacodæmonum malorumque spirituum origo manaverit. Poetæ autem, ac deinde ex philosophis aliqui humanarum affectionum, metus et amoris, gaudii et spei tanquam deorum figuras et simulacra fingere ausi sunt. Imo vero quidam contumeliæ et impudentiæ erexerunt altaria. Ab aliis autem homines in deorum ordinem evecti humana posthæc representati sunt figura; atque inde Justitia, Clotho, Lachesis, Atropos, Parcæ, Auxo, Thallo, Atticæ. Duodecim quoque nonnulli introducere deos, quorum theogonia ab Hesiodo et Homero decantata est. Alii tandem ex beneficiis divinitus, uti putabant, acceptis quosdam servatores Castorem et Pollucem, Herculem et Æsculapium, aliosque ejusmodi deos constituerunt. His itaque absurdis ingeni humani erroribus Clemens plerosque omnes a colo in baratrum destrudos esse haud dubitanter affirmat¹¹.

Paganos igitur ut ab hac impietate qua Christiani omnes soluti erant, facilius deterreat, ad ipsosmet deos ad vivum planius exprimendos, postea accedit. Quapropter manifestum primo facit varias omnino fuisse eorum de iisdem diis opiniones.

¹ pag. 1 et 2. ² pag. 3 et 4. ³ pag. 5. ⁴ pag. 6, 7 et seq. ⁵ pag. 9. ⁶ pag. 10 et seqq. ⁷ pag. 15. ⁸ pag. 16. ⁹ pag. 17.

(1) Paginæ indicantur editionis Parisiensis quæ hoc signo ✕ textui inserto in nostra editione notantur. Ed. Patr.

Tres enimvero finxerunt Joves, quinque Minervas, sex, imo innumeros Apollines, plures Æsculapios, multosque Mercurios et Vulcanos. At hos et alios quoscunque nihil nisi homines fuisse ex eorum origine, patria, arte, vivendi genere, viciis, servitute, vulneribus, morte, sepulcris invictissime demonstrat¹⁰. Quid plura? id certe ex eorumdem deorum ac dearum vitiis ac flagitiis, lascivia, stupris, adulteriis, et aliis quæ quidem ut majorem eorum omnibus incutiat horrorem, recensere non veretur, infandis sceleribus adhuc luculentius asserit¹¹. Quapropter nefarios illos falsorum sceleratorumque numinum cultores, Ægyptiis, aliisque qui bruta animantia, feras et pisces venerantur, convinct esse deteriores.

Neque vult sibi a paganis responderi non primi quidem, sed secundi ordinis hos esse deos, quibus idcirco solum dederunt demonum cognomen. Docet enim hos¹², utpote helluones ac scelere perditos, sibi minime debitos honores ab hominibus præpostere prorsus extorsisse. Quocirca Hesiodum, qui decies ter millia immortalium dæmonum, humanæ custodiæ præposita absurde cecinerat, pulchre irridet¹³. Subjungit deinde hos dæmones, seu deos aut semideos, tantæ esse crudelitatis, ut illi, sicut Jupiter, Bacchus, Diana Taurica, et alii sibi homines immolari voluerint. Crudelibus igitur infestisque illis hominum inimicis Cyrum et Solonem longe præstare demonstrat. Hujus enimvero invocatione, et illius imperio, Croesus Apollinis oraculo in rogam ubi cremaretur deductus, ab igne liberatus est. Itaque miratur quomodo in hominum mentem venerit ut dæmones illos lege lata coli adhuc jubere.

Nec minus mirum ipsi videtur cur templa diis poni, et sacrificia fieri, primum a Phoroneo seu Merope, aut a quolibet alio præceptum fuisse perperam jactarent. Tantæ siquidem hæc non esse antiquitatis eo probat, quod amorem seu cupidinem, qui ab illis antiquissimos inter deos collocatur, nemo ante Charmum coluerit. Neque Athenienses quia Pan esset prius noverant, quam id a Philippide didicissent. Qui quidem mos perversus cum paulatim invaluisse¹⁴, tunc exstructa sunt templa ac cuncta deinde simulacra. Hæc autem templa nihil aliud quam deorum sepulcra fuisse, postquam brevi certaque inductione ipso sole meridiano clarius patefecit, inde merito gentiles castigat, quod eos tanquam deos adorare non erubescerent, quos mortuos esse credebant.

Postea vero majorem in absurdo simulacrorum cultu fuisse eorumdem paganorum errorem scite arguit. Plane siquidem et perspicue ostendit illa primitus ligna fuisse, saxaque inelaborata, truncos excisos, simplicesque columnas, vel tabulas, vel hastas, gladiosve aut acinaces. At postquam homines in imaginibus et statutis humanam didicissent exprimere effigiem¹⁵, tunc impium eorum cultum, per omnem orbis terræ partes pervagatum longa statuarum Jovis Olympii, Junonis Samiæ et Tirythiæ, Apollinis, Neptuni, Dionysi, Minervæ, aliarumque a peritissimis artificibus effictarum recensione certissime conficit. Facta autem ibi Serapidis cum simulacri, tum sepulture mentione¹⁶, rursus in deorum templa, ac illius præsertim quod turpi Antimoo imperator posuerat, acrius invehitur; eaque sicut et pyramides, mausolea, et labyrinthos probat esse deorum sepulcra, ac prænuntiata a Sibylla fuisse templorum Dianæ Ephesinæ ac Serapidis destructionem.

Ad simulacra inde reversus¹⁷, quanta sit in iis adorandis impietas, hinc auctor noster liquido convinct, tum quia illa non solum ab ipsismet sæpe

A paganis contumeliose tractata, cuilibet vilissimo animali postponenda sint; tum etiam quia ex iis plurima vel a quibusdam hominibus spoliata, vel inquinata ab avibus, aut direpta a prædonibus, aut terra motibus eversa, aut tandem sicut celeberrima quædam, quæ ille ibidem designat¹⁸, deorum templa, ignibus et incendio consumpta, penitus exciderunt.

Nec ictu sane leviori hæc eadem simulacra concutit, cum invictissime ibi probat artifices peritissimos quibusdam statutis earum, quas deperibant, meretricum expressisse imagines. Eadem vero petulanti et inulta improborum statuaria audacia factum esse putat, ut quidam non modo reges, sed privati etiam homines, quos omnes nominibus suis singillatim appellat¹⁹, crediderint datam sibi fuisse deus sese renuntiandi potestatem. Ad hæc vero, et hinc quoque factum esse ait, ut et urbes et gentes integræ quosdam, ac eos quandoque ipsos, quos dum essent in vivis plane despexerant, impia adulatione in deorum album extulerint. Horum ergo aliorumve deorum simulacra, cælo veroque Deo derelicto, minime adoranda esse concludit. Nihil enim sunt aliud nisi terra²⁰, cui artificis ope figura aliqua adjecta est. Illud autem inde confirmat, quod ex statuæ tanta arte effictæ, turpes adeo sint²¹ et obscenæ, ut quidam meretricio nefarioque earum amore arserint. Sed majoris, inquit, quam hi artifices, criminis ii sane rei sunt, qui eas colunt et adorant. Imo vero hos illis bestiis affirmat esse deteriores, quas quidem, si sinias tamen exceperis, maxima earumdem statuarum cum archetypo similitudo nonnunquam deceptit.

Non minorem porro asserit esse impietatem illam, qua tot tamque perniciosi statuarum artifices, atque etiam pictores et poetæ²² omnino ridiculam inducebant deorum turban, puta satyros, nymphas, naiades et nereides; qua etiam magi dæmones sibi servos fecisse gloriabantur; qua demum poetæ impune deorum suorum nuptias, adulteria, puerperia, convivia canebant. At Christianis qui, ut ipse subjungit²³, Deo dicati sunt, fas non est ullis plane stupris aut fornicationibus vel ipsas quidem aures suas inquinare. Contra vero pagani obscenissimas, quas ille ibidem acerrime exagitat, deorum imagines, et annulos turpissimos domi, omniumque aspectui nunquam non expositos, servare non verebantur. Quapropter ea omnia respuenda esse docet, et soli qui cuncta creavit, Deo serviendum.

Ad refellendas dehinc philosophorum falsas de Deo opiniones non prorsus inepta transitione Clementis noster delabitur²⁴. Ac primo quidem hos obiter perstringit, qui ea quæ in cælo sunt adoranda censebant. Tum continuo alios redarguit, qui quatuor elementa, aut unum ex iis, aut præter illa contentionem et amicitiam prima principia et deos esse opinabantur. Non minus quippe stultos et impios illos esse probat quam plebeios quosque homines, qui ligna, lapides et terram, qui Neptunum et Vulcanum, qui denique simpliciter aquam vel ignem adorantur. Præterea vero cum Persæ vel Sarmatæ antequam prima ad hominum instar statua Veneris Tanaidis facta sit, ignem coluerint, inde ille colligit²⁵ philosophos ex iis suam de primis principii desumpsisse opinionem. Anaximandri deinde, qui infinitum, atque Anaxagoræ et Archelai, qui cum infinito mentem primum principium esse existimabant, convellit sententias. Neque minori sane evidentiâ assertum a Leucippo et Metrodoro plenum et inane, atque adjecta utrique a Democrito et Heraclide εἶδωλα, seu species et imagines ipse penitus repudiat. Eadem facilitate errores evertit²⁶, cum Alcæonem, qui astra deos esse garriebat, tum etiam

¹⁰ pag. 18 et seqq. ¹¹ pag. 25. ¹² pag. 26. ¹³ pag. 27 et 28. ¹⁴ pag. 29. ¹⁵ pag. 30 et 31. ¹⁶ pag. 32. ¹⁷ pag. 33 et 34. ¹⁸ pag. 35. ¹⁹ pag. 36 et 37. ²⁰ pag. 38. ²¹ pag. 39. ²² pag. 40, 41. ²³ pag. 42. ²⁴ pag. 43. ²⁵ pag. 44.

Xenocratis septem non solum planetas, sed octavam quendam, scilicet mundum, cujus tamen nomen retinebat, in decorum ordinem referentis. Posthæc vero Stoicos, Deum omnia omnino, etiam vilissimam quæque pervadere arbitantes exsiliat et explodit. Aristotelem porro parum sibi constare probat; quippe qui hujusce mundi animam, Deum ipsum ita esse contenderet, ut intra lunaris orbis terminos providentia illius circumscriberetur. Neque veriorum Theophrasti, ipsiusmet Aristotelis familiaris, Deum alicubi cœlum, alibi vero spiritum asserentis, censet opinionem. Postremo ille irridet et refellit Epicurum, qui Deum res humanas curæ ullo modo habere præfæcit indicabat.

Explosis itaque his omnibus falsis futilibusque philosophorum sententiis, ad alios transit, qui veriora de Deo senserunt, tradideruntque. Primus autem ex iis Clementi nostro sese obtulit Plato²⁶, a quo quidem quamvis haud obscure dicatur naturam divinam non posse ab hominibus explicari, negat tamen idem Clemens ipsis ab illius inquisitione et investigatione idcirco esse desistendum. Cunctis enimvero, ac iis potissimum, qui in doctrina et litteris versantur, adeo insum est quoddam Divinitatis effusum, ut omnes Deum unum esse ingentium et immortalem, velint nolint, fateantur necesse sit. At illud profecto auctor noster maxime approbat, quod ab eodem Platone traditum legitur, Deum omnium rerum esse regem, causam et mensuram; sed hunc philosophum facile principem a barbaris scientias humanas quemadmodum veras leges, veramque de Deo cognitionem ab Hebræis accepisse nullum ille putat esse dubitandi locum²⁷. Neque ex alio fonte, nisi ex isto, aut ex divino instinctu haustum id censet, quod vel Antisthenes decuit Deum nulli similem ex imagine agnoscere non posse; vel quod Xenophon scripsit Deum, a quo omnia moventur vel consistunt, magnum et potentem esse, sed qua forma sit, nulli cognitum; vel quod Cleanthes Stoicus²⁸ paucis carminibus veram Dei naturam luculenter expressit; vel quod Pythagoras sectatores palam tradiderunt, Deum ita unum et semper esse, ut totus sit in toto mundo, omnium creator, pater, mens, animatio, et motus.

Quid vero quod non modo philosophos, sed ipsos etiam poetas, etsi in fabulis falsisque narrationibus cantandis fere semper occupatos, aliquando tamen vera de Deo eccecinisse perspicue demonstrat? Testes etenim Aratum Hesiodumque citat²⁹, qui Deum imperio suo omnia continere affirmant. Deinde vero rarsum Hesiodi atque etiam Sophoclis et Orphei refert carmina³⁰, quibus unum duntaxat Deum, solumque immortalem, ac rerum omnium conditorem aperte pronuntiarunt. Huc etiam vocat Menandrum, Euripidem et Homerum³¹, qui versibus suis deos irridere, nec sine probris et maledictis exsiliare et proscribere minime veriti sunt.

Posthæc autem contra paganos divina Veteris ac Novi etiam Testamenti auctoritate pugnat, manifestumque facit sacros illius auctores, sancto Spiritu afflatos, ullo absque verborum furo, apparatu et ornamento veræ non modo religionis jecisse fundamenta, sed homines etiam a vitiiis et idololatria avocasse, eosque sanctis imbuisse vitæ morumque præceptis et institutis. Quod quidem ab eo variis Sibyllæ, Jeremiæ, Isaïæ, Moysis, Amos, Salomonis, Davidis, atque etiam Apostoli testimoniis miram in modum probatur³². Adit se adhuc posse alios innumeros conjicere earundem Scripturarum locos, quibus Deus homines ad impios deorum idolorumque cultus rejiciendos et veram religionem amplectendam mirabili benignitate admonet, obsecrat, instat, urget, obtestatur. Tum deinde auctor noster

A paganos merito arguit, quod amantissimum illam patrem, qui summa prorsus et incredibili bonitate eos æterna felicitate gratis et cito beare volebat, audire detrectantes, sese sponte sua in infernum præcipites dabant.

Vanam subinde³³ et frivolum eorum evertit responsionem, qui traditam a patribus suis consuetudinem labefaciendam esse negabant. Quantæ enim, Deus bone, in diversis, inquit, vitæ humanæ ætati- bus sunt immutationes! Cur ergo, pergit ille, impii homines a vitiiis ad pietatem, a nefario idolorum cultu ad veram religionem, sine qua nullus æternam salutem consequi poterit, accedere recusant? Et id quidem ut pagani facilius suadeat, ostendit eorum presbyteros, sordida veste diis sacrificantes, videri deos potius lugere, quam colere; et illorum sepulcra potius indicare quam templa venerari. Quapropter eosdem gentiles ut priora delicta pœnitendo corrigant³⁴, et ad Dei consulant misericordiam, non sine quibusdam eloquentiæ florulis iterum provocat, Deumque ipsum eos alloquentem, hortantem, et æternæ felicitatis bona eis pollicentem³⁵, haud ineleganter inducit. Auctor itaque et exorator eis est, ut nulla interposita inconsideratæ consultationis procrastinatione, morem illi gerant; nec audiant amplius factores simulacrorum, et lapidum adoratores, qui Alexandrum Magnum, aliosque homines in deorum numerum referre ausi sunt. Hos enim artifices et cultores simulacrorum iniquissimos, et dæmone ipso infeliciores esse ostendit. Nulla enimvero perversitas potest esse major, quam eorum qui colunt idola, quando quidem nullus artifex³⁶, neque Phidias, neque Apelles, neque ullus alius spirantem unquam imaginem vel statuem fecerit. At cum solum Verbum divinum, Filius Dei, et vera Dei Patris imago, vivam sui in homine imaginem expresserit, hinc arguit eam solum adorandum, pravamque idololatriam colendi et adorandi consuetudinem sacris baptismi undis esse sepeliendam. Et id quidem pagani nisi cito perficiant³⁷, ac sicut Ninivitarum antea vitæ pœniteant, eo minus venia digni erunt, quo facilius potuerunt et Deum cognoscere, et veram religionem amplectari. Quocirca eos sedulo monet, ut, ad saniora redeuntes, in idola quæ nihil aliud quam lapides sunt, excolenda et adoranda facultates, vitæque suam non amplius insumant.

Nulla quippe deorum simulacra et effigies, neque etiam arca, iris, dies, mensis, annus, et tempus, ac proinde nec ea quibus eorum mensura delinitur³⁸, nimirum sol et luna dii ullo penitus modo dici possunt. Ex quibus ille recte colligit longe absurdiora esse eorum opinionem, qui Pœnam et Supplicium, Justitiam et Nemesin, Furias, Parcas, Fatum, Rempublicam, Gloriam, Plutum seu divitias, Verecundiam, Amorem, Venerem, Somnum, Mortem, Eryonem seu Bellonam, Martem, Cometas et Fortunam deos esse frustra existimabant. Atqui si nullum ex eis, inquit Clemens, neque ulla imago et statua sit Deus, et quædam tamen in nos divina potentia cernatur, quid aliud superest, nisi ut unum verum et solum esse Deum confiteamur? Orat ergo ut pagani, a somno tandem excitati, hunc Deum, idolis aliisque fletis numinibus repediatis, aliquando cognoscant.

Hunc porro Deum, minime autem tot dæmonum in terra habitantium myriades, totius terrarum orbis dominum esse demonstrat. Homines itaque a Deo creati³⁹, cum terræ fructibus continuo alantur, tot certe tantisque ejus beneficiis affecti, debent eorum agnoscere auctorem. Sed pagani, illorum prorsus immemores, et sicut Niobe Lothique uxor, omnis sensus expertes, impio non solum cultu fe-

²⁶ pag. 45. ²⁷ pag. 46. ²⁸ pag. 47. ²⁹ pag. 48. ³⁰ pag. 49. ³¹ pag. 50. ³² pag. 51 et seqq.
³³ pag. 57. ³⁴ pag. 58 et seq. ³⁵ pag. 61. ³⁶ pag. 62. ³⁷ pag. 63. ³⁸ pag. 64. ³⁹ pag. 65.

ras, ligna et lapides adorant, sed græculum etiam et corvum Dei nuntios esse sibi adeo stulte persuaserunt, ut homines, qui illos ad iustitiam et pietatem vocant, crudelissime persequantur. Quocirca spiritalem eorum cum cæcitate, tum surditatem, quod quidem malorum omnium maximum est, eo magis deplorat⁶⁶, quo ipsis facilius, promptiusque sit ad Dei pervenire cognitionem: Verum non secus ac serpentes incantationibus, ita illi obvio luminis oculos, auresque divinæ voci, nunquam non personanti, semper occcludunt. Monet ergo ut Verbum divinum audire non amplius recusent, sed, pristini erroris pœnitentes, Deo credant et Christo, qui, homo factus, et mortuus, solus ex omnibus hominibus Deus est. Qui enim illum vere quærunt⁶⁷, ejusque parent legibus, vita æterna ipsis merces erit et pretium.

Divinis porro illius institutis quandoquidem nihil plane æquius est et sanctius; omnes profecto eorum prævaricatores belluis, quæ nihil contra statas naturæ suæ leges agunt, deteriores esse convincuntur. Paganos igitur vehementer adhortatur, ut, antiquis erroribus, in quibus tamdiu versati sunt, tandem depositis, veram profiteantur Christi fidem. Omnes siquidem ejus discipuli leges suas, quas Clemens noster sanctissimas esse probat, non sicut alii populi uni cuidam ex Græciæ sapientibus, sed ipsimet Deo acceptas referebant⁶⁸. Neque ille sibi obijci patitur eas esse duriores. Christus quippe summo et divinis redemptionis humanæ beneficio dura quæque et aspera complanavit. Unde auctor noster concludit neque Athenas, neque Græciam, neque Ioniam, aut philosophos, sed solum Christum audiendum, eique et ejus discipulis, veritatem annuntiantibus, habendam fidem. Et vero omnibus ethnicorum sapientum legibus, quam longe præstantiora sint Christi præcepta, liquido aperit, ostenditque⁶⁹, Christum verum esse justitiæ solem, qui, fugatis errorum tenebris, morteque cruci affixa, divinam nobis hereditatem ultro impertitur. Pro tantis autem beneficiis nihil ait ab ipsomet eodem Christo postulari aliud, nisi ut veram pietatem, debitumque ipsi cultum exhibeamus. Clemens itaque paganus suadet ut, audita Christi voce, nemo obsurdescat amplius; sed omnes divinis salutari-busque illius mandatis obtemperent, atque ad ejus classicum singuli cœlestia ejus capiant arma, fidem scilicet et justitiam. His enim armis quisque certam a spirituali hoste victoriam reportabit; cum Deo enim conversatus, eumque imitatus, æternam salutem consequetur⁷⁰.

Ad ea porro ipsemet Christus, qui in regenerato homine sacrum, in quo Deus habitat, templum ædificat, illos semper hortatur et incitat. At Clemens prudenter monet voluptates, pravamque consuetudinem tanquam immanem Charybdim fugiendam, sacroque crucis ligno inhaerendum; quo ad cœlestem portum possimus appellere. Ibi autem non fœdis amplius Bacchi orgiis⁷¹, sed sanctissimis initiatiis mysteriis, circa eum, qui solus Deus et ingenuus est, chorus cum angelis ducemus.

Postquam vero Clemens Christum induxit, paganos omnes ut ad se veniant hortantem⁷², pollicentemque fore ut illos similes sibi efficiat, tum continuo eosdem excitat, ut ad illum accurrant, fiant homines pii et religiosi, ad honesta et sancta magno ferantur animo, nec iis unquam idololatriam, dedecus, atque impietatem deinceps anteponant. Cultores siquidem veritatis Deum totis viribus sequi⁷³, et seipsos totos ei permittere, ac toto corde illum diligere debent. Amicorum quippe communia

A cum sint omnia, vir religiosus, Dei amicus, omnia cum illo communia habebit. Ex quibus Clemens concludit solum Christianum, qui pius est et religiosus, esse divitem, temperantem, similem Deo, ejusque imaginem. Denique sermonem suum longius forsitan produxisse, si tamen sermo de vita, quæ nullum habet finem, longius produci potest, postquam paucis ille excusavit, 6 nullum prorsus sibi dubitandi locum esse ait, quin gentiles id quod est præstantius, scilicet vitam potius quam mortem eligant et amplectantur.

ARTICULUS II.

De hujus libri auctore, ætate, titulo, argumento, ac totius operis divisione, elegantia, eruditione, et manuscriptis codicibus.

Librum hunc ab eo, cujus nomine inscribitur, nostro scilicet Clemente Alexandrino, fuisse editum nulla sane, ne minima quidem, potest esse controversia. Illi enim non ab omnibus solum antiquis codicibus manuscriptis, sed a cunctis etiam cujuslibet ætatis scriptoribus, Eusebio⁷⁴, Hieronymo⁷⁵, Cyrillo Alexandrino⁷⁶, Photio⁷⁷, aliisque postmodum innumeris invictissime asseritur. Quid vero quod et Clemens ipsemet se hujusce libri auctorem aperte prodit et denuntiat? Hæc siquidem sunt illius alia in *Stromatum* libris verba⁷⁸: « Atque hæc de Græcorum quidem falsa religione satis, ut arbitror, ostendimus in libro qui dicitur Προτροπικός, abunde adhibitis iis, quæ eo faciebant historiis. » Καὶ περὶ μὲν τῆς Ἑλληνικῆς δεισιδαιμονίας ἱκανῶς, οἶμαι, ἐν τῷ Προτροπικῷ ἐπιγγραμμένῳ ἡμῖν λόγῳ παρεστήσαμεν. καταχόρως, τῇ κατεπιγούσῃ συγκαταχρώμενοι ἱστορίαις. Quibus ille verbis hunc librum a se scriptum fuisse non solum testatur, sed titulum illius, et argumentum, quod in eo revera tractatur, haud obscure declarat.

C Nemo autem aut nimium morosus, aut male sanæ mentis homo nobis obijciat alium quemdam, quam eum, de quo disputamus, librum ab ipso Clemente, aliisque laudatis auctoribus designari. Nam Eusebius⁷⁹, Cyrillus Alexandrinus⁸⁰, et Theodoretus⁸¹, proluxa illius fragmenta Græcis, ut fieri assolet, totidem verbis retulerunt. Unde autem, quæso, ea potuissent transcribere, nisi ex vero et genuino hujusce operis exemplari, cujus in fronte haud falso iuscriptum Clementis nostri nomen agnoverant?

De hujus itaque operis ætate certo et definite aliquid statuere longe difficilius videbitur. Nulla enim temporis, quo ab auctore suo fuerit editum, in illo vestigia occurrunt. Ex aliis tamen ejus lucubrationibus haud obscure colligimus, illud a Clemente antea fuisse conscriptum, quam suis *Stromatum* libris ultimam manum admoveret. In his quippe, uti paulo supra vidimus, illa « ad gentes Admonitio » disertis verbis ab ipso citatur. Ante annum ergo 194, circa quem peritiores critici, ut infra dicetur, libros *Stromatum* ab eodem Clemente divulgatos esse existimant, hæc ipsa « ad gentes Admonitio » publicam prodierat in lucem.

Utrum vero illa tribus quoque *Pædagogi* libris præverit, nulla sane esset dubitandi ratio, si prima illorum phrasis, quæ in Herveti legitur editione, ab ipsomet Clemente vere protecta fuisse probaretur. Sed cum ea, ut postea dicemus, in utroque nostro codice Græca manu exarato non occurrat, et in aliis editionibus ut spuria et adulterina merito rejecta sit, nihil inde certi omnino et indubitati erui posse arbitramur. Photius tamen hanc *Admo-*

⁶⁶ pag. 66. ⁶⁷ pag. 67. ⁶⁸ pag. 68 et seq. ⁶⁹ pag. 71 et 72. ⁷⁰ pag. 73. ⁷¹ pag. 74. ⁷² pag. 75. ⁷³ pag. 76. ⁷⁴ lib. vi Histor., cap. 15, et lib. ii Præp. evang., cap. 3 et 6, et lib. iv, cap. 16. ⁷⁵ lib. de Script. eccles. et ep. 84 ad Magn. ⁷⁶ lib. xviii cont. Julian., p. 342. ⁷⁷ Biblioth., cod. 110. ⁷⁸ lib. vi Strom., pag. 711. ⁷⁹ lib. ii Præp. evang., cap. 3 et 6; lib. iv, c. 16. ⁸⁰ loco cit. ⁸¹ De Græc. affect. curand., serm. 10, pag. 652.

nitionem tribus *Pædagogi* libris a Clemente præmissam asseveranter pronuntiavit **. Sic enim ille: *Ὁ δὲ Παιδαγωγός, ἐν τρισὶ τόμοις... ἔχει δὲ τούτων καὶ προηγούμενον, καὶ συνταττόμενον λόγον ἕτερον, ἐν ᾧ τὴν Ἑλλήνων διέλεγγεν ἀθεότητα.* » *Pædagogus* tribus libris..... quibus et alium præmittit adiungitque singulare librum, quo gentium refellit impietatem. » At quo fretus argumento id ita asseverit, quando quidem ibi minime explicat, quid prohibet quominus ille aut ex aliis Clementis operibus et scriptis, aut ex testibus omni exceptione majoribus certam deduxerit assertionis suæ probationem? Et vero Clemens ipse in ejusdem *Pædagogi* prologo ** clarissime docet « exhortatorium » sermonem, qui homines a falsa religione deterreat, iis esse præmittendum, quæ in *Pædagogi* libris pertractantur. Hac igitur auctoris nostri ratiocinatione, et ipsa Photii auctoritate fuit, haud dubitanter affirmare possumus hunc, quo de agimus, librum non modo *Stromatum*, sed *Pædagogi* etiam libris esse antiquiorem. Ea porro est horum librorum inter se connexio, quæ illos longo temporis intervallo a se invicem divulsos dici minime patiatur. « Admonitio » itaque « ad gentes » aliquo, sed non ita longo, ante annum 194, circa quem libros *Stromatum* scriptos esse postea ostendimus, in vulgus prodierit dicenda est.

In hujus autem sententiæ confirmationem illud produci potest, quod ait Eusebius ** Clementem, haud dubie nostrum Alexandrinum, ex iis unum fuisse, qui ante Romanum Victoris pontificatum supremam Christi divinitatem in suis adversus gentiles aut hæreticos libris constantissime propugnauerunt. At hunc, de quo disputamus, Clementis nostri librum ab Eusebio designari, et ipse quem indicat ejusdem libri titulus, et summa Christi divinitas in eo, ut infra videbimus, clarissime asserta, indicio haud plane incerto evincunt. Porro autem Victor Romano episcopatu anno Christi 192 dicitur esse inauguratus. Aliquo igitur ante hunc C annum tempore librum istum a Clemente nostro publici juris factum fuisse haud prorsus inepte colligi potest.

Huc accedit quod iste liber iis videtur confectus esse sermonibus, quos ille, dum catechistæ officio circa annum 189 fungeretur, publicis in concionibus habuerat. Nulli siquidem dubium esse potest quin vir ille doctissimus maximam in eo munere obeundo operam contulerit, qua gentiles ab erroribus suis ad Christianæ fidei professionem adduceret. Quæ autem apud eos aliosque suos auditores peroraverat, hæc postmodum ut aliis omnibus similiter prodesset, scriptis tradita divulgavisse, vero sane est simillimum.

Quem vero titulum huic operi suo ipse præfixerit, si scire aveas, eum te docebit Eusebius **. Ab illo siquidem constanter appellatur πρὸς Ἑλλήνας λόγος ὁ προπρεπτικός, « Liber ad gentiles exhortatorius. » In fine autem antiquissimi codicis Regii, hic quidem titulus eodem legitur modo: sed recentissima manu in hujus libri, sicut et manuscripti Claromontensis capite post verbum Κλήμεντος, cognomen στροματικός haud dubie ut auctor noster ab aliis ejusdem nominis distingueretur, additum est. Verum hæc nulla sane erat, aut saltem levissima hujusce additamenti causa. Contra autem Hieronymus ** verbo προπρεπτικός omisso, hanc lucubrationem simpliciter vocat « librum adversus gentes: » sed id procul dubio ab ipso brevitatis causa factum esse nemo non videt. Nam hic liber ab ipsoemet Clemente, ut paulo ante dicebamus, Προπρεπτικός appellatur. Quod si et ab ipso ibidem verba « adversus gentes, » prætermissa esse cause-

ris, scias velim illa esse subaudienda, quandoquidem et ibi se in eodem libro adversus falsam Græcorum religionem disputasse asseveranter affirmat. Liqueat igitur veram 7 germanamque hujus libri inscriptionem eam esse, quam Eusebius et vetustissimus Regius codex integram representaverunt.

Et vero hæc epigraphe totum prorsus hujusce commentationis argumentum complectitur. Ex illius quippe, quam dedimus, analysi quilibet facile intelligit Clementem operam omnem in eo consumpsisse, nihilque egisse aliud nisi ut gentiles ab impio idolorum falsorumque deorum cultu abductos, ad veram Christi fidem et religionem amplexandam adhortaretur.

Quamvis autem Clemens id continuato sermone, nullaque orationis suæ facta divisione prosecutus sit, si quis tamen hunc librum attentissime examina-verit, is certe perspiciet illum ab ipso Clemente varias in partes, a se invicem satis distinctas, fuisse distributum. Ne cui tamen id laboriosius molestiusque videatur, singulas hujusce libri partes in illius analysi ita separatim exhibendas esse censuimus, ut eæ ab omnibus possint haud ita difficile deprehendi. Et hæc sane libri hujus in suas partes et capita distributio, ab eorum saltem aliquo fieri debuit, qui ei typis excudendo præfecti fuere. Hac siquidem partitione et ab auctoris mente non longe abfuisset, ac morosis hominibus ivisset obviam, qui majorem sermonis connexionem in Clementis nostri libro jure haud prorsus immerito desiderabant.

Neque tamen dissimulandum esse putamus quædam passim in hoc libro inveniri loca iis quæ antecedunt et subsequuntur non omnino cohærentia. Neque etiam negabimus ea magno sine labore potuisse meliorem in ordinem ab auctore suo redigi et distribui. Sed hæc eruditissimo scriptori, qui ingenio quandoque indulsit suo, facile condonanda sunt. Nullibi enim, nec in iis etiam quæ notantur locis a scopo aberrat suo, neque extra propositi limites longius vagatur. Toto autem in opere argumentum suum non validis certisque tantummodo probat rationibus: sed varios quoque identidem spargit eloquentiæ flosculos, quibus animos legentium allicit, recreat et demulcet. Neque certe minus grata iis esse debet summa minimeque vulgaris illius eruditio, qua plenus est hic liber, et undique refertissimus. Hanc autem cum styli elegantiam, tum operis eruditionem Photius, utriusque nec iniquus, nec imperitus æstimator, scite adnotavit **.

Duos porro hujusce operis Græcos eodices manuscriptos nacti sumus. Prior est Regiæ bibliothecæ et venerandæ antiquitatis liber, in quo quædam Justinii Martyris, Athenagoræ, aliorumque quorundam Patrum, anno Christi, uti alibi diximus, 914, descripta sunt **. Posteriorem vero ex Parisini RR. PP. societatis Jesu collegii bibliotheca R. P. Harduinus pro more suo nobiscum perquam humanissime communicavit. Is porro liber in charta papyracea exaratus, recentioris quidem est manus: sed plures in eo, quemadmodum in superiori, variaz exhibentur lectiones, quas aliquando cum sese occasio dederit, per nos, vel per alios, qui recudendis Clementis nostri commentationibus operam navare voluerint, publici juris faciemus. In utriusque etiam manuscriptorum codicum marginibus quædam ad obscuriora Clementini textus loca breviter explicanda adjecta sunt notulæ, ex quibus plurimæ ad calcem operum ejusdem Clementis nostri, a Gentiano Herveto excusorum, editæ sunt. At si

** Phot. Bibl. cod. 110. ** pag. 78. ** lib. v Histor., cap. 28. ** lib. vi Histor., cap. 13, et Evang. præp. lib. ii, cap. 2, pag. 61. ** lib. de Script. eccl., c. 48. ** Phot. Bibl. cod. 110. ** sup. lib. ii.

quid in illis amandaversione dignum fuerit, id suis quibusque locis a nobis infra adnotabitur.

ARTICULUS III.

De hujus libri integritate, et de locis qui corruptionis arguuntur. Ubi de Corybantibus, et tertio eorum fratre occiso; de auriga Phrygis, seu Myrtillo, et Pelopis inferiis; de Jove Olympico, Pisano, et Ἀποροπαλῷ; de divino honore, quem Thessali ciconiis tribuebant; de Neptuno qui in Teno colebatur, ejusque et Amphitrites statua Teni posita; de triplici Mercurio Andocyde, Amyeto et Typhone; de Minos Jovis discipulo.

Utrum autem integer et omnino incorruptus ille liber ad nos pervenerit, in dubium haud immerito vocari potest. Depravatos enim plures illius locos, nulliusque manuscriptorum codicis ope hactenus sanabiles notavit Hervetus. At quemadmodum ille quosdam corruptionis perperam arguit, ita nonnullos, sed paucissimos scriptorum amanuensium incuria mancos et mutilos vix ac ne vix quidem a quoquam, nisi aliis manu exaratis codicibus adjuvato, posse unquam sanari aperte et ingenue confitemur.

Ne quis tamen id a nobis gratis fictum existimet, operæ pretium esse duximus brevem de illis, antiquam ad alia transeamus, instituire disputationem. Primus autem qui nobis occurrit locus ille est ubi Clementis de Corybantibus ait: « Hi cum tertium fratrem (τρίτον ἀδελφόν ⁴²) occidissent, caput mortui purpura contexerunt, et coronatum sepelierunt, ferentes in clypeo æneo ad radicem montis Olympi. » Hervetus autem etiam concedat hanc vocem τρίτον in Clementis exemplari et Eusebii, uti loquitur, « versione, » sed melius exscriptio, revera haberi, « nos tamen, inquit, Arnobius secuti, non tertium, sed « suum » fratrem vertimus, ut Græce legatur non τρίτον, sed ἐαυτῶν. » At ex quo Arnobii loco hanc emendationem ille desumpserit, nobis plane incompertum esse negare non possumus. Ipsius quippe Arnobii hæc sunt verba: « Oblivioni etiam Corybantia sacra donentur, in quibus sanctum illud mysterium traditur, frater trucidatus a fratribus, interempti ex sanguine natum apium ⁴³. » Quid autem, amabo te, Hervetus contra communem Clementini textus locutionem colligere inde potuit, nisi aliunde plures, quam duos, probaveris fuisse interemptos fratres?

Nescii quidem non sumus quatuor Cabeiros, qui iidem ac Corybantes esse dicuntur, ab Apollonii scholiaste recenseri. Sed is certe ab Herveto, minime vero Arnobius citandus erat. Cæterum quamvis certa omnino esset ea schollastis auctoritas, posset quidem Hervetus eam in suis amandaversionibus observare, sed nihil tamen ab eo in Clementis textu idcirco erat immutandum. Pro auctoris enim vero nostri opinione pugnant alii non infirmi nominis scriptores. Et primo quidem quid in illius defensionem his Julii Firmici verbis clarius et apertius? « In sacris Corybantum parricidium colitur. Nam unus frater a duobus interemptus est; et ne quod indicium necem fraternæ mortis aperiret, sub radicibus Olympi montis a parricidis fratribus consecratur ⁴⁴. » Verum, inquires, hæc Julius ex corrupto Clementis textu delibavit, atque eo duce in eundem lapsus est error. Sed quo, respondebimus, argumento probabis jam tum depravatum fuisse auctoris nostri textum, et inde a Julio hæc quæ tradit fuisse decepta? Nobis sane constat illum ex Clemente ea non descripsisse, ⁴⁵ quæ continuo subiungit: « Hunc eundem Macedonum colit stultia persuasio, cui Thessalonicensis quondam cruento cruentis manibus supplicabant. »

A Quibus ergo ex fontibus et scriptoribus hæc posteriora hausit, ex iisdem etiam et priora, quibus tres tantum dicuntur fuisse Cabeiri fratres, facile potuit haurire.

Deinde vero idem plane narrat Strabo, qui illud non ex Clemente, sed ex Acusilao se accepisse his verbis testatur: « Acusilao Argivus, Cabeira et Vulcano natum ait Camillum: ex hoc tres Cabeiros, ex his nymphas Cabeiridas ⁴⁶. » Ex hoc autem Strabonis loco haud absurde quis colligat, ab Apollonii scholiaste et Mnasea, qui Camillum Cabeirorum quartum esse perhibent, patrem cum filiis confundi.

Nos certe non fugit Corybantes a Cabeiris fuisse a quibusdam distinctos, quandoquidem idem Strabo continuo subiungit: « Pherecydes ex Apolline et Rhytia novem Corybantes, qui habitaverint in Samothrace, e Cabeira Protei filia et Vulcano Cabeiros tres, et tres nymphas Cabeiridas ⁴⁷. » Sed quid hæc contra Clementis faciunt propositum, cum ille de Corybantum origiis, in quibus Cabeiri fratris cædes haud dubie celebrabatur, tantummodo disputet? Denique etiam quorundam scriptorum alia fuisset, quam Clementis ea de re opinio; quia tamen plures non minimi ponderis auctores prævios habuit, in ejus textu, non Eusebii tantum, sed manuscriptorum nostrorum auctoritate firmato, nulla plane mutatio fieri debebat. De Corybantibus et Cabeiris si plura quæsieris, adi Vossium lib. II *De idololat. orig. et progressu*, cap. 53 et 57; Natal. Comit. lib. IX *Mythol.*, cap. 7; Cœl. Rhodigin., etc.

Secundus Clementis locus, quem Hervetus depravatum esse censet, in editis sic legitur: Πίστα δὲ ὑμῖν τάφος ἐστίν, ὃ Πανέλληνες, ἡνὶόχου Φρυγὸς, καὶ τοῦ Πέλοπος τὰς χοάς, τὰ Ὀλύμπια δὲ Φειδίου σπερμίζονται Ζεὺς ⁴⁸. « Pisa autem vobis, o Græci, est sepulcrum aurigæ Phrygis, et Pelopis inferiæ, Olympia sibi vindicat Jupiter Phidie. » Legendum enim arbitratur, τοῦ Πέλοπος χοαί, non autem τὰς χοάς. Quamobrem hunc locum ita Latine reddidit: « Pisa autem vobis, o Græci, est sepulcrum aurigæ Phrygis, et Pelopis inferiæ. Olympia sibi vindicat Jupiter Phidie. » Sed vana omnino et inutilis est hæc Herveti emendatio, quam non modo Eusebii ⁴⁹, qui huic retulit locum, ac manuscriptorum nostrorum fides respuit, sed verus etiam Clementis textus nunquam potest admittere. Cur enim, oro te, in tam longo Hervetus commentario, quid ibi Pelopis inferiæ significarent, nullo plane modo explicavit, nisi quia mentem Clementis non est assessutus?

Quæ autem ea auctoris nostri mens et sensus fuerit, si rogaveris, meminisse debes Olympiam urbem fuisse olim sitam inter Ossam et Olympium montem, non procul a Græciæ civitatibus Elide et Pisa, ubi templum erat Jovis Olympii, et figura illius a Phidia nobilissimo sculptore fabrefacta. D Pelops autem Letrinæ, quæ Elidis civitas fuit, sepultus esse perhibetur. Is porro aurigam Phrygem habuit, nomine Myrtilum, qui promissa a Pelope pecunia sic corruptus est, ut illius fraude Oenomaus, Elidis et Pise rex, fracto curru dejectus interierit. Postea vero cum idem Myrtilus pactam perfidiæ mercedem a Pelope importunius postularet, ab eo in mare præcipitatus est.

Hic itaque Clementis, qui paucis verbis has paganorum fabulas et superstitiones exagitat, videtur esse sensus: Pisa Myrtilli aurigæ Phrygis, et a Pelope in mare præcipitati sepulcrum, atque etiam Pelopis inferiæ, quemadmodum Olympia statuem Jovis a Phidia effectam sibi vindicat. Cum autem Pisa non procul, uti diximus, ab Olympio monte

⁴² pag. 12. ⁴³ Arnob. lib. III adv. gent., p. 169. ⁴⁴ De errore prof. relig., p. 151. ⁴⁵ lib. X Geogr., p. 472. ⁴⁶ ibid. ⁴⁷ pag. 21. ⁴⁸ lib. II Præp. evang., cap. 6, pag. 72.

posita esset, hinc eadem Jovis statua ab ipso Clemente Jupiter Pisanus alibi appellatur. « Athleta quidam non ignobilis, inquit, nec pusilli animi.... petens Olympia, cum Pisani Jovis aspexisset statuam: Si omnia, inquit, o Jupiter, mihi recte parata sunt ad certamen, merito mihi redde victoriam⁷⁰. »

Ubi autem varia Jovis cognomina a Clemente recensentur⁷¹, ibi Hervetus pro nomine Προστροπικος, quod in editis ac manuscriptis nostris codicibus constanter exhibetur, vult Ἀποτρόπαιος, esse substituendum. Nec sane immerito hanc emendationem prolato Luciani, a quo Jupiter ita cognominatus est, testimonio confirmat. Sed ea procul dubio non solum hujus, sed alterius loci correctio ex ipsiusmet Clementis textu poterat haud minus valide stabiliri. Deos enim tutelares, seu potius malorum depulsores alicubi vocat Προστροπικούς, vel, ut in codicibus manu exaratis legitur, Προστροπικούς; alibi vero Ἀποτρόπαιος⁷². Ex hac autem posteriori lectione, quam sanam et genuinam esse nemo negabit, duos priores locos corrigendos quis diffitebitur? Verumtamen cum a Budæo⁷³ Προστροπικος Ζεύς, is dicatur esse Jupiter, ad quem supplices vel egentes convertuntur; quique dicitur Piacularis, non tam facile e medio tollenda est illa communis editorum manuscriptorumque codicum lectio, quæ forsitan ab aliis peritioribus aliquando admittenda videbitur.

Huic cum vero et hiantem Hervetus putat hunc esse Clementis locum, in quo ciconias a Thessalis honorari his verbis memorat: « Ex vobis ciconias honore affecerunt Thessali propter consuetudinem: » Θεσσαλοί μὲν ὁμῶν τοὺς πελάργους τιμῆμασι διὰ τὴν συνήθειαν⁷⁴. Quid autem in hoc auctoris nostri contextu desit, non indicat quidem Hervetus: sed a vero prorsus alienum esse censet Thessalos, qui ciconias, ut ipse opinatur, pro diis non habebant, eas propter solam consuetudinem aliquo haud vulgari honore affecisse. At ille ad ea salis animum non advertit, quæ a Clemente contra Græcos disputantur. Ostendit enim Clemens eos Ægyptiis, quos propter impium animalium ratione carentium cultum nunquam non irridebant, aut meliores non esse, aut fortasse deteriores. Quod quidem Thessalorum exemplo probaret eos Ægyptiis non esse meliores, nisi persuasum ipsi fuisset illos ciconiis, sicut Ægyptios alius animantibus, aliquam tribuisse divinitatem. Verumtamen si ex verbo συνήθεια similem possis elicere sensum, illud cum editis et manuscriptis codicibus retinendum esse ultro fatebimur. Cæterum cultus ciconiis, eo quod serpentes devorarent, a Thessalis exhibitum, præter Plinium⁷⁵ ab Herveto citatum plures alii meminere, quos a Bocharto⁷⁶ laudatos invenies.

De alia Clementini textus depravatione exposulat Hervetus, ubi de Furiarum, Patariæque Jovis, et Ἀπολλινis simulacris hæc leguntur⁷⁷: Μη οὖν ἀμυρῖβάλλετε, εἰ τῶν Σεμνῶν Ἀθηνησιν καλουμένων θεῶν, τὰς μὲν δύο Σκοπὰς ἐποίησεν, ἐκ τοῦ καλουμένου λυχνέως λίθου. Κάλως δὲ τὴν μέστην αὐταῖν ἱστοροῦνται ἔχουσιν, Πολέμωνα δεικνύοναι ἐν τῇ τέτάρτῃ τῶν πρὸς Τιμαίων. Μηδὲ τὰ ἐν Πατάρους τῆς

Λυκίας ἀγάλματα Αἰδὸς καὶ Ἀπολλωνος, & Φειδίας πάλιν ἐκείνα τὰ ἀγάλματα, καθάπερ τοὺς λέοντας; τοὺς σὺν αὐτοῖς ἀνακειμένους ἐργασται. « Ne ergo dubitetis quin Severarum, quæ Athenis vocantur dearum duas quidem fecerit Scopas ex lapide, qui vocatur λυχνεύς. Calos autem eam, quam narrantur habere mediam, Polemonem in quarto eorum, quæ scripsit ad Timæum, ostendere aiunt: nec quin eas quæ sunt in Patariis Lyciæ, Jovis et Apollinis Phidias rursus sicut et leones, qui cum eis dedicati sunt, fecerit. » Hervetus et alii hujusce operis editores in his verbis Πολέμωνα δεικνύοναι aliquid subesse mendi, aut verbum aliquod ipsimet auctori aut amanuensi ejus librario excidisse, haud plane immerito suspicantur. Quamobrem Hervetus illud sic corrigendum esse putat, ὅς Πολέμων δεικνύουσιν, « ut ostendit Polemon. » Alii vocem φασί, « aiunt, » restituendam esse asserunt. Sed hæc emendationes nulla firmantur manuscriptorum nostrorum auctoritate. Eadem quippe in eis atque in editis codicibus occurrunt, nisi quod illi pro & Φειδίας constanter ὃ Φειδίας habent. Præterea in codice Regio pro σεμνῶν, legitur ἀσμενῶν, sed ibi omissa est haud dubie littera ε, ἀσμενῶν. Verum hæc ad præcipuum hujus loci corrigendum errorem nihil conducunt. Quia tamen omnibus obvis et apertus est illius sensus, in vera lectione inquirenda diutius hærare et commorari quid necesse est?

Quæ autem ibidem a Clemente continenter subnectuntur, ea Hervetus a librariis adeo corrupta esse affirmat, ut nullus possit eis amplius mederi. Hæc porro Græce in manuscriptis et editis codicibus sic leguntur⁷⁸: Καὶ μὴν Τελεσίου τοῦ Ἀθηναίου, ὡς φησὶ Φιλόχορος, ἔργον εἶσιν ἀγάλματα ἐνεαπήχη Ποσειδῶνος καὶ Ἀμφιτρίτης ἐν Τήνῃ προσκυνοῦμενα. « Quinetiani Telesium Atheniensem, ut ait Philochorus, Neptuni et Amphitritæ, quæ adorantur Teni, novem cubitorum statuæ artificem agnoscunt. » In his certe verbis nulla penitus obscuritas, nullaque adulterati textus vel minimi suspicio. Sed Hervetum vox ἐνεαπήχη, quam quidem duas seravit in partes, et Latine reddidit, « in Neapecha, » induxit in errorem. Quodcirca in animadversionibus suis: « Sed nec intelligo, inquit, quid sibi velit Neapecha, de qua nemo est qui vel unum verbum dicat. » Quid mirum si Hervetus id frustra quæsierit, de quo nihil Clementem unquam nec dixisse nec cogitasse certum est? Vera igitur et sincera hujusce vocis restitutione nodus propositæ ab Herveto difficultatis facile solvitur et expeditur.

Ab eodem Herveto deinde monemur Ciceronem Teni oppidi alicubi meminisse⁷⁹; « Sed ubinam situm sit, inquit, non invenio. » Librum ergo Aristotelis⁸⁰ De mirabilibus auscultationibus ille haud dubie non legerat. Sub illius etenim finem philosophus haud obscure nobis significat illud olim in Thessalia situm fuisse.

Denique ab eodem Clemente nostro⁸¹, quemadmodum ab Arnobio⁸² et aliis discimus Neptunum violasse Amphitritæ virginitatem. Utriusque porro Neptuni et Amphitritæ statuas Teni positas esse cum Philochorus asserat, nullus sane ea de re est dubitandi locus.

Ex hac autem loci illius explicatione lux aliqua alteri afferri potest, ubi isthæc legimus Clementis nostri verba⁸³: « Philochorus autem dicit medicum in Teno coli Neptunum. » Quamvis enim Hervetus fateatur id sibi adhuc esse penitus incomptum, quis tamen non videt Clementem de eodem Teno oppido, eodemque Neptuno, de quo supra,

⁷⁰ lib. vii Strom., pag. 727. ⁷¹ pag. 25. ⁷² pag. 16 et pag. 27. ⁷³ in Lex. ⁷⁴ pag. 25. ⁷⁵ Plin. lib. ii, cap. 23, pag. 412. ⁷⁶ Bochart. lib. ii Hist. anim., cap. 29, pag. 328. ⁷⁷ pag. 30. ⁷⁸ ibid. ⁷⁹ orat. pro Flav., pag. 364. ⁸⁰ tom. II Oper. Aristot., pag. 1167. ⁸¹ Clem. pag. 30. ⁸² Arnob. lib. iv cont. gent., pag. 144. ⁸³ pag. 18.

disputare⁶⁶, ac eundem ab eo testem citari Philochorum? De hoc autem Neptuno medico aliquid infra adhuc dicetur.

Neque postea Hervetus sine emendationis Græci alicujus manuscripti auxilio posse medicinam huic desperato Clementis nostri loco adhiberi, ubi de deorum simulacris sic disserit⁶⁷: *Τὶ γὰρ ἡγείσθε, ὡ ἄνθρωποι, τὸν Τυφῶνα, καὶ τὸν Ἑρμῆν, καὶ τὸν Ἀνδοκίδην, καὶ τὸν Ἀμύητον; Ἡ παντὶ τῷ ὄντι λίθους, ὥσπερ καὶ τὸν Ἑρμῆν;* « Quid enim, o homines, existinatis Typhonem et Mercurium et Andocidem, et Amyetum? An non cuilibet manifestum est lapides esse eos, sicut etiam Mercurium? » Eodem plane modo hic locus in duobus nostris Græca manu exaratis codicibus repræsentatur, nisi quod pro *Τυφῶνα καὶ τὸν Ἑρμῆν*, simplicius habeant *Τυφῶνα Ἑρμῆν*. Qua quidem ex lectione etsi non facilius quam ex altera verus Clementis sensus explicari posse videatur, ex ea tamen discimus Typhonem, ac proinde Andocidem et Amyetum, tria esse Mercurii cognomina. Tota itaque difficultas in triplici illo nomine exponendo posita est.

At primum de Mercurio Andocide, ut Hervetus recte observat, aliquid in Æschinis contra Timarchum oratione invenitur. Hæc enim sunt Æschinis verba⁶⁸: « *Ædes in colono, quæ dæmonis dicantur, falsum habere cognomen; neque enim esse dæmonis. Deinde Mercurium, qui Andocides vocetur, non esse Andocidis, sed Ægeiæ tribus denarium.* » Quidam igitur aliquem Andocidem Mercurium esse crediderunt.

De Amyeto autem addit Hervetus: « Quid intelligat, nescio, sitne ἀμύητος mysteriis non initiatus; an nomen proprium. » Ex ejus procul dubio memoria exciderat, se apud Giraldum⁶⁹, quem sæpiissime citat, aliquando legisse ἀμύητον, id est non initiatum et profanum, ita Mercurii proprium esse cognomen; ut Athenienses, teste Favorino, statuum ipsi eo nomine in Acropoli statuerint. Præterea Erasmus ubi de hoc adagio Ἑρμῆς ἀμύητος, hoc est Mercurius infans, vel elinguis, aut indoctus, sermonem instituit, nos admonet in vulgatis exemplaribus legi ἀμύητος. Quod quidem ironice et per antiphrasim dictum esse nemo dubitat. Quis enim mysteriorum magis gnarus et sciens, quam Mercurius deorum interpres?

Tertium itaque restat Typhonis nomen, quod certe duobus aliis explicatu longe difficilior est. Scimus quidem hanc Herveti fuisse opinionem Clementem loqui de Typhone gigante, cujus frequens apud poetas aliosque scriptores mentio. Sed quorsum hujus Typhonis, qui nihil ad rem suam facere videbatur, ille meminisset? Rectius itaque ex manuscriptis codicibus nostris discimus Mercurium aliquem hoc Typhonis nomine fuisse vocitatum. Quis autem ille fuerit, et utrum hoc nomen a librariis amanuensibus recte scriptum sit, haud facile dixeris: nihil enim nos de hoc Typhone Mercurio comperti aliquid invenisse ingenue fatemur. At Cicero ubi triplicem Mercurium fuisse memorat, ibi testatum utique facit secundum nomine Triphonii appellari: « Mercurius, inquit ille⁷⁰, unus Cælo patre... Alter Valentis et Phoraidis filius, is qui sub terris habetur, idem Trophonius. Tertius Jove tertio, » etc. Hic autem Latine Triphonius una et altera littera a librariis perverse **IO** immutata, idem fortasse erat ac Græce Typhon. Cum varia tamen ac propemodum infinita, ut ipsemet Clemens testatur⁷¹, fuerint hujusmodi deorum cognomina, de hisce conjecturis, quas aliorum ju-

A dicio permittimus, nihil audemus certi aliquid constituisse.

Neque est quod nobis aliquis objiciat ea si sint Mercurii cognomina, inutilem ibi fore Mercurii repetitionem. Etenim alia huic non plane assimilis prius occurrit, ubi de Apollinis oraculis hunc scribit in modum⁷²: « Narra nobis alia quoque divinationis, vel insanæ potius vanitatis oracula, Clarium, Pythium, Didymæum, Amphionem, Apollinem. » Scimus quidem nonnullis visum ex Clementino textu delendam esse hanc ultimam vocem. Sed omnino perperam. Illa enim non solum editorum manuscriptorumque codicum nostrorum, verum etiam Eusebii, qui hunc Clementis nostri locum retulit certa auctoritate confirmatur.

Quamobrem si cui nostra hæc verborum ejusdem auctoris nostri explicatio arriserit, inde sane haud difficiliter colliget sensum illius esse tres Mercurios Typhonem, Andocidem et Amyetum, sicut et ille qui Mercurius simpliciter vocabatur, nihil aliud omnino esse, quam lapides et saxa, quæ omni penitus sensu destituta erant.

Paganos porro ad Christi fidem dum Clemens allicere conatur, sic contra eos disputat⁷³: *Οὐ γὰρ δὴ μύθῳ μὲν ἐπιστάετε ποιητικῶν τὸν Μῖνον τὸν Κρήτα τοῦ Διὸς ὡς ἄριστον ἀναγράφοντι.* « Non enim poeticæ credidistis fabulæ, quæ Minoem scribit Cretensem usum esse familiari Jovis consuetudine. » At quidam Clementis scholastes verba illa ὡς ἄριστον, ex Homero corrigenda esse putat⁷⁴, ac legendum ὁπίσθην, id est discipulum aut familiarem, vel collocutorem. Nec male quidem. Nam in manuscriptis nostris, una litterula *η* in *ο* ab amanuensi librario male imminutata, ὁπίσθην pro ὁπίσθην legimus. Et id certe subsequencia Clementis verba postulare videntur. Addit enim: « Nobis autem non creditis Dei nos fuisse discipulos. » Minoem vero fuisse Jovis discipulum alibi docet auctor noster: « Et Minoem referant ad Jovis antrum venientem, novem annorum spatio leges a Jove accepisse⁷⁵. » Et rursus libro sequenti: « Et a Græcis celebratur rex Minos, qui novem annis familiariter cum Jove est versatus⁷⁶. »

Si quæ tandem aliæ notentur Clementini textus in hac ejus Admonitione depravationes, de illis infra, ubi occasio dabitur, suo loco disputabimus. Sed eas tamen prætermittimus, quæ vel levissimæ sunt, nec auctoris sensum reddunt obscuriorem, vel quæ nulla probabilis ratione firmantur.

ARTICULUS IV.

Quis fuerit Clemens hujusce ad Græcos Admonitionis, Pædagoγi, Stromatum, aliarumque lucubrationum auctor, qui ejus præceptores, quodnam illius munus et officium, ubi et quomodo hanc ad Græcos Admonitionem composuerit.

Clementem hujusce ad Græcos Admonitionis, aliarumque, quæ deinceps examinandæ sunt, lucubrationum verum et genuinum auctorem esse cum constet, antequam ulterius progrediamur, jam a nobis quis ille fuerit, sedulo investigandum est. Ab ejus autem nomine ut ordiamur, ipsi quemadmodum Eusebius⁷⁷ Photiusque⁷⁸ testantur: « Titius Flavius Clemens » nomen erat, cognomen vero, si eidem Eusebio credideris⁷⁹, « Alexandrinus. » Quo quidem cognomine ideo insignitus dicitur, vel quod Alexandria oriundus, vel potius quod et in hac urbe diu commoratus, et presbyter creatus fuerit. Non enim ita certum est eum ibi revera ortum, quin plures, teste Epiphanio, crediderint patria fuisse Atheniensem: « *Ὁν παρὰ τινεὶ Ἀλεξ-*

⁶⁶ infra cap. 45. ⁶⁷ pag. 64. ⁶⁸ apud Demosthen. orat. in Timarch., pag. 817. ⁶⁹ Girald. Syntag. 9, p. 291. ⁷⁰ lib. III De natura deor., pag. 248. ⁷¹ pag. 16. ⁷² pag. 9. ⁷³ pag. 69. ⁷⁴ Odyss. XIX. ⁷⁵ lib. I Strom., pag. 351. ⁷⁶ lib. II Strom., pag. 367. ⁷⁷ Euseb. lib. VI Histor., cap. 13. ⁷⁸ Phot. Biblioth., cod. 111. ⁷⁹ Euseb. lib. III Histor., cap. 25.

ἀνδρῶν, ἕτεροι δὲ Ἀθηναίων, « Quem aliqui Alexandrinum, alii Atheniensem dicunt⁹⁹. »

Magis itaque certum exploratumque omnibus est Clementem impiis paganorum superstitionibus et erroribus addictum, iis nuntio, ut ait Eusebius, citissime remisso, Christianam amplectatum fuisse religionem : « Atque horum, » Eusebii verba sunt, « turpitudinem admirabilis ille Clemens ea, quam ad Græcos dirigit, Cohortatione nudam omniumque spectandam oculis proponit; quippe qui cum omnes illorum caeremonias sua ipsius experientia cognoverit, tum celerrime ab infami errore caput extulerit, verbi salutaris, et evangelicæ doctrinæ vi ex tot tantorumque malorum contagione liberatus⁹⁹. »

Ubi primum autem Christianæ fidei nomen dedit, tum ulla absque mora divinis illius præceptis et doctrinis plenius ut imbueretur, nulli pepercit operæ et labori, quo doctissimos adiret, audiretque nostræ religionis magistros et præceptores. De illis enimvero, quos beatos et commemorazione dignissimos appellat, hunc loquitur in modum : « Eorum unus quidem in Græcia Ionicus; alii vero in magna Græcia. Alter eorum erat ex Coele Syria, alter ex Ægypto, alii autem ex Oriente, et ejus alter quidem Assyrius, alter vero in Palæstina Hebræus, ex alto ducta origine. Cum autem in eum ultimum incidissem, erat autem primus potestate, conquievi in Ægypto, venans ea quæ latuerant. Scula revera apis, prophetici et apostolici prati flores decerpens, sinceram quamdam et incorruptam cognitionem ingeneravit eorum, qui audiebant, animis¹. »

Hi vero omnes, qui fuerint, si roges, rem sane perquam difficillimam postulas. Clemens enim cunctorum, haud dubie quia adhuc superstites, et omnibus noti erant, tacuit nomina. Et Eusebius ultimum duntaxat his declarat verbis : « Quin etiam in *Institutionum* libris, a se conscriptis, Pantænum præceptorem suum diserte nominat. Sed et in primo *Stromateum* libro eumdem ipsum mihi designare videtur, ubi præstantissimos quosque apostolicæ doctrinæ successores, a quibus institutus fuerat, recenset². » Non audet quidem Eusebius constanter affirmare citato a nobis *Stromatum* loco Pantænum denotari; sed ex alio ejusdem Clementis libro, ubi diserte nominatur, hoc nec plane immerito colligit.

At de aliorum illius præceptorum et numero et nomine longe major est inter eruditos contentio. Tametsi enim omnes facile concedant posterioribus verbis quasi digito monstrari Pantænum; quidam tamen præter eum quatuor, alii vero tres tantum volunt a Clemente nobis denotari viros, quorum traditus sit in disciplinam. Prioris siquidem sententiæ patroni volunt nomine illius, qui in Græcia natus est, intelligi Dionysium Corinthiorum episcopum, aut Caium; Syri vero nomine, Theophilum Antiochenum; Assyrii, Bardesanem; Palæstini denique, Theophilum Cæsariensem. Verum negant alii Clementis verbis Theophilum Cæsariensem ac Bardesanem ullo plane modo designatos. Nam ille a nemine unquam Judæus aut Hebræus fuisse perhibetur; hunc **II** vero non Assyrium,

A sed Osdroenum, hoc est Odessa, quæ Osdrenæ caput est, oriundum esse ferunt.

In nostris itaque editionibus corruptum putant Clementis textum ac pro his verbis : Τούτων ὁ μὲν ἐπὶ τῆς Ἑλλάδος, ὁ Ἴωνικός· οἱ δὲ ἐπὶ τῆς μεγάλης Ἑλλάδος, legendum: τούτων ὁ μὲν ἐπὶ τῆς Ἑλλάδος, ὁ Ἴωνικός, ὁ δὲ ἐπὶ τῆς μεγάλης Ἑλλάδος. Quo quidem Clementis textu ita emendato, colligere se posse autumant, primum illius præceptorem ex Achaia ortum, ab ipso Ionicum appellari; alterum vero Tatianum, utpote Assyrium; tertium denique ex Palæstina Hebræum non alium esse, quam Theodotum ideo conjiciunt, quia in *Epitome hypotyposeon* Clementis hic titulus, ἐκ τῶν Θεοδοῦτου καὶ ἀνατολικῆς διδασκαλίας inscribitur.

Verum hæc opinio non minores, quam superior, difficultates habet. Ad primum quippe quod spectat, manuscriptus noster codex textum Clementis eodem penitus, atque editi, modo representat. Deinde vero quis in animum sibi facile inducat Clementem, qui tanto silentio propria præceptorum suorum, atque ipsiusmet, quem præ cæteris omnibus maxime commendat, posterioris nomina prætermisit, priorem tantummodo suo appellasse cognomine?

Ad hæc autem, quoniam, amabo te, argumento Tatianum a Clemente denotatum probant? Nullo sane alio, quam quod genere esset Assyrius. Quasi vero nullus tum temporis præter Tatianum Assyrius Clementis magister esse potuerit. Nec majoris profecto ponderis ea est, quæ pro Theodoto affertur conjectura. Nam Valentinianæ hæreseos assecla fuisse haud immerito videtur. Clemens vero constantissime asseverat suos præceptores orthodoxæ atque apostolicæ doctrinæ fuisse addictissimos.

Fatendum itaque est de Clementis præceptorum nominibus, si Pantænum excipias, nihil a quoquam posse certo definiri. Porro autem cum ipsemet Clemens qui qualesve illi fuerint, apertissime declaret, in nominibus eorum investigandis, cur tanta tanque parum utilis opera posita sit, omnino non videmus. Nobis enimvero manifestissimum ille facit et unde ii orti sint, et ubi eos audierit, quamque sana et catholica fuerit eorum doctrina, ac denique illos fuisse primos apostolorum successores. Et id quidem Eusebius his verbis egregie confirmat : « In quorum (*Stromatum*), primo de seipso loquens, primis apostolorum successoribus proximum se fuisse testatur³. »

Quid vero quod ex citato ejusdem Clementis nostri testimonio discimus varias ab illo peragratas orbis terræ partes, Græciam, Italiam, Orientem, Palæstinam atque Ægyptum; ut omnibus Christianæ religionis documentis ab illis eruditissimis præceptoribus imbueretur? His porro perfecte instructus, Alexandriæ constitit, ibique post Pantænum Christianæ scholæ catechumenorumque institutioni præfectus est⁴. Dum autem eo munere fungeretur, et hanc ad Græcos *Admonitionem* ex iis, uti diximus⁵, quas apud eosdem catechumenos cæterosque Christianos peroraverat, catechesibus compositam, ac tres, de quibus mox a nobis disputandum est, *Pædagogi* libros divulgavit.

CAPUT II.

De tribus Pædagogi libris.

ARTICULUS PRIMUS.

Analysis libri primi.

Pædagogi nomen et titulus cur his libris præfi-

gatur ab ipso hujus operis exordio Clemens clare explicat⁶. Ait autem eos homines, qui, pristinis erroribus rejectis, veram fidei Christianæ doctrinam, « exhortatorio, » προτρεπτικῶν, sermone eru-

⁹⁹ Epiphanius. hæres. 32, 9, 6. ⁹⁹ Euseb. lib. II Præpar. evang., cap. 2. ¹ lib. I Strom., pag. 274, et Euseb. lib. V Histor., cap. 21. ² Euseb. loc. cit. ³ Euseb. lib. VI Histor., cap. 13. ⁴ Idem Euseb. cod. I. cap. 6. ⁵ sup. § 2. ⁶ cap. I.

diu perceperunt, mox « incitatorio », παιδαγωγῶν, quo prioris vitæ peccata et vitia emendare, ac deinceps pie Christianeque vivere doceantur, esse informandos. *Pædagogi* quippe is est finis, ut animæ morbis perturbationibusque medeatur, eamque in posterum virtute, sanctisque actionibus meliorem efficiat.

Qui autem recte eo pædagogi munere fungi possit, nullum alium auctor noster esse docet⁷, quam Christum Dominum, qui Patri suo æterno semper similis, et idem cum eo Deus, homo postea factus, sed nulli unquam peccato, nulli reprehensioni, nullis animi perturbationibus obnoxius fuit. Et vero ille non solum his divinæ naturæ et sanctimoniz, quam nos a peccatis omnibus cum voluntariis, tum involuntariis, quoad fieri potest, cavendo imitari debemus, præditus erat dotibus verum etiam ne in illa peccata prolabamur, summa cum mansuetudine prohibet; ac penes ipsum illa dimittendi, et omnes animæ nostræ morbos et ægritudines perfecte sanandi summa est potestas.

Cum autem ille ipse verus sit Deus⁸, quodlibet remittit peccatum, atque illius in hominem, quem ad imaginem suam creavit, tantus est amor, ut ejus causa homo factus, illi opem semper ferat, ac ubique subveniat et opituletur. Neque porro solius viri hunc in modum est pædagogus⁹, sed feminæ etiam, ejus communis cum viro vita, salus et gratia, ac bona denique omnia sunt communia.

Quia vero soli pueri in disciplinam traduntur, hinc Clemens quinam a Christo erudiendi sint diligenter investigat¹⁰. Palam autem facit eos ipsos esse, qui revera Christiani sunt, eoque gloriantur nomine, quo non ætas, sed simplicitas morum vitæque integritas et innocentia significatur. Nec minus clare probat illos eandem ob causam sacris in Scripturis adolescentulos, agnellos, et vitulos, lactantes, columbas simplices, pullos columbarum et gallinarum infantes filios, filiolos, novum vel nascentem populum appellari. Eodem quoque sensu vocem νῆπιος accipi planum subinde facit. Et hæc quidem appellatio, quam aliqui perperam irridebant, Christianis gloriosa plane videbatur; utpote quæ sanctam simplicitatem, æternitatemque omnis senii expertem significet. Eo etenim nomine a veteri Israelitarum populo discreti, et Spiritu sancto in filiorum adoptionem generati, Deo longe erant cæteris omnibus chariores. Quod quidem Clemens mysticis Isaaci, cum uxore sua Rebecca ludentis et ridentis, interpretationibus pulchre confirmat. Huc accedit quod Christus ipse puer, puellus, agnus et infans vocari non erubuit. Ex quibus auctor noster jure merito concludit perfectam Christianorum puerilem disciplinam hac sacra nomenclatione declarari.

Tum vero eos qui propter hoc ipsum nomen eosdem Christianos aspernabantur, egregie refellit¹¹. Christiana quippe infantia snum a sacris baptismi undis **12** principium habebat. Atqui in eo nihil plane imperfecti, sed summam esse perfectionem, ex variis ejusdem sacramenti nominibus, et effectu, atque ex ipso Christi baptismo manifestissime ostendit. Et id quidem Apostoli firmat verbis, quibus Christianos vitio infantes, mente perfectos esse jubet. Attamen quoniam nonnulli objiciebant illum eadem scripsisse in Epistola, se Christianis utpote infirmioribus non cibum, sed tanquam infantibus lac dedisse; hinc ille tam Homeri, quam ipsiusmet Apostoli auctoritate probat lac perfectum esse alimentum. Quod quidem ut planius demonstret, plura de lactis in feminarum uberibus procreatione disputat; ac physicis rationibus nobis persuadere conatur illud ex sanguine, album in colorem converso, semper formari. Porro autem inde ille colligit, quemadmodum nihil lacte

A est candidius et dulcius, ita nihil esse quo melius homo nutriatur. Atque hanc, inquit, ob causam quidam lac manna appellaverunt, et Christus Dominus in eucharistia sacramento suum corpus et sanguinem, qui etiam vinum mystice dicitur, pro lacte et spiritali alimento omnibus et manducandum præbuit et bibendum. Cæterum quoniam utilis salubrisque est lactis cum aqua et melle, atque etiam vino dulci permistio, eam Clemens propterea cum baptismo, Verbo divino, et Christiana fide luculenter componit. Denique quamvis tanta sit Christianorum a suscepto baptismo perfectio, verumtamen cum illa omnium maxima non sit, eorum idcirco retundit superbiam, qui se ipsismet apostolis perfectiores esse stulte venditabant. Summe enimvero perfectus solus est Deus Pater, et Christus Filius ejus, Pædagogus noster, cujus officium est nos pueros suos ad æternam perducere salutem.

B Quid autem et quotuplex sit illius παιδαγωγία, seu institutio, quise ejus finis, Clemens deinde definit¹²; ac demonstrat Christum alios pædagogos, Phœnice, Adraсто, Leonide, Nausithoo, Zopiro, Siciunno, et Persarum regis filiorum doctoribus longe esse præstantiorem. Quod certe ut clarius patefaciat, ante omnium ponit oculos, quo ille modo olim patriarchas, quibus se videndum præbebat, et populum Israeliticum in veteri testamento rexit, ac Christianos in novo gubernet et moderetur.

Eorum autem objectionem diluit¹³, qui eundem Christum Dominum, utpote qui minas et terrorem intendat, ac virga aliquando cædat, bonum non esse arguebant. Primum enim invicte probat eum esse non modo bonum, sed etiam maximo, quo homines prosequitur, amori nihilum quidem officere ejus justitiam. Tum continuo, propositæ objectioni respondet minas illius, reprehensiones, terrores, animadversiones, castigationes, flagella, non odii esse signa, sed benevolentiz, et certum salutareque medicamentum, quo homines a peccato deterret, omnesque sanat animæ nostræ morbos et ægritudines. Negat tamen Clemens ullam, nisi metaphorice loquendo, dici posse Dei iram, vel illum injurias suas ulcisci et persequi. Nec minori sane evidentia planum perspicuumque facit unum eundemque esse verum illum Deum, qui bonus simul et justus est, eandemque omnino esse illius et misericordiam et justitiam. Utraque enim, sicuti et increpationibus atque castigationibus, æternam salutem nostram semper procurat.

C Omnes porro animadversionum admonitionumque illius modi, longa sane et accurata inductione ab auctore nostro recensentur¹⁴, nimirum admonitio, vituperatio, querela, increpatio, redargutio, castigatio, visitatio, maledictum, accusatio, exposulatio, obrectatio, indignatio, atque variis Scripturæ sacræ testimoniis earum proferuntur definitiones. Ex iis autem ille Dominum revera bonum esse arguit. Et hoc quidem ipsum alia Scripturæ sacræ, atque etiam Platonis auctoritate, ac boni principis et medici exemplo rursus confirmat. Tum vero quam bonus sit Pædagogus noster, eo convincit, quod noster sit pastor, qui non solum ducit, curat, et pascit, sed homo etiam, et frater noster factus, pro nobis mortuus est. Quinimo nobis adhuc ille demonstrat non solum imposito nomine Jesu bonitatem ejus significari; sed nullum etiam hominem reprehensione et servili metu, qui a filiali longe discretus est, ad officium suum revocari, nisi qui bonitatem ejus contempserit. In reprehensionibus itaque idem justus et bonus est. Sicut enim speculum, quo deformitas ostenditur, et medicus, quo declaratur febris, non malus, sed bonus est, ita et Deus cum nos arguit, tum revera justus ipse est, qui per seipsum, antequam creator esset, bonus erat, ac

⁷ cap. 2. ⁸ cap. 3. ⁹ cap. 4. ¹⁰ cap. 5. ¹¹ cap. 6. ¹² cap. 7. ¹³ cap. 8. ¹⁴ cap. 9.

postea Verbum suum, a quo bona ex cœlis justitia primum hominibus annuntiata, hunc misit in mundum.

Quanta autem Pædagogi nostri in suis adhortationibus sit lenitas et mansuetudo, inde Clemens colligit¹², quod ad ea quæ sunt utilia ille homines adhortetur, salutaria det illis consilia, eos certa æternæ salutis spe consoletur, a veritate aberrantes illuminet, et ducat ad poenitentiam. In hujus porro argumenti confirmationem addit se potuisse quorundam auctoritatem adducere philosophorum, qui eum solum, qui bonus est, laudabilem, qui vero malus, vituperabilem esse asseverabant. Sed quia li Dei negabant providentiam, nec id quod bonum est, justum esse falso opinabantur, iis citandis superseedendum arbitratus est. Neque etiam in medium proferenda esse censuit testimonia aliorum, qui solum Deum sapientem et laude dignum crediderunt. Proposito quippe suo satis superque esse putavit, si vituperationem et laudes esse maxime necessaria hominibus medicamenta demonstraret. Quod rursus Pythagoræ Samii allato carmine pulchre confirmat. Subdit alia esse innumera ex quibus nonnulla quædam refert, Scripturæ sacræ de paradisi bonis et malis fugiendis, loca, quibus Christianæ vitæ institutio, et conveniens ad comparanda æternæ vitæ præmia ratio luculenter exhibetur. Denique ea sufficere dixit, quæ de hoc Christianos informandi genere hactenus disputaverat. Addit¹³ tamen correptiones cum grano sinapis recte a Verbo divino comparari. Et sane divinum illud Verbum per Moysen aliosque prophetas, sed non sine minarum et terroris adminiculo, quo homines ad fidem nostram disponderet, pædagogici officio fungebatur. Jam vero Christianos divina scientia, ac summa benevolentia, et dicendi libertate præceptis suis imbuat et informet. Hæc autem ejus præcepta¹⁴, neque admodum difficilia sunt, neque præ benignitate nimium dissoluta, sed singulis sic attemperata ut ab omnibus facile perfici possint. Non aliam quippe ob causam divinus hic Pædagogus terrenum hominem finxit ex pulvere, aqua regeneravit, auxit spiritu, nisi ut suorum observatione mandatorum illum in supercœlestem hominem transformeret.

A nobis igitur sic audiendus est, ut Patris voluntatem¹⁵ implentes, ei similes efficiamur. Id porro a nobis vere præstabitur, si facilem victum colentes, supervacanea respuentes, de crastino nihil solliciti, et nostra sorte semper contenti, frugalitatem, moderationem, amorem libertatis, benignitatem, honestatis studium, atque assiduum et absque socordia vel negligentia dandam virtuti operam ab eo discamus. Christianorum siquidem hoc peculiare est vivendi genus, ut in incesso, accubitu, alimento, somno omnibusque vitæ actionibus justa et æquabili moderatione sit temperatum. Divini enim pædagogi nostri ea fuit doctrina, quæ peccata sine dissimulatione arguit, malas animi affectiones indicavit, cupiditatum excidit radices, omnia abunde suppeditavit vitiorum remedia, ac quæ a nobis agenda sunt, clare demonstravit. Eam ergo ob causam auctor noster concludit summas illi agendas esse gratias.

Postremo ut id adhuc dilucidius pateat, ibi singulas peccati, cupiditatis, metus, voluptatis asfert definitiones. Dehinc hominem, inobedientia sua jumentis fieri similem, et ob peccatum ratione privari ex ipsa virtutis et philosophiæ descriptione colligit. Tum demonstrat quæ et qualis sit Christiani vita, et quæ ejus officia, de quibus singulatim in subsequentibus deinceps libris disputatio ab ipso instituenda est.

ARTICULUS II.

Analysis libri secundi.

Qualis omni vitæ suæ tempore debeat esse Chri-

stianus, ut Clemens perspicue ante singulorum statuat oculos, a rebus externis, et a recta corporis sui moderandi et gubernandi ratione sumit dicendi initium¹⁶. Ac primo quidem de alimentis disserit, et iis non propter voluptatem, sed ad nostræ tantum vitæ conservationem utendum esse docet. Quapropter illud simplex esse debere ostendit, et quidem non ad delicias, sed ad vires corporis reficiendas, tuendamque sanitatem aptum et conveniens. Ab omnibus igitur vult rejici nimiam escarum copiam, varia bellariorum et condimentorum artificia, aliaque gulæ irritamenta, quibus homines in omne morborum et aegritudinum genus semper incidisse certum est. Hinc eos acerrime insectatur, qui cibis exquisitissimis, atque ex qualibet remotissima totius terræ parte advectis, puta murenis Siculis, Meandri anguillis, Meli hœdis, Scizthi mugilibus, aliisque hujuscemodi piscibus, avibus, ostreis animalibusque perquam rarissimis suas semper menses non tam instruebant quam onerabant. Neque iis etiam, qui opipara quædam prandiola, seu potius lautas cœnulas, agapas appellare audebant, parcendum putavit. Nihil enim a charitate, quæ hoc posteriori nomine significatur, et in cujus laudes ibidem haud ineleganter excurrit, magis quam ejusmodi convivia abhorrrere demonstrat. Et vero cœna Christianorum, inquit, tenuis omnino esse debet, aptaque ad vigiliis, nec illa variorum ciborum et bellariorum condita multitudine, qua non minus segnis et iners anima, quam languidum corpus et morbosum redditur. Ab his præterea, quemadmodum a cæteris omnibus conviviis, vult triplex hominum genus, adulatores, parasitas, et gladiatores muscis et mustelis plene similes abigi. Atque ibi obiter probat ab idolothytis semper abstinendum. Ea tamen est ejus in homines adhuc infirmiores indulgentia, ut iis non omnem adimat ferculorum apparatus, sed pravam duntaxat sese ingurgitandi, totque obsonia, condimenta, ac delicatiora magnique pretii cibos adhibendi consuetudinem penitus damnet et proscribat. Manifestum deinde facit quid Christianis, si ab aliis etiam infidelibus ad cœnam invitentur, vel si ipsi quospiam invitent, sit agendum, quamque modeste cibos sumere et mensis accumbere debeant. Ibi autem bonam quidem esse declarat vini carnisque abstinentiam; neque tamen eos peccare, qui illis moderate et temperate utuntur. At in cœnis omnibus sectandam frugalitatem, quemadmodum omnes prorsus ab illis abigendas delicias et vitandam ingluviem. Quibus autem cibis instruenda sit Christianorum mensa, breviter exponit, et cibis lautioribus dicit ventri dæmonem præesse. Tum varia et eximia frugalitatis et abstinentiæ, quamvis indifferens sit cunctorum ciborum usus, in Matthæo, Joanne Baptista et apostolo Petro exempla proponit. Probat autem hanc frugalitatem non solum Mosaica lege commendari, sed nimiam quoque alimentorum copiam corporibus ita obesse, ut Plato, a Davide edoctus, fugiendos delicatiores cibos censuerit. Denique belluones ei pisci similes esse ait, cui nomen est asello, et qui in ventre suo cor habere perhiletur.

De potu autem sic statuit¹⁷. Cum Paulus Timotheo ob languentem tantummodo et ægotantem stomachum modico vino uti permiserit, hinc colligit aquam sanis hominibus ad sitim extinguendam sufficere. Neque enim Deus aliud nisi aquam Hebræis in deserto errantibus primum ministravit; neque illis, nisi post exaltantos innumeros labores, eum dedit botrum, qui et Christianæ fidei ab ethnica superstitionis erroribus liberatæ quietem, et vinum sanctissimo Eucharistiæ in sacramento aqua dilutum, ac in Christi sanguinem deinde conversum mystice significabat. Quocirca eos omnes laudat, qui aqua sola contenti, vinum fugiebant; ac pueris puellisque omni penitus illius interdicit usu. li.

¹² cap. 10. ¹³ cap. 11. ¹⁴ cap. 12. ¹⁵ cap. 1. ¹⁶ cap. 2.

vero qui in ætatis sunt flore, ad prandium nullo potu, ad cœnam modico vino, senibus paulo uberius, sed nulli unquam sine moderatione uti permittit. Illud enim, sed aqua semper temperatum, sicut sanitati proficuum est, ita immodice potatum plurima, quæ ab eo recensentur, damna atque incommoda affert et importat. Ibi porro ebriosorum et temulentorum hominum gesta paucis ideo describit, ut omnes ab ebrietate, quam sacra Scriptura prohiberi ostendit, facilius dehortetur. Quamobrem subnectit a Christo, tametsi aquam, dum nuptiis interesset, mutaverit in vinum, ea tamen immutatione minime quidem permissam ebrietatem, sed vitam, aqueo veteris legis sensui sanguine illius datam, allegorice declarari. Præscribit deinde quantum vini hieme aut alio tempore bibendum sit, vetatque ne vina ardentia ac fumosa, et ex aliis longe dissitis regionibus advecta, Chium scilicet, Ariusium, Thasium, Lesbium, Creticum, Syracusium, Mendesium, Naxium, Italicum, ab ullo unquam homine requirantur. Omnibus siquidem indigena vina sufficere definit: nisi forte aliqui, non secus ac stulti Parthorum reges, secum velint aquam quoque asportare. Monet subinde quanta bibendo esse debeat, Minervæ etiam exemplo, honestatis et decentiæ cura. Quædam enimvero gentes bellicosæ ebrietati indulgent quidem, sed pacifici Christiani debent ad Christi instar, qui vinum moderatissime adhibuit, moderationi ac sobrietati studere. Invehitur deinde in mulieres quæ ¹⁴ alabastrinis vasis indecore bibentes, collum nudabant. Postremo heluones cum acephalo errantem stellam antegrediente, et cum Elpenore comparat, ac Noe exemplo ebrietatem fugiendam esse concludit.

Palam posthæc facit ¹⁵ quam vanus et inutilis sit vasorum tam argenteorum quam aureorum et gemmeorum usus: et calices thericleos, antigonides, cantharos, lepiastas, psycteres, cenochoas, servatu utpote difficiles, et Christianis vetitos, procul jubet amandari. Nec minori severitate argenteas proscribit sellas, pelves, acetabula, scutellas, catinos et alia aurea argenteaque vasa sive ad consuetos mensæ ac domus, sive ad alios, quos nominare pudet, usus destinata. Omnia quippe hæc, non secus ac superbam nimis, et sumptuosiore domorum suppellectilem, lectulosque molliores, cum sacre Scripturæ et Platonis auctoritate, tum ipso Christi Domini exemplo, plane penitusque damnata esse demonstrat. Ad hæc vero nulla major quam ex mala divitiarum administratione et ræca congerendæ pecuniæ cupiditate, homini perniciēs certiusque exitium affertur.

A Christianis autem convivii vult Clemens noster omnem penitus exulare comessionem ¹⁶, lasciviam, inanes ineptasque pernoctationes, temulentiam, ebrietatem, tibias, psalteria, saltationes, plausus Ægyptiorum, caricam musicam, omnemque prorsus sive oculorum sive aurium intemperiem. Quapropter ubi rex propheta homines ad Deum sono tubæ, psalterio et cythara, chordis et organo, laudandum invitat, id auctor noster mystice explicandum esse docet. Et quidem si gentes quædam, quas ille nominatim appellat, nonnulla dum belligerantur, adhibent instrumenta; Christiani sane e contrario semper pacifici uno debent uti instrumento, verbo scilicet divino, quo alios ad Deum laudandum, agendas ei gratias, et honestam cum proximo suo consuetudinem pie sancteque excitent. Verumtamen si quis lyram vel cytharam pulsare et psallere sciverit, id non plane respondendum esse monet, modo ille regem prophetam divinas laudes decantando imitetur. At quemadmodum antequam cibum prægustemus, Deus a nobis laudandus est, ita et in potu, sicut olim Græci ad Hebræorum instar, et ante somnum nostras pro acceptis beneficiis

A grates ei debemus rependere. Demum auctor noster breviter edisserit quæ Christiano cantica et harmonia permixta sint.

Negat vero etiam in convivii Christiano absurde ridendi, vel aliis risum movendi datam esse facultatem ¹⁷. Etenim illi urbane tantum ac lepide loqui, ac nunquam nisi convenienti tempore, et modeste, honestate cum severitate ridere, vel potius subridere concessum est. Hinc risus immodestos, lascivos et procaces a Christiana republica procul arcendos declarat. Neque tamen Christianum idcirco tristem esse vult, sed ea modestia et gravitate præditum ut neque in obscenis, vel cuilibet molestis rebus, neque omni tempore, neque apud quoslibet, nisi forte nonnulli seniores aliquid venuste et festive dixerint, ille subrideat. Facile enim ex immodico risu manat turpitudine, sicut in vino improborum hominum mores agnoscuntur.

Multo igitur magis eidem Christiano, pergit auctor noster ¹⁸, vitandi obsceni sermones, turpiaque spectacula aut facta: imo vero stirpitus amputanda ipsa vitiorum radix cupiditas. Neque tamen in ullis humanis corporis membris, etsi pudendis, sed in solo vitio rebusque vitiosis sita est turpitudine.

Nemo insuper a nobis, tametsi ab aliquo offensus, in convivio irrideri unquam debet ¹⁹: et tacere satius est quam ulli contradicere. Verum ab omnibus omnino convivii propter ætatis imbecillitatem prohibendi sunt adolescentes et adolescentulæ, nec ulli unquam in iis cum aliena uxore accumbendum. Si necessitas tamen id postulet, quomodo id fieri, et præcipue quomodo unusquisque sive vir, sive mulier, sive senior, aut junior, sese in iisdem convivii gerere, loqui et vocem componere, ac quæ vitare debeat, singulatim et accurate Clemens exponit.

Nec minus clare de coronarum, florum et unguentorum usu disputat ²⁰, ac primo quidem eum minime necessarium esse convincit. Ne quis vero pedes Christi a muliere unctos objiceret, id mystice, quamque ipse excusat, paulo prolixiori explicatione interpretatur. Sed brevius alias diluit objectiones ab antiquorum Hebraici populi regum unctione et Aristippo petitas. Itaque inexplabilem merito exagitat mulierum libidinem, quæ, etiamsi plurima et ab eo nominibus suis appellata unguenta haberent, alia tamen nova in dies excogitabant. Ex his porro concludit unguentarios, civitatibus bene moratis pulsos, debere a Christiana republica ita extrudi, ut nullus plane sive vir, sive mulier unguentum, sed probatim vitæ et pudicitie unctionem redeolet. Neque idcirco tamen, inquit ille, debent omnes omnia, sicut vultures et scarabei, unguenta rejicere; sed his tantum, quæ aliquid possunt afferre utilitatis, ea semper uti lege, ut nullum unquam neque odoratu, neque visu, neque alio ullo modo voluptati dent locum. Cæterum ibi ostendit unguentis et oleo morbos quosdam sanari; sed mulieres arguit, quæ crines tingunt, atque eas quæ unguunt capillos, citius canescere demonstrat.

Venit deinde ad coronas variis floribus compactas, et earum usum apud paganos in convivii frequentissimum, dicit Christiano illicitum esse, utpote cui nulla florum delectatione vel odore, sed solo aspectu frui liceat. Christianæ enimvero mulieris corona est vir, et viri matrimonium; matrimonii autem flores liberi, ac universæ Ecclesiæ corona Christus. Monet tamen varias esse florum virtutes, quarum alie utiles, alie noxiæ sunt aut periculosæ. Verum ut rem altius et a sua prima origine repetat, ibi primum quomodo, et a quibus cœperit coronarum usus strictim attingit. Quoniam autem falsis diis, qui floribus delectabantur, consecratæ fuerant coronæ, ac pagani mortuos coronabant, iis omnibus Christiano probat esse abstinendum. Et certe cum Christus, ut fuse ibidem ille

¹⁶ cap. 5. ¹⁷ cap. 4. ¹⁸ cap. 5. ¹⁹ cap. 6. ²⁰ cap. 7. ²¹ cap. 8.

explicat, spinis coronatus fuerit, non decet ejus discipulum floribus coronari. Fatetur quidem nonnulla, quæ recenset, homini utilia ex floribus unguenta componi; ut quia tamen Christiano ad necessitatem, nunquam vero ad delectationem fas est iis uti, hinc coronarum usum eidem ullo modo licere penitus inficiatur.

Posthæc edisserit ¹⁶ quomodo Christianus, cœna peracta, ad somnum prævia oratione se conferre debeat. A lectis autem omnem plane luxum, et molliem, et superflua omnia ita præcipit removeri, ut sua tantum simplicitate nos ab æstu ac frigore tueantur. In iis autem somno ita indulgendum, ut ab eo facile excitati, et angelis egregoris similes, ad canendas Deo laudes noctu surgamus. Ad has itaque vigilias ut Christiani promptiores sint et paratiores, eos, ut somnum immodicum fugiant, vehementer adhortatur. ¹⁵ Illum quippe, qui morti similis est, et superfluo alimento concitatur, nullius corpori vel animæ esse utilitatis. Lot exemplo planum utique facit et perspicuum. Non totam igitur noctem, multo minus interdiu dormiendum. Cum vero dies deficit, tum litteris homines, feminæ laudicio operam dare debent. Denique nos Clemens serio admonet nostrum tantummodo corpus somno indigere, minime vero animam, quippe quæ semper cogitet, ac dum corpus dormit, ita per seipsam operetur, ut vera somnia sint sobriæ animæ cogitationes.

Ex eo somni tempore auctor noster data sibi de Christianorum connubio dicendi occasione ¹⁷, manifeste nobis probat scopum illius esse susceptionem liberorum, finem vero piæ eorumdem institutionem. Quapropter omnem aliam viri mulierisque conjunctionem illicitam, impiam et nefariam esse concludit. Quod quidem ille ex præcepta a Moyse leporis et hiemæ abstinence, haud inepte confirmat. Plura autem ibi disputat, quæ de utroque illo animali, et aliis quæ vocem mutant et colorem, ab historiæ naturalis scriptoribus referuntur. Subdit omnem plane viri et mulieris, nisi quo post legitimis nuptiis liberi procreari possint, concubitus ipsius expressissimis Moysis verbis, et sumpto de Sodomitis supplicio disertissime inhiberi. Inde porro colligit nefas esse viro, cum uxore sua, aut menstruo profluvio laborante, aut adhuc prægnante, vel unquam solius voluptatis causa rem habere. Petulans igitur libido, pluribus, quæ ille refert, vocata nominibus, omnino cohibenda est; quandoquidem ex ea, sicut ex immoderato concubitu multi gravesque, Scriptura sacra atque etiam philosophis attestantibus, morbi ac plurima nec minima mala generantur. Non ideo tamen nuptias, quæ Deo probatæ sunt, damnandas, sed legitimum, ac nocte, et certis duntaxat temporibus, ad gignendos filios debere esse earum usum. Pueris itaque ac senibus, pergit Clemens, uxores ducere fas non est: conjuges vero nihil nisi honestum, castum, et pudicum inter se unquam agere debent. Eos vero scite castigat, qui perperam negabant a ratione naturali alienas voluptates esse vel illicitas, vel Deo cognitatas. Monet igitur noctem bonis operibus illustrandam, pudorem cum tunica non exuendum, iniquum rebus Venereis vinci, ac ipsam rectam rationem, moderatumque cibi et vestis usum salubria esse intemperantiæ remedia.

Opportuna porro ibi oblata occasione contra sumptuosas vestes invehitur, easque a Christo prohibitas esse ostendit. Spartanos itaque eo nomine commendat, quod solis meretricibus floridas vestes olim concesserint: atque Athenienses, qui secus faciebant, sibi ait non posse approbari. Vestibus enimvero cum non alia de causa indigeat homo, nisi ut corpus suum contegat, illudque ab aeris seu frigidioris seu calidioris intemperie tueatur,

A idcirco eas tantum quæ simplices sunt et communes, colligit esse induendas. Feminarum tamen infirmitati ut consulat, concedit eas mollioribus uti vestibus, dummodo ab illis luxus omnis amoveatur. Asseveranter autem pronuntiat vestes longiores, aureas, sericas, vel nimis artificiose elaboratas, divinis legibus penitus proscribi; atque eodem plane interdicto vetitas esse, quas ille ibidem enumerat, vestium tincturas, et solum nativum et candidum colorem retinendum. Inde igitur ac Cei sophistæ testimonio evincit mulierem, quæ nimio ornatus vestisque studio tenetur, tam a Deo quam a pudico conjugio excidisse. Nec ea vult sibi objici, quæ de regiarum filiarum vestitu David, allegorice intelligenda, in Psalmis cecinit. Nam quavis in infirmioris sexus gratiam de legum severitate Clemens noster aliquid remiserit, præfracte nihilominus negat ulli unquam licitas esse xystides, ephaptides, pepla, pretiosiores lanas, vestesque nimis longas et diffuentes. Aliam vero objectionem, ex talari Christi tunica desumptam, ibidem diluit. Tametsi autem simplex, non tamen sordida debet esse vestis, omnesque corporis muliebris partes suis vestibus, sicut et caput, velo sunt ita tegendæ, ut nulla unquam nuda appareat. Vetat nihilominus ne velum illud sit purpureum, aut quævis mulier purpurea vel nimis pretiosa veste, qua hominum oculos ad se convertere possit, ullibi aliquando utatur.

Dehinc autem ille docet ¹⁸ in calceamentis similiter vitandum esse luxum, molliem et superbiam. Jubet igitur rejici vana aureorum gemmeorumque sandaliorum, et crepidarum solearumque artificia. Pulchrum autem censet esse viro, nisi militet, nullos habere calceos, atque ei quemadmodum mulieri illos tantum induendos, quibus omnes pedum, ullo sine fastu contectorum, offensiones propulsari tuto queant.

Puerile vero et vanum esse putat ¹⁹ gemmas quolibet modo, sive ex maris æstu, sive ex terræ ramentis ortas, vel admirari, vel iis se aut domum suam ornare. Quamobrem summum mulierum ea in re luxum severe castigat. Fatetur quidem supernam Jerusalem pretiosius constructam lapidibus memorari, sed illis florem spiritus, et immortalæ creaturæ significari contendit. Qui autem gemmas propter hominem, atque a Deo, ut iis fruatur et oblectetur, creatas dixerint, hos renuntiat divinæ voluntatis plane penitusque esse ignaros. Deus enimvero ea omnia quæ hominum usui necessaria sunt, aperte suppeditat; cætera, sicut aurum, quod effodiunt formicæ, gryphes custodiunt, vel terræ visceribus, vel aquæ profundo abscondit. At homines hæc curis supervacuis quærentes, vera et celestia bona negligunt. Præterea Apostolus docet non omnia, etiam nobis concessa, semper esse licita. Deus vero, qui omnia omnibus communia creavit, præcipit primo cœlorum inquiri regnum, et ex bonis nostris ea, quæ nobis necessaria non sunt, pauperibus erogari. Contra tamen instabant adhuc aliqui et urgebant: Cujus ergo erunt sumptuosa et magnifica quæque, si omnes nihil nisi vile et commune habebant? Sed his Clemens respondet eorum esse debere, qui absque vehementiori animi affectu et discrimine iis uti possunt. Cæterum ea omnia, quæ ornatus satietatem afferunt, ab omnibus esse rejicienda, quandoquidem in sola virtute consistit omne bonum, pulchrum et honestum. Quocirca milites increpat, qui auro quoque ornabantur. Mulieres vero acrius corripit, quas ornare erat auro non tam ornari quam onerari, ac sicut apud barbaros olim fontes et reos, aureis compedibus vinciri et alligari. Illas porro dicit ab eodem serpente nunc decipi, qui primitus Evam esca fraudulentè circumvenit. Manifestum itaque facit catenas aureas, monilia, annulos, et reliquum omnem muliebris luxus.

¹⁶ cap. 9. ¹⁷ cap. 10. ¹⁸ cap. 11. ¹⁹ cap. 12.

ornatum, cum poetarum ac sacræ Scripturæ auctoritate, tum certis ex recta ratione petitis probationibus esse rejiciendum. Denique concludit vera feminae ornamenta hæc esse: manuum quidem, piam suorum bonorum pauperi largitionem, ac rectam familiarum administrationem; pedum **16** vero, ad bene faciendum alacritatem et progressionem ad justitiam; colli, pudorem et modestiam; aurium, catechesim et veræ fidei doctrinam; oculorum tandem, sanam rerum divinarum contemplationem.

ARTICULUS III.

Analysis libri tertii.

Superioris libri argumentum prosequitur Clemens ²⁰, et ostendit veram hominis pulchritudinem eam esse, quæ superior animæ illius pars, scilicet ratio, parti inferiori, seu cupiditati, quæ varias semper, sicut Proteus, in formas se vertit, ita dominatur, ut a Verbo divino, humana carne induto, probe instructa, ipsimet Deo similis fiat. Eandem quoque hominis pulchritudinem positam esse docet in charitate, quæ quidquid superfluum, fictum, et a se alienum est, respuat, ac ea sola, quæ recta sunt, amplectitur. Et id quidem Christi probat exemplo, qui nec eximia et pulchra facie, nec corpore formosus, solum animæ omnibus divinis virtutibus præditæ splendorem habuit et pulchritudinem.

Nulla itaque ²¹, inquit ille, corporeæ venustatis cura ulli esse debet, nisi ut corpus suum continentia virtute decoretur. Hinc ad muliebrem cultum delapsus, nobis plane et perspicue ostendit feminas, quæ crispandis crinibus, genis ungendis, pingendis oculis, aliisque formæ lenociniis continuam navant operam, sepulcris Ægyptiorum, exterius magnificentia incredibili, interius horribili belluinaque deformitate omnium oculos perstringentibus, esse plane similes. Hæ siquidem, dum rejecta domus et familiaris cura, tam turpibus impensis non modo bona facultatesque virorum dilapidant, sed formam quoque suam fucis, variisque mistionibus corrumpunt, plures sibi consciscunt morbos, ac Deum contumelia afficiunt. Subinde auctor noster hanc effrenatam mulierum molliem et luxum variis tam ethnicorum poetarum quam divinæ Scripturæ testimoniis acerrime exagitat. Nam illæ, quemadmodum Plutus, oculis captæ, eo impudentiæ devenerunt, ut belluis ipsis deteriores, has non alio consilio adhibeant peregrini ornatus fallacias, quam ut ab hominibus videri iisque placere possint. Tum continuo eas Narcissi exemplo et sacerorum codicum auctoritate coarguit, quæ speculis ad fucatam faciem suam contemplandam utuntur. Neque porro quidquam in earum gratiam fecisse reginam Esther, quæ mystica, regi ut placeret, ornata, pro pulchritudinis pretio populum suum ab hoste liberare meruit. Quanta porro ex immodico formæ cultu et ornatu oriantur mala, postquam patefecit, angelorum et Sichimitarum exemplo colligit malæ cupiditati morem non esse ab ullo unquam gerendum.

Quoniam autem hoc vitium non feminas solum, sed homines etiam invaserat, hinc et in eos insurgit ²², qui meretricio more attonsi, tenuissimis ac perlucidis vestibus induti, comamque sicut feminae nutriendas, eadem etiam atque illæ unguenta olebant. Civitates porro iis dicit fuisse oppletas, qui hos effeminatos homines, a Diogene haud illepide irrisos, pirabant, radebant, vellebant. Nec minori id aliis vitio vertit, quod canos alio colore pingentes, venerabile, ipsique Deo simile senium exuere se posse frustra arbitrabantur.

Muliebri igitur esse declarat crines vellere, vel eos componere ad speculum, ac suam auro contextere vel totam vestem, vel ejus fimbriam. Deus enim vero cum feminam glabram lævemque, homi-

nem vero pilosum et barbaturum creaverit, eum radi et tonderi, vel aliis vellendum se et picandum præbere contra naturæ leges, ipsiusque Dei voluntatem esse convincit. Ad hæc vero etiamsi pix aliquem juvaret, non ideo tamen ille corpus suum injuria afficere debet, sed potius cupiditatis suæ pilos vellere et radicitus amputare. Ibi autem auctor noster, oblatam nactus occasionem, in summam invehitur sui temporis luxuriam, quæ pagani suarum permissu legum, in omni etiam magis projectæ et effrenatæ libidinis genere impune volutabantur. Contendit igitur nec pilos tendendos, nec barbaturum deponendam, et neutrum immodico femineoque cultu nutriendum. Et id quidem probat non solum leonis et apri exemplo, sed etiam Gallorum et Scytharum, qui luxum omnino fugiunt, et summae sunt frugalitatis. Monet tamen Christianos, etsi hanc barbarorum virtutem imitari debeant, non eis idcirco, sicut et illis, ac nomadibus, fas esse animalium bibere sanguinem.

Sed quia ibi Clemens a proposito paululum digressus fuerat, ad illud statim redit ²³, ac inutilem servorum et famularum, ancillarum et pedisequarum multitudinem insectatur. Nec ferendas esse dicit mulieres, quæ domui et pudicitia exitiali illorum turba stipatæ, vel Gallorum humeris in lectica sublata, per civitatis vicos et plateas, vel ad templa ab hominibus conspiciendæ circumferebantur. Multo autem minus turpissimum earum morem tolerari posse, quæ cum meretriciæ impudicitia ministris, et cum cinædis familiaritatem consuetudinemque jungere solebant. Deinde alias, etiamsi meliores, castigat, quæ, cum aves indicas, pavones Medicos, psittacos, charadrios, et alia etiam monstruosa, sed magni pretii animalia alerent, filios suos exponebant, atque senes, orphanos et viduas, omnibus his animalibus longe præstantiores, summo ducebant despectui.

Cæterum non iis tantum impiis sumptibus, ac futilibus tincturis, et emptitiis mancipiis, sed balneis quoque, incredibili magnificentia exstruendis, mulieres et viri bona dissipabant sua ²⁴. Ibi autem ubi communia erant utrisque lavacra, ac innumera seu ad lavandum, seu ad vescendum aurea argenteaque vasa, major sane mulierum quam athletarum impudentia, eo usque processerat, ut coram servis nudari non erubescerent. Quamobrem Clemens eas acriter objurgat, docetque non modo in balneis, sed domi etiam, et omni in loco verecundiam et pudorem ab omnibus semper esse servandum.

Porro autem divitiis, inquit ²⁵, quantum rationi consentaneum est abundare, et eas non sordide et arroganter, sed benigne et liberaliter aliis communicare debemus. Nam, iis exceptis, nullum plane servum inter et dominum, nisi quod hic imbecillior sit, intercedit discrimen. Quid vero? quod vir justus et bonus, etsi pauper et inglorius, dives et beatus est: vir autem injustus et arrogans, quamvis Mida, Cinyra, et eo qui Lazarum despexit, sit ditior, pauper est et miser. Divitiæ enim non secus ac serpens, nisi caute apprehendantur, mordent sane et offendant. Ex his itaque Clemens concludit veras divitias in anima tantum esse sitas, nimirum in virtute, justitia et recta ratione. Atqui hæc cum a solo viro bono comparari possint, solus autem Christianus sit bonus, inde infert eas ab illo solo possideri, nec auferri posse, quippe qui cum illis Deum et omnia possideat.

Immoderata vero terrenarum opum cupiditas a **17** regno Dei extrudit hominem ²⁶, et illum ad illicitas delicias, turpesque et rationali creatura penitus indignas voluptates, ad luxum et ingluviem, certumque naufragium allicit et impellit. Frugalitatem igitur, pergit auctor noster, Eliæ instar se

²⁰ cap. 1. ²¹ cap. 2. ²² cap. 3. ²³ cap. 4. ²⁴ cap. 5. ²⁵ cap. 6. ²⁶ cap. 7.

ctari debemus, neque superba argenteorum aureorumque vasorum multitudine, vel turba famulorum gloriari, neque divitiarum nostrarum, si iis affluens, nimia teneri cura et sollicitudine. Illis porro, qui inde vel timendam egestatem, vel justo paem aliquando defuisse sibi opponere poterant, luculentissime respondet.

Nec minus perspicuum facit ⁷⁷ quam dives sit frugalitas, qua ad laborem omnem, angores, molestias et afflictiones patienter tolerandas bene instructi, terrena bona despiciamus. Subdit plura jam a se de conjugum officiis et de Christiana institutione fuisse disputata. Quamobrem Penelopen, quæ post diuturnam viri absentiam nulli unquam nubere voluit, in fidei conjugalis, et Spartanis qui ut adolescentes ab ebrietate detererent, iotas, id est servos suos, inebriari cogeant, in frugalitatis proponit exemplum. Observat autem triplex esse hominum genus, ex quibus nonnulli, sicut Abraham, sponte sua; alii vero ab aliis admoniti, quemadmodum Christi discipuli, virtutem quærunt et amplectantur; alii tandem, velut populus gentilis, nec ultro, nec piis admonitionibus flecti possunt aut erudiri. Quapropter divinus noster pædagogus illos et verbis et exemplis vel a vitis revocat, vel ad virtutem adhortatur. Ex variis autem ejusmodi exemplis unum Clemens seligit, nempe Sodomitæ, quorum utique supplicio alii cautiore fieri debent. Ex Judæ siquidem epistola demonstrat eos, qui non in eadem, ac illi, peccata prolapsi sunt, similes poenas non dedisse. Subnectit autem se plura alia intemperantiæ et luxu proferre posse exempla, sed illis, ne prolixior sit, esse superseendum.

Ad balneas autem post longam sane, quamque ipse excusat, digressionem revertitur ⁷⁸. Quatuor vero dicit illarum esse causas, munditiam, calorem, sanitatem, voluptatem. At quemadmodum mulieribus munditiæ, ac viris sanitatis causa permixtæ sunt, ita calor ergo supervacua, ac tandem voluptatis gratia omnibus omnino Christianis interduntur. At vero quoniam frequentior earundem usus corporis vires debilitat et sæpe dissolvit, hinc Clemens arguit non semper lavandum, sed habendam ætatis, corporis et temporis rationem, nec in balneis aliena unquam ope et ministerio utendum. Nos autem ibi admonet longe præstantius esse animæ quam corporis lavacrum, utpote quo illius sordes et peccata penitus eluuntur.

Gymnasium porro seu corporis exercitationem, quæ ad illius sanitatem utilis est, docet Clemens ⁷⁹ adolescentibus pro balneo sufficere, atque a viris eidem balneo esse anteponendam. Mulieres quoque telæ, et lanæ, aliisque sexui suo congruis operibus exerceri debere ostendit. Nec turpe eis esse putat, si ad pistrinum, ubi Pittacus rex Mytlenorum moluisse fertur, accedant, ac in cibo et potu viris suis conficiendo occupatæ sint. Per eum quoque nonnulli viris quandoque licet aut lucta, aut phœnida, seu parvo globo, aut agricultura, aut saltē deambulatione exerceri. Quid vero, quod eos aquam haurire, ligna sciudere et voce alta legere pulchrum existimat? At in his exercitationibus, quemadmodum omnibus in rebus, modum semper adhiberi jubet. Censet denique artem piscatoriam, si otium fuerit, laudabilem quidem esse, sed eam longe laudabiliorem, sicuti Christus docuit, qua non pisces, sed homines capiuntur.

Posthæc ille quæ in hoc et superiore libro fusius disputata sunt, ea in epitomen et compendium redigit ⁸⁰. A veste autem incipit, et quamvis ab illa non omne prorsus aurum aut molliem arceat, sedulo tamen prohibet ne quid ei addatur, quod ad mollem luxuriosamque vitam quemlibet unquam possit impellere. Christiana itaque vestis, ut ipse

A ait, simplex, munda, honesta, frugalis ac unius tantum, albi scilicet coloris et nativi, a fullonum artificio aliena, personæ, ætati, dignitati, sexui apta et conveniens esse debet. Inaures autem Pædagogi legibus vetitas esse ostendit, ac hominem qui auro se ornari credit, seipsum illo probare inferiorem. Aureum tamen annulum mulieri concedit, non ad ornatum quidem, vel ad nobilitatis suæ ostentationem, sed quo ea quæ domi servanda sunt, obstringentur. Nec in alios usus viro cælibi ac publico munere fungenti eum permittit. Hanc autem parvo vult indui digito, nullosque in eo deorum aut idolorum, sed columbæ, piscis, maris, anchoræ, vel ejusdem generis effigies et signa insculpi et exprimi. Ibi porro obiter monet Clemens quemdam pulchriorem vestitum et ornatum uxoribus concedendum, quo solis viris, minime vero aliis, ita placeant, ut illos pedetentim possint ad moderatum temperatumque vivendi genus adducere. At omnem prorsus luxum et fucum, nec satis modesta et pudica ornamenta proscribit. Porro autem ibidem ille explicat quomodo pili crinesque nutriendi et componendi, atque barba a viris alenda; ac quomodo unusquisque in motu, gressu, incessu, gestibus, figuris, voce, aspectu, atque erga ancillas et servos sese gerere debeat. Tum deinde probat prohibitas esse tonstrinas, cauponas, tesserarum et luci causa talorum ludum; fugiendam improborum consuetudinem; et spectacula, quidquid nonnulli reclamant, esse interdicta. Subhæc planum facit quo habitu et modo viris et mulieribus ad ecclesiam veniendum, atque ab ea recedendum, quid in osculis et salutationibus vitandum, ac vitam Christiani debere ab omni penitus cujuscunque mali suspitione esse liberam et solutam.

Viris porro suasor et auctor est ⁸¹, ne uxores coram famulis osculentur, nec ullus bona et justa ethnicorum præcepta respuat, sed eorum vitia declinet, et sanctum se omnibus et incorruptum exhibeat. Verum cum mala tantum et peccata fugere et emendare non sufficiat, nisi et omnia Dei præcepta impleantur, hinc Clemens quæ ea sint ante omnium ponit oculos. Et primo quidem ostendit illa hoc communi effato: « Quod tibi non vis fieri, alteri non feceris, » ac duobus etiam charitatis præceptis generatim contineri. Attamen, ut hæc enodatus et distinctius explicentur, omnia sigillatim exponit divini nostri Pædagogi præcepta, atque primum quædam refert in Decalogo constituta, ac deinde ea quæ ab eodem Pædagogo sancita sunt de orationis modo, de jejuniis, sacrificiis, patientia, militibus, iudicibus et divitibus; de reipublicæ administratione, de iurejurando, de acceptis injuriarum oblivione, mendacio, superbia, misericordia, ira; de diligendis inimicis, de famulorum usu, de fratribus arguendis, de agenda poenitentia, ac de elemosyna hominibus indigentibus impertienda. Hic etiam varia de Christianæ vitæ institutione ex Pauli Epistolis præcepta congerit. Posthæc vero subnectit se potuisse plura alia quæ ad episcopos, diaconos, viduas aliosque spectant, ex sacris Scripturis ⁸² proferre, sed de his aliud fore dicendi tempus. Multa quoque in eisdem Scripturis per ænigmata et parabolas scripta esse profitetur, sed ea non a Pædagogo, cujus instituta jam satis exposuerat, esse enucleanda, sed a solo magistro, Christo, scilicet Domino, qui boni Patris bona voluntas et sapientia germana, nos sancta cognitione imbuat; et in quo, si mandatis ejus fecerimus satis, ac eum fuerimus imitati, semper manebimus. Tum deinde Clemens Christianos alloquendo, plurimum eos adhortatur ut Ecclesiæ personam impleant, ad eam accurrant, et Christum, quem variis divinæ naturæ titulis ibi exornat, dignis semper laudibus prosequantur. Postremo ipsummet divinum Verbum, Pædagogum

⁷⁷ cap. 8. ⁷⁸ cap. 9. ⁷⁹ cap. 10. ⁸⁰ cap. 11. ⁸¹ cap. 12.

nostrum, orat et obsecrat ut Christiani suprema illius ope fulti, ita ejus exprimant similitudinem atque imaginem, ut cœlesti in civitate laudes illius in æternum concinant. Sed quia idem Pædagogus eos interea duxerat in Ecclesiam, idcirco auctor noster hymno, qui in gratiarum actionem ibidem ab omnibus decantandus erat, librum suum absolvit.

ARTICULUS IV.

De horum librorum auctore, argumento, titulo, divisione, eorumque in capita distributione, et eorumdem capitum summariis, ac quo tempore, et utrum ex concionibus publice habitis, aut quo stylo sint compositi.

Constat sane, nec ullum profecto ulli dubium esse potest Clementem Alexandrinum hujusce operis verum et genuinum esse auctorem. Etenim præterquam quod illud communi cunctorum Græcorum codicum testimonio, certa Eusebii⁴², Hieronymi⁴³, Photii⁴⁴ aliorumque scriptorum auctoritate, ac unanimi omnium consensu illi adjudicatur; certe Clemens suis ipsemet verbis se illius parentem esse apertissime prodit et declarat. In sexto siquidem *Stromatum* libro hæc scriptis tradidit: « Prius autem Pædagogus, qui a nobis dividitur in tribus libris, ostendit educationem, et institutionem, quæ datur a pueritia, hoc est, quæ a catechesi, seu ex eruditione tradita doctrina, fide simul augetur, vitæ informationem, et iis qui in numerum virorum ascribuntur, præparat animam virtute præditam, ad scientiam, quæ cognitionem præbet accipiendam⁴⁵. » Ex his autem Clementis nostri verbis discimus non modo hanc lucubrationem ab eo esse revera profectam, verum etiam quod illius sit argumentum et scopus, quis titulus, et quot in libros fuerit divisa. In hisce enim libris de ea Christiana institutione se disputasse dicit, qua ab ipsa religionis nostræ infantia, seu catechesi, vel tradita in catechesibus doctrina, ita quisque sanctis morum vitæque præceptis informatur, ut ad perfectam cognitionem et scientiam comparandam possit præparari.

Et hoc sane totius operis sui esse argumentum et finem ab illius exordio luculenter Clemens aperit et explicat⁴⁶. Ait enim Pædagogum in eo totum versari, ut recta omnium humanorum actuum compositione animam Christiani reddat meliorem. Quocirca omnem ille his in libris, uti satis ex eorum analysi liquido intelligitur, ponit operam, ut Christiano patefaciat quæ vitia fugienda, quæ virtutes consecutandæ, ac quæ bona agenda sint, vel, ut brevis cum eo loquamur⁴⁷, qualis in toto vitæ suæ decursu debeat esse Christianus.

Nulli itaque, si ad hæc animum advertat, obscurum esse potest, non alium plane, nisi eum quem præfert, Pædagogi titulum huic eidem operi a Clemente nostro fuisse inscriptum. Et vero non in hac tantum commentatione id ipse passim asserit, sed alibi etiam illud idem suis, quæ paulo ante retulimus, verbis disertissime pronuntiat. Huc accedit, quod eadem horum librorum inscriptio haud plane incerto omnium manuscriptorum codicum testimonio, atque Eusebii, Hieronymi, Photii⁴⁸ aliorumque cum veterum tum recentiorum conspiratione invictissime comprobatur.

Isdem prorsus argumentis tam aperte convincitur hoc opus in tres libros ab ipsomet pariter doctissimo illius auctore fuisse distributum, ut iis fusius explicandis immorari superfluum penitus sit et inutile.

Majorem itaque in difficultatem incidet, si defi-

nire velis utrum hujusce operis in capita divisio, eorumdemque capitum argumenta seu summaria ab eodem auctore nostro revera prodierint. In omnibus quandoquidem Græca manu exaratis codicibus, eodem plane modo ac in editis exhibentur, non alium profecto, quam ipsum Clementem nostrum videntur habuisse auctorem. Contra vero, si ea paulo accuratius expendas, haud difficiliter agnosces hanc in capita distributionem adeo ineptam esse et præposteram, ac capitum summaria ea quæ in illis disputantur, ita parum apte representari, ut ista imperiti cujusdam librarii, vel scriptoris factum et opus esse tuum continuo in animum facile inducas. Nam ut plura omnibus passim obvia missa faciamus, quid, amabo te, a recta, capitum partitione magis abhorret, quam excusatam in instituta de balneis disputatione digressionem, varia in capita sic confuse distribui⁴⁹, ut lectoris animus ab auctoris proposito diu avocatus, vix ac ne vix quidem illud nisi ad ea, quæ prius legerat, sæpe reflectatur, possit percipi? Quid vero, quod e contrario plura a se plane diversa de legitimo videlicet matrimonii usu, et de vestibus, a quolibet seu viro seu muliere induendis, uno eodemque capite continentur⁵⁰? Quid denique, quod quædam capitum initia, inepto prorsus loco posita, orationis flum intersecant, ac penitus interrumpunt⁵¹?

Plurima porro capitum argumenta, quam parum accurate elucubrata sint, cuivis ea leviter et cursum legenti clarum adeo fit et perspicuum, ut id nulla sane probatione indigeat. In iis enim vero vel illa tantum quæ initio tractantur representata, vel plura prætermissa, vel alia tandem male indicata, sæpe sæpius occurrunt. Tam certum itaque et fixum manere debet hæc, sicut et cætera omnia capitum summaria, Clementi nostro non esse ascribenda, quam omnibus hoc opus, et illius in tres libros divisionem, ab ipso revera manasse planum est et manifestum.

A nobis porro si quis sciscitetur, quo tempore quoque modo, ab eodem Clemente in lucem emissum fuerit, observabimus illud prius fuisse compositum, quam libris *Stromatum*, ubi, sicuti vidimus, citatur, ipse manum admovent⁵². Neque magis obscurum est non longo temporis intervallo, antequam hos Pædagogi libros divulgaret, præmissam ab eo fuisse suam ad Græcos *Cohortationem*. Ab ipso quippe eorumdem librorum exordio aperte declarat, postea quam homines, pristinis erroribus ac falsis ethnicae religionis opinionibus ejuratis ac depositis⁵³, Christianæ fidei veritatem amplecti et profleri edocti sunt, tunc a Pædagogo traditis a Christo vitæ morumque sanctionibus præceptis esse continuo imbuendos. Quis autem Clementem huic ordini a se tam accurate præscripto⁵⁴ revera inhæsisse in dubium merito revocaverit? Atqui non minima, quemadmodum ex supra citatis ejus verbis intelligitur, intercedit hoc inter ac *Stromatum* libros affinitas et connexio. Quid igitur superest, nisi ut inde Pædagogum paulo ante eosdem *Stromatum* libros, qui circa annum 294 ab eo editi perhibentur, sed post illius ad Græcos *Cohortationem*, scriptum et publici juris factum esse concludamus? Et hæc quidem opinio pulchre iis argumentis firmari potest, quibus ejusdem *Cohortationis* tempus a nobis supra demonstratum est⁵⁵.

Cum Clemens itaque hos libros per ea tempora confecerit, quibus adhuc, sicut antea diximus⁵⁶, catechista officio Alexandriae defungeretur, hinc profecto non absurde quis colligat, eos esse his sermonibus compactos, quos ille apud Christianum populum in eadem urbe habuerat. Nulli etenim du-

⁴² Euseb. lib. vi Histor., cap. 15. ⁴³ Hieron. De script. eccles., cap. 48. ⁴⁴ Phot. Biblioth., cod. 110. ⁴⁵ lib. vi Strom., pag. 616. ⁴⁶ lib. i, cap. 2. ⁴⁷ lib. ii, cap. 2. ⁴⁸ loc. cit. ⁴⁹ lib. iii, cap. 5, 6, 7, 8, 9. ⁵⁰ lib. ii, cap. 9. ⁵¹ lib. iii, cap. 12. ⁵² lib. vi Strom., pag. 616. ⁵³ lib. i Pædag., cap. 1. ⁵⁴ sub cap. 1, art. 2. ⁵⁵ ibid.

bium et incertum esse potest, quin vir ille doctissimus commissam sibi plebem his Christianæ vitæ institutis imbuerit, quæ toto hoc in opere tam accurate collecta et explanata legimus. Sed quid conjecturis, quamvis haud plane incertis, opus est? Nonne id ille palam et aperte prouidet, ubi sub operis finem se, auditoresque suos in Ecclesiam a Pædago adductos declarat, ac hymnum ibidem ab omnibus concinendum subiunxit? Præstat autem eum loquentem audire: « Quoniam, inquit, Pædagogus nos duxit in Ecclesiam, ipseque sibi ipsi, Verbo inquam, quod docet, et omnia considerat, adiunxit, bene habuerit si nos, cum in hoc loco sumus, iustæ gratiarum actionis mercedem, pulchræ pædagogicæ convenientem laudem Domino offeramus⁶⁶. At cujus, amabo te, hæc sunt verba, nisi hominis concionantis, et qui post publicum sermonem, ea sicut et cætera omnia ab eo præmissa scriptis commendauit, et scripta in libros redegit?

In hujus porro opinionis confirmationem aliud afferri potest argumentum, ex ipsiusmet orationis stylo, catechesibus plane conveniente petittum. De eo siquidem optimus sane iudex, et æquissimus æstimator Photius sic pronuntiat: « Nihil simile habent hi libri cum *Hypotyposis*, quando et stolidis illis ac blasphemis opinionibus omnino vacant, et dictio ipsa in his floridior ad temperatam quandam gravitatem non sine iucunditate assurgit, et varia illa, quæ in iis est rerum cognitio nihil habet minus conueniens⁶⁷. » Quam vera autem sit hæc Photii sententia, nemo sane, qui hos libros haud prorsus indiligenter peruoluit, non ultro fatebitur.

ARTICULUS V.

De manuscriptis horum librorum codicibus, eorumdemque integritate, utilitate et eruditione; ubi quædam loca difficulta explicantur, et utrum Clemens Hebraice sciverit.

Tribus in codicibus tres Pædagogi libros, Græca manu descriptos, legimus. Jam autem monuimus⁶⁸ qui, cujusve generis sint duo priores, quibus superior quoque Clementis nostri ad Græcos *Cohortatio* exhibetur; sed in eorum antiquissimo codice Regio totus pene liber primus mutilatus est, ac tria tantum ultima illius capita, dempto tamen undecimi initio, integra remanserunt. Tertius vero codex, quem ex Regia bibliotheca nacti sumus, recentior, in charta tantum papyracea descriptus est, atque hanc auctoris nostri commentationem, sed non plane integram exhibet. Quidam enimvero in eo occurrunt hiatus, et in libro secundo finis septimi capituli et octavi initium ab amanuensi librario prætermissa fuere, atque eo loci albæ quædam pagellæ relictæ sunt. Quod certe manifesto nobis est indicio hunc codicem ex aliquo alio antiquiore esse transcriptum, ubi ea quæ librarius intacta reliquit, vel resecata fuerant, vel ab illo legi non potuerunt. Non semel etiam librarius ille in describendis cum textu auctoris, tum præcipue capitum argumentis lapsus est. Sed hæc solita ejusmodi virorum errata non impediunt, quin plures ex his codicibus collectæ sint a nobis variae lectiones, quibus Clementis nostri textus pluribus in locis recte corrigi poterit et emendari. Denique horum codicum margini insertæ sunt quædam notulæ, similes quidem, sed longe pauciores, iis quarum in superiori ad Græcos *Cohortations* mentionem fecimus⁶⁹.

Quantum vero hi Pædagogi libri possint Christianorum servire utilitati, nullus sane, qui vel primoribus labris illos attigerit, vel exhibitam a nobis eorum legerit analysim, poterit unquam diffiteri. In illis quippe singula quæque Christianæ vitæ præcepta et instituta, certioresque morum regulæ tanta

A cautione et prudentia ab auctore nostro traduntur, ut nihil moderatius et æquabilius, nihil ad divini legislatoris mentem magis accommodatum et conueniens desiderari possit. Utrumque enim et mollioris et durioris animi scopulum sic ubique Clemens declinavit, ut semper in ea, quæ clementiæ sunt et lenitatis magis inclinet et propendeat. Si quid tamen durius delicatiori Christiano alicubi præscripsi videatur, hunc admonet homini qui Dominum suum spinis coronatum agnoscit, non licere nec floribus coronari, nec ad illum citra sanguinem accedere. Cæterum ne nimia severitate quemquam Christianæ disciplinæ reddat indoctilem, sedulo cavet ut, si quidpiam gravius aut asperius ex legum præscripto aliquando constituerit, illud postea, quantum fas est, mitiget et deliniet. In infirmioris quoque sexus gratiam aliquid nonnunquam de præcepti durioris acerbitate remittit, aut faciliora indulget. Postremo si nihil relaxare queat, legis excusat severitatem, ac præmia æterna, a Deo cui libet morem ei gerenti promissa, certissime persolvenda ob oculos ponit. Post sacros itaque divini fœderis libros, vix ullum opus reperias, quod ad formandos omnium Christianorum mores sit utilius. Quamobrem is de Gallis nostris bene meruit, qui illud singulorum manibus, non magno sine fructu terendum, vernacula nostra lingua paucis abhinc annis interpretatus est.

Cæterum quamvis Clemens in hoc tantum Christianæ vitæ divinis legibus instituendæ, argumento versetur, totam tamen commentationem suam ubique pro more suo profana eruditione aspergit. Sed hoc scribendi genus viro doctissimo condonandum est, quo ille non tam lectorum animos allicere et recreare voluit, quam impios paganorum mores insecundo et profligando, ab eis cæteros omnes avocare ac delerrere. Si quid autem in iis, sicut in reliquo opere, sit difficile et spinosum, in nostris postmodum observationibus enodabuntur.

C Juvat ergo ea nunc tantum attingere, quæ ad Græci 20 horum librorum textus integritatem, loca difficulta Latinæque interpretationem pertinent. Eorum autem initio in Gentiani Hervetii editione hæc phrasim præponitur: « Constituta est basis veritatis, o vos pueri, nobis ipsis sancti templi magni Dei infractum fundamentum cognitionis, pulchra adhortatio per obedientiam vitæ rationi consentaneæ, æterna appetitio dejecta in prædium intelligens. » Verum illa in subsequentibus hujusce operis editionibus ad superioris ad Græcos *Admonitionis* calcem ab ipso Clementis textu separata, Græco duntaxat idiomate exhibetur. At in Claromontano codice Græca manu exarato post capitulum primi libri Pædagogi argumenta, a cæteris omnibus sejuncta fuit: in aliis autem Regiæ bibliothecæ codicibus omnino prætermissa est. Ex quibus liquido colligitur hæc eandem phrasim ab aliquo amanuensi librario post descriptum a se *Admonitionis* ad Græcos librum idcirco adjectam, ut planum cunctis faceret eo in libro positum fuisse veritatis, veræque scientiæ et religionis fundamentum. Quam autem inepte in Clementis textum intrusa fuerit, inde patet quod nullam neque cum superioris libri fine, neque cum Pædagogi initio affinitatem connexionemque habeat.

Ex corruptis autem ac difficilibus ejusdem Pædagogi locis primus ille nobis sese offert, ubi parasi aliquæ pingues mensas turpiter venantes, hunc in modum a Clemente exagitantur: Μῦλαι τοῦτους οἰκεῖναι τοῖς ὀνόμασι, καὶ γαλαί, κολακείας τε, καὶ νομομάχαι, καὶ τὰ ἄγρια τῶν παρασίτων φύλα γαστροῦς ἡδονῆς οἱ μὲν τὸν λόγον, οἱ δὲ τὴν φιλίαν, οἱ δὲ τὸ ζῆν ἀποδιδόμενοι⁷⁰. Quæ in ultima Clementinorum operum versione sic Latine reddita sunt:

⁶⁶ lib. III Pædag., pag. 266. ⁶⁷ Phot. in Bibl. cod. 110. ⁶⁸ sub cap. 1, art. 2. ⁶⁹ loc. cit. ⁷⁰ lib. II Pædag., cap. 1, pag. 143.

« Muscæ quoque aptissime vocantur et adulatores, et gladiatores, et immane genus parasitorum; ventris voluptate hi quidem rationem, alii vero amicitiam, alii autem vitam ipsam vendentes. » At Hervetus qui aliter Græci textus interpunctionem legerat, illum sic interpretatus est: « Muscæ quoque iis nominibus aptissime convenientes, et mustelæ, et adulatores, et gladiatores, et agrestia genera parasitorum, ventris voluptate: alii quidem rationem, alii vero amicitiam, alii autem vitam vendentes. » Quemadmodum autem in priori versione vox γαλαί, id est mustelæ, seu potius feles, non prætermittenda, ita forsitan, in posteriori malæ codicum Græcorum interpunctioni non ita facile adhærendum.

Sed hæc levioris momenti, illud autem gravius quod idem Hervetus hunc contextum non satis cum antecedentibus coherere, et ibi aliquid deesse suspicatur. Verum huic suspicioni refragantur omnes manuscripti nostri codices, qui, exceptis librorum erroribus, nihil aliud ibi quam editi præsentant. Quid vero? si ex hoc eodem contextu mens auctoris et sensus elici possit, quid jure merito in eo desiderabitur? Atqui illum cum superioribus comparatum, si diligenter expendas, facile intelliges ibi a Clemente liguritionem et helluotionem, ganeones et helluones vexari et exagitari. Primum autem ostendit, quæ ex immodico ciborum et condimentorum usu oriuntur mala, et quibus probis et maledictis huic vitio dediti inurantur. Tum deinde refert quibus nominibus ii et infames mensarum assecræ, nimirum adulatores, gladiatores aliaque turpia parasitorum genera appellari solent. Recte autem ait illos muscas, et mustelas, seu felis, qui delicatioribus cibis semper exquirunt, iisque sese ingurgitant, jure merito vocari, quippe qui propter cibos et ventris voluptatem, γαστρὸς ἡδονῆς, amicitiam, rationem et ipsam vitam suam vendebant. Cæterum quandoquidem in Græco textu habetur *μυῖαι οἰκεῖται*, hoc posterius verbum, non adverbium, sed potius adjectivum esse credimus, atque eo muscas familiares et domesticas, quæ effrenato impetu in carnes involant, eisque insaturabiliter inhærescunt, melius significari.

Ubi vero de potu Clemens disputat, iis qui provecioris sunt ætatis, ut vino paulo hilarius utantur, indulget, sed ea lege « ut illabefactatam, inquit, rationem, et suo officio fungentem memoriam, corpusque vino inconcussam et immotum conservent ». Tum continuo subnectit: *ἀκροθώρακα τοῦτον καλοῦσιν* et *περὶ ταῦτα δεινόν*, « qui ejusce rei sunt periti, illud *ἀκροθώρακα* appellant. » At nonnulli hæc Græca verba ex margine in textum intrusa arbitrantur. Sed frustra sane et perperam. Contra hanc enim conjecturam non solum manuscripti omnes militantes, sed ipsa etiam auctoritas Clementis, cui usu sæpe venit, ut hujuscemodi parentheses et verborum explicationes textui suo inserat. Neque id pluribus exemplis, quæ sæpius occurrunt, probare opus est. Loco enim proxime citato, ille simili plane modo verbum *ἀσώτως* adhibet et interpretatur.

Urgebit tamen aliquis verbum *ἀκροθώρακα* Clementi Græcæ linguæ callentissimo non posse attribui, utpote quo, si lexicographis credamus, vir summe ebrius, et quasi pectoretenuis vino ingurgitatus significetur. At Clemens ibi de homine sene loquitur, qui nec ebrius est nec temulentus. Non indicias sane ibimus hoc verbum eo significatu ab aliquibus aliquando usurpari. Verum neminem Græce doctum fugere potest quosdam peritissimos scriptores ea voce usos, qua hominem non multo

A vino repletum, sed temulentos inter et plane sobrios medium significarent. Nonne enim eo sensu ab Aristotele adhibetur, ubi hunc scribit in modum: *Διὰ τὴν δ' ἀκροθώρακα μᾶλλον παροῖναι τοῦ μεθύοντος, μᾶλλον καὶ νήφοντος*; « Quam ob causam qui leniter a vino tenentur, magis peccant, vel delirant, quam qui aut graviter sese ebriarint aut sobrii manent? » Nec minus clare Plutarchus: *Τῶν γὰρ ἀκροθώρακων ἡ διάνοια μόνον τετάρραται, τὸ δὲ σῶμα ταῖς ὁρμαῖς ἐκπληρεῖται δύναται, μὴ πω βεβαπτισμένον* « όταν δὲ κατασεισθῇ καὶ πεισθῇ, προδίδωσι τὰς ὁρμὰς καὶ παρέρται » « Nam semiebriorum animus duntaxat est conturbatus, corpus ejus impetibus adhuc inservire potest, nondum obrutum: ubi autem oppressum vini vi fuerit, destituit animi, prodique incitationes ». »

Cæterum ex hoc vel unico auctoris nostri testimonio discere quantæ, uti præmonuimus, ille sit lenitatis et indulgentiæ, quantumque a nimia severitate abhorreat.

De corruptione quoque Casaubonus alium postulat insignem auctoris nostri locum, quem in editis sic legere est: *Ἐν δὲ ταῖς ἀγῶσι πρῶτον ἡ τῶν ἀθλητῶν δόσις ἦν· δεύτερον δὲ ὁ ἐπαγεργμός· τρίτον ἡ φυλλοβολία· τελευταῖον δὲ στέφανος, ἐπὶ τοῖς λαβούσης εἰς τρυφήν τῆς Ἑλλάδος μετὰ τὰ Μηδικά*. « In certaminibus autem primo fuit donum athletarum, secundo autem plausus et excitatio, tertio foliorum coniectio, ultimo autem fuit corona, cum Græciæ post tempora Medica magna ad delicias facta esset accessio ». Contendit autem Casaubonus « verba ἀθλητῶν et ἐπαγεργμός esse depravata, sicque emendanda, πρῶτον ἡ τῶν ἀθλων δόσις ἦν, δεύτερον δὲ ὁ ἐπαγεργμός, ita ut Clementis sensus sit, antiquissimis temporibus solita proponi ἀθλα certatoribus, et in eorum locum successisse ἐπαγεργμόν, id est morem illum, quo athletæ munuscula ex singulis spectatoribus colligerent. Deinde vero pro istis alia, quæ Clemens memorat, substituta quidem, sed ita ut, coronis inventis, priora in usu esse non desierint. Variis porro veterum scriptorum testimoniis hanc Casaubonus emendationem fuscire et corroborare conatur. Nec minimi sane ponderis pluribus censetur hæc viri doctissimi conjectura. Posterioris siquidem verbi correctionem, ex Græcis nostris codicibus, saltem unius auctoritate fultam, si citatus ab illo Eratosthenis locus, tam ad Clementis argumentum quam contra facere videtur, nemo sane admittendam esse merito negaverit. Ad prioris autem vocis emendationem quod spectat, haud plane similis est ratio. Enimvero cum non possit esse donum ἀθλων, id est certaminum, nisi ubi fuerint ἀθληταί, athletæ et certatores, cur Clementi hanc vocem alteri antepone non licuit? Scimus quidem prius verbum a plurimis scriptoribus adhibitum, instituto illius de certaminibus sermoni magis aptum esse et conveniens. Verumtamen quia posterius, communi manuscriptorum omnium consensu probatum, ejusdem Clementis proposito minime repugnat, cur illud, alio supposito, tam facile repudiabimus? Sua tamen unicuique, postquam hæc accurate perpenderit, sententia maneat. De his porro certaminibus et coronarum origine alio in loco fuse disputabimus ». »

Pueri nomen Christianis congruere quando Clemens ostendit, id quod in Genesi de Isaac patriarcha, cum uxore sua Rebecca ridente, scriptum est, triplici mystica explicatione interpretatur. Verum Græca secundæ expositionis verba Herveto adeo obscura et implicata videntur, ut ibi aliquid mendosum et depravatum, aut hiulcum et decurtatum esse persuasum omnino habeat. Ubi autem sit

¹ lib. II, cap. 2, p. 155. ² Arist. Probl., sect. 5, quæst. 27, p. 700. ³ Plutarch., lib. II Sympos., quæst. 8, pag. 650. ⁴ lib. II Pædag., cap. 8, pag. 181. ⁵ Casaub. Animad. in lib. VI Suet., pag. 276. ⁶ inf. cap. 12, § 6. ⁷ lib. I Pædag., cap. 5, pag. 80.

ille Græcæ orationis hiatus, aut amanuensis librarii peccatum, nec Hervetus indicat, nec nos ex Græcis nostris codicibus, quorum magna illic est cum editis consensio, deprehendere possumus. Neque porro Cimmeriis, ut aiunt, tenebris hic locus sic offunditur, ut percipiendi auctoris nostri sensus spes omnibus omnino adimatur. Ibi enim quid eo Isaac risu intelligi possit, clare omnino et perspicue Clemens explicat. Aperte siquidem docet patriarcham illum, qui ab imminente salutis ob Rebeccæ conjugis, sibi ab Abimelecho præreptæ periculo liberatus riserat, typum et figuram esse Christiani, qui majori æternæ mortis periculo divina Christi gratia defunctus, ridet et lætatur. Cum itaque hæc clara, vera et certa videantur, atque in sola mysticæ hujus explicationis probatione sit obscuritas, tentemus pro virili nostra parte eam discutere. Pro certo autem Clemens posuit nomen *Rebecca* idem Latine sonare ac *tolerantia*; Rebecca vero figuram fuisse Ecclesiæ, cui etiam nomen tolerantie propter rationes ab eo allatas datum est. Inde porro Clemens sic videtur argumentari: Isaac omnium nostrum, id est Christiani populi, typus, cum Sara seu tolerantia conjuge sua, quæ Ecclesiæ figura erat, risit gaudens et exultans quod, ea adjuvante et opitulante, a morte sit ereptus. Rex vero Abimelec, hoc est Christus Dominus, ex fenestra sua, seu ex assumpta carne risum nostrum, hoc est gratiarum actionem, benedictionem, exultationem, lætitiā, cum tolerantia seu Ecclesia respiciens, et suam ei ostendit faciem et perfectam reddidit.

Verum, inquires, si hæc sit auctoris nostri mens et sensus, ille profecto Ecclesiam, quæ Christianorum omnium mater est, dixit Christiani populi esse sponsam et conjugem. At quis id Clementi in mentem venisse sibi facile persuadeat? Sed attendas velim Clementem de Ecclesia eo tantum sensu loqui, quo tolerantia dicitur. Eo autem nomine Ecclesiam Christiani populi sponsam appellare quid vetat? Cæterum ibi falsus est Hervetus, quod satis non perspexerit ubi desinat hæc secunda Clementis interpretatio et tertia incipiat.

Si quæ alia reapse contaminata Clementis textus

A loca aut corruptione notata occurrant, de illis in subsequentes nostras animadversiones, ne eadem repetere cogamur, rejiciendam esse disputationem satius esse duximus.

Porro autem non solam amanuensis librarii in describendo Clementino textu inscitiam vel oscitantiam arguunt, sed ipsamet etiam Clementem in explicanda voce Hebraica *hosanna* imperitiæ, et Hebraicam linguam non calluisse quidam insimulant: « Lux et gloria, inquit ⁶⁶, cum supplicatione Domino hoc significat hosanna, si Græce explicetur. » Non enim id significat ea vox. sed *salvum fac obsecro*, vel *salva nunc*, ut post Hieronymum ⁶⁷ docent linguæ Hebraicæ peritiores. Scimus quidem non defuisse quosdam, quibus haud improbabile visum est ea voce laudem vel gloriam, et gratiam quoque significari: sed hi, atque a fortiori Clemens, qui hujusce vocis significationem cæteris longius produxit, Hebraice penitus nescivisse dicuntur.

Neque allata ab eo, non secus atque ab Origene et Ambrosio vocis Rebeccæ explicatio probabilior est: « Interpretantur, inquit, Rebecca *tolerantiam* ⁶⁸. » Idem enimvero illa vox Hebraice scientibus sonat ac saginata, sive impingua, vel contentio obtusa, et contentio impedita. Verumtamen rarissimi sunt in *Pædagogi* libris hujuscemodi lapsus, et Clemens ingenio suo, Hebraica minime callenti, quasi diffusus, paucissimas dedit Hebraicorum nominum interpretationes.

Denique Latina eorundem *Pædagogi* interpretatio suis non caret mendis et erroribus. Longum esset illos omnes, Græce peritis satis obvios, fusiùs persequi. Attamen ut ab iis minus periti lectores caveant, illud exempli causa notasse sufficiat, quod ubi Clemens de duplici divinæ exhortationis genere disputat, ibi ab Herveto, qui aliquid Græco textui deesse putabat, de suo additum esse: « Sunt autem utriusque generis duplices habitudines. » Sed hæc, et non alia omnia, hujus versionis errata in ultimis editionibus rescata et emendata sunt.

CAPUT III.

Novæ in Clementis Alexandrini *Admonitionem ad gentes*, et tres *Pædagogi* libros observationes, ac primum de iis quæ ad Christianam theologiam spectant.

22 ARTICULUS I.

Quomodo Clemens sacros librorum Veteris et Novi Testamenti auctores divino spiritu afflatos fuisse senserit.

Asserta *Cohortationis ad gentes*, triumque *Pædagogi* librorum a Clemente nostro scriptorum sinceritate et auctoritate, atque harumce commentationum ætate et integritate stabilita, illud primo diligentissime examinandum est quomodo in iis ille sacros cum Veteris tum Novi Testamenti libros a suis auctoribus, divino afflante Spiritu, compositos fuisse ubique constanter doceat et prædicet. Illorum itaque auctoritate et testimoniis contra paganos pugnare ubi incipit, his disputationem suam orditur verbis ⁷¹: « Jeremias propheta sapientissimus, vel in Jeremia potius sanctus Spiritus (μαλλον δὲ ἐν Ἱερεμῇ τὸ ἅγιον Πνεῦμα). Deum ostendit: Deus appropinquans ego, » etc. Deinde vero postquam varia Veteris Testamenti, atque etiam Matthæi et Pauli apostoli testimonia protulit, continuo subnectit ⁷²:

« Possum tibi Scripturas afferre innumerabiles, quarum ne apex quidem unus præteribit, qui non perficiatur. Os enim Domini Spiritus sanctus ea est elocutus (τὸ γὰρ στόμα Κυρίου τὸ ἅγιον Πνεῦμα ἐλάλησεν ταῦτα). Quid autem hoc loquendi modo sibi aliud Clemens voluit, nisi divinos Scripturæ sacre auctores nihil omnino in libris et epistolis suis scripto tradidisse quod ipsis a Spiritu sancto afflatum non fuerit et dictatum? Et id quidem ita persuasum Clemens habebat, ut Isaia verba tanquam ab ipsomet Deo pronuntiata citare non dubitaverit ⁷³: « Efficiamini justi, ait Dominus (λέγατε Κύριος); qui sititis, venite ad aquas ⁷⁴. » Quapropter expressissimis ille totidemque verbis dicit ⁷⁵: « Ipse est Dominus loquens in Isaia, ipse in Elia, ipse in ore prophetarum. » Ne quis vero id ab eo temere prolatum esse causaretur, docet alibi sacras Scripturas ab Apostolo θεοπνευστους, « divinitus inspiratas, » appellari ⁷⁶.

At, inquiet aliquis, hæc sacrarum prophetarum prerogativa fuit, ut nihil penitus, nisi sancto Spiritu

⁶⁶ lib. II *Pædag.*, cap. 4, pag. 85. ⁶⁷ Hieron. epist. ad Damas. ⁶⁸ Orig. hom. 46 in Gen., et hom. 12 in Num.; Ambros. lib. de Isaac., cap. 1. ⁷¹ pag. 51. ⁷² pag. 55. ⁷³ p. 59. ⁷⁴ Isa. LV, 1. ⁷⁵ pag. 7. ⁷⁶ pag. 56.

tu afflante, scriberent aut loquerentur. Recte quidem omnino et pulchre. Atqui Clemens ubi ipsissima Matthæi et Lucæ verba refert, ibi vocem eorum prophetica, hoc est, ipsis quemadmodum olim prophetis divinitus inspiratam, appellat: *Μάρτυς ἡμῶν προφητικῇ παρέρω φωνῇ*. « Testis nobis accedat vox prophetica ». Nec mirum sane, quando quidem ille Spiritum sanctum non minus in Novi quam Veteris Testamenti scriptoribus ita locutum asserit, ut ii non pauca tantummodo prophetica, sed omnia verba sua illius instinctu atque afflatu litteris mandaverint.

Quid vero quod Clemens in suis *Pædagogi* libris sæpe sæpius docet et repetit divinum nostrum Pædagogum, ac Spiritum sanctum non modo in prophetis, sed in aliis sacræ Scripturæ auctoribus ita esse locutos, ut nihil cordi magis habuisse videatur, quam ut id discipulis suis creberrime inculcatum, ex eorum animis nunquam excideret? Varia itaque ejus testimonia huc congerere opus non est, quippe quæ adeo frequenter occurrant, ut eorum multitudinem potius obrueretur lector quam doceretur. At illud tamen silentio prætermittere non possumus, quod vir doctissimus de Paulo nominatim prædicat: « Qui in Apostolo erat Spiritus sanctus, Domini voce utens, dicit mystice: Lac vobis potum dedi ». Si enim hæc verba, quæ nomine suo ad Corinthios scribebat, Spiritu sancto afflante scripta sunt, cætera omnia ab illo aliis in epistolis tradita, ejusdem quoque divini Spiritus afflatu scriptis mandata esse quæ audeat inficiari? Atqui eandem profecto Clementis de aliis cum evangelistarum, tum sacrorum quorumlibet auctorum libris et epistolis fuisse sententiam, nemo sanæ mentis negaverit.

ARTICULUS II.

Quomodo Clemens testimonia sacræ Scripturæ in Admonitione ad Græcos citaverit, et cur nonnulla in vulgatis ejusdem sacræ Scripturæ libris non reperiantur, curve auctorem Proverbiorum puerum Hebræum appellaverit.

Quæ ex Veteri Testamento Clemens non solum in *Admonitione ad Græcos*, sed in aliis quoque suis operibus loca retulit, ea ex Septuaginta Seniorum versione totidem sæpe verbis, sed non semper transcripsit. Varia quoque testimonia ex variis capitibus deprompta, sic aliquando conjunxit, perinde atque uno eodemque loco haberentur. Hinc sane factum est ut quædam ab eo citentur quæ in sacris Scripturæ codicibus reperiri non potuerunt.

Sermonis autem initium ab hac ipsa ad *Græcos Admonitione* ut ducamus, hæc in ea legimus ab illo citata sacræ Scripturæ verba: « Tibi autem tua permittit legitimum scilicet filio.... cui etiam soli promittit dicens: Et ad stabilimentum extendetur terra, interitui enim seu corruptioni non confirmatur. » Quem in locum Hervetus: « Nec quid sit intelligo, nec ubi id sumpserit Clemens scio, perspicacioribus itaque id relinquo inveniendum. » Neque id etiam invenere alii, a quibus hic Clementis liber typis postea excusus est; vel qui aliqua in eum ediderunt scholia. Sed ille Scripturæ locus ideo inventum difficillimus est, quia a Clemente nostro memoriter descriptus non omni videtur carere mendo. Nam in manuscriptis nostris codicibus additur negatio, καὶ ἡ γῆ οὐ παραστήσεται. Fortasse etiam plures locos Clemens ibi, sicut etiam alibi, in unum congestit.

Facilius itaque illud est, quod paulo supra ex Isaïæ prophetia retulit: « Efficiamini justi, ait Dominus: qui sititis, ite ad aquam, et quicumque non habetis pecuniam, ite, et emite, et bibite absque pecunia ». Posteriora enim verba apud

A Isaïam reperiri ultro fatetur Hervetus. Sed ubinam priora, « efficiamini justi, » scripta fuerint, penitus se ignorare declarat. Observat tamen Isaïam juxta LXXII Seniorum versionem superioribus verbis præmississe *ἔσεσθε μοι δίκαιοι, λέγει Κύριος*. At nulli profecto dubitamus hæc ipsa verba a Clemente citari aut ex memoria, aut ex suo codice, in quo γεγέσθε pro ἔσεσθε legebatur. Quod quidem eo haud absurde confirmari potest, quia non minor sit in subsequentibus verbis lectionum discrepantia. Apud eosdem quippe Seniores hæc legimus: *βαδίζατες ἀγοράσατε, καὶ φάγετε*, quæ Clemens sic reddidit: *βαδίζατε, καὶ ἀγοράσατε, καὶ πότετε*.

Non alio sane modo eum Novi quam Veteris Testamenti 23 verba retulisse cernimus. Testem enimvero Paulum apostolum hunc ille citat in modum: « Eadem quoque ratione Apostolus Domini adhortans Macedonas, sit divinæ vocis interpretes, dicens: Appropinquavit Dominus, cave ne deprehendamus vacui. » Monet autem Hervetus in Epistola ad Philippenses, quos constat fuisse Macedonas, priora verba ita representari, ut pro *ἐγγύς*, quod in Pauli textu habetur, a Clemente *ἔγγυς* positum sit. Cætera vero, quæ ibi non occurrunt, a sciolo aliquo addita suspicatur. Sed ea in omnibus manuscriptis, tam recentioribus quam antiquissimis, quandoquidem reperiuntur, ex auctoris nostri textu non ita facile rejicienda sunt. Vero itaque similis videtur Clementem, si id ex aliquo non plane integro et incorrupto Epistolarum Pauli codice excerpserit, vel ad illius sensum duntaxat allusisse, vel memoria penitus lapsam.

Nec longe ab simili memorie sæpe errore quædam verba nomine Osee prophetæ protulit, quæ in solo Amosi libro reperire est. Sed hæc obiter animadvertisse sufficiat. Si quæ vero alia Scripturæ sacræ loca aut mendosa, aut a primigenio textu paululum diversa, hoc in opere Clemens protulerit, ea satis accurate in ejus scholiis adnotantur, ita ut de illis longam a nobis institui disputationem superfluum omnino videatur.

A nobis porro sine observatione non potest si prætermitti locus, ubi Clemens singulari plane modo librum citavit Proverbiorum: « Quid tibi annuntiem sapientiæ mysteria et verba ex erudito adolescente Hebræo » (*ἔκ παιδὸς Ἑβραίου σοφισμένου*)? Extra dubium quidem esse videtur illum hoc nomine appellasse Salomonem. Quædam enim ex octavo Proverbiorum capite transcripsit, quæ eodem Salomoni ascribuntur. Sed cur eum Clemens simpliciter « pueri Hebræi » nomine appellaverit, dictum non ita promptum atque expeditum est. Nobis quidem non latet a Scripturæ more non esse prorsus alienum, ut homines etiam provecioris ætatis sic vocitentur. De filiis etenim Heli, qui jam et ipsi liberos susceperant, scriptum legimus: « Et erat peccatum puerorum (*τῶν παιδῶν*) magnum valde ». At Clementem ad virum Hebræum et hominum omnium sapientissimum Salomonem designandum hac voce, potius quam alia ita voluisse, quæ, quæso, ratione probabitur? Incomptum nobis adhuc non est plures alias ejusdem vocis significationes, quas alibi explicabimus, ab ipsomet Clemente nostro afferri; sed illæ nihil plane ad nostrum propositum faciunt. Porro autem quid sentiamus, si roges, candide respondebimus illum a veritate minus nobis videri aberrare, qui dixerit Clementem « Hebræi pueri » nomine ad hæc collineasse ejusdem Salomonis verba: « Ego filius fui patris mei, tenellus, et unigenitus coram matre mea, et docebat me ». Cum enim Salomon ibi se tenellum et a matre sua edoctum profiteatur, hinc fortassis Cle-

⁷⁷ pag. 3. ⁷⁸ lib. 1 Pædag., pag. 106. ⁷⁹ 1 Cor. III, 2. ⁸⁰ pag. 60. ⁸¹ pag. 59. ⁸² Isa. LV, 1. ⁸³ in finem c. 54. ⁸⁴ pag. 56. ⁸⁵ cap. 51. ⁸⁶ pag. 52. ⁸⁷ 1 Reg. II, 47. ⁸⁸ lib. 1 Pædag., cap. 5 et 6. ⁸⁹ Prov. IV, 3.

mens putavit illum « pueri » cognomine potuisse appellari.

ARTICULUS III.

*De quibusdam Veteris Testamenti libris in Pædago-
go laudatis, ac quam diverso a vulgata illorum
editione modo plura eorum loca citaverit, et de
nonnullis quæ etiamnum in ea non occurrere vi-
dentur.*

Cum nullum nobis superfuerit Clementis opus in quo plura quam in Pædago suo sacræ Scripturæ testimonia citaverit, operæ pretium esse duximus de iis separatim disputare; postquam tamen ea sedulo examinaverimus, quæ ab illo de quibusdam divini utriusque Testamenti libris memoriæ prodita sunt. A Pentateucho itaque ut incipiamus, constat sane illud Moysi ab auctore nostro constantissime attribui¹⁰. Nonne enim aperte dicit Pædagogum nostrum, in his libris per Moysen locutum, per eum, inquam, Moysen, per quem Israeliticum populum, ex Ægypto fugientem, in desertis conducebat¹¹?

Si quid vero ex Psalmis colligat, tunc eos Davidi, vero eorum parenti, haud dubitanter asserit¹². Proverbiorum quoque librum, quem in superiori lucubratione nomine eruditi adolescentis Hebræi ab illo laudatum vidimus, in his Salomoni nominatim adjudicat¹³. Hunc porro, non secus ac alios utriusque Fœderis codices, afflante Spiritu sancto, scriptum fuisse aperte testificatur¹⁴. Quamobrem idem liber solo Sapientiæ et Scripturæ nomine ab eo aliquando citatus occurrit¹⁵.

Quid vero, quod non magnorum tantum, ut aiunt, prophetarum libros, puta Isaïæ, Jeremiæ, Ezechielis¹⁶; sed etiam minorum, Amos scilicet et Osee, iis quorum nomen præferunt, constantissime assignat¹⁷?

Quamvis autem librum Ecclesiastici ex sacro Hebraicæ veritatis canone nonnulli excludant, illum tamen Clemens noster iisdem plane ac Proverbiorum librum appellat nominibus et titulis. Modo enim a doctissimo scriptore nostro Sapientia nuncupatur¹⁸, modo Scriptura¹⁹, et quod adhuc notatu dignum est, ab ipso haud dubitanter affirmatur Pædagogum, hoc est, Christum Dominum, in eo sicut in aliis Scripturæ sacræ libris locutum fuisse²⁰. Quid autem aliud inde colligas, nisi Clementem omnino persuasum habuisse hunc librum, sancti Spiritus afflatu conscriptum, ejusdem omnino esse ordinis atque alii quibus primus librorum Scripturæ sacræ canon olim constitutus et compositus fuisse perhibetur?

Cæterum Clemens omnia horum aliorumque sacrarum codicum loca, a se citata, non alia plane quam in superiori commentatione, methodo refert et transcribit. Nam ea sæpe sæpius totidem, quot in LXXII Seniorum versione habentur, reddit verbis, sed non sine frequenti lectionum varietate. At sæpe etiam nomen auctoris tacet, vel alicubi diversorum, quasi unius prophetæ, verba copulat et conjungit²¹; sæpius unum pro alio prophetam appellat; nonnunquam plura ex eodem Scripturæ contextu, mediis tamen verbis penitus omissis, ab eo descripta legimus. Denique alia, sed pauca, ab ipso referuntur, quæ in sacris librorum nostrorum libris vel non exstant amplius, vel saltem nec a nobis, nec ab aliis reperiri potuerunt.

Non mirum itaque si hæc doctis Clementinorum operum editoribus negotium profecto molestum et operosum aliquando facerent. Et vero quid eo

A loco difficilius et spinosius, quo ille Jeremiæ prophetiam, hunc citat in modum²²: « Eo usus est auxilio divinus Pædagogus, dicens per Jeremiam: Fuit tibi aspectus meretricis, impudens fuisti erga omnes, et non in domum vocavisti me, et patrem, et principem vlriginitalis tuæ, et pulchra meretrix, et jucunda dux venenorum? » Hic enim locus tantæ difficultatis Herveto visus est, ut illius nodum, nisi secundo solvi posse non crederet. In suis quippe commentariis nos ille admonet postrema hujusce loci verba: καὶ πόρνη καλὴ, καὶ ἐπίχαρις, ἡγουμένη φαρμάκων, a se fuisse prætermissa, quandoquidem ipsa neque in Hebraico textu, neque in Septuaginta Senum, neque Hieronymi versione invenerat. Sed animum non satis adverterat vir eruditus hæc prophetæ Nahum esse verba²³, quæ a Clemente textui Jeremiæ, perinde ac si illius essent, sine auctoris nomine adjuncta sunt.

Neminem porro vel tantillum morari potest, sicubi ipsemet Clemens Baruchi verba describendo, eundem tantum Jeremiam nominatim appellaverit²⁴. Vetustissima enimvero ea fuit veterum Ecclesiæ Patrum consuetudo, qua Baruchi verba, tanquam ab Jeremiæ libro deponi, sæpe sæpius se citare profitebantur. Rationem si quæras, tibi illico respondebitur Baruchum fuisse Jeremiæ amanuensem, atque ideo librarii opus potuisse magistro ascribi. Interim obiter velim observes non minimum ejusdem Baruchi prophetiæ testimonium solo divinæ Scripturæ nomine sic alicubi a Clemente citari: Παγκάλως γοῦν ἡ θεὰ σου λέγει Γραφή²⁵. Pulcherrime alicubi dixit divina Scriptura²⁶. Ejusdem igitur divini Spiritus afflatu, quo Jeremiæ aliorumque sacrarum auctorum codices, eam scriptis mandatam esse fixum plane ratumque habebat²⁷.

Quam diverso autem a nostra LXXII Seniorum Græca versione modo plurimos Veteris Testamenti locos ipsemet ille auctor noster retulerit, ex scholiis, in operum ejus calcem rejectis, facillime potest perspicui. Sed quia ibi plura notatu dignissima, aut omnino prætermissa, aut non satis recte enucleata sunt, de iis brevis, sed quam accuratior a nobis fieri poterit, instruenda est disputatio.

Nobis itaque primus obviam venit Genesis locus, ex quo Clemens narrat Jacobum patriarcham cum Labani socii sui oves pasceret, virgam habuisse styracinam²⁸. Declarat quippe Hervetus se nec legisse, nec divinare posse, cur ille hanc virgam styracinam nuncupaverit. O mira sane docti tantorum in Clementis opera commentariorum scriptoris declaratio! Quid enim illi facilius, quam id apud Septuaginta Seniores legere: Ἐλαβε δὲ ταύτῃ ἰαχὼδ ῥάβδον στυρακίνην χλωρὰν, καὶ καρπύνην, καὶ πλατάνου²⁹. Sumpsit enim sibi Jacob virgam styracinam viridem, et nucinam, et platani³⁰. De styraçe porro videsis Plinium³¹, Dioscoridem³², et alios qui de plantis et arboribus aliquid litteris mandaverunt.

Quo autem propius Clemens ibi ad Græcam Seniorum versionem accedit, tanto sane longius ab ea recedere videtur, ubi quædam Decalogi præcepta, non sine insigni additamento transcripta, nobis iterum ac tertio proposuit³³: « Moyses nudo, inquit, capite prohibuit: Non fornicaberis, non mœchaberis, idola non adorabis, pueris stuprum non afferes. » Kursus vero postea³⁴: « Non mœchaberis, idola non adorabis, pueris stuprum non afferes, non furaberis. » Nec, precor, respondeas Clementem eo in opere memoria lapsum. In alio

¹⁰ pag. 80, 112, 123, 126, 149, 191, 220, 225, 254. ¹¹ pag. 122, 124, 127, 222, etc. ¹² pag. 112, 123, 126, 127, 128, 129, 150, 250, 252. ¹³ pag. 108. ¹⁴ pag. 117, 156, 171. ¹⁵ pag. 113, 126. ¹⁶ pag. 125 et 126. ¹⁷ p. 123.

¹⁸ Nahum III, 4. ¹⁹ Baruch IV, 4; III, 13; Clem., p. 129 et 130. ²⁰ Baruch III, 26 et seq. ²¹ pag. 161. ²² lib. II, cap. 10, pag. 242. ²³ Gen. xxx, 37. ²⁴ Plin. Hist. nat., lib. XII, cap. 17 et 25, pag. 32 et 46. ²⁵ Diosc. lib. I, cap. 63. ²⁶ Clem. lib. II, pag. 191. ²⁷ lib. III, pag. 260.

²⁸ p. 110 et seq. ²⁹ pag. 112, 123, 126, 127, 128, 129, 150, 250, 252. ³⁰ pag. 212, etc. ³¹ pag. 155, 193. ³² pag. 117, 157. ³³ pag. 108. ³⁴ pag. 117, 156, 171. ³⁵ pag. 113, 126. ³⁶ pag. 125 et 126. ³⁷ p. 123. ³⁸ Nahum III, 4. ³⁹ Baruch IV, 4; III, 13; Clem., p. 129 et 130. ⁴⁰ Baruch III, 26 et seq. ⁴¹ pag. 161. ⁴² lib. II, cap. 10, pag. 242. ⁴³ Gen. xxx, 37. ⁴⁴ Plin. Hist. nat., lib. XII, cap. 17 et 25, pag. 32 et 46. ⁴⁵ Diosc. lib. I, cap. 63. ⁴⁶ Clem. lib. II, pag. 191. ⁴⁷ lib. III, pag. 260.

enim libro eadem repetit ¹⁴: « Non occides, adulterium non committes, puerum stuprum non inferes, non furaberis. » Quorsum ergo, inquires, hæc verba, « pueris stuprum non afferes: » οὐ παιδοποροῖς, sacro textui inseruntur, quæ in Exodo et Deuteronomio, vel in Matthæi et Lucæ Evangelio frustra quæsieris ¹⁵? Neque enim illa in illis aut ullis aliis Bibliorum nostrorum codicibus aut versionibus occurrunt.

Nunquid ergo ea a Clemente explicationis gratia adjecta sunt? At adulterii interdicto non modo puerorum stuprum, sed omnes etiam concubitus illiciti prohibentur. Restat itaque ut ex veteri aliquo versionis Septuaginta Seniorum exemplari, atque ex illo forsitan, ubi ea quæ κοινή, id est communis, uti Hieronymus docet ¹⁶, nominabatur, descripta fuerat, Clementem hæc accepisse dicamus. Sed ea de re certius peritiores homines ferant iudicium, per nos licet.

Ab eadem seniorum versione Clemens rursum abire pluribus videbitur, cum aliam a Moysæ latam legem sic recitat ¹⁷: « Moyses infrugiferam aliquando sationem symbolice repulit: Non comedes, inquires, leporem, nec hyænam: » οὐκ ἔδεσται, λέγων, τὸν λαγῶν, οὐδὲ τὴν ὑαινᾶν. Etenim in utroque cum Levitici ¹⁸, tum Deuteronomii ¹⁹ libro legimus τὸν δασυπόδα καὶ τὸν χοιρογρύλλιον. Atqui Plinius, quidquid nonnulli reclamant, a dasypode leporem distinguit ²⁰. Sed Bochartus præter hunc Plinium, hominem Romanum, qui hæc animalia distinxerit, probat fuisse neminem ²¹. Nihil ergo prohibet quominus Clemens aliquo in codice λαγῶν legerit.

Ad hyænæ vocem quod spectat, eam Barnabas, quemadmodum Clemens noster, sacro in textu liad dubie viderat. Post memoratam enim Moysis legem, τὸν δασυπόδα οὐ φάγη, « dasipodem non comedes, » adjecit, ἀλλὰ οὐδὲ τὴν ὑαινᾶν φάγη, « sed nec hyënam manducabis ²². » At Cotelerius non putat Barnabam, atque idcirco Clementem, ad laudatos a nobis Levitici Deuteronomiique locos collineare, quandoquidem hyæna et choiogrillus, Bocharto teste, inter se discrepant ²³. Ad quam ergo legem Barnabas respexerit, si ab illo quæras, responsum continuo accipies eam tantum denotari, qua animalibus nec ruminantibus, nec ungulam dividantibus, comedendis interdicitur. Verum non magni profecto ponderis est hæc conjectura. Nam Bochartus fatetur quidem Hebræam vocem *sophan* sæpiissime verbo χοιρογρύλλιος a Græcis redditam: at ipse ibidem nos admonet quosdam quoque eam Græco nomine λαγῶς interpretari. Hieronymus vero, qui psalium centesimum tertium interpretatus, eandem vocem Latine *herinacium* dixerat, ad Suniam tamen et Fretellam scripsit: « Pro quo in Hebræo positum est *sophannim*, et omnes χοιρογρύλλιος voce simili transulerunt. Soli Septuaginta lepores interpretati sunt, τοὺς λαγῶς, id est petra refugium leporibus ²⁴. » Cum hæc itaque Hebræa vox tam dubiæ fuerit significationis, nemini, puto, probabile non fiet Barnabam et Clementem in Græcos Veteris Fœderis incidisse codices, ubi supradicta vox ὑαινᾶ Græce legebatur.

Frugalitatis specimen nos Clemens ²⁵ dicit habuisse in Elia, « cum sedit sub rhamno, » ὅτε ἐκάθισεν ὑπὸ τὸν ῥάμνον, et ab angelo delatus ei « erat subcinericius panis hordeaceus, et amphora

aquæ, » ἐγκρυφίας κριθίνος ἦν, καὶ καψάκης ὕδατος. At ista quæ ex libro tertio Regum deprompta sunt, paulo aliter apud Septuaginta ²⁶ habentur: ἐκάθισεν ὑποκάτω ῥαμνῶν..... ἐγκρυφίας ἐλυρίτης καὶ καψάκης ὕδατος. « Sedit sub rathmon..... subcinericius siligineus, et lecythus aquæ. » In Latina autem vulgata: « Cum sederet subter unam juniperum..... subcinericius panis, et vas aquæ. » In paraphrasi autem Chaldaica legimus: « Sedit sub genista una..... dormiit sub genista una..... placenta perforata, prunis cocta, et lecythus aquæ ²⁷. » Verum hæc una tantummodo vocis « hordeaceus » et « siligineus » Clementem inter et Septuaginta duos Senes diversa lectio tanti non est momenti, quæ nos vel quemquam diutius detinere debeat.

Ad alia itaque ex Proverbiorum libro delibata ut veniamus, animadvertite, quæso, ubi Clemens noster scripsit ²⁸ παιδεύει, Septuaginta dixisse ἐλέγχει ²⁹. Paulo post vero ille ex ejusdem libri capite vicesimo tertio versiculum decimum tertium et decimum quartum ordine inverso sic retulit: Σὺ μὲν ῥάβδω πάντα τὸν υἱόν, τὴν δὲ ψυχὴν αὐτοῦ ἐκ θανάτου ῥύσαι· μὴ ἀπόσχη νῆπιον παιδεύων, εὐθυναὶ δὲ αὐτὸν ῥάβδω· οὐ γὰρ θάβειται ³⁰. Contra vero Septuaginta: Μὴ ἀπόσχη νῆπιον παιδεύειν, ὅτι ἐὰν πατάξης αὐτὸν ῥάβδω, οὐ μὴ ἀποθάνῃ· σὺ μὲν γὰρ πατάξεις αὐτὸν ῥάβδω· τὴν δὲ ψυχὴν αὐτοῦ ἐκ θανάτου ῥύσῃ ³¹.

Editis in omnibus error librariorum est, ubi hæc verba Clemens in medium profert, μὴ δὲ ἐπιθύμει τὸν ἑδερμάτιον τὸν πλουσίον ³². Nam hæc ex Proverbiorum libro, ultima voce immutata, accepta sunt, in quo legere est μὴ ἐπιθύμει τὸν ἑδερμάτιον αὐτοῦ ³³. Cur autem hic Proverbiorum locus nulla in Clementinorum operum editione indicatus sit, alii viderint.

Neque Proverbiorum liber adhuc notatur, ubi scribit Clemens ³⁴: Λάχαρα δὲ μετὰ ἀγάπης, ἢ μίσχον μετὰ δολιότητος. « Olera autem cum charitate meliora, quam vitulus cum fraude ³⁵. » Verum illa plane omnium Clementinis nostris editionibus præfectorum negligentia facile condonanda est, quandoquidem Clemens eo loci non solum auctoris nomen tacuit, sed videtur etiam ad ejus potius sensum quam verba respexisse. In versione namque Septuaginta Seniorum sic legitur: Κρεττῶν ἐνιπράμῃ μετὰ λαχάνων πρὸς φίλον καὶ χάριν, ἢ παρὰ πρὸς μίσχων μετὰ ἐχθρας. Quibusdam in codicibus vox μετὰ ante λαχάνων desideratur: « Melior hospitalitas cum oleribus ad amicitiam et gratiam, quam appositio vitulorum cum inimicitia. »

Alibi autem ubi Septuaginta scribunt ὁμοίως ἀρροσιν, « similiter imprudentibus ³⁶, » Clemens suo in codice constanter legerat ὁμοίως ἀφρόνων, « humeris insipientibus ³⁷. » Ad propositum enim suum ex his verbis sic concludit: « Vim intemperantiæ constantemque tolerantiam vocans humeros. »

Hervetus se nescire profitetur undenam hoc essetum Clemens hauserit πάντα δὲ, φροσιν, ἀνδρα ταπεινοί « Paupertas, inquit, virum humiliat ³⁸. » Versionem itaque Septuaginta Seniorum non adiecit, ubi illa eodem penitus modo in Proverbiorum libro habentur ³⁹.

Aliquid in Græco Clementis textu haud dubie librariorum oscitantia prætermisissimum est, ubi ista ex eodem Proverbiorum libro descripta sunt ⁴⁰: κρεττῶν γὰρ αὐτῆς ἐστὶ. Etenim in manuscriptis vo-

¹⁴ Admon. ad gent., p. 67. ¹⁵ Exod. xx, 14; Deut. v, 18; Matth. v, 27; Luc. xvi, 18. ¹⁶ Hier. epist. ad Sun. et Fretel. ¹⁷ lib. ii Pædag., p. 188. ¹⁸ Lev. xi, 5 et 6. ¹⁹ Deut. xiv, 7. ²⁰ Plin. lib. viii, cap. 55, et lib. x, cap. 63. ²¹ Bochart. lib. iii De anim. sac. Script., cap. 32. ²² Barnab. epist., pag. 7 edit. Coteler. ²³ Coteler. in epist. Barnab. pag. 24. ²⁴ Hier. epist. ad Sun. et Fretel. ²⁵ Pædag. lib. iii, pag. 236. ²⁶ III Reg. xix, 4, 6. ²⁷ Pædag. lib. i, pag. 122. ²⁸ Prov. iii, 12. ²⁹ Pædag. l. i, p. 124. ³⁰ Prov. xxiii, 13, 14. ³¹ Pædag. lib. ii, pag. 141. ³² Prov. xxiii, 3. ³³ Pædag. lib. ii, pag. 149. ³⁴ Prov. xv, 17. ³⁵ Prov. xix, 29. ³⁶ Pædag. lib. ii, pag. 193. ³⁷ Pædag. lib. iii, pag. 231. ³⁸ Prov. x, 4. ³⁹ Pædag. lib. iii, p. 234.

stris codicibus locus integer quemadmodum apud Septuaginta representatur: *χρείστων γὰρ σοφία λίθων πολυτελών, πᾶν δὲ τίμιον οὐκ ἄξιον αὐτῆς ἐστὶ*. « Melior enim sapientia lapidibus pretiosis; omne autem pretiosum non est illa dignum⁴⁰. » Versu autem sequenti textus Clementis a Septuaginta non discrepat: nisi quod in illo ommissa est vox βέλτιον, et addita καὶ ἀργύριον, et pro καρπίζεσθαι in illo καρπίζετε positum est.

Denique Clemens⁴¹ hæc Proverbiorum verba: « Oculi tui recta videant, supercilia autem recta annuant⁴². » tanquam sua, nullo laudato auctore, textui suo sic inseruit, ut operum ejus editores id animadvertisse non videantur.

Nullus plane est seu Veteris seu Novi Testamenti liber, ex quo auctor noster plura, a sacro textu diversa magisque discrepantia, quam ex Ecclesiastico collegerit. Sed hæc nemini sane homini ullam debent admirationem movere. Tanta enimvero tamque multiplex est in hujusce libri et editis et manu Græca scriptis exemplaribus varietas lectionum; ut quidam doctissimi viri de iis colligendis mentem consiliumque mutaverint, nec omnes a quoquam hætenus fuerint collectæ.

Quapropter omnes Clementis lectiones, a sacro hujus libri textu discrepantes, hic accurate exhibendas esse duximus, rati eam collectionem, etsi paulo longiorem, omnibus eo magis utilem et gratam fore, quo major est eruditissimi et antiquissimi nostri scriptoris auctoritas et diligentia. Nobis itaque, librorum ejus ordinem sequentibus, illud primum occurrit, ὁ φοβούμενος Κύριον ἐπιστρέψει ἐπὶ καρδίαν αὐτοῦ⁴³. Septuaginta vero ἐν καρδίᾳ simpliciter legunt⁴⁴.

Ab iis autem longe magis illud dissidet, quod postea a Clemente attestitur⁴⁵: Μάρτυρες γὰρ καὶ παιδεία, ἐν παντὶ καιρῷ σοφίας· συγκαλλῶν δόξα-
κον, καὶ διδάσκων μαρὸν (εἰς αἰσθησιν ἁγῶν τὴν γῆν, καὶ τὸν ἀπηλπισμένον εἰς σύνεσιν ὀξύνων). Propterea aperte subiunxit, ἐξυστῆρων καθεύδοντα ἐξ βαθείας ὕπνου⁴⁶ (βῆ τῶν ἄλλων μάλιστα θανάτῳ ἔοικεν). « Flagella enim et maledicta in omni tempore sapientiæ. Qui testam conglutinat, et stultum docet ad sensum, terram ducit, et eum qui est desperatus acuit ad prudentiam. » Propterea aperte subiunxit: « Excitans dormientem a profundo somno qui est ex aliis maxime morti similis. » Quæ enim unciolis includuntur, ea in vulgatis versionis Septuaginta seniorum exemplaribus prætermissa sunt. Observat tamen Nobilius in quodam codice priora verba unciolis notata in quodam Græco Bibliorum codice reperiri. At quemadmodum doctus ille vir lectorem suum admonere debebat hæc verba apud Clementem nostrum, si tamen id novisset, inveniri; ita ab ejusdem Clementis scholiastibus illa a sacro textu discrepantia adnotari debuit. Neque etiam sine aliqua animadversione omittendum est in vulgata Latina versione hæc legi: « Flagella et doctrina in omni tempore sapientiæ. Qui docet famam, quasi qui conglutinat testam. Qui narrat verbum non audienti, quasi qui excitat dormientem a gravi somno. » Ubi vides eam in notatis a nobis verbis a Græca versione adhuc recedere.

Postea vero Clemens ex eodem Ecclesiastici codice hæc se accepisse testatur⁴⁷: Φόβος Κυρίου ἀπωθεῖται ἁμαρτήματα, ἄσφοδος δὲ οὐ δυνήσεται δικαιοσύνη. « Timor Domini peccatum extrudit. Qui est autem sine timore, non poterit justificari⁴⁸. » Sed hic versus, in Latina hujusce operis versione representatus, apud Septuaginta non

occurrit. Drusius tamen in Complutensi codice, Nobilius vero in aliis libris se dicunt hæc legisse, φόβος Κυρίου ἀπωθεῖται ἁμαρτήματα, παραμένον δὲ αὐτῷ (ea vox a codice Complutensi abest) ἀποστρέφει ὀργήν. « Timor Domini repellit peccatum, et cum permanet, avertit iram⁴⁹. » Porro hæc omnia in Syriaca Arabicaque versione non reperiuntur.

Versio Latina loco suo ea movit, quæ ex Græco textu capitis vigesimi sexti Clemens retulit⁵⁰: Ἵππος εἰς ὄχλειαν ὁ φιλήδονος, καὶ μοιχὸς ἀλογίστῳ κτήνι παρομοιωθεὶς παντὸς ὑποκαθημένου χρεμετίζει. « Equus ad coitum libidinosus, et adulter irrationali jumento assimilatus. Quocunque super eum sedente, hinnit⁵¹. » Nam in illa versione capite tertio supra tricesimum ita exhibentur: « Equus emissarius, sic et amicus subsannator, sub omni supra sedente hinnit. » Sed jam interpretibus observatum plura alia ex hoc capite, et aliis quibusdam similiter translata, sicut et varix hujus loci lectiones ab iis et Clementis nostri scholiastibus adnotatæ sunt.

26 A nullo autem Clementinorum operum scholiaste indicatur citatus ab illo alius, haud dubie Ecclesiastici locus: Μὴ εὐφρανθῆς δὲ ἐπὶ μισρῇ τροφῇ. « Ne lateris autem propter execrandas delicias⁵². » Unde porro hæc desumpta sint, dictu difficillimum. Nihil autem ad illud propius accedere videtur, quam illa Ecclesiastici sententia: Μὴ εὐφραίνου ἐπὶ πολλῇ τροφῇ. « Ne lateris propter multas delicias⁵³. »

Quæ Clemens refert⁵⁴: Ἀγαλλίαμα ψυχῆς καὶ καρδίας οἶνος ἐκτίσται ἀπαρχῆς πινόμενος αὐτάρκως. « Exsultatio animæ et cordis vinum creatum est ab initio, si quantum satis est, bibatur; » et paulo post: Οἶνος πινόμενος πολὺς, ἐν ἐρεθισμῷ, καὶ παντὶ πτόματι πληθύνει. « Vinum quod bibitur multum, in irritatione et omni lapsu replet. » Ea procul dubio ex capite trigesimo quarto versionis Seniorum excerpta sunt, ubi de vino: Καὶ αὐτὸς ἐκτίσται εἰς εὐφροσύνην ἀνθρώποις· ἀγαλλίαμα καρδίας, καὶ εὐφροσύνη ψυχῆς οἶνος πινόμενος ἐν καιρῷ αὐτάρκει· πικρὰ ψυχῆς οἶνος πινόμενος πολὺς, ἐν ἐρεθισμῷ, καὶ ἀντιπτόματι. « Et ipsum creatum est in jucunditatem hominis. Exsultatio cordis et lætitia animæ vinum potatum in tempore, quod satis sit. Amaritudo animæ vinum potatum multum, in irritatione et contentione⁵⁵. » At in Latina versione hæc capite trigesimo primo et a se invicem sejuncta, nec sine aliqua lectionum varietate exhibentur⁵⁶.

Nulla videtur esse dubitandi ratio ex ejusdem libri capite trigesimo primo hanc a Clemente nostro excerptam esse sententiam⁵⁷: Ἐν οἴνῳ μὴ ἀνδρίζου· πολλοὺς γὰρ ὑπερίσταν οὐ οἶνος. « In vino ne te virum fortem præbeas; multos enim vinum inutiles reddidit⁵⁸. » In editione enim Septuaginta ideam iisdem verbis legimus, uno excepto ὑπερίσταν, pro quo positum est ἀπώλεσεν, et perdidit. « At longe aliter in vulgata Latina: « Diligentes in vino noli provocare; multos enim exterminavit vinum. »

Inventu quidem facile, sed a Septuaginta versione non idcirco minus diversum, istud Clemens tradit⁵⁹: Ὅργη μεγάλη γυνὴ μέθυτος (οἶοντος χάλας Θεοῦ, οἶνομάχη γυνή)... ἀσχημοσύνην αὐτῆς οὐ συγκαλύπτει. « Ira magna est mulier ebria: tanquam ira Dei mulier temulenta..... suam non celat turpitudinem⁶⁰. » Utraque et Septuaginta, et Latina versio brevior est; media enim verba, et a nobis notata, penitus omisit.

⁴⁰ Prov. viii, 14, 19. ⁴¹ Pædag. lib. iii, pag. 257. ⁴² Prov. iv, 25. ⁴³ Pædag. lib. i, pag. 113. ⁴⁴ Eccli. xxii, 6, 7. ⁴⁵ Pædag. lib. iii, pag. 113. ⁴⁶ Eccli. xxi, 6, 7, 8. ⁴⁷ Pædag. lib. i, pag. 116. ⁴⁸ Eccli. i, 28. ⁴⁹ Eccli. i, 19. ⁵⁰ Pædag. pag. 136. ⁵¹ Sept. xxvi, 6. ⁵² Pædag. lib. ii, pag. 143. ⁵³ Eccli. xviii, 32. ⁵⁴ Pædag. pag. 153 et 154. ⁵⁵ Eccli. xxxi, 35, 36 seqq. ⁵⁶ Vulg. Latin. cap. xxxi, v. 35, 36, 38. ⁵⁷ Pædag. lib. ii, pag. 757. ⁵⁸ Eccli. xxxi, 30. ⁵⁹ Pædag. lib. ii, pag. 158. ⁶⁰ Eccli. xxvi, 11.

Alio porro in loco hæc Latina versio id posuit, quod Clemens refert⁶¹: τὸ ἱκανὸν ἀνθρώπῳ πε-
παυμένῳ οἶνος καὶ ἐπὶ τῆς κοίτης αὐτοῦ ἀναπαύ-
σεται. « Homini erudito satis est vinum, et in ejus
cubili requiescet. » Totidem enim verbis hæc le-
guntur apud Septuaginta capite trigesimo primo⁶²,
nisi quod pro articulo τὸ ibi leges ὥς, et τὸ ὀλί-
γον pro οἶνος, ac tandem ἀσθμαίνει pro ἀναπαύσε-
ται. Verum in Latina versione isthæc capite tantum
quarto supra trigesimum sic redduntur: « Quam
sufficiens est homini erudito exiguum vinum, et in
dormiendo non laborabis ab illo⁶³. » An autem
Clementinorum operum editores et amanuenses li-
brarii vocem ὀλίγος haud insolita revocaveris. Nam
ea vox ad auctoris nostri scopum conducere ac plane
necessaria videtur.

Neque integrum, neque iisdem plane verbis hunc
Ecclesiastici locum Clemens exhibet⁶⁴: Εἰσακούσατέ
μου, καὶ ὡς ῥόδον πεφυτευμένον ἐπὶ ρευμάτων ὕδα-
των θλαστήσατε, ὡς Αἰθνας εὐωδιάσατε ὁσμὴν, καὶ
εὐλόγησατε Κύριον ἐπὶ τὰ ἔργα αὐτοῦ. « Exaudite
me, et tanquam rosa plantata in fluentis aquarum
germinate. Tanquam Libanus suavem odorem emit-
tite, et benedicite Dominum super opera ejus⁶⁵. »
At enim Septuaginta: Εἰσακούσατέ μου, υἱοὶ ὁσίοι,
καὶ θλαστήσατε ὡς ῥόδον φύμενον ἐπὶ ρεύματος
ἀγροῦ· καὶ ὡς Αἰθνας εὐωδιάσατε ὁσμὴν, καὶ ἀνθί-
σατε ἄνθος ὡς κρίνον· διάδοτε ὁσμὴν, καὶ αἰνέσατε
ἄσμα· εὐλόγησατε Κύριον ἐπὶ πᾶσι τοῖς ἔργοις.
« Exaudite me, filii sancti, et germinate quasi rosa
plantata super rivum agri. Et quasi thus odorem
suavitatis emittite, et florete florem quasi lilium.
Diffundite odorem, et collaudate canticum. Bene-
dicite Dominum in omnibus operibus. »

Plura autem, quam in polyglotta et Complu-
tensi editione versionis Seniorum nobis Clemens
alibi sic representat⁶⁶: Ἀπόστησον ἀπὸ τῶν δούλων
σου ἐλπίδας κενὰς καὶ ἐπιθυμίας ἀπρεπεῖς ἀπόστρε-
ψον ἀπ' ἐμοῦ· κοιλίας δρεῖς, καὶ συνουσιασμοὺς μὴ
καταλάβέτωσάν με· Ἀμове а servis tuis spes ina-
nes, et indecoras cupiditates averte a me. Ventris
appetito, et coitus ne me apprehendant⁶⁷. « Etenim
in Latina versione ac memoratis versionis Seniorum
editionibus, hæc nec plura occurrunt: « Omne
desiderium averte a me, aufer a me ventris con-
cupiscentias, et concubitus concupiscentiæ ne ap-
prehendant me. »

Drusius tamen, Hoeschelius et Nobilius testifi-
cantur in nonnullis hujus libri codicibus hæc ha-
beri, quæ magis quidem Clementino textui, sed non
omnino respondent: Καὶ γιγαντώδη ψυχὴν ἀπόστη-
σον διαπαντός ἀπὸ δούλων σου· ἐλπίδας κενὰς καὶ
ἐπιθυμίαν ἀποστρέψον ἀπ' ἐμοῦ (καὶ κρατήσεις τὸν
θέλοντά σου δουλεύειν διαπαντός) κοιλίας etc. « Et
giganteum animum prohibe semper a servis tuis.
Spes vanas et cupiditatem averte a me (et retine-
bis in officio cupientem tibi servire semper) ven-
tris, » etc. Verum Nobilius ea quæ uncinis compre-
hensa sunt penitus omisit. At tres illi critici hunc
Clementis nostri locum, notatu sane dignum, tam
alto silentio præterire non debebant.

Nec ii diligentius adnotarunt hanc Clementis a Se-
ptuaginta duobus Senioribus discrepantiam⁶⁸: Ἐν πε-
ριβολῇ ἡματιοῦ οὐ μὴ καυχῆσθαι· μηδὲ ἐπαίρου ἐν δόξῃ πα-
σῇ παρανόμῳ ὄσῃ. « In amictu vestis ne gloriaris, ne-
que in omni gloria quæ est præter leges effertaris⁶⁹. »
Apud Septuaginta siquidem legimus: ἐν ἡμέρᾳ δόξης,
« in die honoris; » ultima autem verba desiderantur.
Nos tamen Hoeschelius admonet in quibusdam sacri

A textus exemplaribus, Græca manu descriptis, se
legisse post verbum καυχῆσθαι· ἰσχυεῖ σου, καὶ ἐν
ἡμέρᾳ δόξης παρανόμου μὴ ἐπαίρου.

His Septuaginta Senum verbis: Στέφανος γερὸν-
των πολυπειρία· « Corona senum est multa expe-
rientia⁷⁰. » Clemens noster addidit, καὶ τοῦ προσώ-
που αὐτοῦ ἡ πολὺ, ἄνθος πολυπειρίας· « et vultus
ejus canities flos est multæ experientię. » Postea
vero ubi Clemens⁷¹: « In timore Domini tua per-
manebit, » διαμενεῖ, Septuaginta reddiderunt
ἔστω, « sit gloriatio tua⁷². » Alia denique in his
Clementis nostri libris occurrunt, excerpta ex Ec-
clesiastico testimonia, sacro ejus textui non plane
consona et similia. Sed quia in Clementinorum
operum 27 scholiis et commentariis satis adnotata
sunt, illis iterum recensendis supersedendum esse
duximus.

Ad prophetas igitur transeamus, videamusque
quid Clemens ab eorum textu diversum proderit.
Itaque quando citat⁷³ celebre istud Isaia vaticini-
um, « Puer natus est⁷⁴, » ibi post vocem, ἀρχή,
omisit ἐγενήθη, et pro καλεῖται, seu ut in aliis libris
καλέσεται, ipse posuit ἐκλήθη, « vocatum est. »

Magis dissimile istud est quod scribit⁷⁵, τὸς
ἀσεβέσιν οὐκ ἔστιν εἰρήνη, λέγει Κύριος· « Non est
pax impiis, dicit Dominus⁷⁶. » Septuaginta enim
habent οὐκ ἔστι χαλεπὴν, λέγει Κύριος, τὸς ἀσε-
βέσιν· « Non est gaudere, dicit Dominus, im-
piis. »

Nec sine diversitate illud quoque legere est⁷⁷: Ὁ λαὸς
οὗτος τοὺς χειλεῖς φιλοῦσίν με· ἡ δὲ καρδία αὐτῶν πό-
ρωτέρω ἔστιν ἀπ' ἐμοῦ· « Hic populus labiis me
amant, cor autem eorum longe est a me⁷⁸. » Nam
in versione Seniorum hæc exhibentur: Ὁ λαὸς
οὗτος ἐν τοῖς χειλεσιν αὐτῶν τιμῶσίν με, ἡ δὲ καρδία
αὐτῶν πόρῳ ἀπέχει ἀπ' ἐμοῦ· « Populus iste in
labiis suis honorant me; cor autem eorum longe
est a me. »

Ex eodem capite hæc auctor noster desumpsit⁷⁹:
Οὐαὶ οἱ ἐν κρυφῇ βουλῇ ποιοῦντες, καὶ ἐροῦσι· Τίς
ἡμᾶς ὀρά; « Vae iis qui in occulto consilium ca-
piunt, et dicunt: Quis nos videt⁸⁰? » Septuagin-
ta autem pro ἐν κρυφῇ legunt βαθέως, et plura
ibi intermiserunt, a Clemente, quamvis ad argu-
mentum suum non parum conducere, penitus in-
termissa.

Sed si ille quædam ibi tacitus omisit, alibi plura
quam in iisdem interpretibus occurrunt, nobis hunc
in modum tradidit⁸¹: Ἐκπλυνεῖ Κύριος τὸν ῥύπον
τῶν υἱῶν καὶ τῶν θυγατέρων Ἰσραὴλ· καὶ καθαρεῖ
τὸ αἷμα ἐκ μέσου αὐτῶν, τὸ αἷμα τῆς ἀνομίας, καὶ
τῶν προφητῶν τοὺς φόνους· « Abluit Dominus sordes
filiorum et filiarum Israel, et mundabit sanguinem
ex medio ipsorum, sanguinem iniquitatis, et cædes
prophetarum⁸². » At Septuaginta: Ἐκπλυνεῖ Κύριος
τὸν ῥύπον τῶν υἱῶν καὶ τῶν θυγατέρων Σιών, καὶ
τὸ αἷμα ἐκκαθαρεῖ ἐκ μέσου αὐτῶν. Hæc illi, nec
plura. An autem Clemens cætera explicationis gratis

D addiderit, aliorum esto judicium.

Denique ex ejusdem prophetæ primo capite quædam
totidem verbis ille expressit⁸³, nisi quod pro ὁλο-
καυτωμάτων καὶ κριῶν, καὶ ἀρνῶν..... καὶ ἐριφῶν...
βόδελυγμα..... καὶ τὰ σάββατα οὐκ ἀνέχομαι· Se-
ptuaginta paulo aliter habent: Ὁλοκαυτωμάτων
κριῶν, καὶ στέαρ ἀρνῶν..... καὶ τράγων.... βόδελυ-
μα, καὶ τὰ σάββατα, καὶ ἡμέραν μεγάλην οὐκ ἀνέ-
χομαι· « Holocaustis arietum et adipum agnorum...
hircorum..... abominatio.... et sabbata, et diem
magnum non fero⁸⁴. »

Ad Jeremiam quod spectat, memineris, quæ⁸⁵,

⁶¹ Pædag. lib. II, pag. 150. ⁶² Sept. Complut. Eccli. xxxi, 19. ⁶³ Eccli. Vulg. Latin., cap. xxxiv, 22. ⁶⁴ Pædag. lib. II, pag. 183. ⁶⁵ Eccli. xix, 18, 19. ⁶⁶ Pædag. lib. II, pag. 193. ⁶⁷ Eccli. xiii, 6, 7. ⁶⁸ Pædag. lib. II, pag. 201. ⁶⁹ Eccli. xxi, 4. ⁷⁰ Pædag. pag. 223; Eccli. xxv, 6. ⁷¹ Pædag. pag. 230. ⁷² Eccli. Sept. ix, 16; Vulg. 22. ⁷³ Pædag. lib. I, pag. 91. ⁷⁴ Isa. ix, 6. ⁷⁵ Pædag. pag. 134. ⁷⁶ Isa. xlviii, 22. ⁷⁷ Pædag. pag. 176. ⁷⁸ Isa. xlix, 43. ⁷⁹ Pædag. pag. 196. ⁸⁰ Isa. xlix, 15. ⁸¹ Pædag. pag. 241. ⁸² Isa. iv, 4. ⁸³ Pædag. pag. 261. ⁸⁴ Isa. i, 11.

pluribus jam observatum quædam hujus prophetæ capita alio ordine in Vulgata quam in Septuaginta Senum versione repræsentari. Ad i, sive l, eadē de Polyglottæ editores, Nobilium, aliosque hujus prophetiæ interpretes; quandoquidem id nos semel obiterque notasse sufficere credimus. Sacro itaque hujus prophetiæ ex libro hæc verba a Clemente citantur⁸⁶: «Ὁς μοι σάβρια γαλαθηνά. » Tanquam vituli lactantes⁸⁷. Sed in Senum versione aliter legimus: «Ὁσπερ μόσχοι σιτευτοὶ τρεφόμενοι ἐν αὐτῇ. » et in Vulgata Latina: « Quasi vituli saginati versi sunt. »

Duplicem ejusdem Jeremici locum, quasi unum et eundem sic Clemens protulit⁸⁸: «Καὶ ἐμολχενον τὸ ξύλον, καὶ τὸν λίθον, καὶ ἐθυμιάσαν τῇ Βάαλ. » Et mœchati sunt in lignum et lapidem, et suffumigarunt Baal. » At Septuaginta priora capite tertio sic exhibent: «Καὶ ἐμολχευσε τὸ ξύλον καὶ τὸν λίθον⁸⁹, posteriora autem capite secundo supra trigesimum, ἐθυμιάσαν ἐπὶ τῶν θυμμάτων αὐτῶν τῇ Βάαλ⁹⁰. Quæ versione Latina sic redduntur: « In quarum domatibus sacrificabant Baal. »

Paulo post Clemens: «Ἐξέστη ὁ οὐρανὸς ἐπὶ τούτῳ, καὶ ἐφρίξεν ἐπὶ πλείῳ ἢ γῆ. » Stupuit cœlum propter hoc, et terra multo magis horruit⁹¹. » Septuaginta vero: «Ἐξέστη ὁ οὐρανὸς ἐπὶ τούτῳ, καὶ ἐφρίξεν ἐπὶ πλείον σφόδρα. » Obstupuit cœlum super hoc, et inhorruit extra modum vehementer⁹². » Nec illis sane consonat Latina versio vulgata: « Obstupefcite, cœli, super hoc, et portæ ejus desolamini vehementer. »

Non minor est illorum dissensio eo loci, ubi Clemens hæc transcribit ejusdem Jeremici verba⁹³: «Σπηλαίον υἱάνης γέγονεν ὁ οἶκός μου. » Spelunca hyænæ facta est domus mea. » Enimvero in Septuaginta legimus: «Σπηλαίον υἱάνης ἡ κληρονομία μου ἐμοί. » Spelunca hyænæ hæreditas mea mihi⁹⁴. » In Latina autem vulgata versione: « Avis discolor hæreditas mea mihi. » Rursus Clemens pagina sequenti ἵπποι θηλυμανεῖς ἐγενήθητέ μοι⁹⁵. » Septuaginta vero omittunt vocem μοι, et pro ἐγενήθητε habent ἐγενήθησαν: ac cum his facit Latina versio. Ipsemet autem Clemens eodem plane modo hunc locum antea retulerat⁹⁶. Quid autem ex hac diversa unum eumdemque Scripturæ locum citandi ratione aliud colligas, nisi Clementem nonnulla saltem ejusdem Scripturæ testimonia in medium memoriter protulisse?

Demum Clemens hæc ex eodem propheta refert⁹⁷: «Καὶ ἐὰν χρίσῃ στίμῃ τοὺς ὀφθαλμούς σου. » Et si oculos tuos ungas stibio; » sed aliter Septuaginta id reddiderunt: «Καὶ ἐὰν ἐχρήσῃς τιμῇ τοὺς ὀφθαλμούς σου. » Et si unxeris honore oculos tuos⁹⁸. Ad Clementem propius versio Latina accedit: « Et pinxeris stibio oculos tuos. »

Mirum sane quam perturbato et inverso versionum libri Ezechielis ordine hæc Clemens edepromat⁹⁹: «Καὶ τὸ χεῖρ καταθήσω, καὶ τὸ ὀφθαλμὸν ἰάσομαι, καὶ τὸ πλανώμενον ἐπιστρέψω, καὶ βοσκήσω αὐτοὺς ἐγὼ εἰς τὸ ὄρος τοῦ ἁγίου μου. » Et quod claudum est, alligabo; et quod ægrum est, curabo; et quod aberrat, reducam, et pascam ipsos ego ad montem sanctum meum¹⁰⁰. » Nam hæc sunt versionis Seniorum verba: «Βοσκηθήσονται ἐπὶ τῶν ὀρέων Ἰσραὴλ. Ἐγὼ βοσκήσω τὰ πρόβατά μου, καὶ ἐγὼ ἀναπαύσω αὐτὰ (καὶ γνώσκονται ὅτι ἐγὼ εἰμι Κύριος), τότε λέγει Κύριος Κύριος. Τὸ ἀπολωλὸς ἐλπίσω, καὶ τὸ πλανώμενον ἀποστρέψω, καὶ τὸ συνετριμμένον καταθήσω, καὶ τὸ ἐκλείπον ἐνισχύσω, καὶ τὸ ἰσχυρὸν φυλάξω, καὶ βοσκήσω αὐτὰ μετὰ κρίματος. Quæ notulis clauduntur, in Sixtina et vulgata editione Latina prætermittuntur: sed ea in aliis et apud

A Theodoretum, ut Nobilium animadvertit, facile invenies.

Clemens itaque hæc similiter, quæ ibidem ex eodem propheta se delibasse non obscure indicat, ex memoria scripsisse procul dubio dicendum est: « Et ero, inquit, pastor ipsorum, et ero prope ipsos sicut tunica prope corpus ipsorum: Καὶ ἔσομαι αὐτῶν ποιμὴν, καὶ ἔσομαι ἐγγὺς αὐτῶν ὡς ὁ χιτῶν τοῦ χρωτὸς αὐτῶν¹⁰¹. Nisi enim memoriter hæc retulerit, quo ex codice ab eo desumpta sint, nobis hactenus esse incompertum ultro fatemur.

Alia quoque incidimus in loca, quæ nostram, etsi quoad fieri potuit, maximam, non minus quam aliorum diligentiam penitus fugerunt. In primo siquidem libro¹⁰² hoc nominatim profert Isaïæ testimonium: «Ἐγκατελίπετε τὸν Κύριον, καὶ παρωργίσατε τὸν ἄγιον τοῦ Ἰσραὴλ. » Dereliquistis Dominum, et ad indignationem concitavistis sanctum Israelis. » Unde autem 28 hæc verba a Clemente delibata fuerint, plane nescimus, nisi ad ista ille collineaverit: «Ὑμεῖς δὲ οἱ ἐγκαταλίποντες με, καὶ ἐπιλανθανόμενοι τὸ ὄρος τοῦ ἁγίου μου. » Vos autem relinquentes me et obliti montis sancti mei¹⁰³. »

Hervetus fatetur se in sacris Scripturis ea non invenisse quæ a Clemente hunc narrantur in modum¹⁰⁴: « De eo autem qui præter leges est, dicit Scriptura. Γυνὴ μοσθία, ἴση σάλῳ λογισθήσεται, ὑπανδρος δὲ, πύργος θανάτου τοῖς χρωμένοις. » Mulier meretrix apro similis reputabitur: quæ autem viro subjecta est, turris est mortis iis qui ea utuntur. » Nec nos sane negare possumus illa in Vulgata versione Latina desiderari. Sed si ab Hæschelio et Drusio adornatam Ecclesiastici libri editionem, vel Nobilii in hunc librum adnotationes legisset Hervetus, cõpertum certe habuisset hunc locum totidem verbis in quibusdam illius codicibus reperiri¹⁰⁵.

C Ad Ecclesiastici caput vicesimum Clemens respexisse videtur, cum hæc scriptis tradebat: «Ἐλεημοσύνη δὲ καὶ πίστις μὴ ἐκλείπτεισάν σε. » Eleemosynæ autem et fides te non deserant¹⁰⁶. » Sed si Clemens ipsa Scripturæ verba transcribit, hæc ex aliquo codice, a nostris plane diverso, hausisse vero est similis.

Testificatur adhuc se ex sacra Scriptura hæc accepisse: «Τὰ ἔργα τὰ ἀγαθὰ εὐχὴ Κυρίου δεκτή. » Bona opera oratio Deo accepta. » Sed neque librum neque locum ille indicat. Eodem plane modo illud profert in medium¹⁰⁷: «Μὴ ἐγὼ ἐνετειλάμην τοὺς πατέρας ὑμῶν, ἐκπορευομένους ἐκ γῆς Αἰγύπτου προσεγγέχαι μοι ὀλοκαυτώματα καὶ θυσίας. » Allὰ τοῦτο ἐνετειλάμην αὐτοῖς. » Exastote ὑμῶν κατὰ τοῦ πλησίου ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ μὴ μνηστειλάμην, ὅρκον ψευδὴ μὴ ἀγαπάτω. » Nunquid ego mandavi patribus vestris exeuntibus de terra Egypti, ut offerrent mihi holocausta et sacrificia? Sed hoc mandavi illis: Unusquisque vestrum adversus proximum in corde suo injuriæ acceptæ non recorderetur, falsum jusjurandum non diligeret. » Hæc quidem duo præcepta in libro Levitici nobis occurrunt¹⁰⁸; sed ubi illa omnia a Clemente ex uno sane et eodem loco delibata fuerint, definire non ita est in promptu.

Ex Ecclesiastici denique libro nonnulli excerptam a Clemente credunt hanc sententiam¹⁰⁹: «Ὁσμὴ εὐωδίας τῷ Θεῷ καρδία δοξάζουσα τὸν πεπλασθέν αὐτήν. » Odor suavitatis Deo est cor quod glorificat eum, qui ipsum fecit. » Verum in loco ab eis designato hæc non leguntur.

⁸⁶ Pædag. lib. 1, p. 86. ⁸⁷ Jer. xlv, 21. ⁸⁸ Pædag. pag. 121. ⁸⁹ cap. xxxii, v. 29. ⁹⁰ Pædag. pag. 122. ⁹¹ Jer. ii, 15. ⁹² Pædag. pag. 190. ⁹³ Jer. xii, 9. ⁹⁴ Pædag. pag. 191; Jer. v, 8. ⁹⁵ Pædag. lib. 1, pag. 21. ⁹⁶ Pædag. pag. 220. ⁹⁷ Jer. iv, 30. ⁹⁸ Pædag. pag. 125. ⁹⁹ Ezech. xxxiv, 14, 15, 16. ¹⁰⁰ Pædag. pag. 125. ¹⁰¹ Pædag. pag. 122. ¹⁰² Isa. lxxv, 11. ¹⁰³ Pædag. pag. 195. ¹⁰⁴ Eccl. xxvi, 24. ¹⁰⁵ Pædag. pag. 236. ¹⁰⁶ Pædag. pag. 260. ¹⁰⁷ Pædag. p. 261. ¹⁰⁸ Levit. xix, 15, 17. ¹⁰⁹ Pædag. pag. 261.

ARTICULUS IV.

De libris Novi Testamenti in Pædagogo laudatis, ac præcipue de prima cum Petri tum Joannis Epistola; et Judæ quoque Epistola, et quomodo testimonia inde desumpta a Clemente citata fuerint.

De libris Novi Testamenti illud primum observatu haud plane indignum est, sacras quatuor Evangelistarum historias solo Evangelii, τοῦ Εὐαγγελίου, nomine ita a Clemente citari, ac si longo jam usu hic eas citandi modus apud Christianos obtinuerit. Idem quoque de Pauli Epistolis dicendum, quas ille non alio quam simplici nomine Apostoli sæpe sæpius laudavit. Utrumque igitur morem longe ante tertii sæculi primordia, quo scilicet tempore Clemens florebat, invaluisse nullus sane merito inficias iverit.

Nec minoris profecto perspicuitatis atque evidentiae est, pro certo cum habuisse has Apostoli Epistolas et sacros Evangeliorum libros ab iis revera esse compositos, quorum nomine circumferuntur. Quemadmodum enim illas Paulo, quem per antonomasiam Apostolum sæpius appellat, ita istos suis quatuor auctoribus haud dubitanter ascribit.

Quæ vero in sacris Bibliis prior Epistola nomen Petri apostoli præfixum habet, hanc ei aliquando expresse adjudicat¹¹. Illius enimvero auctoritate hunc in modum alicubi utitur: « Servis præcipitur ut cum omni metu dominis non solum bonis et clementibus, sed morosis etiam et pravis, ait Petrus, φησὶν ὁ Πέτρος, subjiciantur¹². » Nullus autem nescit ista ex ejusdem primæ Epistolæ capite secundo esse delibata.

Neque porro id ab eo temere dictum putaveris; quandoquidem eam rursus alibi¹³ eodem modo ab illo citatam invenies: « Et ideo Petrus quoque dixit: Deposito omni vitio, et omni dolo, et simulatione, et invidia, et detractioe, tanquam nuper nati infantes, rationale lac concupiisti; ut in ipso crescat in salutem, si gustasti quod Christus Dominus¹⁴. » Et iterum¹⁵: « Scientes ergo, inquit, suum cuiusque officium, conversamini tempore vestri incolatus, scientes quod non corruptibilibus argento et auro redempti sumus..... satis ergo fiat præteritum tempus¹⁶, ait Petrus, ὁ Πέτρος φησὶ. »

Plura vero ex illa nonnumquam, tacito quidem Petri nomine depromit: sed observes, velim, ea sic ab ipso citari, tanquam a Pædagogo nostro, id est Christo Domino dictata¹⁷: « Jubet autem Pædagogus... Cum viderint, inquit, φησὶν, castam vestram quæ est in verbo conversationem, quarum sit, non qui est extrinsecus plicatura, vel auri appositionis, vel vestium indumenti ornatus, sed occultus cordis homo¹⁸, » etc. Quæ quidem ex tertio ejusdem Epistolæ capite totidem plane verbis transcripta sunt.

Ubi etiam aliquod ex prima Joannis Epistola sumit testimonium, hanc illi constanter attribuit. Ita enim ille¹⁹: « Hæc est autem dilectio Dei, inquit Joannes, φησὶν Ἰωάννης, ut mandata servemus, et mandata ejus gravia non sunt²⁰. » Et infra aliud multo prolixius ejusdem Epistolæ segmentum citato eodem nomine exhibet²¹: « Et ipse est propitiatio pro peccatis nostris, ut dicit Joannes²², » etc.

Quamvis autem Epistola Judæ longe minoris, imo et dubiæ prorsus auctoritatis pluribus, ut testatur

A Eusebius²³, olim visa, vel etiam a plerisque, ut Hieronymus ait²⁴, rejecta fuerit, Clemens tamen nec minus prolixum quam superioris fragmentum ex ea excerptis, nec minus asseveranter illam Judæ, tanquam vero et genuino suo auctori adjudicat²⁵. In libros quippe suos hæc ex illa verbo ad verbum, si paucissima quædam excipias, sic transtulit: « Volo enim vos scire, inquit Judas, φησὶν Ἰούδας, quod Deus, qui semel servavit populum ex Ægypto, secundo perdidit eos, qui non crediderunt, et angelos qui non custodierunt suum imperium, sed reliquerunt proprium habitaculum²⁶, » etc. Eo porro majoris momenti est illud Clementis nostri de hac Judæ Epistola testimonium, quod Eusebio a nobis jam citato teste²⁷: « Sane pauci admodum ex vetustioribus tum hujus Jacobi, tum illius Judæ, quæ et ipsa in septem catholicorum numero recensentur, mentionem fecere. »

At licet pauci ante Clementem scriptores hujus B 29 Epistolæ meminerint; alii tamen post ipsum magno plane consensu ad illius de ejusdem Epistolæ et auctore et divina canonicaque auctoritate sententiam accesserunt. Tertullianus siquidem de illa sic palam aperteque pronuntiat: « Eo accedit quod Enoch apud Judam apostolum testimonium possidet²⁸. » Origenes vero: « Quomodo etiam quod Judas apostolus in Epistola catholica dicit, poterit explicari²⁹? » Neque aliam ab illo quam illam de qua agimus, Judæ Epistolam indicari dixeris. Nam ibi ex ea illud accepit testimonium, sicuti et in alio libro prima ejus hunc in modum verba refert³⁰: « Et Judas scripsit Epistolam paucorum quidem veruum, sed plenam efficacibus verbis gratiæ coelestis. Qui in principio dixit: Judas Jesu Christi servus, frater Jacobi. » Quid vero quod ille³¹, quemadmodum Athanasius³², Innocentius primus summus pontifex³³, Augustinus³⁴, Cassiodorus et alii eandem Epistolam in aliarum canonicarum Epistolarum numero reponunt? Quamobrem Hieronymus a nobis jam laudatus: « Auctoritatem, inquit, vetustate jam et usu meruit, et inter sanctas Scripturas computatur. »

Si quid vero magis clarum et expressum quis desideret, audiat Epiphanium adversus Gnosticos disputantem: « De quibus adeo mihi commotus videntur in apostolo Judæ Spiritus sanctus, hoc est in catholica illius Epistola (Judas ille porro est qui Jacobi atque etiam Domini frater appellatus est), in qua per apostoli vocem Spiritus, inquam, sanctus corruptos illos et corruptores esse demonstrat, ut ibidem ibi loquitur: Quæ enim nesciunt³⁵, » etc.

Neque porro his tantum, aliisque scriptoribus, sed variis etiam conciliis, nimirum Laodiceno, Carthaginensi tertio et quarto, et aliis deinceps hujusce Epistolæ auctoritas comprobatur³⁶.

Sed agendum, et quidquid contra hanc tot tantorumque virorum opinionem obijciatur quam infirmum sit et imbecillum palam omnibus faciamus. Hieronymus illam non ideo, ut nonnulli autumant, a pluribus rejectam fuisse dixit, quia nec genuina erat, nec canonica. Verum « quia, » ut loquitur ipsemet Hieronymus³⁷, « de libro Enoch qui apocryphus est, in ea assumit testimonium. » Nullius autem ponderis est hæc ad eam rejiciendam illorum ratio. Nam ab eodem Hieronymo de Apostolo alibi scriptum legimus: « Paulus multa alia de re-

¹¹ lib. III Pædag., pag. 253. ¹² I Petr. II, 8. ¹³ Pædag. I, I, pag. 103. ¹⁴ I Petr. II, 4, 2, 3. ¹⁵ Pædag. lib. III, pag. 258. ¹⁶ I Petr. I, 17, 18. ¹⁷ Pædag. pag. 250. ¹⁸ I Petr. III, 2, 3. ¹⁹ Pædag. lib. III, pag. 257. ²⁰ I Joan. V, 3. ²¹ Pædag. pag. 264. ²² I Joan. II, 2, 3, 4, 5, 6. ²³ Euseb. lib. III Hist., cap. 25. ²⁴ Hieron. De script. eccles., cap. 14. ²⁵ Pædag. lib. III, pag. 239. ²⁶ Jud. 5, 6, seqq. ²⁷ Euseb. lib. II Hist., cap. 25. ²⁸ Tertul. De hab. nul., cap. 3. ²⁹ Orig. lib. V Comment. in Epist. ad Rom. ³⁰ idem Comment. in Matth. cap. XIII. ³¹ idem hom. 15 in Gen., et hom. 7 in Josue. ³² Athan. epist. 39 festali. ³³ Innoc. epist. 1 ad Exup. ³⁴ August. lib. II De doct. Christ., § 13. ³⁵ Epiph. hæres. 26, § 11. ³⁶ conc. Laod., can. 50; Carth. III, can. 44, et in codice can. Eccl. Afric.; Carth. IV, can. 47. ³⁷ Hieron., De Script. eccles. cap. 14.

conditis locutus est ²². » Nunquid ergo Pauli Epistolæ, in quibus recondita et apocrypha citantur, spurie dicendæ sunt, vel minime canonicæ? Recte igitur alii scriptores, his longe peritiores, hoc argumentum nihili plane fecerunt.

Nec validiori sane illi utuntur argumento, qui rursus nobis Judæ Epistolæ suæ initio non se, ut alii assolent, apostolum vocasse opponunt. Quid enim si modestiæ ejus tribuatur, quod se non apostolum, sed Jesu Christi servum nominaverit? Quid etiam quod antiquissimi scriptores illum apertissime apostolum nuncupant? Quid denique, quod ibidem se Jacobi fratrem appellat? Nonne satis eo nomine indicabat se Christi fuisse apostolum?

At, inquirunt, hæc verba Ἰησοῦ Χριστοῦ δούλος, a quibusdam librariis amanuensibus, majorem huic Epistolæ auctoritatem ut conciliarent, addita sunt. Verum qua putas ratione id confirmant? Sane nulla. Contra vero, hæc ipsissima verba genuina esse, et ab auctore ipso profecta testimoniis Hieronymi Epiphaniique jam a nobis allatis, invictissime conficitur.

Urgent tamen, et nihil remittentes aiunt: Hæc Epistola, si canonica fuisset, omnes in linguas, quemadmodum et aliæ apostolorum Epistolæ, esset reddita. Sed quid aliud inde concludi potest, nisi illam neque tot in orbis terrarum partes quot aliæ, neque tam cito ac illæ, fuisse divulgatam? Quid vero si ejus varias in linguas interpretationes ad nos non pervenerunt? Testis porro nobis est Eusebius eam publice, non secus ac Jacobi et alias apostolorum litteras, plurimis in Ecclesiis suo tempore fuisse lectitatum: « Verumtamen, inquit, has quoque cum cæteris plurimis in Ecclesiis lectitari cognovimus ²³. » Quomodo autem plurimis in Ecclesiis, sicut aliæ apostolorum canonicæ Epistolæ, legi potuit, nisi in varias, sicut istæ, in linguas conversa fuerit?

Omniū ergo minime audiendus est neotericus quidam scriptor, qui Epistolæ bujus auctoritatem elevare cum non valeat, ipsam Clementis nostri fidem infirmare perperam conatur. Nobis enim vero non veretur frigide obiectare levissimi momenti esse testimonium illius; utpote qui aliquando adulterinas scriptiones, ut narrat Eusebius, ad varios genuinosque sacre Scripturæ libros præpostere minusque accurate adjunxit. Hæc autem sunt Eusebii verba: « In libris Ὑποτυπώσεων, omnium, ut uno verbo dicam, utriusque Testamenti Scripturarum compendiosam instituit narrationem, ne illis quidem prætermisiss scripturis de quibus inter multos ambigitur: Judæ Epistolam, et Barnabæ, ac reliquas catholicas Epistolas intelligo, et Revelationem quæ dicitur Petri ²⁴, » etc.

Verum alibi demonstravimus ²⁵ Clementem de Barnabæ Epistola suum ferendo judicium, a vero non tam longe, ut quidam opinantur, aberrasse. Fac tamen illius de hac Epistola, quemadmodum de Petri Revelatione, erroneam fuisse opinionem; nunquid idcirco in aliis omnibus, ab eo ibidem assertis, falsitatis et erroris arguendus est? Nemo certe, ne ipse quidem levissimæ hujusce argumentationis auctor id dixerit. Quamvis enim Clementem in quibusdam erravisse fateamur, inde tamen illum in aliis atque in asserenda etiam Epistolæ Judæ veritate deceptum fuisse, quis recte unquam colligat?

Cæterum, animadvertite, quæso, quæcunque Clementis ex hac Judæ Epistola retulit ²⁶, ea ad verbum ex Græco illius textu fuisse delibata, paucis quibusdam exceptis, quæ in Clementinorum operum scholiis adnotantur.

A Alia quoque plurima Novi Testamenti loca non sine aliqua quorundam verborum diversitate ab illo descripta legimus. An autem illa lectionum varietas in memoriam ejus non satis tenacem, vel in codicum quibus ille utebatur, ab aliis discrepantiam refundenda sit, dictu satis difficile est. Vero autem videtur similis id huic sæpius quam alteri ascribendum.

Porro autem unum eundemque Scripturæ locum ab eo diverso modo transcriptum nonnunquam advertimus. Ut cætera enim omittamus, primam Evangelii Joannis sententiam uno in libro sic reddidit ²⁷: Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος, καὶ ὁ Λόγος ἦν πρὸς Θεόν. In Pædagogo autem ²⁸: Ἐν ἀρχῇ ὁ Λόγος ἦν τῷ Θεῷ.

Unum tandem, ne et tu sæpe decipiaris, te adhuc monitum esse volumus, citata a Clemente sacre Scripturæ ac præsertim Evangeliorum loca, in operum ejus editionibus sæpesæpius male indicari. Plurimorum instar illud erit, quod ipse in medium protulit ²⁹: « Ecce qui in vestitu glorioso et deliciis degunt ³⁰, » etc. in margine siquidem pro Luca, ex quo hæc hausta sunt, **30** Matthæus qui longe aliter locutus est ³¹, præpostere citatur. Id autem semel notasse satis esse putavimus.

ARTICULUS V.

De lege apostolica, qua sanguine animalium et suffocatis carnibus interdicitur.

Sacra Scripturæ etsi nulla Clemens verba aliquando describat, ad ea tamen alicubi non obscure alludit. Quando enim Christianis hominibus potu atque pastu sanguinis animalium plane penitusque interdicti sic docet ³²: « Neque hominibus fas est tangere sanguinem, quibus corpus nihil est aliud quam caro exculta sanguine. Verbi participes fuit humanus sanguis, et gratiæ per spiritum habet communionem; » nonne ad hanc respicit legem in Actibus apostolorum scriptam: « Visum est Spiritui sancto et nobis, nihil ultra imponere vobis oneris, quam necessaria; ut abstinereis vos ab immolatis simulacrorum, et sanguine, et suffocato, et fornicatione ³³? » Hanc itaque legem a Christianis Clementis tempore observatam fuisse nemo diffitebitur. Sed quia hæc eadem lex ab nostræ Patrum Bibliothecæ auctoribus non semel memoratur, quæ de ea et de hoc Clementis loco in controversiam veniunt, paulo accuratius sunt examinanda. Tria autem solissimum in disceptationem vocantur, primum utrum vox « et suffocato » ab apostolis profecta, vel sacro divini libri textui inserta sit; deinde quandiu lex illa apud Christianos obtinuerit; tertio denique cujus ponderis sint allatæ a Clemente nostro rationes.

Ad primum autem quod attinet, pseudo-Ambrosius haud hæsitante affirmat eam vocem « et suffocato » inepte prorsus a male seriato quodam Græculo apostolico textui additam: « Quæ sophistæ Græcorum, inquit, non intelligentes, scientes tamen a sanguine abstinendum, adulterarunt Scripturam, quantum addentes mandatum, et a suffocato observandum. Quod puto nunc Dei nutu intellecturi sunt, quia supra dictum erat, quod addiderunt ³⁴. » Nullum autem falsa Ambrosiani nominis usurpatio sic moveat, ut omnem ficto maleque larvato scriptori fidem continuo derogari velit. Verumenimvero Irenæus ubi hoc apostolorum edictum totidem verbis refert, alto eadem vocem præterit silentio: « Placuit sancto, inquit, Spiritui... abstinere vos ab idololatriis, et sanguinis effusione, et fornicatione ³⁵. » Simili quoque modo Cyprianus

²² Comment. in cap. 11 Epist. ad Tit. ²³ Euseb. lib. 11 Hist., cap. 25. ²⁴ idem, lib. vi Hist., cap. 14. ²⁵ dissert. in ep. s. Barn. art. 3. ²⁶ rursus lib. 111 Strom. ²⁷ Admon. ad gent. pag. 5. ²⁸ Pædag. lib. 1, cap. 8, pag. 113. ²⁹ Pædag. lib. 11, pag. 201. ³⁰ Luc. vii, 25. ³¹ Matth. xi, 8. ³² Pædag. lib. 111, pag. 228. ³³ Act. xv, 28, 29. ³⁴ pseudo-Amb. Comment. in Epist. ad Gal., cap. 11, v. 2. ³⁵ Iren. lib. 111 adv. hæres., cap. 12.

eam omisit: « Abstineret vos ab idololatricis, et a sanguinis effusione, et fornicatione ».

At plures tamen cum Augustino, Cyrillo, aliisque inferius citandis, hanc vocem ab apostolis revera prodixisse agnoscunt. Quamobrem variis Ecclesiae conciliis nominatim cautum legimus, ne quis suffocato vescatur.

Unde autem nata sit hæc veterum Patrum dissensio, si quæras, Hieronymi verbis tibi respondebimus: « In Actibus apostolorum narrat historia... seniores qui Jerosolymis erant, et apostolos pariter congregatos statuissse per litteras, ne superimponeretur eis jugum legis, nec amplius observarent; nisi ut custodirent se tantum ab idololatriis, et sanguine, et fornicatione, sive, ut in nonnullis exemplaribus scriptum est, et a suffocato ».

Vides itaque hanc ultimam vocem, attestante Hieronymo, in paucioribus, vel ut ipse ait, « in nonnullis » tantum sacræ Scripturæ codicibus representatam. Quid mirum igitur, si a Patribus jam laudatis omissa, ab aliis, prout quique eorum ferebant Scripturæ codices, citata fuerit? Præterea ex hoc eodem Hieronymi testimonio liquet vero patrum similem videri debere pseudo-Ambrosii opinionem, qui hanc particulam a sophistis Græcorum sacro textui additam esse contendit. Porro autem, si Augustino credimus, lex sanguinis potum prohibens, suffocatum etiam complectitur. « Præceptum ab apostolis, ut abstinerent gentes.... a sanguine, id est ne quidquam ederent carnis, cujus sanguis non esset effusus ».

Quando vero ea lex abrogari, vel de illa aliquid derogari cœperit, non una est eruditorum hominum opinio eademque sententia. At sane constat Christianos diu post Clementis tempora hanc secutos esse apostolorum normam et institutionem. Testes hujusce rei si tibi citari velis, audi, quæso, Tertullianum: « Ne animalium quidem sanguinem in epulis esculentis habemus, qui propterea quoque suffocatis et morticinis abstinemus: ne quoquomodo sanguine contaminemur, vel intra viscera sepulto. Denique inter tentamenta Christianorum botulos etiam cruore distentos admovetis, certissimi scilicet illicitum esse penes illos, per quod exorbitare illos vultis ».

Nec minus aperte Minutius Felix: « Nobis, inquit, homicidium nec videre fas, nec audire; tantumque ab humano sanguine cavemus, ut nec edulium pecorum in cibis sanguinem noverimus ».

Bibliadis vero, martyrium agens et tormentis vexata, apud Eusebium sic respondisse perhibetur: « Qui fieri posset, ut infantes comederent (Christiani), quibus ne sanguinem quidem animalium degustare licet? »

Origenes quoque: « Vides, ait, hanc de observatione sanguinis legem, quæ communiter et illis Israel et advenis data est, observari etiam a nobis qui ex gentibus per Jesum Christum credimus Deo ».

His accedit Hieronymus, qui in suis ad Ezechielis prophetiam commentariis sic loquitur: « Omni generi electo, regali et sacerdotali (quod proprie ad Christianos refertur), hæc præcepta conveniunt, ut morticinum non comedat, tam de avibus quam de pecoribus, cujus nequaquam sanguis effusus est, quod in Actibus apostolorum dicitur suffocatum, et quæ necessario observanda, apostolorum de Jerusalem epistola monet, et captum a bestia, qui et ipsum similiter suffocatum est, et condemnat sacerdotes, qui in turdis, ficedulis, gliribus et cæteris hujusmodi hæc aviditate gulæ non custodiunt ».

Quam stricte autem Christianos hac lege teneri antiquis olim patribus nostris persuasum fuerit, inde colligas, quod antiqui Ecclesiae Patres, pluribus etiam in synodis olim congregati, variis iisque nonnunquam gravissimis poenis prævaricatores ejus censuerint esse multandos. Nam ut pseudepigraphum canonem apostolorum, qui sacerdotes depositionis, laicos segregationis poena afficit, missum faciamus, certe concilio Gangrensi, omnes hujusce prævaricationis rei anathematis gladio feriuntur.

Trullana autem synodus eandem in eos, atque apostolicus canon poenam decernit; secunda vero Aurelianensis illos ab Ecclesiae arce cæcibus. Mitius agit summus pontifex Gregorius tertius, qui illos per quadraginta tantum dies penitentiae, haud dubie publicæ, jubet adduci. Denique ex ipso quoque Beda discimus ab Ecclesia idem fuisse constitutum.

Ex his autem et aliis, quæ huc congerere nihil necesse est, similibus Ecclesiarum decretis, quidam hujusce ætatis scriptores concludunt hanc legem non ante quadringentos abhinc annos fuisse antiquatam. Verum eam longe pluribus ante id tempus sæculis abrogari cœpisse nullus plane dubitandi locus est. Nec obscure quidem id probari potest his Cyrilli Jerosolymitani verbis: « Scribunt apostoli et seniores... ut in primis idololatriis abstineant, deinde ut sanguine et suffocato. Nam hominum multi feri et immanes, moreque canino viventes, sanguinem lambunt, agrestium et ferocium bellorum instar, suffocata devorant abunde. Tu autem, Christi servus, comedens, reverentia modestiæ adhibita comede ».

Quid enim aliud ibi innuit eruditissimus ille vir, nisi damnamdam esse ferinam duntaxat et immanem sanguinis suffocatione comedendi consuetudinem; ac Christiano, si modestia et reverentia adhibeatur, iis uti licere?

Augustinus vero id clarius enodatusque explicat: « In Actibus, inquit, apostolorum, hoc lege præceptum ab apostolis, ut abstinerent gentes tantum a fornicatione, et ab immolatis, et a sanguine, id est, ne quidquam ederent carnis, cujus sanguis non esset effusus. Quod alii non sic intelligunt: sed a sanguine præceptum esse abstinendum, ne quis homicidio se contamine. Hoc discutere longum est, et non necessarium: quia et si hoc tunc apostoli præceperunt, ut ab animalium sanguine abstinerent Christiani, ne præfocatis carnibus vescerentur, elegisse mihi videntur pro tempore rem facilem, et nequaquam observantibus onerosam, in qua cum Israelitis gentes propter angularem illum lapidem, duos in se condentem, aliquid communiter observarent: simul et admonerentur ex ipsa arca Noe, quando Deus hoc jussit, Ecclesiam omnium gentium figuratam, cujus facti prophetia jam gentibus ad fidem accedentibus incipiebat impleri. Transacto vero illo tempore, quo illi duo parietes, unus ex circumcisione, alter ex præputio venientes, quamvis in angulari lapide concordarent; tamen suis quibusdam proprietatibus distinctius eminebant: ac ubi Ecclesia gentium talis effecta est, ut in ea nullus Israelitæ carnalis appareat; quis jam hoc Christianus observat, ut turbos, vel minutios aviculas non attingat, nisi quarum sanguis effusus est, aut leporem non edat, si manu a cervice percussus, nullo cruento vulnere occisus est? Et qui pauci adhuc tangere ista formidant, a cæteris irridentur: ita omnium animos in hac re tenuit illa sententia Veritatis: Non quod intrat in os vestrum ».

¹¹ Cyp. lib. III Testimon. ¹² Hieron. lib. II in Epist. ad Gal., cap. 3. ¹³ Aug. lib. XXXI contra Faust., cap. 15. ¹⁴ Tertul. Apol., cap. 9. ¹⁵ Minut. in Octavio, pag. 34. ¹⁶ Euseb. lib. III Histor., cap. I. ¹⁷ Orig. lib. II Comment. in Epist. ad Rom., cap. 2, pag. 313. ¹⁸ Hieron. lib. XIII Comment. in Ezech., cap. 45. ¹⁹ Can. apost. 69. ²⁰ concil. Gangr. circa an. 324, can. 2. ²¹ conc. Trul. an. 692, can. 67. ²² conc. Aurel. an. 533, can. 20. ²³ Gregor. III, an. 740, t. VI Conc. Labb., p. 1482. ²⁴ Bed. De reined. peccat., cap. 4. ²⁵ Cyril. Jerus., catech. 4, pag. 34. ²⁶ Aug. lib. III cont. Faust., cap. 13, pag. 456.

vos coinquinat. » Hunc Augustini locum, etsi paulo longiorem integrum descripsimus; quia plura, quæ ad rem nostram faciunt, ibi dilucide planeque enucleantur.

Primum testatur hanc legem suo tempore ita fuisse abrogatam, ut qui eam adhuc observare velent, a cæteris omnibus irriderentur. Ab apostolis siquidem usque ad illud tantum tempus imposita fuerat, quo ex Judæis et gentibus una facta est Ecclesia, nullusque carnalis Israelita amplius exstitit.

Præterea qui hac lege se solutos esse credebant, his præsertim nitebantur Christi verbis: « Non quod intrat in os, coinquinat hominem⁶⁶. » Persuasum enim habuerunt hac Domini nostri sententia se longe arctius, quam lata ad tempus tantum aliquod apostolorum ejus lege astringi et obligari.

Non putamus tamen Augustinum de omnibus generatim, ac per totum orbem terrarum dispersis, seu Christianis, seu Ecclesiis loqui; sed eum de Africana aliisque vicinioribus esse intelligendum. Quamvis enim Cyrillus Jerosolymitanus nobis, uti vidimus, testis sit eadem lege nullum amplius suo tempore teneri, illam tamen Hieronymus, uti jam observavimus, apud suos nondum rescissam, vel infirmatam fuisse testificatus est.

Ex dictis itaque haud plane immerito colliges, hanc apostolorum præscriptionem tandiu a Christianis sedulo observatam, quandiu variis tyrannorum et paganorum persecutionibus vexati fuerunt. Pace autem Ecclesiis reddita, eos paulatim, ac citius quidem quibusdam in locis, in aliis serius, atque etiam posterioribus sæculis ab illa descivisse,

A donec ab omnibus ubique tandem abrogata est. Neque tamen iis subscribere possumus, qui ex collectione canonum a Beda aliisque scriptoribus adornata concludunt eandem legem eo tempore a Christianis observatam, quo hujusmodi conspilationes publicam prodierunt in lucem. Hujusce etenim generis scripta quid actum fuerit potius indicant, quam quid adhuc apud Christianos tum esset in usu.

Quod autem ad hujusce interdicti allatas a Clemente nostro rationes spectat, certe Augustinus aliam iis plane similem protulit, propter quam apostoli morticino patriarchis et Israelitis olim prohibuerunt: « Morticinum, inquit, puto, quod ad escam usus hominum non admisit, eo quod non occisorum, sed mortuorum animalium morbida caro est, nec apta ad salutem corporis, cujus causa sumimus alimentum⁶⁷. » Sed apostoli non his rationibus, ex ipsa hujusce alimenti natura petitis, ad hanc, de qua agimus, condendam legem inducti videntur. Non alia quippe in ea ferenda illis, ut ibidem tradit Augustinus, mens fuit, nec aliud consilium, quam ut Christianis « pro tempore rem facilem et nequaquam observantibus onerosam » præcipiendo, Judæorum consulerent infirmitati, atque ea benignitate et indulgentia illos ad Christianæ fidei professionem facilius adducerent. Alia igitur argumenta ad confirmandam potius ac Christianorum animis altius infingendam hanc legem, quam ad explicandam legislatorum in ea conscribenda mentem a Clemente, ut aliis sæpe usu venit, excogitata et proposita haud merito dixerimus.

CAPUT IV.

De Christi et Spiritus sancti divinitate, sacroque Trinitatis mysterio, ac de iis quæ ad Christum pertinent.

ARTICULUS I.

De summa Christi divinitate in Admonitione ad Græcos asserta.

Supremam Filii Dei, Christi Domini, divinitatem Clemens tam clare et aperte, tam frequenter et assidue suis in libris asserit et propugnat, ut dictu difficillimum sit cur nonnulli etiam catholici homines illum in hoc præcipuo Christianæ fidei capite explicando erroris alicujus reum agere non dubitaverint. Neque enim ad iniquam eorum criminationem plane depellendam singula quæque, quod sane longius esset et inutile, in medium proferenda sunt illius certa plane et minime obscura de summa Christi divinitate testimonia; sed ex iis quædam tantum seligere sufficiet, quibus ipso sole meridiano clarius cuilibet etiam pervicaciori homini fiat, nulum³² unquam ante Nicæna tempora fuisse scriptorem, qui illo apertius et constantius hoc catholicum dogma docuerit et tuitus sit.

Missa itaque ea primum faciemus, quibus eruditissimus ille vir Christum ante Davidem, ex cujus stirpe homo factus est, et ante Luciferum exstitisse prædicat⁶⁸. Neque iis etiam immorabimur, quibus gentiles serio monet Christum ab apostolo Paulo Deum certissime renuntiari⁶⁹. Id quoque, etiamsi ad rem nostram plurimum faciat, ultro prætermitemus, quod Clemens expressissime definit, Christum esse Deum et hominem, Deum viventem, qui passus est et adoratur, qui ex hominibus solus est Deus⁷⁰.

C His igitur omissis, ad illa animum sedulo advertamus, quæ de Christo Domino hunc scribit in modum⁷¹: « Nunc autem apparuit hominibus hic ipse Verbum, qui solus est ambo, Deus et homo. . . . apparuit qui est in eo, qui est: quoniam Verbum, quod erat apud Deum, doctor apparuit, per quod omnia sunt fabricata. Verbum quod cum olim vitam in creatione, ut opifex, dedisset; postquam tanquam magister se manifestavit, bene vivere docuit, ut postea vitam æternam, ut Deus, suppeditaret. »

Observes velim, et diligenter nobiscum expendas Græca illius verba, ἐπεφάνη ὁ ἐν τῷ ὄντι ὢν, ὅτι ὁ Λόγος ὃς ἦν πρὸς τὸν Θεόν, διδάσκαλος ἐπεφάνη. « Apparuit qui est in eo, qui est: quoniam Verbum quod erat apud Deum, magister apparuit. » Quo enim, amabo te, his Clemens verbis alio colineat, quam ad illud ipsum proprium Dei nomen, ὁ ὢν, quod petenti olim Moysi ab ipsomet eodem Deo declaratum legimus? Atqui Clemens hoc nomen non tantum Filio Dei, sicut et Patri reipsa attribuit; sed ei ascribendum hinc probat, quoniam antequam homo fieret, ille ipse Verbum erat apud Deum, et per ipsum facta sunt omnia. Quid autem aliud inde colligas, nisi Clementem eandem Verbo et Filio Dei tribuisse divinitatem, quæ ipsimet Patri æterno tribuenda est?

Quod quidem mirum in modum ea confirmant, quæ continenter subjungit⁷²: « Verbum ut opifex vitam homini creatione dedit, ut magister eum.

⁶⁶ Matth. xv, 11. ⁶⁸ Aug. lib. xxxii cont. Faust., cap. 13, p. 456. ⁷⁰ Admon. ad gent. pag. 4, 5. ⁷¹ pag. 56. ⁷² pag. 66. ⁷³ pag. 5, 6. ⁷⁴ pag. 6.

sanctam et honestam vitam vivere docuit, ut Deus beatam et æternam illius vitam facit. » At quis unquam, nisi supremus Deus, triplicem hanc vitam homini dare potest?

Eandem Christi-divinitatem paulo brevius, sed non minori perspicuitate et evidentiā sic alibi explicat⁷⁶: « Ἡ μὲν γὰρ τοῦ Θεοῦ εἰκὼν ὁ Λόγος αὐτοῦ, καὶ υἱὸς τοῦ νοῦ γνήσιος, ὁ θεὸς Λόγος, φωτὸς ἀρχέτυπον φῶς, εἰκὼν δὲ τοῦ Λόγου ὁ ἀνθρώπος. » Est quidem Dei imago ejus Verbum, et filius mentis legitimus, divinum illud Verbum, lucis lux archetypa: Verbi autem imago est homo. » Hæc sane tam clara et aperta divinæ Christi naturæ confessio aliquid potius videtur esse concilii oecumenici, Arianam hæresim damnantis decretum, quam unius hominis ante Nicæna tempora scriptis testimonio et sententia. Quid enim aliud Nicæna synodus contra errores Arianæ decrevit, nisi Christum esse verum et proprium Dei Filium atque ex Patre suo tanquam lumen de lumine genitum? Atqui hæc est ipsissima Clementis nostri definitio.

At, inquires, si Verbum sit verus Dei Filius et ab eo genitus, cur eum Clemens ἀρχέτυπον φῶς, « lucem archetypam, » appellat? Hujus quæstionis solutionem plures iique doctissimi Ecclesiæ Patres tibi suggerunt, qui Dei Filium, Verbum divinum, dicunt ideam esse et exemplar, quo Pater æternus universa molitur est. Quapropter docent illum esse principium de principio, in quo universa creata sunt. Unus autem ad id probandum, ne in re minime ambigua diutius inmoremur, sufficiet Augustinus. Nihil enim his illius, quibus Patrem æternum alloquitur, verbis clarius et apertius: « In principio, inquit, tuo fecisti cælum et terram, in Verbo tuo, in Filio tuo, in virtute tua, in sapientia tua, in veritate tua. . . . Omnia in sapientia fecisti, et illa principium, et in eo principio fecisti cælum et terram⁷⁷. » Eadem sane in subsequenti libro, ne id semel tantum et obiter attigisse videretur, repetit et inculcat⁷⁸. Ne quis autem inde plura in sanctissima Trinitate prima esse principia temere inferret, ille alibi Filium unum cum Patre principium esse docuit: « Pater principium non de principio, Filius principium de principio; sed utrumque simul non duo, sed unum principium⁷⁹. » Clemens itaque eodem sensu asserit Verbum a Patre æterno genitum esse lucis paternæ lucem archetypam; quia ipse, qui omnia creavit, illorum fuit idea, exemplar et ἀρχέτυπον.

Sed agesis, et ad alia transeamus, quibus Clemens eodem in libro Christum ejusdem omnino cum Patre divinitatis esse suis ipse verbis tradidit et definit: « Verbum divinum, qui revera est Deus manifestissimus, qui est universorum Domino exæquatus: « Ὁ πανερώτατος ὄντως Θεός, ὁ τῷ δεσπότη τῶν ὅλων ἐξισωθείς⁸⁰. » Quoniam erat ejus Filius, et Verbum erat in Deo. . . . Undenam ipse esset, et quis esset, per ea, quæ docuit et demonstravit, ostendens fœderis initor, et reconciliator, et servator noster, Verbum, fons vivificus, pacificus, qui per universam faciem terræ diffunditur, per quem, ut semel dicam, effecta sunt omnia, pelagus honorum, πλάγος γέγονεν ἀγαθῶν⁸¹. » Quid ad declarandam Christi divinitatem expressius significantiusque potest desiderari? Ibi enim Clemens asseveranter affirmat Verbum divinum esse Deum manifestissimum, sed ipsum etiam universorum Domino, id est Patri suo adæquari et æquiparari.

Qua autem ratione id ille probaverit, quæso, di-

ligenter attendas: « Quoniam, inquit, erat ejus Filius, » verus scilicet, et proprius, γνήσιος, ut paulo ante dixerat; et quia « Verbum erat in Deo, » ita sane, ut nunquam in eo esse inceperit, sed ipsi fuerit coæternum. Neque enim Pater æternus sine proprio suo Filio, neque Deus Spiritus sine Verbo esse unquam potuit.

Ipsa vero honoris et laudis elogia, quibus Clemens Christum ibi exornat, nonne summo supremoque Deo ita sunt propria, ut nulli alii tribui possint et convenire?

ARTICULUS II.

Quam invictè eadem Christi et Spiritus sancti divinitas ac sanctissimæ Trinitatis mysterium in libris Pædagogi asserantur.

Quæ in medium hucusque protulimus, assertæ a Clemente nostro summæ Christi divinitatis argumenta, ex uno tantum illius libro a nobis delibata sunt. Quid ergo? si alia ejus scripta ac libri præsertim Pædagogi percurrantur, tot certe tamque invicta legentibus undique sese offerent ejusdem assertionis firmamenta; ut oculis prorsus orbatus sit, qui illa non videat, et mente omnino captus, qui eis⁸² reluctetur. Ab ipso enim Pædagogi initio ille Christum Dominum his nativis pingit coloribus et verbis: « Εὐχεν δὲ ὁ παιδαγωγὸς ἡμῶν τῷ Πατρὶ αὐτοῦ τῷ Θεῷ, οὐπὲρ ἐστὶν Ἰῦδς, ἀναμάρτητος, ἀνεπιληπτος, καὶ ἀπαθὴς τὴν ψυχὴν: Θεὸς ἐν ἀνθρώπῳ σχήματι. Ἀρχαντὸς, πατρικῷ θελήματι διάκονος, Λόγος, Θεός, ὁ ἐν τῷ Πατρὶ, ὁ ἐκ δεξιῶν τοῦ Πατρὸς, σὺν καὶ τῷ σχήματι Θεός. » Pædagogus autem noster, Deo Patri suo similis est, cujus est Filius, in quem nullum omnino cadit peccatum, estque nulli reprehensioni affinis, et animo impassibilis; Deus in figura hominis, impollutus, paternæ voluntati serviens, Verbum, Deus qui est in Patre, qui est a dexteris Patris, et cum figura Deus est⁸³. » Utramque Christi naturam cum humanam tum præcipue divinam ibi luculenter auctor noster prædicat. Et enim illum non modo Verbum, Λόγον, et Deum simpliciter appellat; sed Filium Dei ita Patri suo similem, ita verum in hominis figura Deum; ut ipse in Patre, quemadmodum Pater in ipso sit: « In ipso, alibi adhuc inquit, Filius, et in Filio Pater⁸⁴. » Quis autem de creatura aliqua, ac puro meroque homine, hæc a Clemente nostro dici potuisse jure merito crediderit?

Age vero, et vide, quæso, quibus ille laudum titulis Christum extollat. Ab illo enim vocatur ἀναμάρτητος, qui non peccavit, vel potius, qui peccare non potest. Nam continenter adjecit ἀνεπιληπτος, qui argui et reprehendi nequit, vel reprehensioni non est obnoxius. Tum deinde ἀπαθὴς τὴν ψυχὴν, qui animi affectionibus et perturbationibus minime subjectus est. Denique ἀρχαντὸς, impollutus et immaculatus. « Atqui nullo modo peccare penitus, » inquit ibidem Clemens⁸⁵, « Dei esse dicimus. » Tanta autem cura illud discipulis suis persuadere enititur, ut aliis verbis idem repetat: « Hic nobis est imago, in qua nulla est macula. . . . Et ille quidem ab omnibus humani animi perturbationibus est liber. Propterea enim vel solus est iudex, quod solus sit, in quem peccatum non cadit⁸⁶. » In scirpo igitur nodum quærit, qui Clementem ibi de summa Christi divinitate mentem suam clare omnino, et perspicue aperuisse inficiabitur.

Quid vero, quod ille Christum nulli non solum peccato obnoxium esse asseverat, sed ab ipso quoque tanquam vero et supremo Deo peccata dimitti: « In omnibus, inquit, prodest, et in omnibus juvat

⁷⁶ pag. 62. ⁷⁷ lib. xi Confess., cap. 9. ⁷⁸ lib. xii Confess., cap. 29 et seq. ⁷⁹ lib. iii cont. Maxim. Arian., cap. 17. ⁸⁰ pag. 68. ⁸¹ pag. 64. ⁸² lib. i Pædag., cap. 2, pag. 79 et seq. ⁸³ lib. i Pædag., cap. 7, pag. 108. ⁸⁴ pag. 80. ⁸⁵ ibid.

Dominus, et tanquam homo, et tanquam Deus: A peccata quidem remittens, ut Deus; ne peccemus autem, pædagogi rita instituens, ut homo⁸⁸. Si Clemens igitur Christum, propterea « quod solus sit, in quem peccatum non cadit, » verum et summum putavit esse Deum, multo sane magis illud eo persuasum habuit, quod pænes illum suprema remittendorum peccatorum esset potestas? Quapropter rursum de eodem divino medico in hæc scribit verba: Δόγος δὲ ὁ πατριχὸς μόνος ἐστὶν ἀνθρώπων ἰατρὸς ἀρρώστων Παύλιος, καὶ ἐπιπρόδός ἁγίος νοσοῦσας ψυχῆς. « Verbum autem paternum solus est humanarum ægriitudinum Pæonii medicus et sanctus ægrotae animæ incantator⁸⁹. »

Quid tandem, quod et ipsum haud dubitanter appellat τὸν παντοκράτορα Θεὸν Δόγον, « Omnipotentem Deum Verbum⁹⁰, » qui cor hominis sic sariare potest, ut nullius plane rei amplius indigeat?

Ex ipsis autem divinissimis sacrae Scripturae cum Veteris, tum Novi Testamenti fontibus se hanc doctrinam hausisse palam omnibus facit. Postquam enim de Christo id ab Isaia prænuntiatum fuisse dixisset: « Puer natus est nobis, et filius datus est nobis, cujus principatus super humerum ejus, et vocatum est nomen ejus magni consilii angelus⁹¹, » continuo subnectit: « Per eundem prophetam narrat ejus magnitudinem: Θαυμαστὸς σύμβουλος, Θεὸς δυναστής, Πατὴρ αἰώνιος, ἄρχων εἰρήνης. . . . καὶ τῆς εἰρήνης αὐτοῦ οὐκ ἐστὶ πέρας. » Admirabilis consiliarius, Deus potens, Pater æternus, princeps pacis. . . . et pacis ejus non erit finis; unde sic exclamat: « (O magnum Deum!) o perfectum puerum! Filius in Patre, et Pater in Filio. Ὁ τοῦ μεγάλου Θεοῦ! ὁ τοῦ τελείου παιδίου! Ὑἱὸς ἐν Πατρὶ, καὶ Πατὴρ ἐν Ὑἱῷ. » Quis igitur negabit Clementi persuasum omnino fuisse Christum ab Isaia verum et summum, ac eundem cum Patre Deum apertissime declarari?

Eodem plane modo ex primis Evangelii Joannis verbis argumentatur⁹²: « Nihil odio habet Deus: sed neque ejus Verbum. Utrumque enim unum est, nempe Deus: ἐν γὰρ ἄμφω ὁ Θεός. Dicit enim: In principio Verbum erat in Deo, et Deus erat Verbum. » Nemo itaque, nisi summa obcæcatus perti-
nacia, non videt Clementem ex prima illa Joannis sententia colligere Christum Dominum ita cum Deo Patre esse unum, ut unius ejusdemque cum eo sit naturæ et divinitatis.

Pergamus autem, et quomodo illud idem ex aliis Evangeliorum locis invictissime conficiat, videamus. At id quidem læulentissime ea ratiocinatione demonstratur, qua ille ex divina eodem Scriptura ipsummet Deum, qui bonus est, justum esse convincit. Hunc enimvero ea simplicissima unitate, qua major excogitari non possit, esse unum sic probat: « Unum quidem ipsum dicit; ut omnes unum sint, sicut tu Pater in me, et ego in te, ut et ipsi in nobis unum sint. . . . Ut unum sint, sicut nos unum sumus; ego in ipsis, et tu in me, ut sint perfecti in unum. Unum autem est Deus, et ultra unum, et supra ipsam unitatem. Et ideo particula illa, « tu, » demonstrativam habens emphasim, eum qui vere solus est, qui fuit, et est, et erit, Deum ostendit⁹³. » Deinde vero probat eum esse justum, quem prius bonum esse demonstraverat. Tum subiungit: « Qui enim hos quidem statuit a dextris, illos vero a sinistris; quatenus quidem Pater, qui bonus est, mente concipitur, id solum, quod est bonus, appellatur est; quatenus vero qui Filius est, Verbum ejus in Patre est, justus appellatur, ex mutua quæ est inter se rela-

tione et habitudine; ut sit dilectionis æqualitate dimensum nomen potentia: » Ὁ γὰρ ἰσθὺς τοὺς μὲν ἐκ δεξιῶν, τοὺς δὲ ἐξ εὐωνύμων, καθὼ μὲν Πατὴρ νοεῖται ἀγαθὸς ὢν, αὐτὸ μόνον ὃ ἐστὶ κέλῃται, ἀγαθός· καθὼ δὲ Ὑἱὸς ὢν ὁ Δόγος αὐτοῦ ἐν τῷ Πατρὶ ἐστὶ, δίκαιος προσαγορεύεται, ἐκ τῆς πρὸς ἀλλήλα σέσεως· ἀγάπης ἰσότητι μεμετρημένον ὄνομα δυνάμεως. Denique posteaquam illud variis Scripturae testimoniis confirmavit, hanc ex iis elicit conclusionem: « Idem ergo est Pater ejus, qui cum unum sit multis significatur potestatibus; et hoc sibi volebat illud: « Nemo novit Patrem; » qui quidem erat omnia priusquam veniret Filius: ut eī veritate apertum, quod qui est universorum Deus, unus solus sit bonus, justus, opifex, Filius in Patre, cui gloria in sæcula sæculorum, amen. » Τῶν συμπάντων Θεὸν, ἕνα μόνον εἶναι ἀγαθόν, δίκαιον, δημιουργόν, Ὑἱὸν ἐν Πατρὶ⁹⁴. Quis autem ad unam eandemque Filii et Patris naturam declarandam quidquam his verbis expressius significantiusque merito desideraverit? Ibi quippe Clemens disertissime docet 34. Filium Dei esse unum cum Patre, ea simplicissima unitate, qua nullus unquam possit majorem fingere, vel excogitare.

Non audiendus itaque pertinax quis Ariannus, qui Clementem non de naturæ, sed voluntatis tantum, atque amoris unitate, seu potius conjunctione loqui ex eo, quod ab ipso citatur, Joannis testimonio nobis perperam objiciet. Ex tota enimvero illius argumentandi ratione manifestissimum et sole meridiano clarius est, non aliam ejus fuisse mentem; nisi ut ex his Christi apud Joannem verbis ostenderet illum a Patre suo æterno petisse; ut homines gratia, veritate et amore unum fierent, quemadmodum ipse cum eodem Patre suo unus natura Deus erat.

Quamobrem postquam ille fusius probavit Patrem et Filium esse unum eundemque Deum, justum et bonum: « Vide, inquit, quomodo Pædagogi, id est Christi, quod justum est, ostenditur in increpationibus, et Dei, quod bonum est, in miserationibus. Quocirca David, hoc est Spiritus qui per eum loquitur, utrumque complectens, de eodem Deo psallit: « Justitia et judicium præparatio sedis tuæ, misericordia et veritas præcedent faciem tuam⁹⁵. » Fatetur esse ejusdem potestatis, et judicare et benefacere; simul enim est utrorumque potestas, judicium justī quod discernit, et idem justus et bonus, qui est vere Deus, qui est ipse omnia, et omnia ipse; quoniam ipse est Deus, qui est solus Deus. » Τῆς αὐτῆς εἶναι δυνάμεως ὁμολογεῖ καὶ κλῆμα καὶ εὐεργετεῖν· ἅμα γὰρ ἀμφοῖν ἡ ἐξουσία, ἡ κρίσις τοῦ δικαίου διακρίνουσα τὰ ἐναντία. Καὶ ὁ αὐτὸς δίκαιος, καὶ ἀγαθός, ὁ δυνατός Θεός· ὁ ὢν σύντος τὰ πάντα, καὶ τὰ πάντα ὁ αὐτός· ὅτι αὐτός Θεός, ὁ μόνος Θεός⁹⁶. Denique hoc summæ Christi cum Patre suo unitatis prædicandæ studium Clementi nostro adeo cordi erat, ut eo nomine hanc ad eum fundat precem: « Placare tuis, o Pædagoge, pueris, Pater auriga Israel, Fili, et Pater, unum ambo, Domine, Ὑἱὲ καὶ Πατὴρ, ἐν ἄμφω, Κύριε⁹⁷. »

Quamvis autem eruditissimus ille scriptor summam Patris et Filii unitatem tantopere commendat, illos tamen persona et hypostasi, ut theologi loquuntur, distinctos haud obscure declarat. Mutuam enim dicit esse inter eos « relationem et habitudinem. » Atqui hujuscemodi relatione et habitudine veram in Deo personarum distinctionem importari quis merito inficias ibit?

Quid ergo aliud nobis superest, nisi ut ejusdem Clementis nostri verbis contra recentes Ariannos, quemadmodum ille adversus veteres quosdam hæreticos concludamus: Μῆτι οὖν ὁμολογήσους

⁸⁸ Lib. I. Pæd. cap. 3, pag. 82. ⁸⁹ lib. I, cap. 2, pag. 84. ⁹⁰ lib. III. Pædag., pag. 236. ⁹¹ Pæd. lib. I, cap. 3, pag. 94. ⁹² ibid. cap. 8, pag. 113. ⁹³ ibid., pag. 177 et seqq. ⁹⁴ ibid. 119. ⁹⁵ Psal. cxxxviii, 43. ⁹⁶ ibid., cap. 9, pag. 127. ⁹⁷ lib. III. Pædag., pag. 266.

ἔχοντες τὸν λόγον τέλειον ἐκ τελείου φύντα τοῦ Πατρὸς; « Annon ergo vel inviti fatebuntur Verbum perfectum, ex perfecto Patre natum¹⁷? » id est Verbum seu Christum Dominum divina sua generatione factum esse cum paternæ naturæ, tum omnium ejus divinarum perfectionum participem. Christus itaque jure merito a Clemente nostro appellatur « sanctus Deus, ἅγιος Θεός¹⁸, Deus hominum amator, ὁ φιλόανθρωπος Θεός, solus magister, qui cum Deus esset, nihil didicisse fuit consentaneum¹⁹. »

Porro autem Clemens non minus clare de Spiritu sancti, quam de Christi divinitate ac de sanctissimo divinæ Trinitatis mysterio, suam aperuit sententiam et mentem. Quid enim his verbis expressius ac dilucidius? Εἰς μὲν ὁ τῶν ὅλων Πατήρ· εἰς δὲ καὶ ὁ τῶν ὅλων Λόγος, καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐν, καὶ τὸ αὐτὸ πανταχοῦ. « Unus quidem est universorum Pater, unum est etiam Verbum universorum, et Spiritus sanctus unus, et Ipse est ubique²⁰. » Quomodo autem Spiritus sanctus ubique potest esse, nisi divinæ illius sit potentie et naturæ, quam Clemens in ipso et Patre ac Filio unam esse apertissime pronuntiat?

In fine tandem hujus operis eodem penitus modo Christianos ad laudandum Deum gratiasque ei agendas hortatur: Τῷ μόνῳ Πατρὶ καὶ Υἱῷ, Υἱῷ καὶ Πατρὶ παιδαγωγῷ, καὶ διδασκάλῳ Υἱῷ σὺν καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι. Πάντα τῷ ἐν· ἐν ᾧ τὰ πάντα· δι' ὃν τὰ πάντα ἐν· δι' ὃν τὰ ἀέ· οὐ μέλη πάντες· οὐ ὀδὲα, αἰῶνες. Πάντα τῷ ἀγαθῷ, πάντα τῷ καλῷ, πάντα τῷ σοφῷ· τῷ δικαίῳ τὰ πάντα, ᾧ ἡ ὀδὲα καὶ νῦν καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας, ἀμήν. « Soli Patri et Filio, Filio et Patri pædagogō, et magistro Filio, et cum sancto Spiritu, per omnia unī, in quo omnia, per quem omnia unum, per quem est, quod semper est, cujus membra omnes, cujus sunt gloria et sæcula, qui est undequaque bonus, undequaque pulcher, undequaque sapiens, undequaque justus; cui gloria nunc, et in sæcula sæculorum, amen²¹. » Quis sanctissimæ Trinitatis mysterium, quo Patris, Filii et Spiritus sancti eadem natura esse creditur, apertius unquam professus est? Quamobrem Petavius, etsi Clementi parum, uli videbimus, aliquando faverit²², ex his tamen illius verbis sic Crellium Socinianæ hæreseos pervicacissimum sectatorem refellit et castigat: « Non hæc, opinor, de nuda efficientia et actione diceret; præsertim cum hos tres unum esse ibidem asserat²³. » Et rectissime quidem. Nam Clemens ibi Filio et Spiritui sancto ea attribuit, quæ Paulus de uno summo et supremo Deo dixerat: « Ex ipso et in ipso, et per ipsum sunt omnia²⁴. » Imo vero hæc ille non aliter Filio et sancto Spiritui quam ipsimet æterno Patri ascribit. Huc denique accedit quod doctissimus auctor noster ne quis Filium, tanquam minorem, alicubi ab ipso pædagogum cognominari, ac Patrem utpote majorem, magistrum vocari causaretur, ibi utroque nomine Filium appellat.

ARTICULUS III.

Christum, antequam homo fieret, revera exstitisse, et quomodo ille Israelitici Christianique populi dux fuerit.

Cum Clemens tanta perspicuitate et evidentia supremam Christi divinitatem asseruerit, nulli profecto admirabile videtur, cur ille passim in *Pædagogi* libris scripserit eundem Christum patriarchis Abrahamo, Jacobo, Moysi, aliisque non modo sese videndum exhibuisse, ac cum eis fuisse locutum, verum etiam Moysem et omnes sacros prophetas

A scribentes divino suo amavisse spiritu. Ad id itaque probandum omnia ejus testimonia hic accumulare nihil necesse est. Nonnulla enim jam a nobis delibata sunt, vel mox proferentur. Cætera autem omnibus ita sunt obvia, ut a quovis etiam tardissimo et imperitissimo lectore possint facillime perspicui. Quamobrem obiter tantum observabimus ex his plane penitusque revinci et obtundi incredibilem Photinianorum et quorundam aliorum pertinaciam, qui Christum, antequam ex Maria nasceretur, unquam exstitisse præfracte negare ausi sunt.

Et vero Clemens sæpissime testificatur Christum fuisse Israelitarum non secus ac Christianorum ducem, rectorem et pædagogum. Quomodo autem ipsum hoc munere functum fuisse auctor noster docuerit, paulisper expendendum est: « Revera, inquit, erat Dominus per Moysem pædagogus veteris populi, **35** per seipsum autem populi novi dux, facie ad faciem. Ecce enim dixit Moysi: Angelus meus præcedet te, evangelicam et principalem Verbi potestatem representans; Dominicam autem auctoritatem ac dignitatem conservans... Prius itaque veteri populo vetus erat testamentum, et lex cum metu populum erudiebat, et Verbum erat angelus; novo autem et recenti populo novum ac recens testamentum datum est, et Verbum fuit genitum, et metus in dilectionem conversus est, et mysticus ille angelus paritur²⁵. » Verbum itaque divinum, antequam homo fieret, veterem Hebræorum populum sub angeli specie per Moysem cum metu et timore ducebat; sed postquam humanam induit carnem, tum illud recentem Christianorum populum, per seipsum, facie ad faciem cum dilectione et amore rexit et gubernavit. Hæc autem sicut certa et minime dubia, ita et omnibus clara et perspicua sunt.

At obscurum alicui fortasse videbitur quomodo idem Verbum et Dominus, qui Israelitarum dux sub angeli forma fuit, vel potius qui ipsemet angelus erat, ἄγγελος ἦν, uti a Clemente dicitur, τὴν εὐαγγέλιον καὶ ἡγεμόνιον ἐπιστήσας τοῦ Λόγου δύναμιν· τὸ δὲ ἄξιωμα τὸ Κυριακὸν φυλάττων· « Evangelicam et principalem Verbi potestatem representans; Dominicam autem auctoritatem ac dignitatem conservans²⁶. » Sed quandoquidem ab eo paulo post « angelus mysticus, ὁ μυστικὸς ἄγγελος, vocatur, hic videtur esse illius sensus: Verbum in Veteri Testamento sub mystici angeli figura delitescens, eam quam in Novo Testamento habiturum erat, representabat potestatem, et eam, qua in veteri pollebat, tunc conservabat auctoritatem.

Prius autem Clemens nos monet eidem divino Verbo, quamvis patriarchis aliisque veteris testamenti patribus se videndum præberet, nullum tamen, antequam nasceretur, fuisse nomen: Ἐτι δὲ ἀνονόμαστος ἦν ὁ Θεὸς ὁ Κύριος, μηδέπω γεγεννημένος ἄνθρωπος· « Adhuc autem erat innominatus Deus, ut qui nondum homo factus fuerat²⁷. »

ARTICULUS IV.

D *Quo sensu Clemens corpus Christi deforme esse dixerit.*

Quale vero assumptum a Christo corpus erat, si a Clemente nostro quæras, illud non modo non pulchrum, sed « aspectu fuisse deforme, τὴν ἔξιν αἰσχροὺν γεγονέναι, asseveranter, et ulla absque hæsitazione respondet²⁸. » Et id quidem ipsa Spiritus sancti auctoritate confirmare conatur: « Ipsum autem Dominum fuisse aspectu deforme testatur Spiritus per Isaiam: Et vidimus ipsum et non habebat speciem, nec pulchritudinem; sed species ejus vilis et deficiens præ hominibus. » Nec divino Spiritu

¹⁷ lib. I *Pædag.*, pag. 92. ¹⁸ ibid., pag. 109. ¹⁹ pag. 92. ²⁰ lib. I *Pædag.*, cap. 6, pag. 102. ²¹ lib. III *Pædag.*, cap. ult., pag. 266. ²² dissert. seq. cap. 8, art. 2. ²³ Petav. tom. II dogm. Theol., lib. III, § 11, pag. 265. ²⁴ Epist. ad Rom. XI, 36. ²⁵ lib. I *Pædag.*, cap. 7, pag. 110, 111. ²⁶ ibid. ²⁷ ibid., pag. 110. ²⁸ lib. III *Pædag.*, cap. 1, pag. 215.

tus sancti testimonio suam firmavisse sententiam contentus, his etiam, quæ adversus eam obijci possent, continuo occurrit : « Quis autem Domino præstantior ? Sed non carnis pulchritudinem, quæ visione apprehenditur : sed veram animæ et corporis ostendit pulchritudinem : animæ quidem magnificentiam, carnis vero immortalitatem⁸. »

In hac autem sententia illum constanter perseverasse certum est. Nam alio in opere in eundem scribit modum : Αὐτὸς ἡ κεφαλὴ τῆς Ἐκκλησίας, ἐν σαρκὶ μὲν αἰδιὸς διεληλυθεν καὶ ἀμορφος. « Ipse qui est caput Ecclesie, in carne quidem informis, et specie carens transiit⁹. » Cur autem ille nec liberali nec præstanti corporis forma, sed plane deformis fuerit, hanc ille ibidem causam affert : Εἰς τὸ αἰδιὸς καὶ ἀσώματος τῆς θείας ἀποδόλεται ἡμᾶς διδάσκων. « Docens nos respicere ad id, quod est divinæ causæ, et videri non potest, estque in corporeum¹⁰. » Quaniobrem alio in loco adjicit : Αὐτὸς ὁ Κύριος οὐ μάνην ἠθέλησεν εὐτελεῖ χήρᾶσθαι σώματος μορφῇ, ἵνα μὴ τις τὸ ὥραϊον ἐπαινῶν καὶ τῷ κάλλος θαυμάζων ἀφίστηται τῶν λεγομένων, καὶ τοῖς καταλειπομένοις προσανέχων ἀποτέμνηται τῶν νογῶν. « Jam vero Dominus non frustra voluit uti vili et humili forma corporis, ne quis speciem laudans et admirans pulchritudinem, abstat ab iis quæ dicuntur, et intendens his quæ relinquuntur, abducatur ab iis quæ percipit intelligentia¹¹. »

Quid his verbis planius et explicatius ? Verum quo clarius liquet Clementem in hac semper mansisse sententia, eo majori contentionis æstu disputant theologi, utrum ea vera sit, aut illi aliqua erroris nota inuri debeat. Incredibile enim plerisque videtur, « ex omni divinitatis plenitudine, quæ in Christo, » ut ait Apostolus, « corporaliter inhabitabat¹², » nullum in ejus corpus emanasse radium, quod illud aliqua forma orisque venustate perfuderit. Existimant autem Clementem nostrum levissimo plane argumento ad oppositam adductum fuisse opinionem. Quo enim nititur Isaia testimonio, id non de corporis Christi specie et forma, sed de illo, cum in crucem ageretur, plagis ulceribusque deformato accipiendum esse contendunt.

Quapropter plurimi illum elegantissima pulcherrimæque corporis forma præditum asserunt¹³. Alii vero recentiores censent eum forma fuisse mediocri, quæ nec sorditate sua, aut deformitate quemquam offenderet, vel a se repelleret ; nec exilio corporis præstantiorisque vultus lenonico, ne aliquas humanæ fragilitati pararet insidias. Omnem itaque seu præcipuam ejus pulchritudinem in iuocentia, sanctimonia, justitia ac divina virtutum omnium complexione sitam fuisse arbitrantur. Sed hi quibusdam tantum nituntur conjecturis, quæ quidem quantumvis ingeniose, ut doctis usu sæpe venire solet, excogitata ; tanti tamen non sunt momenti, ut certæ Patrum auctoritati præponderare possint.

Alii porro, qui Christum præstantis formæ et eximie pulchritudinis hominem fuisse tradunt, in opinionis suæ confirmationem quosdam citant antiquos scriptores, atque in primis Hieronymum, qui adversus Porphyrium et Julianum Augustum contendit tantum in Christo majestatis occultæque divinitatis reluxisse splendorem, ut posset quoslibet primo ad se trahere aspectu : « Arguit in hoc loco Porphyrius et Julianus Augustus vel imperitiam historici mentientis, vel stultitiam eorum, qui statim secuti sunt Salvatorem, quasi irrationabiliter quemlibet vocantem hominem sint secuti ; cum tante virtutes, tantæque signa præcesserint, quæ apostolos antequam credenter vidisse certum est. Certe fulgor ipse et majestas divinitatis occultæ,

A quæ etiam in humana facie relucebat, ex primo ad se videntes trahere poterat aspectu¹⁴. » Nihil autem, inquit, ad commendandam summam corporis Christi venustatem et pulchritudinem luculentius dici potest.

Neque objicias Hieronymum, contra impios homines agentem, nimio disputationis æstu longius, quam par erat, abreptum. Etenim ad Principiam virginem in eundem plane modum scribere videtur¹⁵ : « Speciosus forma præ filiis hominum¹⁶. » In Hebraico : « Decore 36 pulchrior es filiis hominum... » Quæritur autem quomodo pulchrior sit cunctis filiis hominum, de quo legimus in Isaia : « Vidimus eum, et non habebat speciem neque decorem¹⁷. » Nec statim Scriptura dissonare videtur ; quia ibi ignobilitas corporis propter flagella, et sputa, et alapas, et clavos et injurias patibuli commemoratur : hic pulchritudo virtutum in sacro et venerando corpore, non quod divinitas Christi hominibus comparata, non formosior sit ; hæc enim non habet comparisonem ; sed absque passionibus crucis universis pulchrior est, virgo de virgine, qui non ex voluntate viri, sed ex Deo natus est. Nisi enim habuisset in vultu quiddam sidereum, nunquam eum statim secuti fuissent apostoli ; nec qui ad comprehendendum eum venerant, corruissent. Denique et in præsentis testimonio, in quo ait : Homo in plaga positus, et sciens ferre infirmitatem, reddit causas, quare iste perpepsus sit. Quia avertit faciem suam, id est paululum divinitate subtracta corpus injuriæ dereliquit. »

At veremur ne hi summæ Christi pulchritudinis assertores attento satis animo perpenderit Hieronymum non dixisse eximium et plane mirandum supremæ majestatis divinitatisque occultæ fulgorem, in humana Christi facie sic semper reluxisse, ut vel omnibus semper conspicuus fuerit, vel corpus ejus reddiderit præstantissimam, mirabilique formæ venustate semper decoratum. Nam ibidem Hieronymus aperte tradit hunc fulgorem, « divinitate paululum subtracta, » a sacro illius corpore quandoque subductum, quo posset a Judæis injuria, plagis et morte affligi. Existimavit itaque Hieronymus hunc fulgorem et illud sidereum corporis Christi decus, non fuisse perpetuum, sed ad aliquod duntaxat, sicut in admirabili ejus transfiguratione, temporis spatium, quando scilicet homines ad se allicere, vel terrere, aut in sui admirationem rapere voluit.

Deinde vero idem Hieronymus præstantem corporis Christi formam, ex virtutum ejus pulchritudine, queniadmodum Clemens noster, repetere videtur. Verumtamen si ille hac in re Clementi suffragatus est, ab illo sane, ne quid dissimulemus, prorsus in eo recedit, quod Isaia testimonium, non de corporea Christi deformitate, sed de ipsomet illius corpore, plagis et verberibus ante mortem deformato, explicandum esse censuerit.

D Alterum porro corporeæ Christi pulchritudinis defensorem accersunt Chrysostomum, qui cur Christus turbas a se aliquando repulerit, his explicat verbis : Καὶ γὰρ ἦσαν αὐτῷ προσηλωμένοι φιλοῦντες αὐτόν, καὶ θαυμάζοντες, καὶ ὄραν εἰς αὐτόν ἀεὶ βουλόμενοι. Τίς γὰρ ἂν ἀπέστη τοιαῦτα θαυματουργοῦντος ; Τίς δὲ οὐκ ἂν καὶ τὸ πρόσωπον ἠθέλησεν ἀπλῶς ἰδεῖν, καὶ τὸ σῶμα τὸ τὰ τοιαῦτα φεγγόμενον ; Οὐδὲ γὰρ θαυματουργὸν ἦν θαυμαστός μόνον, ἀλλὰ καὶ φαινόμενος ἀπλῶς πολλῆς ἐγερμῆς χάριτος. Καὶ τοῦτο ὁ προφήτης δηλῶν ἔλεγεν : « Πραῖος κάλλει παρὰ τοὺς υἱοὺς τῶν ἀνθρώπων. » Εἰ δὲ ὁ Ἡσαίας λέγει : « Οὐκ εἶχεν εἶδος, οὐδὲ κάλλος, » ἡ πρὸς τὴν τῆς θεότητος δόξαν τὴν ἀπόρρητον, καὶ ἀφραστον, τοῦτο φησιν, ἡ τὰ ἐν τῷ πάθει συμ-

⁸ ibid. ⁹ lib. III Strom., pag. 470. ¹⁰ ibid. ¹¹ lib. VI Strom., pag. 690. ¹² Epist. ad Col. III, 40. ¹³ Thomass., lib. IV Theol. dogm. de Incarn., cap. 7. ¹⁴ Hier. in c. IX Matth. ¹⁵ Hier. epist. ad Princip. virg., tom. III, pag. 80. ¹⁶ Psal. XLIV, 3. ¹⁷ Isa. LIII, 2.

ἔκοντες τὸν Λόγον τέλειον ἐκ τελείου φύοντα τοῦ Πατρὸς; « Annon ergo vel inviti fitebuntur Verbum perfectum, ex perfecto Patre natum⁹²? » id est Verbum seu Christum Dominum divina sua generatione factum esse cum paternæ naturæ, tum omnium ejus divinarum perfectionum participem. Christus itaque jure merito a Clemente nostro appellatur « sanctus Deus, ἅγιος Θεός⁹³, Deus hominum amator, ὁ φιλόανθρωπος Θεός, solus magister, qui cum Deus esset, nihil didicisse fuit consentaneum⁹⁴. »

Porro autem Clemens non minus clare de Spiritu sancti, quam de Christi divinitate ac de sanctissimo divinæ Trinitatis mysterio, suam aperuit sententiam et mentem. Quid enim his verbis expressius ac dilucidius? Εἰς μὲν ὁ τῶν ὅλων Πατήρ· εἰς δὲ καὶ ὁ τῶν ὅλων Λόγος, καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐν, καὶ τὸ αὐτὸ πανταχοῦ. « Unus quidem est universorum Pater, unum est etiam Verbum universorum, et Spiritus sanctus unus, et Ipse est ubique⁹⁵. » Quomodo autem Spiritus sanctus ubique potest esse, nisi divinæ illius sit potentie et naturæ, quam Clemens in ipso et Patre ac Filio unam esse apertissime pronuntiat?

In fine tandem hujus operis eodem penitus modo Christianos ad laudandum Deum gratiasque ei agendas hortatur: Τῷ μόνῳ Πατρὶ καὶ Υἱῷ, Υἱῷ καὶ Πατρὶ παιδαγωγῷ, καὶ διδασκάλῳ Υἱῷ σὺν καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι. Πάντα τῷ ἐν· ἐν ᾧ τὰ πάντα· δι' ὃν τὰ πάντα ἐν· δι' ὃν τὸ αἰ· οὐ μέλη πάντες· οὐ δόξα, αἰῶνες. Πάντα τῷ ἀγαθῷ, πάντα τῷ καλῷ, πάντα τῷ σοφῷ· τῷ δικαίῳ τὰ πάντα, ᾧ ἡ δόξα καὶ νῦν καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας, ἀμήν. « Soli Patri et Filio, Filio et Patri pædagogō, et magistro Filio, et cum sancto Spiritu, per omnia uni, in quo omnia, per quem omnia unum, per quem est, quod semper est, cujus membra omnes, cujus sunt gloria et sæcula, qui est undequaque bonus, undequaque pulcher, undequaque sapiens, undequaque justus; cui gloria nunc, et in sæcula sæculorum, amen⁹⁶. » Quis sanctissimæ Trinitatis mysterium, quo Patris, Filii et Spiritus sancti eadem natura esse creditur, apertius unquam professus est? Quamobrem Petavius, etsi Clementi parum, uti videbimus, aliquando faverit⁹⁷, ex his tamen illius verbis sic Crellium Socinianæ hæreseos perruacissimum sectatorem refellit et castigat: « Non hæc, opinor, de nuda efficientia et actione diceret; præsertim cum hos tres unum esse ibidem asserat⁹⁸. » Et rectissime quidem. Nam Clemens ibi Filio et Spiritui sancto ea attribuit, quæ Paulus de uno summo et supremo Deo dixerat: « Ex ipso et in ipso, et per ipsum sunt omnia⁹⁹. » Imo vero hæc ille non aliter Filio et sancto Spiritui quam ipsimet æterno Patri ascribit. Huc denique accedit quod doctissimus auctor noster ne quis Filium, tanquam minorem, alicubi ab ipso pædagogum cognominari, et Patrem utpote majorem, magistrum vocari causaretur, ibi utroque nomine Filium appellat.

ARTICULUS III.

Christum, antequam homo fieret, revera exstitisse, et quomodo ille Israelitici Christianique populi dux fuerit.

Cum Clemens tanta perspicuitate et evidentia supremam Christi divinitatem asseruerit, nulli profecto admirabile videtur, cur ille passim in *Pædagogi* libris scripserit eundem Christum patriarchis Abrahamo, Jacobo, Moysi, aliisque non modo sese videndum exhibuisse, ac cum eis fuisse locutum, verum etiam Moysem et omnes sacros prophetas

A scribentes divino suo affluisse spiritu. Ad id itaque probandum omnia ejus testimonia hic accumulavit nihil necesse est. Nonnulla enim jam a nobis delibata sunt, vel mox proferentur. Cætera autem omnibus ita sunt obvia, ut a quovis etiam tardissimo et imperitissimo lectore possint facillime perspicui. Quamobrem obiter tantum observabimus ex his plane penitusque revinci et obtundi incredibilem Photinianorum et quorundam aliorum pertinaciam, qui Christum, antequam ex Maria nasceretur, unquam exstitisse præfracte negare ausi sunt.

Et vero Clemens sæpissime testificatur Christum fuisse Israelitarum non secus ac Christianorum ducem, rectorem et pædagogum. Quomodo autem ipsum hoc munere functum fuisse auctor noster docuerit, paulisper expendendum est: « Revera, inquit, erat Dominus per Moysem pædagogus veteris populi, 35 per seipsum autem populi novi dux, facie ad faciem. Ecce enim dixit Moysi: Angelus meus præcedet te, evangelicam et principalem Verbi potestatem repræsentans; Dominicam autem auctoritatem ac dignitatem conservans... Prius itaque veteri populo vetus erat testamentum, et lex cum metu populum erudiebat, et Verbum erat angelus; novo autem et recenti populo novum ac recens testamentum datum est, et Verbum fuit genitum, et metus in dilectionem conversus est, et mysticus ille angelus paritur¹⁰⁰. » Verbum itaque divinum, antequam homo fieret, veterem Hebræorum populum sub angeli specie per Moysem cum metu et timore ducebat; sed postquam humanam induit carnem, tum illud recentem Christianorum populum, per seipsum, facie ad faciem cum dilectione et amore rexit et gubernavit. Hæc autem sicut certa et minime dubia, ita et omnibus clara et perspicua sunt.

At obscurum alicui fortasse videbitur quomodo idem Verbum et Dominus, qui Israelitarum dux sub angeli forma fuit, vel potius qui ipsemet angelus erat, ἄγγελος ἦν, uti a Clemente dicitur, τὴν εὐαγγέλιον καὶ ἡγεμόνιον ἐπιστήσας τοῦ Λόγου δύναμιν· τὸ δὲ ἄξιωμα τὸ Κυριακὸν φυλάττων. « Evangelicam et principalem Verbi potestatem repræsentans; Dominicam autem auctoritatem ac dignitatem conservans¹⁰¹. » Sed quandoquidem ab eo paulo post « angelus mysticus, » μυστικὸς ἄγγελος, vocatur, hic videtur esse illius sensus: Verbum in Veteri Testamento sub mystici angeli figura delitescens, eam quam in Novo Testamento habiturum erat, repræsentabat potestatem, et eam, qua in veteri pollebat, tunc conservabat auctoritatem.

Prius autem Clemens nos monet eidem divino Verbo, quamvis patriarchis aliisque veteris testamenti patribus se videndum præberet, nullum tamen, antequam nasceretur, fuisse nomen: « Ἐτι δὲ ἀνονόματος ἦν ὁ Θεὸς ὁ Κύριος, μηδέπω γεγενημένος ἄνθρωπος. » Adhuc autem erat innominatus Deus, ut qui nondum homo factus fuerat¹⁰². »

ARTICULUS IV.

D *Quo sensu Clemens corpus Christi deforme esse dixerit.*

Quale vero assumptum a Christo corpus erat, si a Clemente nostro quæras, illud non modo non pulchrum, sed « aspectu fuisse deforme, » τὴν δὲ αἰσχρὸν γεγονέναι, asseveranter, et ulla absque hæsitatione respondet¹⁰³. Et id quidem ipsa Spiritus sancti auctoritate confirmare conatur: « Ipsum autem Dominum fuisse aspectu deformem testatur Spiritus per Isaiam: Et vidimus ipsum et non habebat speciem, nec pulchritudinem; sed species ejus vilis et deficiens præ hominibus. » Nec divino Spiritu

⁹² lib. I *Pædag.*, pag. 92. ⁹³ ibid., pag. 109. ⁹⁴ pag. 92. ⁹⁵ lib. I *Pædag.*, cap. 6, pag. 102. ⁹⁶ lib. III *Pædag.*, cap. ult., pag. 266. ⁹⁷ dissert. seq. cap. 8, art. 2. ⁹⁸ Petav. tom. II dogm. Theol., lib. III, § 11, pag. 265. ⁹⁹ Epist. ad Rom. XI, 36. ¹⁰⁰ lib. I *Pædag.*, cap. 7, pag. 110, 111. ¹⁰¹ ibid. ¹⁰² ibid., pag. 110. ¹⁰³ lib. III *Pædag.*, cap. 1, pag. 215.

tus sancti testimonio suam firmavisse sententiam contentus, his etiam, quæ adversus eam obijci possent, continuo occurrit : « Quis autem Domino præstantior? Sed non carnis pulchritudinem, quæ visionē apprehenditur : sed veram animæ et corporis ostendit pulchritudinem : animæ quidem magnificentiam, carnis vero immortalitatem¹⁰. »

In hac autem sententia illum constanter perseverasse certum est. Nam alio in opere in eundem scribit modum : Αὐτὸς ἡ κεφαλὴ τῆς Ἐκκλησίας, ἐν σαρκὶ μὲν αἰετὶς διεληλυθεν καὶ ἀμορφος. « Ipse qui est caput Ecclesiæ, in carne quidem informis, et specie carens transit¹¹. » Cur autem ille nec liberali nec præstanti corporis forma, sed plane deformis fuerit, hanc ille ibidem causam affert : Εἰς τὸ αἰετὶς καὶ ἀσώματος τῆς θεότητος ἀποδύσκειν ἡμᾶς διδάσκει. « Docens nos respicere ad id, quod est divinæ causæ, et videri non potest, estque incorporeum¹². » Quaniobrem alio in loco adjecit : Αὐτὸς ὁ Κύριος οὐ μάτην ἠθέλησεν εὐτελεῖ χρῆσθαι σώματος μορφῇ, ἵνα μὴ τις τὸ ὥραϊον ἐπαινῶν καὶ τὸ κάλλος θαυμάζων ἀφίστηται τῶν λεγομένων, καὶ τοῖς καταλειπομένοις προσανέχων ἀποτέμνηται τῶν νοσητῶν. « Jam vero Dominus non frustra voluit uti vili et humili forma corporis, ne quis speciem laudans et admirans pulchritudinem, abstat ab iis quæ dicuntur, et intendens his quæ relinquuntur, abducatur ab iis quæ percipit intelligentia¹³. »

Quid his verbis planius et explicatius? Verum quo clarius liquet Clementem in hac semper mansisse sententia, eo majori contentionis æstu disputant theologi, utrum ea vera sit, aut illi aliqua erroris nota inuri debeat. Incredibile enim plerisque videtur « ex omni divinitatis plenitudine, quæ in Christo, » ut ait Apostolus, « corporaliter inhabitabat¹⁴, » nullum in ejus corpus emanasse radium, quod illud aliqua forma orisque venustate perfuderit. Existimant autem Clementem nostrum levissimum plane argumento ad oppositam adductum fuisse opinionem. Quo enim nititur Isaia testimonio, id non de corporis Christi specie et forma, sed de illo, cum in crucem ageretur, plagis ulceribusque deformato accipiendum esse contendunt.

Quapropter plurimi illum elegantissima pulcherrimæque corporis forma præditum asserunt¹⁵. Aliqui vero recentiores censent eum forma fuisse mediocri, quæ nec sœditate sua, aut deformitate quemquam offenderet, vel a se repelleret; nec eximio corporis præstantiorisque vultus lenonico, ne aliquas humanæ fragilitati pararet insidias. Omnem itaque seu præcipuam ejus pulchritudinem in innocentia, sanctimonia, justitia ac divina virtutum omnium complexione sitam fuisse arbitrantur. Sed hi quibusdam tantum nituntur conjecturis, quæ quidem quantumvis ingeniose, ut doctis usu sæpe venire solet, excogitate; tanti tamen non sunt momenti, ut certæ Patrum auctoritati præponderare possint.

Alii porro, qui Christum præstantis formæ et eximie pulchritudinis hominem fuisse tradunt, in opinionis suæ confirmationem quosdam citant antiquos scriptores, atque in primis Hieronymum, qui adversus Porphyrium et Julianum Augustum contendit tantum in Christo majestatis occultæque divinitatis reluxisse splendorem, ut posset quoslibet primo ad se trahere aspectu : « Arguit in hoc loco Porphyrius et Julianus Augustus vel imperitiam historici mentientis, vel stultitiam eorum, qui statim secuti sunt Salvatorem, quasi irrationabiliter quemlibet vocantem hominem sint secuti; cum tantæ virtutes, tantæque signa præcesserint, quæ apostolos antequam crederent vidisse certum est. Certe fulgor ipse et majestas divinitatis occultæ,

A quæ etiam in humana facie relucebat, ex primo ad se videntes trahere poterat aspectu¹⁶. » Nihil autem, inquit, ad commendandam summam corporis Christi venustatem et pulchritudinem luculentius dici potest.

Neque objicias Hieronymum, contra impios homines agentem, nimio disputationis æstu longius, quam par erat, abreptum. Etenim ad Principiam virginem in eundem plane modum scribere videtur¹⁷ : « Speciosus forma præ filiis hominum¹⁸. » In Hebraico : « Decore 36 pulchrior es filiis hominum... » Quæritur autem quomodo pulchrior sit cunctis filiis hominum, de quo legimus in Isaia : « Vidimus eum, et non habebat speciem neque decorem¹⁹. » Nec statim Scriptura dissonare videtur; quia ibi ignobilitas corporis propter flagella, et sputa, et alapas, et clavos et injurias patibuli commemoratur : hic pulchritudo virtutum in sacro et venerando corpore, non quod divinitas Christi hominibus comparata, non formosior sit; hæc enim non habet comparisonem; sed absque passionibus crucis universalis pulchrior est, virgo de virgine, qui non ex voluntate viri, sed ex Deo natus est. Nisi enim habuisset in vultu quiddam sidereum, nunquam eum statim secuti fuissent apostoli; nec qui ad comprehendendum eum venerant, corruissent. Denique et in præsentī testimonio, in quo ait : Homo in plaga positus, et sciens ferre infirmitatem, reddit causas, quare iste perpepsit sit. Quia avertit faciem suam, id est paululum divinitate subtracta corpus injuriæ dereliquit. »

At veremur ne hi summæ Christi pulchritudinis assertores attento satis animo perpenderint Hieronymum non dixisse eximium et plane mirandum supremæ majestatis divinitatisque occultæ fulgorem, in humana Christi facie sic semper reluxisse, ut vel omnibus semper conspicuus fuerit, vel corpus ejus reddiderit præstantissimam, mirabilique formæ venustate semper decoratum. Nam ibidem Hieronymus aperte tradit hunc fulgorem, « divinitate paululum subtracta, » a sacro illius corpore quandoque subductum, quo posset a Judæis injuria, plagis et morte affici. Existimavit itaque Hieronymus hunc fulgorem et illud sidereum corporis Christi decus, non fuisse perpetuum, sed ad aliquod duntaxat, sicut in admirabili ejus transfiguratione, temporis spatium, quando scilicet homines ad se allicere, vel terrere, aut in sui admirationem rapere voluit.

Deinde vero idem Hieronymus præstantem corporis Christi formam, ex virtutum ejus pulchritudine, quemadmodum Clemens noster, repetere videtur. Verumtamen si ille hac in re Clementi suffragatus est, ab illo sane, ne quid dissimulemus, prorsus in eo recedit, quod Isaia testimonium, non de corporea Christi deformitate, sed, de ipsomet illius corpore, plagis et verberibus ante mortem deformato, explicandum esse censuerit.

D Alterum porro corporeæ Christi pulchritudinis defensorem accersunt Chrysostomum, qui cur Christus turbas a se aliquando repulerit, his explicat verbis : Καὶ γὰρ ἦσαν αὐτῷ προσηλωμένοι φιλοῦντες αὐτὸν, καὶ θαυμάζοντες, καὶ ὄραν εἰς αὐτὸν αἰεὶ βουλόμενοι. Τίς γὰρ ἂν ἀπέστη τοιαῦτα θαυματουργοῦντος; Τίς δὲ οὐκ ἂν καὶ τὸ πρόσωπον ἠθέλησεν ἀπλῶς ἰδεῖν, καὶ τὸ σῶμα τὸ τὰ τοιαῦτα φεγγόμενον; Οὐδὲ γὰρ θαυματουργῶν ἦν θαυμαστός μόνον, ἀλλὰ καὶ φαινόμενος ἀπλῶς πολλῆς ἔμεγε χάριτος. Καὶ τοῦτο ὁ προφήτης δηλῶν ἔλεγεν· « Πᾶσις κάλλει παρὰ τοὺς υἱοὺς τῶν ἀνθρώπων. » Εἰ δὲ ὁ Ἡσαίας λέγει· « Οὐκ εἶχεν εἶδος, οὐδὲ κάλλος, » ἡ πρὸς τὴν τῆς θεότητος δόξαν τὴν ἀπόρρητον, καὶ ἀφαντον, τοῦτο φησιν, ἡ τὰ ἐν τῷ πάθει συμ-

¹⁰ ibid. ¹¹ lib. III Strom., pag. 470. ¹² ibid. ¹³ lib. VI Strom., pag. 690. ¹⁴ Epist. ad Col. III, 10. ¹⁵ Thomass., lib. IV Theol. dogm. de Incarn., cap. 7. ¹⁶ Hier. in c. IX Matth. ¹⁷ Hier. epist. ad Princip. virg., tom. III, pag. 80. ¹⁸ Psal. XLIV, 3. ¹⁹ Isa. LIII, 2.

δάντα διηγούμενος, καὶ τὴν ἀτιμίαν, ἣν ὑπέμεινεν ἐν τῷ καιρῷ τοῦ σταυροῦ, καὶ τὴν εὐτέλειαν, ἣν παρὰ πάντα τὸν βίον ἐπεδείξατο διὰ πάντων. Οὐ πρότερον δὲ ἐκέλευσεν ἀπελθεῖν εἰς τὸ πέραν ἕως οὗ ἐθεράπευσεν. "Ἢ γὰρ ἂν οὐδὲ ἠγέσγοντο. "Ἄσπερ οὖν ἐν τῷ θρεῖ οὐχὶ δημηγοροῦντι παρέμενον μόνον, ἀλλὰ καὶ σιγῆς οὐσῆς ἠκολούθουν· οὕτω καὶ ταῦτα οὐχὶ θαυματουργοῦντι προτῆδρευον, ἀλλὰ καὶ παυσαμένῳ πάλιν, καὶ ἀπὸ τοῦ προσώπου πολλὴν τὴν ὠφέλειαν δεχόμενοι. Εἰ γὰρ Μωϋσῆς δεδοξασμένον πρόσωπον εἶχε, καὶ Στέφανος ὡς ἀγγέλου, ἐννόησον τὸν κοινὸν δεσπότην οἷον εἰκὸς ἦν φαίνεσθαι τότε. Τάχα πολλοὶ νῦν εἰς ἐπιθυμίαν τοῦ τὴν εἰκόνα ἐκείνην ἰδεῖν. Sed hæc ab interprete Latino paulo liberius reddita, sic ab aliis accuratius explicantur : « Erant enim ei affixi ipsum amantes, et admirantes, eumque semper videre cupientes. Quis etenim ab auctore talium miraculorum non invitus recederet? Aut quis vel solam faciem, ac os ipsum, ex quo talia profluebant, aspiciere non desideraret? Non enim miracula duntaxat faciens, admirabilis erat; verum etiam cum simpliciter aspiceretur, ingenti abundabat gratia; et hoc quidem propheta significans dixit : « Speciosus forma præ filiis hominum. » Quod autem Isaias ait : « Non habebat speciem neque pulchritudinem, » vel ad divinitatis gloriam arcanam illam et inexplicabilem respiciens, ita loquitur; vel ea narrans, quæ passionis tempore contigerunt, nimirum illam dehonestationem, quam in cruce pendens sustinuit; et abjectionem, quam per omnia toto vitæ suæ tempore præ se tulit. Non autem prius jussit in ulteriorem ripam abire, quam morbos curavit. Non enim æquo animo abire potuissent, cui in monte non concionanti solum, sed et silenti adhærebant, eodem etiam modo post miracula permanent, ex solo aspectu non; parvam utilitatem assequentes. Nam si Moysi facies resplendebat, et Stephani vultus angelicus videbatur, quid de ipsius Domini facie æstimare debemus¹⁸? » etc.

Verum his Chrysostomi verbis corporea Christi pulchritudo non tanta perspicuitate asseritur, quin persuasum aliqui habuerint illum ibi non de ea, quæ in Christo semper fuerit, oris corporisque venustate ac pulchritudine disputare; sed de alia quam certis tantum quibusdam temporibus, iis maxime quibus homines in maximam sui admirationem rapere vellet, illis cursim et quasi divinitus emanantem exhibebat. Primo enim disertissimus ille orator de Christo concionante et miracula patratante disserit. Quid autem mirum, si tunc eximiis sermonum leporibus stupendisque miraculis divinam quamdam adjunxerit oris venustatem?

Deinde vero atllatis ab eodem Chrysostomo Moysis Stephanique exemplis, quid aliud, inquit contrariæ opinionis patroni, quam temporalis quædam, ac cito evanescens vultus facieiue splendor mirabilis forma significatur? Observant denique eximium illum doctorem ubi hæc psalmi quadragiesimi quarti verba : « Speciosus forma præ filiis hominum, » explicat, nullam plane corporeæ Christi pulchritudinis, etiamsi de ea disserendi nullus alibi unquam opportunior dari posset locus, mentionem fecisse; sed hæc de illius tantum gratia, sapientia, doctrina et miraculis, ab eo haud dubitanter explicari. Quid vero, quod in jam citatis in Mathæum commentariis, ille, ut vidimus, hæc eadem de gratiæ Christi plenitudine interpretatur?

Quapropter si eruditissimus ille scriptor, atque etiam Hieronymus, et aliqui alii Ecclesiæ Patres putaverint Christum Dominum ad certum duntaxat tempus, se hominibus quibusdam eximiæ pulchritudinis virum quandoque videndum præbuisse; hi certe a Clementis nostri sententia non tam longe

abeunt. Quinimo Clementem in hanc illorum opinionem pedibus manibusque facillime ire potuisse nemo sane, uti credimus, poterit diffiteri. Egregia siquidem Christi forma et species extraordinaria tantum erat, atque a nativa et ea quam ille præ se ferre solitus³⁷ erat plane dissimilis.

Neque etiam Chrysostomus in exponendis Isaiæ verbis a Clemente nostro penitus discrepat, quippe qui ea aliter, quam de Christo patiente, intelligi posse non negaverit.

Verum etiamsi ille alii que scriptores Clementi nostro parumper refragari videantur, alterius tamen sententiæ defensores contendunt alios longe plures ei prorsus suffragatos fuisse. Quæ enim fuerat Origenis tempore Christianorum de humana Christi forma opinio, ex ejus ad Celsi objecta responsis colligi posse arbitrantur. Celsus autem sic argumentabatur : « Quoniam divinus spiritus erat in corpore Christi, debebat esse præstantior cæteris statura, forma, aut robore, aut voce, aut majestate, aut eloquentia. Est enim incredibile cui plus divinitatis inerat, eum nulla re fuisse præstantiorem cæteris. At hic nihilo erat potior, sed quod ipsi fatentur, parvus, et deformis erat, et humilis. » Impio autem illi homini sic respondet Origenes : « Fatemur scriptum de Jesu corpore despicabili, quamvis non habetur aperte ascriptum, parvum fuisse, ac vile. Est autem locus apud Isaiam prædicentem venturum eum non supra modum decora specie, nec excellenti pulchritudine. . . . Non est species ei nec decor, sed species ejus sine honore, et deficiens supra filios hominum¹⁹. » At sedulo animadvertendum est Origenem ibidem testificari nihil de pulchra aut deformi Christi specie in Evangeliiis aut aliis apostolorum scriptis quidquam memoriæ proditum. Fatetur autem ille Isaiam loco citato de ea quidem, sed subobscurè, nec omnino aperte locutum. Celsus porro ibidem idcirco ab illo castigatur, quod ad Psalmistam de Christi pulchritudine canentem : « Specie tua et pulchritudine tua intende, prospera, et regna²⁰. » non satis attenderit, nec viderit venustam ac præstantem Christi formam, his duntaxat utilem, qui eam pro suo capto cernere potuissent. Unde concludit²¹ : « Nec mirum est materiam suapte natura vertibilem, alterabilem, in quidquid conditori placet mutabilem, et cujuscunque qualitatis, quam ei voluerit suus opifex addere, capacem, modo talem habere qualitatem, juxta quam dicitur non habuisse speciem vel pulchritudinem; modo tam gloriosam, mirandam stupendamque, ut in faciem procliderent spectatores tam excellentis pulchritudinis, dico tres illos apostolos qui una cum Jesu in montem ascenderunt. »

Opinio itaque Origenis fuit nihil in Novi Testamenti scriptis de Christi pulchritudine definitum : ex Antiqui autem Fœderis vaticiniis colligi posse vulgarem ejus formam fuisse abjectam et vilem; sed aliam tamen quamdam eximiam et pene ad miraculum pulchram et elegantem, quandoque ab eo assumptam; cum scilicet hoc ad aliquam hominum utilitatem conducere judicavit. Nec ea quidem sententia a superiori videtur multum discrepare.

Sed jam Tertullianum de Christi forma disserentem audiamus. Hanc autem ille minime honestam et liberalem fuisse adversus hæreticos, qui terrenum ejus corpus negabant, sic probat : « Verbis tantummodo et factis, doctrina et virtute sola Christum hominem obstupescebant. Notaretur etiam carnis in illo novitas, miraculo habita; sed carnis terrenæ non mira conditio; ipsa erat, quæ cætera ejus miranda faciebat, cum dicerent : Unde huic doctrina, et signa ista? Etiam despicientium

¹⁸ Chrysost. hom. 28 in Matth. vii, 48. ¹⁹ lib. vi contra Cels., pag. 504 et 505. ²⁰ Psal. xlv, 5. ²¹ ibid., pag. 505.

formam ejus hæcerat vox. Adeo nec humanæ honestatis corpus fuit, nedum cœlestis claritatis. Tacentibus apud nos quoque prophetis de ignobili aspectu ejus, ipsæ passiones, ipsæque contumeliæ loquuntur; passiones quidem humanam carnem, contumeliæ vero inhonestant. An ausus esset aliquis ungue summo perstringere corpus novum, sputaminibus contaminare faciem, nisi mœrentem? Videtne quomodo Africanus ille scriptor non modo crediderit, sed probet etiam Christi corpus, non cœlestis, sed terrenæ, sicut corpora nostra fuisse substantiæ; ita ut in Christo nihil aliud homines mirarentur, nisi doctrinam, virtutem et miracula? Hoc autem illis admirationem idcirco movisse significat, quod vilem despicerent corporis ejus formam, nihilque in illo pulchrum, liberale et honestum cernerent.

Alio quoque in loco eandem Christi deformitatem, ab ipso adhuc assertam, quidam existimant, ubi ille contra Judæos sic disputat: «Duos dicimus Christi habitus a prophetis demonstratos, totidem adventus ejus prænotasse. Unum in humilitate, utique primum, cum tanquam ovis ad victimam duci habebat, et tanquam agnus ante tondentem sine voce, sic non aperuit os suum; ne aspectu quidem honestus. Annuntiamus enim, inquit, de illo, sicut puerulus, sicut radix in terra sitiens, et non erat ei species, neque gloria; et vidimus eum, et non habebat speciem, neque decorem: sed species ejus inhonorata, deficiens citra filios hominum, homo in plaga, sciens ferre infirmitatem; scilicet ut positus a Patre in lapidem offensionis, et minoratus ab eo modicum citra angelos, vermem se pronuntiat, et non hominem, ignominiam hominis et abjectionem populi. Quæ ignobilitatis argumenta primo adventui competunt, sicut sublimitatis secundo». Verum aliqui respondent Tertullianum ibi agere, vel de Christi silentio, quod ei vitio vertebatur, vel de illius facie, sanguine et inflicto ante mortem vulneribus plane deformi. Attamen cum ille priorem Christi adventum posteriori ibidem opponat, hinc alii contendunt ipsum de ea Christi forma, quam toto humanæ et mortalis sævæ vitæ tempore præ se tulit, reipsa facere sermonem. Quod quidem inde firmari potest, quod ille paulo post addiderit: «Primus adventus, et plurimis figuris obscuratus, et omni inhonestate, id est corporis deformitate, prostratus canebatur; secundus vero, et manifestus, et Deo condignus». Unde et alibi de eodem Christo Domino: «Adultus non gestit agnosci, sed contumeliosus insuper sibi est». Quæ autem ea est contumelia, nisi abjecta, vilis et deformis illius figura et species?

Nunquid etiam de Christi corpore plagis tantum deturpato et cruci jam affligendo dixit idem Tertullianus? «Quodcunque illud corpusculum Christi sit, quoniam habitum, et quoniam conspectum fuit, si inglorius, si ignobilis, si inhonorabilis, meus erit Christus. Talis enim habitu et aspectu annuntiabatur. Adest rursum Isaias: Annuntiamus, inquit, coram ipso velut puerulus, velut radix in terra sitiens, et non est species ejus, neque gloria. Neque hæc dixisse contentus, pergit adhuc, et ait: «Nam etsi tempestivus decore apud David supra filios hominum, sed in allegorico illo statu gratiæ spiritualis, cum accingitur ense sermonis, qui vere species et decor, et gloria ipse est, cæterum habitu incorporabili apud eundem prophetam, vermis etiam, et non homo, ignominia hominis et nullificamen populi». Non aliam itaque in Christo agnoscit vir ille eruditus deformitatem, nisi gratiæ spiritualis? Et certe, si qua

A oris atque corporis elegantia, si qua præstanti forma eum credidisset ornatum, non ad solius gratiæ spiritalis decus et gloriam priora Davidis verba traducere debebat.

Nec alia sane videtur fuisse Cyrilli Alexandrini, quam Tertulliani mens et opinio. Ubi enim ille hæc explicat Exodi de Moyse verba: «Videns eum elegantem», ita ejusdem Moysis cum Christo Domino comparisonem instituit: «Erat autem, inquit, puer elegans. Etenim speciosus forma præ filiis hominum et vocatus est, et est Christus. Hinc ita illum alibi compellat beatus David: «Accingere gladio tuo super femur tuum, potens facie et pulchritudine». Nemo enim dubitaverit quin pulchritudo de ea, quæ est in gloria, et natura deitatis omnia superantis; quandoquidem carnis gloriationes nemo ascripserit Christo, neque in gloriam ipsius censuerit. Absit hoc. Totum enim mysterium Incarnationis ipsius est exinanitio, et humiliatio, sicut scripsit de eo Isaias: «Et vidimus ipsum, et non habebat speciem, neque pulchritudinem: sed species ejus erat infra omnes filios hominum. Nequaquam vero dicimus quod propheticus sermo nobis deitatis gloriationes exponat, sed potius persuadet nobis ut intelligamus ea, quæ carnis sunt, collata cum gloria deitatis, prorsus nullius esse momenti et pretii: Filius enim in specie apparuit admodum deformi. Ev εἶδεν γὰρ πένητον ὁ Υἱὸς τοῦ λαοῦ ἀκαταστάτω».

Audis sane quomodo Isaiæ verba a Cyrillo, quem admodum a Clemente nostro, non ad prævia tantum mortis Christi, sed ad totius mortalis illius vitæ tempora referantur. Docet itaque Cyrillus Christum per totum humanæ ejus vitæ curriculum non modo non pulchrum fuisse, sed penitus deformem.

Dices fortasse illum de ea tantum disputare Christi forma, quæ etiam in se liberalis et pulchra esset, cum divinitate tamen composita, plane deformis censi debuit: «Collata, inquit, cum gloria deitatis». Quamobrem postea addidit: «Deus enim cum sit suapte natura, factus est homo. Infinitis enim et incomparabilibus differentiis minor est homo quam Deus».

At attento perpendas velim animo hanc de Christi deformitate conclusionem non ex hac sola corporis Christi cum divinitate facta comparatione ab illo deduci; palam enim et aperte profitetur nullas carnis gloriationes, σαρκὸς αὐχμήματα, Christo a quoquam ascribi posse; totum incarnationis ipsius mysterium esse exinanitionem et humiliationem; uno verbo illum fuisse plane deformi specie et corpore.

Porro autem cum Cyrillo et aliis conspirasse et idem sensisse videtur Basilus. Ipsius enimvero hæc sunt in psalmum quadragesimum quartum verba: «Speciosum forma Dominum appellat, cum aciem mentis pressius intendisset in ejus divinitatem. Non carnis enim pulchritudinem laudat; nam scribitur: «Vidimus ipsum, et non habebat speciem, neque formam, sed ejus species ignominiae et decoris plena fuit. Palam itaque est, quod propheta hac inspecta claritate Filii, et illinc resiliens splendoris irradiatione copiose circumfusus, animamque habens hac tanta pulchritudine percussam atque perstrictam, ad divinum amorem spiritalis illius pulchritudinis promotus est, quæ ubi semel humanæ affulsit animæ, cætera omnia, quæ eatenus diligebantur, turpia esse conspiciuntur et rejectitia».

Huc quoque pene innumera congerere possemus veterum testimonia Patrum, qui eundem Psalmodographi locum non de corporea, sed de spiritali et

²² Tertul. lib. De carn. Chr., pag. 9. ²³ Tertul. lib. adv. Judæos, cap. 14. ²⁴ ibid. ²⁵ lib. De patient., cap. 3. ²⁶ lib. in adv. Marcion., cap. 17. ²⁷ Exod. II, 2. ²⁸ Psal. XLIV, 4. ²⁹ Cyril. lib. i. Glaphyr. in Exod., cap. 1, pag. 250. ³⁰ Basil. hom. in psal. XLIV, pag. 253.

divina Christi pulchritudine interpretati sunt. Sed quia id longioris et forsitan inutilis operæ esset, iis de quibus nulla lis nullumque dubium esse potest, hic describendis supersedendum duximus. At quorsum, amabo te, in hanc sententiam tanto consensu doctissimi illi homines ivere, nisi quia de corporea Christi pulchritudine nihil in sacris Scripturis plane certum et exploratum haberi existimabant? Et vero Origenem id apertissime profitentem jam audivimus.

Quæ cum ita sint, quis Clementi nostro id vitio vel errori vertere audeat, quod Christum nullo corporeæ formæ lepore, nullaque oris et vultus elegantia præstantem, imo vero indecorum et deformem dixerit? Utrum autem ex Ecclesiæ Patribus, quorum ad nos usque scripta pervenerunt, id ab eo omnium primò traditum fuerit in dubium haud immerito vocaveris. A nobis quippe alibi²¹ demonstratum est Justinum martyrem, quem a nonnullis huic sententiæ ascriptum legimus, alio sensu posse explicari.

Cæterum Clemens Christum eo nomine pulchrum dici posse lubenter concedit, quod omnibus plane animi affectionibus et perturbationibus semper immunis, et quibuscunque perfectissimis virtutibus præditus cumulatusque fuerit. Sed de hac Christi pulchritudine in subsequenti dissertatione disputabimus.

ARTICULUS IV.

Verbum divinum neque corpus Christi, neque animam unquam deseruisse, ac de ejusdem Christi tunica.

Non sine animadversione aliqua prætermitti illud debet quod Clemens de Verbo divino his verbis edixit: Ζῶν γὰρ ὁ Λόγος, καὶ συναφελὶς Χριστῷ, συνυψούται Θεῷ. « Vivens enim Verbum, et una cum Christo sepultum, una cum Deo extollitur²². » Hervetus enim hanc non immerito putat fuisse Clementis nostri mentem: Verbum nunquam Christi corpus, ne in ipso quidem sepulcro deseruit. Quamvis autem cum eo fuerit sepultum, vivebat tamen, utpote quod vita sit. Quando vero Christus a morte ad vitam revocatus est, tunc Verbum simul cum Deo extollitur. Atqui si Verbum non dereliquit corpus Christi sepultum, ergo a fortiori neque ejus animam deseruit, post-

quam illa, relicto corpore, ad inferos descendisset. Verum de hoc Christi ad inferos descensus alius opportunior uberiorque dicendi locus dabitur.

Interim vero illud sane notatu dignum videtur, quod de Christi Domini tunica Clemens noster memoriæ commendavit. Ubi enim longiores et magnificas nimisque pretiosas vestes Christiano interdictas esse docet, ibi objectionem quæ ex talari Christi tunica peti poterat, sic diluit: « Quod si quis talarein, ποδήρη, Domini vestem adducit, variegata illa tunica, ὁ ποικιλιανθὴς ἐκεῖνος χιτὼν, ostendit flores sapientiæ, variasque, et quæ non flarescunt Scripturas, eloquia Domini, quæ veritas splendoribus refulgent²³. » Hæc autem Christi tunica ab eo χιτὼν appellatur. De eadem igitur loquitur, de qua a Joanne scriptum legimus: « Milites ἐγὼ acceperunt ἱμάτια αὐτοῦ καὶ τὸν χιτῶνα. Ἰνὰ χιτῶν ἄρραφος, ἐκ τῶν ἁνωθεν ὑφαντὸς δι' ὅλου· vestimenta ejus, et tunicam: erat autem tunica inconsutilis desuper contexta per totum²⁴. » At unde, quæso, Clemens accepit eam fuisse talarem et variegatam? Etenim si Joannis interpretibus credas, nihil de Christi vestibus quidquam habemus comperti et explorati. Responderi tamen potest Clementem aliosque quosdam antiquos scriptores in eam adductos opinionem, tum quia sacerdotalem Aaronis tunicam fuisse tunicæ Christi typum, tum quia illam his Geneseos verbis: « Lavabit in vino stolam suam, et in sanguine vix pallium suum²⁵. » prænuntiatam existimaverunt. Huic autem illorum conjecturæ mirum in modum favere putant Chaldaicam hujus loci paraphrasim: « Purpura optima erit vestimentum illius, operimentum ejus erit sericum, tinctum coccino varisque coloribus. » At Clementem nostrum ad hanc paraphrasim respexisse tam parum probabile nobis videtur, quam certum esse credimus illum vel his, quæ retulimus, argumentis, vel aliis non minus verosimilibus, ac fortasse antiqua Ecclesiæ sæ traditione ad hanc de Christi tunica sententiam accessisse. Porro autem si ob citata Geneseos verba eam amplexus est, non dissimulabimus paucae admodum, qui ei postea subscripserunt, inveniri. Nam plerique hæc de Christo patiente, vel de ejus Ecclesia interpretati sunt.

CAPUT V.

De quibusdam Ecclesiæ sacramentis.

ARTICULUS I.

De vario baptismi nomine et effectū, de discrimine inter peccati et pænæ peccato debitæ remissionem, quæ peccatorum pænæ baptismo dimissæ, quomodo peccata in eo deleta, num præmitti debeat catechesis, fides, et peccatorum pœnitentia. Utrum Clemens de lacte et melle post baptismum dari solitū loquatur, ac de discipulorum nomine.

Quæ fuerit Clementis nostri de baptismatis sacramento mens et sententia, liquido intelligimus ex variis illius cum nominibus, tum effectibus, quæ ab ipso recensentur et explicantur. « Tincti, inquit, illuminamur, illuminati in filios adoptamur, adoptati perficimur, perfecti immortales reddimur. » Ego, inquit, dixi, dii estis et filii Excelsi omnes²⁶. » Multis autem modis vocatur hoc opus, gratia, illuminatio, perfectum, et lavacrum. Lavacrum quidem, per quod peccata abstergemus; gratia autem, qua remittuntur pænæ quæ peccatis debentur;

illuminatio autem, per quam sanctam illam et salutarem lucem intuemur, hoc est, per quam id quod divinum est perspicimus; perfectum autem dicimus, cui nihil deest²⁷. » Græca quatuor baptismatis nomina ibi memorat Clemens, nimirum χρίσμα, donum seu gratia, φωτισμα, illuminatio, τελειον, perfectum, et λουτρόν, lavacrum. Hæc autem refert, non ut a se primum excogitata, sed per vulgata, et suo tempore apud Christianos usu recepta communi. Vides itaque quam antiquæ, quæque honorificæ sint hujus primi Christianæ religionis sacramenti appellationes, ac proinde quanto in honore ab ipso Ecclesiæ ortu omnes Christianam fidem profitentes, illud habuerint. De baptismi autem nominibus, quorum frequens apud veteres Ecclesiæ Patres mentio, et de quibus deinceps nobis non semel dicendum erit, si plura interim scire velis, adi Josephum Vicecomitem lib. I *De antiquis bapt. rit.*, cap. 3; Estium in *iv Sent.* dist. 3, § 1, et alios.

²¹ Appar. lib. II, dissert. 2, cap. 7, § 9. ²² Admon. pag. 16. ²³ lib. II Prædag., cap. 10, pag. 263. ²⁴ Joan. XIX, 33. ²⁵ Gen. XLIX, 11. ²⁶ Psal. LXXXI, 6. ²⁷ Prædag. lib. I, cap. 6, pag. 95.

Quot porro baptismatis nomina, tot Clemens ostendit mirabiles esse illius effectus. In his autem id potissimum observes velim, quod ipse ait hoc sacramento non solum peccata, sed peccatorum etiam pœnas remitti: « Gratia, χάρισμα, inquit, vocatur, ὅτι τὰ ἐπὶ τοῖς ἀμαρτήμασιν ἐπιτίμια ἀνέλται: qua remittuntur pœnæ, quæ peccatis debentur. »

Discrimen igitur aliquod inter peccati et pœnæ peccato debita absolutionem constituit. Utrum autem inde colligi possit eum putasse in alio quodam sacramento peccatum, non autem debitam illius pœnam, aliquando condonari, certo non audemus affirmare. De solo etenim baptismo cum disputet, quid in aliis sacramentis fiat, ibi non edisserit.

Quæ autem sint illæ peccatorum pœnæ, si roges, non plane difficilis est responsio. Non alias enim vero videtur pœnas ille indicare, quam eas quæ olim pœnitentia publica solvebantur. Priscis siquidem illis temporibus, atque etiam deinceps huiusmodi pœnitentia a nemine ante baptismum agebatur, sed ab iis tantum, qui post susceptum illud sacramentum in canonica, ut aiebant, peccata prolapsi fuerant.

Quo autem modo sacris baptismi undis peccata abluerentur, sic Clemens exponit: « Hæc autem vincula quam celerrime remittuntur, humana quidem fide, divina vero gratia, cum nimirum remittuntur peccata uno medicamento Pœonio, nempe rationali baptismo. Omnia ergo peccata eluimus, et e vestigio mali non sumus amplius. » Primum itaque dicit: « humana fide, » πιστεῖ μὲν ἀνθρώπων, qua scilicet homo, divinis Christianæ religionis documentis imbutus, iis tanquam omnino certis et indubitatis credebat.

Hac porro Christianæ fidei doctrina homo, ut Clemens ait, informatur catechesibus, id est variis sermonibus, qui apud ejusdem Christianæ professionis candidatos tum haberi solebant. « Catechesis, inquit, seu quæ per auditum suscipitur, institutio, ad fidem deducit; fides autem simul cum baptismo docetur a divino Spiritu. » Ultima hæc auctoris nostri verba notatu plane digna sunt. Tametsi enim prius peccata « fide humana » dimitti dixisset, nunc tamen decet hanc fidem simul cum baptismo a divino Spiritu doceri. Et recte quidem, ne quis ab illo solam fidem humanam ad percipiendam baptismatis gratiam desiderari suspicaretur. Censuit itaque humanam fidem, qua nimirum humano more religionis nostræ mysteriis imbuimur, baptismati quidem debere præmitti; sed ita tamen, ut dum sacra illius abluimur aqua, aliam plane divinam, et ut theologi aiunt, supernaturalem nobis Spiritus sanctus infundat.

Præter hanc vero fidem Clemens ab eo, qui baptismo initiandus est, adhuc exigit: ut vero et sincero peccatorum suorum dolore ita afficiatur eaque detestetur, ut firmum ac tenacissimum in ipsa nunquam amplius postea recidendi propositum habeat: « Nos quoque, inquit, nostrorum peccatorum moti pœnitentia, ipsorum detrimentis renuntiantes, baptismo percolati, ad æternam quoque lucem recurrimus, filii ad patrem. »

Tria itaque baptismi debent, Clemente nostro auctore, præmitti. Primum homo, qui Christianam fidem vult profiteri, sacris illius documentis, quæ tum catechesibus docebantur, informari debet. Deinde traditæ doctrinæ sincera et firma habenda est ab eo fides. Denique omnium vitæ peccatorum pœniteat oportet; atque idcirco illa defleat, ejuret et detestetur.

Qui autem iis conditionibus baptismo initiatur, is perfectus est; non ea tamen ac tanta perfectio-

ne, qua beati post resurrectionem summe cumulati sunt; sed ea tanta, quanta in hoc mundo expleri potest: « Quatenus, inquit, fieri potest in hoc mundo..... nos perfectos esse credimus. »

Quod porro de catechesi a Clemente scriptum diximus, id certe nobis illud temporis spatium haud prorsus obscure indicat, quo Christianæ religionis candidati, in catechumenorum ascripti numerum, publicas quæ apud eos Alexandriæ ab ipsomet Clemente nostro haberi solebant, conciones audire tenebantur. De his autem Eusebius, ut alibi adnotavimus, hunc scribit in modum: « Per idem tempus Clemens, qui Pantæno successerat, apud Alexandriam catechumenorum institutioni adhuc præerat, adeo ut auditor ejus etiam tum puer fuerit Origenes. »

Putat Hervetus Clementem nostrum his, quæ postea leguntur, verbis: « Aptæ etiam et appositæ lac melle miscetur; » ad eum alludere antiquissimum Ecclesiæ morem, quo iis, qui ex baptismi lavacro exierant, mel et lac gustandum præberi consueverat. Sed dissimulare non possumus nihil inde, quod ad hunc ritum spectet, posse colligi. Prius siquidem de aquæ frigida, ac posterior de vini dulcis, non secus ac de mellis cum lacte mistione dixerat: « Qui itaque in prædicto lacte frigida aquæ panem exsorbent, statim juvantur. » Postea vero: « Porro autem miscetur quoque lac vino dulci, est autem inutilis mistio. » Nulla porro ratione conficies illum his verbis, potius quam aliis, ad baptismi ritus collineavisse.

Non inficias tamen ibimus ibidem a Clemente Verbi divini et baptismatis cum lactis et aquæ mistione fieri comparisonem. Sed nihil, quod ad varios baptismi ritus et ceremonias pertineat, inde concludi potest.

Ad eundem vero baptismum id magis spectare videtur, quod nos qui « prius, inquit, rudes et ignari eramus, protinus vocamur discipuli. » Quid enim, quæso, his verbis aliud Clemens significare voluit, nisi Christianos statim post baptismum discipulos vocari? Quidam tamen eos, cum adhuc catechumeni erant et ante baptismatis sacramentum, eo nomine appellatos fuisse tradiderunt. Quid autem, si hæc appellatio adhuc impropria et anticipata dicatur? Sed illud tanti non est momenti, quod nos diutius detinere debeat.

ARTICULUS II.

Orthodoxa Clementis de eucharistiæ sacramento doctrina explicatur.

Orthodoxum catholicæ Ecclesiæ de divino eucharistiæ sacramento dogma, quo sub panis et vini speciebus verum esse Christi corpus et sanguinem definitur, ea claritate et evidentiâ Clemens noster exposuit, ut nullis unquam hæreticorum hominum tenebris involvi, nullis eorum argutiis et cavillationibus obscurari et labefactari unquam potuerit. Audi enim quo ille modo ex hac plane certa et minime dubia assertionem Verbum infanti, id est Christiano homini, esse omnia, et patrem, et matrem, et pædagogum, et altorem demonstret: « Verbum est omnia infanti et pater et mater et pædagogus, et altor. Comedite, inquit, meam carnem, et bibite meum sanguinem. Hæc apposita et convenientia alimenta nobis suppeditat Dominus, et carnem præbet, et effundit sanguinem et ad incrementum nihil deest infantulis. O admirabile mysterium! Ὁ τοῦ πατρὸς μου μυστήριον! Veterem et carnalem nos jubet exuere corruptionem, quemadmodum et vetus nutrimentum, alterius novæ Christi dietæ effectos participes, illum, si fieri potest, recipientes, in nobis ipsis reponere, et Servatorem in-

* Pædag. lib. 1, cap. 6, pag. 95. ** ibid. *** ibid., pag. 96. **** ibid., pag. 94. ***** lib. 11 Appar., dissert. 1, cap. 10, § 2. **** Euseb. lib. vi Hist., c. 6. ***** Pædag. lib. 1, cap. 6, pag. 107. ***** ibid., pag. 106 et 107. ***** ibid., pag. 95.

tra pectus comprehendere, ἐκείνον, εἰ δυνατόν, ἀναλαμβάνοντας ἐν ἑαυτοῖς; ἀποτίθεσθαι, καὶ τὸν Σωτῆρα ἑνотерπύλασθαι: ut carnis nostrae affectiones integras perfectasque reddamus ⁵⁷. » Audisne quam clare et aperte doceat Clemens Christianos in eucharistiae sacramento veram Christi carnem manducare, verumque bibere ejus sanguinem, ac iis ut appositis et plane convenientibus alimentis foveri, nutriri, veraque animae suae capere incrementa?

Audisne quam disertis ille verbis asseveret Christianos ibi Christum recipere, in seipsis reponere, ac intra pectus intimaque praecordia suum comprehendere servatorem?

Audisne tandem eucharistiam non alia ratione ab illo tanta admirationis exclamatione, « mirabile mysterium » appellari; nisi quia panis et vinum in Christi corpus et sanguinem mirabili prorsus modo convertuntur? Quid enim, amabo te, in hoc sacramento admirationem nostram posset movere, si sola esset ibi corporis et sanguinis Christi figura, typus et imago?

Nugatur itaque Albertinus, qui nulla fretus ratione, Clementem nostrum ibi de sola corporis Christi spirituali manducatione disputare frigide respondet ⁵⁸. Cur enim, obsecro, nec ullam ibi responsionis suae affert vel minimam probationem, nec quo modo illa ex Clementis nostri verbis elici possit, curat ostendere? Cur, quæso, in aliis ejusdem auctoris nostri locis explanandis, et ad erroneos sectæ suæ sensus perperam trahendis, tantam impendit operam? Nunquid illa spiritualis manducatio ibi a Clemente nostro ita exprimitur, ut evidentissime perspiciant omnes inde veram corporis et sanguinis Christi praesentiam penitus excludi? Nemo certe homo id unquam dixerit. Quis enim ex his, quæ diximus, non videt Clementem loqui de admirabili et mysterio et sacramento, in quo verum Christi corpus excipitur a Christianis et intra eorum pectus reapse comprehenditur?

Quid vero, quod ea, quibus ille ad assertionis suæ probationem utitur, Joannis verba: « Comedite carnem meam ⁵⁹, » hoc rursus invictissime persuadent? Extra omnem enimvero controversiam, et ab heterodoxis etiam omnibus confessum est, Clementem aliosque scriptores credidisse in eucharistia aut vere, aut typice Christi esse corpus; eosque vel naturali, vel allegorico, vel utroque sensu citata Joannis verba luisse interpretatos. Atqui non minus certum est ea hic utraque cum spirituali et allegorica, tum litterali et nativa significatione, ab eodem Clemente explicari. Nam postea subjunxit: « At non vis sic intelligere, sed fortasse communis. Hoc quoque modo audias. Carnem nobis allegorice sanctus significat Spiritus; ab ipso enim caro fabricata est. Sanguis Verbum nobis designat ⁶⁰, » etc.

Nullus itaque heterodoxus homo ex hac posteriori allegorica explicatione inferat Clementem docuisse in eucharistia non vere et actu, sed tantum typice et in figura esse Christi corpus. Inter catholicorum quippe et hæreticorum opinionem id discriminis intercedit, quod hi verba Joannis allegorice tantummodo et mystice, illi autem utroque cum allegorico, tum naturali sensu interpretentur. Qui autem hoc duplici sensu, in quo sane nulla prorsus repugnantia est, ea verba sicuti Clemens accipit, is verum in eucharistia **¶** Christi corpus et sanguinem existere fateatur, omnino necesse est.

Nihil itaque il proficiunt, qui alia Joannis verba: « Panis, quem ego dabo, caro mea est ⁶¹, » a Clemente nostro spiritali sensu paulo post expli-

cata, nobis rursus objectabunt. Nam illa expositio aliam litteralem et nativam, minime, uti vidimus, excludit. Quis enim nesciat eundem Scripturæ locum posse variis interpretationibus, naturali, allegorica et morali explicari? Itaque ut Clemens alique Ecclesiæ Patres veram corporis Christi in eucharistia praesentiam asseruisse merito dicantur, sufficit ut Joannis aliorumque evangelistarum de hoc mirabili sacramento loca et verba litterali natioque sensu ab iis aliquando explicata fuerint.

Sed jam ad alia, ubi Clemens noster idem catholice fidei documentum tradidit et propugnavit, loca veniamus. In secundo *Pædagogi* sui libro, etsi divinum illud eucharistiae sacramentum obiter attingat, haud obscure tamen docet verum esse in illo Christi sanguinem. Probandum quippe ibi aggressus sobrium et necessarium sitienti Christiano potum esse aquam, ac ei languenti vel infirmo usum vini, sed modici, et aqua semper delibuti concessum; illud utique manifestum inde facit, quod tantummodo aqua Hebræis in deserto errantibus primum a Deo subministrata est. Deinde vero post immensos labores exantillatos Deus eis botrum, qui sanguinis Christi figura erat, suppeditavit. Tum continuo Clemens: Ἀπὸ τὸν δὲ τὸ αἷμα τοῦ Κυρίου· τὸ μὲν γὰρ ἐστὶν αὐτοῦ σαρκινόν, ὃ τῆς θροῦδς λελυτρώμεθα· τὸ δὲ πνευματικόν, τοῦ ἔστιν ὃ χειρίσμεθα. Καὶ τοῦτ' ἐστὶν πῖνεν τὸ αἷμα τοῦ Ἰησοῦ, τῆς κυριακῆς μεταλαβεῖν ἀφάρσις. Ἰσχύς δὲ τοῦ Λόγου τὸ πνεῦμα, ὡς αἷμα σαρκὸς. Ἀναλόγως τοίνυν κίρναται ὁ μὲν οἶνος τῷ ὕδατι, τῷ δὲ ἀνθρώπῳ τὸ πνεῦμα, καὶ τὸ μὲν εἰς πῖσιν εἰσέρχεται τὸ κρᾶμα, τὸ δὲ εἰς ἀφάρσιν ἀδύνηται τὸ πνεῦμα. Ἢ δὲ ἀμφοῖν αὐτῶς χρᾶσις, ποτοῦ τε καὶ Λόγου εὐχαριστία κέκληται, χάρις ἐπαίνουμένη, καὶ καλὴ, ἥ ὡς κατὰ πῖσιν μεταλαμβάνοντες ἀγιάζονται καὶ σωμαὶ καὶ ψυχῆν· τὸ θεῖον κρᾶμα τὸν ἀνθρώπον τοῦ πατρικοῦ βουλήματος πνεύματι καὶ Λόγῳ συγκρίναται μυστικῶς· καὶ γὰρ ὡς ἀληθῶς μὲν τὸ πνεῦμα ὡκεῖται τῇ ἀπ' αὐτοῦ φερομένη ψυχῇ, ἥ δὲ σὰρξ τῷ Λόγῳ δι' ἧν ὁ Λόγος γέγονε σὰρξ. **¶** Duplex est autem sanguis Christi Domini: alter enim est carnalis, quo redempti sumus ab interitu; alter vero spiritualis, quo scilicet uncti sumus; et hoc est bibere Jesu sanguinem, esse participem incorruptionis Domini. Verbi autem virtus est spiritus, quemadmodum sanguis carnis. Apti itaque proportionem, et convenientia vinum quidem aquæ, homini vero spiritus admiscetur. Ac temperatum quidem vinum ad fidem convivio excipit; spiritus autem deductus ad incorruptionem. Amborum autem temperata, potus scilicet et Verbi, dicitur eucharistia, quæ et laudatur, et bona est gratia, cuius qui per fidem sunt participes, sanctificantur corpore et anima, cum divinum temperamentum, hominem, scilicet divina voluntas spiritu et Verbo mystice contemperaverit. Etenim vere quidem spiritus animæ, quæ ab ipso fertur, conjungitur, et familiaris efficitur; caro autem Verbo, propter quam Verbum caro factum est ⁶². »

Duplicem his verbis Clemens, uti olim observabat Perronius ⁶³, docet esse Christi sanguinem: unum carnalem, qui in cruce propter hominum salutem effusus, omnibus humani sanguinis conditionibus et infirmitatibus subjectus fuit; alterum spirituale, quem etiamsi sub sensus nostros non cadat, nullique sanguinis nostri immutationi sit obnoxius, in eucharistia tamen sacramento revera sumitur et bibitur. Eo autem Clemens dicit nos ungi: « Quo, inquit, uncti sumus, » id est, ut ait, et aliis Patrum testimoniis Perronius confirmat, quem reipsa bibimus; ut hac ænigmatica loquendi ratione ad

⁵⁷ Pædag. lib. 1, cap. 8, pag. 102.

⁵⁸ Albert. lib.

II De sacram. euchar., pag. 314.

⁵⁹ Joan. vi. 54.

⁶⁰ Albert. loc. cit.

⁶¹ Joan. vi. 52.

⁶² Pædag. lib. II, cap. 2, pag. 131.

⁶³ Perron. lib. II De eu-

char. auct. 5, pag. 209.

Hebræorum postes, sanguine agni paschalis, qui eucharistiæ typus erat, illitos alluderet. Quapropter continenter ille ipse subnectit: « Et hoc est bibere Jesu sanguinem, esse participem incorruptionis Domini. »

Et vero Clementem de sanguine et corpore Christi non solum spirituali modo, sed actu et reipsa sumendo esse locutum, ex postremis ejus verbis evidentissime colligimus: « Etenim, inquit, vere spiritus animæ, quæ ab ipso fertur, conjungitur et familiaris efficitur; caro autem Verbo, propter quam Verbum caro factum est. »

At quomodo caro hominis in eucharistia carni Christi, quemadmodum spiritus illius animæ conjungi potest, nisi corpus Christi reapse in eucharistia ab homine manducetur?

Albertinus tamen contra Perronii sententiam magnis insurgit animis, eamque cum Scriptura et Patribus, atque etiam cum ipsomet Clemente pugnare pertinaciter contendit. At quibus putas argumentis? Certe tam levibus et infirmis, ut nemini ea animo parumper attento expendent ullam possint creare difficultatem. Primum quippe hanc Perronii explanationem Scripturæ contrariam esse ait; utpote quam his Matthæi verbis: « Hic est sanguis meus novi testamenti, qui pro multis effundetur in remissionem peccatorum »⁶⁵; quibus solam sacramentalem seu typicam sanguinis Christi participationem designari perperam somniavit, penitus adversari arbitretur. Quid enim, quæso, hac argumentatione imbecillius, quæ mera, ut aiunt, principii petitio est? In opinionis siquidem suæ probationem illud Albertinus adducit, de quo quæstio ipsum inter et catholicos movetur; utrum scilicet Clemens ea Matthæi verba litterali aut allegorico sensu intelligenda esse existimaverit. Quapropter Albertino prius probandum erat illa a Clemente metaphorice tantum explicari, ut inde concludere posset iis repugnare allatam a Perronii verborum ejus expositionem, Sed id nec ulla plane ratione probat, nec de eo probando unquam cogitavit.

Non majoris autem sunt ponderis, imo contra ipsummet Albertinum faciunt pauca quedam quæ refert Patrum testimonia. Nam iis iidem Ecclesiæ Patres docent nos Christi manducare carnem, quæ post illius mortem apta ad comedendum effecta est. At quid hoc, oro te, prohibet quin eadem Christi caro in eucharistia sit eo ad comedendum aptior, quo illa minus sub hominis cadit aspectum?

Albertinus tamen ea, quam solam assert, ratione sententiam Perronii rejiciendam esse censet, quod hunc credat esse Clementis sensum: Nos Christi sanguine ungi, illumque nos bibere, cum spirituali virtute reddimus illius participes. Etenim hoc tantum sensu, uti ille putat, vult Clemens sanguinem Christi nobis misceri, quo dicimur ad incorruptionem deduci. Atqui id aliter, quam spirituali sanguinis Christi virtute fieri non potest. Quod quidem his stabilire et confirmare conatur ejusdem auctoris nostri verbis: « Hoc est bibere Jesu sanguinem, esse participem incorruptionis Domini. »

Verum frustra Albertinus alique ejusdem sectæ homines hoc vano futileque effugio ac sophismate infinita propemodum argumenta, ex invictissimis clarissimisque Patrum testimoniis petita, se declinare posse opinantur. Non enim diffidentur orthodoxi Clementem pluresque alios Ecclesiæ Patres tradidisse spiritualem in eucharistiæ sacramento esse corporis et sanguinis Christi virtutem, quæ nos incorruptionis et gratiæ aliorumve donorum participes faciat; sed contendunt eosdem præterea docuisse illam ab ipsomet corpore et sanguine

A Christi, sub panis et vini speciebus reipsa existente, non esse separatam. Quid autem contra hanc, de qua sola quæstio est, Clementis sententiam et assertionem in medium protulit Albertinus? Nihil plane. Et vero quid contra mutire potuisset, cum illud a Clemente nostro ibidem apertissime definitum viderimus: « Etenim vere quidem spiritus animæ, quæ ab ipso fertur, conjungitur et familiaris efficitur; caro autem Verbo, propter quam Verbum caro factum est? »

Sed agedum, sequamur Clementem, et quid rursum in eodem capite de eodem mysterio dixerit, auscultemus: Πως ολεσθε πεπωκέναι τὸν Κύριον, ὁπνίκα δι' ἡμᾶς ἄνθρωπος ἐγένετο; Οὕτως ἀναισχύντως ὡς ἡμεῖς; Οὐχὶ ἀστέλις, οὐχὶ κοσμῖος; Οὐχὶ ἐπιλελογισμένως; Εὐ γάρ. Ἰστέ, μετέλαθον οἶνον καὶ αὐτός. Καὶ γὰρ ἄνθρωπος καὶ αὐτός· καὶ εὐλόγησέ τε τὸν οἶνον, εἰπὼν· « Ἀνάθε, πίετε, τοῦτό μου ἐστὶν τὸ αἷμα, » αἷμα τῆς ἀμπέλου. Τὸν λόγον, τὴν περὶ πολλῶν ἐκγεόμενον εἰς ἄρεσιν ἁμαρτιῶν, εὐφροσύνης ἁγίου ἀλληγορεῖ νῆμα. Καὶ ὅτι μὲν σωφρονεῖν τὸν πίνοντα δεῖ, δι' ὧν ἐδίδασκε παρά τὰς εὐχάρις ἐδείξε σαφῶς· οὐ γὰρ μεθῦαν ἐδίδασκεν. « Ὅτι δὲ οἶνος ἦν τὸ εὐλογηθὲν ἀπέδειξε πάλιν, πρὸς τοὺς μαθητὰς λέγων· « Οὐ μὴ πῖω ἐκ τοῦ γεννήματος τῆς ἀμπέλου ταύτης μέχρις ἂν πῖω αὐτὸ μεθ' ὁμῶν ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ Πατρὸς μου. » Ἀλλ' ὅτι τε οἶνος ἦν τὸ πινόμενον πρὸς τοῦ Κυρίου, πάλιν αὐτὸς περὶ ἑαυτοῦ λέγει, τὴν ἰουδαίων ἐπονειδίζων σκληροκαρδίαν· « Ἦλθεν γὰρ, φησὶν, ὁ Υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου, καὶ λέγουσιν· Ἰδοὺ ἄνθρωπος φάγος καὶ οἰνοπότης, τελωνῶν φίλος. » Τοῦτ' ἡμῖν καὶ πρὸς τοὺς ἑγχρατητὰς καλουμένους παραπέττω. « Quomodo Dominum bibisse existimatis, quando propter nos homo factus est? Adeone impudenter, ut nos? Annon honeste et temperate? Annon considerate? Certo enim scitote, ipse quoque vino usus est. Nam ipse quoque homo erat, et vinum benedixit, cum dixit: « Accipite, bibite, hic est sanguis meus, » sanguis vitis »⁶⁶. Verbum enim, quod pro multis effunditur in remissionem peccatorum, sanctum lætitiæ fluentum allegorice significat. Et quod sobrium quidem ac moderatum esse oportet eum, qui bibit, per ea quæ in conviviis decuit, aperte ostendit; neque enim ebrius docuit. Quod autem vinum esset, id quod benedictum est, ostendit rursus dicens discipulis: « Non bibam ex fructu vitis » hujus, donec bibam ipsum vobiscum in regno » Patris mei »⁶⁷. Cæterum quod vinum quidem esset, quod bihebatur a Domino, rursus ipse de seipso dicit, Judæorum cordis duritiem exprobrans: « Ve » nit enim, inquit, Filius hominis, et dicunt: Ecce homo vorax, et potator vini, publicanorum amicus »⁶⁸. Hæc quidem nobis firma et fixa sint adversus eos qui dicuntur Encraticæ »⁶⁹.

Hunc Clementis nostri locum, etsi longius videri possit, integrum repræsentavimus, tum quia quædam ibi ordine inverso posita, non facile, nisi attento animo perpendantur, intelligi possunt; tum maxime quia heterodoxi homines ea, quam augere conantur, scriptoribus non penitus inusitata recti ordinis perturbatione, tanquam certo ac tuto erroris sui perfugio et præsidio utuntur. Quapropter ut illud obstinatis hominibus prorsus obstruatur, quæ mens, quis sensus auctoris nostri fuerit, perspicue apeririendum est. Tria autem ibi excutienda proponit, eaque totidem probat argumentis. Prima itaque ejus propositio est Christianos in potu sobrios esse debere. Quod quidem eximio Christi Domini, qui ait sobrium fuisse atque in potu modestum et temperantem, exemplo ita ille ostendit: « Et quod sobrium quidem ac moderatum esse oportet eum qui bibit, per ea, quæ Christus in conviviis docuit, aperte ostendit; neque enim ebrius docuit. » Quam-

C

D

⁶⁵ Matth. xxvi, 28. ⁶⁶ Matth. xxvi, 28; Marc. xiv, 24. ⁶⁷ Ibid. ⁶⁸ Matth. xi, 19. ⁶⁹ Pædag. lib. I, cap. 2, p. 158.

vis autem hæc ad id, quod probandum aggrediebatur, omnino sufficerent, data tamen occasione, ut Encratitas vinum ex se malum esse garrientes efficacius refelleret, duo alia adversus hunc errorem demonstranda suscipit.

Secunda igitur ejus propositio est, Christum sæpius, dum viveret, vinum bibisse; tertia vero, vinum ab eo in ultima cœna benedictum. Sed hanc posteriorem primum his probat Christi verbis: « Non bibam ex fructu vitis hujus, donec bibero ipsum in regno Patris mei. » Deinde ordine parumper immutato, secundam propositionem hinc ipse probat, quod Christus homo vorax et potator vini apud Judæos audierit.

Hæc autem si recte distinxeris, facillime intelliges Clementem de eucharistia nihil aliud ibi tradere, quam ea quæ tertia propositione complexus, orthodoxo Ecclesiæ dogmati plane convenientia penitusque consentanea sunt.

Nihil ergo quod ad errores suos vel minimum conducit, inde possunt expiscari Calvinianæ sectæ addicti homines; nisi illa omnia, quæ satis aperte Clemens distinxit, mira ac omnino præpostera confusione pervertant. Egregium enimvero ac multiplex in rem suam argumentum ex his Clementis nostri verbis se habere putat Albertinus. Sed apertam doctissimæ auctoris nostri mentem quantum pervertat, si tantisper animadvertas, vanas ejus cavillationes illico dissolves ac dissipabis. Nobis etenim ille objicit Clementem ibi non solum docere Christum in eucharistia vinum et benedixisse et bibisse; sed hæc ipsamet etiam Christi verba: « Hic est sanguis meus, » allegorico sensu interpretari. At si ab illo scisciteris unde id probare possit, nullum aliud tibi proferet opinionis suæ argumentum; nisi Clementem, ubi alia hæc citavit Christi verba: « Non bibam ex fructu vitis hujus, » nihil per fructum vitis intellexisse aliud quam vinum a Christo in eucharistia potatum. Verum ex superius allatis et in suum locum restitutis Clementis cum propositionibus tum probationibus, nulli, uti putamus, obscurum amplius esse potest hæc Christi verba a Clemente non ideo citari, ut probaret Christum in eucharistia vinum bibisse, sed ut illud contra Encratitas ab eo benedictum atque idcirco natura sua bonum esse convinceret.

Instat tamen Albertinus ibi Clementis scopum non esse, ut data opera Encratitas refellat, quandoquidem nihil plane adversus eos protulit, quam id quod ab illo obiter et corollarii instar ad hujus loci finem adjectum est. Esto; quid inde? Nonne satis est ut Clemens, orta, uti diximus, occasione, Encratitas confutando, contra eorum hæresim vinum in eucharistia a Christo benedictum demonstraret; quo inde nihil prorsus contra nostram de eucharistiæ sacramento sententiam ab illo assertum invictissime concludamus?

Frustra vero et perperam instat Albertinus Clementem 43 non aliunde quam ex eucharistia probare vinum a Christo potatum. Ex his enimvero, quæ jam retulimus, cuilibet sincero et cordato homini perspicuum esse debet, illud a Clemente, non ex allatis ab eodem Albertino verbis colligi, sed quia Judæi Christo vini exprobrabant potationem.

Verumtamen insurgit adhuc Albertinus et clamat Christum in eucharistia vinum bibisse hoc Clementis confici argumento: « Certo scitote, ipse quoque vino usus est. » At nihil profecto a veritate magis alienum fingi unquam poterat. Clemens siquidem nihil plane his verbis probandum aggreditur, sed generalem tantummodo proponit thesim, quam postea peculiari, uti observatum est, ratione comprobavit.

Hic, tametsi validissimis, rationum momentis monum plane victus Albertinus urget et ait: Clementis, cum illud Christi effatum refert: « Non bi-

bam de fructu vitis hujus, » non obscure innuit Christum idem benedixisse vinum, quod post benedictionem biberat. Nonne enim, arguit ille, ea verba Christum in ultima cœna, ac proinde in eucharistia vinum bibisse significant? Sed leve illud et iners Albertini telum jam retudimus. Nihil quippe Clemens his verbis amplius probare voluit, quam factam a Christo vini benedictionem. Fas autem nulli unquam fuit ex claris et perspicuis cujuslibet scriptoris verbis inferre eum plura probasse quam probare voluerit. Secus enim ex auctorum sermonibus et argumentis infinitæ et sæpe sæpius absurdissimæ elici possent conclusiones, quas in mentem ipsis nunquam venisse certissimum est.

Age vero; quid prohibet quominus citatis Christi verbis Clemens probaverit vinum ab ipso fuisse benedictum, quod ipsemet Christus in suum sanguinem post consecrationem, ut theologi loquuntur, mutatum, et adhuc vini formam et speciem conservans biberit?

At porro ultra adhuc progrediamur, et cum Albertino liberalius agentes, ipsi demus, quod tantopere cupit, Clementem dixisse Christum in eucharistia bibisse vinum. Quid, quæso, inde proficiet? Nihil sane. Tametsi enim id concedatur, adhuc nihilominus postea inquirendum erit, quid Clemens « vini » nomine, an ejus substantiam, vel remanentes apparentias intellexerit. Cum vero aliunde nobis constet Clementi fuisse omnino persuasum in eucharistiæ sacramento panem et vinum in Christi corpus et sanguinem mutari, nihilque eum huic sententiæ quidquam contrarium, vel repugnans scriptis tradidisse; quid aliud restat, nisi ut eundem Clementem illo vini nomine solam vini speciem et apparentiam intellexisse constanter dicamus?

Non amplius itaque audiendus est Albertinus, qui eandem cantilenam sæpius nobis insusurrans, ait Clementi sanguinem vitis illum esse, de quo Christus dixit: « Hic est sanguis meus. » Alqui sanguis vitis est vinum. Ergo, concludit Albertinus, vinum juxta Clementis opinionem est sanguis Christi, non quidem verus ac per venas in omne corpus reipsa diffusus, sed typicus et imagine tenus ac figura.

Verum quam frivola et nugatoria sit hæc argumentatio, jam a nobis demonstratum est. Ut inde enim aliquid conficiatur, prius Albertino, sicuti diximus, probandum erat illa Christi verba: « Hic est sanguis meus, fructus vitis, » a Clemente unquam alio quam allegorico sensu accipi. At ille nec id probat, nec probare unquam potuit. Quinimo ea vero et litterali sensu ab illo fuisse explicata plane convicimus.

Postremo nobis adhuc regerit Albertinus a Clemente nostro ibidem aperte prædicari « fructum vitis » in eo Christi pronuntiato allegorice significare. Verbun pro multis effusum, id est, ut ait Albertinus, mysticum Verbi sanguinem pro multis in remissionem peccatorum effusum fuisse. Sed ibi Albertinus solito et ad nauseam repetito sophismate perperam abutitur. Nunquid enim allegorica quorundam Scripturæ verborum interpretatio litteralem illorum sensum excludit? Quis nescit multiplicem esse Scripturæ sensum, nec unum, uti jam a nobis observatum est, unquam ab alio extrudi? Clemens igitur, tametsi Christi effatum allegorice interpretaretur, non negat tamen illud et litterali et nativo sensu posse ac debere intelligi. Nihil ergo egit Albertinus, nihil etiam agere quilibet Calvinista, nisi clare nobis ostendat Clementem eo mystico et allegorico sensu ita semper explicuisse Christi verba, ut illa nunquam litterali significatione explicari posse vel semel alicubi tradiderit. Sed id nullus, uti jam sæpius dictum est, probavit unquam, aut deinceps probaturus est. Denique nemini

sane inexpertum plures ex iis, quos etiam Calvinistæ de substantiali panis et vini in corpus et sanguinem Christi conversione plane persuasos fuisse concedunt, multas agnovisse panis et vini, ac variarum utriusque qualitatum mysticas significationes. Quid igitur vetat quominus Clemens aliquas similiter agnoverit, indicaverit, probaverit?

Certum est igitur nihil prorsus ex Clementis nostri verbis colligi posse, quod sanæ et orthodoxæ de eucharistiæ sacramento definitioni adversetur, imo vero quod ipsi non sit omnino consentaneum. At si omnia, quæ hactenus exhibita sunt, illius de eodem eucharistiæ sacramento testimonia secum sedulo componentur, quisque falsis quibusdam præjudiciis non omnino obcæcatus evidentissime perspiciet, veram et catholicam de hoc mirabili sacramento doctrinam a Clemente nostro, in his præsertim libris, ubi de eo non ex professo, sed obiter tantum disputat, non potuisse clarius asseri et explicari.

ARTICULUS III.

De sacris ordinationibus, et presbyterorum episcoporumque ordinis differentia, de presbyterorum benedictione, ac de sancto matrimonii usu.

Omnibus illud sedulo animadvertendum, quod de variis Ecclesiæ ministris, quibus varia in sacra Scripturæ libris pro suo quoque statu dantur præcepta, Clemens memoriæ prodidit. « Plurima, inquit, alia præcepta, quæ ad electas personas pertinent, in sanctis libris scripta sunt; hæc quidem presbyteris, alia vero episcopis, alia diaconis, alia autem viduis, de quibus fuerit aliud dicendi tempus: » αἱ μὲν πρεσβυτέρους, αἱ δὲ ἐπισκόπους, αἱ δὲ διακόνους, ἄλλαι χήρας. Cum enim alia presbyteris quam episcopis data esse præcepta tam aperte pronuntiet, hinc profecto invictissime conficitur ipsum omnino pro certo habuisse presbyteri et episcopi ordinem primitus atque suo etiam tempore non unum, ut frustra neoterici hæretici, quemadmodum veteres Aeriani contendunt, et eundem fuisse, sed diversos et a se invicem plane distinctos ordines.

Quid contra tam claram et apertissimam Clementis doctrinam, vel ipse magis obstinatus pertinacium hæreticorum animus obstrepere potest? Nihil sane. Et vero Blondellus, qui contra hoc certissimum orthodoxæ fidei dogma congerendis undequaque veterum scriptorum testimoniis tantam tamque inutilem impendit operam, istud altissimo, sed prorsus, uti videtur, doloso et fallaci silentio prætermisit. Cur enim, amabo te, ille hoc minime dubio et obscuro auctoris nostri testimonio penitus omisso, alia tantummodo in erroris sui patrocinium obtrudit, nisi quia hæc aliquantulum sibi favere, istud plane sibi adversari probe noverat. Sed quid ei tam præpostera calliditas et astutia prodesse potest? Etenim objectio et difficultas, si quæ tamen ulla sit, ex aliis Clementis verbis ab eo petita, ex his quæ retulimus facillime diluitur, peni-

tusque evanescit. Verum de his fusius in sequenti dissertatione.

Interim vero ad ea, quæso, paulisper animum advertas, quæ Clemens noster de presbyterorum benedictione et impositione manuum adversus mulieres, alienis capillis se ornantes, hæc scribit in verba: Τίνα ὁ πρεσβύτερος ἐπιτίθησι χεῖρα, τίνα δὲ εὐλογῇσαι; « Cui manum imponit presbyter? cui autem benedicet? » Tum confestim addidit: « Non mulieri, quæ est ornata, sed alienis capillis, et per ipsos alii capiti. »

Ad matrimonium vero quod attinet, quamvis Clemens constantissime tradat et invictissime contra hæreticos demonstret illud bonum esse, sanctum ac Deo probatum; docet tamen Christiano homini tunc tantum eo uti licere, cum ex uxore sua filios gignere potest. Quapropter hæc de conjugii usu prima et generalis lex ab illo constituitur: « Neque ullam omnino tange mulierem, præterquam tuam ipsius uxorem, ex qua sola tibi licet carnis voluptates percipere, ad suscipiendam legitimam successionem. »

Hinc colligit nefas esse conjugem sola voluptatis causa complecti: « Sola enim voluptas, inquit, si quis ea etiam utatur in conjugio, est præter leges, et injusta, et a ratione aliena. » Quid ergo mirum, si omnes alios concubitus illicitos, vetitos et nefarios esse decernat? Quinimo pueris et senibus uxores ducere interdictum esse declarat; quippe qui filios non possint procreare. « His enim, inquit ille, nondum concessit, illos autem non vult amplius uxores ducere. »

Porro autem non minus plane negat fas esse viro cum uxore eo omni tempore congrui, quo ex ea poterit liberos suscipere, sed statis tantum horis, post convivium actis Deo ob accepta dona gratias, nunquam interdiu, sed nocte, non immodeste et intemperanter, sed cum pudore et verecundia; ne frequentiori conjunctione satietas et poenitentia suboriat: « Quibus uxores ducere concessum est, iis pædagogus opus fuerit; ut non interdiu mystica naturæ celebrentur orgia, nec ex ecclesia, verbi gratia, aut ex foro mane rediens galli more coeat, quando orationis, et lectionis, et efficacium, quæ interdiu fiunt, operum tempus est. Vespere autem oportet post convivium quiescere, et post gratiarum actionem, quæ fit Deo pro bonis quæ percepimus. Non semper autem concedit tempus natura, ut peragatur congressus matrimonii; est enim eo desiderabilior conjunctio, quo diuturnior; neque vero noctu tanquam in tenebris, immodeste sese ac intemperanter gerere oportet, sed verecundia tanquam lux rationis in animo est includenda. » Denique Clemens se plura de hoc argumento in libro *De nuptiis* scripsisse testatur. Sed quia hæc elucubratio ad nos usque non pervenit, quid de illo Clemens in *Stromatibus* docuerit, si scire aveas, ad ea te mittemus, quæ in subsequenti dissertatione a nobis disputanda sunt. Poteris tamen consulere tom. II *Pœnitent. Theodori*, ac *Pœtiti* observationes et notas, ubi plura hanc in rem congesta et enucleata reperies.

⁷⁷ Pædag. lib. III, cap. ult., pag. 264. ⁷⁸ Blondel., Apol. de episc. et presbyt., § 2, pag. 38. ⁷⁹ Pædag. lib. III, pag. 248. ⁸⁰ Pædag. lib. II, cap. 10, pag. 192. ⁸¹ ibid. ⁸² ibid. pag. 194. ⁸³ ibid.

CAPUT VI.

De angelis, de hominis anima, et Christianorum moribus.

ARTICULUS I.

De angelis, et quinam ex illis, quamque ob causam Egregores appellati, ac de eorumdem angelorum lapsu.

Christianos e lectulo, ut vigilias ad Deum orandum et laudandum agerent, noctu surgentes iis angelis Clemens dicit esse similes, qui Ἐγρηγόροι vocabantur: Μακάριοι γὰρ οἱ ἐγρηγόροντες εἰς αὐτὸν, σφᾶς αὐτοὺς ἀπεικάζοντες ἀγγέλοις, οὓς ἐγρηγόρους καλούμεν. « Beati qui in ipsum vigilarunt, seipsos assimilantes angelis, quos nos ἐγρηγόρους, hoc est, *vigilantes* vocamus⁶⁵. » Cum ille itaque hæc scripto mandaret, tum angeli hoc nomine nuncupari solebant.

Testatum quoque Cedrenus facit filios Seth, quos antiqui ἀγγέλους cognominabant, nuncupatos fuisse Egregores: « Qui iidem Egregores appellantur, et filii Dei, » ἦτοι τῶν ἐγρηγόρων οἱ τινες καὶ υἱοὶ Θεοῦ ἐλέγοντο⁶⁷. Qui autem angeli, et cur eo nomine appellarentur, si quæras, rem sane difficilem postulasti. Videtur quippe Clemens hoc vocabulo bonos significare angelos; quandoquidem cum illis Christianos noctu ad Deum, ut diximus, orandum surgentes componit. Etenim illos, sic vigilantes, non cum malis, sed cum bonis angelis comparasse omnes procul dubio nobis facile concedent.

Verum alii « Egregorum » nomine angelos, qui ex bonis mali deinde facti sunt, seu Sethi filios designant, eos nimirum, qui postquam « siliabus hominum, » ut loquitur Scriptura⁶⁸, stuprum intulissent, in varia cum eis peccata prolapsi sunt. Quamobrem Cedrenus: « Egregores, et Dei filii, ob Sethi faciei splendorem dicti, terramque Edenis sublimiorem incoluerunt, vicinique paradiso, vitam angelorum vitæ similem egerunt, usque ad millesimum mundi annum. Quorum honestam vitæ consuetudinem auctor primus malorum intueri non sustinens, fornositate siliarum hominum, id est, Caini, eos satiavit⁶⁹. » Et adhuc infra: « Egregores, Sethi progenies, errore ducti descenderunt, ac sibi mulieres de siliabus hominum, sive Caini desumpserunt, atque gigantes illos celebres generaverunt⁷⁰. » Eadem narrat Africanus⁷¹, ac præsertim Georgius Syncellus⁷², et hanc opinionem ex apocrypho libro Enochii de Egregoris, cuius duo longa segmenta a Scaligero⁷³, atque etiam a Kircherio⁷⁴ deinceps transcripta exhibet, ortam esse testatur.

Putabat itaque Cedrenus, nomen, « Egregores, » filiis Dei ob patris sui Sethi eximiam oris venustatem, seu, ut ipse loquitur, « ob faciei splendorem, » impositum. At Clemens illud repetit ab ipsa etymologia Græci nominis ἐγρηγόροι, quod Latine *vigilantes* significat. Cur vero angeli ita vocarentur, ansam, uti quidam existimant, dederunt hæc Danielis verba: Καὶ ἰδοὺ εἶπ' (Symmachi versio ἐγρηγόρος), καὶ ἅγιος ἀπ' οὐρανοῦ κατέβη. « Et ecce vigil et sanctus de cælo descendit⁷⁵. » 45 Quod certe confirmari potest duobus Græcis scholiis, quæ in hunc locum Drusius retulit. Et primo quidem: Τὸ δὲ εἶπ' οὐδὲν ἕτερον ἢ ἐγρηγόρως καὶ ἀγρυπνὸς ἐρ-υνηύεται. altero autem: Ἀντὶ τοῦ εἶπ', Ὁ ἀγγε-λὸς ἐρμήνευσεν, οἱ δὲ λοιποὶ ἐγρηγόρον.

A Utrum autem Clemens ex hoc Danielis loco angelos « Egregores » cognominari collegerit, non certum omnino est et exploratum. Omnem vero extra controversiam esse debet illum iis, quæ protulimus, verbis, de iisdem, ac Daniele loqui angelis, qui Egregores ideo dicti sunt, quia semper vigilant, nec unquam dormiunt aut somno obtruntur.

At de angelis prævaricatoribus et feminarum corruptoribus atque adulteris, sic alibi Clemens scribit: « Angeli qui Dei reliquerunt pulchritudinem propter pulchritudinem quæ flaccescit, atque adeo e cælis in terram ceciderunt⁷⁶. » At de illis aliisque angelis in superioribus dissertationibus non semel disseruimus, atque in subsequenti adhuc dicetur⁷⁷. De Egregoris vero præter auctores a nobis citatos legis Suicerum tom. I *Thesaur.*, pag. 1003, ad vocem Ἐγρηγόρος.

ARTICULUS II.

B De hominis anima, et quæ ejus definitio, quis motus, utrum non aliter quam sensuum ministerio cogitet, an spiritualis sit et incorporea, cur triplex dicatur, ubi sedem suam posuerit, et cur sicra nuncupetur.

Cujus naturæ et substantiæ sit hominis anima clare omnino et aperte Clemens edisserit: « Sciendum est non esse animam, quæ somno indiget; ipsa enim est semper mobilis: sed corpus quod quieti traditur, resolvitur, dum anima non amplius corporaliter operatur, sed per se ipsa operatur et cogitat. Quo fit, ut quæ sunt vera somnia, recte reputanti sint sobriæ animæ cogitationes; ut quæ ad corporis affectiones per consensum non trahatur, et ipsa sibi ipsi, quæ sunt optima, consulat. Animæ autem interitus est, si ipsa apud se omnino quiescat: et ideo Deum mente semper versaus, per continuam consuetudinem corpori vigiliam inserens, angelicæ exæquat hominem gratiæ, vitæ æternitatem, ex meditatione suscipiens⁷⁸. » Expende, quæso, singula Clementis nostri verba, et vide an aliquis, seu antiquus, seu recentior philosophus, de hominis anima melius veriusque senserit. Huiusmodi, inquit ille, anima est, ἀσχινητος αὐτή, « quæ semper movetur, » καθ' αὐτὴν ἐννοουμένη, « quæ per seipsam cogitat. » Nonne autem his verbis veram genuinamque animæ rationalis tradit definitionem, qua dicitur esse substantia per seipsam cogitans?

Cum autem subjungit illam semper esse in motu, quid aliud his verbis significat, nisi motum animæ ipsammet esse illius cogitationem, sine qua nunquam esse potest? Quapropter interitum animæ esse dicit, « si ipsa apud se omnino quiescat, » ἡ-χὴς δὲ διεθρος τὸ ἀτρεμῆσαι αὐτῇ. Et id quidem ex Platonis schola videtur esse de promptum; quoniam hæc, teste Ambrosio, erat illius de anima definitio: « Quod ipsum se movet, et non movetur ab alio⁷⁹. »

D Neque leviter, quæso, id prætermittas, quod tam perspicue idem auctor noster tradidit, animam sine ullo sensuum auxilio vel adminiculo per seipsam aliquando cogitare, tumque meliores magisque subtiles esse ejus cogitationes: « Dum anima non

⁶⁵ Pædag. lib. II, cap. 9, pag. 185. ⁶⁷ Cedr. Hist. compen., pag. 8. ⁶⁸ Gen. vi, 2. ⁶⁹ Cedr. Hist., pag. 8. ⁷⁰ Ibid., p. 9. ⁷¹ African. exp. Syncel. Chron., pag. 19. ⁷² Syncel. Chron., pag. 11 et seq. ⁷³ Scaliger. in Chron. Euseb., pag. 404. ⁷⁴ Kircher. tom. II Œdip. Ægypt., 69 et seq. ⁷⁵ Dan. iv, Sept. v, 13, Vulg. v, 10. ⁷⁶ Pædag. lib. III, cap. 2, pag. 222. ⁷⁷ Infr. dissert. 2, cap. 8, art. 2. ⁷⁸ Pædag. lib. II, cap. 9, pag. 187. ⁷⁹ Ambr. epist. 54, pag. 922, et lib. II De fid. resurrect., § 126, pag. 1178.

amplius corporantur operatur, sed per seipsa operatur, et cogitat.... et ipsa sibi ipsi quæ sunt optima consulat. » Quid ergo ab hac Clementis nostri doctrina magis alienum, quam tritum illud philosophicum axioma : « Nihil est in intellectu, quod non prius fuerit in sensu. » Illud certe effatum vel ipsi incognitum fuit, aut ab illo plane penitusque proscriptum.

Denique ex his quis facillime non intelligat quam certo Clemens humanam animam incorporeæ ac plane spiritualis substantiæ esse crediderit?

Neque dixeris, velim, eum docere triplicem esse hominis animam : *τριγενούς ὑπαρχούσης τῆς ψυχῆς*. Ea quippe loquendi ratione tres tantum denotat animæ facultates, illasque sic distinguit : prima est, τὸ νοερόν, ὃ δὲ λογιστικὸν καλεῖται. « Intelligentia, quæ ratiocinandi facultas appellatur. » Hæc autem est, inquit, interior homo, qui exteriori imperat et ipse a Deo agitur. Secunda est : τὸ θυμικὸν *θυμῶδες* ὃν πλησίον μανίας οἰκεῖ. « Illa pars, quam iræ tribuunt, quæ est iracunda, haud ita procul a furore habitat. » Tertia denique : Πολύμορφον δὲ τὸ ἐπιθυμητικὸν καὶ τριτὸν, ὑπὲρ τὸν Ἱπρωτέα τὸν θαλάττιον δαίμονα ποικίλον. « In varias autem formas se mutans, tertia est cupiditas, quæ plus quam Proteus marinus, dæmon varius⁸⁰, » etc.

Ex his autem liquet Clementi triplicem animam nihil esse aliud quam unam eandemque animam spiritualem et rationalem, triplici facultate, seu, ut loquuntur philosophi ac theologi, tribus potentiis præditam.

Hæc quoque sententia rursum videtur desumpta ex Platone, de quo Cicero : « Plato triplicem finxit animam, cujus principatum, id est, rationem in arce posuit, et duas partes separare voluit, iram et cupiditatem, quas locis disclusit, iram in pectore, cupiditatem subter præcordia locavit⁸¹. » An autem ibi Plato triplicem revera asseveret esse animam rationalem, vel tres tantum illius facultates distinguat, aliorum, quandoquidem ea quæstio nihil ad rem nostram facit, esto iudicium.

Observabimus autem in hoc Clementem nostrum ab illo dissentire, quod animam in cerebro sedem suam posuisse assermet : *Ἐνθρονίζεσθαι λογισμὸς ἐν ἐγκεφαλῷ*. « Anima sedem suam collocat in cerebro⁸². » Nulli enim, ex his quæ dicta sunt, obscurum esse potest Clementem ibi de tota anima disputare; utpote quam spiritalem ac proinde simplicem, nec variis constare partibus persuasum omnino habuerit. De hac porro illius in corpore humano propria sede in sequenti dissertatione agetur.

Ex Heraclito tandem illud Clemens hausisse videtur, quod alibi docet eandem hominis, qui potu ad sitim tantummodo, uti par est, explendam utitur, animam esse siccam, atque adeo optimam et sapientissimam : *Αὐτὴ δὲ ψυχὴ ξηρὰ σοφωτάτη καὶ ἀρίστη*. « Ipsa autem sicca anima est sapientissima et optima⁸³. » Apud Stobæum enim hanc legimus eandem Heracliti sententiam : *Αὕτη ψυχὴ*, vel ut alia fert lectio : *Αὕτῃ ξηρὴ σοφωτάτη καὶ ἀρίστη*. « Est autem anima sicca, sapientissima et optima⁸⁴. » Postremus vero Clementinorum operum scholiastes varias in hunc ejusdem auctoris nostri locum, quem corruptum esse suspicatur, congerit observationes, quas facile qui voluerint, consulere poterunt; et nos indicasse sufficiat.

46 ARTICULUS III.

De Christianorum moribus, ac primum de more noctu ad laudes Deo concinendas surgendi, et quando illi duraverit : non totam noctem, multo minus interdiu dormiendum; quid eo tempore Christiani agere deberent.

Pura ad omnes promiscue Christianos spectantia narrat Clemens, quæ nostris haud prorsus indigna sunt animadversionibus. Nam ut varia quæ ad vitam pie et caste agendam passim ille tradidit, præcepta taceamus, adnotare in primis juvat Christianos noctu, quemadmodum jam diximus⁸⁵, ut Deo laudes concinerent, non semel, sed sæpe etiam, ut ipse ait, e lecto surrexisse : « Ita ergo dormitandum est, » verba illius sunt, « ut facile excitemur.... dormientis enim hominis nullus usus, quemadmodum nec mortui. Quocirca sæpe etiam noctu e lecto surgendum, Deusque laudandus; beati enim qui in ipsum vigilarunt⁸⁶. » Neque dura tibi hæc lex videri debet. Priscis enim Ecclesiæ temporibus, in more Christianis positum erat, ut noctu ad fundendas Deo preces surgerent. Testis quippe hujusce consuetudinis locupletissimus est Tertullianus, qui ad uxorem suam hunc scribit in modum : « Latebisne tu... cum etiam per noctem exsurgis oratum⁸⁷? » Ambrosius autem uxori et viro, ut noctu surgant, sic præcipit : « Simul ad adorationem nocte vobis surgendum est, et conjunctis precibus obsecrandus Deus⁸⁸. » Alibi vero de semetipso : « Væ mihi est, inquit, si media nocte non surrexero ad confitendum tibi⁸⁹. » Omnes denique Christianos alio in libro sic affatur : « Non satis est dies ad deprecandum; surgendum est nocte et media nocte. Ipse Dominus pernoctavit in oratione, ut te proprio ad deprecandum invitaret exemplo.... Non tibi dicit propheta ut tantummodo media nocte surgas, sed ut surgas nocte, et maxime nocte media; nocte enim surgendum præmisit dicens : « Memor fui nocte nominis tui, Domine... » adjunxit : « Ad confitendum tibi⁹⁰, » hoc est ut illo maxime tempore deprecari Deum et propria debeamus desistere peccata⁹¹, » etc. Eadem ille eodem in opere non semel repetit⁹² quæ hic describere necesse non est. Satis sit ea tibi a nobis indicari, ut inde et ex his maxime quæ descripsimus, intelligas hunc morem noctu ad Deum precibus exorandum surgendi, diu apud Christianos, et ad Ambrosii usque tempora obtinuisse.

Hieronymus enim ad Eustochium quoque scribebat : « Noctibus his terque surgendum; revolvenda quæ de Scripturis memoriter retinemus. »

An autem mos ille longo postea tempore perseveraverit, dictu difficillimum. Chrysostomus siquidem, teste Palladio, laicos ut vigiliis nocturnis in ecclesia operam darent hortabatur quidem; sed seniores negligentioresque clerici, totis noctibus dormire assuefacti, ægre molesteque id ferebant. « Fideles quoque laicos, » verba sunt Palladii, « exhortabatur vigiliis nocturnis in ecclesia insistere, uxores autem eorum domi manere interdiu orantes, ideo quod viris die otium non esset. Hæc omnia quosque negligentiores de clero contristabant, totis noctibus dormire consuetos⁹³. » Ex his autem verbis colligere est jam antiquatam fuisse eam Christianorum noctu surgendi consuetudinem, ac viros tantum in ecclesiam noctu ire solitos; ut nocturnis officiis, a clero tunc decantandis, adesse possent. De his porro nocturnis officiis et vigiliis quæ pristino noctu surgendi mori successisse videntur, si quid scire aveas, adis doctissimum cardinalem Bona⁹⁴, Thomassinum⁹⁵, et

⁸⁰ Pædag. lib. III, cap. 1, pag. 214. ⁸¹ Cic. lib. I Tuscul., pag. 169. ⁸² Pædag. lib. I, pag. 80. ⁸³ Pædag. lib. II, cap. 2, pag. 156. ⁸⁴ Stob. serm. 5 De temperant., pag. 74. ⁸⁵ sup. hoc cap., art. 1. ⁸⁶ Pædag. lib. II, cap. 9, pag. 185. ⁸⁷ Tertul. lib. II Ad uxorem, cap. 5. ⁸⁸ Ambros. lib. I De Abrah., cap. 9, § 84. ⁸⁹ lib. II Exposit. in Luc., § 76. ⁹⁰ Psal. cxviii, 55, 62. ⁹¹ serm. 3 in psal. cxviii, pag. 1072. ⁹² serm. 7 in psal. cxviii, § 3, et serm. 19, § 30. ⁹³ Pallad. in Vita Chrysost., cap. 2. ⁹⁴ Bona, De divina psalmod., cap. 4, § 1 et seqq. ⁹⁵ Thomass. De eccles. discip., tom. I, part. I, cap. 33 et seqq.

alios qui de cursu et officio ecclesiastico aliquid memoriam commendaverunt.

Ad vigilias autem nocturnas, quandoquidem de lapsa est nostra oratio, unum adhuc, antequam finis illi imponatur, observabimus, scilicet Clementem nostrum præfracte negare Christiano licitum esse totam noctem, multo autem minus interdiu dormire: « Non oportet eos, inquit, qui inhabitantem et vigilantem intus habent rationem, tota nocte dormire ». Deinde paulo post: « ... Longe autem abest ut permittatur interdiu dormire iis qui maximam noctis partem ad vigilias reseant ». Quid autem Christiano noctis tempore agendum sit, si ab eo quæras, confestim audies: « Noctu autem maxime exergiscendum est, quando dies desinunt. Et huic quidem danda est opera litteris, illi vero ars hæc inchoanda est; feminas autem lanificium oportet ingredi ». »

ARTICULUS IV.

De aliis Christianorum moribus; quanta modestia ad ecclesiam accederent, et in ea versarentur; quorundam ab illa discedentium abusus; de Christianorum salutatione, osculis, convitiis, mensis, agapis, balneis et vestimentis.

Ad alios autem Christianorum mores quod spectat, pulchre Clemens docet quomodo venire in ecclesiam deberent: « In ecclesiam autem venire oportet virum et mulierem, honeste indutos, non simulato incesso, silentium amplectentes, charitatem non fictam possidentes, castos corpore, castos corde, ad Deum rogandum aptos. Hoc amplius habeat mulier, semper tecta sit, nisi domi fuerit ». Paulo post vero summam eorum in ecclesiis modestiam, gravitatem et honestatem Clemens noster magnopere commendat: « Oporteret tales in tota vita, et videri, et effingi eos qui Christo iniciantur, quales se in ecclesiis ad gravitatem et honestatem componunt, et esse, non autem videri esse tales, adeo mites, adeo pios ac religiosos, adeo charitati deditos ». »

Sed eos ibidem acriter et merito castigat, qui ex ecclesiis discedentes, cum loco figuram, habitum et mores mutarent. Ex hoc siquidem pietatis loco egressi, deposita sanctitate vel potius sanctitatis larva: « Foris impiis modis et amatoriis canticis se oblectant, tibiarum cantu, plausu, temulentia et quovis cæno ac sorde oppleti ». Non omnium procul dubio, sed aliquorum duntaxat Christianorum, adeo corruptos et depravatos mores Clemens ibi notavit. Non obscure autem significat illos in hæc vitia prolapsos idcirco quod ecclesia exeuntes, pagani aut aliis perversis hominibus sese adjungerent: « Nunc autem nescio quomodo una cum locis, figuram habitumque et mores mutant; non secus ac polypos dicunt petris quibus adhærescunt assimilatos videri quoque esse colore tales. Postquam itaque excesserunt e congregatione, deposita illa quæ in ea erat divinitus inspirata quasi sanctitate, multitudini cum qua versantur assimilantur ». Duo autem hic animadvertenda sunt: primo hunc pravam morem et abusum non longo antehac tempore invectum; uti primis Clemens verbis clare significat: « Nunc autem nescio quomodo: » Νυν δὲ οὐκ οἶδ' ὅπως.

Secundo inde liquet, hæc Clementis nostri ætate, Christianis fuisse ecclesias, ἐν ἐκκλησίαις, quo illi confluentes, summa ac plane mirabili modestia divinis intererant mysteriis et sacra faciebant.

Vetus quoque Christianorum sese invicem salutandi consuetudo paucis a Clemente attingitur:

« Nobis, inquit, finis est esse a tumultu et perturbatione alienos; et hoc sibi vult illud: Pax tibi, εἰρήνη σοί ». His itaque verbis Christiani sese mutuo consalutabant.

De hac autem salutatione luculentum habemus Optati Milevitani testimonium: « Et non potuistis prætermittere quod legitimum est, utique dixistis: Pax vobiscum; cum Deus contra: Pax, et ubi pax? Hoc est dicere: Quid salutas, de quo non habes? Quid nominas quod exterminasti? Salutas de pare, qui non amas pacem. Hi, inquit, ædificant ruinorum parietem ». Ad eundem etiam morem alludere videtur Augustinus ad Generosum in læ scribens verba: « Quid perversius et insanius, quam lectoribus easdem apostolorum epistulas legentibus dicere: Pax tecum, et ab ecclesiarum pace separari, quibus ipsæ epistolæ scriptæ sunt ». »

Minus profecto certum est utrum de hac Christiana salutatione loquatur Tertullianus, ubi hæreticos sic exagitat: « Pacem quoque cum omnibus miscant ». Quorundam enim opinio est hæc Tertulliani voce, non salutationem, sed communionem et absolutionem; quemadmodum his Cypriani verbis: « Pax data lapsis », significari. Quocirca hoc Tertulliani testimonium non ultra quam par est, urgendum esse censemus. Nobis enim satis est triplici Clementis, Optati et Augustini auctoritate planum fecisse omnibus, quam vetus et quam longo tempore hæc mutua Christianorum consalutatio fuerit in usu. Porro autem ille vetus salutationis modus ex Hebræis ad Christianos, teste Hieronymo, derivatus videtur. « Quod Græce, inquit ille, dicitur χαίρε, et Latine, ave, », Hebraico Syroque sermone appellatur « salomlac, » sive « solam immac, » id est: « Pax tecum ». »

Ad cuius porro salutationis, inquit, genus, id pertinet quod Clemens scribit: « Cæterum dilectorum quoque, τῶν ἀγαπητῶν, salutationes, qui volunt per res externas sese ostentare, ne minimam quidem habent gratiam », etc. Respondemus nobis non plane obscure videri Clementem ibi de Christianorum in via salutationibus facere sermonem. Nam cum non alius in his, uti diximus, libris scopus illius sit, quam Christianum sanctis morum præceptis imbueri; ibi certe ab hoc scopo suo, uti ex iis quæ præcedunt liquido intelligitur, minime aberrat. Itaque his ille verbis, ne in via sese invicem externis signis salutent, Christianis prohibet. Rationem huius interdicti aliquis fortasse eam fuisse suspicabitur, ne Christiani hisce salutationibus religionis aut professionem prodentes in capitis discrimen imprudenter venirent. At ex ipsiusmet tamen, auctoris nostri textu haud absurde colligi potest ab illo pharisaicas tantum prohiberi salutationes, quibus quidam hypocritæ et prævaricatores Christiani sub illo, uti mox de osculis dicitur, amoris ac charitatis symbolo et pignore, verum odium et livorem dissimulabant tegebantque.

Christiani siquidem sese salutantes solebant porrigere osculum. Quod quidem, quia fraternæ charitatis et mutui amoris symbolum erat, a Clemente mysticum appellatur. Verum idem Clemens quoddam, sed tacito eorum nomine, jure quidem merito corripit, qui hunc pium sanctumque morem labefactantes, sub hoc amoris signo occultabant odia, ecclesiasque conturbabant: « Illi autem nihil aliud osculo quam ecclesias conturbant, cum ipsam non habeant intus amicitiam. Etenim hoc utique turpem movit suspicionem et maledicentiam, quod impudenter osculo uterentur, quod esse oportebat mysticum; id sanctum vocavit Apostolus ». Quamobrem pios

« Pædag. lib. II, cap. 9, pag. 187. » ibid. « ibid. » Pædag. lib. III, cap. 40, pag. 253. « ibid., pag. 253. » ibid. « ibid. » Pædag. lib. II, cap. 7, pag. 173. « Optat. Milev. lib. III De schism. Donat., pag. 61 nov. edit. » Aug. epist. 55 nov. edit. « Tertul. lib. De præscrip., cap. 41. » Cyprian. epist. 16 nov. edit., pag. 37. « Hier. lib. I Com. in Matth., cap. 10, pag. 35. » Pædag. lib. III, cap. 41, pag. 257. « Pædag. lib. III, cap. 11, pag. 256.

quidam scriptor ab Athenagora citatus, ut huic jamjam fortasse gliscenti, vel certe imminenti malo mederetur, aut præcaveret, Christianis edixerat: « Summa cautione communicandum est osculum, ut non aliter quam pia salutatio, vel potius adoratio quædam habeatur, quæ, si vel parum impura cogitatione inquinata fuerit, a vita æterna nos alienat¹². » De his porro Christianorum osculis vide, si lubet, quæ nos in hunc Athenagoræ locum adnotavimus¹³.

Hæc porro oscula, ut id obiter adhuc animadvertamus, in ecclesiis, teste Clemente nostro, impertiebantur. Unde haud absurde forsitan colligere quis poterit salutationes, de quibus ibidem ille loquitur, in iisdem factas fuisse ecclesiis. De aliis enimvero hæc paulo post habet: « Cæterum dilectorum quæque in via salutationes, qui volunt per res externas sese ostentare, ne minimam quidem habent gratiam. Si enim in aditu mystice Deum orare convenit, consequens fuerit proximum quoque, quem secundo loco jubemur diligere, similiter ac Deum mystice intus, amanter et benigne alloqui, occasionem redimentes¹⁴. » Denique Clemens ibidem osculum non satis pudicum componit cum nocivo phalangiorum morsu, de quibus Aristoteles lib. ix *Histor. anim.*, cap. 39, pag. 945; Plinius, lib. xi *Histor. natur.*, cap. 24, pag. 516, et lib. xix, cap. 4, pag. 692; Dioscorides, lib. ii, cap. 57, et alii.

Nihil planius et explicatius, quemadmodum nihil magis evangelicis institutis conveniens et consentaneum, quam ea omnia quæ Clemens de Christianorum convivii, prandiis, cœnis, epulis et mensis tradidit¹⁵. Clare etenim et perspicue ostendit quantæ debeant esse frugalitatis et sobrietatis, quam longe ab eis amandanda multiplex ciborum varietas; quam procul inde rejiciendæ delicatioris cibi et potiones, quam longe ab eis removenda condimenta, bellaria, aliaque gulæ irritamenta. Nec minus perapicue edisserit qui sint ad cœnam et convivia invitandi, quomodo cum eis agendum, quam modeste accumbendum mensis, qui sermones tunc miscendi, quid tandem ab omnibus præstandum.

His igitur prætermisiss, ad illa minus obvia et communia accedamus, quæ ille de agapis memorat. In quosdam enimvero suæ ætatis Christianos eo potiori jure animadvertit, quo magis hæ agapæ, seu cœnulae, vel prandiola ad fraternam charitatem nutriendam et augendam primitus instituta, ab aliquibus labefactata fuerant: « Audent, inquit, nonnulli agapen vocare, effrenata lingua utentes, nempe δειπνῶν τινῶν, quædam prandiola (vel potius cœnulas quasdam), nidorem et jus redolentia, pulchrum ac salutare Verbi opus, sacram agapen ollis nescio quibus et liquido jure dedecorantes, potuque, deliciis et fumo illud nomen maledicto persequentes. Falluntur existimatione, ut qui Dei promissum prandiis, δειπνῶντες, se posse emere expectaverint. Quæ enim lætitiæ causa fiunt congregationes, ipsi quoque recensentes et cœnulas, et prandia, et epulas, δειπνῶντα τε, καὶ ἀριστα, καὶ δοχαί, hunc cœtum jure vocaverimus rationem sequentes. Has autem epulas, ἐστρώσεις, Dominus ἀγάπας, id est charitates, non vocavit¹⁶. » Quantum autem¹⁷ hi a pristino Christianorum instituto desciverint si scire velis, audi Tertullianum: « Cœna nostra de nomine rationem sui ostendit; vocatur enim ἀγάπη, id quod

A dilectio penes Græcos est. Quantiscunque sumptibus constet, lucrum est pietatis nomine facere sumptum; siquidem inopes quosque refrigerio isto juvamus, non quæ penes vos parasi affectant ad gloriam..... sed quæ penes Deum major est contemplatio mediocrium..... nihil vilitatis, nihil immodestiae admittit. Non prius discumbitur quam oratio ad Deum prægustetur. Editur quantum esurientes capiunt; bibitur quantum pudicis est utile; ita saturantur, ut qui meminerint etiam per noctem adorandum Deum sibi esse, ita fabulantur, ut qui sciunt Dominum audire¹⁸. » Cæterum quod Clemens in his agapis præter olim constitutas pietatis et charitatis leges ait esse admissum, non omnes Christianos, sed tantum quosdam, τινές, hujus prævaricationis reos agit et exagitat. An autem hi catholici aut hæretici fuerint, dictu difficillimum. Ille enim alibi Carpocratianos arguit, qui execrandos detestabilesque cœtus suos agapen vocare audebant¹⁹. Sed cum laudato *Pædagogi* libro nihil fere in his Christianorum agapis notet aliud quam luxum et intemperantiam, id non tam ad hæreticos quam catholicos videtur spectare. Nemo quippe nescit jam a primis Ecclesiæ temporibus Corinthios a Paulo ideo corripui, quod in cœna sua, quam ille δειπνον appellat, quædam his non longe absimilia perpetrarent²⁰.

B Balnearum usum Christianis quidem Clemens permittit, sed mulieribus munditiei et sanitatis, viris autem sanitatis tantum gratia; ita tamen ut ab omnibus habita ætatis, corporis et temporis ratione, moderatio, quæ valetudini et saluti nostræ opem ferat, semper adhibeatur. « Sumendum est, inquit, lavacrum mulieribus quidem mundationis causa et sanitatis, solius autem sanitatis causa viris²¹. »

C Adolescentes autem arcet a balneis, quibus gymnasium, seu corporis exercitationem et motum sufficiens esse decernit: « Adolescentibus sufficit gymnasium, etiamsi adsit balneum²². » Viris quoque ipse auctor est et suasor, ut hanc quoque exercitationem balneis anteponan. At omni penitus earum rerum usu recte quidem Christianis non interdicat, quas illis non prohibitas fuisse in nostris ad Ambrosium observationibus olim ostendimus²³.

Quidquid porro ad cæteros Christianorum mores pertinet, id ex superius data horum librorum analysi facile intelligitur. Si quid vero adhuc difficile, aut notatu dignum, occurrat, dabitur infra commodior, ne eadem repetamus, illius explicandi occasio.

D Prætermitti tamen a nobis non potest ea omnia quæ a Clemente de Christianorum hominum vestimentis constituuntur, ex his Cyrilli Jerosolymitani verbis mirum in modum confirmari: « De vestitu autem is tibi simplex et tenuis esto, nec ad ornatum, sed ad necessariam tutelam paratus, ne luxe molliterque vestiarius; sed hieme calescas, et corporis pudenda tegas. Ne vero prætextu legendæ turpitudinis vestibus operosis et accuratis in alteram turpitudinem incurras²⁴. » Postremo quæ de Christianarum mulierum vestibus et ornatu Clemens præscribit, cum his componenda sunt, quæ de iisdem Tertullianus et Cyprianus tradidere²⁵.

¹² Athenag. Legat. pro Christ., pag. 36. ¹³ lib. ii App., diss. 3, cap. 5, § 1. ¹⁴ Pædag. lib. iii, pag. 257. ¹⁵ ibid. ¹⁶ lib. ii Pædag., cap. 4, pag. 144. ¹⁷ ibid. ¹⁸ Tertul. Apolog., cap. 39. ¹⁹ lib. v Strom., pag. 450. ²⁰ I Cor. iv, 14. ²¹ lib. iii Pædag., cap. 9, pag. 240. ²² ibid., cap. 10, pag. 241. ²³ Ambros. in lib. i De offic. ministr., c. 18, pag. 22. ²⁴ Cyril. Jeros. catech. 4, pag. 54. ²⁵ Tertul. lib. De coron. mil., c. 8; lib. ii De cult. fem., c. 10; Cyprian. lib. De cult. virg.

CAPUT VII.

De gentiliū theologia variisque eorum superstitionibus

ARTICULUS I.

De idololatriæ et nefarii plurium deorum cultus origine et primordiis.

Ethnicæ religionis falsitatem ex impio falsorum deorum idolorumque cultu, variisque et nefariis gentiliū superstitionibus, quemadmodum Christianæ professionis veritatem ex delicta veri Dei adoratione sanctissimisque ejus legibus et institutis evidentissime Clemens noster demonstrat. Quapropter flagitiosissima et obscenissima quæque paganorum mysteria, atque ea etiam, quæ ob turpitudinem apud illos secretiora erant, mira eruditione perscrutari et reterege idcirco non veretur; ut execranda illorum turpitudine ante omnium oculos posita, et ab iis sicut olim ab ipso, uti narrat Eusebius, plane cognita, unumquemque salubri pudore suffusum, ab hac impia religione facilius avocaret ac deterret²⁶. Quo autem turpiora majorisque obscenitatis fuerunt illa gentiliū flagitia, eo certe potiori jure plures satius esse ducent perpetuo ea omnia damnare silentio, quam ullam ipsorum in castis Christianorum animis refricare memoriam. Et nos quidem tam justæ piorum hominum sententiæ subscribendum ac sancto religiosoque eorum studio et proposito satisfaciendum esse putaremus, nisi plura in Clementis nostri operibus occurrerent, quæ Hervetus, tantorum in illa commentariorum scriptor, sibi plane incomperta fuisse constituit. Ne tot igitur tamque salebrosa et difficilia loca quemquam ab his libris legendis amplius revocent, aut ea ab auctore nostro in ethnicæ religionis odium gratis ficta existimet, illa idcirco omnia, sive eidem Herveto minime nota et pervia, atque ab ipso male explicata, sive ab aliis ob summas difficultates intacta, notatu tamen digna, pro virili nostra parte investigare et enucleare conabimur.

Primum autem Idololatriæ originem in sua adversus gentes *Admonitione* ubi pandit Clemens, illam septem modis, quos in ejusdem libri analysi sigillatim recensuimus, in varias orbis terræ partes invectam fuisse ostendit²⁷. De iis autem plura jam a nobis alibi disputata sunt²⁸, quæ huic Clementis nostri opinioni lucem possunt baud parvam afferre. Verumtamen hic prætermittere non possumus egregia quædam cum Gregorii Nazianzeni, tum Ciceronis testimonia, quibus ea, quæ de variis illis idololatriæ primordiis Clemens noster enarrat, mirum sane in modum enucleantur et confirmantur. Gregorium itaque apud Christianos hæc in verba perorantem primo audiamus: « Deum natura quidem omnis rationis particeps appetit.... languens autem desiderio, ac male affecta, ægerrimeque hoc damnum ferens, secundum, ut dici solet, navigationem init; ut scilicet vel ad res eas, quæ sub oculorum sensum cadunt, oculos flectat, ac quampiam earum pro numine colat.... Hinc alii solem, alii lunam, alii siderum multitudinem, alii cælum quoque ipsum una cum illis.... Alii rursus propter necessarium usum, terram, aquam, aerem, ignem.... Alii denique quidquid ex rebus spectabilibus temere ipsis occurrit, coluerunt, pulcherrima quæque eorum, quæ cernebant, pro diis sibi constituentes. Nec defuerunt, qui statuas ac figmenta divinis honoribus affecerint, primum quidem propinquorum et necessariorum..... post au-

tem alienorum quoque, nempe ii, qui multis post eos sæculis exstiterunt, ignoratione videlicet primæ illius naturæ.... Nonnullos etiam fuisse arbitror, qui summam alicujus potestatem omni obervantia colentes, et corporis robur laudibus efferentes, ac formæ venustatem admirantes, cum tandem, quem honorabant, in deorum numerum ascripserint, ad hujusmodi imposturæ subsidium et patrocinium fabulas quasdam assumentes. Jam vitiosissimi quique vitia ipsa scædosque affectus deos esse censuerunt, aut certe sub deorum nomine coluerunt, nimirum cædem, libidinem, temulentiam, reliquaque ejus generis, non æquam nec honestam hanc scelerum suorum excusationem nacti. Atque eos partim in terra reliquerunt, partim infra terram occultarunt, hoc unum satis consulte, partim in cælum evexerunt.... Ac deinde pro erroris libertate et licentia, figmento cuique nomen aliquod vel deorum vel dæmonum indiderunt, statuasque insuper erexerunt²⁹. » Hæc Cicerone in philosophicis suis operibus, ac præsertim in secundo libro *De natura deorum*, multo fusius et enucleatius prosequitur. Sed ne pluribus verborum Latini oratoris, quæ sane longissima sunt, molesta sit descriptio, ad ipsas ejus incubrationes eos mittimus, qui hæc voluerint curiosius indagare.

Quod si aliquem ea etiam, quæ a sacro Sapientiae auctore³⁰ atque a Theodoret³¹ de idololatriæ origine variisque ejus fontibus traduntur, cum Clementis nostri dictis componere non pigeat; quantum inter se sint consonantia, facile perspiciet, et laboris sui minime poenitebit.

Verum præter septem illos idololatriæ fontes, auctores quosdam eodem in libro Clemens nobis aperuit. Ab illius enim initio de Orphei, Amphionis et Arionis cantu hæc habet: « Mibi itaque videntur et Thracius ille Orpheus, et Thebanus, et Methymnæus viri, non nisi deceptores fuisse, qui prætextu musicæ.... primi deduxere homines ad idola, atque adeo lapidibus et lignis, hoc est, simulacris et adumbrationibus agrestem excitare consuetudinem³². » Vides sane primam idololatriæ originem ab auctore nostro in tres illos refundi cantores, qui primi pulchro suo cantu impiisquæ carminibus homines ad idolorum cultum trahentes, sua quasi manu deduxerunt: Τὸς ἀνθρώπους ἐπὶ τὰ εἰδωλά ἐχειρῶν ἤσαν, πρῶτοι.

Sed hanc paganorum impietatem in eodem libro paulo enodatus enucleat, ubi et cultus deorum, et simulacrorum templorumque primordia a prima sua origine sic repetit: « Venit mihi in mentem admirari quibusnam tandem opinionibus abrepti homines, qui sunt decepti, superstitionem et dæmonum cultum induxerint hominibus, sceleratos dæmones lege lata colere jubentes, seu Phoroneus, seu Merops, seu aliquis alius, qui eis posuerunt templa et altaria, etiam sacrificia eis primi obtulisse fabulose dicti sunt. Nam posterioribus quidem temporibus sinxerunt deos, quos adorarent. Hunc certe Amorem vel Cupidinem, qui dicitur esse inter deos antiquissimos, nemo ante Charmum coluit, postquam adolescentulum quemdam dilectum sibi obtinisset, cui cupiditatis suæ compos aram in Academia elegantiorē erexit. Ita morbi intemperantiam appellarunt Amorem, et salubrem Cupiditatem in deorum numerum retulere. Athenienses

²⁶ Euseb. lib. II Præpar., cap. 2, pag. 61. ²⁷ Admon. ad gent. p. 16 et seqq. ²⁸ lib. II Appar., dissert. 2, cap. 6, § 27. ²⁹ Greg. Naz. orat. 34. ³⁰ Sapient. XIII et XIV. ³¹ Theod. tom. IV De Græc. affect. curat., serm. 3. ³² Admon. ad Græc., pag. 3.

autem nec quis esset quidem Pan noverant, priusquam eis diceret Philippides. Merito ergo dæmonum cultus cum aliunde cepisset principium, fons fuit stolidi vitii. Deinde cum non fuisset rescissus, sed accepisset augmentum et magno fluxisset alveo, multos dæmones constituit sacrificans hecatombas, et conventus celebrans, et simulacra erigens, et templa ædificans²⁵. Tria ibi Clemens noster edisserit: primo initia impij dæmonum seu falsorum deorum cultus, secundo templorum eis dicatorum, tertio denique simulacrorum et statuarum originem.

Ac primo quidem, unde et a quo dæmonum seu deorum cultus ortum duxerit, non audet certo definire, nec id quidem ulli mirum videri debet. Nam septem, ut paulo ante diximus, ille modos refert, quibus hæc insana errantium hominum, falsos deos colentium, impietas in diversas mundi-partes variis procul dubio temporibus irrupisse perhibetur. A quo autem et quando, vel ubi prior ex illis introductus sit, nec ille quidem ibi, nec quisquam alius nobis certo et perspicue patefecit demonstravitque. Scimus quidem opinionem de pluribus diis a Justino martyre et aliis quibusdam, ut alibi observatum est²⁶, in hæc Geneseos verba: « Et eritis sicut dii²⁷, » omnino refundi. Sed quando et ubi hic error disseminatus primum fuerit, nec ab illo, nec ab ullo alio definitum aut indicatum legimus.

Et vero Eusebius, primam deorum originem ex paganis scriptoribus diligentissime perscrutatus, narrat quidem Phœnices, ac paulo post Ægyptios, omnium primos fuisse qui divinitatem soli, lunæ et stellis adjudicavere, ac cæteris hominibus fuerunt hujusce impietatis et sceleris, ipso, ut ait ille, atheismo gravioris auctores²⁸. Sed quo tempore Phœnices illi atque Ægyptii cœperint illam astris divinitatem ascribere, nullibi ipse nobis aperuit: « Phœnices, » verba sunt Eusebii, « et Ægyptios omnium principes soli, et lunæ, ac stellis divinitatem tribuisse vulgatum est, iisque solis rerum ortus interitusque causam assignasse. Deinde vero quæ passim et ubique jactantur deorum tam molitiones quam procreations in hominum genus invexisse.... Nequaquam hic stetit eorum, qui postea secuti sunt, hominum de multitudine deorum error: sed in altam improbitatis voraginem actus, impietatem peperit, ipso quoque negatæ divinitatis scelere graviorem. Atque hujus erroris Phœnices, ac paulo post Ægyptii auctores fuerunt²⁹. »

Rursus autem ille, sed brevius: « Maneat igitur hunc omnium gentium de multitudine deorum errorem non nisi post longam ætatem seriem existisse, qui cum a Phœnicibus et Ægyptiis initium habuisset, ab iis in reliquis postmodum nationes ad ipsos usque Græcos sese propagavit³⁰. » Quod quidem ille paulo post descriptis ex Philone Sanchoniathonis verbis rursum astruit et confirmat.

At quamvis Eusebius, inquit, nihil ibi de prima deorum origine dixerit, nonne in secundi *Chronicorum* libri procemio hæc scripsisse legitur? « Itaque sine ulla ambiguitate Moyses et Cecrops, qui primus Atheniensium rex fuit, iisdem fuere temporibus.... Ille primus omnium Jovem appellavit, simulacra reperit, aram statuit, victimas immolavit, nequaquam istiusmodi rebus in Græcia unquam visis. » Addamus, si lubet, eadem quoque a Cyrillo Alexandrino³¹ et aliis postea ferri.

50 Sed antequam Cecrops Jovis nomen dedisset, certe apud Ægyptios et Phœnices jam a longo tempore impius de multitudine deorum error invaluerat. Neque id ex primo duntaxat Eusebii testimonio colligimus, sed ex ultimis etiam, quæ citamus, ejus verbis. Quid enim, amabo te, aliud iis sibi voluit, nisi hæc a Cecrope in Græciam fuisse primum introducta? Atqui Græci et alii falsa deorum nomina, ut idem Eusebius auctor est³², Phœnicibus et Ægyptiis accepta referebant. Et vero ubi ille clarius et enodatus ex Sanchoniathone initia theologiæ Phœnicum explicat, planum utique facit diu ante Græcorum tempora hanc falsam deorum multitudinem a Phœnicibus fuisse introductam.

Eodem plane sensu Herodotus scribit se nuper atque heri didicisse an dii semper, vel unde, aut qua olim specie apud Græcos fuerint³³. Prius vero dixerat Ægyptios venditasse se « primos duodecim deorum cognomina in usu habuisse, et ab illis Græcos fuisse mutuatos³⁴. » Sed quandonam id acciderit, ipse quoque penitus tacet.

Lactantius vero perhibet seu a Melisseo Cretensium rege, ut Didymus memoriæ prodidit³⁵, seu ab ipso Jove, ut tradidit Evehemerus, manasse deorum colendorum superstitionem. At ille paulo supra eundem idcirco damnat Melisseum, quod ritus novos sacrorumque pompas excogitaverit. Ante illa igitur tempora alii deorum colendorum ritus, eodem Lactantio teste, jam alibi obtinuerant. Nullus itaque ex his, neque forsitan ex aliis scriptoribus nobis definite edisserit, qui aut quo tempore homines, a veri Dei cultu desciscientes, ipsis creaturis nomen Dei, ejusque naturam et honores ascribenda censuerunt.

Ejusdem tamen Lactantii aliorumque plurimorum cum antiquorum tum recentiorum scriptorum, atque in primis Cyrilli Alexandrini³⁶, atque etiam postea sancti Thomæ³⁷ ejusque sectatorum ea fuit opinio, nullam prima mundi ætate, hoc est, ante diluvii tempora, fuisse idololatriam. Quid enim expressius et clarius his Lactantii verbis, quibus Cham, a Noe patre suo reprobatus, filiis suis primum ignorantiam reliquisse Dei sic narrat: « Hæc fuit prima gens, quæ Deum ignoravit; quoniam princeps ejus et conditor cultum Dei a patre non accepit, maledictus ab eo. Itaque ignorantiam divinitatis minoribus suis reliquit.... Errant igitur qui deorum cultus ab exordio rerum fuisse contendunt, et priorem esse gentilitatem quam Dei religionem³⁸. » Lactantius ergo alique auctores a nobis citati putant veram unius Dei cognitionem, propter recentem creationis mundi memoriam, animis hominum ita fuisse infixam; ut tum nullus mortalium a sincero Dei cultu et veneratione defecerit.

Verum huic sententiæ alii magno quidem numero, sed non iisdem omnes rationum momentis omnino refragantur. Nonnulli siquidem falsorum deorum cultum tempore Enosi, qui Sethi filius fuit, primas radices egisse autumant. Illud autem inde probare nituntur, quia quod in vulgata Geneseos versione de eodem Enoso legitur: « Iste cœpit invocare nomen Domini³⁹, » illud paraphrasi Chaldaica non male redditum arbitrantur: « Tunc in diebus ejus supersederunt filii hominum ab invocando nomen Domini. » Quod quidem putant stabiliri ex ipso etiam Hebraico textu, quem sic aiunt esse vertendum: « Tunc profanatum est in invocando nomen Jehovah. »

Sed his alii aperte et palam reclamant, contenduntque alium omnino esse Hebraici textus sensum, quem profecto unusquisque ex variis hujusce loci

²⁵ Admon. ad. Græc., pag. 28. ²⁶ lib. II Appar., dissert. 2, cap. 6, § 27. ²⁷ Gen. III, 5. ²⁸ Euseb. lib. I Præpar. evang., cap. 6 et seq. ²⁹ ibid. cap. 6, pag. 17. ³⁰ ibid. cap. 9, pag. 30. ³¹ Cyril. lib. I Cont. Julian., pag. 10. ³² lib. I Præpar. evang., c. 10. ³³ Herodot. lib. II, § 53. ³⁴ ibid. § 4. ³⁵ Lib. I De falsa relig., pag. 130 et 131. ³⁶ Cyril. Cont. Julian., p. 16, et lib. III, p. 110. ³⁷ D. Thom. 2-2, q. 94, art. 2. ³⁸ Lactant. lib. II De falsa relig., p. 214. ³⁹ Gen. IV, 26.

interpretibus facile poterit assequi. Quapropter si persuasum omnino habent aliis rationum momentis posse demonstrari ante diluvii tempora apud homines, multis infandisque sceleribus jamdudum inquinatos, falsorum invaluisse cultum deorum.

Primum enim, quia mos nominis Dei invocandi ab Enoso initium sumpsisse dicitur, hinc colligunt tum fuisse impios homines, qui illius ætate ac proinde longe ante diluvium creaturas pro diis habuerint. Deinde vero ante ejusdem diluvii tempus: « Omnis caro, ut loquitur Scriptura, corruperat viam suam super terram ». Atqui his, inquit, verbis haud obscure insinuat nullum esse peccati, quantumvis gravissimi genus, in quod pessimi et improbissimi homines non volutarentur. Cum idololatria itaque maximum sit peccatum, et in eam quoque prolapsos fuisse homines inde concludunt.

Neque porro allata a sancto Thoma recentis creationis mundi memorie ratio eos vel minimum moratur. Aiunt enim ex ea, siquid valeret, pariter demonstrari homines ob acerbissimi, quod Deus universali diluvio sumpserat, supplicii memoriam post plura tantum ab eo tempore sæcula ad falsi deorum nuptius cultum inductos. Quantum autem id a veritate abhorreat, quis non videt?

Majoris autem apud illos ponderis foret citata Cyrilli auctoritas; nisi ipsa argumento, uti aiunt, plane negativo niteretur. Sic enim ille disputabat: « Omnes ab Adamo usque ad Noe nati mortales Deum natura unum et vere rerum omnium architectum ac dominum coluerunt. Traducitur enim nullus tanquam alios deos et dæmones impuros veneratus ». Quod quidem ipsi ita persuasum fuit, ut illud alibi repetere non dubitaverit. « In sacris, inquit, litteris neminem penitus reperiemus eorum, qui id temporis exstiterunt deorum multitudinis criminibus implicatum ». Verum huic ex solo Scripturæ sacræ silentio deductæ probationi, alii respondent, etsi nemo in illa hujus criminis reus expresse et signanter notetur, implicite tamen et generatim plures eo nomine, ut supra observatum est, argui et condemnari.

Contra tamen Eusebius pro certo, uti vidimus, ac plane indubitate ponit hunc omnium gentium de multitudine deorum errorem nonnisi post longam ætatem seriem a Phœnicibus et Ægyptiis initium duxisse, atque ab illis ad alias nationes, atque in primis ad Græcos derivatum. Quapropter quod ex Clemente nostro supra retulimus, homines ab Orpheo, Amphione et Arione primum ad idola, prætextu musicæ adductos, id ita intelligendum videtur, ut de Græcis hominibus, vel fortassis de aliquo ex septem modis, quibus homines, ut ipse narrat, ad idololatriam prolapsi sunt, debeat explicari. Illud quippe non solum ex his quæ a nobis hactenus disputata sunt, perspicue ostenditur, verum etiam ex ipsomet Eusebio, qui de Orpheo et Cadmo hæc plane et definite scribit: « Primum ex his Orpheum memorant, Iliagri filium, translata secum Ægyptiorum mysteria cum Græcis hominibus communicasse, Phœnicum autem religiones apud eosdem una cum ipsarum litterarum disciplina Cadmo intulisse ». Eandem porro esse Clementis mentem inde liquido conficitur, quod ille, ut jam observavimus, de primo falsorum deorum cultu nihil audeat pronuntiare. Sed quo obscurior est hujusce erroris fons et origo, eo clarius patet quibus primum modis homines, relicto veri uniusque Dei cultu, creaturas ei stulte omnino et impie subrogarunt.

At etiamsi hæc omnibus facilia esse videantur,

A Hervetus tamen id quod de primo ex septem idololatriæ modis a Clemente nostro traditur, Phryges adorasse lunam, se nullibi, quantum meminisse poterat, legisse palam aperteque declarat. Quid ergo? An eum fefellerit memoria, vel Diodori Siculi *Historium* nunquam legisse dicendus est? Quid enim his illius verbis, quibus de lunæ et solis cultu disputat, clarius et expressius? Παράδοξα δὲ τῆς θεοῦ ταύτης κατὰ τὴν Φρυγίαν γένεσις. At si Phryges, ut ille ait, lunam in sua patria natam credere, quis cultum aliquem ab illis eidem lunæ exhibitum fuisse inficiabitur? Sed argumentis id probare nihil sane opus est; quod quidem a Strabone diserite assertum videmus: « Est autem, inquit, hoc quoque templum lunæ, ut quod in Albanis est, et quod in Phrygia ». »

ARTICULUS II.

De primis deorum templis, et eorum origine.

Clementi nostro certiora non videntur templorum diis dicatorum, quam cultus eorum primordia. Falsitatis siquidem arguit illorum sententiam, qui primam templorum originem in Phoroneum seu Meropen refundendam esse putaverunt: « Seu Phoroneus, » verba sunt Clementis, « ille fuerit, seu Merops, seu aliquis alius, qui eis posuerunt templa et altaria, etiam sacrificia eis primi obtulisse fabulose dicti sunt. Nam posterioribus quidem certe temporibus finxerunt deos, quos adorarent ». At Arnobius tamen initium templorum Phoroneo, aut Meropi, vel ut Varro testatur, Æaco, Jovis filio,tribuendum esse his definit verbis: « Templorum si quæris scire quis prior fuerit fabricator, aut Phoroneus Ægyptius, aut Merops tibi fuisse monstrabitur, ac tradit in *Admirandis* Varro, Jovis progenies Æacus ». »

Quo autem tempore vixerit Phoroneus, si petas, ex ipsomet Clemente nostro audies: « Fuit autem in Græcia tempore quidem Phoronei qui fuit post Inachus, inundatio quæ fuit tempore Ogygis, etc... Acusilaus enim dicit Phoroneum fuisse primum hominum. Unde etiam poeta *Phoronidis* dixit eum fuisse patrem mortalium hominum. Hinc Plato in *Timæo*, secutus Acusilaum, scribit: Et cum vellet eos aliquando inducere, ut dicerent de rebus antiquis hujus civitatis, aggreditur dicere quæ sunt antiquissima de Phoroneo, qui dictus est primus, et de Niobe, et quæ fuerunt post diluvium ». Idem Platonis testimonium refert Eusebius, qui Phoroneum Inachi et Niobe filium, aut, ut alii volunt, Niobe patrem anno post Abrahamum 210 vixisse perhibet. Verum quod Acusilaus scribit illum primum fuisse hominem, fabula est plane ridicula et ab omnibus explosa. Scaliger vero in hunc Eusebii locum acite observat Græca Platonis verba pravum in sensum et a mente ejus plane alienum detorqueri.

D Quæ autem fuerit ipsiusmet Eusebii de templorum origine sententia, si scire cupias, ille tibi apertissime declarabit nulla apud vetustissimos homines fuisse templa: « Ac primos quidem et vetustissimos, inquit, homines, nihil vel in templis extruendis, vel in erigendis simulacris, operæ ac studii posuisse, cum necdum istæ pingendi, fingendi, cælandi, statuas efficiendi, ac ne domos quidem tectaque ædificandi, artes inventæ ac constitutæ essent, cuius, opinor, rem apud se reputanti facile constabit ». Lactantius vero quæ ab Eusebio de vetustissimis hominibus traduntur, ea de ipsis nominatim Ægyptiis et Hebræis per totum fere terrarum orbem dispersis sic ascribit: « Sed

¹⁴ Gen. vi, 13. ¹⁵ lib. i Cont. Julian., p. 16. ¹⁶ lib. iii Cont. Julian., p. 110. ¹⁷ Euseb. lib. i Præpar. evang., c. 6, p. 17 et 18. ¹⁸ Clem. Admon. ad Græc., p. 16. ¹⁹ Diodor. lib. iii Hist., p. 133 et 134. ²⁰ Strab. lib. xii Geogr., p. 557. ²¹ Clem. Admon. ad Græc., p. 28. ²² lib. vi Adv. gent. init. ²³ lib. ii Ström., p. 321. ²⁴ Euseb. in Chron. ad an. 210. ²⁵ lib. i Præpar. evang., c. 9, p. 29.

omnium primi, » ita ille loquitur, « qui Ægyptum occuparunt cœlestia suscipere atque adorare cœperunt. Cæteri autem qui per terram dispersi sunt, admirantes elementa mundi, cœlum, solem, terram, mare, sine ullis imaginibus ac templis venerabantur, et his sacrificia in aperto celebrabant; donec processu temporum potentissimis regibus templa ac simulacra fecerunt, eaque victimis et odoribus colere instituerunt⁶⁰. » Nulla igitur ille non modo ante diluvium, sed longo etiam post illud temporis intervallo testatur fuisse templa, nullasque deorum imagines. Ante jacta enimvero regnorum fundamenta, nullæ, illo teste, fuerant ædes diis sacræ, et quæ primum visæ, eæ non soli et lunæ, aut astris, seu quibuslibet aliis creaturis, quibus divina natura ab hominibus primum ascripta est, sed potentissimis regibus ædificatæ sunt.

Ab Herodoto tamen scriptum legitimus hanc fuisse Ægyptiorum opinionem, « se primos diis, et aras, et simulacra, et delubra statuisse; quin etiam animalia in saxis sculpsisse; quarum rerum pleraque ita effecta opere demonstrabant⁶¹. » Et id quidem antiquissima Sanchoniatonis, cujus verba ex Philone Biblio retulit Eusebius, potest auctoritate haud absurde confirmari. Ex utroque enim narrat ille Phœnices et Ægyptios divinis honoribus eos affectisse, quos sibi plurimorum auctores honorum esse persuasum habebant: « Ac templorum, inquit, usu, quæ jam ante constructa fuerant, hoc ad munus officiumque traducto, columnas insuper, statuasque ligneas ipsorum nomine consecraverunt. Καὶ εἰς τὸ χρεὼν καταστάντας ναοὺς μεταστραφάμενοι στήλας τε καὶ βάθρους ἀπέρουν ἐξ ὀνόματος αὐτῶν⁶². » De Persis autem Herodotus ante citatum a nobis locum dixerat: « Neque statuas, neque templa, neque aras exstruere consuetudo est: quinimo hoc facientibus insaniz tribuere, ob id, ut mea fert opinio, quod non, quemadmodum Græci, sentiant deos ex hominibus esse ortos⁶³. » Addit tamen illos Jovi, soli, lunæ, aliisque in loco mundo sacrificasse, certisque ritibus immolasse hostias.

Prima porro deorum templa, atque etiam simulacra ab Osiride, Jovis filio, apud Ægyptios primum condita fuisse, his verbis non obscure Diodorus Siculus significat: « Multi tradunt conditum ab Osiride parentibus Jovi et Junoni templum, magnitudine et structura nobile, fanaque insuper duo Jovi aurea, majus cœlesti, minus qui regnavit illic, patri suo, quem Ammonem vocant, dedicasse ipsum ferunt. Statuisse etiam aliis diis sacella ex auro, suis unicuique honoribus attributis, et sacerdotibus curæ sacrorum præfectis. In pretio autem singulari apud Osirim et Isidem habitos inventores artium, et qui utile quidpiam architectarentur. Ideo æris et auri officinis in Thebaide repertis, fabricata arma... simulacra quoque et fana deum aurea elaborarent⁶⁴. » Si contendas tamen Diodorum de aureis tantummodo loqui deorum templis, non audemus quidem tibi omnino repugnare. Verum quia ille de iis, quæ primum condita fuere, templis disputare videtur, nulla idcirco ex viliori 52 aliave materia, secundum vanam Ægyptiorum opinionem, apud eos prius excitata fuisse haud dubie significat.

Diogenis tamen Laertii ætate fama quorundam sermone percubuerat, delubra primum ab Epimenide, poeta et philosopho, diis esse constructa. In hujus enimvero philosophi vita hæc ille litteris mandavit: « Fertur primus agros expansisse, delubraque erexisse⁶⁵. » At cum Epimenides, Lycurgo legislatori cœvus. circa Olympiadem XLIV vixisse

A dicatur, is sane rumor de delubris, ab eo primum erectis, falsus esse convincitur.

A vero itaque ii forsitan minus recedunt, qui longe post receptam de pluribus diis opinionem, et fortasse post fundata stabilitaque prima regum imperia assignandam putant templorum originem et principium. Ea sane videtur esse Cypriani sententia, quam ille initio libri *De idolorum vanitate* sic declarat: « Reges olim fuerunt, qui ob regalem memoriam coli apud suos postmodum etiam in morte cœperunt. Inde illis instituta templa; inde ad defunctorum vultus, per imaginem detinendos, expressa simulacra, quibus et immolabant hostias, et dies festos dando honores celebrabant; inde posteris facta sunt sacra, quæ primis fuerunt assumpta solatia⁶⁶. » Si quis tamen velit antequam in regum, ut vidimus, honorem illa magnis sumptibus et magnificentia regali ædificarentur, quibusdam in locis, ac nonnullis deinde privatis in ædibus, quæ templa quoque appellata fuerunt, astris et primis, ut diximus, diis oblata fuisse sacrificia, idque certis validisque probaverit rationibus, nos suam in sententiam haud ægre pertrahet. Testatum etenim Varro facit editis quibusdam locis, et sub dio positis, ubi augures avium volatus observabant, impositum fuisse templi nomen: « Templum, » siquidem ait ille, « tribus modis dicitur, a natura, ab auspicio, a similitudine. Natura, in cœlo; ab auspicio in terra; a similitudine, sub terra⁶⁷. » At cum de templis secundi tantummodo generis quæstio esse possit, quid de iis idem Varro dicat, audiamus: « In terris dictum templum locus augurii aut auspicii causa, quibusdam conceptis verbis finitus..... In hoc templo faciendo arbores constitui lines apparet, et intra eas regiones, qua oculi conspiciant, id est tuimur; a quo templum dictum et contemplare, ut apud Ennium in *Medea*:

Contempla, et templum Cereris ad lævam aspice.
Narrat etiam Aulus Gellius ab eodem Varrone traditum scriptis: « Non omnes ædes sacras templa esse, ac ne ædem quidem Vestæ templum esse, » sed ea loca, quæ augures constituerant. Quamobrem postea addidit: « Propterea, et in curia Hostilia, et in Pompeia, et post in Julia, cum profanæ loca fuissent, templa esse per augures constituta⁶⁸. » Legesis Jul. Cæsar. Bulengeri excerptum de templis ethnicorum.

ARTICULUS III.

Templa deorum esse mortuorum hominum sepulcra ubi de Immari tumulo, et utrum ille Eumolpi et Dairæ filius fuerit. De sepulcris filiarum Celei ac Hyperoches, et Laodices, atque etiam Clearchi, et Leucophrynes, ac Telmesii vatis, et regis Cyniræ, citatisque auctoribus Leandri et Zenone Mindio.

Sumptuosa porro et magnifica deorum templa cum summo apud gentiles essent in honore, idcirco Clemens noster, ut illos ab hoc errore avocet, evidentissime ostendit illa esse mortuorum hominum sepulcra: « Quæ quidem, inquit, nam nec ipsa præterito, specioso quidem nomine templa dici, fuisse autem sepulcra, hoc est, sepulcra ipsa vocata fuisse templa. Vos autem vel nunc saltem dæmonum cultus et superstitionis obliviscamini, sepulcra colere erubescetes⁶⁹. » Illud autem ibi non minus certa, quam longa inductione demonstrat. Quæ quidem Clementis probatio tanti ponderis Christianis scriptoribus visa est, ut illa non solum ab Arnobio⁷⁰, quemadmodum Hervetus recte observat, usurpata fuerit; sed totum etiam illud Clementis fragmentum ab Eusebio⁷¹ et Cyrillo Alexandrino⁷² totidem de-

⁶⁰ Lactant. lib. II De orig. erroris, pag. 215.

⁶¹ Herodot. lib. II, § 4.

⁶² Euseb. lib. I

Præpar. evang., c. 9, 32 et 33.

⁶³ Herodot. lib. I, § 131 et 132.

⁶⁴ Diodor. lib. I Bibl., p. 9.

⁶⁵ lib. I De vita et dogm. philos., § 142.

⁶⁶ Cypr. lib. De idol. van. init.

⁶⁷ Varro post. init. lib. VI De ling. Lat.

⁶⁸ Aulus Gell. lib. XIV, c. 7.

⁶⁹ Admon. ad Græc., p. 29.

⁷⁰ Arnob. lib. VI Adv. gent., p. 195.

⁷¹ Euseb. lib. Præpar. evang., c. 6, p. 71.

⁷² Cyril. Contr. Julian., lib. X, p. 342.

scriptum sit verbis. Theodoretus ⁷² quoque id, sed stylo suo ita reulit, ut incertum plane videatur utrum a Clemente potius quam Eusebio vel Cyrillo fuerit mutuatus. Quod quidem a nobis ideo animadvertitur, tum quia ab Herveto prætermisum est, tum præcipue quia ex Eusebio et Cyrillo variantes quædam colligi possunt lectiones, quibus auctoris nostri textus corrigi potest et illustrari.

Nam plura, quæ hos inter se auctores componendi facilia sunt, ut omittamus, id a nonnullis in Clementis textu corruptionis arguitur, quod de Immari sepulcro ibidem legimus: « Immarus filius Eumolpi et Dairæ, nunc fuit sepultus in ambitu Eleusiniæ, quod est sub arce ⁷³. » In textu namque Clementis qui Immarus, Ἰμμαρος, dicitur, hunc Hervetus ex Pausania Immaramum appellandum esse haud absurde probari posse arbitratus est. Hanc autem opinionem ex Cyrillo, si ejus legisset librum, pari quoque modo confirmare poterat. Corrigendus etiam Eusebii textus, ubi simili errore Ismarus, Ἰσμαρος, pro Immaro amanuenses librarii scripsere.

Quod autem apud Clementem sequitur: « Immarus autem filius Eumolpi et Dairæ: » Ἰμμαρος δὲ ὁ Εὐμόλπου καὶ Δαίρας, id quidam adhuc depravatum esse censent. Arnobius etenim Dairam Immarchi fratrem fuisse his testatur verbis: « Dairas et Immarchus fratres in Eleusini, vel potius in Eleusiniæ ⁷⁴, ut apud Clementem nostrum Ἐλευσινίου, concepto, quod civitati subjectum est. » Verum Arnobii forsitan potius quam aliorum hic error est. Neque enim in solius Clementis, sed Eusebii etiam et Cyrilli textu constanter legimus: « Immarus seu Immaramus Eumolpi et Dairæ filius, » ὁ Εὐμόλπου καὶ Δαίρας. Ex Pausania autem discimus Immaramum revera Eumolpi filium fuisse: « Commissa inter Eleusiniis et Atheniensibus pugna, hinc Erechtheus rex Atheniensium, illinc Eumolpi filius Immaramus ceciderunt ⁷⁵. » Et paulo superius: « Habet autem et inter Eponymos locum suum Erechtheus, qui Eleusiniis prælio vicit, eorumque ducem Immaramum Eumolpi filium interfecit ⁷⁶. » Recte igitur Immaramus sive Immarus a Clemente nostro et aliis filius Eumolpi dicitur.

De sola itaque Daira potest esse aliqua contentio. Iam quippe idem Pausanias Mercurii potius quam Immarami uxorem fuisse his verbis significat: « Eleusinem heroem, unde oppidum nomen habet, nonnulli Mercurio et Daira Oceani filia genitum putant ⁷⁷. » At id ille cum omnino incertum esse dicat, et plura de originibus suis ab Eleusiniis falso prodita affirmet, vero prorsus simile est quod ait Clemens Eumolpum ex Daira uxore sua Immaramum procreasse, hoc ex aliis scriptoribus ab ipso fuisse desumptum. Videsis ⁷⁸ Murcium, lib. 11. *De regibus Atheniensium*, capite 8, ubi de Immaro, sicut et cap. 1 de Erichonii sepulcro, cujus auctor quoque noster meminuit, quadam observat.

Celei porro filias Eleusine sepultas ibidem Clemens memorat. Quæ autem illæ fuerint si rogaveris, idem Pausanias respondebit eas a Pampho et Homero Diogeneam, Pammeropen et Sæsaram cognominari ⁷⁹.

Hervetus non audet asserere quorundam Hyperboreorum uxores fuerint Hyperochæ et Laodice, quas Clemens deinde « in Artemisio et in templo Delii Apollinis » humatas testificatur. Sed ille Herodotum procul dubio non legerat. Ab illo enim accepisset opinionem Deliorum fuisse eas ab Hyperboreis, ut sacra ad se in Delum deferrent, missas, ibi ex hac migrasse vita. Quam sane ob causam Delii harum sepulcrum virginum venerabantur: « Pri-

um Hyperboreos, ait, misisse duas puellas, quæ ferrent hæc sacra, quas Delii aiunt Hyperochæ et Laodice, et cum his tutelæ gratia quinque ex suis popularibus, qui eas deducerent..... Ceterum his virginibus Hyperboreis vita functis in Delo, parentant puellæ Deliæ ac pueri tonsis utrique crinibus, quos puellæ quidem fuso involutos supra monumentum deponunt. Pueri autem ad quandam herbam applicantes, et ipsi sepulcro imponunt. Est autem monumentum intra Artemisium ad sinistram intrantibus, oleaque supra ipsum est nata. Hoc honore ab incolis Delæ afficiuntur hæc virginæ ⁸⁰. » Quis autem non videt Clementem et celeberrimos illos scriptores, qui ejus postea descriperunt verba, sententiæque subscripserunt, non alio prorsus, quam ad hanc collineasse sive veram sive falsam Deliorum opinionem?

Porro autem obiter observandum Hyperochæ et Laodice a Clemente, Eusebio et aliis vocari τῆς Ὑπερβορέων γυναικας: ab Herodoto autem, παρθένους virgines et κόρας puellas. Quamobrem vox γυνή apud Clementem non uxorem, ut Hervetus, et alii interpretes putarunt, sed feminam simpliciter et virginem significat. In quærendis igitur earum maritis Hervetus oleum et operam omnino perdidit.

Videamus itaque an melius utrumque in explicandis subsequentibus Clementis nostri verbis insumpserit. Ait autem Clemens: « Leandrius dicit Clearchum fuisse Mileti sepultum in Didymæo. » Quid in nunc locum Hervetus? Subdubitat num Clearchus ille sit, cujus Pausanias, ubi de Leontisci statua loquitur, mentionem facit. At nihil aliud de eo Pausanias ibi memorizæ prodidit, nisi « Pythagoram Rheginum didicisse ferunt artem statuariam a Clearcho Rhegino Euchiri discipulo ⁸¹. » Sed quid hæc, ut inter deos, quemadmodum narrat Clemens, sepultura ei daretur, faciebant?

Alium Suidas refert Clearchi nomine insignitum, qui apud Heraclæas « rerum potius, crudelissimus fuit, et inexpugnabili superbia incensus, adorari se et cœlestium deorum honoribus honorari, divinos honores sibi haberi volebat et vestes diis familiares et illorum simulacris convenientes inducibat ⁸². » Attamen quia illum et Dei vindicta, et Chionis manu, ut tyranno patriam liberaret, necatum perhibet, quis crediderit tantæ crudelitatis hominem divina sepultura fuisse decoratum?

Certe is honos longe potiori jure debitus ac delatus videtur Clearcho, Græcorum duci, quem cum aliis ducibus obtruncari atque feris et avibus dilaniandum obijci Artaxerxes jusserat. Ctesias enim, teste Plutarcho, publicis litteris consignavit hujusce « Clearchi cadaveri venti procellam cumulum terræ excitasse, atque inficisse corpori, idque contextisse; quo loco enato palmeto brevi eximium nemus excrevisse, ac locum eum innumbrasse. Itaque magna ductum poenitentia regem, quod virum diis charum peremisset Clearchum ⁸³. » Quod quidem postea Alexander ab Alexandro, tanquam rem plane stupendam et dignam admiratione suis in libris brevis transcripsit ⁸⁴. Hunc autem Clearchum Mileti sepultum certo quandoquidem affirmari non potest, utrum de illo loquatur Clemens, definire non audeamus. Non alia itaque de causa hæc a nobis proferuntur, nisi ut omnibus inde pateat quam vanis Hervetus conjecturis plerumque ducatur et indulgeat.

Neque porro ille nobis videtur legisse aut animadvertisse pro nomine Κλέαρχον, quod in Clementis nostri ⁸⁵, et qui ejus verba exscripsit, Cyrilli Alexandrini textu exhibetur, apud Eusebium eorundem Clementis verborum exscriptorem haberi Κλεόμαχον.

⁷² Theodor. tom. IV, serm. 8, p. 597. ⁷³ Admon. ad gent., p. 29. ⁷⁴ loc. cit. ⁷⁵ Pausan. lib. 1 Attic., p. 36. ⁷⁶ ibid. p. 35. ⁷⁷ ibid. p. 37. ⁷⁸ Pausan. ibid. p. 36. ⁷⁹ Herodot. lib. IV Melpom., c. 33. ⁸⁰ Pausan. lib. VI Eliac., p. 481. ⁸¹ Suidas ad verbum Κλέαρχος, p. 1467. ⁸² Plutarch. in Vita Artaxerxis, p. 1020. ⁸³ Alexand. ab Alexand. lib. VI Genial. dier., c. 14. ⁸⁴ sup. cit.

Apud Theodoretum quoque eadem plane, nullo tamen auctore citato, ita representantur: « Et Mileti Cleomachum, τὸν Κλεόμαχον, intus in Didymi templo situm esse auctor est Leander ⁶⁶. » Totidem itaque pro utroque nomine militant auctorum vel potius librariorum testimonia, parque et æqualis auctoritas. In quam ergo partem nioverī debeamus, dictu certe difficillimum est. Attamen quia Clearchus Cleomacho longe clarior esse videtur, pro illius in Clementis nostri textu, retinendo nomine magis propendimus. Sua tamen unumquemque, quam potiore probaverit, maneat sententia.

Cæterum Leandrius seu Leander, quem non hic solum, sed et alibi non semel testem citavit Clemens, ⁶⁷ idem esse creditur, ac is quem Diogenes Milesium appellavit ⁶⁸. De eo autem Vossius plura disputat ⁶⁹, quæ cum omnibus obvia sint, iis describendis supersedendum arbitramur.

Age vero, et quid de aliis sepulcris seu templis Clevenstradiderit, examinemus: « Sed nec Leucophrynes monumentum ex auctoritate Myndii Zenonis hic prætermittendum est, quæ in templo Dianæ sepulta est Magnesias ⁷⁰. » Monet autem Hervetus Pausaniam Dianæ Leucophrynes, quæ Magnesias colebatur, meminisse quidem; sed de Leucophryne, quæ in illius Dianæ templo sepulta dicitur, monumento nihil a se neque apud Pausaniam, neque apud Strabonem, aut quoslibet alios scriptores plane repertum.

Verumtamen præter citatum ab Herveto Pausaniæ locum, rursus alibi ejusdem Dianæ ille meminit ⁷¹; ita tamen ut utroque in loco non Dianæ templi, sed illius duntaxat simulacri mentionem faciat ⁷². Strabo autem de hoc templo: « In ea, inquit, quæ hodie Smyrna, sanum Dianæ Leucophrynes, magnitudine quidem templi et multitudine donariorum Ephesio cædens, concinnitate autem et artificiosa delubri structura longe superius, magnitudine etiam omnia Asiatica superat, duobus exceptis, Ephesio et quod Didymus est ⁷³. » Deinde vero subiungit hunc locum, ubi tunc Smyrna sita erat, primum a Magnētibus, et postea a Magnesias fuisse occupatum. Nulli itaque dubium esse potest sermonem hocce de templo a Clemente haberi. Denique præter Eusebium et Cyrillum Alexandrinum, qui ejusdem Clementis nostri **54** verba descripserunt, Theodoretus dixit: « Leucophrynem apud Magnesiam in Dianæ fano sepultum refert Zeno Myndius ⁷⁴. »

Quæ autem Leucophrynes ibi sepulta sit, si quis petierit, ab Herveto audiet vero sibi videri simile eam esse mulierem, a qua cognomen Leucophrynīs Diana accepit. Sed in animum quis sibi facile inducat sepulcrum mulieris templo Dianæ, quod antea conditum fuerat, suum dedisse nomen? Ex loco Leucophryne prius cognominato, suam templum illud appellationem sumpsisse verisimilius alicui videbitur. In Græcis autem hujusce *Admonitionis* ad Græcos scholiis ad regii manuscriptorum codicis marginem descriptis legimus Λευκοφρύνη, Ἀρτεμὶς ἐν Μαγνησίᾳ ὀνομάζεται. Sed qua auctoritate id dicatur, non videmus. Hanc enim Clemens ab illa aperte distinguit.

Porro autem etiamsi quæ tandem fuerit illa Leucophryne certo nullus possit indicare, de Clementis tamen narratione, quam Zenonis Myndii testimonio confirmat, nulla sane est dubitandi ratio. Verum hujusce nominis octo a Diogene Laertio scriptores recensentur ⁷⁵. Quapropter quem ex his Clemens noster revera citaverit, eruditi disputant. Menagius vero hunc septimum esse putat, qui a

A Diogene grammaticus et plura epigrammata scripsisse perhibetur. Ille itaque hæc Arnobii verba: « Myndius profitetur, ac memorat Zeno, » transposita, et in hunc ordinem: « Zeno Myndius profitetur et memorat, » restituenda esse existimat. Verumtamen in prima lectione videtur procul dubio esse hyperbasis, seu hyperbaton, quod sæpe sæpius in Arnobii scriptis occurrit. Quamobrem nihil plane in textu, codicum omnium auctoritate firmato, mutandum est.

Quæ idem Arnobius ex Clemente nostro continenter subnecit, in iis longe potiori jure quædam librariorum menda esse suspicantur. In antiquia siquidem librorum ejus editionibus hæc legebantur: « Sub Apollinis arula, quæ Telmessi apud oppidum visitur, Telmessum esse conditum vatem non scriptis constantibus indicatur Agesarchi? Ptolemæus Philopator, quem edidit primo, Cyniram regem Paphi cum familia omni sua, imo cum omni prosapia in Veneris templo situm esse litterarum auctoritate declarat ⁷⁶. »

Sed qui ultimæ hujus libri editioni præfecti fuerit, depravationis admoniti, locum illum ex genuino Clementis nostri, Eusebii et Cyrilli Alexandrini textu sic emendarunt: « Sub Apollinis Arula.... indicatur? Ptolemæus Agesarchi de Philopatore, quem edidit primo Cyniram ⁷⁷, » etc.

Et recte quidem. Clementis enim hæc ipsissima sunt verba: Οὐδὲ μὴν τὸν ἐν Τελμισσῷ βωμὸν τοῦ Ἀπόλλωνος, ὃν μνημα εἶναι, καὶ αὐτὸν Τελμισσέως τοῦ μάντιος ἱστοροῦσι. Ἡκολεμαῖος δὲ τοῦ Ἀγγασάρου ἐν τῷ α' τῶν περὶ τὸν Φιλοπάτορα, ἐν Πάφῳ λέγει ἐν τῷ τῆς Ἀφροδίτης ἱερῷ Κινύραν, καὶ τοὺς Κινύρου ἀπογόνους κεχεῖσθαι. « Sed neque prætermittendam Apollinis aram, quæ est in Telmisso, quam ipsam quoque scribunt esse monumentum Telmissi vatis. Ptolemæus autem filius Agesarchi, in primo eorum quos scribit de Philopatore in Papho, in templo Veneris sepultum esse ait Cyniram, et ejus nepotes. »

C Nemini vero obscurus esse potest horum Clementis verborum sensus. De Telmisso autem vate Hervetus fatetur se nihil usquam legisse; sed Telmissi oppiduli situm ex Strabone, et ex verbis solius Arriani a Cælio Rhodigino relatis accepisse ibi præstantissima esse mulierum, puerorumque vaticinia. Ecquid ergo? Nunquid ille nihil de illo citatis Arnobii, Eusebii et Cyrilli Alexandrini testimoniis compertum habuerat? Nunquid ille nunquam legerat hæc Theodoreti verba? « Apollinis aram, quæ apud Telmessum est, Telmessii cujusdam vatis monumentum esse ferunt ⁷⁸. » Nunquid tandem Ciceronis *De divinatione* libros non evolverat, aut ex memoria ejus illud penitus exciderat, quod in eorum primo de Telmisso, ejusque civibus scriptum occurrit: « Telmessus in Caria est: qua in urbe excellit aruspicum disciplina... Caria tota præcipueque Telmessus... in ostentis animadvertendis diligentes fuerunt ⁷⁹. » Quamobrem Cræsus, Herodoto auctore ⁸⁰, ad Telmissenses hujusce artis peritissimos consulendum misit. Quid vero, quod Tatianus, et post eum noster ipse Clemens, et Eusebius, ut alibi a nobis observatum est ⁸¹, « divinationem, quæ fit per somnia, » a Telmissensibus inventam perhibent? Hæc itaque Hervetus, si attente legisset, in animum forsitan suum facile induxisset hunc Telmessum vatem, cujus sepulcrum a Clemente et aliis indicatur, ex his unum esse, qui aliis popularibus suis divinandi scientia sic antecelluit, ut ab eo nomen suum acceperint. De hoc porro vate in se-

⁶⁶ Theodor. tom. IV, serm. 8, p. 598. ⁶⁷ lib. I Strom., p. 300, et lib. VI, p. 629. ⁶⁸ Diogen. lib. I De vita philos. in Vita Thale. ⁶⁹ Voss. lib. III De bist. Græc., p. 382. ⁷⁰ Admon. ad gent., p. 29. ⁷¹ lib. I Attic., p. 24. ⁷² item lib. III Lacon., p. 100. ⁷³ Strab. lib. XIV Geogr., p. 647. ⁷⁴ Theodor. tom. IV, serm. 8, p. 598. ⁷⁵ lib. VII De vita et dogm. philos. in Vita Zenonis. ⁷⁶ lib. VI Adv. gent. post init. ⁷⁷ loc. sup. cit. ⁷⁸ Theodor. tom. IV, serm. 8, p. 598. ⁷⁹ Cicer. lib. I De divinat., p. 27. ⁸⁰ Herodot. lib. I, p. 32. ⁸¹ lib. II Appar., dissert. 5, c. 2, § 6.

quenti dissertatione aliquid adhuc animadvertemus.

Ad Cinyram quod spectat, is filius erat Thyantis Cypri regis, qui post patrem suum tertius eadem in Cypri insula regnasse narratur. Clemens autem tradit illum « in Papho, » quod scilicet Cypri oppidum erat, « in Veneris templo » fuisse sepultum. At idem ipse Clemens alibi scribit hunc Cinyram, Veneris amasium, et eam in deorum extulisse album, et obscenissima illius mysteria in lucem protulisse⁸. Quis ergo negabit aliquam inde haud prorsus improbabilem conjecturam capi posse illud Veneris templum, ubi Cinyras sepulturae mandatus dicitur, illius revera delubrum fuisse Veneris, cuius ille nefario amore flagraverat? De aliis denique quorundam deorum sepulcris infra, cum se dederit occasio, adhuc disputabitur.

ARTICULUS IV.

De templis deorum, ac praesertim Bacchi et Serapidis igne combustis et eversis; num inde Clemens contra paganos recte argumentetur, atque aliqua initio Ecclesiae templa Christianis fuerint?

Paganos a superstitioso temporum suorum cultu ut efficacius Clemens deterreat, argumentum ex funesto illorum incendio petittum adhibet: « Scio ego, inquit, ignem posse convincere et mederi superstitioni. Si cessare ab amentia velis, ignis ad lucem te deducet⁹. » Pulchre quidem, nec sane ineleganter. Quantum autem hac in argumentatione sit virium et roboris, mox videbimus.

Templa porro, quae igne ultore et vindice eversa sunt, sic ille ibidem enumerat: « Hic ignis et templum, quod erat Argis, combussit una cum sacerdote Chryside, et id quod erat Ephesi, Dianae secundum post Amazones, et Romae saepe depopulatus est Capitolium. Sed nec abstinuit a templo Serapidis Alexandria; Liberalis autem Dionysii Athenis templum diruit. Sed et Delphici Apollinis prius rapuit procella, deinde ignis sapiens temperansque delevit¹⁰. »

Plura sane in hunc locum praesertim ex Pausania adnotat Hervetus. At de templis Dionysii, seu Bacchi Eleutherensis, atque etiam Serapidis, ante Clementis 55 tempora, igne combustis, nihil unquam se legisse ingenue confitetur. Monet tamen ecclesiasticos scriptores, puta Rufinum, Socratem et Sozomenum, aliud templi Serapidis notasse incendium, quod scilicet, Theodosio Magno imperante, diu post Clementis aetatem contigisse memorant¹¹.

Eusebii itaque libros non salis attente legerat Hervetus, aut certe oblitus fuerat se quaedam apud eum vidisse, quae huic Clementis nostri loco lucem possunt afferre. Nam ante Theodosii imperium ita ille scribebat: « Ubi Delphicum illud templum est, apud Graecos omnes omnique memoria celebratum? Ubi Pythius? Ubi Clarius? Ubi Dodoneus? Nam Delphicum sane oraculum jam tertium a Thracibus incensum fuisse constans fama est... Idipsum Romano item Capitolio circa Ptolemaeorum tempora contigisse prodit historia; quibus etiam temporibus Vestae delubrum ibidem conflagrasse ferunt. Praeterea Julii Caesaris aetate grande illud et Olympiacum Graeciae simulacrum, quod Olympiae videbatur, fulmine divinitus ictum esse, aliudque simul Jovis Capitolini templum incendio, Pantheum igne fulminis, Serapium Alexandriae non absimili conflagratione haustum periisse tradunt¹². »

Neque etiam sextum Arnobii librum Hervetus legerat, ubi plura et ad Clementis mentem propiora tradita sunt. « Cum Capitolium toties edax ignis assumeret, Jovemque ipsum Capitolinum cum uxore

corripuisset ac filia, ubinam fulminator tempore illo fuit?... Ubi Juno regina, cum inclytum ejus flammam, sacerdotemque Chrysidem eadem vis flammam Argiva in civitate deleteret? Ubi Serapis Aegyptium, cum consimili gradu jacuit solutus in cinerem cum mysteriis omnibus atque Iside? Ubi liber Eleutherius cum Athenis? Ubi Diana cum Ephesi? Ubi Dodoneus Jupiter cum Dodone? Ubi denique Apollo divinus cum a piratis maritinisque praedonibus et spoliatus ita est, et incensus, ut ex tot auri ponderibus, quae infinita congesterunt saecula, ne unum quidem habuerit scrupulum, quod huiusmodi hospitibus, Varro ut dicit *Menippeis*, ostenderet¹³? » Hæc Arnobius non tantum de Serapidis templo, ante Theodosii regnum exusto, verum etiam de Liberii seu Dionysii Eleutherensis fano litteris mandavit.

Ad hæc vero, ex eodem Arnobio discimus templum illud, quod Clemens « Argis una cum sacerdote Chryside » combustum memorat, fuisse Junonis Argivæ. Verumtamen uterque de cremata Chryside ab aliis plane dissentiant. Thucydides siquidem illam ab hoc incendio evasisse testatur: « Et templum Junonis, inquit, eadem æstate in Argo combustum, cum Chrysis sacerdos lychnum quendam posuisset ardentem prope infulas, et mox somno correpta esset; ita ut ignara ipsa omnia conceperint flammam et conflagraverint. Et Chrysis quidem statim noctu, metuens Argivos, Phliuntem fugit¹⁴. » Pausanias vero eam non Phliuntia, sed Tegeam aufugisse tradit: « Et Chrysis quidem, ait ille, digressa Tegeam, Minervæ supplex confugit¹⁵. » Quod quidem et alibi repetit, ubi hanc Minervæ ædem sacrum illuc confugientibus asylum fuisse perhibet¹⁶. Videtur præterea Meursium libro III *de archont. Athen.*, cap. 6. Diligentiam itaque Herveti, quomodo hæc fugere potuerint, alii videant.

Verum, inquires, quid Clemens ex horum templorum eversione et ruina contra paganos conficere potuit? Nunquid Christianorum templa et ecclesiae his casibus obnoxia non fuere? Nonne aliqua, igne, flammis, incendio vastata, penitus corruerunt? At non Clemens solus, sed alii non pauci Christianæ religionis defensores eodem usi sunt argumento. Maxima autem illius vis ac pondus in eo sita erant, quod pagani crederent deos suos in templis, eorum nomini dicatis, tanquam in ædibus sibi propriis ita habitare, iisque circumscribi, ut in aliis aliorum deorum delubris aliisque in locis minime praesentes adessent aut commorarentur. Quamobrem Clemens et alii nostræ religionis apologistæ ex falsa illa paganorum opinione recte arguebant hæc templa frustra ab iis coli et honorari, quandoquidem dii illorum et non aliorum domini atque habitatores non potuerunt ea ab igne et incendio defendere ac tutari.

Validum itaque illud contra ethnicos telum in Christianos, qui Deum templis minime circumscriptum esse prædicabant, retorqueri non poterat. Clemens autem id alibi apertissime docet: « Annon enim recte et vere nullo loco circumscribemus eum, qui non potest circumscribi? Neque in templis manufactis concludimus eum, qui omnia continet¹⁷. » Quid vero, quod alio in libro¹⁸ ubi scite observat Moysen permisisse unum tantummodo templum Deo ad illius mundique unitatem significandam extrui, ibidem quoque addidit ab ipsomet Deo ne templa ædificarentur, fuisse penitus vetitum? Hanc autem doctrinam ille hauserat ex Apostolo, qui in sua apud Athenienses oratione hæc habuit verba: « Deus qui fecit mundum et omnia, non in manufactis templis habitat¹⁹. » Stephanus vero apud

⁸ Admon. ad Græc., p. 40. ⁹ Admon. ad Græc., p. 35. ¹⁰ ibid. ¹¹ Ruffin. lib. I Histor., c. 22; Socrat. lib. V, c. 17; Sozom. lib. VII, c. 15. ¹² Euseb. lib. IV Præparat. evang., p. 134. ¹³ Arnob. lib. VI Adv. gent. ante fin. ¹⁴ Thucyd. lib. VIII. ¹⁵ Pausan. lib. I, p. 59. ¹⁶ idem lib. III, p. 85. ¹⁷ lib. VII Strom., p. 744. ¹⁸ lib. V Strom., p. 593. ¹⁹ Act. XVII, 24.

Judeos : « Salomon ædificavit illi domum, sed non A Excelsus in manufactis habitat¹⁶. »

Novum autem huic Clementis argumento robur inde accedebat, quod pagani Christianis nulla esse templa objicerent exprobrarentque. Ipsorum enim, teste Minutio Felice, hæc erat objectio et querela : « Cur nullas aras habent, templa nulla, nulla nota simulacra, nunquam palam loqui, nunquam libere congregari¹⁷. » Arnobius vero : « In hac consuestis parte crimen nobis maximum impietatis affigere, quod neque ædes sacras venerationis ad officia construamus, non deorum alicujus simulacrum constituamus aut formam, non altaria fabricemus, non aras¹⁷. » Denique ut Lactantium, aliosque prætermittamus, nonne Celsus Christianos hujus criminis reos egit? Audi, quæso, Origenem : « Post hæc Celsus ait nos ararum, statuarum, templorumque dedicationes fugere; ut oculi fœderis fidem sanciamus hac seu tessera¹⁸. » Neque id Origenes in sua etiamsi haud parum proluxa responsione negasse, sed potius concedere omnino videtur. Ex hac igitur paganorum persuasione liquet, quam validum sit telum a Clemente adversus eorum templa vibratum, et ex eorumdem templorum destructione ab eo deducta argumentatio.

Quid ergo? argues, nunquid Christiani primis Ecclesiæ sæculis nulla, quo congregarentur divinisque vacarent officiis, templa habebant? Nonne illis ab ipso Ecclesiæ nascentis initio quædam erant loca, domus et ædes, atque, ut loquitur Paulus, ecclesiæ in quas ad sacra mysteria peragenda omnes cogeantur, suosque, ut alibi diximus¹⁹, agebant conventus et synaxes? « Convenientibus, inquit Paulus, vobis in ecclesiam, audio scissuras... aut Ecclesiam Dei contemnitis²⁰. » Ita etiam Tertullianus suas primis Christianis fuisse ecclesias nominatum docet, asserit, et prædicat : « Tota die, ait ille, ad hanc partem zelus fidei perorabit, ingemens Christianum ab idolis, in 56 ecclesiam venire, de adversarii officina in domum Dei²¹. » Et libro *De virginibus velandis* : « Certe in ecclesia virginitatem suam abscondant, quam extra ecclesiam celant. Timent extraneos, revereantur et fratres, aut constanter audeant et in vicis virgines videri, sicut au-

dent in ecclesiis²². » Tertulliano alii antiquissimi Ecclesiæ Patres magno numero consensuque unanimi concinunt et suffragantur. Atqui hæc, inquires, ecclesiæ, nonne vera Christianorum templa dici debuerunt? Ad hæc vero, ex ipsomet Clemente nostro supra vidimus suas Christianis ipsius tempore fuisse ecclesias, ad quas summa cum modestia non solum accedere, sed illis adesse, ab iis recedere, et ad sua redire debebant. Qua ergo ratione negari potuit sua primis Christianæ fidei sectatoribus fuisse templa?

Duplici responsione haud multum difficilis hujusce argumentationis nodus solvitur. Primum enim etsi Christiani ecclesias haberent, eo tamen sensu illas templa esse inficiabantur, quo ab ethnicis pro sumptuosis et magnificentissimis, quibus deus suos, ut supra observatum est, plane conclusos et circumscriptos putabant, ædibus usurpari solebat. Deinde vero iidem Christiani acerbissimis sævientium imperatorum temporibus nulla certa et stata, ad suas synaxes peragenda, habebant loca; sed quovis in loco, in agris, in solitudinibus, in stabulis, navibus, carceribus, et quo poterant tempore cogeantur. Locupletissimus enimvero et omni exceptione major hujusce rei testis est Dionysius, qui in sua paschali epistola hunc scripsit in modum : « Multa quidem acerba, et ante hanc calamitatem nobis contigerunt. Primum enim nos urbe expulerunt. Cumque soli ab omnibus fugeremur atque opprimeremur, nihilominus tunc quoque festos egimus dies. Quivis denique locus, in quo varias ærumnas pertulimus, ager, inquam, solitudo, navis, stabulum, carcer, instar templi ad sacros conventus peragenda fuit²³. » At certe si Christiani his locis ecclesiæ nomen indidere, ea certe jure merito noluissent, nec ea qua diximus significatione, nec ullo plane modo templa appellari, imo vero nec pagani templa esse existimabant.

Neminem porro illud movere debet, quod quidam ex citatis auctoribus non solum templa, sed nec aras, nec altaria primos apud Christianos fuisse inficiunt. Quo enim sensu eorum verba intelligenda sint, a nobis alibi explicatum est²⁴.

CAPUT VIII

De paganorum simulacris, statuīs et imaginibus.

ARTICULUS I.

De simulacrorum, statuarum et imaginum apud paganos origine, et quod initio Scythæ acinacem, Arabes lapidem, Persæ fluvium, alii lignum, Romani hastam adorarent, ac de ligno Junonis Cytheroniæ et Samiæ simulacro.

Clitarchus apud Laertium²⁵ testificatur magos, tametsi deorum cultui sacrificiisque ac precibus vacarent, signa tamen statusque repudiassent. Apud Theodoretum²⁶ vero illa Xenophanes arguit, Zeno prohibet, et Plato obscurius, nec sine timiditate condemnat. Sed his nequidquam obstantibus, ubique fabricata sunt falsorum deorum simulacra, statuæ et imagines. Utrum autem illa paganorum templis sint priora aut posteriora, in quæstionem potest quis jure haud plane immerito vocare. Ea enimvero, quæ de templorum primordiis supra re-

tulimus, antiquorum scriptorum testimonia, sic cum templis simulacra permiscet et conjungunt, ut utraque eorumdem auctorum judicio, in mundum eodem pene modo et tempore introducta videantur. Ab illorum autem opinione ipse etiam D Clemens noster non longe forsitan abfuisse creditur, ubi hæc scriptis tradidit : « Merito ergo dæmonum cultus, cum aliunde cepisset principium, fons fuit stolidi vitii..... simulacra erigens, et templa ædificans²⁷. » Postquam igitur impius dæmonum cultus adolevisset, tunc homines iisdem diis et dæmonibus, non solum ædificare templa, sed simulacra etiam erigere cœperunt.

Celeberrimi tamen scriptores magno sane numero et consensu docent templa in deorum honorem longe prius fuisse constructa, quam ullæ eorum statuæ, ullave simulacra facta unquam fuissent. Testatur siquidem Lucianus nulla primitus in tem-

¹⁶ Act. vii, 47, 48. ¹⁷ Minut. in Octavio, p. 10, in 4. ¹⁸ lib. vi Adv. gent. init., p. 189 in 4. ¹⁹ Origen. lib. viii Contr. Celsum, p. 521. ²⁰ lib. ii Appar., dissert. 2, c. 7, § 15. ²¹ I Cor. xi, 18 et 22. ²² De idol., c. 7. ²³ De virgin. vel., c. 15. ²⁴ Euseb. lib. vii Histor., c. 22. ²⁵ lib. i Appar., dissert. 7, c. 8, § 1. ²⁶ Laert. in procem., § 6. ²⁷ Theodor. tom. IV, serm. 4, p. 519. ²⁸ Admon. ad Græc., p. 28.

plis Ægyptiorum, quos mortalium omnium primos falsorum deorum cultum induxisse perhibet, fuisse simulacra : « Et ab Ægyptiis, inquit, Assyrii doctrinam de diis acceperunt, et sacra templaque erexerunt, in quibus simulacra posuerunt et statuas dedicarunt. Antiquitus autem etiam apud Ægyptios absque simulacris et statuīs templa erant ²⁸. » In templis autem Romanorum per 170 annos nulla penitus posita fuisse deorum simulacra, his Plutarchus verbis memoriæ prodidit : « Numa vetuit Romanis hominis vel bestię formam tribuere Deo. Neque fuit ulla apud eos ante vel picta, vel ficta imago Dei; sed primos centum septuaginta annos templa exstruxerunt et cellas diis, simulacrum per id temporis nullum habuerunt, nefas putantes augustiora exprimere humilioribus, neque aspirari ad Deum aliter quam mente posse ²⁹. » Quod quidem non solum a Zonara suis in *Annalibus* confirmatum legimus ³⁰, sed a nostro etiam Clemente ³¹, et posthæc ab Eusebio : « Numa autem rex Romanorum erat quidem Pythagoreus; ex his autem quæ a Moysæ tradita sunt adjunctus, prohibuit Romanis ne homini et animali similem Dei facerent imaginem. Cum itaque centum et septuaginta primis annis templa ædificarent, nullam imaginem, nec effictam, nec depictam fecere. Occulte enim eis indicarat Numa quod id, quod est optimum, non alia ratione quam sola mente ulli licet attingere ³². » Quamobrem Varro apud Augustinum dicit « antiquos Romanos plus annos centum et septuaginta deos sine simulacro coluisse ³³. »

Tertullianus tamen his temporibus nulla quoque Romanis quemadmodum simulacra, ita nec templa fuisse hunc videtur significare in modum : « Et si a Numa concepta est curiositas superstitiosa, nondum tamen aut simulacris, aut templis res divina apud Romanos constabat, frugi religio, et pauperes ritus, et nulla Capitolia certantia cœlo, sed temeraria de cespite altaria, et vasa adhuc Samia, et nidor exilis, Deus ipse nusquam. Nondum enim tunc ingenia Græcorum et Tuscorum fingendis simulacris Urbem inundaverant ³⁴. » At ibi vir ille doctissimus templorum nomine nihil aliud haud dubie intellexit, nisi magnificentissima illa ædificia, infinitis sumptibus et impensis constructa, quibus, ut supra diximus, pagani et deos suos circumscribi, et Christianos penitus carere opinabantur. Hanc autem esse Tertulliani mentem et sensum, inde colligi potest quod ille de omnibus generatim nationibus ea alibi scripserit, **57** quæ de Ægyptiis tantum et Romanis alii scriptores a nobis citati tradiderunt : « Idolum, inquit ille, aliquandiu retro non erat, priusquam hujus monstri artifices ebullissent, sola templa et vacuæ ædes erant, sicut in hodiernum diem quibusdam in locis vetustatis vestigia permanent ³⁵. » Ad singula, quæso, eruditi auctoris verba paulisper attende. Primo dicit : « Priusquam artifices ebullissent; » ut se de statuīs, seu idolis, humana aut alia forma effictis, sermonem facere significaret. Secundo addidit : « Sola templa, et vacuæ ædes erant, » et hoc loquendi modo templa omnia cum simulacris illis, tum aliis quibuslibet vacua fuisse haud obscure indicavit.

Nec alia sane videtur fuisse Clementis nostri mens et sententia. Etenim ubi de primis deorum templis disputat, hæc continuo subjungit : « Posterioribus quidem certe temporibus flinxerunt deos, quos adorarent ³⁶. »

Neque dixeris illuc, uti ex subjecto Cupidinis exemplo colligitur, de priori simulacrorum genere

A loqui. Prius enim quam illorum sic humana effigie formandorum ac pingendarum etiam imaginum ars fuisset inventa, non pauci homines, teste ipso et Clemente nostro, symbolis quibusdam, quæ in nullo templo collocata erant, deos suos adorabant et venerabantur : « Ac Scythæ quidem, ait ille, antiquitus adorabant acinacem, Arabes autem lapidem, Persæ vero fluvium; et ex aliis hominibus qui erant adhuc antiquiores, lignea erigebant insignia, et columnas ponebant ex lapidibus; quæ etiam appellabantur *ἑόρτα*, eo quod eraderentur et expolirentur ex materia. In Icaro certe imago Dianæ lignum erat non elaboratum, et Cilbæroniæ Junonis Thespis truncus excisus, et Samiæ Junonis, ut ait Æthilius, prius quidem erat tabula.... Romæ autem antiquitus statuam Martis fuisse hastam, ait Varro; cum nondum pervenissent artifices ad hoc speciosum quidem, sed improbum artificium ³⁷. » Rursum autem postea : « Solo ense appposito tanquam Marti sacrificare, est autem hoc Scytharum, sicut dicit Eudoxus in secundo *De ambitu*. Ex Scythis autem Sauromatæ, ut Icesius ait in opere *De mysteriis*, adorant acinacem ³⁸. » Clementi non solum subscribit Arnobius, sed illius etiam sensum, ac præce verba sic redditit : « Ridetis temporibus prisce Persas fluvium coluisse, memorialia ut indicant scripta, informem Arabes lapidem, acinacem Scythiæ nationes, ramum pro Cinix Thespis, lignum Icaros pro Diana indolatum, Pessimuntios silicem pro deum matre, pro Marte Romanos hastam, ut Varronis indicant *Musæ*; atque ut Æthilius memorat, ante usum disciplinamque fictorum plateum Samios pro Junone ³⁹. »

Si quis autem ista singulatim expendere voluerit, is primo Ammianum Marcellinum de gladio Martis disserentem audiat : « Alani pene omnes sunt pulchri... nec templum apud eos visitur, aut delubrum, nec tugurium quidem culmo tectum cerni potest, sed gladius barbarico ritu humi figitur nudus, eumque et Martem regionum, quas circumcursant, præsulem verecundius colunt ⁴⁰. » Alanos vero Scythiæ solitudines incoluisse paulo superius dixerat. Vides itaque quomodo hæc nationes, antequam ullum apud eas templum ædificaretur, Martem sub ensis et gladii symbolo coluerint.

Nec minus clare Jornandes eundem gladium Scytharum regibus sacrum semper fuisse asseverat. Ubi enim qua ratione gladius ille a pastore quodam inventus, et ad Attilam delatus fuerit, ex Prisco sophista, Theodosii junioris æquali et historię Byzantinę scriptore explicat, hæc totidem verbis scripto tradidit : « Addebat ei tamen confidentiam gladius Martis inventus, sacer apud Scytharum reges semper habitus, quem Priscus historicus taliter refert occasione detectum ⁴¹, » etc.

Postquam autem delubra a Scythis constructa sunt, ii majora et solemniora acinaci, quam cæteris diis, teste Herodoto, sacrificia faciebant : « Sub sarmentorum congerie ferreus acinacis, qui singulis vetustus est, statuatur; idque est Martis simulacrum, cui annuas hostias offerunt cum aliorum pecorum, tum equorum, et plus huic acinaci, quam cæteris diis ⁴². » Plura si velis, adi, si vacat, Pomponium Melam libro secundo, capite primo, Solinum capite vicesimo et alios.

De lapide, quem Clemens deinde Arabas adorasse memorat, hæc Suidas paulo explicatius prodidit : « Deus Mars apud ipsos (Arabas) colitur. Simulacrum autem eius lapis niger quadratus, nullam fi-

²⁸ Lucian. *De dea Syria* init., p. 1057. ²⁹ Plutarch. in *Vita Numæ*, p. 63. ³⁰ Zonar. lib. vii *Annal.*, § 5, p. 322. ³¹ Clem. lib. i *Strom.*, p. 304. ³² Euseb. lib. viii *Præpar. evang.*, c. 6, p. 410. ³³ S. August. lib. v *De civit.*, c. 31, p. 414. ³⁴ Tertul. *Apolog.*, c. 25. ³⁵ Tertul. *De idololat.*, c. 3. ³⁶ Admon. ad Græc., p. 28. ³⁷ *ibid.* p. 29. ³⁸ *ibid.* p. 42. ³⁹ Arnob. lib. vi *Adv. gent.* post init., n. 196. ⁴⁰ Amm. Marcell. lib. iii, p. 620. ⁴¹ in *Ilist. Goth.* ⁴² Herodot. lib. iv *Melpom.*, c. 62, p. 244.

guram incisam habens, altitudine pedum 4, latitudine 2. Inniitur autem aurea basi : « Τὸ δὲ ἀγαλμα λείος ἐστὶ μέλας, τετράγωνος, ἀτύπωτος, ὕψος ποδῶν 8', εὐρύς δύο· ἀνάκειται δὲ ἐπὶ βάσεως χρυσεῖας »⁴². Suidæ porro Maximus Tyrius⁴³, alique suffragantur.

Ex eodem Herodoto illud egregie stabilitur, quod subjungit Clemens, Persas fluviis divinos tribuisse honores. « In flumen, inquit ille, nec immeiunt, nec inspuunt, nec manus abluunt, nec denique simile quidpiam faciunt : sed flumina inter omnia religiosissime colunt. » Ἀλλὰ σέβονται ποταμούς τῶν πάντων μέλιστα⁴⁴.

Sed æquum, et cætera, si lubet, persequamur. Audi, quæso, quod Tertullianus de ligno, quod a Clemente nostro Dianæ symbolum dicitur, scriptum reliquerit : « Quanto distinguitur a crucis stipite, Pallas Attica, et Ceres Pharia, quæ sive effigie rudi palo et informi ligno prostat »⁴⁵ ?

Duplex deinde ligneum Junonis Cythæroniæ et Samiæ simulacrum Clemens memorat⁴⁶. At prius quidem illud esse putant, quod Dædalum appellatum est, et cujus fabula a Pausania⁴⁷ et apud Eusebium⁴⁸ a Plutarcho integra describitur.

Posterior Junonis Samiæ ligneum fuisse simulacrum Æthlii auctoritate probat Clemens noster; sed quo in libro illud dixerit nobis non indicat. At si de libro cui *De limitibus Samiorum* titulus est, quique eidem Æthlio ascribitur, Clemens loquatur, certe Athenæus in dubium vocat⁴⁹, num ab illo vere profectus sit. Quapropter Plutarchus apud Eusebium illud certiori, uti videtur, Callimachi testimonio, conficere videtur : « Quin et Samii quoque ligneam Junonis effigiem habuere, ut scribit Callimachus »⁵⁰. Magnam procul dubio huic Clementis nostri loco lucem asferret illud Plutarchi segmentum, si ea quæ sequuntur, aut injuria temporis, aut librariorum incuria et desidia penitus deleta non fuissent. Ex eo tamen haud inepte illa stabiliri possunt, quæ ex Clemente nostro de symbolicis lignis, quemadmodum ex Pausania ea quæ de lapidibus ab ipso generatim traduntur⁵¹.

Præterea hastam apud Romanos fuisse antiquitus Martis simulacrum narrat Clemens, testemque ille, sicut et Arnobius, citat Varronem. Quod quidem his Justinii historici verbis firmari potest : « Per ea adhuc tempora, » scilicet regis Numæ, « reges hastas pro 58 diademate habebant, quas Græci sceptrâ dixere. Nam et ab origine rerum pro diis immortalibus veteres hastas coluere; ob cujus rei memoriam adhuc deorum simulacris hastæ adduntur »⁵².

Quod autem ad columnas attinet, id ipsemet Clemens alibi fusius explicat⁵³ : « Priusquam accurate perfecte tenerent imaginem habitus, veteres columnas erigentes, eas colebant tanquam statuas; atque idcirco sic scribit qui fecit *Phoronidem* :

*Callithoe clavem reginæ gestat Olympi,
A qua Junonis serio, pulchraque corolla
Argivæ quondam primum exornata columna est.*

Quinetiam, qui fecit *Europiam* significat eam, quæ in Delphis est, Apollinis imaginem esse columnam, per hæc :

*Ut decimamque duos primos, fructusque dicemus
Sedibus ex sacrosanctis, celæque columna. »*

Denique Pausanias : « Prope, inquit, absunt pilæ septem, prisorum opinor ritu erectæ, quas erran-

tium septem stellarum signa esse aiunt »⁵⁴. De hoc autem aliisque symbolicis ejusmodi deorum simulacris, adis Vincentium Chartarium ab Antonio Verderio Latine editum, et Ger. Joan. Vossium, lib. ix *De idololat. orig. et progr.*, cap. 5.

Ex dictis liquet quæ fides habenda Cedreno qui de simulacrorum origine ex Eusebio Pamphili, uti ille ait, hæc litteris mandavit : « Ex stirpe Japeti Seruchus quidam exstitit orator Græci moris, et simulacrorum cultum instituit, ut Eusebius Pamphili scriptum reliquit. Is enim Seruchus, ac qui cum ipso erant, majores suos qui bellatores vel imperatores facinus aliquod forte ac memorabile fecissent, statuis honoraverunt, divinisque honoribus et sacrificiis coluerunt. Ac posterius cum ignorarent primum hoc fuisse consilium, ut eorum, qui generis sui auctores ac bonorum inventores fuissent, memoriam duntaxat colerent, istos tanquam cœlestes deos honoribus et sacris sunt venerati »⁵⁵. Planum siquidem fecimus antequam simulacra hominibus seu diis fuissent posita, falsum deorum cultum fuisse introductum et divinos quibusdam symbolis delatos honores.

ARTICULUS II.

De simulacris ad hominum similitudinem effictis, Jovis Olympici, et Patarei, Apollinis itidem Patarei, Apollinis obsonatoris et hiantis, ac Junonis Tirynthiæ; de Palladio ex Pelopis ossibus facto, et apud Demophoonem deposito; de statua Herculis Tirynthii, Dianæ Munichæ, Dionysi Morichi a Simone facta, Serapidis magni dæmonis, et Veneris Tanaidis.

Ad ea deinde tempora Clemens transit, quibus homines artem simulacrorum, ad ipsorummet hominum similitudinem effingendorum, « Multis, » ut ipse ait, « postea annorum curculis didicerunt »⁵⁶. Variis autem exemplis, ex quibus nonnulla Herveto incognita jam attigimus, ille demonstrat paganorum errores, torrentis instar, omnes mundi partes penitus inundasse.

Inductionem porro suam ab Jove Olympico, de quo superius a nobis disputatum est, ille inchoat⁵⁷. Quapropter quædam tantum, quæ de eodem Olympico Jove retulit, hic observabimus. Ait enim primo simulacrum illud ex « belluæ ladiæ factum » ossibus⁵⁸. Eo autem nomine elephantem procul dubio intelligit, ex cujus dente, nimirum ebore, Phidias hanc, teste Plinio⁵⁹, fecit Jovis Olympici statuum.

Quoniam autem is Phidias Atheniensis erat, hinc Clemens secundo dicit illud Jovis simulacrum esse « surdum opus manuum Atticarum. » Addit autem esse imaginis imaginem : « Olympicus vester imago imaginis, longe a veritate discrepans, est surdum opus manuum Atticarum »⁶⁰, « εἰκόνας εἰκῶν, inquit, quia erat imago hominis, qui et ipse Verbi divini imago erat. Denique illud vocat « surdum opus; » quippe quod minime vivum et animatum esset. Hæc autem tot sunt rationum momenta, quibus Olympicum illud Jovis simulacrum, quod omnium facile prestantissimum habebatur, nec illepidè, nec sine sale Attico irridet atque exagitat.

De eadem procul dubio Jovis Olympici statua prius Clemens dixerat : « Dionysius tyrannus junior, cum auream vestem Jovi abstulisset in Sicilia, ἐν Σικελίᾳ, jussit eum indui lana, facete dicens eam aurea esse meliorem, ut quæ esset et æstate levior et

⁴² Suidas in verbo ὁσὺς Ἀργεῖς. ⁴³ Maxim. serm. 38. ⁴⁴ Herodot. lib. i, § 158, p. 59. ⁴⁵ Tertul. Apolog., c. 16. ⁴⁶ pag. 30. ⁴⁷ Pausan. lib. ix Bæot., p. 284. ⁴⁸ Euseb. lib. iii Præpar. evang., c. 2. ⁴⁹ Athen. lib. xiv Deipnosoph., p. 650. ⁵⁰ Euseb. lib. iii Præpar. evang., c. 8. ⁵¹ Pausan. lib. vii, p. 228, 229. ⁵² Justin. lib. xliiii post init. ⁵³ lib. i Strom., p. 348. ⁵⁴ Pausan. lib. iii, p. 90. ⁵⁵ Cedren. Hist. comp., p. 45. ⁵⁶ Admon. ad Græc., p. 45. ⁵⁷ ibid. p. 30. ⁵⁸ ibid. ⁵⁹ Plin. lib. xxxiv Hist. natur., c. 8, p. 108 et 110. ⁶⁰ Admon. ad Græc., p. 62.

hieme calidior ⁶². » At Cicero id non in Sicilia, sed A in Peloponneso factum fuisse affirmat ⁶³. Sed non minima inter Victorium ⁶⁴ et Lescaloperium ea de re est contentio. Nam hic a Ciceronis sui, ille a Clementis nostri stat partibus, et uterque variis conjecturis, ac ea potissimum, quæ ex fano Jovis Olympici, tam in Peloponneso quam in Sicilia condito petitur, suam conantur propugnare opinionem. Utriusque rationes in eorum libris, unicuique facile obvis, legas velim et ponderes. Sed vide, quæso, an conjectura inde deducta quod Dionysius Siciliæ regnum et tyrannidem occupaverit, aliis præponderare non videatur.

Neque silentio id omnino prætermittendum est, quod Clemens postea narrat ⁶⁵, Phidiam in hujus statuæ digito scripsisse: Παντάρκης καλός, hoc est, Pantarces pulcher: cujus hanc reddit causam: « Non erat enim ei pulcher Jupiter, sed is qui ab eo amabatur ⁶⁶, » scilicet Pantarces, qui, teste Pausania, Phidiæ in amoribus fuit. Sensus itaque Clementis esse videtur Phidiam, hac plane ambigua inscriptione, non ad Jovem, uti omnes putabant, sed ad suum alluisse amasium Pantarcem. Observa tamen hanc eandem inscriptionem a Gregorio Nazianzeno Minervæ simulacro his duobus versibus attribui:

*Καὶ Φειδία τὰ παιδικὰ ἐν τῷ δακτύλῳ
Τῆς Παρθένου γραφέντα παντ' ἀρκεῖ καλῶς* ⁶⁷.

Qui a Latino interprete sic redduntur:

*Sic pusionis Phidias in annulo
Scriptis Minervæ subdolis nomen sui.*

Nonnikil itaque hic locus habere potest dubitationis; eburneam siquidem Minervæ, quemadmodum Jovis statuum a Phidia factam, Plinius his memorat verbis: « Phidias præter Jovem Olympicum, quem nemo æmulatur, fecit et ex ebore æque Minervam, quæ est in Parthenone astans ⁶⁸. » Nobis C autem vero videtur similis in Jovis, utpote hominis, potius quam Minervæ femina simulacro, Phidiam pueri amasii sui expressisse imaginem. Huc accedit, quod ipsa quoque Græca inscriptio magis Jovi quam Minervæ convenire videtur.

Duplex aliud scribit Clemens ab eodem Phidia factum fuisse « in Patariis Lyciæ ⁶⁹, » tam ejusdem Jovis quam ⁵⁹ Apollinis cum dicatis leonibus simulacrum. Sed de his Hervetus nihil a se ullibi repertum ingenuè declarat. Verum Natalis Comes aliquid de Apolline Patareo invenit, quod deinceps ab ipso litteris consignatum est ⁷⁰. Giralduus vero hunc Apollinem ab aliquibus Lycium vocari scite quidem observat ⁷¹. Illud enim hoc Clementis nostri loco, ubi simulacrum ejus Pataræ in Lycia positum dicitur, potest liquido confirmari. Denique Pausanias, non solum Apollinis, sed etiam Jovis Lycii ac templorum utriusque dicatorem non semel meminit ⁷². De Patareis autem illorum statu, a Phidia nominatim fabrefactis, si nihil apud alios scriptores tibi occurrat, ne, quæso, mireris. Tot namque ab eodem Phidia factæ sunt deorum statuæ, ut iidem ipsimet auctores, quibusdam commemoratis, plures alias silentio prætermiserint. Hinc illa Prudentii carmina:

*Miror quod ipsum non sacratis Mentorem,
Nec templum, et aras, ipse Phidias habet,
Fabri deorum, vel parentes numinum.*

*Qui si caminis institissent segnius,
Non esset ullus Jupiter conflatis* ⁷³.

De duabus aliis Apollinis statu, itidem Clemens loquitur: Πολέμων δὲ κεχρηγμένος Ἀπόλλωνος οἰδὲν ἐγαλμα, καὶ ὁμοφάγου πάλιν Ἀπόλλωνος ἄλλο ἐν Ἡλίδι τιμώμενον. « Polemon autem hiantis Apollinis unum, et obsonatoris rursus Apollinis alterum novit simulacrum, quod colitur in Elide ⁷⁴. » Dicit Giralduus a Polemone in epistola ad Atticum Apollinis obsonatoris fieri mentionem, eumque hoc nomine helluonem et obsoniorum devorantem notari ⁷⁵. Eandem fortasse ob rationem statuam, ore hiantem, ipsi in Elide posita est. Observat tamen Suidas Athenis impositum olim nomen κεχρηγμένου, hiantium, propterea quod « Athenienses nugarentur, et sublimia cogitarent ⁷⁶. » Itaque suspicari quis posset hoc Apollinis simulacrum inde « hiantis » accepisse cognomen. Attamen quia Clemens illud obsonatoris statuæ adjungit, ad priorem interpretationem eum alluisse probabilis videtur.

Posthæc Clemens de Junonis Tirynthiæ simulacro hæc habet: « Demetrius autem in secundo Argolicorum statuæ Junonis Tirynthiæ et materiam pirum et artificem fuisse scribit Argum ⁷⁷. » Hervetus autem fatetur se de hac Junone Tirynthia nihil prorsus legisse, atque ab inferis excitandum esse Demetrium, si Clementi fidem habere nolumus. At si Hervetus non omnino eadem invenit atque a Clemente dictata, his tamen plane similia, a Plutarcho litteris commendata, apud Eusebium legere poterat: « Pyrus vero princeps Junonis Argolicæ templum posuisse fertur, et Callythiam filiam ejus sacerdotem fuisse, atque ex Tirynthiis arboribus sectam pirum silvestrem in elegantem ac politam Junonis imaginem configurasse ⁷⁸. » Quid enim Clementis orationi magis consonum ac conveniens? Ex inferis igitur non excitandus est Demetrius, ut alios similis saltem narrationis vades et testes proferamus. Rursum a Clemente nostro, et postmodum ab Hieronymo citatur idem Demetrius ⁷⁹: et ab utroque libros antiquitatum Judaicæ gentis, quemadmodum Josephus, scripsisse dicitur.

Tum præterea Clemens quædam de Palladio, seu celeberrimo Pallantis simulacro narrat, quæ non minimam Herveto creaverunt difficultatem: « Multi, » inquit Clemens, « fortasse admirabuntur, si dicierint Palladium, quod appellatur Diopetes, ut quod cœlitus sit delapsum, quod Diomedes quidem et Ulysses feruntur Troja abstulisse, deposuisse autem apud Demophoonem, Pelopis ex ossibus factum esse..... Atqui Dionysium hujus rei auctorem in quinta *Cycli* parte afferre possum ⁸⁰. » At Hervetus Palladium, ex Pelopis ossibus constructum, se unquam alibi legisse ulla sine hæsitazione inficiatur.

Quid ergo sibi volunt ista Arnobii verba? « Quis ex reliquiis Pelopis compactum esse Palladium prodidit? Non vos ⁸¹. » Recte quidem, arguet aliquis; sed id Arnobius ex Clemente hausit, nec plane diversus ab eo testis dici potest. Verum qua, obsecro, ratione id ille probabit? Certe Arnobius nulla penitus ullius scriptoris prolata auctoritate, illud paganis tanquam certissimum et ab ipsis concessum refert et objicit.

Esto tamen, et rem ita se habere concedamus. At alium porro testem confestim citabimus Julium

⁶² Adm. ad Græc., p. 54. ⁶³ Cicer. lib. III De nat. deor. in eumd. loc., p. 684. ⁶⁴ Victor. lib. XXI Variar. lect., c. 10. ⁶⁵ Pausan. lib. IV, p. 157, et lib. VI, p. 187. ⁶⁶ Greg. Naz. tom. II, carm. 18, de virt., p. 217. ⁶⁷ Plin. lib. XXXIV Hist. natur., c. 8, p. 110. ⁶⁸ P. 30. ⁶⁹ Natal. Com., lib. IV Mythol., c. 10, p. 561. ⁷⁰ Giralduus. synt. VII Hist. deor. ⁷¹ Pausan. lib. I, p. 17; lib. II, p. 55; lib. IX, p. 26; lib. X, p. 269, etc. ⁷² libro Περὶ στεινότητος, hymn. 10. ⁷³ p. 24. ⁷⁴ Giralduus. synt. VII Hist. deor., p. 217. ⁷⁵ Suidas ad voc. κεχρηγμένον. ⁷⁶ pag. 30. ⁷⁷ Euseb. lib. III Præpar. evang., c. 8, p. 99. ⁷⁸ Clem. lib. I Strom., p. 337; Hier. De script. eccles., c. 48. ⁷⁹ pag. 30. ⁸⁰ Arnob. lib. IV Adv. gent. p. 143, in-4.

Firmicum, qui de eodem Palladio hæc memoriæ prodidit: « Palladii etiam quid sit nomen audite. Simulacrum est ex Pelopis ossibus factum; hoc avarus Scythia fecisse perhibetur. Jam quale sit, considerate; quod Scythia barbarus consecravit. Estne aliquid apud Scythas humana ratione compositum, et illa effera gens hominum, et crudeli atque inhumana semper atrocitate grassata, in constituendis religionibus rectum aliquid potuit invenire? Simulacrum hoc Trojanis avarus vendidit, stultis hominibus vana promittens. Vendebatur Deus, ut prodesset emptori; et emptor simpliciter adorabat quidquid paulo ante viderat substatatum. Substantia autem simulacri ipsius ex ossibus Pelopis est? Si humana vis miseros homines ossa venerari, purioris saltem et castioris hominis reliquias collige. Accedat idolo quod facis, ex hominis virtutibus meritum. Pelops in deliciis amatoris fuit, et diu prostituti pudoris damna sustinuit. Sed nec adulto ei scelus defuit. Is enim, cujus familiam petebat, cum fraude proditoris occidit. Proditorem etiam ipsum perjurii aggressus est, et ne promissa redderet præmia, hunc eundem per abrupta præcipitia jactavit. En cujus electa sunt ossa, ut deus fieret, qui urbes et regna servaret⁶¹. » Totum hunc, etsi paulo longiorem, Firmici locum excerpimus, ut liquido intelligas ea ex Clemente nostro non fuisse desumpta, atque Hervetum potuisse alibi quam in ejusdem Clementis operibus legere constructum ex Pelopis ossibus Palladium.

Cum Pausania autem id Hervetus pugnare putat, quod Diomedes et Ulysses a Clemente Palladium apud Demophoontem deposuisse dicuntur. Sed Pausaniæ verba, ad quæ Hervetus non mihi, prius audienda sunt; ut in quo hæc dissensio, quæ ab illo minime explicatur, sita sit, omnes intelligant. Sic autem ille⁶²: « In eo foro, quod Palladium appellant, cædis causæ agitantur; atque in eo quidem primum Demophoontem causam dixisse nemo ambigit. Cujus vero is criminis reus fuerit, non satis inter omnes convenit. Diomedem quidem tradunt, illo capto, cum in patriam reveheretur, per noctem, viæ errore ad Phalerum appulisse. Ubi cum Argivi, qui cum eo erant, in agrum tanquam hostilem populabundi excurrerent, ut qui aliam, quam Atticam terram inter tenebras crederent, Demophoontem aiunt, et ipsum nescientem Argivorum eam classem esse, ad propulsandas populationes accurrisse. Cumque aliquot interfectis, Palladio erepto, domum abiret, ab ejus equo Atheniensem hominem, cum parum is prospiceret subversum, elisumque interis. Demophoontem itaque alii ab ejus, qui interfectus fuerat, propinquis, alii vero ab Argivorum republica reum factum memorant. » In hoc itaque Clemens a Pausania dissentit, quod hic Palladium a Demophoonte vi ereptum, Clemens vero apud Demophoontem fuisse depositum dixerit. At quod deponitur, non vi eripitur. Sed quid inde? Numquid falsi idcirco arguendus est Clemens? Minime quidem. Testis enim vero ab illo citatur Dionysius, quem alibi patria Argivum, atque hanc Palladii a Troja sublatis historiam, seu potius fabulam ex professo narrasse perhibet⁶³. Quis autem negaverit non minorem huic fidem habendam esse, quam Pausaniæ, qui illud obiter tantum attigit?

Quid vero, quod Polyænus Dionysio Clementique nostro his verbis patrocinatus est: « Demophoon cum Palladium accepisset, depositum a Diomede custodiebat. » Scimus quidem quosdam alios in Pausaniæ opinionem abivisse. Sed Clemens sane plures quoque habuit astipulatores, sententiæque

A suæ defensores et patronos. Legesis Meursium lib. iii *De regib. Athen.*, cap. 6.

Effigiem vero « Herculis, quæ est Tirynthe, et Dianæ Munichæ in Sicyone⁶⁴, » a duobus statuariis Scylle et Dipœno factam Clemens testificatur. Verum Hervetus id nusquam alibi occurrere non hæsitanter significat. Mirum sane quomodo Plinii libros non pervoluntari, aut in memoriam illius non redierint hæc doctissimi scriptoris verba: « Marmore sculpendo primi omnium inclauerunt Dipœnus et Scyllis, geniti in Creta insula, etiamnum Medis imperantibus, priusquam Cyrus in Persis regnare inciperet, hoc est Olympiade circiter L. si Sicyonem se contulere... Protinus Sicyonem fames invasit ac sterilitas, nitororque dirus. Remedium petentibus Apollo Pythius affuturum respondit, si Dipœnus et Scyllis deorum simulacra perfecissent, quod magnis mercedibus obsequisque impetratum est. Fuere autem simulacra ea Apollinis, Dianæ, Herculis, Minervæ, quod e caelo postea tactum est⁶⁵. » Quid ad Clementini textus explicationem confirmationemque liquidius et enucleatius? Quapropter in nostris codicibus, Græca manu exaratis, corrigenda vox ἐκὼλης, ac non solum cum Plinio, sed etiam Pausania ἐκὼλης, « Scyles, » legendum. De Dianæ porro Munichæ festo die et templo videsis Fasoldum *De festis Græc.*, decad. 2, fest. 3; Meursium lib. v *Græciæ feriæ*, atque Piræi 1, c. 7 et 9.

In ultima vero Clementinorum librorum editione paulo ante legitur statuum « Dionysi Morychi⁶⁶, » esse opus Simonis, Σίμωνος, cognomine Eupalami. Sed in manuscriptis nostris constanter scriptum est Σίλωνος. Quæ autem vera sit et genuina Clemens lectio, dictu non ita facile. Qui enim priorem lectionem textui inseruere, hi eam inde probare conantur, quod Pausanias litteris consignaverit: « Olympica Phormis dona sunt equi duo, aurigæ totidem.... Alterum fecit Dionysius Argivus, Ἐγινετα Σίμον alterum⁶⁷. » Quid tamen prohibet quominus præter hunc Simonem alius fuerit Sicon statuarius cognomine Eupalamus, cujus, ut ait Clemens, mentionem fecerit Polemon?

Præter Pausaniam Plinius Simonis statuarii, quem et ab Xenophonte memoratum Harduinus observat, non semel meminit⁶⁸. At cum Simonem simpliciter eum appellet, utrum is Ἐγινετα vel Eupalamus fuerit, quis certo definire audeat?

Minorem profecto difficultatem ea habent, quæ Clemens de Serapidis seu, ut alii scribunt, Sarapidis effigie fusius disputat⁶⁹. De illa quippe frequentissima varios apud scriptores mentio facta est. Sine animadversione tamen ratio prætermitti non debet, ob quam Clemens ibidem dixerit « Ægyptium Serapim. » Magna enim inter duos hujus ætatis celeberrimos scriptores, Scaligerum et Vossium, contentione disceptatur, utrum eo nomine Serapis dicatur patrius vel inquilinus Ægyptiorum deus⁷⁰. Taciti siquidem auctoritate fultus Scaliger⁷¹, hoc nomen origine sua, non Ægyptium sed Sinopense fuisse contendit. Contra vero Vossius, qui sententiam suam his Clementis nostri subsequentibus verbis confirmare nititur: « Alii enim scribunt eum fuisse munus missum a Sinopensibus ad Ptolemæum Philadelphum, qui eos fame laborantes, misso ex Ægypto frumento; obligavit; esse autem effigiem Plutonis, qui acceptam statuum posuit in promontorio, quod nunc appellant Ræcotim, ubi et Serapidis coli solet templum⁷². » Atqui si Serapidi, inquit Vossius, prius esset dicatum Alexandriæ sacellum, quain ejus effigies Sinope Alexandriam asportaretur, Alexandrini utique suum

⁶¹ Jul. Firm. De errore prof. relig., p. 19, in-4. ⁶² Pausan. lib. 1 Attic., p. 27. ⁶³ lib. 1 Strom., p. 321. ⁶⁴ pag. 51. ⁶⁵ Plin. lib. xxxvi, c. 4, p. 270. ⁶⁶ pag. 51. ⁶⁷ lib. 1 Æliac., p. 176. ⁶⁸ Plin. lib. xxxiv Hist. natur., c. 8, p. 125 et 130. ⁶⁹ p. 31. ⁷⁰ Scalig. Anim. in Euseb., ad. an. 1730; Voss. lib. 1 De orig. et progr. idololat., c. 29. ⁷¹ Tacit. lib. iv Hist. ⁷² pag. 31.

Serapidem Simopenibus acceptum referre non debent. Majus quidem esset hujusce argumenti robur et pondus, si Clemens hanc opinionem non aliquorum, sed omnium fuisse tradidisset. Quid autem de hac questione, quæ nec magni profecto est momenti, nec ad Clementem nostrum multum pertinet, statuendum sit, aliorum judicio permittimus.

Cur porro Clemens Serapim magnum dæmonem, *μεγαλοδαίμονα*, appellaverit, si scire aveas, id ex Porphyrio docebit te Eusebius, qui Serapim, non secus atque Hecatem improborum dæmonum principem esse, his explicat verbis: « Improbos dæmones, » inquit Porphyrius, « Serapi subditos esse haud temere suspicamur; quippe hanc ad opinionem non ejus tantum symbolis et insignibus adducti, sed etiam quod quæcunque vim eos conciliandi habent vel averruncandi, ad Plutonem omnia referuntur. Atqui idem prorsus, qui Pluto, Deus iste est, eoque maxime dæmonibus imperat, certaque symbola tribuit, quibus averti depellique possint⁶⁴. »

A quo tandem quibusve in locis statua Veneris Tanaidis primum posita sit, sic alibi ex Beroso Clemens ostendit: « Artaxerxes Darii filius, et Ochi nepos, cum primus Veneris Tanaidis statuam erexisset, Babylone, et Susis, et Ecbatanis, et Persis, et Bactris, et Damasco, et Sardibus, eam ostendit esse colendam⁶⁵. » At Hervetus negat quidquam prorsus de hac statua ullibi unquam a se repertum. Minus forsitan perdidisset et operæ et temporis, si quid ipsi de corrupto « Tanaidis » nomine suboluisse. Suspicionem enimvero haud plane incerta movetur ibi « Anaitidis » pro Tanaidis legendum. Emendationem hanc nobis suggerit Strabo, ubi de Persarum moribus disputat: « Colunt, inquit, lunam Venerem, ignem..... Hæc in Anaitidis, et Omani delubris fiunt⁶⁶. » Prius autem libro undecimo *Geographiæ*: « Persarum præfecti..... in campo petram quamdam aggere complentes, ita ut rotundi collis figuram referret, muro cinxerunt; ibique deæ Anaitidis, et eodem altari gaudientium deorum Omani et Anandratii Persicorum geniorum templum posuerunt⁶⁷. » Medis quoque, et Armeniis, et Zelitibus, hanc eandem deam præcipuo in honore fuisse alibi testificatur. De illa etiam apud Plinium hæc legimus: « Aurea statua prima **61** omnium; nulla inanitate, et antequam ex ære aliqua illo modo fieret, quam vocant helosphyraton in templo Anaitidis posita dicitur (quo sit situ terrarum nomen hoc significavimus), nomine gentibus illis sacratissimo⁶⁸. »

Verum, inquit, urbs quædam Tanais nomine, iidem auctoribus Strabone, Plinio, atque etiam Ptolemæo, a Græcis Bosphorum incolentibus ad flumen et paludem Mæotidem fuit condita. Quid ergo, argues, prohibet quominus ibi erecta sit aliqua Veneris effigies, cui ab ea urbe nomen Tanais fuerit impositum? Nullam quidem nec nos hac in re repugnantiam videmus. Sed tibi probandum incumbit ibi revera positum fuisse Veneris simulacrum, quemadmodum Anaitidis statutum probavimus. Huc denique et illud in primis accedit, quod Agathias scholasticus ex eodem, atque Clemens, Beroso, ac insuper ex Athenocle et Symmacho ostendit Venerem a Persis fuisse Anaitidis nomine nuncupatam⁶⁹. Quo sane testimonio nostra de adulterato apud Clementem « Tanais » verbo conjectura haud quidem parum firmatur et corroboratur⁷⁰.

ARTICULUS III.

De aliis statuis, quas pagani coluerunt, aut contumelia affecerunt, Furiarum, malæ Fortunæ, Jovis, et Veneris Cnidia.

Ubi et a quibus effictæ sint trium Furiarum figuræ, hunc Clemens refert in modum: « Severarum, quæ Athenis vocantur, dearum duas quidem fecit Scopas ex lapide, qui vocatur *λυγρεός*, Calo autem eam quam narrant habere mediam, Polemonem in quarto eorum, quæ scripsit ad Timæum, ostendere aiunt⁷¹. » Hervetus ibi monet Pausaniam et Plinium fecisse quidem Scopæ Calonisque mentionem: « Sed quod Furiarum, inquit, imagines fecerint, neuter dicit. » Quid ergo his verbis sibi vult Hervetus? Nunquid hæc Clementis de Furiarum simulacris narratio ipsi ideo suspecta est, quia de illis Pausanias Pliniusque tacuerunt? At frustra sane et perperam. Plinius enim quamvis plures, quas Scopas fecerat, statuas commemoret, quasdam tamen alias sibi incompetas esse his declarat verbis: « Nunc vero præter supradicta quæque nescimus, Mars est etiam⁷², » etc. Pausanias vero plurimas ejusdem opificis statuas tacito earum nomine et generatim tantum indicat, quas « Scopas, inquit, Parius cum in multis veteris Græciæ locis, tum vero in Ionia et Caria fecit⁷³. » Quid igitur mirum si Clemens, Polemonis auctoritate fretus, has Furiarum statuas a Scopæ effictas asseveret, quas vel Plinius ait sibi esse incognitas, vel Pausanias generatim tantum appellavit? Denique quia tot hominum et deorum statuas Scopas non secus ac Parrhasius imagines effinxerat, idcirco de illis hæc cecinit Horatius:

*Quas aut Parrhasius protulit aut Scopas,
Hic saxo, liquidis ille coloribus,
Solers nunc hominem ponere, nunc deum⁷⁴.*

Porro autem quod Clemens noster dixit: *τῶν Σεμνῶν Ἀθηνῶν καλουμένων*, « Severarum, » seu venerabilium, « quæ Athenis vocantur dearum, » illud auctoritate confirmari potest Pausaniæ, qui testatum fecit eas ab Atheniensibus *Σεμνὰς*, ab Hesiodo *Ἐρινύς*, a Sicronis *Εὐμενίδας* cognominatas fuisse⁷⁵. Addit vero juxta Areopagum iis ædificatum templum, in quo procul dubio collocatæ fuerunt illæ statuae, quarum Clemens noster mentionem facit.

Romanos autem ille haud illepide irridet, qui Fortunæ statuam in sterquilinio consecraverunt: « Romani autem, inquit, res maximas et præclare gestas Fortunæ attribunt, et eam esse deam existimant, in sterquilinio eam dedicant, dignum deæ templum secessum tribuentes⁷⁶. » Quem in locum scribit Hervetus se, cum omnia diligenter scrutatus esset, nihil de ea sordidissima dedicatione invenisse. Sed oleum et operam melius fortasse impendisset, si magis attento prius perpenderit animo decujus Fortunæ simulacro Clemens disputat. Nulli enim dubium, uti putamus, esse potest, quin de Fortuna quæ ex bona facta fuerat mala ille loquatur, de ea scilicet de qua dixit Tullius: « Aram malæ Fortunæ Esquilis consecratam videmus⁷⁷. » At nemo nescit nullam esse ignominiam, nullum convicium, nullam contumeliam, qua Romani aliique pagani homines malam Fortunam non affecerint. Quis ergo miretur, si iidem Romani eam aliquando in sterquilinio dedicarint?

Quanto autem despiciatui cætera etiam alia simulacra ipsismet paganis quandoque fuerint, nonnul-

⁶⁴ Euseb. lib. iv Præpar. evang., c. 23, p. 174. ⁶⁵ pag. 43. ⁶⁶ Strab. lib. xv Geogr., p. 732 et 733. ⁶⁷ lib. xi, p. 512, 532; xii, p. 559. ⁶⁸ Plin. lib. xxxiii Hist. nat., c. 4, § 24, p. 46. ⁶⁹ Agath. lib. ii De Justin. imper., p. 62. ⁷⁰ pag. 30. ⁷¹ pag. 30. ⁷² Plin. lib. xxxvi Hist. nat., c. 5, p. 278. ⁷³ Pausan. lib. viii Arcad., p. 275. ⁷⁴ Horat. lib. iv Carm., od. 8. ⁷⁵ Pausan. lib. i Attic., p. 27, et lib. ii Corin., p. 54. ⁷⁶ pag. 33. ⁷⁷ lib. iii De natur. deor., p. 249.

lis Clemens exemplis manifestum deinde facit. Ac primo quidem : « Dionysius, inquit, tyrannus junior, ὁ νεώτερος, cum auream vestem Jovi abstulisset in Sicilia, jussit eum indui lana ⁹. » Nulli quidem incognitum est illud Dionysii factum. Sed Hervetus vocem ὁ νεώτερος mendosam esse suspicatur : quandoquidem alii scriptores id Dionysio patri attribunt. Verumtamen Clementi nostro subscripsit Arnobius, apud quem pariter legimus : « Dionysius ille, sed junior, cum velamine aureo spoliaret Jovem ¹⁰, » etc. In utriusque autem textum male ab imperitis librariis intrusam fuisse hanc vocem vix credibile est. An autem hæc statua in Sicilia, ut ait Clemens, vel in Peloponneso, quemadmodum Cicero tradidit, posita fuerit, et quid de ea quidam recentiores dixerint, jam a nobis supra observatum est ¹¹.

Subjunxit ibidem Clemens noster : « Antiochus Cyzicenus cum egeret pecuniis, Jovis auream statuam, quæ erat magnitudinis quindecim cubitorum, fundi jussit, et ex alia viliori materia statuam illi similem laminis inauratam rursus reponi ¹². » At Hervetus palam profitetur sibi plane incompertum esse hunc Antiochum Cyzicenum, et qui illius mentionem fecerit invenisse neminem.

Te quidem miramur, Hervete, qui obvia omnibus non legeris, aut legisse non memineris hæc Arnobii verba : « Antiochum Cyzicenum ferunt quindecim cubitorum Jovem ex delubro aureum sustulisse, et ex ære bratteolis substituisse fucatum ¹³. » Admirationem vero nostram id maxime auget, quod hujus Antiochi sermonem qui habuerint neminem dicas a te hactenus repertum. Nunquid ergo Justinum historicum nunquam legisti? Ex eo sane discere poteris quis ille fuerit, et quomodo a Grypho superatus ¹⁴. Sed quia ille Cyricenus a Justino cognominatur, hunc fortasse non putasti esse Antiochum Cyzicenum. Sed falsam suspensionem levare et a te removere poterat Eusebii *Chronicon*, ubi de eodem viro scribitur : « Antiochus Cyzicenus, Grypho ejecto, Syriam obtinuit; ac rursus Gryphus, superato Cyziceno, eandem recepit. Ita ex successione regnabant, adversum se invicem dimicantes ¹⁵. » Et rursum paulo post : « Syriæ et Asiæ Antiochus Cyzicenus ¹⁶. » Si ista tibi adhuc non sufficiant, adi Josephi libros *Antiquitatum* 62 *Judaicarum*, ubi totam hanc Antiochi Cyziceni historiam invenies ¹⁷.

Ex Veneris Cnidiae exemplo demonstrat postea Clemens nihil sane illis deorum simulacris esse contemptius, summaque omnium despectione dignius : « Praxiteles, inquit, ut declarat Posidippus in libro de Cnido, Cnidiae Veneris effigens simulacrum, Cratinæ quam amabat formam in ea expressit; ut haberent miseri unde amicam Praxiteles adorarent ¹⁸. » Recte quidem hunc in locum observat Hervetus eadem ab Athenæo et Plinio, atque a Clemente nostro referri, sed utrumque cum illo pugnare, quippe qui non Cratinæ, sed Phrynes expressam in hac statua imaginem testificantur ¹⁹. Verum satis Herveto esse non debebat nodum ostendere difficultatis, nisi illius quæreretur solutionem. Ex ipso autem Athenæo, qui ibidem plura probat fuisse Phrynes nomina, poterat fortassis illam accipere. Hinc enim haud absurde quis colliget, ei quoque Cratinæ fuisse aliquando nomen. Et vero Athenæum et Clementem nostrum de eadem mu-

liere loqui inde patet, quod uterque eundem Posidippum testem citaverit.

Neque dicas huic solutioni ea adversari, quæ de ipsamet Phryne Clemens continenter adjecit : « Cum floreret autem Phryne meretrix Thespiaea, pictores omnes Veneris imagines ad Phrynes pulchritudinem imitatione referebant, sicut lapicidæ apud Athenienses Mercurios Alcibiadis instar representabant ²⁰. » Athenæus siquidem docet duas fuisse Phrynes, quarum prior ex Apollodoro Saperdion, posterior Clausigelota nuncupabatur; ex Herodico autem alteram σπυρίων, alteram Thespica, θεσπικὴν vocari, et « usque adeo divitem, inquit, ut Thebarum mœnia exstructuram se esse polliceretur, si ascriberetur Alexandrum Magnum diruisset, Phrynem vero scortum refecisse ²¹. » Quid ergo vetat quominus utriusque Phrynes meminerit Clemens, prioremque Cratinam appellaverit?

Alcibiades porro, quem Clemens cum Phryne conjungit, Atheniensium fuit imperator. Frequens autem illius apud varios scriptores memoria, sed præcipue apud Justinum historicum, Cornelium Nepotem et Plutarchum, qui integram ejus historiam litteris consignavit ²².

ARTICULUS IV.

De quibusdam obscenis simulacris et gestibus Philenidis, de impotenti Pygmalionis in statuam amore, de cujusdam equæ simulacro, et Dædali vacca, ac simiis nec cerea nec lutea similitudine deceptis.

Simulacra statuæque deorum quanto omnibus horrore esse debeant, ex obscenis turpissimisque illorum figuris Clemens noster prorsus convincit. Planum etenim facit quanta illi impudencia cubilia thalamosque pictis exornarent tabulis, quibus nuda Venus, aliorumque deorum stupra, adulteria, ac Panici, hoc est dii silvestres, seu parvi minutique quidam Panes representabantur ²³. Quid vero, quod stupendæ prorsus obscenitatis phallos ²⁴, atque alia insanissimæ turpitudinis et petulantiae simulacra tam ille quam alii plurimi ejusdem ætatis scriptores paganis objicere et exprobrare non dubitaverunt ²⁵? Sed hæc, quorum commemoratio ad eorumdem paganorum animos ab impiis superstitionibus suis efficacius deterrendos tunc necessaria erat, nunc perpetuo damnanda sunt silentio, nec memoria illorum, quæ nimis forsitan quibuslibet Christianis nota sunt, scriptis nostris refricanda est. Quamobrem obiter tantum monebimus huic Clementis nostri loco lucem aliquam a Suetonio ejusque scholiaste Casaubono posse afferri, quemadmodum ex Athenæo et Martiale quivis cognoscere potest, quid sibi Clemens voluerit, cum ait « figuras gestusque Philenidis, æque ac certamina Herculis » a paganis depingi ²⁶.

Præterea vero neque idem Clemens noster, neque Arnobius veriti sunt omnium ante oculos ponere quam nefario et impotenti amore quidam incredibilem in his statuis libidinem explere tentaverint ²⁷. Sceleratum autem et amentem Pygmalionem Cypri regem Clemens ²⁸ alitque quidam memorant, cujus cæcum et indomitum luxuriæ ardorem susius Naso cecinit ²⁹. Plinius vero et Maximus de illo juvene, cujus nomen Clemens et alii omnibus esse ignotum fatentur, verba fecerunt ³⁰.

Locum hunc Valerii Maximi Hervetus haud dubie non legerat. Ex subsequentibus enimvero illius

⁹ pag. 34. ¹⁰ lib. vi Adv. gent., p. 205, in-4. ¹¹ sup. art. 2. ¹² pag. 34. ¹³ Arnob. lib. vi Adv. gent., p. 205, in-4. ¹⁴ Justin. Hist., lib. xxxix. ¹⁵ Euseb. in Chron. ad. an. 1904. ¹⁶ ad an. 1906. ¹⁷ Antiq. Jud., c. 17 et 18. ¹⁸ pag. 35. ¹⁹ Athen. lib. xiii Deipnos., pag. 501; Plin. lib. xxxiv Hist. nat., c. 8, pag. 121, et lib. xxxvi, c. 5, p. 274. ²⁰ pag. 35. ²¹ Athen. loc. cit. p. 591. ²² Justin. Hist. init. lib. v; Corn. Nep.; Plutarch. tom. III, in Vita Alcibiadis, p. 191. ²³ pag. 40. ²⁴ pag. 22. ²⁵ pag. 40. ²⁶ Sueton. et Casaub. in Tiber., pag. 78 et 218; Athen. lib. viii, Deipnos. pag. 335; Mart. lib. vii epigram. 63. ²⁷ pag. 38. ²⁸ pag. 38. ²⁹ Ovid. Metam., lib. x, fab. 8. ³⁰ Plin. lib. xxxvi Hist. nat., c. 4, § 5; Valer. Maxim. lib. viii, c. 11; Admon. ad Græc., p. 38.

verbis ea didicisset, quæ de commemorato a Clemente cujusdam equæ simulacro sibi minime explorata esse declarat. Utriusque autem scriptoris verba, si ea audire velis, hæc sunt : « Quiete, » inquit Clemens, « stetit equus, columba minime est perturbata, et penna stetit otiosa. Vacca Dædali, quæ ex ligno confecta fuerat, cepit taurum agrestem, et coegit bestiam ars, quæ eam deceperat, amantem inire mulierem ²¹. » Eodem plane modo Valerius Maximus : « Quo excusabilior est error equi, qui visa pictura equæ hinnitum edere coactus est, et canum latratu aspectu picti canis incitatus; taurusque ad amorem et concubitum aeræ vaccæ Syracusis nimis similitudinis irritamento compulsus ²². » Observat autem Valerii commentator imaginem illius equæ fuisse celeberrimi Praxitelis opus. Quia vero Clemens noster de Dædali quoque vacca sermonem fecit, addamus si lubet, id quod Gregorius Nazianzenus « adversus mulieres ambitiosius se adornantes, » de vaccæ mira effigie cecinit :

*Credo equidem artificem olim decepissem juvenem,
Qui vaccam e irabibus finxerat egregiam.*

*Παθόμεν ὡς ποτε ταύρον ἀνὴρ σοφὸς ἤπαρε
[τέχνην].*

Χρόμασι μορφώσας δουρατὴν δάμαλιν ²³.

Multis porro observatum legimus illius Dædali vaccæ imaginem a Myrone effictam, de qua plures ab Harduino citati ²⁴, atque etiam Ovidius :

Et similis veræ vacca Myronis opus ²⁵.

Nota autem omnibus est de vacca Dædali fabula, quæ a Diodoro Siculo lib. iv *Biblioth.*, pag. 277, et a Natali Comite libro vii, cap. 16 *Mytholog.*, et aliis descripta est.

Subnectit Clemens simias hac arte non decipi : « Jam illi, inquit, qui simias nutriunt et exercent, mirantur quod nec ceræ, nec luteæ similitudines, quamvis ornamenta accedant, eos fallant ²⁶. » Nihil Nervetus ea de re ullibi reperisse se ultro profiteatur. Sed hoc illi facile condonandum est. Nam ex citato a se Plinii loco, quem a librariis corruptum legerat, nihil quod ad rem suam faceret elici posse haud plane immerito arbitratus est. Verumtamen ille Plinii locus, ab Harduino restitutus, potest Clementis nostri sententiam confirmare. Ibi quippe Plinius ait : simias « mira solertia, visco inungi, laqueisque calceari imitatione ²⁷ venantium, tradunt : Mucianus et latrunculis (gallice *aux échecs*) luisse, fictos cera icones usu distinguente ²⁸. » In antiquis vero editionibus hæc verba, quæ nec ab Herveto, nec ab ullo alio intelligi poterant, sic legebantur : « Fictis cera nuces visu distinguere, » Clemens autem cum de cereis similitudinibus, quemadmodum Plinius disserat, a vero fortasse is non prorsus aberrare videbitur, qui illum ibi ad hunc latrunculum ludum, de quo plura Souterius ac Senflebus disputant ²⁹, allussisse dixerit. Quidquid sit, si simiæ fictis cera latrunculum, qui humana aliquando forma repræsentabantur, imaginibus falli non potuerunt, cur non et aliis fictis falsisque similitudinibus? Ex his autem recte omnino et apposite contra paganos Clemens concludit : « Vos autem vel simiis deteriores eritis, dum lapideis, et ligneis, et aurcis, et eburneis simulacris et picturis animum adhibetis ³⁰. »

ARTICULUS V.

Utrum Christiani, primis Ecclesiæ temporibus quasdam imagines, statuas et simulacra habuerint,

vel id ipsis divina lege prohibitum fuerit, et utrum pagani ipsasmet statuas et imagines adorarent.

Ab impio autem imaginum et simulacrorum cultu, quam alieni essent omnes Christiani, his sane perspicuis minimeque ambiguis verbis, Clemens declarat : « *Ἡμῖν δὲ οὐκ ὕλης αἰσθητῆς αἰσθητὸν νοητὸν δὲ τὸ ἀγαλμὰ ἐστὶν* (codices manuscriptorum addunt, *νοητὸν οὐκ ὕλης αἰσθητὸν ἐστὶν τὸ ἀγαλμα*), ὁ θεὸς ὁ μόνος ὄντως θεός. » Apud nos autem nullum e materia sensibile simulacrum; sed qui sola percipitur intelligentia, Deus, qui solus verus est Deus ³¹. Ibi Latinus interpret et alii hujus operis editores notatum a nobis manuscriptorum additamentum, tanquam spurium et adulterinum haud immerito rejecere.

Et certe illo sublato, hic apertus omnino videtur esse Clementis sensus; nulla plane apud Christianos fuisse simulacra nullasque in eorum templis imagines. Quamobrem Arnobius scribit paganos id iisdem Christianis vitio criminique vertisse. quod nullum haberent ullius dei aut numinis simulacrum : « In hac enim, inquit, consuestis parte crimen nobis maximum impietatis affigere, quod neque ædes sacras venerationis ad officia construamus, non deorum alicujus simulacrum constituamus aut formam ³². » Unde etiam Cæcilius apud Minutium Felicem Octavio aliisque omnibus Christianis objicit : « Cur nullas aras habent, templa nulla, nulla nota simulacra ³³. Cui confestum Christianorum nomine Octavius respondet : « Putatis autem nos occultare, quod colimus, si delubra et aras non habemus. Quod enim simulacrum Deo fingam, cum si recte existimes, sit Dei homo ipse simulacrum ³⁴. » Iisdem quoque armis in Christianos pugnavat Celsus, ejusque telum haud absimili modo Origenes retulit ³⁵.

Respondebunt fortasse aliqui ab his scriptoribus confutari paganos, qui quidem quia deorum suorum simulacra, palam omnibus exposita, impio cultu venerabantur, hoc Christianis crimini dabant, quod nulla e deorum, » ut ait Arnobius, aut saltem Dei sui « nota, » quemadmodum Minutius Felix loquitur, id est, proposita in publico simulacra haberent. Quod sane tametsi citati auctores paganos facile concessissent, non negabant tamen Christianos aliquas Christi Domini, aut aliorum quorundam, puta, sanctissimæ ejus matris apud se et secreto retinuisse imagines.

At quando Clemens quidem nullum omnino apud istos simulacrum fuisse affirmat, hinc profecto alii ingenue confitentur, juxta Clementis aliorumque sententiam primis nascentis Ecclesiæ temporibus, ac plurimis saltem in locis eosdem Christianos, ne paganis falsæ criminationis et infirmioribus fratribus suis idololatriæ ansam occasionemque præberent, ab omni imaginum simulacrorumque usu penitus abstinuisse. Ubi autem sublato est idololatriæ periculum, usus pictarum imaginum priusquam statuarum in Ecclesiam introductus est. Ex pictis vero imaginibus illæ tempore longe recentiores sunt quibus Dei rerumque incorporarum, quam aliæ quibus Christi et sanctorum effigies exprimitur.

Neque ullum porro volunt hac responsione turbari ac moveri. Is quippe imaginum usus tantæ, inquit, non est necessitatis, ut nulla illius unquam potuerit fieri intermissio. Imagines siquidem inter ea numerantur, quæ ἀδιάφορα sunt, et indifferentia, nec ad ipsam, ut loqui amant, religionis nostræ substantiam et essentiam omnino pertinent. Qua-

²¹ Adm. ad Græc., p. 39. ²² Valer. Max. loc. cit. ²³ Gregor. carm. 63, p. 150. ²⁴ Harduin. in lib. xxxiv Plin. Hist. nat., c. 8, p. 112. ²⁵ Ovid. lib. i de Pont., ep. 1, v. 34. ²⁶ p. 39. ²⁷ Plin. lib. viii Hist. nat., c. 54, p. 241. ²⁸ Souter. lib. De aleatorib., c. 4 et seqq.; Senfleb. lib. De alea veter., c. 12. ²⁹ ibid. p. 39. ³⁰ p. 34. ³¹ lib. vi Adv. gent., p. 189, in-4. ³² Minut. Fel. in Octavio, p. 10, in-4. ³³ ibid. p. 36. ³⁴ Orig. lib. viii Cont. Cels. post init.

propter in Ecclesiæ potestate situm est, ut earum A
usum, prout æquius iudicaverit, aut recipiat et admittat, aut removeat et amandet.

Sed jam aliquem audire nobis videmur, qui obijciat Clementem nostrum apertissime declarare imaginum statuarumve usum non solum primis Ecclesiæ temporibus intermissum fuisse, sed divina etiam lege omnino prohiberi, ne quod unquam a Christianis fieret simulacrum, ullave similitudo, aut imago. « Nobis enim, inquit ille, est aperte vetitum artem fallacem exercere. Non facies enim, inquit propheta, cujusvis rei similitudinem, eorum quæ sunt in cœlo, et quæcunque sunt in terra infra ⁴⁴. » Quamobrem ille alibi Pythagoræ de nulla in annulis insculpenda deorum imagine præceptum eadem Moysis lege confirmat: « Rursus autem non esse gestandos annulos, neque deorum imagines esse in eis insculpendas, præcipit Pythagoras; sicut Moyses multis ante sæculis aperte legem sanxit, nullam oportere sculptilem, vel fusilem, vel fictam, vel pictam imaginem, simulacrumve facere; ut sensilia minime attenderemus, sed ad ea transiremus, quæ percipiuntur intelligentia ⁴⁵, » etc. Quid ergo, arguet ille, hæc Clementis verba aliud sonant, nisi Moysis lege vetitum omnino fuisse, ne qua unquam fieret sive ipsius Dei, sive alius cujuslibet rei imago et simulacrum?

Novum autem huic objectioni inde robur accedit, quod Clemens ibidem significat, Hebræos huic divinæ legi ita fuisse obsecutos, ut nullum in templo suo simulacrum posuerint ⁴⁷. « Quocirca Ægyptiorum quoque sacerdotum, inquit, sapientissimi Minervæ ædem sub dio constituerunt, ut Hebræi qui templum posuerunt absque simulacro. Sunt autem qui Deum colentes facta cœli, οὐρανὸν, effigie quæ astra continet, eum adorant; cum nostra quidem certe dicat Scriptura: « Faciamus hominem » ad imaginem et similitudinem nostram ⁴⁸. » Ibi Hervetus pro οὐρανὸν legendum putat ἀνθρώπων. Verum quid vetat, quominus οὐρανὸν nomine designetur Uranus, sive, ut Latini loquebantur, Cælum, quod humana effigie astra continente pingi solebat. Sed nihil inde contra imaginum adversarium, qui contendit Clementem nostrum non solum ibi, sed aliis adhuc pluribus in locis apertissime declarare omnes omnino imagines divina lege proscriptas fuisse et prohibitas ⁴⁹.

64 Neque sibi ille opponi patietur positas fuisse in Jerosolymitano templo cherubinarum figuras, alis suis arcam veteris testamenti velantes ⁵⁰. Contendit enim Clementem non credidisse illas fuisse imagines, sed quædam duntaxat symbola, quibus « spirituum glorificantium » quies, quemadmodum eorum alis, de quibus legendus est Kircherus, ministeria et sublimis dexterarum simul et sinistrarum potestatum operationes significabantur ⁵¹.

Eandem quoque de interdictis quibuslibet imaginibus fuisse Tertulliani mentem et sententiam his ille adhuc probare conabitur ipsius verbis: « Idolum tam fieri quam coli Deus prohibet. Quanto præcedit, ut fiat, quod coli possit; tanto prius est, ne fiat, si coli non licet. Propter hanc causam ad eradicandam scilicet materiam idololatriæ, lex divina proclamatur: Ne feceris idolum. Et conjungens: Neque similitudinem eorum, quæ in cœlo sunt, et quæ in terra, et quæ in mari. Toto mundo ejusmodi artibus interdixit servis Dei ⁵². » Quid sit autem illud, de quo disputat, idolum, sic ille definit: « Neque interest an plastes effingat, an cælator exsculpat, an phrygio deleat; quia nec de materia refert an

gypso, an coloribus, an lapide, an ære, an argento, an filo formetur idolum. »

Verum tota Clementis et Tertulliani disputatio, hoc solo iunitur Decalogi præcepto: « Non habebis deos alienos coram me. Non facies tibi sculptile, neque omnem similitudinem, quæ in cœlo est desuper, et quæ in terra deorsum, nec eorum quæ sunt in aquis sub terra ⁵³. » Omnis itaque difficultas in hujusce mandati explicatione versatur. At quamvis Philo Judæus ⁵⁴, Josephus ⁵⁵, aliique antiquiores Judæi doceant hac lege omnes prorsus imagines et similitudines, omnesque penitus statuas et quælibet manufacta simulacra interdici, recentiores tamen Judæi, nostrique doctiores theologi censent non omnem prorsus, ut de Justino martyre alibi diximus ⁵⁶, imaginum usum hac eadem lege prohiberi, sed earum tantummodo quibus numen aliquod aut quædam divinitas representatur. Quam quidem sententiam nec infirmis nec levibus probant B rationum momentis.

Primum enim cum hoc Decalogi præcepto ea tantum quæ ad Dei cultum spectant comprehendantur, nihil aliud illo vetitum est, nisi ut nulla rei creatæ imago, nullum simulacrum, aut idolum pro vero Deo, et adversus eum, ac quasi per illum divinitas sit expressa, ab ullo habeatur, colatur et adoretur.

Deinde vero quandoquidem Deus ipse et ænei serpentis figuram exhiberi et cherubim sculpi præcepit, inde profecto colligitur non omnibus omnino rerum creatarum imaginibus et simulacris, sive etiam symbolis, vel symbolicis similitudinibus exprimendis hac lege interdici.

Atque hanc sane fuisse Clementis Tertullianique opinionem eo facile probatur, quod Clemens, ubi Christianis « fallacem » simulacrorum exprimendorum « artem exercere » prohibuit scribit; ibi paganos refellat, qui statuas et figuras pro veris diis habebant et colebant, aut saltem iis veros deos representari arbitrabantur. Quemadmodum ergo illud jure quidem meritissimo proscriptum, ita nihil aliud Christianis omnibus ibi asserit esse interdictum. Quamobrem continuo subjungit, id nisi esset vetitum: « Revera Cererem Praxitelis, et Proserpinam, et Iacchum mysticum deos existimarem, vel Lysippi artes, vel manus Apellis, quæ divinæ existimationis figuram præbueret materiz ⁵⁷. »

Neque alio plane sensu, uti a nobis observatum est, ille alibi dixit Pythagoram a Moyse didicisse nullum in annulis insculpendam deorum imaginem ⁵⁸. Ibi enimvero cum de solis deorum imaginibus a Pythagora commemoratis disputet, eas recte arguit Moysis lege prohibitas. Quid vero de aliis imaginibus esset statuendum, quandoquidem id ad rem suam non faciebat, nihil ille nisi de veri summique Dei effigie pronuntiat. Nullam etenim illius, ne divina majestas contemptui haberetur effingendam esse corpoream imaginem his, quæ ibidem subnectit, verbis definivit: « Ut Dei enim majestas, inquit, vilis et contempta reddatur, efficit quæ est in promptu videndi consuetudo; et quæ intelligentia percipitur essentiam colere per materiam, est eam per sensum vilipendere. Quocirca Ægyptiorum quoque sacerdotum sapientissimi Minervæ ædem sub dio esse constituerunt, ut Hebræi qui templum posuerunt absque simulacro ⁵⁹. » At Clemens ibi, ut vides, et in aliis plerisque omnibus si attente expendantur, supra citatis illius locis de summe et spiritualis Dei naturæ, minime autem de rerum corporearum, puta Christi, et aliorum imaginibus disserit.

⁴⁴ Orig. lib. viii cont. Cels. p. 41. ⁴⁵ lib. v Strom., p. 559. ⁴⁶ ibid. ⁴⁷ Gen. i, 26. ⁴⁸ lib. v Strom., p. 584. ⁴⁹ lib. vi, p. 687; lib. vii, p. 714; lib. v, p. 564. ⁵⁰ Kircher. lib. v Obel. Pamph., c. 3, p. 402.

⁵¹ Tertul. lib. De idololat., c. 3, 4. ⁵² Exod. xx, 4. ⁵³ Philo lib. Quis divin. hæres., p. 504, et lib. De Decal. ⁵⁴ Joseph. lib. viii Antiq., et lib. xviii et lib. De bello Jud. ⁵⁵ lib. ii Appar., dissert. 2, c. 7, § 22. ⁵⁶ pag. 41. ⁵⁷ lib. v Strom., p. 509. ⁵⁸ ibid.

Ad Tertullianum quod spectat, non alia procul dubio, si tamen eum sibi semper constituisse dixeris. fuit illius opinio. Contra Marcionem enim ostendit serpentis ænei et cherubinorum effigie nihil de Mosaica lege derogatum: « Similitudinem, ait, vetans fieri omnium, quæ in cælo, et in terra, et in aquis, ostendit et causas, idolatriæ scilicet substantiam cohibentes. Subjicit enim: Non adorabitis ea, neque servietis illis. Serpentis autem ænei effigies postea præcepta Moysi a Domino, non ad idolatriæ titulum pertinebat, sed ad remediandos eos qui a serpentibus infestabantur. Et taceo de figura remedii. Sic et cherubim et seraphim aurea in arcæ figuratum exemplum, certe simplex ornamentum, accommodata suggestui, longe diversas habendo causas ab idolatriæ conditione, ob quam similitudo prohibetur, non videntur similitudinum prohibitarum legi refragari, non in eo similitudinis statu deprehensa, ob quem similitudo prohibetur⁶⁰. » His ille verbis aperte docet non omnes prorsus imagines ipso legis Mosaicæ edicto prohiberi, sed eas duntaxat, quibus falsi cujusdam numinis, aut Dei exhibebatur figura vel hominibus adoranda proponebatur.

Quid vero, quod ille ipsemet Tertullianus ubi post suam ad Montani partes defectionem in catholicos acrius invehitur, pervagatum apud eos imaginum usum agnoscit, nec eum tamen damnare ausus est? « Cui ille, si forte, inquit, patrocinabitur pastor, quem in calice depingis⁶¹. » Quantas, Deus bone, adversus catholicos ille tragedias excitasset, quantis eos vexasset verborum contumeliis et conviciis, si divinam legem hisce imaginibus credidisset infringi et perrumpi!

Neque etiam illas eadem lege damnari ii crediderunt, qui, teste Eusebio, tandiu ante ipsius tempora apud Cæsaream Philippi, quam Paneada vocant, æneam mulieris, sanguinis profluvio ægotantis, et Christi Domini, a quo illa sanata est, effigiem servaverunt. Quæ autem et qualis ea effigies fuerit, si scire velis, ex Eusebio ipso accipe: « Juxta domum illius æneæ mulieris effigies stare dicitur, columnæ lapideæ imposita, genibus flexis, protensisque manibus, instar supplicantis. Ex adverso autem effigies viri ex eodem metallo conflata, stantis ac diploide⁶² decenter induti, manumque mulieri porrigentis. Ad cujus pedes in ipsa basi ignota quædam nasci dicitur planta, quæ ad simbriam usque æneæ diploidis assurgens, depellendis omnis generis morbis præsentissimum remedium est. Hanc statuam Jesu Christi speciem referre aiebant. Mansit porro ad nostra usque tempora, nosque adeo urbem illam ingressi, ipsam conspeximus⁶³. » At quid, amabo te, insigne illud miraculum aliud clamat, nisi utramque illam effigiem et statuam ipsimet Deo fuisse plane penitusque probatam? Quod autem Deo probatur, id certe dici non potest legi ejus adversari. Non enim hujuscemodi approbationibus et miraculis ille res illicitas et a se prohibitas unquam comprobavisse legitur.

Insurgit tamen nescio quis fortasse iconomachus, et objiciet Eusebium adjecisse imagines Petri et Pauli, atque etiam Christi Domini a paganis, ἐθνικῇ συνήθειᾳ, « gentili consuetudine » asservatas⁶⁴. Sed quid hæc ad Christianos? Nunquid quia pagani cum aliis deorum suorum imaginibus has impio sane abusu posuisse dicuntur, ideo Christiani, qui statuam mulieris illius et Christi Domini apud se retinere, ejusdem impietatis condemnandi sunt? Nemo, opinor, sanæ mentis homo id dixerit. Quis enimvero non videt Christianos alio

sane consilio et alio prorsus more et ritu has retinuisse et servasse Christi mulierisque statuas et imagines?

Eadem facilitate illud diluitur, quod tibi rursus quis objiciet Carpocratianos, quippe qui Christi imagines servarent, erroris et hæresis ab Irenæo aliisque Ecclesiæ Patribus insimulatos. Non enim ideo præcise, ut alibi ostendimus⁶⁵, vapulant, quod has habuerint apud se imagines; sed quia illas occulte cum aliis philosophorum imaginibus asservatas gentilium more colerent et adorarent. Orthodoxi vero homines Christi martyrumque imagines eo duntaxat more et modo conservabant ac venerabantur, quo illum ab apostolis, ut scribit Basilii, traditum et nulla lege vetitum noverant: « Unde, » inquit Basilii, « et characteres imaginum eorum, » scilicet apostolorum et martyrum, « honoro et adoro; præcipue cum hoc traditum a sanctis apostolis, et non prohibitum sit; quin et in omnibus ecclesiis nostris ostendatur depictum⁶⁶. »

Plura alia illius usus, quo imagines ab antiquis Christianis pie, nec contra divinam legem servabantur, exempla huc congerere nostri non est instituti. His etenim, quæ hactenus retulimus, plenissime ostenditur nunquam Clementi nostro in mentem venisse, ut Christi et aliorum imagines, statuas et simulacra lege divina omnino prohibita et interdicta asseveraret. Cæterum cur, quave ratione Christiani primis aliisque Ecclesiæ temporibus imagines retinuerint, et quem eis cultum detulerint, aliis postmodum nobis dabitur opportunior disputandi locus. Interea vero consule, si lubet et vacat, Estium in librum iii *Sent.*, dist. 9, § 4, et dist. 36, § 10 et 11; Petav. tom. IV, part. ii *Theolog. dogm.*, lib. xv, cap. 6, 13, 14 et seq.; Thomass. *Theolog. dogm.*, de incarnat. Verbi, lib. xii, cap. 9 et seq.; Bellarmin. et alios.

Unum porro, priusquam ad alia gradum faciamus, hic observare juvat, Clementem cum paganis serio et sæpius expostulare quod ii simulacra ipsa, in quibus falsam quamdam divinitatem inesse putabant, non magna sine impietate adorarent: « Adorant, ait ille, ii qui deos faciunt, non deos et demones, mea quidem sententia, sed terram et artem, quod quidem est simulacra..... superstitiosi adoratores lapidum⁶⁷. » Neque id porro ex nefario tantum eorum usu demonstrat, sed ipsamet quorundam gentilium auctoritate philosophorum, quibus hæc insana illorum consuetudo incognita esse non poterat: « Tuum audi philosophum Heraclitum Ephesium, » ita Clemens loquitur, « insensibiles simulacrorum truncum exprobrantem. Et his vota faciunt idolis perinde ac si quis loquatur cum ædibus. Annon enim prodigiosi sunt, qui lapides adorant? Deinde vero cum et præ foribus eos statuunt, perinde ac vivos et efficaces? Mercurium tanquam Deum adorant, sed ἀνύστα, hoc est viæ vicinæque præfectum, janitorem statuunt. Si enim tanquam insensibiles injuria afficiunt, cur adorant ut deos? Si vero existimant eos esse sensus participes, cur eos janitores constituunt⁶⁸. »

Aliis autem pluribus locis, quibus eadem Clemens repetit et inculcat⁶⁹, huc proferendis super-sedendum esse duximus. Quæ etenim hucusque disputavimus, ea, uti putamus, abunde sufficiunt; alia vero facilia sunt, et omnibus obvia.

Si quis tandem probaverit Clementem alicubi docuisse statuas et imagines a paganis, non ut deos et divinitatem continentes, sed tanquam deorum similitudinem exprimentes adorari, is profecto nihil inde promovebit. Qui enim simulacra hunc in modum adorant, ii, ut alibi demonstravimus⁷⁰,

⁶⁰ Tertul. lib. ii Adv. Marcion., c. 22. ⁶¹ lib. De pudic., c. 10. ⁶² Euseb. lib. vii Hist., c. 18. ⁶³ Euseb. ibid. ⁶⁴ Appar. lib. ii, dissert. 1, c. 3, art. 3, § 2. ⁶⁵ Basil. epist. 205, ad Julianum Apost. ⁶⁶ pag. 34. ⁶⁷ pag. 33. ⁶⁸ pag. 61. ⁶⁹ lib. ii Appar., dissert. 3, c. 5, § 6.

lisdem imaginibus et simulacris non verum Deum, A flagitiosissimos exhiberi et representari arbitra-
sed falsos fictitiousque deos, et homines aliquando bantur.

CAPUT IX.

De paganorum diis et deabus, sacrificiis et mysteriis.

ARTICULUS I.

De multiplici Jove, de Agamemnone Jove, et Staphylo qui illius meminit, de Jove in formicam converso, de Jovis, sicut hirci Tmuitarum inexplibili libidine, de Martis in vincula conjecti, atque etiam Homeri patria, de Apolline Sminthio, de Esculapio ejusque sepulcro, de Neptuno medico et Saturno in Sicilia sepulto, ac de Dionysi corde a Palade sublato.

Ab his deorum simulacris et imaginibus ad ea jam veniamus quæ de ipsismet diis a nostro Clemente, vel obscurius vel brevius, strictiusque dicuntur, atque explicatione aliqua aut confirmatione indigent. Pro certo autem primum ille ponit quæcunque pagani de diis suis prodiderunt, ea falsa omnino esse et commentitia; vel si vere facta sint, hæc non deorum esse, sed hominum quorundam, qui sibi haud vulgarem aliquam nominis et sanæ celebritatem sceleribus et flagitiis pepererant: « Plurima quidem, aiebat ille, vobis de diis ficta et fabulose sunt tradita. Quæcunque autem facta esse putantur, ea de hominibus turpibus et qui petulantur ac flagitiose vixerunt scripta sunt ⁷⁰. »

Illud vero ne quis temere et inconsiderate ab illo prolatum crederet, certa eorum, qui majores dii vocabantur, inductione demonstrat. Manifestum etenim ibidem facit tres a paganis fingi Joves, sex Apollines, plures Esculapios, Mercurios et Vulcanos. Nec minus evidenter ostendit eosdem ethnicos tantum inter se de Martis patria dissidere, quantum de variis deorum suorum præliis, vulneribus, stupris, ⁶⁶ adulteriis aliisque sceleribus uno omnes ore consentiebant.

Quis autem fuerit triplex Jupiter, explicat his verbis Cicero: « Principio Joves tres numerantur qui theologi nominantur, ex quibus primum et secundum natos in Arcadia; alterum patre Æthere... alterum patre Cælo... tertium Cretensem Saturni filium, cujus in illa insula sepulcrum ostenditur ⁷¹. » Ciceroni subscribit Arnobius ⁷², et Lactantius ⁷³. At Epiphanius aliter: « Non unus, inquit, aut alter Jupiter. sed tres quatuorve fuerunt. Quorum unus Saturnius est ille, qui ad Caucasum montem patrem suum in profundum demersit. Alter Latiaris dictus est, a quo gladiatores originem acceperunt; tertius Tragædus, qui manum combussit ⁷⁴. »

Denique Tertullianus non tres tantum, aut quatuor, sed trecentos ex Varrone dicit fuisse Joves: « Romani styli Diogenes Varro trecentos Joves, seu Jupiteres dicendum est, sine capitibus inducit ⁷⁵. »

Ex iisdem procul dubio Jovibus ille unus erat, quem Clemens Agamemnonem vocari et a Spartanis coli ita ex Staphylo memorat: « Agamemnonem certe quemdam Jovem in Sparta coli refert Staphylyus ⁷⁶. » Sed Hervetus de utroque cum Staphylo tum Jove Agamemnone nihil prorsus ullibi se

invenisse ingenue fatetur. Quis itaque non mirabitur ab illo vel non lecta, vel oblivione omnino deleta hæc Athenagoræ ab ipso Apologiæ suæ exordio verba? « Agamemnonem Jovem et Philonem, Tyndari filiam, Lacedæmonii venerantur. »

Quis autem fuerit ille Jupiter, haud ita facile definiri potest. Quidam enim ex Athenagoræ, cui certe et Clementem nostrum adjungere poterant, citata auctoritate probari posse putant, hunc fuisse Agamemnonem mortalem, qui a Spartanis Jovis cognomine insignitus pro deo habitus est. Alii autem visum est ipsummet Jovem ab iis Agamemnonem, sicut a Sapphone Hectorem et a Simonde Aristarchum appellari, et hoc quidem nomen idcirco ipsi forsitan tributum putant, quo ejus perseverantia vel etiam æternitas significaretur. Observant siquidem eruditi homines græce Ἀγαμέμνων dici quasi ἄγαν μένων, id est *perseverans*: sed de hac conjectura aliorum esto judicium. Videsis Joan. Meursium lib. 1 *Miscellan. Laconicor.*, cap. 4.

Ad Staphylum quod attinet, tam frequens illius apud Athenæum aliosque a Vossio et Harduino citatos auctores sit mentio, ut id Herveti diligentiam fugere non debuerit ⁷⁷.

Neque etiam ignorare ille debebat Jovis in formicam, sub cujus forma ex Eurymedusa, Clitoris filia, Myrmidonem genuit, stupendam mutationem æque ab Arnobio atque a Clemente nostro narrari. De illa siquidem hæc sunt ipsissima Arnobii verba: « Jupiter ipse rex mundi... modo in aurum versus... et quod omnia genera contumeliarum transiliat, in formiculam parvam; ut Clitoris videlicet filiam Myrmidonis redderet apud Thessalos matrem ⁷⁸. » Porro autem Eurymedusa a quibusdam mater Gratiarum esse perhibetur.

Quo plures fuerunt Joves, eo minus certe mirandum, si Jupiter Calvus, de quo Clemens ait: « Annon Calvus Jupiter Argis ⁷⁹, » Herveto adhuc ignotus fuerit. Et vero Vossius recte animadvertit non unum, sed multos fuisse Joves Argivos, quorum quidam Argis regnasse dicitur ⁸⁰. A vero itaque is fortasse non multum recedet, qui unum ex his illum esse crediderit, qui Calvus a Clemente appellatur.

Summi autem et Maximi Jovis indomitam atque effrenatam libidinem sic alibi Clemens insectatur: « Explebatur itaque mulieribus non minus, quam hircus Tmuitarum capris ⁸¹. » Quis autem fuerit ille hircus candide et simpliciter Hervetus se necesse denuntiat. Sed id ab Hieronymo poterat magno sane sine labore edoceri. Ille enim narrat Tmuis fuisse Ægypti urbem, quæ ab hircu, quem ejus incolæ venerabantur, suum nomen sortita est: « Nam pleraque, ait ille, oppida eorum, » scilicet Ægyptiorum, « ex bestiis et jumentis habent nomina, Κυών a cane, Λεών a leone, Θμούς lingua Ægyptia ab hircu, Λούξ a lupo; ut taceam de formidoloso et horribili cepe, et crepitu ventris inflati, quæ Pelusiaca religio est ⁸². » Ex inexplibili porro hujus hirci libidine Junius ortum esse putat hoc adagium, ὁ θηριῶν τράγος, *Tmuitarum hirci*

⁷⁰ Appar. dissert., p. 17. ⁷¹ Cicer. lib. III De nat. deor., p. 247. ⁷² Arnob. lib. IV Adv. gent., p. 155, in-4. ⁷³ Lactant. lib. I De fals. relig., c. 14, p. 66. ⁷⁴ Epiphau. Ancorat., § 108, p. 108. ⁷⁵ Tertul. lib. I Ad nation., c. 10. ⁷⁶ pag. 24. ⁷⁷ Athen. lib. II Deipnos., p. 45; Voss. lib. III De hist. Græc., p. 416; Harduin. in indic. auctor. a Plin. citat. ⁷⁸ Arnob. lib. IV Adv. gent., p. 145. ⁷⁹ pag. 24. ⁸⁰ Voss. lib. I De orig. et progr. idololat., c. 11, p. 59. ⁸¹ pag. 20. ⁸² Hieron. in cap. XLV Isa.

cus. Adi si velis ipsum Junium, sed illius aut typographi corrige errorem, quo Clementem nostrum citat de Apolline disserentem, cum tamen de Jove ipso, deorum atque hominum patre, loquatur ⁶⁵.

Varias de Martis patria opiniones Clemens hæc protulit in verba : « Ille, ut dicit quidem Epicharmus, erat Spartanus. Sophocles autem eum Thracem facit ; alii autem Arcadem, Ἀρκάδα. Hunc, τοῦτον, autem Homerus dicit vinctum fuisse tredecim mensibus ⁶⁶. » Ad hunc Clementis locum Arnobius respexisse fertur, ubi scripsit : « Quis Spartanum fuisse Martem ? Non Epicharmus auctor vester ? Quis in Thraciæ finibus procreatum ? Non Sophocles Atticus, cunctis consentientibus theatris ? Quis mensibus in Arcadia tribus et decem vinctum ? Non Melæ fluminis filius ⁶⁷ ? » Tria autem potissimum ab Herveto hic observantur. Et primo quidem, nullum neque ab Arnobio, neque a Clemente indicari, qui Martem ex Arcadia oriundum dixerit. Deinde vero in dubium omnino revocat, utrum Arnobius Homeri sensum assecutus sit. Homerum denique Melæ fluvii fuisse filium ullibi se unquam legisse plane negat.

Sed ut ab ultimo incipiamus, quamvis non minima fuerit veterum scriptorum de Homeri patria et parentibus dissensio, vulgaris tamen opinio est eum juxta fluvium Meletem a matre editum, atque idcirco ipsi primitus Melesigenis, ac posteaquam oculis captus est, Homeri impositum nomen. Ad hanc autem narrationem Arnobius ut alluderet, eo lubentius illum Melæ seu Meletis fluvii filium appellavit, quod furtivo matris concubitu et incerto patre progenitus diceretur. Neque te terreat fluvii nomen. Nam antiqui fluvios non modo animatos et mortali etiam corpore compositos, sed multa de eorum amoribus credulæ posteritati tradiderunt. Si plura scire velis, adi Suidam et eos qui Homeri historiam editis illius operibus præmisere, in primis vero Leonem Allatum, qui peculiarem confect de ejusdem Homeri vita librum.

Quod autem secundo observat Hervetus, certe ibi Arnobium non plane immerito arguit erroris, quod ex Homero Martem tribus et decem mensibus in Arcadia vinctum dixerit. Ubi quippe poeta de Martis vinculis disputat, nullam ibi Arcadiæ facit mentionem. Quapropter hæc Arnobius non ex Homero ⁶⁸, sed ex depravato quodam Clementis nostri codice, ubi vox Ἀρκάδα a subsequenti τοῦτον non satis distincta erat, delibasse videtur. Et re quidem ipsa in regiæ Bibliothecæ manuscripto codice post vocem Ἀρκάδα ⁶⁹ non punctum, sed virgula tantummodo subscribitur. Sed hic error ex ipso Homeri apographo, unde id a Clemente desumptum est, debet emendari.

Contra vero, inquiet aliquis, cum Homerus locum ubi Mars in vincula conjectus est, tacuerit, nec Arnobius in Arcadia contigisse aliquo fortassis ex auctore didicerat. Recte quidem, si id haud incertis rationum momentis aliquando probetur.

Ad Martis denique patriam quod spectat, plures sane nationes eum sibi vindicare voluerunt. Quid ergo mirum si Arcades de hac, uti putabant, gentis suæ gloria ausi fuerint cum aliis nationibus et populis contendere ac decertare ? Omnibus autem id ita notum esse Clemens existimabat, ut testibus citandis sui aliquid consumere temporis inutile et superfluum duxerit.

A Apollinem Sminthium posthæc sic exagitat et deridet Clemens : « Polemo refert eos, qui habitant circa Troadem, colere mures qui sunt in his regionibus, quos ipsi appellant καὶνέβους, quoniam corroddebant chordas arcuum suorum hostium, et Sminthium Apollinem ab illis muribus appellarent ⁷⁰. » Nonnulla de hoc Apolline ex Eustathio et Cælio Rhodigino notat quidam Hervetus : sed nonne Aristoteles ex Polycrate eodem ac Clemens noster his collineat verbis : « Dicit Polycrates in mures, quia opem tulissent corroderentes nervos ⁷¹. » Videsis Vossium, lib. III *De orig. et progr. idolol.*, cap. 75, pag. 567. Apollinis autem Sminthii meminere non solum Pausanias et Strabo, sed Homerus *Iliad.* I ; Macrobius lib. I *Saturnal.*, cap. 17 ; *Ælianus* lib. VIII *Histor. animal.*, cap. 10 ; Arnob. lib. III *Adv. gent.*, pag. 119 ; Lactant. lib. I *De vera religione*, cap. 7 ; Ammian. Marcell. lib. XXV, cap. 8. Denique Ovidius illum his versibus celebrat :

*Consultitur Smintheus, lucoque obscurus opaco,
Hos non immerito reddidit ore sonos ⁷².*

Nodum in scirpo quævisse videtur Hervetus, ubi de *Æsculapio*, quem Clemens fulmine ictum in finibus Cynosuridis jacere testatur, hæc animadvertit : « Cynosuridis meminit quidem Strabo, et Pausanias ; sed quod in ejus finibus sepultus sit *Æsculapius*, ne verbum quidem ⁷³. » Quid enim, amabo te, ad Clementini illius loci explicationem his Ciceronis verbis luculentius ? « *Æsculapiorum* primus Apollinis, quem Arcades colunt, qui specillum invenisse primusque vulnus obligavisse dicitur ; secundus secundi Mercurii frater. Is fulmine percussus dicitur humatus esse Cynosuris. Tertius Arsiippi et Arsinoe, » etc. Quæ quidem Oratoris ⁷⁴ verba si legisset Hervetus, vel ex ejus memoria si non excidissent, ab hac certe se abstinuisset animadversione. Videsis, si lubeat, Lescapierii in hunc Ciceronis locum illustrationes.

Minus certe id notum est quod de Neptuno medico atque etiam de Saturno ibidem Clemens subjunxit : « Philochorus autem dicit medicum in Teno coli Neptunum, Saturnum autem situm esse in Sicilia, et eum illic fuisse sepultum ⁷⁵. » Qui præter Philochorum mentionem illorum fecerit, Hervetus nullum fuisse putat. Sed nihil inde de Philochoro ejusque auctoritate inminuit. Nam præter celeberrimum Neptunum, Jovis fratrem Saturnique filium, tot prope alii, ut rite docet Vossius, fuerunt Neptuni, quot principes insulares. Nullus itaque dubitandi locus est quin in Teno, quæ ex Cycladibus insulis una fuit, Neptunus quidam medicus olim coleretur.

Trita vero et communis est memorati a Clemente fabula Saturni, qui regno a Jove filio suo pulsus, « cum jactatus esset per omnes terras, » ut loquitur Lactantius, « persequentibus armatis, quos ad eum comprehendendum vel necandum Jupiter miserat, vix in Italia locum in quo lateret invenit. » Quod quidem ab innumeris propemodum non solum ethnicis et Christianis scriptoribus Minutio Felice, Arnobio, Tertulliano, Cypriano refertur, sed ab Ovidio etiam ⁷⁶, atque his a Virgilio canitur versibus :

*Primus ab ætherio venit Saturnus Olympo,
Arma Jovis fugiens, et regnis exsul adeptis,
Is genus indocile, ac dispersum montibus altis
Composuit, legesque dedit, Latiumque vocari
Maluit ; his quoniam latuisset tutus in oris ⁷⁷.*

⁶⁵ Jun. Adag. cent. 3 ; adag. 99, p. 1074. ⁶⁶ p. 18. ⁶⁷ Homer. *Iliad.* V, p. 87. ⁶⁸ pag. 25. ⁶⁹ Aristot. tom. II, lib. II *Rhetor.*, c. 24. ⁷⁰ Ovid. lib. VI *Fastor.*, v. 425. ⁷¹ pag. 18. ⁷² Cicer. lib. III *De nat. deor.*, p. 248. ⁷³ pag. 642. ⁷⁴ p. 18. ⁷⁵ Voss. lib. I *De orig. et progr. idolol.*, c. 15. ⁷⁶ Lactant. lib. I *De falsa relig.*, c. 14 et 15. ⁷⁷ Minut. Fel. in *Octav.*, p. 24 ; Arnob. lib. IV *Adv. gent.*, p. 143, in-4 ; Tertul. *Apol.*, c. 10, lib. II *Ad nation.*, c. 12 ; Cyp. lib. *De idol. van. init.* ; Ovid. lib. I *Fastor.*, carm. 135 et seqq. ⁷⁸ Virgil. *Æneid.* lib. VII, vers. 319 et seqq.

⁷⁹ Arnob. lib. IV *Adv. gent.*, p. 143, in-4. ⁸⁰ Homer. *Iliad.* V, p. 87. ⁸¹ pag. 25. ⁸² Aristot. tom. II, lib. II *Rhetor.*, c. 24. ⁸³ Ovid. lib. VI *Fastor.*, v. 425. ⁸⁴ pag. 18. ⁸⁵ Cicer. lib. III *De nat. deor.*, p. 248. ⁸⁶ pag. 642. ⁸⁷ p. 18. ⁸⁸ Voss. lib. I *De orig. et progr. idolol.*, c. 15. ⁸⁹ Lactant. lib. I *De falsa relig.*, c. 14 et 15. ⁹⁰ Minut. Fel. in *Octav.*, p. 24 ; Arnob. lib. IV *Adv. gent.*, p. 143, in-4 ; Tertul. *Apol.*, c. 10, lib. II *Ad nation.*, c. 12 ; Cyp. lib. *De idol. van. init.* ; Ovid. lib. I *Fastor.*, carm. 135 et seqq. ⁹¹ Virgil. *Æneid.* lib. VII, vers. 319 et seqq.

Ibi autem Saturnum summa in pace regnasse, aureumque sæculum ob maximam regionis illius fertilitatem huc adduxisse veteres sinxerunt. Eandem sane ob rationem in Sicilia factam aut occultatam ab eo falcem, atque idcirco Drepanum vocatam, alii fabulantur. Incipias igitur quis iverit vero penitus esse simile aliquos hanc quoque propter rationem in animum sibi facile induxisse, ibi Saturnum aliquandiu vixisse, et post mortem sepulture mandatum. In huius autem opinionis confirmationem illud forsitan haud immerito proferri potest, quod refert Macrobius, Saturnum post id temporis non comparuisse, erectaque in ejus honorem a Jano altaria: « Cum inter hæc subito Saturnus non comparuisset, excogitavit Janus honorum ejus augmentum, ac primum terram omnem ditioni suæ parentem, Saturniam nominavit. Aram deinde cum sacris tanquam Deo condidit, quæ Saturnalia nominavit ». Subjungit tamen aliorum, teste Varro, fuisse opinionem Pelasgos « vastatis Siciliensibus incolis, » occupasse regionem, « decima parte prædæ secundum responsum Apollini consecrata, erectis Diti sacello, et Saturno ara, cujus festum Saturnalia nominaverunt. » Ex quibus liquido colligas quanta facilitate aliqui sibi persuaderi permiserint in Sicilia positum esse Saturni sepulcrum.

Nemo sane nescit vulgarem Dionysi seu Bacchi fabulam, qua ille a Titanibus membratim discerptus et dilaceratus fingitur. At Hervetus monet mirum ubique de eo esse silentium, quod Clemens subnectit: « Minerva quidem, quæ Dionysi cor abstulit, appellata est Pallas ἀπὸ τοῦ πάλλειν, id est a vibrando, seu torquendo, eo quod cor vibret seu torqueat ». Illud tamen a Vire et Natali Comite explicatum invenies ¹. Et vero fatetur Hervetus Orpheum in quodam perditio poemate olim cecinisse Palladem Dionysi, inmaturo matris suæ Semeles partu in lucem editi, cor adhuc palpitans ad Jovem illius patrem detulisse: « Sed hæc, inquit, meræ sunt prorsusque incredibiles fabulæ. » Optime quidem. Verum illa quantumvis falsa et incredibilis fabula, ad explicandam hanc Clementis nostri cum paganis expostulationem sufficiebat. Quo enim magis absurda esse dicitur, eo certe acrior et æquior est illius criminatio.

Hi porro, de quibus egimus, alique primi ordinis, majoresque, uti aiebant, gentium dñi cum omnibus quibuscunque magis horrendis nefandisque criminibus et flagitiis, quæ pagani neque negare, neque dissimulare poterant, perditii fuissent, invictissime profecto Clemens inde concludit eos ab iisdem paganis nec coli posse nec adorari. Ne vero illi se non primos majoresque deos, sed dæmones colere responderent, hujusce vanæ futilisque defensionis viam sic eis præcludit: « Si sunt itaque dæmones ligurritores et scelerati, possunt etiam aperte inveniri in civitatibus dæmones indigenæ, qui honores sibi vindicant. Apud Cythnios quidem Edemus, apud Tenios Callistagoras, apud Eleos autem Anius, apud Lacones Astrabacus. Colitur et quidam Heros Phalereis in puppi ². » Qui autem hi fuerint ab Herveto si quæsieris, ille tibi hunc responderebit in modum: « Undenam hæc nomina sumperit Clemens, an ex archivis civitatum quas nominat, an ex historicis qui perierunt, ingenue fateor me nescire. » Quædam tamen ex iis invenies explicata a Vossio, qui in Clementis textu pro voce « Anium » suspicatur « Alium » legi debere ³. Conditores siquidem urbium deorum albo ascribi solebant. Atqui Eliorum urbs ab Alio condita est. De

A hac autem Vossii conjectura iudex esto et arbiter, ac perpende utrum « Heros Phalereis in puppi » is ipse sit Androgeus de quo Pausanias, ubi de Phalero disserit, hæc memorat: « Sed exstat et Androgei Minois filii ara, sub Herois tantum nomine; sed Androgei esse norunt, qui priscas patriæ res diligentius exquirunt ⁴. » Denique decantati de hominum custodia dæmonibus commissæ versus, quos Clemens tacito auctoris nomine ibi et alibi refert ac refellit, Hesiodi sunt ⁵. Sed in ejus editione pro δαίμονες ἀθάνατοι, uti in Clementis textu habetur, legimus ἀθάνατοι Ζηῆδες, haud absimili sensu. De hac porro dæmonum custodia in sequenti dissertatione agemus ⁶.

ARTICULUS II.

De Bacchi orgiis, de sacrificiis quibus homines immolabantur, de Cereris mysteriis, ac de Eetione, et Melampode, de arcanis Themidis, seu ejusdem Cereris symbolis, et de Anacharsi, qui civem suum Cereris mysteria imitantem interfecit.

B Non alio quoque animo, quam ut paganos ad veri Dei cultum adducere posset Clemens noster, illis adhuc objecit crudelissima atque obscenissima Bacchi orgia, eaque vehementissime insectatus est. Quæ quidem etsi nemini sint incognita, Hervetus tamen ullibi se id legisse abnuvit, quod ait Clemens, hæc mysteria « crudarum carniarum esu celebrari. » Ab illo itaque lecta non fuerunt, aut non satis diligenter examinata neque Epiphaniū mox laudandi, neque hæc Arnobii verba: « Bacchanalia etiam prætermittamus immania, quibus nomen omophagiis Græcum est, in quibus furore mentito et sequestrata pectoris sanitate, circumplectis vos anguibus, atque ut vos plenos Dei numine ac majestate doceatis, caprorum reclamantium viscera cruentatis oribus dissipatis ⁷. » Quid magis apposite ad Clementis nostri Græcam locutionem, ὁμοφαγία τὴν ἱερομανίαν ἀγροντες, καὶ τελεῖσθαι τὰς κρωονομίας? Si quem vero alium antiquiorem atque etiam ethnicum auctorem desideret, ipsi Theodoretus dabit Empedoclem, cujus verba sic retulit: « Festa vero et sacrificia, seu dies nefastos et horribiles, in quibus caro cruda comeditur, ἐν αἷς ὁμοφαγία, et distractiones corporum fiunt, jejuniaque et planctus, multis autem in locis et obscena verba, aliæque fiunt insaniz agentium se cum turbatione, cervicisque jactatu, nulli deorum consecrari dixerim, sed malis dæmonibus averendis peragi; ut solatio sint pro cæde hominum, qua illis quondam sacrificabatur ⁸. » His adde illum Clementis nostri locum ab Eusebio integrum totidem verbis referri ⁹.

Ex illo itaque Hervetus aliud, sibi quoque incompertum, discere adhuc poterat homines insana illa mysteria celebrantes, fuisse serpentibus coronatos ¹⁰. Si tamen alium adhuc testem sibi citari postulet, audiat Epiphaniū: « Sunt et alii Dionysiaci, qui Curetum sacris, et carniarum divisioni, κρωονομίας μυστικὰς, initiari solent, coronati serpentibus, evantes, et ova, ova vociterantes, hoc est Evam illam quam serpens decepit invocantes ¹¹. » Porro autem ibi legitur vox κρωονομία, quemadmodum apud Clementem nostrum: et illud « coronati serpentibus, » ἀνερστεμμένοι τοῖς ὄφει, haud absimili modo apud Epiphaniū, τοὺς ὄφεις ἀνερστεμμένοι, habetur.

Sed hæc immanis belluæ potius quam hominis feritas alia eorundem paganorum longe sæviore superabatur. Scribit quippe Clemens in Bacchi sacrificiis homines, ut Dosidas testificatur, ipsi

¹ Macrobi. lib. 1 Saturnal., c. 7. ² pag. 12. ³ Vives in lib. xviii August. De civit., c. 8; Natal. Com. lib. iv Mythol., c. 5, p. 299. ⁴ p. 26. ⁵ Voss. lib. 1 De orig. et progr. idololat., c. 13. ⁶ Pausan., lib. 1, p. 1. ⁷ Hesiod. Ἔργα poet. Græc., p. 448. ⁸ dissert. seq., c. 8, § 2. ⁹ pag. 9. ¹⁰ Arnob., lib. v, p. 169, in-4. ¹¹ Theodor. tom. IV serm. de orac., p. 625. ¹² Euseb. lib. 11 Præpar. evang., c. 3, p. 62. ¹³ Admon. ad Græc., p. 9. ¹⁴ Epiphan. Adv. hæres. expos. fid., § 10, p. 1092.

maclatos ¹³. Sed Hervetum forsitan miraberis, qui hoc, præter Dosidam, a nullo alio litteris consignatum asserit. Nam ut Theodoretum, qui, loco paulo ante a nobis citato, crudelissimi hujus sacrificii meminit, prætermittamus, totum illud Clementis nostri de veteri hominum diis immolandum consuetudine fragmentum non solum Eusebius retulit, sed idem quoque a Chiis et Tenediis factum esse his memorat verbis: « Quid porro magis dæmonem sapiat, quam illa vel Omadii Bacchi crudelitas, cui membra homines a Chiis discerptos esse ferunt, vel alterius apud Tenedios, quem similiter hominum cæde placabant ¹⁴? »

Quid vero quod Cyrillus Alexandrinus idem omnino ac Clemens noster ita tradidit? « Quinetiam Lesbios Bacchi aram cruore virorum imbuisset ¹⁵. » Neque prætermittendus est Plutarchus, qui quidem quo tempore et qua occasione apud Lacedæmonios, teste Aristodem, virgo cœperit ac desiderit immolari, sic enarrat: « Pestilentia Lacedæmonem urgente, divinitus significatum est cessaturam luem, si pro more generosam immolent virginem. Helena autem cum esset aliquando sorte ducta et ornata produceretur, aquila advolans gladium arripuit, et in armentum referens buclæ imposuit; quo factum est ut cæde abstinere ¹⁶. » Atque ibidem addidit cur apud Falerios virgo quotannis Junoni litaretur. Sed in quibusdam regionibus ferus ille mos aut tardius aut citius, uti supra ex Empedocle vidimus, abrogatus est ¹⁷.

Ex his porro Cyrilli et Plutarchi verbis, atque ex variis auctoribus, Porphyrio, Philone, Dionysio Halicarnassensi, et Diodoro Siculo, ab Eusebio citatis ¹⁸ ea mirum in modum confirmantur, quæ de impio illo ac penitus inhumano hominum diis immolandum more Clemens noster scriptis prodidit. Præter hos autem scriptores poteris adhuc, si velis, consulere Tertullianum *Apologet.* cap. 9, *Scorpiac.* cap. 7; lib. II *ad Nation.*, cap. 76; Lactantium lib. I *De falsa religione*, cap. 21, Theodoretum *De Græc. affect. curat.* serm. 7, pag. 589; Polyd. Vergilius lib. V *De inventionem rerum*, cap. 8; Natal. Comitem lib. I *Mythol.*, cap. 17; Vossium lib. *De orig. et progr. idololat.*, cap. 14. Quod denique Erectheum Atticum et Marium Romanum filias suas diis immolasse Clemens perhibet ¹⁹, id quidem ex Plutarcho in *Parallelis* pag. 310, recte scabillitur. Sed de Erectheo Meursii lib. II *De regibus Atheniensium* plura disputat.

De aliis autem Bacchi mysteriis, seu Bacchanaliorum ritibus, a Clemente ibidem commemoratis, præter citatos auctores legis singularem Joannis ²⁰ Nicolai de iis commentationem, et Petri Castellani de festis Græcorum syntagma. At obiter animadvertenda sunt hæc ejusdem Clementis nostri verba, quibus execranda illa mysteria insectatur et explodit: « Nunc autem iis qui initiantur, est incontinentiæ sacra nox loquens, et ignis qui lucet in facibus vitia et animi perturbationes arguit. Exstingue ignem, o sacerdos, reverere lampades, o tu qui facem geris. Tuum Iacchum lux arguit ²¹, » etc. De illis enim prius Cicero hunc locutus fuerat in nodum: « Quid ergo aget Iacchus, Eupoluidæque nostri, et augusta illa mysteria, siquidem sacra illa nocturna tollimus?... Atque omnia nocturna, ne nos duriores forte videamur, in media Græcia Diogondas Thebanus lege perpetua sustulit ²². »

Corybantum quoque orgia a Clemente nostro ita exagitantur: Καθεύρους δὲ τοὺς Κορύβαντας χαλοῦντες, καὶ τελευτὴν Καθεύριχὴν καταγγέλλουσι: « Ca-

beiros autem dum Corybantes appellant, mortem quoque Cabeiricam annuntiant ²³. » Verum Meursius pro τελευτὴν autumat legendum esse τελετήν, *initiationem* ²⁴ quia de Cabeirorum mysteriis ibi Clemens disputat. Sed quid prohibet quominus Clemens dixerit mortem tertii fratris, cujus ibi quoque meminit, in illis mysteriis annuntiari? Non igitur tam facile rejicienda est editorum lectio, quam manuscriptorum minime spernenda auctoritas confirmat. De his porro mysteriis lege ejusdem Meursii lib. IV *Græciæ feriata*.

Alia matris deorum, aut Cybeles, aut Cereris orgia, non minus quam Bacchi impia et obscena mysteria, quoniam instituerint, sic Clemens explicat: « Pereat ergo qui hujus fraudis fuit princeps et auctor hominibus, sive Dardanus qui matris deorum ostendit mysteria, sive Eetion qui Samothracum suggestit orgia et sacra mystica, sive Phryx ille Midas qui didicit ab Odryso, deinde iis qui ejus parebant ditioni fraudem tradidit artificiosam ²⁵. » Hervetus autem non solum hæc infanda mysteria ab his, quos Clemens indicat fuisse instituta, alibi nunquam se invenisse ait, sed de Eetione nihil quidquam ullibi legisse constitetur.

Quid igitur? Eusebiumne, qui hæc Clementis verba a se descripta sibi adoptavit et suo calculo comprobavit, ducet pro nihilo ²⁶? At si ea tam parvi fecerit, aut ab uno eodemque auctore profecta dixerit, Arnobio audiat de Mida et Dardano loquentem: « Quis Phrygiam matrem, cujus esse conditor judicator vel Midas Dardanus? non cum Annibal Pœnus res Italas raperet, et terrarum exposceret principatum, et nosse et scire cœpisset, et memorabili religione sancire ²⁷? » Diodorus etiam Siculus scribit Phryges Pessinunte in urbe magnificum Cybeli extruxisse templum, solemnesque ei instituisse immolationes et cultus: « Diligenter, inquit, hanc rem adjuvante rege Mida ²⁸. » Quod quidem ex Arnobio haud obscure confirmatum vidimus. Nec multum a Clemente nostro et Arnobio ²⁹ Dionysius Halicarnassensis de Dardano discrepat, qui Idæum Dardani filium, « in montibus, qui nunc ab eo Idæi dicuntur, matri deorum templo extracto, orgia et initiationes instituisse testificatur ³⁰. »

Plures porro Eetionis nomen sortiti sunt, quorum unus fuit pater Andromaches, et Hectoris socer, de quo Homerus ita cecinit lib. VI *Iliad.*, v. 395:

Ἀνδρομάχη, θυγάτηρ μεγαλήτορος Ἡετιώης.
Ἡετιὼν δὲ θραῖερ Ὑποκλάκω ὠλέεσσα,
Θήβη Ὑποκλακίη Κίλικεσσ' ἀνδρεςσιν ἀνάσσει.
Andromache filia magnanimi Eetionis,
Eetion, qui habitabat in Hypoplaco silvosa:
In Thebe, sub monte Placio sita, Cilicibus viris
[imperans.

De eodem quoque illud est Ovidii nulli incognitum carmen:

Eetioneas implevi sanguine Thebas ³¹.

Alterius Eetionis mentionem facit Herodotus, aique eum Labdam uxorem habuisse, et ex ea genuisse Cypselum, qui juxta Pythium oraculum Corinthi postea regnavit ³². Quis autem ex his duobus, vel utrum aliquis alius sacrorum Cybeles mysteriorum auctor a Clemente dicatur, nemo facile divinabit. Et vero id quidem ille ut certum opinino et minime dubium affirmare non ausus est.

Quamobrem et aliam eadem de re opinionem sic

¹³ Epiph. Adv. hæres., expos. fidei, p. 27. ¹⁴ Euseb. lib. IV Præpar. evang., c. 16, p. 157, 163. ¹⁵ Cyrill. cont. Julian., t. VI, lib. IV, p. 128. ¹⁶ Plutarch. in Paral. I. II, p. 314. ¹⁷ Theodor. loco cit. ¹⁸ Euseb. lib. IV Præpar. evang., c. 16. ¹⁹ pag. 27. ²⁰ pag. 14. ²¹ Cicer. lib. II De legib., p. 337. ²² pag. 12. ²³ Meurs. lib. IV Græc. feriat. ²⁴ pag. 10. ²⁵ Euseb. lib. II Præpar. evang., c. 5, p. 63. ²⁶ Arnob. lib. II Adv. gent., p. 95, in-4. Diod. Sicul. lib. III Biblioth., p. 435. ²⁷ Arnob. lib. VII Adv. gent., p. 253. ²⁸ Dionys. Halicarn. lib. II Antiq. Roman., p. 57. ²⁹ Ovid. Metam. lib. XII, fab. 3. ³⁰ Herodot. lib. V, p. 327.

paulo post Clemens retulit : « Melampodem autem filium Amynthæonis alii dicunt ex Ægypto in Græciam transtulisse festum Cereris, luctum qui laudibus celebratur²². » Negat tamen adhuc Hervetus id, etiamsi diligenter investigasset, se invenire unquam potuisse. Ubi illud quæsierit plane nescimus. Nulli autem dubitamus eum nihil ea de re quæsisse apud Eusebium, a quo, ut diximus, totus ille Clementis nostri locus describitur²³. Neque etiam illud in Tertulliani *Apologetico* quæsit; aut certe non tanta atque Pamelius diligentia, hæc, quæ ibi leguntur, verba perpendit : « Orpheus Pieriæ, Musæus Athenis, Melampus Argis, Trophonius Beoticæ, initiationibus homines obligaverunt²⁴. » Recte enim observat Pamelius ibi Tertullianum de eodem disputare Cereris festo, cujus ab Eusebio, addere debebat, et a nostro Clemente mentio facta est. Feront autem hunc Melampum, seu Melampodem, Amynthæonis et Doryppes filium, fuisse augurum et medicum. Illius porro Pausaniam, Homerum, Virgilium, aliosque non infrequenter meminisse nemo nescit.

Quod porro Clemens de his impiorum mysteriorum auctoribus nihil certo definiat, id nemini mirum esse debet. Lucianus siquidem Phrygas et Samothracas illa ab Atte Lydio, primo eorum inventore et quasi architecto, accepisse haud dubitanter asseverat²⁵. Alii vero eorum institutionem Erectheo, alii Musæo, alii denique ipsimet Cereri acceptam referebant, de quibus legendus est Meursius lib. *De Cerere Eleusina*, cap. 2.

Nemini tandem incognita sunt infanda illa Cereris orgia et mysteria, quæ ad sempiternam ethnicæ turpitudinis memoriam Clemens ac, post eum, Arnobius fuisse recensent²⁶. Nam ea ab innumeris prope modum scriptoribus ethnicis et Christianis, antiquis et recentioribus divulgata sunt²⁷. Si quis tamen ea sigillatim explanata legere velit, is adeat Natalem Comitem lib. ix *Mythol.*, cap. 5; Vossium lib. i *De orig. et progr. idolol.*, cap. 20, et lib. ii, cap. 52, 53 et 54; et Meursium toto pene libro *De Cerere Eleusina*; Fasoldum *De festis Græc.*, decade 2; Petrum Castellaneum *De festis Græc.* Ex his autem discet adhuc per « potum bilis, » πόμα χολῆς, quem Hervetus se non satis intelligere dici, nihil aliud a Clemente nisi Cereris iram et furem significari²⁸.

Paucis præterea monitum te esse volumus hoc carmen :

Taurus pater draconis, et pater tauri draco²⁹,

70 quod Clemens tacito auctoris nomine citavit, Tarentino cuidam ab Arnobio attribui³⁰. Hoc autem de Tarentino Suidas et Vossius disputaverunt³¹.

Orphei quoque de Cerere, raptam Proserpinam inquirente, hæc Clemens ait se transcripsisse carmina :

Sic dixit, vestes tollens, omnemque figuram

Corporis ostendit turpem, spectabat Iacchus³², etc. Nonnulli autem putant fœde corruptum esse hunc Clementis nostri locum, ac medicam ei manum afferre conantur. At eos in primis torquet nomen Iacchi, quod in alienam prorsus historiam perperam intrusum esse existimant. Quod quidem haud incerta probari posse putant auctoritate Arnobii, qui nomen illud omnino prætermisit. Sed huic doctorum hominum conjecturæ plane adversantur et manuscripti nostri codices, et Eusebius, qui eosdem Græcos versus ex Clemente nostro retulit, idemque nomen *Ἰαχχος* exhibet. Et vero contendunt

alii genuinam veramque esse in Clementis nostri textu lectionem, depravatamque ab librariis fuisse hunc ipsiusmet Arnobii versum :

Quas cava succutiens Baubo manu, nam puerilis Olli vultus erat.

Pro « Baubo » etenim reponi volunt « Bacchus. » Nullum enimvero dubitandi locum esse credunt, quin Bacchus in turpissimo illo, quem poetæ impudici sinxerant, affuerit Cereris Baubonisque comitatu. Sed de Arnobio alibi dicendum erit.

Ad eadem porro Cereris sacra, quæ Eleusinia vocabantur, Clemens referre videtur Thesmophoria, perinde ac si unus idemque festus dies, idemque mysterium et sacrum fuissent. Ubi enim de Eleusiniis disserit, hæc ille totidem verbis disputat : « Vis etiam tibi narrem quomodo flores collegerit Proserpina, ejusque calathum, et raptum a Plutone, et hiatum terræ, et aues Eubulei, quæ devoratae fuerunt a deabus; propter quam causam in Thesmophoriis Megarensium more porcos expellunt. Hujus fabulæ diem festum mulieres varie concelebrant, Thesmophoria, Sciroporia, multis modis raptum Proserpinæ tragice decantantes³³. » Verum Meursius ibi Clementem nostrum erroris accusat, quippe qui Thesmophoria cum Eleusiniis, quæ plane diversa erant, præpostere omnino confuderit³⁴. « Nam Eleusinia, inquit ille, instituta fuerant in Cereris raptam Proserpinam quærentis, et tunc acceptarum frugum memoriam; Thesmophoria vero ob leges ab ea acceptas. » Arnobium quoque et Theodoretum, quibus et longe plures alios adjungere potuisset, similis errati iusimulat. Sed non omnibus fortasse rationes ejus tanti videbuntur ponderis, ut contra tot tantorumque virorum auctoritatem, communi fere omnium consensu receptam, singulos quosque in suam adducat opinionem. Si qui tamen illius argumentis vincantur, ipsi subscribant, per nos licet.

Omnes porro una mente consentiunt matronis aliquot dies, antequam Thesmophoria agerent, servandam fuisse castitatem. Quod quidem confirmari potest quadam Theanus Pythagoricæ responsione, quam ipsemet Clemens noster protulit, ita tamen ut plurimis morem hunc nescientibus obscura videri posset : « Rogata, inquit, Theano quoto die mulier post congressum cum viro ad Thesmophorium venire possit : A proprio quidem statim subjunxit, nunquam ab alieno³⁵. » Nulla enim penitus fuisset istud ab hac muliere philosopha quærendi causa, nisi mulieres ante illum diem festum caste et integre vivere debuissent. De hac autem Theano in sequenti dissertatione cap. 18, art. 4.

Miratur porro Hervetus qua tandem ratione Clemens de Eleusiniis, seu Cereris festo die disputans, in Themidis delapsus fuerit sermonem : « Quinetiam Themidis arcana symbola, origanum, lucerna, ensis, pecten muliebris³⁶, » etc. Summum enimvero de his Themidis arcanis symbolis ait esse apud omnes silentium. Sed nesciebat vir doctus hoc Themidis cognomen cum aliis pluribus eidem Cereri a Porphyrio ascribi : « Et quoniam, inquit, vis præterea divinandi quædam inerat, Themis ipsam nominarunt, quasi singulis τὰ τειχέμενα, hoc est, res fato constitutas eventurasque prænuunt. Atque hunc in modum vim illam terræ tot symbolorum varietate explicatam venerantur, ac virginis quidem, Vestæque nomine, quatenus ea centrum universi complectitur; Parentis, quatenus animantibus alimenta suppeditat; Opis, quatenus lapides generat, montibusque proeminet; Cereris, qua-

²² Herodot. lib. v, p. 10. ²³ lib. ii Præpar. evang., c. 3, p. 63. ²⁴ Tertul. Apolog., c. 21. ²⁵ Lucian. De dea Syria, p. 1061. ²⁶ p. 10, 11, 14. ²⁷ Arnob. lib. v A. iv. gent. ²⁸ p. 11. ²⁹ Ibid. ³⁰ Arnob. lib. iii Adv. gent. ³¹ Suidas ad verbum *πίθων*; Voss. De poet. Græc., c. 8, p. 61. ³² pag. 13. ³³ p. 11. ³⁴ Meurs. lib. iv Attic. lect., c. 21. ³⁵ lib. iv Strom., p. 522. ³⁶ pag. 14.

tenus virentia germina procreat; ad extremum Themidis, quatenus fundendis oraculis usui est⁴⁷.

Tantæ porro impietatis cum essent Cereris mysteria, hinc Clemens viro illi, qui civem suum apud Cyzicenos ea imitantem sagittis confoderat, plurimum gratulatur: « Multa bona regi Scytharum eveniant, quicunque fuerit Anacharsis. Is civem suum, qui matris deorum sacra quæ fiunt apud Cyzicenos, in Scythia imitabatur... sagittis confodit, ut qui et ipse effeminatus evasisset apud Græcos, et femininum morbum alios in Scythia doceret⁴⁸. » Hervetus autem et Casaubonus vocem « Anacharsis » huc in Clementis textum præpostere introductam arbitrantur. Et ille quidem, quia Clemens his verbis, « quicumque fuerit, » ὅστις ποτὲ ἦν, quis Scytharum rex esset, sibi incognitum fuisse significat. Ille vero, quia Laertius scribit ipsummet Anacharsim eo quod Græcas leges, vel Græca mysteria apud Scythas vellet introducere, a fratre suo Scytharum rege interemptum⁴⁹. Laertio adjungamus Herodotum, qui narrat illum a solio Scytharum rege, illiusque, ut quidam aiebant, patruele tum sagitta necatum, cum in Scythia mysteria Cereris Cyzicenorū more perageret⁵⁰.

At si hæc, uti videtur, veritati sint magis consentanea, non idcirco vox « Anacharsis » ex Clementino textu amputanda est; sed solius ultimæ litteræ mutatione legendum est; « Anacharsim, » Ἀνάχαρσιν, eique vocis postpositum in Græco textu punctum præponendum est. Hæc enim levissima librariorum amanuensium aut typographorum emendatione Clemens nullo modo a Laertio et Herodoto dissidebit, nisi in iis forte quæ illi dubia et incerta esse ultro confitentur.

ARTICULUS III.

De paganorum deabus, de quinta Minerva, de alia Minerva ab Ornyto vulnerata, et Polemone qui illius meminit, de alia Minerva quæ ventilabris colebatur, de Venere quæ Phaoni paravit insidias, de Venere Τυφωρύχῃ, de Diana Chelotide, Condylitide et Podagra.

De deabus illud potissimum nobis occurrit, quod a Clemente brevi certaque inductione probatur, eas non magis quam deos castas fuisse et pudicas. Quod autem ibi Clemens de illarum stupris, adulteriis, aliisque flagitiis memorat, id Hervetus⁷¹ omnibus iis, qui poetas legunt, facile obvium esse scite quidem admonet.

Attamen ille quæd Clemens de quinta Minerva tradidit, eam patris. a se impie mactati, pelle tanquam vellere ornatam et d. alibi se nunquam legisse profitetur. Non legerat itaque Julii Firmici Martini *De errore profanarum religionum* librum, ubi hæc expresse habentur: « Quinque Minervas fuisse legentibus vobis tradit antiquitas... Quinta Pallante patre et Tritonide matre orta est, quæ patris appellata nomine, Pallas est ab hominibus nuncupata. Hæc, parricidalis amentia furoris et vesanæ temeritatis instinctu, patrem Pallantem crudeli morte jugulavit. Nec simplici patris morte contenta, ut diutius malis suis fruere, et ut de morte patris crudelius triumpharet, exuviis corporis ejus ornata est; ut parricidii facinus ex crudeli ostentatione publicaret⁵¹. » Idem quoque Isaacius Tzetzes in Lycophrinem scribit, cujus etiam verba a Natali Comite descripta sunt⁵². Ibi autem iste de quinque Minervis disputat, sicut et Cicero lib. iii *De nat.*

deor., pag. 504; Arnob. lib. iv *Advers. gent.*, pag. 435; Vossius libro ii *De orig. et progr. ido.*, cap. 42. Denique Epiphanius plures quidem observat fuisse Minervas, quas non singulatim, sed ita recenset: « Quod ad Minervam pertinet, nec illa simplex; sed ejusdem nominis complures enumerantur. Nam alia vaga et ad Tritoniam paludem oberrans fuit. Secunda Oceani filia, alia Saturni, ut cæteras omittam⁵³. »

Non facilius Herveto illud videtur, quod de quadam ex his quinque Minervis Clemens prodidit: « Polemo autem dicit etiam Minervam fuisse vulneratam ab Ornyto⁵⁴. » De hoc etenim cum Polemone tum Ornyto fatetur nihil sibi occurrere, nisi apud Strabonem, qui cujusdam Polemonis, sed ut ipsi videtur, poetæ, atque idcirco ab hoc, de quo agitur, plane diversi mentionem fecit. Mirum sane quomodo Hervetus, tantæ eruditionis vir, hæc Justinii martyris verba non legerit: « Polemon in *Græcicarum rerum* libro⁵⁵. » Sed mirabilius profecto illum non vidisse, quod Casaubonus et Vossius apprime viderunt, hunc auctorem non solum alibi a nostro Clemente, et sæpius ab Athenæo, sed etiam a Cyrillo Alexandrino aliisque pluribus laudatum⁵⁶.

Ex hoc autem Polemone refert Clemens Minervam ab Ornyto fuisse vulneratam; Arnobius vero ex nostro, ut aiunt, Clemente: « Non virginem, inquit, ab Ornyto cæsam, cruentatam, vexatam, Polemonis vestri indicant scripta⁵⁷? » Plures porro, uti vidimus, cum fuerint Minervæ, quænam hæc dici debeat, quisve ille, a quo vulnerata est, Ornytus, præter Polemonem quisnam tradiderit dictu haud ita facile.

Narrat alibi noster Clemens Minervam, Jovis filiam, coli statutis ventilabris, στατοῖσι λίστρον⁵⁸. De his autem ventilabris, seu cribris et vannis, cum nihil Herveto succurrerit, idcirco ibi suspicatur legendum στατοῖσι ὕμνος. Verum tam vana est illius conjectura, quam inutilis Clementini textus emendatio. Animum enimvero non satis ille advergit frequentissimum in Bacchi et Minervæ aliorumque deorum, ut scite observat Vossius⁵⁹, mysteriis non modo fuisse vannorum, seu ventilabrorum usum; sed quædam insuper a Clemente ibi citari veteris poetæ, tacitioque ejus nomine, carmina, quæ a Plutarcho referuntur. Quod quidem curioso lectori indicasse satis esse putavimus.

Quid autem, quod Hervetus adhuc se illud plane ignorare ait, quod de Venere ibidem Clemens memorat? « Venus Phaetonti paravit insidias, » καὶ Φαέθοντα, al. Φάωνα ἐδόξα⁶⁰. At Athenæus de Venere in Phaonem amoribus hæc ex Cratino memorizæ prodidit: Κρατίνος δὲ φησὶ Φάωνος ἐπαθείσαν τὴν Ἀφροδίτην ἐν καλαῖς θριδακίαις αὐτὸν ὑπακρίψαι. Μαρσύας δὲ ὁ νεώτερος ἐν γλῶσσι κριθῶν. « Cratinus inquit, Venerem, cum Phaonem deperiret, in pulchris lactucis eum abdidisse; Marsias vero junior in segete virentis ordeï⁶¹. » Idem quoque ab Æliano narratur, sed ibi hæc continenter subiungit: « Alii dicunt eum portitorem fuisse, et hoc officium sublisce. Venisse autem aliquando Venerem trajicere volentem, atque illum nescientem quænam esset libenter prompteque recepisse, magnaque diligentia, quo voluerat, eam avexisse. Pro quibus meritis alabastrum ei cum unguento dea donavit, quo unctus Phaon omnium hominum speciosissimus evasit⁶². » Quis itaque jam non videat has esse insidias, quas Clemens Phaoni a Venere

⁴⁷ Euseb. lib. iii *Præpar. evang.*, c. 11, p. 110.

⁴⁸ Herodot. lib. iv, p. 243. ⁴⁹ pag. 17.

⁵⁰ Natal. Com. lib. iv *Mythol.*, c. 5, p. 299.

⁵¹ Epiphani. in *Ancor.*, § 109. ⁵² pag. 23. ⁵³ Justin. Cohort. ad gent., p. 9.

⁵⁴ Casaub. lib. vi *Animadv.* in *Athen.*, c. 5; Voss. lib. i *De Hist. Græc.*, c. 14.

⁵⁵ Arnob. lib. iv *Adv. gent.*, p. 144, in-4. ⁵⁶ pag. 61. ⁵⁷ Voss. lib. ii *De orig. et progr. idolol.*, c. 14.

⁵⁸ pag. 21. ⁵⁹ Athen. lib. ii *Deipnos.*, p. 69. ⁶⁰ Ælian. lib. xii *Var. hist.*, c. 15.

⁵⁸ pag. 14. ⁵⁹ Diogen. lib. i *De vitis et dogm.*

⁶⁰ Jul. Firm. *De error. profan. relig.*, p. 21, in-4.

⁶¹ Natal. Com. lib. iv *Mythol.*, c. 5, p. 299.

⁶² Epiphani. in *Ancor.*, § 109. ⁶³ pag. 23. ⁶⁴ Justin. Cohort. ad gent., p. 9.

⁶⁵ Casaub. lib. vi *Animadv.* in *Athen.*, c. 5; Voss. lib. i *De Hist. Græc.*, c. 14.

⁶⁶ Arnob. lib. iv *Adv. gent.*, p. 144, in-4. ⁶⁷ pag. 61. ⁶⁸ Voss. lib. ii *De orig. et progr. idolol.*, c. 14.

⁶⁹ pag. 21. ⁷⁰ Athen. lib. ii *Deipnos.*, p. 69. ⁷¹ Ælian. lib. xii *Var. hist.*, c. 15.

paratas asserit? Quamobrem in textu Clementis, sicut et Arnobii, qui hunc locum delibasse videtur⁶⁶, non vox « Phaeton, » ut ait Theodorus Canterus, sed « Phaon, » reponenda est.

Veneris porro hujus, quæ non solum vitæ primordiis, sed illius etiam fini credebatur præesse, varia erant cognomina. Quatenus enim vitæ præfecta erat, Diana, Lucina, Alma, Venus, aliisque nominibus vocabatur. Præposita autem morti et parentalibus, Ἀΐδωμένη atque Ἐπιταφία, teste Plutarcho, appellata est. Ipsissima siquidem hæc sunt illius verba : « Cur quæ ad funera pertinent in templo Libitinæ vendunt, quam eandem esse cum Venere censent... eo movebantur caducum esse quod esset natum, una eademque dea et ortibus et interitibus præsidente. Nam Delphis quoque Veneris Sepulchralis (Epytymbiam ipsi dicunt) est imaguncula, ad quam evocant eorum manes quibus fiabant⁶⁷. » Rursum vero alibi : « Pontifices justa funebria, quibus opus est, præscribunt, quos edocuit Numa... colerent præ cæteris eam, quam appellavit Libitinam, deam præsidem eorum, quæ defunctis sunt feralia peragenda, sive ea Persephone, sive potius, ut arbitrantur Quiritum eruditissimi, Venus sit, haud male uni virtuti numinis rationem ortus et excessus ascribentes⁶⁸. » Parentalibus itaque cum præesse putaretur, hinc Argivi eam quoque effodiendis sepulchris præfectam arbitrantur, Τυμβωρύχον, ut loquitur Clemens, nuncupavere, atque eo nomine venerati sunt. Sed præstat illius audire verba : « Mitto autem, inquit, Argivos, qui colunt Venerem Τυμβωρύχον, id est quæ sepulchra effodit (ut et Argivi et Lacones), et etiam Spartani Dianam colunt Chelytidem, quoniam iussire ab eis vocatur, χελύττειν⁶⁹. » A vero forsitan is non prorsus aberraverit, qui hanc Tymborychon Venerem eandem opinabitur esse ac Sepulchralem, seu Epitymbiam, ad quam, ut Plutarchus narrat, defunctorum manes evocabantur. De hac Venere Epitymbia et Libitina consule, si lubet, Giraldum *Hist. deor.*, syntag. 13, pag. 383; et Cælium Rhodig. *Var. lect. lib. xxix*, cap. 18, ac Vossium *lib. ii De orig. et progr. idolor.*, cap. 27, pag. 223.

Superiora porro Clementis nostri verba huc idcirco attulimus, quoniam nonnullis ista, « ut et Argivi et Lacones, » in textum intrusa et superflua videntur. Sed is sane admodum antiquius error est. Nam in utroque manuscripto codice, tum recentiore, tum antiquiore, eadem plene occurrunt, cum hac tamen interpunctione. Τυμβωρύχον θρησκευουσιν Ἀργεῖοι καὶ Λάκωνες, **72** καὶ χελύττειν δὲ Ἀρτεμιν. Quæ quidem vel sola interpunctio oscitantiam librariorum omnibus utique manifestam facere potest. Hervetus tamen hæc ad Dianam referenda esse arbitrat.

Verum minime sibi compertum esse ait, quæ sit illa Diana Chelytis, et cur χελύττειν tussire significet. Ab Henrico autem Stephano observatum est verbum χελύσσομαι, seu χελύττομαι, a nomine χελύδος derivatum, idem Latine sonare atque *expectoro, extussio, eructo*⁷⁰. Quamobrem Diana illa Chelytis, eadem procul dubio ac luna esse videtur. « Humor enim, » ut inquit Plutarchus, « a luna diffusus, cum aggravet corpora, tussim excitat⁷¹. » Spartani itaque Dianam Chelytidem, seu lunam, ut hanc a seipsis tussim arceret, non secus atque alios malorum depulsores deos venerabantur.

Alias quoque tres Dianas sic paulo superius Clemens memorat : « Dianam quæ vocatur ἀπαγομένη, hoc est *suffocata*, colunt Arcades, ut inquit

A Callimachus in *Aetis*. Culta est etiam Methymnæ alia Diana Condylitis, sic appellata a pugno. Est enim Podagræ alterius Dianæ templum in Laconica, ut ait Sosibius⁷². Refert autem Pausanias in sua *Arcadia* cur Diana, quæ prius a Condyleæ vico Condyleatis vocabatur, postmodum Apanchomene appellata sit⁷³. Sed ab hac diversam esse Clemens ait Dianam Condylitidem : Καὶ Χονδύλιτις ἐν Μηθύμνῃ ἐτέρα τέτιμηται Ἀρτεμιν. Hæc ille nec plura. Quod igitur in Latina versione legitur : « Sic appellata a pugno, » id non Clementis est, sed interpretis glossema. Quapropter non minus fortasse probabilis eorum videbitur conjectura, qui eam ab incolis Methymnæ, quæ, ut ait Strabo, urbs Lesbiorum erat, sic nuncupatam dixerunt, quod cuidam muliebri morbo mederi crederetur⁷⁴. Eadem quoque forsitan ratione Laconibus Podagra dicta est, quia persuasum habebant homines, podagra laborantes, ab ea posse sanari. De hac autem et Chelytide Diana, aliisque quas Spartani colebant, videsis Joannem Meursium *Miscell. Laconic.* libro primo, cap. 2.

ARTICULUS IV.

De diis averruncis, seu malorum depulsoribus, et humanis affectibus in eorum numerum relatis; de Jove et Hercule Ἀπομύτω, de Febre, Pavore, Pallore, Morbo, Pæna, Supplicio, Somno et Morte; item de Metu et Amore, Gaudio et Spe, Contumelia et Impudentia.

In his, quas de Diana non sine aliqua hæsitatione proposuimus, conjecturis si qua tibi appareat verisimilitudo, in illarum confirmationem haud prorsus inepte afferre poteris, quæ Clemens de diis averruncis, seu malorum depulsoribus hunc scribit in modum : « Elei Jovi Ἀπομύτω sacrificant; Romani autem Ἀπομύτω Herculi, id est muscarum depulsori, et Febri et Pavori sacrificabant, quos ipsos quoque ascribunt in numero eorum qui erant cum Hercule⁷⁵. » Non alia quippe de causa tantis honoribus hæc numina pagani prosecuti sunt, nisi ut divina eorum ope et auxilio vel hæc mala ipsis non nocerent, vel ab illis omnino liberarentur. Quod ex mox dicendis clarissime patebit.

Primum enim de Jove Ἀπομύτω sic Pausanias disserit : « Proditum est Herculem, Alcmenæ filium, Jovi porricientem, cum muscas abigere non posset, vel quod ei tunc primum in mentem venerit, vel quod tralatitium fuerit, Abactori muscarum (Ἀπόμυιον Elei appellant) hostiam mactasse : cum perlitatum esset, omnes repente muscas trans Alpheum evolasse⁷⁶. » Qui autem a Pausania vocatur Ἀπόμυτος, hunc Plinius vocat Myagron, vel Myodem : « Elei, inquit, invocant Myagron deum, muscarum multitudine pestilentiam⁷⁷ afferente, quæ protinus intereunt, quam litatum est ei deo⁷⁸. »

Falsum autem in eo Clementem Aldrovandus putat, quod Romanos Herculi Ἀπομύτω sacrificasse crediderit; quandoquidem non Herculi, sed Jovi Ἀπομύτω sacra faciebant. Verum Solinus narrat Romæ in Boario foro positum fuisse sacellum Herculi, qui « Myagrium deum dicitur imprecatus⁷⁹. » Quamobrem Salmasius hunc in locum observat, etiamsi nullus eo nomine appellatus, Romæ fuisset Hercules⁸⁰, ex hoc tamen facto fieri potuisse, ut Hercules Ἀπόμυτος cognominatus sit.

Neque forsitan hæc conjectura ab omni prorsus abest verisimilitudine. Nam Solinus illud ex iis

⁶⁶ Arnob. lib. iv Adv. gent., p. 146, in-4. ⁶⁷ Plutarch. Quæst. Rom., p. 269. ⁶⁸ idem in vita Numæ, p. 67. ⁶⁹ Admon. ad Græc., p. 24. ⁷⁰ Henr. Steph. in Thesaur. ling. Græc. ⁷¹ Plutarch. lib. iii Sympos., quæst. 10, p. 658. ⁷² pag. 24. ⁷³ Pausan. lib. viii Arcad., p. 254. ⁷⁴ Strab. lib. xiii Geogr., p. 616. ⁷⁵ Admon. ad Græc., p. 24. ⁷⁶ Pausan. lib. v Eliac., p. 161. ⁷⁷ Plin. lib. x Hist. nat., c. 28, p. 418; lib. xxix, c. 6, p. 702. ⁷⁸ Solin. initio Polyhistor., p. 2. ⁷⁹ Salm. p. 19 Exercit.

hauserat Plinii verbis : « Romæ in ædem Hercules in foro Boario nec muscæ, nec canes intrant ⁷¹. » Hinc ille potuit, sicut et Jupiter Ἀποκυλίου, seu Myagrii cognomine appellari. Sed id certo affirmare quis audeat? De Pisatidibus porro muscis, tempore quo Olympia festum celebrabatur, fiebantque sacrificia, sponte ultra Alpheum flumen discedentibus, videsis Ælianum lib. v *De animal.*, cap. 17.

Facilius itaque et certius illud est quod de Febre ibidem Clemens subnectit. Nobis enim vero testis est Cicero templum eidem Febri tanquam vero deo a Romanis constructum : « Quis tantus error, » ait disertissimus orator, « ut perniciosis etiam rebus, non modo nomen deorum tribueretur, sed etiam sacra constituerent? Febri enim sanum in prædicatione, et ædem larum, et aram malæ Fortunæ in Esquilis consecratam videmus ⁷². » Eadem Plinius, Ælianus, Augustinus, alique litteris mandaverunt ⁷³.

Quam autem ob causam divini illi honores Febri delati fuerint, sic Valerius Maximus edisserit : « Et cæteros quidem deos ad benefaciendum venerabantur. Febrem autem ad minus nocendum templis colebant, quorum adhuc unum in palatio, alterum in area Marianorum monumentorum, tertium in summa parte vici longi exstat; in eaque remedia, quæ corporibus ægrorum annexa fuerant, deferabantur ⁷⁴. »

Febri Pavorem seu Timorem, non secus ac Clemens noster, connectunt Augustinus ⁷⁵ et Minutius Felix : « Pavorem Tullus Hostilius, » inquit iste, « atque Pallorem; mox a nescio quo Febri dedicata ⁷⁶. » Quæ quidem Cyprianus totidem verbis repetit ⁷⁷. De solo autem Pavore et Pallore Lactantius : « Pavorem, inquit, et Pallorem Tullus Hostilius figuravit et coluit ⁷⁸. » Cuius hanc Titus Livius reddidit rationem : « Tullus in re trepida, » contra Albanos dimicando, « duodecim vocit Salios, fanaque Pallori ac Pavori, equidem clara increpans voce, ut hostes exaudirent, redire in prælium jubet; nihil trepidatione opus esse ⁷⁹. » At Varro apud Augustinum ridicula hæc numina sic exagitat, atque explodit : « Hostilius Pavorem atque Pallorem tetricissimos hominum affectus, quorum alter mentis territæ motus est, alter corporis nec morbus quidem, sed color ⁸⁰. » Quid ergo insulsius et ineptius eorum genealogia, quam Hesiodus hoc pandit carmine :

..... Ἀντὶς Ἀρσῆ

Πρωτότρω Κυθέρεια φόβος καὶ δειμὼν ἔτικτε ⁸¹.

..... Sed Marti

73 Clypeos dissecanti Venus Timorem et Metum [peperit].

Febrim vero ex matre deorum quidam, Augustino teste, ortam garriebant : « Utrum etiam dea Febri ex illa nata sit, viderit Æsculapius pronepos ejus. Sed undecunque nata sit non, opinor, audebant eam ignobilem dicere dii peregrini deam civem Romanam ⁸². »

Non mirum igitur, quod alibi scribit idem noster Clemens, paganos in deorum numero Morbum, Pœnam et Supplicium, atque etiam Somnum et Mortem reposuisse ⁸³. Quam quidem incredibilem insanientium hominum socordiam pulchre et luculenter Plinius ridet et proscribit : « Innumeros quidem credere, atque etiam ex virtutibus vitis que homi-

num, ut Pudicitiam, Concordiam, Mentem, Spem, Honorem, Clementiam, Fidem, aut (ut Democrito placet) duos omnino Pœnam et Beneficium majorem ad socordiam accedit . . . Itaque nomina alia aliis gentibus, et numina in iisdem innumerabilia reperimus, inferis quoque in genera descriptis, morbisque et multis etiam pestibus, dum esse placatas trepido metu cupimus ⁸⁴. De Morte autem hæc Virgilius cecinit :

*Multa boum circa mactantur corpora Morti,
Setigerosque sues, raptasque ex omnibus agris
In flammam jugulant pecudes* ⁸⁵. . . .

De his autem fusi disputant Alexander ab Alexandro lib. i *Genial. dier.*, cap. 13; Natalis Comes lib. iii *Mytholog.*, cap. 13 et 14; Vossius lib. viii *De ori. et progr. idolol.*, libro iii, cap. 2, et libro viii, cap. 6.

Neque porro hæc a poetis tantum ficta perperamque excogitata, ab aliis vero rejecta ac penitus repudiata putaveris. Planum etenim Clemens noster facit omnes humani animi affectiones, etiam omnino corruptas et vitiosissimas, et philosophis in deorum ascriptas ordinem : « Jam vero quidam ex philosophis, » ita loquitur Clemens, « ipsi quoque post poetice earum, quæ sunt in nobis, affectionum figuras et simulacra constituunt, nempe Metum et Amorem, et Gaudium et Spem; sicut certe priscus quoque Epimenides, qui Contumeliæ et Impudentiæ erexit altaria ⁸⁶. » Quam merito quidem jure hæc ille pagani vitio vertat et exprobet, cum ex variis eorum auctoribus, tum præsertim ex his Ciceronis verbis discere est : « Tum autem res ipsa, in qua vis inest major aliqua sic appellatur, ut ea ipsa vis nominetur deus, ut Fides, ut Mens, quas in Capitolio dicatas videmus proxime a M. Æmilio Scauro : ante autem ab Atilio Calatino erat Fides consecrata. Vides Virtutis templum? Vides Honoris, a M. Marcello renovatum, quod multis ante annis erat bello Ligustico a Q. Maximo dedicatum? Quid Opis? Quid Salutis? Quid Concordiæ, Libertatis, Victoriæ? quarum omnium rerum quia vis erat tanta, ut sine deo regi non posset, ipsa res deorum nomen obtinuit. Quo ex genere Cupidinis, et Voluptatis, et Lubentiniæ Veneris vocabula consecrata sunt, vitiosarum rerum, neque naturalium; quanquam Valerius aliter existimat : sed tamen ea ipsa vitia naturam vehementius sæpe pulsant ⁸⁷. » Hæc autem non solum ab eo alibi confirmantur ⁸⁸, sed etiam a Gregorio Nazianzeno, qui totum hunc Clementis nostri locum disertissime corroborat, mirumque illustrat in modum : « Jam vitiosissimi quique vitia ipsa scædosque affectus deos esse censuerunt, aut certe sub deorum nomine coluerunt, Irani nimirum, Cædem, Libidinem, Temulentiam, reliquaque hujus generis, non æquam nec honestam hanc scelerum suorum excusationem nacti. Atque eos partim in terra liquerunt, partim infra terram occultarunt (hoc unum satis consulte), partim in cælum eveherunt ⁸⁹. » Plura de ridiculis illis deorum numinibus si scire aveas, adi Epiphanium in *Ancor.*, § 105, pag. 105; Vossium lib. viii *De orig. et progr. idolol.*, cap. 9 et seqq.; Lescapierii in alia Ciceronis verba animadversiones, et Meursium lib. i *Miscellan. Laconic.*, cap. 6.

De Contumeliæ tandem et Impudentiæ templo quod Clemens tradidit, illud a Cicerone tam perspi-

⁷¹ Plin. loc. cit., p. 419. ⁷² Cicer. lib. iii *De nat. deor.*, p. 249. ⁷³ Plin., lib. ii *Hist. nat.*, c. 7; Ælian. lib. xii *Hist. var.*, c. 11; S. August. lib. ii *De civit.*, c. 14, et lib. iii, c. 12 et 25.

⁷⁴ Valer. Maxim. lib. ii, c. 5. ⁷⁵ August. lib. iv *De civit.*, c. 15. ⁷⁶ Minut. Felix in Octav., p. 25, in-4. ⁷⁷ Cypriani init. lib. De vanit. idolol. ⁷⁸ Lactant. lib. i *De falsa relig.*, c. 20, p. 105.

⁷⁹ Tit. Liv. lib. i *de Tull. Host.* ⁸⁰ August. lib. vii *De civit.*, c. 10, p. 471. ⁸¹ Hesiod. Theog., p. 418.

⁸² August. lib. iii *De civit.*, c. 12. ⁸³ pag. 64. ⁸⁴ Plin. lib. ii *Hist. nat.*, c. 7, p. 142. ⁸⁵ Virgil. lib.

x *Æneid.*, vers. 197 et seqq. ⁸⁶ pag. 16. ⁸⁷ Cicer. *De nat. deor.*, lib. ii, p. 223. ⁸⁸ lib. iii *De nat. deor.*, p. 246, et lib. ii *De leg.*, p. 336. ⁸⁹ Greg. Naz. orat. 34, p. 750.

cue litteris consignatum est, ut ab eo desumptum A videri posset: « Nam illud, inquit, vitiosum Athenis, quod Cylonio scelere expiato, Epimenide Crete suadente, fecerunt Contumeliæ sanum et Impudentiæ. Virtutes enim non vitia consecrare decet ». » Hinc vulgare proverbium, « Dea impudentia, » de quo scite Erasmus *Adag. Chiliad.* III, cent. 1, adag. 63.

ARTICULUS V.

De animalibus et piscibus, quæ Ægyptii, alique populi venerabantur; de phagro et mæote, quos Ægyptii; de mustela, quam Thebani; de ove, quam Samii; de columbis et piscibus, quos Syri colebant.

Recte quidem Clemens illos omnes, ut ipse ait, Græcos, seu paganos homines, qui deos vitii et sceleribus infames venerabantur, atque vitia ipsa pro diis habebant, Ægyptiis, qui pisces, feræ, aliæque vilissima terræ animantia coluerunt, peiores esse dicit et nequiores. Nihil enim crimine et vitio deterius. Quæ autem et qualis fuerit illa Ægyptiorum superstitione, ut clarius auctor noster patefaceret, varios diversorum hujusce gentis populorum cultus haud indigenter perscrutatur. Idem argumentum Cicero, Porphyrius, et qui ejus fragmenta retulit Eusebius, Minutius Felix, Epiphanius, Strabo, Vossius, alique quamplurimi fuisse persecuti sunt ⁷⁷. De iis itaque tantum agemus, quæ Hervetii, ut ipsemet fatetur, diligentiam fugerunt. Primo igitur ait se nullum invenisse qui cum Clemente Evenitas Ægypti populis ascribat, atque ab illis phagrum coli scriptis tradiderit. Sed non animadverterat vir ille eruditus librariorum amanuensium incuria corruptum esse auctoris nostri textum, atque ita emendandum: Σέβουσι δὲ αὐτῶν Συηνίται φάγρον τὸν ἰχθύν. « Ex his Syenitæ colunt piscem phagrum ⁷⁸. » Syenitæ enim hunc piscem, ut narrat Ælianus, honorabant: Τούτῳ ἰχθύϊ τοὺς φάγρους Συηνίται μὲν Αἰγυπτίων ἱεροῦς νομίζουσι. « Inter Ægyptios Syenitæ pisces phagros pro sacris habent ⁷⁹. » Rationem autem non solum ille ibidem affert, sed etiam Plutarchus: Συηνίται δὲ φάγρον. Δοκεῖ γὰρ ἐπιόντι τῷ Νεῖλῳ συνεπιπλεῖν, καὶ τὴν αὐξήσιν ἀσμένους φράζειν αὐτάγγελος ὀρώμενος. « Syenitæ etiam phagrum: videtur enim una cum Nilo apparere, ejusque exoptatum incrementum conspectus ipse nuntiare ⁸⁰. »

Ex eodem quoque Æliano Hervetus accipere poterat pisci mæoti, ut ait Clemens noster, eosdem honores ab iis exhiberi, qui Elephantinam habitabant. Citato quippe a nobis loco addit ille: Οἱ δὲ οἰκούντες τῇ καλουμένῃ Ἐλεφαντίνῃ τοὺς μαϊώτας. « Qui vero regionem nomine Elephantinam incolunt, mæotas venerantur. »

Præterea sicut phagri piscis Strabo ⁸¹, ita et mæotis, nec non ejusdem phagri Athenæus his verbis meminit: « In Nilo generantur et piscium aliæ multæ species, omnes lautissimæ, ac præcipue coracini in multa divisi genera, et quos meiotas vocant, ab Archippo in piscibus his verbis memoratas meiotas... phagrus, oxyrrinchus ⁸². » De his porro præter eos, qui de piscibus data opera disputavere, lege, si vacat et lubet, Vossium lib. IV *De orig. et progr. idololat.*, c. 51.

Vix a nobis, ac ne vix quidem quis impetrare possit, ut citatos paulo ante Æliani libros ab Herveto lectos esse credamus. Ex iis enimvero facile

didicisset, quod tamen se ignorare dicit, et a nostro Clemente sic narratur: « Thebani colunt mustelas propter ortum Herculis ⁸³. » Quid namque ad explicandum illum Clementis nostri locum, his ejusdem Æliani verbis liquidius desiderari potest? « Thebani natione quidem Græci, risu obruendi, qui mustelam religiose venerentur, et dicant hanc nutricem fuisse, vel non fuisse quidem nutricem; sed cum Herculem Alcmena parturiret et parere non posset, hanc prætercurrentem parturiendi vincula dissolvisse, eoque esse factum in lucem ut Hercules expeditius exiret. » Sic autem ipsemet Ælianus Græce: Θηβαῖοι σέβουσιν, Ἑλληνες δὲ τες, (ὡς ἀκούω) γαλῆν, καὶ λέγουσι γὰρ Ἡρακλέους αὐτὴν γενέσθαι τροφὸν, ἢ τροφὸν μὲν οὐδαμῶς· καθημένης δὲ ἐπ' ὤδισι τῆς Ἀλκμήνης, καὶ τεκεῖν οὐ δύναμένης, τῇδε παραδραμῖν, καὶ τοὺς τῶν ὠδίνων λύσαι δεσμούς, καὶ προσελθεῖν τὸν Ἡρακλέα, καὶ ἔρπειν ἦδη ⁸⁴. Fabulam istam cecinit Ovidius ⁸⁵, de qua quilibet Vossium consulere poterit ⁸⁶.

Vides itaque hæc Æliani commentaria ab Herveto non fuisse unquam pervolutata. Quod quidem si alio tibi velis argumento probari, illud continuo tibi sequentia ejusdem Clementis de ovis cultu verba suppeditabunt. Ait enim: « Neque vero obliviscar Samiorum, qui ovem colunt, ut dicit Euphorion ⁸⁷. » Negat autem Hervetus id posse alibi usquam inveniri. Apud Ælianium tamen id non solum invenire est, sed illius quoque causam, quæ ibidem ex Aristotele ab ipso profertur: Τιμῶσι δὲ ἅρα Δελφοὶ μὲν λύκον, Σάμιοι δὲ πρόβατον... Σαμίοις δὲ καὶ αὐτοῖς τοιοῦτο χρυσίον ἱερὸν κλαπὲν πρόβατον ἀνεῦρε, καὶ ἐντεῦθεν Μανδράβολος ὁ Σάμιος τῇ Ἡρᾷ πρόβατον ἀνάθημα ἀνήψε. « Lupum Delphi colunt, Samii ovem venerantur... Samiis item aurum furto sublatum ovis invenit. Quare Mandrabulus Samius Junoni ovem consecravit ⁸⁸. » Vides igitur Samios, his testibus, ovem revera coluisse, hujusque cultus causam fuisse auri furto a Samiis sublati inventionem.

Verum si hæc indefesso Herveti studio et sedulitati exciderunt, in eo certe Clementis mentem assecutus est ⁸⁹, cum ad notam omnibus Dercetus fabulam ex Diodoro Siculo et Giraldo ea referenda esse censuit ⁹⁰, quæ de Syris eorumque in columbas et pisces cultu continenter subnectit: « Qui colunt Phœniciam Syrorum, alii columbas, alii vero pisces tam impense colunt quam Elci Jovem. » Sed in opinionis suæ confirmationem poterat hoc præclarum adjungere Athenagoræ testimonium: Θυγάτηρ ἡ τῆς Δερκέτους Σεμίραμις, λάγνος γυνὴ καὶ μαιφόνος, ἔδοξε Συρία θεός· καὶ διὰ τὴν Δερκέτω καὶ τὰς περισσεύρας καὶ τὴν Σεμίραμιν σέβουσι Σύροι· τὸ γὰρ ἀδύνατον, εἰς περισσεύραν μετέβαλεν ἡ γυνή. Ὁ μῦθος παρὰ Κτησίᾳ. « Filia Dercetus Semiramis, libidinosa et sanguinaria mulier, Syriæ deæ nomine culta est, et propter eandem Dercetum columbas et Semiramiam honorant Syrii; in columbam enim, quod fieri non potest, mutata est, ut nugatur Ctesias ⁹¹. » Utrumque autem Clementis et Athenagoræ locum a Vossio ⁹², variis ex auctoribus ab eo citatis, egregie illustratum invenies. His adde, si velis, etiam Ciceronem, qui de Syrorum in pisces, imo et de Ægyptiorum in omne bestiarum genus veneratione sic scribit: « Piscem Syri venerantur; omne fere genus bestiarum Ægyptii consecraverunt ⁹³. » Quem in locum adisis Le-scalopierii illustrationes.

⁷⁷ Cicer. lib. II *De leg.*, p. 336. ⁷⁸ Cicer. lib. I *De nat. deor.*, p. 210; Porphy. apud Euseb. lib. III *Præpar. evang.*, c. 4, p. 93, 94; Euseb. ibid. c. 5, p. 93; Minut. in Octavio, p. 32; Epiph. Ancor., § 105, c. 106, p. 106; Strab. lib. XVII, p. 812; Voss. lib. III *De orig. et progr. idolol.*, c. 74. ⁷⁹ pag. 25. ⁸⁰ Ælian. lib. X *De animal.*, c. 19. ⁸¹ Plutarch. lib. *De Iside et Osir.*, p. 353. ⁸² Strab. lib. XVII *Geogr.*, p. 823. ⁸³ Athen. lib. VII *Deipnosoph.*, p. 312. ⁸⁴ p. 25. ⁸⁵ lib. XII *Hist. animal.*, c. 5. ⁸⁶ Ovid. *Metam.*, lib. IX, fab. 6. ⁸⁷ Voss., *De orig. et progr. idolol.*, c. 76. ⁸⁸ p. 25. ⁸⁹ Ælian. lib. XIII *De animal.*, c. 40. ⁹⁰ p. 25. ⁹¹ Diodor. lib. II *Bibl.*, p. 65; Girald. *synt. 2 Hist. deor.* ⁹² Athenag. *Legat. pro Christ.*, p. 33, ap. Just. ⁹³ Voss. I. II *De orig. et progr. idolol.*, c. 23. ⁹⁴ Cicer. lib. III *De nat. deor.*, p. 337, in-4.

ARTICULUS VI.

De regibus et privatis hominibus, deorum numero ascriptis, de Ceyce et uxore ejus Alcyone, de Ptolemæo quarto et Mithridate, de Menecrate medico, de Alexandro et Nicagora, de Philippo rege et Demetrio.

Ex his, quæ hactenus retulimus, impiis hominum erroribus, fabulis, delirationibus factum esse putat Clemens¹⁶, ut reges ac privati etiam homines persuasum habuerint deorum ordini se impune ascribendi factam sibi fuisse potestatem. Et vero ut de Alexandro Magno, quod nullus nescit, taceamus, Ceyx Traehiniorum rex, ut scribit Clemens noster¹⁷, suam propter nobilitatem, opes, et corporis formam, diis se æquiparare ausus, seipsum Jovem, et Alcyonem, uxorem suam, Junonem appellari voluit. De eo post Polyctetum disputat Natalis Comes¹⁸, et suspicatur inde ortam Ceycis et Alcyonis in aves conversorum fabulam, quam fusc Ovidius prosequitur¹⁹. Nec id te moveat, quod hic Ceycem Luciferi, Clemens autem Æoli filium dixerit. Non una enim fuit scriptorum de Ceycis parente opinio, nec eadem omnes de eo tradiderunt.

Narrat deinde Clemens²⁰ Ptolemæum quartum ac Mithridatem Dionysi dei nomine appellatos. Prioris autem meminit Eusebius²¹ et alii, posterioris autem Cicero hæc in verba : « Mithridatem deum illum patrem, illum conservatorem Asiæ, illum Diogysum, Bacchum, Liberum nominabant ».

Privatos inter homines, qui divinitatem usurpaverant, primum Clemens ponit Menecratem medicum, qui Jupiter cognominatus est²². Is patria Syracusanus, et medicus professione, propterea quod homines sacro morbo laborantes sanaret, Jovem se esse jactitabat. Testes tantæ dementiae si quosdam tibi dari velis, Athenæum illico, Ælianum, Suidam, et si necesse habeas, Casaubonum, ac plures alios citabimus²³.

Nec minus arrogans et insanum fuit Alexarchi grammatici facinus, qui seipsum in Solis similitudinem effingere non dubitavit²⁴. Testatum autem

A Athenæus fecit Alexarchum, Cassandri Macedoniæ regis fratrem, ad ejusdem fratris sui duces hæc scripsisse in verba : « Alexarchus bellator primipilos Solis filios salvare jubet »²⁵. An autem idem cum ejusdem nominis grammatico fuerit, aliorum esto judicium. Interea vero ex eodem Athenæo planius discas, quis sit illo Nicagoras, quem Clemens nomen Mercurii sibi arrogasse illidem testatur²⁷. Quæ quidem quomodo Hervetum fugerint, non immerito forsitan miraberis.

Apud Diodorum Siculum²⁸ legimus Philippum, regem Macedoniæ et Alexandri Magni patrem, se ob magnitudinem imperii, in duodecim deorum, tanquam 75 ejusdem divinitatis participem, numerum aggregari voluisse. Nihil itaque mirum est, si Athenienses nefaria, ut ait Clemens²⁹, adulatione illum in Cynosarge, quod Herculis gymnasium erat, præceperint adorari. Pausanias vero memoriæ prodidit Athenis fuisse delubrum Herculis, haud dubie in memorato a nobis ex Plutarchi auctoritate gymnasium, ab alba cane Cynosarges appellatum³⁰. In hoc igitur templo Athenienses Philippum, ibi procul dubio posita ejus statua, adorari decreverunt. De Cynosarge porro videsis Suidam atque Erasmum Adagior. chil. iii, cent. 1, adag. 70, p. 605.

Testis adhuc nobis est Clemens non minores Demetrio, quam Philippo, honores ab Atheniensibus delatos fuisse : « Demetrium quoque ipsum, inquit, deum vocantes et ubi ex equo descendit, Athenas ingrediens, est templum Demetrii Καταβάς, hoc est descensoris »³¹. Eodem pene modo Plutarchus scribit : « Locum etiam, ubi primum descenderat de curru, consecraverunt, posueruntque ibi aram, quam Demetrii Catabatæ, id est desultoris nominavere »³².

Lamiae vero meretricis, quam Clemens ab eodem Demetrio perditæ amatam ait³³, mentionem Athenæus ac Diogenes Laertius fecerunt. At isti, sicuti Plinius, addunt ab Atheniensibus positæ huic Demetrio trecentas sexaginta statuas, ab iis tamen paulo post dejectas, venditas, submersas, conculcatas, in frusta concisas, ac penitus obtritas³⁴.

CAPUT X.

De paganorum oraculis, ludis et certaminibus.

ARTICULUS I.

De oraculorum opud paganos defectu, de lebe Theoprotæo, de Gerandryo, et Jovis Ammonis oraculo, de Castalio, et Colophonis, Clarii, Didymæi et Amphiarai fonte, de capris et corvis ad divinandum exercitiis.

Falsitatem ethnicæ religionis non ex illis tantummodo insulsis, planeque absurdis paganorum erroribus et insanis obœcatarum mentium opinionibus demonstrat Clemens, verum etiam ex eorum, quæ cæteris omnibus pluris faciebant, oraculorum defectu. Quapropter ad omnes eorum impietates variasque superstitiones, suo adversus gentes in libro radicatus exstirpandas, ab hoc veluti illorum capite, aggreditur³⁵; ut, eo amputato, monstrum omnia

portentosi corporis membra facilius corrumpi et destruantur. Quidquid porro adversus hæc paganorum oracula brevi inductione disputat, illud totum totidemque verbis ab Eusebio descriptum, atque a Gregorio Nazianzeno Theodoretique confirmatum et illustratum quilibet invenire poterit³⁶. Nec minimam quidem lucem eidem loco afferunt Plutarchus *De oraculorum defectu*, et *De Pythiæ oraculis*, rursum vero Eusebius lib. iv *Præpar. evang.*, c. 2 et seq. Item Leo Allatius *De engastrimytho*, Servatius Galleus *De Sibyllis et earum oraculis*, denique alii seu veteres seu recentiores, nostræque ætatis scriptores.

Quapropter Hervetus quosdam ex illis, non quidem ætate sua posteriores, sed longe superiores, et sibi facile obvios, si vel unquam semel, vel sal-

¹⁶ p. 35. ¹⁷ ibid. ¹⁸ Natal. Comes, lib. viii Mythol., c. 16. ¹⁹ Ovid. lib. xi Metam., fab. 10. ²⁰ ibid. ²¹ Euseb. in Chron. ad art. 1936. ²² Cicer. orat. 24, pro Flacco. ²³ p. 36. ²⁴ Athen. lib. vii Deipnos., p. 389; Ælian. lib. xii Var. hist., c. 51; Casaub. lib. vii Animadv. in Athen., c. 10, p. 515. ²⁵ ibid. ²⁶ Athen. lib. vi Deipnos., p. 98. ²⁷ ibid. lib. vii, p. 289. ²⁸ Diodor. Sic. lib. xvii in fin.; Plutarch. in vita Themist., init. ²⁹ Clem. ibid. p. 36. ³⁰ Pausan. lib. i Attic., p. 17. ³¹ pag. 36. ³² Plutarch. in vita Demetr., p. 893. ³³ ibid. ³⁴ Athen. lib. xii Deipnos.; Plin. lib. xxxiv Hist. nat., c. 6, p. 99. ³⁵ Admon. ad gent., p. 2. ³⁶ Euseb. lib. ii Præpar. evang., c. 3; Greg. Naz. orat. 3 et 4 in Julian.; Theodoret. tom. IV Græc. affect., serm. 10, de orac., p. 625 et 632.

tem attentius legisset, inde utique didicisset lebetem Thesprotæum ab ære Dodonæo, non solum ab Eusebio, Clementis excerptore⁷⁷, sed etiam a Theodoret, quemadmodum ab ipsomet Clemente distingui. Quid vero, quod Billius his Gregorii Nazianzenæi verbis : « Non jam quercus loquitur, non jam lebes vaticinatur⁷⁸, » utrumque eodem plane modo, ac ipsa Clementis nostri oratione, secerni arbitrat⁷⁹? Neque vero constat lebetem Thesprotæum idem omnino fuisse atque æs Dodonæum : sed persuasum nonnulli habuerunt aliquod inter utrumque intercessisse discriminis. Qua quidem de re consulendi sunt Suidas ad verbum Δωδωναίων χαλκείον, atque Erasmus *Adag.* chil. 1. centur. 1. prov. 7, p. 23. Illud tamen a nobis dissimulari non potest, quod etiam Clementis ac Theodoretus de lebete Thesprotæo et ære Dodonæo, paucis quibusdam verbis interpositis, loquantur; non inde tamen sequitur aliquod inter utrumque discrimen constitui. Non semel enim iis usuvenit, ut de una eademque re, interjectis quandoque nonnullis verbis, revera disputaverint.

Deinde Clementis Gerandryon, quod Jovis Ammonis oraculum esse aiunt, suo tempore evanuisse ulla sine hæsitacione asseruat⁸⁰. Nec immerito quidem. Nam Strabo, qui Augusti et Tiberii ætate florebat, celeberrimum olim illud Ammonis oraculum fere desertum, aliæque ejuscemodi vaticinia plane neglecta his declarat verbis : « Multis a nobis Ammone dictis id tantum adjicimus, veteribus et divinationem universam et oracula in summo fuisse honore, nunc eadem admodum negligi; Romanis in Sibyllæ oraculis et Etrusca divinatione per extispicia, auguria et servationes de cælo acquiescentibus. Itaque Ammonis oraculum fere desertum est, quod in honore quondam fuerat⁸¹. » Plutarchus vero circa Trajani tempora Ammonium inducit de Ammonis oraculo dicentem : « Nunc quidem videtur emarcescere⁸². » Cui respondet Cleombrotus tum omnia, quæ in iis locis erant, duobus tantum aut tribus exceptis, defecisse oracula. At nemo dubitat ea omnia et Christi adventu, et apostolorum prædicationibus abrogata penitus fuisse et antiquata. Unde Prudentius, Theodosio Magno imperante, sic cecinit :

Nec responsa refert Libycis in gentibus Ammon.

Quid porro sibi velit Hervetus, nescimus, cum in hæc subsequenter Clementis verba : « Silentio certe mandatus est fons Castalius⁸³, » observat Pausaniam hujus quidem meminisse fontis⁸⁴, sed quod « fuerit divinatorius » nihil prorsus dixisse. Vero autem putat esse simile huic fonti, quia non procul esset a Delphis, vim quoque divinandi ei attributam. Sed quorsum hæc tam inutilis observatio? Quid namque clarius illis, quæ Hervetus nunquam legisse videtur, Luciani verbis? « Qui hoc ullo pacto fieri possit, Mome, neque præsentem nobis tripode, neque thymiamatis, nec fonte augurali, cujusmodi est Castalia⁸⁵? » Nec minus perspicue Ammianus Marcellinus : « Curiosior Julianus, inquit, novam consilii viam ingressus est, venas fatidicas Castalii recludere cogitans fontis, quem obstruxisse Cæsar dicitur Adrianus mole saxorum ingenti, veritus ne ut ipse præcinentibus aquis capessendam republicam comperit, etiam alii similia docerentur, ac statim circum humata corpora statuit exinde transferri eo ritu, quo Athenienses insulam purgarent Delon⁸⁶. » Scimus quidem id ad

A Castaliæ fontem, qui in Syria prope Daphnem Antiochiæ ab aliquibus cum Suida et Sozomeno referri⁸⁷. Sed præterquam quod Clemens 76 nullum nominatim fontem appellat, certe alii plures hoc de fonte Castalio, seu Castalino, radices Parnassi montis irrigante, contendunt esse intelligendum. Cæterum nulli dubium esse potest, quin Clemens noster de eodem, quo Gregorius Nazianzenus, Theodoretus et alii scriptores, Castalio fonte disputaverint.

Ad Colophonis vero fontem, quem ibidem obso- luisse Clemens dicit, quomodo olim oracula et responsa redderentur, sic dilucide planeque Cornelius Tacitus explicat : « Non femina illic, ut apud Delphos, sed certis e familiis et ferme Mileto accitus sacerdos numerum modo consultantium et nomina audit; tum in specum ingressus, hausta fontis arcani aqua, ignarus plerumque litterarum, edit responsa, versibus compositis super rebus, quas quis mente concepit; et ferebatur Germanico per ambages, ut mos oraculis, maturum exitum cecinisse⁸⁸. » De hoc fonte Tertullianus scribit : « Lymphaticos efficit Colophonis scaturigo dæmoniaci⁸⁹. »

Plinius quoque non solum hujusce fontis fecit mentionem, sed etiam Clarii et Didymei⁹⁰; Cicero autem⁹¹, Diodorus Siculus⁹² et alii plures, Amphiarai, de quo hæc canit Horatius :

..... *Concidit auguria
Argivi domus, ob lucrum
Demersa excidio*⁹³.

Herveto ea longe difficiatiora videntur, quæ Clemens de capris corvisque postea narravit : « Ad harum præstigiæ mercaturæ societatem adducuntur capræ, quæ sunt ad divinationem exercitatæ, et corvi qui hominibus responsa dare ab hominibus docentur⁹⁴. » At Græcus Clementis scholiastes, nondum editus, illum ad Carani, primi Macedonum regis, historiam alluisse arbitrat⁹⁵. Quod quidem his exponit verbis : Καρὰν τῷ Ποιάνθους υἱὸν ἐξ Ἀργούος μέλλοντι ἀποικίαν στέλλειν ἐπὶ Μακεδονίαν εἰς Δελφούς ἐλθόντι ἔχρησεν ὁ Ἀπόλλων⁹⁶.

Φράξο, δὲ Καρὰν, ῥέω δ' ἐμὸν ἔρθεο μῦθον·
Ἐκπρολιπὼν Ἀργος τε καὶ Ἑλλάδι καλλιγύ-
ραια,

Χώρει πρὸς πηγὰς Ἀλιάκμονος, ἔρθεα⁹⁷ ἄν αἰγὰς
Βοσκομέρας ἐσίδης πρώτον· τότε τοι χρὸν ἔστιν
Ζηλωτὸν valein αὐτὸν γινέειν τε προπάσαν.

Ἐκ δὲ τοῦ χρησμοῦ προθυμότερος γενόμενος Καρὰν συντίσιν Ἑλλήσιν ἀποικίαν στείλαμενος, ἐλθὼν εἰς Μακεδονίαν ἔκτισε πόλιν καὶ Μακεδόνων ἐδασίλευε, καὶ τὴν πρότερον καλουμένην Ἑδεσσαν πόλιν, Αἰγὰς μετωνόμασεν ἀπὸ τῶν αἰγῶν· ψαίειτο δὲ τὸ παιδὶν ἢ Ἑδεσσα ὑπὸ Φρυγῶν καὶ Λυδῶν, καὶ τῶν μετὰ Μίδου διαχομισθέντων εἰς τὴν Εὐρώπην. Ταῦτα Εὐφορίων ἱστορεῖ ἐν τῇ ἱστορίᾳ καὶ τῷ Ἰνάχῳ.
« Carano Pœantis filio cum Argos coloniam in Macedoniam deducturus esset, venissetque Delphos, oraculum Apollinis respondit :

*Ausculat, divine Carane, meisque attendito verbis :
Linque Argi Græcique lares, ubi semina semper
Pulchra fuit, vade ad fontes Aliaemonis, atque
Pascentes capras ubi primum videris, illic
Siste gradum, primusque istic tu vivito felix.*

« Alacrior hoc oraculo factus Caranus, cum Græcis aliquot deducta in Macedoniam Colonia, ibi urbem condidit, primusque apud Macedonas imperio potitus, urbem, quæ prius Edessa vocabatur, mutato

⁷⁷ ibid. p. 9. ⁷⁸ Greg. Naz. orat. 4, adv. Julian., p. 307. ⁷⁹ ibid. p. 9. ⁸⁰ Strab. lib. xvii Geogr., p. 813. ⁸¹ Plutarch. De orac. defect., p. 411. ⁸² p. 9. ⁸³ Pausan. lib. xx Phocic., p. 274. ⁸⁴ Lucian. Dial. Jupiter tragœ., p. 693. ⁸⁵ Ammian. lib. xxii, p. 328. ⁸⁶ Suid. ad verb. Κασταλία; Sozom. lib. iii Hist., c. 19, p. 626. ⁸⁷ Tacit. lib. ii Annal., de Germ., p. 268 edit. Paris. 1622. ⁸⁸ Tertul. lib. De anim., c. 50. ⁸⁹ Plin. lib. v Hist. nat., c. 29, et lib. vi, c. 16. ⁹⁰ Cicer. lib. i De divinac., p. 270, et lib. ii De nat. deor., p. 214, et l. iii, p. 247. ⁹¹ Diodor. Sic. l. iii Biblioth., p. 186 et seq. ⁹² Horat. Carm., lib. iii, od. 16. ⁹³ pag. 9.

nomine *Ægeam* a capris voluit appellari. Olim a vero Phryges et Lydi, cæterique qui cum Mida in Europam trajecere, Edessam incolebant. Hæc Euphorion in historia et Inacho. Idem a Justino historico, iis tamen quæ ab Apollinis oraculo dictata fuerunt plane prætermisiss, paulo enodatus scriptum est⁶⁶. Verum cum de capris ad divinationem exercitatis Clemens loquatur, quis illum ad hanc Carani caprarumque seu veram seu fictam historiam alluisse crediderit?

Ad Clementis vero mentem ea fortassis propius accedunt, quæ Diodorus Siculus de invento a capris Delphico oraculo ex vetusta, ut ait, fabularum traditione perhibet⁶⁷. Sæpius enim accidisse dicit, ut si ex pascentibus capris aliqua ad voraginem, ubi fani Delphici aditus postea patuit, semel aspexisset, tum illa « mirum in modum exsultaret, et vocem ab usitata prius dissonam emitteret. » Si quis tamen usurpatum a Clemente ἡσχημένας ἀγέας, « capræ exercitatas, » non his proprie, sed aliis humana arte ad divinandum exercitatis convenire contendat, huic plane penitusque repugnare non audeamus. Attamen cum illæ capræ divinitus, ut paganorum more loquamur, edoctæ et institutæ dici videantur, non jure forsitan inmerito quis conjiciet hanc falulam, apud paganos adeo celebrem, ibi a Clemente nostro refellit atque exagitari.

Pluribus forsitan verisimile illud non censebitur, quod de corvis, ab eodem Clemente commemoratis, observat idem illius Græcus scholiastes : Βοιωτοὶ πολεμοῦμενοι ὑπὸ Αἰολέων, ἔλαβον χρησμὸν, εἰ δὲ πολεμείν. Ὁ δὲ Ἀπόλλων εἶπεν αὐτοῖς· Ὅτι ἂν ἴδῃτε λευκοὺς κόρακας, τότε πολεμήσατε. Κατὰ τινὰ δὲ καιρὸν νέοι τινὲς κατὰ παιδὶν γυψώσαντες κόρακας ἀφῆκαν ἵπτασθαι. Νομίσαντες Βοιωτοὶ τοῦτο τὸν χρησμὸν δηλοῦν, ἐξελθόντες ἐπολέμησαν, καὶ ἀπώλοντο. Ὅθεν καὶ ἡ παροιμία, Εἰς κόρακας, ἀντὶ τοῦ, εἰς ἀπολείαν. Καὶ οὗτοι μαντικοὶ κόρακες ἐνομίσθησαν. « Bœotii, ab Æolibus bello lacessiti, oraculum consuluerunt, utrum ipsis bellum suscipere expediret. Apollo autem eis respondit : Cum corvos albos videritis, tunc bellum gerite. At elapso quodam temporis intervallo pueri per lusu corvos a se gypso illitos dimiserunt. Credentes autem Bœotii hanc esse oraculi explicationem, initio certamine cæsi sunt. Inde proverbium : Ad corvos, hoc est, ad perniciem. Postea vero corvi habiti sunt augurales. » Aristophanis siquidem interpres, ab Erasmo in ejusdem proverbii expositione citatus, rem aliter narrat⁶⁸.

Verum quocunque tandem modo illa se habuerint, huc sane non videtur collineasse Clemens; quippe qui de corvis ab hominibus responsa dare institutis disputet. Porro autem cum vix ulla esset avis, ex qua pagani plura sive ab ortu solis volante, sive ab occasu, seu a dextris, seu a sinistris, seu alio quovis modo auguria agerent, haud dictu facile est de quibus intelligendos sit hic Clementis nostri locus. Non claris siquidem verbis ab eo dicitur quomodo corvi, an simulata voce humana, aut aliis signis responsa hominibus reddiderint. De his autem auspiciis consule, si vacat, Aldrovandum lib. xii *Ornithologie*, cap. 1, pag. 709 et seqq.; Tiraquehum in Alexandri ab Alexandro lib. v *Genial. dier.*, cap. 13, pag. 499, etc., Julium Cæsar. Bulenger. lib. *De oraculis et vatibus*, ac præcipue cap. 5, 6, 9, 128 et 150; Joannem Antonium Venerum lib. *De oraculis et divinat. antiquorum*, et Plutarchi librum *De oraculorum defectu*, tom. II, pag. 409 et seqq.

77 ARTICULUS II.

De turpibus apud paganos ludis et certaminibus Pythiis, Isthmiis, Nemeis et Olympicis; de mysteriis in Sagra et Alimunte.

Quam turpis, impia et absurda apud paganos fuerit ludorum certaminumque Pythiorum, Isthmiorum, Nemeorum, atque Olympicorum origo, paucis Clemens aperit⁶⁹. Quæ autem ibi scribit, hæc et ab Eusebio de verbo ad verbum sunt transcripta, et nulli, uti putamus, incognita esse possunt. Verumtamen si ea fasius tibi explicari volueris, ad Natalem Comitem, qui longam de eorum unoquoque, sicut Fasoldus et Meursius de Olympicis, disputationem instituit⁷⁰. Prætermittere tamen non possumus illa Helladii apud Photium de iis ludis certaminibusque verbis : « Primo quidem instituta fuerunt Panathenæa; deinde Eleusinia mortuo Pelia certamina Thessali instituerunt; post Isthmia in honorem Melicertæ; inde ab Hercule Olympica; dehinc Nemea, mortuo Archemoro; postremo post casum Cirrhæ Pythia instituta sunt⁷¹. » Ipsemet vero Clemens noster in primo *Stromatum* libro docet Isthmia a Glaucō propter Melicertam p si elapsos a Moysis principatu 296 annos fuisse constituta⁷². De his porro aliisque supra memoratis ludis et certaminibus adisis Guillelmum Loya, qui chronologicam eorum seriem duobus abhinc annis Oxoni divulgavit.

Magnam porro difficultatem Hervelo ea creaverunt, quæ Clemens addidit : « Quæ vero in Sagra mysteria, et quæ in Alimunte Atticæ, circumscripta sunt Athenis, mundi autem sunt probrum et dedecus, et certamina, et phalli Baccho consecrati⁷³. » Palam enim et aperte ille ipsemet declarat se horum mysteriorum, Atticæ finibus circumscriptorum, mentionem qui fecerit scriptorem invenisse nullum.

Sed ipsi neque satis diligenter exploratum videtur utrum Clementis nostri textus integer aut depravatus esset, neque mysteria Cereris Eleusinæ et Bacchi satis comperta. Nam Græca auctoris nostri verba sic in editis leguntur : Ἀλλὰ τὰ μὲν ἐν Ἑλλάδι μυστήρια, καὶ τὰ ἐν Ἀλφειοῦντι τῆς Ἀττικῆς, Ἀθηνῶν περιώρισται, αἰσχος δὲ κοσμητὸν, οἱ τε ἄγῳνες καὶ οἱ φάλλοι οἱ Διονύσου ἐπιτελοῦμενοι. Clarum vero et perspicuum est ibi plura turpia et obscena ethnicorum mysteria a Clemente nostro jure ac merito vexari atque proscribi.

Sed priora verba adulterationis postulat Meursius, qui pro ἐν Ἑλλάδι μυστήρια legendum esse contendit ἐν Ἀγρᾷ μυστήρια⁷⁴. Nec plane quidem immerito. Nam emendationem suam ille probare nititur cum Stephani, tum Eustathii auctoritate; et illius quidem de Agra dicentis : « Agra et Agræ locus, singulariter et pluraliter. Est autem Atticæ ante urbem, in quo parva mysteria celebrantur. » Eustathii vero, qui in Homeri *Iliad.* ii hæc animadvertit : « Nomen Agra est et Agræ, ubi parva agebantur mysteria, quæ dicuntur in Agris. » Quamobrem censet idem ipse Meursius Clementem de minoribus Cereris Eleusinæ mysteriis, quæ Agræ celebrabantur, esse intelligendum.

In manuscriptis tamen Græcis nostris codicibus eadem omnino lectio atque in editis constantissime exhibetur. Neque dicat, velim, id factum esse simili librorum dicitantia et hallucinatione. Et enim in notulis ad marginem adjectis illud ad explicandam vocem Ἑλλάδα scholion legitur : Πόλις τῆς Ἰταλίας, ἀπ' ἧς καὶ ἡ παροιμία· Ἀληθέστερα

⁶⁶ Justin., Hist. Init. lib. vii. ⁶⁷ Diodor. Sic. lib. xvi Hist., p. 523. ⁶⁸ Erasmi. Adag. ⁶⁹ pag. 31. ⁷⁰ lib. v Mythol., c. 1, 2, 3, 4; Fasold. De festis Græc., decad. 1, fest. 1; Meurs. Græc. iæ feriat. lib. v. ⁷¹ Phot. Biblioth. cod. 279, p. 1590. ⁷² lib. i Strom., p. 335. ⁷³ pag. 21. ⁷⁴ Meurs. De Cer. Eleus., c. 6.

τῶν ἐπὶ Σάγρα. Quod quidem adagium a Cicerone confirmatur, explicaturque: « Nam de Sagra Græcorum, ait, etiam est vulgare proverbium: qui quæ affirmant, certiora esse dicunt, quam illa quæ apud Sagram ⁶². » Strabo autem nobis insuper unde ortum sit illud proverbium, sic evolvit: « Post Locros sequitur Sagra fluvius, quem feminino genere efferunt: ad eum est templum Castorum. 200,000 Locrenses cum Rheginis de 103,000 Crotoniatarum pugna commissa victoriam reportarunt. Atque hinc aiunt tractum contra fidem rei derogantes: Veriora sunt hæc rebus apud Sagra gestis ⁶³. »

Sed ibi, uti certe vides, non de urbe sed de fluvio loquitur. Atque ut Plinium taceamus ⁶⁴, Cicero quoque idem prius dixerat: « Cum ad fluvium Sagram Crotoniata Locri maximo prælio devicissent, eo ipso die auditam esse eam pugnam ludis Olympiæ memoriæ proditum est ⁶⁵. » Atqui hæc mysteria, de quibus Clemens noster disputat, in urbe potius quam ad fluvii ripas peracta fuisse quis negaverit? Vero igitur similior videtur Meursii correctio quam manuscriptorum quantumvis veterum lectio, quæ ex amanuensi quodam librario,

A cui Sagra magis quam Agra nota erat, fortasse prodit.

De aliis autem mysteriis, quæ Alimunte fieri solebant, isthæc Herveto incognita Arnobius litteris consignavit: « Pudor me habet Alimontia illa proferre mysteria, quibus in Liberi honorem patris, phallos subrigit Græcia ⁶⁶. » Verum multi haud dubie suspicabuntur hæc non aliunde quam ex Clemente nostro fuisse delibata. Si res autem ita se habeat, quæret sane aliquis utrum Arnobius verum auctoris nostri perceperit sensum, et vera dixerit. Ab illo siquidem Alimuntia et Bacchi mysteria confunduntur, quæ videntur a Clemente nostro non obscure distingui. Sed illa si a se invicem Clemens secernat, Alimuntia certe a prœoribus Agræ fieri solitis minime distinxisse plurimis procul dubio videbitur. Quapropter haud ægre nobis persuadebit aliquis Clementem de iisdem, quæ tam Alimunte quam Agræ celebrari consueverant, loqui Cereris Eleusinæ mysteriis, nisi alius quispiam ipsum toto illo in loco non de aliis quam obcenissimis Bacchi phallis sermonem fecisse demonstrat.

CAPUT XI.

Philosophorum et poetarum ethnicorum de diis primisque rerum principiis opiniones, et de iis quos atheos nuncupaverunt.

ARTICULUS I.

De prima philosophorum classe, qui unum aut plura elementa dixerunt prima esse principia rerum; de opinione Thaletis, Anaximenis, Diogenis Apolloniatis, Parmenidis, Hyspasi Metapontini, Heracliti, et Empedoclis; ubi et de Macedonibus ac Sarmatis.

Ne quis absurdissimas, de quibus hucusque disputavimus, desipientis humani ingenii opiniones, vel potius immania ac sædissima humanarum opinionum monstra, ab infimæ tantum plebis aut imperiti vulgi hominibus asserta et propugnata fuisse causaretur; idcirco Clemens ad omnia philosophorum, de primis rerum principiis, seu de Deo **78** ipso, documenta invicte refellenda aggreditur, eaque a veritate et recta ratione penitus abhoruisse demonstrat ⁶⁸. Manifestum itaque facit philosophos, qui ignem vel aquam primum principium constituerant, illud a Persis, aut Sarmatis, aut magis accepisse, quemadmodum ex eadem philosophorum opinione inductum vulgus Vulcano ac Neptuno divinitatem attribuere postea edoctum est. Quid enim, ait Clemens, Vulcanus, nisi ignea; quid Neptunus, nisi humida quædam substantia?

Sed agesis, et attento nobiscum perpende animo quanta sinceritate et diligentia ille varias eorumdem philosophorum opiniones recenseat, easque impugnet, refellat, et funditus evertat. Tres autem potissimum eas distinguit in classes, quarum prior illorum est, qui prima rerum principia vel in uno vel in pluribus elementis statuenda esse falso crediderunt. A Thalete autem Milesio, qui aquam, et ab Anaximene pariter Milesio, qui aerem primum principium esse arbitrabantur, exordium duxit ⁶⁹. At de utroque illo philosopho nos alibi disputavimus ⁷⁰.

Diogenem vero Apolloniatem Anaximenes opinioni subscripsisse non dubitanter asseverat. Et recte quidem. Nam de hoc eodem Diogene pulchre Cicero: « Quid aer, inquit, quo Diogenes Apolloniatem utitur Deo, quem sensum habere potest, aut quam formam Dei ⁷¹? » Attamen Diogenes Laërtius hunc eidem aeri mundos infinitos et infinitum inane addidisse testatur: « Diogenes Apollonienis filius, Apolloniatem fuit, vir physicus et eloquentia in primis clarus. . . . Quæ autem opinatus est, sunt ista: Elementum esse aerem, mundos infinitos, et inane infinitum, densumque aerem ac rarecentem mundos gignere. Nihil ex eo quod non sit, fieri; neque in id quod non sit, corrumpi ⁷². » Verum si ex aere mundi gignantur, solus ex ejus opinione aer, minime vero mundi etiam infiniti elementum primumque principium dici debent. Quod quidem ex iis liquidius perspicui potest, quæ Plutarchus apud Eusebium de eadem Diogenis sententia memoriæ prodidit: « Diogenes Apolloniata aerem elementum ponit, moveri autem universa, et infinitos esse mundos affirmat. Cæterum ejusmodi somniat eorum motionem; scilicet cum universum ita moveretur, ut rarius hic, alibi densius fieret, ubicunque major densitas contingeret, ibi convolutionem quandam effecisset, tum similem in modum cætera; quæ autem omnium levissimæ partes essent, eas regione superiori occupata, solem produxisse ⁷³. » Porro autem Augustinus addit eum docuisse sine divina ratione, cujus aer compos est, ex eo nihil posse fieri: « Aerem quidem dixit, » Augustini verba sunt, « rerum esse materiam, de qua omnia fierent; sed eum esse compotem divinæ rationis, sine qua nihil ex eo fieri posset ⁷⁴. »

Pergit Clemens, et deos a Parmenide ignem et terram introductos perhibet. Idem a Laërtio antea traditum legitur: « Parmenides, inquit, Pyretis filius, Eleates, Xenophontis auditor fuit; tametsi

⁶⁸ Cicer. lib. iii De nat. deor., p. 241. ⁶⁹ Strab. lib. vi Geogr., p. 261. ⁷⁰ Plin. lib. iii Nat. hist., c. 10. ⁷¹ Cicer. lib. ii De nat. deor., p. 244. ⁷² Arnob. lib. v Adv. gent. ⁷³ pag. 42 et 43. ⁷⁴ pag. 42. ⁷⁵ lib. ii Appar., dissert. 2, c. 7, § 29. ⁷⁶ Cicer. lib. i De natur. deorum, p. 200. ⁷⁷ Laert. lib. ix De vitis et dogm. philosoph., § 57. ⁷⁸ Euseb. lib. i Præpar. evang., c. 8, p. 25. ⁷⁹ Aug. lib. viii De civit., c. 2.

eum Theophrastus in epitome Anaximandrum divisisse tradat. . . . Primus hic terram globosam dixit, et in medio sitam, duoque esse elementa, ignem et terram; illum opificis, hunc materiae tenere ordinem. . . . Floruit Olympiade sexagesima nona ⁷⁴.

Nobis tamen aliquis forsitan objiciet unum tantum principium, scilicet ignem ab eodem Parmenide constitui. Nonne enim, inquit ille, id Cicero his memorat verbis? « Parmenides ignem, qui moveat terram, quæ ab eo firmatur ⁷⁵. » Respondet Aldobrandinus Parmenidem de principio efficiente Juntaxat loqui, et quia terram ab igne formari adiecit, aliud ab ipso indicari principium ⁷⁶. Sed hac responsione nodus difficultatis potius secari videtur, quam solvi; nisi dixeris terram ab igne, sicut materiam, ut aiunt, a forma sic effingi, ut ab eo suam speciem et figuram accipiat. Hac quippe explicatione facilius intelliges, ignem, sicuti dixit Laertius, opificis et terram materiae tenere ordinem. Sed nostrum forsitan in hocce parum sibi constantis hominis errore enucleando frustra teritur tempus. Plures siquidem alios deos, vel deorum potius monstra, ab illo ipso Parmenide inventa sic alibi docet Cicero: « Parmenides commentitium quiddam coronæ similitudine efficit, Stephanem appellat, continentem ardore lucis orbem, qui cingit cælum, quem appellat Deum. In quo neque figuram divinam, neque sensum quisquam suspicari potest. Multa ejusdem monstra, quippe qui bellum, qui discordiam, qui cupiditatem, cæteraque generis ejusdem ad Deum revocat, quæ vel morbo, vel somno, vel oblivione, vel vetustate delentur. Eademque de sideribus, quæ reprehensa jam in alio, in hoc omitantur ⁷⁷. » Denique præter Aldobrandinum aliosque Laertii scholiastas, poteris Vossium consulere ⁷⁸, atque etiam Lescapierium, qui hanc Parmenidis coronam in bonam partem explicare conatur.

Non alium Hippaso Metapontino et Heraclito Ephesio præter ignem Deum fuisse nobis Clemens postmodum auctor est. Simili quoque modo hanc utriusque philosophi opinionem exponit Plutarchus ⁷⁹, et ex Plutarcho Eusebius: « Heraclitus et Hippasus Metapontinus (verba sunt Plutarchi) ignem omnium esse rerum principium perhibuerunt. Omnia enim dicunt ex igne nasci ⁸⁰. » At in Diogenem Laertium, qui de utroque separatim disputat ⁸¹, legis Menagii aliorumque observationes. Nos vero de Heraclito et Empedocle, quem huic Clemens subjunxit, ac de illorum sententiis sermonem alibi fecimus ⁸². Quapropter obiter hic movebimus quod Clemens adjunxit, et Heryetus sibi incompertum esse declarat, Macedones et Sauromatas ignem coivisse; illud a Vossio tam discrete explanari, ut inde huic Clementis nostri loco non minima lux afferatur ⁸³.

ARTICULUS II.

De secunda classe philosophorum, qui aliquid elementis sublimius dixerunt esse primum rerum principium, de opinione Anaximandri, Anaxagoræ, Archelæi, Leucippi, Metrodori, Democriti, Heraclidis, et de utriusque idolis, seu imaginibus; utrum Metrodorus fuerit Heracliti discipulus; de opinione Alcmaeonis, Xenocratis, Chalcedonii, Stoicorum, Aristotelis, Theophrasti, et Epicuri.
Secunda philosophorum in classe Clemens eos

A collocat, qui aliquid sublimius præstantiusque elementis primum statuerunt esse rerum omnium principium. Tres autem eis duces præficit, Anaximandrum, Anaxagoram et Archelaum, qui primo pro principio infinitatem habuerunt, ita tamen, ut duo posteriores mentem illi præsepe voluerint ⁸⁴. Quamobrem ille alibi de Anaxagora: « Primus, ait, Anaxagoras mentem rebus adhibuit ⁸⁵. » Enodatus vero hanc illius opinionem narrat Cicero lib. 1 *De natur. 79 deor.*, pag. 199, et lib. 14 *Academic. quæst.*, pag. 35; Diogenes Laertius lib. 11 *De vitis et dogm. philosophorum*, in quem vides Menagii aliorumque varias animadversiones; Plutarch. lib. 1 *De placit. philosoph.*; Tertull. lib. *De anima*, cap. 12; Eusebius lib. 1 *Præparat. evangel.*, pag. 504. De illis tandem tribus philosophis nos quoque alio in libro quædam perstrinximus ⁸⁶.

B Hos autem apud Clementem nostrum excipiunt Leucippus et Metrodorus Chius, qui duplex esse principium, scilicet plenum et inane, opinabantur ⁸⁷. Clemens tamen id tanquam omnino certum et exploratum asserere non audet. Ibidem enim addidit ὁς εἶχεν, « ut videtur. » Tullius vero ulla absque hæsitazione hanc fuisse Leucippi opinionem, seu potius errorem affirmat ⁸⁸; quamvis illa paulo aliter a Diogene Laertio hunc exponatur in modum: « Universum infinitum ait: hujus partem plenam esse, partem inanem; et elementa ait, mundosque ex iis infinitos esse, et in illa dissolvi ⁸⁹. » Plutarchus quoque Metrodorum huic omnino suffragari apud Eusebium aperte significat ⁹⁰.

C Utrum autem idem ille Metrodorus in hac sententia diu perseveraverit, in dubium haud immerito vocari potest. Quædam etenim illius verba a Cicerone citantur, quibus nos scire aliquid præfractæ negabat: « Metrodorus Chius, » ita loquitur Cicero, « initio libri, qui est de natura: Nego, inquit, scire nos, sciamusne aliquid, an nihil sciamus, ne idipsum quidem nescire, aut scire, scire nos, nec omnino, sitne aliquid, an nihil sit ⁹¹. » Unde Laertius de eodem Metrodoro: « Hic se ne id quidem scire dicebat, quod nihil sciret ⁹². » Menagius tamen hæc in Laertii textum a male feriato quodam scriptore intrusa idcirco suspicatur, quod ibi de Metrodori dogmatibus sermo non esset. At cum ex Cicerone constet hunc fuisse Metrodori errorem, nullius certe momenti est hæc Menagii ratio. Quid enim prohibet, quin Laertius, ubi in philosophi illius mentionem incidit, hanc absurdam ejus opinionem obiter crediderit esse notandam? Ut ut sit, Aristocles apud Eusebium refert eundem Metrodorum iis adhuc subscripsisse, qui somniaverant, « cujusmodi quilibet appareat, ejusmodi etiam illud esse. De cæteris affirmari a nobis certo nihil posse ⁹³. » Nec morari quemquam debet tanta tanque stupenda hocce in philosopho inconstantis animi levitas. Quid enim mirum si hic alique philosophi, a veritate toto cælo aberrantes, in tam varias sibi-que adeo repugnantes sententias abierint?

D Majorem difficultatem Herveto ea sane habere videntur, quæ Clemens de Democrito continenter subnectit: « Ab his autem duobus, » Leucippo et Metrodoro, « mutata adiecit simulacra, seu rerum species, τὰ εἰδωλα, Democritus Abderitanus ⁹⁴. » Fatur siquidem Hervetus hunc, ut Aristoteles perhibet, pleno et inani corpora insectabilia, quæ atomi dicuntur, adjunxisse. An autem Democritus ea ita

⁷⁴ Laert. lib. 14 *De vitis et dogm. philosoph.*, § 21. ⁷⁵ Cicero. lib. 14 *Academic. quæst.*, p. 47, init. ⁷⁶ Aldebr. in civit. Laert. locum. ⁷⁷ Cicero. lib. 1 *De natur. deorum*, p. 199. ⁷⁸ Voss. lib. *De philos. lect.*, c. 7. ⁷⁹ Plutarch. lib. 1 *De plac. philos.*, p. 877. ⁸⁰ Euseb. l. xiv *Præpar. evang.*, c. 14, p. 748. ⁸¹ Laert. lib. viii *De vitis et dogm. philos.*, § 84, et lib. ix, § 1 et seq. ⁸² Appar. lib. 11, dissert. 2, c. 7, § 29. ⁸³ Voss. lib. 11 *De orig. et progr. idolol.*, c. 64 et seq. ⁸⁴ pag. 43. ⁸⁵ lib. 11 *Strom.*, p. 364. ⁸⁶ lib. 11 *Apparat.*, loc. cit. ⁸⁷ ibid. ⁸⁸ Cicero. lib. 14 *Academic. quæst.*, p. 33. ⁸⁹ Laert. lib. 14 *De vitis et dogm. philos.*, § 30 et 31. ⁹⁰ Euseb. lib. 1 *Præpar. evang.*, c. 8, p. 24. ⁹¹ Cicero. lib. 14 *Acad. quæst.*, p. 24. ⁹² Laert. lib. 14 *De vitis et dogm. philos.* in Vita Anaximandri, § 28. ⁹³ Euseb. l. xiv *Præpar. evang.*, c. 20, p. 766. ⁹⁴ pag. 43.

vocaverit, vel Clemens ludificans ea appellaverit εἰδῶλα, a se certo affirmari posse inficiatur. Sed quid his Ciceronis verbis clarius et luculentius? « Democriti atomi, inane, imagines, quæ idola nominant, quorū incurisone non solum videamus, sed etiam cogitemus »⁹⁶. » Alibi vero: « Quem tu Marium visum a me putas? Speciem, credo, ejus et imaginem, ut Democrito videtur. Unde profectam imaginem? A corporibus enim solidis, et a certis figuris, vult fluere imagines »⁹⁷. » Eadem porro non solum ab illo aliis in libris, sed etiam ab Augustino traduntur⁹⁸. Ex quibus colligi potest idem a Laertio his etsi paulo obscurioribus verbis significari: « Ὁρᾶν δὲ ἡμᾶς κατ' εἰδῶλων ἐμπτώσεις, « intueri nos incidentibus rerum imaginibus »⁹⁹. » Porro autem Clemens Heraclidem Ponticum ad illam Democriti opinionem accessisse scribit: « Heraclides Ponticus alicubi ad Democriti abripitur simulacra »¹⁰⁰. » Et hunc quidem suos puerilibus fabulis infecisse libros testis nobis est Cicero¹⁰¹.

Quod autem ibidem Clemens Democritum a Leucippo et Metrodoro suam opinionem desumpsisse addidit, negotium forsitan alicui facesset. Etenim non solum Suidas¹⁰², sed ipsemet Clemens alibi scribit Metrodorum fuisse Democriti auditorem¹⁰³. Quapropter Menagius alium Suidæ locum, ubi sic habetur: « Ἀλεξάνδρου τοῦ μαθητοῦ τοῦ Χίου οὗ διδάσκαλος ἦν Μετρόδωρος ὁ Ἀδερσίτης », censet esse emendandum, ibique legendum ἦν Δημόκριτος ὁ Ἀδερσίτης. Ita sane persuasum omnino habebat Democritum fuisse Metrodori Chii præceptorem. Non id tamen adeo certum erat, ut nullus plane relictus esset dubitandi locus. Laertio enim si fidem habemus, varix erant de ejusdem Metrodori magistro opiniones: « Metrodorum alii, inquit, Nessum Chium, alii Democritum audisse tradunt »¹⁰⁴. » Cæterum quamvis Democritum audierit Metrodorus, nihil tamen vetat, quominus præceptor, rejecta priore sententia, aliam deinceps, quam veriolem putabat, discipuli opinionem amplexus sit.

Incompertum sibi adhuc esse scribit Hervetus unde Clemens noster accepit Alcmaeonem Crotoniatem docuisse astra, utpote quæ sint animata, revera esse deos. Nihil siquidem ait ea de re a Diogene Laertio, vel Plutarcho traditum. Quid ergo sibi voluit Laertius, cum de eodem Alcmaeone scripsit: « Lunam hanc sempiternam habere naturam dixit »¹⁰⁵? Quis, amabo te, sempiternam potest habere naturam, nisi Deus ipse, vel qui divina natura præditus est?

Sed si hæc Herveto non sufficient, adeat Ciceronem, et eum longe clarius expressiusque de hac Alcmaeonis opinione loquentem audiat: « Crotoniates autem Alcmaeo, qui soli et lunæ reliquisque sideribus, animoque præterea divinitatem dedit, non sensu sese mortalibus rebus immortalitatem dare »¹⁰⁶. » Hæc certe Hervetum quomodo fugerint, quis non viretur?

Progrediamur, et Clementem nostrum de aliis philosophis disputantem sequamur: « Xenocrates, inquit, fuit hic Carthaginensis, septem quidem deos planetas, octavum vero, qui ex his omnibus constat, mundum tacite significat »¹⁰⁷. » In nostris cum editis, tum manu exaratis codicibus habetur Καρχηδόνιος, Hervetus tamen legendum putat Χαλκηδόνιος, quandoquidem Laertius hunc Chalcedonen-

A sem, Χαλκηδόνιον, fuisse scribit. Et Casaubonus quidem observat, in antiquis Laertii libri editionibus verbum Καρχηδόνιος representari, sed omnino mendose, eique Χαλκηδόνιος, quod Menagius in regio Laertii codice reperiri monet, esse substituendum. Ilac autem codicum varietate ac dissensione quid statuendum sit si quæras, a Cicerone forsitan id discere poteris, qui Xenocratem Chalcedonium sic appellat: « Speusippum sororis filium Plato philosophiæ quasi hæredem reliquit: duos autem præstantissimos studio atque doctrina Xenocratem Chalcedonium, et Aristotelem Stagyritem »¹⁰⁸. » Ciceroni vero Ælianus, Suidas et Theodoretus aperte suffragantur¹⁰⁹.

80 Neque opponas velim, ab ipsomet Clemente nostro Xenocratem loco citato, et alibi Καρχηδόνιον cognominari: ab illo enim alicubi Χαλκηδόνιος etiam vocatur¹¹⁰. Illius porro de octo diis sententia a Cicerone, jam laudato, hunc exponitur in modum: « Xenocrates deos octo esse dicit, quinque eos, qui in stellis vagis nominantur, unum qui ex omnibus sideribus, quæ infixa cælo sunt, ex dispersis quasi membris simplex sit putandus Deus; septimum solem adjungit, octavamque lunam: qui quo sensu beati esse possint, intelligi non potest »¹¹¹.

Sed hunc Ciceronis locum Hervetus non magis intellexisse videtur, quam ea, quæ de Stoicorum opinione Clemens continenter subnectit: « Sed nec prætermittam Stoicos, qui omnem quantumvis vilem et abjectam materiam dicunt Deum pervadere, qui aperte suam philosophiam afficiunt dedecore »¹¹². » Recte quidem, inquit Hervetus, si Stoici Deum corporea forma, secus autem si, ut probabilis ipsi videtur, incorporeo et spirituali modo res omnes pervadere crediderint. Clementem itaque falsi insinuat, ac Stoicos ab illo immerito reprehensos fuisse opinatur.

Siccinne ergo Hervetus, cum hæc scriberet, eorum oblitus fuerat, quæ Clemens in suis *Stromatum* libris tam constanter postea asseruit? « Quinetiam Stoici non recte dicunt Deum, cum sit corpus, viliissimam pervasisse materiam. » Alio autem in libro: « Non est Deus humana forma præditus, ut audiat, neque ei sensibus est opus, ut placuit Stoicis, maxime auditu et visu; non posse enim unquam aliter apprehendere »¹¹³. » Nunquid igitur et ibi Hervetus Clementem erroris et lapsus postulabit? Ejusdem ergo erroris postulet Aristoclem, qui de Stoicis hæc in septimo *De philosophia* libro memorix prodidit: « Rerum elementum, uti Heraclitus, ignem esse volunt, ejus vero principia materiam, atque Deum, ut Plato; verum hoc discrimine, quod Stoici ambo illa, tam efficiens quam patiens, corpora esse dicant; Plato contra primum illum effectorem incorporeum auctorem esse statuat »¹¹⁴. » Erroris quoque et eos accuset, qui apud Ciceronem aiunt omnia a Stoicis ad igneam vim referri¹¹⁵. Unde etiam Plutarchus: « Stoici, inquit, communius Deum pronuntiant esse ignem artificiosum, via ingredientem ad mundi procreationem, qui mundus in se contineat omnes seminales formas, ex quibus singula fato nascantur. At spiritum quidem per totum penetrare mundum, nomina autem a materiæ, quam pervadit, sumere mutationibus. Ad hæc Deum esse mundum, stellas, terram, supremum autem omnium deorum esse mentem, quæ est in æthere »¹¹⁶.

⁹⁶ Cicer. lib. II De finib. bon. et mal., pag. 42. ⁹⁷ lib. II De divin., pag. 299; lib. I De nat. deorum, pag. 200, et 212, 294. ⁹⁸ August. epist. 119, ad Diosc., pag. 340. ⁹⁹ Laert. lib. IX in Vita Democriti, pag. 44. ¹⁰⁰ Cicer. lib. I De natura deorum, pag. 200. ¹⁰¹ Suidas ad verbum Δημόκριτος. ¹⁰² Clem. lib. I Strom., pag. 301. ¹⁰³ Suidas in verbo Πύρρων. ¹⁰⁴ Laert. lib. IX De vitis et dogm. philos., § 83. ¹⁰⁵ Cicer., in libro I De natura deorum, pag. 199. ¹⁰⁶ pag. 44. ¹⁰⁷ Cicer. lib. I Academ. quæst., pag. 6. ¹⁰⁸ Ælian. lib. XIII; Var. hist., § 9; Theod. t. IV, p. 529. ¹⁰⁹ Clem. lib. II Strom., p. 419, et lib. V, p. 590 et 604. ¹¹⁰ Cicer., in libro I De natura deorum, p. 200. ¹¹¹ pag. 44. ¹¹² Clem. Strom. lib. I, pag. 295, et lib. VII, p. 720. ¹¹³ Euseb. lib. XV Præpar. evang., c. 14, p. 816. ¹¹⁴ Cicer. lib. III De nat. deor., p. 244. ¹¹⁵ Plutarch. lib. I De placit. philos., c. 7, p. 881.

Neque tamen una erat Stoicorum hæc de æthere sententia. Nam celeberrimus inter illos Cleanthes, quod alii ætheri, id, ut testis est Cicero, soli tribuebat: « Zenoni et reliquis fere Stoicis æther videtur summus Deus, mente præditus, qua omnia regantur. Cleanthes, qui quasi majorum est gentium Stoicus, Zenonis auditor, solem dominari et rerum potiri putat ¹⁹. » At porro ii, qui supremum Deum et spiritum et mentem sive in æthere, sive in sole esse arbitrabantur, hunc tamen igneam atque adeo corpoream substantiam dicebant. Et certe quamvis ex iis acutiores aliqui supremum Deum nihil nisi incorporeum spiritum existimassent, non idcirco tamen erroris arguendus erat Clemens noster, qui Stoicis eam ascripsit opinionem, qua fere omnes revera dicebantur. Videsis Justum Lipsium et Lescalopierum, qui Stoicos hoc errore, quem plerique omnes illis attribuunt, aliquantulum liberare conatur ²⁰.

Tum deinde Clemens variam fluxamque, ac plane inconstantem Aristotelis de Deo sententiam merito explodit ²¹. Quæ quidem a Cicerone paulo liquidius explicatur: « Aristoteles, inquit, in tertio de philosophia libro, multa turbat, a magistro Platone uno dissentiens; modo enim menti tribuit omnem divinitatem; modo mundum ipsum Deum dicit esse, modo quemdam alium prædit mundo, eique eas partes tribuit, ut replicatione mundi quadam motum regat, atque tueatur; tum cœli ardorem Deum dicit esse, non intelligens cœlum mundi esse partem, quam alio loco ipse designavit Deum ²². »

Quod autem Clemens adiecit: « Qui usque ad lunam ejus definit providentiam; illud sane his confirmatur Ambrosii verbis: « Aristoteles asserit usque ad lunam ejus descendere providentiam ²³. » Quæ quidem sententia ipsi adhuc, ut in nostris in illum Ambrosii locum observationibus demonstratum est, a Laertio vindicatur ²⁴. Scimus quidem plures hujusce principis philosophorum discipulos multa in illius scripsisse defensionem. An vero eum sibi semper constitisse, et recte de Deo sensisse probaverint, aliorum sit judicium.

Neque majorem Theophrasti, quam familiaris ejus Aristotelis in sua sententia constantiam fuisse hunc Clemens scribit in modum: « Eresius autem ille Theophrastus, familiaris Aristotelis, alicubi quidem cœlum, alicubi vero spiritum, Deum esse existimat ²⁵. » In eandem Theophrasti levitatem et mobilitatem haud segnis Cicero invehitur: « Nec vero, ait ille, Theophrasti inconstantia ferenda est; modo enim menti divinum tribuit principatum, modo cœlo, tum autem signis sideribusque cœlestibus ²⁶. » Quis porro fuisse ille Theophrastus, si scire velis, Laertium consule, Vossium, et alios ²⁷.

Epicuro nullam plane fuisse Dei providentiam recte quidem postea Clemens asserit ²⁸, idque assensu suo comprobatur Ambrosius: « Nihil, inquit, Deum curare de nobis Epicurei dicunt ²⁹. » De hoc autem Epicuri impio errore vide, si lubet, nostras in hunc Ambrosii locum observationes.

ARTICULUS III.

De tertia classe philosophorum, qui de Deo veriora docuerunt; de Platone, Antisthene, Xenophonte, Cleanthe, et Pythagora, ejusque sectatoribus.

Ad eos deinceps Clemens venit philosophos, qui a nullo homine Deum vel cognosci, vel divinam ejus naturam explicari posse, vel qui tandem

A unum tantummodo Deum esse docuerunt ³⁰. Primum autem omnium accersit Platonem, qui ait Deum inventu omnino esse difficilem, aut si ab aliquo inventiatur, ab eo non posse explicari. Ubi autem hæc Plato dixerit, ex Cicerone accipies: « In *Timæo* patrem hujus mundi nominari negat posse, in *Legum* autem libris quid sit omnino Deus, inquiri oportere non censet ³¹. »

Quamvis autem id verum sit, ostendit tamen Clemens non idcirco a veri desistendum investigatione Dei, quem omnes, ac ii in primis qui doctrinæ et litteris operam navant, unum esse vel etiam inviti fateantur necesse est. Etenim ipsemet Plato recte in *Timæo* docuit eum esse non modo omnium regem et causam, sed veritatis quoque mensuram. Addit autem ³² Clemens ab Hebræis Platonem hausisse non solum hoc veræ religionis documentum, sed alias quoque divinas leges; de quibus jam in superiori libro aliquid perstrinximus ³³, et adhuc infra dicendum erit.

B Secundum post Platonem verus divinæ naturæ assertor a Clemente nostro advocatur Antisthenes, de quo ita ille: « Antisthenes non hoc quidem cynicum cogitavit, sed ut qui esset Socratis familiaris, dicit Deum nulli esse similem; quare nemo eum potest discere ex imagine ³⁴. » Quod quidem Ciceronis auctoritate stabiliri potest et corroborari: « Antisthenes in eo, inquit, libro qui *Physicus* inscribitur, populares deos multos, naturalem unum esse dicit ³⁵. » Eadem fere apud Minutium Felicem legimus ³⁶. Cur autem Clemens ibi adjecerit: « Non hoc cynicum cogitavit, sed ut qui esset Socrati familiaris, » si quis a nobis sciscitetur, huic respondebimus illud ab eodem Clemente alibi perspicue his enucleatum esse verbis: « Socratem cum audivisset Antisthenes, sectam introduxit Cynicam ³⁷. » Et id sane ex Laertio disertissime astruitur ³⁸, quamvis nonnulli in dubium vocaverint num ille revera sectæ Cynicæ princeps fuerit et auctor. Sed de hac philosophorum secta ejusque parente dicitur in sequenti dissertatione, cap. 17, § 1.

C Xenophon autem, pergit Clemens, tametsi Socratis cicutam timeret, Antistheni nihilominus revera patrocinatus est ³⁹. De eo enim hæc palam et aperte scriptis tradidit: « Qui omnia movet, et quieta efficit, magnus quidem est, et aperte potens, sed cujusmodinam sit forma, non apparet ⁴⁰. » Cicero tamen hæc non illius, sed Socratis nomine dicta memorat: « Xenophon facit in iis, quæ a Socrate dicta retulit, Socratem disputantem formam Dei quæri non oportere, eundemque et solem, et animum deum dicere; et modo unum, tum autem plures deos ⁴¹. » Sed sub his, atque ob veneni timorem obscuris, loquendi modis vera illius et ex Sibyllæ carminibus, sicuti ait Clemens ⁴², deducta de Deo sententia, non ita latitabat, ut ab aliis saltem peritioribus facile agnosci non posset. Ad Lescalopierii in citatum Ciceronis locum notas et animadversiones.

Audacior Xenophonte fuit Cleanthes, Pisidæus, vel potius, ut ex Laertio et Plutarcho discimus ⁴³, Assius, Ἀσσιός, nimirum Assu, Troadis, ut ait Strabo, urbe oriundus. Testatum quippe facit Clemens illum quid de Deo sentiret non classee, et verbis, a se ibidem transcriptis, suam de illo divinisque ejus perfectionibus et attributis publice aperuisse sententiam ⁴⁴. At ne quid tamen dissimule-

¹⁹ Cicer. lib. iv Academ. quæst., p. 34. ²⁰ Lips. lib. i Physiol. Stoic., c. 8; Lescalop. in § 58, lib. ii Cicer. De nat. deor., ²¹ pag. 44. ²² Cicer. lib. i De nat. deor., p. 200. ²³ Ambros. lib. i De offic., c. 13. ²⁴ Laert. lib. v De vitis et dogm. philos., § 32. ²⁵ pag. 44. ²⁶ Cicer. lib. i De nat. deor., p. 200. ²⁷ Laert. lib. viii De vitis et dogm. philos. in ejus vita; Voss. De philos. sect., c. 17. ²⁸ pag. 44. ²⁹ Ambros. lib. i De offic. min., c. 13. ³⁰ pag. 45. ³¹ Cicer. lib. i De nat. deor., p. 200. ³² lib. ii Appar., dissert. 2, c. 7, § 3. ³³ pag. 46. ³⁴ Cicer. lib. i De nat. deor., p. 200. ³⁵ Minut. Felix in Octav. ³⁶ Clem. lib. i Strom., p. 301. ³⁷ Laert. lib. vi De vitis et dogm. philos., § 2. ³⁸ Laert. lib. ii De vitis et dogm. philos., c. 5. ³⁹ p. 46. ⁴⁰ Cicer. lib. i De nat. deor., p. 200. ⁴¹ ibid. ⁴² Laert. lib. vii De vitis et dogm. philos.; Plutarch. lib. De exilio, p. 605. ⁴³ pag. 47.

mus, contra Cicero non minoris hunc Cleanthem ipsum, quam Xenophontem arguit levitatis et inconstantiae: « Cleanthes qui Zenonem audivit, tum ipsum mundum Deum dicit esse, tum totius naturæ menti atque animo hoc nomen tribuit; tum ultimum et altissimum, atque undique circumfusum, et extremum omnia cingentem, atque complexum ardorem, qui æther nominetur, certissimum Deum judicat. Idem quasi delirans in iis libris, quos scripsit contra voluptatem, tum fingit formam quamdam et speciem deorum, tum divinitatem omnem tribuit astris, tum nihil ratione censet esse divinius⁴⁶. »

Sed quamvis Cleanthes hac verborum potius quam animi volubilitate censuerit cæcæ et pertinaci vulgi imperitiæ esse cedendum, id tamen non prohibet, quominus ille de Deo ea diiucide planeque scriptis aliquando tradiderit, quæ vera esse sentiebat. Et vero ipse saltem Clemens noster hoc ita persuasum habuit utilio in libro⁴⁷ eadem Cleanthis carmina, ex quodam illius de Deo poemate, tanquam certa et ab eo vere profecta rursus citaverit.

Denique quid a Pythagora ejusque sectatoribus recte de Deo decretum definitumque fuerit, sic a Clemente nostro exponitur: « Pythagoræ sectatores dicunt Deum quidem unum esse, non ita tamen, ut quidam opinantur, quasi sit extra mundi administrationem, sed totus in ipsa, in toto circulo, speculator totius generationis, universorum contemperatio, qui semper est, et suas facultates deducit ad opus, omnium operum in cœlo illustrator, pater omnium, mens, et animatio totius circuli, omnium motus⁴⁸. » Brevius Cicero illud Pythagoræ dogma de Deo sic enarrat: « Pythagoras qui censuit Deum animum esse, per naturam rerum omnem intentum, et commeantem, ex quo nostri animi carperentur, non vidit distractione humanorum animorum discerpi et dilacerari Deum; et cum miseri animi essent, quod plerisque contingeret, tum Dei partem esse miseram: quod fieri non potest⁴⁹. »

¶ Duas in hac Pythagoræ sententia partes distinguit Cicero. Prima est Deum esse animam, qui toti mundo rebusque omnibus insit sit, et infusus; altera vero, animum hominis esse divinum, et aliquam ipsiusmet Dei portionem. At Cicero posteriorem illam Pythagoræ assertionem sic refellit, ut priorem tacito suo assensu confirmare videatur. Ex quibus haud difficiliter intelligas, id veritati proprius esse consentaneum, quod de Pythagoreis, qui omnibus magistris sui documentis mira plane animi demissione acquiescebant, Clemens prodidit. Denique Pythagoræ sententia pulchre explicatur a Minutio Felice in *Octav.*, pag. 20, in 4; Lactant. lib. 1 *De falsa religione*, cap. 5; Salvian. lib. *De gubern. Dei*, etc.

Cæterum hæc Clemens philosophorum testimonia a se selecta dicit: quæ quidem etiam morosioribus cum sufficere debeant, credit ad aliis pluribus in medium deinceps proferendis esse abstinendum.

ARTICULUS IV.

De poetis qui veriora de Deo cecinerunt, aut paganorum deos irriserunt, de Arato, Hesiodo, Euripide, Sophocle, Orpheo, Menandro, et Metragyrtis, de Homero, rursusque de Euripide, qui Herculem virides ficus cum carnibus comedisse tradit.

Post hæc Clemens a philosophis, qui se sapien-

tiae studiosos et veritatis indagatores esse jactabant, stylum ad poetas convertit; eosque quamvis fabulis falsisque narrationibus decantandis vix unquam non occupatos, vera tamen de Deo aliquando cecinisse ostendit⁵⁰. Orditur autem ab Arato, quem Eusebius olympiade cxxvii, anno 1745, floruisse testatur⁵¹. Citata porro a Clemente ejus carmina initio poematis, *Θεώμεια* inscripti, reperies⁵². Ex hoc autem eodem illius poemate, ut alibi idem auctor noster testatur⁵³, illud ab Apostolo decerptum est⁵⁴: « Ipsius et genus sumus. » Celeberrimi vero hujus effati non infrequens apud antiquos recentioresque scriptores memoria. De eo illiusque auctore legesis Hieronymum, Ciceronem, et Lescapierii in eundem Ciceronem observationes, Vossium, et alios⁵⁵.

¶ Nec infrequentior Hesiodi, a Clemente ibidem laudati, mentio. Is teste Eusebio olympiade iv, anno 1125 « secundum quosdam clarus habetur⁵⁶. » Quem in locum videsis Scaligeri notas. Adi etiam Vossium libro *De poetis Græcis*, ubi de ejus ætate disputat⁵⁷. Ad hæc vero mentionem illius, uti nos alibi observavimus⁵⁸, fecerunt Justinus Martyr, Theophilus Antiochenus, Irenæus, alique quampures, quos inter Lactantius libr. 1 *De vera religione*, capite 5, quid in illius de Deo opinione verum sit ostendere nititur. Denique ejus *Θεογυνία* et *Ἀποκαύτις* cum aliis Græcorum poetarum operibus typis excusæ sunt.

De Euripide autem, Sophocle et Orpheo, quos deinde Clemens laudavit, alibi satis disputavimus⁵⁹. Obiter tamen animadvertendum relata ab eodem Clemente nostro Sophoclis et Orphei carmina apud Justinum Martyrem citata reperiri⁶⁰.

Aliud quoque Clemens narrat fuisse poetarum genus, qui divinæ veritatis virtute fracti penitus et superati, deos suos non sine irrisione quandoque insectati sunt. Talem ille ait fuisse Menandrum, qui Metragyrtas, id est ridiculos Cybeles, seu matris deorum sacerdotes, ejus nomine stipem ostiatim cogentes irridet et exhibitat⁶¹.

De hoc Menandro, cujus posteriores versus in libro *De monarchia Dei*, paulo ante laudato, transcripta sunt, nos alibi disseruimus⁶². Ridiculum vero Metragyrtarum morem sic Tertullianus facete proscrit: « Et majestas quæstuaria efficitur; circuit canponas religio mendicans; exigitur mercedem pro solo templi, pro aditu sacri; non licet deos nosse gratis, venales sunt⁶³. » At Cicero refert hos sacerdotes suo tempore ad paucos tantum dies, ne animos superstitione impleant, hanc collegisse stipem⁶⁴. Augustinus vero, etiamsi hujusce consuetudinis incognitam sibi esse originem fateatur, illam tamen paulo antequam libros *De civitate Dei* scriberet, apud Carthaginienses adhuc viguisse testatur: « Jamque de mollibus eidem Matri magnæ contra omnem virorum mulierumque verecundiam consecratis, qui usque in hesternum diem madidis capillis, facie dealbata, fluentibus membris, incessu femineo, per plateas vicosque Carthagine etiam a populis unde turpiter viverent, exigebant, nihil Varro dicere voluit, nec uspiam me legisse commemini⁶⁵. » Sed de hoc turpi sacerdotum Cybeles quæstu ejusque origine fusius disputat Vossius lib. iv *Institut. orator.*, cap. 6, § 4, et l. ii *De orig. et progr. idol.*, c. 53, pag. 303.

Necque porro sola Menandri auctoritate, verum

⁴⁶ Cicer. lib. 1 *De nat. deor.*, p. 201. ⁴⁷ Clem. lib. v *Strom.*, p. 602. ⁴⁸ pag. 47. ⁴⁹ Cicer. lib. 1 *De nat. deor.*, p. 199. ⁵⁰ pag. 47. ⁵¹ Euseb. in *Chron.* ⁵² Arat. tom. 1 *poet. Græc.*, p. 619. ⁵³ lib. 1 *Strom.*, p. 315. ⁵⁴ Act. xvii, 28. ⁵⁵ Hieron. lib. 1 *Comm. in cap. 1 Epist. ad Tit.*; Cicer. lib. iv *Academ. quæst.*; lib. ii *De nat. deor.*, p. 229; Voss., *De poet. Græc.* c. 8, p. 63. ⁵⁶ Euseb. in *Chron.* ⁵⁷ Voss., *De poet. Græc.* c. 2. ⁵⁸ lib. ii *Appar.*, dissert. 4, c. 1, § 2; dissert. 6, c. 1, § 2. ⁵⁹ lib. ii *Appar.*, p. 235 et seq., 571. ⁶⁰ Justin. Mart. *Cohort. ad gent.*, p. 15 et *De monarch. Dei*, p. 204. ⁶¹ pag. 49. ⁶² lib. 1 *Appar.*, dissert. 2, c. 5, § 3. ⁶³ Tertul. *Apolog.*, c. 13. ⁶⁴ Cicer. lib. 1 *De leg.*, p. 338. ⁶⁵ Aug. lib. vii *De civit.*, c. 26.

etiam Antisthenis, de quo paulo ante sermonem fecimus⁶⁴, id Clemens probavit.

Pergit ille, et deos ab Homero et Euripide derisos adhuc fuisse docet. De utroque jam satis a nobis, uti putamus, disputatum est. Quapropter de posteriore hæc tantum animadvertemus: primo citata illius a Clemente carmina ab auctore libri *De monarchia Dei* non sine aliqua lectionum varietate describi⁶⁵.

Deinde vero Hervetus nos admonet se nullam penitus habere recordationem illius, quod ex eodem Euripide narrat Clemens Herculem fuisse insatiabilem: « Quippe qui in convivio virides fœcus comedeat cum carnibus, multa inepta latrans, et quæ vel barbaro talia viderentur⁶⁶. » Addit tamen Hervetus Herculem ab Athenæo ingluvie voracitatisque alicubi notari⁶⁷. Alium itaque ejusdem Athenæi locum non videtur legisse, ubi de eodem Hercule hæc scribit: « Obsophagos igitur nos appellamus, non eos qui bubulum comedunt, qualis fuit Hercules, qui cum bubula carne fœcis recentibus vescebatur⁶⁸. » Neque etiam legerat, aut meminerat se aliquando legisse Plutarchum, qui eodem ferme modo, « Nam obsonivoros, inquit, et obsoniorum cupidos vocamus, non quod bubulis carnibus delectantur, ut Herculem, qui post carnem virides fœcus edit⁶⁹. » Si hæc enim Hervetus legisset, aut in ejus memoriam rediissent, ab illo procul dubio fuissent citata, aut indicata.

ARTICULUS V.

De iis, quos pagani atheos nuncupaverunt, et eo nomine exagitaverunt, de Evemero, seu Evehemero, Nicagora, Diagora, Hippono, Theodoro, Pellæo Leonte, et Heraclito.

Quosdam alios Clemens existisse ait, qui quamvis veritatem nondum attigissent, quia tamen omnes paganorum de diis opiniones falsas esse suspicati fuerant, aut agnoverant, eorumdem paganorum non fugerunt invidiam, et ab eis atheorum nomine sunt appellati atque exagitati. Quinque autem ex illis sic recenset: « Evemerum Agrigentinum, et Nicanorem, Νικάνορα, sive Nicagoram Cyprium, et Diagoram, et Hipponem Melium, et illum post hos Cyrenæum, cui nomen erat Theodorus⁷⁰. » Adnotat Hervetus longe minus frequentem Nicanoris Cyprii et Hipponis Melii, quam aliorum apud scriptores sive sacros sive profanos fieri mentionem. Arnobius tamen eos omnes, quibus et sextum addit Pellæum Leontem, sic nominatim appellat: « Et possumus quidem hoc in loco omnes ipsos nobis, quos inducitis atque appellatis deos, homines fuisse monstrare, vel Agraguntino Evemero replicato, cujus libellos Ennius, clarum ut flet cunctis, sermonem in Italiam transtulit, vel Nicagora Cyprio, vel Pellæo Leonte, vel Cyrenensi Theodoro, vel Hippono ac Diagora Meliis, vel auctoribus aliis mille, qui scrupulosæ diligentiae cura in lucem res abditas libertate ingenua protulerunt⁷¹. » De Diagora autem, Theodoro et Evemero ita Plutarchus: « Philosophorum quidam, ut Diagoras Milesius, Μιλήσιος, » sic enim eum vocat, « Theodorus Cyrenæus et Evemerus Tegeata, Τεγεατής, omnino negaverunt esse deos, et Evemerum etiam Callimachus Cyrenæus intulit, in iambis scribens:

*Venite frequentes ante muros in sanum,
Ubi qui vetustum ex ære tonantem formavit,
Senex loquax cum libris impiis friget⁷².*

⁶⁴ super. hoc §. ⁶⁵ apud Justin. Mart., p. 107 et 108. ⁶⁶ pag. 30. ⁶⁷ Athen. lib. x Deipnosop. ⁶⁸ idem ibid., l. vii, p. 276. ⁶⁹ Plutarch. l. iv Sympos., p. 667. ⁷⁰ pag. 15. ⁷¹ Arnob. lib. iv adv. gent., p. 147, in-4°. ⁷² Plutarch. lib. i De plac. philos., p. 880. ⁷³ Cicer. lib. i De natur. deorum, p. 204. ⁷⁴ lib. ii Appar., p. 571. ⁷⁵ Cicer. lib. i De natur. deorum, p. 212. ⁷⁶ Laert. lib. ii De vitis et dogm. philos. in Vita Aristippi. ⁷⁷ Epiph. in Expos. fid., p. 1089. ⁷⁸ Voss., De philos. sect., c. 9. ⁷⁹ p. 15. ⁸⁰ Voss. l. iv De hist. Græc., p. 519. ⁸¹ Voss., De poet. Græc., p. 50. ⁸² p. 15. ⁸³ Epiph. in Anchor., § 106, p. 1089. ⁸⁴ pag. 13. ⁸⁵ pag. 33. ⁸⁶ Laert. l. ix De vitis et dogm. philos. ⁸⁷ Menag. in hunc Laert. locum.

Hos dicit, quos composuit, non esse deos dicens. » Deos porro Cicero a Diagora Melio⁷³, de quo nos alibi⁷⁴, et a Theodoro Cyreniaco penitus sublato esse asseverat. At de Evemero sic ille: « Ab Evemero, inquit, et mortes et sepulture demonstrantur deorum. Utrum igitur hic confirmasse religionem videtur, an penitus totam sustulisse⁷⁵? » Alia de eo si velis testimonia, adis Diodorum Siculum, ab Eusebio lib. ii *Præpar. evang.*, cap. 2, pag. 59, citatum; item Minutium Felicem in *Octavio*, Lactantium lib. i *De falsa religione*, pag. 62; Augustinum lib. vi *De civit.*, cap. 7, et lib. vii, cap. 26.

Plura de Theodoro Diogenes Laertius⁷⁶, Vossius, alique quam bene multi memorie prodiderunt. Epiphanius vero scribit⁷⁷, illum propterea quod Deum negaret, aliis ut furarentur, pejerarent, aliena raperent, ⁸³ nec pro patria morerentur, fuisse auctorem⁷⁸. Quapropter Hervetus inde colligit a Clemente nostro hac in re Epiphanium penitus dissentire, quod ille eundem Theodorum in eorum numero ponat, quos moderate ac continenter vixisse haud dubitanter affirmat. Quid autem, si hæc Clementis verba: « Qui moderate ac continenter vixerunt⁷⁹, » non ad Theodorum et illos quos nominibus suis appellat, sed ad ea quæ subjunguntur, καὶ τινὰς ἄλλους, sint referenda? Certe nulla erit Clementem inter et Epiphanium dissensio.

Quo autem cunque modo res se habeat, observabimus Vossium de Nicagora disputasse quidem, sed ab illo lecta non fuisse, aut ex memoria ejus excidisse, quæ de eodem Nicagora Clemens nocter tradidit⁸⁰.

Denique si Græco ejusdem Clementis scholiasti fidem habeamus, Cratinus Hipponis meminerat; nam de illo hæc ad Clementini textus marginem adnotavit: Τοῦ δὲ Ἰππωνος καὶ αὐτοῦ ὡς ἀσεβοῦς γενομένου μὲνηται ὁ Κρατῖνος. Hic porro fuit veteris comædiæ poeta, cujus memoria, uti probat Vossius, apud varios scriptores celebratur⁸¹.

De duobus ibidem tacito auctoris nomine Clemens loquitur⁸²: quorum alter nempe Heraclitus omnes universim deos, alter vero, scilicet Diagoras, Herculem non sine contumelia et convitiis consecrati sunt. Eadem ab Epiphanio, sed non sine textus illius corruptione, referuntur⁸³. In illo siquidem pro Ἡράκλειτος Αἰγύπτως, legendum est Αἰγυπτίως. Is etenim natione Ephesus, non Ægyptius erat; sed quæ ille ibidem dixisse fertur, hæc, uti scite Clemens noster perhibet, Ægyptiis dixerat.

Dubium autem Herveto videtur, utrum ille ipse sit Heraclitus philosophus, quem alibi Clemens Ephesium vocat⁸⁴, additque « noctivagis, magis, lenis, Bacchis et mystis » mortem fuisse vaticinatum⁸⁵, alibi vero paganis exprobrasse vana deorum suorum simulacra omni sensu esse destituta. Neque enim Hervetus putat Heraclitum philosophum potuisse vatem appellari. Addamus, si lubet, non parum fortasse huic conjecturæ inde accedere roboris et firmitatis, quod plures a Laertio⁸⁶, ac postea a Menagio recenseantur⁸⁷, qui idem Heracliti nomen sortiti sunt. Verumtamen cum nullus ex illis, nisi philosophus patria Ephesus fuisse dicatur, vero sane similis est Clementem non de alio, quam de isto fecisse reipsa mentionem. Et vero quid velat, quominus ille, qui falsos paganorum deos repudiabat, etiamsi professione sua vates non esset, mortem variis eorum cultoribus vaticinatus sit?

CAPUT XII.

De paganorum moribus.

ARTICULUS I.

De virorum luxu et mollitie, atque eorum in primis, qui barbam, comam, pilosque tondebant, ubi de Scythiis et Germanis; quando barba radi cœperit, de Diogenis hanc in rem dicerio, ac de iis qui alienis capillis utebantur, vel pilos comasque tingebant, ac de mulierum supercilia quoque pingentium fuco.

Quanta esset sua ætate apud paganos non solum corruptio opinionum, sed incredibilis etiam vitæ morumque depravatio, passim Clemens graphice describit, atque eam, uti par est, arguit, totisque ingenii sui nervis et viribus confutat ac funditus destruit. Ac primum quidem viros vehementissime objurgat, qui non minus effeminate quam mulieres luxu et mollitie perditæ erant. In illos autem maxime invehitur, qui barbam, pilos comasque radebant, et more plane meretricio tondebantur: « Plenæ sunt, inquit, civitates iis, qui effeminatos hos picant, radunt et vellunt. Officinæ autem ubique constructæ et apertæ sunt, et hujus meretriciæ fornicationis artifices multum pecuniæ lucrantur ab iis, qui seipsos pice oblinunt, et pilos vulsoriis quoquo modo præbent vellendos⁸⁸. » Eundem pravum morem Seneca his verbis redarguit: « Quod vides istos sequi, qui aut vellunt barbam, aut intervellunt, qui labra pressius tondent et abradunt, servata et submissa cætera parte, qui laceras corporis improbi sumunt, qui perlucem togam, qui nolunt facere quidquam, quod hominum oculis transire liceat. Irritant illos, et in se advertunt, volunt vel reprehendi, dum conspiciuntur⁸⁹. » Tertullianus vero: « Propriasque, inquit, præstigiæ formæ et hic sexus sibi agnoscit, barbam acrius cædere, intervellere, circumdare capillum, disponere, etiam colorare canitiem, primum quamque subducere totius corporis lanuginem, pigmento quoque muliebri distinguere, cætera pulveris cujusdam asperitudine levigare, tum speculum omni occasione consulere, anxie inspicere⁹⁰. » Ibi eximius ille Africanus scriptor plura hominum vitia paucis perstringit, quæ fusius Clemens insectatus est.

Docet quippe eruditissimus auctor noster rectæ rationi penitus adversari, si vir barbam deponat, ac tondeatur, et picetur. Nec mirum sane. Ex Chrysippo enim narrat Athenæus « Alexandri temporibus radendæ barbæ consuetudinem inolevisse, ævoque priore hoc fuisse inusitatum, cum tibicen famosus ille Timotheus proluxa barba tibias inflaret, et Athenis observatum sit, non admodum vetustum esse illum, cui primo abrasa est; ideo Κόρσυν fuisse cognominatum⁹¹. » Hunc quoque morem primitus non fuisse, ac quando, unde, et a quibus ille in Italiam invectus sit, ita Varro scriptis tradidit: « Omnino tonsores primum in Italiam venisse ex Sicilia dicuntur, post Romam conditam anno quadringentesimo quinquagesimo quarto, eosque adduxisse P. Ticinium Menam. Olim tonsores non fuisse assignant antiquorum statuae, quod pleraque habent capillum et barbam magnam⁹². » Quæ quidem ex Varrone refert Plinius, iisque addit: « Pri-

A mus omnium radi quotidie instituit Africanus sequens. Divus Augustus cultris semper usus est⁹³. » Videsis Tiraquelli in Alexand. ab Alexand., lib. v Genial. dier., cap. 18, adnotationes; ubi etiam de Scytharum Germanorumque coma, cujus Clemens ibidem meminit⁹⁴, quædam haud inscite observat.

At obiter notabimus a Clemente eosdem populos et Κελτοὺς et Γερμανοὺς appellari. Utrosque tamen a se invicem, sed non longe dissitos fuisse Strabo testificatur: « Statim trans Rhenum, Πήνου, post Κελτικῶς, Celticos populos, orientem versus sita loca Γερμανοὶ incolunt, a Gallis parum differentes, si feritatis, corporum magnitudinis et fulvi coloris excellentiam spectes⁹⁵. »

Porro autem Clemens ibidem refert hoc Diogenis, cum venderetur, in quemdam, cui tonsa erat barba, adolescentem dicerio: « Veni, adolescens, eme tibi virum. » Sed illud paulo aliter a Laertio et Athenæo 84 traditur: « Vides, » inquit Laertius, « aliquando adolescentulum effeminari: Non pudet, ait, deterius quam naturam ipsam de teipso statuere? Illa enim te virum fecit, tu te cogis mulierem fieri⁹⁶. » Athenæus autem ita ex Chrysippo: « Diogenes conspecto quodam, cui nudatum sie mentum fuerat: An naturæ vitio vertis, inquit, quod te virum genuerit, non feminam⁹⁷? »

Neque porro minus acriter alios homines Clemens castigat, qui alienis capillis utebantur, vel pilos, canosque, ut colore rem mutarent, tingere, vel ungere solebant: « Fieri, inquit, non potest ut veram ostendat animam, qui caput habet adulterinum⁹⁸. » Quod quidem effatum unus ex Clémentis nostri scholiastibus Archidami apophthegmate et Tertulliani testimonio præclare confirmat⁹⁹.

Prius autem auctor noster mulieres hanc ob rem citius canescere dixerat: « Desipientes mulieres, quæ canos tingunt, capillos autem unguunt, celerius canescunt, propter ea quæ desiccant aromata¹. » At quo teste et vade hæc canitiæ causa probari possit, si quæras, citatum ab Athenæo Aristotelem tibi illico proferemus: « Aristoteles doctissimus in naturalibus quæstionibus, hoc excutit, cur magis canescant, qui unguento caput illiniunt. An quod unguentum propter odorem exsiccat squaloresque arefaciat? Squalor enim canitiem efficit. Nam sive canities pilorum sit ariditas, sive caloris inopia, siccitate omnia marcescunt. Quamobrem iis, qui pileo caput tegunt, canities acceleratur; quia humor assumitur, alendo pilo destinatus². » Scimus quidem Dalecampio observatum aliam a medicis canitiæ causam afferri, pituitosum scilicet pili alimentum, et nimium capitis humorem³; sed Clemens ad opinionem suam stabiliendam hoc Aristotelis, vel aliorum similis auctoritatis scriptorum testimonium sibi sufficere haud immerito arbitratus est. Et vero Casaubonus putat hæc a Clemente nostro ex ipsomet Aristotele deprompta fuisse ac transcripta⁴.

Porro autem vix aliud quid majorem in vituperationem ab eodem Clemente nostro videtur adduci, quam muliebrem fucum, variaque earum signenta, quæ ille ab ipsismet ethnicis poetis plane damnata esse ostendit⁵. Quod autem de pictis superciliis ibidem ab eo adjicitur, hoc ab aliis scriptoribus con-

⁸⁸ Pædag. lib. III, c. 3, p. 223. ⁸⁹ Senec. epist. 114, p. 448. ⁹⁰ Tertul., l. De cult. fem., c. 8.

⁹¹ Athen. lib. XIII Deipnos., p. 565. ⁹² Varro, lib. II De re rust., c. ult. ⁹³ Plin. lib. VII Hist. natur., c. 59, p. 107. ⁹⁴ Pædag. lib. III, p. 227. ⁹⁵ Strabo, lib. VII Geogr., p. 220. ⁹⁶ Laert. lib. VI De vita et dogm. philos. de Diog. Cyn. ⁹⁷ Athen. lib. XIII Deipnos., p. 565. ⁹⁸ Pædag. lib. III, c. 2, p. 223.

⁹⁹ Tertul. lib. De spect., c. 23. ¹ Pædag. lib. II, c. 8, p. 179. ² Athen. lib. XV Deipnos., p. 692. ³ Dalecamp. in hunc Athen. loc. ⁴ Casaub. in lib. XV Athen., c. 13. ⁵ lib. II, cap. 8; lib. III, c. 2.

firmatum reperies apud Casaubonum in lib. xii *Athen.*, cap. 7, pag. 840. De pravo autem Romano-
rum sive barbam pilosque radendi, sive fucum adhi-
bendi more, legis Meursium *De luxu Romanorum*,
cap. 3.

ARTICULUS II.

*De Lacedæmoniorum et Atheniensium, aliorumque
hominum vestibus, earum colore, tinctura, mem-
branulis, animalibus in purpura, de crocoto, de
calceis, sandaliis et crepidis; de muranulis et
annulis, eorumque ac potissimum Polycratis et Se-
leuci signaculis, et a quibus annuli, et quomodo a
prima origine induti fuerint.*

Quam diversæ essent Lacedæmoniorum ab Athe-
niensibus induendarum vestium consuetudo et insti-
tutiones, hæc Clemens scribit in verba: « Laudo et
admiror Lacedæmoniorum civitatem, quæ solis
meretricibus floridas vestes et aurum mundum ge-
stare permisit... Contra autem Atheniensium ma-
gistratus, qui civilem vitæ formam expulerant, loci
quasi et conversationis virilis oblii, aurum gesta-
bant, et talaribus tunicis amiciebantur, crobulo,
quod est vestimenti genus, aureo induebantur, ad-
iunctis cicadis ornati, ortum suum revera terre-
strem cinedico quodam fastu et arrogantia mon-
strantes ». Neque ibi tantum Clemens hujus Lac-
edæmoniorum instituti, sed in alio etiam opere sic
meminit: « Unguentum et purpuram veteres Lac-
edæmonii dolosas quidem vestes, et dolosas postio-
nes recte reputantes et nominantes ». Monet Her-
vetus plures pravi illius Atheniensium moris men-
tionem fecisse; sed qui de meliori Lacedæmonio-
rum consuetudine scriptis aliquid prodiderit, nul-
lum a se inventum auctorem. Ab illo tamen non
multum abesse videtur Plutarchus, non solum in
Lycurgi Vita, sed etiam ubi de Laconicis institutis
hunc habet sermonem: « Permanebant absque toga,
et unicam in annum sumebant tunicam, squalidi
corpora, et plerumque lavacris unctioneque absti-
nentes ». Nec minus perspicue Xenophon: « Non
magni pretii veste, sed corporis egregia constitu-
tione ornantur ». Thucydides quoque de utrisque,
cum Lacedæmoniis, tum Atheniensibus, atque etiam
de Ioniis hæc narrat: « Inter Græcos primi. Athe-
nienses ferrum deposuerunt, et ex illo soluto vitæ
genere in lautius transierunt. Nec multum tempus
est, ex quo seniores eorum, scilicet beati, ferre
desierunt lineas tunicas, cicadasque in seriem au-
reas, ac cincinnos in plexilem modum concinnatos.
Unde apud Ioniam quoque seniores propter cognat-
ionem viguit hic cultus. Modica autem veste ad
præsentem usque mores usi sunt Lacedæmonii, et
cum cæteris rebus, tum præcipue in victu locu-
pletiores vulgo sunt similes ». Quid mirum igitur,
si tantæ modestiæ et frugalitatis homines solis
meretricibus floridas vestes induere aurumque ge-
stare permiserint? Quid porro quod Xenophon
vestem puniceam solis Lacedæmoniorum militibus a
Lycurgo concessam testatur? « Vestem, ait, eos pu-
niceam habere voluit; existimabat enim genus hoc
vestis minime cum muliebri commune quidquam
habere ». Cæterum Athenæus idem expresse Syra-
cusiis, quod Clemens Lacedæmoniiis tribuit:
« Philarchus libro vicesimo quarto *Historiarum* cum
jam scripsisset lege sancitum fuisse apud Syra-
cusiis, ne auro feminæ se ornarent, ne vestes aut flo-
rido colore tinctas induerent, aut quibus atexta
assutæ esset purpura, nisi quæpiam prostibulum,
aut vulgare se scortum esse profiteretur ».

Lacænas tamen virgines propterea Clemens im-
modestiæ alibi redarguit, quod earum veste genu
non tegetetur: « Neque enim, inquit, sicut Lacæ-
nas virgines supra genu vestiri honestum est; nul-
lam enim partem feminæ nudari decorum est ». Quam
vera autem et iusta esset illa Clementis accu-
satio, hoc Julii Pollucis testimonio confirmari po-
test: « Virginum tunica vocabatur, quam dissol-
ventes usque ad alas quasdam juxta inferiorem fim-
briam crura exerebant, maxime Spartanæ, quas ob
hoc *Φαυσηπιδας* nominaverunt ». At de his, aliis-
que Spartanorum vestibus legis Cragium *De re-
publ. Lacedæm.*, libro tertio, tab. 6, et Meursium
lib. i *Miscellan. Laconic.*, cap. 15 et 19.

Pergit Clemens: « Atqui posset quidem honeste
dici urbana et faceta illa vox quæ dicta est ei, qui
dixerat: Pulcher cubitus: At non publicus: et tibi
pulchræ sunt tibiz, dicenti: Sed solius mei mariti;
et, Speciosa facies: ed est ejus tantum, qui me ux-
orem duxit ». Cujus vero fuerit ea vox, ipsemet
Clemens alio in 85 opere edisseruit: « Quid vero?
Non Theano Pythagorica eo processit philosophiæ,
ut ei qui ipsam curiose aspexerat, et dixerat: Pul-
cher cubitus, responderit: Sed non publicus. »

Quæ quidem ex his fortasse desumpta sunt Pla-
tarchi verbis: « Theano tunica se amiciens, cubi-
tum exeruit, et dicenti cuidam: Pulcher cubitus,
respondit: Atqui non est publicus ».

At cum plures Theanus nomine, uti Suidas Vos-
siusque adnotaverunt, fuerint insignitæ mulieres,
dubium sane est, quænam illa sit, de qua post Pla-
tarchum Clemens loquitur. Nam si paulo attentius
animadvertas illam ab ipso Clemente Pythagoricam
appellari, dubitandi tibi fortasse locus non erit,
quin hic dici debeat ipsiusmet Pythagoræ uxor, quæ
hoc cognomine reapse nuncupata est. Veruntamen
illud quibusdam non minus apte convenire videbitur
alteri Theano Metapontinæ, quam idem Suidas
plurima de Pythagora apophthegmatisque Pythago-
reorum, ac de virtute scripsisse testatur. Nobis ni-
hilominus facilius persuadebitur hæc effata et
responsa profecta esse a priore Theano, Pythagoræ
uxore, de qua nos in sequenti dissertatione plura
disputabimus.

Præterea Clemens poetæ ejusdam testimonio
probat mulierem, quæ « immoderato studio tenetur,
et a Deo et a pudico conjugio excidit-se, quænad-
modum Argiva illa meretrix, Eriphyle inquam,

Auri quæ pretium sumpsit pro conjuge charo ». Quæ
autem dicenda sit illa Eriphyle, et a quo Cle-
mens hunc versum acceperit, discas ex Pausania,
qui hujusce Eriphyles historiam, seu fabulam nar-
rat, additque: « Homerus vero illud, quod Eriphylæ
donatum fuit in *Odyssea* aureum dicit fuisse »:

« *Ἡ χρυσὴν φέλου ἀνδρὸς ἐδέξατο τιμήν τ' αὖ.* »
Ex Homero itaque hoc delibavit Clemens, quod ab
ipso alibi repetitum legimus ».

De vestibus autem ipsis sive simplicibus, sive
tinctis, variisque earum coloribus, multa ibidem
congerit auctor noster, quæ quidem explicatione
aliqua si cui indigere videantur, is adeat Julium
Pollucem lib. vii *Onomast.*, cap. 13 et seq., necnon
Alexandrum ab Alexandro lib. v. *Genial. dier.*, ejus-
que commentatorem Andream Tiraquellum; atque
etiam de Sardinia tinctura Erasmi *Adagia*, chi-
liad. 2, centur. 8, adag. 99, p. 548; Lazarum Bay-
sinum, Octavium Ferrarium, Albertum Rubenium
De re vestiaria, Stanislaum Kobierzycki *De luxu
Rom.* lib. ii, in *Thesaur. antiq. Rom.* t. VI et VIII;
Casaub. *Comm. de re vestiaria*, et in lib. xiii *Athe-
næi*, et alios.

* Pædag. lib. ii, c. 10, p. 199. ⁷ lib. i Strom., p. 294. ⁸ Plutarch. p. 257. ⁹ Xenoph. *De Lac-
edæm. repub.*, p. 682. ¹⁰ Thucyd. in præfat. belli Pelopon. ¹¹ Xenoph. *De Lacædæm. repub.*, p. 687.
¹² Athen. lib. xii *Deipnos.*, p. 521. ¹³ Pædag. lib. ii, c. 10, p. 204. ¹⁴ Pollux, lib. vii *Onom.*, c. 15,
p. 338. ¹⁵ lib. iv Strom., p. 522. ¹⁶ Plutarch. *Præcept. conv.*, p. 142. ¹⁷ Suid. ad verb. *ἐξαιώ*;
Voss. *De poet. Græc.*, c. 4, p. 22. ¹⁸ ibid. p. 202. ¹⁹ Pausan. lib. ix *Bæot.*, p. 315. ²⁰ Homer. lib. ii
Odyss., p. 156. ²¹ Clem. lib. ii Strom., p. 388.

Sed paulo accuratius a nobis examinandum est, quod Clemens paulo ante dixerat, et Herveto videtur difficillimum: « Quæ purpura tincta sunt, » inquit auctor noster, « et hæ animalium quæ vento feruntur delicatæ, et ille unguentis delibutus crocotus, et suscipiendarum membranularum, καὶ τῶν ὑμενῶν τῶν περιόπτων, pretia ingentia, et variegatæ vestes, quæ in purpura habent animalia, cum ipsa arte valere iubenda sunt »²². » Etenim Hervetus ipse hunc in locum: « Quænam sint, inquit, illæ pretiosæ membranulæ, non satis intelligo, nec quæ in purpura habent animalia, nisi forte eas intelligat vestes, quæ acu texuntur a phrygionibus. » Silburgius vero post vocem ὑμενῶν subaudiendum putat ἱματίων, ita ut Clemens eo loquendi modo vestes tenues ac subtiles significare voluerit. Aliis autem quemadmodum Herveto videtur eodem verbo membranulæ, id est pelles quasdam tenues et delicatas designari. Non male forsitan, nisi vox Græca ὑμενῶν potius adiectivum quam substantivum esset nomen, quod idem ac membranaceus vel membraneus sonat. Ut sit, non magni certe momenti est hæc quæstio. Non obscurus siquidem est sensus Clementis, qui ibi aperte disputat de maximi pretii vestibus, quæ tanta arte sive ex quibusdam pelliculis, sive ex alia materia laboratæ, adeoque tenues et subtiles erant, ut intertextæ florum animaliumque figuræ undique cerni possent.

De animalibus porro quæ secundum Herveto creaverunt difficultatem, isthæc ad quæ ille forsitan non satis animum adverterat, apud Julium Pollucem legimus: « Distincta, inquit, tunica est, animalia aut flores intertextos habens; belluata tunica dicitur, aut animalibus intertexta »²³. » Quid enim ad solvendam Herveti difficultatem promptius magisque expeditum?

Ab eodem denique Herveto, aut saltem ab eorum qui in hos Clementis libros scholia ediderunt, monendus obiter erat lector citatum ab ipso ibidem ex comædia carmen:

Cinctæ crocotis atque fucatæ sedent ²⁴;

ex Antiphone fuisse desumptum.

Quæ autem eodem capite a Clemente nostro de purpura scripto prodita sunt, his certe præter Plinium ²⁵ lucem afferre possunt Pausanias lib. iii *Laconic.*, pag. 104, et lib. x *Phocic.*, pag. 355; Athen. lib. iii *Deipnosoph.*, pag. 88 et seq.; Jul. Poll. *Onom.* lib. i, cap. 4; Cassiodorus lib. i *Variar.*, epis. 2; De amorginis quoque et bysso, idem Jul. Pollux lib. xvii *Onom.*, cap. 16 et 17; Pausanias lib. v *Eleac.*; Plinius libro xix *Histor. natur.*, cap. 1, pag. 564.

Cujus porro coloris debeant esse vestes, Clemens noster ex Platone, quem optimum ait fuisse Moysis imitatore, sic demonstrat: « Moysis imitator longe optimus Plato illam texturam admittit, cui non amplius operis est adhibuit quam pudica mulier potest. Albi vero colores honestati conveniunt. Alibi quoque dicit: Et in textura non adhibere tincturas, præterquam ad ornamenta belli. Pacificis ergo hominibus, id est Christianis, et lucidis albi conveniunt »²⁶. » Duplex ibi Platonis testimonium Clemens retulit, sed neutrum se in ejusdem philosophi scriptis invenisse Hervetus declarat. Posterius tamen, quod sic habetur: Καὶ ἐν ὅψῃ βάρματα μὴ προσφέρειν ἀλλ' ἢ πρὸς τὰ πολέμου κοσμήματα,

totidem verbis in duodecimo illius *De legibus* libro occurrit ²⁷. At prius a nobis etsi diligentissime, frustra tamen quaesitum, ab aliis nisi ex quibusdam deperditis ejusdem philosophorum principis operibus desumptum sit, forsitan invenietur. Cæterum de albo vestium colore quædam in nostris ad Ambrosium notis olim observata sunt ²⁸.

Multa adhuc Clemens de geminis, pretiosisque lapillis, qui vestibus, præcipue mulierum, interseri solebant, congescit. Horum autem poteris explanationem petere ex Athenæo lib. iii *Deipnosoph.*, pag. 93 et seqq.; Plinio lib. ix *Histor. natur.*, cap. 35, ac præcipue lib. xxxvii, cap. 4 et seqq.; Alberto Magn. lib. ii *De mineral.*; Isidor. lib. vi *Origin.*, cap. 6, 7 et seqq.; Marbodæo lib. *De pretios. lapid.*

Neque porro in solo pretiosi mollisque vestimenti ornatu, sed in calceis etiam et sandaliis incredibilis plane micabat paganorum luxus, a Clemente nostro ita proscribitur: « Valere ergo iubendum est aureorum et gemmeorum sandaliorum vana artificia cum ²⁹ crepidis Atticis et Sicyoniis, cothurnisque Persicis et Etruscis »³⁰. » De variis calceorum generibus plura Julius Pollux et Tiraquellus suppeditabant, quæ ad hunc Clementis nostri locum facilius intelligendum faciem tibi præferent ³¹. Sed prætermitti non debet cum Plutarchi tum Plinii testimonium, quo iisdem pene verbis « Agnomini Teium, Alexandri Magni præfectum, aureis clavis suffixisse crepidas, » asserunt ³². Neque mirum id videbitur iis, qui apud Valerium Maximum legerint Antiochum et magnam exercitus ejus partem aureos clavos crepidis subjectos habuisse: « Cujus cæcam, » ipsa sunt Valerii verba, » et amentem luxuriam exercitus imitatus, magna ex parte aureos clavos crepidis subjectos habuit »³³. » De calceorum luxu videsis Stuchium lib. ii *Antiquitat. conviv.*, cap. 27; Albertum Rubenium lib. ii *De re vestiari.*, cap. 1 et seqq.; Octav. Ferrar. *Anal. de re vestiari.*, cap. 21.

Perstringit quoque Clemens vana nimisque sumptuosa muliebris mundi ornamenta, « et aureas » in primis « murænuas »³⁴. » Hæ autem quid essent, si scire aveas, audi Hieronymum: « Aurum colli, quod quidem murænuum vulgus vocat, quod scilicet metallo in virgulas lentescente, quædam ordinis flexuosi catena contextitur »³⁵. » At de muliebris mundi nominibus, consule Julium Pollucem ³⁶, ex quo etiam illa, quæ ibidem Clemens ex Nicostrato et Aristophane retulit, possunt confirmari. Vide etiam Joannem Meursium, *De luxu Romanorum* cap. 5, ubi plura inserit de annulis, de quibus jam aliquid dicendum.

Qui autem, et quo digito, ac quam ob causam induendi sunt ii annuli, postquam Clemens edisseruit, hæc de annuli signaculis continuo adjecit: « Sunt autem nobis signacula columba, vel piscis, vel navis, quæ celeri cursu a vento fertur, vel lyra musica, qua usus est Polycrates, vel anchora nautica, quam insculpebat Selencus »³⁷. » Hervetus ibi quidem observat Herodotum et Strabonem, quibus et Ciceronem et Valerium Maximum conjungere poterat, de annulo Polycratis plura quidem scriptis mandasse ³⁸: sed cum ii de insculpta eidem annulo lyra musica tacerint, suspiratur hiulecum et mancum esse hunc Clementis locum, ac librariorum incuria omissum Pyrrhi nomen, de quo Plinius, postquam de Polycrate locutus est, « Ha-

²² Pædag. lib. ii, c. 10, p. 201. ²³ Jul. Pollux, lib. vii *Onom.*, c. 13, p. 338. ²⁴ Antiphon. in Lysistrata, p. 542. ²⁵ Plin. lib. ix *Hist. nat.*, c. 36, p. 337. ²⁶ Pædag. lib. iii, c. 11, p. 244. ²⁷ Plat. tom. ii, p. 956. ²⁸ in lib. Ambros. *De offic.*, c. 19, p. 23, tom. ii. ²⁹ Pædag. lib. ii, c. 11, p. 205. ³⁰ Poll. lib. vii *Onom.* c. 22; Tiraquell. in Alex. ab Alex. lib. v *Genial. dier.*, c. 38, p. 533. ³¹ Plutarch. in Vita Alex. Magn. p. 688; Plin. lib. xxxiii *Hist. nat.*, c. 3, p. 23. ³² Valer. Maxim., lib. ix, c. 4. ³³ Pædag., lib. ii, c. 12, p. 209. ³⁴ Hier. epist. 15 ad Marcellam. ³⁵ Pollux, *Onom.* lib. v, c. 16, et lib. vii, c. 22. ³⁶ Pædag. lib. iii, c. 11, p. 246. ³⁷ Herodot. lib. iii, § 40 et 42; Strabo lib. xiv *Geogr.*, p. 638; Cicer. lib. v *De finib.*, p. 114; Valer. Maxim., c. 11, § 11.

buisse, inquit, traditur achaten, in qua novem Musæ et Apollo cytharam tenens spectarentur³⁰. Verum præterquam quod Herveti conjecturæ omnes manu Græca exarati codices magno consensu adversantur, cui credibile fiet concessum Christianis unquam fuisse hujuscemodi annulum a Clemente nostro, qui ullam idolorum faciem annulis imprimi plane, penitusque iis interdictum esse ibidem asseveranter affirmat? Itaque nobis facilius probabitur annulo Polycrati insculptam, ut testatur Clemens, revera fuisse lyræ musicæ imaginem, atque eo maxime, quod huic opinioni nullus plane auctor unquam refragatus sit.

De Seleuci autem annulo præter citatum ab Herveto Justinum, audi Ausonium lib. *De claris urbibus*, § 2, de Antiochia et Alexandria sic canentem :

*Illa Seleucum
Nuncupat, ingenium cuius fuit anchora signum,
Qualis iusta solet generis nota, certa per omnem
Nam sobolis seriem nativa currit imago.*

Vides etiam Tiraquelli commentarios *De nobilitate*, cap. 6, § 20.

Cæterum si quid ad clariorem Clementis interpretationem de annulo ejusque gestandi origine, quomodo, a quibus, quo digito, et quam ob causam sit induendus, scire desideres, adis Plinium lib. xxxiii *Hist. natur.*, cap. 1, pag. 6; lib. xxxvii, cap. 1, pag. 355 et seq.; Macrobius lib. vii *Saturnal.*, cap. 13; Aulium Gellium lib. x *Noct. Attic.*, cap. 10; Polydorum Vergilium lib. ii *De invent. rer.*, cap. 22; Alexandrum ab Alexandro lib. ii *Genial. dier.*, cap. 19, et ejus scholiasten Tiraquellum.

ARTICULUS III.

De superba domorum apud paganos suppellectile, ubi de gaunace seu gaunape, ac potissimum de variis vasorum generibus, de thericleo calice, cantaro, lebronio, lepasta, psyctere, ænochoæ. et aliis alabastrinis, atque minus honestis, ac de iis quorum in balneis usus erat.

Non impar nec minor erat paganorum in tota domorum suarum suppellectile, quam in vestibus vanitas et superbia : « Sellæ, » inquit Clemens, « argenteæ, pelves et acetabula, scutellæ, et catini, et præterea vasa aurea et argentea, nonnulla quidem ad ciborum ministerium, alia vero ad alios usus, quos me pudet dicere, ex sectili cedro, thyo, ebenoque, et ebore instructi, tripodes, lectique argentei pedes, et ex ebore compacti, auroque interspersæ, et testudine variatæ cubilis valvæ, et stragulæ vestes purpureæ, et aliorum colorum parati difficilium, insolentium deliciarum argumenta³¹, invidiæ mollisque ignaviæ insidiosa commoda sunt omnia amandanda. » Ita sane pius et religiosus auctor noster nimis profusum ac pene immensum paganorum luxum penitus rejicit et explodit.

Nec minori severitate rursus ille proscribit « stratorum magnificentiam, pulvinos auro intertextos, auroque variegatas glabras vestes, stragulas puniceasque xistides, et pretiosissimas gaunacas, τοῦ γαύναχα, et poetica purpurea pallia, vestesque superne molles ac delicatas, et cubilia vel ipso somno molliora³². »

Hanc porro, ac multis vix pene credibilem, nisi forte apud nostræ ætatis Christianos parem, vel fortasse etiam in religionis nostræ dedecus majorem videremus, suppellectilis magnificentiam olim Sene-

ca paulo fusius redarguerat³³. Ad illum autem, quia paulo prolixior est ejus sermo, te mittimus, et ad variorum in illius verba observationes, atque etiam ad Guilelmum Stuchium lib. ii *Antiquitat. convival.*, cap. 15, et Stanislaum Kobierzyckium *De luxu Romanorum* lib. ii, cap. 7.

Interim vero mirare Hervetum, qui nec quid sint gaunacæ, nec ullibi usquam de illis aliquid se legisse nos commonefaciendos operæ pretium duxit. Nam frequens gaunacarum apud varios auctores atque etiam Latinos poetas mentio facta est. Duplicis autem, teste Suida, erant generis : « Genus, inquit, pallii, quod et Persidem vocant. Alii vero sisyræ thymetidem, quod est simile morychi sagmati; sagma vero ipsa teli theca. » Docet vero Turnebus hac voce stragulas, aut operimenta altera parte villosa, aut pallii genus significari³⁴. Porro autem Plinius alicubi gausapæ mentionem his verbis fecisse legitur : « Antiquis torus et stramento erat, qualiter etiam nunc in castris. »³⁵ Gausapa patris mei memoria cœpere; amphimalla, nostra, sicut villosa etiam ventralia. Nam tunica lati clavi in modum gausapæ texti nunc primum incipit³⁶. At si gausape idem ac gaunace fuerit, de illius quoque usu Horatius hæc cecinit :

*His tibi sublati, puer alte cinctus, acernam
Gausape purpureo mensam pertersit³⁷.*

Vides præterea Ovidium lib. ii *De art. amand.*, Martialem lib. xiv *Epigram.*, Persium, etc. Sed præcipue legendus est Octavius Ferrarius parte ii, lib. i, *De re vestiaria*, cap. 7 et 8.

Quæ autem fuerint, et quomodo pretiosa ad bibendum vasa seu pocula vocarentur, Clemens sic enarrat : « Valeant ergo thericlei calices, antagonides canthari, labronii, et lepastæ, et poculorum genera innumerabilia, trullæ præterea, et psycteres, c. ænochoæ³⁸. » Qui autem, et qua forma, quave ex materia facti essent thericlei calices, docet Athenæus, atque ex Theophrasto addit eos ex « terebintho tornari, quos a ficilibus nemo discernat. Eos calices fama est a Corinthio ficulo Thericle factos; unde et impositum nomen Aristophanis comici sæculo..... Alii tradunt thericleum poculum dictum, quod in eo sculptæ ferarum pelles essent³⁹. » Plura adhuc apud eundem Athenæum de his poculis, quorum incerta penitus origo est, videre poteris⁴⁰. Rursus vero alibi ille eorum meminit, et Plinius lib. xvi *Hist. natur.*, cap. 4, pagina 470; Erasmus *Adag.* chiliad. 5, centur. 3, proverb. 53, et Casaubonus in priorem Athenæi locum lib. x, cap. 11, pag. 791. Sed illud omitti a nobis non potest, quod apud Plutarchum de Pauli Æmilii triumpho legimus, tertio die quo ille triumphavit, asportata suo ordine, « Antigonidas, seleucidæ, thericleos, vasaque aurea, quibus uti in conviviis Perseus solebat⁴¹. »

Julius Pollux eorumdem facit thericleorum calicum mentionem, sicut et antagonidum, quos codices nostri, manu Græca exarati, ab Antigonide illorum inventore cognominari, ac inferius in rotundum, superius vero in acumen desinere adnotarunt⁴².

Multa vero ex variis scriptoribus de cantharo, lebronio et lepasta Athenæus ejusque commentator Casaubonus congerunt⁴³. Lepastæ iterum meminit Athenæus his Anaxandridis verbis : φιάλην τε λεπαστήν sed ea sic Casaubonus corrigi voluit, φιάλην τε καὶ λεπαστήν, « phialam et lepasten⁴⁴. » Julius vero Pollux : « Quod autem lepaste non pocu-

³⁰ Plin. lib. xxxvii *Hist. nat.*, c. 1, p. 356. ³¹ lib. ii, c. 3, p. 160. ³² ibid., c. 9, p. 184. ³³ Senec. lib. vii *De benefic.*, c. 9. ³⁴ Turneb. lib. xxi *Advers.*, c. 21. ³⁵ Plin. *Hist. nat.* lib. viii, c. 48, p. 238. ³⁶ Horat. lib. ii *Serm. satyr.* 8, v. 40. ³⁷ ibid. p. 160. ³⁸ Athen. lib. xi *Deipnosoph.*, p. 470 et seqq. ³⁹ idem l. v, p. 199. ⁴⁰ Plutarch., in Vita Pauli Æmilii, p. 273. ⁴¹ Pollux l. v *Onom.*, 16. ⁴² Athen. lib. xi, p. 473 et 486; Casaub., c. 6 et 10. ⁴³ Athen. lib. iv, p. 151, et Casaub. in hunc locum.

lum modo, sed vini fusorium vas sit, manifeste Aristophanes in *Gerytade* tradit: « Circumfer lepaca steu⁶⁵. »

Existimarunt quidam psycterem esse poculum, alii vero vas magnum, quo lavabant pocula, vel vinum refrigerabant. « Psycter, » inquit Suidas, « vas ubi pocula lavantur. » Athenæus quoque alicubi psycterem grande vas fuisse testatur: « Psycteres centum sexaginta, quorum maximus amphoras sex, minimus duas capiebat..... Psycteres viginti duo, quorum maximus triginta capiebat, minimus unam⁶⁶. » Verumtamen ille psycterem ipsismet poculis ita annumerat: « Ulpianus in psyctere vinum poposcit, quod biberet..... Fuerunt autem inter vasa ad propitiationes illas parata et psycteres, et alia pocula. » Vides itaque varii generis fuisse psycteres, alios majores, et minores alios, ac proinde hos ad potandum, alios ad lavandum, vinumque, si velis, refrigerandum idoneos aptosque revera fuisse. At vero si quis Platonem in *Convivio* disputantem audiat, is facile intelliget psycteres etiam majores ad bibendum fuisse adhibitos. Ipsius enim hæc sunt verba: « Jube mihi, Agatho, poculum, si quod magnum adsit, huc afferendum: sed nihil opus est; imo feras huc, puer, psycterem, ψυκτήρα, illum, qui plures quam octo cotylas, ὀκτώ κοτύλας, capit. Cum vas illud implevisset, prior ipse bibit, deinde Socrati infundi jussit, et simul ait: Adversus Socratem, convivæ, doli nihil prosunt. Quantumcunque enim quis jusserit, tantum ebibet, neque ebrium illum tamen idcirco videbitis⁶⁷. »

Ex Polluce denique discimus psycterem alio nomine a pluribus δῖνον, ab aliis autem ἀπατοφόρον, meroforum, appellari: « Cæterum psycter, » ait ille, « vulgaris est, quem et dinon nominaverunt, in quo merum continebatur, plurimi vero enim meroforum nuncuparunt, neque fundum habet planum ad astragalos⁶⁸. »

Quamvis autem Hervetus nihil de οἰνοχόας apud Athenæum reperiri dixerit, de his tamen hæc legimus illius desumpta ex Cratete verba: « Congii, ut est dictum, pelicæ nominabantur. Vasis figura prius fuit Panathenæicis similis, quo tempore pelicæ nuncupabantur: postea vero ad instar cœnochoes formate sunt, quales nunc festis his diebus adhibentur, et quales olpas nominarunt, ad infundendum vinum illis utentes⁶⁹. » Nec semel illius mentionem a Polluce factam legimus⁷⁰.

Alia Clemens scribit fuisse vasa, « ad alios usus, quos pudet dicere⁷¹. » Duplicis autem erant generis, priora ad vomitum, de quibus Julius Pollux et alii; posteriora autem hoc Martialis carmine notata:

Ventris onus misero, nec te pudet, excipis auro⁷². Plinius de Antonio, hæc ex Messala scripto tradidit: « Messala orator prodidit Antonium triumvirum aureis usum in omnibus obscœnis desideriis etiam Cleopatram⁷³. » Quamobrem Tertullianus: « Etiam ad spurca instrumenta, » inquit, auri et argenti deimens copia deservit⁷⁴. »

Prius vero noster Clemens quamdam mulierum superbiam perstringit, quæ sæpius alabastris ad bibendum immodeste utebatur: « Mulieres honesti ac decori memores, ne labra latis calicibus diffundentes dilatato ore disrumpantur, admodum angustus in ore alabastris indecore utentes, capita reflectunt, colla autem non, ut mihi quidem videtur,

A honeste denudant⁷⁵, » etc. Hervetus ex Cælio Rhodigino hunc in locum observat alabastrum vas quidem esse unguentarium, sed de alabastro poculo nihil a se unquam alibi repertum esse candido confitetur. Verum non ex hoc recentissimo scriptore sumendum erat de unguentario vase, alabastro testimonium; quandoquidem de illo Clemens noster hæc aperte tradidit: « Scio quod cum unguenti alabastrum ad sanctam cœnam mulier attulisset, unxit pedes Domini⁷⁶. » Nec minus dilucide Athenæus: « Circumferentibus, » inquit, pueris unguenta in alabastris, et aliis vasis aureis. » His, si velis, adjungamus et Epiphanium, qui scribit alabastrum unguenti esse ampullam vitream, « quæ libram unguenti capit⁷⁷. » Queni in locum Petavius adnotat alabastrum ex sui generis lapide, non ex vitro fieri. Non plane quidem immerito. Testatur siquidem Dioscorides alabastrum esse lapidem, qui alio nomine onyx appellatur⁷⁸.

B Huic Plinius suffragatus est his verbis: « Onychem etiam tum in Arabiæ montibus nec usquam alicubi nasci putavere nostri veteres, sudines in Germania, potioris⁷⁹ primum vasis inde factis, dein pedibus lectorum, sellisque..... Hunc aliqui lapidem alabastrite vocant, quem cavant ad vasa unguentaria quoniam optime servare incorrupta dicitur⁸⁰. » Quod quidem Plinii testimonium data opera retulimus; utpote quo haud difficulter solvi potest proposita ab Herveto difficultas. Planissime enim inde liquet vasa, ex alabastro sive onyche facta, duplicis fuisse generis, quorum alia unguentaria vasa reapse erant, alia vero pocula, de quibus haud dubie ex Posidonio philosopho hæc refert Athenæus: « Adfuerunt et onychini scyphi acervatim congesti ad eos usque, qui duas cotylas caperent⁸¹. »

Porro autem non in domibus tantum, sed etiam in balneis, uti ait Clemens, erant « vasa innumera aurea et argentea, quorum hæc quidem ad propinandum, illa vero ad vescendum, alia autem ad lavandum circumferuntur⁸². » Singula autem horum vasorum nomina recenset Julius Pollux lib. x *Onom.*, cap. 20. Ac plura de iis legere est apud Joannem Meursium *De luxu Roman.*, cap. 7 et 8.

ARTICULUS IV.

De paganorum balneis, an mobiles et suspensæ, virisque ac mulieribus communes, de corporis exercitatione et ludo pro balneis concessio, de infinita propemodum servorum et ancillarum multitudine, de cinædis, et quid sit ἐπικυαδίσμα, de balatis et hilotis.

At quandoquidem in balnearum sermonem incidimus, agedum, et videamus quid de illis auctor noster litteris mandaverit: « Domus, inquit, artificiosæ compactæ, perspicuæ, quæque circumferri possunt⁸³. » Existimat autem Hervetus ibi Clementem loqui de balneis pensilibus, quas Macrobius et Valerius Maximus a Cælio Sergio Orata primum factas prodiderunt⁸⁴: sed quæ sint eæ pensiles balneæ, nullo dicit ex auctore se compemisisse, nisi forte eædem sint, quas Vitruvius « suspensuras caldanorum » appellat. Hujusce tamen scriptoris interpretes opinantur illis verbis non pensiles balneæ, sed earum pavementum seu planum significari. At præter citatos ab Herveto auctores, Plinius certe pensilium balnearum meminit: « Sergius Orata,

⁶⁵ Poll. lib. x *Onom.*, c. 20. ⁶⁶ lib. ii *Deipnos.*, p. 58. ⁶⁷ Plato in *Sympos.*, tom. III, p. 213 et seq. ⁶⁸ Poll. lib. vi *Onom.*, c. 16. ⁶⁹ Athen. lib. xi *Deipnosoph.*, p. 495. ⁷⁰ Poll. lib. i, c. 1, § 25; lib. x, c. 20. ⁷¹ Ibid. lib. ii, c. 3, p. 160. ⁷² Martial. lib. i, epigr. 38. ⁷³ Plin. lib. xxxiii *Hist. nat.*, c. 3, p. 33. ⁷⁴ Tertul. *De habit. mul.* ⁷⁵ Ibid., p. 158. ⁷⁶ Pædag. lib. ii, c. 8, p. 175. ⁷⁷ Epiphani. *De ponder. et mensur.*, p. 182. ⁷⁸ Dioscorid. lib. v, c. 410. ⁷⁹ Plin. lib. xxxvi *Hist. nat.*, c. 7 et 8, p. 292 et seq. ⁸⁰ Athen. lib. xi *Deipnos.*, p. 495. ⁸¹ Pædag. lib. iii, c. 5, p. 252. ⁸² Pædag. lib. iii, c. 5, p. 251. ⁸³ Macrobi. lib. iii *Saturn.*, c. 15; Valer. Maxim. lib. ix, c. 1.

seu Aurata, primus pensiles invenit balneas ⁷¹. » Alibi vero : « Asclepiadem adjuvere multa.... tum primum pensili balnearum usu blandientem ⁷². » Seneca quoque : « Quædam, inquit, nostra demum prodiisse memoria scimus.... ut suspensuras balnearum et impressos parietibus tubos, per quos circumfunderetur calor, qui ima simul et summa foveret aequaliter ⁷³. » Quæ porro ac cujusmodi essent hæ balnearum suspensuræ, seu pensiles balneæ, neque una est omnium opinio, neque id explicatu facile est. Quidam enim aiunt balneas primum solo instructas, postea suspensas, et a terra paululum sublatis, ut elapso humore calor diutius perseveraret. Censent alii eas super fornices et hypocausta exstructas, ut igne supposito per tubos calefierent. Postremo nonnulli eo nomine ipsa labra a laquearibus suspensa, et levi motu huc illuc agitata interpretantur. Videsis quæ de iis Lipsius scripsit Balthazari Robiano epist. 73, centur. 3. Nec te cum alia Senecæ epistola ⁷⁴ pigeat ea componere, quæ Clemens noster de antiquis balneis posteritati commendavit. Cæterum ille de balneis loquitur forsitan prioris generis, vel certe ita suspensis, ut varia in loca possent circumferri.

Quamvis autem Clemens apertissime dixerit : « Viris et feminis communia aperta sunt balnea ⁷⁵; » suspicatur tamen Hervetus id ita esse intelligendum, ut bina fuerint ædificia, sibi invicem conjuncta et copulata. Sed clariora sunt Clementis nostri verba, quæ possint hunc in sensum detorqueri. Et certe Hervetus ex Cypriano discere poterat balneas quasdam, sed abusu plane intolerabili, fuisse viris mulieribusque communes : « Quid vero, quæ promiscuas balneas adeunt, quæ oculis ad libidinem curiosis, pudori ac pudicitiae corpora dicata prostituunt? Quæ cum viros atque a viris nudæ vident turpiter ac videntur, nonne ipsæ illecebram vitii præstant? Nonne ad corruptelam et injuriam suam desideria præsentium sollicitant et invitant ⁷⁶? » Hieronymus autem Joviniano ejusque discipulis probro et crimini vertit, quod ejusmodi balneas adirent : « Post præconium tuum et balneas, quæ viros pariter et feminas lavant, omnis impatientia, quæ ardentem prius libidinem quasi verecundiæ vestibus tegebat, nudata est et exposita; quæ ante in occulto erant, nunc in propatulo sunt. Ostendisti tales discipulos, non fecisti ⁷⁷. » Denique præter Plinium a nobis citatum, et rursus lib. xxv *Natur. histor.*, cap. 7, pag. 400, de balneis fusius disputant Mercurialis lib. 1 *De arte gymnastica*, cap. 10; Alexander ab Alexandro lib. x *Genial. dier.*, cap. 20, et ejus scholastes Tiraquellus; Galenus lib. x *De methodo medendi*, cap. 10, et alii, quos, si lubet, consulere poteris.

Pro balneis porro Clemens adolescentibus concedit gymnasium, seu corporis exercitationem; viris autem luctam, aliasque corporis sui exercendi rationes, atque etiam pario globo, sive ludo pilæ, quam pheninda vocabant, animum relaxare ⁷⁸. Quis sit autem hic ludus, a quo inventus, et unde sit dictus, narrat Athenæus lib. 1 *Deipnosoph.*, cap. 2, pag. 14 et 15; Julius Pollux, lib. vii *Onom.*, cap. 23, pag. 441; Erasmus chil. 3, centur. 1, adag. 99, pagina 612. Porro autem is ipsemet ludus videtur esse, qui a Suida *φενυλς* appellatur, et ab ipso breviter explicatur.

In alium præterea Clemens insurgit paganorum luxum, iis procul dubio omnibus, quæ hactenus

A retulimus, non magis tolerandum, nempe infinitam propemodum servorum et ancillarum, quorum ille nomina et officia recenset, turbam et multitudinem ⁷⁹. Nihil autem illum ibi nisi veritati plane consonum protulisse disces ab Athenæo et Julio Polluce, apud quos etiam, si quid tibi in Clementis sermone difficile et spinosum occurrat, enodatum invenies et complanatum ⁸⁰.

Quasdam quoque mulieres insolentes plane fastus et arrogantiae Clemens ibidem condemnat, quæ a Gallis aliisque famulis in lectica, humeris sublata, per civitatum vicos et plateas, ut omnibus videri se præberent, publice portabantur ⁸¹. Quam altas autem radices pravus ille mos egerit, et his Senecæ verbis conjice : « Rusticus inhumanus, ac malevolus, et inter matronas abominandæ conditionis est, si quis conjugem in sella prostrare vetuit, et vulgo admissis inspectoribus vebi undique perspicuum ⁸². » Sed de his plura videsis apud Justum Lipsium tom. I, lib. 1 *Electorum*, cap. 19, ubi de lecticis disputat, quemadmodum Stanislaus Kobierzycki lib. 11 *De luxu Roman.*, cap. 3, 4 et 5.

Præter hanc famulorum multitudinem ad mulieres ⁸³ adhuc : « Intro, » inquit Clemens, « confluit cinædorum turbæ, lingua effrenati, scelerati corpore pariter atque oratione, ad ministeria impudica viriles, adulterio deservientes, impudice ridentes, et sussurrantes, et fornicatorium ac cinædicum ad lasciviam sonum per nares edentes, impudicis verbis et figuris delectare conantes, et ad risum, qui est fornicationis præcursor, provocantes ⁸⁴. » Turpissimos et infames illos viros graphice depinxit Julius Pollux, quem, si lubet, legere poteris ⁸⁵. Athenæus vero « Cinædos, » aiebat, illos vocatis, aut qui unguenti nonnihil olent, aut veste amicti sunt utcumque lautiores ⁸⁶. » Observat autem Lipsius illos tunicas cum manicis habuisse, non secus ac meretricias togas, ut veste sua possent ab omnibus cognosci ⁸⁷.

De his Clemens dixit, *ἐπιφορῶντες ἐπικιναιδίσμα*. At Hervetus nullibi hanc vocem sibi occurrisse professus, arbitratur ea significari impudicum quemdam sonum, qui ab his cinædis, ut alios ad libidinem provocarent, naribus edebatur. At certum est *κιναιδίσμα* apud Eustathium cinædicam significare obscœnitatem, atque adeo voce *ἐπικιναιδίσμα* majorem impudico sono denotari. Cum itaque de Græcæ hujus vocis significatione constet, ubi in aliis scriptis invenitur, haud valde curandum est. Quis enim nescit plura esse ejusmodi composita verba, quæ Græci scriptores fingendi potestatem sibi dederunt?

Porro autem hi cinædi quibusdam fortasse iidem prorsus fuisse videbuntur, ac ii quos Clemens paulo superius, ubi de hominibus depilatis disserit, *παρὰ-λως*, batalos appellat. « Imo vero, inquit, non viri, sed batali, et feminelli dicendi sunt, quorum voces sunt compressæ et graciles, vestis autem cum tactu tum tinctura ipsa est effeminata. Ex meritis autem externis aperte arguuntur hi homines, ex amictu, calceatu, figura, habitu, tonsu, aspectu ⁸⁸. » Attamen si quis contendat ea voce eunuchos, mulierum famulatu adjunctos, atque earum voluptati sæpe sæpius servientes debere intelligi, huic haud multum reluctabimur ⁸⁹. Etenim illi non effeminata tantummodo veste, sicut cinædi, sed etiam voce ab aliis viris discernebantur. Neque etiam iis repugnabimus, qui ex cinædis plures eunuchos fuisse pro-

⁷¹ Plin. lib. ix *Hist. nat.*, c. 54, p. 359. ⁷² lib. xxvi, c. 3, p. 445. ⁷³ Senec. epist. 90, pag. 370. ⁷⁴ idem epist. 86, p. 348 et 340. ⁷⁵ lib. iii *Pædag.*, c. 5, p. 231. ⁷⁶ Cypr. lib. De habit. virg. ⁷⁷ Hieron. lib. 11 *Adv. Jovin. circ. fin.* ⁷⁸ *Pædag.* lib. iii, c. 10, p. 241 et 242. ⁷⁹ *Pædag.* lib. iii, c. 4, p. 229. ⁸⁰ Athen. lib. vi *Deipnosoph.*, p. 263 et seq., et 272; Pollux lib. vi *Onom.*, c. 1, 7, et 17, et lib. vii, c. 32. ⁸¹ loc. cit., p. 229 et seq. ⁸² Senec. lib. 1 *De benefic.*, c. 9, p. 13. ⁸³ *Pædag.* lib. iii, c. 4, p. 230. ⁸⁴ Poll. lib. vi *Onom.*, c. 30. ⁸⁵ Athen. lib. xiii *Deipnos.*, p. 505. ⁸⁶ Lips. tom. I, lib. iv *Lect. antiq.*, c. 8. ⁸⁷ *Pædag.* lib. iii, c. 3, p. 227. ⁸⁸ ibid. c. 4.

baverint. Verum, quid vetat quominus triplex illi fuerint perditorum genus hominum, quos etiam Clemens noster satis aperte distinguere videtur?

Ab his autem omnibus longe diversi erant ελω-
της, hilotæ, Lacedæmoniorum servi, quos domi-
ni sui, ut Clemens post Plutarchum memorat,
cogebant inebriari⁹⁹; ut pueros et adolescentes,
viso eorum exemplo, a turpi ebrietatis vitio avoca-
rent. « Qui Spartæ, ait Plutarchus, phiditiis
præerant, unum aut tres hilotas meri plenos et
ebrios producebant; ut adolescentibus demonstra-
toid quid re esset ebrietatis, ad temperantiam servan-
dam eos consuefacere¹⁰⁰. » Rursus de iisdem alio
disputat in libro, quem sicut et Cragium lib. i *De
republica Lacedæmon.*, cap. 11 et 12, et Meursium
lib. ii *Miscell. Laconic.*, cap. 6 et 7, consulas, per
nos licet.

ARTICULUS V.

De variis vini generibus, quæ in paganorum conviviiis ministrari solebant, et de aqua Choaspia, de nationibus ebrietati obnoxiiis, de gladiatoribus mensarum asseclis, de ventridæmone helluonum præside, de ventriloquo.

Non solo Lacedæmoniorum, de quorum sobrio victu Cragius et Meursius disputant¹⁰¹, exemplo, sed scriptorum quoque plurium cum profanorum tum sacrorum auctoritate, ac diversis etiam rationum momentis probat Clemens non modo fugiendam ebrietatem, atque immoderatum vini usum; verum etiam perspicue convincit a nullo requirenda esse varia, quæ in conviviiis ministrari solebant, vini genera. « Non est ergo, inquit, vinum Chium magna cura requirendum, si absit, nec Ariusium, si non adsit.... et Thasium odoriferum, et bene spirans Lesbium, et quoddam suave Creticum, et dulce Syracusium, et Mendesium quoddam Ægyptiacum, et insulare Naxium, et aliquod aliud fragrans ex Italia¹⁰². » De vino Chio, Thasio et Lesbio disserunt Athenæus lib. i *Deipnosoph.*, pag. 28 et 32; Plin. *Hist. natur.*, lib. xiv, pag. 135, 136, 144 et 145; Horatius vero lib. iii, od. 19:

*Quo Chium pretio cadum
Mercemur....*

Et rursum epod. 9:

*Capaciores affer huc, puer, scyphos,
Et Chia vina, aut Lesbia.*

Mendæum vinum, Cratino et Hermippo auctoribus, eximie commendat Athenæus¹⁰³. At illud fortasse idem erat ac Mendesium, quod quidem ab Mendes Ægypti urbe nomen traxerat. Narrat paulo post idem Athenæus vinum Naxium ab Archilocho cum nectare conferri¹⁰⁴. De Cretico autem Plinius: « Passum a Cretico Cilicium probatur, et Africum, et in Italia finitimisque provinciis¹⁰⁵. » Sed fusius de viis Italicis ibidem Athenæus, sicut et Martialis in *Xeniiis*, ac de aliis vini generibus Casaubonus et Harduinus in citatos a nobis Athenæi Plinique libros, alique sermonem instituunt.

Quid vero, quod non solo vino coercebatur immoderata hominum intemperantia, sed usque ad aquam protendebatur? « Forte, ait Clemens, etiam aquam sunt importaturi, quemadmodum stulti reges. Choaspes fluvius est Indiæ sic dictus, cuius est ad potum optima aqua Choaspia¹⁰⁶. » Sed id ab Herodoto clarius explicatum invenies. « Portatur, inquit, aqua ex flumine Choaspe, Susa præ-

tereunte, ex quo uno ex omnibus fluminibus rex (Cyrus) potat¹⁰⁷. » Nec minus perspicue Plinius: « Parthorum reges ex Choaspe et Eulæo tantum bibunt, et eæ (aquæ) quamvis in longinqua comitantur eos¹⁰⁸. » Laudatum porro Herodoti locum citat Athenæus, ubi de variis et optimis aquæ generibus disserit¹⁰⁹.

Nationes vero ebrietati magis obnoxias sic Clemens notavit: « Ebrietate autem maxime utuntur Scythæ, Celtæ, Iberi et Thraces, quæ universæ sunt bellicosæ gentes¹¹⁰. » Illud autem Clemens ex Platone desumpsit¹¹¹. Quod enim vero ibidem subnectit: Καὶ καλὸν, καὶ εὐδαιμόν ἐπιτηδεύμα ἐπιτηδεύειν νηνομῖξαι, id totidem verbis ab eodem Platone dictum invenitur. Videsis Ælianum lib. ii *Var. histor.*, § 40.

Rogabit aliquis utrum ad has vel alias gentes spectet¹¹² is Clementis nostri sermo, quo superius de mensarum asseclis et helluonibus disputando, in spurcissimo eorum grege expresse annumerat « adulatores et gladiatores, et immane genus parasitorum; ventris voluptate hi quidem rationem, illi vero amicitiam, alii autem vitam ipsam vendentes¹¹³. » At id definire non ita facile esse arbitramur. De crudelissimo siquidem Clemens videtur loqui gladiatorum in conviviiis certamine, de quo quidam poeta cecinit:

*Quinetiam exhilarare viris convivia cæde
Mox olim, et miscere epulis certamina dira
Certantum ferro, sæpe et super ipsa cadentum
Pocula, respersis non parco sanguine mensis¹¹⁴.*

Porro autem immanissimum illud plusquam ferinæ crudelitatis in conviviiis certandi genus Campanis a Strabone tribuitur: « Eo, inquit, luxur progressi sunt, ut convivas ad cenam promisso gladiatorum in singulas personas pari vocarent¹¹⁵. » Eadem quoque Livius memoriæ prodidit¹¹⁶. Quapropter nonnulli opinantur hunc sævum barbarumque morem ab hac gente suam duxisse originem, atque ad alias postea fuisse transmissum.

Cæterum nonnihil his prorsus absimile de memoratis a Clemente nostro gentibus idem Strabo sic enarraverat: « Quidam ad ebrios vocatus, seipsum in rogam iniecit. Hæc illis communia sunt cum Celtis, Thracibus et Scythis¹¹⁷. » Viderint alii utrum colligi inde possit gladiatores in conviviiis apud easdem nationes fuisse quoque admissos, ac de eadem inter epulandum apud Thraces pugna intelligenda sicut hæc Horatii carmina:

*Natis in usum lætitiæ scyphis
Pugnare Thracum est: tollite barbarum
Morem, verecundumque Bacchum
Sanguineis prohibete rixis¹¹⁸.*

Plura de hoc gladiatorum certamine videsis apud Lipsium lib. i *Saturnal. serm.*, cap. 6.

Non omnino autem asseveranter affirmare ausus sum Clementem de hoc inhumanissimo certaminum more loqui. Etenim si quis illum de gladiatoribus, qui, ut magis robusto et valido corpore ad manus pugnamque venirent, fortioribus cibis saginari solebant, esse intelligendum recte probaverit, nostrum haud ægre assensum extorquebit. De iis siquidem ita scripsit Cyprianus: « Paratur gladiatorius ludus, ut libidinem crudelium luminum sanguis oblectet. Impletur in succum cibis fortioribus corpus, et arvinæ toris membrorum moles robusta pinguescit, ut saginatus in poenam carius pereat¹¹⁹. »

⁹⁹ Pædag. lib. iii, c. 8, p. 238. ¹⁰⁰ Plutarch. lib. Adv. Stoic., p. 1067, et lib. De Laconic. institut., p. 239. ¹⁰¹ Crag. lib. iii De repub. Lacedæm., tabul. 5; Meurs. lib. i *Miscell. Laconic.*, c. 8. ¹⁰² Pædag. lib. ii, c. 2, p. 156. ¹⁰³ Athen. lib. i *Deipnos.*, p. 29. ¹⁰⁴ ibid. p. 30. ¹⁰⁵ loc. cit., p. 139. ¹⁰⁶ Pædag. lib. ii, c. 1, p. 157. ¹⁰⁷ Herodot. lib. i, § 18, p. 78. ¹⁰⁸ Plin. lib. xxxi *Hist. nat.*, c. 3, p. 788. ¹⁰⁹ Athen. lib. ii *Deipnos.*, p. 45. ¹¹⁰ loc. cit. ¹¹¹ Plat. lib. i De leg., p. 637. ¹¹² Pæd. l. ii, c. 1, p. 143. ¹¹³ Silius, De bello punico lib. xi, v. 51 seqq. ¹¹⁴ Strab., lib. v *Geogr.*, p. 250. ¹¹⁵ Livius, l. x. ¹¹⁶ Strab., l. iii, p. 164. ¹¹⁷ Horat., l. i *Carmin.*, od. 27. ¹¹⁸ Cypr., tract. 1 ad Donat.

Attamen de priori gladiatorum genere explicandam esse Clementis mentem nobis videtur verosimilius.

Neque porro abs re nostra penitus alienum esse duximus huc referre quæ a Laertio de athletis memorie prodita sunt. Ex iis etenim, et quæ prior eorum vivendi ratio, et a quo inmutata fuerit, planum omnibus fiet et perspicuum: « Fertur, inquit, Pythagoras primus athletas aluisse carnibus, antea, ut in tertio commentario ait Favorinus, caricis siccis et mollibus, et tritico solitos corpora nutrire, ut ait idem Favorinus in octavo *Omnimodæ historiæ*. Alii vero Pythagoram, alium quemdam Aliptem, athletas ita solitum nutrire, dicunt, non hunc ¹⁰. »

Denique Clemens omnibus his ganeonibus et helluonibus dicit præesse ventridæmonem, κοιλιοδαίμονα. Iis autem, inquit, qui ad luxum mensarum propensi sunt, et suos sibi morbus enutriunt, præest dæmon helluo maximus, quem ego non verebor appellare ventridæmonem, dæmonum omnium pessimum et perniciosissimum. Is autem est revera similis ei, qui dicitur ventriiloquus ¹¹. » A Casaubono animadversum est parasitas in Eupolidis dramate κοιλιοδαίμονα appellatos, sed hoc verbum a Clemente nostro pro dæmone ganeonum præside « nove » usurpari ¹².

De ventriiloquo autem legis Leonis Allatii de engastrimytho syntagma. Denique his quæ Clemens de helluonibus et gulæ ventrisque vitio deditis hominibus scripsit, lucem aliquam non solum Stobæus, sed et Basilii atque Ambrosii afferent ¹³.

ARTICULUS VI.

De coronarum origine, earumque in conviviis usu, de mortuos coronandi more, et hanc in rem Sophoclis et Sapphus testimoniis; cur coronæ Christianis prohibita, et de floribus.

Invaluerat in paganorum conviviis aliud vitium, vel potius, ut Clementis nostri verbis loquamur, « Usus coronarum ad comessionem, et in vino proterviam comparatus effluxit ¹⁴. » Coronas autem illas, ex floribus contextas, priscis hominibus incognitas fuisse ibidem Clemens docet, et primam coronarum omnium originem sic explicat: « Cæterum nec apud antiquos quidem Græcos fuit ullus adhuc coronarum usus. Neque enim proci, nec qui luxuriosam vitam agebant Phæaces, eis usi sunt. In certaminibus autem primo fuit donum athletarum, secundo autem plausus et excitatio, tertio foliorum coniectio, ultimo autem fuit corona, cum Græciæ post tempora Medica magna ad delicias facta esset accessio ¹⁵. » Plinius paulo enodatus coronarum edisserit primordia et inventionem: « Antiquitus nulla, inquit, nisi Deo dabatur corona. Ob id Homerus cælo tantum eas et prælio universo tribuit; virilitatem vero ne in certamine quidem ulli. Feruntque primum omnium Liberum patrem imposuisse capiti suo ex hedera. Postea deorum honori sacrificantes sumpserunt, victimis simul coronatis. Novissime et in sacris certaminibus usurpatæ, in quibus hodieque non victori datur, sed patriam ab eo coronari pronuntiatur. Inde natum est, ut etiam triumphaturis conferrentur, in templis dicandæ; mox ut et ludis darentur. Longum est nec instituti operis disserere quisnam Romanorum primus acceperit, neque enim alias noverant quam bellicas ¹⁶. » Draco tamen Corycæus apud Athenæum testatur Janum, ut fama erat, fuisse coronarum repertorem ¹⁷. Sed de his plura legi poterunt apud Suidam

A ad verbum Περιαγισρόμενοι, Isidorum lib. xix *Origin.* cap. 30; Polydorum Vergilium lib. ii *De inventor. rer.*, cap. 17; Stukium lib. *Antiquit. conviv.* cap. 16, et Plinium lib. xv *Hist. nat.*, c. 1, p. 225.

De convivarum autem coronis audi, si lubet, Valerium Maximum de civitate Spartana sic loquentem: « Audierunt inde lautitiam et immodicos sumptus et omnia non necessariæ voluptatis genera fluxisse, primosque bonas unguenti coronarumque in convivio dandarum, et secundæ mensæ ponendæ consuetudinem baud parva luxuriæ irritamenta reperisse ¹⁸. » Frequens porro apud antiquissimos scriptores de illo coronarum usu sermo. Nam præter citatos ab Athenæo Phylenidem, Apollodorum, Ælium, Asclepiadem ¹⁹, et a Plinio Menesitheum, Callimachum ²⁰ et Theophrastem ²¹, quorum aliqui libros de coronis ediderant, hæc de illis habet Tertullianus: « Plura quærentibus omnia exhibebit Claudius Saturninus. Nam est illius de coronis liber, et origines, et causas, et species, et solennitates earum ita edisserens, ut nullam gratiam floris, nullam lætitiæ frondis, nullum cespitem aut palmitem non alicujus capiti invenies consecratum ²². » Quia tamen horum antiquissimorum auctorum scripta jam a longo tempore perierunt, si ex iis, quæ etiamnum exstant, aliqua velis consulere, præter jam a nobis paulo ante laudatos scriptores adi Athenæum l. xv, c. 5 et seqq., *Deipnosoph.*, p. 673 et seqq., et in eum Casauboni animadversiones lib. xv, c. 5 et seqq.; Jacobum Philippum Thomassinum, lib. *De tesseri hospitalitatis*, cap. 18, atque Stanislaum Cobiérzyckium, qui plura non solum de iis, sed de summo etiam conviviorum luxu disputat lib. ii *De luxu Roman.*, cap. 40 et seq.

Nec vivos tantum, sed etiam deos seu homines mortuos pagani coronabant: « Mortuos quoque, inquit Clemens, coronant, quo nomine reipsa suo testimonio idola mortua esse asserunt. Qui enim bacchantur, nec absque coronis orgia sua celebrant; postquam autem flores circumposuerint, postremo mirandum in modum incenduntur ²³. » Ethnicos itaque arguit Clemens, quod impia vanaque superstitione ipsi mortua deorum suorum simulacra atque execranda idola coronarent. Quam verâ autem esset hæc Clementis accusatio, discas ex his Plinii verbis: « Et jam tunc coronæ deorum honores erant, et larium publicorum privatorumque, ac sepulcrorum et manium ²⁴. » Quem in locum videndæ Harduini observationes. Quo circa Tertullianus non minori severitate, quam Clemens noster, hunc pravum morem respuit et exagitat: « Quid tam indignum Deo, quam quod idolo? Quid tam dignum idolo, quam quod et mortuo? Nam et mortuorum est ita coronari ²⁵. » Minutius quoque Felix: « Nec mortuos, ait, coronamus. Ego vos in hoc magis miror quemadmodum tribuatis aut sentienti faciem, et non sentienti coronam, cum et beatus non eguit, et miser non gaudeat floribus ²⁶. »

Omniem igitur coronarum usum ea de causa Clemens vitium esse ostendit, « quod, » ut ipse loquitur, « corona sit dedicata simulacris ²⁷. » Illud autem cum Sophoclis tum Sapphus auctoritate probat: « Sophocles certe narcissum antiquam magnorum deorum coronam appellavit, id dicens de terrestribus: Sappho autem coronat musas rosa:

Non es rosarum Pieriarum particeps ²⁸. »

¹⁰ Laert. l. viii De vitis et dogm. philos. c. 4, in vita Pythag. ¹¹ Pæd. l. ii, c. 4, p. 148. ¹² Casaub., l. iii Animad. in Athen., c. 20, p. 197. ¹³ Stobæ., serm. 17 De incont. ; Basil., homil., et Ambr. l. De Elia et jejun., c. 10 et seq. ¹⁴ Pæd. lib. ii, c. 8, p. 179. ¹⁵ ibid. p. 181. ¹⁶ Plin., lib. xvi Hist. nat., c. 4, p. 227. ¹⁷ Athen., lib. xv Deipnos., p. 692. ¹⁸ Valer. Max., lib. ii, c. 6, § 1. ¹⁹ Athen., lib. xv, Deipnos., p. 675 et 676. ²⁰ Plin., lib. xxi Hist. nat., c. 50. ²¹ Tertul. lib. De coron. mil. c. 7. ²² Pæd., lib. ii, c. 8, p. 181. ²³ Plin., lib. xxi, Hist. nat., cap. 3, p. 108. ²⁴ Tertul., lib. De coron. milit., c. 10. ²⁵ Minut. in Octav., p. 43. ²⁶ ibid. p. 181. ²⁷ ibid.

Quamvis autem Hervetus Clementi nostro, hæc ita citanti, fidem derogare non videatur, monet tamen se allata ab eo utriusque scriptoris, quorum non amplius exstant libri, testimonia non invenisse. Verum si hæc in deperditis eorum scriptis reperire non potuit, certe illa ipsa apud alios antiquos scriptores inventu difficilia non erant. Gitatum enim vero a Clemente non modo Sapphus, sed prævium etiam Sophoclis testimonium sic Plutarchus refert: « Sane musis consecratam fuisse roseam coronam memini me legere in Sapphonis versibus, quibus indoctam quandam mulierem ita alloquitur:

Te simul letum rapiet, jacebis,

Nec suo quisquam celebrabit ore;

Particeps non es quoniam rosarum Pieriarum. »

Et hæc quidem in quibusdā Clementinorum operum scholiis adnotata sunt. Mirum itaque, cur a nullo alio similiter observatum fuerit aliud Sophoclis testimonium ab eodem Plutarcho iis verbis ibidem proferri: « Dixerunt et narcissum, quia torporem, qui narce Græcis est, nervis incutiat, gravedinemque torpidam. Unde et Sophocles eum veterem magnorum deorum coronam appellat, nimirum manium. » De Sapphus porro ætate, ut id obiter dicamus, hæc Eusebius in *Chronico* ad annum 1414 tradidit: « Sappho et Alcæus poetæ clari habentur. » Quem in locum videsis Scaligeri animadversiones.

Denique Tertullianus eadem severitate, qua Clemens, coronarum usum Christianis interdixit: « Cæterum in capite quis sapor floris? qui coronæ sensus? nisi vinculi tantum, quo neque color cernitur, neque odor ducitur, nec teneritas commendatur. Tam contra naturam est florem capite sectari, quam sonum nare. » Cur vero Christiani ejusmodi coronas penitus rejicerent et aspernarentur, ita Minutius Felix edisseruit: « Sane quod caput non coronamus, ignoscite. Auram boni floris naribus ducere, non occipitio capillisque solemus. »

Unam tamen iisdem Christianis coronam Clemens lubenter concedit: « Pulchra, inquit, amaranti corona ei est reposita, qui se recte gesserit. Hunc florem terra ferre non potest, cælum solummodo eum potest producere. » His Clemens verbis ad amarantum allegorice alludit, quippe qui, ut Plinius ait, « postquam defecere cuncti flores, madefactus aqua reviviscit, et hibernas coronas facit. Summa ejus natura in nomine est, appellato, quoniam non marcescat. » Sensus itaque auctoris nostri est eos, qui se recte in hac vita gesserint, coronam amaranti, id est, nulli unquam corruptioni obnoxiam in cælo reportaturos. Quo etiam sensu ab apostolorum principe dictum legimus: « Percipietis immarcescibilem, ἀμαράντινον, gloriæ coronam. » Quæ porro de floribus tradidit Clemens, illustrari ea possunt a Plutarcho lib. iii *Sympos.*, cap. 4 et 2; Plinio lib. xxi *Hist. natur.*, cap. 48 et seq., lib. xvi, cap. 34; Mathiolo in Dioscoridem lib. i, cap. 102, lib. ii, cap. 175, lib. iv, cap. 117 et 155.

ARTICULUS VII.

De unguentorum abusu, et variis illorum generibus, ubi de bacchari, et metallo, de pulsis ex urbibus unguentariis, et lanarum infectioribus, quomodo unguento et alio utendum, ac de puerorum recens natorum expositione, et de lege Scantinia.

Non solum autem pene incredibili florum desi-

derio pagani tenebantur; sed tanta tamque insatiabili unguentorum cupiditate in primis mulieres flagrant, ut nova in dies excogitarent, nec infinita eorum varietate possent expleri. Quamobrem Clemens noster: « Horum, inquit, unguentorum sunt infinitæ differentiæ, brinthium, metallium, et regium, plangonium et psagdæ Egyptiæ, ... baccharis, Cyprium, nardus », etc. Disputat de his unguentis, præter Plinium lib. xiii *Natur. histor.*, cap. 1, Dioscoridem et Mathiolum, aliosque, Athenæus lib. xv *Deipnosoph.*, p. 688, 689, 690, prius vero l. xii, p. 553, ubi de bacchari hunc exhibet Cephisodori versum:

Seorsum autem pedibus mercator baccharim.

92 Plinius autem monitos nos facit baccharim a quibusdā « nardum rusticum » appellari. »

At quod in Græco Clementis textu μετάλλιον legitur, et manuscripti nostri Græci a metallo dictum observant, ἀπό τινος μετάλλου οὕτω καλουμένου, hoc nonnulli amanuensium incuria depravatum, tamque in editis quam in manuscriptis codicibus μετάλλιον et μέγαλλον reponendum existimant. Conjecturam vero suam confirmare conantur hac Plinii auctoritate: « Postea multo post tempore successit propter gloriam appellatum megalium ex oleo balaximo, balsamo, calamo, junco, xylobalsamo, casia, resina. » Sed Athenæus hujus unguenti nomenclationem, teste Sosibio, ab Megalo quodam, quem alii Siculum, alii Atheniensem fuisse tradiderunt, ortam esse sic testificatur: « Sosibius in *Similitudinibus* refert megalium nuncupatum a Megalo Siculo; Atheniensem eum fuisse quidam dicunt. » Huic sententiæ Julius Pollux, Suidasque et alii sponte subscripserunt. Verum tamen Hesychius atque etiam Helladius in Photii *Bibliotheca*, ubi nonnullas unguentorum species recenset, ad Clementini textus, Græcorumque illius codicum manuscriptorum lectionem, propius accedit: Μετάλλιον ὅπερ εἶπε Μέγαλος Συρακούσιος, « Metallium quod Metalus Syracusius reperit. » Quia tamen non eodem prorsus modo hæc vox ab illis, atque a Clemente nostro scripta occurrit, inde haud absurde colligas illos aliosque a nobis hactenus laudatos scriptores de uno eodemque unguento locutos esse.

Inexplebilis porro illa unguentorum cupiditas eo usque paganos invaserat, ut teste ipsomet Clemente nostro, unguentarii, quibus pleræque civitates oppletæ erant, ab illis tantum, « quæ bonis legibus et institutis reguntur, » pulsus ejectique fuerint; atque adeo ipsi etiam floridarum lanarum infectores. » Hunc autem in locum scribit Hervetus bene se illius meminisse, quod apud Plinium legitur P. Licinium Crassum et Julium Cæsarem censores anno Urbis dclv edixisse « ne quis venderet unguenta exotica, » sed ipsius ex memoria sua penitus effluxisse quænam civitates unguenta, unguentorumque artifices et floridarum lanarum infectores expulerint. Itane vero tam facile oblitus illius fuerat, si tamen ab ipso lectum aliquando sit, quod apud Athenæum hisce verbis scriptum habetur: « Lacedæmonii unguentarios Sparta ejecerunt, quod oleum corruptant; et lanarum infectores, quod candorem lanæ obliterent. Solon sapiens legibus suis vetuit viros unguenta vendere. » Quapropter Clemens noster in alio opere hæc litteris consignavit: « Unguentum et purpuram veteres Lacedæmonii repudiant, dolosas quidem vestes, et dolosas unctiones recte reputantes

» Plutarch., lib. ii *Sympos.*, p. 646. » *ibid.* p. 647. » Tertul., lib. *De coron. milit.*, c. 5. » Minut. in *Octav.*, p. 43. » *Pæd. lib.* ii, c. 8, p. 182. » Plin., lib. xxi *Nat. hist.*, c. 8, p. 123. » I Petr. v, 4. » *Pæd. lib.* ii, c. 8, p. 177. » Plin. lib. xii *Hist. nat.*, c. 12, p. 49, et lib. xxi, c. 46, p. 115. » Plin. lib. xiii *Hist. nat.*, c. 4, p. 53. » Athen. lib. xv *Deipnos.*, p. 690. » Poll. lib. vi *Onom.*, c. 49, p. 296, Suidas ad vocem Μεγάλλον. » Phot. *Biblioth. cod.* 279, p. 1586. » *Pædag. lib.* ii, c. 8, p. 177. » Athen., c. 45, p. 686.

et nominantes⁴⁶. » His porro, si lubet, adjiciamus Lysiae oratoris verba, quibus Æschinem Socraticum, arti unguentariæ sese tradere volentem, sic insectatur : « Pulchrum scilicet beatæ vitæ finem, et philosopho dignum is constituit artem unguentariam, Socratis philosophiæ convenientem, qui usum unguentorum vituperavit, cum et legislator Solon artem illam exercere viros omnes vetuerit⁴⁷. »

Cæterum non omnibus omnino unguentis Clemens vult Christianis esse interdictum : « Sed unguento, inquit, tanquam medicamento et auxilio utendum est, ad vires languentes excitandas, et ad catarrhos, et ad refrigerationes, et ad fastidium⁴⁸. » Eandem plane ob causam de alio alicubi dixit Ambrosius : « Allium sumatur pro medicamento, non pro cibo ; sumatur ab ægrotantibus, non ab epulantibus⁴⁹. » Scilicet hæc prima generalisque Clementis aliorumque sanctorum Patrum lex fuit, ut legitimo rerum tantummodo necessariorum usu Christianis concesso, eos ab omni prorsus voluptatis sensu et illecebra arcerent.

Quantum vero ab hac veræ religionis norma abessent pagani, perspicue Clemens ostendit⁵⁰, ubi data occasione, in summam sui temporis luxuriam, qua illi in omne etiam effrenatissimæ libidinis genus legum suarum permissu impune sese volutabant, acerrime invehitur. Ibi autem, atque iterum alio in loco crudelissimum illorum morem exagitat⁵¹, quæ pueros suos domi natos exponebant, cum vilia mancipia, et thesistas, id est, summæ deformitatis homines, atque psittacos, simias, aliaque non sine magno sumptu alerent animalia⁵². Tam horrendæ penitusque inhumane crudelitatis facinus iisdem paganis alii quoque Patres sæpius exprobrarunt. Justinus quippe martyr sanctissimus : « Nos, inquit, pueros etiam recens natos exponere improborum dicimus esse hominum⁵³. » Tertullianus vero : « In primis filios exponitis, suscipiendos ab aliqua prætereunte misericordia⁵⁴. » Minutius quoque Felix : « Merito igitur incestum penes vos sæpeprehenditur.... dum etiam domi natos alienæ misericordiæ frequenter exponitis⁵⁵. » Lactantius similiter : « Qui natos ex se pueros aut strangulant, aut si nimium pii fuerint, exponunt⁵⁶. » Et alio in libro : « Quid illi, quos falsa pietas cogit exponere ? Non possunt innocentes existimari, qui viscera sua in prædam canibus obijciunt, et quantum in ipsis est, crudelius necant quam si strangulassent.... Tam igitur nefarium est exponere quam necare. » Adi præterea Justum Lipsium t. II, centur. 1, epist. 85,

A ad Dionys. Usserium, et Godefridi observationes in cod. Theodos., tom. I, lege 1 et 2, De expositis, pag. 445 et seq.

Quo autem modo, et quibus notis pueri exponerentur, manifestum faciunt variorum animadversiones in illud Terentii carmen :

*Abi tu, cistellam Pythias domo effer cum monu-
[mentis⁵⁷.]*

Longe his æquiores erant antiqui legislatores Romani, de quibus Clemens noster : « Admiror veteres Romanorum legislatores ; ii muliebres et effeminatum vitæ studium odio habuerunt, et corporis cum semina consuetudinem præter naturæ legem terræ infodi ex lege justitiæ æquum existimaverunt⁵⁸. » Lex autem illa, quam Herveus nullibi se legisse declarat, a quibusdam Scantinia esse putatur. Qua quidem de lege disputat Antonius Augustinus ab uno aliquo Clementis nostri scholiaste laudatus, et præterea Prudentius, qui de illa quoque sic cecinit :

*Sed credo magni limen amplector Jovis.
Qui si citetur legibus vestris reus,
Laqueis minacis implicatus Juliæ,
Luet severam victus et Scantiniam,
Te cognitore, dignus ire in carcerem⁵⁹.*

Prius vero Juvenalis :

*Quod si vexentur leges ac jura, citari
Ante omnes debet Scantinia⁶⁰.....*

Eo autem nomine nonnulli legem a Scantinio ejus auctore appellatam volunt ; alii a C. Scantinio Capitolino, qui cum stuprum filio Marcelli inferre tentasset, 93 ea damnatus est. Narrant autem Plutarchus et Valerius Maximus quomodo Scantinius ille, etsi tribunus plebis, uno tantum illo juvene teste ac solo verecundo ipsius silentio scelus prodente accusatus, ab omnibus merito condemnatus fuerit⁶¹.

Contra vero, inquiet aliquis, quomodo hæc a Clemente nostro lex citari potuit, quæ nullam penitus capitis, a lege Julia in adulteros postmodum decretam, sed inodice tantummodo pecuniæ, ut quidam aiunt, poenam indixerat ? At huic responderi potest banc legem in illud crimen revera latam fuisse, quod a Clemente notari videtur. Deinde vero Juvenalis et Prudentius, a nobis jam citati, non obscure innuunt hac Scantinia lege multo graviores quam paucæ ejusdem tenuisque pecuniæ multam irrogari. Videsis præter jam laudatum Ant. Augustinum lib. *De legibus*, Paulum Manutium *De legibus Rom.*, cap. 20.

CAPUT XIII.

De rebus physicis et naturalibus.

ARTICULUS I.

Quomodo lac fiat, et in mammis formetur, de lactis adipe, scilicet butyro, in lucernæ usum.

Etsi Clemens libros *Pædagogici* ad informandos Christianorum mores et tradenda vitæ Christianæ præcepta ediderit, plura tamen intermiscet ad res physicas et naturales spectantia, quæ cum explicatione aliqua aut confirmatione multis indigere

D videantur, a nobis omitti non debent. Primo itaque lac juxta illius sententiam est ipsemet sanguis, ex rubro colore in album conversus. Quomodo autem fiat hæc immutatio, sic ille exponit⁶². Sanguis, inquit, matre prægnante, ad nutriendum ejus fetum per umbilicum transmittitur. Sed post partum continuo ejusdem sanguinis obstruitur meatus ; quo fit ut sanguis, clauso aditu, refluat, et in mamillarum cavernis transfusus, ac undæ instar a spiritu

⁴⁶ Lib. 1 Strom., p. 594. ⁴⁷ Athen. lib. XIII Deipnos., p. 611 et seq. ⁴⁸ Pædag. lib. II, c. 8, p. 179. ⁴⁹ Ambros. Hexaem., lib. VI, c. 4, § 28. ⁵⁰ Pædag. lib. III, c. 3, p. 226. ⁵¹ ibid. c. 4, p. 231.

⁵² Videsis Casaub. in Suet., p. 166. ⁵³ Justin. Apolog. 1, c. 9. ⁵⁴ Tertul. Apolog., c. 9. ⁵⁵ Minut. in Octav. ⁵⁶ Lactant. lib. V De instit., c. 8, p. 484. ⁵⁷ Terent. Eunuch., act. IV, scen. VI. ⁵⁸ Pædag. lib. III, c. 3, p. 227. ⁵⁹ Prudent. Περὶ σταφύλων, carm. de Rom. suppl. ⁶⁰ Juven. satyr. II, v. 43. ⁶¹ Plutarch. in vita Marcelli, p. 29 ; Valer. Maxim. lib. VI De pudicitia, c. 1, p. 6. ⁶² Pædag. lib. I, c. 6, p. 100 et 101.

ex vicinis arteriis emissio agitata, album mutetur in colorem. Muribus autem id probat exemplis. In ulceribus enim sanguis in pus album convertitur. Mare autem, vento et fluctibus agitatam, expuit salis asperginem. Fluvii quoque, qui magno impetu feruntur, interceptione aeris verberati, spumam exprimunt. Denique quod in ore nostro est humidum, spiritu albescit.

Hæc porro de eo modo, quo lac effici dicitur, Clementis opinio etiamsi recentioribus medicis non probetur, illam tamen ex antiquis et celeberrimis ab ipso revera acceptam fuisse extra dubium omnibus esse debet. Quid enimvero his Galieni verbis clarius et expressius: «Sanguine quidem, dum adhuc in utero gestatur, ali nos constat: ex sanguine vero lac gignitur, exiguum in mamillis mutationem adeptum⁶⁶». Fusius autem Avicenna: «Mamilla est corpus compositum ex venis et arteriis et nervis, inter quæ existit vacuitas, quam caro replet glandosa, cui non est sensus, albi coloris, et propter suam albedinem, quando assimilatur ei sanguis, albificatur illud quod nutrit ipsam, et albificatur illud quod superfluit ex ea, et fit lac. Et ejus quidem comparatio ad lac generatum ex sanguine est comparatio hepatis ad sanguinem generatum ex chylis, in hoc quod unumquodque convertit humiditatem ad similitudinem suam in natura et colore. Nam hepar rubificat chylum album, et facit eum sanguinem; et mamilla albificat sanguinem rubeum, et facit ipsum lac⁶⁷». Plures alii, si quid opus esset, hujusce opinionis patroni et fautores possent a nobis citari; sed quorum testimonia protulimus, ad confirmandam explicandamque Clementis nostri sententiam sufficere credidimus.

Quapropter ille rationem inde sumi posse putat, cur nutrices hieme maxime, ætate vero minime lacte abundant⁶⁸. Hiemis quippe tempore calor intus inclusus, alimento melius concocto et confecto, non præbet exitum, atque idcirco venæ tunc sanguine implentur. Quo autem major est sanguinis copia, magis lac, quod nihil est aliud, ut ille dixerat, quam sanguis ex rubro in album colorem mutatus, debet abundare.

Scimus quidem aliter visum hujus nostræ ætatis medicis, qui putant muliebrem chylum, ab arteria subclavia ad mamariam, et ab hac per ductus suos ad glandulas, ut ubi perficiatur, delatum, fieri lac, quod in lactantibus ipsummet infantis nutrimentum revera efficitur. Sed hæc nova recentiorum medicorum sententia aut parum, aut nihil ad nostrum spectat Clementem, qui se ex constanti et communis sui temporis scriptorum opinione illud, quod probandum suscepit, satis superque demonstravisse haud immerito arbitratus est.

Minus itaque usitatum ac fortassis plane singulare id multis videbitur, quod ille paulo post adjecit: «Nunc quoque nutrices id lactis, quod primum ad potum effunditur, eodem quo illud nomine manna appellaverunt, μάννα καλήχασι⁶⁹». Nomen enim «manna» matrem aliquando significavisse Cangius observat⁷⁰: sed a quibus ea, quam Clemens tradit, significatione usurpatum fuerit, paucos sane ac vix fortasse ullos reperias.

Porro Clemens scribit lactis adipem esse butyrum, quo multi sua ætate ad lucernam utebantur: «Multi adipe lactis, quod butyrum vocant, utuntur ad lucernam⁷¹». Unde liquet, in ea, ubi Clemens hæc scribebat, regione maximam fuisse butyri abundantiam.

ARTICULUS II.

De auro quod formicæ effodiunt et gryphes custodiunt, de Pactoli fluentis auræ, et Lydio ramento, quanta profusione et luxu pagani eo abuterentur, ac massichen raderent, et cur metoposcopi dicerentur.

Aurum in terræ venis esse reconditum pro certo Clemens ponit: sed id continenter addidit: Ἀπὸ τοῦτο τοὶ μύρμηκες χρυσωρυχοῦσι, καὶ γρύπες χρυσωφύλαχοι. «Et ideo aurum formicæ fodiunt, aurum gryphes custodiunt⁷²». At quo, inquires, ex auctore id Clemens accepit, aut quis pro eo testis produci potest? Quidam certe nec tibi ignoti nec prorsus incertæ fidei dari possunt, qui quidem et quales sint illæ formicæ, et quibus in regionibus aurum effodiant, memoriæ prodiderunt. Primus siquidem testem tibi citabinus Strabonem, qui de illis sicscribit⁷³: «Formicarum aurum effodientium pelles (Nearchus) vidisse ait, pardalis pellis persimiles. Megasthenes de formicis ait apud Dardas, quæ magna gens est Indorum montanorum, ad orientem expositorum, plantiæ quædam montanam esse ter mille stadiorum ambitu, et sub ea auri fodinas, quas formicæ effodiant, vulpibus magnitudine non minores, mira celeritate, victum ex venatione comparantes. Fodere autem terram 94 per hiemem et ad ostium accumulare, quemadmodum solent talpæ. Hujus auriamenta, id enim sunt, parva decoctione egent. Vicini jumentis ea clam rapiunt, aperte enim non possunt, prohibentibus formicis, quæ et pugnant, et fugientes insectantur, quos cum deprehenderint, una cum jumentis interimunt. Ut ergo illos lateant, ferinas carnes per loca plurima disponunt. Itaque ad prædam dissipatis formicis, auriamenta ipsi asportant, et fusionis ignari, cuicumque mercatori rudia divendunt.»

Eadem, sed aliis verbis, narrat Plinius: «Indicæ formicæ aurum ex cavernis egerunt terræ in regione septentrionalium Indorum, quæ Dardæ vocantur. Ipsis color felium, magnitudo Egypti furorum. Erutum hoc ab eis tempore hiberno Indi furantur æstivo fervore, conditis propter vaporem in cuniculos formicis; quæ tamen odore sollicitatæ pervolant, crebroque lacerant, quamvis prævelocibus camefis fugientes⁷⁴». Quod quidem ille deliberavit ex Herodoto, qui hæc fusius prosequitur⁷⁵. Hunc, si lubet, sicut et Solinum ac Melam, atque alios adire poteris citatos ab Aldrovando, qui utrum illud verum sit fuscè disputat⁷⁶.

Difficilior autem de gryphibus potest esse questio. Qui enim aurum ab iis custodiri tradunt, hi vel solo Aristæi Proconnesii poetæ testimonio nituntur, vel id dubium et plane incertum existimant. Audi, quæso, Herodotum: «Ad septentrionem Europæ, inquit, quamplurimam auri vim esse constat. Sed quomodo fiat, ne hoc quidem pro comperto dicere queo. Dicuntur tamen id a gryphibus auferre Arimaspi viri unoculi; quod nec ipsum crediderim, ut viri nascantur unoculi, cæteram naturam habentes aliis hominibus parem⁷⁷». Et postea libro sequenti: «Aristæus quidam Proconnesius versificator, Castrobii filius, memoravit se Phœbo instinctum venisse ad Issædonas, et supra hos incolere Arimaspos viros unoculos, et item supra hos esse gryphas, γρύπας, qui aurum asservent⁷⁸».

Pausanias vero paulo explicatius: «Gryphes, inquit, cum Arimaspiis, qui supra Issædones sunt, auri causa assidue bellare Aristæas Proconnesius carminibus testatus est; et aurum quidem quod

⁶⁶ Galien. lib. 1 De tuend. sanit., c. 7. ⁶⁷ Avicen. lib. III Fer., c. 1. ⁶⁸ Pædag. lib. 1, c. 6, p. 101. ⁶⁹ ibid. p. 102. ⁷⁰ Cang. in Gloss. Græc. ⁷¹ Pædag. lib. 1, c. 6, p. 107. ⁷² Pædag. lib. II, c. 12, p. 207. ⁷³ Strab., lib. XV Geogr., p. 705 et 706. ⁷⁴ Plin., lib. II Nat. hist., c. 13, p. 130. ⁷⁵ Herod. lib. III, § 102 et seq. ⁷⁶ Aldrovand., lib. V De insectis, cap. 1, p. 515 et seq. ⁷⁷ Herodot., ibid., § 116. ⁷⁸ idem, lib. IV, § 12.

custodiunt gryphes, e terra nasci, Arimaspos ipsos unicum habere oculum, et gryphes belluas leonibus similes, rostrum et pennas habere aquilinas⁷².

At Plinius, tametsi in aliis satis credulus, gryphes tamen, seu, ut Græce scribitur, γρύπες, fabulosos esse arbitrabatur: « Pegasos equino capite volucres, et gryphas aurita aduncitate rostri fabulosos reor; illos in Scythia, hos in Æthiopia⁷³. »

Verumtamen Philostratis opinio fuit gryphes veras esse aves in India commorantes, sacras soli, et aurum effodere solitas. Imo vero earum formam figuramque accurate depingit. « Attamen, inquit, quod gryphes, γρύπες, effodere dicuntur, petra sunt aureis guttis minutissimis conspersæ, quas hæc fera rostro discindit⁷⁴. »

Utrum ergo hoc avium genus exstiterit, fuit olim estque adhuc inter eruditos controversia, ad quam dirimendam plura congerit Aldrovandus, quæ nos diutius retinere non debent⁷⁵. Quæ enim hactenus retulimus, satis abunde probant quo jure, quæve injuria Clemens noster aurum effodi a formicis et a gryphibus custodiri dixerit.

Non omne tamen aurum putabat in terræ venis recondi. Nam Pactoli dicit esse « fluente aurea⁷⁶. » Sciunt autem omnes Pactolum esse Lydiæ fluvium, ex monte Tmolo nascentem, qui per Sardinum agrum in Hermum influens, arenulas aureas secum vehit, atque idcirco Chrysorrhous vocatur. Hinc porro facile intelligas cur alibi Clemens propter eundem Pactolum, Lydiæ fluvium, Αὐδίου ψήγμα-τος, « Lydii ramenti », nomine aurum appellaverit⁷⁷.

At, inquires, nonne Clemens id ad aniles fabulas alio in libro his verbis rejicit, et procul amandat: Οὐδὲ εἰ τὸν Πάκτωλόν τις δλον, τοῦ χρυσοῦ τὸ ῥεῦμα τὸ μυθικὸν, ἀπομαρτῆσαι⁷⁸? Quod Hervetus ita Latine reddidit: « Ne si Pactolum quidem, qui totus aureo, ut est in fabulis, fuit fluente, quis dederit; cum potius dicere debuisset: « Neque Pactolum totum, qui fabulosus fluvius aureus est, si quis remetiat. » Sed de Pactolo ita procul dubio Clemens loquitur, quia plurima præsertim a poetis de modo quo arenas aureas volvere cœpit, ac deinceps eas secum traxit, gratis ficta certimque ab eis decantata passim occurrunt. Sed hoc non impedit quominus auri ramenta, ut testis est Herodotus⁷⁹, secum detulerit. Strabo tamen ea olini, nec amplius suo tempore, volvisse his verbis significat: « E Tmolo Pactolus defluit, qui antiquitus ramenta auri secum deferbat copiose, unde Cræsi et ejus majorum divitias nomen celebre habuisse tradunt; nunc defecerunt ramenta⁸⁰. » Vides præterea Plutarchum *De fluvii*, pag. 1151 et seq., Plin. et alios.

Quam immoderato autem luxu nimiaque profusione in vestibus, domibus, balneis, vasis, ornamentis, totaque suppellectile pagani auro abuterentur, nec semel Clemens noster, nec sine objur-gatione memorat. Sed utinam hæc paganorum tantum, et non Christianorum vitia essent! At illud Herveto singulare videtur, quod ibidem ipse Clemens adjecit: « Quemadmodum dicunt apud barbaros, scelestos et maleficos homines auro vinciri⁸¹. » Sibi enim ille penitus incompertum esse fatetur unde auctor noster id acceperit. Sed hæc publica illius confessio nobis, nisi jam longo usu

A ejusmodi declarationi assuefactis, non minimam moveret admirationem. Nam Tertullianus ubi de seminarum cultu disputat, idem semel et iterum repetit: « Apud barbaros quosdam, inquit, quia vernaculum est aurum et copiosum, auro vinctos in ergastulis habent, et divitiis mulos onerant, tanto locupletiores, quanto nocentiores⁸². » Rursum vero: « Aurum ipsum, cujus vos gloria occupat, cuidam genti ad vincula servire ferunt gentium litteræ⁸³. » Quæ autem ea gens, quæve gentium litteræ a Tertulliano designentur, si quæras, ex his Plutarchi discis verbis: « Præstat aureis compedibus ligatum manere, quod sit in Æthiopia, quam divitiis uxoris⁸⁴. » Ibi habes et gentem, apud quam rei vinctulis aureis colligabantur, et gentilem auctorem, qui id memoriæ commendavit. Sed si Plutarchi testimonium Herveto vel aliis non sufficiat, alterum eis dabimus testem Dionem Chrysostomum, qui in eundem modum scribit: « Si vero prodesset possidere aurum, nihil prohibuisset Æthiopus, supra nos habitans, beatissimos videri, ubi aurum abjectius est quam apud nos plumbum; feruntque sceleratos crassis vinciri compedibus; nihil tamen minus sunt vincti atque pravi et ini-qui⁸⁵. »

Paganos homines alibi arguit Clemens, qui muliebri plane luxu et mollicie effeminati mastichen rodebant: μαστίχην τρώγοντες, « mastichen rodentes⁸⁶. » Quod quidem et mulieribus postea vitio vertit μαστίχην 95 εὐτρωγούσαι, « mastichen devorantes⁸⁷. » Quid autem, quotuplex, et quibus in regionibus mastiche nasceretur, qui scire voluerit, adeat Plinium lib. xii *Natur. hist.*, cap. 17, pag. 29, et Mathioli in lib. i *Diosc.*, cap. 75.

At obiter observa quam lepide Clemens ejusmodi delicatos et molles viros irrideat: « Quid de iis dixerit quispiam, qui tanquam metoposcopus, μετωπασκόπος, ex figura divina⁸⁸; » hoc est, qui ex frontis inspectione naturam et ingenium divinat hominis. Unde Plinius: « Apelles imaginem adeo similitudinis indiscretæ pinxit, ut, incredibile dictu, Apion grammaticus scriptum reliquerit quendam ex facie hominis addivinantem, quos metoposcopus vocant ex iis dixisse aut futuræ mortis annos aut præteritæ⁸⁹. »

Denique Clemens helluones illosque homines voluptarios cum Acephalo haud illepide componit: « Mibi videtur is, qui a mathematicis dicitur Acephalus, Ἀκέφαλος, qui ante stellam errantem enumeratur, capite in pectus compresso, significare helluones homines, et voluptarios, et ad ebrietatem propensos⁹⁰. » Herveto cum nihil plane de hoc Acephalo succurreret, Monantolium doctorem medicum et regium Parisiis mathematices professorem consuluit. Is autem ei respondit Acephali nomen mathematicis esse quidem incognitum, sed ex Clementina descriptione colligi posse errantem stellam ipsummet esse solem, Acephalum vero eam in cælo imaginem quæ Taurus dicitur.

ARTICULUS III.

De quibusdam animalibus a Clemente memoratis, de hyæna sexum mutante, de lepore et dasipode, de merula et lusciniâ vocem et colorem mutantibus, de lusciniis humano more loquentibus, de pavone Medo, psittacis, charadriis, phasianis et attagenis.

Quæ ab auctore nostro de quibusdam animalibus

⁷² Pausan., lib. i, p. 22. ⁷³ Plin., lib. x *Hist. nat.*, c. 49, p. 441. ⁷⁴ Philostrat., lib. iii *De vita Apollonii*, c. 14, p. 152. ⁷⁵ Aldrov. l. x *Ornithol.*, c. 1, p. 602 et seqq. ⁷⁶ Pædag. lib. iii, c. 2 p. 219. ⁷⁷ ibid., c. 11, p. 245. ⁷⁸ Admon. ad Græc. p. 55. ⁷⁹ Herod. lib. v, § 101. ⁸⁰ Strab., lib. xiii *Geog.*, p. 625 et seq. ⁸¹ Pædag., lib. ii, c. 12, p. 209. ⁸² Tertul., lib. *De cult. fem.*, c. 6. ⁸³ ibid., lib. ii, c. 10. ⁸⁴ Plutarch., l. ἑρτωνός, p. 752. ⁸⁵ Dio Chrysost., orat. 79, περὶ πλούτου, p. 664. ⁸⁶ Pædag., lib. iii, c. 3, p. 222. ⁸⁷ ibid. c. 11, p. 251. ⁸⁸ ibid. c. 3, p. 222. ⁸⁹ Plin., lib. xxxv *Nat. hist.*, c. 10, § 14, p. 210. ⁹⁰ Pædag., lib. ii, c. 2, p. 159.

narrantur, ea jam a nobis more solito examinanda sunt. Observat autem quorundam fuisse opinionem, « hyænam vicissim singulis annis masculinum sexum mutare in femininum ». Sed ille post Diodorum Siculum, a Photio citatum²², id penitus falsum esse contendit, hac nimirum ductus ratione: « Nunquam naturæ vis potest afferri, ut mutetur. Quod autem semel in ipsa effectum est, nefas est affectione in contrarium refingi; affectio enim non est natura²³. » A quibus autem hæc vel illa opinio asserta et propugnata fuerit, fusc docet Bochartus, et post eum Cotelarius, quos curiosus quilibet homo adire poterit et consulere²⁴.

At hic porro opinatus est Clementem nostrum ibi ad Barnabæ respexisse epistolam; et quia ejus sententiæ subscribere non poterat, ob summam viri apostolici reverentiam, illius pepercisit nomini. Nec ab omni prorsus verisimilitudine hæc conjectura abhorret. Quid enim vetat quominus ille ad eam collineaverit epistolam, quam ab ipso sæpius lectam, pluraque illius fragmenta in suis *Stromatum* libris descripta fuisse certissimum est? Attamen cum ipse auctor noster ibi Aristotelis sententiam *κατὰ φύσιν* sequi videatur, ad hunc potius, quam ad Barnabam, vel, si velis, ad utrumque respexisse haud ægre forsitan persuasum nonnulli habebunt²⁵.

Quæ vero ad suam opinionem stabilendam ab eodem Clemente profertur ratio, hanc Hervetus, si ad litteram accipiat, veram omnino esse non censet. Falsa quippe et gratis ficta esse non putat, quæ a Plinio de feminis in mares mutatis memoriæ prodita sunt. Variis siquidem hujuscemodi immutationis exemplis ab illo, adde si velis, et ab Hippocrate et ab Harduino allatis²⁶, aliud ipse subjungit cujusdam feminæ quæ in oppido Campaniæ, quod Vitricum dicitur, in marem mutata barbam produxit, duxitque postea uxorem.

Quapropter hunc idem Hervetus vult esse Clementis nostri sensum. Naturam quidem ipsam non mutari, sed nonnulla aliquando præter naturam fieri quæ monstra sunt et prodigia. Verum dissimulare non possumus hanc interpretationem ab auctoribus nostri mente esse prorsus alienam. Plane enim vero penitusque negat fieri unquam posse ut hyæna mas in feminam convertatur. « Nequaquam ergo credendum est, inquit, hyænam unquam mutare naturam²⁷. » Quod quidem ab illo non alia nisi hac generali ratione probatur: « Nunquam naturæ vis potest afferri, ut mutetur. » Neque porro exempla a Plinio atque etiam Herveto et aliis proposita, huic rationi omnino officere videntur. Nam iis quidem etsi demonstraretur ex femina factum esse marem, inde tamen confici non potest vice versa ex mare factam esse feminam. Sine naturæ etenim immutatione ex femina mas fieri potuit, cum membrana quædam, sub qua virilitas latebat, postmodum disrupta est.

At Clemens, inquit, non putabat hyænam feminam posse quoque in marem mutari. Vocem enim Græcam *ἐναλλάξ*, id est alternatim, vicissim, et vice versa addidit. Negare quidem id non possumus. Quamobrem ingenuè fatendum est memorata hujusce mutationis exempla ipsi omnino incognita fuisse. Attamen non minus clarum et perspicuum est illum de ea potissimum mutatione loqui, qua, ut ipse ait, « Figura mutata, fiat mas ex femina. »

Porro autem quæ ibi Clemens de hyæna et lepore

A amplius tradidit, illa ex citatis a Bocharto et Cotelario auctoribus facile explicari poterunt, nosque de iis aliquid jam attigimus²⁸.

Multas dehinc idem ipse auctor noster perhibet esse aves quæ, immutata natura, et vocem mutant et colorem. « Merula, inquit, ex nigra quidem flava, ex ea autem quæ suaviter canebat, obstrepera et turbulentum sonum edens fieri dicitur. Itidem etiam lusciniæ et colorem et vocem alternis mutare asseritur. Cæterum non mutant ipsam naturam²⁹. » Videtur autem Clemens illud hausisse ex Aristotele, qui de utraque illa ave similiter disserit lib. ix *De histor. anim.* cap. 49, nec minus perspicue Plinium lib. x *Hist. nat.*, cap. 29, pag. 419 et seq., necnon et Ælian. lib. xii *De animal.*, cap. 27. De merula vero Aldrovandus lib. xvi *Ornithol.*, cap. 6, pag. 610, ac tandem de lusciniæ lib. xviii *Ornithol.*, cap. 2, pag. 280.

Præterea libro sequenti Clemens non obscure significat lusciniæ quasdam more humano locutas. Ubi enim mulieres quæ magnos in simias aliaque animalia alenda sumptus faciebant, acriter castigat, hæc subnectit: « Cum oporteret senes alere... simiis formosiores, et loqui possunt melius lusciniis³⁰. » Ad magnam vero admirationem nullum sane traducere id debet. Plinius siquidem de lusciniis, Græco et Latino sermone loqui edoctis sic scribit³¹: « Habebant et Cæsares juvenes sturnum, item lusciniæ, Græco atque Latino sermone dociles; præterea meditantur in diem et assidue nova loquentes longiore³² etiam contextu. Docentur secreto, et ubi nulla alia vox misceatur, assidue qui crebro dicat ea quæ condita velit, ac cibis blandientes. » Extra fidem etenim illud non esse docet Aldrovandus³³, trium aliarum lusciniarum exemplo, longe magis mirabili, quod apud eum, si lubet et vacat, legere poteris.

In aliarum quoque avium nutrimentum non minus inhumanas quam inutiles quarundam mulierum impensas ibidem Clemens arguit atque exagitat: « Quæ sunt, inquit, ex eis paulo civiliores, aves Indicas pavonesque Medicos nutriunt.... puerum autem orphanum non admittunt, quæ psittacos et charadrios, » in versione Herveti, « graculos, enutriunt³⁴. » Quas superius « aves Indicas, » *ὄρνεις Ἰνδικαίους*, posterius *ψιττακοίους* appellat. Et recte quidem. Psittacus enim vero avis India dicebatur. Unde Plinius: « India, inquit, hanc avem mittit, Sittacen vocat³⁵. » De illa videsis Ælianum lib. xvi *De animal.*, cap. 2; Aldrovandum lib. ii *Ornithol.*, cap. 12, atque in primis Bochartum tom. II *De animal. sac. script.*, lib. ii, cap. 30, pag. 342.

Quos etiam Clemens nunc *καὶ τῶν Μήδων* nuncupat³⁶, alibi simplicius, et subtilis duabus litteris, dicit *Μῆδων τῶν*, « Medum pavonem³⁷, » hoc est, natum in Media et inde asportatum. De aliis vero locis, ubi pavones aluntur, plura congerit Aldrovandus; sed de Media, nullum alium, nisi Clementem nostrum, testem protulit³⁸. Addere tamen poterat Suidam qui ad verbum *Μῆδικός* hæc habet: *Μῆδικός ἐστιν ὁ τῶν*, « Medica avis pavo. » Non absurde enim possumus inde colligere magnam fuisse in Media pavonum turbam et multitudinem, quandoquidem ex ea nomen Medicæ avis sortiti sunt.

Ad hæc vero Clemens in delicatioris majorisque pretii cibis pavonem reponit. Et id quidem confirmari potest non solum ex Æliano, Varrone et Macrobio, sed etiam Athenæo, lib. xiv *Deipnosoph.*,

²² Pæd., lib. ii, c. 10, p. 188. ²³ Phot. Biblioth. cod. 244, p. 2050. ²⁴ Pæd., lib. ii, c. 10, p. 188. ²⁵ Bochart. lib. iii *De anim. sac. script.*, c. 11, p. 832. Cotelar. not. in Barnab. p. 24, 25. ²⁶ Aristotel., lib. iii *De generat. animal.* c. 6, et lib. vi *De hist. anim.*, c. 32. ²⁷ Plin., l. vii *Hist. nat.*, c. 4, p. 17; Harduin. in hunc Plinii locum. ²⁸ loc. cit., p. 189. ²⁹ sup., c. 3, art. 3. ³⁰ Pæd. lib. ii, c. 18, p. 188. ³¹ Pæd. lib. iii, c. 4, p. 251. ³² Plin., Nat. hist. l. x, c. 42, 435. ³³ Aldrov. lib. xviii *Ornith.*, c. 2, p. 782. ³⁴ Pædag. lib. iii, c. 4, p. 251. ³⁵ Plin. lib. x *Nat. hist.*, c. 42, p. 434. ³⁶ loc. cit. ³⁷ Pædag. lib. ii, c. 1, p. 140. ³⁸ Aldrov. lib. xiii *Ornith.*, c. 1, p. 11 et 12.

pag. 654 et seq.; Plinio lib. x *Hist. natur.*, cap. 20, pag. 404 et 405; et Tertulliano lib. *De pallio*, cap. 5.

Hervetus porro vocem Græcam Clementis χαρὰ δροῦς. Latine «graculos, » uti diximus, interpretatus est ¹⁰. Apud peritiores nihilominus ornithologizæ, seu de avibus, scriptores nondum constat quænam avis illa dicenda sit. Fusius hac de re disputat Aldrovandus lib. xiii *Ornithol.*, cap. 15, lib. xvii, cap. 14, et lib. xx, cap. 57, ac Bochartus tom II *De animal. sac. Scrip.*, lib. v, cap. 30, ubi variorum de charadrio, qui Hebraice *anapha* dicitur, refert opiniones.

A nobis modo observatum est pavonem a Clemente in delicatiorum ciborum numerum ascribi: sed huic ille « Phasidis aves, » et ἀτταγὰς Αἰγυπτίας, « attagenas Egyptias, » annumerat ¹¹. Clementi suffragatur Hieronymus, qui ad Salvinam hæc in verba scribit: Procul sint a conviviis tuis « Phasidis aves, crassi turtures, attagenæ Ionicæ ¹². » Plura de duabus illis avibus narrat Athenæus ¹³; sed phasides aves, seu phasianos quis non novit? A Phasi autem Colchorum amne nomen traxerunt, ac de iis ita Martialis cecinit:

Argiva primum sum transportata carina.

Ante mihi notum nil nisi Phasis habet ¹⁴.

Testatur Plinius attagen maxime Ioniam celebrari: « Attagen maxime Ionius celebratur, vocalis alias, captus vero obmutescens, quondam æstimatus inter raras aves ¹⁵. » Inde illa Horatii carmina:

Non Afra avis descendat in ventrem meum,

Non attagen Ionius,

Jucundior quam lecta de pinguissimis

Oliva ramis arborum ¹⁶.

Atque etiam Martialis, jam a nobis laudatus:

Inter saporis fertur alitum primus

Ionicarum gustus attagenarum ¹⁷.

Ab Aulo tamen Gellio dicitur, « Phrygia attagenæ ¹⁸. » Verum in illius scholiis animadvertitur Phrygiam ab Ionia non fuisse longe dissitam, atque ex illa attagenas potuisse in Ioniam deferri. Denique Julius etiam Pollux attagenarum phasianorum quæ facit mentionem ¹⁹.

ARTICULUS IV.

De quibusdam piscibus et conchis, aliisque delicatioribus cibis, a Clemente memoratis, de murænis, anguillis, hædis, mugilibus, Pelori conchis, Abydenis ostreis, mænidas, pectinibus, lingulacis et turdis, de bolo, betis, caricis, ac de asello.

Eodem plane, quem jam animadvertimus, pietatis ardore et studio noster Clemens paganorum in piscibus, ostreis, conchisque delicatioribus, undique et immenso sumptu perquirendis, luxum et intemperantiam insectatur: « Cum in freto, inquit, sunt Siculo, murænas anxio et sollicito animo perquirunt, et Mæandri anguillas, et qui in Melo sunt hædos, et qui in Schiato mugiles, Pelori conchas, et Abydena ostrea: nec mænidas quæ sunt in Lipara prætermittunt, nec bolum Mantinicum, nec betas quæ sunt apud Ascraeos et pectines exquirunt Methymnæos, et lingulacas Atticas, et turdos Daphnios, et caricæ Chelidonias, propter quas in Græciam cum quinque milibus infelix Persa profectus est ²⁰. » Athenæus vero plura ex iis

uno eodemque in loco commemorat, ex quibus Clementis nostri sententia eximie confirmari potest: « Ex conviviis, inquit, alii multum in ore habebant, commendabantque Siculas murænas, flutas, anguillas, thynnorum ad Pachynum captorum sumina, hædos ex Melo, mugiles a Symætho, ex vilibus conchis Peloridas, mænidas ex Lipara, Thebana rapa, ex Ascra betas ²¹. » Vides sane quam belle Athenæus et Clemens secum consentiant, atque in eo sere tantum discrepent, quod hic mugiles, « in Sciatho, » ἐν Σκιάθῳ, ille vero ἐν Συµαθῳ, « in Symætho » dixerit. Sciathus porro insula est maris Ægei inter Eubœam et Thessaliam; Symæthus autem Siciliæ fluvius, in Catanensium agrum profluens. Sed Casaubonus id librariorum oscitantiz tribuendum putat, et ubique in Athenæi textu Σκιάθῳ, vel etiam Σκιάθῳ legendum.

Nec levis sane est illius conjectura, quæ Julii Pollucis testimonio corroboratur. Nam si sicut Athenæus plura a Clemente nostro memorata sic recenset: « Sciendum vero veteribus inclyta fuisse hæc, muræna ex freto, » ibi forsitan librarii lapsa omissa est vox Σικελικῶ, « et muræna Tartesia, thunnus Tyrius, mugil et Sciato, hædos ex Melo, et Pelorinæ conchæ; unde nimirum et cæ, quæ nunc Pelorides dicuntur, nomen desumpserunt, beta ex Ascra, mænidas ex Lipara, rapæ ex Mantinæa, Methymnæi pectines, galeus piscis et Rhodo, psitæ ex Eleusine... anguillæ ex Boeotia ²². » etc. Porro de mugile nonnihil Plinius, ⁹⁷ plura vero Aldrovandus, qui etiam de murænis fuisse disputat ²³.

Nec minus copiose ex variis antiquisque scriptoribus de anguilla Athenæus disserit, ubi Simonidis de Mæandria, uti Clemens noster loquitur, anguilla hos citat versus:

Ardea cum offendisset triorchin anguillam

Mæandriam comedentem, illi eripuit ²⁴.

Vides Aristotelem lib. viii *Hist. anim.* cap. 5; Plinium lib. ix *Hist. natur.*, cap. 21, pag. 312; Aldrovandum lib. iv *De piscib.*, cap. 14, pag. 545. Prius vero ille cap. 6, pag. 504 et seq., de mugile disserit. Athenæus autem variorum de hoc pisce opiniones fuscæ explicat lib. vii *Deipnosoph.*, pag. 306 et seq.

Quid plura? Nonne de Pelori conchis hæc Colophonii ab Athenæo citata sunt carmina?

Vel quotquot in profundo mari pascuntur

Neritæ, strombi, peloriades, mituli ²⁵.

Ipsemet vero Athenæus paulo post sic loquitur: « Pelorides a voce πελωρῶς dictæ fuerunt, quod chamis majores sint, et ab illis diversæ. » Sed de his videsis Aldrovandum lib. iii, de testaceis, cap. 74, pag. 475.

Eodem in loco Athenæus Archestratum Abydena ostrea canentem sic inducit:

Ænos mitulos habet magnos, Abydos ostrea,

Ursos Paros, Miletus pectines.

Adi, si velis, Julium Pollucem, atque in citatum Athenæi locum consule Casauboni animadversiones ²⁶. At idem Athenæus continuo post illos versus addidit: « Philyllius, aut quisquis Urbium auctor est, inquit, chamas, lepadas, solenas, mitulos, pinnas, pectines et Methymna, κτέρας ἐκ Μηθύμνης. » Plura de his Aldrovandus lib. iii *De testaceis*, cap. 69, pag. 497 et 506, nec non et de mænæ seu mænide, lib. ii *De piscibus*, capite 39, pag. 225 et seq., de qua etiam Aristoteles lib. viii *Hist. animal.*, cap. 34, et sæpius Athenæus, Plinius, et alii.

¹⁰ Pædag. lib. ii, c. 4, p. 231. ¹¹ Pædag. lib. ii, c. 4, p. 140. ¹² Hieron. epist. 9, ad Salvin. ¹³ Athen. lib. ix Deipnos., p. 387 et seq. ¹⁴ Mart. lib. xiii, epigram. 72. ¹⁵ Plin. lib. x Hist. nat., c. 48, p. 440. ¹⁶ Horat. epod. 2. ¹⁷ Mart. lib. xiii, epigr. 61. ¹⁸ Aul. Gell. lib. vii Noct. Attic., c. 16. ¹⁹ Jul. Poll. lib. vi Onom., c. 9, p. 283. ²⁰ Pædag. lib. ii, c. 4, p. 140. ²¹ Athen. lib. i Deipnos., p. 4. ²² Jul. Poll. Onom. lib. vi, c. 10. ²³ Plin. lib. vi Hist. nat., c. 17, p. 305; Aldrov. lib. iv De piscib., c. 6. ²⁴ ibid. lib. iii, c. 27; Athen. lib. vii Deipnos., p. 298 et seq. ²⁵ Athen. lib. iii Deipnos., p. 92. ²⁶ Casaub. lib. iii in Athen., c. 13, p. 177; Jul. Poll. Onom. lib. vi, c. 10.

Præterea Clemens memorat lingulacas Atticas, Græce *ψήτιας Ἀττικᾶς*, quæ in planorum piscium numerum aggregantur. Tradit autem Athenæus hunc piscem, quem Græci *ψήτιον* vocant, a Romanis rhombum appellari: *Ῥωμαῖοι δὲ καλοῦσι τὸν ψήτιον ῥόμβον, καὶ ἔστι τὸ ὄνομα Ἑλληνικόν*. « Romani passerem etiam rhombum vocant, nomine procul dubio Græco »³⁷. Quæ quidem ab Aldrovando satis explanata invenies³⁸.

A nobis forsitan postulabit aliquis quid Clemens turdi nomine, an avem vel piscem designaverit. Turdus enim, Aristotele, Athenæo, Plinio, aliisque testibus, avis est, quam Gallice *grive* dicimus, vel piscis, qui itidem Gallice cognominatur *vieille*³⁹. De illo autem Athenæus lib. iv *Deipnos.*, pag. 136; Plinius lib. ix *Histor. natur.*, cap. 15, pag. 301; Columella libro viii, cap. 16, et Aldrovandus lib. i *De piscibus*, cap. 4, disputavere. Utrum igitur Clemens de ave vel pisce intelligendus sit, nec minima sane quæstio est, nec ita ad solvendum facilis. Nam adjecta a Clemente voce *δαφνίος*, quæ ad illam diluendam conducere debebat, difficilior redditur. Quemadmodum enim Daphne apud Antiochenos amœnum et ad delicias comparatum nemus, ita etiam fluvium Cææ vicinum et insulam apud Troglodytas significat. Quid vero quod Aldrovandus ingenue fatetur turdorum Daphnicorum qui meminerit se invenisse neminem? Conjicit tamen hos esse aves, quæ in peramœno illo nemore habitasse perhibentur. Verum cujus ponderis debeat esse illius conjectura, alii viderint. Cum de piscibus enimvero et conchis ibi potissimum disseret Clemens noster, an de turdo pisce potius locutus sit, peritioribus definiendum relinquimus.

Præter conchas autem et pisces idem auctor noster γογγύλην τὴν Μαντινικὴν memorat. Hanc autem vocem posterior illius interpres « bolum Mantinicum », Hervetus autem potiori jure « rapum Mantinicum » reddidit. Eodem quoque modo illa non solum ab Julii Pollucis, qui idem omnino Græce habet, sed ab Athenæi quoque interprete pluribus in locis constantissime reddita est⁴⁰.

Cum utroque autem scriptore, et Julio Polluce, et Athenæo, Clemens τούτων, betarum, quæ apud Ascræos meliores erant, facit mentionem⁴¹. At

Pollux alibi adhuc has leguminibus annumerat⁴², et Athenæus ex Eudemo quatuor illarum esse genera, et quæ aliis sint præstantiores, ex Theophrasto ostendit.

Denique auctor noster celebrat caricas, quæ fici genus erant, Chelidonias: « Propter quas, » addit ille, « in Græciam cum quinque mille millibus infelix Persa profectus est. » At de illis apud Plinium hæc legimus: « Novissima sub hieme maturatur chelidonia »⁴³. Apud Athenæum vero Diagoras eas quidem plurimum commendat; sed ibidem Dinon quod de Persarum rege, puta Xerxe, Clemens perhibet, id revera propter caricas, non quidem Chelidonias, sed Atticas factum esse testatur⁴⁴. Pollux autem videtur eas confundere, nec satis ab se invicem distinguere: *ισυάδες Χελιδόνιαι αἱ Ἀττικαὶ αἱ καὶ Χελιδόνες καλοῦνται*. « Caricæ Chelidonicæ, Atticæ, quæ et Chelidones dicuntur »⁴⁵. Adisis Aldrovandum lib. ii *Dendrologiæ*, cap. 3, pag. 472.

Antequam imponamus huic capiti finem, te monitum esse volumus ex Athenæo delibata esse quæ de asello pisce Clemens retulit. Hellioues enim tradidit similes esse pisci, qui Græce « asinus » vocatur: « Quem quidem, » sicuti ille loquitur, « dicit Aristoteles solum ex aliis animalibus habere cor in ventre. Hunc Epicharmus vocat, *ἐντραπέδον*, hoc est, qui a communi ventris consuetudine discedit »⁴⁶. Eadem enim ex utroque tam Aristotele quam Epicharmo, refert Athenæus⁴⁷. Verum Rondeletius, Gesnerus, Jonstonus et alii, qui de piscibus libros ediderunt, id falsum esse existimant. Quapropter Jonstonus post Aldrovandum corruptionis arguunt citatum Athenæi textum, et ibi legendum putant *πελογάστερες*, id est « ventricosos; » quandoquidem asellus in ventrem plurimum excrescit⁴⁸. Sed ii non satis animadvertenter primam Athenæi lectionem ex Clemente nostro plane stabiliri, ac proinde errorem, si quis sit, in Epicharmon potius quam in libris refundendum. Clementi autem nostro ad helliounes, hoc aselli exemplo exagitandos, Epicharmi auctoritas sufficiebat. Et certe inde natum est illud adagium: « Asello pisci similis, » quo homo ventri abdominique deditus notatur. Videsis Junium post Erasmi *Adagia*, pag. 1087.

CAPUT XIV.

De scriptoribus, poetis, pædagogis et statuariis a Clemente laudatis.

98 ARTICULUS I.

De variis scriptoribus a Clemente in Admonitione ad Græcos citatis; de Hieronymo, et Dicæarcho, qui de forma et statura Herculis disseruere, et de Sosibio, qui Herculis ab Hippocoontidis vulnerati meminit, de Eudoxo, Icesio, Patrocle Thurio, Monimo, Antiocho, Leandro, Zenone Mindio, Olympico, Philochoro, Demetrio, Dionysio, Isidoro, Athenodoro, Diogene, Dinone, Nymphodoro, Anticlide, et Apella.

Præter philosophos poetasque, a nobis superius memoratos, Clemens alios varii generis appellat

scriptores⁴⁹, de quibus brevis, ne aliis forsitan sint incogniti, instituenda est disputatio. Ex philosophis autem Hieronymum et Dicæarchum laudat⁵⁰, a quibus, qua Hercules corporis figura, forma et statura fuerit, memoriæ proditum est. Prioris Cicero non semel meminit, huncque patria Rhodium, summumque in eo bonum posuisse dicit, ut omni penitus molestia et dolore vacemus⁵¹. Illius quoque mentionem fecit Laertius, in quem videsis variorum notas et observationes⁵². Sæpius vero de posteriore, qui se Aristotelis discipulum esse gloriabatur, disseruit idem Cicero, et Athenæus, ac fusiuss Vossius, quem si lubet et vacat, quilibet facile poterit adire⁵³.

³⁷ Athen. lib. vii *Deipnos.*, p. 330. ³⁸ Aldrov. lib. ii *De piscib.*, c. 48, p. 246 et seq. ³⁹ Arist. lib. v *Hist. animal.*, c. 4; Plin. *Hist. nat.* lib. x, c. 24, 25 et 54. ⁴⁰ loc. cit. ⁴¹ loc. cit. ⁴² Poll. lib. i *Onom.*, c. 12, p. 63. ⁴³ Plin. lib. xv *Hist. nat.*, c. 18, p. 195. ⁴⁴ Athen. lib. xiv *Deipnos.*, p. 652. ⁴⁵ Poll. *Onom.* lib. vi, c. 11, p. 290. ⁴⁶ Pædag. lib. ii, c. 1, p. 150. ⁴⁷ Athen. lib. ii *Deipnos.*, p. 315. ⁴⁸ Rondelet. lib. ix *De piscib.*, c. 8; Gesner. lib. iv *De piscib.*, p. 97; Jonston. lib. i, cap. et art. 1; Aldrov. lib. iii *De piscib.*, c. 1, p. 282. ⁴⁹ sup. cap. 11, art. 1, 2, 3 et 4. ⁵⁰ Admon. ad Græc., p. 19. ⁵¹ Cic. lib. iv *Academ. quæst.*, lib. ii *De finib. malor. et bon.*, lib. ii *Tusculan.* ⁵² Laert., lib. i *De vitis et dogm. philos.*, in Vita Thaletis. ⁵³ Voss., lib. i *De histor. Græc.*, c. 9, p. 4 et seq.

Eundem Herculem ab Hippocoontidis vulneratum certo Sosibii, Herveto, uti ipse declarat, incogniti testimonio Clemens ostendit ⁴⁴. At qui fieri potest, ut is scriptor, cujus libri *De Alcmane*, *De similitudinibus*, et *De sacrificiis*, sæpius ab Athenæo citati occurrunt, Herveto latuerit ⁴⁵? Quid vero, quod et ipsemet Clemens ejusdem Sosibii auctoritatem alibi his profert verbis: « Sosibius Lacon in descriptione temporum redigit Homerum in octavum annum regni Charilli Polydicti ⁴⁶? » Neque dixeris multos exstitisse hujus nominis scriptores. Nam Vossius hunc eundem esse probat qui ab Athenæo memoratur, et quem Suidas grammaticum appellat ⁴⁷. De Hippocoonte porro ejusque filiis legesis Joannem Meursium libro *De regno Lacedæm.*, cap. 4.

Varias hominum de diis opiniones a Theocrito sophista mirum in modum exsibilatas et explosas Clemens nobis alibi prodidit ⁴⁸. At sophista ille, Chius origine, Metrodori Isocratici discipulus, ac deinde orator fuisse perhibetur. De illo autem agunt Strabo lib. xiii *Geograph.*, pag. 645; Laertius lib. v *De vitis et dogmat. philosoph.*, in Vita Aristotelis; Plutarchus lib. *De liberis educandis*, pag. 41; Suidas, ac tandem Vossius lib. iv *De histor. Græc.*, pag. 459, ubi de illius ætate disputat.

Scytharum morem Marti, ense apposito, sacrificandi ex Eudoxi libro *De ambitu* Clemens comprobatur ⁴⁹. Sed cum tres fuerint ejusce nominis scriptores, unus Rhodius, Cyzicenus alter, et tertius Cnidius, si quispiam de quo Clemens loquatur ex nobis sciscitetur, de tertio verba illum facere probabilis nobis videri respondebimus. Citatus etenim secundus *De ambitu*, ἐν δευτέρῳ περὶ πόδου, liber, idem procul dubio est, ac ille qui ἐκτος γῆς περὶ πόδου ab Athenæo inscriptus esse traditur ⁵⁰. Atqui hujus libri auctor, ut omnes facile concedunt, est Eudoxus Cnidius, cujus historia a Laertio breviter descripta est ⁵¹. Cicero autem illum Platonis auditorem et in astrologia judicio doctissimorum hominum facile principem fuisse asserit ⁵². Denique de illius ætate legendus est Vossius libro *De histor. Græc.*, cap. 6, pag. 28 et seq.

Eudoxo Clemens adjungit Icesium, seu Hicesium, quem ab Athenæo et Plinio sæpius laudatum reperies ⁵³. Semel autem citatur a Laertio lib. vi *De vitis et dogmat. philosoph.*, in Vita Diogenis, nec non a Suida et Vossio lib. iii *De histor. Græc.*, p. 376, atque ab Harduino in auctorum a Plinio citatorum indice.

Castorem et Pollucem homines morbis obnoxios fuisse Patroclis Thuriî testimonio Clemens demonstrat ⁵⁴. At Patroclis ejusdam, rerum geographicarum minime rudis, sæpius quidem meminit Strabo ⁵⁵. Verum cum de patria ejus omnino tacuerit, utrum idem ille ac Patrocles Thurius fuerit, certo definire non audemus. Lege Vossium lib. i *De histor. Græc.*, capite 12, pag. 77, et lib. iii, pag. 398.

Monimi *De rebus admirabilibus* commentationes, et Dorothei *Rerum Italicarum* libros post Clemen-

tem nostrum ab Eusebio et Cyrillo Alexandrino citatos legimus ⁵⁶. Utrum autem prior is fuerit, qui a Laertio Syracusanus et Diogenis discipulus dicitur, ab aliis lubenter audiemus. At sumptum ex prioris libro testimonium a Plutarcho indicari Vossius arbitratus est ⁵⁷.

Idem quoque scriptores Eusebius et Cyrillus Alexandrinus, quibus et Theodoretus conjungendus est, ex eodem, ut videtur, nostro Clemente, scripta Antiochi, Leandri et Zenonis Myndii in medium producant ⁵⁸. At quando Clemens quidem nos ad nonum *Historiarum* librum Antiochi mittit, inde fortassis non absurda capi potest conjectura hunc eundem esse, qui antiquissimus scriptor ac rerum Sicilicarum et Italicarum historias a Diodoro Sculo, Pausania, aliisque scripsisse dicitur. De illo enim Diodorus sic scribit: « Hoc anno nobilis *Sicilicarum rerum* scriptor Antiochus Syracusanus Historiæ suæ finem imposuit, quam libris novem a Concalo inde rege deduxit ⁵⁹. » Pausanias vero addit eum Xenophanis filium fuisse ⁶⁰.

Clemens aliis suis in libris, atque etiam et Diogenes Laertius in Thaletis Vita mentionem Leandri faciunt ⁶¹. Nos autem de Zenone Myndio jam supra disseruimus.

Ad alios itaque progrediamur, ex quibus primus sese nobis offert Olympicus, quem Clemens *Samiaca* edidisse testatur. Sed vix ullum apud alios scriptores hujus auctoris exstat vestigium. Plinius quidem Olympicum alicubi appellat ⁶². Verum Harduinus legendum putat Olympicus, eumque medicum, de quo Galenus loquitur, esse existimat ⁶³. At ipsi forte in mentem non venerat hic Clementis nostri Olympicus, qui idem procul dubio ac ille qui a Plinio laudatur, esse potuit ⁶⁴.

Celebrior est cum Philochori, de quo nos alibi egimus ⁶⁵, tum etiam Demetrii *Argolicorum*, ut ait Clemens ⁶⁶, auctoris fama. Is enim est, ad cujus ipsemet alio in opere scripta nos his mittit verbis: « Demetrius autem dicit in libro de regibus Juda, » etc. Hieronymus quippe hunc esse docet, quem idem Clemens noster in sua adversus gentes *Cohortatione* appellavit: « Nec non, ait ille, et de Judæis Aristobulum quemdam, et Demetrium, et Eupoleum scriptores adversus gentes refert, qui in similitudinem ⁶⁷ Josephi, ἀρχιεργονίας Moysi et Judaicæ gentis asseverant ⁶⁸. » Si quis tamen contendat his Hieronymi verbis « adversus gentes » libros *Stromatum* designari, isque validis probet argumentis Demetrium *Argolicorum* auctorem ab hoc diversum esse, non repugnabimus quidem; modo ille planum nobis faciat hunc ex aliis, Demetrii nomine nuncupatis, unum esse, qui a Vossio haud indiligenter recensentur ⁶⁹.

Minus certe dubium videtur citatam a Clemente ⁷⁰ quintam Cycli partem ab illo esse profectam Dionysio, quem ipsemet alibi Argivum vocavit: Octavo, inquit, decimo anno regni Agamemnonis, captum est Ilium, regnante Demophoonte, Thesei filio, anno primo, duodecimo mensis Thargelionis, ut ait Dionysius Argivus ⁷¹.

Ubi Clemens de Serapidis statua verba facit, ibi

⁴⁴ Admon. ad Græc., pag. 23. ⁴⁵ Athen., lib. iii Deipnos., pag. 414; lib. xiv, pag. 628 et 648; lib. xv, pag. 674, 678 et 690. ⁴⁶ Clem., lib. i Strom., pag. 327. ⁴⁷ Voss., lib. i De hist. Græc., c. 15, pag. 100. ⁴⁸ Adm. ad Græc., p. 61. ⁴⁹ Ibid. p. 42. ⁵⁰ Athen. lib. viii Deipnos., p. 288 seqq. ⁵¹ Laert., lib. viii De vitis et dogm. philos. ⁵² Cicero, lib. ii De divinac., pag. 291. ⁵³ Athen., Deipn. lib. i, pag. 78 et 82; lib. xv, pag. 681 et 689; Plin. Hist. nat. lib. xiv, c. 19, § 24, et lib. xx, c. 5, § 18, et lib. xxii, c. 16. ⁵⁴ Admon. ad Græc., pag. 19. ⁵⁵ Strab., lib. ii Geogr., p. 68 et seq. ⁵⁶ Admon. ad Græc., p. 27; Euseb. lib. iv Præpar. evang., c. 16, pag. 157; Cyril., tom. VI, lib. iv Adv. Julian., p. 118. ⁵⁷ Voss., lib. iii De hist. Græc., p. 361. ⁵⁸ Admon. ad Græc., p. 29; Euseb., lib. vi Præpar. evang., c. 6, p. 74; Cyril. cont. Julian., lib. x, p. 342; Theodor., t. IV, serm. 8, De martyri., p. 597. ⁵⁹ Diod., lib. xii, p. 322. ⁶⁰ Pausan., lib. x, p. 326. ⁶¹ Clem., lib. i Strom., pag. 300, et lib. vi, p. 629; Laert., lib. i De vitis et dogm. philosop., p. 30. ⁶² Plin., lib. xvii Hist. nat. ⁶³ Hardouin. in Syllab. auct. Plat., pag. 30. ⁶⁴ lib. ii Appar., dissert. 5, c. 2, § 7. ⁶⁵ Clem., lib. i Strom., p. 337. ⁶⁶ Hier. De script. eccles., c. 41. ⁶⁷ Voss., lib. ix De hist. Græc., p. 542. ⁶⁸ pag. 30. ⁶⁹ Clem., lib. i Strom., p. 321.

Isidori atque Athenodori refert sententiam⁷¹. Illius quidem, qui natione Characenus ab Athenæo et Luciano dicitur⁷², ætatem Vossius investigavit⁷³. Hunc vero idem Lucianus Augusti Cæsaris præceptorem fuisse testis est⁷⁴. Quod quidem Strabonis auctoritate confirmari potest : « Duo Athenodori, ait, horum alter Cordylion nomine, vixit cum M. Catone, et apud eum mortuus est. Alter Sandonis (sicut et Clemens tradit) filius, quem et Cananitam a quodam pago denominant, Cæsaris præceptor fuit, magnosque honores est consecutus. Is cum jam senex in patriam rediisset, statum reipublicæ mutavit⁷⁵, etc. Frequens porro illius mentio varios apud auctores Plutarchum, Laetium, Suetonium, et alios occurrit.

Quisnam fuerit Diogenes, a quo libros *Persicorum* compositos esse Clemens scribit⁷⁶, dictum sane difficillimum est. Multos etenim hoc nomine vocatos indicat Laertius⁷⁷; sed Menagius plures adhuc refert, ab eo prætermissos, ubi et hunc a Clemente nostro laudatum commemorat⁷⁸. At quis ille fuerit altissimo præterit silentio. Vossius quoque hunc ab iis, quos Laertius enumerat, diversum esse opinatur, neque tamen quis ille censendus sit, apertius edisseruit⁷⁹.

Dion vero, quem Clemens nulla illius citata descriptione testem profert⁸⁰, ab Athenæo *Historiam Persicam*, seu *Rerum Persicarum* libros composuisse traditur⁸¹. Nomen ejus haud infrequenter, multos apud scriptores, Laetium, Ælianum, Plinium, aliosque reperies⁸². Denique hunc etiam esse existentium, cujus *Persica* Dionis nomine a Laertio citata legimus⁸³.

Duobus his posterioribus tertium Clemens annumerat Nymphodorum ἐν Νομμοῖς βαρβαριζοῖς⁸⁴. Quæ quidem lucubratio eadem cum illa videtur esse, quam similiter Nymphodoro sic alibi ascripsit : Νομφοδωρος δὲ ὁ Ἀμφιπολίτης ἐν τρίτῳ Νομμῶν Ἀσια⁸⁵. « Nymphodorus Amphipolitanus in tertio *De legibus Asia*⁸⁶. » Legesis Vossium libro III *De histor. Græc.*, pag. 393.

Denique auctor noster⁸⁷, quemadmodum Athenæus⁸⁸, citat Anticlidis Νόστους, id est in patriam reditum, quo etiam titulo plures alii, teste Casaubono⁸⁹, commentationes suas inscripserunt. Anticlidis autem haud raro, apud varios auctores a Vossio citatos⁹⁰, mentio facta occurrit.

Nobis pene exciderat Apellas, cujus de Delphicis commentaria ab Clemente nostro laudantur⁹¹. At celebres quidam nostræ ætatis nostri critici hunc eundem atque Apellam, ab Athenæo compellatum, esse opinantur⁹².

ARTICULUS II.

De poetis a Clemente in eodem libro citatis, de Empedocle, Panyassi, Phanocle, ejusque de Veneris Argyunnæ sano testificatione, de Callimacho, Nicandro, Alcandro, Myrsillo, diversisque eorum de Musarum origine opinionibus, de Euphorione, ac poematum Cypriacorum auctoribus, Hegesia, aut Stasimo, de Terpandro, et Capitone, ac utriusque modis musicis.

Ab his historiariarum scriptoribus ad poetas, a Cle-

A mente nostro similiter citatos, transeamus, audiamusque quibus verbis Empedoclis auctoritatem adhiheat : « Vos autem, ait, vester quoque incessit postea Agrigentinus Empedocles⁹³. » Is non solum poeta, sed insignis, ut loquitur Eusebius⁹⁴, fuit philosophus, cujus vitam Laertius divulgavit⁹⁵, et de quo nos alibi disputavimus⁹⁶. Mira porro de eo Lucretius hunc in modum cecinit :

Nil tamen hoc habuisse viro præclarius in se,
Nec sanctum magis, et mirum, clarumque videtur.
Carmina quin etiam divini pectoris ejus
Vociferantur, et exponunt præclara reperta;
Ut vix humana videatur stirpe creatus⁹⁷.

Quædam Clemens transcripsit carmina Panyassis⁹⁸, de quo præter cætera, quæ omittimus, Pausanias hæc habet : « Panyassis autem Polyarchi filius iis versibus, quos in Hercule fecit⁹⁹, etc. Eusebius autem ad Olympiadem LXXII et annum 1529 : « Panyassis, inquit, poeta habetur illustris¹⁰⁰. » Adi, si lubet, Vossium *De poet. Græc.*, cap. 5, pag. 27 et 29, et lib. *De histor. Græc.*, cap. 6, pag. 452 et seq.

Quoddam Phanoclis poema hac inscriptione citatum a Clemente legitur : Φανωκλῆς δὲ ἐν Ἐρωσὶ ἢ Καλοῖς¹⁰¹. « Phanocles autem in *Amoribus* seu *Pulchris*¹⁰². » Sed quidam ibi corruptum librorum incuria auctoris nostri textum sic emendandum esse putant : Φανωκλῆς ἐν Ἐρωσὶ τοῖς καλοῖς, « Phanocles in *Pulchris amoribus*. » Non dissimulabimus in nostris codicibus Græca manu exaratis majus videri eorumdem librorum mendam, majoremque oscitantiam. Ibi enim vero in eis scriptum est : Φανωκλῆς δὲ ἐν Ἐρωσὶ τῆς καλοῖς Ἀγαμέμνονε. At quorsum vox illa, τῆς, huc introducitur, quidve ibi significat? Scaliger autem si fides habenda, Phanocles poemati cuidam a se composito, titulum præfixerat, Ἐρωτες ἢ καλοῖ, ac proinde nihil in edito Clementis textu mutandum¹⁰³. Duo quoque ejusdem poetæ versus a Plutarcho referuntur, sed hoc tantum nomine : Φανωκλῆς ἔρωτικὸς ἀνθρ¹⁰⁴. Postremo quod ejusdem Phanoclis testimonio de Veneris Argyunnæ templo Clemens docuit, illud ab Athenæo liquidius exponitur¹⁰⁵. De hujus porro Veneris fabula exstant Propertii carmina¹⁰⁶, quæ suis in adversariis Turnebus explicare conatus est¹⁰⁷.

Ætia Callimachi ibidem a Clemente nostro laudantur, quemadmodum hoc Martialis epigrammate :

Sed non vis, Mumurra, tuos cognoscere mores;
Nec te scire; legas Ætia Callimachi¹⁰⁸.

Alia ejusdem Callimachi opera sæpius compellat Athenæus¹⁰⁹. Quis autem ille fuerit, si scire aveas, legesis Suidam, et Vossium lib. I *De histor. Græc.*, cap. 15, et *De poet. Græc.*, pag. 62.

Nec minus frequens apud Athenæum aliosque antiquos 100 scriptores incidit memorati itidem a Clemente nostro Nicandro mentio¹¹⁰. At Suidas ætatem, professionem, variasque illius lucubrationes hæc refert in verba : « Nicander Xenophanis Colo-

⁷¹ pag. 31. ⁷² Athen., lib. I Deipnosoph., p. 93; Lucian. in Macrobiis. ⁷³ Voss., *De hist. Græc.*, lib. I, p. 344, et lib. IV, p. 465. ⁷⁴ Lucian. loc. cit. ⁷⁵ Strabo, lib. XIV, pag. 674. ⁷⁶ pag. 43. ⁷⁷ Laert., lib. VI De vitis et dogm. philos. in Vita Diogen. ⁷⁸ Menagius in hunc Laertii locum. ⁷⁹ Voss. lib. III De hist. Græc. p. 356. ⁸⁰ pag. 43. ⁸¹ Athen., lib. I Deipnos., p. 69, lib. IV, p. 146; lib. XI, p. 503; lib. XIII, p. 560; lib. XIV, p. 633. ⁸² Laert. in præd. ⁸³ id. lib. IX, in Vita Protagor. ⁸⁴ pag. 43. ⁸⁵ lib. I Strom., p. 322. ⁸⁶ pag. 27. ⁸⁷ Athen., lib. IV Deipnos., pag. 157; lib. IX, pag. 304. ⁸⁸ Casaub., lib. IV Animad. in Athen. c. 4. ⁸⁹ Voss. lib. III De hist. Græc., pag. 322. ⁹⁰ pag. 31. ⁹¹ Voss., lib. III De Hist. Græc., pag. 326. ⁹² pag. 17. ⁹³ Euseb. in chron. ad ann. 1561 et 1581. ⁹⁴ Laert. lib. VIII De vita et dogm. philosoph. ⁹⁵ lib. II Appar., p. 349 et 729. ⁹⁶ Lucret., lib. I. ⁹⁷ pag. 22. ⁹⁸ Pausan., lib. IX Boet., pag. 290 et lib. X, pag. 324 et 346. ⁹⁹ Euseb. in Chron. ¹⁰⁰ pag. 24. ¹⁰¹ Scaliger in Chron. Euseb. ad an. 654. ¹⁰² Plutarch. lib. I Sympos., quest. 5, pag. 671. ¹⁰³ Athen., lib. XIII Deipnosoph., pag. 603. ¹⁰⁴ Propert., lib. III, eleg. 7. ¹⁰⁵ Turneb., lib. XXVI Advers., c. 33. ¹⁰⁶ Martial., lib. X, epig. 3. ¹⁰⁷ Athen. Deipn. lib. VI, pag. 244 et 272; lib. VIII, p. 284 et 329. ¹⁰⁸ p. 25.

phontus, vel, ut alii tradunt, *Ætulus* idem et grammaticus, et poeta, et medicus, qui fuit temporibus Attali junioris, id est, ultimi illius Galatarum victoris, quem Romani præverterunt. Scripsit *Theriaca*, *Alexipharmaca*, *Georgica*, *De meretricio more viventibus* libros quinque Romæ, *Dierum collectionem*, *Prognostica* versibus senariis; hæc autem ex Hippocratis *Prognosticis* sunt translata, *De omnibus oraculis* libros tres, et alia plurima versibus heroicis. Et sane non pauca ibi prætermisit, quæ ab Athenæo vocantur *Ætolica*, *Bæotiacus*, *Glossæ*, *Mulantia*, *Transformati*, *Colophoniacæ res*, *Ætæica*, *Fortuita*¹⁰.

Diversas porro de Musarum ortu et genere observat Clemens fuisse Alcandri et Myrsili Lesbii opiniones¹¹. Has enim ille a Jove et Memoria genus duxisse opinatus est. At scriptores alii eandem ex tribus Jovibus, teste Cicerone¹², natas esse arbitrabantur. Quas autem Alcander ex Jove et Memoria ortas esse tradit, has Cicero secundas appellat.

Contra vero Myrsilus, inquit Clemens, vel ut apud Arnobium legitur¹³, Myrtilus, illas Macari filias et Megalenis ancillulas fuisse contendit. Verum id Vossius sibi omnino suspectum, et a Myrsillo in patriæ suæ gratiam commentum videri profitetur¹⁴. Cæterum de Musarum origine et numero præter Ciceronem et Vossium a nobis jam laudatos, videsis Hesiodum in *Theogonia*, Arnobium lib. III *Advers. gent.*, aliosque a Natali Comite, lib. VII *Mythologia*, cap. 15, appellatos.

Porro autem nemo ambigit Myrsilum qui a Plinio, Strabone aliisque laudatur, fuisse historiarum scriptorem¹⁵. Clemens vero Alexandrum in poetarum numerum videtur aggregare. At id Vossius non putat aliunde posse certo colligi¹⁶.

Nulli forsitan ignotum est nomen Euphorionis, qui Ciceroni poeta nimis obscurus audit¹⁷. Quis autem ille fuerit, quæ ætate vixerit Suidas explicat, atque illum in philosophia Lacidis et Pritanidis, in poetica vero arte Archæuli Thanei poetæ fuisse auditorem¹⁸. Athenæus autem illum alicubi « hexametrorum carminum, » alibi vero historicorum commentariorum scriptorem nuncupat. Porro autem Clemens noster non solum varios ejus libros, neque *Samiorum*, *De Aliadibus*, et ἀντιπαράς ad Theodoridam citat, sed varia quoque illius carmina transcribit¹⁹.

Duos poematum Cypriacorum versus, sed tacito auctoris nomine, refert Clemens²⁰; quos Athenæus Hegesiae aut Stasimo ascribit²¹. Non unam tamen ea de re antiquorum fuisse opinionem Proclus apud Photium testificatus est²². Videsis Casauboni animadversiones in Athenæi lib. VIII, cap. 3.

Terpander et Capito non solum poetæ, sed peritissimi fuerunt musici, de quorum canendi modis hæc memoria prodiit Clemens: « Canit meus quidem certe Eunomus, » id est Verbum divinum, « non Terpantri modum, neque modum Capitonis..... sed novæ harmoniæ æternum modum²³. » Herveus autem hunc in locum ait se nescire, qui et quomodo ab aliis distincti sint hi Terpantri et Capitonis modi; quinimo neque ullibi legisse in musicorum numero Capitonem a quoquam fuisse unquam positum.

Nobis sane, si quis alius præter ipsosmet Herveum id dixisset, vix ac ne vix quidem fidem ipsi habere potuissemus. Nunquid enim eruditus ille vir

A Plutarchi *De musica* librum non legerat, ubi hæc habentur: « Terpantri novarum rerum in ea arte molitio venustum quemdam modum in musicam invexit²⁴. » Et paulo superius: « Stesichorus ait Terpantrum cytharædicorum poetam modorum et sua et Homeri carmina in certaminibus certo quoque modulo cecinisse, eumque primum modis cytharædicis nomina imposuisse²⁵. » Ad hæc vero ille alibi scribit: « Terpantrum admodum vetustum cytharædum, ac sua ætate fidicinum principem, heroicorumque facinorum laudatorem, multaverunt ephori, cytharamque ei adeptam in publico affixerunt, quod una chorda amplius intendisset vocis variandæ gratia; sola enim simplicia probabant carmina²⁶. » Nunquid etiam Herveus hæc Aristotelis verba non legerat: « Deinde Terpander, tertia exempta, notam adjunxit, ac ejus temporibus diapason hæc appellata est consonantia, non diaocto; quippe quæ septem, non octo constaret²⁷. » Denique de hoc Terpandro ut quamplurimos testes missos faciamus, adisis Athenæum lib. XIV *Deipnosoph.* pag. 174; Eusebium in *Chron.* ad annum 1370, Suidam ad verb. Τέρπανδρος, et apud Erasmum vulgare proverbium, « post Lesbicum cantorem, » chiliad. 1, centur. 6.

Dictu longe difficilius est quis fuerit musicus Capitonis modus. Verumtamen in nondum editis Clementini libri Græcis scholiis (1) hæc de illo observantur: Καπίτων νόμος εἰς τῶν Τέρπανδρων, οὗτος ὀνομασμένος διὰ τὸ ἀνθρῶπον εἶναι, καὶ τοῖς ὅλοις κεχαρισμένον· ὃν φασὶ Τέρπανδρον εὐρεῖν τὸν τῶν κιθαρῶν νόμον εὐρετὴν. An autem inde colligi possit hunc esse, quem Plutarchus Capitonem et Terpantri discipulum vocat, quis asserere audebit²⁸? Cæterum Athenæus Capitonem versus heroicis et ἑρωτικῶς scripsisse haud dubitanter asseverat²⁹.

Plures alios scriptores, a Clemente nostro in sua ad Græcos *Admonitione* citatos, consulto hic omitimus. De iis quippe, puta Sophocle, Beroso et aliis quibusdam, vel in superiori libro disputavimus, aut alibi opportunior de iisdem disputandi occasio dabitur.

ARTICULUS III.

De scriptoribus, clarisque viris in Pædagogo laudatis, de Pythagoræ carmine et abstinencia, de Stoicorum pueris, illorumque de officiis opinione, de Platone qui plurima ex sacræ Scripturæ libris delibavit, de Aristippo, Democrito sophista, Cæo seu Prodicio itidem sophista, Nicotrato, Alexide, Menandro, de quibusdam tacito nomine laudatis, de medicis Antiphone et Artorio, ac de Pæonio medico.

Ad scriptores aliosque celebres viros a Clemente in *Pædagogi* libris laudatos jam veniamus. Nobis autem illico obviis fuit Pythagoras Samius, cujus carmen ille retulit. Sed de illo nos jam disputavimus. At de Pythagoræ discipulis si quis inquirat, cur hæc Clemens postea scripserit: « Bonum esse nec carnem comedere, nec vinum bibere, et ipse (Apostolus) fatetur et Pythagorici³⁰, » huic Origenes respondebimus verbis: « Pythagoras cum discipulis ejus fabis sibi interdixit, animatisque omnibus, nec tamen credibile est illos idem laudandos magis esse, aut Deo chariores³¹. » Rationem, si quæras, hanc tibi 101 dabit Hieronymus: « Probabo non Empedoclis et Pythagoræ nos dogma sectari, qui

¹⁰ Athen. Deipnos. p. 66, 69, 282, 296, etc., 341, in-4. ¹¹ pag. 19. ¹² Cicer. lib. III De nat. deor., p. 247. ¹³ Arnob. lib. IV Adv. gent., p. 143. ¹⁴ Voss. lib. I De orig. et progr. idol., c. 13, p. 57. ¹⁵ Plin. lib. III Hist. nat., c. 7, p. 342, et lib. IV, c. 42, p. 455; Strab. lib. I Geogr., p. 60, et lib. XIII, p. 510. ¹⁶ Voss. De hist. Græc., p. 85. ¹⁷ Cicer. lib. II De divinit., p. 298. ¹⁸ Suidas I, Εὐφωρίων. ¹⁹ Clem. p. 25, 327, 569, 483, 561 et 569. ²⁰ pag. 19. ²¹ Athen. lib. XV Deipnos., p. 682. ²² Phot. Bibl. cod. 239, p. 982. ²³ pag. 2. ²⁴ Plut. p. 1155. ²⁵ ibid. p. 1172. ²⁶ idem Laconic. instit. p. 238. ²⁷ Arist. Prob. suet. 19, p. 766. ²⁸ Plut. lib. De musica, p. 1133. ²⁹ Athen. Deipnos. lib. VII, p. 350, et I. X, p. 425. ³⁰ sup. I. II, dissert. 2, c. 6, § 3, p. 254. ³¹ Origen. I. V Cont. Cels., p. 486.

(1) Hæc Scholia ex codice Parisino edidimus supra, a col. 777. Edit. Patr.

Propter μεταμύχων omne quod movetur et vivit A edendum non putant ³⁶. » Quod quidem argumentum Plutarchus una et altera oratione, hanc in rem habita, fusius prosecutus est ³⁷.

Quid de officiis sentirent Stoici, ubi Clemens evoluit hæc habet : « Quod ex rationis obedientia recte et ex virtute geritur, προσήκον, et καθήκον, hoc est, quod convenit et congruit, nempe officium vocant Stoicorum pueri, Στωϊκῶν ὀνομαζοῦσι καθῆκας ³⁸. » Monimus alibi hanc esse Græcorum loquendi formulam, qua idem ac Stoici simpliciter significatur. A nobis enim observatum est Ambrosium eodem sensu dixisse, « pueri rusticorum ³⁹, » hancque a Græcis sumpsisse loquendi rationem. Porro autem illam Stoicorum de officiis sententiam a Cicerone fusius explicatam invenies ⁴⁰.

Platonem plurima ex sacris Veteris Testamenti auctoribus hausisse ita sæpe sæpius tradidit Clemens, ut nihil ipsi magis persuasum fuisse videatur. Etenim in *Admonitione* ad gentes : « Undenam, ait, o Plato, veritatem conjicis?..... Novi tuos magistros, etsi eos celare velis. Geometriam discis ab Aegyptiis, astronomiam a Babyloniis, rectas et sanas incantationes accipis a Thracibus. Multa etiam Assyrii te docuerunt. Leges autem quæcunque veræ sunt et de Deo opinio, suppeditatæ tibi sunt ab Hebræis ⁴¹. » Pro certo itaque Clemens habebat Platonem ex Hebræis hausisse veras omnes leges veramque de Deo opinionem. Quam autem ab iis veritatem animo imberbat, hanc aliis eum postea propinasse alibi tradidit : « Veritatem philosophorum ita sectatus est Plato, ut Hebraicæ veritatis excitarit scintillam ⁴². » Frugalitatis autem præcepta illum Davidis exemplo didicisse sic ibidem enarrat : « Neque enim Plato de Davide nihil audierat : » Οὐ γὰρ ἀπύστος ἦν ὁ Πλάτων τοῦ Δαβὶδ ⁴³. At paulo enodatus idem auctor noster inferius dicit ex Moysi Levitico acceptam a Platone continentie castitatisque legem : « Ex divinis Scripturis colligens præclarus Plato consuluit, lege illinc accepta ⁴⁴. » His porro longe difficilior illud videbitur, quod antea dixerat ⁴⁵ : « Equum cupiditatis petulantem ac insolentem vocavit Plato, cum legisset : « Facti estis ei mihi equi furentes in feminas ⁴⁶. » Hæc quippe Jeremiæ sunt verba. Atqui ante Platonis mortem nondum Jeremiæ prophetia, teste Augustino, uti alibi dictum est ⁴⁷, Græcam in linguam translata erat. Quomodo igitur eam Plato legere potuit? Sed Clemens Græca voce utitur ἀναγνώς, quæ non solum legere, verum agnoscere et cognoscere significat. Quid autem vetat, quominus Plato aliquando aliorum saltem quorundam opera in illius Jeremiæ sententiæ cognitionem devenerit? Si tamen validis rationum momentis probaveris Clementem revera asseruisse lectionem a Platone Jeremiæ librum et prophetiam, ingenue fatebimur hunc illius, sicut et aliorum Ecclesiæ Patrum, uti a nobis alibi dictum est ⁴⁸, fuisse errorem. In sequenti porro dissertatione ostendemus quæ Clemens cum ejusdem Platonis, tum aliorum philosophorum facta ex sacris nostris Scripturis furtim se deprehendisse putaverit ⁴⁹.

Ex Aristippo quoque philosopho testimonium semel et iterum Clemens sumit ⁵⁰. Utrumque autem

in illius Vita apud Lærtium, verbis tamen quibusdam immutatis, reperies ⁵¹. Secundum vero rursus a Seneca sic redditur : « Aristippus aliquando delectatus unguento : Male, inquit, istis effeminatis eveniat, qui rem tam bellam infamaverunt ⁵². »

Solo autem Abderitæ nomine Democritum Clemens ita compellat : « Parvam epilepsiam dicebat coitum Abderites sophista, morbum immedicabilem existimans ⁵³. » Eidem Democrito hanc sententiam Galenus ascribit ⁵⁴. Stobæus vero alicubi ipsi eidem Democrito, si tamen in margine error non sit, alibi Eriximacho, denique Aulus Gellius, et post eum Macrobius Hippocrati tribuere ⁵⁵.

Clemens porro cum hinc simpliciter Abderiten sophistam appellaverit, opinatus est Hervetus eo nomine potius Protagoram, qui Abderites etiam erat, quam Democritum, magni nominis philosophum laudari. Verum non satis diligenter ille adverterat nomen sophistæ honorificum olim fuisse, ac philosophis et sapientiæ professoribus primo, ac deinde oratoribus impositum. Videsis Suidam ad verbum Σοφιστής.

Eodem pariter honoris titulo Clemens appellat Κελόν ⁵⁶, Ceum, id est Prodicum ex insula Ceo, et Julide urbe oriundum. At de illo Xenophon, Suidas et Cicero ea fusius exhibent, quæ ab auctore nostro strictim tantum attinguntur ⁵⁷. A Xenophonte autem is Prodicus non sophista, sed sapiens eadem procul dubio, uti proxime dictum est, significatione nuncupatur : Πρόδικος δὲ ὁ σοφός.

Quædam Nicostrati comici, atque etiam Aristophanis carmina Clemens citavit ⁵⁸, de quibus Hervetus dixit se tacuisse, quandoquidem et illius perierunt opera, et citata ab auctore nostro hujus comædia nunc integra non exstat. Verum ille minus accurate Pollucem legerat, apud quem plura reperire est, quam Clemens noster ex utroque Nicostrato et Aristophane suos in libros transtulit ⁵⁹. Et certe ex iis quædam Clementis textus errata possunt facile emendari.

Nicostratus porro cognomine Clytemnestra circa Olympiadem centesimam secundam vixisse perhibetur. Varia autem ejus opera ab Athenæo et Stobæo passim citantur ⁶⁰. Legesis Suidam, Vossium et alios ⁶¹.

Quosdam præterea Alexidis Clemens refert versus, quos in regio codice manuscripto juxta metri regulas descriptos ⁶², atque apud Athenæum a Casaubono emendatum legere poteris ⁶³. Quo autem Alexidis ex opere iidem versus desumpti fuerint, sic idem Athenæus indicat : « Alexis in fabula quam *Isostasium* inscripsit. » Floruit hic mediæ comædiæ poeta sub Alexandro, nec semel a Polluce citatur. De eo plura videas apud Suidam et Vossium ⁶⁴.

Animadvertas quoque velim non alium procul dubio quam eundem Alexidem solo comici nomine a Clemente nostro his compellari verbis : « Quemadmodum alicubi quoque dicit comicus : Unguentis manus ungitur, quod est pars sanitatis maxima; ut cerebri bonos odores faciat ⁶⁵. » Etenim apud Athenæum expresso illius nomine hæc habentur : « Alexis in *Improba* sic dixit:

³⁶ Hieron. lib. II Adv. Jovin., longe post init. ³⁷ Plut. orat. I et 2 περί σαρκωφάγίας, p. 993 et seq. ³⁸ Pædag. lib. II, c. 13, p. 136. ³⁹ Not. in lib. III Hexaem. Ambros., c. 14, § 55. ⁴⁰ Cicer. lib. I De offic. ⁴¹ Admon. ad gent., p. 46. ⁴² Pædag. lib. II, c. 1, p. 150. ⁴³ ibid. ⁴⁴ ibid. c. 10, p. 192. ⁴⁵ ibid. p. 191. ⁴⁶ Jerem. v, 8. ⁴⁷ sup. lib. II Appar., dissert. 2, c. 7, § 3. ⁴⁸ loc. cit. ⁴⁹ dissert. seq. c. 16, art. 1. ⁵⁰ p. 176, 179. ⁵¹ Lært. De vitis et dogm. philos. ⁵² Senec. lib. VII De benef., c. 15. ⁵³ Pædag. lib. II, c. 10, p. 193. ⁵⁴ Galen. comm. I in lib. III Epid. ⁵⁵ Stob. serm. 6 de intemp., p. 78 et 82; Aul. Gel. lib. III Noct. Attic., c. 2; Macrob. lib. II Saturn., c. 7. ⁵⁶ Pædag. lib. II, c. 10, p. 202. ⁵⁷ Xenoph. lib. II Memorab., p. 757; Cicer. lib. I Offic., p. 367, in-fol.; Suid. ad verb. Πρόδικος. ⁵⁸ Pædag. lib. II, c. 12, p. 209. ⁵⁹ Poll. lib. V Onom., c. 17, et lib. VII, c. 22. ⁶⁰ Athen. Deipnos. passim; item, Stob. in Sent. ⁶¹ Suid. ad verb. Νικόστρατος; Voss. De poet. Græc., c. 7, p. 51. ⁶² Pædag. lib. II, c. 2, p. 218. ⁶³ Athen. lib. XIII Deipnos., p. 568; Casaub. in hunc locum. ⁶⁴ Suid. ad verb. Ἀλεξίς; Voss. De poet. Græc., c. 8. ⁶⁵ Pædag. lib. II, c. 8, p. 179.

*Maxima bonæ valetudinis pars odores
Cerebro bonos objicere.*

Atqui id quod Clemens Græce habet: Ὁδμὰς ἐγκεφάλων χρηστάς ποιεῖν, ab Athenæo sic exhibetur: Ὁδμὰς ἐγκεφάλῳ χρηστὰς ποιεῖν⁶².

Neque in animum tamen induxeris tuum hoc comici nomen illi per antonomasiam a Clemente tributum.

102 Eodem quippe titulo Menander ab eo sic laudatur: « Parum cogit merum, ait comicus, κατὰ τὸν κομικόν, sapere⁶³. » Menandri autem hunc esse versum docet Stobæus⁶⁴.

Pari quoque modo alia poetarum carmina solo tragœdiæ, vel tragici nomine in medium Clemens noster produxit: « Quisquis enim est temulentus, ut dicit tragœdia,

*Eum ira vincit*⁶⁵, » etc.

Alio quoque in libro: « Testis est nobis tragicus, sic narrans:

*Et Phrygibus ille*⁶⁶, » etc.

Denique in eodem libro: « Admodum pulchre dicit tragœdia:

*O femina, quam in rebus*⁶⁷, » etc.

At sicuti nemo nescit secundum poetam ab auctore nostro citatum esse Euripidem, ita quoque constat primum esse Sophoclem, tertium vero Apollonidem, quemadmodum ex Stobæo, qui eadem carmina expresso utriusque nomine protulit, comperit utique habemus⁶⁸.

Nonnulla etiam, prætermisso penitus auctoris nomine, Clemens noster describit. Alicubi enim hæc ab illo citata legimus: « Ex hoc etiam adjuncta dicit poetica, ἡ ποιητικὴ λέγει.

*Vinum hominum veniens*⁶⁹, » etc.

Plura autem hujusce auctoris carmina exhibet ille, quæ quidem Hervetus se alibi unquam legisse non meminert. Suspiciat autem illos esse Saphus, a qua dicti sunt versus Saphici, et quam ποιητικὴν pro ποιητρίαν appellant. Sed quanti ponderis habenda sit ejus conjectura, hinc discas, quod Athenæus tres priores versus Cyrenæo ascripserit poetæ, quem ejusdem Athenæi interpretes Callimachum esse existimat⁷⁰; Stobæus vero illos Eratostheni adjudicavit⁷¹. Alios denique versus quidam Euripidi, alter Æschylo vindicat, uti in Clementinianiis scholiis adnotatur. Hæc itaque Clementis verba ἡ ποιητικὴ, ipsam poemata scribendi artem significat.

Duos postea versus, tacito auctore, rursum ille de pravis vini effectibus retulit⁷², quos a Plutarcho et Stobæo citatos quoque reperies⁷³. At illorum auctor est Homerus, et ex ejus operibus desumpti sunt. Mirum forsitan tibi esset quomodo id Hervetus nescire potuerit, nisi et ipsi incomperta similiter fuissent alia feminæ, a Clemente adhuc non nominatæ, carmina, quæ a variis scriptoribus Sibyllæ adjudicantur: « Quinetiam, quæ apud nos poetica est, quodammodo eam exprobrans scribit:

*Tecum et adulterium est*⁷⁴, » etc.

Præter philosophos et poetas, Clemens medicos etiam laudasse legitur: « Antiphanes, inquit, Delius medicus, vel unam hanc dixit esse morborum causam ciborum varietatem⁷⁵. » Quis fuerit Antiphanes ille medicus, dictu difficillimum. Multi

A quippe hujusce nominis exstiterunt, ac in primis celeberrimus quidam poeta comicus, cujus frequentissima apud Athenæum, Stobæum, Pollucem aliosque quamplurimos mentio. Clemens alibi Antiphanem iis, qui de rebus inventis scripserunt, annumerat⁷⁶; sed cujus ille, cujusve professionis fuerit, cum taceat, utrum idem ac Delius medicus dici debeat, quis nos docebit?

Notior est alius a Clemente adhuc citatus: « Artorius quidam in libro *De longa vita* (sic enim commemini) existimat oportere eo usque potum solummodo præbere, donec cibi humectentur; ut nobis vitam paremus longiorem⁷⁷. » Non audet tamen Hervetus absolute definire quis ille sit, sed conjicit ipsum fuisse Augusti medicum, qui in somnis a Minerva admonitus, eidem persuasit Augusto, ut relictis castris in alium se conferret locum. Et hanc quidem historiam præter Valerium Maximum, Lactantium, Paterculum et alios⁷⁸, narrat Tertullianus his verbis: « Caesar in prælio, perduellium Brati et Cassii, Philippis æger, majus tamen alias discrimen, Artorii visione, destituito tabernaculo, evasit⁷⁹. » Sed in facti hujus narratione citati scriptores nonnihil inter se dissentiunt. Nobis autem hunc esse Artorium medicum, a nostro Clemente memoratum⁸⁰, notasse sufficiat. A Lactantio enim medicus expresse appellatur. Eusebius quoque illum eodem modo in *Chronico* notavit: « Artorius medicus Augusti post Actiacam victoriam naufragio periit⁸¹. » Vossius vero eundem hunc esse putat atque Artorium, seu, ut vulgo dicebatur, Antonium Musam⁸². Sed alii duos fuisse Augusti medicos et a Vossio perperam confundi pertinaciter contendunt.

Denique Hervetus nescivit quid apud Clementem sit λατρεὺς Παιδωνος, « medicus Pæonius⁸³; » quippe quem in notis suis Apollinem esse plane falso declarat. Pæon autem medicus fuit peritissimus, qui, jubente Jove, ut cecinit Homerus, Martem gravius vulneratum, lehentia medicamina inspergens, sanavit⁸⁴. Quapropter Theodoretus: « Homerus, inquit, Martis vulnerum curatorem, non Æsculapium, sed Pæonem inducit⁸⁵. » Denique testatur Plinius facit ab eodem illo Pæone medico Pæoniam herbam nomen accepisse⁸⁶.

ARTICULUS IV.

De quibusdam paganorum pædagogis, Phœnice, Adrasto, Leonide, Nausithoo, Zopyro, Sicinno et de regionum puerorum apud Persas pædagogis.

Quantum Christo Domino præceptori nostro dissimiles fuerint cæteri hominum pædagogi, brevi Clemens illustrium quorundam pædagogorum inductione luculenter demonstrat. Verum quia ibi difficilia quædam, atque Herveto, ut ipse fatetur, incognita occurrunt, de iis pro more nostro aliquid dicendum est.

Itaque quid de illis a Clemente posteritati proditum fuerit, nunc videamus. « Ac Achilles quidem pædagogum, » ipsamet ejus verba sunt, « dicunt fuisse Phœnicem, et Cræsi filiorum Adrastum, Alexandri autem Leonidem, et Philippi Nausithoom. Sed Phœnix quidem insano mulierum amore tenebatur. Erat autem exsul Adrastus, Leonides vero Macedonis non fastum resecurit; nec Nausithous ebrietatis Pellæi vitium curavit⁸⁷. »

⁶² Athen. lib. xv Deipnos., p. 687. ⁶³ Pædag., lib. ii, c. 2, p. 152. ⁶⁴ Stob. serm. 18, de incont., p. 163. ⁶⁵ Pædag. lib. iii, c. 2, p. 153. ⁶⁶ lib. iii, c. 2, p. 221. ⁶⁷ ibid. c. 12, p. 258. ⁶⁸ Stob. serm. 18, de incont., p. 163, et serm. 65, de laude nuptiar., p. 411. ⁶⁹ Pædag. lib. ii, c. 21, p. 155. ⁷⁰ Athen. lib. ii Deipnos., p. 37. ⁷¹ Stob. serm. 18, de incont., p. 163. ⁷² Pædag. lib. c. v, p. 168. ⁷³ Plut. lib. v Sympos., p. 645; Stob. serm. 18, de incont., p. 164. ⁷⁴ Pædag. lib. ii, c. 10, p. 195. ⁷⁵ Pædag. lib. ii, c. 1, p. 140. ⁷⁶ lib. i Strom., p. 308. ⁷⁷ Pædag. lib. ii, c. 2, p. 153. ⁷⁸ Valer. Maxim. lib. i, c. 7, § 1; Lactant. lib. ii, c. 17; Patercul. lib. ii Hist. Rom. ⁷⁹ Tertul. lib. De anim., c. 46. ⁸⁰ loc. cit.

⁸¹ Euseb. in Chron. ad an. 1998. ⁸² Voss. lib. De philos., c. 12, § 1. ⁸³ Pædag. lib. ii, c. 2, p. 81.

⁸⁴ Homer. Iliad. v, p. 100. ⁸⁵ Theodoret. tom. IV, serm. 8, p. 596. ⁸⁶ Plin. lib. ii Hist. nat., c. 4, p. 381.

⁸⁷ Pædag. lib. i, c. 7, p. 109.

Atque ita ille suam de variis pædagogis disputationem inchoat. At nullus sane, qui Homeri opera primoribus labris gustaverit, vel extremis, ut aiunt, digitis attigerit, nescius est Phœnicem, Amictoris filium, matre hortante, cum patris concubina rem habuisse. Quamobrem, ut patris iram declinaret, fugit in Thessaliam, ubi a Pelæo rege, qui ei postea filium suum Achillem in disciplinam tradidit, benigne exceptus est. Optime ergo propter concubinæ paternæ stuprum Clemens scripsit: « Insano mulierum amore tenebatur ».

Adrasti vero historiam narrat quidem Herodotus, sed in hoc a Clemente nostro discrepat, quod mentionem tantummodo Cræsi fecerit filiorum, 103 quorum alter cum mutus et surdus esset, alteri duntaxat custodem Adrastum potuit pater præficere⁸⁸. Clementis itaque verba τοῦ Κροίσου πατρὸς Ἀδραστος, ad summi juris apices non sunt accipienda, nisi tertium Cræso filium fuisse, aut puerum mutum et cæcum præceptis aliquibus quoquo tandem modo imbui potuisse probaveris.

Quam notum autem et apud varios scriptores pervulgatum Leonidis, tam obscurum Nausithoi nomen⁸⁹. At vero quemadmodum Leonides Alexandri superbiam et arrogantiam, uti nemo ignorat, nec fregit, nec minuit; ita Philippum ebrietatis vitio semper laborasse pluribus apud Athenæum testibus probatur⁹⁰. Ad hoc itaque sanandum illius vitium, si quid Nausithoum operæ et diligentie adhibuisse ostendas, illud omnino perdidisse fatæris necesse est.

Monet præterea Hervetus Plutarchum in Alcibiadis Vita meminisse præceptoris ejus Zopyri, sed illius tacuisse conditionem⁹¹. Verum legere alicubi poterat, quod de ea ille hunc scribit in modum: « Etiam quæ Atheniensem nutrita est Alcibiadem, Amycliam tradunt Lacænam fuisse. Cæterum huic, ut auctor est Plato, Zopyrum Pericles moderatorem, παιδαγωγόν, præfecit, nihilo aliis mancipiis excellentiorem⁹². » Legere quoque poterat apud Platonem, a Plutarcho, uti vides, citatum: « Tibi autem, o Alcibiades, adjunxit pædagogum Zopyrum Thraceni, omnium servorum suorum præ senio inutilissimum⁹³. » Non repressam porro a Zopyro Alcibiadis scortationem, ex eodem Plutarcho⁹⁴ atque etiam ex Platone, certior quivis fieri poterit.

Pergit Clemens: « Themistoclis liberorum pædagogus Sicinnus, ignavus fuit famulus. Eum dicunt saltasse, et genus saltationis, quod Sicinnis Græce dicitur, invenisse⁹⁵. » Herveto hæret aqua num ille sit Sicinnus, de quo Athenæus hæc memorie prodidit: « Satyriaca saltatio, quam Sicinnum, a qua satyrarum scriptores Sicinistas appellarunt. Hujus repertor fuit barbarus quidam Sicinnus, Cretensem fuisse nonnulli aiunt⁹⁶. » At Casaubonus hunc ipsum esse, de quo Clemens loquitur, pro certo minimeque dubio habuit⁹⁷. De illo autem rursum idem Athenæus: Quidam aiunt Sicinnum « barbarum hominem ejus inventorem fuisse, alii Cretensem natione quemdam nomine Sicinnum⁹⁸. » Videsis Meursium de hac aliisque veterum saltationibus⁹⁹.

Denique « apud Persas, » inquit Clemens, « regii vocantur pædagogi, quos numero quatuor ex omnibus Persis optimatim diligentes reges Persarum, suis præfiebant liberis. Sed solam sagittandi artem discunt eorum filii¹. » Nihil Hervetus, etiamsi diligenter investigaverit, de his regibus apud Persas pædagogis se comperisse profitetur. Attamen de il-

lis apud Platonem hæc scriptis mandata habentur:

« Postquam puer septimum ætatis annum attigerit, ad equos reique equestris magistros amandatur, et incipit ire venatum. Anno decimo quarto puerum suscipiunt ii quos illi regios pædagogos appellant. Sunt vero ii, ex Persis selecti quatuor, constantis ætatis viri, et sapientissimus, et æquissimus, et temperantissimus, et fortissimus. Quorum primus magiam docet Zoroastri; hæc autem in re cultus deorum versatur; docet etiam ille regia instituta. Justissimus vero puerum illum regium docet vera dicere per universam vitam. Temperantissimus autem, uti ne voluptatis imperio et libidini subjiatur, ut mature assuescat esse liber, et revera rex. Fortissimus vero in eo versatur, ut puerum impavidum reddat; quippe qui cum timeat, servus sit². »

Herodotus autem paulo aliter: « Liberos, inquit, suos a quinto anno incipientes usque ad vicesimum tribus duntaxat instituunt, equitare, arcu sagittas excutere, vera loqui³. » Huic satis concinit Strabo: « A quinto usque ad vicesimum quartum annum discunt sagittare, jaculari, equitare, et in primis vera dicere⁴. » At fusius Xenophon hæc prosequitur initio libri primi *Historiarum*, quem, si animus est, consule. Quis itaque non miretur Hervetum, qui hæc non legerit, aut se aliquando legisse non sit recordatus? Quamvis enim illa omnia ad anussim cum Clementis nostri dictis omnino non convenient, inde tamen ea, quæ ille scripsit haud inepte confirmari quis non videat?

ARTICULUS V.

De quibusdam statuariis et artificibus a Clemente citatis, de Euclide, Callone, Phidia, Bryaxide, Thelesio Atheniensi, Argo, Polycleto, Lysippo et Apelle.

De quibusdam tandem statuarum artificibus, ab auctore nostro commemoratis, ut aliquid dicamus, « narrat » ille « Junonis Sauriæ statuum factam esse Euclidis scalpro⁵. » At hujus statuarii præter memoratum a Clemente Olympicum, meminit Pausanias, qui plura alia simulacra ab illo facta recenset, eumque origine Atheniensem fuisse testificatur⁶.

Idem Pausanias, atque etiam Plinius, non secus ac Clemens noster Callonem in horumce artificum numero ponunt⁷. Addit autem Pausanias illum origine Æginetem, ac Tectæi et Angelionis fuisse discipulum.

Phidiæ vero et Bryaxidis tam celebris est variorum apud scriptores memoria, ut de iis disputare superfluum omnino et inutile videatur. Qui tamen de utroque aliquid scire voluerit, adeat Plinium lib. xxxvi *Hist. nat.*, Pausaniam, etc.

Testatum deinde Clemens facit Neptuni et Amphitritæ novem cubitorum statuas esse Thelesii Atheniensis opus⁸. Sed de his statuis earumque opifice nihil Hervetus ullibi se unquam deprehendisse declarat. Neque etiam diffutetur de illis vix aliquid nobis adhuc succurrisse. Verumtamen quia Clemens testem suum profert Philochorum, quis ipsi fidem derogare audeat? Scimus quidem Pausaniam scripsisse insignia Neptuni et Amphitritæ in isthmo Corinthiaco fuisse locata⁹. At hæc cum iis, quæ Clemens memorat, eadem esse non videntur. Porro autem textum Clementis ab Herveto adulterationis immerito argui supra ostendimus¹⁰.

Ex Demetrio, haud plane incerto teste, probat

⁸⁸ Herodot. lib. i. § 35 et seqq. ⁸⁹ Plut. in Vita Alexand., p. 667. ⁹⁰ Athen. lib. x Deipnos., p. 435. ⁹¹ Plut. in Vita Alcib., p. 192. ⁹² Idem in Vita Lyncurg., p. 49. ⁹³ Plat. lib. Alcib., seu lib. i De nat. hom., p. 122. ⁹⁴ Plut. in Vita Alcib., p. 195 et seq. ⁹⁵ Pædag. loc. cit. ⁹⁶ Athen. lib. i Deipnos., p. 20. ⁹⁷ in lib. xiv in Athen., c. 7, p. 901. ⁹⁸ Athen. lib. xiv, p. 630. ⁹⁹ Meurs. lib. De orchestra, sive De saltat. vet. ¹ loc. cit. ² Plat. Alcib., p. 121. ³ Herodot. lib. i, p. 58. ⁴ Strab. lib. xv Geogr., p. 73. ⁵ pag. 30. ⁶ Pausan. lib. vii Achaic., p. 233 et 234. ⁷ Pausan. lib. ii Corinth., p. 7, et lib. iii, p. 100; Achaic., p. 204; Plin. l. xxxiv Hist. nat., p. 108. ⁸ pag. 30. ⁹ Pausan. lib. ii Corinth., p. 43. ¹⁰ sup. art. 3.

ibidem Clemens statuam Junonis Tiryntiæ a quodam Argo esse fabricatam. De hoc tamen statuario non plura fortasse, quam de superiori, litteris consignata occurrunt; nisi ipse sit quem Plinius Argivum et Polycleti discipulum appellat¹¹. Hujus autem Polycleti, quem Clemens alibi compellat, sæpius meminit Plinius, quem adire quivis facile poterit¹².

Recte quidem a Clemente animadversum legimus, non minoris pretii æstimata fuisse Lysippi statuarii quam pictoris Apellis opera¹³. Eam quippe ob causam Alexander Magnus, ut Plinius¹⁴, Cicerone¹⁵, aliique¹⁰⁴ perhibent, non ab alio, quam ab Apelle pingi, et a Lysippo fingi voluit. Unde illud Horatii carmen :

*Edicto retuit, ne quis se præter Apellem
Pingeret, aut alius Lysippo duceret æra,
Fortis Alexandri vultum simulantis*¹⁶.

Porro autem quamvis tanti pretii essent Lysippi opera, non minorem tamen in iis fabricandis fuisse illius facilitatem, quam artem et industriam ex eorum, quæ Plinius narrat, numero facile colligitur. « Etenim Lysippus, ait ille, 1500 opera fecisse dicitur, tantæ omnia artis, ut claritatem possent singula dare¹⁷. »

Denique alios adhuc plures a Clemente nostro laudatos reperire est. At de illis superius et præcedenti in libro disseruimus.

DISSERTATIO SECUNDA

DE LIBRIS STROMATUM.

CAPUT PRIMUM

ANALYSIS HORUM LIBRORUM.

105 ARTICULUS I.

Analysis libri primi.

Quamvis hujusce operis, seu potius illius præfationis initium jamdudum nobis temporum injuria penitus exciderit, ex iis tamen, quæ supersunt, facile intelligimus in eo, quod tantopere desideratur, prologi exordio hoc idem opus a doctissimo auctore suo cuidam haud dubie ipsius amico idcirco directum¹⁸, ut ad illud aut pervolutandum, aut cum aliis communicandum ei semper ad manum esse posset. Ad argumentum vero suum priusquam Clemens aggrediatur, manifestum plane facit viro probo, seu Christiano, veritatem prædicanti, libros utiles conscribendi negari non posse facultatem, quæ Theopompo et Timæo maledicta, fabulasque decantantibus, Epicuro impietatis auctori ac principi, atque Hipponacti et Archilocho turpia narrantibus concessa olim fuerat. Deinde vero cum libri et scripta filii sint animæ nostræ, catechistæ autem eorum, quos erudiunt, revera spirituales sint patres; cum ipsamet etiam philosophia sese cum aliis libenter communicet¹⁹; nemo sane homo jure merito dixerit fas non esse, quasdam in aliorum bonum posteritati relinquere commentationes.

Neque sibi contra Clemens vult objici non omnium esse cognitionem, Christumque in parabolis, ut audientes non intelligerent, sæpius locutum fuisse. Ex hominibus enim longe plures sunt, qui traditam sibi doctrinam possunt percipere. Christus vero aliquando in parabolis re quidem vera locutus est, sed ut futuram argueret hominum ignorationem. Et hæc quidem ejusdem Christi Domini confirmat parabola, qua docet eos qui divino verbo imbuti sunt, debere illud, quemadmodum Apostolus, non aliis tantum impertire, verum etiam fenerrari. Si qui porro hujusmodi doctrinam non susceperint, id ipsis solis vitio est vertendum; quandoquidem sive scripto, sive voce tradatur, eam Clemens plane angelicam, mirabilesque illius effectus esse demonstrat²⁰.

Verum ille nos sedulo monet eam, sicuti eucha-

B ristiam, non temere et indiscriminatim ab omnibus, sed ab iis tantum, qui ipsa dignos se præbuerint, vel suscipiendam vel impertiendam. Quapropter luculenter aperit quis esse debeat impertientis vel auscipientis status, et quæ in utroque desiderentur conditiones²¹, nimirum in docente et scribente, nulla mercedis, turpis lucri, aut vanæ gloriæ spes et cupiditas, sed animus a corruptela, sordibus et adulatione semper alienus, atque ad proximi duntaxat salutem gratis procurandam intentus; in auditore autem et lectore nullum animi nimis curiosi vitium, nulla unquam hypocrisis, sed optima semper conscientia. Quod si horum copiosior sit messis, hoc est, major numerus, tum illi qui scribunt aut docent, ut magna quoque sit et crescat sociorum suorum copia, ab ipsomet Deo exorare debent. Et ipsi quidem quemadmodum boni agricolæ, bono frumento in aliorum animis disseminato, si quasdam ab errore revocatos spirituali cibo, hoc est, vera doctrina pasti fuerint, tunc vere Dei erunt ministri, atque ab illo dignam laborum mercedem accipient.

C Quia vero spiritualis ille cibus duplici modo augeri potest, cognitione videlicet ac Græca philosophia, quæ sicut nuces, aliud bonum et esculentum, aliud inutile et rejiciendum complectitur: hinc docet²² illum non iis, quorum animus humana doctrina adhuc præoccupatus ac variis subtilium argumentorum cavillationibus nondum vacuus est; sed aliis, qui cum fide, quam persuasio sequitur, ornatum habuerint, esse distribuendum.

Magnum porro concionantem inter et scribentem discrimen intercedere demonstrat. Ille enimvero quis qualisque sit auditor, quidve ab eo quem præsentem videt, expectare debeat, probe intelligit²³: hic autem nihil in absente lectore cernit, sed sperat tantum fore, ut ille aliquando fiat divinæ gratiæ particeps. Porro autem si hujusce lectoris falsis prævaræ doctrinæ præjudiciis obtusa, obsecrataque mens fuerit, hunc Clemens sacrorum scriptorum, atque etiam Platonis auctoritate ad verum divinæ Scripturæ lumen probat esse mittendum.

¹¹ Plin. lib. xxxiv Hist. nat., p. 109. ¹² idem eod. lib., c. 1 et 6; Clem. p. 61. ¹³ Clem. p. 41. ¹⁴ Plin. lib. vii p. 59. ¹⁵ Cicer. lib. v, epist. 12. ¹⁶ Horat. lib. ii, epist. 2. ¹⁷ Plin. lib. iii Hist. nat. p. 103. ¹⁸ pag. 269. ¹⁹ p. 270. ²⁰ p. 271. ²¹ p. 272. ²² p. 273. ²³ 274.

Paucis dehinc ille explicat, cur ad hoc scribendum opus animum appulerit, quique fuerint sui præceptores, ex quibus ea ipse hauserat quæ deinceps sunt dicenda. Neque sibi dubium omnino esse ait fore, ut hi commentarii et magistris suis grati, et lectoribus, quibus tamen omnibus omnia religionis mysteria pandi non debent, sint aliquando utiles²⁶. Fatetur tamen eos, si cum tradita a præceptoribus suis doctrina componantur, esse omnino infirmos et exiles; ac cur illos tandem scripserit, rationes affert.

Posthæc vero ille narrat quid in eis, et qua methodo sit disputaturus de falsis errantium sectarum dogmatibus, alia quidem celando, alia vero quæ ex veneranda traditionis, ab ipso mundi ortu deductæ, regula ad nostram cognitionem pervenerunt, vel obscurius vel clarius explicando; ita ut his prælusionibus ad perfectam theoplav et contemplationem deducamur. Addit se minime veritutum ea iisdem suis commentariis inserere, quæ in philosophicis Græcorum disciplinis antiquiora verioraque occurrunt²⁷. Ex his enim putat gentiles Græcosque homines posse facilius ad Christianam veritatem adduci.

Quia vero plures, qui gentilem philosophiam a Christianis omnibus, tanquam inutilem aut exitiosam et a malo auctore inventam, plane penitusque rejiciendam esse censebant, sibi contradicturos haud incerto prævidebat; eapropter eos tantum audiendos esse contendit, qui merito jure aliquid reprehensione dignum reipsa coarguerint²⁸. Primum enim hisce in libris malam esse vitii naturam ita se demonstraturum esse pollicetur, ut inde quisvis colligere possit eandem philosophiam esse divinæ Providentiæ quodammodo opus. Deinde etiamsi inutilis esset philosophia, id tamen si demonstraretur, utile esse convincit. **106** Tum vero magnam ejusdem philosophiæ utilitatem eo ille colligit, quod ex ejus probationibus, ab experientia petitis, et perfecta rerum demonstratio, et certa rerum cognitio habeatur.

Quid vero, quod illa non solum catechumenos, in sui admirationem raptos, ad veritatem præceptorumque dogmatum persuasionem allici; verum omnes etiam Christianos, ne fraudulentæ artis præstigiis decepti a fide excidant, ipsa prohibet efficique ut ii, adhibita majori cautione, aliquam demonstrativam fidei exercitationem utcumque assequantur? Ad hæc porro ex philosophicis dogmatibus inter se collatis sibi que invicem oppositis, eruitur veritatis cognitio, nostraque persuasio magis firma et stabilis redditur²⁹.

Omnibus porro Clemens significat se his in libris varia jecisse multiplicis illius scientiæ semina, tum ut veritas eo sit inventu jucundior, quo majori labore quæsitæ fuerit; tum vero maxime, ne veræ seu Christianæ philosophiæ dogmata iis manifesta fiant, qui iniquo litigandi studio abrepti, ac mancipati voluptatibus, neque ulli unquam credere volentes, veritatem irrident ac inania tantum verborum lenocinia venantur. Tales autem esse dicit non eos tantummodo, qui a Democrito Abderite ἐριδόντες καὶ ἱμαντελῆτες appellantur³⁰; sed sophistas etiam infelices, et cicadis loquaciores, quos tanquam vanos humanæ inutilisque sapientiæ venatores, tam ab ipsismet gentilibus poetis quam a sacris scriptoribus nostris mirum in modum exagitari plane ostendit.

Aliam porro ille dicit esse veram sapientiam, quæ Dei est donum, et ab iis qui se idoneos præstiterint variis etiam modis comparari potest³¹. Sapientiæ vero, seu Christianæ religionis professioni, pergit auctor noster, viam sternebat gentilis philosophia, quæ Græcis olim necessaria, eos tanquam

A lex vetus ad veri Dei cultum, veramque pietatem, ac Christi fidem suscipiendam ita præparabat, ut etiam nunc Christianis ad fidei suæ dogmata demonstrationibus asserenda haud parum prodesse possit³².

Tum autem Clemens, dilutis quæ contra hæc proferebantur argumentis, monet homini in hac gentili philosophia non immorandum et permanendum; ac variis veterum patriarcharum, Abrahamæ, Jacobi et Judæ exemplis planum ibidem facit hanc philosophiam veræ sapientiæ, quemadmodum philosophiæ alias disciplinas ancillari³³. Ex quibus ille colligit eandem illam philosophiam studio, labore et exercitatione aptos homines reddere, ut ad ipsam veritatem, quæ Christus est, alii quidem facilius, alii difficilius perveniant³⁴. Non diffietur tamen aliquos sine literis ac gentili illa philosophia posse Christianam assequi veritatem; sed ad hanc, qua sophistarum fallaciæ plane dissipentur, et facilius et promptius comparandam, illas utiles esse contendit³⁵. At certe hujusce philosophiæ utilitatem ibi Anaxarchi Hesiodique testimonio confirmat quidem; sed iis solis profuturam esse probat, qui tanquam terra bona imbrem et agriculturam susceperint.

Porro autem philosophiæ nomine non Platoniam, vel Aristotelicam, vel quamlibet aliam singularem sectam se intelligere declarat; verum quæcunque in omnibus philosophorum sectis recte, pie et juste tradita sunt³⁶. Plane vero præfractæque negat ex iis ab ullo homine post mortem posse fructum aliquem percipi, nisi prius in hac vita Christianam fidem profiteatur. Neque ullam prorsus hujus fidei ante Christi ortum ignoratæ sinit a quolibet infidelis accipi excusationem. Nam præterquam quod illa ex sacris Scripturis in Græcum sermonem longe antea conversis agnosci potuit, multæ quoque aliæ viæ ad eam homines perducebant³⁷.

Quemadmodum vero Clemens jubet sophisticam litigandi et decipiendi artem, quæ tota verborum lenocinio occupatur, a Christianis finibus procul penitusque arceri, ita vult omnes soli, etiamsi pluribus non placeat, studere veritati. Quod quidem tam Apostoli auctoritate quam gentiliū philosophorum et poetarum testimonio pulchre demonstrat. Quamobrem Christianos, etiam minus disertos, qui et fallaces illas Græcorum sophistarum artes plane repudiant, et pluribus placere non curant, doctissimis quibuslibet ethnicis probat non esse inferiores.

Subinde vero variis agricolæ, medici, athletæ et gubernatoris exemplis occurrit illorum objectioni, qui philosophia aliisque liberalibus disciplinis omnino rejectis, solam fidem ab homine Christiano requirebant³⁸. In opinionis autem suæ confirmationem aperte ostendit Dei potentiam, nisi philosophando non bene percipi, ac liberales disciplinas, ut vera discernantur a falsis, et ut dubii sacra Scripturæ sensus rite intelligantur, haud parum esse utiles³⁹. Et vero Christus triplicem diaboli tentationem, ex sacra Scripturæ testimoniis depromptam, aliis ejusdem Scripturæ verbis funditus evertisse perhibetur. Ibi autem auctor noster illorum castigat temeritatem, qui diabolum philosophiæ et dialecticæ inventorem esse perperam asserere audebant.

Non eos itaque audiendos esse putat, qui urgebant prophetas et apostolos, etsi harum disciplinarum minime gnaros, optime tamen omnes caluisse sacra Scripturæ sensus. Respondet enim hanc plane singularem intelligentiam et cognitionem iis divinitus traditam fuisse et infusam. Quapropter alii divino spiritu non affati, ad divina scripta

²⁶ p. 275 et 276. ²⁷ p. 277. ²⁸ p. 278. ²⁹ p. 279. ³⁰ p. 280 et 281. ³¹ p. 282. ³² p. 283. ³³ p. 284
³⁴ p. 285 et 286. ³⁵ p. 287. ³⁶ p. 288. ³⁷ p. 289 et 290. ³⁸ p. 291. ³⁹ p. 292.

recte capienda humanis, sed bonis utique artibus et disciplinis indigent. Sancita siquidem divinis scriptis præcepta, tametsi ut credantur, sola fides necessaria sit; attamen ut recte cognoscantur, ut de iis interrogati respondeant, ut tandem impleantur, et dialectica et arte humana opus est²⁸. Ad hæc vero ille demonstrat in Christiano homine non minus cognitionem, dictionem et orationem, humanis utique disciplinis acquirendas, quam bonos actus virtutumque opera desiderari. Ad sophisticam porro artem inde reversus, rursum et ratione et sacræ Scripturæ auctoritate probat eam a republica Christiana placere esse rejiciendam.

Posthæc ille docet Christianæ dictionis et scriptiōnis genus, cui ipsemet in his commentariis inhæsurus sit, planum et simplex, clarum tamen et perspicuum, atque ab omni vano et supervacaneo cultu et ornatu alienum ita esse debere, ut alios plus juvare possit quam delectare. Et illud sane planius ut stabiliat, non Platonis modo et Scripturæ sacræ profert auctoritates, verum etiam vestitus et cibi, necnon Musarum atque Sirenium cum oratione comparisonem instituit²⁹. Porro autem sicut oratio simplex, ita oratoris animus ab humana gloria aucupanda debet esse omnino remotus, ita ut unus ipsi auditor sufficere debeat.

Nos autem scite monet vitandas esse verborum contentiones profanasque novitates, nec in illis unquam gloriantum³⁰. Nec minus clare exponit quæ sit **107** illa philosophia et humana traditio, a cujus fraudulenta seductione semper cavere debemus. Declarat itaque illum primum quidem esse Epicureorum, quæ Dei tollit providentiam, et voluptatem deorum numero ascribit; deinde placita Stoicorum, qui Deum esse corpus et vilissimam quamque materiam pervadere gariebant; denique humanarum traditionum seu juvenilium quæstionum canoras nugas, seu ineptos verborum lepores, quibus nemo unquam consequetur veritatem et virtutem, quæ sola sagacitate multoque labore comparari potest³¹.

Perspicuum igitur planumque Clemens omnibus facit eam esse veram et secundum divinas traditiones philosophiam, quæ Dei providentiam, ad omnia et singula sese extendentem, constanter asserit. Ea quippe sublata, omnis Dominicæ Incarnationis oeconomia tollitur. Quocirca Diogenem, Thaletem, Hippasum, aliosque philosophos, qui mundi elementa colunt, tanquam impios homunculos et voluptati deditos plane abigendos esse contendit; additque illos infantes et parvulos esse, nisi Christianæ religionis professione viri flant, et verum a falso discernere noverint³². Opinio enim non est ipsa veritas, in qua ædificans charitas versatur.

Quoniam vero sapientia, a Dei Filio nobis tradita in mysterio, occultanda est, hinc Clemens ingenue fatetur id, ne hos libros conscriberet, sibi fuisse impedimento, et se etiamnum vereri ne illam indignis hominibus manifestam paulo audacius faciat. Verum quia Christus arcanas veræ cognitionis traditiones jussit non quidem omnibus, sed iis quibus oportet, explicari; ideoque Clemens significat se hæc suis in commentariis ea scripturum, quæ veritatem hic et illic, ut indignis lateat, disseminatam contineant³³. Hæc autem veritas quamvis una sit, varias tamen, inquit ille, multiplicesque habet particulas, in variis philosophorum sectis dispersas, quæ omnes a Christiano homine ullum citra periculum possunt in unum colligi et referri.

Singulas quippe illas veritatis partes, tam vage

A apud philosophos dispersas, ex ipsomet divino Verbo decerptas esse haud dubitanter auctor noster affirmat. Quod quidem ut clarius pateat, probandum suscipit sacris scriptoribus nostris quoslibet alios esse recentiores; et hos, si quæ vera tradiderunt, ab illis fuisse mutatos³⁴. Quamobrem primum observat omnium Græcorum scriptorum antiquissimos censi Orpheum, Linum et poetas, quos quidem exceperunt septem Græciæ sapientes, de quorum ultimo quam diversæ fuerint opiniones, paucis ibidem animadvertit. Variis porro eorum effatis et adagiis in medium adductis, probat illorum philosophandi methodum plane Hebraicam fuisse et ænigmaticam³⁵.

B His autem successerunt philosophi, quorum primitus triplex secta fuit, Italica cujus parens Pythagoras primus voluit se philosophum nuncupari; Ionica, quæ a Thalete; Eleatica, quæ a Xenophane suam traxit originem. Ibi autem observat Clemens tam de Pythagoræ quam Thaletis patria olim disceptatum, huncque solum videri cum Ægyptiorum prophetis congressum, ac nullum illum, sicuti nec Pherecydis fuisse præceptorem. Tum ille continuo narrat quæ ex ea triplici secta manaverit successio, schola videlicet Cynica, Academica, Peripatetica, Stoica; ac quinam fuerint earum auctores, quive horum successores commemorantur³⁶.

C Ut autem Hebræorum philosophiam hos omnes longo temporum ætatumque intervallo antecessisse ostendat, qua philosophorum ethnicorum principes et antesignani, puta Xenophanes, Thales, Pythagoras, Polycrates, et Solon, ætate vixerint, haud plane indiligenter inquit³⁷. Dehinc eosdem, et alios, nimirum Pythagoram, Antisthenem, Orpheum, Homerum, Thaletem, Platonem, Democritum, aut a barbaris, Babylonis et Ægyptiis ortos, vel ab iis educatos, plura sua dogmata inde hausisse fuse demonstrat. Quinimo a nonnullis memoriæ proditum esse scribit Pythagoram vel Nazarat Assyrii, vel Ezechielis, vel Gallorum, atque Brachmanarum; Aristotelem vero cuiusdam Judæi fuisse auditores. Quid vero, pergit Clemens, quod Sibylla, si Heraclito fidem habere velis, Delphis divinitus apparuit, ibique a Musis fuit erudita, vel ut Serapion cecinit, nondum mortua adhuc vaticinatur, suaque etiamnum fundit oracula? Denique Numa Romanorum rex legem, qua Dei imaginem unquam fieri prohibuit, a Moyse mutuatus est.

Ex iis porro auctor noster concludit philosophiam hominibus valde utilem, a barbaris ad Græcos, quorum pluribus Anacharsis Scythia antecelluit, fuisse transmissam³⁸. Barbarorum autem philosophorum, quorum principes et præfectos nominibus suis appellat, duplex dicit esse genus. Alii enim Sarmatæ, alii vero Brachmanes nuncupati sunt. Ex Sarmatis porro Allobii, non secus ac Hyperborei rusticam omnino et agrestem, quemadmodum apud Christianos Encratitæ, vivendi rationem consectabantur. Denique apud Germanos quædam mulieres, quibus sacræ, *lepai*, nomen erat, ex fluviorum vorticibus fluentorumque sonitu, variaque eorum circuitione et anfractu futura prænuuntiabant.

Tum prolata deinde Philonis, Pythagoræ et Megasthenis auctoritate, palam utique facit his omnibus longe antiquius esse Judæorum genus, primamque originem omnium Græcarum artium, disciplinarum, litterarum et scientiarum, quas accurate singillatimque recenset, in barbaros esse refundendam³⁹. Neque patitur sibi objici vocum iis usitatarum barbariem⁴⁰. Illos quippe de factis, quam de verbis magis sollicitos fuisse continuo respondet. Dehinc suum prosequitur argumentum,

²⁸ p. 293. ²⁹ p. 294. ³⁰ p. 295. ³¹ p. 296, 297. ³² p. 304. ³³ p. 302, 303 et 304. ³⁴ p. 305. ³⁵ p.

³⁶ ICor. viii, 1. ³⁷ p. 298. ³⁸ p. 299. ³⁹ p. 300. 307. ⁴⁰ p. 309, 310.

ostenditque aliarum artium, disciplinarum, legumque rationis inventionem eisdem barbaris acceptam referri. Sed illos Moyse recentiores esse ibidem scite animadvertit.

Contra tamen alii magnis animis insurgentes, clamabant: Si res ita se habeat, philosophia furto sublata est. Ergo, inquit, illa nec bona, nec utilis esse potest, utpote quæ a furibus, non a Deo, nobis tradita fuerit. Quibus respondet Clemens, etiamsi Deus hoc furtum non prohibuerit, illud tamen in hominum convertisse bonum: et utilitatem¹¹. Nec sinit eos amplius urgere eundem ipsummet Deum, qui malum non prohibet, ipsius revera esse auctorem. Variis siquidem exemplis plane convincit, non in eum quidem qui libere agentem non prohibet, sed in illum potius qui prohibet, tanquam in causam posse malum refundi. Et vero diabolus, et uti Ilermas in *Pastore* scripsit, pseudopropheta quantumvis fures et mendaces, falsis nihilominus dictis et mendaciis vera aliquando, et aliis haud inutilia, etiam nolentes permiscerunt. Denique ea est Dei optimi providentia, ut malis bene ipse utatur.

Apud Græcos itaque philosophos, qui plura ex Hebræis prophetis dogmata furati sunt, eaque post modum¹⁰⁸ vel mutaverunt, vel interpolaverunt, adulteraruntque, manet etiam nunc aliquod divinæ sapientiæ et veritatis vestigium¹². Veri autem prophetæ fures non possunt dici; sed gentiles tantum illi philosophi, qui arrogantia et superbia obcæcati verum Deum ejusque Filium non agnoverunt. Quod quidem nulli plane, nisi eorum vitio vertendum esse pulchre Clemens ostendit. Cum enim Deus omnes ad Christi fidem et cognitionem vocaverit, et ad eam profitendam sæpe sæpius adhortetur, potuerunt utique illam eligere, et amplecti, ac sacris baptismi undis regenerari¹³.

Et vero in paganorum libris vera quædam dogmata reperiri rursus Clemens noster probat, atque id ex citatis ab Apostolo eorum scriptoribus planissime convincit¹⁴. Nos tamen serio admonet non omnem prorsus philosophiam indiscriminati admittendam, sed eam tantum, quæ, sicuti Plato scite advertit, propter hominis bonum, ad spiritualia animum excitans atque exercens, recte argumentatur. Quamobrem illa sive casu, sive arte et industria, aut quocunque alio modo veritatem assecuta esse dicatur, illud divinæ providentiæ et œconomix ascribendum est¹⁵. Nec est utique, quod quis objiciat a philosophis nihil, nisi « per apparentem veritatis speciem » traditum. Quandiu enim vero in hac degimus vita, Deum, uti ait Apostolus, per speculum cernimus, illum post mortem tantum facie ad faciem visuri. Denique Clemens haud in scite ibidem animadvertit errantes philosophos recte ab eodem Apostolo cum nostris comparari hæreticis, qui Deo derelicto, et ab eo derelicti, pascunt ventos, variisque erroribus irretiti, « aquam sine aqua » in eucharistiæ et baptismi sacramento quæ-
runt¹⁶.

Cæterum tametsi in Græca philosophia quædam veritati omnino consona occurrant, non ideo tamen ipsa sola sufficit¹⁷. Nam unius ejusdemque effectus cum plures sæpe sint causæ, ipsa philosophia veritatis, quæ aliquando sine illa per fidem solumque Dei Filium invenitur, ab hominibus comparandæ causa tantum adiutrix et imperfecta dici potest. Neque enim alio illa modo quam incipiens et inchoans justitiæ causa fuit¹⁸. Si qui porro objiciant doctrinam Christi esse perfectissimam nulliusque indigere ope vel auxilio, responsum a Clemente illico accipient illam a Græca philosophia non fieri quidem perfectiorem; sed contra dolosas sophistarum

A cavillationes muniri atque defendi. Quapropter vera fidei doctrina tanquam panis ea, quæ ad vivendum necessaria sunt, suppeditat; veritas autem philosophica, bellariis et opsoniis laud absimilis, eam antecedit et suavitate sua animum demulcet.

Hanc autem suam ab Hebræis dogmata subripuisse se demonstraturum Clemens pollicetur, postquam ex Moysis ætate ostenderit eorumdem Hebræorum philosophiam quavis alia esse vetustior¹⁹. Primum itaque observat de hac Moysis antiquitate ab Tatiano et Cassiano accurate disputatum. Sed id pro officio suo ut clarius patefaciat, eundem Moysen ethnicis scriptoribus vetustior²⁰ esse probat ex aliis auctoribus, qui quo magis Hebræorum genti infensi et inimici fuerunt, eo minus fides illis derogari poterat. Ex iis igitur planum facit quot ab Inacho Argivorum primo rege, et a primo regni Assyriorum exordio ad Trojanum usque excidium generationes numerentur, quid de primis aliarum gentium regibus, de paganorum diis, clarisque apud eos per ea tempora viris, scriptoribus atque etiam mulieribus traditum sit. Moysen itaque, utpote qui Inacho, omnium antiquiori, fuerit cœvus, cæteris omnibus scriptoribus ætate superiorem esse colligit.

Data autem de primo illo Hebraici populi duce et legislatore dicendi occasione, brevem successorum ejus, atque ejusdem gentis cum judicum, tum regum chronologiam omnium subjicit oculis, et sacrorum, qui per ea tempora floruerunt, prophetarum ætatem consignat²¹. Ibi autem observat Ilium, regnante Salomone, excisum fuisse et dirutum, ac varias de Homeri ætate antiquiorum scriptorum profert opiniones et sententias. Denique Christum Dominum post prænuntiatas a Daniele LXXII hebdomades hominem factum esse ostendit²². Dehinc vero postea quam Babylonicam captivitatem ab XI Joachim regis Juda, ad secundum Darii Persarum, Assyriorum et Ægyptiorum regis annum durasse animadvertit, tum continuo chronologicam regum Persarum et Macedonum seriem nobis exhibet²³. Ex quibus ille concludit Aggæum et Zachariam, ultimos Judæorum prophetas, qui Olympiade XLVIII vaticinabantur, ante Pythagoræ, qui Olympiade LXII, et Thaletis Græcorum sapientum antiquissimi, qui circa Olympiadem I floruit, exstitisse tempora. Hi itaque philosophi et sapientes, uti Clemens concludit²⁴, longe recentiores sunt non solum Moyse, sed etiam Salomone, qui Menelai, hoc est Trojanis temporibus, Judæis imperabat, et cujus ad Vafrem regem Ægypti, et ad Phœnicæ Tyrriorum regem epistolas, horumque ad illum responsa Alexander Polyhistor retulit. Circa eandem quoque I Olympiadem vixit Onomacritus Atheniensis, cujus sane, vel aliorum quorundam creduntur esse poemata, quæ Orphæo et Musæo ascripta sunt. Amphion autem vixit duabus ante Iliacæ tempora generationibus, et longe postea floruerunt Demodocus et Phemius.

Postea Clemens ea proponit, quæ de aliorum cum poetarum tum vatium fatidicorumque temporibus memoriæ prodita occurrunt²⁵. At hos omnes a Scriptura latrones appellari, aliosque vel rerum naturalium observatione, vel a dæmonibus incitatos, vel aqua, sufflu, aerisve quadam qualitate perturbatos futura prædixisse asseverat²⁶. Apud Hebræos autem fuerunt veri divinoque spiritu afflati prophetae; et primo quidem ante legem Adam, Noe, Abraham, Isaac et Jacob; deinde vero, lata lege, Moyses et alii, qui ab auctore nostro nominibus suis singulatim appellantur; nec non et mulieres Sara, Rebecca, Maria, Debora et Olda. Denique Joannes Ba-

¹¹ p. 310, 311. ¹² p. 312, 313. ¹³ p. 314. ¹⁴ p. 315. ¹⁵ p. 316. ¹⁶ p. 317. ¹⁷ p. 318. ¹⁸ p. 319.
¹⁹ p. 320 et seq. ²⁰ p. 325 et seq. ²¹ p. 330. ²² p. 331. ²³ p. 332. ²⁴ p. 333, 334. ²⁵ p. 335.

priata, ejusque pater Zacharias, atque Anna et Simeon futura similiter annuntiarunt.

Deinde vero Clemens noster Græcæ chronographiæ a Moysis ortu ad Commodi imperatoris obitum summam colligit ⁶⁶. Tum continuo aliam nobis exhibet, quæ ab Adamo ad eundem usque imperatorem juxta barbarorum calculos et sententiam protendebatur ⁶⁷. Ibi vero de variis gentium et populorum dialectis linguisque disserit, ac duplicem de computandis singulorum quorumque Romanorum imperatorum annis rationem haud indiligenter nobis repræsentat. Disputat ⁶⁸ quoque de censu, sive descriptione post natalem Christi diem facta, de ejusdem Christi baptismatis, prædicationis et mortis anno ac die, de abominatione desolationis a Daniele prædicta; ac tandem chronographiam a Flavio ¹⁰⁹ Josepho ab ortu Moysis ad sua usque tempora editam, summam ita proponit, ut aliam quoque ab ea diversam continenter subiungat. Hebraicas porro Veteris Testamenti Scripturas, regnante Ptolemæo Philadelpho, a LXXII senioribus non sine divino sancti Spiritus afflatu, Græco sermone redditas, et ab Esdra post Babylonicam captivitatem, ubi perditæ fuerant, renovatas, ac denique multa ex iis tum a Platone tum a Pythagora delibata fuisse demonstrat ⁶⁹.

Dehinc ille ostendit ⁷⁰ quis Moyses fuerit, quæ prima vitæ educationisque illius exordia, quibus appellatus nominibus, quibus disciplinis imbutus, quas ille alios docuerit, quid de illo a mystis seu arcanis Judæorum traditionibus, de Ægyptio quodam homine ab ipso morti tradito ⁷¹, et de viro illius postquam e carcere eductus fuit cum rege colloquio; ac quæ tandem Ezechielus poeta de ipsius institutione cecinerit. Dehinc autem ejusdem Moysis historiam prosecutus, narrat ⁷² quomodo, et quo jure spoliatis Ægypti incolis, ille politicus, propheta, philosophus, legislator, et omni plane regnandi et contra hostes pugnandi arte et scientia, quam Clemens graphice describit, instructissimus, Hebræos inde eduxerit ⁷³. Quid, quod dicit Græcos has ab illo accepisse et didicisse artes et scientias? Hunc enim non solum Miltiades in Marathonica pugna, sed Thrasybulus etiam exercitum, igne noctu prælucente, reducendo imitatus est ⁷⁴. Ibi porro auctor noster de columna ante Hebræos eunte, ac de aliis paganorum columnis nonnulla scitu haud indigna subnectit ⁷⁵.

Ad hæc vero, ille manifestum nobis ibidem facit Platonem in ferendis legibus fuisse ab eodem adjutum Moysæ, qui lege sua ad Deum Christumque Dominum non solum homines deduxit, sed ipse etiam ille fuit sapiens, quem philosophi regem, legislatorem, imperatorem, justum, sanctum, Deo amicis prædicant. Quoniam autem ovium ille pastor prius fuerat, hinc Clemens docet pastori similem esse debere legislatorem, qui gregis curam semper gerat, perditam quærat ovem, et omnes ad æternam felicitatem perducat ⁷⁶. Talem autem esse ait unigenitum Dei Filium.

Quapropter incredulam castigat Græcorum pervicaciam, qui legem a Moysæ divinitus datam esse credere recusantes, Minoem a Jove, Lycurgum ab Apolline Delphico, et Zaleucum a Minerva leges accipisse jactabant ⁷⁷.

Ne quis porro hanc Moysis legem, propterea quod supplicia improbis decernat, nec bonam nec honestam esse causaretur, huic statim Clemens occurrit, doceatque eam idcirco non magis esse vituperandam quam medicum, qui, ne sana membra corrumpantur, jubet putrefacta uri, secari, amputari. Quod quidem inde confirmat, quia sicut pater filium, ita nos Deus erudit et castigat. Denique improbis

A mulctatis, alii a vitio deterrentur. Lex itaque cum domina, bonaque et benefica sit, unicuique licet per eam fieri Dei servum, fidelem famulum, filium, et perfectam charitate in electam filiorum adoptionem referri ⁷⁸. Sed prudenter Clemens animadvertit illam iis tantum bonam esse, qui morem ei gerunt, eaque bene utuntur ⁷⁹.

Mosaicam vero philosophiam quadripartitam esse docet, quarum prima res tractat historicas; secunda sancitas morum leges; tertia vero sacrificia; quarta denique theologiam, quæ a Platone « magnorum » dicitur esse « mysteriorum, » ab Aristotele autem « post naturalia » appellatur. At dialectica ea tantum lege a viro bono et moderato comparanda est, ut ea, quæ Deo grata sunt, pro viribus et dicere possit et facere. Illius enim, quæ præstantissimam omnium naturam transcendit, munus et officium est, ut nos quasi manu, non sine tamen divina Servatoris gratia, ad veram ducat sapientiam, hoc est, ad veram hominis Deique adducat cognitionem ⁸⁰. Sed quandoquidem triplex accipitur legis voluntas, « vel ut signum aperiens, vel ut præceptum ad rectam institutionem confirmandum, vel ut prophetia prædicens, » illa a viris, non autem a pueris potest intelligi. Atqui Græci, ut ait Plato, semper sunt pueri, id est audiendis puerilibus fabulis addicti; ac proinde antiquissimam, quæ apud barbaros est, non percipiunt veritatem. Propter hos itaque, ut divine Hermas loquitur, qui sunt duplici corde, semperque disputant, supernis visionibus illustrationibusque indigent. Postremo Clemens ostendit legem naturalem ac Mosaicam unam esse et eandem, ac legis nomine Deum etiam significari. Et vero vox Θεός, inquit, dicta est παρὰ τὴν θεόν, quia scilicet Deus statuit, ordinat et administrat. Ille vero ipse a Petro lex et ratio appellatur. Atque ibi Clemens primo *Stromatum* libro finem imponit.

ARTICULUS II.

Analysis libri secundi.

C Quid Clemens deinceps tractaturus sit, ab ipso hujusce libri exordio brevitè explicat ⁸¹. Ait enim sibi esse demonstrandum Græcos homines ex sacris scriptoribus nostris non ea solum quæ præter fidem et admiratione digna habentur, esse imitatos, verum præcipua quoque expilasse et diripuisse eorum dogmata de fide, de sapientia, de gnosi, γνῶσις, et scientia, de spe et charitate, de poenitentia et continentia, et de Dei timore; atque omnia sibi esse enucleanda, quæcunque illius, in quo versabitur, loci commentatio postulabit. Addit autem se in primis disputaturum de occulto, symbolico et enigmático barbaræ seu Hebræicæ philosophiæ dicendi genere; quod quidem quia veteres alii philosophi sectati sunt, idcirco utilissimum est et scitu maxime necessarium. Post hæc vero declarat ⁸² se Græcorum objectionibus et conviciis, quibus nos insectabantur, ita responsurum, ut paucis quibusdam sacre Scripturæ testimoniis in medium prolati, Judæi ex iis, quæ credunt, ad Christum converti possint. Ea porro perfectæ charitatis lenitate et mansuetudine dicit se nova Græcorum placita esse confutaturum, qua illi non aliquo sine rubore ex philosophia nostra intelligant, quam vanæ sint eæ disciplinae, quarum gratia tam longas peregrinationes susceperant, et quam inepte de suis dogmatibus, quæ ex nostris auctoribus furati fuerant, gloriarentur. Spondet denique se cursim ostensurum quam inutilis sit earum, quas stulte et insulse venditabant, disciplinarum, astrologiæ, mathematicæ, magicæ incantationis, et aliarum encyclopædia.

Hæc porro tanti ponderis et momenti argumen-

⁶⁶ p. 335, 336 337. ⁶⁷ p. 338, 339. ⁶⁸ p. 340, 341. ⁶⁹ p. 342. ⁷⁰ p. 343. ⁷¹ p. 344. ⁷² p. 345. ⁷³ p. 346. ⁷⁴ p. 347. ⁷⁵ p. 348. ⁷⁶ p. 349, 350. ⁷⁷ p. 351. ⁷⁸ p. 352. ⁷⁹ p. 353. ⁸⁰ p. 354. ⁸¹ p. 355 et seq. ⁸² p. 358. ⁸³ p. 359.

ta stylo plane simplici, nullisque, quibus nunquam studuit, eloquentiæ floribus et lenociniis a se pertractanda esse ingenue proficitur. Qui enim dictionum inhaerent ornatui, hoc res ipsas effugere cum **110** triplici comparatione, tum Hermæ et Salomonis testimonio aperte planeque comprobatur ¹¹.

Quibus ita præfatis, Clemens argumentum suum aggressus, ex pluribus sapientiæ viis, duas esse asserit, fidem scilicet, qua divinæ Providentiæ non reluctari, et Dei timorem, quo peccatum declinare edocemur. Et hæc quidem cum a barbara, quam sequimur, philosophia discamus, hinc illam Clemens veram et perfectam esse ostendit. Postquam enim recta institutione fuerit exercitata, nos a rerum corporearum cognitione ad ipsiusmet Dei evehit scientiam. Verum quia infinita est inter Deum ingenitum et genitum hominem distantia, ipse Deus ad hominem accedit, ita tamen ut talis ab illo, qualis est, cognosci nequeat ¹². Quamobrem veritas in Scripturæ sacræ latebris adhuc delitescens, nondum nobis plane comperta est. Jure igitur merito it laudandi sunt, qui in ea inveniendâ operam suam collocant. Sed nulli sane infideli arcana religionis nostræ mysteria sunt patefacienda, quæ sine fide percipere nemo unquam poterit ¹³.

Ad inchoatum itaque de fide sermonem inde delapsus, refert quasdam illius ex Apostolo atque etiam ex aliis definitiones. Fides autem, inquit ille, quæ principium actionis et prudentis electionis fundamentum est, meditatione fit scientia, ac certissimas ex Scripturis sacris de Deo, earumdem Scripturarum auctore, demonstrationes colligit. Contra Basilidianos vero, qui fidem nobis a natura, et secundum naturæ uniuscujusque dispositiones insitam garriebant; ac contra Valentinianos, qui simplicium, hoc est orthodoxorum, non vero perfectorum suorum sectatorum fidem esse jactitabant, Clemens variis probat argumentis eam in libera nostra electione ita esse positam, ut Dei tamen sit donum ¹⁴. Dehinc ille explicat quomodo per eam ex iis, quæ demonstrari nequeant, ad id quod plane simplex et omni prorsus materiæ est expertus, hoc est, ad divinæ naturæ cognitionem perducamur. Atque ibi incredulos seu ethnicos philosophos obiter castigat, qui nihil omnino, nisi materia compositum, exstare perperam existimabant ¹⁵. Porro autem quidquid spirituale est, hoc Clemens docet sola fide et intelligentia comprehendere. Fidem itaque, quam conjectura nequidquam imitari conatur, scientiæ præstare et illius esse judicem, ipsomet etiam Aristotelis testimonio concludit. Subinde vero luculenter ipse exponit quæ fuerit Epicuri et Heracliti de fide sententia, ac virum ea præditum, quippe qui sit veritatis particeps, a Platone atque etiam a Speusippo et Stoicis, beatum, regalem, legemque animatam recte appellari ¹⁶.

At, pergit auctor noster, qui legem implet, is ipse, quemadmodum olim Lacedæmoniorum scytalæ, in excelso ligno inscriptus, divinæ virtutis est exemplar, et ipse, utpote qui solus sapiens sit, cuncta possidet ¹⁷. Hæc autem omnia Græci illi homines hauserunt ex Moyse, qui non sicut Minos cum Jove, sed cum ipsomet Deo, non secus atque amicus cum amico loquebatur. Is autem sapiens quidem, rex et legislator fuit; sed illo præstabilius erat Servator noster, qui supra omnes pulcher et dives, ipse rex a pueris et Judæis renuntiatus, prædictusque a prophetis, solus pontifex, rex maximus et legislator, cujus pater solus Deus est ¹⁸. Platonem porro hisce dogmatibus subscripsisse ipsiusmet evincit verbis, quibus ille sapientem solum esse divitem, liberum, pulchrum, et regem constanter asseverat.

Ad interruptam de fide orationem inde Clemens

A reversus ¹⁹, ejusdem Platonis testimonio probat fidem tam in bello quam in pace, atque etiam rebus in omnibus esse plane necessariam. Et hæc quidem virtutum maxima a Salomone sapientia, et a Xenocrate primarum causarum scientia dicitur. Quamvis autem illa, quæ fide habetur scientia, non sit propriè dicta demonstratio, nihilo tamen minus assensus ei præberi debet. Nam si Pythagoræ magistro dicenti credendum esse contendunt, nunquid æquum est fidem, quæ ex auditu tantum oritur, servatori Deo non habere, et ab eo dictorum suorum exigere probationes ²⁰? Et vero ubi prædicantes apostolos audimus, tunc fides ad Dei Verbum et Filium nos quidem attollit, sed nondum intelligimus hoc Verbum esse demonstrationem. Ne quis porro fidem in potestate sua esse negando ignorantiae excusationem afferret, planum Clemens facit omnes a Deo esse vocatos, atque ideo posse fidem assequi. Qui itaque Deo vocanti credunt moremque gerunt, hi peccatorum suorum ea ducuntur poenitentia, quæ et ipsa fidei officium est ²¹.

Perspicuum quoque Clemens noster facit ex eadem fide consistere spem, quæ est boni acquirendi exspectatio. Quia autem hæc exspectatio fidelis esse debet, ipse enucleatius edisserit quid sit fidelis et infidelitas, quid fides ab opinione plane discrepans, quid exspectatio et fiducia. Ex quibus postea colligit nos fiduciam in solo habere Deo: « Quem scimus non transgressurum ea, quæ sunt nobis pulchre promissa, et ideo creata, et ab ipso benevole nobis ²² data. » Quid sit autem benevolentia, ibidem ille exponit, docetque si credenti Abrahamæ « reputatum est ad justitiam, » nobis qui Israelitæ et Abrahamæ semen sumus, esse credendum ²³. Etenim Vetus Novumque Testamentum ab uno eodemque Deo per Filium ejus traditum est. Quapropter justitia Dei, ut ait Apostolus, ex fide in fidem patefacta, ex prophetia manavit, et in Evangelio perficitur.

Fides itaque non est humanum, inquit Clemens, sed divinum aliquid, quod nec mundana amicitia divellitur, nec præsentis timore dissolvitur. Ea enim charitatis cum fide est connexio, ut illa fideles faciat, hæc vero illius sit basis et fundamentum. Quod quidem his gradibus fieri sic ille demonstrat. Prima, inquit, ad salutem inclinatio fides apparet. Deinde timor, spes et poenitentia cum continentia et tolerantia prolificæ, nos ad charitatem cognitionemque, $\gamma\omega\sigma\tau\epsilon\nu$, perducunt ²⁴. Barnabæ porro auctoritate isthæc stabilit, sciteque comprobatur, atque inde fidem veritatis basim esse concludit.

Posthæc vero contra illos qui timorem respuebant legemque omnino aspernabantur, sic disputat. Qui legem rejicit, is Deum illum auctorem plane despiciens, sine timore impius et iniquus, ab ipsa veritate penitus abhorret. Verum timor, inquietans, est declinatio a ratione et animi perturbatio. Sed hanc falsam esse timoris definitionem inde probat Clemens, quod præceptum prævaricanti timorem incutiens, rationi consentaneum sit. Quod si instent hunc timorem a philosophis cautionem $\epsilon\lambda\lambda\alpha\delta\epsilon\iota\alpha\nu$ appellari, ex Critolao ille responderet bonam esse illam cautionem ²⁵. Quid vero, quod Salomone attestante ²⁶, timor Domini est sapientiæ initium? Lex itaque si timorem afferat, ipsius cognitio est quoque initium sapientiæ, atque idcirco illi prorsus **111** insipientes et impii sunt qui legem recusant.

Quibus ita stabilitis et assertis, docet Clemens timenda esse vitia omnia, quia jure merito lege prohibentur. Quamobrem hæreticos corripit, qui ex his Apostoli verbis: « Per legem cognitio peccati ²⁷, » illam malam esse inferebant. Nam ibi Apo-

¹¹ p. 360. ¹² p. 361. ¹³ p. 362. ¹⁴ p. 363, 364. ¹⁵ p. 365. ¹⁶ p. 366. ¹⁷ p. 367. ¹⁸ p. 368. ¹⁹ p. 369. ²⁰ p. 370. ²¹ p. 371. ²² Rom. iv, 9. ²³ p. 372. ²⁴ p. 375. ²⁵ p. 374. ²⁶ Eccli. i, 16. ²⁷ Rom. iii, 20.

stolus nihil sibi vult aliud, nisi per legem nobis peccati cognitionem manifestam fieri. Ex quo verò genuinoque apostolicorum verborum sensu, haud plane incerta Ezechielis Barnabæque auctoritate firmato, colligit bonam esse legem, utpote quæ nos erudiat, castiget, ac per timorem nos ad Christum dirigat adducatque⁹⁹. Deinde vero varias absurdasque aberrantium Basilidis et Valentini sectarum delirationes quatuor potissimum argumentis exhibilat et explodit¹. Marcionitas quoque refellit, qui rejecto etiam Dei metu, legem neque bonam, neque malam, sed justam duntaxat esse somniaverant². Metum etenim, non secus ac legem bonum revera esse probat, ostenditque nos Dei timore non modo ad spem, sed etiam ad Dei ipsius, atque etiam proximi charitatem perducit³. Ibi porro Clemens de hospitalitate et humanitate, illius sociis et comitibus, pauca quædam perstringit, additque Judæos, utpote fide et charitate orbatos, atque idcirco a Deo rejectos, gentium vocationi dedisse locum⁴. Nos tamen Hermæ testimonio commonefacit non omnes quidem Judæos et gentiles reprobatos, sed eos tantum qui peccatorum non agunt poenitentiam. Postremo auctor noster ex dictis concludit fidem, pietatem, charitatemque sibi invicem esse connexas.

Verus itaque sibiophilus, pergit ille, ac veritatis amator, charitate amicus Dei sit, et perfectam cognitionem assequitur⁵. Triplici autem auctoritate Platonis, Matthiæ et Evangelii secundum Hebræos, docet ejusdem cognitionis principium esse admirationem. Sed ut quis perfectus evadat (gnosticus, tria, inquit, requiruntur: contemplatio, executio præceptorum, et bonorum virorum constitutio; ita ut si illarum una defecerit, cognitio claudicat. Palam vero ex Scriptura sacra facit quæ sint illa divina præcepta ab omnibus implenda, et in quibus tan Hebræorum quam Christianorum profectus et vita posita sunt.

Quoniam autem eadem Scriptura nos quoque admonet ut Deum sequamur, conemurque illius, quaptum fieri potest, attingere cognitionem; hinc Clemens docet duplicem esse quemadmodum fidem, ita et cognitionem ac scientiam⁶. Et prior quidem scientia, sicuti fides, humana est, infirma et imbecilla, semperque vacillans et instabilis; altera vero scientia, et ex ea manans fides, ex sacris literis ortum ducit; et ipsa certissima et immutabilis a justa operatione nunquam separatur. Hanc autem Clemens cum « gomor, quæ erat decima trium mensura » componit, atque inde colligit fide consistere « gnosticum ». Fide enimvero veluti olim Abraham et Moyses coram Domino, sic stat ille nec unquam mutatur. Contra vero alii philosophi, qui divina nolunt audire præcepta, circa caduca et mortalia occupati, semper fluctuantes huc et illuc feruntur⁷. Quapropter quia Apostolus Timotheum, ut profanas devitet illorum novitates, vehementer adhortatur, ideo hæretici eo solo nomine easdem Apostoli Epistolas repudiaverunt. Verus itaque « gnosticus » is est, qui Dominum ac per eum Patrem ejus cognovit. Fide ergo cum præterita credamus, ac spe expectemus futura, « gnostico, » qui Deum cognoscit, omnia persuadet dilectio. Hujus autem principium est timor, qui per incrementum fides ac tandem dilectio evadit.

Fidem porro istam, quæ « ad salutem est virtus, » ostendit Clemens esse iis, quæ in sacris prophetarum oraculis traduntur, liberam assensionem⁸. Quod quidem ille astruit et confirmat auctoritate Pastoris seu Hermæ, qui insuper asserit Deum « ad ædificationem, » minime vero diabolum, « ad aversionem » timendum, ac poenitentiam esse magnam intelligentiam. Ex quibus auctor no-

A ster recte infert non oportere eum amplius peccare, cui remissa sunt peccata⁹⁹. Nam iis qui post fidem et gratiam baptismatis susceptam peccant, una tantum poenitentia conceditur. « Apparet » enim, inquit, « sed non est poenitentia, sæpe petere veniam de iis quæ sæpe peccamus¹⁰⁰. »

Duplex porro Clemens peccatum distinguit: aliud quidem voluntarium, quod merito damnatur; aliud autem involuntarium, quod rursus duplicis generis est¹⁰¹. Unum quidem ignorance, aliud vero necessitate committitur. Prioris autem sex notat species, additque quemadmodum lege Mosaica in quædam peccata involuntaria animadvertetur, ita Christiana lege illi poenis mulctantur, qui aliqua animi perturbatione paganis sacra nostra mysteria patefecerint. Exemplo deinde uxoris Lot plenum ille facit peccatum voluntarium poenis merito affici, et quid illud sit perspicue definit. Nec minus clare demonstrat quomodo peccatum et infortunium, scelus et injustitia inter se differant¹⁰². At porro quia in nostra potestate situm est et mandatis obtemperare, et ad disciplinam adduci, hinc ille concludit eos revera peccare, qui se volentes animæ perturbationibus, iræ et cupiditati permittunt.

Dehinc allata supradictorum peccatorum definitione, ex sacris Veteris Novique Testamenti scriptoribus, atque ex Barnabæ epistola varias illorum differentias fusius explicat¹⁰³. Ad hæc porro pluribus ex Scriptura petitis rationibus convincit nos non necessitate in peccata prolabi, sed peccare et non peccare nobis integrum esse ac liberum. Ibi autem arrepta occasione, ille probat hæc antiquorum adagia: « Deum sequere; Venia est melior supplicio; Sponde, noxæ præsto est; Nosce te ipsum, et attende tibi; » ex sacris delibata fuisse Scripturis¹⁰⁴. Postquam autem inde collegit elee-mosynis et fide purgari peccata, atque illa Dei timore declinari, illos confestim corripit, qui gaudium et tristitiam, aliasque animi perturbationes Deo in Scripturis reapse attribui garriebant. Monet tamen misericordiam Deo proprie convenire, non autem homini, cujus ea tantum summa perfectio est veræ doctrinæ cognitione fieri filium ejus adoptivum¹⁰⁵. Verum ut id facilius percipiatur, ille continenter definit quid sint scientia et ignorantia, ac quæ ipsimet scientiæ adjunguntur experientia, intelligentia, cognitio et veritas¹⁰⁶. Quandoquidem vero rationales facultates sunt voluntatis ministræ, inde ille conficit in « gnostico » voluntatem, judicium et exercitationem esse plane eadem, non secus ac verba, dogmata, vitam et mores, « instituto obsequentes. »

Ad morales autem virtutes hinc delapsus, haud dubitanter affirmat eas lege Mosaica, ex qua Græci totius scientiæ moralis principia hausserunt, aperte doceri¹⁰⁷. Et id quidem probat tam de pietate quam de prudentia et justitia, atque obiter ibidem ostendit ex iisdem sacris nostris scriptoribus delibatum esse illud Pythagoræ adagium: « Stateram ne transilias. » De omnibus autem illis virtutibus, divina Scriptura celebratis, singillatim disputare quia longius esset, 112 idcirco auctor posita ob omnium oculos earum delineatione, manifeste demonstrat easdem adeo sibi invicem esse connexas et conjunctas, ut nec una sine alia haberi, nec de aliqua, nisi etiam de aliis omnibus tractari possit¹⁰⁸. Nonnullas tamen speciatim attingit, atque in primis docet continentiam, quæ Deo non convenit, nobis esse plane necessariam, ut paucis contenti, ad divinam naturam accedere admittamur. In eadem quoque Scriptura præcipi et commendari fortitudinem, qua nullis cupiditatibus fracti aut effeminati, non

⁹⁹ p. 375. ¹ p. 376. ² p. 377. ³ p. 378. ⁴ p. 379. ⁵ p. 380. ⁶ p. 381. ⁷ p. 382. ⁸ p. 383.
⁹ p. 384. ¹⁰ p. 385. ¹¹ p. 386. ¹² p. 387. ¹³ p. 388. ¹⁴ p. 389, 390. ¹⁵ p. 391. ¹⁶ p. 392. ¹⁷ p. 393.
¹⁸ p. 394. ¹⁹ p. 395.

solum quoslibet labores doloresque magno ac virili animo perpetiamur, sed martyrium etiam sanguinis nostri effusione, si necesse sit, subeamus. Atque illud quidem vult ea significari humana lege, qua is qui sibi desponsam virginem nondum duxit, militia interdicitur²⁰. Madianitarum autem id Clemens noster corroborat exemplo, ex quo sicuti et Barnabæ auctoritate infert pietatem et religionem esse principium sapientiæ, bonumque esse Dei timorem.

De liberalitate et beneficentia dehinc disserit, ostenditque illam variis Moysis legibus sacrorumque Proverbiorum verbis præcipi, atque inde bonam esse legem concludit²¹. Quoniam autem beneficentia sive liberalitas ad dilectionem seu charitatem pertinet, perspicuum nobis ille facit quomodo hæc virtus aliis ejusdem Moysis legibus constituatur²². Ex quibus demum evincit veterem legem plenam esse humanitatis et benignitatis, nosque ad Christum, qui has virtutes non minori studio et cura commendavit, ab illa tanquam pædagogum perducit. Tum continuo ex his, et aliis quæ profert, ejusdem veteris legis præceptis probat sumptum fuisse a Pythagora suum de mansuetudine in animantes decretum. Perperam ergo, inquit Clemens²³, Græci, qui filios recens natos crudelissime exponebant, ob hanc mansuetudinem Moysis legem insectabantur. Horum vera inhumanitas non eadem tantum Moisaica lege condemnatur, sed etiam Romana, quæ vetat prægnantem mulierem, capitis damnatam, priusquam pepererit, affici supplicio. Pergit Clemens, et Moysis lege de agno, in lacte gravidæ matris non coquendo, citata, eos cædit, qui ut carne lacte contemperata delicatius vescerentur, in quorundam animalium ventrem ante partum calces impingebant²⁴. Quibus subjungit alia ejusdem Moysis de mansuetudine præcepta, atque ultimo, quod de arboribus nuper plantatis magna cura fovendis datum est, ante oculos posito, explicat qua methodo ii qui Christianæ religioni nomen dederunt, sint fidei nostræ dogmatibus imbuendi; ut summam («gnostici») perfectionem possint adipisci²⁵. Quis autem sit perfectus («gnosticus»), clare describit, dicitque alios, ut boni honestique fiant, ab eo esse docendos. Sed continuo illum serio monet, ut superbiam, cujus, sicuti aliorum peccatorum, penitentia agenda est, studiosè caveat et declinet.

Subinde vero quomodo agi debeat, et quæ sit illius utilitas, breviter aperit. Cum illius autem fructus sit, ut penitens Deum eligat et ab eo vicissim eligatur, in hoc Clemens ait sitam esse hominis nobilitatem, ut pulcherrima et honestissima quæque eligat²⁶. Quod quidem Adami, Noemi, Abrahamæ et Isaacii illustrat exemplis. Abrahamæ porro polygamiam ille ibidem excusat, et unicum ait fuisse illius hæredem, cui frater suus major natu ideo servivit; quia malo homini bonum maximum est sui non esse juris. Tum postea Scripturæ sacræ testimonio ostendit sapientis esse omnia, eumque non modo regem; sed, ut testis est Plato, esse etiam beatum ea scilicet maxima, quoad fieri potest, Dei similitudine, quam Philo tradit perfecta mandatorum ejus observatione obtineri²⁷. Quapropter Stoici statuerunt finem hominis esse naturæ convenienter vivere, ita tamen ut naturæ nomine Deum intelligerent. Cum triplex porro sit, ut ex Hippodamo Clemens confirmat, amicitia genus, hinc ille colligit in hominis, non solum amico et inimico beneficientis, sed etiam fortis et adversa constanter patientis mente esse hanc eximiam Dei imaginem. «Gnosticus» autem, Deo familiariter utens et mundo crucifixus, illam fortitudinem et tolerantiam,

A quemadmodum Ananias, Daniel, Lot, Abraham, Job et Jonas, possidebit²⁸.

• Divina itaque lex homines ad omnem erudit virtutem, sed in primis ad continentiam, ubi pinguium animalium ac præcipue porcorum carne, et quibusdam piscibus ad voluptatem allicientibus, interdicit²⁹. Fomes quippe cupiditatis voluptas, quæ homines, sicut ipsimet etiam scriptores ab auctore nostro citati testificantur, molles effeminatosque reddit, radicibus evellenda est. Eam sane ob causam anima debet ab omnibus perturbationibus segregari, easque cruci affigere, ac seipsam, ut ait Christus, perdere mortemque meditari³⁰. Ad id autem agendum opus est, ut unusquisque adversus diaboli insidias armaturam Dei, quomodo Apostolus loquitur, induat, ac bene rebus utatur indifferentibus; ex his enim et ex voluptate omnes animi perturbationes ac tentationes dæmonis oriri haud incite Clemens demonstrat³¹. Dehinc porro hæreticam Basilidis de illis animi perturbationibus opinionem, ab aliis duobus hæresiarchis Isidoro et Valentino, tametsi in alios errores impingentibus, proscriptum cum Christi Domini, tum Barnabæ auctoritate refellit³².

Sub hæc autem ille declarat se in quemdam incidisse Gnosticorum hæreseos sectatorem, qui voluptati se ideo addictum esse dicebat, quia magni non est hominis, nisi experti, eam superare³³. Sed asseverat hunc, non secus atque Aristippum, penitus decipi. Tales quoque eos esse asserit, qui falsa quorundam Nicolai, viri apostolici, verborum interpretatione abutentes, in effrenatæ obscenæque voluptatis luto, ad hircorum et Sardanapali instar, volutabantur. At quia nullus alius voluptatis usus esse videtur, nisi ut illa rebus ad vitam necessariis vicaria quædam sit accessio ac veluti condimentum, idcirco Clemens contra Epicurum concludit turpes et indomitas voluptates, Diogene poeta teste, esse damnandas; atque ad eas, tanquam præcipuum nostrum hostem, debellandas timorem, sicuti lex præcipit, et cautionem esse necessaria³⁴. Et hæc quidem Clemens variis ethnicorum scriptorum, ac in primis poetarum testimoniis illustrare contendit, docetque nihil honestate et gravitate legis, ejusque filia cautione et religione esse amabilius. Illa enim vera divina lex sicut nihil nimis durum et asperum, ita nihil quoque nimis molle et remissum præcipit.

Ne quis vero ad legem implendam se infirmiore esse causaretur, in medium Clemens profert exempla veterum, qui cum eadem, qua et nos, essent natura, sese totos Deo obtulerunt ac dicarunt³⁵. Quid, quod Zeno Indum igne tortum cæteris anteponebat? Denique martyres exquisitissimis suppliciis 113 quotidie affectos metus legis ad Christum ducebat. Atque hi voluptate profecto superiores, et «gnostici» majores mundo, non carne amplius, sed spiritu viventes, dii recte appellantur. Ex his itaque infert Clemens noster voluptatem et alia omnia, quæ ad libidinem excitant, a vero et Christiano philosopho esse fugienda; sectandamque temperantiam, qua suave Christi jugum integraque sit animæ et corporis sanitas, atque ad ultimum finem, æternam videlicet beatitudinem, pervenimus³⁶.

Ea autem data occasione, Clemens fuse exponit in quo veteres philosophi ultimum illum finem, summumque bonum positum esse censuerint. Ab illo itaque singillatim appellantur Epicurus et Cyrenaici, Dinomachus et Caliphon, Hieronymus, Diodorus, Aristotelici, Zeno Stoicus, Cleanthes, Antipater³⁷, Archidemus, Panætius, Possidonius, quidam ex recentioribus Stoicis, Aristo, Herillus, Ly-

²⁰ p. 396. ²¹ p. 397. ²² p. 398, 399. ²³ p. 400. ²⁴ p. 401. ²⁵ p. 402. ²⁶ p. 403. ²⁷ p. 404. ²⁸ p. 405. ²⁹ p. 406. ³⁰ p. 407. ³¹ p. 408. ³² p. 409, 410. ³³ p. 411. ³⁴ p. 412, 413. ³⁵ p. 414. ³⁶ p. 415. ³⁷ p. 416.

cus, Leucimus, Critolaus, Anaxagoras, Heraclitus, Democritus, Abderites, Hecataeus, Apollodorus, Nausiphanes, Diotimus, Antisthenes, Annicerii, Metrodorus⁴⁰, Plato, Speusippus, Xenocrates et Potemo⁴¹. Singulas porro illorum opiniones exponit⁴², sed diutius in explicanda Platonis sententia immoratur⁴³. Quibus tandem explicatis, planum ille facit, quis sit « minime amicus » Christiani finis.

Quoniam autem voluptas, de qua disseruit, et cupiditas in matrimonium videtur cadere, quid conjugium sit, primo quidem auctor noster definit⁴⁴. Deinde vero investigat utrum, et quæ uxor a viro ducenda, quæve fuerint de conjugio opiniones philosophorum, Platonis, Democriti, Stoicorum et Peripateticorum, qui non secus ac Pythagoras voluptati servierunt. Post hæc plurima ille affert rationum momenta, quibus matrimonii approbatores illius necessitatem utilitatemque demonstrabant⁴⁵. Leges quoque in cælibes sanctitas subicit, ostenditque quale, quam sanctum, honestum atque alienum ab omni turpitudine conjugium esse debeat⁴⁶. Denique sedulo animadvertit sacram Scripturam, quæ de ducenda uxore consilium, non autem præceptum dedit, plane penitusque inhibere, ne ducta unquam dimittatur. Atque ibi Clemens propter nimiam capitum multitudinem et longitudinem hunc librum absolvit.

ARTICULUS III.

Analysis libri tertii.

Suum de nuptiis argumentum tertio in libro Clemens contra hæreticos prosequitur⁴⁷. Narrat autem Valentinianis, sed impia tantum opinione ductis, matrimonium probari. At sectatorum Basilidis ejusque filii Isidori absurdos de iisdem nuptiis et conjugio errores recta continentiae definitione convellit. Dehinc explicat quid de primis secundisque nuptiis orthodoxi sentiant; ac nefandas Carpocratis et Epiphaniis ejus filii de uxorum communitate opiniones, promiscuosque hujusce hæreseos sectatorum in execrandis synaxibus concubitus profligat et funditus evertit⁴⁸. Ibi autem perspicue ostendit illos non modo veteris legis, quam frustra Deo, qui illam sicut et novam revera condidit, contrariam esse garriebant, auctoritate condemnari, sed Platonis quoque abuti testimonio. Porro autem illos omnes hæreticos, quemadmodum magos similibus plane, imo vero majoribus erroribus implicatos, epistola Judæ notatos et profligatos esse asserit⁴⁹.

Gradum inde facit ad Marcionistas, qui materiam et creaturam malam esse falso existimantes⁵⁰, nuptias immerito respuebant. Hac autem hæresi ibi destructa, promittit fore ut ipse alibi falsum illius de mala rerum creaturæ naturæ principium ac vanam de metempsychosi opinionem radicitus evellet. Tum vero nominibus suis ethnicos illos scriptores appellat, qui generationem maledictis insectati sunt, scilicet Heraclitum, Empedoclem, Sibylam, Poetam, id est, Homerum, Theognidem, Euripidem, Solonem apud Herodotum, rursusque Homerum, Orpheum, Philolaum, Pindarum, Platonem⁵¹, quem tamen negat Marcioni malam dicendi materiam occasionem dedisse⁵². Nos porro Clemens admonet in his ethnicorum hominum sententiis occurrere repugnantiam, de qua ipse alibi se disputaturum pollicetur.

Pergit ille, narratque id quod de misera hominis conditione cecinit tragedia. Eam vero, inquit⁵³, ob causam quidam arbitrati sunt Pythagoreos a rebus abstinuisse venereis; sed ab eorum opinione

A recedens persuasum ait se habere Pythagoreos ab iis non se continuasse, nisi post susceptos ab uxoribus liberos. Quamobrem hi fabarum usu idcirco tantum prohibebantur, quia inde, Theophrasto teste, feminæ steriles fiebant. Cæterum quia superius memorati Marcionistæ non in continentiae gratiam, sed in Creatoris odium usum creaturarum recusantes, quædam ad tuendum hunc errorem suum verba Christi perverse interpretabantur, hinc Clemens aperit quis verus eorumdem verborum sit sensus⁵⁴.

Carpocratis deinde facta rursus mentione, quædam ille refert a se de Nicolao prætermissa, quibus et illum ab impacti criminis suspitione liberat, et ostendit hæreticos, ipsi cognomines, ejus abusus esse auctoritate et verbis, quibus Matthias similia dixisse ferebatur. Subinde vero eos acerrime exagitat, qui propatulam venerem esse « communionem mysticam » impudenter prædicabant⁵⁵. Ex his autem unum in primis, qui quamdam virginem ad infame illud stuprum alliciendam aliquem Scripturæ locum præpostere citabat, postquam severe ac pro merito castigavit, hunc nefarium errorem auctoritate Apostoli radicitus amputat. Quibus ille alterius ex eadem secta et hæresi hominis verba subnectit fateturque illius assecrarum opinioni aliquem fortitan accessurum, si de spirituali tantum communionem, quemadmodum Valentiniani loquerentur⁵⁶.

Quia vero illi, sicut et Prodicti sectatores, qui falsum gnosticorum nomen assumebant, omnia etiam obscenissima sibi licere incredibili plane audacia dicebant, hos variis argumentis a recta ratione, Scripturaque sacra atque humana lege petitis invictissime refellit. Alios similiter coarguit in eodem errore versantes hæreticos, ac primo quidem illos, qui inferiores hominis partes ab alia quam divina potestate factas esse somniaverunt⁵⁷; secundo Antitactas, qui garriebant malum non a Deo quidem, sed ab aliqua ortum esse illius creaturæ, cui idcirco semper resistere et repugnare debemus. Contra hos autem fusius auctor noster disputat, illorumque errores pluribus, iisque validissimis expugnat rationum momentis, atque eorumdem objectiones, ex sacri textus corruptione desumptas, plane diluit⁵⁸.

Denique ne singulas hæreses nominatim persequendo longior esset, illas omnes ad duo præcipua⁵⁹ redigit capita. Vel enim docent ἀδιαφοροῦς, ἤ, « indifferenter vivere; » vel impie continentiam profitentur. At contra primos quidem Clemens probat magis esse tutum, licitum, decorum et honestum continenter vivere, quam incontinenter⁶⁰; negari prætereā non posse quasdam esse turpissimas, atque idcirco fugiendas cupiditates, ac proinde non « indifferenter » vivendum⁶¹. Huc accedit, quod is qui voluptati vitisque servit, molestia ignominiaque afficitur; nec nisi perfecta divinorum præceptorum observatione, vera Dei cognitio et similitudo, vitæque æterna comparari potest. Postremo veram Christiani libertatem non in voluptate, sicut illi labrantur, sed in perfecta cupiditatum, voluptatum, animique perturbationum liberatione sitam esse contendit.

Dehinc⁶² contra secundi generis hæreticos, falso continentiae prætextu, tam Dei quam nuptiarum filiorumque procreationis osores et impugnatores, ille pugnat Joannis auctoritate, ac solvit eorum objectiones, decerptas primo quidem et aperte ex quibusdam, uti putabant, Christi ad Salomen verbis; secundo et obscurius, ex lege de conjugii in Veteri Testamento lata, et in Novo, uti aiebant, abrogata; tertio ex eo quod omnem viri mulierisque conjunctionem impuram sceleratamque esse garrirunt;

⁴⁰ p. 417. ⁴¹ p. 418. ⁴² p. 419. ⁴³ p. 420. ⁴⁴ p. 421. ⁴⁵ p. 422. ⁴⁶ p. 423, 424. ⁴⁷ p. 426, 427. ⁴⁸ p. 428 et seq. ⁴⁹ p. 431. ⁵⁰ p. 432. ⁵¹ p. 433. ⁵² p. 434. ⁵³ p. 435. ⁵⁴ p. 436. ⁵⁵ p. 437. ⁵⁶ p. 438. ⁵⁷ p. 439. ⁵⁸ p. 440, 441. ⁵⁹ p. 442. ⁶⁰ p. 443, 444. ⁶¹ p. 445.

quarto denique quia in resurrectione nullum erit amplius conjugium.

Ad alios inde transit hæreticos qui Christum cælibem se imitari jactantes, diabolum nuptiarum auctorem dicere non verebantur⁶⁶. Horum autem qui se melius quam alii Evangelium intelligere gloriahantur, inde superbiam retundit; quia Christus Dei Filius, etsi in hoc mundo nec adiutore, nec filii opus haberet, sponsam tamen habuit Ecclesiam, nuptiasque comprobavit. Quamobrem ibi Clemens edisserit⁶⁷ quod sensu ab eodem Christo Domino dictum sit quosdam esse eunuchos qui propter regnum Dei se castrarunt, ac plurimum athletarum, præsertimque Astili et Crisonis, necnon Amœbei citharædi, atque Aristotelis Cyrenæi exemplo ostendit bonam esse castitatem, nisi ob ipsam in Deum charitatem servetur. Quid vero quod ille perspicue probat hæreticos, conjugii cibumque usum improbantes, ab Apostolo, Elia, Samuele et Christi verbis, atque etiam Petri et Philippi, qui filios ex uxoribus suis susceperunt, exemplo, ac Pauli denique scriptis expresse notari et condemnari⁶⁸? Corporatis porro solvit objectionem⁶⁹, ex his verbis, superius citatis: « A te petenti des⁷⁰ » delibatam et de ea stipe pauperibus eroganda, et thesauris incassum non congregandis intelligenda esse demonstrat.

Christianam autem continentiam, quam quidem sine Dei gratia assequi nemo potest, philosophica docet esse præstantiorem. Jubet enim rerum quarumlibet illicitarum concupiscentiam tolli omnino et removeri, nosque iis tantum, quæ necessaria sunt, esse contentos⁷¹. Et vero angeli, cupiditatibus victi, huc e cælo dejecti fuere. Addit autem Valentinianus palam tradidisse Christum ita cibis usum esse, ut illos non egeret⁷². Quemadmodum ergo orthodoxi propter honestatem Dei que amorem, ita hæretici in Creatoris odium continentiam profitebantur. Sed hi eam sane ob causam, sicut et plurimæ gentes, indocui sunt et impii. Tales utique esse ait brachmanes, qui semper ab animatis, vino omnique cibo tribus nonnunquam diebus abstinentes, vitamque non secus ac mortem, quam regeneratio subsequitur, pro nihilo ducentes, Herculeum et Panem venerantur. Apud Indos vero æµυολ totum vitæ suæ curriculum nudi transigunt, futura prænuntiant, et quamdam colunt pyramidem. Gymnosophistæ tandem, sicut et æµυολ, « mulieribus, » quæ in virginitate permanent, nunquam « utuntur, » ac cælestium observatione res prædicunt futuras.

Verum quoniam ii qui omnia indifferentia atque adeo nulla illicita et peccata esse somniaverant, quosdam Scripturæ locos, ac præsertim hæc Apostoli ad Romanos verba: « Peccatum vobis non dominabitur⁷³, » etc., in pravos suos sensus detorquebant, hinc Clemens breviter ostendit quæ vera sit illorum et Apostoli mens atque sensus⁷⁴. Ad illos autem, qui falsam continentiam in Creatoris odium prætexebant, inde reversus, palam omnibus facit ab istis hæc Christi in Evangelio secundum Hebræos ad Salome verba: « Veni ad solvendum opera femine, » perperam obijci; quandoquidem ea nihil aliud significant, nisi a Christo soluta esse cupiditatis opera, avaritiam, contentionem, insanum mulieris amorem et alia hujusmodi peccata.

Instabant tamen iidem hæretici ibidem Christum eidem Salome dixisse: « Eousque homines moriuntur, quando femina pepererint. » Sed respondet Clemens id de animæ morte, videlicet peccato, esse intelligendum⁷⁵. Et vero mulier vitæ quemadmodum mortis causa existit. Hæc porro vita non car-

nis est, sed spiritus, uti ex Apostolo haud obscure colligitur.

Nec minus contra Christi mentem urgebant similia illius verba: « Bene feci, quæ non peperî. » Nam quæ continuo subjunguntur: « Omni herba vesceris, » etc., aperte significant in nostra esse potestate vel cælibem vitam ducere, vel conjugio jungi; quod quidem, sicut legitima filiorum procreatio, bonum est et licitum⁷⁶. Neque enim mundi Creator, uti falso hæretici opinabantur, vir electus, et Servator alterius Dei filius; sed vir et mulier legitimo connubio copulati, ac filius ex eis susceptus, sunt illi duo vel tres, in quorum medio Deus esse apud Matthæum dicitur. His porro Clemens, alias subnectit eorundem Matthæi verborum orthodoxas explanationes⁷⁷.

Deinde vero ille horum hæreticorum errores ipsiusmet Scripturæ verbis et testimoniis convellit et destruit. Catholicis autem exponit quis legitimus et licitus sit conjugii usus; atque illos ibi monitos esse vult his Moysis verbis: « Egre dimini de medio ipsorum, » etc., non uxoris a viro, juxta falsam hæreticorum interpretationem, sed ipsam Judæorum a gentibus, et futuram Christianorum ab hæreticis separationem significari⁷⁸. Tum rursus Pauli auctoritate probat nuptias, præsertim primas, esse legitimas; atque illius sicut et Petri testimonio non solum damnanda carnis desideria, et « inquinamenta, » sed nobis etiam non secundum carnem, sed secundum spiritum vitam esse instituendam⁷⁹. Obiter autem observat ab Apostolo eundem prædicari veteris novique fœderis Deum, atque ipsius verba contra Creatorem ab hæreticis præpostere usurpari. Tam strictum porro, prosequitur Clemens, idem Apostolus asseverat esse conjugii vinculum, ut conjuges nisi ad tempus, et ex mutuo ad orationi vacandum consensu, a se invicem separari nolit. Decernit itaque bonum esse et conjugium et cælibatum, vultque ut omnes in eo, ad quem vocati sunt, statu perseverent⁸⁰.

Qua quidem Pauli auctoritate auctor noster eos **115** redarguit qui, sicuti Tatianus, nuptias et filiorum generationem diabolo ascribebant⁸¹. Ineptas vero ejusdem Tatiani cavillationes explodit, et ostendit legitimum conjugium, et ex eo susceptos liberos, Deo probari, qui polygamiam in veteri testamento a se concessam, præscriptamque conjuges ex conjugali lecto surgentes abluendi legem abrogando, monogamiam ita novi introduxit fœderis tempore; ut secundas tamen nuptias propter hominis, ut ait Apostolus, intemperantiam et gerendam domus curam permiserit. In utroque igitur testamento, cujus unus idemque, quidquid Tatianus garriat, Deus auctor esse asseritur, tam sanctum et probatum semper fuit conjugium, quam sancta ipsa Mosaica lex et Deo probata⁸². Cui sane veritati Apostolus, qui futaros nuptiarum impios osores prænuntiaverat, apertissime patrocinatur. Ex quibus Clemens colligit neque nuptias, neque carnis aut vini usum prohiberi; modo tamen et cum gratiarum actione, et juxta stabilitas in omnibus Apostoli epistolis temperantiæ ac continentię leges adhibeantur.

Urgebant hæretici conjugium in Evangelio reprobari, in quo non solum legitur thesauros in terra, ubi omnia absumentur, non esse abscondendos; sed insuper scriptum est: « Filii illius sæculi nec nubunt, nec nubentur⁸³. » At respondet Clemens prius testimonium ad opem egentibus ferendam, posterius vero ad futuram spectare resurrectionem⁸⁴.

Nec majoris momenti argumentum ab hæreticia inde ducebatur, quod Apostolus cælibem hominem

⁶⁶ p. 446. ⁶⁷ p. 447. ⁶⁸ p. 448. ⁶⁹ p. 449. ⁷⁰ Luc. vi, 50. ⁷¹ p. 450. ⁷² p. 451. ⁷³ Rom. xi, 14. ⁷⁴ p. 452. ⁷⁵ p. 453. ⁷⁶ p. 454. ⁷⁷ p. 455. ⁷⁸ p. 456. ⁷⁹ p. 457, 458. ⁸⁰ p. 459. ⁸¹ p. 460, 461. ⁸² p. 462. ⁸³ Matth. xxii, 30; Marc. xii, 25. ⁸⁴ p. 463.

ea, quæ Domini sunt, curare dixerit. Nam conjuges etiam de rebus divinis solliciti esse et Deo placere possunt. At ibi observat Clemens quam severe idem Apostolus eos corripit, qui ad secundas nuptias sunt proclives⁹⁹.

Ultimæ tandem eorumdem hæreticorum objectiones inde petitiæ erant, et quia Judæi a Christo Domino prava et adultera generatio appellatur, et quia is qui uxorem duxerat ad divinam cenam venire recusaverit. Utrumque autem auctor noster facile diluit. Christus enim Judæos his verbis ideo tam dure objurgat, quia ii seniorum traditionem, præceptaque hominum sequentes, divinam legem virginittatis ducem adulterabant. Ad nuptias porro hominis invitati nomine et parabola hos Christus increpat, qui propter voluptates renuebant Dei obtemperare mandatis, quibus conjuges haud difficulter satisfacere possunt¹⁰⁰. Quod denique Psalmista cecinit: «Inveteravi inter omnes inimicos meos¹⁰¹» Clemens ait non ad generationem, uti falso hæretici putabant, sed ad peccatum, puta fornicationem, minime vero legitimas nuptias esse referendum.

Quoniam autem Cassiani, Docetarum hæreticorum principis, idem ac Tatiani de mala hominis generatione error erat, eademque ut plurimum impiæ opinionis fundamenta, hæc Clemens jam a se funditus eversa esse asserit. Quamobrem ad alia non minus caduca ejusdem Cassiani firmamenta similiter diruenda propius accedit. Quid enim ad falsam illius opinionem stabilendam magis futile, quam hæc objecta ab eo, uti jactabat, Christi verba: «Quando pudoris indumentum conciliaveritis, et duo facta fuerint unum, masculus et femina?» Etenim Clemens continuo respondet hæc neque in quatuor nostris Evangelii, sed in eo, quod secundum Ægyptios inscriptum erat, occurrere; atque masculi vocabulo iram, feminæ vero cupiditatem designari.

Quod autem addebat Cassianus animam ab initio divinam, huc effeminatam ad generationem et interitum venire, id Clemens nimis Platonicum ac plane erroneum esse demonstrat¹⁰². Quodnam quippe fuerit primum, cujus delendi gratia Christus homo factus est, Adæ peccatum, et quid apud Paulum vetus homo significet, ac cur tandem ille nostram in cælis habitationem esse dicat, breviter exponit. Pollicetur denique se alibi contra falsam ejusdem Cassiani interpretationem expositurum quæ sit vera pelliceorum Adæ et Evæ tunicarum significatio. Interea vero ille quod Paulus propter fornicationem jubet uxorem duci, quod Christus eum, qui uxorem et filios non oderit, discipulum suum esse negat, quod Isaïas eunuchis a Domino dictum esse refert, quod Jeremias atque Esdras diei natiuitatis suæ male precantur, horum, inquam, omnium contra hæreticas cavillationes verum genuinumque sensum enucleat¹⁰³.

Pergit Clemens¹⁰⁴ alia diluere Cassiani argumenta, ab eo perperam deducta ex Jobi verbis: «Nullus a sorde mundus, nec si sit quidem una dies vita ejus;» et Psalmistæ: «In peccatis conceptus sum, et in iniquitatibus concepit me mater mea¹⁰⁵»; actandem Malachiæ: «Videam primogenita pro impietate, fructum ventris mei pro peccatis animæ meæ.» Docet enim ipsemet Clemens hæc omnia pro hæretica impietate nihil prorsus facere, ac catholicos habere explicatos. Ad hæc vero addit Apostolum scribentem: «Qui certat, ab omnibus abstinet¹⁰⁶», his verbis non dixisse abstinendum esse ab omnibus, sed in omnibus continenter vivendum.

Porro autem malum non esse generationem inde Clemens evincit, quod Christus ex virgine genitus sit. Frustra ergo quia homo generatione jumentis as-

similatur, Cassianus phantasticum, Marcion vero et Valentinus animale corpus ab eodem Christo acceptum esse inferebant. Frustra etiam garriebant Adamum, nisi diabolico persuasu, cum uxore sua nunquam commiscendum, ac juvenili ardore avertisset stata sui cum illa concubitus tempora¹⁰⁷. Enimvero hæc male flecta ac perperam excogitata errantium hominum commenta non impediabant, quominus bona sit generatio, per quam non solum mundana omnia consistunt, sed ipsemet etiam Christus humanum, non tamen pulchrum corpus assumpsit.

Non amplius itaque eos Clemens censet esse audiendos qui obijciunt hunc concubitum in Scriptura sacra appellari «cognitionem,» id est mandati transgressionem; ac proinde esse peccatum. Nam hoc vocabulum notitiam quoque veritatis, nec infringendas esse conjugii leges significat. Cæterum etiamsi Apostolus carnem, animæ inimicam, regnum Dei possidere non posse dixerit, certum tamen est sanatas fuisse a Christo carnis nostræ infirmitates, atque hominem idcirco, si tamen non peccaverit, posse regnum Dei adipisci¹⁰⁸.

Ex quibus Clemens concludit omnes illos hæreticos toto cælo ab catholicæ veritatis regula aberrare, tam eos qui falsæ continentie prætextu nuptias creaturasque condemnabant, quam alios qui sese in omni effrenatissimæ libidinis et voluptatis genere volutantes, id cæteris omnibus licitum esse persuadere conabantur. Quamobrem, ut illos fugiamus, nec cum eis unquam conversemur, jubet non solum Propheta, sed etiam Apostolus, qui fornicationem, neutiquam **116** vero nuptias proscribit¹⁰⁹. Quapropter rursus Clemens alios corripit, qui veterem legem, quasi easdem nuptias, in nova rejectas, approbaret, perperam repudiabant. Denique hunc absolvendo librum, nos sedulo monet Gnosticorum nomen ab his hæreticis plane immerito usurpari.

ARTICULUS IV.

Analysis libri quarti.

De martyrio et de perfecto homine sibi nunc disputandum esse Clemens declarat¹¹⁰. In hoc autem tractatu ait se de iis dicturum, quæ orationis sermonisque ordo et connexio postulabit. Quapropter monitum quemlibet facit se, postquam servo et liliro, viro æque ac mulieri philosophandum esse docuerit, tunc disputaturum de fide, de inquisitione, de symbolico loquendi genere, ac de iis quæ ad mores pertinent; deinde vero de barbaræ philosophiæ a Græciæ delibata utilitate, de sacra Scripturæ adversus Græcos et Judæos expositione, et de his quæ in superioribus libris, ne prolixiores essent, prætermittuntur; postea vero de naturalibus juxta Græcorum barbarorumque opiniones principiis, ac præcipuis philosophorum dogmatibus, de Scripturæ, qua adversus hæreses unum duntaxat omnipotentem esse Deum demonstratur, summa auctoritate, ac tandem de «gnostica» contemplatione¹¹¹. Quæ quidem ut clarius explicentur, dicit Clemens sibi a parvis esse incipiendum rebus, et ab iis quæ de mundi creatione scripta sunt, atque inde lectorum animos ad sublimiora sic gradatim conducturum; ut postquam iis, quæ ad mores spectant, finem imposuerit, illos ad ipsiusmet Divinitatis contemplationem perducatur.

Hæc porro argumenta omnia non separatim et accurata methodo, sed permiste et confuse, ab uno ad aliud sæpe transeundo, propter imperitos ac male affectos lectores, a se tractanda esse denuntiatur¹¹². Quam sane ob causam hosce commentarios, quos cum agro omnibus herbis pleno et cum ve-

⁹⁹ p. 464. ¹⁰⁰ 465. ¹⁰¹ Psal. vi, 8. ¹⁰² p. 466. ¹⁰³ p. 467, 468. ¹⁰⁴ p. 469. ¹⁰⁵ Psal. l, 7. ¹⁰⁶ [Cor. x, 25. ¹⁰⁷ p. 470. ¹⁰⁸ p. 471. ¹⁰⁹ p. 472, 473. ¹¹⁰ p. 474. ¹¹¹ p. 475. ¹¹² p. 476.

teri florida oblatione comparat, *Stromata* a se inscriptos fuisse testatur, aperitque quomodo et quæ utilitas ex eis possit comparari.

Ad suum dehinc argumentum aggressus, docet fidem aliam bonam esse, aliam vero malam; bonam quoque esse continentiam, atque abstinere ab injustitia esse salutis principium⁷⁷. Deinde vero quamvis sapientia, inquit ille, in homine « gnostico, » et perfectio, qui « angelis tempore et indumento » minor est, a scientia non differat; solus tamen Deus est proprie sapiens, a quo veritas, quam « gnosticus » amat, ad hominem derivatur. Is enim non solum corpore, quo ad terram tendit, quemadmodum bellua constat, sed etiam anima, qua a corporeis cupiditatibus, atque a metu et labore aversus, ac vera philosophia eruditus, ad Deum attollitur⁷⁸. Neque tamen idcirco timor, neque lex de eo sancita malum quid dici possunt. Hunc enimvero errorem, jam a se confutatum, Clemens noster rursus refellit, et explicat quomodo lex justo bonoque viro non sit posita.

Corporis itaque, uti ille pergit, et animæ, quibus homo compositus est, separatio est illius mors naturalis, spiritualis vero peccatum, a quo etiam quando separatur, spiritualis ejus vita est. At Christianus philosophus toto vitæ suæ tempore illam animæ corporisque sui ita meditatur separationem, ut in carne vitam agens, mundo sit mortuus et in cælo versetur⁷⁹. Quapropter nullo unquam mortis metu veram fidei nostræ doctrinam aut Christum negabit; sed propter summum Dei amorem et charitatem martyrium mortisque supplicium constantissime perferet. Et id quidem perfectum charitatis opus, et « consummationem, » *τελειωσιν*, vocamus. Nec mirum sane, quandoquidem veteres Græci in bello mortuos laudibus prosequerantur⁸⁰. Porro autem ita etiam Christiani sunt martyres, qui qualibet morte defuncti, mandatis Christi semper paruerunt, terrena omnia despiciunt habentes, ac « fidem, tanquam sanguinem per totam vitam, et etiam in exitu » profundentes⁸¹.

Verum huic orthodoxæ de martyrio doctrinæ erant duo e diametro sibi invicem oppositi hæreticorum errores. Quidam enim dicitabant idem esse Christum morte confiteri, ac violentas sibi afferre manus. Alii vero in Creatoris odium morti sese ultro et sponte sua offerebant. Probat autem Clemens hos nomine tenus Christianos esse, nec magis dici posse martyres, quam Indorum gymnosopistas, qui se temere in ignem dabant præcipites. In corpus itaque, cujus recta compositio ad ingenii solertiam confert, hi præstare omnino invehuntur. Neque enim huic errori, uti falso opinabantur, suffragatus est Plato, qui expresse docuit corporis, per quod recte vivere licet, gerendam esse curam. Errorem quoque Stoicorum, qui animam ullo modo a corpore affici negantes, omnia *ἀδιάφορα*, indifferentia esse volebant, Clemens retundit cum exemplo Jobi, tum Apostoli verbis, quibus martyrium docuit esse « conversionis gloriosæ sanctificationem exemplar⁸². » Et vero, quoniam dolor et paupertas imperfectos homines a virtutis exercitatione avocat, ad quam eos sanitas et rerum abundantia allicit, hinc Clemens infert corpus propter animam esse curæ habendum. Deinde vero, quia voluptas et dolor ex natura sua neque bona sunt, neque mala, idcirco martyr præsentem dolorem spe voluptatis futuræ levat ac removet⁸³. Quod quidem auctor noster ut planius faciat, quid de sanitate, paupertate et divitiis a quibusdam paganis scriptoribus traditum sit, paucis repræsentat. Longe autem fusius ille enucleat in quo secundum Christum posita sit vera beataque paupertas, veræque divi-

tiæ, et quid sit animam suam perdere aut invenire⁸⁴.

Stoici porro, prosequitur Clemens, dicunt animam in sapientiam mutari; Plato autem conversionem ejus fieri ex nocturno die, sive tenebrosa luce ad perfectum Dei lumen et cognitionem⁸⁵. Alii denique philosophi homini permittunt animam a corpore ita abducere, ut nulla amplius reliqua sit spes actionis. At Christianus martyr ad supplicium propter Christi confessionem petitus, nullus unquam dubitat ab omni malo actu cessare, ac hominum minis Dei præferre dilectionem. Tunc autem ille Dominicum istud implet præceptum: « Vade, vende omnia, quæ habes⁸⁶, » *τὰ ὑπάρχοντα*. Atque id quidem Clemens breviter edisserit, ostenditque illud sine charitate non posse observari.

Qui ergo neque propter metum supplicii, neque propter doni alicujus promissionem ad salutare verbum accedunt, hi a dextris sanctuarii stant; qui autem donis ducuntur, mercenarii sunt, stantque a sinistris; et hi quidem ad imaginem, illi vero ad Christi similitudinem. Utrique porro Lazari ex divitis parabola designantur, dicunturque servire vel Domino **117** vel mammonæ⁸⁷. At secundi quidem ad cœnam vocati non veniunt, et vulpes, quemadmodum primi volucres, appellantur. Paupertatis tamen, si æquo animo non feratur, innumera sunt, sicuti divitiarum, gloriæ et conjugii sollicitudines, quadripartiti seminis parabola denotata. Omnibus itaque, quæ accidunt, ita utendum est, ut toto corde credentes, totoque animo tranquilli, per bonam vitam « gnosticam » ad æternæ vitæ habitum exerceamur. Et hoc sane ut omnibus persuadeat, paucis Clemens noster edisserit qui sint thesauri in terra, sicuti Christus docet, non congregandi, et quis thesaurus in cælo non deficiens⁸⁸.

Quamohrem qui propter justitiam pauperes esse volunt, illi utique audierunt quid contra nimiam divitiarum sollicitudinem et avaritiam, quid de Zacchæo, vel ut quidam opinabantur, Matthia publicanorum principe, quid de vidua duos nummos in gazophylacium projiciente, idem Christus Dominus pronuntiaverit.

Hæc porro Clemens ad primæ beatitudinis evangelicæ explicationem se scripsisse palam significat⁸⁹. Inde ad secundam venit, docetque qui sint illi « mites, » quos Christus beatos terramque possessuros esse asserit. Ibi autem varias patefacit mercedis mansionumque cœlestium pro diversis hominum meritis differentias⁹⁰. Tertia vero beatitudo, prosequitur Clemens, est « lugentium, » videlicet eorum qui vitæ malæ actæ pœnitentia, quam ille exponit, sincere ducuntur. Quarta « misericordes, » hoc est illos, qui quantum in se est aliis opera ferunt, beatos prædicat. Quinta « mundos corde, » qui rejectis cupiditatibus et cogitationibus mundi, ad Dei veniunt cognitionem et contemplationem. Sexta « pacificos, » qui cupiditatem, iram, aliasque animi affectiones ita mansuefecerunt, ut piam sanctamque vitam semper agant⁹¹.

In ultima tandem beatitudine eorum, qui « propter justitiam persecutionem patiuntur, » exponenda diutius Clemens immoratur, probatque illos esse qui inflictos propter Christianam professionem cruciatus constanti patientia et magna animi alacritate sustinent. Quælibet autem tentatio, inquit, est occasio martyrii, et qui Dei mandatis morem non gerit, hic Deum negando seipsum abnegat, estque infidelis et hypocrita⁹². At qui Deum diligit, seipsum diligit, et qui pro Christo Salvatore moritur, propter suam moritur salutem et frater appellatur. Quicumque porro mandata Dei exsequi-

⁷⁷ p. 477. ⁷⁸ p. 478. ⁷⁹ p. 479. ⁸⁰ p. 480. ⁸¹ p. 481. ⁸² p. 482. ⁸³ p. 483. ⁸⁴ p. 484. ⁸⁵ p. 485.

⁸⁶ Matth. xix, 21. ⁸⁷ p. 486. ⁸⁸ p. 487. ⁸⁹ p. 488. ⁹⁰ p. 489. ⁹¹ p. 490. ⁹² p. 491.

tur, is ipsiusmet Dei, cui credit, martyr et testis est.

In eos itaque qui martyrium condemnabant Clemens insurgit, atque illos nescire et illud esse veræ vitæ principium, et pie viventibus honores post mortem, sicut et impiis supplicia, decerni ¹⁰. Et hoc quidem ab illo non solum ex sacris nostris auctoribus, sed etiam paganis, videlicet Theano Pythagorica et Platone, probatur. Hinc postquam castigavit Telephum, qui unicam esse ad inferos viam dixerat, planum omnibus ex Aristophane, Epicharmo, atque ex Matthæo et Paulo facit, quam infelix, misera et brevis sit infidelium hominum vita. Verum recte nos admonet inde cum Marcione nullum inferre posse malum esse creaturam, sed eos revera esse beatos et felices, qui martyrio vitam posuerint ¹¹.

Non audiendi itaque ii sunt, qui fieri non posse existimant ut imbecilla caro potestatibus et dominationum spiritibus resistat. Nam id Dei ope et auxilio omnibus facile est, modo tamen in eo fiduciam habeant. Quid vero, quod et hoc ipsum non ita difficiliter posse fieri auctor noster paganorum poetarum et aliorum testimonio, atque ipso etiam Indorum philosophorum exemplo confirmat ¹²? Cum autem, teste Heraclito poeta, servorum sit mortem timere, Clemens ex Apostolo docet Christianum nec habere amplius servitutis spiritum in timorem, nec servire peccato; sed illum virtutis, dilectionis et sobrietatis donatum esse spiritu, quo omnia etiam durissima patienter ferendo, beatus, uti de justo homine scribit Plato, futurus est.

« Gnosticus » igitur etiamsi afficiatur contumeliis, spoliatione honorum, exilio et morte, nihilominus a libertate et a summa in Deum charitate, quæ tertius perfectionis illius gradus est, nunquam divellitur ¹³. Gentilium autem, qui omnia fatali necessitate obvenire somniaverant, pervicaciam Clemens obiter increpat. Subinde vero his, inquit, qui ad perfectionem contendunt, proponitur ἡ ῥωσῆς ἡ λογική, cognitio rationalis, cuius fundamentum est sancta Trinitas, fides, spes, et utraque major charitas. Qui porro hac præditus est, omnia quidem ei licent, sed propter infirmam aliorum conscientiam a quibusdam abstinere, omnia ad Dei facit gloriam, pugnat armis spiritualibus contra « altitudinem », quamlibet, « adversus cognitionem Dei sese extolentem », nullamque afflictionem, nullum periculum, nullumque casum formidat ¹⁴. Neque id ulli mirum plane esse debet. Plurimi siquidem pagani homines, nimirum Æsopii, Macedones, Lacones, Zeno Eleates, Theodotus Pythagoreus, Paulus Lacydis familiaris, Posthumus Romanus, Anaxarchus, et legatus ad Zamolxim mittendus, acerbissima tormenta constantissime pertulerunt ¹⁵.

Porro autem plena est Ecclesia Christianis philosophis tum viris tum mulieribus, qui totam vitam in mortis meditatione ad Christum excitante consumunt. Quæ quidem philosophia ab omnibus utriusque sexus, sive barbaris, sive Græcis, comparari potest. Non minus etenim feminis quam viris temperantia aliæque omnes virtutes, secundum tamen sexus differentiam, communes esse debent; et his æque ac illis adversus vitia et carnis illecebras pugnandum est ¹⁶. A feminis itaque fortitudo et magni animi virtus desideratur quidem, sed non ea quæ in Amazonis Sauromatidis, Sacidibus et Iberiis celebratur. Omnibus igitur et singulis, ad felicitatem contententibus, Christiane philosophandum est ¹⁷. Temere ergo Euripides, atque etiam Homerus modo bene, modo male, canunt de mulieribus. Harum autem et virorum, parentum et filiorum, servorum et dominorum, ac tandem mutua singulorum in se invicem Clemens enucleat officia, quibus super om-

nia charitas et pax Christi in omnium gratis erga Deum cordibus regnet ¹⁸. Atque ibi obiter ingrati in Opificem Marcionis errorem refellit.

Ex his itaque, inquit ille, liquido intelligitur quæ sit fidei unitas et Christiana perfectio. Quocirca quilibet Christianus, sive vir, sive mulier, tametsi bonorum ac facultatum omnium jactura extremaque supplicia immineant, nunquam a religione, pietate et vero Dei cultu deterrebitur, atque in iis usque ad mortem eo constantius perseverabit, quo magis illum aliqui ab iis arcere conati fuerint ¹⁹. Neque enim ad aliud ille unquam collineabit, quam ad id quod recte honesteque, quidquid aliis secus videatur, fieri ²⁰ potest. Quod quidem Clemens firmat auctoritate Epicuri, qui docuit ab omnibus et omni tempore philosophandum.

Tum continuo ille nobis exhibet Christi Domini de martyrio publicaque nostræ fidei confessione verba, quæ ab Heracleone partim bene, partim male explicari demonstrat, ac tandem martyrium sibi peccatorum cum gloria expurgationem videri concludit ²¹. Eam sane ob causam apostoli Christum, qui pro infidelibus mortis « calicem bibit » imitantes, pro iis quas fundaverunt ecclesiis passi sunt. Illorum autem vestigiis insistentes « gnostici », vitam agunt adeo sanctam et a peccato sic alienam ut si casus aliquis pro Ecclesia patiendi sese offerat, tunc pro Dei amore tormenta mortemque obeant ²².

Christus itaque ubi eos dicit esse fugiendos qui nos « persecuti fuerint », his quidem verbis non significat malum esse aliquod « persecutionem », ac mortem pro ipso « pati »; sed nobis cavendum ne temere et inconsulto certæ morti ultro nos offerentes, tyrannis peccandi atque injuste nos interficiendi occasionem præbeamus. Atque ad id efficacius stabilendum Christi utitur auctoritate, qua ille auferenti pallium præcipit dari et tunicam.

At, inquebant, cur Christiani torti sunt et necati, si Deus eorum curam gerebat? Respondet Clemens nos nequitiam existimare Deum velle, ut Christiani hos inciderent in casus; sed ipsorum futuros illis prænuutiasse cruciatus et tormenta, quibus ad æternam, quam eis promittebat, pervenirent hereditatem ²³. Quid vero, quod et ipsimet pagani suppliciiis aliquando afficiebantur?

Quid tum aiebant pagani? Nam hi malefici erant. Optime quidem, pergit Clemens. Christiani igitur si propter justitiam poenas iniquis iudicibus dederunt, quid inde contra æquissimi Dei providentiam? Nonne tyrannis fas erat causam examinare Christianorum, nec in eos ob solam Christianæ religionis professionem iniquissimum ferre iudicium?

Cur ergo, instabant pagani, tunc Christianis nihil ferebatur auxilii? Quia nulla, inquit Clemens, injuria affecti, gratias tyrannis idcirco habere debebant, quod sibi ad Deum æternamque vitam celerius commigrandi darent occasionem. Et vero illos nullis, etiam exquisitissimis, suppliciis lædi Anyti Melitice exemplis, et Scripturæ auctoritate invictè asserit.

Tum deinde ille falsam et hæreticam Basilidis de martyrio opinionem fusius exagitat et funditus evertit ²⁴. Monet tamen se de ea alibi rursus disputaturum. Nec leviori sane ictu concutit errorem Valentini ²⁵, qui martyrium ideo aspernabatur, quia sectatores suos, ab initio immortales, genus esse electum; catholicos autem tam ille, quam ipsi Phryges, de quibus in tractatu de prophetia sermonem Clemens habiturum se esse spondet ²⁶, animales esse garriebat; atque inde discipulos suos ut mortem a Creatore, de quo alibi dicendum, profectum dissolverent, venisse perperam colligebat.

¹⁰ p. 492. ¹¹ p. 493. ¹² p. 494. ¹³ p. 495. ¹⁴ p. 496. ¹⁵ p. 497. ¹⁶ p. 498. ¹⁷ p. 499. ¹⁸ p. 500. ¹⁹ p. 501. ²⁰ p. 502, 503. ²¹ p. 504. ²² p. 505. ²³ p. 506 et seq. ²⁴ p. 509, 510. ²⁵ p. 511.

Perfectus ergo Christianus, uti ex jam dictis Clemens conficit, debet mandata Dei per charitatem exsequendo, ad divinam tendere amicitiam. Debet etiam inimicum, quatenus homo et Dei opus est, diligere, minime vero illius peccata, quæ nec substantia aliqua, nec Dei opus dici possunt. Non debet autem aliena concupiscere, non ideo certe quia mala, nec a Deo sint, sed quia recte terrenis bonis utendum. Debet insuper eis, a quibus male afficitur, benedicere, et erga adversarium, non quidem, uti quidam opinabantur, corpus suum, sed pravos homines, quibuscum versari tenetur, esse benevolus²⁶. Nihil denique quodcumque acciderit, illum a charitate Dei separare debet.

« Habes, » prosequitur auctor noster, συγκαταλαίωσιν γνωστικῷ μάρτυρος, « summam martyris gnostici, » seu cognitione præditi. Duplex porro, inquit, est cognitio, una cum omnibus communis, qua videlicet verus agnoscitur Deus; altera paucorum, qui putant licere cibis vesci falso numini immolatis, a quibus abstinendum apostoli lata lege sanciverunt. Quamvis autem id aliquando licitum esset, ab his tamen propter infirmam aliorum conscientiam abstinere debemus²⁷.

Docet præterea Apostolus communem fidei doctrinam esse odorem cognitionis, quæ Velus Testamentum legentes nondumque ad Dominum conversos fugit. Ab hac vero Clemens distinguit « gnostici » et martyris perfectionem, et in quo ea sita sit, explicat auctoritate Joannis et Pauli, præsertim in sua ad Hebræos Epistola, necnon et ex Sapientie libro, ubi martyrium gloriosa, uti dictum est, expurgatio esse perhibetur²⁸. Quamdam quoque ejusdem « gnostici » formam in Clementis, quem apostolum vocat, Ad Corinthios Epistola pulchre exhiberi auctor noster pluribus demonstrat; atque ea quæ ab illo hac in epistola de perfecta charitate scripta sunt, rursus Pauli testimonio confirmat²⁹.

Scriptis porro cum hæc ille mandaret, in mentem ipsi venit quidam « gnosticus, » cujus falsa opinio erat, eum qui mulierem « ad concupiscendum » aspexerat, non peccasse, nisi cupiditatem actione aliquando sive somniando sive vigilando expleverit³⁰. Hunc autem errorem ut refellat, primo Borchoridis de adolescente, qui in somnis libidinem cum meretrice explevisse visus sibi fuerat, judicium proponit. Dehinc planum facit quis aspectus mulieris malus sit, aut bonus; et observat appetitionem a cupiditate ita discerni, ut hæc tribuatur voluptati et intemperantiae, illa vero sit ex ratione motus, et in iis quæ secundum naturam sunt constitutur³¹. Denique qui omnis vitii et animi perturbationis expertes, ac cognitione et bonis operibus ornati sunt, hos dicit esse beatos atque ad Deum transiituri.

Perfectionis autem istius tam vir quam mulier possunt esse participes. Quod quidem luculentissime ab auctore nostro variis probatur³² exemplis: Moysis, qui maluit una cum populo mori quam solus esse salvus et incolumis; Judithæ, quæ pro patria imminens vitæ periculum contempsit; Esther, Susannæ et Moysis sororis; necnon et ethnicarum mulierum Lysidicæ, Philoteræ, Leænæ Atticæ, Telesillæ poetrix, Danai filiarum, Atalantæ, Anticleæ, Alcestidis, Macerizæ, Hyacinthidum, Theanus Pythagoricæ, Themisto, Myæ Theanus filiz, Arignotes, Diodori filiarum, quæ Menexeno, Argia, Theognis, Artemisia et Pantaclea vocabantur. Deinde vero Cynicæ Hipparchizæ, Aretes Cyreniæ, Lastheniz Arcadiæ, Axiothæ, ac demum Aspasiz, ex quibus plures philosophabantur. Alias plures Clemens se præmittere testatur poetrias Corinnani, Telesillam, Myam et Sappho; pictrices Irenem et Anaxandram. Quid vero, quod Cleobuli filia pater-

A norum lavabat pedes hospitum, et Sara Abraham uxore subcinericio panes angelis paravit, ac puellas regizæ 119 apud Hebræos oves pascebant; quemadmodum Homerus Nausicaam ad labra ivisse cecinit?

Tum Clemens exponit quomodo mulier quæ a viro quominus ipsa vel ejus ancilla virtuti operam det, prohiberi non potest, sese erga eum gerere, illique obedire debeat³³. Ex Euripide autem ille patefacit quid mulieri, quæ cum honestate virum suum amat, agendum sit. Deinde describit et ostendit quomodo conjugium possit esse sanctum et felix, ac quo etiam modo mulier, si marito ut pie religioque vivat persuadere non possit, sese debeat exhibere. Denique latas ab Apostolo conjugibus leges et præcepta summarini enucleat³⁴.

Cum itaque unus sit viri ac mulieris finis et scopus, ex Petri Paulique Epistolis pandit quis sit homo vere perfectus. Quia vero varii sunt gradus perfectionis, Clemens ingenue fatetur sibi penitus esse incomptum, an aliquis unquam præter Christum Dominum attigerit summum perfectionis apicem. Verumtamen haud dubitanter affirmat veteris perfectionem legis Christianæ religionis professione comparari³⁵. Christianus vero perfectus est, si lege illa tanquam gradu ad perfectionem utens, et illam, uti par est, mente percipiens, vitam recte instituat. Ad perfectionis autem fastigium perveniet, si summa in Deum charitate pro Christi nominis confessione mortem profuso sanguine lenter obierit.

Quæ autem sint vitæ illius perfectæ seu « gnosticæ » prolusiones atque præexercitationes, et quomodo, dum in hac vita degimus, nobis ut in virum perfectum et in Christi plenitudinem occurramus adnendum sit, perspicue auctor noster Pauli auctoritate demonstrat³⁶. At ex eodem apostolo scite animadvertit varia esse perfectionis genera, et alia quidem prophetæ, alia justi hominis, alia martyris, alia doctoris; sed apostolos in omnibus fuisse perfectissimos³⁷. Verum quoslibet tamen ille monitos esse vult Pauli, cæteris apostolis recentioris, scripta ex veteri pendere testamento, illudque ab hominibus Hebræis, nisi in Christum crediderint, percipi et comprehendere non posse.

Intelligentis porro ac perspicacis « gnostici » primum opus, cæterorumque actuum ejus basis et fundamentum est abstinere a malis; deinde nihil boni neque propter metum, neque propter præmissam spem honoris aut mercedem agere; sed ipsam propter se expetere Dei cognitionem³⁸. Nam οὐσία τοῦ γινώσκοντος « essentia cognoscentis, » ait Clemens, est perpetuo et ulla absque intermissione Deum contemplari. Quamobrem si quis per hypotheseis, quod tamen fieri non potest, æternam salutem a cognitione Dei junctam proposuerit « gnostico, » hic nihil plane hæsitans Dei cognitionem eligit. Perfectus igitur homo nihil propter usus proprios, aut gloriam et famam, aut mercedem sive ab hominibus sive a Deo accipiendam, sed propter id tantummodo, quod pulchrum et honestum est, agens, erga justos et injustos semper justus et beneficus, vitam traducet suam. Qui autem sic vivit, « ille, » juxta Clementis sententiam, « non est amplius continens, sed ad habitum ἀπαθείας, impatibilitatis, pervenit, ut divinam figuram induat³⁹. » Anima enim illius, quoad fieri potest, Deo assimilatur, si iis, quæ sunt eadem, semper intendat, atque ad res corporeas, quibus varia sit ejus affectio, non convertatur.

Quamobrem sive vigilando sive dormiendo eadem ipsius anima visis et somniis minime mota, et ab omni perturbatione prorsus vacua, semper pura et immaculata perseverat. Qua quidem ratione nox σὺπνον vocatur, et maxime noctu peraguntur

²⁶ p. 512. ²⁷ p. 513. ²⁸ p. 514, 515. ²⁹ p. 516 et seq. ³⁰ p. 520. ³¹ p. 521. ³² p. 522, 523. ³³ p. 524. ³⁴ p. 525. ³⁵ p. 526. ³⁶ p. 527. ³⁷ p. 528. ³⁸ p. 529. ³⁹ p. 530.

mysteria, quandoquidem tum anima, a sensibus prorsus abstracta et ad seipsam conversa, prudentiæ magis est particeps. De morte autem idem ac de somno dicendum. Mors quippe, teste Heraclito, animæ abscessus magis, somnus vero minus significat⁴⁴. Quapropter Apostolus Filium Dei allegorice diem et lucem, et præcepta arma lucis appellavit. Simili quoque metaphora homines olim jubebantur ad sacrificia et preces splendidi ac mundi accedere, mosque Judæorum erat ut in lecto sæpe abluerentur. Verum perfecta mundities non corporis est, sed mentis, videlicet operum, cogitationum et sermonum; ita ut etiam in somnis sit peccato vacuatis. Sufficiens vero purgatio et peccati admissi poenitentia ea est, qua mentem a prioribus delictis et ab iis quæ sensus delectant penitus avertimus. Quod quidem ipsa confirmat ἐπιστήμη et πίστις etymologia, quæ ex statione et quiete dicitur. Verumenimvero illa hominis mentem ita sistit, ut omni prorsus seu suppliciorum seu pravorum hominum timore deposito, justus semper maneat. Quamobrem Clemens absurdum penitus proscribit errorem Epicuri, qui putabat hominem sapientem posse aliis, modo id penitus latere sciverit, facere injuriam. Quinimo ipsemet Clemens præterea contendit eum, qui spe mercedis sicut et metu ab injustitia abstinet, sua sponte non esse bonum⁴⁵.

Bonorum autem, inquit ille, seu malorum post mortem futurorum spes ab ethnicis philosophis, non solum Pythagoræ sectatoribus, verum etiam Heraclito et Platone agnita est. Hæc autem, ut testatur Apostolus, non confundit. Qui autem vocationi suæ morem simpliciter sincereque gerit, is neque propter metum, neque propter lucrum aut delectationem, sed dilectione tractus Dei, eum pie colit ac veneratur. Quapropter etiamsi vetita impune agendi potestatem a Deo acceperit, ille tamen, utpote qui honestum ex seipso amandum esse noverit, in suum nunquam animum inducet ut aliquid præter rationem agat. Et vero persuasum omnino habet res creatas, sicut et legitimum conjugium ac liberorum procreationem, quidquid hæretici contrariant, esse quidem bona, sed præstantius esse divina assimilatione, ἀπαθή, nullis perturbationibus obnoxium, καὶ ἐνάπερον, et virtute præditum fieri⁴⁶. Manifestum deinde Clemens facit, quid hac lege « Non concupisces, » significetur, et quæ sit « gnostici » ad Deum precatio, qua et a cupiditate liberari, et ipsimet Deo conjungi, ac paucis, tametsi creata omnia bona sint, contentum esse postulat.

Tum auctor, rursus Apostoli auctoritate fulius, asserit res creatas esse quidem bonas, tametsi aliæ aliis sint revera meliores⁴⁷. Subdit autem ea, quæ necessaria nobis sunt, Dei benignitate esse paratu facilia. A Democrito itaque illud, cuius ipse rationem jam reddiderat, observat pulchre omnino dictum, « naturam et doctrinam rem esse persimilem, » Uriusque autem Deus prima et secunda creatione auctor est. Porro autem cum ea quæ mentis sunt a nobis eligi debeant, inde Clemens colligit quæque honesta videri jucundissima, et illa hæc præbere animi tranquillitatem, qua homo, uti Psalmista¹²⁰ et Empedocles testificantur, in Deum credit.

Duplex autem homo distinguendus est: primus a Deo ex congeniti spiritus idea naturaliter perfectus qui, sicuti Adam creatus, omnibus est utique communis; alter vero homo singularis est, qui ex forma eorum, quæ elegerit, proprium accipit characterem⁴⁸. Hic autem ex natura sua variis animi perturbationibus et motibus, quæ in Deum cadere non possunt, plane obnoxius, dici potest multiplex. Verum

A si hæc virtute domuerit, sit immutabilis; atque idcirco unicus, et quoad fieri potest, Deo similis ac Deus efficitur. Is vero « gnostica » natura sua Deum ad se attrahit, eum colit, et sincera sua purgatione ipsum sancte contempletur.

Cæterum, quia in cujuslibet hominis libera potestate situm est Deo credere vel non credere, ac præcepta illius observare aut transgredi, ille idcirco propter recte vel male facta aut laudem meretur aut vituperationem; ac propter peccata, quæ tamen omnia, quidquid Basilides secus somniaverit, baptismate dimitti certum est, merito poenæ afficitur. Triplicem autem ob rationem, quemadmodum duplici modo, peccata post baptismum admissa castigantur; quæ vero ante illum perpetrata sunt, dicuntur expurgari. At qui peccato minime inquinatus immortalem Dei naturam contempletur, ille beatus est, et, ut ait Plato, inter homines Deus erit; vel cum Christo angelus, et solus prudens, Dei voluntatem indefessa contemplatione semper considerat⁴⁹.

Nec est sane quod quis objiciat nos non posse ad Dei, qui demonstrari nequit, pervenire cognitionem. Nam per Filium ejus ac infinitas ejusdem Filii perfectiones, illum agnoscere, ei credere, atque ita ipsi conjungi possumus. Verum si de illo dubitemus aut ei non credamus, ab ipso disjungimur, nec sumus Levitæ, seu alienigenæ, qui in sancta non ingrediuntur. Etenim qui crediderint et vitam puram duxerint, ii veri sunt Dei sacerdotes et Levitæ, quibus mortuos tangere vetitum est; aut si tetigerint, jubentur die septimo purgari, et octavo offerre « propitiationem⁵⁰. » Qua quidem lege significatur a « gnostico » nuntium peccatis et mundanis rebus esse mittendum, atque in ea, quæ in baptismo accepta fuit, perfecta corporis et animæ sanctitate ac iustitia, quæ idem est ac pax et tranquillitas, ad mortem usque perseverandum.

C In hujusce vero assertionis confirmationem Clemens profert hæc Jobi verba: « Nudus egressus ex utero, » etc., ac nominis Rebeccæ et Melchisedecis etymologiam, ipsiusque Basilidis testimonium⁵¹. Denique postquam mysteria nostra paginis, qui et sua etiam alios celabant, occultanda esse nos admonuit, ipse ad moralia transit præcepta.

Docet itaque Servatorem nostrum, qui mysteris nos initiat, solum esse præceptorem nostrum, quemadmodum Deus, principii expers, universorum est principium. Hæreticos igitur qui corpus vituperabant hinc arguit, quia non solum recta est illius constitutio et compositio, sed animam quoque suscipit, Deo pretiosissimam, virtutumque, quibus circa Deum versetur, revera capacem. Quapropter si Isaias carnem vocat senum et feni florem, his ille verbis eos notat qui secundum carnem, ut ait Apostolus, in peccatis ambulant. Fatetur tamen animam esse potius hominis partem, cui proinde bonæ actiones ascribuntur. At quoniam illa, quam quidem Basilides natura sua semper mundam esse perperam asseruit, in corpore peregrinatur, idcirco sapiens homo, et « gnosticus, » illud ne nimia indulgentia corrumpatur, severe castigat; ac in mundo tanquam hospes in diversorio, quod cito relicturus est, commorans, nunquam retro conversus longiorisque moræ impatiens, et cum Apostolo ingemiscens, ad coelestem mansionem et felicitatem semper aspirat⁵². De hac autem felicitate quid Epicharmus et Pindarus cecinerunt, obiter Clemens animadvertit; et eos redarguit, qui stulte animas e cælo in terram, ut ibi puniantur, delapsas esse contendebant.

Dehinc perspicuum ille facit⁵³, « gnosticum » pie, uti dictum est, viventem Deo assimilari, esseque electum et spiritualem, contra vero peccato-

⁴⁴ p. 531. ⁴⁵ p. 532. ⁴⁶ p. 533. ⁴⁷ p. 534. ⁴⁸ p. 535. ⁴⁹ p. 537. ⁵⁰ p. 539. ⁵¹ p. 539; Job i, 21. ⁵² p. 540 et 541. ⁵³ p. 542.

rem et impium esse terram et cinerem; illum a Deo exaudiri, hunc autem minime, sed ab eodem Deo, quidquid secus hæretici sentiant, pœnis merito affici. Ibi vero refert Pythagoræ de precatione effatum, sed de ea inferius se disputaturum pollicetur⁵³. Interim vero suadet ut opera nostra clament et luceant, additque « gnosticum » debere, quoad fieri potest, Deum imitari. Denique sibi ait videri electos a poetis appellari « Deiformes, θεοῦς, deos, Deo æquales et similes, ac consilio Jovi pares; » sed se a Christo postulare, ut in sanctam Jerusalem tollatur. Hæc quippe sola dici potest civitas, cujus apud poetas Hyperboræ et Arimaspiæ civitates, campique Elvsi imagines sunt, sicut et Platonis quoque rempublicam in cœlo tanquam exemplar positam novimus.

ARTICULUS V.

Analysis libri quinti.

His de « gnostico » ita prælibatis, ad alia Clemens properat⁵⁴. Sed ad fidem tamen reversus, eos plane confutat qui eam a cognitione sic distinguebant, ut hæc de Spiritu sancto et illa de Filio Dei esset. Nostra siquidem in Filium fides nec sine cognitione, nec vice versa cognitio illius sine fide, quemadmodum Pater sine Filio, esse non potest. Nos autem in hoc revera fideles sumus, quod a nemine, « gnostici » vero in eo, quod a paucis creditur et cognoscitur. Porro autem animæ tantum auribus percipitur fides, quæ quidem quando dictis credimus, communis et imperfecta est, ac præceptorum observatione fit perfecta.

Tum deinde Clemens Basilidis, Valentini et Marcionis de fide errores expolit, ac docet stultas horum hæreticorum vitandas esse questiones⁵⁵. Sed ea quæstio optima est, quæ cum fide ita convenit, ut super hanc magnifica veritatis cognitio ædificetur. Tunc autem fides firmatur et stabilitur, cum tollitur omnis dubitatio. At porro quædam in dubium et quæstionem possunt, alia vero non possunt vocari⁵⁶. Nonnulla enimvero, sicut Dei providentia, ita omnibus clara et manifesta sunt, ut nulla probatione indigeant. Ex his autem Clemens colligit Deo etiam sine probationibus credendum, sed infideles contentiosi neque illum, neque divinum ejus Verbum intelligentia assequuntur. A nemine quoque, dum corpori alligatur, videri, et in altera tantummodo vita evidenter deprehendi potest⁵⁷. Quamobrem Servator in hunc mundum missus est, ut arcanum magis providentiæ et viam veritatis dociles et pæcificos homines doceret. Merito itaque Numa Pompilius omnium primus templum fidei et pacis posuit; Abraham autem in Deum fides ad justitiam reputata est. **121** Quid vero, quod Agri-gen-tinus poeta laudibus fidem celebrat? Apostolus vero hortatur ut fides nostra non in humana sit sapientia, sed in Dei virtute, qua sola et sine demonstratione æternam possumus obtinere salutem⁵⁸. Quam quidem futuram piorum salutem, et impiorum per ignem, vel, ut aiunt Stoici, ἐκπύρωσιν, « exustionem, » atque etiam terræ per ignem et aquam expurgationem pagani ex sacris nostris Scripturis didicerunt. Quinimo apostolatæ angelî mulieribus, quarum capti sunt amore, et ea omnia annuntiarunt, et alia quæcunque ipsimet noverant⁵⁹.

Cæterum nostra fides nec sola nec otiosa esse debet, sed inquisitione præterea opus est, uti ex Lucæ Evangelio, ethnicisque poetis Sophocle, Menandro, Timone, Clemens demonstrat⁶⁰. Verum pulchre ille nos admonet non ad lites intendendas esse inquirendum, neque fidem omnibus temere habendam. Nam Deus cum iis tantum se communi-

cat, qui cum puritate, simplicitate et charitate ipsum audierint.

Et his quidem de fide ita disputatis, jam tempus, ait Clemens, esset de spe charitateque disserendi⁶¹. Sed ne prolixior foret oratio, sufficiat, inquit, ex Platone adnotasse certam futuræ immortalis vitæ spem nobis dari; duplicemque esse amorem et charitatem, quarum altera terrestris, qua corpus; altera autem cœlestis, qua anima et virtus generatur; et hæc quidem a Christianis philosophis illustratio ac regeneratio solet appellari. Quibus Clemens ea subnectit quæ de charitate Empedocles apertius, Parmenides vero obscurius cecinerunt. Addit autem ab eo qui sperat, non secus atque ab illo qui credit, videri ea quæ intelligentia percipiuntur et futura sunt. Atque inde concludit id quod pulchrum, honestum et verum est, ac proinde divinum Verbum, quod ipsamet veritatis, vel, ut ait Plato, divina idea est, sola percipi mente et intellectu⁶².

Justo igitur ad quærendam inveniendamque charitatem opus est labore, diligentia, precibus, ac post peccatorum remissionem constanti in toto vitæ suæ curriculo pie sancteque transigendo perseverantia. Platonis quippe testimonio, ac proposita in Evangelio decem virginum parabola illud assertum firmatumque legimus. Et hæc quidem ratio est, cur e vulgo paucissimi a sacris profanisque scriptoribus recte philosophari dicuntur. Hi enimvero sola salutari fide nostra minime contenti, pro veritatis pignore probationes exigunt⁶³. Sed omnino perperam, quandoquidem, ipsismet ethnicis latentibus, sacra mysteria non impiis et immundis, sed puris tantum et expiatis hominibus patefacienda sunt. Ad id autem probandum non modo quædam eorumdem ethnicorum adhibet testimonia, sed ipsam quoque Ægyptiorum variam litteras tradendi methodum, ac diversa illorum, atque etiam Græcorum signa, ænigmata, symbola, oracula et sapientum apophthegmata⁶⁴. Quid vero, quod et poætæ, a prophetis nostris theologia imbuti, hanc symbolicam dicendi rationem, a Psalmista et Apostolo commendatam, sectati sunt? Quid plura? Manifestum adhuc Clemens facit Pythagoram sua symbolica effata et adagia, quæ singulatim hic recenset, ex sacris nostris auctoribus, ex quibus etiam Plato et alii plura quidem dogmata, sed non omnino integra hausserunt, fuisse mutuatum⁶⁵. Denique eodem symbolico loquendi genere usum esse Alcæam, Scytharum regem, in sua ad Byzantinum populum epistola, et in carminibus Euphorionem⁶⁶. Atque ibi Clemens cur Ægyptii sphingas ante templa posuerint, paucis aperit explicatque.

Dehinc ille sacros quoque divinæ nostræ Scripturæ auctores eodem dicendi genere sæpe sapius usos esse ad demonstrandum aggreditur. Verum quia longius esset omnia et singula illius exempla prosequi, ex iis pauca quædam seligit. Ab his itaque, quæ in Jerosolymitano templo erant, explicandis orditur, et enucleat quid significarent τῶν ἐν τῇ περιβόλῃ, et κατὰ τὴν πόλιν διασχευή, quid operimentum, et velum hyacintho, purpura, cocco et hyso variatum⁶⁷; quid thuribulum, et locus medius, in quem soli pontifici ingredi fas erat; quid operculum ante quinque columnas expansum, et velum adyti ad sancta sanctorum, quatuorque columnæ, ac nomen tetragrammatum his, qui adytum ingredi poterant, impositum; quid aureum candelabrum, et mensa panis propositionis⁶⁸; quid arca et cherubinatorum imagines⁶⁹; quid denique vestis talaris, et alia sacerdotalia Hebræi pontificis vestimenta, eorumque induendorum et exuendorum modus⁷⁰.

Ibi autem observat Hebræos pontifices, ex tribu

⁵³ p. 543. ⁵⁴ p. 544. ⁵⁵ p. 546. ⁵⁶ p. 547. ⁵⁷ p. 548. ⁵⁸ p. 549. ⁵⁹ p. 550. ⁶⁰ p. 551. ⁶¹ p. 552. ⁶² p. 553. ⁶³ p. 554, 555. ⁶⁴ p. 556, 557. ⁶⁵ p. 558 et seq. ⁶⁶ p. 561. ⁶⁷ p. 562. ⁶⁸ p. 563. ⁶⁹ p. 564, 565. ⁷⁰ p. 566.

sanctificata spectatissimos, ad Dei electos esse imaginem, quemadmodum ii ungebantur, qui ad regnum et prophetiam assumpti fuerant. Quamobrem Ægyptii non omnibus, sed iis solis mysteria sua divinarumque rerum cognitionem credebant, qui vel futuri reges, vel ex sacerdotibus erant probatissimi. Tum vero brevier Clemens enodat quid eorumdem Ægyptiorum signarent ænigmata et symbola, videlicet navigium, crocodilus, puellus, senex, accipiter, piscis, et diis consecrati oculi atque etiam aures, leo, bos, equus, sphinx, homo, item quatuor animalia, duo scilicet canes, et ibis, atque accipiter⁶⁶.

Alii quoque, pergit auctor noster, philosophiæ dediti, similibus symbolis usi sunt. Idanthuras et egim, Scytharum rex, bellum minitans, murem, ranam, avem, jaculum et aratrum pro litteris misit. Symbolice etiam Anacharsis significavit voluntatem, et adhuc magis linguam cohibendam⁶⁷. Apud Græcos autem Androcydes litteras Ephesias, atque adeo symbolicas invenit. At Dionysius grammaticus scribit duplicis generis esse symbolum: aliud quod verbis, ut Hæphica præcepta; aliud quod rebus ipsis, ut rota et ramus aliquid mystice significant. Symbolica itaque illa interpretatio ad rectam theologiam et pietatem, ad animi solertiam, exercitationis brevitem, atque ad sapientiam ostendendam utilissima est⁶⁸.

Age vero, ipsa quoque puerorum doctrina, in elementis adhuc posita, nimirum bedy, zaps, chton et plectron quatuor elementorum, uti Clemens probat, interpretationem complectitur. Alia quoque secundæ et tertiæ puerilis institutionis verba postquam ille retulit et enucleavit⁶⁹, tum continuo probat Epigenem plures interpretari symbolicos Orphei loquendi modos⁷⁰. Subjungit alios his similes non solum a Pythagoreis usurpari, sed apud philosophos etiam, atque apud poetas passim ac pene innumerabiles occurrere. Ad hæc vero totum eorum libri aliaque Incubrationes, puta Heracliti, Euphorionis, Callimachi et Lycophronis, et aditam scriptoris voluntatem indicant.

Ex Barnabæ porro epistola Clemens ostendit⁷¹ illud præceptum, quo Moyses porco, aquila, accipitre 122 et corvo vesci prohibuit, et hæc ipsius in Exodi libro verba: « Equum et ascensorem projecit in mare⁷², suam habere mysticam significationem et explicationem. Simili quoque modo possunt, teste eodem nostro Clemente, ea explicari, quæ in Genesis libro de patriarcha Joseph, sua tunica exuto, in lacum misso, ac postea vendito leguntur. Quinetiam Joannes Baptista, etiamsi aliis prophetis apertius locutus, tamen ænigmatice dixit se, qui calcei Christi corrigiam solveret, non esse dignum⁷³. Neque porro Romanorum testamenta ab hoc scribendi modo penitus vacasse auctor noster ostendit⁷⁴. Sed vita, inquit, me deficiet, si omnia, quæ infinita sunt, symbolice locutionis exempla proferre voluero. Quamobrem hæc quamvis longiora, nihilominus memoriæ brevitatisque sese adduxisse profutur.

Paganos itaque, qui Christianis non symbolice et ænigmatice, sed clare et dilucide loquendum esse contendebant, acriter variisque rationibus refellit, ac ideo maxime quod illi sua mysteria aliis penitus occultari severissime præciperent. Hipparchus siquidem Pythagoreus, eo quod aperte magistri sui decreta scriptis tradidisset, ex schola pulsus est, et columna ipsi tanquam mortuo imposita. Nec solos tantum apud Pythagoræ aut Platonis sectatores, sed, apud Epicureos etiam, Stoicos et Peripateticos quædam erant arcana, quæ omnibus non permittebant.

A Eadem sane ob rationem nonnulli philosophi, ut Plato, dogmata sua quibusdam fabulis obscure involuta occultarunt⁷⁵. Duplicis quoque generis erat Pythagoræ discipuli, alii audientes, alii mathematici, quibus solis ad germanam ejus philosophiam aditus patebat. Peripatetici etiam duplex distinguebant orationis genus, unum opinabile, aliud demonstrativum, ita ut opinionem et famam a vera gloria et veritate prope discreverint. Et id quidem Parmenides duplicem doctrinæ viam appellat. Musæ tandem Ionicæ dicebant vulgus hominum sequi poetas et uti legibus, optimos vero immortalem gloriam persequi⁷⁶. Quamobrem Paulus, ac postea Barnabas, docuerunt duplicem esse doctrinam, alteram incipientium, perfectorum alteram, quæ mysterium erat aliis absconditum⁷⁷. Ibi autem Clemens scite et obiter animadvertit fuisse jam ab Apostoli tempore non scriptas traditiones. Pergit autem ille, et aliis Scripturæ sacræ verbis idem absconditum et mysticum dicendi genus, huic plane quod de Jove fingitur oppositum, ad bonorum hominum perfectionem conducere ostendit.

Illud porro, ut ex Platone et Apostolo liquet, ideo necessarium erat, quia Deus omnem humanam cognitionem superans nullis verbis exprimi potest⁷⁸. Hinc Plato, priusquam de Deo quæreretur, jubet magnum fieri sacrificium, quod certe aliud non est quam corporis vitiorum affectionumque ejus secretio et amputatio⁷⁹. Hinc Socrates philosophiam, utpote quæ a sensibus nos avocet, meditationem mortis nuncupat. Hinc denique quinquennii silentium a Pythagora constitutum est. Et hæc quidem ex Moyse ab his philosophis accepta fuisse auctor noster advertit.

Plurimi igitur et merito quidem jure vapulant, qui eadem de Deo ac de se ipsis opinari non verentur. Quæ enim de Dei oculis, manibus, pedibus, aliisque membris et affectionibus in Scriptura occurrunt, hæc allegorice, uti Clemens alibi se probaturum promittit, sunt explicanda. Ad sanandos itaque illorum errores sapientia quidem, sed aliorum ope et ministerio invenienda, summæ utilitatis est. Quinam vero illi sint sapientia, cognitione et perfectione ornati, ex Isocrate Clemens pulchre explicat⁸⁰; atque inde concludit γυναικὸν βίον, « guosticam vitam, » a Græcis, etsi eam qualis est non noverint, divini extolli laudibus. At cum nobis constet γυναικὸν rationalem esse cibum, inde ille colligit eos revera esse beatos qui esuriunt sitiuntque justitiam, quia æterno illo cibo saturabuntur.

Tum Clemens aperit quomodo his, quæ de perfectis et imperfectis a se disputata sunt, Euripides mirum in modum assentiat. Quod ut magis magisque eluceat, palam ille facit varios fuisse gradus, quibus pagani mysteriorum suorum participes fiebant⁸¹. Primum siquidem apud illos locum obtinebant expiationes et lustrationes, sicut apud barbaros seu Christianos lavacrum; deinde parva mysteria, quæ erant et doctrinæ fundamentum, et ad alia præparatio. Post hæc in sacris mysteriis nihil amplius discere erat, sed res ipsas comprehendere ac contemplari. Ita etiam Christiani anima expiatione et confessione ad primam procedens intelligentiam, ac deinde res corporeas prætergressa, ad immensum et omnipotentis Dei notitiam et contemplationem utcunque pervenit; ita tamen ut non id, quod ipse est, sed quod non est, cognoscat, nihilque corpori de illo cogitet. Deus quippe nec verbis exprimi, imo vero nec nisi ipso per Filium opitulante cognosci potest.

Triplex porro ille ad divinam contemplationem gradus allegorice significatur tribus illis diebus, qui

⁶⁶ p. 567. ⁶⁷ p. 568. ⁶⁸ p. 569. ⁶⁹ p. 570. ⁷⁰ p. 571. ⁷¹ p. 572. ⁷² Exod. xv, 4. ⁷³ p. 574. ⁷⁴ p. 575. ⁷⁵ p. 576. ⁷⁶ 577, 578. ⁷⁷ p. 579. ⁷⁸ p. 580. ⁷⁹ p. 581. ⁸⁰ p. 582.

bus Abraham ad Isaac filium suum immolandum perrexit⁵⁸. In hac tamen vita Deus cernitur per speculum tantummodo et in ænigmate, in altera autem facie ad faciem videbitur⁵⁹. Quamobrem Moyses voluit unum duntaxat Dei templum ædificari, nulumque in illo poni simulacrum⁶⁰; ac Verbum sacrificia fieri prohibuit, ut unum tantum, contra Basilidis opinionem, mundum a Deo, qui unus est, et sub aspectum non cadit, nulloque loco circumscribitur, conditum fuisse significaret. Huic autem Moysis sententiæ, prosequitur Clemens, subscribere non solum Paulus, sed etiam Euripides et Plato, qui Deum inventu et cognitu difficilem, nec ullis verbis explicari posse asseruit. Et id quidem ille, quemadmodum Orpheus, ex eodem Moyse hauserrat⁶¹. Tum vero Clemens hanc imperviam et occultandam esse Dei cognitionem probat non tantum ex ipsomet Apostolo, ubi nonnulla de tertio, ad quod raptus est, caelo perstringit; verum etiam ex Romanorum ad Corinthios Epistola⁶², ac subnepticiis prophetæ paubus, nec non et aliis cum Apostoli tum Evangelii verbis, atque etiam parabola de fermento in tribus farinæ mensuris abscondito, ac profanis demum scriptoribus Solone et Empedocle⁶³. Quæ quidem auctor noster tribus adhuc confirmat rationum momentis. Non diffidet tamen plura circumferri Dei nomina, sed iis omnibus nihil aliud quam illius omnipotentiam significari contendit. Et certe quomodo illa proprio nomine possit appellari ab homine, qui perfectam de illo scientiam habere non potest⁶⁴?

Restat igitur ut, teste etiam ipsomet Platone, Deum, quem Paulus ignotum esse pronuntiat, divina Verbi illius opitulante gratia cognoscamus. Quamobrem ipsi de Deo Patreque suo et per prophetas et per seipsum loquenti, omnino credendum est⁶⁵. Qui autem ei firmiter credunt, non solum fidem, bonorum operatricem et justæ actionis fundamentum, **123** sed fiduciam quoque consequuntur. Neque porro his ullo plane modo obstant ea quæ contra Aristoteles disputasse nonnullis videtur. Oportet itaque eos, ac quolibet etiam paganos philosophos, qui veritatem didicerunt, per Christum salvos utique fieri. Ex ipsis autem ethnicis scriptoribus Clemens ostendit omnes aliqua, quæ postea apertissime patefacta est, unius omnipotentis Dei cognitione fuisse imbutos⁶⁶. Cæterum Christiano homini credenti quomodo Spiritus sanctus infundatur, et quidnam sit ille Spiritus sanctus, se alibi explicaturum pollicetur.

Inde vero ad retegendam Græcorum ex sacris nostris Scripturis facta ille transit. Primum itaque, ut ille narrat⁶⁷, Stoici ex illis iisdem Scripturis, sed non bene intellectis, Deum, quemadmodum animam, esse corpus et spiritum, ac omnia pervadere acceperunt. Ex iisdem fontibus suum Pythagoras, Aristoteles et Plato de materia, Epicurus de fortuito rerum omnium eventu, Aristoteles de superna nihil amplius extra limes terminos agente Dei providentia⁶⁸, alii vero philosophi et poetæ de supplicii post mortem igne luendis, ac proinde de animæ immortalitate, ac de angelis hominum custodibus et præsidibus dogmata sunt mutuati. Rursus vero ex iisdem sacris libris decerpita sunt alia philosophorum decreta, videlicet mundum esse creatum, diabolum dæmonum principem esse maleficum⁶⁹, duos esse mundos, unum intelligentem et archetypum, alterum qui sub sensus cadit, ad prioris imaginem et exemplar effectum, corpus terrenum esse habitaculum, et animam coëlis inspiratam, atque hominem ad Dei factum fuisse imaginem⁷⁰. Cum autem Moyses aliam dixerit esse Dei imaginem in homine virtutibus ornato et præ-

dko, hinc collegerunt Stoici finem hominis esse secundum naturam vivere, Plato autem et Zeno Deum assimilari, et rursus Plato inter solos bonos esse amicitiam et similitudinem, ac tandem ab intelligente homine hunc optimæ vitæ finem computari, quando ei, quem intelligit, assimilatur.

Quid vero, quod ex Moysis scriptis didicerunt solum id esse bonum quod honestum est, et virtutem ad felicitatem sufficere⁷¹? Ibi porro Clemens observat ab Aristobulo multos conscriptos fuisse libros, ubi philosophiam Peripateticam ex Moysis prophetarumque scriptis delibatam demonstrat. Pergit deinde, et ex illis quoque desloratum ait quod Plato de triplici hominum genere tradidit, unde aliqui triplicem reipublicæ Judæorum, Græcorum et Christianorum formam descriptam esse autumant; quod etiam hic philosophorum omnium facile princeps docet omnes in civitate esse fratres, et vetitum esse iurandum⁷²; quod ipse, et Pythagoras atque Socrates statuerunt non modo mundum a Deo conditum, et ab eo conservari, sed quod illi quoque ipsi, atque Homerus, Callimachus et Hesiodus corpus terrenum asseruerunt⁷³; quod Stoici defluunt ignem esse naturam; quod Homerus de aquæ et terræ separatione cecinit; quod a poetis Epicharmo, vate lyrico, et Arato de Dei omnipotentia, necnon et Homero de mundi creatione, et ab aliis de Jove ipso traditum legitur⁷⁴.

Præterea vero Plato ex Scripturis nostris Patrem, et Filium, ac sanctissimam Trinitatem suis in scriptis modo nescio quo agnovisse videtur. Ipse etiam inde futuram mortuorum resurrectionem, vel animæ per duodecim signa ascensum et descensum prædicavit. Empedocles autem, Heraclitus et Stoici mundum creatum igne consumendum, vel divina providentia administratum memorant⁷⁵. Quid, quod et idem Plato cum hujus vitæ diem nocturnum, et somnum, ac mortem descensum animæ in corpus vocat, cum diei Dominicæ tanquam quietis et æternæ felicitatis meminit, hæc non solum ex Veteri Testamento decerpit, sed et nonnulla in Novo postmodum stabilita divinavit⁷⁶? Septimum porro diem sacrum noverunt non solum Hebræi, sed etiam Græci Hesiodus, Homerus, Callimachus et Solon. Ex sacra adhuc Scriptura delibavit Plato justum hominem in hac scilicet vita pœnis et afflictionibus cruciandum; Antisthenes quoque Deum nemini esse similem; Xenophon vero et Sibylla ipsum a nullo homine videndum, atque Xenophanes illum esse unum et incorporeum⁷⁷. Huc accedit, quod Bacchylides, Cleanthes et Amphion de divina natura et contra idololatriam, Sophocles de Jovis incontinentia, et Heraclitus de hominum ignorantia posteritati mandarunt.

Quid plura? Ex iisdem divinis libris Melanippides didicit Patrem, nempe Deum, esse mortalium miraculum, et animas semper viventes regentem; Plato illum esse ingenitum, unigenam, semperque eundem⁷⁸; Hesiodus cunctorum dominum; Sophocles omnium creatorem; tragiæ auctor, eum in cœlo duntaxat suspiciendum; Euripides inmensum, ex seipso ortum, mentemque opificem; Euphorion omnia et supra omnia esse Jovem; Plato et Heraclitus ipsum solum sapientem, et ei soli obtemperandum; ac tandem Timeus et Sibylla unum esse omnium principium ingenitum⁷⁹.

Deinde vero Patrem et Filium indicasse videntur Homerus, Orpheus et Xenocrates. Propterea enim Homerus et Epicurus negant Deum aut comprehendij posse, aut humanis membris esse compositum. De divino autem Verbo Epicharmus aperte loquitur. Ex sacris prophetis Menander accepit Deum nec sacrificia nec victimas, sed puram a peccatis

⁵⁸ p. 583. ⁵⁹ I Cor. xiii, 12. ⁶⁰ p. 584. ⁶¹ p. 585. ⁶² p. 586. ⁶³ p. 587. ⁶⁴ p. 588. ⁶⁵ p. 589.
⁶⁶ p. 590. ⁶⁷ p. 591. ⁶⁸ p. 592. ⁶⁹ p. 593. ⁷⁰ p. 594. ⁷¹ p. 595. ⁷² p. 596. ⁷³ p. 597. ⁷⁴ p. 598.
⁷⁵ p. 599. ⁷⁶ p. 600. ⁷⁷ p. 601. 602. ⁷⁸ p. 603. ⁷⁹ p. 604.

desiderare conscientiam; illum omnibus adesse, et videre omnia⁶. Ex iisdem Diphilus cecinit futurum universale iudicium, ac post illud impiorum supplicia; tragædus vero Sophocles et Orpheus cuncta igne consumenda, et post hæc instauranda; Empedocles futuram justorum æternam beatitudinem⁷; Orpheus nullum Dei fugere iustitiam, aut illi latere, ipsum sub nullius aspectum cadere, solis Chaldæis cognitum, cuius sedes est cælum, et terra pedum ejus scabellum, qui solus est omnipotens, immortalis, immensus, omnia imperio regens et gubernans. Porro autem quia ille Deum matripatrem dixit, hinc aliqui finxerunt Dei conjugem⁸.

Phocylides, insuper ex sacris nostris auctoribus collegit angelos bonos esse et malos; Philemo autem proscribendum simulacrorum cultum; Sophocles soli Jovi omnia sponte advenire, utpote qui omnium sit principium et finis; Orpheus unum esse Deum, a quo omnia moventur. Pindarus vero, ubi sacro furore correptus, Deum vocat τὸ πᾶν, hoc ille ex Isaia deploravit, sicut et Hesiodus difficile et arduum homini esse suprema illius consilia scrutari⁹. Ex Moyse etiam alius non ignobilis poeta sumpsit mulierem in labore et dolore parituram. Denique ex iisdem rivis profluxit, quod Homerus Deum justum, Menander bonum, Æschylus altissimum appellat. Apollo autem gloriæ Dei suo de Minerva oraculo **124** fert testimonium. Denique Thearides et Orpheus docuerunt unum esse principium, atque Diphilus solum patrem omnium perpetuo honorandum definivit¹⁰.

Ex quibus ita disputatis concludit Clemens optima ingenia a Platone ad disciplinam merito assuefieri. Vult enim hominem ex nocturno die ad lucem converti, ac paulatim ad illius, qui vere est, pervenire contemplationem, in quo posita est vera philosophia. Tametsi vero Deus Pater et universorum effector ab omnibus creaturis pro cujusque modo et viribus cognoscatur, non omnes tamen neque id quod est, neque quomodo Dominus, Pater et Creator sit, neque aliam veritatis dispensationem norunt, nisi prius ab illo edocti fuerint¹¹. Quamobrem hi qui ei crediderint, Patrem et Filium; Græci autem ipsi non credentes, solum Creatorem agnoscunt. Quod porro illi non credant, id in eos ipsos qui libertate pollent, non in Deum, qui mali causa non est, refundi debet¹². Miser igitur et infelix ille est, qui veritati non credit¹³. At is qui ad veram accedit disciplinam, huic, ut Parmenides et Metrodorus aiunt, in Dei rerumque divinarum contemplatione versandum est. Ad eum autem semper ascendere debemus, donec perveniamus ad cælestem felicitatem, quam Pythagoras ἀντίδοξα, et Jeremias electam hæreditatem appellavit.

Hactenus Clemens se satis superque demonstrasse dicit cur Græci a Domino fures dicuntur, nec se velle in hoc argumentum quod infinitum plane foret, plura congerere. Attamen sibi adhuc de eo aliquid necessario perstringendum, ubi in medium proferendæ erunt eorumdem Græcorum de principis opinionēs¹⁴. Addit denique ex jam dictis colligi, et quomodo eorum libri legendi sint, et quantum æterna Dei beneficentia et iustitia omnibus perspicua et manifesta fuerit.

ARTICULUS VI.

Analysis libri sexti.

Hujus sequentis libri argumentum Clemens primum quidem proponit ac declarat fore ut, postquam moralem disciplinam et vitæ « gnosticæ » rationem atque institutum descripserit, tunc ipse contra falsam philosophorum opinionem plane demonstret non modo non impiū, sed vere pium esse ὁρῶν-

αὐτὰς τοῦ γνῶστικῶς, « religionis viri gnostici » modum; ita tamen ut præcipuus sibi scopus sit et omnia citra periculum chartis inscribere, quæ memoriæ causa litteris tradenda sunt. In tribus autem *Pædagogi* libris illam vitæ institutionem a se prius explanatam esse declarat, quæ a Christiana pueritia, seu catechesi, est ineunda, quæque fide augetur, et animam ad « gnosticam » scientiam præparat et disponit. Quamobrem cum Græci ex his, quæ disputabuntur, didicerint quam impie verum cultorem vexent et insectentur, tunc ipse eorum de Christi adventu dubitationes tollet et dissipabit¹⁵.

« Qualis porro, inquit, in superioribus libris, talis in his posterioribus componendis erit scribendi modus; quo omnia mistum et confuse, sine arte et ordine, prout menti sese obtulerint, ubique dispergentur. » Et hæc quidem argumentorum varietas et seipsum, et alios qui ad cognitionem, γνῶσιν, apti sunt, ad ea quæ sibi utilia sunt, laboriose inquirenda excitabit. Neque enim sine labore illa cognitio comparari potest.

Duplex autem ea est. Prior enim habetur sensuum ministerio, estque cum brutis, tum hominibus communis, sed quam, inquit Clemens, nunquam cognitionem appellaverim. Posterior mera est rationalis animæ operatio, qua aliquid intelligentia apprehendimus.

Priusquam vero ad argumentum suum tractandum Clemens aggrediatur, ea dicit esse absolvenda, de quibus ad calcem libri quinti, seu de symbolico dicendi genere, tam a Græcis quam ab Hebræis usurpato, disseruerat¹⁷. Verum hoc in aliud tempus adhuc dilato, jam probandum in se suscipit Græcos qui plurima, uti demonstratum est, ex nostris suffurati sunt, furti quoque in se invicem admissi esse reos. Primum itaque missum illud facit, quod apud illos in confesso erat, variarum sectarum philosophos ex Socrate præcipua delibavisse sua placita et decreta. Deinde celeberrimorum apud Græcos auctorum ex suis itidem Græcis furta et latrocinia aperit¹⁷; Homeri ex Orpheo et Musæo; Archilochi, Cratini, Euripidis ex Homero; Euripidis ex Æschylo, Theognide, Epicharmo; Sophoclis ex Euripide; Theognidis, Thucydidis, Philisti ex Solone; Critiæ ex Euripide, Pherecydis ex Homero, Euripidisque ex eodem Homero. Postea vero « furtiva » eorum, qui « simul floruerunt, aut secum concertarunt, » loca inter se comparat et componit: Sophoclis cum Euripide, Emuli cum Solone, Euripidis cum Homero, Theognidis cum Panyasi, Hesiodi cum Euripide, ejusdemque Euripidis cum Homero, Calliæ cum Menandro, Antimachi cum Augia, Hesiodi cum Simoni, Epicharmi cum Diphilo et Platone, Euripidis cum Diphilo ac Theodecte, Bacchylidis cum Moschione, Theognidis cum Aristophane, ac tandem Anacreontis cum Euripide. Ne autem longius sua protrahatur oratio, testem Clemens citat Hippiam, qui de Græcorum furis abunde disputavit¹⁸.

Verum ut similia philosophorum et historicorum furta paresque compilationes patefaceret, rursus ille componit¹⁹ Alcæonem cum Sophocle et Xenophone, Euripidem cum Archelao, Orpheum cum Heraclito, Athamam cum Empedocle, Platone cum Menandro, Euripidem cum Hyperide, Isocratem cum Andocide, Theognidem cum Hyperide et Euripide, Stasinum cum Xenophonte, Sophoclem cum Herodoto, Theopompu cum Sophocle, Antiphanem cum Platone, Thucydidem cum Demosthene, Cratinum cum Andocide, Lysia et Æschine. Quid plura? Cum Philino contendit Demosthenem, Isocratem cum Lycia, cum Theopompo Homerum, Chilonem cum Epicharmo, Hippocratem cum Æ-

⁶ p. 605, 606. ⁷ p. 607. ⁸ p. 608, 609. ⁹ p. 610. ¹⁰ p. 611. ¹¹ p. 612. ¹² p. 613. ¹³ p. 614.
¹⁴ p. 617. ¹⁵ p. 618. ¹⁶ p. 618. ¹⁷ p. 619 et seq. ¹⁸ p. 621 et seq. ¹⁹ p. 624 et seq.

ripide, Homerum cum Archino et Demosthene, Herodotum cum Aristophane et Parmenide, Platonem cum Philemone, Demosthenem cum Phanocle, Platonem cum Historico, Empedoclem cum Euripide, cum Euripide Platonem, et Euripidem cum Epicuro, ac cum eodem Epicuro Aristophanem. Atque hæc quidem Clemens ad sententiarum furta plane demonstranda sufficere concludit ²⁰.

Jam itaque ostendit ab illis non integros duntaxat aliorum libros, sed propria etiam ac præcipua eorum dogmata fuisse subrepta, ac falso nomine sibi ipsis impudenter ascripta. Nam Eugamon librum Musæi de *Thisprotia*, Pisander Pisini *Heraclæam*, et Panyasis composuit a Cleophilo *Oechaliæ captivitate* sibi fallaciter vindicaverunt. Homerus vero plura ex Orpheo, Hesiodus ex Musæo, Aristophanes ex Cratino, totidem verbis sunt furati. Mutua autem et reciproca sunt Platonis comici **125** et Aristophanis in *Dædalo* furta. Philemon editum ab Aristophane *Cocalum* sibi, paucis quibusdam immutatis, totum attribuit. Hesiodi vero carmina ab Eumelo et Acusilao historiographis in solutam orationem translata sunt. Ex Melesagora plura delibantur Gorgias, Eudemus, Bion, Amphiloehus, Aristocles, Leandrius, Anaximenes, Hellanicus, Hecataeus, Androctus et Philochorus ²¹.

Dehinc Clemens Heraclito, qui plura ex Orpheo decerpit, prætermisso, dicit Platonem a Pythagora, et utrumque ab Ægyptiis accepisse immortalem esse animam; a Platone autem Stoicos et Aristotelem, atque a Democrito Epicurum plurima et præcipua sua dogmata hausisse. Denique si quis cætera, ut ille ait, quæ Græci vel a suis vel a nostris scriptoribus compilarunt, persequi voluerit, vita eum deficiet.

At ii non tantum fures fuerunt et plagiarii, verum etiam quæ apud nos divina virtute a viris sanctitate conspicuis, mirabiliter patrata fuerant, ea imitati sunt, et tanquam Græcas fabulas prodigiose venditarunt. Sed si hæc, urget Clemens ²², vera esse crediderunt, cur Moysis aliorumque prophetarum miracula ipsis incredibilia videntur? Narrant enim Æaci precibus depulsam terræ sterilitatem, quam Scriptura sacra precibus Samuelis impetratam fuisse testatur. Græci memorie adhuc prodiderunt ventos deficientes Aristæi sacrificio revocatos, vel facto ipsis sacrificio Græcis faventes aspirasse, vel ab Empedocle cohibitos, ac quibusdam infirmis sanitatem mirabiliter reddidit. Verum et eadem a nostris facta fuisse, et a Deo omnia fieri Scriptura sacra testatum non semel facit. Rursus vero aiebant Græci dæmonum malorumque angelorum ira grandines procellasque excitatas, vel sedatas magorum sacrificiis, aut pestilentiam et bellum post decem annos dilata; atque angelos, quorum ope hæc facta esse putabant, sanctas mortuorum hominum animas esse opinabantur ²³.

Sed de his in aliud tempus rejecto sermone, Græcos adhuc Clemens objurgat, quod Damaso postea quam facta ex stellis conjectura, pluviam prædixisset, plures fidem habuerint, iis tamen credere nolint quæ a sacris scriptoribus nostris tradita sunt, Deum scilicet in monte Sinai, ubi ignis nihil consumens ardebat, et ubi tubæ, nemine eas inflante, personabant, Moysi apparuisse. Nam id non solo Aristobuli testimonio stabilitur ²⁴, sed aliis etiam, quæ ab iisdem Græcis narrantur, exemplis confirmari potest. Quædam enim spelunca in Britannia insula esse perhibetur, ubi auditur cymbalorum numero caneptium sonitus. In silvis quoque folia, repentino quandoque et denso flatu agitata, sonum reddunt cantui avium persimilem. In tribus Persiæ montibus triplex editur sonus, et in primo quidem confusus hominum tanquam in acie pu-

A gnantium clamor; in secundo magis vehemens et distinctus sonitus; in tertio voces hominum, perinde ac si vicissent, pæana canentium. At in monte Sinai voces, tonitrua aliaque omnia, ut infidelium mentes ad rectam fidem adducerentur, ab omnipotenti Deo edita fuerunt.

Tum denuo Clemens probat Græcos a nostris et ab Ægyptiis pulcherrima, quæ sibi perperam arrogant, sumpsisse documenta, ac suum in primis de animæ in corpora migratione placitum ²⁵. Dehinc ille veriora Ægyptiacæ philosophiæ et religionis mysteria, ritus, diversosque eorum gradus pandit ²⁶, ac quæstiones ab Alexandro decem Indorum gymnosophistis propositas, et ab illis extemplo et brevissime solutas et enodatas repræsentat. Postremo colligit a se satis superque demonstratum Græcos omnis scriptorum generis fuisse fures et compilatores, ac penitus plagiarios.

Ex Petri posthæc *Prædicatione* perspicuum ipse B facit longe esse imperfectiorem paganorum quam Christianorum de Deo cognitionem, nec eundem ab iisdem paganis atque a Christianis verum ipsi cultum exhiberi ²⁷. Ligna etenim, ut ibidem Petrus ait, lapides, aurum, argentum, volucres, feras serpentesque pagani colunt, et mortui hominibus sacrificant. Judæi vero, etsi verum Deum noverint, nesciunt tamen se angelos, archangelos et lunam adorare ²⁸. At Christiani novo et spirituali modo per Christum colunt Deum, utriusque veteris et novi testamenti auctorem, qui et ipsos, et Græcos, atque Judæos in unum eumdemque populum per fidem congregat; ac suos, qui Christum annuntiarent, iis omnibus, teste Paulo, misit prophetas. Quamobrem Petrus in eadem *Prædicatione*, et prius Isaïas, Israelitas et Græcos ad agendam peccatorum poenitentiam et suscipiendam Christi fidem adhortantur ²⁹. Eandem plane ob causam variis Clemens cum rationum momentis, tum Hermæ sacræque Scripturæ testimoniis, probare nititur Evangelium a Christo Domino, ac deinde ab apostolis apud inferos his prædicatum infidelibus, qui ante Christi adventum pie sancteque, etiamsi non omnino perfecte vixerant, ut suscepta fide actaque peccatorum poenitentia æternam illi felicitatem adipiscerentur.

Redit posthæc Clemens ad philosophos ³⁰, et eos ipsis quoque hæreticis Valentino, et Isidoro Basilidis filio latentibus, plura ex nostris auctoribus decerpisse demonstrat. Quinimo quæ Pherecydes in theologia allegorice dixit, hæc idem Isidorus ex Chami prophetia desumpta fuisse testificatur ³¹. At Clemens ibidem docet fundamentum veræ philosophiæ non esse, uti supra dixerat, traditam ab hæreticis vitæ institutionem; sed eam firmam semperque stabilem sapientiam, seu rerum divinarum cognitionem, quæ, cum a Verbo derivata sit, præsentia, præterita et futura sic complectitur, ut nunquam possit excidere. Quapropter partim æterna est et perfecta, partim vero imperfecta et temporalis. Hujus autem sapientiæ summo desiderio tenetur philosophia, cuius is scopus est, ut anima bona et vera semper cogitet, atque de iisdem lingua recte pronuntiet.

Christiani itaque philosophi hanc amant sapientiam, quæ Filii Dei cognitio est. Apud paganos autem philosophi, qui de virtute disputant, tunc argui certe non possunt, cum eorum decreta rectæ vivendi rationi omnino respondent. Verum ea decreta, ex nostris doctoribus defforata, ad alterinis Græcæ eloquentiæ floribus perperam exornantes, atque alia male audientes, alia vero falsis suis conjecturis ac *φιλανθρία* depravantes, in varios errores inciderunt ³². Inde quippe accidit ut ii generalia pro singularibus, et creaturam pro Creatore acce-

²⁰ p. 628. ²¹ p. 629. ²² p. 630. ²³ p. 631. ²⁴ p. 632. ²⁵ p. 633. ²⁶ p. 634. ²⁷ p. 635. ²⁸ p. 636. ²⁹ p. 637 et seq. ³⁰ p. 641. ³¹ p. 642. ³² p. 643

perint, neq̄ unquam verum invenerint magistrum et doctorem. Nam Cleantes Zenonem, Theophrastus Aristotelem, Metrodorus Epicurum, et Plato Socratem sibi magistros asciscunt. At si gradatim ascendas et sollicite inquiras qui fuerint Pythagoræ, Pherecydis, Thaletis et aliorum primorum sapientium magistri, respondebunt hos fuisse Ægyptios, Indos, Babylonios aut magos. Quod si instes, et rursus quæras **126** quos isti quoque habuerint præceptores, ad primum certe hominem recurras oportet. Quis porro huius fuerit magister, si adhuc rogaveris, is certe neque homo esse potuit, neque etiam angeli, utpote qui membrorum omnisque corporei organi sint expertes. Sed esto, hi primi hominis magistri dicantur, restat adhuc inquirendum quis illorum fuerit magister. At ille sane alius esse non potest nisi Dei Filius et sapientia, per quem omnia facta sunt. Omnis igitur sana rectaque doctrina in illum unicum magistrum et doctorem refundenda est ²⁵. Quamobrem si qui illius doctrinam humanis traditionibus adulterant, horum profecto magister non est. Si qui vero illius adventui sacrisque ejus scriptis crediderint, ii plane omnes, sicut philosophi Dominica doctrina non solum ad veræ philosophiæ veræque legis cognitionem adducuntur, sed divinis illius eloquiis, tanquam argentum ignitum et expurgatum, corpore et anima puri sanctique redduntur.

« Duplex autem, inquit Clemens, est purgatio ²⁶. Prior enim est a malis abstinencia, Judæo, fideli ac Græco communis, quam quidam summam perfectionem esse frustra existimant. Posterior vero ea est, quæ « gnosticus » justitiæ et beneficiæ incremento augetur, donec fiat perfectus et ad Dei similitudinem in incommutabili bene agendi habitu perseveret. » Ex his porro, quæ ibi auctor noster de sapientia disputat, duplicem colligit esse contemplationem, unam philosophorum, qua divinam appetunt quidem sapientiam, sed eam nisi prophetarum voce aut scriptis declaratam non assequuntur. Alteram vero dicit esse Christianorum, quæ ipsis etiam sine scripto ab apostolis tradita, æterno nullique mutationi obnoxio habitu semper exercenda est. Quocirca nunquam Christiano, uti ait Apostolus, ad paganorum licet redire philosophiam.

Nemo tamen opponat hanc ab eodem Apostolo plane penitusque proscribi ²⁷. Variis enimverò sacræ Scripturæ testimoniis, atque ipsa Barnabæ [*legendum est Clementis Romani*] auctoritate Clemens noster probat omnem scientiam et intelligentiam cum singulis hominibus, diverse tamen ac variis modis, plus aut minus fuisse communicatam. Huc accedit, quod philosophia sapienti ideo sit utilis, quia illius ope objectiones aliorum, modo ipse fidelis et humilis fuerit, varique sophismata diluit et evertit ²⁸. Deinde Clemens aliis adhuc respondet, qui philosophiam a diabolo profectam, vel zizanias et erroribus conspersam esse prædicabant. Falsa siquidem, sicut Epicuri de voluptate, documenta in Græca philosophia, et hæreses in Christiana cum bono veritatis tritico orta quidem esse constat; sed id non impedit quinominus Græca de singularibus philosophia veræ perfectæque nostræ philosophiæ fundamenta quodammodo jecerit. Hæc porro versatur circa res spirituales, quæ procul dubio priusquam eas Christus patefecisset, nullus noverat. Jam vero asserere audeamus illas a « gnosticis, » quales apostoli fuerunt, cognosci.

Tum vero explicat Clemens ²⁹ quæ sit, et quam longe pateat illa cognitio, qua homo ad eum perfectionis gradum pervenit, ut nullæ amplius in illum cadant affectiones, nisi quæ ad conservandum reficiendumque corpus necessariae sunt. Sed ille

A ipse Christum Dominum earum expertem prorsus fuisse contendit; et quales illæ atque animæ cupiditates in apostolis post Christi resurrectionem fuerint, aut etiamnum in perfecto « gnostico » occurrant, clare breviterque edisserit ³⁰. Ibi porro Clemens graphice describit in quo sita sit summa illius perfectio, seu perfectionis status, quo nullis voluptatibus, aut cupiditatibus, aut animi perturbationibus commotus et agitatus, sed rebus spiritualibus et divinis semper inhærens, Deo, quantum humanæ naturæ fas est, ita intime conjungatur et assimiletur, ut bonis operibus semper intentus, et ad ea nunquam non paratus, suam aliorumque salutem semper cupiat et desideret. Quamvis itaque nullis ille voluptatibus, neque diu neque noctu fractus, et temperantiæ, moderationi, honestati assuetus, solis tantum rebus ad vitam sustentandam omnino necessariis contentus sit ³¹; hæc tamen virtutes ipsi secundariæ sunt, primaria vero et omnium præcipua est cognitio. Quamobrem aliis quoque disciplinis, quibus ad cognitionem exercemur, non indiligenter attendit, atque ex unaquaque, puta, musica, arithmetica, geometria, dialectica, ea decerpit quæ ad veritatem conducunt.

B Illos itaque idem auctor noster corripit ³², qui Græcam philosophiam, quemadmodum pueri larvas, timebant. Nam si eorum fides aliqua probabili oratione concutitur, hi fateantur necesse est se veritatem, quæ nullo unquam modo vinci potest, non consecuturos. Ad hæc vero dialectica est valus quidam nullis sophistarum cavillationibus unquam expugnabilis. Quapropter « gnosticus » disciplinis tanquam adjutricibus utitur, ut verum a falso secernat et in errores nunquam prolabatur. Et quid mirum, cum nominum rerumque in sacris Scripturis distinctio animum magna luce perfundat? Vitandus tamen multus et inutilis disciplinarum abusus, et iis non male, uti hæretici, sed semper bene, secundario tamen utendum ³³. Eundem sane in modum Abraham astronomia et arithmetica usum esse Clemens docet ³⁴, atque ibi plura de numeris, ac præsertim de trecentesimo decimo octavo disputat. Geometriæ vero in tabernaculi et arcæ fœderis constitutione, necnon musicæ in Davidicis Psalmis usum ostendit, pluraque narrat de variis musicæ et harmoniæ generibus ³⁵; ac quomodo, et quos ad usus illam, non secus atque astronomiam Christiani adhibere debeant, clare exponit ³⁶. Disciplinæ ergo, uti ex dictis Clemens concludit, opem philosophiæ ferunt, et hæc ad tractandum de veritate adjuvat. Quam quidem illarum utilitatem postquam ratione comprobavit, atque eo potissimum quod ad sequendam cognitionem magna exercitatione et experientia opus est, tunc illud Scripturæ sacræ auctoritate rursus confirmat et asserit ³⁷.

D Ad eorum posthæc solvendam objectionem transit, qui arguebant Christiano homini penitus esse inutilem, solis astrorumque motus, atque etiam geometriæ, dialecticæ cæterarumque disciplinarum cognitionem et scientiam ³⁸, ac tandem Græcam omnem philosophiam esse humani ingenii inventionem, quæ a veritate non edocetur. Ut hæc itaque adversariorum suorum argumenta Clemens diluat, primum ostendit illos in rebus maximis plane decipi; utpote qui non noverint « gnosticum, » libero voluntatis prædium arbitrio, posse humanam doctrinam, tametsi ab hominibus accipitur, omnino sanctam reddere. Absurdum præterea dictum est philosophiam esse fabrilis et ædificandarum navium arte deteriore. Atque in assertionis suæ firmitatem affert quinque **127** hordeaceorum panum et duorum piscium, quibus Christus quinque milia hominum paverat, mysticam explicationem ³⁹.

²⁵ p. 644. ²⁶ p. 645. ²⁷ p. 646. ²⁸ p. 648. ²⁹ p. 649. ³⁰ p. 650 seq. ³¹ p. 654. ³² p. 655. ³³ p. 656. ³⁴ p. 657. ³⁵ p. 658. ³⁶ p. 659. ³⁷ p. 660. ³⁸ p. 661. ³⁹ p. 662.

Pergit Clemens, docetque quatuor cardinales, uti aiunt, virtutes, quas Græci Hebræis acceptas referunt, non sine labore comparari. Nam homo aptus natus est ad acquirendam virtutem, vel in ea proficiendum; atque idcirco disciplina et exercitatione opus habet. At omnibus disciplinis cum præstet cognitio, hinc sine illa acquisitu perquam difficillima est, nec multo sine labore difficultas illa superatur⁶⁶.

« Gnostici » porro, justi et sancti hominis, qui ad summam perfectionem contendit, non solum opera et cogitationes, sed verba etiam munda sunt. Quid etiam peccatum, et quid faciendum non est, optime cognoscit. Quamobrem, si peccet, id non dæmoni vitio vertendum, sed ipsi qui malitia sua et electione sit improbus, et homo δαίμωνιος. Virtutes autem et honestas actiones vocamus bona, ex quibus quedam propter aliud eligendæ, ut fides; aliæ vero propter se, ut cognitio, quæ proinde perfectissimum est bonum. Illius vero utilitas et officium est cupiditates in « gnostico » cum in possessione, tum in usu ita rescindere, ut solis rebus necessariis contentus, pie semper vivat: filios, parentes, uxorem divinæ charitati nunquam anteponat; post susceptos liberos uxor sit et tanquam soror, qualis reapse post resurrectionem futura est⁶⁷. Animæ enim vero sexum non habent, et mulier sicut Sara, quam Abraham sororem proprie appellavit, sit virilis⁶⁸.

Quemadmodum autem Deus precibus illorum, quos peccatorum quidem suorum poenitet, nondum tamen omnia σάπεως, firmiter, crediderunt, ea quæ petunt, annuit: ita his qui sine peccato et « gnostice » vivunt, Deus, antequam rogent, ea omnia concedit quæ ipsi petere cogitant. Cæterum, etiamsi « gnosticus », charitatis Deo conjunctus, cogitatione sua oret omni tempore, quatuor nihilominus ab illo postulat, peccatorum scilicet remissionem, deinde non peccare amplius, tertio posse benefacere, denique mundo corde Deum facie ad faciem contemplari. Quapropter quadripartita quoque est illius justitia. Is porro sicut Abraham ac Moyses, et fidelis et justus est, atque perfectissima vitæ suæ institutione sit, quantum humanæ naturæ licet, Deo servatori similis, et ἀπαθεία angelis æqualis, ac constanti divinorum mandatorum observatione in apostolorum numerum ascribitur⁶⁹. Quid plura? Ille est non manuum quidem impositione, sed spiritu presbyter Ecclesiæ, et divinæ voluntatis δίδωτος; atque « in viginti quatuor thronis populum » judicaturus « sedebit »⁷⁰. Porro autem ille tam ex Græcis quam ex Judæis assumetur; sed ejusmodi electorum perfectiorumque hominum in cælesti gloria varii erunt, quemadmodum sacrorum Ecclesiæ ministrorum, gradus et ordines. At vero, ut quis hanc consequatur cælestem gloriam, sive æternam felicitatem, non sola fides, sed bona etiam opera desiderantur⁷¹. Necesse est igitur ut fidelis et vitia deponat, et peccata post baptismum admissa gravissimis dealeat sinceræ poenitentiae poenis et suppliciis, ac perpetuo eorum dolore dignus fiat illis annumerari, quos propter justitiam sempiterna manet gloria.

Dehinc Clemens planum facit non modo fidelem virum, qui male agit, sed etiam ethnicum, qui fidem non habet, iustissime a Deo condemnari⁷². Ille enim vero, præterquam quod et Deum agnoscere et in cum credere potuit, in eo peccat quod actionis illius bonus non sit finis. Qui autem bene sibi conscius est, ille erga Deum sanctus, erga homines justus, animam bonis cogitationibus, verbis et operibus intentam semper conservat, nullumque præter peccatum et ignorantiam malum esse censet. In dilectione ergo « gnosticus » ille constanter perseverans, æternam pro meritis in futura beatitudine mansionem consequetur. Variæ siquidem sunt illæ

A mansiones; illorum vero est maxima, qui instar Domini in virum perfectum evadunt. In quo autem posita sit hæc Dei in « gnostico » homine similitudo et imago, Clemens contra falsam quorundam opinionem scite enucleat⁷³. Divinam autem hanc similitudinem, ut ille docet, prius agendo, ac deinde docendo « gnosticus » exprimit. Indignis tamen sacra nostra dogmata abscondit, et ea pandit atque explicat, « quando, quomodo, et apud quos oportet »⁷⁴.

Jam vero ejusdem « gnostici » doctrina et philosophia perfecta est, sicut et Græcorum imperfecta; sed hæc veluti oleaster, illi tanquam bonæ olivæ si inseratur, plurimos sane feret fructus. At certe quadruplex sicut arborum, ita et doctrinæ Christianæ insitio distinguitur. Prima sit in ethnicis, secunda in philosophis et Judæis, tertia in hæreticis, quarta eaque utilissima doctrinæ est « gnostica », quæ res ipsas perspicere potest⁷⁵. Ex his autem Apostoli et Salomonis auctoritate corroboratis, Clemens colligit tandiu quærendam esse cognitionem, quandiu inveniat. Illius autem inventio est perceptio doctrinæ, nobis traditæ a Servatore nostro, quem Filium Dei esse probant sacra prophetarum de illo oracula, et de illius humanæ carnis assumptione testimonia, ac post sum in cælos ascensum præcepta illius et miracula⁷⁶. Tum enim certum est nos hac doctrinæ Christi perceptione invenisse veritatem, utpote quæ sit ipsa fidei virtus, ab ipsomet Filio Dei annuntiata, quæ omnia sibi adversantia invictissime evertit et superat. Quemadmodum ergo impius ille est, et poenis potius quam verbis convincendus, qui Dei providentiam negat; ita non a sophistis, sed a Deo edocti, discimus quomodo ad ipsius cognitionem et ad æternam salutem, ipsum honorando et bonis actionibus insistendo, pervenire possimus⁷⁷.

Non ideo tamen Græca philosophia omnino repudianda est. Nam in aliquibus saltem suis documentis, nimirum de divina providentia, de futuris impiorum suppliciis ac bonorum mercede ipsam docet veritatem, quam nihilominus in aliis, verbi gratia de Dei Filio, non attigit. Quamobrem mendaces sunt apud nos hæretici; quippe qui etiamsi in minus præcipuis nostræ religionis dogmatibus, de quibus nonnihil propter infirmos aliquorum animos, ad Pauli instar, remitti potest, non erraverint, principalia tamen illius decreta ac fundamenta, funditus destruant. Sacras enim Scripturas non pro Domini dignitate, sed contra piam apostolorum traditionem et ecclesiasticam regulam interpretantur⁷⁸. Porro autem ut verus earum sensus intelligatur, necesse est eas perscrutari magna diligentia et labore improbo. Nam parabolicum plane est illarum loquendi genus. Quid autem sit parabola, Clemens accurate definit⁷⁹, et contendit ad eam præpostere et absurde omnino ab aliquibus illud referri, quod de Christi incarnatione atque œconomia scriptum habemus.

D Manifestum tamen ille facit hac loquendi ratione, **128** quam antiquissimam esse demonstravit, usos esse prophetas, qui, cum futurum Christi adventum prænuñtiavissent, variis, sicut ipsemet Christus, tormentis cruciati, ac morte etiam affecti sunt. Atque hæc Petri *Prædicatione* ab illo confirmantur. Subnectit peculiarem esse Hebræicæ linguæ, Græca longe antiquioris, dialectum variosque illius tropos, quibus veritas, solis initiatis patefacienda, involvitur⁸⁰. Tum duplicem rursus ostendit esse Scripturæ sensum, et primum quidem litteralem, sive secundum litteram omnibus, si nuda lectione accipiat, clarum et perspicuum; allegoricum vero alterum, quem inventu esse difficilem demonstrat cum Hermæ et Isaïæ testimonio, tum ex eo quod Josue et Caleb Moyse in « cum assumeretur » duplicem

⁶⁶ p. 665. ⁶⁷ p. 664. ⁶⁸ p. 665. ⁶⁹ p. 666, 667. ⁷⁰ Apoc. iv, 4. ⁷¹ p. 668. ⁷² p. 669, 670. ⁷³ p. 671. ⁷⁴ p. 672. ⁷⁵ p. 673. ⁷⁶ p. 674. ⁷⁷ p. 675. ⁷⁸ o. 676. ⁷⁹ p. 677. ⁸⁰ p. 678.

viderunt; postremo quia ex iis qui Christum invocare, multi filium David, pauci autem, sicut Petrus, Filium Dei cognoscebant⁶³. Ex quibus Clemens colligit non vulgi, sed paucorum esse veri Scripturæ sacræ sensus cognitionem.

Quæ quidem ut planiora omnibus fiant, brevem Decalogi explanationem nobis exhibet. Ac primo quidem denarium illius præceptorum numerum esse sacrum, dictu supervacaneum arbitratur. Dehinc continuo explicat quid allegorice significant Decalogi tabulæ, digito Dei exaratae, quid Dei digitus, quid illius scriptio, quid duæ tantum tabulæ, quid eas continens arca, quid eadem tabulæ renovatæ et dupliciter scriptæ. Ibi autem plura de duplici hominis spiritu, ac duplici animæ illius, non ex traduce, sicut corpus, genitæ parte, ac de illius cupiditatibus et divina imagine disputat⁶⁴. Ad singula deinde præcepta exponenda propius accedens, primum, secundum et tertium separatim edisserit⁶⁵. At in hujus tertii, quo septimæ diei et Sabbati observatio præcipitur expositione, a proposito suo digressus, longam de septenario numero, ipsique conjunctionis senario et octonario disputationem instituit⁶⁶. Ibi porro quædam inserit de Dei quiete et actione, docetque utrum mundus ab ipso in tempore, vel simul, eodemque momento et die creatus fuerit, ac quis dies ille dicendus. Ad alia vero Decalogi mandata inde reversus, illa simili plane modo, at nono tamen prætermissio, interpretatur⁶⁷.

Quomodo autem plerisque illis præceptis idololatria falsique numinis cultus prohibeatur, manifestum Clemens facit. Postea vero ille docet Græcos philosophos idcirco Deum, quem nominant, ut Deum non colere, quoniam illum ex parte tantum cognoscunt. Ex hac autem imperfecta cognitione factum est ut humanas affectiones ei tribuere non dubitaverint. Nec mirum sane, quandoquidem sic vitam agunt, ut id tantum quod probabile est, non autem verum inquirent⁶⁸. At Christiani, accepta veritatis acintilla, nulli parcunt labori, studio, curæ et diligentiae, ut, depositis falsis opinionibus, eam plane agnoscant, flantque viri boni, pii et honesti, ac ipsimet eidem, quantum fieri potest, Deo similes.

Veritatis porro, uti pergit Clemens, duæ sunt species et ideæ, videlicet res et nomina. Sed Græci philosophi verbis, Christiani autem rebus inhaerent. His porro sistendum esse ille duplici probat exemplo: uno quidem Christi Domini, qui humili fuit corporis forma; altero autem corvorum, qui humanas voces imitantur⁶⁹. Cæterum qui fidem acceperit, hujus proprium est fieri cognitionis participem, ac super hoc fundamentum si aurum, argentum, lapides pretiosos posuerit, in virum regalem et « quoticum » evadit.

Dictu tamen absurdum non est Græcam philosophiam, quæ, sicut pili et vestis, alicujus est utilitatis, a Deo esse datam. Hominem quippe ad Christianam perfectionem deducit, modo tamen a barbara non erubescat philosophia doceri. Qui enim curiose ac sine arrogantia, sed sincero veritatis amore perfectam philosophiam perscrutatus⁷⁰, in Christianorum consuetudinem se dedit, is sane ad fidem primum, ac deinde ad majorem profectum ducitur, ac denum ad salutem contendit. Tunc porro ille vera ornatur prudentia, cujus definitio varique nomina ab auctore nostro explicantur⁷¹.

Quapropter eos rursus castigat et refellit, qui philosophiam non a Deo, sed a diabolo ortam esse perperam contendebant. Inde autem concludit Judæis legem, philosophiam vero Græcis datam fuisse, donec Christus hunc in mundum homo factus veniret⁷². Nos tamen ille commonefacit se philosophiæ nomine omnem intelligere veritatem, quam ejus-

A dem philosophiæ ope et ministerio assequimur. A Deo igitur illa, sicut et cætera omnia quæ in scribibus bona sunt, profuxit. Subinde vero postquam Clemens palam omnibus fecit triplicem esse tam « gnostici » quam Dei homines docendi et informandi modum, tum continuo declarat « gnosticum » in his quæ præcipua sunt semper ita versari, ut, si quando per otium licuerit, Græcam philosophiam animi relaxandi causa attingat⁷³. Verumtamen qui inania et superflua in illa sectantur, contentiosisque vacant sophismatibus, hos ille umbras persequi haud dubitanter asserit. Quamvis autem bonum sit scire omnia, is tamen cuius animus omnibus disciplinis imbui non potest, meliora et præstantiora debet seligere. At « gnostici » scientia semper firma et constans est, atque ea illud saltem quod falsum est deprehendit. Quamobrem inde et ex superius dictis Clemens infert esse philosophandum.

Et hæc quidem cum ita se habeant, Græci ex lege et prophetis debent discere unum esse omnipotentem Deum, nullam posse esse illius imaginem, nec simulacra esse imagines corporis, multo minus animæ eorum, quos pagani colunt et venerantur. His itaque relictis ac repudiatis, homo sit justus, abstinendo a malis et proximos diligendo. At incrementum justitiæ agnoscitur « gnosticus », qui, cum ad summam, quam Apostolus principatum obtinere dixit, fidei γνῶσιν pervenerit, æternam felicitatem consequetur⁷⁴.

Ad alium posthæc Græcorum, qui veritatem sese comprehendisse jactitabant, errorem confutandum, aperte Clemens ostendit infirmorem esse hominis rationem quam ut illam possit sine ipsiusmet Dei ope atque auxilio comparare⁷⁵. Ab ipso enim omnes sapientiæ et veritatis fontes ad nos primo per legem et prophetas, deinde per Christi præcursorem, ac tandem per illius apostolos et prædicatores manaverunt. Contra vero philosophis non quilibet magistri, sed quidam tantum placuere, Platoni scilicet Socrates, Xenocrati Plato, Aristoteles Theophrasto et Cleanthi Zeno. Quid vero, quod philosophia in Græcia tantum vigeat? Nostra vero doctrina non in sola Judæa, sed per totum terrarum orbem apud omnes gentes et populos disseminata est. Ad hæc vero illa Græca philosophia, quoties a magistratibus prohibita est, toties statim perit: nostra autem quo durius et crudelius a principibus et regibus, atque universis eorum satellitibus vetita et direxata, eo magis semper floruit⁷⁶. Denique illud tam falsum esse convincit, quod Græci venditabant suos poetas, quantumvis leves, divino spiritu fuisse affatos, quin certum est sacros nostros prophetas esse divinæ vocis instrumenta. Atque ibi Clemens huic tandem libro finem imponit, atque se quænam sint « gnostici » mores, piique vitæ illius institutum veluti in tabella pinxisse, ac postquam de ortu mundi tractare coeperit, se tunc qualis idem ille « gnosticus » in rerum naturalium contemplatione sit demonstraturum pollicetur⁷⁷.

ARTICULUS VII.

Analysis libri septimi.

Ab ipsa hujusce libri initio Clemens Græcis demonstrandum suscipit solum « gnosticum », seu vere Christianum hominem esse piæ et religiosæ, ac proinde ab illis eo nomine plane immerito vexari et exagitari⁷⁸. At primo quidem declarat se evidentibus rationum momentis, non autem divinis, quibus postea quando Græci crediderint utetur, sacræ Scripturæ verbis id probaturum; ne Christianismum describens, iis orationis filum interrumpat, quæ Græcis nondum aperta satis erant. Monet ta-

⁶³ p. 680. ⁶⁴ p. 681. ⁶⁵ p. 682. ⁶⁶ p. 685 et seq. ⁶⁷ p. 687, 688. ⁶⁸ p. 689. ⁶⁹ p. 690. ⁷⁰ p. 691. ⁷¹ p. 692, 693. ⁷² p. 694. ⁷³ p. 695. ⁷⁴ p. 696. ⁷⁵ p. 697. ⁷⁶ p. 698. ⁷⁷ p. 699.

men se, tametsi Scripturæ sacræ verba in medium non proferat, illius tamen sententias sectaturum⁷⁰.

Suum deinde argumentum ille aggressus, duplicem distinguit cultum. Primum siquidem circa homines, secundus circa Deum versatur. At « gnosticum », quemadmodum angelos, in utroque verum et religiosum esse planissime ostendit. « Gnosticus » itaque, seu verus ille Christianus, apud paganos immerito atheus et impius, audit, utpote qui persuasum habeat omnipotentem esse Deum, et divina mysteria ab unigenito ejus Filio didicerit, nec lignum, aut spiritum, et hominem in deorum referat numerum, nec aliquid unquam injuste faciat. Res ergo, ait Clemens, præstantissima est in terris vir ille, summa in Deum pietate præditus, in coelis autem angelus; sed omnium longe excellentissimum et perfectissimum esse constat Verbum et Filium Dei, qui humanam carnem assumpsit, qui mysteriis gnosticum imbuat, qui fidelem lactat bona spe, qui corde durum castigat, qui a prophetis Dominus et Servator prænuntiatus, neminem cogendo, omnibus ut bona eligant et impleant persuadet, qui angelorum opera Græcos philosophia informavit, qui omnium gerit curam, et pro cujusque ἐπιτηδεύοντος beneficia sua Græcis, barbaris et prædestinatis imperitur⁷¹.

Ille porro omnes ex æquo vocavit, sed eximie credentibus eximios tribuit honores. Ille est paternæ voluntatis minister, qui, cum a nullo unquam, quominus aliquid faciat, prohiberi possit, ipse quoque ad imitabilitatis, ἀπαθείας, habitum hominem erudit⁷². Quid plura? Ille est Servator credentium et non credentium Dominus, atque neminem idcirco hominem odio habet, sed omnia respicit, nullum relinquit, omnium bonorum causa, primus motuum auctor ac virtus. Ille idem ipse est, qui cum a nullo comprehendere posset, humanam carnem induit, quæ unumquemque divinis posse obtemperare mandatis ostendit⁷³. Omnia porro gubernat, singulos in suo quoque ordine sic collocat, ut inferiores ad superiores, sibi præpositos tandiu respiciant, quandiu ad supremum pontificem pervenerint. Qui autem ex infirmitate in malum habitum inciderint, hi animæ perturbationibus agitati, humi decidunt. Anima autem justi hominis spontanea legum observatione semper sit melior, et variis in pietate et iustitia progressibus ad ἀπαθείας habitum venit, donec æternam hæreditatem adipiscatur⁷⁴.

Deus itaque quemlibet ad sui contemplationem advocans, his qui ante legem erant præcepta dedit, Græcis vero philosophiam, quibus omnes ad fidem ita pervenire potuerunt, ut nullus de illius privatione, de boni Dei ignorantia, de suo pro viribus in virtute non facto progressu, ac de minime acta peccatorum penitentia excusari queat. Gnosticus vero alios divina contemplatione superans, inexplebili et æterna felicitate donabitur⁷⁵. Quibus autem virtutum bonorumque operum gradibus ad perfectam Dei, quoad fieri potest, assimilationem tam ipse pervenire, quam alios perducere possit, Clemens liquido aperit. Ilas autem virtutes esse docet mansuetudinem et humanitatem, ἡμερότητα καὶ φιλανθρωπίαν, cor a superbia et fastu alienum, ac summum perfectumque Dei cultum, quem gratum acceptumque Deo sacrificium et holocaustum esse affirmat. Eam etenim ob causam Evangelium atque Apostolus, veteri homine cum cupiditatibus et animi perturbationibus intersecto, novum suscitari, quemadmodum lex peccatorem de medio tolli, præceperunt. Eandem quoque ob causam Deo, qui nulla re indiget, nullum sicut pagani et Judæi donarium aut sacrificium, nisi nosmetipsos offerimus. Qui autem hæc non intelligunt, ii aut Deum esse, aut illum omnia intueri negant, aut tandem eum ut

A verum Deum non agnoscunt⁷⁶. Atque ex iis omnibus auctor noster concludit « gnosticum » verum piū et religiosum esse; quippe qui de sua proximorumque salute sit omnino sollicitus, ac materie imbecillitatem, aut fatalem quamdam necessitatem non esse malorum causam persuasus, Deique factus imitator, omnes pro virili parte sua beneficiis augeat. Si vero magistratum ipse gerat, bonos, quemadmodum Moyses, honore, poenis improbos afficit⁷⁷. In illius porro anima Deus Pater et Verbum accurata divinarum legum observatione collocatur, atque ipsi impressa ab eodem Verbo Dei perfecta ad sui similitudinem contemplatione sit, quantum homini fas est, tertia divina imago.

Tunc itaque firma et stabili divinæ scientiæ comprehensione « gnosticus » sibi suisque imperat, et ad veritatem accedit. Quomodo autem hac divina scientia ille in rebus cum divinis, tum humanis versetur, et quomodo quatuor cardinalibus, uti aiunt, virtutibus det operam, sigillatim Clemens explicat. Quibus subnectit eum esse Dei servum, qui sponte sua divinis præceptis se subjicit⁷⁸: qui vero non jam propter præcepta, sed ipsam propter cognitionem, γνῶσιν, corde est mundus, hunc esse Dei amicum. Virtus enim a nemine, nisi vera omnium animi perturbationum victoria acquiritur. Qui autem in eo certamine, tanquam fortis athleta, morem omnipotenti Deo agonothetæ gerendo vicerit, ab ipso laurea immortalis coronatur⁷⁹.

Porro autem in cujuslibet potestate situm est id, si voluerit, consequi. Ille vero qui mandata Dei observaverit, fidelis fiet. Qui tandem pro accepto beneficio, quoad poterit, gratias ipsi egerit, is certe jam amicus Dei est. At Clemens ibi monet præcipuam gratiarum actionem esse ea facere quæ optima sunt. Iusti igitur viri actiones cum Deus gratas acceptasque habeat, hi procul dubio, qui adversus ipsimet eide¹³⁰ Deo credentes grassantur, illum contumelia probroque afficiunt. Et vero quamvis Verbum divinum undequaque, sicut sol, diffusum omnia respiciat, Græci tamen deos fingunt corporis forma et animo sibi similes⁸⁰. At « gnosticus » ab eorum erroribus plane alienus, verum Deum colit et honorat.

Quamvis porro de falsa Græcorum religione in *Protreptico* satis se disputasse Clemens significet, verumtamen ut planius adhuc faciat quanta sit eorum impietas, ex multis pauca seligit, quibus deos hominibus similes, imo et deteriores ab iis fingi magis magisque demonstratur. Impudenter etenim Græci illi, pergit Clemens, garriunt deos ab hominibus fuisse lasso, et Dianam in *Ætolos* propter *Œneum*, ac *Minervam* in ipsam quoque *Dianam*, propterea quod in templo peperisset, ira percitas⁸¹. Nec minima etiam est illorum superstitio, qua iis, quæ naturaliter accidunt, verbi gratia, si mus aram perfoderit, aut lecythum corroserit, si sus devoraverit porcellos, si pistillum serpentem circumdederit, ac tandem, si quis sternutaverit, futura sibi prænuntiari opinabantur. Neque vero minus supersticiosi sunt alii, qui sobrietatem sanitatenque exorant, et diebus festis morbos sibi ebrietate consciunt; simili demum superstitione alii suspensas inscriptiones, lanas flavas, frusta salis, facies et scillam, quibus in lustrationibus expiabantur, variis incantati præstigiis extimescebant⁸².

Vera autem animæ expiatio est, si illa a peccatis atque impiis et falsis dogmatibus, quale illud est, Deum templis et simulacris includi, omnino purgetur⁸³. Sanctum enim verumque Dei templum est Ecclesia, seu fidelium congregatio, atque in primis « gnosticus », in cujus anima et purgata, et beatis operibus ornata, invenitur divina effigies et imago. Quinimo quidquid crediturum est, jam tum-

⁷⁰ p. 700, 701. ⁷¹ p. 702. ⁷² p. 703. ⁷³ p. 704. ⁷⁴ p. 705. ⁷⁵ p. 706. ⁷⁶ p. 707. ⁷⁷ p. 708, ⁷⁸ p. 709. ⁷⁹ p. 710. ⁸⁰ p. 711. ⁸¹ p. 712. ⁸² p. 713. ⁸³ p. 714, 715.

quam fidele et positum in honorem simulacrum » Deo consecratur.

Dehinc Clemens aliam explodit superstitionem paganorum, qui deos sacrificium, instar alimenti, concupiscere arbitrati, ex immolatis animalium carnis eas partes sacrificabant, quæ erant dedecori, et quibus illi ipsimet pagani non vesciebantur²². Deus siquidem nec cibo nec ulla re indiget. Quamobrem ille a Christianis rite colitur tam precibus quam puro cordis affectu, in quo sane optimum est sanctissimumque sacrificium²³. Et re quidem vera cum pagani memorie prodiderint Pythagoram ad aram accessisse, nulla cæde aut morte inquinatam, certe hi nobis, sanctam iusti hominis animam esse aram piæque precationem sultum esse dicentibus, fidem habere deberent.

Si quis autem obijciat facta fuisse in lege veteri sacrificia, huic Clemens respondet non ideo facta, ut Judæi mactatorum animalium carnes comederent, sed quia illa nostram religionem allegorice significabant. Addit vero bonam esse, modo propter Pythagoream metempsychosin non fiat, a carnibus abstinentiam. Tum rationes affert²⁴, propter quas Judæi neque suilla carne vescerentur, neque hircum sacrificarent, et cur quidam gnostici abstinerent a carne et vino, ac tandem cur Egyptii sacerdotes a carne et pisce abstinentes, perquam levissimas aviculas in cibum adhiberent²⁵. Denique ex his omnibus Clemens noster colligit non splendida et sumptuosa sacrificia Deo offerenda, sed pia ipsique accepta, nimirum preces et obsecrationes, ex omnium gentium et sexuum in unitatem fidei congregatarum vocibus, pura mente, recta vitæ institutione, sanctisque operibus profectas.

Jubemur siquidem Servatorem nostrum ac Patrem ejus per ipsum non selectis diebus, sed per totam vitam modisque omnibus colere et honorare. « Gnosticus » vero non in definito aliquo loco et templo, statutive diebus festis, sed omni loco ac toto vitæ suæ tempore, sive solus, sive cum aliis versatus, illum honorat; ac factis, verbis et affectionibus melior semper evadit. Deo autem propius quam alii jungitur, magisque familiaris effectus, ac gravitatem, hilaritatem, benignitatem præ se in omnibus ferens, fit homo vere regalis ac sanctus Dei sacerdos²⁶. Quid mirum? Ille enim nihil plane illicitis voluptatis, ne in somnis quidem, admittit; sed honestum rerum omnium usum ad Deum refert, illarumque ei offert primitias et de iis gratias illi semper agit. Ad convivia autem nunquam, nisi amicitie et concordie ergo, accedit. Persuasum etenim habet Deum audire et scire omnia, atque illum ipsas etiam mentium cogitationes, vota ac intimos et penetrales cordis recessus perscrutari. Contra vero qui Deum ad humiles formas et indecoras cupiditates deprimit, illius vana et impia est religio, ac nullæ penitusque irritæ sunt ejus preces et obsecrationes²⁷.

Docet itaque Clemens²⁸ quæ recta bonaque sit precatio, quid a Deo postulandum, et quomodo « gnosticus », non sicut alii, statis horis, tertia, sexta et nona, sed per totum vitæ suæ curriculum Deum oret, ac cum eo versetur. Obiter vero strictimque, ne a proposito longius aberraret, Prodicum corripit sectatores, qui a Cyreniacis edocti somniaverant precibus non esse utendum. Triplici ergo ratione planum facit « gnosticum », de quo ipse sermonem instituerat, atque hominem vere pium, a Deo ea omnia impetrare, quæcumque ab illo efflagitat²⁹; imo vero Deum illius vocem non exspectare, sed piæ mentis illius exaudire cogitationes. Licet igitur, subdit Clemens, preces sine voce ad Deum fundere, ea tamen lege, ut mens ad ipsum conver-tatur. Hinc sane quia sol oriens est Christi imago,

A apud Christianos mos invaluit, quo ad Orientem conversi Deum precabantur. Paganorum vero templa econtrario Occidentem respiciebant, ut illi ad Orientem seu Christi fidem sese vertere docerentur.

Quia vero scelerati hominis, qui vera bona non petit, sibi aliisque perniciosissima est precatio, expropter « gnosticus » presentibus contentus, nihilque terrenum desiderans, postulat eorum quæ possidet stabilitatem, ad futura aptitudinem, ac eorum quæ accepturus est æternitatem³⁰. « Gnosticorum » autem perfectissimus a Deo flagitat incrementum contemplationis, eamque in illa perseverantiam, qua a virtute nunquam excidat. Cum autem ipse longa et constanti, quæ ex cognitione proficiscitur, exercitatione virtutem adeptus fuerit, tunc illius efficitur naturalis in ipso habitus. Atque inde Clemens illum solum pium et religiosum esse concludit.

Neque tamen gradum ibi sistit³¹, sed argumentum suum prosecutus, ostendit « gnosticum » de bonis non tantum presentibus, sed de promissis etiam et in altera vita futuris, lætari, ipsique a Deo majorem quam aliis ferri opem. Et ille quidem, sicut et alii pii homines, si Dei adjutus auxilio benis actionibus operam dederit, ab ipso velut bonus athleta, 131 coronam accipiet. Quid autem ille « gnosticus » agere, et qualis tota illius vita, quales ejus lectiones et precationes, quantum a mendacio et jurejurando alienus, quomodo alios opibus suis sublevare, alios vera doctrina imbueret, vel ad aliorum infirmitatem sese accommodare debeat, auctor noster perspicue aperit³². Itaque cum ea sit vera et sincera Christiani et « gnostici » hominis pietas et religio, inde ille infert hunc non modo non esse impium, sed eum solum pie, sancte, caste, et vera religione veroque cultu Deum colere ac venerari³³.

Tum deinde Clemens ut hæc firmius adhuc stabiliet et confirmet, sic prosequitur: « Cognitionis, ἡ γνώσις, inquit, est hominis, tanquam hominis perfectio, quæ sibi, Verboque divino et modo, et vita, atque etiam sermone consentiens, rerum divinarum scientia completur. Hujus autem, a sapientia quidem per doctrinam comparata discrepantis, sicut fundamentum est fides, ita Christus est utriusque fundamentum et ædificium. Fidei itaque datur cognitio, charitas cognitioni, et charitati sempiterna hæreditas³⁴. Cognitionis autem velox ad delictorum purgationem, apta ad mutationem in melius suscipiendam, mysticis cunctis proprii luminis progressibus hominem corde mundum ad incommutabile bonum, hoc est ad Deum facie ad faciem in omni æternitate contemplandum transmittit³⁵. »

Prima igitur salutaris mutatio fit ab ethnica religione ad fidem, secunda a fide ad cognitionem, et hæc in charitate desinit, hominemque in melius semper mutatum, ad æternam, uti quidem a Clemente quibusdam Scripturæ testimoniis confirmatur, perducit felicitatem. Fatetur tamen quædam « a non gnosticis, » πρὸς τὸν μὴ γνωστικῶν, recta fieri; sed, cum charitatis sint expertes, sine ratione agunt, atque ideo mala est illorum actio, cujus nec bona quidem causa, nec bonus sine charitate potest esse finis³⁶.

Quam sancta autem sint « gnostici » opera luculenter Clemens probat brevi totius vitæ, ac variorum illius ad supremum usque perfectionis apicem graduum et progressuum descriptione³⁷. Adit autem hoc vivendi genus ab illo non modo ad sanctorum cum patriarcharum, tum prophetarum, sed angelorum etiam, atque ipsiusmet Domini exemplum institui³⁸. Quapropter omnia ac quælibet a tyrannis illata supplicia, non secus ac jucunda omnia, ad Petri de uxore ad supplicium ducta gau-

²² p. 716. ²³ p. 717. ²⁴ p. 718. ²⁵ p. 719. ²⁶ p. 720. ²⁷ p. 721. ²⁸ p. 722. ²⁹ p. 723, 724
³⁰ p. 725, 726. ³¹ p. 727. ³² p. 728 et seq. ³³ p. 731. ³⁴ p. 732. ³⁵ p. 733. ³⁶ p. 734. ³⁷ p. 735. ³⁸ p. 736.

dentis instar. et acceptis ab Apostolo documentis, A plane contemnit et aspernatur.

« Gnostici » itaque anima his virtutibus exornata, sit terrestria quedam Dei imago et Spiritus sancti templum¹⁰. Ille enimvero, qui nulla voluptate vinci potest, omnibusque cupiditatibus dominatur, adversus omne periculum, omnem metum, paupertatem, morbum, ignominiam, ipsamque mortem audacter insurgit. Persuasissimum quippe habet vitium, ex quo ignoratio oritur, solum esse malum, atque adversus illud, armis Domini instructus, fortiter dimicat. Porro autem illa « gnostici » fortitudo neque ex cæco oritur temerariove impetu, uti in pueris et bellis; neque ex vili et caduca mercede, ut in præstigiatoribus; sed semper ex recta ratione procreatur¹¹. Quocirca martyres nunquam temere in mortem præcipites ruunt, sed, Deo vocante, et sola summaque in eum charitate istam constantissime obeunt. Christianos autem imperfectos, ac in fide pueros, quando aliquid propter Deum nonnullis aliis rationibus ducti patiuntur, etiamsi quedam corona maneant; semper tamen charitas propter se, et non propter aliud, eligenda et expetenda est.

Efficat itaque in « gnostico » fortitudo, ut metu semper vacuus sit; iustitia, ut semper verum dicat; temperantia, ut nulla plane humana cupiditate liquescens aut affectus, sibi semper consiet et dominetur¹². Horum autem omnium causa est sanctissima et maxime præcipua, *εὐχαρίστησις*, omnis scientiæ charitas, qua « gnosticus » sit vir vere perfectus, Dei amicus, in ejus filium cooptatus, ipsumque facie ad faciem in æternum videbit.

Et vero ille proximum non modo non despicit, sed affectum consolationibus et adhortationibus levat, pauperi tametsi ipsum odio habeat, ea quibus indiget, pro ejus merito benigne et liberaliter largitur¹³. Nullus enimvero ipsi, nisi et Deo, od vitia ac peccata inimicus est. Porro autem si aliqui adhuc imperfecti propter promissiones aut Dei metum sese continent, ille propter charitatem, et ut soli Deo placeat, omnia suffert et sustinet. Si quam inde laudem consequatur, hanc in aliorum usum et utilitatem derivat¹⁴. Alio quoque modo continens dicitur, quando non solum animi perturbationes, et haud dubie malas, comprimunt, sed bona etiam, puta « honos animi motus, ac majorem quandam perfectionem », continet et coercet, firmamque ac stabilem possidet scientiæ magnitudinem, unde eas profert, quæ ex virtute sunt, actiones. *Οὐχ ὁ τῶν παθῶν μόνον κρατῶν, ἀλλὰ καὶ τῶν ἀγαθῶν ἐγκρατῆς γενόμενος, καὶ βεβαίως κησάμενος τῆς ἐπιστήμης τὰ μεγάλα.* *Ἀπ' ὧν καρποφορεῖ τὰς κατ' ἀρετὴν ἐνεργείας.* Quamobrem ille propter solum necessitatem comedit, bibit, ducitque uxorem, prout recta dictaverit ratio. In domus vero administratione et filiorum procreatione citra dolorem et voluptatem a charitate Dei nunquam divulsus, insurgit in omnem tentationem, quæ ex filiis, uxore, famulis, atque ex bonis, et divitiis oboriri solet. Cælibi autem ac virgini, domus curam non habenti, sæpe sæpius evenit ut non tentetur, atque ita alteri in quibusdam inferior, in aliis superior est.

Ad suscipiendam porro cognitionem prius anima varie exerceri debet. Nam ea *γνώσις*, cognitio, est animæ quedam mors rationalis, qua a motibus et perturbationibus separata, et Deo soli grata atque accepta, libere vivit. Tum autem tantum abest, ut a cibo, potu et Venere aliquam capiat voluptatem; quietiam sermonem, qui aliquid delectationis asferre potest, suspectum habeat¹⁵. Nemo enim Deo et voluptati poterit unquam inservire. Sed qui Domino studeat fieri similis, is, ut ait cupiditatis expers, magna vi enititur. Qui autem concupiscit, et se postea continuat, instar est viduæ, quæ temperantia

rursus sit virgo. At qui perturbationem animæ noluerit excindere, ille seipsum occidit.

« Gnosticus » itaque per cognitionem, quæ animæ est alimentum, et per ea quæ cognovit, salvatur: atque evangelicas virgines imitatus, sibi a Deo promissa ita postulat, ut tamen ad ea quæ petit, tam non assequenda quam assequenda, sit paratus. Tota autem illius vita, modo peccato non inquinetur, est precatio, et cum Deo conversatio; ac quidquid vult, nihil autem inutile cupit, ipse continuo consequitur. Quod si quis objecerit quosdam peccatores id quod rogant aliquando impetrare, huic Clemens respondet¹⁶ illud raro fieri, et quia Deus illos 132 aliquid aliis inde largiuros esse prævidet. At iis qui digni sunt, etiam non petentibus, ea quæ vere bona sunt, conceduntur. Regia igitur via ille incedit, qui nulla necessitate, aut spe, aut metu, sed libero animi instituto justus efficitur. « Gnosticus » autem, tanquam divinus agricola, cupiditates amputat, ac plantans et irrigans duplicem metit fructum. Ille vero a nemine vexatur, nisi Deus id propter aliorum utilitatem permisit. Illata porro ab aliis mala forti virilique animo perpessus, cæteros, quemadmodum apostoli, in fide confirmat, rogatque ut si qui ipsum odio habent, poenitentia ducantur.

Itaque iis postquam diu sese exercuit, tum nulla liquefactus voluptate, nullaque mundana qualibet promissione fractus, in peccatum nunquam labitur¹⁷: sed in carne adhuc positus, omnem cupiditatem superat, illeque dolet quod adhuc sit in necessitatibus hujus vitæ constitutus, atque hac eadem temporali vitam tanquam sibi aliena utitur. Novit præterea jejuniorum quartæ et sextæ diei ænigmata, cum ab avaritia et libidine, omnium vitiorum fontibus, atque ab omni mala actione et cogitatione jejuna et abstinet. Atque hac divinorum præceptorum observatione Dominicum et Dominicæ resurrectionis diem agit.

Quid vero¹⁸? si quando aliquid, quod non vult, videndo, se voluptate affici senserit, tunc ipsam continuo castigat videndi facultatem, ac hoc solum quod ad se pertinet, videre et audire cupit, atque in corporis sibi objecti pulchritudine se Deum videre existimat. Si ex necessitate cibos capescendo, aliquantulum temporis consumat, putat a suo se negotio avelli. Quamobrem in somnis nihil quod electo non conveniat, aspiciit. Is porro in hac vita totus hospes et peregrinus ea contemnit quæ alii mirantur, ac in civitate tanquam in solitudine vivit. Uno verbo, in omni vita absentiam apostolicam implet.

Quid plura? cum optima quæque agit, hominibus vult latere, ac sibi Dominoque persuadere se illius vivere præceptis. Quocirca seipsum semper et nunquam proximum despicit, atque idcirco illum afflictum consolatur, indigentem facit suorum, si quæ habeat, bonorum participem; inio vero et de inopia sua augeat beneficentiam. Pura insuper et sincera ornatus fide, per opera et contemplationem Evangelium laudat, et ipse ea, quæ Deus docuit, rite perficiendo, ab eo laudem accipit. Spe vero propria minime ablectatus, quælibet mundana omnia aspernatur, et miseretur eorum, qui post mortem supplicii affecti, Deum confitentur. Ipsius autem recta semper est conscientia, et ad mortem semper paratus, in hoc mundo tanquam peregrinus vivit, ac secundum rectæ rationis dictamen comedit, bibit, uxorem ducit, et in somnis sancta semper facit et cogitat: atque ita *καθαρὸς ἐς εὐχὴν πάντοτε*, semper ad precectionem purus, cum angelis orat et precatur¹⁹.

Tum rursus Clemens docet qualis sit ejus operatio, iustitia et precatio, quid a Deo postulet, et quomodo Christum vocantem anteverat. Planum quoque facit quomodo ille patrem et matrem²⁰,

¹⁰ p. 757. ¹¹ p. 758. ¹² p. 759. ¹³ p. 740. ¹⁴ p. 741. ¹⁵ p. 742. ¹⁶ p. 743. ¹⁷ p. 744. ¹⁸ p. 745. ¹⁹ p. 746. ²⁰ p. 747.

suumque animam odio habeat, ac omni vitæ tempore a Dei mandatis et spe plano inseparabilis, Deo semper gratias agens, omnia, sicut Job, patientissime tolerans, bonis malisque superior, aliis sese cante accommodans, et eorum in se peccata dimittens, dignus fiat, qui « a seipso per obedientiam accipiat præsidium. » Pergit auctor noster ²¹, atque ostendit quid ille « gnosticus, » qui a Deo potius exigit, quam petit, pro fratribus agentibus ab ipso exposcat, quomodo divinæ bonitatis sit instrumentum et parvum ipsiusmet Dei templum, ac terrenis omnibus relictis, tendat ad Deum cælestiaque transcendat. Ita, inquit Clemens ²², perfecte « gnosticus » vivit, spem cum fide ad futurorum expectationem commiscet, atque operibus cognitionem semper subsequentibus divina mandata exsequitur. Nullo autem casu ille conturbatus, ac nunquam jucundum et utile divino consilio anteponeus, sit Deo acceptus, mundoque laudabilis. Denique in bono rerum mundanarum usu Deo gratias persolvit, et Creatorem admiratur, « quia ejus suis per operationem gnosticam quæ sit convenienter mandatis, » in contemplationem desinit, atque idcirco post obitum ad sanctam transfertur remunerationem. Hæc porro Clemens instar seminis de « gnostico » a se Græcis quam brevissime dicta esse declarat, ac quid eum inter et fidelem discriminis intercedat, paucis aperit ²³.

At profitetur tamen sibi adhuc longe plura ex sacris Scripturis de « gnostico » succurrere, quæ brevitas causa aliis explicanda dereliquit. Unum nihilominus ex sexto primæ Pauli ad Corinthios Epistolæ capite locum proferit, ac clara perspicuaque illius interpretatione et paraphrasi summam « gnostici » perfectionem presse, ut ipse loquitur, sed eleganter et enucleate describit.

Post hæc ille stylium suum convertit adversus Græcos philosophos et Judæos, qui propter magnam hæresum dissensionem nomen fidei religionique Christianæ dandum esse pernegabant ²⁴. Hanc autem opinionem eo falsam esse probat, quod plures quoque apud illos sint sectæ atque hæreses; neque tamen idcirco putabant dogmatibus suis nuntium esse remittendum. Deinde respondet Clemens has hæreses a Christo fuisse prædictas, et reprehensionem ea, quæ bona sunt, subsequi; atque a viro probo pacta sua et conventa ideo non infringi, quia ab aliis quibusdam improbis infringuntur. Præterea, etiamsi variæ sint medicorum sectæ, hoc non impedit, quominus ab ægris admissi, morbos eorum curent ac depellant ²⁵. Ad hæc vero, hæreses ex nimio sui ipsius amore aut vana gloria idcirco ortæ sunt, ut vera pietas versusque Dei cultus diligentius examinentur. Huc accedit, quod a maturo fructu nemo abstinendum esse censeat, quia alius perniciosus ipsi est similis. Neque etiam regiæ viæ propterea quis sese non committit, quia aliæ ad præcipitum ducunt. Denique hortos ideo agricola non colit, quia herbæ cum oleribus nascuntur.

Tum vero Clemens aperte demonstrat quomodo Christiana veritas ab omnibus hæreticorum, qui vel seipsos, vel alios decipiunt, erroribus seceratur ²⁶. Hanc autem dicit ex sacra Scriptura et antiqua Ecclesia elici, certissimisque demonstrationibus ita probari, ut ab ea nunquam ulli discedere liceat. Sacra autem Scriptura, ait auctor noster, Deiparæ similis, veritatem parit, atque ipsa semper virgo permanet. Quinobrem hæretici illam repudiant, vel in pravos sensus detorquent, atque idcirco in varios errores lapsi sunt. At si depositio errore, aliquis sese veritati permittat, Deus quodammodo ex homine efficitur ²⁷. Primum siquidem doctrinæ nostræ principium Deus ipse est, qui per prophetas, evangelistas, et apostolos in ejusdem

A veritatis cognitionem nos adducit. Ex divinis igitur illorum scriptis certissimæ **133** eruntur demonstrationes, atque iis fiunt fideles ac perfecti « gnostici » ²⁸.

Deinde auctor noster narrat quomodo et quam perverse hæretici iisdem sacris Scripturis abutantur, ac inanis sapientia opinione inflati, perpetuoque, sed perperam litigantes, omnem moveant lapidem, ne a sede sua deturbentur. Tum vero explicat quam difficile sit eorum sanare errores, ac quomodo tandem ad veritatis viam possint reduci. At quemadmodum gentes in ignorance, et veræ discipuli Ecclesiæ in scientia, ita illi in opinione versantur ²⁹. Nullam igitur demonstrationem cum iidem hæretici habere possint, sese invicem irident, despiciunt et condemnant. Quocirca hi contentionem, pagani voluptatem, fideles gaudium, et « gnostici » εὐφροσύνην sectantur ³⁰. Quia vero magistri, ut Clemens inductione probat, discipulos sibi similes efficiunt, inde colligit eum, qui traditus a Domino Scripturas secutus, ipsi morem gerit, ad magistri imaginem fieri in carne Deum. Et sane ille ostendit duo esse peccati principia, videlicet ignorantiam et imbecillitatem. At prioris remedium est cognitio et desumpta ex Scripturis sacris evidens demonstratio; posterioris vero est ducta ex fide et timore exercitatio. Utraque autem in perfectam crescit « gnostici » charitatem. Fieri autem potest ut hæretici hæc intelligentes ad Deum convertantur ³¹. Sin vero obstinati in erroribus perseverent, ab illo etiam severioribus quam peccatores catholici afficiuntur suppliciis.

Hæc porro auctor noster a se hactenus disputata esse significat, ut nullus in hæresim incidat; aut, si quis in eam incidit, possitque adhuc sanari, ad veritatem adducatur. Verum ex iis plures sunt, qui rerum novarum cupidi, voluptatis sectatores, falsaque gloria incensi, sacras Scripturas corrumpunt et adulterant. Tales fuerunt Marcion, Prodicus, et alii similes, cum quibus bene actum esset, si ea scire potuissent, quæ prius tradita erant ³². Solus ergo « gnosticus » in ipsis Scripturis consequitur, qui verbis et factis traditionem Domini sequitur, et quas in iisdem quærit Scripturis demonstrationes invenit.

Quod si quis objecerit cognitionem, γνῶσιν, ut Scriptura loquitur « inflare, » φυσιοῦν, respondet Clemens hoc verbo significari « magnificare et vere sentire » ³³. Et id quidem aliis Scripturæ locis stabilitum esse demonstrat. Cum ergo magnifica et vera sit sacræ Scripturæ cognitio, nullus certe ulla unquam de causa neque illam depravare aut corrumpere, neque cupiditatis vanæque gloriæ inseriendo, ecclesiasticam regulam furari debet. Quapropter hæretici hujusce criminis conscii, nec alii ab iis decepti, in regnum intrabunt celorum. Non enim habent veram Dominicæ traditionis clavi, sed quamdam falsam, qua, exciso Ecclesiæ ostio et perforso illius muro, veritatis cancellos transgrediuntur.

Hinc Clemens probat omnes illos hæreticos fuisse vera longe recentiores Ecclesia, quæ et catholica et universalis esse debet, et una tantum esse potest. Illius autem eminentia constructionisque principium, cætera omnia superans, unitate sua fundatur et constituitur ³⁴. Verum hæreses ex suis auctoribus, locis, gente, dogmatibus, aut perversis actibus nomen sortitæ sunt. Denique auctor noster docet Mosaica de mundis et immundis animalibus lege fideles, Judæos atque hæreticos designari; ac postquam de modo quo hi libri scripti sunt, eorumque titulo breviter disseruit, huic libro, alium tamen adhuc promittendo, imponit coronidem ³⁵.

²¹ p. 748. ²² p. 749. ²³ p. 750 et seq. ²⁴ p. 753. ²⁵ p. 754, 756. ²⁶ ibid. ²⁷ p. 757. ²⁸ p. 758, 759. ²⁹ p. 760. ³⁰ p. 761. ³¹ p. 762. ³² p. 763. ³³ p. 764. ³⁴ p. 765. ³⁵ p. 766.

CAPUT II.

De horum librorum auctore, et ætate, quasque ob causas conscripti; de illorum argumento, et singulari, qua compositi sunt, methodo, de eorum titulo, manuscriptis codicibus, locis corruptis, Latina interpretatione, commentariis, observationibus, variisque editionibus.

ARTICULUS PRIMUS.

Clementem Alexandrinum verum esse horum librorum auctorem, et quo tempore illos scripserit.

Certum plane est, atque inter omnes prorsus constat Clementem Alexandrinum horumque septem *Stromatum* librorum verum parentem esse et auctorem. Nam præterquam quod hi libri ab antiquissimis et recentioribus scriptoribus Eusebio ²⁶, Hieronymo ²⁷, Epiphania ²⁸, Cyrillo Alexandrino ²⁹, Photio ³⁰, aliisque quamplurimis eidem Clementi constantissime ascribuntur; ex iis quidam, ac præsertim Eusebius ³¹ Epiphaniusque ³² varia ex iisdem libris fragmenta, quæ in illis etiamnum reperire est, totidem sæpe verbis transcripserunt. Quid vero, quod ipsemet Clemens noster cum ibidem suam ad Græcos *Admonitionem* et scriptos a se *Pædagogii* libros laudavit ³³, illorum se parentem esse aperte prodidit, palamque testificatus est?

Ex hoc autem eodem Clementis nostri testimonio insuper colligimus eum huic operi manum non admovisse, nisi post editas a se cum *Admonitionis*, tum *Pædagogii* commentationes. Has autem illis *Stromatum* libris non longo admodum temporis intervallo antevisse haud plane infirmo, uti nobis videtur, argumento ex mutua illorum inter se connectione deducto confici posse persuasum omnino habemus. Verum quo reipsa tempore *Stromatum* libri in lucem prodierint, si quæras, id ex Eusebio discere poteris. De his quippe sic ille pronuntiat: « Hinc porro Clemens in primo *Στρωματέρω* libro ordinem temporum describens, obitu imperatoris Commodi computationem suam circumscribit. Ex quo apparet Severi Augusti, cuius nunc tempora exponimus, principatu hæc volumina ab eo fuisse elaborata ³⁴. » Et re quidem vera in primo *Stromatum* libro illam Romanorum imperatorum chronographiam, ab auctore nostro editam, Commodi morte concludi nunc etiam legimus ³⁵. Atqui anno Christi 192 desinente occisus est Commodus, et in illius locum suffectus Pertinax tres tantum menses imperasse perhibetur. Huic autem Severus successit: quo quidem imperante, Clementem his conscribendis *Stromatum* libris operam dedisse haud immerito Eusebius asseverat. Et vero ille ipse alibi ³⁶ eundem Clementem nostrum his, uti diximus ³⁷, annumerat scriptoribus, qui ante Victoris summi pontificis tempus divinitatem Christi Domini contra hæreticos strenue propugnaverunt. At Victor eodem quo Commodus interfectus est anno 192 summo pontificatu inauguratus, eum cum vita anno 201 deposuisse perhibetur. De aliis autem, quam de *Protreptico*, vel *Pædagogii*, vel *Stromatum* sive singulis, sive omnibus simul libris Eusebius intelligi non potest. Denique certum est primum *Stromatum* librum a Clemente nostro post Commodi imperatoris mortem 134 compositum fuisse. Ad alios autem, qui tanta tamque varia eruditione re-

A ferti sunt, perficiendus, otio sane et tempore opus illi fuit. In iis siquidem spuria quædam scriptorum opera secernuntur a veris, ac bene innumera omnis generis auctorum testimonia, imo et poetarum carmina, totidem verbis describuntur. Verum ea omnia Clementem memoria tenuisse, nec relectis auctorum operibus, illa ex tempore tam fideliter transcripsisse quis facile sibi persuadebit?

Quid vero, quod ipsemet Clemens cum hos libros conficeret, se nondum quidem ætate provectum, sed memoriæ non adeo tenacis fuisse profiteatur, ut tot scriptorum loca totidem ipsorum verbis ad libitum reddere potuerit? Audi, quæso, illius verba: « Mihi, inquit, ad senectutem reconduntur monumenta, oblivionis medicamentum ³⁸. » Et rursus postea: « Multa autem recte scio effluxisse propter longitudinem temporis, ut quæ absque scriptis effugerint. Unde memoriæ meæ imbecillitatem sublevans, expositionem certis capitibus constantem, salutare memoriæ monimentum mihi comparans, hac necessario usus sum descriptione. Sunt ergo quædam quorum ne recordati quidem sumus; erat enim apud viros beatos magna quædam vis. Sunt etiam quæ non adnotata, quæ, cum tempore mansissent, nunc effugerunt; aliqua autem, quæ extinguebantur, ut quæ flaccerebant in ipsa cogitatione ³⁹. » Verum hæc summæ et singulari Clementis, ingenii sui viribus, ac multo magis senectutis suæ infirmitati diffidentis, modestiæ si tribuenda censeas, non refragabimur.

Porro autem quia Severus, imperii sui initio nec Christianis infensus, nec eos palam insectatus esse memoratur, per illa certe ecclesiasticæ pacis tempora videtur Clemens potuisse, huic tametsi prope modum immenso operi supremam manum imponere. Tunc enimvero et libros, quibus indigebat, penes se habere, et illos in iis, quæ memoria ipsi non suggereret, haud difficiliter adire poterat. Deinde vero plurima, quæ ex doctissimis suis præceptoribus, iisque summæ eruditionis viris audierat, hosce in commentarios se congestisse testatur, ac proinde paucioribus procul dubio libris, nec inventu plane difficilibus, eguisse credendus est. Denique eosdem præceptores suos, et in vivis adhuc esse, et gratas eis fore lucubrationes suas, haud obscure significat: « Recte autem scio, inquit, habet ille, fore ut exsultent, non hac dico lætari expositione, sed sola ea observatione, quæ est in adnotatione ⁴⁰. » Vero itaque similimum est hæc *Stromata* circa annum 194 a Clemente edita, et publici facta fuisse juris. Et certe Eusebius in *Chronico* ad quintum Severiani imperii, hoc est Christi 198 annum, hæc habet: « Clementis multa et varia conscripsit ⁴¹. » Quo quidem loquendi modo hos *Stromatum* libros, qui præcipuum opus illius erant, potissimum designari, atque eos pro solito Eusebii more, non eo reapse anno, sed illud circiter tempus scriptos fuisse adnotari nullus jure merito inficiabitur.

²⁶ lib. v Hist., c. 44, et lib. vi, c. 43. ²⁷ lib. De script. eccles., § 10, et epist. 24, ad Mag. ²⁸ Ad hæres. 32, § 6. ²⁹ lib. vi, p. 205; lib. vii Cont. Jul., p. 230. ³⁰ Biblioth. cod. 3. ³¹ lib. iii Hist., c. 29 et 30; et lib. v, c. 11, et sæpius lib. De præpar. evang. ³² hæres. 32, § 4. ³³ Strom., lib. vii, p. 711; lib. vi, p. 616. ³⁴ Euseb., lib. vi Hist., c. 6. ³⁵ Strom. lib. i, p. 139. ³⁶ Euseb. lib. v Hist., c. 28, p. 196. ³⁷ supr. dissert. 3, c. 1, art. 2. ³⁸ l. i, p. 274. ³⁹ p. 276. ⁴⁰ lib. i Strom., p. 225. ⁴¹ in Chron. ad ann. 2230.

At aliquos, quominus huic sententiæ sunt tam facile præbeant assensum, illud forsitan morabitur, quod de martyribus longa his in libris instituitur disputatio. In illis siquidem cum Clemens tam fuscè probet Christianos a paganis immerito vexari, torqueri et crudelissimis suppliciis affici, nonne his ille sermonibus innuit se hæc sua tum scripsisse *Stromata*, cum Severus imperator in Christianos dirus sæviret, atque adversus eos acerbius grassaretur? Ecquid enim, inquit, aliud nisi hanc Severianam crudelitatem et sævitiæ hæc Clementis nostri verba indicant! « Nobis autem sunt quotidie redundantes martyrum fontes, qui nostris spectantur oculis, qui torrentur, torquentur, et capite truncantur? » Non minimi sane videtur esse momenti istud argumentum. Responderi tamen potest præcipuum Clementis, ita de martyrio disputantis, scopum esse insulsum refellere quorundam hæreticorum errorem, qui martyrium penitus proscribebant et aspernabantur. Quamobrem maximis illud laudibus extollit, ac summum Christianæ perfectionis apicem in eo positum esse demonstrat. Multos porro martyrio ex hac vita quotidie migrasse non ideo dicere videtur, quod tum Severiana persecutio immanius sæviret, sed quia illi etiam ecclesiasticæ pacis temporibus quamplures martyrii palmam consequantur.

Si quis tamen hac ratione persuasus *Stromatum* libros sub Severiani imperii finem editos esse contenderit, sua ipsam, per nos licet, sententia maneat. At is, quæso, meminerit eos cum *Admonitione* ad gentes, et tribus *Pædagogii* libris, ita, uti diximus, esse connexos, ut non ita longum inter has omnes auctoris nostri lucubrationes spatium temporis intercesserit.

ARTICULUS II.

Quibus rationibus impulsus Clemens hos libros scripserit, quodnam eorum argumentum, et quam singulari modo ac methodo compositi fuerint.

Quamvis Clemens in superioribus libris promississet fore ut hos ederet *Stromatum* commentarios, perfectis tamen illis prioribus libris, utrum fidem liberaret suam dubium et incertum se adhuc hæsisse profitetur. Subdubitabat enim utrum in his *Stromatum* libris sacra religionis nostræ mysteria paganis divulgare fas sibi esset, quæ indignis illis hominibus, ne ea more solito irrideret, occultari debebant. Quamobrem: « Hæc mihi, inquit, erant impedimento, quominus scriberem, et nunc adhuc vereor, ut ait, ante porcos jacere margaritas, ne eas conculcent pedibus, et conversi nos frangant? » Verumtamen quia Christus quæ in aurem atque in parabolis dixerat, hæc si « non omnibus passim, » saltem « quibus oportet, » aperte et palam prædicari præcepit, hinc Clemens ad hosce libros conscribendos animum se appulisse testificatur. Deinde vero absurdum omnino esse censebat Christiano homini, veritatem annuntianti, utiles et quamplurimis profuturas lucubrationes publicandi omnem prorsus negari facultatem, quæ paganis hominibus fabulas, maledicta, ac res impias et obscenas scribentibus impune data fuerat?.

Ad has quoque commentationes perficiendas alia eum ratio impulit?; nimirum ut illæ sibi essent haud dubie ad virtutem stimulus et incentivum, atque tradita in eis veræ piæque doctrinæ placita si sibi aliisve aliquando exciderent, eorundem librorum lectione in memoriam possent facile revocari?.

Præcipua vero, et quæ ex toto opere colligitur, hæc illius publicandi causa fuit, ut veram sinceramque Christianæ fidei doctrinam contra paganorum, præsertim philosophorum, et hæreticorum no-

strorum **135** errores tueretur, ac quæ ex eorundem philosophorum dogmatibus Christiano homini rejicienda et assumenda essent, patefaceret.

Ad hæc vero, postquam in sua ad Græcos *Admonitione* impias ethnicorum superstitiones funditus evertisset, postquam tribus *Pædagogii* libris illos, qui Christianæ religioni nomen recens dederant, primis imbuisset illius præceptis, necessarium sibi esse duxit manifestum ipsis facere in quo sita sit summa, ad quam semper contendere debeant, ejusdem Christianæ religionis perfectio.

In his enim demonstrandis Clemens totus incumbit, et ad ea probanda, quibus potest, validioribus ex sacra Scripturæ, atque scriptorum cum Christianorum tum profanorum auctoritate et testimonio petitis rationum firmamentis utitur. Et hic quidem est illius in his omnibus *Stromatum* libris scopus, atque eorundem librorum, uti ex exhibita a nobis illorum analysi liquet, materies et argumentum.

Ne autem mysteria nostra hominibus profanis clarius divulgando, in eum, quem declinare volebat, scopulum imprudenter offenderet, singulari prorsus arte et methodo hocce opus concinnavit:

« Sunt enim, inquit ille, nostra, ut sæpe diximus, commentaria propter eos, qui impudenter ac imperite ad ea legenda sunt accessuri, varia, et, ut ipsum nomen indicat, contexta, ab uno ad aliud continens transeuntia, et per verborum quidem seriem ac contextum aliud significantia, aliud vero indicantia..... inveniet enim scriptura unum, qui sit eam intellecturus? » Rursus autem alibi quem in modum, quæve methodo hos scripserit libros, sic ille explicat: « Atque in prato quidem, qui varie florent flores, et in horto arborum plantatio, non est separata per unamquamque speciem eorum, quæ sunt alterius generis, etiam si quidam eruditius varie decerpitis collectaneis, prata, et heliconas, et favos, et pectos conscripserint: sed his quæ, prout occasio sese obtulit, mihi venerunt in mentem, et neque ordine, neque dictione sunt expurgata, sed de industria dispersæ sunt, permixtum nobis instar prati variata est *Stromatum* descriptio: ἡ τῶν *Στρωματέων* ὑποτύπωσις? » Et vero his in libris ipsam sacra nostræ doctrinæ, ac mysteriorum sacratorum explanationem ita cum philosophicorum, atque etiam poeticorum, aliorumque dogmatum explicatione Clemens permiscet, sic sermones suos sæpe sæpius intersecat, sic data opera a proposito suo haud infrequenter digreditur, sic ab uno argumento ad aliud quandoque transit, et posthæc ad prius revertitur; ut in iis publicandis nihil plane a profano et ethnico, quantumvis moroso, et Christianis infenso homine pertimescendum habuerit. Quamobrem paulo post hujusce operis initium, de illo hunc loquitur in modum: « Sunt autem quædam etiam, quæ mihi tacite significavit scriptura: et in aliis quidem insistet, alia vero tantum dicet; conabitur autem et celans dicere, et occultans aperire, et tacens ostendere? » Quid enim, quæso, aliud hæc verba sonant, quam quod ille in quibusdam diutius insistens, ea fusius explicabit; quædam vero nude et simpliciter dicet; ita tamen ut dicendo ethnicum hominem celet, et enim celando eadem aperiat Christianis, ac ipsis solis manifesta faciat?

Quid vero, quod et eodem ille in libro aperte declarat, a se non solum difficiliora religionis nostræ mysteria, sed ipsa etiam fidei semina cum veris philosophorum placitis in hunc involvi et implicari modum, quo ea Christianis tantummodo patefiant, et ab illis solis agnoscantur? Περιέχουσι οἱ *Στρωματεῖς* ἀναμειγμένην τὴν ἀλήθειαν τοῖς φιλοσοφίας δόγμασι· μάλλον δὲ ἐγκαταλυμένην καὶ ἐπιμεικρυνμένην, καθάπερ τῷ Ἀσπύρῳ τὸ ἐκδομένον.

Quid vero, quod et eodem ille in libro aperte declarat, a se non solum difficiliora religionis nostræ mysteria, sed ipsa etiam fidei semina cum veris philosophorum placitis in hunc involvi et implicari modum, quo ea Christianis tantummodo patefiant, et ab illis solis agnoscantur? Περιέχουσι οἱ *Στρωματεῖς* ἀναμειγμένην τὴν ἀλήθειαν τοῖς φιλοσοφίας δόγμασι· μάλλον δὲ ἐγκαταλυμένην καὶ ἐπιμεικρυνμένην, καθάπερ τῷ Ἀσπύρῳ τὸ ἐκδομένον.

¹³⁵ lib. II *Strom.*, p. 414. ¹³⁶ lib. I *Strom.*, p. 297. ¹³⁷ ibid. ¹³⁸ ibid. p. 269. ¹³⁹ I. VI, p. 617. ¹⁴⁰ I. I, p. 276. ¹⁴¹ lib. IV *Strom.*, p. 475. ¹⁴² I. VI, p. 617. ¹⁴³ I. I, p. 276.

τοῦ καρίου. Ἀρμόσει γὰρ οἶμαι, τῆς ἀληθείας τὰ ἀσπέρματα μόνους φυλάσσεσθαι τοῖς τῆς πίστεως γεωργοῖς. «Continebunt autem *Stromata* admistam veritatem philosophiæ decretis, vel potius cooperatam et absconsam, sicut testa operitur id quod est in nuce esculentum. Fidei enim semina solis, ut existimo, convenit servari fidei agricolis.⁶¹ » Atque, ut cætera taceamus, rursus ille sub libri septimi finem ait se hocce opus perfecisse, «hic et illuc interspersis dogmatibus, ut a quolibet eorum qui mysteriis non sunt initiati, non facile possint inveniri sanctæ traditiones.⁶² » Quod quidem ille ibidem uberius enucleat, fusiusque his prosequitur verbis: «Sunt autem libri *Stromatum*, ol *Στρωματεῖς*, utique similes non illis elaboratis hortis, in quibus sunt arbores et plantæ, in certum ordinem ad delectandos oculos digestæ; sed alicui potius spisso et umbroso monti, in quo simul sunt plantatæ: cupressi et platani, laurus et bœdera, mali et oleæ, et ficus; ita ut de industria fertilium simul et non fertilium plantæ arborum sint commistæ, cum propter eos, qui pulchra et matura subripiunt et suffragantur, latere id velit scriptura..... Neque ergo ordinem, neque dictionem spectant libri *Stromatum*, ol *Στρωματεῖς*.⁶³ »

Quam autem hæc scribendi ratio feliciter et cesserit, iude colligas, quod Origenes, teste Hieronymo, illam postea imitatus fuerit: «Hinc, inquit, imitatus Origenes, decem scripsit *Stromateus*, Christianorum et philosophorum inter se sententias comparans, et omnia nostra religionis dogmata de Platone, Aristotele, Numenio, Cornutoque confirmans.⁶⁴ »

ARTICULUS III.

De vero hujusce operis titulo, de illius integritate, atque in libros et capita divisione, stylo, elegantia, utilitate, varietate eruditione.

Ex hac tam singulari, sicut dictum est, scribendi C methodo, et mira argumentorum, ullo absque ordine, sed perniste et confuse congestorum, varietate haud prorsus immerito colligi potest hosce libros a Clemente nostro *Στρωματεῖς*, quemadmodum ex superioris citatis ejus verbis liquet, inscriptos fuisse. Si quis vero alios præter ipsummet Clementem hujus inscriptionis testes desideret, is certe Eusebium audiat, hunc titulum, et totius operis argumentum, atque etiam scriptiois genus discrete explicantem: «Porro in τοῖς *Στρωματέων* non solum ex sacris litteris plurimos insternit fuscus, verum etiam ex gentiliu libri, si quid forte ab illis commodè dictum est, commemorat; varias Græcorum simul ac barbarorum explicans opiniones, quæ apud multos illorum leguntur; falsa quoque hæresiarcharum dogmata coarguens. Ad hæc multiplices recenset historias, uberrimam nobis promiscuæ eruditionis materiam subministrans. His omnibus philosophorum quoque opinionibus intermiscet. Proinde admodum argumento convenientem, *Στρωματέων* titulum libris suis indidit.⁶⁵ » Unde et paulo supra de horum librorum inscriptione sic ille haud dubitanter pronuntiat: «Existant ejus octo *Στρωματέων* libri, quos ipse inscripsit: Τίτου Φλαβίου Κλήμεντος τῶν 136 κατὰ τὴν ἀληθῆ φιλοσοφίαν γνωστικῶν ὑπομνημάτων *στρωματεῖς*. Tui Flavii Clementis de vera philosophia commentariorum, qui ad scientiam pertinent, *στρωματεῖς*.⁶⁶ » Non dubitavit itaque Eusebius hunc verum germanumque esse hujusce Clementini operis titulum. Nec immerito quidem. Photius etenim in veteri quodam codice hanc plane similem et in-

tegram illius inscriptionem se invenisse asserit: «Reperi autem, inquit, in vetere quodam exemplari, ἐν τινὶ παλαιῷ βιβλίῳ, hoc opus non solum *Στρωματεῖς* inscriptum, sed integre ad hunc modum: Τίτου Φλαβίου Κλήμεντος, πρεσβυτέρου Ἀλεξανδρίας, τῶν κατὰ τὴν ἀληθῆ φιλοσοφίαν γνωστικῶν ὑπομνημάτων *στρωματέων*, α, β, γ. etc. Titi Flavii Clementis, prebyteri Alexandrini, gnosticarum secundum veram philosophiam commentationum *Stromatum* primus, secundus, tertius, etc., liber.⁶⁷ » Hanc itaque veram et sinceram esse hujus operis epigraphen, illi ab ipsomet suo auctore inditam, in dubium vix a quocquam jure merito vocari posse arbitramur. Et vero ille ipse eundem librorum snorum titulum nobis hic alicubi exhibet verbis: «Ὅδε δὲ ἕκτος ὁμοῦ καὶ ἑβδομος ἡμῶν κατὰ τὴν ἀληθῆ φιλοσοφίαν γνωστικῶν ὑπομνημάτων *στρωματεῦς*.⁶⁸ » Hic autem sextus simul et septimus liber commentationum, veræ philosophiæ cognitionem B informantium *Stromateus*.⁶⁹ »

A Clemente igitur si alibi hi libri simpliciter τῶν ὑπομνημάτων *στρωματεῖς*, aut adhuc simplicius ab ipso⁷⁰, et Cyrillo Alexandrino⁷¹, aliisque Græcis scriptoribus, *στρωματεῖς*, ac *στρωματεῦς*, vel ab aliis Latinis auctoribus *Stromatum* libri vocantur⁷², id sane brevitalis causa factum esse quis ambigat?

Porro autem certum quoque videtur nomen plurale ol *στρωματεῖς* a singulari *στρωματέος* juxta Clementis nostri sensum et mentem derivari. Non enim minus frequenter hoc singulari nomine, quam plurali ad libri nimirum primi, secundi, tertii et quarti finem utitur⁷³. Quid vero, quod utrumque verbum indiscriminatim, et eodem plane significatu adhibet? Ad libri siquidem septimi calcem easdem voces ol *στρωματεῖς* et τὸν ἑβδομον *στρωματέα* idem omnino sonare cuihabet legenti planum erit et manifestum.

Quid autem hæc nomina significant, si roges, tibi pro more nostro candidè et ingenue respondebimus: nos prorsus recedere a quorundam sententia, qui putant iis significari stromatum et stragulorum opificem. Nihil enim magis Clementis menti adversari nobis videtur. Suos quippe libros cum prato, ac spisso, umbrosoque, quemadmodum dictum fuit, nemore cur, quæso, ipse composuit, nisi quia illi tanquam stromata et stragula erant, in quibus vera fidei nostræ documenta, sicut flores in prato, et in nemore arbores, confuse et perniste, ulloque sine ordine congesta cernuntur?

Si quis autem quid præcise his nominibus a Clemente intelligatur, scire voluerit, is Pollucem adeat, et ab eo discet inter ea, quorum in convivis olim usus erat, reponi ὑπαγκώνια, στρώματα, περιστρώματα, ὑποστρώματα, cubitalia, strata, peristromata, et substrata⁷⁴. Alibi vero ubi, quo vestium reponendarum vasa, arcæ, vel armaria nomine appellantur, explicat, ibi tradit quæ veteres vestimenta stratalia vocabant, hæc a recentioribus *στρωματεῖς*, in quibus strata illa deponebantur nuncupari: «Αὐτοὶ παλαιοὶ ἱμάτια στρωματώδεσμα, ταῦθ' οἱ νεώτεροι στρωματεῖς ἔλεγον, ἐν οἷς, ὡς μὲν τοῦνομα δηλοῖ, τὰ στρώματα ἀπετίθεντο. Ἀλλοὶ δὲ οἱ καὶ τὰς ἄλλας ἐσθῆτας. » Quæ autem veteres vestimenta stratalia, recentiores culcitras vocaverunt, et in quibus, ut nomen iudicat, strata illa deponebantur; certum tamen quod et vestes aliæ⁷⁵. » Rursus autem ubi adhuc de ipsis vestium vasis disserit, hæc ille habet: Καὶ στρωματεῖς δὲ. Ἀπολλόδωρός τε ὁ Γελῶς ἐν *Ψευδαλαγῇ* ἐφη· Μάλαϊρα, λόγῃς στρωματεῦς· ὁ δὲ Ἀπολλόδωρος Καρύστιος Ἀρτεμερισταύρῳ· Τούτῃς στρωματεῖς ἔλουν. «Ium et stragula. Apollodorus

⁶¹ l. i, p. 278. ⁶² l. vii, p. 766. ⁶³ ibid. ⁶⁴ Hier., epist. 84 ad Magn., orat. et in Daniel.⁶⁵ Euseb., l. vi Hist., c. 13. ⁶⁶ ibid. ⁶⁷ Biblioth. cod. iii. ⁶⁸ l. vi, p. 616. ⁶⁹ l. iv, p. 475, et l. vi, p. 617. ⁷⁰ Cyril., l. vi Contr. Julian., p. 230. ⁷¹ Hier., epist. 54 ad Mag. ⁷² p. 357, 325, 473, 615. ⁷³ Pollux, l. vi, p. 272. ⁷⁴ idem, l. vii, c. 19, p. 344.

enim Gelous in *Pseudoeajace* dixit: Gladius, cuspis et stragula; Apollodorus autem Caristius in *Beneficium rependente*: Stragulas dissuebant⁷⁵. » Postremo ipse observat verbum *στωμάτα* apud Antiphanem et Sophoclem pro lectis inveniri⁷⁶.

Ex his itaque liquet voces *στωμάτα* et *στωματέζ* sæpius pro arca et vase, vel, si velis, pro sacco, in quo vestimenta varie contexta reponebantur, atque aliquando pro ipsismet illis vestimentis, vel varii diversique coloris tapetibus accipi. At nomen *στωματέζ* si priori tantum sensu a Clemente usurpatum fuisse contendas, haud ægre nos in sententiam tuam pertrahes. Animum tamen advertas velim de vocis ab auctore aliquo usurpatæ significatione non esse litigandum, ubi ille quid ea voce intellexerit haud obscure declarat. Quoniam ergo Clemens libros suos cum prato et spisso nemore, variis floribus et arboribus, nullo ordine permistis, consito comparat, quid titulo *στωματέζ* ipsis inscripto sibi velit, haud ita difficiliter intelligitur.

Cæterum de Græca illa voce, quam alii Latine opus varie contextum, alii Miscellanea, alii denique plurimi, Græco nomine retento, *Stromata* appellaverunt, videsis Casanbonum in suis ad *Athenæum* Animadversionibus⁷⁷.

Plures porro ante Clementem nostrum scriptores operibus suis nomen *στωματέζ* pro titulo posuisse testatum Gellius facit⁷⁸. Eusebius vero testimonium nobis protulit, desumptum ἀπὸ τοῦ Πλουτάρχου *στωματέων*, « ex Plutarchi *stromatibus* »⁷⁹. Eo itaque lubentius Clemens hunc libris suis titulum inscripsit, quo id et paganis usitatus, et suo proposito aptius convenientiusque esse noverat.

De sincero hujus operis titulo certior forsitan ferri posset sententia, si illud integrum esset et perfectum. At jam a longo tempore capite truncatum, sua inscriptione et principio caret; neque illud ullus manuscriptor codex hactenus resarcire ac restituere potuit. Ex hoc enim exordio, si adhuc exstaret, compertum utique haberemus, et quæ fuerit horum librorum inscriptio, et cui illos Clemens nuncupaverit. De hac autem factura eo minus dolendum, quo aliunde, uti vidimus⁸⁰, facilius deprehendere possumus, pauca admodum ex libri primi initio fuisse aut deleta aut avulsa. Ex his siquidem, quæ supersunt, liquido colligimus, nihil ibi nisi unam aut alteram phrasim tantum desiderari.

Multo igitur magis graviora sunt eorum, quæ in septimi libri fine auctor noster scripturum se esse promiserat, damna atque detrimenta. Ibi enim vero ille pollicetur fore ut alium de his, quæ sibi dicenda adhuc erant, librum conficeret: « Atque adeo post hunc septimum librum *Stromatum*, de his quæ deinceps sequuntur, aliud sumamus exordium »⁸¹. An tamen Clementi per otium, atque etiam per diram, tunc sævientium in Christianos tyrannorum persecutionem promissis stare licuerit, haud ita certum est.

Scimus quidem septimo *Stromatum* libro alium in 137 editis subjungi. Sed hunc, uti suo loco demonstrabimus, spurium omnino et adulterinum esse nemo sane non ultro fatetur. Quorundam vero opinio est a Clemente, uti iidem suam liberaret, editum fuisse librum octavum, quem alio titulo: *Quis dives salvetur* inscriptum esse arbitrantur. Utrum autem vera sit hæc sententia, nos infra opportuniori loco examinabimus.

Nullus porro dubitandi locus est totum hoc opus ab ipsomet auctore suo varios in libros fuisse divisum⁸². Nam præterquam quod primus liber in quinto citatus legitur, id præterea ex cuiusque libri fine adeo clarum et apertum est, ut qui id probare

A tentaverit, is meridiano et clarissimo soli hæc inferre voluisse videatur.

Quapropter de hac operis in septem libros divisione illud tantum observare juvat, eam nulla alia arte a Clemente factam, nisi propter nimiam, ut ille testatur⁸³, prolixioris orationis et argumentorum longitudinem. Tertio etenim libro ipse hæc in verba finem imponit: « Suscepta a nobis disputatio nos longius, quam par sit, abduxit; et orationem fecit prolixior. Unde tertius quoque liber *Stromateum* eorum, quæ sunt de philosophia monumentorum, hunc finem habeat. » Prius vero ad secundi libri calcem: « Terminetur hic quoque, inquit, secunda, quæ *στωματέυς* dicitur disputatio propter prolixitatem capituli: διὰ τὸ μῆκος τε καὶ πλῆθος *στωματέων* »⁸⁴.

Neque tamen quis inde, quæso, concludat hæc libros ab illo varia distributos fuisse in capita. Constat enim tam ex ipsis manuscriptis codicibus, quam sola vel levissima operis lectione, nullam plane in eo esse capituli distinctionem. Quocirca hoc *στωματέων* nomen nihil aliud, quam argumenta absque ulla orationis diversas in partes distributione a Clemente pertractata ibi significat.

Si quis tamen in nova harum commentationum editione illas diversa in capita, aut sectiones, et articulos partiretur, hic procul dubio lectoribus omnibus perquam maxime utilem operam navaret. Nescii quidem non sumus propter ipsamet argumenta, sibi invicem promiscue et confuse, uti diximus, inserta, ac sæpissime interrupta et intersecata, hoc factu esse difficillimum. Sed cum hæc difficultates solertis ingeniosique hominis labore vinci possint, hinc certe quo id difficilior est, eo magis necessarium videtur.

Hæc porro si aliquando fiat hujus operis in capita divisio, importunum molestissimumque omnibus in eo legendo, propter maximam cum argumentorum confusionem, tum styli obscuritatem, tedium minuet plane et levabit. Quam obscurum enim ac spinosum sit Clementis in toto hoc opere scribendi genus, nemo sane est, qui, nobis omnino silentibus, illud pervolutando, confestim non sentiat. Neque tamen auctoris nostri negligentia vel incuria illas minime complexæ et elegantis orationis tenebras et ambages ascribendas esse putamus. Nam eas ille, quemadmodum et rerum ipsarum confusionem, de industria ideo addidisse, imo et affectasse aperte, uti diximus, declarat; ne clariori sermonis genere sacra religionis nostræ mysteria, quæ pagani occultare volebat, omnibus evidentius paterent. Deinde vero cur elegantis orationis ornatum contempserit, hanc in totius operis fine adhuc præfert rationem: « Neque ergo ordinem, neque dictionem spectant libri *Stromatum*, οὐτ' οὖν τῆς τάξεως, οὐτε τῆς ῥάσεως στοιχίζονται: οὐ *στωματέις*; cum etiam Græci de industria nolint adesse ornatum dictionis, et latenter, non ut rei jubet natura, dogmata inserant; hoc agentes, ut si eorum scripta legant sint laboriosi et acres ad inveniendum »⁸⁵. Eas ob causas non semel Clemens proficitur se in hoc opere eloquentiam, orationisque ornatum fugisse⁸⁶; quem tamen, Photio optimo iudice, in superioribus libris ab eo non sine studio et arte additum fuisse observavimus.

Quamvis autem nullis eloquentiæ floribus compositi ornatique sint hi libri, imo vero etiam si nullo ordine digesta argumentorum, uti dictum est, varietas, illorumque confusio summas legentibus difficultates, molestissimumque tedium sæpissime afferant; tamen ea omnia nullo unquam modo obstiterunt, quinominus illi Christianis plurimum profuerint. Quanto enim in pretio, et quam utilis ab our

⁷⁵ idem, l. x, c. 31, p. 489. ⁷⁶ eod. l., c. 9, p. 466. ⁷⁷ Casaub. in Athen., l. i Deipnosph., c. 4, p. 15.

⁷⁸ Gell. in præfat. Noct. Attic. ⁷⁹ Euseb. l. i Præpar. evang., c. 7. ⁸⁰ Sup. c., art. 1. ⁸¹ l. vii, p. 767.

⁸² l. v, p. 550. ⁸³ l. iii, p. 473. ⁸⁴ l. ii, p. 425. ⁸⁵ l. vii, p. 767. ⁸⁶ l. p. 276 et 293, l. ii, p. 559.

nibus haberentur, locupletissimus nobis testis est Eusebius, qui eos suo tempore adeo vulgatos communesque fuisse asserit, ut singulorum manibus versarentur. Quapropter ubi ille quoddam eorum fragmentum exhibet, plura a Clemente laudata veterum auctorum testimonia consulo præmittit: « Quorum, » ut ille ait, « verba subungere plane supervacaneum sit, cum ipsorum Clementis scriptorum quivis copiam habeat ».

Quid vero, quod et ipse Clemens hos libros cum agro omnibus herbis feraci contendit⁸⁵, atque ex iis, si attente et accurate legantur, uberrimam fructuum segetem non sine voluptate meti posse asseverat? Quod quidem alia eorundem librorum cum nemore spisso et umbroso instituta ab ipso comparatione luculenter confirmatur. Ex hac siquidem densa et aspera, ut ille ait, silva: « Cum viviradices sumpserit, et alibi inseruerit agricola, pulchrum hortum efficiet, et nemus amœnum ».

Et vero quantum ex his libris fructum et emolumentum percipere Christiani omnes possint, luculenter ostendunt præcipua et summa, quæ adversus paganorum et hæreticorum errores, atque in religionis nostræ defensionem, ac de maxima Christianæ vitæ perfectione argumenta pertractantur. Etenim ex his liquido intelligitur quæ fuerit vera Christi doctrina, quam ipse Clemens a proximis apostolorum successoribus acceperat, quamque vix ullus his primis Ecclesiæ sæculis explicatus, quam ille scripto nobis transmisit.

Denique ut cætera taceamus, eandem hujusce operis utilitatem probat summa illius et omnigena, qua illud totum undique mirandum in modum effluit et redundat, doctrina et eruditio. Hæc singulis fere et omnibus micat in paginis, uti vel ex sola a nobis exhibita illius analysi perspicue demonstratur.

Quapropter scriptores cum antiqui, tum recentiores, summis hæc *Stromata* effertur laudibus, ac propter hoc eximium et præcipuum Clementis opus cognomen *Στοματεύς* ipsi impositum fuisse Theodoretus, Cassiodorus, alique testatum nobis fecerunt⁸⁶.

138 ARTICULUS IV.

De manuscriptis hujusce operis codicibus, et de quibusdam corruptis illius locis.

Mirum sane plurimis haud immerito videbitur manuscriptos horum librorum Græcos codices, quorum numerus ob summam eorum utilitatem atque eruditionem crescere semper debebat, ea hominum intelligentia perisse, ut ex innumeris propemodum exemplaribus, quæ Eusebii tempore in omnium, uti dictum est⁸⁷, erant manibus, vix unus et alter reperiretur. Sed hæc rerum humanarum sors et fortuna est, ut ea quæ meliora majorisque sunt pretii, non longiori, imo sæpe breviori, quam alia, temporis spatio perseverent. In sua porro horum Clementis operum editione Hervetus unius tantummodo « incorrecti » codicis copiam se habuisse fatetur⁸⁸. Nos vero in aliis, qua potuimus, majori diligentia, ubique sive nostra, sive amicorum cura perquirendis codicibus omnem pene operam perdidimus. Unum enim duntaxat in Claramontano hujusce regie urbis RR. PP. societatis Jesu collegio Græcum exemplar invenimus. At illud, summa Harduini, doctis omnibus notissimi, humanitate nobis suppeditatum, recenti manu in charta papyracea descriptum, capite sicuti in editis minutum est. Plures etiam in eo occurrunt librorum amanuensium errores et lapsus, qui sine aliorum codicum auxilio vix a quoquam possunt

A emendari. Omnes tamen ex illo diversas ab editis lectiones sedulo collectas, publici aliquando, si per otium liceat, juris faciemus, vel cum iis lubenti animo communicabimus, qui novæ horum Clementis *Stromatum* adornandæ editionis provinciam in se suscipere voluerint.

Tanta autem codicum Græca manu exaratorum penuria efficit, ut multi in hoc opere sæde corrupti, et explicatu difficillimi, vixque ab ullo sanabiles loci legentibus sæpius occurrant. Nemini itaque nec injucundum nec forsitan inutile futurum arbitramur, si quanta sint in eis corrigendis difficultatum repagula patefacientes, ad quosdam pro virili parte nostra emendandos aut enodandos aggrediamur. Primus itaque ex his, qui nobis sese offert, locus his exprimitur verbis: 'Επει δὲ μὴ μόνη ἡ παράδοσις καὶ πάνδημος τῷ γε αἰσθημένῳ τῆς μεγαλειότητος τοῦ λόγου ἐπικρυπτόν οὖν τὴν ἐν μυστηρίῳ λαλουμένην σοφίαν, ἣν ἐδίδαξεν ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ. « Quoniam autem non sola traditio est publica ei, qui sensit sermonis magnificentiam, occultanda est sapientia, quæ dicta est in mysterio, quam docuit Filius Dei ».

Putat autem Hervetus huic Græco textui aliquid deesse, atque post verbum « magnificentiam » esse addendum: « sed etiam mystica. » Et re quidem ipsa hæc phrasidis hiulca ac mutila videtur. Nihil tamen aliud in manuscripto nostro codice, quam in editione legimus. At etiam ibi aliquid librariorum oscitantia omisum fuerit, de illorum tamen incuria parum debemus esse solliciti. Nulla siquidem facta textus mutatione, mens auctoris nostri facile omnibus patet, et hic non plane obscurus videtur illius sensus: Duplex est sapientia seu Christianæ veritatis traditio: una quidem publica ei, qui sermonis, puta divini, sensit magnificentiam; altera vero, quam Filius Dei docuit, in mysterio tradita, et omnibus plane occultanda, nulli unquam divulganda est, nisi illi soli, qui non tantum linguam, sicut Isaias, sed artes etiam ab omni vitii labe puras castasque habuerit.

Neque etiam facilis Herveto visa est citatorum a Clemente nostro horum Euripidis carminum emendatio:

Ὁ δὲ θεὸς γὰρ ὁ Θεὸς, εἴπερ ἔστ' ὁρθῶς Θεός,
..... δειδῶρ οἷός τις δύστηνοι λόγοι⁸⁹.

In suis etenim ad hunc Clementis locum observationibus sibi subolere dicit post primum carmen aliquem esse hiatum: sed quid ibi deficiat, divinare se non posse. Ex Euripidis tamen tragedia quæ *Hercules furens* inscribitur, illud scire facile poterat, si ad eam pro officio suo adire voluisset. Duo quippe illa carmina sublato ab initio primi adverbio οὐ, et in secundi principio adjecta voce ὁδενός sic integra habentur⁹⁰:

Ἀστὶ γὰρ.....

Ὁδενός δειδῶρ.....

Quorum hæc est Latina interpretatio:

Nam Deus, qui quidem revera Deus sit, indiget

Nullius. Poetarum hæc miseræ fabulæ sunt.

Theodorus autem Canterus frustra medicam manum adhibere voluit aliis quibusdam, descriptis a Clemente nostro Pindari carminibus: ἐν ἀνδρῶν⁹¹, etc. Nam ille non satis animadvertenter hæc ab Eusebio non solum eodem modo atque in nostra referri Clementinorum operum editione; verum etiam ea apud eundem Eusebium in metri formam, quod in Clementis editione factum non est, ita transcribi:

Ἐν ἀνδρῶν, Ἐν θεῶν γένος,

Ἐκ μιᾶς δὲ πατρὸς πρέσβητ' ἀμφω.

Virum unum est ac deum genus,

Matre spiritum ambo hausimus ab una⁹².

⁸⁵ Euseb., l. x Præpar. evang. c. 2, p. 462. ⁸⁶ Strom. l. iv, p. 476, 477. ⁸⁷ Strom. l. vii, p. 767.

⁸⁸ Theod., Epist. ad libros hæc. fabul. et l. i, c. 8; Cassiod., De instit. divin. liter., c. 8. ⁸⁹ art. sup.

⁹⁰ Hervet. in sua edit. an. 1590, t. p. 323, 374. ⁹¹ lib. i, p. 297. ⁹² l. v, p. 584., ⁹³ carm. 1345.

⁹⁴ l. v, p. 598. ⁹⁵ Euseb., l. xiii Præpar. evang., c. 13, p. 675.

Neque aliqua sine observatione omitti a nobis possunt hæc Clementis⁹⁹, non Euphorionem et Æschylum, uti in editis perperam habetur, sed solum Æschylum citantis verba: *ὅτε Εὐφορίων, ὅτε Ἀισχύλος*, melius apud Ensebium sic exhiberi: *ὅτε Εὐφορίωνος, Ἀισχύλος*¹⁰⁰. Hic enim, Suida teste, Euphorionis fuit filius. In secundo autem ejusdem Æschyli, quem ibi Clemens describit versu, *χ' ὅτι* idem Eusebius *χωρὶς* representat.

Præterea vero ad matris omisum ab eodem Ensebio sic restituuntur alij Pindari versus¹⁰¹:

Τὶ θεός; Ὅτι τὸ πᾶρ.

καὶ πάλιν.

Θεός ὁ πάντα τεύχων βροτοῖς.

Quid Deus? Universum.

et rursus:

Deus omnia procreans mortalibus.

Herveti autem in versione nescio cujus oscitantia Latine redditum non fuit hoc secundum carmen. Utrumque tamen in ejusdem Pindari fragmentis, si ea legere vacat, adhuc exhibendum videbis.

At apud Eusebium non minus quam apud Clementem nostrum, adulterata sunt hæc, quæ deinceps post unam et alteram paginam habentur verba: *οἱ δὲ τοῦ χρυσοῦ γένους κρίνεν ἀκριβέστατα, καὶ πάντῃ*¹⁰². In Eusebii autem textu post ultimum verbum *πάντῃ* adjectum legimus *εἰς*¹⁰³, quo majus huic loco vulnus 139 infligitur. Quidam pro *εἰς*, legendum putant *εἶναι* *ἱκανοί*, sed nullam hujusce correctionis afferunt rationem. Ut autem corrupto et tenebrosico huic loco lux afferatur, observandum est plures ibi Platonis locos totidem pene verbis, perinde ac si unus idemque esset, a Clemente nostro ibi proferri.

Primus enim Platonis locus in septimo illius *De republica* libro habetur, ubi scribit eorum esse, qui civitatem instituunt, «optimas hominum naturas cogere, ut ad eam disciplinam, quam supra diximus esse maximam, animum appellant,» etc., *τὰς βελτίστας φύσεις*, etc.

Secundus ejusdem philosophi locus post duas integras paginas occurrit, ubi ille de iis disputat qui ad civitatis custodiam cogendi sunt, atque: «Hæc, ut videtur, non erit testæ revolutio, sed animi circumactio et nocturno quodam die ad verum ejus, quod vere est, reditum, id est ad solidam germanamque veritatis agnitionem; quam quidem veram philosophiam esse dicemus;» *τοῦτο δὲ, ὡς εἶχεν, οὐκ ὀστράκον*¹⁰⁴, etc. Ex utroque autem illo Platonis loco, quem Clemens noster, tanquam unum et eundem, totidem verbis, uno aut altero, ut fieri assolet, tantum excepto, transcripsit¹⁰⁵, continuo colligit illum existimasse eos, qui veræ philosophiæ sunt participes, aurei esse generis, quemadmodum idem ipse Plato libro tertio *De republica* hæc in verba dixerat: «*Ἔσθ' μὲν γὰρ δὴ πάντες οἱ ἐν τῇ πόλει ἀδελφοί· ἀλλ' ὁ θεός πλάττων, ὅσοι μὲν ὑμῶν ἱκανοὶ ἄρχεν, χρυσοὺν ἐν τῇ γενέσει συνέμιξεν αὐτοῖς.*» «Estis quidem omnes, qui in civitate versamini, fratres; sed cum Deus formaret eos, vestrum qui ad imperandum idonei sunt, aurum in generatione ipsis admiscuit¹⁰⁶.» Nihil autem Clemens inde, nisi quatuor sumpsit verba: *ἔσθ' μὲν δὲ πάντες ἀδελφοί, λέγων*. Quibus ea continuo subjunxit, quæ adulterationis arguuntur. At ea si attente perpendas, facile intelliges in illis esse superiorum repetitionem, vel potius probationem, atque ideo illa Platonis revera esse debere, ac forsitan ex alio illius libro excerpta, sed ab amanuensis librariorum sic deformata ac fœdata, ut in pristinam veramque formam, nisi aut verus Pla-

tonis locus, aut alij Clementis codices integri et sani reperiantur, vix a quoquam possint restitui. Verumtamen hæc textus corruptiones omnino non prohibent, quinimmo percipiamus hunc esse Clementis sensum: Platonem scripsisse omnes, quæ veræ philosophiæ sunt participes, esse revera fratres et aurei generis. Qui autem sunt aurei generis, eos posse de omnibus accuratissime judicare.

Non facilius sane est corrigere citatos a Clemente Epicharmi versus: *ὦ θυγάτηρ αὐ' αὐ'*¹⁰⁷, etc. Quidam tamen in suis ad hunc locum scholiis illos conjecturis suis emendare se posse credidit: sed veremur ne gentinos Epicharmi versus a se reditos multis non probet. Cæterum cum Clemens dixerit his Epicharmi idem, atque subjectis ibidem a se Euripidis carminibus significari, de illarum depravatione eo minus dolendum, quo clarius eorundem sensus ab Euripide ibi exhibitus est.

Refert postea Clemens ex Herodoto Pythiam cuidam interroganti respondisse: *Τὸ τε ῥηθῆναι τοῦ Θεοῦ, καὶ τὸ ποιῆσαι, ἴσον γινέσθαι.* «In Deo perinde esse dicere ac facere¹⁰⁸.» Verum in Herodoti editis hæc est, sed non iisdem plane verbis Pythiæ responsio, *τὸ πειρηθῆναι τοῦ Θεοῦ, καὶ τὸ ποιῆσαι, ἴσον δύναται*, «tentare Deum (seu Deum aliquid velle) idem est ac facere¹⁰⁹.» Atque hanc lectionem postulat Herodoti, et ipsismet etiam, si accurate hic locus expendatur, Clementis propositum. Similia enim, ac prope eadem Pythiæ hic contendit esse illa Aristophanis verba: *δύναται γὰρ ἴσον τῷ θεῷ τὸ νοεῖν*; nec non et Parmenidis verbum:

Τὸ γὰρ ἀπὸ νοῦν ἐκτελεῖν τε καὶ εἶναι.

Herveti porro Latinam verborum Aristophanis versionem præpostere correxerunt ultimæ Clementinorum operum editionis præfecti. Nam optime ea Hervetus Latine reddiderat: «Tantumdem valet mente agitare, atque agere.» In illa quoque postrema eadem editione testimonium versusque Parmenidis, quæ in ea tamen Græce exhibentur, typographorum haud dubie oscitantia Latino sermone reddita non fuerunt. Hoc autem carmen Latine significat: «Idem est mente agitare et esse.»

Ex illo itaque a Clemente citato Aristophanis et Parmenidis testimonio haud obscure colligitur, in ejusdem Clementis textu potius *τὸ πειρηθῆναι*, uti apud Herodotum, quam *τὸ τε ῥηθῆναι*, sicut in Clementis operum editione, legendum.

Ab auditore autem falsis ethnicorum erroribus præoccupato, veritatem ex puris sacræ Scripturæ fontibus esse hauriendam, ut probet Clemens, auctoritate utitur Platonis, qui «jubeat agricolas non irrigare, neque aquam ab aliis sumere, nisi cum prius apud se foderint usque ad terram, quæ virginalis dicitur,» *ἄχρι τῆς, αἰτ Clemens, παρθενικῆς καλουμένης*¹¹⁰. At observat Hervetus apud Platonem haberi *μεχρὶ κεραμίδος γῆς*, «usque ad terram, quæ creta dicitur.» Quamobrem in hoc Clementis loco aliquem suspicatur esse librariorum errorem, seque nihil prorsus de virginali terra alibi invenisse confitetur.

Verum quidem est apud Platonem non haberi *μεχρὶ κεραμίδος*, vel secundum alios codices *κεραμίδος γῆς*, «ad cretam usque,» uti reddidit ejus interpres, «sive fuliginem terram¹¹¹.» Scimus etiam Plutarchum eadem Platonis verba sic retulisse: *ἄχρι τῆς κεραμίτιδος καλουμένης γῆς*¹¹². Unde colligi potest non sanum forsitan esse omnino Platonis locum. Certum tamen videtur eum scripsisse *κερα-*

⁹⁹ I. v, p. 603. ¹⁰⁰ Enseb., loc. cit. p. 681. ¹⁰¹ Clem., p. 610. ¹⁰² Euseb., p. 688. ¹⁰³ Clem., p. 612. ¹⁰⁴ Enseb., p. 690. ¹⁰⁵ Clem., ibid., p. 611. ¹⁰⁶ Plato, l. vii De republ., t. II, p. 519. ¹⁰⁷ ibid., p. 521. ¹⁰⁸ Clem., p. 611. ¹⁰⁹ L. in De republ., p. 415. ¹¹⁰ I. vi, p. 620. ¹¹¹ p. 627. ¹¹² Herod., l. vi, Erato, p. 363, § 86. ¹¹³ Strom. l. ii, p. 274. ¹¹⁴ Plato, l. viii De legib., t. III, p. 844. ¹¹⁵ Plutarch., init. libri De vitando ære alieno, t. XXI, p. 827.

ἐκείνους non autem παρθεύου. Neque inde tamen nobis facile persuadebitur hanc non esse veram genuinamque Clementis nostri vocem. Nulli siquidem dubitamus ab illo sensum potius Platonis quam verba exhiberi. Quapropter si nullus ibi ipsius memoriae lapsus fuerit, vocem παρθεύου potius quam παρμύτδος ab eo usurpata credimus, tum quia utraque vox idem significat, quando quidem creta est terra, qua nemo unquam usus fuit; tum quia ea vox ad suum de sacra Scriptura, quam ille, ut infra dicitur, cum Virgine Drepara alibi componit, propositum magis faciebat. Has porro voces παρθεύου γῆς, quas Hervetus nullibi se legisse dicit, ab alio in suis ad Clementis nostri opera scholiis scire observatur in Nicandri *Alexipharmacis* reperiri. Adhuc obiter, si velis, alio sensu virginem terram a Tertulliano accipi pro terra nec pluvius rigata, nec imbribus secundata, ex qua Adam et Christus plasmati sunt: « Utique, inquit, illa terra virgo, nondum pluvius rigata, nec imbribus secundata, ex qua homo tunc primum plasmatus est, ex qua nunc Christus secundum carnem ex virgine natus est ¹⁶. »

Stromatum suorum argumenta ubi paulo post Clemens explicat, ex illis unum sic proponit: Καὶ τοῖς ἀνθρώποις πάντῃ ὅσα προσκοινομήθηται καθήκει τῆς κατὰ 140 τὴν ὑποτίτχην θεωρίαν γνῶσις ¹⁷. Quod in ultima editione sic Latine redditum est: « Et adversus ea dicit, quæcunque ante prophetiam contemplationem prius dispensata esse oportet. » Atque ita quidem Hervetus se prius ex Clementis Græcis Latina olim fecisse aperte declarat. Sed re maturius expensa, pro ὑποτίτχην legendum esse ait ἐποπτικὴν θεωρίαν, hoc est « inspectivam seu speculatoriam contemplationem. » Vult enim Clementem ibi alludere ad mysteria Græcorum, quibus ea cum aspicere liceret, tunc, ut infra dicemus ¹⁸, hi ἐποπταὶ vocabantur. Qui tamen posteriori horum *Stromatum* editioni præfuerunt, spreta illa Herveti correctione, quæ sensui auctoris omnino consentanea ipsis forsitan non videbatur, verbum Græcum ὑποτίτχην, et Latinum « propheticam » censuerunt esse retinendum. Et vero in Græco nostro manuscripto codice idem verbum habetur. Nihil ergo in textu Græco, nisi accedat major alterius ejusdem manuscripti auctoritas, quidquam mutandum est. Vox autem ὑποτίτχην quid ibi significet si roges, tibi respondebimus ὑποπτος, teste Julio Polluce, non solum idem ac « suspectus, » sed quodque « inspicies, » significare. Quamobrem illius interpretis verbum ὑποπτος Latine « inspectores » reddidit. Atqui vox ὑποτίτχην si eo significatu accipi possit, hic Clementis locus in Latinum sermonem ita convertendus est: « Atque (sermo noster) ea indicabit quæcunque aut dispensari convenit ante inspicientis seu inspectricis contemplationis cognitionem, γνῶσις. » Verbum enim ἀντρέπω interdum « renuntio, denuntio et indico » significare certum est. Eo porro signatu illud, atque ipso, quo diximus, sensu vocem ὑποτίτχην ibi a Clemente usurpari ex his, quæ continuo ille subtexuit, et ipsismet, quæ in toto opere pertractat, argumentis haud obscure colligitur. Si quis vero aliam veniorem horum verborum interpretationem, aliumque sincerum illorum sensum assecutus fuerit, hunc nobis si suggerere voluerit, maximas sane et debitas ei gratias referemus.

Notat porro Hervetus alibi Clementis textui tenebras perquam densissimas offundi, atque in illo liberiorum oscitantia aliquid depravatum vel hiulcum et mutilum esse, ubi Mosaicæ legis benignitate demonstrata argumento, quia arbores nuper plantatas tribus annis ali et foveri, quartoque anno eas Deo consecrari jubet, hæc Clemens subjunxit:

¹⁶ Tertul., lib. Adv. Judæos, c. 13. ¹⁷ Strom. l. II, p. 412. ¹⁸ Hier., epist. 57 ad Damasc.

PATROL. GR. IX.

A « Quarto anno, quoniam tempore quoque opus est ei, qui stabiliter per catechesin instituitur, quaternio virtutum Deo consecratur, cum tertia jam sola subjungatur cum quarta Domini hypostasi; sacrificium autem laudis super holocausta. » Τὴν τε γὰρ τετάρτην ἔχει, ἐπεὶ καὶ χρόνου χρεια τὴν κατηχομένῳ βεβαίως, ἡ τετράς τῶν ἀρετῶν καθιεροῦται τῷ Θεῷ τῆς τρίτης ἡδὴ μόνης συναπτούσης ἐπὶ τὴν τοῦ Κυρίου τετάρτην ὑπόστασιν. Θυσία δὲ ἀλυσίας ὑπὲρ ὁλοκαυτώματα ¹⁹. Hervetus itaque hæc se non intelligere fatetur. Conjicit tamen, « ex hoc intelligi, » ita ille loquitur, « perfectam illam esse fidem, quæ tres complectitur hypostases, seu personas, quarum tertia, nempe Filii hypostasis, sola coniungitur cum quarta hypostasi Domini, nempe cum humana natura. » Quæ quidem cum ante susceptam a Filio carnem, ab ejus persona esset separata, videtur aliqua ratione dici posse quarta hypostasis, tametsi reapse in Christo, humana carne indulto, una tantum divina persona sit. Quocirca nos serio ea de re monitos esse vult, ne inde in Nestorii errore imprudentes prolabamur.

Sed tantum abest ut hac explicatione obscura hujus loci discutitur caligo; quin ei potius longe major aspergatur. Quis enim facile sibi persuadeat Clementem ibi de triplici Dei persona, et de quarta improprie dicta humanitatis Christi hypostasi fuisse locutum? Quomodo in illum de divinis personis, de quibus nihil plane neque prius, neque posterius dicit vel insinuat, sermonem delapsus est? Quæ denique ratione Hervetus probabit ibi Clementem verbo ὑπόστασις personam, seu, ut aiunt, personalitatem intellexisse. Neminem certe fugit ab antiquis scriptoribus, qui ante et post Clementis ætatem scripserunt, illud nomen ad naturam, seu idem atque οὐσία, significandum sæpissime adhiberi. Quin etiam si Hieronymo credamus: « Totæ sæcularium litterarum schola nihil aliud hypostasim, nisi usiam novit ²⁰. »

C Nobis ergo Clementem non de divinis personis, sed de quaternione virtutum, quas vulgo cardinales nuncupant, loqui facilius probabitur. Vox enim ὑπόστασις ibi nihil aliud significare videtur, quam id quod stat et subsistit, seu firmum rei alioquin semperque immobilem consistendi statum. Quamobrem verum Clementis sensum hunc esse putamus: quaternio virtutum Deo consecratur, tertia sola, nimirum justitia, hominem quartæ Domini ὑποστάσεως, hoc est firmo nec mutationis amplius obnoxio Domini statui conjungente. Vult enim doctus ille vir, hac quaternione virtutum hominem Christianum Deo, quoad ejus fieri potest, assimilari, ac quiescentibus animi perturbationibus, ad permanentem nullique mutationi obnoxio Dei statum, quantum fieri licet, accedere, pervenire ac ipsi inhærere. Hanc porro esse Clementis mentem ea plane demonstrant, quæ ille dixerat de quatuor illis virtutibus, atque ibidem de « gnostico, » seu perfecto Christiano addidit: « Hic est enim, inquit, ad Dei imaginem et similitudinem gnosticus, qui Deum imitatur, quoad ejus fieri potest, nihil prætermittens eorum, quæ faciunt ad eam, quæ contingere potest, similitudinem, continens, sustinens, iuste vivens, imperans animi perturbationibus, ea quæ habet impartiens, pro viribus benefaciens et verbo et opere. » Subsequentia porro verba: « Sacrificium laudis super holocausta, » quomodo cum superioribus cohareant, etiamsi dictum difficillimum esse fateamur, eorum tamen is sensus dici potest: Hanc virtutum quaternionem qui adeptus fuerit, ab illo sacrificium, holocaustatis longe præstantius, ipsimet Deo offerri. Si quis nihilominus aliam ostendat fuisse auctoris nostri mentem, huic manus dabimus, atque nos ab eo vinci libenter patiemur.

Cæterum nulli certe mirum videri debet quatuor l. I, p. 276. ¹⁹ infr. c. 13, part. III. ²⁰ Strom.

cardinales virtutes a Clemente quaternionem appellari virtutum²¹; quandoquidem tres virtutes theologicæ fides, spes, charitas, ab ipso ἡ ἀγία τριάς, « sancta trinitas » vocantur.

Alios adhuc adulteros, atque ob Græci textus depravationem obscurissimos, summaque caligine, ac tenebris plusquam Cimmeriis obductos plures locos invenies: sed de iis opportunior disputandi occasio in posterum dabitur.

141 ARTICULUS V.

De Latina horum et aliorum Clementis librorum interpretatione, de Herveti commentariis, variisque aliorum in illos notis et observationibus, ac diversis eorumdem atque aliorum Clementis operum editionibus.

Latina horum *Stromatum*, sicut aliorum Clementis nostri librorum interpretatio a Gentiano Herveto, Aureliano, et Ecclesie Remensis canonico, adornata publicique facta fuit juris. Verum illa ab iis qui his auctoris nostri operibus iterum excudendis ac publicandis operam impenderunt, non obscura solum et impolita, sed plerisque locis parum fidelis esse non jure prorsus immerito visa est. Nullus enimvero eam cum Græco textu, quantumlibet cursim, componet, qui continuo non animadvertat nec sensum mentemque Clementis ab illius interprete sæpe sæpius exprimi, nec minorem in hujus interpretatione, imo etiam aliquando majorem, quam in ipso auctoris textu caliginem obscuritatemque perfundi. Autem id aliis, quibus Hervetus detinebatur, studii, vel ipsi perquam difficillimæ Clementis elocutioni ascribi debeat, aliorum esto judicium. At porro de hoc primo operum Clementis Latino interprete si dici plane non possit illud Terentii effatum: « De Græcis bonis Latina fecit non bona; » certe de illo dicere possumus: de Græcis difficilibus et obscuris Latina fecit difficilia et obscura. Nihil tamen de docti viri, pro variis in reipublicæ litterariæ bonum impensis laboribus, debito honore inde detractum quidquam volumus.

Mancitque Herveti interpretationem aliqui postea emendare tentaverunt. Verum ii non solum menda errataque præcipua, ac prope omnia, penitus intacta reliquere, sed eorum quoque correctiones, ipsismet quos corrigere volebant erroribus pejores aliquando et deteriores sunt.

Plura sane hujusce non rectæ interpretationis nobis suppetunt, et legentibus sæpius obviam veniunt exempla, quæ quidem omnia singillatim nunc persequenda esse non putamus. De his enim alius magis aptus et conveniens disserendi locus nobis erit. Deinde vero id adeo certum clarumque est, ut Hervetianæ versionis emendatores ultio palamque confessi fuerint sibi per otium non licuisse omnes cum ejusdem Herveti, tum typographorum, nimia festinatione properantium, castigare errores et lapsus.

Utilissimam igitur ac plane necessariam litterariæ reipublicæ is profecto operam navabit, qui novam horum *Stromatum*, aliorumque Clementis nostri operum et commentationum Latinam versionem, qua Græcus illius textus clare et accurate reddatur, publicam in lucem proferet. Nos quidem non fugit, atque a nobis etiam jam observatum est, illud esse perquam difficillimum, vixque ullum Græci scriptoris exatere opus, in quo Latine reddendo majores ubique difficultates occurrant. At improbo eruditi alicujus viri labore quia possunt tandem superari, ad hanc interpretationem perlicendam eo certe magis accendi debet, quo illa bono publico, tum propter auctoris antiquitatem et eruditionem, tum etiam maxime propter susceptam a Clemente nostro contra paganos et hæreticos sacrorum nostrorum dogmatum defensionem, magis utilis et necessaria videtur.

²¹ l. iv, p. 495.

Ad eam autem facilius conficiendam aliquid forsitan conferre poterunt diversæ lectiones, a nobis e Claromontano codice collectæ. Nec mediocri etiam subsidio erunt varia longaque horum Clementis operum fragmenta, quæ ab Epiphano, ac præsertim Eusebio in suis *De præparatione evangelica* libris descripta sunt. Ex iis enim Clementis nostri textus pluribus in locis poterit emendari.

Longissimos porro Hervetus in hæc omnia auctoris nostri opera edidit commentarios, ex quibus etiamsi quædam ad novam illorum illustrandam editionem desumi et seligi possint, ab ea tamen hi penitus rejiciendi sunt. Nam ii non solum prolixiores sunt, atque Clementis textum omnino præpostere intersecant, sed huic etiam eidem textui, quem patefacere, illustrare, clarioremque reddere debbant, majorem sæpe sæpius obscuritatem afferunt. Deinde vero in eis non ostenditur quomodo auctoris sermo et oratio sibi cohæreat et connectatur. At is tamen procul dubio esse debebat in horum librorum, ob argumentorum inter se permistorum varietatem, obscurissimorum explanatione præcipuus commentatoris scopus, principaleque munus et officium. Huc accedit, quod in his tam prolixis commentariis Hervetus, in rebus cuilibet obvis et facilibus, ubique passim inhæret, et difficilia pene omnia dissimulat, tacitusque prætermittit. Plurima quoque idem Hervetus se ignorasse, quæ sane eximia et omnibus probanda docti viri modestia est, nec alibi unquam se legisse ingenue fatetur. Ex iis tamen non pauca inventu non adeo difficilia fuisse, a nobis, Deo dante, in hac, sicuti in superiori dissertatione factum est, demonstrabitur. Postremo pluribus jam observatum est eundem Hervetum multis in locis hallucinatum fuisse, et Clementis nostri mentem et sensum, neque in his commentariis, neque in sua Latina versione, ab illo sæpe sæpius redditum et expressum.

Eam sane ob causam posterioribus Clementinorum operum editionibus præfecti, omissis penitus his Herveti commentariis, novas variasque plurium eruditorum hominum notas et observationes ad illorum calcem subjecerunt. Triplex autem est earum classis, quarum prima variis Arceri, Canteri, Commelini, Remi, Victorii, Xilandri, aliorumque animadversionibus a Friderico Sylburgio compacta compositaque est. In iis autem potissimum Clementis textus non quidem ex manuscriptis codicibus, sed ex citatis, et ab Eusebio, uti a nobis dictum est, descriptis quibusdam illius fragmentis, atque ex meris proindeque dubiis fere semper, et incertis eorumdem scriptorum conjecturis corrigitur. Quædam etiam cum sacræ Scripturæ, tum aliorum scriptorum citata a Clemente loca in iisdem scholiis indicantur; sed plurima minus obvia, et difficilissima penitus prætermissa sunt.

Secunda classis emendationes Danielis Heinsii complectitur; in iis autem doctus ille vir quædam corrupta Clementis loca suis itidem conjecturis sanare, et alia obscura explicare conatus est. At quæ ille enucleare nititur, hæc certe nec multa sunt, nec aliis pluribus difficiliores habent explicatus.

Quamobrem in tertia adnotationum classe alia emendationes ex variis doctorum virorum lectionibus, commentariis et adversariis decepte exhibentur. Verum illarum auctores eo potissimum colineant, ut nonnulla sacræ Scripturæ loca indicent, aut depravata resituant, ac laudata a Clemente veterum 142 quorundam scriptorum testimonia aliorum confirmant auctoritate. Quandoque etiam corrupto Clementis textui mederi, obscuroque lucem nonnunquam afferre, et de nonnullis hæreticis, ab eodem Clemente exagitatis, enucleatis aliquid proferre adituntur. At dolendum sane est longe plura, quæ cæteris omnibus explicatu difficiliora sunt, in illis desiderari.

In his itaque omnibus et scholiis et adnotationibus cum plurima, eaque difficillima et scitu dignissima, penitus omissa fuerint, ac praesertim de traditionibus in hoc toto opere praecipuis Christianae religionis dogmatibus, nihil plane in eis occurrat, operae pretium esse diximus hosce *Stromatum* libros novis observationibus et notis pro virili parte nostra eo accuratius illustrare, quo majoris, utjam diximus, apud omnes momenti esse debet antiquissimi et eruditissimi Clementis nostri auctoritas. Prius tamen de Graecis Latinisque eorumdem *Stromatum*, et aliis ejus operum editionibus aliquid a nobis dicendum est.

Florentiae autem, uno eorum Graeco codice manuscripto in Medicea Bibliotheca reperto, Graecis tantummodo typis a Petro Victorio, anno 1550, primum edita sunt. Subsequenti deinde anno haec eadem opera a Gentiano Herveto, Latinitate donata, ex eadem typographia ullis absque commentariis Latine tantum prodierunt. Anno autem 1560, eadem rursus Latine duntaxat, additis ejusdem Her-

A veti commentariis, Basileae apud Frobenium excussa fuere.

Post haec Friderici Sylburgii curis, Graeco solum caractere, sed adjectis variis textus Clementini lectionibus et emendationibus in vulgus sunt emissa. Dehinc vero illa Graecis Latinisque typis edita publici juris facta fuerunt Lugduni Batavorum anno 1616 ex recensione Danielis Heinsii, qui breves emendationes diversis lectionibus et emendationibus a Sylburgio collectis adiecit.

Tum deinde haec editiones variis temporibus, variisque in urbibus divulgatae sunt, sed in primis Parisiis typis Graecis et Latinis anno 1619 et 1641, et alibi postea publicatae. Denique in Bibliotheca Patrum concionatorum tres *Pedagogi* libri Graece et Latine, atque in Bibliotheca nostra Lugdunensi omnia, de quibus disserimus, Clementis nostri Alexandrini opera Latine tantum, ac sine ullis prorsus observationibus et commentariis publicam prodierunt in lucem.

CAPUT III.

Novae in septem *Stromatum* Clementis Alexandrini libros adnotationes, ac primo de iis quae ad sacram Scripturam pertinent.

ARTICULUS I.

Omnes Veteris et Novi Testamenti libros divino afflatu fuisse scriptos, et quando ita scribi desiderint; quomodo ii ab haereticis corrupti; de litterali et allegorico Scripturae sensu; de illius parabolico et arigmatico loquendi genere, atque ejus divisione obscure significata.

Sacros cum Veteris, tum Novi Testamenti libros ab auctoribus, divino Spiritu afflatis, scriptos fuisse, non minus clare et asseveranter hisce in *Stromatibus*, quam in aliis commentationibus suis Clemens tradit et affirmat. In septimo siquidem libro²² docet eum, qui Deum sequitur, ab eo duci κατὰ τὰς θεοπνεύστους Γραφάς, hoc est « per Scripturas divinitus inspiratas, » ut ait Latinus interpres. Et hoc quidem auctor noster didicerat ab Apostolo, qui ad Timotheum scripsit: Πᾶσα Γραφή θεοπνεύστος. « Omnis Scriptura divinitus inspirata²³. » Clementi autem illud ita persuasum fuit, ut affirmate omnino pronuntiet Deum, in prophetis, evangelicis scriptoribus apostolicisque loquentem, esse doctrinae nostrae primum et « indemonstrabile, » ἀναπόδεικτον, principium, atque hanc Domini vocem esse quavis demonstratione magis fide dignam, vel potius ipsam solam esse demonstrationem: Ἐχομεν γὰρ τὴν ἀρχὴν τῆς διδασκαλίας τὸν Κύριον, διὰ τε τῶν προφητῶν, διὰ τε τοῦ Εὐαγγελίου, καὶ διὰ τῶν μακαρίων ἀποστόλων πολυτρόπως καὶ πολυμερῶς ἐξ ἀρχῆς εἰς τέλος ἡγούμενον τῆς γνώσεως. « Principium enim doctrinae habemus Dominum, qui et per prophetas, et per Evangelium, et per beatos apostolos multifariam multisque modis a principio ad finem deducit cognitionis²⁴. » Unde et paulo post ille haec habet: Οὐ τὴν ἐξ ἀνθρώπων ἀναμένομεν μαρτυρίαν, ἀλλὰ τῇ τοῦ Κυρίου φωνῇ πιστούμεθα τὸ ζητούμενον· ἡ πασῶν ἀποδείξεων ἐγγενωτέρα, μᾶλλον δὲ ἡ μόνη ἀπόδειξις οὕσα τυγχάνει καθ' ἣν ἐπιστήμην οἱ μὲν ἀπογευσάμενοι μόνον τῶν Γραφῶν, πιστοί. « Non exspectamus testimonium quod datur ab hominibus, sed voce Domini probamus quod quaeritur; quae est magis fide digna, quam quavis demonstratio, vel petius quae est sola demonstratio; per quam scien-

B tiam, qui solum gustare Scripturas, sunt fideles²⁵. » Quamobrem ille sacros prophetas, divinae vocis instrumenta diserte appellat, « omnipotentis autem Dei prophetas, » ὀργαῖνα θείας γενομένους φωνῆς, « factos fuisse divinae vocis organa nemo obstupescet²⁶. »

Neque dixeris eum de sacris tantummodo loqui verbis, quos divino afflatu futura praedixisse certum est. Nam ipsemet Clemens et omnes Scripturae sacrae libros solo prophetiae nomine non semel appellat, et ubi quaedam ex Proverbiorum libro verba refert, prophetam haud dubitanter nuncupat ipsius auctorem: Ἐλθὼν δὲ προφήτης. « Dixit propheta²⁷. » Rationem cur ab illo ita vocetur, si flagites, hanc Clemens ipse tibi suggerit, ubi sacri illius auctoris verba, tanquam a divino Verbo prolata, hunc citat in modum: ὁ Λόγος φησὶ, « Verbum dicit²⁸. » Quam sane ob causam ille nostras omnes generatim Scripturas Dominicas vocat²⁹; et illas, utpote quae integra et illibata virginitate veritatem pariant, cum Deipara Virgine componit: « Tales, inquit, sunt nobis Scripturae Dominicae, ai Κυριακαὶ Γραφαί, veritatem parientes, et manentes virgines cum occultatione mysteriorum³⁰. » Sed iis, quae toto in opere omnibus passim obvia et meridiano sole clariora sunt, fusius probandis immorari nihil plane necesse est.

At contra tamen, inquiet aliquis, nonne Clemens plura in ipsismet prophetarum scriptis occurrere fatetur, quae, Spiritu sancto non inspirante, ab ipsis solis profecta sunt? Nonne haec clara et perspicua sunt illius ea de re verba: « Nam qui dicuntur prophetae, non dicunt solum se aliqua a Deo audire, sed et ipsi etiam ostenduntur annuntiare per ἀνθρωποφωρίαν ea quae vulgo jactantur a populo, tanquam questionibus quasdam, quae sunt ab hominibus, afferentes, ex quibus est etiam dictum propositum³¹. » Nunquid prophetae ad ea, « quae vulgo jactabantur a populo, » annuntianda afflatu aliquo divino indigebant? Sed qui haec objecerit, is meminisse debet 143 Clementem disertissimis asseruisse verbis prophetas fuisse « divinae, » uti diximus, vocis organa. Quo quidem loquendi modo

²² p. 791. ²³ II Tim., III, 16. ²⁴ I. VII, p. 757. ²⁵ ibid. ²⁶ I. VI, p. 698. ²⁷ I. VII, p. 757 et p. 759. ²⁸ Symon. I. I, p. 262. ²⁹ ibid., p. 317. ³⁰ I. VII, p. 764. ³¹ Strom. I. III, p. 441.

ille aperte significat nihil penitus, neque ipsamet etiam humanas questiones et objectiones, a sacris prophetis, nisi sancto Spiritu animum calamumque dirigente et ducente, scriptis litterisque mandatum.

Porro autem illud tempus sedulo observandum est, quo Novi Testamenti scriptores aliquid divini Spiritus afflatu scribere desivisse a Clemente nostro dicuntur. Ab illo quippe hoc temporis spatium ita circumscribitur: « Domini quæ fuit in adventu doctrina, cum cœpisset ab Augusto, medio tempore Tiberii consummatur: apostolorum autem ejus doctrina usque ad Pauli ministerium, Neronis tempore consummatur²². » Quid ergo, inquires, nonne idem Clemens Apocalypsin Joanni nominatim ascribit, illiusque verba tanquam ex quopiam Novi Testamenti libro citasse legitur²³? Atqui longo post Neronis mortem tempore, et, ut scribit Irenæus: « Sub exitum imperii Domitiani visa est hæc revelatio²⁴. » Sed animadvertas, velim, Clementem ibi contra sui temporis disputare hæreticos, quorum errores libris, divino afflatu conscriptis, posteriores esse demonstrat. At quia Joannis Apocalypsin aliis Novi Testamenti libris et scriptis annumerandam plures, testis Eusebio²⁵, negabant, expropter Clemens, ut omnem hæreticis litigandi occasionem præriperet, non illam, sed eos duntaxat libros et scripta, quorum certa et ab iisdem etiam hæreticis recepta esset auctoritas, citanda esse existimavit.

Divinæ igitur auctoritatis cum sit sacra Scriptura, eos hæreticos Clemens castigat qui eam corrumpere et adulterare audebant. Quo autem modo sacrum illius textum labefactare tentarent, sic ipse edisserit: Οὐτοί εἰσιν οἱ κατὰ τὴν ἀνάγνωσιν, φωνῆς τόνῳ διαστρέφοντες τὰς γραφὰς πρὸς τὰς ἰδίας ἡδονὰς, καὶ τινῶν προσωδίων καὶ στιγμῶν μεταθέσει, τὰ παραγγελλόμενα σωφρόνως καὶ συμφερόντως βιάζόμενοι πρὸς εὐπαθείας τὰς ἑαυτῶν. « Hi sunt, qui in legendo, tono vocis pervertunt Scripturas ad proprias voluptates, et aliquorum accentuum et punctorum transpositione, quæ moderate et utiliter præcepta sunt, ad suas trahunt delicias²⁶. » Vides sane quomodo hæretici sacrum Scripturæ textum sola accentuum et punctorum μεταθέσει, transpositione, seu prava interpunctione, vel etiam solo vocis aut altioris aut demissioris tono illum legentes perverterent.

Aliis quoque modis Scripturam ab iis adulteratam fuisse alibi Clemens perhibet: « Primum, inquit, non omnibus utantur; deinde non perfectis, neque ut dicat et corpus et contextura prophetiæ. Verum eligentes ea quæ dicta sunt ambigue, tradunt ad proprias opiniones, paucas voces sparsim carpentes, neque id considerantes quod ex ipsis significatur, sed ipsa nuda dictione utentes. Nam in omnibus fere quæ adducunt locis, ipsos sola intueri videbis nomina, ut qui mutant significata, neque quemadmodum dicuntur, cognoscant, neque iis quas afferunt allegationibus, ita ut earum postulat natura, utantur²⁷. » Hæretici igitur Scripturas depravabant vel integros quosdam illius libros, vel saltem aliquam illorum partem, ubi suos errores funditus everti cernebant, penitus rejiciendo. Deinde vero solis nominibus illi in hærentes, perversa ac plane præpostera eorum interpretatione, in pravos hæreticosque sensus ea detorquebant. Denique Clemens assertit eos mendaciis, signentis pravique artibus divino verbo sic abuti, ut jure merito Scripturas nullo modo admittere viderentur²⁸.

Hæc porro consulto observamus, quo omnibus

A pateat quam integre et omnino incorrupte Clemens, aliquæ Ecclesiæ Patres Scripturæ textum conservandum esse censuerint. Nihil enim penitus non modo in illius verbis, sed neque in ejus etiam accentibus et interpunctionibus, neque in vera genuinaque ipsius significatione mutatum quidpiam voluerunt.

Quapropter de illa vera Scripturæ significatione genuinoque illius sensu inveniendū hanc Clemens noster certam statimque constituit regulam: « Veritas non invenitur in translatione significationum, sic enim omnem veram everterent doctrinam, sed in eo quis consideret, quid Domino et omnipotenti Deo perfecte conveniat et eum deceat, et in eo ut confirmet unumquodque ex iis, quæ demonstrantur per Scripturas, ex ipsis rursus similibus Scripturis²⁹. » Statuta autem hæc a Clemente nostro eximia investigandi veri Scripturæ sensus norma mirum in modum in tertio Augustini *De doctrina Christiana* libro confirmatur, fusiussque exponitur³⁰. Ad eum itaque aliosque Scripturæ interpretes de hoc argumento uberrime disputantes si adire volueris, non inutilem prorsus operam impendes.

Duplicem vero auctor noster ostendit esse Scripturæ sensum, litteralem et allegoricum, huncque a paucis intelligi³¹. Quod quidem ille cum Hermæ et Isaïæ auctoritate, tum brevi singulorum *Deralogi* præceptorum explicatione demonstrat. Quid igitur mirum, si Clemens noster, non secus ac alii quamplurimi et antiquissimi et doctissimi Ecclesiæ Patres, in allegorici Scripturæ sensus majori studio quam litteralis expositionem incubuerit? Persuasum siquidem sibi penitus fuisse declarat Scripturæ litteram esse omnibus claram, eamque allegoricum sensum ipsa longe difficiliorem suscipere, ac nomina et dictiones cum corpore, et quæ iisdem nominibus significantur, cum spiritu recte a quibusdam comparari.

C Cur autem tam difficiles explicatus habeat Scriptura si scisciteris, tibi illico Clemens respondebit multis obscuritatis latebris ejus involvi orationem, proindeque illius sensum nec a multis, nec sine studio et labore posse percipi³². Kursus vero si scire velis quare Scripturæ oratio, quæ omnibus, uti videtur, manifestissima esse debebat, tanta obscuritate involvatur, hoc ab eodem Clemente responsum accipies: « Quia non omnium, inquit, est veritas, multis modis occultat veritatem, iisque solis, qui sunt initiati ad cognitionem, qui veritatem querunt propter charitatem, lucem exoriri facit³³. »

Alia quoque hujus obscuritatis ratio ex ipsomet Clemente nostro afferri potest. Cum enim Scripturæ sacræ stylum plane ænigmaticum et parabolicum esse asseveret, in hoc scriptionis genus præcipua obscuritatis illius causa procul dubio refundenda est. Et vero postquam ille tam Psalmistæ quam Apostoli testimonio manifestum id fecit, hæc paulo post addidit: « Longum fuerit omnia persequi prophetica et legalia, ea afferendo quæ dicta sunt per ænigmata; fere enim universa hoc modo oracula sua effert divina Scriptura³⁴. » Quod quidem ne se temere dictum morosior quis causaretur, illud mystica 144 eorum quæ in Jerosolymitano templo erant, et sacerdotalium vestimentorum, nec non polymitæ Josephi tunicæ expositione confirmat³⁵.

Neque porro Veteris tantum, sed et Novi Fœderis scriptores idem plane parabolicum adhibuisse scribendi genus Clemens ostendit³⁶. Ipse siquidem probat, et vivente Christo, Joannem Baptistam, et illo mortuo, discipulos ejus sic fuisse locutes:

²² Strom. l. vii, p. 764. ²³ Strom. l. vi, p. 667; Pæd. l. ii, p. 201. ²⁴ Iren., l. v, c. 50. ²⁵ Euseb., Hist. l. iii, c. 25; l. v, c. 8; l. vii, c. 25. ²⁶ l. iii, p. 442. ²⁷ l. vii, p. 757 et 758. ²⁸ p. 759 et 760. ²⁹ p. 758. ³⁰ August., l. iii, De doctr. Christ., cap. 2, 3, 4, 27, 28. ³¹ Strom. l. vi, p. 679 et seq. ³² p. 679. ³³ p. 678. ³⁴ l. v, p. 557. ³⁵ Ibid. et seq. ³⁶ lib. v, p. 573; lib. vi, p. 678.

« Christi quoque familiares, inquit, qui verbum A prædicaverunt, postquam ipse excessit a vita, usi sunt parabolis. » Quid autem sit parabola, ænigma, tropus, et aliæ in Scripturis dictionum figuræ, ipse postmodum explicat ⁴⁷. De his porro consule auctorem commentariorum in capit. I. Proverb. apud Hieronymum, item Cassiodorum lib. *De schemat. et trop.*, pag. 620, atque etiam Augustinum, qui troporum scientiam ad intelligendas Scripturas dicit esse utilem ⁴⁸.

Antequam hinc de omnibus generatim Scripturæ sacræ libris sermoni finem imponamus, animadvertendum est explicatum difficillimum esse quid sibi Clemens velit, cum scripsit quatuor Jerusolymitani templi columnas esse ἀγίας μηχανὰς τετραδὸς διαθηκῶν παλαιῶν. « Signum sanctæ quaternionis veterum testamentorum ⁴⁹. » Quid enim hæc significant se non intelligere Hervetus palam profitetur. At si conjecturis indulgere liceat, a vero non prorsus alienum nobis videri dicemus ibi Clementem ad quamdam respectisse librorum Veteris Testamenti divisionem, quæ eos quidam quatuor in partes, puta in legales, historicos, paræneticos et propheticos, vel aliquo alio modo distribuiebant. De hac autem aliisque sacrorum illorum voluminum partitionibus, multi, quos facile quisvis consulere poterit, multa scriptis tradiderunt. Si quis porro aliam veriorum verborum Clementis explicationem suggerere velit, nos minime reluctantes in suam sententiam adducet.

ARTICULUS II.

Moysen esse Pentateuchi auctorem, ubi et de ejusdem Moysis ætate, vita variisque nominibus; item de Ægyptio homine, quem ille verbo occidisse dicitur; de miro quo ille Necephri Ægyptiorum regi apparuit modo; de varia multiplicique illius scientia et sapientia; de ejus lege, quam benigna sit; quo jure Israelitæ Ægyptios spoliaverint; quomodo Christus legem impleverit; de bellica Moysis scientia, noctu Israelitas, quemadmodum Miltiades et Thrasylbulus suos, ducendo, et quomodo moriturus a Josue et Caleb duplex visus fuerit.

Ad quosdam particulatim sacræ Scripturæ libros ut veniamus, primo quidem Clemens librum Geneseos Moysi, vero illius auctori disertissime ascribit. Quoddam enim testimonium, ex eo depromptum, hæc ille citat in verba: « Sapientissimus Moyses pulchre repetitione usus, significavit corporis et animæ incorruptionem describens in Rebecca hoc modo: « Virgo autem erat pulchra, vir non cognovit eam ⁵⁰. » Alibi vero: « Moyses videtur Dominum appellare pactum: Ecce ego, dicens, pactum meum tecum ⁵¹. »

Ejusdem quoque Moysis nomine transcriptum ex Deuteronomii libro testimonium ita ille alibi protulit: « Unde eis dictum est a Moysi: Ego æmulatione vos provocabo ⁵², » etc. Quid quod, eodem adhuc Moysis nomine ab illo post Barnabam alia laudantur non solum Deuteronomii, sed etiam Exodi loca ⁵³? Sed quid opus est singulos Moysis libros percurrere, cum Clemens eum totius Pentateuchi auctorem esse ibi diserte asserat, ubi morales leges, quæ in eo leguntur, ab ipso Moysi scriptas esse tradit: « Clarum est, inquit, omnes quoque alias virtutes, quæ scriptæ sunt apud Moysen, et παρὰ τῷ Μωϋσῇ ἀναγεγραμμέναι, præbuisse Græcis principium totius loci moralis ⁵⁴. » Ubi enim, amabo te, nisi in Pentateucho, hæc Moysis leges scriptæ sunt? At nemini, uti putamus, sinceri

cordis homini mirum videbitur hanc sententiam ab eruditissimo auctore nostro constantissime propugnari, quam divina sacri utriusque Testamenti auctoritate, ac perpetua et certissima sanctorum Patrum traditione, atque ipso etiam paganorum scriptorum testimonio assertam et probatam, pauci tantum quidam recentiores incredibili pene audacia improbare ausi sunt.

Addamus tamen, si velis, stultam illam Insul-sorum hominum pertinaciam his adhuc expressius refelli Clementis verbis: « Mosaica quidem philosophia quadripartito dividitur, et in partem historicam, et eam quæ proprie vocatur legitima, quæ quidem fuerint propriæ morum tractationis; tertiam autem eam, quæ pertinet ad sacrificia, quod quidem est naturæ contemplationis; et postremo quartam speciem theologicam, quæ est supernæ contemplatio ⁵⁵. » At quibus hæc reperies in libris, nisi in iis qui Moysis nomine hactenus inscripti leguntur? Quid denique, quod Clemens ethnicos philosophos ex iisdem Moysis libris, sua, ut infra videbimus, veriora dogmata hausisse asserit ac demonstrat? Sed id, quod ipsa luce clarius est, pluribus stabilire argumentis cum superfluum videatur, quid de ipsomet Moysi singulare et observatu dignum ille dixerit, jam a nobis examinandum est.

De illius ætate, omnibus Græciæ philosophis antiquiore, plura quidem Clemens noster disputat, variisque variorum auctorum chronologiis, a nobis infra accurate representandis, probat eundem Moysen et paganorum diis, et omnibus illorum sapientibus ac philosophis, poetis atque scriptoribus esse longe vetustiorum ⁵⁶. De hac autem veterum sententia in nostris in Justinii martyris et Tatiani opera dissertationibus satis, uti putamus, disputatum est ⁵⁷.

Posthæc Clemens multa de Moysi ortu, vita et historia narrat, quæ et cum tribus Philonis de ejusdem Moysis vita libris, et Josephi secundo *Antiquitatum Judaicarum* libro contendere nemini profecto inutile fore arbitramur ⁵⁸. Neque supervacaneum quoque tibi erit, si velis citata a Clemente ⁵⁹ Ezechielii poetæ de Moysis educatione carmina, cum illis componere quæ Eusebii fusius nec sine variis lectionibus ex eodem Judæorum poeta transcripsit ⁶⁰.

Animadversione vero nostra illud prorsus dignum videtur, quod de magni hujusce Israelitarum legislatoris nomine hunc Clemens scripsit in modum: « Pueri imponit nomen regina, Moyses, apta etymologia, eo quod eum ex aqua sustulisset. Aquam enim moy vocant Ægyptii, in qua moriturus fuerat expositus. Moysen enim vocant eum qui ex aqua emersus respiraverit. Clarum est ergo quod prius, circumciso puero, parentes aliquid nomen imposuerunt. Vocabatur autem Joachim. Habuit autem tertium quoque nomen in cælo, postquam assumptus est, ut dicunt mystæ, nempe Melchi ⁶¹. » Quod 145 de nominis « Moyses » etymologia et impositione perhibet Clemens, id procul dubio ex Philone delibatum est ⁶². Hæc enim sunt illius verba: Τὸ γὰρ ὄνομα μὲν ὀνομάζουσιν Αἰγύπτιοι. Quæ quidem sic apud Clementem leguntur: Τὸ γὰρ ὄνομα μὲν ὀνομάζουσιν Αἰγύπτιοι. Ubi vides totidem esse utriusque verba, nisi quod pro μὲν Clemens, vel potius operum ejus amanuenses librarii μὲν scripserunt. Utrum tamen id eorum oscitantia tribuendum sit, haud immerito dubitaveris. Nam in editis

⁴⁷ ibid., p. 678 et seq. ⁴⁸ lib. III, De doctr. Christ., c. 29. ⁴⁹ Strom. lib. V, p. 562. ⁵⁰ lib. IV, p. 539. ⁵¹ lib. I Strom. p. 356. ⁵² Strom. lib. II, p. 379, 389. ⁵³ lib. V, p. 571 et 577. ⁵⁴ lib. II, p. 39. ⁵⁵ lib. I, p. 354. ⁵⁶ Strom. lib. II, p. 320 et seq. ⁵⁷ lib. II Appar., dissert. 2, c. 7, § 1; dissert. 3, cap. 2, § 1 et 8. ⁵⁸ Strom. lib. I, p. 342 et seq. ⁵⁹ Strom. lib. I, p. 344. ⁶⁰ Euseb., lib. IX Præpar. ev., c. 28 et 29, pag. 437 et 444. ⁶¹ Strom. lib. I, p. 543. ⁶² Philo, lib. II De vita Moys., p. 605.

Μωσῆν, in manuscripto codice Claromontano Μωσῆν passim scriptum legimus.

At de hac Mosaici nominis etymologia paulo aliter Josephus, qui præterea cur a flumine, in quod Moyses projectus est, nomen sortitus fuerit, hanc affert rationem : Τὸ γὰρ ὕδωρ μὲν Αἰγύπτιοι καλοῦσιν, ὅσης δὲ τοῦς ἐξ ὕδατος σωθέντας : « Aquam Egyptii vocant mo; yses vero ex aqua servatos ⁶⁵. Verum hanc etymologiam ridet Vossius ⁶⁶, atque Moyses nomen ex verbo מָצָא, id est extraxit, eduxit, fuisse factum probat his Exodi verbis : « Vocavitque nomen ejus Moyses, dicens : Quia de aqua tuli eum ⁶⁷. » Et huic quidem Vossii opinioni non pauci suffragati sunt. Non desunt tamen, qui putent Moysi, ut ab aquis eductus esse significaretur, quoddam Ægyptiacum nomen a Pharaonis filia primo quidem impositum fuisse; ac postea ab Hebraeis sua lingua Moysen appellatum. Nec ea sane opinio probabilitate sua caret. At quia primum illud Ægyptiacum nomen nobis est incompertum, nihil certi de eo definiri ab ullo posse quidam autumant. Nobis porro quem Clemens prævium auctorem secutus fuerit, Philonem designasse sufficiat.

Non minor profecto est difficultas de aliis duobus Moyses nominibus, quorum unum Joachim in circumcissione, aliud autem Melchi in cælo datum ei fuisse Clemens perhibet. Nihil enim de utroque Hervetus se alibi legisse confitetur. Verumtamen Cedrenus nominis quidem Melchi alicubi meminit. At illud Moysi non in cælo, ut ait Clemens, sed ab ejus patre inditum esse sic testificatur : « Aīunt Moysen, cum esset in lucem editus, a patre fuisse Melchiam nominatum, quæ vox regem significat ⁶⁸. » Syncellus similiter : « Exacta infantia ætate, puerascentem vocat Moysen, eo quod, ait, ex aquis eum eripuerint; cum prius a parentibus Melchiæ, Μελχιάδης, nomen accepisset. Geminio itaque nomine fuit insignitus, et rerum ab eo gestarum commendatio geminæ titulus exstitit appellationis. Melchias enim rex, Moyses sacra Ægyptiorum lingua ex aquis ereptus exponitur ⁶⁹. »

In hoc tamen ab aliis erroris arguitur, quod Moyses nomen ex Ægyptiaca, non autem Hebraica lingua derivatum crediderit. Cæterum uterque Cedrenus et Syncellus a Clemente nostro in eo discrepant, quod illi duplex tantum Moysis nomen, hic trinum esse testificatur.

Alia quoque complura Moysis nomina tradit auctor *Quæstionum Hebraicarum* in libros Regum et Paralipomenon, quæ falso Hieronymi nomine circumferebantur ⁷⁰. Multis adhuc aliis nominibus, et ab his, quæ commemoravimus, longe diversis, Moysen fuisse nuncupatum narrant Gualmyrus ⁷¹, et varii auctores, a doctissimo Huetio citati ⁷². Sed hæc ex solo Judæorum cerebro et arcanis commentitiisque eorum traditionibus orta esse quis dubitabit? Quamobrem Clemens de nomine Joachim et Melchi nihil ex seipso pronuntiat, sed consulto adjecit, ὥς φασιν οἱ μύσται, « ut mystæ dicunt. » Mystarum autem nomine alibi ille significat eos esse, qui mysteriorum sacrificialiumque causas haud dubie arcanis apud Judæos traditionibus comprehensas noverant ⁷³.

Ex iisdem procul cubio non puris fontibus Clemens illud non magis veritati consonum hauserat, quod ipsemet loco prius citato scribit : « Aīunt mystæ eum (Moysen) solo verbo occidisse Ægyptium, sicut certe postea Petrus in Actibus fertur eos, qui pretium agri sibi usurpaverant et men-

A titi erant, verbo interfecisse ⁷⁴. » Contra vero in Exodi libro legimus : « Cumque circumspexisset huc atque illuc et nullum adesse vidisset, percussit Ægyptium abscondit sabulo ⁷⁵. » Quid enim aliud hæc verba sonant, nisi hunc Ægyptium clam nulloque circumspiciente, non Moysis verbo, sed manu occisum.

Qui autem sint illi mystæ, a quibus Clemens id acceperit, si quis a nobis postulet, respondebimus R. Salomonem memoriam quidem prodidisse Ægyptium a Moysæ tetragrammatum Dei nomen proferendo interfectum fuisse. Verum non ex illo, sed potius ex Artapano, a nobis mox laudando, vel ex ipsismet falsis Judæorum traditionibus hæc a Clemente desumpta esse haud difficiliter nobis persuadebitur.

Cur ergo, inquires, hæc Clemens mystarum commenta, quæ plane absurda et a veritate prorsus aliena esse sciebat, in medium tam serio adducit? Facilis et expedita est huic quæstioni responsio. In his siquidem *Stromatum* libris ille contra Judæos, quemadmodum contra paganos, ad asseclam a se Christianæ fidei defensionem, ex falsis absurdisque illorum opinionibus confirmandam, sæpe sæpius argumentatur.

Ne ergo illud non minus singulare mireris, quod ex Artapano, Judaicæ gentis historico, ipsemet auctor noster de eodem Moysæ postea subjungit : « Artapanus certe in opere de Judæis refert Moysen in custodia inclusum a Nechephre rege Ægyptiorum, eo quod peteret ut populus liberaretur et Ægypto, noctu, aperto carcere, Dei voluntate egressum, cum in regiam accessisset, dormienti regi astitisse, et eum excitasse; eum autem eo quod factum fuerat stupefactum, juasisse Moysi ut diceret nomen ejus qui miserat, et illum quidem, cum ad aurem se inclinasset, dixisse; regem autem, cum audisset, mutum cecidisse; cum eum autem Moyses tenuisset, rursus revixisse ⁷⁶. » Longum hujusce Artapani fragmentum ab Eusebio descriptum legimus ⁷⁷, ubi illud Moysis factum, seu potius fabula, aliæque plura non minus sacro textui repugnantia narrantur. Ibi autem rex Ægypti non Nechephres, sed transpositis prioribus syllabis, Chenephres, quemadmodum in *Chronico Alexandrino*, scriptor non Artapanus, sed Artabanus appellatus est ⁷⁸.

Longe autem magis sacro illi textui consonum est, quod de eodem Moysæ Clemens narrat : « Hic Moyses erat theologus et propheta, ut autem nonnulli, sacrarum legum interpretes, » ὥς δὲ τινες, ἡμῶν τῶν ἐρημνέων ἔργων ἦν ⁷⁹. Philo etenim, sacræ hujus historiae minime ignarus, Moysen vitam his plane similibus verbis exorditur : Μωσῆς τὸν κατὰ μὲν τινὰς νομοθέτων τὸν ὑποδάτων, κατὰ δὲ τινὰς ἐρημνέων νόμων τῶν βίον, etc. « Moyses, ut quidam censent, legislatoris Judæorum; ut alii, sacrarum legum interpretis vitam ⁸⁰. » etc.

146 Quod autem subnectit Clemens : « Septima generatione genitus ⁸¹, » a Josepho enucleatus his verbis exponitur : « Erat, inquit, ab Abrahamo septimus; nam ipse Amaranæ filius fuit, sicut pater ejus Cathi, hic vero Levis, et Levis Jacobi, qui ex Isaac erat prognatus : hic autem Abrahami erat filius ⁸². »

Ex utroque autem, sed potissimum ex Philone haud dubie Clemens delibavit quod de varia multiplice ejusdem Moysis scientia predicat ⁸³. At certe illum non modo legum ferendarum peritum

⁶⁵ Antiquit. lib. 11, p. 56. ⁶⁶ Voss., lib. 1 de idolol., cap. 50, p. 217. ⁶⁷ Exod. 11, 10. ⁶⁸ Cedr., Hist. compend., p. 42. ⁶⁹ Syncel., Chron., p. 420. ⁷⁰ Append., l. II Hier., p. 44. ⁷¹ Gualmyr., De vita Moys., p. 9, et not., p. 196. ⁷² Huet., Demonstr. ev., prop. 4, cap. 3, p. 72. ⁷³ Strom. lib. 11, p. 406. ⁷⁴ Strom. lib. 1, p. 344. ⁷⁵ Exod. 11, 52. ⁷⁶ Strom. lib. 1, p. 344. ⁷⁷ Euseb., lib. IX Præpar. ev., c. 27, p. 434. ⁷⁸ Alex. Chron., p. 64. ⁷⁹ Strom. lib. 1, p. 342. ⁸⁰ Philo, lib. De vita Moys., p. 620. ⁸¹ Ibid. ⁸² Joseph., lib. 11 Antiq. p. 56. ⁸³ Ibid., p. 343.

fuisse dicit, ac eam « quæ sit regula justorum et injustorum », tulisse legem, sed ipsummet fuisse legem animatam, « qui subministravit bonam reipublicæ administrandæ rationem »²². Porro autem alius hujusce Moysis scientiæ testis a Clemente nostro, quemadmodum ab Eusebio²³, Eupolemus citatur.

Cum tanta igitur sapientia, scientia, æquitate et justitia præditus fuerit Moyses, quosdam morosos accusatores scite arguit auctor noster²⁴, qui Israelitas avaritiæ idcirco condemnabant, quia ex Ægypto discedentes ejusdem Moysis jussu bona Ægyptiorum diripuerint. Duplici itaque ratione eos omni avaritiæ atque furti culpa liberat. Et primo quidem, quia hæc bonorum direptio non minus quam in bello justa erat; quandoquidem Ægyptii Israelitas, propter famem apud se hospites, contrarius fasque in servitutem redegerant. Secundo, quia debitam operam servitorumque suorum mercedem, qua tandiu injuste privati fuerant, hac direptione retulerunt. Quapropter Epiphanius: « Cum tot annos, inquit, sine ulla mercede Ægyptiis Israelitæ suam operam locassent, nonne Dei hominiquæ judicio æquissimum erat, sua ut illis merces saltem in sine persolveretur? Quare non injustus Deus, qui suos inde cum spoliis emisit »²⁵, etc. Recentioribus tamen quibusdam scriptoribus et theologis utraque hæc ratio sufficere non videtur; nisi addatur et tertia, quam Augustinus hunc profert in modum: « Hoc Deus jussit, qui noverat quid quemque pati oporteret; nec Israelitæ furtum fecerunt, sed Deo jubenti ministerium præbuerunt »²⁶. At dici forsitan posset neque a Clemente neque ab aliis hanc excludi rationem, quæ ex sacro Scripturæ textu a quolibet facile colligi potest. De hac porro quæstione, præter ejusdem Scripturæ interpretes, videsis theologos scholasticos in lib. III *Sentent.*, dist. 37, §3, et in S. Thom., 2-2, qu. 66, art. 5, ad 1.

Porro autem variis Clemens argumentis contra hæreticos, Mosaicæ legis osiores, probat et demonstrat eam non duram et crudelem, ut illi garriebant, sed humanitatis, mansuetudinis et benignitatis esse plenam²⁷. Unum autem ex iis, ut cætera taceamus, hoc Clementis argumentum est, quod lex illa homini, qui uxorem sibi desponderat, dederit militiæ immunitatem: « Τοῦτους ἀφεῖσθαι τῆς στρατείας ὁ φιλόανθρωπος καλεῖται νόμος στρατηγικῶς μὲν. Eos benigna lex a militia immunes esse jubet, et imperatorie quidem »²⁸, id est juxta veras prudentissimasque imperatoris leges, quarum Moysen, uti vidimus, peritissimum esse dixerat. Ibi autem ille non alio collineat quam ad Deut. xx, 7, et xxiv, 5, quod in Clementis editionibus, ut id obiter notemus, indicari debuit. Denique prætermitti a nobis non potest quo ille sensu scripserit Moysen legem a Christo impletam: « Dominus non venit ad solvendam, inquit, legem, sed ad implendam; ad implendam autem, non ut cui aliquid deesset, sed quod perfectæ fuerint legis prophetiæ in ejus adventu. Nam recta vitæ institutio iis etiam qui juste vixerunt ante legem, ante legem per Verbum prædicabatur »²⁹. Huic Clementis nostri sententiæ veteres Ecclesiæ Patres Irenæus³⁰, Tertullianus³¹, Hilarius³², alique magno consensu et numero subscripserunt. Alii tamen in alias abierunt opiniones, aliasque verborum Christi, qui se, ut impleteret legem, venisse

A dixerat, expositiones, de quibus videsis Scripturæ interpretes in Evangel. Matth., v, 17.

Moysen porro non solum regnandi, sed etiam exercitus ducendi scientia instructissimum fuisse quod scribit Clemens³³, neminem, nisi in sacra historia omnino hospitem et peregrinum, fugere potest. Ne cui tamen pagano homini incredibile videretur ab illo noctu, per deserta et inaccessa loca, ducto Israelitarum, quibus columna ignis præibat, exercitu, fustos fugatosque hostes, hoc Clemens duplici exemplo confirmat. Primum est Miltiadis Atheniensium ducis, qui nocte intempesta per aspera itidem loca cum exercitu perduxisset, Persas adorsus, eos Marathonia pugna profligavit delevitque. Hæc autem historia ab Herodoto³⁴, Plutarcho³⁵ et aliis memoriæ mandata est.

Secundum exemplum est Thrasybuli, qui exsules per loca non trita noctu, columna ignis, ut ipse Clemens ait, eis prælucente, in patriam reduxit. B Eximium illud Thrasybuli facinus memorant non modo Trogus Pompeius, ab Hereto laudatus, verum etiam Valerius Maximus³⁶, Plutarchus³⁷ et alii; sed neque ex iis ullus, neque Xenophon³⁸, qui illud cæteris longe fusius enarravit, ullam columnæ ignis mentionem faciunt. At illius in *Alnetanis quæstionibus*³⁹, sed nullo citato auctore, meminit doctissimus Abrincensium episcopus. Denique his, si lubet, et illud adjiciamus, quod in sempiternam hujusce facinoris memoriam factum fuisse Pausanias testatur: « Thrasybulus quidem Lyci filius, totaque illa Atheniensium exsulum manus, quod Thebis moventes, expulsi xxx tyrannis, patriam recepissent, in Herculis fano Minervam et Herculem ipsum, colossi specie, e Pentelico lapide Alcamenis opus posuerunt »⁴⁰.

Variis exemplis Clemens alibi ostendit id cujuslibet hominis fide dignum, quod in Scripturis legitur, Deum se eidem Moysi videndum prebuisse: « in monte Sina, quo tempore ardebat ignis, nihil consumens ex iis quæ nascebantur in monte, et tubarum ferebatur sonitus, qui absque ullis instrumentis inspirabatur »⁴¹. Montis autem illius ambitum non minorem quam quinque dierum Aristobulus, a Clemente citatus diseret asseruit. Josephus vero tantummodo dixit illum omnium regionis ejus esse celsissimum, et ob nimiam altitudinem cautesque præruptas, non ascensus tantum hominum, sed aspectus ipsos defatigantem⁴².

In hoc itaque monte sonitus tubarum Dei omnipotentia mirabiliter excitatos eo minus incredibiles esse Clemens ait, quo alii, qui non longe minus extraordinarii videri poterant, in Brianniæ spelunca et in Persiæ montibus naturali modo editi perhibeantur. Insolitis autem his sonitibus alios, baud plane absimiles refert Plinius, ubi de Atlante monte hæc scribit: « Eundem noctibus micare crebris ignibus, ægyptanum satyrorumque lascivia impleri, tibiarum, ac listulæ cantu, tympanorumque 147 et cymbalorum sonitu strepere »⁴³. Eadem Solinus tradit⁴⁴, quem, si vacat, consule, sicut et Kirkerum de aliis⁴⁵, atque de his etiam sonitibus, quos Clemens ex Britannicæ et Persiæ scriptoribus se descripsisse proficitur.

Denique Clemens ex quadam de Moysis morte historia narrat eum ἀναλαμβάνόμενον, ut et etiam Philo loquitur, hoc est, cum ex hac vita in aliam migraret, et a Domino assumeretur, tunc a Josue et

²² ibid., 350. ²³ Euseb., lib. ix *Præpar. ev.*, c. 26, p. 431. ²⁴ ibid., p. 345. ²⁵ Epiph. in *Ancor.* § 113. p. 715. ²⁶ Aug., t. III, lib. II *Quæst. in Exod.*, q. 39, p. 432. ²⁷ Strom. lib. I, p. 352 et seq.; I, II, p. 395 et seq.; lib. IV, p. 478. ²⁸ Strom. lib. II, p. 396. ²⁹ Strom. I, III, p. 445. ³⁰ Iren. lib. IV adv. hæres., c. 67. ³¹ Tertul., lib. IV adv. Marc., cap. 7. ³² Hilari., in *Matth.*, c. 4, § 15. ³³ Strom. I, I, p. 348. ³⁴ Herod., I, VI *Erat.*, § 10 et seq. ³⁵ Plutarch., in *vita Arist.*, p. 321. ³⁶ Valer. Max., I, VI *Deimoder.* ³⁷ Plutarch., in *vita Lysandri* et alibi. ³⁸ Xenoph., II *Hist. Græc.*, lib. II, p. 470, seqq. ³⁹ lib. II, c. 12, § 14, p. 205. ⁴⁰ Pausan., lib. IX, p. 290. ⁴¹ Strom. I, VI, p. 652 seq. ⁴² Joseph., I, III *Antiq. Judaicæ*, c. 4. ⁴³ Plin., lib. V *Hist.*, c. I, p. 525. ⁴⁴ Solin., *Polyhist.* c. 24. ⁴⁵ Kirker., lib. IX *Musurg.*, part. III, c. 5, 6, et 7.

Caleb, sed diverso modo; duplicem fuisse conspectum; et unum quidem cum angelis, alterum autem supra montes, qui dignus erat, cui in convallibus justa fierent ⁷. Quæ sit illa historia, unde Clemens id delibaverit, dictu sane perquam difficillimum est. De hac enim duplici Josue et Caleb visione nihil plane occurrit neque in Deuteronomio, neque in Epistola Judæ ⁸, neque etiam in Philonis ⁹ et Josephi ¹⁰ scriptis, ubi de ejusdem Moysis morte et sepultura sermo instituitur. Quinimo Philo ibidem scribit Moysen, nemine spectante, mortuum et sepultum.

Quamobrem quæ in Epistola Judæ de Moysis sepultura inter Michaelen et diabolum disceptatio refertur, hanc Origenes ex libello de Moysis ascensione deductam esse arbitratus est ¹¹. Ex hoc itaque eodem libello nonnulli hanc Josue et Caleb visionem desumptam existimant. Aliis autem probabilius videtur Iulian hæc excerptisse ex quadam minime scripta majorum traditione, vel ex alio aliquo apocrypho quidem scripto, quod humanam tamen fidem merebatur. Clemens igitur, cum hæc ex aliqua apocrypha scriptione se decerpisse satis aperte significet; an una ex his, quæ citantur, revera fuerit, aut alia iis similis, ab aliis libentius audiemus.

ARTICULUS III.

De libris Job, Psalmorum, Proverbiorum, Sapientiæ et Ecclesiastici.

Ad alios Veteris Testamenti libros jam transeundum est, ac primo quidem juvat animadvertere librum Job a Clemente citari, perinde ac si nullus ipse dubitaverit illum divini Spiritus afflatu, non secus atque alios sacræ Scripturæ libros, fuisse compositum. In hunc enim modum hæc ille et ex eodem libro, et ex epistola Clementis Romani citat Jobi verba ¹²: « Nullus est a sorde mundus, ait Job, nec si sit quidem una dies vitæ ejus ¹³. » Quæ quidem etiam in vulgata Bibliorum versione non reperias, ea tamen iisdem plane verbis, si paucas quasdam variantes lectiones exceperis, a Septuaginta atque a Clemente nostro redditi invenies. Alibi vero alia adhuc Jobi verba protulit: « Job autem justus; ipse, inquit, nudus egressus sum ex utero matris meæ, et nudus illuc revertar ¹⁴. » Rursum autem paulo post: « Merito ergo Job, qui pervenit ad cognitionem: Nunc, inquit, scio, omnia potes, nihil est autem, quod tu non possis. Quis enim annuntiet mihi quæ non noveram, magna et admirabilia quæ nesciebam ¹⁵. »

Neque est sane quod quispiam arguat hæc verba Jobo quidem a Clemente attribui, sed non ita ut illum, aut hujusce libri auctorem, ac divino Spiritu afflatum ea dixisse vel scripsisse affirmaverit: Non solum enim Clemens roster hunc eundem librum, ut alios, sicuti diximus, et cum aliis Veteris Testamenti libris, quasi unum ejusdemque ponderis et auctoritatis citavit, verum etiam alicubi solo Scripturæ, procul dubio sacræ ac divinæ, quemadmodum alios minime dubios, nomine ab ipso sic laudatur: « Dicit quidem certe Scriptura, φησὶ γ' οὐκ ἔγραψεν ὁ θεὸς τῇ ἀποκρίσει: Ἐλθὺν μὲν αὐτοῦ οὐκ εἶδομεν, φωνὴν δὲ αὐτοῦ ἤκουσαμεν. Dicit infernus perditioni: Ejus quidem speciem non vidimus, ejus autem vocem audivimus ¹⁶. » Hæc quippe ipsa sunt libri Job verba, quæ Septuaginta hunc in modum

A interpretati sunt: Ἡ ἀπόκρισις, καὶ ὁ θάνατος αὐτοῦ. Ἀρχόμεν δὲ αὐτῆς τὸ κλέος. In vulgata autem Latine ita leguntur: « Perditio et mors dixerunt: Auribus nostris audivimus famam ejus ¹⁷. » Nemini igitur dubium esse potest, quin Clemens librum Job in sacrorum librorum canonem ascribendum esse crediderit.

Psalmos autem a Davide scriptos et decantatos fuisse ille passim memorat. Ipsiusmet enim vera Davidis nomine primus ab eodem Clemente nostra sic laudatur ¹⁸: « Sed et David.... Beatus vir, qui non abiit in consilio impiorum..... neque in via peccatorum stetit ¹⁹. » Nec non et psalmus novus ²⁰: « David quoque dicit: Sin autem infixæ sunt gentes in interitu, quem fecerunt. In hoc laqueo, quem absconderunt, comprehensus est pes eorum ²¹. » etc. Et alibi ²²: « Jam vero aperte quoque psallit David, veritati ferens testimonium: Avertantur peccatores in infernum ²³. » etc. Psalmus quoque decimus ²⁴ quartus: « Qui sunt tales, ut ait beatus David, κατὰ τὸν Δαβὶδ, requiescent in monte sancto tuo ²⁵. » Et psalmus decimus quintus ²⁶: « Rursus aperte David, vel potius Dominus ex persona sancti..... Lætatum est cor meum, et exultavit lingua mea ²⁷. » Psalmus etiam decimus septimus ²⁸: « Jam vero David dicit: Tenebrosa aqua in nubibus aeris ²⁹. » etc. Quid vero, quod Clemens alterius Clementis, nimirum Romani, verba refert et approbat ³⁰, quibus ille eadem Davidi psalmos quinquagesimum, sexagesimum, octogesimum, aliosque ascribit ³¹? Quid plura? Eodem ex Davide auctor noster profert psalmum centesimum secundum ³²: « Id a Davide, inquit, dictum est per confessionem: Terram cinerem, tanquam panem manducabam ³³. » Huc accedit quod aliis in libris ³⁴ præter psalmos v, xlv, xlviii, cxv, cxvii ³⁵ ipsi cxviii hunc in modum adjudicat ³⁶: « Dicit psallens David: In quo dirigit junior viam suam ³⁷. » atque etiam centesimum decimum primum ³⁸: « Clamavit autem David: In æternum non commovebitur justus ³⁹. » Denique ne prolixior oratio nostra sit, id tantum adjiciens rursus auctorem psalmi cxviii, quemadmodum i. Davidem ab eodem Clemente nostro alibi ita designari ⁴⁰: « Scribit David: Bonitatem, et disciplinam, et cognitionem doce me, quoniam mandatis tuis credidi ⁴¹. » Alio autem in libro ⁴²: « Dixit (David): In peccatis conceptus sum, et in iniquitatibus concepit me mater mea ⁴³. »

Verum quia de Psalmorum auctore variae sunt tam antiquorum quam recentiorum scriptorum opiniones, a proposito nostro alienum omnino non erit eas paucis explicare; ut ad quam Clemens noster accesserit, omnibus, quoad ejus fieri poterit, planum perspicuumque faciamus. Prima itaque de illorum parente opinio olim fuit impii Pauli Samosatani, ac quorundam ipso longe pejoriorum nostræ ætatis Anabaptistarum, qui eo temeritatis devenerunt, ut psalmos omnes post Christi ortum scriptos fuisse **148** palam prædicare non erubescant. Sed hæc ad omne facinus audax impiorum hominum petulantia non minus Veteris quam Novi Testamenti auctoritate facile retunditur. Nam, ut cætera mittamus, psalmus decimus septimus libro secundo Regum, cap. xxii, integer descriptus, et psalmi civ et xc libro primo Paralipomenon, cap. xvi, Davidi nominatim ascribuntur. Ipsemet vero Christus psalmum centesimum nonum, et Petrus psalmum decimum

⁷ Strom. lib. vi, p. 679. ⁸ Deuter. xxxiv, 5 et 6; Jud. 9. ⁹ Philo, lib. iii, De vita Moysis. ¹⁰ Joseph, in fine lib. iv Antiquit. ¹¹ Origen., lib. iii Periarth., c. 12, p. 457. ¹² Strom. lib. iv, p. 468 et 5-6. ¹³ Job xiv, 4, etc. ¹⁴ Strom. lib. iv, p. 538. ¹⁵ ibid. p. 541 et seq. ¹⁶ lib. vi Strom. p. 637. ¹⁷ Job xiv, 22. ¹⁸ Strom. lib. ii p. 389. ¹⁹ Psal. i, 1. ²⁰ Strom. lib. ii, p. 640. ²¹ Psal. ix, 16. ²² ibid., p. 646. ²³ Psal. ix, 18. ²⁴ ibid. p. 968. ²⁵ Psal. xiv, 1. ²⁶ ibid. p. 640. ²⁷ Psal. xv, 9. ²⁸ ibid. p. 671. ²⁹ Psal. xvii, 12. ³⁰ Strom. lib. iv, p. 517 et 519. ³¹ Psal. l, lx et lxxx. ³² Strom. lib. vi, p. 643. ³³ Psal. cii, 9, juxta Sept. ³⁴ Strom. lib. ii p. 386, et lib. vi p. 660. ³⁵ Psal. v, xlv, xlviii, cii, cxviii et cxix. ³⁶ Strom. lib. iii, p. 439. ³⁷ Psal. cxviii, 9. ³⁸ Str. lib. vi p. 635. ³⁹ Psal. cxl, 6. ⁴⁰ ibid., p. 646. ⁴¹ Psal. cxviii, 66. ⁴² l. iv, p. 499. ⁴³ Psal. l, 7.

quintum ab eodem Davide fuisse compositos diserte asseverant⁴⁴. His adde alios psalmos et in Matthæi Evangelio, et in apostolorum Actibus, haud dubie tanquam ante assumptam a Christo humanam carnem vulgatos citari⁴⁵. At pudet sane tam insanum manifestumque errorem fuisse refellere et prosequi.

Alia itaque opinio, huic e diametro opposita, et a quamplurimis omnium ætatum auctoribus propugnata, omnes omnino psalmos ipsimet Davidi attributos esse contendit. Sed ab aliis ideo rejicitur, tum quia plures psalmi aliud quam Davidis nomen fronti suæ inscriptum præferunt, tum maxime quia nonnullos post Davidis ætatem per Babylonicam captivitatis tempora atque etiam post redditam Judæis libertatem scriptos fuisse pro certo habetur⁴⁶. Quapropter Hieronymus ad Cyprianum scribit⁴⁷ : « Sciamus errare eos, qui omnes psalmos David arbitrantur, et non eorum, quorum nominibus inscripti sunt. » Si qui autem inscriptione careant, hos ille ait iis esse deputandos, « quorum in prioribus psalmis nomina continentur. » Et hæc quidem ratione Hieronymus Moysen undecim ejusmodi psalmorum auctorem esse ibidem pronuntiat. Neque porro id ille semel asseruit, sed in alia etiam ad Sophronium epistola : « Psalmos, inquit⁴⁸, omnes eorum testatur auctorem, qui ponuntur in titulis, David scilicet, Asaph, et Idithum, filiorum Core, Eman Ezzabithæ, Moysi, et Salomonis, et reliquorum, quos Ezras uno volumine comprehendit. »

Hæc igitur tertia est de Psalmorum auctoribus non solum Hieronymi, sed Hilarii quoque⁴⁹ et aliorum sententia, qui illos ab his conscriptos esse volunt, quorum nomine inscribuntur.

Verum quia duplex eorum titulus, unus in Hebraico, alter in Græco textu occurrit; inde sit ut quidam in quartam opinionem abeat asserantque non erroneis Græci, sed sinceris tantum Hebraici textus inscriptionibus, nec fortasse tamen omnibus fidem habendam. Quamvis enim in eis nomen Moysis psalmo lxxxix præfixum legatur, quia tamen Samuelis in eo mentio sit, quidam idcirco non indimæ notæ scriptores, ab Hieronymi, aliorumque, qui hunc psalmum a Moysæ, Israelitarum duce et legislatore, editum esse putant, sententia discedunt.

Hujus itaque quartæ opinionis fautores existimant Davidem psalmorum, nomen illius præferentium, et quorundam nullius nomine inscriptorum, puta eorum qui in Paralipomenon, et apostolicorum Actuum libris, uti diximus, ipsi adjudicantur, esse revera auctorem. Quibus vero nomen Asaph præponitur, hos plerosque, non tamen omnes, ab ipsomet illo Asaph protectos esse censent. Ex iis enim aliquos, illo posteriores, Babylonicam captivitatem spectare manifestum esse opinantur. Denique nomina filiorum Core et Idithum, aliorumque re quidem vera quibusdam psalmis præposita legimus; non ideo tamen quia ab illis scripti fuerunt, sed quia ab ipsis decantabantur. Persuasum igitur habent præter Davidem et Asaph vix alios psalmorum auctores assignari posse. At omnes prorsus psalmos, a quocunque tandem protecti fuerint, divini Spiritus afflatu compositos esse, nec illi dubitaverunt; nec ab ullo unquam vere Christiano homine in dubium merito vocari potest.

In hac igitur tanta opinionum varietate ad quam Clemens noster accesserit, si quæras, respondebimus illum nobis videri in secundam magis incli-

nasse. Quosdam etenim ab illo Davidis nomine et hic alibi citata notavimus, quorum in fronte non illius, sed aliorum nomen præponitur.

Librum autem Proverbiorum Salomoni non semel Clemens adjudicat. Ab ipso etenim *Stromatum* suorum initio⁵⁰ sic ejus laudat verba : « Dicit itaque Salomon : Fili mi, susceptam præcepti mei dictionem apud te absconderis⁵¹, » etc. Postea vero⁵² : « Et bibite aquam de vasis vestris, monet Salomon⁵³. » Et rursus in eodem libro⁵⁴ : « Jam sapientiam, inquit Salomon, vallo circumda⁵⁵, » etc. Insuper autem⁵⁶ : « Recte ergo Salomon : Qui seminat, inquit, justitiam operatur⁵⁷, » etc. Eodem quoque modo in libro secundo et alibi hunc librum Salomoni constanter attribuit. Ibi enim⁵⁸ vetus quoddam adagium ait esse desumptum « ex voce Salomonis, dicentis : Fili, si pro amico tuo fideris, trades manum inimico⁵⁹, » etc. Atque ut cætera, quæ in rem apertissimam non sunt congerenda, taceamus, adi si velis, librum quartum *Stromatum*, ac ibi eundem librum Salomonis nomine adhuc citatum invenies⁶⁰. Interim vero quid de illo dixerit Eusebius, ausculta : « Non solum ipse (Hegesippus), sed etiam Irenæus et omnes antiqui Proverbia Salomonis vocare solent sapientiam omnium virtutum præcepta continentem⁶¹. »

Ex his autem et aliis, quæ in hos et alios Clementis nostri libros a nobis observata sunt, omnibus liquido patet, tametsi in fine libri Proverbiorum quædam aliis auctoribus quam Salomoni tribuantur, Clementi tamen nostro persuasum omnino fuisse eorum omnium ac posteriorum etiam proverbiorum, quæ alii ex Salomonis dictis collegisse feruntur, non alium plane quam eundem Salomonem auctorem esse dicendum. Nec alia sane mens fuit non modo eorum, quos paulo ante citavimus, nimirum Hegesippi et Irenæi; sed etiam Melitonis et Origenis, qui in suis librorum Veteris Testamenti indicibus Salomoni Proverbia generatim adjudicant⁶².

Ad Sapientie librum quod attinet, quamvis ille quandoque ἡ ὅστα σοφία, « divina Sapientia, » vel « sapientia » σοφία, simpliciter a Clemente appellatus fuerit⁶³; ab eo nihilominus Salomonis nomine ita alicubi laudatur⁶⁴ : « Jam vero Salomon gnosticum, vocans sapientem, hæc dicit : Videbunt mortem sapientis, et non intelligent quid de eo⁶⁵, » etc. Nec multo post⁶⁶ : « Ecce enim Salomon : Dabitur enim, inquit, fidei gratia, et sors in templo Domini jucundior⁶⁷. » Rursus vero, quibusdam interjectis⁶⁸ : « De cognitione, inquit, disserens Salomon, hæc dicit : Clara est, et non marcescit sapientia, et facile cernitur⁶⁹, » etc.

Cedo, inquiet aliquis. At nonne propterea Clemens ab Eusebio notatur⁷⁰, quod huic in *Stromatum* libris « afferat testimonia Scripturarum, quæ a nonnullis repudiantur, nempe ex Sapientia Salomonis, » ἀπὸ τῶν ἀντιλεγόμενων Γραφῶν, hoc est ab iis, qui illam extra sacrum divinæ Scripturæ canonem rejiciebant. Verum cum Eusebius illam a nonnullis rejectam 149 dixerit, eandem procul dubio a pluribus receptam fuisse significat. Et re quidem ipsa Clemens plures et prævios habuit, et post se reliquit hujus sententiæ patronos et defensores. Ex iis autem nonnulli ut id probent, in medium proferunt hæc quæ Barnabas sua refert in epistola : « Alligemus justum, quoniam inutilis⁷¹, » etc. Sed, ut verum fateamur, isthæc verba non ex Sapientie

⁴⁴ Matth. xxii, 42, 43; Marc. xii, 3; Luc. xx, 42; Act. ii, 25 et seq. ⁴⁵ Matth. xxvii, 35; Act. i, xx, etc.

⁴⁶ Psal. cxxxvi, cxxxvii, cxxxviii, cxxxix. ⁴⁷ nov. edit. tom. II, col. 696. ⁴⁸ nov. edit. tom. I, col. 835.

⁴⁹ præf. in Psalt. ⁵⁰ Strom. l. i, p. 270. ⁵¹ Prov. ii, 1. ⁵² Strom. l. i, p. 274. ⁵³ Prov. v, 15.

⁵⁴ Strom. i, p. 282. ⁵⁵ Prov. iv, 8 et seq. ⁵⁶ Strom. i, p. 316. ⁵⁷ Prov. xi, 21. ⁵⁸ Strom. l. ii, p. 591.

⁵⁹ Prov. vi, 1. ⁶⁰ Strom. l. iv, p. 477. ⁶¹ Euseb., l. iv Hist., c. 22. ⁶² Euseb., l. iv Hist., c. 26, et l. vi, c. 25. ⁶³ Strom. l. iv, pag. 515; l. v, p. 391. ⁶⁴ Strom. l. vi, p. 669. ⁶⁵ Sapient. iv, 17, 5, 3 et seq.

⁶⁶ Strom. vi, p. 670. ⁶⁷ Sap. iii, 14. ⁶⁸ Strom. vi, p. 675. ⁶⁹ Sap. vi, 13 et seq. ⁷⁰ Euseb., l. vi Hist., c. 15, p. 214. ⁷¹ Barnab. epist. § 6, p. 20.

libro, uti putant, sed ex Isaiae prophetia desumpta sunt⁷¹.

Certius itaque videtur hujusce libri in prima Clementis Romani epistola haec citari verba: *Τίς ἐπέτ' αὐτῶν· Τί ἐποίησας, ἢ τίς ἀντιστήσεται τῷ χράτει τῆς λαχῆος αὐτοῦ;* « Quis dicit ei: Quid fecisti, aut quis resistet virtuti fortitudinis ejus⁷² » In Sapientiae enim libro legimus: *Τίς γάρ ἐπέτ'· Τί ἐποίησας; ἢ τίς ἀντιστήσεται τῷ χράτει σου.* Quae Vulgata sic reddidit: « Quis enim dicet tibi: Quid fecisti, aut quis stabit contra judicium tuum⁷³ »

Sed ille ibi nec hujus libri, quemadmodum nec aliorum, quos saepissime citasse legitur, sacrorum librorum auctorem nomine suo appellat. Verum idem Sapientiae locus, et alii plures a Cypriano, qui sicuti Clemens noster, hunc librum « sapientiam Salomonis » nuncupat, exhibentur⁷⁴. Aliis autem Ecclesiae Patribus cæterisque scriptoribus, qui huic opinioni deinceps aut suffragati aut refragati sunt, hic appellandis, quando quidem id nec a paucis, nec jam a longo tempore factum est, supersedendum esse duximus. Monuisse igitur sufficiat quid de hoc libro Augustinus tradiderit: « Alii vero duo, quorum unus Sapientia, alter Ecclesiasticus dicitur antiquitus propter eloquii nonnullam similitudinem, ut Salomonis dicantur, obtinuit consuetudo; non autem esse ipsius non dubitant doctiores; si eos tamen in auctoritatem maxime occidentalis recepit Ecclesia⁷⁵ » Denique hi duo libri sacrae Scripturae canonici ascripti sunt in concilio Hippo-nensi anno 393, can. 38, et Carthaginensi sub Syricio papa, anno 397, can. 47, et Romano sub Gelasio I, anno 494, ac Tridentina tandem synodo. Videsis ejusdem Augustini lib. II, *De doctr. Christ.*, cap. 8, *Speculum*, pag. 733, et lib. II *Retractat.*, cap. 4. Vide etiam, si lubet, Contantii nostri ad Hilarii lib. *Prolog. in lib. Psalm.*, pag. 3, notas et observationes.

Illum porro Ecclesiastici librum quam frequens auctor noster laudaverit, jam superius a nobis observatum est⁷⁶ atque rursus infra ostendetur. Quamobrem hoc unum duntaxat animadvertemus, scilicet hunc eundem librum simplici Sapientiae nomine, quemadmodum Proverbiorum librum, ab ipso nuncupari. Ubi enim de ethnicis poetis sermonem facit, sic loquitur⁷⁷: « Audierunt, ut existimo, pulchram illam quæ nobis dicit, sapientiam; in medio insipientium observa occasionem; in medio autem cogitantium versare perpetuo. Et rursus: Sapientes occultabant sapientiam⁷⁸. » Prior siquidem locus in Ecclesiastici, secundus autem in Proverbiorum libro plane occurrit, ita ut Hervetum mirari subeat, qui cum eos frustra quæ-sivisset, ex sacro Sapientiae libro decerptos esse suspicatus est.

Majori adhuc admiratione nonnullis nec forsitan immerito dignum videbitur, duplicem ab ipso Clemente nostro ejusdem Ecclesiastici auctorem designari. Alicubi enim hunc librum « sapientiam Jesu » vocat⁷⁹, vel, ut ipse loquitur: *Ἡ φησὶν ἡ τοῦ Ἰησοῦ σοφία.* Et rursus in eodem libro: *Ἄξους ἐκ τῆς σοφίας Ἰησοῦ.* « Audi ex sapientia Jesu⁸⁰. » Alibi vero eundem librum Salomoni vindicat. Ab eo siquidem Heraclitus aliquando inducitur⁸¹: « Adjutus utique a Salomone dicente: Si dilexeris audire, suscipies: et si inclinaveris aurem tuam, eris sapiens⁸². » Quæ totidem verbis Ecclesiastici vi,

33, reperire est. Denique libro ultimo id adhuc repetit: *Ἡ σοφία, φησὶν ὁ Σολομὼν, ἐνεφυσώσεν τὴν αὐτῆς τέχνην.* « Sapientia, inquit Salomon, inflavit filios suos⁸³. » Quod acceptum est ab Ecclesiastici libro. cap. IV, 11, secundum Septuaginta Senum, in polyglottis editionem 12: *Ἡ σοφία υἱὸς ἐστὶν ἀνύψωσε,* « Sapientia filios sibi exaltavit. »

Quomodo ergo, inquires, Clemens hunc librum tam Jesu quam Salomoni tribuit, quem, ut inquit Augustinus: « Quod Jesus quidam scripserit, qui cognominatur Sirach, constat inter eos qui eundem librum totum legerunt⁸⁴. » At observa, quæso, eundem Augustinum alibi scripsisse⁸⁵, etiamsi viri doctiores hunc librum Salomonis non esse affirmant, eum nihilominus ab Ecclesia, maxime occidentali, antiquitus receptum, et propter eloquii similitudinem tunc morem obtinuisse, ut Salomonis diceretur. Quamobrem quidam illum a Jesu filii Sirach ex Salomonis et aliorum, ac suis etiam sententiis concinnatum existimant. Quæ quidem a sententia Clemens noster haud procul discessisse videtur, atque ea ratione facile secum conciliari poterit. Verumtamen sua quemque hac de re maneat sententia, per nos licet.

Cæterum a quibus superior Sapientiae liber, ab iisdem et iste, uti paulo ante vidimus, in sacrorum librorum numero et canone repositus est, et a Cypriano sæpius solo Salomonis nomine laudatus legitur⁸⁶. Quia vero ab aliis nonnullis inde ejectus est, nihil sane mirum, si de illo, sicut et de superiore libro, Eusebius pronuntiet Clementem in his *Stromatum* libris attulisse testimonia Scripturarum, quæ « a nonnullis repudiantur, nempe ex Sapientia Salomonis, et ex ea quæ dicitur Sapientia Jesu, filii Sirach⁸⁷. »

ARTICULUS IV.

De libris prophetarum, Machabæorum et quædam Esdræ, ac de eorum auctoribus.

Quatuor, ut aiunt, magnorum prophetarum libros, eorum, quibus ascribuntur, nomine in hoc *Stromatum* opere passim citari nemo catholicus homo mirabitur. Nulla enim de iis apud orthodoxos et æquos rerum æstimatores potest esse controversia aut disceptatio. A nobis itaque obiter tantummodo notabitur, a Clemente nostro Isaiae nomine perperam hoc proferri effatum: « Ego solidans tonitrua⁸⁸, » etc. Neque potiori etiam jure illud ab Eusebio, qui hunc Clementis locum transcripsit⁸⁹, Osee, uti alibi a Clemente nostro ascribitur⁹⁰. Nam hæc ipsissima prophetae Amos verba sunt⁹¹. At alio in libro ubi ejusdem Amos testimonio ipsemet auctor noster utitur⁹², illius prophetiam non solum ejus nomine revera inscriptam, sed ab illo quoque Spiritus sancti afflatu compositam esse significat: « Spiritus sanctus per Amos, ait ille, elocutus: Qui bibunt vinum percolatum, et super lectum, inquit, sedent eburneum⁹³. » Denique solo Scripturæ nomine ab eodem auctore nostro in sexto *Stromatum* libro citari infra dicitur.

Eodem plane modo ille Jonam et Malachiam testes producit⁹⁴: « Jonas ipse idem tacite, inquit, significat, 150 cum dicit: Et accessit ad ipsum is, qui gloriam gubernabat, et dixit ei: Cur stertis? Surge⁹⁵. » Malachias autem propheta aperte ostendit Deum dicentem: Sacrificium non accipiam ex manibus vestris⁹⁶, » etc. Prius vero⁹⁷: « Di-

⁷¹ Isai. III, 9, 10, juxta Septuag. ⁷² Clem., epist. I Rom., § 17. ⁷³ Sap. XII, 12. ⁷⁴ Cyp., I, II Testim. adv. Judæos, § 14, p. 40; I, III, p. 68, 79, 81, 84, 90, etc.; lib. De exhor. martyr. p. 171, epist. ad Dem. ⁷⁵ Aug. I, XVII De civit. c. 20, p. 483. ⁷⁶ Dissert. sup., c. 3, art. 5. ⁷⁷ Strom. I, v, p. 554. ⁷⁸ Eccli. XXVII, 12, juxta Septuag., 13 in vulg., Prov. X, 14. ⁷⁹ Strom. I, I, p. 282. ⁸⁰ Ibid. p. 593. ⁸¹ Strom. I, II, p. 369. ⁸² Eccli. VI, 33. ⁸³ Strom. I, VII, p. 763. ⁸⁴ Aug. in Specul. p. 733. ⁸⁵ Lib. XVII, De civit.; c. 20. ⁸⁶ Cyp., I, III, Testim. passim. ⁸⁷ Euseb., I, VI, Hist. p. 13. ⁸⁸ Strom. I, v, p. 609. ⁸⁹ Euseb. I, XIII, Præp. evang. c. 13, p. 687. ⁹⁰ Clem., Admon. ad gent., p. 57. ⁹¹ Amos IV, 13. ⁹² Psal. I, II, c. 2, p. 157. ⁹³ Amos VI, 4, 6. ⁹⁴ Strom. I, v, p. 613. ⁹⁵ Jonas I, 6. ⁹⁶ Malach. I, 10 et seqq. ⁹⁷ Strom. I, III, p. 441.

etiam est apud Malachiam : Deo restiterunt, et salvi facti sunt⁸⁸. Sequenti quoque pagina : Qui irritatis Deum sermonibus vestris, ὁ Μαλαχίας φησὶ et dicitis : In quoniam irritavimus eum⁸⁹ ? etc.

Ipsi similiter Michææ prophetiam, ejus nomine divulgatam, Clemens vindicat, ubi scribit : Illi sunt, de quibus dicit Michæas propheta : Audite, populi, verbum Domini, qui cohabitatis simul cum doloribus⁹⁰. Quamvis enim totidem illa verba in illo Michææ libro non occurrant, ex ipsius tamen capite primo videntur decerpta. Fac nihilominus ea non reperiri, et ibi Clementem memoria lapsum, non minus certo inde colligitur eum credidisse Michæam hujus prophetiæ verum fuisse auctorem.

Et vero alibi ipsa ejus verba transtulit, sed unius ex duodecim prophetis nomine⁹¹ : Feret mihi, inquit, testimonium unus ex duodecim prophetis, qui dixit : Videam primogenita pro impietate fructum ventris, pro peccatis animæ meæ. Quæ quidem ex illius cap. vi, 7, desumpta fuisse extra omne dubium est.

At ex hoc Clementis loco manifestissime deprehendimus totidem pro veris et genuinis ab illo cognosci duodecim Veteris Testamenti prophetarum libros, quot in sacro canone positos legimus. In suis porro chronologiis illos, sicut infra dicitur, singulatim recenset, illorumque ultimos appellat⁹², Aggæum, et Zachariam, et Angelum, qui fuit ex duodecim. Rursus vero postea⁹³ : Aggæus, inquit, Zacharias, καὶ ὁ ἐν τοῖς δώδεκα Ἀγγέλως, et qui erat ex duodecim Angelus. Quo quidem nomine Malachiam designari his probari potest libri quarti Esdræ verbis⁹⁴ : Malachiæ, qui et Angelus Domini vocatus est.

Docet enim Hieronymus nomen Hebraicum Malachi a Septuaginta sacræ Scripturæ interpretibus Græce fuisse redditum ὁ Ἀγγέλως αὐτοῦ, Angelus ejus. Illis porro, si lubet, addamus librum et prophetiam, cui nomen Zachariæ præpositum fuit, huic ipsi a Clemente nostro alicubi hunc attribui in modum⁹⁵ : Si certe minatur Zacharias : Increpabit, te qui elegit Jerusalem. Non ecce hoc est ut torris evulsus ex igne⁹⁶ ?

Quid porro Machabæorum libri contineant, aperte quidem Clemens prodit; sed quis eorum auctor fuerit, quia dictu promptum non erat, de industria tacitus ibidem prætermisisse videtur, ubi ait : Aristobuli meminit is, qui composuit epitomen rerum gestarum a Machabæis⁹⁷. De hac autem commentatione, ac de libro Esther, quid, inquires, sibi vult auctor noster, cum alibi hæc scriptis tradidit ? In hac captivitate (Babylonica) fuit Esther et Machabæus, cujus habetur liber sicut etiam Machabæorum⁹⁸. Αἰσθηρ καὶ Μαχάβαιος, ὃς ἐφέρεται βιβλίον, ὡς καὶ τὸ τῶν Μαχάβαιων⁹⁹. Nunquid ergo, inquires, unum tantummodo Machabæorum, quemadmodum Esther, librum esse Clemens arbitratus est ? Nunquid de his libris, si eos sancto Spiritu affante scriptos credidisset, tam frigide loqui poterat ?

Sed respondere tibi possumus auctorem nostrum ibi usum fuisse verbo βιβλίον, quod volumen et codicillos, pluribus etiam libris constantes, potest significare. Hos porro libros in canonicorum numero ponendos esse si non censuerit, plures habuit primis Ecclesiæ sæculis suæ sententiæ astipulatores. Melito siquidem in sua ad Onesimum epistola accuratum subjunxit sacrorum librorum indicem, in quo hosce libros penitus omisit¹⁰⁰. Apertius autem Ori-

genes, simili indice exhibito, xódidit : Extra horum censum sunt libri Machabæorum, qui inscribuntur Sarbet et Sarbaneal¹⁰¹. Eusebius etiam in Chronico : Machabæorum, inquit, historia hinc Græcorum supputat regnum. Verum hi libri inter divinas Scripturas non recipiuntur. Concilium quoque Laodicenum¹⁰² et Athanasius¹⁰³ in suis sacrorum Veteris Testamenti librorum indicibus hos quoque libros prætermiserunt. Ab eodem quoque Athanasio¹⁰⁴ aliis Veteris Testamenti libris, quibus contradicitur, illos videbis annumerari.

At concilium Hipponense anno 393, et Carthaginense in, anno 397, libros Esther et Machabæorum in canonicorum numerum retulere. Unde Augustinus : Machabæorum, ait, libri, quos non Judæi, sed Ecclesia pro canonicis habet, propter quorundam passionem vehementem atque mirabiles¹⁰⁵. Alio autem in libro¹⁰⁶ illos sacro canoni, sicut et cæteros, ab omnibus receptos simpliciter ascribit.

Quamobrem tametsi Hilarius, Ambrosius, alique deinceps Ecclesiæ Patres et concilia eosdem libros propter gravissimas magnique momenti rationes pro canonicis haberi voluerint, nulli tamen mirum videri debet si Clemens noster, temporis sui morem secutus, illos in sacro canone non posuerit.

At nonnulli procul dubio jure haud prorsus immerito mirabuntur librum quartum Esdræ ab eo, tanquam divinæ auctoritatis opus et a propheta conscriptum, hæc laudari in verba : Cur enim non fuit uterus matris meæ sepulcrum, ne vidērem afflictionem Jacob et laborem gentis Israel, ait Esdras propheta : Ἐσδρας ὁ προφήτης λέγει¹⁰⁷. Nam testimonium illud ex lib. IV Esdræ, cap. v, 35, transcriptum, in Vulgata sic habetur : Et dixi : Quare, Domine, ad quid nascebar ? Aut quare non fiebat matrix matris meæ mihi sepulcrum, ut non viderem laborem Jacob et defatigationem generis Israel ? Quid ergo, arguet aliquis, nonne hic liber quamvis in Barnabæ, uti alibi dictum est¹⁰⁸, epistolacitatus fuerit, in nullo tamen sacræ Scripturæ canone unquam admissus, ab omnibus plane repudiatur ? Sed huic non minimæ difficultatis quæstioni pro virili parte nostra conati sumus facere satis, ubi de ea in nostra ad Ambrosii De bono mortis librum admonitione disputavimus¹⁰⁹. Ad eum igitur, si vacat, adire poteris, et hunc Clementis locum a nobis ibi citatum invenies.

151 ARTICULUS V.

De Græca librorum Veteris Testamenti interpretatione, a Septuaginta duobus Senioribus adornata, et alia antiquiore.

De Græca sacrorum Veteris Testamenti librorum interpretatione suam sic Clemens mentem aperit. Primum docet¹¹⁰ non solum legis, τὰς τε τοῦ νόμου, sed etiam prophetarum Scripturas, καὶ τὰς προφητικὰς Γραφάς, id est non tantum Moysis, sed omnes canonicos sacræ hujus Scripturæ libros ex Hebræo sermone in Græcam conversos fuisse linguam.

Secundo, hanc Græcam interpretationem adornatam, et aiunt tempore, inquit, Ptolemæi Lagi filii, vel, ut dicunt nonnulli, ὡς τινες, tempore ejus, qui fuit cognominatus Philadelphus, cum maximam ad eam rem contulisset diligentiam Demetrius Phalarus, et ut verterentur vehementer procurasset¹¹¹. Philadelphus enim ille, pergit Clemens, bibliothecam suam, cæterarum omnium longe locupletissimam, his sacris libris, Græce redditus, voluit exornari.

Tertio autem, quomodo hæc Græca divinæ legi,

⁸⁸ Malach. iii, 15. ⁸⁹ Malach. ii, 17. ⁹⁰ Strom. l. iv, p. 542. ⁹¹ Strom. l. iv, p. 469. ⁹² Strom. l. i, p. 332. ⁹³ ibid., p. 355. ⁹⁴ IV Esdr. i, 40. ⁹⁵ Admon. ad Græc., p. 57. ⁹⁶ Zachar. iii, 2. ⁹⁷ l. v Strom., p. 595. ⁹⁸ Strom. l. ii, p. 329. ⁹⁹ Euseb., l. iv Hist., c. 26, p. 149. ¹⁰⁰ ibid., l. vi, c. 25, p. 226. ¹⁰¹ Conc. Laod., can. ult. ¹⁰² Athan. Epist. festal. p. 962. ¹⁰³ In synopsi, p. 201. ¹⁰⁴ Aug., l. xviii De civit., c. 36. ¹⁰⁵ Lib. ii De doctr. Christ. ¹⁰⁶ Strom. l. iv, p. 468. ¹⁰⁷ sup. l. i, dissert. 3, art. 13. ¹⁰⁸ tom. ii Ambros. oper., p. 488. ¹⁰⁹ Strom. l. i, p. 341. ¹¹⁰ ibid.

ipse divino Spiritu afflatus, spiritale Evangelium A familiarium suorum rogatu conscripsit ²⁵. Evangeliorum porro seriem generis Domini continentium nomine Clementis Matthæi Lucaque Evangelium, ubi illa describitur, haud dubie intelligit.

Quod autem Eusebius addidit Clementem hisce in libris tradidisse Evangelium a Marco fuisse scriptum, nec adhortante Petro, nec prohibente, id sane cum iis pugnare videtur, quæ ipsemet Eusebius ex eodem Clemente et Papia litteris mandavit: « Quod cum Petrus per revelationem sancti Spiritus cognovisset, delectatus ardenti hominum studio, librum illum auctoritate sua comprobasse dicitur, ut deinceps in Ecclesia legeretur. Refertur id a Clemente in sexto Ὑποτύπωσις libro, cui testis etiam accedit Papias Hierapolitanus episcopus ²⁶. » Quomodo ergo Petrus a Clemente dici potest hoc Evangelium auctoritate sua comprobasse, a quo in eodem libro nec vetitum nec comprobatum fuisse perhibetur? Respondet Valesius his verbis significari, cum Petrus illud neque prohiberet neque laudaverit, tacito comprobasse consensu ²⁷. At perpende, quæso, an probabilius tibi non videatur Marcum, antequam huic operi manum admoveat, nec ad illud perficiendum a Petro incitatum, nec ab eo scribendo deterritum. At, eo absoluto, cum cognovisset Petrus quantum Christianis prodesse posset, tunc ab ipso comprobatum confirmatumque fuisse. Sed ea de re posset forsitan certior ferri sententia, si Clementis de *Hypotyposibus* libri exstarent.

Porro autem sacra tantum quatuor Evangelia, nec plura, ab ipso admitti inde liquido probatur, quod hæreticos aliorum Evangeliorum verbis abutentes, idcirco refellat; quod hæc, quæ contra catholicæ fidei doctrinam objiciebant, in illis quatuor non reperirentur. Eorum siquidem objectis sic respondet: « In nobis traditis quatuor Evangeliiis non habentur ²⁸. »

Quamvis autem auctor noster, quemadmodum Origenes ²⁹, quatuor duntaxat Evangelia, de quibus nos alibi nonnulla perstrinximus ³⁰, a scriptoribus divinitus afflatis scripta esse crediderit, quædam tamen alia laudat, quæ censentur penitus incerta et apocrypha.

Ex ipso enim secundum Hebræos Evangelio, τὸ κατὰ Ἑβραίων Εὐαγγέλιον, hoc adest testimonium: « Qua ratione etiam scriptum est in Evangelio secundum Hebræos: Qui admiratus fuerit, regnabit, et qui regnabit, requiescet ³¹. » Nullus tamen magna idcirco admiratione affici debet. Nam eodem quoque Evangelio Papiam et Hegesippum usos fuisse Eusebius testatur. De priori etenim hæc ille scribit: « Aliam exponit historiam de muliere, quæ multorum criminum coram Domino accusata est. Quæ quidem in Evangelio secundum Hebræos scripta habetur ³². » De posteriori vero: « Nonnulla, inquit, ex Hebræorum Evangelio, et Syriaco, et ex Hebraica lingua profert in medium ³³. » Nobis etiam testis est Hieronymus ³⁴ ab Ignatio, Antiochenæ Ecclesiæ episcopo et martyre, istud Evangelium aliquando, uti alibi diximus ³⁵, atque ab Origene sæpius laudari: « Quo Origenes, ait ille, sæpius utitur. » Denique Eusebius de Ebionæis: « Solum, inquit, Evangelium illud quod secundum Hebræos amplexi, reliqua parvi faciebant ³⁶. »

Quodnam autem fuerit illud Evangelium si roges, audi quid de illo idem Hieronymus, ubi de Matthæi Evangelio disputat, litteris consignavit:

« Porro, inquit, ipsum Hebraicum habetur usque hodie in Cæsariensi bibliotheca, quam Pamphilus martyr studiosissime confecit. Mihi quoque a Nazaræis, qui in Bæræa urbe Syria hoc volumine utuntur, describendi facultas fuit ³⁷. » Alibi autem simili modo loquitur: « In Evangelio juxta Hebræos, quod Chaldaico quidem, Syroque sermone, sed Hebraicis litteris scriptum est, quo utuntur usque hodie Nazareni secundum apostolos, sive ut plerique autumant, juxta Matthæum, quod et in Cæsariensi habetur bibliotheca ³⁸. » Nazaræi itaque eo utebantur Evangelio, de quo, ut alia taceamus, idem rursus Hieronymus ait ³⁹: « In Evangelio, quo utuntur Nazaræi et Ebionæi, quod nuper in Græcum (alibi ⁴⁰ addit Latinumque sermonem) de Hebræo transtulimus, et quod vocatur a plerisque Matthæi authenticum. » Hoc igitur Evangelium Hebraice scriptum fuerat, illudque ex exemplari, quod in Cæsariensi bibliotheca asservabatur, in Græcum Latinumque sermonem Hieronymus transtulit.

Testatum etiam Epiphanius facit illud, et quidem absolutissimum, penes Nazaræos fuisse: « Est vero apud illos, inquit, Evangelium secundum Matthæum Hebraice scriptum, et quidem absolutissimum, πληρότατον. Hoc enim certissime, prout Hebraicis litteris initio scriptum est, in hodiernum tempus usque conservant. Verum illud nescio num genealogias illas amputaverint, quæ ab Abrahamo ad Christum usque perductæ sunt ⁴¹. » Quid vero, quod Ebionæi, uti ille testatur, eo solo, quemadmodum Cerinthiani utebantur? Nam de illis hæc ab ipso scriptis tradita legimus: « Evangelium illi quidem secundum Matthæum admittunt, quo solo Cerinthianorum vel Merinthianorum instar utuntur, idque ipsum secundum Hebræos appellant ⁴². » Addit tamen 153 postea: « Quanquam ne integrum quidem illud habent, sed adulteratum, ac mutilum, idque ipsum Hebraicum vocant ⁴³. » Omnia illa (Christi) genealogia amputata ⁴⁴. » Quæ quidem, uti diximus, utrum ex ipso quoque Nazaræorum exemplari rescata fuerint, se nescire confitetur. Memoriam ergo lapsus, aut amanuensium librariorum error est, ut, alibi adnotavimus ⁴⁵, quod scripsit Theodoretus Evangelium κατὰ Πέτρον Nazaræis fuisse in usu.

At ex utroque, cum Hieronymi, tum Epiphaniï testimonio existimant quidam colligi posse illud, de quo hi doctissimi Ecclesiæ Patres disputant, fuisse genuinum Evangelii secundum Matthæum exemplar. Ad hæc vero, nonnulli ex iis arbitrantur id verum esse quod Epiphanius memoriæ prodidit, integrum et perfectissimum fuisse hujus Evangelii exemplar, a Nazaræis et Ebionæis asservatum. Quod autem ille ait Ebionæos et Cerinthianos inde genealogiam Christi abstulisse, minus verisimile ipsis videtur. Cerinthiani enim vero atque alii illam sic suo in codice servaverunt, ut inde Christum ex Mariæ et Josephi semine ortum dicerent. Alii vero aliqua saltem ratione Epiphaniï honori consultum volentes, non negant quidem hoc Evangelii exemplar secundum Matthæum fuisse; illud tamen non omnino purum et integrum, sed, uti ipse Epiphanius narrat, corruptum et decurtatum fuisse ultro profitentur.

At plures alii hoc sive Nazaræorum sive Ebionæorum Evangelium a genuino Matthæi exemplari penitus discrepasse his rationibus adducti asseverant. Multa, inquam, inde antiquissimi Ecclesiæ

²⁵ Euseb., l. vi Hist., cap. 14, p. 216. ²⁶ Euseb., l. ii, c. 15, p. 53. ²⁷ Vales., in cit. Euseb. loc. ²⁸ Strom. l. iii, p. 463. ²⁹ Orig., apud Euseb., l. vi Hist., c. 26, p. 226. ³⁰ Lib. ii Appar., dissert. 6, c. 5, § 1. ³¹ Strom. l. ii, p. 380. ³² Euseb., l. iii Hist., c. 59. ³³ L. iv, p. 22. ³⁴ Hier., De scrip. eccles., § 3 et 26. ³⁵ Lib. i Appar., dissert. 7, cap. 14, § 2. ³⁶ Euseb., l. iii Hist., c. 27, p. 99. ³⁷ Hier., De scrip. eccles., § 4. ³⁸ Lib. iii, contr. Pelagian. ³⁹ In c. xi Isai. et in c. xviii Ezechiel. ⁴⁰ Lib. ii Commen. in Matth., c. ii. ⁴¹ Epiph., hæc. 29, § 3. ⁴² hæres. 30, § 3. ⁴³ ibid. § 13. ⁴⁴ ibid. § 14. ⁴⁵ lib. i Appar., dissert. i, c. 7.

Patres delibarent quæ in Matthæi Evangelio jam frustra quaesieris. Deinde vero, in Evangelio secundum Hebræos testimonia Veteris Testamenti ex textu Hebraico, apud Matthæum autem ex Græca Septuaginta Seniorum interpretatione transcripta sunt. Præterea utrumque Evangelium Eusebius et Hieronymus non modo a sese invicem distinguunt, verum etiam idem Eusebius illud in spuriorum classem a nonnullis amandatum esse perhibet: « Sed et in eundem, inquit, ordinem jam a quibusdam relatum est Evangelium secundum Hebræos, quo maxime delectantur Hebræi illi qui Christi fidem susceperunt »³⁵. Quamobrem Origenes de illo sic pronuntiat: « Scriptum est in Evangelio quodam, quod dicitur secundum Hebræos, si tamen placet alicui suscipere illud non ad auctoritatem, sed ad manifestationem propositæ questionis »³⁶. Postremo Hieronymum audivimus superius dicentem hoc Evangelium a quibusdam « secundum apostolos » nuncupari. Atqui illud idem est, quod Ambrosius³⁷ et ipsemet Hieronymus « Evangelium duodecim » cognominarunt. Uterque autem et alii omnes hoc Evangelium nothum spuriumque esse non dubitanter affirmant.

Ex his autem, quæ diximus, facile colligitur quæ Clementis nostri fuerit de hoc Evangelio mens et sententia. Quatuor etenim tantum, uti ex dictis patet, vulgata Evangelia esse admittenda haud obscure significat. Quælibet igitur alia pro veris et genuinis divinæque auctoritatis libris minime habuit, sed ut falsa et apocrypha rejecit ac repudiavit.

Huc accedit quod ea verba, quæ ille ex Evangelio secundum Hebræos retulit, cum neque in Matthæi, neque in trium aliorum evangelistarum libris occurrant, inde plane ex principiis ab eo supra positis conficitur eum credidisse illud idem Evangelium, non ejusdem ac quatuor alia Evangelia, sed illis longe inferioris esse auctoritatis et momenti.

Qua igitur, inquires, ratione illius verba adhibet? Eadem, inquit, atque ex apocryphis Matthæi Traditionibus testimonium ibidem adduxit, nimirum non « ad auctoritatem, » ut ait Origenes, « sed ad manifestationem propositæ questionis. »

In hujus porro responsionis confirmationem posuit ea in medio poni, quæ ipsemet Clemens de Evangelio secundum Ægyptios litteris mandavit. Cassiani enim, qui hujusce Evangelii verbis in hæresis suæ patrocinium abutebatur, errorem sic confutat: « Propterea dicit Cassianus: Cum interrogaret Salome quando cognoscentur ea, de quibus interrogabat, ait Dominus: Quando pudoris indumentum conculcaveritis, et quando duo facta fuerint unum et masculum cum femina, nec masculum nec femininum. Primum quidem in nobis traditis quatuor Evangelii non habemus: *Ἐν τοῖς παραδομένοις ἡμῖν τέτταρσιν Εὐαγγέλοις οὐκ ἔχομεν τὸ ῥητόν*, sed in eo quod est secundum Ægyptios »³⁸.

Quo quidem ex argumento manifestissime patet quatuor tantum, uti diximus, quæ Ecclesia recipit, ab illo admitti Evangelia; atque idcirco istud quod secundum Ægyptios dicebatur, ut spurium et apocryphum ideo proscribi, quia quæ ex eo Cassianus objiciebat, hæc in illis quatuor Evangelii non inveniebantur.

Prius tamen contra ejusdem, uti videtur, hæretici sectatores, omisso nihilominus eorum nomine, paulo aliter disputat: « Qui Dei creatura, inquit, resistunt per speciosam illam continentiam, illa

A quoque dicunt, quæ ad Salome dicta sunt, quorum prius meminimus; habentur autem, ut existimo, in Evangelio secundum Ægyptios. Atque enim ipsum dixisse Servatorem: Veni ad dissolvendum opera feminæ »³⁹. In eo autem, ad quem nos Clemens mittit, loco⁴⁰ eadem illa verba ab hæreticis objecta fuisse dixerat quidem, sed unde desumpta sint, ipse sicut et Theodotus in epitome, penitus siluit. Hanc porro illorum objectionem auctor noster non rejecta citati Evangelii auctoritate, sed subsequentiis illius verbis, quæ sibi sufficere putabat, plane diluit⁴¹.

Evangelium porro illud, ex quo utrum posteriora illa verba excerpta sint, certo delinire non audeat, ex sacrorum Novi Testamenti scriptorum canone penitus excludit⁴². Prius autem testimonium ex hoc ipso Evangelio transcriptum, in secunda, quæ Clementis Romani nomen præ se fert, epistola citatum etiam occurrit; sed cum cætera quæ in eadem epistola scripta erant, perierint, quid de hoc Evangelio Clemens ille Romanus, sive hujus epistolæ auctor senserit, nullus asseveranter affirmare potest⁴³.

Ab Origene autem illud apertissime repudiatur. De eo siquidem hæc scribit in verba: « Ecclesia quatuor habet Evangelia, hæreses plurimas, e quibus quoddam scribitur secundum Ægyptios »⁴⁴. Nec minus clare Hieronymus: « A diversis, ait, auctoribus edita diversarum hæreseon fuere principia, ut est illud juxta Ægyptios, et Thomam, et Matthiam, et Bartholomæum »⁴⁵, etc. Epiphanius vero hoc Evangelium in apocryphorum classem non solum rejecit, sed illius quoque inscriptionem « secundum Ægyptios » a quibusdam præfixam fuisse sic memorat: « Hunc autem errorem omnem ejusque firmitatem ex apocryphis quibusdam hauserunt, præsertim ab Ægyptiorum Evangelio; 154 hoc enim nomen indiderunt, ὅτι τρεῖς τὸ ἔθνος ἐπέβητο τοῦτο, in quo plerique sunt hujus generis, quæ ex persona Salvatoris clam aique occulte, velut mysteria proponuntur, quasi discipulis ille declararet eundem esse Patrem et Filium et Spiritum sanctum »⁴⁶. Quinam autem illi fuerint, qui hocce Evangelium ita inscripserunt, quamvis taceat Epiphanius, certum tamen est eos Origene et Clemente nostro, qui hunc titulum proferunt, esse antiquiores.

At porro quicumque tandem illi sint, constat sane illud Evangelium repudiatum fuisse non solum a citatis Origene et Hieronymo, verum etiam ab omnibus orthodoxis hominibus, qui præter quatuor Evangelia, ab omnibus Ecclesiis recepta, nullum aliud admittendum, sed cætera omnia apocryphis annumeranda censuerunt.

Ex his igitur, aut aliis similibus, pseudo-Evangelii quædam adhuc Clemens citavit, uti Mariam Dei matrem ab obsterice fuisse inspectam, de quibus infra disseremus.

ARTICULUS II.

De libri Actuum apostolorum titulo et auctore, de Pauli Epistolis, ac præsertim de ea quam ad Hebræos scripsit.

Libri Actuum apostolorum inscriptionem probat Clemens, ubi illius testimonio sic utitur: « Meminit Paulus in Actibus apostolorum: *ἐν ταῖς πράξεσι τῶν ἀποστόλων*. Alibi tamen illum simpliciter Acta nuncupat: καὶ ὁ Λουκᾶς *Ἐν ταῖς πράξεσι*. Et Lucas in Actis »⁴⁷. Illius porro auctorem Lucam esse apertissime declarat: « Lucas quoque

³⁵ Euseb., l. iii, c. 25, p. 97. ³⁶ Origen., tom. VIII in Matth., p. 46. ³⁷ Ambros., l. i, in Evang. Luc. § 2, p. 1265. ³⁸ Strom. l. iii, p. 465. ³⁹ ibid., p. 452. ⁴⁰ ibid., p. 445. ⁴¹ Clem., p. 799. ⁴² Strom. l. iii, p. 465. ⁴³ Clem., epist. 2, apud Cotel., p. 125. ⁴⁴ Orig. homil. 4, in Luc., p. 134. ⁴⁵ Hier., l. vi, præm. in Matth. ⁴⁶ Epiph., hæres. 62, § 2, p. 514. ⁴⁷ Strom. l. i, p. 295 et 314; l. v, p. 534.

in Actibus apostolorum. » καὶ ὁ Λουκᾶς ἐν ταῖς Ἀ
Πράξεσι τῶν ἀποστόλων ⁶⁸. Quod quidem ex citatis
apud Eusebium ⁶⁹ illius *Hypotyposibus* plane
confirmatur ⁷⁰.

Pauli autem apostoli omnes fere Epistolas, expres-
so ipsius, vel solius per antonomasiam Apostoli no-
mine, laudatas sæpe sæpius invenimus. Quandoque
vero longa earum fragmenta refert, eaque luculen-
ter exponit, aut verum illarum sensum contrasfrivolas
hæreticorum argutias demonstrat et tuelur. Persua-
sissimum ergo Clementi nostro fuit Paulum fuisse
verum illarum auctorem.

Præ cæteris vero ejusdem Pauli Epistolis illius,
quam ad Hebræos scripsit, auctoritate utitur, illam-
que ipsi constantissime adjudicat. Fidei quippe des-
tinationem ex ea quando sic exhibet : « Rerum quæ
sperantur substantia, argumentum eorum quæ non
videntur ⁷¹ » ; confestim addidit : « Ut est sententia
divini Apostoli, κατὰ τὸν θεὸν Ἀπόστολος ⁷² ». Plura
vero in fidei commendationem ex eadem epistola
paulo post decerpit, ac postea ut ea ex Paulo se
descripsisse significet, simpliciter adjecit : « Inquit
Apostolus, φησὶν ὁ Ἀπόστολος ⁷³ » etc. Eodem
plane modo eam alibi citat : sed in sua in primis de
« gnostico » disputatione ex illius cap. x, xi et xii,
varia longaque fragmenta, citato ejusdem Apostoli
nomine transcribit ⁷⁴. Sed hæc luce clariora fusius
prosequi operæ prorsus inutilis foret.

At, inquires, id quidem cum verum apertumque
sit, cur Eusebius scribere non veritus est hanc epi-
stolam, quam a Clemente tam constanter Paulo at-
tribui fatetur, unam ex iis scripturis esse, « quæ a
nonnullis repudiantur ⁷⁵ » ? Rationem ipsemet Euse-
bius his verbis ibidem subjicit : « Sciendum tamen
est Epistolam ad Hebræos a nonnullis ideo esse re-
pudiata, quod dicerent eam ab Ecclesia Romana
pro certa ac genuina Pauli epistola non haberi ⁷⁶ ».
Postea vero docet eam a Caio aliis Apostoli epistolis
non annumerari, additque : « Sane hæc epistola
etiamnum a quibusdam Romanis Apostoli esse non
creditur ⁷⁷ » Eadem quoque Hieronymus de Caio
tradit. At ubi de Paulo disputat : « Epistola, inquit,
quæ fertur ad Hebræos, non ejus creditur propter
styli sermonisque distantiam; sed vel Barnabæ juxta
Tertullianum, vel Lucæ evangelistæ secundum quos-
dam, vel Clementis Romanæ postea Ecclesiæ epi-
scopi, quem aiunt sententias Pauli proprio ordinasse
et ornasse sermone; vel certe quia Paulus scribebat
ad Hebræos, et propter invidiam sui apud eos, no-
minis titulum in principio salutationis amputa-
verat ⁷⁸ ».

Verum Eusebius, ex quo pleraque illa omnia ab
Hieronymo haud dubie delibata sunt, testatum facit
hanc ad Hebræos Epistolam in ea, quam Clemens
ad Corinthios Romanæ Ecclesiæ nomine scripsit,
sæpius citatam, atque idcirco reliquis Apostoli scri-
ptis non immerito recensitam videri : « Cum multas,
inquit, inserat sententias ex Epistola ad Hebræos, his-
que interdum verbis utatur, satis indicat opus il-
lud nequaquam recens esse. Quamobrem cum reli-
quis Apostoli scriptis non sine causa hoc etiam re-
censitum videtur. Cum enim ad Hebræos patrio ser-
mone scripsisset Paulus, alii Lucam evangelistam,
alii hunc, de quo loquitur, Clementem illam esse
interpretatum ferunt. Quod quidem verius videtur,
cum præsertim et Clementis et illa ad Hebræos Epi-
stola eundem habeat stylium ⁷⁹ ». Ex quibus sane ver-
bis facile intelligas ab his scriptoribus de hujusce
epistolæ interprete potius quam de illius auctore dis-
ceptatum. Quod quidem si ita sit, inde jure haud im-

merito colligi poterit hanc epistolam ab Ecclesia
Romana, ejus nomine Clemens apostolorum di-
scipulus scribebat, Paulo primitus fuisse ascriptam.

Nec alia videtur esse Origenis mens et opinio.
De hac enim epistola sic ille apud Eusebium pro-
nuntiat : « Sententias quidem ipsas Apostoli esse, di-
ctionem autem et compositionem verborum esse alte-
rius ejusdem, qui dicta Apostoli commemorare,
et quasi in commentarios redigere voluerit ea quæ
a magistro audiverat. Proinde si quæ Ecclesia hanc
epistolam pro Paulina habet, eo nomine laudetur.
Neque enim temere majores eam Pauli esse tradi-
derunt. Quis autem revera illam scripserit, soli
Deo notum esse opinor. Sed scriptores, quorum mo-
numenta ad nos usque pervenerunt, partim Clemen-
ti Romanæ urbis Episcopo eam ascribunt, partim
Lucæ qui Evangelium et Actus apostolorum litte-
ris prodidit ⁸⁰ ».

Clementis porro nostri eandem de Paulo hujusce
epistolæ auctore et de Luca ejus interprete fuisse
sententiam potest haud absurde probari ex deperditis
ipsius Ὑποτύπωσεων lucubrationibus, in quibus,
ut ait Eusebius : « Epistolam ad Hebræos Pauli qui-
dem esse affirmat, sed Hebræico sermone, ut pote ad
Hebræos, primum scriptam fuisse; Lucam vero eam-
dem Græco sermone studiosè interpretatum, Græcis
hominibus edidisse; quare in ea epistola et in Acti-
bus apostolorum eundem dictionis colorem reperiri.
Hanc vero inscriptionem, *Paulus apostolus*,
recte atque ordine omissam fuisse observat.
Cum enim Hebræis scriberet, qui sinistram de
ipso opinionem multo ante combiberant, ipsumque
suspectum habebant, prudenti consilio usus,
illos absterre statim ab initio apposita nominis sui
inscriptione noluit ⁸¹ ». Omnia porro hæc cum Clemen-
tis nostri, tum Origenis, Eusebii et Hieronymi tes-
timonia integra retulimus, quia iis paucorum quo-
rundam etiam recentiorum, qui hanc epistolam
Paulo ideo abjudicabant, vel quod illa sine Pauli
epigraphe, nec eodem ac aliæ ejus epistolæ stylo
conscripta, vel quod aliis ascripta fuerit, argumenta
facile diluuntur.

Constat igitur Paulum hujusce epistolæ quidquid
et veteres et recentiores hæretici, qui illius aucto-
ritate opprimebantur, effutierint, verum et primi-
genium esse auctorem. Et hæc quidem sententia
magno Ecclesiarum, conciliorum scriptorumque
consensu firmatur et asserritur.

Neque dixeris, quæso, illud ab Augustino in du-
bium vocari, quandoquidem ille de hac eadem
epistola alicubi scribit : « Quamplures apostoli Pau-
li esse dicunt, quidam vero negant ⁸² ». Neque etiam
urgeas eam ab ipso, quasi dubio et aneipite hæc ali-
bi citari in verba : « In epistola, quæ inscribitur ad
Hebræos ⁸³ ». Eruditissimus enim ille vir priori in
loco historice loquitur, in posteriori autem hi, qui
novæ operum Augustini editioni præpositi fuere,
pro « inscribitur, » in probæ notæ manuscrip-
tis codicibus verbum « scribitur » exhiberi observant. Ve-
rum quocunque modo illud legendum esse cen-
seas, non inde merito concludere poteris Augusti-
num de hujusce epistolæ parente incertum habuisse,
quam ille in Pauli Epistolarum numero, non secus
ac alias ab ipso certissime profectas, reposuit ⁸⁴.

ARTICULUS III.

*De Epistola prima Petri et Joannis; de Episto-
la Judæ, et Apocalypsi; ac de apocryphis cum
Petri Prædicatione, tum Matthiæ Traditionibus.*

Quasdam quoque catholicas, ut aiunt, aliorum

⁶⁸ ibid. p. 588. ⁶⁹ Euseb. l. vi Hist., c. 14, p. 215. ⁷⁰ Strom. l. vi, p. 646. ⁷¹ Strom. l. ii, p. 362. ⁷² ibid. p. 364. ⁷³ Hebr. xii, 3, etc. ⁷⁴ ibid. p. 420 et l. v, p. 577, l. vi, p. 645, l. iv, p. 514, 515. ⁷⁵ Euseb., l. vi, Hist., c. 15, p. 214. ⁷⁶ l. iii, c. 5, p. 72. ⁷⁷ l. vi c. 20, p. 225. ⁷⁸ Hier. in Catal. script. eccl., § 69, 15. ⁷⁹ Euseb., l. iii Hist., c. 38, p. 410. ⁸⁰ Euseb., l. vi Hist., c. 25, p. 227. ⁸¹ Euseb., l. vi, Hist., c. 14, p. 215. ⁸² l. xvi, De civitat., c. 22, p. 436. ⁸³ l. x, De civit., c. 5, p. 242. ⁸⁴ l. ii, De doctr. Christ., c. 8, p. 24.

apostolorum Epistolas his in *Stromatum*, quemadmodum *Pedagogi* libris, uti a nobis observatum, expresso eorum, a quibus scriptae sunt, nomine a Clemente citatas legimus. Primam enim Petri nomine inscriptam in hac ille verba citavit: ὁ θαυμαστός Πέτρος φησὶν. «Admirabilis Petrus dixit: Charissimi, obsecro vos tanquam advenas⁸⁸, etc. Alibi vero: «Et Petrus, inquit, similia dicit in Epistola. » Atque ita etiam aliis in locis⁸⁹.

Simili quoque modo primam Joannis Epistolam laudat, et ab ipso datam esse testatur: φαίνεται Ἰωάννης ἐν τῇ μετρίῳ ἐπιστολῇ. «Videtur Joannes in majore epistola... Si quis viderit fratrem suum peccantem⁹⁰, etc. Postea vero: «Et si dixerimus, inquit Joannes in Epistola, quod societatem habemus cum eo⁹¹, etc. Et adhuc infra eodem prorsus modo alia ejus testimonia in medium protulit⁹². At animum, quæso, advertas Clementem cum eam «majorem Joannis Epistolam» vocat, hoc loquendi modo diserte significasse alias quoque ab eodem Joanne apostolo fuisse compositas. Utramque porro illam cum Petri, tum Joannis Epistolam inter sacros Novi Testamenti libros esse suscipiendam, et communi omnium consensu receptam fuisse disertissime Eusebius asseverat⁹³.

Nec minus aperte Clemens Epistolam, Judæ nomine insignitam, ab illo divini Spiritus afflatu, si ve, ut ipse loquitur, «propheticæ» exaratam esse testificatus est. «De his, inquit, et similibus hæresibus existimo Judam propheticæ, προφητικῶς, dixisse in Epistola: Similiter hi quoque somniantes⁹⁴, etc. Scimus quidem scripsisse Eusebium hanc Epistolam a Clemente, et in his, et in Ὑποτάκτων libris citatam, a nonnullis rejci⁹⁵. Sed de illius auctoritate a nobis jam satis, uti arbitramur, in superiori dissertatione disputatum est⁹⁶.

Denique auctor noster Apocalypsis verba transcribens, eam Joanni nominatim attribuit: ὡς φησὶν ἐν τῇ Ἀποκαλύψει Ἰωάννης. «Ut dicit Joannes in Apocalypsi⁹⁷. » Recte quidem arguet aliquis: at quis ille Joannes, an apostolus et evangelista, vel alius eodem nomine nuncupatus fuerit, a Clemente non indicatur. Verum cum non alio ille nomine auctorem primæ Epistolæ, a Joanne evangelistæ scriptæ, appellaverit, de uno eodemque Joanne eum loqui vero est sane perquam simplicissimum. Cæterum de hoc argumento et hæc de questione alibi non semel disputavimus⁹⁸.

Nihil itaque his amplius adjiciemus, nisi ea omnia, quæ de sacris Novi Testamenti scriptis Clemens memorie mandavit, ab Origene, uti apud Eusebium legimus⁹⁹, mirum plane in modum confirmari.

Ab hoc porro sacrorum divinæ Scripturæ librorum ordine procul abigenda est, quæ non semel in his *Stromatum* commentariis a Clemente nostro laudatur Petri *Prædicatione*. In primi autem libri fine ita ab illo citatur: «Ἐν δὲ τῷ Πέτρου Κηρύγματι, in Petri autem *Prædicatione* invenieris Dominum vocari legem et rationem¹⁰⁰. » Quod quidem libro subsequente repetit¹⁰¹. Alio deinde in libro: «Πέτρος ἐν τῷ Κηρύγματι, Petrus in *Prædicatione* loquens de apostolis dicit: Nos autem cum evolvissemus libros quos habuimus prophetarum¹⁰², etc. Longum porro hujusce *Prædicationis* fragmentum παραποστικῶς eodem nomine retulit: Πέτρος ἐν τῷ Κηρύγματι λέγει. «Dicit Petrus in *Prædicatione*¹⁰³, etc. Nonnulla etiam ab Origene iisdem pene verbis, atque hocce in loco a Clemente nostro inde decerpta

A fuisse deprehendimus. Hoc autem opus ibi ab eodem Origene appellatur, «liber qui *Prædicatione* Petri inscriptus est¹⁰⁴. »

Incomperitum igitur hoc fuit Herveto, qui quidem quæ sit illa Petri *Prædicatione* nescire se ingenue fateatur. Neque etiam legerat, ant non amplius meminerat se hæc legisse quæ ab Hieronymo de illa scripta sunt: «Libri autem ejus Petri et quibus tertius *Prædicationis*... inter apocryphas scripturas computantur¹⁰⁵. » Hieronymo autem præverat Eusebius, cujus hæc sunt iidem non animadversa ab Herveto verba: «*Prædicationis* et revelationis ejusdem Petri libros pro catholicis scriptis nunquam esse habitos constat, quandoquidem nec veteriorum quisquam, nec recentiorum Ecclesiæ scriptorum, desumpto ex iis libris testimonio usus fuit¹⁰⁶. » Quod ibi ait Eusebius librum *Prædicationis* Petri pro catholico nusquam habitum fuisse, id ex proxime citato Origene, ac præsertim Hieronymi testimonio comprobatur. At cum neminem eo librum fuisse ibidem addidit, tum procul dubio memoria lapsus est. Ex ipsius siquidem *De præparatione evangelica* commentariis, ubi plura, uti diximus, ex his *Stromatum* libris descripsit, atque ex *Ecclesiastica* ejus, quæ citatur, *Historia* constat perrotatos ab eo fuisse hos Clementis nostri libros, in quibus non semel, uti observavimus, deductum ex *Prædicatione* Petri testimonium profertur¹⁰⁷.

156 Quædam præterea Clemens in hos *Stromatum* libros transtulit ex quadam commentatione, quam ipse Matthiæ Traditiones nuncupat¹⁰⁸. «Et Matthias, inquit, in *Traditionibus*: Admirare presentia. » Rursus autem¹⁰⁹: «Dicunt in *Traditionibus* Matthiam apostolum inter cetera dixisse: Si electi vicinus peccaverit, peccavit electus. Nam si se ita gessisset, ut jubet Verbum, ejus vitam ita esset reveritus vicinus, ut non peccasset. » Denique ubi Carpocratianos refellit et exagitat, Matthiam testem sic producit¹¹⁰: «Dicunt Matthiam quoque sic docuisse: Cum carne quidem pugnare, et ea uti, nihil ei impudicum largiendo ad voluptatem, augere autem animam per fidem et cognitionem. » Eadem ex Clemente nostro refert Eusebius¹¹¹. Sed neuter ubi, aut quo in libro hæc ille docuerit, nobis declarat. Verum isthæc ex citatis a Clemente nostro Matthiæ *Traditionibus*, delibata fuisse vero minime absimile videtur.

Quæ autem sint hæc *Traditiones*, si a Baronio rogaveris, ab eo audies hunc librum, quo hæretici uti sunt, excidisse, ac proinde an germanus Matthiæ fetus fuerit, certo non posse constitui¹¹². At si Clemens de illo, ibi loquatur, ubi de veteribus hæreticis Valentino, Marcione et Basilide scribit, xiv τῷ Ματθίῳ αὐτῶσι προπάσσειναι ἔδειν, «eumque gloriantur se Matthiæ opinionem adducere, «dubium esse non potest, quin pseudepigraphum illum librum et apocryphum censuerit. Ab eo enim continenter additur¹¹³: «Fuit enim una omnium apostolorum sicut doctrina, ita et traditio, » a qua sane venditata ab hæreticis falsa fictaque Matthiæ opinio penitus discrepabat. Ut ut sit, illas Matthiæ *Traditiones* ab omnibus jam olim, ut nothas et spurias magno consensu proscriptas fuisse nulles milicabitur.

Neque porro mirum tibi sit apocrypha hujusmodi scripta a Clemente laudari, quandoquidem ille observat ab ipsomet Paulo in sua ad Titum Epistolâ citari ethnici poetæ Epimenidis versum,

⁸⁸ Strom. l. iii, p. 457. ⁸⁹ ibid., p. 473, l. iv, p. 493. ⁹⁰ ibid., p. 525. ⁹¹ Strom. l. iii, p. 389. ⁹² ibid., p. 439, 444, 445. ⁹³ Euseb., l. iii Hist., c. 25, p. 97. ⁹⁴ Strom. l. iii, p. 431. ⁹⁵ Euseb., l. vi Hist., c. 13, p. 214, c. 14, p. 215. ⁹⁶ Dissert. super., c. 3, art. 4. ⁹⁷ lib. vi Strom., p. 667. ⁹⁸ sup. l. ii, dissert. 2, c. 7, § 10, et dissert. 6, c. 4, § 3, et ad Ambr. l. De virg., c. 14. ⁹⁹ Euseb., l. vi Hist., c. 25, p. 226. ¹⁰⁰ lib. i Strom. p. 357. ¹⁰¹ l. ii, p. 390. ¹⁰² l. vi, p. 678. ¹⁰³ ibid., p. 655 et seq. ¹⁰⁴ tom. XIV, in Joan. Evang., p. 215. ¹⁰⁵ Hier., De script. eccl., § 1. ¹⁰⁶ Euseb., l. iii Hist., c. 3. ¹⁰⁷ lib. ii Hist. eccl., c. 13, p. 214. ¹⁰⁸ lib. ii Strom. p. 380. ¹⁰⁹ l. vii, p. 748. ¹¹⁰ l. iii, p. 436. ¹¹¹ Euseb., l. iii Hist., c. 29, p. 101. ¹¹² Baron. ad an. Chr. 53, § 44. ¹¹³ Strom. l. vii, pag. 765.

et in prima ad Corinthios tragicum alterius, A
cujus nomen tacet, itidem pagani poetæ iambum :
« Paulus Epimenidis etiam meminit in Epistola
ad Titum sic dicens : Dixit quidam ex ipsis pro-
prius propheta : Cretenses semper mendaces...
ad Corinthios disserens de resurrectione mortuo-
rum, tragico iambo usus est : Quid mihi prodest,
si mortui non resurgunt.... Corruptunt bonos
mores colloquia prava ¹². »

Quis autem sit ille posterior poeta, et ea quæ hic
a Clemente nostro ex utroque illo ethnico scriptore
citata sunt, Hieronymus in sua ad Magnum epistola
clare et perspicue exponit ¹³ : « Paulus, inquit,
apostolus Epimenidis poetæ abusus versiculo est,
scribens ad Titum :

Κρητες δὲ ψεύσται, κατὰ θηρία, γαστέρες ἀργαί,
id est Cretenses semper mendaces, malæ bestię,
ventres pigri. Cujus heroici hemistichium postea
Callimachus usurpavit. Nec mirum, si apud Latinos
metrum non servet ad verbum expressa translatio,
cum Homerus eadem lingua versus in prosam vix
cohereat. In alia quoque epistola Menandri ponit
senarium :

Φθίσουσιν ἥθη χρηστὰ ὁμίλῳ κακῷ,
id est, corrumpunt mores bonos colloquia prava ¹⁴. »

Ad hæc vero, postquam Clemens descripta in
Actibus apostolorum Pauli apud Athenienses in
Areopago de ignoto illis Deo perorantis verba re-
tulit, ex quibus ultima hæc sunt ¹⁵ : « Sicut quidam
vestrorum poetarum dixerunt : Hujus namque et
genus sumus ; » ex iis omnibus hæc ille elicit con-
clusionem : « Ex quibus clarum est, quod etiam
poeticis utens exemplis, ex Arati *Phænomenis*, ap-
probat, quæ apud Græcos recte dicta sunt, et per
ignotum Deum honorari quidem per circumlocutio-
nem opificem Deum significavit. » Hoc autem Arati
hemistichium integrum, sicut et alia plura carmina,
ex illius *Phænomenis* postea exhibuit Clemens no-
ster, et ex ipso, atque etiam ex Aristobulo Euse-
bius ¹⁶. Quapropter apud Hieronymum hæc legi-
mus ¹⁷ : « In Actibus apostolorum cum conciona-
retur ad populum, et in Areopago, quæ est curia
Atheniensium, disputaret, inter cetera ait : Sicut
et quidam de vestris poetis dixerunt : Ipsius enim
et genus sumus. Quod hemistichium in *Phænome-
nis* Arati legitur, quem Cicero in Latinum sermo-
nem transtulit, et Germanicus Cæsar, et nuper
Avenius, et multi, quos enumerare perlongum
est.... Inscriptio autem aræ non ita erat, ut Pau-
lus asseruit : Ignoto Deo; sed ita : Diis Asiæ, et Eu-
ropæ, et Africæ, diis ignotis et peregrinis. Verum
quia Paulus non pluribus diis indigebat, sed uno
tantum ignoto Deo, singulari verbo usus est, ut
doceret illum snum esse Deum, quem Athenienses
in aræ titulo prænотассent, et recte eum scientes
colere deberent, quem ignorantes venerabantur, et
nescire non poterant. Hoc autem Paulus faciebat
raro, et ut loci potius, quam ostentationis opportu-
nitas exigebat. » Omnem porro hunc locum ideo
integrum hic descripsimus ; quia et Clemens noster,
et alii complures non aliis verbis, quam his, quæ in
Actibus apostolorum habentur. « Ignoto Deo, » aram
Atheniensium inscriptam fuisse contendunt. At
hæc inter hosce scriptores, et illum commentario-
rum in Titii epistolam auctorem discrepantia eo vi-
dus tibi mirabilis videri debet, quo magis nonnulli
subdubitant, utrum isthæc in Epistolam Titii com-
mentaria ab Hieronymo reapse prolata fuerint.
Qui plura de hoc Arati hemistichio et illa aræ in-
scriptione scire cupit, is adeat Actuum apostolico-
rum interpretes.

ARTICULUS IV.

*Quomodo Scripturæ sacræ testimonia in Stromatum libris citentur, ac de quibusdam, quæ huc-
tenus inventa non fuerunt.*

Scripturæ sacræ testimonia eodem penitus modo
in his *Stromatum*, atque in superioribus libris a
Clemente nostro citantur et representantur. Plura
enim a se invicem sejuncta, atque aliquando ex
variis libris, aut diversis eorum capitibus decerpta,
ita simul ille conjungit, perinde atque ex uno eo-
demque loco ea desumpsisset. Sæpius autem illa ta-
cito auctoris nomine transcribit. In vulgatis præ-
terea horumce *Stromatum* editionibus multa male
indicantur, et longe plura a nemine, unde excerpta
fuerint, in margine notata occurrunt. Denique non-
nulla quæ Clemens vel memoriter, vel ex diverso a
nostris codice retulit, nondum inveniri potuerunt.
Quæ quidem omnium oculis hic subjicienda esse
duximus, ut quæ a nobis inventa sunt, aliis patefa-
ciamus ; quæ autem reperire non potuimus, ab
aliquo divini verbi studioso homine nobis aliquando
demonstrentur.

Primum itaque Hervetus dicti se non potuisse
nec in Septuaginta, nec in nostra Vulgata sacrorum
157 librorum interpretatione hæc laudata a Cle-
mente nostro invenire verba ¹⁸ : Διότι ἡλέτησέν με ὁ
Θεός, ἐστὶ μοι πάντα : « Quoniam Deus mei miser-
tus est, sunt mihi omnia ¹⁹. » Posterioribus autem
horum Clementis *Stromatum* editionibus præpositi
in earum margine adnotarunt Genes. xxv, sed om-
nino mendose. Nam hæc ipsa verba Jacobi sunt ad
fratrem suum Esau Genes. xxxiii, 11, nisi quod
apud Septuaginta pro διότι legitur ἐστὶ, et ante
ἐστὶ copulativa καὶ posita est ²⁰. Quæ autem paulo
post adhuc citantur : « Rex a Deo tu es in no-
bis ²¹. » isthæc in Genesio xiiii, 6, scripta sunt.

Hunc vero Exodi locum : Καὶ σὺ λάλησον πᾶσι
τοῖς σοφοῖς τῇ διανοίᾳ, ὅς ἐνέπλησται πνεῦμα αἰσθη-
σεως. « Et tu loquere omnibus sapientibus in cogi-
tatione, quos implevi spiritu sensus ²². » in nullis
sacræ Scripturæ sive Latinis, sive Græcis, aliisque
codicibus Hervetus se reperisse nos admonet. Atta-
men hæc eisdem verbis habentur apud Septuaginta
Exodi xxviii, 3, nisi quod pro πνεῦμα αἰσθησεως,
apud eos legitur πνεύματος σοφίας καὶ αἰσθη-
σεως ²³.

A nullo etiam notatum est ubi sint alia hæc
verba, quæ Clemens Sapientie tribuit ²⁴ : Σοφία
λέγει : Ὁ δὲ ἐμοῦ ἀκούων, κατασκευάζει ἐν ἑλπίδι
παροιδῶς. « Qui autem me audit, habitabit in spe
confidens. » At certe illa non aliunde quam ex
Proverb. i, 33, accepit, ubi hunc in modum repræ-
sentantur : Ὁ δὲ ἐμοῦ ἀκούων κατασκευάζει ἐν ἑλ-
πίδι. In Vulgata vero nostra : « Qui me audierit,
absque terrore requiescat ²⁵. » Unde colligas ibi
fuisse quasdam varias lectiones, et in Clementis
codice adjectum παροιδῶς.

Non longe autem postea hoc Clemens Salomonis
retulit effatum ²⁶ : Ὁ σπείρων δικαιοσύνην, ἐργάζε-
ται πλοῦτον. « Qui seminat justitiam, operatur iu-
dem. » Sed in Septuaginta versione sic legitur....
Λήφεται μισθὸν πλοῦτον, « fidelem mercedem acci-
piet ²⁷. » Quæ quidem ideo adnotamus, quia Her-
vetus observat facile perspicere non posse quomodo
hæc cum superioribus cohereat. At ex allatis Se-
ptuaginta Senum verbis is videtur auctoris nostri
esse sensus : Græci, qui recte philosophati sunt,
Deum per speciem viderunt perlucens, ac sui in
investiganda veritate laboris mercedem, veram ni-
mirum fidem, acceperunt.

Nulla adhuc in Clementinorum operum editione

¹² Strom. l. i, p. 399. ¹³ Hier. epist. 81, ad Mag. ¹⁴ Act. xvii, 28. ¹⁵ l. i, p. 315. ¹⁶ Enseb. lib. xiii
Prepar. ev., cap. 12 et 13, p. 666 et 674. ¹⁷ Comment. in cap. i Epist. ad Tit. ¹⁸ lib. ii Strom.,
p. 403. ¹⁹ Genes. xxiii, 11. ²⁰ Ibid. ²¹ Genes. xxiii, 6. ²² Strom. l. i, p. 281. ²³ Exod. xxviii, 3.
²⁴ Strom. lib. ii, pag. 420. ²⁵ Prov. i, 33. ²⁶ Strom. l. i, p. 316. ²⁷ Prov. xi, 21.

designatum est, ubi ille reperiatur Proverbiorum A locus, ab auctore nostro sic citatus³⁰: *Ἀνδρὸν ζωῆς, φησὶν ὁ προφήτης, ἐν ἐπιθυμίᾳ ἀγαθῇ*. « Arbor vitæ, inquit propheta, est in bono desiderio³¹. » Non alia profectio hujus præmissionis videtur esse causa, nisi quia in Græca Septuaginta Seniorum interpretatione cap. xiii, 12, quæsitus non fuit. Ibi enim eadem verba, sola præpositione ἐν omissa, exhibentur.

Plura Clemens, prætermissis auctoris nomine, congerit Scripturæ loca³², quæ Hervetus posteaquam frustra quæsit, iis qui illa ostenderint, magnas se habiturum gratias pollicetur. Primus ex iis locus est: « Ὅσπερ δοκιμάζεται χρυσὸς καὶ ἀργυρὸς εἰς κάμινον, οὕτως ἐκλέγεται καρδίας ἀνθρώπων Κύριος. Is autem Proverbiorum xvii, 3, sic legitur: Ὅσπερ δοκιμάζεται ἐν καμίνῳ ἀργυρὸς καὶ χρυσὸς, οὕτως ἐκλεκταὶ καρδίαι παρὰ Κυρίου³³. In Latina vero vulgata versio: « Sicut igne probatur argentum et aurum in camino, ita corda probat Dominus³⁴. » Quem in locum vide, si velis, Nobilii notas.

Secundus locus his concipitur verbis: « Ὁ μὲν ἐλεῆμων ἀνὴρ μακροθυμεῖ. « Vir quidem misericors est longanimis³⁵. » Ea vero omnia³⁶, exceptis duobus prioribus verbis ὁ μὲν, eodem modo Proverb. xix, 11, in Seniorum Græca versione invenies³⁷.

Tertii loci hæc sunt verba: « Ἐν παντὶ τὸ μεριμνῶν ἐνεστὶ σοφία. « Et in quolibet, qui est sollicitus, inest sapientia³⁸. » Et hæc quidem haud dubie decerpta sunt ex eodem Proverbiorum libro cap. xiv, 23, juxta Septuaginta: « Ἐν παντὶ μεριμνῶντι ἐνεστὶ περισσόν. Latina autem versio sic ea reddidit: « In omni opere erit abundantia. » Ubi vides varias adhuc fuisse hujus loci lectiones, atque Clementem suo legisse in codice σοφία pro περισσόν.

Dehinc continenter, quartoque loco, hæc Clemens refert³⁹: « Ἐμπροσθέν γὰρ μέριμνα ἀνδρὶ νοῦμον. « In virum intelligentem cadit sollicitudo⁴⁰. » Quæ totidem verbis apud Septuaginta Prov. xvi, 12, reperies. At in vulgata versione frustra hæc quæsieris.

Palam Hervetus insuper facit in mentem sibi non venisse unde Clemens hæc transcripserit Scripturæ verba⁴¹: « Πανοργότερος ἔσται ἄκακος συνιών, ὁ δὲ σοφὸς δέξεται γνώσιν. « Astutior erit simplex intelligentis, sapiens autem suscipiet cognitionem. » Quidam autem in suis ad hunc Clementis locum scholiis nequidquam suspicatur eum collimasse ad illud Proverb. cap. 1, 4 et 5. « Ut detur parvulis astutia..... audiens sapiens sapientior erit⁴². » De his enim nihil plane Clemens ibi cogitavit, sed ea sumpsit ex Proverb. cap. xxi, 11, ubi hæc legimus: « Πανοργότερος γίνεταί ὁ ἄκακος· συνιών δὲ σοφὸς δέξεται γνώσιν. Verum hæc ille quidem ad sensus suos accommodavit.

Nullus etiam nobis indicavit ubi hæc occurrant⁴³: *Περὶ σαφείας γνώσεως τῆς σοφίας ζωοποιήσει τὸν παρ' αὐτῆς*. De verbo autem ad verbum illa Ecclesiasticis cap. vii, 4, apud Septuaginta representantur, et in nostra Vulgata sic ex Græcis Latina facta sunt: « Hoc autem plus habet eruditio et sapientia, quod vitam tribuant possessori suo. »

Præterea Hervetus ait nullibi a se reperta esse alia hæc Salomonis verba⁴⁴: « Merito ergo dictum est apud Salomonem: *Σοφία ἐν στόματι πιστῶν*. Sapientia est in ore fidelium. » Nonnulli vero arbitrantur id desumptum fuisse ex libro Ecclesiastici cap. xxvii, 8: *Καὶ σοφία στόματι πιστῶ τελεῖται*. « Et sapientia ori fideli perfectio. »

Alia duo Sapientię nomine testimonia, a nullo nobis designata, hunc Clemens adhuc refert in modum⁴⁵: « Audierunt pulchram illam, quæ dicit nobis, sapientiam: *Εἰς μέσον ἀσυνέτων συντήρησον καὶρόν* eis μέσον δὲ διανοουμένων ἐνδεδέχγχε. In medio insipientium observa occasionem; in medio autem cogitantium versare perpetuo⁴⁶, » καὶ πάλιν, et rursus: *Σοφοὶ κρύψουσιν ἀσθήσιν*. « Sapientes occultabunt sapientiam. » Hervetus autem sibi minime occurrisse dicit ubinam in Salomonis Sapientia isthæc dicta sint. At primum totidem verbis in libro Ecclesiastici cap. xxvii, 12, ex Græca Septuaginta interpretatione invenire poterat. Secundum autem in Proverb. cap. x, 14, eodem modo, atque in Clementis textu legitur. Vulgata autem Latin: « Sapientes, inquit, abscondunt sapientiam⁴⁷. »

Ubi vero Clemens quosdam insectatur hæreticos, qui blando verborum lenocinio, veluti canes cauda sua alios palpabant demulcebantque, atque ad suos errores et vitia blande allicere conabantur: « Ili. inquit⁴⁸, vocabantur πληχταὶ ταῖς οὐραῖς, κατὰ τὸν προφήτην, 158 percussores caudis suis, juxta prophetam. » Sed quis sit ille propheta, vel ubi id dixerit, et Hervetus se ignorare faletur, et cæteri omnes Clementinorum operum editores altissimo silentio prætermiserunt. Nec negare quidem possumus id dictum esse difficillimum. Nobis tamen haud ægre prohibuit Clementem tantummodo alludere ad Isai. ix, 15: *Καὶ προφήτην διδάσκοντα ἄνομα, οὗτος ἡ οὐρά, quæ Vulgata Latina ita reddiit: « Et propheta docens mendacium, ipse est cauda⁴⁹. »*

Quid autem, quod nemo adnotavit, frustra que Hervetus perquisivit laudatum a Clemente Isaiæ testimonium⁵⁰: *Οἱ δὲ εὐσεβεῖς, φησὶν Ἡσαΐας, συνετὰ ἐβουλεύσαντο*. « Pii autem, inquit Isaias, ea quæ sunt sapientia consultarunt. » Mirum sane. Nam illud apud Septuaginta totidem verbis Isaiæ exhibetur⁵¹. Duplicem alibi Clemens affert auctoritatem, quasi ex duobus prophetis desumptam, ubi hæc scripsit⁵²: « Per hæc significavit omnia illa prophetica: *Ἐὰν ἀνοίξης τὸν οὐρανόν, τρόμος λήψεται ἀπὸ σοῦ ὅρη, καὶ ταχέσεται, ὡς ἀπὸ προσώπου κυρὸς τήκεται κηρός*. » Si aperueris cælum, tremor ex te apprehendet montes, et liquecent, sicut a facie ignis liquescit cera⁵³. Et per Isaiam: *Quis mensus est cælum palmo, et terram pugillo⁵⁴?* » Utrumque tamen delibatum ex Isaiâ fuit. Et primum quidem ex illius cap. lxiv, 1, ubi totidem verbis, una tantum voce κηρός transposita reperitur; alterum ex ejus cap. xl, 12, juxta Septuaginta Seniorum versionem, a qua nonnihil Vulgata nostra discrepat.

Solo autem Scripturæ nomine Clemens testimonium a nullo indicatum adhibet⁵⁵, quod in prophetia Amos v, 13, ad verbum sic occurrit: *Καὶ ὁ συνιών, ἐν τῷ καιρῷ ἐκείνῳ σωπῆσεται, λέγει ἡ Γραφή*. « Et qui intelligit, in tempore illo silebit; » Vulgata vero Latina: « Prudens in tempore illo tacebit⁵⁶. »

Nullibi etiam, neque in Herveti commentariis, neque in Clementis nostri scholiis, neque in margine notatur, unde excerptus sit is Scripturæ locus, a Clemente hunc citatus in modum⁵⁷: « Brevissime Scriptura enuntiavit, dicens: *Ne multum verberis in verbis, μὴ πολὺς ἐν ῥήματι γίνου*. » Oleum vero et operam Hervetus peruidisse se dicit in his, quæ Clemens profert, investigandis Salomonis verbis⁵⁸: *Τοῦ πιστοῦ ὁσὸς ὁ κόσμος τῶν χρημύ-*

³⁰ Strom. l. iii, p. 470. ³¹ Prov. xiii, 12. ³² Strom. l. ii, p. 400. ³³ Prov. xvii, 3. ³⁴ Ibid. ³⁵ Ibid. ³⁶ Prov. xix, 11. ³⁷ Ibid. ³⁸ Prov. xiv, 23. ³⁹ Ibid. ⁴⁰ Prov. xvii, 12. ⁴¹ Strom. l. i, p. 519. ⁴² Prov. xvi, 11. ⁴³ Strom. l. i, p. 299. ⁴⁴ Strom. l. ii, p. 369. ⁴⁵ Strom. l. v, p. 554. ⁴⁶ Eccli. xxvii, 12. ⁴⁷ Prov. x, 14. ⁴⁸ Strom. l. iii, p. 471. ⁴⁹ Isai. ix, 15. ⁵⁰ Strom. l. ii, p. 390. ⁵¹ Isai. xxxii, 8. ⁵² Strom. l. v, pag. 608. ⁵³ Isai. lxiv, 1. ⁵⁴ Isai. xl, 12. ⁵⁵ Strom. l. vi, p. 271. ⁵⁶ Amos v, 13. ⁵⁷ Strom. l. i, p. 294. ⁵⁸ Ibid. p. 368.

των, τοῦ δὲ ἀπίστου οὐδὲ ὁβολός. « Fidelis est totus mundus pecuniarium, infidelis autem ne obolus quidem. » Quamobrem censet idem Helvetius hæc ex Origenis hausta fuisse *Hexaplis*. Sed quoniam, amabo te, argumento hos codices in manus Clementis devenisse probabit? Vero itaque similis est Clementem hæc eadem verba in suis Ecclesiastici legisse codicibus, quos a nostris haud parum diversos fuisse observavimus.

Tres rursus citati a Clemente loci supersunt a nobis non inventi⁶⁷. Primus : Φροντιστὴς τῆ ζωῆς ζητήσας. « Qui est sollicitus, vitam quaeret. » Secundus : Ὁ ζητῶν τὸν Θεόν, εὕρησκει γνώσιν δικαιοσύνης. « Qui Deum quaerit, inveniet cognitionem cum iustitia. » Tertius : Οἱ δὲ ὁρθῶς ζητήσαντες αὐτόν, εἰρήνην εὗρον. « Qui eum recte quaerunt, pacem invenerunt. »

Quartum addimus ab eodem Clemente sic alibi prolatum⁶⁸ : Ὅς δὲ ἂν ἐγγισθῇ τι πράττειν μεθ' ὑπερηφανίας, τὸν Θεὸν παροξύνει, φησὶν. « Quicumque autem superbia aliquid agere aggressus fuerit, Deum, inquit, irritat. »

Dubitabis forsitan utrum Clemens ad quædam Scripturæ verba collineare, vel ea simpliciter transcribere voluerit, ubi ipse dixit⁶⁹ : Αγαπάτω σοὺ τὰ ἔργα καὶ τοῦ ἀνθρώπου, καὶ τὰ ἔργα αὐτοῦ πρὸ προσώπου αὐτοῦ. Ἰδοὺ γὰρ ὁ Θεός, καὶ τὰ ἔργα αὐτοῦ. « Luceant opera tua. Et ecce homo et opera ejus ante faciem ejus. Ecce enim Deus et opera ejus. »

Sophoniæ autem prophetæ hæc Clemens ait esse verba⁷⁰ : « Et assumpsit me spiritus, et sustulit in quintum cælum, et contemplabar angelos, qui Domini vocabantur, et diadema eorum impositum in Spiritu sancto, et erat sedes uniuscujusque eorum septuplo major luce solis orientis, habitantes in templis salutis, et laudantes Deum ineffabilem altissimum. » Observant nihilominus quidam Clementinorum scholiorum auctores hæc in Sophoniæ prophetia minime reperiri, atque idcirco ex apocryphis quibusdam lucubrationibus a Clemente nostro fuisse desumpta.

Quidam vero putant aliquem Esdræ locum, qui in editis ejus libris non invenitur, his a Clemente nostro exhiberi verbis⁷¹ : Ἐν τῷ Ἐσδρά γεγράφται. Καὶ οὕτως ἐγένετο Χριστὸς βασιλεὺς Ἰουδαίων ἡγουμένος πληρουμένων τῶν ἑπτὰ ἑβδομάδων ἐν Ἱερουσαλὴμ, καὶ ἐν ταῖς ἐξήκοντα δύο ἑβδομασίαν ἡσυχάσεν ἅπασα ἡ Ἰουδαία, καὶ ἐγένετο ἀνευ πολέμων καὶ ὁ Κύριος ἡμῶν Χριστὸς ἅγιος τῶν ἁγίων ἐλθὼν, καὶ πληρώσας τὴν ὅρασιν, καὶ τὸν προφήτην, ἐχρίσθη τὴν σάρκα τῷ τοῦ Πατρὸς αὐτοῦ πνεύματι. « In Esdræ scriptum est : Et sic fuit Christus rex, dux Judæorum, cum impleta esset septem hebdomades in Jerusalem, et in sexaginta duabus hebdomadibus quieviit universa Judæa, et fuit absque bellis, et Dominus noster Christus sanctus sanctorum cum venisset, et visionem impleret et prophetam, in carne unctus est Patris sui spiritu. » Sed jam monimus spurios Esdræ libros, a nostris prorsus discrepantes, a Clemente nostro citari. Quid ergo mirum, si quædam ex iis in medium adduxerit, quæ in nostris exemplaribus non habentur amplius? Verum Clemens non aliud eo loci significare videtur, quam in Esdræ scriptum haberi septem hebdomadibus ædificatum esse templum. Cætera autem, quæ sequuntur, Clementis, non Esdræ, si attente perpendas, verba esse fateberis.

Nobis porro promptum est hæc indicare, quæ Carpocratiani in nefarii erroris sui patrociniū attulerant, Scripturæ verba : Τῷ αἰτοῦντί σε ἰδός, « a te petenti des; » et quod Clemens re-

spondet id alia ejusdem sacri textus auctoritate funditus everti : « Subjungit, » inquit⁷², ἐπιφέρει. Καὶ τὸν θέλοντα δαμνέσασθαι, μὴ ἀποστραφῆς. « Et eum qui velit mutuo accipere, ne avertaris. » Uterque enim ille locus ad verbum legitur Matth., nisi quod pro δὲς hic δίδου habetur⁷³. In Latina autem Vulgata his redditur verbis : « Qui petit a te, da ei; et volenti mutuari a te, ne avertaris. » Quamobrem Tertullianus⁷⁴ : « Omni, inquit, petenti te, dato, suum habet titulum, proinde ad eleemosynam pertinentem. » Denique eadem illa verba a Barnaba hoc citantur modo⁷⁵ : Παντὶ αἰτοῦντί σε, δίδου. « Omni petenti te, tribue. » Sed hæc tamen ex Lucæ Evangelio petita esse videntur⁷⁶.

Ubinam porro in sacris libris isthæc, quæ Clemens adhuc citat⁷⁷, scripta fuerint : Εἶδες γὰρ, φησὶ, τὸν ἀδελφόν σου, εἶδες τὸν Θεόν σου. « Vidisti enim, inquit, fratrem tuum, vidisti Deum tuum, » non facile dixeris. Quid vero, si ille ad ea tantum respexisse dicatur Matthæi verba⁷⁸ : « Domine, quando te vidimus esurientem? Amen dico vobis, quamdiu fecistis uni ex his fratribus mela minimis, mihi fecistis. » Contineret 159 enim a Clemente additum est : « Servatorem puto Deum nunc nobis dictum esse. »

Ex quodam insuper Evangelio testatur Clemens hæc se fuisse mutatum⁷⁹ : Οὐ γὰρ φθονῶν, φησὶν, παρήγγειλεν ὁ Κύριος ἐν τινὶ εὐαγγελίῳ. Μυστήριον ἔμουν ἔμοι, καὶ τοῖς υἱοῖς τοῦ οἴκου μου. « Non enim invidens, inquit, præcepit Dominus : Mysteriorum mihi, et filiis domus meæ. » Ex his vero, qui in Clementis libros scholia ediderunt, unus existimat verba illa, in quocunque tandem Evangelio reperiantur, delibata fuisse ex Isaïæ prophetia xxix, 16. Quamvis enim in antiquis Septuaginta editionibus minime occurrant, ea tamen in nuperæ Romanæ editionis adnotationibus adjecta, ab Augustino in Psalm. vii, et a quibusdam aliis Ecclesiæ Patribus citata sunt. Ad hæc vero Hieronymus testium fecit illa in Theodotionis interpretatione addita reperiri. Quæ quidem in Nobilii notis observata fuisse legimus.

Sed hæc sane observatio difficultatem omnino non tollit. Enimvero tanetsi verba illa Isaïæ fuerint, inquirendum nihilominus superest, cur ea Clemens noster potius ex quodam Evangelio, quam ex libro Isaïæ a se desumpta fuisse tam asseveranter affirmaverit. At porro animadvertas velim Clementem simpliciter dixisse ἐν τινὶ εὐαγγελίῳ. Quæ sane loquendi ratione hæc a se memoriter scripta fuisse satis aperte significat. Conjecturæ autem nostræ inde certe non parum accedit roboris, quod diversis in locis hæc eadem verba eodem plane modo ille non reddiderit. Inde enim facile intelligi potest illum Evangelii nomine ea citasse, quæ reipsa Iaiæ erant. Quid tamen vetat quominus illa in aliquo eorum, quæ, uti vidimus, non semel laudavit, apocryphorum Evangeliorum exemplari aliquando legisse credatur?

Quid plura? Nobis nullus hactenus edixit utrum ex Novi vel Veteris Testamenti scriptis hæc verba Clemens delibaverit⁸⁰ : Αἰτήσαι καὶ ποιήσω, ἐννοήθητι καὶ δώσω. « Pete, et faciam, animo cogita, et dabo. » Neque id profecto cuiuslibet plane erit expeditum. Scimus enim Eliam, dum in cælum raperetur, Esæo dixisse : Αἰτήσαι τι, ποιήσω σοι. « Pete quid, faciam tibi⁸¹. » Sed hæc nihil ad rem nostram faciunt. Vero itaque nobis similis videtur hoc testimonium a Clemente ex aliquo similiter apocrypho Evangelio transcriptum fuisse.

⁶⁷ Strom. l. ii, p. 400. ⁶⁸ Ibid. p. 492. ⁶⁹ Strom. l. iv, p. 543. ⁷⁰ Strom. l. v, p. 585. ⁷¹ Strom. l. i, p. 350. ⁷² Strom. l. iii, p. 448. ⁷³ Matth. v, 42. ⁷⁴ Tertul. De bapt. c. 18. ⁷⁵ Barnab. epist. § 9. ⁷⁶ Luc. vi, 30. ⁷⁷ Strom. l. i, p. 316; l. ii, p. 591. ⁷⁸ Matth. xxiv, 38, 39. ⁷⁹ Strom. l. v, p. 585. ⁸⁰ Strom. l. vi, p. 653 et 665; l. vii, p. 745. ⁸¹ IV Reg. ii, 9.

Alibi Clemens narrat ⁷² Paulum apostolum « in Actibus apostolorum, » ἐν ταῖς Ἀπὸστολικαῖς ᾠδαῖς, fecisse Epicureorum atque etiam Stoicorum philosophiæ mentionem. Sed in quo hujusce libri loco id occurrat, nullus animadvertit. Nobis vero vix ullus videtur esse ambigendi locus, quin ibi notetur Actuum cap. xvii, 18, ubi hi philosophi nominatim appellantur. Quo quidem de loco exstat Augustini in nova editione adversus Epicureos et Stoicos centesimus et quinquagesimus sermo.

Scriptoris demum scriptique tacito nomine, hæc Clemens a nemine indicata retulit ⁷³: « Ipse enim dixit: Non te dimittam, neque derelinquo, ut qui te dignum judicaverim propter veram et germanam electionem ⁷⁴. » At hic locus totidem verbis in Epistola ad Hebræos occurrit; etiamsi primitus, sed non eodem plane modo, in libro Josue invenitur ⁷⁵.

Porro autem antequam his finem imponamus, duo adhuc observanda sunt. Et primo quidem ubi Clemens Marcionis impugnat sectatores ⁷⁶: « Quid si, inquit, usurpent vocem Domini, qui dicit Philippo: Sine mortuos sepelire mortuos suos, tu au-

tem sequere me. » In Matthæi siquidem Evangelio hæc quidem verba legere est, quamvis transposita, atque aliter apud Lucam representantur ⁷⁷. Verum uterque evangelista illius, a quo hæc dicta fuerunt, nomen penitus omisit. Unde ergo Clemens Marcionisve assecræ acceperunt hunc Philippum vocari? Nunquid ex eo, quod sæpius ab eodem nostro Clemente citatum vidimus, secundum Ægyptios, vel potius secundum Hebræos Evangelio? At cum utrumque non exstet, nihil hac de re certo quisquam statuere audeat.

Secundo animadvertendum est Clementem testatum ⁷⁸ alibi fecisse principem publicanorum, qui Domino dixit: « Ecce dimidium honorum meorum do, » ἐλεημοσύνην, eleemosynam (vel ut apud Lucam legimus, τοὺς πτωχοὺς, « pauperibus » ⁷⁹), ab aliquibus Zachæum et ab aliis Matthiam cognominari. Auctor vero *Recognitionum*, quæ Clementis nomine circumferuntur, hunc Matthiam eundem atque Barnabam fuisse docet ⁸⁰. « Barnabas, inquit, qui in locum Judæ subrogatus est apostolus. » Sed quæ fides huic scriptori habenda sit, satis alibi ostendimus ⁸¹.

CAPUT V.

De virorum apostolicorum, et aliorum antiquissimorum scriptorum operibus de divinis traditionibus non scriptis, ac de veræ Ecclesiæ notis et characteribus.

ARTICULUS I.

De Barnabæ epistola, de libris Hermæ, de Clementis Romani epistola, de antiquis quibusdam Scripturæ sacræ interpretibus, ac de Tatiani et Cassiani scriptis.

Præter sacra Veteris Novique Testamenti scripta, ab auctoribus sancto Spiritu afflatis composita, Clemens noster aliorum, qui et primas post eos tenent, et discipuli illorum fuerunt, epistolis et libris in Christianæ religionis defensionem utitur, atque ipsorum auctoritate dogmata, nobis a Christo credita, propugnat et tuetur. Eam sane ob causam illos non solum locupletissimos divinæ veritatis testes citat, sed longa etiam ex variis illorum scriptionibus describit fragmenta, quibus falsas errantium hominum opiniones et commenta impugnat, ac funditus evertit.

A Barnabæ autem epistola initium ut ducamus, plura sane ex ea Clemens decerpit ⁸², quæ a nobis alibi representata sunt. Primo autem hujusce *Apparatus* nostri in libro non frustra, nisi nos meus nostra fallat, probare conati sumus ⁸³ Barnabam, quem idem auctor noster non semel « apostolum et apostolicum, atque unum ex septuaginta ac Pauli auditorem » nuncupat, verum esse hujus epistolæ auctorem.

Nec pauciora sane ex Hermæ libro, qui *Pastor* dicitur, fragmenta in libros suos Clemens transtulit ⁸⁴. Nos vero quæ ex illo ipse Clemens delibavit, integra alibi quoque exhibuimus. Ad priorem porro ipsius locum, ab eodem auctore nostro citatum, duo observat Hervetus: primo hunc librum inter apocryphos computari; secundo ea, quæ Clemens ex illo descripsit, non inveniri in illo, qui nuper in bibliotheca editus est. Sed quæ sit hæc bibliotheca, **160** divinare non possumus. Is enim liber non solum in variis Bibliothecæ Patrum, sed etiam Or-

thodoxographiæ editionibus divulgatus est, ubi citata a Clemente nostro verba occurrunt. An autem ille liber apocryphus, aut verus genuinusque Hermæ fetus dici debeat, a nobis suo loco demonstratum esse putamus ⁸⁵.

Multa quoque auctor noster ex vera genninaque sibi cognominis Clementis Romani epistola hausit, ac totidem retulit verbis. Jam vero de ea aliquid, quod neque Herveto tam prolixorum in Clementis nostri opera commentariorum scriptori, neque aliis ignotum esse debebat, nos supra attigimus ⁸⁶. Sed de illa eadem epistola fusius disputandi occasio aliquando sese nobis forsitan offeret. Interea tamen lubet animadvertere, primum illius locum a Clemente nostro ita exhiberi ⁸⁷: « Jam Clemens in epistola ad Corinthios his verbis, inquit, exponens differentiam eorum, qui sunt probati in Ecclesia: Sit aliquis fidelis, sit potens in explicanda cognitione, sit sapiens in discretionem sermonum, sit stupendus in operibus. » Rursum vero hæc alio in libro repetit, additque ⁸⁸: « Sit castus et mundus. Eo enim debet esse magis humilis, quo videtur esse major, dicit Clemens in epistola ad Corinthios. » Et hæc quidem Hervetus clara et perspicua esse concedit, sed quomodo illa cum superioribus, in primis vero cum subsequentiis: « Et alios quidem ex igne rapite, miseremini autem eorum, qui discernuntur, » cohercant, se nescire profitetur. At ille profecto nesciebat, hæc posteriora verba Clementis Romani non esse. Plans autem et aperta est horum verborum cum aliis coherrentia, nec obscurus eorum sensus. Ibi enim Clemens noster de sapiente disserit, quem ille talem ait esse debere, qui aliquos a fallaciis, vanorumque argumentorum ab aliis propositorum igne eripiat, et eorum qui a falsis prophetis secerantur, misereatur.

Deinde vero auctor noster nanc epistolam no-

⁷² Strom. l. i, p. 295. ⁷³ Strom. l. ii, p. 415. ⁷⁴ Epist. ad Hebr. xiii, 5. ⁷⁵ Josue i, 5. ⁷⁶ Strom. l. iii, p. 436. ⁷⁷ Matth. viii, 21; Luc. ix, 59. ⁷⁸ Strom. l. iv, p. 488. ⁷⁹ Luc. xix, 8. ⁸⁰ Lib. i Recog., § 60, p. 414. ⁸¹ Lib. i Appar., dissert. 11. ⁸² Strom. l. ii, p. 373, 375, 369, 396, 410, 571, 577. ⁸³ Lib. i Appar., dissert. 3. ⁸⁴ Strom. l. i, p. 511, 556; l. ii, p. 360, 379, 584 et seq.; l. iv, p. 503; l. vi, p. 638 et 679. ⁸⁵ Lib. i Appar., dissert. 4. ⁸⁶ Lib. ii Appar., dissert. 6, c. 10, § 5. ⁸⁷ Strom. lib. i, p. 289. ⁸⁸ Lib. vi, p. 647.

vine Clementis, quem apostolum nuncupat, hunc laudat in modum ⁹⁹: « Clemens quoque apostolus in Epistola ad Corinthios, ipse quoque nobis, τὸν τὴν τοῦ γωστιστοῦ, formam et exemplar gnoscifici describens, dicit: Quis apud vos versatus omni virtute, » etc. Denique ut id semel simulque dicamus, plura hujusce epistolæ §§ 1, 9, 11, 12, 17, 18, 21, 33, 36, 40, 41, 48, 49 et 50, transcripsit fragmenta, quæ quidem quia proluxiora sunt, indicasse sufficiat. Obiter porro observa hæc quæ a Clemente nostro citantur, aliquando intersecari, et quædam, quæ sua sunt, illis inseri, ac quandoque media interponi.

At quis non miretur Hervetum, qui in citatum a nobis ¹⁰⁰ posteriore Clementis nostri locum lectores suos serio admonet hujus epistolæ in Eusebii quidem *Historiæ* lib. III fieri mentionem, sed illius nihil jam amplius exstare, quam quod Clemens noster nobis hic reliquit? Quomodo enim Herveto incomperita ea esse potuerunt, quæ de illa Irenæus, uti a nobis observatum est, atque Origenes, Photius, atque alii scriptis tradiderunt ¹⁰¹?

Quamvis autem ex dictis satis constet hanc epistolam Clementi Romano ab auctore nostro asseveranter ascribi, illa tamen alicubi solo Romanorum nomine ab ipso citata legitur ¹⁰²: « Quinetiam, inquit, in epistola Romanorum ad Corinthios scriptum est: Oceanus infinitus, et qui sunt post ipsum mundi. » Sed cur eam ita ille laudaverit, rationem nobis suggerunt Irenæus ¹⁰³ atque Eusebius ¹⁰⁴, qui hanc epistolam a Clemente, Romanæ Ecclesiæ nomine, scriptam fuisse non semel asseverant.

Memoria itaque lapsus est Clemens noster, nisi forte librorum error sit, ubi quædam ejusdem epistolæ verba sic Barnabæ attribuit ¹⁰⁵: « Prophetæ dictum exponens Barnabas, infert: Cum nullæ portæ sint apertæ, quæ est justitia, ea est in Christo, in quam beati sunt omnes qui sunt ingressi. » Hæc enim quæ alibi ¹⁰⁶ ille ipse, tacito auctoris nomine, non tamen sine aliqua varia lectione retulerat, in Clementis Romani epistola, § 48, voce ἐν ante διχατοῦν addita, totidem verbis representantur.

Quorundam præterea doctorum sacræ Scripturæ interpretum explanationes in priora psalmi primi verba a Clemente nostro sic laudantur ¹⁰⁷: « Audi ego virum in his rebus doctum dicentem consilium impiorum significare gentes; viam autem peccatorum, Judaicam opinionem, et pestilentiam cathedram, hæreses accipientem. Alius autem dicebat magis proprie positam quidem esse primam beatitudinem in iis, qui non sunt sceleratas secuti sententias, quæ a Deo defecerunt. Secundum autem eorum, qui in lata via manent, vel eorum, qui nutriti sunt in lege, vel etiam eorum, qui ex gentibus non sunt ducti poenitentia. Cathedra autem pestilentie et theatra fuerunt, et judicia, ubi magis sequuntur improbas et exitiales potestates, et operum eorum societatem. » Qui sint illi eruditi sacrarum Scripturarum interpretes, delinitu esse difficultissimum nemo certe negabit. In re tamen tam obscura si nobis fas sit aliquam ex verbo ἀρχαῶν, « audi, » conjecturam facere, haud omnino absurde colligi posse suspicamur Clementem suos designasse præceptores, atque in primis Pautanum, quos ille, in schola Alexandrina, ut superius dictum est, sacram Scripturam explicantes audierat. Inflicta tamen non ibimus alios adhuc, quemadmodum Alexandrum Jerosolymitanum, ab eo potuisse designari.

Moysem porro scriptorum omnium antiquissimum

A esse, atque ex illius et Hebræorum libris plura ab ethnicis philosophis delibata fuisse probat Clemens ¹⁰⁸ Tatiani philosophi ad Græcos oratione, in qua illum de iis ἀρχαῖς, « accurate, » disputasse testificatur. Sed de hac oratione, et pertractato in illa de Moysis ætate argumento, disceptatum alibi a nobis fuit ¹⁰⁹, ac rursus de illo ac de ipsius, quemadmodum Cassiani, laudata ab eodem Clemente nostro chronologia inferius disputabitur.

Citat porro Clemens ¹¹⁰ hujusce Cassiani etiam *Exegeticon*, quod utrum etiamnum exstet, se nescire Hervetus aperte significat. Qui fieri ergo potuit, ut ea aut non legerit, aut ejus ex animo exciderint, quæ de Clemente nostro disputans, sic scripsit Hieronymus ¹¹¹: « Meminit autem in Stromatibus suis voluminis Tatiani . . . et Cassiani cujusdam *χρονολογίας*, quod opusculum invenire non potui? » Si enim illud non idem atque *Exegeticon* fuerit, cum eo tamen peritisse, nemini vero non simile haud dubie videbitur. Utrum vero is Cassianus idem sit, ac præcipuus Docetarum hæreseos defensor, postea opportunior examinandi locus erit.

161 ARTICULUS II.

De sibyllis et earum oraculis, nec non Pauli de sibylla et Hyduspe oraculo, atque de Chami prophetia.

Non abs re omnino fuerit huic de Christianis auctoribus sermoni ea attexere, quæ de sibyllis et illarum de Christo, Christianaque, uti putant, religione oraculis, memoriæ Clemens noster mandavit. In primo autem *Stromatum* libro ¹¹² hæc de sibylla narrat: « Heraclitus non humanitus, sed divinitus potius, dicit apparuisse sibyllam. Ajunt itaque Delphis in curia ostendi petram quamdam, super quam dicitur sedisse prima sibylla, quæ ex Helicone venerat, educata a Musis, cum esset filia Lamiae Sidoniæ. Serapion autem in versibus dicit ne mortuam quidem a divinandi arte cessasse sibyllam: et id quidem quod ex ea in aerem recessit post obitum, id esse quod in sortibus divinat, et auguriis; ex eo autem quod in terram mutatum est corpore, exorta, ut consentaneum est, herba, quæcunque eam comedissent bestię, cum in eo loco essent, scribit perfectam futuri cognitionem per exta hominibus significasse. Ejus autem animam existimat eam esse faciem, quæ apparet in luna. » Quæcunque Clemens ibi de sibylla memorat, hæc ille non ex sua, sed Heracliti Serapionisque poetæ, et aliorum paganorum sententia proponit. At nullum plane tam male sanæ mentis hominem esse arbitramur, qui hæc a Clemente nostro tanquam certa et minime dubia proferri dixerit. Neque enim Christianæ religionis doctrina ita parum imbutus fuit, ut credidisse dicatur sibyllam post mortem a divinandi arte non cessasse, ac illius parte in aera transvolante, alteram in terra mansisse, ex qua herba, divinationum usus apta, orta fuerit, ac denique illius animam esse faciem, quæ in luna apparet. Certum igitur et ratum esse debet hæc a Clemente nostro contra paganos ideo adduci, ut falsas eorum opiniones, ipsa eorum, quæ tanquam vera et certa venditabant, expositione everteret, atque invicto ad hominem, ut aiunt, argumento impugnaret, funditusque destrueret.

De hac porro sibylla, ejus nomine, parentibus, versibus, et saxo unde oracula fudisse perhibetur, plurima narrat Pausanias ¹¹³, quæ quidem quia longiora sunt, et facile a quolibet in ejus libro pos-

⁹⁹ Strom. lib. IV, p. 516 et seq. ¹⁰⁰ Lib. II Appar., dissert. 6, c. 10, § 3. ¹⁰¹ Orig. lib. II Periarch., c. 3; Phot. Bib. cod. 113 et 126; Cotel. De SS. Patr. oper., p. 88 et seq. ¹⁰² Strom. lib. V, p. 586. ¹⁰³ Iren. lib. III, c. 3. ¹⁰⁴ Euseb., lib. III Hist., c. 16 et 38, et lib. V, c. 6. ¹⁰⁵ Strom. I. VI, p. 646. ¹⁰⁶ Strom. lib. I, p. 238. ¹⁰⁷ Strom. lib. II, p. 389, 390. ¹⁰⁸ Strom. I. I, p. 390. ¹⁰⁹ Lib. II Appar., dissert. 5. ¹¹⁰ Ibid. ¹¹¹ De script. eccles., § 50. ¹¹² Pag. 304. ¹¹³ Lib. X Ploec., p. 327.

sunt videri, ad illum curiosos lectores mittendos A
satis duximus.

Ex his porro, quæ Pausanias ibi posteritati reliquit, haud exigua lux afferri potest huic non solum Clementis nostri loco, sed etiam alteri, ubi rursus de sibyllis eo ille modo disserit⁶: «Sibylla, inquit, dicitur Orpheo antiquior. De ejus cognomine, et de iis, quæ ab ea prolata sunt, responsis, multa dicuntur, et cum esset Phrygia, appellatam esse Dianam, et cum ea ad Delphos accessisset, cecinisse:

*O Delphi, Phœbi serientis qui eminus esis
Veni, veni ad vos, Jovis expositura potentis
Ventem, germano succensens plurima Phœbo.*

Est autem alia quoque, quæ vocatur Herophile Erythræa. Harum meminit Heraclides Ponticus in libro *De oraculis*. Mitto Ægyptiam, et Italianam, quæ Romæ habitavit Carmentale, cujus fuit filius Evander, qui Romæ templum Panis, quod Lupercal appellatur, condidit.

Singula porro earum nomina, sic ille paulo post recenset⁷: «Sibyllarum, inquit, turba, Samia, Colophonica, Cumana, Erythræa, Pytho, Taraxandria, Macetis, Thessala, Theoprotis.»

De iis multi multa, ut alibi diximus⁸, litteris consignarunt. Quapropter his, quæ a nobis tradita sunt, nunc illa tantummodo adjiciemus, quæ ex Varrone sic Lactantius retulit⁹: «Sibyllas decem numero fuisse, easque omnes enumeravit sub auctoribus, qui de singulis scripturarunt. Primum fuisse de Persis, cujus mentionem fecerit Nicanor, qui res gestas Alexandri Macedonis scripsit. Secundam Libyssam, cujus meminit Euripides in *Lamiæ* prologo. Tertiam Delphicam, de qua Chrysippus loquitur in eo libro, quem de divinatione composuit. Quartam Cumæam in Italia, quam Nævius in libris *Belli Punici*, Piso in *Annalibus* nominat. Quintam Erythræam, quam Apollodorus Erythræus affirmat suam fuisse civem. Sextam Samiam, de qua scriptis Eratosthenes in antiquis annalibus Samiorum reperisse se scriptum. Septimam Cumanam, nomine Amaltheam, quæ ab aliis Demophile, vel Herophile nominatur. Octavam Hellesponticam, in agro Trojano natam, vico Marpesso, circa oppidum Gergithium, quam scribit Heraclides Ponticus Solonis et Syri fuisse temporibus. Nonam Phrygiam, quæ vaticinata sit Ancyra. Decimam Tiburtum, nomine Albuneam, quæ Tiburi colitur, ut dea. cujus sacra senatus in Capitolium transtulerit.» Ex hoc haud dubie Lactantii loco eadem ab Isidoro descripta reperies¹⁰. Quamvis autem uterque alia, quam Clemens, sibyllarum nomina renuntiet; de iisdem tamen eos loqui in minimum forsitan tuum facile induces, si memineris quam diversis nominibus sibyllæ, uti alibi a nobis animadversum est¹¹, a variis scriptoribus nuncupatæ fuerint.

Quædam insuper sibyllæ carmina non in his tantum, sed in superioribus etiam libris Clemens D
exhibet¹², sed cujusnam ex his sibyllis illa fuerint, tacitus prætermisit. Eam vero alicubi «Hebræorum prophetissam, παρὰ τῆς προφητείας τῶν Ἑβραίων, vel poeticam, ποιητικὴν, ut putant, » appellat¹³.

At nihil profecto ille de sibylla magis animadversione, ac forsitan admiratione dignum prodidit, quam ubi ethnicos homines ad ejusdem sibyllæ, quemadmodum Hydaspi libros pervolutandos ab apostolo Paulo missos esse sic testatur¹⁴: «Paulus apostolus dicit: Libros quoque Græcos sumite,

agnoscite sibyllam, quomodo unum Deum significet, et ea quæ sunt futura: et Hydaspen sumite, et legite, et invenietis Dei Filium multo clarius et apertius esse scriptum, et quemadmodum adversus Christum multi reges instrument aciem, qui eum habent odio, et eos qui nomen ejus gerant, et ejus fideles, et ejus tolerantiam et adventum.»

Tota hujusce salebrosi loci difficultas in hoc posita est, quod Clemens quædam proferat verba, quibus Paulus ethnicos homines ad legendos cum sibyllæ, tum Hydaspi libros hortabatur. Etenim nullibi gentium existit unquam illa Pauli exhortatio.

Nodum difficultatis ut solvat Cotelerius, contendit hæc verba: «Ὁ ἀπόστολος λέγων Παῦλος, non ad sequentia λάβετε καὶ τὰς Ἑλληνικὰς βίβλους.» «libros quoque 162 Græcos sumite, » etc., referri debere, sed ad superiora: οἰκεῖτους αὐτῶν τῇ διαλέκτῳ προφήτας, «proprios suæ linguæ prophetas, » dedit Deus, uti Petri *Prædicatio*, et Paulus apostolus declarabit. Clementis igitur, non vero Pauli, hæc verba esse suspicatur: «Libros Græcos sumite, » etc. Sed illa Cotelerii conjectura et explicatio peritioribus viris minime probatur; quippe quæ omnino cum tota Clementinæ orationis pugnet serie ac contextu. Et vero, cur Clemens addidit vocem λέγων ante Παῦλος, nisi ut subsequētia verba illius esse indicaret? Sed agendum, qua, quæso, ratione Cotelerius hæc, quæ post citata a nobis Clementis verba proxime subnectuntur: «Deinde uno verbo vos interrogat: Totus autem mundus, et quæ sunt in mundo, cujus sunt, nonne Dei? » ad Petrum potius, quam ad Paulum, ultimo loco laudatum, dicit esse referenda? Nullam certe attulit causam, nec ullam afferre poterat. Nam cum continenter Clemens adjecerit: «Propterea dicit Petrus Dominum dixisse, » etc., inde haud obscure colligitur priora verba non huic Petro, sed Paulo apostolo ab eo ascribi.

C
Probabilius itaque aliis videtur citatum fuisse a Clemente pseudepigraphum, apocryphumque aliquod Pauli scriptum; aut potius quandam, ubi hæc de sibyllis dixisse ferebatur, publicam concionem, quæ non scripto, sed verbo, et tanquam de manu, ut aiunt, ad manum ad Clementis usque tempora pervenerit. Nulli enim dubium esse potest scripta quædam fuisse apocrypha, quæ falso Pauli nomine circūferiebantur. Tale enimvero est illud quod Gelasius summus pontifex *Pauli apostoli revelationem* nuncupat¹⁵. An autem hæc, vel quædam alia pseudepigrapha Apostoli scriptio a Clemente designetur, nemo facile divinabit.

Neque porro Novi tantum, sed Veteris etiam Testamenti falsas quasdam et suppositas citavit ille scriptiones¹⁶. Mentionem enimvero fecit Chami prophetiæ, ex qua Pherecydes multa in *Theologiam* suam transtulerat. Sed de ea jam aliquid alibi perstrinximus¹⁷.

ARTICULUS III.

De humanis traditionibus rejiciendis, et de aliis divinis ad nos non scripto, sed verbo et viva voce transmissis.

Docet Clemens duplicis generis esse traditiones, alias quidem humanas, et ab hominibus ortas, quas Apostolus his proscribit verbis¹⁸: «Videte ne quis sit, qui vos seducat per philosophiam et vanam deceptionem secundum traditionem hominum, κατὰ τὴν παράδοσιν τῶν ἀνθρώπων, secundum clementia mundi, et non secundum Christum.» Qua

⁶ Strom. lib. i, p. 523. ⁷ ibid., p. 333. ⁸ Lib. i Appar., dissert. 12, § 1. ⁹ Lib. i, De fals. relig., c. 6. ¹⁰ Lib. viii Orig., c. 8. ¹¹ Lib. i Appar., dissert. 12, § 2. ¹² Admon. ad gent., p. 32, 33, 44, 46; lib. ii Pæd. p. 195, et lib. iii, p. 223; Strom. lib. v, p. 601. ¹³ Admon. ad gent., p. 46, lib. ii Pæd. p. 195. ¹⁴ Strom. lib. vi, p. 636. ¹⁵ Dist. 15, c. 3. Sanct. Roman. ¹⁶ Strom. lib. vi, p. 642. ¹⁷ Lib. ii Appar., dissert., 5, c. 2, § 6. ¹⁸ Coloss. ii, 8.

autem de hominum traditione loquatur Apostolus, sic Clemens edisserit ¹⁸: « Traditionem humanam canoras dicit nugas, quæ versantur in oratione. Quamobrem ille quoque scribit: Juniores, quæstiones fugite ¹⁹, sunt enim pueriles hujusmodi contentiones. » In Græco Clementis textu legimus: τὴν λογικὴν τερθρῶν λέγει. Vox autem τερθρῶν seu τερθρῶν idem Suidæ sonat ac λεπτολογία, hoc est de rebus miplimi momenti disputatio. Quæ quidem explicatio a Clementis sensu aliena non videtur. Nam ille mentem suam clarius aperiens, hanc τερθρῶν idem ac pueriles, seu novas hominum de rebus exiguis verborum contentiones esse haud obscure significat. Ab hominibus autem Christianis illas omnino vitandas et repudiandas esse asserit.

Alias porro traditiones ab apostolis Christoque Domino ad homines profluxisse dicit, quas illi deinceps suo quique ordine a maioribus suis non scripto, sed verbo acceperant. Magistros quippe suos Clemens prædicat ²⁰: « Qui veram, inquit, beatæ doctrinæ servabant traditionem, παράδοσιν, statim a Petro, et Jacobo, et Joanne, et Paulo, sanctis apostolis: ita ut filius acciperet a patre ad nos quoque, Deo volente, pervenerunt illa a maioribus data et apostolica deposituri semina. » A præceptoribus itaque suis, qui apostolorum discipuli fuerant, Clemens, non secus atque alii suæ ætatis Christiani, accepit quemadmodum filius a patre, non solum scripto, sed etiam verbo beatam doctrinæ evangelicæ traditionem.

Cur autem apostoli discipulis suis, et hi deinde aliis quædam non scripto, sed verbo tradiderint, hanc illi rationem paulo post reddidit ²¹: « Jam vero non revelavi multis ea, quæ non erant multorum, sed paucis, quibus sciebat convenire, qui et ea possent accipere, et ex iis informari. Arcana autem, sicut Deus, verbo creduntur, non scripto. » Τὰ δὲ ἀπόρρητα, καθάπερ ὁ Θεὸς, λόγῳ πιστεύεται, οὐ γράμματι.

Ubi autem alio in libro ²² ex Apostoli ad Colossenses scribentis, verbis probat non omnium esse cognitionem, ibi continenter hæc subjungit: « Jam enim erant, quæ tradebantur Hebræis, ἀρχαῖς, sine scriptis. » Ab Apostoli igitur tempore erant quædam religionis nostræ placita, quæ Hebræis aliisque Christianam fidem profitentibus sine scripto, sed viva voce tradebantur.

Præterea Clemens hæreticos, qui sacram Scripturam pro Domini dignitate et secundum piam apostolorum traditionem non interpretabantur, hoc argumento confutat ²³: Παράχρησθη γὰρ ἀποδομῆν Θεῷ, ἢ κατὰ τὴν τοῦ Κυρίου διδασκαλίαν, διὰ τῶν ἀποστόλων αὐτοῦ τῆς θεοσεβοῦς παραδόσεως συνέλθαι τε καὶ συνάσκησαι. « Depositum enim, quod Deo redditur, est convenienter Domini doctrinæ per ejus apostolorum piam traditionem intelligentia et exercitatio. » Quid autem erat illa pia apostolorum de vero Scripturæ sensu traditio, nisi vera illius expositio, quam discipulos suos vel privatis in colloquiis, vel publicis in concionibus docere consueverant?

Neque in his tantummodo Stromatum libris divinas illas traditiones commendat et tuetur, sed Eusebio teste ²⁴: « In libro quem de pascha composuit coactum se affirmat a familiaribus suis, ut traditiones, quas ab antiquioribus presbyteris acceperat, scriptis posteris mandaret. » Antiquiores autem illi presbyteri, ut ibidem Eusebius observat, apostolorum erant discipuli, qui has traditiones ab iisdem apostolis, sicut et hi a Christo acceperant.

Denique ex eodem Eusebio superius animadvertimus ²⁵ Clementem alio in libro, sicut et Origenem, testificari se ex vetustiorum presbyterorum

A traditione didicisse quo ordine scripta sunt Evangelia, et præter quatuor in omnibus Ecclesiis recepta, nullum aliud admittendum.

Traditionibus porro hujusmodi, quæ ab apostolis atque etiam a Christo Domino manaverunt, maximam reverentiam summumque honorem debere, nemo nisi insano errore plane obcecatus unquam negaverit.

163 ARTICULUS IV.

De veræ Ecclesiæ, sacrum divine traditionis depositum custodientis, notis et caracteribus.

Sacrum Christianæ illius doctrinæ, ad nos divinis cum Scripturis tum traditionibus transmissæ, depositum ab Ecclesia catholica integrum illibatumque servari extra omnem penitus controversiam positum est. At quæ sit vera illa Ecclesia, ac quomodo, quibusve notis ac caracteribus ab aliâ qualibet falsa et schismatica secerni et distinguî possit, luculenter Clemens noster explicat ²⁶: « Ecclesiam autem, inquit ille, non locum, sed electorum congregationem appello. » Illius autem, quæ vere Dei templum est, tres potissimum assignat notas, quibus ab omnibus aliis congregationibus manifestissime discernitur. Primo enim, illa est omnium antiquissima, atque omnibus hæresibus vetustior. Secundo ²⁷, illa sicut ipsemet Deus, una est, fidei scilicet, et doctrinæ in sacris Scripturis traditæ unitate, quam nullæ unquam hæreses discindere et labefactare potuerunt. Tertio, est καθολική, « catholica, » seu universalis, quæ non in quibusdam tantum terræ partibus, quemadmodum singulæ hæreses, sed per totum mundi orbem disseminata, homines secundum Dei propositum justos complectitur. Sola igitur illa vera est Ecclesia, quam Clemens hunc postea in modum describit ²⁸: « Et substantia ergo, et cogitatione, et principio, et excellentia solam esse dicimus antiquam et catholicam Ecclesiam in unitatem unius fidei, quæ est ex propriis testamentis, vel potius ex testamento, quod est unum diversis temporibus, in quibus Dei voluntate per unum Dominum congregat eos, qui sunt jam ordinati, quos prædestinavit Deus, cum eos justos futuros cognovisset ante mundi constitutionem. » Tum vero continenter illius excellentiam præstantiamque ab hac unitate commendat: « Cæterum, inquit, Ecclesiæ quoque eminentia, sicut principium constructionis, est ex unitate, omnia alia superans, et nihil habens sibi simile, vel æquale. » Veræ porro Ecclesiæ has certas ac minime dubias esse notas, ac proprios genuinosque esse illius, quibus a cæteris aliis distinguitur, characteres, eo Clemens noster efficacius probat, quo clarius ea omnia nulli penitus hæreticorum sectæ convenire ibidem ostendit. Et vero quam validis ille argumentis omnes hæreses et hæreticos ipsa vera Ecclesia recentiores esse convincat, infra a nobis demonstrabitur.

Unum itaque duntaxat hic adjiciamus, quod ipse tradidit ²⁹, nos « per ipsas Scripturas discere demonstrative quomodo lapæ sunt hæreses, et contra quomodo in sola veritate et antiqua Ecclesia sit perfectissima cognitio: » Δι' αὐτῶν τῶν Γραφῶν ἐκμανθάνειν ἀποδοκιματικῶς, ὅπως μὲν ἀπεσφαλτήσαν αὐ αἵρέσεις, ὅπως δὲ καὶ ἐν μόνῃ τῇ ἀληθείᾳ, καὶ τῇ ἀρχαίᾳ Ἑκκλησίᾳ ἡ τε ἀκριβεστάτη γνῶσις. Vides igitur quomodo Clemens repetat et inculcat præcipuam veræ Ecclesiæ notam esse illius præ cæteris omnibus sectis antiquitatem. At sedulo insuper animadvertas velim quam diserte ille asscveret ex Scripturis sacris certo et evidenter demonstrari qui sint hæreticorum errores, et in sola veritate et antiqua Ecclesia perfectissimam reperiiri cognitionem.

¹⁸ Strom. lib. I, p. 295. ¹⁹ II Tim. II, 23. ²⁰ Strom. lib. I, p. 274. ²¹ Ibid., p. 275. ²² Lib. V, p. 57. ²³ Lib. VI, p. 676. ²⁴ Lib. VI Hist., c. 13, p. 215. ²⁵ Sup. c. 4, art. 2. ²⁶ Strom. lib. VII, p. 715. ²⁷ Ibid. p. 764. ²⁸ Ibid., p. 765. ²⁹ Ibid., p. 755.

CAPUT VI.

De Deo, et Christo Domino, ac de perpetua sanctissimæ illius matris virginitate.

ARTICULUS PRIMUS.

De etymologia nominis Θεός, et de articuli ὁ ei præpositi significatione, de aliis Dei nominibus, illiusque natura, et attributis, atque de prædestinatione.

Ex sacris et incorruptis illis divinæ Scripturæ et traditionis fontibus, atque ex certa et constanti veræ Ecclesiæ doctrina hausit Clemens sincera et orthodoxa religionis nostræ dogmata, quæ hisce in Stromatum libris ab ipso tradita et explicata passim occurrunt. Singulorum autem ad examen priusquam pro more nostro veniamus, paucis exponendum est quid ille de nominis Θεός, «Deus,» etymologia prodidit: Θεός, inquit ²⁰, ὁ παρὰ τὴν θεῶν ἐστὶν καὶ τῶν, τὴν διακόσµωσιν. «Deus dicitur expositione, ordine et administratione.» At de variis huius nominis etymologiis, consule, si libet, Vossii *Etymologicon*.

Nec omni procul dubio attentione illud indignum, quod Clemens a nobis observari voluit, quoties in Scriptura nomini Θεός articulus ὁ præponitur, toties omnipotentem Deum significari. Hæreticorum enim, humanam generationem damnantium, errorem his cum impugnat Geneseos verbis ²¹: «Cognovit Adam uxorem..... Suscitavit enim mihi Deus aliud semen pro Abel ²²;» ibidem subiungit: «Non enim Deum absolute dixit, qui articuli præmissione, nempe ὁ Θεός dicens, significavit eum, qui est omnipotens.» Ex hac siquidem posita a Clemente regula omnino evincitur persuasum ipsi fuisse Filium Dei in sacris Scripturis Deum omnipotentem tolles appellari, quoties articulo ὁ præmisso, Θεός nuncupatur. Sed quia de Christi divinitate postea disseremus, id obiter adnotasse sufficiat.

Cæterum Clemens neque hoc nomine «Deus,» neque alio quolibet, neque ullis verbis infinitam et spirituales supremi, ut aiunt, entis naturam proprie exprimi posse non solum Platonis testimonio, sed triplici etiam ratione demonstrat ²³. Quamobrem «si aliquando, ait ille, eum nomine, non proprie vocantes, aut unum, aut bonum, aut mentem, aut ipsum id quod est, αὐτὸ τὸ ὄν, aut patrem, aut Deum, aut creatorem, aut dominum, non id dicimus, tanquam nomen ejus proferentes, sed propter ejus potestatem pulchris utimur nominibus; ut in aliis non aberrans, his inniti possit cogitatio. Non enim unumquodque ex his Deum significat, sed omnia simul omnipotentis indicant potentiam.» Docet tamen præcipuum et mysticum Dei nomen fuisse Jehova, quatuor, sicut et Θεός, constans litteris ²⁴: «Quinetiam mysticum, inquit, illud nomen tetragrammatum, quod iis solis imponebatur, qui poterant ingredi adytum; dicitur autem Jehova, quod exponitur qui est, et qui est futurus. Quinetiam apud Græcos nomen Θεός litterarum continet quaternonem.» De nominis autem Jehova explicatione quod Clemens ibidem scribit, id ex Isaiæ et libro Apocalypsis desumptum videtur ²⁵. Qui vero de hoc aliisque Dei nominibus scire plura voluerit, adeat Hieronymum ²⁶, qui apud Hebræos decem Dei nomina fuisse testatur.

A Adeat et Dionysii *De divinis nominibus* librum, 164 Drusii lib. *De tetragrammato*, Joannis Buxtorfii *Lexicon*, nec non et theologos in 11 part. D. Thomæ, quæst. 13. Estium, et alios in lib. 1 *Sentent.*, dist. 48 et 22, Kirker. et Martianæi nostri comment. *De decem Dei nomin.*, tom. II, nov. edit. Oper. Hieronym.

Proprium itaque Dei nomen cum nullum homines excogitare possint, nihil sane mirum, si eum cognitu et explicatu difficilem esse his Clemens probet Platonis verbis: «Patrem effectorem universi et invenire difficile et cum inveneris, ut apud omnes eloquaris, nequit fieri; verbis enim minime explicari potest.» Eadem quoque a Theodoro ²⁷ descripta sunt. Sed in Platonis *Timæo* ²⁸, unde procul dubio uterque Clemens et Theodoretus ea excerptis, paulo aliter, sicut et apud Cyrillum Alexandrinum exhibentur ²⁹.

Verum tametsi Clemens ad Deum perfecte cognoscendum humani ingenii aciem, nisi ipsiusmet Dei ope et auxilio adjuvetur, obtusiorum esse dixerit ³⁰; ille ipse nihilominus docet nullum hominem, si sanæ sit mentis, fuisse cognitionis Dei unius et omnipotentis plane expertem. Quinimo ostendit a Xenocrate et Democrito non penitus obscure significari in animantibus etiam ratione carentibus quamdam esse Dei notitiam. Si quis igitur homo Deum ignoraverit, hoc ipsi vitio vertendum, nec a culpa eum excusari posse haud dubitanter pronuntiat. Et vero sicut Christus in Novo Testamento omnes sic vocavit, «et nulli possint excusare prætextum ignorantie; ita in tempore data quidem est lex et prophetæ barbaris, philosophia autem Græcis,» quorum ministerium Deum creatorem agnoscere poterunt ³¹.

Hanc porro Dei cognitionem in Græcis philosophis valde imperfectam fuisse probat Clemens ³². Et primo quidem, quia illi, ut citatus ab eo dixit Empedocles, parum noverunt de toto; atque ex magno sacræ Scripturæ igne quamdam tantum de Dei notitiam scintillam elicerunt. Secundo autem ³³, quia eorum tempore Christus, nondum homo factus, summas Dei perfectiones hominibus, quoad fieri potuit, non patefecerat.

Porro autem cum infinite perfecta sit Dei natura, et supra omnem humanæ mentis captum et intelligentiam, hinc, inquit Clemens ³⁴, fit, ut homo «non quod Deus est, sed quod non est» possit cognoscere. Novit itaque eum spiritualis esse substantiæ; quandoquidem «figura et motus, vel status, vel sedes, vel locus, vel dextera, vel sinistra de Patre universorum ne sunt quidem cogitanda ³⁵.» Ipse siquidem est «prima causa, supra locum, et tempus, et nomen, et intelligentiam ³⁶.» Quapropter Moyses illum «sub aspectum non cadere: et circumscribi non posse significavit.» Contra Stoicos igitur Clemens jure merito concludit ³⁷: «Non est Deus humana forma præditus, ut audiat, neque ei sensibus opus est, ut placeat Stoicis.» Si quæ igitur membra, si qua ira, vel minæ ipsi in Scripturis tribuantur, hæc Clemens allegorice explicanda esse asseverat ³⁸. Nihil ergo mirum, si nullas in Deo di-

²⁰ Strom. lib. II, p. 357. ²¹ Strom. lib. III, p. 460. ²² Gen. IV, 25. ²³ Strom. I, v, p. 579, 583, 585, 587. ²⁴ Ibid. p. 562. ²⁵ Isai. XLII, 4; XLIV, 6; Apocal. I, 8. ²⁶ Epist. ad Marcellam.

²⁷ De Græc. affect. curat., serm. 2, p. 493, et sc. m. 4, p. 534. ²⁸ Plato, t. III, p. 28. ²⁹ Cyr. I, II contr. Jul., p. 30. ³⁰ Strom., I, I, p. 355; I, v, p. 612, 613; I, VI, p. 697; I, v, p. 590. ³¹ Strom. I, II, p. 370; I, VI, p. 637 et 669; I, v, p. 613. ³² I, VI, p. 688. ³³ I, I, p. 553. ³⁴ I, v, p. 582. ³⁵ Ibid. p. 584. ³⁶ I, VII, p. 720. ³⁷ I, v, p. 580, 582; I, VI, p. 680; I, II, p. 392 et 395; I, VI, p. 682; I, IV, p. 477.

cat esse animi perturbationes, neque eandem atque in hominibus continentiam, sed misericordiam tamen propriam, et ipsi soli sapientiam convenire.

Supremi autem Dei non solum incorporea, ut ait Clemens⁴⁰, est natura: sed ille quoque et expertus principii, ἀναρχος, perfectum, et omni ex parte absolutum universorum principium, principii efficiens, et quatenus quidem est essentia, οὐσία, est principium loci efficientis; quatenus autem est bonum, moralis; quatenus autem rursus est mens, ratiocinantis loci, et judicantis. Neque enim, ut alibi idem auctor noster loquitur⁴¹, « hujus quod est esse dominum, et bonum principium accepit Deus, qui est semper id quod est. » Hinc ille contra paganorum hæreticorumque hominum errores sæpius ostendit Deum unum esse, et omnium creatorem: eum « ubique adesse, non autem certis ac definitis locis conclusum, illum omnia scire et audire, et nec vocem solum, sed etiam cogitationem⁴². »

Illius autem omnipotentiam, atque omnium quoque curam et providentiam non solum invictis Clemens noster argumentis demonstrat⁴³; sed paganis quoque Hebræorum consuetudine edoctis eam cognitam fuisse asserit. Quid vero, quod hac Dei providentia « sublata, » videtur, inquit ille⁴⁴, « fabula Servatoris æconomia? » Μῦθος ἡ περὶ τὸν Σωτῆρα οὐκονομία φαίνεται.

Æterna porro est Dei, sicut justitia, ita et beneficentia; quippe « qui non cessabit unquam benefacere. » Neque sibi Clemens sinit obijci Deum, mundo condito, ab omni, uti scriptum est, quiescere opere⁴⁵. Ἀγαθὸς γὰρ ὢν, εἰ παύσεται ποτε ἀγαθοεργῶν, καὶ τοῦ Θεοῦ εἶναι παύσεται ὅπερ οὐδὲ εἰπεῖν θέμις. « Nam cum sit bonus, si cessarit unquam benefacere, Deus quoque esse cessabit; quod nefas est dicere⁴⁶. »

Clemens adhuc docet⁴⁷ esse unam tantum Ecclesiam catholicam, quæ « per unum Dominum congregat eos, qui jam sunt ordinati, quos prædestinavit Deus, cum eos justos futuros cognovisset ante mundi constitutionem⁴⁸. » Δὲ ἐνδὸς τοῦ Κυρίου συνάγουσαν τοὺς ἡδὴ κατατεταγμένους οὐδὲ προώρισεν ὁ Θεὸς δικαίους ἐσόμενους πρὸ καταβολῆς κόσμου ἁγνοῶντας. Divinam beatorum hominum prædestinationem, quam theologi gratiæ in præsentem et in futuro gloriæ præparationem definiunt, ex prævisis a Deo illorum meritis fieri ibi Clemens noster palam asseverare nonnullis videbitur. Sed cum ille divinæ gratiæ ad bona opera agenda, ut infra videbimus, necessitatem manifestissime stabilit et propugnet; quid vetat quominus de ea prædestinatione loqui dicatur, qua Deus homines non ex suis meritis, sed divinæ suæ gratiæ auxilio justos futuros ad æternam cœlestis gloriæ felicitatem gratuito prædestinat? At a vero forsitan propius ille aberit, qui Clementem de eorum quidem, quos Deus justos futuros cognovit, prædestinatione loqui, sed de ejusdem cognitionis, et sive ante, sive post prævisa merita prædestinationis modo penitus tacuisse opinabitur. Quænam porro ex his verior sit Clementini sensus explicatio, aliorum nulli parti addiciorum, solique veritati litanium hominum judicio statuendum relinquimus.

ARTICULUS II.

De suprema Christi divinitate.

Christi Domini et Filii Dei supremam divinitatem a Clemente nostro in superioribus illius libris evidentissime assertam vidimus. Jam vero quomodo illa in his *Stromatum* commentariis non minori perspicuitate et evidenter ab ipso propugnetur, considerandum a nobis est. Græcos itaque philoso-

phos primum Clemens corripit⁴⁹, qui « fabulosum esse existimant per hominem Filium Dei loqui, et Deum habere filium, et enim esse passum; quo fit ut sua opinionis anticipatio eis persuadeat, ut non credant. » Quid, obsecro te, Græcis illis philosophis 165 « fabulosum » videbatur? Nunquid falsum et incredibile putabant Filium Dei adoptivum, ac merum hominem « per hominem loqui? » Nunquid « fabulosum » existimabant « Deum habere filium » adoptivum, qui vere passus mortuusque fuerit? Minime gentium. Ipsi ergo absurdum penitus et commentitium videbatur, quod Clemens cæterique Christiani prædicabant, Dei esse Filium, qui ejusdem omnino, cujus ille, naturæ, et unus idemque ac ille Deus, postea homo factus, passus tandem sit, et crucis supplicio vitam finiret.

Quid ergo mirum, si Clemens noster eum verum Dei Filium esse dixerit, qui υπερβάλλει πᾶσαν ἀνθρώπινην φύσιν, « humanam omnem naturam superat..... ἦν γὰρ τὸ φῶς τὸ ἀληθινόν. » Erat enim lux vera..... οὐ μόνος Πατὴρ ὁ Θεός, cujus solus Pater est Deus. » Neque multo post: « Cum autem, inquit⁵⁰, dixerit « Fidelis Deus, cuiusnam pronuntianti par sit credere significat, iis autem declaratur Verbum eius: et is fuerit Deus fidelis⁵¹: » ἀποφαίνεται δὲ ὁ Λόγος αὐτοῦ καὶ αὐτὸς ἂν εἴη πιστός ὁ Θεός. Ibi certe auctor noster supremam Christi divinitatem aperte declarat. Superius enim a nobis observatum est⁵² ipsum docuisse quoties articulus ὁ ante nomen Θεός ponitur, toties verum et summum Deum significari.

Eandem profecto ob causam cum Platonem diis credendum esse dicentem induxisset, ipse multo potiori jure contendit veris Dei prophetis, ac potissimum Christo fidem habendam, « cum sit, inquit⁵³, verus Dei Filius, » Ὦν δὲνα γνήσιον. Nulla enim creatura nullusque dumtaxat homo dici verus Dei Filius, γνήσιος Υἱός, potest; sed is solus, qui cum Deo Patre unus ejusdemque substantiæ et naturæ sit.

Hujus porro veri Filii Dei, Christi Domini, omnipotentem dicit esse voluntatem, qua in hominum corda introspeciens, occultiores eorum cogitationes cognoscit et intuetur: « Justis, inquit⁵⁴, appropinquat Dominus, et nihil eum latet ex nostris cogitationibus, et quas facimus animo distractionibus. Dominum Jesum dico, qui omnipotenti sua voluntate corda nostra intuetur. » Audi, quæso, Græca illius verba: Τὸν Κύριον Ἰησοῦν λέγω· τὸν τῷ παντοκρατορικῷ θελήματι ἐπισκοποῦν τῆς καρδίας ἡμῶν. Quis autem, amano te, sua omnipotenti voluntate corda nostra perscrutatur, nisi solus verusque Deus?

Sed age, et videamus quomodo eandem illius et voluntatis et potestatis omnipotentiam, ac supremam divinitatem rursus astruat et vindicet⁵⁵: « Ὁ γὰρ τοῦ Πατρὸς τῶν ὅλων Λόγος, οὐχ οὗτός ἐστιν ὁ προφορικὸς, σοφία δὲ καὶ χρηστότης φανερωπάτη τοῦ Θεοῦ, δύναμις τε αὐτοῦ παγκρατής, καὶ τῷ ὄντι θεία· οὐδὲ τοῖς μὴ ὁμολογοῦσι ἀκατανόητος, θελήμα παντοκρατορικόν. » Verbum enim Patris universorum non est hoc, quod profertur, sed sapientia et bonitas Dei manifestissima; et rursus omnipotens potestas, et vere divina, quæ non est ejusmodi, ut intelligentia comprehendendi non possit vel ab iis, qui non confitentur, voluntas quæ omnia continet sua omnipotentia. » Nunquid clarius unquam explicari potest summa Verbi divinitas, divinaque ejus natura et substantia? Dicitur enim Λόγος οὐ προφορικὸς, Verbum Patris, non quidem externum, prolatum et transiens, sicut hominis verbum: ac proinde ἐνδιάθετος interioris, et, ut theologi loquuntur, internum et immanens. Deinde dicitur esse sa-

⁴⁰ Strom. l. iv, p. 559. ⁴¹ l. v, p. 615. ⁴² Strom. l. vii, p. 719, 720. ⁴³ l. v, p. 612, 547; l. vii, p. 702. ⁴⁴ l. ii, p. 296; l. v, p. 615. ⁴⁵ Genes. ii, 2. ⁴⁶ Strom. l. vi, p. 684 ⁴⁷ ibid. p. 669. ⁴⁸ l. vii, p. 765. ⁴⁹ Strom. l. i, p. 315. ⁵⁰ l. ii, p. 367 et 368. ⁵¹ Ibid. p. 571. ⁵² art. super. ⁵³ l. v, p. 589. ⁵⁴ l. iv, p. 517. ⁵⁵ l. v, p. 547.

pietia et bonitas Dei manifestissima, omnipotens potestas, vere divina, ac voluntas quæ omnipotentia sua omnia continet. Postremo de divino Verbo, cuius persona a Patre distincta sit, ibi a Clemente sermonem fieri inde liquet, quod ad eum cognoscendum « Patris ad ipsum attractione » opus esse paulo post ille asseveret ⁶⁶.

Visne et id tibi aliis non minus perspicuis et evidentibus auctoris nostri verbis adhuc probari? Non longe quaerenda sunt. Quibusdam siquidem interjectis, ait a Platone declarari veritatem esse ideam. « Idea autem, inquit Clemens ⁶⁶, est intelligentia, quam barbari, (seu christiani) Λόγον Θεού, dixerunt. » Tum deinde addidit : Προελθὼν δὲ ὁ Λόγος, δημιουργίας αὐτοῦ ἐπεῖτα καὶ αὐτὸν γεννᾷ, ὅταν ὁ Λόγος σὰρξ γένηται, ἵνα καὶ θεωθῇ. « Verbum autem, quod progreditur, opificii causa est et creationis. Deinde etiam seipsum generat, quando Verbum caro factum fuerit, ut etiam cadat sub aspectum. » Nescio sane utrum post assertam in œcumenica synodo Nicenâ Christi divinitatem aliquis eam clarius evidentiusque docuerit et explicarit. His tamen adde, si velis, a Clemente pluribus probari argumentis ⁶⁷ Salvatore nostrum esse ipsum Dei Filium. At ea, quibus id demonstrat, rationum momenta illum verum summumque Deum esse convincunt.

Longioris profecto operæ foret omnia et singula Clementis nostri de summa Christi divinitate testimonia proferre, vel etiam percurrere. Missa itaque facinus ea, quibus ille apertissime declarat ⁶⁸ Filium Dei esse faciem Patris, et paternæ proprietatis indicem, faciem Dei Jacob, et characterem gloriæ Patris ⁶⁹, qui vult « gnosticum » esse sicut Patrem cœlestem, τοῦτέστιν αὐτόν, hoc est seipsum ⁷⁰. Deinde ipsum esse « Verbum, » qui tantquam sol, « undequaque » effusus, vel minima respicit ex iis, quæ in vita geruntur. Quod quidem Clemens, uti in superiori articulo vidimus, docuit ⁷¹ proprium, vel, ut theologi scholastici loqui amant, essentiale veri et summi Dei esse attributum.

His itaque aliisque prætermisissis, quomodo Clemens Filium Dei ante omnes creaturas existisse, illumque verum et æternum Deum fuisse pronuntiaverit ⁷², paulo attentius perpendamus. Alicubi enim diserite tradit illum esse δημιουργόν, « Deum opificem; » alibi autem ⁷³ in eo et per ipsum facta esse omnia, ac per eum « in lucem, et ad generationem accessisse omnem creaturam. » Nunquid et alia adhuc desideras? Audi, quæso, auctorem nostrum rursus loquentem : « Quoniam, inquit ⁷⁴, unum est ingenitum, nempe Deus omnipotens, unum est etiam prægenitum, per quod omnia facta sunt, et sine ipso factum est nihil. Unus est enim revera Deus, qui fecit principium universorum, significans primogenitum Filium, ut scribit Petrus, præclare intelligens illud : *In principio fecit Deus cælum et terram* ⁷⁵. » Ante omnes igitur creaturas, atque adeo extra earum ordinem, supremus ille, ac verus Deus, Filius Dei exstabat.

Nescii quidem non sumus Patrem a Clemente nostro et in his Stromatum libris et in *Paedagogo* universorum creatorem appellari ⁷⁶. At cum Filius, vel quia cum Patre omnia creavit, vel quia creando paternam voluntatem adimplebat, idem quoque ab ipso Clemente creator dicatur; inde liquet quam constanter ille crediderit Filium, quemadmodum Patrem, ante omnes creaturas existisse.

Neque sane nobis objicias Filium Dei a Clemente ante omnes quidem dici creaturas, sed non ab æterno suam accepisse a Patre substantiam. Nam

A expressis ¹⁶⁶ verbis Clemens eum vocat Filium, principium tempore et principio carens, et eorum, quæ sunt, primitias : *Θὺν ἀρχον καὶ ἀρχὸν ἀρχὴν τε, καὶ ἀπαρχὴν τῶν ὄντων τὸν Υἱόν.* « Tempore et principio carentem, et eorum, quæ sunt, primitias Filium ⁷⁷. »

Quamobrem illum alibi dicit esse infinitum, atque ex illius perfectionibus componi circulum, in quo nullus sit finis, nec principium, nullaque distantia, neque dimensio. « Filius, inquit Clemens ⁷⁸, est sapientia, et scientia, et veritas, et quæcumque cum his ullam habent cognationem. Quinetiam habet, καὶ ἀποδείξιν, καὶ διέξοδον, et demonstrationem et explicationem. Omnes autem spiritus potestates, δυνάμεις πνεύματος, cum simul una res facie fuerint, ad idem conferunt, nempe ad Filium. Est autem infinitus unaquaque suarum potestatum notione. Quanquam non sit vere unum, ut unum; neque multa, ut partes, Filius, sed ut omnia unum, unde etiam omnia. Est enim idem circulus omnium potestatum, quæ in unum circumvolvuntur, et uniuntur. Et ideo Verbum dictum est alpha et omega, cuius solius finis sit principium, et rursus desinit in id, quod est desuper principium, nusquam distantiam accipiens et dimensionem. » Intellegis sane quam aperte ibi Clemens definiat Filium Dei esse sicuti circulum infinitum, principio et fine carentem, quique proinde sit ejusdem cum Patre æternitatis et naturæ? Illum enim in seipso, et in unaquaque perfectionum suarum infinitum ita prædicat, ut nullum unquam tempus possit assignari, in quo non existerit. Quod autem Clemens ait, καὶ ὅτι ὡς γίνεταί ἀτεχνῶς ἐν, ὡς ἐν, οὐδὲ πολλά ὡς μέρη ὁ Υἱός, ἀλλ' ὡς πάντα ἐν, ἔθεν καὶ πάντα. « Quanquam non sit vere unum, ut unum, neque multa, ut partes, Filius, sed ut omnia unum, unde etiam omnia; » etiam si id omnino clarum apertumque non sit; his tamen verbis significare videtur omnes infinitasque Fili perfectiones, stricte etiam loquendo esse quid unum notione, ἐννοία; illasque a seipsis, non sicut creati alienius compositi, partes a se invicem esse divisas, sed reipsa, et in se esse unum, « unde » sunt « omnia. » Quantumvis porro hæc obscura et difficilia quibusdam videri possint, nobis certe sufficit a Clemente ibi manifestissime definiri Filium Dei esse suismet perfectionibus infinitum, principio et fine carentem et ab ipso esse omnia. Quid enim ad infinitum et ante omnia, hoc est ante et supra omnes creaturas existentem, seu æternam illius naturam, ac proinde summam et supremam ejus divinitatem asserendam efficacius evidentiusque desiderari potest?

B Verum contra insurgit doctissimus vir Petavius ⁷⁹, nobisque objicit ut disertissimis auctorem nostrum dixisse verbis Filium, minime vero Patrem, posse demonstrari. Ergo, inquit Petavius, putavit Clemens Filium esse Patre suo inferiore. Sed si recta sit hæc Petavii argumentatio, profecto Clemens eodem ipso in loco, ubi infinitas Fili perfectiones et æternam, uti vidimus, eandemque illius cum Patre naturam tam perspicue assernit, sibi ipsi absurde contradixisse dicendus est. Absit autem ut eruditissimo auctori nostro hæc insulsissima contradictionis nota inuratur. Et certe Petavius falsam ex vero antecedente elicit conclusionem. Quid enim impedit quominus Filius Dei qui solus, non vero Pater, homo factus est, ipse quoque solus, non autem Pater, sub humanam demonstrationem cadat? Quid vero, si Clemens ibi tantum cum evangelistis dixerit ⁸⁰, Patrem non seipso, sed per Filium, demonstrari? Nunquid idcirco Filium, quem æternum, immensum et infinitum ibidem prædicat, Patre ut-

⁶⁶ p. 548. ⁶⁷ p. 553. ⁶⁸ l. vi, p. 674. ⁶⁹ Ibid. p. 562. ⁷⁰ l. vii, p. 753. ⁷¹ Ibid. p. 748. ⁷² Ibid. p. 711. ⁷³ l. iv, p. 500. ⁷⁴ l. vi, p. 644, 686, 687. ⁷⁵ l. vi, p. 644. ⁷⁶ Gen. i, 1. ⁷⁷ lib. vi, p. 510; l. i *Paed.*, c. 8, p. 418 et seq. ⁷⁸ l. vii, p. 700. ⁷⁹ l. iv, p. 537. ⁸⁰ t. II *Theol. dogm.*, c. 4, p. 16. ⁸¹ *Matth.* xi, 27; *Joan.* i, 8.

feriorem, nec naturæ divinæ participem credidit? A Neminem sane, si hæc attente perpendat, illud unquam dicturum putamus.

Age porro, et adhuc ostendamus quomodo alio ille in libro eandem Christi divinitatem non minus perspicue stabilitat disertè confirmet. De illius quippe natura hunc scribit in modum⁸¹: « Hæc est maxima excellentia, quæ omnia ordinat ex voluntate Patris, et optime gubernat universum, indefessa et inexhausta potestate cuncta operans, propterea quod agit, arcanas et abditas respiciens notiones. Nunquam enim a sua excedit specula Dei Filius; ut qui non dividatur, non dissecetur, non transeat de loco in locum; sit autem semper ubique, et contineatur nusquam, tota mens, tota lux paterna, totus oculus, qui omnia videt, omnia audit, scit omnia, potestate scrutatur potestates. Ei subiecta est universa militia angelorum et deorum, Verbo, inquam, paterno, quod sanctam suscepit dispensationem, propter eum qui subiecit. » Hæc profecto de suprema Christi et Verbi divinitate Clementis verba adeo clara et dilucida sunt, ut is in scirpo nodum et tenebras in meridiano sole, clarius lucente, querere videatur, qui contra vel minimum mutare audeat.

Petavius⁸² itaque fatetur ibi Clementem honorifice de Filio Dei loqui. Et recte quidem. Quis enim unquam post Ariana tempora de illo honorificentius locutus est? At, inquit idem Petavius, hæc Platonici et Ariani dogmatis indolem sapiunt, quæ Clemens prænitit⁸³: « Perfectissima autem, et sanctissima, et maxime principalis, et quæ maxime imperat, et est maxime regia, et longe beneficentissima est natura Filii, ἡ τοῦ φύσις, quæ est soli omnipotenti propinquissima, ἡ τῷ μόνῳ παντοκράτορι προσεγεσσύνη. » Sed plumbum sane est illud Petavii, atque etiam aliorum telum, vanaque et futilis argumentatio. Enimvero Clemens non proximam tantummodo, sed eandem omnino cum Patre naturam Filii esse asseverat. Et certe nonne eandem ille cum Patre dicit esse naturam Filii, qui ab ipso vocatur οὐ μερίζομενος, οὐ ἀποτεμνόμενος, οὐ μεταβαλὼν ἐκ τόπου εἰς τόπον, πάντῃ δὲ ὡν πάντοτε, καὶ μηδὲν περιεχόμενος; « qui non dividitur, non dissecatur, non transit de loco in locum, sit semper ubique, et nusquam continetur? » Quis, obsecro, ubique et immensus est? Quis nullo continetur loco, nisi ille qui plane eandem cum Deo Patre naturam habeat? Quis « tota mens, ὁλος νοῦς, tota lux paterna, ὁλος φῶς πατρὶον, totus oculus, ὁλος ὀφθαλμός, qui omnia videt, omnia audit, et scit omnia; » nisi ille, qui omnino ejusdem sit cum Patre et scientiæ et naturæ? Quis denique « omnia gubernat et ordinat? » Quis « indefessa et inexhausta potestate cuncta operatur; » uisi cui eadem penitus, ac Patri æterno, omnipotentia et natura est? Clemens igitur proximam et propinquissimam, hoc est conjunctissimam ideo dicit esse Filii naturam, quia una eademque est. Et certe vox προσεγεσσύνη, qua Clemens utitur, nihil aliud ibi sonat quam « maxime conjuncta et adhaerens. » Quo quidem vocabulo ille significat Filium, cum a Patre suo originem, divinitatemque suam naturam acceperit ipsi idcirco esse proximum, vel, ut antiqui Patres loquuntur⁸⁴, subordinatum, ita tamen ut unus ejusdemque cum ipso sit naturæ, 167 unusque et idem, sicuti tot ejusdem auctoris nostri testimonii sole meridiano clarius probatum est, cum eo sit Deus.

Ad hæc vero, cur, quæso, ante synodi Nicænæ tempora « Filii Dei natura » a Clemente nostro non potuit catholico sensu « soli omnipotenti propinquissima » appellari; quandoquidem postea ab in-

victissimo ejusdem synodi defensore Basilio ulla absque hæsitante idem Dei Filius dicitur, τῷ δευτέρῳ τοῦ Πατρὸς, « ordine a Patre secundus, quia ab illo est, » καὶ ἀξιώματι, et dignitate, ὅτι ἀρχὴ καὶ αἰτία τοῦ εἶναι αὐτοῦ ὁ Πατὴρ, « quoniam origo et causa Pater ipsi est⁸⁵. » Quid vero, quod ille, sicut et alii post Nicænæ synodum Patres, laud dubitanter scribit Patrem dici Filio majorem, quia illius æτιος καὶ ἀρχῇ, causa et principium est? Nunquid ergo minis catholico sensu Filius a Clemente dictus est omnipotenti propinquissimus, quam ab aliis secundus a Patre, et Patre minor, sive quo Pater major est?

Non amplius itaque Petavius nobis obijcere debeat, quæ paulo post Clemens subiunxit⁸⁶: ὁ δὲ ὅς ἐτέρου κληθεῖται ποτ' ἂν πάντων Κύριος, καὶ μάλιστα ἐξυπηρετῶν τῷ τοῦ ἀγαθοῦ, καὶ παντοκράτορος ὁζλήματι Πατρὸς. « Neque ab alio prohibitus unquam fuerit, qui est omnium Dominus, et maxime boni et omnipotentis Patris voluntati serviens. » Ex iis enim quæ ibi Clemens disputat, facile intelligitur eo verbo ἐξυπηρετῶν, nihil aliud sibi voluisse quam voluntatem Patris a Filio perfectissime impleri. Ibi quippe apertissime docet a procuranda hominum salute Filium non posse unquam ab ullo prohiberi; quippe qui « omnium sit Dominus. » Quod quidem semel et iterum hoc ipso in loco repetit. Præterea vero Clemens ibidem subiecit⁸⁷: « Ignoratio Deum non tangit, qui ante mundi constitutionem fuit Patris consiliarius; hæc erat enim sapientia, qua Deus delectabatur omnipotens. Dei enim virtus est Filius, utpote ante omnia, quæ sunt genita, Verbum Patris maxime principale et ejus sapientia. » Filium Dei, eodem penitus modo ac Patrem non Deum duntaxat appellat, sed illius etiam consiliarium, potestatem, verbum et sapientiam, qui ante mundi constitutionem, hoc est ante omne tempus et ab æterno unus erat cum illo Deus.

Quapropter sicubi ille nomine ὁσείας τῆς πρωτοχρίστου a Clemente nuncupatur⁸⁸, cave ne credideris illam vocari creaturam. Norunt enim omnes, qui primoribus labris antiquorum Ecclesiæ Patrum documenta et scripta attigerunt, verbum χρίσταιν ab eis pro creare et generare indiscriminatum adhiberi. Huc accedit, quod ipsemet Clemens alibi: « Salomon, inquit⁸⁹, ante cælum, et terram, et omnia quæ sunt, τῷ παντοκράτορι γεγονέναι τὴν σοφίαν λέγει, omnipotenti dicit genitam fuisse sapientiam, » tametsi in sacro textu legatur ἔκτισε. Eandem igitur utriusque vocis significationem esse Clemens arbitratus est.

Nemo ergo contra tam claram et apertam Clementis nostri de vera Filii divinitate sententiam nobis opponat illius Hypotyposeon libros, in quibus Photio, atque etiam, si velis, Rufino teste, « Filium quoque in creatis numerat. » Nam hos libros ab impio quodam hæretico et impudentissimo nebulone fæde corruptos, atque nefarios, quos Clemens genuinis suis in operibus funditus evertit, erroribus repletos fuisse nullus est qui nesciat. Ipsemet enim Photius ibidem adjecit⁹⁰: « Alia id genus sexcenta blasphemia voce nugatur, sive ipse, sive quis alius, ejus personam indutus; plane ut octo ipsos libros hisce blasphemiarum portentis, de iisdem identidem disserendo, ac sparsim, atque confuse, veluti stupore percussus, Scripturas producendo repleverit. » Nulla igitur his corruptissimis libris fides habenda, quæ e contrario negari certe nequit, neque iis omnibus, quæ ex veris ejusdem Clementis operibus de asserta Christi divinitate collegimus, neque illi etiam scriptori, qui teste Eusebio, Clementem laud dubie nostrum, in eorum retulit numerum, qui pro

⁸¹ Strom. l. vii, p. 792. ⁸² t. II Theol. dogm. c. 4, p. 16. ⁸³ loc. cit. ⁸⁴ v. Bull. § 4, Defens. fid. Nic. ⁸⁵ Basil., l. iii advers. Eunom., init. t. II, p. 79; ibid. l. i, p. 55. ⁸⁶ ibid., p. 705. ⁸⁷ ibid. ⁸⁸ l. v, p. 591. ⁸⁹ l. vi, p. 685; Prov. vii, 22. ⁹⁰ Phot., ibid. cod. 109; Rufin. de adul. l. Orig., apud Orig. t. i, p. 494.

orthodoxi hujus dogmatis defensione ante supremum Victoris papæ pontificatum scripserunt. « Justinum, inquit ille¹¹, intelligo, et Miltiadem, et Tatianum, et Clementem, aliosque quamplurimos, in quorum omnium libris Christi divinitas astruitur. »

Unum ergo restat a nobis observandum, Clementi visum esse orthodoxam de sanctissima Trinitate doctrinam tam certo et perspicue in sacris Scripturis declarari, ut eam pagani auctoribus, qui plura ex illis hauserunt, non omnino incognitam fuisse existimaverit. De Platone etenim hæc ille scribit¹²: Deum « omnium causam cum appellat, secundum autem circa secunda, et tertium circa tertia, non aliter intelligo quam sanctam significari Trinitatem: οὐκ ἄλλως ἔγωγε ἔξαχούω, ἢ τὴν ἁγίαν Τριάδα μνησέσθαι. Post concilium quoque Nicænum Cyrillus Alexandrinus ex eodem, et alio, quem Clemens post Justinum martyrem hic retulit¹³, Platonis loco similiter probat, non plane incompertum fuisse hunc philosophorum coryphæo sanctissimæ Trinitatis mysterium: « Tametsi, inquit, secundum, et tertium nominat Deum, haud recte: sed suis, ut reor, ipse repugnans sententiis. Postquam enim eos unum dixit, in tres rursus dividit, et seorsim singulos, nisi quod Patrem ait opificis Deum oportere nominari. » Cyrillus itaque¹⁴, haud secus ac Clemens noster, persuasum plane habuit Platonem sanctissimæ Trinitatis, quamvis obscurius nec omnino recte, re tamen vera fecisse mentionem. At inde haud incerto conficitur eandem penitus fuisse Clementis atque Cyrilli de sanctissima Trinitate sententiam. Eodem quippe Platonis testimonio¹⁵, quod etiamnum fuit et apud Eusebium¹⁶, et in Platonis operibus legere est, atque usus, simili modo ex eo argumentatur. His denique, si lubet, adiungamus a Clemente rursus observari similem, hoc est obscurum Patris et Filii sermonem a poetis Orpheo, Homero, et scenico philosopho Euripide fieri¹⁷. Sed hæc obscuritatis reprehensio, quid aliud, amabo te, nisi sanam omnino, et eandem Clementis ac Patrum Nicænorum de Trinitatis mysterio doctrinam fuisse demonstrat? Quam constanter porro in hoc præcipuo Christianæ religionis dogmate propugnando ille perseveraverit, his sane omnibus, quæ a nobis ex his *Stromatum* et aliis ejus libris adducta sunt, tam clare et invictè probatur, ut qui illud negare, vel in dubium vocare ausus fuerit, is meridianum soli lumen adimere velle videatur.

168 ARTICULUS III.

Singularis et nova recentioris cujusdam Sociniani contra Christi divinitatem opinio refellitur.

Postquam hæc a nobis contra veteres novosque Arianorum et Socinianorum errores ita disputata ac stabilita sunt, venit in manus nostras furtivus quidem nescio cujus Sociniani hominis libellus, quo ille ex Platonis λόγῳ factam fuisse a secundi Ecclesiæ sæculi Patribus secundam sanctissimæ Trinitatis personam intolerabili prorsus audacia asseverat. Sed quis os impurissimum et incredibile plane scriptoris illius impudentiam ferat, qui cum negare non possit summam Christi divinitatem a Clemente nostro palam et aperte prædicari ac defendi, stulte omnino et insulse garrit illum ex primis Ecclesiæ Patribus esse unum, qui ex Platonis schola in sacratiora Christianæ Ecclesiæ adyta hoc novum dogma invexit. Fingit enim vir ille audacissimus primo post Christi ortum sæculo Christianos omnes, qui gentilis philosophiæ nuntium plane remiserant, Christi negasse divinitatem; secundo autem sæculo ineunte Justinum martyrem, ac postea Clementem nostrum, Platonis imbutos

A doctrina, eam Christianis documentis accommodasse, atque ex Dei λόγῳ, Verbo, sapientia, aliisque, quæ Plato divina attributa dicebat, distinctas a Deo Patre, sed ejusdem naturæ personas constituisse.

Sed quis stupendum illud atque omnibus hactenus inauditum paradoxum in hominis alicujus mentem venisse, illudque ab ipso tam insolenter in lucem proferri, et doceri non obstupescat? Missum enim vero facimus hoc commentum plane penitusque rejici, et impugnari ab ejusdem, cujus scriptor ise neotericus fautor est, sectæ hominibus, qui Justinum martyrem, et Clementem nostrum in suas contra Christi divinitatem partes trahere conati sunt. Ex solita siquidem errantium hominum contradictione adversus insulsißimum opinionis monstrum, quod seipso corruiat necesse est, pugnandum esse non arbitramur.

Illius itaque falsitatem ex iis evidentissime probamus, quibus doctissimæ Ecclesiæ Patres, primo et secundo ejusdem Ecclesiæ sæculo, atque ipsummet etiam Clementem nostrum supremam Christi divinitatem, agnovisse constanterque vindicasse in hac aliisque superioribus nostris dissertationibus abunde demonstratum est.

Deinde vero ridiculum plane vigilantis hominis somnium est a Justino martyre, aut quolibet alio, cum Platonica philosophia in Christianam Ecclesiam introductum fuisse hoc de eadem Christi divinitate documentum. Quod quidem ut planum omnibus et manifestum fiat, prius sedulo observandum est extra nascentis et adolescentis Ecclesiæ limina philosophiam gentilem, uti Sociniani quoque illa scriptor fatetur nosque infra ostendemus, procul fuisse amandatum. Postea vero Clemens, alique eruditissimi homines quod in ea aliisque philosophorum placitis verum erat, quodque ab Hebræis ethnici philosophi hauserant, a Christianis admittendum esse variis rationum momentis convicerunt. Sed tum illi, quemadmodum etiam infra dicetur et diligenter animadverti debet, plures eosque acerrimos experti sunt adversarios, qui, cum id præfracte negarent, non sine longo temporis lapsu, aliquid ex paganorum philosophia a nostris susceptum est. Ex his itaque ita observatis evidenter colligitur falsum omnino esse Clementis, multoque minus Justinii martyris ætate, qua hujusce altercationis æstus major erat, novum de Christi divinitate dogma ex Platonis Academia in Christianorum Ecclesiam potuisse transmitti. In eum enimvero, qui id tentare ausus fuisset, omnes certe Christiani, ac præsertim gentilis philosophiæ inimici illico involassent, nec impune tulissent ab illo funditus everti præcipuum fidei nostræ fundamentum. Qua ergo fronte Clemens noster in suis omnibus scriptis, præcipue vero in his *Stromatum* libris, ubi tantopere vera ethnice philosophiæ documenta a Christianis recipienda esse probat, divinitatem Christi, uti vidimus, passim asseruit et vindicavit? Cur adversariorum suorum insidias et malevolentiam minime deprecatus, eas amolari non conatur, imo vero de iis nequidem cogitat? Cur hoc dogma, non secus ac alia, quibus nemo unquam refragatus est, tam aperte et confidenter proponit ac propugnat? Nonne id manifestissimo nobis indicio est hanc communem semper fuisse omnium Christianorum opinionem et sententiam?

Quid vero, quod ille non minus planum facit Platoni, utpote Hebræorum scientia instructo, non bene compertum fuisse sanctissimæ Trinitatis mysterium, atque in eo exponendo a veritate non parum descivisse? Quid etiam, quod idem Clemens nihil ex his, quæ ille philosophorum facile princeps de Dei λόγῳ, Verbo, et sapientia dixerat, sed

¹¹ Euseb., l. v Hist., c. 28, p. 196. ¹² lib. v Strom., p. 598. ¹³ Justin., Exhort. ad Græc., p. 21.

¹⁴ l. vii cont. Julian., p. 272. ¹⁵ Plato, t. III, epist. 8, ad Erast., etc., et epist. 2 ad Dionys.; Euseb., l. i Præpar. ev., c. 16, 17 et 18. ¹⁷ Strom. l. v, p. 581, 604.

alia, sicut diximus, illius de divina Trinitate testimonio in medium adduxit?

Sed agendum, quia, quæso, tandem ratione Clemens, alique ejusdem ætatis scriptores ex duobus tantummodo Dei attributis, minime vero ex aliis distinctas a Patre, sed ejusdem naturæ personas fecisse dicuntur? Nulla certe ratio, neque ab hoc Sociniano scriptore, neque ab ullo alio unquam afferri poterit. Sed pudet tædētque in absurdissima opinione, ex putido hæretici hominis cerebro nata, diutius refellenda commorari.

ARTICULUS IV.

De Christi in mundum venturi prænuntiis et oraculis, ac præsertim de septuaginta Danielis hebdomadibus.

Cur Filius Dei, verus æternusque Deus, humanam carnem statuto quodam tempore induere hominque fieri voluerit, hanc Clemens contra Cassianum affert rationem⁶⁶: ut nostrum primique hominum parentis peccatum, inobedientia perversaque voluntate admissum, deleat aboleretque. Porro autem illum Christi ad homines adventum, sive, ut theologi loquuntur, incarnationem ab ipso mundi exordio variis divinisque prophetarum oraculis fuisse prænuntiatam, sic auctor noster luculenter tradidit: « Venientis, inquit⁶⁷, ad homines Domini, qui nos erat docturus, innumerabiles fuere significatores, annuntiatores, præparatores, præcursores ab alto ex mundi constitutione, per opera, per verba præsignificantes, prædicentes esse venturum, et quomodo, et quando, et quænam essent futura signa. Eminus certe lex præmeditatur et prophetia. Deinde præcursor (videlicet Joannes Baptista) ostendit præsentem, postquam prædicatores docentes **169** adventus virtutem significant. » Quæ autem fuerint hæ prædictiones, et quomodo suum sortitæ sint effectum, a nobis demonstrari nihil penitus necesse est. Hoc enim argumentum non modo ab omnibus fere scholasticis theologis, sed ab aliis etiam doctissimis scriptoribus cum recentioribus tum antiquis, atque in primis Eusebio et Huetio⁶⁸, integris maximisque de illo editis voluminibus, fusissime et eruditissime pertractatum esse nullus profecto est, qui vel nesciat, vel eorum libros facile adire non possit.

Nefas tamen putavimus ea silentio prætermittere, quæ auctor noster ad explicandum celeberrimum Danielis de futuris usque ad Christum hominem factum hebdomadibus oraculum scripto tradidit. Tria itaque, quæ ad propositum nostrum maxime pertinent, sunt accurate enucleanda: primo, quæ vera sit Clementis nostri de hoc vaticinio sententia, genuinaque, de qua nonnulli inter se digladiantur, illius interpretatio: secundo, quid in illa jure vel injuria arguatur; ac tertio tandem, quæ sint aliorum de eadem prædictione opiniones.

Ante omnia vero, cum integrum Danielis textum Clemens noster descripserit, a nobis accurate ob oculos cuique subjiciendum est quo et quam diverso ab aliis modo hunc ille exhibeat: « Septuaginta, inquit⁶⁹, hebdomades abbreviatæ super populum, et super civitatem sanctam tuam, ut consumatur peccatum, et obsignet peccata, et deleat iniquitates⁷⁰, τὰς ἀδικίας (Euseb. ἀνομίας), et ut expiet (Euseb. et Polygl. addunt ἀδικίας, iniquitates, seu injustitias), et ut agat justitiam sempiternam, et obsignet visionem, et prophetam, προφήτην (Euseb. προφητείαν, prophetiam), et ut ungat Sanctum sanctorum: et cognosces ἀποκριθῆναι (Euseb. et Polygl. ἀποκριθῆναι, respondeatur), et ædificetur Jerusalem. Usque ad Christum ducem hebdomades septem et sexaginta dux, et convertetur, et ædificabitur platea et murus καὶ τείχος (varie lectiones et Polygl. addunt

περὶ), et inanientur, κενωθήσονται (Polygl. ἐκκενωθήσονται) tempora. et post sexaginta duas hebdomadas exterminabitur chrisma, et iudicium non erit, οὐκ ἔσται (Poly. et Euseb. οὐκ ἔστιν, non est) in ea, et civitatem et sanctum destruet cum duce veniente; et excidentur inundatione, et usque ad finem belli abbreviati, συντεταγμένον (L. συντεταγμένον) interfectionibus, et confirmabit testamentum multum, πολλὴν (Euseb. et Polygl. πολλοὺς, multis) hebdomade una, et in dimidio (ante ἡμίσει adde τῷ) hebdomadis tolletur sacrificium meum (Euseb. δεest μου), et libamen, et in templo abominatio desolationum (Euseb. et Polygl. addunt ἔσται), et usque ad consummationem temporis consummatio dabitur in desolationem. »

Hucusque sacer editorum Bibliorum textus, nihilque in illo neque apud Eusebium amplius habetur. Pergit tamen Clemens, et continenter subnectit hæc sacri textus verba: Καὶ ἡμῖς τῆς ἑβδομάδος καταπαύσει θυμίαμα θυσίας, καὶ περὶ τοῦ ἀφανισμοῦ, ἕως συντελείας, καὶ σπουδῆς τάξιν ἀφανισμοῦ. « Et dimidium hebdomadis cessare faciet thymiama sacrificii, et expansio destructionis, usque ad consummationem et instar destructionis libaminis. » Sed in Anglicanis polyglottis inter variantes lectiones animadvertitur ante hæc verba, « testamentum multis hebdomade una; » vel ut notat Nobilius, post hæc duo verba, « sacrificium meum, » isthæc, quæ paulo aliter in editione Aldina et in Vaticanæ margine representatur, scripta olim fuisse: Καὶ ἡμῖς τῆς ἑβδομάδος καταπαύσει θυσιαστήριον καὶ θυσίας, καὶ περὶ τοῦ ἀφανισμοῦ, καὶ ἕως συντελείας, καὶ σπουδῆς τάξιν ἐπὶ ἀφανισμῷ. Nobilius autem observat pro καὶ περὶ τοῦ aliter haberi ἕως περὶ τοῦ. « Et dimidium hebdomadis cessare faciet altare, et sacrificia et alæ (al. usque ad alam) a desolatione, usque ad consummationem et festinationem ponet in desolationem. » Denique Tertullianus⁷¹, ubi Danielis textum descripsit, illa posteriora verba omisit, hæcque habet a nostris diversa: « Usque ad Christum ducem hebdomadas septem et dimidiam, et sexaginta duas et dimidiam, et convertet, » etc.

His ita observatis, jam examinandum est quomodo illud Danielis oraculum Clemens interprete- tur: « Quod itaque in septem hebdomadibus, inquit⁷², ædificatum sit templum, hoc clarum est. In Esdra enim scriptum est: Et sic fuit Christus rex, dux Judæorum, cum impletæ essent septem hebdomades in Jerusalem, et in sexaginta duabus hebdomadibus quievit universa Judæa, et fuit absque bellis, et Dominus noster Christus, Sanctus sanctorum, cum venisset, et visionem impleset, et prophetam, in carne nactus est Patris sui spiritu. In his sexaginta duabus hebdomadibus, quemadmodum dixit propheta, et in una hebdomade Dominus: dimidium hebdomadis tenuit Nero regnans, et in sancta civitate Jerusalem statuit abominationem, et in dimidio hebdomadis, et ipse sublatus est, et Otho, et Galba, et Vitellius. Vespasianus autem et imperium obtinuit, et Jerusalem diruit, et sanctum desolatum reddidit. »

Postea vero pluribus paginis interjectis: « Præterea, inquit⁷³, illa quoque sunt referenda ad chronologiam, dies, inquam, quos significat Daniel a desolatione Jerusalem, Vespasiani anni septem menses septem. Duo etiam anni adjunguntur Otho- nis, et Galbæ, et Vitellii, septemdecim mensibus, octo diebus: et sic sunt anni tres, menses sex, quod est dimidium hebdomadis, quemadmodum dixit Daniel propheta. Dixit enim his mille trecentos dies fuisse, ex quo stetit abominatio a Nerone in civitatem sanctam usque ad ejus eversionem.

⁶⁶ Strom. l. iii, p. 486. ⁶⁷ Strom. l. vi, p. 697. ⁶⁸ De demonst. evang. ⁶⁹ Strom. l. i, p. 330. Dan. ix. 24 et seq. ⁷⁰ Demonst. evang. l. viii, p. 381. ⁷¹ L. adv. Judæos, c. 8. ⁷² Lib. i Strom., p. 530. ⁷³ ibid. p. 340.

Sic enim ostendit dictum, quod subjicitur: *Quousque stabit visio, sacrificium sublatum, peccatum desolationis, quod datum est: et potestas et sanctum concubabitur. Et dixit ei: Usque ad vesperam dies bis mille trecenti, et tollitur sanctum*⁴. Hi ergo bis mille trecenti dies sunt anni sex, menses quatuor, quorum dimidium tenuit Nero, imperium obtinens, et fuit dimidium hebdomadis; dimidium autem Vespasianus cum Othone, Galba et Vitellio. Et ideo dicit Daniel: *Beatus qui pervenerit ad dies mille trecentos triginta quinque*⁵. Ad eos enim usque dies fuit bellum, post hæc autem cessavit. Ostenditur autem hic quoque numerus ex subjecto capite, quod sic habet: Et a tempore immutationis peregrinitatis, et quo data fuerit⁶ abominatio desolationis dies mille ducenti nonaginta. Beatus qui sustinuerit et pervenerit ad dies mille trecentos triginta quinque.

Hæc est Clementis nostri de Danielis oraculo, et assignatis ab eo hebdomadibus sententia. Quæ quidem ut facilius intelligatur, animadvertendum primo est hæc Danielis hebdomadas juxta Clementis mentem neque dierum esse, neque decenniorum, **170** neque jubileorum, seu quinquaginta annorum, neque sæculorum, sive annorum centum, uti nonnullis perperam visum est: sed ut ipse aperte declarat, annorum; ita ut unaquæque hebdomas septem constet annis. Enimvero ille, uti vidimus, expressis dixit verbis annos tres et menses sex esse hebdomadis dimidium. De annis porro solaribus eum loqui eo facile colligitur, quod ad Romanorum imperatorum annos, qui solares procul dubio erant, illos accomodat. Ex ipsius itaque et aliorum certiore opinione septuaginta hebdomades annos quadringentos nonaginta faciunt. Quibus profecto cum duas alias dimidias hebdomades, sicut et Tertullianus, sed paulo aliter, uti dictum est, a Daniele adjectas esse putaverit; inde liquido patet persuasum ipsi fuisse his Danielis hebdomadibus annorum quadringentorum nonaginta septem summam constitui. Hucusque autem Clementis de his hebdomadibus sententia et explicatio vera doctioribus videtur, et opinioni anteponenda aliorum, qui usque ad prænotatam a Daniele abominationem desolationis, et Christi ortum, aut brevius, aut longius, quam par est, temporis spatium assignant.

Secundo igitur notandum est præcipuam ac pene totam in explicandis Danielis hebdomadibus difficultatem in earum initio et fine statuendo esse positam. Utrum autem hæc a Clemente nostro recte circumscribantur, aut quid in eis circumscribendis peccasse et a vero aberrasse dicatur, jam investigandum est.

Primus ergo in medium prodeat Hieronymus⁷, et quid in ea Clementis sententia falsi arguant, attendamus: «Clemens, inquit, vir eruditissimus, presbyter Alexandrinæ Ecclesiæ, parvipendens annorum numerum, a Cyro rege Persarum usque ad Vespasianum et Titum imperatores Romanos, septuaginta annorum hebdomadas dicit esse completas, id est annos quadringentos nonaginta, additis in ipso numero duobus millibus trecentis diebus, de quibus supra diximus: Persarumque et Macedonum, et Cesarum tempora in his hebdomadibus enumerare conatur; cum juxta diligentissimam supputationem a primo anno Cyri, regis Persarum atque Medorum, in quo imperavit et Darius, usque ad Vespasianum et eversionem templi, supputentur anni sexcenti triginta.» Clementem igitur magis erroris, nimirum ducentorum quadraginta annorum anachronismi Hieronymus accusat, reumque agit. Alii quoque ejusdem fere aberrationis Clementem arguunt, eo ducti argumento, quia a primo Cyri anno, qui primus Olympiadis quinquagesimæ

A quintæ fuit usque ad Jerosolymitanum excidium quod Olympiade ducentesima duodecima contigit, Olympiades centum quinquaginta octo, atque adeo anni sexcenti viginti octo numerentur.

Verum Petavius⁸ putat veram Clementis mentem et opinionem neque his satis fuisse perspectam, neque ipsimet Hieronymo, qui non animadvertit septuagesimam hebdomadem solitariam, et ab aliis sejunctam a Clemente distrahi. Fatetur quidem Clementem perobscure loqui, hunc tamen genuinum verumque arbitratur esse illius sensum. Hebdomadarum, inquit Petavius, initium ille a primo Persici imperii anno, Cyri autem secundo, sumpsit, putatque septem primas hebdomades secundo absolvi Darii anno. Neque porro censuit septuaginta hebdomadas sibi conjunctas esse et continuatas, sed earum tres partes a se invicem temporibus disjunctas. Primum siquidem intervallum annorum quadraginta novem a primordiis Cyri perducit usque ad Darii secundum. Dehinc vero duas supra sexaginta hebdomadas, id est annos quadringentos triginta quatuor subjungit. Opinatus est autem ad aliquem Christum desinere, et utramque illam hebdomadam partem, et hoc temporis intervallum: ita ut primo quidem intervallo, seu elapsis septem hebdomadibus, Jerosolymæ exstiterit ἡγομένης Christus. Quo quidem nomine Petavius existimat Judaici populi, postquam sua illi libertas restituta est, principem ac ducem esse intelligendum. Deinde vero aliud hebdomadarum sexaginta duarum intervallum a Clemente clauditur vel Christi ortu, vel ejus baptismi; neutrum enim ille satis aperte designavit. Denique ultimæ seu septuagesimæ hebdomadis, ab aliis sejunctæ, dimidiam partem imperio consignat Neronis, quo regnante abominatio desolationis in templo posita est. Alteram vero dimidiam partem occupavere Otho, Galba, Vitellius, ac Vespasianus primordia ad ultimam usque Jerosolymorum tam civitatis quam templi vastationem.

C Addit adhuc Petavius septuaginta Jeremieæ annos juxta Clementis nostri mentem et sententiam a primo inchoari Olympiadis quadragessimæ octavæ anno, qui undecimus Joachimi et Nabuchodonosoris septimus est, et ad Darii secundum perducit.

Atque hanc doctissimus Petavius arbitratur esse veram Clementis opinionem. Nam alioqui, inquit, sibi ipsi nimis aperte Clemens contradiceret, usque qui persuasum habeat, Persis imperantibus, annos ducentos triginta quinque, et inde ad Cleopatram mortem annos trecentos quatuor, atque ita a Cyro ad Actiacam victoriam quingentos triginta novem annos fluxisse. Verumtamen in Clementis opinione plura falsa et absurda esse haud dubitanter Petavius asseverat.

Au autem ille auctoris nostri mentem melius quam alii exploratam habuerit, in dubium haud immerito vocari potest. Primum enim de interjecto a Clemente intra septuaginta hebdomadas aliquo temporis intervallo nullum quidem in hoc libro vestigium apparet. At, inquit Petavius, nisi illud interponatur, Clemens inhumanis anachronismi condemnandus est. Sed ad scriptorem errore liberandum fas non est ea illi ascribere, de quibus et nullum habet verbum, et ne cogitasse quidem videtur.

Alia porro illius excusandi et percipiendæ illius mentis ratio iniri forsitan potest. Non enim ita clarum et apertum est, quicquid dicat Petavius, unde Clemens septuaginta hebdomadarum initium cepit. Et certe quantum ille chronologiam regum Persarum exhibeat, eamque a Cyro ordiatur, et Zorobabelem ut templum Jerosolymitanum instauraret, anno secundo Darii Hystaspis filii missum dixerit; non inde tamen sequitur Clementem asseverasse septuaginta hebdomadas a primo Cyri anno sum-

⁴ Dan. viii, 13, 14. ⁵ Dan. xii, 12. ⁶ ibid. 10, 12.

⁷ Comment. in c. ix Dan., p. 1151. ⁸ l. xii

De doctr. temp. c. 30.

cepisse principium. At, inquit Petavius, ab eo Cyri anno usque ad Darium Clementis quadraginta novem annos computat. Eo igitur numero septem, ut ille ait, ab Esdra computatæ hebdomades comprehenduntur. Verum hæc conclusio Petavii est, non vero Clementis, qui nullibi dixit has hebdomades his Cyri, ejusque successoris Cambysis annis contineri. Quid autem, quod Clementis illam regum Persarum chronologiam non ideo retulit, ut cum ea septem 171 primas componeret Danielis hebdomades, sed ut Hebræos sacrosque scriptores cæteris antiquiores esse demonstraret?

Fatemur quidem finem harum hebdomadarum, cum Romanorum imperatorum annis ab illo haud indiligenter comparatarum, ad Vespasiani usque tempora, ac Jerosolymorum cum urbis, tum templi excidium produci. At quo diligentius hanc instituit comparationem, eo clarius patet ipsi in mentem non venisse, ut illarum exordium cum Persici regni primordiis contenderet. Ad hæc vero, legis ad restaurandum Jerosolymorum templum a Cyro datæ, qua quidem ii, qui inde Danielis hebdomades incluari censent, unico opinionis suæ fundamento innituntur, nullam plane Clementis mentionem fecit. Verum econtrario ille disertè narrat quomodo Zorobabel, templi Jerosolymitani restituendi causa, secundo Darii anno missus fuerit. Incertum igitur est utrum ille ab hoc tantum temporis puncto Danielis hebdomadas initium sumpsisse putaverit.

Quidquid vero de hac tam obscura, ut ait Petavius, Clementis opinione dicatur, negari sane non potest eam eo majoribus implicari difficultatibus, quo ille longius quam par est earum, ut diximus, hebdomadarum tempus protraxisse haud immerito arguatur. Quamobrem si quis in ejus opinione, quam tamen nonnulli postea propugnaverunt, sit error, is sane in allatum ab ipso ex quodam apocrypho Esdræ libro testimonium refundendus est.

Cæterum is lapsus Clementi nostro ideo facilius condonabitur, quia plures sunt et veterum et recentiorum de his Danielis septuaginta hebdomadibus, ac præsertim de illarum exordio et fine opiniones. Tam varias quippe et diversas in sententias illi abiierunt, ut tot eorum sensus, quot capita esse videantur. Illas porro singulatim recensere a nostro instituto tam alienum est, quam id operosius a Petavio, Baillio, aliisque, sed in primis a synopsis criticorum auctore facilitatum.

Quænam autem ex iis sententiis, quæ a soluta captivitate Babylonica initium harumque hebdomadarum ducunt, celeberrime fuerint, si scire aveas, tres aut quatuor præcipuas tibi representabimus. Itaque prima, de qua hactenus disputavimus, et quæ Clementi nostro non uno eodemque sensu ascribitur, illorum est, qui Danielis hebdomadas primo aut secundo Cyri anno primordium habuisse, et Jerosolymorum urbis et templi ruina terminari autumant. Altera hebdomadarum initium statuit Artaxerxis Longimani anno septimo, et earum in Christi morte finem. Tertia eas asserit anno secundo Darii aut Hystaspis, aut Nothi incepisse, ac Neronis desiisse anno duodecimo, quo bellum Romanos inter et Judæos ita gerebatur, ut tribus postea annis, sexque elapsis mensibus Jerusalem diruta soloque æquata fuerit. Quarta illarum consignat principium anno vigesimo Artaxerxis Longimani, et finem anno post Christi mortem quadagesimo, vel, ut aliis placet, intra ultimæ hebdomadis spatium, quo Christus crucis supplicio vitam finivit.

Quæ autem sint harum aliarumque opinionum firmamenta, et quid in illis sit validum aut imbecil-

lum, certum vel incertum, discas ex Hieronymo, qui Africani, Eusebii, Hippolyti, Apollinaris, Clementis nostri et Tertulliani sententias retulit, atque ex recentioribus, Scaligero, Petavio, Huetio, Baillio, et aliis cum theologis, tum sacræ Scripturæ interpretibus, atque etiam historicis et chronologis.

ARTICULUS V.

De Christi Domini ortus et baptismi anno et die.

De anno et die quo Christus, juxta illam Danielis prædictionem aliorumque prophetarum oracula, natus et mortuus est, quæ Clementis noster statuerit eo accuratius examinanda sunt, quo ea ab Heraveto minus intellecta, aliis forsitan difficiliora videri possunt. At de natali Christi anno hæc ille scribit: «Natus est Dominus noster vigesimo octavo anno, cum primum inasserunt censum descriptionemve fieri tempore Augusti. Quod autem hoc verum sit, sic scriptum est in Evangelio secundum Lucam: Anno autem quinto decimo Tiberii Cæsaris, factum est verbum Domini super Joannem Zachariæ filium.» Et rursus in eodem: «Erat Jesus veniens ad baptismum quasi triginta annorum.» Anno igitur vigesimo octavo imperii Augusti Cæsaris Christum Dominum natum esse Clementis noster disertè pronuntiat. Quapropter ipse paulo post: «Quem dicunt, inquit, vigesimum octavum annum Augusti.»

Verum celeberrimi et antiquissimi scriptores Christum anno ejusdem imperatoris vel quadagesimo primo, vel quadagesimo secundo ortum fuisse valde asseveranter affirmant. Irenæus siquidem hæc de eo totidem verbis tradidit: «Natus est Dominus noster circa primum et quadagesimum annum Augusti imperii.» Tertullianus vero magis expresse et enucleate illum anno quadagesimo primo Augusti natum esse asseverat: «Videmus autem, ait ille, quoniam quadagesimo et primo anno imperii Augusti, quo post mortem Cleopatrz imperavit, nascitur Christus. Et supervixit idem Augustus, ex quo nascitur Christus, annis quindecim.» Eusebius tamen eundem natalem Christi diem in annum subsequentem rejicit: «Annus, inquit, jam agebatur secundus et quadagesimus imperii Augusti. A subacta autem Ægypto, et ab interitu Antonii et Cleopatrz, in qua Ptolemæorum in Ægypto dominatio desiit, octavus ac vigesimus; cum Servator noster Jesus Christus prima illa descriptione census, quæ facta est Quirinio Syriæ præsidente, secundum prophetarum de illo vaticinia, in Bethlehem Judææ natus est.» Quamobrem in ejus Chronico hic Christi natalis annus ipso quadagesimo secundo imperantis Augusti anno consignatur. Eusebio non semel Epiphanius aliique subscripserunt.

Quamobrem Hermetus, Eusebii, uti ipsi videbatur, auctoritate fretus, ratusque corruptum esse Græcum Clementis textum, pro » vigesimo octavo anno Augusti, » legendum » quadagesimo primo anno Augusti, » persuasum ita habuit, ut eundem Clementis textum ausus fuerit in sua interpretatione Latina immutare. Sed perperam. Nesciebat enim ille, aut certe animum non adverterat, quod tamen apud chronologos vulgare et tritum est, duo in primis esse Octaviani imperii initia, unum quidem ipso, vel sequenti anno, quo Julius Cæsar occisus fuit; alterum vero ab Actiæ victoria, seu post Antonii et Cleopatrz mortem, quando Augustus rerum potitus est. Ab hoc autem tantum secundo temporis puncto, Clementis et populares ejus Ægyptii, qui tunc, teste Eusebio, relicta Ptolemæorum dominatione, in Augusti potestatem erant redacti, solebant illius 172 imperii primordia computare. Et hæc

11 in Dan. c. ix. 12 Hier. in c. ix Daniel. Euseb. l. vii De demonstr. evang., c. 2. Scal. l. vi, De emend. tem. p. 526 et seq. Petav. l. xii, De doctr. temp. c. 30 et seq. Huet. Demonstr. ev. p. 435 et seq. Baillius l. i. Operis histor., quest. 18 et seq. p. 62 et seq. 13 Strom. l. i, p. 339. 14 Ibid. p. 340. 15 Iren. l. iii, adv. hæres. c. 25. 16 Tertul. l. adv. Jud., c. 8. 17 Euseb. l. i Hist., c. 5. 18 Epiph., hæres. p. 48 et 54; Alog. § 22, p. 444, et l. De ponder. et mens. § 14, p. 169.

quidem, si quid opus esset, invictissime probat jam citata a nobis Eusebii auctoritas et historia, ubi juxta illam posteriorem Ægyptiorum, ac proinde Clementis nostri sententiam, Christum vigesimo octavo Octaviani imperii anno natum esse non minus perspicue quam Clemens noster significat. Hervetus itaque non hunc Eusebii locum, tametsi omnibus satis obvium, sed quod solum laudavit, *Chronicon* ejus legisse multis sane videbitur. In suis ergo scribendis in hos *Stromatum* libros commentariis quantam ille diligentiam adhibuerit, non ex hoc solum, sed aliis quampluribus locis quilibet poterit haud difficiliter animadvertere. Sed hæc obiter.

Auctor porro noster non solum natalem Christi annum, sed illius quoque ortus, non secus ac baptismatis et mensem, et diem ex aliorum tamen potius, quam ex sua sententia sic enarrat²¹: « Sunt autem qui curiosius natalis Domini non solum annum, sed etiam diem addunt, quem dicunt vigesimum octavam Augusti in vigesimum quintum Παύλῳ. Basilidis autem sectatores ejus quoque baptismi diem celebrant, totam præcedentem noctem in lectionibus transigentes. Dicunt autem eum esse quintum decimum annum Tiberii, quintum decimum mensis Tubi; aliqui autem eum esse undecimum ejusdem mensis. Quinetiam dicunt ex iis aliqui eum natum esse vigesimo quarto aut vigesimo quinto Pharmuthi. » At Hervetus hunc in locum observavit Ægyptiorum dies et menses, quos Clemens ibi tam accurate notat, nec sibi esse cognitos, nec intelligere quinam dicatur dies vigesimus octavus (Augusti in vigesimum quintum Pachon.) Fatetur quidem ab Epiphanio horum mensium nomina recenseri, sed aliam a nostra esse Ægyptiorum eos computandi rationem; quippe qui, teste Cel., lib. xv, cap. 19, annum a Cancro incipiant. Quapropter hæc iis, quibus magis perspecta fuerint, examinanda relinquit. Verum de Ægyptiacis illis mensibus disputant non modo Beda lib. *De temp. rat.*, cap. 9, et in hunc librum Noviomagus, sed recentiores quoque chronographi Calvisius, *Isagog. chronol.*, cap. 9; Scaliger *De emendat. temp.*, p. 188; Petavius, *Rationar. tempor.*, part. II, cap. 12, et lib. vi *De doctr. temp.*, cap. 13, pag. 650, et Kirker, tom. II *Ædip. Egypt.* part. II, cap. 1 et seq., et præcipue pag. 273 et seq.

Ex his autem scriptoribus omnes facile discent, quod Hervetus ignoravit, Ægyptiacum mensem Pachon incipere die vigesima sexta Romani Aprilis; Tubi die vigesima septima Decembris, et Pharmuthi die vigesima septima Martii. Narrat itaque Clemens triplicem suo tempore fuisse, haud dubie Ægyptiorum, de Christi natali die opinionem, ac visum quibusdam fuisse eum in lucem editum die vigesima quinta Pachon, hoc est Maii nona, aliis vero die vigesima quarta, aut vigesima quinta Pharmuthi, id est decima nona aut vigesima Aprilis, aliis denique decima quinta aut undecima Tubi, hoc est duodecima aut octava ineuntis nostri Januarii.

Ab hac autem ultima sententia quidam putant non longe recedere Epiphanium, qui natalem Christi diem, ut ait Petavius, hunc in modum accuratissime describit²²: « Cum enim Januario mense natus esset octavo Idus Januarii, qui est apud Romanos Januarii dies sextus, Ægyptiis porro Tubi, Syris sive Græcis Audinæi sextus; Cypriis sive Salaminis quinti mensis dies quintus, Paphiis Julii decimus quartus, apud Arabes vero Aleom vigesimus primus, Cappadocibus Atartæ decimus tertius, Hebræis Tebeth decimus tertius, Atheniensibus Mæuacterionis sextus. » Et hæc quidem sunt Epiphaniæ verba, quibus significare potius videtur, quo mensis Januarius nomine apud illas nationes

appellaretur, quam utrum illæ eodem ac Romani die mensis Januarii natalem Christi diem celebrarent.

Quod autem idem Epiphanius Christum octavo Idus, sive sexto Januarii die natum esse addidit, in hoc certe ab Hieronymo ita vapulat: « Apud orientales populos, » Hieronymi verba sunt²³, « post collectionem frugum et torcularia, quando decimæ deferebantur in templum, October erat primus mensis, et Januarius quartus. Quintam autem diem mensis adjungit, ut significet baptismum, in quo aperti sunt Christo cæli, et Epiphanius dies hæc usque venerabilis est; non ut quidam putant natalis in carne; tunc enim absconditus est, et non apparuit. »

Cæterum Clemens noster de Christi natali de non suam, sed aliorum opiniones protulit. Hos autem quidam hæreticos fuisse opinantur. Sed quia Clemens nullum ibi nominat, imo vero quia Basilidianos ibidem, aliis omissis, nominatim appellat, id non videtur certum omnino et indubitatum.

Cum autem ipse Clemens aperte dixerit hanc non omnium, sed aliquorum tantum fuisse sententiam, inde haud incerto colligere possumus plures alios ab ea discessisse. Quo autem die Ægyptiæ hunc diem Christi natalem contigisse crediderint, illiusque celebraverint solemnitate, ita refert Cassianus²⁴: « Mos iste in regione Ægypti servatur ex institutione antiqua, ut peracto Epiphanius die, quem sacerdotes illius provincie dicunt esse diem baptismi Christi, vel nativitatis ejus secundum carnem. Unde et de utraque illa unam tantum faciunt solemnitate, non duas, sicut fit in Occidentis partibus. »

Varie igitur, uti ex dictis liquet, in una eademque regione, sive in iisdem provinciis et regnis olim fuerunt, atque etiam nunc sunt de illo ipso die opiniones. Recentiorum etenim quatuor potissimum sententiæ numerari possunt, quarum prima quorundam est, qui hunc diem assignari et definiti posse incitantur. Secunda Calvisii et Scaligeri, qui illum sub Septembris finem contigisse contendunt. Tertia Nisibeti Christum initio Aprilis ipsa mortis ipsius die et hora natum esse affirmat. Quarta denique est Baronii, Petavii, aliorumque quamplurimorum, qui hunc diem ex veteri Ecclesiæ traditione in vicesimum quintum Decembris incidisse existimant. Quibus autem harum opinionum assertores nitantur rationum firmamentis, si scire aveas, videsis Baronium in Notis ad Martyrolog. 25 Decembris, et in *Apparat. ad annal.* § 120 et seq.; Calvisium cap. 46 et 47 *Isagog. chronol.*; Scaligerum lib. vi *De emendat. temp.*, pag. 506 et seq., et lib. III *Can. isagog.*, pag. 305 et seq.; Petavium in citatum Epiphaniæ locum, et lib. II *De doctr. temp.*, cap. 1 et seq., et cap. 7; Baillium lib. II *Operis hist.*, quæst. 1, 2 et 3; Pagi in *Apparat. chron.* § 158 et seq., atque alios.

173 ARTICULUS VI.

Quot annos Christus publice concionatus sit, ac de ipsius mortis anno, mense et hora, atque de numero Græco τῆν, 318, crucis et nominis illius typo ac figura.

Clementem nostrum varias de natali Christi Domini die opiniones referentem, et audivimus, et quid contra doctiores viri dixerint, palam ac more nostro sincere et ingenue ante omnium posuimus oculos. Quid autem ipse de unico Christi post baptismum suum prædicationum ac proinde ultimo illius vitæ anno scripserit, eodem animi candore jam exponamus.

Certum quidem illud videtur, quod ab ipso alibi scriptum legimus²⁵: « Tricesimo quidem anno prædicavit Dominus. » Sed alibi postquam hæc

²¹ Strom. I. I, p. 340. ²² hæc. 51, § 24, p. 446. ²³ Jer. in cap. Ezechiel., p. 726. ²⁴ collat. 10, c. 1. ²⁵ Strom. I. VI, p. 658.

protulit Lucæ verba: « Et erat Jesus veniens ad baptisma quasi triginta annorum²⁶. » continuo subiungit²⁷: « Et quod anno solo oporteret eum prædicare, καὶ ὅτι ἐνιαυτὸν μόνον ἔδει αὐτὸν κηρύττειν, hoc quoque sic scriptum est: *Annum acceptabilem Domini prædicatum misit me*²⁸. Hoc et propheta dixit et Evangelium. Quinto decimo ergo anno Tiberii et quinto decimo Augusti, sic impletur triginta anni usque ad tempus quo passus est. » Nihil certe his verbis clarius et expressius. Verum quo clariora evidentioraque sunt, eo certe majori admiratione omnes affici debent. Ecquis vero non mirabitur quomodo quis Christianus homo, Evangeliorum lectione vel levissima imbutus, ac proinde multo magis Clemens noster, tam præclara eruditione et doctrina excultus, in sententiam iisdem Evangelistis adeo contrariam et repugnantem abire poterit?

Auctori nihilominus nostro suffragari videtur Origenes, cujus hæc sunt verba²⁹: « Iudicium autem effusæ gratiæ in labiis ejus, hoc est quod brevi tempore transacto (anno enim et aliquot mensibus docuit) universos tamen orbis doctrina et fide pietatis ejus impletus est. » Scimus quidem alio in libro³⁰ inter ejus opera edito tres annos et dimidium Christi prædicationibus hunc in modum assignari: « Debuerant hi, qui tres annos et dimidium fuisse passionis Job astruunt, tres menses et dimidium dicere; ut certe vel ex parte veritati non resisterent, et Dominicum exemplum illud consimilarent. Tribus namque annis et dimidio prædicavit Dominus a baptismi usque in passionem. Sic et ipsa historia non tres annos significat, sed breve mensium tempus. » Sed hujusce commentationis auctor cum alius omnino ab Origene sit, nulli plane mirum videbitur si a falsa ejus opinione discedat, aut eam corrigat et emendat.

Tertullianus tamen, sicut Origenes, videtur Clementis nostri sententiæ his verbis patrocinari³¹: « Post Augustum, qui supervixit post nativitatem Christi, anni quindecim efficiuntur: cui successit Tiberius Cæsar, et imperium habuit annis viginti duo, mensibus septem, dies novem. Hujus quinto decimo anno imperii passus est Christus, annos habens quasi triginta, cum pateretur. » Africanum quoque ac Lactantium Tertulliano assensus esse ideo quidam aiunt, quia uterque Christum quinto decimo Tiberii anno a Judæis interfectum perhibent³². Verum præterquam quod in Græco Africani textu legitur ἐξαυδέκατον, decimum sextum, qui in annum secundum Olymp. cccii ab illo memoratæ incidit, neuter sane quo anno Christus mortuus est, ibidem delinit.

Fac tamen illos omnes, atque etiam Gaudentium, Clementis nostri opinioni subscripsisse, nulli tamen inde eam veram esse unquam probabitur. Ex sacris siquidem Evangelis plane constat tria ut minimum a Christo Domino post baptismum paschata, atque adeo tres ut minimum annos, per quos publicis concionibus et prædicationibus operam dedit, fuisse expletos.

At rogabit forsitan aliquis cur in hunc errorem, sacræ evangelistarum historiæ adeo contrarium, tam imprudenter Clemens aut alii quidam eruditi homines impeerint. Facilis est et obvia responsio. Patet enim illum ex iis, quæ retulit, citatis a Luca Isaac verbis: « Annum acceptabilem Domini prædicatum misit me³³, » in annum sibi indixisse Christum unodontaxat post baptismum et ante mortem suam anno publicæ apud Judæos habuisse conciones.

Itaque Clementis nostri hallucinatio, tametsi excusari omnino nequeat, eo tamen a benigno lectore minui poterit, quod ille postquam Christum anno Tiberii decimo quinto cruci fuisse affixum dixisset, aliorum recenset opiniones, qui ipsius mortem in subsequentem annum rejiciendam putaverant. Præstat autem ipsam Clementis in medium adducere verba, quibus et ejusdem Christi mortis non solum annus, sed etiam dies ab illis assignatus memoratur: « Et de ejus, inquit ille³⁴, passione subtilius discentes, aliqui quidem sexto decimo anno Tiberii Cæsaris, vigesimo quinto Phanemoth, alii vero vigesimo quinto Pharmuthi, alii vero Pharmuthi vigesimo nono dicunt passum esse Dominum. » At hi menses, uti jam a nobis observatum, Egyptiaci sunt, quorum primus Phanemoth vigesimo quinto Februarii, secundus autem Pharmuthi vigesimo septimo Martii initium ducebat. Quamobrem ex his aliqui Christum vigesima prima Martii die, alii autem vigesima, aut vigesima quarta Aprilis mortuum esse existimabant. In quin porro sententiam Clemens propendat, ipsemet ibidem penitus silet. Cæterum in eo quo Christus mortuus est designando die eruditissimi nostræ et superioris ætatis scriptores non parum a seipsis dissident. Alii siquidem ex constanti, ut aiunt, per tria priora Ecclesiæ sæcula traditione die vigesima quinta Martii, alii die vigesima tertia ejusdem mensis, alii tertia Aprilis, vel etiam alio die eum a Judæis interemptum fuisse asseverant. Sed hæc de questione præter citatos a nobis superiore articulo auctores, leges Gerardii Vossii dissert. *De annis quibus natus, baptizatus et mortuus est Christus*, et Henschenii ac Papebrochii ad 25 Martii observationes.

Postremo unum restat a nobis animadvertendum, quod de mortis Christi hora Clemens alicubi³⁵, sed quasi per transennam perstrinxit: Τοῦτόν τι καὶ ἡ ἔκτη ὥρα τῆς σωτηρίου οἰκονομίας ἐμφαίνει, καθ' ἣν ἐτελειώθη ὁ ἀνθρώπος. « Tale quid ostendit etiam hora sexta salutaris œconomix, qua consummatus fuit homo. » Quid autem his verbis aliud sibi vult Clemens, nisi Christum hora sexta egisse animam, extremumque edidisse mortalis suæ vitæ spiritum?

Nos quidem non fugit quantæ in conciliandis evangelistarum de hac suprema Christi hora variis, atque uti videtur, sibi invicem oppositis sententiis et narrationibus, difficultates occurrant. At Clemens 174 ibi non obscure innuit Christum ante horam sextam cruci fuisse affixum, et ipsa hora sexta ex hac vita recessisse. Utrum autem vera sit hæc illius opinio, et inde aliqua evangelistas secum conciliandi ratio suppedietur, aliorum arbitrio iudicioque decernendum ultro relinquimus. Qui plura de hac questione scire voluerit, is varios legat Evangelii interpretes, atque Augustinum lib. iii *De consen. evang.*, cap. 15, auctorem *Commentariorum in Psalmos* apud Hieronymum, in psal. lxxvii; Sixtum Sen. lib. vi *Biblioth.*, adnot. 131; Baronium ad annum Christi 34, § 162 et seqq.; Petavium lib. xii *De doctr. tempor.*, cap. 19; Baillium lib. ii *Operis histor. et chron.*, quæst. 14.

His obiter addamus Clementem³⁶, ubi de 318 Abrahamæ vernaculis, quibus captivum fratrem suum Lot liberavit, brevier disputat, observasse Græci illius τῆν' numeri prima littera τ crucem Domini, et duobus aliis τ et η ipsius sacrum Jesu nomen significat. At id ab illo ex antiquissima, quam sæpius citat, Barnabæ epistola desumptum videtur³⁷. Illud quoque Ambrosius non semel³⁸, et Paschasius Ecclesiæ Romanæ diaconus³⁹, seu potius Faustus Re-

²⁶ Luc. iii, 23. ²⁷ Lib. i Strom. p. 540. ²⁸ Isa. lxi, 2. ²⁹ L. iv Periarch., c. 1, p. 467. ³⁰ in lib. ii Job, p. 260. ³¹ Tertul., lib. adv. Jud., c. 18. ³² Euseb., l. viii Demonstr. ev., § 2, p. 389; et Hier. in Daniel. c. ix, p. 148; Lact., l. iv, c. 10. ³³ Isa. lxi, 2. ³⁴ Strom. l. i, p. 340. ³⁵ Strom. l. vi, p. 684. ³⁶ Strom. l. vii, p. 656. ³⁷ Barnab. epist., p. 6. ³⁸ Ambros., l. i de Abraham., c. 3, p. 287; l. ii, c. 7, p. 330; Prolog. in l. i De Hd. c. 18, p. 467. ³⁹ Paschas., l. i De S. Spir., c. 1.

giensis, alique Patres dixerunt. Plura hanc in rem, si libeat, legere poteris animadversa a Cotelario in suis ad Barnabæ epistolam notis, pag. 18 et seqq.; Moynio *Var. sacr.*, pag. 780 et seqq., et quæ nos ad Ambrosii libros submotavimus.

ARTICULUS VII.

De summa Christi perfectione, et utrum Clemens illum famis, sitis, doloris, aliarumque humanarum affectionum et motuum expertem crediderit.

Quamvis Clemens, uti ante dictum est ⁴⁰, corpus Christi minime pulchrum esse docuerit, ipsum tamen eundem Christum Dominum eximiis perfectissimisque animi dotibus et virtutibus pulcherrimum fuisse perquam asseveranter affirmat ⁴¹: « Quod si quis, inquit, asserit justos, etsi sint deformes corpore, quatenus quidem sunt mores justissimi, esse pulchros, propemodum nullus sic dicens, videri possit male dicere: Et species ejus deficiebat præter omnes filios hominum, dicit prophetia. » Quamobrem ille alibi solum Christum omnibus simul virtutibus præditum et perfectum fuisse apertissime docet et prædicat: « Perficitur, inquit ⁴², et consummatur aliquis, et ut pius ac religiosus, et ut tolerans, et ut continens, et ut operarius, et ut martyr, et ut gnosticus. In omnibus autem simul perfectus, nescio an ullus sit, nisi solum is qui propter nos induit hominem. »

Ea porro eundem Christum omnium plane maxima omnigenæ virtutis perfectione ita ornatum existimavit; qua ille solus cunctarum non solum animæ perturbationum, sed corporearum etiam necessitatum expert semper et immunis fuerit. « Talis, inquit ipsemet auctor noster ⁴³, est gnosticus; ut in eum solæ cadant affectiones, quæ oriuntur ut corpus maneat, nempe fames, sitis et sigilia. Sed in Servatore quidem corpus, ut corpus, necessaria postulare ministeria, ut permaneat, fuerit ridiculum. Comedebat enim non propter corpus, quod sancta virtute continebatur; sed ne eis, qui una cum eo versabantur, in mentem veniret de eo aliter sentire, sicut certe postea quidam existimaverunt, eum apparuisse visione et phantasmate. Ipse autem, ut semel dicam, passionis erat expert, ut quem nullus subiret motus, neque voluptas, nec dolor. »

At plures Clementem nostrum, quemadmodum in mianuenda corporis Christi pulchritudine, ita in augendis ejusdem illius corporis dotibus nimium et extra veritatis cancellos egressum fuisse opinantur. Ibi enim perspicue docere videtur Christum ideo tantum comedisse, ne susceptum ab eo corpus, apparens tantummodo et adumbratum, non autem verum putaretur. Quamobrem nullas plane videtur in Christo admittere famis, sitis, doloris, tristitiæ, et alias etiam minime vitiosas affectiones. Atqui eum revera esurisse, sitivisse et doluisse, aliisque animi corporisque motibus affectum fuisse Matthæi aliorumque evangelistarum testimonio ita certum est, ut id sine errore ab ullo unquam negari possit.

Verum si mens et sententia Clementis nostri, ac ea quæ alibi de Christo scripsit, attente ac diligenter examinentur, quivis facile perspiciet tantum abesse, ut ille omnes doloris aut tristitiæ sensus, aliasque humanæ naturæ affectiones, ac si velis infirmitates, a Christo Domino remove penitus voluerit, quin potius aperte pronuntiet vere patibilem fuisse Christi carnem, utpote quæ, sicut vere mortua est, ita ante mortem, dolores et cruciatus vere passa fuerit. Præstat autem ipsummet loquentem audire ⁴⁴: « Jam vero universa quoque œconomia, quæ prædicta est a prophetis de Domino, videtur vere parabola iis qui veritatem non norunt, quando Filium

Dei, qui fecit omnia, carnem suscepisse, et in utero virginis conceptum esse, quatenus fuit genita sanis ejus caruncula, καὶ ὁ γεγέννηται τὸ αἰσθητὸν αὐτοῦ σαρξιν. Et consequenter quatenus fuit genita, passam esse, τούτῳ παρονόητα, et resurrexisse unus quidem dicit, alii vero audiunt, Judæis quidem scandalum, Græcis autem stultitiam, ut dicit Apostolus. Aperte autem Scripturæ et iis, qui aures habent, verum ostendentes, illud ipsum quod passum est caro, quam suscepit Dominus, ὁ πέποιθεν ἡ σὰρξ, ἣν ἀνέβλεψεν ὁ Κύριος, Dei virtutem et sapientiam annuntiant. »

At, inquires, nonne Clemens eam solam cur Christus comederit rationem asserit, ne ficta et adumbrata caro ab eo suscepta crederetur? Verum qui hæc nobis objectant, animum non satis adverterunt hanc rationem ibi a Clemente asserri, quia sui temporis hæreticos, qui veram Christi carnem negabant, strictim et pro more suo breviter consolati et refellit. Quamvis igitur eam solam rationem ibi attulerit, quia ad illos confutandos eam solam sufficere putabat; inde tamen alias ab illo exclusas nullus jure merito inferre potest. Et vero aliam ille ipse ibidem suggerit. Ait enim ⁴⁵ Christi corpus, « quod sancta virtute continebatur, ut corpus necessaria non postulare ministeria, ut permaneat. » Quid enim, quæso, aliud his verbis sibi vult, quam Christum fami et siti, aliisque commotionibus nulla necessitate fuisse obnoxium? quandoquidem ejus corpus « sancta virtute continebatur, » συνέχευεν συνέχευον ἀγία, hoc est divinitate, quæ ipsum ejus corpus poterat sine potu et cibo, quibus alii homines indigent, sustentare, eique præbere incrementa. Ad veram itaque, sanam et orthodoxam eorum opinionem Clemens accedit, qui censent Christum his ita usum, ut tamen non indigeret, potueritque corpus suum sine illorum adminiculo sustentare, atque omnes famis, sitis, doloris aliæque affectiones in eum non necessario ¹⁷⁵ ceciderunt, sed in libero voluntatis ejus arbitrio semper fuerint positæ. Et hæc quidem Basilii Magni ⁴⁶, ut alios taceamus, erat sententia, quam ipse his verbis exprimit: Christus « edit et bibit, non iis indigens, sed tibi normam atque modum eorum, quæ corpori et humanæ vitæ necessaria conveniunt, ostendens. Sic itaque levit, modeste querendo et lamentando, nimiumque dolorem et vehementem afflictionem omnino corrigendo. . . . Quemadmodum enim cibus, quem ipse degustavit, non est voluptatis, sed potius abstinentiæ quædam occasio, et ut paucis contenti simus, frugalitatis exemplum; sic et ejus lacrymæ non fletui nobis lex, sed honeste fletui regula quædam, secundum quam convenit honeste et cum decoro, servatis naturæ legibus, quæ tristitia sunt perferre. » Contende, obsecro, hujus Basilii Magni Clementisque nostri verba et dicta. Ille dicit Christum comedisse quidem et bibisse, sed iis non indigentem; hic vero corpus Christi necessaria illa non postulasse, ut permaneret. Basilius docet Christum comedisse et bibisse, ut in eo frugalitatem haberemus exemplum; Clemens autem, ne Christus simulatum corpus assumpsisse diceretur. Quid ergo in his Clementis magis quam in Basilii verbis reprehensione dignum? Qui plura de his scire voluerit, is theologos scolasticos adeat, in iii *Sent.*, distinct. 15, et in D. Thomam, iii part., quæst. 15, art. 5 et seqq.; Thomassinum lib. iv *Theolog. dogmat.*, cap. 11, 12, 13; et Contantinum nostrum, in præfat. ad Hilarii Opera, § 151 et seq.

⁴⁰ Dissert. super., cap. 4, alt. 3. ⁴¹ Strom. l. ii, p. 368. ⁴² l. v, p. 525. ⁴³ Strom. l. vi, p. 649. ⁴⁴ Strom. l. vi, p. 677. ⁴⁵ ibid. pag. 649. ⁴⁶ T. i, homil. de grat. agend., p. 362.

ARTICULUS VIII.

Cur Christus cælibem vitam duxerit? Ipsum esse inexplicabile sacrificium et vitæ æternæ ostium, atque solum omnium hominum magistrum; et quid de illius apud inferos prædicatione Clemens senserit.

Cur Christus cælibem in hoc mundo vitam duxerit, tres plane, quæ observatione dignæ sunt, rationes Clemens reddit: « Primum quidem, ita ille loquitur ⁴⁷, propriam sponsam habuit Ecclesiam; deinde vero nec homo erat communis, ut opus haberet etiam adiutore aliquo secundum carnem; neque erat ei necesse procreare filios, qui manet in æternum, et natus est solus Dei Filius. » Quibus sane verbis non modo suprema Christi divinitas, de qua superius disputatum est, disertissime asseritur; sed tria etiam non minimi sane ponderis auctor noster profert argumenta, quibus pulchre ostendit cur ipsemet Christus per totum mortalis vitæ suæ tempus cælebs permansere voluerit.

Docet præterea Clemens illum esse non tantum « inexplicabile, ut ipse loquitur ⁴⁸, sacrificium, quod pro nobis sanctificatur, » et ostium per quod solum omnes homines, etiam philosophi, si salvi esse velint, in cælestem patriam ingredi possunt; sed eum quoque solum esse omnium hominum magistrum et præceptorem: « Solus, inquit ⁴⁹, est magister, qui est solus altissimus casti Patris, qui erudit hominem. » Quinimo alibi addidit ⁵⁰: « Is est magister omnium quæ orta sunt, Dei consiliarius, qui præcivit omnia. Is autem ab alto, a prima mundi constitutione multifariam multisque modis et docuit et perfecit. »

Sed in hoc Clemens erroris condemnatur, quod tradiderit Christum, divinum præceptorem nostrum, his qui in inferno detinebantur, sive Judæis, sive gentilibus, annuntiassæ Evangelium, ita ut ii « qui præ cæteris egregie vixerant, et eorum quæ peccarunt ducti sunt poenitentia. . . . salvi fierent per propriam uniuscujusque cognitionem. » ⁵¹ Dixit autem Hebræis aut gentilibus; dubius enim hæsit, an solis Hebræis Evangelium a Christo fuerit annuntiatum. Quamobrem cum paganos homines, qui pie vitam egerant, ejusdem gratiæ et misericordiæ participes factos putaret, hæc idcirco adjecit ⁵²: « Sin autem Judæis solum annuntiavit Evangelium, quibus defuit ea quæ est per Christum agnitio et fides, clarum est utique quod cum apud Deum nullus sit personarum respectus, apostoli quoque, sicut hic, ita et illic annuntiarent Evangelium iis qui ex gentibus erant apti ad conversionem. »

Næque porro hanc sententiam obiter strictimque, ut sæpius alibi, proponit et perstringit; sed omnes contendit animi nervos ut eam probet, omnibusque, si fieri possit, plane persuadeat. Varia siquidem argumenta tum ex sacræ Scripturæ et Hermæ *Pastoris* auctoritate, tum ex ipsamet ratione petita congerit, quibus eam, quantum in se est, demonstrare conatur. Primum autem Scripturæ testimonium, paulo aliter quam ex Septuaginta interpretatione, ex Jobi libro desumptum est ⁵³, quo infernus, hoc est, ut putat Clemens, non locus, sed ii qui in inferno erant, vocem virtutemque Christi audivisse perhibentur. Alia vero testimonia ille deponit præsertim ex Evangelio, ubi post Christi mortem multa mortuorum hominum corpora, « ut ad meliorem, inquit, locum » transferrentur, resurrexisse legimus.

Tum deinde hanc opinionem suam alio duplici testimonio connotatur stabilire et corroborare; ac

A primo quidem Isaïæ, qui bovis et ursæ figura Judæos ac gentiles simul futuros, et Deum ab agri bestiiis benedicendum prædixit ⁵⁴. Postremo suffragium adhibet Psalmistæ, qui futuram gentiliū salutem in duobus psalmis haud obscurius designasse ipsi videtur ⁵⁵.

Aliorum porro, quæ ipse ex ratione desumit, argumentorum hoc in primis fundamentum est. Cum de solis qui pie et juste, etiamsi non perfecte, vitam egerunt, paganis loquatur, neque æquum, neque credibile censet eodem atque impios et injustos supplicio affici. « Nam quis, inquit ⁵⁶, sanæ mentis et justorum et peccatorum animas esse existimaverit in una condemnatione, injustitiæ maculam inutens Providentiæ? » Dei itaque, pergit ille, qui personarum non est acceptor, consilium, providentiam, bonitatem, omnipotentiam decebat ut gentiles, sicuti diximus, justī, non secus ac Judæi, quocumque tandem in loco essent, a Christo vel apostolis edocti et vera cognitione informati, post actam eorum quæ admiserant peccatorum poenitentiam, æterna salute donarentur.

Hæc sane fuit Clementis opinio ex Hermæ potissimum delibata *Pastore*, cuius non solum hoc in loco, sed alio etiam in libro ipsissima verba transcripsit ⁵⁷. An autem illius mentem et sensum sit assecutus, haud exiguæ sane dubitandi ratio est. Quæ enim Hermas de illa apostolorum apud inferos prædicatione scripsit, ea allegorico sensu intelligi posse alibi ostendimus ⁵⁸. Contra vero Clemens non solum illa litterali sensu accepit, verum etiam nulli parci operæ et labori, omnique argumentorum genere probare nititur Christi apostolorumque prædicatione paganos, non secus atque Judæos, qui pie in hac vita, etsi non perfecte, vixerant, adductos fuisse ad **176** poenitentiam, qua deinde æternam salutem adepti sunt.

Eidem opinioni subscripsit Jobius, cujus apud Photium hæc sunt verba ⁵⁹: « Princeps apostolorum cur iis qui in carcere erant spiritibus veniens prædicavit. . . . hoc est infideles, qui propter infidelitatem suam peccatores remanserunt, damnantur, quasi plane caro facti et divulsi a spiritu; quotquot autem etiam apud inferos, Christo, qui erat ipsa justitia, crediderunt, spirituali lætitia perfruuntur. »

Alii adhuc longius progressi sunt, quales fuere auctores libelli sive sermonis *De Paschate*, et commentariorum in Pauli Epistolas apud Ambrosium ⁶⁰, nec non apud Gregorium papam ⁶¹ Georgius presbyter, et Theodorus Ecclesiæ Constantinopolitanæ diaconus, contra quos ille sic disputat: « Sed ne dilectionem vestram in mea disputatione immorer, quid de hac hæresi Philaster in libro quem *De hæresibus* scripsit, dixerit, cognoscat, cujus hæc sunt verba: « Sunt hæretici, qui dicunt Dominum in infernum descendisse, et omnibus post mortem etiam « ibidem se nuntiassæ, ut confitentes salvarentur. » Inter hæreses quoque eamdem opinionem ita recenset Augustinus ⁶²: « Alia, inquit, descendente ad inferos Christo, credidisse incredulos, et omnes exinde existimat liberatos. » Quapropter postquam ille hanc, sicut et superiorem Cærentis, aliorumque sententiam in sua ad Evodium ⁶³ epistola egregie confutavit, « erroneamque » esse convicit, quid catholica fides præscriperit, his explicat verbis: « Quamobrem teneamus firmissime quod fides habet fundatissima auctoritate firmata. . . . In quibus etiam hoc est, quod apud inferos fuit (Christus) solutisque eorum doloribus, quibus eum erat im-

⁴⁷ Strom. l. iii, p. 446. ⁴⁸ lib. v Strom. pag. 580 et 590. ⁴⁹ l. iv, p. 539. ⁵⁰ l. vi, p. 644. ⁵¹ ibid. p. 651, et seq. ⁵² p. 638. ⁵³ Job xxviii, 22. ⁵⁴ Isai. xi, 7; xliii, 20. ⁵⁵ psal. ix, 12, 16; et xv, 11. ⁵⁶ ibid., p. 637. ⁵⁷ Strom. l. ii, p. 379. ⁵⁸ sup. l. i Appar. dissert. 4, art. 18. ⁵⁹ Phot., Bibl., cod. cccxii, pag. 628. ⁶⁰ Ambros., appen., serm. 35, p. 437, in c. v Epist. ad Rom., v. 15. ⁶¹ Gregor. Magn., l. vi, epist. 10. ⁶² Aug., l. De hæres., § 79. ⁶³ epist. 164, ad Evod.

possibile teneri, a quibus etiam recte intelligitur solvisse et liberasse quos voluit, corpus, quod in cruce reliquerat, in sepulcro positum recepisse. » Gregorius vero a nobis jam laudatus: « Nihil, ait ⁶⁴, teneatis, nisi quod vera fides per catholicam Ecclesiam docet, quia descendens ad inferos Dominus, illos solummodo ab inferni claustris eripuit, quos viventes in carne per suam gratiam in fide et bona operatione servavit. » Nec alia profecto fuit mens D. Thomæ ⁶⁵ aliorumque theologorum, atque in primis Estii ⁶⁶ in Magistrum sententiarum. Ex quibus colligas quid de quodam recentiore theologo statuendum, qui post (Œcumenium docet ⁶⁷ « Christum dici a Petro post mortem inferis illapsam, nonnullis sui notitiam et salutem impertisse, nimirum illis qui vitam suam recte composuerant, et sic affecti fuerant, ut, si tunc Christus advenisset, ad ejus fidem accipiendam essent animo parati. »

ARTICULUS IX.

De perpetua Mariæ, Christi matris, virginitate, et commentitia illius ab obstetrice inspectione.

A Christo Domino ad sanctissimam ejus Matrem ut gradum faciamus, quid de illibata illius virginitate Clemens statuerit, a nobis considerandum est. Eam autem non solum alicubi « virginem, quæ genuit, » appellat ⁶⁸, sed de illa adhuc alibi hæc scribit ⁶⁹: « Sed, ut videtur, multis in hodiernum diem Maria videtur puerpera propter ortum Filii, cum non sit puerpera. Quidam enim dicunt eam, postquam peperisset, inspectam ab obstetrice, inventam virginem. Tales autem nobis sunt Scripturæ Dominicæ. . . . Peperit, et non peperit, inquit Scriptura, ut quæ ex se, non ex conjunctione conceperit. » Quosdam Clemens procul dubio hæreticos, de quibus a nobis alibi actum est, notat et corripit, qui virginem Christiparam, sicut alias mulieres, et concepisse et peperisse perperam affirmabant. Contra igitur Clemens docet illam sine viri congressu concepisse, et virginitate integra peperisse, ac tan-

dem post partum adhuc inventam fuisse virginem. Eisdem quoque armis eademque ratione Tertullianum contra eosdem procul dubio hæreticos, quos Academicos non aliqua sine irrisione vocat, pro Maria virginitate sic dimicasse legimus ⁷⁰: « Agnoscimus conceptum et partum virginis Mariæ, de quo Academicis isti: Peperit, et non peperit, virgo, et non virgo; quasi non, et si ita dicendum esset, a nobis magis dici conveniret. Peperit enim, quæ ex sua carne; et non peperit, quæ non ex viri semine. Et virgo, quantum a viro; non virgo, quantum a partu. » Ita doctissimus ille Africanus perfectissimam Dei genitricis Mariæ ante partum virginitatem constanter tuetur ac propugnat. At si his posterioribus verbis eandem, ut quidam opinantur, Dei genitricem in partu virginem non fuisse ab eo dici pertinacius aliquis contendat, is sciat illum tam longe ab orthodoxa veritate quam a Clementis nostri mente et sententia recedere.

B Quinam autem ii fuerint, qui, ut ait auctor noster, sanctissimam illam Christi Matrem, an post partum virgo esset, ab obstetrice inspectam traderunt, si quæras, respondebimus eos haud dubie apocryphorum librorum esse scriptores. Neque enim id in sacræ Scripturæ libris, aut probatis Patrum operibus ⁷¹, sed in Jacobi proto-Evangelio fuisse, nec sine miraculo parum credibili descriptum invenire est. Res vero longe aliter ex occultis et arcanis, scriptisque Judæorum traditionibus, sed nulla penitus fide dignis a Suida narratur ⁷². De his igitur aut similibus apocryphis lucubrationibus haud dubie Clemens intelligendus est. At quantumvis ex apocryphæ, ac si velis, falsæ, fictæ et commentitiæ fuerint, ex citato tamen earum loco ⁷³ exploratum omnino habemus integram illibatamque Mariæ ante partum, in partu et post partum virginitatem ab eodem Clemente nostro probari et asserti ⁷⁴. Denique his illud addamus, quod nobis pene exciderat, Christum alio in opere a Clemente fructum virginis vocari: ὁ Χριστός, ὁ τῆς Παρθένου καρπός, « Christus virginis fructus. » At de perpetua illa Mariæ virginitate nonnulla alibi attigimus ⁷⁵.

CAPUT VII.

De gratiæ necessitate, de libero hominis arbitrio, de illius peccatis, ac de peccato originali.

ARTICULUS I.

De divinæ gratiæ ad singula quæque bona opera agenda, et ad mortem usque in eis perseverandum necessitate.

Mortis Christo Domino tot cruciatibus et tormentis a Judæis allatæ is effectus fuit, ut Dei justitiæ pro omnium hominum peccatis non solum cumulatissime satisfaceret, sed ipsis etiam gratiam, **177** auxiliumque et adjutorium, quo omnis homo, et sine quo nullus unquam boni aliquid, ad eternam salutem conducentis, agere potest, affatim impertiretur. Divinæ autem illius gratiæ summam ad bona qualibet et salutifera opera rite agenda necessitatem, quam nemo unquam sine erroris labe negavit, Clemens noster passim agnoscit et prædicat. Quapropter quam clare et constanter ipse orthodoxum illud Christianæ fidei documentum assereret, eo diligentius a nobis enucleandum est, quo-

quidam Græcæ Ecclesiæ Patres hoc frigidius propugnasse nonnullis videntur.

D Argumentum porro istud ut ea qua solemus ingenuitate et sinceritate pertractetur, primum observabimus quoniam ille modo piorum et virtutis prædicatorum hominum cogitationes in eorum animum induci docuerit. Hæc autem sunt Græca illius verba ⁷⁶: Ἄλλα καὶ αἱ τῶν ἐναρτέων ἀνθρώπων ἐπίνοιαι κατὰ ἐπίνοιαν θείου γίνονται, διατιθεμένης τῆς ψυχῆς, καὶ διαδιδόμενου τοῦ θείου θελήματος εἰς τὰς ἀνθρωπίνους ψυχάς, τῶν ἐν μέρει θείου λειτουργῶν συλλαμβανόμενων εἰς τὰς τοιαύτας διακονίας. « Quinetiam eorum cogitationes, qui sunt virtute præditi, per divinam sunt inspirationem, cum anima aliquo modo afficitur, et divina voluntas in humanas animas transmittitur, dum qui sunt singulares Dei administri, ad talia opera ferunt ministeria. » Cum piorum hominum cogitationes et « divina inspiratione, » et Dei administro-

⁶⁴ lib. vi, § 14. ⁶⁵ D. Thom., iii p., q. 52, art. 6 et 7. ⁶⁶ Estius in iii Sent., § 4. ⁶⁷ De incarn., l. xiii, c. 18. ⁶⁸ Strom. l. iv, p. 469. ⁶⁹ l. vii, p. 756. ⁷⁰ Tertul., l. De carn. Christi, c. 23. ⁷¹ In orthodoxo grap., p. 8. ⁷² Suidas ad vocem ἱεροσύνη. ⁷³ Pæd. l. ii, c. 6, p. 102. ⁷⁴ Conf. Ambros., Expos. Luc., l. ii, § 57; l. De instit. virg., et in epist. 42 et 63. ⁷⁵ l. ii Appar., dissert. 6, c. 7, § 5. ⁷⁶ l. vi, p. 695.

rum ope et ministerio haberi atque suscipi tam a parte auctor noster profiteatur, nonne de utraque tam externa quam interiore Dei gratia ibi satis clare sortitus est?

Nonne ad ipsam quoque interiorē gratiam et salutem Christi auxilium ea planius adhuc spectare videntur, quibus diserte significat nos, nisi nobis infusa « a mala conversatione, » hoc est peccatis nostris caligo ignorantiae salutari Mediatoris adiutorio depellatur, non posse neque nosmetipsos, neque Filium Dei, neque ejus Patrem, recte, atque ut oportet, cognoscere. Scribit enim⁷⁷ nos a dialectica manu duci « ad veram sapientiam, quae quidem est divina potestas, quae ea quae sunt, ut quae sunt, cognoscit, habens id quod est perfectum, libera ab omni perturbatione, non sine Servatore, οὐκ ἄνευ τοῦ σωτήρος, qui a nostrae animae videndi potestate, a mala conversatione infusam caliginosam ignorantem divino Verbo amovit, et reddidit id quod est optimum ac praestantissimum, ut recte cognoscamus hominem Deumque. Is est, qui revera ostendit quomodo nos ipsos cognoscere oporteat, qui universorum Patrem cui vult revelat, et facit ut intelligat, quomodo fieri potest, ut humana natura comprehendat. « Nemo enim novit Filium, nisi Pater, neque Patrem, nisi Filius, et cui Filius revelaverit. » Sine Servatore igitur, id est sine divina Servatoris nostri gratia, si Clemens existimavit a nobis non posse neque peccato infusam ignorantiae caliginem removeri, neque nosmetipsos, neque Deum Patrem, neque Filium, quomodo oportet cognosci, quis non videt his ejus verbis summam divinae gratiae ad amovendam ignorantem, nosque, ac Deum recte, et sicuti oportet, cognoscendos necessitatem plane penitusque astrui et stabiliri?

At non ibi tantum, sed alio in loco eandem ad Deum rite cognoscendum gratiae necessitatem ipsemet Clemens ratione demonstrat, additque⁷⁸: « Sive ergo Pater ipse ad se trahit quemlibet, qui pure vixerit et processerit ad notionem beatæ naturæ et in quam non cadit interitus; sive liberum quod est in nobis arbitrium veniens ad boni cognitionem, septa transili, ut diciunt in gymnasiis; non tamen absque eximia gratia, πλὴν οὐ χάριτος ἄνευ, τῆς ἐξαιρέτου, erigitur, et exurgit anima, et extollitur supra ea quae supereminet, quidquid grave est deponens, et reddenz ei quod est cognatum. »

Quid vero, quod adhuc alibi dixit ad comparandam quantulamcunque Dei cognitionem opitulatrice Dei gratia nobis opus esse? « Qui Deum, inquit⁷⁹, sibi ascribunt magistrum, vix perveniunt ad Dei notitiam, opem eis ferente gratia ad quantulamcunque cognitionem: τῆς χάριτος αὐτοῖς συλλαμβανούσης εἰς ποσὴν ἐπίγνωσιν, utpote voluntate voluntatem, et sancto Spiritu sanctum Spiritum contemplari assuefacientes; quoniam Spiritus Dei scrutatur profunda; animalis autem homo non capit ea quae sunt spiritus. » Ex humanae igitur naturae infirmitate ille colligit gratiam Dei ad Deum quocunque modo recte cognoscendum esse necessariam.

Neque hanc tantum veram cognitionem, sed neque continentiam, sive ut « a concupiscendo » quis se contineat, absque gratia Dei haberi posse disertissime Clemens noster asseverat⁸⁰: « Quae est autem, inquit, ex nostra sententia non concupiscere; non ut quis concupiscens se fortiter gerat, sed ut etiam a concupiscendo se contineat. Non potest autem ea aliter accipi continentia, nisi gratia D. i. « Ἀλλ' ὅπως καὶ τοῦ ἐπιθυμεῖν ἐγκρατεῦνται. Ἀσβεῖν δὲ ἄλλως οὐκ ἔστι τὴν ἐγκράτειαν ταύτην ἢ χάριτι τοῦ Θεοῦ. Et ideo dixit: Petite, et dabitur

vobis⁸¹. » Ipsam itaque continentiam, atque a « concupiscendo » abstinentiam, uti expressissime Clemens loquitur, sine Dei gratia nunquam assequi possumus.

Age vero, et audi quomodo idem auctor noster illius etiam ope et auxilio nos graviores superare tentationes edisserat: « Si quis, ait ille⁸², altercans dicat: Et quomodo fieri potest ut caro imbecilla resistat potestatibus et spiritibus dominationum? Illud sciat, quod omnipotenti et Domino freti, in eoque habentes fiduciam, adversamur potestatibus tenebrarum et mortis. » Objicienti igitur quomodo caro infirma possit tentationes vincere, resistere diabolo, et pro Christi confessione tormenta constanter perferre, huic non respondet id in liberi nostri arbitrii potestate esse positum, vel hoc animi ingenitque humani non superare vires: sed οὐκ ἐν τῷ παντοκράτορι καὶ τῷ Κυρίῳ θαρρύντας, certam habentes fiduciam in Omnipotentem et Dominum, qui carnis nostrae infirmitati gratia sua opem feret, nosque omnipotente auxilio suo adjuvabit.

Et vero quomodo sine gratia Dei dixisset posse vinci tentationes, cum ipse adversus Basilidianos ostendat⁸³ fidem, quae bonarum omnium actionum fundamentum est, minime, ut illi garriebant, esse naturalem, aut a natura nobis insitam, sed veram esse Dei gratiam et donum ab eo nobis ultro concessum? Postquam enimvero variis argumentis illum funditus evertit haereticorum errorem, tum postea concludit⁸⁴: « Quae est scientia, est habitus demonstrativus; fides autem gratia, ἡ πίστις δὲ χάρις. » Prius vero eodem plane modo dixerat⁸⁵: « Est enim donum doctrina pietatis, gratia vero fides: Δωρεὰ γὰρ ἡ διδασκαλία τῆς θεοσεβείας, χάρις δὲ ἡ πίστις. »

Græcorum quoque, hoc est paganorum, haud prorsus absimilem falsam opinionem his postea verbis jugulat et destruit⁸⁶: « Non est ergo, inquit, amplius fides merito temere reprehendenda, ut et facilis et vulgaris, et quæ sit quoramlibet. Si humanum enim esset studium, ut existimant Græci, etiam extinctum esset. Sin autem augetur, non est ubi non est. Dico ergo fidem, sive fundata sit a charitate, sive etiam a timore, ut dicunt accusatores, esse divinum aliquid, ut quæ neque ab alta mundana amicitia divellatur, neque a timore præsente dissolvatur. » Fides ergo, quam Clemens dicit⁸⁷ esse « principium actionis et fundamentum bonæ electionis, » si sit Dei donum et gratia, quis negare audeat persuasum illi omnino fuisse eam non solis nostris operibus, meritis aut viribus comparari, sed a Deo, id est divino ejus munere, nobis infundi et inspirari?

Ad bonas porro quaslibet actiones gratiam Dei adhuc necessariam esse evidentissime idem Clemens noster definiit, ita tamen ut ad opus bonum efficiendum cum ea liberem animi nostri arbitrium agat, suamque cum illa operam conferat. Audi, quæso, illius verba, et ad ea animum adverte: « Neque, ait ille⁸⁸, fieri potest, ut sine libero animi nostri arbitrio et instituto consequamur, neque universum est positum in nostra voluntate, quale sit, quod eventurum est; gratia enim servamur, χάριτι γὰρ σωζόμεθα, sed non absque bonis operibus; sed oportet quidem, cum natura apti sumus ad bonum, ad id aliquod adhibere studium. Oportet autem mentem quoque habere sanam, et quæ nulla retardetur poenitentia a boni venatione, ad quod quidem maxime divina opus habemus gratia, πρὸς ὅπερ μάλιστα τῆς θέας χρῆζομεν χάριτος, rectaque doctrina, castaque et munda animi affectione, et Patris ad ipsum attractione, καὶ τῆς τοῦ Πατρὸς πρὸς αὐτὸν ὁλκῆς⁸⁹. » Hæc sane adeo plana et

⁷⁷ Strom. l. i, p. 355. ⁷⁸ l. v, p. 588. ⁷⁹ l. vi, pag. 697. ⁸⁰ l. iii, p. 450. ⁸¹ Matth. vii, 7. ⁸² l. iv, p. 493. ⁸³ l. ii, p. 365 et seq. ⁸⁴ p. 364. ⁸⁵ l. v, p. 547. ⁸⁶ Centuriat., centur. 2, c. 4, p. 46. ⁸⁷ l. ii, p. 288. ⁸⁸ l. ii, p. 372. ⁸⁹ l. ii, p. 368.

aperta sunt, ut ille etiam qui erga Clementem nostrum minime propenso affecti sunt animo, fateri cogantur ibi ab ipso vere agnitam divinæ gratiæ ad bene agendum necessitatem. Et certe nullus profecto est tam hebes et tardus, qui non videat quam clare et perspicue divinæ gratiæ necessitas ac libera hominis cum ea agentis operatio ibidem a Clemente nostro explicetur.

Quid præterea quod *πᾶσα ὠφέλεια βιωτικῇ*, « omnis, inquit⁹⁹, utilitas, quæ ad vitam pertinet, » hoc est quælibet hominis actio, quæ ad vitam æternam promerendam utilis est, « suprema quidem ratione a Deo omnipotente, qui præest omnibus, Patre, perficitur per Filium, qui etiam propterea est servator omnium, inquit Apostolus, maxime autem fidelium. » Quomodo autem omnis illa utilitas, seu bona actio a Deo Patre per Filium perficitur, nisi interiore et divina illius gratia, sine qua homo nihil boni et ad æternam salutem conducentis facere unquam potest?

Plura si adhuc desideres, ea, quæso, diligenter attende, quæ ab eo alibi scriptis tradita sunt¹⁰⁰: « Clarum est, aiebat, quod bonam ipsorum naturam et sanctum institutum honorans, iis qui bene vivere constituerunt, vires inspirat ad reliquam salutem, alios quidem solum adhortans, aliis vero, qui ex se digni evaserunt, opem ferens..... Quemadmodum autem medicus præbet sanitatem iis qui opem ei ferunt ad sanitatem, ita etiam Deus æternam salutem eis qui opem illi ferunt, et cum eo cooperantur ad cognitionem et ad bonas actiones. » At observes velim horum Clementis verborum: « Qui ex se digni evaserunt, » eum non esse sensum, iis a Deo opem ferri, qui « ex se, » seu ex solis naturæ suæ viribus, sed qui « ex se, » cum divina gratia, uti dictum est, agentes, et bona opera efficientes « digni evaserunt. » Ibi enim Clemens de « gnostico, » seu perfecto Christiano loquitur, qui non solum justus est habituali, ut aiunt, iustitia, sed qui etiam maximus in Christiana virtute fecit progressus. Quapropter ibidem adjecit¹⁰¹: « Hunc quoque Deus adjuvat propinquiore honorans curatione. » Aperte igitur docet Clemens¹⁰² homines ut bene agant a Deo adjuvari non solum adhortationibus, seu externa aliqua, verum etiam interiore gratia, opem illis ferendo, ita tamen ut cum illo, tanquam ægroti cum medico, συνεργήσῃ πρὸς γνῶσιν τε καὶ εὐπραγίαν, « cooperentur ad cognitionem et bonas actiones. »

Denique paulo ante dixerat eundem « gnosticum, » etiam si ad summum conscenderit cognitionis apicem, a Deo tamen postulare, ut contemplatio augeatur, et in virtute et iustitia semper maneat et perseveret: « Qui autem ad summum jam pervenit cognitionis gradum, precatur ut contemplatio augeatur et permaneat; sicut qui est homo vulgaris, ut sit perpetuo sanus. Jam vero petet etiam ut a virtute nunquam excidat, maxime adjuvans et dans operam, ut perpetuo maneat ejusmodi, ut non possit excidere. » Qui autem dicit contemplationis incrementa ac ultimam in bono et virtute perseverantiam a Deo peti et flagitari, is certe hoc non in sua potestate situm, sed merum Dei donum et gratiam esse existimat.

ARTICULUS II.

De libero hominis arbitrio, et utrum Clemens ei plus æquo tribuerit.

Vidimus hactenus quam plene constanterque Clemens, iis etiam qui ipsi minime favent ultro fatentibus, summam gratiæ Christi necessitatem docuerit, palamque professus fuerit. Verum illi ipsi parum æqui orthodoxæ antiquorum scriptorum et Patrum doctrinæ æstimatores eundem Clementem

A nostrum sibi semper non constituisse, et libero hominis arbitrio plus quam par erat tribuisse, atque adeo illum divinæ gratiæ necessitatem aliquando minuisse, ac e medio tantum non sustulisse audacter accusant. Utrum autem justa vel iniusta sit hæc accusatio, nunc investigandum est.

In quo itaque situm sit liberum hominis arbitrium, seu hominis libertas, sic Clemens definit¹⁰³: « Id est in nostra potestate, cujus ex æquo sumus domini, cum eo quod ei adversatur, ut philosophari, vel non; et credere, et non credere. Per hoc ergo, quod sumus æque participes utriusque eorum, quæ inter se adversantur, invenitur fieri posse id quod est in nostra potestate. Quinetiam præcepta ejusmodi a nobis possunt fieri, et non fieri, quæ consentaneum est ut consequatur laus et vituperatio; et qui rursus puniuntur propter ea, quæ ab ipsis admissa sunt peccata, propter ipsa sola puniuntur. » Ibi certe hominis libertatem in eo positam esse dicit, ut possit aliquid facere vel non facere, et ut ipse Clemens loquitur, credere aut non credere, ac philosophari aut non philosophari. Quod quidem illud ipsum est, quod scholastici nostri libertatem contradictionis appellant.

Quid sit etiam voluntarium, ipse quoque sic enarrat¹⁰⁴: « Voluntarium est, vel quod est ex appetitione, 179 vel quod ex instituto ac electione, vel quod ex cogitatione: » τὸ δὲ ἐκούσιον ἢ τὸ κατ' ἔρεξιν ἔστιν, ἢ τὸ κατὰ προαίρεσιν, ἢ τὸ κατὰ διάνοιαν. At Clemens his verbis potius unde et cur aliquid sit voluntarium explicat, quam accuratam voluntarii definitionem exhibet.

In hac autem humanæ libertatis, seu liberi arbitrii ac voluntarii explicatione, nihil plane est aut non sanum aut non orthodoxum. Quid igitur in his exponendis Clemens peccavit? Nihil certe. Quamobrem diligenter expendas velim, ubi morosi illi homines eum statos veræ doctrinæ limites prægressum esse criminantur. Nobis autem objiciunt tribus in locis aliquid humani liberi arbitrii viribus plus æquo ab ipso concedi et attribui. Primus petitur ex illius ad gentes *Admonitione*, ubi post hæc Christi verba: « Vestrum est regnum cælorum, » continuo Clemens subnectit¹⁰⁵: « Vestrum est, si velitis, liberam animi voluntatem ad Deum dirigendo; si tantum velitis, inquam, credere, et compendium sequi prædicationis. » Secundus in libro secundo *Stromatum* ita legitur¹⁰⁶: « Nos autem qui libera et absoluta potestate eligere et vitare a Domino datum esse hominibus a Scripturis accepimus. » Tertius denique ex ejus eisdem libri verbis decerptus ab eis fuit¹⁰⁷: « Defectio, et recessus, et inobedientia sunt in nostra potestate, sicut etiam est in nostra potestate obedientia. Quocirca judicatur etiam quæ sunt voluntaria. »

Sed quid, amabo te, his tribus in locis occurrat, quod veræ et catholicæ de libero hominis arbitrio doctrinæ statutisque de illo decretis et sanctionibus non sit plane consentaneum? Nunquid Clemens noster ibi ullo prorsus modo nos absque divina Servatoris gratia vel minimum quid recte et Christiane credere, aut pie et sancte velle vel agere, dixit aut asseruit? Minime quidem. Et vero tantum abest ut id dixerit, aut etiam cogitaverit, quin potius aperte, uti vidimus, Christianam fidem esse Dei donum prædicet. Quid vero, quod ille, uti etiam a nobis observatum est, disertissimis verbis asseverat liberum, quod in nobis est, arbitrium, non absque eximia Dei gratia ad boni venire agnitionem, et ad ea quæ supereminet extolli? Quid denique, quod non minus perspicue docet, quemadmodum adnotavimus, « universum » non esse in nostra potestate, quandoquidem Dei gratia servamur?

Plures sane alii in Clementis *Stromatibus* aliis

⁹⁹ Strom. l. vi, p. 695. ¹⁰⁰ l. vii, p. 727. ¹⁰¹ ibid. p. 587. ¹⁰² Admon. ad gent., p. 62. ¹⁰³ Strom. l. ii, p. 363. ¹⁰⁴ Ibid., p. 586.

¹⁰⁵ ibid., p. 726. ¹⁰⁶ Strom. l. iv, p. 536. ¹⁰⁷ l. ii, p. 587.

que ejus scriptis loci occurrunt, ubi eodem penitus modo de humana libertate loquitur et disputat. Verum quia eadem omnino est ubique illius doctrina, iis describendis tempus frustra terendum esse non duximus. Quapropter hoc animadversione haud prorsus indignum illius effatum tantummodo repræsentabimus⁹⁸: « Malo (scilicet homini) bonum est maximum id, quod non est in sua potestate. » Cæterum quam recte Clemens inobedientiam et quolibet aliud peccatum in nostra potestate positum esse dixerit, et quam orthodoxa sit ejus de peccatis sententia, jam attente expendendum a nobis est.

ARTICULUS III.

Quid sit peccatum, et in quo consistat; de peccatis voluntariis et involuntariis; quomodo peccatum, infortunium et scelus inter se differant; que sint peccatorum principia et remedia; quod discrimen inter peccatum et vitium, ac de duplici alio peccatorum genere.

Quid sit peccatum his Clemens verbis plane et perspicue exponit⁹⁹: « Peccare certe inter actiones ponitur, non inter substantias: ἀμέλει τὸ ἀμαρτάνειν ἐνεργεῖα κεῖται, οὐκ οὐσία. Quamobrem nec Dei est opus. Dei autem inimici dicti sunt peccatores, qui sunt inimici mandatorum, quibus non obediunt, sicut amici qui audiunt; hi quidem propter conjunctionem, illi vero propter alienationem ex libero animi arbitrio profectam appellati. Nihil enim sunt inimicitiae, neque peccatum absque inimico et peccatore. »

His Clemens verbis haud prorsus imperfectam nobis exhibet peccati notionem. Primo siquidem pronuntiat peccatum « poni inter actiones, » quo quidem nomine se de actuali, ut aiunt, peccato loqui significat.

Deinde autem hoc ipso « actionis » vocabulo, non solum id quod facto et verbo exterius efficitur, sed ipsas cogitationes malas et prava desideria intelligit. Nam, ut plura taceamus, quibus asserit concupiscendo peccari, illud duntaxat proferemus ab eo pronuntiatum¹⁰⁰: « Dominus scrutatur corda et renes, et judicatur is, qui respexit ad concupiscentiam. Quare etiam dicit: Ne concupiscas. » Ad hæc vero ipsemet Clemens ostendit¹⁰¹ triplex illud peccati genus, nimirum verbo, facto et cogitatione luculenter a Moyse declarari.

Tertio aperte tradit peccatum non esse substantiam, hoc est ipsam malitiam, vel, ut scholasticorum more loquamur, id quo peccatum formaliter constituitur, nihil omnino esse physici. Et vero malitia, seu formale peccatum, ut ipse innuit, est defectus et quædam a Dei lege et a mandatis alienatio. Quam sane ob causam peccatores ibi ab ipso mandatorum Dei inimici appellantur.

Denique palam ille facit peccatum ex libero animi arbitrio seu libera hominis electione proficisci. Quapropter alio in libro hæc ab ipso scripta legimus¹⁰²: Ἀυτίκα ὁ μὲν κακὸς φύσει, ἀμαρτητικὸς διὰ κακίαν γινόμενος, φαῦλος καθέστηκεν, ἔχων ἦν ἐκὼν εἶλετο. Ἀμαρτητικὸς δὲ ὢν, καὶ κατὰ πράξεις διαμαρτάνει. Quæ quidem Hervetus sic Latina fecit: « Jam qui est natura quidem malus, cum propter vitium factus sit peccator, redditus est improbus, id habens quod elegit. » Verum præterquam quod totum hunc locum Latine non reddidit, ille certe Græcam vocem κακὸς φύσει non satis clare et distincte his Latinis verbis « natura malus » interpretatus esse videtur. Vox autem φύσις cum Latine non solum naturam, sed etiam indotem et naturalem propensionem significet, idcirco totus hic Clementis locus sic verti potest: « Jam vero is, qui

A sola indole et propensione naturali est malus, propter malitiam factus peccator, ipse improbus redditus est, id habens quod elegit. Peccator autem per actiones peccat. » At Clemens his sane verbis hominem libera sua electione et voluntate peccare non obscure declaravit.

Visue tamen brevius aliquid et expressius proferri? In promptu illud est: « Peccatum, inquit ille¹⁰³, est voluntaria injustitia. Injustitia autem est vitium voluntarium. »

180 Cave tamen ne credideris nullum omnino nisi voluntarium peccatum a Clemente agnosci. Ipse enimvero involuntaria plura esse profitetur, quæ quidem etiamsi non omnia, ex iis nihilominus quædam jure merito pœnis digna esse contendit. Nos enim monet homicidium et seminis profluvium Mosaica quidem lege puniri. Addit vero¹⁰⁴ quoddam adhuc involuntarium esse peccatum, quod simili ac voluntarium pœna multabatur. Quoddam vero illud sit, ex ipso disce¹⁰⁵: « Quamquam ille quoque puniatur, tanquam propter voluntarium, si quis animi perturbationem traduxerit ad veritatem. Revera enim est puniendus is qui est verbi genitalis incontinens, quod ipsum quoque est animi affectio aliena a ratione, quæ prope accedit ad futilem loquacitatem. Fidelis eligit res celare spiritu. »

B Fassetur Hervetus se non intelligere quomodo dici possit hominem, « tanquam propter voluntarium » aliquod peccatum, esse pœnis afficiendum, « qui animi perturbationem traduxerit ad veritatem. » Suspiciatur autem Clementem ibi de illo homine sermonem facere, qui aliqua animi perturbatione correptus, sacra nostra mysteria, nempe eucharistiam, paganis omnino occultandam, temere divulgat. Sed veremur ne hæc docti viri conjectura multis non probetur. Quod quidem ut facilius percipi possit, describenda sunt Græca Clementis nostri verba: Καὶ τοὶ κακῆς οὐς ἐπὶ ἐκουσίῳ καλασθῆται, εἰ τις μεταγάγοι τὸ πάθος ἐπὶ τὴν ἀλήθειαν. Τῷ ὅντι γὰρ καλαστέος ὁ ἀκρατής τὸ γόνιμον λόγου· ὃ καὶ αὐτὸ πάθος ἐστὶ ψυχῆς ἀλογον, ἐγγὺς ἀδολοσχίας ἰαν. Πιστὸς δὲ ἡρηται πνοῇ χρύπτειν πράγματα. Totâ autem hujusce loci difficultas in his versatur verbis: ἐπὶ τὴν ἀλήθειαν et γόνιμον λόγου. At Hervetus priora male reddidisse videtur, « traduxerit ad veritatem, » ex quibus vix ullus sensus elici queat. Quamobrem melius forsitan reddi possunt, « traduxerit contra veritatem. » Quid autem aliis verbis γόνιμον λόγου sibi Clemens velit, dictu sane difficilior est. Quamvis enim ea proprie et ad verbum idem Græce sonent ac Latine « genitalis verbi, » quid tamen hæc significant, explicatu non magis promptum est et expeditum. Ad illius porro explicationem observa, quæso, verbum γόνιμος a Clemente prius usurpari, ubi ait: Συνεργεῖ οὖν καὶ ἡ (seu potius γῆ, uti ab aliis animadversum) γόνιμος ὑπάρχουσα πρὸς τὴν τῶν σπερμάτων καταβολήν. Quod sic Latinus interpret vertit¹⁰⁶: « Adjuvat itaque terra fertilis ad seminum dejectionem. » Nec male quidem. Verbum enim γόνιμος idem non solum ac « genitalis, » sed etiam atque « secundus, » Latine sonat. Ex quibus hic verborum Clementis sensus colligi poterit: Is quoque « tanquam propter voluntarium puniatur, qui animi perturbationem contra veritatem traduxerit. Revera enim est puniendus, qui est verbi genitalis, seu secundi, incontinens, » hoc est qui secundum verbum intra veritatis limites non continet. « Quod ipsum quoque est animi affectio, quæ prope accedit ad futilem loquacitatem. Fidelis autem eligit res celare spiritu, » nimirum ne nimia loquacitate cancellos veritatis prætergrediatur.

Si quis tamen cum Herveto propter hæc poste-

⁹⁸ l. II, p. 403. ⁹⁹ Strom. I. IV, p. 511. ¹⁰⁰ l. II, p. 387. ¹⁰¹ ibid., p. 590. ¹⁰² Strom. I. VI, p. 663. ¹⁰³ Strom. I. II, p. 388. ¹⁰⁴ ibid., p. 387. ¹⁰⁵ ibid. ¹⁰⁶ l. II, p. 370.

rora verba Clementem de sacris nostris mysteriis, A pro officio incumbit. Aient itaque illum de originali peccato aut non satis apte et convenienter loqui, aut de eo non omnino persuasum scripsisse¹¹: « Dicant ergo nobis ubi fornicatus est infans natus? vel quomodo sub Adæ cecidit execrationem, qui nihil est operatus? Restat ergo eis, ut videtur, ob hoc, consequenter ut dicant malam esse generationem, non solum eam quæ est corporis, sed etiam quæ est animæ, propter quam etiam corpus. Et quando dixit David¹²: « In peccatis conceptus sum et in iniquitatibus concepit me mater mea, » dicit propheticè quidem matrem Evam, sed Eva fuit mater viventium; etsi in peccatis fuit conceptus, sed non ipse in peccato, neque vero ipse peccatum. Si autem quicumque etiam a peccato ad fidem convertitur, a peccatoris consuetudine tanquam a matre convertitur ad vitam, feret mihi testimonium unus ex duodecim prophetis, qui dixit: « Videam primogenita pro impietate, fructum ventris mei pro peccatis animæ meæ¹³. » Non accusat eum, qui dixit: « Crescite et multiplicamini: » sed primas impulsiones et motus ex generatione, per quos Deum non cognoscimus, dicit impietates. Si quis autem ea ratione dicit malam generationem, illa etiam ratione dicat bonam, quatenus in ipso veritatem cognoscimus. » Ex hoc Clementis loco, quem, ne quid dissimulasse videamur, integrum representavimus, quidam arguunt eruditissimum illum virum aut labem peccati originalis plane negavisse, aut saltem ad illam, ubi maxime opus erat, nequaquam animadvertisse, nullamque illius fecisse mentionem. Nonne enim, inquit, puerum recens natum ab illa penitus eximit, cum ait: « Dicant ergo nobis, ubi fornicatus est infans natus? vel quomodo sub Adæ cecidit execrationem, qui nihil est operatus? » Putabat igitur Clemens sub execrationem Adæ cecidisse neminem, nisi postquam aliquid, videlicet mali, operatus est. Quid vero, quod Jeremias verba¹⁴: « Exsecranda dies, in qua natus sum; » et Davidis¹⁵: « In peccatis conceptus sum, » mirabili plane sensu interpretari videtur: ita ut in peccatis concipi, non sit concipi in parentum peccato, quod in liberos transfundatur, sed in ipsis hominum peccantium factis et actibus. Atque hanc non modo heterodoxi, sed quidam etiam catholici homines contendunt esse veram quidem, sed minus orthodoxam Clementis nostri de peccati originalis labe opinionem. Eorum porro rationes et argumenta ita sincere et candide a nobis proposita sunt, ut eorum viribus aliquid potius additum, quam quidquam plane subtrahendum fuerit.

In horum porro firmamentum illud haud absurde adduci potest, quod Clemens ibidem dixit¹⁶: « Inter se prope sita (esse, et distingui) peccatum, infortunium, scelus, seu injuste factum, ἀδίκημα. » Nam quid unumquodque eorum sit, ita ille explicat: « Peccatum est, verbi gratia, luxuriose et intemperanter vivere. Infortunium autem tanquam inimicum inscienter occidere. Scelus est sepulcrorum effossio aut sacrilegium. »

Præterea Clemens alibi docet duo esse peccatorum principia, ignorantiam et infirmitatem, quarum priore sit, ut bene de his quæ agenda sunt non judicetur; posteriore autem, ut ea de quibus recte judicatur non fiant. « Sunt duo, inquit¹⁷, cuiusvis peccati principia, ignoratio et imbecillitas. Est autem utrumque in nostra potestate, cum nec velimus discere, nec cupiditatem continere. Ex his autem unum quidem est, per quod non recte iudicant; alterum vero, per quod non possunt exsequi quæ recte sunt iudicata. »

Ibi autem animadvertas velim, quomodo Clemens dicat utrumque peccatum et ignorantiae et infirmitatis in nostra esse potestate, et vere voluntarium, atque adeo jure merito puniri.

Utriusque remedium ibidem assignat, et ignorantiae quidem cognitionem evidentemque ex Scripturarum demonstratione; infirmitatis vero κατὰ λόγον exercitationem, quæ a fide et timore, παιδαγωγούμενη instituitur et docetur. Alio autem in libro¹⁸ his duobus alia adhuc addidit remedia: « Eleemosynis, inquit, et fide purgantur peccata; timore autem Domini quilibet a malo declinat. » Sed de fide et timore, et aliis peccatorum remediis postea disputabimus.

Juvat interim cum eodem Clemente nostro animadvertere peccatum, etsi a vitio, κακία, profluat, ab illo tamen sicut ab effectu distingui. Κακία μὲν, ita ille loquitur¹⁹, δι' ἄγνοiαν, οὐ μὴν ἄγνοiα· οὐδὲ γὰρ τὰ πάθη, οὐτὲ τὰ ἀμαρτήματα κακίαι, καὶ τοὶ ἀπὸ κακίας περσόμενα. « Vitium quidem est propter ignorantiam, non tamen ignorantia; neque enim affectus, neque peccata sunt vitia, etsi procedant a vitio²⁰. »

Denique vitium a Clemente nostro dicitur usu et consuetudine propemodum ingenerari²¹, ac « gnosticum » seu perfectum Christianum probe scire « solum vitium esse inimicum, et exitium asferre his qui proficiunt ad cognitionem. »

ARTICULUS IV.

De peccato originali, ubi obiter de Adami peccato.

181 Quam recte Clemens de singulorum hominum peccatis sentit et disputat, tam parum accurate de originali peccato, omnibus hominibus communi, sensisse insinuat. Quinimo non desunt adhuc quidam hujusce ætatis scriptores, qui illum ejusdem originalis peccati vim minime intellexisse accusent. Utrum autem jure vel injuria hæc erroris macula ipsi inuratur, jam ad explorandum nobis

At priusquam quid in iis veri sit aut falsi demonstremus, atque ut auctoris nostri mens et sensus facilius intelligi possit, sedulo animadvertendum est illum ibi disputare contra quosdam hæreticos, atque in primis Cassianum, qui et nuptias diaboli inventum, et generationem, sive quolibet viri cum femina concubitum malum, nefarium et scelestum esse impie prædicabant. Ili autem in pessimi erroris sui defensionem tribus illis Jeremias, Jobi et Davidis testimoniis abutentes, quartum addebant, ex his quarti libri Esdræ decerptum verbis²²: « Cur enim non fuit uterus matris meæ sepulcrum, ne viderem afflictionem Jacob et laborem generis Israel? » Quamobrem Clemens, ut ex iisdem Scripturis intortum ab eis telum retundat, sic contra ipsos argumentatur: « Dicant ergo nobis ubi fornicatus est infans natus? vel quomodo sub Adæ execrationem cecidit, qui nihil est operatus? Restat ergo eis, ut videtur, consequens ut dicant malam esse generationem, non solum eam quæ est corporis, sed etiam quæ est animæ. » Qua quidem argumentatione manifestum ipse facit his rationibus et Scripturæ testimoniis, quibus hæretici pro-

¹¹ l. n, p. 387. ¹² l. vii, p. 761. ¹³ l. n, p. 391.

¹⁴ Strom. l. iv, p. 468. ¹⁵ Psal. l. 7. ¹⁶ Mich. vi, 7.

v. 35.

¹⁷ l. vii, p. 758.

¹⁸ ibid., p. 709.

¹⁹ ibid., p. 757.

²⁰ Jer. xx, 14.

²¹ Psal. l. 6.

²² Esdr. l. iv, c. 5,

hære volebant generationem corporis malam esse, eisdem quoque confici et probari, quod iidem illi recte et constanter negabant, malam et vitiosam esse animæ generationem. Tantum autem adest, ut Cassianus, ejusque, contra quos Clemens disputat¹⁰, sectatores depravatam animæ generationem crederent, quin potius ii ipsi, ut alibi ostendimus, contendebant substantiam animarum esse Dei naturam. Quis autem sanæ mentis homo inficias ire voluerit hoc unicum ad hominem, ut aiunt, argumentum, ad absurdum hæreticorum illorum de mala corporis generatione opinionem penitus evertendam potuisse Clementi nostro sufficere?

Quamvis ergo ille de peccato originali nihil ibi prorsus dixisset, ex ejus tamen silentio concludi nequit ab eo aut minime agnitam, aut negatam illius originalis peccati labem. Quid enim, amabo te, si doctissimus ille vir persuasum habuit ad refellendos hosce hæreticos nihil sibi opus esse, ut ad originalis peccati expositionem confugeret? Quid vero, si hæreticos interrogando, eos ad publicam peccati originalis confessionem etiam invitos cogere voluerit?

Urgebis tamen Jeremiæ verba ab ipso non de peccato originali, sed de populi peccatis et inobedientia explicari. Jeremias quippe, inquit auctor noster, ea protulit: « Non absolute exsecrandam dicens generationem, sed populi peccata ægre ferens, et inobedientiam. » Verum nunquid Clemens dixit hanc solam esse obsectorum sibi ab hæreticis verborum interpretationem, nec ullam aliam æque veram a quoquam afferri posse? Hanc itaque, alia minime excepta, attulit; quia sola ad destruendum hæreticorum errorem plane sufficiebat.

Ad objecta autem ab hæreticis hæc Davidis verba: « In peccatis conceptus sum, » cum respondet: « Et si in peccatis fuit conceptus, sed non ipse in peccato, neque vero ipse peccatum; » nunquid jure merito argui potest nullam prorsus peccati originalis fecisse mentionem? Ibi enim ille unum pro sua, seu potius catholicæ Ecclesiæ sententia; alterum contra impium Cassiani aliorumque hæreticorum commentum pronuntiavit. Et pro sua quidem orthodoxæ sententia dixit: Καὶ ἐν ἀμαρτίᾳ συνέλαβθῆναι, « et si in peccatis fuit conceptus. » Contra hæreticos vero: « Ἀλλ' οὐκ αὐτὸς ἐν ἀμαρτίᾳ, οὐδὲ μὲν ἀμαρτία αὐτὸς, » sed non ipse in peccato, neque vero ipse peccatum. » Quibus profecto verbis Clemens noster haud obscure declarat, 182 etiam si David, ut catholica docet Ecclesia, in peccatis, id est originali peccato, conceptus fuerit; non inde tamen ab hæreticis posse inferri illum in peccato, vel potius peccatum fuisse, eo nimirum sensu, quo illi stulte omnino garriebant vitiosam et corruptam esse Davidis, cæterorumque hominum generationem, ejusque auctorem non Deum esse, sed diabolum.

Denique non minus attenta consideratione dignum videtur Clementis ad Michææ verba responsum. Clamabant etenim hæretici illum in prophetiæ suæ libro scripsisse: « Videam primogenita pro impietate fructum ventris mei pro peccatis animæ meæ. » Sed ad hæc, quemadmodum ad superiora Davidis verba, Clemens duo reponit. Primo quidem Michæas, uti ipsemet Clemens loquitur: « Non accusat eum, qui dixit: Crescite et multiplicamini, » hoc est, divinus ille propheta Deum non accusat, qui cum dixerit: « Crescite et multiplicamini, » non malam sicut Cassianus ejusque fautores, sed bonam generationem esse aperte significavit. Secundo Michæas, et ita quidem auctor noster prosequitur: « Primas impulsiones et motus ex generatione, per quos Deum non cognoscimus, dicit impietates: » Τὰς πρῶτας ἐκ γενέσεως ὁρμάς, καὶ ἃς θεὸν οὐ γινώσκουμεν, ἀπεδείξας λέγει. Quomodo autem ex Michææ verbis colligere Clemens potuit ipsum dixisse primas ex ipsa,

A quam malam non esse contendit, generatione impulsiones et motus esse revera impietates, nisi persuasum ipse omnino habuerit hominem nasci originali coinquinatum peccato, ex quo tanquam ex fonte et prima origine exoriuntur illi pravi motus, perversæque impulsiones, « per quas Deum non cognoscimus? »

Ne tamen adhuc instarent hæretici, atque frustra putarent se inde posse concludere malam omnino et a diabolo esse hominis generationem, eapropter Clemens addidit eam eatenus esse bonam, quatenus per ipsam Deum cognoscimus. Nisi enim nati essemus, Deum utique nunquam potuissemus cognoscere.

Vides igitur quomodo Clemens pravum hæreticorum de mala hominis generatione errorem destruendo, et varias eorum rationes ex sacra Scriptura petitas diluendo, de originalis peccati laba pravisque illius effectibus penitus non tacuerit, multoque minus illud fuerit inficiatus. Denique tamen illud omnino tacitus ibi prætermisisset, quia etiam sine illius commemoratione omnes hæreticorum cavillationes solvere et evertere facillime poterat, ex ejus utique silentio, quantumvis altissimo, confici nunquam poterit negatum ab ipso fuisse peccatum originale, aut non agnitam ejus labem et maculam.

Contra tamen insurget fortasse aliquis, nobisque objiciet Clementem nostrum putasse sanctorum saltem hominum filios nasci originalis peccati penitus immunes: « Eorum siquidem, inquit ille¹¹ qui sunt sanctificati, sanctum quoque, ut puto, semen est. » Sed verus horum verborum sensus ut percipiat, totus locus describendus est: « Sceleratum, ait Clemens, dicentes isti esse coitum, qui ipsi quoque ut consistent, ex coitu accipere, quomodo non fuerint scelerati? Eorum autem qui sunt sanctificati, sanctum quoque, ut puto, semen est. Ac nobis quidem debet esse sanctificatus non solum spiritus, sed et mores, et vita, et corpus. Nam quam ratione dicit Paulus apostolus esse sanctificatam mulierem a viro, aut virum a muliere? »

Eisdem ibi Clemens ac superius exagitat hæreticos, qui συνουσίαν, coitum, sive quemlibet viri cum muliere concubitum, scelus et flagitium esse somniabant. Ridiculum autem illud opinionis commentum ideo nunc confutat Clemens, quia ipsimet illius fautores sceleratos se esse fatebantur. Præterea « sanctificatorum, » pergit Clemens, « sanctum, ut puto, semen est, » non ea quidem sanctitate, qua sine baptismo possit quis aut æternam felicitatem adipisci, aut remissionem accipere peccatorum: sed tali sanctitate, quali Apostolus scribit virum aut mulierem infidelem a fidei « sanctificari. » Quamobrem Tertullianus ad Clementis nostri mentem satis apposite dixit¹²: « Apostolus ex sanctificato alterutro sexu sanatos procreari ait tam ex seminis prærogativa, quam ex institutionis disciplina. Cæterum, inquit, immundi nascerentur, quasi designatos tamen sanctitati, ac per hoc etiam salutis, intelligi volens fidelium filios; ut hujus spei pignore matrimoniis, quæ retinenda censuerat, patrocinaretur. Alioquin meminere Dominicæ definitionis: Nisi quis nasceretur ex aqua et spiritu, non ibit in regnum Dei, id est non erit sanctus. » Sed de his plura Augustinus lib. 11 *De peccat. mer. et remiss.*, cap. 26, pag. 62, et lib. 111, c. 12, p. 82, et alibi; nec non et Hier. epist. 153 ad Paulin., ubi et hunc Tertulliani locum laudasse videtur, quamvis error aliquo, vel memoriæ lapsu liber *De monogamia* in ejus textu citatus legatur.

Sed agedum, jamque videamus quomodo Clemens noster aliis in libris ipsum originale peccatum reipsa agnoverit¹³. Eorundem igitur, quos supra notavimus, hæreticorum, nuptias in omnium Creatoris condemnantium, ubi objecta diluit, peccatum esse animæ mortem demonstrat. Sed quo, putas, argu-

¹⁰ lib. 11 Appar., c. 7, art. 3; et sup. hoc lib., c. 13, art. 3. ¹¹ Strom. l. III, p. 445. ¹² Tertul. De anim., c. 39. ¹³ Strom. l. III, p. 453.

mento utitur? His ipsissimis Apostoli verbis ²²: « Et ideo quemadmodum per unum hominem peccatum ingressum est in mundum, per peccatum quoque mors ad omnes homines pervasit, ἐφ' ᾧ πάντες ἥμαρτον, in quo omnes peccaverunt. »

Quo autem modo omnes in Adamo peccaverint, sic ipse postea haud obscure explicare videtur, ubi hanc cur Filius Dei homo factus sit, reddit rationem: « Certum est, inquit ²³, Dominum quoque venisse ad eos qui sensibus seu cogitationibus aberraverant, ad nos, inquam, venit Servator; quæ quidem ex nostra in præceptis inobedientia corrupta sunt, dum nimis avidè voluptatem persequeremur, cum forsitan protoplastus noster tempus prævenisset, et non in tempore matrimonii gratiam appetisset et aberrasset. » Εἰς τοὺς πεπλανημένους τὰ νοήματα, εἰς ἡμᾶς, ὁ Σωτὴρ ἀφίκετο ἃ δὲ ἐκ τῆς κατὰ τὰς ἐντολὰς παρακοῆς ἐφθάρη, φιληδονούντων ἡμῶν, τάχα που προλαβόντος ἡμῶν τὸν καιρὸν τοῦ πρωτοπλάστου, καὶ πρὸ ὥρας τῆς τοῦ γάμου χάριτος ὁρμηθέντος καὶ διαμαρτόντος. Dicit itaque Clemens nos inobedientiam aberravisse et peccavisse, nimis avidè voluptatem tum persequendo, cum ante statum tempus et horam protoplastus noster gratiam matrimonii appetisset, atque idcirco aberrasset.

Advertendum porro est Clementem ibi consulto addidisse τάχα που, hoc est « forsitan, » qua quidem voce utrum vera hoc sit Adæ peccatum, quo conjugii, et cum Eva conjuge sua statutum concubitus tempus præverit, non omnino certum se esse confitetur. Et sane hanc opinionem quibusdam tantum, iisque, uti videtur, hæreticis attribuit. Qua quidem nec rejecta nec admissa, manifestum utique facit ex ea ab iisdem hæreticis concludi non posse malam esse generationem: « Et si, inquit ²⁴, cum ex brutis animantibus insidiosi consilii rationem cepisset **183** serpens et persuasisset, dicat Adam assensum esse cum Eva conjunctioni, nempe quod hæc natura alias si non esset protoplasti, ut nonnulli existimant; rursus maledictis incessit creatio, ut quæ rationis expertium animantium natura homines fecerit imbecilliores, quorum exempla consecuti sunt, qui a Deo primi formati fuere. Sin autem natura quidem eos, sicut bruta, deduxit ad filiorum procreationem; moti autem sunt citius quam oportuit, fraude inducti, cum adhuc essent juvenes, justum quidem est Dei iudicium in eos, qui non expectarunt voluntatem; sancta autem generatio, per quam consistit mundus, » etc. Quidquid porro hac de sententia Clemens statuisset, non obscurum sane est eum fateri nos in Adamo peccavisse, atque idcirco originali peccato esse inquinatos.

Quod quidem inde adhuc, nec prorsus immerito stabiliri potest, quod alibi ab ipso scriptum legimus ²⁵: « Quemadmodum Deus « est pater omnium per creationem sic nos rursus conversos vult ellici ut pueros, eum qui vere Pater est agnoscen- tes: ut qui simus regenerati per aquam, » nimirum baptismatis. At quomodo fieri potest illa omnium per baptismatis aquam regeneratio, nisi ex morte quæ originali peccato allata est?

Verum, inquiet aliquis, non Clemens originis pec-

catum negare videtur, quando sic disputat ²⁶: « Job autem justus: Ipse, inquit, nudus egressus sum ex utero matris meæ, et nudus illic revertar; non nudus a possessionibus, hoc enim est et parvum et commune, sed ut justus recedit nudus a vitio et peccato, et ab infirmi simulacro, quod eos consequitur qui injuste vixerunt. Hoc enim fuit, quod dictum est: Nisi conversi effecti fueritis ut pueli, mundi quidem carne, sancti vero anima, per absintiam a malis operibus, ostendens quod nos tales esse vult, quales etiam genuit ex matrice aquæ. » Verum quid, quæso, ibi contra sinceram de originis peccato doctrinam? Clemens etenim postquam de perfecta peccatorum in « gnostico » purgatione disseruisset, ex citato Jobi testimonio docet eum a vitio et peccato præsertim idololatriæ vacuum et mundum ex hoc mundo egredi debere, ut in requiem et æternam felicitatem septimo et octavo numero designatam ingredietur.

Recte quidem, inquires. Atqui Clemens dicit hominem ex utero matris suæ ita exire, sicut ex hoc mundo vitii et peccati expertis et immunis exire debet. Nullam ergo agnovit peccati originalis labem.

Sed animum, obsecro, advertas Clementem ibidem ex Christi colligere verbis ipsum velle ut nos ex hoc mundo exeuntes, simus reipsa tales, « quales etiam genuit ex matrice aquæ, » οἷους καὶ γέννησεν ἐκ μύτρης ὕδατος, sacri scilicet aqua baptismatis, qua omnes plane quorumlibet peccatorum sordes eluuntur. Quid igitur his verbis auctor noster aliud innuit, nisi nos ex solis sacri baptismi undis, non autem ex matris et genitricis nostræ alvo puros et peccato vacuos prodire?

Nos quidem non fugit Nicetam Heracleæ metropolitam in sua Græcorum Patrum in hunc Jobi librum catena hunc in modum retulisse Clementis nostri verba ²⁷: « Nudus a vitio et peccato, quasi ex utero matris e terra initio formatus sum, nudus in eam revertar; non autem a possessionibus, hoc enim parvum et vulgare esset, sed a vitio et peccato, et a tenebrico idolo, quod eos excipit, qui injuste vixerunt. » Verum non omnino constat utrum ex *Stromatum* libris hæc Nicetas excerpterit. Plura siquidem continenter ex eodem Clemente nostro subjungit, quæ quidem sicut unde hausta sint, plane incertum est, ita etiam isthæc ex hisce libris sumpta non fuisse haud immerito colligi potest. Quia tamen quedam ex his quæ retulimus, in supra citato a nobis libro ad verbum, nonnullis tamen interpositis et detruncatis, occurrunt, denique alia etiam omnia in eo scripta fuisse. Sed quid inde, amabo te, contra originis peccatum? Nihil prorsus. Terra enimvero, ex qua formati sumus, ea ipsa est ex qua Adamus a Deo factus est. Atqui Adamum ab omni vitio et peccato nudum et vacuum ex ea procreatum esse quis ambigat? Porro autem in his, quæ ex ipsismet *Stromatum* libris transcripsimus, Clemens nullam prorsus terræ mentionem facit, ac de sacra tantum loquitur baptismatis « aquæ matrice, » qua homo ab omni vitio et peccato liber et solutus generatur.

CAPUT VIII.

De mundi rerumque omnium creatione et præstantia.

ARTICULUS I.

Mundum totum simul, nullo interjecto temporis spatio, a Deo creatum; ac de his verbis: Quo die fecit Deus cælum et terram.

De homine peccatore hactenus. De totius autem

mundi ac præsertim primi hominis creatione, illiusque cum corporis tum animæ dotibus, quid Clemens noster animadversione dignius tradiderit, nunc expendamus. Primum igitur ille non solum aperte docet mundum et omnia, quæ ab initio totus ipse mundus complectebatur, simul nulloque

²² Rom. v, 12. ²³ Strom. l. iii, p. 466. ²⁴ ibid., p. 470. ²⁵ ibid., p. 463. ²⁶ Strom. l. iv, q. 538. ²⁷ Caten. Græc. Patrum in Job, edita a Pet. Junio, p. 59.

interjecto temporis intervallo, fuisse a Deo condita et creata : verum etiam cur ea subcivis nihilominus temporibus creata dicantur, diserte sic explicat : « Quæ diversis, inquit ²⁹, diebus fuerunt creationes, maxima acceptæ sunt consequentia ; utpote quod omnia, quæ facta sunt, quæ simul creata sunt cum cogitatione, honorem sint habitura ex eo quod antiquius, nec sit futura par eorum æstimatio. Neque voce fuisset declaratus uniuscujusque ortus, si acervatim et simul omnia fecisse dicta esset creatio. Oportebat enim aliquid primum quoque nominasse. Propterea ergo prima prophetice dicta sunt, ex quibus secunda, cum omnia simul potestate facta sint ex una essentia. Est enim una, ut opinor, Dei voluntas in una identitate. Quomodo autem in tempore facta fuerit creatio, si una cum iis quæ sunt tempus quoque factum fuerit? Vides quomodo ille non tantum asseveret, sed et probet cur omnia simul creata fuerint, quamvis in sacris Scripturæ libris legamus ea non simul, sed diverso tempore, variisque diebus condita.

Neque id Clemens semel dixisse contentus, idem paulo post repetit ³⁰ : « Ut ergo discamus mundum esse genitum, non in tempore autem facere Deum existimemus, subjunxit prophetia ³¹ : Hic est liber generationis, et eorum quæ sunt in ipsis, quando facta sunt, quo die fecit Deus cælum et terram. Illud enim : quando facta sunt, enuntiationem significat infinitam et expertem temporis. Hoc autem : quo **184** die fecit Deus, hoc est in quo, et per quem fecit omnia, et sine quo factum est nihil, significat eam quæ per Filium sit operationem, quem dicit David : Hic est dies, quem fecit Dominus, exsultemus, et lætemur in eo, hoc est per eam quæ per ipsum tradita est cognitionem, divinis fruamur epulis. Dies enim dictum est Verbum, quod occulta illuminat, et per quod in lucem et ad generationem accessit unaquæque creatura. » Aliam ibi Clemens profert rationem cur Deus mundum non in tempore, sed simul totum creaverit. Sed hæc ratio quodam Scripturæ divinæ testimonio firmatur, quod in sacro illius textu, non iisdem plane verbis ac in Clementis nostri contextu, fortassis librariorum incuria habetur. Sed de his Nobilibi, si velis, notas consule.

Ad illius porro de mundo et omnibus quæ in illo erant, non in tempore, sed eodem instanti et simul a Deo creatis opinionem quod spectat, prævidetur sequi videtur Philonem, cujus hæc sunt verba ³² : « Tum igitur omnia simul sunt condita. In quo quidem universali officio necesse erat servari ordinem, propter futuram generationem aliarum rerum ex aliis. » Et rursus alibi ³³ : « Rusticana, ait, simplicitatis est putare sex diebus, aut utique certo tempore mundum conditum ; quia totus mundus vicissitudo est dierum ac noctium, quam solis motus super terram sub terraque meandris necessario conficit. Sol autem pars cæli censetur ; ut fatendum sit tempus posterius mundo esse, quippe quod mundi est effectus. Nam cæli motus indicavit naturam temporis. » Philoni quoque subscripsit Origenes ³⁴, atque etiam Athanasius ³⁵, et alii quidam Ecclesiæ Patres. At in primis videndus est Augustinus libro *De Genesi ad litt.*

Contra vero longe plures mundum distinctis diebus, quemadmodum in Genesis libro narratur, factum esse existimant. Qua de sententia, jam fere omnium communi probata consensu, adeundi sunt theologi scholastici in lib. II *Sentent.*, dist. 42, et in D. Thom. I part., quæst. 74, art. 2; Petavius lib. I *De opific. mundi*, cap. 5, et sacre Scripturæ in Genesim interpretes.

Denique Clemens hoc Genesios verbum « die, » quo Deus memoratur fecisse cælum et terram, de Filio ejus intelligendum esse opinatur. Sed plerique Patres non illud, sed prima Genesios verba « in principio, » de eodem Dei Filio interpretati sunt. Videsis Origenem, homil. 1 in Genesis; Eusebium, lib. VII *Præpar. evang.*, cap. 12; Ambrosium lib. I in Hexaem., cap. 4, § 15; Augustinum serm. 4, de Script. et alibi; Cassianum, collat. VIII, cap. 7; Methodium, lib. *De creat.* apud Combef.; Eucher. *Quæst. in Genes.*, Greg. Turon., lib. I *Histor.*, cap. 1; Zach. Christianum libro II *Consult.*, cap. 3, tom. X *Spicil.* Dacher.; Aponium, lib. VI in Cant.; Aleutium, interrog. 26 in Genes. et lib. II *De fide S. Trinit.*, cap. 14; Rupert., libro VII *De divin. offic.*, cap. 5, et lib. II, cap. 15; Petr. Blesensem, lib. *Contr. perf. Jud.*, cap. 5; Brunonem Sig., in lib. IV *Sent.* cap. 1, et alios a Petavio adhuc citatos lib. I *De opific.*, cap. 1, pag. 229, tom. III *Theolog. dogm.*

ARTICULUS II.

De angelorum creatione, atque eorum naturæ præstantia, et gratiæ ad perseverandum necessitate ; alios aliis esse superiores ; de illorum erga homines officiis et muniis ; de angelis custodiibus atque prævaricatoribus, et qua hi doctrina mulieres imbuerint, ac de illis quid pagani scriptores tradiderint.

Mundum et omnia quæ in eo sunt, simul eodemque momento creata fuisse si Clemens credidit, cur ergo, inquires, hominem angelis « tempore et indumento » inferiorem esse asseverat? Nonne his verbis indicat angelos ante hominem creatos, ac proinde mundum non simul, sed diversis temporum intervallis a Deo procreatum? Sed audi, quæso, quomodo Clemens noster de iis loquatur, nec magno forsitan labore illum sibi ipsi minime contradixisse intelliges. Nam hæc illius sunt verba ³⁶ : « Et quidnam est, in quo differt homo a bestiis, et eo rursus Dei angeli sapientiores? Et minuiisti eum, inquit, paulo minus ab angelis. De Domino enim non accipiunt Scripturam, quanquam ille quoque carnem ferebat, sed de eo qui est perfectus et gnosticus, qui et tempore et indumento diminutus est ab angelis. » Quorundam itaque sententiam ibi Clemens refert, qui citata Psalmistæ verba non de Christo Domino, tametsi de eo intelligi possent, interpretabantur, sed « de gnostico et perfecto Christiano, ἐπὶ τοῦ τελείου, καὶ γνωστικῶς, τῷ χρόνῳ καὶ ἐνδύματι ἐλαττωμένου παρὰ τοὺς ἀγγέλους, qui tempore et indumento diminutus est ab angelis. » At quamvis Clemens huicce opinioni subscripsisset, dist. inde, amabo te, contra illius de toto mundo simul condito opinionem? Non enim ibi ille de quolibet homine, neque de Adamo, sed de perfecto et gnostico Christiano disputat. Hunc autem dicit esse angelis ἐλαττωμένον, minorem, et inferiorem ἐνδύματι, « indumento, » hoc est corpore, καὶ χρόνῳ, « et tempore, » haud dubie quia homo, ut ad summum perfectionis apicem ascendat, longiori quam angelus tempore indiget. Quod quidem ex mox dicendis clarius patebit. Interim obiter observabimus theologorum, qui mundum diversis diebus creatum existimant, communem cum D. Thoma ³⁷ nunc esse sententiam angelos simul cum corporea creatura conditos, quamvis ex antiquissimis Ecclesiæ Patribus non infirmi nominis plurimi eos ante corporeum mundum creatos putaverint. Eorum nomina si scire aueas, apud Estium ³⁸ legere poteris.

Angelos autem non solum « gnostico » et perfecto Christiano superiores, sed et sicut « gnosticum » in terra, ita illos in cælo rem præstantes-

²⁹ Strom. I. VI, p. 684. ³⁰ ibid., p. 686. ³¹ Genes. II, 4. ³² Philo, I. De mundi opif., p. 44. ³³ Lib. allegor., p. 41. ³⁴ Orig., I. VI contr. Cels., p. 502. ³⁵ Athan., orat. 2 contr. Arian., p. 528 nov. edit. ³⁶ Strom. I. IV, p. 477. ³⁷ D. Thom. I part., quæst. 61, art. 5. ³⁸ Est. in lib. II Sent., dist. 2, § 3.

mam esse palam Clemens pronuntiat : « In terra, ait ²², res est præstantissima homo, ὁ θεοσεβέστατος, qui est maxima in Deum pietate. In cælo autem res est præstantissima angelus, qui loco propius et jam prius est æternæ et beatæ vitæ particeps. »

Tametsi porro auctor noster angelos adeo excellentis et præstantis naturæ fuisse persuasum omnino habuerit, dicit tamen eos aliquando divino quodam eguisse dono, cuius adipiscendi gratia Deum rogare debuerunt : « Cum sit, inquit ²³, unus bonus Deus, ab ipso ex bonis alia quidem dari, alia vero permanere precamur nos et angeli, sed non similiter. » Ait itaque Clemens nos, quemadmodum **185** angelos, aliquid a Deo postulare : ἀλλ' οὐχ ὁμοίως, « sed non similiter. » Quodnam autem sit illud inter nostram angelicamque precationem discrimen, sic ille edisserit : Οὐ γὰρ ἐστὶ ταυτὸν αἰτεῖσθαι παραμεῖναι τὴν δόξιν, ἢ τὴν ἀρχὴν σπουδάζειν λαβεῖν. « Non est enim idem petere, ut donum permaneat, aut ab initio, ut id accipiamus, contendere. » Quibus utique verbis ille satis perspicue declarat nos ab initio divinæ gratiæ donum a Deo petere, ut boni aliquid, quo cælestis præmium mereamur, agamus. Verum ipsemet Clemens non minus clare tradit angelos, quos a creationis suæ initio gratia et virtute præditos fuisse pro certo ponere videtur, perseverantæ donum, quo scilicet in ea qua conditi erant iustitia perseverarent, tantummodo postulasse. Et vero cum ex eis aliquos, uti jam dictum est, et ex infra dicendis adhuc patebit, in peccatum incidisse fateatur, hinc quoque et alios ne similiter prolaberentur, et in bono ac virtute permanerent, divina gratia opus habuisse collegit, et professus est. De « gnostico » etenim sermonem ubi facit, hæc de angelis adhuc habet ²⁴ : « Novit aliquos quoque ex angelis propter scordiam humi esse lapsos, quod nondum perfecte ex illa in utramque partem proclivitate in simplicem illum atque unicum expeditissent se habitum. »

Scimus quidem quibusdam visum fuisse eosdem angelos etiam postea quam in bono confirmati fuerint, aliquid obsequiis, quæ hominibus exhibuerant, meruisse ²⁵. Sed huic Magistri sententiarum opinioni, jam dudum proscripæ, nota erroris inusta est. Videsis theologos scholasticos in hunc Magistrum locum, et in D. Thom. 1 part., quæst. 62, art. 2, ac Petavium tom. III *Dogm. theol.*, lib. 1, *De angel.* cap. 16, pag. 96 et seq.

Quoniam autem angeli, teste Clemente nostro, ejusdem omnes sint naturæ, ex illis tamen alios alius superiores, majorisque ordinis et potestatis esse hunc ille in modum nobis exposuit ²⁶ : « Septem, inquit, sunt, quorum maxima est potentia, primogeniti angelorum principes. » Ἐπτά μὲν εἰσὶν οἱ τὴν μεγίστην δύναμιν ἔχοντες πρωτόγονοι ἀγγέλων ἀρχόντες. » Ibi certe Clemens ad illum alludere videtur vel Tobiae locum ²⁷ : « Ego sum Raphael angelus, unus ex septem, qui adsumus ante Dominum ; » vel etiam Apocalypseus ²⁸ : « Et a septem spiritibus, qui in conspectu throni ejus sunt. » Hos itaque, qui « ante Dominum, » et in conspectu « throni ejus » assistant, ait Clemens esse « primogenitos angelorum principes. » Quod quidem rursus hoc ipsiusmet Danielis ²⁹ testimonio confirmari potest : « Michael unus ex principibus primis, » Μιχαὴλ εἰς τῶν ἀρχόντων.

Quosdam vero his esse inferiores, et quæ sint eorum officia et munia, sic auctor noster alio in libro edisserit ³⁰ : « Ille est qui dat Græcis sapientiam per inferiores angelos, διὰ τῶν ὑποδεστέρων ἀγγέλων. Sunt enim jussu divino et antiquo per

gentes distributi angeli, » εἰσὶ γὰρ συνδιανεμένοι προστέθει θεία καὶ ἀρχαῖα ἀγγελοὶ κατὰ ἔθνη. Docet igitur Clemens et primo quidem angelos esse per gentes distributos, qui scilicet eis præficiuntur, et regnorum sunt tutores ac defensores. Ex illis autem unus procul dubio erat, de quo apud Daniele scriptum legitur ³¹ : « Princeps autem regni Persarum restitit mihi viginti et uno diebus. »

Secundo Clemens testatum facit angelos esse distributos « jussu divino et antiquo ; » quibus verbis innuere videtur illos non solum in veteri, sed in novo etiam testamento hæc obuisse munia.

Denique addidit Dominum Græcis dedisse sapientiam « per inferiores angelos. » At eo sapientiæ nomine non aliud, uti infra dicitur, quam nonnulla gentilis philosophiæ certa ac veritati plane consentanea documenta et placita intelligit. Cum porro opera ille « per inferiores angelos, » ea cum Græcis communicata esse declarat ; ut nobis haud dubie tacitus insinuet alia, quæ majoris momenti erant, hominibus superiorum angelorum ministerio pate-
B
beri.

Illi porro nobis divinam voluntatem annuntiant non solum signo quodam corporeo, aut aspectabili figura, sed eam quoque in intimos humani animi sensus transmittunt : « Divina, inquit ³², voluntas in humanas animas transmittitur, dum qui sunt singulares divini administri ad talia opem ferunt ministeria. » Porro autem his ministeriis angeli sic homines servant, aut eis serviunt, ut eos semper reddant meliores ³³.

Ea vero præter generalia angelorum erga homines ministeria et officia, non obscure Clemens noster tradidit ex iis aliquos « singulis » hominibus ad eorum procul dubio custodiam deputatos « Per gentes, ait ³⁴, et civitates sunt distributæ angelorum præfecturæ ; τάχα δὲ καὶ τῶν ἐπὶ μέρους, ὧν ἐνὶ αἰῶνι ἀποτετάχεται τινες. » Fortasse autem etiam ex iis sunt deputati singulis. » Vel magis ad verbum, « fortasse autem ex eis nonnulli quibusdam singularim deputati sunt. »

At quamvis Clemens noster ibi dubius et hæsitans de angelis custodiis loqui videatur, de iis tamen alibi ipse ulla sine dubitatione suam tuetur sententiam, ubi superius paganos scriptores ex sacris nostris auctoribus plura furatos esse ut ostendat, hæc de Platone habet ³⁵ : « Parvorum autem convenienter Scripturæ et minimorum angelos, Deum videntes, quietiam nostri curationem et visitationem, quæ ad nos venit per angelos, qui nobis præsent, indicans, non veretur scribere : Postquam omnes animæ vitam elegissent, ita ut sortitæ erant, ordine accedere ad Lachesim ; illam autem eum, quem unusquisque elegit dæmonem, cum eo mittere vitæ custodem, et ut adimpleat ea quæ elegerit. » Vides itaque hæc non quidem de Lachesi, nec de animarum ante sui corporis existentiam electione, quod fabulosum utique et a paganis fictum esse putabat, sed de angelis hominum custodibus a Clemente nostro non dubitanter amplius, sed asseveranter et certo pronuntiar. Atqui si persuasum ille habuit isthæc de iisdem angelis a Platone κατὰ τὴν γράφην, « secundum Scripturam, » et ei convenienter fuisse litteris consignata, nullus ipse profecto dubitavit unicuique homini ab ipso vitæ suæ exordio angelum quempiam, qui eum custodiat et tueatur, a Deo fuisse additum ac præpositum. Illum porro Clementis locum, ab Eusebio descriptum ³⁶, et citata ab eodem Clemente Platonis verba in ejusdem philosophorum coryphæi invenies operibus tom. II, libro 3 *De republ.*, pag. 617.

²² Strom. I. VII, p. 701. ²³ ibid., p. 721. ²⁴ lib. VII Strom. p. 726. ²⁵ lib. II Sent., dist. II. ²⁶ Strom. I. VI, p. 685. ²⁷ Tob. XII, 15. ²⁸ Apoc. XIV, 5 et 6. ²⁹ Dan. X, 13. ³⁰ Strom. I. VII, p. 702. ³¹ Dan. X, 13. ³² Strom. I. VI, p. 693. ³³ Strom. I. VII, p. 701. ³⁴ Strom. I. VI, p. 693. ³⁵ Strom. I. V, p. 592. ³⁶ Euseb., I. IIII Præpar. evang., c. 13, p. 670.

Postea vero Clemens²² in ejusdem de hisce angelis sententiæ confirmationem hæc, quæ ab Eusebio adhuc transcripta sunt²³, profert Orphei carmina :

*Astant angelicus populus, quæis maxima cura
Mandata est hominum...*

Et rursus illa Menandri²⁴ :

186 *Adest viro cui libet dæmon bonus,
Ut primum quisque nascitur, vitæ sacer
Præses regendæ; quippe dæmonem malum
Esse haud fatebor, qui boni lædat viri
Vitam...*

De his porro præter Scripturæ sacræ interpretes in Genesios cap. xlviii, 16; psalm. xl, 11; Matthæi viii, 10, legendi sunt theologi scholastici in lib. ii *Sentent.*, dist. 41, et in D. Thom., i part., quæst. 115; Petavius tom. III *Theolog. dogm.*, lib. ii, cap. 6, ubi non modo Ecclesiæ Patrum, sed etiam ethnicorum scriptorum auctoritate illud idem de angelis custodibus Christianum dogma probat et defendit. Sed his scriptoribus plane excidit allatum a nobis Clemens nostri non minimi certe ponderis testimonium, atque etiam Origenis lib. iii *Periarch.*, pag. 458, ubi Hermam et Barnabam ejusdem opinionis assertores et testes citat. Quibus adiungendus est Theodoretus serm. 3, tom. IV, pag. 537, et Plutarchus lib. *De Iside et Osiride*, pag. 360 et seq. Verum hocce de argumento jam aliquid perstrinximus lib. i *Appar.*, dissertatione 5, articulo 14 et 19.

Neque porro bonos tantum, sed etiam malos angelos paganis scriptoribus non incognitos fuisse Clemens putavit. Ipsi enimvero probatur, quod de utrisque Phocylides cecinit : « Phocylides, inquit²⁵, angelos dæmones, ἀγγέλους δαίμονας, vocans, alios quidem ex his esse bonos, alios vero malos his ostendit : nam nos quoque accepimus aliquos, qui defecerunt.

*Dæmonibus non una viris natura nocendi est :
Sunt etenim longe venientia qui mala possunt. »*

Et vero Clemens alibi²⁶, ut jam animadvertimus, scribit quosdam angelos ὄντ' ἀσθενεῖς, « propter socordiam » cecidisse. Alio autem in libro quæ sit ea socordia et peccatum angelorum paulo enucleatius exponit²⁷ : « Jam vero angeli quoque quidam cum fuissent incontinentes, vicii cupiditate, huc a cælo descenderunt. » Da hoc angelorum lapsu et peccato jam plura a nobis disputata sunt, præsertim lib. ii *Apparat.*, dissert. 2, cap. 7, § 17, et dissert. 3, cap. 5, § 3, atque super. dissert., cap. 6, art. 1, ubi de egregoris.

At illud magis singulare est, quod rursus Clemens de iisdem angelis obiter tradidit²⁸ : « Angeli illi, inquit, quibus superna sors obligerat, delapsi ad voluptates, ennucliarunt arcana mulieribus, et quæcunque ad eorum venerant cognitionem, cum alii celarent angeli, vel potius reservarent in adventum Domini. Illinc profluxit doctrina providentiæ et sublimium rerum revelatio. » Paucis ibi verbis multa de pravis prævaricatoribusque angelis Clemens prodidit, quæ falsitatis errorisque notam effugere non posse haud plane immerito multis videbuntur. At enim antequam « prophetia Græcis fuerit tradita, » hoc est priusquam Græci aliquid ex sacris nostris scriptoribus accepissent, angelos ad voluptates haud dubie corporeas delapsos, mulieribus, quibuscum concubuerant, arcana, et ea omnia patefecisse, quæ ad eorum cognitionem venerant, et quæ boni angeli eas celaverant, vel potius « in adventum Domini » crederant esse reservanda. Atque

At inde ipse colligit ad homines profluxisse doctrinam providentiæ et sublimium rerum cognitionem.

Verum cui hæc credibilia fient? Nam quomodo pravi angeli cum mulieribus concubere potuerunt, nisi ii ipsi naturæ corporeæ fuisse dicantur? Deinde vero quomodo illi a Clemente veris documentis mulieres imbuisse perhibentur, quandoquidem alii scriptores longe probabilius existimant eas ab iisdem malis angelis in errorem atque in primis idolatriæ et libidinis peccata allectas et inductas? Sed de his nos jam satis, uti observatum est, alibi disputavimus.

Denique ubi Clemens multa extra communem naturalemque rerum ordinem ab iisdem pravis angelis, vel eorum opera, quædam patrata fuisse memorat, hæc ibidem scriptis mandavit²⁹ : « Existimant autem nihil referre an has animas, τὰς ψυχάς, deos an angelos dicamus. Jam vero qui sunt eorum doctrinæ periti, in multis templis, tanquam deorum statuas, omnes fere mortuorum loculos posuere, dæmones quidem vocantes eorum animas, eas autem coli ab hominibus docentes, ut quæ divina providentia propter vitæ puritatem potestatem acceperint, ut ad hominum ministerium locum, qui est circa terram, obirent. Sciebant enim aliquas animas ex natura corpore teneri. Sed de his cum agatur de angelis, mox suo tempore disseremus. » Itaque hanc Clemens notat fuisse paganorum opinionem dæmones esse mortuorum hominum, sed piorum animas, quæ ut aliis hominibus auxilio et subsidio essent, « locum qui est circa terram, obibant. » Sed Tatianus hunc errorem, uti alibi diximus³⁰, refert ac refellit.

Auctor vero noster, quid de hac opinione sentiat, cum ad rem suam id nihil faceret, ad alium scriptorum suorum locum nos misisse contentus, silentio prætermittit. Ita enim ille : « Ἀλλὰ περὶ μὲν τούτων ἐν τῷ ἑσπέρῳ λόγῳ προϊούσης τῆς γραφῆς κατὰ καιρὸν διαλεξόμεθα. » An autem illam suam aliquando liberaverit, aut per otium promissis stare, et hunc tractatum in lucem emittere ipsi non licuerit, nemo, uti opinamur, facile dixerit. At si adhuc exstaret illud auctoris nostri *De angelis* scriptum, ex eo procul dubio quid de illis eorumque natura, dotibus et officiis censuerit, longe magis exploratum haberemus. Quæ autem fuerint paganorum de angelis opiniones paucis perstrinxit Joann. Anton. Venerius lib. *De oraculis et divinationibus antiquorum*, cap. 3 et 4.

187 ARTICULUS III.

Quam perfectus Adam a Deo creatus fuerit; hominem constare corpore et anima plane spirituali et immortalis; utrum Clemens inter corpus et animam aliquid medium agnoverit, ubi de animalium ratione carentium animabus; quæ sit animæ humanæ in corpore sedes, ac qua ratione homo factus sit ad Dei imaginem et similitudinem.

Ab angelis ad homines ut descendamus, auctori nostro, quam perfectus anima et corpore Adamus a Deo creatus sit, explicanti libet auscultare. « Adamum, inquit ille³¹, dicimus fuisse perfectum, quod attinet ad formationem; nihil enim ei defuit ex iis quæ homini formæ et speciei characterem tribuunt. Ille autem dum fieret, accepit perfectionem, et iustificatus est per obedientiam. Hoc erat quod in virum crescebat, nempe id quod in ejus potestate erat situm, seu liberum arbitrium. Quod autem elegerit, atque adeo id quod erat vetitum elegerit, non est culpa in Deum conferenda. »

Contra hanc Clementis sententiam, quantumvis veram et certissimam, quidam hæretici objiciebant

²² Strom. l. v, p. 608. ²³ Euseb., ibid. p. 686. ²⁴ ibid., Strom. p. 610. Euseb. ibid., p. 689. ²⁵ Strom. l. v, p. 600. ²⁶ Strom. l. vii, p. 726. ²⁷ Strom. l. iii, pag. 450. ²⁸ Strom. l. v, p. 550. ²⁹ Strom. l. vi, p. 311, 331. ³⁰ lib. ii *Appar.*, dissert. 5, c. 2, § 3. ³¹ Strom. l. iv, p. 535.

Adamum a Deo nec perfectum nec imperfectum A creati potuisse. Si enim, inquebant, imperfectus fuerit formatus, « Quomodo perfecti Dei imperfectum est opus, et maxime homo? Sin autem perfectus, quomodo transgreditur præcepta? » Sed huic objectioni ex superius dictis satis jam fecerat, cum dixit ⁶³ Adamum, sui juris et libero voluntatis arbitrio præditum, a Deo sic fuisse conditum, ut et bonum et malum eligere, atque ita « in virum, » hoc est virtutibus « crescere, » et augeri potuerit.

Verumtamen impiis hæreticis, illud tam scite et recte dictum vellicare conantibus, nunc adhuc respondet ⁶⁴: « Audiant a nobis quod perfectus quidem non fuit factus in constitutione, sed aptus ad suscipiendam virtutem; multum enim refert factum esse aptum ad eam acquirendam. » Censet itaque Clemens Adamum eo sensu perfectum a Deo fuisse formatum, non quidem ita ut eum tanto virtutum cumulo exornaverit, ut proficere amplius non posset; sed in ea iustitiæ et virtutis perfectione conditum, ut ad maiorem acquirendam et suscipiendam aptus semper fuerit. Et vero quis ignorat Adamum, postquam a Deo creatus est, sicut revera peccavit, ita etiam bonis actionibus potuisse aliquid mereri, atque idcirco gratiæ et virtutis accipere incrementum? Quinimo Deus Adamo, uti ex Ecclesiæ Patribus haud pauci testantur, usu arboris scientiæ boni et mali interdixit, ut meriti et virtutis, ac præsertim obedientiæ materiam illi suppeditaret. Adisis theologos in D. Thomam i part., quæst. 95, art. 4; Petavium tom. III *Theolog. dogm.*, lib. II *De opif.*, cap. 9, pag. 340.

Quibus porro partibus concretum hominem Deus creaverit, ex his discis Clementis nostri verbis ⁶⁵: « Compositus est, ait, ex parte rationis particeps, et experte rationis, anima et corpore, ex λογικῷ καὶ ἀλόγῳ συγκαίμενος, ψυχῆς καὶ σώματος. Sed corpus quidem et terram operatur, et tendit ad terram; anima autem ad Deum extollitur. » Hanc autem docet esse corpore longe subtiliorem, ac plane simplicem et incorpoream, et idcirco non potuisse aquis diluvii mergi et exstingui: « Anima quæ est res longe subtilior, λεπτομερέστερον, corpore, » ita ille loquitur ⁶⁶, « minime potuerit affici ab aqua, quæ est crassior, διὰ λεπτότητα, καὶ ἀπλότητα μὴ κρατούμενης, ἥ καὶ ἀσώματος προσαγορεύεται, ut quæ propter subtilitatem et simplicitatem minime superetur, quæ etiam appellatur incorporea. » Nemo sane homo est, qui non perspiciat quam perspicue Clemens asseveret humanam animam naturæ esse non modo spiritalis et incorporeæ, sed etiam immortalis. Quapropter non minus diserte alibi docet eam esse præcipuam hominis partem, quæ nullo prorsus modo a parentibus, quemadmodum corpus, generatur; sed ab ipsoniet Deo creata, in illud ingreditur ⁶⁷. Ἐπεισφρίνεται δὲ ἡ ψυχὴ καὶ προεισχρίνεται τὸ ἡγεμονικόν, ὃ διαλογιζόμεθα, οὐ κατὰ τὴν τοῦ σπέρματος καταβολὴν γεννώμενον, « Ingreditur autem anima, et etiam prius ingreditur principalis facultas, qua ratiocinamur, quæ non generatur per defectionem seminis. » Addit ⁶⁸ eam esse omnium actionum nostrarum principium, quo « universa actio hominis perficitur. »

Et id quidem sic ille ostendit. Ubi primum homo est genitus, initium vitæ ab iis accipit, « quæ perturbationibus sunt obnoxia. » Tum spiritus carnalis et corporeus, qui motu facilissimus est, sortitur nutriendi, augendi et movendi facultatem. Atque in hoc sita est pars hominis, expers quidem rationis, sed animata, ἐψυχώσθαι, « et per corpus primum patitur, καὶ πρωτοπαθεῖν διὰ σώματος; » atque per corporeum hunc spiritum homo sentit, concupiscit,

lætatur, irascitur, alitur, augetur. Quinetiam per eum actiones aggreditur convenienter ei, quod mens cogitarit et conceperit, τὰ κατ' ἐννοίαν τε καὶ διάνοιαν ⁶⁹. » Ratiocinandi vero facultas et principalis, τὸ λογιστικόν καὶ ἡγεμονικόν, humanæ causæ constitutionis dicitur, eaque « habet liberam eligendi facultatem, in qua inquisitio, disciplina et cognitio. » Ad illam autem omnia referuntur, « ac propter illam, καὶ δι' ἐκείνην, vivit homo, et certo modo vivit. » Deum viciis cupiditatis, « regnat præcipua animæ pars, unde ratio proficiscitur, βασιλεύει τὸ ἡγεμονικόν. »

Quid ergo mirum si Clemens animam post resurrectionem nullius sexus esse affirmaverit ⁷⁰? « Ipsa, inquit, per se ex æquo sunt animæ; animæ neutræ, nec masculæ, nec feminæ; quandoquidem, neque uxores ducunt, nec nubunt. » Ambrosius satem de ipsa anima, quocunque sit in statu, generatim scribit ⁷¹: « Anima sexum non habet; sed ideo fortasse femineum nomen accepit, quod eam violentior æstus corporis agit; ipsa autem impetus carnis amore sui molli quadam et blanda ratione demulcet. » Denique ut alios complures missos faciamus, Gregorius Nazianzenus in oratione de Gorgonia sorore sua hæc scribit ⁷²: « Atque illud conspicuum fecisti masculum et feminam, corporis, non item animæ discrimen esse. »

Animadvertas tamen velim Clementem in homine agnoscere corporeum quemdam spiritum, σωματικὸν πνεῦμα, per quod sentit, alitur et augetur. Præterea vero alibi ⁷³ animam corpoream, σωματικὴν ψυχὴν, in « gnostico, » ait esse, cui illa « detrectanti spiritui et experti rationis frenum injicit. » Quinimo ipse dicit ⁷⁴ Mosaicæ legis sacrificia significavisse « emundationem partis animæ, quæ caret ratione, τὴν ἀποκάθαρσιν τοῦ ἀλόγου μέρους τῆς ψυχῆς, esse Deo acceptam. »

Verum nos alibi adnotavimus ⁷⁵ veteres quosdam scriptores ex his Apostoli ad Thessalonicenses verbis ⁷⁶: « Ut integer spiritus vester, et anima, et corpus 168 in adventu Domini servetur, » triplicem in homine, ut ait Hieronymus, distinxisse substantiam: spiritum, quo sentimus; animam, qua vivimus; corpus, quo incedimus. Utrum autem huic opinioni Clemens subscripserit, cuiusve naturæ hanc animam esse crediderit, ut possis intelligere, audi, quæso, quid ille, ubi contra statuas et imagines disputat, de animabus scripto tradidit: « Non cadunt, inquit ⁷⁷, animæ sub aspectum, non solum quæ sunt compotes rationis, sed etiam animæ aliorum animantium. Corpora autem ipsorum nunquam sunt partes ipsarum animarum, sed instrumenta, ut quibus aliæ quidem insideant, aliarum vero sint vehicula, aliarum vero alio modo possessiones. » Intellexisti haud dubie quam apertissime Clemens definiat quamlibet animam, etiam ipsorum rationis carentium animantium sub aspectum non cadere, ψυχὰς ἀόρατος. Deinde corpora eorum non fieri animarum partes, τὰ δὲ σώματα αὐτῶν μέρη μὴ αὐτῶν οὐδέποτε γίνεται τῶν ψυχῶν, sed earum esse ὄργανα, « organa et instrumenta, » diverso tamen disparilique modo. Aliarum enim sunt ἐνέχηματα, « sedes, » aliarum vero ὀχήματα, « vehicula, » aliarum denique κτήματα, « possessiones, bona et facultates. » Ex quibus concludit nullius plane animæ posse fieri aut formari imaginem. At nulli profecto inde colligere licet Clementem existimasse omnes omnium animantium animas minime esse corporeas, sed spiritalis naturæ et substantiæ.

Quæ ergo, inquires, illius ita disputantis est mens, et quæ ejus opinio et sententia? Non alia certe esse videtur, nisi animam cuiuslibet animan-

⁶³ I. vi, p. 662.

⁶⁴ Ibid. ⁶⁵ Strom. I. iv, p. 477.

⁶⁶ I. vi, p. 641.

⁶⁷ Ibid., p. 681.

⁶⁸ Ibid. ⁶⁹ Ibid.

⁷⁰ Ibid., p. 664.

⁷¹ Ambros., I. De virgin., c. 15, § 95, p. 256.

⁷² Greg. Nazian., orat. II, p. 184.

⁷³ Strom. I. vii, p. 747.

⁷⁴ Ibid., p. 717.

⁷⁵ Lib. II Appar., dissert. 5, c. 2, § 4, et dissert. 6, c. 9, § 1.

⁷⁶ I. Thess. v, 25.

⁷⁷ Strom. I. vi, p. 696.

tis non esse partem illius corporis; sed in illo sic includi, ut a nemine nec videri nec pingi possit. Et vero Clemens ibi de animalium ratione privatorum potius quam de hominum animabus disserit. Cæterum si contendas Clementem ibi dixisse in hominibus esse quamdam animam, quæ inter corpus ejus et spiritum, seu spirituales substantiam sit media, et id validis rationibus convincas, inde procul dubio conficies illum veterum, de quibus dictum est, opinioni suffragium tulisse.

At diligentissime caveas velim, ne ipsum absurdi accuses erroris, quo nihil aliud præter corpoream et mortalem substantiam in homine esse impij quidam homines frustra opinati sunt. Non enim in his solum libris, sed in aliis, uti jam probavimus, ipse Clemens noster evidentissime docet hominis animam, seu spiritum hominis esse incorporeum, simplicem ac spiritualem. Et in hujusce assertionis confirmationem id quidem afferri posset, quod ab ipso dicitur⁷⁶⁻⁷⁹: « Anima nocte cessans a sensibus convertitur ad seipsam, et est magis prudentiæ particeps. » Ex veteribus autem philosophis hanc Clemens noster doctrinam procul dubio hauserat. Tullio siquidem, post antiquiores philosophorum principes, sic illa probatur⁸⁰: « Cum ergo est somno sevocatus animus a societate et cogitatione corporis, tum meminit præteritorum, præsentia cernit, futura prævidet. Jacet enim corpus dormientis, ut mortui; viget autem et vivit animus. Quod multo magis faciet post mortem, cum omnino ex corpore excesserit. Itaque appropinquante morte, multo est divinior. » At porro undelibet illud Clemens hausisse dicatur, ex dictis certo et evidentissime patet persuasum ipsi plane penitusque fuisse animam humanam non corporeæ, sed spiritualis, atque adeo immortalis esse substantiæ ac naturæ.

Qua vero corporis in parte sit hæc anima, et quæ illius sedes, ita Clemens edisserit⁸¹: « Merito ex terra quidem corpus dicit formari Moyses, quod dicit terrenum Plato tabernaculum; animam autem ratione præditam desuper inspiratam fuisse in faciem. Hic enim dicunt collocatam principalem animæ facultatem, τὸ ἡγεμονικόν, ingressum animæ in protoplastum, per accessionem sensuum interpretantes, et ideo factum esse hominem ad imaginem et similitudinem. Dei enim imago est ratio divina et regia, homo impatiibilis; imago autem imaginis mens humana, εἰκὼν δὲ εἰκόνος ἀνθρώπου οὗτος. » Mens, inquit, humana, ἀνθρώπινος οὗτος, seu τὸ ἡγεμονικόν, præcipua ratiocinandi facultas, suam in hominis faciem habet. At si curiosius inquisieris nam Clemens illam in tota, vel tantum in aliqua faciei, προσώπου, parte sedem fixisse putaverit, respondebimus eum, sicut a nobis superius dictum est, alio in libro disertè tradidisse in cerebro esse illius sedem. Adjiciamus, si lubet, hanc sententiam a Platone eum forsitan accepisse. De anima enimvero ille disertissime pronuntiavit⁸²: « Hanc in summa corporis arce sedem habere dicimus. » Verum de hoc argumento, et de ejusdem animæ motibus et cogitandi modis in superiori dissertatione, cap. 6, art. 2, disputavimus.

Difficilius itaque Herveto illud videtur, quod Clemens ibi hominem ad Dei imaginem et similitudinem, εἰκόνα καὶ ὁμοίωσιν, hac ratione probat esse factum: εἰκὼν μὲν γὰρ θεοῦ λόγος θεῖος καὶ βασιλικός, ἀνθρώπος ἀπαθής. « Dei enim imago est ratio divina et regia, homo impatiibilis. » Verumenimvero hæc ipse Hervetus cum non satis intellexisset, suspicatus est illa duo verba ἀνθρώπος ἀπαθής, nisi Græco textui aliquid desit, fuisse illi perperam

inserta, atque idcirco penitus delenda. Sed doctus ille vir animum non satis adverterat hæc apud Eusebium⁸³, qui hunc auctoris nostri locum descripsit, eodem penitus modo representari. Deinde vero illa gennina esse ejus verba, nec a quoquam in Clementis textum intrusa cuivis, paulo diligentius consideranti, obscurum omnino esse non potest. Nam his verbis ἀνθρώπος ἀπαθής, quis alius, nisi Christus Dominus designatur, quem Clemens dicit esse divinum et regium λόγον, sermonem, aut Dei, si velis, rationem? Sensus itaque illius hic est: Christus homo et impatiibilis, et ac divina et regia ratio, est prima Dei imago: mens autem humana imago hujusce imaginis est. Et hanc esse veram Clementis nostri mentem inde probari haud prorsus inepte potest, quod ipse alio in libro hæc scripsit in verba⁸⁴: « Est Dei imago ejus Verbum, Λόγος.... Verbi autem imago est homo. Vera mens est, quæ in homine est, qui ad Dei similitudinem propterea factus esse dicitur, prudentiæ, quæ in corde, divina ratione assimilatus, et ea ratione Verbi rationisque particeps. »

At priori in loco Clemens addidit⁸⁵, ex Moyse posse colligi aliam in homine esse Dei assimilationem et similitudinem, quando nimirum ille vero Dei cultu, et sedula ac perfecta præceptorum ejus observantia sit virtute præditus.

Quæ quidem ipse Clemens alibi fusius enodatusque exponit⁸⁶: « Perfecta, inquit, hæreditas est eorum, qui evadunt in virum perfectum ad imaginem Domini. Similitudo, ὁμοίωσις, autem non est, ut quidam existimant, in figura humana, τὸ σχῆμα τὸ ἀνθρώπειον, est enim impia hæc consideratio; sed nec quæ in virtute primæ causæ traditur assimilatio; est enim¹⁸⁹ hæc quoque impia traditio eorum, qui expectarunt eandem esse virtutem hominis et Dei omnipotentis.... ad Dei ergo sit similitudinem, qui est in filium adoptatus, et in numerum amicorum cooptatus, ex eo quod est coheres dominorum et deorum, si, quemadmodum ipse docuit Dominus, per Evangelium fuerit consummatus. » Planum sane et manifestum est Clementem ibi agere non quidem de ea potissimum Dei similitudine et imagine, ad quam homo sua creatione factus est, sed quæ a viro et gnostico, sive homine Christianis virtutibus aucto et perfecto, potest in hac vita comparari. Attamen de priori etiam imagine, omnibus hominibus naturaliter insita, aliquid sane intermiscuit.

Falsas enimvero de ea Dei similitudine opiniones rejicit ac repudiat, atque illam quidem primum jure merito proscribit, quæ hanc similitudinem in humani corporis figura constitutam esse prædicebat. Deus etenim ad humanæ figuræ instar compositus corporeus dicendus esset. Quod sane Clemens recte contendit effatu esse impium. Quapropter alio in libro ubi probat hominem aliis beneficiendo similem Deo, illiusque imaginem fieri, ibi hæc habet⁸⁷: « Quod enim est ad imaginem, εἰκόνα, et similitudinem, καὶ ὁμοίωσιν, non ex corpore significatur (nec enim est mortale assimilari immortalis), sed mente et ratione, κατὰ νοῦν καὶ λογισµόν, qua et eam quæ est in beneficiendo, et eam quæ in imperando obsignat Dominus similitudinem. » Rursus autem alibi⁸⁸: « Num ergo, μήτι οὖν, merito, inquit, dictus est homo factus esse ad Dei imaginem, non quod attinet ad figuram constructionis, οὐ κατὰ τῆς κατασκευῆς τὸ σχῆμα, sed quoniam Deus quidem ratione omnia architectatur; gnosticus autem factus, ratiocinandi facultate bonas et honestas peragit actiones. » Verum de his adhuc, ubi de « gnostici » hominis summa perfectione agitur.

⁷⁶⁻⁷⁹ lib. iv Strom., p. 530. ⁸⁰ Cicer., l. i De divin., pag. 266. ⁸¹ Strom. l. v, p. 593. ⁸² Plato in Timæo, t. III, p. 90. ⁸³ Euseb., l. xiii Præpar. evang., c. 13, p. 671. ⁸⁴ Admon. ad gent., p. 63. ⁸⁵ Strom. l. v, p. 594. ⁸⁶ Strom. l. vi, p. 671. ⁸⁷ l. ii, p. 405. ⁸⁸ l. vi, p. 682.

At, certe Clemens, sicut in *Admonitione ad gentes* asserit in hominis mente esse Dei imaginem, ita et in his *Stromatum* libris recte negat eam in humano corpore esse impressam. De ea autem imagine, quam creatione sua homo accepit, a Clemente id dictum fuisse ex his quæ disputata sunt, liquido colligitur. Augustinus ⁶⁶ porro et Theodoretus ⁶⁷

A eos hæreticorum numero ascripsere, qui in hominis corpore dicebant esse Dei imaginem. Videsis, si lubet, Epiphanium ⁶⁸, qui plerasque omnes de hac questione sententias recenset et discutit. Denique Petavius ⁶⁹ plura de ea disputat, de qua et nos alibi quædam præstriuimus.

CAPUT IX.

De novæ legis sacramentis.

ARTICULUS I.

De sacro baptismo, quo abluti Christiani sese invicem fratrum nomine compellabant, et de illius apud paganos et Judæos figuris et imaginibus, ac de hæreticorum baptismo.

Tametsi Adamus tantis et tam eximilis, ut dictum est, naturæ sanæ et integræ dotibus ornatus, a Deo creatus fuerit; eum tamen, nosque in ipso divinum ejusdem Creatoris nostri præceptum transgrediendo peccavisse, et ab illo felici statu defectos fuisse supra docuimus. Ex hoc autem omnium malorum nostrorum fonte et origine non solum scaturivit perversa et effrenata cupiditas, ac prava in quodlibet peccatum propensio; sed inde etiam inflicta sunt hominibus vulnera, quibus sauciati atque etiam peccato mortui nascimur, et postmodum in varia crimina incurrimus. Ad ea autem vulnera sananda delendaque peccata Servator noster Christus Dominus plura remedia, ac potissimum novæ suæ legis sacramenta instituit ac subministravit. Quia vero nonnulla de iis Clemens noster huc *Stromatum* libris notatu digna inseruit, hæc certe a nobis sine aliqua animadversione prætermitti non debent.

Baptismo igitur, quod sacramentorum omnium, uti neminem fugit, primum est, asserit ille nos peccato mortuos regenerari: « Ut qui, ait ⁷⁰, simus regenerati per aquam, » nimirum baptismatis. Quapropter hanc eandem divini lavacri undam matricem et vulvam aquæ, μήτραν ὕδατος, appellat ⁷¹, ex qua puri sanctique viximus.

Quomodo autem quælibet vitæ antea actæ peccata eo facilius et liberalius sacris hujusce lavacri undis, quo alia postmodum patrata difficilius abluantur et deleantur, his ille verbis edisserit ⁷²: Ἰστέον μέντοι, τοὺς μετὰ τὸ λουρὸν τοῖς ἀμαρτήμασι περιπίπτοντας, τοὺς εἶναι τοὺς παιδευομένους· τὰ μὲν γὰρ προσεργηθέντα, ἀφεῖθαι, τὰ δὲ ἐπιγινόμενα ἐκβαλεῖσθαι. « Sciendum est autem eos, qui post lavacrum in peccata incidunt, eos esse qui castigantur. Quæ enim prius facta sunt, dimissa sunt; quæ autem postea fiunt, expurgantur. » Quid autem hoc loquendi modo aliud auctor noster innuit, nisi peccata, quæ ante baptismum admissa sunt, sola spiritalis lavacri aqua facile abstergi; quæ autem postea perpetrantur, hæc longe difficilius, nec sine castigatione condonari et expurgari? Videsis ea de re, si animus est, Morinum lib. III *De penitentia*, cap. 4, 5 et seq.

Post susceptum autem baptismi sacramentum, Christiani sese fratrum nomine compellabant, « Eos, inquit Clemens ⁷³, fratres appellamus, qui sunt eodem verbo regenerati: » ἀδελφοὺς τοὺς τῷ αὐτῷ λόγῳ ἀναγεννηθέντας, προσαγορεύομεν. Cujus sane appellationis consuetudo, an ip-

siusmet Ecclesiæ incunabulis exorta, cum ea crevit et adolevit. De ea autem Tertullianus ⁷⁴: « Sed et quod fratrum, ait, appellatione censemur, non alias, opinor, infamant, quam quod apud ipsos omne sanguinis nomen de affectione simulatum est. Fratres autem etiam vestri sumus jure naturæ matris unius, etiam vos parum homines, quia mali fratres. At quanto dignius fratres et dicuntur et habentur, qui unum Patrem Deum agnoverunt, qui unum spiritum hiberunt sanctitatis, qui de uno utero ignorantie ejusdem ad unam lucem expaverunt veritatis. » Nec absimilia videbis apud Minutium Felicem in *Octavio*, Arnobium et alios. Attamen docet quoque Clemens ⁷⁵ omnes homines alio titulo, nimirum verorum, fidei et operum consensione, esse fratres; atque id ipsiusmet Platonis testimonio confirmat. Quod quidem obiter adnotasse satis esse debet.

Nostri porro sacri baptismatis imaginem non solum apud Judæos, sed etiam gentiles fuisse Clemens noster ostendit ⁷⁶. Et apud gentiles quidem in eo, quod de Penelope et Telemacho cecinit Homerus *Odys.* A' et Δ'. Apud Judæos autem, quia mos eorum erat ut sæpe in lecto iungerentur. Sed acite Clemens monet hæc plane imperfecta fuisse baptismata, quandoquidem non lavacro, sed animo mundi ¹⁹⁰ purique esse debemus. Legesis, si vacat et lubet, illustrissimi Abrincensis episcopi lib. II *Almetan. quæst.*, cap. 20, pag. 268 et seq.

Ad hæreticorum autem baptismum quod attinet, idem Clemens noster ex citatis Proverbiorum verbis colligit illius aquam ab ipsius auctore non convenientem et germanam reputari. Sic autem Clemens loquitur ⁷⁷: Ἐκτα ἐπιφωσέ· ὄρω γὰρ διαδῆσθαι ὕδωρ ἀλλότριον· τὸ βάπτισμα τὸ αἰρετικὸν οὐκ ἐκ τοῦ καὶ γνήσιον ὕδωρ λογισμένη. « Deinde acclamat: Ita enim trajes aquam alienam; baptismum hæreticum non convenientem et germanam aquam reputans ⁷⁸. » Græca autem vox οἰκείος idem sonat ac domesticus et familiaris, cui a Clemente ἀλλότριος, alienus, opponitur. Quamobrem nihil aliud ibi ille docere videtur, quam hæreticorum baptismum non esse veræ Christianorum familiæ ac uomus, sed alienæ, atque idcirco nec genuinum, nec germanum. Quid autem, amabo te, hæc aliud sonant, nisi illud semper esse malum et illicitum, quamvis non semper sit invalidum, ut theologi scholastici loquuntur? Verum de hac questione alias. Interim videsis quæ de illa in Ambrosii *De mysteriis* ⁷⁹ librum subnotavimus.

ARTICULUS II.

De eucharistiæ sacramento, ac penitentia, et utrum hæc iterari possit.

Quamvis Clemens de eucharistiæ sacramento, quod maxime paganis occultandum erat, paucis huc in *Stromatum* libris delihaverit, aperte tamen

⁶⁶ August., hæc. 76. ⁶⁷ I. IV Hæc. fab., § 10. ⁶⁸ Hæc. 70, Audian., et in Ancor., § 55. ⁶⁹ I. III Dogm. theol., I. II De opific., c. 2. ⁷⁰ lib. III Strom., p. 465. ⁷¹ I. IV, p. 558. ⁷² ibid., p. 556. ⁷³ Strom. I. II, p. 378. ⁷⁴ Apol. c. 39. ⁷⁵ Strom. I. II, p. 373; I. VII, p. 745, 751; I. V, p. 595 et 611. ⁷⁶ Strom. I. IV, p. 451. ⁷⁷ Strom. I. I, p. 317. ⁷⁸ Prov. IX, 18, juxta LXX. ⁷⁹ c. 4, § 25, p. 325.

docet in oblato a Melchisedech pane et vino fuisse illius typum et figuram : « Melchisedech, inquit ⁴, rex Salem, sacerdos Dei altissimi, qui vinum et panem sanctificationis dedit nutrimentum in typum eucharistiae : » Μελεχισεδεχ βασιλεὺς Σαλήμ, ὁ τερεὺς τοῦ Θεοῦ ὑψίστου, ὁ τὸν οἶνον καὶ τὸν ἄρτον τὴν ἡγιασμένην διδοὺς τροφήν, εἰς τύπον εὐχαριστίας. Nobiscum, quæso, hæc Clementis verba parumper expende. Dixit vinum et panem, a Melchisedech oblatum fuisse, eucharistiae figuram; et ipse tamen idem illud vinum et panem, τροφήν ἡγιασμένην, haud dubitanter appellat. Atqui si simplex nudaque eucharistiae figura fuit, teste Clemente, « nutrimentum sanctificationis, » persuasum procul dubio ipsi esse debuit eucharistiae sacramentum hoc typo, quo figurabatur, esse longe præstantius et excellentius. In quo autem, obsecro te, posita erit hæc excellentia, nisi in eo quod eucharistiae sacramentum mera non sit amplius figura, sed longe sacriorem cibum, corpus scilicet Christi et sanguinem revera complectatur? Et hanc quidem Clementis nostri mentem esse, etiamsi paulo obscurius explicatam, ex his quæ superius disputavimus ⁵, haud plane immerito colligi potest. Nonne etiam ita quoque argumentatus est Ambrosius ⁶? « Cognovisti præstantiora; potior est enim lux, quam umbra; veritas, quam figura; corpus auctoris, quam manna de celo, » quod quidem manna eucharistiae typus et figura erat.

Denique Clemens sacramentum corporis et sanguinis Christi, solo simplicique εὐχαριστίας nomine, et hic et loco mox citando nuncupat. Prius autem ab Ignatio Antiocheno episcopo ⁷ fuerat ita cognominatum.

Eucharistiae porro institutione Clemens præcepta Domini prius cognoscenda esse quam observanda, hunc sane, qui notari debet, probat in modum ⁸. « Propterea Servator, cum panem accepisset, primum locutus est, et gratias egit : ἄρτον λαβὼν, πρῶτον ἐλάλησεν, καὶ εὐχαρίστησεν. Deinde cum panem fregisset, apposuit, ut comedamus ex ratione, ἵνα ὁ φάγωμεν λογικῶς, » id est, recte dignoscendo et animum ad illud advertendo quod comedimus.

Testatur insuper auctor noster ⁹ suo jam tempore morem invaluisse, ut postquam « quidam » divisisset eucharistiam, unicuique ex populo partem ejus sumere permitterent : Τὴν εὐχαριστίαν τινὲς διανεμίσαντες, ὥς ἔθος, αὐτὸν δὲ ἕκαστον τοῦ λαοῦ λαβεῖν τὴν μοῖραν ἐπιτρέπουσιν. « Eucharistiam cum quidam, ut nos est, dividerint, permittunt unicuique ex populo ejus partem sumere. » Dionysius quoque Alexandrinus de eodem more ad Xistum summum pontificem hæc scribit ¹⁰ : « Qui ad sacram mensam astiterit et manus ad suscipiendum sacram cibum porrexerit, qui illum exceperit et corporis ac sanguinis Domini nostri Jesu Christi particeps fuerit. » Plura eam in rem, quæ innumeris Patrum cum Græcorum tum Latinorum testimoniis firmari posset, huc congerere nihil necesse est. Si quis tamen eorum testimonia curiosius legere velit, adeat cardinalis Bona librum secundum *Rer. liturgic.*, capite decimo octavo, § 3 et 4.

Porro autem Clemens ¹¹ eos hæreticorum gregi annumerat, « qui sola aqua utuntur in eucharistia. » De his autem disputavimus lib. II *Apparat.*, dissert. I, cap. 6, art. 1.

Cum ea porro sit humanæ naturæ fragilitas, ut in peccatum sæpe sæpius incidat, docet Clemens ¹² eorum omnium etiam, quæ post baptismum commissæ sunt, peccatorum agendam esse pœnitentiam.

A tiam. Ipsa enim vero non solum, ut ille ait ¹³, solet « generare veniam, » sed « Dei voluntas est, ut serveat is, qui pareat præceptis, et suorum peccatorum ducitur pœnitentia. » Addit autem ipse ibidem ¹⁴ : Ἡ συγγνώμη δὲ οὐ κατ' ἀρεσὴν, ἀλλὰ κατ' ἑσπέρην συνίσταται. « Consistit autem venia non ex remissione, sed ex medicatione. » Quid his autem verbis sibi vult Clemens, nisi peccati veniam a Deo dari, non modo ut illud remittatur eique adhibeatur medicina, verum etiam ut non perpetretur amplius?

Pœnitentiæ vero quæ alia utilitas et fructus sit, ita ex Scriptura ille nobis ostendit ¹⁵ : « Recte dictum est de pœnitentibus illud eloquium : Deum elegisti hodie, ut esset Deus tuus, et Dominiús elegit te hodie, ut esses ejus populus. » Multa alia de pœnitentia illiusque necessitate et utilitate disputat, quæ cum passim obvia et omnibus facilia sint, ad ea examinanda properemus, quæ pluribus obscura et difficilia, nec omnino erroris immunitia videntur. Hermas igitur testimonio fretus, dicit ¹⁶ pœnitentiam, quam ille *Pastoris* in libro « magnam intelligentiam » vocavit, in iis primum esse, quos sacro baptismate tinctos, idololatriæ aliorumque præteritæ vitæ peccatorum pœnitent. In alia autem si deinceps post baptismum inciderint, Deus eorum misertus, dedit ipsis « unam adhuc non pœnitendam pœnitentiam ¹⁷. » At non desuerunt, qui in his verbis aliquid Novatianæ hæreseos veneni a Clemente nostro imprudenter propinatim causerunt.

Sed ii immerito sane hanc severiora censuræ notam doctissimo auctori nostro inurunt. Ibi enim ille prævium secutus Hermam, de publica loquitur pœnitentia, quæ prinis Ecclesiæ sæculis, uti nullus, nisi historiæ ecclesiasticæ omnino ignarus, 191 nescit, nosque in nostris ut ad eundem Hermas et Ambrosii libros observationibus demonstravimus ¹⁸, semel tantum agebatur.

Urget tamen Hærvetus in hoc esse errorem, quod C Hermas, cui Clemens assentitur, haud hæsitante affirmet hominibus, post sacrum baptismatis lavacrum in peccatum lapsis, unam tantum pœnitentiam semel concedi, aliam vero iis nequidquam prodesse. Verum Hermas eo sensu hanc non prodesse et inutilem censet; quia ad secundam pœnitentiam publicam nullus tunc ab Ecclesiâ admittebatur. Deinde in eo præcise Novatianorum errorem versari ostendimus, quod quæcunque a criminum reis pœnitentia ageretur, eos absolvendi miniaris Ecclesiæ datam esse potestatem negarent. At hoc ab Herma aut a Clemente nostro ullibi scriptum aut traditum nemo unquam probavit. Denique Clemens ea, quæ ex Herma obijciuntur, hoc tantum in loco, neque aibi descripsit. Ex quibus omnibus plane conficitur nihil aliud ab illo, quam ab Herma et aliis Ecclesiæ Patribus assertum, unam deitaxat esse post baptismum publicam pœnitentiam.

Instabit fortasse aliquis : Nonne hæresim Novatianam hæc omnino redolent, quæ Clemens ibidem subtexuit ¹⁹ : « Hic autem etiam qui postea peccavit, deinde pœnitentia ducitur, etiamsi veniam assequatur, debet erubescere; ut qui non amplius lavetur in remissionem peccatorum. » Verum auctor noster ibi non de secunda, sed de prima post salutarem lavacrum publica pœnitentia loquitur. Sensus itaque illius est gentilem hominem, et alium cuiuslibet peccati reum, sacra baptismatis aqua ullis absque aliis pœnitentiæ publicæ pœnis in remissionem peccatorum abluere et lavari. Quamobrem ipse ibidem addidit : « Ergo ex gentibus et priore illa vita ad fidem incitatus, remissionem peccatorum

⁴ Strom. I. IV, p. 539. ⁵ Dissert. super., cap. 5, art. 2. ⁶ I. De myst., c. 8, § 48, p. 538. ⁷ Epist. ad Smyrn., § 7. ⁸ Strom. I. I, p. 292. ⁹ Ibid., p. 271. ¹⁰ Euseb., I. VII Hist., c. 9, p. 255. ¹¹ Strom. I. II, p. 317. ¹² I. VI, p. 668. ¹³ I. II, p. 402, p. 390 et p. 391. ¹⁴ Ibid. ¹⁵ I. II, p. 402. ¹⁶ I. II, p. 353. ¹⁷ Ibid. ¹⁸ Lib. VII Appar. dissert. 4, art. 5, p. III et seq. In Ambros., I. II De pœnit., c. 10, § 95. ¹⁹ p. 386.

semel est consecutus, » genitali scilicet lavacro, et A gravibus absque poenitentiae publicae laboribus et poenis. « Hic autem, » subjungit Clemens, « qui etiam postea peccavit, etsi veniam consequatur, debet erubescere; » publicam nimirum agens poenitentiam, « ut qui non amplius lavetur in remissionem peccatorum, » nempe baptismi sacramento; quippe quod iterari nunquam possit. Denique cum de hoc homine poenitentiam illam agente dicit, *καὶ συγγνώμης τυγχάνη*, « etsi veniam consequatur et impetret, » his certe verbis sicut catholicum dogma diserte propugnat, et tuetur; Ita hæreticam Novatianorum opinionem funditus evertit.

Nec minus catholico sensu ab ipso scribitur ²⁰ : « Apparet ergo, sed non est poenitentia, sæpe petere veniam de iis quæ sæpe peccamus, » hoc est, nec vera nec sincera habetur illius poenitentia, qui in eadem peccata, quorum sæpe veniam petivit, labitur. At hoc celebri effato nihil in veterum Ecclesiae Patrum scriptis magis tritum et vulgare.

ARTICULUS III.

De sacris ordinibus episcopi, presbyteri et diaconi, et quam recte a Clemente distinguantur.

Tres in Ecclesia esse sacros episcoporum, presbyterorum et diaconorum ordines non solum a se invicem, sed a cætero etiam Christianorum grege distinctos ita aperte Clemens declarat, ut id Centuriatores ²¹, tametsi magis iniquo quam propenso in illum animo fuisse constet, palam utroque confiteri cogantur. Et re quidem vera ille eorundem ordinum comparatione probat beatorum et æterna felicitate fruentium varios esse gradus ²² : « Nam hic quoque in Ecclesia progressionem episcoporum, presbyterorum, diaconorum sunt, ut arbitror, imitationes gloriæ angelicæ, et illius œconomiae ac dispensationis, quam dicunt Scripturæ illos expectare, qui insistentes vestigiis apostolorum vixerunt in perfectione iustitiæ, convenienter Evangelio. C Hos sublato in nubibus scribit Apostolus primum quidem diaconos futuros, deinde cooptandos esse in presbyteratum perfectum gloriæ; gloria enim differt a gloria, donec creverint in virum perfectum. » Tres itaque illos ecclesiasticæ hierarchiæ gradus a se invicem distinguit, docetque alios aliis esse superiores.

Præterea non minus perspicue diaconos et presbyteros ab aliis Christianis fidelibus discriminat. Paulo enim superius scribit « gnosticum » esse quidem presbyterum et diaconum, sed improprie tantum et metaphorice, pietate nimirum, ac vitæ integritate et sanctimonia, non autem ordinatione, utpote qui « ab hominibus non ordinetur ²³. » Sed præstat Clementem suis verbis loquentem audire : « Hic est, inquit, revera presbyter Ecclesiæ, et verus diaconus, id est, minister Dei voluntatis, καὶ διάκονος ἀληθῆς τοῦ Θεοῦ βουλῆσεως, si faciat, et doceat quæ sunt Domini, non ut qui ordinetur ab hominibus, neque quod justus censeatur presbyter, sed quod justus refertur in presbyteratum. Et licet hic in terris non fuerit prima sede honoratus, sed debet in quatuor et viginti thronis populum iudicare, ut dicit Joannes in Apocalypsi. » Non potest sane sacer presbyteri et diaconi ordo a plebeio et cætero Christianorum statu clarius dilucidiusque secerni. Quantumlibet enim, teste Clemente, perfectus fuerit laicus et sæcularis, ut ille ait, « gnosticus; » a presbytero tamen et diacono distinguitur, « nec prima sede honoratur; » quippe qui « non ordinetur ab hominibus, » οὐχ ὑπ' ἀνθρώπων χειροτονούμενος, hoc est, manuum impositionem, qua presbyter vel diaconus inauguraretur, ab hominibus non acceperit. Ex quibus adhuc colligi-

tur Clementem autumasse Christianos impositione manuum sacro diaconi et presbyteri ordine initiari.

Diaconatum porro a presbyteratu, quemadmodum utrumque ab episcopatu tam perspicue Clemens noster discernit, ut id presbyteranorum sæcæ homines cum negare non possent Blondellus ²⁴ illorum coryphæus ad elevandam eruditissimi nostri scriptoris auctoritatem mirum plane effugium excogitaverit. Fatetur enim hanc trium ordinum distinctionem ex Ecclesiarum usu natam ab illo admitti; quam tamen ille ipse Clemens divinitus per apostolos institutam pleno ore inficiatus est.

Verum ubi, amabo te, ullum exstat Clementis hanc distributionem ab apostolis institutam negantis, vel de ea dubitantis, verbum? Ubi ulla vox, imo ubi illum vocis sermonisve vestigium? Nullum certe Blondellus protulit, nec poterit unquam proferre. Et vero ibi procul dubio ejusdem Blondelli, viri inter suos acutissimi, iudicium jure merito desiderabis. Quas enim, putas, ad opinionem suam probandam afferit rationes? Eas certe quæ nullius plane sunt roboris, vel quibus non tam probat a Clemente negari institutam ab apostolis trium illorum ordinum distinctionem, quam ab illo non admitti. Primo enim nobis ille objicit Clementem binos tantum ¹⁹² ecclesiasticos ordines, nec plures sacras functiones agnovisse. Ergo si ita est, inquit, certe is ipsemet Blondellus falso dixit triplicis sacri ordinis admissam a Clemente nostro distributionem.

Urget tamen ille, aliaque in medium adducit Clementis verba, quibus de presbyteris diaconisque ita disputat ²⁵ : « Similiter autem in Ecclesia eam quidem, quæ facit meliores, presbyteri servant imaginem; eam autem, quæ servit, diaconi. Ambo his ministeriis angeli Deo serviunt in dispensatione rerum terrenarum, et ipse gnosticus. » Inde autem Blondellus conficere se posse putat Clementem non plures quam duas sacrorum ordinum functiones agnovisse, βελτιωτικὴν presbyterorum, et diaconorum ὑπηρυτικὴν. Sed hac illius argumentatione rursus contra ipsum concluditur distributionem triplicis ordinis ex usu Ecclesiæ, uti idem Blondellus, natam, et a Clemente nostro admissam, eidem Clementi revera non fuisse compertam. Nunquid ergo Clemens tam absurde quam Blondellus sibi ipsi contradixit? Absit sane. Et certe si ille duas tantum ibi memorat duplicis ordinis functiones, non alia profecto causa fuit, quam quia probandum suscepit duplicem tantummodo esse cultum, qui circa res humanas versatur.

Sed age, et contra Blondellum, si lubet, acrius instemus. Clemens ibidem duplices illas presbyteri et diaconi functiones cum medicina et philosophia componit. Nunquid ergo inde Blondellus, aut quilibet alius sanæ mentis homo, inferre poterit alias disciplinas, aliamque præter illas scientiam a Clemente nostro non agnoscere? Quis non videat nihil prorsus hac Blondelli argumentatione esse magis futile et imbecillum? De episcopali itaque ordine hoc in loco Clemens ideo tacuit, quia id ad rem suam nihil faciebat. Ubi autem mentionem illius facere necesse credidit, tunc certe, ut dictum est, eandem ordinem, fatente Blondello, a presbyteratu et diaconatu aperte distinxit.

At, inquit Blondellus, « presbyterio » dignus, « apostolico » gradui a Clemente ascribitur. Optime quidem. Nam ibi Clemens de Matthia loquitur, qui vitæ morumque integritate et innocentia « se præbuit dignum ut fieret apostolus ²⁶. » Quid autem inde contra factam ab eodem Clemente episcopi presbyterique distinctionem?

Contra tamen adhuc clamat Blondellus presbytero

²⁰ ibid. ²¹ cent. 2, c. 40, p. 149. ²² Strom. l. vi, p. 667. ²³ ibid. ²⁴ De episc. et presbyt., § 2, p. 36. ²⁵ Strom. l. vii, p. 700. ²⁶ Strom. l. vi, p. 667.

Jus primæ omnium sedis, πρωτοκαθεδρίας, atque adeo episcopalis sedis et ordinis, a Clemente nostro ibidem attributum. Verum id a Clementis mente omnino alienum est. Nihil quippe aliud ibi ab ipso traditur, nisi «gnosticum», et justum hominem in presbyteratum diaconatumque metaphorice referri. Qui quidem etiamsi in hac vita non fuerit prima sede honoratus, in altera tamen sedebit populorum iudex et arbiter. At ibi Clemens non amplius «gnosticum» cum vero presbytero comparat. Fac tamen comparasse, quid inde elicies, nisi Clementem jus aliquod presbytero ascripsisse primæ sedis, diacono scilicet, cujus ibidem meminit, haud dubie majoris? Et sane cum paulo post episcopum presbytero atque diacono superiore esse declaret, aliud procul dubio superius primæ cathedræ jus episcopo ab ipso quoque assignari fatendum est.

Denique objicit Blondellus eum, cui Joannes apostolus adolescentem commendaverat²⁷, a Clemente episcopum et presbyterum ullo absque discrimine appellari. Esto, Clemens utroque nomine indiscriminatum usus aliquando fuerit, nihil certe inde promovebit Blondellus; nisi episcopi munia et functiones presbytero a Clemente alicubi ascripta esse demonstraverit. Atqui hoc neque Blondellus probavit, nec ullum unquam probaturum confidimus. Accedat etiam illud, ut Clemens hunc episcopum, quemadmodum Pearsonius observat²⁸, ob provectam ætatem, πρεσβύτερον, seu senioris nomine compellere potuerit. Postremo hic et alibi ostendimus²⁹ a Clemente nostro episcopatum a presbyteratu non solum evidentissime distingui, sed illum quoque huic ab eo præponi, et majoris constituti ordinis et dignitatis.

Porro autem antequam huic de sacris Ecclesiæ ministris disputationi finem imponamus, animadvertere juvat, quanto ii in honore habendi sint, quandoquidem de «gnostico», quem Clemens improprie et metaphorice, ut dictum est, presbyterum appellat, et de ethnicis sacerdotibus, hæc litteris consignavit³⁰. «Hic (gnosticus) homo est vere regalis, hic sacerdos sanctus Dei; quod quidem nunc quoque servatur apud eos, qui sunt doctissimi ex barbaris, qui sacerdotale genus provehant ad regnum.» De hoc autem ethnicorum more legesit Strabonem libro 1 *Geograph.*, pag. 23, et lib. xiv, pag. 653; Ciceronem lib. 1 *De divin.*, pag. 270, Dionys. Halicar. init. lib. 1 *Antiquit. Roman.*, et Casaub. in Sueton., pag. 101.

ARTICULUS IV.

De eorum, qui his sacris ordinibus initiati erant, calibatu.

Utrum Clemens sacris illis, ut vidimus, ordinibus inauguratos cælibes esse debere crediderit, a nobis fortasse aliquis, nec jure quidem immerito inquireret. Ubi enim doctissimus ille vir hæreticos conjugii osores et inimicos refellit, sic contra eos Apostoli auctoritate dinicat³¹: «Quin et unius quoque uxoris virum usque admittit, seu sit presbyter, seu diaconus, seu laicus: καὶ πρεσβύτερος ἢ, καὶ διάκονος, καὶ λαϊκός, utens matrimonio citra reprehensionem, ἀνεπιλήπτως γάμω χρώμενος. Servavitur autem per filiorum generationem: σωθήσεται δὲ διὰ τῆς τεκνογονίας.» Nonne his, inquit, Clemens verbis perspicue significat presbyteros diaconosque, non secus ac laicos, a Clemente quemadmodum ab Apostolo admitti, qui matrimonio citra reprehensionem utentes gignendis liberis operam dabant? Quinimo eos filiorum generatione dicit esse salvandos.

Hanc porro esse veram genuinamque auctoris

A nostri mentem et sententiam inde nonnulli colligunt, quod ipse contra eosdem hæreticos sic disputet³²: «An etiam reprobandi apostolos? Petrus enim et Philippus filios procrearunt; Philippus autem filias quoque suas viris tradidit. Et Paulus quidem certe non veretur in quadam epistola sua appellare conjugem.» Ita quidem Centuriatores argumentantur, adduntque: «Quem locum in testimonium sanæ doctrinæ ejus sæculi etiam Eusebius et Nicephorus adnotarunt.» Sed ibi de sincera integraque horum scriptorum fide haud immerito expostulabis.

Cur enim, obsecro, subsequencia Clementis verba fallaci plane fraudulentoque silentio penitus dissimulaverunt? Pergit quippe Clemens: «Quam non circumferebat, quod non inagno ei esset opus ministerio. 193 Dicit itaque in quadam epistola: Non habemus potestatem sororem mulierem circumducendi, sicut et reliqui apostoli? Sed hi quidem, οὐτοὶ μὲν, ut erat consentaneum, ministerio quod divelli non poterat, prædicationi scilicet, attendentes, non ut uxores, sed ut sorores circumducebant mulieres, quæ una ministraturæ essent apud mulieres, quæ domos custodiebant, per quas etiam in gynæceum absque ulla reprehensione malavæ suspitione ingredi posset doctrina Domini.» Animum, quæso, advertite, et singula nobiscum perpende Clementis nostri verba. Ibi ille hæreticorum nuptias damnantium errorem exemplo testimonioque apostolorum radicitus evellit, hac nimirum ratione, quod ex iis nonnulli conjugio copulati, uxores circumduxerant. Verum quibus, amabo te, conditionibus, eas, teste Clemente nostro, circumducebant? Duas ipse easque notatu dignissimas reddit. Prima quidem est, ut per eas evangelica Christi doctrina apud mulieres, privatis in domibus degentes, ad quas viri non sine aliqua reprehensione malavæ suspitione ingredi poterant, tutius securiusque disseminaretur. Secunda autem, et quæ ad rem nostram maxime facit, ea erat, ut quas apostoli secum ducebant, easdem absque ullo, tametsi alias licito, conjugii usu et commercio, tanquam sorores haberent. Putavit itaque Clemens quosdam apostolos, videlicet Petrum et Philippum, atque etiam, si ita velis, Paulum, de quo tamen mox disputabitur, uxores olim quidem duxisse, sed quibuscum, postquam apostolica aucti sunt dignitate, cælibem vitam egerunt.

Huc autem accedit quod auctor noster postea de Paulo hæc scriptis tradidit³³: «Sed si accinctus quis esse velit et expeditus, non volens procreare liberos propter eam, quæ est in procreandis liberis molestiam et occupationem, maneat, inquit Apostolus, ἄγαμος, ὧ; καὶ γὰρ, celebs ut ego.» Quid ad asserendam prædicandamque cælibem Pauli in apostolatu vivendi rationem his Clementis verbis clarius atque enucleatius? Quid vero, quod Eusebius, quem Clementis nostri verbis a se descriptis atque etiam opinioni subscripsisse haud plane immerito arbitrantur, eodem plane sensu non solum de Paulo, sed de omnibus divino ministerio consecratis hæc scripsit in verba³⁴: «Oportere, dicit sermo divinus, episcopum unius uxoris virum esse. Veruntamen eos, qui sacrali sunt, atque in Dei ministerio occupati, continere deinceps seipsos a commercio uxoris decet.»

Urgebit tamen aliquis Clementem, Pauli auctoritate fretum, in eo, qui prior citatus est, loco de presbyteri diaconique, sicut de laici, loqui conjugio, ac dixisse illos omnes «per filiorum generationem» servari.

At cum apostolorum, atque in primis Pauli cælibatum ab eo tam clare et asseveranter prædicari

²⁷ Euseb., l. iii Hist., c. 25.

²⁸ Pearson. in Ignat. epist. vindic. part. ii, p. 168.

²⁹ dissert. super.,

c. 5, art. 5. ³⁰ Strom. l. vii, p. 720.

³¹ Strom. l. iii, p. 464.

³² ibid., p. 448.

³³ ibid., p. 454.

Euseb. l. ii De demonst. ev., c. 9, p. 53.

audierimus, inde forsitan aliquis hand inepte conficiet hæc posteriora illius verba non ad presbyterum et diaconum, sed laicum esse referenda. Sensus etenim illius hic esse videtur: Paulus « unius uxoris virum admittit, seu sit presbyter, seu diaconus, sive etiam laicus: servabitur autem, » ille scilicet laicus, « per filiorum generationem. » Quod quidem ad opinionem hæreticorum nuptias damnantium funditus evertendam plane sufficiebat. Unius porro uxoris virum ad sacros Ecclesiæ ordines a Paulo admitti declarat, id est eum qui unis tantummodo nuptiis illigatus et nunquam bigamus fuerit. Quamobrem ille adversus eorundem hæreticorum errorem eadem Pauli auctoritate decertans: « Cum episcopum, inquit³⁸, qui domui recte præsit Ecclesiæ ducem constituat. Domum autem Dominicam unius mulieris constituit conjugium. »

Nec absurde forsitan in huiusce explicationis firmamentum afferri potest, quod testatum Epiphanius fecit sanctios fuisse de horum, qui sacris ordinibus initiati erant, cælibatu, ecclesiasticos apostolicosque canones. Nemini quippe credibile fiet eos a Clemente nostro perfractos, irrisosque, atque habitos pro nihilo. De illis vero ita Epiphanius³⁹: « Quin cum insuper, qui adhuc in matrimonio degit, ac liberis dat operam, tametsi unius uxoris sit vir, nequam tamen ad diaconi, presbyteri, episcopi, aut hypodiaconi ordinem admittit; sed eum duntaxat, qui ab unius uxoris consuetudine sese continuerit, aut ea sit orbatus. Quod in illis locis præcipue fit, ubi ecclesiastici canones præcipue servantur. At enim nonnullis adhuc in locis presbyteri, diaconi et hypodiaconi liberos suscipiunt? Respondeo non illud ex canonis auctoritate fieri, sed propter hominum ignaviam, quæ certis temporibus negligenter agere ac convivere solet, ob nimiam populi multitudinem, cum scilicet qui ad eas se functiones applicent, non facile reperiuntur. » Quis Epiphanius hæc tam asseveranter pronuntianti fidem derogare audeat? Neque enim latas continentia cælibatusque leges tanta confidentia citare potuit, nisi eas suis ipsemet oculis legerit, aut illas testibus firmatas cognoverit omni exceptione maioribus. »

Verum arguet aliquis hoc esse plane infirmum et caducum. Si quæ enimvero ea de re datæ sint leges, non diu ante Epiphani tempore sanciri potuerunt. Non minus siquidem ille hypodiaconos, quam alios majori ordine inauguratos, his legibus teneri asseverat⁴⁰. Quapropter ubi eosdem ex virginibus, vel ex monachis, aut certe ex iis qui ab uxoribus suis continerent, seligi testificatur, de sui potius, quam superiorum sæculorum moribus ille procul dubio disputare censendus est.

Sed hoc perperam obijciunt. Nam ipse Epiphanius constanter affirmat eam legem ab ipsis apostolis fuisse conditam: « Singulares, inquit⁴¹, nuptias commendat, cum sacerdotalia munera et ornamenta cum iis, qui post unas nuptias continentiam servaverint, aut in virginitate perstiterint, communicanda esse velut in quodam exemplari monstraverit; id quod apostoli deinde ecclesiastica sacerdotii regula honeste ac religiose decreverunt. » Præterea Hieronymus hanc sacrorum Ecclesiæ ministrorum continentiam non solum ab apostolis, sed etiam a Christo Domino profluxisse haud obscure innuit: « Christus, ait ille⁴², virgo, Maria utriusque sexus virginitatem dedicaverit. Apostoli vel virgines, vel post nuptias continentes, episcopi, presbyteri, diaconi, aut virgines eliguntur, aut vidui, aut certe post sacerdotium pudici. » At si contendas

A Hieronymum ibi contra hæreticos longius quam par erat disputationis æstu abreptum, atque etiam ab Epiphanio falsam apocryphamque legem citari, tua te, si eam recte probaveris, sententia maneat. Porro de illo sacrorum Ecclesiæ ministrorum cælibatu aliquid in Ambrosianis nostris observationibus perstrinximus⁴³. Sed hoc argumentum a pluribus copiose tractatur, a sanctis Patribus uti Hieronymo in suo præsertim *Contra Jovinianum* libro 1, pag. 27, etc., a theologis scholasticis in iv *Sentent.*, distinct. 37, ac 194 D. Thom. 2-2, quæst. 88, art. 11; controversistis uti Bellarmino lib. 1 *De cleric.*, cap. 18 et seqq.; historicis, veluti Baronio ad an. Christi 58, num. 12 et seqq.; sacræ Scripturæ interpretibus in II ad Timoth. cap. III, aliisque criticis auctoribus; Thomassino tom. I *Discipl. eccles.*, parte 1, lib. II, c. 23; Godofredo in leg. 44, titul. De episc., etc., tom. VI, pag. 86 et seqq., et aliis.

ARTICULUS V.

De Petri uxore et filia.

Quæ de tribus apostolis Petro, Philippo et Paulo superius a Clemente litteris mandata vidimus, hæc nunc singillatim examinanda sunt. De Petro itaque et Philippo hæc habet⁴⁴: « Πέτρος μὲν καὶ Φίλιππος ἐπαίδουτο τὸν Χριστόν. » Petrus autem et Philippus liberos procrearunt. » At Petrus, Epiphanio teste⁴⁵, uxorem ex Capharnaum oppido duxerat: « Hic ex Bethsaida, inquit, oriundus, ex oppido Capharnaum, uxorem duxerat, quæ duo oppida haud procul a se invicem dissita sunt. » Alibi vero scribit hanc a Petro ductam, antequam ad apostolatam a Christo Domino vocaretur: « Ducta, inquit⁴⁶, jam uxore, cum et liberos haberet et socrum, a Judæorum cæremoniis sese ad Christum aggregavit. » Quamobrem Hieronymus adversus Jovinianum sic pugnat⁴⁷: « Petrus et cæteri apostoli, ut ei ex superfluo interim concedam, habuerunt quidem uxores, sed quas eo tempore acceperant, quo Evangelium nesciebant. Qui assumpti postea in apostolatam, relinquunt officium conjugale. Nam cum Petrus ex persona apostolorum dicit ad Dominum: Ecce nos reliquimus omnia, et secuti sumus te, respondit ei Dominus: Amen dico vobis, quoniam nemo est, qui dimiserit domum aut parentes, aut fratres, aut uxorem, aut filios propter regnum Dei, qui non recipiat multo plura in sæculo isto, et in sæculo futuro vitam æternam. » Et in epistola 34 ad Julianum: « Habuit et Petrus uxorem, et tamen cum reti eam et navicula dereliquit. » His annumerandus est auctor *Quæstionum Veteris et Novi Testamenti*, qui de eodem Petro hæc memoriæ prodidit⁴⁸: « Et ut hoc loco aliquid de apostolis dicatur, quod ad robur pertinet causæ, certe sanctus Joannes castimoniam fuit custos; condiscipulus autem ejus, id est, sanctus Petrus, uxorem habuisse cognoscitur, et ut primum acciperet inter apostolos, ei non obstitit generatio filiorum. »

D Petri autem filia nomen fuisse Petronillæ varia martyrum Acta, quemadmodum Martyrologia perhibent. Sed quæ eis fides habenda, disces ex Baronio ad annum Christi 69, num. 32 et 33, ac Bollandio ad Maii 12 in Actis SS. Nerei et Achillei, c. 14, pag. 10 et 11, ad Maii 31, pag. 420.

In iisdem SS. Nerei et Achillei Actis legitur eandem Petronillam, paralyti laborantem, ab ipso patre suo Petro sanatam fuisse. Verum Augustinus hoc ex apocryphis libris haustum et a Manichæis alia de Petro negantibus probatum declarat⁴⁹: « Quod etsi, inquit, magna cæcitate vituperant, cum in apocryphis pro magno legunt et

³⁸ Strom. I. v, p. 472. ³⁹ Epiph. hæres. 59, Cathar., § 4. ⁴⁰ Epiph. Exposit. fid., § 21. ⁴¹ hæres. 48, Cataphry., § 9. ⁴² Hieron., Apolog. adv. Jovin., in fin. ⁴³ Ambros. I. 1, De offic. minist., c. 20, § 258. ⁴⁴ Strom. I. III, p. 448. ⁴⁵ Epiphani., hæres. 51, Alogor., § 15. ⁴⁶ hæres. 50, Ebion., § 22. ⁴⁷ Hier. I. 1 adv. Jovin., p. 27. ⁴⁸ apud August., t. III edit. Bened., quæst. 127. ⁴⁹ August. t. VIII l. in Adimant. Manich., c. 17, p. 139 edit. Bened.

illud, quod de apostolo Thoma memoravi, et ipsius Petri filiam paralyticam factam precibus patris, et mortuam filiam ad preces ipsius Petri esse mortuam. Et respondet quod id ipsis expediebat, ut illa solveretur paralyti, et illa moreretur; tamen ad preces apostoli factum esse non negat.

Denique de Petri uxore hæc Clemens adhuc litteris commendavit⁴⁷: « Aiunt certe beatum Petrum, cum vidisset uxorem suam duci ad mortem, lætatum quidem esse quod vocaretur et quod domum reverteretur; cumque eam adhortatus et consolatus esset, nomine quoque compellasse ac dixisse: Hæc tu memento Domini. » Eadem historiam narrat Nicephorus⁴⁸, sed post Eusebium⁴⁹, qui cum eam memoratu dignam censuisset, a Baronio⁵⁰ veritati haud absona iudicatur.

ARTICULUS VI.

De Philippi filiabus, et utrum Paulus uxorem duxerit.

Ad Philippum apostolum quod spectat, eum Clemens et filias procreasse, et illas postmodum in matrimonium collocasse non hæsitante affirmat⁵¹. At utrumque non minimam eruditus vir creat difficultatem. Certum siquidem est, et ex Actuum apostolorum libro constat⁵² quatuor Philippo fuisse filias, de quibus ibi legimus: « Intrantes domum Philippi evangelistæ, qui erat unus de septem, mansimus apud eum. Huic autem erant quatuor filiarum virginum prophetantes. » Sed hic Philippus ibi « evangelista » dicitur, « et unus de septem, » haud dubie primis Ecclesiæ diaconis, ac proinde ab apostolo Philippo plane diversus.

Quamobrem quidam Clementem nostrum in eo erroris aut memoriæ lapsus accusant, quod hunc Philippum diaconum cum apostolo confuderit. Ad opinionem autem suæ confirmationem ii testimonium proferunt Hieronymi, qui probari posse non putat, præter Petrum, apostolos non fuisse virgines. Sed his alii facile respondent Hieronymi mentem ex superioribus ipsius verbis esse omnibus manifestam. Ait quippe⁵³: « Nunc nobis de canone (sacræ scilicet Scripturæ) omne certamen est. » Ex sola igitur Scriptura, inquit sanctus doctor, probare nemo poterit ullum ex apostolis præter Petrum virginem non fuisse.

Verum etiamsi ex hoc Hieronymi loco probari nequeat Philippum apostolum quasdam ex uxore sua suscepisse filias, ex antiquissimis tamen Ecclesiæ Patribus et scriptoribus, imo vero ex ipsomet Hieronymo⁵⁴ id demonstrari potest. Ille enim ipse alio in libro nobis post Eusebium⁵⁵ exhibet hæc Polycrati Ephesini ad Victorem papiam scribentis verba: « Philippus unus fuit ex duodecim apostolis, mortuus est Hierapoli cum binis filiabus, quæ conseruierunt in virginitate. Altera quoque ejus filia, quæ spiritualem quandam vitam duxit, Ephesi sepulta est. » Et hæc quidem Eusebius postea adhuc totidem repetit verbis⁵⁶. At priori loco hæc ex Cæii dialogo addidit⁵⁷: « Quatuor post hæc Philippi filiarum prophetides fuerunt Hierapoli Asiæ civitate, ubi etiam earum et patris Philippi sepulcrum visitur. » A Papiæ demum ait earundem Philippi filiarum mentionem fieri⁵⁸.

Quoniam tamen duobus duntaxat prioribus in locis Philippus ille apostolus ab Eusebio nuncupatur, urgent alterius sententiæ patroni in Latina Eusebiana historia interpretatione, a Rufino adornata, priori loco Latine redditum « unus ex apostolis, » altero autem « evangelista. » Atqui huic evangelistæ, sicut et pluribus aliis, nomen apostoli

a Tertulliano aliisque⁵⁹ tributum est. Sed Rufinus ibi Græci auctoris sui textum Latina sua versione non reddidisse ab 195 aliis arguitur. Neque enim Valesius nos admonuit ullo in Græco Eusebiana historiae codice aliter quam ab ipso transcriptum est haberi. Quinimo bonam ibi desiderat Christophoroni fidem, qui pro uno ex duodecim apostolis, unum ex septem diaconis substituit.

Contra vero, depravatam ibidem fuisse Eusebii textum inde convinci quidam existimant, quod eo loci subjecta Cæii narratio de Philippo tantum diacono possit intelligi. Ad hæc vero, Eusebius illam cum verbis, ex Actuum apostolicorum libro superius citatis, plane consentaneam esse significat. Atqui sacro illo in libro Philippus evangelista renuntiatur.

Hujus non minimæ difficultatis nodum nonnulli secare potius quam solvere conantur, cum respondent Philippum apostolum a diacono Philippo fuisse revera diversum, atque adeo distinguendas utriusque filias: ita ut quatuor Philippi diaconi filiarum Cæsariæ in Palæstina quieverint; ex tribus vero aliis, quæ Philippi apostoli erant, duæ Hierapoli in Phrygia, et tertia Ephesi in Asia sint sepultæ. Sed si vera sit hæc illorum responsio et sententia, ipsi certe Clementem nostrum ab impacto præposteræ confusionis errore volentes nolentes liberant. Non enim amplius dicere poterunt filias Philippi apostoli, cum diaconi cognominis filiabus ab eo confundi.

At certe plures gravioris eundem auctorem nostrum erroris reum agunt, quia Philippi apostoli filias, quas Polycrates virgines permansisse testatur, has ille a suo patre matrimonio locatas asseverat. Verum id ex Polycratis verbis non plane omnino elicitur. De tertia siquidem Philippi filia sic ipse loquitur⁶⁰: « Ἐν ἀγίῳ βιωῦντι πολυτελεσάμενη. » Spiritualem quandam vitam duxit. Hæc autem non significant illam fuisse semper virginem. Imo vero quia Eusebius ibidem expresse dixit duas ejus sorores « in virginitate consensuisse⁶¹, » inde non inepte colligitur persuasum Eusebio fuisse hanc aliud amplexatam vivendi genus, et conjugio fuisse aliquando copulatam.

Cæterum de hac sane, uti omnes fatentur, perobscura quæstione aliis, quod verius æquiusque censuerint, decernendum ultro relinquimus. Nobis certe adnotasse sufficiat Clementis nostri opinionem auctoritate Polycratis sic firmari ac stabiliri, ut plures cum Græci tum Latini scriptores de ea penitus convicti, filias a Philippo apostolo susceptas crediderint. At si quis validioribus argumentis easdem in virginitatis statu omnes perseverasse ostenderit, huic quominus alii assensum præbeat, minime prohibemus.

Non parum etiam difficultatis illud habet, quod Clementis ultimo loco de Paulo apostolo dixit⁶²: « Non veretur in quadam epistola suam appellare conjugem. » Quamvis enim a nobis supra probatum fuerit Paulum per apostolatus sui tempora celibem transegisse vitam, inquirendum tamen adhuc superest, utrum revera ille prius aliquando uxorem duxerit. At Origeni si fidem habeamus, duæ hæc de re fuerunt antiquissimorum auctorum opiniones: « Paulus ergo, inquit ille⁶³, sicut quidam tradunt, cum uxore vocatus est, de qua dicit ad Philippen-ses scribens: Rogo etiam et te, germana compar, adjuva illas quæ cum ipsa sunt. Ex consensu igitur liber effectus, se servum nominat Christi. Si vero, ut alius videtur, sine uxore; nihilominus qui liber

⁴⁷ Strom. l. vii, p. 736. ⁴⁸ Nicephor., l. ii Hist., c. 44. ⁴⁹ Euseb., l. iii Hist., c. 50, p. 102. ⁵⁰ Baron. ad an. lxxx, num. 52. ⁵¹ Strom. l. v, p. 448. ⁵² Act. xxi, 8. ⁵³ Hier., l. i adv. Jovin., p. 23. ⁵⁴ Lib. de script. eccles., c. 55. ⁵⁵ Euseb., l. iii Hist., c. 51, p. 102. ⁵⁶ Lib. v Hist., c. 24, p. 191. ⁵⁷ Lib. iii Hist., c. 51, p. 103. ⁵⁸ Lib. iii Hist., c. 59, p. 112. ⁵⁹ Tertull., lib. De baptismo, c. 18, Auctor. Constitut. apost., l. vi, c. 7, p. 220. Cotelier. in hunc locum. ⁶⁰ Strom. l. iii, p. 355. ⁶¹ Euseb., l. iii Hist., c. 34, p. 102. ⁶² Strom. l. iii, p. 448. ⁶³ Origen. in Epist. ad Rom. c. 1, 1.

vocatus est, servus est Christi. » Itaque si Origenes in patronorum prioris sententiae numerum Clementem aggregavit, ex ipsius dictis colligere haud immerito possumus hæc esse Pauli verba, quibus Clemens ab ipso conjugem suam appellari arbitraturs est. At hæc ex illius ad Philippenses Epistola ⁶⁶ desumpta sunt, ubi pro verbo « germana » nunc « germane » habetur. Verumtamen quia Clemens nullam Pauli epistolam nominatim designat, utrum hæc ab illo citetur, quis certo definire poterit? Quid autem, quod Theodoretus eos severe castigat, qui loco citato Paulum conjugis suæ mentionem fecisse existimant? Utcunque porro res se habeat, persuasum sane Eusebius ⁶⁷ habuit Clementem his, quæ protulimus, verbis « enumerare apostolos, » Paulum scilicet, non secus ac Petrum et Philippum, « qui uxores habuerant. »

At certe tamen nonne e contrario Clemens Paulum unquam conubio junctum fuisse inficiatur, ubi postquam de conjugibus et matrimonio copulatis disseruisset, hæc continenter subiunxit ⁶⁸: « Ἀλλὰ καὶ εὐζωνός τις εἶναι θέλει, οὐχ αἰρούμενος τὴν παιδοποιεῖαν διὰ τὴν ἐν παιδοποιεῖα ἀσχολίαν, μενέτω, φησὶν ὁ Ἀπόστολος, ἄγαμος, ὡς καὶ γώ. » Sed si quis expeditus esse velit, propter eam, quæ est in procurendis liberis, molestiam et occupationem, maneat, inquit Apostolus, cælebs, ut ego. » Quod si nihilominus quis contendat et certis rationum momentis demonstret Clementem ibi de cælibe tantum Pauli, apostolatus officio fungentis, vita fecisse sermonem, in sua ille sententia permaneat. Noverit tamen paucos admodum ei suffragatos. Omnes enim plerique scriptores, atque in primis Tertullianus ⁶⁹, Hieronymus ⁷⁰, Epiphanius ⁷¹, Augustinus ⁷², alique Paulinarum epistolarum interpretes Chrysostomus, Theodoretus, Theophylactus ⁷³, plurimique alii cum antiqui tum recentiores eundem apostolum ita ἄγαμον fuisse censent, ut nullum unquam conubium inierit.

ARTICULUS VII.

De summa apostolorum post Christi resurrectionem perfectione.

Utrum apostoli, dum in hac mortali vita degerent, ad supremum Christianæ perfectionis apicem pervenerint, planum ut Clemens faciat, primum observat ⁷⁴: « perfectum multis modis accipi, prout is est, qui in unaquaque virtute se gerit; » ita ut aliquis singulari aliqua virtute, puta pietate, continentia, religione, tolerantia, perfectus et consummatus sit. Fatetur deinde Clemens se nescire an ullus præter Christum Dominum omnibus simul virtutibus fuerit unquam perfectus et plene ornatus. Tertio ille docet ⁷⁵ esse aliud perfectorum hominum genus donis nimirum Spiritus sancti, de quibus Apostolus ad Corinthios scribit ⁷⁶: « Alii datur per Spiritum sermo sapientiæ, alii quidem sermo scientiæ secundum eundem Spiritum, alteri fides in eodem Spiritu, alii autem gratiæ sanitatum in eodem Spiritu, alii vero operatio virtutum, alii prophetia, alii discretio spirituum, alii genera linguarum, alii autem interpretatio linguarum. » Ex quibus Clemens colligit ⁷⁷ prophetas quidem prophetia, justos iustitia, confessione martyres, aliosque aliis donis esse perfectos: « Apostoli autem, inquit ⁷⁸, fuere pleni in omnibus, » videlicet memoratis ab Apostolo S. Spiritus donis. Quamobrem continuo subiungit: « Invenies itaque, si volueris, ex eorum rebus gestis et scriptis eorum cognitionem, vitam, prædicationem,

justitiam, castitatem, prophetiam. » Hanc porro esse illius mentem inde liquet, quod superius ¹⁹⁶ sicut vidimus, dixerit solum Christam omnibus simul virtutibus fuisse perfectum. Eadem profecto fuit Augustini doctrina, qui contra Pelagianos demonstrat ⁷⁹ præter Christum Dominum neminem unquam fuisse hominem, ne ipsum quidem Paulum, in hac mortali vita omnis omnino peccati expertem. Quod quidem cum lib. II *De peccatorum meritis et remissione* copiose probavisset ⁸⁰, sic concludit ⁸¹: « Potest ergo fieri, sicut dixi, ut jam sit aliquis sapientiæ perfectus auditor, cuius nondum sit perfectus et doctor: potest esse perfectus iustitiæ cognitor, nondum perfectus effector. Cum ergo legitur in Scripturis cuiusque perfectio, in qua re dicatur, non negligenter intendum est; quoniam non ideo quisque prorsus sine peccato esse intelligitur, quia in aliqua re dicitur perfectus. » Rursus autem alio in libro ⁸²: « Legitur sane homo sine crimine, legitur sine querela; at non legitur sine peccato, nisi Filius hominis, unus idemque Dei Filius unicus, » etc. Quocirca Pelagianorum errorem sic alibi refellit atque exagitat ⁸³: « Pelagiani novi hæretici, religiosi amatores et laudatores videntur sibi esse sanctorum, si non audeant dicere imperfectæ illos fuisse virtutis; cum hoc confiteatur vas electionis, qui considerans ubi adhuc esset, et quia corpus quod corrumpitur aggravat animam. Non quia jam acceperim, ait, aut jam perfectus sim, fratres, ego me ipsum non arbitror comprehendisse. Et paulo post tamen qui se negaverat esse perfectum: Quoties ergo perfecti, inquit, hoc sapiamus; ut ostenderet secundum istius vitæ modum esse quandam perfectionem, eique perfectioni hoc quoque deputari, si se quisque noverit nondum esse perfectum, » etc. Hæc ille uberius postea adhuc prosequitur. Ad eum itaque librum, si plura velis, te mittimus, et ad theologos in II *Sentent.*, distinct. 41 et D. Thom. 2-2, quæst. 184, art. 2, et 1-2, quæst. 109, art. 8.

C Sed quosdam audire nobis videmur, non solum clam missitantes, sed etiam palam objicientes Clementem dilucide planeque docuisse apostolos post Dominicam resurrectionem nullis animi perturbationibus, ac nulli proinde peccato obnoxios deinceps fuisse. Quis enim, instabunt illi, alius potest esse horum Clementis verborum sensus ⁸⁴? « Apostoli autem cum iram, et metum, et cupiditatem per Dominicam doctrinam ex uberiori quadam cognitione superassent, ne ea quidem, quæ videntur, bona ex his quæ passionem inferunt motionibus, utpote confidentiam, æmulationem, gaudium, cupiditatem susceperunt; ut qui propter firmum quemdam et stabilem statum mentis, nihil penitus mutarentur; sed in exercitationis habitu semper manentes, alieni ab alteratione post Domini quidem certe resurrectionem. » Quid ergo? Putantne Clementem existimasse apostolos post Christi resurrectionem tantæ perfectionis attingisse culmen; ut in nullum plane vel minimum, et ut aiunt, veniale peccatum postea inciderint? Si hæc Clementis opinio fuerit, ea sane falsitatis errorisque insinuitur ab Augustino, qui contra Pelagianos demonstrat eisdem apostolis, sicut et aliis perfectis Christianis, ubi istius vitæ infirmitatem usu venisse, ut in hæc leviora peccata prolaberentur: « Quid sanctius in novo populo, inquit ⁸⁵, apostolis? Et tamen præcepit eis Dominus in oratione dicere: « Dimitte nobis debita nostra. » Omnium igitur piorum, sub hoc onere corruptibilis carnis, et in istius vitæ infirmitate gementium, spes

⁶⁶ c. IV, 3. ⁶⁷ lib. III Hist., c. 30, p. 101. ⁶⁸ Strom. I. III, p. 454. ⁶⁹ Tertull., I. II Ad uxor., c. 3; I. III, De monog., c. 3 et 8; I. De exhort. castit., c. 3 et 8. ⁷⁰ Hier., epist. 11 et 23; I. Advers. Jovin. ⁷¹ Epiphani., hæz. 58, § 4. ⁷² Aug., t. VIII, l. De oper. monach., c. 4. ⁷³ Interpret. in Epist. I ad Cor. IX, 5 et ad Philip. IV, 3. ⁷⁴ Strom. I. IV, p. 525. ⁷⁵ ibid., p. 527. ⁷⁶ I Cor. XII, 9, 10. ⁷⁷ Strom. I. IV, p. 527. ⁷⁸ p. 528. ⁷⁹ c. 5 et seq. ⁸⁰ p. 43 et seq. ⁸¹ ibid., c. 15, p. 52. ⁸² lib. De perfect. inst. tit., c. 12, § 29 pag. 180. ⁸³ lib. Contr. duas epist. Pelag., c. 5, § 15, p. 457. ⁸⁴ Strom. I. VI, p. 650. ⁸⁵ lib. III Contr. duas epist. Pelag., c. 5, § 15, p. 457.

una est, quod advocatum habemus ad Patrem Jesum Christum justum, et ipse est exorator peccatorum. » Eadem habet in enarratione in psalmum CXLII, atque sermone 135 in Joannem ²⁴: « Dicite, sancti apostoli, posteaquam surrexit Dominus et confirmavit vos, Spiritu sancto misso de caelo, cessans habere peccatum..... ait unus ipsorum..... respondet et dicit: Si dixerimus, peccatum non habemus, nos ipsos seducimus, et veritas in nobis non est, » etc. Itaque Augustinus fixum ratumque habuit apostolos, etiam divina Spiritus sancti gratia post Christi ascensionem confirmatos, ea leviora ac venialia contraxisse peccata, quæ ille docet oratione Dominica dimitti.

Verum non alia Clementis nostri quam Augustini esse sententia nobis prorsus videtur. De statu enim et habitu mentis, seu, ut loqui amant, de statu habituali ibi ille disserit ²⁵, quod factum esse vult, ut apostoli atque etiam « gnostici », perfectusque Christianus nunquam mutentur: « Ἀλλ' ἐν ἐξαιρέσει ἀσκήσεως ἀεὶ μένοντες ἀναλλοτῶται. » Sed in exercitationis habitu semper maneant invariabiles et immutabiles, » in charitate scilicet et gratia, ut vulgo aiunt, sanctificante; ita ut ab illa nullo unquam peccato mortali, nec ullis animi-perturbationibus divellantur, neque a Deo, cui intime conjuncti sunt, separentur: « Neque enim, » subjunxit Clemens, « versatur in rebus gravibus et molestis, cum ex eis, quæ sunt in vita, nihil grave molestumve existimet, neque potest eum aliquid abducere a Dei charitate, » οὐδὲ ἀποστήσαι τι καὶ τοῦτο αὐτὸν τῆς πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπης δύναται. Ab apostolis ergo Clemens exclusit eas omnes animi perturbationes et affectiones, ac, si velis, passiones, quibus a Dei amore et charitate, ac sanctificante gratia exciderent, atque in lethale aliquod peccatum prolaberentur. Sed de hac apostolorum cum ἀπαθείᾳ tum immutabilitate, et in bono perseverantia adhuc infra, ubi de « gnostico, » erit dicendi locus.

Præterea vero Clemens non semel asseverat eosdem apostolos fuisse perfectos verosque « gnosticos, » qui omnia, quæ sunt nobis dubia et inexplicabilia, animo comprehenderunt. « Jam audemus, inquit ²⁶, dicere gnosticum omnia scire, et firma comprehensione comprehendere ea etiam, quæ sunt nobis dubia et inexplicabilia, cujusmodi fuit Jacobus, Petrus, Joannes, Paulus, et reliqui apostoli. »

ARTICULUS VIII.

Utrum Philippus, Thomas, Levis et Matthæus martyrii palmam consecuti sint, et de Matthæi absintentionia.

Eosdem apostolos rursus Clemens et gnosticos et perfectos appellat, qui Christum imitantes, pro Ecclesiis a se fundatis martyrio vitam finire. Christum, ait Clemens ²⁷, « imitantes apostoli, ut qui revera essent gnostici et perfecti, ὡς ἂν τῷ ὄντι γνωστοὶ καὶ τέλει, » pro Ecclesiis, quas fundarunt, passi sunt. » Qui autem fuerint illi apostoli, aut omnes, an pauci, ibi Clemens non indicat quidem; sed quia ille respondet Heracleoni hæresiarchæ, qui Matthæum, Philippum, Thomam et Levim pretiosam pietate, sanctionia, ac bonis operibus, nullo autem inflicto a tyrannis supplicio mortem obisse contendebat; hinc certe haud plane immerito colligi potest de his potissimum institui a Clemente sermonem. At si is revera sit, uti videtur, non satis a quibusdam animadversus, **197** Clementis nostri sensus, præclarum profecto gravissi-

A mumque de illorum martyrio testimonium habebimus.

Cur ergo, inquires, id tacuit Polycrates, ubi Philippi martyrium prædicandi vix opportunior unquam occasio dari ipsi poterat. In sua etenim ad Victorem summum pontificem epistola plurimos Ecclesiarum Asiæ martyres nominatim commendat, et de Philippo eorum primo in hæc tantum scribit verba ²⁸: « In Asia magna quædam lumina extincta sunt..... Philippus scilicet unus e duodecim apostolis, qui mortuus est Hierapoli. » Inficias ire non possumus Polycratem ibi usum esse verbo *ἔσθληται*, quod tranquillam et pacificam potius quam supplicii illatam mortem significat. Quamobrem quid ea de re statui debeat, ab aliis lubentius audiemus.

Nesci quidem non sumus in quadam Eusebiani *Chronici* citata a Baronio ²⁹ editione martyrium Philippi memorari; sed hoc in aliis illius cum editionibus tum variis codicibus manuscriptis non occurrere plures jam adnotarunt.

Narrat Nicephorus ^{30, 31} Matthæum sopitis, in quos ob Christi confessionem coniectus fuerat, ignibus, placide exhalavisse animam. Sed id ille non omnibus persuasit. In quibusdam tamen Græcorum Menologiis Matthæus igne consumptus, et in Latinis Martyrologiis simplicius martyrio dicitur coronatus. Videsis Baronii in Martyrologium ³² observationes.

Longe autem pluribus scriptoribus Thomæ martyrium probatur. Theodoretus enim illum celeberrimis martyribus sic annumerat ³³: « Pro Pandii, Diasisque, ac Dionysiis, et aliis festis vestris, Petri, et Pauli, et Thomæ et Sergii, et Marcelli, et Leonitii et Pantaleemonis, et Antonini, et Mauricii, aliorumque martyrum solemnitates peraguntur. » Gaudentius quoque episcopus Brixiensis ³⁴: « Horum, inquit, quatuor beatas habemus in præsentia reliquias, qui regnum Dei, et iustitiam prædicantes, ab incredulis et iniquis occisi, Deo semper vivere operationum suarum virtutibus demonstrantur, Joannes in Sebastena urbe provincie Palæstinæ, Thomas apud Indos, Andreas et Lucas apud Patras Achaïæ civitatem consummati referuntur. » Nec alio plane absimili modo Nilus apud Photium ait ³⁵: « Viudemia decerpitus est Paulus, et alius racemus martyrio maturescens Thomas apparuit. » Is autem cum Paulo adjungatur, ipsum quoque, de quo agitur, Thomam apostolum esse quis sibi facile non persuadeat? Quid vero, quod Gregorius Turonensis ³⁶ de martyrio ejus « ex passionis » illius historia, quam haud dubie legerat, hoc nobis scriptum reliquit? « Thomas apostolus secundum passionis ejus historiam, in India passus esse declaratur. » Quem in locum videsis Ruinartii nostri observationes.

Ultimus tandem a Clemente Levis memoratur. Quis autem ille fuerit, fatetur Hervetus sibi non satis esse compertum; nisi forte sit Lebes episcoporum Jerosolymitanorum catalogo ascriptus. Et re quidem vera, ubi Eusebius hunc catalogum texuit ³⁷: Ἀελλίς, inquit, δωδέκατος: « Levis duodecimus ordine fuit. » At ab auctore tamen nostro de apostolis cum sermo fiat, et ille Levis ab eorum tempore longe sit remotus, de alio potius quam de isto eum loqui vero est longe similis. Quis ergo, inquires, Levis inter apostolos seu apostolicos viros censeri debet? Fatemur quidem hunc non posse a quoquam facile designari. Duos etenim eo nomine insignitos in Evangelio legimus. Prior est Levis, quem Marcus ³⁸ et

²⁴ t. IV, p. 1592 et 1593. t. V, p. 659, § 8. ²⁵ loc. cit. ²⁶ Strom. l. vi, p. 648. ²⁷ l. iv, p. 503. ²⁸ Euseb., l. ii Hist., c. 34, p. 102; l. v, c. 24, p. 191. ²⁹ Baron. ad an. 54, § 3. ^{30, 31} Nicephorus, l. ii Hist., c. 41. ³² ad 21 Sept. ³³ Theod., t. IV, in fine serm. 8, de martyrib., p. 607. ³⁴ Gaudent., serm. 13 in dedic. basil. SS. XL marty. Bibliot. Patr., t. IV. ³⁵ Phot., Bibliot. cod. 276, p. 1538. ³⁶ Lib. i De glor. marty., cap. 32. ³⁷ Euseb., l. iv Hist., c. 5, p. 117. ³⁸ Marc. ii, 14.

Lucas ⁹⁹ publicanum fuisse perhibent. At si ille idem fuit ac Matthæus, quemadmodum plurimi arbitrantur, de eo Clemens, quem a Matthæo penitus discriminat, intelligi non debet. Quosdam porro scimus non deesse criticos, qui eundem Levi publicanum alium ab apostolo Matthæo fuisse existiment, idque his Origenis ¹ verbis probare conentur: « Sit et Levi publicanus, qui Jesum secutus est. Non erat tamen ex apostolorum numero, nisi juxta quædam exemplaria secundum Marcum Evangelii. » Quibus respondent alii illud ab Origene non serio, sed per concessionem duntaxat Celso datum. Verum infirma prorsus videtur hæc responsio, nec Origenis textui consentanea.

Quapropter si quæ ad Origenis confirmandam opinionem suppetent argumenta, de hoc Levi explicandum esse Clementis, seu potius Heracleonis lo-

cum nobis hand multum refragantibus probaretur.

Alius tamen præterea fuit, cui *Αεββαλος*, aut *Αεβαλος*, vel, ut quidam aiunt, *Αεβης* cognomen impositum dicitur. Is autem Judas est, et alio nomine Thadæus, de quo nonnulli ² auctorem nostrum intelligi volunt. Sed cum hæc omnia meris plane conjecturis, nec certis atque evidentibus argumentis innituntur, quid de hac quæstione statui debeat ab aliis audire quam aliquid pronuntiare malumus.

In Matthæi porro mentionem quoniam incidimus, animum ad id advertas velim, quod de ejus abstinentia Clemens narrat ³. « Matthæus, inquit, apostolus seminibus, baccis, et oleis, abque carnibus utebatur. » Vix enim qui præter Clementem illud scriptis consignaverit, aliquem invenias.

CAPUT X.

De matrimonio.

ARTICULUS I.

Quomodo matrimonium a Clemente definiatur, quam bonum sit, et quomodo conjuges eo uti debeant.

Hisce in *Stromatum* libris eo uberius et accuratius de matrimonio Clemens disputat, quo illud varii ætatis suæ hæretici impugnarent acrius, ac tanquam scelestum et nefarium incredibili prorsus temeritate et impudentia prosciberent et condemnarent. Sed ex hac gravissima concertatione, tanquam ex lapidum conflictu atque tritu, major sanæ veræque doctrinæ ignis a nobis elicietur.

Primo itaque matrimonium a Clemente sic definitur ⁴: *Γάμος μὲν ἐστὶ σύνδεσος ἀνδρός καὶ γυναικὸς ἢ πρῶτη κατὰ νόμον, ἢ τὴν γυναικὸς τέκνων σπορά.* Matrimonium est prima et secundum legem viri et mulieris conjunctio ad legitimorum filiorum procreationem. Ex hac autem matrimonii definitione liquet juxta Clementis mentem illud esse non quamlibet viri et mulieris conjunctionem, sed κατὰ νόμον, « secundum legem. » At cum « legem » indessite dixerit, eo verbo forsitan de industria usus est; ut eo significaret non solum divinam, quæ in sacris litteris et ab apostolis sancita fuerat, sed humanam quoque sæcularium scilicet principum legem, juxta quam conjugium, ut legitimus sollemnisque contractus civilis sit, ab omnibus iuri debet. Quamobrem alio **198** in libro ⁵ hoc de illo nec plura edixit: « Unusquisque nostrum habet, si velit, potestatem uxorem legitime ducendi, κατὰ τὸν νόμον γαμεῖν, in primis, inquam, nuptiis, τὸν πρῶτον λέγω γάμον. »

Quamvis autem utroque in loco Clemens dixerit, « primam conjunctionem, » nemo tamen inde inferat secundas nuptias ab illo improbari. De illis enimvero eum æquius judicasse infra ostendemus. Hæc itaque verba in matrimonii definitione ideo addidit, quia secundæ nuptiæ iis, qui se continere nequibant, apostolica indulgentia concedebantur.

Denique Clemens docet finem matrimonii esse legitimam filiorum procreationem. Non unicus tamen, ipsomet auctore, est ille matrimonii finis. Aliud siquidem ipsa declarat esse ejus munus et ministerium, atque alium proinde et finem, nimirum gerendam eorundem filiorum, quemadmodum uxoris, atque etiam domus curam, « ad quam, in-

B quit ⁶, data est mulier adiutrix. » Sed de his jam alias, et adhuc infra.

Quæ quidem sicut aperta et clara, ita et vera ac propria matrimonii notio illud bonum, justum et æquitati omnino consentaneum esse tam invicte demonstrat, ut mirum sit præter quosdam paganos, eosque maxime voluptarios, qui id negarent, inventos fuisse homines. Plurimorum tamen Clemens, uti Basilidianorum, Isidori, Carpocratis, Epiphani, Marcionitarum, aliorumque, de quibus infra dicitur, nefarios, impios ac pene stupendos de eodem illo matrimonio errores recenset, eosque everit ac radicibus amputat.

Omnes porro illas hæreticorum falsas opiniones, seu potius opinionum monstra et portenta, ad duo tantum capita redigit ⁷: « Aut enim, inquit ille, docent indifferenter vivere, » hoc est, nihil in hoc mundo esse boni vel mali, nullum vitium, nullamque virtutem, sed omnia esse indifferentia: « Aut modum tonumque excedentes per impietatem et odium proflentur continentiam, » per odium scilicet Creatoris, quem malum esse opinati, nuptias quoque malas et diabolum earum auctorem esse impie garriebant. Horum autem omnium fuit rationes variasque cavillationes tanta perspicuitate diluit ac destruit, quanta soliditate et invictissimis rationum momentis bonum esse conjugium demonstrat.

At tametsi illud bonum esse invictissime Clemens probaverit, ipse nihilominus ait ⁸: « Neque est uxor ducenda cuilibet, neque semper, sed tempus quoque est, in quo convenit, et persona cui convenit, et ætas ad certum usque terminum. Neque ergo est cuilibet uxor quælibet ducenda, neque semper: sed neque omnino et impudenter ac temere, sed ei qui aliquo modo se habet, et qualis, et quando oportet, et liberorum gratia, et ea quæ est in omnibus similis, et non vi aut necessitate virum amantem diligit. » Nec omnibus itaque, ut recte Clemens docet, nec omni ætate, nec quolibet tempore las est inire conjugium; sed personæ, cui illud convenit, cujus ætas sit conjugio matura et apta ad liberos, ut in alio opere dixerat ⁹, suscipiendus, ac denique conjugii tempus seligendum. Præterea uxor ducenda debet ei, cui nuptura est, omnino, κατὰ πάντι, « in omnibus » esse similis, moribus scilicet,

⁹⁹ Luc. v, 27. ¹ Origen., l. i. contr. Celsum, t. II, p. 427. ² Origen., præf. in Epist. ad Rom., p. 296. Hier. in Matth., p. 29. Theodor., quæst. 16 in Numer. ³ Paul., l. ii, c. 1, p. 148. ⁴ Strom. l. ii, p. 421. ⁵ l. iii, p. 457. ⁶ ibid., p. 459 et 461. ⁷ l. iii, p. 442. ⁸ l. ii, p. 421. ⁹ ib. ii. Pædag., cap. 10, et super dissert., c. 5, art. 5.

genio et professione, ita ut amantem virum sponte A
la redamet.

Celebratis porro nuptiis, « conservandum est
matrimonium, » Clementis verba sunt ¹⁰, « tanquam
vera statua, mundum ab iis, quæ pollunt; utpote
ui a somno quidem expergiscamur cum Domino,
amamus autem dormitum cum gratiarum actione, et
remus :

Cum somno indulges, lux et cum fulserit alma;
tota nostra vita Dominum testantes, pietatem qui-
lem ac religionem anima possidentes, temperan-
tiam autem usque ad corpus deducentes. »

Deinde ibidem ostendit quam modeste et pie
uxor se gerere debeat, a suspitione et crimine, at-
que omni etiam vano superfluoque cultu aliena, as-
siduis precibus vacans; ac fida domus suæ custos,
a sui aspectu eos, quoad fieri potest, excludat, qui
ad eam non pertinent.

Manifestum alibi ¹¹ quoque facit quomodo sanctum
felixque possit esse conjugium; quid uxori, si viro, B
ut pie vivat, persuadere non quiverit, agendum; et
tradita ab Apostolo conjugibus præcepta ob omnium
punit oculos.

Ad hæc vero: « Eum, inquit ¹², qui uxorem
duxit pro liberorum procreatione, exercere oportet
continentiam; ut ne suam quidem concupiscat uxo-
rem, quam debet diligere, honesta et moderata vo-
luptate operam dans liberis. » Quamobrem divina
lege statutum esse probat ¹³ debere « viros uti mode-
rate uxoriibus, et propter solam liberorum susceptio-
nem. » Sed illum de his eodem modo, atque etiam
fusius disserentem jam audivimus ¹⁴.

ARTICULUS II.

De secundis nuptiis, an de illis recte Clemens sen-
serit, et de patriarcharum veteris testamenti poly-
gamia.

Apud Centuriatores male audit Clemens noster,
quod secundas nuptias cujusdam imperfectionis,
nec sine peccato esse tradiderit. Videamus ergo an
jure vel injuria ab illis, aliisque idcirco corripitur
et vapulet. Primum autem Clemens citato a Centu-
rinatoribus libro de primis secundisque nuptiis ita
decernit ¹⁵: « Monogamiam, et quæ consistit in
uno solum matrimonio honestatem, *μονογαμίαν καὶ
τὴν περὶ τὸν ἕνα γάμον σεμνότητα*, admiramur;
dicentes tamen oportere aliorum misereri, et alteri
alterius onera portare; ne quis cum recte
stare videatur, ipse quoque cadat. De secundis au-
tem nuptiis: « Si uraris, inquit Apostolus, jungere
matrimonio. » Quid autem ibi, quod divinæ Apo-
stoli doctrinæ non sit omnino conveniens et con-
sistentem? Nihil certe. Et vero ipsemet Clemens
postea adhuc ostendit hoc ab eodem Apostolo fuisse
traditum: « Monogamiam, ait ipse ¹⁶, introducit
propter liberorum procreationem et domus curam
gerendam, ad quam data est mulier adiutrix, et si
cui Apostolus propter intemperantiam et uestionem
ex venia secundum concedit matrimonium. Nam
hic quoque non peccat quidem ex testamento, non
est enim ex lege prohibitus; non implet autem
summam illam perfectionem, quæ agitur ex Evan-
gelio. » Quid, obsecro te, ad falsam duplicis erro-
ris maculam, Clementi nostro a Centuriatoribus
temere illatam, penitus eluendam his verbis effica-
cius atque expressius desiderari potest? Primum
enim quoniam clariori modo nobis significare auctor
noster poterat secundas nuptias esse « sine pec-
cato, » quam cum disertissime scribit illas ab Apo-
stolo, sic ex venia concedi: ut qui secundo
matrimonio, *δεύτερον γάμου*, illigatur, *οὗτος οὐχ
ἀπαράτεται*, « is non **199** peccat; » quandoquidem
illud nulla lege interdictum est.

Secundo non ibi Clemens dicit in secundo matri-
monio esse reapse imperfectionem aut peccatum;
sed qui secundo matrimonio copulatur, hunc non
atingere commendatam in Evangelio supremam
vitæ Christianæ perfectionem.

Quapropter ubi matrimonium ab illo, ut vidimus,
definitur ¹⁷: « Prima viri et mulieris secundum legem
conjunctio; » vel ubi ab ipso quoque scriptis
traditum est ¹⁸: « Unusquisque nostrum habet po-
testatem ducendi uxorem, secundum legem, in pri-
mis, inquam, nuptiis; » vel ubi tandem monoga-
miam ab eo dicitur ¹⁹ constitui Apostoli verbis,
quibus mulieri, viro suo mortuo, rursus in Domino
nubendi potestatem facit, sed si vidua perman-
serit, beatam prædicat; his omnibus loquendi
modis nihil aliud ipsemet idem auctor noster
sibi voluit, nisi secundas nuptias, propter homi-
nis incontinentiam, apostolica indulgentia et venia
fuisse permissas, easque etiamsi non sint pecca-
tum, quod quidem ab Apostolo permitti non
potuit, tantæ tamen non esse perfectionis, quantæ
est viduitatis, virginitatisque, et sanctæ continentie
status.

At contra tamen insurget aliquis, nec aliqua sine
elati animi concitatione, nobis objiciet ipsissima
Clementis nostri verba, quibus disertissime asse-
ruit eum tam catholice sentire, qui ab uno ad plura
matrimonia prolapsionem dixerit esse fornicatio-
nem, quam ille hæreticus est, qui primum matri-
monium fornicationem dicere audeat. Atqui forni-
catio procul dubio esse peccatum. Ergo et secundæ,
atque a fortiori aliæ deinceps nuptiæ ab eo reipsa
dicuntur esse peccatum.

Sed utrum hæc vera sit Clementis mens et sen-
tentia, ut dignoscatur, omnia illius verba hic de-
scribenda sunt: « Ad eos autem, inquit ²⁰, pudore
afficiendos et reprimendos, qui sunt proclives ad
secundas nuptias, apte Apostolus alto quodam tono
eloquitur. Inquit enim: Ecce omne peccatum est
extra corpus; qui autem fornicatur, in proprium
corpus peccat. Si quis autem matrimonium audeat
dicere fornicationem, rursus legem et Dominum
insectans, maledictis impetit. Quemadmodum enim
avaritia, et plura habendi cupiditas dicitur forni-
catio, ut quæ adversetur sufficientiæ; et ut ido-
latria est ex uno in multos Dei attributio; ita
fornicatio est ab uno matrimonio ad plura pro-
lapsio. » At quomodo, uti jam diximus, secun-
dæ nuptiæ ab Apostolo, ac deinceps a nostro
Clemente ex indulgentia concedi et permitti potue-
runt, si vere sint fornicatio, et ea fornicatio sit
peccatum?

Attente igitur expendendum est quid fornicationis
nomine Clemens intellexerit. Tribus autem, uti ipse
ait, modis fornicatio, imo et adulterium, *ἢ τε πορ-
νεία, ἢ τε μοιχεία* apud Apostolum sumitur. Nam
avaritia ab ipso fornicatio appellatur; utpote quæ
opposita sit *ἀνταρξεία*, quæ est habitus, ita ille lo-
quitur ²¹, « iis quibus oportet, contentus, et qui
perse acquirit ea, quæ ad beatam vitam conferunt. »
Secundo dicit idolatriam ab eodem Apostolo vo-
cari fornicationem, quia est « ex uno in multos
Dei attributio: » sive quia nos ab uno et vero Deo
avertens, ad multos adeoque falsos deos convertit.
Eadem itaque ratione secundæ et aliæ nuptiæ ab
illo tertium ac simile fornicationis genus esse di-
cuntur; quoniam hominem ab ea perfectione, quæ
in primo matrimonio est, propter ipsius inconti-
nentiam, abducunt ac removent.

Cæterum quamvis Clemens secundas atque a for-
tiori alias deinceps nuptias aperte cujusdam ar-
gueret imperfectionis, a plurium tamen antiquissi-
morum Ecclesiæ Patrum non recederet opinione,

l. ii, p. 424. ¹¹ l. iv, p. 525. ¹² l. iii, p. 450. ¹³ ibid., p. 456. ¹⁴ Dissert. super., c. 5, art. 3.
¹⁵ lib. iii Strom., pag. 428. ¹⁶ ibid., p. 461. ¹⁷ p. 421. ¹⁸ p. 457. ¹⁹ p. 459. ²⁰ p. 464. ²¹ Pard.,
lib. ii, cap. ult., p. 211.

de qua nos tom. II *Apparat.*, dissert. 5, cap. 5, § 4. Sed præter multos a nobis illic laudatos, alios a Cotelerio in suis ad *Pastoris* librum observationibus, pag. 64, adhuc citatos invenies.

Clementem porro de secundis post conjugis mortem nuptiis disputantem hactenus audivimus. Quid autem ille de veteris testamenti patriarcharum, qui plures simul uxores habebant, polygamia, docuerit, strictim juvat attingere. Fatetur autem illam, tamen Christianis omnino velita sit, justa tamen causa fuisse patriarchis illis ab ipsomet Deo concessam. « Tunc enim, inquit ille ²², id exigebat Deus, quando oportebat genus humanum augeri et multiplicari. » De Abrahamo autem nominatim eodem plane modo pronuntiat ²³: « Ex tribus uxori- bus liberos suscepit, non ut frueretur voluptate, sed quod speraret, ut puto, in principio genus multiplicare. » Quam quidem rationem, ut minime dubiam, ac omnino certam profert Ambrosius ²⁴, fusiusque explicat. Videsis, si placet et vacat, quæ in ejusdem Ambrosii libros subnotavimus, et quæ de Abrahami aliorumque patriarcharum polygamia theologi scholastici in IV *Sentent.*, distinct. 33, et in D. Thom. supplem. quest. 65, art. 2, disputarunt.

ARTICULUS III.

De matrimonii vinculo nunquam dissolvendo.

Quam arctum et indissolubile sit matrimonii vinculum his Clemens noster explicat verbis ²⁵: « Quod autem consuluit Scriptura uxorem ducere, et nec a conjugio unquam permittit discedere, legem aperte constituit: Non dimittes uxorem, præterquam propter fornicationem. Adulterium autem existimat conjungi matrimonio, vivo altero ex separatis. » Docet itaque neminem ad ineundum matrimonium ulla Scripturæ lege astringi; sed ubi initum est, tunc conjux divina lege tenetur conjugem nunquam dimittere.

Verum quidem est, inquit aliqui, arctissimum conjugii vinculum ibi a Clemente summopere commendari. At quia ipidem adjectis $\pi\lambda\eta\nu$ et $\mu\eta \epsilon\pi\iota \lambda\acute{o}\gamma\omega \pi\omega\pi\epsilon\lambda\alpha\varsigma$, inde colligere se posse putant Clementi persuasum fuisse hoc idem matrimonii vinculum adulterio revera et dissolvi, et innocenti conjugii licuisse aliud, cum vellet, inire matrimonium. Quocirca quod subnectit Clemens adulterium esse, vivente conjuge, matrimonio copulari, ibi aiunt subaudiri, excepta fornicationis causa; ob eam enim solum secundum, vivente conjuge, matrimonium licitum esse putavit: qua quidem causa sublata, esset reipsa adulterium.

Sed veremur ne hi Clementis mentem assecuti non fuerint. Audi enim, quæso, quid postea ille subtexit ²⁶: « Qui autem dimissam accipit uxorem, mœchatur, inquit: Si quis enim dimiserit uxorem, mœchatur ipsam, hoc est cogit eam mœchari. Non solum autem qui dimisit, est ejus causa, sed etiam qui eam suscipit, præbeus mulieri peccandi occasionem; si enim non suscipiat, revertetur ad virum. » Quid, obsecro te, hæc sibi volunt? Nonne Clemens ibi disertissime significat matrimonii vinculum etiam ²⁰⁰ propter fornicationem non ita esse solutum ut dimissa mulieri liceat alteri viro nubere, aut in uxorem ab altero accipi? Nonne expresse tradit fore ut illa, si nulli nupserit, ad virum revertatur? Hoc igitur divortio nihil aliud Clemens, nisi solum uxoris a viro disjunctionem, sive, ut theologi loquuntur, conjugum quoad torum, non quoad vinculum separationem intellexisse videtur.

Et re quidem ipsa hunc esse Clementis nostri censum ea adhuc, quæ subsequuntur, haud obscure demonstrant. Pergit enim ²⁷: « Quid vero lex (ui-

mirum Mosaica), ut reprimat ad vitia propensionem, jubet de medio tolli eam, quæ adulterata, et adulterii fuerit convicta; sin autem fuerit uxor sacerdotis, jubet eam igni tradi? Obruitur autem adulter quoque lapidibus, sed non in eodem loco, ne mors quidem sit eis communis. Neque vero lex cum Evangelio pugnat, sed ei consentit; quidni enim, cum sit utriusque suppeditator Dominus? Quæ enim est fornicata, vivit quidem peccato, sed mortua est mandatis; quæ autem ducta est poenitentia, ut quæ sit regenerata per vitæ conversionem, habet vitæ regenerationem, mortua quidem vetere fornicatrice, in vitam autem rursus ingressa ea, quæ est genita per poenitentiam. » Planum ibi Clemens facit in hoc legem veterem cum evangelica consentire, ut uxor adulterii convicta de medio tollatur. Lex quippe vetus jubet eam obrui lapidibus, aut si uxor sit sacerdotis, igne comburi. Lex vero evangelica illam mandatis et vitæ spirituali mortuam declarat. Sed hæc nova lex, quæ veteri longe plurimum mansuetudine antecellit, adulteram interfici non præcipit, ut detur ipsi poenitendi locus, ac sincera veraque poenitentia ad vitam scilicet spiritualement revocetur. Post actam porro sceleris sui poenitentiam ad virum suum reverti, et ab ipso suscipi potest. Non existimavit ergo Clemens matrimonium adulterio ita dirimi, ut secundo postea conjugio etiam innocenti conjugii copulari fas fuerit. Alteram enim uxorem si vir duxisset, non utique potuisset amplius priorem adulteram recipere; quam tamen postquam poenitentiam egit, ab ipso suscipiendam esse Clemens testificatur.

Nec est sane, quod quis nobis objiciat Clementi, et antiquissimis Ecclesiæ Patribus, penitus incoGITatum fuisse excogitatum a scholasticis theologis matrimonii quoad torum et quoad vinculum disjunctionem. Ex ipsomet siquidem Apostolo sic illam Clemens probavit ²⁸: « Quod ex consensu ad tempus orationi vacat conjugium, doctrina est continentia. Adjecit enim illud quidem, ex consensu, ne quis dissolveret matrimonium. Ad tempus autem, ne ex necessitate exercens continentiam is, qui uxorem duxerit, aliquando labatur in peccatum, ut qui in id incidat, ut suo quidem conjugio parcat, alienum autem concupiscat. » Nemini profecto dubium esse potest Clementem ibi loqui de conjugibus quoad torum duntaxat, et ad aliquod temporis spatium, ut orationi facilius vacarent, a se invicem separandis. At cum addit, ex consensu, nimirum mutuo, ne quis dissolveret matrimonium, aliud ostendit esse divortium, quo matrimonii vinculum penitus dissolvitur ac dirimitur. Illud porro, vivente conjuge, solvi omnino ac dirimi nunquam posse satis aperte Clemens inficiatus est. Eadem quoque est sententia Tertulliani, qui ad uxorem suam scribit ²⁹: « Quot sunt, qui statim a lavaero carnem suam obsignant? Quot item, qui consensu pari inter se matrimonii debitum tollunt? Voluntariis spadonibus pro cupiditate cœlesti, salvo matrimonio, abstinencia tolerantur. » Eidem sententiæ maximo sane consensu suffragantur et alii Patres, quos in re certissima nominibus appellare suis supervacaneum duximus.

Porro autem cum ex Apostolo Clemens docuerit conjuges posse quidem a se invicem ad tempus separari, sed tantum ex mutuo consensu, animadvertit, quæso, an inde jure merito possit colligi solum fornicationis causam ad uxorem quomodocunque dimittendum in Evangelio ideo memorari; quia ob eam solum vir uxorem suam, adulterii, ream, etiam reclamantem, invitam et repugnantem dimittere poterat. Sed de hac questione alibi disputavimus ³⁰.

²² Strom. I. III, p. 461. ²³ I. II, p. 493. ²⁴ Ambros., I. I de Abrah., c. 4, § 24, p. 291. ²⁵ Strom. I. II, p. 424. ²⁶ ibid. ²⁷ ibid. ²⁸ Strom. I. III, p. 458. ²⁹ Tertul., I. I Ad uxorem, c. 6. ³⁰ lib. I Apparat., dissert. 4, art. 24.

ARTICULUS IV.

De perpetuo virginitatis et continentiae statu et voto.

Perpetuae continentiae et castitatis ac caelibatus statum non minus quam matrimonium Clemens approbat et commendat. Jam enim ab illo audivimus matrimonium Scripturae sacrae auctoritate consuli. At si ab illa tantum consuitur et non praecipitur, non minus virginitatis et caelibatus quam conjugii professionem amplecti cunctis integrum pliumque est. Sed argumentis minime indigemus, quandoquidem, ubi Clemens disertissime pronuntiavit unicumque in eo, quem elegit, sive conjugii, sive caelibatus statu esse perseverandum²¹: « Propositum, inquit, unusquisque, tam ejus qui se castravit et qui rursus propter liberorum procreationem seipsum conjunxit matrimonio, debet perseverare, non redens et acquiescens ei, quod est minus ac inferius. » Nec semel id dixisse contentus, idem paulo post non minus perspicue repetit²²: « Omnes Apostoli, inquit, Epistolae utrumque admittunt, et eum qui Deo agendo gratias moderate utitur matrimonio, et eum qui, ut vult Dominus, vivit in castitate, εὐνοῦχα, quemadmodum vocatus est unusquisque, inoffense et persevere eligens. »

Visne aliquid expressius? Ausculta, quaeso, ipsi adhuc ex ejusdem Scripturae auctoritate disputanti²³: « Rursus dicit Dominus: Qui uxorem duxit, ne expellat; et qui non duxit, ne ducat. Ὁ κατὰ πρόθεσιν εὐνοῦχος ὁμολογῆσας μὴ γῆμαι, ἄγαμος διαμέντω. Qui ex proposito castitatis professus est uxorem non ducere, maneat caelebs. » Videant sane votorum castitatis et continentiae, a monachis et religiosis viris emissorum, osores quid contra hanc claram et apertam Clementis nostri definitionem vel obgannire vel latrare valeant. Quid enim inter votum castitatis nuncupantem et κατὰ πρόθεσιν εὐνοῦχα ὁμολογῆσαντα discriminis intercedit? Nunquid Clementem de errore aliquo postulabunt? At ibi ille contra hereticos ex communi et recepto Ecclesiae more et usu dimicat. Sed de hoc continentiae et virginum voto a nobis jam actum est in nostra ad Ambrosii *De virginibus* libros admonitione²⁴.

Veruntamen aliquis forsitan objiciet votum, ut theologi aiunt, non posse nisi propter melius et perfectius quoddam bonum a quoquam nuncupari. Atqui Clemens matrimonium caelibatu et virginitate praestantius atque excellentius esse decernit²⁵. « Qui enim fuerit perfectus, » ita ille loquitur, « exempla habet apostolos, et revera vir probatur, non in eo²⁶ quod vitam elegerit monasticam; verum ille viros vincit, qui in matrimonio et liberorum procreatione, et domus cura ac providentia, citra voluptatem et dolorem se exercet, et cum in familiae versetur curatione; indivulsus tamen est a Dei charitate, insurgitque adversus omnem tenta-

tionem, quae affertur per filios, uxorem, et famulos, et possessiones. » Qui ergo concubio junctus est, et insurgentes undique ex filiis, uxore, famulis, possessionibus tentationes, a Dei charitate minime divulsus et distractus, superavit, is alteri virginitatem caelibatumque profitenti a Clemente nostro anteponitur.

Sed qui ita argumentabitur, ille animum ad ea advertat quae Clemens continenter subjunxit: « Ei autem qui domum non habet, magna ex parte evenit, ut non tentetur. Qui ergo sui solummodo curam gerit, vincitur ab eo, qui cum sit inferior quidem, in iis quae pertinent ad suam salutem κατὰ τὴν εὐνοῦσαν σωτηρίαν, superior autem in iis, quae ad vitae spectant dispensationem, exiguiam revera conservat imaginem, veritatis providentia. » Caelibem igitur in iis tantum, quae ad vitae, hoc est, domus et familiae dispensationem spectant, conjugibus inferiorem esse affirmat. At hunc ipsam tentationibus minus obnoxium, atque adeo in iis, quae ad salutem attinent, conjugibus contendit esse superiorem. Nemo autem de iis, quae tentationem remonent pericula, et quae ad salutem magis conducunt, vota fieri posse jure unquam merito negabit.

Urgebis tamen Clementem alio in libro, ubi virginem cum vidua componit, dixisse²⁷: Ἡδὲ τινὲς καὶ τῆς παρθένου τὴν χήραν εἰς ἐχράτειαν προτείνουσι, καταμεγαλοπονήσαντες τὴν πεπαιργμένην ἡδονήν. Quod interpret Latinius ita reddidit: « Jam nonnulli quoque praeferrunt viduam virgini, quod attinet ad continentiam, ut quae quam experta est voluptatem, magno et excelso animo contempserit. » Ergo, inquit, Clemens viduam, quae virum experta est, virgini praetulit. Neque patienter feres tibi responderi in posterioribus Clementinorum operum editionibus pro illis verbis, « virgini, quod attinet ad continentiam, » hae fuisse substituta, « virgini incontinenti. » Nihil quippe Græco Clementis textui magis contrarium proferri poterat.

Quocirca diffiteri quidem non possumus hanc hominum, textum auctoris sui tam perverse adulterantium, aut inscitiam, aut fraudem, malamque illidem a nemine posse unquam excusari. Sed hi, neque primus etiam Latinius interpret, Clementis sensum percipere. Nobis enim hic esse videtur: « Jam vero nonnulli viduam ad virginis continentiam extendunt, utpote quae voluptatem, quam experta est, summe despiciat. » Neque sane aliam fuisse illius mentem, inde profecto probare possumus, quod ab illo alibi scriptum legitur²⁸: Ὁ γὰρ ἐπιθυμῶν, καὶ κατασχὼν ἑαυτοῦ, καθάπερ ἡ χήρα, διὰ σωφροσύνης αὐτὴς παρθένος. « Qui enim concupivit et seipsum continuit, instar est viduae, quae est rursus virgo per temperantiam. » At nullus certe sani capitis homo inde unquam concludet statum virginitatis matrimonio aut viduitati ab auctore nostro fuisse postpositum.

CAPUT XI.

De Christianis virtutibus, et quibusdam Christianorum moribus.

ARTICULUS I.

De cardinalibus, uti aiunt, virtutibus, atque in primis de continentia servanda et impugnanda voluntate, mortisque meditatione.

Ad communes omnibus Christianis virtutes ut jam veniamus, primo adnotandum est virtutem a Clemente alicubi definiri²⁹: Ἡ ἀρετὴ αὐτὴ

διὰθεσίς ἐστι ψυχῆς σύμφωνος ὑπὸ τοῦ λόγου περὶ ὅλον τὸν βίον. « Ipsa virtus est affectio animae sub imperio rationis per totam vitam consonans et respondens. »

Plura autem de virtutibus singulatim ille pertractat³⁰, quae quidem cum facilia sint, iis explicandis nihil necesse est nos diu immorari. Praeclare siquidem et accurate deflunt et explicat quid sit pie-

²¹ I. III, p. 459. ²² ibid., p. 462. ²³ ibid., p. 467. ²⁴ tom. II Amb., p. 142 et seq. ²⁵ Strom. lib. VII, p. 741. ²⁶ Strom. I. IV, p. 469. ²⁷ Strom. I. VII, p. 742. ²⁸ Ped., I. VII, cap. III, p. 156. ²⁹ Strom. I. I, p. 304 et seq; I. VI, p. 662, et I. VII, p. 709 et seq. et 738; I. II, p. 397 et seq.

tas, et quænam sint eæ, quæ a theologis quatuor virtutes cardinales dicuntur, iustitia, prudentia, temperantia et fortitudo. Huiusce autem fortitudinis species esse dixit tolerantiam ⁴⁰, mentis sublimitatem, μεγαλοπροσόνην, magnitudinem animi, μεγαλοδουλίαν, liberalitatem et magnificentiam. At de liberalitate et magnificentia, humanitate et benignitate non minus quam de aliis virtutibus enucleate disserit. Ad hæc vero ipse docet beneficentia et fortitudine hominem Deo similem fieri ⁴¹. Denique omnes illas virtutes sibi invicem ita connexas et conjunctas esse declarat, ut neque una sine altera haberi, neque de ulla qualibet siue alia disputari possit.

Quoniam autem ipsa virtus nobis non est ingenta, sed ad eam comparandam nati apti sumus, eaque aptitudo non virtus, sed motus est ad virtutem ⁴²; ideo hæc labore, disciplina et exercitatione acquiri debet. Atque inde fit, ut alii ad minorem, alii ad maiorem et perfectam virtutem perveniant.

Porro autem aliqua sine animadversione illud prætermitti non debet, quod Clemens de castitate, ac proinde de aliis, quæ paganis et Christianis hominibus communes erant, virtutibus affirmare non dubitat illam non esse bonam, nisi propter amorem Dei operam ei demus: Οὐδὲ εὐνουσία ἐν ἀρετῶν, εἰ μὴ δι' ἀγάπην γίνωτο τὴν πρὸς Θεόν. « Castitas non est virtute prædita, nisi fiat propter dilectionem in Deum ⁴³. »

In castitatis vero mentionem quia incidimus, ea paulo uberius lubet exponere quæ auctor noster de continentia contra hæreticos passim disputavit. Nobis autem hanc continentiam, ἐγκράτειαν, definitionem exhibet ⁴⁴: « Continentia est corporis despicientia convenienter pactis cum Deo initis. » Ἐγκράτεια σώματος ὑπεροβία κατὰ τὴν πρὸς Θεὸν ὁμολογίαν. Cuius definitionis hanc ipse rationem reddit ⁴⁵: « Non solum enim in rebus veneris, sed etiam in aliis, quæ anima perperam concupiscit, non contenta necessariis, versatur continentia. » Scimus quidem continentiam paulo aliter a sancto Thoma ⁴⁶ aliisque theologis scholasticis definiri. At certe ea virtus, ab ipsis significatione longe strictiori quam a Clemente nostro circumscribitur. Eam procul dubio ob rationem in alio libro ipse dixit ⁴⁷: « Continentia est affectio, quæ non transilierit ea, quæ visa fuerint ex recta ratione. Continentis autem est is, qui continet eas appetitiones, quæ sunt præter rectam rationem; vel qui se ipsum continet, ne appetitione effletur præter rectam rationem. »

²⁰² In quo autem paganorum philosophorum et Christianorum continentia discrepet, sic Clemens edisserit ⁴⁸: « Humana continentia, quæ est ex sententia philosophorum Græcorum, proficitur pugnare cum cupiditate et in factis et non inservire. Quæ est autem ex nostra sententia non concupiscere, non ut quis concupiscens se fortiter gerat, sed ut etiam a concupiscendo se absteineat. » Unde ille scite collegit Christianam continentiam philosophica esse præstantiorem.

Illius porro a Christianis observandæ causam et incitamentum his declarat verbis ⁴⁹: « Nos propter dilectionem in Dominum, et propter ipsum honestum amplectimur continentiam, templum Spiritus sanctificantes. Honestum est enim propter regnum celorum se ipsum castrare ab omni cupiditate, et emundare conscientiam a mortuis operibus ad serviendum Deo viventis. » Quocirca hæreticos, qui in carnis odium, et paganos, qui vanis

A humanisque tantum rationibus continentiam amplectebantur, castigat, et illos impios, hos autem plane ignaros et improvisos esse ostendit.

Christianæ itaque continentiæ eam affirmat esse excellentiam, ut quavis in Deum, qui nullius rei indiget nullique perturbationi obnoxius est, non cadat, illius tamen observatione ad divinam vitam accedamus.

Ad eam autem continentiam assequendam, amputanda est, inquit ille ⁵⁰, cupiditas. Quæ quidem ut resecetur, voluptas illius fomes exstirpanda et funditus tollenda est ⁵¹. Voluptatis porro notitiam didicimus esse lenem et blandum, ita ille loquitur ⁵², « motum cum aliquo sensu. » Verum et cupiditatis fomitem dicit esse voluptatem, ita et voluptatis principium docet esse cupiditatem ⁵³, οὗτος ἡδονῆς ἐπιθυμία κατάρχει. « Omnis voluptatis principium est cupiditas. Cupiditas autem, ut ipse prosequitur, est molestia et sollicitudo, quæ propter egestatem aliquid appetit. » Alii tamen voluptas, uti ab eo dicitur ⁵⁴, primam generat cupiditatem; πρῶτην ἐπιθυμίαν γεννᾷ. « Quæ, » sicut ille pergit ⁵⁵, « est desiderium et appetitus, ὁρῆσις, a ratione alienus ejus qui ei κεχρησμένος, obsecutus est. » At nonne his posterioribus verbis satis aperte significat cupiditatem et voluptatem sese mutuo generare?

B Rursus vero nos ille commonet ἐπιθυμίαν, cupiditatem, et ὁρῆσιν, appetitionem, a peritioribus ita a se invicem distingui, ut illam voluptati et intemperantiæ ascribant; hanc vero, quæ rationis motus est, in his esse contendat, quæ secundum rationem sunt.

Cæterum tametsi voluptas Christiano homini fugienda, nec omnino necessaria sit ejus affectio, verumtamen, ait Clemens ⁵⁶, « est appendix et consequentia, ἐπακολουθήμα, quædam naturalium necessitatum famis, frigoris, matrimonii. Si itaque fieri posset, ut absque ea biberetur, vel alimentum susciperetur, vel liberi procrearentur, non posset ostendi alius ejus usus. Neque enim operatio, neque affectio, sed neque aliqua pars nostri est voluptas. » Quid vero, quod ipse fatetur ⁵⁷ eandem voluptatem non solum interdiu, sed etiam noctu in ipsis insomniis, nos cum præstigiis inescando mordere, nobisque insidiari? Quamobrem adversum eam, tanquam adversus inimicum divina, ut ait Apostolus, armatura, atque timore, et legis liba cautione, debemus pugnare, animamque nostram a perturbationibus segregare, atque eam quoque perdere, et mortis meditatione occupari. Nos porro commonefacit ⁵⁸ cum hæc scriberet, tum totam Ecclesiam et viris et mulieribus plenam fuisse, qui per omne vitæ suæ tempus mortem, quæ ad Christum excitat, meditabantur. Sed de his adhuc postea dabitur disserendi locus.

ARTICULUS II.

De fide.

Ex theologis virtutibus prima procul dubio est fides, quam Clemens ex Apostolo hunc describit in modum ⁵⁹: Πίστις πρόληψις ἐκουσίως ἐστὶ, θεοσεβείας συγκατάθεσις, ἐλπίζομένων ὑπόστασις, πραγμάτων ἔλεγχος οὐ βλεπομένων, κατὰ τὸν θεὸν Ἀπόστολον. « Fides est voluntaria anticipatio, pietatis assensio, rerum quæ sperantur substantia, argumentum eorum quæ non videntur, ut est sententia divini Apostoli. » Addit tamen ab aliis definiri: « Rei non apparentis unientem assensionem. » Ex sua vero ipse opinione, vel saltem nullo auctore citato, hanc profert fidei definitionem ⁶⁰, Ἡ μὲν πίστις

⁴⁰ ibid., p. 405. ⁴¹ l. II, p. 595. ⁴² l. VI, p. 662; l. IV, p. 494. ⁴³ l. III, p. 447. ⁴⁴ ibid., p. 427. ⁴⁵ ibid. ⁴⁶ D. Thom., 2-2, quest. 155, art. 1. ⁴⁷ l. II, p. 395. ⁴⁸ Strom. l. III, p. 450. ⁴⁹ ibid., p. 451. ⁵⁰ l. II, p. 395. ⁵¹ l. III, p. 443. ⁵² l. II, p. 406. ⁵³ l. III, p. 445. ⁵⁴ l. II, p. 521. ⁵⁵ l. IV, p. 521. ⁵⁶ l. II, p. 411. ⁵⁷ ibid., p. 412. ⁵⁸ ibid., p. 407 et seq.; l. IV, p. 497. ⁵⁹ l. II, p. 502. ⁶⁰ ibid., p. 371.

ὁληφίς ἐκούσιος, καὶ πρόληφίς εὐγνώμονος προ-
καταλήψεως. « Fides quidem est voluntaria existi-
matio, et anticipatio prudentis præcomprehensio-
nis. » Itaque ex hac definitione planum ibidem facit,
quomodo illa ab opinione aliisque animi habitibus
differat.

Fidem porro, quemadmodum scientiam, dupli-
cem esse Clemens ostendit ⁶¹, unam quidem huma-
nam, quæ ex rhetoricis et dialecticis argumentis
deducta, opinio tantummodo dici potest. Altera
autem divina est, qua nimirum Deo præcipienti
obsequimur, et illi in sacris Scripturis loquenti cre-
dimus. Et hæc quidem certissima cognitio est,
nulli non solum errori unquam obnoxia, sed qua
etiam sanantur infirmi et mortui ad vitam revo-
cantur.

De hac tantum fide quæstio nunc habetur. Docet
autem Clemens illam simul cum spe habitare ⁶²,
posseque nos per eam absque demonstrationibus,
nec sapientia hominum, sed Dei virtute æternam
adipisci salutem ⁶³. Quamobrem ab ipso adhuc di-
citur ⁶⁴: Πίστις σύντομος ἐστίν, ὡς εἰπεῖν, τῶν κα-
τασκευαστῶν γνῶσις. « Fides, ut ita dicam, est re-
rum magis necessariarum seu urgentium (videlicet
ad salutem) cognitio. » Quosdam itaque Clemens
severe castigat, qui illam a cognitione ita distingue-
bant, ut hanc de Spiritu sancto, et fidem de Filio
esse garrirant. Filium quippe sicut et Patrem
cognoscere et credere debemus.

Quia vero fidem voluntariam esse asseruerat ⁶⁵,
id alibi ipse eo probat, quod ipsa fide Deo per
Scripturas loquenti assensu plane libero credimus.
Atque inde funditus errorem quorundam evertit
hæreticorum, qui fidem nobis innatam esse falso
prædicabant.

Quamvis autem tam asseveranter affirmet fidem
esse voluntariam, non minus tamen diserte pro-
nuntiat illam, ut paulo ante vidimus ⁶⁶, esse Dei
donum, et nobis divinitus infundi.

Quantæ porro cuilibet ad æternam salutem con-
sequendam necessitatis sit hæc ipsa fides, Clemens
passim tradit, repetit et inculcat. Cæteras enim ve-
ro scientias obsonio et bellariis, sine quibus vita
utique sustentari potest, similes esse docet; fidem
vero nobis, quemadmodum « panis ad vivendum »
esse necessariam: « Et quæ est, inquit ⁶⁷, ex fide
veritas, tanquam panis necessaria est ad vivendum.
Quæ autem præcedit disciplina, est obsonio similis
et bellariis. »

Nunquid magis expressum aliquid desideras?
203 Attente, obsecro, considera quid idem Cle-
mens, Barnabæ auctoritate nixus, de fide aliisque
virtutibus scriptum nobis reliquerit ⁶⁸: « Cum dictæ
virtutes sint elementa cognitionis, evenit ut fides
sit magis elementaris, quæ gnostico est æque neces-
saria, ac ei qui in mundo vivit, ad vivendum respi-
ratio. Ut autem absque elementis non possumus vi-
vere, ita nec absque fide possumus assequi cogni-
tionem. Hæc est ergo basis veritatis. » Non solius
itaque Clementis nostri, sed etiam Barnabæ opinio
fuit, fidem ad vitam spiritualem et cognitionem,
non minus quam respirationem ad vitam natura-
lem producendam, omnibus esse omnino necessa-
riam.

Nihil ergo mirum, si ipse alio in loco ullum pla-
ne hominem sine fide vivere, vitam scilicet spiritua-
lem, non posse concludat ⁶⁹: « Nullum, inquit,
usquam genus neque agricolarum, neque pastorum,
neque eorum qui versantur in civitatibus, potest
vivere, nisi ejus quod est præstantius et melius,

A nimirum Dei fide præoccupatum præventumque
fuerit. » Quocirca tam de gentilibus quam Judæis
apertissime pronuntiat ⁷⁰: « Iis quidem qui erant
justi ex lege, fides dederat; et ideo cum eos curaret
Dominus, dicebat: « Fides tua te salvum fecit. » Iis
autem, qui erant justi ex philosophia, non solum
opus erat fide in Dominum, sed etiam ut discede-
rent a cultu simulacrorum. » Persuasissimum ita-
que Clemens habuit fidem in Dominum cuilibet pa-
gano homini, quantumvis pio et justo, plane peni-
tusque necessariam fuisse ⁷¹. Quapropter asseve-
rans ille affirmat ⁷² non solum bona opera ne-
mini post mortem, nisi fidem habuerit, prodesse;
sed quemlibet etiam seu fidelem seu gentilem sine
fide justissime condemnari. Unde jure merito fides
ab ipso appellatur ⁷³: Ἰσχυς εἰς σωτηρίαν, καὶ δύ-
ναμις εἰς ζωὴν αἰώνιον. « Virtus est ad salutem, et
potentia ad vitam æternam, per quam, » ut citatus
ab eo Pastor seu Hermas scribebat ⁷⁴, « servantur
electi Dei: » δι' ἧς σώζονται οἱ ἐκλεκτοὶ τοῦ
Θεοῦ. Denique « fide sola, » addit ipse ⁷⁵ « existi-
mant se consequi principium universorum, » Deum
scilicet.

Fidem porro illam auctor noster docet ⁷⁶ « princi-
pium esse actionis, et prudentis electionis funda-
mentum; » imo vero et cognitionis: « De Deo etenim
non dubitare, sed credere est fundamentum cogni-
tionis. » Continenter porro subjungit ⁷⁷: « Est au-
tem utrumque Christus; fundamentum, inquam,
et ædificium, per quem est principium et finis. Et
extrema quidem non docentur, nempe principium
et finis, fides, inquam, et charitas. » Fides itaque est
principium et charitas finis. Utraque autem ita a
Christo emanat et profluit, ut non doceatur. Quo-
circa paulo post ille concludit ⁷⁸ fidem esse brevem
et compendiosam eorum, quæ necessaria sunt,
cognitionem, atque hanc per doctrinam Domini su-
per fidem ædificari. Denique asserit ⁷⁹ fidem esse
sedem, seu basim, ἔδρασμα, charitatis, atque ipsa
necessitudine, quæ inter utramque intercedit, cha-
ritate fideles fieri: « Charitas, inquit, ea quæ illi
cum fide intercedit, amicitia, φιλία, facit fide-
les. Fides autem est basis ac stabilimentum » cha-
ritatis.

Ex oleastri porro in bonam olivam inserti com-
paratione ab Apostolo instituta, manifestum Cle-
mens deinde facit infidelem in Christum fide trans-
ferri, additque ⁸⁰: « Melius est autem uniuscujus-
que fidem in ipsa inseri anima. » Cujus hanc ipso
continuo reddit rationem: « Sanctus enim Spiritus
per eam quodammodo distributus transplantatur,
prout uniuscujusque circumscriptio incir-
cumscripte, » κατὰ τὴν ἐκάστου περιγραφὴν ἀπερι-
γράψως, hoc est, per fidem Spiritum sanctum incir-
cumscripte in uniuscujusque credentis secundum il-
lius dispositionem et meritum inseri et transplan-
tari. Quamobrem ipse alibi scribit ⁸¹: « Ἡμεῖς
τῷ πεπιστευκότι προσεπιπνεῖσθαι τὸ ἅγιον Πνεῦμα
φαμέν. » Nos quidem dicimus S. Spiritum inspi-
rari ei qui credidit... sed non ut pars Dei in uno-
quoque nostrum. »

Quamvis autem fateatur ⁸², sublata omni dubita-
tione seu quærendi causa, fidem firmari et stabili-
ri, nos nihilominus serio admonet ⁸³ eam solam esse
non debere, sed præterea inquisitione esse opus.
Etenim fides, ipsomet attestante ⁸⁴, via est ad as-
sequendam veritatem, et illa « ad verbum Domini,
et ad Filium nos attollit; οὐδέπω συνάμεν ἀποδείξιν
εἶναι τὸ ῥῆμα Κυρίου. Nondum intelligimus de-
monstrationem esse verbum Domini. » Et vero, ut

⁶¹ I. II, p. 381 et 362, ac 372. ⁶² I. V, p. 383. ⁶³ I. V, p. 549. ⁶⁴ I. V, p. 544. ⁶⁵ I. II, p. 362 et 363; I. V, p. 545, 546 et 589. ⁶⁶ sup., cap. 7, art. 1. ⁶⁷ Strom. I. I, p. 319. ⁶⁸ I. II, p. 373. ⁶⁹ I. V, p. 612. ⁷⁰ I. VI, p. 637. ⁷¹ I. II, p. 288. ⁷² I. VI, p. 669. ⁷³ I. II, p. 384. ⁷⁴ ibid. ⁷⁵ ibid., p. 364, 369. ⁷⁶ ibid., p. 362; I. V, p. 589. ⁷⁷ I. VII, p. 731. ⁷⁸ ibid., p. 732. ⁷⁹ I. II, p. 372. ⁸⁰ I. VI, p. 675. ⁸¹ I. V, p. 590. ⁸² ibid., p. 517. ⁸³ ibid., p. 570. ⁸⁴ I. II, p. 370.

ille ait ⁸⁵, fidei meditatione sit scientia, quæ stabili ac firmo nixa est fundamento. Neque tamen sinit inde ab aliquo inferri aliquid in fide esse dubium aut incertum. Nam, « qui divinis credidit Scripturis, inquit ⁸⁶, firmum habens iudicium, cui contradici nequit, demonstrationem ejus, qui Scripturas dedit, vocem accipit. » Quapropter haud dubitanter asseverat ⁸⁷ fidem scientia esse præstantiorem, et illius *ὑπερβολή*. Et id quidem Theodoretus ex Aristotele retulit ⁸⁸.

Quanta autem sit fidei vis et potentia his Clemens verbis perspicue ostendit ⁸⁹ : « Disciplina ergo est parere præceptis, quod est Deo credere, et fides Dei potentia, quæ est vis veritatis, statim autem dicit : Si habeatis fidem, ut granum sinapis, montes transferetis. Et rursus : Secundum fidem tuam fiat tibi. Et unus quidem curatur, suscepta per fidem curatione ; mortuus autem resurgit per vim ejus, qui crediderat, quod esset resurrecturus. »

Denique cum Clemens, ut diximus, docuerit fidem esse veritatis basim ⁹⁰ ; hinc planum ille facit quibus gradibus ab ea ad charitatem et *ῥωσιν* ascendamus : « Prima ad salutem, » verba illius sunt ⁹¹, « inclinatio nobis fides apparet, postquam timor, et spes, et penitentia, cum continentia et tolerantia proficientes, nos ducunt ad charitatem et cognitionem. »

Cæterum quæ hactenus de fide ex Clemente disputata sunt, hæc te non pigeat cum iis contendere, quæ de illa Theodoretus litteris mandavit ⁹², atque si velis, quæ theologi in suis de fide commentationibus, et in lib. III *Sentent.*, distinct. 25, et in D. Thom. 2-2, quæst. 1 et 2, copiosius pertractarunt.

ARTICULUS III.

De infidelitate, et utrum omnes infidelium actiones sint peccata.

Oppositum fidei vitium est infidelitas, quæ a Clemente ⁹³ per fidei oppositionem dicitur, ἡ δὲ ἀπιστία ὑπόληψις τοῦ ἀντικειμένου ἀσθενὴς ἀποφατικῇ. Quæ quidem ad verbum nihil aliud sonant, quam « infidelitas est opinio contrarii infirma negativa. » Verum Hervetus cum in Græco textu pro ἀποφατικῇ forsitan legisset ἀποφαντικῇ, hæc verba Latine sic reddidit : « Infidelitas est ejus quod oppositum imbecilla enuntiativa opinio seu existimatio. » Sed non inde magis patet quis sit horum Clementis verborum sensus. Nobis autem idem omnino in manuscripto Claromontano codice ⁹⁴, atque in Græca editione legentibus, hæc videtur esse auctoris nostri mens et sententia ; infidelitas est debilis et infirma opinio, quæ **204** contrarium, sive illud quod a Deo in Scripturis sacris traditum est, quodque præ infirmitate perspicere nequit, verum esse negat. Quod si legendum putes ἀποφαντικῇ, is quoque erit idem Clementis sensus : Infidelitas est infirma opinio, quæ enuntiat, et præ infirmitate asserit id, quod Scripturis sacris et veritati contrarium est. Et hæc quidem explicatio ex iis haud absurde confirmari potest, quæ continenter subjunguntur ⁹⁵ : Καθὰπερ ἡ δυσπιστία ἐστὶν δυσπαράδεχτος πίστις. Quoniam modum difficultas credendi est habitus, qui fidem difficiliter admittit. »

Duplicem autem Clemens ait esse infidelitatem seu incredulitatem, bonam quidem unam, alteram vero malam. De utraque autem ait ille ⁹⁶ : « Multa incredulitas fecit bona, fides mala... Jam non credere quidem veritati affert mortem, sicut credere vitam. Contra autem mendacio credere, non cre-

dere autem veritati, trahit in exitium. » Sed jam de ea infidelitate disputamus, quæ quia primæ veritati, seu Deo, in sacris Scripturis loquenti, non credit ; idcirco hanc jure merito Clemens inferre mortem et in exitium trahere affirmat. Quam rursus ob causam ille rursus postea ⁹⁷ : « De incredulitate inquit, *περὶ ἀπίστων*, dictum est eos esse reputatos tanquam pulverem, quam projecit ventus a facie terræ, et guttam quæ ex cado excidit. » Cujus quidem hanc ipse insinuat suggeritque rationem ⁹⁸ : « In ipsum (verbum scilicet divinum) et per ipsum credere, *μοναδικὸν ἐστὶ γενέσθαι*, est unicum fieri ; scilicet in ipso indivulso unitum ; non credere autem est dubitare, spatioque ac intervallo disjungi et dividi. »

Quia vero Clemens, ut dictum est, constanter asseruit fidem esse fundamentum bonæ actionis et prudentis electionis, sine qua vitam spiritualem vivere nullus potest, atque econtrario infidelitatem quemlibet trahi in exitium, et ei mortem asseri ; inde acite colligit ejusvis gentilis actionem, quandoquidem bonus non est illius finis, revera peccare, et esse malam. Sed præstat ipsi summet hæc de re apertissime loquentem audire ⁹⁹ : « Quomodo absolute quidem salvum facere est ex iis, quæ sunt media, recte autem, et, ut decet, perfectum est officium, *κατόρθωμα*, id est, » ut Cicero interpretatur, rectum aut recte factum : « Ita etiam omnis actio gnostici rectum et perfectum est officium, καὶ πᾶσι πρᾶξις ῥωστικῶς κατόρθωμα. » Ejus autem qui est tantummodo fidelis, media dici possit actio, ut quæ κατὰ λόγον, ex ratione nondum efficiatur, neque recte geritur ex scientia. Contra autem ejusvis gentilis peccat actio, πάντος δὲ ἑμπαλὴν τοῦ ἰδίου ἁμαρτητικῇ. Non enim absolute bene agere, sed scopum quemdam spectando actiones producere, et ex ratione operari oportere ostendunt Scripturæ. » Nescio sane utrum ad hanc quæestionem explicandam clarius aliquid et enodatius proferri queat. Neque enim tantummodo Clemens disertissime asseverat omnem infidelis hominis peccare, et malam esse actionem ; verum etiam certam ac perspicuam illius reddit rationem ; quia nimirum quilibet illa infidelis hominis actio ad bonum finem non refertur.

Obiter observa hæc Græca verba, οὐδὲ μὴν τοῖς ἀπείροις τοῦ αὐλεῖν, αὐλῶν, in Latina interpretatione fuisse omnino prætermissa ; fortasse quia supervacua videbantur. Sic autem Latine sonant : « Et tibia canere imperitis, tibia non canendum. »

Sed iis perstrictis, nonne eodem, uti vidimus, modo de infidelium actionibus adhuc argumentatur Clemens, ubi hæc habet ¹ : « Quæcumque ergo sit actio a sciente, ea est recta actio. Quæcumque autem ab insciente, mala est ; etiamsi maxime persistat, et in hoc proposito maneat ; quoniam non sit fortis ex consideratione, neque dirigat actionem ad aliquid utile ex iis, quæ ad virtutem dirigunt, et procedunt a virtute. Eadem est autem ratio de aliis virtutibus. » Omnis itaque ratio quæ sit ab insciente, διὰ τοῦ ἀνεπιστημονος, etiamsi ex fortitudine, aut alia qualibet virtute proficiatur ; idcirco tamen mala est, quia non proficiatur ex λογισμῶν, ex consideratione, seu potius ratione ; neque refertur ad aliquid ex iis utile, quæ dirigunt ad virtutem, et ex virtute procedunt. Aique tales esse infidelium actiones nullus plane ambigit. Eas ergo Clemens et ex causa, scilicet ignorance ; atque ex fine, quia ad veram virtutem non referuntur, malas esse arbitratus est.

Hanc porro esse ipsissimam Augustini sententiam, quam adversus Pelagianos, atque in primis contra

⁸⁵ ibid., p. 362. ⁸⁶ ibid. ⁸⁷ ibid., p. 365. ⁸⁸ Theodor., t. IV, De Græc. affect. curat., serm. 2, de fid., p. 479. ⁸⁹ ibid., 381. ⁹⁰ Strom. I. II, p. 373. ⁹¹ ibid. ⁹² Theodor. I. cit., De fide, præsertim p. 477 et seq. ⁹³ Strom. I. II, p. 371. ⁹⁴ ibid. ⁹⁵ ibid. ⁹⁶ I. IV, p. 477. ⁹⁷ ibid. p. 536. ⁹⁸ ibid., p. 537. ⁹⁹ Strom. I. VI, p. 669. ¹ I. VII, p. 734.

Julianum acerrime constantissimeque propugnat, quis inficias iverit? Nonne enim ut plurima mittamus, contra hos gratia Dei inimicos expressissimis verbis ille dixit: « Quantumlibet opera infidelium prædicentur, Apostoli sententiam veram novimus et invictam: Omne quod non est ex fide, peccatum est. » Contra Julianum vero postquam hoc argumentum fuse pertractavit, ex iis, quæ disputaverat, hanc elicit conclusionem: « Ex quo colligitur etiam ipsa opera, quæ faciunt infideles, non ipsorum esse, sed illius qui bene utitur malis. Ipsorum autem esse peccata, quibus et bona male faciunt; quia ea non fidei, sed infidelis, hoc est, stulta et noxia faciunt voluntate: qualis voluntas, nullo Christo dubitante, arbor est mala, quæ facere non potest, nisi fructus malos, id est, sola peccata. Omne enim, velis nolis; quod non est ex fide, peccatum est. Et ideo istas arbores non potest diligere, et si tales permanserint, disponit excidere; quæ sine fide impossibile est placere Deo. Sed ita hic immoror, quasi istas arbores non jam tu ipse steriles pronuntiaveris. Quomodo igitur non aut jocularis in his disputationibus, aut deliras, qui sterilius fructus arborum laudas? Qui utique aut nulli sunt, aut si mali sunt, laudandi non sunt: aut si fructus boni sint, profecto steriles arbores non sunt; imo et bonæ sunt, quarum fructus boni sunt, et debent Deo placere, cui bonæ arbores non possunt nisi placere, falsumque erit quod scriptum est: « Sine fide impossibile est placere Deo. »

Scimus quidem plurimos post sanctum Thomam theologos censere infideles « non posse operari bona opera, quæ sunt ex gratia, scilicet opera meritoria; tamen bona, ad quæ sufficit bonum naturæ, æqualiter operari posse. » Quamobrem non in omni, inquit, actione sua peccant, sed iis tantum quæ ex infidelitate operantur.

Utrum autem et hæc fuerit nostri Clementis opinio, ex iis forsitan quis percipi posse putabit, quibus ille duo distinguit hominum genera, quorum alii nescientes, alii vero scientes et gnari aliquid bene faciunt et recte vivunt. Utrisque autem quocunque modo egerint, negat illud post mortem prodesse, nisi fidem habuerint: « Jam vero illud quoque, ait, consideremus, an quando recte vivunt, qui nesciunt benefacere; accidit enim ut benefaciant: nonnulli autem per intelligentiam ad veritatis verbum feruntur, tanquam ad scopum. Abraham autem 205 non ex operibus justificatus est, sed ex fide. Nihil ergo eis post vitæ finem proderit, etiam si nunc recte operentur, nisi fidem habeant. »

Deinde vero postquam ille nos alibi admonuit non tantum utroque, cum Veteri tum Novo Testamento, sed statutus etiam apud Græcos et philosophos legibus « genus, actionis esse manifestissimum, » continenter adjecit: « Et ut semel dicam, omnis utilitas, quæ ad vitam pertinet, suprema quidem ratione a Deo omnipotente, qui præest omnibus, Patre perficitur per Filium, qui etiam propterea est servator omnium, inquit Apostolus, maxime autem fidelium. » An porro ex his concludi possit Clementem existimasse quædam infidelium bona quidem esse opera, sed ea ad vitam æternam comparandam nec utilia, nec pertinentia, aliorum esto judicium. Si autem rem ita se habere pronuntiet, nobis edisserant, quomodo sibi ipsi constituerit eruditissimus auctor noster, qui cujusvis gentilis actionem peccare haud prorsus se ambigere apertissime proficitur.

ARTICULUS IV.

Præter fidem bona opera ad salutem consequendam esse necessaria.

Quamvis Clemens fidem tantæ, uti vidimus, ne-

cessitatis esse crediderit; præter illam tamen bona opera ab hominibus, ut æternam salutem adipiscantur, esse necessaria, et Deo ita iubente exigî, passim ille constituit et prædicat. Ex iis itaque pauca seligamus: « Debemus, ὀφείλομεν, ait ille¹, habere opera clamantia, tanquam in die ambulantes. Luceant enim opera; et: Ecce homo et opera ejus ante faciem ejus. Ecce enim Deus, et opera ejus. Deum oportet imitari, quod ejus fieri potest, gnosticum. » Audisne quibus ille sacræ Scripturæ testimoniis probet bona opera, non tantum a Christianis minus perfectis, sed etiam a « gnostico, » hoc est perfectissimo Christiano, uti omnino necessaria requiri?

Sed illi, quæso, alio in libro mentem suam rursus explicanti parumper ausculta: « Oportet ergo Deo offerre sacrificia non sumptuosa ac splendida, sed quæ sunt pia et ei accepta, et suffulsum illum in lege compositum, qui constat ex multis linguis et vocibus in oratione, vel potius qui ex diversis gentibus et sexibus per donum testamentorum constituitur in veritatem fidei, et in laudibus congregatur, mente quidem pura, iusta autem et recta vitæ institutione ex sanctis operibus, et iusta oratione. ἐξ ὁσίων ἔργων, ἀρχῆς τε διχαλας. » Præter fidem ergo Clemens quolibet ad bona opera agenda obstrictum obligatumque esse credidit.

Quid vero, quod ipsammet, de qua agitur, fidem ille bonorum operum effectricem esse his declarat verbis: « Jam vero fides, et si est voluntaria animæ assensio, est tamen bonorum operatrix, et justæ fundamentum actionis? »

Nec est profecto quod heterodoxus quis respondeat nihil in Clementis nostri scriptis frequentius occurrere, quam bona opera in Scripturis sanctis non modo consuli, verum etiam præcipi; sed nulli illi dixisse ullum unquam hominem iisdem operibus suis, aut etiam fide vel peccatorum remissionem, vel divinam adoptionem, vel vitam salutemque æternam promereri. Hunc etenim errorem Clemens noster funditus evertit². Neque enim solum perspicue docet « vos bonorum operum effectricione, ἀγαθοπραγία, ac divina assimilatione, θεοσέξομωσιν, ad æternam felicitatem subvehî; » sed ibidem addit: « Sunt aliæ oves, inquit Dominus, quæ non sunt ex hoc ovili, quæ alio ovili et mansionem pro proportionem fidei sunt dignatæ. Meæ autem oves meam vocem audiunt, a cognitione mea mandata intelligentes. Hoc autem licet magnifice, et pro dignitate meritisque accipere cum operum remuneratione et mutua consequentia. Quare quando audierimus: « Fides tua te salvam fecit, » non accipimus eam dicere absolute eos salvos futuros, qui quomodocunque crediderint, nisi opera quoque fuerint consecuta. » Quid ad hæreticorum errorem damnandum his Clementis nostri verbis clarius et luculentius? Ibi enim vero disertissime pronuntiat saluum fieri hominem fide, et bonis etiam operibus, quæ in altera vita simul remunerabuntur. Quapropter alibi ex ipsismet Evangelii verbis ostendit³ apud Dominum esse complures mansiones et præclaras remunerationes pro cujuscunque meritis et vitæ proportionem.

Ad hæc vero Clementem audivimus plane et dilucide asseverantem bona opera post hujus vitæ finem nulli prodesse, nisi fidem habuerit⁴. Nonne autem inde recte inferitur bona opera iis hominibus post hujus vitæ finem profutura, qui simul cum bonis operibus vera fide erunt ornati ac præditi?

His insuper adjuuge, si velis, quod ab ipso scriptum legitur: « Orti sumus, ut eligeremus obedi-
re mandatis, ad hoc ut vellemus esse salvi... Est ergo officium hominis Deo parere, qui varia annuntiavit per salutem præcepta... Qui cum iis, quas

¹ August., l. X, De gestis Pelag., c. 16, § 34, p. 211. ² lib. IV, Contra Julian. Pelag., c. 3, § 32, p. 601. ³ 2-2, quæst. 10, art. 4. ⁴ Strom. l. I, p. 828. ⁵ Strom. l. VI, p. 695. ⁶ Strom. l. IV, p. 543. ⁷ Strom. l. VII, p. 719. ⁸ l. V, p. 668. ⁹ l. VI, p. 668. ¹⁰ l. IV, p. 488. ¹¹ l. VII, p. 710.

oportet, considerationibus prompto et alacri animo acceperit mandata et custodierit, is est fidelis. Qui autem pro accepto beneficio pro viribus refert gratias per charitatem, is est amicus. » Persuasum ergo Clemens habuit bona opera ad æternam salutem comparandam utilia esse, atque iis hominem, Dei gratia adiutum, uti ex abunde probatum est, æternæ felicitatis præmia promereri.

Denique ex ipsiusmet Christi verbis et proposita ab ipso operatorum parabola, manifestum adhuc facit « rectæ vitæ assiduitate, » hoc est, bonis operibus nos violentem Christi rapere regnum : « Qui regnum, inquit¹², rapiunt, sunt violenti, non contentiosis orationibus, sed rectæ vitæ assiduitate ; et orationibus, quæ fiunt sine intermissione, dicti sunt vinum afferre, ut qui ex prioribus peccatis contractas abstulerint maculas. »

Antequam porro hunc de fide tractatum absolvamus, non inutile forsitan erit paucis exponere quod a Græcis philosophis de illa traditum Clemens memorat¹³. Ab Aristotele autem ita ille orditur : « Aristoteles, id quod consequitur scientiam, iudicium, quo verum esse hoc aut illud iudicamus, dicit esse fidem. » Unde hanc scientiam esse præstantiorem concludit. Sed hæc clarius a Theodoro¹⁴ transcripta reperire est.

Deinde Clemens¹⁵ narrat Epicurum existimasse fidem esse πρόληψιν διαβολῆς, id est, ut reddidit Hervetus, « cogitationis anticipationem. » Sed de hac fidei definitione rursum legendus est Theodoretus¹⁷, qui eam variis exemplis illustrat. Denique Clemens, atque iterum Theodoretus nobis exhibent quid de illa Heracitus, Plato et Epicharmus tradiderint.

206 ARTICULUS V.

De spe et timore.

Secunda virtus theologica est spes, quæ a Clemente sic definitur¹⁶ : « Ἐλπίς προσδοκία κτήσεως ἀγαθοῦ. » Spes est boni acquirendi expectatio. » Rursus autem paulo post¹⁸ : « Ἐλπίς προσδοκία ἀγαθῶν, ἢ ἀπόντος ἀγαθοῦ ἐβελπίς. » Spes est expectatio bonorum, vel absentis boni bona speratio. » Cuilibet vero spei, seu humanæ, seu divinæ, vel, ut aiunt, naturali et supernaturali, hæc definitio convenit. De qua autem disputamus, ea est, « per quam, » ut loquitur Clemens noster²⁰, « desideramus quæ sunt optima, » δι' ἣν ἐπιτέμεθα τῶν βελτίστων, scilicet Deum ipsum, sive æternam felicitatem qua Deo æternum fruamur.

Quapropter ille aperte docet²¹ spe res futuras a nobis expectari, quemadmodum fide res quoque futuras atque etiam præteritas credimus. Hinc quanta inter utramque illam virtutem, nec non et charitatem sit connexio, ita ipse paulo superius exposuerat²² : « Cum fides, sicut etiam tempus, sit duplex, inveniemus duas, quæ simul habitant, virtutes. Tempori enim, quod est præteritum, est memoria ; ei autem, quod futurum est, spes. Credimus enim fuisse præterita, et fore ea quæ futura sunt. Et rursus diligimus sic se præterita habere, fide persuasi, futura spe expectantes. » Eam procul dubio ob causam spes ab illo fide consistere dicitur²³ ; quia nimirum quam futuram credimus æternam beatitudinem, hanc firmissima spe expectamus, speramusque. Imo vero « is qui sperat, » ut Clemens ipse loquitur²⁴, « sicut etiam qui credit, mente videt ea, quæ prospiciuntur intelligentia, et ea quæ sunt futura. »

Tantæ porro constantiæ et firmitatis est ea spes,

A sicut et charitas, tantæque utriusque sunt vires, ut nullis plane casibus, nec dirissimis etiam cruciatibus expugnari unquam possint : « Neque ergo, inquit Clemens²⁵, spes felicitatis, neque in Deum charitas ægre fert ea quæ accidunt ; manet autem libera, etiamsi in bestias incidat immanissimas, et in ignem voracissimum ; et licet tyrannicis conficiatur tormentis, a divina pendens amicitia, minime redacta in servitutem, superas obit regiones, corpore iis tradito qui id solum possunt tenere. »

Quam recte igitur Apostolus ad Romanos scripserit hanc spem non confundere, sic ille probat²⁶ : « Propter spem enim futuram est patientia. Spes autem est etiam æquivoce spei redditio et restitutio, quæ non confundit, ut quæ probris et contumeliis non amplius afficiatur. »

Hanc porro eandemque spem paganis philosophis et poetis incognitam non fuisse Clemens noster non solum ibidem, sed sequenti etiam in libro luculenter ostendit²⁷.

B Porro autem quemadmodum id quod spei obijcitur est ipsemet Deus misericors, piis hominibus æternam mercedem et beatitudinem persolvens ; ita et timori obijcitur idem ipse Deus impios et improbos sempiternis suppliciis et pœnis afficiens. At eo tamen timore, ut Clemens noster explicat, non tam Deum ipsum, quam a Deo excidere metumus : « Timet enim, ait Clemens²⁸, quis non Deum, sed a Deo excidere. » Bonum autem esse eum timorem ibidem ille probat²⁹ non modo sacræ Scripturæ auctoritate, sed etiam paulo superius ex illo celebri Salomonis effato : « Initium sapientiæ est timor Domini³⁰. » Ibi enim pulchra observat sapientiam vocari effectiorem, quæ est timor Domini deducens ad sapientiam. Tum vero Basilidis et Valentini sectatores egregie refellit, qui hoc Proverbiorum oraculo ad stabilienda absurdissima errorum suorum commenta omnino præposuere et perperam abutebantur. Timoris autem eam illic patet esse utilitatem³¹, « ut quos non expugnat ratio, eos mansuetifaciat metus. »

C Neque leviori ictu eorum retundit perverciam hæreticorum, qui insulse somniant timorem esse alienationem, vel a ratione, vel ab animo, atque adeo esse malum, ac providè legem veterem rejiciendam³². Quocirca omnium oculis Clemens ibidem subjicit³³ quid hæc eadem lex vere et merito timendum annuntiet, et quomodo Barnabas nos ad meditandum Dei timorem adhortetur.

D Præterea « Dei timor, » ut ille docet³⁴, « est mali declinatio, » fidemque adjuvat, atque post fidem prima est ex iis virtutibus, quæ ad charitatem, aut, ut alibi adhuc ait³⁵, « ad penitentiam et spem » nos ducunt. Quid plura ? Ancubi asserit³⁶ timorem Domini esse disciplinam et scientiam, atque eodem timore peccata a quolibet declinari ; alibi vero³⁷ doctrinam illi adjunctam esse primum ad Christianam perfectionem gradum. Postremo non solum timoris utilitatem, sed quandam etiam ejus necessitatem inde repetit³⁸, quod lex divinus « voluisse videatur, ut metus necessario impenderet ; » quo majori cautione et attentione philosophus a lapsu et peccato alienus.

Duplicem porro, seu potius triplicem ille timorem non obscure distinguit³⁹. Nam postquam dixerit « principium dilectionis esse timorem, qui fit per incrementum fidei, deinde dilectio ; » ita ille proseguitur : « Sed non sicut feram et timeo et odi, ita etiam patrem vereor, quem timeo et amo. Rur-

¹² I. v, p. 553. ¹³ Strom. I. II, p. 365. ¹⁴ Theo. I., t. IV, De Græc. affect. curat., serm. I, de fide, p. 478. ¹⁵ locis citatis. ibidem, p. 366. ¹⁶ Theo., p. 479 et 483. ibid., p. 369. ¹⁷ Strom. I. II, p. 371. ¹⁸ ibid. p. 377. ¹⁹ Strom. I. IV, p. 495. ²⁰ I. II, p. 584. ²¹ ibid., p. 385. ²² ibid., p. 371. ²³ I. v, p. 553. ²⁴ I. IV, p. 497. ²⁵ ibid., p. 552. ²⁶ ibid. et I. v, p. 552. ²⁷ ibid., p. 377. ²⁸ Strom. I. II, p. 374 et 375. ²⁹ I. VII, p. 740. ³⁰ Eccl. I, 16. ³¹ ibid., p. 576. ³² ibid., p. 373-377. ³³ I. IV, p. 478 ; I. II, p. 374 et 375. ³⁴ ibid., p. 360. ³⁵ ibid., p. 373 ; p. 584 ; p. 377. ³⁶ ibid., p. 386 et 391. ³⁷ I. IV, p. 495. ³⁸ I. II, p. 412. ³⁹ ibid., p. 384.

sus timens ne castiger, meipsum diligo, timorem eligens. Qui timet offendere patrem, seipsum diligit. » Primus itaque timor juxta Clementis mentem ille est, quo quis aliquid sicut feram metuit, propter poenam nimirum infligendam. At hic timor penitus servilis est, atque illum Clemens odio mistum esse declarat.

Alter timor est, quo quis patrem suum offendere veretur. Iste autem timor mere filialis est, qui, ut ait Clemens, amori conjungitur.

Tertium denique timorem et inter utrumque medium, sive potius secundarium prioris timoris effectum eum esse Clemens dicit: « Quo rursus timens ne castiger, meipsum diligo, timorem eligens. » Itaque qui illo timore afficitur, ita castigationem metuit, ut potius seipsum, quam illum, a quo haud dubie propter culpam et offensam castigari timet, revera diligit. De hoc autem duplici seu triplici timoris genere legis quod sanctus Thomas tradidit²²; inde quippe lux non minima huic Clementis nostri sententiæ afferri potest.

Utrum vero Clemens quodlibet illud timoris genus bonum esse putaverit, si inquiras, perpende, quæso, quod ille paulo post ex Hieronimo *Pastore* colligit²³: « Dicit timendum esse Dominum ad sollicitationem, sed non diabolum ad eversionem. Contra autem opera quidem Domini, hoc est præcepta, esse diligenda et facienda; opera autem diaboli esse timenda et non facienda. Timor autem Domini erudit, et castigat, et in dilectionem restituit: timor autem operum diaboli habet etiam odium cohabitans. » Ex his autem et superioribus auctoris nostri verbis **207** facile, uti arbitramur, intelligis persuasum ipsi fuisse timorem diaboli, aut ferarum, hoc est poenæ et supplicii, si ibi tantum consistat, non esse bonum, utpote qui non amorem, sed potius odium adjunctum habeat. Contra vero Dei timorem, quo illum sicut patrem offendere timeamus, esse revera bonum; quippe qui principium sit dilectionis et ad eam nos adducat.

Neque tamen in tuum, quæso, inducas animum ab illo omnem prorsus servilem metum proscribi, ac tanquam malum penitus repudiari. Nam præterquam quod ille contra hæreticos, uti diximus, ostendit veterem legem, timoremque ab eo incussum minime esse mala, quando ex hoc timore ad filialem metum, amorem et charitatem ascendimus; id sane clarius demonstrat, ubi quibus gradibus hoc fiat, ita edisserit²⁴: « Licet non esse filium incredulitatis, sed transire a tenebris ad vitam, et aure sapientiæ accommodata, esse Dei legitimum: νόμον εἶναι θεοῦ, servum quidem primum, δοῦλον μὲν τῶν πρώτων, deinde fidelem famulum, ἑταῖρον δὲ πιστὸν γινώσκειν θεοπατρόνα, timentem Dominum Deum. Quod si quis ulterius ascenderit, refertur in numerum filiorum. Postquam autem charitas operuerit multitudinem peccatorum, beatæ spei perfectione, licet eum tunc auctum charitate suscipere, relatum in electam filiorum adoptionem, quæ Dei vocata est amica. » Servi ergo et famuli timorem Clemens tunc bonum esse existimavit, quando eo timore pedetentim ad Dei amorem et perfectissimam charitatem perducimur.

Quis itaque non videat hanc Clementis de timore Dei doctrinam sententiæ Tridentinorum Patrum omnino esse consentaneam, ac plane eandem cum hac illorum definitione, qua nostræ ætatis hæretici hoc anathemata percelluntur²⁵? « Si quis dixerit gehennæ metum, per quem ad misericordiam Dei de peccatis dolendo confugimus, vel a peccato abstinemus, peccatum esse, aut peccatores majores facere, anathema sit. » Quamobrem alibi hæc eorundem Patrum synodus²⁶: « Illam, inquit con-

tritionem imperfectam quæ attritio dicitur, quoniam vel ex turpitudinis peccati consideratione, vel ex gehennæ et poenarum metu communiter conripitur, si voluntatem peccati excludat, cum spe veniæ, declarat non solum non facere hominem hypocritam et magis peccatorem, verum etiam donum Dei esse et Spiritus sancti impulsus, non adhuc quidem inhabitantis, sed tantum moventis, quo poenitens adjutus viam sibi ad justitiam parat. » Nonne enim hæc ipsissima est Clementis nostri doctrina, qui, ut vidimus, sæpius repetit et probat timorem esse sapientiæ, disciplinæ et divinæ dilectionis initium, atque illum ad poenitentiam, fidem, spem et perfectissimam charitatem viam nobis patefacere?

Verum aliquis forsitan objiciet Clementem disertissime pronuntiare eum, qui vel supplicii, vel imminenti periculi, vel odii metu, imo vero propter consequendæ a Deo mercedis spem, ab injustitia se abstinere, hunc sua sponte non bonum, ac potius videri, quam reipsa esse justum. Ergo Clemens existimabat supplicii metum, et mercedis spem facere, quemadmodum hæretici aiunt, « hominem hypocritam et magis peccatorem. » Siccine vero doctissimus ille vir in errorem a se toties, ut vidimus, proscriptum tandem prolapsus est? Nullus procul dubio sanæ mentis homo id in animum facile sibi induxerit. Neque vero hæc unquam fuit illius mens et sensus. Ab ipso enim hæc scriptis tradita legimus²⁷: « Nos autem eum, qui semper et in omnibus est justus, scire cupimus, qui nec timens supplicia, quæ a lege statuuntur, nec eorum cum quibus versatur, et qui peccata persequuntur, odium vitans in improbos, nec quod ex ipsis sceleribus et flagitiis impendat, periculum reformidans, justus permanet. Qui enim propter hæc abstinere a faciendo aliquid ex iis quæ sunt injusta, non est sua sponte, sed metu bonus.... Si autem ab injustitia facienda abstinuerit propter spem remunerationis a Deo consequendæ, ob ea quæ juste fecerit, nec sic quidem sua sponte bonus est. Sicut enim illum metus, sic hunc quoque merces justum facit, vel potius efficit, ut videatur justus. » Nulli certe dubium aut obscurum esse potest Clementem ibi loqui de justo perfectoque homine, quem « gnosticum » appellat, et qui perfectam attingit charitatem; vel, ut ipsis Clementis nostri verbis utamur, « qui semper et in omnibus justus est. » Ille autem, ut ille pergit, nullo supplicii aut periculi metu justus permanet. Et recte quidem. Nam in prima Epistola sua Joannes scripsit²⁸: « Timor non est in charitate; sed perfecta charitas foras mittit timorem; quoniam timor poenam habet: qui autem timet, non est perfectus in charitate. »

Quocirca justus ille timorem cur expulerit, hanc Clemens protulit rationem. Qui propter metum aut mercedis spem ab injustitiæ se abstinere operibus, is non est sponte sua justus: sed efficit potius duplex illa affectio, ut justus videatur. Nondum quippe ad perfectam illam charitatem pervenit, qua spe et metu procul amandatis, bonum voluntaria, ac libera prorsus, et expedita voluntate operetur.

Quid ergo, arguet alius quispiam, nunquid Clemens a « gnostico » seu perfecto Christiano omnem spem etiam « remunerationis » a Deo, ut ipse loquitur, « accipiendæ, » sicut et metum, penitus depellendam esse decernit? Nunquid ergo, urget ille, haud obscure Clemens docuit, spem, quæ secunda virtus theologica est, imperfectorum tantummodo esse Christianorum, minime vero perfectorum? Sed is non videtur esse sensus Clementis, qui tantum abest, ut ibi spem a perfecto Christiano abiciendam esse statuat, quin potius ab eo semper

²² 2-2. q. 19, art. 2. ²³ ibid., p. 384. ²⁴ Strom. l. i, p. 353. ²⁵ Trident. syn., sess. 6, can. 8. ²⁶ sess. 14, c. 4. ²⁷ Strom. l. iv, p. 351. ²⁸ 1 Joan. iv, 18.

servandam esse declarat. Græca enimvero hæc sunt illius verba ⁴⁴ : Εἰ δὲ καὶ ἐλπίδι τῆς ἐπὶ δικαίους παρὰ τοῦ Θεοῦ ἀμοιβῆς ἀφίεται τις τοῦ ἀδικεῖν, οὐδὲ οὗτος ἐκὼν χρηστεύεται· ὡς γὰρ ἐκείνων ὁ φόβος, οὕτω τούτων ὁ μισθὸς δικαιοῦ, μᾶλλον δὲ δικαίων εἶναι δοκεῖν δέχονται. Latine vero : « Si autem ab injustitia facienda propter spem retributionis a Deo justis operibus reddendæ abstinuerit, non sponte sua bonus est. Sicut enim illum metus, ita hunc merces justum facit, vel potius ostendit eum justum videri. » Quibus sane verbis ille aperte significat eum, qui propter divinæ mercedis a Deo justis operibus reddendæ justus est, etiamsi non sponte sua, hoc est non mero et unico Dei amore, vel, ut aiunt, solo charitatis motivo ab injustitia se abtineat; ipsum tamen esse justum, vel ostendere potius se justum nobis videri. Non ergo mercedis spem a perfecto Christiano, de quo Clemens, uti ex dictis, et iis quæ ille subiungit, ibi disputat, respuendam esse decernit; utpote qua illum affirmat justum revera fieri, vel potius nobis justum videri; quandoquidem qui propter mercedis spem bene justeque agit, hunc reipsa justum esse merito censemus. Et hanc quidem esse illius mentem facile ex subsequentibus intelligitur, **208** quibus ostendit non solum a paganis philosophis, sed etiam ab Apostolo hanc spem, « quæ est post mortem bonis quidem bonam, malis autem contrariam, » omnino renuntiari. Verum ex his quæ Clemens de charitate et « gnostico, » seu perfecto Christiano, tradidit, et mox a nobis explananda sunt, illa clarius elucebunt.

ARTICULUS VI.

De charitate erga Deum et proximum.

Tertia ex theologicis virtutibus est charitas, atque ex ea et fide ac spe sanctam Clemens docet componi trinitatem ⁴⁵; ita tamen ut charitas aliis tribus major sit et præstantior : « Iis, ait ille, qui tendunt ad perfectionem, proposita est cognitio rationalis, γνῶσις ἡ λογική, cujus fundamentum est sancta trinitas, ἡ ἀγία τριάς, fides, spes, charitas : major autem horum charitas. » Tres autem illas virtutes dicit esse fundamentum « cognitionis rationalis, » γνῶσεως τῆς λογικῆς, hoc est Christianæ perfectionis, quæ ab illo γνῶσις, quemadmodum perfectus Christianus γνωστικός solet appellari. Easdem porro tres illas virtutes dicit Clemens ⁴⁶ sic sese invicem consequi, ut fides speret « propter poenitentiam, pietas autem propter fidem, et quæ in eis est perseverantia, et exercitatio una cum disciplina terminetur in charitate, et hæc cognitione perficiatur. »

Charitatem vero fidem et spe majorem esse non modo post Apostolum asserit ⁴⁷, verum ex ipso etiam probat ei qui charitate informatus est, omnia quidem licere; sed hunc ab aliquibus propter aliorum abstinere conscientiam; hunc omnia ad Dei gloriam referre, armisque spiritualibus contra quemlibet pugnare, qui adversus Dei cognitionem sese extollit; hunc denique nullum formidare casum, nullam afflictionem, nullum periculum, nullum tandem quantumvis crudelissimæ mortis genus ac supplicium.

Quo autem progressu ad charitatem illam perveniat, sic ipse docet ⁴⁸ : « Ignorantia animadversio est prima disciplina ei qui κατὰ τὸν λόγον ambulat. Cum ignorasset quispiam, quæsit; et cum quæsisset, invenit magistrum; et cum invenisset, credidit; et cum credidisset, speravit; et cum hinc dilexisset, dilecto similis efficitur, hoc esse studentis, quod prius dilexit. » His itaque gradibus as-

cendimus ad charitatem, qua homo Deo similis efficitur.

Ejusdem vero charitatis alius quoque effectus est, ut proximus propter Deum diligatur. Quam quidem charitatem, seu proximi amorem, ita Clemens describit ⁴⁹ : « Charitas, ἀγάπη, fuerit consensus eorum quæ sunt κατὰ τὸν λόγον, καὶ τὸν βίον, καὶ τὸν τρόπον, secundum rationem, et vitam, et mores; aut, ut paucis dicam, κοινονία βίου, vitæ societas, vel amicitia et benevolentia extensio cum recta ratione, περὶ χρῆσιν ἐταίρων· ὁ δὲ ἐταῖρος, ἑτερος ἐγώ· ἡ καὶ ἀδελφοῦς τοὺς τῷ αὐτῷ λόγῳ ἀναγεννηθέντας προσαγορεύομεν, ad sodalium consuetudinem [sodalis autem, seu amicus alter ego] qua eos fratres appellamus, qui sunt eodem verbo regenerati. » Paucis Clemens ibi regulam normamque nobis exhibet, ad quam verus et rectus erga proximum amor dirigendus sit. Primum enim docet eum esse debere κατὰ τὸν λόγον, « secundum rationem, » hoc est, ut ex rectæ rationis circumscriptione nunquam excedat. Deinde vero vult Clemens ut idem amor sit κατὰ τὸν βίον καὶ τὸν τρόπον, « secundum vitam et mores, » id est juxta statuta a Deo vitæ et morum pie sancteque efformandorum præscriptiones. Nam ea charitas, ut ipse paulo post explicat ⁵⁰, non ficta, sed vera esse debet, ita « ut odio habentes malum, adhæreamus bono et fraternitati. » Quamobrem tertio Clemens addit nos eo amore illos diligere, qui eodem verbo sunt regenerati, baptismatis scilicet sacramento, ac Christianæ religionis professione, quosque idcirco fratres appellamus.

At observes velim, non idcirco a Clemente præscribi, ut ii soli, sed ut plus aliis ob vitæ sanctitatem et piam fraternitatem diligantur. Ipse enimvero planum alibi facit ⁵¹ Christum nobis in Evangelio præcepisse non solum ut inimicos diligamus, sed ut iis quoque benedicamus, atque pro illis oremus, qui nos contumeliosis poenitisque afficiunt. Ex quibus certe, et ex iis quæ de virtutibus hujusce charitatis comitibus Clemens memorat, haud obscure colligi potest, quemdam ab ipso desiderari in hac charitate ordinem, de quo theologi post sanctum Thomam 2-2, quæst. 26, atque Estium in lib. tert. *Sentent.*, distinct. 29.

Cæterum ad hoc Clementis effatum « amicus alter ego » quod spectat, Erasmus centur. 1, adag. 2, p. 12, illud paulo aliter exprimit, hunc scilicet in modum, φίλος ἑτερος αὐτός. Prius enim Cicero ⁵² : « Est is amicus quidem, qui est tanquam alter idem. » Sed Erasmus, si lubet, consule.

Tres tandem Clemens potissimum recenset ⁵³ virtutes charitatis in proximum comites, nimirum hospitalitatem, humanitatem et dilectionem, quas quidem ab illo satis enucleate explicatas invenies. Nec minus clare ibidem edisserit, quid sit affectus et animorum consensus.

A nobis autem prætermitti non debet, quod ille de amicitia, φιλία, litteris mandavit ⁵⁴. Triplex enim dicit esse ipsius genus; et primum quidem illudque optimum et præstantissimum, ex virtute prolisci. Etenim στερόρα ἡ ἐκ λόγου ἀγάπη, « firma et stabilis est ex ratione dilectio. »

Secundum amicitia genus et medicum est κατὰ μορφήν, « ex retributione, » seu remuneratione. Illud vero amicitia genus, auctore Clemente nostro, « aptum est ad societatem, ac communicationem lubenter impertiens, et vitæ conducibile, κοινὴ γὰρ ἡ ἐκ χάριτος φιλία· communis est enim ex gratia amicitia. »

Tertium denique, « nos quidem, » inquit, hoc est Christiani, τὸ ἐκ συνηθείας φαιμέν, « ex consuetudine, » seu familiaritate manare « dicimus; » illi vero, id

⁴⁴ Strom. I. iv, p. 531. ⁴⁵ I. iv, p. 495. ⁴⁶ I. i, p. 579. ⁴⁷ I. iv, p. 496 et 497. ⁴⁸ I. v, p. 553. ⁴⁹ I. ii, p. 377. ⁵⁰ p. 378. ⁵¹ I. ii, p. 404, et I. iv, p. 511, etc. ⁵² I. De amicis. p. 429. ⁵³ I. ii, p. 524. ⁵⁴ ibid., p. 404.

est philosophi, τὸ κατὰ φύσιν τρεπεῖν καὶ μετα-
βάλλειν, « id quod ex voluptate verti aut mutari
potest. »

Quid autem de triplici illa amicitia sentiendum,
sic ille concludit : « Est ergo una quidem philoso-
phi amicitia, altera vero hominis, tertia autem
animalis. Revera enim Dei est imago homo benefa-
ciens, qua in re ipse etiam beneficium accipit, sicut
gubernator simul servat et servatur. » Quibus certe
verbis ille significat tertium amicitiae genus mere
esse animale, ac proinde homine rationis compote
haud prorsus dignum; secundum vero esse bonum;
sed primum esse optimum. Secundo etenim amicitiae
genere homo in alios beneficium quidem est, sed
tantum κατὰ ἀμοιβήν, « ex remuneratione, » qua
quis collati beneficii vices sibi rependi exspectat.
At primum amicitiae genus ex virtute et ratione
oritur, atque eo homo de quibuslibet aliis homini-
bus sine ulla vicissitudinis spe bene meretur, illos-
que beneficiis afficit. 209 Hunc autem Clemens
dicit esse Dei imaginem, qui eo ipso quo alios be-
neficiis ornat, iisdem ipse suis beneficiis ornatur.
Quid porro, quod alibi docet tam eos esse miseri-
cordes, qui quatenus possunt, aliorum miserentur
operumque eis ferunt, quam illos qui, cum non va-
leant, id quantum in ipsis est et cupiunt, et sincero
ad illud faciendum animo sunt parati? Utrosque
autem pro voluntatis modo honorem mercedemque
accepturos certo pollicetur.

ARTICULUS VII.

De quibusdam Christianorum moribus et institutis.

Hinc de Christianorum virtutibus disputationi ea
subnectamus, quæ de ipsorum moribus Clemens suis
Stromatum libris identidem inseruit⁷⁷. De « gno-
stico » autem ubi ille disserit, ibi scribit ab ipso
intelligi quartæ et sextæ feriæ, sive dierum Mer-
curii et Veneris ænigmata; haud dubie quia Chri-
stiani omnes his diebus jejunabant. Et vero Epi-
phanius illud utriusque diei jejunium ab apostolica
sanctione, ut saltem traditione sic repetivit⁷⁸ :
« Quis est, usquam terrarum, qui non in eo con-
sentiat, quartam sextanave feriam solemnem in Ec-
clesia jejunio consecratam? Quod si ex apostolorum
constitutione repetenda nobis auctoritas est,
cur illis quartæ sextæ feriæ jejunium perpetua
lege sancitur, excepta Pentecoste..... Quod si de
quarta sextave feria nullam omnino in constitutione
sua mentionem apostoli fecissent, aliis tamen ar-
gumentis licebat uti. Quanquam ea de re est ab
illis accuratissime scriptum, idque ipsum ab Ec-
clesia susceptum, communi est consensione firma-
tum, antequam Aerius ullus cum Aerianis ex-
sisteret. »

Itaque hoc jejunium quadam lege ab apostolis,
in eorum forsitan Constitutionibus lata⁷⁹, indictum
fuisse Epiphanius perhibet. Verum quia non om-
nino certa erat harum apostolicarum Constitutio-
num auctoritas, ne quid contra Aeriani mussitarent,
eam Epiphanius plus quam par erat urgendam
esse procul dubio non censuit. Quamobrem Aeria-
norum de jejuniis errorem invicto refellit argu-
mento, ex eorundem apostolorum tam constanti
traditione desumpto, ut nullus, ne quidem hære-
ticus homo, eam respicere merito unquam potuerit.

Tertullianus autem testatum quidem similiter
facit⁸⁰ hoc idem jejunium ab apostolis profuxisse;
sed haud obscure insinuat catholicos homines ex-
stimasse se nulla « præcepti lege » ad illud servan-
dum teneri : « Sic et apostolos, inquit, observasse,
nullum aliud imponentes iugum certorum, et in
commune omnibus obeundum jejuniorum, proinde

A nec stationum, quæ et ipsæ quidem dies habent
quartæ feriæ et sextæ, passive tamen currant, ne-
que sub ulla lege præcepti, neque ultra supremam
diei, quando et orationes fere hora nona concludat
de Petri exemplo, quod Actis refertur. » Ita ille,
post suam ad Montanistas defectionem, orthodoxos
loquentes inducit. At eos ab hoc homine, hæreti-
corum partibus jam pertinacius addicto, male et
perperam redargui testis sane locupletissimus ci-
tari potest Augustinus, qui ad Casulanum hæc in
verba scripsit⁸¹ : « Si autem quoniam huic quan-
tum potui, sufficienter me respondiisse puto, de
hac re sententiam meam quæris; ego in evangelicis
et apostolicis litteris, totoque instrumento, quod
appellatur Testamentum Novum, animo id revol-
vens, video præceptum esse jejunium. Quibus au-
tem diebus non oporteat jejunare, et quibus opor-
teat præcepto Domini vel apostolorum, non invenio
definitum. » Sed responderi forte posset ibi Augu-
stinum alicujus tantummodo decreti, in sacris Novi
Testamenti Scripturis præscripti, fecisse mentio-
nem, minime vero de alio quopiam ab apostolis
post Christi in celos ascensionem deinceps stabili-
to. At urgeri quoque potest, si quoddam ab iis
Augustinus verbo et sermone datum cognovisset,
illud ab ipso debuisse, uti res postulabat, in me-
dium proferri.

Utcunque porro rem se habuisse dixeris, nullus
plaque dubitandi locus est prædictos jejuniorum dies
ab omnibus Christianis, si hæreticos quosdam ex-
cipias, fuisse religiosissime observatos. Nam præter
laudatos a nobis auctores, id certe ab Origene lu-
culentissime traditum legimus : « Habemus, inque-
bat ille⁸², quadragesimæ dies jejuniis consecratos.
Habemus quartam et sextam hebdomadæ, quibus
solemniter jejunamus. »

Cur autem duobus illis diebus Christiani jeju-
narent, hanc Epiphanius affert rationem⁸³ : « Quarta
sextave feria jejunium ad horam usque nonam in-
dictum, propterea quod quarta feria comprehensus
est Dominus, et sexta in crucem sublatus. Ideo
per illos dies jejunandum esse decreverunt apostoli,
ut impleatur quod scriptum est : Cum sublati ab
eis fuerit sponsus, tunc jejunabunt⁸⁴. » Ad idipsum
redit, quod paulo aliter enarrat Augustinus⁸⁵ :
« Cur quarta et sexta maxime jejunet Ecclesia, illa
ratio reddi videtur, quod considerato Evangelio,
ipsa quarta sabbati, quam vulgo quartam feriam
vocant, consilium reperiuntur ad occidendum Do-
minum fecisse Judæi. Intermissa autem die.....
deinde traditus est ea nocte, quæ jam ad sextam
sabbati, qui dies passionis ejus manifestus est,
pertinebat..... Hoc ergo die intermisso, passus est
Dominus, quod nullus ambigit sexta Sabbati : qua-
propter et ipsa sexta recte jejunio deputatur. »

Addit porro Augustinus Romanam et quasdam
Occidentis, minime vero Orientis, Ecclesias idem
sabbati servasse jejunium. At summus pontifex In-
nocentius primus⁸⁶, non secus ac Isidorus Hispa-
lensis⁸⁷ jejunii feria sexta et sabbato observandi
mentionem facta, nullum quartæ feriæ, ne minimum
quidem, verbum faciunt. Denique Nicolaus primus⁸⁸
ad consulta Bulgarorum respondet sexta qualibet
per annum feria, exceptis tamen quibusdam festis,
jejunandum; quarta autem feria cujusque arbitrio
id permittit. Ex quibus haud absurde colligi forsitan
potest, nullam ab apostolis de his jejuniis, uti
paulo ante dicebamus, scriptam fuisse legem. De
iisdem porro jejuniorum diebus, si vacat et lubet,
adis Petavium in citatum a nobis ultimum Epi-
phanii locum, necnon et Cotelerium in *Constitutio-*

⁷⁷ Strom. I. vii, p. 744. ⁷⁸ contr. Aerian., hæres. 75, § 6, p. 910. ⁷⁹ lib. v Constit. apostol., c. 15
et 20, ac I. vii, c. 23. ⁸⁰ lib. De jejunio, c. 2. ⁸¹ epist. 36 ad Casul., § 23, p. 78, et § 32, p. 81. ⁸² hom.
10 in Levit. ⁸³ Expos. fld., § 22, p. 1104. ⁸⁴ Luc. v, 35. ⁸⁵ epist. 36 ad Casulan., § 50, p. 80.
⁸⁶ epist. 2 ad De cent., c. 4. ⁸⁷ lib. De divini. officiis, c. 42. ⁸⁸ ad Consul. Bulgar., c. 4.

nam apostolicarum librum quintum, capite quinto, A Thomassinum, et alios.

Testatur præterea Clemens facit Christianos solitos fuisse statim quibusdam horis Deum precari et orare. Nam ubi de « gnostico » sermonem facit, de illis ita loquitur⁶⁶: « Quod si nonnulli, et dē riveç, certas ac definitas horas constituunt precatiōni, sicut tertiam, sextam, nonam: at gnostici per totam orat vitam..... Jam vero triplicem horarum divisionem, quæ totidem sunt honorata precibus, sciunt qui norunt beatam sanctorum mansionum trinitatem. » 210 Definitas quidem Christianis precatiōnis horas Clemens notat. Sed cum dicit eas « a nonnullis constitui, » hoc sane loquendi modo Christianos minus perfectos designat, qui minori studio inflammati, aut variis mundi negotiis occupati, has saltem horas tertiam, sextam et nonam precatiōne consecrabant. Nam perfecti Christiani, seu « gnostici, » per has non solum horas, sed per totam, ut ibi Clemens ait, vitam suas ad Deum et preces fundebant, et vota.

Easdem horas Cyprianus etiam antiquitus, hoc est ab antiqui fœderis hominibus, observatas fuisse testificatus, rationem ibidem reddit, cur dicantur in Trinitatis, uti etiam ait Clemens, honorem consecrata: « In orationibus celebrandis, ait ille⁶⁷, invenimus observasse cum Daniele tres pueros, in fide fortes, et in captivitate victores, horam tertiam, sextam, nonam, sacramento scilicet Trinitatis, quæ in novissimis temporibus manifestari habebat. Nam et prima hora in tertiam veniens, consummatum numerum trinitatis ostendit. Itemque ad sextam quarta procedens, declarat alteram trinitatem. Et quando a septima nona completur, per ternas horas trinitas perfecta numeratur: quæ horarum spatia jampridem spiritaliter determinantes adoratores Dei, statutis et legitimis ad preces temporibus serviebant; et manifestata postmodum res est, sacramenta olii fuisse, quod ante sic iusti precabantur. » Nihil necesse est huc testimonia congerere veterum scriptorum, Tertulliani libro *De jejuniis*, cap. 10; Basilii, *Regul.* fusius disputat. lib. xvii, p. 479 et seq.; Hieronymi epist. 7 ad Lætiam, et 8 ad Demetriad.; Cassiani lib. iii *De cœnobit. instit.*, cap. 4, et aliorum qui de his canonicis, ut vocant, Deum precandi horis aliquid litteris mandarunt. Nam id a viris eruditissimis anticipatum est, Cotelerio in lib. iii *Constit. apostol.*, cap. 4, et uberius ab eminentissimo cardinale Bona *De divina psalmod.*, capite 1, § 4 et seq., Thomassino lib. i *Discipl. ecclesiast.*, cap. 36 et 37, et aliis.

Christianos porro ad orientem conver-
sus vacasse non tantum testis est Clemens, sed hujusce moris rationem nobis sic exponit⁶⁸: « Quoniam diei natalis imago est oriens, atque illuc quoque lux augetur, quæ primum illuxit ex tenebris, lisque qui voluntantur in ignoracione, exortus est dies cognitionis veritatis, quemadmodum solori-
tur; ideo ad ortum matutinum habentur preces. Unde etiam templorum antiquissima respiciebant ad occidentem, ut qui vultu stant ad simulacra converso, doceantur converti ad orientem. » In Origēnis mentem hæc a Clemente de illo Christianorum ritu et more allata ratio procul dubio non venerat. Ex ecclesiasticis enim observationibus hæc esse putat, cujus ratio nulli facile comperta est: « Quod genua, inquit⁶⁹, flectimus orantes; et quod ex omnibus cœli plagis ad solam orientis partem conyersi, orationem fundimus, non facile cuiquam ratione compertum. » Cardinalis tamen Bona, præter Clementis nostri de hoc ritu argumentum, quatuor alia ex antiquorum Ecclesiæ Patrum scriptis petita retulit⁷⁰. Tertulliani porro tempore is mos adeo publicus et vulgatus erat, ut pagani idcirco solem a Christianis tanquam Deum adorari crediderint: « Quod innotuerit, aiebat ille⁷¹, nos ad orientem precari. » Qua quidem de consuetudine auctor *Constitut. apostol.*⁷², Basilii⁷³, et alii propemodum insigni scriptores. De pluribus aliis Christianorum ritibus seu moribus a Clemente nostro memoratis, jam supra disseruimus. Nonnihil tamen de quibusdam aliis tunc infra breviter aliquid perstringemus, ubi de his dicendi sese nobis occasio obtulerit.

CAPUT XII.

De gnostico seu perfecto Christiano, et martyribus.

ARTICULUS I.

Quid apud Clementem γνωστικός et γνώσις nomina significent.

Perfectum Christianum a Clemente γνωστικός appellari⁷⁴ jam animadvertimus. At eozianum nomine nonnumquam philosophus ab illo nuncupatur.

Quid autem hoc Græco nomine γνωστικός significare voluerit, pluribus ipse in locis perspicue explicat. In primo quidem Stromatum libro γνωστικός sic ab illo describitur⁷⁵: « Ο δὲ τῆς παντοδαπῆς σοφίας ἐμπειρὸς, οὗτος κυρίως ἂν εἴη γνωστικός. » Qui omnigena multitudine sapientiæ præditus est, is proprie fuerit γνωστικός. » Imo vero ipsos martyres, qui variis suppliciis propter Christi confessionem interfecti sunt, eos esse affirmat⁷⁶, « qui sunt voluptate superiores, qui vincunt animi perturbationes, qui sciunt unumquodque eorum quæ faciunt; qui sunt gnostici, τοὺς γνωστικούς, qui sunt mundo majores, τοὺς τοῦ κόσμου μείζονας. » Hic autem in libro γνωστικὸν idem plane ac τέλειον sonare haud obscure declaravit. Quamobrem septimi

libri initio respondet⁷⁷ fore ut in illo aperte demonstraret solum γνωστικὸν esse piū et religiosum hominem. Quod quidem postquam variis argumentis asseruit, probavitque, hæc elicit conclusionem⁷⁸, Μὲνός ἂν εἴη τῷ ὄντι εὐσεβὴς τε, καὶ δίκαιος, καὶ θεοσεβὴς ὁ γνωστικός. « Solus revera fuerit pius, justus, religiosusque, ac verus Dei cultor γνωστικός. » Denique alia bene multa ut præterimus, auctor noster in eodem libro scribit eos, qui divinis Scripturis, quavis alia demonstratione certioribus credunt, esse revera fideles; tum vero continenter hæc subnectit⁷⁹: « Οἱ δὲ καὶ προσωτέρω χωρησάντες, ἀκριβεῖς γνώμονες τῆς ἀληθείας ὑπαρχούσιν οἱ γνωστικοί. » Qui autem ulterius processerunt, sunt perfecti cognitores veritatis, gnostici. » Superius vero quantum inter se fideles et « gnostici » differant, ille his verbis explanaverat⁸⁰: « Sciendum est quod si unum aut alterum ex his πιστός, fidelis, recte gesserit, non tamen geret ὁμολογία, neque cum summa illa scientia, καθάπερ ὁ γνωστικός, sicut γνωστικός, καὶ ὁ τῆς κατὰ τὸν γνωστικὸν ἡμῶν, ὡς εἶπεν, ἀπαθείας, neque ea, ut ille

⁶⁶ Strom. l. vii, p. 722. ⁶⁷ De orat. Domin., circa finem. ⁶⁸ Strom. l. vii, p. 724. ⁶⁹ hom. 5 in Num., p. 18. ⁷⁰ De divin. psalmod., c. 8, § 2, p. 177 et seq. ⁷¹ Apol., c. 16. ⁷² Const. apost. l. ii, c. 57. ⁷³ l. iii De Spir. sancto, c. 27. ⁷⁴ l. ii, p. 380. ⁷⁵ Strom. l. i, p. 298. ⁷⁶ lib. vii, p. 414. ⁷⁷ l. vii, p. 699 et 700. ⁷⁸ ibid., p. 751. ⁷⁹ ibid., p. 757. ⁸⁰ ibid., p. 749.

nobis dicere liceat, perturbationum vacuitate, quæ est in gnostico, per quam ejus, qui fidelis est, perfectio per charitatem in virum procedens perfectum, ad mensuram pervenit ætatis, Deo assimilata; et quæ vere facta sit æqualis angeli. Quæ quidem pluribus aliis, si opus esset, Clementis testimoniis confirmari possent. Sed hæc debent, uti putamus, sufficere, atque ex mox dicendis fient adhuc clariora.

Gnostici, γνωστικῶν, igitur nomine Clemens eum appellat, qui pietate, virtutibus et vitæ sanctimonia non solum catechumenis, sed aliis etiam Christianis antecellit, et Christianus omnino perfectus est.

Cæterum Hervetus in sua omnium Clementis nostri operum versione hoc Græcū nomen γνωστικός, fere semper Latine, « ille qui cognitione præditus est, » interpretatur. Aliquando vero, sed rarissime, aliam paraphrasim, huic plane non absimilem, adhibet. Cur autem Latine « gnosticum » simpliciter non dixerit, quandoquidem hæc vox jam longo usu recepta est, non alia forsitan ratio fuit, quam quia in suum induxerat animum hoc nomine quamdam hæreticorum, de quibus jam alibi et adhuc postea agendum, sectam magis significari. Verum quid vetat, quominus bono sensu usurpetur hæc ipsa vox, qua Clementis sensus mellius clariusque quam ulla periphrasi exprimitur?

Quemadmodum vocem γνωστικός, ita et γνώσις nomen hæc infrequenter Clemens usurpat. Quid autem eo nomine intelligat, a nullo certius quam ab ipso discere est. Primum autem duplex ab illo γνώσις, « cognitio, » distinguitur. Una quidem barbarorum, aut Græcorum philosophorum, de qua Apostolus pronuntiavit, γνώσις φυσιοῦς, « scientia innata. » Altera vero est πιστή ἡ γνώσις, « fidelis cognitio, » hęc ἂν εἴη ἐπιστημονικὴ ἀποδείξις τῶν κατὰ τὴν ἀληθῆ φιλοσοφίαν παραδιδόμενων, quæ fuerit ex scientia demonstratio eorum, quæ traduntur in vera philosophia, hoc est, Christiana religione. Priorem autem cognitionem ille incertam, dubiam, imperfectam, falsam et fallacem, quemadmodum posteriore veram, et omni humana demonstratione certiore, utpote solo Dei verbo sultam atque innixam esse docet et ostendit.

Hæc autem cognitio sic ab ipso alibi describitur: « Non exiguum verbum dicimus esse cognitionem, γνώσιν, sed aliquam divinam scientiam, et hanc illam, quæ innata fuerit in anima ex præceptorum obedientia, καὶ φῶς ἔχειν, τὸ ἐν τῇ ψυχῇ ἔγγενόμενον ἐκ τῆς κατὰ τὰς ἐντολὰς ὑπακοῆς, quæ facit omnia manifesta, quæ sunt in generatione; et hominem instruit, ut seipsum cognoscat; et docet ut ad Deum suas cognitiones dirigat, vel potius docet eum se Dei compotem efficere, καὶ τὸ θεοῦ ἐπιβολὸν καθίστασθαι διδάσκον. Quod enim oculus est in corpore, hoc est in mente cognitio, τοῦ οὐ ἐν τῷ νῷ ἡ γνώσις. »

Rursus autem γνώσις ab eo accuratius designatur: « Ἡ γνώσις ἰδίωμα ψυχῆς τυγχάνει λογικῆς, ἥς τοῦτο ἀσκούμενης, ἵνα διὰ τῆς γνώσεως εἰς ἀθανάσιαν ἐπιγραφῇ. » Cognitio est proprietas animæ ratione prævitæ, quæ ad hoc exercetur, ut per cognitionem inscribatur ad immortalitatem. Aliam denique alio in libro designationem illius ita exhibet: « Cognitio est firma et stabilis demonstratio eorum, quæ assumpta sunt ad finem, quæ per doctrinam Domini super fidem ædificatur, quæ transmittit ad id quod non potest excidere et mutari, et potest comprehendendi scientia. »

Qualis autem quantæque perfectionis sit illa γνώσις, cognitio, hunc ille in modum declarat: « Ἔστιν, ὡς ἔπος εἰπεῖν, ἡ γνώσις τελειώσις τις ἀν-

θρώπου δις ἀνθρώπου, διὰ τῆς τῶν θεῶν ἐπιστήμης συμπληρουμένη, κατὰ τὸν τρόπον, καὶ τὸν βίον, καὶ τὸν λόγον σύμφωνος, καὶ ὁμολογος αὐτῇ τε καὶ τῷ θεῷ λόγῳ. » Est, ut semel dicam, cognitio quædam hominis, tanquam hominis perfectio, quæ completur per rerum divinarum scientiam, et modo (seu potius moribus), et vita, et sermone congruens, et consentiens sibi et Verbo divino. Cujus hanc ibi reddit rationem, quia fides per eam perficitur, quandoquidem per eam fidelis sit perfectus.

Duplicem porro in Christianis ille discernit cognitionem, quarum una, omnibus utique communi, unus, verbi gratia, Deus cognoscitur. Altera vero cum paucis communicata, quam Apostoli auctoritate ostendit esse fidei perfectionem, catechesi præstantiorem, principatumque obtinere; atque illa hominem exerceri oportere et ad contemplationis habitum æternum, in quem non cadit alteratio.

Qui ad perfectionem igitur tendunt, his, uti auctor noster ait, proponitur cognitio rationalis, cujus tres theologice virtutes, fides, spes et charitas sunt fundamentum. At gnostici perfecta cognitione informati, quales erant apostoli, omnia aliis dubia et incomprehensibilia norunt, et et firma comprehensione comprehendunt. Quid plura? Hi gnostici certissime percipiunt et intelligunt non solum primam omnium causam, sed ea etiam omnia, quæ de bonis et malis, aliisque quibuslibet rebus a Domino tradita fuere. Secundariæ autem ipsis sunt virtutes: « Πραγμα ἐνὶ ἐκείνῳ (gnostico) cognitio: » προηγουμένη γὰρ αὐτῷ ἡ γνώσις. Quapropter ex aliis scientiis et disciplinis ea tantum ille sibi sumit, quæ ex unaquaque disciplina ad veritatem possunt confluere.

Nihil itaque mirum, si de hac cognitione hanc Clemens conclusionem eliciat: « Τελειώτατον δὲ ἀγαθὸν ἡ γνώσις, δι' αὐτὴν οὐσα αἰρετῇ κατ' ἐπακολούθημα δέ, καὶ τὰ διὰ ταύτης ἀκολουθοῦντα καλὰ. » Perfectissimum ergo bonum est cognitio, quæ est per se expetenda; per consequentiam autem bona quæque, quæ per eam consequimur.

Eam procul dubio ob causam hæc cognitio ab ipso adhuc dicitur mors rationalis, seu spiritualis, quæ animam a motibus et perturbationibus segregat, atque ad beneficentiam bonaque opera sic deducit, ut quam Deus vult, vitam vivat: Jam vero, inquit, ut mors est animæ separatio a corpore, οὕτως ἡ γνώσις οὖρον ὁ λογικὸς θάνατος, ita cognitio est veluti mors rationalis, abducens et separans animam a perturbationibus, et deducens ad vitam beneficentiam, et bonarum operationum, ἐξ τῇ τῆς εὐπορίας ζωῆς ut tunc Deo dicat: Vivo sicut vis. Animum, quæso, adverte quam longe Clemens a recentiorum quorundam, qui « mystici » audire volunt, ibi discedat opinione, qua illi ab animarum, ut aiunt, « transformationum » statu exercitationes virtutum excludunt. Quis enim, amabo te, perfectior animarum illarum status esse potest, quam ea quædam spiritualis mors, qua a perturbationibus, sive ut scholastici loqui amant, passionibus semovetur. Atqui Clemens discrete affirmat animas hoc ipso in statu perducere ad τὴν τῆς εὐπορίας ζωῆς. Quid autem ea vox εὐπορία ibi significat, nisi beneficentiam, seu bonas actiones, et bona opera, quibus anima perturbationibus mortua vitam vivit spiritualem, prout Deus vult, hoc est, quæ prout ab ipso met Deo præceptum fuit, in bonis actionibus suam semper operam consumit? Tantum igitur abest, ut Clemens noster animam, in eo statu positam, omni virtutum actu spoliata esse velit? quin potius existimet illam ad omnia virtutum munia et officia rite exsequenda eo ipso deduci. Eam certe propter

⁵⁵ Strom. l. II, p. 381. ⁵⁶ l. III, p. 441. ⁵⁷ l. VI, p. 648. ⁵⁸ l. VII, p. 732. ⁵⁹ ibid., p. 731. ⁶⁰ l. IV, p. 512 et seq.; l. VI, p. 696. ⁶¹ ibid., p. 645. ⁶² l. III, p. 495; l. VI, p. 618. ⁶³ ibid., p. 633 et seq. ⁶⁴ ibid., p. 654. ⁶⁵ ibid., p. 661. ⁶⁶ l. VII, p. 741.

rationem ipse asserit γῶσιν illam omnibus disciplinis præstare, sed acquisitū esse difficillimam, nec sine labore multo comparari posse. Sed hæc a nobis uberius et enucleatius discutienda sunt, postquam obiter animadvertimus vocem γῶσις aliquando a Clemente etiam pro Dei intuitiva, ut aiunt, visione et felicitate æterna accipi⁹⁶.

212 ARTICULUS II.

Quæ sit gnostici ad supremum virtutis apicem progressio.

Quamvis Clemens gnostici et gnosis nomine perfectum Christianum ac vitæ Christianæ perfectionem significari sæpius, uti vidimus, docuerit, varios nihilominus ostendit esse gnostici in virtute progressus varique perfectionis genera. Sed quia, ut ipse loquitur⁹⁷, « nobis quidem, quam fieri potest maxime, prius varie exercenda est anima, ut ad suscipiendam cognitionem sit expedita et facilis; » idcirco monet quædam esse exercitationis gnosticæ προγυμνάσματα⁹⁸, præexercitamenta, qualia sunt ea quæ, teste Apostolo, in homine pœnitentiam peccatorum, studium, defensionem, indignationem, timorem, desiderium, æmulationem et vindictam procreant et efficiunt.

Quam varii autem sint gnostici progressus, ita ipse Clemens noster nobis explicat. Basis eorum, sicuti ille ait⁹⁹, est a malis abstinencia. Deinde gnosticus nihil boni facit, neque propter metum, neque propter honoris spem; sola autem, quæ ob charitatem sit beneficentia, propter ipsum honestum ab illo expetenda est.

Cave autem ne putes ista. Clementis verba, « spe promissi honoris, » de æterni honoris, seu æternæ felicitatis spe esse intelligenda. Nam ibidem addidit gnosticum, postquam ad charitatem, qua ipsius propter se boni desiderio tenetur, pervenerit, æternam hæreditatem postulare: « Jam vero ex persona Dei, » Clementis verba sunt¹⁰⁰, « Domino dictum est: *Pete a me, et dabo tibi gentes hæreditatem tuam*¹⁰¹. Petitio maxime regia, quæ docet hominem salutem peti sine mercede, ut nos simus hæredes et possideamus Dominum. »

Eosdem gnostici seu perfecti Christiani progressus paulo post ipse rursus enarrat¹⁰². Primo enim vult quidem beneficentiam præmitti, sed « non propter aliquem usum eorum, quæ ad se pertinent. » Tum vero gnosticus, ait Clemens, quid pulchrum honestumque sit judicat, idque semper agit, neque διὰ δόξαν, ἢ, ὡς πάντες οἱ φιλόσοφοι, τὴν εὐχλείαν, « propter gloriam, aut, ut philosophi dicunt, famam aut nominis celebratam¹⁰³, » neque propter mercedem, aut ab hominibus, aut a Deo, εἴτε παρὰ ἀνθρώπων, εἴτε ἐκ θεοῦ, accipiendam, puta in hoc mundo; æternam siquidem, uti diximus, a Deo semper flagitat. Denique si injuria afficiatur, non par pari refert, sed citra ullam acceptæ injuriæ recordationem, erga justos et injustos justus et bonus semper est.

Alio adhuc in libro auctor noster singillatim recenset¹⁰⁴ quomodo gnosticus pedetentim et gradatim proficiat, et ad summum ascendat usque perfectionis apicem. Ab rerum creaturarum agnitione, inquit Clemens, gnosticus ille incipit. Ubi vero de Deo ejusque providentia aliquid audire cœpit, tunc ea vera esse credit, quæ prius admiratus est. Dehinc totis viribus enititur, ut quorum desiderio flagrat, eorum possit percipere cognitionem, atque ita sit contemplatione dignus. Tum deinde cognita Dei voluntate, omnes contendit ingenii sui nervos, ut ea quæ Scripturæ sacræ verbis significantur intelligat. Subinde vero scientifica cognitione se exercet, qua ea perspecta et explorata habere possit,

A quæ magis universe et magnifice a Domino, quem carnem induisse novit, dicta sunt.

Tunc autem ubi hæc assecutus est, nunquam jucundum præfert utili: sed si morbus, aut casus, aut ipsa etiam mors immineat, manet impavidus et immotus. Rebus porro creatis, prout recta ratio dictaverit, utendo, de iis Creatori gratias agit, atque illis utendi plane dominus est. Ab aliquo etiamsi immerito læsus, illatæ tamen injuriæ nunquam memor, colit Creatorem, proximum diligit, ac pro illo Deum precatur. In afflictionibus vero aliisque adversis casibus, atque animi sive voluntariis, sive involuntariis et necessariis perturbationibus, ita semper se gerit, ut animam penitus illæsam conservet. In his itaque firmus et stabilis perseverans, bona et honesta non solum laudat, sed ipse etiam bonus et honestus ex servo fit per charitatem Dei amicus. Sic ille ad summum perfectionis apicem evehitur, ac sibi positus ante oculos patriarcharum, prophetarum, angelorum et ipsiusmet Domini exemplis, omnia mundi bona, tametsi ipsi sint ad manum, non diligit, sed ea quæ futura esse cognovit, æterna sperat. Denique hæc ob spem labores, ærumnas, supplicia constanter sustinet, et ea quantumvis gravia et molesta, sicut et alia, quæ grata et jucunda sunt, omnino contemnit et aspernat.

Cæterum, etiamsi Clemens gnosticum ad illud summæ perfectionis fastigium ascendere dixerit, ipse nihilominus diserte pronuntiat illius animam per totum mortalis hujus vitæ curriculum quosdam semper progressus facere virtutibusque augeri, donec æternam in altera vita felicitatem consequatur: « Anima, inquit¹⁰⁵, quæ assidue fit melior, ad acquirendam virtutem, et parandam augendamque justitiam, meliorem locum accipiet in universo: ut quæ per unumquemque profectum extendatur ad habitum impatibilitatis, donec profecerit ad virum perfectum, nempe ad cognitionis simul et hæreditatis excellentiam. Salutares hæc conversiones pro ordine mutationis dividuntur et temporibus, et locis, et honoribus, et cognitionibus, et hæreditatibus, et ministeriis usque ad transcendentem continuantur in æternitate contemplationem Domini. » Neque id illi semel dixisse satis fuit, sed postea in eundem scribit sensum¹⁰⁶: « Est ergo cognitio, γῶσις, velox ad purgationem, χάραξις, et apta ad mutationem facile suscipiendam in melius. Unde etiam facile traducit ad id, quod est animæ cognatum, et divinum, et sanctum, et per ejusdam proprii luminis mysticus profectus transmittit hominem, donec in supremum quietis locum restituerit eum, qui est mundo corde, docens Deum scienter et per comprehensionem contemplari facie ad faciem. » Judicent æqui rerum æstimatores quantum hæc sana et orthodoxa Clementis doctrina ab eorum discrepet opinione et errore, qui supremam Christiani viri perfectionem in fictitia quadam ac plane otiosa quiete, ac bonarum actionum et virtutum omnium cessatione constitutam esse perperam garriunt et prædicant. Sed ad alia quæplura, quæ auctor noster de gnostico scriptis passim tradidit, et quibus hæc falsa opinio funditus evertitur, gradum faciamus.

213 ARTICULUS III.

Quæ Clemens in gnostico bona opera desideret.

Quæ Clemens in gnostico bona opera, quasque in eo virtutes desideret, ut palam fiat, id a nobis nihil necesse est memorari, quod ipse tradidit¹⁰⁷ gnosticum non solum ab omni prorsus sive sermonis et cogitationis, sive sensus et operis graviori abstinere peccato; sed ab ipso cognosci « pecca-

⁹⁶ Strom. I. vi, p. 663; I. iv, p. 529; I. vii, p. 705. ⁹⁷ lib. vii, p. 740. ⁹⁸ lib. iv, p. 527. ⁹⁹ ibid., p. 528. ¹⁰⁰ ibid. ¹⁰¹ Psal. ii, 8. ¹⁰² lib. iv, p. 529. ¹⁰³ ibid. ¹⁰⁴ lib. vii, p. 734 et seq. ¹⁰⁵ lib. vii, p. 704 et seq. ¹⁰⁶ ibid., p. 732. ¹⁰⁷ I. ii, p. 382.

tum. » Non id quidem, inquit ille *, « quod est adductum ad penitentiam, est enim hoc commune aliorum quoque fidelium, sed quod est peccatum, seu peccati naturam; ita ut ille in grave non incilat peccatum, atque alios a peccato deterreat ».

His itaque prætermissis, observandum est tria a Clemente assignari, quibus aliquis gnosticus efficitur, nimirum θεωρίαν, « contemplationem, » secundo τὴν τῶν ἐντολῶν ἐπιτελείωσιν, « præceptorum executionem, » tertio ἀνδρῶν ἀγαθὴν κατασκευήν, « bonorum virorum constitutionem, » eos videlicet docendo ac vera doctrina et pietate informando ¹⁰. Quapropter ipse alibi asseverat perfectum gnosticum ad omnem bonam actionem semper esse paratum: quippe qui « honorum operum effectione, » ἀγαθοεργίᾳ, ad æternam felicitatem pervenire contendit.

Ad hæc vero, Clemens gnostici voluntatem, iudicium, exercitationem et dogmata ita eadem esse debere proficitur, ut ejus verba, vita, mores sibi invicem omnino respondeant ¹¹: « Gnostici et voluntas, ait ille, et iudicium, et exercitatio est eadem. Si sunt enim eadem propositiones, eadem sunt et dogmata et judicia; ut ei sint et verba, et vita, et mores instituto ob-equentes. »

Quæ autem esse debeant gnostici actiones, si quæras, ipsimet Clementi nostro eas enarranti ausculta: « Hæc autem, ait ¹², bona conscientia et sanctitatem erga Deum, et justitiam erga homines conservat, mundam custodiens animam honestis cogitationibus, et verbis castis, et iustis operibus.... Semper autem propter omnia Deo agens gratias per justam auditionem, et divinam lectionem, per veram inquisitionem, per sanctam oblationem, per beatam orationem laudans, canens, benedicens, psallens; a Deo nullo unquam tempore talis dividitur anima. » Audisne Clementem de perfecto utique gnostico disserentem, de eo scilicet, cujus anima nunquam a Deo sejungitur et separatur? Atqui eximius ille vir non inane et fictitiam, atque omni bono opere solutam quietem, sed quodcunque bonæ actionis genus erga Deum et proximum, atque etiam erga seipsum ab illo exigit.

Neque minus perspicue illud alio in libro hunc prosequitur in modum ¹³: « Gnosticus, ut semel dicam, apostolicam adimplet absentiam, recte vivens, accurate cognoscens, suos juvans necessarios, montes propinquorum transmoventes, et inæqualitates ipsorum animæ abiciens. Quanquam unusquisque nostrum sua vitis est, et operarius. Idem etiam quæ sunt optima agens, vult latere homines, Domino simul et sibi ipsi persuadens se vivere ex præceptis, ea præferens ex eo, quod esse credidit. . . . Ipse seipsum diminuit. Ad hoc nunquam contemnit fratrem, qui fuerit in afflictione, propter eam quæ est in charitate perfectionem, si se sciverit facilius laturum egestatem quam frater. Existimat certe illius dolorem esse dolorem proprium; et si ex sua præbens inopia propter beneficentiam, aliquo afficiatur incommodo, id non ægre fert, sed adhuc magis augeat beneficentiam. Habet enim puram et sinceram fidem, eam quæ est de rebus, per opera et contemplationem laudans Evangelium. Et sane non laudem ab hominibus accipit, sed a Deo, peragens ea quæ docuit Dominus. » Quamobrem postea Clemens expresse declarat ¹⁴ gnosticum pro gratiæ meritis suas patefacere operationes; πρὸς ἀξίαν τῆς χάριτος ἐνδείκνυμενος τὰ ἐνεργήματα. Cujus ille hanc continuo reddit rationem: Ἐστὶ γὰρ τὰ ἔργα τῇ γνώσει, ὥς τῷ σώματι

A ἡ αἰτία. « Opera enim sequuntur cognitionem non secus ac umbra corpus. » Hinc etiam alibi: « Si vera, inquit ¹⁵, verum consideremus, cognitio est principalis animæ partis purgatio, et bona operatio, καὶ ἐνέργειά ἐστιν ἀγαθή. »

Finem certe dicendi non faceremus, si omnia a nobis describerentur, quæ de bonis gnostici actionibus, ac de divinis præceptis ab illo semper non tantum diu, sed etiam noctu implendis et observandis passim ac in hoc præsertim et sexto septimoque libro Clemens litteris mandavit ¹⁶⁻¹⁷. Monitum tamen te adhuc esse volumus ex ipso, quod ab eodem Clemente nostro ex Clementis Romani ad Corinthios, et prima Pauli ad eosdem Epistola exhibetur, gnostici exemplo et specimine ea omnia, quæ hactenus dicta sunt, mirum in modum stabiliri, confirmari et corroborari.

ARTICULUS IV.

B Quas virtutes a gnostico Clemens exigit, ubi et de ejusdem gnostici continentia, ciborum abstinentia et corporeis castigationibus.

Non minori studio omnibus cum cardinalibus, ut aiunt, tum theologicis virtutibus, quam bonis actionibus vult Clemens assiduam a gnostico operam dari. Atque ut a primis exordiamur, docet ille Dei, quoad fieri potest, imitatore esse gnosticum ¹⁸: « Nihil eorum prætermittens, quæ faciunt ad eam, quæ contingere potest similitudinem, continens, sustinens, juste vivens, imperans animi perturbationibus, ea quæ habet, impertiens, pro viribus benefacit verbo et opere. »

De singulis autem quatuor illis virtutibus, ut aliquid particulatim dicamus, testatum Clemens facit eundem gnosticum conservare prudentiam, atque illa, sicut et justitia, ad parandam sapientiam uti. Illius porro justitiam, cujus primum munus esse assertit proximis amore collecti, quadripartitam esse dicit ¹⁹, eamque versari in verbis et factis, in ipsa ab omnibus malis abstinentia, et beneficentia, ac demum in cognitionis perfectione. Quid vero, quod ille postea scriptis prodidit unam justitiam esse propter charitatem, et propter metum alteram? Denique gnostici justitiæ sanctitatem et sapientiam comites sociasque esse perhibet, tresque illas virtutes ibidem perspicue definit ²⁰. Juvat autem eum loquentem audire: « Quinetiam, inquit ²¹, mutua trium virtutum consequentia invenitur in gnostico, qui moraliter, physice, et λογικῶς, logice (vel potius ratione) circa Deum versatur. Sapientia enim est scientia rerum divinarum et humanarum. Justitia autem est concectus partium animæ. Sanctitas autem est Dei cultus. »

Fortitudine vero gnosticus id assequitur ²², ut neque **214** accusatione, neque mala fama, neque gloria, aut assentatione victus, labores, casusque, et omnia sibi adversa æquo ferat animo; voluptati, cupiditati, dolori, iræ, et omnibus quæ illum vel vi, vel fraude ad malum illiciant, omnino resistat: martyrii non antevertat occasionem, sed illud lubenti constantique animo tum subeat, cum a Deo vocatur ²³. Præterea insurgit adversus animam corpoream, et spiritui imperium detractanti frenum injicit: atque ex vitæ exercitatione, quæ motus animi semper vincere parata est, cum cognitione, γνώσει, in illo augeatur fortitudinis perfectio ²⁴. Nec mirum sane. Omnia enimvero quæ sunt in mundo, utpote in illo peregrinus et hospes, magno animo despicit, et ad mortem semper est paratus ²⁵. Aliorum quoque est in fide confirmator et magister ²⁶. Quapropter Clemens noster constanter

* Strom. l. vi, p. 663. ¹ l. ii, p. 380. ¹⁰ l. vi, p. 654. ¹¹ l. ii, p. 393. ¹² l. vi, p. 670. ¹³ l. vii, p. 745. ¹⁴ ibid., 749. ¹⁵ l. iv, p. 489. ¹⁶⁻¹⁷ l. vi, p. 655 et 674; l. vii, p. 747, 748, 749, et alibi; l. iv, p. 518 et seq.; l. vii, p. 750 et seq. ¹⁸ l. ii, p. 402. ¹⁹ l. vii, p. 708, 709; l. vi, p. 666. ²⁰ ibid., p. 746. ²¹ l. iv, p. 550. ²² l. vii, p. 709. ²³ l. vii, p. 747, 758. ²⁴ ibid., 745 et seq. ²⁵ l. vi, p. 617 et 650. ²⁶ ibid., p. 667 et 701.

asseverat gnosticum esse quidem, sed metaphorice diaconum et presbyterum, imo vero angelum, utpote qui ea, quæ Domini sunt, faciat et doceat, Denique serviat, atque alios erudiendo efficiat meliores²⁷. Quinetiam eos, qui ipsum audiunt, Deo, quoad ejus fieri potest, assimilât. Eorum insuper, qui pereunt, misereatur, afflictos consolatur, ac pro iis etiam, qui eum odio habent, ut pœnitentiam agant. Dei implorat clementiam. Omnibus vero pro virili parte benefacit, et in magistratu si fuerit constitutus, iis tanquam Moyses ad salutem antecegit, in quos habet imperium. Quid plura? « Hic cum ad benefaciendi, inquit Clemens²⁸, habitum pervenerit, dicto citius, beneficio afficit, orans ut fratrum quidem peccatorum sit particeps ad confessionem, et cognatorum ad conversionem, ad propria bona amicissimis communicanda semper paratissimus. » Denique postquam auctor noster manifestum omnibus fecit gnosticum nec periculo, nec ignominia, nec paupertate et morbo, ac nullo adverso casu, nulla voluptatis illecebra, nulloque supplicio, imo nec ipsa morte vinci aut expugnari, ex iis eum solum esse virum fortem concludit²⁹.

Maximam quoque gnostici temperantiam et moderationem, non minus quam superiores ejus virtutes, splendide et luculenter Clemens exponit prædicatque. Nam ut ejus verbis utamur³⁰, gnosticus « moderatus ac temperans in quiete animæ, ἐν ἡσυχίᾳ τῆς ψυχῆς, ea quæ percipiuntur, excipit, tanquam quæ sibi convenient : ea vero quæ sunt turpia, ut aliena aversatur, γένόμενος κόσμιος καὶ ὑπερκόσμιος ἐν κόσμῳ, factus in mundo honestus et supermundanus (sive cœlestis), ornateque et decore se gerens, nullo modo delinquit. Quam maxime quidem dives, quod nihil concupiscat ; ut qui paucis egeat, et cuiusvis boni magis abundet copiis propter boni cognitionem. » Attende, obsecro, et obiter observa quam Clemens dicat esse gnostici quietem, in mali scilicet declinatione, in observatione mandatorum, in voluntaria paupertate atque cuiuslibet spiritualis boni abundantia.

Sed institutum de ejusdem gnostici temperantia sermonem prosequamur : « Dicitur, inquit Clemens³¹, alia significatione continens, non solum is qui comprimit animi perturbationes, sed etiam is qui bona continuit, et firmiter acquisivit scientiæ magnitudinem, ex qua producit eas, quæ ex virtute fiunt operationes..... Quocirca et comedit, et bibit, et uxorem ducit non principaliter, sed necessario : Τὸ γαρμεν δὲ, ἐὰν ὁ λόγος ἔρῃ, λέγω, καὶ ὡς καθήκει. Uxorem autem ducere dico, si verbum (vel potius ratio) dixerit, et ut convenit. » Atque adhuc postea simili plane modo scribit³² : « Quocirca et comedens, et bibens, et uxorem ducens, ἐὰν ὁ λόγος ἔρῃ, si dicat verbum (vel melius ratio), quinetiam somnia sancta aspiciens, sancta facit et cogitat, ea ratione semper mundus ad orationem. » Prius autem alio in libro dixerat a gnostico cupiditates ita circumscribi, ut necessariis rebus sit contentus, et uxor post liberorum susceptionem sit ipsi in sororis locum ; quandoquidem non vivere, sed bene vivere plurimi faciat. At Clementi, si lubet, hæc suis verbis præscribenti auscultemus³³ : « Gnosticus circumscribit cupiditates et in possessione et in usu, non transiliens terminum eorum, quæ sunt necessaria. Ille ergo vivere necessarium existimans ad augendam scientiam et parandam cognitionem, non vivere, sed bene vivere faciet plurimi. Neque filios, neque rursus matrimonium aut parentes preferens charitati in Deum, et

A ei quæ est in vita iustitiæ. Uxor autem ei soror post liberorum susceptionem iudicatur, tanquam quæ sit eodem patre nata, tunc solum viri recordans quando filios aspexerit. »

Cibi etiam, inquit Clemens³⁴, potus et unctionis nullum gnosticus nisi honestum habet usum, quem ad Deum refert ; eorum quibus utitur, ipsi offert primitias, ac de illis gratias agit. Tum deinde auctor noster sic pergit : « Ad convivales epulas raro veniens, nisi si quod amicitiam, concordiamque et consensionem proficitur convivium, ut veniat, ei persuaserit. » Tantum vero abest, ut gnosticus ex cibo, potu et Venere aliquid percipiat oblectamenti, quin ipsummet sermonem, qui aliquam affert voluptatem, suspectum habeat³⁵.

Neque porro solum cibi et potus, aliarumque rerum necessariarum plane moderatum usum Clemens gnostico præcipit ; verum etiam testatur quosdam a carnibus omnino abstinnisse³⁶ : « Forlasse ex gnosticis aliquis, exercitationis causa, abstinerit a carnibus ; et ne caro nimis luxuriaret nimio impetu feratur in rem Veneream. » De industria Clemens dixit, « fortasse ; » quia plures et valetudinis et languentis stomachi infirmitates a carnibus penitus abstinere non poterant.

De quolibet autem gnostico ille sic pronuntiat³⁷ : « Novit ipse jejuniis quoque ænigmata horum dierum, quarti, inquam, et sexti. » At quid aliud his verbis sibi vult Clemens, quam gnosticum non modo hos cujusque hebdomadis dies, quemadmodum alii Christiani, jejunos transegisse ; sed novisse etiam his jejuniis significari sibi ab avaritia, libidine, et quibuslibet malis actionibus ac cogitationibus jejunandum ?

Quid præterea ? « Jam vero, » uti ipse alibi loquitur³⁸, « sapientis et gnostici anima, ut quæ in corpore peregrinetur, eo severe et honeste utitur, σεμνῶς αὐτῇ καὶ τιμητικῶς προσφέρεται, non in ipsum nimiam affectionem ostendens aut indulgentiam, οὐ προσπαθῶς (hoc est, sine affectione), ut quæ sit e vestigio relictura tabernaculum, si excedendi tempus eam vocaverit. »

Quapropter alio adhuc in libro dixit³⁹, si ille sibi « videatur ea videre, quæ non vult, castigat videndi facultatem, cum senserit se voluptate abire ex applicatione visus, » κολάζων τὸ ὁρατικόν, ὅτι ἐν ἡδονῇ αὐτοῦ κατὰ τὴν προβολὴν τῆς βλαβῆς συναίσθηται. Sed hæc ex iis quæ de eodem gnostico, in animam corpoream insurgente, illanque atque ejus cupiditates refrenante, ac voluptatis reprimente illecebras, a nobis 215 jam paulo supra explanata sunt, clariora omnibus esse debent, quam ut iis fusius probandis operam rursus impendamus.

Silentio tamen præterire non possumus, quod Clemens de Apostolo, gnostico utique perfectissimo, memorat⁴⁰ : « Paulus quoque, Corpus meum, inquit, castigo, et in servitutem redigo. Quoniam, qui certat, in omnibus abstinet, hoc est, omnia continens, non ab omnibus abstinens, sed continenter utens iis, quæ utenda iudicavit : illi quidem, ut corruptibilem coronam accipiant, nos autem ut incorruptibilem⁴¹, in lucta viventes, non autem sine pulvere coronam accipientes. » Existimabat ergo Clemens Paulum abstinentia et continentia corpus suum castigavisse, et sicut athletam in lucta quidem vicisse, sed non sine pulvere, hoc est, non sine corporeis castigationibus, vel, ut aiunt, mortificationibus accepisse coronam. Cæterum de Pauli verbo ὁποτιεύω plurima in Clementinis scholiis notatu haud indigna reperies.

Quomodo autem voluptates, quæ sive diu, sive

²⁷ Strom. I. VII. p. 706. ²⁸ ibid., p. 747. ²⁹ ibid., p. 737 et seqq. ³⁰ I. VII. p. 709. ³¹ ibid., p. 711. ³² ibid., p. 716. ³³ I. VI. p. 604. ³⁴ I. VII. p. 720. ³⁵ ibid., p. 742. ³⁶ ibid., p. 718. ³⁷ ibid., p. 744. ³⁸ I. IV. p. 540. ³⁹ I. VII. p. 744. ⁴⁰ I. IV. p. 469. ⁴¹ I Cor. IX. 27, 28.

noctū in somniis, ἡδοναίς, ταῖς τε ὕπναρ, ταῖς τε δι' ἄνευράτων, accidit, gnosticis cohibeat, nec iis ſpectatur, ita Clemens edisserit⁴³ : « Tenui enim diætæ, quæ ut paucis sit contentus, efficit, assuefactus, est temperans et moderatus cum gravitate et honestate, paucis ad vitam necessariis indigens, nihil quærens quod sit supervacaneum : sed nec hæc ut principalia, sed ex vitæ consuetudine, ut peregrinationi carnis necessaria admittens. » Præcipue autem totus ille incumbit cognitioni, quæ, ut Clemens loquitur⁴⁴, τῆς ψυχῆς τροπῇ ἡ γνῶσις, « animæ nutrimentum est. »

Verum præterea gnosticus magna vi contendit ut ipsa exercitatione fiat cupiditatis expertus : « Quicunque autem, ait ille⁴⁵, student assimilari characteri, qui a Domino datus est, ἀνταδούμητοι ἐξ ἀρχαῖων γενέσθαι βιάζονται, magna vi contendunt ut exercitatione fiant cupiditatis expertes. »

At porro ex his quæ diximus, quis aperte non videat quam persuasum Clemens habuerit corporis castigationes omni Christiano etiam perfectissimo esse omnino necessarias? Quis etiam inde non facillime intelligat illas a perfectio mysticorum, ut aiunt, hominum statu abigendas excludendasque qui dixerit, hunc Clementis nostri doctrinæ et veris Ecclesiæ catholicæ documentis plane penitusque refragari?

ARTICULUS V.

De castis sanctisque gnostici somniis.

Gnosticus corpus suum, quemadmodum a nobis dictum est, semper affligendo, et animam γνῶσις, cognitione, quæ cibus plane spiritualis est, pascendo, efficit ut nihil voluptatis, « quæ non solum interdiu (verba sunt Clementis⁴⁶), sed etiam noctu in ipsis insomniis nos cum præstigiis inescando insidiatur et mordet, » in iisdem ipsis somniis capiat, « nec somnium quidem videat, quod non electo convenit⁴⁷. » Et paulo post⁴⁸ : « Quinetiam somnia aspiciens, sancta facit et cogitat, ea ratione semper mundus ad orationem. » Prius autem in alio libro dixerat⁴⁹ : « Principalis pars animæ manens non alterabilis, non assumit aliquam visorum diversitatem, quæ ex diurnis motibus fiunt, simulacra somnians. Præterea certe Dominus præcipit vigilare; ut nec nostra quidem in somnis unquam moveatur anima perturbationibus animi, sed nocturnam quoque vitæ institutionem, tanquam quæ interdiu operetur, puram et immaculatam imperat custodire. »

Neque porro illud videtur singulare auctoris nostri documentum. Nam apud Cassianum abbas Chæremon, vel potius hujus abbatis nomine ipsemet Cassianus, ubi varios castitatis gradus recenset, sextus et ultimus ab eo sic memoratur⁵⁰ : « Sextus castimonie gradus est, ne illecebrosis phantasmatibus feminarum vel dormiens illudatur. » Suismet autem non aliorum verbis huic sententiæ ita idem ipse Cassianus alibi subscripsit⁵¹ : « Cujus puritatis hoc erit evidens indicium ac plena probatio, si vel nulla imago decipiens quiescentibus nobis et in soporem laxatis occurrat, vel certe interpellans nullos concupiscentiæ motus valeat excitare. Licet enim ad plenam peccati noxam talis commotio minime reputetur, tamen necdum perfectæ mentis indicium est, nec ad purum excocti vitii manifestatio, cum per salaces imagines hujusmodi operatur illusio. » Rursum vero postea⁵² : « Itaque hic est integritatis finis ac perfecta probatio, si quiescentibus nobis titillatio voluptatis nulla subreperit, ac pro necessitate naturæ, nobis

A inconscia, concretiones egerantur obscenæ. » Nonne vero et suum eidem sententiæ calculum adiecit Joannes Chwacius, qui de castitate et pudicitia sic disputat⁵³? « Castitas est incorporeæ naturæ familiaritas. . . . Pudicitia generale virtutum cognomen omnium est. Pudicus est ille, qui in somnis quidem nullum motum nullamque status sui mutationem sentit. Pudicus est ille, qui et in somnis quidem perfectam semper insensibilitatem in corporum specie et varietate possedit. Hæc regula hujusmodi finis est perfectæ consummatæque castitatis, ut ita animata sicut inanimata intueamur, atque ita rationalibus, ut brutis corporibus afficiamur. » Et paulo post : « Si istud, inquit, veræ castitatis certum argumentum est, immobilem in eis phantasmatibus, quæ per somnum videmus persistere, is profecto luxuriæ erit finis, si vigilans quispiam ex immundis cogitationibus fluxum patiat. »

B Quid ergo, inquiet aliquis, nonne hæc opinio apostolicæ doctrinæ omnino adversatur ac repugnat? Quis enim Paulo apostolo perfectior? Fatalet tamen divinus ille vir datum sibi esse stimulum carnis, qui eum « colaphizet⁵⁴. » Flebiliter alibi lamentatur et deplorat videre se aliam legem in membris suis, legi mentis suæ repugnantem, « et captivantem in lege peccati⁵⁵. » Quid vero, quod Augustinus contra Juliani et Pelagiani errores scripsit⁵⁶ : « Concupiscentiam vero quis ambigat in hac vita posse minui, non posse consumi? » Quod quidem ipse alibi repetit, et aliorum Ecclesiæ Patrum auctoritate asserit et propugnat.

C Nonne ergo hic Pelagianorum, urgebit quispiam, error est, et doctrinæ Origenis ramusculus, quem Hieronymus quoque eosdem, atque Augustinus, Pelagianorum errores impugnando, his resecauit verbis⁵⁷ : « Doctrina tua Origenis ramusculus est. In eo enim psalmo, ubi scriptum est, ut de cæteris taceam : *Insuper et usque ad noctem erudierunt me renes mei*⁵⁸, asserit virum sanctum de quorum videlicet et tu numero es, cum ad virtutum venerit summitatem, ne in nocte quidem ea pati, quæ hominum sunt, nec cogitatione vitiorum aliqua titillari. Nec erubescas de societate talium, renuens eorum nomina, quorum blasphemis iungeris. » Sed Erasmus in suis ad hanc epistolam scholiis animadvertit opinionem illam ab Hieronymo erroris haud plane merito notari. Nam præterquam quod Plinius quadam herba fieri posse credit, ut quis obscena somnia non sentiat, 216 ipsummet Hieronymum sibi satis non constituisse arguit. In virginitatis quippe laudes effusus idem ipse Hieronymus eos plane prædicat, qui in carne sine carne viventes, angelicam vitam imitantur. Et vero ad Eustochium de custodia virginitatis hæc ille scripsit : « Statim ut Filius Dei ingressus est super terram, novam sibi familiam instituit; ut qui ab angelis adorabatur in cælo, haberet angelos et in terris. » Deinde vero ad eorum, quæ ex Plinio Erasmus refert, confirmationem id proferri potest, quod de Platone Cicero litteris tradidit⁵⁹ : « Jubeat Plato sic ad somnum proficisci corporibus affectis, ut nihil sit, quod errorem animis perturbationemque afferat. Ex quo etiam Pythagoricis interdictum putatur, ne faba vescerentur; quod habet inflammationem magnam in eis, quæ tranquillitati mentis, quærenti veram, contrariam. » Postea vero : « Ut igitur qui se tradit ita quieti præparato animo, tum bonis cogitationibus, tum rebus ad tranquillitatem accommodatis, certa et vera cernit in somniis. »

⁴³ Strom. l. vi, p. 654. ⁴⁴ l. vii, p. 742. ⁴⁵ ibid. ⁴⁶ l. n, p. 412. ⁴⁷ l. vii, p. 745. ⁴⁸ ibid., p. 746. ⁴⁹ l. iv, p. 530. ⁵⁰ collat. 42, c. 7. ⁵¹ l. vi De cœnob. instit., c. 10. ⁵² ibid., c. 20. ⁵³ gradu 45. init. ⁵⁴ II Cor. xii, 7. ⁵⁵ Rom. vii, 23. ⁵⁶ l. vi contra Julian., c. 16, § 49. ⁵⁷ epist. ad Ctesiph. adv. Pelag. ⁵⁸ Psal. xv, 7. ⁵⁹ l. iii De divin., p. 286.

Sed nulli plane dubitamus, quin Hieronymi defensores inflicta ipsi erroris aut contradictionis maculam facillime possint eluere. Quamvis enim eruditissimus ille scriptor dixerit homines angelicam vitam imitari, non putavit tamen eos vel angelorum instar, nullis humanæ carnis infirmitatibus amplius esse obnoxios, vel ad eam venire summitatem virtutum, ut in nocte nunquam deinceps ea quæ hominis sunt patiantur. Neque Plinius quoque scripsit aliquam esse herbam, qua homo possit eam, quam dicunt, maximam consequi carnis munditiam. Et sane tametsi id iurejurando asseruisset, quis ei vellet fidem habere?

Ad Cassianum vero quod spectat, etiamsi citatis in locis in aliquem Pelagiani erroris incidisset scopolum, id nulli admirationem movere deberet. Sciunt enim omnes eum ab hac labe non esse omnino purum, illiusque plane expertem. Non desunt tamen, qui ipsum iisdem, qui citantur, in locis a sana orthodoxaque catholicæ fidei doctrina non recessisse existiment⁹⁹. Aiunt siquidem ab illo, non secus atque ab Apostolo, alibi agnitam assertamque fuisse carnis et spiritus in omnibus hominibus repugnantiam. Cassiano itaque non alia, pergunt illi, mens et sententia fuit, nisi quosdam esse perfectissimos homines, qualis ab eo describitur Serenus abbas¹⁰⁰, in quibus divinæ gratiæ beneficio plane singulari ac rarissimo funestus perversæ cupiditatis ignis refrigeratus, sopitus atque etiam extinctus videbatur. Denique in ea ipsa, quæ laudatur, illius collatione haud ægre concedit homines perfectos dormientes carnis motibus cieri et agitari, sed inde quidquam de castitatis perfectione minui aut detrahi ibidem inficiatur. Suam enim de castitate disputationem sic ille absolvit¹⁰¹: « Hæc est consummatio castitatis, ut vigilantem monachum oblectatio libidinis nulla perstringat, ut quietem somniorum non fallat illusio: sed cum dormienti tantum per sopitiæ mentis incuriam commotio carnis obrepserit, quemadmodum sine ulla titillatione voluptatis excitata est, ita sine ullo pruritu corporis conquiescat. »

In eundem sensum Climacus post illa, quæ retulimus, ipsius verba, continuo hæc adjecit¹⁰²: « Nemo ex his qui se studio castitatis exercent, suis hanc laboribus aut sua industria se acquisisse putet. Nam possibile non est, ut quispiam naturam suam vincat; ubi denique natura superata est, illic is qui supra naturam est, advenisse cognoscitur. » Ibi certe et deinceps ille quanta sit naturæ nostræ fragilitas apertissime declarat; tacitus vero prætermittit an sæpe aut raro aliquis inveniat, quem in somno vel nulla turpis imago, vel nullus carnis motus amplius moveat et titillet. Sed de utroque illo auctore alius erit plura dicendi locus.

Ad Clementem igitur nostrum, de quo nunc tantummodo quæstio est, ut veniamus, quod ille dixit Deum Christianis omnibus ut vigilarent, præcepisse, ne anima ullis perturbationibus, ne quidem in somniis moveatur, hoc benigna interpretatione exponendum est, quoad scilicet fieri potest, et humanæ naturæ fragilitati est datum. Pari quoque benignitate illud accipiendum, quod ab ipso docetur, gnosticum, abstinentia et inedia confectum, in somniis, non quidem semper, et per reliquum vitæ suæ tempus, sed sæpe sæpius, atque ut plurimum sancta et agere et cogitare. Nostræ enimvero infirmitatis optime conscius Clemens, non videtur quidem asseverare Christianos hanc reipsa attigisse perfectionem, sed potius, ut ad eam contendant, excitare et adhortari. Et id profecto iis probari potest, quæ ab illo de summa Christi Domini, apostolorum

A ac ipsiusmet gnostici perfectione tradita fuisse vel superius vidimus, vel paulo post ostendemus.

Non eos itaque ampliùs audiendos esse censemus, qui ad gentiles philosophos, inanis gloriæ venatores, provocare nos voluerint. Scimus enim Epicurum se venditasse, et in somnis sibi similem futurum¹⁰³. Nescii quoque non sumus Platonem docuisse¹⁰⁴: « Cum aliquis salubri et bene temperato corporis habitu somno se tradit, et ea pars animi, in qua ratio dominatur, a seipsa excitata est, bonarumque cogitationum quasi epulas, contemplationis atque intelligentiæ acie in seipsam revocata, apponit sibi: ea autem animi pars, in qua insunt cupiditates, neque inopia pressa, neque ubertate exsaturata, quiescit maxime, neque perturbat optimam illam partem aut gaudium, aut mœrore, sed sinit eam per seipsam solam et puram considerare, et appetere, et sentire quicquid vel præteritorum vel præsentium vel futurorum norat: eodem quoque modo cum pars illa animi, in qua ira sedem habet, adeo pacata et restincta est, ut nemini infensa conquiescat; ac proinde duabus animi partibus hunc in modum sedatis, et tertia in qua intelligendi vis inest liberius excitata, ita quis quieti se dat; tunc demum videlicet is animo moderate composito, veritatem maxime complectitur, neque nefaria insomniorum visa animo illius repræsentantur. » Nobis etiam incomptum illud non est, quod Aristoteles tradidit¹⁰⁵: « Qui instructi virtutibus sunt, meliora somnia vident, quod etiam vigilantes meliora animadvertunt. » Hæc etenim et alia, si quæ proferantur, aliorum philosophorum dicta nihil aliud probant, nisi eum qui animo recte composito, virtutibusque optime instructo ad somnum accedit, ipsius menti in eodem somno longe puriores sanctionesque versare cogitationes. At ille sancta et casta deinceps semper cogitare neque hic, aut quilibet alius philosophus asseruit, neque ulli plane philosopho, si id unquam affirmasse probetur, ullo modo credendum. Certa siquidem et communi virorum etiam sanctissimorum experientia constat, nullum nisi singulari prorsus divinæ omnipotentis gratiæ beneficio, quod Paulo, uti vidimus, non fuit concessum, ab omni carnis motu²¹⁷ et titillatione, sive vigilando, sive dormiendo, per longum vitæ suæ tempus fuisse omnino liberum et immunem.

ARTICULUS VI.

De theologicis gnostici virtutibus, fide, spe et charitate.

Ad theologicas virtutes quod spectat, fide gnosticum consistere Clementes perhibet¹⁰⁶. πέρηνεν τῇ πίστει ὁ γνωστικός. Ex his autem quæ a nobis de hac virtute superius disputata sunt, nemini obscurum esse potest Clementem existimasse illam non solum gnosticis, sicut et aliis Christianis, esse omnino necessariam, sed in illis quoque debere esse perfectionem. De hoc autem fidei in gnostico et Christianis magis perfectis incremento et excellentia hæc ab illo dictata legimus¹⁰⁷: « Quæ autem eximie superædificatur, fideli consummatur, et rursus perficitur per eam, quæ accedit ex doctrina et ratione peragendi mandata, quales erant apostoli, de quibus dictum est fidem montes transmovere et arbores transplantare. Unde cum sensissent magnitudinem potestatis, rogabant ut adderetur eis fides, quæ ut granum sinapis morderet utiliter animam, et in ipsa adeo cresceret, ut in ipsa requiescerent de rebus sublimibus rationes. »

Sed hanc fidem cum spe gnosticus ad futuri expectationem conjungit et permiscet: « Serpente, ait Clemens¹⁰⁸, juncto cum columba, simul perfecte

⁹⁹ Cass., collat. iv et xxiii. ¹⁰⁰ coll. vii, c. 4. ¹⁰¹ ibid., c. ult. ¹⁰² loc. cit. ¹⁰³ Laert. l. x in Vita Epicuri, § 121. ¹⁰⁴ l. ix De republ., init. t. II, p. 571 et seq. ¹⁰⁵ § 50 problem. ult. ¹⁰⁶ Strom. l. ii, p. 352. ¹⁰⁷ l. v, p. 545. ¹⁰⁸ l. vii, p. 749.

vivit, et cum bona conscientia spem fide commissis ad expectationem futuri. » Certum est autem, et ex iis quæ antecedunt et subsequuntur, constat de perfecto gnostico ibi sermonem a Clemente fieri. Persuasum ergo ipsi fuit hunc gnosticum non fide solum, sed etiam ad futuri expectationem spe præditum esse debere. Quamobrem alibi de martyre, hoc est de perfectissimo, ut ipse putat, gnostico rursum scribit ⁹⁵ : « Annon est ergo eis manifesta spes fidei post mortem, ἀρ' οὐ πρόδηλος ἦν ἡ πίστις αὐτοῖς τῆς μετὰ θάνατον ἐλπίδος, qui etiam in ipso tempore tormentorum Deo agunt gratias. Firmam et constantem, ut opinor, fidem possidebant, quam fideles quoque consequébantur operationes. » Quid vero, quod perfectus gnosticus ab eodem Clemente dicitur ⁹⁶ « esse a spe » quemadmodum « a Dei mandato inseparabilis, ἀχώριστος ὢν τῆς ἐντολῆς καὶ τῆς ἐλπίδος, Deo semper gratias agens, sicut animalia glorificantia, quæ allegorice dicuntur per Isaiam. » Neque vero gnosticus tantam sperat, sed etiam optat suam et aliorum æternam beatitudinem : « Ideoque (ipsamet auctoris nostri verba sunt) non quidem εὐχεται, optabit (seu precabitur) consequi ea quæ hic sunt, cui persuasum est fore ut consequatur ea quæ bona sunt ; sed semper optabit rectum et se gerentem tenere fidem ; et præterea quamplurimos fieri sibi similes ad Dei gloriam, quæ consummatur per cognitionem, ἡ κατ' ἐπίγνωσιν τελειούται. »

De gnostici porro charitate nihil necesse est, cur a nobis longum et uberius orationis flum ducatur. Noverunt enim omnes, qui vel levissime hos *Stromatum* libros evolverunt, nihil in illis studiosius a Clemente commendari, nihilque fere in iisdem frequentius occurrere, quam multiplices variasque illius cohortationes et incitamenta, quibus omnes prorsus Christianos, etiam sanctissimos, ad summam illius charitatis perfectionem comparandam excitat, exacuit et impellit. Nobis autem ex plurimis passim congestis pauca seligentibus, illud primum Clementis effatum occurrit ⁹⁷ : Διὰ πάντων ἡ ἀγάπη τῷ γνωστικῷ πέπεικεν, ἕνα Θεὸν εἶδέναι. « Gnostico Deum cognoscenti omnia persuasit dilectio. »

Ubi vero idem ipse auctor noster probandum in se suscipit solum gnosticum vere Deum colere, ibi hunc cultum ita definit ⁹⁸ : « Dei cultus est gnostico continua animæ cura, et ejus perpetua in Deo occupatio per charitatem, quæ nunquam intermittitur, κατὰ τὴν ἀδιάλειπτον ἀγάπην. » Talis est itaque gnostici erga Deum cultus, qualis ejus charitas. Quapropter quia ejus charitas nunquam ullo vitio aut graviore peccato interruptitur, ideoque semper Deum colit, et perpetua est illius in Deo occupatio.

Hac charitate ⁹⁹ omnia suffert, omnia sustinet ; atque ignominia, bonorum publicatione, exilio et morte ipsa affectus, nunquam ab illa charitate animique libertate sejungitur. Omnia autem forti constantique animo patitur, non ut homini, sed ut Deo placeat : « Quanquam, ait Clemens ¹⁰⁰, eum quæque laus sequitur per consequentiam, non ad suam utilitatem, sed ad imitationem et usum eorum qui laudant. » Ab humanis porro laudibus ita averso ille est animo, ut nihil præter Deum, quem in se requiescentem habet, amplius concupiscat. Quapropter proficitur Clemens hanc charitatem propter se, et non propter aliquid aliud esse expetendam ¹⁰¹.

Alia longe plurima de perfecta gnostici in Deum charitate Clemens passim congerit. Sed cum ea omnibus sint obvia et facilia, vel si quid habeant difficultatis, a nobis in superioribus et subsequentibus articulis enodentur, nunc accurate expen-

denda est illius de puro, ut aiunt, Dei amore sententia.

ARTICULUS VII.

De puro gnostici in Deum amore et charitate.

Visum quibusdam esse scimus hanc fuisse Clementis nostri opinionem, perfectum Christianum, seu gnosticum, ad eum aliquando perfectissimæ charitatis non modo actum, sed habitusalem, ut vocant, statum pervenire, quo Deum, nulla habita, neque cujuslibet alterius boni, imo neque æternæ suæ beatitudinis ratione constantissime diligit. Atque hunc puri amoris habitum et statum ideo appellare solent, quia Deus ipse solus, ac summæ et infinitæ illius perfectiones hujusce amoris sunt, uti loquuntur, motivum, seu causa, ratio et argumentum.

Quamvis enim Deum natura sua ipsam nostram beatitudinem, seu, uti inquirunt, beatitudinis nostræ objectum esse profiteantur, eundem nihilominus Deum propter seipsum solum, sive solo perfectionum suarum motivo ita sæpe a gnostico diligi contendunt, ut hoc etiam puri amoris actu sive habitu æternam suam felicitatem ab eo aliquando velint esse reipsa litandam. Durum plane sacrificium, sed quo tamen nihil penitus, nisi quod nostrarum rerum interest, Deo litari adhibetur. Porro autem hac de puro, ut cum iis adhuc loquamur, amore sententia, atque ista inter objectum illius et motivum distinctione existimant totum mysticæ spiritualisque, uti eam appellant, vel ut Clemens loqui amat, gnosticæ vitæ ædificium fundari et construi.

Plura autem in hujusce opinionis suæ defensionem proferunt Clementis nostri testimonia, quæ quidem, ne quid dissimulare videamur, integra a nobis transcribenda atque accurate examinanda sunt. Primum itaque ex quarto *Stromatum* libro petiit, his verbis concipitur ¹⁰² : « Existimo autem oportere neque **218** propter metum supplicii, neque propter aliquam doni promissionem, sed propter ipsum bonum accedere ad verbum salutare. Qui autem tales sunt, stant a dextris sanctuarii. Qui autem pro donatione eorum, in quæ cadit corruptio et interitus, existimant se vicissim accepturos incorruptionem, in duorum fratrum parabola vocati sunt mercenarii. » Verum ii qui hac nobis objectant, non satis diligenter animadvertunt Clementem nostrum ibi de martyre disputare, qui nullis minis aut suppliciis ad ejurandam Christi fidem cogi potest. Martyr autem ille, ut Clemens ait, persuasum utique habet se non propter boni, scilicet terreni et temporalis, promissionem, sed propter ipsum bonum, προσελθόντων τῷ σωτηρικῷ λόγῳ, « accedere ad verbum salutare, » quo sempiterna beatitudo iis qui persecutionem propter justitiam patiuntur promissa est. Quapropter hunc martyrem ei opponit, qui pro caduci et fluxi alicujus boni donatione incorruptionem se accepturum arbitratur. Tantum itaque adest ut amor ille, quem purum vocant, his Clementis nostri verbis astruatur, quin potius videatur funditus everti.

Neque ad eum stabiliendum illa magis faciunt, quæ a mysticæ vitæ patronis ex eodem auctore nostro citata sic legimus ¹⁰³ : « Est autem gnostici opus non a malis abstinencia ; ea est enim basis maximi profectus ; sed nec aliquid boni facere, vel propter metum ; scriptum est enim : *Quo fugiam, et ubi abscondar a facie tua*..... Sed neque propter spem promissi honoris ; dictum est enim : *Ecce Dominus, et merces ejus*..... Sola autem quæ propter charitatem sit beneficentia, propter ipsum honestum est gnostico expetenda. » Sed idem plane

⁹⁵ Strom. l. vii, p. 736. ⁹⁶ ibid. p. 747. ⁹⁷ l. vi, p. 653. ⁹⁸ l. ii, p. 583. ⁹⁹ l. vii, p. 700. ¹⁰⁰ l. iv, p. 495. ¹⁰¹ l. vii, p. 748. ¹⁰² ibid. p. 738. ¹⁰³ p. 485. ¹⁰⁴ Strom. l. iv, p. 528. ¹⁰⁵ Isa. xl, 10.

est horum atque superiorum Clementis verborum ardens. Aperte siquidem ille dicit gnosticum non propter promissi honoris spem, sed propter solam charitatem agere; quia Deus ipse aeterna ejus merces et felicitas est. Hæc itaque charitas promissi tantummodo terreni cujusdam honoris, minime vero beatitudinis aeternæ spem excludit. Et id quidem ex iis, quæ continenter Clemens subtexuit et a mysticis ommissa sunt, evidentissime demonstratur: « Jam vero, inquit ipse, ex persona Dei Domini dictum est: *Pete a me, et dabo tibi gentes hæreditatem tuam*». Petitiō maxime regia, quæ docet hominum salutem peti sine mercede, haud dubie terrena et humana. Ibidem quippe ille addidit: « Ut nos sinus hæredes, et possideamus Dominum. » Nescio sane utrum ad destruendam mysticorum hominum de puro amore opinionem validius aliquid et efficacius proferri queat.

Urgent tamen, et contendunt « purum » illum Dei amorē his evidenter probari ejusdem Clementis verbis: « Si ergo omnis conjunctio, οὐκ ἐξ ὧς (familiaritas), quæ cum iis, quæ sunt bona et honesta, τὰ καλὰ, inquit, sit cum appetitione, quomodo potest esse sine passionibus is qui ea quæ sunt honesta expetit? Sed hi, ut videtur, nesciunt divinitatem charitatis. Non est enim utique charitas ejus, qui diligit, appetitus, sed est benevola et firma conjunctio, στασις οὐκ ἐξ ὧς (seu amandi vi prædita familiaritas), in unitatem fidei restituens gnosticum, loco et tempore minime indigentem. Qui autem per charitatem jam fuerit in iis, quibus est futurus, ut qui spem perceperit per cognitionem, nihil expetit, ut qui, quoad ejus fieri potest, habeat quod est expetendum. Merito ergo manet in uno immutabili habitu, diligens ex cognitione. Neque ergo vehementi ardebit desiderio, ut assimiletur bonis, cum habeat per charitatem id quod est bonum et honestum. Confidentia autem et cupiditate quid ei adhuc est opus, qui cum Deo nullis passionibus obnoxio familiaritatem acceperit per charitatem, et per eam se in ejus amicorum numerum ascripserit. » Verum quid, amabo vos, inde ad « purum » Dei amore assertendum colligi potest? Ibi enim Clemens loquitur de gnostico, qui adhuc in hac vita constitutus Deum, quoad ejus fieri potest, perfecta charitate possidet. Atqui idem Clemens declarat nihil ab eo expeti, caducum scilicet et terreste, quod ipsum a Deo, cui charitate conjunctus est, avertat aut separat. Quamobrem ipse dixit: Οὐδὲ ζηλώσει ἐξουσιάζει τοῖς καλοῖς, « aliis a Deo bonis assimilari vehementi studio non ardebit. » Sed nunquid hoc impedit quominus æternam felicitatem speret, optet et expectet? Minime quidem. Et vero id non solum ex infra dicendis evidentissime patebit: sed ipsemet auctor noster hoc ipso loco asserit gnosticum, perfecta charitate instructum, ideo nihil expetere; quia τὴν ἐλπίδα προεκλήψας διὰ τῆς γνώσεως, « per cognitionem, » haud dubie futuræ vitæ: « anticipaverit, » nimirum quia ea, qua Deo fruitur, possessione delicias speratæ æternæ felicitatis prægustat.

Potiori forsitan jure recentiores mystici in suæ de puro amore opinionis patrocinium alia in medium adducunt, quibus disertissime a Clemente constitutum est, quod si Dei γῶσις ab æterna salute posset unquam separari, tunc gnosticus illam eligere omnino non dubitaret: « Si quis per hypothesein (verba Clementis sunt⁸⁹), gnostico proponerit utrum malit Dei cognitionem, an salutem æternam; sint autem ea separata, cum sint omnino eadem; nihil penitus dubitans elegerit Dei cognitionem, propter se judicans esse expetendam eam, quæ fidem transcendit per charitatem ad cognitionem, proprietatem (vel paulo clarius, quia judicat eam esse proprietatem propter se expeten-

dam, quæ fidem per charitatem ad cognitionem transcendit). Cum autem juicaverit pulchrum esse et honestum id quod bonum est facere, vehementer incitata operatio in omnibus reipsa bene se gerit, non in aliquo quidem recte, in aliquo vero non; sed in beneficiendi habitu constituta, neque præterea propter gloriam, aut, ut philosophi dicunt, famam illustrem, neque propter mercedem, aut ab hominibus, aut a Deo, ad imaginem et similitudinem Domini vitam peregerit. » Quid, inquit, ad purum Dei amorem declarandum et asserendum clarius et dilucidius? Enimvero Clemens, pergunt illi, ibi expressis verbis docet gnosticum Dei cognitionem cæteris omnibus sic præferre, sive Deum ita amare, ut illum neque propter gloriam, neque propter famæ celebritatem, neque propter mercedem, aut ab hominibus, aut ab ipso Deo accipiendam, sed propter illum ipsummet solum diligit. Quid vero, quod Deum amore tam puro diligit, ut huic salutem æternam, si ab illo posset aliquando separari, longe postponere nullo plane modo basitaret, malletque æterna salute privari, quam ipsum non agnoscere et amare?

Sed sedulo observandum illud est, quod dixit Clemens « Dei cognitionem, τὴν γῶσιν τοῦ Θεοῦ, et æternam salutem, τὴν σωτηρίαν τῶν αἰώνων, esse omnino eadem, πάντως ἐν ταυτοῦτι ὄντα. » Atqui si hæc sint penitus eadem, certe a se invicem separari nunquam²¹⁹ possunt. Non potest ergo Deus agnosci et amari, quin illico ipsa salus æterna agnoscat et ametur.

At, inquit, si per hypothesein possent separari, tunc gnosticus Deum, ut ait Clemens, propter se ipsum solum revera diligeret. Verum hæc hypotheseis, sicuti Clemens quoque fatetur, est rei plane impossibilis, et quæ nullo unquam modo magis fieri poterit, quam ut Deus ipse Deus non sit. Dic ergo, obsecro, putasne ex fictiliis et chimæricis hujusmodi hypotheseibus Clementem quamdam Deum pure amandi regulam constituisse? Censene in illius venisse mentem gnostico, ut Deum puro amore diligit, fingendum esse rei omnino impossibilis hypothesein? Nunquid doctissimus ille vir ignorabat quemadmodum ex absurdo nihil nisi absurdum, ita ex impossibili nihil nisi impossibile posse consequi?

Clementis itaque mens et sensus est Dei cognitionem et amorem, atque salutem æternam ita esse eadem, ut unum sine altero diligi nequeat. Gnosticus igitur eo ipso salutem æternam amat, quo Deum non propter gloriam, famam, et hujusce vitæ et temporis mercedem, sed propter ipsum solum castissimo amore prosequitur.

Cur ergo, inquit, hanc rei plane impossibilis hypothesein Clemens proponit? Non enim temere et inconsiderate eam proposuisse dicendus est. Respondemus hanc propositæ ab eo hujusce hypotheseis fuisse rationem, ut clarius et efficacius ostenderet quam purus, castus et ab omni cupiditate alienus esse debeat perfecti gnostici in Deum amor, ejusque charitas. At data opera et consulto hanc hypothesein ille impossibilem esse confestim admo-

nuit, ut non minori evidentia patefaceret gnosticum tam caste et pure Deum amando, suam quoque necessariam omnino consecutionem, vel, ut scholastici aiunt, secundario salutem semper velle et diligere. Ejusdem penitus generis est alia hypotheseis, rursus a Clemente nostro his exposita verbis⁹⁰: « Si ab injuria facienda abstinerit propter spem remunerationis a Deo consequendæ ob ea, quæ juste fecerit, ne sic quidem sua sponte est bonus. Sicut enim illum metus, sic hunc quoque merces justum facit.... Qui autem nudæ vocationi, quate nus vocatus est, obedit, is neque propter timorem, neque propter voluptates tendit ad cognitionem. Non enim considerat an aliquid utile lucrum, vel

⁸⁹ Paul. II, 8.⁹¹ Strom. I, vi, p. 651.⁹² I, IV, p. 529.⁹³ ibid., p. 532.

delectatio extrinsecus consequatur, sed tractus a dilectione ejus, qui vere est amabilis, et ad id quod fieri oportet adductus, pius est Dei cultor. Unde nec si per hypothesim a Deo acceptit potestatem faciendi ea quæ sunt prohibita, citra ullam poenam; neque si propterea beatorum bona accepturum eum esse ei promissum fuerit: sed nec si persuasum habuerit fore ut Deum lateant ea, quæ gerit (quod quidem fieri non potest), in animum unquam est inducturus, ut aliquid agat præter rectam rationem, cum id quod vere est honestum, et ex seipso eligendum, et ea ratione expetendum amandumque semel elegerit. » Ibi Clemens noster duplicem adhuc hypothesim proponit, quarum neutra fieri unquam potest, atque secundam exponendo, illam esse impossibilem consultissime nos commonefacit. Illarum igitur atque superioris eadem ratio est. Illis itaque Clemens potius ostendit qualis gnosticus animi cordisque sui dispositione esse debeat, quam quid quotidiano usu et solita pietatis ac perfectissimæ virtutis exercitatione ipsi revera agendum sit.

Age vero, et quid auctor noster his hypothesibus probandum suscepit, attente considera. Nonne vides nihil aliud inde ab illo confici, nisi Christianum perfectum nihil unquam præter rationem, neque propter mercedem, neque propter lucrum aut utilitatem, neque propter externam aliquam atque extrinsecus adventum delectationem; sed interiori delectatione attractum id, quod honestum est, semper eligere? Clemens ergo aperte proficitur quolibet gnosticum in quavis perfectissimæ virtutis et charitatis actione semper aliqua interiore delectatione trahi et allici. Ad hæc vero, Clemens paulo post scribit ⁶⁶: « Sic ergo videntur revera honesta esse jucundissima, et ex se præbere eum quem desiderant fructum, nempe animæ tranquillitatem. » At si honesta sunt jucundissima, ac gnosticus nunquam sine interiore delectatione quidpiam agat, nunquam certe sine hujusmodi interiore delectatione Deum diligere poterit.

Nonne autem hæc eadem est non solum antiquorum Ecclesiæ Patrum, sed inter ethnicos etiam philosophos eruditissimorum sententia? Nam Cicero ⁶⁷ ubi ex horum opinione planum facit solam honestatem propter se esse expetendam, et utilitatem, si cum illa comparetur, jacere debere; ille tamen ibidem cum Panætio observat nihil esse utile, quod non idem honestum sit. Ambrosius vero ⁶⁸, ut suo loco adnotavimus, Ciceronis opinioni subscribit et suffragatur.

Neque amplius dicendum est illam delectationem sive utilitatem non esse motivum cur aut expetatur honestas, aut Deus puro amore, ac propter semetipsum solum diligatur. Quamvis enim doctissimi illi scriptores disertissime asserunt honestatem propter se solum diligere, fatentur tamen eo ipso quo sic diligitur, habere delectationem et utilitatem sibi necessario conjunctas et indivisas comites. Quamobrem etiam si delectatio et utilitas amoris et charitatis, atque etiam expetendæ honestatis primum, ut aiunt, motivum aliquando esse non videantur, secundarium nihilominus motivum, aut, si velis, effectus ei nunquam non conjunctus, semper sit, omnino oportet.

Denique cum propositas, uti diximus, a Clemente hypotheses nunquam reipsa fieri posse concedatur, nemo certe nisi malesani capitis homo eas ad Deum pure amandum fingere unquam debet. Jaceant igitur hæc hypotheses, quæ nunquam sunt in usu, nec esse unquam debent; aut si quid valere possint, ad animi Deum, quam fieri potest, castissime diligentis patefaciendam dispositionem, minime vero ad Deum revera amandum debent valere.

Quandam adhuc alia nec minimi sane ponderis argumenta contra illam de puri in Deum amoris habitu opinionem nobis Clemens suppeditat. Sed ex iis jam nonnulla in antecedentibus præmisimus, alia in sequentibus, ac præsertim de gnostici precatione et ἀπαθείᾳ articulis, ne eadem sæpius repetamus, deinceps explanabuntur.

220 ARTICULUS VIII.

De vocali gnosticorum precatione.

Precationem, sive malis, orationem sic Clemens definit ⁶⁹: ἔστιν ὁμιλία πρὸς τὸν Θεὸν ἢ εὐχή, « precatio est cum Deo colloctio. » Nos tamen ibidem admonet hanc [precationem] fundi a nobis posse sine verbis, nec labia moventibus, dum ad Deum intus clamamus. Quam quidem interiorem precationem a Deo semper exaudiri asseverat. Nam alacritate apiritus νοήτην οὐράν, « intelligibilem essentiam, » assequentes, et λόγῳ, ratione, corpus a terra abducere conantes, carnisque despicientis vinculum, cogimus animam, τῷ πᾶσι χρεῖστέων, « meliorum desiderio, » sublata, ad sancta progredi. Gnosticus enimvero, ut Deo se quam proximum futurum exhibeat, totum mundum lubenter transcendit. Quamobrem ⁷⁰ et per statutas omnibus Christianis precandi horas tertiam, sextam ac nonam, et per totam vitam precibus suis studet cum Deo versari.

Præterea ipsemet Clemens, ut vidimus, diserte asserit eundem gnosticum non modo cum probis, et cum iis qui recentius crediderunt, sicuti decet, precari: sed eum quoque sumendo cibo præmittere preces, laudes et sacrarum lectiones Scripturarum ⁷¹; dum cibus vero sumitur, psalmos et hymnos canere; ac tandem antequam eat cubitum, ac noctu etiam preces fundere, quibus « in memoriam æternæ contemplatione positis ⁷², » divino choro sese adiungit.

Huc accedit, quod Clemens de vocalibus gnostici precibus subtexuit: « Sed nec ea, quæ sit ore, utitur verbosa, πολλὰ λόγῳ, precatione; ut qui quæ petere a Domino oporteat, didicerit. In omni ergo loco orabit, sed non ut aperte populo appareat. Quin vero et inter ambulandum, et in sermone, et quiete, et lectione, et ex iis quæ sunt ex ratione omnimodo precatur. Quin si in ipsius animæ penetrabilibus solum cogitaverit, atque inenarrabilibus gemitibus Patrem invocaverit, ille prope adest, adhuc eo loquente. » Vides sane tantum abesse, ut Clemens a continua gnostici contemplatione preces ore fusas excluderet, ut has, modo non sint nimium verbosæ, quemadmodum illam, a gnostico sæpiissime fieri aperte profiteatur.

Scimus quidem Clementem dixisse gnostici precationem a Deo anteverti, utpote qui alium, priusquam petierit, exaudiat: « Hujus vocem, inquit ⁷³, in precatione non exspectat Dominus, Pete, inquit, et faciam; animo cogita, et dabo. » Sed eo ipso quo ille dixit Deum ejus vocem et preces præponere, planum utique facit eundem gnosticum a Deo aliquid voce et precibus flagitare ac postulare.

In eundem plane sensum prius scripserat gnosticum orare « etiam cogitatione, » καὶ κατὰ τὴν ἔννοιαν. At quid hæc, quæso, ejus verba sonant, nisi gnosticum non solum animo et cogitatione, sed sæpe etiam voce et verbis Deum precari? Imo vero nonne hæc significant eum verbis potius quam cogitatione vacare precibus? Sed ille Clementis locus integer describendus est; quandoquidem ipsemet ibi ostendit non solum quomodo gnosticus oret, sed quid etiam a Deo petere debeat: « Orat gnosticus etiam cogitatione, ait au-

⁶⁶ Strom. ibid., p. 554. ⁶⁷ l. iii De offic., p. 392 et 403. ⁶⁸ l. ii De offic., c. 5, § 25; l. iii, c. 5, § 29 et 31, et c. 4, § 19. ⁶⁹ Strom. l. vii, p. 727 et seq. ⁷⁰ ibid. ⁷¹ ibid., p. 728. ⁷² ibid. ⁷³ l. vi, p. 633.

ctor noster ²², omni hora per charitatem Deo conjunctus, et familiaris effectus. Et primum quidem petet remissionem peccatorum, postea non amplius peccare; deinde posse benefacere, et omnem quæ facta est per Dominum, creationem et dispensationem intelligere; ut mundo corde effectus per agnitionem, quæ est per Filium Dei, facie ad faciem in beati spectaculi mysterio initiatur. »

Visne adhuc Clementem nostrum de utroque precum genere expressis verbis loquentem audire? Satis tibi facere in promptu nobis erit. De eo quippe qui « ex regula ecclesiastica vere est gnosticus, » hæc ille pronuntiat ²³: « Cui soli id, quod petit, secundum Dei voluntatem tribuitur, et aliter non, et petenti, et cogitanti. Quemadmodum enim quidquid vult, potest Deus, ita quidquid petierit gnosticus, id accipit..... et gratiarum actio, et petitio eorum, quæ pertinent ad conversionem proximorum, est opus gnostici. Qua quidem ratione oravit quoque Dominus, gratias quidem agens propter ministerium, rogans autem, ut in cognitione essent quamplurimi, ut in iis qui salvi fiunt, per salutem ex cognitione Deus glorificetur, et qui est solus bonus, et qui est solus servator, per Filium ex sæculo in sæculum cognoscatur. » Valeant sane, qui Clementem patronum volunt aspicere vanæ opinionis, quæ a perfecto statu contemplationis extrudi volunt preces ore fusas, actusque, sicuti aiunt, discursivos et reflexos; præfractaque contendunt purum Dei amore unicum omnium actuum meritorium esse motivum, ac totam vitam interiorem constituere. Noster etenim auctor non solum constantissime affirmat gnosticum plura tam pro se quam pro salute proximorum a Deo verbis et ore, quemadmodum cogitatione et meditatione postulare; verum id etiam invictissime Christi Domini probat exemplo, quem Deo gratias agendo et pro hominum salute rogando preces Patri suo fudisse ostendit.

Sed agedum, et auctorem nostrum de eadem gnostici precatione non minus perspicue disserentem subsequamur. Paulo siquidem post citata a nobis illius verba asserit ²⁴ malos homines orare, ut ea, quæ non habent, bona possideant: « Gnosticus autem, ait ille, eorum quæ possidet, stabilitatem; ad ea autem quæ eventura sunt, aptitudinem; eorum autem quæ est accepturus, petet æternitatem. Quæ autem vere sunt bona, quæ versantur in animo, ea ut et sint sibi, et permaneant, precatur, neque aliquid ex eis, quæ absunt, desiderat, contentus præsentibus. » De gnostico ibi procul dubio disserit Clemens, « qui per indefinitam charitatem est unitus spiritui. » Atqui clarissime idem ipse Clemens docet ab eo postulari eorum, quæ accepturus est, æternitatem; atque ut in bono permaneat et perseveret. Quis ergo nobis insinurare aut palam obijcere audeat Clementem alicubi docuisse non solum a quolibet Christiano homine, sed a gnostico etiam perfectissimo Deum ita pure augeri, ut saltem aliquando, et in extremis, uti aiunt, probationibus seu vexationibus de æterna sua beatitudine minime sollicitus, ipsius jacturæ et justæ suæ condemnationi, quam sibi a Deo indictam falso arbitratur, ultro acquiescat? Nihil certe menti ejus magis contrarium lingi unquam potest.

Sed si is pertinacius contendat ibi Clementem de perfectissimo gnostico, quod tamen manifeste falsum est, non loqui, audiat sane quæ de illo nominatim paulo post idem Clemens subjunxit. « Qui autem ad summum, inquit ²⁵, jam pervenit cognitionis gradum, κορυφαίος δὲ ἡδὴ ὁ γνωστικός, precatur ut contemplatio **221** augeatur et

A permaneat; sicut qui est homo vulgaris, ut in perpetuo sanus. Jam vero petet etiam, ut a virtute nunquam excidat, maxime adjuvans et dans operam ut perpetuo maneat ejusmodi, ut nunquam possit excidere. Novit etiam aliquos ex angelis propter socordiam humi esse lapsos, quod nondum perfecte ex illa in utramque partem proclivitate in simplicem illum atque unicum se expeditissent habitum. » Constat sane, ut vides, nullusque amplius dubitandi locus relinquitur Clementem ibi evidentissime loqui de gnosticorum coryphæo, seu principe et capite, κορυφαίω γνωστικῷ. Atqui expressissimis verbis ibidem dicit ab illo peti non solum, ut contemplatio augeatur et permaneat, sed etiam ut nunquam excidat a virtute. Neque porro id petere ipsi « satis est; » verum proposito etiam sibi angelorum, qui in peccatum lapsi sunt, exemplo, similem casum et prolapsionem veritus, dat operam, totisque, ut in bono et gratia perseveret, viribus adnititur.

B Quo autem animo, et quid a Deo gnosticus effigit, Clemens paucis adhuc postea edisserit. Eumvero hunc ait ad ea, quæ petit, non impetrandi, potius quam ad ea, quæ non postulat, consequenda esse paratiorem: « Universa (siquidem illius) vita, inquit Clemens ²⁶, est quidem precatio, et cum Deo conversatio, sed propter insignem sanctitatem est paratior non assequi, si petat, quam assequi, si non petat. »

Pergit auctor noster ²⁷, additque illum, quandoquidem inutilia nunquam petit, id quod vult a Deo semper impetrare. « Quod si mundus sit a peccatis, omnino quod vult assequatur. Justo enim dicit Deus: Pete, et dabo tibi; cogita, et faciam. Si sunt ergo utilia, accipiet protinus: inutilia nunquam petet, et ideo accipiet. Ita quod vult erit. »

C Præterea gnosticus ille « petit, » ut ejusdem Clementis verba rursus adhibeamus ²⁸, « ut vitam vivat in carne definitam, ut cognoscendi potestate præditus, ut expers carnis, et consequatur quidem quæ sunt optima, fugiat autem quæ sunt deteriora. »

Denique ut cætera taceamus: « Genus, inquit ²⁹, ipsius precationis est gratiarum actio propter præterita, præsentia et futura, ut quæ sint per fidem jam præsentia. » Ad has autem Deo agendum gratias sic festinat, ut vocantem Deum, si ita loqui fas sit, potius præcedat quam sequatur.

Neque porro pro seipso tantum, sed pro aliis quoque Deum exorat, supplicatque ut dimittantur eorum peccata, atque ad Dei ipsius cognitionem quamprimum perveniant: « Petit sublevationem quoque (Clementis verba sunt ³⁰) eorum, quæ nos peccavimus, et conversionem ad agnitionem. » Quinetiam Deum ipsum imitandis, et illi jubentorem utique gerendo, pro iis etiam, qui in eum peccaverunt, peccati postulat remissionem: « Scit enim, inquit Clemens ³¹, Dominum aperte jussisse orare pro inimicis. » Quamobrem non solum acceptæ injuriæ omnino obliviscitur, et ei a quo læsus est, libentissime ignoscit: sed institutam quoque a Christo orationem recitando, Deum pro illo orat et precatur ³²: « Nunquam meminit eorum (ipsamet adhuc Clementis nostri verba sunt ³³) qui in se peccarant, sed eis remittit. Quocirca jusse etiam orat, dicens: Dimitte nobis; nam nos quoque dimittimus. »

Quis ergo, his quæ retulimus auditis, miseram eorum cæcitatem inflexibilemque perversitatem aut non deploret aut non detestetur, qui Clementem a quolibet etiam perfectissimo gnostico preces ad Deum ore et cogitatione fusas nunquam non desideravisse adhuc iudicari audeant?

²² Strom. I. vi, p. 665. ²³ I. vii, p. 723. ²⁴ Ibid., p. 725 et seq. ²⁵ Ibid., p. 726. ²⁶ Ibid., p. 743. ²⁷ Ibid., p. 743. ²⁸ Ibid., p. 746. ²⁹ Ibid. ³⁰ Ibid., p. 751. ³¹ Ibid., p. 750. ³² Ibid., p. 748

ARTICULUS IX.

De gnostici divina contemplatione et meditatione, seu mentali, uti aiunt, oratione.

A vocali, ut loquuntur, oratione et precatione ad mentalem, seu divinam gnostici contemplationem aut meditationem, ut transeamus, Clemens Abrahæ exemplo ostendit hominem ad eam attolli^{*}, primum quidem rerum pulchrarum aspectu, deinde rerum optimarum desiderio, ac tandem illum postea apertis a magistro oculis spiritualia perspicere. His itaque gradibus anima sese supra res corporeas erigens, ad omnipotentis intelligentiam utinque perducitur. Quamobrem Clemens : « Si ablatis, inquit[†], omnibus, quæ adsunt, corporibus, et iis quæ dicuntur incorporea, nos ipsos abjecerimus ad Christi magnitudinem; et deinde in vastitatem ejus immensitatemque sanctitate processerimus, ad intelligentiam omnipotentis utinque pervenimus, non quod est, sed quod non est cognoscentes. Figura autem, et motus, vel status, vel sedes, vel locus, vel dextera, vel sinistra de Patre universorum ne sunt quidem cogitanda. »

Ex his Clementis nostri verbis recentiores quidam duo colligi posse arbitrantur, primo contemplantis hominis animam tam nascente contemplationis fervore, quam in extremis vexationibus et tentationibus constitutam, distincto, reflexo, et sub sensum cadente Christi Domini intuitu privari. Deinde in mera illa ac directa contemplatione animam non occupari ulla singulari et finita divinitatis idea : sed quiddam corporeum et finitum est transcendere; ut in mere intellectuali et a quolibet corpore abstracta divinæ naturæ idea et specie consistat.

Sed hæc a Clementis nostri mente prorsus abhorreere dubium esse non potest. Etenim, ut ingenue fateamur, nobis omnino non constat utrum Clemens ibi de quodam Christianæ speculationis et meditationis statu disputet, vel potius de quadam Christiani philosophi cognitione et scientia, qua ille a corporeis et creatis rebus ad Dei cognitionem gradatim extollitur; ita tamen ut non quod ipse est, sed quod non est, seu negativa, ut scholastici aiunt, ejus attributa, de ipso nihil amplius corporei cogitando, utinque cognoscat.

Fac tamen Clementem de ipsa, et si velis, perfectissima gnostici meditatione loqui, ne hilum quidem inde promovebis. De ea enim contemplatione sermonem ille facit, qua Deum non ut ipse est, sed negativa, uti diximus, ejus attributa cognoscimus aut contemplamur.

Deinde ad illa contemplatione auctor noster non excludit Christi intuitum, sed dicit nos a rebus creatis sive corporeis sive incorporeis in Christi magnitudinem nosmetipsos projicere, atque inde ad illius immensitatem procedentes, intelligentiam omnipotentis quomocumque et negative tantum assequi. Quam sane ob causam postea scribit[‡] nos, teste Apostolo, in hoc sæculo videre Deum tantquam per speculum, in futuro autem « facie ad faciem per solas illas puras et incorporeas, mentis applicationes, » 222 κατὰ μόνας ἔχοντας τὰς ἀπραγμειῖς καὶ ἀσωματους τῆς διανοίας ἐπιβολάς. Solis igitur hominibus vita functis et beatis hanc sublimissimam et penitus spirituale contemplationem competere Clemens pronuntiat.

Subinde vero continenter addit Platonem existimasse fieri aliquando posse, ut aliquis de Deo disserendo, et absque ulla sensuum ope ratiocinando, ea quæ supereminet transcendat, et apprehendat intelligentia id quod bonum est, verseturque in fine ejus quod eadem intelligentia potest apprehendi. Ex hoc autem posteriori Cle-

A mentis loco, quem Hervetus non intellexit, rursum colligere haud immerito possumus auctorem nostrum de philosophica, uti diximus, Dei cognitione, potius quam de mentali, ut aiunt, Christiani oratione et meditatione, ibi instituisse disputationem.

At de ipsa Christiani contemplatoris meditatione ille procul dubio disserit, ubi docet magni et excelsi animi gnosticum, qui scientia id, quod est optimum, possidet, facile quidem ad contemplationem moveri et applicari; vel ut ipse loquitur[§] : « Eorum, quæ cadunt in contemplationem, τῶν θεωρητῶν, vim in anima habere permanentem, hoc est, perspicacem scientiæ acrimoniam, τούτῃ τὴν διαπρακτικὴν τῆς ἐπιστήμης δριμύτητα. » Quibus continuo subnectit : « Hanc ut possideat potestatem, quam maxima vi contendit, eaque quæ cum mente pugnant, in potestate habet sua; et in contemplatione quidem perpetuo residens, et in ea se exercens exercitatione, ab eis quæ sunt jucunda se abstinere, et ea quæ sunt facienda recte gerit. magna præterea utens experientia, tam in doctrina quam in iis quæ ad vitam pertinent. » Ex his autem Clementis verbis nonne, inquit, palam omnibus sit Clementi persuasum fuisse dari quemdam contemplationis statum, ut aiunt, habitualem adeo sublinem et perfectum, quo gnosticus omnes actus, quos discursivos appellant, omnino rejiciat, atque illius anima ab omni prorsus opere vacet.

Sed quisquis ita argumentatur, ad Græcæ auctoritatis nostri textum non satis animum advertit. Ita autem habetur : Ταύτην δὲ, ὡς ἐνὶ μάλιστα, βιάζεται κτήσασθαι τὴν δύναμιν, ἐγκρατὴς γενόμενος τῶν ἀντιστρατευομένων τῷ νῷ· καὶ τῇ μὲν θεωρίᾳ ἀδιαιρέτως προσεδρεύων, τῇ ἐφρακτικῇ δὲ τῶν ἰδεῶν, καὶ τῇ κατορθωτικῇ τῶν πρακτέων ἐγγυμασάμενος ἀσχῆσει, πρὸς τοῦτους ἐμπειρίᾳ πολλῇ χρησάμενος, τῇ κατὰ τὴν μάθησιν τε καὶ τὸν βίον. Quæ quidem ad verbum ita reddi debent : « Hanc (nimirum perspicacem, uti diximus, scientiæ acrimoniam), quantum fieri potest, virtutem ut possideat, summis viribus adnititur; ab eis quæ menti adversantur, abstinens (seu eorum compos) factus, et sedulo assidens jugi contemplationi atque ea exercitatione se exercens, quæ delectabilia cohibet, et recte ea, quæ agenda sunt, facit : præterea vero multa utens experientia, sive in doctrina, sive in vita. »

Intelligis sane Clementem ibi loqui de jugi quidem et perpetua gnostici contemplatione, θεωρίᾳ, sed duntaxat quantum fieri potest, ὡς ἐνὶ μάλιστα, hoc est, quantum humanæ fragilitati et infirmitati conceditur. Qua sane prudentissima exceptione ubique fere semper usus est. Quoniam porro modo quantamque jugi illi contemplationi operam humana imbecillitas dare valeat, sapienter ille prætermisit. Atque ea profecto tam provida et necessaria cautio ab iis, qui ad præscribendas mentali orationi seu contemplationi leges tantum laborem impenderunt, adhibita si semper fuisset, in tot errorum scopulos nunquam impigissent.

Præterea non minori Clemens silentio tegit qui sint illius perpetuæ meditationis actus, an directi, an reflexi; neque ex toto sermonis illius contextu quidquam de his actibus elici potest.

Denique perspicue ille declarat hunc gnosticum perpetua illa meditatione se exercendo, non solum a rebus delectabilibus abstinere; sed ea omnia recte semper agere, quæ tam doctrina, qua alius imbuere debet, quam ipsa sua vivendi ratione, qua virtutibus omnibus operam navare queat, ab ipso agenda sunt. Quapropter Clemens virtutes omnes ibidem perstringit, in quas gnosticus ille contemplator per totum vite suæ spatium omnem curam et diligentiam debet conferre.

Et veroplauum superius[¶] fecerat duas esse perfe-

* Strom. l. v, p. 585. † ibid., p. 532. ‡ ibid., p. 583. § l. vii, p. 725. ¶ ibid., p. 708 et seq.

cue, quam unigenitus Dei Filius ad sui imaginem gnostico imprimit, contemplationis partes, quarum prima in æternis et divinis, secunda in humanis rebus versatur. Illa speculatur quæ sit prima omnium causa, et is per quem facta sunt omnia, quæ ex his sint transeuntia et continentia, quæ conjuncta vel disjuncta, quem inter se habeant ordinem, quas vires, et quod « unumquodque ministerium afferat. » Ad hæc autem considerat quid sit homo, quid ei secundum et præter naturam, quid illum agere, aut pati oporteat, quæ sint bona, mala et media, quæ vitia et virtutes, et quidquid de his discere et docere homines solent.

Quam certe ob causam, ut Clemens postea scribit¹⁰, gnosticis rebus humanis, ut oportet, et gratias agendo utitur: « Ἐπεὶ τὸ τέλος αὐτῶ δι' ἐνεργείας γνωστικῆς τῆς κατὰ τὰς ἐντολὰς εἰς θεωρίαν περατοῦται. » Quia ejus finis in contemplationem desinit per eam, quæ secundam mandata est, gnosticam operationem. » Atque inde gnosticus magnifice contemplationis magnitudine accepta, « ad tralationis » mercedem promovetur.

At, inquit aliquis, nonne hæc sunt ipsissima Clementis verba¹¹: « Cognitio sive sapientia, γνωσις ἐστὶ σοφία, exerceatur oportet ad contemplationis habitum æternum, in quem non cadit alteratio. » Ergo putavit Clemens dari contemplationis θεωρίας habitum æternum, qui nec amplius ad alios actus redire, nec mutari possit. Verum ibi ab auctore nostro, non de Christiana meditatione, sive, ut cum aliis loquamur, oratione mentali, disputatur, sed de sola Dei scientia tam certa et evidenti, ut ab ea homo neque unquam dimoveri possit, neque ad Græcam philosophiam debeat recurrere.

Urgebis tamen, objiciesque alia Clementis verba, quibus diserte affirmat perpetuam nulloque intervallo interruptam gnostici contemplationem esse οὐδὲν τοῦ γινώσκοντος, « cognoscentis substantiam, » vel ut loqui amant, essentiam, « intelligentia, inquit¹², continua exercitatione sit perpetua intelligentia. Semper autem intelligere essentia est cognoscentis, per temperationem quamdam nullis intervallis interruptam instituta, et perpetua contemplatio, αἰδιος θεωρία, manet viva substantia. » Sed ex iis quæ a nobis in superioribus articulis de gnostici operibus, virtutibus et precatioe dicta sunt, liquido patet Clementem nostrum ab ipsa, de qua nunc disserit, ejusdem gnostici contemplatione non modo bonas non excludere illius actiones et virtutum opera, sed ea ab eodem gnostico, 223 quantumlibet contemplationi dedito, semper desiderare et exigere.

Quamobrem hæc perpetua contemplatio, quam ille, quoad duntaxat, uti vidimus, fieri potest, a gnostico postulat, nihil aliud est, nisi constantissima animi applicatio, qua Deus ante mentis ejus oculos ita semper observatur, ut ab illius conspectu minime avulsus, ipsius voluntati et præceptis morem semper gerat, ac sedulam in omnes virtutes, ac præsertim summam erga Deum et proximum charitatem operam conferat. Quocirca ipse Clemens postea: « In vita, inquit¹³, contemplativa, ἐν τῇ θεωρητικῇ βίῳ, sui quis curam gerit, dum Deum veneratur, et per suam sinceram purgationem, Deum sanctum sancte contemplatur. Quæ enim assistit temperantia, seipsam assidue considerans et contemplans, Deo, quoad fieri potest, assimilatur. »

Neque est profecto, quod quis miretur Clementem dixisse gnosticum per suam sinceram purgationem, καθάρσιν, Deum sancte contemplari. Duplicem enim ille distinguit purgationem, quam his verbis luculenter explicat¹⁴: « Quæ est in corpore prima animæ purgatio, καθάρσις τῆς ψυχῆς πρῶ-

ατος, ea est abstinencia a malis, quam quidam existimant perfectionem ac consummationem, eaque est, ut semel dicam, perfectio communis Judæi, delis et Græci. Gnostici autem post eam, quæ ali lege decernitur, perfectionem, ad operationem beneficentia justitia procedit: et cui justitiæ augmentum crevit ad beneficentiam, εἰς ἀγαθοποιαν, ei perfectio permanet in immutabili habitu beneficentia ad Dei similitudinem, τοῦτω ἡ τελειότης ἐν ἀμεταβολῇ ἔξει εὐποιᾶς καθ' ὁμοίωσιν τοῦ θεοῦ βαμῆναι. » Nulla certe major esse potest gnostici perfectio, quam ea quæ a Clemente nostro ibi describitur. Atqui ea perfectio seu purgatio nra in eo sita est, ut gnosticus nihil agat, aut ut semel vel aliquando benefaciat, sed ut semper benefaciat, atque ad Dei similitudinem in incommutabili beneficentia habitu permaneat ac perseveret. Porro autem diserte, ut supra vidimus, Clemens asserit Deum a benefaciendo non posse unquam cessare, quin illico Deus esse desinat. Non putavit ergo gnosticum, quia Deum perpetuo contemplatur, a bonis erga Deum, seipsam et proximum perfectia operibus cessare; imo vero ex hac perpetua Dei contemplatione bonas gnostici actiones manare et proficisci semper debere pro certo et rationem habuisse manifestum est.

Nos quidem non fugit eidem Clementi nostro non improbari opinionem philosophorum qui arbitrabantur fas esse animam justa de causa educere, « si quis ab agendo, inquit¹⁵, adeo fuerit remotus, ut nulla ei spes amplius reliqua sit actionis. » Sed ibi Clemens non de otiosa quadam et fictitia quiete loquitur, sed de malarum actionum intermissione: ita ut qui ad Deum sincero animo convertitur, ab omni diinceps malo opere se absteineat. De martyre enim qui coram tyranno Christum intrepide confitetur, hæc continuo Clemens addidit¹⁶: « Et abstinencia a malis operibus invenitur quodammodo diminutio et extinctio malorum, dum eorum tollitur operatio per cessationem ab agendo. » Veram idcirco paupertatem aliasque Christianas virtutes in eo positas esse ibidem ostendit, quod anima terrenis rebus nec inhærens, nec earum ducta desiderio, sed ab eis avulsa, ad Deum libere contendat. Ilac autem « Dominica exercitatione, » Κυριακῇ ἀσχέσει, dicit Clemens¹⁷ animam lubenter a corpore abduci, ac seipsam transferendo avelli, et ut Christus ait, perditam inveniri.

Eandem ob causam postea declarat¹⁸ sacrificium Deo acceptum, verumque illius cultum esse, cum anima hominis a corpore suo ejusque affectionibus et vitis, imo a sensibus separatur. Quinetiam ibidem probat philosophus ex Mōysis doctrina accepisse hominem a corporeis sensibus sese avertendo, pura solaque mente Deum contemplari. Denique ipse Clemens nos alibi admonet¹⁹, Christum quando nobis vigilare præcepit, perinde esse ac si dixisset: « Meditemini vivere, et tentetis separare animam a corpore; » Μελετᾶτε ζῆν, καὶ χωρῆσιν τὴν ψυχὴν τοῦ σώματος περιπαθε. Observa autem ipsum consulto adhibuisse verbum περιπαθε, hoc est tentate, conamini, nitimini; quia homini in hac vita constituto id difficillimum est et paucissimis concessum.

Ex dictis porro certum omnibus et exploratum esse debet Clementem nostrum ab ipso contemplationis, quantumvis perfectissimæ, statu non alias plane, quam malas actiones et affectiones exclusisse, nunquam vero bonas et a Deo imperatas. Ille siquidem ex hac ipsa meditatione eas producere, et in eis perfectissimum contemplatorem et gnosticum semper exerceri, illasque ipsum, tanquam umbra corpus, sequi semper debere passim, ut superius adnotavimus, docet, repetit et inculcat. Po-tremo²⁰ ut id adhuc adjiciamus, quantumlibet

¹⁰ Strom. I. vii, p. 749. ¹¹ I. vi, p. 645. ¹² I. iv, p. 529. ¹³ Ibid., p. 535. ¹⁴ Ibid. vi, p. 645. ¹⁵ Ibid. iv, p. 485. ¹⁶ Ibid. ¹⁷ Ibid., p. 484. ¹⁸ I. v, p. 580. ¹⁹ Ibid., p. 600. ²⁰ I. vi, p. 644.

habet ille perpetuam ac continuam esse voluerit divinam gnostici contemplationem, ipse nihilominus docet eundem gnosticum humanis disciplinis, musica geometria et dialectica exerceri: « Sumens, inquit, auctor noster²¹, ex unaquaque disciplina id quod confert ad veritatem. »

Neque huic doctrinae quidquam officit, quod ab illo de ejusdem gnostici habitu, quem ἀπάθεια vocant, traditum in his Stromatum libris legitur, uti jam a nobis patefaciendum est.

ARTICULUS X.

De gnostici ἀπάθεια, seu perturbationum vacuitate.

« Ἀπάθεια, inquit Augustinus²², si Latine dici posset, impassibilitas diceretur. » Quam, uti ad Ctesiphontem scribit Hieronymus²³, « nos impassibilitatem, vel imperturbationem possumus dicere, quando nunquam animus ullo perturbationis vitio commovetur: et ut simpliciter dicam, vel saxum, vel Deus est. » Itaque Græca vox ἀπάθεια idem Latine sonat, atque affectuum perturbationumque vacuitas.

Plura autem a nobis haud negligenter expendenda sunt, quæ de illa Clemens variis in locis disputat²⁴. Primum autem id juvat animadvertere, quod ipse tradidit animam hominis justī spontanea legum observatione fieri semper meliorem; utpote quæ κατὰ προκοπὴν ἐκαστὴν ἐπαινευομένην εἰς ἕξιν ἀπάθειαν, ἄκρις ἂν καταντήσῃ εἰς ἀνδρα τέλειον, τῆς γνώσεως τε ὁμοῦ καὶ κληρονομίας ὑπεροχῇν. « Per unumquemque profectum extendatur ad habitum impassibilitatis, donec pervenerit ad virum perfectum, ad cognitionis simul et hereditatis excellentiam. » Quid autem, amabo te, his verbis sibi vult Clemens, nisi nullum esse justī hominis, in hac vita adhuc degentis, omnino perfectum ἀπάθειαν habitum, sed ad illum tunc tantum pervenire, cum æternam beatitudinem obtinuerit.

Tum vero paulo post addidit²⁵: Αὕτη τοίνυν ἡ ἐνέργεια τοῦ τελειωθέντος γνωστικοῦ προσομιλεῖν τῷ Θεῷ τοῦ μεγάλου ἀρχιερέως, ἐξομοιούμενον εἰς δύναμιν τῷ Κυρίῳ διὰ πάσης τῆς εἰς τὸν Θεὸν θεραπείας ἥτις εἰς τὴν τῶν ἀνθρώπων διατείνεται σωτηρίαν κατὰ κτῆμοναν τῆς εἰς ἡμᾶς εὐεργεσίας κατὰ τὴν ζήτην λειτουργίαν, κατὰ τὴν διδασκαλίαν, κατὰ τὴν δι' ἔργων εὐπορίαν. Ναὶ μὴν αὐτὸν κτίζει, καὶ δημιουργεῖ πρὸς δὲ, καὶ τοὺς ἐπαιόντας αὐτοῦ κοσμεῖ, ἐξομοιούμενος Θεῷ ὁ γνωστικός, τῷ φύσει τὸ ἀπαθὲς κεκτημένος, τὸ ἐξ ἀσκήσεως εἰς ἀπάθειαν συνεσταμένος, ὡς ἐνὶ μάλιστα, ἐξομοίων, καὶ ταῦτα ἀπερισπάστως προσομιλῶν τε καὶ συνών τῷ Κυρίῳ. Quæ quidem ad verbum Latine sic sonant: « Ipsa ergo perfecti gnostici actio est cum Deo per summum sacerdotem conversari, posteaquam Domino in potestatem assimilatus est, per omnem quem Deo exhibet cultum. Qui quidem cultus ad hominum salutem sese extendit secundum illius in nos beneficentiæ curam, secundum ipsum ministerium ac doctrinam, atque per opera beneficentiam. Jam vero seipsum creat et ædificat. Ad hæc vero gnosticus eos ornat, qui ipsum audiunt, Deo natura sua vacuitatem perturbationum possidenti assimilatus; ad eam ἀπάθειαν, quoad ejus fieri potest, id quod exercitatione constitutum est assimilans, maxime cum Deo semper conversans, et cum Deo existens. » Perfectissimi procul dubio gnostici ἀπάθειαν, perturbationum et affectuum vacuitatem Clemens hic explicat. Atqui quemadmodum illam Deo naturaliter insitam esse docet, ita et eam a gnostico exercitatione, divino cultu, perpetua cum Deo conversatione comparari quidem fateatur, sed tantum quantum fieri potest, hoc est quantum humana fragilitas id potest consequi. Hac autem exceptione, quam fere ubique adhibet, et

A quæ nunquam non debet suppleri, ille haud obscure significat nullum hominem, in hac mortali vita ad illud summæ perfectionis fastigium conscendere, quo deinceps ab omnibus omnino animi perturbationibus et commotionibus liber sit.

Et vero ex iis, quæ de ejusdem gnostici operibus, virtutibus et preceatione, ab eodem Clemente disputata sunt, ostendimus quemlibet gnosticum per omne vitæ suæ tempus bonis actionibus incumbere, ac Deum et pro aliis, et pro se, ac potissimum pro contemplationis et perfectionis incremento, ac sua in bono perseverantia precari debere. Nunc autem ex hoc ipso quem exhibemus Clementis loco apertissime colligitur ibidem asserti gnosticum de sua, imo vero et de aliorum salute esse sollicitum.

Quocirca de eodem gnostico, qui corporeis cupiditatibus purus ac sanctis cogitationibus mundus est, et cujus principalis animæ facultas nihil habet adulterinum, hæc ille scribit²⁶: « Οὐδ' ἂν τοῦτον ἐνδιατρίψῃ τῇ θεωρίᾳ, τῷ θεῷ καθαρῶς ὁμιλῶν ὁ γνωστικός μετέχων τῆς ἁγίας ποιότητος, προσεχέστερον ἐν ἕξει γίνεται ταυτότης ἀπαθούς, ὥς μηκέτι ἐπιστήμην ἔχειν καὶ γνῶσιν κεκτησθαι. » Επιστήμην δὲ εἶναι καὶ γνῶσιν. « Quando ergo versatus et immoratus fuerit in contemplatione, cum Deo puram habens consuetudinem, qui est ex cognitione sanctæ qualitatis particeps, propius accedit ad habitum impassibilis identitatis; ut non habeat amplius scientiam et possidentem cognitionem, sed sit scientia et cognitio. » De perfectissimo gnostico sermonem ibi a Clemente nostro adhuc institui nullus plane inficiabitur. At ibidem ipse Clemens declarat hunc non ad habitum quidem pervenire « illius impassibilis identitatis, » sed ad eum propius accedere. Et recte quidem. Noverat enim id humanæ imbecillitatis superare vires, nullumque hominem posse, dum mortalem vitam vivit, ἀπάθειαν, seu perfectam perturbationum omnium vacuitatem adipisci.

Nobis tamen aliquis objiciet ab eodem Clemente nostro expressissimis verbis asserti gnosticum, qui beneficentia, bonisque operibus, atque omni genere virtutum ac injuriarum oblivione perfectus est, quique carue mortuus, spiritu vivit, habitum revera attigisse « impassibilitatis. » Postquam enimvero de bonis illius actionibus et vitæ sanctimoniam disseruit, tunc continuo hæc totidem subtexnit verbis²⁷: Τούτῳ τέθνηκεν ἡ σὰρξ, ζῇ δὲ αὐτὸς μόνος, ἀφιέρωσας τὸν τάφον εἰς ναὸν ἁγίων Κυρίου, τὴν παλαιὰν ἀμαρτητοσύνην ψυχῇ ἐπιστρέψας πρὸς Θεόν. Οὐκ ἐγκρατὴς οὗτος ἐστὶ, ἀλλ' ἐν ἕξει γέγονεν ἀπάθεια, σχῆμα θεῶν ἐπενδύσασθαι ἀναμένων. « Ei caro est mortua, vivit autem ipse solus; ut qui sepulcrum in sanctum templum Domino consecraverat, veterem peccatis obnoxiam animam ad Deum convertens. Is non est amplius continens, sed ad habitum pervenit impassibilitatis, ut divinum figuram induat expectans. » Quid vero, quod et ille postea addidit²⁸ hunc gnosticum « habere virtutem nullatenus vilem et rejiciendam, » Græce habetur οὐχ' ἔξει τὴν ἀρετὴν ἀπόβλητον οὗτος οὐδαμῶς, « vel in somniis, vel ulla visione, » aut phantasia; « quoniam nec a seipso unquam excedit habitus, ab eo quod est esse habitum excidens. » Quis autem hoc major ἀπάθειαν habitus dici aut fingi unquam potest?

Nos vero hæc objicienti facile concedimus perfectissimum esse hunc ἀπάθειαν habitum, ad quem profecto gnosticus omnibus virtutibus præditus pervenit, uti Clemens quidem significat²⁹, sed posita semper commemorata superius exceptione, quoad ejus fieri potest, ὡς ἐνὶ μάλιστα, vel κατὰ δύναμιν, quantum fieri potest, et in ejus potestate est constitutum. Et vero hanc Clemens orationem suam sic absolvit: Αὕτη γὰρ ἡ κατὰ δύναμιν ἐξομολογίσις πρὸς Θεόν, τὸ φυλάττειν τὸν νοῦν ἐν τῇ κατὰ

²¹ l. vi, p. 654. ²² l. xiv, De civitate, cap. 9. ²³ epist. adv. Pelag., l. II, p. 406. ²⁴ Strom. l. vii, p. 705. ²⁵ ibid., p. 706. ²⁶ l. iv, p. 490. ²⁷ ibid., p. 529. ²⁸ p. 530, ²⁹ ibid.

τὰ αὐτὰ σχεῖται αὐτῇ δὲ νοῦ σχέσις, ὡς νοῦ, ἡ δὲ ποιικιλία διὰ θεοῦ γίνεται τῇ πρὸς τὰ ὕλικα προσπα-
 θελγ. « Hæc est enim quæ sit, quoad ejus fieri po-
 test, Dei assimilatio, mentem conservare in ea ha-
 bitudine et relatione, quæ sit in eis, quæ sunt ead-
 em; hæc est autem mentis habitudo tanquam
 mentis. Varia autem affectio sit per eam, quæ est
 erga res materiales affectionem. » Gnostici itaque
 ἀπάθειαν et Dei assimilationem eam esse ait, qua
 æterna et divina, quoad ejus fieri potest, semper
 contempletur, neque ad terrena et corporea, quæ
 infirmi, ut diximus, corporis sui necessitas non exi-
 git, deinceps redeat ac reflectatur.

At alius fortasse quispiam urgebit « principalem
 animæ » gnostici illius « partem » a Clemente ²⁰
 ibidem dici « immutabilem et invariabilem » manere,
 ἀναλλοιωτον τὸ ἡγεμονικὸν μένον, quandoquidem ex
 diurnis motibus nec ullam, ne quidem somnians,
 admittit visorum varietatem, nec eum subeunt un-
 quam diversæ notiones. Sed illic adhuc suppleri
 debet exceptio « quantum fieri potest, » quemadmo-
 dum ex iis, quæ ex eodem Clemente de somno di-
 ximus, et quæ adhuc a nobis mox dicenda sunt,
 planum est et manifestum.

Eodem itaque sensu postea Clemens noster con-
 tra quosdam hæreticos, quorum nomini pepercit,
 pulchre demonstrat ea, quæ ad usum nostrum
 creata sunt, esse reipsa bona, sed aliquod bonum
 alio esse melius : « Per eam, inquit ²¹, quæ est Deo
 assimilationem evadere impatibilem et virtute præ-
 ditum, » πρὸς τὸ θεῶν ἐξομολοῦσιν ἀπαθῆ καὶ ἐνάρ-
 πον γίνεσθαι. Et rursus ²² paulo post : « In sum-
 ma, ait ipse ²³, patibilibus est in quovis genere cu-
 piditatis. Qui autem ad impatibilitatem deductus
 homo, ei; δὲ τὴν ἀπάθειαν θεοῦμενος ἀνθρώπος
 ἀχράντως μοναδικὸς γίνεται, Deus efficitur citra
 ullum inquinamentum, sit unicus. »

Sed ibi adhuc Clemens eam ἀπάθειαν vindicat,
 quam homo pro sua virili, hoc est infirma parte
 comparare potest. Superius enim dixerat hominem
 natura sua esse perturbationibus animi obnoxium,
 ac sola virtute earum fieri expertem. Ad ejus, quæ-
 so, verba animum adverte ²⁴ : « Ἡ μὲν τοῦ ἀνθρώ-
 που ἀνδρεία, ἐμπαθοῦς ὄντος, φασί, κατὰ τὴν οὐσίαν,
 ἀφροδὸν καὶ ἀτήτητον τὸν μετέχοντα αὐτῆς ποιεῖ, καὶ
 ἔστι δορυφόρος τοῦ νοῦ ὁ θυμὸς ἐν ὑπομονῇ, καὶ χαρ-
 τερίᾳ, καὶ τοῖς ὁμοίοις. Ἐπὶ δὲ τῇ ἐπιθυμίᾳ τάττε-
 ται καὶ ἡ σωφροσύνη, καὶ ἡ σωτήριος φρόνη-
 σις. » Hominis quidem magni et fortis animi vir-
 tus, cum sit, ut aiunt, essentialis sua perturbationibus
 animi obnoxius, reddit melius expertem et insupe-
 rabilem eum, qui est ejus particeps; et quæ ira men-
 tis satellites in patientia et tolerantia, et iis quæ sunt
 similia. Sub cupiditate autem collocatur et tempe-
 rantia, et salutaris prudentia. » Qui ergo natura,
 et si vis essentialis sua perturbationibus motibusque
 animi obnoxius est, eorum expertus omnino et inimu-
 nis esse nequit. At multo minus fieri poterit, ut
 homo ad ἀπάθειαν, « impassibilitatis, » ut ita cum
 Augustino et Hieronymo loquamur, habitum, sive
 constantem ac permanentem, quem Deus natura
 sua possidet, statum in hac unquam vita perveniat.
 Mens itaque Clementis nostri et opinio alia non
 fuit, nisi hominem illius ἀπάθειαν, et Dei assimi-
 lationis, quoad ejus fieri potest, ac prout fragilis na-
 turæ humanæ viribus conceditur, aliquando, sed
 nunquam per totum deinceps reliquum vitæ suæ
 tempus competere fieri.

Porro autem cum Clemens ibidem asseveret ipsam
 quoque temperantiam et salutarem prudentiam sub
 cupiditate, nimirum bona, collocari; hinc certe li-
 quet illum a gnostico, etiam perfecto, malam tantum
 excludere cupiditatem, qua scilicet in grave pecca-
 tum prolatur. Quam procul dubio ob causam di-

A xii ²⁵ eundem gnosticum ἀπαθεῖν hujusmodi Deum,
 ἀχράντως, « citra inquinamentum, » effici, atque
 illum « per suam sinceram purgationem, » διὰ τῆς
 ἰδίας εὐληκτινῆς καθάρσεως, Deum contemplari,
 atque ipsi κατὰ δύναμιν, quantum fieri potest, assi-
 milari.

At nihil inde quidpiam nonnulli remittentes, in-
 stant hunc Clementem negasse ²⁶ in perfecto gnostico
 admittendas esse ullas omnino cupiditates, non con-
 fidentiam, quia in rebus gravibus et molestis non
 versatur, nihilque eum a Dei charitate potest avellere;
 neque iram, quandoquidem ita Deum diligit,
 ut nullam creaturam odio habeat; non æmulationem,
 nihil quippe quo sit bonus et honestus, ad assimi-
 lationem ei deest. Denique ne omnibus, quæ ille sin-
 gulatim recenset, commemorandis longiores simus,
 sufficiat hic referre, quod ille uno verbo concludit ²⁷:
 Ἐξαιρετέον ἔρα τὸν γνωστικὸν ἡμῖν καὶ τέλειον ἀπὸ
 παντὸς ψυχικοῦ πάθους; ἡ μὲν γὰρ γυνῶσις συνάσκησιν,
 ἡ συνάσκησις δὲ ἔξιν ἢ διάθεσιν ἐργάζεται. « Exi-
 mendus est ergo gnosticus a quavis animi pertur-
 batione; cognitio enim exercitationem, exercitatio
 autem habitum seu affectionem efficit. »

Sed qui hæc nobis objicient, si sedulo animad-
 vertant Clementem ibi disputare de perfectis gnosti-
 cis, quales erant post Christi Domini resurrectionem
 apostoli, qui victis cupiditatibus, in stabili et con-
 stanti virtutis habitu, ab omni vicissitudine et com-
 mutatione alieni perseveraverunt. Atqui supra osten-
 dimus hanc apostolorum ἀπάθειαν non impedivisse,
 quominus illi in venialia quædam laberentur peccata;
 sed effecisse, ut a perfecta Dei charitate ei gra-
 tia, uti aiunt, sanctificante et habituali neque un-
 quam exciderent, neque ab ea divellerentur. Simili
 autem sensu de aliis perfectis gnosticis idem hoc
 ipso, qui objicitur, loco Clemens dicit eos nulla
 perturbatione aut commotione animi a Dei chari-
 tate se juncti et separari. Quamobrem ille ex iis quæ
 dixerat, concludit ²⁸ : « Merito ergo manet in uno
 immutabili habitu, diligens ex cognitione, » γνω-
 στικὸς ἀγαπῶν. Inde autem fieri putat, ut ille, sicut
 dictum est, nec vehementi ardeat studio, nec cupi-
 ditate, quippe qui per charitatem Deo conjunctus
 sit. Quod quidem ab eodem Clemente nostro hæc
 ibidem ratione persequitur ²⁹ : « Fieri enim non po-
 test, ut qui jam semel est consummatus per chari-
 tatem, et inextinguibilem contemplationis delectatio-
 nem æternæ et insatiabiliter percipit, eaque fruatur,
 parvis et humilibus quibusdam et abjectis delectetur.
 Quæ enim justa ei amplius restat cau-
 sa, cur ad bona mundana, κοσμικὰ ἀγαθὰ, rever-
 tatur, qui eam acceperit lucem, ad quam non potest
 aditus. » In hoc igitur Clemens positam esse censuit
 gnostici ἀπάθειαν, ut summa charitate Deo con-
 junctus, ad abjecta caducaque hujus mundi bona
 non redeat, nec iis delectetur.

Quod si quis adhuc instet et urgeat Clementem
 ibi constanter affirmare gnostico perfecto non am-
 plius fortitudine vel temperantia opus esse ³⁰ :
 « quandoquidem morte affecti cupiditates suas, et
 corpore non amplius utitur, » hunc ad subsequenda
 mittimus de eodem gnostico verba ³¹ : « Semper
 optabit recta, et recte se gerentem tenere fidem,
 et præterea quamplurimos sibi fieri similes ad Dei
 gloriam, quæ periclitur per cognitionem. Est enim
 salutaris, qui Servatori assimilatur, quatenus hu-
 manæ naturæ fas est, ad ejus pervenire imaginem,
 in exsequendis præceptis, ea minime transgreden-
 do recte se gerens. Hoc autem est Deum colere per
 eam, quæ vere est, justitiam factorum et cogniti-
 onis. » Quamvis libet itaque ex Clementis nostri sen-
 tentia ἀπάθης, affectionis, perturbationis et cupidi-
 tatis expertus et vacuus gnosticus dicatur, ille tamen
 semper et perfectam sibi fidem, et salutem aliis

²⁰ ibid. ²¹ ibid., p. 533. ²² ibid., p. 535. ²³ ibid. ²⁴ ibid. ²⁵ l. vi, p. 650 et seq. ²⁶ p. 651.
²⁷ ibid. ²⁸ ibid. ²⁹ ibid., p. 652. ³⁰ ibid., p. 653.

optabit, semper Dei praeceptis obtemperabit, Deumque non solum cognitione, sed factis etiam colereque serviet.

Deinde vero Clemens de illa Servatoris assimilatione et « impatibilitate » tantum loquitur, cuius natura humana capax est, ἀνθρωπίνῃ φύσει θεμῆς, quatenus humanae naturae licet. Quanta autem sit humana fragilitas, quis nesciat?

Præterea ubi Clemens scripsit gnosticum non amplius uti corpore, continenter subiunxit ⁴¹: « Sed solum permittit uti necessariis, ne ei præbeat causam dissolutionis. » Is autem rerum tantum necessarium usus nonne temperantiam et continentiam secum importat et exigit? Hoc autem ipsum Clemens paulo post asseverat ⁴², uti a nobis, ubi de gnostici virtutibus disseruimus, jam observatum est. Quinimo ibidem discrete affirmat eundem gnosticum humanis, quemadmodum adhuc vidimus, disciplinis ad cognoscendam veritatem exerceri.

Visne hæc tibi aliis auctoris nostri testimoniis probari? Non longe ea quaeremus. Nam in eodem libro hæc ab ipso scripta postmodum legimus ⁴³: « Quæ Servatori nostro sit assimilatio, exoritur gnostico, qui quidem evasit perfectus, et ὅσον ἀνθρωπίνῃ θεμῆτι 226 φύσει, quantum licet humanae naturae, sicut Pater, inquit ⁴⁴, qui est in cœlis. » Eum quoque « in cognitione consummatum » dixit esse, ἐξομοιούμενον εἰς δύναμιν τοῦ Κυρίου, « pro viribus Domino assimilatum » pietate, doctrina et bonorum operum effectione. Adidit ⁴⁵ autem ipsum habere ἀπάθειαν, sed ὡς ἐν μάστιγι, quoad ejus fieri potest.

Ubi vero ex Apostoli ad Corinthios Epistola perfecti gnostici exemplar proponit et exhibet, ibi quidem docet ei sanctum esse contingere, ita tamen ut in nullam recidat perturbationem, et sit in carne, perinde ac si carne careat: sed postea subiungit ⁴⁶: Καὶ τὸ ἄγιο Πνεῦμα, ὡς ἐν μάστιγι, κατὰ δύναμιν, ἀνεκράνῃτε, « et Spiritui sancto, quoad ejus fieri potuit, commisit estis. » Non solum hic, uti vides, exceptionem, sed καὶ ἐν μάστιγι, adhibuit, sed insuper adjecit, κατὰ δύναμιν, secundum humanas vires et virtutem.

Denique, ut plura alia omittamus, ille palam alibi cubi declarat ⁴⁷ gnosticum, qui jam diximus, per unumquemque progressum extendi et εἰς ἀπάθειαν, « ad habitum vacuitatis perturbationum, seu impatibilitatis, » donec ad virum perfectum et æternam hereditatem pervenerit. Quibus sane verbis clarissime significat gnosticum perfectæ ἀπάθειαν tum tantum fieri competentem, cum post hujus vitæ decursum æterna beatitudine perfruetur. Et hæc quidem ex iis omnibus, quæ hactenus de variis gnostici progressibus, de bonis illius operibus, virtutibus, precibus et contemplatione disputata sunt, mirum plane in modum et invictissime stabiliuntur ac confirmantur.

Non alia itaque Clementis nostri de gnostici impatibilitate, ἀπάθειαν, quam aliorum Ecclesiæ Patrum ac præsertim Augustini, mens sententiaque fuit. Ut vero id omnibus magis planum manifestumque fiat, describendus est integer, etsi paulo longior, ejusdem Augustini locus, ubi data opera de illo ἀπάθειαν vocabulo ita disserit ⁴⁸: « Illa quæ ἀπάθεια Græce dicitur, quæ si Latine posset impassibilitas diceretur, sic intelligenda est (in animo quippe, non in corpore accipitur), ut sine his affectionibus vivatur, quæ contra rationem accidunt mentemque perturbant, bona plane et maxime optanda est, sed nec ipsa hujus est vitæ. Non enim qualicumque hominum vox est, sed maxime piorum, multumque justorum atque sanctorum: « Si dixerimus quoniam peccatum non habemus, nos ipsos seducimus, et ve-

ritas in nobis non est. » Tunc itaque ἀπάθεια ista erit, quando peccatum in homine nullum erit. Nunc vero satis bene vivitur, si sine crimine; sine peccato autem qui se vivere existimat, non id agit ut peccatum non habeat. Porro si ἀπάθεια ista dicenda est, cum animus contingere omnino non potest ullus affectus, quis hunc stuporem non omnibus vitis judicat esse pejorem? Potest ergo non absurde dici perfectam beatitudinem sine stimulo timoris, et sine ulla tristitia futuram; non ibi autem futurum amorem gaudiumque quis dixerit, nisi omnimodo a veritate seclusus? Si autem ἀπάθεια illa est, ubi nec metus ullus exterret, nec angit dolor, aversanda est in hac vita, si recte, hoc est, secundum Deum vivere volumus; in illa vero beata, quæ sempiterna promittitur, plane speranda est. »

Eandem porro esse Clementis nostri mentem inde liquet, quod ille post exhibitum perfecti, ut diximus, gnostici ex Apostolo specimen, continuo subiunxit ⁴⁹: « Intelligent quemadmodum dictum sit a Domino: Estote, ut Pater vester, perfecti ⁵⁰, perfecte peccata remittentes, et acceptæ injuriæ obliviscentes, et viventes in habitu impatibilitatis. Sicut enim perfectum dicimus medicum, et perfectum philosophum; ita, ut opinor, καὶ τέλειον γνωστικόν, et perfectum gnosticum. Sed nihil ex iis, et si sit maximum, assumitur ad Dei similitudinem. Non enim, ut Stoici valde impie, hominis et Dei eandem dicimus esse virtutem. Annon ergo debemus esse perfecti, ut vult Pater? Nequaquam enim fieri potest, ut sit aliquis perfectus, ut est Deus: vult autem Pater nos ita viventes, ut obediamus Evangelio, perfectos fieri citra reprehensionem. »

Non divinam itaque aliquam, aut Stoicam ἀπάθειαν, sive, ut ait Augustinus, « stuporem omnibus vitis pejorem, » ab homine hanc vitam degente desiderat; sed eam duntaxat perturbationum vacuitatem et perfectionem, quam pro virili sua parte et fragilitate homo comparare potest. Quod quidem eo invictè asseritur, quia Clemens nullum omni omnino virtute in hac vita perfectum, uti observavimus, nisi Christum Dominum fuisse constanter asseverat.

Quamobrem ille disertissime alibi pronuntiat ⁵¹: « Est ergo unus quidem solus ab omni cupiditate alienus ab initio, benignus et clemens Dominus, qui propter nos quoque est homo. Quicumque autem student assimilari characieri, qui ab ipso datus est, ut fiant expertes cupiditatis, magna vi contendunt ab exercitatione. »

Verum nescio quem audire nobis videmur adhuc murmurantem, nobisque objectantem a vero prorsus non abhorre, qui dixerit Clementem, qui Christianam perfectionem ethnicæ longe præstare ubique prædicat, existimavisse Christianum hominem ad eam pervenire ἀπάθειαν, quam ipsimet pagani Stoicis suis ascripsisse dicuntur. Tullius siquidem Pyrrhonis opinionem his exposuit verbis ⁵²: « Illius (scilicet Aristoni) summum bonum est in rebus neutram in partem moveri; quæ ἀδιαφορία ab ipso dicitur. Pyrrho autem ea ne sentire quidem: quæ ἀπαθῆ, sive quæ ἀπάθεια nominatur. » Sed qui hæc objecerit meminisse debet, primum hanc Stoicorum opinionem, teste Hieronymo, erroream esse sacræque Scripturæ penitus adversari. Ad Ctesiphontem enimvero hæc ille in verba scribit ⁵³: « Quæ enim potest alia major esse temeritas, quam Dei sibi non dicam similitudinem, sed æqualitatem vindicare; et brevi sententia omnium hæreticorum venena complexi, quæ de philosophorum, et maxime Pythagoræ et Zenonis principis Stoico-

⁴¹ Strom., l. vii, p. 652. ⁴² p. 654. ⁴³ ibid., p. 666. ⁴⁴ l. vii, p. 706. ⁴⁵ ibid. ⁴⁶ ibid. p. 752. ⁴⁷ ibid., p. 705. ⁴⁸ l. xiv De civit., c. 9, § 4, p. 360. ⁴⁹ l. vii, p. 752. ⁵⁰ Matth. v, 48. ⁵¹ l. vii, p. 742. ⁵² l. iv Acad. quæst., p. 35. ⁵³ int. epist. ad Ctesiph. auct. Pel.

rum, fonte manarunt. Illi enim quæ Græci appellant *πάθος*, nos perturbationes possumus dicere, ægritudinem videlicet et gaudium, spem et metum, quorum duo præsentia, duo futura sunt, asserunt extirpari posse de mentibus, et nullam fibræ radicem vitiorum in homine omnino residere meditatione et assidua exercitatione virtutum. » In secundo autem *adversus Pelagianos* libro : « Quatuor, inquit ²⁵, sunt perturbationes, quibus genus vexatur humanum... quibus ad perfectum carere juxta Stoicos, Zenonem videlicet et Chrysippum, possibile est ; juxta Peripateticos autem et difficile et impossibile, cui sententiæ omnis Scripturæ sanctæ consentit auctoritas. » Validis autem et firmissimis, uti putamus, rationum argumentis, et citatis paulo ante Clementis nostri verbis demonstravimus illum doctrinæ in sacra Scriptura traditæ tenuissimum, in hunc erroris, ipsi adeo contrarii, sculpum nullo plane modo offendisse, nec eum ²²⁷ admississe stuporem, quem ut ex Augustino diximus, quisque « omnibus vitiis judicat esse pejorem. » Deinde vero idem Augustinus Tullii Agelliique auctoritate probare conatur Stoicos ab aliorum philosophorum de animi perturbationibus sententiā non recessisse, atque illos inter ac Platonicos et Peripateticos potius de verbis quam de rebus fuisse contentionem. Quod quidem cum ille Ciceronis testimonio comprobasset, ita concludit ²² : « Videtur ergo mihi in hoc, ubi quaeritur, utrum accidant sapientem passiones animum, an ab eis sit prorsus alienus, de verbis potius quam de rebus facere controversiam. Nam et ipsos nihil hinc aliud, quam Platonicos et Peripateticos sentire existimo, quantum ad vim rerum attinet, non ad vocabulorum sonum. » Quo quidem Agellii rationibus firmiter stabilito, hanc rursus elicit conclusionem ²³ : « Quæ si ita sunt, aut nihil, aut pene nihil distat inter Stoicorum aliorumque philosophorum opinionem de passionibus et perturbationibus animorum : utrique enim mentem rationemque sapientis ab earum dominatione defendunt. Et ideo fortasse dicunt eas in sapientem non cadere Stoici, quia nequaquam ejus sapientiam, qua utique sapiens est, ullo errore obnubilant aut lahe subvertunt. Accidunt autem animo sapientis, salva serenitate sapientiæ, propter illa quæ commoda vel incommoda appellant, quavis ea nolint dicere bona vel mala. » Mirum itaque nonnullis videtur hanc omnigenam ἀτασθαλίαν perfectionem Stoicis ab Hieronymo attribui, quam illis Augustinus tanto studio abjudicare conatus est. Verum quidquid de ea, de qua fuisse Lipsius disputat ²⁴, dixeris, nobis certe Clementem ab eorum, si in aliquem lapsi fuerint, errore vindicasse sufficit.

ARTICULUS XI.

De gnostici cum Deo, Verbo divino et Christo similitudine; et quo sensu Clemens dixerit virtutem ab eo amitti non posse.

Erit fortasse aliquis, qui contra hanc veram genuinamque ἀτασθαλίαν, a Clemente nostro assertam, expositionem nobis objiciat, ab illo disertissimis verbis declarari gnosticum ἀτασθαλίαν, seu affectum vacuitate fieri Deo plane similem. Nam ipse testatur nobis facit illum, quæ honesta et jucundissima sunt, consecrando, assequi eam animi tranquillitatem, qua ille Deus revera fiat : « Ille, inquit ²⁵, modo fieri potest, ut gnosticus jam Deus evaserit : *Ego dixi: Dii estis et filii Altissimi* ²⁶. » Quod quidem non tantum Psalmistæ, sed Platonis quoque auctoritate confirmat ²⁷ : « Eum qui Deum,

A in quem non cadit aspectus, contemplatur, dixit Deum viventem inter homines ²⁸. »

Fatemur quidem id a Clemente nostro non semel, sed sæpe sæpius dictum assertumque fuisse; sed quid ille hac divina similitudine et assimilatione intellexerit, ipsemet tam clare edisserit, ut nullo penitus interprete indigeat. Nam de ea sermonem ubi facit ²⁹, fere semper addidit gnosticum non quidem omnino, sed quoad fieri potest, quantum homini fas est, ac pro illius viribus et infirmitate, Deo assimilari. Hujus autem exceptionis tot in his *Stromata* libris sese legentibus offerunt exempla, ut vix aliud quidquam in illis frequentius repetitum occurrere videatur. Plura in superiori articulo exhibitæ sunt; ex aliis autem ut pauca quædam nunc seligamus, illud primum adnotandum est, quod post objecta nobis verba in eodem libro habetur ³⁰ : « Qui consistit in cognitione, ἐν γνῶσει, Deo, εἰς ὅσον ἐβάστα, quantum potest, assimilatus, jam est spiritualis, et ideo electus. » In libro autem septimo : « Abluti, ait ³¹, estis, non absolute, ut reliqui; sed cum per cognitionem abiectionis animæ affectiones; ut ὅση δύναμις, pro viribus assimilaremini bonitati Dei providentiæ et per tolerantiam, et per acceptam injuriæ oblivionem. » Prius vero libro secundo : « Ille est, inquit ³², ad imaginem et similitudinem gnosticus, qui Deum imitatur, quoad ejus fieri potest. »

Eundem plane in modum de gnostici cum Verbo divino, atque etiam cum ipso humana carne indute similitudine loquitur. In secundo siquidem eodem libro de illa sic ipse adhuc scribit ³³ : « Recte autem Verbo, quoad ejus fieri potest, assimilatio est finis, et in perfectam adoptionem per Filium restitutio. » Alibi vero ³⁴ : « Est salutaris, qui Servatori assimilatur, quatenus naturæ humanæ fas est, ad ejus pervenire imaginem, in exsequendis præceptis ea minime transgrediendo, recte se gerens. »

C Ad eum itaque modum, sicut alibi Clemens significat ³⁵ : « Gnosticum perfectum esse vult Servator sicut Patrem cœlestem, hoc est, seipsum : » non quidem cumulatissima perfectione, quam ipsi soli competere, ut vidimus, testatus est : sed quam homo in hac mortali vita potest consequi. Quid verò quod illum etsi angelis similem esse reanuntiet, in tamen inferiorem esse alibi affirmat ³⁶ ?

Non mediocrem porro huic doctrinæ lucem afferre illa possunt, quæ ab eodem Clemente nostro de hujusce divinæ assimilationis norma et regula, illiusque comparandæ modis memoriæ prodita sunt. Ipsissima enimvero de iis hæc legimus illius verba ³⁷ : « Mansuetudo, ut ego quidem opinor, et benignitas, magnificusque et majestate plenus Dei cultus, sunt regulæ assimilationis gnosticæ, γνῶσις καὶ ἐξομολόγησις καὶ χάρις. » Addit autem his virtutibus, ac perfecta divinarum legum observatione, gnosticum ad supremum contemplationis

D gradum evehi, eique a Dei Filio sui imaginem imprimi, « ut sit jam, inquit ³⁸, tertia divina imago, quæ quoad ejus fieri potest, ὡς εἶπεν, assimilatur causæ secundæ, eique quæ est revera vita, per quam veram vitam vivimus. » Manifestum præterea facit in anima gnostici hanc divinam effigiem bonis inscribi operibus : « Ille divinam, ait Clemens ³⁹, invenimus effigiem, et sanctam imaginem in justis animis, quando ea quidem fuerit beata; ut quæ est præpurpurgata, beata autem efficiat opera. » Postremo, quemadmodum discipuli sunt magistris suis similes, « ita qui paret Domino (ut Clemens loquitur ⁴⁰) et per eum datam sequitur prophetiam,

²⁵ lib. II adv. Pelag. longe post init. ²⁶ Aug., l. IX De civ., c. 4, § 1. ²⁷ ibid., § 3. ²⁸ t. IV, l. III. Manud. ad Stoic. philosoph., dissert. 7, p. 499 et seq. ²⁹ l. IV, p. 534. ³⁰ Psal. LXXXI, 6. ³¹ ibid., p. 537. ³² Plato in soph., l. III, p. 216. ³³ l. II, p. 427. ³⁴ l. IV, p. 542. ³⁵ l. VII, p. 751. ³⁶ l. II, p. 402. ³⁷ l. II, p. 419. ³⁸ l. VI, p. 653. ³⁹ l. VII, p. 748. ⁴⁰ l. VI, p. 666; l. VII, p. 746; l. IV, p. 477. ⁴¹ l. VII, p. 706. ⁴² ibid., p. 708. ⁴³ ibid., p. 715. ⁴⁴ ibid., p. 761.

efficitur ad magistri imaginem Deus, qui in carne versatur, καὶ εἰκόνα τοῦ διδασκάλου ἐν σαρκὶ περιπολῶν θεός. » His ergo modis Clemens gnosticum Christo, Filio Dei, et ipsimet ejus Patri similem, imo et Deum effici disertè pronuntiat.

Porro autem ex statutis a Clemente adipiscendæ divinæ assimilationis regulis, et ex his omnibus quæ ab ipso de hac gnostici cum Deo similitudine summatque ejus perfectione et ἀπαθείας habitu observata sunt, evidentissime colligitur persuasum ei penitus fuisse ad illas eundem gnosticum in hac vita non descendere, nisi quoad ejus fieri potest, et quantum humanæ, ut diximus, fragilitati licet et concessum est. Neque etiam minus evidenter omnibus certum fixumque esse debet, recentiores quosdam 228 tota via aberrare, qui eundem Clementem nostrum scititarum quarundam de vita, ut aiunt, spirituali et contemplativa opinionum suarum patronum et defensorem sibi adsciscere perperam conati sunt.

At ii forsitan pertinacius erroribus suis adhærentes, urgebunt Clementem non semel dixisse gnosticum in immutabili beneficentiæ habitu ad Dei similitudinem permanere, nec ipsam virtutem posse ab illo amitti. Quid ergo? Nunquid Clemens acerrimus, quemadmodum vidimus, orthodoxæ doctrinæ propugnator et defensor, ad hunc allisit tanti erroris scopulum, et, ut loqui amant, in portu naufragium fecit? Nonne ab illo ipso audivimus constantissime affirmari gnosticum a Deo postulare contemplationis virtutisque incrementum, et in virtute finalem, ut scholastico more loquamur, perseverantiam.

Sed conjecturari, inquit, in re apertissima opus nihil est. Ipse siquidem Clemens totidem verbis dixit 74: « Cui justitiæ incrementum crevit ad beneficentiam, ei perfectio permanet in immutabili habitu ad Dei similitudinem, » τούτῳ ἡ τελειότης ἐν ἀμεταβάτῳ ἔχει εὐποιᾶς καὶ ὁμοιωσίν τοῦ Θεοῦ διαρρένει. Sed hi certe Clementis nostri mentem minime perspectam habuerunt. Ibi quippe ille docet duplicem esse animæ purgationem, unam quidem a malis abstinendo, alteram vero ad Dei instar benefaciendo. In hoc autem beneficentiæ incommutabili habitu dicit eum tandiu perseverare, quaudiu Dei mandatis obtemperat, nec a divina charitate divellitur.

Neque hæc velim objicias alia Clementis verba 75: « Quod si Deum didicit diligere, non habebit virtutem, ut ea possit amitti. » Superius siquidem admonimus hæc ibi Græca esse Clementis verba: ἀρετὴν ἀπόβλητον, illaque idem sonare ac « vilem et abjectam virtutem. » Sensus itaque Clementis est gnosticum illum non ea virtute ornatum esse, quæ nutans et vacillans fluctuet; sed quæ constans sit, firma et stabilis, qua quidem efficitur, ut ejus anima nullis perturbationibus in Deum divinamque ejus legem mortaliter, ut aiunt, peccando moveatur et vincatur.

Contra tamen vehementius instabis Clementem expressissimis statuissè verbis quemadmodum lapidi gravitatem, sic gnostico naturalem fieri virtutis habitum; ita ut ab illa amplius excidere non possit. Totidem quippe hæc sunt ejusdem Clementis verba 76: « Ei ergo qui exercitatione profecta ex cognitione paraverit virtutem, quæ non potest amitti, efficitur naturalis habitus. Et sicut lapidi gravitas, ita ejus scientia evadit hujusmodi, ut amitti non possit, nec invito, sed sponte, vi rationis et cognitionis, atque providentiæ eo deducitur, ut non amittatur. » Verum qui ita arguentur, is ea quæ antecedunt et subsequuntur, ac plura, quæ in hac, qua usus est, horum Stromatum editione prætermissa sunt, aut dissimulasse, aut

A non satis advertisse videtur. Prins quippe Clemens scriptis tradiderat 77: « Jam vero petet etiam ut a virtute nunquam excidat, maxime adjuvans et dans operam ut perpetuo maneat ejusmodi, ut non possit excidere. » At si gnosticus ille virtutem non posset amplius amittere, operam frustra impenderet frustra peteret; ut sibi ab ea non excidere, atque in illa perpetuo manere semperque perseverare daretur.

Deinde vero secundæ Operum Clementis editioni, ubi objectus nobis locus occurrit, qui præfectus est, dum voluit Herveii interpretationem emendare, ipse Græcum auctoris textum integrum Latine non reddidit. Nam ita etiam in Græcis editionibus legitur 78: Τῷ ἄρα ἀναπόβλητον τὴν ἀρετὴν ἀσκήσει γνωστικὴ πεποιημένῳ φυσιοῦται ἡ ἔξις· καὶ καθάπερ τῷ λίθῳ τὸ βάρος, οὕτως τοῦδε ἡ ἐπιστήμη ἀναπόβλητος, οὐκ ἀκουσίως, ἀλλ' ἐκούσιως, δύναμι λογικῇ, καὶ γνωστικῇ, καὶ προνοητικῇ καθίσταται. B ἐπὶ δὲ τὸ μὴ ἀποβληθῆναι δι' εὐλαθείας ἀναπόβλητον γίνεται· τῆς μὲν εὐλαθείας πρὸς τὸ μὴ ἁμαρτάνειν, τῆς δὲ εὐλογιστίας πρὸς τὸ ἀναπόβλητον τῆς ἀρετῆς ἀνδέχεται. Quæ quidem posteriora verba in eadem editione sic Latine reddita sunt: « Quippe cavendo eo deducitur, ut amitti non possit. » Sed, ut vides, hac interpretatione Græcus textus detrunctur, non redditur. Herveius vero ea sic interpretatus fuerat: « Quoniam autem non amissum esse per cautionem sit ut amitti non possit: cautionem quidem ad hoc, ut non peccet; bonam autem cautionem ad hoc, ut virtus non amittatur, retinebit. » Nobis autem hic sane videtur esse Græcorum auctoris nostri verborum sensus, virtutem a gnostico Christiano non posse amitti, non quidem involuntarie, οὐκ ἀκουσίως, ita ut absolute et necessario eam conservet; sed voluntarie, ἀλλ' ἐκούσιως, ratione scilicet et providentia, cavendo ne in peccatum incurrat. Cujus hanc Clemens profert rationem, quia εὐλαθεία, reverentia et pietate, atque εὐλογιστίᾳ, ratione bene composita, sive providentia, sic peccatum cavet et declinat, ut ejus virtus amitti non possit.

Denique etiamsi genuinum hunc verumque verborum Clementis sensum Græcus ille textus, Latinaque illius interpretatio plane non demonstraret, ex his tamen quæ sequuntur, quemadmodum ex superioribus a nobis paulo ante exhibitis, haud obscure colligitur non aliam plane, quam diximus, fuisse illius mentem et sententiam. Quod quidem ex his, quæ ille ibidem adjecit, pulchre confirmari potest. Hæc quippe sunt ipsissima ejus verba 79: « Sic ergo habet omnia bona gnosticus in potestate, sed nondum etiam numero; nam alioqui dimoveri non posset, quod attinet ad divinos, qui debentur profectus et administrationes. » At his Clemens verbis palam profertur gnosticum in hac vita posse a bono et virtute dimoveri, nec nisi post mortem, cum felicitate æterna fruatur, illud ab ipso amitti non posse.

Nihil itaque in hac Clementis sententia et doctrina quidpiam deprehendi potest, quod omnino rectum non sit ac plane orthodoxum. Et vero nihil ibi ille prorsus dixit, quod postea ab Ambrosio in hæc verba, quæ nemo tamen erroris insinulare audeat, dictum non fuerit: « Tanta, » inquit eximius ille doctor 80, « vis consummatæ emendationis est, ut in quamdam pueritiæ redeat spiritualis ætatem, quæ vias erroris ignoret, crimen, clamsi velit, non possit admittere, quia desueverit usum nosse peccandi. » In eundem certe sensum noster Clemens asseruit in gnostico solidam et immutabilem boni possessionem per illius scientiam constitui 81. Docet enim ibidem illum adversus omnem tentationem insurgere et pugnare, ac tandem alii

74 l. vi, p. 645. 75 l. iv, p. 530. 76 l. vii, p. 726. 77 ibid. 78 ibid. 79 ibid., p. 727. 80 Serm. 22, in psal. cxviii, § 4, p. 1247. 81 Strom. l. vii, p. 741.

tradit ipsum, uti non semel diximus, postulare in A bono et virtute atque contemplatione perseverantiam.

Verum hanc Clementis nostri de gnostico doctrinam ea adhuc patefacient et illustrabunt, quæ ipse de martyribus, quos gnosticorum perfectissimos 229 esse constanter asseverat, in his passim Stromatum libris, uti mox videbimus, posteritati commendavit.

ARTICULUS XII.

De martyrio et martyribus, quanta illorum Clementis tempore multitudo, de martyribus veteris Testamenti, et de his qui martyrio non cruento ex hac vita migrarunt.

Peculiarem Clemens in quarto Stromatum libro contra quosdam hæreticos de martyrio, seu de vera Christi ejusque religionis coram tyrannis, ac quibuslibet illatis suppliciis, ad ultimum usque spiritum 230 esse constanter asseverat, in his passim Stromatum libris, uti mox videbimus, posteritati commendavit.

Duplex autem hæreticorum perhibet 231 fuisse genus, qui errore plane opposito a veritate æqualiter desciverant. Aliqui enim tametsi crederent optimam esse veri Dei confessionem, quemadmodum et cognitionem, contendebant tamen illos sibi ipsis necem consciscere, qui ob hanc confessionem suppliciis et morte se afflicti patiebantur. Alii vero in Creatoris odium, nullo impellente, sponte sua in mortem ruebant. Horum Clemens ruinosa fundamenta radicitus evellit, atque Apostoli auctoritate ostendit τὰ μαρτύρια ἐπιστοφῆς εἶναι παραδείγματα, εὐδόξως ἡγιασμένα, et martyria esse exemplaria conversionis gloriose sanctificata, et non quidem cum in ea aliquis se temere præcipitem agit, sed cum Deo vocanti prompto alacrique animo obtemperat 232.

Aliorum autem frivolas cavillationes invictissime refellit 233, et demonstrat mortem, quam Christianus non quidem certæ neci temere sese ac sponte obijciendo, sed Deo volente et opitulante, tormentis et martyrio obire cogitur, esse veræ vitæ et mercedis æternæ principium. Et vero palam declarat non solum peccata martyrio deleri, sed illud etiam videri peccatorum cum gloria expurgationem. Quod quidem ille libri Sapientiæ auctoritate fulcit et confirmat.

Porro autem qui ob Christi confessionem mortis occasionem, quam sibi non præbet et procurat, sed oblatam arripit, is, teste Clemente, vere est philosophus, gnosticus, in Deum sincerus, et germanus fidelis ac dilectus Christi frater, mundo et voluptate major. Is itaque præsentii dolore eam, quæ propter spem capitur, voluptatem expetit et eligit. Ad hæc autem ille vere fortis et Dei amicus morem utique gerit Christo dicenti 234 : « Vade, vende omnia quæ habes, et da pauperibus, et veni, et sequere me » 235.

Eam sane ob causam : « Jam, inquit Clemens 236, consummationem vocamus martyrium, quod non vitæ finem homo acceperit, ut reliqui, sed quod perfectum opus ostenderit charitatis. » Imo vero in hoc perfectam charitatem et totius virtutis summam positam esse asserit et demonstrat. Nobis autem Clemens repræsentat 237 qualis esse debea ille Christianus, ut hanc perfectionem, cuius tam mulieres quam viri capaces sunt, possit assequi.

Quam autem vera et sana sit hæc Clementis de martyrio doctrina 238, nullus est sane qui non videat, aut cui ex aliis Ecclesiæ Patribus ac scholasticis post divum Thomam theologis discere promptum omnino non sit et expeditum 239.

At tria insuper ex eodem Clemente nostro de ipsomet martyrio a nobis observanda sunt. Primum enim ille testis locupletissimus nobis est maximam fuisse suo tempore martyrum frequentiam et multitudinem : « Nobis, inquit 240, sunt quotidie redundantes martyrum fontes, qui nostris spectantur oculis, qui torrentur, torquentur et capite truncantur. Eos omnes legis metus, qui veluti pædagogus ad Christum deduxit, exercuit, ut pietatem per sanguinem ostenderent. »

At eo certe vel solo Clementis nostri testimonio funditus evertitur vana illorum opinio, qui editis de paucitate martyrum dissertationibus, longe minorem eorum, quam vulgo putatur, fuisse numerum affirmare ausi sunt. Nam martyres ibi a Clemente dicuntur non pauci, et sed redundantes martyrum fontes, et ἀφθονοὶ μαρτύρων πηγὰι, quos ipse non raro, sed et quotidie, et ἐκάστῃ ἡμέρᾳ, non alienis, sed suismet oculis spectaverat, τὶ ὀφθαλμοῖς ἡμῶν θεωρούμεναι.

Secundo ubi Clemens ex Pauli ad Hebræos Epistola plurimos veteris Testamenti martyres commemorat 241, ipse ibidem animadvertit Apostolum aperte dixisse et unam 242 fuisse illorum et nostram et in Christo salutem. »

Tertio denique eos quoque Clemens martyres esse docet 243, qui etiam si tyrannorum gladio vel aliis suppliciis vitam non finierint, in vero tamen Dei cultu, pietate, sanctimonia ac divinarum præceptorum observatione ad mortem usque perseverarunt : « Quæcunque anima, inquit ille 244, se pure et sincere gessit cum agnitione Dei, et quæ præceptis paruit, et vita, et sermone est πᾶς, martyr, quomodoque liberetur a corpore, fidem tanquam sanguinem, per totam vitam, et etiam in exitu profundens. » Rursus autem postea 245 : « Quicumque Servatoris mandata exequuntur, in unaquaque actione sunt martyres, facientes quidem quod vult, consequenter autem nominantes Dominum, et reipsa testantes, cui credunt esse, cui carnem suam cum concupiscentiis et passionibus suis cruci affixerunt. »

CAPUT XIII.

De hæresibus et hæreticis.

ARTICULUS I.

Quid a Clemente de iis generatim traditum fuerit.

Multa Clemens in his Stromatum libris et de hæreticis et contra hæreticos cum generatim tum speciatim ideo se scripsisse significat 246, ne quis in hæresim incideret, aut si inciderit, ut ad veritatem, quod sit salvabilis, reducat. Eum autem

D sanari posse declarat, qui non otio, socordia, vana gloria, vel voluptatis causa sacras Scripturas falsis sapientiæ simulatione, atque humanis doctrinis et traditionibus corrumpeudo resque novas persequendo, veritatem repulerit. Omnes autem Clemens his verbis pandit fontes, unde hæreses oriuntur et scaturiunt.

229 Strom. l. iv, p. 481. 230 ibid., p. 482; l. vii, p. 738; l. iv, p. 491, 493, 504 et seq.; ibid., p. 505. 231 ibid., p. 515. 232 ibid., p. 479 et 483; l. ii, p. 414; l. vii, p. 738; l. iv, p. 485. 233 Math. xix, 21. 234 ibid., p. 480. 235 ibid., p. 490 et 491. 236 ibid., p. 510, 511, 512, 521 et seq. 237 D. Th. 2, 2, q. 124. 238 l. ii, p. 414. 239 lib. iv, pag. 515. 240 l. iv, p. 551. 241 ibid., p. 480. 242 ibid., p. 491. 243 Strom. l. vii, p. 762 et seq.

Ad duo tamen capita eas referri posse arbitratur: A
 « Aut enim docent, inquit ⁷⁷, indifferenter, ἀδια-
 φόρως, vivere, hoc est, omnia esse indifferentia,
 ac nullum esse vitium nullamque virtutem. « Aut
 modum excedentes, per impietatem et odium pro-
 stentur continentiam ⁷⁸, id est, continentiae
 praetextu ²³⁰ impie Creatorem et creaturam, at-
 que matrimonium et filiorum procreationem mala
 esse somniaverant, eaque execrabantur. Atque
 hos quidem esse ait, propter quos pagani Christiani-
 sum nomen probris et maledictis vexare consueve-
 rant.

Duplicis quoque alterius generis haereticos fuisse
 testatur ⁷⁹, quorum alii δοξόσοφοι, id est opinione
 sua sapientes appellati, putabant se veritatem in-
 venisse, seque ipsos solos falebant. Alii vero
 etiam si nihil se scire novissent, sectae tamen suae
 potius quam Ecclesiae praesse volentes, vanis ar-
 gutiis, atque impia sacrae Scripturae aut deprava-
 tione aut repudiatione, quoslibet in errores suos
 Inducere conabantur ⁸⁰. Porro autem illi tam-
 etsi ab orthodoxis saepius confutati, incredibili
 nihilominus pertinacia litigantes, ac stupenda
 ambitione et arrogantia prorsus intolerabili,
 atque etiam voluptate inescati, nihil plane de
 suis erroribus et haeresi volebant deponere. Quamob-
 rem hos fugere et ab illis omnino separari praeci-
 pinur ⁸¹.

Variis porro argumentis manifestum Clemens
 facit ⁸² tam a Judaeis quam a paganis maximam haereticorum
 et multitudinem et dissensionem immem-
 rito nobis obijci, ne illi Christianae religioni nomen
 darent eamque amplexarentur. Apud eos enim
 omnes, quemadmodum apud medicos variae quo-
 que sectae et haereses fuerunt, quibus tamen a
 religionis suae et medicinae professione non prohi-
 bebantur. Deinde Deus futuras Christianorum
 haereses praedixerat. Denique multas Clemens
 congerit comparationes, quibus plane et perspicue
 ostendit mala cum bonis permista esse, nec
 his unquam virum justum a virtute et veritate di-
 moveri et depelli. Ex quibus colligit ⁸³ inanem
 esse eorumdem Judaeorum et paganorum praetextum,
 quia ipsis « volentibus licebit invenire veritatem. »

Ne quis autem eam ipsam inquirendo falleretur,
 certas Clemens assignat regulas quibus vera Christianae
 religionis documenta ab erroribus et haeresibus
 distingui et secerni possunt. Primum siquidem
 asserit ⁸⁴ illa ex sacris deprehendi Scripturis:
 deinde vero in sola veritate et antiqua Ecclesia, καὶ
 τῇ ἀρχαίᾳ Ἐκκλησίᾳ, esse perfectissimam illorum
 cognitionem. Nam, ut ipse probat, clarum est omnes
 et haereses et haereticos antiquissima, veracissima
 et catholica Ecclesia esse recentiores.

Ex Clemente demum nostro discimus unde et
 quomodo haereses nomina sua sortitae sint. Quaedam
 enim auctorum suorum nominibus nuncupabantur,
 ut Valentianini, Marcionitae et Basilidiani;
 quamvis hi Matthiae, Basilide procul dubio
 antiquioris, opinionem se sequi gloriarentur ⁸⁵.
 Alii vero haeretici vel ex locis, unde originem
 duxerant, ut Peratici; vel ex gente, sicut Phryges;
 vel ex operibus, velut Encratitae; vel ex dogmatibus,
 quemadmodum Docetae et Hematitae; vel ex rebus,
 quas honorabant, uti Caiianistae atque Ophiani;
 vel denique ex nefariis actionibus, sicut Simoniani et Eulychitae,
 cognominati sunt.

ARTICULUS II.

De Simonianis, Nicolaitis, Basilidianis, Car-

pocratianis, Isidoro, Epiphane, Prodicto, Valentino,
 ejusque sectatoribus, et de Heracleone.

Ex iis quae de haereticis et ipsorum erroribus
 particulatim memoriae Clemens tradit, multa in
 superioribus libris a nobis enarrata sunt. Quapropter
 ea modo tantum enucleabimus, quorum utpote vel
 obscurioribus verbis, vel certe singulari modo di-
 ctorum explicationem putavimus hunc in locum
 esse differendam.

De Simonianis itaque haec ille memorat ⁸⁶: « Simonis
 sectatores stanti, quem colunt, τῷ ἐστῶτι, ὃν
 αἰέθουσι, volunt assimilari moribus. » Nulli autem
 dubium profecto esse potest voce « stanti » designari
 Simonem Magum, hujusce haereseos auctorem.
 Cur autem Clemens stantem eum dixerit, se
 nullibi legisse Hervetus fatetur, sed tantum positas
 Simonis et Helenae ab illius sectatoribus statuas. At
 nobis hic videtur esse Clementis nostri hosce haereticos
 irritantis sensus. Dixerat ille gnosticum fide consistere,
 quemadmodum Abraham et Moyses coram Deo ob pietatem
 et sanctimoniam in sacra Scripturae textu stetisse dicuntur.
 Contra vero ipse scribit Simonianos, impiam plane vitam et
 proli-gatissimis, uti observavimus, moribus perditam
 agentes, ac imaginem stantis Simonis et Helenae,
 hujus ad Minervae, illius ad Jovis figuram adorantes,
 voluisse impietate sua eidem Simoni omnino
 assimilari. Ad utrumque igitur, tum corruptissimos
 Simonianorum mores, tum impium eorum cultum,
 in quibus etiam tunc stabant ac perseverabant, primi
 quidem verbis, sed lepidè saepe alludere Clemens videtur.

Explicatu vero non minus difficile illud est, quod
 ipse de ejusdem Simonis aetate perhibet. Nam ubi
 haereticos, qui jam ab apostolico aeo ortos se esse
 falso venditabant, refellit, eosque ac nominatim
 Basilidem, Valentinum et Marcionem sacrae Scripturae
 posteriores esse demonstrat, haec ibidem tradidit ⁸⁷:
 « Similiter autem Valentini quoque dicunt audivisse
 Theodatem. Is autem fuit Pauli familiaris. Marcion enim
 cum natus esset eadem, qua ipsi aetate, versabatur
 ut senex cum junioribus, post quem Simon Petrum
 audit paululum praedicantem, μεθ' ὃν ἔμωον ἐπ' ὀλίγον
 χηρῶς σπονδῶς τοῦ Πέτρος ὁπῆχονσεν. » Sed quoniam, amabo te,
 modo Simon Petrum audire potuit post Marcionem,
 quem longo post Petri tempora intervallo haeresim suam
 disseminasse ostendimus ⁸⁸? Quid vero, quod ipse
 Clemens ibidem testatur Marcionem Basilidi et Valentino,
 Petro procul dubio recentioribus, fuisse coaevum?
 At certe quantumvis aetate proventus cum illis
 versaretur, « si eadem qua ipsi aetate, » ut ille ait,
 natus est, neque ad Petri, atque adeo neque ad
 Simonis etiam tempus pervenire potuit. Nunquid
 ergo Clemens tam paucis verbis sibi absurdis-
 sime contradixisse censendus est? Nemini profecto
 id facile probabitur. Quid ergo? Nunquid corruptus
 aut mutilus est Graecus illius textus? Sed nihil ad-
 ducimus aut detruncamus in manuscripto codice, aut
 alibi deprehendimus. Nunquid vero Clemens haec
 ex falsa haereticorum, sibi ipsis haud semel contradicentium,
 opinione retulit? At hac explicatione verbis
 ejus vis omnino inferri videtur. Nobis itaque
 231 facilius persuadebis ibi, uti saepius Clementi
 usu venit, esse hyperbaton, aut citata a nobis illius
 verba: « Marcion enim cum natus junioribus,
 » esse parenthesi claudenda, ita ut sic legantur:
 Theodates « fuit Pauli familiaris; post quem (scilicet
 Paulum) Simon Petrum audit paululum praedicantem. »
 Quae quidem, si ita sese habeant, hic erit
 Clementis nostri sensus, Simonem paulisper
 audivisse praedicantem Petrum, postquam

⁷⁷ l. iii, p. 442. ⁷⁸ ibid. et seq. ⁷⁹ l. vii, p. 755 et seq. ⁸⁰ l. vi, p. 674, etc. ⁸¹ l. iii, p. 456 et 472.
⁸² l. vii, p. 753 et seq. ⁸³ ibid., p. 757. ⁸⁴ ibid. ⁸⁵ ibid., p. 765. ⁸⁶ lib. ii, pag. 585. ⁸⁷ l. vii Strom.,
 p. 764. ⁸⁸ lib. ii Appar., dissert. 1, cap. 5, art. 2, § 2.

Pauli publice vel privatim de Christo concionantis auditor fuisset, aut saltem postquam Paulus ultimam divinis suis litteris et scriptis imposuisset manum. De Simone autem Mago ejusque erroribus disputavimus lib. 1 *Apparat.*, dissert. 1, cap. 3.

Quosdam præterea Clemens arguit ¹⁶, qui Nicolaum, haud dubie ex septem primis Ecclesiae diaconibus unum, hæreseos suæ auctorem sibi arrogare volentes, ipsius verba pravum hæreticumque in sensum detorquere nitebantur. Clementis autem verba quibus Nicolaum non solum errore, sed etiam crimine, male ipsi a sceleratis hominibus inusto, liberavit, quia alibi a nobis descripta et examinata sunt ¹⁷, hic denuo non representabuntur. Porro autem et de hoc argumento, et de Nicolaitis, sive de iis qui, ut ait Clemens, hæresim hujus Nicolai se proliari venditabant, a nobis 1 *Apparatus* lib., dissert. 1, cap. 8, actum est.

De Basilidianorum vero erroribus plura Clemens a nobis jam adnotata memorat ¹⁸, quæ rursus exponere nihil necesse est. Nulli tamen molestum fore putamus, si quedam salebrosa et spinosa hic paulo uberius explanare tentemus. Fatetur autem Hervetus se non satis intelligere quid Clemens his sibi velit verbis ¹⁹: « Præterea dicunt Basilidiani fidem simul et electionem esse propriam in unoquoque spatio, καθ' ἑαυτὸν διάστημα » rursus autem ex consequentia supermundanæ electionis, consequi mundanam totius naturæ fidem, et pro modo spei uniuscujusque conveniens quoque esse donum fidei. » Sed ut Clementis sensus percipiatur, animadvertendum est Græcum verbum διάστημα significare spatium, intercapedinem et distantiam. Deinde vero Basilidiani, ut ibidem Clemens perhibet, insulse docebant fidem homini esse ingentiam et naturalem. Hoc autem falso principio posito, illi, ut Clemens dixisse nobis videtur, concludebant fidem, cum sit naturalis, in unoquoque aut majorem aut minorem esse secundum ipsius naturæ differentiam et proportionem; ita ut majorem ille haberet fidem, cujus præstantior esset natura. Quamobrem si unius aliqujus tanta foret naturæ præstantia, ut illius electio et fides esset supermundana, hunc mundanam totius naturæ fidem consequi ac pro illius spei modo esse conveniens fidei donum. Quem quidem ipsum esse Clementis sensum inde haud absurde colligi potest, quod ad hujus erroris eversionem demonstrat fidem esse voluntariæ et liberæ electionis officium.

Porro autem Clemens testatum postea facit ²⁰ fidem ab his hæreticis definiri, « animæ assensionem alicui eorum, quæ sensum non movent, præterea quod non adsunt. » Innuere præterea videtur illos existimasse eandem fidem timore fundari. Sed continuo adjecit illam, sive timore sive charitate fundetur, esse aliquid plane divinum ²¹.

Alius Basilidis, a nobis alibi memoratus, error is erat, ut martyres suppliciiis et morte ob ea afficerentur peccata, quæ priusquam nascerentur commiserant. At ubi hanc falsam opinionem variis Clementis argumentis impugnati et destruit, ibi Basilidem suomet gladio sic jugulat ²²: « Si autem, ut ipse dicit Basilides, unam partem ex Dei, quæ dicitur, voluntate, existimamus omnia diligere, quod omnia rationem ac proportionem conservent ad universum, alteram autem nihil concupiscere, et tertiam nihil odisse, voluntate Dei erunt etiam supplicia; quod quidem impium est cogitare. » Græca

A autem Clementis hæc sunt verba: « Εἰ δὲ, ὡς αὐτὸς φησὶν ὁ Βασίλειδης, ἐν μέρος ἐκ τοῦ λεγομένου θελήματος τοῦ Θεοῦ ὑπαίτλησθαι, τὸ ἡγαπηθῆναι πάντα, ὅτι λόγον ἀποδώσουσι πρὸς τὸ πᾶν θάνατον. ἔτερον δὲ, τὸ μηδενὸς ἐπιθυμεῖν καὶ τρεῖς, μισεῖν μὴδὲ ἐν, θαλήματι τοῦ Θεοῦ καὶ χολάσεις ἐσονται. Sed hic locus tanta obscuritate involutus Herveto videtur, ut eum librorum amanuensium incuria corruptum aut mutilatum fuisse censerit.

At ibi Clemens contra Basilidianos argumento, ut aiunt, ad hominem disputat ²³. Ex falsis enim vero illorum opinionibus una hæc erat, uti paulo ante ab ipsomet Clemente animadversum legitimus, motus perturbationesque animi in homine, et, ut mox subjungit, metum et laborem in martyre esse necessaria, atque hominem ad agendum necessario semper impelli. Quocirca ille dixit ²⁴: « Non utique ergo labor et metus rebus accidit, ut ipsi dicunt, tanquam rubigo ferro, sed ex propria voluntate accedit ad animam. » Ex hac autem absurda Basilidis opinione, qua hominem nihil concupiscere nihilque odisse, sed ex Dei voluntate omnia necessario illi contingere prædicabat, Clemens noster contra eundem hæreticum concludit, in Dei voluntatem martyrium, supplicia et mortem esse refundenda. Quod sane dictum omnino impium est.

Similis plane, vel etiam majoris corruptionis Hervetus accusat superiora Clementis verba ²⁵: « Providentia etsi a principe, ὡς φάσιν, ut ita dicam, moveri incipit; inimista tamen est et insita substantiis, cum generatione substantiarum a Deo universorum. » At his verbis ostendit Clemens a Basilidianis non posse responderi martyrium mercedem seu expiationem a divina oriri providentia, quietiam et eorum supplicia ab eadem prodire dicerent. Nam providentia divina tametsi a principe, ὡς φάσιν, ut ita dicere liceat, moveri incipiat, ipsa nihilominus omnibus substantiis, cum earum etiam generatione ab ipsomet Deo inimista est, sive ad omnes omnino substantias, ac proinde ad martyrum cum expiationes, tum poenas et mortem sese extendit. Utriusque igitur Deus erit causa, ac proinde justa erunt martyrum supplicia, ac jure merito a tyrannis inflictæ. Quod dictum est absurdum. An autem his verbis, ὡς φάσιν, ex ipsorum hæreticorum opinione se argumentari Clemens significaverit, ab aliis lubenter audiemus. Nobis enim demonstrasse sufficit hoc esse Clementis argumentum, quo hæreticorum falsam destruit opinionem.

Basilidis autem filius erat Isidorus, de quo etiam suo loco disseruimus ²⁶. Sed observari præterea a nobis debet, fragmentum ex ejusdem Isidori *De moralibus* libro a Clemente transcribi ²⁷, quod ab Epiphanio quoque exhibetur ²⁸. Verum quæ Clemens ex Basilidis sectatorum delibata esse proxime dixerat, hæc Epiphanius ibidem Epiphani Carpo-cratis filio tribuit. Utrum vero ille non solum Carpocratis patris sui, sed etiam Basilidis sectator dici potuerit, ²⁹ si rogaveris, respondebimus id a vero penitus non abhorreere iis forsitan visum iri, qui noverint hos hæreticos iisdem plerumque, ac præsertim contra continentiam et conjugii leges, implicatos fuisse erroribus. Quod si ita sit, certe ex Epiphanio discimus ea Epiphanius esse verba, quæ Clemens Basilidianorum nomine retulit. Hunc porro Epiphani locum si legisset Hervetus, ex eo complanare potuisset, quæ in Clementis textu obscuriora ipsi videbantur. Denique ex primo ejusdem

¹⁶ lib. 11 Strom., p. 414, et l. 11, p. 436. ¹⁷ lib. 1 Appar., dissert. 1, c. 3, art. 3, § 2. ¹⁸ lib. 11 Strom., p. 383.

¹⁹ l. 11, p. 401.

²⁰ Ibid. p. 509. ²¹ Ibid. ²² Appar. lib. 11, c. 1, § 5. ²³ Strom. lib. 11, p. 427.

²⁴ Hæc. xxxii, § 4.

²⁵ lib. 1 Appar.,

²⁶ Ibid., p. 371. ²⁷ Ibid., p. 372. ²⁸ l. 11, p. 368.

²⁹ l. 11, p. 401.

Anteriori libro, qui *Expositionum prophetae Barchor* titulum præferbat, ostendit Clemens philosophos gentiles ex sacris nostris scriptoribus plura fuisse mutuatos²².

Carpocratis porro, ejusque filii Epiphani, commemoratos ab eodem Clemente nostro errores, seu otios errorum portenta, in superiori libro a nobis indicata quoque fuerunt²³. Atque inde haud absurde colligi potest eos Carpocratis discipulos esse, quos Clemens tacito nomine exagitat²⁴, propterea quod omnia indifferenter, id est nihil bonum aut malum esse ridicule prædicarent.

Major autem in eo videbitur obscuritas, quod eadem auctor noster ubi execrandas Carpocratianorum synaxes et nefariam de uxorum communione opinionem impugnat, ibidem de ipsomet Carpocrate affectus²⁵: « Mihi videtur Platonem male intellexisse, in Republica dicentem oportere esse communes omnium uxores; ut qui diceret eas quidem, quæ nondum nupserant, esse communes eorum qui essent petitori, quemadmodum theatrum quoque est commune spectantium: esse autem unamquamque unusquisque qui præoccupasset, et non amplius communem esse eam quæ nupisset. » Constat enim lege a Platone in suis *De republica* libris constituta sanctum, ut uxores atque etiam, si fieri posset, liberi omnibus communes essent. Sed ubi Plato ab illa uxorum post nuptias communione aliquem prohibuerit, vel ubi saltem ille significaverit statum suam legem ad cælibes tantum pertinere haud ita facile dixeris. Nam citato a nobis loco, atque etiam in *Timæo*, plura de nuptiis et uxorum communitate disserit²⁶; at nullum ibi de illa post nuptias exceptione verbum. Itaque Clemens ea, quæ de uxoris ibi a Platone scripta legimus, ex aliis forsitan explicanda esse putavit, quæ in sexto *De legibus* libro²⁷ de nuptiis et conjugiiis ab illo disputata sunt.

Denique Epiphanius hanc seu veram, seu falsam Platonis interpretationem non Carpocrati, sed Epiphani ejus filio ascribit²⁸. Quid autem velat, quin ab utroque impio cum patre tum filio profecta fuerit? Cæterum describit Clemens²⁹ quis Epiphaneus, uti alibi adnotavimus³⁰, ille fuerit, et longum fragmentum ex illius *De justitia* libro exhibet³¹.

Ex hujus autem Carpocratis schola, sicuti diximus³², proditi Prodicus, qui tanquam novæ hæreseos conditor a Clemente nostro notatur³³, perhibeturque arcanos habuisse Zoroastris libros. Sæctatores autem Prodicti se Gnosticos falso nomine vocabant, quorum errores, sicuti et memorata a nobis alibi³⁴ crimina, auctor noster recenset et confutat. Testatur vero hos a Cyrenaicis philosophis absurdam illam hausisse opinionem, qua impii homines docebant « non esse orandum³⁵. » Cum his porro quemadmodum et cum Marcionistis et aliis ejusdem farinae hæreticis, « Bene, inquit Clemens³⁶, actum esset, si scire potuissent ea quæ sunt prius tradita. » Præterea ille ibi citat³⁷ ex ejusdem, tacito nomine, hæretici libro fragmentum. At illud aut ipsiusmet Prodicti, aut ex ejus asseclis alicujus esse haud plane immerito videri potest.

De his adhuc id a Clemente nostro scriptum alicubi nobis occurrit³⁸: « Si hi quoque, sicut Valentiniani, spirituales posuissent communionem, suscepisset forte, τῶς, aliquis eorum opinionem. »

A Non inde tamen ullus inferat Valentinianorum errores aut probatos Clementi fuisse, aut saltem ipsi non omnino improbatos. Eo enim impudentiæ cum devenissent Prodicti sectatores, ut publican Venerem et meretriciam conjunctionem mysticam sacramque communionem appellare non erubescerent; hinc Clemens ut eorum impudentiam validius retunderet, non affirmat, sed dubitanter dixit quemdam fortasse in eorum opinionem pedibus iturum, si spirituales tantum communionem, sicut Valentiniani, admisissent.

Valentinus autem a Clemente nostro idcirco vapulat³⁹, quod falso et impie asseverare auderet suos sectatores ab initio esse immortales, vitæ æternæ filios, et genus electum atque orthodoxos diceret esse animales. Hanc sane ob causam: « Valentiniani, ait auctor noster⁴⁰, cum nobis quidem simplicibus fidem tribuerint, sibi qui natura salvi sunt, volunt esse cognitionem ab excellentis abundantia seminis, dicentes eam esse magis a fide separatam quam spirituale ab animali. » Verum hæc eorum impietas, cujus etiam Theodoretus⁴¹ meminit, a Clemente alibi exploditur⁴². De his porro et aliis Valentinii, ejusque discipulorum erroribus fuse alibi disseruimus⁴³; atque inde colligitur Achaemio sen Enthymesi eam esse, quam Clemens ab iis perhibet matrem nuncupari⁴⁴. Cæterum ille ejusdem Valentinii ad confutandos Basilidianorum errores citat epistolam⁴⁵. Quod quidem Hervetus, qui de illius obscuritate expostulat, non satis advertisse videtur. Alias quoque ejusdem Valentinii citat epistolas⁴⁶, quarum una ad Agathopodem data fuerat, ubi tantam decebat fuisse Christi continentiam, ut cibos non egeret. In eum autem, uti diximus, errorem impegerrat⁴⁷, quia Christi corpus tam stupenda arte compositum opinabatur, ut nec videri, nec contractari, nec quidpiam pati unquam posset. Ex hac tamen Valentinii epistola atque errore quantumvis absurdo auctor noster falsas aliorum hæreticorum captiones diruit et evertit.

Magni porro inter Valentinii discipulos nominis fuit Heracleon, cujus falsam de martyrio opinionem Clemens refutat. Sed de illo, et eo, qui ab eodem Clemente nostro ibidem citatur, commentariis alibi fecimus sermonem⁴⁸.

ARTICULUS III.

De Marcione ejusque sectatoribus, de Cassiano et Tatiano, de Antitactis, de aliis quorum nomen reticetur, de quibusdam Gnosticis, et de Encratitis, Hydroparastis, Phrygibus, Docetis, Ophianis, Cainistis, Peraticis, Hæmatitis et Eutyctitis.

Errores Marcionis, quem Ponticum Clemens vocat⁴⁹, cæteris fere omnibus frequentius acriusque impugnavit. Cujus nulla videtur verisimilior esse ratio quam quia falsa hujus hæresiarchæ et absurda documenta ab illo, vel ab aliis propugnata, 233 in Ecclesiam magis grassabantur. Eo autem nomine Clemens illum castigat, quod perversas opiniones suas a Platone se hausisse falso jactaret: « Cæterum, ait Clemens⁵⁰, satis dilucide ostensas esse existimo externorum alienorumque dogmatum occasiones, Marcionem ingratis et indoctis accepisse a Platone. » Neque id generatim tantum de nefariis illius documentis asserit, sed nominatim de materia, quam malam esse somniaverat: « Et ut paucis, inquit⁵¹, dicam, non dedit Marcioni occasione, ut malam existimaret materiam. » Quod

²² Strom. I. vi, p. 641. ²³ Appar. loco cit., art. 3. ²⁴ Strom. I. iii, p. 451 et seq. ²⁵ Strom. I. iii, p. 430, 436 et seq., p. 448. ²⁶ Plato, tom. II, lib. v De rep., p. 457 et seq.; Timæo, tom. III, p. 48. ²⁷ p. 772 et seq. ²⁸ Hæres. xxxii, § 4. ²⁹ Strom. I. iii, p. 428 et seq. ³⁰ Appar. I. ii, loco cit., § 3. ³¹ Strom. I. i, pag. 304. ³² Appar. I. ii, loco cit., § 3. ³³ Strom. I. iii, p. 438 et seq. ³⁴ Appar. I. ii, loco cit. ³⁵ Strom. I. vii, p. 722. ³⁶ Ibid., p. 762. ³⁷ I. iii, p. 458. ³⁸ Ibid. ³⁹ I. iv, p. 509 et seq. ⁴⁰ I. ii, p. 363. ⁴¹ I. i Hæret. fab., c. 7, p. 200. ⁴² Strom. I. v, p. 546. ⁴³ Appar. I. ii, c. 4, § 2. ⁴⁴ I. iv, p. 510. ⁴⁵ I. ii, p. 409. ⁴⁶ Ibid., p. 375 et I. iii, p. 450. ⁴⁷ Strom. I. iv, p. 502. ⁴⁸ Appar. I. ii, dissert. I, c. 4, art. 3, § 3. ⁴⁹ I. iii, p. 436. ⁵⁰ I. iii, p. 434. ⁵¹ Ibid.

quidem eo probat, quod etiamsi Plato miseram A illud porro de anima perversum dogma *Ματαιωτέρον*, « nimis Platonice, » hoc est Platonis doctrinam corrumendo, ab ipso assertum fuisse Clemens ibidem observat. Vide igitur an ille ad Basilidianus aliquis fuerit, quem alibi ipsemet actor noster, omisso nomine, idcirco castigat⁶⁵, quod diceret humanam animam de cœlis ad ea quæ sunt deteriora dimitti. De Cassiano tandem videsis, si animus est, quæ a nobis in superiore libro adducta sunt⁷⁰.

Verum Clemens subnectit⁶⁶ Marcionistas, quæ Græci scriptores ac præsertim poetæ a se citati in illorum generationem scripserant, impie excipientes, in Creatorem fuisse ingratos. Hunc autem opificem seu creatorem esse significat⁶⁷, « qui nos vocavit, et nobis Evangelium annuntiavit in corpore. » Quis autem fuerit is Marcionis de Creatore pluribusque diis error, a nobis alibi enodatum est⁶⁸.

Ex hoc autem⁶⁹ corruptissimo fonte alia manant non minus detestanda illius placita, atque illud in primis, quo rerum mundanarum usum recusabat⁷¹: « Ei autem continentia causa est (verba Clementis sunt⁶⁸), si modo ea dicenda est continentia, ipse Creator, cui se adversari existimans, gigas iste cum Deo pugnans est invitus continens, in creaturam et Dei opus invehens. » At ibi Clemens hunc de malo creatore, quemadmodum et alium de mala creatura Marcionis errorem alibi destruit⁷². Utrumque autem falsum dogma et impius continentia et abstinencia prætextus, suppresso tamen auctoris nomine, sæpius ab ipso evertitur⁷³. Denique vana fortasse ejusdem Marcionis aut ejus discipulorum contra orthodoxos erat cavillatio, Adamum a Deo non potuisse neque perfectum neque imperfectum creari.

Alius adhuc ex eodem pestifero fonte ortus Marcionistarum error fuit, a legitimis cum nuptiis tum liberorum procreatione abstinencia et interdictum: « Marcionistæ, ut Clemens loquitur⁷⁴, dicunt malam esse naturam, ex mala materia et a justo factam Creatore. Quia quidem ratione nolentes implere mundum, qui factus est a Creatore, volunt abstinere a nuptiis, resistentes suo Creatori, et contendentes ad bonum, qui vocavit, sed non ad eum, qui, ut dicunt, Deus est alio modo. » Spondet autem fore ut illos fusius refellat, cum « de principiis, inquit⁷⁵, tractabimus. »

Quamvis porro Marcion Creatorem justum quidem, sed non bonum esse absurde garreret⁷⁶, hunc tamen contendebat « servare eum, qui in ipsum credidit, etiam ante adventum Domini. » Verum Clemens ibi hæresiarcham ineptæ prorsus contradictionis reum agit.

Postremo Marcion, quemadmodum Valentinus, effutiebatur « corpus animale, » τὸ σῶμα τὸ ψυχικόν, a Christo assumptum fuisse⁷⁷. Sed de hoc errore ac de utroque impio illius defensore alibi disseruimus⁷⁸.

At contra, uti ibidem testatur Clemens⁷⁹, ἡ δόξα καὶ φαντασία, « visio et phantasia Cassiano, » hoc est, Cassianus Christum non vere et reipsa, sed fide et specie tenus humanam carnem induisse ridicule conflinxerat. Hujus autem erroris non solum patronus a Clemente dicitur, sed etiam princeps, ὁ τῆς δοξολογίας ἐξάρχων. In quodam autem *De continentia*, *Περὶ ἐγκρατείας*, tractatu plura contra matrimonium congresserat argumenta, quæ a Clemente nostro ibidem diluuntur⁸⁰.

Nec minus perpicue alias fuit ejusdem Cassiani explodit argutias⁸¹, quibus probare conabatur nostram animam ab initio divinam, sed postea cupiditate effeminatam huc venire ad interitum et generationem, hancque ut « ex errore constare » probaret, Apostoli auctoritate prorsus abutebatur.

Quosdam præterea hæreticos Clemens insectatur, οὓς, inquit⁸², Ἀντιδύτας καλούμεν, « quos Antidactas, » seu adversarios et repugnantes « vocamus. » Docebat autem illi hæretici Deum patrem universorum esse quidem naturam suam nostrum, et omnia quæcunque fecit, esse bona; sed ex iis, qui ab ipso creati sunt, aliquem seminasse zizania, malorum naturam generando. Quamobrem in Patris vindictam huic etiam adversabatur. « Quoniam ergo (verba Clementis sunt) hic dixit: Non mœchaberis, nos, inquit, mœchamur; ut ejus mandata dissolvamus. » Eadem plane de illis Theodoretus⁸³ memorizæ quidem prodidit, sed neuter neque Clemens neque Theodoretus unde aut quando hæretici illi orti fuerint, nobis patefecerunt. Observatione porro dignum est, quod rursus de illis Clemens memorat⁸⁴: « Ii sunt, qui in legendo tono vocis pervertunt Scripturas ad proprias voluptates, et aliquorum accentuum et punctorum transpositione, quæ moderate et utiliter præcepta sunt, ad suas trahunt delicias. » Denique illos adhuc corripit⁸⁵, quia quæ a prophetis sacris allegorice dicta fuerant, ea ad litteram et citra figuram interpretarentur.

A Clemente quoque nostro⁸⁶ nonnulli « pusilli et nullius pretii » hæretici refelluntur, qui vigilando somniaverant « formatum fuisse hominem a diversis potestatibus; et quæ sunt quidem usque ad umbilicum, esse artis diviniore; quæ autem subter, minoris. » Qui vero illi erant, nullus in Clementis nostri scholiis, sicut et alia plura edisseruit. Similem vero errorem Augustinus Paternianis seu Venustianis sic ascripsit⁸⁷: « Paterniani inferiores partes humani corporis non a Deo, sed a diabolo factas opinantur, et omnium ex illis partibus flagitiorum licentiam tribuentes, impurissime vivunt. Hos etiam Venustianos appellant. » Sed cum hi inferiores humani corporis partes diabolo vindicarent, alii vero, 234 quorum Clemens meminit, minoris tantum dicerent esse quam divinæ artis, si diversos fuisse contendas, tua te maneat sententia.

Porro autem cum hi a Clemente appelletur μικροὶ καὶ οὐδὲν ὄντες, « pusilli et nullius pretii homines, » qui illi fuerint scire parum aut potius nihil interest. Testatum, uti vidimus, Clemens insuper facit⁸⁸ pterosque hæreticos omnes sibi perperam Guostian-

⁶⁵ ibid., p. 435. ⁶⁶ l. iv, p. 500. ⁶⁷ Appar. l. ii, cap. 1, art. 2, § 3 et 4. ⁶⁸ Strom. l. iii, p. 436. ⁶⁹ l. iv, p. 492. ⁷⁰ l. iii, p. 448, 451, 452, 454, 462, 473. ⁷¹ lib. iv, p. 533, 540, etc. ⁷² l. vi, p. 662. ⁷³ l. iii, p. 451. ⁷⁴ ibid., p. 432, 434. ⁷⁵ l. v, p. 546. ⁷⁶ l. iii, p. 469. ⁷⁷ Appar. lib. ii, dissert. 1, c. 4, § 2 et c. 5, § 4. ⁷⁸ Strom. lib. iii, p. 469. ⁷⁹ ibid., p. 465. ⁸⁰ ibid., p. 466 et seq. ⁸¹ l. iv, p. 541. ⁸² lib. ii Appar. dissert. 1, c. 4, art. 3. ⁸³ Strom. l. iii, p. 465 et seq. ⁸⁴ ibid., p. 460 et seq. ⁸⁵ ibid., p. 460. ⁸⁶ Appar. l. ii, dissert. 1, c. 6, art. 1. ⁸⁷ Strom. l. iii, p. 759 et seq. ⁸⁸ t. IV l. i, Hæret. fabul., c. 16. ⁸⁹ ibid., p. 442. ⁹⁰ ibid., 441. ⁹¹ ibid., p. 439. ⁹² De hæret., § 85. ⁹³ Strom. l. iii, p. 475.

rum tribuisse nomen; sed alieni declarat se in hæreseos cuiusdam incidisse præfectum, qui Gnosticus audire volens, impudenter affirmabat se per usum voluptatis cum voluptate pugnare; eumque solum magnum esse, qui voluptatem expertus, non vince-retur²¹. Hunc vero, Nicolai nomine et auctoritate prorsus abutentem, variis rationum firmamentis in-victissime Clemens refellit coarguitque.

Alterum adhuc nomen Gnostici ambientem me-morat²², qui negabat eum aliquando peccare, a quo mulier ad concupiscendum aspiceretur; nisi ille actu aliquo id, quod concupiscebatur, revera expleverit. Sed hæc ridicula verborum evangelistæ inter-pretatio a Clemente merito rejicitur.

Demum idem Clemens noster alios hæreticos breviter perstringit²³, nimirum Encratitas, de quibus a nobis actum est lib. II *Appar.*, dissert. I, cap. 6, art. 1, Hydroparastas, qui sola aqua in eucharistiæ sacramento utebantur, de quibus nos quoque loco citato, ubi et de Phrygibus a Clemente libro VII, pa-gina 765, memoratis. Ibidem ille Docetarum, Ophia-norum et Cainistarum mentionem fecit²⁴, de quibus nos libro secundo *Apparat.*, capite quarto, articulo quarto, § prima et tertia, et capite nono, articulo tertio.

De Peraticis hæc Clemens, nec plura: « Alii ex loco » appellantur, ut « Peratici. » Putant autem esse, quos Epiphanius hæres. 53, pag. 461 et seq., ex regione quæ Peræa dicitur nuncupatos, atque alio nomine Sampsæos et Elcesæos, quosque Ossenis se adjunxisse testatur. « Qui cum, inquit²⁵, nec Chri-stiani sint, nec gentiles, medii cuiusdam generis, sive potius nihil omnino sunt. » Porro autem de Ossenis nonnihil a nobis jam observatum est²⁶. Theodoretus vero scribit quosdam fuisse hæreticos, nomine Peratos, de quibus ita ille²⁷: « Ademes

A Caryathius et Peraticus Euphrates, a quo Peratæ dicti sunt: » καὶ ὁ Περαιτὶς Εὐφράτης, ἀφ' οὗ Περάται προσηγορεύθησαν. Hi autem contendebant mundum in tres partes esse divisum, tresque nomi-nabant deos, tres sermones, tres mentes, tres homi-nes, Christum vero triplicis naturæ, corporis et potestatis pertransisse mundum ingenitum ac per se genitum, atque in hunc tandem nostrum descen-disse. Utrum autem hi fuerint iidem ac superiores Peratici, vel etiam utrum hi, uti quidam opinantur, iidem fuerint atque Nazaræi, de quibus nos libro I *Apparat.*, dissertatione I, cap. 7, aliorum malumus expectare quam nostram ferre sententiam.

Nihil de Hæmatitis, eodem adhuc loco a Cle-mente appellatis, Hervetus ullibi se legisse palam denuntiat. At Clemens observat illos ex propriis suis dogmatibus hoc sortitos fuisse nomen. Atqui « Hæmatides, » teste Plinio, libro tertio *Historiæ naturæ*, capite 16 et 20, « est magnus sanguinei co-loris, sanguinemque reddens, si teratur, sed et crocum. » Ex hac autem observatione conjiciendi haud fortasse immerito locus datur hos esse, quos Clemens refert in Creatoris odium ad certam mor-tem et interitum, quo martyres haberentur, fuisse præcipites²⁸.

Denique Eutyctitas ex Simonianis originem du-xisse Clemens perhibet²⁹. Sed Hervetus pro Euty-chitis Euchitas legisse videtur, atque hoc errore illos esse perperam suspicatus est qui a Theodoro ita vocantur³⁰. Nam prius idem ipse Theodoretus, non secus atque Clemens noster, narrat alios fuisse Eutyctitas ex Simone revera oriundos: « Ex hac, inquit, amarissima radice orti sunt Cleobani... Eu-tyctetæ, Cainistæ. » Illorum adhuc alibi meminit, sicut et Pamphilus in *Origenis Apologia*. Nos vero de his aliquid alio in loco adnotavimus³¹.

CAPUT XIV.

De theologia gentili.

ARTICULUS I.

Quales deos pagani fingerent, de Jove, quem Prometheus decepit, de Apollinis etymologia, de Pane et Hercule, quid hujus certamina significant, cur mundi columnas ab Atlante suscepisse, et Admeto cum Apolline servivisse dicatur, de Api et Serapi, de Buita et crudeli ad Zulmozin legatione, atque de Diunæ et Minervæ ira.

Multa sane, quæ ad paganorum theologiam spe-ctant, a Clemente nostro vel observata, vel explosa in superiori dissertatione pro virili parte nostra enucleare et explanare conati sumus. Nobis autem alia adhuc supersunt, in his *Stromatum* libris dis-persa, quæ more nostro debent aut confirmari, aut illustrari.

Gentiles itaque cum Græcos tum barbaros Cle-mens exagitat³², propterea quod deos fingerent, sibi non solum forma et moribus prorsus similes, sed iisdem quoque animi perturbationibus obnoxios. Teste siquidem Xenophane, Æthiopes nigros et si-mios, Thracæ vero fulvos et cæruleos, barbari autem agrestes et esseratis moribus, Græci denique man-suetiores deos esse falso arbitrabantur. Xenophanis autem versus, quibus hæc cecinit, non a Clemente tantum nostro³³, verum etiam ab Eusebio³⁴ et Theodoro³⁵, qui eadem plane atque ille, de Æthi-opum et Thracum, nec non Persarum, Medorum et

C Ægyptiorum diis narrat, descriptos invenies. De Græcorum autem diis res ex poetarum aliorumque quamplurium scriptis, ac præsertim Tullio libro I *De natura deorum*, Plutarcho aliisque clarior et notior est, quam ut probatione aliqua indigeat. Et certe de illis jam nos satis alibi³⁶.

Ex Hesiodo insuper accepit Clemens³⁷ Jovem a Prometheo, appositus in convivio ossibus, pinguedine contentis deceptum. At de hac fabula legendi sunt Lucianus³⁸, et Natalis Comes³⁹, qui alios quam auctor noster, eam in rem ex Hesiodi *Theogonia* versus retulit. Apollo autem, uti recte ait Clemens⁴⁰, « qui mystice ex privatione multorum intelligitur, est unus deus. » Nemo est enim qui nesciat nomen Ἀπόλλων derivari ab α privativo, et πολλοί, « multi » perinde ac si omni multitudine rejecta unus dicatur. De hac autem illius nominis etymologia legis Macro-bium lib. I *Saturnal.*, cap. 17. De ejusdem porro Apollinis aliorumque a Clemente memoratorum ætate infra, ubi de chronologia, disseretur.

D Nonnulli Brachmaes, quemadmodum Clemens memorat⁴¹, Herculem et Panem colebant: Athenien-sibus 235 vero Pan tandiu, sicuti ille alibi dixe-rat⁴², incognitus fuit, quandiu quis ille esset, a Phi-lippide non didicerunt. Quod quidem Pausanias clarius edisseruit⁴³.

« Duodecim porro Herculis certaminibus Clemens

²¹ l. II, p. 441. ²² l. IV, p. 520. ²³ Strom. l. I, p. 405, et l. VII, p. 765. ²⁴ l. I, p. 317. ²⁵ Strom. l. VII, p. 765. ²⁶ Appar. l. II, dissert. 2, c. 7, art. 3. ²⁷ Hæret. fabul. l. II, c. 7, p. 206. ²⁸ Strom. l. IV, p. 481. ²⁹ Strom. l. VII, p. 765. ³⁰ l. I Hæret. fab., c. 4, et l. V, c. 9. ³¹ Appar. lib. I, dissert. 4, c. 3. ³² Strom. l. VII, p. 711. ³³ Strom. lib. V, p. 601. ³⁴ lib. XIII, Præpar. p. 678. ³⁵ De Græc. affect. cur. serm. 3, de Angel., etc., pag. 579. ³⁶ Dissert. super. cap. 9. ³⁷ Strom. lib. VII, pag. 716. ³⁸ Dial. deor. p. 30. ³⁹ l. IV Mythol., c. 6. ⁴⁰ Strom. l. I, p. 349. ⁴¹ Strom. lib. III, p. 451. ⁴² Admonit. ad gent., p. 28. ⁴³ lib. I, p. 26.

existimat allegorice significari animæ ad superiora ascensum⁶. Sed alias eorum significationes pandit Natalis Comes⁷, quem, si placeat, adire poteris.

De eodem Hercule hæc ex Herodoto Clemens se desumpsisse significat⁸: « Herodotus refert Herculem, eum fuisset varus et physicus, ab Atlante barbaro Phryge muadi suscepisse columnas. » Et id quidem a Diodoro Siculo clarius hunc in modum explanatur⁹: « Hercules Atlanti natas vindicavit. Pro quo illa merito gratias rependens, non modo pertinentia ad hoc certamen benevole impertivit; verum astrologiæ quoque scientiam non gravatim ipsum docuit. Singularem vir ille astrologorum disciplinæ curam et operam impenderat: et quia spheram siderum artificiose elaboratam habebat, totum humeris suis mundum gestare putabatur. Eodem modo Hercules etiam, cum doctrinam sphericam ad Græcos transulisset, præclaram obtinuit existimationem, ut qui mundi onus ab Atlante excepisset, cum obscure quid tum accidisset significaretur. » Herodotus porro a Clemente laudatus hic nobis videtur esse, quem Athenæus plures *De gestis Herculis* libros conscripsisse testificatur¹⁰.

Difficilius procul dubio dictu est, unde Clemens acceperit Herculem una cum Apolline servivisse Admeto¹¹. Doctissimi aliquidem viri id plane sibi incompertum esse confessi sunt. At vide utrum Clemens ad eam collimaverit fabulam, qua Hercules flugitur Alcestim Admeti regis uxorem, ab Acasti manibus liberatam vel suscitatum a morte, viro suo restituisse. Qua de fabula legesit Lilius Giraldum in *Vita Herculis*, pag. 561. Cæterum quoniam plures fuisse Hercules nemo ignorat, atque quatuor supra quadraginta a Varrone recensentur, nihil sane mirum si is, cujus Clemens tempus quo Admeto servierit assignat, vix jam ab ullo possit amplius nominatim indicari.

De Api et Serapi hæc Clemens ex variis auctoribus se hausisse significat¹²: « Apis rex Argivorum ædificat Memphim, ut dicit Aristippus in primo *Arædicorum*. Aristeas vero Argivus dicit eum nominatum esse Sarapim, et eum esse quem colunt Egyptii. Nymphodorus autem Amphipolitanus in tertio *De legibus Asia* dicit Apim taurum mortuum, et conditum loco, qui οὐρός Græce dicitur, fuisse repositum in templo dæmonis qui colebatur, et hinc appellatum fuisse Sarapim, et postea quadam eorum, qui illic habitabant, consuetudine Sarapim. Est autem Apis tertius ab Inacho. » Eusebius autem de illo hæc in suo *Chronico* ad annum 270 animadvertit: « Apud Argivos tertius Apis annis 35. Hunc autem esse Sarapim. » Et infra ad annum 279: « Memphis in Ægypto ab Api condita. » At de Serapi hujusque nominis etymologia Augustinus ex Varrone isthæc scriptis tradidit¹³: « Isis temporibus rex Argivorum Apis, navibus transvectus in Ægyptum, cum ibi mortuus fuisset, factus est Serapis, omnium maximus Ægyptiorum deus. Nominis autem hujus, cur non Apis etiam post mortem, sed Serapis appellatus sit, facillimam rationem Varro reddidit. Quia enim arca, in qua mortuus ponitur, quod omnes jam σαρκοφάγον vocant, οὐρός dicitur Græce; et ibi eum venerari sepulchrum cœperant, priusquam templum ejus esset exstructum, velut soros et Apis, Serapis primo, deinde una littera, ut fieri assolet, commutata, Serapis dictus est..... Ille autem bos, quem mirabili vanitate decepta Ægyptus in ejus honorem deliciis affluentibus alebat, quoniam eum sine sarcophago vivum venerabatur, Apis non Serapis vocabatur. » Ad Clementis porro sententiam Suidas propius accedit¹⁴, quem si velis, adire potes.

Alii vero hæc plane falsa et commentitia esse opinantur. Qua de re consulendus est Vossius lib. 1 *De orig. et progr. idololat.*, cap. 13, pag. 213; Scaliger in suis ad Eusebii *Chronicon* animadversionibus, pag. 134, et Huetius *Demonstr. evang.* cap. 15.

Butta a nonnullis Indiæ populis ut deum honorari hic Clemens edixit verbis¹⁵: « Sunt etiam ex Indis qui Butta parent præceptis, quem propter insignem virtutem ut deum honorarunt. » Sed de hoc Butta nihil Hervetus sibi unquam succurrisse declarat. Nonne autem ille est de quo Pausanias: « In ipso, inquit¹⁶, aditu aræ sunt, Neptuni una, ad quam ex oraculo etiam Erechtheo rem divinam faciunt; Buttae herois altera, tertia Vulcani. In parietibus picta sunt, quæ ad Butadarum gentem pertinent. » De illo Vossium, si lubet, consule¹⁷, et citatos ab ipso auctores Apollodorum et Tzetzen, qui eundem Buttam seu Buten Erechthei filium esse testificantur.

De Zalmoxi autem heroe isthæc Clemens memorie prodidit¹⁸: « Dicitur gens barbara, non aliena a gustu philosophiæ, quotannis eligere legatum ad Zalmoxim heroem; erat autem Zalmoxis unus ex familiaribus Pythagoræ. Maciatur ergo is qui fuerit judicatus probatissimus, iis, qui sunt philosophati quidem, sed non electi, mœrentibus, ut qui sint repulsi a beato ministerio. » At fatetur Hervetus multos quidem Zalmoxis mentionem fecisse: sed qui hujusmodi ad eum legationis meminerit, alium scriptorem non facile inveniri. Verumtamen Herodotus aditu non erat admodum difficilis. Ab illo autem hujus legationis historia, etsi non eodem plane atque a Clemente modo, sic litteris mandata legitur¹⁹: « Ad hunc (Zalmoxim) mittunt assidue cum navi quinque remigum nuntium quempiam, ex seipsis sorte delectum, præcipientes ea, quibus semper indigent, eumque ita mittunt. Quibusdam eorum datur negotium, ut tria jacula teneant; aliis ut comprehensio ejus, qui ad Zalmoxim mittitur, manibus pedibusque hominem agitanter, in sublime jactent ad jacula. Qui si impræsentiarum extinguitur, propitium sibi deum arbitrantur; sin minus, ipsum nuntium insimulant, asseverantes malum esse virum. Hoc insimulato, alium mittunt, dantes adhuc viventi mandata. » De illo Zalmoxi legesit Diodorum Siculum lib. 11 *Biblioth.*, pag. 59, Strabonem lib. 7 *Geograph.*, pag. 297, Porphyrium 236 apud Cyrillum Alexandr. libro vi *Contr. Julianum*, pag. 208; Suidam, et alios.

In iratorum porro deorum specimen narrat Clemens²⁰ « Dianam propter Cæneum iratam fuisse Ætolis. » At id lusum descriptum est ab Homero lib. 12 *Iliad.* pag. 166; Ovidio lib. viii *Metamorph.*, fab. 7; Cyrill. Alexandr. lib. v *Contr. Julianum* pag. 175²¹.

Quid eadem Diana Minervæ, quia in templo populerat, sibi succensenti responderit, cujusdam, quem non nominat, poeæ versibus Clemens patefecit²². In Clementis autem scholiis quis ille poeta fuerit, a nemine indicatum est. Sed ea de re erit nobis alius dicendi locus.

Mentem denique nos accepisse dicit ipse²³, ut sciamus quid agendum sit: atque idcirco αὐτῇ ποιῇ ἡ Ἀδράστεια καὶ ἦν οὐκ ἔστι διαδραῖναι τὸν θεόν, « hæc est Nemesis, per quam non licet Deum effugere. » Testis autem est Theodoretus²⁴ dici Ἀδράστειαν, ὅτι οὐδὲν αὐτῇ ἀντιδιδράσκειν, « Adrasticam, quia nihil eam effugiat. »

ARTICULUS II.

De paganorum templis ad occidentem positis, de Ro-

⁶ Strom. lib. v, p. 899. ⁷ l. vii Mythol., c. 1. ⁸ l. ix Deipnosoph., p. 410. ⁹ Strom. l. i, p. 323. ¹⁰ Strom. l. i, p. 305. ¹¹ Strom. l. i, p. 305. ¹² Strom. l. i, p. 305. ¹³ Strom. l. i, p. 305. ¹⁴ Strom. l. i, p. 305. ¹⁵ Strom. l. i, p. 305. ¹⁶ Strom. l. i, p. 305. ¹⁷ Strom. l. i, p. 305. ¹⁸ Strom. l. i, p. 305. ¹⁹ Strom. l. i, p. 305. ²⁰ Strom. l. i, p. 305. ²¹ Strom. l. i, p. 305. ²² Strom. l. i, p. 305. ²³ Strom. l. i, p. 305. ²⁴ Strom. l. i, p. 305.

¹⁵ Strom. l. i, p. 306. ¹⁶ l. iv Biblioth., p. 163. ¹⁷ Strom. l. i, p. 323. ¹⁸ ib. p. 322. ¹⁹ l. xviii De civil., c. 5, p. 491. ²⁰ Ad verb. Σαρπίς. ²¹ Strom. l. i, p. 305. ²² Strom. l. i, p. 305. ²³ Strom. l. i, p. 305. ²⁴ Strom. l. i, p. 305.

mano templo quod Lupercal dictum est, de templi in Epidauro constructi inscriptione, de ara in Delo Apollinis consecrata, de sacrificiorum nidore ac libaminibus, de columnis Bacchi, Apollinis, Acicari, et aliis, quas pagani adorabant, aut quibus placita sua inscripserant.

Non facile forsitan multis istud probabitur, quod Clemens tradidit, vetustissima paganorum templa ad occidentem respexisse; « ut qui vultu, inquit ²⁶, stant ad simulacra converso, doceantur verti ad orientem. » In Clementis etenim nostri scholiis unus quidam ex Caelio Rhodigino ²⁷ et Gyrardo ²⁸, quemadmodum cardinalis Bona ²⁹ ex variis aliis scriptoribus, probat gentiles ad orientem conversos Deum orasse eique sacrificasse. Quinetiam idem scientia et pietate eminentissimus cardinalis russum ex Vitruvio, Apuleio, Dionysio Thrace et Hygino grammatico ostendit templa paganorum sic fuisse condita, ut ad orientem respicerent. Quamobrem Clementis scholiastes auspicatur eum de ea cella esse intelligendum, quam Vitruvius ad occidentem positam fuisse ibidem testificatur ³⁰. Sed animadvertendum est Clementem de antiquissimis et Ægyptiacis deorum templa facere sermonem. Atqui Psammetichus, uti ex Diodoro Siculo discimus ³¹, toto regno potitus, τῷ μὲν ἐν Μάγροι θεῷ τὸ πρὸς τὴν προπύλαιον κατεσκεύασε, καὶ τὴν αὖτὸς τὸ πρὸς δαίον, « Deo Memphæo ad ortum fecit vestibulum et templo conscriptum. » Itaque templi vestibulum si fuerit orientem versus constructum, nonne ipsimum et templum ad occidentalem plagam respiciebat?

Cæterum addit Clemens ea templa sic fuisse ædificata, ut pagani ad orientem, hoc est Christum, conversi, id est, nuntio ethnicæ religioni misso, Christianam professionem amplecti docerentur.

Narrat alibi Clemens ³² ab Evandro constructum fuisse Romæ templum Panis, quod Lupercal nuncupabatur. De Lupercal autem legendi sunt Plutarchus in Vita Romuli pag. 31, et in Vita Cæsaris pag. 736; Polydorus Vergilius lib. II, *De invent. rer.*, cap. 14, ubi etiam ille de Lupercalibus, sicut et rursum Plutarchus tom. II *Quæst. Roman.*, pag. 286, plura disputant; item Livius lib. I; Valer. Maxim. lib. II, cap. 2, etc. Sed plerique hi scriptores Lupercal locum seu speluncam esse perhibent, ubi Remus et Romulus a lupa educati fuerunt. An autem templum Panis, Lupercal dictum, in hoc aut alio Urbis loco ab Evandro constructum sit, si quæras, Servius tibi respondebit ³³ sub Palatino monte hunc locum revera fuisse Panis ab Evandro consecratum atque appellatum Lupercal, ubi quotannis mense Februario solennia quædam fiebant sacra, quibus præfecti sacerdotes Luperci vocabantur. Videsis in citatum poetæ locum alios ejus interpretes.

Ante Epidauri templum, atque, ut ait Clemens ³⁴, in illius aditu hæc scripta erat epigraphæ :

*Esse decet castum, sancti qui limina templi
Ingreditur....*

Quæ quidem in scholiis fusius exhibetur : sed animadverti adhuc debuit pro verbo ἐμπενα, uti apud Clementem nostrum, ἐμπαμεν apud Porphyrium representari. Cujus autem templi illa fuerit inscriptio, nec Clemens, nec ullus alius in annotationibus indicavit. At tres, ut Scaliger ³⁵ aliique adnotarunt, fuisse Epidauri. De tertia autem et de Æsculapi templo, quo in primis urbs illa celebrata est, Clemens intelligendus haud fortasse immerito videtur.

A Palam adhuc Clemens ³⁶ facit Moysem permisisse unum tantummodo templum Deo ædificari, sed nulla in illo poni simulacra, quo significaret unum duntaxat, sicut mundum, ita et Deum esse, qui nullo loco circumscribi potest. Quod quidem ille quibusdam rationibus probat, ac primo Euripidis versibus, quos in illius comœdia quam *Hercules furens* inscripsit, carm. 1345 et seqq., invenire Ille vetus poterat et ex iis textum Clementis corrigere. Deinde Zenonis testimonio, quod Theodoretus sic retulit ³⁷ : « Zeno Citiensis in libro *De republica* et templa ædificari et simulacra fieri vetat, quod nullum id genus opus Deo dignum habendum sit. » Denique illud Clemens ostendit auctoritate Platonis, tum lib. XII *De legib.*, pag. 950, quod a Theodoro loco citato assertum videlicet ; tum etiam ejusdem Platonis epistola, quæ inter editas septima, et ad Dionis propinquos ac familiares data, tom. II, pag. 341, publici juris facta est. De templis autem disputavimus libro I *Apparat.*, dissert. 7, cap. 8, § 1, et dissert. super. cap. 8, art. 4.

Ad aras autem et sacrificia quod spectat, res, inquit Clemens noster ³⁸, pervagata et communis erat, antiquissimam in Delo fuisse aram, nimirum Apollinis, in qua nihil cruenti unquam mactatum, et ad quam solus Pythagoras accedebat. De ea, præter Laertium ³⁹, Macrobius hæc memoriæ prodidit ⁴⁰ : « Constat, sicut Cloatius Verus *Ordinatum* libro secundo docet, esse Deli aram, apud quam hostia non cæditur, sed tantum solenni Deum prece venerantur. Verba Cloatii hæc sunt : *Deli ara est Apollinis γερνέτορος*, in qua nullum animal sacrificatur, quam Pythagoram velut involutam adorasse tradunt. » Eam ob causam, uti Cyrillus Alexandrinus animadvertit ⁴¹, piorum ara vocata est. Legesis Casauboni et Menagii observationes in citatum a nobis Diogenis Laertii locum.

Paulo autem superius ubi Clemens probat verum Dei altare esse fidelium Christianorum congregationem, atque illorum preces esse optimum et sanctissimum sacrificium, ibi paganos sic urget ⁴² : « Quid ergo de Deo dicunt, utrum perspirat, sicut genus dæmonum? » Paganorum etenim ridicula opinio erat dæmones nidore ac libaminibus gaudere, uti Porphyrius apud Theodoretum his verbis declarat ⁴³ : « Nidore ac libaminibus gaudent, quibus eorum corporea vis spiritualisque reficitur et pinguescit. » Ubi Theodoretus ipse : « Unde constat malos dæmones a Porphyrio dici, quos poeta (Homerus) deos appellat. Nos enim hic, ille illos nidore ac libaminibus gaudere affirmat. » Sed de his in superiori dissertatione ⁴⁴.

²³⁷ In eadem quoque dissertatione ⁴⁵ ostendimus quam verum illud sit quod Clemens in *Stromatibus* adhuc memoriæ consignavit ⁴⁶, paganos prius columnas coluisse et adorasse quam statuas et imagines. De Bacchi autem columna, cujus ibidem Clemens meminit, videsis Natalem Comitem in *Mythologia*, libro quinto, capite 13, et auctores ab illo citatos.

Apollinis etiam Delphici imaginem fuisse columnam, quibusdam poematis, *Εὑρωπίας* nomine inscripti, versibus manifestum Clemens facit ⁴⁷. Visum autem est nonnullis utraque illa et Apollinis et Bacchi columna aliam significari, quæ olim Israelitis in deserto prævit. Sed id Clementis nostri menti non videtur consentaneum.

De alia columna hæc Clemens scripsit ⁴⁸ : Ἀημόκριτος τοῦς Βαβυλωνίους λόγους ἡθικὰς πεποικηται· λέγεται γὰρ τὴν Ἀχικάρου στήλην ἐρμηνευθεῖσαν

²⁶ Strom. I. VII, p. 724. ²⁷ I. II Antiq. lect., c. 2. ²⁸ Gyr. syntag. 17. ²⁹ De divin. psalm., c. 7, § 2. ³⁰ I. IV Archit., c. 5. ³¹ I. I Bibliot., p. 42. ³² Strom. I. I, p. 323. ³³ In lib. VIII Æneid., carm. 341 et seqq. et 663, etc. ³⁴ Strom. I. V, p. 551. ³⁵ Anim. in Chron. Euseb., p. 25. ³⁶ Strom. I. V, p. 584. ³⁷ I. IV, serm. 3, De angel. et dæni. ³⁸ Strom. I. VII, p. 717. ³⁹ I. VIII in vita Pythag., § 13. ⁴⁰ I. III Saturnal., c. 6. ⁴¹ I. IX Cont. Jul., cap. 307. ⁴² Strom. I. VII, p. 717. ⁴³ De affect. Græc. cur., serm. 3, de angel., etc. p. 516. ⁴⁴ c. 9, art. 2. ⁴⁵ c. 8, art. 1. ⁴⁶ I. I, p. 348. ⁴⁷ ibid., p. 349. ⁴⁸ ibid., p. 353.

τοὺς λόγους συντάξει συγγραμμάτων. Quæ Hervetus sic Latine reddidit: « Democritus morales libros scripsit Babylonicos; dicitur enim Acicari, quam est interpretatus, columnam suis scriptis adjunxisse. » Sed ille negat se unquam aliquid de hac columna alibi legisse. At Harduinus⁴⁷ minime dubitat hanc Babylonii scriptoris, cui Acicaro nomen erat, fuisse columnam, quam quidem ipsam cum Democritus interpretatus esset, operibus suis intexuit. Sed nullum ille nobis dedit pro se suaque opinione vadem. Existimant autem alii talem illam Acicari columnam fuisse, quales erant Mercurii columnæ, quibus ante inventum papyri usum philosophica placita litteris hieroglyphicis insculpebant. Et vero præter citatos ab Ilnetio doctissimo Abrincensium episcopo⁴⁸ scriptores, de iis Jamblicus hunc sermone facit⁴⁹: « Si quod autem philosophicum dubium proponas, illud etiam determinabimus tibi juxta antiquas Mercurii columnas, quas Plato et Pythagoras etiam ante eum lectitantes philosophiam constituerunt. » Quem in locum videsis Thomæ Gale annotationes. Ex Laetio denique⁵⁰, Plinio⁵¹ et Eusebio⁵² ea illustrari confirmarique possunt quæ idem Clemens de Democriti libris et peregrinationibus addidit. Quamobrem hæc fusius prosequi nihil necesse est. Observabimus autem de columnis ab eodem Plinio id litteris fuisse proditum⁵³: « Insulæ sine nominibus multæ; celebres vero Isura, Rhinnea, et proxima, in qua scriptæ sunt stelæ lapideæ litteris incognitis. » Et adhuc inferius⁵⁴: « In altera (insula) stelæ lapideæ litteris ignotis. » Nemini enim dubium esse potest, id quod Clemens Græce στῆλην appellat, hoc Latine a Plinio stelam vocari. De iis autem Ammianus Marcellinus⁵⁵, Syncellus⁵⁶ et alii.

Nobis autem data stellarum Ægyptiacarum occasione, his adjicere liceat, quod Josephus de Sethi nepotibus, qui siderum et rerum cœlestium scientiam excogitaverant, memoriam commendavit: « No inventa, inquit⁵⁷, sua ex hominum notitia dilaberentur, et prius perirent quam pernoscerentur, scientes Adamum universalem rerum interitum præcuisse, unum incendio, diluvio alterum, excitalis duabus columnis, utrique sua inventa conscripserunt; ut si lateritiam diluvio deleri contingeret, lapidea superstes hominibus discendi copiam faceret, et quæ inscripta continebat spectanda exhiberet. Aiunt enim lapideam illam, ab ipsis dedicatam, quæ et nostris temporibus exstat in terra Syria. » Porro autem Ammianus Marcellinus⁵⁸ perhibet syringes seu hujusmodi columnas diluvii et oblivionis metu humi defossas. Videsis hunc in locum Valesii observationes.

ARTICULUS III.

De paganorum mysteriis, quibus diverso tempore initiari debebant, quam studiose ea occultarent, quomodo illa anigmatibus et symbolis involvebant; de duplici apud eos, atque in primis Ægyptios, symbolico loquendi genere, sive in verbis et obscuris adagiis, sive in rebus ipsis, ubi de eorumdem Ægyptiorum hieroglyphicis litteris, et animalibus, atque comasiis.

Diversa erant apud paganos mysteria, quorum alia incipientium, perfectorum vero alia, quæ a Clemente nostro ita explicantur⁵⁹: « In mysteriis quæ sunt apud Græcos primum locum tenent expiationes, τὰ καθάρσια, sicut apud barbaros lavacrum, τὸ λουτρὸν. Post hæc autem sunt parva mysteria, τὰ μικρὰ μυστήρια, quæ habent aliquod funda-

mentum doctrinæ et præparationis futurorum. In magnis autem de universis non restat amplius discere, sed contemplari, ἀποθεύειν, et mente comprehendere et naturam et res ipsas. »

At Casaubonus⁶⁰ putat expiationem seu lustrationem a parvis mysteriis non fuisse distinctam. Verumtamen alio in libro Clemens adhuc scripsit⁶¹: « Ante mysteriorum quoque traditionem exhiberi oportere quasdam expiationes, καθάρσεις τινάς, is qui sunt initiandi mysteriis; utpote cum oportet, impia deposita opinione, ad veram converti traditionem. » Sed iis in locis auctor noster lustrationes a minoribus mysteriis non tam distincte videtur, quam declarare easdem illorum esse initium, vel quoddam potius, si ita velis, præludium. Et tunc in hanc forsitan sensum illealicubi dixerat⁶²: « Ἀγὼν γὰρ, καὶ ὁ προαγὼν, καὶ μυστήρια τὰ πρὸ μυστηρίων. » Certamen enim, et præludium certaminis, et mysteria sunt ea, quæ præcedunt mysteria. » Si quis tamen probaverit his verbis minoris tantum et majora mysteria indicari, non multum sane cum illo ea de re contendemus. Nam inde etiam liquido colligitur lustrationes dici quoque potuisse minorum præludia mysteriorum. Quales autem fuerint et quomodo fieri deberent hæc lustrationes, sive Meursius explicat⁶³. Porro autem qui parvis mysteriis initiati erant, hi mystæ vocabantur. Ad majora vero admissi appellabantur epoptæ, quibus id, quod in mysteriis erat sacratissimum, intæci licebat.

Omniibus itaque his mysteriis ut pagani initiarentur, non minimum interponi debebat temporis intervallum. Testis siquidem est Plutarchus Demetrium contra statas solennesque eorum leges voluisse eodem tempore, « mysteria a parvis, » ipsiusmet Plutarchi verba sunt⁶⁴, « usque ad ultima et recondita sacra, quæ epoptica appellant, cuncta percipere. » Sed ut ille prosequitur, « id nefas erat, neque visum ante fuerat unquam; verum peragebantur parva mense Anthesterione, magna Bedrione, recondita inspiciebant interjecto a magnis ut minimum anno. » Tertullianus autem hæc inter mysteria multo longius interjectum fuisse temporis spatium his significat verbis⁶⁵: « Nam et illa Eleusinia, hæresis et ipsa Atticæ superstitionis, quod tacent, pudor est. Idcirco et aditum prius cruciant, diutius militant, linguam consignat, cum epoptas ante quinquennium instituunt, ut opinionem suspensio cognitionis ædificent. » Quo quidem et utroque Plutarchi et Tertulliani testimonio²³⁸ quidam inferunt inter minora et majora mysteria ut minimum unius anni, ut plurimum vero septenni effluere debuisse spatium. Contra tamen alii existimant quinquennium interjectum semper fuisse. Magna siquidem mysteria singulis tantum quinquenniis, uti aiunt, celebrari consueverant, ac quinto tantum anno epoptæ fieri. Quapropter hæc Plutarchi verba: Ἐπώπτεον δὲ τοῦλάχιστον ἀπὸ τῶν μεγάλων ἐνιαυτὸν διαλείποντες. « Conspiciebant autem minimum a magnis annum interponentes, » depravata esse arbitrantur et sic corrigenda: Ἐπώπτεον δὲ ἐπὶ τῶν μεγάλων τοῦλάχιστον ἐνιαυτὸν διαλείποντες. « Conspiciebant autem in magnis, minimum interponentes annum. » Sed hæc adnotasse sufficiat. De illis etenim mysteriis legi poterunt Casaubonus in lib. vi Athenæi, cap. 5, et Meursius lib. *De Cerere Eleusina*, cap. 8; Fasoldus *De festis Græcor.*, decade 2, et Castellanus de iisdem festis.

At is ipse Meursius non satis animadvertisse videtur corrupta in antiquis editionibus revera fuisse

⁴⁷ in l. in Hist. nat. Plin., p. 727. ⁴⁸ Demonstr. evang., prop. 4, c. 2, p. 57. ⁴⁹ De myster., c. 2, p. 3. ⁵⁰ l. ix in vita Democriti. ⁵¹ l. xxx Hist. nat., c. 1, p. 726. ⁵² l. x Præpar. evang., c. 4, p. 472. ⁵³ l. vi Hist. nat., c. 28, p. 724. ⁵⁴ ibid., c. 29, p. 735. ⁵⁵ l. xxi, c. 15, p. 538. ⁵⁶ p. 40. ⁵⁷ l. i Anag. iud., c. 3. ⁵⁸ loc. cit., p. 335. ⁵⁹ Strom. lib. v, p. 582. ⁶⁰ in Athen. lib. vi, cap. 16. ⁶¹ Strom. lib. vii, p. 714. ⁶² Strom. lib. i, p. 277. ⁶³ lib. de Cerere Eleusina, c. 7. ⁶⁴ in vita Democriti, p. 900. ⁶⁵ lib. advers. Valentini, c. 2.

citata Tertulliani verba, quæ sic ab illo referuntur:

Diutius initiant quam consignanti. Nam in posterioribus editis ita recte emendata sunt: « Diutius initiant, linguam consignanti. » Quibus verbis Tertullianus significat initiatis Cereris ritu consignatam fuisse linguam, ne illius mysteria ulli his nuntium initio unquam patefacerent. Hujus autem silentii Clemens non solum sæpius meminit, sed illud Platone etiam præceptum fuisse alicubi observat, ubi ejus verba, prætermissis tamen Theæteti, ex quo lesumpta sunt, nomine, ita exhibet: « Vide autem circumspecti, ne quis exaudiat ex iis qui non sunt mysteriis initiati. » Quam severe autem in hujusce silentii reos animadverteret, ex ipso, quod Clemens noster memorat⁶⁷, discit Æschyli exemplo: « Æschylus in scena effatus mysteria, in Areopago dicta causa fuit absolutus, cum ostendisset se non esse mysteriis initiatum. » Quas autem poenæ ille dedisset, si rogaveris, respondebit Ælianus⁶⁸, qui tamen paulo aliter rem narrat, Athenienses fuisse jam paratos esse lapidibus obstruere.

Tanta porro cautione et severitate non semper observatum esse hujusmodi silentium, haud absurde forsitan ex ipso Clemente nostro colligere possumus. Cum enim ille dixisset⁶⁹: « Nec ostenduntur mysteria iis, qui temere et impudenter accedunt, sed cum quibusdam expiationibus et prædicationibus seu potius præceptis, » καὶ προῶντων, tum continuo addidit: « ΑΜΟΥΣΑ γὰρ οὐ φιλοκερδὴς καὶ οὐκ ἦν, οὐδ' ἐργάτης οὐδ' ἐπέρναντο γλυκεῖαι μελίθορροι ποτὶ Τερψιχόρας ἀργυροδείσαι πρόσωπα μαλθακώωνοι δοῦναι. » Tamen si etenim Hervetus propterea se non intelligere et quomodo hæc cum superioribus coherere, et unde accepta sint; is tamen, qui ad rem nostram facit, videtur esse Clementis sensus: Veteres studiose mysteria sua tum celavisse, cum illa nondum, lucri gratia aut aliqua mercede divulgarentur. Plura de hoc silentio congerit Menrsius⁷⁰; Plutarchus vero⁷¹ ait Terpsichorem ex Musis, a Clemente memoratis⁷², fuisse unam, quæ alios tripudis et choreis, quemadmodum Melpomene, oblectabat.

De mysteriis igitur ad aliquid dicendum illos si necessitas compulisset, hoc ænigmatibus, signis, symbolis, allegoriis, tropis et metaphoris, ut testatur Clemens⁷³, tam Græci quam barbari involvabant velabantque. Quapropter Ægyptii autem templa sphingas posuerant. Quo de more videsis Plutarchum⁷⁴ et Kircherum⁷⁵.

Dionysii autem Thracis grammatici auctoritate auctor noster probat⁷⁶ hoc symbolicum loquendi et dicendi genus non modo in verbis, sed etiam in rebus ipsis positum olim fuisse. Et primo quidem symbola in verbis erant Delphica præcepta atque alia sapientum effata et apophthegmata, uti illud: « Sequere Deum, » de quo Cicero⁷⁷, Ambrosius⁷⁸ et Erasmus⁷⁹, et istud: « Venia melior supplicio, » quod Pittaco Laertius⁸⁰ et Stobæus⁸¹ ascribunt. Utroque porro illud adagium, sicut et hæc alia duo: « Nosce te ipsum, » et: « Parce tempori, » de quibus mox citandi scriptores disputant, atque alia hujusmodi plurima Clemens ex sacris nostris Scripturis delibata esse asserit et demonstrat. At ea omnium oculis præsertim subjicit⁸², quæ a Pythagora pronuntiata sunt. De illis autem, quale est illud: « Domi non habere hirundinem, » legendi sunt Laertius, lib. viii in Vita Pythagoræ § 17, et

A variorum in hos libros animadversiones, Plutarchus lib. *De liberis educand.*, tom. II, pag. 12, in *Sympos.*, lib. viii, quæst. 7 et 8, ac lib. *De Iside et Osiride*, p. 354; Cyrillus Alexandrinus lib. *ix Contra Julian.*, p. 300; Suidas ad verbum Πυθαγόρας, Lilius Giraldus lib. *De interpret. philos. Pythagor. symbol.*; Erasmus *Adag.*, chiliad. 1, centur. 1, adag. 13 et seqq.; Marcil. Ficinus in *fin.* tom. II; Kircherus *Œdipi Ægypti.* tom. II, class. 3, cap. 5, pag. 157 et seqq.

Hervetus tamen nos admonet se nescire utrum symbolicum hoc Pythagoræ adagium⁸³: « Super terram non esse navigandum, » alibi quam apud Clementem nostrum legatur. Et Junius quidem illud ab omnibus hactenus prætermissum fuisse palam confessus est. Hujus, si lubet, librum post Erasmi *Adagia*, centur. 4, adag. 47, pag. 1086, consule.

Sextum Pythagoræ proverbium⁸⁴: « Stateram non transiliendam, » quibusdam Clemens confirmat versibus, qui solo venustatis poetica nomine ab illo citantur. At Hervetus quid Clemens his verbis sibi velit, ni forte Sapho designata fuerit, sibi fatetur esse incompertum. Sed male profecto divinavit. Carmina enim sunt Euripidi in *Phænissis*, carm. 540 et seqq., tom. II *Poetarum Græcorum*.

Ultimo symbolico effato observat Clemens⁸⁵ ab Pythagora prohiberi, τὰς λαωφόρους ὁδοὺς βαδίζειν, « ne viis regis, » vel potius « publicis incedamus. » De hoc autem adagio legis Menagii in citatum superius Laertii locum, aut, si velis, nostras in Ambrosii ad Irenæum epistolam observationes⁸⁶.

In earundem symbolicarum Pythagoræ sententiarum numero ea procul dubio ponenda est, qua uti Clemens noster alibi scribit⁸⁷, ille dixerat: « Musas Sirenibus jucundiores. » Ea enim de sententia isthæc a Theodoro memorie mandata legimus⁸⁸: « Pythagoram illum, cujus apud vos celebris laus est, dixisse aiunt qui illius vitam scripserunt, Musas Sirenibus esse præferendas. Ego autem si mos illi fuisset perspicuo sermone uti, quemadmodum aliis quibusdam philosophis, affirmarem illam Musarum vocem ut suaviorem prætulisse.

Post memorata Pythagoræ effata, narrat Clemens⁸⁹ Aristocritum meminisse ejusdem epistolæ, qua Atæas, Scytharum rex, Byzantinis bellum illaturus scripsit: « Nolite afferre detrimentum meis 239 vectigalibus, ne mei equi aquam vestram bibant. » Vossius autem hunc Aristocritum scriptoribus illis annumerat⁹⁰, quorum incerta ætas, sed cujus Plinius facit mentionem⁹¹. Atæas vero, vel ut Clemens loquitur, Ἀτολάς, is esse videtur, qui a Plutarcho Ἀντελάς appellatus est, et de quo hæc ille memorat⁹²: « Scytharum rex Anteas captivam adeptus Ismeniam tibicinam, jussit inter pocula canere. Cumque cantum ejus reliqui piausu et admiratione prosequerentur, juravit se suavius audire hinnitum equi: adeo procul is aures suas a Musis abdukerat, non equos, sed asinos audire dignus.

Eodem quoque symbolico dicendi genere asserit Clemens⁹³ usos fuisse et sapientes et poetas, Orpheum, Linum, Musæum et alios. At de Orphei sententiis et effatis legendus est Kircherus tom. II *Œdip. Ægypt.*, class. 3, c. 4, p. 150, etc., necnon in *Obelisc. Pamph.*, lib. II, c. 3, p. 104 et seq., ubi et Lini quoque pronuntiata ab eo repræsentantur.

Alia insuper duo exempla, quæ Clemens noster

⁶⁷ Strom. lib. v, p. 562. ⁶⁸ Strom. lib. II, p. 387. ⁶⁹ Variæ hist. I, v, c. 19. ⁷⁰ Strom. lib. v, p. 555. ⁷¹ lib. de Cerer. Eleus., cap. 20. ⁷² I. ix Sympos., quæst. 14, pag. 747 et seq. ⁷³ Strom. lib. v, p. 556. ⁷⁴ ibid., p. 561. ⁷⁵ lib. de Is. et Osir., p. 354. ⁷⁶ tom. III Œdip. Ægypt., p. 130. ⁷⁷ Strom. v, p. 568. ⁷⁸ lib. III De finib. ⁷⁹ I. I De Abraham., cap. 2, § 4. ⁸⁰ Adag., chiliad. II, centur. 2, adag. 38. ⁸¹ I. II in vita Pittaci. ⁸² serm. 19, De patient., p. 109. ⁸³ Strom. lib. I, p. 590 et seq.; I, v, p. 585 et seq. ⁸⁴ ibid., p. 559. ⁸⁵ ibid., p. 560. ⁸⁶ ibid., p. 562. ⁸⁷ epist. 28, p. 901. ⁸⁸ Strom. lib. I, p. 284. ⁸⁹ tom. IV, serm. 8, de martyr. init., p. 591. ⁹⁰ I, v, p. 591. ⁹¹ lib. III de histor. Græc., pag. 354. ⁹² lib. v histor. natur., cap. 31. ⁹³ I. I De fortuna Alexand., pag. 33. ⁹⁴ Strom. lib. v, p. 567.

proinlit⁶⁶, prætermittere non possumus. Primum autem ab illo his narratur verbis: « Aiunt quidem certe Idanthuram Scytharum regem, ut refert Pherecydes Syrius, Dario, qui Istrum trajecerat, bellum minantem, symbolum misisse pro litteris murem, ranam, avem, jaculum, aratrum. » Quæ quidem Orontopagas et Xiphodres interpretati sunt. Ab Herodoto autem eadem historia sic describitur⁶⁷: « Ad ultimum Darius inopia rerum laboravit. Ii reges Scytharum intelligentes, mittunt ad eum cum muneribus caduceatorem, avē, mure, rana et quinque sagittis. » Atque ibidem continenter addidit hæc symbola a Dario ipso et Gobrya eodem modo atque Clemens dixit ab Orontopaga et Xiphodre explicata, Persarum vero regem non Idanthuram, sed Idathyrsum nuncupatum fuisse. Veruntamen Clemens auctorem citat Pherecydem Syrium, Herodoto antiquiorem, atque idcirco fide procul dubio non minus dignum. Illius porro, de quo nos alibi uberius, Clemens noster non semel meminit.

Aliud quoque symbolicum exemplum ex Anacharsi Scythæ ab eodem Clemente nostro desumitur⁶⁸. Nobis vero nihil plane necesse est illud fusius prosequi, quippe quod a Laertio⁶⁹ et Plutarcho⁷⁰ probatum invenies. Cæterum de aliis septem Græciæ sapientum symbolicis ænigmaticisque proverbiiis atque sententiis nonnulla a nobis infra perstringentur.

Præ cæteris porro omnibus Ægyptii in occultandis mysteriis suis majus studium ac plane singularem operam adhibebant. Quamobrem illi « non quibuslibet, » inquit Clemens⁷¹, « ea quæ erant apud ipsos, committebant mysteria; neque rerum divinarum cognitionem deferrebant ad profanos, sed ad eos solos, qui erant ad regnum perventuri, et ex sacerdotibus iis, qui iudicati fuerant probatissimi, et educatione, et doctrina, et genere. » His satis congruunt ea quæ Plutarchus de iisdem scripto hunc in modum consignavit⁷²: « Reges aut ex sacerdotibus, aut de bellicosos legebantur; cum hæc gens ob virtutem, illa ob sapientiam in honore et auctoritate esset. Qui autem e bellicosos creabatur rex, statim se sacerdotibus dabat, ac philosophiæ fiebat particeps, pleraque fabulis occultantis ac sermonibus obscura veritatis indicia et argumenta habentibus; quod sane ipsi declarant, autem templa sphinges plerumque collocantes. » Quam in rem vide adhuc, si lubeat, Kircher. *Obel. Pamph.* lib. II, cap. 1 et 2.

Quomodo autem Ægyptii mysteria sua absconderent, Clemens sic explicat: « Jam vero, inquit⁷³, qui docentur ab Ægyptiis, primum quidem docent Ægyptiarum litterarum methodum, quæ vocatur ἐπιστολογραφική, hoc est ad scribendas epistolas; secundo autem sacerdotalem, qua utuntur ἐπογραμματαί, id est qui de rebus sacris scribunt; ultimam autem ἐπολυφικήν, id est sacram quæ insculpitur scripturam; cuius una quidem est per prima elementa χυρνολογική, id est proprie loquens; altera vero symbolica, id est, per signa significans. » Itaque Clemens triplicem docet fuisse apud Ægyptios litterarum characterumque rationem et formam, epistolicam seu vulgarem, sacerdotalem et hieroglyphicam: hujus autem duas esse species, nimirum primam proprie, seu per elementa, per signa autem loquentem alteram. Herodotus vero illam quoque duplicem esse testatur: « Litteris, inquit⁷⁴, bisariis utuntur, quarum unas sacras vocant, populares alteras. » Kircherus tamen putat quadruplex fuisse earundem Ægyptiacarum litterarum genus. Videsis, si lubeat, illius *Obelisci Pamph.* lib. II,

A cap. 5, pag. 124, et lib. IV, pag. 572, prius vero lib. I, ubi de litterarum et obeliscorum inventionem, ac tandem tom. III *Œdip. Ægypt.* diatr. 2, pag. 42 et seqq. Lege etiam Pierium *De hieroglyph.* lib. XLVII, pag. 351, etc.

A quo autem hieroglyphicæ litteræ in columbis seu stelis, supra commemoratis, primum scriptæ, vel potius incisæ fuerint, Syncellus sic enarrat⁷⁵: « Ex stelis positis, ἐν τῇ Συρακῇ τῇ, et exaratis sacre dialecto, et hieroglyphicis litteris a Thoth, qui est Mercurius primus; secundus Mercurius, Agathodæmonis filius, Tati pater, libros tradidit, quos in templorum adytis reposuit. » Hunc porro post diluvii tempora, illum antea isthæc fecisse ferunt. Legesis Eusebium lib. I *De præparatione evang.*, cap. 9.

Quales autem fuerint hieroglyphicæ illæ litteræ, his stelis exaratæ, ex Ammiano Marcellino discas. Et enim « excisis, » inquit⁷⁶, « parietibus volucrum ferarumque genera multa acscperunt, et animalium species innumeras, quas hieroglyphicis litteras appellarunt. » Eam profecto ob causam Cyrillus Alexandrinus symbolicas figuras simplici litterarum nomine nuncupat⁷⁷: « Hi in templis et obeliscis litteras incidentes, nostris non utebantur, sed aliis figuris rerum naturas efformantes, obstrusam quandam scientiam sapientioribus ingerebant. » Quod Lucanus etiam his carminibus cecinit⁷⁸:

Nondum fluminea Memphis contexere bibles

Novrat, et saxis tantum volucresque, seræque,

Sculptaque servabant magicas animalia linguae.

Videsis in citata paulo ante Ammiani verba Valesii observationes.

Atque hoc ipsum est secundum symbolicum genus, quod Clemens, ut dictum est, in rebus constitutum esse tradit, ac plura illius nobis propositum exempla. Enimvero « ex Ægyptiis, inquit ille⁷⁹, alii quidem in navigio, alii vero in crocodilo, solem ostendunt. » Non longe aliter Eusebius, cujus libri ab Herveto procul dubio, ut ipse satis aperte declarat, lecti non fuerant, hæc memorizæ prodidisse legitur⁸⁰: « Ægyptii aliquando solem hominis ejusdem navigium crocodilo impositum consuecantis symbolo representant. » Ubi quid navigium crocodilusque significant, haud plane absimili modo atque Clemens noster edisserit. At de iis Kircher. tom. III *Œdip. Ægypt.*, syntagm. 1, cap. 5, pag. 159.

Deinde vero Clemens addidit⁸¹: « Diospoli quoque, quæ est urbs Ægypti, in æde sacra, quæ vocatur Pylon, expressus est puellus, signum generationis, senex vero interitus; et rursus Dei symbolum accipiter, ut piscis symbolum odii, et alio rursus significato crocodilus est signum impudentiæ. » Plutarchus autem⁸²: « Sai in vestibulo templi Minervæ erat insculptus infans, senex, deinde accipiter, post piscis, ultimo loco equus fluvialis. Hæc symbola notabant, infans et senex ortum atque interitum, accipiter Deum, piscis odium, ut diximus, propter mare, equus fluvialis impudentiam. » Lege adhuc quæ ille paulo superius dixerat⁸³, nec non et Pierium *Hierogl.*, pag. 218, atque Kircher. *Œdip. Ægypt.*, syntagm. 12, cap. 2, pag. 381. De his porro et cæteris, ibidem a Clemente nostro commemoratis, Ægyptiorum symbolis, auribus, oculis, bove, equo, sphinge, homine, et aliis, quæ Herveto incomperta fuere, vide citatos a nobis proxime laudatorum auctorum libros, ubi ea enucleare atque interpretari conati sunt. Sed in primis legendus Vossius lib. IV *De physiol. Christ.* et

⁶⁶ Strom. lib. V, p. 567. ⁶⁷ lib. IV, § 131 et seqq., pag. 266. ⁶⁸ Strom. lib. V, pag. 568. ⁶⁹ lib. I, in vita Pherecyd., § 104. ⁷⁰ lib. De garrul. ⁷¹ Strom. I. V, p. 566. ⁷² lib. De Iside et Osiride, p. 351. ⁷³ Strom. lib. V, pag. 555. ⁷⁴ I. II, § 306, p. 103. ⁷⁵ p. 40. ⁷⁶ I. XXII, cap. 15, pag. 339. ⁷⁷ lib. IX contr. Julian., pag. 229. ⁷⁸ Phars. lib. III, v. 223 seqq. ⁷⁹ Strom. lib. V, pag. 566. ⁸⁰ lib. III Præp. evang., c. 11, p. 115. ⁸¹ Strom. I. V, p. 566. ⁸² lib. De Iside et Osiride, p. 363. ⁸³ ibid., pag. 354 et 355.

rit, et cum nihil haberet, lecythum corroserit.... Quid mirum, inquit Bion²², si mus calathum ar-roserit, cum non inveniret quod comederet? Hoc enim fuisset mirum, si, ut ludens argutabatur Arce-silaus, murem calathus comedisset. » Illam de mure superstitionem, atque Bionis et Arcesilai eam iu rem dicterium, quemadmodum citata ibidem a Clemente non solum de rupta dextri pedis cor-rigia Menandri carmina, verum etiam lepidam An-tiphontis de vana ob devoratos a sue porcellos præ-sagitione, et Diogenis de invento a quopiam pi-stillo, a serpente in gyrum circumdato, admiratione irrisionem, ac tandem alios Philemonis hæc facete deridentis versus Theodoretus retulit²³. Huc acco-dit, quod apud Ciceronem legimus²⁴: « Nos autem ita leves atque et inconsiderati sumus, ut si mures ar-roserint aliquid quorum est opus, hoc unum monstrum putemus. »

A nobis autem fortasse posces quis ille sit, qui simpliciter a Clemente nostro et Theodoretio Bion vocatur, et cujus Clemens dicterium hic et aliud alibi his verbis retulit²⁵: « Mihi videtur Bion fa-cete dixisse: Quomodo homines prolem formosam petierint a Jove, quam ipse sibi præbere non po-tuit? » Quamobrem respondebimus quamvis plures nec minus quam undecim Bionis nomen, teste Laertio²⁶, sortiti fuerint, hoc tamen nulli aptius et verisimilius tribui posse, quam Bioni Borysthe-nidi, quem idem Laertius deos et sacra omnia irri-sisse aspernatumque fuisse testificatur.

De memoratis porro superstitionibus ridiculisque auguriis et prædictionibus adis Tirauelli in Ale-xandr. ab Alexan. lib. v *Genial. dier.* cap. 13, animadversiones.

Rursus quoque a Theodoretio²⁷ in metri formam descripta sunt citata a Clemente Diogenis Cynici carmina²⁸, quibus concinne exagitat præfixam ab improbo aliquo homine hanc cuidam domui inscri-ptionem: « Insignis victor Hercules hic habitat, nihil mali ingreditur. Et quomodo, inquit, ingre-dietur dominus ædium? » Quod autem Clemens sub-nectit de ligno et lapide pingui, quæ pagani adora-bant, satis in hujusce loci scholiis illustratum in-venies.

Longe itaque difficilius illud est, quod ibidem Cle-mens hæc scripsit in verba²⁹: « Ὁρᾶν γοῦν ἔστι: τὰ

ἴδρα ἀπὸ τῶν περικαθαρθέντων, εἰ θαλασθεῖν ζωογο-νοῦμενα. Οὐκ ἂν δὲ τοῦτο ἔγινετο, εἰ ἀνελάμβανεν τὰ τοῦ περικαθαρθέντος κακά. « Videre certe licet ova ab his, quæ purgantur, si fota fuerint, vivi-fi-cari. Atqui hoc nequaquam fieret, si ejus ipsius quod purgatur mala participarent. » Hervetus si-quidem declarat se non percipere horum verborum sensum, et sagacioribus indagandum relinquere. Verumtamen cum in Græco textu legatur τὰ ἴδρα, « aures, » in Latina tamen interpretatione reddi-tum est « ova; » quia haud dubie putabant legen-dum τὰ ὠά. Et recta quidem videtur hæc emenda-tio. Quis autem inde sensus depromi possit, si quæ-ras, tibi primum respondebimus Clementem nobis videri ad illud respexisse, quod a Luciano ὠὸν ἐκ καθαρίσθους, vocatur³⁰. Pagani quippe in expiationi-bus ova atque etiam sulphur, tædas, aliaque a Cle-mente ibidem memorata adhibebant. De ovibus autem ita Juvenalis cecinit³¹:

.....Nisi se centum lustraverit ovibus.

De sulphure autem idem poeta³²:

.....Cuperent lustrari, si qua darentur
Sulphura cum tædis.

Rursus vero de utroque cum ovo tum sulphure Ovidius³³:

Et veniat quæ lustrat annus, lectumque locumque,
Præferat et tremula sulphur et ova manu.

Apuleius autem non solum de ovo et sulphure, sed etiam de tædis seu facibus sermonem fecit, ubi de nave expiata sic disputat: « Simulaeris, in-quit³⁴, rite dispositis, navem faberrime faciam, picturis miris Ægyptiorum circumsecus variega-tam, summus sacerdos tæda lucida, et ovo, et sul-phure, solemnissimas preces de casto præfatus ore, quam purissime purificatam, deæ nuncupavit dedi-cavitque. » Ex his itaque sic observatis elici potest ille verborum Clementis sensus. Vanum gentiliū hominum, qui sulphur, faces et alia quibus præsi-giatores in immundis expiationibus adhibebant, ti-morem Idcirco jure merito tridet et explodit; quia ova etiam in illis expiationibus adhibita, si fota fuerint, sunt animata, atque ex iis pulli excludun-tur. Quod certe non fieret, si mala quæ in illis ne-fariis expiationibus et lustrationibus perpetraban-tur, ad ipsamet ova transirent, iisque polluta con-taminataque reipsa forent.

CAPUT XV.

De philosophia.

242 ARTICULUS I.

Utrum Christiani philosophiæ studere debeant, utrumque Clemens primus id asseruerit.

Dandum esse philosophiæ operam et ad eam per-fecte comparandam cuilibet Christiano homini sedulo incumbendum, variis rationum momentis evidentissimè Clemens demonstrat. Quia vero ali-qui tum secus sentiebant, eorum ille respondet objectis, contrariasque sententiæ suæ argumen-tationes infirmat et diluit. Status autem hujusce quæstionis, quæ Clementis nostri ævo eo major esse debuit quo magis de illa celeberrimi Christia-næ fidei defensores et doctores disceptabant, ut ab omnibus recte percipiatur, accurate observan-dum est, quid auctor noster philosophiæ nomine intelligat. At id cum clarius quam ipsiusmet verbis explicari non possit, audi, quæso, quomodo ea de re mentem aperiat suam: « Philosophiam, inquit³⁵,

D non dico Stoicam, nec Platoniam, aut Epicuream, aut Aristotelicam; sed quæcumque ab his sectis recte dicta sunt, quæ docent justitiam cum pia scientia, hoc totum selectum dico philosophiam; quæcumque autem humanis separata cogitationibus adulterarunt, ea nunquam divina dixerim. » Postea vero disertissimis ille verbis nos admonet³⁶, se non quorumlibet ethnicorum hominum admittere phi-losophiam, sed eorum tantummodo « qui, sicut apud Platonem dixit Socrates, « recte philosophati sunt. » Rursus autem alibi: « Fundamentum, inquit³⁷, ut olim adnotavimus, non dicitur eam, quæ in usa-quaque hæresi suscipitur, vitæ institutionem, sed id quod vere est philosophia, vere artificiosam sa-pientiam, quæ præbet experientiam eorum quæ sunt in vita. Sapientiam autem solidam rerum di-vinarum et humanarum cognitionem, firmam quam-dam et stabilem, et quæ non potest excidere com-

²² ibid. ²³ De Græc. affect. curat., serm. 6, p. 563 et seq. ²⁴ l. II De divin., p. 387. ²⁵ Admon. ad gent., p. 37. ²⁶ l. IV in Bion. Vita. ²⁷ loc. cit. ²⁸ Strom. l. VII, p. 713. ²⁹ ibid. ³⁰ Dial. Diog., p. 114. ³¹ Satyr. VI, v. 517. ³² Satyr. II, v. 157. ³³ De art. amat., II, 329, 330. ³⁴ l. II Metamorph. circa med. ³⁵ Strom. l. I, p. 288. ³⁶ ibid. p. 315. ³⁷ l. VI, p. 642.

prehensionem, et quæ comprehendit ea, quæ sunt, et præterita, et futura, quam nos docuit per suam præsentiam et per prophetas Dominus, eisque huiusmodi, ut non possit excidere, ut quæ a Verbo sit tradita. . . . Est autem philosophia⁴⁹, quæ in unaquaque hæresi (de iis loquor quæ sunt in philosophia) reprehendi non possunt decreta cum vita congruente, in unam coacta electionem, quæ ipsa quoque a barbara divinitus data subrepta gratia, Græca ornata sunt eloquentia. Denique ut plura missa faciamus: «Philosophiam, ait Clemens⁵⁰, sæpe diximus, id quod per philosophiam assequitur veritatem, etiam si sit singulare.»

Duplex itaque auctor noster in humana gentili-que philosophia distinguit documentorum genus. Ex iis siquidem unum recte dicta, et æquitatis, iustitiæ, pietatis ac veritatis decreta complectebatur. Alterum autem a paganis philosophis excogitatum, falsa et erronea, ac sæpe sæpius inopia continebat dogmata, quibus gentiles illi philosophi veram divinamque Hebræorum doctrinam vel labefactabant, vel interpolaverant, vel penitus corruperant. «Nam alia quidem, ut ipse loquitur⁵¹, suffurati, alia vero male audierunt. In aliis autem aliqua quidem dixerunt commoti, sed ea non reddidere perfecta; aliqua autem humana conjectura et ratione, in quibus labuntur.» In primo autem libro, hæc paulo enucleatius edisserit⁵²: «Est etiam in philosophia, quæ furto subrepta, veluti a Prometheo, tanquam aliquantulum ignis, aptum ad lumen, si utiliter excitetur, et vestigium aliquod sapientiæ, et motus a Deo. In his autem latrones et fures fuerint, qui sunt apud Græcos philosophi, qui ante Domini adventum a prophetis Hebræis partes veritatis, id minime agnoscentes amiserunt, sed sibi tanquam propria dogmata adhibuerunt; et alii quidem adulterarunt, alia autem supervacanea quadam diligentia sophisticè interpolaverunt, alia autem etiam invenerunt. Forte enim sensus quoque spiritum habuerunt.» Et paulo post⁵³: «Ex parte ea quæ suffurati sunt, vera quidem sunt; sciunt autem per conjecturam, et rationum moti necessitatibus.» Quod quidem præ cæteris omnibus a Pythagora et Platone facit affirmat⁵⁴. Censet igitur Clemens hoc posterius gentilis philosophiæ genus a Christianis omnibus plane penitusque rejiciendum et explodendum; sed prius ab iis fovendum et amplexandum, atque ut illud assequantur, totis adnendum ingenii animique viribus.

Hæc est vera germanaque auctoris nostri de studio in gentili philosophia a Christianis hominibus collocando mens et sententia. Ad eam autem probandam tria ipsi demonstranda erant. Et primo quidem in illa philosophia gentili varisque ejus ecclis vera quædam placita et documenta inveniri. Secundo Hebræorum doctrinam, Moysisque libros cæteris omnibus Græcis cum philosophis, tum aliis scriptoribus esse antiquiores. Tertio tandem ex iisdem Hebræis et Moyse decerpta fuisse illa veritati et æquitati consentanea dogmata, quæ Græci philosophi suis in scholis atque scriptis docuerunt. At tria hæc ille in suis Stromatum libris invictissime demonstrat.

Primum siquidem palam ostendit in qualibet philosophorum secta quædam decreta, vel plura vel pauciora veritati consona revera reperiri. Quamvis autem illa in eorum libris et scriptis longe a se invicem dispersa disjunctaque lateant, quisquis tamen ea simul collegerit secumque composuerit, veritatem citra periculum contemplabitur⁵⁵.

Secundo variis Clemens validisque rationum mo-

A mentis manifestum cuilibet facit Hebræos paganis omnibus philosophis ætate esse proveciores⁵⁶. Neque enim id certissimo tantum ipsorummet paganorum, quorum pene infinitus erat numerus, scriptorum testimonio astruit et confirmat⁵⁷, sed etiam ex assignata ab ipsis eorumdem auctorum suorum, seu philosophorum, seu sapientum, atque aliorum, necnon et eorum ætate, ac variis illorum, atque etiam Hebræorum et Christianorum chronologiis, uti infra a nobis fusius liquidiusque declarabitur.

Denique non minori ille evidentia Græcos philosophos eo fures plagiariorumque esse convincti, quod ex sacris Hebræorum libris omnia subripuerint vera sua decreta ac documenta. Quod quidem ille inde probat⁵⁸, quia eorum coryphæi et antesignani cuncta hæc placita ex Hebræis atque Egyptiis, apud quos illi diu remanserant, aut viva voce, aut ex illorum scriptis, in linguam suam tunc redditis, delibaverant. Deinde vero varia multiplicique inductione singulatim recenset⁵⁹ quænam sint dogmata, quæ ethnici philosophi divinis illis ex fontibus hauserunt, 243 atque eos furti et plagii manifestissime coarguit furesque esse demonstrat. Præterea observat auctor noster⁶⁰, aut Græcam Scripturæ interpretationem ipsas etiam mulieres ab angelis quædam de divina providentia rebusque cælestibus documenta accepisse. Addit denique⁶¹ philosophos ex sacris prophetis varia excerptisse dogmata, quæ aliquando bene et sæpius male intellexerunt.

Iis igitur firmissimis rationibus et argumentis evidentissime Clemens colligit vera quædam a paganis philosophis asserta et tradita fuisse documenta, atque in hanc ethnici philosophiæ partem Christianis omnibus haud indiligenter incumbendum. Porro autem sicuti certum est plures ab eo in suam postmodum adductos fuisse sententiam, ita sane ille neque primus hujusce opinionis auctor et assertor, neque ante omnes alios philosophicum studium cum sacris Christianorum litteris conjunxisse nobis videtur. Testatum siquidem Eusebius nobis facit Origenem ut nonnullis, qui nimium ejus in gentili philosophia studium reprehendebant, scripsit purgaret, hæc quædam in epistola scripsisse⁶²: «Cum totum me addixissem verbo Dei, ac de nostra eruditione fama jam crebrior spargeretur, confluentibus ad me nunc hæreticis, nunc Græcarum disciplinarum studiosis, et maxime philosophis, scrutari hæreticorum dogmata, et quæcumque a philosophis de veritate jactantur, excutere constitui. Atque hoc fecimus Pantænus illius, qui ante nos multis profuit, exemplum secuti, qui quidem hujusmodi cognitione non mediocriter instructus fuit; tum Heraclæ, qui nunc inter presbyteros Alexandrinæ sedet Ecclesiæ, quem ego apud magistrum philosophiæ reperi, quantum jam annum ei operam dantem, priusquam ego ejusmodi doctrinam auscultare, cepissem.» Tum continuo addit Eusebius: «Atque idcirco cum vulgari veste antea usus fuisset, ea deposita, philosophicum induit habitum, quem etiamnum retinens, Græcorum libros studiose evolvere non desistit.» Origenis autem verba aperte indicant datam a Pantæno philosophiæ operam. Atqui Clemens noster, ut superius adnotavimus, fatetur eundem Pantænum fuisse suum præceptorem. Nullus igitur dubitandi locus esse videtur, quin prius Pantænus quam noster Clemens sacre Scripturæ veræque philosophiæ studium conjunxerit. Utrum autem ab aliquo alio ante Pantænum id factum sit, cum ab Origene, tametsi ad rem suam id plurimum conducere, silentio prætermittatur, nec nos quidem certo definire audemus.

⁴⁹ Strom. l. vi, p. 642. ⁵⁰ ibid. p. 694. ⁵¹ ibid. p. 642. ⁵² l. i, p. 312. ⁵³ ibid., p. 320. ⁵⁴ l. v, p. 560. ⁵⁵ lib. i Strom., p. 298 et seq., p. 314 et 315; l. vi, p. 675. ⁵⁶ ibid., p. 305 et seq. ⁵⁷ ibid. p. 320 et seq. ⁵⁸ ibid., p. 502 et seq. ⁵⁹ ibid., p. 312, 318, 312. ⁶⁰ l. v, p. 560, 591, etc. ⁶¹ l. v, p. 550. ⁶² Euseb. l. vi, llist., c. 19, p. 221.

ARTICULUS II.

Contraria huic opinioni argumenta solvantur et refelluntur.

Quamvis Clementis sententia, a nobis sincere exposita, hisque, quos notavimus, circumscripta finibus et terminis, nihil plane nisi verissimum et omnibus facile probandum complectatur, plures tamen illius tempore non infimi apud Christianos nominis adversarios habuit⁶⁶. Quocirca varia eorum argumenta Clemens tanto integrius candidiusque proponit, lisque tanto accuratius respondere et satisfacere conatur, quanto gravior et illustrior videbatur esse illorum in Ecclesiae auctoritas⁶⁷.

Ex his autem aliqui obiciebant philosophiam in hominum perniciem atque exitium non a Deo, sed a malo auctore et ipsomet diabolo profectam. At quonam modo, respondet Clemens⁶⁸, philosophiæ et dialecticæ inventor dici potest diabolus, quem Christus, cum ab eo tentaretur, sapienter elusit? Quid autem, quod diabolus aliquando in lucis commutatur angelum, qui vera quædam et hominibus utilia annuntiat? Tunc autem tantummodo decipit homines, cum per vera, quæ dicit, illos traducit in errorem et mendacium. De ea autem duntaxat philosophia quæstionem esse diximus, quæ sincera et certa, nullaque erroris et falsæ opinionis fuligine corrupta, sempiternæ veritatis documenta nobis tradidit.

Ad hæc vero, etiamsi nonnulla ab aliquo impetrite dicantur, ea tamen idcirco non damnari, sed an veritati consentanea sint, attente examinari debent. Postremo cum Græci philosophi ea, uti vidimus, quæ vera docuerunt, ex Hebræis delibaverint, si ea vel sponte sua, vel metu aliquo contemnunt aut respuant, nobis certe non minus utilia atque etiam necessaria ac divinitus transmissa sunt. Hæc autem, sicut jam diximus, illa est Græca philosophia, a Christianis amplectenda, ac nostræ etiam religionis fundamentum⁶⁹.

Rursus itaque Clemens postea ostendit⁷⁰ non a diabolo, sed a Deo ipso revera ortam esse philosophiam, utpote quæ homines reddat virtute præditos, et cuius usus Græcorum omnium optimis et præstantissimis datus fuerit. Quinetiam gradatione facta⁷¹, ille demonstrat omnipotentem Deum, divinumque illius Verbum, esse primum veritatis veræque doctrinæ magistrum et præceptorem.

Contra vero⁷² arguebant aliqui Græcam philosophiam « casu utcunque et exiliter veritatem » consequi; vel si quæ vera doceat, hæc fuisse furto sublata. At omne furtum cum malum sit, illud non Deo aut ejus prophetis, sed diabolo aut inferioribus potestatibus utique ascribendum est. At sane utrumque a Clemente nostro facile solvitur. Ad primum quippe respondet⁷³: « Si non comprehendit Græca philosophia veritatis magnitudinem, et est adhuc imbecilla ad mandata Domini exsequenda, at regali quidem maxime doctrinæ viam præparat, utcunque castigans et mores prius informans, et ad suscipiendam veritatem confirmans eum, qui opinatur (seu existimat) esse providentiam. » Ad secundum vero: « Aliquam, inquit⁷⁴, utilitatem habuit furtum, quod redibat ad homines, non quod is qui subripuit utile sibi proponeret, sed providentia ad utile dirigeret audacis cæpi eventum. » Quoscunque enim veræ philosophiæ dogmata furatos esse dixeris, certe ex eorum furto, quod Deo non quidem auctore, sed non prohibente, admissum est, possunt homines aliquam capere utilitatem. Et vero sive

A diabolus, sive falsi prophætæ furto aliquid Hebræis eripuerint, constat sane illos nobis vera quædam reliquisse documenta, quæ a Christianis aliquo non sine fructu excipi possunt⁷⁵.

Verum contra adhuc urgebant, etsi Deus alienus philosophiæ sator seminatorque fuisset, divinam nihilominus super illius segetem pestiferum erroris atque impietatis lolium et zizania, quibus illa perempta est, impius agricola diabolus sparsit et disseminavit. At, inquit Clemens⁷⁶, idem erroris et impietatis lolium super verissima Christianæ religionis decreta ab hæreticis sparsum est. Nunquid ergo eam ob causam proscribenda est eadem Christiana religio? Quis nisi male sani capitis homo id unquam somniavit? Quamobrem quemadmodum falsa et absurda philosophorum, ²⁴⁴ uti Epicureorum, de voluptate, et alia contra rectam rationem documenta, quæ ab Apostolo « sapientia hujus sæculi » vocantur⁷⁷, ab omnibus proscribi et repudiari debent⁷⁸; ita singulari quoque illi philosophiæ insistendum, quæ vera tradit perfectæ scientiæ elementa, et in iis, quæ spiritualia et æterna sunt, semper versatur.

Non sinit ergo Clemens sibi amplius obijci philosophiam ab ipsis paganis philosophis fuisse inventam⁷⁹. Quantumvis enim illam ab hominibus accepissemus, ab ea nihilominus et Domini imbuimur doctrina, et quæ facienda a nobis sunt edocemur. Præterea variis sacrorum scriptorum testimoniis Clemens probat omnis humanæ sapientiæ et intelligentiæ originem in Deum ipsum esse refundendam.

Quid ergo, instabant alii, nonne ab Apostolo in suis Epistolis philosophia Christianis omnibus plane penitusque interdicta prohibitæque fuit? Minime gentium, respondet Clemens⁸⁰. Falsa siquidem, erronea et impia tantum philosophiæ dogmata Paulus rejicit et repudiat. Quinetiam ideam « Apostolus, ut alibi⁸¹ Clemens loquitur, non videtur reprehendere philosophiam; sed eum, qui est particeps altitudinis cognitionis, non vult amplius recurrere ad Græcam philosophiam, eam allegorice vocans mundi elementa; ut quæ elementa quodammodo doceat, et sit veluti disciplina præcedens veritatem. » Vetat itaque Clemens, ne gnostici et perfecti Christiani ad Græcæ philosophiæ elementa redeant, quibus il tantum studere debent, qui nondum cognitam veritatem inquirentes contendunt ad Christianæ perfectionis pervenire fastigium. Verumtamen gnostico alicubi Clemens indulget⁸², si ei per otium et tempus liceat, relaxandi animi gratia, Græcam philosophiam tanquam bellarium post cœnam degustare et attingere. At omnibus palam edicit⁸³ eos rationum persequi umbras, qui philosophiæ studentes, rebus supervacaneis dolosisque sophismatibus occupantur.

Neque tamen hi⁸⁴, qui « Græcam philosophiam, non secus ac pueri larvas verebantur, » his rationibus plane adhuc victi, Clementi nostro adhuc exempla objectabant prophetarum atque apostolorum, qui nullas philosophiæ artes nec didicerant nec noverant. Sed levissimum illud telum ab eo facile retunditur⁸⁵. His quippe artibus et studiis illi idcirco non indigere, quia divino afflante Spiritu, cognitione doctrinæque plane cœlesti inabui fuerunt. Cæteros ergo eodem divino munere non donatos, ad intelligenda et assequenda vera philosophiæ documenta, labore et industria opus habere nullus merito indicabitur.

⁶⁶ Strom. lib. I, p. 278. ⁶⁷ ibid., p. 292. ⁶⁸ I. VI, p. 647 et seq. ⁶⁹ ibid., p. 648. et 671. ⁷⁰ ibid., p. 642, 643, 695 et I. VII, p. 70. ⁷¹ I. VI, p. 644. ⁷² I. I, p. 309 et seq. ⁷³ ibid. ⁷⁴ ibid., p. 310. ⁷⁵ ibid. p. 311, 312. ⁷⁶ ibid., p. 648. ⁷⁷ I Cor. II, 6. ⁷⁸ Strom. I. VI, 675. ⁷⁹ ibid., 646, et p. 661 et seq. ⁸⁰ I. II, p. 295 et seq. ⁸¹ I. VI, p. 645. ⁸² ibid., p. 695. ⁸³ ibid. ⁸⁴ ibid., p. 655 et seq. ⁸⁵ I. I, p. 220

ARTICULUS III.

Solentur alia argumenta, et philosophiæ utilitas ostenditur.

Alii contra Clementis sententiam ⁸⁰ inde argumentabantur, quod Christiano homini in his tantummodo versandum sit, quæ omnino ipsi necessaria exhibebant religionis suæ documenta. Ethnicorum itaque philosophiam omnesque alias disciplinas tanquam supervacuas, inanes, et plane inutiles, respuendas esse certo se concludere posse existimabant.

Sed his auctor noster respondet primum eo saltem nomine utilem omnibus esse philosophiam, ut illius inutilitas probeatur. Et vero si nulli philosophari liceat, ut hoc alicui persuadeatur, eo ipso philosophandum est.

Deinde vero philosophici probationibus et experientis perfectissima eorum, quæ damnata sunt, cognitio eruitur. Quod quidem non parum omnibus utile et fructuosum esse nemo negaverit.

Tertio ⁸¹ Christianis omnibus tam catechumenis quam aliis plurimum prodest philosophia; et illis quidem, utpote quos in admirationem raptos, ad veritatem, virtutem et præcipuorum dogmatum cognitionem adducit: hos vero cohibet, ne fraudulentæ artis præstigiis decepti, ab ea quam professi sunt fide excidant. Insuper vero philosophia efficit, « ut majori adhibito munimento (Clementis nostri verba sunt ⁸²), exercitationem aliquam fidei demonstrativam utcumque comparemus. »

Quin etiam Clemens palam ostendit ⁸³ alium adhuc a philosophia ferri fructum, cum ejus ope et auxilio fallacibus sophistarum argutis ac variis futilibusque aliorum cavillationibus reiectis et confutatis, atque depulsa erroris caligine, veritas non solum ab ethnico, sed etiam a Christiano homine elicitur, confirmatur et explicatur.

Neque porro auctor noster eos vult esse audientes, qui Christi doctrinam perfectam omnino et absolutam, omnibus solam sufficere, nec ullius alterius artis indigam esse pertinacius contendebant. Etenim hoc illis gratis dato et concessio, planum utique facit quælibet Christianum hominem ex Græca philosophia aliquam adversus dolosos, ut diximus, sophistas fraudulentosque veritatis insidiatores posse percipere utilitatem. Ipsum, quæso, hæc diserte enarrantem audiamus: « Et est quidem, inquit ⁸⁴, per se perfecta, et nullius indiga Servatoris doctrina, cum sit Dei virtus et sapientia. Accedens autem Græca philosophia, non veritatem facit potentior, sed debilem adversus eam efficit sophisticam argumentationem, et propulsans dolosas adversus veritatem insidias, dicta est vineæ apta sepes et vallus. Et est quidem ex fide veritas, tanquam panis, necessaria ad vivendum. Quæ autem præcedit disciplina, est obsonio similis et bellariis. Desinente vero cœna, suavis placentula, ut ait Pindarus. »

Si quis autem urgeat unius ejusdemque effectus plures esse non posse causas, is ex Clemente nostro discere illico poterit præter præcipuam causam plures, ut variis ille exemplis ostendit, esse aliquando alias adjuvantes: « Philosophia autem (sicut ille loquitur ⁸⁵), confert ad comprehendendam veritatem, cum sit inquisitio veritatis, non quod sit causa comprehensionis, sed causa cum aliis et adjuvans, et forte etiam causa concausans, οὐκ αἰτία οὐσα καταλήψεως, σὺν δὲ τοῖς ἄλλοις αἰτίαις, καὶ συνεργός. »

Et vero nonne magnum procul dubio illud philosophiæ fuit emolumentum, quod gentiles in ea recte exercitatos, et sincero veritatis amore ductos,

A sicut lex Judæos, ad Christianam fidem duceret? « Forte, inquit ille ⁸⁶, principaliter tunc etiam Græcis data fuit, priusquam Dominus Græcos quoque vocasset. Nam ipsa quoque Græcos pædagogum more ducebat, sicut lex Hebræos ad Christum. » Et id quidem Clemens ita persuasum habebat ⁸⁷, ut ipse nec semel, nec dubitanter pronuntiet, eos si Christo, postquam homo factus est, non crediderint, nullam ²⁴⁵ posse hujusce peccati dare excusationem: « Quocirca, inquit ille ⁸⁸, præcepta dedit et priora et posteriora, ex uno fonte hauriens Dominus, nec eos, qui erant ante legem, sine lege esse nihili pendens; nec eos, qui non audiebant barbare philosophiam, ferri effrenatos permittens. Nam cum illis quidem præcepta, his vero præbuisset philosophiam, incredulitatem concludit in adventum, quo tempore est inexcusabilis, quisquis non crediderit. Ab alio enim et Græco et barbaro profectu ad eam, quæ est per fidem, deducit perfectionem. »

ARTICULUS IV.

Utrum philosophia paganos absque ulla in Christum fide justos reddiderit.

Verum, inquiet aliquis, tametsi Clemens noster dixerit philosophiam Græcis ideo fuisse datam, ut post Christi ortum ad illius fidem adducerentur, non minus tamen ille alibi clare et asseveranter affirmat eandem philosophiam cum eis, quemadmodum cum Judæis legem, prius communicatam; qua peculiaris Dei populus, atque etiam justis flectent. Posteaquam enim aperte ab ipso declaratum est philosophiam ad Græcos divinæ providentiæ beneficio esse transmissam, inde continuo concludit ⁸⁹: « Merito ergo Judæis quidem lex, Græcis autem data est philosophia usque adventum: hinc autem est universa ac generalis vocatio ad peculiarem populum justitiæ, per eam, quæ est ex fide doctrinam, per unum congregante Domino, qui est unus solus Deus amborum, Græcorum scilicet et barbarorum, vel potius totius humani generis. »

At his Clemens verbis non Græcos philosophia justos fieri, sed eis philosophiam, quemadmodum Judæis legem esse datam, atque exinde Græcos et barbaros, omnesque alios quoslibet homines ad doctrinam fidei, hoc est, Christianæ religionis, profitendam fuisse vocatos. Deinde vero de qua, putas, philosophia ibi Clemens locutus est? De ea utique, quæ, uti vidimus, vera dogmata ex sacris Hebræorum fontibus hausta tradidit. Quocirca id ab auctore nostro continenter adjectum legimus ⁹⁰: « Philosophiam autem sæpe diximus, id quod per philosophiam assequitur veritatem, etiamsi sit singulare. Jam vero ea etiam, quæ bona sunt in artibus, ut in artibus, habent principium divinitus. »

Esto, urget alius, hic sit illorum Clementis verborum sensus. Nonne præterea in primo Stromatum libro ille constanter asseverat antequam Christus formam induisset hominis, Græcos philosophia sua justitiæ, atque adeo divinæ gratiæ revera factos esse participes? Totidem enimvero hæc ipsius sunt verba ⁹¹: « Iis qui a philosophia fuerunt iustificati, τοῖς ὑπὸ φιλοσοφίας δεδικαιωμένοις, auxilium tanquam thesaurus reconditur: ea quoque consensio, quæ ducit ad Dei cultum et pietatem in Deum. Atque erat quidem ante Domini adventum philosophia Græcis necessaria ad justitiam, εἰς δικαιοσύνην Ἑλλήσιν ἀναγκαῖα φιλοσοφία. Nunc autem est utilis ad Dei cultum et pietatem iis qui fidem colligunt per demonstrationem. Quoniam pes, inquit, tuus non offenderit, si quæ bona sunt ad Dei providentiam referas, sive Græca sint, sive nostra. » Sed meminisse debes Clementem de ea tan-

⁸⁰ l. i, p. 278. ⁸¹ l. vi, p. 651. ⁸² ibid., p. 279. ⁸³ l. vi, p. 647 et 283. ⁸⁴ l. i, p. 319. ⁸⁵ ibid., p. 318. ⁸⁶ l. i, p. 282. ⁸⁷ l. vi, p. 690 et 691. ⁸⁸ l. vii, p. 705. ⁸⁹ l. ii, p. 694. ⁹⁰ ibid., p. 694. ⁹¹ l. i, p. 282.

tum, uti vidimus, loqui philosophia, quæ justitiam cum vera scientia docet, et vera duntaxat documenta ex divinis Hebræorum scriptis aut traditionibus delibavit, quæque proinde ad ipsummet Deum, omnis sapientiæ, sicut hoc ipso in loco ille repetit, omniumque honorum auctorem debet referri.

Porro autem hæc ipsa philosophia hominem justum, et ut scholastici aiunt, gratia justificante ornatum non efficiebat, nisi aliquam venturi Christi fidem, ad quam eum, quemadmodum dictum est, ducebat, comitem haberet. De philosophia enimvero, et de iis qui recte vivunt, illud paulo post a Clemente decretum fuit ¹⁰: « Nihil eis post vitæ finem proderit, etiamsi nunc recte operentur, nisi fidem habuerint: » οὐδὲν ὄφελος αὐτοῖς μετὰ τὴν τελευτὴν τοῦ βίου, καὶν ἐνεργῶς ὥςτιν νῦν, εἰ μὴ πιστὴν ἔχουσιν. Quamobrem continuo subiungit sacras Scripturas Græcam in linguam conversas fuisse, ut omnis tolleretur ignorationis excusatio.

Quid vero, quod in eodem libro, ubi Clemens nos rursus admonet philosophiam non posse ex se ipsa, si sola fuerit, veritatem assequi, sed illius inveniendæ concomitantem tantummodo et adjuvantem esse causam, protinus addidit ¹¹? « Quamquam per se quoque aliquando Græcos justificabat, ἐδικαίωσεν, philosophia, sed non ad universam et generalem justitiam, οὐκ εἰς τὴν καθόλου δὲ δικαιοσύνην, ad quam cooperatrix et adiutrix invenitur, sicut primus et secundus gradus ei quæ ascendit in cœnaculum, et grammaticus ei qui est philosophaturus. » Vides procul dubio quo sensu Clemens dixerit Græcos per philosophiam justos fieri, non perfecta scilicet et, ut ipse ait, generali justitia, sed ita tantum ut sit sicut primus et secundus ad quoddam cœnaculum gradus, et sicut philosophiam proflteri cupienti grammatica, Itaque illa prima tantummodo et valde remota quædam erat dispositio, vel primus atque etiam secundus

A gradus, quo Græci illi ad perfectam justitiam conscenderent, postquam nimirum Christi fidem, ad quam eos, uti sæpius observatum, hæc eadem philosophia ducebat, fuissent amplexati.

Et vero ipse alio adhuc in libro ¹² ubi planum omnibus facit veram paganorum philosophiam, seu vera, quemadmodum sæpe dictum est, gentiliū philosophiæ decreta, a Deo manavisse, atque idcirco apud gentes fuisse quamdam obscuram Dei cognitionem, ibi postea diserte declarat diversos esse modos, quibus Græci non quidem veræ justitiæ compotes sunt, sed ad justitiam adducuntur: « Non solum testamenta, inquit ¹³, diversa, sed etiam diversi modi doctrinæ sunt ii, qui inter Græcos adducunt ad justitiam, εἰς δικαιοσύνην ἀγόντων, et qui inter barbaros. » Atqui si bi doctrinæ modi Græcos ad justitiam tantum adducunt, eosdem perfectæ justitiæ, aut, ut cum scholasticis loquamur, gratiæ justificantis non reddunt participes. Quam sane ob causam ipse paulo superius expressissimis verbis asserit philosophis, ut justi fierent, necessariam omnino fuisse fidem: « Iis qui justi erant ex philosophia, » totidem ipsius verba sunt ¹⁴, « non solum opus erat fide in Dominum, sed etiam ut discederent a cultu idolorum. »

Neque est, quod quis obijciat enim de paganis disputare, qui post humanos Christi natales exstiterunt. Etenim continenter adjecit ¹⁵: « Jam vero revelata eis veritate, ipsi quoque poenitentia ducti sunt, propter ea quæ fecerant. Quamobrem prædicavit Dominus iis, qui erant apud inferos. » Quamvis ¹⁶ enim falsa sit, uti superius demonstravimus, hæc Clementis de Christi apud inferos prædicatione opinio; inde nihilominus apertissime colligitur eum de philosophis et paganis sermonem facere, quibus etiam ante Christi adventum fidem, ut justi fierent, penitus necessariam fuisse decernit. Sed id adhuc invictissime ex iis, quæ de hæc fidei necessitate a nobis superius disputata sunt, stabilitur, asseritur et confirmatur ¹⁷.

CAPUT XVI.

De variis gentiliū philosophorum, et scriptorum ex sacra nostra Scriptura furtis, ac prava imitatione.

ARTICULUS I.

De variis gentiliū philosophorum et scriptorum ex sacra nostra Scriptura furtis et empilationibus.

Vidimus quam sæpe Clemens et dicat et repetat gentiles philosophos ex Hebræorum scriptis et traditionibus plura dogmata sive scientes et prudentes, sive etiam inscientes et imprudentes delibasse, atque ex eis non pauca labefactasse et corrupisse. Unde ille: « Philosophia, inquit ¹⁸, cum ex divina Scriptura veluti quondam ignis scintillam accepit, in paucis visione apprehendit. » Quæ autem fuerint illa philosophorum furta atque latrocinia, ab ipso singulatim notata, jam a nobis expendendum est.

Præter citata autem a nobis ¹⁹ Delphica præcepta et pervulgata a Græcis sapientibus proverbia, quæ ille ex sacris nostris scriptoribus decerpta fuisse contendit ²⁰, hoc quoque effatum: « Sapientis esse omnia, » desumptum ex his esse putat a Moyse transcriptis patriarchæ Jacob verbis: « Et quoniam misertus est mei Deus, mihi sunt omnia ²¹. » Aliud quoque pronuntiatum: « Sapientem esse Dei amicum, » inde acceptum censet ²², ubi Deus Abraham, Deus

C Isaac legitur, et ipse Moyse Deus dicitur esse locutus « facie ad faciem, sicut loqui solet homo ad amicum suum ²³. » Atque hinc quoque ortum esse Clemens significat ²⁴, cur Minoem novem annis cum Jove versatum finxerint. Sed de hac Minois fabula nos alibi.

Ex eadem sacra origine profluxisse docet ²⁵ illud Stoicorum ac Platonis de sapiente apophthegma, illum solum esse « liberum, divitem, pulchrum, regem et beatum. » De hac autem sententia lege, si lubet et vacat, Philonis librum: *Quod omnis probus sit liber*. Ciceronis paradoxa 5 et 6, Ambrosii lib. II, *De Jacob et vita beata*, et epistolam 37 ad Simplicianum, ac quæ nos in hæc Ambrosii scripta adnotavimus.

Ex Moyse adhuc atque ex aliis sacris scriptoribus auctor noster ea insuper collecta esse asserit ²⁶, quæ iidem philosophi de moralibus virtutibus temperantia, prudentia, justitia, fortitudine, tolerantia, honestate, continentia et religione sæpius prædicaverunt.

Sibi quoque ille videri ait ²⁷ Pythagoram ex Moyse lege ²⁸ accepisse suam in animantes rationis expertes mansuetudinem. Non una tamen de illa Py-

¹⁰ ibid., p. 288. ¹¹ ibid., p. 319. ¹² I. VI, p. 646. ¹³ ibid. ¹⁴ ibid., p. 637. ¹⁵ ibid. ¹⁶ Sup. c. 41, art. 2, p. 4025 et seq. ¹⁷ Strom. I. VI, p. 888. ¹⁸ Supr. c. 44, art. 3. ¹⁹ I. II, p. 367. ²⁰ Gen. xxxiii, 11. ²¹ Strom. I. II, p. 367. ²² Exod. xxxiii, 11. ²³ Strom. I. II, p. 367. ²⁴ p. 368. ²⁵ ibid. p. 394. ²⁶ ibid. p. 400 et seq. ²⁷ Exod. xxii, 30, et Levit. xxi, 27.

thagoræ erga animalia benignitate omnium antiquorum eademque esse opinio. Videsis Laertium in illius Vita, lib. viii, § 28; Suidam ad verbum *Pythagoras*; Athenæum, et ab eo laudatum Lyconem, lib. x *Deipnosoph.*, pag. 418; Plutarchum, tom. II, lib. *Non posse suaviter*, etc., pag. 1094.¹

Quæ etiam de ultimo hominis fine ab iisdem philosophis definita fuere, ex iisdem, inquit Clemens, divinis fontibus scaturiunt. Sed de illis infra opportunius disputabitur. Nullibi autem magis concule et particulatim, quam in libro quinto hæc philosophorum furta ille evolvit retegique. Tanti autem momenti id Eusebio¹², doctissimo utique homini, visum est, ut ea omnia, quæ per tredecim paginas Clemens noster prosequitur, integra totidemque verbis sibi transcribenda operæ pretium esse crediderit. Dicendi porro initium inde uterque fecit¹³: « Quod autem deinceps consequitur, est tradendum, et Græcorum furtum, ex barbara sumpta philosophia, jam est clarius ostendendum. » Atque hæc quidem illorum verba idcirco retulimus, ut quisque intelligat ibi τῆς βαρβάρου φιλοσοφίας nomine, quod a nonnullis præpostere explicatum est, nihil aliud quam sacras nostras Scripturas significari.

Verò Græcorum furta, quæ Clemens ibidem more suo confuse et permiste, nec semper designatis scriptorum a se laudatorum libris et locis recensuit, quemdam in ordinem redigenda ac loca auctorum ab eo non citata, a nobis, quoad fieri poterit, indicanda sunt. Ab iis itaque quæ Deum spectant ut ordiamur, existimat auctor noster ex Isaïæ verbis quasdam collegisse Deum esse unum et incorporeum, nulliusque formæ aut figuræ, ac nemini similem¹⁴. Ab eodem autem Clemente nostro ibi notantur Antisthenes Socraticus, de quo Laertius ac nos etiam alibi plura, et cuius verba, quemadmodum Xenophontis, qui secundus laudatur, apud Theodoretum occurrunt¹⁵.

Tertius Xenophanes a Clemente rursus eandem in rem alibi citatur¹⁶, illiusque carmina, prius duobus exceptis, idem Theodoretus retulit¹⁷.

Quartus Bacchylides, cuius versus in metri formam exhibent Eusebius¹⁸ et Henricus Stephanus in ejusdem Bacchylidis fragmentis.

Quintus Cleanthes Stoicus, de quo prius Clemens et in hoc eodem libro¹⁹, et in sua *ad gentes Admonitione*.

Sextus Amphion non quidem ille antiquissimus Jovis et Antiope filius, sed quidam junior poeta, qui a Clemente his verbis, Ἀμφίων λέγει τῇ Ἀντιόχῃ, appellatus est.

Septimus Melanippides, cuius versus metrica forma ab Eusebio et tom. II *Poet. Græc.*, pag. 133, repræsentantur. Verum quia duo hoc nomine nuncupati fuerunt, videtur junior a Clemente laudari. De utroque Suidas et Vossius, *De poetis Græcis*, cap. 4 et 5, ad Olymp. lxxv et lxxx, pag. 23 et 29.

Octavus, a Clemente alibi non semel laudatus, hunc ibi citatur in modum: « Magnus Parmenides, ut Plato dicit in *Sophista*. » Et re quidem ipsa in hoc Platonis libro plura de illo quidem, sed de citatis ab auctore nostro versibus nihil plane invenitur. Secundus autem illius versus a Theodoro refertur²⁰.

Hesiodi nono loco memorati carmina reperire

est in *Admonitione ad gentes*²¹, sicut et alii Sophoclis versus, qui adhuc a nobis inventi sunt, in lib. *De monarchia Dei*²², et Cyrilli Alexandrini lib. 1 *Contra Julian.*, pag. 32, atque Theodoretum serm. 7 *De sacrificiis*, pag. 590.

247 Decimus Euripides, cuius duo priores versus exhibentur in *Admonitione ad gentes*²³, et cum his tertius lib. II Ciceronis *De natura deorum*, in quem videsis Lescapierii observationes. Apud Eusebium autem illi omnes metricè describuntur.

Undecimum his Clemens verbis in medium protulit: « Ο τε Εὐφρόρων, ὃ τε Ἀσχύλος, « Euphoriion et Æschylus, » sed melius Eusebius²⁴: Εὐφρόρωνος Ἀσχύλος, « Æschylus Euphoriionis filius. » Clemens autem eadem a Democrito atque ab Æschylo scripta fuisse et paulo superius et in sua *ad gentes Admonitione* observaverat²⁵. At de utroque eorumque versibus consule Scaligeri in Varronem conjectanea²⁶.

His Clemens subnectit Heracliti, cui Plato astipulator, testimonium. Posteriora autem illius verba apud Theodoretum²⁷, atque illud adagium « abesse præsentis, » ab Erasmo explanatum invenies²⁸.

Addit ibidem auctor noster illud quod de uno et ingenito omnium principio docuit Timæus Locrus. Sed de illo nos alibi.

Denique eandem in rem a Clemente laudatur²⁹ Θεαρίδας, Thearides, sive, ut scriptum est in Græco codice nostro, Θεαρίδας, et ab Herveto, Thearides; sed a nemine quis ille fuerit, indicatur. Vide autem utrum is dici possit, qui a Tatiano³⁰, et post eum ab Eusebio³¹ Theagenes, vel ab Athenæo³² Theodoridas vocatur.

Ad eandem sacræ Scripturæ originem vult adhuc Clemens ea referri³³, quæ de summa Dei potestate, vel Græcorum eruditissimi litteris mandaverunt, vel cecinerunt poetæ, nominatim vero Epicharmus, aut vates lyricis, seu Pindarus. Quæ autem ex utroque auctor noster transcripsit carmina, apud Theodoretum reperies³⁴. Tertius a Clemente illis adjungitur Aratus, cuius quædam ex hic citatis ejus carminibus supra, cum in primo horum *Stromatum* libro, tum in *Admonitione ad gentes* retulerat: et omnia in editis Arati (ταυτομένων) exhibentur. Eandem Dei potentiam Æschylus tragicus celebrans, eumque appellans altissimum, videtur, inquit Clemens³⁵, illud paraphrastice exponere: « A facie Domini tremit terra; » quod psalmi est cxiv, 7, juxta Senum interpretationem, sed non sine variante una lectione. Nam πρότρεται, apud eos ἐπ' αὐτὴν legitur. Carmina autem Æschyli apud Justinum³⁶ occurrunt. Ab Orpheo, insuper expressam esse auctor noster dicit³⁷ illam Isaïæ, vel, ut ait Eusebius, Osæ sententiam: « Solidans tonitru, etc. » Neutrius autem, sed prophetæ Amos iv, 13, oraculum est. Huc quoque auctor noster refert Archilochi Parii verba, ab Eusebio ad carminum redacta mensuram. Apud Theodoretum vero³⁸ is Archilochus, de quo nos infra, obcenissimus poeta audit: sed non semel a Clemente nostro citatur. Ad alia Isaïæ verba spectare arbitratur³⁹ alios Pindari Orphei versus, quorum unus, qui in editis horum *Stromatum* libris deest, ab Eusebio restituitur⁴⁰. Vide autem Pindari carmina in ejus fragmentis.

De divina ubique Dei præsentia docet Clemens⁴¹

¹² Strom. I. II, p. 417. ¹³ I. v, p. 591 et seq. ¹⁴ lib. xxi, Præp. evang., c. 13, p. 668 et seq. ¹⁵ Strom. lib. vi, p. 591. ¹⁶ Isaï. xl, 25. ¹⁷ De Græc. affect. cur. serm. 1 De fide, p. 476 et 477. ¹⁸ Strom., lib. vii, p. 711. ¹⁹ loc. cit., serm. 3, p. 519. ²⁰ loc. cit., p. 679. ²¹ sup. p. 47 et 554. ²² loc. cit. serm. 4. De mundo, p. 528. ²³ pag. 48 et 47. ²⁴ apud Justin. Martyr., p. 105. ²⁵ pag. 15. ²⁶ loc. cit. ²⁷ sup. p. 598, et Admon. ad gent., p. 45. ²⁸ in I. iv, Varr. De ling. lat., p. 30. ²⁹ Loc. cit. serm. 1, p. 476. ³⁰ Erasmi Adag., chiliad. 2, centur. 84, p. 504. ³¹ p. 611. ³² p. 166. ³³ I. x, Præp. evang., cap. 41, p. 491. ³⁴ Deipnosoph. I. vi, p. 229; I. vii, p. 302, et lib. xv, p. 699. ³⁵ I. vi, p. 597. ³⁶ loc. cit. serm. 6 De Dei provid., p. 564 et seq. et Pindar. frag. ³⁷ p. 610 et seq. ³⁸ lib. De monarch. Dei, p. 104. ³⁹ pag. 609. ⁴⁰ loc. cit. serm. 10, p. 630. ⁴¹ p. 610. ⁴² loc. cit., p. 688. ⁴³ pag. 609.

Isaia, Jeremiaeque verba adhuc. exprimi ejusdem Orphei versibus, quos apud Justinum martyrem⁴⁴ et Cyrillum Alexandrinum⁴⁵ reperire est. Cum eadem quoque Scriptura idem Orpheus insuper cecinit cœlum esse Dei sedem et terram pœlum ejus scabellum⁴⁷. Illius autem carmina a Justino et Cyrillo proxime citatis, atque a Theodoro transcripta sunt⁴⁸. Ab eodem etiam Justino et Cyrillo aīa ejusdem Orphei repræsentantur carmina, quibus prædicat nihil esse supra Deum, nihilque eum fugere.

Observat præterea Clemens⁴⁹ Deum ab eodem Orpheo Matripatrem vocari: quo loquendi modo rerum ex nihilo ortum significavit, atque iis, qui proseminationes illas introducunt, conjugis Deo tribuendæ dedit occasionem. Opinatur autem Hærvetus ibi notari Valentinianos; quidni et alios hæreticos, atque etiam paganos, qui commentitia deorum conjugia perperam finxerunt?

Quid vero, quod Clemens docet⁵⁰ Deum Patrem ac Filium, non solum a Platone, uti supra vidimus, sed ab Homero etiam, Orpheo et Xenocrate designari? Duo priores Homeri versus *Odyss.* ix, pag. 125, tertius vero ibidem pag. 122 habentur. Ubi vides a Clemente tres citari unius ejusdemque poetæ versus, tanquam ii sese contingerent, cum tamen a se ipsis non parvo intervallo sint disjuncti. Sed ille hac singulari testimonia scriptorum citandi methodo haud infrequenter utitur.

Palam adhuc ipse facit⁵¹ Stoicos ex quibusdam sacra Scripturæ locis, alienum ac nimis litteralem in sensum detortis, induxisse Deum natura sua esse corpus, animam et spiritum, atque universam pervadere substantiam. Quia de ultima opinione nos superius, ac de utraque Plutarchus⁵² et alii. Illos autem adhuc, non secus ac Pythagoram et Aristotelem, arguit Clemens ex Genesi⁵³ accepisse id, quod docuerunt de materia; ex Ecclesiastici autem libro⁵⁴ Epicurum omnia temere fieri; atque ex Psalmis⁵⁵ Aristotelem collegisse Dei providentiam circumscribi linnæ finibus. Ad hæc vero refert⁵⁶ descriptos a Theodoro⁵⁷ Philemonis versus, quibus idololatria excinditur, sicut et multitudo victimarum aliis carminibus quæ ille⁵⁸ Menandro et auctor libri *De monarchia Dei*, ut alibi diximus, Philemoni attribuit.

Qua autem putas ratione Pythagorei cœlum⁵⁹ appellarunt ἀνθρώπων, id est, oppositam pedibus nostris terram? Nempe ut post Jeremiam significarent terram electam, et Dei hæreditatem, cujus qui fuerint hæredes, hi terræ reges erunt.

Quam multa autem ex sacris nostris fontibus Plato hauserit, inde forsitan aliquis colligere se posse putabit, quod de illo Clemens, ac post eum Eusebius⁶⁰, citato Numenii Pythagorici testimonio, hæc refert in modum⁶¹: « Numenius philosophus Pythagoreus aperte scribit: *Quid enim est Plato, nisi Moyses qui loquitur Attice?* » Sed de hoc Numenii effato, atque etiam de lectis a Platone Moyse aliorumque Veteris Testamenti prophetarum libris, alibi disseruimus⁶². Ad ea itaque, quæ Clemens ex iisdem hisce libris a Platone deprompta esse docet⁶³, ut progrediamur, obviam nobis primum veniunt, quæ de parvulorum animabus atque de angelis hominum custodibus is philosophorum doctissimus, et Orpheus, nec non et Menander tradiderunt. Nani Clemens noster hæc

ex divinis nostris litteris desumpta fuisse assererat: sed de iis supra capite 8, articulo 2. Subneccit autem Clemens: « Fortasse autem Socratis quoque dæmonium tale quid significabat. » At prius lib. i, p. 11 et 34, hujusce dæmonis mentionem fecerat, ubi et Platonis librum *Theages* inscriptum citavit⁶⁴, et ea quæ de illo dæmone refert, revera occurrunt. De hoc porro Socratis dæmone sermonem fecere varii cum profani tum sacri scriptores; Laertius lib. ii *De vitis et dogmat. philosoph.*, § 32. Cicero lib. ii *De divin.*, pag. 275; Tertullianus lib. *De anima*, cap. 1 et 40; Cyprianus *De idolol. panit.*, pag. 13, edit. Oxon., et alii.

Plures alias his plane similes ex sacris nostris commentariis Clemens patet facit⁶⁵ Græcorum explicationes, de mundo archetypo et intelligibili, de mundi corporei et hominis creatione, et aliis quibusdam documentis, quæ aut facilia, aut in scholiis illustrata, aut a nobis aliis in locis explanata sunt. Quamobrem his præmissis observabimus locum Platonis de mundi creatione a Theodoro exhiberi⁶⁶. Ab eodem etiam Platone ex Scripturis acceptum Clemens putat solos inter homines prolios veram constitui et intercedere amicitiam et similitudinem. At pro Lysia, uti in textu Clementis habetur⁶⁷, legendum est Lyside, quemadmodum apud ipsum Platonem tom. II, pag. 214. Vide adhuc, si lubet, illius *Timæum* sub finem, et Ciceronis *De amicitia* librum. Ad hæc vero auctor noster rursus probat⁶⁸ ex iisdem rivis derivatum esse, quod adhuc Plato tradidit omnes in eadem civitate esse fratres, tom. II *De republ.* ante fin. pag. 415, atque etiam prohibitum esse juramentum. In auctoris autem nostri editione⁶⁹ ad Platonis decimum *De legibus* librum mittitur. Sed Hærvetus illud in hoc libro frustra se quæsisisse conquestus est. Nobis autem haud ægre probabitur Clementem allusisse ad hæc subsequentis libri⁷⁰ verba: « Nec vero qui vendit, merces suas laudato, nec tanti sibi eas constitisse jurejurando adfirmet. »

Mortuorum resurrectionem arbitratur Clemens notissima Heri, seu Eris Armenii, quem Plato de post mortem duodecimo revivisse scribit, fabula forsitan significari. Verba Clementis sunt⁷¹: « Ὁ δὲ αὐτός (Πλάτων) ἐν τῷ δεκάτῳ τῆς Πολιτικῆς, ἥρως τοῦ Ἀρμενίου τὸ γένος Παμφύλου μέμνηται. Quod quidem Hærvetus sic Latine, sed male reddidisse arguitur: « Idem autem (Plato), in decimo *De republica* meninit Heri Armeni, genere Pamphili. » Nani illud Eusebii interpretes melius verterunt⁷²: « Eris Armenii filii, genere Pamphili. » Et re quidem vera idem Hærvetus subsequenter Clementis verba sic interpretatus est: « Conscriptis Zoroaster, Heri Armenii filii, genere Pamphilus. » Unde profecto priorem interpretationem corrigendam esse quomodo Hærvetus non viderit, nos certe non videmus. In suo deinde hujusce loci commentario observat nullam penitus a Platone fieri Zoroastri mentionem. Quid mirum? cum id etiam a Clemente nostro non dicatur, sed hunc Herum seu Erem Armenii filium esse ipsummet Zoroastrem. Neque hoc quidem ille gratis dixit, sed ipsa refert Zoroastri verba, quibus hanc historiam, seu mavis fabulam, posteris tradiderat. Ab illo autem hoc ipsum Plato forsitan mutuatus est. Quis autem fuerit hic Zoroastres dictu haud facile. Nam Hærvetus duos, Cotelierius plures fuisse confitetur⁷³. Ceterum illa Heri sive Eris fabula non tantum a Pla-

⁴⁴ De monarch., p. 105. ⁴⁵ l. i Contra Julian., p. 26. ⁴⁶ p. 607. ⁴⁷ loc. cit. serm. 2, p. 491. ⁴⁸ p. 699. ⁴⁹ p. 598 et 604. ⁵⁰ p. 591. ⁵¹ l. i De philos. placit., c. 7, p. 88. ⁵² cap. i, v. 2. ⁵³ cap. i, v. 1. ⁵⁴ Psal. xxxv, 6. ⁵⁵ p. 609. ⁵⁶ loc. cit. serm. 6 De provid., p. 563. ⁵⁷ p. 605. ⁵⁸ Strom. l. v, p. 614. ⁵⁹ Strom. l. i, p. 342, et apud Euseb. l. viii, Præp. evang., c. 66, p. 411. ⁶⁰ in t. i Ambr., p. 388. ⁶¹ Appar. l. ii, dissert. 2, c. 7, § 3. ⁶² Strom. l. v, p. 592, 608, 610. ⁶³ t. i, p. 128, et Apolog. Socr., etc. ⁶⁴ Strom. l. v, p. 593. ⁶⁵ loc. cit., serm. 4, de mundo, p. 534. ⁶⁶ p. 594. ⁶⁷ p. 595, et c. 11. ⁶⁸ p. 596. ⁶⁹ tom. II, p. 917. ⁷⁰ Strom. lib. v, pag. 598. ⁷¹ lib. xiii, Præp. evang., c. 15, p. 675. ⁷² Hærvet. in l. i Strom., p. 363. Cotelier. in lib. iv Recognit., p. 367.

one⁷⁴, et ex ipso ab Ensebio⁷⁵ narratur, sed etiam A Plutarcho lib. ix *Symposiac.* quæst. 5, pag. 740; Macrobio *De somn.* Scip. lib. i, cap. 1; Valer. Max. lib. i *De mirac.*, cap. 8, § 12, et aliis. An autem id eam Arnobius collineaverit, suo loco expellemus.

De supremo autem Dei judicio plura Clemens profert Diphili carmina, quæ apud Theodoretum⁷⁶ ejusdem Diphili, et apud Justinum⁷⁷ Philemonis nomine invenies. Videas lib. ii hujus *Apparat.* lissert. 2, cap. 5, § 3.

Quod autem ille⁷⁸ de suppliciis post mortem luenlis assert Platonis testimonium, a Justino etiam martyre exhibetur⁷⁹. Duo autem de futura hominis post hanc vitam beatitudine ab eo citantur versus⁸⁰ ex « philosophica Empedoclis poetica; » is enim res philosophicas, uti alibi adnotamus, stricta oratione conscripserat. Testatur itaque Clemens⁸¹ hanc sententiam ex eadem sacra origine depromptam, quemadmodum et aliam, qua idem Empedocles tradidit mundum igne consumendum et renovandum. Verum si Laertio fides habenda, ille hunc rerum ordinem æternum esse asseveravit. Sed idem Empedocles, de quo nos alibi, aliquid forsitan de hac opinione remiserat. Ipsi tamen, ut pergit Clemens, suffragatus est Heraclitus, qui unum docuit esse mundum æternum, alterum vero interitui obnoxium; ita ut tamen postquam igne conflagraverit, in pristinum statum redeat. Prius vero Clemens dixerat⁸², quod et hic adhuc repetit hunc philosophum peribens in Stoicorum *κατὰ τῆς ἐκπεπρωμένης*, « de mundi conflagratione, » ivisse opinionem. Certum quidem est, ac Plutarchi⁸³, Eusebii⁸⁴ et aliorum auctoritate ac testimonio constat Heraclitum docuisse omnia nasci ex igne, et in eum resolvi. At huic, quam ipsi auctor noster assignat, de duplicis mundi distinctione opinioni aperte refragatur Laertius⁸⁵, qui expressis verbis scribit illum credidisse, « finem esse hoc universum, et unum esse mundum, καὶ τὴν αἰὲν αἰὼν, eumque ex igne nasci, et rursus per quosdam ambitus per vices hoc omne sæculum perire. » An tamen Heraclitus in hæc tam contrarias sibi repugnantes opiniones abierit, vel quia obscurius locutus est, variae illi sententiæ ab aliis ascriptæ sint, si quæras, tibi candidè respondimus hoc posterius nobis priore probabilius videri. Rationem si petas, tibi Ciceronis afferemus auctoritatem, hæcque illius verba⁸⁶ : « Heraclitum non omnes interpretantur uno modo, qui quoniam quid diceret, intelligi noluit, omittamus. » De supradicta porro Stoicorum de mundi conflagratione sententia legendus est apud Eusebium⁸⁷ Numenius, atque etiam Laertius, et alii. Ad eorum porro opinionem accessisse Platonem observat auctor noster, et citatus ab eo Platonis locus in illius scholiis indicatur.

Praeterea septimum diem non solum Hebræis, sed Græcis etiam sacrum fuisse probat Clemens⁸⁸ citatis Hesiodi, Homeri et Callimachi carminibus : quæ quidem Eusebius⁸⁹ ex Clemente nostro, et prius ex Aristobulo retulit; sed quos versus ille Callimacho, eosdem hic Lino, nec sine maxima in primo versus lectionum discrepantia ascribit. Cæterum de sacro die septimo videsis in Suetonii lib. iii, pag. 327, Casauboni observationes. Denique de variis Græcorum ex sacra Scriptura furtis atque expilationibus legenda est Danielis Classenii *Theologia gentilis, Thesaur. Græcar. antiquit.* vol. VII.

249 ARTICULUS II.

De prava quorundam miraculorum imitatione.

Græcos hujus, de quo diximus, furti et plagii aperte convictos, eo rursus Clemens redarguit atque refellit⁹⁰, quod prava æmulatione fictisque fabulis voluerint miracula quædam, apud nos et nostræ eruditionis causa a viris sanctissimis patrata, imitari. Quæ quidem, inquit Clemens, illa quantumvis præpostera æmulatione cum exprimere tentarent, tum ea vera esse profitebantur. Non solent enim homines quæ falsa esse noverunt imitari, sed negare, despiciere et irridere.

Videamus autem quæ Clemens proferat hujusce perverse æmulationis exempla⁹¹. Primum est *Æaci*, qui ad Samuelis instar, precibus suis depulsa terræ sterilitate, magnam frumenti fructuumque copiam et abundantiam impetravit. Verumtamen Hervetus candidè fatetur se nullibi id unquam legisse, nihilque in aliis Clementis nostri adnotationibus ea de re observatum est. Sed præterquam quod Eusebius totum illud Clementis nostri fragmentum representavit, certe Pausanias hujusce commentum non semel meminit⁹². Ad primum etenim libri sui finem illud sic narrasse legitur : « In montis jugo Jovis Aphetii cognomento sanum est. Esse vero ita appellatum tradunt, quod cum ad deprecandam squallidam agri siccitatem *Æacus* in *Ægina* divinam rem ex quodam oraculo, Pallenio Jovi faceret, cum esset perlitatum, Deus calamitatem removisset. » Fusius autem in alio libro : « Cum diuturna, inquit⁹³, siccitate Græcia laboraret, ac non minus reliqua quæ extra Isthmum est Græcia, quam tota Peloponnesus coelestium aquarum penuria affecta esset, missi Delphos sunt, qui ex oraculo calamitatis causam ac remedium cognoscerent. Ibi respondit Pythia Jovem placandum : utendum vero, modo ut velit obsequi, *Æaco* deprecatore. Ex eo itaque responso missi ex singulis urbibus ad *Æacum*, ut deprecationem susciperet, oratum. Ille Pallenio Jovi sacris rite peractis et votis nuncupatis, iuvbrum Græciam compotem fecit. Ad rei memoriam legatis *Æginetæ* statuas istas posuerunt. » Mirum sane quomodo hæc, et quæ de eodem commento Diodorus Siculus⁹⁴, etsi paulo aliter, memoriæ mandavit, Herveti aliorumque fugerint diligentiam.

Dehinc Clemens scribit⁹⁵ popularem famam olim percubuisse ventos ab Aristæo et Empedocle Agrigentino, aut revocatos et accitos, aut sedatos et prohibitos. At legendi sunt de primo Diodorus⁹⁶ atque Herodotus⁹⁷; de secundo autem Laertius⁹⁸, apud quem citata a Clemente nostro ejusdem Empedoclis carmina reperies.

Tertio vana et futilis quorundam opinio erat pestilentiam, ut ait auctor noster, grandinem, procellas et alia ejuscemodi non ex sola materiæ aerisque perturbatione, sed a dæmone et pravis angelis effici et creari. Sed de his, si lubet, Vossium consulte⁹⁹.

Pergit Clemens¹⁰⁰ : « Jam vero aiunt magos, qui sunt Cleonis, observantibus sublimia nubium, quæ erant grandines ejaculaturæ, canticis et sacrificiis iram depellere. Quod si forte eis quandoque defuerit animal, suo cruentato digito sacrificant. » Pausanias autem : « Equidem ipse, ait¹⁰¹, vidi homines qui sacris et incantamentis grandinem averterent. » Sed totum hunc Pausaniæ locum cum Clementis nostri verbis contendere te forsitan minime pœni-

⁷⁴ tom. II, lib. x, de Republic. p. 614. ⁷⁵ lib. ii *Præp. evang.*, c. 35, p. 560. ⁷⁶ loc. cit., serm. 6, de provident., pag. 564. ⁷⁷ lib. De monarch. Dei, p. 105, ⁷⁸ p. 592. ⁷⁹ Cohort. ad gent., p. 25 et 26. ⁸⁰ Strom. l. v, p. 607. ⁸¹ ibid. p. 599 et seq. ⁸² l. v, p. 549. ⁸³ Plutarch. l. i, de placit. philosoph. p. 877. ⁸⁴ l. xiv. *Præpar. Ev.* c. 14, p. 748. ⁸⁵ l. ix, in Vita Heracl., § 9. ⁸⁶ l. ii, De nat. deor. p. l. xv, *Præpar. ev.*, c. 18, p. 820. ⁸⁷ p. 600. ⁸⁸ l. xiii, *Præpar. ev.*, c. 15, p. 677 et c. 12, p. 667. ⁸⁹ Strom. l. vi, p. 629. ⁹⁰ ibid. ⁹¹ l. i, p. 43. ⁹² l. ii, p. 71 et 72. ⁹³ l. iv, Hist. p. 183. ⁹⁴ Strom. l. vi, p. 630. ⁹⁵ l. iv, Hist., p. 195. ⁹⁶ l. vii, § 178 et seq. ⁹⁷ l. viii in Vita Emped., § 59 et 60. ⁹⁸ l. iv de orig. et progr. idolol., c. 12, p. 391. ⁹⁹ Strom. vi, p. 631. ¹⁰⁰ l. ii, p. 76.

tebit. Ubi autem Cleone oppidum situm fuerit, et cur sic appelletur, ab eodem Pausania², Strabone³ et aliis accipies.

Quod Clemens adhuc memorat⁴ Diotimæ ministerio pestem post decem annos, ac totidem post annorum spatium Persicum bellum Epimenidis sacrificio dilatum, hoc ille a Platone⁵ procul dubio accepisse vero plane simillimum est.

Testatum denique Clemens facit⁶ Democritum, cum apud fratrem suum Damasum diversaretur, siderum observatione pluviam prædixisse. Verum observat Hervetus Laertium in Democriti Vita meminisse quidem fratris ejus Damasi, neutiquam vero prænuntiata ab eo pluviae. Narrat tamen ibi

Laertius Democritum a Damasto, Δαμάστου, lege Δαμάστου, fratre propter summam inopiam nutritum. Tum continuo subnectit⁷: « Ubi vero futura quædam prædixerat, sequensque rerum eventus fidem fecerat, divinis jam honoribus dignus a plebisque judicatus est. » Nonne hæc ad confirmandam Clementis narrationem Herveto sufficere debebant? Si quis tamen plura desideret, isthæc legat Ptolemy verba⁸: « Tradunt eundem Democritum, metente fratre ejus Damaso, ardentissimo æstu orasse ut reliquæ segeti parceret, raperetque desecta sub lectum, paucis mox horis sævo imbre vaticinatione approbata. »

CAPUT XVII.

De diversis philosophorum sectis.

ARTICULUS I.

De Ionica secta et Thalete ejus auctore, ac de illius successoribus; de aliis sectis inde ortis, de Cynica ejusque parente Antisthene, de Stoica, ejusque auctore Zenone.

De variis philosophorum sectis plura quidem Clemens noster, sed nulla pro more suo neque temporis neque orationis habita ratione litteris consignavit. Operæ itaque pretium esse duximus ea, quæ de iis ab ipso scripta sunt, pro virili parte nostra enucleando, ad suum, quatenus a nobis fieri poterit, redigere temporis ordinem. Clemens autem suam de illis disputationem sic aggreditur⁹: « Philosophiæ tres fuere successiones, quæ nomina sumpserunt a locis in quibus versatæ sunt. Italica quidem, quæ derivata est a Pythagora; Ionica vero, quæ a Thalete; Eleatica autem, quæ a Xenophane. » Eadem plane eodem fere modo tradidit Eusebius: « A Pythagora primum, inquit¹⁰, philosophiæ genus propagatum est, quod ab Italia, ubi plurimum vignerat, italicum appellarunt. Tum alterum illud secutum est, quod Thales e septem sapientibus unus instituit, quodque dixerunt Ionicum. Huic successit Eleaticum, quod Xenophanem Colophonium parentem sibi vindicat. » Certum autem est ab utroque cum Clemente tum Eusebio temporis ordinem omnino perturbari.

Inter omnes enim constat, atque ex Thaletis ætate, ab utroque et a cæteris omnibus assignata, extra controversiam esse debet Thaletem aliis non solum fuisse antiquiorem, sed primum etiam de natura rerum, sive philosophica tractavisse argumenta. At fortasse illi Pythagoram primum appellare, quia ille primus, uti omnibus notum est, nomen philosophi assumpsit, atque etiam, ut ait Cicero, amplificavit cognitionem: « Nec vero Pythagoras, » verba 250 illius sunt¹¹, « nominis solum inventor, sed rerum ipsarum amplificator fuit. »

Utut sit, qua Thales ætate vixerit, sic postea a Clemente nostro ostenditur¹²: « Thaletem Eudemus in *Historiis astrologicis* dixit prædixisse defectum solis, qui fuit eo tempore quo inter se manus conseruere Medi et Lydi, regnante quidem Cyaxare, patre Astyagis in Media, Alyatte autem Cræsi in Lydia. Ei autem congruit Herodotus quoque in

B primo. Sunt autem ea tempora circa quinquagesimam Olympiadem. » Et re quidem vera citatus Herodoti locus in primo ejus libro occurrit¹³. At memoratum a Clemente solis defectum Eusebius¹⁴ ad secundum quadagesimæ octavæ Olympiadis annum consignat. Quamobrem ipsemet Clemens postea apertissime adhuc declarat¹⁵ Thaletem floruisse circa quinquagesimam Olympiadem. Tatianus autem illi plane suffragatur¹⁶. Verum cum hic, quemadmodum Clemens noster, dixerit, « circa et circiter, » ab iis haud multum videtur discrepare Eusebius, qui Thaletem ab Olympiade tricesima quinta ad quinquagesimam sextam vixisse ex communi scriptorum opinione perhibet. Ad hæc vero Augustinus¹⁷: « Romulo, inquit, regnante, Thales Milesius fuisse perhibetur, unus e septem sapientibus, qui post theologos poetas, in quibus est Orpheus, maximo omnium nobilitatus est, σοφός appellati sunt, quod est Latine sapientes. » Videsis Laertium¹⁸ et Scaligeri in citatum Eusebii *Chronicon* notas; Item Cyrillum Alexandrinum l. 1. *Contr. Julian.*, pag. 12; Petavium lib. x *De doctrina temp.*, cap. 1, pag. 154, et in *Chronologia*; Meursium lib. 1 *De archont. Athenien.*, cap. 14, et alios.

Sectam porro Thaletis Ionicam ideo nuncupatam fuisse testatur Laertius, quia ille Mileto, ex urbe, ut ait Mela, totius Ionæ princeps, et sicut geographi adnotarunt, in finibus Ionæ et Carie sita, oriundus fuerat. Non omnes tamen suum Laertio suffragium tulere. Quemadmodum enim scribit Clemens noster¹⁹, « Thales, ut referunt Leander et Herodotus, erat Phœnix, ut autem nonnulli existimant, Milesius. » Eadem penitus habet Theodoretus²⁰, eosdemque testes appellat. Eusebius autem, nemine laudato, « Thales, inquit²¹, vel Phœnix, ut nonnulli scribunt, vel ut alii, Milesius fuit. » Sed cur, arguet aliquis, et Clemens et Theodoretus testem citaverunt Herodotum²², a quo idem ille Thales simpliciter Milesius, ὁ Μιλήσιος, cognominatur? Aliusne quispian eodem Herodoti nomine insignitus a Clemente citatus est? Hujusce difficultatis nodum solvit Laertius²³, qui de Thalete, ab ipso illius Vitæ a se descriptæ initio, hæc memorat, prodidit: « Thales ut Herodotus, Duris ac Democritus aiunt, patre Exanio, matre Cleobulina natus est, ex Thelidarum familia, qui Phœnicum nobilissimi a Cadmo et Agenore originem ducunt.....

² ibid., p. 37. ³ l. viii Geogr., p. 377. ⁴ Strom., l. vi, p. 631. ⁵ t. III in conviv. p. 204, et t. II, l. 1 De legib. p. 642. ⁶ Strom., l. vi, p. 631. ⁷ l. ix in Democriti Vita, § 39. ⁸ l. xviii Hist. nat. c. 35, p. 341. ⁹ Strom., l. i, p. 300. ¹⁰ l. x, Præpar., c. 4, p. 471. ¹¹ l. v, Tuscul. p. 178. ¹² Strom., l. i, p. 302. ¹³ § 74. ¹⁴ in Chron. ¹⁵ Strom., l. i, p. 332. ¹⁶ In fine orat. ad Græc., p. 874. ¹⁷ l. xvii De civit., c. 24, p. 506. ¹⁸ l. i De Vitis et dog. philos., § 37 et seqq. ¹⁹ Strom., l. i, p. 300. ²⁰ De Græc. affect. cur., l. ii, p. 468. ²¹ l. x, Præpar. ev., c. 1, p. 471. ²² l. i, § 74, 75. ²³ l. ii, § 22.

ileti autem civis ascriptus est, profectus cum eleo patrio solo Phœnicia exciderat, seu, ut plurimum visum est, indigena Milesius et claro genere atus. Thales itaque, si Laertio credendum, orine et patria Phœnix, Mileti civitate donatus, de, aut ex longo in eadem urbe domicilio cognomen Milesii accepit.

Quocirca Clemens illum paulo post genere et origine Phœnicem haud immerito nuncupat²²: Θάλης ἔ Φοινῆς ὢν τὸ γένος. «Thales cum esset Phœnix enere;» et continuo addit, «etiam cum Ægyptiorum prophetis congressus εἴρηται, dicitur.» Prius ero: «Solutus, μόνος, inquit²³, videtur, δοξεί, esse congressus cum prophetis Ægyptiorum.» Plutarchus hanc Clementis nostri de Thaletis cum Ægyptiis congressu opinionem, et quod ab illo de ejusdem Thaletis patria et secta traditum est, præclare confirmavit: «Videtur, inquit²⁴, princeps philosophiæ ic fuisse, et ab eo secta Ionica nomen duxit..... lic cum in Ægyptio philosophiæ operam dedisset, iletum rediit, ætate jam grandior.» Rursus autem io in libro²⁵: «Existimant Homerum, itidem ut Thaletem, ab Ægyptiis doctum.» Josephus autem d communi omnium consensu approbatum fuisse aud dubitanter asseverat: «Sed et eos, qui de cœstibus (ita ille loquitur²⁶) ac divinis primitus pud Græcos sunt philosophati, id est, Pherecydem Syrium, et Pythagoram, et Thaletem omnes concorditer fatentur Ægyptiorum et Chaldaeorum fuisse discipulos, et breviter conscripsisse quæ a Græcis omnium antiquissima judicantur, ita ut vix creant ab illis fuisse conscripta.» Et ut plures in re pertissima alios testes omittamus, ipsemet Thales n sua ad Pherecydem epistola, quam Laertius exhibet, hæc conscripsisse fertur²⁷: «Neque adeo amentes et stolidi sumus ego, et Solon Atheniensis, ut cum navigio Cretam petierimus, visendi gratia, Ægyptumque itidem penetraverimus, ut istis sacerdotibus et astronomis congrederemur, ad te non pari studio navigaturi simus.» Sed si hæc epistola tibi, ut quibusdam aliis, Thalei supposita videatur, certe Laertio fidem fortasse non negabis, hæc de Thalete iterum scribenti²⁸: «Nullo præceptore usus est, nisi quod Ægyptiis sacerdotibus, eo profectus, familiariter adhæsit.»

Verum, inquiet aliquis, cur ille ipse Thales «solus, μόνος, cum Ægyptiorum prophetis congressus» a Clemente dicitur; quandoquidem ille ipse, et alii magno, ut vidimus, numero et consensu constantissime tradiderunt alios quamplures venisse in Ægyptum, atque ibi cum Ægyptiis versatos philosophisque imbuto fuisse scientiis ac doctrinis. Verum qui hæc objecerit, animum, queso, advertat verisimile prorsus non videri Clementem, adeo eruditum et perspicacem virum, tot tantorumque hominum opinionem et sibimetipsi tam absurde contradixisse. Nobis itaque facile persuadebitur hanc vocem μόνος textui ejus ab aliquo oscitante librario additam, vel ipsum non in sua, sed in aliorum, tametsi a veritate omnino aberrantium, ut ipsi sæpe usu venit, loqui sententia.

Ionica porro philosophorum secta a Thalete, uti diximus, constituta, quæ fuerit et quinam Thaleti successerint, paucis Clemens ita edisserit²⁹: «Anaximander, Praxidami filius, Milesius succedit Thalei. Ei Anaximenes Euristrati Milesius. Post quem Anaxagoras Hegesibuli Clazomenius. Hic ex Ionia scholam traduxit Athenas. Ei succedit Ar-

chelaus, quem audivit Socrates.» His plane similia, nec pluribus verbis Laertius³⁰, Eusebius vero uberius enarrat³¹; nosque hac de secta ejusque asseclis alibi disputavimus.

Quid vero quod Ionicae musæ, Τάδες μουσῆς, a Clemente laudantur³²? Sed quænam illæ fuerint, fatetur Hervetus sibi non fuisse exploratum. Quidam vero putant eo nomine hos Ionicae sectæ philosophos significari. Nec forsitan vana prorsus est eorum conjectura. Tametsi enim hoc ipso nomine poesis et musica designari videatur, constat tamen illud ad liberales quoque artes et philosophiam significandam fuisse aliquando adhibitum.

251 Quidquid sit, perhibet Clemens ex Ionica secta profuxisse Cynicam, Academicam, Peripateticam, Stoicam. Ita etiam Laertius³³, quem sicut et variorum in ejus scripta animadversiones, necnon et Vossius adire te non pigeat³⁴.

At de iis quædam tamen præterea, neque forsitan omnino inutiliter, a nobis animadvertenda sunt. Testatum enim Clemens facit Anaxagoram ex Ionia scholam transtulisse Athenas. Et re quidem ipsa Laertius in illius Vita hæc litteris mandavit³⁵: «Philosophari Athenis cœperat sub Callia vicesimo ætatis anno, ut Demetrius Phalereus in descriptione principum refert, ubi et triginta annos commemoratum tradunt.» Verum ille ipse in subsequenti Archelai Vita: «Primus hic ex Ionia, inquit³⁶, physicam philosophiam Athenas invexit, et appellatus est physicus, quod in eum philosophia desiderit naturalis, Socrate ethicen introducente.» Quamobrem quidam, qui hæc Laertii verba sibi omnino opposita et contraria esse putant, in hunc secundum Laertii locum vel additamentum aliquod, vel librorum erratum irrepsisse suspicantur. Sed quid vetat quominus Laertius de physica tantum philosophia ibi revera locutus fuerit? Nunquid illa Athenas non potuit ab Archelao introduci, postquam Ionica schola ab Anaxagora illuc transplantata est? Sed hanc conjecturam eruditus æquisque iudiciis lubenter permittimus.

Narrat deinde Clemens Antisthenem, qui a Theodoro³⁷ «Socratis familiaris, Diogenique præceptor» dicitur, Cynicæ sectæ fuisse auctorem ac parentem. Quod quidem haud semel a Laertio³⁸ atque etiam Suida³⁹ et aliis traditum Ausonius quodam in epigrammate cecinit⁴⁰:

Inventor primus Cynices ego: quæ ratio istæc.

Alcides multo dicitur esse prior.

Alcida quondam fueram doctore secundus:

Nunc ego sum Cynices primus, et ille Deus.

Unde forsitan Clemens noster in sua ad gentes Admonitione⁴¹, sic Antisthenem, uti in superiori dissertatione a nobis observatum est⁴², citasse legitur: «Antisthenes non hoc cynicum cogitavit, etc. Non defuerunt tamen quibus in dubium venerit, utrum ille revera hujus sectæ princeps fuerit et auctor. Qua de re legesis Menagii in Laertii lib. vi De vitis et dogmat. philosoph., § 13, adnotationes.

Hunc præterea patria Phrygem fuisse Clemens animadvertit⁴³, sed id non omnino certum exploratumque erat. De illo etenim hæc sunt Laertii verba⁴⁴: «Antisthenes Antisthenis filius Atheniensis fuit. Dicebatur autem non esse indigena. Quod cum sibi probro daretur, dixisse fertur: Et deorum mater Phrygia est. Videbatur enim illius mater ex Thracia.» Quod alicubi a Plutarcho etiam asseri-

²² Strom. l. 1, p. 302. ²³ Ibid., p. 300. ²⁴ l. 11, De placit. philosoph., c. 3, p. 875. ²⁵ l. De Iside et Osir., p. 164. ²⁶ l. 1 Contr. Appian. post init., p. 1034. ²⁷ l. 1 De vitis et dog. philosoph., in Vita Thalet., § 43. ²⁸ § 27. ²⁹ Strom. l. 1, p. 301. ³⁰ proœm. in Vitas et dogm. philos., § 16. ³¹ l. x De præpar. ev., c. 14. ³² Strom. lib. v, p. 578. ³³ loc. cit. in proœm. § 13. ³⁴ De philosoph. sect., cap. 12, et seq. ³⁵ l. 11 in Vita Anaxag., § 7. ³⁶ in Vita Archel. § 16. ³⁷ t. IV, serm. 3, De angel. p. 515. ³⁸ in proœm. 19 et lib. vi, in Vita Antist. § 13. ³⁹ ad verb. Ἀντισθένης. ⁴⁰ Auson., epigr. 26. ⁴¹ p. 46. ⁴² dissert. sup. c. 11, § 3. ⁴³ Strom. l. 1, p. 302. ⁴⁴ l. vi illius Vitæ, init.

tur⁴². Suidas vero⁴³: « Fuit obscuri patris filius, et matris Thrassæ. » At Epiphanius nulla patris illius facta mentione, « Antisthenes, inquit⁴⁴, e Thracia matre Athenis natus, primum Socraticus, deinde Cynicus fuit. »

Denique de illo quædam alia narrat Clemens⁴⁵, de quibus nos postea in hac, et prius in superiori dissertatone. Quamobrem nihil amplius adjiciamus, quam istæ ejusdem auctoris nostri de ipso verba: « Antisthenes vult potius insanire quam voluptate affici. » Et id quidem a Laertio⁴⁶, Sexto Empirico⁴⁷, et Theodoro⁴⁸ pulchre confirmatum invenies. Neque assimili sensu a Clemente nostro dixisse fertur: « Ego Venerem si acciperem, jaculis confoderem, » etc. At et illud quoque ab eodem Theodoro descriptum est⁴⁹.

Zeno⁵⁰ cujus Clemens in *Pædagogus*⁵¹ mentionem fecerat, ab eo post Laertium⁵² dicitur Stoicæ sectæ princeps; post Platonem⁵³ vero prohibuisse ne templa et simulacra ædificarentur. Utriusque vero allatum a Clemente testimonium⁵⁴ retulit Theodoretus *De Græc. affect. curat.*, serm. 3, de angelis, pag. 519. De his autem templis et simulacris superius disputavimus⁵⁵. Ab eodem Zenone hoc ait Clemens fuisse dictatum⁵⁶: « Se unum malle indum videre qui torreatur, quam omnes de laboris perpeitione discere probationes. » Cur autem id ille dixerit, accipias a Strabone, qui de Indis hæc posteris prodidisse legitur⁵⁷: « Turpe apud eos corporis morbus, quem si quis veretur, se ipsum igne e vita educit. Nam constructo rogo, super eum perunctus sedet, et accendi jubens, immotus comburitur. » Deinde vero Calani, qui se ipsum vivum combussit, exemplum ibidem subiungit. Ad hunc ergo crudelissimum Indorum morem Zenonem aluisse quis non videat? Porro autem de ejusdem Zenonis Stoicæque illius sectæ successoribus plura apud Vossium⁵⁸, Lipsium⁵⁹, et alios videre tibi licebit. Adhuc tamen observabimus Cleanthem alicubi a Clemente Zenonis discipulum appellari⁶⁰. Quamvis autem ibi ab eo philosophus vocetur, poeta tamen etiam fuit, de quo nos infra, ubi de poetis agemus. Denique Clemens illi opinionem de suam animam attribuit⁶¹, quæ a Cicerone Chrysippo tribuitur⁶².

ARTICULUS II.

De Italica secta et Pythagoræ illius auctoris patria, ætate et magistris, Pherecyde, Sonchete, Nazarato, aliisque; de ejusdem Pythagoræ discipulis, ac præsertim Numa Romanorum rege, ac de Hippodamo, Euriso, Athamante et Philolao.

Jam vero ad Italicam sectam, a Pythagora institutam, ut veniamus, cur ea sic vocata fuerit, ex his facile colliges Clementis nostri verbis⁶³: « Pythagoræ quidem, quæ Italica dicta est, philosophia consenuit in Metaponto, Italiæ oppido. » Et re quidem vera etiam si Laertius asserat Pythagoram petitiæ Crotonem, quæ quidem non secus ac Metapontum, seu Metapontium, illius Italiæ partis, quæ tunc Magna Græcia nuncupabatur, oppidum fuit, ibique Italæ leges, discipulisque suis præcepta tradidisse; ipse tamen narrat sexcentos nec minus ejus discipulos Metapontii, ut eum audirent, noctu

A ipsius confluisse domum quam Cereris delubrum vocabant.

Deinde vero ab eodem Laertio⁶⁴ non solum discimus Pythagoram Metapontii diu philosophiam esse professum, sed testes insuper citat Dicæarchum et Heraclidem, qui illum eadem in urbe vitam finivisse testati sunt. Quocirca scripsit Cicero⁶⁵: « Scis me quodam tempore Metapontum venisse tecum, nec ad hospitem ante divertisse, quam Pythagoræ ipsum locum, ubi vitam ediderat, sedemque viderim. » Valerius quoque Maximus eidem sententiæ suffragatus, de eodem Pythagora hæc litteris mandavit⁶⁶: « In Italiæ etiam partem, quæ tunc Major Græcia appellabatur, perrexit; in qua plurimis et opulentissimis urbibus effectus suorum studiorum approbavit; 252 cujus ardentem rogem plenum venerationis Metapontus aspexit; oppidum Pythagoræ, quam suorum cinerum nobilissimum clarisque monumento. » Ex his igitur, uti opinamur, facile intelligitur cur secta illius Italica dicta sit.

De ejusdem vero Pythagoræ patria quam varie discrepantesque fuerint sententiæ, his Clemens verbis enarrat⁶⁷: « Pythagoras Mnesarchi filius, Samius quidem erat, ut dicit Hippobotus; ut autem dicit Aristoxenus in Vita Pythagoræ, et Aristarchus, et Theopompus, erat Tuscus, Τυρρηνός; ut autem Neanthes, Syrius, vel Tyrius; adeo ut ex plurimorum sententiâ Pythagoras esset genere barbarus. » Eadem aliis tamen verbis ab Eusebio tradita reperimus⁶⁸. In eam porro opinionem Clemens magis inclinasse videtur, quæ Pythagoras Tuscum esse prædicabat. Ubi enim ipse paulo post probandum suscipit ex Græcis sapientibus et philosophis antiquissimis plurimos fuisse et barbaros genere, et a barbaris eruditos, de Pythagora hæc nec plura habet⁶⁹: « Si quidem Tuscum fuisse Pythagoram ostensum est. » Apud Laertium⁷⁰ vero Aristoxenus illum Tyrrenum, et alii Samium, apud Plutarchum⁷¹ Lucius Etruscum, apud Cyrillum⁷² Alexander Polyhistor Assyrium, apud Theodoretum⁷³ citati a Clemente Aristoxenus, Aristarchus et Theopompus Tyrrenum, Τυρρηνός, Neanthes Tyrium fuisse tradiderunt. Denique ut alios prætereamus, Pythagoras a quibusdam, uti ab Epiphanio⁷⁴, Samius simpliciter appellatur. Sed jam aliquid in hanc rem alibi subnotavimus⁷⁵.

Quo autem tempore philosophus ille floruerit, ita definiit Clemens⁷⁶: « Pythagoras invenitur tempore Polycratis tyranni circa sexagesimam secundam Olympiadem. » Et huic opinioni subscript Tatianus⁷⁷. Erroris itaque Plinium⁷⁸ aut ejus amanuenses librarios Vossius, Harduinus alique jure merito postulant, apud quem Pythagoras Olympiade circiter quadragesima secunda et anno Urbis conditæ 142 floruisse perhibetur. Dionysius autem Halicarnassensis⁷⁹ scribit illum vixisse post Olympiadem quinquagesimam, Laertius⁸⁰ vero Olympiade sexagesima. Eusebius⁸¹ porro illum sexagesima quinta floruisse, atque septuagesima ex hac vita migrasse testificatur. Videsis Petavii *Chronologiam*, part. 1, et lib. III *Ration. temp.*, cap. 3, et alios chronographos, nec non Menagii in Laertii lib. VIII, § 45, observationes.

⁴² I. De exilio, p. 607. ⁴³ loc. cit. ⁴⁴ in Exposit. fid., p. 1089. ⁴⁵ Strom. I. II, p. 412. ⁴⁶ I. VI, in Antist. Vita § 2. ⁴⁷ De Græc. affect. cur. serm. 12, p. 670. ⁴⁸ L. x Adv. mathem. ⁴⁹ Serm. 3, p. 525. ⁵⁰ Strom. I. I, p. 301. ⁵¹ lib. III, c. 11, p. 253. ⁵² I. 7 in Zen. Vita § 5. ⁵³ lib. XII De legib., p. 930 et 951. ⁵⁴ Strom. I. V, pag. 584. ⁵⁵ dissert. super., c. 11, art. 2 et seqq. ⁵⁶ Strom. I. II, p. 414. ⁵⁷ lib. XV, Geograph., p. 716. ⁵⁸ De philosoph. sect., c. 19. ⁵⁹ tom. IV. ⁶⁰ Strom. I. VI, p. 643, et I. V, p. 589. ⁶¹ Strom., I. VII, p. 718. ⁶² I. II, De natur. deor. p. 238. ⁶³ Strom. I. I, p. 301. ⁶⁴ lib. VII, in Vita Pythag. § 45. ⁶⁵ lib. V, De finib., p. 98. ⁶⁶ I. VIII, c. 7. ⁶⁷ Strom. I. I, p. 300. ⁶⁸ lib. I Præp. evang., c. 4, p. 470. ⁶⁹ Strom. I. I, p. 302. ⁷⁰ lib. VIII in Pythagor. Vita, § 1. ⁷¹ I. VII Sympos. quæst. 7, p. 727. ⁷² lib. IV Contra Julian., p. 133. ⁷³ serm. 4, De fide, p. 468. ⁷⁴ Exposit. fid., p. 1087. ⁷⁵ in Ambrosii epist. 28, p. 801. ⁷⁶ Strom. I. I, p. 302. ⁷⁷ Orat. contr. Græc., p. 174. ⁷⁸ lib. II Histor. natur., c. 8. ⁷⁹ I. II, p. 121. ⁸⁰ I. VIII in Vita Pythag., § 5. ⁸¹ in Chron.

Quod tandem Clemens addidit: « Polycratis tem-
pre, » hoc Laertii²⁶ testimonio firmatur; quippe
et eundem Pythagorani, cum Ægyptum peteret,
Polycrate Amasidi, [datis ad eum litteris, com-
endatum fuisse scripserit.

Quamvis autem Clemens²⁷, quemadmodum Laer-
as²⁸, Eusebius²⁹ alique plurimi, alicubi testatum
cerint Pherecydem Syrum Pythagoræ fuisse præ-
ceptorem, alios tamen præterea magistros eum ha-
uisse haud prorsus incertum videtur. Nam ut ipse-
et Clemens noster paulo post dixit³⁰: « Narratur
Pythagoras fuisse discipulus Sonchedis archipro-
phetæ Ægyptii, » nimirum postquam ille in Ægy-
ptum, ut omnes facile concedunt, pervenisset.
t. de Sonchete infra cap. 20, art. 2, aliquid
cetur.

Ex Laertio præterea discimus Pythagoram non
odo hunc et Pherecydem Syrum audivisse, sed
iam Hermodamantem. « Sic ut prædiximus
Laertii verba sunt³¹ » principio quidem Pherecy-
dem audivit Syrum. Post ejus vero obitum pro-
cius in Samum, Hermodamanti jam seni, Creo-
nili nepoti, se in disciplinam dedit. Denique Ægy-
ptum petit. »

Quid vero quod Plutarchus³² alium adhuc de-
guat Pythagoræ præceptorem, nimirum Oenod-
rum Heliopolitam, de quo paulo post aliquid a
obis adhuc adnotabitur³³?

Nobis insuper Clemens, veterum auctoritate ful-
lis, alios ita producit Pythagoræ præceptores³⁴:
Alexander in libro *De symbolis Pythagoricis* re-
fert Pythagoram fuisse discipulum Nazarii Assyrii;
vidam eum existimant Ezechielem, sed non est,
postea ostendetur; et vult præterea Pythagoram
allos audivisse et Brachmanas. » At doctissimus
Huetius Abrincensis olim episcopus³⁵ putat cor-
ruptum ibi esse Clementis nostri textum, ac pro Na-
zarat, legendum Zaprat, quem eum esse arbi-
tatur qui a Porphyrio Zabrat et a Plutarcho
aratas nuncupatur, sed revera ipse est Zoroastres.
C eo autem ipsomet Clementem hallucinari opi-
atur, quod hunc Ezechielem esse negaverit. Con-
ta enim quibusdam idem Huetius conjecturis
ersuadere conatur Zoroastrem hominem esse per-
sonatum, et fictam ab antiquis personam, qui
omnibus lineamentis Ezechielem, ore autem toto-
que corpore Moysen representabat. Sed quamvis
describendis propriis hominum nominibus haud
infrequentes in codicibus manuscriptis occurrant
brariorum lapsus, nullum tamen in manuscripto
ostro codice apparet depravati textus Græci vesti-
gium. Utrum autem ad hanc textus corruptionem
robendam, atque ad ostendenda in Zoroastre
Ezechielis lineamenta, satis firmæ et validæ sint
rudissimæ Huetii rationes, alii forsitan magis
uam nos perspicuum exploratumque habere po-
terunt.

Quod insuper addidit Clemens noster Pythago-
ram Gallorum ac Brachmanarum auditorem fuisse,
oc procul dubio atque etiam plura paucioribus
is verbis Laertius exprimit: « Cum esset juvenis,
inquit³⁶, addiscendi studiosissimus, patriam lin-
uens, cunctis fere barbaris Græcisque mysteriis
initatus est. » Paulo autem superius Clemens scri-
psit³⁷: « Pythagoras cum Ægyptiorum propheta
congressus esse dicitur, propter quos etiam
ait circumcisis; ut adyta ingrediens Ægyptiorum,
ysticam disceret philosophiam; et cum Chaldaeo-
rum et magorum versatus est præstantissimis, et
am, quæ nunc vocatur, Ecclesiam significat, id

A quod apud ipsum est *δυναστεύειν*. » Ab ipso quidem
Laertio³⁸, jam non semel a nobis citato, accepti-
mus Pythagoram in Ægyptum penetrasse, et in-
gressum esse in Ægyptiorum adyta, et cum magis
atque Chaldaeis conversatum. De illius autem cir-
cumcisione testem habemus Theodoretum: « Ete-
nim fertur, inquit³⁹, Pythagoras et circumcisionem
quoque subiisse, acceptam ab Ægyptiis, qui ab
Hebræis hanc legem acceperant. »

Cæterum de variis peregrinationibus a Pytha-
gora, eruditionis doctrinæque gratia, uti ex Cle-
mente nostro hactenus dictum est, susceptis, hæc
Eusebius uno eodemque in loco tradidit⁴⁰: « Qui-
etiam ipsum quoque Pherecydem, cui Pythagoram
operam dedisse ferunt, Syrium fuisse memorant.
Quamquam non eo tantum doctore Pythagoram
usum esse tradant, sed etiam cum magis apud Per-
sas, cum prophetis apud Ægyptios consuetudinem
habuisse: quo quidem tempore partim in Ægyptum,
B 253 partim Babylonem Hebræos migrasse liquet. Ita
noster philosophus, quod apud quosque præclarum
et eruditum esset, diligenter explorans, Babylo-
nem, Ægyptum Persidemque peragravit, magorum
ac sacerdotum disciplinis imbutus. Idem præterea
Brachmanas (Indorum philosophi sunt) audivisse fer-
tur. Is ergo cum ab aliis astrologiam, geometriam
ab aliis, ab aliis arithmeticam et musicam, atque ab
aliis didicisset, a solis Græcis auferre nihil potuit;
tanta illi tum penuria sapientiæ, ac rerum omnium
ignorantia laborabant. Contra peregrinis ipse arti-
bus, doctrinisque cumulatis, eruditionis omnis in
Græcia fontem aperuit. » Videsis eundem Euse-
bium ibidem lib. xiii, cap. 12; Ciceronem lib. v
De finib., pag. 113; Valerium Maxim. lib. viii,
cap. 7, § 8; Jamblicum, et alios qui Pythagoræ
vitam posteris prodiderunt, nec non et variorum in
citatos a nobis Laertii locos animadversiones.

Porro autem quod Clemens Pythagoræ *δυνα-
στεύειν* vocat, hoc Hervetus Latine « auditorium »
reddidit, et illud Menagius⁴¹ eadem significatione a
quibusdam adhibitum fuisse scite observat. Eo
autem nomine domus illa haud dubie significatur,
in quam, Laertio teste, discipuli ejus, uti diximus,
etiam noctu ad eum audiendum confluabant.

Ex his sane Pythagoræ discipulis quidam *ἀκου-
σῶνται*, id est, ut ait Hervetus, auscultatores vo-
cabantur, alii mathematici, « qui sincere ac ger-
mane attingebant philosophiam. » At de utraque
Aulus Gellius lib. i, cap. 9, Noct. Attic., fuse
disputat. Prioris porro generis ii erant, qui statum
quinguentii silentium, et a tot scriptoribus prædica-
tum observabant, de quibus Laertius⁴² et alii vitæ
Pythagoricæ scriptores.

Quamvis autem de singulis ejusdem Pythagoræ
discipulis pauca apud Clementem nostrum repe-
rias, ab ipso tamen cæterorum omnium celeberr-
imus memoratur Numa Romanorum rex, qui,
sicut ipsemet Clemens ait⁴³, « Pythagoreus erat, »
et a Moyse adjutus, prohibuit quidem ne ulla ho-
mini aut animali similis imago Dei fieret; sed qui
nihilominus « primus ex omnibus hominibus po-
suit templum fidei et pacis. » Priorem Clementis
locum totidem verbis descripsit Eusebius, exceptis
tamen duobus apud Clementem typographorum
erroribus, ac eo, quod pro *ἀλλως*, apud Eusebium
γλώττη legitur.

Verum ibi Clemens immanis cujusdam anachro-
nismi ab Herveto et quibusdam aliis condemnatur.
Eusebii enimvero et Livii auctoritate probant Py-
thagoram rege Numa esse longe recentiorum⁴⁴.

²⁶ lib. viii Vitæ Pythag., § 3. ²⁷ Strom. l. i, p. 300. ²⁸ l. i in Vita Pherecyd. et lib. viii in Vita
Pythag., § 2. ²⁹ l. x Præp. evang., c. 4, p. 470. ³⁰ Strom. l. i, p. 303. ³¹ lib. viii init. Vitæ Pythag., § 2.
lib. lxxv. et Osirid., pag. 354. ³² infr. art. 4. ³³ l. i, p. 304. ³⁴ Demonstrat. evang., proposit. 4,
p. 90 et 270. ³⁵ loc. cit. ³⁶ Strom. lib. i, p. 302. ³⁷ lib. viii, § 2 et 3. ³⁸ De Græc. affect. curat.,
l. i, p. 467. ³⁹ lib. x Præp. evang., c. 4, p. 470 et seq. ⁴⁰ in l. viii Laert., § 45, p. 375. ⁴¹ Strom.
v, p. 575. ⁴² l. viii in Vita Pythag., § 10. ⁴³ Strom. l. i, p. 304; l. v, p. 548. ⁴⁴ Euseb. in Chr.;
avius decad. i, lib. i.

Præterea vero Dionysius Halicarnassæus * Clementis nostri sententiam variis, iisque haud plane infirmis rationibus sic refellit: « Multi fuisse Numam Pythagoræ discipulum scribunt, ac quo tempore creatus est rex a Romanis, philosophantem eum Crotonæ mansionem habuisse. Tempus autem Pythagoræ huic sermone repugnat. Non enim paucis annis, sed quatuor ætatibus integris Pythagoras Numa posterior fuit, ut ex publicis accepimus historiis. Nam hic quidem sexta decima Olympiade media Romanorum suscepit imperium, Pythagoras autem post quinquagesimam Olympiadem in Italia mansionem habuit. » Deinde vero Myscelus anno tantum tertio decimæ septimæ Olympiadis, hoc est, quatuor post initum a Numa imperium annis, Crotonem condidit. Quocirca idem Dionysius Halicarnassæus existimat illos commorationem Pythagoræ in Italia et Numæ Pompilii sapientiam, etsi longo dissitas temporis intervallo, sic sibi invicem conjunxisse, ut inde sibi postea persuaserint Numam fuisse Pythagoræ discipulum. Dionysio Halicarnassæo pulchre concinit Cicero, qui cum siliubi dixisset ¹⁰: « Quidam illum regem nostrum fuisse Pythagoreum ferunt, qui annis permultis ante fuit, quam ipse Pythagoras; » alio in libro hæc scripto prodidit ¹¹: « Arbitror propter Pythagoreorum admirationem Numam quoque regem Pythagoreum a posterioribus æstimatum. Nam cum Pythagoræ disciplinam et instituta cognoscere, regisque hujus æquitatem et sapientiam a majoribus suis accepissent, ætates autem et tempora ignorarent propter vetustatem, eum qui sapientia excelleret, Pythagoræ auditorem fuisse crediderunt. » Quinetiam Plinius ¹² et Livius perhibent in ea, qua Numa Pompilius sepultus est, arca inventos fuisse libros, in quibus scripta erant Pythagoræ decreta: « Vulgatæ opinioni, ait Livius ¹³, qua creditur Pythagoræ auditorem fuisse Numam, mendacio probabili accomodat illem. »

Quid ergo mirum, si Clemens alios quamplures prævios auctores secutus, Numam Pythagoreum dixerit? Nam ut cæteros a Dionysio Halicarnassæo et Cicerone haud indiligenter citatos prætermittamus, ille procul dubio habeat minime spernendum opinionis suæ vadem Plutarchum, ejus hæc ipsissima sunt verba ¹⁴: « Unde percipere præcipue sapientiam hanc et eruditionem ex Pythagora hausisse Numam.... Hic vetuit Romanis hominis vel bestię forum tribuere Deo: neque ulla fuit apud eos ante picta vel ficta imago Dei, sed primos eorum sexaginta annos templa extruxerunt, et cellas diis, simulacrum per id temporis nullum habuerunt, nefas putantes augustiora exprimere humilioribus, neque aspirari aliter ad Deum quam mente posse. » Ex his porro Plutarchi verbis sua Clementem nostrum desumpsisse facile intelligitur, non solum quia plane similia sunt, verum etiam quia nonnulla sunt penitus eadem. Si quis igitur in his subit error, ille totus in Plutarchum, non in Clementem refundendus est. Nihil autem Clementi aliud vitio verti potest, nisi quod Plutarchum testem suum non citaverit. Nam ex toto ipsius orationis contextu facile cautus lector perspiciet illum ibi ex iis disputare, quæ ab ipsismet paganis tradita fuerant. Et certe non aliud ibi Clemens de suo addidit, nisi Numam a Moyse adiutum has contra Dei simulacra condidisse leges. De simulacris porro et de templis disputavi-

mus dissert. super., cap. 7, art. 1 et sequentibus. A Clemente nostro ¹⁵ quidam nobis adhuc proponitur « Hippodamus Pythagoreus, » Ἱπποδάμης ὁ Πυθαγόρειος, hoc est, procul dubio Pythagoræ discipulus, cujus ille sententiam de triplici amicitie genere explicat. Nonne autem is ipse est, cujus etiam opinio de optima reipublicæ administranda forma ab Aristotele exagitur et exploditur ¹⁶?

Mentionem rursus Clemens facit ¹⁷ « Eurysi Pythagorei, » Εὐρύσι τοῦ Πυθαγόρου, seu Pythagoræ discipuli, narratque quomodo ille dixerit hominem a summo rerum omnium opifice, qui se ipso exemplari utebatur, fuisse creatum. Quil multa? Numenius ab eodem Clemente nostro ¹⁸, quemadmodum ab Eusebio ¹⁹ et Theodoretis, Ἡδάρχοπος φιλόσοφος, « Pythagoreus ²⁵⁴ philosophus » vocatur. Quædam autem illius verba Clemens noster, varia autem et longa librorum ejus fragmenta Eusebii ²⁰, ac pauciora Theodoretis ²¹ nobis reliquerunt.

Athamantis quoque Πυθαγόρου, « Pythagorei, » de primis rerum principis opinionem proponit auctor noster ²², et a quo desumpta sit aperte indicat. Sed illius memoriam haud secus atque ejus libro, vix ullus præter Clementem ab oblivione vindicavit.

Philolai itidem Pythagorei verba quædam ille ut infr. cap. 19, art. 1, dicemus, exhibet ²³. Ex hujus autem vitæ historia a Laertio ²⁴ divulgata facile persuasum tibi facies illum revera fuisse Pythagoræ discipulum. De aliis quibusdam ejus discipulis a Clemente nostro memoratis, infra prout occasio opportunior sese dederit, quæ notatu digna erunt more nostro observabimus.

ARTICULUS III.

De secta Eleatica, ejusque parente Xenophane, variisque illius successoribus.

Tertia philosophorum secta, quam Clemens Eleaticam cognominat ²⁵, suam quidem a Xenophane originem, ab ipsius vero discipulis Carmentide et Zenone Eleatis nomen accepit. De hujus autem Xenophanis ætate hæc ille ex antiquis scriptoribus colligit ²⁶: « Eleaticæ disciplinæ princeps fuit Xenophanes Colophonius, quem dicit Timæus fuisse tempore Hieronis, qui in Sicilia obtinuit dominatum, et Epicharmi poetæ; Apollodorus autem eum, cum natus esset quadragesima Olympiade, perrenisse usque ad tempora Darii et Cyri. » At Laertius testatur illum circa Olympiadem sexagesimam floruisse. Laertio ²⁷ subscripsit Petavius ²⁸, quamvis Eusebius ²⁹ eum, imperante Cyro, Olympiade sexta supra quinquagesimam claruisse annotaverit. Utræque opinio facile conciliari eo posset quod Xenophanes, teste Laertio, ad summam vixit senectutem. Attamen Casaubono si credas ³⁰, Xenophanis ætatem in posteriora tempora rejicies.

Quæ vero Eleaticæ sectæ philosophorum successio fuerit, paucis Clemens noster sic ibidem enarrat ³¹: « Xenophanis fuit auditor Parmenides, ejus Zeno, deinde Leucippus, deinde Democritus, Democriti autem auditores Protagoras Abderitanus, Metrodorus Chius, cujus Diogenes Smyrnæus, cujus Anaxarchus, ejus autem Pyrrhon, cujus Nausiphanes; ejus dicunt nonnulli discipulum fuisse Epicurum. » Verum Laertius ³², prætermissa Eleatica schola, illam ad Italicam sic refert: « Porro Italice series hæc fuit: Pherecydi Pythagoras, Pythagoræ Telauges filius successit, ei Xenophanes, cui Par-

* I. II Antiq. Rom., p. 90. ¹⁰ lib. II De orat., pag. 159. ¹¹ lib. IV Tuscul. quæst., init. pag. 165. ¹² lib. XIII, c. 43, p. 84. ¹³ Decad. IV, lib. X. ¹⁴ in Numa, p. 65. ¹⁵ Strom. I. II, p. 404. ¹⁶ I. VII Polit., c. 8. ¹⁷ Strom. I. V, p. 599. ¹⁸ I. I, p. 342. ¹⁹ I. XI, et XIV. ²⁰ Preparat. evang. tom. IV, serm. 1, 2 et 5. ²¹ Strom. lib. VI, p. 624. ²² Strom. I. III, p. 433. ²³ lib. VIII De Vita et dogm. philos. ²⁴ Strom. I. I, p. 300. ²⁵ ibid. p. 501. ²⁶ I. IX in Vita Xenoph., § 20. ²⁷ I. II Doctr. temp., part. 1, et part. II, c. 3. ²⁸ in Chron. ²⁹ in Athenæi I. II, c. 14, p. 410. ³⁰ Strom. I, p. 301. ³¹ in proem. § 15.

gentiles, hanc Zeno Eleates, Leucippus Zenoni, A Democritus Leucippo, Democrito complures, sed inter aliquos Nausiphanes Naucidesque celebrantur. Eis pro suo ordine successit Epicurus. Quamobrem aulo superior dixerat Italicam sectam in Epicurum esse. Neque ab eo dissentire videtur Ensebius²², in tamen hæc paulo aliter narrat. Verum Cicero in hac Italica secta Eleaticam seu Eretriacam familiam ita distinguit²³: « Megarici, quorum fuit obilis disciplina, cujus, ut scriptum video, princeps Xenophanes, quem modo nominavi; deinde cum secuti Parmenides et Zeno. Itaque ab his Eretriaci (seu Eleatici) philosophi nominabantur; post uclides, Socratis discipulus, Megareus, a quo idem legarici dicti. » Plato autem a Theodoro²⁴ citatus: « Apud nos Eleatici, Ἐλεατῶν ἑταῖροι, nominantur a Xenophane, atque alius initium ducens. » Quapropter ipsemet Theodoretus dixit²⁵: « Xenophanes Orthomenis filius, Colophonius, qui leaticæ sectæ princeps fuit. »

Xenophanis autem successor Parmenides a Clemente, post eundem ipsummet Platonem, Magni decoratur nomine, et tria illius de spe carmina ab eodem Clemente citantur²⁶. Primum autem ex iis transcripsit Theodoretus²⁷, qui Parmenidem Eleaticum Xenophanis non auditorem, sicut alii, sed ἐταῖρον, sodalem et socium appellat.

Parmenidi successit Zeno, nimirum Eleates, a enone Critio Stoicorum principe distinctus. Unde Epiphanius: « Zeno, inquit²⁸, Eleates Eristicus, vive contentiosus, eadem cum altero Zenone sentiebat. » Illius porro successorumque ejus, nimirum Leucippi, Democriti, Protagoræ, non secus ac Xenophanis atque Parmenidis Vitas scripsit Laetius²⁹, quem varii multa observantur.

Ilos porro, uti Clemens noster auctor est, exceperunt Metrodorus Chius et Diogenes Smyrnæus. Eorum uterque, atque etiam Zeno a mutuis inter e, uti ex Theodoro discimus³⁰, a dissidiis certabant, principes se novorum ac pugnantium dogmatum facientes. Epiphanius³¹ tamen perhibet Metrodorum Chium nihil prorsus a quoquam sciri vuisse, et Diogenem Smyrnæum, seu, ut alii volunt, Pyrronem discessisse in Protagoræ opinionem. At a Diogenes a Laertio Ἀπομύτης, et Anaxarchi, quem Clemens ei subrogatum esse ibidem dixit, ab aliis Metrodori auditor appellatur: « Anaxarchus Bderites, inquit Laetius³², Diomenis Smyrnæi auditor fuit. Alii Metrodori Chii auditorem tradunt. Sic se ne id quidem scire dicebat, quod nihil sciret. Porro Metrodorum alii Nesum Chium, et alii Democritum audisse tradunt. » Sed cum ille Anaxarchus in schola Eleatica auditor sederit, potuit utrumque et Metrodorum, et præsertim Diogenem seu Diomenem audire. Quidquid sit, ab eodem Laertio³³ Pyrrhonis, qui teste Clemente nostro ipsi in eadem chola suffectus est, vitæ describitur historia³⁴. Ibi autem id plane confirmatur, quod Clemens tandem addidit Nausiphanem fuisse Pyrrhonis discipulum, psumque hac ipsa in schola Epicurum auditorem habuisse; quemadmodum ille in Epicuri Vita testatum adhuc facit³⁵, sicut et Cicero lib. I *De natur. deor.*, pag. 205 et seq.; Sextus Empiricus lib. I *Advers. mathemat.*, ac Gassendus libro V *De Vita Epicuri*, cap. 4.

255 ARTICULUS IV.

De secta Academica, ubi de Platone ejus auctore at-

que de ejus magistris Hebræis et Ægyptiis, ubi et de Thoyth; de Sechnuphide, et de Lacheia oratione, cujus Plato meminit, ac quibusdam aliis ejusdem Platonis locis, a Clemente citatis.

Academix veteris et mediæ mentionem adhuc facit Clemens, cujus de antiquiore hæc legimus verba³⁶: « Plato secessit in Academiam..... Platoni succedit Spensippus, ei Xenocrates, cui Polemon; Polemonis autem auditores fuere Crates et Crantor, in quos desiit vetus Academia. » Quando vero et quomodo a Platone instituta fuerit illa Academia, et cur eo nomine appellata sit, fuscè narrat Laetius³⁷, totidemque ac Clemens in veteri hac Academia successores illius recenset³⁸. De eis lege, si velis, in citatum a nobis priorem Laetii locum Menagii observationes.

Plato autem, quem non solum hujus sectæ, sed omnium philosophorum facile principem fuisse omnes concedunt, a Clemente nostro vocatur³⁹, ὁ ἐξ Ἑβραίων φιλόσοφος, et ex Hebræis philosophus. Hujusce vero appellationis non alia procul dubio causa fuit, nisi quia persuasissimum Clemens habuerat Platonem vera omnia sua documenta, et quidquid in eximia sua doctrina veritati consentaneum est, ex Hebræis fuisse mutuatum. Sed de his jam nos satis alibi, atque etiam in superiori capite, art. 2.

Putat adhuc Clemens⁴⁰, et ex ipsiusmet Platonis verbis probare conatur, illum venisse in Ægyptum, ubi ex ejus incolis, quemadmodum ex aliis barbaris, plurima eaque præstantissima dogmata delibaverat. Quod sane etiamsi ille silentio prætermisisset, id tamen a Laertio libro III, in illius Vita, § 7; Tullio sub finem libri V *De finib.*, pag. 113; Cyrillo Alexandrino libro I et II *Contra Julianum*, pag. 15 et 47; Augustino libro VIII *De civit.*, cap. 4; Lactantio libro IV *De vera sapient.*, cap. 2; Valerio Maximo libro VIII, cap. 7, § 9, et aliis quamplurimis tam aperte assertitur, ut nullus de hoc Platoni in Ægyptum adventu nec minimus dubitandi locus supersit.

Prosequitur vero Clemens institutum de Platone sermonem⁴¹: « Neque igitur in Phædro regem Ægyptum, et Thoyth nobis ostendit sapientiore, quem quidem novit esse Mercurium. » At ille philosophorum coryphæus non in Phædro tantum hujusce Thoyth seu Theuth meminit⁴², sed etiam in Philebo, ubi illum et divinum appellat hominem, et in Ægypto vixisse ac plura ibi docuisse testatur. Huic autem Mercurio nomen fuisse, et quis Mercurius fuerit, ex his discere est Tullii verbis⁴³: « Quintus Mercurius, quem colunt Pheneatæ, qui Argum dicitur interemisse, ob eamque causam Ægypto præfuisse, atque Ægyptiis leges et litteras tradidisse. Hunc Ægyptii Thoyth appellant, eodemque nomine anni primus mensis apud eos vocatur, hoc est, September mensis, ut scilicet observat Lactantius⁴⁴, quem de eodem Thoyth, seu Thouth, et Thoth, ut ait Suidas, consule, atque etiam Eusebium⁴⁵, et Huetium olim Abrincensis Ecclesiæ præsulem⁴⁶, atque alios.

Cæterum Plato ferebatur, uti pergit Clemens⁴⁷, Sechnuphidis Heliopolitani fuisse discipulus; sicut Pythagoras Sonchelis archipropheta Ægyptii, atque Eudoxius Cnidius Conuphidis iidem Ægyptii. Plures utriusque Platonis et Eudoxi magistros Laetius commemorat⁴⁸, sed quos ii in Ægypto audierint altissimo premit silentio. Neque vero id Clemens affirmare ausus est, sed fama duntaxat communi fuisse pervulgatum. At ex Plutarcho discimus

²² lib. x *Præp. evang.*, c. 14, p. 504. ²³ lib. IV *Acad. quæst.*, pag. 35. ²⁴ serm. 2, de principio, p. 488. ²⁵ serm. 4, p. 527. ²⁶ Strom. I, v, p. 576 et 602. ²⁷ serm. 1, de fide, p. 476, serm. 2, p. 489, serm. 4, p. 528. ²⁸ Exp. fidei, p. 1087. ²⁹ lib. IX *De Vitis et dogm. philos.* ³⁰ serm. 3, de principio, pag. 487. ³¹ Exp. fidei, p. 1088. ³² lib. IX in Vita Anaxarch., § 58. ³³ ibid., § 61 et seqq. ³⁴ ibid., § 102. ³⁵ lib. X in Vita Epicuri, § 7. ³⁶ Strom. lib. I, p. 301. ³⁷ I. III in Vita Platon., § 7. ³⁸ in proem. § 14. ³⁹ Strom. I, p. 274. ⁴⁰ lib. I, p. 302 et seqq. ⁴¹ I. I, p. 303. ⁴² I. III, p. 274 et I. II, p. 48. ⁴³ I. III *De nat. deor.*, p. 248. ⁴⁴ I. I *De vera relig.*, c. 6, ad verb. Θωϋθ. ⁴⁵ I. I *Præpar. evang.*, c. 9, p. 31. ⁴⁶ Huet. *Demonst. evang.*, prop. 4, c. 3 et 4. ⁴⁷ Strom. I, I, p. 303. ⁴⁸ I. III, § 6 et 7, et I. VIII, § 86.

Eudoxum quidem Conuphidis auditorem fuisse; sed A Sanchites, Σάνχιδος, ab illo Solonis magister ibidem dicitur: « Testimonium, inquit ⁶⁶, perhibent etiam Græcorum sapientissimi Solon, Thales, Plato, Eudoxus, Pythagoras, et quorundam opinione etiam Lycurgus; qui in Ægyptum venerunt, et cum sacerdotibus versati sunt, et ab Eudoxo quidem Chonuphin Memphis fuisse auditum aiunt, a Solone Sanchiten Saitam, a Pythagora OEnuphin Heliopolitam. » In hoc igitur Clemens a Plutarcho dissentit, quod Sanchiten Pythagoræ, et Platonis Sechnuphidem; Plutarchus vero Sanchiten Solonis et Pythagoræ OEnuphim præceptorem fuisse perhibeat. OEnuphim autem illum ipsum esse, qui in Clementis textu Sechnuphis appellatur, haud ægre ii fatentur, qui noverint quam frequentes sint in propriis nominibus describendis oscitantæ librariorum, vel auctorum ipsorum memoriæ lapsus. Et vero uterque patria Heliopolitanus fuisse traditur.

Pergit adhuc auctor noster ⁶¹: « In dialogo de anima (qui videlicet *Phædon* inscribitur), rursus videtur Plato cognoscere prophetiam, introducens prophetam Lachesis orationem enuntiantem, et apud eas quæ sortiuntur animas prædicentem; et in *Timæo* sapientissimum Solonem introducit discentem a barbaro. Ita autem se habet dictio: O Solon, Solon, vos Græci semper estis pueri, » etc. De Lachesi hæc in ejusdem Platonis decimo *De legibus* libro, pag. 617, legimus: « Ergo aiebat animas, ubi primum illo venissent, continuo oportere ad Lachesin accedere, tum prophetam quemdam eas animas suo quamque ordine collocare; postea cum ex Lachesis genibus sortes et vitarum exempla suscepisset, et in sublime quoddam tribunal conscendisset, ita fari: Puella Lachesis, necessitatis filia, hæc ait: Animæ diurnæ, adest primordium alterius circuitus, mortali et vere letifero hominum generi destinatum, non vos dæmon excipiet, sed vos dæmonem eligetis, qui primus sortitus fuerit, » etc.

Barbari autem, vel, ut Clemens postea scripsit ⁶², sacerdotis Ægyptii ad Solonem de Græcis semper pueris dictionem ex eodem Platonis *Timæo* retulerunt Eusebius lib. x *Præpar. evang.*, capite 4, pagin. 471; Cyrillus Alexandrinus tom. VI, libro primo *Contra Julianum*, pag. 15, et Theodoretus *De Græcarum affectionum curatione*, sermone primo, de fide, pag. 473.

Plura denique Clemens citat Platonis loca ⁶³, a nemine hactenus indicata, quæ libros illius legentibus, ubi ea invenire possint, patefacere non prorsus inutile aut supervacaneum esse putavimus. Primus est de cavenda verborum nimia curiositate, qui in ejusdem Platonis *Politico*, l. II, p. 261, totidem verbis habetur. Quod autem Clemens ⁶⁴, nullo auctore citato, ait philosophum mortem toto vitæ suæ tempore meditari, hoc delibatum est ex Platonis *Phædone*, ut refert Theodoretus *De Græc. affect. curat.*, serm. 8, pag. 601. Et rursus ille p. seq. nobis illud idem exhibet, quod Clemens noster ex Platonis libro II *De republic.*, p. 361, tom. II, de justi hominis in maximis etiam cruciatibus constantia et fortitudine memorat ⁶⁵. Postea vero scribit juxta Platonis sententiam veritatem aut a Deo disci, ²⁵⁶ aut ab iis qui originem a diis duxerunt. Quod quidem ex ejusdem Platonis *Phædone*, tom. III pag. 262, sumptum videtur. Denique librum, cui Demodocus nomen præfixum erat, et Platoni ascriptum, Clemens ut dubium laudat ⁶⁶; sed a Laertio ⁶⁷ adulterinis Platonis operibus haud incerto annumeratur.

ARTICULUS V.

De Socrate Platonis magistro, et de ejusdem Socratis præceptoribus, de introducta ab illo ethica, de illius dæmone, atque de quibusdam ejus verbis; de Platonis discipulis, ac de vetere, media et nova Academia, de secta Peripatetica, illiusque parente Aristotele, variisque ipsius discipulis et sectatoribus.

Socrates recte a Clemente nostro ⁶⁸ dicitur Platonis magister. Enimvero id a Laertio, Suida, aliisque quamplurimis expresse assertum est. Huc accedit, quod Laertius ⁶⁹, Pausanias ⁷⁰, atque etiam Apuleius ⁷¹ narrant Socratis somnium, quo cycui pullum, in sinum suum convolantem, sibi noctu videre visus est, pridie quam Plato ipsi in disciplinam a patre suo traditus fuisset.

Archelaum vero, ut Clemens testatur ⁷², audit Socrates, de quo ita Laertius in ejusdem Socratis Vita ⁷³: « Cum igitur Anaxagoræ secundum quosdam auditor fuisset, et Damonis, ut Alexander in *Successionibus* ait, post ejus damnationem ad Archelaum se physicum contulit, cui in deliciis fuisse scribit Aristoxenus. » Tum citatum a Clemente Timonis carmen ⁷⁴, et duo adhuc subsequentia ab eodem auctore nostro prætermittimus, Laertius nobis exhibet. Unde illud confirmatur, quod ex his carminibus a Clemente colligitur, pro physica ethica ab eodem Socrate introductam. Quod quidem ab operis sui initio ipsemet Laertius hisce expressissimis verbis tradiderat ⁷⁵: « Sola usque ad Archelaum physica vixit; a Socrate vero ethica initium sumpsit. » At Cicero id paulo fusius et luculentius explicat ⁷⁶: « Ab antiqua philosophia usque ad Socratem, qui Archelaum, Anaxagoræ discipulum, audierat, numeri motusque tractabantur, et unde omnia orirentur, quoque recederent, studiose ab his siderum magnitudines, intervalla, cursus inquirebantur, et cuncta cœlestia. Socrates autem prius philosophiam deprecavit cœlo, et in urbibus collocavit, et in domos etiam introduxit, et coegit de vita et moribus, rebusque bonis et malis querere. »

Platonis autem verbis et auctoritate manifestum Clemens facit ⁷⁷ Socrati ab ineunte ætate fuisse dæmonium, cujus voce, ne ea quæ facturus erat ageret, retinebatur. Et re quidem vera Platonis verba occurrunt in eo quem Clemens citat libro, quique *Theages* inscriptus est ⁷⁸. Multi autem plura de hoc Socratis dæmonio litteris mandaverunt. Laertius enim in illius Vita: « Asserebat, inquit ⁷⁹, et dæmonium sibi futura prædicere. » Cicero autem ⁸⁰: « Illud est quod de Socrate accepimus, quodque ab ipso in libris *Socraticorum* sæpe dicitur, esse divinum quiddam, quod dæmonium appellat, cui semper paruerit, nunquam impellenti, sæpe revocanti. » Inde autem illud ab eo probatur, quod cum apud Delium male pugnatum fuisset, Socrates, Deo revocante, salutis suæ fuga consuluit. Exstat etiam nunc integer Plutarchi et Apulei liber *De Socratis genio*, cujus prætera mentionem fecerunt Xenophon in *Apologia Socratis*, Tertullianus libro *De anima*, cap. 1 et 40; Cyprianus *De idolol. vanit.* pag. 13, et alii complures, ex quibus nonnulli existimant illud Socratis dæmonium non aliud fuisse quam sagax et eximia ingenii ratio, qua omnia facile perspicere futura prævidebat.

Quædam porro contra voluptatem ab eodem Socrate dicta refert Clemens noster ⁸¹, quæ apud Xenophontem reperies, quemadmodum et alia quæ ex ipsomet Xenophonte paulo superius ille protulerat ⁸².

⁶⁶ I. De Isid. et Osir., p. 354. ⁶⁷ I. I, p. 303. ⁶⁸ I. I, p. 479. ⁶⁹ Ibid., p. 495. ⁷⁰ Strom. I. I, p. 315. ⁷¹ Laert. I. III in Vita Platonis, § 5. ⁷² I. I, p. 30. ⁷³ I. II in Socrat. vita, § 19. ⁷⁴ Strom. I. I, p. 301. ⁷⁵ Strom. I. I, p. 311 et 334; I. V, p. 592 et I. VI, p. 641. ⁷⁶ I. II, § 52. ⁷⁷ I. I De divin., p. 275. ⁷⁸ I. De memorabil., p. 725 et seq., et 739.

⁷⁹ Ibid., p. 335. ⁸⁰ Strom. I. I, p. 294. ⁸¹ I. IV, p. 645. ⁸² I. III in Plat. vita, § 62. ⁸³ Strom. lib. VI, p. 301. ⁸⁴ I. I in Socrat. vita, § 19. ⁸⁵ Strom. I. I, p. 301. ⁸⁶ I. I, p. 311 et 334; I. V, p. 592 et I. VI, p. 641. ⁸⁷ I. II, § 52. ⁸⁸ I. I De divin., p. 275. ⁸⁹ Strom. I. II, p. 412. ⁹⁰ Ibid., p. 406 Xenophon. I. I De memorabil., p. 725 et seq., et 739.

Isthæc quoque ejusdem Socratis verba, tacito illius nomine, Clemens citavit: « Nam me, inquit ²², Anytus quidem et Melitus interficient, nullo autem modo me lædet quispiam. » Ex Platone autem desumpta sunt in *Apolog. Socrat.*, tom I, pag. 30 et a Theodoro transcripta *De Græcar. affect. curat.*, serm. 8, p. 603, tom. IV.

Denique Clemens obiter alicubi observat ²³ philosophos, qui varias postmodum sectas amplexati sunt, lubenter fateri se præcipua a Socrate desumpsisse sua dogmata. Nec immerito quidem. Nullus enim ignorat non solum quantam ille apud omnes philosophos habuerit auctoritatem, sed quot etiam quantique fuerint ejus auditores et discipuli. Ab his autem, uti Vossius recte animadvertit ²⁴, celeberrimæ philosophorum familiæ et sectæ fundatæ ac conditæ fuerunt. Quid vero, quod Cicero præter plurima, quæ de illo magnifica conegessit, disertissime affirmat ab ipso ortam moralem philosophiam? Quinimo « Socrates, inquit ²⁵, mihi videtur, id quod constat inter omnes, primus a rebus occultis et ab ipsa natura involutis, in quibus omnes ante eum philosophi occupati fuerunt, avocavisse philosophiam, et ad vitam communem adduxisse, » etc.

Ab hoc autem aliisque Platonis magistris ad illius discipulos successoresque ut transeamus, primus in ejus locum subrogatus Speusippus a Clemente memoratur ²⁶. Alibi vero ab ipso adhuc hic dicitur Platonis ex sorore filius, citaturque ex ipsius primo ad Ctesiphontem libro testimonium. Illius porro, quemadmodum aliorum qui ipsi suo quique ordine successi sunt, Xenocratis Chalcedonii, ut ait Cicero ²⁷, Polemonis, Cratetis et Crantoris, in quibus Clemens veterem Academiam desisse testatur, vitas et historiam publici juris fecit Laertius ²⁸.

Post hæc autem ab Arcesilaus, Crantoris auditore, « usque ad Hegesilaum, uti ait Clemens ²⁹, media floruit Academia; deinde Carneades succedit Hegesilaus, et qui deinceps sequuntur. » Verum hæc

A paulo aliter narrat Laertius. De media enim et nova Academia ita ille in operis sui præfatio scribit ³¹: « Arcesilaus mediam inexit Academiam, ei Lacydes, qui novam Academiam invenit, Lacydi Carneades, eique Clitomachus, atque in hunc Clitomachum desiit. » De his et aliis Platonis successoribus legendus est Eusebius ³², et quæ apud eum Numenius de iisdem philosophis disputat.

Præcipuum porro inter Platonis discipulos locum tenuisse Aristotelem, et ab eo sectam Peripateticorum, sicut Clemens noster ait ³³, conditam esse nemo est qui nesciat. At minus tritum et vulgare illud est, quod ex Clearcho auctor noster et post eum Eusebius narrant, eundem Aristotelem cum quodam Judæo, quem Clearchus ipse noverat, fuisse conversatum. Addidit Clemens eidem Aristoteli successisse Theophrastum, Theophrasto Stratonem, Stratonem Lyconem, Lyconi Critolaum, ac demum Critolao Diodorum. Theophrasti vero, Stratonis et Lyconis **257** vita a Laertio ³⁴ publicam in lucem emissæ est. Cicero ³⁵ autem non illorum tantum, sed Critolai etiam et Diodori meminit, quique et quales illi fuerint breviter explicat.

Critolaum autem alibi auctor noster Peripateticum simpliciter nuncupat ³⁶. An autem is quoque sit, qui ab illo superius ³⁷ Φασέλιτης, Phaselites, vocatur, forsitan sciscitaberis? Fatetur enim Hervetus quis ille sit sibi non esse compertum. At hunc non alium quam Aristotelis discipulum fuisse alii hæud forsitan immerito existimant. Etenim Cicero illum sicut et Diodorum Peripateticum vocat ³⁸, testaturque ille, sicut Macrobius ³⁹ et Aulus Gellius ⁴⁰, facit eidem Critolao Peripatetico, Carneadi Academico, et Diogeni Stoico, clarissimis et nobilissimis, uti idem Cicero loquitur, philosophis datam ab Atheniensibus ad senatum Romanum legationem. Porro autem de Socrate, Platone, Aristotele eorumque discipulis vide Joachimi Stephanum Pomer. *De jurisdictione veterum Græcorum*, cap. 13.

CAPUT XVIII.

De variis philosophorum opinionibus.

ARTICULUS I.

De philosophiæ nomine, atque Epicureorum opinionibus de Deo, Pythagoreorum et Platonis de anima humana in corpus detracta, et μεταψύχωσις; Platonis et aliorum de hominis procreatione; Pythagoræ de rei Veneræ et fabarum, atque aliorum de carnis, ac præsertim suillæ interdictione, de quibusdam animalibus nullo cibo utentibus, de vario rerum creaturarum motu, de quadruplici arborum insitione, et illius cum Christiana doctrina excipiendâ comparatione, de plantarum anima, ac de corvis humanam vocem imitantibus.

Varias philosophorum opiniones Clemens suis in *Stromatum* libris sæpe sæpius refert, vel ut Christiana documenta veritati consentanea esse ostendat eaque confirmet, vel ut ethnicorum scriptorum erronea placita refellat atque explodat. A Pythagora autem, ut dicendi initium ducamus, declarat auctor noster ⁴¹ illum ideo sibi philosophi nomen tribuisse, quo Deum, uti postea ab Apostolo dictum est, solum sapientem esse significaret. In hujus vero

assertionis confirmationem haud absurde proferri potest illud Laertii testimonium ⁴²: « Philosophiam primus Pythagoras appellavit, seque philosophum, cum Sicyone sermonem haberet cum Leonte Sicyoniorum tyranno, sive Philasiorum, ut ait Heraclides Ponticus in libro quem inscripsit *De semina septem diebus exanimi*: nullum enim hominem, sed solum Deum esse sapientem. Antea enim sapientia dicta est quæ nunc philosophia, et qui hanc profitebatur sapiens, quicumque ad summam animi perspicacitatem pervenisset. » Lege, si velis, Menagii hunc in locum observationes.

Apostoli autem auctoritate et variis ac validis rationibus Clemens ⁴³ explodit omnem illam philosophiam, quæ elementa maximo honore prosequabatur; Stoicos, qui Deum esse corporeum, et vilissimam quamlibet materiam pervadere, atque animam nullo plane modo a corpore affici, et omnia indifferencia esse somniaverunt; Epicureos, qui Dei providentiam penitus tollebant, et in deorum numerum referebant voluptatem, atque atomos rerum principia esse arbitrabantur ⁴⁴; ac ipsummet Epicurum,

²² Strom. l. iv, p. 505. ²³ lib. vi Strom., p. 618. ²⁴ De phil. sect., c. 9 et seq. ²⁵ lib. i Acad. quæst., p. 4, 5. ²⁶ l. ii, p. 418 et p. 367. ²⁷ l. i Acad. quæst., p. 6. ²⁸ lib. iv. ²⁹ l. i, p. 301. ³⁰ in procem., § 14. ³¹ l. xiv Præpar. ev., c. 4, 5 et 6. ³² Strom. l. i, p. 304 et 301. ³³ l. v De vita et dogm. philosoph. ³⁴ l. v De finib., p. 69. ³⁵ Strom. l. ii, p. 416. ³⁶ ibid., p. 474. ³⁷ l. i De orat., p. 416. et l. ii, p. 109. ³⁸ l. i Saturnal., c. 5. ³⁹ l. vii Noct. Attic., c. 44. ⁴⁰ Strom. l. iv, p. 477. ⁴¹ in procem. § 12. ⁴² l. i, p. 398, 296; l. vii, p. 720; l. iv, p. 482; l. vi, p. 618. ⁴³ l. ii, p. 296; l. iv, p. 332.

qui docebat sapientem hominem, si omnibus latere valeat, posse aliis facere injuriam. Qui quidem ultimus error cum a Platone ⁶ et Cicerone ⁷, tum ab Ambrosio ⁸ funditus evertitur. De prioribus porro aliisque ejusmodi philosophorum opinionibus jam supra disserimus, aut deinceps agetur.

Testatum præterea Clemens facit eundem Platonem a Pythagora, et hunc ab Ægyptiis accepisse immortalem esse hominum animam: « A Pythagora, inquit ⁹, immortalem esse animam traxit Plato, ille vero ab Ægyptiis. » At hanc revera fuisse Platonis opinionem nemo certe, qui scripta ejus leviter attigerit, diffiteri potest. Verum ¹⁰ a Pythagoreis et eodem Platone ¹¹ assertum Clemens quoque tradidit hominum animas ante suum corpus existisse, atque ut peccatorum prius admissorum pœnas luant, in illud tanquam in carcerem detrudi. Simili plane modo Theodoretus: « Pythagoras, inquit ¹², et Plato populum quemdam animarum corpore carentium introducunt, easque postquam in peccatum aliquod inciderint, supplicii causa dicunt in corpora destinari. Itaque Plato in *Cratilo* corpus sepulcrum vocavit, quasi anima in corpore sepulta sit. Concordia vero his et Philolaus Pythagoreus dixit his verbis: Testantur autem veteres theologi ac vates ob quedam supplicia corpori animam conjugatam, et in hoc tanquam in tunulo consepultam esse. » Eadem Philolai verba prius Clemens nobis exhibuerat ¹³, atque idcirco Theodoretus vel ex illo, vel uterque ex eodem fonte ea hausisse vero plane simillimum est.

Perspicue præterea Clemens ostendit ¹⁴ ex hac Pythagoræ et Platonis de animarum transmigratione seu μεταμύωσις opinione, ab Ægyptiis primum derivata, perperam a Marcionistis inferri illos existimasse humanam procreationem ex natura sua esse malam. Contra Platonis enimvero mentem ab his hæreticis id concludi inde probat ¹⁵, quod ille uxores communes esse debere, ut alibi dictum est, decreverit.

Verum Clemens noster ¹⁶, qui hosce hæreticos ideo castigat quod Platonem in partes suas trahere perperam conati fuerint, ille ipse a quibusdam ætatis nostræ nec infimæ notæ scriptoribus erroneæ, ac falsæ ejusdem Platonis, atque etiam Origenis de humanæ, uti aiunt, animæ præexistentia, sive de hominis anima, quam ante corpus suum existisse flexerunt, opinioni favisse accusatur. Sed quo jure quæve ratione hanc ei dicam scripserint, nobis incompertum prorsus esse fateatur. Nescii tamen non sumus ab illis librum I et in *Sromatum* citari. Sed cum neque ullum horum librorum locum, neque ulla Clementis verba indicaverint, nos certe illa eo minus divinare possumus, quo magis certum et exploratum nobis est nihil in his, aliisque genutis, nec interpolatis auctoris nostri libris occurrere, quod huicæ accusationi vel minimam occasionem dare unquam poterit. Si quid porro de hac opinione ab eo alicubi dictum revera fuerit, ibi profecto ille non suam, sed aliorum potius, quibus non suffragatur, more solito refert sententiam. Denique hunc ipsum errorem ab illo confutatum et funditus eversum fuisse superius vidimus ¹⁷.

Plura porro ex Platone *Phadone* ¹⁸ tanquam librum præ manibus habuisset profert describitque verba, quibus summus ille philosophus hominis procreationem **258** maximorum malorum causam esse significasse videri potest. Imo vero citatum ab

A eo contra Venerem voluptatem Sophoclis poetæ effatum exhibet ¹⁹: « Bona verba quæso: Ego vero isthinc tanquam ab insano et agresti domino effugi. » Verum negat Clemens Marcionistis jus fasque fuisse inde concludendi Platonem ²⁰ cum iis credidisse pravam esse hominis procreationem, vel eam, uti garriehant, a mala materia, atque a Deo non quidem bono, sed tantum justo emanavisse. Nam ille contra Marcionis errores ostendit Platonem docuisse mundum, a bono Deo conditum, quæcunque habet, bona ab eo accepisse; si quæ autem in eo atque in homine sint mala, hæc oriri ex corporea temperatione, vel ex illa perturbatione, qua priusquam in mundum veniret homo peccato affectus et coinquatus fuit.

Fatetur adhuc Clemens miseram hominis ad laborem vati, conditionem ab eodem Platone ²¹, Empedocle et aliis deplorari. Hujus autem Empedoclis, de quo Laetius ²² et Vossius ²³, carmina ab Illeuco Stephano ²⁴ representantur, quemadmodum et alia alterius poetæ nimirum Homeri, ab eodem Clemente prolata, non secus ac Theophilo Antiocheno lib. II *Ad Autolyicum* citata; Theognidis a Stobæo sermone 119, pag. 602, et Theodoret. *De Græcar. affect. curat.* serm. 5, pag. 544; Euripidis ab iisdem Stobæo et Theodoret. loc. citat.; Cicerone lib. I *Tusculan.*, pag. 134; Laetio lib. IX in vita Pyrrhonis, § 75, et Platone in *Gorgia*, tom. II, pag. 492; Solonis quoque verba ab Herodoto lib. I, § 32, pag. 13, et a Theodoret. loc. cit., pag. 544; Cleobidis denique et Bitonis fabula ab ipso, quem Clemens citat, Herodoto narratur loc. cit., § 51, pag. 12. Tullius autem ex eodem Herodoto et aliis hanc fabulam eum in modum breviter describit ²⁵: « Deorum immortalium judicia solent in scholis proferre de morte, nec vero ea fingere ipsi, sed Herodoto auctore aliisque pluribus. Primum Argiæ sacerdotis Cleobis et Biton filii prædicantur: nota fabula est. Cum enim illam ad solemne et statum sacrificium curru veli jussisset, satis longe ab oppido ad forum, morarenturque jumenta, tunc juvenes ii, quos modo nominavi, veste posita, corpora oleo perunxerunt, ad jugum accesserunt. Ita sacerdos adfecta, cum currus esset ductus a filiis, præcata a dea dicitur, ut illis præmium daret pro pietate, quod maximum dari posset a Deo: post epulatos cum matre adolescentes somno se dedisse, mane inventos esse mortuos. » Quæ quidem Ciceronis verba ideo retulimus, quia de hac fabula nihil aliud a Clemente nostro profertur ²⁶, nisi illa vituperari generationem et mortem laudari.

Addit porro Clemens ab Heraclito quoque improbatam fuisse procreationem. Sed hæc omnia ethnicorum auctorum testimonia a Marcionitis in errorum suorum defensionem præpostere usurpari in suo de principiis tractatu se demonstraturum esse pollicetur. Interim vero id confirmat aliis Euripidis haud dubie versibus, quos solo tragediæ nomine D citavit. Posteriores siquidem ex ejusdem Euripidis *Antiope* a Stobæo serm. 96, pag. 531, laudatos legimus.

Postremo Clemens subnectit ²⁷ male adhuc ab hæreticis citari Pythagoreos, qui a Veneris rebus suos assectas abstinere jubebant. Contendit siquidem post susceptos tantum liberos hoc eis fuisse interdictum, quemadmodum et fabarum usum, non propter allatas a quibusdam scriptoribus causas, sed quod steriles mulieres efficerent. Quod qui-

⁶ t. II, l. II De republ., p. 360 et seq. ⁷ lib. III De offic., p. 392. ⁸ l. III De offic., c. 5. ⁹ Strom. lib. VI, pag. 629. ¹⁰ Strom. lib. I, p. 303, et l. III, p. 433. ¹¹ in *Cratilo* t. I, p. 400. ¹² De Græcar. affect. curat., serm. 5, p. 544. ¹³ ibid., p. 433. ¹⁴ Strom. l. III, p. 431, in *Phadone*, p. 81 et 82. ¹⁵ Strom. l. VI, p. 633. ¹⁶ Strom. l. III, p. 431. ¹⁷ supr. c. 13, art. 3. ¹⁸ p. 62, 64, 65, 66, 69 et 114. ¹⁹ Ibid., p. 435. ²⁰ t. II, l. I De republ., p. 329. ²¹ t. II, De legib., p. 653, et in *Epinom.*, p. 973. ²² lib. VII, in vita Emped. ²³ De Græc. poet., p. 6 et 53. ²⁴ Poet. philosoph. ²⁵ l. I *Tuscul.* circa fin., p. 154. ²⁶ l. III, p. 452 et 451. ²⁷ ibid., p. 435.

dem Theophrasti testimonio sic ille confirmat : A Theophrastus « in libro *De causis naturalibus* fabarum siliquis si ponantur ad radices arborum quæ nuper sunt plantatæ, refert plantas exsiccare. » Varias quidem alii scriptores de illa fabarum interdictione causas reddidere, atque in primis Laertius libro viii, in vita Pythagoræ, § 19, 24 et 34, et in hæc loca Menagius, alique Laertii interpretes; nec non Cicero libro i *De divinatio*, pagin. 266, et libro ii, pag. 297; Plinius libro xviii *Histor. natur.*, capite 12; Plutarchus libro *De educat. pueror.*, p. 12; Lil. Gyrardus *De Pythagor. symbol.*, pag. 475 et seqq., Erasmus. *Adag.*, chil. 1, centur. 1, pag. 15.

Obiter porro observa quintum a Clemente citari Theophrasti librum τῶν φυσικῶν αἰτίων, *De causis naturalibus*, quo quidem eodem titulo Περὶ φυσικῶν αἰτίων, vel Περὶ φυσικῶν λόγων, *De naturalibus causis*, vel *historiis* a Laertio laudatur²⁵; sed in ejus scholiis animadvertitur pro φυσικῶν legendum esse φυτικῶν, hoc est, « de stirpium causis, vel historiis. » Nec mala sane est illa emendatio. Nam hæc est illius libri apud Athenæum²⁶ inscriptio et titulus ἐν Αἰτίαις φυτικαῖς et Περὶ φυτῶν, *De plantarum causis*, et *De plantis*. Vides Menagii in citatum Laertii locum adnotationes. Exstant etiamnum Græcæ et Latine edita duo Theophrasti commentaria, quorum prius *De historia plantarum*, posterius vero *De causis plantarum* inscribitur.

Porro autem etiamsi tot eximii scriptores fabarum usum a Pythagora vetitum fuisse constanter asseverent, Aulus tamen Gellius haud dubitanter affirmat penitus falsam esse veterem illam et pervulgatam de hoc Pythagorico interdicto opinionem. Et vero « Aristoxenus musicus (Gellii verba sunt²⁷), vir litterarum diligentissimus, Aristotelis philosophi auditor, in libro quem de Pythagora reliquit, nullo sæpius legumento Pythagoram dicit usum quam fabis; quoniam is cibus et subduceret sensum alvum et levigaret. » Putat autem Gellius Aristoxenum id didicisse a Xenophilo Pythagorico et familiari suo, atque ab aliis quibusdam qui ab ætate Pythagoræ haud multum aberant. Errori porro occasionem præbuisse verbum κόκκον, quod Empedocles Pythagoræ sectator adhibuit, et quo non ab edendis fabis, « sed a rei Venereæ profluvio » voluit homines deducere. Utrum autem illud Aristoxeni testimonium tot aliorum scriptorum auctoritati præponderare debeat, judicent æqui verique rerum aestimatores.

Non absimili etiam modo quamvis « Clemens²⁸ dixerit Pythagoram ejusque assecclas, falsa de περὶ φυχῶν sententia ductos, ab edendis animalium carnibus abstinuisse; Laertius²⁹ tamen testem quoque citat eundem Aristoxenum, qui cuncta animalia bove aratore et ariete exceptis, ab ipso Pythagora omnibus permissa asseruit. Athenæus vero : « Pythagoram ab animatis, inquit³⁰, non abstinuisse Aristoxenus tradit. » Eadem atque Laertius, sed nullo auctore laudato, Suidas narravit³¹. Prius tamen ille scripserat Pythagoram primum auctorem fuisse ut homines a fabis et animalium carnibus edendis abstinerent. Quinimo Plutarchus³² de hac Pythagoræ abstinentia tanquam certa et minime dubia rationes attulit. At hæc opinionum varietas non aliunde procul dubio orta est quam ex variis forsitan falsisque rumoribus, vel diversis hujusce philosophi vitæ scriptoribus, qui falsa, ut moris est, opinione imbuti, varia

de illo et contraria litteris mandarunt. Finem his faciat Naso, qui Pythagoram stricta oratione loquentem sic inducit³³ :

*Parcite, mortales, dupibus temerare nefandis
Corpora : sunt fruges, sunt deducunt ramos
Pondere poma suo, tumidaque in vitibus uvæ.*

*Prodiga divitias alimenta que mitia tellus
Suggestit, atque epulas sine corde et sanguine
[præbet.]*

In abstinentiæ porro mentionem quandoquidem incidimus, observare adhuc liceat a Clemente nostro non solum probari si quis a cibo ex animalium carnibus confecto omnino abstineat; sed insuper : « Videtur, inquit³⁴, Xenocrates seorsim tractans de nutrimento ex animalibus, et Polemon in opere *De vita secundum naturam* aperte docere esse inutile quod sit per carnes nutrimentum. » Quam autem id verum sit, dioces ex Galeno libro *De alimentorum facultatibus, ac de euchymia et cacochymia*, atque aliis medicis, necnon Macrobi. lib. vii *Satur.*, c. 4, 5, et 8. Ad corroborandam vero Xenocrati et Polemonis opinionem non prorsus inepte adduci possunt hi de aurea ætate Nasonis versus³⁵ :

*At vetus illa ætas, cui fecimus aurea nomen,
Fetibus arboreis, et quas humus advocat, herbis
Fortunata fuit, nec polluit ora cruore;
Tunc et aves tutæ movere per aera pennas,
Et lepus impavidus mediis erravit in agris,
Nec sua credulitas pisces suspenderat hamo.*

Ad suillam deinde carnem Clemens³⁶ speciatim descendit, rationesque hic et alibi suggerit, cur Moyses ea vesci Judæis olim prohibuerit. Et hæc quidem ille adhuc paginorum quorundam scriptorum testimoniis falcit et corroborat. Ac primo quidem allata a quopiam hac Græcæ vocis ὄζ etymologia : ὄζ dici quasi ὄζον, quia illud animal ad mactandum et sacrificandum duntaxat aptum est. Verum paulo aliter Varro : « Sus, inquit³⁷, Græcè dicitur ὄζ, olim *thyus* dictus, ab illo verbo, quod dicunt ὀθεῖν, quod est *immolare*. A suillo enim genere pecoris, immolandi initium primum sumptum videtur. »

Clemens tamen in opinionis suæ confirmationem non solum Æsopi adhibet testimonium, quod ab Æliano etiam refertur³⁸; sed ibidem hæc præterea subnectit³⁹ : « Quocirca Cleanthes dicebat suos pro sale habere animam, ne carnes putrescerent. » Eadem quoque Plinius his verbis tradidit⁴⁰ : « Animalium hoc maxime brutum, animamque ei pro sale datam non illepidè existimatur. Cicero autem magis adhuc ad Clementis propositum : « Sus, inquit⁴¹, quid habet præter escam? Cui quidem ne putresceret, animam ipsam pro sale datam dicit esse Chrysippus. » Ibi ille pro Cleanthe, qui a Clemente citatur⁴², Chrysippum, uti jam notavimus, appellat. Alias insuper Clemens reddit rationes, cur suilla carne homines abstinerent, nimirum quia inutilis est. Quod quidem paulo Iulius Lactantius explicat⁴³ : « Ventri semper et pabulo servit, nec ullum alium, dum vivit, præstare usum potest, sicut cætera animantes, quæ vel sedendi vehiculum præbent, vel in cultibus agrorum juvant, vel plaustra collo trahunt, vel onera tergo gestant, vel indumentum exuviis suis exhibent, vel custodiendis domibus invigilant. » De his porro, et aliis hujus abstinentiæ suppeditatis a Clemente no-

²⁵ l. v in Theoph. vita, § 45. ²⁶ l. ii Deipnosoph., p. 55, et l. iii, p. 77. ²⁷ l. iv Noct. Attic., c. 12.

²⁸ Strom. lib. vii, pag. 717. ²⁹ lib. viii in vita Pyth., § 20. ³⁰ l. x Deipn., p. 418. ³¹ Suid. ad verb. Πυθαγόρας. ³² l. De esu carn., p. 995, et seqq. ³³ l. xv Metamorph., lib. 2, v. 75 seqq. ³⁴ Strom. lib. vii, p. 717. ³⁵ loc. cit. ³⁶ Strom. lib. vii, pag. 718. Pæd. l. iii, c. 11, p. 254, et Strom. lib. ii, pag. 405. ³⁷ l. ii, De re rustica, c. 4, p. 84. ³⁸ l. x Variar., § 5. ³⁹ Strom., lib. vii, p. 718. ⁴⁰ lib. i Histor. natur., cap. 54, pag. 237. ⁴¹ lib. ii De nat. deor., pag. 238, et lib. v De fin., p. 109. ⁴² loc. cit. ⁴³ lib. iv De vera sapientia, cap. 17.

astro rationibus, lege, si vacet et velis, Plutarchum libro II *Sympos.*, quæst. 3, pag. 667 et seq., et in pag. 685 Henrici Stephani observationes; Athenæum lib. III *Deipnosoph.*, pag. 96; Aristotelem lib. VI *Hist. anim.*, cap. 20, et lib. VIII, cap. 21 et 28; Plinium, *Hist. natur.* lib. VIII, cap. 51; Bochartum *De animal. sacr. script.*, lib. II, cap. 57, pag. 695 et seq.; Gesnerum, Aldrovandum, et alios, qui de animalibus libros et tractatus ediderunt, a quibus ea quoque memorantur, quæ de iisdem suis atque etiam hircinis carnibus memoriæ Clemens adhuc prodidit ⁴⁷.

Quasdam ille prætereā narrat esse bestias in cavernis latentes, quæ ferebantur aut aeris crassitudine, aut propria corporis exhalatione nutriri, et citra offensionem augeri. De quibus legendus est Aldrovandus, ubi de monstris disputat. Hæc autem haud dubie non minus fabulosa et fictitia sunt quam ea quæ Plinius et Solinus scriptis tradiderunt ⁴⁸. Astomorum gentem nullo cibo nulloque potu, sed radicum duntaxat et florum olfactu vivere. Strabo etenim isthæc ad fabulas rejicit et amandat ⁴⁹.

Quod vero inter bestias aliasque creaturas sive animatas sive non animatas sit discrimen, his Clemens noster, post veteres philosophos et Philonem, docuit verbis ⁵⁰: « Eorum quæ moventur, alia quidem ex appetitione moventur et visione, sicut animalia: alia autem per translationem, sicut inanimata: ex inanimitas autem plantas quoque dicunt moveri transeundo ad augmentum, si quis eis esse plantas inanimitas concesserit. Et habitum quidem lapides, naturam vero plantæ, et appetitionem, et visionem et ea quæ prius dicta sunt, bruta quoque participant; ratiocinandi vero potestas est propria humanæ animæ. » Generalem omnium creaturarum constitutionem, seu specificas, ut scholastici loquuntur, earum differentias ibi Clemens strictim attingit. Quædam enim participes sunt ξένως corporeæ affectionis, stabiles, ægre mobilis, qua firmissimo C vinculo, sicut lapides continentur. Aliæ quemadmodum plantæ: dicuntur χινεσθαι μεταβατικῶς εἰς αὐξήσιν, « moveri transeundo in augmentum. » Bruta vero ὁρμῆς καὶ φαντασίας, « appetitione et visione » sunt prædita. At hæc paulo explicatius antea Philo dixerat ⁵¹: « Lapidum et lignorum, quæ abstracta sunt, a coaliti vinculum validissimum Deus fecit habitum, δεσµὸν κραταιότατον ἔξιν εἰργάσατο, qui spiritus est conversa reflectens in seipsum. Incipiens enim a mediis in extrema tenditur: cumque supremam attigerit superficiem reflectitur rursus, quoad eodem loci pervenerit unde primum profectus erat. Atque hic est circularis cursus habitus, ἔξωθεν. Naturam autem, φύσιν, Deus iis attribuit, quæ radicibus hærent; eamque attribuit cum e plurimis facultatibus attenuatam, tum vero altrice vi et genitrice. Animam etiam sictor ipse tribus rebus finxit, a natura, φύσει, differentem: sensu, αἰσθησει. D viso, φαντασίᾳ impetu, ὁρμῇ. » Tribus autem his explicatis, continuo addidit: « His tot rebus animalia præstant iis, quæ radicibus hærent.... Præstat homo cæteris animantibus eximio munere, quam mentem appellamus. » Paulo demum superius scripserat ⁵²: « Hac ratione stirps illa fertilissima, suis cum radicibus condita, actis ipsis radicibus adimata est; at vero singularum stirpium partim transitu moventur, partim citra transitionem condita sunt: τῶν ἐν μέρῃ, καὶ βραχυτέρων φύτων, τὰ μὲν μεταβατικῶς χινητὰ, τὰ δὲ ἀνευ μεταβάσεως, ut eodem in loco mansistantia; et quæ transitivo quidem motu utuntur, τὰ μὲν οὖν

A μεταβατικῇ χινήσει χρώμενα, quæ nos 260 animantia dicimus, eo amplioribus universi partibus accessionis vice cesserunt. » Perpende, quæso, utrum Clemens noster ad hæc Philonis verba collineaverit. Vides enim ab ipso eadem nomina, ξῆς, φύσις, ὁρμή, φαντασία, μεταβατικῶς, et alia eodem significatione usurpari. Atqui si Clemens ad eum respexit, his certe verbis, « si quis eis esse plantas inanimitas concesserit, » manifestum utique omnibus facere videtur, se contra aliorum quorundam opinionem existimavisse solam naturam, φύσιν, nullamque in plantis esse animam. Quid autem ea de re veteres philosophi censuerint, narrat Plutarchus ⁵³, quem, si lubet, consule.

Arborum porro insitionem, quam cum Christianæ doctrinæ susceptione Clemens componit ⁵⁴, quadruplicem esse ex antiquis physicis sic demonstrat. Prima, inquit, arboris insitio fit inter lignum et corticem; atque hunc in modum catechismo paganus idiota sacra doctrina imbuunt. Secunda est, qua sicut ligno arboris fisso alia planta, Ita philosophis post dissecta eorum dogmata, veritatis cognitio, et Judæis aperto Veteris Testamenti vero sensu, nova Christi inseritur doctrina. Tertia arboris insitione uterque surculus ad medullam usque raditur: sic etiam hæretici ad veritatem vi trahuntur. Quarta vocatur inoculatio, ἐνοσθαλισμός, quam Plinius quoque non plane secus ac Clemens noster sic explicat ⁵⁵: « Inoculatio autoris simili fistula aperiendi in arbore oculum, cortice inciso, semenque includendi eadem fistula sublatum ex alia. In ficis autem et malis hæc fuit inoculatio antiqua. Virgiliana quærit sinum in nodo gemmæ expulsi corticis, gemmamque ex alia arbore includit. » Virgili autem versus a Plinio designati hi sunt ⁵⁶:

Nec modus inserere, atque oculos imponere
[simplex:]
Nam qua se medio trudent de cortice gemmæ,
Et tenues rumpunt tunicas, angustus in ipso
Fil nodo sinus: huc aliena ex arbore germæ
Includunt, udoque docent inolescere libro.
Aut rursus enodes trunci ressecantur, et alte
Finditur in solidum cuneis via, deinde feraces
Plantæ immittuntur, nec longum tempus, et
[ingens]
Exiit ad cælum ramis felicibus arbos,
Miraturque novas frondes, et non sua poma.

Legendæ in hos Virgilii versus et in citatum Plinii locum observationes variorum, qui quartum hoc insitionis genus jam diu antiquatum esse animadvertunt. At Hærvetus sibi non satis exploratum esse monet, quocum illud a Clemente comparatur. Verum de eo ipse Clemens aperte dixit: « Hoc est genus γνωστικῆς διδασκαλίας, gnosticæ doctrinæ, quæ res potest perspicere ipsas. » Quibus sane verbis quartum insitionis modum, seu inoculationem, cum perfecta gnosticorum Christianorum contendit doctrina, qua illi res ipsas nimirum divinas possunt perspicere et observare. Si autem plura de ea ibi non dixerit, non alia certe ratio esse videtur, nisi quia illam alibi, uti nos vidimus, satis explanaverat. Cæterum de hoc et aliis insitionis modis legis Theophrastum lib. I *De causis plantarum*, cap. 6 et 7; Columellam lib. V *De re rustica*, cap. 11, et *De arboribus* cap. 26; Varronem lib. I *De re rustica*, cap. 40, etc.

Postremo nobiscum, si placet, observa Clementem nostrum ⁵⁷ ut rebus, minime vero nominibus et vocibus inherendum esse probaret, exemplum nobis attulisse corvorum, qui voces humanas imitantur.

⁴⁷ Strom. I. VII, p. 716. ⁴⁸ lib. IX *Hist. natur.*, cap. 2. Solin., c. 5, p. 80. ⁴⁹ Strab., lib. XV *Geogr.*, p. 711. ⁵⁰ Strom. I. II, p. 408. ⁵¹ De mund., p. 1154 et seq. ⁵² ibid., p. 1152 et seq. ⁵³ I. I *De placit. philos.*, c. 26. ⁵⁴ Strom. I. VI, p. 672. ⁵⁵ I. XVII *Hist. nat.*, c. 14. ⁵⁶ I. II *Georg.*, vers. 13 et seq. ⁵⁷ I. VI, p. 690.

tur, tametsi illius, quod dicunt, nullam habeant notitiam. Sed de quibusdam aliis animantibus humano more loquentibus aliquid supra attigimus. De corvo autem *Elia* lib. II *De animalibus*, cap. 52: «Institutus, inquit, humanam vocem emittit.» Videsis *Aldrovandi Ornitholog.*, etc.

ARTICULUS II.

Explicantur philosophorum de ultimo fine et summo bono opiniones, Epicuri, et Cyrenaicorum, Dinomachi et Calliphonis, Hieronymi et Diodori, Anniceriorum, Metrodori, Stoicorum, Zenonis, Clenanthii, Antipatri, Archidemi, Panetii, Possidonii, Aristonis, Herilli, Physicorum Anaxagoræ, Heracliti, Pythagoræ, Abderitanorum Democriti et Hecatei, Apollodoti et Nausiphani, Diotimi et Anisthenis, Academicorum recentiorum, ac Platonis, Speusippi, Xenocrati et Polemonis, Peripateticorum Aristotelis, Lyci, Leucimi et Critolai, ac denique quam varietate et multiplices ea de re fuerint sententiæ.

Ad moralia paganorum philosophorum instituta ethicasque questiones a Clemente nostro propositas et explicatas jam veniamus. Nullas autem ex illis ipse majori cura se exposuisse haud obscure significat⁶⁶, quam eorumdem philosophorum de ultimo hominis fine ac summo bono et felicitate opiniones. Ab Epicuro autem et Cyrenaicis exordium cepit, scribitque⁶⁷, «eos aperte dicere finem esse jucunde vivere, perfectum autem bonum solam esse voluptatem. Epicurus autem doloris quoque amotionem dicit esse voluptatem.» Quamobrem eodem ille in libro dixerat⁶⁸ Epicurum veritati prætulisse voluptatem. Verum postea, si tamen integer sit Græcus illius textus, de solo Epicuro hæc adhuc tradidit⁶⁹: «Ea (cupiditas) Epicuro persuasit, ut philosophi finem poneret voluptatem. Divinam itaque rem is esse statuit firmam, ac stabilem carnis constitutionem, et quod ea ita sit futura, spem certam.» Sed hæc ipsa est opinio, quam ipse Metrodoro Epicuri discipulo postea vindicat⁷⁰. Vide ergo an ibi *Ἐπικούρειος* potius legi debeat, quam *Ἐπικούρεος*. Ut ut sit, quod voluptatis nomine Epicurus et Cyrenaici intellexerint, ita Clemens paulo post explicat⁷¹: «Atque Epicurus quidem et Cyrenaici id quod est primum naturæ proprium et conveniens, dicunt esse voluptatem. Voluptatis enim causa accedens, inquit, virtus peperit voluptatem.» De hac porro Epicuri opinione multi plurima et varia adnotarunt, nosque ex iis quæ præcipua sunt, alibi observavimus⁷². Si alia nihilominus adhuc desideres, lege Ciceronem præsertim lib. I *De natura deor.*, p. 211, lib. II et III *Tusculan.*, et lib. I et II *De finibus*; Theodoretum *De Græc. affect. curat.*, serm. 11, pag. 647, et ante illos Laertium lib. X in Epicuri vita, § 128 et seq., et variorum in illam animadversiones, atque etiam Gassendum lib. III de ejusdem Epicuri vita et moribus cap. 5 et seq. Sed perpendas velin, an is nimio in Epicurum amore captus, illum plus æquo excusare, ac doctissimos alios scriptores et Ecclesiæ Patres, eidem Epicuro voluptatis patrocinium exprobrantes, accusare et condemnare videatur.

Cyrenaici vero ab Aristippo Cyrenaico, auctore suo et parente, nomen traxerunt, uti testatur Laertius in ipsius Vita⁷³, ubi eadem illorum de voluptate sententia ab illo atque etiam a Cicerone

A exponitur. Rursus autem de iis et de Epicuro idem orator alibi disputat⁷⁴.

Non multum ab his dissidebant Dinomachus et Callipho, qui, quemadmodum scribit auctor noster⁷⁵, «dixerunt esse finem quidquid in se est facere, et consequendæ et fruendæ voluptati.» Tum vero paulo post de solo Calliphone⁷⁶: «Ex Calliphonis, inquit, sententia, voluptatis quidem causa accessit virtus, procedente autem tempore, cum suam vidisset pulchritudinem, effecit ut principio, hoc est, voluptati esset honore æqualis.» De utroque autem Cicero hæc scribit⁷⁷: «Aut voluptas adjungi potest ad honestatem, ut Calliphoni Dinomachoque placuit.» At de solo Calliphone alicubi hoc scriptum reliquit⁷⁸: «Voluptatem et honestatem fines esse Callipho censuit.» Quod et alibi aliis repetit verbis⁷⁹. Sed utrumque Calliphonem et Dinomachum alio in libro sic jure merito castigat⁸⁰: «Reprehendendos Calliphonem et Dinomachum iudico, qui se dirempturos controversiam putaverunt, si cum honestate voluptatem, tanquam cum homine pecudem, copulavissent.»

Mirum fortasse quibusdam videbitur Hieronymum et Diodorum, non solum a Clemente nostro, sed etiam a Cicerone Peripateticos appellari, ubi utrumque ab Epicureorum opinione tam longe non recedere his verbis ille significat⁸¹. «Et Hieronymus Peripateticus finem quidem esse vivere sine molestia ac perturbatione, extremum autem, seu ad finem spectans bonum, esse felicitatem. Et Diodorus, qui similiter fuit ex eadem hæresi, finem esse pronuntiat citra ullam molestiam et honeste vivere.» Neque absimili modo Tullius⁸²: «Vacare omni molestia Hieronymus, hoc idem cum honestate Diodorus, ambo Peripatetici finem esse censuerunt.» Quod quidem haud semel ille et in hoc et in alio libro repetit⁸³. Sed hanc ipsam ob causam dubitat utrum uterque Peripateticus dici possit. Audiendus profecto ipse est quomodo id suis verbis exponat: «Prætereo multos, aiebat⁸⁴, in his doctum hominem et suavem Hieronymum, quem jam cur Peripateticum appellem, nescio; summum enim bonum exposuit vacuitatem doloris. Qui autem de summo bono dissentit, de tota philosophiæ ratione dissentit.... Diodorus Critolai auditor adjungit ad honestatem vacuitatem doloris. Hic quoque suus est, de summoque bono dissentiens, dici vere Peripateticus non potest.» Utrumque igitur Cicero, etiamsi plerisque omnibus Aristotelis aliorumque Peripateticorum opinionibus subscripsissent, eo tamen ipso, quod ab eis de summo bono dissentirent, Peripateticos vere dici posse non putabat.

Epicureorum autem gregi haud dubie annuerandi sunt Annicerii, de quibus hæc Clemens memoriarum prodidit⁸⁵: «Qui autem vocantur Annicerii ex successione Cyrenaica, nullum totius vitæ finem terminatum statuerunt; uniuscujusque autem actionis proprium esse finem, nempe eam quæ ex actione efficitur voluptatem. Hi Cyrenaici Epicuri voluptatis terminum, hoc est, doloris ablationem infirmant et abrogant, eam constitutionem mortui appellantes; non solum enim nos gaudio affici propter voluptates, sed etiam propter consuetudines et honores. Epicurus autem existimat omnem lætitiæ ex carne primo affecta.» Annicerios suam a Cyrenaicis originem sumpsisse haud immerito Clemens affirmat. Triplicem quippe in sectam Cyrenaici divisi sunt, Hegesiacam, Theodoriam et An-

⁶⁶ Strom. lib. II, p. 416. ⁶⁷ ibid., p. 415. ⁶⁸ ibid., p. 365. ⁶⁹ ibid., p. 413. ⁷⁰ ibid., p. 417. ⁷¹ ibid., p. 415. ⁷² Ambros., I. II De offic., c. 13, § 50. ⁷³ lib. II in Aristippi vita, § 86. ⁷⁴ lib. II De finib., p. 54 et 58, et I. III De offic. circ. fin., lib. IV Acad. quest., p. 35. ⁷⁵ Strom. I. II, p. 415. ⁷⁶ ibid., p. 415. ⁷⁷ lib. VIII De finib., p. 101. ⁷⁸ I. IV Acad. quest., p. 35. ⁷⁹ lib. II De fin., pag. 54, et lib. IV, p. 92, ac I. V Tuscul., p. 190. ⁸⁰ lib. III De offic., p. 404. ⁸¹ Strom. I. II, p. 415. ⁸² lib. IV Acad. quest., pag. 54. ⁸³ lib. II De finib., pag. 54; ibid., p. 52 et 57, et lib. V De finib., p. 110, ac Tuscul. I. II, pag. 138. ⁸⁴ lib. V De finib., p. 99. ⁸⁵ Strom. I. II, p. 417.

niceriam. Hujus autem parens fuit Anniceris Cyrenaicus, a quo viginti aut triginta nummis, uti scribit Laertius ⁷⁸, vel sestertiis octo, sicuti Lactantius ait ⁷⁹, Plato redemptus est. Videsis Menagii observationes in secundum Laertii librum, § 86. De Anniceriorum porro opinione ita Cicero : « Ab Aristippo, inquit ⁸⁰, Cyrenaici et Annicerii philosophi nominati, omne bonum in voluptate posuerunt, virtutemque censuerunt ob eam rem esse laudandam, quod efficiens esset voluptatis. Quibus obsoletis, floret Epicurus, ejusdem fere adjutor auctorque sententiæ. » Ibi quidem Tullius consulto adjecit Epicurum ejusdem fere sententiæ fuisse assertorem et patronum. Noster vero Clemens clarius declarat in quo utraque et Epicuri et Anniceriorum opinio discrepet. Consule Laert. lib. II, § 96, in Aristippi vita.

Pergit idem ipse auctor noster ⁸¹, et quid Metrodorus, quem Epicureum nominatum vocat, de summo bono opinatus sit, his illius verbis patefacit : « Animæ, inquit ⁸², bonum quid est aliud, quam firma, stabilis ac bona carnis constitutio, et spes fide digna quod ea sic futura sit ? » Eundem plane in modum Cicero : « Ipse, ait ⁸³, Metrodorus, pene alter Epicurus, beatum esse describit his fere verbis : Cum corpus bene constitutum sit, et sit exploratum ita futurum. » Quod quidem suis ille verbis iterum dixit lib. II *Tuscul.*, pag. 138, lib. III *De officiis*, pag. 404, et lib. I *De natur. deor.*, pag. 211, ubi de eodem Metrodoro hæc habet : « Accusat Timocratem fratrem suum Metrodorus, quod dubitet omnia, quæ ad beatam vitam pertineant, ventre metiri : neque id semel dicit, sed sæpius. » Legesis Plutarchum lib. *Non posse suaviter viv.*, pag. 1091, ubi de Metrodoro atque Epicuro sermonem facit, atque etiam Laertium et Gassendum *De Epicuri vita*.

Porro autem Clemens noster alibi ⁸⁴ ejusdem Metrodori Epicurei verba protulit, quibus ille Menestratum adinonet, tametsi ipse mortalis sit ; animam tamen illius ascendere, donec sæculum et rerum infinitatem conspiciat, ubi juxta Platonis sententiam homo corpore non amplius alligatus pura luce Deum contemplantur. Ibi autem hæc ab eo divine dicta esse asserit.

Ad Stoicos etiam Clemens venit, atque ⁸⁵ : « Zeno Stoicus finem esse putat ex virtute vivere. Cleanthes autem naturæ convenienter vivere, atque in hene ratiocinando ; quod in iis, quæ sunt secundum naturam eligendis, situm esse statuit. Et Antipater ejus familiaris in iis quidem quæ sunt secundum naturam assidue et absque ulla prolapsione deligendis, iis autem quæ sunt præternaturam rejiciendis, positum esse existimat. Et rursus Archidemus sic finem esse exponebat in iis, quæ sunt secundum naturam maxima et præcipua, deligendis non posse transilire. Præter hos autem Panætius convenienter vivere appetitionibus, quæ datæ sunt nobis a natura. Postremo autem Possidonius, vivere contemplando universorum veritatem, et ordinem, et se, quoad ejus fieri potest, ita instituere, ut nulla in re ducatur a parte animæ quæ caret ratione. » De illis autem omnibus ipse antea, atque etiam alibi idem simplicius dixit ⁸⁶ : « Stoici naturæ consequenter vivere finem esse statuerunt, » τὸ ἀπολαύδωσιν τῆ φύσεως ζῆν. Quod Græcis totidem verbis narrat 262 Theodoretus ⁸⁷. At Cicero magis euuleate : « Sunt, inquit ⁸⁸, fines bonorum..... Stoicis consentire naturæ, quod esse volunt e virtute, id est, honeste vivere : quod ita interpretantur, vivere cum intelligentia earum rerum, quæ natura eveni-

rent, eligente ea quæ essent secundum naturam rejicientique contraria. » Videsis adhuc illius lib. IV *De finib.* pag. 94. De iis autem singillatim, quemadmodum Clemens, hæc in verba Laertius disserit ⁸⁹ : « Primus Zeno in libro *De natura hominis* finem ait consentaneæ secundum naturam vivere, id autem est secundum virtutem vivere ; ad eam quippe natura nos ducit. Similiter et Cleanthes in libro *De voluptate*, et Possidonius, et Hecato in libro *De finibus*.... Archidemus autem nihil officiorum omittendo vivere..... Cleanthes autem communem tantummodo naturam suscipit, quam sequi oportet, non autem particularem ; virtutemque affectionem esse vulgo intellectam, et ipsam propter se ipsam esse expetendam, non ob metum aliquem, aut spem, aut aliquid eorum quæ sunt externa, sed in ipsa constitutum esse beatam vitam ; utpote quæ sit animæ insita ad consensionem totius vitæ.... Docibilem vero esse virtutem et Chrysippus in primo *De fine* dixit, et Cleanthes, et Possidonius in *Exhortationibus*, et Hecato. Quod autem docibilis sit, ex eo constat, quod boni ex malis fiant. Panætius quidem duas posuit virtutes, contemplativam et activam ; alii tres, rationalem, naturalem et moralem ; quatuor Possidonius, plures Cleanthes, Chrysippus et Antipater. »

Zenonis vero opinionem Cicero fusius clariusque ita enucleat ⁹⁰ : « Zeno nullo modo is erat, qui ut Theophrastus nervos virtutis inciderit ; sed contra, qui omnia quæ ad beatam vitam pertinerent in una virtute poneret, nec quidquam aliud numeraret in bonis, idque appellaret honestum, quod esset simplex quoddam, et solum, et unum bonum. Cætera autem etsi nec bona, nec mala essent, tamen alia secundum naturam dicebat, alia naturæ esse contraria ; iis ipsis alia interjecta et media numerabat. Quæ autem secundum naturam essent, ea sumenda et quadam æstimatione dignanda dicebat : contrarie contraria ; neutra autem in mediis relinquebat, » etc. Videsis eundem Ciceronem de eodem Zenone aliusque illius asseclis et successoribus ibidem pag. 36, et lib. IV *De finibus*, pag. 86 et seqq. ; lib. III *De officiis*, pag. 369, et lib. IV *Academic. quæst.*, pag. 31, ubi Panætius « vocatur princeps prope Stoicorum, » et pag. 34, Cleanthes « quasi majorum gentium Stoicus. »

Eam fortasse ob causam ita Clemens prosequitur ⁹¹ : « Quidam autem ex recentioribus Stoicis finem esse tradiderunt, τὸ ζῆν ἀπολαύδωσιν τῆ τοῦ ἀνθρώπου κατὰ φύσιν ; » vivere consequenter constitutioni hominis. » Prius autem vidimus hanc ab ipso atque a Theodoro Stoicis omnibus generationibus ascribi sententiam, finem esse τὸ ἀπολαύδωσιν φύσεως ζῆν. Quid autem hanc inter et superiorem sententiam intersit discriminis, expende, quæso, et pronuntia.

Interim vero auctorem nostrum sequamur. Ita autem ille pergit ⁹² : « Quid tibi Aristonem recenseam ? Is finem dicebat esse ἀδιαφορίαν, id est indifferentiam ; indifferens autem plane relinquit indifferens. Aut ea quæ ab Herillo dicuntur, in medium adducam ? Ex scientia vivere ponit Herillus finem. » Eadem Laertius de utroque paulo explicatius loquitur ⁹³ : « Ariston Chius Phalantusque, cognomento Siren, finem esse dixit ad aliquid inter virtutem et vitium indifferenter se habentem vivere, nullam quamlibet modicam varietatem relinquendo, sed se æqualiter in omnibus habendo. » Postea vero ⁹⁴ : « Herillus Carthaginiensis finem scientiam dixit, quod est semper vivere, cuncta referendo ad vivendum cum scientia, ne ignorantia

⁷⁸ in Platonis vita, § 20. ⁷⁹ De falsa sapient., cap. 25. ⁸⁰ I. III *De officiis*, pag. 404. ⁸¹ Strom. lib. VI, p. 614. ⁸² Strom. lib. II, p. 417. ⁸³ lib. II *De finibus*, pag. 66. ⁸⁴ Strom. lib. V, pag. 614. ⁸⁵ Strom. lib. II, p. 416. ⁸⁶ ibid., p. 404, et lib. V, p. 594. ⁸⁷ De Græc. affect. cur., serm. 11, p. 647. ⁸⁸ lib. II *De finibus*, p. 57. ⁸⁹ I. VII in vita Zenon., § 87 et seq. ⁹⁰ lib. II *Acad. quæst.*, p. 8. ⁹¹ Strom. lib. II, p. 416. ⁹² ibid. ⁹³ lib. VII in Vita Zenon., § 160. ⁹⁴ in Vita Herilli, § 165.

deiciamur. » Similiter quoque Cicero : « Ariston, A inquit », qui cum Zenonis fuisset auditor, re probavit illa, quæ ille verbis, nihil esse bonum, nisi virtutem; neque malum, nisi quod virtuti esset contrarium: in mediis ea momenta, quæ Zeno voluit, nulla esse censuit. Huic summum bonum est in his rebus neutram in partem moveri, quæ ἀδιάφορα ab ipso dicitur. »

Pursus autem alio in libro ⁶⁶: « Atque ut Aristonisset explosa sententia dicentis nihil differre aliud ab alio, nec esse res ullas præter virtutes et vitia, inter quas quidquam omnino interesset. » Denique libro sequenti ⁶⁷: « Hoc unum Aristotenuit; præter vitia atque virtutes negavit rem esse ullam aut fugiendam aut expetendam. »

Cum autem paulo ante ille dixisset per se ipsam rerum scientiam ab Aristotele et Theophrasto mirabiliter laudari, hæc de Herillo memorat ⁶⁸: « Hoc uno captus Herillus, scientiam summum bonum esse defendit, nec rem ullam per se expetendam. » Quapropter alibi ipse nos commonefacit illum hac in re præceptoris suo Zenoni plane penitusque adversari ⁶⁹: « Omitto Herillum, qui in cognitione, et scientia summum bonum ponit, qui cum Zenonis auditor esset, vides quantum ab eo dissenserit. » Utriusque porro sententia ab eodem Cicerone aliis in libris refellitur ⁷⁰. Si plura volueris, adi Lipsium ⁷¹, qui varias Stoicorum de ultimo bonorum fine opiniones recenset enucleatque. Vide etiam Laert. lib. vii De vita Zenonis sub finem, de Aristone aliisque eodem nomine appellatis, et cap. seq. de Herillo disputantem.

Post hæc autem Clemens : « Ea quoque, ait ⁷², quæ a physicis de re proposita decernuntur, adducamus. » Quid ille sibi physicorum nomine velit, si quæras, tibi respondebimus eos esse, qui sicut ex Laertio et Cicerone supra observatum est, usque ad Socratem, a quo ethica introducta est, de rebus naturalibus et physicis philosophati sunt. Hos autem ipsemet Clemens noster ⁷³ et Eusebius ⁷⁴ a Thalete ortos esse alicubi significant. Plurimum itaque ex illis, ac primum quidem Anaxagoræ et Heracliti opinionem his Clemens enarrat verbis ⁷⁵: « Anaxagoram Clazomenium aiunt dixisse contemplationem esse vitæ finem, et eam quæ ex ea procedit libertatem. Heraclitum autem Ephesium εὐαρέστησιν. »

Utriusque autem sententia a Theodoro clarius sic explicatur ⁷⁶: « Heraclitus Ephesius nomen voluptatis mutavit, sed sensum servavit. Nam pro voluptate εὐαρέστησιν beneplacitum dixit. Habet tamen et aliam vim quandam hæc definitio. Nam indefinite beneplacitum posuit, qualitatem vero illius non expressit..... Anaxagoras Clazomenius in vitæ speculatione animique libertate, quæ ex illa profisciscitur, convenientem philosopho definitionem constituens. »

Tum deinde Clemens ⁷⁷: « Pythagoram refert Heraclides Ponticus scientiam perfectionis virtutem animæ tradidisse esse beatitudinem, » Græce, τὴν ἐπιστήμην τῆς τελειότητος τῶν ἀρετῶν τῆς ψυχῆς εὐδαιμονίαν εἶναι. Sed iis haud prorsus inviti suffragium feremus, qui hunc ²⁶³ Clementis locum probaverint esse corruptum, atque ex his Theodoretis verbis emendandum ⁷⁸: « Ὁ δὲ πολυθρόνητος Πυθαγόρας, τὴν τελειότητα τῶν ἀρετῶν ἐπιστήμην, ἔσχατον ὑπελάμβανεν ἀγαθόν. » Celeberrimus autem Pythagoras ultimum bonum in exactissima numerandi scientia opinatus est esse. » Apud no-

strum itaque Clementem pro ἀρετῶν, « virtutum, » legendum sicut apud Theodoretum videtur ἀρετῶν, « numerorum. » Ad hujusce autem emendationis confirmationem in medium adduci potest illud Ciceronis de Pythagoreis testimonium ⁷⁹: « Pythagorei ex numeris et mathematicorum initiis proficisci volunt omnia. » Et certe a nobis alibi fuisse probatum est ⁸⁰ primum rerum principium ab ipso Pythagora in unitate et numeris constitui. Eam sane ob causam ille, teste Laertio ⁸¹, opinabatur « virtutem esse harmoniam, » seu numerum sonorum et musicum, « sanitatem præterea, et bonum omne, atque Deum; ideoque per harmoniam constare omnia. »

Post hæc autem Clemens ⁸²: « Quinetium Abderitani docent esse finem, Democritus quidem in libro *De fine*, animi tranquillitatem, τὴν εὐθυμίαν, quam etiam appellavit εὐεστώ, et sæpe exclamat: Delectatio et ejus privatio sunt eorum terminus, qui ad summum vigorem pervenerunt. Hecateus autem αὐτάρχειαν, sufficientiam. » Hi autem a Clemente vocantur Abderitani, Ἀδερῖται, quia utrumque cum Democritum, tum Hecateum, uti ex mox dicendis patebit, Abderitanos, id est Abdera ex urbe Thraciæ maritima, quæ postea Clazomene dicta fuit, oriundos esse plerique omnes perhibent, quamvis nonnulli Hecateum Milesium appellaverint.

Quamobrem Theodoretus hæc de Democrito Clementis nostri dictis satis congruentia ac convenientia tradidit ⁸³: « Epicurus supremum bonum solum esse voluptatem opinatus est. Δημόκριτος δ' Ἀδερῖτης, Democritus Abderites, hujus dogmatum pater, pro voluptate tranquillitatem animi, τὴν εὐθυμίαν, posuit, non sententiæ, sed nominum duntaxat facta mutatione. » Tullius autem: « Democriti, inquit ⁸⁴, securitas, quæ est animi tranquillitas, quam appellant εὐθυμίαν. » Postea vero: « Beatam vitam si etiam in rerum cognitione ponebat, tamen ex illa investigatione naturæ consequi volebat ut esset bono animo; id enim ille summum bonum εὐθυμίαν, et sæpe ἀσυχίαν appellat, id est animum terrore liberum. » Magis autem ad Clementis nostri mentem Laertius hujusce Democriti opinionem his verbis explicat ⁸⁵: « Finem esse rectum quietumque animi statum, εὐθυμίαν, quæ, ut quidam oblique interpretantur, non idem sit quod voluptas, verum secundum quam animus magna tranquillitate constantiaque beatus est, dum nullo metu, nulla superstitione, aut alia quavis perturbatione agitur. Eandem vero et εὐεστώ appellat, a bonitate constantiæ, multisque nominibus aliis. » Porro autem Democritus ille apud Ciceronem ⁸⁶ « vir magnus in primis » audit et « cujus fontibus Epicurus hortulos suos irrigavit. » A nobis vero proxime laudatus Laertius ⁸⁷, qui ejus vitam literis mandavit, observat eum ab aliis Abderitem, ab aliis Milesium nuncupari.

Hecateus etiam, auctore testeque Suida ⁸⁸, Abderites philosophus cognominatus est et criticus grammaticus. » Hunc autem quidam esse putant cujus primus de Ægyptiorum philosophia liber a Laertio citatur ⁸⁹. Non desunt tamen, qui ipsum alium ab Abderite, et Milesium Hegesandri filium, et historicum fuisse existiment. Et re quidem vera ipse Clemens noster alibi ⁹⁰ Hecateum laudat, « qui composuit historias. » Denique Hecatei Milesii Pausanias, alique sæpius mentionem fecerunt. At de illo videsis Vossium lib. i *De histor. Græc.*, cap.

⁶⁶ lib. iv Acad. quæst., pag. 35. ⁶⁷ lib. iv De fin., pag. 91. ⁶⁸ lib. v De finib., pag. 110. ⁶⁹ ibid. ⁷⁰ lib. iv Acad. quæst. p. 35. ⁷¹ lib. ii De fin., pag. 58, et l. v, p. 101. ⁷² l. iv. Manud. ad Stoic. philos., disert. 13 et seq. ⁷³ Strom. lib. ii, pag. 416. ⁷⁴ ibid., p. 364. ⁷⁵ Præp. evang. lib. x, cap. 13, et lib. xi, c. 2. ⁷⁶ Strom. l. ii, p. 416. ⁷⁷ l. iv, serm. 11, p. 645. ⁷⁸ ibid., pag. 417. ⁷⁹ loc. cit. ⁸⁰ lib. iv Acad. quæst., pag. 35. ⁸¹ Appar. lib. ii, dissert. 2, c. 7, § 29. ⁸² lib. viii in Vita Pythag., § 33. ⁸³ l. iv, p. 417. ⁸⁴ loc. cit., pag. 645. ⁸⁵ lib. v De finib., p. 101 et 115. ⁸⁶ lib. ix in vita Democriti, § 45. ⁸⁷ lib. i De nat. deor., p. 212. ⁸⁸ lib. ix, § 34 et seq. ⁸⁹ ad verbum Ἐκσταλός. ⁹⁰ in proem., § 9 et 10. ⁹¹ Strom. lib. v, p. 603 et 616, et lib. vi, pag. 629.

10 Quamvis autem duo fuerint scriptores, certum tamen est Theodoretum ²² Hecataei philosophi meminisse, qui, uti Clemens noster scribit ²³, summum bonum, τὴν αὐτάρκειαν, « sufficientiam, » esse arbitrabatur.

Eidem philosophorum familiae et classi ab antiquiore nostro ascribuntur : Ἀπολλόδοτος ὁ Κυζικηνὸς, τὴν ψυχᾶν ὡς, καθάπερ Ναυσίφάνης τὴν κατὰ πλῆξιν· ταύτην γὰρ ἐξ ὑπὸ Δημοκρίτου ἀθαμβίην λέγεσθαι. Quod Latinus interpres sic reddidit : « Apollodotus Cyzicenus animi delectationem, quemadmodum Nausiphanes admirationem vel obstupescationem. Eam enim dicit a Democrito vocari ἀθαμβίην. » Obiter animadvertas velim quomodo quaedam Graeca Clementis verba in ambiguo, alia minime in Latinum versa, ab illo interprete Latino hic atque etiam alibi non semel relinquuntur. At si vox ἀθαμβίη, uti Suidas observat et ex aliis scriptoribus probari facile posset, idem sit atque ἀφοβός, impavidus ac stuporis et obstupescationis expers : inde hic elici poterit Clementis nostri sensus : Nausiphanes docuit summum bonum esse admirationem, sed quae stuporis et obstupescationis expers sit et vacua.

Porro autem illi minime refragabimur, qui Apollodotum eum esse probaverint, qui a Laertio Apollodorus et Hortitiranus cognominatus, Epicuri discipulus dicitur. Vilesis eundem Laertium lib. x in vita Epicuri, § 25 ; Gassendium lib. II *De vita et moribus Epicuri*, cap. 6, pag. 187 ; Vossium lib. IV *De hist. Graec.*, cap. 20, pag. 466, ac Jonsium lib. II *De script. hist. philosoph.*, etc. Nausiphanem autem supra ostendimus fuisse Epicuri praeceptorem, quem tamen ab illo omnibus contumeliis vexatum fuisse Cicero testatus est ²⁴.

Hunc apud Clementem nostrum ²⁵ excipit Diotimus, qui ultimum finem esse constituit « absolutam, » ut ipsemet Clemens loquitur, « bonorum perfectionem, quam dicit appellari εὐεστώ, » quemadmodum, uti vidimus, Democritus dixerat. Narrat vero Laertius ²⁶ Diotimum fuisse Stoicum et infesto animo adversus Epicurum, quem acerrime insectatus est. At ille postea atheismi accusatus, capite poenas luit, si adhibenda sit fides Demetrio, quem Athenæus haec citat in verba ²⁷ : « Θεότιμος (lege Διότιμος), qui libros aliquot scripsit contra Epicurum, ab Epicureo Zenone accusatus (atheismi), capite poenas luit, ut ait Demetrius Magnesius in *Homonymis*. »

In eundem porro philosophorum numerum a Clemente refertur Antisthenes, qui ultimum illum finem docebat esse τὴν ἀνυψίαν, quo etiam verbo Theodoretus usus est ²⁸. Sed illius prioris interpres « fastus vacuitatem, » posterioris vero « modestiam animi » Latine reddidit. Laertius vero ab eo pronuntiatum perhibet ²⁹ τὴν τε ἀδοξίαν ἀγαθὸν, καὶ ἴσον τῷ πόνῳ, « gloriae privationem bonum esse et labori similem. » A nobis autem plura de eodem Antisthene jam observata sunt.

Quid autem eodem de argumento Academici recentiores statuerint, his Clemens verbis edocuit ³⁰ : « Ex Academia recentiores volunt nonnulli finem trudere firman ac stabilem a visis abstinendam. » Simili plane modo a Cicerone litteris consignatum legimus ³¹ : « Quidam Academici constituisse dicuntur extremum **264** bonorum et summum munus esse sapientis, obistere visis assensusque suos firma sustinere. » Hos autem, ἐκ τῆς Ἀκαδημίας νεωτέρους, « Academicos recentiores, » ut Clemens ait, fuisse inde colligas, quod alio in libro ipsemet Ci-

A cero de antiquioribus haec scripsit in verba ³² : « Honestè vivere fruentem rebus iis, quas primas homini natura conciliat, et vetus Academia censuit, ut indicant scripta Polemonis, quem Antiochus probat maxime, et Aristoteles ; ejusque amici nunc proxime videntur accedere. »

Verumtamen testatum Clemens facit duplicem a Platone Academicarum principie assignari hominis finem ³³ : « Unum quidem (Clementis nostri verba sunt), id quod est participabile, et primum in ipsis formis, quod quidem nominat bonum. Alterum autem, id quod est illius particeps, et quæ ab eo proficiscitur, accipit similitudinem ; quod quidem est in hominibus, qui virtutem et veram philosophiam sibi vindicant. » Et hæc quidem a Platone tradita sunt tom. II, lib. IV *De legib.*, pag. 716. Similia autem ille habet in citato postea a Clemente illius *Theæteto*, tom. II, pag. 176. Hinc sane et jure quidem merito Theodoretus : « Plato, inquit ³⁴, Aristonis filius..... bonorum finem statuit Deo, quoad possumus, similes fieri. » Eusebius ³⁵ tamen finem hominis a Platone in ipsa virtute positum affirmat. Sed id quoque Clemens videtur pro certo utique posuisse. Et vero quis, nisi virtute præditus, poterit unquam Dei accipere similitudinem ?

Nec obscure quidem Clemens ibidem significat ³⁶ Platonem isthæc hausisse a magistro suo Socrate, qui, ut auctor nobis est Cleanthes, docebat « eundem esse virum justum et beatum ; eumque execrari, qui primus divisit justum ab utili ; ut qui rem fecerit impiam. » Quod certe Ciceronis Theodoretique testimonio luculenter assertur : « Socrates » enim, inquit Tullius ³⁷, « execrari eum solebat, qui primus utilitatem a natura sua (seu honestate) sejunxisset ; id enim querebatur caput esse exitiorum omnium. » Theodoretus vero ³⁸ : « Platonis quoque præceptor Socrates, filius Sophronici, non divitiis affluentem, neque secundo vento utentem, sed justitia exornatum, felicem solebat appellare ; impiosque vocabat eos qui utilitatem a justitia sejungerent. Solum enim utile hoc ducebat, quod justum. »

Præclarum porro illud Platonis documentum, atque ejusdem philosophi placita, a Stoicis probata et propugnata fuisse sic Clemens ostendit ³⁹ : « Antipater Stoicus tribus quos scripsit libris, quod ex sententia Platonis solum honestum est bonum, probat etiam quod ex ejus sententia sit sufficiens virtus ad beatitudinem ; et complura alia adducit dogmata, quæ conveniunt cum Stoicis. At de his legenda sunt Ciceronis *Paradoxa* pag. 434 et seq. lib. III *De officiis*, pag. 389, etc., et Lipsii *Manuduct. ad Stoic. philosoph.*, dissert. 20, tom IV, pag. 481.

A Platone Clemens ⁴⁰ ad primos venit illius discipulos, Speusippum ejusdem Platonis, ut etiam Cicero narrat, ex sorore filium, relictumque quasi hæredem, atque etiam Xenocratem et Polemonem, Platonis quoque, teste eodem Cicerone ⁴¹, auditores, de quibus nos supra disseruimus. Illorum porro de summo bono opiniones refert idem Cicero lib. IV *De finibus*, pag. 86, rursusque Xenocratis sententiam lib. V *Tusculan.*, pag. 143, ac lib. II *De legib.*, pag. 330.

Peripateticæ scholæ, cujus, uti jam animadvertimus, auctor Aristoteles fuit, sectatores ultimum hunc, uti Clemens noster testatur ⁴², definierunt esse finem τὸ ζῆν κατ' ἀρετὴν, « vivere ex virtute compleri beatitudinem triplici genere bono-

²² loc. cit., pag. 645. ²³ Strom. I. IV, p. 417. ²⁴ lib. I *De nat. deor.*, pag. 205. ²⁵ Strom. I. IV, p. 417. ²⁶ lib. x in Vita Epicuri, § 3. ²⁷ I. XIII *Deipnos.*, pag. 611. ²⁸ loc. cit., serm. 11, pag. 645. ²⁹ lib. VI in vita Antist., § 11. ³⁰ loc. cit., p. 416. ³¹ lib. III *De finib.*, p. 78. ³² lib. IV *Acad. quest.*, pag. 35. ³³ Strom. lib. II, pag. 417. ³⁴ Theod. loc. cit., serm. 11, p. 45. ³⁵ Præp. evang. lib. XVI, c. 3 et 4. ³⁶ loco citat., pag. 417. ³⁷ lib. I *De legibus*, pag. 326. ³⁸ I. IV, serm. 11, p. 646. ³⁹ Strom. lib. V, pag. 595. ⁴⁰ Strom. lib. II, pag. 418 et seq. ⁴¹ lib. I *Acad. quest.*, pag. 6. ⁴² loco citat., p. 415 et seq.

rum. Neque ergo pauper, nec inglorius, sed nec valetudinarius, sed nec si quis fuerit servus, est beatus ex illorum sententia. Aristoteles vero illorum parentis hanc de ultimo bono et felicitate sententiam ita a Tullio brevius explanatur⁴²: « Virtutis usum cum vitæ prosperitate conjunxit. » A Theodoro⁴³ autem⁴⁴: « Aristoteles ex triplici bonorum genere, id est animæ, corporis ac externis bonis plenam felicitatem fieri affirmavit. » Quod quidem fusi⁴⁵ Laertius lib. v, in illius Vita, § 30, et ipsemet Aristoteles, testis hac in re cæteris omnibus certior et locupletior, lib. ii *Moralium*, cap. 9 et seq., explicaverunt. Peripatetici autem magistri sui opinionem sedulo amplexati sunt. Docebant etenim non solum honestum, sed etiam jucundum et utile esse bonum; ita tamen ut unum alio esset majus, nempe honestum jucundo, et jucundo utile esse præstantius; sed qui uno ex his careret, hunc non esse omnino beatum. Vides Ciceronem lib. iii *De finibus*, pag. 78, lib. i *De natura deorum*, pag. 198, et lib. iii *De officiis*, pag. 389.

Quamvis autem illam opinionem omnibus generatim Peripateticis Clemens noster, Cicero aliique vindicaverint, tres tamen ex illis Clemens noster nominatim appellat, quorum ultimus tantummodo suum ei penitus tulerit suffragium. Hæc autem de illis ipsa sunt ejusdem auctoris nostri verba⁴⁶: « Quinetiam Lycus Peripateticus veram animæ lætitiā dicebat esse finem, quemadmodum Leucimus eam quæ ex honestis proficiscitur. Critolaus autem qui et ipse quoque fuit Peripateticus, dicebat esse perfectionem vitæ recte fluentis secundum naturam, quæ completur ex tribus generibus, a majoribus per manus traditam significans perfectionem. »

Qui a Clemente ibi Λύκος, alibi vero Λεύκος vocatur, ipsius vitam Laertius descripsit⁴⁷, mentionemque fecit Athenæus⁴⁸. De illius vero, atque etiam Critolæ sententia Cicero quædam breviter perstrinxit⁴⁹. Verum de illo brevius adhuc scripsit Epiphanius⁵⁰: « Critolaus Phaselita Aristotelem secutus est. » Denique de Leucimo cum neque aliis neque nobis quamvis accuratissime indagantibus nihil succurrat, vide utrum in hoc scribendo nomine aliquis non fuerit librorum lapsus.

Ne mireris porro tam multiplices, ut ait Ambrosius⁵¹, « et implicatas atque confusas » de hoc argumento proferri « quæstiones philosophorum. » Tot enim in varias et a se invicem prorsus discrepantes sententias illi abierunt, ut Augustinus eas ad ducentas octoginta octo perducere posse ex Varrone collegerit⁵². De his autem lege eundem Augustinum citato lib. xix *De civitate*, cap. 1, 2 et 3; Epiphanium in *Expositione fidei catholicæ*, et quæ in laudatum Ambrosii locum a nobis subnotata sunt.

265 ARTICULUS III.

Philosophorum opiniones de fide, spe et charitate; De matrimonio et legibus in calibes.

Plura quidem Clemens refert⁵³, quæ Aristoteles, Epicurus, Heraclitus et Plato de fide scriptis tradiderunt. Sed de illis jam nos supra cap. 11, art. 2, ubi et eadem quæ Clemens narrat a Theodoro descripta esse⁵⁴ ostendimus. Alia porro Clemens adhuc exhibet⁵⁵, quæ Plato et Parmenides de spe, ac de charitate idem Plato et Empedocles posteris tradidisse dicuntur. Primum vero Parmenidis car-

A men, a Clemente citatum, protulit quoque Theodoretus⁵⁶.

Quid autem de matrimonio philosophi statuerint ut Clemens patefaciat, sic a Platone incipit⁵⁷: « Plato matrimonium collocat in bonis externis, astruens nostri generis immortalitatem et quandam perpetuitatem, qua posteritas posteritati lampadem quasi vicissim in manus tradit. » Quæ quidem ex illius lib. vi *De legib.*, tom. II, pag. 776, descripta sunt. Quapropter Theodoretus: « Platonem, inquit⁵⁸, admittimus nuptias inter bona collocantem, immortalitatisque parandæ inventum, et stabilitatem generis appellantem. »

Carpocratem itaque ejusque filium Epiphaniem acite corripit Clemens⁵⁹, qui in absurdi sui de communibus et promiscuis uxoribus erroris patrocinium Platonis auctoritate abutebantur. Perspicue enim ille ostendit ab utroque hæretico prævos in sensus ea omnia, ut jam vidimus, detorqueri, quæ hic philosophorum omnium facile principes in suis *De republica* commentariis, puta lib. v, tom. II, pag. 457, ac, si velis, in *Timæo*, tom. III, pag. 18, de hoc argumento pronuntiaverat.

Quocirca cum alibi Clemens scribit⁶⁰ Euripidem ex eodem Platone idem dogma hausisse, ibi procul dubio lectori subintelligendum reliquit hunc poetam non melius quam illos hæresiarchas, Platonis mentem fuisse consecutum. Porro autem ex hac prava hujusce philosophi interpretatione haud absurde auctor noster⁶¹ colligit eidem Platoni a Marcionistis perperam attribui falsissimam suam de mala generatione opinionem.

Testatum deinde Clemens facit⁶² matrimonium et liberorum procreationem propter eas, quas invehunt molestias, repudiari a Democrito et Epicuro, aliisque qui summum bonum in voluptate ac molestiæ et doloris vacuitate posuerunt. Cum Clemente autem nostro concinit Theodoretus, et ad ejus mentem omnino apposite scriptis hæc tradidit⁶³: « Democritum et Epicurum vehementer damnamus, qui nuptias et liberorum procreationem vitari jubent. Qui enim hominum felicitatem voluptate metiebantur, quidquid curarum aliquid vel fastidii asferre poterat omnino repudiarent. » Hieronymus tamen nonnihil de hac, quæ Epicuro tribuitur, opinione detrahit, putatque illum vero sapienti, non omni prorsus conjugio interdixisse, sed jussisse ut is verus sapiens raro uxorem duceret: « Epicurus (verba Hieronymi ipsa sunt⁶⁴) voluptatis assertor (quamquam Metrodorus discipulus ejus Leontium habuerit uxorem), raro dicit sapienti ineunda conjugia: quia multa incommoda admista sunt nuptiis. » Vides Laertium, lib. x in vita Epicuri, § 119, et Casauboni, Gassendi ac Menagii in hunc locum observationes, Arrianum lib. i, cap. 23, et lib. iii, cap. 7.

Præterea ex Stoicorum sententia, prosequitur Clemens⁶⁵, est indifferens et matrimonium, et liberorum susceptio; ex Peripateticorum vero bonum. Neque aliter Theodoretus eandem Stoicorum sententiam nobis exposuit. Audi, quæso, ejus verba⁶⁶: « Stoici media quadam via inceserunt. Conjugia enim ac liberorum susceptionem inter indifferentia recensuerunt. » Verum nonne, inquires, Zeno apud Laertium⁶⁷ dixit sapientem uxorem ducturum procreandorum liberorum causa? Nonne Chrysippus apud Ciceronem adhuc

⁴² lib. ii de finib., p. 54. ⁴³ loc. cit., serm. 11, p. 646. ⁴⁴ Strom. lib. ii, p. 416. ⁴⁵ lib. v De vita et dogm. philos. ⁴⁶ lib. xii Deipnosoph., pag. 547. ⁴⁷ lib. iii Tuscul., p. 161, ac lib. v, pag. 185, et lib. v De finib., pag. 98. ⁴⁸ Exposit. lib., pag. 1090. ⁴⁹ l. ii De offic. ministr., c. 3, § 8. ⁵⁰ l. xix De civitat., cap. 1, § 2. ⁵¹ Strom. lib. ii, p. 365 et seq. ⁵² tom. IV, serm. 1, de fid., pag. 478 et seq. ⁵³ Strom. lib. v, pag. 552. ⁵⁴ loc. citat., pag. 476. ⁵⁵ Strom. lib. ii, pag. 421. ⁵⁶ De Græc. affect. curat., serm. 12, pag. 675. ⁵⁷ Strom. lib. iii, p. 430 et seq. ⁵⁸ lib. vi, pag. 628. ⁵⁹ l. iii, p. 431. ⁶⁰ l. ii, p. 421. ⁶¹ loc. cit., pag. 675. ⁶² l. i advers. Jovinian. sub fin. ⁶³ Strom. l. ii, p. 421. ⁶⁴ loc. cit. ⁶⁵ lib. vii in Vita Zenon., § 121.

expressius decrevit⁶⁷: «Cum ad tuendos conservandosque homines hominem natum esse videamus, consentaneum est huic naturæ, ut sapiens vel. t gerere et administrare rempublicam, atque ut e natura vivat, uxorem adungere, et velle ex ea liberos procreare? » Ergo persuasum fuit illis non indifferens, sed bonum esse matrimonium. Animum tamen velim advertas id ab iisdem Stoicis, ipsomet Laetio teste⁶⁸, constitutum: « Quo bene et male uti possumus, id bonum non est, » atque idcirco indifferens. Et id quidem clarius adhuc patet ex iis, quæ de variis rerum indifferentium generibus ab illis statuta fuisse perhibent idem Lærtius loco citato, Tullius lib. III et IV *De finibus*; et fusius Justus Lipsius lib. II *Manuductionis ad Stoicam philosophiam* tom. IV, dissert. 23 et 24.

Mirum porro nemini videbitur Peripateticis conjugium probari, qui noverit, eorum antesignanum Aristotelem, uti Aristippus memoriæ prodidit⁶⁹, « Hermiæ concubinam adamasse, quam ille cum sibi permisisset, duxisse eam, et gaudio elatum immolasse mulieri, ut Athenienses Eleusinae Cereri, Hermiæque Pæana scripsisse, qui ἔνδον, hoc est, intus scriptus est. » Videsis quæ eam in rem a Lycone Peripatetico apud Eusebium⁷⁰ litteris consignata sunt.

Lux autem aliqua inde his afferri potest, quæ Clemens ex dictis concludit⁷¹: « Ut semel autem dicam, illi lingua tenus sua deducentes dogmata, voluptatibus servierunt, alii quidem pellicibus, alii vero meretricibus, plurimi autem utentes adolescentulis. Sapiens autem ille quaternio, ἡ σοφὴ δ' ἐκείνη τετραχῆς, in horto cum meretrice factis voluptatem colebat. » Non defuerunt enim qui præter illa, quæ de Hermiæ concubina dicta sunt, eundem Aristotelem incontinentiæ et intemperantiæ accusaverint, tametsi illum ab hoc vitio Aristocles vindicare conetur⁷². Quaternionis autem nomine Pythagoram non sine ironia ab auctore nostro designari, ex iis haud plane immerito concludi potest, quæ in Ambrosium olim de eadem quaternione observabamus⁷³. Ea, si animus est, adire poteris, sicut Stobæum sermone 65 et 66, *De laude et vituperio nuptiarum*, ubi Menandri carmina a Clemente paulo post citata, et plura de nuptiis a diversis scriptoribus tradita, atque varias philosophorum de iisdem nuptiis et matrimonio opinionones explicatas videbis. Neque te piget adire Hieronymum in fine libri II *Adversus Iovinianum*, de his multa quoque disputantem. Non omittebam tamen Homerum, qui a Clemente hæc in verba postea laudatur⁷⁴: « Maximum votum statuit Homerus, virum et familiam, sed non absolute, verum cum bona consensione et concordia. » Ubi Homerus hæc cecinerit, fatetur Hervetus sibi non esse exploratum. Quidam vero in suis ad hunc auctoris nostri locum scholiis nos tantum admonent eadem 266 ab Euripide in *Medea* decantari. Verum nunquid falsa omnino erit illius conjectura, qui putabit Clementem ad hos allusisse Homeri versus⁷⁵?

Σοὶ δὲ θεοὶ τόσα δοῖεν, ὅσα φρεσὶ σῇσι με-
[ροῖς],
Ἄρδρά τε καὶ οἶκον καὶ ὁμοφροσύνην ὀπά-
[σας]
Ἐσθλήν· οὐ μὲν γὰρ τοῦτε χρεισσοῖ καὶ
[ἀπειροῖ].

Tibi vero dii tanta dent, quanto omnino concupiscis, Maritum et familiam, et concordiam præbeant Bonam. Non enim eo quidquam præstantius et [melius].

Vides quippe præcipua ibi occurrere verba quibus Clemens usus est, ac proinde non temere prorsus dici posse illum non ad alia quam hæc ejusdem Homeri verba collineasse.

Porro autem tametsi philosophi tam varias et contrarias de conjugio scindantur in partes, id nihilominus non obstitit, quominus illud iis qui magistratus aut reipublicæ curam gerebant, omnino probaretur. Testatur siquidem Clemens poenas ab iis in cælibes statutas, propterea quod civitates bono maximo privarent: « Non permittunt leges, inquit auctor noster⁷⁶, maximos magistratus gerere iis qui uxorem non duxerant. Jam vero Laconum legislator non solum poenam imposuit ei qui uxorem non duxisset, sed etiam ei qui unam tantum, et ei qui duxisset serius, et ei qui solus viveret. Præclarus autem Plato jubet uxoris quoque alimentum publico pendere arario eum qui uxorem non duxisset, et sumptus quos oportet dare magistratibus. Si enim, ductis uxoribus, liberos non susceperint, quod in eis quidem situm est, hominum raritatem invellent, et civitates dissolverent, et qui ex eis constat ornatum. » Omnem sane extra controversiam esse debet indictas fuisse imperatorum lege, nimirum Julia et Papia in cælibes poenas. Qua de lege Tacitus: « Relatum, inquit⁷⁷, deinde de moderanda lege Papia Poppææ, quam senior Augustus post Julias rationes incitandis cælibum poenis et augendo arario sanxerat. » Sed illam legem, cujus etiam Suetonius mentionem fecit⁷⁸, a Constantino Magno abrogatam fuisse his illius vitæ auctor narrat verbis⁷⁹: « Orbos antiquæ leges hæreditatis patrum ademptione plectebant. Eratque hæc sane atrocissima; quippe quæ homines liberis destitutos, tanquam alicujus criminis reos, poena afficeret. Imperator vero, hoc abrogato jure, sanctam ac religiosam legem tulit. » Sozomenus vero enodatus hanc legem explicat⁸⁰: « Vetus lex fuit apud Romanos, quæ vetabat ne cælibes, τοὺς ἀγάμους, ab ætate 25 pari jure essent cum maritis, tum in aliis plurimis rebus, tum in eo, ut nihil testamento caperent, qui non essent genere proximi. Orbos vero, ἀγαῖδας, mulctabat dimidia parte bonorum, quæ ipsis relicta erant. Cum igitur animadvertisset imperator. legem dedit ad populum, ut cælibes et orbi, ἀγαμοὶ καὶ ἀγαῖδες, pari jure quo reliqui omnes fruerentur. » Exstat etiam nunc in codice Theodosiano⁸¹ illa Constantini Magni lex, in quam sicut et in legem Popianam et Julianam legendæ sunt eruditi Godefridi adnotationes, et Lipsii commentationes in citatum Taciti locum pag. 62 et 64.

Laconis autem legislatoris nomine Clemens haud dubie compellat Lycurgum, in cujus Vita Plutarchus hæc scribit⁸²: « Οὐ μὲν ἀλλὰ καὶ ἀτιμίαν τινὴ προσέθηκε τοῖς ἀγάμοις. » Ignominie protectio et infamiae notam iis inussit qui uxores non duxerant; nudarum etenim certantium spectaculo arcebantur, atque hiemis tempore ex magistratuum edicio cogebantur forum vestibus spoliati obire. Circulantes autem cantilenam in se compositam concinebant, merito ita puniri se quod non parerent legibus. » Aristonis vero apud Stobæum hæc de omnibus ge-

⁶⁷ lib. III *De finibus*, p. 82. ⁶⁸ loc. cit., § 101. ⁶⁹ lib. V in vita Arist., § 4. ⁷⁰ lib. XIV *Præp. evang.*, c. 2, p. 795. ⁷¹ l. III, p. 421. ⁷² loc. cit., c. 2, p. 791 et 792. ⁷³ in Ambros. lib. II *De Abraham.*, c. II, § 80, pag. 349. ⁷⁴ ibid., p. 423. ⁷⁵ *Odyss.* lib. VI, pag. 82. ⁷⁶ *Strom.* lib. II, pag. 422 et seq. ⁷⁷ lib. III *Annal.* ⁷⁸ in Vita Constant. l. IV, c. 26. ⁷⁹ l. I *Hist.*, c. 9. ⁸⁰ tit. de infir. poenis cælib. lege unic. ⁸¹ in Vita Lycurg., pag. 48.

meratim Lacedæmoniis verba legimus⁸⁸ : « Sparta-
riorum lex multam statuit, primam non ducenti
uxorem, alteram vero ducenti, tertiam et gravissi-
mam illi qui malam duxerit. » Locum porro Plato-
nis a Clemente citatus occurrit tom. II, lib. II *De*
legib., pag. 774. Legesis præterea Cragium lib. III
De republ. Lacedæmon., tab. 4.

ARTICULUS IV.

*Multa fuisse occultata a philosophis Pythagoreis,
Platone et Epicuro, ubi de sumpta ab Hipparcho
pœna; de interdicta quorundam Zenonis librorum
lectione; de vario Aristotelicorum scriptorum ge-
nere: de fabulis quibus philosophi sua documenta
relabant, ac de mulieribus philosophis Theano,
Themisto et quinque Diodori filiabus; de Hip-
parchia, Arate, Lasthenia, Axiothea et Aspasia.*

Quamvis publice essent philosophorum scholæ,
« non soli tamen, inquit Clemens⁸⁹, Pythagorei et
Plato multa oculabant, sed etiam Epicurei dicunt
quædam esse apud se arcana, et non permittere
omnibus ut ea scripta legant. » De Pythagoreis
quædam jam adnotavimus⁹⁰. Quam severe autem
in hujusce Pythagoreæ de occultandis suis dogma-
tibus legis prævaricatores animadverteretur, patet
Hipparchi exemplo, quod a Clemente his verbis
ponitur⁹¹ : « Aiunt Hipparchum Pythagoreum ac-
cusatum quod aperte scripsisset decreta Pytha-
goræ, expulsum fuisse a schola, et ob id ipsum tan-
quam mortuo impositam columnam fuisse. » Nec
mirum sane. Enim, ut ait Origenes⁹² : « Pytha-
goreorum quidem veneranda schola ponebat cœno-
taphia disciplinæ suæ desertoribus, nimirum quod
haberen eos pro mortuis. » At de Hipparcho vide-
sis Menagii in Laertium de Vita Pythagoræ, § 358,
observationes.

Secundus post Pythagoreos a Clemente Plato ap-
pellatur⁹³, quem ænigmatice et parabolice, atque
idcirco obscuritatis latebris quædam occultasse non
solum hic, sed paulo ante ostendit. Quod quidem
ex mox dicendis manifestum adhuc fiet.

Ad Epicurum porro quod attinet, Laertius in
ejus Vita narrat ipsum dixisse⁹⁴ : « Scholam ha-
biturum, non sane ut ingentem frequentiam cogat,
recitaturumque in multitudine, sed non sponte. »

Utrum autem eo Clemens collinearit, expendo,
quæso, et pronuntia, postquam legeris Gassendi in
hunc Laertii locum, tom. V, pag. 118, notas et
animadversiones.

Auctorem vero nostrum sequamur : « Quinque
Stoici, inquit⁹⁵, dicunt a Zenone primo quædam
fuisse conscripta, quæ non facile permittunt legere
discipulis, quorum non prius fuerit factum ab ipsis
periculum, an germane et sincere philosophen-
tur. »

Duplicem scriptorum Zenonis catalogum Laertius
repræsentat⁹⁶ ; sed quorum lectionem Stoici disci-
pulis ejus, nisi prius probatis, facile non permis-
erint, tacitus prætermisit⁹⁷. Non difficiliter autem
nobis persuadebis eos fuisse quos ille poste-
riori loco recenset, scilicet de nuptiis et de amoribus,
vel *De republica* libros, quosque Laertius eum
in cauda canis, Tullius autem minus verecunde
scripsisse testificantur.

« Aristotelei quoque, pergit Clemens⁹⁸, dicunt ex
suis scriptis alia quidem esse *ἐσωτερικά*, interna,
alia vero communia et externa. » Sed hæc paulo
aliter et fusius ab Aul. Gellio sic explicantur⁹⁹ :
« Commentationum suarum artiumque, quas discipu-
lis suis tradebat Aristoteles philosophus, regis
Alexandri magister, duas species habuisse dicitur.

Alia erant quæ nominabat *ἐσωτερικά*, alia quæ ap-
pellabat *ἑξωτερικά*. *Ἐσωτερικά* dicebantur, quæ ad
rhetoricas meditationes, facultatem argutiarum ci-
viliumque rerum notitiam conducebant. *Ἐξωτερικά*
autem vocabantur, in quibus philosophia remotior
subtiliorque agitabatur, quæque ad naturæ contem-
plationes disceptationesve dialecticas pertinebant.
Huic disciplinæ, quam dixit *ἄποαισχύν*, tempus
exercendæ dabat in Lycio matutinum; nec ad eam
quemquam temere admittebat, nisi quorum ante
ingenium et eruditionis elementa, atque in discendo
studium laboremque explorasset. Illas vero *ἐξωτε-
ρικάς* auditiones exercitiumque dicendi eodem in
loco vesperi faciebat, easque vulgo juvenibus sine
delectu præbebat. » Videsis variorum hunc in lo-
cum, et in Laertii libr. V Menagii, § 197 et seq.,
observationes.

Quid vero quod philosophi fabulas, non omnes
tamen, allegorico sensu exponende, dogmata sua
velabant tegebantque? Ex his autem quasdam Cle-
mens recenset¹⁰⁰, quæ apud Platonem leguntur,
Heri Armenii, de qua ille tom. II, libro X *De re-
publ.*, pag. 214; Æaci et Rhadamanti tom. II in
Gorgia, pag. 523 et 524; Tartari in *Phædone* tom. I,
pagina 112 et 113; Prometheus et Epimethei in *Prota-
gora* tom. II pag. 320 et seq.; denique belli inter
Atlantinos et Athenienses in Atlantico gesti tom.
III, pag. 112 et seq.

Antequam huic de Græcis philosophis sermoni
finem imponamus, cum Clemente nostro adnotan-
dum est non solum viros, sed etiam mulieres suam
contulisse in philosophicas disciplinas operam.
« Didymus enim, sicut idem Clemens ait¹⁰¹, in libro
De philosophia Pythagorica refert Theano Croto-
niatidem primam ex mulieribus esse philosopha-
tam et scripsisse poemata. » Quæ quidem Hervetus
negat alibi occurrere, imo vero utrumque falsum
esse Menagius audacter affirmat. At quomodo illud
tanta confidentia dici potest non esse verum, quod
a Suida tam diserte his verbis asseritur : « Theano
Cressa, sive Cretensis, philosopha, filia quidem
Pythonactis, uxor vero majoris Pythagoræ, ex quo
suscepit Telangem, et Mnesarchum, et Myiam, et
Arignotem. Quidam vero dicunt ipsam fuisse ux-
orem Cratini. Scribunt autem eam fuisse Crotonia-
dem. Scripsit commentarios philosophicos, et aph-
thegmata, et poema quoddam versibus. » Non
philosophicos autem tantum libros poemæque con-
scripsit, verum etiam « Pythagoræ scholam, eo de-
functo, ait Theodoretus¹⁰², uxor Theano cum Te-
lange ac Mnesarcho filiis, regendam suscepit. » At
facile concedimus, inquit aliqui, Theano scriptis
et voce, atque etiam publicis in scholis docuisse
philosophiam : sed eam omnium mulierum primam
fuisse philosophatam plane cum Menagio inficia-
mur. Cedimus et nos si aliam, quæ prius quam
Theano philosophata fuerit, nobis designaveris.
Eodem quoque modo de poematibus argumentan-
dum est. Cæterum Clemens non id quidem asseve-
rans affirmit, sed testem citat Didymum, cujus
fides et auctoritas a nemine hactenus elevata est.

Quædam quoque Clemens ex hujusce procul du-
bio Theanus commentationibus, perinde ac si ad
manum illas habuisset, de animæ immortalitate
verba sic refert¹⁰³ : « Scribit, γράφει, Theano
Pythagorica : « Esset revera malis vita epulum,
« qui postquam omnia commiserunt scelera,
« deinde moriuntur. Et si non esset anima immor-
« talis, mors esset lucrum. »

Quam pudicam porro, philosophia duce, vitam
illa duxerit, planum Clemens facit¹⁰⁴, sicuti ex duo-

⁸⁸ serm. 64, pag. 412. ⁸⁹ Strom. lib. V, pag. 575. ⁹⁰ sup. cap. 14, art. 3. ⁹¹ ibid., pag. 574.
⁹² l. III Contr. Cels., pag. 454. ⁹³ Strom. l. V, pag. 572. ⁹⁴ l. X in Vita Epicur., § 121.
⁹⁵ Strom. l. V, p. 575. ⁹⁶ l. VII in Vita Zenon., § 4 et 36. ⁹⁷ ibid. ⁹⁸ Strom. V, p. 575. ⁹⁹ l. XX Noct.
Attic., c. 5. ¹⁰⁰ Strom. l. V, p. 575. ¹⁰¹ Strom. l. I, p. 309. ¹⁰² l. IV De Græc. affect. cur., p. 489. ¹⁰³ Strom.
l. IV, p. 492. ¹⁰⁴ ibid., p. 522.

bus responsis, ab ea datis, in superiori dissertatione ostendimus ¹. Ibi autem diximus primam hujus philosophæ mulieris responsionem a Plutarcho delibatam nobis videri. Secundam vero Laertius paulo aliter describit libro viii de Vita Pythagoræ, § 43. Utraque tandem sententia rursus transcripta est a Theodoro *De Græc. affect. curat.* serm. 12, pag. 675, et Stobæo serm. 72, pag. 442. Quid igitur mirum si Hieronymus nuptas mulieres ad Theanus imitationem excitet et adhortetur ²? Videsis Menagium in appendice ad Laertium in *Historia mulierum philosopharum*, pag. 500 et seq.

Non solam autem Theano in philosophia studium posuisse Clemens opinatus est ³. Alias enim laboris quoque plurimum in ea consumpsisse testatur, quarum in numero ponit Myiam et Arignotem Pythagoræ et ejusdem Theano filias. De his vero, quarum Suidas meminit, adeundus est præter alios Menagius loc. cit. pag. 504 et seq.

Quinetiam Themisto (Clementis nostri verba sunt ⁴), Zoili filia Lampsacena, uxor Leontei Lampsaceni, dabat operam philosophiæ Epicuræ. Et recte quidem; Laertius etenim ⁵, Cicero ⁶ et Gasendus ⁷ id plane asserunt ac confirmant. Quod autem scribit Lactantius ⁸: « Nullas unquam mulieres philosophari docuerunt, præter unam ex omni memoria Themisten, » verum omnino esse non potest, uti ex jam dictis et mox dicendis quilibet facile intelligat. Lege Menag. loc. cit., pag. 498.

Quinque adhuc Diodori, cognomento Croni, filias Menexenen, Argiam, Theognen, Artemisiam et Pantacleam in dialectica exercitias fuisse Clemens Philonis dialectici haud plane incerta probat auctoritate ⁹. Nam similiter quoque ab Hieronymo litteris mandatum legimus ¹⁰: « Diodorus Socraticus quinque filias dialecticas insignis pudicitiae habuisse narratur, de quibus et Philo Carneadis ma-

gister plenissimam scribit historiam. » Hinc itaque discimus citatum a Clemente Philonem fuisse Carneadis magistrum. Diodori porro, cujus apud Strabonem mentio, vitam brevissime descripsit Laertius ¹¹, quemadmodum et Hipparchiæ, de qua Clemens postea sermonem habet. Videsis variorum in hæc Laertii loca observationes ¹², atque etiam Suidam, Vossium, Menagium in *Hist. mulier. philosoph.*, pag. 497, et alios.

Hipparchiam apud auctorem nostrum ¹³ exripit Arete Cyrenaica, cujus opera Aristippus *Μητροδόχως* eruditus est. Nec plane immerito. Etenim Laertius ¹⁴ hoc in Aristippi Vita totidem pene verbis edixit quod Eliani etiam testimonio firmatur ¹⁵.

Tum deinde Clemens: « Apud Platonem, inquit ¹⁶, philosophantur Lasthenia Arcadia, et Axiothea 268 Phlasiæ. » De Platonis quoque discipulis ubi Laertius verba facit, utramque in eorum numerum sic aggregavit ¹⁷: « Cum his et mulieres duæ, Lasthenia Mantinea et Axiothea Phlasiæ quæ, ut Dicæarchus auctor est, virili utebatur veste. » Videsis Themistium orat. 4 et 11. Athenæus autem libro vii *Deipnosoph.*, pag. 279, et libro xii, pag. 546, Lastheniæ meminit; sed priori loco pro *Σαπφειῆς* quidam non immerito putant *Ἀρχαδίωνης* scribendum.

Ultima a Clemente memoratur, et nominis celebritate et dignitate aliis non inferior, « Aspasia Milesia, de qua, uti ille loquitur ¹⁸, multa conscribunt comici, et qua usus quidem est Socrates ad philosophiam, Pericles autem ad rhetoricam. » Et id quidem si opus esset testibus et bene multis, et omni exceptione majoribus, Platone ¹⁹, Plutarcho ²⁰, Athenæo ²¹, Suida et aliis posset facile comprobari. Cæterum de his aliisque philosophis mulieribus adis Menagium in sua ad Laertium appendice.

CAPUT XIX.

De barbaris qui ante Græcos philosophati sunt, et de septem Græciæ sapientibus.

ARTICULUS I.

De antiquis apud barbaros philosophis, ac speciatim de Ægyptiis, Thebæis, Chaldæis, Gallorum Druidis, Bactrianis et Zoroastre; de Persarum Magis, et iis qui Christum in cunabulis venerati sunt; de mulieribus apud Germanos vaticinantibus, de Indorum Gymnosophistis, Brachmanibus, Allobiis et Semnis, de Buita et Anacharsi, de Hyperboreis, et Idæis Dactylis, ferri, aris, litterarum Ephesiarum, et numerorum musicorum inventoribus, eorumque numero et nomine, de Chirone centauro, et Hyppa seu Hippone ejus filia.

Ante Græcos philosophos ²² barbari aliarumque nationum homines etiam illud philosophorum nomen non usurpaverint, re tamen vera philosophabantur. A Clemente etenim nostro id haud dubitanter his affirmatur verbis ²³: « Philosophia ergo, res quidem valde utilis, olim quidem floruit apud barbaros, per gentes resplendens; postea autem venit etiam ad Græcos. Ei autem præfuerunt et Ægyptiorum prophetæ, et Assyriorum Chaldæi, et

C Gallorum Druidæ, et Samanæi Bactrorum, et Cætarum ii qui philosophati sunt, et Persarum Magi, qui quidem Servatoris quoque nostri ortum significaverunt, stella eos præcedente venientes in Judæam, et Indorum Gymnosophistæ, et alii philosophi barbari. » Ex iis autem plures a Laertio sic memorantur ²⁴: « Philosophiam a barbaris initium sumpsisse plerique autumant. Nam Persis Magos, Babylonis et Assyriis Chaldæos, Indis Gymnosophistas, Celtis, seu Gallis (Menag.) et Galatis Driadas, et qui Semnothei appellantur, ejus rei fuisse auctores ait Aristocles in *Magico*, et Sotion in decimo tertio *Successionis* libro; Phœnicem præterea Ochum, et Zamolxum Thracem, et Atlantem Libycum, ad hæc Nili Ægypti filium fuisse Vulcanum, qui philosophiæ aperuit principia; porro ipsius rei antistites, sacerdotes, et prophetas appellari solitos. » Verumtamen ipse ibidem contendit et probare nititur falsam esse hanc opinionem, ac philosophiam, cujus nomen ab appellatione barbara omnino abhorret, suum a Græcis duxisse principium. At de philosophiæ nomine, quod primum a

¹ dissert. super., c. 12, art. 2. ² l. i adv. Jovinian. ³ Strom. l. iv, p. 522. ⁴ ibid. ⁵ l. x in Vita Epicuri, § 5. ⁶ orat. 37 in Pison., p. 539. ⁷ l. vii de Vita Epicuri, c. 5. ⁸ l. iii De vera sapient., c. 25. ⁹ Strom. l. iv, p. 522. ¹⁰ l. i adv. Jovin., longe ante fin. ¹¹ l. ii De vitis et dogm. philos., § 111 et seq. ¹² idem ibid., l. vi, § 96. ¹³ Strom. l. v, p. 523. ¹⁴ l. ii in Vita Aristippi. ¹⁵ l. vi De anim., c. 40. ¹⁶ Strom. l. v, p. 523. ¹⁷ l. iii in Vita Platonis, § 46. ¹⁸ ibid., pag. 523. ¹⁹ t. II in Menex., p. 235, 236, 249. ²⁰ in Vita Periclis, p. 163, 169. ²¹ l. v Deipnos., p. 229 et seq.; xiii, p. 569. ²² Strom. l. vi, p. 633. ²³ Strom. l. i, p. 305. ²⁴ init. præfem. de dogm. philos.

Pythagora adhibitum est, Clemens noster alique innes ultro concedunt, et nullus cum Laertio litabit. Scientiæ vero et disciplinis, eo cognomine designatis, datam fuisse ante Græcos a barbaris peram vario Clemens, nec infirmo probat demonstratque argumentorum genere, ac potissimum x Græcorum philosophorum ad Ægyptios aliasque nationes, suscepti eruditionis et doctrinæ gratia timeribus, longaque apud illos commoratione.

Atque hæc multo adhuc fusius demonstrantur ab Eusebio²², cui sicut et Clementi nostro alii magno ane numero et consensu suffragati sunt, atque in primis Cyrillus Alexandrinus, qui utriusque sententiæ hæc in verba subscripsit²³: « Philosophati sunt apud Ægyptios, qui prophetæ dicebantur. Quinetiam Assyriorum sunt Chaldæi, Gallorum Druidæ, et Bactrorum Persicorum Samanæi, et Celtarum non pauci, et apud Persas Magi, et apud Indos Gymnosophistæ. » Ita ille contra Julianum argumentatur, atque in assertionis suæ confirmationem hoc Aristobuli, cuius multo longius fragmentum eandem ob causam Eusebius transcripsit²⁴, nobis profert testimonium²⁵: « Aristobulus autem Peripateticus, alicubi sic ait: Quæcunque apud antiquos de natura, *κατὰ φύσιν*, dicta sunt, eadem etiam dicuntur apud illos, qui extra Græciam philosophantur, partim quidem apud Indos a Brachmanis, partim in Syria ab iis qui Judæi nominantur. » Nec minus perspicue Augustinus²⁶: « Aliarum quoque gentium, inquit, sapientes vel philosophi habitant sunt Atlantici, Libyci, Ægyptii, Indi, Persæ, Chaldæi, Scythæ, Galli, Hispani, alique. » Quem in locum videsis Coquei notas, et Tiraquelli observationes in Alexandr. ab Alexandr., libro quarto *Genial. diar.*, capite 13, pagin. 381.

Singulos autem si percurramus, certe Laetius philosophica quædam Ægyptiorum documenta patefecit²⁷, ac de iisdem Diodorus Siculus ubi disputat, hæc memorizæ mandavit²⁸: « Thebæi omnium vetustissimos mortaliū se esse prædicant, apud quos omnium primos philosophia, et exactior astrologia, adjuvante ipso terræ situ, ad ortus et occasus siderum illustrius cognoscendum. » Videsis quæ in eandem sententiam ex ipso Eusebio libro x *Præpar. evang.*, cap. 8, atque ex Josepho de iisdem Ægyptiis, Chaldæis et Phœnicibus cap. 7 retulit. Adi adhuc, si velis, Plutarchum libro *De Iside et Osiride*, pag. 354, et Ciceronem libro primo *De divinatione*, p. 270.

Ex sacris, seu potius ex profanis Ægyptiorum ritibus et caerimoniis manifestum adhuc Clemens facit²⁹ ipsos exercuisse peculiarem quandam philosophiam. Sed de his Ægyptiorum ritibus jam a nobis disputatum est³⁰.

Chaldæorum vero philosophia a Diodoro Siculo pulchre describitur: « Apud Chaldæos, inquit³¹, per generis traditionem philosophia obtingit, filiusque a patre illam accipit, ab aliis interim publicis muneribus omnino liber. Et quia parentibus utuntur magistris, sit ut affatim et citra invidiam omnia discant, et certiori fide præceptis attendant. Et dum a pueris statim disciplinis immutuantur, præclarum in philosophia habitum sibi comparant, tum quod ætas illa docilis est, tum quod multo studiis tempore insudant. Apud Græcos vero ple-

rique magna³² parte accedunt imparati, et philosophiam hanc sero attingunt, » etc. Sed hæc ille fuse prosequitur, quem in consulere poteris, quemadmodum Strabonem libro xvi *Geograph.*, pag. 739, atque ex utroque, et ex Cicerone libro i et ii *De divin.*, ac Vossio *De philosoph. sect.*, cap. 1, philosophos illos Græcis antiquiores esse facile animadvertes. Quapropter hoc a Josepho disertissime traditum legimus³³: « Ante Abrahami ad se adventum Ægyptii rudes erant huiusmodi disciplinarum, quæ a Chaldæis ad Ægyptios profectæ, ad Græcos tandem pervenerunt. »

De Gallorum Druidis Diodorus, jam a nobis laudatus, scribit³⁴: « Philosophi apud eos sunt et theologi (Druidas ipsi vocant), quos eximio honore dignantur. » Sed de iis uberius Strabo, ubi de Gallis: « Apud universos, ait³⁵, tria hominum sunt genera, quæ in singulari habentur honore. Horum bardī hymnos canunt, poetæque sunt. Vates sacrificant, et naturam rerum contemplantur. Druidæ præter hanc philosophiam etiam de moribus disputant, » etc. At de iis plurima et pene infinita sunt, Cæsaris libro vi *De bello Gallico*, Ammiani libro xv, pag. 97 et seq., atque aliorum testimonia. Laetius³⁶ porro eandem illorum ac Gymnosophistarum fuisse philosophandi et doctrinæ philosophicæ rationem testificatur. Sed cæteris omnibus copiosius de illis diasserit Lescapierius *De theologia veteri Gallor.*, cap. 15 et seq.

Bactrianos philosophiam procul dubio docuit Zoroastres, qui illis, ut scribit Eusebius³⁷, Nini temporibus imperabat. Is enim non solum magis inventor, sed peritissimus etiam astrologus, plures libros scripsisse perhibetur³⁸. Quoddam vero ex illius sacro Persicorum rituum commentario breve fragmentum apud eundem Eusebium reperies³⁹. Porro autem etiam si Zoroastres a Clemente alibi Persa, alibi Medus appelletur; plures tamen cum Bactrianum fuisse opinantur⁴⁰. Frequens apud varios scriptores ejus mentio; nosque de illo aliquid alibi notavimus⁴¹. Videsis post Bocharti *Phæleg.* libro iv, cap. 1, Hueltii *Demonstrat. evangel.*, proposit. 4, capite quento, et Menagii in Laertii præcæmium, § 8, observationes.

Persarum Magos philosophiæ similiter studuisse illud non levissimo plane indicio est, quod stella, quæ humanos Christi Domini natales significabat, præeunte, in Judæam venerint. Plura de illis eorumque philosophicis dogmatibus ex variis auctoribus Laetius disputat⁴², atque Aristoclis auctoritate ostendit ipsos Ægyptiis esse antiquiores. Quamvis autem non pauci, uti Strabo⁴³, Hesychius, Suidas⁴⁴ et alii sermonem de iis fecerint, præterire nihilominus non possumus quod ad institutum nostrum appositissime de illis Philo hæc in verba protulit⁴⁵: « In barbarico solo frequentior numerus celebratur eorum, quibus egregia dicta factaque pepererunt insignem gloriam, quales apud Persas Magi, naturæ scrutatores, pro veritatis cognoscendæ studio, qui per otium divinas virtutes contemplantur clarius, et alios iisdem iniunt mysteriis. »

Magos autem Christum adoraturus, ex Perside in Judæam venisse communior est veterum opinio. Justinus vero martyr eos fuisse Arabas, atque ex Arabia et Assyria Bethlehæm adventasse certissime pronuntiat⁴⁶. Atque adhuc expressius Orientales

²² l. xx *Præpar. evang.*, c. 4, 5, etc. ²³ lib. iv *Contra Julian.*, p. 133 et seq. ²⁴ lib. xiv *Præpar. evang.*, c. 12, p. 663 et seq. ²⁵ l. iv *Contr. Julian.*, pag. 133, etc. ²⁶ l. viii *De civit.*, c. 9, p. 198. ²⁷ in præcæm. *De vitis et dogm. philos.*, § 10 et 11. ²⁸ l. i *Bibl.*, p. 32. ²⁹ *Strom.* lib. vi, p. 633. ³⁰ sup. c. 14, art. 3. ³¹ l. ii *Bibl.*, p. 82. ³² l. i *Antiq.*, c. 9, pag. 17. ³³ l. v *Biblioth.*, p. 213. ³⁴ l. iv *Geogr.*, p. 197. ³⁵ in præcæm., § 2. ³⁶ l. x *Præpar. evang.*, c. 9, p. 484. ³⁷ ad verb. *Ζωροάστρης*. ³⁸ *Præpar. evang.* l. ii, c. ult., p. 42. ³⁹ *Strom.* l. ii, p. 304 et 314. ⁴⁰ sup. l. ii, c. 2, art. 6. ⁴¹ *Præcæm.* de vitis et dogm. philos., § 9. ⁴² l. xv, p. 717, et l. xvi, p. 762. ⁴³ Hesych. et Suid. ad verbum *Μάγος*. ⁴⁴ Philo Quod omnis probus sit liber, p. 876. ⁴⁵ *Dial. cum Tryph.*, p. 303, 315.

apud Cyrillum Alexandrinum ⁴⁰ : « Magi, inquit, ex Perside, stella duce, advenērunt, natum quærentes, et invento dona obtulerunt. » Sed id fusius prosequi opus non est, de quo tam multa in Matth. cap. ii adnotarunt varii sacræ Scripturæ interpretes.

Gymnosophistas a Magis ortos fuisse Clearchus Solensis apud Laertium auctor nobis est ⁴¹. Unde autem nomen illud acceperint, si quæras, respondebit Augustinus ⁴² : « Per opacas Indiæ solitudines, cum quidam nudi philosophentur, unde Gymnosophistæ nominantur; adhibent tamen genitalibus tegmina, quibus per cætera membrorum carent. » Quod quidem illorum philosophandi genus adhuc postea confirmat ⁴³. Sed illud nobis enodatus Philo enucleavit ⁴⁴ : « Apud Indos Gymnosophistæ cum naturali moralem conjungunt philosophiam, honestatis probitatisque amorem tota vita præ se ferendo. »

At Clemens observat duplex fuisse illorum genus : « Alii enim ex iis, inquit ⁴⁵, vocantur Sarmanæ, alii vero Brachmanes. Et ex Sarmanis quidem ii, qui appellantur Allobii, neque urbes habitant, nec domos aut tecta habent; arborum autem induuntur corticibus, et glandes arborumque baccas comedunt, et aquam bibunt manibus; non nuptias, non liberorum norunt procreationem. »

Strabo autem de illis omnibus multo longiorem instituit disputationem. Sed quos Clemens noster Σαρμανάς et Ἀλλόβδιους, hos ille Τερμανάδες et Ὑλοβλοῦς nuncupat ⁴⁶. Quapropter haud immerito jure miraberis quomodo Hervetus ex iis duabus variis lectionibus primam tantum, minime vero secundam viderit, nihilque de Allobiis se alibi legisse fateatur. Si Strabonis etenim libros accuratius pervolutasset, intellexisset utique eosdem esse Allobios, qui ab illo Hylobii cognominantur.

Quamnam vero vivendi philosophandique rationem secuti sint Brachmanes, auctor noster alibi ex Alexandri Polyhistoris *De rebus Indicis* libro sic enarrat ⁴⁷ : « Brachmanes quidem certe neque animalum comedunt, neque vinum bibunt; sed aliqui quidem ex iis quotidie, sicut nos, cibum capiunt; nonnulli autem ex iis tertio quoque die, ut ait Alexander Polyhistor in libro *De rebus Indicis*; mortem autem contemnunt, et vivere nihili faciunt; credunt enim esse regenerationem. » Præter Porphyrium autem libro *De abstinentia*, et Palladium *De Brachman.*, quædam de illis Bardanes apud Eusebium ⁴⁸ et Ammianus libro xxviii, pag. 510, atque etiam plura Strabo ⁴⁹, Suidas ⁵⁰, Huetius ⁵¹ et alii litteris consignarunt.

De illis itaque hoc tantummodo adjiciemus, quod adhuc a Clemente nostro memoratur ⁵² : « Apertissime autem scriptor Megasthenes, qui vixit cum Seleuco Nictore, scribit in tertio *Rerum Indicarum* : « Omnia quidem quæ de natura dicta sunt a veteribus, dicuntur etiam ab iis, qui extra Græciam philosophantur, partim quidem apud Indos a Brachmanis, partim vero in Syria ab iis qui vocantur Judei. » Sed quæ, inquit, habenda Megastheni fides, quam ei de rebus Indicis derogandum esse Strabo asserit ⁵³ ? « Sane quicunque, inquit, de India scripserunt pleraque mentiti sunt, præ reliquis Dainachus, proxime Megasthenes.... Præcipue autem fides Dainacho et Megastheni deroganda. » Verum tametsi ille hanc insignem notam ignominiamque Megastheni inusserit, ipsius tamen testimonium, utpote veritati magis consentaneum, sumere non veretur. Quamobrem idem ille

A Megasthenes ab aliis quamplurimis ²⁷⁰ tanquam testis locuples et optimus citatur ab Athenæo libro quarto *Deipnosoph.*, pag. 153, et libro xi, pag. 494; Aeliano libro viii *De animal.*, cap. 7, et lib. vii, cap. 41; Plinio libro vi *Hist. nat.*, cap. 7, libro vii, cap. 2, et libro viii, cap. 14; Josepho, et aliis. Videsis Vossium libro i *De Histor. Græc.*, cap. 21, pag. 69, et libro i *De orig. et prog. idololat.*, cap. 25, pag. 95.

Quid vero, inquiet aliquis, de Cyrillo Alexandrino sentiendum, a quo id ipsum, ut paulo ante vidimus; quod Clemens ex Megasthene refert, Aristobulo Peripatetico ascribitur? Quis ex duobus illis verum falsumque dixisse censendusest? Sed quis ea de re aliquid certo pronuntiare audeat? Attamen si quidam in alterutro fuerit memoriæ lapsus, ille dubio procul minus in Clementem, qui auctoris sui locum, quam in Cyrillum, qui nullum omnino indicavit, refundendus videtur. Porro autem ipsam Clementis verba ab Eusebio libro ix *Præpar. evang.*, cap. 2, pag. 410, descripta sunt.

Narrat insuper Clemens ⁵⁴ quomodo Alexander decem Gymnosophistis, a se, dum bellum gereret, captis, totidem singulatim proposuerit quæstiones, et quomodo unusquisque ex illis, proposita sibi quæstione ex tempore soluta, victori regi plenissime satisfecerit. Verum Hervetus nos serio admonet hæc vix apud alium quam apud nostrum Clementem reperiri. Ab aliis tamen, quemadmodum in illius scholiis adnotatum fuit, apud Plutarchum in Alexandri Vita ⁵⁵ facillime, sicut etiam a nobis inventa sunt.

Quid plura? Idem ipse auctor noster ⁵⁶ : « Qui autem ex Indis vocantur Σαρμαν, nudi totam vitam transigunt, ii veritatem exercent, et futura prædicant, et colunt quamdam pyramidem, sub qua existimant alicujus dei ossa reposita. Neque vero Gymnosophistæ, neque Σαρμαν utuntur mulieribus; hoc enim præter naturam et iniquum esse existimant; quæ de causa seipso castos conservant. Virgines autem sunt etiam mulieres, quæ dicuntur Σαρμαν. Videntur autem observare cælestia, et per eorum significationem quædam futura prædicere. » Cum autem varium, aut saltem duplex, uti ex Clemente nostro vidimus, fuerit Brachmanum seu Brachmanarum genus, e Græcum nomen Σαρμαν idem Latine sonet, atque augustus, gravis, sanctus et reverendus, illud fortasse potius quorundam Brachmanum, qui duriorem sanctioremque vitam agebant, epithetum videtur, quam nomen proprium. Expende tamen an ii revera dici non possint, quos Strabo Gymnetas appellabat. Ex Brachmanibus enim vero alios ait fuisse Montanos, alios Gymnetas; et alios civiles, ac doctos ⁵⁷ : « Gymnetas vero, nudos degere, quod nomen ipsorum significatur, et magna ex parte sub dio tolerantiam, quam diximus, usque ad trigessimum septimum annum exercere; mulieres cum eis vivere, non tamen permisceri, atque hos in admiratione maxima haberi. »

Porro autem de Butta, cujus præceptis plures Indos parvisse Clementem perhibet ⁵⁸, aliquid jam diximus. Quamobrem quid ille de Anacharsi subreuerit, audiamus : « Scythia, inquit, erat etiam Anacharsis, qui scribitur Græcorum multis antecellens philosophis. » Et Strabo quidem hæc de illo posteris prodidit ⁵⁹ : « At vero qui ante nos, et maxime qui non ita multum post Homeri tempora vixerunt Scythæ, tales et fuerunt, et a Græcis judicati sunt, quales Homerus appellavit.... Eaque de causa Anacharsis, Abaris, alique nonnulli eorum simi-

⁴⁰ Apolog. adv. gent., p. 159. ⁴¹ In procem., § 9. ⁴² l. ii De civit., c. 17, p. 369. ⁴³ l. xv, cap. 20, pag. 409. ⁴⁴ loc. cit. ⁴⁵ Strom. l. i, p. 303. ⁴⁶ lib. xv, pag. 713. ⁴⁷ Strom. l. iii, p. 451. ⁴⁸ lib. ii Præp. evang., c. 10, p. 275, et l. viii, c. 6, p. 410. ⁴⁹ l. xv Geogr., p. 712 et 716. ⁵⁰ ad v. Βραχμανάδες. ⁵¹ Demonst. evang., § 96 et seq. ⁵² Strom. lib. i, p. 305, etc. ⁵³ l. ii Geogr., p. 70. ⁵⁴ Strom. l. vi, p. 634. ⁵⁵ tom. I, p. 700 et seq. ⁵⁶ Strom. l. iii, p. 451. ⁵⁷ lib. xv Geograph., p. 719. ⁵⁸ Strom. l. i, p. 305. ⁵⁹ l. vii Geogr., p. 301.

apud Græcos in magna fuerunt æstimatione, quod gentilitiam quamdam facilitatis, perfectionis, justitiæ notam præ se ferrent. » Rursus vero aulo post⁶⁹: « Ephorus porro Anacharsidem, cui sapientis nomen tribuit, ea de gente fuisse scribit, et propter perfectionem, temperantiam ac sapientiam unum de septem sapientibus habitum; et esse us inventa fomites, ζώπυρα, ancipitem anchoram, et rotam figuli. » Sed hæc omnia vera non esse eographus ille probat, quod rota prius Homero uam Anacharsi nota fuerit. Quapropter Laertius⁷⁰ nos commonefacit ab aliquibus, non autem ab omni- bus asseri inventam fuisse ab ipso anchoram et ro- tam figuli. Vides in hunc locum Menagii et aliorum nimadversiones. De eodem porro Anacharsi rursus aulo infra, ubi de septem Græciæ sapientibus dis- utabimus.

Nostrum interim sequamur Clementem, qui Hel- nici auctoritate ostendit⁷¹ Hyperboreos habitas- se ultra Riphæos montes; doceri autem ipsos justi- am, non vescentes carnibus, sed arborum fructibus. sexagenarios extra portas ducentes tollunt de me- io. » Castigatur a Strabone⁷² Herodotus⁷³, qui nul- os Hyperboreos esse opinatus est. Nec immerito uidem, uti ex citatis a Pausania⁷⁴ testibus manife- tum est. Quapropter Plinius post Pomponium Me- m⁷⁵ haud hæsitanter tradidit⁷⁶: « Nec libet dubitare e gente ea, cum tot auctores prodant frugum pri- titias solitos Delon mittere Apollini, quem præcipue olunt. » Plinio more suo subscripsit Solinus, qui raterea ad Clementis nostri propositum addidit⁷⁷: « In diem victum arbores subministrant. » Non minus erspicue Cyrillus Alexandrinus scripsit⁷⁸: « Non- ullos etiam ex Hyperboreis gentibus, quæ ultra Ri- hæos montes habitant, justitiam colere, ingluviem t edacitatem aversari, ac Sybariticum victum non ati, solo fructuum usu contentos. »

Dubitat porro Hervetus an Clemens cum de illis lixit, « sexagenarios ἀπαλλάττειν, » hoc Græco verbo ignificet sexagenarios ab Hyperboreis interimi, aut autum de medio tolli et removeri, ita ut amplius ion compareant. Utroque enim significatu verbum lud accipi potest. Verum in eum procul dubio scrupulum, hancque dubitationem Hervetus non in- idisset, si ab illo, lecta fuissent hæc Plinii verba⁷⁹: « Mors nonnisi satiæ vitæ epulatis, delibutoque enio luxu, ex quadam rupe in mare salientibus. loc genus sepulcræ beatissimum. » Plinii vero in- erpres et sequester Solinus idem aliis verbis enun- iat⁸⁰: « Mortem accersunt, et voluntario interitu castigant obeundi tarditatem; quos satiæ tenet ritæ, epulati, delibutoque, de rupe nota præcipitem casum in maria destinant. Hoc sepulcræ genus optimum arbitrantur. » Ante utrumque porro e- alem Pomponius Mela memoriæ mandaverat⁸¹. Hunc si lubet, consule, atque hoc exemplo aliisque plu- ribus discere quam merito jure, uti jam notavimus, major Herveti in conscribendis tam longis ac pro- ixis in Clementis opera commentariis cura et di- gentis sæpius desideretur.

Ne debito tamen illum fraudemus honore, ultro tatebimur ab ipso longe accuratius observari⁸² in Cæsaris Commentariis, atque in edita a Plutarcho ejusdem Cæsaris Vita⁸³, omnino eadem narrari, ac ea quæ Clemens noster loco ante citato de mulierum apud 271 Germanos vaticinationibus subjunxit. Nobis autem liceat ad ejus observationes adjicere Druidem mulierem in Gallia, teste Vopisco⁸⁴, futu- rum Diocletiano prædixisse Romanæ gentis totius- que orbis imperium. Unde liquet longe post Cæsa-

A ris tempora apud Gallos, qui tum fortasse a Ger- manis distincti non erant, existisse adhuc feminas futura prænuntiantes.

Post hæc vero Clemens: « Quidam autem, in- quit⁸⁵, fabulosius, μυθώτερον, ex iis, qui Idæi appellantur Dactylii, sapientes quosdam primum ex- ortos esse dicunt, ad quos et Ephesiæ quæ dicunt litterarum, et eorum, qui sunt in musica, nume- rorum refertur inventio. Propter quam causam sunt appellati, qui sunt apud musicos, Dactylii. Phryges au- tem erant et barbari Idæi Dactylii. » Ad Strabonem⁸⁶, Cælium Rhodiginum⁸⁷ et Polydorum Vergilium⁸⁸ Hervetus nos mittit, quorum primus Idæos Dacty- los putat Curetas Corybantisque cognominari. Alii vero iisdem Dactyliis terri tribuunt inventionem. Quod autem ii, ut Clemens, Ephesiæ litteras, musicos numeros et pedes in musica dactylos invenerint, se alibi nunquam legisse omnino indicatur. Ad Era- smum⁸⁹ denique nos mittit, ut ab eo quænam essent Ephesiæ litteræ discamus.

B Quæ autem Herveti diligentiam fugerunt, ea pro- bari stabilisque possunt hæc Diodori Siculi delibata ex Cretensibus historicis de Idæis Dactyliis narra- tione⁹⁰: « Primi, quorum sane memoria ad nos propagata est, Cretæ incolæ ad Idam montem, Idæi Dactylii fuerunt. Quos alii centum numerant, alii tantum quinque, pari scilicet digitorum numero sic appellatos. Nonnulli, inter quos et Ephorus, Idæos Dactylos circa Idam Phrygiæ montem habi- tasse, et cum Minoe in Europam transisse memo- rant. Et cum præstigiatores essent, incantamentis et sacris ritibus mysteriisque operam dedisse, et in Samothracia versantes, non mediocrem insula- nis stuporem incussisse. Quo tempore Orpheus, quem excellenti ingenio ad poesin et melodiam na- tura instruxerat, discipulus horum fuisse, primusque initiorum cæremonias et mysteria in Græciam tra- duxisse dicitur. Cæterum Idæi Dactylii in Creta, ut tradunt, ignis usum invenerunt, ærisque ac ferri naturam in Berecyntho Antisapteræorum regionis monte indagavit, ejusque conflandi rationem do- cuere. »

C Quam sane ob causam ipsis, ut ille ait, delati sunt divini honores. Addit vero ludos Olympicos fuisse institutos ab uno ex illis, qui tametsi alius ab Alcmenes filio fuerit, cognominabatur tamen Hercules. « Hujus porro rei, ait, documenta adhuc esse, quod mulieres etiamnum incantationes ab hoc deo mutantur, et amuleta quædam circumligant, ut qui magus fuerit, et sacras cærimonias tracta- rit. » Denique Idæos Dactylos distinguit a Cureti- bus, quos alii terrigenas, alii, quemadmodum etiam Strabo testificatur⁹¹, ab Idæis Dactyliis oriundos esse existimarunt. Hæc autem quamvis paulo pro- lixiora ideo retulimus, quia quæcunque de Idæis Dactyliis scripsit Clemens, ea fere omnia ex illa Diodori narratione mirum in modum illustran- tur⁹².

D Primum enim inde liquet illos, sicut idem Diodo- rus⁹³ et Clemens noster⁹⁴ alibi repetit, non solum fuisse Phryges atque idcirco barbaros; sed ab ipsis quoque inventum esse ignis et ferri, atque, ut do- cet Plutarchus⁹⁵, æris usum; quamvis ipse alio in libro scripserit « eorum omnium, quæ ignis opera- tionem recipiunt, » inventionem a nonnullis Vul- cano attribui.

Præterea cum Idæi Dactylii præstigiis et incan- tamentis, ut Plutarchus ait, operam darent, nonne vero videtur simillimum eos litteris quoque usos esse, quas Clemens et alii Ephesiæ appellant, et

⁶⁹ l. vii Geogr., p. 303. ⁷⁰ l. i in Anach. Vita, § 405. ⁷¹ ibid., p. 305. ⁷² l. i, p. 61 et 62. ⁷³ l. iv, § 3. ⁷⁴ l. v, p. 154. ⁷⁵ l. iii, c. 5. ⁷⁶ l. iv, c. 43, p. 473. ⁷⁷ c. 46. ⁷⁸ l. iv Contr. Julian., p. 434. ⁷⁹ loc. cit., p. 472. ⁸⁰ loc. cit. ⁸¹ l. iii De situ orb., c. 5. ⁸² Strom. l. i, p. 305. ⁸³ tom. i, p. 717. ⁸⁴ in Vita Numeriani. ⁸⁵ Strom. l. i, p. 306. ⁸⁶ l. x, c. 42. ⁸⁷ l. xiii. ⁸⁸ l. c. 49. ⁸⁹ Adag., chil. ii, cen. 8, idag. 48. ⁹⁰ l. v Hist., p. 230. ⁹¹ l. xx Geogr., p. 473. ⁹² l. xvii, p. 565. ⁹³ ubi sup., p. 240. ⁹⁴ loc. cit., et p. 335. ⁹⁵ in Vita. Num., p. 70. tom. ii.

de quibus supra a nobis fuisse disputatum est? Postremo si unus ex illis fuit Orpheus, quid mirum si musici modi ab ipsis excogitati dicantur? Sed ad id probandum conjectura minime opus est, quod expressissimis verbis a Solino asseritur⁹⁷: « Studium musicum inde ceptum, cum Idæi Dactyli modulos crepitu ac tinnitu æris, » cuius usum, uti ex Diodoro vidimus, invenisse feruntur, deprehensos in versificum ordinem transulissent. » Legendæ porro in hunc Solini locum Salmasii exercitationes, ubi hæc Diomedis grammatici de dactylo pede verba descripsit⁹⁸: « Ab Idæis Dactylis, quos Curetes sive Corybantes poetæ appellant. Hi namque in insula Creta Jovein custodiendo, ne vagitu se parvulus proderet, lusus excogitato genere, clypeolis æneis inter se concurrentes, tinnitu æris illisi, rhythmica etiam pedis dactyli compositione celavere vocem infantis. » Diodorus tamen a Curetibus, quos, sicut diximus, ab Idæis Dactylis discriminat, armatas saltationes adinventas esse testatur⁹⁹: « Gladii præterea et Cassides, armatæque saltationes horum inventa sunt. Horum frequenti strepitu Saturnum fefellere. » Demum Solini locus transcriptus est a Polydoro Vergilio¹, quem sane quomodo Hervetus, a quo, sicut dictum est, laudatur, non animadvertit, alii nobis edisserant.

Notandum præterea a nobis est ferri inventionem non omnibus Idæis Dactylis, sed eorum duobus Celmis et Damnaneo paulo post a Clemente vindicari²: Κέλμης τε αὐ καὶ Δαμνανεὺς οἱ τῶν Ἰδαίων Δάκτυλοι, πρῶτοι σιδήρον εὖρον ἐν Κύπρῳ· ὁ δὲ ἄλλος δὲ εὖρε χαλκὸν χρᾶσιν, ὥς δὲ Ἡρόδοτος Σκύθης. » Celmis et Damnaneus, Idæorum Dactyli, ferrum primi invenerunt in Cypro. Alius autem Idæus ferri, Græce χαλκοῦ (id est æris, non ferri), invenit temperaturam, ut ait Ilesiodus Scythes. » Eusebius vero hunc Clementis locum exhibet, ibique scribit³: Τέλμης τε καὶ Δαμνανεὺς. At si Phoronidis carminis auctori fides habeatur, secundum nomen melius apud Eusebium, primum vero rectissime apud Clementem representatur.

Porro autem tertii Idæi Dactyli nomen in Clementis editione omissum, in Eusebiana sic legitur, Δέλας δὲ ἄλλος, « Delas alius. » Verum ibi omnino corrupte pro Ἰδαίων et Ἰδαλός scriptum est Ἰουδαίων et Ἰουδαλός. Quod ad Delam vero attinet, apud Plinium⁴ æris conflandi et temperandi inventum Theophrastus Delæ Phrygi, Aristoteles Lydo Scythæ, ac tandem Herodotus Glaucio Chio asseruit. Postremo animadvertendum est Strabonem, qui non secus ac paulo ante laudatus Diodorus Siculus ferrum ab Idæis Dactylis adinventum esse perhibet, varias retulisse de eorum sicut numero, ita et nominibus opiniones. Ita autem ille⁵: « Sophocles censet quinque primos mares fuisse..... a numero autem Dactylos nomen accepisse. Alii aliter fabulantur, incertis incerta connectentes, diversos et numero et nomine ponentes, Salaminium, Damnaneum, Herculeum et Acmonem inter eos referentes. Alii indigenas Idæ, alii inquilinos faciunt. In hoc consentiunt primum ab eis sub Ida ferrum fabricatum, » etc. Et vero jam citatus Phoronidis auctor alia eorum nomina protulit. Videsis Natal. Comitum lib. ix *Mythol.*, cap. 7; 272 Vossium *De origine et progres. idololat.*, lib. ii, cap. 53.

Lectorem porro nihil necesse est monitum a nobis fieri Clementem de ferri inventionem juxta ethnicorum hominum opinionem esse locutum. Etenim Josephus⁶ jure procul dubio longe potiori « ærariæ » inventionem vindicat Thobelo, seu « Tubal-

Acaim, » qui, uti in Genesis libro legimus⁷, « fuit malleator et faber in cuncta opera æris et ferri. » Et vero in hujusce opinionis confirmationem illud adduci potest, quod a Noropibus, ut infra dicitur, æris elaborandi et purgandi ferri artem primum excogitamam esse testificetur.

Omnibus porro nota est fabula Chironis centaurs, qui, ut postea Clemens memorat⁸, ab Hermippo sapiens vocatur, et a Titanomachiae auctore dicitur homines ad justitiam duxisse, « indicatis jusjurandi formulis, deorum sacris et deorum figuris. » Qua de fabula consule, si velis et vacet, Natalem Comit. libro iv *Mytholog.*, cap. 12, Suidam, Hyginum, et alios.

Hippo autem, seu Hippe, centauri filia, « Cum Æolo, » pergit Clemens⁹, « habitans, docuit eam naturæ contemplationem, patrum scientiam; » ac teste etiam Euripide, prima ex siderum oriu et oraculis præ sagivit. Nullibi tamen Hervetus se legisse ait Hippen habitasse cum Æolo. Non legerat igitur Cyrilli Alexandrini contra Julianum libros, quorum in quarto et illud, et cætera omnia, quæ Clemens refert, illustrantur confirmanturque¹⁰: « Quin etiam, inquit, narratur Ἰππὴν, Chironis centauri filiam, nuptiam, συνοικισθεῖσαν, Æolo, naturalem ei philosophiam tradidisse, quam a patre scientiam, ut paternam quandam hæreditatem acceperat. » Atque ibi Cyrillus eosdem subjungit citatos a Clemente nostro Euripidis versus. Clemens porro verbum συνοικισθεῖσαν adhibet, quo non sola cohabitatio et contubernium, sed conjugium quoque significatur. De Hippe autem, et de patre ejus Chirone aliquid adhuc deinceps dicendum erit.

Porro autem a nobis hactenus demonstratum est quibus argumentis Clemens noster planum fecerit scientiam illam, quæ philosophia dicta est, prius apud barbaros, quam apud Græcos philosophos floruisse, ac reipsa fuisse in usu. Jam itaque quid de septem Græciæ sapientibus et illorum philosophandi ratione ille tradiderit expendamus.

ARTICULUS II.

De septem Græciæ sapientibus, et quam variae fuerint de illis eorumque numero, ac potissimum de septimo opiniones, de quibusdam Pherecydis sententiis, et de illius theologia.

Nihil magis vulgare et pervagatum quam septem, ut aiunt, fuisse Græciæ sapientes. At magna tamen de illis, ait Laertius¹¹, ac de illorum etiam numero discordia est. Majori autem contentionis æstu de septimo disceptatur. Clemens vero de illis ita pronuntiat¹²: « Dicunt Græci in admiratione fuisse habitos propter sapientiam primos septem, qui cognominati fuerunt sapientes: quorum quatuor quidem fuerunt ex Asia, Thales Milesius, et Bias Priencus, et Pittacus Mitylenæus, et Cleobulus Lindius; duo autem ex Europa, Solon Atheniensis, et Chilo Lacedæmonius; septimum autem alii quidem dicunt esse Perandrum Corinthium, alii vero Anacharsim Scytham, alii vero Epimenidem Cretensem, quem Græcum prophetam novit Paulus..... Alii autem Acusilaum Argivum in septem sapientium numerum retulerunt; alii autem Pherecydem Syrium; Plato autem pro Perandro, tanquam sapientia indigno, propterea quod fuerit tyrannus, ponit Mysonem Cheneum. » Verum Laertius non tantum de illo septimo varias fuisse opiniones tradidit, sed etiam plures de illis, imo et septemdecim seu potius sexdecim a nonnullis computari. Hic porro verba illius, etiamsi paulo

⁹⁷ sup. cap. 14, art. 4. ⁹⁸ Polyhist. c. 30, p. 44. ⁹⁹ loc cit., 171. ¹ l. vi, p. 251. ² l. ii De invent. rer., c. 14. ³ Strom. l. i, p. 307. ⁴ l. x Præp. evang., c. 6, p. 473. ⁵ l. vii Hist. nat., c. 56, p. 97. ⁶ l. x, p. 473. ⁷ l. i Antiq. Judaic., c. 3. ⁸ Gen. iv, 22. ⁹ Strom. l. ii, p. 306. ¹⁰ ibid. ¹¹ l. iv Contr. Julian., p. 134. ¹² lib. i De vita et dogm. philos., in Vita Thalet., § 40 et seq. ¹³ Strom. l. i, p. 299. ¹⁴ in proœm. § 13.

angiora, idcirco describenda sunt, quia Cleonenti nostro lucis aliquid possunt afferre. In suaque proœmio postquam dixisset ¹⁸: «Sapientes habuit Thales, Solon, Periander, Cleobulus, Chilon, Bias, Pittacus,» addidit: «His annuunt Anacharsidem Scytham, Mysonem Chenensem, Pherecydem Syrum, Epimenidemque Cretensem. Addunt nonnulli Pisistratum tyrannum;» illud idem libro primo hunc in modum fusius prosequitur ¹⁹: «Magna de illorum numero discordia est; Leandrius enim pro Cleobulo et Mysone Leophantum Gorsia, Lebedium seu Ephesium inserit Epimenidemque Cretensem. Plato autem in *Protagora* Mysonem pro Periandro; Euphorus pro Mysone ponit Anacharsim; alii Pythagoram adiciunt. Porro Dicæarchus quatuor nobis consensu omnium sapientes tradit, Thalem, Biantem, Pittacum, atque Solonem; tum sex alios nominat, quorum ex numero tres elegerit, Aristodemum scilicet, Pamphilum, Chilonem Lacedæmonium, Cleobulum, Anacharsim et Periandrum. Adhuc quidam Acusilaum, Cabam, sive Scabram Argivum. Hermippus autem in libro *De sapientibus* decem et septem fuisse tradit, quorum ex numero septem illos alii aliter eligunt. Primo loco ponit Solonem, tum Thalem, Pittacum, Biantem, Chilonem, Cleobulum, Periandrum, Anacharsim, Acusilaum, Epimenidem, Leophantum, Pherecydem, Aristodemum, Pythagoram, Lasum Charmantidæ seu Sisymbrini, sicut Aristoxenus tradit, Chabrinii filium, Hermioneum, Anaxagoram. Enimvero Hypobotus in *Descriptione philosophorum* hanc illorum seriem exponit, primo Orpheum, deinde Linum, tum Solonem, Periandrum, Anacharsim, Cleobulum, Mysonem, Thalem, Biantem, Pittacum, Epicharmum, et extremo loco Pythagoram. Vides sane de his Græciæ sapientibus eorumque numero tot olim pene fuisse sensus quot capita.

Plura autem alia de illis veterum testimonia huc congerere possumus: sed unum duntaxat, ex Pausania desumptum, subiunxisse sufficiat ²⁰: «Præ Delphici, inquit, templi foribus leguntur perutilia vitæ hominum documenta, ab iis hominibus conscripta, quos Græci sapientes appellaverunt. Fuerunt illi ex Ionia Thales Milesius, et Priensis Bias; ex Æolica vero natione, e Lesbo insula Pittacus Mitylenæus; ex iis, qui in Asia sunt, Doriensibus Cleobulus Lindius, Atheniensis præterea Solon, et Spartanus Chilon; septimum Plato Aristonis filius pro Periandro Cypsesi filio enumerat Chenensem Mysonem.» Citatus autem a Pausania et a Clemente nostro Platonis locus in illius *Protagora*, ut recte Laertius animadvertit, his verbis legitur: «Ex illorum hominum genere erat Thales Milesius, et Pittacus Mitylenæus, et Bias Priensis, et noster Solon, et Cleobulus Lindius, et Myso Chenensis; inter illos autem septimus Chilo Lacedæmonius annumeratur.» In sua tamen ad Dionysium epistola scripsit Periandrum solum esse huic sapientum numero ascribi; **273** sed ejus procul dubio nomen, propter ipsius, ut ait Clemens, tyrannidem ex hoc illustrium virorum catalogo postea expunxit deletivque.

Anacharsis autem in eorum numero repositus legitur a Nicolao, cujus hæc sunt apud Stobæum verba ²¹: «Ex horum (apud Scythas) Galactophagorum numero etiam Anacharsis fuit, existimatus unus e septem sapientibus, qui in Græciam profectus est, ut aliarum gentium leges exploraret.» His plane consentanea apud Cy-

zillum Alexandrinum ita exhibentur ²²: «Scythæ genere ipse quoque Anacharsis erat. Tanta autem apud Græcos in admiratione sapientiæ fuit, ut nonnulli septem sapientum numero ascribendum illum putaverint.»

Porro autem hæc Anacharsidis sententia a Clemente memoratur ²³: «Mihi omnes Græci Scythæ sunt. Is autem erat, qui apud Græcos in admiratione est habitus, qui dixit: Mihi indumentum est χλαῖνα, læna, cœna lac et caseus.» Plures Anacharsidis, sed non omnes sententias collegit Laertius in illius Vita ²⁴; quippe qui non solum hanc prætermiserit, sed illam quoque, qua cuidam per convicium Scytham eum appellanti respondit: «Genere, non ingenio et moribus,» aliter ipse huncque in modum retulerit: «Exprobranti sibi Attico, quod Scythæ esset; at mihi, ait, dedecori est patria, sed patriæ tu.» Nec mirum ulli esse debet quod ille dixerit lac et caseum, ut ex Clemente nostro audivimus, sibi esse cœnam; quandoquidem jam ex Nicolao observatum est eum fuisse ex gente Scytharum, qui Galactophagi nuncupabantur, et alimentum solum sibi lac equinum, ut ille ait ²⁵, habent, quod et potant, et confectos inde caseos edunt. Porro autem χλαῖνα erat vestis, seu penula villosa, de qua Pollucem consule ²⁶.

Testatum præterea Clemens facit ²⁷ Heracliti σκωταῖον, obscuri et tenebricosi, libro similem fuisse Pherecydis Syri theologiam, atque ex prophetia Chami desumpta esse quæcunque ab illo allegorice dicta sunt. Theologiæ etenim suæ obscuritatem ipse Pherecydes Thaleti declarat in ea, quæ ad ipsum ejus nomine fertur, epistola, cujus Græca verba Latine sic reddenda esse Casaubonus putavit ²⁸: «Quæcunque leges ad deos pertinentia, allegorice sunt intelligenda, omnia enim scripta sunt ænigmatice.» Alii vero ea sic Latina fecerant: «Forte quædam de theologia reservavi, cætera intelligere oportet; omnia quippe indico potius, quam aperio.» Nos quidem non fugit hanc epistolam pluribus spuriam et adulterinam videri. Sed ex ea tamen probatur Pherecydis obscurum dicendi genus, de quo plura Salmasius in suis ad Solinum pag. 842 et 843 exercitationibus, et a nobis nonnulli alibi perstrictum est ²⁹.

De illis porro Græciæ sapientibus videsis Laertium qui eorum vitas conscripsit, Porphyrium a Cyrillo Alexandrino citatum lib. 1 *Contra Julian.*, pag. 28; Valerium Maxim. lib. iv, cap. 1, § antepenult.; Augustinum lib. xviii *De civitat.* cap. 35, et varias eruditiorum virorum in Laertium et Augustinum animadversiones. Lege præterea Plutarchi librum *De septem sapientum convivio*, tom. II, pag. 146 et seqq., et tom. I in Vita Solonis, pag. 84; Ausonii *ludum septem sapientum*; Tatianum *Orat. ad Græcos*, Theophilum lib. iii; Joach. Stephan. lib. *De Jurisdict. veter. Græc.*, cap. 1 et seqq., atque Meursium lib. *De vita, legibus, etc., Solonis*, cap. 5.

ARTICULUS III.

Quomodo septem Græciæ sapientes dici possint recentiores Moyses, et tribus primis philosophorum Græcorum sectis antiquiores.

Septem illos Græciæ sapientes Moyses ætate posteriores, sed tribus illis celeberrimis et antiquissimis, de quibus a nobis superius dictum est, philosophorum sectis et successionebus fuisse vetustiores, affirmate Clemens pronuntiat ³⁰.

¹⁸ in proœm. § 15. ¹⁹ lib. i in Vita Thalet., § 41 et 42. ²⁰ l. x, p. 340. ²¹ serm. 5, p. 69. ²² lib. iv contr. Julian., pag. 133. ²³ l. i, p. 308. ²⁴ lib. i, § 103 et seqq. ²⁵ serm. 5, pag. 69. ²⁶ l. vii, c. 13. ²⁷ Strom. l. v, p. 571, et lib. vi, p. 642. ²⁸ l. i in Vita Pherec., § 122. ²⁹ l. ii, p. 574. ³⁰ Strom. l. i, p. 299, 300.

Moyses autem illos esse recentiores nemo est qui dubitet, et id quidem de illis disertissime a Tatiano²⁰, non secus atque de Lycurgo, aliisque legumlatoribus, a Theophilo Antiocheno²¹ aliisque chronologia scriptoribus probatur. Et hoc quidem ex infra dicendis adhuc patebit.

Longe ergo explicatum difficilius est, quomodo septem illi sapientes dici possint trium philosophicarum sectarum, Ionicæ, Italicæ et Eleaticæ ætate superiores; quandoquidem Thales Milesius, cæteris antiquior, Ionicæ scholæ et familiæ auctor fuit et princeps. Quomobrem quid de eorum tempore auctor noster statuerit, examinandum est. At ille Thaletis ætatem atque ex ea aliorum tempus sic consignat²²: «Thales ex Græcorum sapientibus antiquissimus, fuit circa quinquagesimam Olympiadem. Qui autem cum Thalete connumerati sunt sapientes, fuerunt eodem tempore, ut ait Andron in *Tripode*.» Atque inde eruditissimus auctor noster illos prima Olympiade, ac Salomonis, et a fortiori Moysis, ævo longe posteriores esse colligit. Nos autem de hac Thaletis ætate jam disseruimus. Quocirca Clemens postea adhuc scribit: Post Orpheum, Musæum et Homerum, «longe fuerunt recentiores Lycargus, et Solon, et septem sapientes, et Syrius Pherecydes, et magnus Pythagoras, qui longe fuerunt inferius circa Olympiades.» Hæc autem et superiora Clementis nostri, atque etiam Tatiani a nobis superius laudati, verba Eusebius non solum exhibet²³, sed illius quoque sententiam Græcorum ipsorum testimonio, quo certe nullum aliud firmitus luculentiusque desiderari potest, invictissime asserit et confirmat²⁴.

De Solonis autem tempore ita Clemens nominatim decernit²⁵: «Solonis æmulator fuisse scribitur Mnesiphilus, cum quo versatus est Themistocles. Floruit Solon quadragesima sexta Olympiade. Heraclitus enim Bausonis filius persuasit Melancomæ tyranno ut deponeret tyrannidem. Hic desepxit regem Darium adhortantem ut veniret ad Persas.» Post hæc vero observat Heraclitum esse recentiorum Pythagora, utpote cuius in scriptis suis meminit²⁶. Non ita tamen asseveranter de Solonis ætate Laertius his verbis statuisset legitur²⁷: «Floruit maxime, inquit, circa quadragesimam sextam Olympiadem, cuius tertio anno princeps Atheniensium fuit Socrates; quo etiam tempore leges eis dedit; obiit autem in Cypro ætatis suæ anno octogesimo.» Verum Eusebius ad secundum ejusdem Olympiadis annum scribit²⁸: «Solon Draconis legibus antiquatis, extra eas, quæ ad sanguinem pertinebant, sua jura constituit.» Suidas autem subsequenter Olympiadem ei assignat; Tatianus vero²⁹ solam quadragesimam; sed ab ejus textu numerum senarium excidisse quidam suspicantur. At Cyrillus Alexandrinus Eusebio palam suffragatus est³⁰. Denique ut alios veteres recentioresque 274 chronographos prætereamus, Aulus Gellius narrat³¹ latas a Solone leges trigesimo tertio Tarquinii Prisci, Romæ regnantis, anno. Sed ibi Meursius legendum putat anno regni ejus 22³². Quod tamen aliis probatum non fuit. Videsis eumdem Meursium, lib. *De vita, legibus, etc., Solonis*, cap. 73.

Heracliti autem Blysonis, sive, ut aliis placet, Blautonis, vel Blautonis, seu potius Blysonis filii, qui a Clemente nostro citatur, ætatem his Laertius verbis designat³³: «Heraclitus Blysonis, sive, ut quidam volunt, Heraclionis filius, Ephesius circa nonam et sexagesimam Olympiadem clarus est habitus.» Tum

A postea ille nobis Darii ad Heraclitum, ac vicissim Heracliti ad Darium epistolam exhibet. Quod quidem Clementis nostri dictis consentaneum esse nemo est qui non videret. Unde Suidas de eodem Heraclito: «Vixit sexagesima nona Olympiade, sub Dario Hystaspis filio,» annis scilicet triginta sex post Pythagoram, qui Olympiade sexagesima florere inceperat. Eusebius autem³⁴ Heracliti tempus ad septuagesimam Olympiadis initium rejecit. Deinde vero quatuor post annis: «Pythagoras, inquit, philosophus moritur.» Sed de hac Pythagoræ ætate nos supra.

Nihil prorsus de Mnesiphilo et Melancoma, a Clemente memoratis, sibi occurrisset Hervetus declarat. Quid igitur? Nunquid ille non legerat hæc Plutarchi in vita Themistoclis de prioribus verba³⁵: «Credendum illis potius, qui Themistoclem scribunt Mnesiphili Phereari fuisse assecclam. Fuit hic neque orator, neque ex secta philosophorum, quos Physicos nominant; verum eam, quam sapientiam vocabant, quæ scientia erat reipublicæ gerendæ, et prudentia negotiosa amplexus est, et tenuit velut sectam ex successione Solonis; quam sequentes cum artibus confuderunt forensibus, et ab actu rerum trajecerunt meditationem ad verba, unde sophistæ sunt appellati.» Miraberis procul dubio hæc excidisse Herveto, nihilque de iis in Clementis nostri scholiis adnotatum. De Melancoma autem tyranno nihil nobis sicut et aliis hactenus succurrit.

Jam porro a nobis petet aliquis cur Clemens primum inter sapientes locum Thaleti, revera philosopho, et Ionicæ, ut diximus, sectæ parenti locum dederit; septem tamen Græciæ sapientes tribus prædictis philosophorum sectis antiquiores fuisse asseveret. Rationem nobis ipsemet suggerere videtur, ubi post absolutum de illis sapientibus sermonem confestim addidit³⁶: «Tandem autem Pythagoras, Pherecydis familiaris, se ipsum primus appellavit philosophum.» Ante Pythagoram igitur, quem Græcis sapientibus recentiorum esse constat, cum nemo philosophi nomen assumpserit, haud plane immerito Clemens eosdem Græciæ sapientes ante philosophos floruisse affirmat. Nobis tamen si fidem habere renuas, velisque testem non omnino incertum tibi proferri, en præsto est Eusebius³⁷, a quo et illud, et ea quæ de iisdem sapientibus Clemens noster disputat, mirum plane in modum confirmantur. Audi, quæso, illius verba: «Et vero Græci fatentur ipsi post Orpheum, Linum, ac Musæum... viros illos omnino septem philosophiæ in Græciâ laude claruerunt, quos ipsi quoque sapientes nominant. Atqui Cyro Persis imperante, floruerunt omnes, quo tempore prophetarum apud Hebræos omnium novissimi exstiteret, annis post Trojanâ quidem tempora amplius sexcentis, post Moysen vero non paucioribus mille ac quingentis, ut facile tibi paulo post ex temporum ratione serieque constabit. Cæterum eo circiter ævo, cum recentiores isti septem sapientes emersissent, humanioris quidem et castigationis disciplinæ magistri fuisse perhibentur; sed tamen præter celebres quasdam eruditæque sententias nihil admodum reliquerunt. At longe serius philosophorum in Græciâ vigere nomen ac prædicari cœpit. Horum princeps ille Pythagoras, Pherecydis ante discipulus, a quo philosophiæ nomen inventum est.»

ARTICULUS IV.

Quæ fuerit Græciæ sapientum philosophandi ratio, et de quibusdam eorum effatis et sententiis.

Qualis fuerit horum Græciæ sapientum philoso-

²⁰ in An. Orat. cont. Græc., p. 174. ²¹ l. iii ad Antolyc., p. 153. ²² Strom. lib. 1, p. 332. ²³ lib. i Præp. evang., c. 11 et 12. ²⁴ eod. l. c. 4, p. 470. ²⁵ Strom. lib. 1, p. 302. ²⁶ ibid., p. 332. ²⁷ lib. i in Vita Solon., § 62. ²⁸ in Chron. ²⁹ in fine Orat. ad Græc., pag. 174. ³⁰ lib. i contra Julian., pag. 12. ³¹ lib. xvii Noct. Attic., c. 20. ³² l. i De archont. Athen. c. 12. ³³ l. ix, § 1. ³⁴ in Chron. ³⁵ t. i, pag. 13. ³⁶ l. i, p. 300. ³⁷ l. x Præpar. evang., c. 4, p. 470.

handi modus et ratio, ex Eusebio quidem audivimus. Sed Clemens illam, quam ab Hebræis et barbaris delibatam esse ostendit, apertius explicat, docetque ipsam fuisse Hebraicam atque ænigmaticam:

Brevitatem, quippe, ut ille loquitur⁴⁴, amplectebantur, quæ est admonitoria et quæ utilissima. Et id quidem ille testimonio probat Platonis, cuius cum neque librum neque verba citaverit, hic describenda sunt⁴⁵: « Hi omnes, » nimirum Græci sapientes, æmuli, inquit Plato, studiosi, et quasi imitatores fuerunt Lacedæmoniarum eruditionis, in cuius etiam disciplinam sese tradiderunt, illiusque huiusmodi rationem exstitisse perspicuum est cuilibet ex brevibus illis dictis et illustri memoria dignis, quæ illorum nominibus circumferuntur. Hi cum communiter convenissent, communi sententia suæ illius sapientiæ primitias Apollini Delphico consecraverunt, quæ templo Delphico inscriptæ, omnibus vocibus celebrantur: *Nosce te ipsum*, et, *Ne quid nimis*. Hæc nimirum hac de causa dico, quoniam antiqua fuit illa philosophandi ratio, ut magna sermonis brevitate uterentur. »

Breves porro et eruditæ plerasque illas sapientum sententias nobis Clemens exhibet⁴⁶, atque ab illa orditur celeberrima, *Nosce te ipsum*, quam quidam Chiloni, Chamelæon autem Thaleti, et Aristoteles Pythiæ tribuerunt. Laertius⁴⁷ eam quidem Thaleti ascribit; sed « Antisthenes, inquit, in *Successionibus* ait fuisse Phemonoes, idque sibi usurpasse Chilonem. » De illo effato plura observat Menagius in hunc Laertii locum, nosque olim aliquid in nostris ad Ambrosium annotationibus⁴⁸. Lege adhuc Stobæum serm. 22, pag. 176, 177 et 184.

Pausanias autem de illo et secundo, quod Clemens deinde memorat, apophthegmate, *Ne quid nimis*, hæc habet⁴⁹: « Hi sane (Græci sapientes), Delphos profecti, celebratas illas hominum sermone sententias Apollini dedicaverunt, *Cognosce te ipsum*, et *Ne quid nimis*. » Similiter quoque Plato, qui prioris non semel meminit, in libro *Charmenides* inscripto, de secundo atque etiam de tertio, a Clemente postea citato, hæc scriptis tradidit⁵⁰: « Interpretationum diversitati obnoxia quoque sunt alia elogia, ab aliis postea inscripta: *Ne quid nimis*; *Sponde, præsto noxa est*; atque ibi de transcriptis a Clemente aliis adagiis disputat, quemadmodum et in *Philebo* et *Menexeno* rursus de secundo⁵¹: *Ne quid nimis*. » Quid vero, quod Plinius tria illa effata Chiloni sic adjudicat⁵²? « Mortales oraculorum societatem dedere Chiloni Lacedæmonio, tria præcepta ejus Delphis consecrando aureis litteris, quæ sunt hæc: *Nosce se quemque*, et *Nihil nimium cupere*; *Comitemque artis alieni esse miseriam*. » Hoc enim ultimum idem est, ac *Sponde, noxa præsto est*, quod Laertius a Chione sic pronuntiatum perhibet⁵³: « Sponsioni non deesse jacturam; » ubi legis Menagii observationes. A Plutarcho etiam tria illa effata ita simul exhibentur⁵⁴: « In admiratione etiam de priscis sunt breviloquentes, et templo Apollinis Pythii non *Iliadem*, aut *Odysseam*, neque Pindari *Pæanes* inscripsere Amphictiones; sed *Nosce te ipsum*, *Ne quid nimis*, *Sponde, præsto noxa*, admirati gravitatem tenuis sermonis in tanta brevitate sensum, quasi malleo ductum concludentis. » Et vero Laertius⁵⁵ ubi has similesque sententias plu-

ribus adjudicari animadvertit, monitos nos quoque facit secundam et tertiam Chiloni adjudicatam fuisse. Ibi porro plurima more suo Menagium proferentem adire poteris. Homericum porro carmen a Clemente nostro ibidem citatum reperies, *Odys.* viii, p. 108. Illius autem Latina versio in ultimis horumce *Stromatum* editionibus typographorum haud dubie lapsu prætermittenda est. De tribus autem illis sententiis consule, si velis, Stobæum serm. 3, p. 45; Sidonium Apollinarem carm. 15; Ausonium *Lud. septem sapientum*, Erasmus *Adag. chiliad.* 1, centur. 6, proverb. 93, 96 et 97, etc.

Tum deinde Clemens⁵⁶: « Didimus id censet esse Solonis, sicut et Cleobuli: *Modus optimus*. » Laertius vero et Stobæus⁵⁷ hoc pronuntiatum soli Cleobulo vindicant, quemadmodum et Sidonius Apollinaris carm. 15, v. 45:

Lindie tu Cleobule jubes: Modus optimus ut sit,

Ausonium quoque *Lud. sept. sapient.*:

Ἀπὸ τὸν μέτρεσσε εἶπεν Λίνδιος

Cleobulus, hoc est: Optimus cunctis modus.

Observat post hæc auctor noster hanc sententiam⁵⁸: « Omnes homines mali, vel plurimi homines mali, » Bianti a Sotade Byzantino fuisse attributam. Nec forsitan plane immerito. Nam Laertius in ejusdem Biantis vita scribit illum euidam respondisse⁵⁹: « Ita amandum, quasi odio simus habituri; malos enim esse plurimos. » Primam hujus sententiæ de amore et odio partem etiam a Aristotele eidem Bianti tribuatur; contendit tamen Cicero⁶⁰ illam non tam sapientis hujus esse viri: « Sed impuri cujusdam, et ambitiosi, aut omnia ad suam potentiam revocantis. » Secundam vero partem Stobæus⁶¹ Ausonius et Sidonius Apollinaris locis citatis ipsimet Bianti adjudicant.

Periandro autem ascriptum fuit, uti Clemens addidit, hoc effatum: *Μελέτη πάντα καὶ ἀνταίρει*, quod Hervetus interpretatur⁶²: « Omnia vincit diligens meditatio. » At paulo aliter hoc refert Laertius: « Ipsius est et hoc *Μελέτη τὸ πᾶν*, » totidemque verbis ab Ausonio describitur; a Stobæo autem *Μελέτη τὸ πᾶν*. Laertii porro interpres Græcum verbum *Μελέτη*, quod alii atque etiam Sidonius Apollinaris meditationem, ille exercitationem reddere maluit⁶³. Et vero hæc Græca vox utrumque significat. Quamobrem ultimam interpretationem priori si anteponas, haud ægre concedes inde non procul recessisse Maronem, cum cecinit⁶⁴:

..... *Labor omnia vincit*

Improbis.....

Cæterum Hervetum procul dubio miraberis, qui has duas posteriores sententias non alibi quam apud Clementem nostrum se legisse palam profitetur.

Præterea docet Clemens⁶⁵ Pittacum communi sermone hujus proverbii, *Nosce tempus*, dici auctorem. Eodem plane modo Laertius illud eundem Pittaco, non secus atque laudati a nobis poeta Ausonius et Sidonius Apollinaris adjudicarunt. Multa hanc in rem congerit Erasmus, quem quivis facile consulere poterit⁶⁶.

Denique Meursius præclarissima Solonis dicta et effata ex variis auctoribus collecta repræsentat⁶⁷.

⁴⁴ Strom. l. i, p. 299. ⁴⁵ plato l. II in Protag., p. 345. ⁴⁶ Strom. l. i, pag. 300. ⁴⁷ in Vita Thalet., l. i, § 40. ⁴⁸ Ambr. serm. 2 in psal. cxviii, p. 385. ⁴⁹ l. x, p. 340. ⁵⁰ Plato, l. II in Philebo, p. 48, l. i Alcibiad., p. 129 et seq., l. III in Phæd. p. 229. ⁵¹ l. II l. Charmen., p. 64. In Philebo, p. 47, et Menex., p. 247. ⁵² l. vii Hist. nat., c. 32, p. 55. ⁵³ l. i in Vita Chilon., § 75. ⁵⁴ tom. II l. De garrul., p. 514. ⁵⁵ l. i in Vita Thalet., § 41, et in Vita Chilon., § 73. ⁵⁶ ibid. ⁵⁷ Laert. l. i in Vita Cleobuli, § 95; Stob., serm. 3, p. 44. ⁵⁸ ibid. ⁵⁹ Laert., ibid., § 87. ⁶⁰ l. De amicitia, p. 427. ⁶¹ serm. 3, p. 40. ⁶² Strom. lib. i, p. 300. ⁶³ Laert., ibid., in Vita Periand., § 99; Auson., loc. cit. Stob. serm. 3, p. 46; Sidon., carm. 15. ⁶⁴ Virgil. Georg., v. 145. ⁶⁵ ibid. ⁶⁶ Laert. l. ii in Vita Pittaci, § 79; Auson. et Sidon. Apol. loc. cit.; Erasmus, chil. i, centur. 2, chil. vii, adag. 70, p. 281. ⁶⁷ l. De Solon. vita, legib., etc., c. 29.

CAPUT XX.

De ethnicis legislatoribus et vatibus

ARTICULUS I.

De ethnicis legislatoribus Solone, Pittaco, Praxiphane, Minoe, Zaleuco, ac quomodo hi tres legistatores primi dici poterint. De Cerere, Lycurgo, Dracone, Pythagora et Epicuro.

Ex septem Græciæ sapientibus duos Clemens commemorat ⁶⁸, Solonem et Pittacum, quorum unus Atheniensibus, alter Mitylenæis leges tulit. De Solone autem res omnibus nota est, patetque ex Laertio, Plutarcho et Meursio, qui vitæ illius historiam ediderunt ⁶⁹. Nec minus id de Pittaco constat, de quo Laertius in ejus Vita ⁷⁰: « Fecit ad sexcentos elegos versus, et soluta oratione de legibus ad cives. » Quem in locum leges Menagii observationes.

Narrat alibi Clemens: « Quod Pittacus ille rex Mitylenæorum moluit ⁷¹, eo tanquam efficaci utens exercitio. ἐνεργῶ γυμνασθεὶς χρώμενος. » Ut magnam nobis Hervetus de plurimarum, quæ Clemens scripsit, rerum ignoratione admirationem sæpius movit, ita hic in maximam nos traducit, cum aperte declarat se quod Pittacus moluerit nullibi legisse. Obvia enim omnibus sunt, et cuiuslibet etiam tardiori sua, ut ita dicam, sponte sese offerunt, hæc in ejusdem Pittaci vita, quam præ cæteris omnibus legere debebat, Laertii verba ⁷²: Τοῦτο γυμνάσιον οἶτον ἔλαιν, ὡς ᾗσι Κλεάρχος ὁ φιλόσοφος. « Huic exercitium fuit molendi tritici, ut Clearchus philosophus testatur. » Neque inventu multo difficilior Herveto fuit hic Plutarchi de eodem Pittaco sermo ⁷³: « Thales jocans probe facere Epimenidem dixit, qui molendo coquendoque cibos molestias sibi ipsi facere nollet, quod Pittaco usu veniret; se enim cum in Lesbum venisset, audivisse hospitem sic cantare ad pistrinum: Ἄλει, μύλα, ἄλει, καὶ γὰρ Πιτταχὸς ἄλει, μεγάλας Μιτυληνάς βασιλεύων. « Mole, pistrinum, mole; nam et Pittacus molit rex magnæ Mitylenæ. »

In legislatorum porro mentionem quandoquidem facimus, non abs re erit ex more nostro expendere quæ de aliis Clemens memorie prodidit ⁷⁴. Hæc autem ille de primis legislatoribus: « Zaleucus, inquit, Locrus primus scribitur leges tulisse. Alii autem dicunt Minoem filium Jovis, Lyncei tempore: is fuit post Danaum decima (in Græco textu habetur ἑνδεκάτη, undecima) generatione ab Inacho et Moyse. » ²⁷⁶ Hervetus qui in Græco textu pro Μίνω τοῦ Διὸς ἐπὶ, legerat Μίνωτον Διοσέπει, Latine vertit: Minotum filium Diosepi, atque in commentariis suis omnino negat se de hoc Minoto uspiam legisse aliquid. Nihil sane mirum, cum hæc nomina et verba omnino præpostere in manuscriptis codicibus scripta fabricataque fuerint. At de Minoe Tattianus ⁷⁵ eadem omnino ac Clemens noster, hunc in modum narravit: « Minos, qui omni genere sapientiæ excellere visus est, et ingenio clarus, et legalibus latis, sub Lynceum, qui post Danaum regnavit, undecima post Inachum ætate floruit. » Ante utrumque vero Diodorus Siculus ⁷⁶: « Ab hoc, inquit, non pauca, aiunt, Cretensibus leges sunt latæ, dum a Jove patre, ac colloquium ipsius in spelunca

A quadam venire solito acceptas illas fingit. » De hoc Minois cum Jove ad leges accipiendas colloquio Plutarchus et Strabo, a nobis mox citandi, disputant. Eusebius porro ⁷⁷ dicit eum anno 801 leges et jura constituisse.

Quis autem sit Praxiphanes, dictu longe difficilius. Etenim quibusnam gentibus leges ille sanciverit, tacet Clemens, patriam patremque ejus indicasse contentus. At expende, quæso, an ille ipse dici non possit, qui a Strabone viris politicis et litteratis ita ascribitur ⁷⁸: « Viros memorabiles tulit Rhodus.... civiles, et in litteris ac philosophia versatos, cum ipsum Panætium, tum Stratoclem, Andronicum Peripateticum, Leonidam Stoicum, et his priores Praxiphanem, Eudemum, Hieronymum. »

De Zaleuco autem, quem Clemens leges quoque primum scripsisse ibidem perhibet, hæc postea tradidit ⁷⁹: « Plato, Epheorus, Chamelæo, Heracleotes in opere *De ebrietate*, et Aristoteles *De republica Locrorum*, Zaleucum Locrum leges a Minerva accepisse litterarum monumentis tradiderunt. » Is porro Pythagoræ discipulus fuit, et a Laertio ⁸⁰ et Suida legislator dicitur. Leges Jamblicum in ejusdem *Pythagoræ Vita*. Plures autem latas a Zaleuco leges Diodorus Siculus exhibet ⁸¹. Athenæus vero ⁸², a quo citatus a Clemente Aristotelis liber alibi laudatur, scribit ab eodem Zaleuco capite damnatos, quicumque injussu medici nec recuperandæ valetudinis causa vinum biberent. Cujus quidem legis et aliarum mentionem fecit *Ælianus* ⁸³. Denique idem *Ælianus* ⁸⁴ et *Valerius Maximus* ⁸⁵ memorie prodiderunt filio ejus adulterii convicto, eum ut legi a se in adulteros utroque oculo privandos instituit satisfaceret, populi veniam poscentis precibus exoratum, sibi unum et filio unum oculum eruisse.

Verum, inquit, hæc vera, certa claraque esse fateor. Sed urgebis, quomodo Zaleucus a Clemente primus legislator potuit appellari, qui Ephoro, apud Strabonem ⁸⁶ attestante, leges suas ex Cretensium, Laconum et Areopagitarum legibus composuit, edixitque tantummodo poenarum imponendarum modum et definitionem? Hujusce difficultatis modus facile procul dubio solvetur, si animum adverteras eo tantum sensu Zaleucum, Minoem aliosque, si velis, primos legislatores a Clemente dici, non quod omnium hominum primi leges tulerint; sed quia Zaleucus omnium primus eas Locrensis, et alii aliis certis quibusdam imposuerint aut civitatibus, aut provinciis, aut nationibus. Et vero Diodorus Siculus testatur ⁸⁷ alicubi Ægyptios venditasse legum optimarum sanctiones apud se inventas; alibi vero scribit a quibusdam traditum fuisse primas leges a Cerere promulgatas, atque idcirco nomen Thesmo-phori illi impositum: « Asserunt, inquit, nonnulli leges a Cerere promulgatas esse, quibus homines suum cuique tribuere assuefacerent, et ab hac promulgatione illam Thesmophoron appellari. » *Plinius* autem ⁸⁸ paulo magis asseveranter: « Eadem Cere prima leges dedit; ut alii putavere, Rhadamantus. » At tandem omnino affirmate *Ovidius* cecinit ⁸⁹:

⁶⁸ Strom. l. i, p. 300. ⁶⁹ Laert. l. i De vitis et dogm. philos., § 45 et seq. Plut. tom. II, p. 78 et seq. Meurs. l. De vita, legib., etc., Solon. ⁷⁰ Laert. loc. cit., § 79. ⁷¹ Pætil. l. iii, c. x, p. 242. ⁷² l. i, § 81. ⁷³ Plut. Conviv. sept. sapient., tom. II, p. 157. ⁷⁴ Strom. l. i, p. 309. ⁷⁵ Orat. cont. gent., p. 174. ⁷⁶ l. v, p. 257. ⁷⁷ in Chron. ⁷⁸ Strab. l. xv Geogr., p. 635. ⁷⁹ ibid., p. 309; Strom. l. i, p. 305. ⁸⁰ l. viii, § 16. ⁸¹ l. xii Bibl., p. 299. ⁸² l. vi, p. 264; l. x, p. 429. ⁸³ l. ii Var. hist., § 57. ⁸⁴ l. xiii, § 25. ⁸⁵ l. vi, c. 5. ⁸⁶ l. vi Geogr., p. 260. ⁸⁷ l. i, p. 32 et l. v, p. 232. ⁸⁸ l. vii Hist. nat. c. 56, p. 64. ⁸⁹ Metamorph., l. v, fab. 6.

*Prima Ceres unco glebas dimovit aratro,
Prima dedit fruges, alimenta quoque militia terris,
Prima dedit leges; Cereris sunt omnia munus.*

Sed hæc non minus falsa sunt, atque a paganis fieta, quam Zaleucum leges a Minerva accepisse. Plutarchus enim de illius aliorumque legislatorum familiarium cum Deo colloquio hæc in verba disseruit²⁰: « Sed cum his fidem habeamus, quid? Num abnuemus Zaleuco, Minoe, Zoroastre, Numa, Lycurgo, regna moderantibus et constituentibus respublicas, Deum usum familiariter? An vero potius cum his deos dicemus, ut recta suggerant iis et moneant, esse serio congressus; poetis vero et lyricis vibrantibus, si tamen unquam, per lusus frui.... Sed nec altera fama, quæ de Lycurgo et similibus viris refertur, quidquam habet absurdi, cum ferocem multitudinem et difficilem tractarent, multaque in civitatibus suis novarent, commentos fuisse; ut auctoritatem divinam adhiberent illis ipsis, ad quos ista simulabant, salutarem. » Vides itaque quæ fides habenda sit his, quæ de Lycurgo a paganis tradita Clemens retulit²¹: « Lycurgum scribunt assidue Delphos euntem ad Apollinem leges ab eo accepisse. » Quæ quidem ipse Plutarchus fusius prosequitur²². Quapropter de utroque, nimirum Minoe et Lycurgo, hæc Strabo satis aperte et ingenue scripsit²³: « Minos per novennium, ut Plato dicit, in Jovis antro descendit, et ab illo præcepta accepit, quæ ad homines asferret. Eodem modo Lycurgus ejus imitator egit. Nam sæpe peregrinans, ea ex Pythia intellexit, quæ Lacedæmoniis imperanda erant. Hæc quam vera fuerint, non disputo. » Prius vero dixerat²⁴: « Lycurgus ad condendum leges se contulit, ad deum, qui apud Delphos est, commeans, indeque mandata asportans, sicut Minos ex antro Jovis se afferre prætendit, » etc.

Quorsum ergo, inquires, has similesque fabulas serio nobis Clemens referre et repetere non veretur? Scilicet ut paganos suismet telis et armis confoderet, vinceret et expugnaret. Ex his enim vero, quæ plerique illi omnes vera esse existimabant, planissimum ipse facit ipsos fidem derogare iis non posse, quæ cum a Judæis tum a Christianis de Moyse Christoque Domino, divinisque eorum institutis verissime docebantur.

Post hæc autem ita Clemens pergit²⁵: « Lycurgus multis annis post Trojam captam, qui fuit centum et quinquaginta annis ante Olympiades, tulit leges Lacedæmoniis. Dracō autem, qui ipse fuit legislator, inventur fuisse circa trigesimum nonam Olympiadem. » Nihil de Lycurgi ætate certum esse Plutarchus putavit, variasque refert de illa veterum scriptorum opiniones²⁶. Attamen Tatianus²⁷ eandem Lycurgi, quemadmodum Draconis ætatem, et postea Suidas ita assignant: « Lycurgus multo post Ilii captivitatem, natus annis centum ante Olympiades; Dracō autem circa trigesimam nonam Olympiadem 277 nascitur. » Quinquaginta igitur annis ille Lycurgum juniorem, quam Clemens noster, arbitratus est. Eusebius autem in *Chronico* ad annum 1154: « Lycurgus insignis habetur; » ad annum vero 1196: « Lycurgus Lacedæmoniis jura composuit; » et ad annum 1128: « Lycurgi leges a Lacedæmone juxta sententiam Apollodori hac ætate susceptæ; » denique ad annum 1240: « Hic constituitur Olympias prima. » Ex quibus liquet a Lycurgi ætate usque ad primam Olympiadem non plures, uti Eusebius opinatur, quam centum profuixisse et sex annos, ac longe pauciores ab eo tempore quo leges Lacedæmoniis condidisse perhibetur. Ad Tatiani autem sententiam recentiores chronographi

A potius quam ad Clementis accedunt. Verum si nullus sit in Clementis textu error, nemo hac opinionum diversitate moveatur; quandoquidem maxima fuit veterum, teste Plutarcho, de ætate Lycurgi dissensio. Utrique porro tam Clementi quam Tatiano in assignato Draconis tempore subscriptis Petavius²⁸, quem, si vacat, aliosque chronographos consulte.

Huic de legislatoribus sermoni Clemens continenter addidit²⁹: « Antilochus autem, qui scripsit de omnibus viris doctis, ὁ τοῦς ἱστορίας πραγματευόμενος, a Pythagoræ ætate usque ad mortem Epicuri, quæ fuit decimo Octobris, complectitur omnes trecentos duodecim ἔτη, annos. » Quæ ultima vox « annos » in operum Clementis editione Græco-Latina typographico errore omissa est.

Ad quid ergo, inquires, ibi illa Pythagoræ Epicurique mentio? Nunquid ideo, quia et ipse Pythagoras « leges, » ut inquit Laetius³⁰, « Italiam dedit, atque cum discipulis clarus habitus est, qui ferme trecenti rempublicam administrabant, ita prudenter, ut ferme ἀποτοξάρτα, hoc est, respublica optimorum diceretur? » Recte quidem, si Epicurum leges etiam, vel suæ patriæ, vel quibusdam populis dedisse probaveris. Si vero id probari non possit, sensus Clementis hic esse videtur: Antilochus, qui de omnibus viris doctis scripsit, trecentorum duntaxat et duodecim annorum spatium a Pythagoræ ætate usque ad Epicuri mortem complexus est. Quod quidem ex assignata utriusque ætate a vero colligitur non prorsus esse alienum. Ibi autem illud pro more suo Stromata, id est disjuncta et sæpe sibi invicem non coherencia scriptitans, ideo inseruit, quia de quorundam ætate sermonem prius fecerat.

ARTICULUS II.

De ethnicis vatibus, Sonchete, Bacide, tam Bæotiorum quam Arcade, de Amphileto, Cometa, Cynira, Admeto, Aristæo, Amphiarao, Epigene, Dionysio, Nicia, Calchante, Mopso, et de Balto, qui Mopsi divinationem composuisse dicitur.

Præter philosophos et sapientes, multi apud Græcos fuerunt vates, arioli, fatidici et oraculorum interpretes, atque, ut Clementis nostri verbis utamur³¹, χρησμολόγοι συγχοί, « qui multa multis prædixerunt. » Non infimum autem inter eos locum tenuit Sonchetes, qui a Clemente archipropheta Ægyptiis et Pythagoræ præceptor fuisse perhibetur. Sed quia de illo jam supra cap. 17, art. 2 et 4, disseruimus, de aliis nunc agendum est, quos Clemens uno eodemque loco nominibus suis singillatim appellat³². Primus autem nobis sese offert: « Bacides, unus quidem Bæotius, alter Arcas, Βάκις, ὁ πὲν Βωώτιος, ὁ δὲ Ἀρκάς. » Tres autem ab Æliano³³ distinguuntur Bacides, « primus Græcus, alter Atheniensis, tertius Arcas. » Et magis ad Clementis nostri mentem Philetas apud Suidam narrat³⁴: « Unum quidem fuisse ex Eleone Bæotiae, alterum vero Atheniensem, tertium vero Arcadem, ex urbe Caphia, qui et Cydas et Aletes vocabatur. Theopompus vero in nono *Philippicarum*, cum alia multa de hoc Bacide mirabilia tradit, tum etiam illud, quod olim Lacedæmoniorum uxores furore correptas lustravit, ex oraculo Apollinis, qui hunc lustratorem ipsis dederat. At de primo Pausanias³⁵: « Ex Bæotia, inquit, Bacis, quem nympharum instinctu divinasse credunt. » Postea vero³⁶: « Hanc barbarorum in Græciam irruptionem prædictam Bacidis oraculis invenias. » Denique prius dixerat³⁷: « Hujus Bacidis, quem nympharum afflatu divinasse tradunt, et aliis Græciæ populis edita vaticinia celebrantur. » Ibi porro atque alio in libro fatidica ejus car-

²⁰ Plut. l. I in Vita Numæ, p. 62. ²¹ Strom. l. 1, p. 307. ²² tom. I in Vita Lycurgi, p. 42, etc.

²³ l. xvi Geogr., p. 762. ²⁴ l. x, p. 482, etc. ²⁵ Strom. lib. 1, p. 389. ²⁶ in Vita Lycurgi, t. 1, p. 39.

²⁷ Orat. contr. Græc., p. 174. ²⁸ Chron. ad an. 4091. ²⁹ ibid., p. 309. ³⁰ l. viii, § 3. ³¹ Strom. l. 1, p. 333, 394. ³² ibid., p. 333. ³³ l. xii, § 33, p. 198. ³⁴ Suid. ad verb. Βάκις. ³⁵ l. x. ³⁶ ibid., p. 30.

³⁷ kb. iv, p. 137, et l. ix, p. 295.

mina, quemadmodum et alia, Herodotus scriptis A

Tertius inter vates locus a Clemente datur Amphileto Atheniensi, cuius consilio Pisistratus in tyrannidem eo, quo ille prædixerat, tempore invasit. Certum quidem esse fatetur Hervetus tum a Pisistrato occupatam tyrannidem, cum ostentatis, quæ sibi inflixerat, vulneribus, custodes ab Atheniensibus impetrasset. At negat idem ipse Hervetus se alibi, quantum meminerit, legisse Amphileti consilio facilitatem. Nunquid ergo ille non legerat, aut oblitus omnino erat se primum Herodoti legisse librum¹⁰, ubi narrat hac arte et dolo usurpatum quidem a Pisistrato Atheniensium imperium, sed illo semel et iterum amisso et recuperato, tandem post fusum ab Amphileto duobus carminibus vaticinium, tertio in illud invasisse et eo potitum fuisse? Quis autem non videat illuc Clementem collineasse, et in ejus textu, una littera mutata, pro Ἀμφίλοτος, uti apud Herodotum et Platonem¹¹, corrupte forsitan a librariis Ἀμφίλητος positum. Videsis Meursium lib. *Pisistratus*, sive *De Pisistrati vita*, etc., cap. 3, 4 et 5. Hujusce porro Pisistrati tyrannidis Pausanias¹² aliique mentionem fecerunt.

Alios deinde vates solo suo nomine Clemens ita appellavit¹³: «Taceatur Cometa Cretensis, Cyniras Cyprius, Admetus Thessalus, Aristæus Cyrenæus, Amphiarus Atheniensis, Timoxenus Ceryræus, Demænetus Phocensis, Epigenes Thespiensis, Nicias Carystius, Aristoteles Thessalus, Dionysius Carthaginiensis, Cleophon Corinthius.» Tres primos, Cometam, Cyniram et Admetum, fuisse ariolos et futura prædixisse nullo ex auctore se comperisse dicit Hervetus, atque illos idcirco sibi, ut Clemens jubet, tacendos. A vero autem nunquid ille aberrabit, qui suspicabitur priorem eum esse Cometam, quem Apollonius Rhodius libro 1 *Argonaut.*, eam. 55 et 36, ac Valerius Flaccus 1, v. 356, Argonautis asciscunt? Quid si secundus dicatur esse ille Cyniras, rex Cypri, de quo plura canit Ovidius, et cuius meminerit Suidas et Hesychius¹⁴? Quid autem si is Admetus esse credatur, rex Thessaliæ, cuius, ut in superiori dissertatione dictum a nobis est, armenta Apollo per novem annos pavisse fertur? Utrique enim et nomen et patria a Clemente indicata conveniunt. Sed de his conjecturis aliorum esto iudicium.

Hos excipiunt Aristæus Cyrenæus et Amphiarus Atheniensis. At Diodorus Siculus¹⁵ integram prioris 278 breviter descripsit historiam, ubi patefacit quomodo in deos relatus, et familiari cum Deo colloquio usus, multarum rerum cognitionem perceperit. Quinimo ibi quoque, quod magis ad nostrum institutum spectat, fama pervulgatum ait, ipsum ab Apolline patre suo de sua in Co insulam migratione, habendisque apud Coos honoribus accepisse responsum.

Eodem adhuc in libro Amphiarum vatem nuncupat, narratque eum præscivisse fore ut in Argivorum contra Thebanos bello interiret¹⁶. A Pausania autem discas apud Phliasios in postica fori parte fuisse domum, in quam, quemadmodum illi perhibebant, ingressus Amphiarus, «cum noctem (Pausaniæ verba sunt¹⁷, unam obdormisset, statim divinare cœpit, cum ante inductus plane fuisset.» Plura qui desiderabit, is Herodotum libro 1, § 48 et 49, Ciceronem libro 1 *De divinatione*, pag. 270, Homerum, Statium aliosque adeat. Porro autem Clemens infra¹⁸ meminit illius, quæ ut diximus, a

Diodoro Siculo memoratur, Argivorum adversus Thebas expeditionis et belli. Inde vero ille colligit Amphiarum esse una generatione Iliaco exordio posteriorem.

Cæteros autem vates a Clemente memoratos aut facit Hervetus, aut sibi penitus incognitos esse declinat. Epigenes tamen apud Plinium¹⁹ «gravis auctor in primis» audit, ac sideralis scientiæ, quemadmodum Dionysius medicinæ peritus. Ausim huic non ita facile, quam illi, vaticinandi peritia forsitan concedetur.

²⁰ Nicia vero vita a Plutarcho publicam in lucem emissa est, atque in illius fine hunc ipsum Niciam multa Atheniensibus prædixisse testificatur. Quod si quis objiciat hunc Niciam Caristum non esse, is alium nobis indicet, qui et Caristius revera fuerit, et vates, atque illico cedimus.

Aristonis porro nomen multi, sicut diximus, prætulere, de quibus plura Menagius²¹. Sed Aristonem Thessalum ariolum quis præter Clementem nostrum dixerit, ab illo nullus plane citatur.

Huic vatum choro Clemens inseruit²² Calchantem et Mopsam, «qui fuerunt, inquit, Trojanis temporibus; antiquior autem Mopsus, ut qui navigaret una cum Argonautis.» Strabo autem²³ ex Hieronymo observat tres fuisse Mopsi nomine appellatos, quorum primus Tiresias, ut in Latina versione legitur, filius, et vates, cum in Græco habeatur, ἀπὸ μάντιος τοῦ Τειρεσίου. Secundus Mopsus Lapitha Argonautarum socius. Tertius denique Mopsus, a quo Attica Mopsopie appellationem assumpsit. De quo autem Clemens noster loquatur, ex eodem Strabone videamus. Alio itaque in libro hæc scriptis ab eo tradita fuere²⁴: «Memoriæ proditum est Calchantem cum Amphilocho Amphiaræ filio a Troja pedestri itinere eo venisse; cumque apud Clarum in se meliorem vatem incidisset Mopsam, Mantus filium, quæ Tiresias fuit filia, Μόψω τῷ Μαντοῦς τῆς Τειρεσίου θυγατρὸς, præ morore vita excessisse.» Fabulam autem et Hesiodo, Pherecyde aliisque edisserit. Postea vero²⁵: «Mallus condita est, inquit, ab Amphilocho et Mopso Apollinis filio ac Mantus, Μόψω τῷ Ἀπολλωνίῳ καὶ Μαντοῦς, de quibus multæ feruntur fabulæ, et facta earum est a nobis mentio, cum de Calchante dissereremus, et lite de divinatione inter Mopsam et Calchantem.» Cum igitur Strabo, quemadmodum Clemens noster, Mopso Calchantem adiungat, inde certe colligitur de iisdem ab utroque, ac proinde de Mopso Apollinis et Mantus filio sermonem institui. Ex quibus obiter animadvertas, quæso, corruptum videri priorem Strabonis locum, atque ex posteriori ita corrigendum, ἀπὸ Μόψου τοῦ Μαντοῦς Τειρεσίου. Sed hæc quasi per transennam.

Ad propositum autem nostrum recte Cicero²⁶: «Calchantem et augurem scribit Homerus (ita Orator loquitur) longe optimum, eumque ducem classis fuisse; at illum auspiciorum credo scientiam non locorum. Amphilocho et Mopso Argivorum reges fuerunt, sed iidem augures, iique urbes in ora maritima Ciliciæ Græcas condiderunt.» Citatus autem ab eo Homeri locus occurrit paulo post initium *Iliad.* 1, pag. 6:

Κάλχας θεστορίδης ὠλονόδιον ὄχ' ὄριστος,
ὅς ῥ' ἦν τὰ τ' ἔδρα, τὰ τ' ἐσσομένα, καὶ
ἔδρα.

Καὶ νήεσσ' ἠγήσατ' Ἀχαιῶν Ἴλιον εἰσω.

¹⁰ Herodot. l. viii, § 20, 77, 96. ¹¹ l. i, § 59 et seq. ¹² Herod. loc. cit., Plat. in Theag. ¹³ l. i, p. 3 et 20. ¹⁴ ibid., p. 353. ¹⁵ Ovid. Metam., l. x, fab. 9. Suid. ad. verb. Κινύρα. ¹⁶ l. iv, Bibl., p. 195, 196. ¹⁷ Id. ibid., p. 186. ¹⁸ l. ii, p. 56. ¹⁹ Ibid., p. 354. ²⁰ lib. vii Nat. hist., c. 49, 56, p. 77, 94. Item l. ix, c. 41, p. 41; c. 20, p. 77. l. xxii, c. 22, p. 199; l. xxv, c. 2, p. 376. ²¹ lib. i Strum., p. 353. ²² in lib. vii Laert., § 164. ²³ ibid., p. 533. ²⁴ l. ix Geogr., p. 443. ²⁵ Idem l. xiv, p. 643 et seq. ²⁶ ibid., p. 675. ²⁷ lib. i De divinat., pag. 270.

Calchas Thestorides augurum longe optimus, Qui sciebat et praesentia, et futura, et praeterita, Et navibus dux fuit Achivorum ad Ilium.

Ex eodem autem Cicerone emendandus est Tertulliani locus¹⁰, ubi Mopsus vates in Sicilia pro Cilicia legitur. Exstat etiamnum in *Ἀρχαῖα*¹¹, seu *Variorum epigrammatum florilegio*, unum in fatidicum Calchantem epigramma.

Porro autem de Mopso hæc narrat Ammianus Marcellinus¹²: « Mopsuestia vatis illius domicilium Mopsi, quem a commilitio Argonautarum, cum aureo vellere direpto, redirent, errore abstractum, delatumque ad Africæ littus, mors repentina consumpsit; et ex ep cespite Punico tecti manes ejus heroici, dolorum varietati medentur, plerumque hospitaes. » Sed ibi Valesius auctorem suum nostrumque Clementem idcirco erroris arguit, quod Mopsum Mantus et Apollinis filium Argivum cum Mopso Ampyci et Chloridis filio Titaresio, seu Thessalo confuderint. Ea autem ratione Clementem falsum opinatur, quia dixit Mopsum et Amphilocho floruisse belli Trojani temporibus; Mopsum autem, utpote Argonautarum comitem paulo antiquiorem videri. Sed ubinam id a Clemente scriptum est? Nihil enim de Mopso, præter allata et mox referenda, aliud addidit, nisi istud¹³: « Præter hos autem fuerunt alii. Mopsus Apollinis filius et Mantus in Pamphylia, et Amphilocho Amphiarai filius in Cilicia. » At tibi, ut vides, Clemens non de tempore disputat, sed de loco, ubi uterque vaticinatus est.

Verum, inquires, quem primum Clemens appellat Mopsum, cum Argonautis navigasse testatur. At hic non Argivus, et Apollinis Mantusque filius fuit, sed Ampyci, et Thessalus, uti Apollonius Rhodius Hesiodusque cerinerunt. At animum, obsecro, adverte, Mopsum illum a Clemente adjungi Calchanti, quem cum Mopso Apollinis et Mantus filio contendisse ex ipsomet Hesiodo Strabo perhibet. Quid autem vetat, quominus Clemens unius ejusdemque Mopsi duobus in locis fecerit mentionem, idemque haud semel repetiverit? Si tamen illum ibi revera hallucinatum esse ostenderis, emendandum esse ultro fatebimur. Videsis interim de Calchante et Mopso Natal. Comit., lib. iv Mytholog., cap. 10, pag. 353, etc.

Duo insuper de Mopso Clemens subtexuit, quorum primum illud est¹⁴: « Ajunt Battum Cyrenæum composuisse eam, quæ Mopsi dicitur, divinationem. » 279 At Valesius in proxime citatum Ammiani Marcellini locum adnotat, in Cyrenaica provincia constructum fuisse Mopsi templum, oraculo celebre, atque hoc ipso de oraculo Clementem esse intelligendum. Quod quidem Tertulliani, a nobis paulo ante citati, testimonio firmare conatus est. Sed neque ille, neque alius Clementis interpres, quis ille sit Battus indicat. Nonne autem is ipse est, qui in Pindari scholiis laudatur ἐν δευτέρῳ Ἀττικῶν ἱστοριῶν, « libro secundo Atticæ historiæ? »

Secundo autem Clemens adjecit¹⁵: « Et Dorothæus in primo libro, qui inscribitur *Pandecta*, refert Mopsum adisse Halcione et Coronem. » Quid autem putas ad hunc locum ab Herveto adnotari? Nobis forsitan non credes, nisi ipsius audias verba. Hæc autem ipsissima sunt: « Quænam sint Alcione et Corone nunquam scriptum me legere memini. » Miraberis procul dubio Herveto tam parum memori, aut diligenti excidisse illud a Plinio scriptis mandatum¹⁶: « Maliacæ sinus ab incolis dictus, in quo oppida Halcione, » etc. Postea vero: « In Elionum agro sinus Coroneus a Co-

A rone. » Neque minus accurate Ptolemæus libro iii, cap. 16, et Strabo libro viii, pagina 540, ubi situm sit illud oppidum, et Pausanias libro iv, pag. 144, cur ita appelletur, manifestum omnibus fecerunt.

ARTICULUS III.

De aliis vatibus a Clemente memoratis, Pythagora, Abari, Aristæa, Epimenide, Zoroastro, Empedocle, Phormione, Polyarato, Empedotimo, de Ezecesti annulo, de Herme Thebano, Esculapio Memphitano, Heleno, Onone et Breno, de Jamo et Jamitis, de Polyidio, Telemo, Onomacrito, Amphiarao, Theoclymeno, Telmesso, Galeo, Idmone, Amphilochio, Alcmacone, Anania, Aristandro, Orpheo, Orthagora, Gato Julio nepote, et Brauchio.

Institutum de vatibus sermonem Clemens sic prosequitur¹⁷: « Præscientiæ Pythagoras quoque magnus, ὁ μέγας, semper mentem adhibuit. » Ab Herveto autem id solo probatur Pythagoræ nomine, quod ipsi ideo impositum fuisse fertur, quia vera non minus quam Pythius ipse prædiceret. Fateor equidem hoc in illius Vita Laertium¹⁸ Aristippi testimonio asseruisse: sed Pythagoreum præscientiæ et divinationis studium longe validius, quam nominis etymologia, probari poterat ejusdem Laertii auctoritate¹⁹, hisque illius verbis: « Divinatione ea sola utebatur, quæ fit per vaticinia et auguria, minimum vero ea, quæ fit per ignem, thure tantum excepto. » Alios adhuc testes si quis velit, ad Plutarchum libro quinto *De placit. philosoph.*, cap. 2, pag. 904, Porphyrium apud Eusebium libro i *Preparation. evang.*, cap. 3, pag. 464, et Suidam ad verbum Πυθαγόρα τὰ σύμβολα, etc.

Secundus vates est Abaris Hyperboreus, Scythia origine, ut notat Suidas, Seuthæ filius, qui Scythica oracula conscripsit, et ut quibusdam placet, Pythagoræ fuit discipulus. Mentionem illius faciunt Herodotus libro iv, § 36, et Diodorus Siculus libro ii *Biblioth.*, pag. 92, Vossius *De poet. Græc.*, pagina 15 et 16, et alii.

Tertius Aristæas Præconnesius, qui, ut Strabonis verba adhibeamus²⁰, « fuit auctor carminum, quæ Arismapæa dicuntur, præstigiis nemini secundus, et quem nonnulli putabant fuisse Homeri magistrum. Haud infrequens de eo sermo apud varios scriptores, Herodotum libro iv, § 3; Pausaniam libro i, pag. 22, et libro v, pag. 154; Tatianum *Orat. ad Græcos*, pag. 173; Origenem lib. iii *contra Celsum*, pag. 449; Aulum Gellium libro ix *Noct. Attic.*, cap. 4. Videsis in eum Oiselli observationes, et Vossium *De histor. Græcis*, libro primo, cap. 6, atque libro iv, pag. 433.

Neque omitti debet Phivius²¹, qui non solum de hoc Aristæa, sed etiam de Epimenide, quem postea Clemens appellat, fictitia quædam refert, quæ in vita ipsius a Laertio composita, atque apud Pausaniam, Plutarchum et alios reperies²².

Quod autem de eodem Clemens noster adjecit Epimenidem Spartam venisse, hoc a se lectum non fuisse Hervetus ingenue confessus est. Sed ab illo legi debebat edita, uti diximus, a Laertio²³ Epimenidis Vita, ubi scribitur corpus ejus a Lacedæmoniis asservari.

Pausanias autem secundo libro²⁴ seu in *Corinthiacis* scribit quidem: « Ante ædem Minervæ sepulcrum videas, quod esse dicunt Epimenidis; Lacedæmonios enim dum bellarent cum Gnoisi, Epimenidem vivum cepisse; ac deinde cum eum occidissent, quia minime læta prædiceret, sublatum eadaver eo in loco humasse. » Verum tertio

¹⁰ J. De anim., c. 45. ¹¹ l. v, epigr. 8. ¹² l. xiv, p. 40. ¹³ ibid., p. 334. ¹⁴ ibid., p. 133. ¹⁵ ibid., p. 354. ¹⁶ Plin. l. iv, c. 7, p. 427, 445. ¹⁷ Strom. lib. i, pag. 334. ¹⁸ lib. viii, § 21. ¹⁹ l. viii, § 20. ²⁰ Strab. l. xiii Geogr., p. 539 539. ²¹ l. vii Hist. nat., c. 52, p. 83. ²² Laert. l. i De vita et dogm. philos.; Pausan. l. i, p. 15, Plutarch. tom. II, p. 764. ²³ loc. cit., § 113. ²⁴ p. 63.

Laconicorum libro⁴¹ magis affirmate hæc pronuntiat: « Inter hæc est Epimenidis Cretensis monumentum, et Apharei Perieris filii. Veriora autem existimo, quæ a Lacedæmoniiis, quam quæ ab Argivis de Epimenide commemorantur. »

⁴² Hunc excipiunt Zoroaster Medus et Empedocles Agrigentinus. At de utroque nos alibi. Hujus autem vitam Laertius⁴³ publici fecit juris. De subsequentibus autem Phormione, Polyarato et Empedotimo ait Hervetus nihil sibi, quod diceret, occurrisset. Multi autem sunt Phormiones: unus quidem Peripateticus, qui coram Sennibale de imperatoris officio, et de omni re militari copiosius, nec sine illius fastidio perorasse ferebatur⁴⁴. Alius fuit Phormio Asopichi filius, quem Athenienses, soluta omni, quam debebat, pecunia, ut ait Pausanias⁴⁵, classi suæ præfecerunt, et cujus victorias Diodorus Siculus⁴⁶ celebrat. Tertius ab eodem Pausania memoratur⁴⁷ Phormio cæcus, qui per somnium prævidit Erythraeos viros, si seminarum capillis funem contexuissent, facile navem, quo vellet, pertracturos. Quod quidem non solum factum fuisse, sed illum etiam videndi facultatem recepisse perhibent. Vates itaque ille fuit, sed Erythraeus; Clemens autem de Phormione Lacone loquitur. Alium denique idem Pausanias⁴⁸ tradit fuisse Phormionem, revera Spartanum, qui Tindari filiorum domum inhabitavit: sed utrum is vates quoque fuerit, dictu haud facile. Vide igitur num de hoc, aut illo, aut certe de alio aliquo Clemens intelligi debeat.

Porro Suidas cujusdam, sicut ille, mentionem facit Empedotini, qui de physica auscultatione scripserat; sed hunc fuisse vatem quis certo audeat affirmare? Magis tamen rara et longe obscurior Polyarati memoria.

Omniibus itaque longe exploratius illud est, quod de Socratis dæmonio Clemens subjunxit, et de quo nos supra egimus⁴⁹. At de Execesti Phocensium tyranni annulo, quo rerum gerendarum tempus cognoscebat, testem Clemens citat⁵⁰ Aristotelem libro *De Phocensium* 280 *republica*. Verum jam a longo tempore hujusce libri jacturam fecimus.

Transit inde Clemens⁵¹ ad alios vates, qui in Ægypto reipsa homines, opinione autem dii fuerunt. Cæteris autem præficitur Ἑρμῆς, *Hermes Thebanus*, quem Hervetus Trismegistum esse existimat. Nec nos quidem negabimus huic et nomen et patriam, a Clemente assignata, convenire. Sed utrumque non minus etiam cum ultimis duobus ex quinque Mercuriis belle congruit, qui non solum idem nomen, patriamque eandem habuisse dicuntur, verum etiam, Tullio teste⁵², in deorum numerum sunt ascripti. Nonnulli porro censent ultimum esse ipsummet Trismegistum, hosque facile in Herveti sententiam pedibus ituros arbitramur. Plura autem de variis Mercuriis Pausanias passim, ac de Ægyptio Diodorus Siculus libro secundo, pag. decima, atque de hoc et aliis Lil. Gyrard., *Hist. deor.* syntag. 9.

Tres quoque Æsculapios ibidem Cicero, sed tacita tamen eorum patria, distinguit. Opinatus est autem Hervetus eum, quem Clemens loco citato Memphitanum vocat⁵³, non alium esse, quam qui apud Ciceronem specillum, seu potius specium, hoc est instrumentum chirurgicum quo vulneris altitudo explorari solet, invenisse, primusque vulnus obligavisse fertur. Recte quidem, si aliqua ratione vel auctoritate illud ab eodem Herveto probaretur.

A De Mercuriis jam aliquid dissert. super. cap. i, art. 3, adnotavimus. De Memphi vero plura legere poteris apud Strabonem libro xvii *Geogr.*, pag. 803 et seq.; Herodotum libro ii, § 99 et 163, et Plinium cum alibi tum præcipue libro quinto, capite nono, pag. 554.

Post Tiresiam autem et Mantum, de quibus paulo ante diximus, sequitur apud Clementem nostrum⁵⁴ Helenus, quod ipso Tullius⁵⁵: « Quid Asia, inquit, rex Priamus, nonne et Helenum filium, et Cassandram filiam divinantes habebat, alterum auguriis, alteram mentis incitatione divina? » Quamobrem Homerum plura de illo cecinit⁵⁶, atque etiam Virgilius, quem de Laocoonte lib. ii *Æneidos*, carmine 40 et seq., et rursus carm. 201 et seq., multa canentem audire poteris.

Hervetus porro, qui ejus amores et vaticinium, sed nullo auctore citato, notat, continuo addidit de Breno, Creno, Iacho, Polyidio, et multis aliis, quos Clemens deinde recenset, vix alibi quidquam posse inveniri. Sic autem prosequitur Clemens noster⁵⁷ Οὐλύων καὶ Βρήνος ἐν Ἰλίου, « Olenone et Brenus in Ilio. » At quidam suspicant ibi esse quoddam librarii erratum, potiusque legendum Οὐλύων Κεβρένου, hoc est, Olenone Cebreni fluvii filia, de qua Apollodorus lib. ii. Verum quia jam ostendimus fuisse Paridis, seu Iliacis temporibus vatem quandam Olenonem, quis probabilius esse non videat, Clementem non de illa loqui, sed de hac, quæ cum Breno, Laocoonte et Heleno iis temporibus existit?

Postea Clemens Crenum introducit inter Heracidas, de quibus lege Herodotum libro i, § 7; Diodorum Siculum libro iv *Biblioth.*, pag. 181 et 182, atque Eusebium libro v *Præparat. evang.*, capite 20, pag. 210 et 211, et paulisper expende an quem ille *Carnum*, Κάρνων vocat, is ipse dici non possit, qui a Clemente nostro Κρήνος cognominatur⁵⁸.

C Mirum profecto nemini videbitur Hervetum in quærendis et laco et lacidis oleum perdidisse et operam. Utrumque enim illud nomen in ejus codice corruptum, in Latinis Græcisque editionibus melius *Iamus* et *Iamitis* redditum est. Apud Pausaniam autem⁵⁹ de iis hæc habentur: « Monumentum videas, quod iis erectum est vatibus, qui ex Elide venerunt, et lamitæ sunt appellati. » Et iterum alio in libro⁶⁰: « Vates, qui lamidas nuncupantur, ab Iamo oriundi sunt, quem Apollinis sala ortum, a patre diviniandi peritiam accepisse carmine prodidit Pindarus. » Ad hæc vero Cicero⁶¹: « Elis in Peloponneso familias duas certas habet, lamidarum unam, alteram Cluditarum, aruspiciæ nobilitate præstantes. »

Vatis quoque subsequentis, de quo postea Clemens noster: « Polyidus Argis et Megaris, cujus meminit tragedia, » mentionem procul dubio hæc in verba fecit idem Pausanias⁶²: « In primo aditu ad Liberi patris fanum sepulcrum est Asiyrateæ et Mantus filiarum Polyidi..... Polyidus quidem ipse venisse dicitur Megara, ut Alcatheum de cæde Calipolidis filii iustaret, et Liberi templum ædificasse cum simulacro, quod totum ætate nostra præter os occultatur. » In Ἀρθολογία, seu *Florilegio variorum epigrammatum*⁶³ unum legitur, ubi de Polyido vate ita canit poeta:

Ἑρῆθι δ' αὐτοῦ
Μάρτυρος πάλιν ἄλλος ἔην, φοιτῆδι δάκρυ
Κοσμηθεὶς Πολύσιδος. Ἀπὸ στομάτων δὲ τιναῖς
Ἦθελε μὲν καλὸν θεοπρόκτορ· ἀλλὰ ἐ τέχῃ
Ἀσμφῶ ἀφωρίτω κατάρχηται.

⁴¹ p. 93. ⁴² lib. i Strom., pag. 334. ⁴³ l. viii De vita et dogm. philosoph. ⁴⁴ Cicer. lib. ii, De orat., p. 150. ⁴⁵ l. i, p. 21. ⁴⁶ l. xii Bibl., p. 305, 311. ⁴⁷ l. vii, p. 210. ⁴⁸ lib. iii, p. 98. ⁴⁹ cap. 17, art. 5. ⁵⁰ Lib. i Strom., p. 334. ⁵¹ Strom. lib. ii, p. 334. ⁵² lib. iii, De nat. deor., pag. 248. ⁵³ Strom. l. i, p. 334. ⁵⁴ Ibid. ⁵⁵ lib. ii De divin., p. 270. ⁵⁶ Iliad. vi, p. 403, et xii, p. 254. ⁵⁷ Ibid., p. 334. ⁵⁸ Ibid. ⁵⁹ l. iii, p. 94. ⁶⁰ l. vi, p. 479. ⁶¹ l. i De divin., p. 270. ⁶² l. ii, p. 41. ⁶³ l. v, epigr. 6.

Prope vero tili

Sacerdos quidam altus erat, Phæbea lauro
Ornatus Polydus. Ex ore vero vibrare
Volebat vocem divinam, sed ipsum ars
Vinculo muto impediit.

Recte quidem notat Hervetus ab Ovidio decanta-
re⁶⁶, quod de Telemo deinde Clemens noster nar-
rat. Sed prius Homerum libro ix *Odys.*, pag.
8, laudare potuisset. Herodoti quoque de Ono-
critio testimonium jure quidem merito sumpsit.
nam mendose in ejus editis Herodoti lib. vi, § 5,
p. lib. vii, Polymania § 6, citatur. Sed de Onoma-
tio alius adhuc erit dicendi locus.

Tum vero Clemens⁶⁷ refert vaticinatus fuisse Am-
phiarum, de quo Diodorus Siculus⁶⁸, nosque alibi,
« Theoclymenum in Cephalenia, Telmessum in
Licia, Galeum in Sicilia. » Nonne autem ex tribus
is primus est Theoclymenus, qui vates haud semel
Homero vocatus, adventum Ulyssis prædixisse
rehibetur⁶⁹. De hoc tamen Hervetus nihil se in-
venisse dicit, quemadmodum neque de secundo, Tel-
esso scilicet vate: sed tantum de Telmesso oppido
Liciæ, aut Carizæ, aruspicum disciplina celebrato.
suis tamen ad ejusdem Clementis nostri *Προρ-
φήων* commentariis, verisimile sibi esse ait oppi-
dum istud a Telmesso vate suam traxisse appella-
tionem. Sed ad hunc locum de eo quædam notavi-
mus⁷⁰, ex quibus liquido patet quam parum felix
erit Hervetus, multa non penitus occulta, nec
ventu omnino difficilia quærendo.

Nam et lubens adhuc fatetur se de tertio vate
aleo alibi prorsus invenisse nihil. Quid autem
ibi prohibuit, quominus ea saltem inveniret,
aræ de Galeis seu Galeotis veteres scriptum reli-
querant? Apud Athenæum enim occurrit istud
rehippi de Galeis vatum omnium sapientissimis
nomen:

αλεὼν γὰρ πάντων μάντεων σοφώτατος.

281 Præter Ælianum autem⁷¹ et Hesychium,
icero testatur Galeotas non solum vates fuisse,
sed in Sicilia, uti Clemens de Galeo dixit, vaticin-
atus. De Dionysio enimvero hæc Orator memorizæ
addidit⁷²: « Huic interpretes portentorum, qui
aleotæ tum in Sicilia nominabantur, responde-
runt. » Bochartus vero⁷³ observat quosdam opinari
illis nomen a Stellionis industria inditum; quod
amen eos duxisse putat ab Hebræa voce *Gala*,
quod patefacere significat. Mythologi denique fa-
bulantur illos a Galeote Apollinis et Themistius
filio, Telmessi autem fratre suam duxisse originem.
i quis porro hunc Galeotem ipsum reipsa esse
robaverit, quem Clemens Γάλεον vocat, in suam
le sententiam nos facile adducet.

Paulo fortunatior fuit Hervetus, cum ex Vola-
rrano accepit Idmonem, qui a Clemente inter
Argonautas vaticinans postea inducitur, fuisse
pollinis et Asteriæ filium. Sed animadvertere adhuc
debat hunc quoque non solum ab Herodoto et
Pollonio, sed ab Orpheo quoque⁷⁴, aut potius a
Dionysio ipsi ascriptorum auctore filium dici
bantis.

*ἢ τὸν Ἄλκατος καὶς νόθος ἦλθε καρτερὸς Ἰδ-
μων,*

*ὃν βυποκουσσαμένη τέκερ Ἀπόλλωνι δακτυ-
λιδρόσσον παρὰ χεῖρα, Φερειῆς ἀντιδρεῖρα.
ὃ καὶ μαντοσύνην ἔπορε καὶ θέσφατον ὁμῆην
οἶθος, ἢν ἀνθρώποισιν ἀρηρότα μνθίζοιτο.*

Fortius Idmon nothus annumeratur Abantis,
quem de concubitu generavit Apollinis olim

A Circum divinos animosa Pheretia fluctus.

Huic præcire dedit, huic promere voce futura
Phæbus, ut utiliter genti memoranda loquatur.

Postea vero apud eundem Clementem nostrum⁷⁵
« Amphilochous Amphiarai filius in Cilicia vates di-
citur. » Quid autem existimas de hoc vate, Herve-
tum suis observasse in commentariis? Mira sane.
Nos enim vero monitos facit apud Pausaniam in
Corinthiacis libro ii, adde pag. 61 et 62, scriptum
esse, quod ille Amphilochous Amphiarai filius fuerit.
Recte quidem. Quid præterea? Quod in Cilicia
fuerit vates, inquit, non legi. Cur ergo, vir doctis-
sime, non legisti primum ejusdem Pausaniæ li-
brum⁷⁶? Certo ibi legisses hæc ipsissima illius
verba: « Amphilocho in ipsa urbe apud Athenien-
ses ara sua est, in Ciliciæ vero urbe Mallo ejusdem
oraculum, quod omnium est, quæ ætate mea ex-
stant, minime fallax. » Quid vero, quod ipsemet
Clemens noster alio in libro⁷⁷ Amphilocho plur-
ibus, qui oracula dedisse ferebantur, haud incerte
annumerat. At is sane alius esse non videtur, quam
iste: « In Cilicia vates. » Denique Ciceronem⁷⁸ de
eo, quem Mopso conjungit, loquentem jam audivi-
mus.

Eadem pene Hervetus de Alcæone, qui a Cle-
mente apud Acarnanes vaticinatus asseritur, ac de
Amphilocho adnotavit, scilicet eum fuisse etiam
Amphiarai et Eriphiles filium, matremque occi-
disse: sed eatenus tantummodo fuisse vatem, qua-
tenus pater ejus Amphiarus vaticinatus est. Verum
non solum Diodorus Siculus, sed Pausanias etiam,
alique plura de hoc Alcæone narrant et fabulan-
tur⁷⁹. addidit autem Pausanias illum ex Callirhoe
secunda uxore sua genuisse Acarnanem et Ampho-
retum, atque ab Acarnane denominatos Acarnanes,
qui prius Curetes vocabantur. Quomodo autem
vates fuerit, ibi Pausanias omnino silet; nisi forte
id conjiciendi inde locum relinquat, quod tradiderit
Psophide circa ejus tumulum crevisse eo usque
cupressos, ut earum proceritate mons obumbraretur.
Eas vero non cædi, quippe quas Alcæoni sacras
putent indigenæ, eademque virgines appellant.
Utrum tamen ibi Alcæon oracula fuderit, atque
idcirco a Clemente apud Acarnanes fatidicus di-
catur, definire omnino non audeamus.

« Anas quoque in *Delo*, pergit Clemens⁸⁰, vates
fuit. » Sed Hervetus animadvertit illum a Virgilio
regem et sacerdotem Apollinis dici, sed quod fue-
rit vates, nullibi se legisse. At certe ab illo legi de-
buerat quintus Diodori Siculi liber⁸¹, ubi hæc toti-
dem verbis habentur: « Staphilo et Chriothemide
tres natæ sunt filiz, Molpædia, Rhæo, et Par-
thenos. Rhæonem Apollo compressit ac gravidam
fecit. Iratus ob id parens, ac si ab homine stuprata
esset, filiam arce inclusam in mare projecit. Quæ
in Delum ejecta, puellum enixa est, cui Ἀνὸν no-
men dedit. Et quia præter spem e discrimine erepta
fuerat, infante Apollinis aræ imposito, Deum ora-
vit, ut si vera ejus soboles esset, salutem illi præ-
staret. Et tunc quidem puerum ab Apellinæ oculo-
tatum esse fabulantur; cui tamen postea dili-
gentem educationis curam impendit, et divinandi
scientia instructum, ad magnos quosdam honores
extulit. »

In eorundem vatum numerum rursus ab auctore
nostro aggregatur « Aristander Telmænsis, qui fuit
cum Alexandro. » Nihil mirum, inquit Hervetus,
eum ex eo esse oppido, in quo puerorum et mul-
lierum, teste Arriano, certissimæ habebantur divi-
nationes. Sed quid opus conjectura, ubi Plutar-

⁶⁶ Metam. l. xiii, fab. 8. ⁶⁷ ibid. p. 324. ⁶⁸ l. iv Bibl., p. 186. ⁶⁹ Odys. l. xvii p. 247; xv,
p. 218; xx, p. 296, etc. ⁷⁰ Dissert. super. c. 7, art. 3. ⁷¹ l. xii Var. hist., c. 46. ⁷² Cicer. lib. i
de divin., p. 262. ⁷³ l. iv De anim. sacr. Script., c. 7, p. 1088. ⁷⁴ Argonaut. tom. i Poet. Græc.,
p. 482. ⁷⁵ ibid., p. 334. ⁷⁶ p. 33. ⁷⁷ Admon. ad gent., p. 9. ⁷⁸ lib. i De divin., p. 270. ⁷⁹ Diod.
iculi. l. iv Bibl., p. 187. Pausan. l. i, p. 33; l. viii Arcad., p. 255. ⁸⁰ ibid., p. 334. ⁸¹ l. v Bibl.,
p. 229.

chus⁸⁰ eundem Aristandrum vatibus non solum ascribit, sed vatem quoque nominatim appellat? « Vates, inquit, Aristander victimis cæsis cum inspiraret exta, confidentius asseruit apud Coronem, urbem illo mense haud dubie expugnandam.... Hoc portentum Aristandri prædictioni eventum habuit respondentem. » Plura his similia ibidem pag. 684, 693 et 694 retulit. Adire etiam poteris Ælianum libro xix *Hist. var.*, § ult.

Tres denique, sed non sine testis alicujus auctoritate, hoc paganorum vatum agmen claudunt⁸¹: « Nam Philochorus, ut ait Clemens, refert Orpheum fuisse vatem. » At eum fuisse insignem poetam, arguit Hervetus, omnes consentiunt; vatem vero ex Clemente ejusque vade Philochoro discimus. Hanc ex his duobus tantum? Quid ergo nonne et Pausanias⁸² id quoque diseret his verbis asseruit? « Ægyptius quidam censebat Amphionem et Orpheum, etsi Thrax diceretur, fuisse Ægyptios, propterea vato alteri feras allicere, alteri vero saxa ad muros construendos movere attributum, quod uterque magorum scientia excellerent. » Neque his longe absimilia a Diodoro Siculo⁸³ scripta legimus. Videsis Plinium⁸⁴ et Natalem Comitem libro vii *Mythol.*, cap. 14.

Deinde vero Clemens⁸⁵: « Theopompus, inquit, et Ephorus, et Timæus Orthagoram quemdam vatem fuisse scribunt. » Illius Orthagoræ *De rebus Indicis* citantur ab Ælian. lib. xvi *De animal.* c. 35, et lib. xvii, c. 5. Strabo autem narrat quid ille de Tyrina insula litteris consignaverit. Utrum vero is ipse sit, quem tres a Clemente laudati auctores vatem prædicant, quidam suspicari, nullus certo asseverare audebit.

Ultimus tandem inter vates locus ibidem a Clemente datur Gaii Julio Nepoti; utpote qui eo nomine a Pythocle Samio in quarto *Italicorum* libro 282 nuncupetur. Tertium vero ejusdem operis librum simili modo, ὡς Πυθοκλῆς ἐν τρίτῃ Ἰταλικῷ, Plutarchus⁸⁶, quemadmodum ipsemet Clemens alibi⁸⁷, tertium illius *De concordia* librum citavit. Cum itaque variis hujusce scriptoris libros existisse certum sit, dubium quoque esse non debet in iis Gaium Julium Nepotem, sicuti Clemens testatur, vatem appellari.

His omnibus adjungendus est Branchus, quem Clemens quoque noster alio in libro⁸⁸ ariolum adhuc nuncupat, ubi animadvertit illi ab Apollodoro Coreyræo ascriptos quosdam Empedoclis versus. De illo autem hæc Statius lib. iii *Thebaid.* cecinit⁸⁹:

....Patrioque æqualis honori
Branchus...

Rursus autem lib. viii⁹⁰,

...Et intonsi claudet penetralia Branchi,
Nec Clarius hac luce fores, Didymæaque quisquam
Limina, nec Lyciam supplex consultor adibit.

Videsis, si lubet, de hoc vate variorum in hæc carmina observationes. Neque tamen prætermittenda sunt hæc Strabonis de eodem Brancho verba⁹¹: « Macharei de stirpe postea natum ferunt Branchum, qui templo apud Didyma præfuit. » Postea vero: « Ibi fabulæ Branchum fuisse dicunt, et amorem Apollinis. » Laertius tamen templum Branchidanum a Brancho ædificatum fuisse asserit⁹². Sed in hunc locum Casauboni et Menagii animadversiones consule.

Denique præter illa omnia, quæ hactenus de paganorum vatibus diximus, legere adhuc poteris

A quæ de illis scripto tradidere Cicero lib. i *De divin.*, pag. 270 et seq.; Eusebius lib. iv et v *Prep. evang.*; Cyrillus Alexandrinus lib. iv *Contra Julianum*, pag. 433 et 434; Bullingerus lib. *De oraculis et vatibus*, et alii.

ARTICULUS IV.

De mulieribus ethnicis fatidicis, et vatibus Hippone, Bæone, Manto, Sibyllis, Œnone et Phemonæ.

Plures quoque mulieres Clemens commemorat⁹³, quæ quidem non secus ac viri vates fuisse credebantur. Earum autem autesignana est « Hippo filia Chironis, » cujus Hervetus haud dubitanter affirmat nullam usquam fieri mentionem.

Sed hæc Herveti oscitantia a nobis castigata est, ubi disputavimus de barbaris philosophis, ac Cyrillum Alexandrinum de Hippe seu Hippone, eoque patre Chirone eadem omnino, ac Clementem nostrum, litteris consignasse ostendimus⁹⁴.

De secunda vate, quæ a Clemente Bæo, Bæzi, cognominatur, mirum ait Hervetus esse ubique silentium, penitusque perituum ipsius nomen, nisi illud idem auctor noster suis in scriptis curasset asservari. Quid ergo? Nonne Pausanias decimo⁹⁵ in libro his verbis nomen Bæonis servavit⁹⁶? (Bæo) indigena mulier Delphis, hymno composito, advenas ab Hyperboreis profectos, oraculum Apollini dedicasse tradidit, cum alios, tum Œkna, qui primus vaticinatus fuerit, primusque senarios repererit. . . . Hi sunt quos Bæo fecit versus:

Hic posuere tibi juvenes penetralia Phæbe,
Olim ab Hyperboreis Pagasusque et Dins Agg[er]
[eas, etc.]

Tertia mulier fatidica est Manto, de qua rursus Clemens⁹⁷: « Tiresias et Manto, ut dicit Euripides. » Notior est Mantus historia, seu fabula, quam ut Hervetum fugere potuerit. Sed cum nullus ab eo testis citetur, non abs re forsitan erit, hic tres exhibere de illa Virgilii versus⁹⁸:

Ille etiam patriis agmen ciet Œcnus ab oris,
Fatidicæ Mantus et Tusci filius amnis:
Qui muros, matrisque dedit tibi, Mantus, no-
[men.]

Pausanias vero de illa, atque etiam de Tiresia hæc retulit⁹⁹: « Traditum est Græcorum monumentis Argivis cum Polylicis filios secuti, Thebas cepissent, dum ad Delphicum Apollinem cum reliqua præda vatem etiam Tiresiam pertraherent, stentem illum in via, hausta de Tilphussa fonte aqua, animam egisse. Est ejus sepulcrum ad ipsum fontem. Vatis filiam Manto ab Argivis Apollini aiunt sacratam: sed transmisisse eam classe, jubente Deo, Colophonem in Ioniam, ibique Itacæo D Cretensi nuptam. Quæ de Tiresia dicuntur alia, de annorum scilicet, quem vixisse scripserunt numero, et quod vir evaserit ex femina, quodque in *Odyssea* Homerus eum unum sapientem esse apud inferos dixerit; hæc omnes jam audita videntur. »

Apud Ciceronem vero haud plane absimilia de Tiresia hunc in modum occurrunt¹⁰⁰: « Amphibraus et Tiresias non humiles et obscuri, neque eorum similes, ut apud Ennium est, »

Qui sui quæstus causa fictas suscitant sententias: sed clari et præstantes viri, qui avibus et signis admoniti, futura dicebant. Quorum de altero etiam

⁸⁰ tom. I, in Vita Alexand., p. 665, 679. ⁸¹ ibid., p. 334. ⁸² l. vi, p. 199. ⁸³ l. ii Bib. p. 14. ⁸⁴ lib. vii, cap. 56, pag. 101. ⁸⁵ ibid., p. 334. ⁸⁶ Par. tom. II, pag. 309. ⁸⁷ Admon. ad gent., pag. 27. ⁸⁸ lib. v Strom., pag. 570. ⁸⁹ Vers. 478. ⁹⁰ Vers. 198 seq. ⁹¹ lin. ix Geogr., p. 421, et lib. xiv, p. 634. ⁹² l. i in Vita Cicer., § 72. ⁹³ lib. i Strom., p. 335. ⁹⁴ sup. c. 19, art. 1. ⁹⁵ lib. x, pag. 320. ⁹⁶ Strom., l. p. 335 et 334. ⁹⁷ Æneid., lib. x, carm. 198 et seq. ⁹⁸ lib. ix, pag. 507. ⁹⁹ lib. i De divin., p. 270.

apud inferos Homerus ait solum sapere, ceteros umbrarum vagari modo. » Porro autem Clemens vadem suum dat Euripidem, a quo revera Tiresias in *Phænissis*, act. 3, vaticinans inducitur; Homeri autem locus a Pausania et Cicerone laudatus, habetur lib. x *Odys.*, pag. 145. Denique de Tiresia et Manto jam aliquid in superiori articulo attigimus.

Posthæc vero Clemens¹ fatidicis mulieribus annumerat Sibyllarum turbam, quas singulatim nominibus appellat suis. Sed de illis fuse a nobis alibi haud semel in superioribus nostris dissertationibus disputatum est.

Aliam adhuc, sed alieno in loco, vatem fuisse.

Clemens testatur², nomine Oënonem. Nympha autem Edæa hæc fuit, quæ Paridis amore capta, ipsi prænuntiavit, fore ut ex Græcia reversus patriæ incendium excitaret. Illius ad Paridem epistolam Ovidius versibus edidit³, alibique adhuc, quemadmodum Strabo⁴, utriusque, et ejusdem Oënonis et Paridis sepulcri meminit. Videsis Partherium, *Eroticon* cap. 4.

Denique Clemens⁵ in harumce vatium mulierum gregem retulit Phœmonocem, quam alicubi Delphis, alibi vero primam Acrisio responsa sive oracula fuisse opinabantur. Sed de illa paulo post, ubi de carminis hexametri inventionem dicendum.

283 CAPUT XXI.

De scientiarum, artium, aliarumque rerum inventoribus.

ARTICULUS I.

De inventoribus astrologiæ, lucernarum, anni in duodecim menses distribuendi, et templa castæ adeundi, in iisque commorandi, geometriæ, et ex astris, atque ex arium volatu futura prævidendi, item aruspiciæ, et ex somniis divinandi, necnon tubæ, tibæ, fistulæ, ac modorum.

Longa Clemens inductione ostendit⁶ omnes fere disciplinas et artes, quemadmodum philosophiam, uti superius ostensum est, non a Græcis hominibus, sed a barbaris fuisse adinventas. Auctori autem nostro plane suffragatur Eusebius⁷, hancque sententiam non solum variis rationum momentis, sed certissima etiam antiquorum apud paganos scriptorum, atque ipsiusmet quoque Clementis nostri auctoritate confirmat. Prolixum etenim istud de rerum inventoribus illius fragmentum scriptis suis inseruit; sermonis tamen ordine non semel immutato, verbisque aliquando transpositis, ac quibusdam omnino prætermisissis.

Quam vera autem sit utriusque opinio⁸, ut plenum omnibus fiat, ea quæ Clemens memorat; nonnullis tamen, de quibus, uti de litterarum, legum ac ferri inventionem, supra disseruimus⁹, exceptis, jam a nobis singillatim, et auctoris nostri vestigiis insistendo percurrenda sunt. Cum illo itaque dicendi initium sumamus ab astrologia, quæ, inquit ipse, Ægyptii, sicut et Chaldæi, primum imbuti, ab illis ad alios postmodum derivata est. Et vero Diodorus Siculus ubi de Ægyptiis disputat: « Thebæi, ait¹⁰, vetustissimos omnium mortalium se esse prædicant: apud quos omnium primos philosophia et exactior astrologia sit inventa, adjuvante ipsos terræ situ, ad ortus et occasus siderum illustrius cognoscendum. » Postea vero¹¹: « Affirmant Ægyptii litteras, et notationem siderum, speculationes item geometricas, et artes quamplurimas, legumque optimarum sanctiones apud se inventas. » Quinetiam¹², « Chaldæos in Babylonia Ægyptiorum colonos esse, et a sacerdotibus astrologiam edoctos, eo celebratius pervenisse asserunt. » Sequenti demum in libro de Chaldæorum astrologia copiosius disserit.

Verumtamen alio in libro eandem scientiam ab Acti, Solis filio, Ægyptios accepisse sic enarrat¹³: « Actis in Ægyptum profectus, Heliopolim condidit, parentis nomine illi imposito. Et ab hoc Ægy-

ptii astrologiæ scientiam acceperunt. Post cum in Græcia, diluvio oppressa, maxima pars hominum periisset, litterarum monumentis simul deletis, hanc Ægyptii occasionem adepti, studium astrologiæ sibi manicarunt. Cumque Græci per ignorantiam litterarum culturam non amplius sibi vindicarent, ipsos omnium primos astrorum notitiam reperisse rumor invaluit. »

Certum itaque et exploratum omnino non est utrum Ægyptii astrologiam invenerint, an vero eam a se inventam falso jactarent. Quamobrem Laertius: « Asserunt, inquit¹⁴, et ipsi geometriam, astrologiam et arithmeticam se primos invenisse. » An autem eas vere vel falso se invenisse gloriarentur, ille tacitus, nec forsitan inconsulto prætermisit. Varia siquidem fuit, teste Plinio, veterum ea de re opinio: « Astrologiam enim, ait ille¹⁵, Atlas Libyæ filius; ut alii, Ægyptii; ut alii, Assyrii invenerunt. » Prius autem ubi de Babylone: « Durat ibi, ut ipse loquitur¹⁶, Jovis Beli templum. Inventor hic fuit sideralis scientiæ. » Quod quidem a Solino¹⁷ adoptatum transcriptumque fuit. Servio autem si credimus¹⁸, astrologiam primus Assyrios docuit Prometheus. Verumtamen Josephus existimat Ægyptios ab Abrahamo ac numerorum scientiam didicisse et siderum. Nam ante « Abrahami, inquit¹⁹, ad se adventum Ægyptii rudes erant hujuscemodi disciplinarum, quæ a Chaldæis ad Ægyptios profectæ, hinc ad Græcos tandem pervenerunt. » Quid vero, quod apud Eusebium²⁰, a quo hæc Josephi verba descripta sunt, Polyhistor astrologiæ originem alius ab ipso Enoch repetit, atque Artabani testimonio probat eam deinceps ab Abrahamo fuisse cum Ægyptiis et Phœnicibus communicatam? At Isidorus Hispalensis Josephi opinionem refert, additque²¹: « Græci autem dicunt hanc artem prius ab Atlante excogitatam, ideoque dictus est sustinisse cælum. » Denique Theodoretus aliorum potius sententiam quam suam ita explicat²²: « Arant geometriæ, et astrologiæ, et astronomiæ inventores primos fuisse Ægyptios; astrologiæ autem dierumque natalium observatio Chaldæorum fertur esse inventum. »

In eundem procul dubio sensum dicit Clemens ab Ægyptiis et Chaldæis ad alios homines manasse astrologiam. Tum vero continenter ille adjecit²³: « Ægyptii rursus et lucernas primi accendere docuerunt, et annum in menses duodecim diviserunt,

¹ Strom. I, p. 333. ² ibid., p. 334. ³ epist. 31. ⁴ l. XIII Geogr., p. 596. ⁵ Strom. I, p. 323 et p. 333. ⁶ lib. II Strom., pag. 305 et seqq. ⁷ l. x Præpar. ev., c. 5 et seqq. ⁸ lib. II Præp. evang., p. 256 et seqq. ⁹ cap. sup. ¹⁰ l. I, p. 32. ¹¹ ibid., pag. 44. ¹² ibid., pag. 51, pag. 82. ¹³ idem lib. V, pag. 227. ¹⁴ Laert. in præmio. ¹⁵ lib. VII Histor. natur., cap. 56, p. 102. ¹⁶ ibid., lib. VI, c. 26, p. 712. ¹⁷ Pol. hist., c. 56. ¹⁸ in Virg. Eclog. VI, p. 78. ¹⁹ l. I Antiq., c. 9. ²⁰ lib. IX Præp. evang., pag. 8, 9 et 10. ²¹ lib. III Orig., c. 24. ²² tom. IV, lib. I De Græc. affect. curat., p. 476. ²³ Strom. I, n. p. 306.

et in templis cum mulieribus coire prohibuerunt, neque ad sacra ab uxore illotis adendum esse lege sanxerunt. » Athenæi vero de lucernis hæc sunt verba²¹: Οὐ παλαιὸν δὲ εὐρημα λύγνος. Φλογὶ δὲ οἱ παλαιοὶ τῆς δαδὸς, καὶ τῶν ἄλλων ξύλων ἐχρώντο. Quæ quidem Latinus interpres sic vertit: « Non admodum priscum inventum est lucerna. Tædæ flamma veteres et aliorum lignorum utebantur. » Sed Casaubonus²² hunc vultesse Athenæi sensum: Antiquitus ignotis adhuc lucernis, facibus, candelis, et aliis similibus, in usum nocturni luminis tædam acendebant, aut aliis utebantur lignis. Porro autem quam antiquus sit lucernarum apud Ægyptios usus, inde colligitur quod Herodotus²³ narrat illos in urbe Sain diem festum celebrantes, facientesque sacrificium, noctu non solum in illa urbe, sed per universam quoque Ægyptum frequentes accendisse lucernas, imbutas sale, oleoque plenas, cum multo lychno, quod per totam ardebat noctem, atque Idcirco huic festo nomen, accensio lucernarum, fuisse impositum. At de lucernis varii scriptores multa quidem, atque integros etiam libros et dissertationes conscripserunt. Videsis Stuckium lib. III, *Antiquit. convv.*, cap. 34; Michael. Angel. Caussæi dissertat. *De æneis antiquorum lucernis*, et Octavii Ferrarii *De veterum lucernis sepulcralibus*, etc.

De anni vero in duodecim menses commemorata ab auctore nostro divisione hæc apud eundem Herodotum legimus²⁴: « Omnium hominum primos Ægyptios annum comperisse, distinguentes eum in duodecim temporum menses; et hæc comperisse ex astris. Qui eo prudentius, ut mihi videtur, hoc agunt, quam Græci; quod Græci tertio quoque anno intercalarem mensem introducunt, temporum gratia: Ægyptii vero numero tricenorum dierum, quibus duodecim menses taxant, adiciunt quotannis quinos dies; unde eis ratio circuli temporum constat, eodem redeuntis. »

284 Similia ab Diodoro Siculo²⁵, ubi de Thebæis Ægyptiis disserit, sed aliis verbis tradita sunt. Verum Plutarchus: « Apud nonnullos, inquit²⁶, barbaros tribus, et in Græcia apud Arcadas quatuor, sex in Acarnania Ægyptiis menstruus annus fuit, mox quadriestris. » Plinius autem²⁷: « Annum alii æstate unum determinabant, et alterum hieme; alii quadripartitis temporibus, sicut Arcades, quorum anni trimestres fuere; quidam lunæ senio, ut Ægyptii. » Verum Solinus: « Apud Ægyptios, inquit²⁸, annus quatuor mensibus terminabatur. » In eundem quoque modum Augustinus scribit²⁹: « Perhibentur Ægyptii quondam tam breves annos habuisse, ut quaternis mensibus finirentur. Unde annus plenior et verior, qualis nunc et nobis et illis est, tres eorum annos complectebatur antiquos. » At eruditissimus ille vir, quem admodum Plutarchus, non quod ipsi revera, sed quod alii ea de re aut vere aut falso senserint, exposuere. Verior itaque videtur antiquorum scriptorum Herodoti et Diodori de anno Ægyptiaco sententia. Quamobrem Apuleius: « Anni, inquit³⁰, certus modus apud solos semper Ægyptios fuit. » Horum itaque opinionem Clemens noster secutus, vel potius eam, sicut et alias deinceps, contra Græcos urget ac proponit.

Quod autem de Ægyptiorum templis Clemens³¹, et post eum Isidorus retulit, id desumptum videtur ab Herodoto, apud quem hæc habentur³². « Aiunt solemnem esse Marti die festo hanc rixam et in-

stitutum, ne in templo cum feminis coiretur, nec a Venere nisi ablatis templa adirentur. Hi sunt qui primi cæremoniis vacaverunt. Nam cæteri fore mortales, præter Ægyptios ac Græcos coeant in templis, et a Venere surgentes, non abluti introeant in templum, putantes hominem esse ut cæteris animantes. »

Ad hæc vero tradit Clemens eosdem Ægyptios fuisse adhuc geometriæ inventores. Et hoc quidem jam paulo ante, et alibi a Diodoro, Laertio et Theodoro, atque etiam a Tatiano assertum vidimus³³. At Laertius alio in libro significantius geometriæ inventorem designat, ubi de Pythagora scribit³⁴: « Hunc et geometriam perfecisse, cum ante Meris initia elementorum ejus invenisset, Anticlidæ auctor est in secundo *De Alexandro*. » Atqui ille Meris sive Myris Ægyptio imperavit, de quo plura Diodorus Siculus³⁵. A Platone³⁶ nihilominus geometriæ inventum Theut Ægypti dæmoni ascribitur. In citatum porro Laertii locum legendæ sunt varæ animadversiones.

Quomodo autem geometria ab Ægyptiis inventa dicatur, discas in primis ab Herodoto lib. II, § 100; Diodoro Siculo lib. I, pag. 73; Strabone lib. XVI *Geogr.* pag. 757 et 758, « ob agrorum scilicet dimensionem, qua opus est, inquit iste, cum Nilus auctus terminos confundit. »

At Josephus tamen contra tot veterum scripturum auctoritatem et testimonium, illam geometriæ et astronomiæ inventionem antiquissimis Hebræorum patriarchis ita vindicat, ut propterea vitam illis ad longe plures, quam aliis hominibus, annos productam a Deo fuisse, sic haud dubitanter affirmet³⁷. « ἔπειτα καὶ δι' ἀρετῆν, καὶ τὴν εὐχρηστικὴν ἐπενδύον, ἀστρονομίας καὶ γεωμετρίας. Deinde tum propter studium virtutis, tum propter utilitatem inventarum astronomiæ et geometriæ, Deus illis prolixiorem largitus est vitam, quarum certitudinem assequi non poterant, si minus sexcentis annis vixissent; ex tot enim magnus annus constat. » Sed id nihil contra nostri facit opinionem Clementis, qui alibi probat ex sacris Hebræorum fontibus hæc et alia omnia fuisse delibata, quæ Græci philosophi, alique aliarum artium et scientiarum professores vera docuerunt. Nihil enim hic aliud demonstrandum aggredi videtur, quam easdem disciplinas et artes fuisse, ipsismet fatentibus non a Græcis, sed a barbaris, excogitatas.

Quamobrem ita ille persequitur³⁸: « Sunt autem qui dicunt Cares eam, quæ ex astris colligitur, invenisse præscientiam. » Quod quidem a Tatiano similiter scriptis traditum alibi animadvertimus³⁹. At si eo nomine nihil aliud, quam ὁπορολογία, id est horarum maxime natalium consideratio significatur, hanc alii Chaldæis assignant. Tullius siquidem: « In Syria, inquit⁴⁰, Chaldæi cognitione astrorum solertiæque ingeniorum antecellunt. » Unde etiam Isidorus Hispalensis⁴¹: « Astrologiam et nativitatibus observantiam Chaldæi docuerunt. » Eam sane ob causam varæ fallaciæ huic scientiæ ad dicti, ab antiquis Ecclesiæ Patribus solo Chaldæorum nomine nuncupati, sæpe sæpius perstringuntur.

Tum deinde Clemens⁴²: « Avium volatus primi Phryges observaverunt. Aruspiciam autem, seu extispiciam perfecte tenuerunt Tusci, qui fuere vicini Italiæ. Isauri autem et Arabes auguriis studuerunt sicut Telmisenses ei, quæ per somnia fit, divinationi. » Prædictio ab avibus videndis ducta auspiciam, sicut et augurium ab avium garritu, vel

²¹ I. xiv Deipnosoph., pag. 700. ²² in hunc Athen. loc., p. 983. ²³ I. II, § 62. ²⁴ I. II, § 4. ²⁵ I. I Bibl., p. 32. ²⁶ in Vita Numæ, tom. I, p. 72. ²⁷ lib. VII Histor. natur., c. 48, p. 74. ²⁸ p. 4. ²⁹ I. III De civit., c. 10. ³⁰ Satur. I, c. 10. ³¹ loc. cit. ³² I. II, § 64. ³³ lib. II Appar., dissert. 5, c. 2, § 6. ³⁴ I. VII de Vita Pythag., § 11. ³⁵ I. I Bibl. p. 33. ³⁶ in Phædr., tom. III, p. 274. ³⁷ lib. I Ant., c. 4, p. 14. ³⁸ Strom. I, II, p. 306. ³⁹ lib. II App. dissert. 5, c. 2, § 8. ⁴⁰ lib. I De divinat., p. 276. ⁴¹ lib. III Orig., cap. 24. ⁴² Strom. lib. II, p. 306.

estu, vel etiam gustu dicebatur. Quidam vero etiamque confundunt, quemadmodum Theodorus, a quo scriptum est⁴⁶: «Arabes et Phryges vium observationes primi invenerunt.» Gregorius item Nazianzenus: «Augurandi, inquit⁴⁷, disciplina a quibus aliis inventa, quam a Phrygiis, qui primi avium volatum ac motum curiosius observant? » Ex paganis autem scriptoribus Cicero hæc memoriæ prodidit⁴⁸: «Phryges, et Pisidæ, et Cilices, et Arabum natio avium significationibus plurimum obtemperant. Quod idem factitatum in Umbria accepimus... Etrusci autem quod religione imbuti studiosius, et crebrius hostias immolabant, astorum cognitioni se maxime dediderunt; quodque propter aeris crassitudinem de cælo apud eos multa fiebant, quod ob eandem causam multa nuntiata partim ex cælo, alia ex terra oriebantur; quædam etiam ex hominum pecudumve conceptu et satu portentorum exercitatissimi exstiterunt.... Arabes autem et Phryges, et Cilices, quod pastu pecudum maxime utuntur, campos et montes hieme et æstate peragrantes, propterea facilius cantus avium et volatus notaverunt. Eadem et Pisidiæ causa fuit, et nostræ Umbriæ.» Etruriam porro seu Heituriam, eandem esse ac Tuscorum sive Tyrrhenorum regionem, Umbriæ proximam et continentem nullus est qui ignorat. Subsequenti autem libro⁴⁹ idem Cicero narrat Etruscos aruspiciam fontem et originem cuidam Tagi, qui puerili specie visus, senili erat prudentia, acceptam retulisse. Interpretationem denique per somnia Initium Tatianus⁵⁰ Gregoriusque Nazianzenus⁵¹ iisdem ac Clemens noster, Telmessibus attribuant. Verum ea omnia Plinius aliis sic ascripsit⁵²: «Auguria ex avibus Car, a quo Caria appellata. Adjecit ex cæteris animalibus Orpheus, aruspiciam Delphus, ignispicia Amphiraus, auspicia avium Tiresias Thebanus, interpretationem ostentorum et somniorum Amphitryon.»

285 Post hæc vero Clemens⁵³: «Etrusci tubam et Phryges tibiam excogitavere; Phryges enim erant Olympus et Marsyas.» Clementi nostro Tatianus et Gregorius Nazianzenus plane suffragantur⁵⁴. At iis procul dubio Diodorus Siculus hæc in verba præverat⁵⁵: «Phryx ille Marsyas.... Mira in homine isto solertia et casitas. De solertia inde conjecturam capiunt, quod fistulæ multis instructæ calamis sonos imitatus, totam ad tibias harmoniam traduxit.» De Etruscis vero seu Tyrrhenis hæc alio in libro litteris mandavit⁵⁶: «Tyrrheni classe polentes, diu maris imperium tenuere, et mare Italiæ subiectionem, Tyrrhenum de suo nomine appellarunt. Ili inter cætera, quibus pedestrem militiam exercere, tubam αὐλιν (uti apud Clementem nostrum) reppererunt, ad bella utilissimam, quæ Tyrrhena inde vocatur.» Verum Athenæus hæc paulo fusius explicat, variorumque de iis refert opiniones⁵⁷: «Tubas et cornua, κέρατα καὶ αὐλιν, Etrusci reppererunt. Metrodorus Chius in Troicis scribit Marsyam, fistulam et tibiam, σύριγγα καὶ αὐλιν (Clemens simpliciter αὐλιν), Cæcæus invenisse, cum uno calamo superiores canerent. Euphorion hexametrorum scriptor *De poetis lyricis* tradit fistulæ, cui unicus et simplex est calamus, μονοχάλαμον σύριγγα, inventorem Mercurium fuisse, vel ut aliqui memoriæ mandaverunt, Seuthen et Rhonacem Medos; ejus vero quæ multis est compacta calamis, Silenum; illius autem quæ cera glutinatur, Marsyam.» Quapropter Plutarchus Alexandrum a Clementis nostri opinione propius abfuisse ita alicubi memorat⁵⁸: «Alexander in *Collectaneis*

A de Phrygia primum Olympum asserit in Græciam pulsationem fidium, χρούματα, intulisse; deinde Ilæos dactylos et Hyagnidem primum tibia cecnisse: post Marsyam hujus filium, inde Olympum.» Quibusdam deinde interjectis: «Hunc, inquit, Olympum, aiunt unum fuisse eorum, qui descendunt a primo Olympo, Marsyæ discipulo, qui nomos in deos fecit. Is enim cum amasius fuisset Marsyæ, et ab eo artem canendi tibia, τὴν αὐλιν, didicisset, harmonicos nomos in Græciam intulit, quibus nunc Græci utuntur in feriis deorum.» Postea tamen Sotericum in eodem libro sic loquentem inducit⁵⁹: «Non Marsyæ, aut Olympi, aut Hyagnidis inventum tibia, ὁ αὐλός, neque sola cithara Apollinis est; sed idem deus et citharæ et tibiæ cantum invenit.» Denique ut Hyginum, Tzetzem, aliosque missos faciamus, hoc a Plinio traditum accepimus⁶⁰: «Invenisse dicunt æneam tibiā Pisæum Tyrrhenum..... obliquam tibiā, Midas in Phrygia; geminas tibiās, Marsyas in eadem gente.»

Quæ porro hactenus protulimus veterum scriptorum testimonia, iis lucem aliquam præferunt quæ postmodum a Clemente nostro sic narrantur⁶¹: «Aiunt autem obliquam quoque fistulam, τὴν πλαγίαν σύριγγα, Satyrum invenisse Phrygem; χρούματα, autem seu modos, Olympum Phrygem.» Duo enim ibi Clemens perhibet, quorum secundum a Plutarcho jam laudato asseritur. Ad primum vero si spectare existimes obliquam Plinii tibiā, fatendum est diversam illius fuisse atque Clementis nostri, seu potius auctorum ab ipso laudatorum, de ea opinionem.

ARTICULUS II.

De inventoribus medicinæ, nauticæ, ac construendi navem; triremem, quadriremem, classemque instruendi, et fabricandi arma, harpen, peltam, clypeum, lora pugilum et cæsius, omnem armaturam, varias machinas ferri, ærisque fabricam, et temperamentum, lapidicinam, auri metalla, psalticem, currum, lectum, et vestes byssinas, ac pilos tingendi.

Institutum de rerum inventoribus sermonem Clemens noster ita prosequitur⁶²: «Medicinam autem Apim Ægyptium indigenam, αὐτόχθονα, priusquam lo veniret in Ægyptum; postea autem Æsculapium dicunt artem amplifcasse.» Ensebius vero hunc Clementis locum mutilatum exhibet, omittitque hæc verba⁶³: «Indigenam priusquam lo veniret in Ægyptum;» hand dubie quia isthæc parum necessaria judicabat. Ipsi autem ac Clementi Theodoretus⁶⁴ et Suidas⁶⁵ subscripserunt. At Diodorus Siculus⁶⁶: «Apollo scientiam medicam, quæ per fatidicam exercetur artem, qua sanitatem ægroti quondam recipiebant, in lucem produxit.... Ex Apolline et Coronide natus Æsculapius, cum multa in arte medica ex patris disciplina cognovisset, chirurgiam et medicamentorum confectiones adinvenit. Radicum etiam vires perscrutatus est, adeoque tandem provexit artem, ut pro conditore ejus ac principe colatur.» Plinio tamen si credimus, variæ erant ea de re antiquorum sententiæ, quas ille hunc exponit in modum⁶⁷: «Medicinam Ægyptii apud ipsos voluit repertam; alii per Arabum, Babylonis et Apollinis filium; herbariam et medicamentariam a Chirone Saturni et Philine filio.... Sol Oceani filius, cui Gellius medicinæ inventionem ex melle assignat.» Arabum porro eundem esse existimant, atque Ἀσκληπιόν, id est Æsculapium, de quo Ter-

⁴⁶ tom. IV, serm. 1, De fide, p. 467. ⁴⁷ orat. 3 in Julian., p. 250. ⁴⁸ l. 1 De divin., p. 270. ⁴⁹ l. II De divin., pag. 285 et seq. ⁵⁰ orat. cont. Græc. ⁵¹ loc. cit. ⁵² l. VII, c. 56, p. 104 et 102. ⁵³ Strom. l. II, p. 306. ⁵⁴ Tatian. et Greg. loc. cit. ⁵⁵ l. III Bibl., p. 134. ⁵⁶ lib. V, pag. 219. ⁵⁷ lib. IV Deipnosoph., p. 184. ⁵⁸ tom. II, lib. De music., p. 1132 et 1133. ⁵⁹ ibid., p. 1135. ⁶⁰ loc. cit., p. 100 et 102. ⁶¹ Strom. l. II, p. 307. ⁶² ibid. ⁶³ lib. X Præp. evang. cap. 6, p. 475. ⁶⁴ loc. cit., p. 467. ⁶⁵ ad Γράμματα. ⁶⁶ l. V, p. 255. ⁶⁷ lib. VII, cap. 56, p. 96 et seq.

tullianus dixit ⁶⁶: « Primus medelas Æsculapius exploravit. » Plures autem fuisse Æsculapius supra ex Cicerone vidimus ⁶⁷, qui de tertio hæc habet verba ⁶⁸: « Tertius Arsiippi et Arsinoæ, qui primum purgationem alvi, dentisque evulsionem, ut ferunt, invenit, cujus in Arcadia non longe a Lusio flumine sepulcrum et locus ostenditur. » Quem in locum videsis Lescalopierii adnotationes.

« Atlas autem Libys (Clementis nostri verba sunt ⁶⁹) primum navem, ναῦν, est fabricatus, et mare navigavit. » Theodoretus vero ⁷⁰: « Scapham, σκάφος, inquit, in Libya primum compactam fuisse affirmant. » Vox autem σκάφος, cujuscunque generis navem cum significet, inde colligitur eum ab auctoris nostri sententia non multum recedere. At Sanchoniathonem apud Eusebium loquentem sic audias ⁷¹: « Usous, cum turbulenta imbrium ventorumque tempestate coorta ex Tyri arborum collisione ignis exarsisset, quæque ibidem erat silvam incendisset, arbore cujus ante ramos amputarat, navigii loco usus, nequaquam sese mari, nullo licet exemplo, committere dubitavit. » Ei autem Tibullus aliqua saltem ex parte his verbis concinit ⁷²:

*Utque maris vastum prospectet turribus æquor,
Prima ratem ventis credere docta Tyros.*

Veruntamen Strabo scribit ⁷³: « Persam quemdam, Erythram nomine, cum equorum armentum, leonæ asilo exagitaturo, usque ad mare compelleretur, atque **286** ad insulam quamdam transmitteret, primum constructa rate in insulam ea transivisse. » Sed non omnino clara sunt illius verba, οὐδὲν πηξάμενος πρῶτος περαιωθείη πρὸς τὴν νῆσον, his siquidem significatur Erythram vel navem primum construxisse, vel primum omnium in hanc insulam ea transportatum. Ad hunc autem scriptorem si respexit Plinius, illum primo sensu intelligendum esse his indicat verbis ⁷⁴: « Nave primum in Græciam ex Ægypto Danaus adventit; antea ratibus navigabatur, inventis in mari Rubro inter insulas a rege Erythra. » Ibi porro ille adhuc edisserit a quibus excogitata fuerint varia navium genera. Sed triremem, quam Clemens ⁷⁵ paulo post a Sidoniis, hanc idem Plinius ⁷⁶, auctoritate Thucydidis ⁷⁷ sultus, ab Aminocle Corinthio primum fabricatam fuisse perhibet! Huic autem Clemens noster ⁷⁸, qui tradit quatriremem a Carthaginensibus primum esse constructam, non solum assentitur, sed Aristotelem præterea hujusce opinionis testem assertoremque producit ⁷⁹. Verum Diodorus Siculus refert Neptuno omnium primo ascripta maris negotia, et classis, στόλου, instructionem.

Ad quorundam debine armorum fabricam transit auctor noster, atque ⁸⁰: « Thraces primi eam, quæ ἀρπη vocatur, invenerunt; est autem incurvus gladius; et peltis, πέλταις, primi usi sunt in equis. Similiter autem Illyrii quoque peltam invenerunt. » At Hervetus, qui in corrupto suo codice pro ἀρπη, uti etiam in Claromontano habetur, πάρμη legerat, fatetur hanc vocem a se nullibi reperiri. Sed facile ipsi erat hoc librariorum corrigere mendum ex Eusebio, qui ipsamet Clementis verba sic exhibet ⁸¹: « Θράκες πρῶτοι τὴν ἀρπην εὗρον, ἔστι δὲ μάχαιρα χαμπύλη. » Thraces primi harpen, incurvus is gladius est, invenerunt. » Et re quidem ipsa ἀρπη falcem, seu falcatum ense significat, quemadmodum πέλτη, Latine pelta, est

A scutum brevissimum in modum lunæ jam ~~medie~~. Porro autem alia quorundam opinio sic a Strabone refertur ⁸²: « Alii aiunt Telchimes et Creta primum in Cyprum, deinde Rhodum venisse; primosque ferrum et æs fabricatos, atque etiam Saturno, ἑρμῇ, falcem fecisse. » Sed hoc ille fictum plane, et commentitium esse haud obscure pronuntiat. Ite harpe videsis Lipsium tom. III, lib. II *Saturnel.*, cap. 9, pag. 521.

Addit autem Clemens ⁸³ Itanon Samnitum primum clypeum fecisse. Quod quidem etiam si Eusebius ⁸⁴ totidem atque auctor noster verbis repetat, quidam tamen pro Itanon legendum putant Tritannum, atque eo nomine compellari celeberrimum illum gladiatorem, quem Plinius ⁸⁵ ac deinde Silius ⁸⁶ eximia ac sane stupenda fortitudine et viribus præditum narrant. Et re quidem ipsa Solinus, Plinii sequester, observat illum a Varrone *natura Samnitum* appellari. Verum quia Plinius ipsum *Samnitium armatura celebrem* vocat, hinc quidam colligunt, vel ibi, sicut alibi haud semel, errasse Solinum, vel in ejus textu pro *natura*, legendam *ornatura*: quæ quidem vox, sicuti etiam apud Plinium, *armaturam* significat. Clypeorum tamen inventionem ille ipsemet Plinius ⁸⁷ aliis, et Apollodorus ⁸⁸ Præto et Acrisio inter se bellantibus, sire Calcho Athamantis filio attribuit. Plura autem, quæ etiam ad rem nostram conducunt, leges de clypeo, ejusque etiam origine apud Lipsium tom. III, lib. III, *De Rom. milit.*, pag. 70 et seqq.

Aliud armorum genus *ἐλάντας*, id est longa lora pugilum, seu cæstus fuisse Amyci, Bebrycum regis, inventum Clemens postea denuntiat ⁸⁹. Et vero Pollux ⁹⁰ inter pugilum arma numerat *ἐλάντας*. Canit autem Theocritus ⁹¹, atque etiam Apollonius Rhodius ⁹² quomodo idem ille Amycus cum Polluce hæc armis decertando occubuerit. Clemens vero satis aperte declarat lora pugilum, et cæstus inde suam sumpsisse originem.

Cæterum omnem armaturam Diodorus Siculus Marti auctori suo vult adjudicari: « Mars, inquit ⁹³, universam armaturam fabricari, et milites armis telisque instruere, et collatis signis strenue decertare primus docuit. » Contra vero Artapanus apud Eusebium narrat Judæos armorum, atque etiam navigiorum, variarumque ad tollendos lapides, hauriendamque et deducendam aquam machinarum inventionem Moysi attribuisse ⁹⁴: « Illi enim (ait Artapanus) et navigiorum, et machinarum, quibus adducti sursum lapides, inter sese postea coagmentantur, et armorum Ægyptiacorum et instrumentorum partim hauriendæ vel deducendæ aque necessariorum, ipsiusque adeo philosophiæ inventionem acceptam ferunt. » Nec omnino forsitan absurde, si Judæorum nomine in Tubalcaïn, vel, ut ait Josephus ⁹⁵, Thobel, armorum, atque si velis, rei militaris initium refundendum esse putaveris.

D Cum autem æs et ferrum ad arma etiam pertineant, vel saltem eorum plerumque sint materia, jam vidimus ⁹⁶ quomodo Clemens, etiam si ferri inventionem Idæis Dactylis, et uni ex ipsis *χαλκῷ χρᾶσιν*, aris temperamentum assignaverit, postea tamen addidit ⁹⁷: « Quinetiam Noropes (est autem genus Pæoniæ, nunc autem appellatur Norica) æs elaborarunt, et primi ferrum purgarunt, χατὰ τὴν ἑαυτοῦ χαλκόν, καὶ σιδήρον ἐκάθησαν πρῶτοι. » Pimo

⁶⁶ De coron. milit., cap. 8. ⁶⁷ dissert. sup., cap. 9, art. 1. ⁶⁸ lib. III De nat. deor., pag. 248. ⁶⁹ Strom. I, p. 307, ⁷⁰ loc. cit. ⁷¹ I. I Præpar. ev., cap. 10, pag. 35. ⁷² lib. I, eleg. 8, vers. 20. ⁷³ lib. XVIII Geogr., p. 779. ⁷⁴ loc. cit., pag. 104. ⁷⁵ Strom. II, p. 307. ⁷⁶ pag. 105. ⁷⁷ I. II De bello Pelopon. post init. ⁷⁸ pag. 307. ⁷⁹ loc. cit., pag. 105. ⁸⁰ p. 307. ⁸¹ lib. X Præp. evang., cap. 6, p. 473. ⁸² lib. XIV Geogr. p. 654. ⁸³ p. 307. ⁸⁴ loc. cit. ⁸⁵ lib. VII, c. 20, p. 58 et seqq. ⁸⁶ Polyhist., p. 7. ⁸⁷ c. 56, p. 100. ⁸⁸ lib. II De diis, p. 85. ⁸⁹ p. 397. ⁹⁰ lib. III, c. 50, § 5. ⁹¹ Idyll. 20. ⁹² lib. II Argonaut. init. ⁹³ lib. V Bibl., p. 255. ⁹⁴ lib. IX Præp. evang., c. 27, p. 452. ⁹⁵ lib. I Antiq. Jud., cap. 3. ⁹⁶ sup. cap. 19, art. 1. ⁹⁷ p. 507.

item si fides habenda : « *Ærariam fabricam A* τὸς κανούς, præpostere omnino divisa erat. Tatianus vero, Τουσκανοὶ πλαττήν · quod quidem posterius verbum, si bene, ut prius, scriptum sit, idem sonat ac πλαστικήν, de qua in superiori libro disputatum a nobis est ¹⁶. »

Tum deinde Clemens : « Persas quoque, inquit ¹⁷, primos audivimus curruum, et lectum, et pedum scabellum effecisse. » At Plinius etiam si de curru expresse non loquatur, ad eum tamen collimare videtur, ubi scribit ¹⁸ : « Bigas prima junxit Phrygum natio, quadrigas Erichthonius. » *Ælianus* vero ¹⁹ : « Et equos primus Erichthonius jungit. » Sed quod ille haud obscure Athenis factum esse innuit, hoc Eusebius in Græcia et apud alias nationes prius actum haud dubitanter ita asseverat ²⁰ : « Erichthonius primus quadrigam junxit in Græcia. Erat quippe apud alias nationes. » Moysi porro hunc Erichthonium supparem fuisse ibidem ille connotavit. Atqui ante Moysis ætatem Ægyptios, uti ex sacra Scriptura discimus, curribus usos fuisse certum est. Quapropter pagani sese ad fabulas more suo contulerunt. Nam, ut ait Cicero ²¹ : « Quariam Minervam quadrigarum inventricem ferunt. » Videsis Scaligerum in citata Eusebii verba.

οἷς δ' ἐπὶ Χάλυβες στρυγελὴν καὶ ἀπηγέα γαῖαν αἰοῦσιν, μογεροῦ δαδαιχότας ἔργα σιδήρου. ἢ γὰρ βαρυγυδοῦ ποιοῦσιν ἐπ' ἀμμοσιν ἐστῶτες, ὅποτε παύονται καμᾶτον, καὶ οἷζος αἰρήσ.

lost hos autem, etiam Chalybes duram et sævam

habitant, laboriosi, edocti fabricam ferri :
hui quidem gravisonas ad incudes stantes,
inquam cessant a labore et ærumna gravi.

Apollonius quoque lib. II *Argonauticorum*, v. 374 et seqq., similiter :

... Μετὰ δὲ σφυγρώτατοι ἀνδρῶν
σηχέτην Χάλυβες καὶ ἀπειρά γαῖαν ἔχουσιν,
ἐργατῖται. τοὶ δ' ἀμφοὶ σιδήρεα ἔργα μέλονται.

... Indeque laboriosissimum hominum
operam Chalybes, et duram terram tenent
187 Operarii, qui circa rem ferream occupantur.

Nec alia sane fuit Ammiani Marcellini opinio, cuius hæc sunt verba ² : « Chalybes per quos erulum et domitum est primitus ferrum. » Quamobrem latullus de iisdem Chalybibus Græcos versus sic latine reddidit ³ :

Ut Chalybion omne genus pereat :
Et qui principio sub terra quærere venas
Institit, ac ferri frangere duritiem.

Ad hæc vero, Ovidii de Noricis hoc legimus carmen ⁴ :

Durior et ferro, quod Noricus excoquit ignis.

Denique præter Virgilium lib. I *Georg.*, v. 57 et 8, ac Valerium Flaccum *Argonaut.* IV, legis Boharti *Phaleg.* lib. III, cap. 12.

Jam vero ut ad alia gradum faciamus : « Cadmus hoenix (verba auctoris nostri sunt ⁵) primus inenit lapidicinam ; et in monte Pangæo excogitavit uri metalla. » Pangæus autem mons est Thraciæ et Macedoniæ confinio. At de lapidicina, a Cadmo inventa, Clementi nostro patrocinatur Plinius ⁶ : « Ad de loco, ubi ille eam invenit, duas idem Plinius testatur fuisse opiniones : « Lapidicinas, inquit ille, Cadmus Thebis ; aut, ut Theophrastus, in hoenice. » Verum de auri metallis quosdam Clementis consensisse perhibet, et ab illo dissensisse ius. Paulo siquidem superius ille hæc subiunxit ⁷ : « Auri metalla et confuturam Cadmus Phœnix ad angæum montem ; ut alii, Thoas et Eaelis in Panonia, aut Sol Oceani filius. » Contra vero Cassiodorus ⁸ : « Primi dicuntur aurum Æacus, argentum dux rex Scythiæ reperisse, et humano usui summa laude tradidisse. »

Præterea Clemens ibidem, παρὶ Τουσκανοῦς τὴν πλαστικήν ἐπινοῆσαι, Tuscanos aium plasticen cogitasse. » Sed secunda vox Græca non solum in clementis nostri, sed Eusebii etiam textu in duas,

Neque mireris auctorem nostrum dicentem Persas primos effecisse lectum : « Antiquis enim (teste Plinio ¹⁶), torus et stramento erat, qualiter etiam nunc in castris. » Postea itaque lectus a Persis, si Clementi nostro fidem habeas, primum status est, et apud eos coepit esse in usu.

Deinde vero in Clementis textu, quem corruptum esse putant, hæc legimus ¹⁷ : « Quinetianum tempore Semiramidis regis Ægyptiorum, ἐπὶ τὰ Σεμυράμεως βασιλείᾳς Αἰγυπτίων (cum Eusebio ¹⁸ enim legi volumus, ἐπὶ τὰ Σεμυράμεως βασιλείᾳς Ἀσσυρίων, Semiramide Assyriis imperante) narrant inventas fuisse vestes byssinas. » Quid vero ? Si Clemens ibi significare voluerit byssinas vestes ab Ægyptiis primum fuisse confectas, nonne dici potest solam Σεμυράμεως nomen, quo quidem Ægypti rex quidam designabatur, librarii ejusdem oscitantia depravatum ? De byssinis enim vero vestibus hæc Pollux tradidit ¹⁹ : « Byssus lini quadam species apud Indos. Nunc vero apud Ægyptios ex arbore lana quadam fit, ex qua vestem confectam, lino maxime similem esse quispiam dixerit, sola densitate excepta. Densior enim arbori fructus enascitur, nuci similis, triplici munitus cortice ; qua dirempta, postquam instar nucis floruerit, interius hoc, quod lanam refert, eximitur, unde subtegmen conficitur ; stamen autem illi subtegmen lineum. » Nonne his verbis ille aperte significat byssinas vestes ab Ægyptiis, uti Clemens refert, fuisse primum concinnatas et contextas. Videsis Ferrarium part. II *De re vestiaria*, libro secundo, cap. 12.

Prius vero Clemens dixerat ²⁰ : « Medea Æetæ filia Colchis prima pilos tingere excogitavit. » In hujusce autem opinionis confirmationem in medium haud forsitan immerito proferri possunt hæc de ipsamet Medea Diodori Siculi verba ²¹ : « Ipsa cavum Dianæ simulacrum concinnat, in quo varii generis pharmaca recondit, et unguentis capillum sibi in canum, vultumque, et totum corpus rugis obsitum facit, ut veram anus formam intuentibus repræsentaret. » Sed de illa cum poetæ tum mythologi plura memorant. Adh. Natal. Comit. lib. VI *Mythol.*, cap. 7. De pilis porro tingendis nos in super. dissert., cap. 12, art. 1, disputavimus.

¹ lib. VII, c. 56, p. 97. ² p. 307. ³ lib. XII, p. 312. ⁴ De coma Berenices tom. I Poet. Græc. p. 533. Metam. lib. XIV, fab. 17. ⁵ pag. 307. ⁶ lib. VII, c. 56, p. 96. ⁷ ibid., p. 97. ⁸ lib. IV Variat. ist. 34. ⁹ Appar. lib. II, dissert. 5, c. 2, § 6. ¹⁰ pag. 307. ¹¹ lib. VII, pag. 101. ¹² lib. III Var. hist., c. 38. ¹³ in Chron. ad an. 544. ¹⁴ lib. III De nat. deor. ¹⁵ lib. VII Natur. hist., c. 43, 228. ¹⁶ p. 307. ¹⁷ p. 476. ¹⁸ lib. VII, cap. 17. ¹⁹ p. 307. ²⁰ lib. IV Biblioth., pag. 176.

ARTICULUS III.

De inventoriis grammaticæ, scribendæ epistolæ, et rhetoricæ orationis.

Ad alias artes et disciplinas si transeamus, observandum a nobis illud quidem erit, quod de primo grammatico hæc in verba, a quibusdam non satis intellecta, Clemens noster tradidit ²²: 'Ἀπολλόδωρος δὲ ὁ Κυμαῖος πρῶτος τοῦ Κριτικοῦ εἰσηγήσατο τὸ ὄνομα, καὶ Γραμματικὸς προσηγορεύθη. Ἐνιοὶ δὲ Ἐρατοσθένη τὸν Κυρηναῖον φασιν, ἐπειδὴ ἐξέδωκεν οὗτος βιβλία δύο, *Γραμματικὰ ἐπιγράψας*, ὡνομάσθη δὲ ὁ Γραμματικὸς, ὡς νῦν ὀνομάζομεν πρῶτος Πραξιφάνης Διονυσιοφάνους Μιτυληναῖος. Quæ quidem Latinus interpres ita reddidit: « Apollodorus autem Cumanus primus critici nomen suscepit, et appellatus est Grammaticus. Nonnulli autem dicunt Eratosthenem Cyrenæum. Quoniam autem duos edidit libros, quos inscripsit *Grammaticos*, nominatus est Grammaticus, sicut nos nominamus; primus Praxiphanes Dionysiphanis filius Mitylenus. » Horum autem auctoris nostri verborum is sane est sensus: Apollodorus Cumanus nomen Critici primus suscepit, ac præterea Grammaticus appellatus fuit. Quidam vero Eratosthenem Cyrenæum, ideo quod duos *De grammatica* libros scripserit, Grammaticum quoque, sicut nunc nominamus, nuncupaverunt. At Praxiphanes primus Grammaticus cognominatus est. Verum dictu difficile quis fuerit iste Praxiphanes. Ex Laertio enim discimus ²³ a Praxiphane litteris traditam **288** fuisse Platonis et Isocratis de poetis disputationem. Alium quoque memorat ²⁴ Praxiphanem Platonis Peripatetici atque Epicuri alium auditorem. Strabo autem ²⁵ quemdam, « inter civiles et in litteris ac philosophia versatos, » Praxiphanem recenset. Utrum autem de uno ex illis, aut de alio aliquo Clemens loquatur, a peritioribus criticis lubenter audiemus.

Plinius vero memorie mandavit ²⁶ « grammatica enituisse (Apollodorum), cui, inquit, Amphictyones (id est, commune Græciæ concilium, apud Thermopylas cogi solitum) Græciæ honorem habuere. » Hunc autem Hervetus esse putat, de quo Clemens noster loquitur. Verum iste non Cumanus videtur fuisse, sed Atheniensis, filius Asclepiadis, et Aristarchi grammatici Panætiæque philosophi discipulus, cujus varia opera ab antiquis scriptoribus æpius citantur. Deinde vero Plinius illum non primum fuisse grammaticum, sed grammatica tantum enituisse refert.

A veritatis autem semita longius adhuc aberrat Vergilius, qui arbitrat Laertium ex Hermippo accepisse primum omnium grammaticam docuisse Epicurum, cujus vim Plato primus speculatus est. Laertii enim verba hæc sunt ²⁷: Φησὶ δὲ Ἐρμιππος γραμματοδιδάσκαλον αὐτὸν γεγενῆσθαι. ἔπειτα μέντοι περιτυχόντα τοῖς Δημοκρίτου βιβλίοις ἐπὶ φιλοσοφίαν ἔξει. « Grammaticum vero illum docuisse primum, deinde lectis Democriti libris, operam philosophiæ dedisse Hermippus auctor est. » Non aliud autem hæc verba significant, nisi Epicurum prius grammaticam docuisse, quam philosophiæ operam daret. Quamobrem Sextus Empiricus ²⁸ narrat eundem Epicurum, relicto grammatico qui ipsi responderat non sui muneris esse, sed philosophi, quid chaos esset explicare, illico accessisse ad philosophos.

Strabo vero ²⁹ alicubi Apollodorum grammaticum citat, castigatque, sed cujas ille fuerit penitus

A silet. Varios autem eo nomine appellatos recenset Vossius ³⁰; verum de Cumano nihil plane. Videtur de variis illis Apollodorus Jonsium, lib. II *De hist. philosoph. scriptor.*, cap. 17, et laudatum a Vossio Scipionis Tetti de iis commentarium.

Quiddam porro de Eratosthene Cyrenæo paulo certius habemus. Etenim de illo hæc Strabo litteris consignavit ³¹: « Callimachus quoque Cyrenæus est, et Eratosthenes, ambo ab Ægypti regibus honore habitæ, ille poeta simul et grammaticus studiosus, hic et in his, et in philosophia, et in mathematicis, ut quisquam alius, excellens. » Verum tamen Suidas ³² hunc non solum Aristotelis philosophi Chii, sed Lisanæ etiam Cyrenæi grammatici auditorem fuisse testatur. Non potuit ergo prius grammaticus merito audire. Quidam nihilominus perhibent eum ob grammaticæ aliarumque scientiarum peritiam sibi primum omnium philologi nedicasse cognomen. Atqui nonnulli, teste Casaubono ³³, inter grammaticum, philologum et criticum, nihil contendebant esse discriminis. Et vero *ἡτοιχοῖ* olim dicebantur poematum aliorumque rerum iudices et censores, quales, teste Quintiliano ³⁴, Aristarchus atque Aristophanes fuerat Clemens autem de eo potissimum loquitur, qui critici nomen primus suscepit. Cæterum idem ipse Clemens aperte tradidit hoc non ab omnibus, sed a quibusdam tantum Eratostheni tributum.

Grammatica porro cum bene et loquendi et scribendi ars sit, nulli dubium esse potest, quin illa ad litteras scribendas plurimum conduxerit. At, inquit Clemens ³⁵: « Primum scripsisse epistolæ Atossam, Persarum reginam, dicit Hellanicus. » Quod quidem a Tatiano memoriæ prodium ostendimus ³⁶. Atossa autem Cyri filia et Dari uxore fuit.

Quis autem rhetoricam orationem primus composuerit, si quæras, respondet auctor noster ³⁷: « Ajunt quæ in schola sunt orationes, et rhetorice proprietates invenisse, et mercede primum judicalem orationem alteri tradendam conscripsisse Antiphontem Rhamnusium, ut dicit Diodorus. » Et certe Plutarchus ³⁸ in libro *De vita decem rhetorum* Antiphonti primum inter eos locum his verbis dedisse legimus: « Antiphon Sophili filius tribu Rhamnusius, patrem audivit.... Facultatem dicendi adeptus (quidam suo apte ingenio eam consecutam existimant), animum quidem ad rempublicam apulit.... Præterea civibus quibusdam, id petentibus, orationes scripsit, quibus causas in iudicio suas tuerentur; idque eorum ipse aggressus a nonnullis dicitur. Sane eorum, quos ipse ætate subsequutus est, nullius ulla juridicis exstatoratio, ac ne æqualium quidem ejus, Themistoclis, Aristidis, Periclis.... Prompto fuit ingenio, ideoque Nestor cognominatus. » Suidas tamen ³⁹ huic Antiphonti Gorgiam ea ipsa in re anteposuit. Nam de Antiphonte: « Nullus, inquit, cognoscitur, qui fuit ejus magister; sed tamen post Gorgiam Ioniensis dictionis princeps fuit. » De Gorgia autem hunc scribit in modum ⁴⁰: « Hic oratoria d. s. ipiæ forma vim elocutionis et artis tradidit, et tropis, et translationibus, et allegoriis, et hypallagis, et abusionibus, et trajectionibus, et conductionibus, et repetitionibus, et apostrophis, et comparationibus est usus. A singulis vero discipulis exigebat minas centum. » At si idem Suidæ habere remas, testemque alium locupletiore desideres, præsto nobis est Diodorus Siculus, cujus ipsissima hæc

²² Strom. lib. I, p. 309. ²³ lib. II in Vita Platonis, § 8 et 109. ²⁴ l. x, § 13. ²⁵ l. XIV, pag. 653. ²⁶ lib. VII Hist. nat., c. 37, p. 58. ²⁷ lib. X in Vita Epic., § 2. ²⁸ l. x advers. math. ²⁹ l. XIV Geogr. p. 661. ³⁰ De hist. Græc., l. II, c. 21, p. 134, et l. III, p. 326 et seq. ³¹ l. XVII, p. 833. ³² ad v. Ἐρατοσθένης. ³³ in l. III Athen., c. I, pag. 147, et comment. de critica. ³⁴ l. X Institut. orat., cap. I. ³⁵ p. 307. ³⁶ Apparat. l. II, c. 2, § 6. ³⁷ p. 308. ³⁸ tom. II, p. 852. ³⁹ ad vocem Ἀντιφών. ⁴⁰ ad verbum Γοργίας.

ant verba " : « Gorgias orator dicendi facultate loquentissimum quemque sua aetate supergressus est. Hic varias dicendi artes primum invenit, et in apientis eloquentiæ studio ac professione adeo supra alios eminuit, ut mercedis loco centum a singulis discipulis minas acciperet. » Quid ergo? Nonne, inquit, Diodorus a Clemente testis citatur? At si hic ab ipso citatur, nonne dicendum est Clementem memoriæ lapsu pro Gorgia scripsisse Antiphontem? Sed priusquam tuum feras de ea re iudicium, audi adhuc, oro te, Ciceronem, de claris oratoribus hæc disputantem in verba " : « Itaque ait Aristoteles cum sublati in Sicilia tyrannis, res privatæ longo intervallo iudicii repeterentur, tum primum (quod esset acuta illa gens, et controversa natura) artem et præcepta Siculos Coracem et Tisiam conscripsisse. Nam antea neminem solitum fuisse, nec arte, sed accurate tamen, et de scripto plerosque dicere, scriptasque fuisse et paratas a Protagora rerum illustrium disputationes, quæ nunc communes appellantur loci. Quod idem fecisse Gorgiam, cum singularum rerum laudes vituperationesque conscripsisset : quod iudicaret hoc oratoris maxime proprium, rem augere posse laudando, vituperandoque rursus affligere. Huic Antiphontem Rhamnusium similia quædam habuisse conscripta, quo neminem unquam melius ullam oravisse capitis causam, cum se ipse defenderet, se audiente, locuples auctor scripsit Thucydides. » At si uterque Gorgias et Antiphon similia habuerunt, nihil mirum si nonnulli id Gorgiæ, quod 289 alii Antiphonti ascripserint. Clemens itaque cum non quod ipse, sed quod alii censuerint, explicet, auctorem suum Diodorum, sed alium forsitan a Siculo laudavit. Non eum autem solum, sed Plutarchum etiam " , si id necessarium credidisset, in opinionis suæ confirmationem citare potuit. Videsis de utroque Antiphonte et Gorgia Photii *Biblioth.*, cod. 259, pag. 1451 et seqq.

ARTICULUS IV.

De inventibus artis poeticæ, et musicæ, modorumque musicorum, iambi, dihyrambi, hymni, choreæ, ἐρωτικῶν, variorumque saltandi modorum, nomorum, citharæ, nablan aliorumque instrumentorum musicorum.

Ad artem poeticam et musicam quod spectat, plura de variis illarum partibus earumque auctoribus Clemens congerit, ac de illis more suo satis confuse disserit. Et primo quidem alieno in loco de musica hæc habet " : « Zethus et Amphion inventores musicæ fuerunt circa Cadmi ætatem. » Sed mirum sane quam variæ multiplicesque fuerint de musicis inventionibus antiquorum opiniones. Quamvis enim Valerius Probus " auctori nostro patrocineretur, atque Eusebius hæc ipsamet ejus verba in libros suos transtulerit; ille tamen ipse Eusebius alibi " scribit Græcos Dionysio tribuisse musicæ saltum harmonicæ inventum. Plinius vero " musicam a solo Amphione excogitatam esse perhibet. At Solinus " : « Studium, inquit, musicum inde ceptum, cum Idæi Dactyli modulos crepitu ac tinnitu æris deprehensos in versificum ordinem transtulissent. »

Atque ut Berosum, qui Bardo Gallorum regi, et Polybium " , atque alios, qui Arcadum majoribus originem musicæ tribuere videntur, missos faciamus, hanc Diodorus Siculus " alicubi Mercurio assignat, alibi vero eorundem, aut saltem musicorum acromatum scholas, musicosque conventus

Baccho, alibi denique quasdam illius partes, Minervæ, alias Apollini vindicat. Boetio porro si credimus " , cum Pythagoras in fabrorum officinis animadvertisset diversum malleorum sonum ex vario eorum pondere oriri, inde musicæ consonantiam adinvenit. Quid plura? Chamæleon Ponticus, apud Athenæum " , altæ præcis hominibus repertam ac excogitatam musicam ab iis avibus, quæ in solitudinibus canunt, ad earumque imitationem institutam fuisse musicæ disciplinam. » Unde Lucretius de musicæ origine sic cecinit " :

*At liquidas avium voces imitatur ore
Ante fuit multo, quam lævia carmina cantu
Concelebrare homines possent, auresque juvare,
Et zephyri cava per calamorum sibila primum
Agrestes docuere cavas inflare cicuias.
Inde minutatim dulces didicere querelas,
Tibia quas fundit digitis pulsata canentum,
Avia per nemora, ac silvas, salusque reperta,
Per loca pastorum deserta, atque otia dia.*

At his paganorum scriptorum opinionibus verior procul dubio tibi videbitur sententia Josephi " , qui Jubal Lamechi filium « musicæ operam haud dubie primum dedisse, psalteriumque et citharam » invenisse testis non omnino incertus nobis est. In Geneseos etenim libro " dicitur fuisse « pater canentium cithara et organo ; » vel ut in Græca LXXII Seniorum interpretatione : οὗτος ἦν ὁ καταδελῆας ψαλτήριον, καὶ κιθάραν.

De musicis autem modis ita auctor noster : « Modos, inquit " , μέλος, poematibus primus adjecit, et Lacedæmoniorum leges numerosis versibus scripsit Terpander Antisæus. » Hæc paulo fusius Plutarchus explicat, atque " , « Terpandrum citharædicorum poetam nomorum, et sua, et Homeri carmina in certaminibus certo quodque modulo cecinisse, eumque primum modis citharædicis nomina imposuisse.

C citharædicæ artis nomi multo ante tibicinum nomos tempore instituti sunt a Terpandro. Is ergo citharædicis nomina fecit Bæotium, Æolium, Trochæum acutum, Cepionem, Terpandrium, Tetrædium. Fecit etiam Terpander proœmia citharædica in heroicis carminibus. . . . Terpandrum porro æmulatum esse Homeri versus, et Orphei cantilenas, Ὀρφέως τὰ μέλη. » Quamobrem Plinius ait " : « Citharædica carmina composuit Terpander. » Apud Photium autem Proclus in *Chrestomathia* " : « Nomimus Apollo ita appellatus est, quod veteribus, choros constituentibus, et ad tibiam vel lyram nonnō canentibus Chrysothemis Cretensis primus stola usus insigni, et accepta cithara, Apollinem imitatus, cecinerit nomon, qui cum eo genere vehementer probatus esset, permansit hic nomen certaminis. Terpandrum vero nomon absolvisse primum apparet, cum heroicum carmen adhibuit. » Verum Suidas " scribit Terpandrum a quibusdam dici Hesiodi, vel Homeri gentilem; ab aliis vero aliunde oriundum, ac fuisse lyricum, « qui primus septem chordis instructam lyram fecit, et lyricos modos primus scripsit, quamvis quidam Philomnem eos scripsisse velint. » Pindari denique auctoritate Athenæus " ostendit excogitatum ab eo fuisse barbiton : quamvis illius inventionem Anacreontis Neanthen Cyzicænum adjudicasse testificetur. Videsis Erasmum *Adag.*, chiliad. 1, centur. 6, adag. 41, et Plutarchum jam a nobis laudatum lib. *De musica*, pag. 1140 et 1141.

Sed ad Clementem nostrum redeamus : « Jam vero,

" l. xii *Bibliot.*, p. 313. " in *Brut.*, pag. 217. " loc. cit. " *Strom.* l. 1, p. 323. " in *Virgil.*
" l. x *Præp. evang.*, c. 6, et l. 11. " l. vii *Natur. histor.*, c. 56, p. 102. " *Polyhist.*, c. 41.
" l. iv, p. 289. " l. i *Biblioth.*, p. 20; l. iv, p. 419, et l. v, p. 255. " l. ii *De music.*, c. 10.
" l. ix *Deipnosoph.*, p. 390. " l. v *De rer. nat.* ante fin. " l. i *Antiq. Judaic.*, c. 3. " *Gen.* iv, 21.
" p. 308. " *circ. init. lib. De music.*, tom. II, p. 1132. " l. vii, c. 56, p. 103. " *Bibl. cod. cccxxxix*, p. 986. " *ad verb. Τέρπανδρος.* " l. vi *Deipnosoph.*, p. 175.

Inquit ⁶², Iambum quidam excogitavit Archilochus Parius, claudum autem Iambum Hipponax Ephesius. Nonnulla autem hunc in locum observat Herveyus, docto saneviro haud indigna. Sed ipsi procul dubio excidit, aut potius ab eo nunquam lectum est, quod hoc de Iambo Proclus apud Photium memorizæ proflidit: « Iambicorum, inquit ⁶³, poetarum Archilochus Parius facile princeps, et Simonides Amorginus, vel, ut quidam volunt, Samius, et Hipponax Ephesius, quorum primus quidem tempore Gygis, alter vero Ananizæ Macedonis, Hipponax vero Darii temporibus floruerunt. » De utroque illo poeta adhuc aliquid infra dicendum erit. Quamobrem hic tantum observabimus Archilochi Iambos a Plutarcho ad musicam sic referri ⁶⁴: « Iambici ad pæonem epibatam intentio, et heroici aucti in prosodiacum, et creticum; et quod Iambicorum alia dicuntur ad pulsationem, alia canuntur, id ab Archilocho monstratum, a tragicis deinde usurpatum ferunt, idque Krexum accepisse, et ad dithyrambum traduxisse. »

At dithyrambi quandoquidem ille mentionem fecit, audi quid de illius inventione Clemens noster tradidisse legitur: « Dithyrambum autem, inquit ille ⁶⁵, excogitavit Lassus Hermioneus. » Ipsius opinioni subscribere Suidas ⁶⁶ et Aristophanis scholiastes ⁶⁷, atque illius de eodem Lasso, seu Laso, hæc sunt verba: « Hic primus librum de musica scripsit, et dithyrambum in certamen deduxit, et contentiosas opiniones introduxit. » Arion tamen dithyrambi primam saltem apud ²⁹⁰ Corinthios originem sic asserit Herodotus ⁶⁸: « Arion primus omnium, quos novimus, et fecit, et nominavit, et docuit Corinthi dithyrambum. » Proclus vero ubi huius nominis etymologiam pandit, ibi testem citat Pindarum, qui dithyrambum Corinthi repertum fuisse simpliciter asseruit ⁶⁹: « Dithyrambus in Bacchum conscriptus, a quo nomen accepit, vel quod apud Nysan in antro dithyrambo, hoc est, bifori sit educatus, vel quod apertis suturis Jovis repertus sit, vel quod bis genitus videatur, semel ex Semele, iterumque ex femore. Repertum vero fuisse Corinthi dithyrambum Pindarus refert. Primum vero, qui hoc carmine cecinerit, Aristoteles Arionem fuisse prodit, qui primus cyclicum chorum duxit. » Adisis Cæli Rhodigin., lib. vii *Lectio. antiquar.*, cap. 5, p. 228 et seq., atque Vossium *De poetis Græcis*, pag. 23 et seqq.

Ad hæc vero Clemens ⁷⁰: « Hymnum Stesichorus Hymeræus, choream Alcman Lacedæmonius, amatoria, τὰ ἐρωτικά, Anacreon Teius, canticum ad saltandum accommodatum, ὑπόρχησιν, Pindarus Thebanus, et nomos, νόμος, primos cecinit in choro et cithara Timotheus Milesius. » De tribus primis multa nobis apud Athenæum ⁷¹ et Suidam ⁷² occurrunt. Atque, ut ab ipso posteriore ordiamur, hæc illius sunt de Stesichoro verba: « Fuit lyricus, ejusque poemata exstant Dorica dialecto libri 26. Dictus est autem Stesichorus, quod primus instituerit χιθαρωδίας χορόν, chorum citharædiæ. Nam ante vocabatur Τίσιας. » De Alcmane autem Lacedæmonio ita idem Suidas: « Cum esset, inquit ⁷³, valde deditus amoribus, amatorum carminum, ἐρωτικῶν μελῶν, inventor fuit. Primus autem auctor iuit, ne hexametri ad lyram canerentur, μη ἑξαμέτρον μελωδεῖν. » Postremo de Anacreonte Teio hæc ille narrat ⁷⁴: « Scripsit elegias, et Iambos, omnia Ionica dialecto. Vitam autem suam in puerorum et mulierum amoribus, et carminibus, πρὸς ἐρωτός

παίδων, καὶ γυναικῶν, καὶ ῥόδων, transegit. Conscripsit autem et carmina violenta, et Iambos, et illa quæ vocantur Anacreontia. » Quibus vero temporibus il floruerint ipse quoque ibidem notat Suidas, quemadmodum Eusebius ⁷⁵ et Vossius ⁷⁶, quos simul componere te minime pigeat.

Porro autem chorus citharædiæ dicitur esse cantus ad citharam, ita ut chorus ad citharæ cantum saltaret, chorea vero saltatio cum cantu. At si hæc unum idemque sint, certe vides Clementem id uni tribuisse, quod alteri Suidas ascribit. Suspicioni igitur locus haud immerito datur, ne aliquid in Clementis textu hiuleum subsit, aut corruptum. Verum meminisse debes non unam esse omnium hiscæ de rebus opinionem, atque auctorem nostrum habuisse, ac postea citasse sententiæ suæ vades et testes.

Verum quid Athenæus ⁷⁷ de iisdem tribus illis hominibus et rebus ab eorum unoquoque adinventis dixerit, jam attendamus. De primo autem hæc ille loquitur in verba: « Stesichorus amori non mediocriter deditus, eum canticorum modum composuit quæ olim παιδικὰ καὶ παιδικὰ (hoc est, pueriles lusus, sive puerilia oblectamenta) vocaverunt. » At si hæc cantica, ἄσματα, revera hymni fuerint, is certe Clementi nostro consentit.

Paulo autem superius ille de Alcmane dixerat ⁷⁸: « Architas Harmoniacus scribit, ut ait Chamæleon, amatoris versibus condendis omulium principum ac ducem Alcmanem fuisse, erga mulieres petulantissimum, et ante omnes in vulgus eam musam, et ea carmina edidisse, quæ in hominum congressu ac conventiculis canerentur. »

Postremo ille ibidem narrat Critiam hæc de Anacreonte cecinisse:

Τὸν δὲ γυναικῶν μελῶν κλέειντα πρὸς ῥόδων ἔδον Ἀνακρεῶντα Τέως ἐς Ἑλλάδα ἀνήγειρ. Συμποσίων ἐπέσιμα, γυναικῶν ἡπερότευμα, Ἀδὺλον ἀντιπάλον, φιλοδόξον, ἡδὺν, ἀλυσον.

Muliebrium versuum cantus olim qui texuisti
Dulcem te, Anacreon, Teos in Græciam adduxit,
Voluptatis convivalis irritamentum, mulierum fasti-
[diosum,
Tibiarum hostem, lyrae studiosum, suavem, semper
[gratum, etc.

Is autem ab eodem Athenæo ⁷⁹ vocatur μελῳδός ποιητής, ejus alio adhuc in libro Clemens noster meminit ⁸⁰, quemadmodum Strabo ⁸¹, qui eum cum Polycrate vixisse et mentione illius sua carmina opplevisse testificatur.

Tum deinde Clemens ⁸² ait a Pindaro excogitatum fuisse ὑπόρχησιν, qua voce Latinus illius interpret putat canticum ad saltandum accommodatum significari. Vide autem an illa idem non sonet atque ὑποχρηματική, quam Athenæus docet esse tertium lyricæ poeseos saltandi genus: « Tres, inquit ⁸³, sunt in scenica poesi saltationes, tragica, comica, satyrica, totidem et lyricæ poeseos, Pyrrhiche, gymnopedice, et ὑποχρηματική. » Et paulo post ait illam a saltante choro decantari, virisque ac mulieribus esse communem. De ea porro videndus est Meursius lib. *De saltatione veterum*, ubi plura hanc in rem disputavit. At ipsius de animo elapsus id videtur, quod Clemens noster de hyporchesti tradidit. Proclus autem apud Photium de hyporchemate hæc scripto producit ⁸⁴: « Ὑπόρχημα, hyporchemia, inquit, vocabant carmen cum saltatione decantatum. Ὑπό enim veteres pro μετὰ sæpe usurpaverunt. Huius inventores fuisse referunt, hi quidem Curetas, alii

⁶² pag. 508. ⁶³ in Bihl. cod. ccxxxix, pag. 983.

⁶⁴ De music., p. 1141. ⁶⁵ p. 308. ⁶⁶ ad verb. Δάσος. ⁶⁷ Schol. in Vesp. ⁶⁸ l. i, § 25. ⁶⁹ apud Phot., loc. cit. ⁷⁰ p. 308. ⁷¹ l. xiii Deipn., p. 600 et seqq. ⁷² ad verb. Στῆσιχορος. ⁷³ ad verb. Ἀλκμάν. ⁷⁴ ad verb. Ἀνακρέων. ⁷⁵ in Chron. ⁷⁶ De poet. Græc., p. 16. ⁷⁷ lib. xiii, p. 601. ⁷⁸ ibid., p. 600. ⁷⁹ l. xiii, p. 671. ⁸⁰ l. iii Pædag., c. 12, p. 251.

⁸¹ lib. xv Geograph., p. 63. ⁸² p. 308. ⁸³ l. xiv Deipn., p. 650. ⁸⁴ Bihl. cod. ccxxxix, p. 986 et seqq.

vero Pyrrhum Achillis filium; unde saltationis genus quoddam Pyrrhichiam nominant. » Posteriora quidem hujusce scriptoris verba Meursius exhibet, ubi multa de pyrrhiche congerit. Sed nos communes facere debet ab illo pyrrhichen cum hyporchemate confundi, quanvis illa Athenæus apertissime distinxisse videatur.

Præterea Clemens addidit ⁶⁶: « Νόμους primos cecinit in choro et cithara Timotheus Milesius. » Verum Hervetus opinatur qui hæc dixerit inveniri posse neminem. Quid ergo sibi volunt hæc Plutarchi de Timotheo verba ⁶⁷: « Quod autem cytharodici nomi antiquitas ex heroicis versibus constiterint, Timotheus declaravit, qui primus nomos heroicis permiscens, dithyrambicam cantavit dictionem; ne prima fronte videretur veterem musicam violare. » Atque ut Proclum de his paulo obscurius disserentem ⁶⁸ missum faciamus, nonne mentem suam de his Boetius, ad quem Hervetus nos mittit, satis aperte declaravit? « Quoniam vero, inquit ⁶⁹, Timotheus Milesius super eas, quas ante repperat, unum addidit nervum, ac multipliciorem musicam fecit, exegere de Laconica, consaltumque de eo factum est. » Quod quidem consultum ille Græce representat, et continuo hæc subiicit: « Quod consultum id scilicet continet: Idcirco Timotheus Milesio Spartiatas succensuisse, quod multiplicem musicam reddens, puerorum animis, quos acceperat erudiendos, officeret, et a virtutis ²⁹¹ modestia præpediret, et quod harmoniam, quam modestam susceperat, in genus chromaticum, quod est mollius, evertisset. » Quapropter in eundem sensum scribit Suidas: « Timotheus Thersandri, vel Neomysi, vel Philopodis filius, lyricus, qui decimum et undecimum chordam addidit lyrae, et antiquam musicam ad meliorem modum traduxit. Fuit autem temporibus Euripidis tragici, quibus et Philippus Macedo regnabat. Obiit autem ætatis anno 97. Scripsit versibus modos musicos 19, paræmias 38. » Nonne autem hæc omnia si Hervetus legisset, aut ad ea serio animum advertisset, ad confirmandam aut illustrandam Clementis nostri mentem sufficere ei debebant? Athenæus porro ⁷⁰ non semel hujus meminit Timothei, de quo legendus est Vossius lib. *De poet. Græc.*, pag. 46.

Scriptis demum hæc Clemens noster tradidit: « Cappadoces primi invenerunt id quod nablum appellatur, τὸν νάβλαν καλούμενον, quemadmodum Assyrii quoque dichordon. » Ab aliis tamen, nempe a Phœnicibus, illud inventum fuisse testis est apud Athenæum Sopater: « Nablum, inquit ⁷¹ ille, Sopater Parodus in poemate, cui titulus est *Portæ*, a Phœnicibus inventum fuisse scribit. » Eundem Athenæum libro a nobis laudato ⁷², atque lib. xiv, pag. 625 et seqq. consulere poteris tam de aliis musicis instrumentis, quam de variis illius modis, de quibus Clemens ibidem disserit ⁷³. Neque te pigeat adire Casauboni in hos Athenæi libros animadversiones, atque etiam Plutarchum libro *De musica*, Boetium libro etiam *De musica*, cap. 56; Julium Pollucem lib. iv *Onomast.*, cap. 9 et 10; Polydorum Vergilium lib. i *De inventor. rer.*, cap. 14 et 15.

ARTICULUS V.

De inventoribus carminis hexametri, tragædiæ et comædiæ, ac quis primus librum ediderit.

Jam quidem multa, quæ ad artem poeticam attinent, hic de musica disputantes, et alibi perstrinximus ⁷⁴. At præterea varias Clemens noster sen-

A tentias de carminis heroiei hexametri, unam vero duntaxat de poematum auctore sic proponit ⁷⁵: « Aiunt Phanotheam Icarii uxorem invenisse τὸ ἥρωον τὸ ἑξάμετρον, heroicum hexametrum: alii vero Themim, unam ex Titanidibus; Didymus autem in libro *De philosophia* refert Theano Crotonia tidem primam ex mulieribus esse philosophatam et scripsisse poemata. Nihil autem de his omnibus sibi occurrisset Hervetus fatetur. De hexametro tantum carmine ut aliquid comperti habeamus, ille ad Polydorum Vergilium ⁷⁶, et hic Vergilius ad Plinium nos mittit. At Plinius hæc duntaxat de heroico carmine posteris prodidit ⁷⁷: « Versum heroicum Pythio oraculo debemus; haud dubie quia hoc carminum genere responsa sua reddebat. Verum de Phemonoe idem narrat Pausanias, qui Olenem nihilominus ante omnes alios primum his versibus, sed quodam tantum in loco vaticinatum fuisse sic perhibet ⁷⁸: « Maxima vero fuit nominis celebritate Phemonoe, ut quæ dei interpret prima fuerit, prima etiam senariis longioribus oracula decantaret, καὶ πρώτη τὸ ἑξάμετρον ᾄδε; Bæo tamen indigena mulier Delphis, hymno composito, advenas, ab Hyperboreis profectos, oraculum Apollini dedicasse tradidit, cum aliis, tum Olena, qui primus vaticinatus eo in loco fuerit, primusque senarios longiores repperit, τούτων δὲ μαντεύσασθαι πρώτην, καὶ ἔσθαι πρώτην τὸ ἑξάμετρον. » Proclum vero apud Photium de eadem Phemonoe ⁷⁹: « Melos, ait, primo reperiit Phemonoe, Apollinis sacerdos, hexametris oracula reddere solita. » Eusebius denique Pausaniam cum Plinio his paucis verbis reconciliavisse quibusdam fortasse videbitur ⁸⁰: « Apud Pythium vates prima Phemonoe hexametris versibus futura cecinisse narratur. » Uterque enim hæc de Phemonoe generatim, nullaque addita exceptione pronuntiat.

Verum hi scriptores, inquit aliquis, plane non dicunt Phemonoen hexametri carminis esse inventricem, sed hexametro carmine dedisse de rebus futuris oracula et vaticinia. Deinde vero Clemens, non de Phemonoe, sed de Phanothea Icarii uxore loquitur. Utraque autem ab illo aperte distinguitur. Nam infra de Phemonoe hæc ipsius sunt verba ⁸¹: « Quod si quis dicat Phemonoen primam Acrici responsa dedisse, πρώτην χρησμοδῆσαι Ἀκριτός, sciat quod septem annis post Phemonoen fuit Orpheus, et Musæus, et Linus præceptor Herculis. » Responsa autem illa erant oracula, quæ scriptores, a nobis laudati, a Phemonoe, quam paulo infra vaticibus Clemens annumeraverat, hexametris versibus reddita fuisse affirmant. At si hæc opinio, cui tamen de præscripto tempore suffragium suum ferre Clemens non audet ⁸², vera sit, debuit certe Phemonoe illa primus poetas Orpheum, Musæum et Linum, antecedere. Quia tamen inde invicte confici non potest eam omnium omnino primam carmen hexametrum composuisse: iude profecto oritur, ut hoc alii Phanotheæ, uti Clemens, alii autem Themidi adjudicandum esse censuerint. De Themide porro id Diodorus Siculus litteris mandavit ⁸³: « Themis vaticinandi artem, sacrorum ritus, et leges, deorum cultui servientes, princeps informavit, et quæ ad bonam jurisdictionem ac pacis studia pertinent, edocuit.... Quin et ipsum Apollinem, quando responsum editurus est, Themisteviv, id est, Themidis munus obire dicimus, quod Themis nimirum inventrix oraculorum exstiterit. » Cum autem oracula hexametro, sicut dictum est, carmine fusa fuisse perhibeantur, idcirco nonnulli originem hujusmodi carminis ad eam retulere.

⁶⁶ p. 308. ⁶⁷ tom. II, l. De music., p. 1132. ⁶⁸ Bibl. loc. cit. ⁶⁹ l. i De music., c. 55. ⁷⁰ l. III Deipn., p. 122; l. vi, p. 243; l. VIII, p. 338, etc. ⁷¹ p. 307. ⁷² l. IV Deipn., p. 175. ⁷³ p. 307. ⁷⁴ l. II Appar., dissert. 6, c. 2, § 6. ⁷⁵ l. I Strom., p. 309. ⁷⁶ l. VII De invent. rer., c. 2. ⁷⁷ l. VII Natur. hist., c. 56, p. 105. ⁷⁸ l. x, p. 320. ⁷⁹ Bibl. cod. cxxxix, p. 982. ⁸⁰ Chron. ad an. 650. ⁸¹ lib. I Strom., p. 323. ⁸² p. 334. ⁸³ l. v Bibl., p. 232.

Verumtamen aliquem audire nobis videtur obijcientem aliquid fortasse in Clementis nostri textu esse mendum, ac pro Phanothea legendum esse Phemonoe. Illius siquidem non solum longe clarius celebriusque quam Phanoteæ fuit nomen: sed ipsa quoque prima hexametrum carmen, oracula fundendo, a scriptoribus plerisque omnibus unanimi consensu edidisse dicitur⁴. Iluc accedit quod Porphyrius illam non Icarii, sed Delphi Iliam appellet. Itaque illorum, qui hæc nobis obijcient, conjecturam improbabilem omnino esse non putaremus, nisi manu scriptorum codicum auctoritas ei penitus repugnaret. Sed de his diversis opinionibus jam satis superque disputavimus, atque eo maxime, quod Clemens inquam magis propendeat nobis non significet.

De Theano denique quam Clemens⁵ Didymi auctoritate fretus, « primam » quidem, sed tantummodo « ex mulieribus » sicut « philosophatam, ita et poemata scripsisse » tradit, paulo superius a nobis actum est⁶.

Quapropter ad tragœdiam et comœdiam veniamus, de quibus idem auctor noster magis adhuc ex aliorum, ut assolet, quam ex sua sententia, hæc constituit⁷: « Et tragœdiam quidem Thespis Atheniensis, comœdiam autem Sisarion Icarieus. Tempora eorum tradunt grammatici. » Nos quidem Hervetus admonet²⁹² Thespim ab Horatio dici tragœdiæ inventorem: sed nihil de Sisarione Icarieo a se ullibi quidquam repertum. Eodem Horatii versus citat Donatus, ut similiter probet auctorem tragœdiæ eundem esse Thespim: « Comœdiam autem, inquit ille⁸, apud Græcos dubium est quis invenerit, apud Latinos certum est. Comœdiam et tragœdiam tēgātā primo Livius Andronicus reperit. » Evanthius autem Donato cœvus: « Quamvis, ait⁹, retro prisca volventibus, reperitur Thespis tragœdiæ primus inventor; et comœdiæ veteris pater Eupolis cum Cratino Aristophaneque esse dicitur; Homeris tamen, qui fere omnis poeticæ largissimus fons est, etiam his carminibus exempla præbuit, et velut quadam suorum operum lege præscripsit, qui *Iliadem* instar tragœdiæ, *Odysseam* ad imaginem comœdiæ fecisse monstratur. » Sed hanc de Homeri operibus, ad comœdiæ et tragœdiæ instar effectis, opinionem Scaliger refellit¹⁰. Castigat quoque Siculus, qui ut majoribus suis comœdiæ initia tribuerent, se Megarensium colonos et Epicharmum civem suum fuisse venditabant. Ipsius vero opinio est comœdiam, ut in cæteris usu venit, a parvis initiis, nimirum a lusibus, post cœnam et tota nocte fieri solitis, postea certis quibusdam paulatim astrictam regulis, et arte perfectam, atque Epicharmi ingenio factam fuisse cultiorem. Tragœdiam vero esse reru antiquam, comœdia tamen non vetustior. Ad Thesei enim sepulcrum legimus certasse tragicos. Neque ab hac opinione longius discessisse videntur a nobis jam laudati Donatus et Evanthius.

Porro autem Aristoteles scribit¹¹ varias propter rationes Homerum, Sophoclem, Aristophanem et Epicharmum sibi comœdiam tragœdiamque vindicare, et utramque quidem Dorienses, tragœdiam vero Peloponnesenses, atque comœdiam Megarenses et Siculos. Quapropter Solinus ubi de Sicilia sermonem facit: « Illic primum, inquit¹², inventa comœdia. » Atque in hoc patet quam obscura sint eorum, ac præsertim comœdiæ, ut idem Aristoteles testatur¹³, et primordia et origo. Et vero quamvis plerique omnes Thespim cum Clemente nostro tragœdiæ auctorem esse fateantur; Laertius tamen unam tantum illius partem ei hunc tribuit

A in modum¹⁴: Olim tragœdiam prius quidem chorus solus agebat: postmodum vero Thespis unum invenit histrionem, ut chorus interdum quiesceret, secundum postea Æschylus adjecit, et tertium Sophocles: atque in hunc modum tragœdia consummata est. Verumtamen hæc non impediunt quominus Clemens noster quamplurimos nactus sit sæ de Thespi sententiæ patronos et astipulatores, quamvis Suidas quoque quosdam ei refragatos esse testificetur¹⁵. Videsis variorum in citatum Laertii locum observationes et notas.

Solus igitur restat Sisarion, et ut in manuscripto nostro codice legitur, Σισαρίων, cujus longe infrequentior apud scriptores memoria. Cum eum autem Icarieum Clemens vocaverit, expende, quæso, utrum ejus opinio hic confirmari possit Athenæi verbis¹⁶: « Comœdiæ prima quidem origo et tragœdiæ fuit ex computatione et temulantia in Icario Atticæ pago, ἐν Ἰκαρίῳ τῆς Ἀττικῆς, videntur tempore, unde trigodiam principio, et comœdiam appellarunt. » Verum si quis cum Herveto velit sibi Susarionis nomen ab aliquo indicatum proferri, is adeat Diomedem, et eum sic loquentem audiat¹⁷: « Poetæ primi comici fuerunt Susarion, Nullus (vel ut alii scribendum censent, Nullus), et Magnes. » Plura de comœdia et tragœdia scire qui cupierit, ille præter citatos a nobis auctores, consulat Liliū Gregoriū Giraldu, Julium Cæsarem Scaligerum, Joannem Casaliū, *De tragœdia et comœdia*¹⁸, necnon et Polydorum Vergiliū, et aliorum de utraque, ac de cæteris, de quibus hactenus disseruimus, rerum inventoribus libros, et commentarios, aliasque lucubrationes.

De ipsorummet porro librorum conscriptione et promulgatione hæc narrat Clemens¹⁹: « Et Alcæon quidem, Perinthii filius, Crotoniata, primus librum scripsit de natura. Alii autem Anaxagoram, Hegesibuli filium, Clazomenium, primum librum scriptum edidisse referunt. » Hervetus autem hic adnotat primum nullibi, secundum vero apud Laertium reperiri. Miraberis procul dubio Hervetum non legisse hæc ejusdem Laertii verba in brevissima Alcæonis historia²⁰: « Videtur primus de naturæ ratione scripsisse: δοκεῖ πρῶτος φυσικὸν λόγον συγγεγραπῆναι, ut Favorinus in omnimoda historia. » Minus fortasse mirandum, si id de Theodoro dixisset, a quo ille non Ἀλκαίων, sed Ἀλκράν vocatur. Scripsit enim hæc ille tradidit²¹: « Alcman Pirithi filius, Crotoniades, qui primus fertur de naturæ rerum scripsisse. » Sed hunc nihilominus eundem esse, ac eum, de quo Clemens disserit, haud ambiguum est: quandoquidem idem Alcæonis seu Alcmanis pater, eadem patria, et libri scriptio ab utroque Clemente ac Theodoro assignatur.

Verumtamen Themistius haud hæsitante illud Anaximandro, Thaletis discipulo, sic ascribit et vindicat²²: « Illius (Thaletis) studia ac doctrinam æmulatus Anaximander, Praxiadis filius, non omnia tamen imitatus est; sed hoc immutavit statim, atque ab usitata ratione deflexit, quod primus Græcorum, quos scimus, ausus est librum de naturæ scriptum a se in publicum proferre. Contra enim libros conscribere ignominiosum habebatur, neque apud veteres Græcos usu ac consuetudine receptum erat. Nam Anaxagoram Clazomenium omitto. »

De hoc autem Anaxagora Laertius eadem, quæ Clemens noster, ita scripsit, ut ex ipso videatur esse desumpta: « Primus, inquit²³, Anaxagoras librum a se scriptum edidit. » Nos quidem non fugit hoc ab Aulo Gellio alicubi fuisse litteris et me-

⁴ Apud. Stob., serm. 21, p. 185. ⁵ lib. 1 Strom., p. 309. ⁶ sup. c. 19. art. 4. ⁷ l. 1 Strom., p. 308. ⁸ de tragœd. et comœd. Thesaur. antiquit. Græc., vol. VIII. ⁹ apud Donat., loc. cit. ¹⁰ Comment. de comœd. et tragœd., c. 1. ¹¹ De art. poet., c. III. ¹² Polyb., c. v. ¹³ loc. cit., c. 5. ¹⁴ l. III De vit. et dogm. philos. in Vit. Platon., § 56. ¹⁵ Ad verb. Θέσπις. ¹⁶ l. II Deipn., c. 3, p. 40. ¹⁷ l. III De arte grammatica, § 83. ¹⁸ tom. VIII, Antiq. Græc. ¹⁹ l. 1 Strom. p. 308. ²⁰ l. VIII De vitis et dogm. philos., § 83. ²¹ tom. IV, serm. 1, p. 468. ²² Orat. 26, p. 317. ²³ l. II De Vit. et dogm. philos., § 11.

moræ consignatum²⁴: « Libros Athenis disciplinarum liberalium ad legendum præbendos primus posuisse dicitur Pisistratus tyrannus; deinceps studiosius accuratiusque ipsi Athenienses auxerunt. » Sed ille de libris qui Athenis duntaxat, et non alibi publicati sunt, cum agat, ibi certe Clementis nostri sententiæ nullo penitus modo adversatur.

293 ARTICULUS VI.

De iis qui de rerum inventoribus scripserunt, Scamone, Theophrasto, Cydippo, Antiphane, Aristodem, Aristotele, Philostephano, et Stratone.

Satis Clementi nostro non fuit de artium et scientiarum aliarumque rerum origine, primordiis et inventionem longam instituisse disputationem; nisi eos quoque nobis indicaret, qui de harum rerum inventoribus aliquid prodiderunt. Eos autem nominatim appellavit, ut palam unicuique faceret, quos ipse eorum, quæ de rerum primordiis dixerat, vades testesque haberit. Sic autem ille²⁵: « Scamon quidem Mitylenæus, et Theophrastus Eressius, et Cydippus Mantinæus, et præterea Antiphanes, et Aristodemus, et Aristoteles; quin etiam Philostephanus, et Strato quoque Peripateticus, ἐν τοῖς περὶ Εὐρημάτων ταῦτα λόγονσαν, in libris suis *De iis quæ sunt inventa*, hæc narrarunt. » Utrum autem hæc aliunde probari possint, si quæras, responsum tibi dabimus, priorem ab Eusebio²⁶, qui hunc Clementis nostri locum transcripsit, nuncupari Ἐκάμωνα, et illius *De inventis* librum ab Athenæo sic fuisse citatum²⁷: Ἐκάμων, uti apud Clementem nostrum, ἐν πρώτῳ περὶ εὐρημάτων. « Scamon libro primo *De inventoribus rerum*. » Et paulo infra²⁸: Ἐφορος καὶ Ἐκάμων ἐν τοῖς περὶ εὐρημάτων. « Ephorus et Scamon in libro *De inventis*. » Ipsius quoque meminere Suidas ad verbum Ἐκάμων, et Vossius libro III *De histor. Græc.*, pag. 411.

Secundus est Θεόφραστος ὁ Ἐφέσιος, « Theophrastus Eressius. » Ita enim vocatur a Suida²⁹, qui plura de eo nobis suggerit. Sed melius apud Eusebium et Epiphanium legitur Ἐφέσιος³⁰. Etenim ita cognominatur a Laertio³¹, qui ejus vitæ historiam nobis reliquit, ubi inter varias ejus lucubrationes eosdem illius atque Clemens noster recenset libros περὶ εὐρημάτων α' β' « *De inventis* primum et secundum. » Plurimos quoque ejus libros citat Athenæus³², atque in primis *Historiam de plantis*, de qua superius egimus. Eusebius autem in *Chronico* ad annum 1696, hæc de illo scripsit: « Theophrastus philosophus agnoscitur, qui a divinitate loquendi, ut ait Cicero, nomen accepit. »

De Cydippo nihil aliud a Vossio lib. *De hist. Græc.*, pag. 350, et Gesnero in *Biblioth.*, traditum, nisi quod de illo Clemens nobis suppediavit.

Plurimos Antiphanis nomen habuisse certum est.

Ab ipsomet enim Clemente nostro audatur³³: « Antiphanes Delius medicus. » Alibi vero « Antiphanes comicus, » ejus loca pene infinita apud Athenæum reperies³⁴. Ab eo autem appellatur alter Antiphanes Colophonius libro VII *Deipnosoph.*, pag. 304. Alius autem a Strabone libro II *Geograph.*, pag. 202, turpi mendacii macula notatur. Utrum autem aliquis ex illis, vel alius quispiam ab auctore nostro laudetur, aliorum esto Judicium.

Plures adhuc Gesnerus³⁵, ac præcipue Vossius³⁶, memorant Aristodemi nomine vocatos: sed quis libri a Clemente nostro citati auctor fuerit, plane incertum esse Vossius fatetur.

Aristoteles quoque in eorumdem scriptorum numerum ab auctore nostro aggregatur. At si is fuit Stagyrætes, quem, ut ait Cicero³⁷, « excepto Platone, haud scio an recte dixerim principem philosophorum, » certe hic illius liber jam a longo tempore periit, nec in editis ejus operibus publici juris unquam factus est.

Philostephani alio in libro mentionem Clemens fecerat³⁸, et ab Athenæo patria Cyrenæus, et Callimachi familiaris dicitur³⁹. Non pauca de illo a Gesnero in *Biblioth.*, Vossio libro I *De hist. Græc.*, capite 15, pag. 93, et Harduino in auctorum a Plinio citatorum syllabo reperies.

Ultimus inter hosce scriptores locus Stratoni Peripatetico datus est. Quia vero Laertius octo hujusce nominis fuisse perhibet⁴⁰, opinatur Vossius⁴¹ de ultimo locum esse Clementem, propterea quod ab utroque Peripateticus appelletur. Sed cum haud immerito castigat Menagius; quia animum satis advertisse non videtur librum Stratoni nomine a Clemente citatum, Stratoni Lampsaceno in illius vita a Laertio edita adjudicari. In scriptum si quidem illius numero ponuntur, Εὐρημάτων ἑλεγχοὶ δύο. « Inventorum elenchii duo. » At ii procul dubio sunt, quorum Clemens mentionem fecit. Neque dixeris hunc Stratone non fuisse Peripateticum. Nam idem Vossius probat illum idcirco fuisse hujusce philosophorum familiæ sectatorem, quod Theophrastum audierit. Et re quidem vera non semel testatur Cicero⁴² cum Theophrasti fuisse auditorem, atque etiam nova pleraque, et perpauca de moribus tradidisse. Nihil itaque prohibuit quominus a Clemente nostro Peripateticus recte cognominari potuerit. Sed quid conjecturis opus est, ubi id a Plutarcho⁴³ non secus, atque ab eodem Clemente nostro scriptum legimus? « Et quidem, inquit ille, Peripateticorum reliquorum summus, Περὶ πᾶν τῶν ὁ χορηγῶν, Strato (haud dubie Lampsacenus), neque cum Aristotele sentit de multis rebus; et de motu, mente, anima, ortu contraria Platoni defendit. »

CAPUT XXII.

De magistris, qui discipulos sibi similes effecerunt, et de mutuis scriptorum Græcorum furtis.

ARTICULUS I.

De magistris, qui discipulos sibi similes fecerunt, Ischomacho, Lampide, Charidemo, Simone, Perdice, Crobylo, Archelao, Homero, Pyrrhone, Demosthene, Chrysippo, Aristotele, et Platone.

A primis rerum inventoribus ad eos si transe-

mus, qui aliorum magistri præceptoresque fuerunt, eosque quibusdam imbuerunt disciplinis; videbimus a Clemente nostro inductione haud longa probari hunc fuisse magistrorum morem, ut discipulos sibi efficerent similes: « Si quis, inquit⁴⁴, Ischomachose dederit instituendum, eum faciet agricolam, et

²⁴ l. vii Noct. Att., c. 17. ²⁵ Strom. l. i, p. 508. ²⁶ l. x Præp. evang., c. 6. ²⁷ l. xiv Deipnosoph., p. 630. ²⁸ ibid., p. 637. ²⁹ ad verb. Θεόφραστος. ³⁰ Euseb., loc. cit. Epiphani., Expos. fid., p. 1090. ³¹ l. v De Vitæ et dogm. philos., § 57. ³² l. i Deipn., p. 30; l. ii, p. 50, 54, etc. ³³ Præd. l. i, p. 140. ³⁴ ibid., l. iii, c. 2, p. 218, et l. iv Strom., p. 483. ³⁵ in Bib. ³⁶ l. ii De Hist. Græc., p. 137 et seq. ³⁷ l. v De fin., p. 98. ³⁸ Admon. ad gent., p. 38. ³⁹ l. viii Deipn., p. 331. ⁴⁰ l. v De Vitæ et dogm. philos., § 60. ⁴¹ l. ii De hist. Græc., c. 20, p. 130. ⁴² l. iv Academ. quæst., p. 8; l. i De nat. deor., p. 200, et l. v De fin., p. 99. ⁴³ l. adv. Colotem, p. 1115. ⁴⁴ Strom. l. vii, p. 761.

si Lampidi nautam, et Charidemo imperatorem, A et Simoni equitandi gnarum, et Perdici cauponem, et Crobylo obsoniorum conditorem, et Archelao saltatorem, et Homero poetam, et Pyrrhoni contentiosum, et Demostheni oratorem, et Chrysippo dialecticum, et Aristoteli physicum, et Platoni philosophum. » At pleraque hæc omnia sibi Hervetus declarat esse incomperta, seque nescire utrum Ischomachus fuerit agriculturæ peritus, vel de illa aliquid scriptum reliquerit. Neque etiam scire se ait utrum Lampis scripserit de re nautica, et de re imperatoria Charidenius, atque etiam Simon de equitandi arte. Crobylus vero ipsi videtur obsoniorum fuisse conditor, sed homo scelestissimus. Quid plura? Fatetur Archelao Judææ tetrarcham re quidem vera fuisse saltatorem, sed quid de saltandi arte litteris mandaverit, nihil occurrere. Denique pro Ischomacho putat longe potiori jure a Clemente nostro indicari potuisse clarissimum poetam Hesiodum, quod nemo melius apud Græcos de agricultura aliquid publicis monumentis consignasse perhibetur.

Verum majorem Herveti diligentiam haud immerito quis desiderabit. Difficile etenim ipsi adeo non erat plura de hisce a Clemente memoratis præceptoribus invenire. Nam ab Ischomacho, ut dicendi cum Clemente nostro capiamus initium, hunc non solum laudat Columella; sed etiam a Xenophonte, quem Cicero Latine reddidit, citatum esse testificatur, ipsiusque verba exhibet; deinde isthæc subjungit ⁴⁴: « Sed hæc nimirum prisca, et ejus quidem temporis fuit, quo idem Ischomachus negabat quemquam rusticari nescire. » Rursus autem alio in libro ⁴⁵: « Cicero auctoritatem Xenophontis secutus, in *Œconomico* inducit Ischomachum sciætantem Socrati hæc narrante: Præparatis, » etc.

Proximum ab eo Clemens posuit Lampidem nauticæ ita peritum, ut alios hac arte informare potuerit. Quidni? quandoquidem illum Plutarchus non solum ναυκληρικὸν appellat, sed de ipso quoque hæc litteris mandavit ⁴⁶: « Lampis nauticus interrogatus quomodo divitias consecutus esset, respondit: Magnas non difficile, parvas cum ærumna, et tarde. » Demosthenes vero testatur ⁴⁷ Lampide illo nullum in tota Græcia navicularium fuisse opulentiorum. Sed plura de eo in sua adversus Phormionem oratione profert et memorat.

De Charidemo quoque nobis multa suppetunt, quibus Clementis nostri opinio potest egregie stabiliri et muniri. Quid enim ad eam confirmandam his Diodori Siculi verbis validius et luculentius? « Charidemus Atheniensis, inquit ⁴⁸, qui ob virtutem et imperatoris artis præstantiam in magna erat admiratione, sub Philippo enim meruerat, in administrandis negotiis princeps, et consultor optimus, » etc. Illius quoque meminit Arrianus ⁴⁹, et Quintus Curtius ⁵⁰ qui eum « belli peritum » appellat.

Nec minus Clementi nostro favet Xenophon, a quo Simonis de re equestri liber his citatur verbis ⁵¹: « Scripsit quidem et Simo librum *De re equestri*, qui Athenis equum abeneum, in Eleusinio dicatum posuit, et abs se præstita in basi calavit. » Imo vero si fidem Plinio habere velis ⁵²: « Primus de equitatu scripsit. »

Recte quidem Hervetus nos ad Erasmi *Adagia* misit ⁵³, ut aliquid de Perdice accipiamus. At citare etiam poterat illud Aristophanis carmen ⁵⁴

Πέρδιξ μὲν εἰς κάπηλος ὁρομύζετο
Χωλός.

Perdix quidem unus campo nominatus est clandestus.

Videsis edita in hunc locum Græca scholia.

Præter Crobylum vero turpissimum lenonem ab Herveto memoratum, alius fuit comicus poeta, cujus carmina, ab Athenæo descripta ⁵⁵, satis indicant ab eo, sicuti Clemens noster significat, disci potuisse obsoniorum condimenta.

Quamvis Hervetus fateatur Archelao, Judææ tetrarcham, fuisse saltatorem; nihilominus non censet eum a Clemente nostro designari; utpote qui nihil de saltandi arte litteris consignaverit. Quasi vero nullus saltandi artem docere poterit, nisi de ea aliquam composuerit commentationem. Eam igitur ob rationem hunc Archelao ab auctore nostro non indicari opinamur; sed quia eam plures sive reges, sive philosophi, atque alii etiam eo nomine appellati fuerint, difficillimum dictum est de quo Clemens noster fecerit sermonem. Quid vero, si in eo nomine describendo librarii more solius erraverint? Certe si pro Archelao Aristonicus ibi legatur, habebit Hervetus virum qui, teste Athenæo, librum edidit de saltatione: « Ἀριστόνικος, inquit ille ⁵⁶, οὗ ἐστὶ καὶ σύγγραμμα περὶ ὀρχήσεως. » Aristonicus qui *De saltatione* librum edidit. » Quod quidem eo confirmari potest, quod paulo superius ille de eodem, uti videtur, Aristonico dixerat ⁵⁷: « Aristonicum Caristum, τὸν Ἀλεξάνδρου σπαρτιάτην, ὁ ἐπὶ τῆς ἀρχῆς ἀθηναίων ἀθηναίων πολιτῶν δὸν ἔδωκεν, καὶ ἐπὶ τῆς ἀρχῆς ἀθηναίων ἀθηναίων πολιτῶν δὸν ἔδωκεν, καὶ ἐπὶ τῆς ἀρχῆς ἀθηναίων ἀθηναίων πολιτῶν δὸν ἔδωκεν. » Nec absurde forsitan in hujus conjecturæ firmamentum id adhuc proferri potest, quod de illo Plutarchus his verbis tradidit ⁵⁸: « Citharedi cum alii, tum Aristonicus, qui in pugna quadam cum ad auxilium ferendum accurrisset, strenue præliatus cecidit. Huic æneam statuam fieri, et Pythiis collocari jussit Alexander, cithara et basi projecta conspicuum, non virum modo honorans, sed musicam etiam, ut quæ fortes faciebat, » etc. Tametsi porro hæc sufficiant, ad probandum quælibet ab eo, sicut ait auctor noster, saltatorem institui potuisse; an tamen de illo, vel potius de aliquo ex iis, quibus Archelao nomen inditum ait, loquatur, certo statuere non audemus. Quamobrem iis facile præbeamus assensum, qui Archelao nobis prodent, cujus auctor noster præ cæteris aliis mentionem credidit esse faciendam.

De aliis porro, ab eodem Clemente nostro commemoratis, res clarior et dilucidior esse videtur quam ut explanatione aliqua indigeat. Quis enim est, amabo te, qui nesciat Homerum poetarum, Demosthenem oratorum, Platonem philosophorum fuisse omnium facile principes? Quis etiam ignorat, ad litigiosum, ἐρισιβόλον, hominem efficiendum neminem esse aptiorem Pyrrhone, qui, ut ait Laertius ⁵⁹, « de omnibus nihil decerneret, nec quidquam comprehendere posse diceret? » Quem vero fugit celebre illud de Chrysippo effatum ⁶⁰: « Si apud deos usus esset dialecticæ, non futuram aliam quam Chrysippeam? » Denique etiam si Aristoteles cæteris logica excelluisse dicatur, non immerito tamen Clemens asserit physicum ab ipso erudiendum et instituendum. Etenim præterquam quod plura ille de animalibus aliisque rebus physicis et naturalibus scripsit, minime ambiguum est longe magis ab eo quam a Platone cultam fuisse scientiam naturalem.

295 ARTICULUS II.

De iis quæ poetæ ex aliis poetis, ac quidam quoque alii ex iisdem poetis furati sunt.

Discipulos magistris suis similes factos fuisse

⁴⁴ Columel. l. vii De re rust. init., p. 415 et 417. ⁴⁵ l. xii, p. 451. ⁴⁶ l. An seni resp. sit gerend., p. 787, tom. II. ⁴⁷ Demosth. orat. cont. Aristocr., p. 458. ⁴⁸ l. xvi Bibl., p. 577. ⁴⁹ l. ii De expedit. Alexan. p. 11. ⁵⁰ Quint. Curt., post init. l. iii. ⁵¹ init. l. De re equest., p. 952. ⁵² l. xxxiv Hist. nat., c. 8, p. 123. ⁵³ Adag., chil. ii, cent. 2, adag. 29. ⁵⁴ Ὀπίθεος. ⁵⁵ Deipn. l. i. p. 5, l. iii, p. 109; l. vi, p. 248; l. vii, p. 365 et l. x, p. 429. ⁵⁶ l. ii Deip., p. 20. ⁵⁷ ibid., p. 18. ⁵⁸ l. i de fort. Alexan., p. 334. ⁵⁹ lib. ii in Vita Pyrrh. init. ⁶⁰ l. vii in Vita Chrysippi, p. 181.

nihil plane admirabitur. At plurimis dubio procul A dem Homeri versus, ex quibus a Pherecyde Syro dictum putat⁷¹: «Zas facit magnum pulchrumque pallium, et varie in eo describit terram, et Ogenum, et domos Ogeni.» Duo autem illi Homericus versus longe a se invicem dissiti, *Iliad.* xviii leguntur; et primus quidem pag. 341, eodem plane modo atque apud Clementem nostrum:

Ἐρ μὲρ γαῖαν ἔτευξ', ἔρ δ' οὐρανὸν, ἔρ δὲ θαλάσσαν.

In eo quidem terram effinxit, inque cælum, inque mare.

Secundus vero in eadem *Iliade*, pag. 344, similiter atque in libris Clementis nostri editis invenies:

Ἐρ δὲ ἐλθεῖ ποταμοῖο μέγα σθέρος Ὀκεανοῖο.

In eo etiam posuit fluminis magnum robur Oceani.

Vides sane Clementem satis pro more suo duo citare carmina, quasi uno eodemque in loco decantata; quæ tamen procul remota esse certum est. In citatum autem Pherecydis locum plura animadvertit Salmasius⁷², putatque illum ex ejus *Theologia* esse decerptum. Observat insuper Ogenum, etsi Stephanus quidam antiquus videatur, a Clemente tamen nostro pro Oceano usurpato. Denique suspicatur in illius textu legendum: καὶ ἐν αὐτῷ ποικίλῃ γῆν, καὶ Ὀγενα, καὶ τὰ Ὀγένου δόματα. Sed utrum hæc correctio Græco codici manuscripto penitus repugnans, admittenda, et quantum in illius probatione sit virium et roboris, expende et pronuntia.

Quid vero, quod Clemens adhuc animadvertit ex duobus a se allatis Homeri carminibus, duo alia ab Euripide facta fuisse? Et re quidem vera Homericus versus occurrit *Odys.* xvii, p. 250, ubi pro verbo ἀποπλῆσαι, «reple,» quo Clemens utitur, legimus, ἀποχρύψαι, «occultare.» Apud Athenæum vero Dipbilus hos Euripidis versus profert⁷³:

*Νικῶ δὲ χρεῖα μ' ἡ ταλαίπωρος τε μοῦ
Γαστήρ· ταλαίπωρότερον οὐδὲν ἔστι γάρ.*

*Egestas me vincit, tum ærumnosus
Venter meus, nil enim ventre est miserius.*

Ex his porro Casaubonus⁷⁴ Clementis nostri textum emendare haud dubie conatur. At hunc, si velis, consule, atque etiam Erasmi *Adag.*, chiliad. iii, centur. 10, adag. 9, pag. 762. Ex ejusdem vero chiliad. iv, centur. 7, adag. 14, pag. 891, enucleatum insuper habebis, quod Clemens postea⁷⁵ adducit ex Callia et Menandro de *insanientibus* proverbium.

Quod autem ex Sophocle profert Clementis: «Dona hostium non esse dona,» id fuse explicatum et 296 confirmatum invenimus in Erasmi *Adagiis*, chiliad. i, centur. 3, adag. 35, pag. 401. Nec absimili modo ipse adhuc chil. iii, centur. 7, adag. 35, pag. 727, illud enucleat, quod Clemens post hæc narrat⁷⁶ a Philisto et Thucydide post Solonem atque Theognidem de hominis ob res secundas et prosperas insolentia ac ferocitate fuisse traditum.

Tum deinde auctor noster describit⁷⁷ Critiæ post Euripidem de filiis, quos paterna severitas optimos reddit, effatum. At Casaubonus⁷⁸ opinatur illud depromptum fuisse ex illius *De rebus publicis* libro, quem ab Athenæo et Polluce⁷⁹ laudatum legimus. Quorumdam autem opinio est hunc alium esse a Critia, Callæschri filio, cujus *Ἐλεγος* ab eodem Athenæo citantur⁸⁰.

Prolatum subinde a Clemente⁸¹ de sonni illecebra carmen apud Stobæum⁸² plane idem legimus. At ibidem ille aliud exhibet ex Sophoclis *Aldibus* carmen. Opinatus est autem Casaubonus⁸³

⁷¹ Strom. l. vi, p. 618 et seq. ⁷² lib. x Præp. evang., c. 1 p. 462. ⁷³ Strom. l. vi, p. 618. ⁷⁴ ibid., p. 619. ⁷⁵ ibid., p. 628. ⁷⁶ l. v, p. 545. ⁷⁷ serm. 124, p. 619. ⁷⁸ Strom. lib. vii, p. 621. ⁷⁹ serm. 31, p. 211. ⁸⁰ p. 621. ⁸¹ in Solin., p. 842. ⁸² l. x Deipn., p. 422. ⁸³ in cit. Athen. loc. ⁸⁴ p. 622. ⁸⁵ ibid. ⁸⁶ ibid. ⁸⁷ in lib. xi Athen. Deipnos., c. 3, p. 779. ⁸⁸ Onom. l. vii, c. 13, p. 338. ⁸⁹ l. xi, p. 403; l. x, p. 452, et l. xv, p. 666. ⁹⁰ p. 621. ⁹¹ serm. 98, p. 559. ⁹² in l. vii Athen., c. 4, p. 483.

hanc esse veram hujusce tituli lectionem; nisi postea magno librorum consensu corrigendam esse animadvertisset, atque ex *Aleacidibus*, ἐξ Ἀλεάδων, haud incerto scribendum.

Alios quoque auctor noster⁸⁴ ejusdem Sophoclis de tempore, omnia patefaciente, versus exhibet, quos totidem verbis Aulus Gellius⁸⁵, et Erasmus⁸⁶ in illud adagium: *Tempus omnia revelat*, transcripserunt. Verum quia Clemens⁸⁷ illos excerptos esse dicit ex Sophoclis Ἰππόκρου, Hippono, monet nos idem Casaubonus⁸⁸ quosdam existimavisse legendum Ἰππόκρου; ita ut huic tragœdiæ *Suspiciaci* nomen fuerit. Potiorer tamen, et veram esse primam Clementis nostri lectionem, variis ille rationum momentis haud inepte demonstrat.

Unicum autem Euripidis in *Cimeno* de labore carmen a Clemente prolatum⁸⁹ Stobæus Alexidi in Orchestrade vindicat⁹⁰. Alii vero ejusdem Euripidis versus, sine metri forma in auctoris nostri libro transcripti⁹¹, ad eam a Stobæo sic reducuntur⁹²:

Ἀρτὶ πυρὸς γὰρ ἄλλο πῦρ μείζον ἐκπλαστοῦ-
Γυναικας, πόλιν δυσμαχώτερον. [μεν]

*Ignis enim loco alium ignem majorem produci-
Nos mulieres, multo difficiliorem impugnatu.* [mus]

Ex quibus colligere est ibi non solum multas esse lectiones, a Clementinorum operum editionibus diversas, sed eodem etiam versus ex Euripidis *Hippolyto* fuisse delibatos.

Præterea animadvertit Clemens⁹³ Theodectem ex Euripide accepisse quod de varia nutanteque fortuna cecinit. Et id quidem in metri formam sic a Stobæo redditur⁹⁴:

Τὸ μὴ βεβαλούς τὰς βροτῶν εἶναι τύχας.

Quod hominum fortuna sit instabilis.

At ille deinceps⁹⁵ secundum Euripidis versum paulo aliter nobis repræsentat, quam apud Clementem nostrum; a quo tamen totidem, atque ab Euripide in fine *Medæ* Græcis verbis, sed melius Latinis, et metrico modo sic exhibitum legimus⁹⁶:

Πολλὰ δὲ ἀέλιπτος κηλτροῦσι θεοί.

Multaque præter spem perficiunt dii.

ARTICULUS III.

De philosophorum, historicorum et oratorum furtis.

A poetis Aristoteles⁹⁷ venit ad philosophos, historicos et oratores, ac similia in eorum scriptis furtis deprehendit et demonstrat. Palam enim primo facit Xenophontem⁹⁸ et Sophoclem ab Alcæone Crotoniæ philosopho accepisse inimicum facilius quam amicum caveri. At quam affert Clementis Xenophontis sententiam, illa in quinto *Historiarum* ejus libro, non diversis tamen sine lectionibus, invenies.

Quæ vero Heraclitus et Empedocles de primis rerum principis tradiderunt, illum Clemens⁹⁹ ex Orpheo, hunc autem ex Athamante Pythagorico ea hausisse opinatur. Sed de his jam satis supra disseruimus. Videsis Plutarchum *De placit. philosoph.*, libro 1, c. 2, pag. 878; Sextum Empiricum, et alios.

Pergit Clemens¹⁰⁰, atque Menandri carmen, quo cecinit eos citius ex hac vita migrare quos dii diligunt, ex Platone esse delibatum. Et vero Platonis locus invenitur in ejus dialogo *Antiochus* inscripto, tom. III, pag. 367. Menandri vero versus a Stobæo, serm. 119, pag. 602, iisdem verbis descriptus est.

Apud Theodoretum¹⁰¹ quoque ea reperimus, quæ Clemens ex Euripide, Hyperide, Isocrate et Andocide continenter subnectit. Utrumque Clementem

A et Theodoretum inter se contendere si te non pigeat, nec te etiam laboris pœnitebit.

Monitum tamen præterea te esse volumus in Clementis scholiis¹⁰² recte animadverti delibatos ab Hyperide, subsequentes Euripidis versus, a Stobæo exhiberi serm. 2 *De malitia*, scilicet pag. 30. Sed ibi adjectum erat Theognidis etiam versus¹⁰³, ex quibus illi etiam, ut ait Clemens, decerpti fuerunt, in editis illius sententiis esse transcriptos.

In iisdem scholiis¹⁰⁴ de postea citato Siosimi verso ad Suidæ verbum *Γήπιος* mittimur. Addendum autem erat eundem versum ab Erasmo¹⁰⁵ quoque, quanvis tacito auctoris nomine, referri et explicari.

Neque etiam ibi prætermitti debebat, quod deinde ex Herodoto Clemens protulit¹⁰⁶, in hujus textu paulo aliter, quam in illius lib. III, ita fuisse scriptum¹⁰⁷, Πατὴρ δὲ καὶ μητὴρ οὐκ ἔτι μὲν ζῶντων, ἀδελφεὸς δὲ ἄλλος οὐδὲν πρότερον γένοντο. « Patre et matre jam vita defunctis, alius frater nulla ratione esse potest. » Quæ quidem Interphernis ad Dariam responso esse perhibetur.

Platonis effatum¹⁰⁸: « Senex, ut videtur, bis fuerit puer, » non solum in eo, qui in scholiis, et ab Erasmo laudatur¹⁰⁹, ejusdem Platonis libro reperire est, sed etiam in supposito ipsius dialogo *Axioms*, tom. tertio, pagin. 367.

Observat autem Casaubonus Demosthenis in oratione *De corona* hæc ipsamet esse verba, quæ auctor noster deinde a Philino desumpta fuisse dixit¹¹⁰. Videsis Athenæum eo in loco, qui a Casaubono explanatur¹¹¹.

De Isocrate, atque etiam Lysia, quem Clemens noster deinde ostendit fuisse ejusdem Isocratis æmulum atque imitatore, plura sane et præclara memoriæ prodidit Cicero. Sufficiat autem ex malis hæc delibasse¹¹²: « Exstitit jam senibus illis, quos paulo ante diximus, Isocrates, cujus domus cunctæ Græciæ 297 quasi ludus quidam patuit, atque officina dicendi, magnus orator, et perfectus magister, quanquam forensi luce caruit... Tum sui Lysias ipse quidem in causis forensibus non versatus, sed egregie subtilis scriptor atque elegans, quem jam prope audeas oratorem perfectum dicere. Nam plane quidem perfectum, et cui nihil admodum desit, Demosthenem facile dixeris. » Longe alia plurima de utroque tamen Lysia quam Isocrate congesta sunt in hunc Ciceronis librum, atque in libros *De oratore*, etc. At utriusque vita in vulgus emissæ est a Plutarcho, tom. II, pag. 835 et seqq., ac plura de eorum orationibus et scriptis Phœbus *Biblioth.*, cod. 260 et 262, disputat.

Subsequentibus vero¹¹³ Homeri de morte pro patria in bello fortiter obeunda si invenire cupias, adi *Iliad.* XII, pag. 235. Laudati quoque ibidem a Clemente Theopompi, et plura aliorum eodem de argumento verba tibi Victorius exhibebit¹¹⁴.

Ad hæc vero, Clemens¹¹⁵ de mortis necessitate citat Homericum carmen ex *Iliad.* VI, pag. 115, acceptum, atque Demosthenis verba quæ ex illius oratione *De corona* Stobæus se exscripsisse testificatur¹¹⁶.

In citatum deinde¹¹⁷ Platonis et Philemonis comici effatum lege, si velis, quod Erasmus in hoc adagium: *Ex aspectu nascitur amor*, explanationis gratia protulit¹¹⁸.

Ex ipsomet Platone illud rursus decerptum fuisse Clemens perhibet, quod Historicus narrat, nulli plantæ a natura insitum; ut postquam ad teneriorem ætatem pervenerit, revera mansuescat. Utrum autem ea vox Ἰστωπχός sit proprium auctoris cu-

⁸⁴ p. 621. ⁸⁵ l. XII Noct. Attic., c. 11, p. 641. ⁸⁶ Chiliad. IV, centur. 4, adag. 17. ⁸⁷ p. 423. ⁸⁸ loc. cit. p. 488. ⁸⁹ p. 621. ⁹⁰ serm. 29, p. 199. ⁹¹ p. 622. ⁹² serm. 71, p. 432. ⁹³ p. 623. ⁹⁴ serm. 105, p. 562. ⁹⁵ serm. 110, p. 581. ⁹⁶ p. 164. ⁹⁷ p. 624. ⁹⁸ lib. de institut. Cyr., p. 127. ⁹⁹ p. 624. ¹⁰⁰ p. 625. ¹⁰¹ tom. IV, serm. 6, p. 580 et 581. ¹⁰² p. 625. ¹⁰³ tom. I Poet. Græc., p. 706. ¹⁰⁴ p. 625. ¹⁰⁵ Adag., chil. I, cent. 10, adag. 53, p. 305. ¹⁰⁶ p. 625. ¹⁰⁷ l. III, § 119. ¹⁰⁸ p. 626. ¹⁰⁹ Adag., chil. I, cent. 5, p. 157. ¹¹⁰ p. 626. ¹¹¹ l. I Deip., 425, et Casaub. in eum. I, c. 7. ¹¹² Brut., p. 217. ¹¹³ p. 626. ¹¹⁴ l. XV Variar. lect., cap. 11. ¹¹⁵ p. 627. ¹¹⁶ serm. 7, p. 90. ¹¹⁷ p. 627. ¹¹⁸ Adag., chil. I, cent. 2, adag. 79, p. 81. ¹¹⁹ p. 627.

eadem nomen, vel utrum proprio hujus scriptoris nomine ab amanuensis librariis omisso, illius tantum cognomen fuerit, ab aliis libenter audiemus.

Euripidis porro *Chrysippum*, inter ejus opera unquam editum, a Clemente nostro ²⁰ ibidem laudari ne, quæso, mireris. A Stobæo siquidem semel itaque iterum hoc idem opus compellatum invenies ²¹.

Ex eodem Stobæo illud confirmatur, quod continenter Clemens a Platone assertum ait ²², «mures esse communes ²³». Et hoc quidem desumptum esse videtur ex ejusdem Platonis lib. v *De republ.*, tom. II, pag. 257 et seqq. Euripidis autem *Protesilaus*, ubi ille, teste Clemente nostro, huic Platonis sententiæ subscripsit, sæpius adhuc a Stobæo citatur.

Duo denique auctor noster ²⁴ profert ab Epicuro fictitata, quorum prius ab Euripide defloratum is concipitur verbis: *πλουσιώτατον αὐτάρχεια πάντων* «sufficiencia res omnium ditissima». Posterior ex Aristophane excerptum, illud erat, *δικαιοσύνης καρπὸς μέγιστος ἀταραξία* «justitiæ fructus maximus est perturbationum vacuitas». In ejusdem autem Epicuri vita hæc Laertii sunt verba ²⁵: *τὴν ὑπάρχειαν δὲ ἀγαθὴν μέγα νομιζόμεν* «frugalitatem magnum existimamus bonum». Postea vero ²⁶: *Ὁ δὲ αἰὶς ἀταραχτότατος* «justus a perturbationibus maxime est liber». Quos quidem in Laertii locos nulla pro more suo Menagius, quem si lubet, poteris consulere.

De hisce tandem Græcorum furtis pervolutare te non pigeat, quæ Eusebius lib. x *Præpar. evang.*, cap. 3, ex Porphyrio scriptum nobis reliquit.

ARTICULUS IV.

De majoribus Græcorum furtis, quibus integra aliorum opera, libros, aliasque commentationes sibi ascripserunt, et de Hippia, qui de Græcorum furtis disputavit.

Ab his tam apertis et frequentibus Græcorum furtis, ad alia adhuc majora et illustriora Clemens noster transit ²⁷, manifestumque omnibus facit illos non solum Græcorum suorum scriptorum sententias, effata et pronuntiata, sed integras etiam commentationes librosque integros subripuisse, eosque pro suis venditasse ac divulgasse. Orditur autem ille ab Eugamone, seu Eugrammone, ut apud Eusebium ²⁸, qui pauca quædam ex hoc auctoris nostri loco ad probandas Græcorum scriptorum expilationes transcripsit. Furti autem a Clemente ideo insinuitur ille Eugamon, quod integrum Musæi *De Theoprotis* librum sibi falso attribuerit, suumque ei impudenter inscripserit nomen. De illo rursum ita Eusebius in *Chronico*, Olympiade LIII, ad annum 1451: «Eugamon (sicuti in Clementis textu) Cyrenæus, qui *Telegoniam* scripsit, agnoscitur». Suspiciantur autem quidam pro *Telegoniam*, ubi *Theogoniam*, quemadmodum in antiqua hujus *Chronici* editione, legendum.

Alter plagiarius in medium a Clemente produciuntur Pisander Camireus, qui, ut ille ait, Pisini Lindii *Heracleam*, *Ἡράκλειαν*, id est, Herculis labores suffuratus, duos saltem de illis libris, inscripto suo nomine, publicam emisit in lucem. Ex hoc autem Pisandro isthæc Athenæus retulit ²⁹: «Pisander libro secundo, Herculeam pateram esse tradidit, qua vectus Hercules, Oceanum trajecit; Herculi vero Oceanum accommodasse». Ex iisdem procul dubio libris depromptum est quod Pisander ille, quemadmodum Pausanias narrat ³⁰, de hydræ fabula, et de avibus, crepitaculorum sonitu ab Hercule loco suo depulsis, memoriæ prodidit. Videsis Gesneri *Biblioth.*, et Vossium *De poet. Græc.*, pag. 15.

A At eidem Gesnero nihil de Pisino, quem alii omnino prætermiserunt, aliud occurrit, quam id quod hic a Clemente nostro de illo traditum est.

Pisinum vero excipit Panyasis Halicarnassæns, quem idem auctor noster ³¹ arguit a Cleophylo, seu potius Creophylo Samio furatum esse *Œchaliæ captivitatem*. Sed alii quidam scriptores Cleophylum eam ab Homero accepisse opinati sunt. De illo siquidem ita loquitur Suidas ³²: «Creophylus Asty-chis filius Chius, vel Samius, versificator. Quidam autem tradunt ipsum Homeri generum fuisse, qui filiam ejus habuerit uxorem. Alii vero dicunt eum fuisse tantum amicum Homeri, et cum ipsum hospitio excepisset, ab eo accepisse poema *De Œchaliæ captivitate*». Prius autem Strabo de illo hæc litteris mandaverat ³³: «Samius fuit etiam Creophylus. Hunc aiunt Homero hospitium aliquando præbuisse, donoque ab eo accepisse inscriptionem poematis *De capta Œchalia*. Callimachus contra quodam epigrammate indicat auctorem fuisse Creophylum, sed Homero ob hospitium fuisse attributum:

Me Samius fecit, qui quondam excepit Homerum Hospitio. Casus, Euryte, ploro tuos,

Fornosamque Ioleian. Homero scripta feruntur Ista; Creophylo, Jupiter, hocce leve est?

²⁹⁸ Quidam hunc Homeri fuisse magistrum tradunt; alii non hunc, sed Aristeam Proconnesium. De eo plura Gesnerus adnotat in *Biblioth.*, et Vossius *De historicis Græcis*, lib. III, pag. 347. At animum velim advertas ex ipsismet Clementis nostri verbis illam posse haud absurde confirmari Callimachi opinionem. Etenim eidem Clementi nostro, si unquam vel minimum suboluisset, Creophylum hoc *De capta Œchalia* poema ab Homero revera accepisse, certe ille duplex procul dubio hujusce poematis furtum Græcis objicere non omisisset, et primum quidem Creophyli ab Homero, ac deinde Panyasis a Creophylo. Et vero illud eo sane minus tacere debebat, quo plures poetarum ex Homero compilationes, de quibus paulo superius dictum est, accuratius commemorat.

Post hæc vero «Aristophanes, inquit ille ³⁴, in primis *Thesmophoriazusis*, ἐν ταῖς πρώταις Θεσμοφοριαζούσαις, versus transtulit ex comœdia Cratini, cui nomen est *Empipragmeni*, id est, *Exusti*». Eodem plane modo hæc comœdia ab Aulo Gellio citatur ³⁵: «Odii in mulieres Aristophanes quoque meminit, ἐν ταῖς προτέραις Θεσμοφοριαζούσαις, in his versibus, etc. Duæ itaque Aristophanis comœdiæ illum, quo «seminæ Cereris festum celebrantes» significatur, Græcum titulum præferebant. Una autem ex his duabus cum aliis Aristophanis comœdiis typis haud semel edita est. Quædam vero posterioris carmina ab Athenæo citantur hunc in modum ³⁶: «Ὅτι Ἀριστοφάνους τὰς δευτέρας Θεσμοφοριαζούσας Δημήτριος ὁ Τροϊζῆς νῖος Θεσμοφοριαζάσας ἐπιγράψει». Aristophanis fabulam, cui titulus est: *Secundæ Cerealiæ* (seu *Cereris festum*) celebrantes, Demetrius Troezenius inscribendam putat, *secundæ quæ Cerealia celebrantur*. Sed quo jure Demetrius eam ita inscriptam esse voluerit, non facile intelligitur. Etenim cum Clemens noster et Aulus Gellius primam Aristophanis comœdiam *Thesmophoriazusæ* titulo notatam citaverint, aliam eodem titulo insignitam fuisse haud obscure declarant. Porro autem Athenæus ³⁷ sæpius citat Aristophanem in *Thesmophoriazusis*, sed nulla facta prioris et posterioris comœdiæ distinctione.

Nec multo sane infrequentius ab illo ³⁸ laudatur alia ejusdem Aristophanis comœdia, cui præfixum *Dædatus* nomen erat. In ea autem, uti Clemens noster addidit ³⁹, Aristophanes ex Platone comico,

²⁰ ibid. ²¹ serm. 64, pag. 409, et serm. 93, p. 560. ²² p. 628. ²³ serm. 6, p. 82. ²⁴ p. 628. ²⁵ lib. x, § 130. ²⁶ § 144. ²⁷ Strom. lib. vi, pag. 628. ²⁸ lib. x Præp. evang., c. 2, p. 462. ²⁹ lib. II Deipnosoph., pag. 469. ³⁰ l. I, p. 80, et l. VIII, p. 253. ³¹ p. 628. ³² ad verb. Κρηώφυλος. ³³ l. XIV Geogr., p. 638. ³⁴ p. 628. ³⁵ lib. xv Noct. Attic., cap. 20. ³⁶ lib. I Deipnosoph., pag. 29. ³⁷ lib. III, p. 104, 117; lib. VII, p. 324. ³⁸ Deipn. lib. VII, p. 316; lib. IX, p. 367, 368 et 374. ³⁹ pag. 628.

et hic vicissim ex illo plurima compilaverat. In Clementis porro nostri textu prætermissum videtur comœdiæ nomen, in qua Plato multa pariter ex Aristophane transcripsisse dicitur. Quæ autem illa sit, cum triginta nec minus ab Athenæo citentur, quis, quæso, divinabit?

Prosequitur Clemens ⁴⁰: « *Κόκκαλον, Cocalum*, qui apte factus fuerat ab Aristophane, comicus Philemon, cum eum paululum immutasset, egit in comœdia, quæ *Υποβολιμαῖος, Suppositus*, inscribitur. » Illam Aristophanis comœdiam ita olim citabat Athenæus ⁴¹: « Festivus etiam Aristophanes in *Cocalo*, ἐν *Κόκκαλῳ*, dixit, » etc. Plura de Philemone Gesnerus observat ⁴², quibus ea adjici possunt quæ de illius comœdiis hic a Clemente nostro commemorantur.

Quid vero, quod ab auctore nostro ⁴³ admonemur Hesiodi carmina, ab Eumelo et Acusilao historiographis in solutam transmutata orationem, perinde atque nihil aliud, nisi ab ipsis profectum continent, publici facta fuisse juris? Quis autem uterque historiographus fuerit, si roges, tibi respondebimus Clementem nostrum, sicuti jam a nobis superius dictum est, animadvertisse Acusilao Argivum a quibusdam celebri septem Græciæ sapientium numero ascribi. An autem ipse sit, cujus jam facit mentionem, inde probari potest, quod illum Dionysius Halicarnassæus ⁴⁴ iis annumeret qui ante Peloponnesiacæ tempora historias composuere. Huc vero accedit, quod etiam de illo narrat Josephus: « Qui autem historias, inquit ⁴⁵, apud eos (Græcos) conscribere tentavere, id est, Cadmus Milesius, et Acusilao Argivus, et post hunc quicumque alii fuisse referuntur, paululum tempus Persarum contra Græcos expeditionem præcessere. » Hunc autem ipsum esse, de quo Clemens loquitur, ex iis aliquis haud immerito jure inferre se posse opinabitur, quæ mox ab eodem Josepho subjunguntur: « Sed ego videbor me potioribus esse superfluous, si expliare voluero quantis quidem locis Hellanicus ab Acusilao de genealogiis discrepet, et in quantis Hesiodum corrigat Acusilao. » Nonne etenim ea plagiariorum subdola pravaque fraudulentæ suas compilationes et furta legendi consuetudo est; ut quorum scripta furantur, eorum sive veros, sive falso attributos errores sese corrigere sæpius jactitent, atque hac fraude et dolo nihil ex his delibasse videantur? De hoc autem Acusilao videtur Vossius lib. 1 *De hist. Græc.*, cap. 1, pag. 5 et 13, ubi observat apud Suidam pro Ἀγνιστάου, legendum esse, Ἀκουσιτάου. Vide etiam quæ ille adhuc ibid. lib. iv, cap. 2, pag. 436, de illius ætate et stylo disputat.

Majior itaque de Eumelo est difficultas. A multis enim celebratur Eumelus Corinthius. Verum is non historiographus, sed poeta fuit. Et re quidem ipsa Clemens noster Eumeli protulit carmen ⁴⁶, quod a Solone transcriptum fuisse asseverat. Quamobrem Vossio ⁴⁷ aqua hæere videtur, utrum ille idem fuerit atque historiographus. At Eumeli quintus *Historiarum* liber a Laertio in vita Aristotelis laudatur. Quis autem vero satis simile esse non videat hunc esse, quem Clemens, non secus atque Acusilao, furti et latrocinii accusat? De Eumelo autem Corinthio et poeta nos alibi.

Nullus porro a Clemente nostro memoratur, cujus scripta a pluribus direpta et expilata fuerint, quam Melesagoras. Quot enim qualesque ii fures fuerint, vix nobis credas, nisi ejusdem Clementis verbis eos tibi representemus. At hæc ipsa sunt illius verba ⁴⁸: « A Melesagora est suffuratus

A Gorgias Leontinus, et Eudemus Naxius historici, et præterea Bion Proconnesius, qui etiam veterum Cadmi res gestas transcripsit, et Amphilocheus, et Aristocles, et Leandrius, et Anaximenes, et Helanicus, et Hecataeus, et Androtion, et Philochorus. Vides sane undecim nec minus scriptores, a Clemente bene numeratos, qui non solum ex Melesagoræ fontibus hortulos irrigarunt suos; sed et etiam quæ ab ipso accepere, ex se ipsis tanquam ex prima sua origine profluxisse falso et impudenter proclamantur.

Quis itaque, quantosque vir, et quam præclarum esse debuerint ingenii illius monumenta, ex eorum nomine, numero et fama conjice, qui ea suffurati, nihil a se melius excogitari scribique potuisse ultra confessi sunt. Porro autem si is, ut quibusdam videtur, idem sit atque Amelagoras Chalcedonius, illum Dionysius Halicarnassæus ante Peloponnesiacum bellum floruisse testatur ⁴⁹. Videsis quæ de illo ⁵⁰ adnotavit Vossius, lib. 1 *De hist. Græc.*, cap. 2, pag. 10 et 11.

Inter hujus autem Melesagoræ compilatores primas Clemens noster deferat Gorgiæ Leontino, cujus celeberrimum apud antiquos scriptores nomen. Nam ut Dionysium Halicarnassæum, Plutarchum, Platonem, Quintilianum, Suidam aliosque complures missos faciamus, narrat Laertius eum fuisse ⁵¹: « In oratoria insignem, qui et artem rhetoricam scripserit, quem tradit Apollodorus in *Chronica* centum et novem ætatis annos implevisse. » Tullius vero: « Sophistæ, inquit ⁵², nominabantur, quorum e numero primus est ausus Leontinus Gorgias in conventu poscere quæstionem, id est, jubere dicere quæ de re quis vellet audire. Audax negotium, dicerem impudens; nisi hoc institutum postea translatum ad nostros esset. » Leges eundem Ciceronem, lib. 1 et iii *De orat.*, lib. 1 *De invent.* in Bruto, etc. Jam autem de eo disserimus ⁵³ supra cap. 21, art. 3.

Secundum Clemens locum dedit Eudemo Naxio, quem historicum quoque vocat. At ille priore in libro narrat Eudemum ⁵⁴: « In historiis astrologicis, ἐν ταῖς ἀστρολογικαῖς ἱστορίαις, prædixisse defectum solis, qui fuit eo tempore quo inter se manus conservare Medi et Lydi. » A Laertio autem hic Eudemi liber paulo aliter citatur ⁵⁵: ἐν τῇ περὶ τῶν ἀστρολογουμένων ἱστορίᾳ. Sed hic alius esse videtur atque Eudemus Naxius, quem Vossius eundem ac Eudemum Carium esse opinatur ⁵⁶. Istum autem ante Peloponnesiacum bellum, non secus atque Amelagoram vixisse, jam a nobis citatus perhibet Dionysius Halicarnassæus.

Tertium Clemens accessit Bionem Proconnesium, quem Laertius in Vita Bionis ⁵⁷ Boristhenidis philosophi primum ex decem aliis fuisse dicit, qui Bionis nomine appellati sunt. Nec temere forsitan aliquis eum esse dixerit, quem Athenæus in *Ethiopicis* simpliciter Bionis nomine laudasse legitur.

Tribus illis quartus annumeratur Amphilocheus, quem historia quoque scriptorem, et veteri Cadmo, cujus res gestas scripsit, recentiorum esse Clemens significat. Sed quis cujusve ille fuerit, tacet ipsemet auctor noster, nec dictum facile est. Non semel enim ab eo memoratum vidimus ⁵⁸ Amphilochem rætum. Alterius quoque Amphilochi mentionem faciunt Varro ⁵⁹, Plinius ⁶⁰ et Columella: sed hunc de re rustica scripsisse palam testificantur. At si unus tamen ex his duobus is sit, de quo nunc agitur, certe secundus ab auctore nostro potius quam primus designatur. Nam eum ferunt alia adhuc plura, quam de re rustica, scriptis tradidisse.

⁴⁰ ibid. ⁴¹ l. xiv *Deipnosoph.*, p. 156, et lib. xi, p. 478. ⁴² in *Biblioth.* ⁴³ p. 629. ⁴⁴ tom. II, *De Thucyd. hist.*, p. 138. ⁴⁵ init. lib. i cont. *Apion.*, p. 4031. ⁴⁶ p. 621. ⁴⁷ l. iv *De hist. Græc.*, p. 429 et seq. ⁴⁸ lib. v *De Vita et dogm. philos.*, § 6. ⁴⁹ p. 629. ⁵⁰ tom. II *De Thucyd. hist.*, p. 138. ⁵¹ lib. viii in *Vita Emped.*, § 58, et l. ii in *Vita Plat.*, § 2. ⁵² lib. ii *De finib.*, pag. 51. ⁵³ *Strom.* lib. ii, pag. 302. ⁵⁴ lib. i in *Vita Thalet.*, § 23. ⁵⁵ l. iii *De hist. Græc.*, pag. 365. ⁵⁶ l. iv, § 58. ⁵⁷ *sup.* c. 20, art. 3. ⁵⁸ init. l. i *De re rustica.* ⁵⁹ l. xviii, c. 16, p. 483.

Nec minor est de Aristotele difficultas. Tres enim a cognominatos fuisse testis est Suidas⁶⁰. Sed ossius ad Meursii opinionem lubentius accedit⁶¹, ut nullum ex his tribus, sed alium patria Rhodium Clemente nostro citari probabilius existimat. Ab illo autem prætermitti non debuit Aristoclis *De Laedæmoniorum republica* libros, et alium *De choris* misse ab Athenæo laudatos⁶². Non enim minus erisimile videtur hunc esse, quem Clemens furti accusat.

Similis furti reum deinde⁶³ agit Leandrium, ex quo jam alio in libro testimonium de Clearchi seculo haud dubie sumpserat. Utroque siquidem in loco ab eo nuncupatur Λεάνδριος, quamvis apud Eusebium⁶⁴, quemadmodum in primo Clementis nostri *Stromatum* libro⁶⁵, Λεάνδριος cognominetur. Similiter autem hunc eundem esse, quem Laertius⁶⁶ Leandrium Milesium vocavit, et a Callimacho citari testatus est. Verumtamen quia alius Leandrius vicinior a Stephano laudatus legitur, non ita certum et comperit esse potest, utrum Clemens de eo tantum scriptore sit intelligendus. Sed de illo iam aliquid in super. dissert., cap. 14, art. 1, pertrinximus.

Præter Anaximenem philosophum, Anaximandri auditorum, de quo nos alibi : « Fuerunt, inquit Laertius⁶⁷, alii duo Lampsacent ejus nominis, orator unus, alter historicus, qui oratoris nepos Alexandri gesta conscripsit. » Verum quia hæc Græca sunt Laertii verba : Πρώτῳ καὶ ἱστορικῷ, ὃς ἀδελφῆς υἱὸς ἦν τοῦ ῥήτορος τοῦ τὰς Ἀλεξάνδρου πράξεις γεγραφότος, ea Menagius post Vossium melius Latine reddi ita posse putavit : « Orator et historicus, nepos ex sorore oratoris, qui Alexandri gesta conscripsit. » Itaque is Anaximenes orator *Gesta Alexandri* scripsisse ibi perhibetur. At si res ita se habeat, ille etiam esse videtur, de quo Pausanias⁶⁸ : Reperi Anaximenis effligiem, qui priscas Græcorum, et Philippi atque Alexandri res gestas conscripsit. » Et paulo post : « Ante Anaximenem quidem nemo subita oratione conatus est dicere. Jam qui in Alexandrum scripti sunt versus, ejus nomine circumferuntur; mea quidem sententia falso Anaximeni attribuantur. » Inde autem haud plane incerto colligi potest Anaximenes, a quo Philippi, Alexandri, et Græcorum gesta scriptis prodita sunt, hunc esse ipsum, qui a Laertio orator et historicus dicitur. Diodorus vero Siculus paulo obscurius de Anaximene hæc memoriæ mandavit⁶⁹ : Anaximenes etiam Lampsacenus, qui primus rerum Græcarum historiam descripsit, a deorum ortu et generis humani primordiis exorsus, ad Mantineum illud prælium et Epaminondæ mortem deducit, universas prope Græcorum ac barbarorum res gestas duodecim voluminibus complexus. » Eodem quoque modo ab Athenæo laudatur⁷⁰ : Anaximenes Lampsacenus, ἐν ταῖς πρώταις ἐπιγεγραμμέναις ἱστορίαις, « in historiis quas primas nominavit. » Et rursus alio in libro⁷¹ : « Anaximenes in libro cui titulus est, *Regum mutationes*. » Suidas porro quæ de Anaximene tradidit, hæc ex citato a nobis Pausania mutuatus est. Cum duo itaque fuerint Anaximenes Lampsaceni, dictu profecto difficile videbitur de quo Clemens noster intelligendus sit. Attamen si de Anaximene oratore Pausanias, Diodorus et Athe-

næus revera loquantur, de illo quoque locutum esse Clementem nostrum facile concedemus. Cæterum Vossii⁷² opinio est de Anaximene juniore ab illo reipsa fieri sermonem. Videsis Menagii in citatum a nobis Laertii locum observationes.

Post hunc Anaximenem in medium produnt Hellanicus et Hecataeus, quorum saltem patriam si Clemens indicasset, ad eorum cognitionem facilius pervenire potuissemus. Plures enim historiæ scriptores utroque eo nomine vocati sunt. A Dionysio siquidem Halicarnassæo⁷³ Hecataeus Milesius ante Peloponnesiacum bellum, et Hellanicus Lesbios postea, sed ante Herodotum floruisse perhibentur. Et re quidem vera Hecataeus citatur ab Herodoto⁷⁴, ab eoque vel Hecataeus simpliciter appellatur, vel Hecataeus Hegesandri filius, et λογοποιός, sive historicus. Pausanias vero illum aut Hecataum Milesium, aut Hecataum tantummodo cognominat⁷⁵. Ex his porro nonne quis jure haud immerito suspicari potest, hunc ipsum esse, de quo nunc Clemens noster verba facit, et de quo paulo superius dixerat⁷⁶ : 300 Ἐκτατος ὁ τὰς ἱστορίας συντάξας. « Hecataeus qui composuit *Historias*. » Ab eo quippe videtur diversus esse alius Hecataeus Abderites, de quo sicuti et de Milesio jam a nobis aliquid observatum est⁷⁷. Sed de hoc Hecataeo adhuc infra disputandum.

Quamvis etiam Clemens hic et alibi⁷⁸ non semel Hellanicum simpliciter compellaverit, duo tamen celebres historici nomen istud sortiti sunt, quorum alter Lesbios fuit, uti ex Herodoto vidimus, seu Milesius, alter vero Mitylenæus. Quamobrem peritiores critici ultro statentur dubium omnino et anceps esse, de quo scriptore ii intelligi debeant, a quibus ille, quemadmodum a Clemente nostro, Hellanicus duntaxat nuncupatur. Verumtamen vero plane simile est eum illius mentionem fecisse Hellanici, de quo paucis quibusdam verbis interjectis hæc dixit⁷⁹ : « Diuchidas autem Megaricus orationis principium ex Hellanici *Deucaeonea* traduxit. » At hanc commentationem, cujus priorem librum ab Athenæo citatum comperimus⁸⁰, quidam Hellanico Lesbio adjudicare non dubitaverunt. Plura de utroque Hellanico disputat Vossius⁸¹, quem, si lubet, consule. At prætermitti a nobis non potest Porphyrius, qui apud Eusebium de aliis Hellanici furtis, et de transcripta ab Herodoto pene tota Hecataei historia hæc posteris tradidit⁸² : « Quid attinet hoc loco dicere aut Hellanici *De moribus barbarorum* opus, ex Herodoti Damasique scriptis esse confutum? aut Herodotum in secundo ex historica Hecataei Milesii narratione quamplurima verbis totidem excerpisse, pauca quædam leviter ementitum, » etc.

Hellanicum excipit Androtion, qui is præcul dubio ipse est, quem Pausanias⁸³ *rerum Atticarum* commentarios, sive *Atticam historiam* scripsisse testatur. Quorumdam etiam opinio est illum esse, qui a Varrone et Columella operis sui initio aliis *De re rustica* scriptoribus ascribitur. Atque eo nomine citatur a Theophrasto in sua *De plantis* historia⁸⁴, et ejus *Georgicon* Athenæus laudasse legitur⁸⁵, quamvis superius dixerit⁸⁶ : « Androtion sive Philippus, sive Hegemon in *Georgico*. » Videsis Vossium lib. III *De histor. Græc.*, pag. 322, et Haradinum in auctorum a Plinio citatorum indice.

⁶⁰ ad v. Ἀριστοκλής. ⁶¹ l. II De hist. Græc., c. 1, p. 165.

⁶² Admonit. ad gent., pag. 29. ⁶³ l. II Præp. evang., c. 6, p. 71.

⁶⁴ § 28. ⁶⁵ lib. II in Vita Anax., § 3. ⁶⁶ l. VI Eliac., p. 195 et 196.

⁶⁷ l. XV Bibliothec. p. 504. ⁶⁸ l. VI Deipnosoph., p. 231. ⁶⁹ l. XII, p. 531. ⁷⁰ l. I De hist. Græc., c. 10, p. 57 et seq., et c. 11, p. 67.

⁷¹ De Thucyd. hist., t. II, p. 138, 139, 140 et 141. ⁷² l. II, § 142; l. IV, § 125, et l. VI, § 337. ⁷³ l. III, p. 108; l. IV, p. 112; l. VII, p. 239 et 276. ⁷⁴ Strom. lib. I, pag. 603.

⁷⁵ sup. cap. 18, art. 2. ⁷⁶ Strom. I, p. 305, 307 et 321. ⁷⁷ l. VI, p. 629. ⁷⁸ l. X Deipnosoph., pag. 416.

⁷⁹ l. I De hist. Græc., c. 1, p. 8, et 9, et lib. IV, c. 5, p. 448 et seq. ⁸⁰ l. X Præp. evang. c. 3, p. 465.

⁸¹ l. VI, pag. 185, et l. X, p. 323, l. II c. 8. ⁸² l. III Deipnosoph., pag. 82. ⁸³ ibid., p. 75.

⁸⁴ l. IV Deipnosoph., pag. 140 et 174.

⁸⁵ pag. 300. ⁸⁶ l. I, in Vita Thalet., § 28.

⁸⁷ l. XV Bibliothec. p. 504. ⁸⁸ l. VI Deipnosoph., p. 231.

⁸⁹ l. XII, p. 531. ⁹⁰ l. I De hist. Græc., c. 10, p. 57 et seq., et c. 11, p. 67.

⁹¹ De Thucyd. hist., t. II, p. 138, 139, 140 et 141. ⁹² l. II, § 142; l. IV, § 125, et l. VI, § 337.

⁹³ l. III, p. 108; l. IV, p. 112; l. VII, p. 239 et 276. ⁹⁴ Strom. lib. I, pag. 603.

⁹⁵ sup. cap. 18, art. 2. ⁹⁶ Strom. I, p. 305, 307 et 321.

⁹⁷ l. VI, p. 629. ⁹⁸ l. X Deipnosoph., pag. 416.

⁹⁹ l. I De hist. Græc., c. 1, p. 8, et 9, et lib. IV, c. 5, p. 448 et seq.

¹⁰⁰ l. X Præp. evang. c. 3, p. 465.

Ultimus tandem scriptorum Melesagoræ fur et plagiarus a Clemente notatur Philochorus, qui ab eo atque etiam ab Athenæo sæpius laudatur. Legesis Gesneri *Bibliothecam*, et quæ a nobis de illo alibi observata sunt⁶⁷.

Porro autem quemadmodum Philochorus a Melesagora, ita ab illo Dieuchidam plura, uti paulo ante dictum est, subripuisse nos Clemens admonet⁶⁸. Quartum porro illius *Megaricorum* librum ab ipso prius citatum animadvertimus, *ἐν τετάρτῳ*, inquit, *Μεγαρικῶν*, et a Laertio⁶⁹ *ἐν πέμπτῳ Μεγαρικῶν*, sed simplicius ab Athenæo⁷⁰, *ἐν τοῖς Μεγαρικοῖς*. Adi Vossium lib. III *De histor. Græc.*, pag. 334, et variorum in Laertii locum animadversiones.

Postremo, ut tam longa auctoris nostri de mutuis Græcorum furtis oratio unde orta est, eo terminetur, constanter ille tradit Platonem a Pythagora, et illos ab Ægyptiis didicisse animam esse immortalem. Plures vero Platonici, uti ipse subnectit, venditabant Stoicos et Aristotelem ab ipso Platone præcipua sua decerpisse placita et documenta. Denique Epicurum sua quoque a Democrito fuisse suffuratum. Verum ea omnia nemini incomperta esse possunt, qui Laertii et aliorum de philosophorum Vitis et dogmatibus libros, qui Plutarchi, Theodoretii et aliorum de philosophorum sectis et opinionibus commentaria, qui Ciceronis aliorumque de rebus philosophicis lucubraciones, vel extremis, ut aiunt, digitis attigerit. Præter enim ea, quæ et in hac, et in aliis nostris dissertationibus a nobis adnotata sunt, certe de Epicuro Metrodorus apud Plutarchum palam affirmat⁷¹: « Nisi prævisset Democritus, Epicurum nunquam fuisse ad sapientiam perventurum. » Clarius vero Cicero: « Quid est, inquit⁷², in physicis Epicuri non a Democrito? Nam et si quædam commutavit, ut quod paulo ante de inclinatione atomorum dixi; tamen pleraque dicit eadem, atomos, inane, imagines, infinitatem

locorum, innumerabilitatemque mundorum, eorum ortus, et interitus, omnia fere quibus naturæ ratio continetur. » Rursus autem alio in libro hæc nam minus certa et perspicua scripto tradidit⁷³: « Quæ mutat, ea corrumpit; quæ sequitur, sunt tota Democriti, atomi, inane, imagines, quæ idola nominant, quorum incursione non solum videamus, sed etiam cogitemus; infinitio ipsa, quam ἀπειρίαν vocant, tota ab illo est; tum innumerabiles mundi, qui et oriantur, et intereant quotidie. Quæ ei mihi nullo modo probantur, tamen Democritum laudatum a cæteris, ab hoc, qui eum secutus esset, nollem vituperatum. » Brevius autem alibi dixit⁷⁴: « Democriti fontibus Epicurus hortulos suos irrigavit. » Quamobrem illum jure merito irridet⁷⁵, quod « gloriaretur in scriptis se magistrum habere nullum. » Sed hæc quæ Orator sæpius repetit, et nemo unquam negavit, fusius prosequi nihil necesse est.

Porro autem profitetur Clemens innumera esse alia Græcorum furta, quæ quidem, ait ille⁷⁶, si agillatim proferre veluero, vita me citius deficiet. Quapropter ad Hippiam sophistam Eleum, qui in hoc argumento versatus est, nos prius miserat. Quis autem ille sit, si scire auras, ex his Ciceronis verbis accipe⁷⁷: « Eleus Hippias cum Olympiam venisset maxima illa celebritate ludorum, gloriosus est, cuncta pene audiente Græcia, nihil esse ulla in arte rerum omnium, quod ipse nesciret; nec solum artes, quibus liberales doctrinæ atque ingenue continentur, geometriam, musicam, litterarum cognitionem et poetarum, atque illa, quæ de naturis rerum, quæ de hominum moribus, quæ de rebus publicis dicerentur; sed annulum quem haberet, pallium quo amictus, soccos quibus indutus esset, se sua manu confecisse. » Quidam haud dubie illius liber ab Athenæo his citatur verbis⁷⁸: « Ἰππίας ὁ σοφιστὴς ἐν τῷ ἐπιγραφομένῳ *Συναγωγῇ*. » Hippias sophista in opere, quod *Collectionem* appellat.

CAPUT XXIII.

301 De variis artibus, scientiis et disciplinis.

ARTICULUS I.

Quid sit dialectus et de primis gentium dialectis et linguis.

A nobis jam ea more nostro investiganda sunt, quæ Clemens noster in hisce, de quibus agimus, *Stromatum* libris, de variis artibus, scientiis et disciplinis scripto tradenda nobis esse censuit. Itaque ut a diversis gentium dialectis ad grammaticam, uti nemo nescit, pertinentibus ordiamur, observandum est dialectum ab illo sic definiri⁷⁹: « Διάλεκτος ἐστὶ λέξις ἰδίον χαρακτήρα τόπου ἐμφαινουσα. » ἢ λέξις ἰδίον, ἢ κοινὸν ἔθνους ἐπιφαίνουσα χαρακτήρα. « Dialectus est dictio, quæ loci proprium ostendit characterem: vel dictio, quæ proprium, vel communem gentis characterem ostendit. » Alio autem in libro hanc dialecti definitionem omnibus probari sic asseverat⁸⁰: « Διάλεκτον ὀρίζονται λέξιν ἔθνικῶν χαρακτήρι συντελουμένην. » Dialectum definiunt dictionem, quæ gentis stylo ac figura conficitur. » Optimum vero esse hanc dialecti definitionem inde probatur, quod omnes facile concedunt dialectum, stricte loquendo, nihil aliud esse quam proprium et peculiarem loquendi modum, qui verbis potius quam syntaxis aut compositione ab aliis distinguitur. Quapropter cum Aristoteles dicit⁸¹: « Διάλεκτος ἢ

« τῆς φωνῆς ἐστὶ τῇ γλώττῃ διάφθωσις. » Dialectus est vocis per linguam explanatio, ibi illud nomen ab eo generaliter accipitur. Nam, ut ipse postea docet⁸², διαφέρουσι καὶ αἱ φωναὶ κατὰ τόπους, καὶ αἱ διάλεκτοι, id est different voces et dialecti secundum locos et regiones. » Videsis Guill. Baillium tractatu *De dialectis*, nec non Plutarchonem. adnot. 16, et alios.

De variis autem gentium dialectis et linguis, atque earum, ut videtur, originē hanc Clemens narrat fuisse Euphori et aliorum opinionem: « Euphorus et alii, inquit⁸³, multi historici et gentes et linguas dicunt septuaginta quinque, πάντα καὶ ἑβδομήκοντα, cum audissent vocem Moysis dicentis: Erant autem animæ ex Jacob septuaginta quinque, πάντα καὶ ἑβδομήκοντα, quæ descenderunt in Ægyptum. » Ubi autem in sacris nostris litteris occurrat citatus ille locus, qui in hujusce Clementis nostri libri editionibus notatus non est, si a nobis inquiras, ubi responderimus illum procul dubio esse, qui in Græca Septuaginta duorum Seniorum interpretatione sic legitur⁸⁴: Πᾶσαι ψυχὰς οἴκου Ἰακώβ αἱ εἰσελθοῦσαι μετὰ Ἰακώβ εἰς Ἀγύπτου, ψυχὰς ἑβδομήκοντα πέντε. « Omnes animæ domus Jacob, quæ ingressæ sunt cum Jacob in Ægyptum, animæ septuaginta quinque. » At quamvis hæc sententia tam

⁶⁷ sup. lib. II. dissert. 5, c. 7, § 7, et dissert. sup., c. 14, art. 2. ⁶⁸ Strom. lib. I. p. 328. ⁶⁹ I. i in Vita Solon., § 57. ⁷⁰ I. vi Deipnosoph. pag. 262. ⁷¹ I. i adversus Colotem, p. 1408. ⁷² lib. I De nat. deor., pag. 206. ⁷³ I. II De finib., p. 42. ⁷⁴ I. i Nat. deor., pag. 212. ⁷⁵ ibid., p. 205. ⁷⁶ Strom. lib. VI, p. 624. ⁷⁷ lib. III De orat., p. 199. ⁷⁸ I. XIII Deipnosoph., p. 609. ⁷⁹ Strom. I. I, p. 338. ⁸⁰ I. VI, p. 678. ⁸¹ I. IV De hist. animal., c. 9, p. 828. ⁸² ibid. p. 829. ⁸³ Strom. lib. I, p. 338. ⁸⁴ Genes. XLV, 27.

irmo niti videatur fundamento, ab ea nihilominus A illo tempore repertus est, » Rursus autem alibi⁴² : « Quo tempore Babylon in Assyria ab iisdem illis extructa, qui et turrim condiderunt. Erantque tum... homines fere LXXII stirpium auctores et capita, nimirum ex Chami progenie XII, e genere Sem XXII, e Japheti vero stirpe XXV, cum turris illa cum Babylone conderetur. Ab his in universum orbem nationes omnes et linguæ dissipatæ sunt. Posteaquam septuaginta illi duo, qui 302 turrim moliebantur, confusis linguis huc illucque dispersi sunt, et pro una, quam callebant, alius aliam ex afflatu Dei, ac voluntate sortitus est. Ex quo ad hanc usque diem linguarum omnis est conflata varietas, quarum uniuscuiusque auctorem licet nullo negotio deprehendere. » In Græco textu Epiphani legitur : Τοῦ Χάμ τριάκοντα δύο, καὶ τοῦ Σήμ δεκαπέντε, καὶ τοῦ Ἰάφεθ εἰκοσιπέντε. Sed illum sic corriggit Petavius : Τοῦ δὲ Ἰάφεθ δεκαπέντε, τοῦ δὲ Σήμ εἰκοσιπέντε. Verumtamen in his numeris unus delicit, qui adhuc adjici debuerat. At ille nihilominus librariorum error nullo plane modo obstat, quominus niens opinioque Epiphani aperta omnibus, prorsusque manifesta sit. Denique præter Hieronymum⁴³ et commentariorum inter ejusdem Hieronymi opera editorum auctorem, alii bene multi magno plane numero et consensu huic sententiæ suum tulerunt suffragium.

Quo autem sacræ Scripturæ in loco illud inveiatur, si adhuc aliquis a nobis quæserit, illum nittemus ad Augustinum, qui postquam de filiis loe ex capite decimo Geneseos disputavit, in eo uoque locum, a Clemente haud dubie citatum, occurrere his significat verbis⁴⁴ : « In summa igitur mnes progeniti de tribus filiis Noe, id est, quincem de Japhet, triginta unus de Cham, viginti septem de Sem, sunt septuaginta tres. Deinde sequitur Scriptura dicens⁴⁵ : *Hi filii Sem in tribubus suis secundum linguas suas in regionibus suis, et gentibus suis.* Itemque de omnibus : *Hæ, inquit, ribus filiorum Noe secundum generationes eorum, secundum gentes eorum. Ab his dispersæ sunt insulæ gentium super terram post diluvium.* Unde colligitur septuaginta tres, vel potius (quod postea demonstrabitur) septuaginta duas gentes tunc fuisse, om homines. Nam et prius cum fuissent commemorati filii Japhet, ita conclusum est⁴⁶ : *Ex his segregatæ sunt insulæ gentium in terra sua unusquisque ecundum linguam suam in tribubus suis et in gentibus suis.* Ex hoc itaque ultimo Geneseos loco Augustinus putat indicari primam variarum apud homines linguarum, seu, ut ait Clemens, dialectorum riginem. Quapropter illud postea repetit⁴⁷ : « Ex illis igitur tribus hominibus, Noe filiis, septuaginta res, vel potius, ut ratio declaratura est, septuaginta duas gentes, totidemque linguæ per terras esse cæperunt, quæ crescendo et insulas impleverunt. » Ius autem Clementem nostrum ad illud, quod Augustinus designat, Scripturæ testimonium respicisse vero perquam simillimum esse merito negaverit?

De primævis igitur gentium dialectis et linguis uæ præcipue fuerunt scriptorum sententiæ, quum dissensio ex variis Scripturæ sacræ locis, quibus eas probari posse putabant, orta est. Prima nim fuit Euphori, aliorumque, ut ait Clemens oster, historicorum, qui earum numerum ex eodem acobi filiorum, quos Scriptura in Ægyptum descendisse testatur, numero deduxere. Alii vero, quemadmodum Clemens noster, et Augustinus, ex prius signato ab eadem Scriptura nepotum Noe numero parem harumce linguarum numerum statui oluerunt.

Verum posterioris hujus opinionis fautores et paroni propter variantes sacri textus lectiones in arias adhuc partes scissi sunt. Quidam enimvero extui Hebraice firmiter inhærentes, septuaginta antummo Noe filios variarum familiarum principes, ac totidem, nec plures primævas linguas isse pertinaciter contendunt. Alii vero Græcam D septuaginta duorum Seniorum interpretationem ecuti, illis septuaginta Noe filiis duos alios supra unc numerum, ac proinde totidem linguas adiendas esse arbitrantur. Huic autem opinioni, præter itatum a nobis Augustinum, atque etiam, ut diximus, ipsummet Clementem nostrum, suffragatur usebius in *Chronico*⁴⁸, ubi, postquam eos, qui ex ribus Noe filiis procreati fuerunt, sigillatim enumeravit, ibidem ter subiect illos secundum linguas nas fuisse dispersos. Clarius vero Epiphanius : Ergo illi, inquit⁴⁹, turrim et Babylonein ædificant. Sed divino Numini de insana molitione dislicuit. Ideoque dissipatis eorum linguis, septuaginta duas ex una fecit, pro hominum numero, qui

Verum tametsi tot tantique fuerint hujusce opinionis defensores, aliis tamen; ac præcipue recentioribus, visum est nihil in sacra Scriptura de hisce linguis omnium primis ac dialectis esse constitutum, nec certi aliquid de illis posse definiri. Ex memoratis siquidem Noe filiis diversas ab aliis, vel gentes, vel familias, adeoque linguas constitui posse plane penitusque inficiantur. Videsis, si lubet, Franciscum Junium, Bonfrerium, Cornelium a Lapide, aliosque in allata a nobis Geneseos verba, atque etiam Buxtorf. dissert. *De linguarum confusione*; Walton., prolegomen. 1 in Bibl., parag. 11 et 12, et seq.

ARTICULUS II.

Primas dialectos barbaras fuisse, ubi de precibus aliena et non vulgari lingua fundendis, de Hebraicæ linguæ et dialecti antiquitate, de Hellæ Hellanicæ linguæ auctore, de variis ejusdem linguæ, atque etiam eorum et animalium dialectis, ac de singulari elephantum, scorpii Libyici, ac piscium arte et industria.

Ex his, quæ disputata sunt, facile, uti putamus, intelligitur cur postea a Clemente nostro primæ et generales dialecti barbaræ, id est, non a Græciæ, sed ab Hebræis originem suam habuisse dicantur : « Primæ, inquit⁵⁰, et generales dialecti barbaræ quidem, nomina autem habent natura. Nam et preces fatentur homines esse potentiores, quæ dicuntur voce barbara. » Quod ibidem ab illo auctore.ate probatur Platonis, qui in *Cratylō* vocem τῶν barbaram esse aperte declarat. Et hic quidem Platonis locus legitur in eo libro tom. I, pag. 409 et seq.

A nobis autem obiter observandum est Clementem, de suæ ætatis hominibus loquentem, quasi per transennam dixisse illos fateri eas preces esse potentiores, quæ non vulgari ac vernacula lingua, sed barbara funduntur. Nemo enim est qui nesciat quanto contentionis æstu ab hujus et superioris ætatis cum catholicis, tum aliis scriptoribus de hac quæstione disceptatum fuerit. At quia influuit propemodum ea de re disputationes editæ sunt, satis nobis esse debet adnotasse suas barbaras sive aliena lingua preces, εὐχὰς βαρβάρῳ φωνῇ λεγόμεναι, a Clemente nostro nec rejici, nec improbari.

⁴² p. 338. ⁴³ l. XVI De civit. Dei, c. 4, p. 418. ⁴⁴ Genes. x, 31 et 32. ⁴⁵ ibid. 5. ⁴⁶ Aug. De civ. Dei, . 421. ⁴⁷ l. I, p. 6. ⁴⁸ l. I advers. hæres. p. 6. ⁴⁹ hæres. xxxix, Sethian., § 7, p. 388. ⁵⁰ tom. VI in salm. XLIV, p. 37. ⁵¹ lib. I Strom., pag. 338.

Duo autem cuilibet non minus nota de Hebraica lingua ille tradidit ¹⁶. Et primo quidem Hebraicam dialectum, sicut et alias omnes, habere proprios peculiariques loquendi modos, qui illius γαπαχτήρα ostendunt. Secundo autem dixit eandem Hebraicam linguam esse Græcæ longe vetustiore. Etenim si, ut ille ait ¹⁷, « ab Hellene Jovis filio, qui fuit cognominatus Deucalion, contigit Hellanicas, id est Græcas appellari linguas, ex temporibus quæ prius diximus, facile perspicui potest quot generationibus sint Hebraica lingua posteriores linguæ, quæ sunt apud Græcos. »

Verumtamen Conon, a Photio citatus ¹⁸, testatum nobis fecit paucos profecto credidisse Hellenum Jovis fuisse filium, sed longe plurimos persuasum penitus habuisse illum Deucalionem prognatum. Ea siquidem fuit Diodori Siculi sententia ¹⁹, atque etiam Eusebii, cujus hæc sunt in *Chronico* verba ²⁰: « A Deucalionis Hellenæ et Pyrrhæ hi, qui prius Græci Hellenes nuncupati sunt. » Quod quidem ab Apollodoro et aliis assertum fuisse Scaliger in suis ad hoc *Chronicon* animadversionibus adnotavit.

De Græcorum autem dialectis sic Clemens statuit ²¹: « Dicunt autem Græci esse quinque apud se dialectos, Atticam, Ionicam, Doricam, Æolicam, et quintam communem, καὶ πέμπτην τὴν κοινήν. » Eadem quoque Joannis grammatici ²² et aliorum fuit sententia. At peritiores grammatici, ultima rejecta, quatuor tantum præcipuas Græcorum dialectos fuisse existimant, quamvis illi alias plures adijci posse fateantur. Strabo vero, tametsi ad eos accedat, putat quatuor illas omnibus notissimas Græcorum dialectos ad duas posse haud immerito referri. Ionicam quippe ab Attica ortam, ac Doricam eandem atque antiquam et incorruptam Æolicam esse censet. « Multæ, inquit ²³, cum sint gentes Græciæ, præcipue tot sunt, quot et sermonis Græci varietates, seu dialecti. De his Ionicam cum antiqua Attica eandem esse dicimus. Nam et Ionium nomen gesserunt prisce Attici, et inde sunt orti, qui colonias in Asiam duxerunt Iones, ac ea usi lingua, quam Ionicam nunc appellamus. Dorica etiam eadem est quæ Æolica, » etc. Sed de his plura apud grammaticæ Græcæ scriptores, omnibus facile obvios, atque ideo ea fusius prosequi superfluum esse duximus.

Quid vero, quod « Plato, inquit Clemens ²⁴, diis quoque quamdam dialectum attribuit, maxime quidem id conciens ex somniis et oraculis; alias autem ex dæmoniis, qui nec sua voce, nec dialecto mutantur. » At Hermetus nos admonet se nescire quo ex Platonis loco id desumptum fuerit. Nonne autem ipsemet Plato, citato Homeri testimonio, in *Cratylo* dixit ²⁵, quædam esse nomina, quibus dii, alia quibus homines ad res appellandas designandasque utantur? At sane etiamsi illud fusius ibidem probaverit, ad rem tamen nostram ea magis faciunt, quæ in libro, qui *Io* inscribitur, de poetis oraculorumque nuntiis et divinis vatiibus ille prodidit: « Neque poeta, ait ille ²⁶, potest prius versus condere quam correptus Deo fuerit, et extra mentem suam positus, ac proinde ipsius mens in seipso amplius minime fuerit. Quævis enim mens sui compos est, minime fieri potest ut carmina condant et vaticinentur. Quocirca Deus cum mentem illis eripit, his utitur ministris, oraculorum nuntiis et divinis vatiibus; ut nos qui audimus, intelligamus eos ipsos minime esse, qui hujusmodi res tanti momenti dicant; sed Deum esse, qui illa dicat, et illorum hominum ministerio nos alloquatur. » Jam igitur vide, quæso, et perpende quam jure merito Clemens no-

ster dici possit **303** ad hunc collineasse Platonis locum. Porro autem de deorum lingua lege Casauboni et Menagii in librum 1 Laertii *De Pherecyti Vita*, § 119, observationes.

De eodem rursus Platone Clemens hæc continenter adjecit: ²⁷ « Existimat autem rationis quoque expertum esse animalium dialectos, quas cūciant, quæ sunt ejusdem generis. » Quo quidem de argumento præter alios legere poteris Aristotelem libro IV *De historia animalium*, cap. 9; Plutarchum lib. *De solertia animal.*, tom. II, p. 967 etc.; Ælianum libro *De animal.*, cap. 51; Plinium lib. VII *Hist. natural.*, cap. 2 et seq.; Aldrovand., etc.

Ad id autem probandum Clemens tria nobis exempla, non minus admiratione quam nostris animadversionibus digna proponit. Primum est elephantis « qui cum in cœnum, ait auctor noster ²⁸, ceciderit et clamaverit, præsens aliquis alius id contempnatus, revertitur paulo post, et secum ducit gregem elephantorum, et eum servat, qui ceciderat. » Ælianus aliquid simile de elephantis memorat, illudque verum esse profitetur: « In fossas, inquit ²⁹, delapsos, injectis fruticum fascibus, subtrahunt, quibus tanquam scalis senectute graves ascendentes liberantur. » Narrat quoque eos simili plane solertia cum fossas insidiosas transiliunt, inde illum ab aliis extrahi, qui pontis vicarium sese eis præstiterat. Plutarchus vero post Jobam de iisdem hæc litteris mandavit ³⁰: « Venatores fossas, quas ad ipsos capiendos faciunt, levibus sarmentis, et terra vili injecta obtegunt. Cum ergo elephantorum unus in fossam inciderit, reliqui materiam congerunt, et lapides ingerunt, ut illapsus facie exire possit. » Plura alia hujusce elephantorum sagacitatis duo illi scriptores atque in primis Ælianus lib. II *De animal.*, cap. 15, et Plinius lib. VII *Hist. natural.*, cap. 3 et seq., exempla nobis exhibuere. At de eo, quod Clemens noster protulit, videsis Aldrovandum lib. I *De quadrupedibus*, pag. 440.

Secundum est scorpionis Libyci, quem uti Clemens ait ³¹, « si hominem non feriat, tunc abeuntem reverti cum pluribus; alterum autem ab altero instar catenæ pendentem moliri insidias. » Vide autem num ille ad hanc alludat Æliani de iisdem scorpionis Libycis narrationem: « Scorpion, inquit ³², si quid unde semetipsum in tecto suspendat, nanciscatur, ibi fortissime forcipibus inhærescit, simul et dimittit aculeum. Secundus igitur ex tecto descendens, per primum serpit, atque suis utidem forcipibus ad illius aculeum adhærescit, et sublimem suum sinit aculeum. Item a secundo tenetur tertius, a tertio quartus, quintus similiter ordinem servat, itemque cæteri omnes per primos decurrunt. Postremus dormientem ferit, et per superiores recurrit, similiter ab illo secundus, tum vero ab ultimo tertius, reliquique sese subducunt, quoad velut sane catenam solventes, inter se omnes subtraxerunt. » Adis Aldrovandum lib. *De insectis*, pag. 81.

Tertium tandem et ultimum, quod a Clemente nostro subponitur exemplum ³³, est piscium, quorum, ut quidam perhibent, si quis e laqueo evaserit, nullus eodem die ejusdem generis inveniantur. Plura autem de hac piscium, ne capiantur, calliditate narrat Plutarchus ³⁴, quibus id quod Clemens non omnino asseveranter, sed aliorum duntaxat testimonio in medium adduxit, mirum in modum confirmari potest.

ARTICULUS III.

De cognitione, utrum aliqua sit in belluis cognitio, et anima humana aliquam sine sensuum administratio.

¹⁶ I. VI, p. 678. ¹⁷ ibid., p. 679. ¹⁸ Phot. Bibl. cod. CLXXXVI, p. 438. ¹⁹ I. IV Bibl., p. 183. ²⁰ ad an. 497. ²¹ I. I, p. 338. ²² apud Scapul. ²³ Strab., init. lib. VIII Geogr., p. 333. ²⁴ p. 338. ²⁵ I. I, p. 391 et seq. ²⁶ eod. tom., p. 534. ²⁷ p. 338. ²⁸ ibid. ²⁹ I. VI De animal., c. 61. ³⁰ tom. II, I. De solert. animal., p. 972. ³¹ p. 338. ³² lib. VI De animal., cap. 23. ³³ p. 338. ³⁴ I. De solert. animal., p. 976 et seq.

cognoscat, atque iudicium, seu secunda mentis operatio, sit voluntatis actus, de vera et falsa opinione, de demonstratione, scientia, sapientia et prudentia.

Ad ea quæ de variis scientiis, artibus et disciplinis Clemens noster litteris mandavit²², antequam cuiusquam observare juvat ab illo satis perspicue explicari quid sint scientia, intelligentia, experientia, cognitio, sapientia, fides, recta opinio et veritas. Docet autem duplicem in homine esse cognitionem, vixque ac ne vix quidem a se ipso impetrare otest, ut ullam in belluis esse concedat. Audiamus, utæso, quibus verbis ea de re mentem suam aperuerit. Dicitur, inquit²³, duplex cognitio, διπλὴ γνῶσις; una quidem communiter, quæ est in omnibus hominibus, similiter intelligentia et apprehensio, σύνεσις τε καὶ ἀντίληψις, quæ ex cognitione ingulorum, quæ subjecta sunt, publice elucet, nam non solum habent potestates, quæ sunt ratione præditæ, sed etiam quæ ea carent, quam ego nunquam nominaverim cognitionem, ἣν οὐκ ἐν ποτὶ γῶντι γνῶσιν τε ὀνομάσαιμι, ut cum sit a natura generatum, ut cognoscat per sensus. Quæ autem εἰρηρῆτως, excellenter et præcipue, nominatur cognitio, γνῶσις, ex mente et ratione formam accipit, et characterem, per quem solæ potestates rationales participes sunt cognitionis, καὶ ἣν μόναι αἱ οὐκ αὐτὴν δυνάμεις γνῶσιν γενήσονται, quæ iis quæ apprehenduntur intelligentia, per nudam animæ operationem pure ac sincere applicantur. Duplex igitur a Clemente cognitio, γνῶσις, distinguitur. Prima est, quæ non solum homo, sed etiam belluæ et animalia ratione carentia, corporeis sensibus ea quæ sibi obijciuntur, vident, aut percipiunt. At ille negat hanc perceptionem propriæ ac vere appellari posse cognitionem, γνῶσιν. Ne autem quis id a se emere et inconsiderate dictum crederet, hanc continuo affert rationem; quia hæc perceptio belluis naturaliter insita, solius sit corporei sensus ope ac ministerio, atque proinde illa corporea tantum est. Itaque eam non γνῶσιν, sed σύνεσιν ἀντίληψιν, perspicentiam et perceptionem vult appellari.

Ex hac porro Clementis nostri doctrina haud obscure colligitur illum nullam in belluis propriæ dictam cognitionem admisisse, sed quandam duntaxat rei sibi subjectæ perceptionem. Nihil autem in hac belluarum perceptione, nisi plane corporeum esse persuasum omnino habuit. Quid ergo, inquit, nonne ille superiori in libro²⁴ profert Xenocrati et Democriti opinionem, qui aliquam fatebantur esse in animantibus, ut a nobis observatum est²⁵, Dei cognitionem? Optime quidem. Sed ibi Clemens non ait se horum philosophorum subscripsisse sententiæ.

Secunda autem, et propriè dicta γνῶσις, cognitio, uti ille ait, ἀπὸ τῆς γνῶμης καὶ τοῦ λόγου χαρακτηρίζεται, ab animi sententia et ratione summa accipit characterem. Itaque hæc cognitio est solius animæ rationalis, quæ ratione sua res ipsas percipit et intelligit.

Inde vero Hervetus infert Clementem ab opinione Aristotelis recessisse, quæ ille ejusque discipuli andin pro certo posuerunt nihil, uti aiebant, esse in intellectu, quod prius in sensu non fuerit. Verum non ex hoc solo auctoris nostri loco id Hervetus colligere poterat, sed ex aliis etiam quæ in superiori dissertatione adnotavimus²⁶, atque etiam ex iis quæ superius de hominis anima, ac potissimum de gnostico, disputavimus. Unde autem ille ante doctrinam Peripateticæ omnino contrariam auserit, si a nobis postules, respondebimus ab eo elibatam fuisse ex Platone, cujus ille alibi hæc

verba attulit²⁷: « In Phædro dicit animam enim per se fuerit solam, αὐτὴν κατ' αὐτὴν γενομένην τὴν ψυχὴν μόνην, posse veræ sapientiæ, et quæ vires humanas superat, esse participem. » Viane et aliis ejusdem philosophorum principis verbis tibi id probari? Ecce præsto sunt in illius Theæteto, ubi disertè asserit²⁸, « animam partim ipsam per se ipsam res considerare, partim per corporeas facultates. » Quod quidem ille hinc probat, quia anima per se ipsam rerum essentiam et veritatem cognoscit.

Perpendas autem velim, utrum Peripateticæ scholæ sectatoribus illud magis faveat, quod de iudicio, sive de secunda, sicut illi loquuntur, mentis operatione idem Clemens noster tradidit²⁹: « Assensiones, συγκαταθέσεις, non solum Platonicæ, sed etiam Stoicæ dicunt esse in nostra potestate. Omnis ergo opinio, δόξα, et iudicium, κρίσις, et existimatio, ὀπίληψις, et disciplina, μάθησις, quibus vivimus, et semper sumus cum genere humano, est assensio. » Et vero si iudicium sit revera assensus et approbatio, et hæc sit in nostra potestate, nonne inde recte sequitur iudicium, quo propositionem aliquam veram aut falsam judicamus, esse potius voluntatis nostræ quam nostri actum intellectus?

Cur ergo, inquit, idem de opinione, δόξα, a Clemente decernitur? Opinio etenim cum neque evidens, neque certa sit, quomodo ei assentiri possumus? Quamobrem alibi Clemens dixerat³⁰: « οὐ γὰρ ποτὲ ἡ ἀλήθεια ὀψις, » non est enim veritas opinio. Sed quamvis opinio incerta et invidens sit, atque idcirco a scientia distinguitur; hoc tamen non impedit, quominus sæpe homines cognoscant quasdam falsas, alias autem veras esse opiniones. Et certe ex hac falsæ aut veræ opinionis cognitione fit, ut quem priori negant, posteriori præbeant assensum. Immo vero nonnulli, sed errore decepti, falsæ etiam opinionis assentiuntur. Quod si quis pertinaciter contendat hunc assensum debere errorem aut veritatem appellari, ei penitus non refragabimur. Cur autem falsa et vera opinio aliquo saltem modo dici non possit, plane non videmus. Quia vero fragilitati humanæ id sæpius accidit, ut suam falsis adjungat assensionem, quomodo homo falsa opinione imbutus possit ad veritatem revocari, sic Clemens noster docet³¹: « Τριτὴ θεωρεῖται ὀψις, Est triplex ratio curandæ opinionis: causæ cognitio, et quomodo ea possit auferri, et tertium animæ exercitatio et assuefactio, ut possit sequi ea quæ recte judicata fuerint. »

Quemadmodum autem falsa opinio est error, ita etiam conjectura, testè nostro Clemente³², est imbecilla opinio, quæ fidem simulat et imitatur: Ὑποκρίνεται τὴν πίστιν ἡ εἰλασία, ἀσθενὴς οὖσα ὑπόληψις. « Eadem imitatur conjectura, quæ est imbecilla opinio. »

Quid vero, quod ille adhuc nos admonet, ex ipsa opinione, sicuti ex scientia fieri demonstrationem? « Nihil, ait³³, obstat, quominus duplex nominetur demonstratio, ἀπόδειξις, una ex scientia, ex opinione altera. » Hanc autem dicit humanam ex rhetoricis, seu dialecticis argumentis, illam autem ex apertis sacre Scripturæ testimoniis plane confici. Quamobrem hæc ab eo, ἡ ἀνωτάτω ἀποδείξις, « summa et suprema demonstratio » appellatur. Unde alio in libro hæc ipse adhuc scripsit³⁴: « Quæ est apud nos (id est, Christianos) agnitio veritatis, ut ex iis, quæ jam sunt credibilia, iis quæ nondum sunt, fides habeatur, efficit: quæ quidem est essentia, ut ita dicam, demonstrationis, ἥτις οὐσία, ὡς εἰπῶν, ἀποδείξεως καθίσταται. » Sed nemo non videt accuratam et propriam illius, quam scholastici vocant,

²² lib. II Strom., pag. 293 et 396; I. VI, p. 691 et seq. ²³ I. VI, p. 617. ²⁴ III, p. 390. ²⁵ sup. c. 6, tit. 1. ²⁶ dissert. super., cap. 6, art. 2; sup. c. 6, art. 3, et c. 13, art. 5. ²⁷ I. V, p. 552. ²⁸ tom. I, p. 183 et seq. ²⁹ lib. II Strom., p. 384. ³⁰ lib. II Strom., p. 297. ³¹ I. VII, p. 759. ³² I. II, p. 365. ³³ p. 381. ³⁴ I. VII, p. 759.

ibi ab eo non proferri demonstrationis divisionem et definitionem. Ubi etenim de demonstratione sic disserit, non aliud ipsius propositum nec alia mens est, quam ut ostendat demonstrationem ex sacris nostris Scripturis desumptam, qualibet alia esse certiorum. Quapropter magis proprie et generaliter eam prius definierat ⁴⁸: Ἀγνοούμενου πράγματος φανεράν συγκατάθεσιν, « rei quæ ignoratur manifestam assensionem, sive comprobationem. »

Scientiam vero, ἐπιστήμην, ait ille ⁴⁹, definiunt philosophi, φιλοσόφων παῖδες, « habitum qui transmutari non potest a ratione, » ἔξιν ἀμετάπτωτον ὑπὸ λόγου. Alibi autem ⁵⁰, Ἡ ἐπιστήμη ἐπιστητική ἐστὶν ἔξις, « Scientia est habitus, qui facit sistere. » Sed hic scientiæ potius effectus est quam definitio. Inde tamen ipse deductam putat hujus Græcæ vocis etymologiam: « Si scientiæ, inquit ⁵¹, quæ dicitur ἐπιστήμη, danda est etymologia, ex statione et quiete, quæ dicitur στάσις, ejus sumenda est explicatio; quoniam nostram in rebus sistit mentem, quæ prius alias aliter ferebatur. » Verum quia ibi eandem vocis πίστης etymologiam attulit; inde profecto satis liquet illum his verbis genus duntaxat, et non propriam ac peculiarem, ut scholastici loquuntur, indicasse scientiæ differentiam. Scientia enim non tantum certa, sed evidens, ut aiunt, rei necessariæ per propriam causam cognitio esse debet.

Porro autem contendit ille scientiam idem esse atque sapientiam, quæ ab eo definitur ⁵²: « Scientia divinorum et humanorum bonorum. » At de illa, quemadmodum de prudentia, plura hisce in *Stromatum* libris disputat ⁵³. Palam vero facit quidnam inter utramque sit discriminis, et quantiæ utilitatis sit sapientia, cujus principium est pietas. Priori autem loco citat Clemens Callimachi et Bacchylidis testimonium; sed prius eodem sensu apud Cyprium Alexandrinum ⁵⁴, et posterius apud Theodoretum ⁵⁵ reperies. Denique auctor noster ex Isocrate in *Panathenico* ostendit, qui vere sapientes dici debeant. Qui quidem Isocratis locus in laudato a Clemente illius libro non procul ab initio legitur.

305 ARTICULUS IV.

De veritate, quibus in rebus consistat, ipsam esse magnæ virtutis principium, et ejus primordium esse admirationem, atque in cognitione et actione versari, duas illius esse species, multa esse ejus criteria, variasque disciplinas ad eam comparandam conferre, et esse utiles, ac quomodo.

Jam vero quid Clemens de veritate statuat ⁵⁶, paulisper attendamus. At ille primo dicit eam quatuor in rebus, nimirum sensu, intelligentia, acientia, opinione, ac potissimum mente consistere. Deinde autem: « Merito a Græcis, inquit ⁵⁷, acclamatum est: Principium magnæ virtutis regina veritas: » ἀρχὴ μεγάλη ἀρετῆς βασίλισσα ἀλήθεια. Sed ubinam gentium illud a Græcis voce aut scripto traditum unquam fuerit, fatetur Hervetus sibi esse penitus incertum. Verum, ut id disceret, debebat Stobæi adire sermones ⁵⁸, atque undecimi initio hæc animadvertisset, quæ Olympiadi tribuuntur pene totidem verba: ἀρχὴς μεγάλῃς ἀρετῆς βασίς (in margine, βασίς) ἀλήθεια.

Philosophi vero qui, ut alibi auctor noster observat, veritatem diligit: « Principium, inquit ⁵⁹, est res admirari, ut ait Plato in *Theæte*to. Matthias adhortans in *Traditionibus*: Admirare præsentia;

A eum esse primum gradum statuens ulterioris cognitionis. Qua ratione etiam scriptum est in Evangelio secundum Hebræos: Qui admiratus fuerit, regnabit, et qui regnavit, requiescet. » Triplici itaque auctoritate probat admirationem esse veritatis principium. De secunda autem et tertia, ex Matthiæ *Traditionibus* et Evangelio secundum Hebræos petita, jam supra disputavimus. Tertia autem desumpta est ex his Platonis verbis ⁶⁰: Μία φιλοσόφου τὸ πάθος τὸ θαυμάζειν· οὐ γὰρ ἄλλη ἀρετὴ τῆς φιλοσοφίας ἡ αὕτη. « Hæc maxime philosophi affectio est admirari; non enim aliud est philosophiæ primordium. »

Manifestum præterea eruditus auctor noster ⁶¹ facit veritatem non in cognitione tantum, sed etiam in actione versari; ita tamen ut hæc a contemplatione produat.

Duas porro ille docet ⁶² esse veritatis species et ideas, ἰδέας, nomina scilicet et res; ac Græcos nominibus, atque orationis elegantiae et ornatai, Christianos vero rebus ipsis, in quibus versandam est, inhærere. Monitos nihilominus ille nos facit nominum, sicut et rerum, distinctionem ac cognitionem, neque minimam ad intelligendas sacras Scripturas esse utilitatis, neque exiguum obscuris illius locis lucem afferre: « Nominum, ait ille ⁶³, et rerum distinctio in ipsis quoque Scripturis magnam lucem affert animis. Necesse est enim audire et dictiones plura significantes, et plures, quando quid unum significant; unde etiam sit ut recte respondeatur. »

Porro autem quamvis ille veritatem inventu difficillimam esse haud semel asseveret ⁶⁴, fateatur tamen ⁶⁵ multa esse, quæ ad eam inquirendam conferunt, eamque Filio Dei opulante inveniri: « Sunt quidem, inquit ille ⁶⁶, communia quædam criteria, sicut sensus; alia autem eorum, qui consultant, et exercuerunt ea, quæ vera sunt, nempe quæ vera et falsa per mentem et rationem arduose distinguunt. » Atque hi tandiu inquirent veritatem, donec illam in Scripturis sacris iuverint; et ea inventa, conquiescant.

Quid vero, quod sicut veritas a Filio Dei, divinisque, uti diximus, Scripturis, vel, ut ait citatus a Clemente ⁶⁷ Plato ⁶⁸, a Deo inquirenda est; ita sane et ad eam comparandam nos juvant, non solum philosophia, ut supra dictum est, sed etiam ejusdem philosophiæ adiutrices disciplinæ? Et id quidem cum Clemens inductione, ex variis disciplinis desumpta, comprobavisset, sic concludit ⁶⁹: « Philosophiam ergo adjuvant disciplinæ, et ipsa philosophia de tractandam de veritate. » Ad consequendam enim veritatem, quæ multo sine labore et experientia comparari non potest, animum hominis præparant, et disponunt disciplinæ, atque inde ille ad veritatis cognitionem perducitur. Quamobrem quomodo sacræ Scripturæ lectio ad veritatem adipiscendam omnino necessaria est: sic et humanas disciplinas utiles esse nullus unquam jure merito inficias iverit. Quod quidem Clemens ⁷⁰ testimonio confirmat Platonis, qui etiamsi negaverit encyclopædiam ad bonum conferre, proficitur tamen ab illa opem ferri ad excitandam exercendamque animam; ut ea quæ percipiuntur intelligentia, assequi possit.

Maximis igitur in rebus eos falli demonstrat, qui contra objiciebant ⁷¹: « Quid juvat nosse causas, quomodo sol moveatur, et reliqua astra; aut geometrica speculatum esse theorematum, aut dialectica, aut unamquamque ex aliis disciplinis, » quæ

⁴⁸ I. II, p. 362. ⁴⁹ ibid. ⁵⁰ I. III, p. 393. ⁵¹ I. IV, p. 531. ⁵² I. VI, p. 694. ⁵³ I. IV, p. 477; I. VI, p. 691; I. II, p. 396. ⁵⁴ I. I cont. Julian. init., p. 7. ⁵⁵ tom. IV, serm. I, De fide, p. 477. ⁵⁶ L. II Strom., p. 364. ⁵⁷ I. VI, p. 656. ⁵⁸ serm. 11, p. 136. ⁵⁹ Strom. I. I, p. 380. ⁶⁰ Theæt. tom. I, p. 155. ⁶¹ Strom. lib. VI, p. 660. ⁶² I. I, p. 289 et seq., 293; lib. VI, p. 689 et seq. ⁶³ ibid., p. 655 et seq. ⁶⁴ ibid., p. 660. ⁶⁵ ibid., p. 689, et I. I, p. 318, et I. VII, p. 754. ⁶⁶ ibid., p. 755 et seq. ⁶⁷ I. VI, p. 675. ⁶⁸ in Phæd., t. III, p. 262. ⁶⁹ I. VI, p. 660. ⁷⁰ I. I, p. 316. ⁷¹ ibid., p. 661 et seq.

b humano ingenio, minime autem a veritate do-
entur? Quam infirmi etenim levisque momenti sit
hoc obiecto, hinc ipse convincit⁷⁵, quia homines
libero præditi libertatis arbitrio, possunt huma-
nam doctrinam sanctam efflicere, « etiamsi eam
acceperint per homines. » Et id sane ab illo pluri-
mus ipsiusmet divinæ Scripturæ testimoniis et
Abrahæ exemplo stabilitur et confirmatur.

Præterea vero ille luculenter demonstrat⁷⁶ ab
o qui veras Græcorum sive paganorum discipli-
nas et artes coluit, aurum probum ab adulterino,
id est, verum a falso, sophisticam artem a philo-
sophia atque ab orthodoxa veritate, hæreses et
errores caute ac prudenter secerni ac separari.

Quapropter non imperfectis tantummodo Chri-
tianiis, sed etiam perfectissimo, seu, ut ipse lo-
quitur⁷⁷, gnostico per eum licet, ut ex unaquaque
disciplina illud sumat quod confert ad veritatem.
Nimmo brevi inductione ostendit⁷⁸ quid ex sin-
gula quaque disciplina ab illo decerpi debeat; ea
amen lege, ut iis non tanquam virtutibus, sed tan-
quam ad assequendam veritatem adiutricibus utatur.
Nullibet tamen Christiano præcipit, ut in illis non
immoretur, et permaneat, sed postquam quæ in iis
bona et vera sunt elegerit, ad veram, sive Chri-
stianam philosophiam revertatur.

Nemini porro hæc Clementis nostri sententia
illam admirationem movere debet. Persuasum
quidem ille habuit in omnibus, non solum disci-
plinis, sed etiam artibus aliquid boni inesse, quod
b ipsomet Deo profectum est: « Jam vero ea etiam,
nquit⁷⁹, quæ bona sunt in artibus, ut in artibus, *ἐν
τέχναις, ὧς ἐν τέχναις*, habent principium divini-
us. »

Nos tamen ille⁷⁷, nec semel, nec ægniter moni-
os esse vult, omnibus Christianis, atque in primis
nostico, seu eorumdem Christianorum perfectissi-
mo, vitandum esse multum et inutilem discipli-
nam abusum. Confirmari autem id potest ipso Pla-
tonis Heraclitique testimonio, quo ille alibi hunc
rotulit³⁰⁶ in nodum⁸⁰: « *Ἦδει γάρ, οἶμαι, ὧς ἄρα
δὴ πολυμάθῃ νόον ἔχει· ὃ διδάσκει καθ' Ἡράκλει-
τον* » Sciebat enim, ut existimo, eum multarum
erum scientiam jam habere mentem, quod docet,
est Heracliti sententia. » Sed hoc Menagius cen-
et ita esse corrigendum: « *Ἦδει γάρ, οἶμαι, ὧς
ῥα ἡ πολυμάθεια νόον οὐχὶ διδάσκει καθ' Ἡράκλει-
τον*. » Et sane hanc emendationem probat præter-
missa ab auctore nostro sententia, quæ apud Laer-
um sic legitur⁸¹: « *Πολυμάθῃ νόον οὐ διδά-
ζει, ἡ multa peritia mentem non docet.* »

Non aliter itaque hæc disciplinas, quæ utilitatis
liquid habent, a Christianis adhibendas esse Cle-
mens opinatur; nisi veluti quasdam præexercitatio-
es, quibus et captiosa adversariorum sophismata
illuere, et veritatis cognitionem assequi possint.
enique tunc eas non modo inutiles, sed perni-
osas esse asserit, quando cum vera philosophia
injunctæ non fuerint: « Artes, inquit⁸², si cum
philosophia conjunctæ non fuerint, culibet exitiales
unt. » Sed hæc omnia ex iis clariora et apertiora
monibus sunt, quæ superius de philosophia dispu-
vimus.

ARTICULUS V.

*e grammatica, dialectica, arithmetica, et quibus-
dam numeris, de musica, geometria, architectura,
agricultura, nautica et astronomia.*

Clementem nostrum, de singulis disciplinis dis-
rentem, si sequamur, ab ipso hæc audiemus⁸³:
« Cum bene et utiliter eruditum existimo, qui om-

nia refert ad veritatem; adeo ut ex geometria et
musica, et ex grammatica, et ipsa philosophia col-
ligens quod est utile, nullis insidiis interceptam
servet fidem. » Censet igitur Christianum hominem,
singulis hisce disciplinis liberaliter ornatum, posse
earum ope et præsidio hæreticorum aliorumque pa-
ganorum et errantium hominum insidias ac dolosas
cavillationes ita declinare, ut illibatam Christianæ
religionis doctrinam et nullis falsis artibus interce-
ptam fidem conservet.

Cum autem grammatica in verbis et vocibus
potissimum versetur, inde certe Clemens recte col-
ligit eam ad intelligendas sacras utriusque Testa-
menti Scripturas esse utilem: « Quomodo, inquit⁸⁴,
non est utile, dividere voces, quæ sunt ancipites, et
quæ in Testamentis afferuntur æquivoce? » Et vero
artis grammaticæ utilitatem, imo et necessitatem
probe cognoscunt, qui eosdem sacros libros, vel
primoribus, ut aiunt, lablis gustare, atque ii in
primis, qui illos interpretari, exponere, verosque
eorum sensus perscrutari conati sunt. Nos tamen
Clemens, uti diximus, commonefacit Christiano
non in solis nominibus et verbis, sed rebus ipsis
et veritati, quæ ex illis eliciuntur immoran-
dam.

Dialectica autem a Clemente dicitur⁸⁵ respon-
dendi et interrogandi scientia. Nec ab hac scientia
longe absunt ii, de quibus Laertius scripsit⁸⁶:
« Dialecticam recte disserendi scientiam circa ora-
tionem, quæ interrogatione et responsione consi-
stit, versari dicunt. Quocirca ipsam ita definiunt,
scientiam veri, falsique et neutrius. » Atque hanc
alibi⁸⁷ suum a Zenone Eleate exordium sumpsisse
perhibet.

De illius itaque utilitate hæc Clemens noster tradi-
dit⁸⁸: « Perspicuitas opem fert ad tradendam veri-
tatem, et dialectica, ne prosternamur ab hæresibus,
quæ faciunt incursiones. » Quis autem inficiabitur
non minimum esse fructum et emolumentum dia-
lecticæ, quæ efficit ut ab hæreticis non decipiamur,
et vanas eorum argutias et cavillationes diluamus,
confutemus et explodamus?

Nec mirum sane. Nam dialectica, ut ille ait⁸⁹,
juxta Platonis sententiam, est quedam scientia
inventrix eorum, quæ sunt significationis, « *τῆς
τῶν ὄντων δηλώσεως εὐρητική τις ἐστὶν ἐπιστήμη*. »
Duplex porro dialectica ab eo distinguitur. Prima
in rebus sophisticis versatur, et aliquid dicit, vel
facit eorum, quæ dicuntur, aut fiunt ab homini-
bus⁹⁰, atque hæc procul rejicienda est. Altera a
bono et moderato viro acquirenda, « ut possit fa-
cere et dicere ea quæ Deo grata sunt, idque uni-
versum pro viribus. » Docet autem Clemens hanc
esse prudentiam, quæ ea dividit, quæ percipiuntur
intelligentia, quæ ad veram sapientiam nos quasi
manu ducit, quæ ad ipsummet etiam Deum audent
progredi, quæ tandem divinorum coelestiumque
scientiam profitetur. Atque hæc omnia ex septimo
Platonis *De republica* libro videtur hausisse⁹¹. Ad
hæc vero dialectica, quemadmodum ille alibi ait⁹²,
quæ intellectu percepta fuerunt, fuse et rationabili-
ter, ac cum electione et assensu explicat. Quæ au-
tem vere dicta sunt, confirmat, dissolvitque *dubita-
tiones* et *sophismata*: « Est enim, sicuti adhuc
scripsit⁹³, dialectica veluti vallus quidam, ne veri-
tas concutatur a sophistis is. » Quidni vero? quan-
doquidem « dialectici, inquit Laertius⁹⁴, a disse-
rendo vocati sunt, hi nimirum, qui verborum ac
rationum acumine pugnant. »

Arithmeticæ quoque utilitatem eo Clemens de-
monstrat⁹⁵, quod gnosticeus seu perfectissimus, sicut

⁷⁵ p. 656. ⁷⁶ l. i, p. 291 et seq. ⁷⁷ l. vi, p. 654. ⁷⁸ p. 655, 659. ⁷⁹ p. 694. ⁸⁰ l. ii, p. 339, et l. vi, p. 656. ⁸¹ l. i, p. 315. ⁸² l. ix in Vita Herac., § 1. ⁸³ l. i, p. 289. ⁸⁴ Strom. l. ii, p. 291. ⁸⁵ ibid., 292. ⁸⁶ ibid. ⁸⁷ l. vii in Vita Zenon., § 42. ⁸⁸ in Proem., § 18. ⁸⁹ l. i, p. 319. ⁹⁰ p. 354. ⁹¹ ibid., tom. II, lib. vii De repub., p. 351 et seq. ⁹² Strom. lib. vi, p. 692. ⁹³ ibid., p. 655. ⁹⁴ in Proem., 7. ⁹⁵ lib. vi, pag. 654.

dictum est, Christianus in ea et adnotet augmenta et decrementa numerorum, et eas quæ sunt inter se relationes, et quod plurima cadant in proportionem numerorum. » Ad illud porro arithmetice probandum emolumentum, non modo Abraham profert exemplum, sed quædam etiam de nonnullis numeris animadvertit⁶⁶, videlicet numerum decimum esse undequaque perfectum, octonarium vero esse primum cubum, in quacunque dimensione æqualem, atque ut alios missos faciamus, numerum 120 constare ex paritate numeri 64 et imparitate numeri 54, quorum partes quadratos generant; imo vero eundem numerum 120 quatuor componi uno triangulo scilicet 15, altero quadrato 25, tertio pentagono 35, quinto denique hexagono 45. Sed quamvis Clemens noster et alii postea Ecclesie Patres, ut alibi diximus⁶⁷, post Platonicos, ac potissimum Pythagoreos scientiæ numerorum additissimos, in iis enucleandis aliquando versati fuerint; majorem tamen fructum ex allegorica et mystica explicatione percipi posse arbitrati sunt.

In iis enim multas post Philonem Judæumprehenderunt allegorias, et symbola, multas quoque alias, quas illi adnotarunt, figuras, sicut in numero trecentesimo decimo octavo, in quo Clemens noster⁶⁸, et alii, ut vidimus, existimant designari crucis Christi figuram.

Ubi vero auctor noster expressam a Clemente Romano⁶⁹ gnostici, seu perfecti Christiani, formam et imaginem exhibet, citata ab illo Psalmi tricesimi primi verba interruptit⁷⁰, ac quædam de septenario et octonario numero media sic interjicit⁷¹: *Adeste filii, audite me, ait Dominus, timorem Domini docebo vos. Quis est homo qui vult vitam, diligit dies videre bonos*⁷²? Deinde hebdomadis et ogdoadis subjungit **307** mysterium, quod inducit cognitionem: *Cohibe linguam tuam a malo, et labia tua ne loquantur dolum. Declina a malo et fac bonum, quære pacem et persequere eam*⁷³. Per hæc enim significat cognitionem cum abstinentia a malis, et cum operatione bonorum, docens perfici et opere et sermone. » Horum autem Clementis nostri verborum sensus, quem se satis non percipisse Hervetus fatetur, iste est: Clemens Romanus his Psalmistæ verbis declarat hebdomadem, sive septenarium numerum significare a malis abstinentiam, ogdoadem vero, sive numerum octonarium, qui illo perfectior, et summam perfectionis, sicut olim ad Ambrosii in Lucæ Evangelii expositionem observabamus⁷⁴, complectitur et continet, significare bonorum operationem, quæ sermone et opere perficitur. Et id quidem inde confirmari potest, quod de his aliisque utriusque illius numeri significationibus postea Clemens prodidit⁷⁵.

Ea autem⁷⁶ numerorum mystice exponendorum consuetudo vulgaris adeo illius tempore pervagataque erat, ut aliis denarium esse sacrum si diceret, id sibi inutile et supervacaneum videretur. Quamobrem istud, utpote jam tibi forsitan inusitatum, dissecrare si aveas, leges Philonis lib. *De congress. quæ. erudit. grat.* pag. 637 et seqq.; Origen. homil. 13 in Levit. p. 105, etc.

Hervetus tamen declarat sibi in memoriam non redire illud a se ullibi lectitatum, quod de vicesimo quinto numero prius a Clemente scriptum legimus⁷⁷: « Jam vero numerus 25 qui est quintus ab unitate, dicitur esse symbolum tribus Leviticæ. » At hæc mystica significatio his niti videtur sacri Numerorum libri verbis⁷⁸: « A viginti quinque annis, et supra ingredientur Levitæ: ut ministrent

A in tabernaculo fœderis. Cumque quinquagesimum annum ætatis impleverint, servire cessabunt, » etc. Quid vero, quod Origenes eandem plane numeri 22 symbolicam nobis attulit interpretationem? Levitæ, inquit⁷⁹, « qui deserviunt Domino, et primogeniti filiorum Israel admirabili hoc et sacro numero titulantur. » De his porro aliisque, quorum auctor noster mentionem facit⁸⁰, numeris, eorumque mystica et allegorica significatione plurima occurrunt apud antiquos Ecclesie Patres, Origenem, Ambrosium, Augustinum, et alios complures, et quorum scriptis multa Hieronymus Laureus in sua ad *Allegoriarum silvam* appendice collegit.

Ex his porro quæ de arithmetica diximus, quilibet facile concedet musicam esse quoque Christiano utilem. Nemo etenim nescit eam nihil aliud esse nisi ipsamet arithmetica, quæ cum in numeris sonoris versetur, in iis harmonicis concentuum causas, et interjecta inter sonos intervalla distinguit, ac de illis sive sensu, sive ratione dicat. Quamvis autem illa idcirco ab eodem Clemente nostro στοιχαστική, « conjecturalis » fortasse dicitur⁸¹; ipsius nihilominus utilitatem exemplo Davidis, Psalmos numerose canentis, sic comprobatur⁸²: « Exemplum musicæ simul psallens et prophetans ponatur David, Deum concinne et numerose laudans. » Tum deinde ostendit harmoniam Doricam et Phrygiam esse Christiano maxime consentaneam ac convenientem, atque ex hac eadem psalterii harmonia, quæ modorum honestatem et gravitatem patefacit, magnum Terpandro, de quo nos supra, exemplum fuisse.

Per Clementem itaque nostrum Christiano hæc uti licet musica. At quomodo, et quam ob causam ea uti debeat, ex iis quæ idem Clemens dixerat, sic ipse concludit⁸³: « Est ergo attingenda musica ad mores ornandos et componendos. Certe etiam in convivio nobis invicem psallendo propinamus, nostram incantantes cupiditatem, et Deum glorificantes, propter copiosam donationem eorum, ex quibus fructum et emolumentum capiunt homines, *ἐκ τῆ ἀφθόνου τῶν ἀνθρωπείων ἀπολαύσεων δωρεῶν*, et quod perpetuo suppeditata fuerint nutrimenta ad augmentum corporis et animæ. » Quapropter gnosticus, seu perfectus Christianus, uti ait Clemens⁸⁴: « Ex musica persequitur proportionem, quæ est in iis quæ sunt conjuncta et composita. »

Neque porro musicam voce tantum cantando Christianis utilem esse docet: sed iis quoque permittit quorundam instrumentorum musicorum usum: « Et si ad lyram, inquit⁸⁵, et citharam canere et psallere noveris, nulla in te cadet reprehensio. »

Non omne tamen musicæ genus licitum esse contendit. Quemadmodum enim illud, de quo loquimur, bonum, utile et admittendum esse asserit, ita et aliud censet supervacaneum et penitus rejiciendum. Quodnam autem sit, his ille exponit verbis⁸⁶: « Est autem supervacanea respuenda musica, quæ frangit animos, et varie afflicat; ut quæ sit aliquando lugubris, aliquando vero impudica, et incitans ad libidinem. » Quod quidem ipse in secundo *Pædagogi* libro, cap. 4, enucleatius explicat, fusiusque prosequitur. Clementi itaque illius tantum musicæ usus probatur⁸⁷, atque ab illo Christianis conceditur, ex quo ii aliquid boni et emolumentum fructusque spiritualis possunt demetere ac percipere.

Geometriam quoque, agriculturam, architecturam et nauticam cuidam Christianis utilitati ac

⁶⁶ p. 656 et 657. ⁶⁷ Ad epist. Ambros. 44, p. 976, num. 5. ⁶⁸ loco cit. ⁶⁹ Epist. 1 ad Corinth. § 22, p. 202. ⁷⁰ lib. iv Strom., p. 517 et seqq. ⁷¹ Psal. xxxiii, 12, 13. ⁷² Ibid., 14, 15. ⁷³ In Ambr. l. v; in Luc., pag. 1367. ⁷⁴ l. iv Strom., p. 558 et 564. ⁷⁵ lib. vi, p. 680. ⁷⁶ lib. vi, p. 657. ⁷⁷ Numer. vii, 24. ⁷⁸ homil. 4, in Numer., p. 117. ⁷⁹ lib. vi, p. 658. ⁸⁰ lib. i Strom., p. 316. ⁸¹ lib. vi Strom., p. 658. ⁸² pag. 659. ⁸³ pag. 654. ⁸⁴ lib. ii Pædag. c. 4, p. 163. ⁸⁵ l. vi Strom., p. 659. ⁸⁶ lib. i, p. 316.

molumento esse posse palam ille asseverat ¹⁵. Atque geometriam quidem, et architecturam illis frutuosas esse inde ostendit ¹⁶, quod ejus opere veritatem perspiciant, et inventis proportionibus adneantur « ad longitudinem absque latitudine, et superficiem, quæ caret altitudine, et signum quod ullas habet partes, et a sensibilibus nos traducit ad ea, quæ percipiuntur intelligentia, » hoc est, ad bonum, qui nec corporeus est, nec finitus.

Quomodo autem hæc scientia ad Christiani hominis virtutem proficere possit, Clemens pulchre locet ¹⁷, ubi proportionem in tabernaculi, arcæ et nensæ, quæ in Hierosolymitano templo erant, constructione observatas, mystico allegoricoque sensu interpretatur.

Neque porro minus eidem Christiano utilem esse astronomiam haud plane incerto Abrahamæ exemplo manifestum omnibus facit ¹⁸. Quinetiam quomodo illa ab ipsomet gnostico, sive perfectissimo, ut sæpius diximus, Christiano utiliter adhibeatur, hunc ille exponit in modum ¹⁹ : « Ab astronomia a terra elevatus una cum cælo mente in altum extollitur, simul cum astrorum conversione circumagitur, emper considerans divina, et eam quæ est inter et invicem consensionem et convenientiam, a quibus adductus Abraham, ascendit ad cognitionem ejus, qui creaverat. »

308 ARTICULUS VI.

Sophisticam artem, sicut et alias, quæ vocibus et verbis tantum constant, esse penitus ejiciendas et exterminandas; quæ a Christianis movendæ quæstiones, aut non movendæ, ac a quibus et quomodo legendi paganorum libri.

Non eadem profectio, sed longe alia Clementis de ritibus, quæ in verbis tantum versantur, ac potissimum de sophistica arte fuit mens et sententia. Quid autem sit hæc ars, quam Græci, inquit, magni æstimabant, sic ille explicat et definit ²⁰ : « Ars C sophisticæ est, δύναμις φανταστικῆς, potestas phantastica (seu imaginationis), quæ falsas opiniones, lanquam veras, verbis ingenerat. » Cur autem eam sic definiat, hanc continuo reddit rationem : « Præbet enim ad persuadendum quidem, τὴν ῥητορικὴν, dicendi artem, ad contendendum autem, τὴν ἐπιδεικτικὴν, artem litigandi. »

Quod quidem ille adhuc planius facit ²¹ non modo auctoritate Platonis, a quo « ars mala, » et Aristotelis, a quo « ars quædam decipiendi » vocatur; sed etiam ab ipsius principio, officio et fine, quæ idem Clemens noster his ibidem edisserit verbis ²² : « Sophisticæ artis principium quidem est, τὸ φαῖδρον, id quod apparet, » sive rerum tantum apparentia, non autem res ipsæ, et veritas. « Officium vero duplex: unum quidem ex rhetorica, quod perpetua oratione rem persequitur, » διεξοδικὸν παρὸν, seu longa rei apparuit, non autem veræ prosecutio : « Alterum vero ex dialectica, ἐρωτησὶν, interrogans. Ejus vero finis est, ἡ ἐκπλήξις, stupor et admiratio, » non autem veritas.

Itaque cum ars sophistica sit ars litigandi, quæ tota circa ea tantum quæ apparent versatur, nec illium habere finem quam ut homines ad stuporem et admirationem, non autem ad veritatem addu-

cat, hæc ex rhetorica et dialectica nihil boni, sed id duntaxat quod deterius est, accipit, sibi que vindicat.

Inde igitur Clemens recte colligit, eam, sicut et alias supervacaneas artes, quæ vocibus et verbis tantummodo consistunt, ab Apostolo jure prorsus merito proscribi et condemnari. Cui ille paulo post adhuc subscribit, atque hanc ibi suæ subscriptionis ac suffragii reddit rationem ²³ : « Ars autem contentiosa et sophistica est penitus repudianda; quandoquidem ipsæ sophistarum dictiones non solum multorum oculos perstringunt, et eos seducunt, sed nonnunquam etiam vim afferentes, Cadmeam referunt victoriam. » Non alio igitur hæc ars sophistica collineat, quam ut hominum oculos perstringat, eosque fallat et seducat, ac Cadmea victoria, id est, infausta, infelici, ac ipsis perniciose ac funesta decipiat ²⁴. Quamobrem Christiani vera philosophia et dialectica, uti supra ex Clemente nostro dictum est, accurate imbui et informari debent; ne fallaci illa arte decipiantur, atque dolosas illius fraudes ac fallacias, captiosaque sophismata dignoscant, propulsent, ac funditus evertant.

Neque a proposito nostro alienum esse videtur, hic paulisper expendere quas a Christiano movendas quæstiones, aut non movendas esse Clemens censuerit. Docet itaque ²⁵ eam quæstionem esse optimam, quæ fidei nostræ omnino conveniens et consentanea est : stultas vero, inutiles et ineruditæ hæreticorum, atque a fortiori paganorum quæstiones, teste Apostolo, esse vitandas et rejiciendas, nec de iis temere laborandum, juxta illud Æschyli carmen :

Ne in iis labores temere, quæ nihil juvant.

Quod quidem carmen, ut id obiter adnotemus, invenies apud Theodoretum tom. IV, serm. 4, *De Græc. affect. curat.*, pag. 551.

Quadruplex autem aliarum inutilium et vitandarum quæstionum dicit esse genus ²⁶. Ac primo quidem eæ, quæ omnibus omnino perspicuæ et manifestæ sunt, verbi gratia, utrum dies sit. Secundo, quæ a nemine unquam certo definiiri possunt, exempli causa, utrum stellæ numero pares sint, an impares. Tertio, quæ in utramque partem æqua parique ratione possunt stabiliri et propugnari, quemadmodum utrum fetus in matris utero sit, aut non sit animal. Postremo ubi argumentum, quod ex utraque parte profertur, a nullo unquam solvi poterit. Vult ergo Clemens has omnes quæstiones ab omnibus Christianis vitari, ac prorsus rejici. Atque utinam tam prudentes, certæ ac firmæ de movendis proponendisquæ quæstionibus regulæ in Christianorum scholis nunc accurate et diligenter ab earum præfectis servarentur. Tum enim illi maximo sane et durissimo, ac penitus ingrato adolescentium aliorumque non abutereantur labore, et eos scientia melius informarent.

Denique simili quoque prudentiæ lege Clemens præcipit ²⁷ ut Græcorum seu paganorum libri ab his, qui sparsa in eis impietatis errorumque venena cavere noverint, ea cautione legantur, ut falsa et noxia respuentes, vera tantum, salutaria et divina seligant.

CAPUT XXIV.

De variis paganorum moribus, ac singularibus et præclaris quorundam facinoribus.

ARTICULUS I.

De purpura, dolosisque vestibus, et unctionibus, de cerorum expositione, de quorundam gula, et li-

guratione, de cultu angelis et demonibus a magia tributo, atque de illorum a vino, animalis, et rebus Veneris abstinencia, quamvis cum matribus et

¹⁵ lib. vi, p. 659. ¹⁶ p. 660. ¹⁷ p. 657 et seqq. ¹⁸ p. 656. ¹⁹ p. 654. ²⁰ ibid i, p. 279. ²¹ ibid. ²² ibid., p. 293. ²³ vid. Erasm., Adag. chiliad. ii centur. 8, adag. 34, p. 534. ²⁴ Strom. lib. v, pag. 646. ²⁵ ibid., p. 647. ²⁶ l. iii, p. 613.

sororibus coirent, communesque eis essent uxores; A de athletarum. atque in primis Astyli Crotoniatis, Crissonis Himeræi, atque etiam Amæbei citharædi a rebus Venereis abstinencia, de legibus contra adulteros latis, de alia lege in gratiam mulierum prægnantium capite damnatarum, de Romanorum testamentis per libras et asses, ac de Lacedæmoniorum scytalis.

Postquam ea, quæ Clemens noster de Græcorum et paganorum artibus, disciplinis et scientiis tradidit a nobis pro more nostro examinata sunt, nunc ad alia accedendum est, quæ ille de ipsorum moribus et præclaris quorundam facinoribus notatu digna cum judicaverit, et ab omnibus facile intelligi non possint, a nobis adhuc debent enucleari et explicari. Verumtamen ea omitemus quæ jam explanare tentavimus, quale istud est, quod Clemens narrat²⁰ purpureas ac dolosas vestes, et unctiones a veteribus Lacedæmoniiis proscriptas ac rejectas, atque recens natos infantes, crudelissimè prorsus inhumanitate a paganis suis parentibus fuisse expositos.

Pura quoque de paganorum cupedia, gula et liguritione in superiori dissertatione adnotavimus²¹, quibus ea addenda sunt, a Clemente nostro in his 309 Stromatum libris de quibusdam memorata hominibus gulosis: «Qui, inquit²², in aliquorum animantium ventres ante partum calces impingunt, ut contemptera lacte carne vescantur. » Quam autem hæc vera sint, disces ex Pintarcho, qui de corruptis ac depravatis quorundam suæ ætatis hominum moribus scriptum nobis hoc reliquit²³: « Alii verubus ignitis porcos jugulant, ut ferri tinctura sanguis extinctus atque diffusus carnem molliat, delicatamque reddat. Alii uberibus suum fetarum, instante jam partu, insiliunt, eaque calcant; ut sanguinem, et lac, et tabum fetus simul interfecti inter matris dolores eximentes (proh piacularis Jupiter) maxime inflammata animalis partem vorent. »

Ab istorum moribus quam alieni essent magi, inde colliges, quod de illis Clemens memoriæ prodidit²⁴: « Certe magis curæ est, qui angelos colunt et demones, simul a vino, et animatis, et rebus Venereis abstinere. » Antea vero de iisdem in sua ad gentes Admonitione dixerat²⁵: « Magi se jam suæ impietatis gloriantur ministros habere demones; ut qui eos in suorum famulorum numerum ascripserint, et necessitate adactos servos fecerint suis carminibus; » quia scilicet suis incantationibus eos sibi adesse et servire compellebant. De his autem impiis carminibus et incantationibus plura apud Eusebium²⁶ narrat Porphyrius.

At de illa Chalææorum sive magorum cum impia superstitione, tum etiam abstinencia, multa ex variis auctoribus decerpta Laertius²⁷, ac primum ex Sotione narrat, « illos divinationem predicationemque exercere, sibi deos apparere asserente. . . . His autem vestis candida, lectus humus, esca olus, caseus panisque cibarius est. » Deinde vero ex Aristotele, Hermippo, Eudoxo et Theopompo adnotat²⁸, « duo juxta illos esse principia, bonum demonem et malum; alterum ex his Jovem, et Orismadem, alterum Plutonem, et Arimanium dici. » Videsis variorum in hunc Laertii locum observationes. Præterea Eubulus, uti Hieronymus testatur²⁹: « Qui historiam Mitæ multis voluminibus explicuit, narrat apud Persas tria genera magorum, quorum primos, qui sunt doctissimi et eloquentissimi, excepta farina et olere, nihil amplius in cibo sumere. »

Quæ vero ibidem Hieronymus insulos disserit, eorum confirmationem adduci possunt, quæ noster Clemens adhuc generatim tantum dixerat³⁰: « Quæ etiam ii, qui colunt idola, a cibis et Venere abstinere. » Vide etiam Porphyrium lib. De non necand. animal., pag. 399.

Quamvis autem tanta esset magorum abstinencia, ac nonnulli eos a rebus Venereis se abstinentisse tam asseveranter tradiderint: « Xanthus tamen (ipsiusmet Clementis nostri verba sunt³¹), in iis quæ inscribuntur Magica: Coeunt autem, inquit, magi cum matribus, et fas esse alant coire cum sorore, et communes esse uxores, non vi, et clam, sed utrisque consentientibus, cum velit alter docere uxorem alterius. » Brevius jam citatus a Laetio Sotion ait³²: « Magos æquum duxisse matri ac filie misceri. » Sed id apud Eusebium fusius a Bardesane exponitur: « Apud Persas (inter quos magi debebant) lex, inquit³³, erat, quæ non filias tantum, aut sorores, sed ipsas quoque matres secum matrimonio jungere licebat. Nec in ea regione tantum, eove duntaxat in climate incestas illas Persæ nuptias contrahabant; sed etiam quotquot eorum et Persæ alio commigrarunt, quos Magusæos vocant, iisdem flagitiis obstricti manent, posterisque suis hereditario quasi jure leges et consuetudines easdem relinquunt. » Hujus flagitiosissimæ ac plane detestabilis consuetudinis mentionem Sextus Empiricus, Quintus Curtius, Ovidius, alique complures fecerunt, quorum verba ad id, de quo nemo dubitare potest, fusius probandum, hic integra transcribere, inutilis prorsus esset operæ et laboris. Lege, si velis, in laudatum a nobis Laertii locum Menagii annotationes.

Verum, inquit aliquis, nobis edisserere quomodo sibi ipsi stet Clemens, qui magos et a rebus Venereis abstinentisse, et turpissimo matrum et sororum coitu contaminatos prædicat? Nunquid ille de diversis magis, tam loco quam moribus longissime dissitis, locutus est? At animum, quæso, adversus præterquam quod a Clementis nostri more non est alienum, ut aliquando, non quod ipse sentit, sed aliorum eadem de re varias referat opiniones, ab ipso haud dubitanter ibi affirmari magos a rebus Venereis, quæ nimirum illis prohibita et illicita erant, se continuisse; cum matribus vero et sororibus matrimonio suis copulatos quidem, sed quod lege apud eos lata permissum fuerat, atque idcirco minime flagitium et incestum esse credebant. Ubi vero post susceptam Christi fidem illud malum esse cognovissent, tunc, teste Eusebio, nuntium ei continuo remisissent: « Itaque nec Persæ, ait Eusebius³⁴, qui senel Christi disciplinæ nomen dederunt, nuptias amplius cum matribus ineunt. . . . nec alia barbarorum genera incesto filiarum ac sororum concubitu polluantur. »

A magis autem si transeamus ad athletas, de eorum quoque abstinencia hæc Clemens noster litteris consignavit³⁵: « Aiunt athletas non paucos abstinere a Venere, propter exercitationem corporis continentes, quemadmodum Crotoniatem Astylum, et Crisonem Himeræum. » Quæ quidem luculenter et egregie his confirmantur Platonis verbis³⁶: « Ignoramusne ea, quæ de Ieco Tarentino perhibentur, qui ut in ludis Olympiciis ceterisque idoneum se redderet, eam animi contentionem artemque adhibuit, et in tantam temperantiam se conformavit, ut neque mulierem, neque puerum attigerit unquam, quantum quidem in hujusmodi exercitationibus est versatus. Item quoque de Crisone, et Astylo, c

²⁰ Dissert. super., cap. 12, art. 2 Strom. lib. II, pag. 400. ²¹ super. dissert., cap. 12, art. 7. ²² Strom. I. II, pag. 401. ²³ I. II De esu carniū, pag. 996. ²⁴ Strom. I. III, p. 446. ²⁵ Admonit. ad gentes, p. 39.

²⁶ I. v Præp. evang., c. 8, 9 et 10. ²⁷ in proem. in Vitæ et dogm. philosoph., § 7. ²⁸ ibid., § 8. ²⁹ I. II adversus Jovinian., p. 62. ³⁰ p. 446. ³¹ lib. III, p. 451. ³² loc. cit. ³³ lib. VI Præp. evang., cap. 10, pag. 275 et 279. ³⁴ I. I Præp. evang., c. 4, p. 11. ³⁵ Strom. I. III, p. 417. ³⁶ tom. II, l. VII de legib., p. 839 et seq.

io pompo, et cæteris compluribus memoratur. . . . hæc dicit, quæ his athleticis accidis præci emoriæ prodiderunt. Quid igitur? Illi in luctando, currendo, cæterisque huiusmodi corporeis facultatibus vincerent alios, ab ea re, quæ a vulgo beata relictur, ultro abstinere voluerunt. Alibi vero tribit⁴⁵: «Crisonem Himeræum florentis et rostante ætatis cursorem fuisse.» Mentionem quoque lius fecerunt Diodorus Siculus⁴⁶, Pausanias⁴⁷, usebius⁴⁸, et alii ita omnibus obvi, ut Hermetum irari subeat, qui de illo apud alios, præter Clementem nostrum, se alicujus verbi quod legerit, emisisse palam negavit.

De Astylo autem idem Pausanias hæc memorat⁴⁹: Astylus Crotoniata Olympicus deinceps tres de rsu repetito palmas tulit. Et hujus quidem, quod ieronis Dinomenis studio ductus, Syracusanum monumentum curasset, in posterioribus duabus ictoriis infamæ causa domum Crotoniæ ad publici carceris usum destinarunt, et statum in acedemoniæ Junonis templo dedicatam everterunt.

Pergit Clemens⁵⁰: «Quinetiam Amœbeus cithædus⁵¹ cum recenter uxorem duxisset, a sponsa abstinuit: et Cyrenæus Aristoteles amantem Laiem solus desepxit. Cum meretrici itaque jurasset: eam esse in patriam abducturum, si ei adversus ecertantes adversarios in aliquibus opem tulisset, ostquam id perfectit, lepide a se scriptum iurjuramentum exsequens, ejus quam simillimam Cyrenæ statuit imaginem.» Eadem de illo narrat Elianus⁵²: Amœbeus, inquit, cithædus, maxima continentia reductus fuisse dicitur, cumque venustissimam uxorem haberet, non cum ea coivisse. Quod quidem adeo singulare et memoria existimavit esse ignum, ut illud suæ *De animalibus historia* inserendum adhuc putaverit⁵³. Ibi vero addidit hunc mœbeum omni tempore, quo in certaminibus vertretur, ab ea formosissima uxore se abstinuisse.

Itaque major est de Aristotele Cyrenæo difficultas. Nos etenim Hermetus admonet eundem Eliam in laudata *Varia historia* meminisse quidem lius Aristotelis Cyrenæi⁵⁴, sed de amata ab illo aide nihil in ea reperiri. Verum si ad ea, quæ auto ante in illa scripta sunt, oculos Hermetus convertisset, ibi certe vidisset, quæ Aristoteli Cyrenæo Clemens tribuit, his prope eadem Eubate idem Cyrenæo ita ascribi: «Lais cum Eubatem yrenensem aspexisset, ardentissimo in eum amore cepit flagrare, et de contrahendis inter se mutuo utriusque sermonem ei detulit. . . . Sponsio vero hæc conditionibus facta est, ut post ludos certamineque ata deberet esse. Cum igitur abiret et certamine, e conventus non stetisse videretur erga feminam, ictam Laidis imaginem deportavit secum Cyrenem,» etc.

Verum alterutrum, aut ex eorum amanuensisibus brariis aliquem, nomen hujusce Laidis amasi ascribendo, errasse haud omnino dubium videtur. Quis autem revera erraverit, non facile dixeris. Elianus tamen cum nullum testem, Clemens vero ententæ suæ auctorem Istrum producat, is certe agis, quam ille vera scripsisse non immerito rorsus dici potest. At quia quidam a Laertio⁵⁵ aristoteles Cyrenæicus, qui *Poetica* scripsit, alius utem a Stobæo⁵⁶ ejusdem nominis ejusdemque atrix memoratur; utrum ex his duobus, vel ex his pluribus, quos Ionsius recenset, unus ille theia fuerit, aut reipsa Eubata cognominatus sit, peritioribus criticis lubenter audemus.

Intolerabilem plane sectatorum Prodicii impu-

A dentiam, qua obscœnissima quæque flagitia perpetrandi licentiam se habere deinentissima temeritate prædicabant, ubi Clemens variis rationum momentis refellit, ibi contra eos hoc pugnat argumento⁵⁷: «Quinetiam quæ faciunt, non faciunt ut reges, sed ut mastigæ; clanculum enim committunt adulteria, timentes ne deprehendantur, et vitantes ne condemnentur, et metuentes ne supplicio afficiantur.» Quibus sane verbis ille apertissime significat decreta fuisse contra adulteros humanis legibus supplicia, quæ hi hæretici, adulteria clanculum committentes, declinare conabantur.

Quæret itaque aliquis quænam sint illæ leges, contra adulteros latæ, quodve pœnæ supplicique genus ab eis constitutum, ac de qua tandem lege Clemens noster sit intelligendus. Ut his quæstionibus fiat satis, observandum est multas ea de re leges a variis scriptoribus memorari, nimirum Romiliam a Romulo, uti aiunt, et Juliam a Cæsare Augusto, et alias a Diocletiano, ac post Clementis nostri ætatem a Constantino et Maximino latas. At eundem Clementem nostrum de lege Julia fuisse locutum, inde haud prorsus inepte colligitur, quod ea lex cæteris omnibus magis illustris et celebrata, magisque in usu, atque ab aliis deinceps sapius confirmata, aut moderatius temperata, et explicata, aut supplicii etiam atrocitate gravior facta fuerit.

Verum enimvero quod ad pœnam ab illis irrogatam spectat, fertur adulteros lege Romilia et Julia capite fuisse damnatos. Postea vero Constantinus imperator, Constantini Magni filius, lege ad Cæcullinum anno 359 data, longe gravius in eos supplicium his verbis indixit⁵⁸: «Sacrilegos nuptiarum tanquam parricidas insuere culleo vivos, vel exurere judicantem oportet.» Sed cum hæc ipsa lex Clemente nostro recentior sit, ille de lege Julia, uti diximus, et supplicio ab ea sancito procul dubio intelligi debet.

C Quid ergo, arguet aliquis, nonne Augustinus disertissime negat ullam capitis pœnam antiquis Romanorum legibus, ac proinde Romilia et Julia contra adulteros statutam fuisse, ubi totidem ille verbis scripsit⁵⁹: «Romani antiqui in stupro detectas Vestæ sacerdotes vivas defodiebant; adulteras autem feminas, quamvis aliqua damnatione, nulla tamen morte plectebant.» Sed ille de lege Romilia, cujus edictum non omnino certum est, vel de quibusdam aliis antiquorum, ut ipse ait, Romanorum ante Augusti ætatem, ac proinde ante Juliam constitutis legibus verba fecisse vero prorsus simile est. Ab Arnobio siquidem ante ejusdem Augustini tempora illud litteris mandatum legimus⁶⁰: «Ad libidinem homines proni, atque ad voluptatum blanditias naturæ infirmitate proclives; adulteria tamen legibus vindicant, et capitalibus afficiunt eos pœnis, quos in aliena comprehenderint fœdera genitalis se lectuli expugnatione jecisse.» Videsis Ulpianum lib. II ad legem Jul. et lib. IV *De adulter.*; Papianum lib. I *De adulter.*; Paulum Manutium lib. *De legib. Rom.*, cap. 19, et Godefridum in citatam a nobis Constantis legem tom. IV *Cod. Theodos.*, pag. 296.

Aliam Romanorum legem in prægnantium mulierum gratiam his Clemens verbis alibi memorat⁶¹: «Romani, si qua mulier prægnans fuerit damnata capitis, non prius permittunt ut supplicium subeat, quam pepererit.» Plutarcho autem si credimus, hæc lex ab Egyptiis primum lata est, quam ab illis quidam Græci postea acceperunt: «Legem, inquit⁶², Egyptiam nonne videntur recte

⁴⁵ tom. I, in Protagor., pag. 335. ⁴⁶ l. XII Bibl., p. 85. ⁴⁷ l. V, p. 172. ⁴⁸ in Chron. ⁴⁹ l. VI, pag. 90. ⁵⁰ ibid., p. 447. ⁵¹ l. III Variar. hist., § 24. ⁵² l. VI De animal., c. 1. ⁵³ lib. X Var. hist., § 8. ⁵⁴ l. V in Vita Arist., § 35. ⁵⁵ serm. 62, p. 395. ⁵⁶ Strom. l. III, p. 438. ⁵⁷ titul. Quorum appellat., § 4. ⁵⁸ l. III De civit., cap. 5, pag. 62. ⁵⁹ l. IV advers. gent., post medium. ⁶⁰ Strom. l. II, p. 90. ⁶¹ tom. II, De his qui sero a nuu. puniuntur, pag. 552.

quidam Græcorum descripsisse, quæ jubet gravida si mortis fuerit damnata, asservari donec pariat? De Græcis vero hæc Ælianus memoria commendavit⁶²: «Judices Areopagitæ, cum veneram mulierem deprehendissent, et eam morti tradere vellent, non prius ipsam interemerunt, quam partu liberaretur. Postquam vero peperit, comprehenderunt ipsam, et solventes a damnatione innocentem infantem, eam, quæ commuerat supplicium, solam morte mulctarunt.» De Romana porro lege loquebatur haud dubie Quintilianus, cum dixit⁶³: «Supplicia prægnantium lex differri in diem partus jubet.» Adi, si velis, jurisperitos in leg. De prægnantibus ff. De pœnis, etc. Cujacium, Jul. Paul. Recept. sentent. lib. 1, tit. 12, De iudiciis omn., § Prægnantes.

Næ autem a Romanis longius recedamus, notanda sunt hæc Clementis nostri de illorum testamentis verba, quæ Hervetus minime vidit nec quomodo 311 præcedentibus cohæreant, nec cur ab illo allata fuerint. Hæc vero hic leguntur⁶⁴: «Et quæ a Romanis sunt in testamentis, locum obtulerunt, nempe libræ illæ et asses propter justitiam, et mancipationes et aurium contrectationes; illa quidem, ut juste fiant; hæc autem ad honoris divisionem; tertium vero, ut qui incidisset, cum ei onus imponeretur, stans audiret, et teneret locum intercessoris.» Ut hæc autem, quæ tam obscura Herveto esse non debebant, ab omnibus intelligantur, animadvertendum est id, quod Clemens de Romanorum testamentis tradit, ab Aulo Gellio paulo enodatus explicari, planeque confirmari: «Tria enim, inquit⁶⁵, genera testamentorum fuisse accepimus, unum quod calatis comitiis in populi concione fieret; alterum in procinctu, cum viri ad prælium faciendum in aciem vocabantur; tertium per familiæ emancipationem, cui æs et libra adhibentur.» Et adhuc clarius Justinianus lib. II Instit. ⁶⁶: «Tertium genus testamentorum, quod fiebat per æs et libram, scilicet quod per emancipationem, id est imaginariam quamdam venditionem agebatur, quinque testibus, et libripente, civibus Romanis puberibus præsentibus, et eo, qui familiæ emptor dicebatur.» Nullus autem dubitandi locus est, quin de hoc tertio, ut ait Brissonius⁶⁷, testamentorum genere Clemens noster loquatur, ac χαρτισμὼν nomine emancipationes, quæ in his testamentis intercedebant, reipsa designaverit.

Neque vero ad id probandum aliis opus est, quam Theophili verbis, quibus edisserit quomodo id testamenti genus fieri soleret. Fiebat, inquit⁶⁸, per emancipationem, «quæ imaginaria venditio erat. Quinque siquidem aderant testes, et libripens, cives Romani, bique puberes. Atque his præsentibus, is qui successor defuncti erat futurus, patrimonium morituri emebat, verba quædam dicens solennia, et imaginarii pretii nomine, numerum rerum domino dabat, appellabaturque is, qui emebat, familiæ emptor. Deinde ordinabat moriens quid post mortem suam fieri vellet. Dicebat enim familiæ emptori, sive hæredi: Huic volo dari fundum, illi domum, alii centum solidos.»

Ex iis porro ita explicatis quivis facile intelliget cur Clemens, qui sacris profana miscere solet, hoc Romani testamenti exemplum adduxerit, et quomodo isthæc cum præcedentibus et subsequentibus illius verbis optime cohæreant. Ibi quippe de symbolica et ænigmatica loquendi ac philosophandi ratione, in sacris nostris Scripturis adhibita, sermonem facit. A paganis vero eam

A quoque usurpata fuisse hoc ille ostendit testamentorum exemplo, ubi asses, sive æs et libræ mera erant symbola, figuræ et ænigmata. Si qui autem in ejusdem Clementis sermone sit obscuritatis, illud totum ex iis, quæ dicta sunt, atque Theophili verbis tollitur ac dispellitur.

A Romanis ad Lacedæmonios si deflectere perumper velimus, de eo, quo eorum leges inscribi solerent, inodo hæc non omnibus plane facilia. Clemente nostro tradita audiemus⁶⁹: «Sciam Græci ephorum Lacedæmoniorum scytalas fuisse lege in lignis inscriptas.» Quibus autem hæc Clementis nostri verba obscura videbuntur, clarum eorum explicationem apud Suidam invenire poterunt. Ubi enim quid sit scytale edisserit, hæc habet: «Scytale epistola Laconica; scytale autem erat lignum politum et oblongum. Duæ vero scytalæ fuerunt apud Lacedæmonios, et alteram quidem ipsi Lacedæmoniorum ephori, id est præcipui magistratus, quales apud Romanos tribuni plebis, retinebant, alteram vero tradebant duci, quem ad bellum emittebant. Et quoties aliquid ei mandare volebant, afferebant album lorum, quo scytalem involvebant, et in eo loco scribebant quæ volebant. Et lorum revolventes, ac scytale revolventes, id tabellario tradebant asportandum.... Dicitur igitur scytale et ipsa epistola, et ipsam lignum, in quo scripta est epistola.» Nec minus accurate et eleganter Aulus Gellius⁷⁰ scytalam descripsit, atque etiam Ausonius his carminibus⁷¹:

*Vel Lacedæmoniam scytalem imitare, libelli
Segmina Pergamei, terei circumdata ligro,
Perpetuo inscribens versu, qui deinde solutus,
Non respondentes sparsa dedit ordine formas,
Donec consimilis ligni formetur in orbem.*

Plura si velis, adi Athenæum lib. x Deipnosoph., pag. 451; Tzetzen Var. hist., chiliad. 9, § 253, pag. 409, tom. II Poet. Græc., et alios.

ARTICULUS II.

De præclaris et singularibus quorundam cum populorum, tum hominum factis, Cleomedis, Athamantis, Æschyli, Philoxeni, Bocchoridis, Exopiorum, Macedonum, Laconum, Zenonis, Eteoclis, Theodoti, Pauli, Posthumi, Anaxarchi, Gymnosophistarum, ac de Platoni effato: Justam esse torqueatur esse beatum.

Singularia quædam auctor noster ethnicorum hominum facta, seu vera, seu ficta, sed quæ memoratu digna censebat, breviter aliquando et obscure proposuit; haud dubie quia ea omnibus suo tempore nota et pervulgata esse arbitrabatur. Tali profecto sunt hæc, quæ alicubi protulit, peccati involuntarii exempla: «Aut qui se ipsum, inquit ille⁷², ignoravit, ut Cleomenes, et Athamas, qui erant correpti furore; aut rem quam facit, ut Æschylus qui in scena effatus mysteria, in Areopago dicta causa fuit absolutus, cum ostendisset se non esse mysteriis initiatum.» At de hoc Æschylo jam disputavimus.

Cujusdam vero Cleomenis meminit Suidas, et de illo hæc narrat⁷³: «Cum esset Atheniensium dux præter alia mala, insaniam etiam simulabat; quia sciebat se civibus esse odiosum. Quamobrem etiam baculum gestans, obambulabat, quo propinabat eos qui ipsum invadebant.» De eodem Cleomene rursus disputat ad verbum Κλεομένης, et Erasmus Adag., chil. III, centur. 5, adag. 61, pag. 686. Verumtamen haud temere quidam suspicatur in Græco Clementis nostri textu pro Κλεομένης,

⁶² I. v Variar., § 18. ⁶³ Declamat. ⁶⁴ Strom. I. v, pag. 574. ⁶⁵ I. v Noct. Atticar., cap. 7. ⁶⁶ Instit. I. II De testamentis in princip. ⁶⁷ I. VII De formul. init. ⁶⁸ in paraph. Instit. I. II, tit. 10. ⁶⁹ Strom. I. II, p. 367. ⁷⁰ I. VII Noct. Atticar., cap. 9. ⁷¹ ep. 25 ad Paulinum. ⁷² Strom. I. II, pag. 587. ⁷³ Ad verb. ἀνευ βύλου.

legendum Κλεομένης. Nam huic magis quam alteri ea conveniunt, quæ de illo Clemens memorat. Apud Pausaniam siquidem legimus⁷⁴: « Cleomedem Astypalæensem memoriæ proditum in pugilatu locum Epidaurium interemisit: eo crimine erepta palma damnatum ab ædilibus, animi ægritudine mentis impotem factum; inde Astypalæam reversum, cum in ludum litterarium introisset, in quo pueri erant ferme LX, columnam, qua tectum fulciebatur, convellisse. Quare oppressis ruina pueris, cum cives ipsum cum lapidibus insectarentur, confugisse in templum Minervæ, moxque se in arcam, quæ in templo erat, conclusisse. Ejus arcæ operculum Astypalæenses cum diu conati, tollere non potuissent, postremo arcam effregisse, Cleomedem neque vivum, neque mortuum intus visum, 312 missis ad oraculum de rei miraculo consultoribus, his versibus responsum redditum:

*Ultimus heroum Cleomedes Astypalænsis,
Quem jam immortalem superum dignamini honore.*

Et Cleomedi insequentibus deinceps temporibus Astypalæenses tanquam heroi honores habuere. Si hæc tibi satis non faciant, consule Plutarchum in Vita Romuli, tom. II, pag. 35, et jam laudatum Suidam ad verbum Κλεομένης.

Athamantis porro facinus, seu fabula ab eodem Pausania hunc narratur in modum⁷⁵: « Ino secum Melicerte, natu minore filio, de saxo, quod Moluridem petram appellant, in mare præcipitem dedisse, cum natu majorem Learchum pater occidisset; ac Athamantem quidem, in uxorem et liberos furore impulsus, sunt qui dicant ita sævisse; alii vero ira vehementer incensum, quod uxoris nefario facinore inmissam rescisset Orchomeniis famem, ac simul ab illa de medio sublatum Phrixum putaret; atque omnino accidisse omnia non divinitus, sed novæ dolo, interpretaretur. Illam igitur tunc aiunt arrepta fuga se cum filio in mare de Moluride petra abjecisse. » Fabulam Ovidius libro IV *Metamorph.*, fab. 9, fusius prosequitur, qui lib. VI *Fastorum* hæc strictius vers. 489 et 490 cecinit:

*His agitur furiis Athamas sub imagine falsa,
Tuque cadis patria, parve Learche, manu.*

Pudicam mactandæ Polyxenæ honestatem, a poetis commendatam, sic Clemens noster memorat: « A tragicis, inquit⁷⁶, scriptum est Polyxenam, etsi interficeretur, moriendo tamen magnam adhibuisse diligentiam, ut honeste caderet. » Pausanias vero scribit⁷⁷: « Mactatam fuisse ad Achillis tumulum, et poetæ decantarunt, et fabulæ testantur. » Alibi vero observat hoc tanquam immane, ut ait, facinus ab Homero de industria prætermisum. Ovidius autem et illud, seu potius hæc fabulam integram, et quod a Clemente nostro adnotatur, ita cecinit⁷⁸:

*Tunc quoque cura fuit partes velare legendas
Cum caderet, castique decus servare pudoris.*

Eodem quoque modo Clemens⁷⁹ leviter perstrinxit Prodicii fabulam, qua virtus et vitium muliebri habitu obvium Herculi venisse ferebantur. Sed alibi notavimus⁸⁰ eam a Justino martyre memorari, quam Xenophon ex ejusdem Prodicii de Hercule libro nobis totam exhibuit⁸¹.

At Clemens fusius refert celebre Bocchoridis, Ægypti, sicut ex Diodoro Siculo⁸² et aliis discimus, regis de adolescente, qui dormiens cum puella concubuisse sibi visus fuerat, iudicium. Rem autem to-

A tam accipies a Plutarcho⁸³, qui puellam illam meretricem et Ægyptiam, et Thonidem cognominatam fuisse testificatur.

Plurima vero nobis Clemens proponit exempla ethnicorum tam populorum, quam hominum, qui varia tormenta constanter perpessi, magnum plane, ac mirum patientiæ documentum aliis præbuerunt. « Non solum Æsopii, inquit⁸⁴, et Macedones, et Lacones, dum torquentur, fortiter tolerant, ut ait Eratosthenes iniis, quæ scribit *De bonis et malis*. Sed Zeno quoque Eleates dum cogeretur arcanum aliquod enuntiare, restitit tormentis, nihil confitens, qui etiam postremo linguam erodens, eam exspuit in tyrannum, quem alii quidem Nearchum alii Demyllum appellant. » Quis de hac Æsopiorum patientia aliquid memoriæ prodiderit, se non meminisse Hervetus declarat. Sed in Clementis textu⁸⁵ pro Æsopii, legerat Asopii, quos putat, haud dubie post Strabonem, Bœotia fuisse incolas. Verum in edito Græco Clementis textu, et in Claromontano codice scriptum est, Αἰσώπιος, Æsopii, de quibus idem Strabo: « Quantum conjectura, inquit⁸⁶, licet consequi, Mysiam possis medio loco ponere inter Bithyniam et Æsopi, τοῦ Αἰσώπου, ostia, quæ ad Olympum fere totum pertineat. » Cum hi itaque Phrygiæ populi et Mysiæ contermini essent, vide an de illis locutus sit Clemens noster, propterea quod impune a quibuslibet læderentur. Unde ortum illud adagium, *Mysonum præda*, de quo leges Erasmus *Adagior.* chil. II, centur. I, adag. 92, pag. 315. Ad eos certe, vel etiam ad Phryges, de quibus hoc, ut adnotat idem Erasmus⁸⁷, ferebatur proverbium, *Phryx plagis emendatur*, Clemens potius collineasse videtur, quam ut quidam ejus scholiastes suspicatur ad imitatores Æsopi, qui diris cruciatibus tortus, patroni sui adulterium prodere noluit. Neque enim ullus dubitandi locus est Clementem non de hominis, sed de gentis cujusdam patientia facere sermonem.

C Negat Hervetus se de publica Macedonum patientia aliquid legisse, sed nobilis duntaxat exemplum pueri, qui Alexandro sacrificante, patientissime tulit brachium suum, delapso e thuribulo carbone, aduri. At inde profecto cum Valerio Maximo, quem ille citat, colligere poterat quanta esset hujusce gentis patientia et fortitudo. Nam ibi Valerius addidit⁸⁸: « Si huic miraculo Darius inseruisset oculos, scisset ejus stirpis milites vinci non posse, cujus infirmam ætatem tanto robore præditam animadvertisset. »

Recte quidem Lacedæmoniorum patientiam his Hervetus observat celebrari Horatii versibus⁸⁹:

*Nec me tam patiens Lacedæmon,
Nec tam Larissæ percussit campus opimæ,
Quam donus Albunæ resonantis.*

D Sed cur Lacedæmon patiens ab Horatio vocetur, hanc quidam nec inepte reddunt causam, quæ Plutarchi verbis sic enarratur⁹⁰: « Lacedæmone pueri per integram diem flagellis cæsi, sæpenumero ad mortem usque læti alacresque tolerant, atque inter se de victoria certant, in eo posita, quod quis diutius magisque perferat verbera, victoremque summa consequitur gloria. Certamen illud flagellatio dicitur, et quotannis habetur. » Idem repetit in Vita Lycurgi, pag. 51. Videsis Lucian. dialog. *De gymnas.*, pag. 805; Cicero. *Tusculan.* II et V, pag. 142 et 189; Tertul. lib. *Ad martyr.*, cap. 4; Stobæum, Senecam, et alios plures. Sed ante citata a nobis Plutarchi verba, ille multa alia narrat, quibus Spartani

⁷⁴ l. VI, pag. 186. ⁷⁵ l. I in fine p. 43. ⁷⁶ Strom. l. II p. 423. ⁷⁷ l. X, p. 342, et l. I, pag. 20. ⁷⁸ l. XIII *Metamorph.*, fab. 2. ⁷⁹ lib. V, p. 561. ⁸⁰ Appar. l. II, dissert. 2, c. 3, § 1. ⁸¹ l. II *Memor.*, p. 737. ⁸² lib. IV, p. 520. l. II *Bibl.*, p. 41. ⁸³ in Vita Demetrii. tom. I, p. 901. ⁸⁴ Strom. l. IV, pag. 496. ⁸⁵ l. V, p. 564. ⁸⁶ l. IX *Geogr.*, p. 408. ⁸⁷ *Adag.*, chil. I, cent. 8; adag. 56, pag. 250. ⁸⁸ l. III, c. 3. ⁸⁹ l. I, od. 7. ⁹⁰ De Lacedæmon. instit., p. 239.

pueros ad quælibet dura patienter ferenda assuefaciebant.

Non minus crebro veterum auctorum sermone frequentatur Zenonis Eleatis facinus. Verum in primis legendi sunt Philo Judæus²¹, Eusebius²², et Diogenes Laërtius²³ in illius Vita, ubi iste observat tyrannum, a quo Zeno cruciatus est, Nearchum, aut ab aliis Diomedontem appellatum. Valerius vero Maximus²⁴ eum simpliciter Nearchum, quemadmodum Plutarchus Demylum nuncupat²⁵. Quæ quidem ipsa sunt nomina, quibus hic tyrannus, ut Clemens noster animadvertit, ab aliis vocatus est. Sed legenda sunt Menagii in citatum Laërtii locum annotationes. Theodoretus vero²⁶ ubi idem Zenonis factum ex ipsomet, uti videtur, Clemente nostro²⁷ describit, ibi Erastosthenem²⁸ testem citat, cuius testimonium Clemens non ad hujus, sed ad eorum, quæ de Æsopiis et aliis dixerat, confirmationem adhibet. Quamobrem Theodoretus aut memoria lapsus est, aut Clementis nostri textum aliter, quam nunc habetur, in suis vel aliorum libris legerat.

Pergit autem Clemens: « Similiter facit etiam Theodotus Pythagoreus, et Paulus Lacydis familiaris, ut dicit Timotheus Pergamenus in libro *De magnitudine animi philosophorum*, et Achaicus in *Moralibus*. » Sed nescit Hervetus utrum sit ullus qui hujus Pauli unquam meminerit. Illius tamen memoriam, seu potius diligentiam fugere non debebat laudatus a nobis Theodoretus²⁹, qui eadem ac Clemens noster, aut potius ex Clemente nostro de utroque Theodoto et Paulo litteris mandavit. Quis autem facile sibi persuaderi non sinat hunc Theodotum non esse alium ab eo quem Valerius Maximus Theodorum nuncupat? Hujus enim similem plane, ac Theodoti fortitudinem et patientiam, atque durissimam etiam tormentis ab illo eandem, atque ab hoc Theodoto, ob causam constantissime tolerata his Valerius Maximus narrat verbis³⁰: « In Theodoro quoque viro gravissimum Hieronymus tyrannus tortorum manus frustra fatigavit. Rupit enim verbera, sidiulas laxavit, solvit equuleum, lamas exstinxit, priusquam effecerit ut tyrannicidii conscios indicaret. Quinetiam satellitem, in quo totius damnationis summa quasi quodam cardine versabatur, falsa criminatione inquinando, fidum lateri ejus custodem eripuit; beneficiorum patientia non solum quæ occulta fuerant, textit, sed etiam tormenta sua ultus est. » Videsis Livium³¹, qui totam hanc historiam fuisse descripsit; ac Theodorum omnibus intolerandis patientiæ humanæ cruciatibus laceratum, et eum satellitem, cuius nomen Valerius tacuit, Thrasonem vocatum fuisse testificatur.

Deinde vero³²: « Quinetiam Posthumus Romanus, captus a Peucetione, non modo nihil ex iis, quæ erant occulta, aperuit, sed cum etiam manum in ignem tanquam in æs immisisset, constitit vultu firmo et plane immutabili. » Corruptum esse hunc Clementis textum haud immerito suspicatur Hervetus, atque ita emendandum: *C. Mucius Romanus a Porcenna*, etc. Emendatio autem ista satis probatur variis, qui celeberrimum Mucii factum frequentissime memorant, cum Græcis tum Latinis auctoribus, Dionysio Halic. lib. v *Antiq. Rom.*, pag. 296 et seq., a quo ille C. Mucius Cordus appellatur; item Plutarcho tom. I in Vita Publicolæ, pagin. 106, et tom. II in *Parallel.*, pag. 305; Livio lib. II *Histor.*; Valerio Maximo lib. III, cap. 3; atque ut alios quam plurimos omitramus, Martiale poeta, qui in illud triplici lusi epigrammate, lib. I, epigram. 22, lib. VIII, epigram. 30, et lib. X, epigram. 25.

Neque porro minus frequens est apud sacros profanosque auctores mentio Anaxarchi, qui cum pistillis ferreis, ut ait Clemens noster, tenderetur exclamavit³³: « Tonde Anaxarchi capsam, Anaxarchum enim non tundis. » Quosdam autem hujus facinoris testes a nobis citari volueris, tibi illi co profereamus Plutarchum tom. II, lib. IX, *De vitæ moral.*, pag. 449; Philonem lib. *Quod omn. prob. sit lib.*, pag. 881; Valerium Maximum l. III, cap. 3; atque etiam Ciceronem lib. III *Tuscul.*, pag. 352; Tertullianum *Apologet.* cap. 50. nec non et Laërtium lib. IX in ejusdem Anaxarchi Vita, § 59, ubi ille, non secus ac deinceps alii plurimi, Cyprum tyrannum, a quo Anaxarchus condemnatus est, Nicocreontem cognominatum fuisse perhibet. Corrigendus itaque est Origenis textus³⁴, ubi Aristocreon vocatur. Vide adhuc, si lubet, Menagii in citatum Laërtii locum observationes.

Gymnosophistas merito condemnat Clemens³⁵, qui se in ignem, haud dubie ut vivi comburentur, temere coriciebant. Hujus temeritatis et audacis, seu potius sævitie et inhumanitatis testis omni exceptione major nobis esse debet Philo Judæus³⁶. Nam, ut ille scribit, hæc crudelitas suo adhuc tempore ab iis exercebatur: « Indorum, inquit, Gymnosophistas, ἄγχι τοῦ νόου, et hodie sub initium senectutis vel morbi longi et incurabilis, priusquam inualescat, accenso rogo, seipsos exurere; quamvis possent ad tempus fortasse diuturnum resistere. Imo et mulierculas eorum defunctis maritis in rogos eorum cum gaudio se mittere, atque ita vivas concremari cum adamatis cadaveribus. »

Ex eodem Philone discimus cujus sint ea verba, quæ Clemens Indorum philosophis, seu Gymnosophistis sic tribuit³⁷: « Indorum philosophi dicunt Alexandro: σώματα μὲν μετάβεις ἐκ τόπου ἐκ τόπου ψυχὰς δὲ ἡμετέρας οὐκ ἀναγκάσεις ποιῆναι μὴ βούλομεθα. Πῦρ ἀνθρώποις μέγιστον καλῶντιον· τοῦτο ἡμεῖς καταφρονούμεν. » Traduces quidem corpora de loco in locum: animas autem nostras non coges facere quæ nolueris. Ignis est hominibus magnus cruciatus, eum contemnimus. Testatum siquidem nobis ipse Philo fecit hæc desumpta fuisse ex Catani, Gymnosophistarum patientissimi, ad Alexandrum Magnum epistola, sed quæ paulo aliter huncque in modum retulit³⁸: Σώματα γὰρ μετοίσαις ἐκ τόπου εἰς τόπον ψυχὰς δὲ οὐ δύνασαι ποιῆναι μὴ βούλονται... πῦρ μέγιστος τοῖς ἄνθρωποις πόνους καὶ φόβον ἐργάζεται· τοῦτο ὑπεράνω ἡμεῖς γινόμεθα, ζῶντες καίμεθα. « Corpora de loco ad locum transferes, animas iuvitis nullam vim inferes... Ignis corporibus vivis maximis doloribus excitat, non sine pernicie; hæc tamen nos despiciamus, dum vivi comburimur. » At de hisce Gymnosophistis, quos Laërtius³⁹ dicit mortis esse contemptores, videsis Strabonem l. b. XV *Geogr.*, pag. 717 et seq., et quæ a nobis superius capite 17, articulo 1, dicta sunt.

Porro autem hoc Clemens exemplo ostendit Christianum, qui pro Christo variis et crudelissimis tormentis cruciatur et interficitur, esse beatum ac felicem. Quod confirmat his Platonis verbis⁴⁰: « Etiam si torqueatur justus, etiam si effodiatur oculis, eum futurum esse beatum. » Et hæc quidem ab illo scripta sunt lib. II *De republ.*, tom. II, pag. 361, et a Theodoro descripta serm. 8, *De Græc. affect. curat.*, tomo IV, pag. 602. At ipse ibidem, pag. 600 et 601, alia ejusdem Platonis et Heraclicii verba exhibet, quibus, uti Clemens noster observat, homines qui in bello pro patria ceciderant a diis honorari, hic vero aurei generis esse dixerat.

²¹ lib. Quod omn. prob., pag. 881. ²² l. x Præp. evang., c. 14, p. 504. ²³ l. ix in Vita Zenonis, § 25 et 26. ²⁴ lib. III, c. 3. ²⁵ lib. De Stoicor. repug., p. 1651. ²⁶ serm. 4, de martyr., tom. IV, p. 604. ²⁷ Strom. l. IV, p. 496. ²⁸ loc. cit. ²⁹ l. III, c. 3. ³⁰ init. l. XIV *Histor.* ³¹ p. 496. ³² ibid. ³³ l. VII *Contr. Gels.*, p. 517 et edit. in-4 p. 568. ³⁴ Strom. lib. IV, pag. 481. ³⁵ lib. de Abrah., p. 375. ³⁶ Strom. l. IV, p. 494. ³⁷ lib. Quod omn. prob. sit lib., p. 879. ³⁸ in præm. de philosoph., § G. ³⁹ p. 481.

314 ARTICULUS III.

De bellica quarundam mulierum fortitudine, de Amazonibus, Sauromatidis, et Scacidibus, de singulari Iberiarum puerperio, de præclaris quarundam factis, Lysidicæ, Philoteræ, Leænæ Atticæ, Telesillæ, Danaï filiarum, ubi de eo qui fecit Danaidem, de Atlante, Anticlea, Alcenii, Macæria, Hyacinthidibus, de poetriis Telesilla, Myia, Corinna, Sappho, Cleobulina, ubi de more pedes hospitum lavandi, de pictricibus Irene et Anaxandra.

Mulieribus non secus ac viris bellicam fortitudinem non defuisse pluribus Clemens noster et illustribus probat exemplis. Atque ut memoratas ab eo Amazones, quas ea virtute instructissimas fuisse nemo nescit, missas faciamus, de aliis hæc ille litteris mandavit¹¹: « Audio mulieres quoque Sauromatidas non minus belligerari quam viros, et alias Scacides, quæ a tergo sagittant, simulantes fugere, æque atque viri. » Herodotus autem postquam longum de Amazonibus sermonem fecisset, transit ad Sauromatidas, et hæc de illis scribit¹²: « Prisca consuetudine vivendi feminæ Sauromatum utuntur. Nam ad venationem una cum viris, ac sine viris, equis insidentes, et ad prælium proficiscuntur, eandemque, quam viri, stolam gerunt.... Nulla virgo nubit, priusquam aliquem hostium interemerit; ideoque nonnullæ decedunt jam vetulæ, antequam nubant, quod legi satisfacere nequeant. » Nec minus perspicue de illis Plato: « Nostris, inquit¹³, temporibus non me latet innumera esse circa Pontum mulierum millia, quas Sauromatidas vocant, quibus non equorum modo, verum etiam arcuum aliorumque armorum æqualis cura et exercitatio cum viris sit, publico imperio demandata, et ab illis æqualiter exerceatur. » Hippocrates vero asserit ab iisdem feminis, priusquam nupti tradantur, non aliquem duntaxat hostium, ut ait Herodotus, sed tres debuisse occidi. « In Europa, inquit¹⁴, gens Scythica, quæ Mæotem paludem incolit, et a reliquis plurimum differt, Sauromatæ appellantur. Eorum feminæ equitant, arcu utuntur, et ex equo jaculantur, et cum hostibus bellum gerunt, quoad virgines existunt; neque ante virginatatem deponunt, quam tres hostes interfecerint; neque cum viris prius congrédiuntur, quam sacra more patrio pegerint. Quod si qua virum sibi delegerit, equitatu soluta est, nisi communis expeditionis necessitas ingruat. »

Scacides porro erant Sacarum, de quibus Herodotus¹⁵, Strabo¹⁶, et alii disserunt, feminæ, quarum bellica virtus a Diodoro Siculo his celebratur verbis¹⁷: « Sacarum regnum administrabat Zarina mulier, rerum bellicarum studiosa, et omnes Sacarum feminas audacia et ad res gerendas industria longe superans. Gens enim hæc mulieres habet in primis fortes, et sociam viris operam in bellorum discrimine navantes. » Non mirum itaque quod de bellicosissimis illis mulieribus et viris Ælianus memoriam prodidit¹⁸: « Sacarum si quis puellam uxorem ducere cupit, pugnam cum ea suscipit: et si illa superior sit, captivum alducit, atque imperium in eum tenet: sin inferior, regit ab ipso. »

His feminis Clemens continenter alias ita subiungit¹⁹: « Scio etiam feminas Iberiæ propinquas, et tactis et laboribus virilibus utentes, etiamsi uterum gestent, et jam parturiant, nihil de iis

quæ sunt agenda remittere, sed sæpe in ipsa laborum contentione mulier, quæ peperit, infantem sublatum domum portat. » Eadem de Illyricianis mulieribus Varro narrat: « In Illyrico, inquit²⁰, prægnantem sæpe, cum venerit tempus, non longe ab opere discedere, ibique enixum puerum referre; quem non peperisse, sed invenisse putes. » Si quis tamen has mulieres ab Iberis remotiores esse causetur, alias ipsis propiores exhibebimus, nimirum Celtiberas; quæ, ut ait Strabo²¹, « agros colunt, et cum pepererint, suo loco viros decumbere iubent, iisque ministrant, interque operandum ipsæ sæpenumero pueros lavant, et involvunt, ad alveum alicujus amnis acclinantes. » Tum vero ex Possidonio refert cujusdam Liguriae exemplum feminæ, quæ cum viris ad fossionem quandam conducta, ac partus correpta doloribus, ne mercedem amitteret, non longe ab operis loco digressa est, atque ibi fetu edito, ad opus confestim rediit. Et id quidem Diodorus Siculus²², nullo auctore citato, litteris quoque mandavit. Sed quamvis ille dixerit Liguriis morem fuisse, ut feminas in laborum communionem asciceret; quia tamen hoc mulieris factum tanquam singulare et extraordinarium ab illo, quemadmodum a Strabone profertur, vides sane nostrum Clementem de superioribus potius feminis, vel Illyricianis, aut Celtiberis, esse locutum.

Jam vero ad præclara quarundam mulierum, quas auctor noster sigillatim et nominibus suis appellat, facta veniamus: « Dion philosophus, ait Clemens²³, refert quandam mulierem Lysidicam propter insignem pudorem, se lavasse cum ipsa tunica: Philoteram autem cum esset ingressura edn πύλον balnei solium, paulatim contraxisse tunicam, quantum quæ nuda erant, tegebantur ab aqua: deinde rursus paulatim ascendente induisse. » At cum Dionis opera perierint, declarat Hervetus penes solum Clementem nostrum esse utriusque facti fidem. Quidni et penes Theodoretum²⁴, qui eadem narrat, quique ab Herveto, si ejus libros legisset, prætermitti non debuit?

Celebrior est fama Leænæ Atticæ, quæ, ut scribit Clemens²⁵, cum esset conscia insidiarum, quæ ab Armodio et Aristogitone parabantur in Hipparchum, nihil omnino est elocuta, etsi valde cruciaretur. » Etiam præter Athenæum libro iii *Deipnosoph.*, p. 596, hoc fusius explicant Pausanias libro ii, *Attic.*, p. 20; Plutarchus libro *De garrulit.*, tomo II, pag. 505; Plinius libro xxxiv *Histor. natur.*, capite 8, pag. 122, et Meursius libro *Piastratus*, capite 13.

Quod etiam ab auctore nostro subnectitur²⁶ Argolicas, Telesilla poetria duce, fugasse Spartanos, id enucleatius uberiusque edisserit ab auctoribus jam citatis, Pausania lib. ii, pag. 63, et Plutarcho libro *De Virtut. mulier.*, pag. 247, atque etiam a Suida ad verbum Τελεσίλλα.

Longe autem magia notum omnibus esse debet, memoratum deinde a Clemente nostro²⁷ Danaï filiarum facinus, quod præter innumeros prope modum poetas et scriptores his duobus versibus Naso cecinit²⁸:

*Molirique suis lethum patnelibus ausæ,
Assidue repetunt, quas perdant, Belides, undas.*
De hac fabula legis Natal. Comit. lib. ix, cap. 17.

315 A Clemente autem laudatur is, qui fecit *Danaidem, Δαναΐδα πεποιχώς*. Verum perpendas velim utrum ille sit, quem Strabo citat²⁹ τὴν Ἰνέτωρ, ἢ Δαναΐον, in *Supplicibus*, seu *Danaidibus*, sive is

¹¹ Strom. lib. iv, pag. 498. ¹² Herod. lib. iv, § 116 et 117. ¹³ De legib. tom. II, p. 804. ¹⁴ De aer. loc. et aq., longe ante fluem. ¹⁵ l. vii, § 65. ¹⁶ lib. ii, Geogr., pag. 511. ¹⁷ l. ii Biblioth., p. 85. ¹⁸ lib. xii Variar. hist., § 37. ¹⁹ Strom. l. iv, p. 498. ²⁰ l. ii, De re rust., c. 10. ²¹ lib. iii Geogr. § 165. ²² lib. iv Bibl., p. 158. ²³ Strom. l. iv, p. 522. ²⁴ tom. IV, serm. 12, p. 674. ²⁵ p. 522. ²⁶ p. 525. ²⁷ p. 522. ²⁸ Metam. lib. iv, fab. 16. ²⁹ lib. v, pag. 221.

fuert *Æschylus*, ut in textu *Strabonis* scriptum est, sive potius *Euripides*, ut in illius scholiis animadvertitur.

Interim in Clementis nostri vestigiis insistentes, consideremus quid de aliis mulieribus dixerit ³⁰: « Canunt, inquit, reliqui poetæ velocitatem *Atalantes* in venatione, et egregiam *Anticleæ* amicitiam, et *Alcestidis* in maritum amorem, et *Maceriæ*, et *Hyacinthidum* magnum et excelsum animum. » *Integram Atalantes fabulam* ab *Ovidio* ³¹ decantatam *Hieronymus* breviter his perstrinxit verbis ³²: « Referunt fabulæ *Atalantem* *Calydoniam* virginem semper in venatibus, semper in silvis, non tumentes uteros seminarum fastidiaque conceptuum, sed expeditam et castam amasse virtutem. » *Adi Natal. Comit. lib. vii Mytholog.*, cap. 8.

Suum *Anticlea*, *Ulyssis* mater, in illum amorem his apud *Homerum* expressit de sua morte versibus ³³:

... Μὲ σὺς τε πόθος σά τε μῆδεα, φάδιμ' Ὀδυσσεῦ,
Σὴ τ' ἀπαρροπποσύνη μεληδέα θυμὸν ἀπήρα.

*Me tui desiderium tuoque curæ, inclyle Ulysses,
Tuque benignitas dulci animo privarunt.*

Alcestis autem, ut maritum suum *Admetum*, *Thessaliæ* regem, proximæ jamque imminenti morti eriperet, vitam suam pro illo posuit. Unde *Juvenalis* de ea, et supra memoratis *Belidibus*, seu *Danaï* filiabus, hæc cecinit ³⁴:

.... Spectant subeuntem fata mariti
Alcestim, et similis si permutatio detur
Morte viri cupiant animam servare catellæ,
Occurrent tibi *Belides*.

Egit ea de re tragœdiam *Euripides*, quam *Alcestitidem* nuncupavit.

Maceria vero, cujus *Clemens* postea meminit, *Herculis* et *Dejaniræ* filia, cum sibi ipsi, teste *Pausania* ³⁵, mortem conscivisset, *Athenienses* victoriæ compotes fecisse perhibetur.

Denique de *Hyacinthidibus* variae sunt scriptorum opiniones. Quidam enim aiunt ³⁶ quatuor eas fuisse, *Antheidem*, *Ægleidem*, *Putheldem* et *Lytæam*, quæ ab *Atheniensibus* ad tumultum *Genestii* cyclopi pro salute publicæ mactatæ sunt. Alii eas esse *Erichthei* filias tradunt, de quibus *Cicero*: « Mortem inquit ³⁷, quam etiam virgines *Athenis*, regis opinor *Erichthei* filiae pro patria contempsisse dicuntur, ego vir consularis tantis rebus gestis timerem. » Quapropter alibi ³⁸ neminem esse ait, qui eas maxime non laudet. *Hyginus* tamen ³⁹ contra aliorum sententiam eas non plures, sed unam tantummodo fuisse existimat. *Legesis* *Demosthenis* orationem ⁴⁰ quæ *funebri* inscribitur, ubi *Græcus* orator non eam tantum, sed omnes, qui pro patria occubuerunt, maximis effert ornatque laudibus.

Quasdam quoque, pluribus aliis prætermissis, poetrias *Clemens* memorat ⁴¹, quæ operibus suis summam honoris et famæ celebritatem sibi pepererunt. Mentionem itaque facit *Telesillæ*, de qua nos paulo ante; ac *Myiæ*, de qua etiam nos ubi de philosophis egimus.

Tertiam duabus illis annumerat *Corinnam*, quæ ab aliis *Thespiæ*, ab aliis vero *Corinthia* dicitur; vel, ut ait *Suidas*, *Thebaua*, aut *Tanagraea*, discipula *Myrtidis*, cognomento *Musca Lyrica*. Fertur autem edidisse epigrammata, et libros 5 lyricasque leges scripsisse, et quinquies vicisse *Pindarum*. *Pausanias* vero hæc de illa litteris mandavit ⁴²: « *Corinnæ* quidem, quæ sola apud *Tanagraeos* can-

tica fecit, in celebri urbis loco est monumentum: in gymnasio ipso picta est, tænia redimita: victoriæ illud insigne, quod *Thelisi* *Pindarum* vicerit. Vicisse eam arbitror linguæ causa: neque enim *Dorica*, uti *Pindarus* cecinit, sed ea, quam essent *Æolenses* facile percepturi. Quod autem fuerit ea sui temporis seminarum formosissima, non est difficile ex ipsius imagine conjicere. » Putant nonnulli eam *Ovidio* fuisse dilectissimam, propterea quod *Martialis* cecinit ⁴³:

Norat Nasonem sola Corinna suum.

Sed alii censent falso *Corinnæ* nomine amicam *Nasonis* hoc carmine notari.

Probabilius porro videtur eam, sicut et *Sapphonem*, cujus *Clemens* ibidem meminit, his decantari *Statii* versibus ⁴⁴:

Saltsque ingressa viriles

Non formidata temeraria Leucade Sappho,

Sophronaque implicitum, tenuisque arcana Corinnæ.

Duas autem aiunt fuisse *Sapphus*, unam *Mitylenæam*, et *Lesbiam* ex *Ereso* alteram, de quibus plura *Suidas* ad verbum *Σαπφώ*; et *Athenæus* lib. xiii *Deipnos.*, pag. 596 et seq. lib. xiv, pag. 653, ac libro xv, pagina 687, atque in priorem *Athenæi* locum *Casaubonus*, ac *Plutarchus* libro vii, *Symposiac.*, quæst. 8, pag. 711. Denique ut *Eusebium* in *Chronico*, et alios prætereamus, observabimus *Horatium* de ea sic cecinisse libro 1, epist. 19, vers. 25:

Temperat Archilochi musam pede mascula Sapphæ.

Libro quoque secundo *Carm.*, ode 43:

Æoliis fœdibus querentem

Sappho puellis de popularibus.

Neque omitti etiam debet illud, quod *Platonis* esse dicitur, in eam haud plane inelegans distichon ⁴⁵:
C *Ἐρρεῖα τὰς Μούσας γὰρ τρεῖς ὡς ἀνθρώπους,
Ἥριδε καὶ Σαπφῶ λεοσβόθῃς ἡ δεκάτῃ.*

*Esse novem quidam musas dicere, sed errant:
Ecce tibi Sappho Lesbia, quæ decima est.*

Poeticam artem coluit etiam *Cleobulina*, *Cleobulæ*, uti *Clemens* noster perhibet ⁴⁶, sapientis, et *Lindiorum* monarchæ filia, quam « non pudebat lavare pedes paternorum hospitum. » Nam *Laertius* in *Cleobuli Vita* narrat ⁴⁷ « natam illi filiam *Cleobulinam*, hexametrorum ænigmatum vatem, cujus et *Cratinus* meminit in ejusdem nominis poemate, plurali inscribens numero. » Magnis eam *Plutarchus* sic exornat laudibus: « Sapientem, inquit ⁴⁸, et *fasmosam* non nosti *Eumetidem*? Sic enim eam pater, vulgo de patris nomine *Cleobulinam* appellant. eam ob ænigmatum peritiam, ac sapientiam laudas. Nam et in *Ægyptum* quædam ab ea propositæ quæstiones 316 pervenerunt. His illa tanquam taxillis, ubi ita res fert, utitur, et concertat cum compellantibus. Sed et animi altitudo inest mirabilis et ingenium civile, atque humanum, ac facit ut pater civibus humanius populariterque imperet. » *Lihrum* illius *De ænigmatibus* citat *Athenæus* ⁴⁹: et *Hieronymus* ad illius imitationem nuptas cohortatur et excitat ⁵⁰. Videsis *Suidam* ad verbum *Κλεοβούλου*, et *Menagium* in *Histor. mulier. philosoph.*, § 4, appendic.; *Laert.* ubi de more pedes hospitum lavandi disputat.

Quod porro subjunxit *Clemens* ⁵¹: « Quæ apud *Homerum*, *Nausicaa* ad labra iverat, » desumptum est ex illius *Odyss.* vi, pag. 79 et seq.

³⁰ p. 522. ³¹ l. x *Metam.*, fab. 11. ³² l. i *adv. Jovin.* ³³ l. xi, p. 154. ³⁴ *Satyr. vi*, v. 651 et seq. ³⁵ l. i, p. 31. ³⁶ l. iii *Bibliot.* ³⁷ orat. 32, pro *Sextio* p. 469. ³⁸ l. v *De fin.* pag. 109, lib. ii *Tuscul.*, pag. 155 et lib. iii *De nat. deor.*, p. 247. ³⁹ fab. 238. ⁴⁰ orat. 22, p. 152 et 156. ⁴¹ *Strom. lib. iv*, p. 528. ⁴² l. ii, p. 298. ⁴³ l. v *epigram.* 10. ⁴⁴ l. v *Silvar.*, 3, 155 ⁴⁵ *Anthol. l. i*, tit. 67. ⁴⁶ p. 523. ⁴⁷ l. i *De Vit. et dogm. philos.*, § 89. ⁴⁸ in *Conviv. sept. sapient.*, p. 148. ⁴⁹ l. x *Deipnosoph.*, p. 448. ⁵⁰ in *fin. l. i* *adv. Jov.* ⁵¹ p. 523. c. 1.

Denique ne pictrices ille omnino prætermitteret, duas tantum, sed aliis haud dubie illustriores, nobis ob oculos ponit⁵⁵: «Irenem Cratini filiam, et Anaxandram Nealcis, ut dicit Didymus in *Symposiacis*.» Simili quoque modo Plinius: «Irene, inquit⁵⁶, Cratini filia et discipula, puellam quæ est Eleusine pinxit, quemadmodum, Pausania teste⁵⁷, «Phyllen, Eleum, qui pueros in lucta vicit, Cratinus Spartanus finxit.»

Testatur adhuc Plinius⁵⁸ Nealcem pictorem fuisse solertem et ingeniosum, a quo picta est Venus. Plutarchus vero: «Pictorem, ait⁵⁹, Nealcem perhi-

bent, Arati amicum, lacrymabundum pro tabula deprecatum.... Quod cum permisisset Aratus, expunxit Nealcis Aristratum, ejus loco palmam subjecit, nihil aliud ausus fuit adjicere.» Quid ergo mirum si filia Nealcis, qui pictor solers et ingeniosus a Plinio dicitur, et ipsa pictrix quoque insignis fuerit?

Si quis plura de egregiis mulierum factis et fortitudine scire voluerit, is adeat Plutarchum qui integrum de earumdem mulierum virtute librum composuit, et Hieronymum in fine libri primi *adversus Jovinianum*.

CAPUT XXV.

De variis scriptoribus, in his Stromatum libris a Clemente laudatis.

ARTICULUS I.

De historicis et aliis qui soluta oratione aliquid scripserunt.

Tanta, tamque varia et multiplex, quam hactenus exposuimus, doctrina et eruditione libros *Stromatum* replere Clemens noster non potuit, quin innumera variorum ac cujuslibet generis auctorum scriptorumque testimonia adhiberet, proferret et congereret. Verum quia plures ex iis nemini quantumlibet mediocriter litterato ignoti esse possunt, jamque de pluribus, ac potissimum de philosophis, data superius occasione, satis disseruimus, de iis tantum disputatio a nobis instituenda est, qui tametsi minus ætatis nostræ hominibus noti, tantæ tamen auctoritatis Clementi nostro visi sunt, quæ vel opiniones suas tueretur, vel aliorum errores refelleret ac destrueret. Ne autem in hiscæ observationibus confusio aliqua suboriat, eos servato nominum alphabetico, ut aiunt, ordine appellabimus; ita tamen ut ab historicis, et iis qui soluta oratione scripserunt, dicendi sumamus initium, ac deinde ad poetas veniamus.

A

ACHAÏCUS itaque citatur a Laertio⁶⁷ et Theodoro, quemadmodum a nostro Clemente⁶⁸: «Ἀχαϊκός ἐν Ἠθικοῖς» («Achaicus in *Moralibus*».)

ACUSILAUS ab auctore nostro non semel laudatur⁶⁹, appellaturque historiographus. At is procul dudio est, de quo Suidas ad verbum Ἀκουσίλαος sic loquitur: «Acusilaus Cabæ filius, Argivus, ex Cercade urbe, prope Aulidem, antiquissimus historicus. Descripsit autem genealogias ex tabulis æneis, quas rumor erat ipsius patrem invenisse, dum quemdam suæ domus locum foderet.» Sed jam de illo plura a nobis dicta sunt⁷⁰.

ÆGIAS et Dercylus, Ἀγίας καὶ Δέρκυλος, a Clemente nostro appellantur⁷¹: ab Eusebio autem⁷², qui illius verba transcripsit, «Ἄγης καὶ Κέρκυλος, «Agis et Cercylus;» sed melius haud dubie ab Athenæo⁷³ «Agias et Dercylus,» Ἀγίας καὶ Δέρκυλος, nuncupantur.

ÆSOPUS, inquit Clemens⁷⁴, «dicebat maxime clamare sues; quia, quando trahuntur, intelligunt se ad nihil esse utiles quam ad sacrificium.» At Alianus ubi de tyrannis ex ejusdem Æsopi scriptis disserit, rem aliter narrat, atque⁷⁵: «Phrygium olet hic sermo; est enim Phrygis Æsopi: Suem si quis comprehendat, vociferari, idque non temere. Et enim cum neque lanam portet, neque quidquam

B aliud ejus generis, statim conjectura mortem augurari, scientem seipsam usui esse utentibus.»

Quæ autem fuerit illa Æsopi fabula, neuter nobis indicavit. Legitur quidem inter editas ejus fabulas sexagesima octava, qua canis inducitur sui per Venerem juranti respondere: «Significat ab ipsa vehementer amari, quæ impuras tuas carnes degustantem, nullo pacto in sacellum admittit.» Sed aliam Clemens noster, sicut et Alianus, designare procul dubio videtur. De suilla porro carne sup. capite 18, art. 1, disputavimus.

ALEXANDRI cognomento Polyhistoris opus *De Judæis* Clemens citavit⁷⁶, in quo descriptæ erant Salomonis ad Vafrem regem Ægypti, et ad regem Phœnicie Tyrionum, atque etiam utriusque hujusce regis ad Salomonem epistolæ. At eas Eusebius non ex Alexandro Polyhistore, sed ex Eupolemo nobis exhibet⁷⁷. Superius autem longum ille fragmentum, ex ipsomet citato ejusdem Alexandri *De Judæis* opere depromptum, totidem verbis descripserat. Ibi autem Polyhistor Alexander his ornat laudibus⁷⁸: «Vir summi ingenii, multæque eruditionis, idemque Græcis hominibus, qui non leviter ac perfunctorie doctrinæ fructum degustarunt, longe notissimus.»

Citat adhuc Clemens⁷⁹ alia illius opera, *Περὶ Πυθαγορικῶν συμβόλων*, *De Pythagoricis symbolis*, et *De rebus Indicis*, ἐν τοῖς Ἰνδικαῖς. Putat Vossius⁸⁰ primum illud Alexandri commentarium a Laertio in Pythagoræ Vita appellari Πυθαγορικὰ ὑπομνήματα. Sed animum satis advertisse non videtur ibi hoc opus non Alexandro, sed potius ipsimet Pythagoræ attribui. Nam hæc sunt Laertii verba⁸¹: «Refert Alexander in *Successionibus philosophorum*, καὶ τὰυτὰ εὐρηχέναι ἐν τοῖς Πυθαγορικῶς ὑπομνήμασι, et ista se in Pythagoricis commentariis invenisse.» Et adhuc postea⁸²: «Hæc Alexander tradit ἐν τοῖς Πυθαγορικῶς ὑπομνήμασιν εὐρηχέναι, in Pythagoricis commentariis invenisse.» Porro autem frequens est illius apud varios scriptores memoria, atque ideo hæc de illo adnotasse sufficiat. Videsis, si lubet, Menagii in ejusdem Laertii librum I, § 116 et lib. VIII, § 36, observationes.

ANAXARCHI verba quædam ex libro illius **317** *De regno*, hanc Clemens refert in modum⁸³: «Ἀναρχος εὐδαιμονικῶς ἐν τῷ Περὶ βασιλείας γράφει. Existimavit autem Hervetus verbum εὐδαιμονικῶς esse Anaxarchi cognomen, atque Latine hæc ita reddit: «Anaxarchus Eudæmonicus scribit, » etc.

⁵⁵ ibid. ⁵⁶ lib. xxxv *Histor. natur.*, c. 11, p. 238. ⁵⁷ l. vi in *Vita Menippi*, § 99. ⁵⁸ *Strom.* l. vi, p. 496. ⁵⁹ *Strom.* l. i, p. 321; l. vi, p. 629. ⁶⁰ *supr.* cap. 22, art. 4. ⁶¹ *Strom.* l. i, p. 321. ⁶² lib. x *Præp. evang.*, c. 17, p. 498. ⁶³ *Deipnosoph.*, pag. 86. ⁶⁴ *Strom.* lib. vii, pag. 718. ⁶⁵ *Var. hist.* l. x, § 5. ⁶⁶ *Strom.* lib. i, p. 352. ⁶⁷ l. ix *Præp. evang.* c. 50 et seq. ⁶⁸ ibid. c. 17 et 18. ⁶⁹ *Strom.* l. i, p. 304; l. iii, p. 451. ⁷⁰ l. i de *hist. Græc.* ⁷¹ l. viii *De vitis et dogm. philos.*, § 24. ⁷² ibid. § 11. ⁷³ *Strom.* l. i, p. 927.

⁷⁴ l. vi, p. 186. ⁷⁵ loc. cit., p. 235. ⁷⁶ tom. I in *Vita Arat.*, p. 1032. ⁷⁷ l. vi in *Vita Menippi*, § 99. ⁷⁸ *Strom.* l. vi, p. 496. ⁷⁹ *Strom.* l. i, p. 321; l. vi, p. 629. ⁸⁰ *supr.* cap. 22, art. 4. ⁸¹ *Strom.* l. i, p. 321. ⁸² lib. x *Præp. evang.*, c. 17, p. 498. ⁸³ *Deipnosoph.*, pag. 86. ⁸⁴ *Strom.* lib. vii, pag. 718. ⁸⁵ *Var. hist.* l. x, § 5. ⁸⁶ *Strom.* lib. i, p. 352. ⁸⁷ l. ix *Præp. evang.* c. 50 et seq. ⁸⁸ ibid. c. 17 et 18. ⁸⁹ *Strom.* l. i, p. 304; l. iii, p. 451. ⁹⁰ l. i de *hist. Græc.* ⁹¹ l. viii *De vitis et dogm. philos.*, § 24. ⁹² ibid. § 11. ⁹³ *Strom.* l. i, p. 927.

Nec forsitan plane immerito. Testatum etenim Laertius⁷⁴ facit illum ob animi constantiam et victum facilem ab aliis cognominatum fuisse εὐδαίμωνιν, « fortunatum, seu felicem. » Verumtamen nomen istud in manuscripto nostro codice, ac deinde in editis eo, quo scripsimus, modo, hoc est, tanquam adverbium exhibetur. Quamobrem in ultimis horumque Clementis *Stromatum* editionibus, posthabita rejectaque Herveti interpretatione, sic Latinum factum fuit: « Recte profecto ac divine Anaxarchus scribit, » etc. Fatendum tamen est conjecturam Herveti non tantum Laertii, sed aliorum etiam, a Menagio citatorum, Sexti Empirici, Aeliani et Plutarchi auctoritate fundatam, majoris procul dubio debere esse ponderis, quam unius vel alterius librarii, qui manu non admodum vetusta hoc nomen describendo, facile eo pro o haud insolita hisce amanuensis librariis oscitantia ac festinatione scribere potuit. At si hæc posterior lectio vera sit, ex ea longe certius, quam ex priore colligitur, hunc Anaxarchum esse, cujus Vita ab eodem Laertio divulgata est, et de qui superius disseruimus. Quod quidem Clearchi Solensis, ab Athenæo laudati⁷⁵, testimonio rursus confirmari potest. Ab illo etenim Anaxarchus in eorum annumerari grege philosophorum, qui Eudæmonici, uti Laertius etiam narrat⁷⁶, appellati sunt.

ANDROCYDES orator semel et iterum a Clemente nostro⁷⁷, atque etiam a Dionysio Halicarnassense⁷⁸ laudatur. Vitam vero ejus scripsit Plutarchus tom. II, pag. 834. Aldus autem Græcas illius orationes publici juris fecit, adnotatque Gesneius in Italia etiamnum exstare Græcum illius *De mysteriis* librum. Videsis Photii *Bibliothecam*, cod. 261, pag. 1458.

ANDROCYDEM Pythagoricum testem Clemens profert⁷⁹, alicubi de Ephesiis, de quibus nos supra⁸⁰, litteris disserentem, alibi vero⁸¹ docentem « vinum et carnis ingurgitationes corpus quidem efficere robustum, animum vero debiliorem. » Plinius autem de illo hæc memoria prodidit⁸²: « Androcydes sapientia clarus, ad Alexandrum Magnum scripsit, intemperantiam ejus cohibens: « Vinum poturus rex, memento te bibere sanguinem terræ; cicutæ hominum vinum est, cicutæ vinum. » Ab illo adhuc citatur libr. xvii, cap. 24, pag. 413. Neque alius esse quidem videtur, quam is qui a Theophrasto lib. iv *Histor. plantar.*, cap. 20, p. 102, et Athenæo libro vi *Deipnosoph.*, p. 258, medicus appellatur. Jamblicus porro in *Vita Pythagoræ* citat ejus librum Παρὰ Πυθαγορικῶν συμβόλων, ubi ea videntur scripta fuisse, quæ de Ephesiis litteris ex illo Clemens noster retulit.

ANAKRONIS de septem Græciæ sapientibus testimonium in medium Clemens⁸³, sicut et Laertius de Pherecyde produxit. Ibi autem eum Laertius⁸⁴ Ephesium nuncupat; unde ab aliis eodem nomine vocatis distinguitur. Lege, si velis, Menagii in libr. I Laertii, § 30, animadversiones.

ANTILOCHEUS, Ἀντιλόχος, uti apud eundem auctorem nostrum legimus⁸⁵, « qui scripsit de omnibus viris doctis a Pythagoræ ætate usque ad mortem Epicuri, quæ fuit decimo Octobris, complectitur omnes trecentos duodecim annos. » Suspiciantur quidam, nec forsitan jure prorsus immerito, corruptum esse hunc locum. Primum enim ibi pro Ἀντιλόχοιο, et apud Dionysium Halicarnassensem⁸⁶ pro Ἀντιλόχοιο, quem ille historicorum gregi annu-

erat, legendum putant Ἀντιλόχοιο. Et vero in prioribus operum Theodoretii editionibus⁸⁷ cum olim legeretur: « Antilochus in nono *Historiæ* libro, » in posterioribus emendarunt, posueruntque Ἀντιλόχοιο. At si recta sit hæc emendatio, nunquid aliquis temere hunc esse dixerit, de quo jam in superiori dissertatione capite 14, art. 1, a nobis disputatum est?

ANTIPATER ab eodem auctore nostro⁸⁸ dicitur Stoicus, et Cleantis γνῶριμος, familiaris, ac socius; vel sicut Lipsio placuit, discipulus, tresque scripsisse libros *De virtute*, ubi Platonis de summo bono sententiam, ac Stoicorum documenta placitaque sectatus est. Sed plures hujusce sectæ homines nomen illud sortiti sunt, ex quibus unus, ut loquitur Cicero⁸⁹, Tyrius « Stoicus, qui Athenis nuper est mortuus, » quique, teste Plutarcho⁹⁰, Catonis Uticensis doctor familiarisque fuit. Alter patria Tarsensis, quem Strabo⁹¹, Plutarchus⁹² et Athenæus⁹³ Stoicum quoque fuisse testificantur. Hic autem citat illius *De superstitione*, necnon *De ira* librum. Alius præterea memoratur Antipater, Diogenis Babylonii discipulus, et alii quidam eodem nomine vocati. Sed utrum de uno ex illis, quos nominavimus, aut alio aliquo Clemens intelligendus sit, dictum sane est difficile. Nos autem iis libenter assentimur, qui illum de Antipatro, cujus Laertius⁹⁴ sæpius in Vita Zenonis meminit, sermonem fecisse, probaverint. Porro autem Antipatri illius de ultimo fine, seu summo bono, opinionem superius examinavimus.

APTONIS grammatici, genere Ægyptii, atque Hebræis infensi, quartum *Historiarum Ægypti* librum citat Clemens noster⁹⁵, atque ab eo scriptum fuisse adversus Judæos librum. At de illo a nobis jam actum est supr. libro II, dissertatione 5, cap. 2, § 8 et 9.

APOLLODORI nomen multis inditum esse ex Clemente quidem nostro⁹⁶ tam aperte omnibus patet, quam arduum est quinam illi fuerint, exploratum compertumque habere. Ac primo quidem simpliciter ab eo laudatur⁹⁷ Apollodorus chronographus χρονγράφος, a quo haud dubie ibi consecrationis Bacchi tempus, et alibi Xenophontis atque Homeri ætatem designatam esse perhibet.

Apollodorus quoque patria Corcyreus, et alius Cumanus, qui critici nomen suscepit, et grammaticus ab eodem Clemente appellatus est⁹⁸. At hunc esse, quem ille Apollodorum simpliciter et chronographum nuncupat, inde colligi potest, quod a Laertio his laudetur verbis⁹⁹: « Ἀπολλόδορος ὁ γραμματικὸς ἐν τοῖς Χρονικοῖς, » Apollodorus grammaticus in *Chronicis*. Alibi vero sæpe sæpius solo Apollodori nomine illum compellat: « Apollodorus in tertio *Chronicorum*, » Ἀπολλόδορος ἐν τρίτῳ Χρονικῶν. Verumtamen plures eruditi scriptores hunc non Cumanum, sed Atheniensem fuisse existimant. Et re quidem ipsa Diodorus Siculus hæc de se ipso scriptis tradidit¹⁰⁰: « A bello Trojano Apollodorum Atheniensem secuti, octoginta annos ad reditum Heraclidarum statuvimus. » Sed is Apollodorus ipse procul dubio esse videtur qui a Clemente chronographus cognominatur. Videsis Casaubon. in lib. vii Athenæi, cap. 6, et in A. Gellii lib. xvii, cap. 4, adnotationes. De illo autem Apollodoro jam supra aliquid diximus. Plurimi porro alii scriptores eodem nomine appellati¹⁰¹ sunt, de quibus legi in primis possunt Scipio Tettus, qui de

⁷⁴ lib. ix in Vita Anax., § 60. ⁷⁵ l. xii Deipn., p. 548. ⁷⁶ in proem., § 17. ⁷⁷ Strom. I. vi, p. 625 et 626. ⁷⁸ tom. II in Lysia, init. p. 82, et de Thuc. idiom., p. 161. ⁷⁹ Strom. lib. v, p. 568. ⁸⁰ supr. c. 14, art. 4. ⁸¹ l. vii, p. 728. ⁸² lib. xiv Natur. hist., c. 5, pag. 129. ⁸³ Strom. I. ii, p. 332. ⁸⁴ l. i in Vita Pherecyd., § 119. ⁸⁵ Strom. I. i, p. 309. ⁸⁶ l. De verbor. struct., tom. II, p. 6. ⁸⁷ tom. IV, serm. 8, De marty., p. 597. ⁸⁸ Strom. I. ii, p. 416, l. v, p. 595. ⁸⁹ in fine l. i De offic. ⁹⁰ in Vita Caton. ⁹¹ l. xiv Geogr., p. 674. ⁹² De Stole. repug., tom. II, p. 105. ⁹³ l. viii Deipn., p. 346 et l. xv, p. 643. ⁹⁴ lib. vii De Vita et dogm. philos. ⁹⁵ Strom. I. i, p. 320. ⁹⁶ ibid., p. 322. ⁹⁷ ibid. p. 301 et 327. ⁹⁸ Strom. I. iv, p. 570, l. i, p. 309. ⁹⁹ l. viii in Vita Emped., § 58, et l. iv init. Vitæ Arceas. ¹⁰⁰ § 28. ¹⁰¹ l. i Bibl., p. 4.

Apollodoris commentarium edidit; necnon Jonsius lib. II *De script. histor. philos.*; Vossius libro III *De histor. Græc.*, pag. 327; Gesnerus, Suidas, etc.

ARCESILAI quoddam¹, uti prius observavimus², in varias paganorum superstitiones dictionum Clemens protulit. Nomen autem is merito dici potest, qui medium, uti etiam a nobis animadversum est, invenit Academiam, et cujus vita a Laertio descripta est³. Multa vero illius effata collegit Stobæus serm. 41, pag. 248, serm. 70, pag. 472 et seq., ac serm. 93, pag. 515.

ARCHEMACHI testimonium sumpsit auctor noster⁴ ex tertio *Euboicorum*, quem etiam ab Athenæo citatum invenies⁵. A Strabone autem⁶ vocatur, 'Αρχέμαχος ὁ Εὐβοεύς, « Archemachus Euboensis. »

ARISTARCHI, quemadmodum aliorum plurimum, de Pythagoræ patria opinionem, atque etiam quid de Homeri ætate ἐν τοῖς Ἀρχιλοχείοις ὑπομήμασι, « in commentariis Archilochiis, » tradiderit, nobis Clemens patefecit⁷. Autumant autem quidam hunc esse, qui a Suida⁸ dicitur filius Aristarchi, patria Samothrax, adoptione Alexandrinus, Aristophanis grammatici discipulus, filiusque Ptolemæi, Philometoris magister, atque Olympiade clvi vixisse, et in Cypro mortem obisse, postquam ultra octingentos libros edidisset. Unde colligi potest eum fuisse, qui ab Athenæo⁹ vocatur ὁ γραμματικὸς, et ὁ γραμματικώτατος, « summus grammaticus, » et de quo aliquando a nobis super. libro II, dissert. 2, art. 7, observatum.

ARISTEAS Argivus de Sarapidis, uti ait Clemens noster¹⁰, nomine et cultu litteris aliquid mandavit, quod ab Eusebio¹¹ descriptum est. Athenæus vero Aristæ *De ciharadis* librum citat¹²: sed cujus ille fuerit, penitus tacet. Utrum itaque is fuerit Argivus, et idem a Clemente nostro laudatus, aliorum esto iudicium.

ARISTIPPI primus *Arcadicorum* liber ab eodem Clemente¹³ et Eusebio ibidem citatus est. At is scriptor non alius certe ab eo nobis videtur, quem¹⁴ et quatuor Aristippis secundum Laertium recenset¹⁵, et *Arcadiæ historiam* scripsisse testificatur. Videbis in hunc Laertii locum notas et observationes.

ARISTO, teste Clemente nostro¹⁶, dicebat voluptatem, dolorem, metum et cupiditatem, easse tetrachoron, sive quatuor chordas, quæ sine magno labore et laboriosa exercitatione vinci non possunt. Cujus autem Aristonis sit hæc sententia, quandoquidem plures eo nomine vocatos diximus¹⁷, a Menagio si scisciteris¹⁸, tibi respondebit hunc ex philosophis a Laertio memoratis nullum esse, sed vatem ab iis distinctum sibi videri.

ARISTOCRITUM in eorum scriptorum numero Vossius posuit¹⁹, cujus ætas est incerta, observatque illius a Plinio²⁰, sicut et ab Apollonii scholiaste fieri mentionem. Sed Clementem nostrum²¹, qui primum illius contra Heracleodorum librum citavit, neque ille, neque alii prætermittere debebant.

ARISTOTELIS opus *De republica Phocensium* aliquibi laudat Clemens²², atque etiam postea alium *De Locrorum republica*, ab eodem procul dubio Aristotele compositum. Nemo est autem qui nesciat plures fuisse eo nomine nuncupatos. Etenim præter celeberrimum illum philosophorum coryphæum

A Stagiritem, alius ab eodem auctore nostro²³ Aristoteles Cyrenæus, et alii præterea sex a Laertio²⁴ memorantur. At cum ab illo scholæ Peripateticæ institutore tot libros de variorum populorum, Naziorum, Ægentiarum, Deliorum, Thessalorum, Massiliensium, Colophoniorum et aliorum republica scriptos fuisse Athenæus asseveret²⁵, nonne vero simile est illum quasdam quoque de Phocensium ac Locrorum republica, a Clemente nostro laudatas, composuisse commentationes? Et vero narrat ipsemet Athenæus²⁶, Aristotelem a quibusdam, teste Timæo, idcirco redargui, quod in explicandis Locrorum institutis erraverit. Quem in locum videndæ sunt Casauboni animadversiones.

ARISTOXENUS vero a Clemente²⁷ et Vitam *Pythagoræ*, et *De musica* scripsisse perhibetur. At iste procul dubio est, cujus Laertius²⁸ citat commentaria *Περὶ Πυθαγόρου καὶ τῶν ᾠδῶν ἀποτῶν*, *De Pythagoræ ejusque familiaribus*. Ab eo etiam alibi²⁹, et a Gellio³⁰ dicitur fuisse musicus, vir veterum litterarum diligentissimus, Aristotelis philosophi auditor, et de Pythagoræ edidisset librum. Plura adhuc de illo narrat Suidas: Athenæus autem, et jam a nobis laudatus Laertius varios ejus tractatus citare, atque Eusebius in *Chronico*, Hieronymus in præfatione libri *De scriptor. ecclesiast.*, multique alii illius meminerunt. Error autem est in assignata seu descripta ejus ætate apud Cyrillum Alexandrinum³¹, qui alibi vitam Socratis ab Aristoxeno scriptis traditam fuisse testificatur. Lege, si velis, Menagii in lib. I Laertii, § 107 et 108. adnotationes.

ARTAPANI opus de Judæis citatum est a Clemente nostro³², quemadmodum ab Eupolemo apud Eusebium³³, atque, ut alibi diximus, in chronico Alexandrino.

BEROSI *Chaldaicam historiam* non solus Clemens noster laudasse legitur³⁴, sed etiam Tatianus, ut lib. sup. diss. 5, c. 2, § 8, a nobis observatum est, necnon et Josephus libro I *contra Apionem*, pagina 1043 et seq., ubi plura de illo memoriæ prodidit. Illius quoque Athenæus³⁵ et alii mentionem fecerunt. Denique typis editi sunt quinque *Antiquitatum* libri, quos falso ejus nomine inscriptos fuisse cruditi omnes palam profitentur.

CHAMELEON quemdam *De diis*, ut ait auctor noster³⁶, et alium *Περὶ μέθης*, *De ebrietate*, seu temulentia librum, qui etiam ab Athenæo³⁷ semel et iterum laudatur, divulgaverat. Alia autem plura ejus opera citat idem Athenæus, eumque, sicut Clemens noster, non modo Heracleotem, sed et Ponticum appellat. Nobiscum porro animadvertas velim Tatiani fragmentum ab Eusebio³⁸ exhiberi, ubi inter eos, qui de Homeri ætate et poetæ scriptorunt, memorantur Μεγακλῆδης τε καὶ Χαμελέων οἱ Περὶπατητικοί, « Megacles et Chameleon Peripatetici. » Nam tibi haud immerito quidam putant Græcum Tatiani³⁹ textum melius representari, quam in orationis illius editione, ubi sic legitur: Μεγακλῆδης τε ὁ Χαμελάτων οἱ Περὶπατητικοί, « Megacles Chameleonsis Peripatetici. » Legesis Menagii adnotationes in lib. V Laert. § 92, in Vita Heraclei, ubi testimonium solius Chameleonis nomine, sicut et lib. III in Vita Platonis, § 46, adhibetur.

¹ Strom. I. VII, p. 712. ² sup. c. 14, art. 4, et c. 17, art. 5. ³ lib. IV, § 28 et seqq. ⁴ Strom. lib. I, p. 327. ⁵ I. IV Deipnosoph., p. 224. ⁶ I. I Geogr., p. 405. ⁷ Strom. I. I, p. 300 et p. 326. ⁸ ad verb. Ἀρχέμαχος. ⁹ Deipn. I. I, p. 39, et lib. VI, p. 671. ¹⁰ Strom. lib. I, p. 322. ¹¹ I. X Præpar. evang., c. 12, p. 499. ¹² I. XIV, p. 623. ¹³ lib. II Strom., p. 322. ¹⁴ I. II in Vita Aristip., § 83. ¹⁵ lib. II Strom., p. 407. ¹⁶ sup. c. 8, art. 2. ¹⁷ in Vita Ariston., § 164. ¹⁸ I. III De hist. Græc., p. 334. ¹⁹ lib. V Hist. nat., c. 31, p. 619. ²⁰ Strom. I. V, p. 561. ²¹ Strom. I. I, p. 334. ²² I. III, p. 447. ²³ I. V, in Vita Aristot., § 35. ²⁴ I. VII, p. 296; I. XI, p. 499; I. XIII, p. 576; I. XIV, p. 618, etc. ²⁵ I. VI, p. 264. ²⁶ Strom. I. I, p. 300, et I. VI, p. 658. ²⁷ I. I, in Vita Pher., § 118. ²⁸ in Vita Heracl., § 92, I. VIII in Vita Pyth., § 14. ²⁹ I. IV Noct. Attic., c. 11. ³⁰ lib. II contr. Julian., p. 12, et I. VI, p. 187. ³¹ I. I Strom., p. 344. ³² I. X Præpar. Evang., c. 27, p. 451. ³³ lib. I Strom., p. 329. ³⁴ I. XIV Deipnosoph., p. 639. ³⁵ I. I Strom., p. 300 et 351. ³⁶ I. X Deipnosoph., p. 427; I. XI, p. 461; I. IX, p. 390. ³⁷ I. X Præpar. evang., c. 11, p. 492. ³⁸ Orat. ad Græc., p. 166.

CLEARCHUS Peripateticus, teste Clemente nostro³⁹, 319 dixit se quemdam novisse Judæum, cum quo Aristoteles versatus fuerat. Quod quidem his Josephi verbis confirmari potest⁴⁰: « Clearchus, Aristotelis discipulus, et Peripateticorum nulli secundus, in primo libro *De somno* dicit Aristotelem doctorem suum de quodam viro Judæo ita referre, et ipsi Aristoteli eundem sermonem ascribit. » Ibi autem ille, sicut Eusebius lib. ix *Præpar. evang.*, cap. 5, pag. 409, longum hujusce scriptoris fragmentum, ex citato illius libro delibatum, transcripserunt. A Laertio autem in proœmio *De vitis et dogmatibus philosophorum*, § 9, a Suida atque ab Athenæo, qui plures ejus libros citavit, Solensis dicitur. Denique laudatur a Gellio lib. iv *Noct. Att.*, cap. 11; Plutarcho *De facie lunæ*, tom. II, pag. 920, Theodoro, tom. IV, serm. 5, pag. 545, et aliis pluribus.

CLITARCHI de Alexandri Magni ætate opinionem refert Clemens noster⁴¹, haud dubie ex descripta ab illo ejusdem Alexandri historia, quæ non semel ab Athenæo⁴² et Quinto Curtio⁴³ citata legitur. Diodorus autem Siculus⁴⁴ scribit illum cum Alexandro in Asiam trajecisse, ejusque scripta ibidem laudat, quemadmodum Strabo *Geograph.* lib. II, pagina 491 et 505, ac lib. xv, pag. 718; Elianus libro xvii *De animal.*, cap. 22, 23 et 24; Plinius lib. II, *Hist. natur.*, cap. 5, pag. 324, lib. vi, cap. 13, pag. 668, et alibi. Nec tamen prætermittendum est hunc Clitarchum ab illo lib. x, cap. 49, p. 441, celebratum auctorem appellari; quamvis Quintilianus dixerit⁴⁵: « Clitarchi probatur ingenium, fides infamatur. »

CRATETIS quoque grammatici de Homeri ætate sententia ab auctore nostro declaratur⁴⁶. Testatum autem Suetonius facit⁴⁷ illum patria Malleotem, et æqualem Aristarcho, in Urbem induxisse grammaticæ studium. Strabo vero « Malleotes, inquit⁴⁸, fuit Crates grammaticus, cujus discipulum fuisse aiunt Panætium. » Memoriam præterea ille prodidit plures Homeri poemata ad scientiæ accommodatas quæstiones traduxisse, « ut fecit Crates Malleotes. » Alibi vero eum erroris redarguit, et Aristarchi opinionem amplectitur. A Varrone etiam scriptum legimus⁴⁹: « Crates grammaticus, qui fretus Chrysippo, homine acutissimo, qui reliquit sex libros *Ἐπὶ τῆς δρωπῆλας*, his libris contra analogiam atque Aristarchum est nixus. » Mentionem quoque illius Plinius libro iv *Hist. natur.*, cap. 12, pag. 450, alii fecerunt. Denique Laertius libro quarto vitam Cratetis, § 23 et seqq., publicavit.

CTESIAS de Assyrii regibus historiam Clemens citavit⁵⁰, de qua Diodorus Siculus hunc loquitur in modum⁵¹: « Ctesias Cnidius, Herodoto recentior, sub expeditionem Cyri adversus Artaxerxem fratrem vixit. Captus enim tunc, et ob artis medicæ scientiam a rege in gratiam receptus, sexdecim annos cum honore apud illum exegit. Hic e regis memorbris (in quibus res antiquas Persæ jussu legis cujusdam ordine descriptas habebant) studiose indagavit singula, inque historicum ordinem redacta ad Græcos transtulit. » Straboni vero de illo hæc sunt verba⁵²: « Cnidius fuit Ctesias, qui *Assyriaca* (male quidam *Syriaca*) scripsit, et *Persica*. » Eorum analysin nobis exhibuit Photius, quam his ille orditur verbis⁵³: « Lecta Cnesiæ Cnidii *Persica*, in libros distributa tres supra viginti Attamen prioribus sex libris, Assyriorum res, et quæcunque Persicum imperium antecesserunt, complexus, non nisi a septimo deinceps res Persicas narrare pergit. » Hæc fusius prosequi cum supervacaneum

A sit, observabimus hujusce auctoris fidem quamvis non parum Strabo et Photius infirmaverint; eam tamen Diodoro Siculo certam adeo visam fuisse; et illius narrationes sequi, vestigiisque insistere non dubitaverit. Postremo ea, quæ ex illo Clemens aster de Assyriorum regno retulit, Petavius comprobavit et confirmavit.

D

DEMETRIUS quidem a Clemente nostro⁵⁴ scripsisse perhibetur « in libro *De regibus Judææ* tribum Judam, et Benjamim et Levi non fuisse abductam in captivitatem a Sennacherib, sed esse ab hac captivitate usque ad ultimam, quam Nabuchodonosor fecit ex Hierosolymis, annos 128, menses 6. Ex quo autem decem tribus abductæ fuerunt captivæ ex Samaria, usque ad Ptolemæum quartum, anni 573, 9 menses, a quo etiam ex Hierosolymis anni 338, menses 3; » sed addit aliam plane fuisse Philonis opinionem. At certe quia pluribus Demetrii nomen fuit, quis ille sit Demetrius indicare non potuit Vossius⁵⁵, nec de eo, qui usque ad Ptolemæum quartum tempora numerat, aliud definiit, nisi ipsum Demetrium Phalærem, qui sub Philadelpho obiit, dici non posse. Verum silere non debebat, quod a nobis in superiori dissertatione observatum est⁵⁶, factam fuisse illius mentionem ab Hieronymo⁵⁷, ubi ait a Clemente nostro citatos, « de Judæis Aristobulum, et quemdam Demetrium, et Eupoleum scriptores adversus gentes, qui in similitudinem Josephi *Ἀρχαγογίας* Moysis et Judaicæ gentis asseverant. » Nobis porro si conjecturis indulgere liceat, haud prorsus improbabile videtur hunc esse, cujus longa duo fragmenta Eusebius reulit⁵⁸. Etenim post secundum, aliud exhibet, desumptum ex Eupolemo, qui continenter post Demetrium ab eodem Clemente laudatur. Sed quisnam ille dicendus, et utrum idem, atque alibi⁵⁹, uti vidimus, citatus ab auctore nostro, *Argolicorum* scriptor fuerit, adhuc hæret aqua. Laertius siquidem memorabiles Demetrios viginti memorat⁶⁰: verum quia de plurimorum scriptis penitus siluit, utrum ille, de quo agimus, ex iis unus dici queat, nemo certe affirmare audebit. Pende tamen an verisimilius tibi non videatur hunc ex illis esse ultimum, qui ab ipso Laertio dicitur: « Erythræus, varius scriptor, qui historicos et oratorios conscripsit libros. » Leges Menagii in citatum Laertii locum notas et observationes, ubi, præter Demetrios ab eodem Laertio memoratos, de pluribus adhuc aliis sermonem facit et disputat.

DIDYMI in medium Clemens noster⁶¹ adducit de quorundam antiquissimorum philosophorum effas atque adagiis opinionem, narratque quid ille in suo *De philosophia Pythagorica* libro de Theano Pythagorica, de pictoricibus in symposiacis, atque etiam de dictione symbolica tradiderit⁶². In hoc autem ultimo loco tacet quidem Clemens, ubi id scripserit Didymus, sed illum ibi grammaticum appellat. Quamvis autem pluribus hoc nomen cognomenque inditum fuerit, isthæc tamen nulli magis convenire videntur, quam Didymo Alexandrino, quem propter maximam, ut ait Suidas, in scribendis libris assiduitatem, Chalcænterum, id est, æneis intestinis præditum cognominarunt. Libros 320 enim plus quam 3500, teste eodem Suida, confecerat. Athenæus vero, qui eum sæpius citasse legitur, hæc de illo alicubi scripsit⁶³: « Didymus grammaticus vocatus, βιβλιοθάλας (id est, librorum

³⁹ I. i Strom., p. 304. ⁴⁰ I. i cont. Apion., pag. 1047. ⁴¹ I. i, p. 537. ⁴² I. iv Deipnosoph., p. 148; I. xii, p. 530; et I. xiv, p. 586. ⁴³ I. ix. ⁴⁴ I. ii, p. 68. ⁴⁵ I. x, c. 1. ⁴⁶ Strom., I. i, p. 327. ⁴⁷ I. De illustr. gram., c. 2. ⁴⁸ I. xiv, p. 676; I. iii, p. 157; I. i, p. 31. ⁴⁹ I. viii De ling. Latin. ⁵⁰ I. i, p. 320. ⁵¹ I. ii Bibl., p. 84. ⁵² I. xiv Geogr., p. 656. ⁵³ Bibl. cod. 72. ⁵⁴ Strom. lib. i, pag. 337. ⁵⁵ I. in De histor. Græc., pag. 352. ⁵⁶ dissert. sup., cap. 14, art. 2. ⁵⁷ De script. eccles., de Clem. § 48. ⁵⁸ I. i Præp. evang., c. 21 et 29. ⁵⁹ dissert. super., c. 14, art. 1. ⁶⁰ I. v in Vita Demet., § 85. ⁶¹ Strom. I. i, pag. 300 et 309. ⁶² I. iv, p. 523, et lib. v, 569. ⁶³ I. iv Deipnosoph., pag. 139.

morum immemor), a Demetrio Troezenio ob librorum multitudinem, quos edidit; sunt enim ter. mille quingenti; vel, ut ait Seneca⁶⁴, quater mille. Quamobrem inter plurimos scriptores multorum litteris, ut ait Anianus Marcellinus⁶⁵, studio- rum Chalcenterus eminuisset Didymus, multiplici scientie scriptis memorabilis, qui in illis sex libris, ubi nonnunquam imperfecte Tullium reprehendit, syllogographos imitatus scriptores maledicos, iudicio doctarum aurium incusatur, ut immania frementem conem putredulis vocibus canus catulus longius circumlatrans. Denique, ut plura omittamus, Laertius symposiaca ab eo composita fuisse testificatur⁶⁶. Videsis Valesii in Ammiani, et Menagii atque Casauboni in Laertii citatos a nobis libros animadversiones, ac Vossium, lib. 1 *De histor. Græc.*, cap. ult., atque alios.

Dieuchidæ testimonium profert Clemens⁶⁷ ex quarto illius *Megaricorum* libro, quemadmodum ex quinto Laertius⁶⁸. Simplicius autem ab Athenæo sic laudatur⁶⁹: « Dieuchidas, ἐν τοῖς Μεγαρικοῖς, in *Megaricia*. » Quod autem alibi ab auctore nostro orationis principium ex Hellanici *Deucalionia* traduxisse accusatur⁷⁰, de hoc supra a nobis actum est⁷¹.

Dion philosophus quid de Lysidica retulisse, tam a Clemente⁷² quam a Theodoro dicatur, jam animadvertimus⁷³. Examines autem velim, an celeberrimus ille Dion Alexandrinus philosophus sit, ex quo manavit illud adagium, « Ne gry quidem, » de quo Erasmus, *Adag.*, chil. 1, centur. 8, adag. 59, pag. 250. Alius porro ab illo videtur, quem Clemens postea Dionem Thytem, seu Sacrificum, appellavit⁷⁴.

Dionysii de tempore, quo Thalus condita est, opinionem Clemens protulit⁷⁵. Tametsi vero hoc solum nomine eum citaverit; nobis tamen facile persuadebitur illum esse Argivum, de quo in superiori dissert. cap. 14, art. 1.

Dionysium præterea Halicarnassæum citat Clemens⁷⁶, ἐν τοῖς Χρόνοις. At Vossius⁷⁷ præter Dionysium itidem Halicarnassæum *Antiquitatum Romanarum* auctorem, qui Augusto imperante floruit, alium fuisse existimat, cujus, ut ipse ait, mentionem Polybius, lib. xiv, his verbis fecit: « Nati sunt ibi viri illustres Herodotus historicus scriptor, qui deinde Thurius est appellatus, quod socium se deducendæ in Thuriis coloniae præbuisset; tum Heraclitus poeta, Callimachi socius, et nostra ætate Dionysius historicus conditor. » Sed hæc ipsamet, totidemque Strabonis in libro *Geographiæ* decimo quarto⁷⁸ verba sunt, quibus Dionysium *Romanarum antiquitatum* conditorem compellasse omnes facile concedunt. De illo igitur Clementem quoque nostrum intelligendum esse, qui negaverit, alium ille nobis ostendat Dionysium Halicarnassæum, *Chronicorum* a Clemente citatorum auctorem.

Dionysius denique a superioribus plane distinctus, a Clemente vocatur⁷⁹, ὁ Θραξ, ὁ γραμματικός, « Thrax grammaticus, » de quo ita Suida⁸⁰: « Dionysius Alexandrinus; Thrax vero a patre Tero, Ternis nomine vocatus, Aristarchi discipulus, grammaticus. Qui Romæ docuit Pompeii Magni tempore, et Tyrannioni priori varios libros enarravit. Plurima autem grammatica et commentaria composuit. » Strabo autem sic eum Apollonio conjungit⁸¹:

A « Dionysius Thrax, et Apollonius *Argonauticorum* conditor, Alexandrini fuerunt, sed nominati sunt Rhodii. » Videsis Vossium libro primo *De historicis Græc.*, cap. 23.

Dorotheum citat Clemens⁸², ἐν τῷ πρώτῳ Παρδέσσει, « in libro primo *Pandectarum*, » quas aiunt libros esse, seu volumina, quæ nihil non complectebantur. In sua vero auctor noster *Ad gentes admonitione*, et post eum Eusebius⁸³ quartum Dorothei *Rerum Italicarum* librum, quemadmodum Plutarchus, laudavisse leguntur. At paulo post idem Plutarchus⁸⁴ simili plane modo ejusdem Dorothei testimonium his tantum verbis adhibuit: « Scribit hoc Dorotheus primo *Transformationum* libro. » Stobæus autem⁸⁵ quædam refert ex Dorothei, haud dubie ejusdem, primo *Rerum Sicularum* libro delibata. Testatum quoque nobis Photius⁸⁶ fecit a se pervolutatum Dorothei *Lexicon*, seu, ut ille loquitur, περὶ τῶν ξένων εἰρημένων λέξεων κατὰ στοιχέον, « de exterorum more usurpatis vocibus alphabeti ordine, quod, inquit, utilissimum esse studiosis omnibus apparet. » Porro autem utrum hoc commentarium idem ac pandectæ dici debeat, tibi forsitan haud prorsus improbabile non fiet. Non enim ab hac opinione deterrehit te varia inscriptio; quandoquidem hujusce *Lexici* alium titulum nobis Athenæus sic exhibet⁸⁷: « Dorotheus Ascalonites, ἐν τῷ ὀγδόῳ πρὸς τοὺς ἑκατὸν τῆς λέξεως συναγωγῆς, libro centesimo octavo collectionis vocabulorum. » Cæterum ex iis discere est hunc Dorotheum patria Ascalonitem fuisse, cujus alius liber ab eodem Athenæo, lib. xiv, pag. 662, citatur. Alibi tamen ab eo nuncupatur tantum⁸⁸: « Dorotheus libro vi *Historiarum Alexandri*. » Quamobrem certo statui non potest, an iste Ascalonites fuerit, vel Sidonius, qui ab ipso quoque alibi laudatus est.

E

EPHORI auctoritate et testimonio de Orthagoravate, de tempore quo Alexander in Asiam trajecit, et de Zeleuco, Clemens noster utitur⁸⁹. Cumæus haud dubie ille fuit, quem Diodorus Siculus his verbis celebrat⁹⁰: « Ephorus ille Cumæus, Isocratis discipulus, cum historiæ de rebus passim gestis instituerit, prioribus omissis, ab Heraclidarum reditu exordium scribendi fecit. » Postea vero⁹¹: « Ephorus res passim gestas describens, non verborum eloquentia duntaxat, sed accurata quoque ordinis observatione, probi officio historici fungitur. Unumquemque enim librum in certum rerum genus tribuit. » Eadem quoque de illo fuit Strabonis Polybique, ab eo citati, sententia, idemque judicium: « Ephorus enim, inquit Strabo⁹², alius est melior, et ipse Polybius eum laudans, dicensque de rebus Græcis Eudoxum bene, Ephorum optime scripsisse de origine urbium, cognationibus, migrationibus, ducibus atque auctoribus. » At quamvis tantis laudibus hi scriptores Ephorum extollant, varios tamen illius notant lapsus et errores. A Seneca vero⁹³ et Suida adhuc gravior vituperatur. Denique haud semel Athenæus, atque etiam Josephus, Photius, et alii, mentionem ejus fecerunt⁹⁴.

ERATOSTHENI Cyrenæo non solum critici nomen a quibusdam, ut vidimus, attributum fuisse Clemens memorat: sed refert etiam quid ille tradiderit de Homeri ætate, de tempore a capta Troja ad Alexandri obitum elapso, et quo idem Alexander

⁶⁴ epist. 89. ⁶⁵ l. xii, c. 16. ⁶⁶ lib. v in Vita Demet., § 76. ⁶⁷ Strom. l. i, p. 328. ⁶⁸ l. in Vita Solon., § 57. ⁶⁹ lib. vi, p. 262. ⁷⁰ Strom. l. vi, pag. 629. ⁷¹ sup. cap. 22, art. 4. ⁷² lib. iv, p. 522. ⁷³ sup. cap. 24, art. 3. ⁷⁴ lib. v, p. 569. ⁷⁵ lib. i p. 333. ⁷⁶ Strom. lib. i, pag. 320. ⁷⁷ l. iv De hist. Græc., c. p. 471. ⁷⁸ l. xiv Geogr. p. 656. ⁷⁹ Strom. l. v, p. 568. ⁸⁰ ad verb. Διονύσιος. ⁸¹ l. xiv Geogr., p. 655. ⁸² Strom. l. i, p. 334, cap. 27. ⁸³ l. iv Præp. evang., c. 16, p. 157. ⁸⁴ Paral., tom. I, p. 310 et 311. ⁸⁵ serm. 47, p. 350. ⁸⁶ Bibl. cod. clvi, p. 323. ⁸⁷ l. i Deipnosoph., pag. 329. ⁸⁸ lib. vii, p. 278; lib. xi, p. 497. ⁸⁹ Strom. l. i, p. 334 et 337. ⁹⁰ init. lib. iv Bibl., p. 146. ⁹¹ lib. v, p. 199. ⁹² l. x Geogr., p. 465. ⁹³ l. vii Natur. quæst. ⁹⁴ lib. iv Deipnosoph., p. 154; lib. x, p. 500, et Joseph. l. i cont. Apion., p. 1034 et 1039; Phot. Bibl. cod. cclx, pag. 1454.

venit in Asiam, ac denique quid in libro *De bonis et malis*, ac de *Æsopiorum*, Macedonum et Laconum in tormentis constantia scripserit⁹⁹. Plura de 321 illius ætate, vita et scriptis narrat Suidas¹⁰⁰. Sæpius autem citatur ab Athenæo, Plutarcho et Strabone, qui sicut plura laudi, ita etiam non pauciora huic scriptori vitio et errori vertisse legitur. Demum præter Stobæum¹⁰¹ et alios qui illius meminere, legendus est de eo Vossius, lib. II *De histor. Græc.*, cap. 17, pag. 108 et seq., et Harduinus in auctorum a Plinio citatorum indice.

EUPOLEMUS libri *De Judææ regibus* auctorem aperte Clemens¹⁰², nec semel, proclamat. Quo quidem de scriptore illud est Josephi Judicium¹⁰³: « Phalereus sane Demetrius, et senior Philon et Eupolemus non multum veritate frustrati sunt, οὐ πολὺ τῆς ἀληθείας διήμαρον. Quibus dari veniam dignum est; non enim inerat eis, ut possent nostras litteras omni scrupulositate sequi. » Plura illius fragmenta ab Eusebio, lib. IX *Præpar. evangel.*, cap. 17, pag. 418, cap. 30, pag. 447 et seq., et cap. 39, pag. 434, representantur. Illius quoque Hieronymus lib. *De script. sacr.*, § 48, ubi de Clemente nostro disputat, atque etiam *Alexandrinum chronicon* meminere.

EUTHYMIS *Chronica* quis præter eundem Clementem nostrum laudaverit¹⁰⁴, neminem Vossius aliique testem produxerunt.

H

HECATÆUS, uti adhuc Clemens narrat¹⁰⁵, historias *De Abrahamo et Ægyptiis* composuerat. Is vero esse videtur, de quo Josephus hæc scribit in verba¹⁰⁶: « Hecatæus Abderita, vir philosophus, simul et circa actiones indistrius, cum Alexandro rege nutritus, et cum Ptolemæo Lagi commoratus, non obiter, sed integrum de ipsis Judæis conscripsit librum, ex quo volo breviter quandam eorum, quæ ab eo dicta sunt, percurrere. » Postquam vero multa ex hoc Hecatæi libro retulisset, ibidem addidit: « Sed Hecatæi testimonia jam quiescant. Facile namque est volentibus ipsum librum legere, et hæc apertius invenire. » In primo autem *Antiquitatum* suarum libro nobis adhuc testis est ab Hecatæo, haud dubie eodem Abderita, editum fuisse *De Abrahamo* librum: « Hecatæus vero, inquit¹⁰⁷, non meminit tantum obiter Abrahami, sed libro in hoc conscripto res ejus posteritati tradidit. » Quemadmodum autem nulli jure merito incertum esse debet hunc eundem esse librum qui a Clemente citatur, ita sane in dubium vocari potest, utrum is liber idem, aut certe pars aliqua fuerit superioris, ut idem Josephus ait, *De Judæis* libri. Utroque enim in loco ille vocem, βιβλίον, adhibet. Eodem quoque nomine eum appellat Origenes: « Exstat, inquit¹⁰⁸, Hecatæi historici *De Judæis* liber, βιβλίον, in quo adeo probat hujus gentis sapientiam; ut Hieronimus Philo in suis *De Judæis* commentariis primum dubitet, an hujus historici id scriptum sit; deinde addat, siquidem ejus est, videri eum corruptum Judæorum persuasionibus, probasseque illorum placita. » Decerptum ex hoc eodem *De Judæorum historia* libro segmentum nobis ab Eusebio exhibetur, a quo Hecatæus dicitur¹⁰⁹, « Abderita, vir non modo philosophus, sed etiam rebus gerendis aptissimus. » At certe si ab hac Judæorum historia diversus non fuit, laudatus a Clemente illius *De Abrahamo* liber, pluribus for-

sitan ab eo distincta videbitur citata quoque ab innotet auctore nostro ejus *De Ægyptiis* historia. Nonne enim de ea tantummodo Diodorus Siculus loquitur, ubi hæc habet¹¹⁰? « Græcorum multi Ptolemæi Lagi ætate Thebas profecti, historias Ægyptiacas contexuerunt, inter quos etiam Hecatæus est. » Eum porro alibi notat et excusat¹¹¹ quod ad fabulosas assertiones declinaverit. Denique illi adhuc postea refert, quid Hecatæus, haud dubie jam ab ipso citatus, de Hyperboreis memorie mandaverit. Atqui huic esse, quem prius diximus, Abderitem his probari potest Æliani verbis¹¹²: « Hyperboreorum gentem, et Apollinis apud eos bonores non modo poetæ, sed alii etiam scriptores celebrant, et inter alios Hecatæus, non Milesius, sed Abderita. » Cum autem ille philosophus a Josepho et Eusebio dicatur, is etiam procul dubio est cujus testimonio Plutarchus utitur¹¹³, et quem Lælius in Pyrrhonis discipulorum numerum aggregat¹¹⁴. Quamvis autem Jonius hunc alium ab Abderita historico fuisse suspicetur, ipse nihilominus plura *De Ægyptiorum philosophia* libros ab eo compositos esse alibi perhibet. Quidam quoque opinantur hæc non fuisse Abderitem, sed alium, quem Dionysius Halicarnasseus Milesium vocat¹¹⁵. De utroque vide sis Suidam ad verbum *Ἐκαταλός*, atque de his jam aliquid supra cap. 18, art. 2, et cap. 22, art. 1, perstrinximus. Denique Athenæus ex secundo Hecatæi *Totius orbis descriptionis* libro nonnulla refert, quæ ille de Ægyptiis dixerat¹¹⁶. Sed quis ille, utrum Milesius vel Abderita fuerit, silentio prætermisit.

HERACLEODORUM ab Aristocrito consultatum fuisse nos quidem Clemens noster monitos esse voluit¹¹⁷; sed quis ille Heracleodorus, ac utrum aliquid scriptum reliquerit, tacitus præterivit. Vide ergo an aliquem, qui mentionem illius præter Clementem nostrum fecerit, nobis indicare queas.

HERMIPPUS Berythius, quemadmodum ex eodem auctore nostro discimus¹¹⁸, Chironem centurum sapientem appellabat, ac *De septenario* quemdam conscripsit librum. Paucis autem verbis Suidas illum sic nativis depinxit suis coloribus¹¹⁹: « Hermippus Berythius ex pago mediterraneo, discipulus Philonis Bihlii, a quo commendatus est Herennio Severo sub Adriano imperatore, quamvis ex servili genere ortus esset, valde eloquens, et multa scripsit. » De eo quoque Tertullianum hæc memorie consignasse legimus¹²⁰: « Cætera cum suis, et originibus, et ritibus, et relationibus cum omni deinceps historia somniorum Hermippus Berythensis quinione voluminum satiatissime exhibebit. »

HIPPOBOTUS, qui Pythagoram, teste nostro Clemente¹²¹, Samium esse dixerat, sæpius a Lælio laudatur¹²², ac præcipue in Thaletis Vita, ubi ab eo narratur, quid ille in *Descriptione philosophorum* de celeberrimis Græciæ sapientibus tradiderit. In Vita autem Aristippi nos ad ejusdem Hippoboti *De ætate* mittit librum. At in Vita Pythagoræ, Empedoclis, et aliorum, solo suo nomine ab eo appellatur. Nobis porro haud ægre persuadebitur in uno ex his duobus Hippoboti libris, si tamen duo, nec unus et idem fuerint, Pythagoram, ut Clemens testatur, dictum fuisse patriam Samium.

HYPERIDIS furta quædam a Clemente nostro detecta vidimus¹²³. At ille procul dubio ipse est, cujus

⁹⁹ Strom. lib. I, pag. 309, p. 327, 336, 337; lib. IV, p. 496. ¹⁰⁰ ad verb. Ἐκαταλόγος. ¹⁰¹ Strom. lib. I, pag. 592. ¹⁰² Strom. I, pag. 338 et 343. ¹⁰³ lib. II contr. Apion., pag. 1051. ¹⁰⁴ Strom. I, pag. 327. ¹⁰⁵ Strom. I, v, pag. 603. ¹⁰⁶ I. I contr. Apion., pag. 1048. ¹⁰⁷ lib. I Antig. Judaic., c. 8. ¹⁰⁸ I. I contr. Cels., p. 43. ¹⁰⁹ lib. IX Præp. evang., c. 4, p. 406. ¹¹⁰ I. I Bibliot., p. 30. ¹¹¹ ibid., p. 23. ¹¹² lib. I De animal., cap. 4. ¹¹³ I. I De Isid. et Osirid., tom. II, pag. 353. ¹¹⁴ lib. IX in Vita Pyrrh., § 69, II proem., § 10. ¹¹⁵ De Thucyd. histor., pag. 138. ¹¹⁶ I. X Deipnosoph., pag. 447. ¹¹⁷ Strom. I, v, pag. 561. ¹¹⁸ Strom. I, I, pag. 306; I. VI, p. 686. ¹¹⁹ ad verb. Ἐρμιππος. ¹²⁰ lib. De anima, c. 46. ¹²¹ Strom. I, I, pag. 500. ¹²² in proem., § 19, I, § 42, I. II in Vita Aristippi, § 88, I. VIII in Vita Pythag., § 3, et lib. Vita Empedocl., § 51, 69, 72, I. IX in Vita Heracl. ¹²³ Strom. I, VI, p. 625.

tam fusius Plutarchus ²¹ et Photius ²², breviusque Suidas ²³ descripserunt. Orationes autem illius ab Athenæo et Stobæo sæpius citatas reperies. Tullius inique lib. II *De orat.*, pag. 118, Hyperidem et Anaximachem perfectos homines dicendo et peripolos vocat. Vide adhuc illius lib. III, pag. 188, et *rust.*, pag. 246 et 247.

I.

322 Ion Chius ἐν Τριπράμμοις a Clemente citatus ²⁴, quis fuerit, quidve litteris mandaverit, his uidas docet verbis ²⁵: « Ion Chius tragicus, et lyricus, et philosophus, illius Orthomænis cognomento Iuthi. Tragedias autem docere cœpit Olympiade XXII. Fabulas tradunt fuisse 12, alii 30, alii 40. Sic scriptis *De meteoris*, et compositas orationes, uem Aristophanes comicus per jocum vocat *doctov*, id est, matutinum, sive orientale. » Plura ex illo Athenæus præcipue lib. II *Deipnosoph.*, et Pausanias lib. V, pag. 162, et lib. VII, pag. 209, atque ut Strabonem lib. XIII *Geograph.*, pag. 645, alioque prætereamus, Laertius illius de Pherecyde epigramma retulit, et in Pythagoræ Vita illum citat ἐν τοῖς Τριπράμμοις ²⁶. Ibi autem observat Menagius in antiquis Laertii editionibus male scriptum fuisse, ἐν τοῖς Τριπράμμοις, atque pessime in Clementis nostri editis, ἐν τοῖς Τριπράμμοις. Videsis ejusdem Menagii observationes et alterius scriptoris scholia in comœdiam Aristophanis *Εἰρηνη* inscriptam, p. 686.

ISTER, Ἰστρος, si Clementi credimus ²⁷, librum *De colonia Egyptiorum, et de proprietate certaminum* divulgavit. Prior autem commentatio a Stephano ad verbum Ἀρχάς et Ἀντα, atque alibi citata reperitur. Cum autem plures eo nomine nuncupati fuerint, hunc esse multi arbitrantur, cujus varia opera Athenæus memorat *Deipnosoph.* libro VI, pag. 272; lib. XI, pag. 478; lib. XIII, pag. 557, et lib. XIV, pag. 650, et de quo Suidas hæc posteris prodidit ²⁸: « Ister, Menandri Istri filius, Cyrenæus, aut Macedo, historicus, Callimachi servus et discipulus. Hermippus vero Paphium ipsum fuisse dicit in secundo libro *De servis*, qui propter eruditionem clari fuerunt. Scripsit autem multa, et oratione soluta et poetica. » Lege Casaubonum in cit. Athen. lib. VI, cap. 5, et lib. IX, cap. 9; Vossium, lib. IV *De histor. Græc.*, cap. 42, et Menagii in lib. II Laertii de Xenophontis Vita, § 59, adnotationes.

J.

JOABAM, seu Juba, quem Clemens *de Assyria* scripsisse asseverat ²⁹, mentio superiori in libro dissert. 5, cap. 2, § 8, a nobis facta est. Videsis Harduinum in auctorium a Plinio citatorum indice. Cur vero ille Clementem nostrum, sicuti Tatianum, qui non de alio Juba quam auctor noster loqui videtur, non appellaverit, nobis certe non satis compertum est. Si quis tamen Joabam et Jubam diversos scriptores fuisse recte nobis ostenderit, huic plane non refragabimur.

L.

LÆTUM a Clemente ³⁰, ἐν τοῖς Φοινικιστοῖς appellatum, jam in superiori libro monuimus ³¹, nosque non temere forsitan suspicari hunc ipsum esse, qui a Tatiano Choetius vocatur.

LEO *De diis Egyptiis*, uti ex Clemente nostro ³² comperimus, tractatum ediderat. Ab Hygino autem in *Poetico astron.* quoddam Leonis, qui *Res Egypti-*

as conscripsit, fragmentum nobis exhibetur. Sed quis ille dici debeat, quandoquidem pluribus hoc nomen datum fuit, non magis Hyginus quam Clemens indicavit. Vide autem an is non sit, quem Arnobius Leonem, vel, ut in alia editione, Leontem vocat ³³, multaque de diis litteris consignasse testificatur.

M.

MEGASTHENES, inquit Clemens ³⁴, vixit sub Seleuco Nicatore, pluresque *De rebus Indicis* scripsit libros. Et certe secundum citavit Athenæus ³⁵, ac quartum non semel Josephus ³⁶, qui insuper segmentum libri tertii transcripsit. Tametsi vero Strabo lib. II *Geogr.*, pag. 70, dixerit: « Præcipue fides Daimacho est et Megastheni deroganda; » sæpius tamen illius testimonio utitur, in eod. lib. p. 68 et seq., ac lib. XV, pag. 714, 886, 887; atque etiam Plinius lib. VI *Histor. natur.*, cap. 17, p. 682, et lib. VII, pag. 14 et 12, lib. VIII, pag. 153; Ælianus, lib. VIII *De animal.*, cap. 7, lib. XVI, cap. 41, lib. XVII, cap. 39, et alii.

N.

NEANTHES, cujus opinionem de Pythagoræ patria et de nomine Bedi Clemens exponit ³⁷, Cysicenus orator et Philisci Milesii discipulus fuisse perhibetur ³⁸. Testatum autem Laertius facit ³⁹ illum de Pythagoricis scripsisse; unde forsitan id Clemens, sicut Theodoretus hauserat ⁴⁰, quod ab illo de Pythagoræ patria traditum esse admonet. Vossius tamen opinatur ⁴¹ illud desumptum fuisse ex illius *De viris illustribus* libro, cujus meminit Stephanus: sed nullam affert opinionis suæ probationem. Varia porro hujus Neanthidis scripta ab Athenæo et aliis nominatim citata occurrunt. Demum ille a Laertio, I. I, in Vita Periantri, § 99; lib. III, in Vita Platonis, § 25, solo suo nomine laudatur. Sed adi Menagii in citatum a nobis priorem Laertii locum observationes.

P.

PHANIAS, quem Clemens de tempore quo Alexander in Asiam venit scripsisse narrat ⁴², is procul dubio est de quo hæc apud Suidam legitur ⁴³: « Phantias, aut Phænias, Eresius, philosophus Peripateticus, Aristotelis discipulus. Fuit autem Olympiade CXXI, et postea sub Alexandro Macedone. » A Plutarcho ⁴⁴ autem vocatur Lesbios, quia Eresus Lesbii insulæ urbs erat. Variæ ejus commentationes a Laertio, lib. II, in Vita Aristippi, § 65; lib. VI, in Vita Antisthenis, § 8; et lib. VII, in Vita Zenonis, § 41; ab Athenæo, lib. II *Deipnos.*, p. 51, 54, 53, 61, 64, 70; lib. VI, pag. 232; lib. VII, pag. 333; lib. XIV, p. 639, et aliis, citantur. Videsis adhuc, si vacat et lubet, Menagium in Laertii lib. V, § 50, et lib. VII, § 41.

PHILINI furtum jam cum Clemente nostro animadvertimus ⁴⁵. Quoniam vero ille ex quadam Demosthenis oratione aliqui compilasse dicitur, inde haud prorsus immerito colligitur eum fuisse, qui ab Athenæo orator Philinus appellatur ⁴⁶. Casaubonum autem in hunc Athenæi locum adire poteris.

PHILISTUS Thucydidis, sicut ille Demosthenis, compiler et plagiarus esse accusatur. Historicus itaque iste procul dubio, sicut Philinus orator fuit. De illo etenim Plutarchus in Vita Dionis scribit ⁴⁷: « Philistum exterminavit Sicilia, qui ad hospites certos perfugit Adriam, ubi, ut mihi vi-

²¹ in Vitæ cod. orat., tom. II, p. 848 et seqq. ²² Bibl. cod. 266. ²³ ad verb. Ὑπερβόλης. ²⁴ Ibid., p. 333. ²⁵ ad verb. Ἰων. ²⁶ I. I, in Vita Pherecyd., § 120, et I. VIII in Pyth., § 8. ²⁷ Strom. I. II, p. 322; I. III, p. 447. ²⁸ ad verb. Ἰστρος. ²⁹ Strom. I. I, p. 329. ³⁰ Strom. I. I, p. 326. ³¹ lib. sup. dissert. 5, c. 2, § 8. ³² Strom. I. I, p. 322. ³³ I. IV, Adv. gent. long. ant. fin. ³⁴ Strom. I. I, p. 305. ³⁵ I. IV Deipnosoph., pag. 455. ³⁶ I. X Antiq. Jud., cap. 1, p. 350, et I. I Contra Apion., p. 1045. ³⁷ Strom. I. I, p. 300; I. V, p. 569. ³⁸ ad verb. Νεάνθης. ³⁹ I. VII, in Vita Empedoc., § 12. ⁴⁰ tom. IV, serm. 1, p. 468. ⁴¹ I. I De hist. Græc., c. 15. ⁴² Strom. I. I, p. 337. ⁴³ ad verb. Φανίας. ⁴⁴ tom. I, in Vita Sol., p. 85, et Themistocl., p. 113. ⁴⁵ Strom. I. VI, p. 620. ⁴⁶ I. X Deipnosoph., p. 425. ⁴⁷ tom. I, p. 962.

detur, cum abundaret otio, Historiam suam magna ex parte composuit. Qualis autem fuerit illius historia a Dionysio Siculo accipe⁴⁴: « Inter scriptores Philistus primam, inquit, rerum Sicularum partem cum hoc anno captoque Agrigento concludit, septem voluminibus plus quam 800 annorum tempora complexus. Alterum vero historiae suae contextum a fine prioris exorditur, et per libros quatuor deducit. Multa vero ac varia ejus opera Suidas recenset⁴⁵, atque illum fuisse Neucratilam, vel Syracusium, filium Archonidae, et Eveni elegiaci poetae discipulum, primumque arte oratoria composuisse historiam. Quod vero Clemens dixit quædam ex Demosthene eum delibasse, his Ciceronis 323 ad Quintum fratrem verbis haud inepte confirmari potest⁴⁶: « Siculus ille capitalis, creber, acutus, brevis, pene pusillus Thucydides. Et adhuc clarius alibi: « Syracusius, inquit⁴⁷, Philistus, qui cum Dionysii tyranni familiarissimus esset, otium suum consumpsit in historia scribenda, maximeque Thucydidem, ut mihi videtur, imitatus. Hujus porro Pausanias lib. i, p. 43 et 29, et lib. v, pag. 171; Dionysius Halicarnasensis in *Judic. de vet. script. cens.*, pag. 70, et epist. ad Pompei., pag. 16; Eusebius in *Chron.*, ad an. 805, alique plures meminerunt.

PHILO, inquit Clemens⁴⁸, « scripsit ipse quoque reges Judæorum aliter quam Demetrius. Prius vero⁴⁹: « Philosophiam (a Judæis scripto traditam) cepisse ante Græcam multis verbis ostendit Philo Pythagoreus. Quarto autem in libro testimonium illius hæc adduxit in verba: « Dicit Philo Pythagoreus, Moysis res gestas describens, sive etiam doctus ab aliquibus, quæ tunc erant, divinis eloquiis, ut qui doctrinae siti semper teneretur. Alibi vero⁵⁰ ubi nomen Agar et Saræ explicationem ex ejus scriptis mutuatur, illum simpliciter Philonem appellat. Eodem quoque modo postea⁵¹, « ut dicit Philo in *Vita Moysis*. Denique ubi de Diodori filiabus: « Fuerunt, ait ille, omnes dialecticæ, ut ait Philo dialecticus in *Menezæno*. Non unum et eundem, sed plures, Philonis nomine nuncupatos, his Clementis nostri verbis advocari, nemo certe inficias jure merito ierit. Itaque quidam suspiciantur commentationem *De Judæorum regibus* esse Judæi Hyblii, qui Nervæ, Trajani et Adriani temporibus floruit. Alii vero negant, contenduntque eam ab alio antiquiore fuisse profectam, nimirum ab illo, quem Josephus, quemadmodum Clemens noster, ut supra vidimus, cum Demetrio et Eupolemo conjunxit.

PHILO autem, quem Clemens Pythagoreum vocat, alius sane nobis non videtur quam Philo Judæus Alexandrinus, cujus opera typis edita in omnium versantur manibus. Quod quidem duplici ratione probari potest. Primo enim Clemens tradit ab eo descriptas fuisse Moysis res gestas, quo certe nomine quis non videat designari *Moysis Vitam*, quæ ab illo, ut ait Hieronymus, composita, tribusque libris comprehensa, publicam in lucem cum cæteris illius libris prodiiit? Deinde vero hæc nominis Saræ explicatio, nimirum principatus, quam Clemens ex Philone attulit⁵², non solum in illius libris invenitur, sed etiam ipsi peculiaris est, et ab aliis alia melior, scilicet domina, vel odorans, et domina odoris redditur. Ex quibus haud plane inerte conficitur Philonis Pythagorei nomine hunc Philonem Judæum revera designari. Cur ergo, inquit, hic Philo Pythagoreus dicitur, cum de illo

A feratur celebre illud, ut alibi vidimus, effatum: « Ἡ Πλάτων Φιλωνίζει, ἢ Φίλων Πλατωνίζει? Sed quid vetat quominus ille varia Pythagoræ, ac præsertim de numeris dogmata sectatus, Platonem quoque imitatus fuerit? Plura de hoc Philone Josephus, lib. xviii *Antiquit. Judaic.*, cap. 10; Eusebius lib. ii *Histor. eccles.*, cap. 5 et 18; Hieronym., *De scriptor. eccles.*, § 21; Photius, *Biblioth.*, cod. 103 et 104; Suidas, et alii complures.

PHILONEM denique dialecticum Carneadis fuisse præceptorem, ex Hieronymo sup. cap. 18, art. 4, animadvertimus.

POLYBUS, Πόλυβος, medicus, *De octomestribus* librum publici juris fecerat, ex quo Clemens noster testimonium alicubi protulit⁵³. Illustris ille fuit medicus, Hippocratis quondam discipulus et successor, cujus Græca quædam opuscula cum præceptoris sui lucubrationibus divulgata, atque ab Albano Torino Latine reddita, Basilæ anno 1544, apud Joan. Opor. Latino caractere edita fuerunt.

PYTHOCLES Samius multorum *De rebus Italicis* librorum auctor fuit. Quarius etenim a Clemente⁵⁴, et tertius a Plutarcho⁵⁵, necnon et tertius *De rebus rusticis* liber citatur. Denique tertium illius *De dyorolac* librum ab eodem Clemente nostro laudatum invenies⁵⁶.

S.

SELEUCUS mathematicus, ut a Clemente nostro notatum est⁵⁷, dixit lunam septies mutare figuram. Vide autem, quæso, an ille sit de quo hæc sunt Strabonis verba⁵⁸: « Mathematici quoque nonnulli eorum commemorant, ut Cidenneum, et Nabarianum, et Sudinum: et Seleucus ex Seleucia Chaldæus est, atque alii complures viri illustres. Quibusdam porro grammaticis idem impositum fuisse nomen discas a Suida⁵⁹, atque ex variorum in Laertii lib. ix, in Vita Heracliti, § 12, notis et observationibus.

C SOTADES, alicubi a Clemente laudatus⁶⁰, is sane fuit qui a Suida Atheniensis philosophus et librum *De mysteriis* scripsisse dicitur⁶¹.

T.

THEOPOMPUM et TIMÆUM fabulas composuisse et alios imaledictis vexasse non immerito sane Clemens asserit⁶². De utroque enim hæc Josephus memoriam profudit⁶³: « Quidam gentium et gloriosissimarum civitatum sordare nobilitatem et conversationi detrudere tentaverunt. Theopompus quidem Atheniensium, Lacedæmoniorum vero Polycrates. Is autem, qui *Trypoliticum* conscripsit (non enim Theopompus hoc fecit, sicuti quidam putant), etiam Thebæorum momordit urbem. Multa vero etiam Timæus in historiis de prædictis et aliis blasphemavit.

De Theopompo autem Lucianus: « Alioquin, inquit⁶⁴, in eandem cum Theopompo culpam iniores, qui invidiose nimis accusat plurimos, et eam rem in studium et exercitationem quamdam verit; ut accusare magis quam historia tradere res gestas videatur. » Legis Dionysium Halicarnasensem. init. lib. *Antiq. Roman.* et epistol. ad Cn. Pompeium, pag. 152; Athenæum, *Deipnosoph.* passim; Strabon. lib. vii, pag. 317, et alibi; Photium, *Bibl.* cod. 176; Suidam et alios.

De Timæo eadem atque Clementis nostri fuit sententia Strabonis⁶⁵, qui scribit Timæum Tauromenitam « hominem invidum fuisse et calumniatorem, ac cui propterea nomen Epitimii, Ἐπιτίμιον, id est reprehensoris, factum sit. » Prius vero Diodo-

⁴⁴ L. xiii *Bibl.*, p. 387. ⁴⁵ ad verb. Φιλονίζει. ⁴⁶ lib. ii, epist. 12 ad Quint., p. 418. ⁴⁷ l. ii de Orat., p. 448. ⁴⁸ Strom. l. i, p. 337. ⁴⁹ ibid., p. 305. ⁵⁰ lib. i, p. 284 et 343. ⁵¹ l. iv, p. 523. ⁵² l. de congr. erudit. grat. init., p. 424. ⁵³ Strom. l. vi, pag. 683. ⁵⁴ Strom. l. i, p. 334. ⁵⁵ Parallel. tom. ii, p. 309 et 316. ⁵⁶ Admon. ad gent., p. 27. ⁵⁷ Strom. l. vi, p. 685. ⁵⁸ l. xvi Geogr., p. 739. ⁵⁹ ad verb. Σέλευκος. ⁶⁰ Strom. l. i, p. 300. ⁶¹ ad verb. Σωτάδης. ⁶² Strom. l. i, p. 269. ⁶³ l. i Cont. Apion., p. 1051. ⁶⁴ in fin. lib. Quomodo histor. scrib. sit, p. 371. ⁶⁵ l. xiv Geogr., p. 640.

175 Siculus similia hunc in modum dixerat ⁷⁰ :

Timæus sane, et in temporum notatione exquisitam adhibuit diligentiam, et ut varia rerum cognitione abundet, sollicite laborat. At propter in-
empestivas et verbosas reprehensiones, jura-
tiam ipse reprehenditur. Quare ob nimiam taxan-
ti libertatem Epitimus, *Ἐπιτιμασις*, id est Taxa-
tor, a quibusdam nominatus fuit. Postea vero ⁷¹ :

Studiosum mihi dicere libuit, quod Timæus cum magna acerbitate scriptores ætatem suam an-
ecedentes reprehendat, nullumque historicis
geniæ locum relinquit; ipse tamen, ubi dili-
gentissimum veritatis studium proficitur, nu-
gari et hallucinari deprehendatur. Visne et **324**
alium adhuc testem? En præsto est Polybius, qui
similiter de Timæo hæc scriptis tradidit ⁷² : « Jure
merito nos quoque in præsentia fecisse videamur,
si plerisque eorum, quæ a Timæo in Democharem
sunt dicta, fidem abrogaverimus: illi contra jure
merito neque veniam concedat quisquam, neque
idem ullam habeat, postquam adeo manifeste, præ-
sensito ipsius animo maledicendi studio, modum
omnem in conviciando excessit. Mihi vero ne illa
quidem maledicta placent, quæ Timæus in Agatho-
dem contulit; etsi fuit ille sane scelestissimus et
omnium maxime impius, » etc. Videsis adhuc illius
fragmenta pag. 1009 et alibi. Polybio autem Ti-
mæum corripienti subscribit Athenæus, et a quo
Epitimus vocatus fuerit sic indicat ⁷³ : « Timæus
Tauromenites oblitus sui, quod in eo reprehendit
Polybius Megalopolitanus lib. xiii *Historiarum*,
negat consuetum fuisse Græcis ut servos haberent:
in ea re tradenda profecto Epitimus, *Ἐπιτι-
μασις*; sic enim Callimachus Ister eum nominat in
suis *Contradictionibus*. » Suidas denique, qui plura
de illo memoriæ tradidit, ab Atheniensibus nomen
illud ei tributum fuisse tradit, atque insuper cogno-
minatum Graosyllectriam: « Quod, inquit, quæli-
bet scriptis mandaret. »

Quamvis autem uterque Theopompos et Timæus
sua propter maledicta ac convicia, male apud plu-
rimos audierint; id tamen non obstitit quominus
Clemens aliquando, et sæpe sæpius Athenæus, at-
que etiam Laertius, et alii, eorum auctoritatem et
testimonium adhibeant. Legesis Photium de Theo-
pompo cod. 176 *Biblioth.*, et de Timæo cod. 245,
ac de utroque Vossium disserentem lib. i *De histor.*
Græc., cap. 7 et 12.

THRASYLLI quoddam *Chronographiæ* fragmentum
nobis Clemens reliquit ⁷⁴. Hunc autem esse opinan-
tur, qui a Tacito et Suetonio mathematicus Chal-
cedæus, sive astronomiæ peritissimus ⁷⁵, et a Plutar-
cho ⁷⁶ ac Stobæo ⁷⁷ *Ægyptiaca* scriptis perhibe-
tur. Mentionem quoque illius adhuc fecit idem Plu-
tarchus, ubi de Strimone, pag. 1155; Dio, lib. lv
et lviii; Themistius, orat. 12; Laertius, lib. iii. in
Vita Platonis § 41, 56 et 61; lib. ix, in Vita Democri-
ti, § 41. Legesis Menagii observationes, atque alios.

THRASYMACHUS, cujus pro Larissæis oratio a Cle-
mente citatur ⁷⁸, fuit « Chalcedonius, inquit Sui-
das ⁷⁹, sophista in Bithynia, qui primus periodon
et colon demonstravit, et nunc usitam rhetoricæ
rationem instituit: discipulus Platonis philosophi,
et Isocratis rhetoris. Scripsit suasorias orationes,
artem rhetoricam, ludicra, argumenta rhetorica. »
Cicero quoque illius haud semel, nimirum lib. iii
De orat., pag. 200, et *Brut.*, pag. 206, meminit. In
Oratore autem pag. 275 : « Princeps, inquit, inve-
nienti in oratione numeros fuit Thrasymachus, cujus
omnia nimis etiam exstant scripta numerose. » De-

A nique apud Athenæum, lib. x *Deipnosoph.*, pag. 454,
epitaphium, illius monumento inscriptum, hoc fuisse
tradit Neoptolemus Parius :

Nomen ὀψῆτα, ῥῶ, ἑλφα, σῶν, ὕμ, ἑλφα, χῖ, οὐ, σῶν,
Patria Chalcedon, *sapientia* studium.

ΤΙΜΑΙΟΙ Locri, atque adeo a superiore jam a nobis
memorato penitus diversi, librum *De natura* Cle-
mens haud immerito citavit ⁸⁰. Nam, ut tradit
Suidas ⁸¹ : « Timæus Locrus, philosophus Pytha-
goreus, scripsit mathematica, de natura, de Py-
thagoræ vita. » Hunc præterea esse aiunt, quem
Plato in dialogo, nomine illius inscripto, loquentem
inducit. Videsis Jonsium, *De scriptoribus historiæ
philosophicæ*, et Vossium lib. i, *De histor. Græc.*,
cap. 12, pag. 81, et lib. iv, cap. 8, pag. 458.

ΤΙΜΟΘΕΙ Pergameni liber *De philosophorum for-
titudine* æque a Plutarcho atque ab auctore nostro
laudatus occurrit ⁸².

X.

B XANTHI Lydii, alicubi a Clemente laudati ^{83, 84}, *Ma-
gica* alibi citata legimus. A Dionysio autem Hali-
carnasseo elogium illud reportavit ⁸⁵ : « Xanthus
Lydus, antiquitatum peritus, si quis alius, patriæ
vero historiæ auctor. » Alio rursus in libro illum
scriptoribus annumerat qui ante Peloponnesiacum
bellum floruerunt. Quædam porro ex ejus *Chronologia*
Laertius ⁸⁶, quemadmodum Clemens noster, deliba-
vit. Citatur autem a Strabone lib. xii *Geogr.*, pag.
572; Plinio, lib. xxv *Natur. histor.*, cap. 2, pag.
376; Athenæo, lib. ii *Deipnosoph.*, pag. 515, ubi
de quibusdam historiis ipsi ascriptis dubitat. Plura
de eo Suidas ad verbum Ἐδρθος, et alii.

ARTICULUS II.

De poetis a Clemente laudatis.

Ad poetas, non secus atque alios scriptores,
passim a Clemente nostro citatos jam veniendum,
et de illis eodem modo eademque methodo ac de
cæteris disputandum est.

C.

A.

ABDERITANI itaque solo nomine nonnulla Cle-
mens ⁸⁷, sed non semel, carmina retulit. Et primo
quidem his verbis : « Ὁ Ἀδδερῖτης ἐκείνός φησιν »
Abderitanus ille ait :

Στερεπή γὰρ καὶ γλῶσσα βροτῶν, etc.

Lingua volubilis est hominum, » etc.

Putabat autem Hervetus hæc carmina esse Demo-
criti Abderitani, sed in Clementinorum operum
scholiis observatum est ea apud Homerum, non qui-
dem *Iliad.* v, sicut in illis indicatur, sed *Iliad.* xx,
pag. 363 edit. Basil. 1583, non una tamen et altera
sine variante lectione reperiri. At in dubium haud
immerito vocari potest utrum Clemens Abderitani
nomine Homerum, aut alium vatem illo antiquio-
rem, qui citatos versus prius ediderat, compellere
voluerit. Non desuerunt etenim qui Homerum ab
alio *Iliadem* suam accepisse accusaverint ⁸⁸. Deinde
vero hujusce generis sunt hæc carmina, ut facile
potuerint in variorum poetarum, sibi invicem in-
cognitorum, mentem venire. De patria autem Ho-
meri cum maxima sit scriptorum dissensio, non-
nulli forsitan eum Abderitem credidere, atque id-
circo eo nomine a Clemente vocatum. Verum hæc
ipsa Homericæ patriæ tanta obscuritas et ignoratio
satis aperte probat Homerum vix unquam a Cle-
mente nostro potuisse solo Abderitani nomine ci-
tari. Quis igitur sit ille Abderitanus ab aliis liben-
ter audiemus.

ÆSCYLOS haud semel a Clemente nostro cita-

⁷⁰ l. v *Bibliothec.*, p. 198 et 199. ⁷¹ l. xii *Hist.*, p. 659. ⁷² l. xii *Hist.*, p. 659. ⁷³ l. vi *Deipno-
soph.*, pag. 272. ⁷⁴ *Strom.* l. i, pag. 355. ⁷⁵ *Annal.* lib. vi; In *Tiber.* et *Calig.* ⁷⁶ *De flu.* ubi de Nilo
p. 1159. ⁷⁷ *Serm.* 98, *De morbis*, pag. 541. ⁷⁸ *Strom.* l. vi, pag. 624. ⁷⁹ ad verb. ὁ παρὸν μαχός ⁸⁰ *Strom.*
l. vi, pag. 604. ⁸¹ ad verb. Τίμας. ⁸² *Strom.* l. iv, pag. 496. ^{83, 84} *Strom.* l. i, p. 333; l. iii, pag.
431. ⁸⁵ l. i *Antiq. Rom.*, pag. 22, et de *Thucyd. hist.*, tom. II, p. 138. ⁸⁶ *proem.*, § 2. ⁸⁷ *Strom.*
l. i, pag. 279. ⁸⁸ apud Photium cod. 100 *Biblioth.*, pag. 486.

tur⁹⁹, sed multo magis ab Athenæo in *Deipnosoph.* libris, Stobæo in *Sermonibus*, Julio Polluce, et aliis. De illo hæc Eusebius in *Chronico*, Olymp. LXXI et LXXV, scriptis tradidit: «Æschylus tragicæliarum scriptor agnoscitur. » Quæ quidem in verba legendæ Scaligeri animadversiones, et aliorum in A. Gellii lib. xiii *Noct. Attic.*, cap. 18, et lib. xvii, cap. 21, nec non et Suidas, etc. Poetæ autem hujus tragædiæ 325 typis sæpius excusæ sunt, et illius vita iis aliquando præfixa fuit. Præterea vero observandum est Æschyli carminibus, a Clemente citatis, quibus gloriam laboris filiam esse cecinit, similia ex eodem a Stobæo serm. 29, pag. 199, exhiberi¹⁰⁰. Ad alterius quoque carminis de linguæ clavi, ab eodem auctore nostro transcripti¹⁰¹, explanationem plura Junius *Adag.*, centur. 4, adag. 39, tibi abunde suppeditabit.

ACATHONIS duos versus Clemens retulit¹⁰², sed longe plures a Stobæo serm. 3, 38, 50, 52 et 67, citantur. Quosdam quoque Athenæus lib. x *Deipnosoph.*, pag. 454, et lib. xii, pag. 528, transcripsit. De hoc autem poeta videsis Ælianum lib. xiv, *Var. histor.*, cap. 14. Suidam ad verbum Ἀγάθων, Vossium *De poetis Græc.*, pag. 39 et 50.

AMPHIONIS et ARIONIS a quibus Clemens suam ad Græcos *Admonitionem* ordiit, nemini incognitum est nomen. A tot autem auctoribus et poetis celebratum fuit, ut de illis plura a nobis observari nihil necesse videatur. Huc accedit, quod multa de illis in hujusce Clementis nostri lucubrationis scholiis jam fuerunt adnotata. Illud itaque tantum animadvertemus, Amphionem, cui Zethus adjungitur, a Clemente alicubi¹⁰³ dici musicæ inventorem, et vixisse circa Cadmi ætatem; alibi vero¹⁰⁴, e duabus generationibus præcessisse Iliacæ. Eusebius autem in *Chronico*, ad annum 632: «Expulso Cadmo Amphion et Zethus regnaverunt. » Tum deinde ad annum 689: «Amphion Thebis regnavit, quem ferunt cantu citharæ saxa movisse. Fuerunt autem duro corde, et, ut ita dixerim, saxei quidam auditores. » Videsis in priorem hujus *Chronici* locum Scaligeri animadversiones. Petavius vero utriusque regnandi tempus ad annum mundi 2567 consignat, quod alii serius contigisse opinantur. Lege, si lubet, variorum chronographias. Porro autem quosdam Amphionis versus ex illius *Antiope*, Ἀρτίοπη, Clemens protulit¹⁰⁵. Sed utrum hæc carmina celeberrimo illi Amphioni jure, vel injuria ascripta fuerint, in dubium haud immerito vocari potest. Plures enim hoc nomine appellatos quis nesciat? Et vero Athenæus ex lib. ii Amphionis Thespiensis de Musæo epigramma citasse legitur. Arionis autem nomen et fabula, qua ille a delphino, cantus illius dulcedine affecto, ad litus transportatus fingitur, omnibus nota sunt, nec nostris indigent animadversionibus.

ANTIPHONIS comici nonnulla carmina non in his tantummodo *Stromatum*, sed in *Pædagogii* etiam libris Clemens noster transcripsit¹⁰⁶. Cum autem comici nomine cum appellet, ille procul dubio dicendus est, qui, teste Suida, vixit Olymp. xciii, scripsitque comædias 365, vel, secundum alios, 280. Ex iis porro plurimas ab Athenæo in suis *Deipnosoph.* libris, et nonnullas a Polluce in *Onomastico*, atque a Stobæo in *Sermonibus* laudatas invenies. Plures etiam alii illius mentionem fecerunt.

APOLLONI Rhodii *Argonautica*, a Clemente laudata¹⁰⁷, apud Aldum Venetis an. 1521, et tom. I, *Poetarum Græcorum*, atque alibi publici juris fa-

cta sunt. De illo consulendus Suidas ad verbum Ἀπολλώριος; Vossius, lib. i *De histor. Græc.*, cap. 16, et *De poet. Græc.*, pag. 66; Gesnerus, et alii.

ARCHILOCHUM quod turpiter scripserit, acriter Clemens increpat, observatque illum a Phænia dici vetustiorum Terpandro, et iambi inventorem¹⁰⁸. Superius autem de hac iambi inventionem disputavimus¹⁰⁹. Ad primum itaque, seu Archilochi peccantiam, quod attinet, de ea sic scripsit Valerius Maximus¹¹⁰: «Lacedæmonii libros Archilochi e civitate sua exportari jusserunt, quod eorum parum verecundam ac pudicam lectionem arbitrabantur. Noluerunt enim ea liberorum suorum animos imbui; ne plus moribus noceret quam ingenii prederet. Itaque maximum poetam, aut certe summo proximum, quia domum sibi invisam obscenitas maledictis laceraverat carminum, exsilio multarunt. Ille autem his verbis «domum sibi invisam, » domum denotat Lycambis, qui filiam suam Neobolen quam Archilochus desponderat, cum alteri nupsisset, Archilochus ira percussit Lycamben ita contumelias vexavit, ut earum plane impatiens laqueo vitam finierit. Quapropter Horatius de illo sic epod. 6 cecinit:

Qualis Lycambæ spretus infido gener.

Rursum vero alibi *De arte poetica*, v. 79:

Archilochum proprio rabies armavit iambo.

Videsis Ovidium¹¹¹, Suidam ad verbum Ἀρχιλόχος et Erasm. *Adag.*, chiliad. iii, centur. 10, adag. 90: *Archilochum teris*.

De illius vero ætate variæ sunt opiniones. Nam Herodotus¹¹², et postea Proclus, apud Photium¹¹³ perhibent eum Gygis ætati fuisse supparem: sed infirmo prorsus, uti putat Scaliger¹¹⁴, argumento Herodotus innuitur. Tatianus autem: «Claruit Archilochus, inquit¹¹⁵, circa Olympiadem vicesimam tertiam tempore Gygis Lydi, annis a bello Trojano quingentis. » Cui subscripsit Cyrillus Alexandrinus his verbis¹¹⁶: «Vicesima tertia Olympiade Archilochum perhibent, rem Judæorum administrante Masse. » Verumtamen in Eusebii *Chronico* id ad Olympiadem xxix et annum 1355 rejicitur. Sed Vossius hæc omnia conciliari posse existimat¹¹⁷. Eum, si lubet, facile consulere poteris.

ARCTINUM vicit Lesches Lesbicus, si citato a Clemente nostro Phænia credideris¹¹⁸. Quis vero ille Arctinus, et quo tempore existerit, a Suida accipe: «Arctinus, inquit¹¹⁹, Telei filius a Næuteo oriundi, Milesius poeta, Homeri discipulus, ut ait Arctonon Clazomenius in libro *De Homero*. Vixit autem Olympiade nona, quadringentis annis post bellum Trojanum. » Eusebius autem in *Chronico*, Olympiade i, ad an. 1249: «Arctinus Milesius versificator prope omni metro et opere clarus habetur. » Et duobus posthac annis: «Arctinus Milesius versificator florentissimus habetur. » Denique Olymp. iii: «Arctinus, qui *Æthiopidam* composuit et *Ilia Persa*, agnoscitur. » Sed hunc in ultimum locum videsis Scaligeri, quemadmodum Vossii *De poet. Græc.*, pag. 10, animadversiones. Nec omittendus Cyrillus Alexandrinus, cujus hæc sunt de eodem Arctino verba¹²⁰: «Prima Olympiade Milesius Arctinus epicus poeta dicitur fuisse. »

ARISTONIS duos de voluptate, dolore, metu et cupiditate versus auctor noster transcripsit¹²¹. Multos Laertius recenset¹²² eo nomine vocatos, quorum quartus est tragicus poeta. Ab eo autem potius quam ab alio decantatos illos fuisse versus haud ægre forsitan multi fatebuntur.

⁹⁹ Strom. l. iv, pag. 492. ¹⁰⁰ ibid., p. 494. ¹⁰¹ l. v, p. 558. ¹⁰² Strom. l. v, pag. 614. ¹⁰³ Strom. l. i, p. 325. ¹⁰⁴ ibid., p. 332. ¹⁰⁵ Strom. l. v, p. 602. ¹⁰⁶ Strom. lib. iv, p. 483, et lib. iii *Pædog.*, c. 2, p. 218. ¹⁰⁷ lib. i Strom., pag. 322. ¹⁰⁸ lib. i Strom., p. 269, 308, 353. ¹⁰⁹ sup. cap. 21, art. 4. ¹¹⁰ l. vi, c. 3, § autepenult. ¹¹¹ in lib. v. 52. ¹¹² l. i, § 12. ¹¹³ Bibl. cod. 259, frag. 985. ¹¹⁴ in Chron. Euseb. ad an. 908. ¹¹⁵ orat. Cont. Græc., p. 166. ¹¹⁶ lib. i Cont. Julian., p. 12. ¹¹⁷ De hist. Græc., p. 14. ¹¹⁸ Strom. l. i, p. 333. ¹¹⁹ ad verb. Ἀρχιλόχος. ¹²⁰ loco cit. ¹²¹ lib. ii Strom., pag. 407. ¹²² lib. viii in Vita Zenon., § 164.

ARISTOPHANES sæpe ab auctore nostro laudatur ¹⁴. Sed quia nulli incognitus esse potest, atque illius comœdiæ non semel typis excusæ sunt, illud tantum animadvertemus quosdam ejus versus ab eodem **326** Clemente nostro ex illius comœdia *Opriðes* inscripta, sine metri forma exhiberi, ad quam ex Operum ejusdem poetæ editione, Aureliæ Allobrogum publicata anno 1607, sic reducuntur.

Ἀγε δὴ φύσιν ἄνδρες ἀμαυρόβιοι, φύλλων γε
[νεῦ προσόμοιοι.

Ὀλιγοδραντές, πλάσματα πηλοῦ, σκυιοῖδα
[φύλ' ἀμνηνὰ,

Ἀπτήρες ἐξημέριοι . . .

Age jam natura viri obscuri vita, foliorum genera-
[tione adsimiles.

Pauca facientes, formationes luti, umbrosæ tribus
[impotentes,

Involucres diurni.

In Clementis autem editis pro πλάσματα πηλοῦ **B** scriptum est, πλάσματα κηροῦ, ceræ signenta; sed prior lectio tibi haud dubie melior videbitur.

B

BACCHYLIDES carminum scriptor cognoscitur, inquit Eusebius in *Chronico*, Olympiade LXXXVII, jamque illius mentionem Olymp. LXXXVIII et LXXXIX fecerat. Narrat autem Clemens eum, in *Præanibus* cecinisse ¹⁵: « Neque obscurorum versuum fores facile est invenire. » Quæ quidem etsi Hervetus alibi non reperit, Græcis tamen totidem verbis a Theodoro tom. IV, serm. 2, *De fide*, pag. 477, repræsentantur. Nulla insuper metri habita ratione, alios Clemens ejusdem Bacchylidis, quem lyricum vocal, versus transcripsit ¹⁶. At eos simili plane modo in ejus fragmentis divulgatos tom. II *Poet. Græc.*, part. II, pag. 121, iterum reperies. Verum hærumce editionum præfectis incomperitum procul dubio fuit Eusebium libro XIII *Præparat. evang.*, cap. 13, pag. 679, illis genuinam suam carminum **C** formam reddidisse.

C

CALLIMACHI iambi atque *Alcia*, causæ, et hymni ab auctore nostro haud semel citata occurrunt ¹⁷. At de Alciis superius disputavimus. Quamobrem illud tantum notabimus ex ejus epigrammatibus a Clemente nostro prolatum ¹⁸: ἔτερος δὲ ἐξ ἐτέρου σοφός, « alius ex alio sapiens. » Nescivit enim Hervetus illud a Cyrillo Alexandrino lib. I *contr. Julian.*, pag. 7, sic exhiberi: « Atque in præsentia dicendum puto verum esse illud a nonnullis per paroliam jactatum: σοφός ἄλλος ἀπ' ἄλλου, alius ab alio sapiens. » Poetica porro quædam Callimachi opera ab Henrico Stephano anno 1577 et ab aliis, atque etiam tom. I *Poet. Græc.*, typis Græcis et Latinis edita fuerunt. De eo nos jam alibi.

CALLINUS, inquit Clemens ¹⁹, « non multo antiquior Archilochus. Magnetum enim, qui perierant, meminit Archilochus: hic vero ut quorum essent res secundæ, meminit. » Et id certe mirum in modum his confirmatur, illustraturque Strabonis verbis ²⁰: « Callinus quidem ita meminit Magnetum, ut qui rebus adhuc secundis uterentur, et in bello contra Ephesios nem feliciter gererent. Archilochus videtur jam cognitam habuisse eorum calamitatem, celerius plurare jubens Magnetum mala. Unde etiam colligi potest fuisse illum Callino posterioriorem. » Verumtamen econtrario Athenæus: « Perierunt, inquit ²¹, ab Ephesiis in servitutem redacti et Magnesii, ad Meandrum siti, plus justo deliciis marcidit, ut scribit Archilochus et Callinus in elegiis. » Nam hic Callinum Magnetum ex-

cidio recentior, ille vero, sicut et Strabo, antiquior significaverunt. Sed cum a Clementis nostri parte stet Strabo, his duobus potius quam uni Athenæo fidem habendam esse fortasse fateberis. Si quis vero Callinum ante, et post Magnetum ex-cidium aliquid scripsisse probaverit, ei minime refragabimur.

CLEANTHIS Stoici philosophi *Poetica* a Clemente nostro alicubi citatur ²². Alibi vero ²³ ejus de Deo carmina hunc referuntur in modum: « Cleanthes Stoicus in quodam poemate *De Deo*. » Laetius vero illius Vitam descripsit ²⁴: sed Menagius in suis ad eam observationibus opinatur hoc ultimum esse opus, quod ibidem ab eodem Laetio ita inscriptum esse perhibetur.

CRATETIS Thebani quædam carmina Clemens in medium adduxit ²⁵, quæ Hervetus corruptionis arguit, quæque alii in suis ad hunc Clementis nostri locum scholiis et adnotationibus emendare conati sunt. Sed hi quoque monere nos debebant de illis, quæ Clemens ibidem subiecit, il a Theodoro scriptis fuisse traditum ²⁶: « Crates Thebanus multis etiam laudibus virtutem exornavit; ejus siquidem hæc est sententia:

Ἦδον ἢ ἀνδραποδοῦν ἀδούλωτοι, καὶ ἀχαμ-

Ἀθάρατον βασιλείαν ἐλευθερίαν τ' ἀγαπῶ-
[σιν.

A serenti voluptatis imperio liberi, et inflexi,
Immortale regnum, libertatemque amant.

Hic dicere solebat: Τῆς εἰς τὰ ἀφροδίταις ὁρμῆς κατὰπαυμα λιμὸν εἶναι· εἰ δὲ μὴ βρόχον. « Veneri appetitus remedium esse famem: sin minus, laqueum. » Quæ quidem ideo transcripsimus, ut cum Græco componantur Clementis nostri textu, et menda corrigantur. Duos porro hos versus in Cratetis Vita Laetius aliter reddidit, eosque rumore tantum publico eidem Crateti attributos esse testificatur ²⁷:

Ἐρωτα παθεῖ λιμός, εἰ δὲ μὴ χρόνος·
Ἐὰν δὲ τούτοις μὴ δύνῃ χρησθαι, βρόχος.

Amorem sedat fames, sin minus tempus:
Eis vero si uti non vales, laqueus.

Stobæus vero ²⁸, qui horum versuum auctorem tacet, primum eodem ac Laetius, secundum alio penitus modo retulit.

Ad Cratetem porro quandoquidem delapsa est nostra oratio, adnotare juvat epitaphium Sardanapali tribus a Clemente nostro ²⁹ paulo antea comprehensum fuisse versibus, ac duobus primis alios similes Crateti hunc in modum a Laetio ascribi ³⁰: « Sunt autem et ejus hi versus:

Ταῦτ' ἔχω, δὸς· ἔμαθον, καὶ ἐπρόρτισα καὶ με-
[τὰ μουσῶν
Σεμν' ἐδάην· τὴ δὲ πολλὰ καὶ ὀλβία τύφος
[ἔμαρψε.

Tantum habeo, quantum didici, quantumque la-
[bore

Percepi et studio; rapuit sed cætera fastus. »

De epigrammate autem in Sardanapalum præter varia in Clementem nostrum scholia, consule Menagii in citatum a nobis Laetium adnotationes.

CRATINUS haud semel a Clemente laudatur ³¹. Ac primo in Archilochiis ab eo, et sæpius ab Athenæo lib. III *Deipnos.*, pag. 86 et 92, lib. IX, pag. 375 et 410. Secundo autem in *Pæline*, Ποκτίνῃ, et ab Athenæo Ποκτίνῃ, *Pyline*, lib. III, pag. 94, lib. X, p. 426. Plura **327** tandem alia ejus opera citat Athenæus,

¹⁴ Strom. lib. IV, pag. 402. ¹⁵ Strom. I. V, p. 580. ¹⁶ ibid., p. 601. ¹⁷ Strom. I. V, p. 570, 571; Admon. ad gent., p. 24. ¹⁸ Strom. lib. V, pag. 580. ¹⁹ Strom. I. I, p. 333. ²⁰ I. XIV Geogr., p. 647. ²¹ I. XII Deipn., p. 525. ²² Strom. I. V, p. 554. ²³ ibid., p. 602; Admonit. ad gentes, p. 47. ²⁴ I. VII in Vita Cleanth., § 175. ²⁵ Strom. I. II, p. 413. ²⁶ tom. IV, serm. 12, p. 570 et seq. ²⁷ I. VI in Vita Cratetis, p. 356, § 86. ²⁸ serm. 61, p. 395. ²⁹ Strom. I. II, p. 411. ³⁰ loc. cit. ³¹ Strom. I. I, p. 280, et I. VI, p. 626.

pauciora Clemens noster, et Stobæus. Porro autem Eusebius illum Olympiade LXXXI floruisse testatur. Videsis Suidam ad verb. Κρατύος.

Cratini alterius junioris versum quemdam Clemens noster retulit²², plures vero ex variis ejus comœdiis Athenæus *Deipnosoph.* lib. IV, pag. 177, lib. VI, pag. 241, lib. XI, pag. 460, lib. XIV, pag. 661 et 669.

CYCLICOS poetas venustissimos Clemens appellat²³, de quibus Proclus apud Photium in *Bibliot.* cod. 229, et longe uberius Casaubonus in suis ad Athenæi lib. VII *Deipn.*, cap. 3, animadversionibus, ubi cur illi ita cognominati fuerint erudite explicat.

D

DIOGENES, inquit Clemens²⁴, ἐμφαντικῶς ἐν τινὶ τραγῳδίᾳ γράφει, « perspicue in quadam tragœdia scribit. » Ille autem procul dubio ipse est, et qui ab Athenæo *tragicus Diogenes* vocatur, et de quo Suidas hæc scripto tradidit²⁵: « Diogenes vel Ænomaus Atheniensis, tragicus fuit illo tempore quo triginta tyranni sublatis sunt. Ejus fabulæ sunt *Achilles, Helena, Hercules, Thyestes, Medea, Oedipus, Semele.* » Scimus quidem easdem tragœdias, priore excepta, pro qua scribitur *Chrysippus* a quibusdam Diogeni Cynico, ut ex Laertio discimus²⁶, fuisse ascriptas. Sed ibidem nos idem Laertius commonefacit id a Sosicrate et Satyro negatum, atque ab eodem Satyro illas Philisco Æginensi, Diogenis discipulo attribui. Verum Clementis nostri opinionem, Athenæi et Suidæ auctoritate firmatam, nonnulli forsitan alteri anteponendam esse censebunt.

DIONYSII, qui dictus est Iambus, carmen ab auctore nostro transcriptum legimus²⁷. Eodem quoque nomine compellatur ab Athenæo libro IV *Deipnosoph.*, pag. 284: « Dionysius cognomine Iambus in opere *De dialectis.* »

DIPHLI comici quosdam Clemens versus exhibet²⁸, cujus quamplurimæ comœdiæ ab Athenæo in suis *Deipnosoph.* libris, et a Stobæo in *Sermonibus*, atque a Polluce in *Onomastico* passim citantur. Hunc Strabo patria Sinopensem fuisse perhibet²⁹, et mentionem ejus Terentius³⁰ aliique fecerunt, nosque supra lib. II, dissert. 2, cap. 5, § 3.

E

EMPEDOCLEM tam in poetarum quam philosophorum grege Clemens annumerat³¹. Quamobrem alicubi carmina ejus ab illo hunc citantur in modum: « Ait philosophica Empedoclis *Poetica.* » Sæpius autem in his *Stromatum* libris quosdam illius protulit versus, uti lib. V, p. 554, tres retulit, ex quibus duo priores a Theodoro tom. IV, serm. 1, p. 476, descripti fuere, ubi etiam alios ex eo Agrigentini tantum nomine ab eodem auctore nostro transcriptos invenies. De hoc porro philosopho et poeta, præter alia plura, quæ de eo sæpius in hac, et præsertim super. dissert. cap. 14, art. 2, disputavimus, consule Laertium lib. VIII *De vitis et dogm. philosoph.*, § 51 et sequentibus, et variorum in eum observationes; Vossium lib. IV *De histor. Græc.*, cap. 2, pag. 457, et *De poet. Græc.*, cap. 4, pag. 26, et cap. 6, pag. 33; atque Henricum Stephanum, qui fragmenta illius in *Poesi philosophica* collegit.

EPICHRMUS poeta, inquit Clemens³², vixisse dicitur Xenophanis Colophonii tempore, quo Hieron dominatum in Sicilia obtinuit. Suidas vero³³: « Fuit sex annis ante bellum Persicum, Syracusis docens,

A Athenis vero Evetes, et Euxenides; et Mylus æ ostentabant. » Præterea eum auctor noster Pythagoreum appellat³⁴: quod quidem egregie a Lærtio asseritur et confirmatur³⁵. Deinde autem quo jure illum Clemens alibi comicum vocaverit, patet ex variis illius comœdiis, passim ab Athenæo citatis. Denique Clemens hanc præter alias ait fuisse ejus sententiam³⁶: « Ne crede, sunt hi mentis nervi. » Nonne autem hæc ipsa est, quam Cicero his verbis exprimit³⁷: « Ἐπιγάρμῳ illud teneto: nervos atque artus esse sapientiæ, non temere credere? » In una autem ad Atticum epistola paulo fusius eam Græcis verbis hunc in modum retulit³⁸: « Ita novis amicitias implicati sumus, ut crebro mihi transfer ille Siculus insusurret Epicharmus, Νῆφε καὶ μέμνησο ἀποστῆναι ἄρθρα ταῦτα τῶν φρενῶν. Sobrius sis, et memineris non facile credere: hi sunt nervi sapientiæ. » Alibi vero illum acutum nec insulsum hominem nuncupat, aliamque illius sic præfert sententiam³⁹: « Tu mihi videris Epicharmi acuti, nec insulsi hominis, ut Siculi sententiam sequi: Mori nolo; sed me esse mortuum nihil æstimo. » Multa ex ejus comœdiis præter laudatam a nobis Athenæum Pollux in *Onomastico*, aliique descripserunt. Videsis de illo Vossium libro I *De poet.*, pag. 33, et variorum in citati a nobis Laertii locum adnotationes.

EPIGENEM de Orphei poesi librum scripsisse a Clemente discimus⁴⁰. Sed Epigenis nomen datum est duobus, quorum alter astrologus et historicus, de quo Plinius *Histor. natur.* libro VII, cap. 9, pag. 77, et cap. 15, pag. 94, ac lib. XIII, cap. 3, pag. 788, verba fecit. Alter vero poeta, cujus varia carmina ab Athenæo citantur. Legesis Suidam ad verbum Ἐπιγέρης, et Vossium libro tertio *De histor. Græc.*, capite tertio, pag. 363.

EUBULI quædam carmina in medium Clemens protulit⁴¹, atque ex iis posteriora ab Herveto præpostere emendata fuisse in editis ad hunc *Stromatum* scholiis observatur. A Clemente autem citatur ejus comœdia *Semele*; sed hæc *Bacchus* vocatur ab Athenæo⁴², qui alias quamplures, nimirum 51, ejusdem Eubuli comœdias, sicut Pollux in *Onomastico* pauciores laudavit. Quis autem ille fuerit, a Suida discere poteris: « Eubulus enim, inquit ipse⁴³, Cettius Atheniensis, Euphorionis filius, comicus, edidit fabulas 24. Fuit autem Olympiade CI, medius inter medium et antiquam comœdiam. » Nos omnes itaque ejus comœdias ille viderat, cum Athenæus 51, uti diximus, recensent.

EUMELUS, ait Clemens⁴⁴, « dicitur pervenisse usque ad Archiam, qui condidit Syracusas. » Eusebius autem in *Chronico*, Olympiade III: « Eumelus poeta, qui *Bugoniam* et *Europiam* composuit, agnoscitur. » Postea Olympiade X: « Eumelus Corinthius versificator agnoscitur. » Ex primo autem Eusebii loco haud immerito forsitan colligere aliquis se posse putabit eundem Eumelum, tacito nomine, ab auctore nostro hinc citari verbis⁴⁵: « Quæ etiam qui fecit *Europiam*, τὴν Εὐρωπῶν πατρίδα, significat eam, quæ est in Delphis, Apollinis imaginem esse columnam per hæc:

Ὅρρα θεῶ δεκάτην ἀρχομένην τε κρημάτων,
Σταθμῶν ἐκ καθέωρ καὶ κίονος ὑψηλοῖο.

Ut decimamque deo primos fructusque dicemus,
Sedibus ex sacrosanctis celsaque columna. »

²² Strom. I. v, p. 569. ²³ Strom. I. I, p. 333. ²⁴ Strom. II, p. 412. ²⁵ I. XIV *Deipn.*, p. 636. ²⁶ I. VI, in Vita Diog., § 80. ²⁷ Strom. I. v, p. 569. ²⁸ Strom. I. v, p. 614; I. VI, p. 623, et I. VII, p. 715. ²⁹ I. XII *Geogr.*, p. 546. ³⁰ prolog. in *Adelph.* ³¹ Strom. I. VI, p. 607. ³² Strom. I. I, p. 301. ³³ ad verb. Ἐπιγάρμῳ. ³⁴ Strom. I. v, p. 597. ³⁵ I. VIII, § 79. ³⁶ Strom. I. v, p. 605. ³⁷ De petit. consul. tom. IV, p. 444. ³⁸ lib. I, epist. 16, ad Attic., p. 241. ³⁹ Tuscul. I. I, p. 147. ⁴⁰ Strom. I. I, p. 333. ⁴¹ Strom. I. VII, p. 716. ⁴² I. XI *Deipn.*, p. 460. ⁴³ ad verb. Εὐβούλος. ⁴⁴ Strom. I. I, p. 353. ⁴⁵ ibid., p. 343.

328 Pausanias tamen hoc carmen paulo aliter vocat ⁶¹, *Εὐφώνη ποιήσας*. Sed Scaliger in priorem Eusebii locum suspicatur idem plane opus utroque nomine designari. Testatum autem idem Pausanias facit ⁶² Eumelum fuisse Amphilyti filium, e genere Bacchiadarum, qui Corinthiacam historiam carminibus scripsisse a nonnullis, etsi non sine magna dubitandi ratione, ferebatur. Quid vero, quod ille alio in libro: « Canticum, inquit ⁶³, quo Deum salutarent (prosodium appellanti) fecit Eumelus; et hæc certe carmina sola sunt quæ Eumelum fecisse pro certo habetur. » Ex hoc procul dubio canticum ea desumpta fuerant, quæ ille postea libro iv, p. 143, lib. v, p. 167, protulit. Incertum itaque est an illius sit carmen, a Clemente lib. vi, pag. 622, transcriptum. De hoc poeta plura Vossius *De poet. Græc.*, pag. 11, 12, 13, atque lib. iv *De hist. Græc.*, cap. 1, pag. 429 et seq.

EUPHORIUM Chalcidensis laudatur ab auctore nostro libro iv *Strom.*, pag. 488, lib. v, p. 561 et 571. Sed his in locis, ex quibus Euphorionis operibus ea quæ refert excerpterit, et ille, et Stobæus serm. 76, pag. 453, et serm. 123, pag. 616, atque Pollux *Onom.*, lib. iv, cap. 13, pag. 195, penitus tacent. Primo autem in libro, pag. 327, ab eodem Clemente nostro citatur *ἐν τῷ περὶ Ἀλιδδωρ*, et lib. v, pag. 569, *ἐν ταῖς πρὸς θεωφίαν ἀντιγραφαῖς*, et a Stobæo serm. 57, pag. 377 in *Philoctete*. At de illo diximus super. dissert., cap. 14, art. 2.

EURIPIDES sapius a Clemente nostro ⁶⁴ laudati opera, haud semel typis edita, omnibus notiora sunt quam ut longum de illis orationis solum trahamus. Quamobrem observare tantum juvat eum ab eodem auctore nostro appellari « scenicum philosophum. » Quo quidem nomine illum quoque compellat Origenes ⁶⁵: « Scenicus, inquit, philosophus, auditor quondam Anaxagoræ physiologi. » At ibi ille bujusece appellationis causam tacite suggerit. Nam celebrem illum poetam Anaxagoræ discipulum revera fuisse Laertius ⁶⁶ et Cicero ⁶⁷ testificantur. Quocirca de illo scripsit Eusebius ⁶⁸: « Euripides cum ad poeticam se contulisset, scenicus a nonnullis philosophus nuncupatus est. » Quædam Clemens ⁶⁹ ejus carmina tragici Euripidis nomine citat ex *Phænissis*, quæ quidem in hac tragœdia, cum aliis ab eo compositis, divulgata act. II, pag. 99, atque a Theodoretis quoque transcripta sunt ⁷⁰. Tum paulo post Clemens noster ⁷¹ rursus solo tragœdiæ nomine alios illius versus profert. Sed priores Stobæus serm. 40, pag. 238, Euripidi in *Alexandra* nominatim attribuit. Posteriores vero Theodoretus exhibet tom. IV, serm. 1, pag. 478, et in *Bacchis* act. II, pag. 466, habentur. Alibi Clemens *Medeam* citat, tacito adhuc Euripidis nomine. At citati ab illo versus in hac tragœdia act. V, pag. 458, non sine aliqua diversa lectione occurrunt. Alios Euripidis a Clemente citatos versus ⁷², sed minime indicata illius tragœdia, docet Stobæus ⁷³ in illius *Œdipo*, sed cum diversis lectionibus inveniri. De cæteris hujus poetæ carminibus, ab auctore nostro descriptis, jam sæpius diximus.

H

HERACLITI quædam carmina ab eodem auctore nostro transcripta videmus ⁷⁴, quibus lux aliqua inde afferri potest, quod ex illo similiter retulit Theodoretus ⁷⁵. Sed quia ab utroque Heraclitus simpliciter appellatur, in dubium haud immerito vocari potest, utrum ea decantata fuerint ab Heraclito Ephesio, cujus Vitam Laertius lib. ix descripsit,

A aut ab aliquo alio ex iis, quos ille eodem nomine nuncupatos fuisse ibidem testatur. Nam quamvis Heraclitus ille Ephesius a Suida ⁷⁶ dicatur πολλὰ ποιητικῶς scripsisse; quidam tamen opinantur his verbis dictionem illius, et scribendi modum, poetico similem, potius quam carmina ab illo edita designari. Huc accedit, quod Laertius duos alios illi cognomines et poetas fuisse perhibeat, quibus citati a Clemente versus potiori forsitan jure ascribi possunt. Si cui tamen simplex Heracliti appellatio celebri philosopho Ephesio magis convenire videatur, in sua ille, si eam probaverit, maneat sententia.

HESIODUS, sicut et HOMERUS, inquit Clemens ⁷⁷, recentiores fuerunt illacis temporibus, sed septem Græciæ sapientibus antiquiores. Postea vero nos ille monitos facit ⁷⁸ Euthymenem et Archemachum existimasse hisdem utrumque vixisse temporibus, 200 circiter annos post Trojam captam; ita ut uterque Elisæo propheta fuerit recentior. Cyrillus autem Alexandrinus: « Centesimo, inquit ⁷⁹, sexagesimo et quinto anno post illi eversionem Homerum et Hesiodum vixisse tradunt, imperante Lacedæmonis Labote, Assyriis Lasthene, Latinis Alba Sylvio, Corinthiis Agelao. » Suidas autem observat ⁸⁰ quibusdam placuisse Hesiodum Homero fuisse vetustiorum, aliis autem æqualem, aliis denique juniorem. At Eusebius in *Chronico* ad annum 996: « Quidam, inquit, Homerum et Hesiodum his temporibus, quibus scilicet Salomon apud Judæos regnabat, fuisse scribunt. » Deinde vero ad annum 1210: « Hesiodus insignis habetur, ut vult Porphyrius. » Denique ad annum 1255 et Olympiade III: « Hesiodus secundum quosdam clarus habetur. » Vides sane, quam variaz fuerint de Hesiodi ætate opiniones; de Homeri porro tempore infra. Interim vero videmus quid de utroque Vossius adnotavit ⁸¹. At a nobis insuper animadverti debet duos Homeri de Margite versus a Clemente repræsentari ⁸², de quibus quædam in scholiis adnotata sunt. Sed te præterea non pigeat adire Suidam ad verbum *Μαργιτης*, et Erasmi *Adag.*, chil. II, centur. 3, pag. 411. De aliis porro cum Homeri tum Hesiodi carminibus ab eodem auctore nostro citatis, satis a nobis superius, ubi occasio sese dedit, disputatum est.

HIPPONACTEM ob carminum lasciviam atque petulantiam Archilocho Clemens conjungit, notatque alibi sicut iambum ab isto, ita ab illo iambum claudum excogitatum fuisse ⁸³. Diximus ⁸⁴ de hoc iambo carmine, quod ab Hipponacte illo inventum dicitur. At de illius petulantia, et unde orta sit, hæc Plinii verba certiorum te facient: « Hipponacti, inquit ⁸⁵, notabilis fœditas vultus erat. Quamobrem imaginem ejus lascivia jocosum ii proposuere ridendum circulis. Quod Hipponax indignatus, amaritudinem carminum distinxit in tantum, ut credatur aliquibus ad laqueum eos compulisse: quod falsum est. » Suidas vero: « Hipponax, inquit ⁸⁶, Pythæ patris, et Protidis matris filius, Ephesius, iamborum scriptor: habitavit autem Clazomenis, a tyrannide Athenagora et Coma pulsus. Scripsit enim in Bupalum, et Athenienses statuarios, quod suas imagines in contumeliam fecissent. » Quoniam autem in Bupalum, ut ait Suidas, scripserat, inde Horatius epod. 6 cecinit:

Aut acer hostis Bupalos.

Varia hanc in rem epigrammata attulit Hardinius **329** in citatum a nobis Plinii locum. Plures

⁶¹ Strom. I. I, p. 286. ⁶² I. II, init., p. 39. ⁶³ I. IV, p. 114. ⁶⁴ Strom. I. V, p. 581. ⁶⁵ I. IV Cont. Celsum. ⁶⁶ I. II, in Vita Anaxag., § 10. ⁶⁷ Tuscul. I. III, p. 153. ⁶⁸ I. X Præp. evang., c. 14, p. 504. ⁶⁹ Strom. I. I, p. 289. ⁷⁰ Serm. I, p. 479. ⁷¹ Strom., I. II, p. 388, et I. IV, p. 539. ⁷² Strom. I. IV, p. 499. ⁷³ Serm. 67, p. 424. ⁷⁴ lib. IV Strom., pag. 494. ⁷⁵ tom. IV, serm. 8, p. 600. ⁷⁶ ad verb. *Ἡράκλειτος*. ⁷⁷ Strom. I. I, p. 325. ⁷⁸ ibid., p. 327. ⁷⁹ I. I Contr. Julian., p. 11. ⁸⁰ ad verb. *Ἡράκλειτος*. ⁸¹ I. II De hist. Græc., c. 2. ⁸² Strom., I. I, p. 281. ⁸³ Strom. I. II, p. 269 et p. 308. ⁸⁴ Sup. cap. 21, art. 4. ⁸⁵ I. XXXVI Nat. hist., c. 4, p. 271. ⁸⁶ ad verb. *Ἰππώναξ*.

autem illius iambos exhibet Athenæus lib. vii et viii *Deipnosophist.* Mentionem demum illius fecerunt Tatianus *Orat. ad Græcos*, pag. 166; Eusebius in *Chron.* ad ann. 1329; Cyrillus Alexandrinus lib. i, in *Julian.*, pag. 12, et alii.

I

ILIADIS PARVÆ auctor a Clemente his solum verbis appellatur²², ὁ τὴν μικρὰν Ἰλιάδα πεποιημένος, « qui parvam fecit *Iliadem*. » Quis autem ille sit, si scire vis, audi, si placet, Eusebium in *Chronico* ad annum 136, Olympiade xxx, de eo sic loquentem: « Clarus habetur Lesches Lesbii, qui parvam fecit *Iliadem*. » Qua quidem de Leschis ætate auctor noster hæc postea scripsisse legitur²³: « Phanias ponens Leschen Lesbium ante Terpandrum, refert Terpandrum esse Archilochi recentiorum, Leschen autem concertasse cum Arctino, et vicisse. » Sed hæc videtur peculiaris fuisse Phaniæ opinio, cui Eusebius in iis quæ de Arctino, uti jam notavimus, narrat, sicut plane adversatur, ita cum illo satis de iis consentit, quæ ad Terpandri ætatem pertinent. Nam ad annum 1370, Olympiade xxxiii, « Terpan- der insignis » ab illo dicitur. Porro autem Scaliger in suis ad ejusdem Eusebii *Chronicon*, an. 1254, observationibus animadvertit *Ilii Persin* Leschii a Pausania tribui. Ad annum vero 1360, ille adhuc observat parvam *Iliadem* ab *Ilii Persipenit* ab Aristotele distingui, ac proinde nullam sibi succurrere rationem, qua hunc Peripateticorum coryphæum cum Eusebio et Neaneorum scholiaste conciliare possit. Et re quidem vera Eusebius Arctino *Ilii Persin*, tanquam germano auctori adjudicat. Pausanias vero²⁴: « Lescheus, Ἀργεῖος, inquit, carminibus prodidit suis, illo capto, elapsam Æthram in Græcorum castra venisse. » Quid vero quod Athenæus *Iliopersidem*, Ἰλιopersίδα, Acati Argivi opus esse testatur²⁵. Sed quis nesciat de ejusdem lucubrationis auctore varias non semel fuisse variorum scriptorum sententias et opiniones. Nobis itaque probasse sufficiat ad Clementis nostri judicium suffragatione sua Eusebium accessisse.

LOPHON, κομικός, comicus, a Clemente in *aledis satyris* laudatur²⁶. Sed quis ille sit, dictu non ita forsitan promptum omnibus erit et expeditum. Duos enim hoc nomine nuncupatos legimus. Unus autem a Pausania his verbis memoratur²⁷: « Lophon Cnosius, qui vatum oracula heroicis versibus exhibuit. » Alter vero de quo Suidas hæc litteris mandavit²⁸: « Lophon Atheniensis, tragicus, germanus Sophoclis tragici, filius ex Nicostrata.... fabulas autem, ὑπόματα, lophon docuit 50, quarum est *Achilles*, *Telephus*, *Aclæon*, *Ilios Persis*, *Dexamenus*, *Bacche*, *Pentheus*, et alia quedam patris Sophoclis. » Sed alius ab utroque lophon, aut uti in manuscripto nostro codice scribitur Ἰωφῶν κομικός; nisi in hac secunda voce, quemadmodum in prima lapsus sit amanuensium, atque ibi legendum, sicut apud Pausaniam Κνώσιος. Verum quis id affirmare audeat?

L

LINUM sicut et Orpheum ante septem primos Græciæ sapientes, sed utrumque, atque etiam Musæum 27 post Phemonoen annis exstitisse, eundemque Linum fuisse Herculis præceptorem Clemens perhibet²⁹. De assignata autem trium illorum antiquissimorum poetarum ætate legis Eusebium libro x *Præpar. evangelic.*, cap. 4, pag. 469, et sæpius in *Chronico*; Augustinum, lib. xviii *De civit.*, cap. 44 et 37, etc.; Theodoretum tom IV, serm. 2, pag. 494, et alios. Lini vero mentionem fecerunt Pausanias libro ii, pag. 61; lib. viii, pag. 251, et lib. ix,

A pag. 303 et 304; Diogenes Laertius in *proem.*, § 4; Virgilius *eclog.* 4, vers. 52; Plutarchus tom. II, lib. *De musica*, pag. 1132; Cyrillus Alexandrinus libro i *contra Julianum*, pag. 11, atque ut alios quamplurimos omitamus, Eusebius in *Chron.* ad annum 752. Suidas porro non secus ac Clemens noster, assertit illum fuisse Herculis magistrum. Et id quidem a Theocrito *idyll.* 24, versu 103, decantatum legitur. Qua quidem de re jam aliquid attigimus supra libro ii, dissert. 5, cap. 3, § 9.

LYCOPHRONIS *Alexandra* iis Clemens commentationibus annuerat³⁰, quæ obscure omnino scriptæ fuerant. Huic Suidas plane suffragatur, ac de eodem Lycophrone ait: « Scripsit et illam, quæ vocatur *Alexandra*, obscurum illud poema. » At illud jam a præterito sæculo ex typographorum officina prodit. Alia vero illius opera ab Athenæo, et carmina a Laertio libro ii, in *Vita Menedemi*, § 140, et a Stobæo serm. 118, pag. 601, atque aliis citata invenies. *Poetarum* denique *Græcorum*, tom. II, pag. 158, Græce et Latine divulgata est ejusdem Lycophronis *Alexandra*, seu *Cassandra*; ita enim ibi inscribitur.

M

MENANDER novæ comediæ princeps fuit, atque idcirco fere semper Clemens³¹, ubi ejus carmina refert, nomen comici addidit. « De eo, inquit Suidas, multus est apud omnes rumor, et comediæ 108 scripsit. » Ex iis porro multa Athenæus, Stobæus, Julius Pollux, et alii decerperunt: sed paucæ tantum eorum fragmenta typis edita fuerunt. Videas Eusebium in *Chron.* ad annum 1096 et 1229, et in hæc loca Scaligeri adnotationes, Suidam, Vossium *De poet. Græc.*, pag. 58, et Harduinum in auctorum a Plinio citatorum syllabo, atque alios. De illo jam quædam perstrinximus libro ii *Apparat.*, dissertat. 2, cap. 5, § 3, et dissertat. super. cap. 11, art. 4.

MOSCHIONIS duos versus Clemens transcripsit³², sed longe plures Stobæus sermone 13, pag. 145; sermon. 44, pag. 307; serm. 93, pag. 561; sermone 113, pag. 585; sermone 122, pag. 615; sermone 124, pag. 620.

MUSÆUM Lino, uti diximus, atque etiam Orpheo, Clemens adjunxit³³, et hujus quoque discipulum fuisse tradit. Ei patrocinatur Eusebius, qui in *Chronico* hæc ad annum 747 litteris mandavit: « Orpheus Thrax clarus habetur, cujus discipulus fuit Musæus, Eumolpi filius. » Veruntamen Diodorius Siculus testatur facit eum Orphei fuisse filium³⁴. Narrat enim Herculem, post confectum decimum laborem, Athenas se contulisse; « ut mysteriis Eleusiniæ ritibus initiaretur, quorum Musæus, inquit, Orphei filius antistes erat.... » Suidas tamen de illo hæc scriptis prodidit: « Musæus Eleusinius..... Orphei discipulus, ac potius antiquior, versus heroici scriptor. » Sed Laertius de Musæo et Lino sic loquitur³⁵: « Musæo Athenæ, Thebæ Lino inclytæ sunt. Horum alterum, Eumolpi filium, asserit primum deorum generationem sphaeramque carmine scripsisse, et ex uno omnia facta esse dixisse, atque in idem resolvi. Hunc Phaleris obitisse diem, inscriptumque ipsius tumulo fuisse hoc epigramma:

330 Eumolpi exanimem Musæum terra Phalera Claudit hoc tumulo, pignora chara patris.

« Porro Musæi pater, Eumolpidis apud Athenienses cognomen dedit. » Quem in locum legis Casauboni et Menagii observationes. At Meursius hunc, quamvis Laertius ei Linum adjungat, ab Eleusinio alium esse censet. Postea Clemens³⁶ nos admonet responsa, χρησμούς, quæ Musæi nomine

²² Strom. l. i, pag. 321. ²³ ibid., p. 333. ²⁴ l. x, pag. 342. ²⁵ l. xiii, pag. 610. ²⁶ Strom. l. i, pag. 280. ²⁷ l. i, p. 33. ²⁸ ad v. Ἰωφῶν. ²⁹ Strom. l. i, p. 299 et 323. ³⁰ Strom. l. v, p. 571. ³¹ Strom. lib. ii, pag. 421, 422; l. v, p. 550. ³² Strom. lib. vi, p. 625. ³³ l. i, p. 299, 321, 523, 553. ³⁴ l. iv Bibl., p. 162. ³⁵ *proem.*, § 4. ³⁶ Strom. l. i, pag. 332.

reumferebantur, ab aliis Onomacrito adjudicari. A quo de argumento, et de variis Musæi nomine appellatis, plura Meursius lib. II *Lecton. Attic.*, cap. 3, et tom. V *Antiquit. Græcar.*, pag. 1823 et seq.

ONOMACRITO non solum carmina Orphei, ut Suias quoque testatur⁷⁷, sed etiam responsa, Musæi nomine inscripta, quidam, inquit Clemens⁷⁸, ascriberunt. At de Musæo jam paulo ante, et de Orpheo supra libro II hujusce *Apparat.*, dissert. 5, cap. 2, § 9, diximus. A nobis quoque in hac dissertat. cap. 10, art. 3, observatum est Onomacritum in paginorum vatum choro annumerari. Denique Clemens ejusdem Onomacriti ætatem circa Olympiadem I consignat. Aliqui tamen eam ad Olympiadem LXXVI, alii rectius, uti Vossius existimat⁷⁹, ad LXVI referunt.

ORPHEUS a Clemente nostro¹ *theologus*, haud dubie quia, uti alibi dixerat, theologiam exposuit, vocatur, atque hæc in verba Onomacrito conjungitur: « Onomacritus circa I Olympiadem invenitur, et Orpheus, Musæi discipulus, qui una cum Hercule navigavit. » Prius tamen dixerat: « Tempore Acrisii... et Persei, et Bacchi res gestæ, et Orpheus, et Musæus. » Postea vero: « Quod si quis dicat Phemonoen primam Acrisio responsa cecinisse, sciat quod viginti et septem annis post Phemonoen fuit Orpheus, et Musæus, et Linus. » Sed si tempore Acrisii, Persei, et Bacchi Orpheus existit, certe longe ante I Olympiadem ille, atque etiam Musæus et Linus vitam egerunt. Nam Eusebius in *Chronico*, ad annum 628 et 629, hoc scriptum reliquit: « Dionysius, qui Latine Liber pater, ex Semele nascitur. Ea quæ de Perseo dicuntur, tunc gesta fuerunt. » Et ad annum 672: « Argis quartus decimus Acrisius anno 31. » Ad annum quoque 705: « Perseus, Acrisio non sponte interfecto, migravit ab Argis, atque regnavit. » De Phemonoe autem ad annum 650 hæc memorat: « Apud Pythium vates prima Phemonoe, hexametris versibus futura cecinisse narratur. » Denique de Orpheo ad annum 747: « Orpheus Thrax clarus habetur, cujus discipulus fuit Musæus, filius Eumolpi. » At ea omnia pluribus ante primam Olympiadem annis continisse ex eodem Eusebii *Chronico* evidentissime colligitur. Et certe ille ipse Eusebius alio in libro scripsisse legitur⁸⁰: « Græci Orpheum, et Linum inde, tum Musæum circa Trojana tempora, vel paulo ante floruisse volunt. » Atqui ille rursus in *Chronico* ad annum 1240: « A captivitate, inquit, Trojæ usque ad primam Olympiadem anni 406. » Suidas vero docet Orpheum fuisse undecim ætatibus ante Trojanum bellum. Quid ergo? Nunquid amanuenses librarii primum Clementis locum Græce scribendo, vel Latinus interpres eum Latine reddendo erraverunt? Sed Græcus textus in manuscripto nostro codice, sicut in editis, ita legitur⁸¹: « Ονομάκριτος.... κατά την τῶν Πεισιστρατιδῶν ἀρχήν, περί την πεντηχοστήν Ὀλυμπιάδα εὐρίσκεται. Ὀρφεὺς τε ὁ συμπλεύσας Ἡρακλεῖ, Μουσάου μαθητής. » At horum verborum hic sensus esse videtur: « Onomacritus.... tempore principatus Pisistratidarum circa I Olympiadem invenitur. Orpheus autem, qui una cum Hercule navigavit, fuit, aut potius supplementum, εὐρίσκεται, invenitur, Musæi discipulus. » Hæc autem si ita intelligantur, secum pulchre stabit auctor noster, et in iis omnibus, quæ ille dixit, nulla plane erit discrepantia, sed magna prorsus consensio. Cum Hercules enim navigaret, tum Orpheus etiam ab Eusebio floruisse notatur. Quod quidem confirmari adhuc potest ex his ejusdem Eusebii in *Chronici* præmio verbis: « Porro Liber, et reli-

qui, quos mox inferemus, post centesimum annum Cecropis fuerunt. Linus scilicet, Zethus, et Amphion, Musæus, et Orpheus, Minos, Perseus... Hercules cum quo Apollo servivit Admeto. » Neque mireris Orpheum a Clemente, quemadmodum a Tatiano, dici Musæi discipulum, contra autem ab Eusebio illius præceptorem. Nam ex Suida vidimus diversas ea de re fuisse scriptorum opiniones. Par quoque fuit illorum dissensio de ejusdem Orphei poematibus, quæ Clemens observat⁸² Onomacrito, et alia quædam singularia aliis ascribi. Testimonium autem ille profert Epigenis, qui dixerat esse Cecropis Pythagorei descensum ad inferos, et sacram orationem; peplum autem et physica Brontini. » De hoc autem Cecrope videsis Vossium lib. IV *De histor. Græc.*, pag. 509. Laertius autem narrat⁸³ Brontinum Crotoniatem a quibusdam dici Theanus patrem, ab aliis vero maritum. Et postea in Vita Alcææonis, § 83, Brontini adhuc meminit. An autem unus et idem fuerit, isque revera a Clemente memoratus, ab aliis libenter audiemus. Sed de Orpheo jam sæpius in hoc et superiore libro.

PARMENIDIS plura Clemens⁸⁴ exhibet carmina, quæ a Theodoro quoque repræsentata sunt tom. IV, serm. 1, pag. 476, et serm. 4, pag. 528. Priori autem loco ab ipso vocatur: « Parmenides Eleates, qui socius fuit Xenophanis Colophonii; » ac proinde ille est, cujus Vitam Laertius libro IX *De philosophorum vitis et dogmatibus*, § 21 et seq., describit, ac ibi philosophiam carmine ab eo expressam fuisse perhibet. Hujus autem philosophi et poetæ mentionem haud semel fecimus.

PHEREKRATES ἑν Ἀυτομόλοις, in *Transfugis*, semel ab auctore nostro⁸⁵, et Polluce lib. VII, cap. 32, pag. 361, sed longe sæpius ab Athenæo libro III *Deipnosoph.*, pag. 90 et 119, libro IX, pag. 385 et 396, pluribusque aliis in comædiis citatur. Et recte quidem. Teste enim Suida: « Pherecrates Atheniensis comicus, qui cum Alexandro militavit, fabulas edidit 17, » sed 18 potius dicere debuisset. Totidem quippe ab Athenæo citatas legimus. Videsis Vossium *De poetis Græcis*, pag. 38 et 39.

PHILEMONEM comicum haud semel auctor noster compellat⁸⁶, ac nominatim in comedia quæ Ἰακοβόλαιος inscripta erat. Sed utrum junioris aut senioris comici hæc fuerit, ille penitus silet. De utroque præter Vossium *De poet. Græc.*, pag. 58, videsis Suidam, Athenæum, Stobæum et Pollucem, qui varias Philemonis comædias laudaverunt. Quibus omnibus adjicere liceat quosdam illius a Clemente nostro de Zenonis doctrinis repræsentari versus, sed solo comici nomine citatos. At hi versus Philemonis comici nomine, sed ordine inverso, nec sine varia lectione exhibet Laertius⁸⁷, observatque 331 eos a quibusdam Posidippo attribui. Lege, si velis, hunc in Laertii locum Casauboni Menagiique observationes. De Philemone porro lib. II *Appar.*, dissert. 2, cap. 5, § 3, aliquid adnotavimus.

PHOCYLIDES, cujus testimonium de angelis Clemens protulit⁸⁸, ab Eusebio Olymp. LX cum Simo-nide lyrico et Xenophane physico floruisse dicitur. Nec longe ab eo discessit Suidas, qui de Phocylide hæc memorat: « Phocylides Milesius philosophus, æqualis Theognidis: uterque vero fuit 647 annis bello Trojano posterior, Olympiade LIX nati. Scripsit versus heroicis et elegiacos, admonitiones, sive sententias, quas capita inscribunt; sunt autem ex Sibyllinis carminibus subrepta. » Plura autem ex illo Stobæus retulit. Adis Scaligeri in Eusebii *Chronicon*, pag. 95 et seq., animadversiones.

⁷⁷ ad ver. Ὀρφεύς. ⁷⁸ Strom. I. I, p. 332. ⁷⁹ De poet. Græc., p. 29. ⁸⁰ Admon. ad gent., p. 43. Strom. I. V, p. 585, et I. I, p. 332, ibid., pag. 321. ⁸¹ lib. X Præp. evang., c. 4, p. 469. ⁸² I. I, p. 332. ⁸³ I. I, p. 332 et 333. ⁸⁴ I. VIII in Vita Pythag., § 42. ⁸⁵ Strom. I. I, p. 255, et I. VI, p. 605. ⁸⁶ Strom. I. VII, pag. 716. ⁸⁷ Strom. lib. VI, p. 627 et 628. ⁸⁸ Laert. I. VII, § 27. ⁸⁹ Strom. I. V, p. 609.

PHORONIDIS poeta, seu potius auctor, ὁ τῆς Φορωνίδος ποιητής: aut, ut postea scriptum est, ὁ τῆν Φορωνίδα ποιησας, « qui fecit Phoronidem », a Clemente laudatur¹¹. A Phoroneo autem Argivorum rege quidam putant nomen huic poemati datum, eosque castigant, qui Phoronidem illius auctorem fuisse opinabantur. Nos vero non fugit Hellenicum ab Athenæo¹² ἐν δευτέρῳ τῆς Φορωνίδος, « libro secundo Phoronidis » citari.

PINDARI nomen et carmina nulli incognita esse possunt. Quapropter de iis, quæ ab auctore nostro transcripta sunt, hæc tantum adnotabimus. Primus ejus locus, libro I Strom., pag. 294, citatus, apud Theodoretum tom. IV, serm. 2, pag. 482, legitur. Secundus eodem libro II Strom., pag. 319, apud Athenæum occurrit libro I Deipnosoph., cap. 11, pag. 912, in quem legendæ Casauboni observationes. Tertius libro IV, pag. 541, ubi simpliciter poeta lyricus appellatur, rursus apud Theodoretum serm. 8, pag. 599. Quartus libro V, pag. 597, ubi eodem modo compellatur, apud eundem Theodoretum serm. 6, pag. 564, et apud Eusebium libro XIII Præparat. evangel., cap. 13, pag. 674. Ibi vero descripta Pindari carmina ad metri formam redacta sunt, quemadmodum ea, quæ retulit auctor noster pag. seq., ubi illum Pythagoreum appellat. Simili quoque modo idem Eusebius alia Pindari carmina, a Clemente delibata, in metri formam ibidem pag. 688 reddidit. Denique alios ejusdem lyrici poetæ versus, ab eodem auctore nostro descriptos, in editis illius fragmentis invenies.

PLATO comicus aliquando a Clemente simpliciter laudatur¹³; alicubi autem nominatim ἐν Ἑορταῖς. At hanc comediam Laertius libro VIII Deipnosoph. pag. 308, et libro IX, pag. 367, atque Stobæus lib. VII, cap. 27, pag. 354, et cap. 23, pag. 370, et libro X, cap. 7, pag. 464, necnon et plures alias alibi citaverunt. Nec mirum sane. Nam Suidas testatur ab illo viginti octo fuisse compositas. Eusebius demum in Chronico, Olympiad. LXXX, ad annum 1061: « Cratinus, inquit, et Plato comediae scriptores clari habentur. »

S

SERAPION, Græce Σαρπτιών, ἐν τοῖς ἔπεσι, « in versibus » a Clemente compellatur¹⁴. Expendas autem velim, utrum ille sit Serapion Atheniensis, poeta et medicus, Plutarchi amicus, de quo Vossius lib. De poet. Græc., pag. 73.

SIMMIA Rhodii carmen citat auctor noster¹⁵. At videsis quæ de illo Suidas ad verbum Συμμία, et Vossius libro De poet. Græc., pag. 59 et 60, litteris commendavere.

SIMONIDES, inquit Clemens¹⁶, fertur fuisse tempore Archilochi; Callinus autem non multo antiquior. Magnetum enim, qui perierant, meminit Archilochus. » Utrumque autem Simonidem et Archilochum cum Aristoxeno Eusebius in Chron., Olymp. XXIX, ad annum 1354, sic conjunxit: « Archilochus, et Simonides, et Aristoxenus, insignes habentur. » De Simonide autem Olymp. LV ad annum 1458: « Simonides clarus habetur. » Denique Olymp. LXXXI, ad ann. 1531: « Pindarus et Simonides, lyrici poetæ, insignes habentur. » Ex assignatis porro ab eo tam longe dissitis temporibus facile colligitur, illum aut varias ibi notare scriptorum de Simonide opiniones: aut potius de diversis poetis, eodem illo nomine vocatis, fecisse

A sermonem. Et vero plures sita appellatos Suidas Vossiusque recensent. At Clementem de eo cui Eusebius primum locum dedit, esse intelligendum inde liquet, quod uterque eum cum Archilochæ copulavit. Quæ autem Simonidis carmina Clemens exhibet, ea in ejus fragmentis tom. III Poet. Græc. pag. 122 et seq., invenies.

SOLORUS Atheniensis, laud dubie celeberrimi legislatoris, quosdam versus retulit Clemens lib. II Strom., pag. 280; libro V, pag. 587 et 604; lib. VI, pag. 620, 621 et 685. At præter Laertium et Plutarchum, qui illius Vitam scripsere, leges Mearsum libro De vita, legibus, etc., Solonis.

SOPHOCLES sæpe sæpius a Clemente, non secus atque ab Athenæo, Julio Polluce et Stobæo laudatur. Plures vero ejus tragœdiæ ex typographorum officina præterito sæculo, atque etiam tom. II Poet. Græcor., anno 1624, in vulgus prodierunt. Nihil ergo mirum, si hic poeta a Clemente lib. V, pag. 606, solo tragœdiæ nomine appelletur.

T

THEOCNIDIS Megarensis testimonium crebro Clemens adhibet: crebrius vero Stobæus, sed minus frequenter Athenæus. Anno autem 1470, Olymp. LVIII, eum floruisse Eusebius testatur¹⁷, cui summ Suidas, qui plura de illo narrat, tulit suffragium. Legesis Scaligeri in citatum Eusebii locum observationes. Illius γνῶμαί, seu sententiæ, Græcis Latinisque typis haud semel, ac tandem tom. I Poet. Græc., pag. 604 et seq., excusæ sunt.

THESPIS a Clemente¹⁸ et ab aliis, tragœdiæ, uti vidimus¹⁹, inventor dicitur. Quædam vero ejus verba refert, et Pollux²⁰ ejus citat Πενθεύμ, aliasque comedias Suidas memorat.

THRASONIDEM « comicum (Clementis nostri verba sunt) alia scena: Puellula, inquit, vilis me sibi servum fecit. » Testatum autem Laertius facit libro VII in Vita Zenonis, § 130, « Thrasonidem, et quidem cum haberet in potestate amatam, abstinuisse ab ea, eo quod illi odio esset. » Hæc eadem verba Suidas ad verbum Ἐρως repræsentavit. At quamvis hujus factum dictis illius omnino contrarium videatur, id tamen penitus non prohibet, quominus unius ejusdemque Thrasonidis esse potuerint. An autem revera fuerint, ab aliis lubenter accipiemus.

TIMOCLES comici verba protulit Clemens²¹: sed ex qua illius comœdia tacitus omnino prætermisit. Unde igitur ea desumpta sint, quis poterit divinare? Ex Suida enim discimus duos hujusce nominis fuisse 332 comicos. Sed Casaubonus²² ex restituto a se Athenæi loco colligit unum ex his duobus fuisse comicum, et tragicum alterum. Constat autem solum comicum ab auctore nostro compellari.

TIMONIS Phliasii plures quoque versus in medium Clemens noster adduxit²³, quorum ultimi ab Eusebio quoque exhibentur, et ex illius Sillis dicuntur esse desumpti. De hoc autem poeta multa in scholiis ad hunc Clementis locum observata sunt. At ex iisdem præterea Timonis Sillis carmea alio in libro ille prius retulerat²⁴, quod quidem, et ea quæ subsequuntur, Laertius libro II, § 19, in Vita Socratis repræsentavit. Vide, si vacat et lubet, in hunc Laertii locum, atque in ejusdem Timonis Vitam, ab eo divulgatam, Meugagii aliorumque animadversiones.

¹¹ Strom. I. I, p. 321 et 348. ¹² I. IX Deipnosoph., p. 410. ¹³ Strom. I. VI, p. 628; I. VII, p. 718. ¹⁴ Strom. I. I, p. 304. ¹⁵ Strom. I. V, p. 569. ¹⁶ Strom. I. I, p. 333. ¹⁷ in Chron. ¹⁸ Strom. I. V, p. 570. ¹⁹ Sup. cap. 21, art. 5. ²⁰ I. VII, c. 12, p. 356. ²¹ Strom. I. IV, p. 476. ²² in I. IX Athen., c. 18. ²³ Strom. I. V, p. 550. ²⁴ Strom. I. I, p. 301.

DISSERTATIO TERTIA

De aliis Clementis Alexandrini operibus, sive veris, sive falsis, editis et ineditis, ac de iis quæ ille scripturum se esse promiserat, et de variis chronologiis ab illo representatis.

CAPUT PRIMUM.

De libro qui octavus Stromatum inscribitur.

333 ARTICULUS I.

Analysis hujus libri.

Auctor hujus libri manifestum omnibus facit ²⁶ antiquissimos philosophos, quemadmodum Christianos, veram philosophiam profitentes, ab omni contentione et dubitatione, sive a litigiosi ac dubii semperque ancipitis animi vitio fuisse prorsus alienos. Contra vero juniores, uti ille ait ²⁶, philosophi vana laudis cupiditate induci, ad inutiles nugas tam alios fallendo quam digladiando feruntur. At Christiani, rejecta omni contentione, veritatem ex sacris Scripturis, interrogando et respondendo, propter honestum finem quærentes, non eam tantummodo, sed et scientiam consequuntur.

Tum deinde auctor noster paucis explicat, qua ratione et methodo ad veram ejus, quod quæritur, demonstrationem pervenire possimus. Primo itaque scire, inquit ille, debemus quid nomen et oratio, seu de re quærenda proposito significant. Secundo quærendum an illud revera existat, quod sermone seu propositione enuntiatur. Tertio ²⁷ investigandum qualis sit ejus natura, et utrum datum superet ordinem. Si autem nulla sit de his controversia, sed unanimis omnium consensus, illud constitui debet doctrinæ principium. Quod quidem ille proposito solis exemplo planius demonstrare conatur.

Duplicem vero dicit esse sicut fidem, cognitionem, ac præscientiam, ita et demonstrationem. Una siquidem tantum est ex spe et opinione; altera vero ex scientia profuit, atque idcirco stabilis est, firma ac proprie dicta demonstratio. Cum autem indicatio et syllogismus hoc inter se differant ²⁸, quod indicatio unum tantummodo denotet, syllogismus vero ex duabus præmissis propositionibus tertiam inferat, hinc sane fit, ut si hæc certæ et veræ fuerint, tunc sit demonstratio: secus vero ratiocinatio duntaxat erit.

Quia tamen philosophi profitentur esse quædam principia, quæ non possunt demonstrari, inde auctor noster concludit omnem demonstrationem ad fidem, quæ demonstrari nequit, reapse reduci. Sed post hæc alia sunt, ait ille, principia demonstrationum, quæ ex sensu et intelligentia evidenter apparent. Quocirca si quæ oratio ex iis, quæ sunt credibilia, possit ea, quæ nondum sunt probabilia, recte probare, hanc οὐκ ἐκ ἀποδείξεως, «essentiam demonstrationis» dicimus. Quando vero ex iis ²⁹, quæ demonstrata sunt, ad ea quæ per se sunt credibilia atque intelligentia et sensu plane evidenter recurrimus, tunc id resolutio vocatur.

Ex quibus auctor rursus colligit ei, qui aliquid demonstrare vult, maximam de propositionum ve-

aritate esse debere curam, minime vero de nominibus. Veras autem debet semper assumere propositiones, et consequentem ex iis conclusionem elicere. Cæterum ante id, quod quæritur, est aliquid prius, quod sine ulla creditur demonstratione, et inde ad aliorum inquisitionem procedendum est.

Atque ut ab omnibus clarius intelligatur quomodo observandæ sint hæc omnes demonstrationum regulæ, eas auctor noster ad hanc propositionem: «Utrum fetus, qui in utero gestatur, sit animal,» demonstrandam singulatim adhibet ³⁰. Et id quidem ille postquam fuse prosecutus est ³¹, inde concludit demonstrationem esse orationem, quæ unum probat ex aliis, quorum principium illud ponitur, quod sensu et intelligentia evidens est. Ex his quoque prima demonstratio fit, atque aliæ deinceps, quæ prima demonstratio amplius dici non possunt.

Postquam autem ³² ille dixit non plura unius generis, sed diversorum tantummodo generum esse principia, tunc Pyrrhonorum refellit opinionem, qua ab eis statuta erat ἐποχή, id est assensionis retentio, seu ille error, quo nihil prorsus certum, sed omnia esse dubia et incerta somniaverant. Fatetur nihilominus nonnunquam assensionem merito retineri, aut propter mentis inbecillitatem, aut obscuritatem ipsiusmet rei, aut paris æqualisque roboris argumenta. Atque ibi in Græco-Latinis Clementinorum Operum editionibus prima hujus libri pars desinit.

In parte II auctor exponit ³³ quid ante definitiones, divisiones, demonstrationes fieri debeat, quid ad illas conferat inductione, quomodo ex divisione fiat definitio, ac per inductionem ex singularibus universale colligatur. Dehinc ille patefacit quid inductio, divisio, demonstratio et definitio efficiant. Quoniam autem scientia est, cum rei causa cognoscitur, idcirco quadruplicem ostendit esse causam, nimirum materiam, efficientem, formam, et finem.

Assumpto subinde ³⁴ hominis exemplo, planum ille facit definitionem ex rei ipsius genere, et ultima illius differentia constitui. Divisionem vero ³⁵ esse triplicem, generis in species, totius in partes, ac tandem rei ipsiusmet in sua accidentia; sed primam tantum esse proprie dictam divisionem. Quamvis autem variæ sint species, aut pluribus communes, aut ³³⁴ quibusdam magis propriæ; unaquæque tamen rei constituit characterem et naturam, aut, ut aiunt, essentiam. Quamobrem qui alicujus rei habet scientiam, illius dabit et definitionem: vice vero versa, qui definitionem rei cujusdam ignorat, nunquam illius scientiam habebit. At in definitionibus singularis cujuslibet

²⁶ Strom. I. VIII, p. 768. ²⁷ p. 769. ²⁸ p. 770. ²⁹ p. 771. ³⁰ p. 772. ³¹ p. 773 et seq. ³² p. 775. ³³ p. 776 et seq. ³⁴ p. 778. ³⁵ p. 779. ³³⁴ p. 780.

rei proprietates, quemadmodum in homine ridendi potestas, locum signi potius obtinet, quam illius naturam demonstrat. Perspicue vero auctor noster ostendit ⁴⁴ varias esse definitiones, alias quidem generales, ex decem prædicamentis desumptas, alias vero minores, alias denique minimas.

Ibi autem iterum monet præcipuas, cur assensio retineatur, causas esse mentis humanæ inconstantiam et mutabilitatem, ac rerum diversitatem et discrepantiam; atque inde in rebus humanis iudicia, et curas, ac varias etiam philosophorum opiniones oriri.

Rursus etiam in voce tria esse ait, nomina, cogitata, ac res nominibus significatas. Cum autem infinita sint nomina, atque idcirco scientia dari nulla posset, grammatici illa prorsus omnia ad viginti quatuor elementa reduxerunt ⁴⁵.

Ex his autem, quæ nominibus et verbis exprimentur, aliqua cum connexion dicuntur, et perfectam efficiunt orationem. Alia vero sine connexion proferuntur, quemadmodum decem prædicamenta, quæ sub materiam cadunt, et ex quibus unum tantummodo ad aliud dicitur ac refertur. Ea porro quæ materia caret, mente tantummodo, et per primam illius applicationem comprehendi possunt. Quæcunque vero sub prædicamentis collocantur, ea sunt vel synonyma, vel heteronyma, vel polyonyma, vel denominativa, vel homonyma: quæ quidem auctor noster sigillatim definit et explicat ⁴⁶.

Inde ad explanationem venit causarum, quarum, ut ille loquitur, aliæ dictæ sunt procatactæ, aliæ vero synecticæ, adjuvantes, et sine quibus non. Singulis autem ex ordine explicatis, solas synecticas, seu efficientes, proprie dictas causas esse concludit.

Tum vero ipse expendit ⁴⁷ utrum causæ sint corporeæ, ut quidam volunt, vel, ut aliis placet, incorporeæ. Postea probat ejusdem effectus esse aliquando plures causas, aut remotas, aut proximas, et has esse vere et proprie causas, quemadmodum id quod aliquid prohibet, illius dicitur causa, minime vero id quod non prohibet. Quatuor autem, ut ille repetit ⁴⁸, sunt causæ, efficiens, materia, forma et finis. Illud etiam, pergit ipse, sine quo res non sit, est illius quidem causa, non tamen proprie dicta, sed adjuvans. Causa vero synectica, seu efficiens, ad operandum tunc tempore non indiget, quando illud in quod agit, et aptum invenit, et dispositum. Ita etiam causæ quædam procatactæ egent tempore, quo aliæ opus non habent.

Planum subinde auctor noster facit ⁴⁹ idem non posse sui ipsius esse causam, nec causas sui ipsius esse causas, sed plures, imo et contrarios esse posse unius ejusdemque causæ effectus. Interea ille aperit ⁵⁰ quam variæ et multiplices sint causæ obæcuræ, ac rursus de procatactis, synecticis, concausis, adjuvantibus, secundum naturam, et, ut aiunt, accidentalibus et occasionalibus disputat. Venique discrimine, quod inter concausam et causam adjuvantem intercedit, patefacto, finem libro suo imponit.

ARTICULUS II.

Hunc tractatum non esse octavum Clementis Alexandrini Stromatum librum, nec eum esse integrum, ac plane incorruptum.

Observatum a nobis fuit Clementem in fine optimi *Stromatum* libri spopondisse, fore ut alium scriberet, qui octavus præcul dubio *Stromatum* liber dici debuit. Utrum vero ille fidem suam liberaverit, et hunc revera composuerit librum, ac tandem utrum hic, cujus analysim exhibuimus, vel alius

sit octavus *Stromatum* liber, a nobis more nostro examinandum est.

Ac primo quidem Clementem promissis satisfecisse, octavumque *Stromatum* librum edidisse, haud plane incerto tam Eusebii, quam Hieronymi, Photii et aliorum testimonio probari posse multis procul dubio videbitur. Nam hæc sunt de illo ipsissima Eusebii verba ⁵¹: « Quod ad Clementem attinet, exstant ejus octo *Στρωματων* libri. » At doctus ille vir tanta confidentia hos octo libros suo tempore exstare non asseveraret, nisi octavum, quemadmodum septem alios priores *Stromatum* libros suismet oculis vidisset pervolutassetque. Eusebio hunc in modum subscripsit Hieronymus ⁵²: « Feruntur ejus (Clementis) insignia volumina . . . e quibus illa sunt, *Στρωματων* libri octo. » Denique, ut alios omittamus, Photius apertissime tradidit se « in perveteri exemplari » reperisse totidem *Stromatum* Clementinorum libros.

Quod autem octavus horumce *Stromatum* liber is sit, de quo disputamus, inde profecto probari posse quidam existimabant, quia ille, teste eodem Photio ⁵³, in quibusdam, ut ait, codicibus: « *Stromateus* octavus, ut et reliqui septem libri, inscribitur, et incipit: Sed neque philosophi antiquissimi, quæque sequuntur. » Atqui in Clementinorum Operum editionibus idem plane est hujusce libri titulus, idemque initium. Ex quibus haud absurde colligi posse videtur jam a longo tempore, et ante Photii ætatem persuasum plures habuisse hunc revera fuisse octavum eorundem Clementis *Stromatum* librum, ac pro genuino illius setu revera habendum.

Verum quamvis idem, atque in editis, hujus libri et titulus et initium a Photio repræsentetur; non ideo tamen certum esse debet ea, quæ Photius post prima ipsius verba in codice suo legerat, eadem omnino fuisse, atque illa, quæ in vulgatis Clementis nostri Operibus nunc leguntur. Etenim ipsemet Photius iis, quæ a nobis citata sunt, verbis hæc continuo subiunxit: « *Stromatum* autem liber hic alicubi non sana tradit, non tamen ut *Hypotyposes*. Nam multa etiam, quæ ibi dicta fuerunt, oppugnat. » Quibus ille verbis significat quædam in eo libro, sicut in Clementis *Hypotyposibus* occurrere, quæ sanæ orthodoxæque hdei nostre dogmatibus repugnabant: alia vero, quibus nonnulli errores, in *Hypotyposibus* dispersi impugnabantur. At in eo, de quo agitur, libro nihil quod ad Christianam religionem, aut pro illius doctrina, set contra eam faciat, plane penitusque legitimus. Et vero ex sola, quam dedimus, illius analysi manifestum omnibus fiet, nihil prorsus, nisi quod ad logicam et dialecticam spectat, in illo tractari. Nihil itaque liber a Photio pervolutatus, cum eo, qui Græcis Latinisque typis editus est, aliud sibi commune habuisse videtur, **335** nisi proœmium, seu præfationem, quæ ea tantummodo complectitur, quibus auctor de demonstrationis ratione ac methodo disputare incipit.

Quoquo autem modo res se habuerit, nobis sane certum omnino perspicuumque esse apparet hanc, de qua agimus, commentationem nec esse, nec dici unquam posse octavum Clementis nostri *Stromatum* librum. Neque enim ab hac solum *Stromatum* inscriptione et titulo, sed ab ipso etiam, quo Clementis noster *Stromata* sua scripsit, modo, atque ab illius scopo et fine penitus abhorret. Constat siquidem, ut a nobis supra demonstratum est ⁵⁴, nomen *Stromatum* aliis septem libris ideo ab illo fuisse præfixum, ut eos variis dogmatibus hic et illic inspersis, nulloque certo ordine digestis, compositos esse significaret. Deinde vero ille, uti etiam dixi-

⁴⁴ Strom. l. viii, p. 781. ⁴⁵ p. 782. ⁴⁶ p. 783. ⁴⁷ p. 784. ⁴⁸ p. 785. ⁴⁹ p. 786. ⁵⁰ p. 787, etc. ⁵¹ l. vi Hist., p. 13, p. 21a. ⁵² De script. eccles., § 48. ⁵³ Bibl. cod. 140, pag. 287. ⁵⁴ dissert. super., c. 2, art. 2.

mus⁴⁷, ne in iisdem libris sacra nostrae religionis mysteria Christianis exponendo, paganis patefaceret, eorum explanationem cum ethnicorum dogmatum explicatione permiscuit, sermonesque suos intersecavit, ac data opera, a proposito saepe saepius digressus est. Denique non alius Clementis, sicuti adhuc vidimus⁴⁸, in scribendis *Stromatum*, libris finis et scopus fuit, quam ut Christianis veram et orthodoxam demonstraret religionis nostrae doctrinam, ac summam, ad quam contendere semper debent, illius perfectionem. Atqui nihil plane ex iis omnibus in hoc pseudo-octavo *Stromatum* libro reperitur: sed logicae tantum, seu dialecticae, ut diximus, est tractatus, qui non magis ad Christianos quam paganos et alios quoslibet homines spectat et pertinet.

Visne et ex iis, quae in hoc libro tractantur, illius falsitatem tibi adhuc evidentissime probari? Nobis sane id promptum et facile est. Hujus quippe libri auctor hanc quaestionem⁴⁹: « Annon sit animal fetus, qui gestatur in utero; » omnes versat in partes⁵⁰; ut manifestum inde lectori faciat quomodo propositae a se demonstrationum regulae ab omnibus observari debeant. At certe Clemens Alexandrinus non eo caecitatis, aut inconstantiae processisse credendus est, ut tanta arte et studio eam quaestionem, praeter aliis innumeris, in octavo *Stromatum* suorum libro pro exemplo afferret, quam in quinto eorundem *Stromatum* libro in quaestione, de quibus, sicuti nos alibi diximus⁵¹, a Christiano homine non movendarum exemplum proponit.

Tractatus porro iste integer non videtur. Quamvis enim in Photii codicibus idem fuerit illius, atque iam jam editis Clementis Operibus, initium, censent

tamen aliqua ex eo fuisse exorta, quae ab auctore praetermissi non debuerant. Et certe in Graeco-Latinis ejus editionibus duas hic liber dividitur in partes, ac secundae parti hic titulus praefixus est: « Quaestionum principia et fines circa haec, et in his sunt. » Cur autem similis titulus priori parti non fuerit inscriptus, nulla sane vera certaue ratio proferri potest. Quod si respondeas et demonstras hanc epigraphen ex alicujus manu Graeca exarati codicis margine in textum fuisse intrusam, non repugnabimus quidem: sed non inde hujusce commentationis integritas ulli unquam probabitur. In Claromontano siquidem codice tota haec secunda pars, uti supra adnotavimus, omnino deest, nullumque illius in ea exstat vestigium. Nobis itaque facile persuadebitur hunc tractatum, in veteribus manuscriptis codicibus ab amanuensibus librariis, ut fieri solet, post septem *Stromatum* Clementis nostri libros fuisse ullo plane absque titulo transcriptum, ac postea illi ab aliis indoctis hominibus adjectam octavi *Stromatum* libri inscriptionem. Fatendum tamen est valde antiquum esse hunc errorem, et Photii forsitan tempore, id est, decimo Ecclesiae saeculo vetustiores. At illud profecto non inde minus, imo vero eo majus, quo antiquius, erratum et mendum dici debet.

Quamobrem Photius asseverare non ausus est hanc descriptionem esse reipsa octavum *Stromatum* librum. Nos enim ille tantummodo admonuit hunc librum in quibusdam manuscriptis sic inscriptum inveniri: in aliis vero ejusdem libri titulum esse: « Quis dives salvetur, » ejusque initium ab iis duci verbis: « Qui laudatorias, » etc. An autem potiori jure hic liber octavus *Stromatum* dicatur, jam investigandum est.

CAPUT II.

De libro, Quis dives salutem consequi possit.

ARTICULUS I.

Analysis hujus libri

Ab ipso hujus libri exordio⁵² eos auctor pravos non solum adulatores, sed impios etiam, et insidiosos esse convincit, qui cum pestifero avaritiae ac superbiae divitum morbo mederi deberent, illum blandis fallacibusque obsequiis ac laudibus foveant, alunt, nutriunt et exasperant. Ad procurandam vero divitum salutem, doctrina, inquit, opus est quae fortem, optimum, justique tenacem animum postulat.

Difficilior porro, uti ille pergit⁵³, divitum, quam egenorum salus ideo videbatur quia nonnulli auditis Christi verbis: « Facilis est caelum per foramen acus transire, quam divitem intrare in regnum caelorum, » de futura locupletum salute plane desperabant. Alii vero haec Christi verba recte intelligentes, ea omnia negligeabant, quae ad illam comparandam necessaria sunt. Quae quidem auctor iis a se dicta esse declarat, quibus virtus Christi et veritatis radius illuxit. Quapropter⁵⁴ qui sincero fratrum amore tenetur, is Christi verba divitiis, neque petulantius insurgendo, neque blandius adulando, sic debet explicare; ut eos a coelestis regni hereditate repulsos non fuisse demonstret. Deinde vero probandum ipsi incumbit nullum iis, si Christi mandatis morem gesserint, esse timendi locum, ac bonis operibus promissam vitae aeternae coronam ab illis, sicut ab athletis labore et exercitatione palmam certaminis esse reportandam. Post haec⁵⁵ Christum orat, ut eum sibi suggerat insipretque

C sermonem, quo illud fratribus suis possit penitus persuadere.

His ita praefatis, ille ex Marci Evangelio omnia Christi ad divitem suosque apostolos, quae quosdam conturbaverant, verba notis exhibet, observatque in aliis evangelistarum libris eadem, paucis tantum, quorum idem sensus est, immutatis, representari⁵⁶.

Tum deinde ad ea explicanda aggressus, primo animadvertit Christi sermones non carnaliter, *καρπικῶς*, accipiendos esse, sed spiritum, in eis latentem, solerter sagaciterque investigandum, atque ad ipsam Salvatoris mentem, atque ad id, quod in sententia arcanum occultumque est, attendendum.

Secundo⁵⁷ ille animadvertit propositam a divite quaestionem fuisse Christo dignam, et maxime convenientem. 336 Quoniam vero dives Christum vocaverat *donum*, inde ipsemet Christus, ut ait auctor noster, sumpta occasione, animum hujus divitis ad Deum bonum, primumque, ac solum vitae aeternae praebitorem prudentissime convertit. Nam haec cognitio documentorum omnium, ad vitam spectantium, est principium. Et vero Deus primo agnosci debet⁵⁸, deinde magnitudo Salvatoris, per quem facta gratia et veritas, quemadmodum per Moysen lex quidem data est, sed quae sola ad salutem non sufficiebat. Quamobrem dives, qui hanc a prima aetate impleverat, illam tamen a Christo jure merito poscit et flagitat.

Christus vero⁵⁹ illum quod legi semper fuerit

⁴⁷ Dissert. super. c. 2, art. 2. ⁴⁸ ibid. ⁴⁹ Strom. l. viii, p. 776. ⁵⁰ super. dissert., c. 23, art. 6. ⁵¹ ibid. ⁵² § 1. ⁵³ § 2. ⁵⁴ § 5. ⁵⁵ § 4. ⁵⁶ § 5. ⁵⁷ § 6. ⁵⁸ § 8. ⁵⁹ § 9.

obsecutus, non redarguit, sed colit ac diligit. Verumtamen eum adhuc imperfectum esse pronuntiat; utpote qui aeternae vitae curis fuisset otiosus, atque ad legis Mosaicæ plenitudinem et perfectionem, nimirum Christi fidem, nondum pervenisset. Quapropter Christus ei respondit: « Si vis perfectus esse, » id est, si tu qui, sicut auctor noster loquitur¹⁰, voluntatis arbitrio præditus es sincero, totoque corde velis esse perfectus, hanc assequeris perfectionem. Sed quia id toto animo non volebat, auditis sequentibus Christi verbis: « Vade, vende quæ habes, » tristis abiit.

At ibi¹¹ auctor noster ostendit ea non litterali sensu et obvio intelligi debere, ita ut his significetur divites teneri omnibus bonis suis, opibus, ac patrimonio, quemadmodum Anaxagoras, Democritus et Crates, vel se abdicare, vel ea aut suis, aut primo occupanti relinquere; sed tantum præcipi, ut effrenis divitiarum cupiditas et avaritiæ labes radicitus avellatur¹²; atque egenis, pauperibus et indigentibus opem ferendo, bene opibus, divitiis cæterisque bonis suis locupletes homines utantur.

Palam etenim ille facit¹³ divitias non ex seipsis, sed ex earum usu aut malas esse, aut bonas. Atque inde colligit id quod Christus dixit illas esse vendendas, de affectibus perturbationibusque animi esse intelligendum. Nam relictis, aut projectis opibus, potest quis, etsi egenus, vitis et affectibus esse dives. Non utiles itaque¹⁴, sed noxias divitias, non secus atque animi vitia, ægritudines et affectus, quibus male copiis et opibus utimur, plane penitusque tollenda et rejicienda esse rursus ille contendit.

His porro anima omnino vacua et nuda Christum, qui cor purum habenti via est, sequi debet. Impura autem est illius anima, qui pravis desideriis est dives. Veris siquidem bonisque divitiis is tantum abundat, qui eas esse Dei dona, nec tam sui, quam fratrum egentium causas se possidere agnoscit. Quamobrem vir iis minime mancipatus, iacturam illarum æquo fert animo, atque idcirco spiritu vere est pauper. Contra vero¹⁵ qui easdem opes fert animo, et quotidie augere cogitat, ille mundi irretitus est laqueis. Ex quibus duplicem auctor noster conclusionem elicit: ac primo quidem divitias ex earum usu aut bonas esse, aut malas. Deinde vero¹⁶ hæc Christi verba: « Divites in regnum Dei difficile introibunt, » non litterali sed subtiliori sensu esse accipienda. Non enim in earum possessione, uti corporis exemplo palam ille facit, salus nostra posita est.

Qui virtutibus igitur fretus, uti ille pergit¹⁷, fortuna sua non absque fide et sanctitate utitur, is mundo corde est, et in regnum Dei ingrediatur. Quando vero diviti Christum dixit: « Vende quæ habes, » non eo sensu id ei præcepit, ut venditorum prædiorum pretium recipiat; sed ut bonos sanctosque animi affectus, qui spirituales divitiæ sunt, acquirat et consequatur.

Verum dives iste¹⁸, qui Christum interrogaverat, huiusce responsionis sensum non percipiens, tristis abiit, atque ille, non secus ac ejusdem Christi discipuli, in ejus familiam nuper asciti, futuram divitum salutem desperare. Christus autem¹⁹ iis respondit hominem non sua, sed divina virtute, cum vitiorum affectuumque vacuitatem sincere desiderabit, posse reipsa æternam hanc salutem obtinere.

Quo quidem Petrus audito²⁰, dixit se omnia, id est animi vitia et ægritudines, ut Christum sequeretur, penitus reliquisse. A Christo autem responsum accepit eum, qui patrem reliquerit, hoc est, qui pa-

atrem magis quam Christum non times, nec filii in eis, quæ salutis officium, obtemperat, centuplum recepturum. Quod certe eodem plane modo de matre, fratre, sorore, et aliis parentibus, atque etiam de divitiis intelligendum est²¹.

Quia vero Christus addidit, « cum persecutionibus, » duplicem auctor noster distinguit persecutionem; et unam quidem extrinsecus, nimirum ex hominibus, aut diabolica suggestione advenientem. Altera autem, eaque gravissima, interior est, et ex impiis depravatæ animæ desideriis, pravisque affectibus oritur. Cum hac itaque secunda persecutione qui fratres, deliciasque carnales, carnaliaque aliqua pignora habuerit, ea omnia debet relinquere, atque animæ suæ consolatorem ac patronum, qui æternam vitam illi daturus est, eligere Salvatorem.

In ultimis tandem Christi verbis: « Erunt novissimi primi, » etc.²², quamvis haud parum reconditi sensus subsit; quia tamen ad suum de divitiis argumentum ea nihil faciebant, illorum explicatione auctor noster sibi supersedendum esse duxit. Suo etenim officio satis se fecisse declarat, cum probaverit divitiis nullo plane modo ad regnum cœlestis a Christo aditum intercludi, modo illius mandatis morem gerendo, divitiis suis bene utantur. Secus vero, facilius erit camelum, de quo ille alio in libro disputaverat, per foramen acus, quam illos in regnum intrare cœlorum.

Omnibus Christi verbis ita singulatim explicatis, ostendit auctor noster²³ divitias a Christo non improbari, aut ut projiciantur juberi: sed nos ab eo informari quomodo iis utendum, et vita æterna comparanda sit. Quod quidem ut firmitus asserat, ac quenam adipiscendæ salutis spes divitiis ab eodem Christo data, aut ablata fuerit, demonstret, ibi continenter ille probat hoc ipsiusmet Christi mandato: « Diliges Dominum Deum tuum ex tota anima et virtute, » nullum plane esse majus.

Nam cum secundo mandato jubet proximum sicut seipsum diligere, inde auctor noster colligit²⁴ eum velle, ut Deus ab homine supra seipsum ametur. Proximi autem nomine quemlibet hominem proposita a Christo Samaritani parabola ostendit esse intelligendum, ac eundem Christum qui peccatorum nostrorum sanavit vulnera, pium dici illum Samaritanum. Christus itaque, pergit ille²⁵, qui tantam ad nos sanandos operam impendit, debet æque ac Deus diligere. Ab eo autem diligatur, qui ejus voluntati et præceptis paret atque obtemperat.

Tum deinde²⁶ honorandi colendique sunt fideles ejusdem Christi discipuli, in quos quidquid sit, hoc ille sibi ipsi factum ascribit. Eos quippe appellat²⁷ filios, pueros, infantes, amicos et parvulos, quorum minor in regno cœlorum Joanne est major²⁸. Ex mammona igitur iniquitatis si aliquid eis erogatur, merces dantis nunquam peribit. At id non modo exigentibus et importune postulanti-bus, vult Christus tribui, sed eos in primis queri, apud quos beneficium sine murmure, tristitia et personarum distinctione non semel et iterum, sed perseveranter collocetur²⁹.

Neque enim repellendus, aut inique ferendus deformis, pannosus et debilis; quandoquidem interior opulentia et pulchritudo in testaceo vase includitur.

Quapropter auctor noster divitem hortatur³⁰, ut facultatibus et opibus suis exercitum instruat, cogatque satellites, nimirum senes, pupillos, viduas et pauperes, qui precibus, gemitibus ac lacrymis imperatorem Deum flectant, atque admonitionibus, correptionibus et consiliis ipsum adju-

¹⁰ § 10. ¹¹ § 11. ¹² § 12 et 13. ¹³ § 14. ¹⁴ § 15 et 16. ¹⁵ § 17. ¹⁶ § 18. ¹⁷ § 19. ¹⁸ § 20. ¹⁹ § 21. ²⁰ § 22 et 23. ²¹ § 25. ²² § 26. ²³ § 27. ²⁴ § 28. ²⁵ § 29. ²⁶ § 30. ²⁷ § 31. ²⁸ § 32 et 33. ²⁹ § 34 et 35.

ent, ac cum Christo, qui jam in illo ipso habitat, A colloquantur. Ex iis siquidem ¹¹ aliqui eo magis unt illustres, quo magis ex mundi procellis sese ubduxere, ac pietatem suam et sanctitatem abscondere conantur. Hi porro Dei hæredes, illiusque era proles et imago in hunc mundum, alios exerendi ergo, atque excolendæ virtutis aut doctrinæ ratia missi sunt.

Post hæc auctor noster ¹² hanc ut egenis opem erant opulentū, reddit adhuc rationem: quia Deus charitas est, et Christus non solum infirmitates hominum suscepit, sed pro nobis mortuus est, quo animam a nobis quoque pro aliis ponendam esse doceret. Atqui si pro aliis mortem obire debemus, quanto magis divites omnia bona sua, copias et divitias ad sublevandam pauperum inopiam impendere tenentur. Quod quidem ille ipsismet Joannis et Pauli de charitate verbis luculenter confirmat ¹³.

Ex quibus, inquit ¹⁴, intelligitur quis dives locum in cælis habeat, aut non habeat. Quemadmodum enim in peccatis mortuus, inde excluditur: ita Deus Pater ibi illum lubentissime suscipit, qui ad eum toto corde convertitur. Hinc manifestum auctor facit ¹⁵ quæ vera sit pœnitentia, et quale sit in cælis de peccatore, pœnitentiam agente, gaudium angelis ac Deo, qui solus potest peccata dimittere. Ad eam porro agendam pœnitentiam maxima ille probat opus esse diligentia. Nam quamvis inoliti pravi affectus confestim, simulque præcidi forsitan non possint, Dei tamen virtute fratrumque precibus et auxilio, ac vera pœnitentia, assiduaque meditatione expugnari poterunt. Sed ad id consequendum necesse est ut pius sanctusque rector ac gubernator audiatur ¹⁶, qui salutari cum severitate tum lenitate peccatorem aut excitet et exacuat, aut delinquit et allicitat; qui cum eo fundat lacrymas, ac pro eo Deum precando noctes ducat insomnes; quem denique peccator timeat, quocum doleat, atque pœnas deprecantem antevertat.

Ut autem id facilius auctor noster persuadere queat ¹⁷, integram describit historiam, qua Joannes evangelista cujusdam urbis, haud procul Epheso diastæ, episcopo juvenem eleganti corporis forma bonaque indole præditum commendasse narratur. Hunc episcopus in tectis ac ædibus suis receptum educatumque, sacro paulo post abluit baptismatis fonte. Sed remissa paulatim illius cura, juvenis immatura libertate potitus, flagitiosis et sceleratis hominibus se adjunxit, ac latronum dux factus, cæteros flagitiis superabat. Aliquanto vero postea Joannes rediit, depositum juvenem ab episcopo repositum. Sed ab eo omnium, quæ contigerant, certior factus, protinus, nullaque interposita mora perrexit ad juvenem, quem salutarem adduxit ad pœnitentiam, ac postea Ecclesiæ restituit.

Ex hac porro narratione idem auctor noster concludit ab eo, qui peccatorum pœnitentiam non agit, nec Deum idcirco, nec divitias, sed seipsum esse incusandum. Contra vero, qui sinceram peccatorum egerit pœnitentiam, ac salutis suæ curam vere habet, huic Pater cælestis perfectam absolutionem æternamque vitam tribuet ac donabit.

ARTICULUS II.

Quomodo hic liber et quorum opera ad nos pervenerit, ac de variis illius editionibus, variorumque in eum observationibus et notis.

Tractatus iste diu sane in bibliothecarum rudibus et obscuritatis latebris delituit. Non octoginta etenim ante annos Mathæus Cariophylus,

postea Iconensis archiepiscopus, Inter Græcos Vaticanæ bibliothecæ codices illum ad variarum Origenis homiliarum calcem repertum, Latine reddidit. Ex hoc autem codice, hacque interpretatione, ac præfixo ultimæ Origenis homiliæ titulo Michael Ghislerius eundem hunc librum post suos in Jeremiam commentarios typis Græcis et Latinis anno 1623 Lugduni imprimi divulgarique curavit. Sed quia textus Græcus valde imperfectus, ac pluribus in locis mancus et mutilus erat, nec alius codex, quo ille emendaretur, inveniri potuit, idcirco in hac quoque editione varix sunt lacunæ et hiatus.

Post hæc vero cum Ghislerius comperisset hoc opusculum non ab Origene, sed a Clemente nostro Alexandrino fuisse revera profectum, in sua ad eosdem Jeremiæ commentarios præfatione correxit errorem, palamque professus est illud eidem Clementi Alexandrino recte ab Eusebio, Hieronymo et Photio adjudicari.

In hujusce porro libri editione pluris idem Ghislerius, sed breves, et ad marginem tantum adjecit notationes, quibus vel ea quæ in auctoris textu animadversione digna judicabat, paucis edisserit, vel quosdam, uti illi videbatur, arguit illius errores, vel tandem alia quædam indicat, quæ voluit caste ab omnibus legi.

Longo dehinc elapso temporis intervallo Combefsius celebris ex Sancti Dominici ordine scriptor, in suo *Græcorum Patrum Auctario* Parisiis anno 1672 aliam hujus libri, cui Clementis nostri Alexandrini inscripsit nomen, Græco Latinoque characteri editionem publicavit. In ea autem Græcum auctoris textum nova donavit Latinitate, ac conjecturis suis quosdam ejus hiatus explere conatus est. Multos tamen, qui sine manusciporum codicum auxilio vix ab ullo unquam poterunt restitui, penitus intactos reliquit.

Plurimas autem et prolixas in hujusce libri, a se editi, sine adjecit notas et observationes, quibus multa emendare connititur Græci textus verba, quæ male Græco in codice scripta erant, vel quæ Cariophylus adverso contrarioque sensu accepisse ipsi videbatur. Aggreditur insuper suis adnotationibus obscuriorem auctoris dictionem aliquando explicare et enucleare. Pluribus demum in locis probare conatur immerito prorsus hujus libri parenti innotam ³³⁸ a Cariophylo vel Ghislerio quorundam pravorum, ac præsertim Origenis errorum labem et maculam. Verum si doctis quibusdam viris credas, illum uno præsertim in loco ab ejusdem Origenis de animarum, ut aiunt, præexistentia errore non prorsus vindicavit et liberavit. Sed de his postea.

Præterea vero hic liber Clementis Alexandrini nomine Oxonii, e theatro Sheldoniano typis Græcis et Latinis anno 1683 excusus est. Sed totus ille liber talis inde prodit, qualis a Combefσιο editus antea fuerat. Huic autem editioni præfectus omnes ab illis in huncce tractatum prius divulgatas observationes penitus efecit, nec aliud quidquam addidit quam breve proœmium, quo hunc librum Clementi Alexandrino tam Eusebii Cæsariensis, quam Hieronymi Photique testimonio et auctoritate asserere nititur. Ad hæc vero ille observat ultimam periodum: *Ὁ δὲ τοῦ πατρὸς, etc.*, a librario, qui eundem tractatum pro homilia Origeniana venditare volebat, fuisse omnino præpostere adjectam. Quid vero, si in hoc libro, ex quadam aut pluribus homiliis, seu concionibus composito eam auctor retinendam censuerit? At de his infra.

Nos denique ille monitos fecit se quam paucissimis vocibus interpositis, quædam explevisse lacunas, quibus, uti jam diximus, vetus exemplar alia-

¹¹ § 36. ¹² § 57. ¹³ § 38. ¹⁴ § 39. ¹⁵ § 40. ¹⁶ § 41. ¹⁷ § 42.

que editiones habant. Ne tamen loca a se interpolata genuinis commiscerentur, ea unciis includi voluit. Utrum vero hæc mutila et hiantia loca, quæ conjecturis tantum suis supplere conatus est, recte emendaverit, in dubium haud plane immerito quis vocaverit. Nam litigius, de quo mox dicendum, fatetur adhuc passim Clementis textum medicas manus desiderare.

Postrema tandem hujus libri editio, eodem Clementis inscripta nomine, publicam in lucem Lipsiæ ab illo Thoma Ittigio, anno 1700, emissa est. In illius autem præfatione plura de variis cum aliorum Clementis nostri Operum, tum in primis de hujus operis editionibus scite animadvertit. Ibi vero ille nos admonet Joannem Fell Oxoniensem episcopum superioris editionis, quem *πρῶτος* secutus est, fuisse auctorem. Adnotat præterea a nonnullis, uti Cotelerio, tentatam quorundam hujus libelli locorum emendationem; sed non paucos adhuc superesse mutilos et hiantes. Denique omnes Combefisii ad hoc opusculum notas se addidisse significat, non ideo quidem, quod ubivis probandæ sint, sed quia nonnulla notata haud indigna complectantur, ac levi negotio deprehendi possit, ubi Combefisius partium potius quam veritatis studium sectatus fuerit.

Postremo quæ auctor noster in fine hujus libri de insigni quodam latrone, a Joanne evangelista ad meliorem frugem sinceramque peccatorum penitentiam adducto, narrat, hæc ab Eusebio⁵⁷ in sua *Ecclesiastica historia* totidem pene verbis transcripta sunt. Quapropter Valesius in hanc narrationem, quemadmodum in totam Eusebii *Historiam*, a se editam, varias congegit observationes, quibus Græci textus ex variis codicibus manuscriptis a semetipso emendati, reddit rationem. Aliis porro notis quædam loca illustrat, ac potissimum ostendere adnilitur his verbis, *τὴν σφραγίδα τοῦ Κυρίου*, non confirmationis, sed baptismatis significari sacramentum.

ARTICULUS III.

Quis hujus libri auctor, quæque illius titulus, utrum ex homilia quadam, seu quibusdam concionibus ad populum habitis, sit compositus, quam ob rationem editus, an octavus Stromatum Clementis Alexandrini liber dici possit, et quo scriptus fuerit tempore.

Ex his, quæ in superiori articulo a nobis dicta sunt, omnibus sane patet hanc commentationem duobus clarissimis scriptoribus fuisse attributam. Ab aliis enim Origeni, ab aliis autem Clementi nostro Alexandrino adjudicatur. Nec desunt utriusque opinionis fautoribus argumenta, quibus unusquisque suam sententiam conatur propugnare et tueri.

Et certe qui hunc tractatum ab Origene profectum esse existimant, his nituntur rationum firmitas. Primum siquidem in manuscripto codice Vaticano nomen præfert Origenis. Deinde vero stylus illius comptus, mitis, æquabiliter fluens, et clarus ad hunc magis pertinere videtur, quam ad Clementem, cujus oratio plerisque suis in operibus sublimior est et obscurior. Tertio Cariophylus, sive potius Ghislerius persuasum habuere varios, quos illi notant, hæc in opere deprehendi Origenis errores. Ex his autem ille in primis error notatur, quo Origenes alique hæretici humanam animam ante corpus existisse garriebant. Denique ejusdem operis auctor alicubi ad suam principiorum et theologiæ expositionem nos mittit. Atqui ea videtur esse, quæ de hocce argumento ab Origene scripta dicitur.

Contra vero alii putant Clementem nostrum Ale-

⁵⁷ l. in Hist., cap. 23, pag. 91. ⁵⁸ De script. eccles. ⁵⁹ cod. 111. p. 287. ⁶⁰ l. in Hist., cap. 23, p. 91, et l. vi, c. 15, p. 244.

A xandrinum hujus lucubrationis verum genuinumque parentem esse; idque invictissima Eusebius, Hieronymi⁵⁸ Photique⁵⁹ auctoritate posse confici et demonstrari. Apertissime etenim Eusebius⁶⁰ et Photinus declarant ab eodem Clemente editum fuisse librum, hoc Græco titulo inscriptum: *Τὸ δὲ σωτῆρος πλοῦτος*. Quis dives salvetur, vel, Quis dives salutem consequi possit. Quod quidem semel et iterum ab Eusebio assertum legimus. Hieronymus denique eandem epigraphen Latine reddidit: *Quisnam dives sit, qui salvetur*. At ille ipse titulus hujus operi non solum præfixus est, sed præfigi etiam debuit. Non aliud quippe, quam hoc argumentum, tota illa in commentatione tractatur. Deinde vero Photinus hæc ait fuisse prima illius verba: *Οὐ γὰρ τοῦ ἐγκωμιαστικῆς λόγους*; quæ quidem eodem plane modo in illius cum Ghislerii, tum Combefisii aliorumque exhibentur editionibus. Denique Eusebius integram illam adolescentis latronis, a Joanne evangelista ad sinceram flagitiorum scelerumque suorum penitentiam conversi, historiam ex hoc libro se transcripsisse asseverat. At hæc ipsa quoque est, quæ in omnium ejusdem libri editionum calce totidem verbis, si librorum menda excipias, reperitur. Nullus autem est, uti putamus, æque rerum æstimator, qui non videat his posterioribus argumentis hunc librum longe potiori jure Clementi Alexandrino, quam prioribus Origeni attribui et vindicari.

Nobis enimvero neque Cariophylus, neque Ghislerius edixerunt cujus notæ, quæve manu, an antiqua, vel recentiore scriptus sit ille Vaticanus codex, ubi illud opus post Origenis homilias transcriptum invenerunt.

Huc accedit, quod etiamsi nomen Origenis ibi **339** prænotatum legatur; non inde tamen hunc librum ab eo compositum fuisse his adeo facile persuadebitur, qui nescire non possunt quam frequentes sint librorum amanuensium in describendis librorum titulis lapsus, quantaque in eis fabricandis ac fingendis audacia ac temeritas.

Ad hujus vero scriptoris styllum et dictionem quod spectat, Eusebius certe et Photinus, optimi procul dubio Clementinæ Origenianæque orationis iudices, nihil penitus in hoc libro animadvertierunt, quod ab ipsa Clementis nostri Alexandrini scribenda ratione ullo plane modo discrepans et alienum dici possit, vel ei omnino non congruat ac conveniat.

Si quis tamen hanc lucubrationem ab aliis ejusdem Clementis operibus stylo diversam esse ostenderit, is meminisse debet variam pro loci, temporis, personarum et argumentorum varietate fuisse eorumdem auctorum dictionem diversamque scribendi modum.

Errores porro si qui in hoc libro retegantur, atque illa etiam, ad quam nos illius auctor mittit, principiorum et theologiæ expositio, non magis eum ab Origene, quam a Clemente nostro editum esse arguunt. In ea quippe ipsa principiorum et theologiæ expositione se auctor dicit enucleasse quid camelus, de quo Christus locutus est, significet. Sed hanc explicationem in Origenis *Periarchon* libris frustra quæsieris. Verum et de hac ipsa expositione, et de inustis auctori nostro errorum maculis paulo post disputabimus.

Quamobrem nisi validiora majorisque ponderis argumenta proferantur, ad eorum libenter accedemus sententiam, qui hoc opus Clementis Alexandrini vindicarunt. Quem vero titulum illi Clementis, sive ejus auctor inscripserit, jam ex Eusebio, Hieronymo Photique vidimus. At illud non in homiliarum sed librorum ipsius numero ponendum esse

evidentissimo trium horum doctissimorum hominum testimonio plane convincitur. Nam ii magno sane consensu hanc ipsam lucubrationem librum appellant, et inter alios Clementis nostri libros recensent.

Utrum vero is liber ex pluribus, aut una quadam homilia, a Clemente nostro ad populum Alexandrinum habita, ac postmodum non sine amplificatione in libri formam redacta, compositus sit, sicuti definire non audemus, ita haud temere dicere possumus vix ullam in eo amplius exstare concionis speciem, neque alios, nisi libri omnibus suis numeris expleti characteres. Quidam tamen in illo nonnullas concionis notas animadvertisse sibi visi sunt, quibus si suffragium nostrum ferendum esse recte probaveris, haud plane refragabimur¹¹.

Qua autem ratione ad eum scribendum mentem suam auctor appulerit, hunc in modum declarat¹²: « Nihil sic juvat, ac ipsa rursus audire verba, quae in Evangelis exposita, nec justo satis examine, atque errore auditoribus prae infantia mentis accepta haecenus vos conturbaverunt. » At his ille verbis planum omnibus facit quosdam suo exstitisse tempore, quos Christi ad divitem verba conturbaverant. Nam ea vero rectoque sensu non accipientes, omnem prorsus de divitum salute spem perdidisse videbantur. Ad eam itaque commotionem, perturbationemque sedandam, ac falsam, qua imbuti erant, opinionem ex eorum animis penitus evellendam, ad hanc lucubrationem scribendam animam se appulisse haud obscure significat.

Dictum igitur longe difficilior est quem Clemens varias inter suas lucubrationes huic libro locum dederit. In quibusdam siquidem codicibus octavus *Stromatum* ejus liber, teste Photio¹³, inscriptus fuit. Sed falsum omnino esse hunc titulum inde primum evidentissime demonstratur, quod hic liber ab ipso *Stromatum* nomine, et ab ipsa, qua *Stromatum* libri scripti sunt, ratione penitus discrepet. Hæc quippe *Stromatum* commentaria, uti ex ipso met Clemente superius ednotavimus¹⁴, « varia sunt, et ut ipsum nomen indicat, varie contexta, ab alio ad aliud continens transeuntia, et per verborum quidem seriem, ac contextum, aliud significantia, aliud vero indicantia. » Quocirca rursus alibi de illis ita loquitur : « Is quæ, prout occasio sese obtulit, mihi venerunt in mentem, et neque ordine, neque dictione sunt expurgata, sed de industria dispersa sunt, permistum nobis instar prati variata est *Stromatum* descriptio. »

Deinde vero ibidem ostendimus sacræ nostræ doctrinæ nostrorumque sacratorum mysteriorum explanationem his in libris cum ethnicorum placitorum et dogmatum expositione passim ubique permisceri, ac Clementem et a proposito sæpe sæpius digredi, et frequentissime ab uno ad aliud argumentum transire, atque a posteriore ad prius reverti.

Atqui econtrario in hoc, quo de agimus, libro magna est orationis connexio et coherencia, vix ulla a proposito digressio, nullaque prorsus profani atque ethnici dogmatis admistio. Quis igitur in animum sibi inducat Clementem Alexandrinum, nemine prius admonito, eam lucubrationem pro octavo, quem promiserat, *Stromatum* libro dedisse, quæ a septem aliis non minus quam cælum a terra distat, planeque dissidet?

Nescii quidem non sumus hæc ipsiusmet Clementis esse in septimi *Stromatum* libri fine verba¹⁵: « Atque adeo post hunc septimum librum de iis, quæ sequuntur, aliud sumamus exordium. » At certe quantumvis dixerit diversum ab aliis fore octavi sui *Stromatum* libri exordium, cui tamen credibile fiet Clementem, nemine ultibi prius, uti observavimus, unquam commonefacto, argumentum in eo octavo libro pertractavisse, ab aliorum

A præcedentium librorum materia, scribendique ratione omnino differens, ac penitus dissimile? Quinimo omnes facile concedent, cum sub septimi libri finem Clemens scripserit : « Aggrediamur quod sumus polliciti, » eum in subsequenti, si tamen illum aliquando composuerit, libro de his disputasse, de quibus se disputaturum esse ibidem promiserat. At fidem suam ibi obligaverat fore ut aliquando philosophorum ethnicorum, atque nostrorum hæreticorum, ac nominatim Prodicti et Marcionitarum impugnaret errores, atque etiam de veræ Ecclesiæ notis et characteribus, aliisque de rebus ageret, de quibus nihil plane, ac ne minimum quidem vestigium in eo, de quo agimus, libro reperitur. Singularis itaque hic liber est, a septem *Stromatum* libris omnino diversus, nec eorum octavus ullo unquam jure dici potuit.

Quo autem tempore a Clemente Alexandrino, si revera ejus auctor fuerit, publici factus sit juris, dictum non omnino promptum et expeditum est. Nullam etenim illius ætatis aliam in eo deprehendimus notam, nisi ubi auctor ad suam « principiorum et theologiæ 340 expositionem, τὴν ἀρχῶν καὶ θεολογίας ἐξηγήσιν, nos mittit. » At si eo nomine tractatus ille, quem in tertio *Stromatum* libro semel et iterum *De principiis* adversus Marcionistas conscripturum se esse ipse spoponderat¹⁶, intelligendus sit, certe neque ante perfectos et absolutos septem *Stromatum* libros, neque ante octavum, modo tamen eum composuisse probetur, huic commentationi manum admovere potuit. Vidimus enim vero omnes *Stromatum* libros sic sibi invicem esse conjunctos ac cohærentes, ut nullum aliud opus eis fuerit interpositum.

ARTICULUS III.

Novæ hunc in librum notæ et observationes, ubi de alio libro, qui octavus Stromatum inscribitur.

C Diximus hujus libri auctorem variorum, ac præsertim Origenis errorum a quibusdam reum agi, palamque insinuari. Utrum autem ille jure vel injuria accusetur, a nobis sedulo examinandum est. Primum itaque ubi hic ipse auctor noster scribit divitem, qui mandatis Christi morem gesserit, bonis operibus cælesti dignum esse patriam, tunc continenter adjicit¹⁷: « In quam corona donatus, angelorumque præconio, revertitur. » At hæc posteriora verba in Ghisleriana editionis margine hac gravi inuruntur censura : « Origenis innuitur damnata opinio de præexistentia animarum in cælis. » Sed immerito plane et perperam, uti scite Combefissius animadvertit, id dicitur. Nam post apostolos¹⁸ plerique omnes Ecclesiæ Patres docent nos in hac vita esse peregrinos et hospites, ac cælestem inquirere patriam, ad quam, si justî fuerimus, post mortem revertemur. Ad eam siquidem prima nostra origine jus habemus : sed illud sicut peccato cum originali, tum aliis gravioribus postea perpetratis amittimus, ita pœnitentia et pietate, ac divina gratia recuperamus. Quapropter cum in gratia, ut aiunt, sanctificante mortem obimus, ad cælestem patriam redire haud prorsus inepte dicimur.

Non potiori ratione eundem Origenis errorem sapere arguuntur hæc adhuc de divite auctoris nostri verba¹⁹: « A culpa remotus est, si statim a Deo præbente animam, ἀπὸ τοῦ Θεοῦ τὴν ψυχὴν νέμοντας, in domum ejusmodi hominum (divitum) genusque copiosum εὐσφύλασθη, inductus est, » vel, ut vertit Cariophylus, immixtus est. Cum ibi etenim anima dicatur a Deo præberi, hoc certe loquendi modo aperte significatur eam a Deo creari; ac post suam creationem in domum divitiis et opibus locupletatam induci, et, si velis, immitti. At frustra sane, ac plane perperam hoc ultimo verbo signifi-

¹¹ p. 165 et 174. ¹² § 4. ¹³ loc. cit. ¹⁴ dissert. super. 2, c. 2, art. 3, p. 890. ¹⁵ l. vii, p. 767. ¹⁶ Strom. l. iii, p. 431 et 434. ¹⁷ § 3. ¹⁸ Paul. ad Heb. xi, 13, et 1 Petr. ii, 11. ¹⁹ § 26.

cari volunt animam prius extitisse, atque ob peccata prius admissa in corpus tanquam in carcerem detrudi. Nihil quippe ab auctoris nostri mente magis alienum fingi potest; quandoquidem ille ibi perspicue declarat animam eo ipso temporis puncto a Deo creari, quo in corpus immittitur et infunditur.

Eodem plane sensu ab eodem auctore nostro postea dictum legimus: « Hoc semen (scilicet pauperum) velut in exilium quoddam, ac peregrinationem magno patris propensiore consilio, congruamque eis ratione, ac sorte huc mittitur. » Enimvero cum ibi dixerit, ὡς περ ἐν τῇ τῶν ζευτελῶν, « tanquam in peregrinationem, » et hospitium, haud obscure colligitur illum ad Petri et Pauli verba, a nobis paulo ante citata, allusisse, quibus nos in hoc mundo hospites et peregrinos esse illi pronuntiarunt. At si in eo revera simus peregrini, atque etiam exules, quid prohibet quominus in illum mitti dicamur?

At hujus, inquit, Origeniani erroris venenum palam ac manifeste his propinatur verbis: Σχῆμα τοῦτ' ἐστὶν ἐξωθεν ὁμῶν περιβεβλημένον, τῆς εἰς κόσμον παράδου πρόσφατος: ἵνα εἰς τὸ κοινὸν τοῦτο παιδεύτην εἰσελθεῖν δυνήσῃμεν. « Habitus hic nobis exterius adhibitus est, nostri in hunc mundum ingressus occasio; ut in communem hanc scholam ingredi possimus. » Verum Combessius declarat se non videre cur ibi auctor noster his tam paucis verbis, nec ita sane claris et apertis in hujusce Origeniani de animarum transmigratione, seu potius earum, ut loquuntur, praeexistentia erroris scopulum impigisse credatur. Ait enim Combessius ibi ab auctore nostro tantum asseri animam in corpus, veluti in scholam et palæstram, ubi sese exerceat, venire, corpusque ad eam, quasi habitus, quod in illa divinum est, obtegentis habere rationem. Ad id autem nihil necesse est ut anima prius extiterit: sed sufficit eam a Deo cum originalis peccati contrahendi debito tunc creari, cum in corpus ex Adam radice generatum infunditur.

Sed hæc Combessii explanatio, qua proposita difficultas solvi non videtur, aliis omnino non arrisit. Nec plane quidem immerito. Nemini siquidem ille facile unquam persuadebit auctorem nostrum ibi potius de peccato originali, quam de anima longo, ante corpus tempore creata, fuisse locutum. Nobis itaque facilius probabitur illum neque ad hoc, neque ad illud spectasse, ac de iis ne quidem cogitasse. Ibi etenim ille perspicue docet pauperes, ob corporis deformitatem aut infirmitatem, a divitiis non esse contemnendos aut pessumdandos. Hominis quippe corpus est tantum habitus, vel forma, sive figura extrinseca, sed intus in illo Deus Pater, et Filius, qui pro nobis mortuus est, inhabitant. Græca autem verba, superius objecta, sic Latine ad litteram reddi possunt: « Figura hæc nobis (ibi enim ἡμῶν, et non ὁμῶν, legendum est) extrinsecus circumdata est, nostri in mundum transitus causa; ut in commune hoc doctrinæ diversorium ingredi possimus, » id est corpus nostrum formatum et figuratum, causa est cur anima nostra, a Deo creata, in illud infundatur, atque ita in hunc mundum, quod commune doctrinæ diversorium est, ingredi possimus. Ex quibus colligitur eundem esse horum auctoris nostri verborum atque superiorum sensum, eandemque plane veram et orthodoxam significationem. Inficias tamen plane non ibimus in his verbis: « Anima transit in corpus, » vel « anima hoc transitu in mundum ingreditur, » et aliis similibus si ab homine, Origeniana, vel alia prava hæreticorum de anima, ante suum existente corpus, opinione imbuta proferrentur, posse aliquid habere insidiosum et suspectum: sed recto catholicoque sensu ab aliis orthodoxis viris hæc dici posse, nemo uti putamus, jure merito poterit

A diffiteri. Et vero, non aliam certe ob causam Carophylus et Ghislerius his aliisque auctoribus nostri in verbis absurdas Origenis opiniones deprehendere sibi visi sunt, quam quia in animam sibi falso induxerant Origenem esse hujus libri parentem et auctorem.

Alterius Origeniani erroris auctor noster accusatur, ubi de angelis hæc scribit: « Hic est, qui angelos, et principatus, et potestates, ut nobis ministerio fungantur, sub magna mercede subjecit. Nam et ipsi liberabuntur a mundi vanitate in revelatione 341 gloriæ filiorum Dei. » Ubi ille dubio procul ad ea Apostoli ad Romanos scribentis alludit verba: « Quia et ipsa creatura liberabitur a servitute corruptionis in libertatem gloriæ filiorum Dei. »

B Fatentur tamen theologi eum erroris, ab Ecclesia sanctisque Patribus condemnati, revera esse reum, qui dixerit angelos, suæ salutis hactenus incertos, nostram ideo expectare liberationem, » et ipsi pro officiis in nos bene aut male collatis, æterna felicitate, aut cruciatibus sempiternis afficiantur. Quidam vero hunc errorem in libris *Petrarchon* simpliciter, alii, lib. 1 hujus operis, cap. 7 et 8, ab Origene assertum fuisse observant. Verum illud longe clarius ab eo traditur libro viii, cap. 7, in Pauli ad Romanos Epistolam, atque homil. 13 in Lucam, ubi hæc leguntur: « Ex quo modo homo si commissam sibi dispensationem bene gerit, laudatur a Domino, si male, culpa et vitio subiacet, sic et angelus. Scriptum est enim in Apocalypsi Joannis: « Sed habes ibi nomina pauca . . . et accusantur angeli, quibus credita sunt Ecclesiæ. Porro frequenter evenit, ut nobis laborantibus, illi suum officium non expleant, et in culpis sint. » Nec minus clare loco a nobis prius laudato: « Spes namque est ab iis rebus corporeis et corruptibilibus aliquando cessandum. Hanc enim habet expectationem creatura ista (rationabilis): » ut revelatio fiat filiorum Dei, propter quos angeli mittuntur in ministerium, ut et ipsi cum his, quibus ministrant, hæreditatem capiant salutis; ut terrestrium, et celestium fiat unus grex, et unus pastor, et sit Deus omnia in omnibus. » Huic autem Origenis non tam de salvandis, uti quidam aiunt, demonibus, quam de dubia adhuc et incerta angelorum, humanæ custodiæ prepositorum, salute opinioni nostrum auctorem suffragari arbitrati sunt.

Sed Combessius existimat citata illius verba hoc benigniori et orthodoxo sensu posse explicari: angelos, qui æterna et immutabili, sive, ut aiunt scholastici, essentiali potuntur beatitudine, propter nos, prout bene aut male agimus, metaphorico quodam modo dici aut gaudere et lætari, aut contristari et flere. Nobis vero de hac a scholasticis theologicis excogitata beatitudinis in accidentalem et essentialem distinctione eo minus cogitasse videtur auctor noster, quo magis ex ejus verbis nihil unde ea distinctio colligi possit, plane discernimus.

D Posset itaque potior illius excusandi ratio peti ex Augustino, qui de hac questione et de citatis Apostoli verbis hunc scribit in modum: « Deinde liberandam creaturam dixit a servitute interitus, quo illos cecidisse, qui in cœlis agunt vitam beatissimam, non possumus credere. Tamen nihil temere confirmandum est, sed pia diligentia etiam atque etiam verba divina tractanda sunt; ne forte quæ congemiscit, et dolet, et vanitati subjecta est, possit aliquo modo intelligi, ut de summis angelis, quandiu infirmitati nostræ optulantur, non impie possit existimari. Sed sive illa, quam exsecuti sumus, sive alia aliqua hujus capituli expositio proferatur, id tantum curandum est, ne violet, aut vulneret catholicam fidem. Scio enim vanos hæreticos de hoc capitulo multa impia et inepta jactasse. » Docet itaque Augustinus vanos quosdam

§ 36. § 33. § 29. Rom. viii, 21. Apoc. iii, 4. tom. VI, De divers. quæst. 83, quæst. 67, § 7, p. 51.

fuisse hæreticos, qui citata, uti diximus, Pauli verba, de angelis præpostere explicantes, multa falsa, absurda et impia effutierant. At quamvis hæc eadem Apostoli verba de angelis videantur non posse accipi, pro solita nihilominus sua singulari moderatione ac modestia doctor ille eximius fatetur eos non esse temere condemnandos, qui illa modo aliquo, nec impio, nec absurdo fuerint interpretati. Porro autem auctor noster obiter tantum ad eadem, sicut vidimus, Apostoli verba collineando, ea brevissime de angelis explicuit. Verum ibi penitus silet quo sensu intelligenda esse putaverit, aut quomodo angeli a mundi vanitate liberabuntur. Quo igitur iure dici potest ea pravo ac hæretico sensu ab auctore nostro fuisse accepta? Satius est Augustini modestiam imitari, nec eum condemnare, qui quo sensu Apostoli verba intellexerit, certo sciri non potest.

Pelagianismum autem olere Ghislerio. vel etiam Cariophylo videntur hæc auctoris nostri verba⁷: « Homo ipse a se suaque virtute operam ponens, studensque, ac laborans, ut compressis affectibus, tranquillum animi fiat, καὶ διαπνούμενος ἀνάθεσται, nihil inde præstat; sin autem ejus palam rei desiderio vehementius inardescat, diligentiamque omnem adhibeat, adjuncta illi divina virtute, τῇ προσδοκῇ τῆς παρὰ τοῦ Θεοῦ δυνάμεως, evadit votorum compos. Deus namque volentibus animis aspirat. » At tantum abest, ut hæc Pelagianismum redolere Combefisius existimaverit; quin potius magna ipsi videantur gratiæ commendatio nostrique ad eam libera voluntate conatus explicatio. Nam ibi, inquit, humana voluntas sine gratia excitante ita inutilis declaratur, ut non sine novo Dei auxilio fiat virtutis compos, et ἀνάθεσται adipiscatur.

Sed ingenuè fatendum est duplicem esse posse auctoris nostri verborum explicationem et sensum. Et primo quidem significare possunt hominem, nimirum divitem, de quo auctor noster disputat, tunc ἀνάθεσται, perturbationum, sive pravi divitiarum desiderii vacuitatem et immunitatem consequi, cum totis conatur viribus, omnemque, ut illius expers et liber sit, diligentiam adhibet, atque divina gratia ei accedit, et additur. Verbum etenim προσδοκῇ idem sonat atque augmentum, incrementum et accessio. Quo quidem sensu significaretur divinam gratiam humanis conatibus præveniri, et istis postea adjici. At hic sensus, etsi non ipsimet Pelagianismum, saltem semi-Pelagianismum sapit et refolet.

Secundus vero sensus esse potest hominem ad hanc ἀνάθεσται, seu pravi divitiarum affectus vacuitatem pervenire, quando illi adjuncta est, seu conceditur divina gratia, aut gratiæ prævenientis adiutorium: atque hac divina ope adjunctus, omnem operam impendit ut illam ἀνάθεσται obtineat. Hic autem sensus plane sanus est, et orthodoxus. Atqui hæc esse auctoris nostri mentem inde confici posse videtur, quod ille ibidem probandum suscepit, hoc non ab hominibus, sed a solo Deo posse fieri. Quando itaque ibi addidit⁸, βουλομένους μὲν γὰρ ὁ Θεὸς ταῖς ψυχαῖς συνεπιπνεῖ: « Deus enim volentibus animis aspirat, » sive potius, « simul aspirat et afflat, » nonne his verbis ille declarat Deum volentibus divitum animis simul aspirare, gratia scilicet præveniente ac concomitante, qua possint illud obtinere, quod sine ea nunquam consequi possent? Quamobrem prius ipse dixerat: « In homine, tanquam libero, libera erat voluntatis electio; in Deo autem dare, tanquam Domino et arbitro. Dat autem volentibus, et summo studio annitentibus et orantibus; ut sic illorum propria annisistat salus. Neque enim Deus cogit⁹ (vis enim inimica est Deo), sed quærentibus tribuit, et petentibus præbet, et pul antibus aperit. » Quibus sane verbis ille docet homini divina gratia, tametsi eum agentem et præ-

veniat et comitetur, nullam plane vim afferri: sed ea effici, ut libere agat, ac libera voluntate æternam salutem adipiscatur.

Nodum porro in scirpo ii certe quærun, qui volunt auctorem nostrum errori Novatianorum his prælusisse verbis¹⁰: « Si quis... forte per ignorantiam, aut vitæ casus involuntarios, post signaculum, σφραγῖδα, et liberationem a peccatis, in peccata, seu debita prolapsus fuerit, ita ut illis prorsus obrutus sit, is a Deo penitus rejectus est, ac reprobus existit. Quisquis enim ex toto corde ad Deum convertitur, portæ ei apertæ sunt, suscipitque libentissimo animo Pater filium vere pœnitentem. » Quod enim, amabo te, vel minimum Novatianæ hæreseos vestigium ibi deprehendi potest? Quid ad remittendorum peccatorum negatam ministris Ecclesiæ potestatem, quod hujus hæresis caput erat, ibi aut spectat aut accedit? Nihil plane. Non enim aliud auctor noster iis verbis sibi voluit, nisi eum, qui in peccatis perseverat, tandiu a Deo rejici et reprobari, quandiu iis obrutus fuerit. At ubi ad Deum ex toto corde convertitur, et eum peccatorum vere pœnitebit, tum a Patre æterno, qui salutis portas illi aperiet, illico suscipietur. In Græco autem auctoris nostri textu nihil cum Cariophylo immutandum est, quandoquidem nihil prorsus nisi verum et catholicum complectitur.

Quid vero, quod huic nostræ explicationi non parum roboris et firmamenti inde adjicitur, quod ab auctore nostro diserite traditum postea legitimus latronem ac sicarium, vera pœnitentia, quasi altero quodam baptismo, a Joanne evangelista Ecclesiæ restitutum fuisse? Quamobrem ille ibidem addidit in illo ostendi¹¹ « magnum sinceræ pœnitentiæ, et iteratæ regenerationis grande documentum, ac conspicuæ resurrectionis tropæum. » Quibus sane verbis Novatianus error radicitus amputatur. Vera siquidem et sincera peccatorum, post baptismum admissorum, pœnitentia quasi alter quidam baptismus esse dicitur, propter quam Joannes latronem Ecclesiæ κατέστησε, seu ἀπεκατέστησε, « restituit. » Quod quidem Græcum verbum, ut id obiter observemus, male prorsus, sicut ab aliis animadversum est, Rufinus Latino, « præfecit, » reddiderat. Nam Joannes facinorosissimum furem, quantumvis pœnitentem, non illico contra statim et solemnem coepiscoporum suorum disciplinam « præfecit » Ecclesiæ, sed « restituit. »

Nullus igitur¹² nobis amplius insusurret hujusce libri auctorem esse Clementem Alexandrinum, qui Hermam, Novatianismi haud plane immerito postulatum, κατὰ νόδα subsecutus est. Utrumque etenim in hoc errore minime alisum, ita, nisi meus nostra nos fallat, perspicue ostendimus, ut nullus, et ne doctus quidem ille vir, qui hæc nobis objecit, tantillum quid contra allatas a nobis rationes in medium potuerit adducere.

Denique auctor noster eo adhuc corripitur, quod relicto ac rejecto literali propositum a se Christi verborum sensu, non alium quam spirituales admittere videatur. In eo quippe persequendo paulo nimium ideo fuisse putant, quia de bonorum, prædiorum et divitiarum abdicatione sic disputat, quasi Christus discipulos suos ad eam adhortatus non fuerit. Sed præterquam quod nullus est, qui nesciat veteres Ecclesiæ Patres magis allegorico et spirituali, quam litterali Scripturæ sensu inhærere, ipsemet auctor noster aperte fatetur ab iisdem Christi discipulis hamos et retia, aliæque bona sua, ut illum sequerentur, penitus derelicta. Deinde vero ille spirituali Scripturæ sensui idcirco potissimum insistit, quia multos, uti animadvertimus, litteralis verborum Christi sensus ad æternæ suæ salutis desperationem redegeat. Quamobrem ut illos a desperatione ad spem revocaret, probandum sibi esse credidit, non tam opes et divitias, quam

⁷ § 21. ⁸ § 10. ⁹ § 39. ¹⁰ § 42. ¹¹ litig. præfat. in hunc libr.

pravum earum usum a Christo proscribi et condemnari. Quamvis igitur alicubi longius, quam par est, contra literalem Scripturæ sensum progressus fuerit, ipsi certe eam, quam attulimus, ob causam aliqua saltem venia danda est.

Ab impactis porro auctori nostro erroribus ut gradum ad alia faciamus, observare juvat ab illo narrari Joannem e Patmo insula Ephesum rediisse¹², ὅπου μὲν ἐπισκόπους καταστήσων, ὅπου δὲ ὅλας Ἐκκλησίας ἀρμόσων, ὅπου δὲ κλήρω ἕνα γέ τινα κληρώσων τῶν ἀπὸ τοῦ Πνεύματος σηματομενῶν. « partim quidem ut episcopos constitueret, partim vero ut Ecclesias integras disponderet et formaret, partim etiam ut unumquemque a Spiritu sancto designatum in clerum sponeret, ac cooptaret. » Quo quidem ex loco, quem Valesius ex tribus optimæ notæ manuscriptis codicibus emendavit, aperte colligitur auctorem nostrum ibi de vera sacrorum Ecclesiæ ministrorum ordinatione fecisse sermonem. Et id sane eo accuratius a nobis animadverti debuit, quod prava prorsus interpretatione hunc locum Latine quidam reddiderant. Verum hic lapsus iis facile condonandus est, qui cum in corruptos codices inciderint, depravata textus Græci verba nullo malo dolo, sed bona fide interpretari conati sunt.

Post hæc autem scribit auctor noster adolescentem quemdam, qui postea Iatronum dux factus est, a Joanne evangelista episcopo commendatum fuisse, qui eum in domum suscepit, ac deinceps baptismi sacramento initiavit. Tum continuo auctor noster narrationem suam sic prosequitur: « Deinceps sacerdos de pristina cura atque custodia paulatim remisit; quippe cum perfectissimo custode apposito, Christi videlicet signaculo, juvenem comminisset. » Græca autem hæc sunt verba: Ὡς τὸ τέλειον αὐτοῦ φυλακτικὸν ἐπιστήσας τὴν σφραγίδα τοῦ Κυρίου. Quid autem ea significent, non minima certe est inter celebres quosdam hujus ætatis scriptores discordia et contentio. Quidam enim iis confirmationis, alii baptismatis sacramentum significari existimant. Hi autem opinionem inde confirmant et stabiliunt, tum quia hoc verbo σφραγίδα, plerique antiquissimi Ecclesiæ Patres baptismum appellaverint, tum etiam quia auctor noster paulo ante, uti vidimus, de eodem baptismo locutus est. Sed ab iis in sententiæ suæ confirmationem adjuco potuit idem verbum ab ipsonet auctore nostro, ut jam vidimus, fuisse paulo superius usurpatum. « Si quis post signaculum, inquit, μετὰ τὴν σφραγίδα, liberationem a peccatis, » etc. Cum autem illud alteri verbo λύτρωσις adjungatur, eo certe potius baptismi quam confirmationis sacramentum ibi designari videtur. Quamvis ergo nomen σφραγίδα, de quo non semel a nobis postea dicendum erit, pro utroque sacramento significando ab Ecclesiæ Patribus adhibeatur; probabilius tamen videtur illud ab auctore nostro ad baptismum significandum **343** loco prius citato usurpari.

Carophylus autem, sive Ghislerius, et Combesius observarunt monasticum ordinem his auctoris nostri verbis eximie commendari¹³: « Non desunt, qui et jam inter electos majore electis præstantia fulgeant, eoque magis illustres sint, quo velut ad portum ex mundi procella seipsos subducant, resque suas in tutum recipiant; qui sancti videri nolint, ac si quis nuncupaverit, erubescant; qui imo ipso pectore ineffabilia mysteria abscondant, suamque nobilitatem humanis oculis obijci contemnant. Hos nimirum Scriptura lumen mundi, et sal terræ vocat¹⁴. » Sed nulla alia ratione his verbis ordinis monastici commendationem factam

A esse probant, quam quia ille Ecclesiæ nunquam defuit. At certe quamvis id verum esset, non inde tamen nostrum auctorem ibi de ordine monastico loqui, vel etiam ad eum collineare confici posse putamus. Ullo etenim sine discrimine de omnibus plane disputat pauperibus, ac nominatim de senibus, pupillis et viduis, qui aliis cum hominibus vitam agentes, ceteris omnibus pietate et sanctimonia antecellebant: quique pia vivendi ratione sese ex mundi subducebant procellis, atque omnia pietatis officia, sanctasque actiones suas aliis sedulo occultabant, ac despiciatni habebant ea humanis oculis obijci. At hæc omnia absque monasticæ vitæ professione fieri potuisse, et a plurimis facta sæpius fuisse, nullus, uti opinamur, jure unquam merito inficiabitur.

Anaxagoræ porro, Democriti, et Cratetis exemplo manifestum auctor noster facit ante Christi ad nos adventum fuisse quosdam voluntarios pauperes, qui abdicarunt divitias, easque inopibus et egenis liberaliter largiti sunt. Verumtamen id de tribus illis philosophis non uno plane eodemque modo ab antiquis scriptoribus narratur. Laertius siquidem de Anaxagora hæc memoriæ mandavit¹⁵: « Universum patrimonium suis, τοῖς ὁμοῖοις, consanguineis (sive familiaribus) concessit. » Contra vero Plato¹⁶: « Cum amplas, inquit, a parentibus fortunas accepisset, ita stolidè et insipienter philosophatus est, ut eas incuria plane profligarit. » De eodem autem Anaxagora et Democrito hæc scriptis prodidit Cicero¹⁷: « Quid ergo aut Homero ad delectationem animi ac voluptatem, aut cuiquam docto defuisse arbitramur? Aut ni ita se res haberet, Anaxagoras, aut hic ipse Democritus agros et patrimonia sua reliquissent, huic discendi quærendique divinæ delectationi toto se animo dedissent? » Quibus itaque illi agros et patrimonium reliquerint, tacet orator; tacet etiam Valerius Maximus¹⁸, et apud Photium¹⁹ Himerius sophista, et alii.

C Verum idem Cicero id paulo enodatus de Democrito his explicat verbis²⁰: « Patrimonium neglexit, agros deseruit incultos, quid quærens aliud, nisi beatam vitam? » Quamobrem Philo de utroque cum Anaxagora tum Democrito: « Anaxagoram, inquit²¹, et Democritum celebrant Græci, quod præ amore philosophiæ prædia sua pecori compascua reliquerint. » Eadem prorsus Plutarchus²², ac Suidas²³ de Anaxagora, atque de Democrito Origenes²⁴, et Lactantius²⁵ litteris consignasse leguntur.

De Cratete autem hæc Plutarchi, cui Hieronymus quoque assentitur, ipsissima sunt verba²⁶: « Thebanus Crates cum nemo ab ipso exigeret, cum nemini quidquam deberet, ipsam rei familiaris dispensationem, curasque, et occupationes averatus, rem xix talentum deseruit, sumptisque pallio et pera, ad philosophiam et paupertatem confugit. » Suidas vero aliter: « Thebanus, ait²⁷, Crates fortunas in mare demersit, nec pecudibus, nec hominibus utiles relinquens. » Unde colligi potest hunc ipsum esse, de quo Lactantius, tacito nomine, eum loquitur in modum²⁸: « Quid ille, qui patrimonium, in nummos redactum, effudit in mare? Ego dubito utrumne sanus an demens fuerit. » Abite, inquit, in profundum, malæ cupiditates. Ego vos mergam, « ne ipse mergar a vobis. » Antisthenes porro apud Laertium²⁹ magis ad auctoris nostri mentem apposite dixit illum « patrimonio vendito, erat quippe vir nobilis, cum congregasset circiter ducenta talenta, civibus ea divisisse. » Suum ei suffragium hæc in verba tulit Origenes³⁰: « Vulgatum est apud Græcos ex ipsorum commentariis... Cratetem, quo liberius philosopharetur, largitum populo Thebano

¹² § 42. ¹³ § 26. ¹⁴ Matth. v, 13, 14. ¹⁵ lib. ii, § 6. ¹⁶ Hipp. circ. Init. tom. III, p. 233. ¹⁷ l. v Tuscul. critica lin., p. 285. ¹⁸ l. viii, c. 7, § 6. ¹⁹ Bibl. cod. cxxliii, p. 1037. ²⁰ lib. v De fin., p. 113. ²¹ l. De vita contemp. ²² De vitand. are alien., tom. II, p. 851. ²³ ad verb. Ἀναξαγόρας. ²⁴ l. ii contr. Celsum circa med. ²⁵ l. iii, c. 23. ²⁶ loc. cit. ²⁷ loc. cit. ²⁸ loc. cit. ²⁹ l. vi, § 87. ³⁰ loc. cit.

pecuniam, quam ex suis bonis confecerat. » Utrum autem Cratetis cives, seu populus Thebanus, aut Anaxagoræ οἰκετοί, quibus uterque bona sua reliquisset dicitur, egeni revera et pauperes fuerint, neque laudati a nobis scriptores, neque Laertius edixerunt. Ab illorum porro opinione minus auctor noster recessisset, si in ejus textu, uti in antiqua editione, πτωχοίς, ἢ πατρίαι, sive potius πατρίδι, patriæ, scriptum legeremus. Sed quavis vera esset hæc lectio, multi tamen, uti ex dictis patet, adhuc superessent, qui huic sententiæ plane penitusque refragati sunt.

Plura autem hujus libri, solo Clementis nomine citato, in editis sancti Joannis Damasceni *Paralelisis* fragmenta invenies. Multa etiam ex ejusdem Clementis *Stromatum*, sed præcipue *Pædagogici*, ut id obiter dicamus, libris eodem plane modo excerpta tibi occurrent. Sed ab ipsis cum Joannis Damasceni, tum Clementis divulgatos libros, ubi ea magno sine labore reperire poteris, te mittendum esse satius duximus.

Porro autem non infirmis, uti opinamur, argumentis probavimus neque hunc, neque superiorem librum a nemine jure unquam merito octavum *Stromatum* librum dici potuisse. In hujus vero opinionis confirmationem adduci potest Acacii, Cæsareæ in Palæstina episcopi, quædam Clementis nostri Alexandrini verba, ex octavo quoque *Stromatum*, quemadmodum ab eo citatur, libro desumpta, citantis testimonium. Illud autem legimus in Græco codice Regiæ bibliothecæ num. 2431 notato, quo Græca in primam Genesis partem catena exhibetur. Atque ibi in ejusdem Genesis cap. iii, 21, Acacius ea refert quæ Clemens noster in tertio *Stromatum* libro, pagina 466, de Cassiano his dixerat verbis : « Pelliceas autem tunicas existimat Cassianus esse corpora, de quibus postea et eum, et qui idem cum eo sentiunt, aberrasse ostendimus, cum de ortu hominis, iis consequenter quæ prius dicenda sunt, aggrediemur expositionem. » Tum continuo pergit Acacius : Καὶ ἐν τῷ ὁγδόῳ δὲ *Στρωματί* ἀθετεῖ τὴν περὶ τοῦ προεῖναι τὰς ψυχὰς δόξαν, λέγων αὐταῖς λέξεσιν. Ὁ Θεὸς ἡμᾶς ἐποίησεν οὐ προόντας. Ἐχρῆν γὰρ καὶ εἰδέναι ἡμᾶς τὸ πού ἦμεν, καὶ προῆμεν καὶ πῶς, καὶ διὰ τί δεῦρο ἤκοιμεν. Εἰ δὲ οὐ προῆμεν, τῆς γενέσεως ἡμῶν μόνος αἰτιὸς ὁ Θεός, ὃς οὐκ ὄντας ἐποίησεν, οὕτως καὶ γενομένους σώζει. Ὁ δὲ τοὺς δερματίνους χιτῶνας τὰ αἰσθητὰ εἶναι λέγων σώματα, πάντως πού καὶ τὸ εὖλον τῆς ζωῆς αἰσθητὸν εἶναι ὁμολογήσει. Μετὰ τοὺς χιτῶνας γὰρ εἰρηται. Μήποτε λάβῃ τοῦ εὖλου τῆς ζωῆς, καὶ φάρη, καὶ ἡσεται εἰς τὸν αἰῶνα. » Et in libro octavo *Stromatum* rejicit 344 eorum opinionem, qui animas ante corpora existisse prædicabant, his iniquis verbis : Ἰεὺς nos cum prius non essemus, fecit. Oportebat enim et illud nosse ubi et eramus, et prius eramus, ac quomodo, et quam ob causam huc inde venimus. Si vero antea non eramus, Deus solus nostri auctor est ortus ; utpote qui nondum existentes fecerit, et sic factos conservet. Qui vero tunicas pelliceas corpora sensu dicit esse prædita, is omnino confitebitur lignum vitæ sensu quoque esse præditum. Post has quippe tunicas dictum est ²¹ : *Ne forte sumat de ligno vitæ, et comodat, et vivat in æternum.* »

Duo itaque, uti vides, Acacius transcripsit *Stromatum* Clementis Alexandrini fragmenta, quorum prius ex tertio, posterius ex octavo eorum libro desumptum fuisse dicitur. Atqui ex utroque illo fragmento haud absurde colligi potest promissum ab eodem Clemente octavum *Stromatum* librum, ab eo revera fuisse editum, ubi illos Cassiani et aliorum

A hæreticorum, sicuti lib. iv, pag. 510, pollicitus fuerat, errores confutavit. Verumtamen quia jam a longo tempore periit citatus Acacii et octavus Clementis liber, Idcirco utrum in illa Patrum catena, et ejusdem Acacii operibus eo octavi *Stromatum* libri titulo reipsa inscriptus fuerit, vel in describendo hoc titulo aliquis erraverit, ita certo definire non audemus. Et vero Clemens alios, uti capite sequenti articulo tertio dicitur, de anima promissit libros, ubi prolata ab Acacio verba pariter scribi potuerunt. Si quis tamen probare possit Clementem, mutato deinceps consilio, de iis in octavo *Stromatum* libro disputasse, quæ in libris de anima tractare decreverat, ac proinde illum recte ab Acacio citari, huc plane non repugnabimus.

Præterea penes doctum ac religiosum ordinis Sancti Dominici virum P. Michaëlem Lequien, nobis jampridem amicitia conjunctum, quidam sunt *Parallelorum* sancti Joannis Damasceni Græci codices, ab editis diversi, ubi hæc cap. 18 leguntur : « Ἐκ τοῦ ἡ' *Στρωματίων* Ἀγάπη ἐκουσίῳν ἀρχεῖ, ἀκόντων δὲ φόβος, οὕτως φαῦλος. Ὁ δὲ εἰς ἀγαθὸν παιδαγωγῶν ἡμᾶς εἰς Χριστὸν ἄγει, καὶ ἐστὶ σωτήριος. » Ex libro octavo *Stromatum* : Charitas volentibus, nolentibus vero imperat timor, et hic malus est. Alter timor in bonum ducens, ad Christum nos conducit, et est salutaris. »

Alibi vero, cap. 12 : Τοῦ αὐτοῦ ἐκ τοῦ ἡ' *Στρωματίων* Φοβηθῶμεν οὐχὶ νόσον τὴν ἐξωθεν, ἀλλὰ ἀμαρτήματα, δι' ἃ νόσος, καὶ νόσον ψυχῆς, οὐχὶ σώματος. « Timeamus non externum morbum, sed peccata, propter quæ morbus. Timeamus, inquam, morbum animæ, non corporis. »

Dein le vero : Τοῦ αὐτοῦ Νόμος ἔστω κατὰ τῶν σεμνὰ καὶ θεῖα, σεμνῶς καὶ θεοπρεπῶς ὁρᾶν ἀξιόντων, κόλασιν ἐπιφέρειν ἀορασίας. « Lege sanctum sit, ut qui reverenda, et divina reverenter, et divine conspiciere noluerint, suæ ad conspiciendum negligentiae dent poenas. » Ibi autem procul dubio ommissa est negatio οὐ ante σεμνῶς.

C At primum fragmentum totidem verbis invenitur in secunda parte § 26 opusculi, quod post omnes *Stromatum* libros, in Græco-Latinis Clementinorum operum editionibus Græco tantum caractere divulgatum, ac deinde Combessio in suo *Græcorum Patrum Auctario* Latine versum est. Ibi autem Græca illa verba Combessius pag. 201 sic Latine reddidit : « Charitas iis imperat, qui spontanei sunt ; illis vero qui inviti pareant, malus hic timor ; qui autem ad bonum rudimento est, ad Christum ducit, et salutaris existit. » Ex hoc itaque opusculo si hæc verba a Joanne Damasceno reapse excerpta fuerint, quid aliud inde confici potest, nisi eum, ut infra cap. 3, art. 2, demonstrabitur, falso codicum suorum titulo deceptum, existimavisse illud octavum fuisse *Stromatum* Clementis nostri Alexandrini librum ? Alia porro fragmenta ex eodem opusculo, quod imperfectum ac mutilatum esse ostendimus, desumpta quoque potuerunt. Idem fortasse dicendum de alio fragmento, quod in iisdem codicibus *Parallelorum* Joannis Damasceni litt. λ, cap. 1, corruptum occurrit, atque ex octavo etiam *Stromatum* Clementis libro notatur esse delibatum. Verum quia in hoc fragmento plures sunt amanuensium librorum errores, inde forsitan aliquis haud absurde suspicabitur illos in auctoris aut libri, ex quo illud desumptum fuit, describendo nomine similiter erravisse. Sed hæc ut ab erudito Patre M. Lequien, in nova, quam molitur, omnium sancti Joannis Damasceni Operum editione clarius explicantur, avidè expectamus.

²¹ Genes. iii, 22.

ægrotosque curavit⁶⁶: nunc vero per apostolos et A doctores id præstat. Homo etenim factus est, ut paternæ voluntati obsequeretur, hominumque salutem consuleret. Et vero ille peccata nostra abolendo, terreni veterisque delevit hominis imaginem, ac coelestis et novi impressit.

Palam subinde⁶⁷ auctor noster facit quomodo intelligenda sint hæc Joannis Baptistæ verba⁶⁸: « Post me venit, qui vos baptizet in spiritu et igni. Cujus ventilabrum... paleas autem comburet igni; » ac quo etiam sensu Deus a Moyse ignis consumens dictus sit. Atque ibi ille observat ab Heracleone et aliis quibusdam baptismo ablatorum aures fuisse igne obagnatas. Aliorum vero refellit opinionem, qui his Christi verbis⁶⁹: « Ignem veni mittere in terram, » putabant significari virtutem, quæ sanctos quidem expurget, terrenos vero mergat atque exterminet.

Rationes porro ille profert⁷⁰ cur seniores sacram, quam prædicantur, doctrinam scriptis non tradiderint, nec de ea libros composuerint. Gnosticos vero qui domesticis magis, quam extraneis invidebant, ille corripit⁷¹, ostenditque scientiam, et sacrorum dogmatum cognitionem omnibus utilem esse, simulque necessariam. At præterea præfectis, inquit⁷², et præpositis longa opus est experientia, eruditione, qua omnia habeant explorata, ac discipulos ab hæreticorum erroribus advertant, doceantque quomodo illos impugnare et debellare possint. Vitæ porro integritas, sicuti ille ait⁷³, et morum innocentia extra invidiæ, odii et calumniæ aleam posita est.

Beata vero illius est senectus, qui vivendo æterna vita dignus efficitur, nullique nisi pravo homini molestus, cum eo, quod est præstantissimum, deinceps versatur.

Post hæc ille narrat⁷⁴ Pythagoram existimasse eum, qui rebus nomina imponeret, sapientum esse antiquissimum. Quapropter qui sacram Scripturam scrutatur, ex illius verbis et nominibus debet latentem sensum elicere; agnita autem veritate, ad Dei nititur pervenire similitudinem. At quisquis mundus et purus est, doctrinam divinamque virtutem assequitur.

Scientiæ mysteria, prosequitur auctor noster⁷⁵, vulgo deridentur; paucos vero primum quidem agent in stuporem, sed postea assuefacti, depulsis ignorantia tenebris, lumen veritatis læti aspiciunt. Ibi autem ille explicat⁷⁶ quonam modo investiganda sit veritas. At gnostica, inquit⁷⁷, virtus, ἡ ἀρετὴ ἡ γνῶσις, hominem contemplatione simul et actione reddit excultum, qui temperantia et justitia exercitatus, et in carne angelici muneris functionem meditatus, in corpore animum sacrificat.

Tum continuo ille docet⁷⁸ quid Tatiano, qui hæc Geneseos verba: « Fiat lux, » optantis esse somniaverat, 348 sit respondendum. Addit vero⁷⁹ hunc hæresiarcham dixisse mulieres, propter crines D et mundum, a virtute his rebus præfecta puniri. Varia porro ibi ostendit⁸⁰ esse Dei judicia. Monitos subinde nos facit in quadam scriptura, haud dubie apocrypha, asserti projectos et abortivos infantes angelo præsidii ac tutori educandos erudiendosque tradi; atque illic verba quædam, ex Apocalypsi Petri desumpta, in medium adducit.

Quosdam postea psalmi decimi septimi versus, nimirum 26, 45 et 51, breviter interpretatur⁸¹. Continenter vero ait malorum tolerantiam propter ipsius fructum esse bonam. Porro autem qui continens est, tum illico his affectibus non est immunis. Ubi vero⁸² accesserit habitus, non jam est continens;

quippe qui ut in uno habitu et Spiritu sancto esset, nactus sit. Cæterum⁸³ affectus suggestionem et nutu spiritus vocantur. At ratio non præcipit quidem ut a creatura abscedamus⁸⁴, sed ut ea bene et sine affectum pravitate utamur.

Dehinc ille refert⁸⁵ quid Petrus in Apocalypsi do abortivis, quorum melior sors est, infantibus, atque de futura eorum salute constituerit. Nobis quoque explicat⁸⁶ quid sibi ille velit, cum in eodem libro scripsit ex lacte, a mulierum uberibus defluente, ac concreto, minuscultas, sed carnivoras bestias procreari. Planum denique facit⁸⁷ quid senex quidam docuerit de modo, quo anima hominis ab angelo, humanæ generationi præfecto, infunditur, ac quo sit, ut fetus in matris suæ utero sit animal.

Tum confestim auctor expositionem psalmi decimi octavi aggreditur⁸⁸, ostenditque^{89, 90}, qui sint cœli, qui enarrant gloriam Dei, quid sit firmamentum quo manuum ejus opus annuntiat, qui dies diei eruciet verbum, ac quæ nox nocti scientiam indicet. At ibi duo adjicit⁹¹. Et primo quidem diabolom, qui Dominum venturum esse noverat, ac dæmones, qui Salomonem, antequam peccaret, Dominum esse arbitrabantur, non prius agnovisse Christi divinitatem, quam a mortuis resurrexisset. Deinde ille nos admonet ab Enocho literis mandatum fuisse homines ab angelis transgressoribus non solum astronomiam et divinationem, sed alias etiam artes didicisse.

Pergit ipse⁹², et quartum ejusdem psalmi versum explanando, observat stellas esse corpora spiritalia, quibus ita cum perfectis angelis communis est rerum administratio, ut tamen non causa earum, sed sint tantum signa.

In hoc autem^{93, 94} subsequenti versu: « In sole posuit tabernaculum suum, » vult esse hyperbaton, ita ut post sequentes versus debeant transponi. Ibi vero ait Hermogenem opinatum esse Salvatorem in sole suum posuisse corpus. Subinde autem interposito Pantæni testimonio, aliam sed obscuram, nec omnino sanam affert eorundem verborum interpretationem. Et vero tertiam ipse, sed secunda non magis veram et catholicam subiungit⁹⁵.

Post hæc alios ejusdem psalmi versus, scilicet octavum, decimum, duodecimum et decimum quartum, prætermisissimis tribus intermediis, breviter edisserit. Cætera vero, quæ ille prosecutus fuerat, in editis omnino desunt, nec aliunde potuerunt restitui et resarciri.

ARTICULUS II.

De hujus epitomes horumque excerptorum auctore.

Ex hujusce operis analysi, et utriusque illius partis titulo constat, et extra controversiam positum esse debet illud variis sententiis, nullo prorsus ordine digestis, nec sibi invicem connexis et coherentibus, fuisse compactum. Unde autem, et ex cujus auctoris lucubrationibus ea omnia hujusce epitomes scriptor decerpserit, inter eruditos nostræ ætatis homines disceptatur. Quidam eniqu putant Theodotum, cujus nomen primæ hujus scriptiōis parti præfixum legitur, fuisse ex Clementis nostri Alexandrini præceptoribus unum, quem ille *Stromatum* initio ex Palæstina orinundum fuisse testatur⁹⁶, ac ipsummet Clementem ex illius doctrina hoc composuisse opus, quod idcirco *Ἀνατολικὴ διδασκαλία* vocavit. Sed levissima sane est, ac minimi momenti horum auctorum conjectura. Nullo siquidem argumento, nullaque ratione eam hactenus probare, neque probare unquam poterunt.

Nos quidem non fugit Theodotum non semel in

⁶⁶ § 24. ⁶⁷ § 25 et 26. ⁶⁸ Matth. iii, 11, 12; Luc. iii, 16, 17. ⁶⁹ Luc. xii, 49. ⁷⁰ § 27. ⁷¹ § 28 et 29. ⁷² § 30. ⁷³ § 31. ⁷⁴ § 32, 33, 34. ⁷⁵ § 35. ⁷⁶ § 36. ⁷⁷ § 37. ⁷⁸ § 38 et 39. ⁷⁹ § 40. ⁸⁰ § 41. ⁸¹ § 42, etc. ⁸² § 45. ⁸³ § 46. ⁸⁴ § 47 et 48. ⁸⁵ § 49. ⁸⁶ § 50. ⁸⁷ § 51. ⁸⁸ § 52. ⁸⁹ § 53. ⁹⁰ § 54. ⁹¹ § 55 et 56. ⁹² § 57. ⁹³ § 58. ⁹⁴ Strom. l. i, p. 274.

illa prima hujus operis parte citari, sed inde laud plaude incerto conficitur eum non fuisse Clementis Alexandrini præceptorem⁴⁴. Nam ibi primo arguitur in illorum errorem impegiisse hæreticorum, qui Deum Patrem passum garriebant⁴⁵. Deinde ille adhuc ab auctore nostro fautor patronusque dicitur stetit ac ridiculi Æonum Pleromatis, quod supra libro secundo, dissertat. 2, cap. 4, § 1, a Valentino ejusque asseclis perperam excogitatum, ac præpostere venditatum vidimus. Atqui Clemens Alexandrinus⁴⁶ eo ipso, qui laudatur Stromatum libro asseveranter, uti ostendimus⁴⁷, affirmat sacra et orthodoxa religionis nostræ documenta ab omnibus, quorum ille mentionem facit, præceptoribus suis asseri ac propugnari. Non potuit igitur is Theodotus tot errorum fautor et assertor, unus ex eis esse quos Clemens magistros suos appellavit.

Aliis itaque hæc epitome vel ex editis a Clemente nostro *Hypotyposeon* libris excerpta videtur, vel plura saltem exhibere et complecti eorundem librorum fragmenta. Nam illorum auctor, uti inquit Photius⁴⁸, « Et si recte in quibusdam sentire visus est, in aliis rursus impie omnino fabuloseque disserit. » Et ne id a se gratis dictum quis causaretur, plures in iisdem libris disseminatos errores postquam retulit, alios longe plurimos ac pene infinitos se prætermisisse significat. Ex his igitur libris eos omnes, qui in hac epitome occurrunt, decerpitos fuisse existimant.

Huc accedit quod hujus epitomes auctor, ubi in secunda illius parte traditam a Pantæno quorundam psalmi decimi octavi versuum expositionem exhibet, ibi ab eo his compellatur verbis⁴⁹: « Πανταίως ἡμῶν, » Pantænus noster. » At Clemens, teste Eusebio⁵⁰, in suis *Hypotyposeon* libris: « Pantænum magistrum suum (Γραῖζε διδασκάλου τοῦ Πανταίως) nominatim appellat, quæcunque ille a majoribus accepisset, et traditiones, quas posteris reliquisset, exponens. » Quis ergo sibi facile persuaderi non patiar, illam Pantæni allatam in hac epitome, quam notamus interpretationem, ex iisdem *Hypotyposeon* libris fuisse delibatam? Denique Joannes Damascenus quoddam Clementis Alexandrini nomine testimonium retulit, quod hisce in electis revera invenitur⁵¹.

Verum alii, his argumentis minime victi, suum huic opinioni ideo negabunt suffragium, quia ex variis 347 erroribus, quos ex *Hypotyposeon* libris idem Photius repræsentat, nullus fere in hac epitome reperitur. Contra vero plures, uti diximus, in ea hæreticorum ac præsertim Valentinianorum errores, delirationes, atque commenta occurrunt, quæ Photius in *Hypotyposeon* libris a se reperta esse non dicit, sed quæ in genuinis Clementis nostri operibus, ut in superiori dissertatione a nobis observatum est, confutantur, ac funditus destruuntur.

Deinde ab horum excerptorum auctore Pantænus non suus magister vocatur, sed Πανταίως ἡμῶν, « Pantænus noster, » id est vel ejusdem cum eo doctrinæ defensor, vel ex eodem populo, eademque gente prognatus.

Postremo locus a Joanne Damasceno citatus, nihil aliud probat, nisi in eo, quo usus est, horum electorum manuscripto codice nomen Clementis inscribi: sed veram esse hanc inscriptionem nulla unquam ratione iis demonstrari poterit, qui innotis propemodum exemplis didicerunt eam librorum amanuensium sæpius fuisse pravam consuetudinem, ac prorsus intolerabilem impudentiam, qua ut descriptis a se operibus majorem conciliarent auctoritatem, falsum antiquissimi vel doctis-

A simili scriptoris nomen illorum fronti præfigere non dubitaverunt.

Nobis itaque persuasum facilius quilibet faciet hujus opusculi utramque, quam unius ejusdemque scriptoris esse concedunt, partem neque ex Clementis Alexandrini *Hypotyposeon*, neque ex aliis illius libris fuisse compilatam. Nulla enim ratione vel ex hujus operis inscriptione, vel ex illius textu desumpta id confici potest. Quinimo ibi⁵² absurda prorsus et ridicula cujusdam senis proponuntur argumenta, quibus probare volebat « animal esse, quod in matris utero gestatur. » At supra a nobis observatum⁵³ hanc quæstionem in earum a Clemente nostro exemplum proponi, quæ a Christianis nunquam movendæ sunt.

Eorum itaque opinioni haud ægre subscribemus qui hanc commentationem a scriptore aliquo, hæreticorum, atque quorundam inprimis Valentinianorum potius, quam Catholicorum partibus mancipato, profectam esse probaverint. Et certe si præfixus huic opusculo titulus verus, uti plane videtur, sincerusque sit, in illius auctore quærendo tanta contentione non erat laborandum. Ex eo siquidem jure haud immerito colligi potest totum illud idem opusculum ex Theodoti et Orientalium haud dubie hæreticorum doctrina fuisse delibatam. Quis autem ille Theodotus fuerit, dictu profecto difficile est. Quidam tamen opinantur eum fuisse Byzantinum origine, et arte coriarum, qui Christum, ut alibi diceamus, quem coram tyrannis negaverat, Deum esse postea inficiatus est. Aliis vero is Theodotus videtur, quem Eusebius⁵⁴ primum pseudoprophetarum Montani et Priscillæ quasi procuratorem, et eodem vesano spiritu afflatum perhibet. Verum si Theodotus in hujus epitomes titulo idem atque in illius textu appellatus est, ille certe alius ab illis, et Valentinianæ hæreseos sectator non minori forsitan jure dici potest. Ut ut sit, hæc sane scripta tanti non sunt momenti, nec eorum auctor tantæ est auctoritatis, ut in illius inquirendo nomine majorem operam consumamus.

ARTICULUS III.

Novæ in secundam hujus opusculi partem adnotationes.

Quandoquidem secunda hujus opusculi pars digna Combellsio, aliisque visa est, quæ Latina feret, idcirco quid in ea præcipue adnotari debeat, paucis demonstrandum est. Primum itaque observabimus præfixum ei titulum: « Ex Scripturis prophetarum electa, » non ab ejus auctore, sed ab aliquo potius male feriato exscriptore profectum videri. Ex ipsa siquidem vel sola illius a nobis exhibita analysi nemini obscurum esse poterit, alia longe plurima, quam prophetarum ex Scripturis electa in eo pertractari. Multa siquidem ibi notavimus ex apocryphis quibusdam libris delibata; pluraque ab ejus auctore prolata, quæ vel sacris prophetarum oraculis adversantur, vel ex eorum libris desumpta non fuerunt. Quod quidem ex mox dicendis clarius adhuc patebit.

Deinde vero animadvertendum est⁵⁵ bis in hac scripture citari Enochi librum, et secundo loco hæc ex illo proferri: « Jam vero etiam Enoch ait transgressores angelos docuisse homines astronomiam, et divinationem, ac reliquas artes. » Vidimus autem⁵⁶ a Clemente nostro genuinis suis in operibus, nimirum in quinto Stromatum libro expresse traditum prævaricatores angelos non quidem hominibus, sed nominatim mulieribus, plura annuntiasse arcana, et quæcunque in eorum cognitionem venerant. Solerter igitur expendas velim utrum id Cle-

⁴⁴ p. 794, col. 1. ⁴⁵ ibid., col. 2. ⁴⁶ Strom. l. 1, pag. 274. ⁴⁷ sup. dissert. 2, c. 4, art. 9, p. 612. ⁴⁸ Bibl., cod. cirx. ⁴⁹ § 57. ⁵⁰ l. vi Hist. c. 13, p. 214. ⁵¹ sup., p. 1306. ⁵² § 51. ⁵³ sup. cap. 1, art. 2, p. 1391. ⁵⁴ l. v Hist., c. 46, p. 181. ⁵⁵ § 2 et 54. ⁵⁶ Dissert. sup. 2, c. 8, art. 2, p. 992 et 993.

nens ex eodem apocrypho Enoch libro hauserit. A Petro quoque supposita tum *Apocalypsis*, tum *Predicatio* tribus in locis citata legitur¹⁰, atque in priore asseritur non solum futura abortivorum infantum, in angelorum disciplinam traditorum, sanguis et felicitas, sed ridicula etiam opinio de carivoris quibusdam minusculis bestiis, ex lacte ab aberibus matrum defluente procreatis. In secundo Salvator et lex dicitur et Verbum. Jam autem a nobis adnotatum est¹¹ eundem plane ac ultimum nujus apocryphi libri locum a Clemente Alexandrino citari. Ibi quoque nonnulla de falsa Petri *Apocalypsi* animadvertimus.

Nota quadam marginali Combefissius observat ab horum excerptorum auctore singularem Pantano, quem præceptorum suum appellat¹², ac plane falsam ascribi opinionem, ab Hermogenis errore de corpore Christi in sole posito non valde diversam. Sed ibi nihil aliud ex Pantano desloratum videtur, nisi in sacris Scripturis sæpius præsens pro futuro, et futurum pro præsentem usurpari. Qua quidem regula ab eo constituta, auctor noster hæc verba¹³: « In sole posuit tabernaculum suum, » singulari prorsus atque falsa explanatione interpretatur. De Hermogenis porro erroribus supra lib. II, dissert. 2, cap. 8, art. 1, disputavimus.

Alia vero Tatiani opinio ab auctore nostro rejicitur¹⁴, qua illa hæc Geneseos verba: « Fiat lux, » optantis esse perperam contendebat. At inde illud confirmari potest, quod adhuc supra lib. II, cap. 6, art. 2, a nobis notatum fuit, hunc Tatianum, non secus atque Marcionem, falso docuisse duos esse deos. Verum si auctor noster hunc Tatiani errorem confutavit, nihil certe contra aliam, quam illi continenter attribuit¹⁵, opinionem « propter crines, καὶ τὸν κόσμον, et mundum, » haud dubie muliebrem, feminas 348 a virtute his rebus præfecta juniri.

Non semel porro mentionem fecimus Heracleonis, qui, uti auctor noster refert¹⁶, eorum aures igne obsignabat, qui baptismate initiabantur. Videtur supra lib. II, dissert. 2, cap. 4, art. 3, § 3, et hujus libri dissert. 2, cap. 13, art. 2.

Citatis paulo post¹⁷ Christi verbis¹⁸: « Ignem veni mittere in terram, » hæc auctor noster adjecit: « Nempe virtutem, quæ sanctos quidem emundet; terrenos vero, ut quidam aiunt, interitu mergat et deleat, » Græce δυνάμειν δυνάμειν ἀφανιστικὴν, virtutem terrenos, sive potius materiales exterminantem. At Combefissius ad marginem adnotavit hunc esse Gnosticorum de abolendo corpore errorem. Sed id certe aliqua saltem ratione probandum erat, aut quinam essent illi Gnostici, designandum. Nonne enim his verbis alii potius designantur hæretici, sive Valentini, sive Montanistæ, aut alii qui seipsos spirituales, Catholicos autem ψυχικούς, D

animales, atque etiam carnales, et materiales esse jactabant? Neque etiam repugnabimus iis, qui ab auctore nostro Valentinianos notari demonstraverint. Ab iis siquidem non solum tria, ut vidimus¹⁹, hominum genera constituebantur, unum scilicet spirituale, secundum animale, et materiale tertium; verum etiam quasdam animas natura sua dicebant esse malas, nec suscipiendi seminis capaces.

Quosdam porro Gnosticos, a superius memoratis haud dubie diversos, etiam si paulo post auctor noster nominatim corripit²⁰, ipse nihilominus antea dixerat²¹: « Qui credidit, remissionem peccatorum a Domino consecutus est: ὁ δὲ ἐν γυνάτει γενόμενος, ὅτε μὴ ἐκείνῃ ἀμαρτάνων, παρ' ἑαυτοῦ τὴν ἀρετὴν τῶν λοιπῶν κομίζεσθαι. » Qui autem adeptus est scientiam, seu gnosis, ut qui non peccet (vel quasi amplius non peccans), a seipso reliquorum remissionem obtinet. » Cujus explicandi gratia Combefissius in margine addidit: « Quasi merendo, qua gratia justificatus est. » Sed nihil in illo auctoris nostri textu videmus, quod ad hanc explanationem nos conducat. Quapropter verisimilius fortasse videbitur illum ibi ad errorem allisisse quorundam pseudo-Gnosticorum, qui vitam spiritualem profluentes, ad eum statum, in quo amplius peccare non possent, se aliquando pervenisse venditabant.

Plures alias, vel ex variis apocryphis, uti vidimus, libris, vel nullo citato auctore scriptor noster falsas opiniones, ac præcipue de stellis et angelis simpliciter proponit²², quas ille nec refutare, nec quid in eis cavendum sit, reterege, aut saltem indicare curat. Nonnulla tamen sana, recta et orthodoxa in hac epitome occurrunt. Nam ut alia, quæ ex illius analysi satis intelliguntur, missa faciamus, illud profecto verum et orthodoxum est, atque ab antiquis Patribus sæpius traditum et assertum, quod ille his edixit verbis²³: « Salvator noster baptizatus est, cum ipse non egeret; ut his qui regenerarentur aquas omnes sanctificaret. » Verum sicut boni scriptoris est recta et sana scribere, ita illius quoque officii et muneris esse debet, si quæ falsa et absurde proponere cogatur, quod in eis noxium est, aut confutare, aut saltem ne incauti quidam decipiantur, nota aliqua inurere. Porro autem qua necessitate ad tot absurda et ridicula opinionum commenta vel ex se ipso, vel ex alterius scriptoris lucubrationibus tradenda auctor noster compulsus fuerit, nobis prorsus incomptum esse fatebimur.

Denique observabimus hunc tractatum perfectum non esse, pluresque adhuc in eo esse hiatus, et loca detruncata, ac mutilata, ac tandem in illius sine multa desiderari, quæ vel temporis injuria perire, vel ex manuscriptis codicibus abstracta avulsaque fuerunt.

CAPUT IV.

De quibusdam in aliquot Epistolas canonicas adumbrationibus, Clementi Alexandrino attributis.

ARTICULUS I.

Analysis harum adumbrationum.

Hæ adumbrationes scriptæ sunt in primam Petri apostoli, et Judæ, ac primam et secundam Joannis Epistolas. Verum illæ non perpetua et continuata in integras illas Epistolas commentaria, sed breves

duntaxat in quosdam earum versus, vel aliquam duntaxat eorumdem versuum partem enarrationes, ac sæpe sæpius notulas tantummodo et animadversiones exhibent.

A prima autem Petri Epistola, sed a tertio tantum primi ejus capituli versu auctor orditur. Inde

¹⁰ § 41, 49, 50. ¹¹ dissert. super. 2, c. 4, p. 931. ¹² § 26. ¹³ Luc. XII, 49. ¹⁴ lib. sup. dissert. 2, c. 4, art. 2. ¹⁵ § 37. ¹⁶ Psal. XVIII, 6. ¹⁷ § 38. ¹⁸ § 39. ¹⁹ § 25. ²⁰ § 7.

²¹ § 26 et 27. ²² § 15. ²³ § 53, 56, 58.

transit ad quintum, ac deinde nonum, decimum, duodecimum, decimum nonum, vicesimum tertium, et vicesimum quintum, omnibus aliis prætermis-
 A edisserit. Ex capite autem secundo non alios ver-
 sus ille explicat, quam nonum, et vicesimum ter-
 tium; quemadmodum ex capite tertio quasdam tan-
 tum versus decimi quinti, decimi octavi, vicesimi,
 vicesimi primi et secundi partes interpretatur. Si-
 militer in subsequentis capitis quarti versus dec-
 imum, decimum tertium, decimum quartum et
 decimum septimum quædam animadvertit. Sed ex
 capite quinto nihil aliud, præter aliquam versus de-
 cimi et decimi quarti partem attingit.

Datæ vero a Juda Epistolæ expositionem inde
 ille inchoat, quod Judas ipsius initio se non fra-
 trem Domini, sed servum appellaverit. Quo enar-
 rato, confestum venit ad versus quintum, et alios
 subsequentes, usque ad versus decimum quartum,
 in quos breves tantum, ac quandoque in minimas
 eorum partes observationes exhibet. Hinc transiit
 ad versus decimum nonum, ac postea versus vi-
 cesimum, vicesimum primum, vicesimum secun-
 dum, et vicesimum tertium, omisis quibusdam
 verbis, transcripsit, nihilque in eos, nisi in nonnulla
 vicesimi tertii verba adnotat. Deinde vero paulo
 fusius vicesimum quartum explanat: ac manifestum
 tandem facit cur Christus, morti proximus, prin-
 cipi sacerdotum interroganti, se revera Filium Dei
 esse responderit.

Simili plane modo prima Joannis Epistola ab
 auctore nostro exponitur. Primum etenim ille pa-
 refacit quam pulchre hujus Epistolæ exordium cum
 Evangelii secundum Joannem principio congruat et
 conveniat. Tum vero ille enarrat ejusdem capitis
 versus secundum, quintum, secundum septimi par-
 tem, ac tandem decimum. Ex capite autem secundo
 secundam primi versus partem, et post hæc ver-
 sum tertium, quintum, septimum, octavum, nonum,
 decimum, ac hoc duodecimi verbum, *filii*, edis-
 serit. Postea vero decimum tertium explicat, sicut
 decimum sextum, decimum septimum, decimum
 nonum, vicesimum secundum, vicesimum tertium,
 ac secundam vicesimi noni partem. Capitis vero
 tertii 349 alteram versus primi partem, ac sub-
 inde versus secundum, octavum, nonum, deci-
 mum, decimum quintum, decimum sextum, ac po-
 stremo vicesimum interpretatur. Nam sequentis
 quidem versus verba refert, sed nihil in ea obser-
 vat. Duos porro nec plures capitis quarti versus,
 nempe secundum et decimum octavum exponit.
 Gradum inde facit ad quorundam capitis quinti
 versuum explanationem, nimirum secundæ sexti
 septimique versus partis; ac post hæc ad versus
 decimi quarti, atque alterius quoque tantum ver-
 sus decimi noni et vicesimi partis expositionem.

Postremo auctor noster secundæ ejusdem Joannis
 Epistolæ, quam ad virgines, non secus, atque ad
 Babyloniam, cui nomen Electæ erat, scriptam opi-
 natur, argumentum nobis breviter proponit. Ex tota
 autem illa Epistola solus, cæteris omnibus penitus
 omissis, decimus versus ab eo explicatur.

ARTICULUS II.

*De harum adumbrationum editionibus, auctore, ac
 titulo.*

Adumbrationes illæ, sive potius brevissimæ notæ
 et animadversiones typis editæ fuerunt non solum
 in Parisiensi, et nostra Lugdunensi *Patrum Biblio-
 theca*, sed Oxonii etiam anno 1683, ac Lipsiæ anno
 1700, post tractatum, *Quis dives salutem consequi
 possit*, de quo superius diximus, publici factæ sunt
 juris.

Qui autem editionibus illis præfati fuere, ii Cle-
 mentis Alexandrini nomen huic opusculo inseri-

A pserunt. Veram porro esse eam inscriptionem, atque
 a Clemente Alexandrino scriptas esse has adumbra-
 tiones probare conantur Cassiodori auctoritate,
 hisque illius verbis ¹²: « In Epistolis canonicis Cle-
 mens, Alexandrinus presbyter, qui et *Stromateus*
 vocatur, id est, in Epistola sancti Petri prima, sancti
 Joannis prima et secunda, et Jacobi quædam Attico
 sermone declaravit. Ubi multa quidem subtiliter,
 sed aliqua incaute locutus est: quæ nos ita trans-
 ferri fecimus in Latinum, ut exclusis quibusdam
 offendiculis, purificata doctrina ejus securius po-
 tuisset hauriri. » Adumbrationes enimvero, de qu-
 bus disputamus, has ipsasmet esse, quas Cassio-
 dorus commemorat, inde colligunt; quia ille aperte
 testificatur in illis, quæ a Clemente Alexandrino
 profectæ sunt, non integras horumce apostolorum
 Epistolas fuisse expositas, sed ex iis quædam tan-
 tum Attico sermone explicata, ex quibus nonnulla
 incaute dicta ipse consulto resecauit. At ex ista-
 rum, de quibus agimus, adumbrationum exhibitæ
 nobis analysi patet quamplurima quatuor apostoli-
 carum harumce Epistolarum loca sine ulla aut nota
 aut explicatione in iisdem penitus omissa fuisse
 adumbrationibus.

Oxonienis vero episcopus existimat eas esse *Ἐρ-
 μανώσων* Clementinarum partem, ac Cassiodorum,
 qui Clementem *Stromateum* vocat, verbum Græ-
 cum, *ὑποτύψεις*, Latine *adumbrationes* reddi-
 disse. In hujus autem conjecturæ confirmationem
 proferri forsitan possunt hæc Eusebii de eodem
 Clemente verba ¹³: « In libris *Ἐρμανώσων*, om-
 nium ut uno verbo dicam, utriusque Testamenti
 Scripturarum compendiosam instituit enarratio-
 nem, ne illis quidem prætermisiss scripturis, de
 quibus inter multos ambigitur: Judæ Epistolam, et
 Barnabæ, ac reliquas catholicas Epistolas intelligo. »
 Quid enim, inquires, istæ adumbrationes aliud con-
 tinent, nisi compendiosam, uti diximus, enarratio-
 nem illarum Petri, Joannis et Judæ Epistolarum,
 quas Eusebius a Clemente sic expositas esse tes-
 tificatur? Quid vero, quod id auctoritate stabiliri
 adhuc potest Photii, qui, etsi paulo obsecrari, a
 eundem tamen sensum scripsit ¹⁴: « *Ἐποτύψεις*
 quidem disceptationem continent locorum aliquot
 Veteris Novique Testamenti, quæ etiam summum
 explicat et interpretatur? »

Sed hæ conjecturæ multis parum verosimiles, ac
 levissimæ procul dubio videbantur. Plurima enim
 ante sæcula cum libri *Hypotyposeon* deperditi fue-
 rint, quoniam, quæso, modo probare vultis unquam
 poterit illas, de quibus disputamus, adumbrationes
 ex istis *Hypotyposeon* libris fuisse collectas?

Deinde vero Cassiodorus, qui has adumbra-
 tiones Græce scriptas viderat, jusserratque Latinam
 verti in linguam, de iis tanquam singulari quodam
 Clementis opere, ab *Hypotyposeon* libris distincto
 loquitur.

Non minus præterea incertum est utrum Cassio-
 dorus loco a nobis citato, de hisce Epistolarum Pe-
 tri, Judæ et Joannis adumbrationibus sermonem
 fecerit. Primo siquidem ille Epistolæ a Jacobo, non
 autem a Juda datæ meminit. Neque dixeris soliti
 librariorum amanuensium incuria in Cassiodori
 textu pro Judæ, nomen Jacobi fuisse substitutum.
 Nulla etenim codicum seu editorum seu manuscrip-
 torum auctoritate, nullaque alia ratione id præ-
 bari potest.

Secundo Cassiodorus nos admonet se ex iis, quos
 præ manibus habuit, Clementis Alexandrini in il-
 las trium apostolorum Epistolas commentariis quæ-
 dam sustulisse, haud dubie errorum offendicula, et
 sana rectaque ejus doctrina posset securius hau-
 riri. Atqui in his, de quibus quæstio est, adumbra-
 tionibus, nonnulli adhuc supersunt errores, quos

¹² lib. De institut. divin. liter., c. 8, p. 543.

¹³ lib. vi Hist. eccles., c. 14, p. 215.

¹⁴ Bibl. cod. cit.,

p. 286.

Cassiodorus non minus inde quam alios amputare le-
buit. Quod quidem ex iis, quæ in sequenti arti-
culo dicenda sunt, manifestum omnibus fiet.

Cum nulla igitur satis valida ratione probatum
hactenus fuerit eas adumbrationes aut ex Clemen-
tis Alexandrini operibus fuisse decerptas, aut ab
illo seorsim compositas, iis facilius assentimur,
qui illas a scriptore non plane orthodoxo, sed hæ-
reticorum partibus potius addicto, profectas esse
ostenderit.

Paulo itaque majoris momenti argumentis pro-
bati potest præfixam fuisse huic operi *Adumbrationum*
inscriptionem. Testatum siquidem Labbeus facit¹⁶ hæc se
vidisse commentariola « calamo ex-
arata in membranis codicis antiqui, qui fuit olim
cenobii S. Mariæ Montis Dei, ubi *Adumbrationes*
inscribuntur. » Neque etiam ullus dubitandi locus
est eas in manuscripto codice, ex quo typis Latinis
excusæ, in vulgus prodierunt, eodem hoc titulo,
quo a Fabro quoque Stapulensi laudantur, fuisse
prænotatas.

Cur porro eo nomine illud opusculum nuncupa-
tum fuerit, si a nobis quis rogaverit, respondebimus
illud idcirco ita esse inscriptum, quia non perfecta
et omnibus numeris absoluta in Petri, Judæ et Joan-
nis Epistolas commentaria, sed leves tantum, uti
ex dictis liquet, earum imagines et species exhi-
bent ac repræsentant. Atque illud certe nomine
adumbratio non male significatur.

350 ARTICULUS III.

*Novæ in has adumbrationes, sive commentariola, notæ
et animadversiones.*

Quamvis brevissimum sit hoc opusculum, ad nos
tamen illud plane integrum et incorruptum perve-
nisse non putamus. In hunc siquidem primæ Joan-
nis Epistolæ primum capitis secundi versum : « Et
si quis peccaverit, consolatore habemus apud
Patrem, Jesum Christum, » hæc scripta sunt : « Sic
enim apud Patrem consolator est pro nobis Do-
minus ; sic etiam consolator est, quem post assump-
tionem suam dignatus est mittere. [Hæc namque pri-
mitivæ virtutes, ac primocreatæ, immobiles exis-
tentes secundum substantiam, et cum subjectis
angelis et archangelis, cum quibus vocantur æqui-
voce, diversas operationes efficiunt. Sic etiam et
Moyses Michael angeli virtutem per vicinum sibi
et infimum angelum vocat. Similiter quoque in pro-
phetis sanctis invenimus, sed Moysi quidem pro-
pinquus ac vicinus angelus apparuit. Exaudivit eum,
et locutus ei Moyses manifeste facie ad faciem.]
Aliis autem prophetis secundum operationem an-
gelorum motus quidam fiebat, veluti audientium ac
videntium. Idcirco et soli audiebant, solique cer-
nebant, sicut et in Samuele manifestatur. Elisens
etiam solus audiebat vocem, qua vocatus est. Si
autem esset manifesta et communis vox, ab omnibus
præsentibus audiretur : nunc autem a solo, in quo
operabatur motus, qui ab angelo fiebat, audita est.]
Totum autem haud exiguum hoc fragmentum, nunc
inclusum, nullam penitus cum præcedentibus ac
subsequentibus, neque cum ipsiusmet Joannis apo-
stoli, quæ explicantur, verbis nec connexionem ha-
bet, nec affinitatem. Itaque a male feriatum aliquo
scriptore illud adjectum, aut amanuensium libra-
riorum negligentia et oscitantia loco suo forsitan
motum est. Magis siquidem illud spectare videtur
ad ea, quæ prius auctor noster in caput tertium,
vers. 22, primæ Petri Epistolæ hunc in modum di-
xerat : « *Subjectis sibi angelis*, qui sunt primus
ordo : et *subditis potestatibus*, quæ sunt secundi
ordinis : *subditis quoque virtutibus*, quæ ad tertium
ordinem pertinere declarantur. »

Quidquid autem de hujus fragmenti additione,

A aut transpositione dicatur, eadem in eo, atque ab
auctore nostro opinio asseritur, superiores angelos
per alios inferiores in res humanas agere, et cum
hominibus loqui. Etenim in Epist. Judæ vers. 9
hæc ille observavit : « Michael autem hic dicitur,
qui per propinquum angelum altercabatur cum dia-
bolo. »

A bonis autem angelis ad malos et prævaricato-
res si transeamus, ille paulo superius in sextum
ejusdem Epistolæ versum haud hæsitante affirmavit
hos apostatas angelos « in vicinum terræ locum, hoc
est, caliginosum aerem, fuisse detrusos. » Petavius
vero tom. III *Theol. dogm.*, lib. III, cap. 4, ostendit
eam fuisse veterum Ecclesiæ Patrum opinionem. Sed
his scriptoribus auctorem nostrum annumerare
potuisset.

B Animadvertere præterea debemus auctorem no-
strum vulgatæ catholicarum Epistolarum versioni
non penitus inhærere. Verumtamen eam sæpe sæ-
pius ita sequitur, ut ab ipso, vel si Græcus homo
fuerit, ab ejus interprete lecitatam, huicque usui
fuisse vix a quoquam in dubium merito vocari
queat. Aliquando vero, sed rarius tam ab illa quam
a Græco earum textu parumper discedit. Utrum
autem inde colligi possit ab ipso ea verba, a vulgata
versione et Græco textu discrepantia, memoriter
tantum reddita fuisse, ab aliis audire, quam aliquid
statuere malimus.

Notandum insuper a nobis est cur et quomodo
auctor noster Evangelium a Marco scriptum esse
censuerit. De hoc etenim ita ille pronuntiat¹⁷ :
« Marcus Petri sectator, palam prædicante Petro
Evangelium Romæ coram quibusdam Cæsareanis
equitibus, et multa Christi testimonia proferente,
petitus ab eis, ut possent que dicebantur memoriæ
commendare, scripsit ex his, quæ a Petro dicta
sunt, Evangelium, quod secundum Marcum vocita-
tur. » Quis enim, quæso, præter istum auctorem
dixit Marcum ideo Evangelium suum scripsisse,
quia « a quibusdam, » qui Petrum prædicantem au-
dierant « Cæsareanis equitibus petitus » fuerat ? Et
certe Clemens Alexandrinus, ut cæteros prætermi-
tamus, longe aliter sentiebat. In illius siquidem
Hypotyposeon libris, sicut ex Eusebio alibi vidi-
mus¹⁸, Marcus Evangelium tunc composuisse per-
hibetur, postquam multi, qui Petrum concionantem
audierant, eum ad illud scribendum fuissent cohor-
tati. Ibi autem nihil de *Cæsareanis equitibus*, ac
multo minus de *quibusdam* occurrit ; sed indefinite
multos, Græce πολλούς, legimus. Utrum vero inde
inferri possit has adumbrationes nostro Cle-
menti Alexandrino perperam ascribi, non audemus
omnino asseveranter affirmare. Fieri enim potest
ut ille in deperditis suis libris, varias aliquando,
atque etiam contrarias eadem de re opiniones re-
tulerit.

D Ad ejusdem vero Clementis sententiam his pro-
pius auctor noster accessit verbis, quæ ab eo
continenter subjunguntur : « Sicut Lucas quoque et
Actus apostolorum stylo exsecutus agnosceret, et
Pauli ad Hebræos interpretatus Epistolam. » Prius
vero ille eandem ad Hebræos Epistolam, cujus pri-
ma verba citavit, Paulo adhuc adjudicaverat. At
Eusebii, jam a nobis citati, auctoritate sup. dissert.
2, cap. 4, art. 2, ostendimus eandem omnino Cle-
mentis et de Actibus apostolorum, et de hac ad
Hebræos Epistola fuisse opinionem.

Ab aliis autem dissentit idem auctor noster, ubi
de iis, ad quos secunda Joannis Epistola data est,
sic disputat : « Secunda Joannis Epistola, quæ
ad virgines scripta, simplicissima est. Scripta
vero est ad quamdam Babyloniam, Electam no-
mine. »

Et vero hæc Epistola directa est Electæ, καὶ τοῖς

¹⁶ De script. eccles. tom. I p. 23). ¹⁷ in Petr. I Epist., c. v, v. 14. ¹⁸ Dissert. sup. 2, c. 4, art. 2, p. 924.

ἐκ τῶν αὐτῆς, « et natis, seu filiis ejus. » Atqui illa Epistola ad virgines dari non potuit, nisi Electæ filii virgines revera fuerint. Cuinam autem, obsecro, illud hacenus probatum est?

Eorum porro qui hujus opusculi scriptorem, vel Clementem Alexandrinum, vel alium quempiam Nicæna synodo antiquiorem esse arbitrati sunt, magna attentione dignum in primis illud fuit, quod ab eo haud semel de summa Filii Dei, Christum Domini divinitate asseritur et prædicatur. Tanta etenim evidenter et perspicuitate illam tuetur et vindicat, ut nihil clarius a quocumque desiderari posse videatur. Suam enimvero Epistolæ a Juda datæ enarrationem sic ille absolvit: « In Evangelio secundum Marcum interrogatus Dominus a principe sacerdotum, si ipse esset *Christus Filius Dei benedicti*, respondens dixit: *Ego sum; et videbitis 351 Filium Hominis* In aliis autem Evangeliiis dicitur principi sacerdotum interroganti, si ipse esset Filius Dei, non e contra respondisse. Sed quid dixit? *Vos dicitis*; satis bene respondens. Si enim diceret: Sicut vos intelligitis, mentiretur utique, non se confitens Filium Dei; illi non ita de illo intelligebant. Dicens autem: *Vos dicitis*, vere locutus est. Quod enim non sapiebant, verbis dicebant, hoc ille verum esse confessus est. » Hæc itaque est auctoris nostri ratiocinatio. Mentitus fuisset Christus, si a principe sacerdotum interrogatus, utrum Dei esset Filius, id respondisset, quod ille sacerdotum princeps hæc interrogatione intelligebat. Non credebatur enim eum esse Deum, sed tantummodo hominem. Quapropter Christus respondit: « *Vos dicitis*; » atque ita vere locutus est. Etenim his verbis confessus est se non esse duntaxat hominem, sicut illi arbitrabantur, sed esse verum Dei Filium, quemadmodum ipsi dicebant. Cur autem, amabo te, ita auctor noster argumentatus est, nisi quia persuasum omnino habuit Christum verum, sicut et Patrem, esse Deum?

Observe, quæso, utrum auctor noster memoriter tantum dixerit in aliis Evangeliiis scriptum fuisse¹⁹: « *Vos dicitis*. » Nam id in solo Lucæ Evangelio occurrit, ubi Christus non soli sacerdotum principi, uti ait auctor noster, sed senioribus plebis, principibus sacerdotum et scribis ita respondisse narratur. At hæc per transennam.

Christi porro divinitatem longe adhuc clarius et luculentius auctor noster astruit, ubi exordium primæ Joannis Epistolæ sic interpretatur: « Quod dicit: *Ab initio*, hoc modo presbyter exponebat, quod principium generationis separatim ab opificis principio non est. Cum enim dicit: *Quod erat ab initio*, generationem tangit sine principio Filii cum Patre exstantis. *Erat*, ergo verbum æternitatis significativum, non habentis initium, sicut etiam Verbum ipsum, hoc est Filius Dei secundum æqualitatem substantiæ unum cum Patre subsistit, sempiternum est, et infectum. Quod semper erat Verbum significatur dicendo²⁰: *In principio erat Verbum*. Ibi ille apertissime docet æternam et sine initio esse Filii Dei generationem, huncque esse Verbum sempiternum, atque ejusdem cum Patre suo æterno substantiæ et naturæ. Et id quidem non suis solum verbis luculentissime declaravit, sed ex ipsis quoque cum hujusce canonice Epistolæ, tum etiam Joannis Evangelii plane similibus ac consentientibus exordiiis.

Neque satis ei fuit illud tam diserte affirmasse, sed rursus paulo post: « Patris, inquit, appellatione significat, quoniam et Filius semper erat sine initio. » At hæc in tam parvo opere repetitio nonne manifestissime ostendit nihil auctori nostro magis cordi fuisse, quam ut omnibus hanc doctrinam traderet et inculcasset?

Verum quomodo, arguet aliquis, Filius dici potest semper fuisse sine principio, qui a Patre æterno

genitus est, atque idcirco principium habuit? Sed huic respondebimus Filium Dei idcirco dici cum sine principio, seu initio, quia, cum ab omni æternitate genitus a Patre fuerit, nullum habuit temporis initium; quandoquidem nullum assignari potest temporis punctum, quo ille, cum prius non fuisset, esse et existere incepit. Eodem plane sensu per Nicænam synodum loquuntur doctissimi et antiquissimi Ecclesiæ Patres, qui Filium Dei sine principio, et ἀπαρχον esse haud dubitanter dixerunt. Ne autem omnes nominibus suis, quod inutile foret, singillatim appellemus, sufficiat id unius et illius atque alterius scriptoris, omni exceptione majoris, probare auctoritate ac testimonio. Primus hæc prodeat Cyrillus Alexandrinus, cujus hæc sunt verba: « Ut Pater, inquit²¹, ipse principio caret, minimeque factus est; sic et Verbum, quod ex ipsa substantia processit, initio carens, ἀπαρχος, expertus erit temporis, nec factum, uti nec ille qui ipsum genuit. » In eundem quoque modum contra Euphilianos disputat Gregorius Nazianzenus orat. 33, paulo post initium, pag. 765: « Quid ergo, inquit, si Filius et Spiritus sanctus Patri cœterni sunt, quid afferri potest, quin principii quoque, quemadmodum et ille, sint expertes? Quia ab ipso sunt, licet non post ipsum. Quod enim principio caret, æternum quoque est: quod autem æternum est, non protinus quoque principio vacat, quando ad Patrem, velut ad principium et originem refertur. Ergo illi quantum ad causam principio minime caret (perspicuum est autem causam non omnino antiquiorem esse iis, quorum causa est; neque enim sol lucem tempore antecedit), quantum autem ad tempus, principii expertes sunt, quamlibet in rebus larvis simpliciores animos terretes. » Auctor igitur noster recte, sicut eruditissimi illi scriptores, dicere potuit Filium Dei, quamvis æternus, sicut Pater fuerit, esse tamen ἀπαρχον, ac sine temporis initio. Æterna siquidem illius generatio omne antecessit tempus, nec ullum designari potest temporis momentum, ante quod ille non existeret.

Neque audiendus est, qui nobis objiciet, hæc quæ retulimus, auctoris nostri, Nicæna synodo antiquioris, verba ab ipso profecta non fuisse, sed a Cassiodoro, vel ab eo qui ejus jussu has adumbrationes Latine reddidit. Nam Cassiodorus aperte quidem declarat se ex iis quædam offendicula sustulisse, sed nullibi dixit aliquid eis a se, aut ab alio fuisse unquam additum. Deinde vero incertum est utrum hoc adumbrationum opusculum illud ipsam sit de quo sermonem Cassiodorus fecit.

At illud profecto minus sanum et orthodoxum videtur, quod auctor noster de humana anima ad primæ Petri Epistolæ caput primum, vers. 5, hunc scripsit in modum: « Apparet quoniam non est naturaliter anima incorruptibilis, sed gratia Dei, per fidem, et justitiam, et per intellectum perficitur incorruptibilis. » Quomodo autem hominis anima non est naturaliter incorruptibilis, quæ cum substantiæ omnino spiritualis sit, atque idcirco nec corpore, nec ullis constet partibus, mori nunquam potest, neque corrumpi? Ad hæc vero, istud catholicæ Ecclesiæ de humanæ animæ immortalitate dogma tam diserte ab ejusdem Ecclesiæ Patribus, atque in divinis sacre Scripturæ libris deumtaxat statutumque est, ut qui id negavit, hæreticus jure merito habeatur.

Scimus quidem ad Lugdunensis Patrum bibliothecæ marginem adnotari hæc auctoris nostri verba posse forsitan explicari, « vel de perfecta incorruptibilitate, ac supernaturali gloria, vel quod anima non per suam naturam, ut Deus, sed a causa efficiente dependet, nempe a Deo. » Sed recte quidem hujus animadversionis auctor verbum forsitan, quod dubi-

¹⁹ Luc. xxii, 70. ²⁰ Joan. i, 1. ²¹ Thes., p. 35.

utis animi est, ibi adjecit. Satis enim **352** aperte una ab auctore nostro dicitur non naturaliter immortalis, sed immortalitatem gratia tantum Dei, fidei iustitia, sive bonis suis operibus consequi. At id sum omnino esse nemo certe catholicus homo ictabitur.

Quid vero, quod ille paulo post in hæc Petri rba²²: « Regenerati non ex semine corruptibili, » tantummodo expositionis gratia dixit: « Corruptibilis igitur est anima, quæ cum corpore simul confunditur, ut quidam putant. »

Verum, ibi, inquit, non suam sed aliorum ipse fert opinionem. Esto. Sed cur, quæso, hæc nec ura protulit? Cur hunc errorem non explodit, aut opugnat? Cur eum aliqua saltem nota non inurit, ut veram sententiam illi non opponit?

Porro autem nonne ex his colligi haud absurde potest has *Adumbrationes*, ab iis esse penitus diversas, quas a Clemente Stromatæo editas, Cassiodorus ab alio Græce docto curavit in Latinum verti sermonem? Etenim cum transcripta a nobis verba **B** x ac ne vix quidem recto sensu explicari, atque incautis pluribus offendiculo esse queant, non mirari sane diligentia pius vir ea excidisset, quam ia, quæ a se ex hoc opusculo amputata fuisse significatur.

Quæ quidem iis adhuc confirmari possunt, quæ lem auctor noster in undecimum subsequentis adæ Epistolæ versum: « Væ illis, quia in via ain abierunt, » his nec pluribus verbis edixit:

Sic etiam peccato Adæ subjacemus, secundum eccati similitudinem. » Nonne enim hic putus pusque Pelagianorum, peccatum originale negantium, error est, proscriptaque ab omnibus orthodoxis Patribus et conciliis opinio? Scimus quidem **C** di ab auctore nostro aperte non definiri hunc som esse, quo Adæ peccato subjacemus, modum nicamque rationem. Sed ille procul dubio ob tam rem tamque durum de peccato originali sermonem, quibusdam non immerito forsitan pravi Pelagianorum erroris si non conscius, saltem suspectus videbitur. Quid enim eum prohibuit, quominus liquid ad suam de peccato originali mentem clarius explicandam ibi adjiceret?

In primum vero primæ Joannis Epistolæ versum hæc auctor noster de attriecta Joannis manibus carne Christi scriptis prodidit: « Fertur in *Tradi-*

tionibus quoniam Joannes ipsum corpus, quod erat extrinsecus, tangens, manum suam in profunda misisse, et ei duritiam carnis nullo modo reluctatam esse, sed locum manui præbuisse discipuli. » Quænam autem fuerint hæ *Traditiones*, nemo facile divinabit. A nobis siquidem jam observatum est ²³, a Clemente Alexandrino citari Mattheæ *Traditiones*: sed forsitan *Traditionum* nomine, auctor noster designavit laudata ab Ephræmio ²⁴ pseudepigrapha Joannis aut apostolorum Acta, quæ Augustinus ²⁵ et Epiphanius ²⁶ inter apocryphas scripturas amandant, et solis hæreticis usui fuisse testificantur.

Ut ut sit, constat sane, et certum est laudatas ab auctore nostro *Traditiones* falsas omnino fuisse et apocryphas. Nihil enim de carne Christi, quæ Joanni eam contractanti non reluctata est, in sacris Evangeliiis legitur.

Neque dixeris in auctoris nostri textu esse librorum errorem, ac pro Joannes, scribendum Thomas, cui Christus, ut in ejusdem Joannis Evangelio narratur ²⁷, corpus suum tangendum obtulit. Nam ibi de Christi carne, quæ illi tangenti cesserit, nihil prorsus ac ne minimum quidem verbum: Porro autem cum auctor noster verbo « fertur » usus fuerit, eo certe haud obscure significat non gravis sane momenti, nec magnæ auctoritatis fuisse has *Traditiones*, nec a se unquam pervolutas.

Denique hæc ejusdem Joannis Epistolæ cap. II, vers. 13, verba: « *Juvenes.... viciis malignum*, » sic ab auctore nostro exponuntur: « Malignum diaboli extollentiam significat. Filii autem cognoscunt patrem; utpote qui ab idolis confugerunt, et ad unum Deum vocati sunt. » Utrum autem ideo hæc ab illo animadversa fuerint, quia, cum hæc scriptis mandabat, tunc adhuc quidam erant pagani et idolorum cultores, nullus forsitan satis consideratorum rerum æstimator ex his tam paucis, tamque parum claris illius verbis certo definire audebit. Deinde vero etiam si plures tum adhuc exstiterint idolorum cultores, non inde tamen concludi posset eum primis floruisse Ecclesiæ temporibus; nisi qua in regione hæ *Adumbrationes* ab illo editæ sint, nobis foret compertum. Constat enim idolorum cultum in quibusdam regionibus longe diutius, quam in aliis perseverasse.

CAPUT V.

De deperditis Clementis Alexandrini operibus, et de iis quæ ille scripturum se esse promiserat.

ARTICULUS I.

De deperditis Clementis Alexandrini *Hypotyposon* libris, ac de quibusdam eorum, aliarumque ejus *scriptionum* fragmentis.

Præter omnia illa, de quibus disseruimus, Clementis Alexandrini opera, certum est plura adhuc ab eo fuisse edita, quorum jactura eo magis deploranda est, quo asserta in illis sacra religionis nostræ documenta, et tradita morum præcepta nobis facilius comperta esse potuerunt.

Præcipuum autem inter tot opera, jam a longo tempore amissa, locum haud dubie tenebant octo *Hypotyposon* libri, de quibus hæc narrat Eusebius ²⁸: « Sunt et alii totidem (nimirum octo) ejus libri *Υποτυπώσεων* titulo inscripti, in quibus

D Pantænum magistrum suum nominatim appellat, quæcunque ille a majoribus accepisset, et traditiones, quas posteris reliquerat, exponens. » Hieronymus vero ²⁹: « Feruntur, inquit, ejus insignia volumina, plenaeque eruditionis et eloquentiæ, tam de Scripturis divinis, quam de sæculari literaturæ instrumento, e quibus illa sunt *Στοιμαστικ* libri octo, *Υποτυπώσεων* libri octo. » Hæc ille, nec plura.

Quia vero hi libri jamdudum perierunt, dictum quibusdam difficile videtur, quinam illorum scopus, quodve argumentum fuerit. At utrumque tamen non ita obscure his indicatur Eusebii verbis ³⁰: « In libris *Υποτυπώσεων*, omnium, ut uno verbo dicam, utriusque Testamenti Scripturarum compen-

²² I Petr. I, 23. ²³ dissert. sup. 2, cap. 4, art. 3, p. 932. ²⁴ apud Phot., Bibl. cod. cccxix, p. 799. ²⁵ Aug. l. VI, De Ud. ²⁶ hæres. xlvii, Enchir. § 1, et hæres. xxx, Ebion. § 23, p. 147. ²⁷ Joan. xx, 27. ²⁸ lib. ix Hist. eccles. c. 13, p. 214. ²⁹ De script. eccles., § 48. ³⁰ loc. cit. c. 16, p. 245 et seq.

diosam instituit enarrationem, ne illis quidem A prætermisiss scripturis, de quibus inter multos ambigitur. Judæ Epistolam, et Barnabæ, ac reliquas catholicas Epistolas intelligo, et Revelationem, quæ dicitur, Petri. Epistolam autem ad Hebræos Pauli quidem esse affirmat, sed Hebraico sermone, utpote ad Hebræos, primum scriptam fuisse; Lucam vero eandem Græco sermone studiosè interpretatum, Græcis hominibus 353 edidisse. Quare in ea Epistola et in Actibus apostolorum eundem dictionis colorem reperiri. Hanc vero inscriptionem *Paulus apostolus*, recte atque ordine omissam fuisse observat. Cum enim Hebræis scriberet, qui sinistram de ipso opinionem multo ante combiberant, ipsumque suspectum habebant, prudenti consilio usus, illos abstergere statim ab initio, apposita sui nominis inscriptione, noluit. Deinde aliquanto post his utitur verbis: Jam vero sicut beatus dicebat presbyter, quandoquidem Dominus, omnipotentis Dei apostolus, ad Hebræos missus fuerat, præ modestia Paulus, utpote qui ad gentes erat directus, Hebræorum apostolum se minime inscribit, tum ob suam erga Dominum reverentiam, tum quod ex abundanti ad Hebræos ipse gentium præco et apostolus scriberet. Sed et in iisdem libris Clemens traditionem quandam de ordine Evangeliorum, quam a vetustioribus presbyteris acceperat, refert in hunc modum: Dicebat ex Evangelis prius scripta esse illa, quæ seriem generis Domini continent. Marci autem Evangelium ex hujusmodi occasione scriptum fuisse. Cum Petrus in urbe Roma verbum Dei publice prædicasset, et Spiritu sancto afflatus, Evangelium promulgasset; multi qui aderant, Marcum cohortati sunt, utpote qui Petrum jamdudum sectatus fuisset, et dicta ejus memoria teneret, ut quæ ab apostolo prædicata erant, conscriberet. Marcus igitur Evangelium composuit, hisque qui illud ab ipso rogabant, imperiit. Quod cum Petrus comperisset, nec prohibuit omnino rem fieri; nec, ut fieret, incitavit. At Joannes, omnium postremus, cum videret in aliorum Evangelis ea, quæ ad corpus Christi pertinent, tradita esse, ipse divino Spiritu afflatus, spiritale Evangelium familiarium suorum rogatu conscripsit.

Integrum hunc Eusebii, etsi paulo longiorem, locum eo lubentius retulimus, quo clarius inde patet quam certa sit illius de his libris, quos a se haud indiligenter lectos fuisse evidentissime significat, testificatio, quantique ponderis debeat esse ipsius hac in re auctoritas. At ibi ille non modo horumce librorum argumentum et scopum nobis aperte exhibet, sed quædam etiam eorum repræsentat fragmenta, quibus colligi potest quomodo Clemens noster propositum sibi argumentum pertractaverit.

Inde etiam discimus Clementem *Υποτιπώσεων* nomine, quod alii *institutions*, alii *informationes*, aut *dispositiones* Latine verterunt, nihil aliud significavisse, quam compendiosam omnium sacræ Scripturæ librorum, atque etiam apocryphorum enarrationem, seu breves in Vetus et Novum Testamentum, et apocryphas quasdam lucubrations, commentarios. Huic Eusebii sententiæ Photius a nobis mox citandus plane suffragatur, nisi quod non omnes, sed aliquot tantum Veteris Novique Testamenti locos in his *Hypotyposeon* libris a Clemente explicatos fuisse declarat.

Nihil porro Eusebius in eis adnotavit, quod sanum omnino et orthodoxum esse non crediderit. Multa porro ibi narrat, scitu plane digna, quæ pro virili parte nostra in superiori dissertatione notis et observationibus nostris enucleare et illustrare conati sumus.

Sed ab hac Eusebii, qui nihil in his libris, nisi verum ac fidei nostræ dogmatibus consentaneum

animadvertit, opinione Photius plurimum distat, ac longe diversum de iisdem illis Clementis *Hypotyposibus* iudicium tulit. Sed operæ pretium ex eum id sua verbis enarrantem audire²¹: « *Hypotyposes*, inquit, discepcionem continent locorum aliquot Veteris Novique Testamenti, quæ etiam summatim explicat et interpretatur. Etsi autem recte in quibusdam sentire visus est, in aliis rursus impie omnino fabuloseque disserit. Asserit enim materiam æternam esse, et ideas veluti certis decretis induci fingit. Filium quoque in rebus creatis numerat. Ad hæc animarum migrationes, multoque ante Adamum mundos prodigiose comminiscitur. Evam præterea ex Adamo, non ut sacri libri tradunt, sed obscene atque impie deducit. Angelos quoque cum seminis congressos, liberos inde salutisse somniat. Quin et Verbum carnem non esse factum, sed ita visum duntaxat. Duo ad hæc Patri Verba sinxisseprehenditur, quorum minus notatilibus sit visum: imo ne hoc quidem. Sic enim scribit: Dicitur quidem et Filius Verbum æquivoce, cum patrio Verbo. Verum neque hoc illud Verbum est, quod caro factum est, neque etiam patrum illud est Verbum: sed vis quædam et potestas Dei, tanquam a Verbo ipso profluens, mens effecta, hominum animos pervasit. Quæ quidem omnia Scripturæ testimoniis astruere nititur. Quanquam et alia sexcenta blasphemia voce nugatur, seu ipse, sive quis alius, ejus personam indutus. Plane et octo ipsos libros hisce blasphemiarum portatis, de iisdem identidem disserendo, ac sparsim, atque confuse veluti stupore percussus, Scripturas producendo repleverit. Universi autem operis scopus fuisse videtur Genesios, Exodi, Psalmorum, Epistolarum sancti Pauli, et Catholicarum, ac denique Ecclesiastici interpretatio. Hoc interim fatear ipse, discipulum se fuisse Pantæni. »

Ex his Photii verbis primum apertissime liquet ab eo, sicut ab Eusebio, accurate pervolutatos esse octo illis *Hypotyposeon* libros; quandoquidem claram non solum eorum analysim repræsentat, sed quoddam quoque fragmentum, ex iis desumptum, de verbo, uti videtur, ad verbum transcripsit.

Deinde vero ille diserte ibi explicat quod fuerit hujus, sicut jam diximus, operis argumentum, quis auctoris scopus, ac quomodo, quovis sacræ Scripturæ cum libris tum Epistolas ille ipsemet auctor fuerit interpretatus.

Verum quia Eusebius longe plures quam Photius Veteris Novique Testamenti libros in his *Hypotyposibus* a Clemente explicatos esse affirmat, unus, inquires, tanta Photium inter et Eusebium, qui hosce libros accuratissime, quemadmodum vidimus, perlegerant, orta est dissensio, illudque dissidium? At expende, quæso, utrum illud in variis codicibus, quibus uterque usus est, refundendum sit. Eusebius siquidem integros, Photius vero multos, et ab hæreticis post Eusebii tempora corruptos, hujus operis codices habuisse haud immerito videtur.

Et vero Eusebius, qui satis copiose et fide, quemadmodum adnotatum est, de his Clementis Alexandrini *Hypotyposibus* disputat, nullum ex tot a Photio memoratis erroribus se in eis deprehendisse significavit. Qui ergo fieri potuit, ut tot tantique errores in illis, quibus Photius usus est, codicibus sparsi disseminatique fuerint, nec in aliis antiquioribus ab Eusebio perlectis occurrerint; nisi quia hi libri a nebulonibus quibusdam, et impie hæreticis depravati 354 adulteratique sunt? Ab his itaque sceleratis hominibus quædam, quæ corrumpere non poterant, ex libris illis rescata, ampuntataque haud immerito videntur, alia vero ab ipso

²¹ Phot. Bibl. cod. cxi, p. 286 et seq.

travarum opinionum suarum defensionem nefarie addita, inserta, atque intrusa.

Neque ab hac opinione recedit ipsemet Photius, qui, cum sibi persuadere omnino non posset memoratos a se errores a Clemente traditos assertosque fuisse, consulto adjecit: *seu ipse, sive quis alius, ejus personam indutus*, tot tantaque errorum monstra ac portentia his libris inseruit.

Quid vero, quod in superioribus dissertationibus observatum a nobis fuit, quosdam quidem, ac praesertim de angelorum cum feminis concubitu errores in genuinis Clementis Alexandrini operibus deprehendi? Sed manifestum ibidem fecimus veram orthodoxamque ab eo constanter et perspicue propugnari doctrinam, de unico mundo, et materia a Deo creata, de unico et divino Patris aeterni Verbo, de vera carne ab eo assumpta, atque in primis de suprema illius divinitate, eademque prorsus ac Patris aeterni natura. Tot igitur, atque adeo repugnantes, et contrarios his sacris dogmatibus errores Clementis in suis *Hypotyposibus*, nisi incredibili prorsus cecitate percussus, asserere et disseminare non potuit.

Quamobrem recte omnino et apposite Rufinus de adulteratione librorum ubi disputat, hæc de Clemente Alexandrino scripsit²²: « Clementis Alexandrinus presbyter, et magister illius Ecclesiae, in omnibus pene libris suis Trinitatis gloriam, atque aeternitatem unam eandemque designat, et interdum invenimus aliqua in libris ejus capitula, in quibus Filium Dei creaturam dicit. Nunquid credibile est de tanto viro, tam in omnibus catholico, tam erudito, ut vel sibi contraria senserit, vel ea quæ de Deo non dicam credere, vel audire quidem impium est, scripta reliquerit? »

Scimus quidem nonnullis visum esse hos *Hypotyposeon* libros a Clemente Alexandrino prius compositos, quam veris omnibus Christianæ religionis documentis plene perfecteque imbueretur. Verum^C gratis omnino id dicitur. Ex dictis siquidem satis, nisi fallimur, probatum est, hos libros ab hæreticis fuisse adulteratos fœdèque corruptos.

Neque dixeris eosdem libros ab illis tot in locis non potuisse corrumpi. Constat enim per ea et superiora etiam tempora eo usque processisse effrenatam illorum hæreticorum impudentiam, ut in plures alias sanctorum Ecclesiae Patrum lucubrationes, ac divinos etiam sacre Scripturæ libros, uti haud semel adnotavimus, non minus violentas manus injecerint, quibus eos variis ejusmodi amputationibus, interpolationibus et additamentis turpiter fœdarent deformaruntque.

Nec audiendi sunt, qui nobis objecerint magna Photium oscitantia Clementi ea tribuisse, quæ ille non ex semetipso, sed ex perversa hæreticorum opinione referebat. Cur enim, obsecro, Photius ille de aliis disputans Clementis operibus, ac maxime de *Stromatum* libris, ubi tot hæreticorum paganorumque errores protulisse legitur, eos ipsi quoque non ascripsit? Deinde magis perspicax et oculatus fuit Photius, quam ut ea quæ *Hypotyposibus* vel a Clemente vel ab aliis profecta erant, non discreverit; nec adeo mendax et fraudulentus, ut Clementi innumeros tribuerit errores, quos ipsemet Clementis aliorum esse significabat. Denique etiamsi Photius de plurimis aliorum auctorum scriptis et lucubrationibus disserat, eorumque epitomen exhibeat, nullibi tamen a quopiam hujusce seu oscitantiae et erroris, seu fraudis, doli et mendacii insinulatur.

A vero autem non minus abhorrent, qui nullo auctore citato, nulla prolata ratione Clementem *Υποτύπωσεων* scriptorem a Clemente Alexan-

drino, *Stromatum* auctore, alium esse opinantur²³. Ex his enim, quæ ex Eusebio et Photio retulimus, funditus evertitur hæc falsa opinio. Visne et id adhuc, si fieri possit, evidentiùs validiusque demonstrari? Audi eundem Eusebium, de Clemente Alexandrino hæc dicentem²⁴: « Tunc etiam Alexandriæ, inquit, iisdem cum Pantæno studiis divinarum Scripturarum incumbens, floruit Clemens. . . . Qui etiam in Institutionum libris *Υποτάξεις* a se conscriptis Pantænum præceptorem suum diserte nominat. Sed et in primo *Stromateon* libro eundem ipsum designare mihi videtur, » etc. Potuitne Eusebius clarioribus verbis asseverare Clementem Alexandrinum esse verum non minus *Hypotyposeon* quam *Stromatum* parentem et auctorem? Sed pudet, tam vanam opinionem seu potius vigilantis hominis somnium confundendo, tempus frustra impendere et operam.

Neque etiam tempus in iis, qui hos libros ideo, quia erroribus scatebant, intercidisse suspicantur, refellendis terendum est. Norunt enim omnes eandem fuisse non solum pessimorum, sed etiam optimorum librorum, et ab antiquissimis ac doctissimis Ecclesiae Patribus editorum sortem et fortunam. Quis etiam ignorat noxias et pestiferas quasdam hæreticorum ac paganorum lucubrationes diutius perseverasse, quam alias, quæ ab orthodoxis scriptoribus in Christianæ religionis defensionem, illiusque dogmatum explicationem compositæ, omnibus summæ poterant esse utilitatis? Neque id longa et inutili inductione probari necesse est, quod ex ipsis Clementis nostri deperditis libris, de quibus mox disputabimus, luculentissime demonstratur.

Porro autem Eusebius in *Historia sua ecclesiastica* hos Clementinarum *Hypotyposeon* libros sæpius citat, et quædam aliquando eorum fragmenta exhibet. Etiam præter illa quæ ex illius lib. vi, capite 14, pag. 215 et seq., protulimus, ab ipso prius lib. i *Histor.*, cap. 12, pag. 50, citatur quintus *Hypotyposeon* liber; sextus autem et septimus postea lib. ii *Histor.*, cap. 4, pag. 58, et cap. 9, pag. 46, ac cap. 15, pag. 55.

Plura adhuc fragmenta ex iisdem Clementis nostri libris ab Œcumenio descripta sunt. Primum siquidem in hujus ad primam ad Corinthios Epistolam cap. xi, 10, pag. 326, commentariis ex tertio illius *Υποτύπωσεων* libro desumptum est. Secundum ex quarto eundem *Hypotyposeon* libro descriptum in eisdem ad II ad Corinth. Epist., cap. v, 16, pag. 637, commentariis occurrit. Tertium ex eodem *Hypotyposeon* libro in hisce commentariis cap. seq., v. 11, pag. 645. Quartum ex quinto eundem *Hypotyposeon* libro in commentariis ad Epist. ad Galat. cap. v, 24, pag. 763. Quintum ex septimo *Hypotyposeon* libro in commentariis ad primam Epistolam ad Timotheum cap. ii, 6, tom. II, pag. 220. Sextum ex eodem *Hypotyposeon* libro in commentariis ad eandem Epistolam, cap. iii, 16, pag. 229. Septimum rursus ex eodem libro, in commentariis 355 ad eandem Epist., cap. v, 8, pag. 257. Octavum in vers. 10, pag. seq., ex eodem libro. Nonum rursus ibidem in v. 21, pag. 242, ex hoc ipso libro. Decimum ex eodem adhuc libro in iisdem commentariis in cap. vi, 13, pag. 248. Undecimum denique ex eodem quoque libro in commentariis in caput ii, 2, subsequens ad Timotheum Epistolæ, pagina 249.

Præterea vero Joannes Moschus in *Prato spirituali*, cap. 176, quoddam ex lib. v *Hypotyposeon* de apostolorum baptismate fragmentum retulit.

Omnia autem illa excerpta in his, qui omnium versantur manibus, Eusebii, Œcumenii et Joannis Moschi libris quandoquidem a quolibet possunt

²² lib. De adulterat. lib. apud Origen. tom. I, p. 494. ²³ in prolegom. ad Euseb. Chron., p. 18.
²⁴ l. v Hist., c. 11, p. 175.

facillime inveniri, ea ideo hic describere super-
Quum et inutile esse duximus.

A nonnullis porro observatum est Frontonem olim Savilio scripsisse apud patriarcham Alexandrinum asservari integrum illarum Clementis *Hypotyposeon* opus. Sed utinam hasce in regiones transportatum fuisset! Certius enim non solum de illius fragmentis, sed de toto etiam ipsomet illo opere iudicium ferri forsitan posset.

Multa insuper alia in Græcorum præsertim Patrum catenis fragmenta, solo Clementis nomine citata, occurrunt; quæ proinde utrum ex illius *Hypotyposibus*, vel aliis ejus scriptis desumpta fuerint, dictu sane difficillimum est. Et vero in ea, quam Nicetas Heracleæ patriarcha adornavit, in librum Job catena longum plane invenies in eundem librum Job cap. 1, 21, fragmentum Clementi Alexandrino, sed nullo designato illius opere, attributum, cujus paucissima tantummodo priora verba, non sine quibusdam diversis lectionibus in quarto *Stromatum* libro, pag. 538, invenies. Quapropter si quis cætera, quæ sequuntur, a Clemente nostro scripta esse dixerit, is certe fateri debet ea, atque adeo totum illud fragmentum vel ex ejus *Hypotyposibus*, vel ex alio deperdito ejus opere fuisse decerptum. Suspiciamus autem non plura, quam quæ notavimus, in toto illo fragmento Clementis verba exhiberi. Reliqua enim omnia non aliud nobis esse videntur, nisi Clementis sententiæ, prout eam Nicetas capiebat, expositio et amplificatio.

Neque facilius indicari potest quo ex Clementis libro idem ipse Nicetas ea delibaverit, quæ in eadem tam in Jobi cap. xxxiv, 7, quam in Matthæi cap. v, 43, se transcripsisse declarat.

At quæ ille ibidem in Matthæi cap. xii, 31 et 32, eidem Clementi nostro attribuit, ea quidem ex illius *Pædagogii* lib. i, cap. 11, pag. 132, quemadmodum et alia, quæ in idem cap. Matthæi xii, 46, ex ejusdem *Pædagogii* lib. ii, cap. 12, pag. 206, hausta esse arbitramur. Verum in istis duobus posterioribus locis Nicetas non Clementis verba, sed mentem et sententiam exprimit atque amplificat.

In catena vero in Lucam, a Balthasare Corderio publicata, quædam etiam Clementis fragmenta satis ad verbum repræsentantur, uti in cap. xiii Lucæ, num. 14, legitur excerptum ex libro *Pædagogii*, cap. 6, pag. 96. Præterea in cap. xiii Lucæ, num. 14, aliud fragmentum ex capite xi, pag. 132, quod etiam in superiori catena citatum vidimus. Item in cap. xvii, num. 16, ex lib. iii *Pædag.*, cap. 11, pag. 244. Deinde in cap. xxi, num. 35, 37 et 38, ex lib. ii *Pædagogii*, cap. 2, pag. 154, pag. 155, et pag. 156. Sed in his locis Corderius Latinum horum librorum interpretationem sequitur, atque ibi aliquando nonnulla haud dubie a catenæ collectore addita sunt. Duo tandem alia loca occurrunt in Lucæ cap. iii, num. 35, et in cap. xvi, num. 22, quæ quidem unde, aut quo ex Clementis libro desumpta sint, compertum habere non potuimus.

Alia porro his similia in aliis catenis procul dubio inventiuntur, de quibus idem ac de istis dici debet. Quapropter hæc de illis adnotasse sufficiat.

Necesse etiam magis non est alia a nobis repræsentari varia et prolixa editorum Clementis nostri librorum fragmenta, ab Eusebio in suis *De historia ecclesiastica*, atque in primis *De præparatione evangelica* libris, et alia quædam ab Epiphanio et Rufino citata et transcripta. Suo etenim in loco, ea satis a nobis hisce in dissertationibus cum indicata fuerint, actum non censuimus esse amplius agendum.

²⁵ l. xi Hist. c. 13, p. 214. ²⁶ Bibl. cod. cxl. ²⁷ De script. eccles., § 48. ²⁸ l. iv Hist., c. 26, p. 147.

²⁹ l. vi, c. 13, p. 215. ³⁰ Matth. xxvi, 17. ³¹ Joan. xviii, 28. ³² lib. vi, cap. 13, p. 244. ³³ loc. cit. ³⁴ ibid.

ARTICULUS II.

De aliis Clementis Alexandrini amissis operibus, ac de quibusdam eorum fragmentis.

Inter alia Clementis nostri Alexandrini deperita opera, ab Eusebio ²⁵ recensentur, *Περὶ τοῦ Πάσχα σύγγραμμα*, et simplicius a Photio ²⁶ *Περὶ τοῦ Πάσχα*; Latine vero ab Hieronymo ²⁷, *De Pascha liber unus*. Qua autem occasione hunc librum Clementis scripserit, ab eodem Eusebio discimus. Postquam enim de libro, quem Melito eodem de argumento divulgaverat, sermonem ille fecit, tunc continenter subjunxit ²⁸: « Hujus autem libri mentionem facit Clemens Alexandrinus in opere suo *De Pascha*, ἐν ἰδίῳ Περὶ τοῦ Πάσχα λόγῳ. Quod quidem ut conscriberet, Melitonis librum causam sibi præbuisse testatur. » Idem autem in eo libro tractaretur, ita idem Eusebius postea edisseruit ²⁹: « In libro vero, quem de Pascha composuit, coactum se affirmat a familiaribus suis, ut traditiones, quas ab antiquioribus presbyteris acceperat, scriptas posteris mandaret. Meminit in eodem opusculo Melitonis et Irenæi, et aliquot aliorum, quorum etiam enarrationes in medium adducit. »

In præfatione autem *Chronici paschalis* seu *Alexandrini*, falso Petri Alexandriae episcopi et martyris nomine inscripta, duo hujusce libri fragmenta hunc in modum pag. 7 exhibentur: « Sed et Clementis sanctissimus Alexandriae Ecclesiæ presbyter, vir antiquissimus, et qui non multum abhinc ab apostolicis temporibus, in libro *De Paschale* consimilia docet, ita scribens: Præteritis ergo temporibus immolatum a Judæis Pascha, festum agens, manducavit Dominus. Sed postquam præcavit, ipse qui erat Pascha Agnus Dei, ut ovis ad occisionem ductus, discipulos statim edocuit figure mysterium decima quarta, qua etiam illum roserunt: *Ubi vis paremus tibi Pascha manducare*? » Hac igitur die, et sanctificatio azymorum, et festi præparatio facta est. Unde Joannes ubi hæc de rite paratis jam discipulis, quo a Domino abluerentur, scripsit, subdit: Passus est sequenti die Dominus noster, cum ipse esset Pascha, immolatus a Judæis. Et post alia: Post hæc ergo decima quarta, quando passus est, ipso mane ad palatium adducto, pontifices et scribæ non introierunt prætorium, ut non contaminarentur; sed ut vespere libere manducarent Pascha. » Huic dierum accurationi Scripturæ omnes ³⁰ consentiunt, atque adeo Evangelia sibi invicem consentanea. Quinetiam ipsam testatur resurrectio: tertia enim die surrexit, quæ est in prima hebdomade missis, qua et manipulum deferre pontifex a lege præcipitur. » Græca porro verba, qui legere voluerit, ea loco a nobis citato facile reperiet.

Jacturam quoque fecimus duarum aliarum Clementis commentationum, quæ ab Eusebio ³¹ appellantur *Διαλέξεις περὶ νηστείας, καὶ περὶ καταλαΐας*, a Photio autem, *Περὶ νηστείας, καὶ περὶ χαλκώγλας*; atque ab Hieronymo ³², *De jejunio disceptatio, de obsecratione liber unus*.

Tertium amissum Clementis librum, qui ab eodem Eusebio ³³ appellatur: « *Ὁ προτροπευτικὸς εἰς ὑπομονὴν ἢ πρὸς τοὺς νεωστὶ βαπτισμένους* » Est etiam exhortatio ad patientiam, scripta ad neophytos. »

Pergit Eusebius ³⁴, et quartum his verbis indicat: καὶ ὁ ἐπιγεγραμμένος *Κατὰ ἐκκλησιαστικὸς*, ἢ πρὸς τοὺς *Ἰουδαίους*, ὃν *Ἀλεξάνδρῳ τῷ δεδωλωμένῳ ἐπισκόπῳ ἀνατίθεικεν*. « ei liber qui *Ecclesiastica regula* inscribitur, seu adversus eos qui errores Judæorum sequuntur; quem quidem Alexandro supradicto episcopo nuncupavit. » Photius vero, *Περὶ κανόνων ἐκκλησιαστικῶν, κατὰ τῶν*

ἀκολουθούντων τῇ τῶν Ἰουδαίων πλάνῃ, ὃν Ἀλεξάνδρῳ Ἱεροσολύμων ἐπισκόπῳ προσεπιτείνετο ἔδοξεν. « De canonibus seu regulis ecclesiasticis, adversus eos, qui Judæorum errorem sequuntur, quem Alexandro Hierosolymorum episcopo nuncupasse videtur. » Denique Hieronymus : « De canonibus ecclesiasticis, et adversus eos, qui Judæorum sequuntur errorem, liber unus, quem proprie Alexandro Hierosolymorum episcopo προσεφώνησε. » Ex his itaque trium doctissimorum illorum hominum nec obscuris verbis, nec plane incerto eorum testimonio evidenter colligitur hunc unum duntaxat fuisse librum, quo quidem Clemens noster non canones apostolorum, ut quidam perperam arbitrati sunt, ab eo collecti, sed quo errores Judæorum ecclesiasticis regulis, hoc est, uti videtur, sacris Scripturis confutabantur.

Alii vero opinantur hos errores fuisse Christianorum, qui sacrum Pascha, Judaico more, die lunæ decima quarta celebrabant. Et hi quidem opinionem suam tuerentur citatis haud dubie Eusebii verbis, πρὸς τοὺς Ἰουδαίζοντας, id est « adversus Judaizantes, » ut nonnulli loquuntur. Sed quia Eusebius, Hieronymus, et Photius alium, sicut diximus, Clementis *De Pascha* librum, in quo illud procul dubio argumentum tractabatur, nobis ibidem indicaverunt, quis sibi facile persuadebit duos eadem de re libros, sed diverso titulo inscriptos, a Clemente nostro compositos fuisse? Nonne et alii Judæorum errores fuerunt de Christo, de observanda lege Moisaica, etc., qui in hoc posteriore libro ab illo potuerunt impugnari et refelli?

Porro autem quoddam reperitur hujus libri in rindum edito Nicephori Constantinopolitani adversus Iconoclastas *Antirrhæico* fragmentum, quod in duabus Græcæ manu exaratis bibliothecæ Regiæ codicibus, et Colbertinæ tertio descriptum est. Primus autem Regius codex, num. 1989 notatus, veneranda est antiquitatis, et ante annos octingentos scriptus videtur. Alter recentior, num. 1826, ex illo priore transcriptus fuit. In utroque autem isto codice hæc Græca illius fragmenti verba legimus :

(1) Κλήμεντος πρεσβυτέρου Ἀλεξανδρείας ἐκ τοῦ κατὰ Ἰουδαίζοντων·
Σαλομῶν ὁ τοῦ Δαβὶδ, κ. τ. λ.

Præterea in *Lausiaca* Palladii *historia*, cap. 439, narratur quamdam virginem, morti proximam, matri suæ dedisse Clementis nostri Alexandrini in prophetam Amos opus, ut illud exuli episcopo traderet. Palladii autem hæc sunt verba : « Cum dedisset matri suæ opus Clementis Stromatei in prophetam Amos, dixit ei : Da id episcopo relegato... decessit ipsa nocte. » Hæc ibi, nec plura de illo Clementis nostri commentario. Quamohrem quidnam illud esset, et utrum ex illius *Hypotyporeon* libris excerptum fuerit, divinari certe non potest.

Nec magis notus est Clementis Alexandrini 357 *De Providentia* liber, cujus S. Maximus confessor duo fragmenta suis opusculis inseruit. Et primum quidem pag. 144 his habetur verbis :

Τοῦ ἀγιοτάτου Κλήμεντος πρεσβυτέρου Ἀλεξανδρείας ἐκ τοῦ περὶ προνοίας·
Οὐσία ἐστὶν ἐπὶ Θεοῦ. Θεὸς οὐσία θελᾷ ἐστίν. κ. τ. λ.

Secundum vero ibidem pag. 152 sic representatur :
Κλήμεντος τοῦ Στρωματέως ἐκ τοῦ περὶ προνοίας λόγου·

Θέλησις ἐστὶ φυσικὴ δύναμις, κ. τ. λ.

Prius autem illud fragmentum in quodam non admodum vetusto bibliothecæ Regiæ cartaceo codice, ac nota 2431 signato totidem verbis, his excerptis : Οὐσία ἐστὶ, τὸ δι' ὅλου ὁφείσθαι, habetur. At continenter hæc adjiciuntur : Φύσις λέγεται παρὰ τὸ πεφυκέναι· πρώτη οὐσία ἐστὶ πᾶν κατ' αὐτοῦ

⁴⁴ lib. 1 Hist., cap. 4, pag. 401. ⁴⁵ Pæd. l. 1, c. 3, p. 83.

(1) Hoc et sequentia fragmenta quæ hic D. Nourrius exhibet supra jam edidimus hujus voluminis col. 767 inter Clementis fragmenta varia. Edit. Patr.

PATROL. GR. IX.

ὁφείσθαι, ὅσον λίθος οὐσία λέγεται. Δευτέρα δὲ οὐσία αὐξητική καθὼς αὖξει, καὶ φθίνει, τὸ φυτὸν· τρίτη δὲ οὐσία ἐμψυχος, αἰσθητική, τὸ ζῶον, ὁ ἄνθρωπος. Δευτέρα οὐσία ἐμψυχος, αἰσθητική, λογική, ἀνθρώπος. Δι' ὃ καὶ ἕκαστος γέγονεν, ὡς ὢν ἐκ πάντων τὴν ψυχὴν ἔχων αὐλὸν καὶ τὸν νοῦν Θεοῦ εἰκόνα. « Natura ex eo dicitur, quod natum est. Prima substantia est id omne, quod per se subsistit, quemadmodum lapis substantia dicitur. Secunda vero substantia est, quæ incrementi vim habet, quoniam augetur et perit, sicut planta. Tertia autem substantia est animata, sensuque prædita, ut animal, et equus. Altera substantia est animata, sensu prædita, rationalis, ut homo. Quamohrem unusquisque factus est, et qui ex his omnibus constat, is animam habet non materiā, et mentem Dei imaginem. »

In eodem codice Regio adhuc descriptum est istud ex eodem, uti ibi dicitur, Clementis Alexandrini libro fragmentum :

B Τοῦ ἀγιοτάτου, καὶ μακαριωτάτου Κλήμεντος πρεσβυτέρου Ἀλεξανδρείας τοῦ Στρωματέως ἐκ τοῦ περὶ προνοίας λόγου·
Τί Θεός; Θεός ἐστιν, κ. τ. λ.

De hoc porro Clementis *De providentia* libro cum plura non suppetant, quis ille sit, utrumve in illo citando nulla fuerit scriptorum vel librorum oscitantia, nullusque lapsus et error, qui recte ostenderit, is sane de nobis aliisque pluribus optime merebitur.

Denique Sozomenus variis historiæ scriptoribus annumerat ⁴⁶ « Clementem et Hegesippum, viros sapientissimos, qui apostolorum temporibus proxime successerunt. » Sed Valesius putat id de Clemente Romano, qui libros *Recognitionum* composuisse perhibetur, esse intelligendum. Nam ille non solum ante Hegesippum exstitit, sed apostolorum etiam comes ac successor appellatur. Deinde vero hæc Clementis *Recognitiones* quamdam magis quam Clementis Alexandrini opera præ se ferunt historiæ formam et speciem.

Sed, ut verum fateamur, parum validæ nobis hæc rationes videntur. Præterquam quod enim pseudepigraphum, ut alibi diximus, illud est *Recognitionum* opus, certe mos antiquorum scriptorum non fuit, ut auctores appellando, chronologicum semper sequantur ordinem. Secundo Clemens Alexandrinus se, ut alibi etiam vidimus, primis apostolorum successoribus proximum nuncupat. Denique longe plures chronologiæ in primo *Stromatum* Clementis nostri Alexandrini libro, quam in *Recognitionibus* illis exhibentur. Quod quidem, quamvis cuivis hos libros legenti facillime pateat, planius tamen et manifestius fiet ex iisdem, quæ paulo post a nobis representabuntur, Clementis nostri Alexandrini chronologiis. Nihil itaque, uti nobis videtur, ob stare potest, quominus has propter chronologias Clemens Alexandrinus a Sozomene laudatus, et in chronographorum numero positus censeatur. At res ita si se habeat, certe hoc Clementis opus inter perditas ejus lucubraciones computari non debet.

ARTICULUS III.

De quibusdam libris et commentariis, quos Clemens Alexandrinus scripturum esse promiserat.

Quendam de arcanis mysteriis tractatum, haud dubie divulgandum, in aliud tempus distulisse hinc Clemens noster declarat verbis ⁴⁷ : « Manifestum est, inquit, esse alterum genus sermonis, cujus institutum 358 est docere, quod quidem est subtile, et spiritale, et accuratam tractandi rationem sequitur, et in arcanis contemplandis mysteriis versatur. Id autem in præsentia differatur. » An autem fidem liberaverit suam, et peculiarem aliquam ea de re commentationem ediderit, hactenus ignotum.

Librum vero *De resurrectione* se scripturum semel atque iterum disertissime affirmat ⁴⁶: « Sed hoc rursus (ipsa sunt illius verba) a nobis dicitur apertius in libro *De resurrectione*, *Περὶ ἀναστάσεως*. » Et iterum alibi ⁴⁷ eodem plane modo: « Ut pluribus ostendetur in libro *De resurrectione*. » Utrum autem his ille promissis satisfecerit, nihil omnino comperti habemus.

Nulli autem dubium esse potest publici ab eo juris factam fuisse eam lucubrationem, quam ipse his verbis se composuisse testatur ⁴⁸: « Prolixiori oratione tractavimus, quod neque in nominibus, sed neque in partibus ad coitum pertinentibus, et nuptialis congressione, in quibus obtinent nomina, quæ usu minime trita sunt, ejus quod vere turpe est, ponitur appellatio. » At in dubium merito vocari potest, an singulari quadam in commentatione, vel in aliquo ex iis, quos jam composuerat, libris argumentum illud tractaverit. Ut sit, magis procul dubio certum videtur factam jam a longo tempore fuisse hujusce lucubrationis jacturam.

Testatum adhuc ipsemet Clemens facit ⁴⁹ scriptos a se libros *De continentia* et *De nuptiis*. Nam de primo quidem sic ille loquitur: « Et hoc a nobis declaratum est in libro *De continentia*, *Ἐν τῷ Περὶ ἐγκρατείας*. » De secundo autem: « Et quomodo, inquit ⁵⁰, oporteat quidem uxorem simul cum marito vivere, et de domus administratione, et usu famulorum, et quæ ab ea seorsum fieri oporteat, et de tempore matrimonii, et de iis quæ ad mulieres pertinent, disserimus in libro *De nuptiis*. » Plura a se hoc in libro pertractata, ac forsitan totius libri argumentum his Clemens verbis explicat. Singulare igitur videtur esse opus, cujus damnum eo magis lugendum, quo majori jam nobis esse posset fructui et utilitati.

De episcoporum, presbyterorum, diaconorum et viduarum officiis se aliquid dicturum, in hæc rursus Clemens verba promittit ⁵¹: « Plurima autem alia præcepta, quæ ad electas personas pertinent, in sanctis libris scripta sunt; hæc quidem presbyteris, alia vero episcopis, alia diaconis, alia autem viduis, de quibus fuerit aliud dicendi tempus. » Non inde tamen certo colligi potest peculiare aliquid de iis opus, vel commentarium fuisse ab eo scriptis promulgatum.

Alia adhuc plura se scripturum Clemens in suis *Stromatum* libris pollicitus est. Primum enim postquam varias philosophorum de ultimo fine et beatitudine opiniones retulit, ibi continenter hæc subjungit verba ⁵²: « Quæ autem dicuntur adversus eas, quæ dictæ sunt, sententias, dicentur suo tempore. » Spondet itaque se contra has philosophorum opiniones, sive potius errores aliquid scriptis traditurum. At autem satis sponsoni suæ fecerit, quis compertum habere potuit?

Postea vero ubi Marcionistas refellit ⁵³: « Sed adversus eos quidem, cum de principiis, inquit, tractabimus, accuratissime disseremus. » Et rursus paulo post ⁵⁴: « Quando autem tractabimus de principiis, tunc et has repugnantias, quas et tacite significant philosophi, et suis dogmatibus decernunt Marcionistæ, considerabimus. »

Alium quoque contra eosdem hæreticos tractatum *De anima* his verbis promittit ⁵⁵: « Adversus quos fuerit aliud dicendi tempus, cum de anima tractabimus. » Nec semel id dixisse contentus, plures cum eadem *De anima*, tum *De prophetia* libros se confecturum sic alibi pollicetur ⁵⁶: « Sed quomodo fiat hæc divisio, id est, quomodo ad credendum Spiritus sancti gratia in nostras mentes infundatur, et quidnam sit Spiritus sanctus, osten-

A detur a nobis in libris *De prophetia* et in libris *De anima*. »

Jam autem superius dixerat fore ut Phryges confutaret: « Cum agemus, inquit ⁵⁷, de prophetia. »

Expende autem an aliud dici debeat illud opus, de quo ipse paulo ante hæc scribit in verba ⁵⁸: « Quod unus Deus sit, qui prædicatur per legem, et prophetas, et Evangelium, tractabimus. »

At certe ab his libris plane diversa erat ea adversus hæreses commentatio, de qua ita ille ibidem: « Quod autem, inquit ⁵⁹, hic sit Pater Filii, creator universorum, ad illam distulimus contemplationem, in qua adversus hæreses disserere proposuimus. » In animum autem tuum ne, quæso, inducas eum in fine libri septimi, ubi de variis hæreticis disserit, promissa solvisse. Nam ille ibi quidem unde hæreses et hæretici nomen sum accepierint ostendit, sed contra eorum errores non disputat.

B Contra Cassiani autem de humana anima, ante corpus existente, ac de pelliceis Adami et Evæ tunicis errores se aliquando in suo de ortu hominis tractatu, sive libro disputaturo his Clemens verbis significat ⁶⁰: « Pelliceas autem tunicas existimat Cassianus esse corpora, de quibus postea et eum, et qui idem cum eo sentiunt, aberrasse ostendimus, cum de ortu hominis iis consequenter, quæ prius dicenda sunt, aggrediemur expositionem. » Ubi autem, et utrum in octavo *Stromatum* libro, quem ab Acacio, Cæsarea in Palæstina episcopo, citatum vidimus, de ortu hominis, et contra Cassiani errores Clemens disputaverit, nec certum omnino, nec compertum esse ostendimus ⁶¹.

Ipsam vero Prodicti hæresim evertere in animo aliquando se habuisse ita adhuc Clemens testatur ⁶²: « Suo autem tempore adversus impiam execrandorum istorum dicetur cognitionem. » Sed id in suo *De hæresibus* tractatu præstare facile poterat.

C Adversus impia quoque Basilidis de πετεφυγώσας, et diabolo dogmata pugnare nonnumquam Clemens cogitaverat: « Ad illa si quidem dogmata, ait ille ⁶³, an a corporibus in corpora migret anima, et de diabolo dicetur suo tempore. »

Quæ autem de Dei membris dicuntur, allegorice esse intelligenda, « procedente tempore, inquit Clemens ⁶⁴, suo loco aperiemus. » Sed his verbis futura hocce de argumento peculiaris aliqua scriptio non videtur indicari. Alium quoque de angelis tractatum ab illo haud prorsus absimili modo promissum fuisse adnotavimus ⁶⁵.

In sexti quoque *Stromatum* libri fine leguntur hæc Clementis verba ⁶⁶: « Qualis autem sit gnosticus in contemplatione rerum naturalium, postea ostendetur: ἐπὶ δὲ περὶ γενέσεως κόσμου διαλαμβάνειν ἀρξώμεθα. » cum de ortu mundi tractare cœperimus. D Sed his posterioribus verbis ad ea magis, quæ de mundi ortu paulo ante dixerat, quam ad alia, quæ de illo dicenda erant, alludere videtur. Et re quidem ipsa de gnostico 359 tantum deinceps disserit.

Denique ad septimi libri calcem posteaquam ille veræ Ecclesiæ notas et characteres declaravit, tum continenter hæc subjungit ⁶⁷: ταῦτ' ἂν οὖν καὶ εἰς ὅσπερ. » atque de his quidem dicetur postea. » Utrum autem fidem ipse suam liberaverit, hancque et alias a se promissas scriptiones publicam emisit in lucem, dictu sane eo difficilius, quo majus est de iis veterum scriptorum silentium, ac quo magis incertum est utrum ulla ex iis in vulgus unquam prodierit.

⁴⁶ Pæd. l. i, c. 6, p. 104. ⁴⁷ l. ii, c. 40, p. 199. ⁴⁸ ibid. c. 6, p. 169. ⁴⁹ ibid. c. 10, p. 193. ⁵⁰ l. ii, c. 8, p. 237. ⁵¹ l. iii, c. 12, p. 264. ⁵² Strom. l. ii, p. 419. ⁵³ l. iii, p. 431. ⁵⁴ ibid. p. 434. ⁵⁵ ibid. p. 432. ⁵⁶ l. v, p. 591. ⁵⁷ l. iv, p. 511. ⁵⁸ ibid. p. 510. ⁵⁹ ibid. ⁶⁰ l. iii, p. 436. ⁶¹ sup. c. 2, art. 4. ⁶² l. vii, p. 722. ⁶³ l. iii, p. 307. ⁶⁴ l. v, p. 580. ⁶⁵ sup. c. 8, art. 2, p. 1005. ⁶⁶ lib. vi Strom., p. 698. ⁶⁷ l. vii, p. 765.

ADMONITIO IN SUBSEQUENTES CHRONOGRAPHIAS.

Ex variis, quæ a Clemente Alexandrino in primo Stromatum libro pertractantur, argumentis, non minimum sane illud; quo Moysen scriptorum omnium antiquissimum esse demonstrat. Ad id autem efficacius persuadendum plures ille ex versis ethnicis auctoribus, quorum nomen vel exprimit, vel supprimit, desumptas nobis exhibet chronographias, quibus Moysis antiquitas ipsorum testimonio comprobatur. Hæc autem chronographiæ, et alia plurima, quæ illis adficienda se duxit, cum multis clara apertaque non sint, ad aliquam eis lucem offerendam duo potissimum a nobis præstanda se credidimus.

Primo enim eas omnes cum paganorum scriptorum, tum Clementis nostræ chronologias, continuato ordine, atque aditis, quos ille omiserat, omnibus a mundi primordio annis repræsentamus. Quod quidem quam difficile fuerit, si satis erant, qui aliquam componendis ejusmodi chronographiis operam dedere, vel tantillum etiam in iis examinandis posuerunt studii. Et vero ad computandos hosce annos, et cum variis illis, a se invicem non parum discrepantibus, paganorum auctorum chronologiis componendis eo majore diligentia et labore opus fuit, quo vix ullum a Clemente assignetur temporis punctum, ex quo veri aliquid de iis statui potuerit. Quamobrem si in assignandis hisce mundi omnis, atque in omnis illis parvis ethnicorum auctorum chronologiis, seu potius separatim chronologiæ partibus, ad suum ordinem et locum ducendis, alicubi erravimus, id nobis, uti opinamur, benignus lector haud ægre condonabit, nosque ab eo corrigi et emendari lubentissime patiemur.

Secundo autem, quia Clemens noster, alique antiqui sacræ chronographiæ scriptores, Septuaginta duorum Veteris testamenti interpretum sectatores, a se invicem sæpissime dissident, idcirco, ut facilius ab unoquoque deprehendi possit quo ipsemet Clemens ab aliis discrepet, duas præter Clementinam exhibemus chronographias, Eusebii nimirum Cæsariensis, et Georgii Syncelli, qui eundem Septuaginta duorum seniorum computandi modum secuti sunt. Nec est sane quod eis illorum miretur dissidium, quandoquidem si non minus a se invicem dissentiant, qui Hebraico ejusdem sacræ scripturæ textui se adherere gloriantur.

Eusebii autem et Georgii Syncelli Chronica præ cæteris ideo selegimus, quia uterque in illis ipsammet Clementis nostræ chronologiam haud semel citaverunt. Inde enim haud incerto colligitur utrumque sic eam legisse, ut ab illa quod verum esse judicabant, acceperint, quod falsum, rejecerint. Ad hæc vero, Eusebii, Georgiique Syncelli auctoritas pluribus majoris, quam aliorum videtur esse ponderis ac momenti. Nos quidem non fugit Georgii Chronographiam, tanquam erroribus mendis ubique scatentem a Scaligero infamari ac proscribi. Sed in nova illius editione doctus vir Jacobus Goar Dominicanus eam ab omnibus Scaligeri probris et maledictis vindicavit. Ex hac autem postrema editione illam ab eodem Goaro mendatam, et a variis amanuensium librariorum mendis purgatam dedimus. Persuasum itaque habuimus ex triplici ejusmodi Chronographiæ magis, quam ex aliarum comparatione ab omnibus animadverti posse quid in Clementina bene ut male scriptum, quid in ea rejiciendum, aut admittendum, ac quid ex illa percipi queat utilitatis et emolumenti. Cæterum si quid in hoc nostro haud parum molesti laboriosoque opere tibi arriserit, scias velim illud non tam nobis, quam odali nostro Joanni Liron, ad alia studia, de quibus rationem aliquando reddemus, jamjam properanti esse triuendum.

360 CHRONOGRAPHIA CLEMENTIS ALEXANDRINI

COLLATA

CUM EUSEBIANA ET SYNCCELLIANA.

Anni a mundi creatione.

CLEMENS.

4. Adam creatur a Deo.
2148. Diluvium.
Ab Adam usque ad diluvium anni
2148, dies 4.
3569. Abraham moritur.
A Sem usque ad Abraham, inquit
Clemens, anni 1250. Quod
quidem spatium a diluvio ad
mortem Abraham debet haud dubie
computari.
3877. Nascitur Moyses.
Ab Isaac, inquit Clemens, usque
ad terræ divisionem, an. 616.
3957. Israelitæ ex Ægypto mo-
vent, duce Moysæ, an. 402 im-

- perii Assyriorum, an. 32 regni
Belochii, octavi Assyriorum regis,
apud Ægyptios Amoso, Inacho
apud Argivos regnante, juxta
Apionem Grammaticum, et
Ptolemæum Mendesium. De Inachi
tempore varias sup. lib. II, dissert.
2, cap. 7, § 5, cap. 2, § 4,
opinionem adnotavimus.
5997. Moritur Moyses, cui succedit
Jesus Nave, regitque populum
an. 27. Regnante Phoroneo,
Inachi filio, contigit diluvium
Ogygis. Primus Sicyoniis
imperavit Ægyptæus, et Cres in

- Creta.
361⁷¹ 4014. Terræ promissionis
divisio.
4024. Mortuo Jesu Nave, pec-
cantes Hebræi traduntur Chusachar
Mesopotamiæ regi an. 8.
4032. Gethoniel Israelitis libera-
rat, et eis præfecit annis 50.
4082. Secunda servitus sub Æ-
glom rege Moabitarum an. 18.
4100. Aod populum liberat, præ-
estque an. 80.
4180. Tertia servitus sub Jabim
rege Chanaan an. 30.
4183. Raptus Ganymedis.

⁷⁰ Strom. I. I, 357. ⁷¹ ibid., p. 320, 321. ⁷² ibid., p. 321 et 323. ⁷³ ibid., p. 337. ⁷⁴ pag. 324.
⁷⁵ ibid. ⁷⁶ ibid. ⁷⁷ ibid. ⁷⁸ ibid. ⁷⁹ pag. 335.

CLEMENS.

- ⁷⁸ 4198. Persei expeditio. Glaucus Isthmia instituit.
- ⁷⁹ 4200. Barac hortatu Debboræ acie congressus cum Sisara, victoriam obtinet, Ozio filio Riesu summo pontifice. Debbora iudicat Israel an. 40.
- ⁸⁰ 4232. Troja condita est.
- ⁸¹ 4240. Quarta servitus. Traditur Israel Madianitis an. 7.
- ⁸² 4247. Gedeon superat Madianitas, regitque populum an. 40.
- ⁸³ 4287. Achimelech filius Gedeonis, an. 3.
- ⁸⁴ 4290. Boleas filius Bedan iudicat populum an. 25.
- 362** ⁸⁵ 4296. Expeditio Argonautica.
- ⁸⁶ 4313. Quinta servitus. Traditur Israel Ammanitis an. 18.
- ⁸⁷ 4328. Thesei expeditio adversus Minotaurum.
- ⁸⁸ 4331. Jephthe debellat Ammanites, regitque populum an. 6.
- ⁸⁹ 4337. Abatthan Bethlehemites iudicat Israel an. 7.
- ⁹⁰ 4338. Septem principes Thebas oppugnant.
- ⁹¹ 4341. Hercules Olympicum certamen instituit.
- ⁹² Orpheus Musæi discipulus una cum Hercule navigavit.
- ⁹³ 4344. Ebron Zabulonites an. 8. In sequentibus textus Græcus 40 annos Ibroni tribuit: sed male, repugnat enim ipsa numerorum summa.
- ⁹⁴ 4350. Amazonum in Athenas expeditio. Theseus rapit Helenam.
- ⁹⁵ 4352. Eglom ex tribu Ephraim populo præest an. 8.
- ⁹⁶ 4360. Israel Philistæis subiicitur an. 40.
- ⁹⁷ 4361. Herculis in deos relatio.
- ⁹⁸ 4365. Alexander Helenam rapit. 4375. Excidium Trojæ. Hic statui debet Trojanum excidium; nam a Troja capta ad 1 Olympiadem an. 407 numerat Clemens post Eratosthenem. Postea vero Hierosolymorum cladem an. 2 Olympiadis XLVIII consignat. Ex hac autem duplici annorum summa colligitur eam cladem anno mundi 4970 contigisse, excidium vero Trojanum eo, quo notamus, anno.
- ⁹⁹ Post Trojan captam Demodocus et Phemius celebres citharistæ.
- ¹ 4400. Samson vincit Philistæos, et populum iudicat an. 20.
- 363** ² 4420. Iudicat Israel Heli sacerdos an. 40.
- ³ 4454. Crates ait Homerum fuisse circa reditum Heraclidarum.
- ⁴ 4455. Heraclidarum descensus, hoc est reditus in Peloponnesum.
- ⁵ 4460. Heli succedit Samuel propheta, cum quo regnat Saul an. 27. Summa annorum iudicium, scilicet a Josue ad Samuelem usque, 463, m. 7. Hic et in sequentibus calculis Clemens Samuelis annos omittit, et 20 duntaxat Sauli tribuit.
- ⁶ Saul primus post iudices regnat an. 20.
- ⁷ 4475. Homerus clarus habetur secundum Eratosthenem.
- ⁸ 4478. Moritur Samuel 2 annis ante Saulem, cum esset pontifex Abimelech.
- ⁹ 4480. Mortuo Saule, regnat David an. 40. Fiunt a Jesu Nave, usque ad tempus, quo David regnum accepit, ut quidam volumus, an. 450. Hanc opinionem non admittit Clemens.
- ¹⁰ Abiathar summus pontifex.
- ¹¹ Gad et Nathan prophetae.
- ¹² Achias propheta in Silo.
- ¹³ David et Salomon prophetae quoque fuerunt.
- ¹⁴ 4515. Ionica emigratio, sive expeditio 140 an. post excidium Trojanum juxta Eratosthenem.
- ¹⁵ Eodem tempore Homerus clarus habebatur, secundum Aristarchum.
- ¹⁶ 4520. Salomon regnat an. 40. A Jesu Nave ad mortem Davidis colliguntur an. 525, m. 7. Annos igitur 20 Sauli tribuit, nullos Samueli.
- ¹⁷ Iramus dat filiam suam Salomoni. **364** quo tempore post Trojam captam venit Menelaus in Phœniciam, ut ait Menander Pergamæus, et Latus in Phœniciis.
- ¹⁸ 4555. Homerus nascitur juxta Philochorum.
- ¹⁹ 4560. Roboam an. 17. Colliguntur ab ortu Moysis ad Salomonis mortem an. 685, m. 7. Pontifex Abimelech, filius Sadoc. Jeroboam servus Salomonis in Samaria regnat. Prophetae Achias Silonites, et Sannæas, Amanæ filius.
- ²⁰ 4575. Euthymenes et Arche-machus scribunt Homerum floruisse cum Hesiodo, et natum fuisse in Chio circiter an. 200 post Trojan captam.
- ²¹ 4577. Abium filius Roboam regnat an. 25.
- ²² 4600. Athaman filius Abium an. 25. Jesu filius Ananiæ propheta.
- ²³ 4615. Apollodorus ait Homerum vixisse 100 annis post migrationem Ionicam, cum Agasilas Doryssaens esset rex Lacedæmoniorum, adeo ut ad eum pervenerit Lycurgus legumum, cum esset adhuc juvenis.
- ²⁴ 4625. Josaphat rex Juda an. 5.
- ²⁵ Prophetae Elias Thesbites. Wachæas filius Jeble et Abdias filius Ananiæ.
- ²⁶ 4628. Joram filius Josaphat an. 8.
- ²⁷ Prophetae Elias et Eliseus filii Saphat.
- ²⁸ Regnante Joram, assumptus est Elias.
- ²⁹ 4636. Ochozias an. 1.
- ³⁰ Prophetae Eliseus et Abdæonæus.
- ³¹ 4637. Gotholia mater Ozia (sive Ochozia) an. 8. Propheta Eliseus.
- ³² 4645. Joas filius Ozia regnat an. 40.
- ³³ 4665. Lycurgus floret circa an. 290 post Trojam captam juxta Diemichidam.
- ³⁴ 4674. Lycurgi tutela, juxta Eratosthenem an. 299 post eundem Trojanam.
- 365** ³⁵ 4685. Amasias post Joam regnum capessit, regnatque an. 39.
- ³⁶ 4692. Ex Sosibii sententia vixit Homerus 90 an. ante Olympiadem.
- ³⁷ 4701. Mors Elisei prophetae. A regno Salomonis, inquit Clemens, usque ad mortem Elisei an. 181.
- ³⁸ 4724. Ozias Amasiaz filius regnat an. 52. Ejus temporibus prophetavit Jonas.
- ³⁹ Prophetae Amos et Isaias filius ejus, et Osee filius Beer, et Jonas filius Amathi.
- ⁴⁰ 4776. Joathan regnat an. 16.
- ⁴¹ 4782. Olympias prima juxta Clementem, eo tempore constituenda procul dubio videtur. Nam ille aperte asseruit anno primo Olympiadis XLVIII et regis Sedeciaz undecimo factam fuisse Babylonicam captivitatem. Sic autem in illius chronologia omnia melius sibi invicem cohærebunt, secumque ille melius stabit. Si quid igitur contra, ac præsertim de Trojæ cladis tempore statuisset arguatur, ibi ille haud dubie dicendus est non suam, sed aliorum protulisse opinionem.
- ⁴² 4792. Achaz filius Joathan an. 16.

⁷⁸ Strom. l. I, p. 335. ⁷⁹ p. 324. ⁸⁰ p. 335. ⁸¹ p. 324. ⁸² ibid. ⁸³ ibid. ⁸⁴ p. 324. ⁸⁵ p. 335. ⁸⁶ p. 324. ⁸⁷ p. 336. ⁸⁸ p. 324. ⁸⁹ ibid. ⁹⁰ p. 334 et 336. ⁹¹ ibid. ⁹² p. 332. ⁹³ p. 324. ⁹⁴ p. 336. ⁹⁵ p. 324. ⁹⁶ p. 336. ⁹⁷ p. 336. ⁹⁸ ibid. ⁹⁹ p. 332. ¹ p. 324. ² ibid. ³ p. 327. ⁴ p. 323 et 337. ⁵ p. 325. ⁶ p. 327. ⁷ p. 325. ⁸ ibid. ⁹ ibid. ¹⁰ ibid. ¹¹ ibid. ¹² ibid. ¹³ p. 336. ¹⁴ p. 326. ¹⁵ p. 335. ¹⁶ ibid. ¹⁷ p. 326. ¹⁸ ibid. ¹⁹ p. 327. ²⁰ p. 326. ²¹ ibid. ²² p. 327. ²³ p. 326. ²⁴ ibid. ²⁵ ibid. ²⁶ ibid. ²⁷ p. 327. ²⁸ p. 327. ²⁹ p. 326. ³⁰ p. 327. ³¹ p. 327. ³² p. 326. ³³ p. 327. ³⁴ p. 327. ³⁵ p. 326. ³⁶ p. 327. ³⁷ p. 327. ³⁸ ibid. ³⁹ ibid. ⁴⁰ p. 331 et 328. ⁴¹ p. 327.

CLEMENS.

- ¹ 4806. Roma condita est.
- ² A prima Olympiade ad Romam conditam nonnulli dicunt colligi an. 24.
- ³ 4807. An. 15 regni Achaz, Salmanasar rex Assyriorum transfert Israel ad Medos et Babylonem.
- ⁴ 4808. Achaz succedit Osez regi Israel, regnatque iterum an. 8.
- 366** ⁵ 4816. Ezechias regnat an. 29.
- ⁶ 4845. Ezechiae propter sanctitatem, inquit Clemens, cum ad finem vitae pervenisset, largitur Deus per Isaiam ut videret alios quindecim annos per regressum solis. Nunquid regnavit Ezechias an. 44 secundum Clementem? Alii viderint.
- ⁷ Prophetæ Isaias, Osee, Michæas, et Joel, filius Bathael.
- ⁸ 4851. Euphron dicit Homerum vixisse tempore Gygis, qui coepit regnare xviii Olympiade.
- ⁹ 4860. Manasses Ezechiae filius regnat an. 55.
- ¹⁰ 4862. Archilochus post xx Olympiadem celebratur. Fertur Simonides eodem tempore vixisse.
- ¹¹ 4875. Theopompus refert Homerum vixisse an. 500 post cladem Trojanam.
- ¹² 4915. Amos filius Manassis regnum obtinet an. 2.
- ¹³ 4917. Josias regnat an. 31.
- ¹⁴ 4935. Josiae au. 18 Pascha a Samuelis tempore intermissum celebratur. Prophetæ Oida, Sophonias, et Jeremias.
- ¹⁵ 4948. Josias cum Nechaone rege Aegypti congressus occiditur. Josiae succedit Jechonias sive Joachas m. 3 et d. 10, quem Nechao victum abduxit in Aegyptum, et pro eo constituit regem Joachim fratrem ejus, qui regnat an. 11.
- 367** ¹⁶ 4959. Joachin regnat menses 3. Sedecias an. 11, prophetæ Jeremias, ¹⁷ et Buzi, et Urias et Habacum, aique etiam Ezechiel quinto regni illius anno. Deinde Nahum, Daniel, Aggaeus, Zacharias, et Malachias.
- ¹⁸ Solon legislator insignis habetur Olympiade xlvi.
- ¹⁹ 4970. Captivitas Babylonica, facta a Nabuchodonosor, Assyriis anno septimo imperante. Vafreo anno secundo apud Aegyptios regnante, Philippo Atheniensium archonte, Olympiadis xlviii anno primo.
- ²⁰ 4971. Anno duodecimo Sedeciae, Nabuchodonosor septuaginta annis ante principatum Persarum adversus Phœnicas et Judæos bellum gessit, ut dicit Berosus in Historiis Chaldaicis, et Jobas.
- ²¹ 4978. Circa l. Olympiadem, Pisistratidarum tempore florebat Onomacritus Atheniensis, ejus dicuntur esse poemata, quæ Orpheo ascribuntur.
- ²² 4980. Thales inter Græcos sapientes **368** antiquissimus, insignis habetur circa l. Olympiadem.
- ²³ Septem sapientes, teste Androne, eodem tempore celebres fuerunt.
- ²⁴ 4989. Primus annus Cyri. Regnat an. 30.
- ²⁵ Publico præconio proclamavit Cyrus Hebræorum restitutionem, inquit Clemens, sed annum silet.
- ²⁶ 5019. Cambyses an. 19.
- ²⁷ 5028. Pythagoras floret Olympiade lxii. Vide supra dissert. 2, cap. 17, art. 2.
- ²⁸ 5038. Darius Hystaspis filius an. 46.
- ²⁹ 5040. Finis captivitatis. Anno secundo regni Darii, quem dicit Herodotus Magorum dissolvissse imperium, mittitur Zorobabel, Filius Salathiel, ut exeat, et ornent templum, quod erat Hierosolymis. Fiunt, inquit Clemens ³⁰, anni omnes cum annis captivitatis usque ad populi restitutionem, ab ortu quidem Moysis, anni mille centum quinquaginta quinque, menses sex, decem dies. A regno autem David, anni, ut nonnulli quidem, trecenti quinquaginta duo: ut autem dicam accuratius, quingenti septuaginta duo, menses sex, decem dies.
- ³¹ 5049. Post sublatis Romanos reges, creantur consules. Vide Scaligerum lib. iii *Canonum Isagogicorum*, pag. 346.
- ³² 5084. Xerxes imperat an. 26.
- ³³ 5110. Artaxerxes an. 41.
- 369** ³⁴ 5151. Darius an. 8.
- ³⁵ 5159. Artaxerxes imperat an. 42.
- ³⁶ 5201. Ochus, vel Arces, an. 3. Colliguntur, ait Clemens, simul anni regum Persarum 235, p. 331. Eadem habet pag. 337. Sed anni tantummodo 215 inveniantur. In describendis itaque numeris librarii amanuenses, vel ipsemet Clemens hic, sicut et alibi haud semel erravere.
- ³⁷ 5104. Alexander Macedo an. 18.
- ³⁸ 5222. Ptolemæus Lagi filius regnat in Aegypto an. 40.
- ³⁹ 5262. Philadelphus an. 27.
- ⁴⁰ 5289. Evergetes an. 25.
- ⁴¹ 5314. Philopator an. 17.
- ⁴² 5331. Epiphanes an. 24.
- ⁴³ 5355. Philometor an. 35.
- ⁴⁴ 5390. Physcon an. 29.
- ⁴⁵ 5419. Lathurus an. 36.
- ⁴⁶ 5455. Dionysius an. 29.
- ⁴⁷ 5488. Cleopatra an. 22.
- ⁴⁸ Fiunt ergo, ut ait Clemens, simul conjuncta Macedonum tempora an. 312, dies 18. Sed sunt anni tantum 302.
- ⁴⁹ 5510. Mors Antonii et Cleopatrarum, atque regni Macedonum finis.
- ⁵⁰ 5538. Nascitur D. N. Jesus Christus an. 28 Augusti Caesaris a morte Antonii. Vid. sup. dissert. ii, cap. 6, art. 6.
- ⁵¹ 5568. An. 15 Tiberii patitur D. N. Jesus Christus. Vid. sup. dissert. ii, cap. 6, art. 5.
- ⁵² 5610. Excidium Jerusalem.
- ⁵³ 5624. Ludi Capitolini a Domitiano **370** instituuntur.
- ⁵⁴ 5732. Mors Commodi Augusti. Hæc omnia notavimus seriem regnorum secuti, ut aliquid certi expiscaremur: neque enim ignoramus Clementem pag. 337 ab Adam ad mortem Commodi, annos 5818, et pag. 339 annos 5784 computare.

EUSEBIUS.

2242. Diluvium.
3184. Nascitur Abraham 160 an. ante Inachi regnum.
3344. Jacob nascitur. Inachus apud Argivos regnat.
3359. Abraham moritur. Phoroneus succedit Inacho.
3444. Diluvium Aegypti sub Ogyge.
3474. Jacob intrat in Aegyptum.
3514. Aetas Promethei.
3544. Moritur Joseph.
3562. Atlas clarus habetur.
3609. Nascitur Moyses.
3644. An. 35 Moysis, Cecrops regnat in Attica.
3674. Diluvium in Thessalia sub Deucalione.
3689. Exodus.
3694. Crotopus 8 rex Argivorum.
3722. Dardanus condit Dardaniam.
- ¹ p. 336. ² ibid. ³ p. 327. ⁴ p. 328. ⁵ ibid. ⁶ ibid. ⁷ p. 327. ⁸ p. 328. ⁹ p. 333.
- ¹⁰ p. 327. ¹¹ p. 328. ¹² ibid. ¹³ ibid. ¹⁴ ibid. ¹⁵ ibid. ¹⁶ p. 329. ¹⁷ p. 302.
- ¹⁸ pag. 328 et 331. ¹⁹ ibid., pag. 329. ²⁰ pag. 332. ²¹ ibid. ²² ibid. ²³ p. 331. ²⁴ p. 330. ²⁵ p. 336. ²⁶ p. 351. ²⁷ ibid. ²⁸ ibid.
- ²⁹ p. 332. ³⁰ p. 302 et 332. ³¹ p. 351. ³² ibid. ³³ ibid. ³⁴ ibid. ³⁵ ibid. ³⁶ p. 351. ³⁷ ibid. ³⁸ ibid.
- ³⁹ ibid. ⁴⁰ ibid. ⁴¹ pag. 331. ⁴² ibid. ⁴³ ibid. ⁴⁴ ibid. ⁴⁵ ibid. ⁴⁶ ibid. ⁴⁷ ibid. ⁴⁸ ibid.
- ⁴⁹ ibid. ⁵⁰ p. 332. ⁵¹ p. 350 et 357. ⁵² p. 359. ⁵³ p. 310. ⁵⁴ ibid. ⁵⁵ p. 339 et seqq.

3726. Danaus Sthenelo expulso Argos occupat.
 3729. Moritur Moyses.
 3757. Mortuo Jesu Nave, Gothonieli judicat Israellem.
 3772. Cadmus regnat Thebis.
 3781. Amphion, et Zethus, et Linus in musica clarescunt.
 3782. Iliad Dactyli ferrum reperiunt.
 3796. Minos regnat in Creta. Triptolemus frumenta distribuit.
 3797. Aod judicat populum.
 3807. Pelops regnat in Græcia an. 59.
 3814. Bacchus nascitur.
 3815. Perseus rebus gestis insignis habetur.
 3839. Raptus Ganymedis.
 3847. Debbora et Barac.
 3883. Ilium ab Ilo conditur.
 3888. Argivorum regnum deficit.
 3917. Gedeon judicat populum an. 40.
 3929. Tyrus condita ante templum Hierosolymitanum anno 240.
 3930. Argonautarum expeditio.
 3957. Abimelech tyrannidem exercet an. 3.
 3960. Thola iudex Israel. Theseus superat Minotaurum.
 3969. Expeditio 7 principum contra Thebas.
 3971. Theseus rapit Helenam.
 3982. Jairus iudex Israel.
 3986. Minos leges et jura constituit.
 3990. Carthago conditur, ut auctor est Philistus.
 3996. Bellum Amazonum contra Thebas. Hercules agone Olympicum constituit, a quo usque ad I Olympiadem an. 450 computantur.
 4004. Jephthe iudicat populum an. 6. Mycenis imperat Agamemnon.
 4010. Ezebon judicat an. 7. Hercules moritur. Alexander Helenam rapit.
 4017. Labdon iudex Israel an. 8.
 4019. Trojana clades.
 4022. Aeneas Latinis imperat an. 3.
 4025. Samson populum judicat. Ascanius regnat an. 38.
 4045. Heli sacerdos judicat annos 40.
 4049. Primus Heraclidarum reditus.
 4055. Amazones templum Ephesi incendunt.
 4074. Reges Sicyonii deficiunt.
 4085. Samuel et Saul imperant an. 40.
 4193. Homeri ætas juxta quorundam opinionem. Alii eam post an. 400, alii an. 480, alii 260, alii 400, alii denique anno quingentesimo post Trojam captam constituunt.
 4099. Heraclidarum descensus sive reditus in Peloponnesum.
 4123. Amazonum et Cimmericorum incursus in Asiam.
 4125. David regnat an. 40.
 4132. Codrus seipsum morti tradit.
 4156. Carthago construitur.
 4163. Salomon an. 40.
 4169. Salomon templum ædificat, consummatque an. 8.
 4177. Templi dedicatio.
 4185. Carthago condita a Didone, juxta nonnullos.
 4205. Roboam.
 4210. Susakim rex Ægypti templum spoliat.
 4222. Abia regnat an. 3.
 4225. Asa an. 41.
 4266. Josaphat an. 25.
 4286. Homerus clarus habetur, juxta Apollodorum et Euphorbum.
 4291. Joram an. 8.
 4299. Ochozias an. 4. Elias rapitur.
 4300. Gotholia an. 7.
 4307. Joas regnat an. 40.
 4318. Lycurgus floret.
 4339. Mors Elisei.
 4342. Zacharias occiditur a rege Joas.
 4347. Amasis regnat an. 29.
 4376. Azarias qui et Ozias an. 52.
 4380. Lycurgus Lacedæmonis jura componit.
 4382. Finis regni Assyriorum, quod duravit an. 1240. Arbaces Medus imperium transfert ad Medos.
 4388. Caranus I rex Macedonum regnat an. 28.
 4395. Hesiodus insignis habetur, ut scribit Porphyrius.
 4403. Lycurgi leges a Lacedæmonis suscipiuntur, juxta Apollodorum.
 4425. Olympias I an. 2 Æschyli Atheniensium archontis.
 4426. Phacee regnat an. 30. Sub hoc Teglath Phalassar magnam partem populi Israel ad Assyrios transfert.
 4428. Joathan regnat an. 16.
 4444. Achaz an. 16.
 4446. Osee rex Israel an. 9.
 4449. Nonnulli Romanorum scriptores Romam conditam ferunt.
 4455. Captivitas 10 tribuum, quæ transferuntur a Sennacherib, qui et Salmanasar, rege Chaldeorum.
 4416. Ezechias an. 29. Sibylla Erythræa agnoscitur.
 4489. Manasses an. 55.
 4493. Dejoces rex Medorum Ecbatanam condit.
 4502. Gyges 5 rex Lydorum regnat an. 36.
 4544. Amos an. 12 regnat.
 4541. Phraortes 6 rex Medorum an. 24.
 4556. Josias an. 32.
 4562. Thales Milesius physicus philosophus agnoscitur, quem vixisse aiunt usque ad LVIII Olympiadem.
 4571. Cyaxares 7 Medorum rex an. 32.
 4578. Draco legumlator, ut quibusdam placet, agnoscitur.
 4583. Cyaxares adversus Assyrios dimicans, Ninum capit.
 4583. Joachaz regnat m. 3 post quem Eliakim sive Joakim an. 11.
 4591. Nabuchodonosor Judæam occupat, et tributario Eliakim facto, victor ad suos redit.
 4594. Cyaxares Ninum subvertit.
 4599. Joachim qui et Jechezab mens. 3.
 4600. Sedecias an. 11.
 4603. Astyages 8 Medorum rex an. 38.
 4604. Vaphres rex Ægyptiorum an. 30.
 4606. In Babylone prophetæ Daniel et Ezechiel.
 4607. Solon suas leges constituit.
 4611. Hebræorum captivitas, et exterminium templi, quod duravit an. 70 usque ad 2 an. Darii.
 4620. Isthmia et Pythia primum acta.
 4629. Moritur Nabuchodonosor, cui succedit Eulimerodach, deinde Baltazar.
 4634. Amasis rex Ægypti an. 42.
 4639. Cræsus 9 rex Lydorum an. 15.
 4641. Cyrus Medorum destruit imperium, superato Astyage. Cyrus Hebræorum captivitate laxata, 50 hominum milia regredi fecit in Judæam, qui exstructo altari, templi fundamenta jecerunt. Sed cum a vicinis gentibus fabricatio impeditur, imperfectum opus usque ad Darium permansit, solo altari consistente. Regnat Cyrus an. 30.
 4651. Cræsus adversus Cyrum bellum init.
 4652. Thales moritur.
 4654. Cræsus a Cyro capitur.
 4671. Cambyses regnat an. 8.
 4676. Cambyses invadit Ægyptum.
 4679. Duo fratres magi regnant m. 7, deinde Darius an. 36.
 4681. Olympias xcv Darii an. 2 templum exstruitur a Zorobabele, consummatumque opus an. 4. Pythagoras clarus habetur.
 4688. Pulsis ab Urbe regibus, consules creantur.
 4715. Xerxes an. 20.
 4720. Xerxes Athenas incendit.
 4735. Ariabanes imperat m. 7.
 4735. Artaxerxes Longimanus an. 40.
 4741. Esdras sacerdos insignis habetur.
 4756. Nehemias venit in Judæam.
 4768. Nehemias perficit muros, urbemque Jerusalem.
 4769. Initium belli Peloponnesiaci.
 4776. Xerxes II regnat mens. 2. Sogdianus m. 7.
 Darius Nothus an. 19. Plato nascitur.
 4795. Artaxerxes Mnemon an. 46; hic est Assuerus Esther.
 4802. Socrates venenum bibit.
 4835. Artaxerxes Ochus an. 26.
 4861. Arces Ochii filius an. 4.
 4864. Alexander Philippi filius an. 12, m. 7.
 4865. Darius Arsami filius an. 6.
 4870. Alexander Alexandriam condit, regnum Persarum destruit.

4876. Mortuo Alexandro, Ptolemæus regnat in Ægypto.
 4916. Philadelphus an. 38.
 4918. Philadelphus Scripturas sacras transferri curat per LXXII Interpretes.
 4954. Evergetes an. 26.
 4980. Philopator an. 17.
 4997. Epiphaues an. 24.

5021. Philometor an. 35.
 5056. Evergetes an. 29.
 5085. Physcon, qui et Soter, an. 17.
 5102. Alexander an. 10.
 5112. Ptolemæus Cleopatraz filius an. 8.
 5120. Dionysius an. 30.
 5150. Cleopatra an. 22.

5152. C. Julius Cæsar ann. 4, mens. 7.
 5157. Augustus an. 56, mens. 6.
 5171. Mors Antonii et Cleopatraz.
 5199. Jesus Christus Filius Dei nascitur.
 5215. Tiberius an. 25.
 5232. D. N. Jesus Christus ad passionem venit.

GEORGIUS SYNCELLUS.

2242. Diluvium.
 3512. Abraham nascitur.
 5487. Abraham moritur.
 5692. Inachus regnat an. 56.
 3757. Nascitur Moyses.
 3808. Apis post Phoroneum regnat an. 35, cujus tempore contigit diluvium Ogygis.
 3816. Exodus.
 3856. Mortuo Moyse, Josue regit populum Israel.
 3884. Post Jesum Nave seniores populi duces fuerunt an. 48.
 3902. Chusarsathaim Mesopotamiæ rex Israel opprimit an. 8.
 3910. Gothoniel populum liberat, judicatque an. 40.
 3915. Ætas Promethei.
 3945. Initium Cæcropis.
 3950. Eglom regi Moab traditur Israel an. 18.
 3968. Aod regit populum an. 80.
 4029. Crotopus 8 rex Argivorum an. 21.
 4038. Diluvium Deucalionis.
 4048. Aod defuncto surgit Samegar. Tradit Dominus Israel in manus Asor regis Chanaan an. 20.
 4064. Danaus 10 rex Argivorum an. 58.
 4068. Dehbora et Barac an. 40.
 4108. Traditur Israel Madianitis an. 7.
 4115. Gedeon an. 40.
 4155. Abimelech an. 3.
 4158. Thola judicat Israel an. 23.
 4181. Jair an. 20.
 4201. Filii Israel Ammonitarum servitute opprimuntur an. 18.
 4219. Jephthe, an. 6.
 4225. Abæssan et Esbal judicant populum an. 7.
 4232. Elom regit Israel an. 10.
 4242. Abdon an. 8.
 4250. Traditur Israel Philistæis an. 40.
 4290. Samson an. 20.
 4310. Interregni et pacis an. 40 post mortem Samsonis.
 4329. Troja excisa.
 4351. Demophon Thesei filius an. 23. Hoc anno Troja capta.
 4340. Æneas Latinis imperat an. 3.

4350. Heli sacerdos regit populum an. 20.
 4370. Samuel, an. 20.
 4390. Saul regnat an. 40.
 4430. David an. 40.
 4470. Salomon an. 40.
 4510. Roboam an. 17.
 4527. Abias an. 3.
 4530. Asa an. 41.
 4521. Josaphat an. 25.
 4596. Joram an. 8.
 4604. Ochozias an. 1.
 4602. Elias assumitur ex hominum convictu.
 4605. Gotholia an. 6.
 4613. Joas an. 40.
 4649. An. Joas 37 moritur Eli-seus.
 4653. Amasias an. 29.
 4682. Azarias qui et Ozias an. 52.
 4726. Olympias prima.
 4734. Joatham an. 16.
 4750. Achaz an. 16.
 4752 (verius 54). Roma condita.
 4766. Ezechias an. 29.
 4770. Israel transfertur in Assyrios a Salmanasaro, qui et Nabonassar dicitur, Chaldeorum seu Assyriorum rege. Alibi an. 4762, Achazi 42, contigisse vult.
 4795. Manasses an. 55.
 4850. Amos an. 2.
 4852. Josias an. 31.
 4865. Jeremias prophetico spiritu incipit futura prædicere. Ab hoc anno nonnulli 70 captivitatis annos numerant.
 4870. Ab anno Josiæ 18 ad Cyri primum 70 captivitatis annos nonnulli numerant.
 4883. Joachaz m. 3. Addit Georgius: Ab anno quarto Joachim, qui fuit communis mundi 4883, donec dimitteretur captivitas, hoc est ad Cyri annum primum 70 an. sunt. Ita sæpius fallitur Syncellus. Itaque anno 4883, Joachim an. 4, Nabuchodonosor 1, incipit captivitas.
 4884. Joachim an. 11.
 4895. Joachim mens. 3.
 4896. Sedecias an. 11. Ab hoc an. captivitas incipit secundum Africanum.

4900. Ezechiel an. 5 Sedeciæ prophetae cœpit.
 4907. Excidium templi, quod auctor scribit contigisse an. 4903, inepte ut solet.
 4931. Evilad-Merodach post Nabuchodonosor regnat an. 5.
 4931. Niriglesarus, qui et Baltasar, an. 3.
 4939. Nabennidus vel Nabonidus, sive Astyages, seu Artaxerxes, vel Assuerus Esther, aut Darius Danielis, an. 13. Auctor assignat 17, male pro more.
 4952. Cyrus regnat an. 31. Finis captivitatis.
 4966. Cresus superatur a Cyro.
 4981. Tarquinio Superbo abrogato, consules creantur.
 4983. Cambyses an. 8.
 4991. Persis imperant Magi duo fratres m. 7.
 4992. Darius Hystaspis filius an. 36.
 5028. Xerxes an. 20.
 5048. Artabanus m. 7.
 5049. Artaxerxes Longimanus an. 41.
 5090. Xerxes mens. 2, Sogdianus m. 7.
 5091. Darius Nothus an. 19.
 5110. Artaxerxes Mnemon an. 40.
 5150. Ochus an. 5.
 5155. Narses an. 4.
 5159. Darius an. 6.
 5170. Mors Alexandri Magni.
 5171. Ptolemæus Lagi filius in Ægypto an. 40.
 5211. Philadelphus an. 38.
 5249. Evergetes an. 24.
 5275. Philopator an. 17.
 5290. Epiphanes an. 24.
 5314. Philometor an. 35.
 5349. Evergetes an. 28.
 5377. Physcon an. 18.
 5395. Alexander an. 15.
 5446. Cleopatra an. 22.
 5454. C. Julius Cæsar an. 5.
 5458. Augustus an. 56.
 5468. Mors Cleopatraz et Antonii.
 5500. D. N. Jesus Christus nascitur.
 5515. Tiberius an. 22.
 5532. Anno Tiberii 19 Christus in cruce moritur.

Duas Clemens Alexandrinus Romanorum imperatorum chronologias hunc in modum digessit, pag. 339, quas hic cum Eusebio et Georgio Syncello collatas exhibemus.

PRIMA.	SECUNDA.	EUSEBIUS.	G. SYNCELLUS.
Augustus an. 43.	C. Julius Cæsar an. 5, m. 4, die 1. Augustus an. 46, m. 4, d. 1.	Caius Julius Cæsar an. 4, m. 7. Octavius Cæsar, a quo Augusti reges Romanorum, an. 56, m. 6. Tiberius an. 23. ¹ C. Cæsar Caligula an. 3, m. 10. Claudius an. 13, m. 9, d. 28. Nero an. 13, m. 7, d. 28. Galba m. 7.	C. Julius Cæsar an. 3. Octavius Augustus an. 56. Tiberius an. 22. Caius an. 5. Claudius an. 13. Nero an. 13. Galba, Otho, Vitellius, Vespasianus, an. 6.
Tiberius an. 22. Caius an. 4. Claudius an. 14. Nero an. 14. Galba an. 1.	Tiberius an. 26, m. 6, d. 19. C. Cæsar an. 3, m. 10, d. 8. Claudius an. 13, m. 8, d. 28. Nero an. 13, m. 8, d. 28. Galba m. 7, d. 6.	Otho m. 3. Vitellius. Vespasianus an. 9, m. 11, d. 22. Titus an. 2, m. 2. Domitianus an. 15, m. 5. Nerva an. 1, m. 4. Trajanus an. 19, m. 19. Adrianus an. 21. Antoninus Pius cum liberis suis Aurelio et Lucio an. 22, m. 5. Marcus Antonius Verus et Lucius Aurelius Commodus an. 19, m. 1. Commodus an. 12.	Tiberius an. 22. Caius an. 5. Claudius an. 13. Nero an. 13. Galba, Otho, Vitellius, Vespasianus, an. 6. Titus an. 2. Domitianus an. 12. Nerva an. 1. Trajanus an. 19. Adrianus an. 21. Antoninus an. 23.
Vespasianus an. 10. Titus an. 5. Domitianus an. 15. Nerva an. 1. Trajanus an. 19. Adrianus an. 21. Antoninus an. 21.	Otho m. 5, d. 2. Vitellius m. 7, d. 1. Vespasianus an. 11, m. 11, d. 22. Titus an. 2, m. 2. Domitianus an. 15, m. 8, d. 5. Nerva an. 1, m. 4, d. 10. Trajanus an. 19, m. 7, d. 15. Adrianus an. 20, m. 10, d. 28. Antoninus an. 22, m. 5, d. 7.	Antoninus Pius cum liberis suis Aurelio et Lucio an. 22, m. 5. Marcus Antonius Verus et Lucius Aurelius Commodus an. 19, m. 1. Commodus an. 12.	Aurelius an. 19. Commodus an. 13.
Antoninus rursum et Commodus an. 32.	M. Aurelius Antoninus an. 19, d. 11. Commodus an. 12, m. 9, d. 14.		

INDICES.

INDEX GRÆCITATIS.

Numerales notæ paginas editionis Sylburgianæ representant quarum seriem typis crassioribus textui nostro inseruimus (1).

A
A καὶ Ω cur dictus Christus 230, 291.
a in Abraami nomine additum quid signif. 235.
α δειλοί 13. Euseb. Præpar. Evang. 45. ὡ δειλοί.
α μὲν — τὰ δὲ — 273.
ἀθαχεύτοις ἄρθρα 231.
ἀδαρὴς ζυγός 239.
ἀδασανίστως ῥηθέν 187.
τὸ ἀδέβαιον τῆς διανοίας 331.
ἀδουλήτοις τύχαις περιπεσόντες 300, sic ἀδουλήτους ὁμάς 300, ἀδουλήτως συμβαίνοντα 239. ἀδουλήτως ἔχοντος τοῦ Θεοῦ 294.
ἀδράς pro ἀδράς P. m. s. 88.
ἐπ' ἀγαθῶ καὶ ἐπ' ὠφελείᾳ τοῦ κολαζ. 51. *idem* πρὸς ἀγαθοῦ *ibid.*
ἀγαθοεργεῖν 92, 166, 227. ἀγαθοεργοῦμενοι 25. ἀγαθοεργία 204.

ἀγαθοεργία θεία 285.
ἀγαθοποιοὶ et κακοποιοὶ 343. sic ἀγαθοποιεῖν et κακοποιεῖν 211. τοῦ ἀγαθοποιοῦ φύσις τὸ ἀγαθοποιεῖν 294. ἀγαθοποιεῖν Dei propr. 134.
ἀγαθοποιούσα πρὸς πάντας 222.
ἀγαθοποιεῖν τῇ πρώτῃ 227.
ἀγαθότητι τοῦ Θεοῦ 299. sic 163, 284.
ἀγαθὺνον ἀγαθόν 283. τὸ ἀγαθὺν Θεοῦ ἔργον ἐστὶ 294. ἀγαθὺν εἶναι et κακοῦ εἶναι 348. ἀγαθὺν εἶναι ἐν πᾶσι 227.
ἀγαθωσύνη θεία 283, per ω P. m. s. 55, et alibi passim: at Flor. ed. per ο.
ἀγάλλεσθαι quid 168.
ἀγαλλιαθῶμεν ἐν— 291. ἀγαλλιασιν quid 282.
ἀγαλμα θεῖον καὶ ἅγιον quod 303.

Ἀγαμέμνων Ζεὺς 11.
ἀγαμίου poena 182.
ἀγανακτικὴν φωνὴν ἔρρηξε 63, etiam P. m. s.
ἀγαπᾶσθαι quid 163.
ἀγάπη quid 162. ἀγάπης nomen profane a quibusdam transfertur ad convivia 61. ἀγάπαι quid sint 61. Christo quæ 61. ἀγάπαι hæreticorum commentitiæ 322. ἀγάπαι Carpocratianorum nefariæ 185.
ἀγάπησις quid 163.
ἀγαπητικὴ οὐσα ὡς μήτηρ 45. κατ' ἀγαπητικὴν κοινωνίαν 222. ἀγαπητικῶς καὶ φιλητικῶς διαταθεῖσα πρὸς τὴν... 273.
ἀγαπητὸν αὐτοῖς ἦν εἰ... 324.
ἀγγελοθεσία ut υἱοθ. 299. ἀγγελοθεσία τοῦ σώμ. 350.
ἀγειν] ἀγωμεν τὰς ἐντολὰς δι' ἔργων, in effectum producimus 37.

(1) Compendiariæ notæ huius indicis, P. m. s., Palatinum codicem significant quo in *Pædagogō* nūi sumus; H. m. s. Augustanus Clementis *ἑκτομῆς* denotant, e quibus quæ observationem merebantur a Davide Hæschelio nobis communicata sunt. Sed communicata sunt ab eodem etiam alia quæ sola H designat. *Excerpta mss.* debentur et ipsa bibliothecæ Palatinæ. Fl. Florentinam ed. indicat. Sylburg.

ἀγεσθαι πρὸς γάμον 181.
 ἡ ἀγελοχομική 124.
 ἀγέννητος ἀρχή 257. ἀγέννητον
 ἔδν., 257.
 ἀγεννής ἀθλητής 309. *geminio* *vn*
etiam P. 95.
 ἀγέννητος πατήρ 340. τὸ ἀγέ-
 ννητον ἐν, ὁ θεός 275.
 ἀγευστος φιλοσοφίας 213.
 ἀγερωχία μέθης 72.
 ἀγήρω κόσμον 230. *sic* ἀγήρω
 αἰδιότητα 38. ἀγήρως καὶ ἀθάνα-
 τοι 10.
 ἀγήτωρ πάντων 279. *Dor. pro*
ἡγήτωρ.
 ἀγιάζει τὸν ἀριθμὸν, *sanctum*
facit, *ui sanctum celebrat* 291.
 ἀγιαζόμενοι θεῷ 85. ἀγιαζονται
 καὶ σῶμα καὶ ψυχὴν 65.
 ὁ ἀγιασμός ἡμῶν 218.
 ἀγασσύνην ὑποκρίνεσθαι 110.
 ἀγιαστρεῦειν δαλεῖται 99.
 ἀγλωσσία ἐι εὐγλωσσία 125.
 ἀγνεία *quid* 227, 236. ἀγνεία τε-
 λεία *quæ* 227.
 ἀγνίζειν ἑαυτὸν 190. ἀγνίζειν
 τὴν σάρκα αὐτοῦ 60. ἀγνισμός τῆς
 ψυχῆς 57. P. m. s. ἀγισμὸν *habet*.
 ἀγνωμονεῖν τὰ θνητὰ 187.
 ἀγνωσίαν Θεοῦ ἔχουσι 201.
 ἀγνοος ἀριθμὸς 290.
 ἀγνοος τῆς ἀληθείας 201.
 ἀγνοία καρπῶν 267.
 ἀγράφως παραδοθέν 274.
 ἀγριάδες ἐλαίαι 286.
 ἀγρόνδε βαδίζειν 104.
 Ἄγριες *janitor Mercurialium*
sunt 15.
 ἀγύρται καὶ μητραγύρται 99.
 ἀγωγή, *vilæ iraductio* 222. ἀγω-
 γή ὁρμή 47. ἀγωγή ἀρίστη *quæ*
 11.
 ἀγώγιμος πάντοθεν, *undique agi*
possit *se inuens* 77. ἀγώγιμος
 τῶν δαιμονίων γίνεται 19.
 ἀγωγὸν πρὸς τὴν... *ducens*, 299.
 τὴν ἀγωνίαν ἐκτελεῖν, *certamen*
perag. 100.
 ἀγωνιζόμενοι αἰρεῖν, *connitentes*
 125.
 ἀδάμαστοι πονηρία 38.
 ἀδαισδιαιμῶν ὦν 302.
 ἀδελφὸς μῦθος, *cognata fab.* 1.
sic ἀδελφὰ παθήματα 83. ἀδελφὰ
 τούτοις γράφων 247.
 ἀδελφία χρόνων 16. *rectius* ἀδελ-
 φία.
 ἀδην διελεχται, *satis d.* 111. P.
 m. s. ἀδην.
 ἀδηρίτως ζητεῖν 234.
 ἔδης ἐι Ζεὺς *idem* 248.
 ἀδηφαγία καὶ ἀπληστία 62.
 ἀδιάδελφα δόγματα 273. ἀδιαδελ-
 φως παρεισδύναι 192.
 ἀδιάδραστον φυλάττειν 118.
 ἀδιάπτωτος μένει 177.
 ἀδιάστατον καὶ ἀπειρον 251. ἀδιά-
 στατος τῆς τοῦ Θεοῦ ἀγάπης γενό-
 μενος 315.
 ἀδιαστρόφω προσώπῳ 68.
 ἀδιάτρεπτος ἀναισχυντία 93.
 τὸ ἀδιάφθορον τῆς ψ. 230.
 ἀδιάφορος χρήσις 64. τῶν ἀδια-
 φόρων τὰ αἰρετώτερα 215. ἀδιαφ-
 ρως βιοῦν 190. ἀδιαφορεῖ περὶ
 τὰ... 250. ἀδιαφορίαν *introducen-*
tium confutatio 194. ἡ ἀδιαφορία,

summ. b. 179.
 ἀδιεξήγητος *seu* ἀδιεξίτητος 251.
 ἀδίκημα *quid* 167.
 ἀδοκίμον εἶναι ἐι εὐδοκίμειν 331.
 ἀδοκίμοι πρὸς πᾶν ἀγ. 213.
 ἀδράνεια τῶν εἰδῶλων 16.
 ἀδράστεια *vera quæ* 301.
 ἀδυνατεῖ οὐδὲν ὁ θεός 255.
 ἄδυστα *mystica Egypti.* 237.
 ἀειδεῖς ἐννοιαί 155.
 ἀειζῶου φυγᾶς 257.
 ἀεικέλιοι νοῦσοι 256.
 ἀειμνηστος θεωρία 309.
 ἀέλπτως κραινουσι 264.
 ἀενάω ρεύματι 241. ἀέναιος ὁ
 θεός 269.
 ἀεργὰ ζῶα 304.
 ἀζηλία καὶ ἀμισία 171.
 ἀζυγεῖς κακία 38.
 ἀηδείας *pro* ἀηδίας 248.
 ἀθαρμῆς βύσις 257. ἀθαμβή *De-*
mocriti 179.
 οὐκ ἀθεεῖ 239.
 ἀθεοὶ *qui* 6, 297.
 ἀθετεῖ Θεὸν αὐτὸν 218. ἀθετοῦντες
 εἰς τὸν Κύριον 54.
 ἀθῆλυντος καὶ ἀνδρικῆς 282.
 ἀθρεῖ τὴν Θ. εὐεργεσίαν 30.
 ἀθρεῖ μὴ τις... 240.
 ἀθροισμα τῶν ἐκλεκτῶν 303,
 304.
 ἀθρόως τε πάντα καὶ ἕκαστον ἐν
 μέρει προσδέλπει 294.
 ἀθυμος, *expers* θυμοῦ 229.
 ἀθυρόγλωσσοι κίναδοι 99.
 ἀθῶος χερσὶ 311.
 ὁ Ἀλάκελος Πηλεὺς 265.
 ἀτῆλα ἔργα 261.
 τὸ αἰδῆμον *verecundia* 100. *sic*
 84.
 ἀτῆλον ζῶην 41. P. m. s. αἰώ-
 νων.
 ἀλβὸν *unde dicta genitalia* 83.
 ἀλβρυτοὶ ὄρμα 165.
 ἀλκᾶλλον κύνα προδ. 175.
 αἰμᾶσσειν τὰ οὐδὰ 75.
 αἰνίσσεται τοῦ τόπου, *innuit lo-*
cum 121. αἰνίσσεται ἐι ἀλληγο-
 ρεῖν 45. κατ' αἰνιγμοὺς ἀλληγορού-
 μενα 237. αἰνιγματώδης λόγος
 240. αἰνιγματωδῶς εἰρημένα 244.
 αἰνιχτήρ θεσφάτων 238.
 αἰολόχως ἄστρον. ἐχλος 257.
 αἰρεσις καὶ φυγῆ, *electio et decli-*
natio 117, 156. αἰρεσις *seu* *secta*
quid 530. οἱ αἰρετικοὶ καλούμενοι
 137. αἰρετισταί, *sectatores* 296.
 αἰσθεται, *sensit* 186. *sic* 318,
 329.
 αἶψα *mystice quid* 242.
 αἰσυλοεργός ἐι σχετίος 9.
 αἰσχροεργεῖν ἐι αἰσχρολογεῖν
 108.
 αἰσχρολογία *quid* 75.
 αἰτεῖσθε, *petite* 176. *apud Evan-*
gel. vulg. αἰτεῖτε. *sic* 12. 149. τὰ
 αἰτήματα ἡμῶν παρέχει ὁ Θ. 282.
 αἰτωδῶς αἰτιον 332.
 αἰὼν ἐι χρόνος *non idem* 41. *quid*
 128. αἰῶνος ἀρχή, τὸ ἡμέτερον τέ-
 λος 60.
 αἰωνοχαρής Θ. λόγος 115.
 ἀκαχοὶ καρδίαι *Deo gratæ* 39.
 ἀκαλαρβείτας ποτ. 303.
 ἀκάμας χρόνος 241. ἀκάματος
 δύναμις 292. 298.
 ἀκαμπτος ἡδοναῖς 277.

ἀκαριεύς *pro* ... αἰώς 128.
 ἀκατάληπτον *Valentinianis quid*
 339. ἀκατάληπτον τὸ θεῖον 258.
 ἀκαταλήπτων κατὰλήψις τις τῇ
 γνωστικῇ 275. 276.
 ἀκαταλλήλοις ὥραις 209.
 ἀκατανόητος δύναμις 234.
 ἀκαταπαύστῳ θεωρία 240.
 ἀκατάσκαπον σχῆμα 110.
 ἐν ἀκατασταταῖς 223.
 ἀκείται ψυχὴν, *medicatur* 36.
 ἀκέραιοι εἰς τὸ κακόν 39. ἀκέ-
 ραιοι *unde dicti* 39.
 ἀκέφαλος ἄστρον 69.
 ἀκηλιδωτος εἰκὼν 35.
 ἀκηρατος παρθένος 45.
 ἀκλινῆς γενόμενος 308.
 ἀκναπτοι *pro* ἀκαμπτοι 177.
 ἀκοίμητοι λύχνοι 85.
 ἀκολουθία θεῶν, *i. sequi Deum*
quid 253. ἀκολουθῶν τῷ Κυρίῳ 271.
 ἀκολουθῶς τῇ φύσει ζῆν 174. 253.
 ἀκονᾶν εἰς πανουργίαν 39.
 ἀκονεῖν στεφανοῦσθαι 201, *alibi*
 ἀκονεῖν.
 ἀκορή τροφῆς 178.
 ἀκούειν *pro* συνιέναι ἐι αἰσθά-
 νεσθαι 232. 233. ἀκηκονεῖν τῶν
 Γαλατῶν, *i. præceptoribus usum*
esse Galatis 131. ἀκούει *nominat-*
ur 176.
 ἀκουσματικοί, *discip.* *Pythag.*
 246.
 ἀκουτιεῖς με ἀγαλλισαίν 117.
 ἀκράδαντον σῶμα 66.
 τὸ ἀκραφῶνως λογικόν 150.
 ὁ ἀκρατῆς λόγου 167.
 ἀκρατος πίστις 316.
 ἀκροάματα *quæ dedecant* 109.
 ἀκρογωνιαῖος λίθος 281.
 τὸ ἀκροδίσκαιον 178.
 ἀκρόδρυα σιτούμενοι 131.
 ἀκροδινὴν σε Θεῷ ἀνάστησον 32.
 ἀκροδωρὰς *qui* 66. *Aristol. Pro-*
blem. 28. *sect.* 11. *Plutarch. III*
Sympos. 8. *Philo* p. 183. 614. H.
 οἱ ἀκροὶ τῶν φιλοσόφ. 247. *sic*
 ἀκροὶ φιλοσοφίας 31. τὸ ἀκρως τι-
 μων 325.
 ἀλαζονεία *quid* 173.
 ἀλᾶσθαι εἰς ἡδονάς 104. P. m. s.
 ἀλωμένη, *aspir.*
 ἀλαστορεῖς δαίμονες 7.
 ἄλατι ἡρτυμένους 114. ἀλατίνῃ
 λίθος 107.
 ἀλατόμητοι συνιχοδομήθησαν,
non polita a lapicida 163.
 τὰ ἀλγούντα, *dolorem fac.* 334.
 ἄλγῃμα ἐι ἀλγῆδών 316.
 ἄλεα ἐμφυτος, *calor* 66. ἄλεα
 ἡλιακῆς 283.
 ἄλεια, *piscatio* 104.
 ἀλείφει ἐπὶ τὴν ἐγκρ. *exerces et*
inst. 174. *sic* ὁ ἀλείφόμενος ἐπὶ
 τοῦτο 157.
 ἀλειπτὰ ὑποδήματα 89.
 ἡ ἀλειπτική, s. τέχνη 294.
 ἀλεξητήριον πυρός 314. 345.
 ἀλετριβανός καὶ ἰγθὴ 61.
 ἀλευρομάντεις 4.
 ἀληθής ἐν λόγῳ 310. ἀληθὴς προ-
 νεῖ τε ἅμα καὶ ἀληθεύει 310. πρὸς
 ἀλήθειαν, *vere* 7. ταῖς ἀληθείαις,
revera 21. 257.
 ἀλιεὺς μερόπων 115.
 ἄλιμμα *pro* ἄλειμμα P. m. s. 76,
 77.

ἔλεις τούτων 181.
 ἀλλά *sepius iteratum* 226. ἀλλὰ τοι, *attamen* 178. ἀλλὰ γὰρ *non initio tantum periodi, sed etiam in redditione, vacante γὰρ* 193. 38. ἀλλ' ὁ θεὸς γὰρ... 208. ἀλλ' ἦ... *nisi quam* 174. οὐδὲν ἀλλ' ἦ... 90. *P. m. s.* ἀλλ' ἦ *et hic et alibi*: *ut* 98 *P. m. s.* ἀλλή, *ut primum et similia*. ἄλλαγμα κυνός 118. ἀλλάζομαι ἀντὶ κέρδους 284.
 ἀλλή *visio paulo ante in* ἀλλά. ἀλληγορεῖ αὐτοὺς ὀνόμασι ποιηλοῖς, *variis nominib. eos per allegoriam appellat* 37, 38. ἀλληγορεῖται πολλὰκις, *multis nominibus per allegoriam appellatur* 46. *sic* 31. 76.
 ἀλληλοβασία *nefaria* 82. ἀλλόδοιο *philosophi barb.* 131. ἀλὸς ἄχνη 44.
 ἀλουργῶ παραπετάσματος 88. *sic* ἀλουργῆς στρωμνῆς 93. ἀλουργαὶ ξυστιδὲς 79. *Sed et* ἀλουργεῖς στρωμαὶ 69. *et* ἀλουργεῖς εἰργάσαντο τὸ πᾶν 88.
 ἀλουργοβαφῇ ὑφάμι. 87. ἀλυτὴ ζάψ 243. 26.
 ἀλυπῆτως ἀσκήσαι 315.
 ἄλυσ ἐρωτικῆς σχεδίας 70. ὁ ἄλυσ ὁ ἀπὸ τῶν μυροπολίων 109. *P. m. s.* ἄλυσες καὶ χάσμαι 81.
 ἄλυσουσι μετὰ τῶν ἀθέων χρουμάτων 110. *ubi P. m. s. adjectum elegeia* πλανώνται. *sic* ἄλυσιν ἐν ἀτάκτοις κύμοις 71. ἄλυσοντες κακότησιν 8. ἄλυσουσι περὶ τὰς πορφύρας 88.
 ἄλυσεις, *catenæ, ornam.*, 90, 44.
 ἄλυσιμον ἑαυτὸν παρέχων 216. ἄλυσιμος ἡδονῇ 308.
 ἄλωτος θνητῶ 258.
 ἄμα μαθήσει... *cum...* 163.
 ἀμάρτημα τί 59.
 ἀμαρτητικὴ ψυχὴ 227. τὸ ἀμαρτητικὸν ἐν ἑαυτῷ ἔχων 217.
 ἀμαρτοεπὴς οἶνος 67.
 ἀμαρτύρως λέγειν 206.
 ἀμαρτυλὸς ψυχὴ 208. 305. σάρξ 272.
 ἀμαυρόδοιο ἄνδρες 211.
 ἡμιδρακον *pro* ἡμιπλ. 265.
 ἀμέθυσοι *gemmae* 89. *alibi* ἀμέθυστοι.
 ἀμελθεῖν εἰς, *mutare* 81.
 ἀμέλει, *sane, utique* 150.
 ἀμελέτητος ὡν καρτερεῖν 102.
 ἀμεμφῶς 313. ἀμεμφῆς πρᾶξις 120.
 ἀμεννὰ φύλα 211.
 ἀμετάθετος δόσις 283.
 ἀμετανοήτως χρῆσθαι 151.
 ἀμετάπτωτος λόγῳ 164. ἀμεταπτῶτως βιοῦν 308.
 ἀμεταστρεπτικὴ βαδίζειν 234.
 ἀμετάστρεπτος ἐξίς 229.
 ἀμέτοχοι τῶν... 226.
 ἀμηγήνη 99.
 ἀμηγῶρ ἀριθμὸς 290.
 ἀμισθεῖ, *sine mercede* 10, 27.
 ἀμισία καὶ ἀζηλία 171.
 ἀμνάδες καλαί, *juvenculae* 53.
 ἀμνηστικακία 171.
 ἀμνὸς τοῦ Θεοῦ 40.
 ἀμόργια ὑφάσματα 88.
 ἀμπεχόνη γυναικὸς 170.
 ὁ ἀμύητος Ἑρμῆς 28. οἱ ἀμύη-

τοι *qui* 240. ἀμύητοι ὄντως μύησεις 6. *ut Augustinus libro de Heresibus, cap. 46, de Manichæorum sacro loquens*: *Hoc non Sacramentum, sed Exsacramentum. R.*
 ἀμυσταί ἔλκειν 68. *al.* ἀμυσταί.
 ἀμψὶ τὴν θν. φύσιν περιπολεῖν 180. οἱ ἀμψὶ τὴν σκηνὴν ποιηταί 7. οἱ ἀμψὶ τὸν Σίμωνα, *Simon et ejus sectatores* 165. *sic* 161, 186.
 ἀμφιβάλλειν, *dubiare* 34, 24.
 ἀμφιβάλλετε εἰ... 13.
 ἀμφιβολοὶ φωναί 126. ἀμφιβόλως εἰρημέναι 322. ἀμφιβολίας σοφισμ. 255. ἀμφιβολίη *Satanam eludit Christus* 126.
 ἀμφιγύτης *seu* ἀμφιγυσεῖς *Vulcanus* 22.
 ἀμφιθαλὲς γάμος 181.
 ἀμφιθῆς στέφανον κάρα 78.
 ἀμφιλέαι, *orn. mul.* 90.
 ἀμφιπολεύουσι περὶ τὰς... 98.
 ἀμφιχορεύει τὸν... 257.
 ἡ ἐν τοῖς ἀμφοῖς διατριβὴ 94. *P. m. s.* ταῖς *usulatus*.
 ἀμφοῖν ταῖν διαθηχαῖν 160. 270.
 ἀμῶν *Dor. pro* ἡμῶν 255.
 ἀν *potentialis cum futuro indic. 46. cum praesenti et fut. indic. modi* 65. *cum indicativo et optativo* 298. 41. οὐκ ἔστιν ἀν κακῶν, *i. utique* 294.
 ἀνὰ τὰ ἱερά, *per fana* 99. ἀνὰ πᾶσαν τὴν οἰκουμένην ἐχούθη 296.
 ἀνὰ τὸν αὐτὸν λόγον, *i. κατὰ, eodem modo* 157. *sic* ἀνὰ τὸν τῆς ἀληθείας λόγον 4. ἀνὰ στόμα ἔχειν, *in ore h.* 109, 325.
 ἀναδᾶδην ἐπὶ κλίνῃ ἐξόμενος 108.
 ἀναδαστεῖν 229.
 ἀναγκαῖους ὠφελείας 79. *P. m. s.* ἀναγκάλας.
 ἀναγκαστικοὶ λόγοι 135.
 ἀναγκοφαγία *athletica* 60.
 ἀνάγλυφα 237.
 ἀναγνον καὶ λαγνικόν 83.
 ἀναγνωρισμὸς τῶν ἱερ. λογίων 142.
 ἀναγνώσματος σχολάζειν 66.
 ἀναγράφεις σε Θεοῦ, *Dei te citem scribis* 30. ἀναγραπτός γυνή 17.
 ἀναδελφῆσαι ἄνθεσι 78. οἱ ἀναδόμενοι στεφάνους 78.
 ἀναδειψῆσαι, *vide* δειψῆσαι.
 ἀναδήματα, *μίτρα* 90.
 ἀνάδοσις, *varior* 176, 305.
 ἀναζεύγνυσιν εἰς... 142.
 ἀναθάλλει εἰς τὸ φῶς 222.
 ἀναθέματα *pro* ἀναδήμ. 89.
 ἀναθρεῖν πρὸς τὸ ἀληθές 62.
 ἀναίδην εἰσδεχόμεναι τοὺς βουλομένους 187. *et* ἀναίδην ἐκδιδόναι πᾶσιν 128. *rectius* ἀνείδην, *ut P. m. s.* 99, 110.
 ἀναίτιος ἡμῖν κακίας 134, 302.
 ἀναιτίως γίνεται οὐδὲν 172.
 ἀνακάμψει πρὸς... *reverti*. 182.
 ἀνακεφαλαιούμενος τὴν ἀρχὴν τῆς... 79.
 ἀνακόλουθα τῇ ἐπιστήμῃ 318.
 ἀνακομιδὴ ἡ εἰς οἶκον 312.
 ἀνακοπὴ ἀμαρτημάτων 58.
 ἀνάκρασις ἀδιάστατος 226.
 ἀνακρημνὰς τῆς οὐράς 100.
 ἀνακτίζειν τὸν ἄνθρ. 321. ἀνάκτισις τοῦ ἄνθρ. 229.

ἀνακτοτελέσται *qui* 6.
 ἀνακύπτει ἀπορία μεγίστη 43.
 ἀναλακτίσας τὴν ἐκκλ. 321.
 ἀνάλακτος τάξις 259.
 ἀναλογισμῷ λαμβάνειν 334. *et* *μοχ*, ἀναλογιστικῶς λαμβανόμενα.
 ἀναλύει τὸ δόγμα, *rescindit* 223.
 ἀναλύσαι, *excedere* 194. ἀνάλυσις *quid, et a demonstratione quid differat* 327.
 ἀναμαρτησία 160, 207. ἀναμαρτήτως βιοῦν 282.
 ἀναμαρτυρεῖσθαι, *visio* μαρτυρεῖσθαι.
 ἀναμάττεσθαι τὸν Χριστῷ βίον 59.
 ἀναμέσον πλειόνων καθίσει 74.
 ἀναμνηρίστως δέδεικται 138.
 ἀναμφιλέκτως 143.
 ἀνανεῦσθαι *acti. signif.* 148.
 ἀνανέωσις τοῦ ἀνθρ. 229.
 ἀνανεῖσθε τῆς γῆς εἰς τὸν αἰθέρα, *natus elevate a terra* 29.
 ἀνανῆψαι τοῦδε τοῦ ὕπνου 29.
 ἀναντρίρητον μὴ οὐχὶ εἶναι... 52.
 ἀναξιοπαθεῖ βαστάζουσα... 70.
 ἀναπαήσεται, *requiescet* 163.
usulatus ἀναπαύσεται 162.
 ἀναπαίδευσιν τὸν γέρ. 265.
 ἀναπαύθητος μάχη 177.
 ἀνάπαυλα μόχθων 248.
 ἀνάπαυσις, *sabb.* 230.
 ἀναπειμᾶζειν ἐν τῇ ψ. 325.
 ἀναπέμπομεν τῷ Θεῷ εὐχὰς 304.
sic ἀναπεμφῆαι Κυρίῳ αἶνον 115.
 πέμπεσθαι, *accersere* 324.
 ἀναπηδῶν ὕδωρ 101.
 ἀνάπλεω πειθοῦς προστάγματα 37.
 ἀναπλωτᾶζων ἀήρ 69.
 ἀναπόβλητος ἐξίς 308.
 ἀναπόδεικτον καὶ πρῶτον τί 327.
 ἀναποδείκτως πιστεύεται 328.
 ἀναπολόγητος ἔστι 299.
 ἀναπτύξει βίβλον 283. ἀναπτύσσει πάνθ' ὁ χρόνος 264. *Euphr.* δεικνυσι.
 ἀναρμωστία βίου 173.
 ἀνάρτηται τοῦτω τὰ πάντα εἰς αὐτὸν 313.
 ὁ ἀναρχος Θεός 19. ἀναρχος ἀρχὴ τῶν ὁλῶν 251, 262.
 ἀνασχευάζων εἰς τὸν ὕγιθ' ἄνθρ. 50. ἀνασκευτῶν τῶν ἐπιβουλῶν 203.
 ἀνασκησία 166.
 ἀνασκινδαλεύομενος 178. *rectius* ἀνασκινδουλεύεσθαι 216, 256.
 ἀναστέλλεται τὰ αἰδοῖα 6. ἀνασύρεται πέπλους, *ibid.*
 ἀναστέφειν ὡς βασιλεία 79. *idem* καταστέφειν 78.
 ἀναστολὴ ἐπιθυμίας 182.
 ἀνασφῆλαι τῆς νόσου 54.
 ἀνασπογγίζεσθαι, *spongia exiergi* 66.
 ἀνατεταμένοι πρὸς τὸν Θεόν 345.
 ἀνατιθέντες εἰς τοὺς ναοὺς 242.
 ἀνατεθεικῶς ἑαυτὸν Θεῷ 207.
 ἀνατροπὴ, *educatio* 149.
 ἀναυδοὶ λήθεις 168, 381.
 ἀναφανδὸν εἰρηκεν 250.
 ἀναφῆς οὐσία 236.
 ἀναφορὰν ἔχει ἐπὶ τὴν παντ. 298. ἀναφορὰ *in trop. locum*. 314.
 ἀναφύναί θεοῦ τε καὶ ἀνθρ.

produxisse 3. *rectius* ἀναφῶσαι.
ἀναγαιτίσαι τῆς ὁρμῆς 55.
ἀναψῆσασθαι ἔλαιον 204.
ἀνδοκίδης Ἑρμῆς 28.
ἀνδριαντοειδὲς ἀγάλμα 13. ἀνδριαντουργεῖν εἰκόνα 109.
ἀνδρεῖζεσθαι 170. *sic* ἀνδρεῖζομένη γυνή 211.
ἀνδρεῖκελα θηρία 62.
ἀνδρίζονται αἱ γυναῖκες, *viros agunt* 97.
ἀνδρεῖκελα ἀγάλματα 13.
ἀνδρόγυνος φύσις 82. τρυφῇ 95. ἐπιτήδευσις 97.
ἀνδροεικέλα ἀγάλματα 28.
ἀνεγερτέον τῆς κοίτης 80.
ἀνέδην ἐμπορεῖσθαι 12. *Euseb. Præpar. evang.* ἀναίδην. οἱ ἀνέδην ἐσθιόντες 63. *q. laxatis frenis, a terro* ἀνέναι.
ἀνέδραστος, *inconst.* 204, 281.
ἀνείδεα σώματα 336. *sic* ἀνείδεος καὶ ἀσχημ. 229, (340.) *f. melius* ἀνείδεος *ab idæa*.
ἀνείδωλοποιούντες τὰ πάθη 7. *sic* 19. ἀνείδωλοποιῶν τι τὴν μὴ ὄντων 292. ἀνείδωλοποιεῖται ἐκ τῶν μεθήμερινῶν κινήσεων 227.
τὸ ἀνείκονιστον τοῦ Θεοῦ 151.
ἀνείπεν ἡ Πυθία 204.
ἀνέκαθεν, *inde a superioribus temporibus* 4.
ἀνέκδοτα μένει 119.
ἀνεκλαλήτω χαρὰ 224.
ἀνέκλειπτοι θησαυροὶ 112, 209.
ἀνέλει, *recipit, resumit* 222.
ἀνελθεῖν τοῦ βαπτίσματος, *redire a b.* 343.
ἀνελλιπὴς ἡμέρα 24. *usitatus* ἀνελλιπῶς 91.
ἀνένδοτος πρὸς τὸ ἥττον 197.
ἀνενέργητόν ἐστι 333.
ἀνεξάπαττον τάληθους τηρεῖ τὸν μαθ. 347.
ἀνεξέλεγκτος παιδεία 123.
ἀνεξικακίας πέρι 112.
ἀνέπαφοι παῖδες 115.
ἀνεπιβούλευτον φύλασσειν 125.
ἀνεπιδεικτός ὁ Θεός 230.
ἀνεπιθύμητος, *vacuus concupiscentia* 229, 315.
ἀνεπιμικτον ποικίλοις π. 62.
ἀνεπισημειῶτον παραλιπ. 318.
ἀνεπιστήμων τῆς χρήσ. 397.
ἀνεπιστρεψία, *neglectus* 302.
ἀνέραστον γενόμενον τῆς φθορᾶς 85.
ἀνηδόνως ζῆν 315.
ἀνὴρ *quid signif. in s.* 39.
ἀνθαιρεῖσθαι αἰσθησιν χρυσοῦ, *elig. sensum prae auro* 129.
ἀνθάπτεσθαι τῆς φιλοσοφ. 246.
ἀνθεινικά σπέρματα 124.
ἀνθινῶν ἐρίων βαφεῖς 77. *rectius* ἀνθεινῶν, *vel* ἀνθίνων, *ut* ἀνθίνει· ἐσθίτης 86.
ἀνθιον, *ver, symbol.* 244.
ἀνθολογία τῆς εὐδοξίας 183.
ἀνθρωπος, *commune mulierib. æque ac viris nomen* 37.
ἀνθρωπάρεσκοι 214.
τὰ ἀνθρώπεια καλὰ 111. *sic* τῶν ἀνθρωπείων ἀγαθῶν 295. ἡ ἀνθρώπειος κακοτεχνία 107. τῆς ἀνθρωπείας ψυχῆς ἰδία 175. *C. m. s.* ἀνθρώπινος.
ἀνθρωπική ἀπόδειξις 164.
ἀνθρωπογναφεῖα *balnea* 103.

ἀνθρωπόμορφοι θεοὶ 302.
ἀνθρωποπαθεῖς θεοὶ 302, 257.
ἀνθρωπότης, *humanum genus* 38. *sic* 42, 53, 298 *et alibi*.
κατ' ἀνθυποφορὰν 189.
ἀνίδεος, *vise* ἀνείδεος.
ἀνιέρως μυεῖσθαι 6.
οὐκ ἀνήσω μὴ οὐχὶ εἰπεῖν 6.
ἀνιμᾶν τοῦ φρέατος 70.
ἀνιπτόποδες 263.
ἀνιστάσθαι ἀγάλματα 13. *Euseb. Præp. evang. iv, 5.* ἀνιστώσα ἀνεστάσθαι, *resurrexiss* 271. ἀνεσταμένως, *resuscitatus* 287.
εἰς ἀνοδίαν ἐμπιπτειν 278.
ἀνολκειαί τῇ φύσει 182. τὸ ἀνολκειον περὶ... 173.
τὰ ἀνομογενῆ 172.
ἀνομολογούμεναι, *non consentaneæ* 259.
ἀνονόμαστος ἦν 48, 339.
ἀνοργίαστοι τελεταί 6.
ἀνούσιον μὲν οὐ... 336.
ἀνταγωνίσματα μεγ. 301.
ἀντακολουθία γίνεται 157.
ἀντακούειν, *viciis. aud.* 275.
ἀνταλλάσσεται οὐρανὸν γῆς, *permutat terram caelo* 232.
ἀνταναπληρῶν τὴν ἀπουσ. 316.
ἀνταναστρέφουσι πρὸς ἡμᾶς 60.
ἀνταπόδομα διώκοντες 54. ἀνταπόδοσις ἁμαρτίας 62.
ἀντάξιος σωτηρίας μισθός 25.
ἀντάξιος μηδενός 303.
ἀνταποφαίνεσθαι τοῖς... 322. ἀνταποφύνασθαι δ βούλ. 327.
ἀντεισάγειν τῷ κόσμῳ ἑτέρους 191.
ἀντεπίστασθαι τῷ Θεῷ 157.
ἀντεπιστροφή τῆς προνοίας 307.
τὸ ἀντερωτηθῆν 328. ἀντερωτητέον τὸν προβ. 328.
ἀντιβλέπειν τῇ μαρμ. 289.
Ἀντιγονίδες, ἀπὸ τοῦ ἐφευρόντος, αἱ ἄνω τοῦ σφαιροειδοῦς πυθμένου εἰς ὅδῳ ἀπολήγουσαι, *excerpta m. s. ad* 69.
ἀντιδημιουργεῖν τῷ Θεῷ 96.
ἀντιδιαστολὴ τοῦ πνεύματος πρὸς τὸν θώρακα 304. πρὸς ἀντιδιαστολὴν τῶν ἄλλων 199. *sic* 43, 196.
Ἀντιδοξούμενα *Aristocriti* 239.
ἀντιδοτος ὕγιεινῇ 167.
ἀντιζηλούμενος ἑτέροις 117.
ἀντίθεοι, *electi Dei* 232.
ὁ ἀντικαθιστάμενος 327. *ut* ἀντικαταστήσῃ τῇ χώρῃ, *in locum substituere* 181.
ἀντικαταλαττομένη τὸν κόσμον τὰνδρός 87. ἀντικαταλλασσόμενοι θανάτῳ ζωὴν 27.
ἀντικατατάττειν ἀντὶ τοῦ... *substituere loco...* 129. ἀντικατατάσσεται Ἰούδα 283.
ἀντικλείς, *cl. f.* 325.
οὐκ ἀντιλέγεταί εἶναι δίκαιος, *non negatur esse justus* 52.
τὰ ἀντιληπτά 293. ἀντιληψὶς νοερά 293.
ἀντιλογικὴ δύναμις 124.
ἀντιμάχησις ἀπαιστος 177.
ἀντίμιμοι τοῦ δημιουργοῦ 218.
ἀντιμισθίας ἐφέσθαι, 118. ἀντιμισθίαν ἀπολαβόντες 82.
ἀντιπαράθεσις τῶν δογμ. 120. ἐξ ἀντιπαράθεσις ἐκλ. 278.
ἀντιπαρὰφύλαξσθαι 102.
ἀντιπεριπεσὼν πέτραις 67.

ἀντιπολεμοῦν τῇ ψ. 341.
ἀντιπολιτεύεσθαι ταῖς... 211.
ἀντιπρόσωπον (*seu* ἀντιπρόσωποι) τῶν ἀγαλμάτων ἱστάμενοι 307.
ἀντίρροποις ἡ πρὸς τὰς... 180.
ἀντιστοιχίῳ ἰσοστασίους τοῦ δικαίου πλάστιγγας 56.
τὸ ἀντιστοῦν τοῦ δικ. ζυγοῦ 57. *P. m. s.* τῷ... ζυγῷ.
οἱ ἀντιστασιώδεις τῇ... 155.
ἀντιστρατηγεῖν τῷ φρ. 210.
ἀντίστροφος εὐνοία 307.
ἀντιτάτταται *hærelici* 189. *ei* ἀντίταξις ἡ πρὸς τὸν δημιουργόν 187, 189.
ἀντίτεχνος θεῶ εἰκὼν 94.
ἀντιτιμωρεῖσθαι κελεύων 333.
ἀντιφιλονεικεῖν 200.
ἀντίγθων *Pythagor.* 261.
ἀντίαν *ei* ἀπαντᾶν 101.
ἀντωπεῖν τῇ δόξῃ 289.
ἀντωτίδης *athleticæ* 73.
ἀνυπερβητος κτίσις 233. ἀνυπερθέτως ἐκτείνειν 171.
ἀνυπδδοτος ἦν 88, 192. ἀνυποδῶσις 89. *per* ἡ *etiam in P. m. s.*
ἀνυποσημειῶτα μένει 119.
ἄνωθεν, *a prima origine* 17. ἄνωθεν ἀρχῇθεν προσεῖδεν 166. *sic* θεόθεν ἄνωθεν 313.
ἀνωνόμαστος ὁ θ. 251, 339.
ἀξιαγάπητον ἦθος 221.
ἀξιεπρέπτους ποιοῦσα τ. 347.
ἡ ἀξιοπιστία τοῦ ἐπαγγ. 277.
ἀξιοπραγία περὶ τὸν βίον 83.
ὁ δοικὸς, *familiam non habens* 315.
ἀοκνὴ πόνων 178.
ἀοχλησία βίου 180. οὐκ ἀόχλητος ἀμεριμνία 78. (*P. m. s.* ἀνόχλητος) ἀόχλητως ζῆν 177.
ἀπάγει τῆς ἀληθείας 86.
Ἀπαγχομένη Ἀρτεμις 11. *et Pausanias Arcadiæ* 254.
ἀπάδων τῆς ἀλ. πολὺ 28, 74.
ἀπαθανατίζεσθαι, *inmort. fieri* 41.
ἀπαθὴς τὴν ψυχὴν 35. ἀπαθεῖς κακῶν 261. ἀπάθεια *gnostica* 276.
ἀπαيداγωγῆτον δειπνον 62.
ἀπαλγεῖν τῇ ἀσελγείᾳ 24.
ἀπαλγέσις κρυμῶν 86.
ἀπαλλάττειν κακὸν κακῷ 162.
ἀπαλοὶ *quasi* ἀπαλοί, *vel. cum P.* ἀταλοὶ οἱ ἀπαλοὶ 39. ἀπαλότης καὶ ἀπλότης 38. ἀπαλόφρων 39.
ἀπαμειλύνονται αἱ ἀρεταί 207.
ἀπαναίχυντ' ἑαυτοὺς πρὸς πάντας 54.
ἀπανδρώσαι, *virum facere* 43.
ἀπανδρῶσθαι, *in vir. evad.* 127, 337.
ἀπανθίσασθαι λέξεις ἐκ... 189.
ἀπηγνισμένη προσφορά 204.
ἀπαντλώμενα φρέατα 101.
ἀπαξέπλις ἀπαθὴς 276.
ἀπαράδωτος τηρεῖν 160, 291.
ἀπαράδεκτος τῶν... 195.
ἀπαράνομος, *pro* ἀνόμος *aut* παράνομος 87.
ἀπαρροβόσως λαλῆσαι 75.
ἀπαρρηγερῆτος ἀλήθεια 137.
ἀπαρέμφατος τῆς ἐνν. 230.
οὐκ ἀπαρνοῦνται κλέπτειν, *non negant se furi* 184.
ἀπάρησις ἐλλοβίῳ 91.
ἀπάρτι, *pro* ἀπὸ τοῦ νῦν 54.
ἀπαρτίζεσθαι πρὸς ἀκρίβειαν 299.

ἅπαντα ἀγαθόν, *s. κατά, i. ἐν*
 ἅπασι 260.
 ἀπατηλὸς 1. ἀπατηλὰς δόξας 123.
 ἀπατηλὸς τέχνη 120.
 ἀπαύγασμα νοερόν 283.
 ἀπαυδῆν πρὸς τὰ δ. 300.
 ἀπειθεία τῶν ἀκούοντων 201.
 ἀπειθήσας Διὶ 5.
 ἀπεικαστέον τῷ... 234.
 ἀπεικονισμένος πρὸς τὸν... 36.
 ἀπεικόνισμα Θεοῦ 339, 295, 303.
 ἀπεινὰ *pro* ἀπείναι 38, 280.
 ἀπειπάμενοι τὰς κακ. δ. 175.
 ἀπειραγαθία 70, 90, 88.
 ἀπείραστος 308.
 ἀπειρον αἰθέρα 257.
 ἀπεκδοχὴ τοῦ μέλλ. 318.
 ἀπέκδυσσις τῆς σαρκὸς 190.
 ἀπεκλέγεσθαι, *negligere* 179.
 ἀπεκλογὴ τῶν φαύλ. 228.
 ἀπέμψαισις 134. 217.
 ἀπεράττως ὑπόστασις 344.
 ἀπεργαζομένη φιλόκαλον 348.
pro eodem κατασκευάζουσα *ibid.*
 ἀπεργαστικά τῆς εὐδαίμ. 180.
 ἀπερίγραφος ὁ Θεὸς 249.
 ἀπερινόητον φῶς 346.
 ἀπερισπάστου οὐσίας τῆς ψυχῆς
 81. ἀπερίσπαστος τῆς θ. λ. 193, 313.
 ἀπερίττος καὶ ἀπερίεργος λόγος
 126.
 ἀπερυθρίωσι σχήμασιν οὐκ ἀπε-
 ρυθρίωντες αὐτοὶ 96. ἀπερυθριακό-
 τες πρὸς τὴν ἄλ. 252.
 ἀπευκτέον, *deprec.* 159.
 ἀπόσχη παιδεύων, *desinas insti-
 tuere* 54. *P. m. s.* ἀπόσχου, ἀπε-
 σχημένοι τούτων 238.
 ἀπεχθάνεσθαι αὐτοὺς 317.
 ἀπῆμαντο τοῦ σώμ. 261.
 ἀπῆρξες *pro* ἀτῆρξες *seu* ἀτει-
 ρεῖς, *delirimenti* *expr.* 259.
 ἀπιστία *quid* 160. 165. ἀπιστίη
 ἀγαθῇ 252.
 ἀπισχημένοι *pro* ἀπεσχ. 195.
 ἀπλάνητος ὑπάρχει 23.
 ἀπλεονέκτητος 239.
 ἀπώσας τὴν ἀλήθειαν 32.
 ἀπὸ τοῦ Θεοῦ ἐκλελεγμένοι *pro*
 ὑπὸ... 167. *sic* ἀπὸ τοῦ λόγου κα-
 ταλείπειται 85. *P. m. s.* οὐκ ἀπὸ
 τρόπου, *non absurde* 34. 161. οἱ
 ἀπὸ φιλοσοφίας, *philosophiae secta-
 tores* 273. *sic* οἱ ἀπὸ τῆς στοδᾶς 165.
 οἱ ἀπὸ τῶν αἰρέσεων 165. *plenius*
 οἱ ἀφ' αἰρέσεως ἀγόμενοι 187. *Rur-*
sum οἱ ἀπὸ Πλάτωνος, *qui a Pla-*
tone stant 165. οἱ ἀπὸ Βασιλεῖδου
 160. *sic alibi* οἱ ἀπὸ Μαρκίωνος, οἱ
 ἀπὸ Οὐαλεντ.
 τὰ ἀποβαίνοντα, *eventus* 282.
 ἀποβλεπόμενα πρὸς τὸ- 151.
 ἀποδύσαι τὰ ὕτα 29.
 ἀπογεύσασθαι ἄρτου 66.
 ἀπογιγνώμενοι, *desung.* 242.
 ὁ ἀπογεγραμμένος τῷ Χριστῷ 59.
 ἀπόδεσμοι, *orn. mnl.* 91.
 ἀποδημαγωγεῖν τῆς ἀληθείας,
 155.
 ἀποδημεῖν τοῦ βίου 313.
 ἀποδρακεῖσθαι τοὺς μύρους 77.
 ἀποδοχὴς ἄξιον 153. ἀποδοχὴ κα-
 κῶν, *improbo.* 204. *sic* ἀποδοχὴ
 ἁμαρτίας 168.
 ἀποδυσπετῶν ἐπὶ τοῖς- 201.
 ἀποθείας τῆς σαρκὸς 136, 230.
 ἀποθησαυριστέον εἰς τὴν- 123.
 ἀποθητος ὁ Θεός 269.

ἀποικιλτον χρῶμα 105.
 ἀποκάθαρμα σώματος 83.
 ἀποκαθεσταχυὰ τὸν γνωστικὸν
 εἰς τὴν- 276.
 ἀποκαρπίζεσθαι τῆς ἀληθείας 38.
 ἀποκατάστασις, *resiliutio* 146.
 ἀποκαταστατικὴ σοφία 162.
 ἀποκακαλυμμένως 238.
 ἀποκηρύκτους εἶναι τῆς ἐκκλη-
 σίας 203.
 ἀπόκληροι, *exsortes* 259.
 ἡ ἀπόκρουσις τῆς σελήνης, *decr.*
 291.
 ἀπόκρυφα μέρη 85. ἀπόκρυφοι
 ἔννοιαι 298. θησαυροὶ 112. βίβλοι
 131, 188.
 ἀπόκτητα εἰδῶς πάντα 231.
 ἀπολιθοῦν τὴν οὐσίαν εἰς μαργα-
 ρίαν 99.
 ἀπολύειν τοῦ σώμ. 245. ἀπολύε-
 σθαι πρὸς τὸν Θεόν 216. ἀπολύειν
 πρὸ ἀπολλύειν, *amittere, perdere*
 186. ἀπόλυτος παθὼν ἄνθρ. 35.
 ἀπομιμῶνται τὰς εἰκόνας πρὸς
 τὸ-16.
 ἀπομνύμενοι τὰς παλαιὰς δόξας
 35.
 ἀπόμυος *Jupiter et Herc.* 11.
 ἀπομυκτισμῷ ἐπιστομίζειν 73.
A. manvis ἀπομυκτηρισμῷ.
 ἀπονεμητικὸς τῶν κατ' ἄξιαν 167.
 ἀπόνιμμα ποδὸς 70.
 ἀπονυσταχτέον ἐπεγερτικῶς 80.
 ἀπεξενωμένη θάλασσα 89.
 ἀποζύειν 286.
 ἀποζύειν ὁμματα λόγος 31. ἀπο-
 ζύνεσθαι, *acescere* 47.
 ἀποπεσεῖν τοῦ Θεοῦ 162.
 ἀποπληρῶσαι τὴν ἐπιθυμίαν, *P.*
m. s. ἀναπλ. 68. ἀποπληρωτὴς τῶν
 αἰρ. 253.
 ἀποπροηγμένα 231.
 ἀποπταῖσαι τῶν βουλ. 214.
 ἀπόπτωμα ἐκ παραπτ. 95.
 ἀπορηθεὶς πῶς ἂν τις φιληθεῖν,
dubio proposito rogatus *q.* 269.
 ἀπορούμενον ἡμῖν πρὸς τὴν αἰρε-
 τικῶν, *quod ut dubium nobis ab*
haeret. proponitur 281.
 ἀπορον θῦμα 247. ἀπορον θυσιάν
 παγκρατίας 248. *alibi* ἄπυρον.
 ἀπόρροια θεϊκῇ 20.
 ἀπόρρυπτόμεθα τὰς ἁμαρτίας
 41.
 ἀποσεῖσαι ἡμᾶς τῆς πίστ. 217.
 ἀποσθῆθαι, *cribro discernere* 61.
 ἀποσχιριᾶν τῆς ἀληθ. 161.
 ἀποσπᾶσθαι τοῦ ἔργου 104.
 ἀποσπερματίζει τὸ πῦρ 183.
 ἀπόστα τῆς πλ. *absiste* 112. ἀπο-
 στάσει τῇ ἀπὸ τοῦ εὐαγγ. 319.
 τέχνα ἀποστατά 53. αἱ ἀποστατή-
 σαισι τοῦ Θεοῦ 168.
 ἀποσταυρῶν ἑαυτὸν τῶν παθῶν
 175.
 ἀποστέγειν, *arcere* 105.
 ἀποστέλλει εἰς μυχοὺς 302.
 ἀποστέραντες τὸ ἄκοσμον 75.
 ἀποστιλβουσαι τὸν ἄνθρ. 52.
 ἀποστροφή τῶν κακῶν 301.
 ἀποστυγεῖν τὸ πονηρὸν 73, 114.
 ἀποσύστασις τῆς πίστεως 165.
 ἀποτακτὸν τόπον ἔχειν 340. *sic*
 ἀποτεταγμένοι ἡμέραι 305.
 ἀποτελῶ ἰάσεις 208. ἀποτελεσμα,
effectum 105, 157, 149, 332, 334.
 ἀπότηξις, *parius* 82, 172.
 ἀποτομία καὶ ἀπήνευα 178.

ἀποτροπὴ τῶν κακῶν 306. ἀπο-
 τρόπαιοι θεοὶ 12.
 ἀποτυπούσι ταῖς σφενδόνας 18.
 ἀπουσία, *abscessus* 84.
 ἀποφοραὶ αἱ ἀπὸ τοῦ σώματος
 79. *sic* ἀποφοραὶ ὡν 78.
 ἀποχὴ τροφῆς 345. γάμου 228.
 ἁμαρτημάτων 201. κακῶν 208.
 ἀποχὴ ἀσφαλῆς πρὸς τὰς φαντα-
 σίας 179.
 ἀπόγορδον ἄδειν 178.
 ἀπολῆσθαι, *deiergere* 76.
 ἀπολήξασθαι τὰς τρίχας 36.
 ἀπραξία 208.
 ἀπρίξ λαβέσθαι 240.
 ἀπρονόητος συντυχία 136. ἀπρο-
 νόητον εἶναι τὸ πᾶν 292.
 ἀπροσάντητος δύναμις 347.
 ἀπροσκληνὺς χρησθαὶ τοῖς-62.
 ἀπρόσκοπος τοῖς πολ. 188.
 ἀπρόσκορῆς κοινωνία 62.
 ἀπροσπαθῶς βιοῦν 206.
 τὸ ἀπροσυντόληπτον τοῦ θ. 274.
 ἀπτῖνες ἄνδρες 211.
 ἄπυστος τοῦ λόγου 28.
 ἄπωθεν τοῦ παιδός, *proc.* 118.
 ἀπωκιστέον *pro* ἀποικιστέον 86.
 ἄρα, *igitur, in redditione periodi*
 275. ἄρα οὖν, *igitur* 197. *sic* ἄρ'
 οὖν 117, 227.
 ἄρ' οὐ- *anon* 206, 327.
 ἄρακα *pro* ἄρακον 124.
 ἀρρότως ποιηθέντα 267.
 ἄργις, *nox, symbol.* 244.
 Ἀργύνου *seu* Ἀργήνου *Veneris*
templum 11.
 ἀργυραμοιβὸς εἰς τραπεζίτης *idem*
 157.
 ἀργυρωθέντα πρόσωπα 237.
 ἀρεταὶ τῶν φυτεσιμῶν, *rigatio*
 64.
 ἀρίσκεια τανδρός 105. *P. c.* ἀρε-
 σκία. εἰς ἀρίσκειαν πᾶσαν περιπα-
 τῆσαι 246.
 ἀρηιφάντως τιμῶσι 206.
 Ἄρη, *dictus* ἀπὸ τῆς ἄρεως 19.
 αἱ *Philoni* παρὰ τὸ ἀρῆγειν, τοβρο-
 θεῖν, *p.* 693. *H.* ἄρης, ὁ αἰῶνας
 310.
 ἀρίδης ἔκδοσις 97. ἀρίδης
 λόγῳ σαφηνίσαι 47. ἀρίδης δει-
 κνυταὶ 294. ἀρίδης εἰρημνία
 302.
 ἀριθμῆσαι μισθόν, *pro* ἐκτίσαι
 25.
 ἀριστον τῶν ὄντων 61.
 ὁ ἀριστοτέχνης πατήρ 28, 235.
 ἀρμόσασθαι ἡμᾶς πρὸς τὴν εἰκό-
 να- 59.
 ἁρμονία *Platoni* *q.* 151.
 ἁρμόνιος *pro* ἁρμόδιος 161. *sic*
 ἁρμονικῶς διοικήσεις ἄνθρ. 298.
 ἄρνες καὶ ἄρνια *pro dilectis Dei*
filiis 38. ἄρνες, *epicœnum nomen*
 37.
 ἄροτος γῆς, *aratia* 173.
 ἄρπαγμα οὐχ ἄρπάσει 58, 180.
 ἄρπη *quid* *et a quibus intentia* 153.
esse [Latino] *sicam, ex Josepho*
et veterib. Glossis docet Jusius
Lipsius Saturn. lib. 2, c. 9.
 ἄρραβών, *emptionis pretium* 157.
 ἄρρηνομιεῖται *nefarie* 81.
 ἄρρητον ἀγαθότητα 293. ἄρρητα
 μόρια 7. ἄρρητα εἰδέναι, *nefaria*
cognita 231. *sic* ἄρρητουργία 5.
 ἄρτεμις *unde d. Luna* 241. Ἀρ-
 τεμίσιον, *Dianæ templ.* 13.

ἡ ἄρτι ὥρα 212.
 ἀρτιγέννητα βρέφη 45. *P. m. s.*
 ἀρτιγέννητα, *iemque vulg. B. 1*
Peiri 2, 2.
 ἀρύτεσθαι, *haurire* 299.
 ἀρχαῖζειν, *vetere facere* 144.
 ἀρχέγονος ἡμέρα 290.
 ἀρχέτυπον φωτός φῶς 28. τὸ
 ἀρχέτυπον τῶν-152.
 ἀρχηγός ἀγαθῶν ἀπάντων 302.
 ἀρχήν, *omnino* 322. *sic* τὴν ἀρ-
 χήν 30, 165, 306, 324.
 ὁ ἀρχικὸς λόγος 218, 294. τὰ
 ἀρχικώτατα τῆς ἐποχῆς 331.
 ἀρχιοινοχόος 142.
 ἀρχιπροφήτης 131.
 ἀρχιτεκτονῆσαι, *archit. subr.*
 121.
 ἀρχιτελώνης 209.
 ἀρχων ὁ τυχὼν 296. οἱ κατὰ μέ-
 ρος ἀρχοντες καὶ ἡγεμόνες 296.
 ἀρωγὴ πόνων, *levamen* 77. ἀρω-
 γὴ τῆς συμφορᾶς 267. *Euseb.* ἀπαλ-
 λαγή-
 ἀρωγούς αὐτοὺς ἔσχον 267.
 ἀσάρκος ἦδη 317, 319.
 ἀσάρεια πράγματα 330.
 ἀση, *fastidium* 103. in *P. super-*
scriptum ἀηδία.
 ἀσημαντοὶ τοῦ σώμ. 261.
 ἀσκανδάλιστος ὑπομένει 216.
 ἀσκευτον καταλείπειν 123.
 ἀσχεῖ ἔχειν, *studet h.* 69. ἀσχεῖν
 λαγνείας, *pro* κατὰ λαγνείας 73. οἱ
 εἰς συνουσίαν ἡσυχήμενοι κάπροι
 43. *Leop.* ἐσσυμένοι, *ruentes.*
 ἀσκησις γνωστικὴ 226. ἀσκητῆς,
athleta seu miles Christianus 48.
 ἀσκηταὶ θεατρικοὶ 185.
 ἀσκιον, *symbol. quid* 242.
 ἀσμενιστὸν καὶ φιλητὸν 36.
 ἀσφορι, *insipientes* 161.
 ἐπὶ ἀσπαλάθων κνάπτ. 252.
 ἄσσα, *Ionice pro* ἄτινα 228,
 296.
 ἀστειὸν σύστημα 232. ἀστειλαί
 ἀρεταί, *eleg. v.* 346, 252, 202.
 ἀστοχῆσας λιμένος 67. *P. m. s.*
 ἀπποστοχῆσας.
 ἀστοροὶ πορείης Ἰόρης 259. *f.*
pro ἀστρεῖοιο, *sideris cursus.* τοῖς
 ἀστράσιν 284.
 ἀστροθεσία ἡ παλαιὰ 343,
 ἀστρολογούμενα *Merc.* 269.
 ἀσυμφυεῖς κοινωνοὶ 82.
 ἀσύνετοι τοῦ δέοντος 257. *sic*
 116. ἀσυνετούντες τὴν αὐτοῦ φ.
 57.
 ἀσυνήθεια χώρον 185.
 ἀσύνθετος ἰούδα 54.
 ἀσχημον σχῆμα 92, 108.
 ἀσωματος ἡ ψυχὴ 272.
 ἀσωτοι *unde dicti* 62.
 ἀτακτοῦντα παιδία 345.
 ἱταλάφων *seu* ἀταλάφων 39.
 ἐτάρ δὴ καὶ 4, 7, 194.
 ἀταραξία 266.
 ἀτεγχετός ἡδοναῖς γεν. 316.
 ἀτειρά γλώσσα 261.
 ἀτεκνίσει αὐτοὺς μάχαιρα 51.
 ἀτελεύτητον τέλος 180, 311.
 ἀτερ γραφῆς λέγειν 288.
 ἀτερπὴ εἰ τέρψις 179.
 ἀτερνός, *videlicet, nempe* 93.
pro eodem ἀτέχνως 313, 316.
 ἀτιμάζει, *pro* ἀτιμον ἡγῆται
 186.

ἀτιταλλόμενοι ἀταλοὶς στόμασι
 115.
 ἀτρεμίζειν εἰ σείειν 21, 256.
 ἀτριδῆ, *non trita* 150.
 ἀτρύτω δυνάμει 298.
 Ἄττικαί, *s. μυαί aut* δρ. 88.
 ἀτύπτωτος σάρξ 272.
 ἀτυράννητος πόλις 232.
 ἀτυφος καρδία 300.
 ἀτύχημα *quid* 167.
 αὐανσις εἰ αὐχμὸς *cogn. signif.* 77.
 ἡ αὐγὴ τῆς ἀληθείας 250.
 αὐδῆεις *Hesiodo quid* 124.
 αὐθαδίας *pro* -είας *P. m. s.* 75.
 τὸ αὐθαίρετον τῆς ψυχῆς 300.
 αὐθέντης αὐτοῦ 206. ἐξ αὐθεν-
 τείας παντοκρατορικῆς 203. ἐξ αὐ-
 θεντείας κυριακῆς 69. *P. m. s.* αὐ-
 θεντίας. ἡ αὐθεντικὴ εἰσοδος 124.
 αὐθεντικῶς ἐρρέθη μορφή 218.
 αὐθεντικῶς καὶ αὐτολεξεῖ ὀνομάζον-
 τες τὸν Χρ. 288.
 αὐλα, νῦν μόνον ληπτὰ 332.
 ἡ αὐλαία, *s. θυρίς seu* θύρα 98,
 325, *et* 240.
 αὐλὴ καὶ μονὴ τῶν προβάτων
 283.
 αὐλίσαι *pro* αὐλῆσαι *cum vulg.*
ed. etiam *P. m. s.* 38.
 αὐξεν, *augescere* 304.
 αὐστηρία φαρμάκων 30. *morum*
 178.
 αὐτάρ δὴ καὶ -sed *et* 128.
 αὐτάρχεια *quid* 91. αὐταρχία
pro αὐτάρχεια 277.
 αὐτεξούσιος ὢν 130.
 αὐτίκα, *utique* 116, 204, 206.
alibi.
 αὐτὸς ὢν ἀλήθεια, *qui est ipsa*
veritas 125. αὐτὸς αὐτῷ περιπείρε-
 ται 20. *sic* αὐτοῦ *pro* αὐτοῦ *seu*
 αὐτοῦ *etiam* *P. m. s.* 85. *et alibi*
passim, itemque κατ' αὐτὴν *pro*
 καθ' αὐτὴν *P. m. s.* 50. αὐτὴν *pro*
 αὐτὴν, *i. e.* σαυτὴν 54. *et Malih.*
 XIII, 37.
 αὐτοδιάκονον ἐπανάγεισθαι βίον
 59. αὐτοδιακονία *non dedecet* 98.
 αὐτοδιδάκτως ζητοῦν 102.
 αὐτοκρατορικὴ ἀλρεσις 156.
 αὐτολεξί ὀνομάξ. τὸν Χριστὸν
 288.
 αὐτοπροσώπως λέγουσα 195. αὐ-
 τοπροσωπεῖ τὰ ἐπὶ τούτοις 57.
 αὐτοτελὴ αἰτία 332, 334.
 αὐτοτράπεζοι 258.
 αὐτοσυργὴ σοφία παιδεύεσθαι
 137. αὐτοσυργικῶς προκομίζειν 104.
 αὐτοσυργία *non dedecet* 98. *deceat in*
primis mulieres 107. *bona comes*
 101.
 αὐχοῦσι τὸ λάσιον αὐτῶν 97.
 ἀφαγνιστέον τοῦ γάμου 182.
 ἀφανὴς ἀνθρώπου 262.
 ἀφάψασθαι περὶ τῷ τραχήλῳ
 153.
 ἀφεγγὴς γίνεται 291. ἀφεγγεῖς
 προσηγορίαι 239.
 ἀφειδία σώματος 192.
 ἀφεκτεα καὶ τοῖς θηρίοις 304.
 ἀφέλεια *quid* 105.
 ἀφέλετε τὰς πονηρίας ἡμ. 112.
 ἀφετήριον σοφίας 30.
 ἀφετήριος ἀμαρτίας 167.
 ἀφθονία καὶ ἀζήλια 171.
 ἀφίδρυμα εἰς τὸν ναὸν ἀνέθηκεν
 οὐδέν 249. ἀφιδρύματα Θεοῦ 151.

ἀφιλαύτως ζητεῖν 326.
 ἀφιλοδόξως ζητεῖν 326.
 ἀφιλονεικῶς ζητεῖν 326.
 ἀφιλος ὁ ἀπιστος 158.
 ἀφίστηται τῶν λεγομένων 295.
 ἀφόδευσις, *secessus* 81.
 ἀφολλχὴ ἀπὸ τῶν-181.
 ἀφορίζει ὡς ἀκάθαρτα 325. ἀφο-
 ρισθῆναι τῶν αἰρ. 196.
 ἀφραίνειν ἐκτόπως 1.
 Ἀφροδίτη *unde dicta* 5. ἀφρο-
 δίσια *unde dicta* 46. ἀφροδίσιος
 ἡδονή 315. χάρις 10.
 ἀφυσῶν, *vise Not.* ad 83.
 ἀφυπνίζει τὸν καθεύδοντα 24.
 Ἀγαιῶδες ἵπποι 240.
 ἀγανὲς βάραθρον 244.
 ἀχαριστεῖν τῷ Θεῷ 186, 270.
 ἀχειροποίητος δαίμων 14. ἀχει-
 ροποίητῳ περτομῇ 190.
 ἀχθόνται τὰδε οἱ βρ. 212.
 ἀχραντος ψυχὴ 309.
 ἀχρονα αἰτία *quæ* 333.
 ἀχρύματος οὐσία 236.
 ἀχρωμα χρώματα 72.
 ἀχυρμιαί τῆς γῆς ἐπιπόλαιοι 88.
 (P. m. s. ἀχυρμίας) 159.
 ἀχώρητος τοῦτο 29.
 ἄωρος πρὸς τὸ- *nonnulli matu-*
rus ad- 215.

B

ἐν βάθει νοσοῦσα ψυχὴ 94.
 βαθμὸς ὁ πρῶτος εἰς- 137.
 ἐκ βάθρων ἀναστῆν 108.
 βάκχοι, *Baccho operantes* 4, *et*
 5, *et* 6. βακχεύων εἰδώλοισι 33. βακ-
 χεύματα μυστηρίων 33. βακχευτὰς
 βρόμιος, *seu* βακχευτὰς ὀπώρας
 259.
 τὸ βαλλάντιον τάνδρὸς λύσασαι
 93. βαλλάντιον *habeat teianur* ἀπο-
 σιολί, *allegor.* 101. *P. m. s.* βα-
 λάντιον *bis, ut* 202, 223.
 βάναντες τέχνην *quæ* 121, 303.
 βαπτιζόμενος εἰς ὕπνον 67. βε-
 βαπτισμένος ἀγνοία 2. τὸ βάπτισμα
 343, 344.
 βάραθρον *pro* βάραθρον 244.
 βαρουμένος πάθει 223. *sic* βε-
 θαρημένοι κάρω καὶ μέθῃ 28, καὶ
 βεβαρηότες τοὺς μὴ ἔχοντας 65.
 ἡ βάσανος λίθος 125. βασάνους
 τῶν λεγομένων ἀπαιτεῖν 159.
 βασανίζει τὴν ψυχὴν ἐφ' οἷς
 ἡμαρτε *examinat* 166.
 βασιλεύειν τῶν παθῶν 173.
 βάταλοι καὶ γύναιες 97.
 βατός, *perambulabilis* 189.
 βαυκίδες, *calc. mul.* 93.
 βδαιλλόμενοι μαζοὶ 101.
 ἐδδελυγμένους καὶ κακῆς οὐστῆς
 τῆς- 219. βδελυκτοὶ καὶ ἀπειθεῖς
 215.
 βεβαιότητος συνάσκησις 315. βε-
 βαιῶν τὴν ἐποχὴν 330. βεβαιούσι
 τὸ κλέπτει εἶναι 263. βεβαίως
 τῶν ἐκκλ. 316.
 βέδν *quid* 243.
 βελωνικὴ θεραπεία 297.
 βιάζεται εἰσελθεῖν 155. βιασταί,
violenti occurr. 204, 236.
 βίβλος, *parvus, cand.* 148.
 βιδωρος ἀήρ 243.
 βιοτὴ σημνὴ 115. βιότητος ὁδοί,
 βίου 154.
 βιούς δικαίως 309, 316.
 βιωτικαῖς χρεῖλαις ἐπικουρῶ

κ14. εἰς βιωτικὴν ὠφέλεια 295. βιω-
τικὴ παραίνεσις 112. *etiam* P. m.
1. *sed* p. βιωτικῇ.
βλασφημοῦντες πούνομα τρυφῇ
κ14. βλασφημία, δνειδισμός, λοιδο-
ρία, *etiam pro salutari obijurgatione*
60.
βλαύταις *ubi uteb.* 89.
βλύζουσιν ἐκ 181.
βοηθεῖ σε, *pro* β. σοι 33. εἰς βο-
θειαν ἀνθρωπίνην, *ad juv. hom.* 295.
βορὰ γαστρός 228.
βορβορυγμοὶ γαστρός 80.
τὰ βόρρα, *pro* βόρεια 240.
βοσκήσθαι, *pascere* 55.
βοτρυχιδῶν [?], *orn. mul.* 90.
baccatum monile. H.
βουβάτια, *orn. muliebr.* 90. *me-
mini ei Pollucis onomasticon.*
κατὰ βούλησιν Θεοῦ 249, 255.
βουζύγιος ἀρά 181. *quæ sc. ma-
ledictum pronuntiat eum qui bovem
cum asino ad aratrum adjunxerit.*
βούσταθμα Ἰδης 95.
βραχυλογίας ἀσκήσις 243.
βρένθιον ἀπὸ τινοῦ ἀνθους ἡδέος
excerpta m. s. 76.
βρέτη, *quoniam ad βοτῶν ima-
ginem facta* 13.
Βριμῶ unde dicta Ceres 5.
βρόμιος, Bacchus, vin. 243.
βροτοφθόρα φύλα 302.
βροχθίζει ἐν τῇ καταπόσει 68.
βρούσα πηγῇ 45, 101.
βύει τὰ ὤτα αὐτῆς 29 βεδυσμένη
λόγων εἰκότων 136.
Γ
γαλακτογυῖα τοῦ βρέφ. 195.
γαλακτοφάγοι Ἡμερίκι 43.
κατὰ γαλήνην, *in tranquill.* 88.
γαληνιώντας φέρεσθαι πν. 114.
γαμεῖν καὶ γαμίσκεσθαι 85, 282.
γαμεῖν εἰ γαμίζεσθαι 191, 192. γα-
μίζων τὴν παρθένον 228. *vulg. B.*
1 Corinth. 7. ἐγκαμ.
γάμος unde dictus numerus se-
narius 290.
τὸ γάνωμα τῆς δόξης 241. τῆς
θεοσεβείας 338. γεγανωμένη χρω-
ματι ἄλλοτριῳ 87
γάρ *pleonast.* 193. *sic post*
ἀλλὰ 77. *et in redditione* 331.
γαστριμαργία *quid* 63.
γαυνάκει πολυτέλει 79. *incer-
tum an Latinorum Gausaræ seu
Gausara, quæ villosa fuisse testan-
tur Horatius et Plinius.*
γε *pro* γάρ 116. γε μὲν 109. P.
m. s. γε μήν-
γέας πλειστάς εἶδον 131. H. m.
s. γαλας.
ὁ γεγωνὸς λόγος 235. *sic* τὸ γε-
γωνὸν τῆς προφορᾶς 75. τὸ γεω-
νὸν τῆς ἀναγνώσεως 104.
γεηπονία, *agricultura* 70.
γειτωνισμὸν *pro* γειτνωσμὸν 44.
γελωτοποιεῖν *non decet* 72.
γενεὰ σοφίας, *origo seu origo*
152. *γενεαὶ tres unam annorum
centuriam constituunt* 145.
γενέθλιον ἀποθῶκωσιν θύσαι 184.
τὴν γένεσιν λαμβάνει, *nascitur,*
oritur 294. *sic* γένεσιν λαμβ. 51.
γένεσις duplex *est* 229. περὶ γενέ-
σεως κόσμου 296. αἱ γενέσεις τῶν
καρπῶν. i. τὰ γεννήματα 62. γέ-
νεσις *pro* γέννησις, *sobolis procrea-
tio* 96, 205.

γενεσιάρχης τῆς ὅλης κτίσεως
337.
γενεσιουργὸς φύσις 82. Θεός 195.
γενεσιουργοῦ καὶ παντρώου 44.
ἐκ γενετῆς τυφλός 207. ἐκ γε-
νετῆς συνεθίσαι 25. ἐκ γενετῆς
ἔχειν 281. *etiam* m. s. H. a Flor.
γενέτης *et hic et alibi perperam.*
γεννητὸν εἶναι τὸν κόσμον 253.
Eus. γεννητὸν εἶναι.
γενεκά ἦθη 77. P. m. s. γενεκά,
duplici vv. generosa.
γένναν ἡμῶν. i. γένος 149.
γεννησάι, *parere* 201. γεννάσθαι,
nasci 148. *sic* 40.
γέννημα ἀμπέλου 68. γεννήματα
ἀγρῶν 47. σοφίας 100. P. m. s.
γενήματα.
γέννησις παιδίου, *partus, pe-
risse filium* 321.
γεννητικὴ τοῦ σπέρματος 198.
γεννητικὸν ἐστὶ τῆς διαφωνίας 331.
γένος, *seus* 203. γένη, *gentes,*
nat. 68.
γέρας θεῶν ἡ κνίσσα 304. γερα-
ρὰ πολὺ τιμηθεῖς 96. γεραίρειν
θυσίαις 304.
γερονταγωγοῦσα τὸν H. 265.
οἱ γεωργικοί, *agric.* 175.
γεωρucheῖν, *terram fod.* 89. γεω-
ρχούμενος πλούτος 208.
γηγενὴς ἀνθρωπος, ὁ γῆινος 58,
208.
γῆθεν, *a terra* 176.
γέγηθεν ἐπὶ τοῖς ἐπηγγ. 308.
γῆινος εἰκὼν 28.
γηρωδοσκόποι παῖδες 182.
γίγνεται, *fiunt* 81. P. m. s. γί-
νονται. γεγενῆσθαι, *natum esse* 147.
γιγνώσκοντες αὐτὸν τοῦ Θεοῦ
υἱόν, *agnoscentes eum pro Dei f.*
289. γινώσκειν, *familiarem consue-
tudinem habere cum mul.* 197. *sic*
γινωσκόμεναι ὑπὸ τῶν ἀνδρῶν 196.
γλιχόμενος σώσαι τὸν ἀνθρ. 5.
γλυκάειν, *dulc. officere* 334.
γλωσσαργία δίκην ὑφρίζει 75.
τοῖς γνάθοις 63. *rectius* ταῖς, *ibid.*
γνάθος *tantum*, οἱ λῆγχοι 61.
γνώθι καιρὸν, *cuius d.* 129. γνώθι
σαυτὸν, *cuius d.* 129, 242. *quid*
signif. 237, 242.
γνωματεύουσα τὸ πρακτέον τῷ
δικαίῳ 313.
γνωμονες τῆς ἀληθείας 322.
γνωμοσύνης μέτρα 250.
γνωρίζοντες Θεόν, *agnosc.* 7.
οἱ γνώριμοι αὐτοῦ, *familiares,*
discipuli. 288. *sic* 157, 247.
γνώσις *quid* 275, 294. *consuetu-
do cum muliere* 197, 202.
οἱ γνωστικοί, *seu* οἱ εἰς γνῶσιν
πεφυσιωμένοι 40.
γνωστὴ ἡ πίστις 157. γνωστὴς
ἐπιγινώσκει 136.
γοητεύοντα τὰς ὁρέξεις 64.
γόνιμος γῆ 159.
γονοβρύτης ἀκουσίως 167.
γοργόνιον, *symbol.* *quid* 244.
γοργὸς ἐν ἔργοις 124, 275. γοργὸν
δύμα Θεοῦ 260. γοργῶς τρέχειν
214.
γοργῶπις ἐργάτης 27.
γούν *pro* γ' οὖν P. m. s. 79. *et*
alibi. γούν 100. P. m. s. οὖν.
γραῖαι βωμολογίαι 99. γραῖαι
ψιθυρισμοί 99. ὄλοι 20.

γραμματιστής, *litterator, qui
elementa grammaticæ docet* 137.
ut *et Philo* 128. γραμματιστικὴν
definiit τοῦ γράφειν καὶ ἀναγινώ-
σκειν εὐστοχὸν ἐπιτήδευσιν. *et* τὴν
γραμματικὴν *idem Philo* 302, de-
finiit ἀνάπτειν τῶν κατὰ ποιηταῖς
τε καὶ συγγραφεῶν. *de qua et*
Aristot. 6. *Topic.* 5. *Plutarchus lib.*
De Musica, et Quintil. lib. 1. H.
γραμμῶν σύνθεσις, *scriptura*
131.
ἡ γραφή, *sacra script.* 121. *alibi.*
γυμνάσιον ἐκκεῖται εἰς, *exercitii
loco* *propos.* 244.
γύμνασμα φιλοσόφου 124.
γυμνῇ τῇ κεφαλῇ εἰ ἀναπαύδων,
aperie, diserie 82. *sic* γυμνῇ τῷ
λόγῳ φάναι 123. γυμνὸς τῆς ἀμαρ-
τίας γ. 312.
γυναικεῖοι κινήσεις 108.
γυναικίζόμενοι ἄνδρες 95.
γυναιχομίμοι ἐσθήμασι 105.
γύνιδις, *seu* θηλυδρία 97. *uno v*
etiam P. m. s.
γυνογάμεια 224. *rectius* κυνογά-
μια *Theodoret.* 173.
Δ
δαῖναι, *edocui esse* 235.
δαῖ *pro* δὲ 101. P. m. s. *utrobi-
que* δὲ, *idemque* *alibi.*
δαίμων *Platoni* *quid* 179. δαίμο-
νες *appellati* *dii* 17. δαιμονιχὸς ἀνθρ.
γίνεται 281.
τῶν δαιμονίωντων *sermo* 146.
δαίμονιων ἀνθρώπων 345.
δαίτροι 98. *Seneca* *epist.* 47. *Alius*
pretiosas aves sciadit, pectus et
elunes, certis ductibus circumferens
*eruditam manum, in frusta excu-
tit, vel mox, Alitilia decenter secat.*
δακτύλιος ἰδρύς 211.
δακτυλοδείκτουμένος 109.
δαμναμενὸς, *sol, myst.* 242.
δάφνιοι κίχλαι 61.
δὲ *pleonastica* 123. *pleonastica in*
redditione 25, 43, 83, 90, 105, 123,
202, 207, 217. δὲ δὴ 37, 186, 206.
δεδείζεται, *reformidabit* 278. *alibi*
δεδείζεται.
δεῖπνον μέγαν ἐποίησε 61. δεῖ-
πνον *quid, quid* ἀγάτη 61.
δαισαλέα εἰδωλα 17. δαισαλέα
τρυφαί 109.
δαισιδαίμων, *comædia* 302. δαι-
σιδαίμων *qui* 297. δαισιδαίμονια
quid 162.
δειφῆσαι *et* ἀναδειφῆσαι 121.
per *et* *etiam* *apud Hesychium, alibi*
διφ. absque diphthongo.
ἡ δεκάλογος 112, 289, 290.
sic *apud Philonem, Basilium, Gre-
gorium, Cyrillum, alios, ut in Phi-
lone adnot.* H.
δεδάξων αὐθις εἰς φιλοσοφ. ἀνα-
δραμεῖν, *alliciens* 274. δεισασιτικά
φαντασίαι 176.
δέος, φόβος τοῦ θεοῦ 162.
δεδορκῶς σεμνὸν 93.
δέδρως ἐκτετιμήμενοι 24.
δεσμὰ περριθεῖσαι πλούσια 90
εἰς δεσμὸν τετραυρημένον 193. *vulg.*
B. ἀπόδεσμον, *Agg.* 1.
δευτερώσαι τὸν λόγον 75.
δὲ *supervacua* 189. *sic* *in* δὲ δὴ
supra, et δὴ οὖν 12. (*Enseb. Præp.*
evang. 93. *φέρ' οὖν* δὴ.) 231.
δῆθεν, *scilicet, ironice* 223.

δυσά, seu δυή, *clad.* 264.
 εις δύναμιν ἀμείβεσθαι, *pro vir.*
 304.
 δύνασθαι νοῦσιν καὶ διασαφί-
 σειν *pro* - ἦσαι 383. *sic.* ἐξο-
 μολογήσεσθαι δυνήθεντες *Fl. ed.*
 500.
 δυοῖν τρόποιν ὑπαρχόντων 329.
 εἰ ταῖς δυοῖν *pro* δυσιν 106. δυεῖν
 τῶν ἀναγκαιοτάτων εἰδὼν 331. ἐκ
 δυεῖν 60. *P. m. s.* δυοῖν.
 δύσαγνος κρεανομία 33.
 δυσάμβατοι πέτραι 211.
 δυσάνολδον γένος 185.
 δυσάρεστησις καὶ ἀγρία 67. *δυσ-*
αρεστία ψυχῆς 81.
 δυσδεκτὸς ἀρχὴ 251.
 δυσεργοῦ ὄντος τοῦ ἀληθ. 320.
 δυσέργεια seu δυσεργία 225.
 δύσζηλος ἐπὶ φρένα 255.
 δυσθήρατον χρήμα 155.
 δυσμάχητα δῶρα 236.
 δυσμεταχειριστος λόγος 250.
 δυσμαλὶ τοῦ βίου 30.
 δυσπαράδεκτος πίστει 160.
 δυσπιστία *quid* 160.
 δυστέκμαρτον τὸ μέλλον 277.
 δυστόπαστος εἰσιδεῖν 7.
 δυσωπῶν τὸν πειράζοντα 206.
 εἰς δυσωπίαν τοῦ πειράζοντος 221.
 δυσωπητικὸς εἶργει 197.
 δωρεάν λαδῶν, δωρεάν διδούς
 118.

E

ἐὰν τὸ εὐποκτεῖν ἀφελοῦμεν 126.
 ἐὰν τε -δοκῇ, ἐὰν τε καὶ μὴ 215.
 ἐαυτὸν *pro* σεαυτὸν 30, 193.
 ἐβδομάτη, *poet.* 256.
 ἐγγαστρίμυθος 4. *cognatus* τῷ
 κοιλοδοσίμῳ 64. *De ventriloquis*
etiam Io. Bodinus Daemonomania
libro 4. c. 6. H.
 ἐγγεννήσαι τῇ ἀκοῇ φαντασίαν
 268. *sic* 120.
 ἐγγονα εἰ ἐκγονα *pro eodem* 172.
 ἐγγραφὸς διδασκαλίας βεβαίως
 347. ἐγγράφως τὰ ἀγγραφα δηλοῖ
 ἀλήθεια 118.
 Ἐγγύα· πάρα δ' ἄτα 129. *unde*
mutatum d. 168. ἐγγύα, θυγάτηρ
 ἄτας 266.
 ἐγγύς ἀδολεσχίας λόν, *prope ac-*
cedens ad- 167.
 ἔγειρε *pro* ἔγειραι 24.
 ἐγκαίνιον ἀγεται ἑορτὴ 142.
 τὰ ἐγκάρδια διορῶν 37.
 ἐγκατακρούειν τοῖς - 89.
 ἐγκαταλέγειν τοῖς σοφοῖς 129.
 ἐγκαταλέγεσθαι τοῖς υἱοῖς 153. ἐγ-
 καταλέγονται εἰς τὴν ἐκκλ. 325.
 ἐγκατάλειμμα 208, 350.
 ἐγκαταμίξαντα πόθῳ πίστιν 348.
 ἐγκατασκήπτει τῷ ἐγκ. 106.
 ἐγκατασπαρεῖς ταῖς οὐς. 218.
 ἐγκατασπορὰ δογμάτων 326.
 ἐγκαταπαγγῆναι τῷ *pro*. 283.
 ἐγκατορθούμενος ἀδίκῳ ζωῇ 60.
 ἐγκαττεύειν εἰ ἐγκεκατεύσθαι 91.
 ἐγκεντριμὸς γίγνεται εἰς - 286.
 ἐγκλησις *quid* 54.
 ἐγκόλιμσις πτελῶν 80.
 ἐγκολπισάμενος τὰ πάντα 250.
 II. m. s. ἐγκολπισάμενος. *gurgum*
 ἐγκολπισθεὶς τὰ πάντα 155. ἐγκε-
 κολπισμένος ὕδρεον 269.
 ἐγκοτὴν δοῦναι τῷ εὐαγγ. 220.

ἐγκρατεῦσθαι ἀγαθοεργίας 204.
 ἐγκρατεῦσθαι πάντα, *quid* 201. ἐγ-
 κράτεια *quid* 191. ἐγκρατῶν αἰ-
 ρεσις 525. *rectius* ἐγκρατῆται 68,
 131. ἐγκρατῆται *Epirphanio* 173 *et*
 174.
 ἐγκρίνειν καὶ ἐγκατατάττειν 84.
 ἐγκρυφαίαι κρίθινοι 101, ἄζυμοι
 250.
 ἐγκυκλήσω θεαταῖς 4. *q. d. in*
oculorum orbis ingeram. C. manuli
ἐκκυκλήσω, evolam, explicabo. ut
Flor. ed. ἐκκυκλεῖ τῷ θεάτρῳ τοὺς
 θεοὺς 22. *idem* παραιοῖται 21.
 τὰ ἐγκύκλια μαθήματα 122.
 ἐγκυκλὸν χιτωνίων 90.
 ἐγκυλιόμενοι μέθαις 302.
 ἐγκυοί, εἰ ἐγκύμονες, *gravidæ* 83.
 ἐγκύπτειν εἰς τὰ β. 222.
 ἐγκύρσαι *duā* 264. *idem* ἐγκυρ-
 σεύειν 156.
 ἐγκωμιαστικῷ *generi quæ sub-*
eini 50, 56.
 ἐγρηγορότες, εἰς αὐτόν 80. ἐγρη-
 γορῶν εἰς σοφίαν 67. ἐγρήγορις
 ἀδίδος 80.
 ἐγρήγοροι, οἱ ἄγγελοι 80.
 ἐγρηπτομένη κατὰ τὴν διοίκη-
 σιν 283. *H. m. s.* ἐγρημπτ.
 ἔδεσαι, *comedes* 81.
 ἔδος seu ἔδος, *statua* 239.
 ἡδρασμένος θεμελῖος τρισι 236.
 ἔδραψ βίῳ καὶ λόγῳ 309.
 ἔδραιότης τῆς γνώμης 308.
 ἔδρασμα ἀγάπης 160.
 ἔδωδὲ τῶν λαγῶν. *esui* 81. ἔδω-
 δαὶ διαπόντοι 60.
 ἔθελοντὴν συνέπεσθαι 156.
 ἔθελορθοσχεῖα ταπεινωφ. 292.
 ἔθελωκωφῶσα τὴν ἀληθ. 275.
rectius πρὸς τὴν ἀλ. 235.
 ἐθνικῶς ζ v 319.
 εἰ ζητήσας, *si quæres* 236. *sic*
 25, 140, 158. εἰ -τύχη 273. εἰ δὲ
 ἀποπέση 197. εἰ γε· *si modo* 128.
 εἰ δὲ καὶ ἄρα τι συγχωρητέον, *si*
tamen et cumc. al. 79. *sic* 86. *Et-*
idem signif. εἰ δὴ 121 *et* 52, 136.
 εἰ δὴ τις, *pro* εἰ τις 127. εἰ καὶ μὴ-
 τὸ μέντοι 215. εἰ δὲ καὶ πᾶσα,
 ἀλλ' οὐχὶ τῷ γ. 81. εἰ δὴ καὶ - ἀλλ'
 οὐδὲ 98.
 εἰδέα *pro* ἰδέα 231.
 εἰδήμονες τῆς 'Ε. γλώσσης 148.
 εἰδῆσιν ἔχειν τοῦ πράγματος 331,
sic 274. εἰδῆσις ἐπιστημονικὴ 327.
 εἰδῆσις *quid* 169.
 εἶδος, *forma, causæ species* 333.
 αἰ εἰδοποιούσαι διαφοραὶ 330.
 εἰδοποιία τοῦ Θεοῦ 289.
 εἰδωλὸν μισθώματος ἀντ' εἰδῶλου
 συμπλοχῆς 223. εἰδῶλα τοῖς ζώοις
 ἀπὸ τῆς θείας οὐσίας προσπίπτοντα
 252. εἰδῶλα ἀγαλμάτων 242. εἰδω-
 λικὸς ποιητὴς 5. εἰδωλόθυτα *curve-*
lia 62. εἰδωλόατρα τῶν γενη-
 τῶν 290. εἰδωλοποιία *vulgi* 351.
 εἰεν δὴ 12.
 εἰκάδω, *significo* 242.
 εἰκοδολεῖ περὶ ἀφανῶν 261.
 κατ' εἰκόνα εἰ καθ' ὁμοίωσιν Θεοῦ,
quid differant 180. εἰκόνες, ὅσα
 ἀπὸ ἐνός 339. εἰκόνες, *exempla vi-*
is 37. *maxima recte doctrine*
pars 102. εἰκονισμὸς τοῦ Θεοῦ 276.

Εἰλούμενοι σφαιρηδόν 248. εἰλού-
 μενοι εἰς ἐν 250.
 εἰλιγγεῖ τῷ ζῳῳ 67. *item* διγ-
 γίσας ὑπὸ μέθης 69.
 εἰλιγγόσονται, 24. *vulg. Bibl. ed-*
lio ἐλιγγόσονται, *usitatus.*
 εἰλικρίνεια λόγων 227. εἰλικρί-
 νως ἀμείντον 309.
 εἰλωμένος τὴν καρδίαν 348.
 alibi ἡλωμένος, *more commun.*
 εἰλωτες, *servi apud Laced.* 10.
 Ionico *et Dorico more. alias aspi-*
ratur, ut εἰλωτες οἰκέται 102.
nempe παρὰ τὸ ἔλος. *qua de re*
Paulian. et Steph.
 εἶναι *pleonasticum* 324.
 εἶπερ ἀκολάστως βιώσαι 190.
 εἰρσωὶν *Attica* 204.
 εἰρήσεται, *dicitur* 206.
 εἰρηνεύειν μετὰ πάντων 163.
 εἰρηνάγωγε ἐπὶ τὴν - 50.
 οἱ εἰρηνόποιοι τῶν δογμάτων 325.
 εἰρηνόποιον τοὺς πολ. 210. εἰρ-
 νοποίησις τελεῖα *q.* 210.
 ὁ εἰρμὸς τῶν λόγων 204.
 εἰς τὸ παντελές, *pro* παντελές
 35. *sic* εἰς τοσοῦτον, *tam* 158. *et*
 25. εἰς ἐτι νῦν 4. εἰς *pro* ἐν 173,
 350.
 εἰσακούει δικαίῳ 232, 135.
 εἰσασθαι ναόν, *statuere* 239.
 εἰσεται Θεόν, *noverit d.* 92.
 ἡ εἰσβολὴ τοῦ προοιμίου 205.
 εἰσελαύνων οὐρανοῦς 33.
 εἰσέτι, *etiamnum* 4.
 εἰσωμάζει τῇ γυναικὶν· *τίτλ* 89.
 εἴτ' οὖν ὀρωμένων, εἴτε καὶ μὴ
 295. εἴτουν ἔργῳ, εἴτε καὶ λόγῳ,
 εἴτε καὶ ἐνοσί 319.
 ἐκ Θεοῦ τε καὶ παρ' ἀνθρώπων,
a Deo et hom. 237. ἐκ παντὸς κρῖ-
 που, *omni modo* 312. *pro eodem* ἐκ
 παντός 215. ἐξ ὅλης καρδίας π-
 σταύων 208.
 ἐκάεργος καὶ ἐκάεργα 243.
 ἐκάστον ἐκάστην ἔρμην- 148. ὁ
 καθ' ἕκαστον ἡμῶν, *unusq. positum*
 196.
 ἐκθιάσασθαι τὸν λόγον 217.
 ἐκθλητοὶ *pro* ἐκθλητέοι 106.
 ἐκθλύουσα γῆς πηγὴ 122.
 ἐκθράσματα θαλάσσης 89.
 ἐκχάλατοῦσθαι, *in lac verti* 45.
 ἐκδέγονται ἐπὶ Κυρίου, *accipimus*
de D. 204. *sic* 43, 180.
 ἐκθμεῖν ἐκ τοῦ σώμ. 231.
 ἐκθειάζεσθαι εἰς θρόνῳ 72.
 ἐκθεδῶχαι, *expos.* 292.
 ἐκδικία, *vindicta* 189, 334.
 ἐκδοσις, *pro* ἐκθεσις, *expositio,*
explic. 171, 285.
 ἐκδοτα τὰ ὧτα παρεχεῖν τοῖς
 235.
 ἐκδοξαί τῶν ἐκκρίσεων 70. *P.*
m. s. ἐκδοξαί, *perperam.*
 ἐκθειάζοντες τὴν Ἀφροδίτην 28.
 ἐκθειάζοντες πένθη 1.
 ἐκθεοῦμενοι κατὰ τὴν οὐρ. π-
 λυτεῖαν 59.
 ἐκθῆσθαι, *exorare vel dem-
 reri* 248. *ut Hesych.* θῆσθαι εἰ
 δουλεύσαι εἰ αἰτῆσθαι *esponi.*
 ἐκθύμεναι καὶ μαντεῖν - 99.
 ἐκκαλεῖσθαι εἰς σωτηρίαν, *re-*
care *ad s.* 57. *sic* 66, 216.
 ἐκκνετῆσας τὸν πόρνον 188.
 ἐκκλήρυκτος ἀνθρώπος 232.

οὐ κατὰ τὴν ἐκκλησίαν, *ecclesia*
membra seu consortes 217.
 ἐκκλητικός ἐστὶ ληνεῖας 64.
 ἐκκλινον ἀπὸ κακοῦ 222.
 ἐκκυλῆν τὸ μυστήριον, *evul-*
gate; in profanorum circulos et
conciliabula efferre 320.
 ἐκκύκλησις τῆς γυναίκος εἰς τὸ
 μέσον 187.
 ἐκκυφόμενοι πρὸς τὴν ἀλήθειαν
 235.
 ἐκλαμβάνει τὴν γραφὴν οὕτως
 43. *idem* ἐκδέχεσθαι *supra. sic*
 312.
 ἐκλεγέντες, *e'lecti* 283, 290. *ii-*
dem ἐκλεγμένοι 167 εἰ ἐξελεγ-
 μένοι 250, 297.
 ἐκλεκτικώτερον προσιόντες τῇ
 διδασκαλίᾳ κυρ. 320.
 ἐκλογὴ τῆς ἀληθείας 135. βίου
 300.
 ἐκλογισμὸς βασ. βίου 269.
 ἐκμάττεται τὸν τύπον τῆς- 87.
 ἐκόντες εἶναι σοφίζονται 324.
 ἐκπαθῶναι περὶ ὁρέξεις 85.
 ἐκπεμφίς τῶν ἄρτων 269.
 ἐκπληγίς *quid* 162.
 ἐκπονήσαντες γενέσθαι πιστοὶ
 284.
 ἐκπύθεσθαι ἐμοῦ 211. *f.* ἐκπυ-
 θέσθαι.
 ἐκπύρωσις *Stoic.* 235, 256.
 ἐκτενῶς προσανέχειν ταῖς- 182.
 ἐκτένεια τῆς παραμονῆς 181, *sic*
 163.
 ἐκτίθεσθαι, *explicare* 262.
 ἐκτίνειν χάριν τοῖς ὁρ. 305 *Ex-*
temis τοῦ ὁφείλ. 203.
 ἐκτυμῶν πρὸ ἐκτωμῶν 96.
 ἐκτονον ἄδειν 178.
 ἐκτοπιστέα τῆς πολιτείας 96.
 ἐκτὸς ὀλίγων, *exceptis p.* 159.
 ἐκτὸς εἰ μὴ- εἰεν 214. *sic* 176.
 ἐκτοτε *pro* ἐκ τότε 282.
 ἐκτράπελα πῆθη 73. ἐκτραπελό-
 γαστρος *piscis* 65.
 ἐκτρέπων εἰς μαλακίαν 73. ἐκ-
 τροπὴ εἰ αἰρεσις 135.
 ἐκτυπώματα τῶν ὑποκειμένων
 331.
 ἐκφῆν ἡμῖν τὸν καρπὸν 125.
 ἐκφανὴ ποιεῖν, *manif.* *f.* 189.
 ἐκφόρησις τῆς λείας 149.
 ἐκφωτίζεσθαι εἰς ἀγ. 300.
 ἐκψήγιστα γῆς 89.
 ἐλεᾶ, *miseretur, Flor. editio* 54.
ai P. m. s. ἐλεᾶ.
 αἰ ἐλέγεται Σόλωνος 260, 291.
 τῆς ἐλεγείας ὥδε ἀρχεται 264.
 ἐλεγμὸν ἐκκλίνει ἀμαρτωλὸς 54
 ἐλεγχος; *quid* 53, *ei* 50.
 ἔλεος εἰ ἐλαῖον *q.* παρῶνυμα 76
 ἐλευθεριχωτάτη θεραπεία 307.
 ἐλευθεροὶ τῶν παθῶν 190.
 ἐλεφαντοκόλλητοι κλίνας 69
 ἐλικοειδῶς ἐγκατακροῦναι 89.
 ἐλικτιπῆρες, *orn. mul.* 91.
 ἐλικτοὶ βόστρυχοι 86.
 Ἐλικτὸν, *iii. libri* 262.
 ἐλκασίπτελοι *Iones, unde* 86.
 Ἐλλαδικὸς λαὸς 296.
 Ἐλλειπὴς γνώσις 164. Ἐλλειπὴς
 τῶν ἀγαθῶν 307. *sic ei P. m. s.*
 41. *alibi* Ἐλλειπὴς.
 ἐλλόβια εἰ πλάστρα 91.
 ἐλλογισθῆ αὐτῷ, *imprui.* 183.
 ἐπιβὰ τὴν πᾶσαν ἐπὶ τὸν θεόν

ΠΑΤΡΟΛ. GR. IX.

ἔχοντες 290. ἐπιβίζοντες εἰς τὴν
 163. Ἐπισμα πιστόν 177, 179.
 Ἐπονται, *expectanti* 228.
 τὰ ἐμβρυα 329.
 ἐμάρτυρον δεικνύται ἐν αὐταῖς
 84.
 ἐμμενετέα, *toleranda* 170.
 ἐμμεσιτεύει κοινωνίαν πρὸς θ.
 310.
 ἐμμονος δύναμις 308.
 ἐμπειρικός *med. qui* 425.
 ἐμπειροχόμενα τῇ πρ. 204. ἐμ-
 περικτικοὶ εἰσι τῆς αἰτίας 330.
 ἐμπίπασθαι *pro* ἐμπίμπασθαι
P. m. s. 62, 64.
 ἐμπνέει τι ταῖς φρεσὶ 295, 309.
 ἐμπνευσθῆναι ἀνωθεν τὴν ψυχὴν
 253. ἐμπνέεται τῇ ψυχῇ 218. ἐμ-
 πνευσθέντες ὑπὸ θεοῦ 153. ἐμπνεο-
 μένη ἀρεταῖς 107. ἐμπνέσθαι μό-
 νον, *spiritum in se attrahere* 304.
 ἐμπονητική ἐστὶ τῆς ἐποχῆς 351.
 ἐμπολῶσιν ἀργύριον συχρόν 95.
P. m. s. ἐμπολοῦσιν.
 ἐμπολιτεύεσθαι, *in civil. vers.*
 106.
 ἐμπομπεύων ἐπὶ σκηνῆς 109.
 οἱ ἐμπροσθεν ἄνδρες 324.
 ἐμπτώσια εἰς ἐπίβια 162.
 ἐμπύρευμα εἰ ἐναυσμα 292.
 ἐμφανῶς τοῖς πολλοῖς 309.
 ἐμφαντικῶς γράφει 177. ἐμφαν-
 τικώτερον ἀποκαλύπτειν 38.
 κατ' ἐμφανιν ὁρᾶν 136. ἡ ἐμφα-
 σις τῆς διανοίας, *significatio* 263.
 ἐμφανιν ἔχον δεικτικὴν 52.
 ἐμφερῶς τοῖς ἀνδρ. 214, 217.
 ἐμφύστημα θεοῦ 36. τὸ ἐκ θεοῦ
 252. τοῦ πνεύμ. 218.
 ἐμφυσῶσαι τὰ ἐκ τῆς τέκνα *quo*
sensu d. sapientia 324.
 ἡ ἐμφυτος ἐκλογὴ 183
 ἐμφωνία *pro* συμφωνία *sen* ὁμο-
 φωνία 2.
 ἐν *pro* εἰς 44.
 ἐνάγει ἡμᾶς ἐπὶ τὸ- 280.
 ἐναγὲς τὸ ὀδίκον 302.
 ἐναγώνισασι τοῖς εἰρ. 312.
 ἐναλοὶ πέτραι 25.
 ἐναπεργάζεται τοῖς ζώοις τὰ-
 186.
 ἐναπειδόμενα τῇ ψυχῇ 176.
 ἐναπερείσματα τῆς ψ. 175.
 ἐναποδύζειν κόλπῳ 25.
 ἐναπογράφειν ἐν- 24, 113.
 ἐναποκλύζειν καὶ ἐμπλύνειν 68.
 ἐναπομένειν τῇ κοσμ. σοφίᾳ
 122.
 ἐναποξέεται τὸ στέλεχ. 286.
 ἐναποσημαίνεται τι 283.
 ἐναποσφραγίσασθαι τῇ ψυχῇ 30.
 ἐναποσφραγίσματα πν. δ. 175.
 ἐναρμόζειν, *aple inacr.* 285.
 ἐνασχέσαντες ταῖς ἐντ. 283.
 ἐναυσμα λαθὼν τοῦ πράγμ. 292.
 ἐνδακόντες τοὺς χαλινούς 26.
 ἐνδείκνυσθαι σπουδὴν πρὸς- 181.
 ἐνδεικτικὰ τῆς δυνάμ. 251. εἰς ἐν-
 δεῖξιν τοῦ- 302. ἐνδείξας *a syno-*
gismo quid differat 327.
 ἐνδελείγεια ἡδονῶν 176. ἐδελέ-
 χις 237. ἐνδελείσμὸς χρ. 147.
 ἐνδέχεσθαι *pro* ἐκδέχεσθαι, *ac-*
cipere, intellig. 128. κατὰ τὸ ἐνδε-
 χόμενον, *ut res feri* 299.
 ἐνδῆμειν πρὸς τὸν θεόν 231.
 ἐνδιατάττειν ἐν τῇ- 231.

ἐνδιδῶσιν ἡμῖν γέλωτα πλατύν 93.
 τὰ ἐνδοξα 246, 323.
 ἐνδόσιμος ἡδονή 308.
 ἐνδρόσοι λειμώνες 78.
 ἐνδελούμενος φηναρίαις 88.
 ἐνειλημμένοι στρώμασι 80. *f.*
rectius ἐνειλημμένοι. ἐνειλημμένοις
 αὐτοῦς 215.
 ἐνεκα τῶν ἄλλων ἁστρον, *per cæ-*
tera sidera, i. respectu cæli. s. 31.
 ἐνεκέν σου θανατούμεθα 211. *culg.*
B. ἐνεκά σου- ἐνεκα *subauditum*
 324.
 ἐνεκαυμίασεν, *ab* ἐγκωμ. 107.
 ἐνεργὸς δι' ἀγάπης πιστὶς 116.
 ἐνεργῶ γυμνασίῳ χρώμενος 104.
 ἐνεργῶ λόγῳ 312. ἐνεργῶς ἡμαρ-
 τηκὼς οὐδέν 217. *idem* μοι ἐργῶ
 ἡμαρτηκὼς ἐνεργῶς καὶ δικαίῳ;
 βιοῦν 151.
 μετὰ ἐνεργείας ἀγαθῶν καὶ ἀπο-
 χῆς κακῶν 222. τὰ κατ' ἐνεργίαν
 ἀμαρτήματα 282.
 ἐνεργήσας μηδὲν 201. ἐνεργοῦ-
 μενον τὸ ἔργον. *dum agitur sen per-*
petr. 222. ἐνεργοῦμένη δι' ἀγάπης
 181. ἐνεργήματα ἅγια 316. θεία
 290. δυνάμειον 226.
 τὰ ἐνεργε 188.
 ἐνευλογήθησαν εἰς τ- 160.
 ἐνεχύρασμα, *pignus* 180. ἐνεχυ-
 ρασμὸν ἀποδόσκει 58.
 ἐνθαλαττεύων ἱλιγγίᾳ 67.
 ἐνθεματισμός, *inserio* 57.
 ἐνθεος γίνεται 296. ἐνθεοὶ ὄντες
 251. ἐνθέως λέναι ἐπὶ 71.
 ἐνθρονίζεται ἐν- 36.
 ἐνθυμήματα, *cogitata* 58. *q. e.*
 ἐπιθυμήματα *Ezech.* 18.
 ἐνδιδρύεται ἐν τῇ- 300. ἐνιδρύσαι
 303.
 ἐνζήματα, *sedes* 295.
 ἐνιλλώττειν καὶ βλεφαρίζειν 108.
alibi ἐνιλλώπτειν, *ut v.* 46.
 ἐνιστρεφὶν *robore* 96.
 ἐννάμηνα ἐμβρυα 279.
 ἐνευεῖν πρὸς τὸ- *verg.* 151.
 ἐννοοῦσθαι περὶ τάχα τοῦ, *cogi-*
tantes 27. ἐννόμημα θεοῦ 236.
 ἐννοιαὶ καὶ ἐνθυμήματα 222. ἐν-
 νοίας ἔχεται τῆς αὐτῆς, *sentient.*
 274.
 ἐνοικίδια σκευὴ 70.
 ἐνοίκιον, *incolatus pretium* 137.
 ἐνοικον ἡμῖν φῶς 85. τὸν ἐνοικον
 αὐτοῖς θεόν 85.
 ἐνοικεῖσθαι *pro* ἐπονεῖσθαι. 105.
 ἐνοποιῶν τὴν ψυχὴν καὶ τὴν σάρ-
 κα 335. ἐνοποιεῖν εἰς πίστιν 335.
 ἐνοποιεῖ τῷ θεῷ 309.
 ἐνοπτρίζμενα τοῖς ἀνδράσι 91.
 ἐνδράσις 294, *H. m. s.* ἀνδρ.
 ἐνουλισμοὶ πλοκάμων 93.
 ἐνοφαλμισμός 286.
 ἐνοστασις, *institutum. rrrros.*
 312. ἐνοστασιν σώζειν 311. ταῖς ἐν-
 στασεσιν ἀκολουθεῖν 70.
 ἐνοστερνίσασθαι τὸν σωτήρα 45.
 ἐνοστόμιον ὄργον 44.
 ἐνοσχεθῆναι τοῖς- 82, 195.
 ἐνωμάτος ἀμαρτία 250. ἐνωμα-
 τοῦμενα ψυχᾷ 185. ἡ ἐνωμά-
 τωσις τῆς ψυχῆς 218, 272, 338.
 ἐντεῦξες τῶν γραφῶν, *lectio*
 309.
 ἐντίκτει τῇ ψυχῇ φῶς 278.
 ἐντρέπεσθαι τοὺς προηγ. 221.

ἐντριβέστερος ἦδη 295.
ἐντριβόμενοι τὰς παρείας ψιμυθῶ 93. ἐντρίμματα καὶ βαφαί 94.
ἐντροπῆς ἀξιοί 72. πρὸς ἐντροπὴν καὶ ἀνακοπὴν τῶν εὐεπιρ. 199. sic 129.
ἐντυποῦται ἡμῖν τὰ νοήματα 332.
ἐνυπάρξει εἶναι 189.
ἐνυποκειμένη τῇ πλσκι 289. *reclius* ἐναποκ.
ἐνώπια τοῖς νοῦσι 128.
ἐνωρίζεσθαι *quid* 232.
ἐξάγειν τρυφῆς 191.
Ἐξαγωγή, *seu* Ἐξοδος, p. 149.
ἐξαιματουμένη τροφή 45.
ἐξαίρεσις, *excerptio* 293.
τὸ ἐξαίφνης 333.
ἡ ἐξακολούθησις ταῖς π. 168.
ἐξακούειν *perlo-intellig*. 227.
sic ἐξακούεται 330. ἐξακουστέον 261.
ἐξαναδύντες τὸν τερπ. 227.
ἐξανθίζόμενοι γυναῖκες 87. *ai* ἐξανθισμέναι, *φαναισ*, *a th.* ξανθίζω 93. ἐξανθιστέον τὰς γραφάς 87.
ἐξαπτέρυγον ἀγαλμα 240.
ἐξαρεσχυόμενος εἰς φθοράς 92.
ἐξάρχοντες ἄλλους ἀσεβῶν λόγων 324. ὁ ἐξάρχων τῆς δοκίσεως, *auclor* 199.
ἐξῆς, γάμος *cur d.* 253.
ἐξασθενούντες λεπτοουργεῖν 325.
ἐξαφροῦται, *in sprui. verti.* 46.
ἐξαφροσύμος 44.
οἱ ἐξελεγμένοι q. ἐκλέγειν.
ἐξελησιν αὐγένης 104.
ἐξελαστέον τῆς πολιτείας 72.
κὰν ἐξέλθῃ τὴν σάρκα 283.
ἐξετασθεῖ ἐν τῷ καθ' ἡμᾶς λόγῳ, *poibis accenseatur* 184.
ἐξεχόμενος καὶ ἀππρ. αὐτῶν 63.
ἐξηγητικὰ Βασιλείου 216. ἐξηγητικὰ τοῦ προφ. 272.
ἐξημαρτημένως χρῆσθαι 324.
ἐξηγούμενοι κυμβάλοις 71.
ἐφιδιοποιήσασθαι, *mancip.* 175.
ἐν ἐξεί ποιεῖν τὸ εὐεργετητικόν, *in habilitum perduc.* 227. ἐν ἐξεί γνωρίμων ὄντες, *pro τάξει, loco* 37.
ἐξιστορητέον τὰ- 202.
Ἐξοδος τοῦ σώματος, *exiitue*. 194.
ἐξοικειοῦσθαι, *famil. adasciscere* 173.
ἐξοικεῖται *pro* ἐξοκέλει 75.
ἐξόμνυσθαι τὴν τροφήν 100.
ἐξομοιοῦσθαι τῷ θεῷ 59. ἐξομωτική τῷ θεῷ 127. ἐξομώσις τῷ θεῷ 181. ἐξομώσις ἡ πρὸς τὸν θεόν 179, 283. *eadem* ὁμώσις θεῷ 174.
ἐξομολογούνται, *confitentur* 12.
ἐξομολογούμενος, *indub.* 271.
ἐξόν, s. ἐστί / 230.
τὸ ἐξορκιζόμενον 344.
ἐξορρόσθαι, *in serum verti* 47.
ἐξοργήσασθαι λόγον ἀπόρρητον 120. ἐξοργεῖσθαι καὶ λορδοῦσθαι 97.
ἐξουθενεῖν, *nihilificare* 113.
ἐξυμνεῖν τὰς ἡδυπαθείας 60. ἀρπ-
-άς 170. πίστιν 235.
ἐξυπηρετεῖν αὐτῇ εἰς- 193, 240.

ἐξυπτιάζων παραδίδει- 108.
ἐξώλοισ *pro* ἐξώλεσι 87.
ἐξωτερικά *Aristot.* 245.
ἐπαγανακτεῖν τοῖς ἀκολ. 108.
ἐπάγειν καὶ συνάγειν, *inferre et concludere* 76.
ἐπαθλον, *præmium* 102.
ἐπατεῖν φθεγγομένου 232. ἄσμα-
τος 323. τοῦ νόμου 152.
ἐπαίρειν εἰς τὸ θεῖον 152.
κατ' ἐπακολούθημα αἰτίας 121
sic 281, 331.
ἐπακούειν τῶν θείων λόγων 196
οἱ ἐπακούοντες αὐτοῦ, *auditores*
118. ἐπακχυοῦται ταῖς ἐντολαῖς 206.
pro ὑπακ. *obediens*.
ἐπάλληλοι κύλικες 94.
ἐπαναβαίνειν ἐπὶ τὰ ὑπερκείμενα
249. ἐπαναβεσθαι τῆς πίστ. 227.
κατ' ἐπανάβασιν αὐξῆσαι 305. sic
165.
ἐπανακάμπτειν, *reverti* 274.
ἐπαναλαυδάνειν πολλάκις, *repet.*
164.
ἐπαναπαύεται *pro* ἐπαναπαύ-
-εται *Flor. ed.* 554.
ἐπαναστεῖλας τοῦ καταπετάσμ.
93.
ἐπαναστέλλεσθαι τὸν χιτῶνα
224.
ἐπανορθώματα 207.
ἐπάνω εἶναι ἀμφοῖν 317.
ἐπαοιδαῖς καταναγκάσαι 18.
ἐπαοιδᾶ εἰ ἐπιδᾶ 32.
ὁ ἐπητηλημένος κίνδυνος 228.
ἐπαποδύσασθαι πρὸς τοὺς φι-
λεγκλ. 40. ἐπαποδύτέον τῷ πόνῳ
320.
ἐπαποστελῶ εἰς αὐτοὺς 51.
ἐπαρδεῦσαι παρ' ἐτέρου 118.
ἐπαριστερῶς λαμβάνειν 181.
ἐπαρκέσαι τῷ δεομένῳ 210.
ἐπαρσις τῶν χειρῶν 307.
ἐπαρᾶσθαι τοῦ συνειδότος 306.
ἐπεγεγμῶς, *excitatio* 78. ἐπεγε-
-αῖως νυστάζειν 80.
ἐπεγκυλίσσασθαι ταῖς β. ἀν. 316.
ἐπεισι, *in mentem veni* 318. ἐπει-
-σιναί τεθνεῶσι 230.
ἐπεισπρίνεσθαι 289.
ἐπεισοδῖος εἰσόδος 253.
ἐπεκδιηγούμενος, ἐπιφέρει 211.
ἐπέκεινα κόσμου 275.
ἐπελίσσεσθαι περὶ τὰς ἐντομάς
80. *pro* περιελίσσεσθαι.
ἐπεμφύρειν τὰς χεῖρας τοῖς-
63.
ἐπενδύονται ἀφθαρσίαν 87.
ἐπεξηγητέον τὸ- 43, (P. m. s.
παρεξηγητέον) 151
ἐπερείδω κατὰ τῆς σαρκὸς 333.
ἐπερείδομένη τῇ ἀληθείᾳ 325. ἐπέ-
-ρεισις 294.
ἐπευκτέα ἡμέρα 201.
ἐπὶ ἡβολοὶ γινόμενοι τῆς- 156. sic
133. *vise* εἰ ἐπιβόλος.
ἐπηρεάζοντες ὅμιν 219. *vulg. B.*
ἐπὶ ὅμας.
ἐπηρέμης τῇ ἀσελγ. *acquievit*
102. P. m. s. ἐπηρέμιος.
ἐπηχῆσας κύμβαλον 7.
ἐπὶ τραπέζης τιθέναι 6. *Euseb.*
Præp. evang. 41. ἐπὶ τραπέζῃ.
ἐπὶ τῶν ἁγίων χρίνεσθαι, *coram*
vel sub 319. sic 308, 310. ἐπὶ πέ-
-τραις, *super-* 211. ἐπὶ θῆβαις *ei*
ἐπὶ θῆβας, *adversus Th.* 144, 145.

ἐπ' αὐτοῖς μόνοις κολάζονται, *in*
ipsorum solummodo potestate est
quod puniuntur 229. τὸ ἐφ' ἡμῖν
quid 229. τὴν ἐπὶ θάνατον (s. ὅδον)
ἀγομένην 312. ἐπὶ γαστέρα ἐρ-
-πουσα, *pro* ἐπὶ γαστρός 31. sic
220.
ἐπιβάθρα τῆς περιχοπῆς 226.
τῆς ἐπιστήμης 157.
ἐπιβαθραίνειν, *ascend.* 108.
ἐπιβαίνει ἀτραπικοῦ 259. ἐπιβαί-
-νειν κοίτῃ ἄλλοτρ. 201.
ἐπιβεβληκὶς δλον ἑαυτὸν τῇ θεω-
-ρίᾳ 299. ἐπιβάλλων δόγμασι τοῖς
αὐτοῖς, *assent.* 158. ἐπιβάλλειν,
congrredi cum-, serm. conf. 141, 144.
κατὰ τὸν ἐπιβάλλοντα καιρὸν, *com-*
pet. 1. 312.
ἐπιβασίς, *incessus* 89.
ἐπιβατεύουσι τῆς ψυχῆς 343.
ἐπιβοᾶσθαι, *cum clam. adnoc.*
sibi 161. ἐπιδοῦμενος τὸν θεόν 24.
109.
ἐπιβολή, *aggressio, conatus* 137.
ἐπιβολὴ ἐπὶ τι 157. ἐπιβολαὶ δια-
-νοίας ἀκραιφνεῖς 249. ἐπιβολὴ καὶ
διάληψις ἀληθείας 253.
ἡ ἐπιβόλος καὶ κατορθωτικὴ πί-
-στις 277. ἐπιβόλος γινόμενος τῆς
γνώσεως 232. sic 126, 171. *ei tur-*
sum τοῦ θεοῦ ἐπιβόλον καθίστασθαι
191. *pro* ἐπὶ ἡ-
-ἐπιγαμῖν πόσει πόσιν 102.
ὁ ἐπιγαστρος βλος 64.
ἐπιγενεσιουργὸς πρᾶξις 241.
ἐπιγεννηματικὸν ἀγαθὸν 309.
ἐπίγησις *pro* ἐπίκτ. 299.
ἐπιγιγνώσκω ἐαυτὸν 96.
ἐπιγλιχόμενος ἐκτείνειν 74.
ἐπίγνως τοῦ θεοῦ 64. τῆς ἀλη-
-θείας 322.
ἐπιγραφόμενοι θεὸν διδάσκαλοι
296. sic ἐπιγράφεται πατέρα 7.
ἐπιδικεῖν τῷ θεῷ 6. *Euseb.*
Præp. evang. ὑποδεικνύει.
ἐπιδιδύναι μανία φοιτητῇ 61.
ἐπιδιαμονὴ τῆς ψυχῆς 256.
ἐπιδιδοῦσιν αὐτοὺς θανάτῳ 206.
ἐπιδιδῶσιν ἑαυτὸν ὑπὲρ τὰς ἐκκλ.
310.
ἐπιδίμοιρα 278.
ἐπιδορπίσματα 61.
ἐπιδόσιν λαβοῦσα εἰς τρυφήν 78.
εἰς ἐπιδόσιν ἐλθοῦσα 13.
ἐπιδρεπόμενοι τιμάς 12.
ἐπιζητήματα ὕπ' ἀνθρ. 189.
ἐπιθανάτιοι ἀνθρ. 212.
ἐπιθυροῦν τὸν γ. πόρον 82.
ἐπιθυμεῖν θύσαν 303. τέκνον 148.
τὸ ἐπιθυμητικὸν τῆς ψυχῆς μέ-
-ρος 92. ἐπιθυμία *quid* 59, 177,
190.
ἐπιχαίρους τόπους 150. H. m. s.
εὐχαίρους.
ἐπικάλυμμα ἔχοντες τῆς κακίας
τὴν ἐλευθ. 196. sic 84.
ἐπικάρπιον λαγνείας 82.
ἐπικαταδεῖν, *illigare* 78. *nisi f.*
rectius οὐκ ἐπὶ καταδεῖν δ-
-ἐπικαταρῶμενος λαίμαργος 61.
ἐπικατορρομάειν τοῖς θεοῖς 62.
ἐπὶ κληροῖ τὴν φύσιν ἐσμέν 170.
τὸ ἐπὶ κληρον ἡμῶν 208. sic ἐπὶ κλη-
-ρον ζῶον 296. *ei* θ.
ἐπικιναιδισμα 99.
ἐπὶ κλησὶς ἐπὶ μάταια 290.
ἐπὶ κλησὶς ταῖς ὁμ. εὐναῖς 80.

ἐπίκοινα ὀνόματα 37.
ἐπικόπτειν τὰς παραφ. 173.
τὰ ἐπικούρεια ἐφιλοσόφει 224.
ἐπικούρος καὶ δοθηδὸς οὖν 3.
ἐπικουρεῖν, *auxilio mittere* 90.
ἐπικουφίζειν παραμυθίαις 314.
ἐπικουφισμός τῶν ἁμαρτ. 317.
ἐπικρατητέον τῶν μορίων 83. ἐπικράτησις, *imperium* 148.
ἐπικροτεῖν τὰ χεῖλη 222. ἐπικροτεῖν τῇ ρινί 99.
ἐπικρουφίς μυστική 237. ἐπικρυμμένως λέγειν 244.
ἐπιλαμβάνειν, *occlud.* 247.
ἐπιλάμπειν, *illustr.* 278. ἐπιλάμπει τὸν ἥλιον ἐπὶ πάντας 52. ἐπιλάμπει πᾶσι τὸν ἥλιον 536.
ἐπιλήθεις κακῶν 1.
ἐπιλογισμὸν λαμβάνοντες τοῦτον 183. ἐπιλογισμῶ λαμβανόμενα 334. ἡ ἐπιλογιστικὴ *ars ad comitum* 93.
ἐπιλυτέον τὰ ἀπορούμενα 262.
ἐπιμελουμένην *pro vulg.* ἐπιμελομένην *H. m. s.* 182.
ἐπιμένειν τῇ σαρκί 194.
ἐπιμήχιστον *pro* ἐπὶ μ. 35, 190.
ἐπιμήνιοι καθάρσεις 83.
ἐπιμιξίαν ποιεῖται *prods.* 181.
ἐπιμορφάζοντες εὐσέδειαν 13.
ἐπίμυσις βλεφάρων 80.
ἐπινέμσεις ἐνδὸς εἰς πολλοὺς 199.
ἐπινόια σοφῆ 121.
ἐπίξενοι, οἱ φίλοι 163. ἐπίξενουμένη τῷ σώματι 234.
ἐπίπαστα *unqu.* 76.
ὁ ἐπιπηγάζων τὸν λόγον 118.
ἐπιπιδᾶν τῇ ὁδῷ 216. τῇ διδασκαλίᾳ 117. τῷ θανάτῳ 206.
ἐπιπικροσύνη πολιτῶν 205 *reclius* ἐπὶ πημ.
ἐπιπλέον *pro* ἐπὶ πλ. 265.
ἐπιπλανᾶσθαι γῆς πλ. 131.
τὸ ἐπιπληκτικὸν καὶ ψεκτικὸν εἶδος 57. ἐπιπληξίς *quid ei unde dicta* 53, 54, 57.
οἱ ἐπιπνοι ἐκ θεοῦ 156. ἐπιπνοίᾳ θεοῦ 148. *ei* 21.
ἐπιπόθησις 226, 339.
ἐπιπροσθεν ἀγεῖν, *prof.* 99. ἐπιπροσθεν τῆς ψυχῆς κατασκευάσαι, *offundere animam* 176. ἐπιπροσθε φέρεται τῇ αὐτῇ, *obversatur luci* 250. ἐπιπροσθε τῶν κινήων τετάυστο, *ante column.* 240. *Hinc* ἐπιπροσθὺν τῇ δυνάμει 210. ἐπιπροσθεῖσθαι τῇ σαρκί 271.
ἐπιρραίνων τὸ πλῆθος 243.
ἐπιρραπίζων τοὺς τετυφ. 128.
ἐπιρρῆι μοί 261.
ἐπιρρίπτειν τοῖς, *conjic.* 63, 313.
ἐπιρρῶην προσλαβὼν ἀδελφ., *af buzum, incrementum*, 102.
ἐπισαφηγίῶν τὰ προεῖρ. 196.
ἐπίσημος ὁ ὁ ἀριθμ. 290.
ἐπίσης τῷ- *eadem signif. qua-* 135. τοῖς μεμνηδάν ἐπίσης 88.
ἐπίσης *pro* ἐπ' ἴσης *P. m. s.* 79.
ἐπισκευάζειν, *reficere* 194.
ἐπισκοπῇ θεῷ διασώζεται 173.
ἐπισκοπῇ *quid* 54.
ἐπισκωφίς χαριεντίζουσα 75.
ἐπισπώμενοι καθ' ἑαυτῶν μ. συμφοράς 97. ἐπίσπαστον κακὸν 190.
ἐπισπυρομένη κτήσις 193.
ἐπιστώνται, *sciant* 243.

ἐπιστατεῖν ἀγέλης 149. ἐπιστατική τῶν ὀπκῶν 151.
ἐπιστήμη *unde dicta* 228.
ἐπιστημονική θεωρία 312.
ἐπιστημονική τοῦ μέτρου 151.
τὸ ἐπιστημονικόν, *Perip.* 246.
ἐπιστήσαι τῇ προσσηγορίᾳ, *s.* τὸν νοῦν 39, 215.
ἐπιστητική ξίς 169.
ἐπιστολογραφική 237.
ἐπιστρέψας τὸν βίον τῇ ἀληθ. 321. ἐπιστροφή τοῦ βίου 182.
ἐπιστυγῇ εἰδωλα 28.
ἐπιστύφει τὴν καρδιαρίαν 78.
τὰς ἐκκλησίας 54.
ἐπισυνθέντες εἰς ἓνα λόγον, 330.
ἐπισυνθετον ζῶον 241.
ἐπισυμβαίνει τοῖς πρ. 218.
ἐπισυμβάντος τινός, μὴ ἀγανακτ. 349.
ἐπισυρμὸς βλακείας, 88.
ἐπισφαλῆς εἰς νόστους 63.
ἐπίσφινον 286. *alibi* ἐπίσφινον *reclius.*
ἐπισσχάλη βαθμοῖς 257. *Euseb.* ἐπεσάθη.
ἐπίσχειν, *inhibere* 144.
ἐπισχεῖσθαι *pro* ὑπισχν. 261. *sic ei P. m. s.* 98.
ἡ κατ' ἐπίτασιν τελειότης 198.
ἐπιτελεῖς γενέσθαι τὰς προφητείας 191. *sic* 13, 24.
ἐπιτέρπεται ἔργους 263. ἐπιτερπῆς αἵρεσις 134.
ἐπιτευκτικὸς τῆς ἀληθείας 295.
ἐπιτεγνητοὶ πλόκαμοι 86.
ἐπιτηδεύοντες *quid* 281.
ἐπιτηδεύσεις τῆς εὐωδίας 77.
ἐπιτήμσεις *quid* 53.
ἐπιτιμία, *paena, puniatio* 57, 93. *idem* ἐπιτίμιον 41. *ei* ἐπιτίμιον στήσαι 182. ἐπιτίμως κολάζεσθαι 217.
ἐπιτοαυτὸ γίνεσθαι 197. (*ai v.* 39. ἐπὶ ταῦτό) 272, 350.
ἐν ἐπιτομῇ 139. κατ' ἐπιτομὴν τῶν γραφῶν ἐκτίθεσθαι 203. ἐπιτομῇ τῆς σωτηρίας 299.
ἐπιτραπέζιος μάχαιρα 70.
ἐπιτρεπτόν, *conced.* 66, 116.
ἐπιτύμβιοι πανηγύρεις 10.
ἐπιτυχῇ καιροῦ ὄξαν ἔχ. 248.
ἐπιφάνεια ἡ αὐτοῖς γ. 148. ἐπιφάνεια θεῖα περὶ τὸ Σινδ ὄρος 268.
ἡ ἐπιφάνεια τοῦ κυρίου 295. *eadem* παρουσία, *adventus*, *v.* 1.
ἐπιφάσεις ζωγραφ. 273.
ἐπιφαύσει σοὶ ὁ Χριστός 24.
ἐπιφερόμενοι τὴν γῆν 266.
ἐπιφέρεσθαι, *secum ferre* 101.
ἐπιφημίσαι, *dedicare* 12. ἐπιφημίζεσαι Ἐρμού 316.
ἐπιφοιτῶντες τοῖς ἀσέσι 230.
ἐπιφορὰς γενομένης πολλῆς 44.
ἐπιφορὰ τῶν διωκόντ. 219. ἐπιφορὰ, *illatio, conclusio* 328. *adju-* 197.
ἐπιφορτίσαι, *onerare* 304.
ἐπιφύσεις περιτταί 173.
ἐπιγαιρεαχία *velita* 172.
τὰ ἐπίχειρα τῶν ἁμαρτ. 345.
ἐπιχειρεῖ μεταπεῖσαι 324. ἐπιχειρεῖ τὴν σωτηρίαν 233.
ἐπίχειρα προσώπου 283.
ἐπιχῶσαι τὸν νοῦν ταῖς τροφαῖς 61. ἐπιχεχασμένοι τριχυμαῖς 67.
ἡ ἐπιγώρησις τοῦ πνεύμ. 223.

ἐπιψάλλειν, *accinere* 243.
ἐπιψαύσεις ὠτων 245.
ἐπιψεύδουσαι κύλικες 72.
ἐπίφογοι ἀκρασίαι 55.
ἐπομένως ἐπηγάγεν 196.
ἐποπτεύειν τὸ θεῖον 41, 229, 247.
ἐποπτεία θεοῦ 47. ἡ ἐποπτεία ἡ θεολογ. 153. ἡ ἐποπτική δύναμις 155. θεωρία 164.
ἐπουρος ἀρθεῖς πνεύματι φορῶ 48.
ἐποχετεύειν πῦρ πυρί 65.
ἐποχή *Pyrrhonorum reful.* 329.
ἐποχῆς *causa* 330, 331.
ἐποψάσθαι τρυβλίω εὐτελεῖ 70.
ἐπταπλασίον του-*seri.* *maior* 250.
ἡ ἐπὶ τῆς τοῦ πνεύματος 112.
ἐπτάστοροι πλειάδες 291.
ἐπτατόκω φόρμιγγι 291.
ἐπύλλιον, *petasicius* 187.
ἐπυδᾶν ὕγεις 20.
τὸ ἐρᾶν ἐκ τοῦ ὁρᾶν 100.
ἐργάζεσθαι *quid* 135. *vox homonyma* *ei anceps* 187. ἐργάνη γυναικωνίτις 98. ἐργαστική ἡμέρα 256.
ὁ ἐργάτης βίος 314. ἐργάτις ἡμέρα 200. ἐργατέων ἐπιστήμη 280. ἐργατική καὶ οὐ θεωρητική, *operosa* *sem aciosa* 287.
ἐν ἔργῳ, *re ipsa ei factis* 111.
ἐργον γίνεσθαι πυρός, *confici*, 245.
ἀν ἐρεῖ ὁ λόγος 312. ἐὰν ἔρῃ ὁ λόγος 314, 317. *idem* καλῇ 308. τῷ ἐροῦντι λόγῳ ἀκολουθοῦντες 321. *vise Not. ad* 314.
ἐρεῖδεσθαι ἐπὶ ψεύδεσι 137.
ἐρεοῦν ἱμάτιον 15.
ἐρευνάμενος *pro* ἐρευνῶμ. 254.
ἐρρηστοῖσι σὺν κράτος 257.
ἐριδαντές *sophistae* 120.
ἐριθος, *ministria* 235.
ἐρικτήρες, *orn. mul.* 91. *excerpta m. s. Palat. bibl.*
Ἐρινός *pro* Ἐρινός 28.
ἐριοπώλια 109.
τῆς ἐριστικῆς *typus* 125. ἡ ἐριστική, *filia Sophistice* 124. *e Chilianana rep. exterminanda* 126.
ἐριμνεὺς Πέτρου 325. ἐριμνευτικοὶ λόγοι 331.
τὸ ἔρονος τῆς πίστεως 173.
ἐρόντα πέδιλα 232.
ἐρυστικὸν θηρίον 3.
ἔρραμ' ὑπενέδουσε 94.
ἐσπότης πᾶσι 211.
ἔστ' ἂν μένη, *quoad* 156.
ἐσωτερικὰ *Arisi* 245.
ἐταῖρος ἑτέρος ἐγὼ 163. Ἐταῖρα Ἀφροδίτη 11.
ἐτερογενεῖς φύσεις 176.
οἱ ἐτερόδοξοι 196.
ἐτεροθενεῖς 173.
ἐτερόνυμα *quae* 352.
ἔτιοι ὥραι 280. *al.* ἔτιοι *i.* ἐνιαύσιοι.
ἐτοιμασθαι τοῦ κυρίου 296.
ἐτυμολογεῖν τὴν ἐπιστήμην, *originem dicere* 228. *sic.* *ei* τὴν πίστιν ἐτυμολογεῖν, *ibid.*
εὐ μάλα στρεβιλομένη 224. εὐ μάλα προτρεπτικὸς 312. εὐ μάλα παγκάλως 308. τὸ εὐ μετ' ἑμοῦ 284. εἰς εὐ καταχρησθαι τοῖς- 278.
εὐαγγέλιος φωνή 52. δύναμις 49. εὐαγγελισθεῖσιν παιδὸς γένεσιν ἡ

Σάρβα 282. εὐηγγελίσαστο τοὺς δι-
καιοὺς 337. *ei* εὐηγγελισμένοι τοὺς
ἐν Ἰδοῦ *pro* εὐαγγελισάμενοι 271.
pass. εὐηγγελισμένοι *παρ' ἐλπίδα*
162. *Rursum* εὐηγγελίσαντο αὐτὸν,
laetum de illo nuntium tul. 337.
εὐαγὲς ἀνάθημα 249. εὐαγέος
ἡλείοιο 261.
εὐαίθετος εἰς βλάβην 89.
εὐαλκῆς νιότης 148.
εὐάν *bacch.* *unde manari* 4.
εὐανθὲς χρώμα 107.
εὐαπάντητος ἀνθρ. 308.
εὐάρεστος τῷ π. γενόμ. 173.
εὐάρεστος ἐν πᾶσι πρὸς τὸν κύριον
γέννηται 318. εὐαρεστεῖται πᾶσι
τοῖς συμβ. 308. *sic* 183, 316. αἱ
εὐαρεστήσεις τῷ θεῷ τῶν κυρ. λό-
γων 198. εἰς τὴν εὐαρέστησιν τῷ
θεῷ 309. εὐαρέστησις ἡ πρὸς θεόν
163, 313
εὐαρέτως τὴν ψυχὴν κοσμ. 137.
εὐαρμότως τῷ λόγῳ 101.
εὐαυξή γίνεται τὰ σώματα 65.
εὐβουλία καὶ 168.
εὐλογεῖται ζηλοῦν 126 *et* 123.
εὐγνωστοὶ τροχιαί 108.
εὐδαίμων *qui*, *ei* εὐδαιμονία *quid*
137. εὐδαιμονία *Platonii quid*, *ei*
unde dicta 179.
εὐδόξου ἀνθεα τιμῆς 246.
εὐελπίς, *bona spes* 162.
εὐεμπασία εἰς- 35, 324.
εὐεξελγῶν σχῆμα 106.
εὐεπίφορος εἰς τὸ- 199, 265. ἐπὶ
τὸ 309 πρὸς τὸ- 343. *ei* 99. εὐεπι-
φορία τῶν παθῶν 182.
εὐέργαστοι πρὸς ἀγαθοσύνην 39.
εὐεργέτις ψυχῇ 253. εὐεργετι-
κωπάτη φύσις 298.
εὐεργετὲς δυνεῖς, *i.* ἀγαθὰ ἐργαζό-
μενοι 124. *sic* 106.
εὐεργὸς *ei* κακοεργὸς 118. εὐερ-
γῶν ἔργων καιρὸς 84. εὐεργὸς γέ-
νηται πρὸς- 315. τὸ εὐεργὸν τῆς
ὕλης 70.
εὐεστὼ *quid* 179.
εὐζωία γνωστικῇ 208. εὐζωίαν
μελετῆσαι 206. ἐλέσθαι 55.
εὐζωνον καὶ λιπὼνδεῖπνον 62.
εὐθάρσως 313. τὸ εὐθαρσές 213.
ἐξ εὐθείας λαβεῖν τὰ ἀλληγορού-
μενα 189.
εὐθετος τῇ βασιλείᾳ 321. εἰς
πολλὰ 69. πρὸς γάμον 181.
εὐθὲως δ' ἀκούσας, *ai simul*
atque aud. 312. *sic* 289.
εὐθιχτος τὴν ψυχὴν 308.
εὐθυνα καὶ κόλασις 28, *ai* ἄμυνα
ei εὐθύναν ὑφέξει τοῦ τόλμ. 292.
ut apud Hesychium : *apud Suidam*
εὐθύνην.
εὐθυρημῶνος γράφει 177, 257.
εὐθύς γενομένη, *ab ipso statim*
ortu, simul atque natus *ei* 260.
εὐθλασμον ἐκχέων ὀργὴν 52. *f.*
rectius εὐθλαστον.
τὸ εὐκατάφορον τῆς ἐπιθυμίας
74.
εὐκλεία καὶ ἀληθ. 246. εὐκλεία
philosoph. 227.
εὐκόλῃ *quid* 105. εὐκολίας πρᾶ-
ctus 97.
εὐκρινεῖ μεταφορᾷ χρ. 154 εὐ-
κρινὸς τάττειν 330.
εὐλαβεῖσθαι τὸ φῶς, *timere lu-*
cem 31. εὐλαβοῦμενος περὶ ἡμῶν

63. εὐλάβεια *quid* 161, 170. *Legis*
filia venerandissima 178.
εὐλογεῖν *pro* εὐ λέγειν 224. εὐ-
λογήσαντες τὸν θεόν 79. εὐλογῆσαι
τὴν γαμουμένην 106. *P. c.* εὐλο-
γήσει εὐλογίαν λήψεται παρὰ κυ-
ρίου 311.
εὐλογίσθη *pro* ἐλογίσθη 122.
εὐλόγιστος σωτηρία 103. ἐν τῷ
εὐλογιστῇ ζῆν 179.
εὐλυτος εἰς πάντα 220.
εὐμένεια *quid* 160.
εὐνουχίσαντες αὐτοὺς ἀπὸ ἁμαρ-
τίας 201. εὐνουχίζειν αὐτοὺς πάτης
ἐπιθυμίας 193. εὐνουχία ἐνάρετος
quæ 192.
εὐόργητοι 302.
εὐορκεῖ τοῖς ἔργοις 309.
εὐπάθεια, *benef. acceptum* 32.
εὐπαρακολούητος 285.
εὐπάρεδρος τῷ κυρίῳ 207, 229.
εὐπείθεια θεῷ 301.
εὐπερίστατος ἡ ἁμαρτία 221.
εὐπιστος *pro* εὐπιστος 305.
εὐποιεῖν *pro* εὐ ποιεῖν 160. ὁ
εὐποιητικός 126, 302. ἡ εὐποιία
τῶν ἀδελφῶν, *benef. erga fr.* 115.
εὐπραγία *quid* 311, 286.
ὁ εὐπροαίρετος 307.
εὐπρόσδεκτος ἡ προθ. 174. εὐ-
πρόσδεκτον τῷ θεῷ 38.
εὐπυγίας *affectatio* 94.
εὐρησιλογαὶ ἀγοραῖοι 326.
εὐροα στόματα 125. εὐροοῦντες
βίου 179.
εὐρήριος ποταμοῦ 224.
εὐρύθμως ἀποδέγεσθαι 159.
εὐρύχωρος ὁδὸς 160, 209.
ἡ εὐσέβεια θεοῦ, *pietas erga Deum*
150.
εὐσημος λόγος, *i.* εὐσύνετος 133.
εὐσταθὲς κατάστημα 177. εὐ-
στάθεια βίου 231. ψυχῆς 229.
ἡ εὐσυνειδήσια 284. εὐσυνειδή-
τος ὢν 318 *ei* 284. εὐσυνειδήτως
βιοῦν 318, *sic* 183, 309.
εὐσφυξία *in sanis* 103.
εὐσχημοσύνης *maxima ubique*
habenda ratio 68.
εὐταξία *quid* 111.
εὐτεχνεῖ στείρα. 4.
εὐτονος ὑπομονὴ 83. εὐτόνοις *P.*
m. s. *pro* ἐντ. 109.
εὐτρεψία 166.
τὸ εὐτρεχόν τοῦ βαρβάρου 98.
εὐφήμως, *plausibili titulo* 191.
εὐφραίνεσθαι τὴν καρδίαν 278.
εὐφρόνην ὅλην, *noctem t.* 257.
εὐφρόνη *nox unde dicta* 227.
ὁ εὐχάριστος 307. οὐκ εὐχαρί-
στως εὐχαριστεῖς 235. εὐχαριστήθην
αἶμα 225.
εἰς εὐχρηστίαν ἡμῶν 79.
εὐωδιάσαι ὁσμὴν λιθ. 79. εὐω-
διάζεσθαι, *fragrante* 354.
εὐώνυμοι δυνάμεις 339.
ἐραπιίδες, *vesi. genus* 87.
ἐφῆζονται τὰς καμήλους 98.
οἱ ἐφεκτοὶ *seu* ἐφεκτικοὶ 330.
ἐφῆπειξίς *pro* ἐπέπειξίς *seu* ἐπί-
σπερις 69.
ἐφεις καὶ δρεξίς ὁλογος 177.
ἐφεις λαβεῖν τῶν καλῶν 276.
ἐφῆδεσθαι τοῖς ἐχθροῖς 172.
ἐφήμερος βίος 59.
ἐφθού *pro* ἐφθού *etiam P. m. s.*
64.

ἐφοδεῦεν δικαιοσύνη, *in iustitia*
viam deduc. 2.
ἐφοδιάζειν ἀργεῖαν 118.
ἐφορία 285.
ἐξεγυωτάτη ἀπόδειξις 322.
ἐξεμυθεῖν 44. ἐξεμυθεῖν ἀσπί-
ζεσθαι 110.
ἐχουσαί τε τινὰς ἐραστὰς, καὶ
ἄλλοις ἐχόμεναί 99. ἐχω-οὐκ ἐχομαι
δέ 177. ἐχειν, *posse* 148. ἐχεταί
ἐννοίας τῆς αὐτῆς, *ad eandem*
tendit sent. 274.
ἐωλοκρασία ἐξ οἴνου 68.
ἔως ὅτου εἰ, *donec es* 219. ἔως,
ei caetera usque ad- 155, 180, 181.
ei alibi.
ἐωυτοῖσι, *Ion.*, αὐτοῖς 156.

Z

Ζαθέων βουλευματα 239. *Euseb.*
τὰ θεῶν βουλ.
Ζάς, *Jupiter* 264.
Ζαῦ, *quid* 243.
Ζήδωρος ἀρουρα 263. *Eus. a*
Pom. Ζήδωρος.
Ζημία χρημάτων 50.
ζῆν τὴν ἀληθῆ ζωὴν 300. τὸ ζῆν
τοῦτο, *ita hæc* 175. Ζῆσαι, *επι-
care* 187.
ζοφερά φαντασία 239.
ζυνχθητὸν *seu* ζυνχθηδὼν *sym-*
bolice quid 243.
Ζωειν. *Ionice*, ζῆν 185.
ζῶον τί 328, 329. *diphthonge*
passim in Flor. ed.
ζωογονούμενα ὡς 303.
ζωοτρόφος οὐσία 23. ἡ ζωοτρο-
φικὴ 124.
ζωυπορος θάνατος 215. ζῶυπορ
ἐμὸ ἐσται ὑπὸ μνήματα 262. καὶ
ζῶυπορ τῶν σπειράντων δ. 326.
τὸ ζωτικὸν εὖλον 223. ζωτικὴ
δύναμις *quæ* 289.

H

ἡ γὰρ οὐχί- *annon enim* 224.
H. m. s. ἡ γὰρ- *ut etiam P. m. s.*
62, 84, 90, *circumflexu nempe,*
non acuto accentu.
ἡ τάχος, *quantia celeritate pos-*
sunt, 27 *et* 36. *et* 42. ἡ φασιν,
ut aiunt 119; *sic alibi passim pro*
qua ratione, quo modo.
ἡγεμονίης ἀγαθὸς τῆς πόλ. 55. οἱ
ἡγεμονικοὶ *s.* ἀνδρ. 294. τὸ ἡγεμο-
νικὸν τοῦ σώματος 79. τοῦ ἡγεμο-
νικοῦ *sedes* 253 ἡγεμόνιος δύναμις
49. τὸ ἡγεμονοῦν τοῦ σώμ. 290.
ἡγεμονίαν καταστήσασθαι 260.
Euseb. ἡγεμονίαν.
ἡδονικὸν ἄνδρες 2.
ἡλέκτωρ, *col* 207.
ἡλίθιοι καὶ σκληροκάριοι 29.
ἡλίθιοι λίθων δημιουργοὶ 27. *item-*
que 89. *allus. ad* λίθους.
ἡλωκέναί παρανομίας 323.
ἡμέρη τροφῇ χρ. 289. ἡμερότης
300.
ἡμίθεοι *ui* ἡμίνοιοι 19.
ἡμιμεθεῖς, σφαλλόμενοι 67.
ἡνα ἡμισυ 279. τὰ ἡμισυ τῶν
ὁπάρχ. 209.
ἡμισχετο ταῦτας 88.
ἦν δ' ἐνῶν, *pro* ἐφην 236.
ἡνιγμένως καὶ παραβολ. 342.
ἡπιος ἀνθρώποις 255. ἡπιος
ἐπαγγελίας 267. τὸ ἡπιον τοῦ
λόγου 56. ἡπιος ὁ νῆπιος 39. *aspi-*
rate passim legitur etiam in P. m.

*a. quasi per contractionem ex ἐέ-
πας, ut νήπιος ex νεπίος, esset
autem ἐέπιος, παρὰ τὰ ἐά ἐπη, qui
acceptabilis et benigna loquitur.*
ἦπου γὰρ ἄν, *an enim* 88.
ἦσα, *sic* 236.
ἡσυχάζει ἀπὸ καχοῦ 229.
ἡσυχὴ φθέγγεσθαι, *subm.* 232.
ἐν ἡσυχίᾳ τῆς ψυχῆς 301.
ἦτω, *esto* 275.
τὸ ἡϋγέινειν, ἀνδρῶδες 106.
ἡϋτρεπισμένη εἰς σύλλ. 349.
ἡχαρίστουν τῷ κτίσαντι 192.
Ἡφαίστος, *ignis, lux* 19. *unde*
Philo quoque 610, παρὰ τὴν ἑξα-
ψιν *dictum vult, ei Plato quasi*
τὸν τοῦ φάσος ἱστορα H. τὸ Ἡφαί-
στιον *templ.* V. 351. ἡφαίστοτευκτος
ἀσπίς 255.

Θ

θαλαμειόμενοι, *thalatum te-
nenies* 93.
, θάλλειν τὰ τέκνα 39.
θαμίζοντες εἰς ἀγοάν 103.
θανασίμην πληγὴν 333. θανασι-
μῶς τρώσαι 333.
θανατιφόρον πάθος 125.
θανατοῦντες *pro* θανατῶντες,
mortem appei. 206.
θαῤῥεῖν τῷ θεῷ 33.
θαυματοποιό 313.
θεά τοῦ οὐρανοῦ, *contemplatio*
231.
θειάζειν τὸ θεοποιεῖν 14. θειάσαι
πόρνην 5. ἡδονὴν 177.
θειασώται *pro* θιασώται 214.
θειχὴ δύναμις 29. σοφία 19.
πρόνοια 84. διδασκαλία 76. τροφή
345.
ὁ θεὸς λόγος 298. ἡ θεία ἐξο-
μοίωσις, *pro* ἡ πρὸς τὸν θ. ἐξ. 313.
θειοειδεστέρα τέχνη 188. θεϊότης,
divinitas 255. θείως λέλεκται 161.
τὴν θεμέλιον *Flor.* 293.
θεμιτὸν ἀνθρώπῳ 283.
θεοὶ *unde dicti* 7, 154, 229. ὁ
θεὸς *cum articulo, signifi. vini quam*
hab. 197. θεοὶ ἐναλίγκια μῆδε
ἔχοντες 232.
Θεόγιν. *in Fl. ed. bis, et semel*
semin. genere : alibi Θεόγιν.
Apud Suidam quoque utroque
modo.
θεοδόξια σχῆμα 18.
θεοδώρητος τροφή 64. χάρις 273.
δύναμις 294. γνώσις 326.
θεοειδέες *ei* θεοείκελοι, *electi*
Dei 232. θεοειδής *ei* θεοείκελος,
vir bonus quippe 276.
θεόθεν δωρηθέντα 275. θεόθεν
εἰληφώς τὴν- 294.
τὸ θεολογικὸν εἶδος 204. θεολο-
γούμενοι μῦθοι 237.
θεομάχος γίγας 187.
θεόπνευστοι γραφαὶ 25.
θεοποιοί 15. θεοποιεῖν *ei* τῶν γε-
νητῶν 292. ἀνθρώπων 7. ἐπιθυ-
μίαν 15.
θεοπρέπεια *quid* 297.
θεοδόστον *de.* 224, 251.
θεοσφῶς συμπεριρ. 120.
θεοφόρον γίνεσθαι τὸν ἀνθρ. 338.
θεοφοροῦσα καὶ θεοφορούμενη ἀγά-
πη 283, 318.
θεούμενος ἀνθρώπος 229.
θεραπεύται τοῦ θ. 253, 507.
θεσμός *proprie* *quid* 151.

τὸ θεομοφόριον, *Legiserae Cere-
ria sanum* 224.
ὁ θεοσπέσιος II. 136, 234.
θέσπιος *Hesiodo* *qui* 124.
θεωρητὸς τῷ νῶ 236.
αἱ θῆκαι τῶν βιβλίων 331.
θηλαμόνες κναχοί 243.
θηλυκευόμενοι, *fem. im.* 206.
θηλυμανεῖς ἱπποὶ 201, 202.
θηράτορες *seu* θηρητῆρες 120.
θήρατρον ἀνθρώπων, κάλλος 88.
Θηρίκλειοι, ἀπὸ Θηρικλέους τοῦ
ἐφευρόντος ἑκπαῦμα σφαιρικὸν τῷ
πυθίῳ, τὸ ἐπικείμενον ἔχον κω-
νοειδέα· ἀφ' οὗ πιεῖν ἔστιν εὐπε-
τές : *excerpta m. s.* 69.
θηρίον, *de sue seu p.* 304.
θίγειν αἶμα 98.
θνηξίμα 65. A. θνησιμ.
θινάξεσθαι σάρκα 172.
θορονθορὸν τὸν ὁμολογ. 182.
θρησκεῦν τὸ θεῖον 277. θρη-
σκεῦν τὸν θεόν, *ei* θεραπεύων,
idem 229. θρησκεῦνται ἡ ἀνάπανσις,
celebratur Sabb. 230. ἡ θρησκεία
ἡ γνωστικὴ 262.
ἡ ἐκ θρουαλλίδος λαμπηδὼν 239.
θιάσῳ μαϊνάλῃ 1. *recius* θιάσῳ
μαϊνολῇ.
ὁ θύλακος *ei* ὁ θύλαξ 302.
θυμῆρες τάνδρι 104. θυμτρέστε-
ρος κλῆρος 285. *vulg. R. Sup.* 3.
θυμτρεστερος.
τὸ θυμικὸν φυγῆς μέρος 92.
θυμὸς *quid* 229, 239. *mentis sa-
telles* 229.
τὰ θυραῖα 212.
θύρσῳ πεπληγῶς 119.
θυσάνοις κοσμησαί 151.
θύτης, *arusrex* 243.
θύψαι, φλέσαι 243.

I

ι, *decadis nota, et beati nominis*
Jesu primum elementum 291.
Ἰάδες μοῦσαι 246.
ἰάμβιον, *versus iambicus* 263.
(H. m. s. *iambeion*) ἰαμβίοις χρῆ-
ται τοιοῦτε 264.
ἰάτο τῶν παθῶν, *san. ab-* 202.
ἰάσιμος τυγχάνει 324. ἰατρικὴ
quid 36.
ἰδέα καὶ μορφή ἀνθρώπου 229.
ἰδικαὶ διαφοραὶ 331. *pro* εἶδ. *sic*
τὰ ἰδικώτατα 153. ἰδικῶς 233.
τὰ ἰδιάζοντα παρ' Ὀρφεῖ 244.
ἰδιὸν θεοῦ πλάσμα ὁ ἀνθρ. 29.
ἰδιωματικὸν καὶ οἰκεῖον 28.
ἰδιότης τῷ λόγῳ, ἀλλ' οὐ τῇ
γνώσει 296. κατ' ἰδιωτισμὸν 314.
ἰδρύω, *statuo, pono* 65. ἰδρύον-
ται, *statuunt loc.* 240. ἰδρύεσθαι,
statui 303 *ei* *mox* ἰδρυθεῖν v. 30.
ἰδρύματα λίθων 18. *Justin.* 19.
ἀφιδρύματα.
ἡ ἱερατικὴ, s. παιδεία 237. ἱε-
ρατικὰ βιβλία v. 269.
ἱερογραμματεὺς *Aeg.* 169. ἱερο-
γραμματέων *discipl.* 237.
ἱερομανίαν ἄγοντες 4.
ἱεροποιούντα καὶ θεοποιούντα
25. οἱ ἱεροποιούντες περὶ τὸ τέμε-
νος 93.
ἱεροσκοπία, *arusp.* 245.
ἱεροφαντία θεία 204. ἱεροφαντία
τῶν ὀργῶν 21.
ἱερωμένοι, οἱ τῷ θεῷ ἀνακεί-
μενοι, *Deo consecrati* 237

τὸ ἱερὸν *bifariam accip.* 303.
ἱεσθαί ἐπὶ τὸν στέφανον 102.
ten. spir. etiam P. m. s. sic 228,
280.
ἱζουσιν αὐταῖς μουσεῖα 9.
ἱησοῦς ὁ ἰώμενος ἡμῶν καὶ
σώμα καὶ ψυχὴν 114.
ἱθαγενὲς χρυσίον 125.
ἱθὺς τὴν γνώμην καὶ ὁρθός 39.
ἱωμήτη *Διτ* 12. *Euseb. Præpar.*
evang. 94, ἱωμήτη; *nostram scri-
pturam per* ἡ *agnoscit Stephanus*
in Ethniciis, ei probat Doricum
ἱθωμάτας Ζεὺς *apud Pausan.*
109 *ei* 143.
ἱκανὸς ἐν αὐτῇ εὐρεθῆναι 222.
ἱκανότης *quid* 91.
ἱκμάς *pro* ἱκμάς *P. m. s.* 107.
ἱκτινα *milvium avem* 109.
ἱλαθὶ σοῖς παιδίοις 114.
ἱλιγγῶν *ei* εἰλιγγ. 69, 67.
ἱλυσιώμενος παρὰ τὴν λ. 100.
ἱματα καὶ χρίματα 126 *ei* 77,
227. ἱματισμός, *vestitus* 136.
ἱμαντελικοὶ *sophista* 120.
ἱμαρόμενοι τοῦ ζῆν 206, *sic* 25.
ἱνα *finali signif. cum indic. modi*
verbis 49, 124, 208. *sic* ἱνα καυ-
θήσεται 222. ἱνα μὴ ἐπιμεμνήμεθα
190. ἱναὶ *pro* διατί 220.
ἱνδάλεσθαι φόδον ὡς θεόν 29.
ἱπποζυγίους καὶ θηλυμανεῖς 38.
H. ὑποζυγίους : *cujus scripturæ*
vestigia sunt etiam in P. m. s.
ἡ ἱπποτροφικὴ 124.
ἱσαγγέλον πρόσωπον 43, 283.
ἱσθὶ πρὸς- *eis apud* 122, *legitiam*
potest 191, ilo.
ἱσον *pro* ἱσον *P. m. s.* 91. *et*
contra ἱσος *pro* ἱσος 102
ἰσόθεος φωνή 178.
ἰσοσθενὴς τρυτάνη 52. ἡ ἰσοσθε-
νία τῶν λόγων 330.
ἰσοστάσιον πλάστιγγες 56. ἡ
ἰσοστάσιος δικαιοσύνη 109. τὸ ἰσο-
στάσιον, *statis æqualitas* 107.
ἰσοστατεῖ δικαίου καὶ ἀρετῆς 52.
ἰσόψυχον ἔχω οὐδένα 219.
τὸ Ἰσραηλιτικὸν γένος 122.
ἱσσησι τὴν πρόνοιαν, *stabilit*
127. ἱσσησι τὰς νομὰς τὰς συνηκί-
55. ἱσταμένου τῷ τηλικῶδες τὴν
βοήθειαν, *seu* εἰς βοήθειαν 40.
ἱστοπονταὶ καὶ ταλασσίαι 98.
ἱστοურγία *eadem* 104.
ἱστορες, *virii docti* 153. ἱστορας
εἶναι πολλῶν 261.
ἱστορικοὶ *ei* ἱστοριογρ. 267.
ἱστορέων τὰ μάλιστα 131. ἱστο-
ρῶν ἀεὶ τὰ θεία 278. ἱστορησας
περιέργως 117.
ἱσχειν *pro* ἔχειν, *hab.* 213.
ἱσχνόφωνος καὶ βραδύγλ. 221.
ἱσχυροποιεῖν καὶ βεβαιοῦν 154.
ἱσχυροποιήσις *construm.* 217.
ἱταμώτερον βλέπειν 109.
ἱτέον ἐγγυτάτω τῶν- 17.
ἱτὸς *pro* ἱπνός 304.
κατ' ἔχνος τὸ ἀποστολ. πορευό-
μενοι 216, 283. κατ' ἔχνια τρέ-
χειν 214. μετ' ἔχνιον ἑπεσθαι 174.
ἱχώρ *quid* 10.

K

καγχάσαντες ἐπὶ πλεῖστον. 74
P. m. s. βακάσαντες. καγχασμός
quid 72.
καθαίρεσις δαχυρωμάτων, 212.

καθαρευτέον ἔργου αἰσχροῦ 75.
 ἀποτίσις πάσης 88.
 καθαρίσιος καὶ λευχείμων 87. καθαρίσιος *quid* 105.
 καθαρίσμενον ἑαυτοὺς ἀπὸ- 194.
 καθαρισθεὶς ἀπὸ ῥύπου 225.
 καθαροὶ τὴν καρδίαν 240, 241.
 εἰ τὴν καρδίαν 311.
 εἰ καθαρτοποιούντες 245.
 καθάρσια, *expiationes* 218.
 καθετήρες, *orn. mul.* 90.
 καθεψάμεν τὰ σώματα 103.
 καθηγεῖσθαι τοῦ βίου 35. καθηγεμῶν θεοσεβείας 35. καθηγητοῦ καὶ ἐξηγητοῦ χρεῖαν ἔχοντες 245.
 καθήκουσαι πρὸς τὴν- *pertin.* 59. καθήκον *Stoicis quid* 60.
 καθιερώσαι τῷ θεῷ 173.
 καθοδηγὸς ἀπταίστος 37. καθοδηγεῖν εἰς σωτηρίαν 37. καθοδηγησις 112.
 καθολικὸς λόγος 121, 274. καθολικά θεωρήματα 352. καθολικῶς εἰρημένους 215.
 οἱ καθωμυλημένοι, *ab auditoribus frequentati* 263.
 καθοριστικὴ ὁμολογία 309.
 καθόρμια γυν. 91.
 οἱ καθωστωμένοι τῷ θ. 302.
 καθόσον οἶόν τε ἀνθρώπῳ 225.
 καθοτιοῦν *pro καθ'* ὅτι οὖν 226, 276.
 καθυλομνεῖν τὸ κλῆμα 51.
 καθυποτάττειν, *subic.* 245.
 καθυφεῖναι τοῦ τόνου 105.
 καθυφισμένους εἶναι 309.
 καὶ μάλα, *ita sane* 309. καὶ *etiā* 281, 297. *Postros. pro etiā* : σὺν καὶ τῷ σχήματι θεός 35. πνεύματι καὶ στοιχῶμεν 113.
 καινίζων παλαιά 198. καινίζων εἰς σωτηρίαν τὸν- 310.
 οἱ καινότερον πεπιστευκότες, *recens* 309.
 πρὸς τοὺς καιροὺς τῆς πονηρίας, *temporibus iniquis* 29.
 αἱ κακοδαίμονες γυν. 93.
 κακομηχανώμεναι π. βλακεῖν 93.
 κακοπάθεια ἡ κατὰ τὸν βίον 290.
 κακοποιεῖν *ei* ἀγαθοποιεῖν 294.
 κακοπραγία *quid* 311.
 κακοσχολούντων μελέτη 109.
 κακοτεχνῶσαι τέχναι 17.
 κακουχία σώματος 191.
 κακὸς καρτὸς ἡδονῇ 109.
 κακῶσαι, *castigare* 123.
 καλινδοῦμενοι ἐν ἀγγελίᾳ 307.
 κάλλεσιν ἐκαλλώπισε τοὺς ἀλεκτρούνας ὁ θεός 96.
 καλλίλογος Ἀφροδίτη 11.
 ἡ καλλιέλιος 286.
 καλλίπυγος Ἀφροδίτη 11.
 κάλλιπτος ἐν πολλῇ ἰχθύων ἄγρα 119. *idem alius Piscis sacer, ei Anthias.*
 κάλλυντρον, *scopa, P. m. s.* 88.
Flor. ed. κάλλυντρον.
 κάλων κινεῖσι πάντα 322. *Sic Lucian. Pseudomanti Ignatiis epistolae, Theodoret. Hist. eccl.* 1, 8. *idem Philoni* πάντα κάλων ἀνασεῖν 220. *ei* πάντα κινεῖν λίθον 109. *H.*
 καμνελών τριχῶν πλέγμα. 221.
 καμνολόβηται εἰσὶν αἱ- 98.

καμπεσίγνια παίγνια 5.
 κἂν ἀσεβεῖν μέλλουσι 322. *sic* 228. *κἂν pro καί, etiam* 129.
 Κάνθαροι, ἀπὸ τοῦ σχήματος ἑ. ἔκπωμα λεκανοειδὲς μὲν, ἀνωθεν δὲ ὁμοίως πύματι ἐπισκεπασμένον ἑ. στομίῳ συμμετρῶ κατὰ μέσον ἀνερβρώγῃ καὶ πρὸς ἄκρῳ τῆς περιφερείας προχοῖδι, ἀφ' ἧς πίπνιν ἐστὶ διοιγόμενον : *excerpta m. s.* 69.
 κανὼν γραφικὸς, *in quo calamitium ei agramen.* 269.
 καπηλεύειν τὴν ἀλήθειαν 110
 καπηλίων *pro* καπηλείων *P. m. s.* 109. *ut* μυροπωλίων *ibid.* 16.
 καρδιογνώστης *deus* 254.
 καρδιουλκίαι 5.
 καρπισμὸς *mancipatio* 245. καρποὶ τῶν χειρῶν 91.
 καρποῦσθαι ἡδονὴν ἐπὶ τοῖς 172. καρποῦσθαι *pro* θύεσθαι 40.
 κάρπωσις, *usufructus* 171.
 κάρτα, *valde* 10n. 296.
 καρτερικὸς ἐν πόνῳ 310. καρτερία *ei* ὑπομονή *quid* 170.
 καρῦα *unde dicta* 78.
 καρυκεῖται ἡδεται 62. καρυκευταί 98.
 καρωτικά εὐδία 77, 31.
 κἄστι *f.* καὶ ἐστὶ 185, 277.
 κατὰ ἔθνος καὶ κώμην καὶ πόλιν πᾶσαν *per omnes g.* 296. ὁ καθ' ἕνα, *singuli, unusq.* 70. καθ' ὧν κεῖται, *de quib. predicantur* 73.
 καταδραβεῖν ἐν- 192.
 καταδροχισμὸς βρώδης 68.
 καταγνώσκειν μύρῳ 106.
 καταγγελεῖς τοῦ κυρ. 296. καταγγεῖλαι, *denunc.* 296.
 κατὰ γνῶσιν, *damnab. f.* 102.
 καταγράφοντες αὐτοὺς ἑαυτοῖς οἰκέτας 17.
 καταδιαιρεῖσθαι, *dividi* 335.
 τῇ καταδίχῃ ἐμπέπτειν 55. κατὰ δίχους ἐπὶ κακοῖς 217.
 καταδραβεῖν τέλεον 86.
 καταεῦξαι τῇ- *conjungere cum-* 1. καταεῦξας εἰς θεόν- 35.
 κατεθήκη, *depositum* 265.
 καταθρυβεῖς ἄρτος 46.
 καταιβάτου *Demetrii templum* 16.
 καταίθων, *deurens* 211.
 καταινεῖσθαι 103.
 ὁ καταισχυμὸς τῆς πίστεως 212. τοῦ πειρασάντος 217.
 κατακαλεῖν Ἰησὺ αὐτοῖς 243.
 κατακολουθεῖν τῇ γρ. 190.
 κατὰ κροτος τῆς ἐπιθυμ. γιν. 172.
 κατακόσμησις ἡδονῶν 280.
 κατακοῦσαι τὸν γραφῶν 321.
 κατακοῦσαι *quid* 157.
 κατακωχή, *sive* κατοχή.
 καταλάμπειν ὑφ' ἡλίου 135.
 ἡ κατάληψις τῶν ὄντων 234. τῆς ἀληθείας 137. κατάληψις *quid* 330.
 καταληπτὴ θεωρία 300.
 κατάλληλος, *conveniens* 18.
 καταμαλακισθῆναι 214.
 καταμαντεύεσθαι τοῦ θεοῦ 249.
 καταμεγαλοφρονούντες τῶν τιμῶν 207. θέας 193. ἡδονῆς 201. τοῦ σαρκικοῦ 306. πάντων τῶν- 317.
 καταμεμφόμενοι αὐτοῖς τῶν ἰερῶν 303.

καταμένει εἰς- *i.* καταλήγει 157.
 καταμετρήσεις *quid* 54.
 καταντήρη εἰς ἀνδρα τέλειον, *evaserit in v. p.* 299.
 καταπιπτώσεις τῶν θηλυδριῶν 95.
 κατάπλασμα ἔρωτος 177. *rectius*
 κατάπαυμα.
 καταπολεμεῖ ταύτης 313.
 κατάπραξις τῶν ἐντολῶν 117, 160.
 καταπτήσσει πάντα 169.
 καταπυλῆσαι, *vendere* 100.
 καταργήσαντες τὰ τῆς σαρκὸς ἔργα 85. *P. m. s.* καταργίσαντες.
 κατάρτηα κατασπώντες 125.
 καταρτύνεται ὁ νόος 291.
 καταρτυαίνειν 235.
 κατάρχει τῆς ἁμαρτίας ἡ προαίρεσις καὶ ὁρμή 134.
 κατάσκιον, *lux, symb.* 242.
 καταστέφειν *ei* καταστεφανοῦν 78.
 κατάστημα σεμνόν 105. κατὰστημα σαρκὸς εὐσταθές, *conscientio* 177, 179.
 καταστολή ἡδονῶν 280. τῶν παθῶν 50, 277. καταστολή, *amicus* 107.
 καταστοχαστικὴ τῶν μελλ. 295.
 καταστρατεῦμενοι ἡμῶν 296. τοῦ θανάτου 218.
 κατασχηματίζοντες ἑαυτοὺς ἰσοθεοὺς 16. *ei* κατεσχημάτιζεν ἑαυτὸν εἰς ἕλιον *ibid.* 28.
 κατατάττειν τὴν τροφήν, *ei* κατὰ τάξιν τῆς τροφῆς 80. *digestio* : *nisi leg.* καταπέττειν *ei* κατὰ τῆς-
 ψις.
 καταυαζόμεθα τὸν θεόν 25.
 καταφερεῖς, ἀκρατεῖς 202.
 καταφέροντες ἡμῶν λόγους βλασφημίας, *inger. in nos* 155.
 καταφημίζονται ἐκεῖνης εἶναι 139.
 καταφινύθουσιν ἀρούρας 267. ἡ καταφορά ὑπὸν 80.
 καταφρονήτης 220.
 καταχέοντες ἡμῶν λόγους βλασφ. *in nos effund.* 324.
 καταχρῶμενος, *utens* 53.
 καταφοροῦσι τὰς ἐκκλησίας φιλήμασιν 110.
 κατεβόμενον ἐκ πέτρας 65.
 κατελεύσιν ὑμᾶς τῆς πλάνης 28.
 κατέλευσις, *descensus* 337.
 κατεξαιρούσιν αὐτῶν 15. *rectius* κατεξερῶσιν, *ih eos exonerant alium, quomodo Aristoph. Ranis* κατὰ τὴν τῶν Ἑκαταλῶν.
 κατεξανίστασθαι τὸν περιστάσεων 276. τῶν φόβων 313, 315, 317.
 κατεξουσιαστικὴ ῥάβδος 49.
 κατεπρόντες τὸ ἐπιθυμητικόν 280. κατεπρόντες τὰς γραφαῖς τοῦ φοροβέσις 323. κατεπρόσθητε τὴν ἀγίτητα, *sinite ut vobis incantetur s.* 19. *sic* 29.
 κατεπακολούθημα 225.
 τῶν κατεπειγόντων σύντομος γνῶσις, *magis necessarium* 311.
 κατεπύθειν τὴν βίον ἔργοις ἀγαθοῖς 151. κατεπύθειν ἐπὶ τὰ κακὰ 73. πρὸς τὴν πλείωσιν 161. κατεπύθειν καὶ διορθωτὴς τῶν

ἀμαρτ. 51. κατευθυμένος ἀληθείας 47.

κατευχαί preces 243.

κατενώχθησε τοὺς μαθητὰς ἰχθύας ὅπου, *epulis exsepit* 64.

κατηναγκασμένως, *coacte* 332.

τὸ κατηγῆσαι καὶ φωτίσαι 236.

κατήχησα ὑμᾶς ἀπλῆ δ- 43. κατηχούνται οἱ ἐξ ἐθνῶν ἰδιούται 285. ὁ ἐκ κατηχήσεως τῆς πρώτης λόγος 243. κατηχήσεως ἀνευ οὐκ ἐστὶ πιστεῦσαι 347.

κατιθύνει τὸ ἄρμα πρὸς- 33.

κατιλλώπειν 108.

κατίσχυσε βύσασθαι 218.

κατοικίδια δρυνθεῖς 187.

κατολισθαίνει εἰς ἀσέλγ. 95.

κατοπτέουσιν τὸν θεόν 33.

κατοχὴ τῶν ὁρθῶς εἰρημένων 409. *P. m. s.* κατακυχή.

κεκαττυμένα σοφιστικῇ τροπολογίᾳ 348. καττύματα ἡλωτά 89.

κατωφερὲς εἰς συνουσίαν 305.

καυχησάμενος εὐποίησαν 118.

καψάκης ὕδατος 101. *vulg. B. 3 Reg. 19*, καμψ.

κελαῖσαι ὕμνους 291.

κελαρυμένος *in potu* 68. *P. m. s.*

κελαρισμός *per i.*

κελεύματι ἐν πᾶσι δεδ. 184. ἐκ

κελεύσματος θεοῦ 285.

κενώσαντες σφᾶς τῶν κοσμ. φροντίδων 345. *sic* 293, 345.

κενοσπουδαί 88, 109.

κενώφρονες καὶ μάταιοι 17.

κένωμα γνώσεως εἰργ. 339.

κερασόδα σπείρειν 83. *ei Plutarch. Sympos. lib. 7, c. 2.*

κερασφόρος Ἀλέξανδρος 16.

κερατίνου λόγου *corh.* 235.

κεραυνία, ἡ κεραυνόβλητος 33.

κερδαίνειν τὸν χρόνον 258. κερδαίνω αὐτὸν ὀλίγης ἐγκρατείας, *lucros modica continentia* 63. κερ-

δηθῆναι, *lucriferi* 107.

κερκίσι καμπυλόχρως 244.

κέρκοι, *caudie genit.* 262.

ἐν κεφαλαίῳ μέρει ὑποτίθεσθαι 111, κεφάλαιον, *locus seu pars s. scripturæ* 147. κεφαλαιῶσαι τὸν λόγον ἐν ὀλίγῃ 75. κεφαλαίως ὑποτίθηκ 112.

κηδεία, *funeratio* 20.

κηδεμονικὸς φόρος 53. *sic* κηδεμονικῶς λουδορεῖσθαι 52.

κῆδεται καὶ ἐπιμελεῖται αὐτοῦ

50.

κῆν *pro* καὶ ἔαν 98.

κῆρ *seu* ἄτη *an* *dea* 28. κῆρες τῶ βίῳ παραπεφύκασι πλείστα 266. κῆρες ὀλέθριοι 28.

Κηρίον, *tit. libri* 262. *ei Plin. in prologo Histor. nat.*

κηρίων τραγημάτων ἀμοίρους

64.

κηροῦται φθορᾷ, *vitiatur* 27.

τῇ κηρύγματι πιστεύσαντες 155. ἡ κηρυκτικὴ ἐπιστήμη 116.

κιδωδὲς *ex Hebr. l.* 241.

κίθαρις, *ars citharisti.* 226.

κιδών, *Ion. pro* χιτών 90.

κιναιδία ἡ σκηνικὴ 88.

κίνημα παθητικόν 276. κίνημα διανοίας 315.

κινωφορεῖσαι *in myst. Cer. 5. itaque Euseb. Rectius* κινωφο-

ρεῖσαι *Paulus Leopard. Emend. lib. 4. c. 2. ex Hesychio, Polluce, Athenæo.*

κίσται μυστικαί 6.

κίχλιασμός *quid* 72. *Rectius* κί-

χλισμός, *ui* 99.

κλαδάρων περιδιδέπουσαι 107.

κλαδαραὶ βφεις 108.

κλαυμός *pro* κλαυθμός 17. *P. m. s.*

κληροδοσία 146.

κληρονομήματα τὰ τῆδε 317.

κλιντήρες ἀργυροί 69.

κλισιάδες, *senesiræ* 113.

κλοιός, *collare* 90.

κλώ *pro* *senio* 235.

κλώζοντα καὶ κρώζοντα 29.

κλώψ *symbolice quid* 243.

κναχοὶ θηλαιδες 243.

κναζζέ *quid* 243. *Flor. semel*

κναζζέ, *in cæi. locis* κναζζέ.

κναεῖν, διαφθελεῖν 243.

κοιτιστῶντες γαργαλισμοῖς 109.

κοιλοδαίμων *ei* ἐγγαστρομυθος

64. *Athen. Dipnosoph. 12.*

κοινοὶ τὸν ἀνθρώπον, *quid* 73.

κοινοῦν, *communem facere, ei pro*

communi ac pollui habere 64.

κοινοποιεῖσθαι τάγαθὰ 245. κοι-

νοποιεῖ τὴν ἀλήθ. 272.

κολαστήριον 185. ἡ κολαστικὴ

quid 151.

κολυρὶς ἄρτου 65. *uno l in P. m. s.*

κολουστέαι παντελῶς 108.

κομῶντα κισσῷ 151. κομῶσαι

ἐπὶ παροιναί παννυχίδες 70.

κομίζειν *ei* προκομίζειν, *pro-*

ferre in medium 199. κομίζουσιν

εἰς μέσον 206.

κομμῶνται καὶ κομμῶτρία 98.

Κονδυλίτις Ἀρτεμῖς 11.

κονίποδες *quid, unde d.* 89.

μὴ κοπιᾶτω φιλοσοφεῖν 215.

κορασιώδεις ὁδοὶ 76.

κοροκόσμια, *supp. orn.* 90.

κορύσσεσθαι ὅπλοις τοῖς 212.

κορυφουῖσθαι, *consummari* 83.

κόσμια, *ornamenta* 90, 101.

κοσμιότης *Platonis q.* 151. κο-

σμιώδης διαπόνησις 104.

κοσμικὴν σφάν μετιόντες 111.

κοσμικὸι *qui* 163. τῶν κοσμικῶν

χρήσις 487.

κοσμογένεια 290. κοσμογονία

204, κοσμογραφία καὶ γεωγραφ.

269.

κοσμοκράτορες τοῦ σκότους τοῦ-

του 201, 256.

κόσμος ἄκοσμος 107.

κότινος, ἀγριελαία 285.

κουρικαὶ μάχαιραι 106.

κουροτρόφος ἀγαθὴ αὐτάρχεια

62.

κραπάλη *quid, unde d.* 67.

κράμα *ei* κρᾶσις 65. *in P. m. s.*

plerumque a acuto.

κρατὸς ἐξ ἄκρου 211.

κρατεῖν ἑαυτοῦ 183. τῆς ἡδονῆς

187. κράτησις τῆς χώρας 148.

ὁ κρατιστεύων λόγος 127.

κρατύνας τὴν τυραννίδα 144.

κρεανομία δύσαγνος 53.

κρέκει ἡ κιθάρα 2.

κρεμᾶσθαι, *pendere* 168. κρεμα-

σθῆ τοῦ κυρίου, *pendeat a d.* 511.

κρεοφατία 305.

κρεωνομία φόνων 4. *Euseb. cod.*

κρεανομία.

κρῆς οἶνος. *Creticum v.* 68.

κρηθιμάντεις 4.

κρίνεται ἐν εὐνοίᾳ, *cernitur, pro-*

bat se 110.

κρίσιμος ἡμέρα 291.

κριτήριον τῶν ψευδῶν 321. τὸ

ἐν ἡμῖν 156. κριτήρια *iria* 164.

κροαίνοντες τὰ κοσμικά 38.

κροκοδειλίνου λόγου *scr.* 235.

κροκωτός, *s.* χιτῶν 87. κροκω-

τοφοροῦσαι γυν. 87.

κροσσοὶ ἐσθῆτος 87. κροσσωτοῖς

χρυσοῖς περιβεβλημένη 87, 280.

κρούματα ἐρωτικά 110.

κρύσταλλα *pro* κρύσταλλοι 23.

ἐν κρυφῇ βουλήν ποιεῖν 83. ἐν

κρυφαίοις ποιεῖν 23, 258. κρύφιοι

ἄρτοι 108.

κρύδυλον ἀναδούμενοι χρ. 86.

κρώζοντα καὶ κλώζοντα 29.

κτελεῖ γυναικεῖος 6.

κτῆρες, *domini prædiorum* 61.

κτίζει τὴν Περιπατητικὴν αἵρε-

σιν 130. κτίσμα Θεοῦ 276. κτίσται

τῶν αἰρέσεων 169. κτίστορα τῶν

πάντων 260.

κυβία ἀνθρώπων *quæ* 125.

κυδερνίτης 157, 165. *usitatus*

κυδερνήτης.

ἂν κυῶσιν οἱ λαγῶι 82. *P. m.*

s. κύωσι. τὸ κυοῦμενον, ἡ τὸ κατὰ

γαστρός 329. κύστις, *concerius* 46.

κυνητὰ ὄργανα 83.

κυθρίδια *Ion.* χυτρίδια 60.

κυκῶσι κέαρ ἀνθρ. 175.

κύκλω μου 84.

κύκλωπος σελήνης 262.

κυλλεσθαι χαμαὶ 38. κυλινδούμε-

νος ἐν- 1.

κυμᾶτια στρεπτά 279.

κυνέειν, *cynicam philosophiam*

seclari 129.

κυνογάμεια, *vise* γυνογάμεια.

κυνογάμια, *Theodoret.* 173.

κυνδορμήσας ὁ ἀθρευτ. 120.

ἡ κυνοτροφικὴ 124.

κυνορρηθεῖς ἐν μύτρᾳ 287 *et*

172. κυνοφορία 4, 195.

κυπτάζοντες περὶ τὰς τέχνας

136. ἀμφὶ τὰς φλεγμ. τραπέζας

64. κεκυφότες ἐς τραπέζας αἰ 62.

κύπρις, *Caprocataea* 185.

ὁ κυριακὸς λαός 323. λόγος 281.

x. γραφαὶ 297.

κυριολογικὴ παιδεία 237. κυρια-

λογούμενον παιδείας εἶδος 237.

κύριος *pro* ὁ κυρ. θ. 172. ὁ κύ-

ριος τῆς οἰκίας 302. κύρια μέρη

σώματος 77. κυριωτάτη τέλος ἐπι-

θεῖναι 266.

κυριωτικὴ τῶν ἄλλων γίνεται.

330. *usitatus* κυρωτικὴ *H.*

κυροῦται *pro* κηροῦται 27.

κύων *vox* πολύσημος 329.

κω *pro* πω 131, 237.

κωλυσανέμενος, *Emped.* 267.

κωμασία *Ægypti.* 242. κώμος

εὐχάριτος *qui* 71.

κώφωσις τῆς ἀκοῆς 29.

Λ

λαβή ἀργυρόλης 70.

λαβρόνιοι, ἀπὸ τοῦ σχήματος.

ἀσπιοειδὲς ἔκπαμα· ἀφ' οὗ ἐστὶ λᾶ

βρος ἐμφορηθῆναι τὸν πίνοντα,

excepr. m. s. 69.

λαγνεία *unde dicta* 83. λαγνεύματα *εταίρικα* 84. τὸ λαγνικὸν καὶ ἀναγνόν. 83. λαγνιστοτάτοις τῶν ζώων 82. *P. m. s.* λαγνιστάτοις *ut v. 6.*

λαθικηδέα *μαζόν* 45. λαϊκὴ ἀπιστία 240. λαμβάνω, *intelligo* 154. λαβόντες καιροῦ 314.

λαμπυθέντα *pro* λαμπυθόντα *sen* λαμπυθόντα 211.

λαϊνεσθαι τὰς γένους 96.

λέγουσα *φησί* 137. *vise ei* *φησί.* τὰ λεγόμενα *quotuplicia* 332.

Λειμών, *titulus* 1. 262, *ei Plin. in prologo Hist. nat.*

λειουργεῖσθαι *ei* λειευργημένοι 95.

λειουργοὶ θεοὶ 294. λειουργίαι καὶ διακονίαι *ἔβαι* 197, 198. λειουργία θεϊκὴ 71. εἰς λειουργίαν ἀνθρώπων 268.

λείψαι: *pro* λιπεῖν 98. λείψανον αὐτῶν ἀπολειφθῆναι οὐδέν 150.

λεκτά, τὰ κατηγορηματά 332. αἱ λεκτικαὶ τέχναι 126.

κατὰ λέξιν γράφει 272, 124. *πρὸς* λέξιν *φησίν, ad verbum. i. his ipsis verbis* 153. αὐταῖς λέξεσι τὰς *φησί* 216. αὐταῖς γράφει ταῖς λέξεσι 258. *sic* 176, 249.

λεξειδίων θηράτορες 120. λεξιθηρία σπουδάζοντες 46.

λεπασταί, ἐκ τοῦ σχήματος χυτροειδὲς ἐκπῶμα, ἐπιτίδει μὴ τὸ εἰληφθαι παρεχόμενα, *excerpta m. s.* 69.

λεπτουργεῖν τὴν σαφήνειαν 323. λεπτουργίαι ὑφασμάτων 86.

ἐν λεπύρῳ τὸ ἐδώκετον 120.

λεσσηνεύσθαι δόμοις 15.

λεῶν, *puerpera* 521.

λεωφόροι ὁδοὶ 259. ἡ λεωφόρος καὶ βασιλικὴ 320.

λήμματα συλλογισμοῦ 327, 328. λήναι καὶ βάχχει 6. ληναζόντες ποιηταί 1. ληναζόντες Διονύσω 10.

ληπτόν ἐστι 154. ληπτὰ μόνῳ τῷ νῷ 332.

ληταῖς *pro* ῥηταῖς *Flor.* 530.

λημαγχνεῖν, *fame ang.* 152.

λίξ, *terra, symbol.* 242.

λίρια, λείρια, *lilia*, 79.

λιτός, *quid, ei unde d.* 91.

λίχνων βρωμάτων ἀπέχσθαι 63.

λίχνων ζωὴν διώκειν 62. λιχνότατος δαίμων 64.

λογίζονται σφίσι σωτηρίαν τὸ 189. ἐλογίσθη αὐτῷ εἰς δικαιοσύνην 282. ἐλογίσθησαν εἰς πίστιν, *fides eis imputata est* 178, 271. λογιζομένων ἔγκρατ. 197. λογιστικὸν ψυχῆς μέρος, τὸ νοερόν 92.

λογικώτατοι *doctiss.* 242.

τὸ λόγιον, *s. Scripturae oraculum* 164. λόγια τῆς ἀληθείας 30.

λόγου *πραconium ex Epicharmo* 258. ὁ λόγος τοῦ τῶν ὄλων πατρός 254. λόγους *Valentiniani* *appellanti etiam* τοὺς αἰῶνας, 338. λόγον θεῶν *assidue spectari vult Orpheus* 259. λόγος *humanns et divinus* 258. λόγῳ θεωρητά 332, 334.

ἐκ κατὰ λόγον φυλάσσειν 348.

λοιδορία *quid* 54 *ei* 50.

τοῦ λοιποῦ, *reliquo visae tempore*

347. τὸν λοιπὸν *pro* τὸν ἕτερον 281. λοξίας *Apullo cur d.* 237.

λορία κάπρων 97. *P. m. s. at Flor. ed.* λορία.

ἡ Λυθὴ λίθος, *sen* βάσ. 125.

λύθρου πολλοῦ γέμων ἀγ. 175.

λυμαντικὸν τῶν καρπῶν 304.

λυπραὶ ὑποθήκαι, *aspetat pr.* 31.

ἐπὶ λυπρῷ μισθῷ 313.

λύτρον ψυχῆς 101. λελυτρωμένοι δουλείας 30. λυτρωτὴς αὐτῶν ἐστὶ 55.

λυχνέως λίθου 14.

λυχνευούσης τῆς ὄψεως 109. *P. m. s.* λυχν.

λώματα χουσίου περιπτύζει 96.

M

μαγεύειν, *coqua* 98.

ἡ Μαγνήτις λίθος 347.

τῶν μαθημάτων πηγὴ 280. οἱ ἀπὸ τῶν μαθημάτων, *mathematici* 291. μαθηματικοὶ *discip.* *Pythag.* 246.

ἡ μάθησις τῆς γνώσεως 277. μαθήσεις αἱ ἐγκύκλιαι 278.

μαθητεύων τοῖς ἱερεῦσι 131. μαθητεύσωμεν τῷ κυρίῳ 31. μαθητεύειν, *docere ei discipulum, seu in disciplina habere* 350. ἡ μαθητεία, *eruditio* 247. μαινώλη θυάσω 1. *rectius* μαινώλη θιάσω, *ut* μαινώλης Διόνυσος 4.

μάκαρα, *beate* 232. τὰ μακάρων ἀγαθὰ 228.

μακάριος καὶ εὐδαίμων 179. μακάρια ἔργα 305.

μαχαρισμός, *praedagogia species.* 57. μαχαριστὸς βίος 67.

μακροβιοτία, *v. longit.* 66.

μαλθακόφωνοι ἀοῖδοι 237.

μάλιστα *cum superlativo, pleonast.* 92, 96, 192. μάλιστα μὲν- *ei* δὲ μή- 309.

ἔτι μάλλον καὶ μάλλον περισσεύειν 127. μάλλον *subanditum* 263, 322. ὅπερ καὶ μάλλον, *quod magis consensianeum* 240, 260.

μανίακιν ἐβάστασε 287. *vulg.* *B. Dan.* 5. μανιάκην.

ὁ μαντικώτατος Ἀπόλλων 260.

μαντοσυνῶν χεχρημένοι 267.

μάργος, ὁ μεμηνώς 63.

μαρσιππιον κοινὸν 202. *A* μαρσιππιον *ex Proverb. c. 1.*

μάρτυς καὶ βίῳ καὶ λόγῳ 206.

μαρυκώμενα ζῶα 109. (*unde* ἀναμαρυκᾶσθαι τὸν λόγον 244.) *eudem* μαρυκᾶσθαι *ibidem.* *Legitur ei* μαρυκίζειν *apud Basilium* 31, 129. *itemque* μαρυκισμὸν ἀνάγοντα ζῶα *Beuter.* 14. *at* μαρυκᾶσθαι *apud Aristotelem, apud Philonem* 140, *et apud Plutarch.* *Romulo H.*

μάρφαι, τὸ καταλαβεῖν 243.

μαστεῦσαι, *proprie infantum* 46.

μαστοφαγὴς ὠκύπτερος 109.

μαστορποὶ εὐνοῦχοι 98.

ματαλοῦς ἐπιθυμίας 90 *P. m. s.* ματαλας.

εἰς μάτην ἀναλῶσαι 258.

μαυσώλια 14. *en forma qua* Ἀρτεμίσιον *ei* Ἐλευσίνιον 13, *et* Διδοῖον *apud Euseb. Praepar. evang.* 45. *Apud Sirab. lib. v, p. 259.*

μαυσώλειον, *penultima diphrithongo.* *H.*

μαχλῶντα ὄργια 5.

μέγ' ἀμείνων 263. μέγ' ἄριστος 291.

τὸ μεγαλεῖον κράτος τοῦ θεοῦ 290. τὰ μεγαλεῖα τῆς ἐπιστ. 314.

μεγαλειῶς φρονεῖν 324.

μεγαλοδαίμων *Satapis* 14.

μεγαλόκλονος σάλπιγξ 32.

μεγαλορήμων γλώσσα 208.

μεγαλωστὶ αἰξουσα 233.

μεγαλωφελὴς καὶ φιλόανθρωπος 55.

μεγαρίζειν *Megarensium rila operari* 5.

μεδόντι πάντων 248.

μέζονες *Ionice*, μέζ. 212.

μεθεκτοὶ τῆς ἀληθείας εἶναι βουλόμεθα, *i.* μετέχειν 128.

μέθη *quid* 67.

μεθημερινὰ κινήσεις 227.

μεθιστάναι ὄρη 222. *vulg. B.*

μεθιστάναι 1 *Cor.* 13.

μεθοδεύει τὸ ἥλιον φῶς εἰς πῦρ 292. μεθοδεῖα τῆς πλάνης 125.

μέθυσος γυνή 69. μεθυστικὰς αὐλὸς 70.

μειδίαμα *quid* 72. *ut temperandum* 72.

μειονεκτεῖ ἑαυτὸν 316.

μειδουνοὶ πιθήκων 17.

Μελέτη πάντα καθαίρει, *cujus dictum* 129.

μέλη *etiam* τὰ αἰδοῖα 73.

μελίπηκτα καὶ πέμματα 61.

ἡ μελισσογυνική 124.

ὁ μελοποιήσας νόμους 133. ὁ μελοποιῶν 232.

μελπωμεν ὁμοῦ 115.

μέμφεις *quid* 53. μεμψιμορία *quid* 51.

μὲν γε *pro* μὲν γὰρ- 116. μὲν τ' ἂν εἴη, *sane* 116, 303.

μέσος καὶ θάρσος προθυμίας παρέχουσα 205.

μερινῶν τροφῆς 64.

ἐν παιδείᾳ μέρει παραλαμβάνειν 109.

τὸ μεσαίτατον 240.

μεσενθής (*sen* μεσεντής) *unde dicitur numerus senarius* 290.

μεσότης ὁ κοινὸς ἀμφοῖν 92.

μέσον ἡμέρας, *meridie* 517. μέσον, *pro* ἀντ' μέσον, *in medio, inter* 114. τῶν μέσων ἐστὶ, *i.* τῶν ἀμισθῶν 284. *sic* μέση πρᾶξις *ibid.*

μεσότητες ἀγ. καὶ x. 231.

τὸ μεσδοίχον 283.

μεσούντος τοῦ χειμῶνος 189.

μετὰ καὶ τῶν θεῶν βίβλων 148.

μεταβάλλεσθαι ἀπὸ τῆς ἀμαρτίας 136.

μεταγυρίζεσθαι τὰς ψυχὰς 185.

Sic transfundi eas Seneca quoque dicit epist. c. viii, quasi e vase in vas, sic in corpus e corpore. *Ejus* μεταγυρισμὸν *mentio etiam apud Eriphanium in Simone mago* 30.

μεταγνώσκειν *quid* 160.

μεταγράφοντες ἑαυτοὺς 96. μεταγράφει τὸ ἔπος 263.

μεταλαμπαδεύεσθαι 181.

μετάλλου, ἀπὸ τίνος μετάλλου εὐρηχότος, *excerpta m. s.* 76. *Sed rectius* μεγάλου *ei* μεγάλου.

μεταμοσχεύειν ἐκ τῶν φυτ. 326.

εἰς γῆν ἀγαθὴν 262.

μετάνοια *quid* 160.

μεταπερισπῶσα τῶν θ. 195.
 μεταποιῶν τὸ ἔπος 265.
 μεταπτωτική ὑπὸ λόγου 169.
 μετάρσιον ποιεῖσθαι τὴν ψυχὴν 306. ἡ τῶν μεταρσίων ἱστορία 280.
 θυσία 223.
 μεταρρυθμίζει τὸν ἄνθρωπον 229
et mox μεταρρυθμῶσα eadem si- gnif.
 μεταστροφή ἐπὶ τὰ θεῖα 208.
 μετασχηματισμοὶ τῆς σελήνης 291.
 μετατυπωθεὶς μαθήσει 229.
 μεταφράων τὴν ῥήσιν 318.
 μεταχρυστέον τὰς πολιὰς 106.
 μέτειμεν *pro* μέτιμεν 204. με-
 τῆναι ἀρχάς, *pro* μετιέναι 182.
 μετεμψύχωσις, τῆς ψυχῆς εἰς
 ζῶων μεταβολή 352.
 μετενδύσθαι τὰς φυγὰς 185. ἡ
 μετένδυσις τῆς ψυχῆς 304. *e cor-
 pore in corpus seu carcerem illi-
 gatio, quæ et μετεμψύχωσις, με-
 τενσωμάτων, μεταγίγισμός.*
 εἰ μετενσωματοῦται ἡ ψυχὴ 217.
 μετενσωμάτωσις τῆς ψ. 268.
 ἡ μετέωρος φιλοσοφία 234. με-
 τεωρίζεσθαι, εἰ μετέωρον ἀπὸ τῆς
 ἀληθείας γίνεσθαι 86.
 μετιτέον ἐπὶ τὸν θ. 204.
 μετιχθὼν ἔπεσθαι, *Flor. ed.* 174.
pro μετ' ἱχνιον, *ui e vestigio Lat.*
 μεταίκεσια Βαβυλ. 142.
 μετριοπαθῶν γνωστικῶς 221. με-
 τριοπάθεια ἐκ παιδείας 162.
 Μέτρον ἄριστον κυν. δ. 129.
 πρὸς μέτρον τῶν ἀγγέλων διωκεῖν,
ad conditionem ang. 85.
 μετωποσκόπων *divinatio* 95.
 μέχρι πότε ἰσχύσαι 191. μέχρι
 μὴ τυγχάνει, *quandiu* 176. μέχρι-
 πέρ ἂν ζῶμεν 234.
 μὴ τις-ἐπακούει 240. μὴ γάρ
 οὐ- *non enim* 116. μηδὲ μὴν, *neq.*
item 157, 175, 294.
 μηδὲν ἔγαν, *cujus d.* 129, 242.
 μηλαῖαι *pro* μηλέαι 326.
 μηλωτή, *vestis Eliæ* 88.
 μνηγαγύρτης *seu* μητραγύρτης 7.
 μνημῶνες *i.* μνήν ἔχοντες 45.
 μῆνυμα, *significatio* 240.
 μνηυτικὸν τοῦ Θεοῦ 251.
 μῆρια, *s.* σάρξ 304.
 τὰ μνηυσιμὸν ἀνάγοντα ζῶα
 325. *vise* μαρτυρεῖσθαι.
 μήτιδαι πυκνῇ 260. *item* μήτι,
consilio 263.
 μητραγύρται 22, 99.
 μητροδόξατος *Aristipp.* 224.
 μητροπάτωρ *quid* 259.
 μικρὸν ὅσον ὅσον 220. μικρὸν
 εἶν πάντες, *pro* μικροῦ δ. - 170.
 μικρῷ πρόσθεν εἰρηται 86. τὰ μι-
 κρότερα 299.
 μικροτέχναι, *min. artif.* 27.
 μικροφυχία, *sordes* 302.
 μιμηλὸν γελῶν 72.
 μιμυρίζον μέλος 81. μιμυρί-
 σματα καὶ τερετ. 162.
 μιζήλυδιος *ei* μιζοφρύγος ἁρμο-
 νία, *quorum invenitum* 152.
 μίσγεσθαι γυναίξϊ 132. *Euseb.*
 μίγνυσθαι.
 ὁ μισθιαποδότης θεός 277.
 μισθία γυνή 84.
 μισοπονηρεῖ τοῖς κακῶς πεποιθ-
 οῖσι, *pro* μνησιπονηρεῖ 171.

μίτος, *semen, symbol.* 244.
 μνηστηριώδης γέλως 72. οἱ μνη-
 στορες 78. *excerpta m. s.* μνηστη-
 ρες.
 μόγις ἡσυχῇ μευιδιάσει 72. μόλις
ecclesiast. c. 21.
 μοῖραι, *symbolice q.* 244.
 μοιγᾶται αὐτὴν, *adulterii anam*
ei præbet 182.
 μολόχιον *orn. mul.* 90. *Varino*
 μολούχιον.
 μολυβδίδες, *plumbeæ massulæ*
seu pilulæ 206. *H. m. s.* μολιβδ.
 μοναδικὴ γνῶσις 184. μοναδικὸν
 γίνεσθαι τι 230.
 ὁ μονήρης βίος 314.
 μονίμως μόνιμοι 277.
 μόνον ἐν κυρίῳ *ei modo fiat in*
d. 197. *sic* 63, 225. *sic* μόνον θε-
 λησάτω 183. μόνον μὴ- παρέχω-
 μεν 190.
 μονογαμίου *pæna* 182.
 μονοδιαιτησίας *pæna* 182.
 μονοκέρατα κέρατα 39.
 μονομάχαι, *gladiatores* 62.
 μονόφυλον ἀνάθημα 249.
 μονότροπος σωτηρία 35. μονότρο-
 πον ποτόν 63. μονοτρόπως νοσίσαι
 245.
 ταύτη μόνως 310.
 μεμορημέναι ἡδυσμάτων περι-
 εργία 62. *rectius* μεμωρημ-
 τὰ μορμολύχια 278.
 μόρου μέζονος μέζων καὶ μοῖρη
 212. μόνον *legit Theodoretus The-
 raput. Hellen.* 117, μόρος *mors*
 185.
 μορφώσαντες ξύλα 270. μορφου-
 σθαι τῇ x. διδασκ. 319. μόρφωσις
 τῆς γνώσεως 153.
 μοσχάρια γαλαθηνά 38.
 τὰ μοσχόσφαγιστικά 269.
 μούσαι *ei* μουσεῖα 9. μουσηγέτη
 τῷ Θεῷ 279.
 μυγάλη *Nicandri* 15.
 ὁ μυθοποιούμενος Ζεὺς 257. μυ-
 θοποῖτα τῶν ἐν ἔθου 351. *Diodor*
 μυθολογία.
 μυραλοφειν *quid* 77.
 μυροπάλια 109.
 μύσαι *Æoliis Musæ* 9.
 μῦσις γίνεται τοῦ πόρου 44.
 μυσταγωγὸς τοῦ βλου 260. μυ-
 σταγωγεῖ ἡμᾶς 231. μυσταγωγεῖ
 τὰς ψυχὰς 250.
 μυστήρια *unde dicta* 4. *a quib.*
inventi, ei *quam vana* 5. μυστήρια
 σοφίας 23. μυστήριον, *de somnio*
 121.
 μύστης λόγος, *pro* μυστικὸς λ.
 250. οἱ μύσται, *myistici enarratores*
 123, *ei* *alibi.* μυστικὴ ἐρμηνεία
 241. μυστικῶς νοοῦσι τὸ ἔλαιον 76.
 μυστικῶς προσεῦχεσθαι ἐν τῷ τα-
 μείῳ 111.
 μυχαίτατος, *abstrusiss.* 302.
 μυωπίζει τοὺς γυρλίμους 38.
 μῶμος ἔπεται παντὶ καλῷ 320.
 οἱ μωμοσκόποι τῶν ἱερῶν 223, *ei*
Philo 159.
 μῶν οὐ- *annon*- 253.
 ἐμῶρνε τὴν σοφίαν *quid* 135.
 αἱ μεμωρημέναι πορφύραι 88.
 μεμωρημέναι λεπτοουργία 86. *sic*
 62.
 Μωσῇ 53. *P. m. s.* Μωσῇ. *item*
 Μωσῆως 3.

N.

ναὶ ναὶ, οὐ οὐ 309, 314. ναὶ μὴν
 καὶ 2, 32, 47. *in quorum iamen*
priore loco P. m. s. habet καὶ μὴν
 καὶ, *ui item* 69, 83, 103, *aigue adeo*
ea locutio est usitatior. Rursus ναὶ
 μὴν ἀλλὰ καὶ- 17.
 ναῖδες, *nymphæ fluviales* 17.
 νάουσι, *habitanti* 252.
 νάτυ *pro* σίνητι 58.
 ναρθηκοφόροι πολλοὶ, παῦροι δέ
 τε βάρχοι 136, 236.
 νάρκισσος *pnde dictus* 78.
 ναῦλον *quid* 137.
 ναυπηγὸς *qui* 134.
 ναυτιλίας ἐρῶν 28.
 νεάζει τοῖς χρόνοις 226. τὸ νεάζον
 τῆς ἐπιθυμίας 107.
 νεάνιδα εἰκόνα 109. νεάνιδες
 ὥραιαι 38. *sic* 74.
 νεάτος Ζεὺς, *Inferus J.* 257. νεά-
 τους φθόγγους 2. νεάτη, *ima. s.*
chorda 128.
 νέειν *pro* ναεῖν. *habui.* 211.
 νείκη *pro* νίκη 235.
 νεκρώσαι τὰς ἐπιθυμ. 217.
 νεκυδαλος *infertum* 86.
 νεκυομαντεῖαι 4.
 νεμέσαι *seu* νεμέσαι 10.
 νεοκατήχητοι 43.
 νεολαία τῆς ἀνθρωπότητος 38.
 νεολέα *pro* νεολαία *P. m. s.* 45, 96.
 νεοποιούντες ἑαυτοὺς 96.
 νεόσσια, *pulli P. m. s.* νεόσσια,
extrito e ei *geminato accentu.*
Malth. 23. νεόσσια.
 νεοστία, *nidus* 257. *Euseb.* νεο-
 σία.
 νεόφυτα δένδρα 173.
 νεοχμούσθαι εἰς- *inponari* 86.
 νευροσπαστούμενα ὄργανα 216
 νευροσπαστεῖσθαι φ. ἐνεργεῖα 156.
 νεύει ἀπ' αὐτῆς, *declinat* 207.
 νεύσις πρὸς- *inclin.* 161.
 νεφουῖσθαι, *pub. obd.* 267.
 νεῶς τοῦ θεοῦ. *templ.* 236. νεῶ
pro ναοῦ, *Att.* 236. *alibi* νεῶ.
 Νεώξη *pro* Νιόβη 158.
 νη. *privativa particula* 39
 νημερτῆς μάρτυς 235.
 νηπενθές 1, 351. *ex Hom.*
Odys. d. Vise ei *ireg. Naz. Carm.*
Nicobuli ad filium, v. 202. H.
 νηπίαζε τῇ κακίᾳ 42.
 νηπίαχος *eti.* 5.
 νήπιος *quam originem et signif.*
habet 39. *quasi* νηήπιος 59. *vel*
quasi νηήπιος *seu* νεήπιος *ut* *Infans*
Latine quasi Fari nescius. νήπιος
ab νηπύτιος *quid differat* 39. νήπιοι,
pro dilectis Dei filiis. ei *que ut* *no-*
minis origo ac ratio 39. νήπιον *duo*
significat 42.
 νηρείδες, *nymphæ mar.* 17.
 νηστεύειν τῶν κοσμικῶν 345.
 τοῦ κόσμου 201. φιληθονίας 316.
 ἀπὸ πράξεων κακῶν 316.
 νηφάλιον πότον 65.
 νικηφόρος γίνεται 347.
 νίκος *pro* νείκος 19.
 οἱ νενοχότες τὸν θεόν 24. *sic* ἡ
 νόησις τοῦ θεοῦ 240, 248. νόησις
quid 294. νόημα πονηρὸν 348.
 νόθοι τὰ ἔνδον 87.
 ἡ νομικὴ παιδεία 270.
 Νόμιμα βαρβαρικά *liber* 19. νό-
 μιον *quid* 158.

λόμω τῶν κεκρατηκότων, *jure viciotiae* 149.
 νομοθετεῖ Λακεδαιμονίους 133. ὁ νομοθετικὸς *qui* 151. ἡ νομοθετικὴ *quid* 152.
 νοσερὸς ἐξ ὑγιεινῶ 206. νοσηλευόμενον σῶμα, *morbid*. 65.
 νοσοποιὸς αἰτία 134.
 νοστιά, *nidus* 48. *P. m. s.* νοσσία, *vise* ἐλ' νοσσία.
 ἐν νῶ λαβόντες τὸ- 97.
 νουθεσία κυρίου 113. νουθεσία τῶν ὑπηκόων 50.
 νουθέτης *quid* 53 *et* 50. *quasi* νοῦ ἐνθεματισμός 57. νουθετοῦσιν ἡμῖν, *pro* ἡμᾶς 39.
 νομοφῶς τέκνα 342.
 νωδοὶ καὶ τυφλοὶ 32.
 νωθὴ καὶ μωρὰ ζῶα 53. νωθοῦν, *segnem reddere* 62 νωθρία ἀπὸ κρεωφ. 305.
 νωχਾਲεστέραν ἀπεργάζεται τὴν ψυχὴν 305. *q. m. s.* νωχελ-
 Ξ
 ξανθὴ μέλισσα 204. ξανθίζειν τοὺς πλοκάμους *ei* ξανθὰς τὰς τρίχας ποιεῖν 93. ξανθίσματα τριχῶν 96.
 ξενίζεσθαι ὡς ξένου τινὸς συμβαίνοντος 211. *sic* 46.
 ξενικοὶ λίθοι. *pereg. rari* 92.
 ξενοδοχεῖν τῇ ψυχῇ τὸν θεόν 24.
 ξόανα *dicta* παρὰ τὸ ἀπέξεσθαι: τῆς ὕλης 13.
 ξυλῆφιον, *lignulum*, 94, *P. m. s.* *Fulphion*.
 ζῦν μοι λαβοῦ τῆς ζητήσεως, *pro* συλλαβοῦ μοι 20.
 ζυρεσθαι καὶ λεαινεσθαι 96. ζυρῶντες, *radentes* 95.
 ζυστίδες, *vestis pretiosa* 87. *muliebr. vest.* 90.
 Ο
 ὁ *articulus vim quam hab.* 197. *Substantivo præpositus*, ὁ ὑετὸς σωτήριος 26. *cum* dicendum *sit*, ὁ σωτήριος ὑετὸς, *vel* ὁ ὑετὸς ὁ σωτήριος, ὁ *pro* οὗτος 205. *itemque* οἱ *pro* οὗτοι 189. ὁ μὲν- ὁ δὲ, *ille quidem, hic vero* 12 *et* 36. ὁ δὲ *P. m. s. et Flor. ed. in redditione pro* ὅδε *seu* οὗτος 102. *ut et* 50. ὁ δὲ *pro* ὅδε, *initio periodi* 265.
 ὁ δὲ ποτ' οὖν, *pro* ὅτι οὖν, *quodcumque* 295.
 ὁ αἰσθητὴς Διὸς 158. θεοῦ 174.
 ὁ γδοῦς *oclana dies, ejusque allegoria* 230. ὁ γδοῦς ἀδικῆς εὐεργεσίας κληρονομία 285.
 ὁ γε, *is quidem qui* 160.
 ὁ γυλλασταὶ ξένῃ αἰρ. 306.
 ὁ δαγμαμένος καρδίαν 257.
 ὁ δμῆ ρινηλατεῖν 26. ὁ δμῆ κορασιώδεις 76. (*ibidem* ὁ σμῆ *v.* 34.) 77.
 ὁδοποιῶν εἰς σοφίαν 161.
 ὁδὸν ἐλθεῖν ἐπὶ τῇ- *pergere* 60.
 ὁδωδὴς ἀφίτησι ρεύμα πολὺ 78. *excerpta m. s.* ὁδμῆς.
 οἰδοῦντες μαστοὶ 66.
 οἱ οἰησισοφοὶ 164, 165.
 οἰκειώσεται *pro* οἰκειωθήσεται 87. οἰκειώσις ἡ πρὸς τὰ καλὰ 276.
 τῆς οἰκετίας ἀπαλλάττεσθαι 172. *alibi* οἰκετίας.
 οἰκοδομοῦται 199
 οἰκοδομία, *edificatio* 149.

οἰκοθεν κομίζων τὴν γνῶσιν 312. οἰκονομεῖται ἀνωθεν εἰς καλὸν 134. οἰκονομουμένη ἐν παρακαλύμματι 54. οἰκονομία *est etiam animæ* 123. οἰκονομία σωτήριος, *de Incarnationis mysterio* 158. οἰκονομικῶς δεδομένα 160.
 οἰκουρία *nostr. officium* 106. οἰκουρικά ἔργα 107.
 οἰκτεῖρων ἡμᾶς τῆς πλάνης 3. ὠκτεῖρησε τοὺς φοβ. 166. οἰκτεῖρησις, *miseratio* 56. *sic* οἰκτεῖρημα *Jeremie cap. 31 et apud Hesych. Et in psalmo 101 legitur*, σὺ οἰκτεῖρήσεις τὴν Σιών, ὅτι καιρὸς τοῦ οἰκτεῖρῆσαι αὐτήν, *sic apud Chrysost. sermone in epist. ad Philipp. p.* 218. εἰ ἔστιν ἐλεηθῆναι παρ' ὁμῶν καὶ οἰκτεῖρηθῆναι. *H.*
 οἰσμός τρηχὺς 204. *ei* οἰσμός ἀπλῆ *eis*- 211.
 οἰνηγία διαπόντιοι 68.
 οἰνομάχη γυνή 69.
 οἰνογόαι, *vasa* 69.
 ὡς οἶόν τε ἡμῖν 204. ὡς οἶόν τε αὐτοῖς 187.
 οἶδς μαλλὸς, *ovis vellus* 204.
 ὀκόςα *Ionice*, ὀπόσα 186.
 ὀλαί *seu* ὀλαί *hord.* 204.
 ὀλην, *penitus* 301. *ut* ἀρχήν.
 ὀλιγοφρανεῖς ἄνδρες 211.
 ὀλισθανούσας ὁρέξεις 69. *P. m. s.* ὀλισθαίνουσας, *ai diphthong. ut* ὀλισθαίνουσα περιεργία 98.
 ὀλκή, *tractio* 77, 234. ὀλκὸς *pro* ὀλκῇ, *tractus* 93. *sic* ὀλκὸς ἐρπυστικοί, *tractus serp.* 29, ὀλκός, *tractivus, trahendi vim habens* 107.
 ὁ τῶν ὄλων θεός 153. 164. 247.
 ὀλοκαεῖν ἀνθρωπον 12. *Euseb. Præpar. evang.* ὀλοκαυτεῖν.
 ὀλοκάρπωμα θυσίας 221. ὀλοκάρπωμα ὑπὲρ ἡμῶν 248.
 ὀλόριζον σέλινον 6.
 ὀλοσερέστερον, οὐχὶ δὲ ἀκριβέστερον μετεργόμενοι 325.
 ὀλυμπιαὶ βασίλεια 151.
 ὀμαχοεῖον, *ecclesia Pythag.* 130.
 ὀμέστιοι ἀθανάτοισι 258.
 ὀμιληταί, *auditores* 246. ὀμιλία πρὸς τὸν θεόν, *alloquium Dei* 306.
 οἱ ὁμογυμνῶνες 313. ὁμογυμνοσύνη *quid* 163.
 ὁμοδοξεῖ αὐτῷ 38.
 ὁμοθήβεια 316.
 ὁμοιός ἐστι τῷ λέγοντι 215.
 ὁμοιοπαθεῖς 303.
 ὁμοιοσχῆμονες 303.
 ὁμοιωσις θεῷ, κατὰ τὸ δυνατόν 180. *sic* 253.
 ὁμόλογος ἑαυτῇ 310. *sic* ὁμολογία ἡ πρὸς τὸν θεόν 183. ὁμολογουμένως τῇ φύσει ζῆν 179. ὁμολογούσα δι-σθηρῶς ἔχειν 84. ὁμολογούμενον ἅπασι 327. ὁμολογουμένως πεπλα-νυμένην 200. ὁμολογητῆς, *confessor* 217. ὁμολογία, *confessio Christi seu doctrinæ Christi.* 215. ὁμολογητέον αὐτῷ πλ. χάριν 59.
 ὁμοούσιος τῆς τῶν θηρίων ψυχῆς 341. *usitatus* ὁμοούσιον ἦν τῇ ἐκ-κλησίᾳ 340.
 ὁμοπατρία ἀδελφῇ 282.
 ὁμόσε ταῖς λόγχαῖς πορευόμενα, *obviam euntes, incurr.* 313.
 ὁμοῦ τ. ἐγένοντο 336. ὁμοῦ τῷ

θέλειν, *una cum voluit.* 160.
 ὁμώνυμα *quæ* 332. *quoniam* 332. τὰ ὁμώνυμα χωριστέον 334. ὁμωνύμως τῇ ἀληθείᾳ *positum* α-φίας *vocabulum*, *i.* συνωνύμως 126.
 ὁμῶς δ' οὖν, *allamen* 4 *et* 11 *a* 160. *ai* ὁμῶς, *i.* ὁμοίως 291.
 ὁνειδισμός, φαρμακεία 50.
 ὁνησιν οὐκ ἔχει 263. *ἐνησιγέρων* λαμα 59.
 ὀνοματομάχοι 161.
 ὄνος λύρας, *proverb.* 116.
 ὀνοσφαγία λιπαρά 8.
 ὁ ὄντως ὢν 111. *sic* τοῦ ὄντος ἔραστοῦ 228.
 ὀνυχίζοντες τὸν τόπον 190.
 ὀξέως ἐπόμενος τῷ- 317.
 ὀξύτης πρὸς τὸν λόγον 109.
 ὀξύκνητον πνεῦμα 289.
 ὀξυπτερόν *esu interdictum* 168.
 ὀξυπτερός *allegor. q.* 244.
 ὀξύχολον γρατίδιον 302.
 ὀξύωποῦμεν τὰ θεῖα 41.
 ὀπῆν ὀλήγην ὑποδείξει 323. *b*
 ὀπαις τῆς γῆς 220.
 ὀπισθοβατικὸν ὁ λαγῶς 82.
 ὀπισθοκάλυμμα, *orn. mul.* 90.
 ὀπισθοσφενδόνη, *orn. mul.* 90.
 ὀπισθόστονος ἀνίστατος 51.
 ὀπτόταν *ei* ὀπτόν' ἂν *P. m. s.* 81.
 ὀπτόταν ἐρεῖ ὁ λόγος 312.
 ὀπτότε γε καὶ- *cum etiam* 152.
idem ὅπου γε- 77, 244.
 ὀπως- ἀνακροῦνται 229. *ei*
 ὀπως ἂν μὴ διαφθεῖρονται 152.
 ὀπιστοιῦν, *quosmodocumque* 78
sic *ei P. m. s.* 95, 96.
 ὀράται, *videt* 250.
 ὀργήσας ἐπιβαίνειν κοίτῃ ἄλλῃ τρία 201.
 ὀργία *unde dicta, a quibus in-venia, quam iana* 4 *et* 5. ὀργία φύσεως ἐκτελεῖν 84.
 ὀργιάζειν ὕβρεις 1.
 ὀρέγειν χεῖρα τοῖς- 272. *sic* ὀρ-κτέον, *portrigendum* 237.
 ὀρεϊάδες νύμφαι 17. ὀρεσιώδεις *Hesychio* *ei alius.*
 ὀρεϊατικαὶ τραχύτητες 89.
 ὀρεῖς *ei* ἐπιθυμία *diff.* 223.
 ὀρέομεν *Ionice*, ὀρώμεν 186.
 ὀρθοδοξασταί, *secta* 126.
 ὀρθόνους, *erectæ menti.* 109.
 ὀρθοτομεῖ ὁδοῦς 166. ὀρθοτομία τῶν δογμάτων 324.
 ὀρθρίζοντες πρὸς τὸν θεόν 55.
 ὀρίγνεται τροφῆς, 188. *usitatus* ὀρίγνεται, *ut* ὀρίγνόμενος τροφῆς 81.
 ὠρισμένῳ τινὶ μισθῷ 223.
 ὠρμη *quid* 275.
 ὠρφναία νύξ 257.
 ὠς *pro* τίς, *quis* 301.
 ὁ ὅσιος τοῦ θεοῦ 272. ὁ τῶν ὁρίων χῶρος 256. τὸ ὅσιον *quid* 317.
 τὸ ὅσον ἐφ' ἑαυτοῖς 85. *eis* ὅσον οἶόν τε ἦν 181. ὅση δύναμις, *i.* ἐστὶ 35.
 ὀστράκον περιστροφῇ *pro* 260.
 ὀστρεῖα, *ostrea* 61. *per* *ei* *diph.* *P. m. s.* *ter* 89. *Fl.* ὀστριον, *ut* 155.
 ὅστις *pro* *simpl.* ὅς 144.
 ὅταν *pro* ὅτ' ἂν *P. m. s.* 83, 90, 114. ὅταν- συλλαμβάνει 159. ὅταν αἰτεῖται 307.

ἄτι *pleonastica* 123, 172. ἄτι μάλιστα ὀλιγίστων 92. ἄτι μάλιστα πορρωτάτω 96. ἄτι *pro* ὅτι μή, nisi 259. ἄτι *pro* τί *seu* διὰ τί 259.

ἄτι *χρη* *pro* τί *χρη* 284. ὅ τι δὴ ποτε, *quodcumque* 324. *idem* ὅ τι οὖν *seu* ὅτι οὖν 63. *et* ὅτι περ ἂν 310.

οὐδαμῇ οὐδαμῶς ἄδικος 27. *sic* 282. οὐδαμῶς κοσμίως 120. οὐδὲ μήν, *nec item* 17. *sic et* P. m. s. *pro* *vulg.* οὐδὲ μὲν 80. *attamen* οὐδὲ μὲν *etiam* P. 95. οὐδ' ὅπως τι οὖν, *neutiquam* 214, 216. οὐδὲ *pro* ὁ δέ, *corr.* 20. οὐδὲν ὅτι οὖν 88. οὐδὲν δὲ ὅν *sed satius est* 244.

οὐθέτερον, *neutrum* 200. οὐκέτι *pro* οὐκ ἔτι P. m. s. 88. οὐκ οὖν ἐκόντες, *non sponte uique* 267. οὐκ οὖν *divise* P. m. s. 40. οὖν, *ergo in redditione periodi* 128, 303, 323.

ὥσπερ οὖν ἔστι, *sicut uique est* 165, 212. *sic* ὥσπερ οὖν ἀδύνατον 225.

οὐναισὺς *pro* ὁ ἐνιαυ. 254. οὐραγεῖν, *ultimum esse* 76. οὐρανόδρομοῦσα ναὺς 104. οὐρανόπολις, *ejusque orn.* 89. οὐρος *Ionice*, ὄρος 179. οὐτε μήν, *nec item* 157. οὐτ' οὖν οὐτ' οὖν 341. οὐθ' ὅπως τι οὖν 95, 96.

οὐτιδανοὶ ἄνθρωποι 188. τότε οὕτως, *ita demum* 303. οὐχὶ μόνον πρὸς δὲ καὶ 12. οὐχ ἔτι τῆς φωνῆς μόνον, ἀλλὰ καὶ 306.

τὴν ὀφειλὴν ἀποδιδόναι 200. ὀφθαλμῶντες περὶ τὸν πλοῦτον 70.

ὀφθαλμοδουλεία 214. ὀχλοκρασία *theatr. dem.* 305. ὀχυροὶ τὴν πίστιν ἢ θεωρία 127.

ὀψιγαιολογία 182. ἡ ὀψοποιική, *s.* τέχνη 123. ὀψοφαγία *quid* 63.

Π

παγκαρπία συμμιγής 204. παγκρατής δύναμις 234. ὁ παγκρατής κύριος τῶν ὁλῶν 79.

παγκράτιον τὸ πάμμαχον 301. παγκτήμων καὶ πολυτε. 101. ὥστε παθαινεσθαι τὴν ψυχὴν 227.

παθητὴ σάρξ 298. πάθος *quid* 166.

παιανίζοντες ὁμοφώνως 72.

παιδαγωγὸς νηπίων 55. Παιδαγωγὸς *Clementis* 35. παιδαγωγία *unde dicta*, *ei quid* sit 37 *ei* 38. *quid* sit, *ei quibus aliis nominib.* *appellatur* 47. παιδαγωγικῶς ἐπιτήλκτων 95. παιδαγωγῆματι πούτῳ χρώμενος 54.

παιδάριον *Atticis epicænum* 37. παῖδας *ei* παῖδα *deus vocat etiam adultos filios suos* 37 *ei* 38.

παιδεία *ei* παιδαγωγία *quid* *et unde dicta* 38.

παιδερασταὶ 404. παιδερασία *eur bellia Platoni dicta* 82. παιδεραστίας ἀποτροπὴ 81. P. m. s. *utrobique per* *ei* *diphth.*

ὁ παιδευτὴς ὁμῶν ἐγὼ 344. οἱ παιδευτικοί, *s.* ἄνδρ. 294. παιδευ-

τικὴ τέχνη 218. τὰ παιδευτικά *Ægypti.* 269.

παιδιά ἢ διὰ τῶν κύβων 109.

τὰ παιδικὰ *puer. am.* 102.

παιδίσκαι, *puellæ ingenuæ.* παι-

δισκάρια, *servæ*, 38. *Atticis* παι-

δισκῆ *ei* θεραπευτίνης, *idem* 123.

παιδοφορεῖν *ei* παιδοφορία, *ne-* *faria* 82 *ei* 50.

παιωνίζεν *pro* παιανίζειν 268.

παῖωνιον φάρμακον 42.

παλαμάσθαι, *machin.* 284.

παλαμναῖοι δαίμονες 7.

ἡ παλιγγενέσιος οἰκονομία 81.

παλιγγενεσία ζωῆς 182. παλιγγε-

σίαν *credunt ei Brachmanes* 194.

ὁ παλιμβολος διάβολος 166.

παλιμπλαγκτος, παλινόρσος 22.

παλινδρομεῖν ἐπὶ τὰ κοσμ. 277.

παλίντιτα πν. θήσεις 267.

ὁ παμβασιλεὺς θεός 300.

τὸ παμδότανον τοῦ ἀγροῦ 204.

πάμμαχον ἀγωνίσασθαι 175.

παμμάχως σώζειν ἐξέλων 94.

παμμήτωρ φύσις 82.

παμφάγῳ πυρὶ 213, 305.

παμφαγὴς ἥλιος 21, 256.

παναγὴς ποίμνη 115.

πανακτής ἱατρὸς 36. ἡ πανακτής

πάντων φαρμ. σοφία 248.

πανεπισκόπων λόγῳ 115.

ὁ πανηγυμῶν θεός 310.

πανήγυρις ἁγία 309.

πανίσκοι καὶ γυμναὶ χόραι 18.

παννυχίδες μάταιοι 70. παννυχίς

ἐπὶ πότῳ 71.

πανούργος ὁ φρόνιμος 72.

πανσθενὴς δύναμις 307.

Πάντες ἄνδρ. κακοί, *cujus dictum*

129. πάντα μάλλον (*s.* ποιοῦντες)

ἢ τῷ κανόνι στοιχίσαντες 195.

πάντα ἄνθρωπον *pro* ὅλον τὸν ἄνδρ.

246.

παντέλεια τῶν ἀγαθῶν 179. παν-

τέλειος ἀριθμὸς 278.

ὁ παντεπόπτης λόγος 102.

τῆς παντευχίας σχέπη 282.

πάντη παρεῖναι 301. πάντῃ τὸν

θεὸν εἶναι πάντοτε 310. πάντῃ πάν-

των ἀναίτιος 229.

παντὶ *pro* πάντῃ 289.

παντοκρατορικὴ αὐθεντεία 203.

τὸ παντοκρατορικὸν βούλ. 307.

παντογεία *pro* πανδοχ. 231.

παντρόςφου θεοῦ 44.

παρὰ τὸ μὴ βούλεσθαι, *propterea*

quod nolunt 232.

παρὰδῶτες ὀφθαλμῶν 17.

εἰς παραβολὴν ὀνειδισμοῦ ἐκκε-

μενος 284.

παράγειν τῆς ἐνστάσεως 312.

παργυμνοῦν τὴν ἀλφθειαν 21.

παργύνωσις τοῦ σώματος 73.

παρὰδραβεῖν νοσοῦντι 104. P. m.

s. παρὰδραβεῖν.

παράδεισος ὠραῖος 326. παρά-

δεισοὶ ἐξοσκημένοι 326.

κατὰ παραδρομὴν 19.

παράζηλωσαι *ei* παροργίσαι 163.

παράθεσις τῶν γραφῶν 164.

παράθηχῃ *pro* παρακαταθήχῃ

depositum 165, 287.

παράθυρον ἀνατεμόντες 325.

παραιτητὸς δώροις 300.

παρκαλύμματα τῇ ἀλληγορίᾳ

μηνυόμενα 246. ἐν παρκαλύμματα

tecle 54.

παρακατέχον τὰς ἀποφοράς 79. παρακούσας τοῦ θεοῦ 59. παρὰ-
κουσμοὶ τοῦ ἀνδρ. 339. παρακοὴ
conit. ὀπακοὴ 56.

παράκτῃσις, *acqui.* 349.

παράμονος, *perennis* 106.

παραμυθία παρηγορεῖ τὰ ἁμαρτ.

57.

παραπαιδαγωγεῖν εἰς 36. παρα-

παιδαγωγεῖ μὴ ἁμαρτάνειν. 106.

παραπεμπτέον λούσασθαι 103.

παράπεψις τῆς τροφῆς 177.

παραποδισθεῖσα τῆς ἐνεργείας *im-*

media ab 63.

παραπόλλυσθαι τῇ πλάνῃ 262.

παραπομπὸς ἀγαθῶν 32.

παραρρύθνηται τῆς ἀληθείας 105.

παρερρύθηνεν ἡμᾶς πολλὰ 119.

παρασμειωτέον ἐνθάδε ὅτι 52,

163. τοῦτο 176.

τὸ κατὰ παρσιώτησιν εἰρημένον

220. *sic* 54.

παρασκευάσματος χρωμένη ἀλουργῷ

P. m. s. 88. *Fl.* παρασκευ.

ἡ παρασκευὴ, *dies Ven.* 316.

εἰς παραστάσιν τῆς ἀληθείας, *as-*

sert. v. 310. παραστάσις ἡ πρὸς

τὴν παιδείαν 167. *obseq.* παραστά-

της ἡμῖν θεός 225. παραστατικῶς,

asener, 309. παραστήματι ἀτρέπτῳ

213.

παρατεθείμεθα, *apposuius* 236.

παρατίθεμαι σοι ταύτην τὴν πα-

ραγγ. 160. *sic* 116.

παρατροπὴ λόγου 177.

κατὰ παραύξησιν 165.

παραφέρειν, *adducere* 148.

παραφυκισμοὶ προσώπων 86.

παραφυσίωντες εἰς φυσίωσιν 39.

παραχάραγμα *ei* ἀκίβδηλον νό-

μιμα 278.

παραψυχὴ πημάτων 21, 257.

παρεχειρήσεις *con.* 324.

Πάριος *pro* Πάριος 259.

παρεισδύουσα εἰς τὴν 238. πα-

ρεῖσθους γίνεται πονηρίας 51.

τὸ παρεκτικόν τινος 332.

παρεκτρέχειν τῆς ὁδοῦ 204.

παρεκτροπαὶ ὀλισθηραὶ 315.

παρέλκει λέγειν, *superracuum*

est 289. παρ-λκει αὐτῷ τὸ 309.

παρεμπίπτει οἰκονομικὸν 104.

παρενθυμούμενος τὰς ἀπειλάς

59.

πάρεις ἑμοῦ 23.

παρεξιδέσθαι ἐπὶ πολὺ 236.

παρεπίδημος 188, 231.

τὰ παρεπόμενα αὐτῇ 350.

πάρεργον ἔργον ἢ γ. 261.

παρευδοκιμούσα αὐτῇ 123 πα-

ρευδοκιμηθῆσθαι αὐτῷ 223.

παρηκέναι, *praeterisse* 14. *vel*

παρεκέναι, *praetermissae.*

παρθένος γῆ 118. *Platoni et Plu-*

larcho κεραμίτις.

παρθενοτροφία 197.

παριστάς παῖδας εἶναι 154. *H.*

m. s. παριστύν.

παρὸ P. m. s. *pro* παρ' ὁ 105.

sic 276, 291.

πάροιχοι 196, 231. ἡ παροιχία

ἡμῶν *in hoc mundo* 111.

παροινηθεὶς ὁ οἶνος φιλυδρις 66.

παροιμία *quid* 67.

παρόνυμα *qua* 332. *ei* 121.

πάροις πρὸς τὸ 215.

παστοφόρος ἢ τις ἄλλος τῶν ἱε-

ροπ. 93 (P. m. s.), 269.
 παχητιώντων ἰδεσμάτων 64.
 (P. m. s. παχητιών), 178. παχη-
 τισμοὶ δαιμόνων 18, 82.
 παταγιτικός ἐξ ὕδατος 81.
 ὁ πατήρ τῶν ὁλῶν 102.
 πατριά πᾶσα ἐπὶ τὸν θεὸν τὴν
 ποιητὴν ἀνατρέγει 275.
 τῷ πατρικῷ λόγῳ 298. πατρικὴ
 τις ἐνέργεια ὁ υἱός 298. πατρικῶ
 θελήματι 35, 65.
 ἡ πάτριος θεοῦ βούλησις 2.
 πατροπαράδοτος ἀναστροφή 111.
 πατρίως κόλπος, *paterinus* s. 25.
 πατρώα νοουθεσία 323
 πῆδας περισφύριοι 90. πῆδη
 χρυσῇ 90. πεπεδημένοι σαρκί 168.
 ut *Greg. Naz.* δεσμίους τῆς σα-
 ρκός. H.
 πείθεσθαι τῷ λόγῳ *idem est quod*
credere 157. πειθισομένους *pro*
πεισθ. *Flor. ed.* 159.
 πειθίνον τοὺς ἀρχοὺς γίγν. 151,
 301. πειθίνον ταῖς ἐντολαῖς εἶναι
 301 *ei* 168. πειθινῶς πρὸς τοὺς
 ἡγουμένους ἔχοντες 307.
 πειθῶ πρὸς τὴν διδασκ. 205.
 περιᾶται λαθάνειν 85.
 πείσι, *passio* 339.
 πείσμα βεβαίωσαν ἐγγενῆσαι
 ψ. 312. πείσμα τοὺς ὅτι 176.
 πέλαγον καὶ χοῦν. 248.
 πελιάδες, *column.* 181.
 πέλημα ποδὸς σώζουσαι 88.
 πελωρίδας κόγχας 61. *excerpta*
m. s. P. πελωρία.
 πενόμενος ἄρτω 101.
 ἡ πεντάς τῶν αἰσθήσεων 240.
 Πέποιθα σε αὐτὸν εἶναι. 153.
 πεποῖθαμεν τῷ θεῷ 160, 313. πε-
 ποιθότες ἐπ' αὐτῷ 284. πεποῖθως
 ἐπὶ κύριον 313. πεποῖθέναι *plus*
est quam πιστεύειν 251. πεποῖ-
 θησις *quid* 160. πεποῖθησις τῆς
 σωτηρ. διδασκαλίας, *fiducia in-*
 298. ἡ πεποῖθησις ἡ εἰς τὸν θεόν,
 251.
 Πέπλος, *titulus libri* 262.
 πεπομένην καὶ ἐφομένη 45. *etiam*
P. m. s. itemque 46. *rectius ei usi-*
latus πεττ.
 πέρα τοῦ πρέποντος 182. πέρα
 ἧς ἀτοπία 94.
 περαίνειν *quid* 327.
 περαιούνται τὸν ποταμὸν εἰς τὴν
 λιθύν 351. περαιοὶ τὴν ζήτησιν
 εἰς εὐρεσίαν, *terminal* 127. εἰς ὃν
 περαιούται ὁ νόμος 281. *itemque*
 105. περαιούται ἐν ἑξ ἡμέραις 290.
 περαιούμενος ἐν τούτοις ὁ λόγος
 262.
 περαιτέρω τοῦ δέοντος 245. πε-
 ραιτέρω τῆς ἐπιθυμίας χωρεῖν
 225.
 περαντικός λόγος, *ei* περαίνων
 λόγος 328.
 τὸ πέρας τοῦ βιβλίου 262. ἐπὶ
 τὸ πέρας ἄγειν 327. πέρας παιδο-
 ποιίας προβαίνειν 200. *Flor. ed.*
pro πέρα *ultra*. πέρας δὲ, *ad ex-*
tremum 351.
 περὶαπτα καὶ ἐπαοδαί 32.
 περὶαστραπτοῦσα τὸν νοῦν 42.
 αἱ περὶαυγείαι 245.
 περιβάλλεσθαι ἀτιμίᾳ 212.
 περιβάσις *Venus* 11. *apud He-*
xich. περιδασὺ *fursan a* *proviscia*

obambulatione, ut ἡ πάνδημος.
alioqui ei παραβάσει *legi posset*,
ut quae connubii leges frequenter
transiliiat. interpres ἐπιβάσει *cur*
maluerit nescio.
 περιβόλος σαρκικός 93.
 περιγράφειν, *delere, tollere* 114.
 περιδέρχεται *per ai* P. m. s. 89,
 90, 91. *idem* ἰαμεν *ei* περιδέρχον
 χρυσῶν 90. *per epsilon.*
 περιειλημένον 302. *in Flor. sunt*
etiam alienius scripturae vestigia,
illud a περιειλέω, *hoc a* περι-
 λίσσω.
 περιζῶμα λινούν 88.
 περιήλυσιν, *circumitio* 319.
 περιθριγκούμεθα τῶν ἁμαρτ.
 111.
 περικαθαριεὶ τὴν καρδίαν 57.
 περικάθαρμα κόσμου 212.
 περικατάρβροντες τῇ φθορᾷ 32.
 περικοπαὶ προφητικαί, *dicta seu*
loca ex proph. *excerpta* 189. *sic*
 197, 215, 318.
 περικηθέντα, *parta* 209.
 περιλακτίζειν τὰς γαστ. 172.
 περιλάμπεται φωτὶ 290.
 περιλάβαντες τὴν μὴρῶ 304.
 περιόρασις, *circumsp.* 294.
 περιούσιος τῆς πόλεως 69.
 περιούσιος λαός *qui* 135.
 περιπαθεῖς τῇ πρὸς ἡμᾶς εὐνοίᾳ
 12.
 περίπατος, *obambulatio seu de-*
amb. 108. οἱ ἐκ περιπάτου *Peripa-*
letici phil. 161.
 περιπεραντες ἑαυτοὺς ὀδύναι
 πολλαῖς 70. περιπερνονται σφίσιν
 αὐτοῖς 45.
 περιπεπεμμένοι χλανίσι διαφα-
 νέσι 95. *vise adnoi.*
 περιπληθεῖς γέγονται γάλακτι
 45.
 περιπνεῖσθαι *insectorum est* 304.
 περιποίησις, *acquis.* 207.
 περιποτῶμενον τῇ Λήδᾳ 18. A.
 περιπετῶμενον.
 κατὰ περίπτωσιν 133, 136.
 περιρραγεῖς γένονται 68.
 περιρραντηρίοις χρῆσθαι 148.
 περισκεδάννυνσιν, *offundit* 63.
 περισσεύειν, *plus habere* 62.
 περιστάσει κέχρηται τοιαύτη 148.
 τοῖς περιστατικοῖς περιπίπτειν
 216. τοῖς περιστατικοῖς πᾶσι χρῆ-
 σθαι καλῶς 206. τὰ περιστατικά
 ὑπομένειν 301.
 περισταυρούμεθα τῶν ἁμαρτ.
 111.
 περιστέλλειν *pro* -τένειν 243.
 περιστέλλεσθαι, *inhib. reprim.*
 216.
 τὸ περιστήθιον 241.
 περισφύριοι πέδαι, *orn.* 90.
 περιτρώγειν, *arrudere* 232.
 οἱ περιττοὶ τὰς τέχνας 121.
 περιττῶς σέβειν, *valde* 12.
 κατὰ περίφασιν ἐγνωκότες τὸν
 θεόν 269.
 περιφύγομεν τὰ θηρία 12. *En-*
seb. Præpar. evang. πεφύγαμεν.
 περιφοῖτα ἔργα σεληνῆς 261.
 περιφώρητοι οἴκοι 99.
 περιφραγμα τοῦ λαοῦ 160.
 περιφρασις θεοῦ 136.
 περιχρίειν πληρῶ 286. περιχρίστα
 μύρα 108.

περιωπὴ τοῦ θεοῦ 20.
 περπερία *quid* 92. *rectius P. m.*
s. περπερία.
 πέταλα κεχρυσωμένα 15.
 πετάσαι, *volare* 348.
 πέταυρον ἔδου 108.
 ἡ πέττουσα, *panifex* 104. P.
 πέττ. *Sic* αἱ πέτσουσαι *panifex*
 98. πέττεσθαι τὰ σιτία ἐπιτρέπει
 80.
 πηγάζουσα μαστοῖς 43. πηγά-
 ζουσι γάλα, *fundunt l.* 45.
 πηκτὶς *in bello Sicilia* 71.
 πημοσύνη πολιτῶν 230.
 πηξίς τῶν ἐκκλησιῶν 315. πηξ
 καὶ σύστασιν λαθεῖν 277.
 πικράζειν, *amar. inficere* 334.
 πικρίζουσαι ἀμυγδαλαί 323.
 πῆμπλασθαι, *impleri* 101. *sic* πῆ-
 πλαται κόπρου 176.
 πίπτει ὑπὸ δνομα i. *potest mi-*
minari 251.
 Πισαδὺς f. *pro* Πηδασεύς 21.
 πίσμα τῆς ἀληθείας *argum. do-*
cum. 120. πίσμα βέβαιον τῇ ψῆχ
 280. H. m. s. πῆσμα.
 πιστέον τῇ γραφῇ *pro* πιστέον
seu πιστευτέον 158. *sic* πιστέον
 ταῖς ἐπιθυμίαις πάντα 190. πιστέον
 αὐτῷ 211. πιστέον *ei* πιστευτέον
 251.
 πιστευτέος τὰ περὶ θεοῦ, *pe-*
ndendum ei in reb. div. 296.
 πιστήσεται, *credei* 228. *pro* πῆ-
 σθήσεται, *ut ei* πεισθεῖ *v.* 26.
 πιστησμένη τὸ δοκοῦν ἀληθ.
 294. H. m. s. πιστωσαμ-
 πτίσις *unde dicta* 228. πῆπς
qui 160. πιστῇ *pro* πιστῇ 157.
 πιστότης, *fideliitas* 159. πιστω-
 σθαι τὸ ζητούμενον τῇ τοῦ κυρίου
 φωνῇ, *probare, confirm.* 322.
 πῆτοκοπούμενοι γύναις 108.
 πῆτούντων *seu* καταπῆτούντων ὁ-
ficinae rudendæ 95, 96. *de* πῆ-
τοι *seu* καταπῆτῶσι *nulla e*
revis scriptorib. collegit Per. Vi-
ctorius Var. lect. lib. viii. c. 14.
 πηλαγγόνιον ἀπὸ πηλαγγόνος τῆς
 εὐρηκίας, *excerpta m. s. 76.*
 πηλαδὸν σῶμα 65. πηλαδὸς ὁρε-
 ξίς δι' ἀκρασίαν 68. πηλαδὰς ἀρε-
 305.
 αἱ πηλαξες τοῦ νόμου 289.
 ὁ πλαστικός s. *artif.* 121.
 πλαστέρα, *orn. mul.* 90, 91.
 τὸ πλαταικόν 108.
 Πλειστονίχης *Apio gramm.* 158.
 πλεονάσμα οὐ λήγεται 58. *Ezech.*
 18. πλεονασμὸν *vulg. B.*
 πλεονεκτεῖν θατέρῳ 251.
 πληθὶ *pro* πλεῖθι 28. πλεῖθι *an-*
tem Ionica paraogoge pro πλεῖ, *na-*
viga, ut ζῆθι, πῆθι.
 πεπληθασιν ἀταξίας 109.
 πληθυεῖ τοῦ ἀποστρέψαι τὴν
 56.
 πληκτικὸς φόβος 53.
 πληκτρον *symbolice quid* 245.
 πλην *cum genitivo, nominativo,*
ei absolute 304. πλην *ei* μὴ 305
 πλησιφαγὴς γίνεται 279.
 πλόκαμοι γυναικεῖσι 106.
 πλούσιος χάρισμασι 56.
 τὸ πλούτος τῆς δόξης 246. *item-*
que mox v. 33. ei πᾶν πλούσιος
 τῆς πληροφορίας, *vise N.*

πλωτός, *navigabilis* 189.
 πνευματικός τόνος 243.
 πνευματοποιὸν ὄσπριον 187.
 ποδάγρα *venatoria* 71. Ποδάγρα
 Ἀρτεμίδας 11.
 ποδηροφορῶν 90 εἰ 86.
 ποιεῖν εἰ πράττειν *ab Aristotele*
ut distinguuntur 251. ποιεῖ λέ-
 γοντας αὐτῷ *i. inducit* 173. *sic*
 185. ποιεῖσθαι, *facere. i. statuere*
 225. *sic* ἡγεμόνα πράξεως ἐκείνον
 πεποιημένη, *ibid.* πεποιηθῆαι πρό-
 νοιαν, *curam egisse* 182.
 ὁ ποιητὴς τῶν ὄλων 251. ὁ ποιη-
 τὴς τοῦ παντός 253. ὁ ποιητὴς τε
 καὶ πατὴρ πάντων 184.
 ποιητικὸς ἐστὶ τοῦ γίνεσθαι 333.
 τὰ ποιητικὰ τῆς ἐποχῆς αἰνία
 331.
 ποιητὸς Ζεὺς, *factitius J.* 95.
 ποικιλανθὴς χυτῶν 88.
 ποιδς, ποιά ῥδονή 207.
 τὰ πολέμια ἀλκιμοί 224.
 πολεμῆσαι αὐτὴν 261. πολεμού-
 μενοι πρὸς τῆς ἀγνοίας 117.
 τῆς Πολιάδος νεὺς 15. *ei Ense-*
bias Præpar. evang. 45. α. Ἀθη-
 νᾶς, *quæ alibi* πολιοχός. *plene*
 Ἀθηνᾶς πολιάδος 15.
 ὁ πολιεύς, *canitiei tutor* 96.
 πολιτευόμενος θεῷ, *i. ζῶν* 88.
 πολιτεία ὀρθῇ παιδεύεσθαι 201.
 πολιτεία *quid* 151.
 πολιτικώτερος βουκόλου, *civilior,*
de morib. 11.
 πολλοῦ γε δεῖ- ὁμόσαι, *tantum*
abest ut iure 309, *sic* 316. πολλοῦ
 γε δεῖ ἐπιορκῆσαι 309. πολλοῦ γε
 καὶ δεῖ 119.
 πολὺ πρότερον 295.
 πολυγυθὲς φάος 257.
 πολυειδία ἐδεσμάτων 60. πολυει-
 δία ἡ κατὰ τὰς- 286.
 πολυέλαιος χυμός 47.
 πολυέλεος ὁ θεός 166.
 τὸ πολυήμερον *ita long* 254.
 πολυκτημοσύνη οἰκετῶν 98.
 πολυμαθεῖν εἰ πολυμαθὴ νόον
 ἔχειν 136. πολυμαθὴ *quid conf.*
 123.
 πολυμυγία σπερμάτων 204.
 πολυξενουῖσθαι *seu* ποτιξ. 264.
 πολυμόραλα πόπανα 6.
 πολύπαις γυνή 4.
 πολυπραγμονεῖ τὴν ἰδίαν σωτη-
 ρίαν 30.
 πολυσκελὲς τὸ πάθος 244.
 πολυστικτός ἡ λέπρα 105.
 πολυσχεδῶς μεμέρισται 98. *f. i.*
 πολυσχιδῶς.
 πολυτιμητὸν διδασκαλίαν 6. *Eu-*
seb. Præpar. evang. πολυτίμον *sic*
 302.
 πολυτροφία *obest* 65.
 πολυφράδων *seu* πολυφράδων
qui 124.
 πολύφωνοι γλῶσσαι 307.
 πολυχρονίως, *diu* 267.
 πολυώνυμα *quæ* 332.
 πολυωρεῖ ἡμᾶς ὁ θεός 79.
 πονέουσιν εἰς κακόν 201. *sic* οὐ
 πονέσαντες 324. πονούμενος ἐν αὐτῇ
 πολὺ, *multum laboris impendens*
 240.
 ὁ πονηρὸς, *Satan* 48. πονηρίας
 καιροὶ *iniqua tempora* 29.
 πομπυσμοὶ καὶ συριγμοὶ 75.

ποροποιεῖ διὰ τοῦ σώμ. 105.
 πόρρωθεν ἀνωθεν ὀλισθ. 69.
 πορφυρευταί, *purp. pisc.* 88.
 Ποσειδῶν *unde dictus* 19. *Philo*
quoque pag. 610 διὰ τὸ ποτὲν *di-*
cium existimat H.
 ποτὶ *Dorice* *pro* πρὸς 257.
 τοὺς *multa signif.* 332.
 αἱ πραγματεῖαι, *tractatus* 351.
 πραγματικῶς φιλοσοφεῖν 154.
 πρακτικὴν ἄμα καὶ θεωρητικὴν
 ἀρετὴν ἐπιδεικνύς 57.
 πραύτης *pro* πραύτης 211, 221.
 πραεῖς *qui* 209.
 πράττειν εἰ ποιεῖν *ab Aristotele*
ut distinguuntur 251. πράσσειν,
exigere 112.
 πρεσβεῖον τῆς ἡλικίας 96. πρεσ-
 βύτερος, *antiquior*, εἰ πρεσβύτερος,
antiquiss. 297. ἐν πρεσβυτέρῳ κα-
 ταλεγόμενος 283.
 πρηστήρησι σγίλῳ 259.
 προαγωγὸν δίκην κοσμήσαντες
 92. προαγεύουσιν αὐτάς 108. *P.*
m. s. præsag.
 προαγῶν, *ei ipse agōn est* 119.
 προαίρεσις *quid*, *ei qualis* 156.
 προαλγὴ ἐκβαλνῶν ἵππους 55.
 τὰ προσημαρτημένα 345.
 προσαναχόπτει ἐκείνο 197.
 προσαναχρῶνται νοουθετούμενοι
 229.
 προσαναφώνησις τῆς ἀληθ. 156.
 προανέχων ἐν σοφίᾳ 127.
 προαποδύμενος τὰ πάθη 205.
 προαρθεύειν τὴν γῆν 120.
 προβάλλουσιν ἑαυτοὺς τεῖχος 174.
 ὁ προβάλλων πρόβλημά τι 328.
 προβαλλόμενοι αἰτίας ἀλόγους 321.
 ἡ προβαλοῦσα τὸν Ἰησοῦν σοφία
 338.
 προβαπτίζόμενος τοῦ- 338.
 προβιβάων αὐτοὺς εἰς ἐγχρά-
 τειαν 196.
 ἡ προβιότης, *anteacta v.* 166.
idem ὁ πρότερος βίος *v.* 30.
 προβολή ἡ ἀπὸ τῆς ἀνω γυναικὸς
 342. προβολή ἡ ἀρίστη *Valenti-*
nianis quæ 357.
 τὸ προγεννηθὲν ἐν 273.
 πρόγλωσσος ἄνθρ. 238.
 πρόγνῳσις διαστή 327. προγνώ-
 στης ὢν 284.
 προγυμνασία βασιλείας 149.
 προδιαληφθῆναι τῆς- 119.
 προδιανυκτερεύειν 147.
 προδιηνυσμένα ἡμῖν 234.
 προδιαστροφή κακ. ἀγ. 175.
 προδιατετυπωμένων τῶν- 204.
 προδιατύπωσις οἰκονομική 41.
 προειδόμενος κρείττονι τι περὶ
 ἡμῶν 221.
 προεῖναι 346. *pro* προεῖναι *seu*
 προσιέναι 253. προεῖτω *pro* προεῖτω
 193.
 προεμφράττειν τὰ ὧτα 73.
 τὰ προεργηθέντα ἀμαρτήματα,
prius perpetrata 250.
 τὸ προενοικῆσαν πνεῦμα 345.
 προεπιδιδόναί 295.
 προηγμένα καὶ ἀποπρ. 231.
 τὰ προηγούμενα, *præcipua*, *quæ*
præire debent 295. κατὰ τὸ προ-
 γούμενον, *principaliter* 331. ἡ κατὰ
 προηγούμενον αἰτία 121. προ-
 γοιμένως, *præcipue*, *ante omnia*
 275.

πρόθεσις τριγῶν 106. *f. rectius*
 πρόσθεσις. ἡ πρόσθεσις ἐκάστου 197.
 κατὰ πρόσθεσιν εὐνουχίας, *cæli-*
batus proposito 200. οἱ κατὰ πρό-
 θεσιν δίκαιοι 325.
 προθεσπίζειν τὰ μέλλ. 134, 256.
 πρῶσιμεν *pro* προεῖμεν 227.
 οἱ προεζόμενοι, *præsid.* 277.
 αἱ προεστῶσαι τοῦ τέλους πόρ-
 ναι, *prostantes in lecto m.* 187.
 τὰ προῖστορηθῆναι δέοντα 204.
 προκαθαίρειν τὴν ψυχ. 303.
 προκαθέζεσθαι τῆς χώρας 150.
 προκαθηγουμένη τούτων 156.
 προκαλεῖσθαι *pellere* 312.
 ἡ προκατηγγελημένη γῆ 196.
 προκατάλτφς 160.
 προκατάρχει τῆς- *cæpiisse ante*
 131. προκατάρχει τῆς εὐπορίας
 501. προκαταρτικὰ αἰτία *quia*
 532. τῶν προκαταρτικῶν αἰτίων
differentia 533, 534.
 προκέντημα 356.
 προκομίζειν, *proferre* 199. τὸ
 προκομίζόμενα διαλύεσθαι 204.
 προκρίματος χωρὶς 117. ἡ πρό-
 κρισις, *iudicii q. præiudicium* 348.
 ἡ πρόληψις τῆς ἀφίξεως 41. πρό-
 ληψιν περὶ τοῦ θεοῦ μίαν ἔχουσι
 πάντες 260. πρόληψις *Epicteto*
quid 157.
 τὸ προλελογισμένον σπέρμα 342.
 προμαντεύεσθαι τὰ μέλλ. 194.
 προμεριμνᾷτε τί εἶπ. 215.
 προμηθεύμενος τῶν μισθοφόρων
 48. προμήθεια τῆς τροφῆς *cura cibi*
 81.
 πρόμοι ἀνθρώπων 229.
 προνοοῦμενοι καλῶ 111. πρόνοια
 ἡ τοῦ οἴκου, *prospicere rei fami.*
 315. κατὰ τὴν θέλαν πρόνοιαν 116.
 προόδου τὰ- 308. *rectius* πρὸ
 ὁδοῦ, *expediunt, promouent.*
 προοδοποιούσα τὸν χριστ. *in*
viam dirigens 122.
 προωρισμένως κεῖται 277.
 προπαιδεῖν ἡμᾶς εἰς- 174. προ-
 παιδεῖα τις οὐσα τοὺς πιστεύουσιν
 121. προπαιδεῖα τῆς ἀληθείας 274.
 τὰ προπαρδεδομένα 524.
 οἱ προπότερες τῶν δογμ. 183.
 πρόπταισμα *pro* πρόσπτ. 89.
 πρὸς κακοῦ εἰσαδεύκεναι, *malò*
hum. generis 120. πρὸς ἀγαθοῦ
 τοῖς ἀνθρ. ἐξεύρηται 51. πρὸς εὐ-
 ρετοῦ πονηροῦ, *a malo invent.* 120.
sic πρὸς αὐτῶν ὁμολογεῖται 158.
itemque v. 35 εἰ 154. τὰ πρὸς
 πατρός, *paterno genere* 183. *ea*
dem signif. μοι ἀπὸ μητρός.
 πρὸς κακὸν ἡ ἀγαθὸν τὴν νίκην
 ποιεῖσθαι 150. τὰ πρὸς κύριον, *quod*
aitinet ad d. 161. πρὸς τὴν ἀνθρω-
 πότητα, *ad nat. hum.* *quod ait.*
 213.
 πρὸς δὲ *præterea* 6. πρὸς δὲ καί,
sed insuper etiam 208.
 προσαγγέλλει ἑαυτὸν 216.
 προσαγρυπνεῖν τῇ ζ. 287.
 προσάγει ἑαυτὸν τῷ δικαστ. 216.
sic προσαγόμενοι ἑαυτοὺς πρὸς τὸν
 θεόν 229. προσάγουσιν ἡμῖν, *obje-*
ctant nobis 320. προσάγειν τὸ πο-
 τὸν, *sumere* 66.
 προσαγωγὸς αὐτοῖς εἰς βάρα-
 θρον γενομένη 17.
 προσαναθλίβουσι τὸ πνεῦμα 81.

προσανάκειται τοῖς- 278.
 προσαναπλάττεται αὐτῷ 87.
 προσαναπληρῶσαι διὰ τῆς- 36.
 προσανατείνειν τὴν κεφ. 306.
 προσανατεινόμενος τῷ κτίστῃ 196.
 προσανερωτισσομεν εἰ- 328.
 προσανέχειν πλάσμασι 7. αἰσθη-
 τοῖς 239. μόνοις τοῖς ὀνόμασι 322.
 σοφίσμασι 293. γραφαῖς 17. τῇ
 γνώσει 319. δέησιν 182.
 προσπαντᾷ τῷ μέλλ. 277.
 προσπαποειρῶνται τοῦ πετάσαι
 348. *rectius* προσπαποειρ.
 τὰ προσπαπορούμενα ἡμῖν ὑπὸ
 τῶν Ἑλλ. *dub. prap.* 262.
 προσπατιθεσθαι καὶ τὰ- 317.
 προσπαρτήματα *Basilidianis af-*
fectus 176. ἡ προσπαρτημάτων βία
 176.
 ἐκ προσδάσεως μεταπλάττειν 58.
 προσδλέπων τέχνους 282.
 προσδεκτὴ τῷ θεῷ 304.
 προσδιασφινδόντι- 195.
 προσεδρεύειν τῇ θεωρίᾳ 308.
 προσεκκονεῖν ζητούντα- 155.
 προσεκκονεῖν τούτους 204. προσ-
 εκκονεῖν τὰ δόγμα. 318.
 προσεξεύρηται ἄλλα πολλὰ- 57.
 προσεπάγειν 104.
 προσπεξηγήσεται σοὶ τὴν αἰ-
 τίαν 111.
 προσεπιδιδάσκεισθαι ὡς 295.
 προσεπιτεραπεύονται τῇ συμφ.
 6.
 προσεπιφέρει τὸν κολοφ. 270.
 προσεπιφύεσθαι ταύτας 176.
 προσερχόμενον ἐτέρῳ 334.
 προσφευρίσκειν τούτους 204.
 προσεχρῆς γενόμενος τῷ κυρίῳ
 319. προσεχρῆς ἀπεσσαι τῆς ἀληθ.
 137. προσεχέστερον οικεῖται θεῷ
 305.
 προσηγορία *Aristoteli quid* 332.
 προσήκον *Stoicis quid* 59.
 προσήκον τρύφημα 87.
 προσήματα *corp. hum.* 200.
 πρόσθεν ἢ ἀκούσαι *priusquam*
 257.
 προσθήκη τοῦ μορίου 184.
 εἰς προσίει μελέτημα 250.
 προσίσταται αὐτοῖς, *in mentem*
venit 254.
 προσκαθέζεσθαι κοιμωτικῇ 93.
 προσκαθελούσθαι, *affigi* 15.
 προσκαρτεροῦντες τῇ πρ. 246.
 προσκεφάλαιον, *cervical* 80.
 πρόσκλισις ἡ πρὸς τὸν πατέρα
 169. ἀγάπη κατὰ πρόσκλινιν 222.
sic 117. πρόσκλις δόγματων, *in-*
clinatio in dogmata 350.
 προσκομίσαι, *offerre* 76.
 προσκομῆσαι τῷ πατρὶ 165. πρόσ-
 κομμα γίνεται τοῖς ἀσθενέσι 62.
 προσκυνηταὶ λίθων 13. προσκυ-
 ητὸς ὁ θεός 190.
 προσκύψας πρὸς τὸ οὖς 149.
 προσμαρτυροῦντες τῇ ἀληθ. 293.
 προσμαρτυροῦντες αὐτοῖς τὸ εἶναι
 νεκροὺς 78.
 προσοδεύοντες μέλι 204.
 προσοικειοῦσθαι, *associare* 176.
 προσοικοδομῆσαι χρυσόν 293.
 προσοικονομούνται φρίσι τὸ δια-
 φεύγειν 293.
 προσόλημα ἄρτου 139.
 ἡ πρόσφυς τοῦ ἐκτός ἀνθρ. 92.
 αἱ προσπάθειαι αἱ σαρκικαὶ 317.

προσπαρηπτόον τῷ- τὸ- 331.
 μετὰ προσπαρηπτόον θείας, *cum*
assumpti. div. nom. 309.
 προσπαρηπτόον τούτοις 199.
 προσπασαλοὶ τῷ πώματι 175.
 προσποιούνται γυναῖκες, *s. εἶναι*
 97. προσποίητος μάχη 177.
 προσρήξαι εἰς ἀσελγῇ δαιταν
 48.
 αἱ προστάσεις τῶν ἀγγέλων 294.
 προστάσιαν τῆς δ. λαθὼν 310.
 προστεταγμένοι καιροὶ 136. *rec-*
ius προτεταγμ. *Actor. Apost.* 17.
 προστρεπομένη εὐσεβείᾳ, *pro*
προτρεπομένη εἰς εὐσ. 6. προστρέ-
 πεσθαι, *adhorti.* 216. προστρέπό-
 μενοι τὰ στοιχεῖα, *adorantes* 19.
 προστρέβονται ψυχῇ καχεξίαν
 176.
 προστυπύεται αὐτῷ 87.
 προστύφεται τὰ βαπτόμενα 53.
 προστύφουσα τὸ ἦθος εἰς- 133.
 προσυπακούειν τὸ ἐνδεόν 520.
 προσφύγειν τῷ θεῷ 278.
 προσφιλονεικεῖν ἐθέλοντες 44.
 προσφορά τῷ ἄρτου 137. προσ-
 φορά ἁγία 284. *sic* 66.
 τὰ προσφυῇ τοῖς θεοῖς. 324.
 προσφυῆς ψυχῇ *Basil.* 176. προσ-
 φυῶς γνωρίζειν 138.
 προσχαρίζεσθαι 245.
 πρόσωπα ἐκλεκτά. *personae ho-*
minum elect. 114. κατὰ πρόσωπον
 τῶν οικητῶν 111. *idem* μοχ κατ'
 ὅψιν αὐτῶν, *in consp.* προσωπεῖα
 ποιούσαι τὰ πρόσωπα 94.
 τὸ προταθὲν ὄνομα 328. προτεί-
 νουσι τῆς καρθένου τὴν χήραν, *pro-*
ponunt, praf. 201.
 προτεμενίσματα ἐξησχημένα 92.
P. m. s. προταίνισμ.
 προτρεπόμενοι, *solicitantes, in-*
vocando hortantes 13 εἰ 15. προτρε-
 πτικός, *quid* 33.
 προτρόπαιοι [προστ.] δαίμονες 7.
infra ἀποτρόπαιοι 12.
 προτυπούσα τὸ ἦθος εἰς- 133.
 ὁ προφαίνων τὰ πάντα κύριος
 165. προφαίνειν τὰ μέλλοντα 145.
 προφερόμενοι, *proferentes* 89.
 προφητεύων τὴν- *prædicens* 256.
sic προπεφητεῦσαι 218.
 ἐν τῷ προφορικῷ λόγῳ 310
 προχροεῖν εἰ ὕστεροχρ. 333.
 προχυτὰ πλήρης 248.
 ὁ προῶν λόγος 3.
 πρῶκτη τροφή 243. *f. quasi* προ-
 ἔκτη. *nisi* *verius* τρωκτῇ.
 πρῶτον μὲν- εἰς ἔπειτα- καὶ τρί-
 τον- 229.
 ὁ πρωτόγονος υἱός 273.
 πρωτοκαθεδρία τιμῶν 283. πρω-
 τοκαθεδρία ἐν συναγ. 115. πρωτο-
 καθεδρία *in eccl.* 322.
 οἱ πρωτόκλητοι 358.
 πρωτοκλησία συμποτικῇ 322.
Flor. ed. πρωτοκλησίαν.
 ὁ πρωτόκτιστος σοφία 252. οἱ
 πρωτόκτιστοι ἄγγελοι 336. *condi-*
tio eorumdem 336.
 πρωτοπαθεῖσα ἡ σάρξ 179. πρω-
 τοπαθεῖ πνεῦμα 289. πρωτοπα-
 θεῖ κατὰ τὸ πάθος 312.
 οἱ πρωτόπλαστοι θεοῦ 202.
 πρωτότοκος πάσης κτίς. 336. τὰ
 πρωτότοκία 224.
 πρωτοουργὸς δύναμις 299.

πρωτόκτον γάλα 45.
 παίρειν εἰ πτέρυσθαι 302.
 περὶνισαί τὴν κακίαν 274.
 περὶνισαί με εἰς τὴν- 332. πε-
 ροῦσθαι εἰς οὐρανόν 117.
 πυγοστόλος γυνή 33.
 Πυθαγορικὴ γυνή 211, 224. Πυ-
 θαγόριος 131, *et alibi* *scilicet, a*
H. m. s. et Euseb. Πυθαγόρειος.
sic τὰ Πυθαγόρια ἐπιλοοῦσι 221.
 πυκάζεσθαι χαίταν ἀνθεῖ 78. *P.*
m. s. πυκνάζεσθαι.
 πυλὼν ἱερὸς 242. πυλωροῖσι τὴν
 πόρον 242.
 πύρ, *a Phryg. petitum* voc. 146.
 πεπυρακτωμένα βέλη 32. περὶ
 προ πυρτῶν 11. πυρόντι ὄνομα
 259. πυρόντι *Euseb.* ἐπύρωσι
 με 281.
 πυτία *coagulum* 46.
 πῶλος νέος *allegorice* 38. πῶλος
pro dilectis Dei filiis 38. πωλὸς
 μνησ ἡμῶν 48.
 πῶρσις τῆς καρδίας 24, 135.
 P.
 ἀντὶ ῥαθυμίας τῆς ὧλης, ἐπι-
 πτεται φιλοσοφίας, *animi laxamta-*
tis 295.
 ῥακοὶ τὰ σώματα 103. *sic* ῥα-
 κοῦται τὸ σῶμα 177.
 ῥάξ, *una* 204.
 ῥαψῶδοι *inter* σοφιστὰς 121.
 ῥεαῦμενοι, *flucturi* 262. ῥέον εἰς
 ἀσέλγειαν 85.
 ῥεκτήρ ἀρετῆς 115.
 ῥευστὰ φύσει 199, 177.
 ῥήγεια *poetica* 79.
 ῥήσεις *dicta* 23, 129. *sic* τὰ ῥή-
 τῶν τοῦ προφήτου 274. τὸ ῥητὸν
 τοῦτο 161. αἱ ἐπὶ ῥητῶν μὲν
 148. ῥηταῖς ἡμέραις 240. ῥηταῖς
 περιόδοις 350. ῥητῶν, *dictis*
 259.
 ῥίγιον, *horr. mag.* 263.
 ῥιζώματα τέτταρα 265.
 ῥιπαῖς πετρύγων ὄκ. 241.
 ῥοδομιγὲς χρώμα 87. ῥόδον *ex*
de dictum 78.
 ῥόμβος ὁ αἰθέριος 257.
 ῥυθμητικὴ πρὸ ρυθμικῇ 148.
 ῥυθμιζοῦσαι τὴν γῆν 89.
 ῥυμουλαί τὸν ἀέρα 304.
 ῥύσασθαι ἐκ θανάτου 127.
 ῥύσις. *flatus* 46. ῥύσις καὶ φη-
 ρᾷ ὑποβελήμενοι 20.
 ῥυτὼν λίθων βωμός 184.
 ῥώγας ἀποπιπτούσας 171. ῥι-
 γας, *s. Biblia, ei Philo* 479.
 ῥωστικός, *robustus* 9.
 ῥωχμοὶ τῶν τροφαῖς ἀποστει-
 γμένων 80.
 Σ
 σαβάνη περιζωσάμενος 70.
 σαββατίζειν ἀπὸ ἀγαθοῦ 118.
 σαίνοντες ἀλλήλους ἐν τῷ σί-
 ματι 110.
 σαίρειν τοὺς παριοῦσι 108.
 σάρδια, *orn. mil.* 91. σαρκία
excerptia *m. s.*
 σαρχοδόρα ζωᾷ 289.
 σαρχοφόρος γενόμενος ὁ λόγος
 240.
 σάττειν χρυσίῳ 100.
 σατυροῦσαι, *in satyram veni.* 18.
 σαυλὰ βαίνειν 108.
 σαφηνίσαι τῶν γραφῶν τὴν ἱε-
 ρησιν 287. τὴν διάνοιαν λόγῳ 331.

σεβάσκειν εἰ σέβειν 11. τὰ σεβάσματα ὁμῶν 251. σεβάσματοι σεβαστὸν καὶ σεπτόν, *veneratione colendum* 297. σεβασμοῦ κατηξίωται 14.

σέβειν τὸν θεὸν 269. v. σέβεισθαι τὸν θεόν. τῆς σεβήσεως ὁ τρόπος 269. f. r. σεβάσεως.

σεμνῶν θεῶν *simulacra* 13. οἱ σεμνοὶ εἰ αἱ σεμναί, *Indiæ secta* 194. σεμνότης *virginalis et matronalis* 54.

κατ' ἄλλο σημαίνονμενον, *alio significato* 314. σημαντήρ, *annul. sign.* 106. σημαντορες τοῦ κυρίου 296.

σημεῖα καὶ τέρατα ἐπιτελεῖν 267. σημείου τοῦ κυριακοῦ τύπος, *crucis Dominicæ fig.* 278, 279. τὸ σημεῖον βαστάσαι, *crucem ferre* 316. *quid sit, ibid.*

σήραγγες τῶν μαστῶν 44. σησάμα *placenta* 6. ἡ σιγή, *Valentin. dea* 338. σίζουσι ταγήνοισι περιχιεῖσθαι 61.

σικίννοισι τέρασι γανν. 99. σικιννίεσσιν *invenit Scicinnus* 48. σινάσαι, *cribrare* 216. σισύρα ἰκανὴ ὑπεστρώσθαι 70. σῖτα καὶ ποτὰ 61.

κατὰ τὸ σιωπῶμενον 257. σκάζουσα περὶ τι πίστις 42. σκαλεύειν τοῖς ποσὶ 155. τὰ κόπρια 99. ἔχθρας 74.

σκάνος *Doricæ pro* σκῆνος 239. σκαπᾶνης ἄπτεσθαι 104. P. m. s. σκαλπᾶνης.

σκηνοδοτοῦσαι γυναῖκες 107. τὰ σκηνογραφούμενα 273. σκῆνος γῆινον *Plat.* 253.

σκιαγραφία ἦν τοῦ κυρίου, *umbrae pictura designabat d.* 49. σκιογραφία τῶν ἐναργῶν 118.

σκιοειδέα φύλα 211. σκιροφόρια 5. σκληρία, *duilia* 176.

σκολιοὶ δεσπόται, *pravi* 109. σκολὸν ἄσμα *in convit.* 72.

σμίμβοι, *mures, et inde* σμίνθος *Apollo* 11. σοφίειν. *sap.* 118. σοφίσαι εἰς σωτηρίαν 25. σεσοφισμένον ναυτιλῆς, *seu* ναυτιλῆς 121. σοφίζεσθαι τὰς τρίχας, *calide fucare* 96.

σοφίζεται τὴν ἀλήθειαν 197. σοφιστήρια 4. σοφιστής, *sapientiae magister* 1.

σοφοὶ εἰ σοφιστὰι *qui olim dicti iam in sacris quam in profanis litteris* 121.

σπαθῆν καὶ διαβρίπτειν τὰ χρ. 99. σπάλακες, *isapre* 15 εἰ 32.

σπατάλῃν εἰ χλιδῇ *pro eodem* 195. σπερμαίνει εἰς σφαῖραν 37.

σπερματίδες φλέδες 46. τὰ σπερματικά ζῴης 347. σπερματικῶς εἰρήσθω 318.

σπερμολόγοι κολοῖων δίκην 128. τὸ σπονδεῖον *Ægypti.* 269. σποράδην ἀπανθίζόμενοι ὀλίγας φωνάς 322. σποράδην ὁπογραφέντα 326.

διὰ σπουδῆς ἔχει γενέσθαι 151. σταθμᾶσθαι τῇ τροτάνῃ 20.

σταθμήσασθαι τοὺς νόμους 159.

σταθμῶχος, *dominus ædium* 137.

στάσις καὶ κίνησις 106.

στεγανὸς οἶκος 212.

στέγομεν πάντα, *isoler.* 220.

στεῖρα καὶ ἀγονος 4.

στελλόμενος ἀποδημίαν μακράν 231.

στερεμνωτέρα τροφή 44.

στερεὰ τροφή 44, 274. στερεὰ ἐσθῆς 105. στερεῶς πιστεύειν 282.

στερεώμα μου ὁ θ. 349.

στέρεται τῆς ἀληθείας 29.

στερέξιν *quid* 163.

στερῆρὰ ἀγάπη 174. στερῆρῶς ἀπαγορεύειν, *rigide* 67.

στήλη ἐπὶ νεκρῷ 245.

στήθοσι, *sulcis* 244.

στήριγμα πόνων 115.

στήγματα τοῦ Χρ. περιφ. 344.

στειλνότης τῆς ὁψως 107.

στοιχεῖν, *ambul. vivere* 113.

idem περιπατεῖν 114. στοιχεῖν τῷ κανόνι 195.

ἐν στοιχείῳ καταπεφυτευμένοι παράδεισι 326. *recti.* στοιχειωτικὴ παιδεία 274. ἡ στοιχειωτικὴ τῶν παιδῶν διδασκαλία 243.

κατὰ στοιχὸν ἐπιβάλλεσθαι 235.

στραγγαλῖαι βιᾶν συναλλαγμάτων 112.

στροφαλὸν λόγων 155, 276.

στροφολόν, *orn. mulieb.* 90.

τῶν στροματέων *argumentum* 120, 128, 204. οἱ τῶν ὑπομνημάτων στροματεῖς *quosum prosini* 204. *ordine quo ei quo stylo conscripti* 326 εἰ 262. *unde appellati* 204. στροματεῖς ὁ πρῶτος 235.

σύμματι αὐστηρῷ χρῆσθαι 53.

στυπτικὰ ἰσθδῖαι τὰς νομάς 55.

στυρακινὴν ῥάβδος 104.

ἡ στύψις τῆς βαφῆς 282.

στυμνυλλόμενοι τῇ αὐτῶν τεθροῖα 120. στυμνύλος κακοτεχνία 125.

στυμνυλεύμενοι ἐπὶ τῶν κουρείων 109.

συγγεννᾶται τοῖς ἀνθρ. 277.

σύγγνωσις 120.

συγγραφὰ, *prosa oratione scripta* 265, 267.

συγγυμνασία καὶ ἀσκήσις 280.

ἔξιν ἐμποιεῖ 118.

συγκαθαίρειν φορτίον 118.

συγκαταλεγέντες τῷ θαλῇ 143.

συγκκατατέττεσθαι, *asseni.* 181.

συγκκαταχρῆται καὶ τῷ σ. 223.

συγκκαττύειν λεξείδια 189. ψεύσματα 332. συγκκαττύσεις βρωμάτων 305.

συγκεφαλαίως γνωστικοῦ μάρτυρος 219. ἀγνείας 111.

συγκινεῖ εἰς τὴν ἐργασίαν 294.

πρὸς θυμὸν 276.

σύγκρασις φυσικὴ 183.

συγκρίματα 340.

συγγεθρόμενος ὑπὸ τῶν λυπηρῶν 276. *pro* συγγυθ. *ut apud Hesych.* χεθέντος, *dilusi, dilatati, aut leg.* συσχεθισμένου, *α* συνεχ.

συγγορευτὰ ἀγγέλων 45.

σύγχερις, *usus* 137.

σύζυγος τοῦ θεοῦ 259. οἱ συζυγίας μεριστὰι 191.

συζωποιεῖσθαι Χριστῷ 164.

σὺλῃν τοὺς πέλας 93.

συλαγωγῶν ἀπὸ τῆς πίστε. 127.

συλλήπτορες πίστεως 161.

ὁ τοὺς συλλογισμούς, *sc.* 135.

σύλλογον ποιοῦμενοι 185.

συμβάλλειν τοῖς- *serm. conferre* 129. συμβάλλεται τῇ διανοίᾳ πρὸς τὸ- *conferi* 206. εἰς- 189.

συμβεβαιοῦν ἔργῳ 205.

συμβίωσις μετὰ γυν. 182.

συμβλητῶν σύμβλησις, εἰ συμβλητικὴ δύναμις 169.

συμβολή τῶν γραφῶν, *collatio* 43.

ἐν συμβολαίοις πολιτικοῖς 286.

συμβουλίας μέρη τρία 56.

συμμεμρτοῦμενον ὑπὸ τῶν ἀποστόλων 322.

συμμετακλιθεὶς μετ' αὐτῆς 74.

συμμέτοχοι εἰεν αὐτοῖς 187, 219.

συμπαγεῖς οἶκοι 99.

συμπαθεῖν τοῖς 50, 220.

συμπαρομαρτοῦσιν ἀγάπη 163.

συμπεραιούται εἰς- 163. συμπεραιώσις τοῦ βίου 225.

συμπεριγράφεσθαι ταῖς- 331.

συμπεριπολῆσαι τῇ φ. 278.

συμπεριφερόμενος Ἰουδαίοις 310. τῇ τῶν ἀνθρ. ἀσθενείᾳ 168.

συμπεριφορά, *conversatio* 62.

σύμπτωσις *ecclesiæ propria* 304.

συμπολιτεύεται ἀνθρώποις θεός 32.

συμπομπεύουσαι γράμαις 99. P.

m. s. συμπολιτεύουσαι.

συμπτώματα τῶν παλαιῶν 82.

συμφέρον εἰ ὠφέλιμον *coniuncta* 50. συμφερόμενος αὐτῷ, *consenti.* 183.

σύμφημι καὶ γώ 41.

σύμφωνα τοῖς Στωϊκ. 254. συμφωνοῦμεν αὐτῷ 198. συμφωνήσις πρὸς Ἑλλάρα 194.

σύμφυχοι ὄντες 219.

σὺν καὶ τῇ *isepela, etiam cum s.* 16. sic 195. σὺν *omissa* 87.

συνάγειν, *collig. conclud.* 319.

συναγωγὰ φιλομαθεῖς ποικίλως ἐξηγησάμενα 262. συναγωγὰ εἰ συλλογοί, *causa* 109, 61 εἰ 110. συναγωγὴ λαοῦ, *ecclesia* 29. συναγωγὴ τῆς ἐκκλησίας, *causa* 268.

συναγωγὴ, *locus conventus* 137.

συναίνειν, *consentire* 185.

συναίρεται αὐτῷ εἰς- *pro* συναίρεται. *conferunt* 309. sic 324.

συναίσθηται *pro* συνήσθηται 165.

συναίσθησις ἔχοντες τοῦ πυρός 339. sic 121, 306.

συναίτιος καὶ συνεργὸς τῆς ἀληθ. 137. τὸ συναίτιον αἷτιον 137, 334.

συναίτιον εἰ συνεργόν *quid differant* 334.

συνακροᾶται τοῖς μαθ. 118.

συναλλαγὴν ἔχει πρὸς τὸ ὕδωρ 47.

συνάλογοι λόγου τοῦ κυριακοῦ 281. *rectius* συνάλογοι.

συναναίρεται τῷ κακῷ καὶ τὸ 3. 189.

συνανακλίνεσθαι τοῖς- 99.

συναναμίνυσθαι ἀτάκτοις 62 sic 202, 340.

συναναστροφὰ ἀγαθῶν ἀνθρ. 109.

συναναφερόμενον τῷ x 343.

συναναφύντα τῷ πυρὶ 210.

συναντιδωθήσεται βίβλοι 148.
 συναπαγόμενος τῇ ἡδονῇ 134.
 συναπαίρειν ἡμῖν 26.
 συναποθάνειν τῷ λαῷ 223.
 συναποφέρεται τοῖς ἄλλ. 312. *sic* 176.
 συναρμόζεται καιροῖς 71.
 συναρμολογούμενη οἰκὸς. 281.
 συνασκηθῆναι εἰς ἔξιν- 208. τῇ
 συναοχῆσει αὐξίνει τὰ- 116, 160.
 συναφιστάμεν τῷ λόγῳ τὸ σῶμα 306.
 σύνδεδιπτοί σου, 99.
 συνδιαιτηγίς μετὰ τῶν φαύλων 109.
 συνδιάκονοι πρὸς τὰς- 192.
 συνδιανενημένοι 298.
 συνδιαφθερέσθαι αὐτῷ 152.
 συνδιωκόμενος φθέγγεσθαι 75.
 συνδραμῶν τῷ νόμῳ, *congr.* 174.
 σύνδρομος ἤχους 235.
 εἰς συνδυασμὸν ἀφικν. 201.
 συνδύριον τῆς πόλεως 254.
 συνειθισμένος διαίτῃ λιτῇ 277.
 συνεῖναι, *intelligere* 211.
 οἱ συνεκκλησιάζοντες 79.
 συνεκτικὸν αἴτιον 137. *συν-*
εκτικὰ αἰτία *quæ* 352, 353, 354.
 συνεκφώνησις τῆς ἀληθ. 156.
 συνέλευσις, *conventus* 185. *συνέ-*
λευσις ἐφ' ἑστίασιν 74.
 συνεμπίπτειν τοῖς ὁμ. 282.
 συνεμφάσεις 245.
 συνεξακούεται, *simul intellig.* 198.
 συνεπιγράφεσθαι τοῖς- 309.
 συνεπικουφίζειν ἄχθορ. 172.
 συνεπιπέσθαι *pro* συμμεθίστα-
 σθαι *P. m. s.* 101.
 συνεπιστάμενος τούτοις τὰ- 313.
 συνεργὰ πρὸς ἀρετὴν 299.
 συνεργὸν αἴτιον τί 334. τῶν συνεργῶν *differentia* 138. *συνεργεῖ* πρὸς τὴν ἐπιθεσιν 93. *κατὰ* συνεργίαν ἀνθρωπ. 294. *συνέργει* τοῦ διαδόλου 313.
 σύνεσις τί 53. *σύνεσις, intellig.* *in peccatorum admiss.* 303.
 συνευχεσθαι τοῖς ἑτ. 309. *συνευ-*
χόμενοι, congrui. 223.
 ὁ συνέφθορος 334.
 συναλλύσεις πεπονηότες 325. *sic* 61, 109. *idem* *συνέλευσις.* |
 σύνθημα τοῦ ἀνδρός, *insigne* 96.
 συνδιασώτῃ τοῦ Μωϋσῆος 23.
 σύνθηρον τῶν θεῶν 311.
 συνῖασι *pro* συνῖασι, *intellig.* 97, 116. *sic* *συνῖων, intelligens* 53, 138, 195, 226, 285. *regularius* *συν-*
εισι, intelligunt 161, 194, 201.
 συνιέναι τὰ κάλλιστα ἑαυτῷ *pro*
 συνειδέναι 117. *unde* *σύνεσις pro*
συνείδησις 303.
 συνιζήκυια κεφαλὴ 69.
 συνιστάντες ἑαυτοὺς 117, II Cor. 6.
 συνιστῶντες. *sic* 225.
 συννέει πρὸς αὐτὴν 227.
 συνοδεύων ἡμῖν, *comit.* 219.
 οἱ συνοικοῦντες ὁδοῖας 232.
 συνομαρτῶν αὐτοῖς 272.
 συναμολογὸς τῆς δόξης 243. *συν-*
ομολογοῦμεν καὶ ἡμεῖς 304.
 συνοπαδοὶ σεμναὶ 101.
 συνώπται, *perspic. est* 138.
 συνόρασις 294.
 συνουσιάζει πρὸς τὸ μὴ παρὼν 193
 συνουσιαστικὴ κοινωνία 187.
 συντάττειν, *συγγράφ.* 116. *συν-*

τάγματα, libri 304. *σύνταξις, com-*
positio, liber 272, 331.
 συντείνας τὰ αὐτοῦ εἰς γνώσιν 151.
 συντετηκυῖα ἀνδρὶ γυνὴ 225.
 σύντομος γνώσις 311.
 συντρέχειν, *congruere* 239.
 κατὰ συντυχίαν 136.
 συνυποβάλλειν καὶ τὰ πρότερα 330.
 συνωδία καὶ συμφωνία 253, 287, *ει* 279.
 συνώνυμα, *quæ* 332. τὰ συνώ-
 νυμα εὐκρινῶς τακτέον 330.
 συνυφελεῖν τὰ πληθῆ 214. τὸν
 λαμβάνοντα 295.
 συσκευαστὰ βροφημάτων 98.
 συσχυρωπάζας τάνδρῃ 224.
 σύστασιν εὐληφότες ἐκ- 191.
 συστηματικὴ ἐκθεσις κεφ. 119.
 συστρέψαι τὰς τρίχας, *εισ-* *συν-*
εστραμμέναι τρίχες, *conlique* 106.
 συσχηματίζεται καιροῖς 71.
 σφαιρητικοὶ νόμοι 159. *f.* σφαι-
 ριστ.
 σφαίρωμένοι λόγοι 166.
 σφάλλεται τῆς ἀληθείας 273.
 σφᾶς αὐτοῦς 12. *Euseb. Præp.*
evang. σφᾶς, *sicut* σφᾶς αὐτοῦς
pro σφᾶς, *etiam* *P. m. s.* 83.
 σφετερισάμενοι τῶν προφητῶν,
ei proph. sibi mutuati 272.
 σφιγγῶν περὶ κύκλον 243. σφι-
 γμοὶ ἀναιδεῖς 66. *pro* σφυγμοί,
pulsus.
 σφιγξ *symbolica* *quid* 243.
 σφίσιν αὐτοῖς 102. *P. m. s.* *φρι-*
σίν.
 σφριγγῶν περὶ τὰ ἀφροδ. 305.
 σχεδία ἐρωτικὴ 70.
 σχέσις τοῦ σώματος 9. ἡ σχέσις
 καὶ κίνησις τῆς γυν. 87. σχέσεις
 ἀγαλμάτων ἀκριδῶσαι 151, *item*
 σχέσις τοῦ νοῦ 227. τῆς ἀγάπης 56.
 σχηματίζων τὸν παῖδα, *informans, instil.* 295. *σχηματίζει* εἰς
 τὸ ὁμ. 272. *σχηματισθῆναι* γελοῖως 69.
 τὰ σγιδανόποδα 325.
 σχιζίας καὶ νευρώδης 9. *de Her-*
cule interpretes virtutis gracilis, ut
nostro quoque idiomate sudes ap-
pellantur qui corpore sunt procero
et macro.
 ὁ σχοίνος ἢ γράφουσι 269. τοῖς
 σχοίνοις περιέχειν 77.
 σχολῇ γ' ἂν- τίς 97, 263.
 σῶμα *quasi* σῆμα 186. *σωματο-*
ποιουμένην τὴν τροφήν 44.
 σωρὶτης λόγος 235.
 σῶται, *seu* Ὁραὶ 26.
 σωτήρ, ὁ λόγος τοῦ θεοῦ 59. *σω-*
τήριος δίατα 48.
 σωφρονικὰ μέλη 72. *σωφρονίζου-*
σαι τὰς ἁμαρτίας 54. *σωφροσύνη*
quid, ei unde δίατα 170, 287. *Plato-*
ni quid 151.
 T.
 τὰ *pro* ταῦτα 174, 200. *sic* τὰ
 δέ, ὅσα μὴ ἀναγκαῖα 89.
 τὰ παθὲν *Platoni quid* 179.
 τακταῖς ὥραις 306.
 ταλάντατος, *miserrimus* 85.
 τάλασσαι, *lanificium* 98. *idem* *τα-*
λασιουργία 104.

ταμίειον καὶ ἀποθήκη 85.
 τεάνυστο, *tensum erat* 240.
 τάξει ποιεῖν πάντα 222.
 τάπιδες χρυσόπαστοι 79.
 τάπιχειρα τῆς πίστεως 223.
 τάσσει κατὰ τῆς αὐτῆς- *pro a-*
dem ponit, seu de eadem sumit 52. *sic* τάσσει ἐπὶ τοῦ ἀπλοῦ 233
 κατὰ τὸ τεταγμένον 223.
 ταυροπόλος Ἀρτεμῖς 12.
 ταυτὶ *Attice pro* ταῦτα 57.
 ταυτόματον, ἡ τύχη 259.
 τέκνα, *filiu dei, etiam adultu* 38.
 τεκνοκτονεῖν 333. *ei* *τεκνοκτονῶν*
τέκνωμα πόνου 211.
 τέλειον *cur baptizatus dicatur*
 41, 333. *τελειωτάτη pro* *τελειωτῇ*
seu *τελειωτάτῃ* 298. *τελείως* ἀνα-
 γεννηθεῖς 41. *P. m. s.* *τέλειως, π-*
λειωθὲν ἔρνος 173. *τελειώσαι* ἢ
 τρίτῃ 208. *τελείως* *quid, 25,*
 274. *τελείως* *cur vocentur* *ma-*
lyrium 206.
 τέλειον, *plane* 1. *sic* τέλειον *π-*
ρικοπτεῖν 104. *τέλειον* *κεκνωμένα*
 84. *τέλειον* *καθαρὰ* 314. *τέλειον* *π-*
φὰ 15. *τέλειον* *τυφοὶ* 52. *τέλειον*
νεκροί 13. *Euseb. Præp. evang. pag.*
45. ut *τέλειως* ἀγὰν 309. *conijuncte* *τέλειον* *θεοὺ* *γενέ-*
μενοι, τελέως καὶ *φθαρῶσι* 281.
 οἱ τετελεσμένοι, *initalia* 53. *τε-*
λέσματα *μυστικά* 6. *τελεστικαὶ* *ἱ-*
στορίαι 87. *τελεστήρια* *Θρακίων* 1.
 τελευταῖα, *adverb.* 227. *εὐαγγελ.*
τελευταῖα, feni. g.
 τελευτῶν, *ad exitum* 256.
 τελευτῶσαι, *absolvere* 329. *τελευτῶν*
δένδρον 173. *τελευτικὴ* *σοφία* 162
 τὸ τελεικὸν ἀγαθὸν 178.
 τελοῖσιν τὰς χρεωνομίας 4. *τε-*
λοῖσιν *αἰσχροῖς* *παθήμασι* 6.
 τέλος ποιεῖσθαι τὸ- *finem ei* *κτ-*
erum sibi præpon. 150. ἐπὶ τῷ τῷ
 βίου, *in fine* 50. εἰς τέλος, *ad exitu*
 229. τέλος, *portorium seu vectigal*
 137. τέλη, τὰ δαπανήματα 102.
 τεληγῆς *marini* 243.
 τερετίσματα ἐρωτικά 110.
 τερεθρέματα σοφίας 107. *πρ-*
θρα pro *τερεθρία* 120, 127.
 τέσσαρα γράμματα *Ægyptiis* *φι*
 242.
 τὰ τετραγράμματα ὄνομα 240
rectius *τετραγράμματον* *Philo* 436.
 τετρακτύς ἡ σοφί, *Pythagoræ*
 181.
 τετράδα περιέχει γραμμάτων
 240.
 τῆς τετράδος μῆνυμα 240. *π-*
τράς, symbolice *Annus, 242. ἡ π-*
τράς, quæritur septimana dies, dies
Mercurii 316.
 τέτραχα τεταγμένοι 241. *π-*
τραχὴ *τέμνεται* 153. *H. m. s.* *π-*
τραχὺς.
 τεχνώνται σφᾶς θαυμάζειν 99.
 τεχνικῶς τι ποιεῖν 295. *τεχνίτης*
σοφία 280.
 τελευτῶν *φῶς* 1. *τελευτῶν* *ἐκ*
πιν *θεοῦ* 285.
 τημελοῦχος ἀγγελος 348, 349.
 παρὰ τὸ τημελεῖαν ἔχειν.
 τηνάλως ὡς νεκροί 2.
 τηξίποδων ἐρώτων 177.
 τηρεῖ εἰς εὐγένειαν, *pro* *ἀδελ-*
φικῶν 119. *τήρησις* *νόμων* 61.

τιθηνη *nutrix* 91. *P. m. s.* τιθῆναι, *sicut apud Hesych. quoque ei τιθῆναι* ἐι τιθῆνός, ὁ τιθηνούμι-νος τὴν ψυχὴν 321.
 τιμαλφρόστατον κτήμα 69.
 τιμηόστατον ἐμπολήμα 89.
 τιμῶνται εὐαγγελιζόμενοι τὴν-
 lionorantur *prædicatione evang.* 45.
 τιμῆσαι θανάτῳ 97. τιμητικῶς καὶ
 σεμνῶς 221.
 τιμωρία τί 51, 324.
 τίσιν ἐπιβαλὼν τοῖς- 102.]
 τιτάν *aeris epith.* 243.
 τιτθαί *ei nutrices ei papillæ* 45.
 τιτθεύεσθαι γάλακτι 45. *idem* τιθη-
 νεῖσθαι *ibid.* 13 *ei* 45. τιτθία *seu*
 στηθία 94.
 τιτράναι, *perforare* 105.
 τιτράσθω, *perforetur* 91.
 τὸ δ' ἔστι, *pro* τοῦτο δ' ἔστι 277,
 285, 290, 312. τὸ κατὰ δύναμιν
 160. τὸ ἐξ ὧν, *quantum per vos*
ferri potest 163. *sic* τὸ ὅσον ἐφ'
 ὧν 17, 181, 182. τὸ ὅσον ἐπ' αὐ-
 ταῖς 106. τὸ τῆνικαδε, *tunc* 224. τὸ
 μαστατοῦτο, *post hæc* 204. τότε τι
Aristoteli quid 157.
 τοιγαρὺν *initio sentent.* 26.
 τοίνυν *in redditione periodi* 270.
 τοῖος *pro* τοιοῦτος 72.
 τολμήσας φῆσαιμ' ἄν, *dicere au-*
sim, dicere non dub. 277.
 τονοῦσθαι ἀπ' ἀγκύρας 229.
 τοπάκιον, *gemma* 89.
 τοπάκοντες, *puantes* 12.
 τόπον δίδόναι τῷ διαβ. 113. τό-
 πος, *locus, quasi* 138. *sic* 326.
 τορευτικὸς τῶν ἐν σφραγίσιν
 ἐκτυπωμάτων 121.
 τοσοῦτος ἐξεχούθη *in* *inlo fervore*
ianoque numero se effudit 9.
 τοτῆνικαδε, *tunc* 47, 83. *idem*
divise τὸ τὴν- 224.
 τούν, *fig. pro* τὸ ἐν- 254.
 τούνδυτον τῆς κοιλίας 94.
 τοῦτο μὲν- τοῦτο δὲ καὶ- *partim*
 220.
 τούτῃμέραν, τὸ ἐφ' ἡμ. 258.
 τραπέζοι, *m. struct.* 98.
 τριακάς *dies xxi.* 244.
 τριάς ἡ ἀγία 212.
 τετρυμμένα ὀνόματα 75.
 τριγένεια τῶν ἀγαθῶν 179.
 τρίκροτος ναῦς 132. *eliom m. s.*
at Euseb. τρίκωπος.
 τρίμηνον βασιλεύει *s. xp.* 142.
 ἡ τρίδος, *trivium* 117.
 τρισκαίδεκα 8. *rectius* τρεῖςκαλ-
 δεκα *Apollonius in Synlazi.*
 τρόπον ἀλύσεων ἐπείγοντες 90.
idem λόγον ἐπείγειν *idia.* 7. κατὰ
 μὴδὲνα τρόπον 35. τροπικῶς λέγει
 τὸ- 186. *sic* 237. τροπολογία σοφι-
 στική 348.
 τροφός, *nutrix* 149.
 τρογῶλως φθέγγεσθαι 75.
 τρυβλία, *vasa* 69. *P. m. s.* τρου-
 βλία.
 τρυγή, *vindemia* 171.
 τρυγῶν, ἡ ἀεὶ τρύζουσα καὶ γογ-
 γύζουσα 238. λαλίστατη 120.
 τρύπαι, *foramina* 81.
 τρύψιμα προσήγεμον 87. τρυ-
 φητικώτεροι γυναῖκες 105. *P. m. s.*
 τρυφικώτεροι. τρυφητικὴ ἐσθής
 87. τρυφητικὸς βρώμα 119.
 τρυφοκαλάσις, *orn. mul.* 90.

PATROL. GR. IX.

rectius τρυφοκαλάσις.
 τετρυμμένη τὴν Ἑλλάδα οἰκτεῖ-
 ραι 267. *Eus.* τετρυχωμένην-
 τραγάλιον τι ἐπὶ δέλπῳ παρο-
 φώμενος 295. τραγάλιον γλυκὺ
 138.
 τυμωρύχος Ἀφροδίτη 11.
 τύπος χύτρας ἐν τῇ σποδῷ 238.
 τύπον σώματος οὐ πρέποντα 6. τύ-
 πος τοῦ πατρὸς 539. τύπου ἔνεκα
 προτείνειν 150. τυπούται εἰς τὸ
 ἡμερον 272.
 Τυρρῆνός ἡ Τυρρῆνιος 130. *vise*
adnoi.
 τυφῶσαι *ei* τυφον ἐμποιεῖν 321.
 τυφοῦσθαι *ei* συνετὸν ἐν ἑαυτῷ
 εἶναι, *affin.* 113. τετύφωται δι-
 δασκαλία 124.
 τυφὼν Ἑρμῆς 28.
 τὰ τυχερά λεγόμενα 315.
 τῶν ὅσοι- *pro* τούτων 287.
 τῷπτυχόντι, *pro* τῷ ἐπιτυχ. *ob-*
vio cuique 236.
 Υ
 ὕδριστής ἱππος *Platonis* 82.
 ὕγεια *pro* ὕγεια *P. m. s.* 60.
ei alibi passim. ὕγαίνων λόγος *qui*
 125.
 ὕδριναμένη *pro* ὕδριναμένη 227.
 ὕελους ποικιλίας 89. ὕελαί ἀμίδες
 70.
 ὑλόθετος γέγονεν ὁ Χρ. 339.
 τῶν ὕλικῶν *seu* χοικῶν *cur major*
inter homines copia 341.
 ὕμνινα, *s. ἱμάτια* 87
 ὕμνοπολοι 229.
 ὕπᾳγειν ἡμᾶς ἐκ τῆς ἀδ. 191.
 ὑπαγόμενοι εἰς πίστιν 215.
 ὑπαγόμενοι, *pro* αἰσθησις 37.
 δι' ὑπακοὴν ἐντολῆς, *propter ohe-*
dientiam mandatu privitiam 350.
 κατὰ τὴν τοῦ Εὐαγγελίου ὑπακοὴν
 320.
 ὑπανδρος γυνή 84.
 εἰς ὑπάντησιν κυρλῷ ἐξῆλθεν 37.
 ὑπεκκαλεῖσθαι ὀργήν 99. ὑπεκκαυμα
 ἐπιθυμίας 175. ὑπεκκαύματα ἐχθρας
 172.
 ὑπεμβρυῶσαι, *imprægn.* 257.
 ὑπεξαιρετέον τῆς- 104, 323.
 ὑπεξαίρησις ἀληγδόνος, *subtraccio*
 178. ὑπεξαίρησις, *exceptio* 219.
 ὑπεξανάβασα γενέσεως 230.
 ὑπεξείναι *pro* ὑπεξείναι 74.
 ὑπερανάβασιν τῶν ἀλλ. 164.
 ὑπερανάβας τοῦ θυμοῦ 195.
 ὑπεράνω πάντων γίνεσθαι 301.
 ὑπεραποθνήσκειν τοῦ πλ. 210.
 ὑπεραποθανεῖν ἡμῶν 55.
 ὑπέρβασις τοῦ κόσμου 306. τῷ
 ὑπερβατῷ τῆς φράσεως κρύψας
 282, 350.
 ὑπερβλύζουσα τὴν- *excedens* 62.
 ὑπερδισκεύει τὴν- 299.
 ὑπερέκπτωσις καὶ συμπτ. 219.
 ὑπερεκχεῖσθαι, *superfl. eff.* 156.
 ὑπερεμπίπασθαι 302.
 ὑπερευγεῖται τοῦ νέου 46.
 ὑπερευφραίνεται μελετῶν 317.
 ὑπερεύχεσθαι τῶν ἀδελφ. 312.
 ὑπερφηγάνει τὸν Θεόν 16. ὑπερη-
 φάνης πάντα 158, 318.
 ὑπερκεῖσθαι τὰ νῦν, *differatur*
seu transf. 241 *sic* 37.
 ὑπερκόσμιος σοφία 2. ἐκλογή 156.
 ἄνθρ. 301.

τὸ ὑπερον 302. *sic* *penitro geneie*
Theodoreus, Pollux, Suidas, apud
Hesiod. tamen masc. gen. ὑπερον
 δὲ τρίτην. *H.*
 ὑπερόριον ἀποστέλλειν τὴν- 43.
 ὑπεροχυρῶσαι τὴν σοφίαν 122.
 ὑπερπαθῆ συνοικον 18.
 ὑπερταρκώσεις ἐξομαλίζειν 50.
 ὑπερτίθεμαι διασαφῆσαι ταῦτα
 263.
 ὑπέρτονον φθέγγεσθαι 199. *ἔδειν*
 178. *sic* 119.
 ὑπήκοος ταῖς ἐντολαῖς 301.
 ὑπῆσχει τὴν τιμωρίαν 216.
 ὑπὸ ἀπορίας χρύμεθα τοῖς- *pro*
inopia i. propri. 251. ὑπὸ τὴν φρό-
 νησιν τέτακται 295. ὑπὸ τὸν κανὼν α
 ποιῆν, *regula subjicere* 220.
 ὑποδάθρα τῆς Χριστ. φιλοσοφίας
 275. ὑποδάθρον κλίνης 175.
 ὑποδᾶς μικρόν. *paulo post* 65.
sic ὀλίγον ὑποδᾶς ἐπιφέρει 235.
 ὀλίγον ὑποδᾶντες δειξόμεν 155.
 ὑποδεδοκῆται τούτων 325.
 ὑπογράμματα, *orn. mul.* 90. *P.*
m. s. ὑπογράμ. ὑπογραμμός, *deline-*
mentio 55. ὑπογραμμός παιδικός
 245.
 ὑπαδείγματα, *exempla* 102.
 ὑποδῆσασθαι αὐτὸν αὐτῷ 104.
 ὑποδεδοκῆται *ei* δεδέσθαι *affinita* 89.
 ὑποδύεσθαι τὸ Χρ. ὄνομα 185.
 ὑποδύεται τὸν φόγον 50.
 ὑποθερίδες, *orn. mul.* 91. *H.*
 ὑποθερίδες.
 ὑποθημοσύνη καὶ ἐντολαὶ Θεοῦ
 37 *ei* 59.
 ὑποθυμώμενα μύρα 76.
 ὑποκατασκευάζει παῖδα πιστὸν
 48.
 ὑπόκλοπος λόγος 114.
 ὑποκορισμὸς *ornat sape* 38.
 ὑποκρούειν *in disrup.* 280.
 τὰ ὑπομενεῖα 313.
 ὑπομνηστικὴ γραφὴ 262.
 ὑπομονὴ ἡ καρτερία *quid* 170.
 τὸ ὑπομονητικὸν 315.
 δι' ὑπονοίας φιλοσοφοῦσιν οἱ ποιη-
 ταί 238.
 ὑποπείζω μου τὸ σῶμα 201. *euig*
B. ὑποπιάζω.
 ὑποπίπτειν τῷ Θεῷ 224.
 ὑπόπτερος δρυς 272.
 ὑποπτέων τὸ ὄψον τὸν μολυσμόν,
inquinamenti suspectum habens 63.
 εἰρηνικῶς ὑποπτεύσαντες 122.
 ὑποπτικὴ θεωρία 119. *f.* ἐποπτ.
 ὑπορχήσεως *inventor* 133.
 ὑποσημείωσις, *adnoi.* 154.
 ὑποστατὸν τι 326.
 ὑποστέλλεσθαι, *subducere* 276.
 ὑποστέλλεσθαι πρόσωπον 272.
 ὑποστρώσασθαι σποδὸν *pro* ἐπι-
 στρώσασθαι 112. *ei* *Esaiæ* 58.
 ὑποτίθηται παῖδια 46.
 ὑποτρέφειν τὸ ἐκλαίπον 66. ὑπο-
 τροφῶσα τῷ λόγῳ τὴν νεολαίαν 45
 ὑπουράνιοι πωτῶνται 232.
 ὑποφαίνεται μελίζονα εἶναι 245.
 ὑποχαροπὸς *Hercules* 9.
 ὑπόχημα τῶν ὀφθ. κατὰγειν 41.
 ὑπωπιάζω, *vise* ὑποπιάζω.
 ὅς *unde dictus ei cur* 174.
 ὑστερεῖσθαι, *minus habere* 62.
 ἐξ ὕστερον, *postea* 329. ὕστερο
 χροεῖν 333.

49

ὕστριχες *seta porcina* 304.
 ὕψ' ἓνα, *s. καίρον* 215.
 ὕψη, *ιταλία* 105. τὸ ὕψος τῆς
 προφητείας, *conlectus* 322.
 Φ
 φάγος, *vorator* 68, 192.
 φαιδρύσματα ψυχῆς 107.
 φαικασία, *Al.* κονίποδες 89.
 ἡ φαινίδα παιδιὰ 104.
 φαλάγγων *pro* φαλαγγίων 177.
idemque *RR.* *apud Theodor.* 174.
 φαλλός, *in sacris Veneris* 5.
 φανοτάτη φρονήσει 1.
 φανταστικὸν κάλλος 92.
 φάρμακον γίνεσθαι σωτηρίας 312.
 φαρμακοποιίας ὕψιστάσθαι 152.
 οἱ φαρμαχθέντες ὑπὸ Κίρκης 321.
 φάρος μέγα καὶ καλὸν 264. πε-
 ποικιλμένον 272.
 φαρύγων *pro* φαρύγγων *P. m. s.*
 61.
 φάσθαι, *enuntiari* 246.
 φάσις *ei* φθέγμα *ei* θέαμα 161.
 φάσεις ζωγρ. 273.
 φασκῶλον ἐξρουπώμενον 100.
 φάσματα μνῶμεν. ἀτρεχῇ 261.
 φάτις, *vulgi fabula* 257.
 φαῦλος *pro* simplici 238.
 φειδόμενος τῆς βακτηρίας 345.
 φέλλατα λίθου 14. *Apud Suid.* *ei*
Harpor. φελλέτας *est*, *idque Do-*
ricum esse dicitur, sed cum Ste-
phanus a φελλούς *gentile deducat*
φελλέτης, ut Ἀταρνεύτης *ab* Ἀταρ-
 νούς, *et apud Hesych.* *sic* φελλάν-
 τας, *procul dubio verum est* φελλά-
 τας, *extrito v, ut* Πειραιάτας. *Ha-*
zeno appellari pumicosos et subero-
tos (h. e. suberis ac pumicis in
modum porosis levesque) lapides,
notat item Suidas.
 ἡ φενίδα παιδιὰ 104. *rectius* φαι-
 νίδα *Polluci et Athen.*
 φέρε εἰπεῖν 228. φέρειν, *ferre,*
celebr. 141. *sic* φέρεσθαι, *perhiberi,*
celebr. 141.
 φερώνυμος Θεοῦ 1.
 ἐν φήμαις καὶ κληδῶσι μαντευό-
 μενον 151.
 φησί *pleonasticum* 29. *ei* 32. *ei* 42,
 112, 159, 170, 188, 205.
 ὃ φθάσαν εἶχεν ὄν, *quod jam*
ante erat 303.
 φθονοῦντες ἀλλήλους 125. *ei* *Gen.*
c. 5. φθονητὰ εἶναι πρὸς τοῦ Κυ-
 ρίου, *invideri eis a d.* 298.
 φθορεὺς κόρης 5. φθόρια φάρ-
 μακα 84. φθοροποιὸς βίος 61.
 φιλαγαθία 107. φιλαγαθῶς γε-
 γενῆσθαι. 229. *alibi* φιλαγάθως.
 φιλαλήθης 250. *item* φιλαλήθης
 247. *ei* φιλαλήθως 193, 326.
 φιλαπεχθημόνως διαχεῖσθ. πρὸς
 138. φιλαπέχθημος 190.
 φιληθεῖν μὴ δυνάμενοι 98. φιλη-
 δοῦντων ἡμῶν 200.
 φιλητικῶς διατεθεῖσα πρὸς τὴν
 275.
 φιλογυνία, *mulierositas* 83.
 φιλοθεάμονες τῆς ἀληθείας 136,
 159, 236.
 φιλόθεος *qui* 397.
 φιλοικτιρμῶν Θεός 3.
 φιλοκοσμία, εἰδῶλον τοῦ καλοῦ
 86. *max.* *vilius* 94.
 φιλομεράκιον χρῆμα 127.
 φιλομηδῆς *seu* φιλομειδῆς *Venus*

unde dicta 5.
 φίλον μοι, *libet mihi* 45.
 φιλονικεῖτω πρὸς τὴν φύσιν, 91.
P. m. s. φιλονεικ.
 φιλοπάτωρ *qui* 297.
 τὰ φιλοσοφούμενα παρ' αὐτοῖς
 292. φιλοσόφημα τῷ ὄντι 155.
 φιλοστοργία *quid* 163.
 φιλοτεχνήσας τὴν Ἀῶδ. ἀρμ. 132.
 φιλοτεχνία περὶ χρῆσιν ξένων 163.
sic *mox v.* 9.
 φιλοτησίας πίνομεν νηφαλούς
 68. φιλοτησίας ὀνόματι διαπυτίζειν
 67. *de* φιλοτησίῳ *roculo* *ei* *Ambr.*
li. de Noe, c. 31. et li. de Elia, c.
12. R.
 φιλοφία καὶ φιλονία 94.
 φίλτρα ἔρωτος 84. φίλτρον ἡδο-
 νῆς ἐχουσαί 317.
 ὦ φλῆναφε 302.
 φλογμὸς βρομίου 243.
 φωνικῆτα *unde d.* τὰ γράμματα
 132.
 φοιτᾶν διὰ τῆς ὕλης 127. φοι-
 τῇ μαλὶ 61.
 φοράδην βαστάζοντες φορεῖα 98.
 φορέσαι, *ferre* 287, 337, 343.
sic πεφορηκαμεν 346.
 φόριμα δένδρα, *ferac.* 285.
 φόρμιγξ *quorum inuentum* 132.
 φράσις συμβολικῇ 243.
 φρένας καλὰς ἐκ μετανοίας λα-
 θεῖν 319. φρεναπατοῦντες 125.
vulg. B. Tit. 1. φρεναπάται. φρέ-
 νωσις *quid* 54.
 φριξόβριξ 9.
 φρούδος τῆς ἀπληστίας ὄν 159.
 φυγαδευτικὸς τῶν περιόντων 72.
 φυκία πέτραις περιπεφυκῶτα 25.
 φυλακὴ τῶν ἐντολῶν 170.
 τὰ φυλακτῆρια πλατύνειν 127.
 φυλλοβολία *in lud. athl.* 78.
 φυλοκρινητικὰ σοφία 162. φυλο-
 κρίνησις τῶν κοσμικῶν. *alibi* φι-
 λοκρ.
 φύντες ἐπιτηδείως πρὸς- 123.
sic πεφυκῶς πρὸς ἀρετὴν οὐκ εὖ
 123.
 οἱ φυσιογνωμονοῦντες 144.
 φυσιολογοῦντες τὸν ἐγχείφαλον
 78. τὰ φυσιολογηθέντα περὶ ἀρ-
 γῶν 203. φυσιολογία γνωστικῇ
 204.
 φυσιοποιεῖ τὸν ἄνθρ. 229.
 φυσιοὶ ἡ γνῶσις *q. sign.* 324.
 φυσιοὶ καὶ τύφου ἐμπύπλησι 128.
 οἱ πεφυσωμένοι, *infl.* 128. φυσιοῦ-
 ται ἡ ἔξις. *in natura vertitur* 308.
 φυσίωσις, *inflatio animi* 39.
 φυτεύειν παῖδας 187.
 ἡ φυτικὴ δύναμις 328.
 φυτώρια 124. *H. m. s.* φυτά-
 ρια.
 φωρτα, *indicia furti* 266.
 φῶς *proprie quid.* *ei* *vir* *cur* φῶς
dictus 41. *ei* *Greg. Naz.* 238. *Plu-*
tarch. 256. *H.* φῶτες φωτὸς ἐμ-
 πλοῖ 348. *sic* 257.
 φῶσφοροι οἱ ἐπτά 240.
 φωταγωγῆσαι *se* τὸ πῦρ 16,
 31.
 φωτεμβολεῖν 240.
 φωτίζει τοῖς πλαν. τὴν ἀλήθειαν
 57. φωτίζεσθαι τὸν σκοτισμόν, *illu-*
minari tenebrosa sui parte 79. φω-
 τίζεσθαι *quid* 40. φώτισμα *cur*
dictus baptisimus 41 *ei* 42. φωτι-

σμός, ἡ μαθητεία 247.
 X
 χαλαζοβολοῦντα νέφη 268.
 χαλεπαίνειν οὐδενί 312.
 χαμαιεῦναι 263.
 χαμαίτυπαι, *metetr.* 97. χαμα-
 τυπεῖα 187.
 χάραγμα βασιλικὸν 274.
 χαρακτήρ ἐλευθέρων γυναικῶν 8.
 χαρακτριζόμενα τοῖς ἰσοῖς 50.
 χάριεν τὸ 43. *item* χάριεν ὁ-
 ἀποφθ. 302 *ei* 104. χαριεντιστῇ
seniles 74.
 χάρισμα τοῦ Θεοῦ 205. χάρισμα,
baptisimus, ei *cur* 41.
 χαρμὸν ἐλεῖν 15.
 τὸ χαρτόν, *gaudium* 168.
 χειραγωγεῖ ἐπὶ τὴν- 153. 163.
 χειραγωγῆσαι *eis* 2.
 χειρίζειν τὸν ἐναντ. λόγον 251.
 χειροθεσία εὐλογίας 37, 338.
 χειροποίητοι ναοὶ 249.
 ἐχειροῦργησε τὸν ἄνθρωπον ἐ-
 ἑαυτοῦ 36. χειροουργία τῶν τῆς
 ψυχῆς παθῶν 50.
 χειροῦσθαι, *manib. domare* 274.
 χειρῶναξ λαός 27.
 χελεύτις Ἀρτεμίας, *ei* χελύτιον
 11.
 χηραμοὶ τῶν ὄψεων 29.
 χθιζὴ μέθη 66.
 χθόνιος ἄδης 248.
 χθύπτης τυρός 243.
 χθών *Tellus unde dicta* 245.
 χλιδὴ πλούτου 111. χλιδῆμα *Id-*
darum 95.
 χνοῦς *a vento jactatus* 326.
 χοϊκὸς ἄνθρωπος 341. *idem* *ut*
χός 341.
 χοιροφάλας Διδόνυσος 11.
 χορείους συγχρησθῆαι 71. *A. p.*
ρείους.
 χόρτασμα, οὐ βρώμα 58.
 χόρις ἔσμεν 59. χόρις τῆς θαλά-
 σσης 254.
 χρᾶν, *oraculo pandere* 139.
 χρεῖων, *s. εἶναι, oportere* 303.
 χρημά τι πολυωφέλις 151.
 χρῆμα γνῶσεως ἀκτῆρατον 118. *ei*
61.
 χρησηγητόρος Φωδός 15. *χρησ-*
τῶν vel. catalogus 144.
 χρηστεύεσθαι, *act.* *ei* *pass.* 172.
 χρηστεύεται παντὶ τῷ 319. ὁ χρῆ-
 στεύμενος ἀεὶ, ὀλιγωρεῖται 55.
 ἡ χρηστικὴ, *s. ἐπιστ.* 151.
 χρηστοὶ *sunt et dicuntur qui se-*
dunt in Christum 158. *vise et* *Papi-*
Pithaci Advers. lib. II, cap. 3.
 χρηστομαθῆς *qui* 125. χρηστο-
 μαθίας Ἑλληνικῆς ὁ καρπός 119.
 χρίσματα, *linimenta* 126. *usue-*
titus χρίσματα 77. τὸ χρίσμα τῆς
 εὐαριστήσεως 223.
 τὸν χριστιανισμόν κεφαλαιώδως
 ὀνομαζέμενοι 297. οἱ χριστοῦχοι
 115.
 χριστὸς *pro* χρηστός 247.
 χρόνῳ τινι, *aliquandiu* 258.
 χρύσια *pro* χρύσεια 240, 261.
 χρυσόμορφος 257.
 χρυσόπαστοι πέλκοι 93.
 χρυσοποικιλτοὶ φιλοτάτ. 79.
 χρυσοχολία *pro* χρυσογεία 109.
 χρύσωπος αἰθέρ 256. *rectius*
χρυσωπός Euseb.
 χρυσωρυχεῖν, *aur. effodere* 89.

χυδαῖος ὄχλος 86. οἱ χυδαῖοι ἀν-
 ὄρωποι 270, 325.
 χαλάναντες ἀπὸ τῶν τριῶν 54.
 χαλεπούσα οὐδαμῇ 282 *ei* 164.
 χωρεῖν διὰ πάσης θεραπείας 57.
 εἰς φοιτᾶν. χωροῦντα τοῖς ἀγαθοῖς
 ἐκ διαμέτρου 313. χωροῦντες μα-
 θεῖν τούτο μόνον, *capientes et di-
 scere valentes* 290.

χωρία, *loci scripti*. s. 264.
 χωρογραφία *Ægypti* 269.

Ψ

ψάλλειν καὶ ἔδειν 74. τῷ Θεῷ 2.
 παλινψάλλειν 110. ὁ ψαλμωδός *David*
 23 *et* 76. ψαλμωδία *in conviviiis*
 71.

ψεκτική τέχνη 50.
 ψευδαποφάσεων λόγος 235.
 ψευδεργία καὶ ψευδολογία 98.
 ψευδογραφεῖ τὴν ὄψιν 273.
 ψευδοδοξίας αἵτιον 278.
 ψευδοποιούντες τὰς γυναῖκας 98.
 ψευδοποιία τοῦ προσώπου 94.
 ψευδώνυμος γινώσκis 165.
 ψεῦσμα ἐκβαλὼν ἅπαν 95.
 ψιλοτάπιδες χρυσοποιόκλιτοι 79.
 ψιλῷ τῷ βούλεσθαι δημιουργεῖ
οὐκ ἔστιν 19. ψιλῷ τῷ νῆθ θεωρεῖν
 247. ψιλῶς νοούμενον 85.

ψιμυθισμὸς προσώπου 86.
 ψυκτήρες *vasa* 69. ψυκτήρ, κυ-
 λινδρικοῦ σχήματος, κατατομή χά-
 τωθεν κιονίδι ἐπὶ πρίσματι κυλιν-
 δρικήν ἑδραζομένην, ἀφ' οὗ καὶ ἰστά-
 ναι καὶ μεταχειρισθῆναι ἐστι πρό-
 χειρον: *excerpta m. s. P.*
 ψυχαγωγοὶ εὐγλωσσοὶ 125. ψυ-
 χαγωγία ποιητική 238. ψυχαγωγία,
summum bon. 179.
 ψυχαπάτης οἶνος 67.
 ἐκ ψυχῆς δουλεύειν, *ex animo*
 113. *ei* 214.
 ψυχολοὶ *hereticis qui* 219.
 ψυχοποιμπός Ἑρμῆς 351.
 ψυχούσθαι, *ei* ἐψυχῶσθαι 289.
 ψύχως τῷ κόσμῳ 21.

Ω

ὦ θαύματος μυστικοῦ 45. *sic v.*
 15. ὦ τῶν ἀγίων λογ. *in quorum*
priori loco P. m. s. habet ὦ. *Idem*
P. 91. bis ὦ τῆς — *at Flor. ed.* ὦ.
 ὦ βάθος πλοῦτου 112. ὦμοι ἐγὼ
 16.
 ὠγήνουν δώματα *cael.* 264.
 ὦδός *cantor* 1. ὦδός *Ægyptiis q.*
 269. ὦδixής ὄρνις, *de merula* 81.
 ὦδixής, *voce pollet* 121 *et* 1.
 ὠκυπλάνοις ῥ. παῖς 241.

ὠκύπτερα περικόπτειν 105. ὠκύ-
 πτερος μαστοφαγῆς 109.
 ὁ ὢν, *Dei nomine* 52. *sic* 151,
 290 *ei alibi*.
 ὠνασσα, *fig.* ὦ ἄνασσα 278.
 ὠνιν εὐρ. σύνοικον 261.
 ὠριος ἀνὴρ 291. ὠρία, *ρομα*
 245.
 ὠροσκόπος *Ægypt.* 269.
 ὠρσαι *pro* ὄρσαι 255. *itemque*
apud Hesychium.
 ὠς φάναι 218. ὠς ἂν περιειλη-
 φῶς, *ut qui complectatur* 250. ὠς
 πρὸς ἡμᾶς αὐτοῦς, *quod ad nos*
ait. 216. *sic* 222. ὠς ὅτι ἐλάχιστα,
quam minima 35. *sic* ὠς ὅτι μάλ-
 ιστα ὁμοιοτάτην 192. ὠς ὅτι μάλι-
 στα φυλάττεσθαι 69.
 ὠς αὐτως *pro* ὠσαύτως 157,
 228, 249. ὠς δέ, *sic vero* 285. ὠς
 δέ *in redditione pro* οὕτως, *sic* 28.
 ὠς- κερδηθήσονται 107. *I Petr. iii.*
ἐνα- κερδηθήσονται, *sic* ὠς μῆ-
 cum verbo indicativo 170. ὠς μὴ
 ὀνειδισθῆμεν 782. ὠς μὴ πάθῃ
 τι- 172. ὠς τὸν ζυγὸν ἀγεῖν, *ad*
jugum d. 2. pro πρὸς *seu eis, raro*
exemplo.
 ὠσαννά *quid signif.* 38.
 ὠτός, *Ion.* αὐτός. 92.

INDEX AUCTORUM

QUI

A CLEMENTE ALEXANDRINO CITANTUR.

*Numeri paginas editionis Parisiensis respiciunt, quas signo X lectorem ad inferiorem paginam
 revocante representavimus.*

Α

Abaris Hyperboreus vates, 334.
 Abderitani, 417.
 Abderites sophista (Democritus),
 493, 279.
 Academici, 416.
 Achaicus ἐν τοῖς *Ἠθικοῖς*, 496.
 Acicari columna, 303.
 Acrisius, 321.
 Acusilaus, 321; — Argivus, 299;
 — Historiographus, 629.
 Admetus, 323; — Thessalus va-
 tes, 233.
 Adrastus, Cræsi filiorum pæda-
 gogus, 109.
 Ægias, 321.
 Ægyptia Sibylla, 323.
 Ægyptiorum τὰ ἱερὰ καὶ βιβλία,
 634.
 Æschines, 626.
 Æschylus, 387, 492, 494, 546,
 558, 603; — Tragicus, 610, 620.
 Æsculapius Memphisitanus, 334.
 Æsopus, 718.
 Aethlius, Ἀέθλιος, 30.
 Agatho tragicus, 614.
 Alexander, 19.

Alciades, 9.
 Alchmeon Crotoniata, 43, 624;
 — πρῶτος φυσικὸν λόγον συνέτα-
 ξεν, 308.
 Alcman Lacedæmonius, 308.
 Alcmenon vates apud Acarna-
 nes, 334.
 Alexander Macedo, 634, 635.
 Alexander Polyhistor ἐν τοῖς
Ἱστορικοῖς, 451; — ἐν τῷ *Περὶ Ἰου-
 δαίων συγγράμματι*, 332; — ἐν τῷ
Περὶ Πυθαγορικῶν συμβόλων,
 304.
 Alexarchus grammaticus, 36.
 Alexis comicus, 218.
 Alobii, pro quibus Ὑάβιοι legit
 Strabo lib. xv, 305.
 Amcebus citharæodus, 447.
 Amphiarus Atheniensis, 333,
 334.
 Amphiletus Atheniensis, 333.
 Amphilochous, 629.
 Ἀμφιάρης ἐν *Κιλικίᾳ* (vates),
 334.
 Amphion, 332; — Thebanus,
 1; — musicæ inventor, 323.

Anacharsis, 14; — Scythia, 203,
 305, 308, 368.
 Anacreon, 251, 623; — Teius,
 308.
 Anaxagoras Glazomenius, 45,
 301, 308, 364, 416.
 Anaxandra Nealcis filia, pictrix,
 523.
 Anaxarchus, 496; — Diogenis
 Smyrnæi auditor, 301; — ἐν τῷ
Περὶ βασιλείας, 287.
 Anaximander Milesius, 43, 301.
 Anaximenes Milesius, 42, 301,
 629.
 Andocidas, 625; — Rhetor,
 626.
 Andre ἐν τῷ *Τρίποδι*, 332.
 Androcydes, 718; — Pythago-
 ricus, 568.
 Androtion, 629.
 Anias (vates) ἐν *Δήλῳ*, 334.
 Anniceret, 417.
 Anonymus, 191, 195; — ὁ συν-
 ταξάμενος τὴν τῶν Μακκαδαίων
 ἐπιτομήν, 595.
 Antidides ἐν *Νόστοις*, 27.
 Antilochus, ὁ τοῖς Ἰστοράς προ-

γμα πεισάμενος ἀπὸ τῆς Πυθαγόρου
ταύτης ἐπὶ τὴν Ἐπικούρου τελευ-
τήν, 309.

Antimachus Teius, 622.

Antiochus, ἐν τῷ ἐννάτῳ τῶν
Ἰστοριῶν, 29.

Antipater Zenonis familiaris,
416; — Stoicus, τρία συγγραψά-
μενος βιβλία περὶ τοῦ ὅτι κατὰ
Πλάτωνα, 595.

Antiphones, 308; — Delius me-
dicus, 104.

Antiphanes comicus, 482; — ἐν
Μαλθακῇ, 218.

Antiphon Rhamnusius, 309; —
Rhetor, 626, 712.

Antisthenes, Socratis familiaris,
46, 49, 301; — Phryx, 301, 406,
412, 417, 601.

Antistactæ, 459.

Anytus, 505.

Apellas ἐν τοῖς Δελφικοῖς, 31.

Apelles, 210.

Apion grammaticus, ἐν τῇ τε-
τάρτῃ τῶν Ἀλγυπτιακῶν Ἱστο-
ριῶν, 320; — κατὰ Ἰουδαίων συν-
ταξάμενος βιβλίον, *ibid.*

Apis, 307.

Apollodorus, 40, 18, 301; —
Chronographus, 322, 327; — Cor-
cyraeus, 570; — Cumanus gram-
maticus, βιβλία δύο γραμματικά
ἐπιγράψας, 309; — ἐν τοῖς Χρο-
νικοῖς, 322.

Apollodotus Cyzicenus, 417.

Apollonius Rhodius ἐν τοῖς Ἀρ-
τοναυτικοῖς, 322.

Aratus, 47; — Poeta, 570; —
ἐν τοῖς Φαινομένοις ἐπιγραφομέ-
νοις, 315, 597.

Arcesilaus, 301, 712.

Archdemus, 416, 784.

Archelaus Atheniensis, 43, 301,
761.

Archemacus, ἐν Εὐδοκῶν τρί-
τῳ, 327.

Archias, 333.

Archilochus, 269, 333, 616; —
Parius, 308, 609.

Archinus, 627.

Arete Aristippi, Cyrenaica, 523.

Argia Diodori filia, dialectica,
523.

Argis, 334.

Andæus, 592.

Arignote ἢ τὰ Περὶ Διορυσίου
γραφάμενη, 522.

Arion Methymnaeus, 4.

Aristæas Proconnesius, 334.

Aristæus Cyrenæus, 333.

Aristander Telmessensis ὁ σὺν
Ἀλεξάνδρῳ γενόμενος, 334.

Aristarchus, 300; — ἐν τοῖς Ἀρ-
χιλογείοις ὑπομνήμασι, 326.

Aristæas Argivus, 322.

Aristippus, 177, 179; — Cyre-
næus sophista, 411; — Μητροδι-
δακτος, 523.

Aristippus ἐν πρώτῃ Ἀρχαδι-
κῶν, 322.

Aristo, 407, 416; — Thessalus,
333.

Aristobulus Peripateticus, 505,
595, 632; ἐν τῷ πρώτῳ Πρὸς τὴν
φαιλόμητορα, 342.

^a Barnabæ locus exstat in Clem. Rom. epist. ad Cor.

^b Asseus. Menag. ad Laertii vii, 168.

Arctoteles, 629.

Aristocritus ἐν τῇ πρώτῃ τῶν
Πρὸς Ἡρακλεώδωρον ἀντιδοξου-
μένων, 561.

Aristodemus, 308.

Aristophanes, 627, 628; — co-
micus, 492, 632; — ἐν τῷ Δαι-
δάλῳ, 628; — ἐν Θεομοφορια-
ζούσαις, 209; — ἐν ταῖς πρώταις
Θεομοφοριαζούσαις, 628; — ἐν
Κωκάλῳ, 628.

Aristoteles, 17, 150, 258, 289,
300, 301, 304, 308, 312, 354, 365,
483, 547, 589, 590; — Peripate-
ticus, 591, 641, 643, 697, 761,
774, 784; — ἐν τῇ Λοκρῶν πολι-
τείᾳ, 352; — Φιλόσοφος ἐν τῷ
Περὶ φύσεως, 683; — ἐν τῇ Φω-
κῶν πολιτείᾳ, 334.

Aristotelici, 300, 415, 575.

Aristoteles Cyrenæus, 447.

Aristoxenus, 658; — ἐν τῷ Πυ-
θαγόρου βίῳ, 300.

Aristus Salaminus, 36.

Arpedonaptæ, 304.

Artapanus ἐν τῷ Περὶ Ἰουδαίων
συγγραμμάτων, 344.

Artemisida, Diodori filia, diale-
ctica, 523.

Artorius τις ἐν τῷ μακροβιο-
τίας, 153.

Aspasia Milesia, 523.

Asylus Crotoniates, athleta, 447.

Athamas, 387; — Pythagoricus,
624.

Athenodorus, ὁ τοῦ Σάνδωνος, 31.

Augias, 622.

Axiothea Philiasia, 523.

B

Bacchylides, 266, 623; — ἐν
ταῖς Παῖσιν, 580; — Lyricus,
περὶ τοῦ θεοῦ λόγῳ, 602.

Bacides, Arcas, et Bæotius,
333.

Barnabas, 373, 375, 389, 369,
410, 411, 574, 572, 577, 646 ^a.

Basilides, 409, 507, 508, 509,
536, 539, 540, 545, 546, 583,
764, 765, 792, 794; — ἐν τῷ ελ-
κοστῷ τρίτῳ τῶν Ἐξηγητικῶν, 506.

Basilidiani, 340, 363, 371, 375,
408, 426, 427.

Battus Cyrenæus, 333.

Berosus ἐν ταῖς Χαλδαϊκαῖς
Ἱστορίαις, 329; — ἐν τρίτῃ Χαλ-
δαϊκῶν, 43.

Bias, 500; — Prieneus, 299.

Bion Proconnesius τὰ Κάδμου
τοῦ παλαιοῦ ματέγραφε κεφαλαίου
μενος, 629; — 77, 712.

Biton, 432.

Bocchoris, 520.

Bæo, 333.

Brachmanes, 303, 305, 451.

Branchus, vates, 570.

Brenus, in Illo vates, 334.

Brontinus, 333.

Butta, 305.

C

Cadmus Phœnix, 306, 307; —
Thebas venit, 321, 322, 629.

Caianista, 765.

Calchas vates, 333.

Callias comicus, 622.

Callimachus, 18, 597; — Poeta,
^c Non ex comico anonymo citantur verius, sed ex
Aristophanis *Lysistratæ*, v. 43 et 44.

600; — ἐν Αἰτίῳ, 24, 571; — ἐν
τοῖς Ἐπιγράμμασι, 580; — ἐν
Ἰάμβοις, 570; — ἐν Ὑμνοῖς, 24.

Callianus, 333.

Callipho, 415.

Capito musicus, 2.

Carpocrates, 428, 430, 433, 434.

Carpocratiani, 428, 430.

Cassianus ἐν τῷ πρώτῳ τῶν
Ἐξηγητικῶν, 520.

Cassianus, vide *infra*, *Judeus*
Cassianus.

Cebes, 302.

Cephalenæi, 428.

Cercops Pythagoreus; ejus ἔς
ἄδου κατάβασις, καὶ ὁ ἐπὶ τῷ
γῶς, 533.

Ceus sophista, Prodicus, 206.

Chaldæi, 343. — Assyrii
philosophi, 385.

Cham, τοῦ Χάμ προφητεία, 612.

Chamæleon, 351; — ἐν τῷ Ἰου-
δαίων, 300.

Charidemus, 761.

Chilo sophista, 626; — Læ-
dæmonius, 299, 300.

Chiro centaurus sapiens, 303.

Chrysippus, 301, 761.

Cinyras, Cyprius insularis vi-
tes, 40, 333.

Cleanthes, 301, 416, 643, 657,
718, 784; — Pisæus, 3, 303.

philosophus, 47, 569; — ἐν τῷ
ποητικῷ, 602; — ejus ποιητικῷ,
554.

Clearchus Peripateticus, 304.

Clemens apostolus, 516, 518;
— ἐν τῇ πρὸς Κορινθίους, 206,
516, 518, 647.

Clemens Alexandrinus seipsum
citavit: Πρὸς τὰς αἰρέσεις, 510. —
τὰ Περὶ ἀρχῶν τοῖς Ἑλλήσιν ἐπι-
γράψας, 618; — Περὶ ἀρχῶν, 431.

434; — ἐν τῷ Περὶ ἀγγέλων λόγῳ,
631; — ἐν τῷ Περὶ ἀναστάσεως,
104; — ἐν τῷ γαμικῷ λόγῳ, 251;

— Περὶ γενέσεως κόσμου, 698;
— ἐν τῷ Περὶ ἐκπαιδείας, 195;

— ἐν τῷ Προτρεπτικῷ ἐπιγραφο-
μένῳ ἡμῖν λόγῳ, 711; — ἐν τῷ
πρώτῳ Στρωματικῷ, 530; — ἐν τῷ
δευτέρῳ Στρωματικῷ, 637, 594; —
ἐν τοῖς Περὶ ψυχῆς, 409, 432, 591.

Cleobis, 432.

Cleobulus, 300; — Lindius,
299; — Lindiorum monarcha, 523.

Cleomenes, 387; — ἐν τῷ Περὶ
Ἰησοῦ, 300.

Cleophon Corinthius, 333.

Cleophylus (leg. Κλεοφύλλος)
Samius, ejus *Oikallacis* ἀλωεῖς,
628.

Clitarchus, 337.

Colophonia Sibylla, 533.

Cometes Cretensis, 533.

Comicus anonymus, 441, 452,
179, 201 ^c, 218, 413, 534, 770.

Comœdia, 251.

Conuphides Ægyptius, 505.

Corinna poetria, 523.

Corone, 334.

Cous Hippocrates, 415.

Crantor auditor Polemonis.
— Thebanus, 412, 413; —

Grammaticus, 327.
Cratinus ἐν τοῖς Ἀρχιλοχείοις, 280; — ἐν Ἐμπικραμένοις, 682; — ἐν τοῖς Δακῶσι, 619; — ἐν Πουτλῶν, 626.

Cratinus junior comicus, 569.
Crenus εἰς τῶν Ἡρακλειδῶν ἐπιφανὲς μάντις, 334.
Creontis Antigone, 493.
Criso Himeræus, 447.
Critias, 620.
Critolaus, 301; — Phaselites, 374; — Peripateticus, 416.
Crobulus, 761.
Ctesias, 320.
Cumana Sibylla, 333.
Cycli τοὺς ποιητὰς ἐν τοῖς πάνυ παλαιοῖς τιθέασιν, 333.
Cydippus Mantineus, 308.
Cypriacum poema, 19.
Cyrenaici, 413, 417, 722.

D

Damasus frater Democriti, 631.
Danaus poema, 522.
Demaratus, ἐν πρώτῃ Τραγωδομένῳ, 27.
Demenetus Phocensis, 333.
Demetrius, ἐν δευτέρῳ τῶν Ἀρχολικῶν, 30; — ἐν τῷ Περὶ τῶν ἐν τῇ Ἰουδαίᾳ βασιλέων, 337.
Democritus, 44, 45, 59, 81, 301, 304, 417, 421, 534, 590, 598, 629; — Sapiens cognominatus, 631, 698; — Abderitanus, 43, 279; — τοὺς Βαβυλωνίους λόγους ἡθικoὺς πεποίηται, 303; — ἐν τῷ Περὶ τέλους, 417.
Demodocus, 332.
Demosthenes, 626, 627, 761.
Dercylus, 321.
Diagoras, 15.
Dicæarchus, 49.
Didymus, 300; — Grammaticus, 17, 569; — ἐν τῷ Περὶ Πυθαγορικῆς φιλοσοφίας, 309; — ἐν Συμποσιακοῖς, 523.
Dieuchidas Megariensis, 629; — ἐν τετάρτῳ Μεγαρικῶν, 328.

Dino, 43.
Dinomachus, 415.
Dio philosophus, 522.
Dio Thytes, 569.
Diodorus, 501, 309, 415.
Diogenes 223, 296, 712, 713, 775; — Apolloniatæ, 42, 105; — Smyrnæus, Metrodori discipulus, 501; — ἐν πρώτῳ Περσικῶν, 43; — ἐν τινι τραγῳδίᾳ, 412.
Diomedes, 185.

Dionysius, 308, 333; — Argivus, 321; — Carthaginiensis, 533.
Dionysius Halicarnassæus, ἐν τοῖς Χρόνοις, 320; — Iambus, 569; — Thrax grammaticus, ἐν τῷ Περὶ τῆς ἐμφάσεως τοῦ περὶ τῶν τροχισκῶν συμβόλου, 568.
Dionysius ἐν τῷ πέμπτῳ μέρει τοῦ Κύκλου, 30.

Diophilus.
Diotymus, 417.
Diphilus comicus, 606, 611.
Docetæ, 765.
Dorotheus, ἐν τῇ τετάρτῃ Ἰταλικῶν, 27; — ἐν τῷ πρώτῳ Παρδάκτῃ, 334.

Dositheas, 27.

Dracon, 309.
Druidæ Gallorum, 305.
Duris, 337.

E

Eleates ξένος, 366; — Dialecticus, 537 (apud Platon. Theæteto).
Empedocles, 432, 479, 534, 552, 554, 570, 589, 599, 615; — Agrigentinus, 17, 42, 334, 549, 587, 624; — Κωλυσανέμας vocatus, 630; — ejus φιλόσοφος ποιητικὴ, 607; — ἐν τοῖς Ἐπείσοι, 630.
Empedotimus Syracusanus, 334.
Encratitæ, 158, 304, 765.
Enoch, 808, 801.
Entychitæ hæretici, 765.
Ephorus, 334, 337, 351.
Epicharmus, 18, 301, 369, 477, 492, 541, 620, 623, 626, 714; — Comicus 150, 605; — Pythagoreus, 597.
Epicurei, 44, 575.
Epicurus, 269; — Discipulus Nausiphani, 301, 302, 365, 412, 415, 417, 421, 532, 591, 604, 628, 629, 643, 648; — Μενοικεὶ γράζων, 501.

Epigenes Thespiensis, 333; — ἐν τοῖς Περὶ τῆς εἰς Ὀρφῆα ποιήσεως, 333, 571.

Epigramma Sardanapali, 411.
Epimenides Cretensis, 299, 334.
Epiphanes υἱὸς Καρποκράτους, etc., 428; — ἐν τῷ Περὶ δικαιοσύνης, 428, 429, 430.

Eratosthenes Cyrenæus, 309, 327, 336, 337; — ἐν τοῖς Περὶ ἀγαθῶν καὶ κακῶν, 496; — Γραμματικὰ libris duobus, 309.

Erythræa Sibylla, 333.

Esdras Levites, 342.
Eubulus comicus, 716; — ἐν Σαμέλῃ, 716.

Eudemus Naxius historicus, 629; — ἐν ταῖς Ἀστρολογικαῖς ἱστορίαις, 302.

Eudoxus Cnidius discipulus Conophilidis, 303; — ἐν δευτέρῳ τῆς Περιόδου, 42.

Eugamon Cyrenæus, 628.

Eumelus, 621; — Corinthius, 333; — Historiographus, 629.

Eunomus, 1, 2.

Euphorion, 25; — Chalcidensis, 483; — Poeta 561, 571, 603; — ἐν τῷ Περὶ Ἀλιάδων, leg. Ἀλεξάνδρων, 327; — ἐν ταῖς πρὸς Θεωρίδων ἀντιγραφαῖς, 569.

Euphorus, 306, 338.

Eupolemus ἐν τῷ Περὶ τῶν ἐν τῇ Ἰουδαίᾳ βασιλέων, 338, 343.

Euripides, 18, 27, 45, 48, 49, 50, 221, 306, 334, 495, 499, 524, 543, 584, 603, 613, 620, 622, 623, 625, 628; — Poeta tragicus, 432; — Scenicus philosophus, 581; — ἐν τῷ Αἰγείῳ, 622; — ἐν τῷ Ἀλεξάνδρῳ, 483, 621; — ἐξ Ἀντιγόνης, 621; — ἐν Ἀντιόχῃ, 348; — ἐν ἐξαμέτρῳ τηρήσει (Mœurs. Τερτί), 627; — ἐν Ἐρεχθεῖ, 619, 621; — ἐν Ἰωνί τῷ δράματι, 50; — ἐν Κτιμένῳ, 621; — ἐν τῇ Μηδείᾳ, 620; — ἐν τῷ Οἰβείῳ, 619; — ἐν τῷ Οἰτρομῳ, 625; — ἐκ τοῦ Ὀρέστου, 621; — ἐν τῷ

Περὶ τοῦ δράματι, 60; — ἐν Πρωτεσίλῳ, 628; — ἐν Τηλέφῳ, 624; — ἐν τῷ Φολνίκῳ, 625; — ἐν ταῖς Φοινίσσαις, 289; — ἐν Χρυσίπῳ, 627.

Euristheus, 15; — ὁ τὴν Εὐρωπῶν ποιήσας, 349.

Euristratus Anaximenis pater, 301.

Eurysus Pythagoreus, 559.

Euthydemus, 366.

Euthymenes ἐν τοῖς Χρονικοῖς, 327.

Evander filius Italica Sibyllæ, 325.

Evangelium secundum Ægyptios, 445, 453, 463, 799; — secundum Hebræos, 380.

Evemerus Agrigentinus, 15.

Excestus, Phocensium tyrannus, 334.

Ezechiel, 304.

Ezechiel, ὁ τῶν Ἰουδαϊκῶν τραγῳδιῶν ποιητὴς, ἐν τῷ ἐπιγραφομένῳ δράματι Ἐξαγορῇ, 334.

G

Gaius Julius Nepos, vates, 334.

Galeus vates in Sicilia, 334.

Getæ, 303.

Glaucias, 764.

Gnostici, 438.

Gnosticus, 414, 477, 479, 520.

Θόδωρος δὲ ἀπείρη γνωστικῶν, 805.

Εἰσὶ δὲ οἱ λέγοντες εἶναι γνωστικοί, etc., ibid.

Gorgius Leontinus, historicus, 295, 629.

Gryllus filius (Xenophon), 46.

Gymnosophistæ Indorum, 365, 451, 481, 634.

H

Hæmatitæ, 765.

Halcyon, 334.

Hecateus, 417, 629; — ὁ τὰς ἱστορίας συντάξας, 603.

Hegesibulus, 301.

Hegesilaus, 301, 308.

Helenus, 334.

Hellanicus, 305, 308, 321, 333, 629; — ejus Δευκαλιωνία, 629.

Heracleon, 502, 503, 804.

Heracleotes, ἐν τῷ Περὶ μέθης, 351.

Heracrides, 25; — Ponticus, 44, 417; ἐν τῷ Περὶ χρηστηρίων, 325.

Heraclius, 15, 22, 33, 42, 43, 90, 196, 215; — Bansonis filius, 302, 304, 315, 332, 362, 369, 432, 434, 476, 478, 481, 494, 530, 591, 600, 602, 603, 615, 624; — Ephesus, 366, 417, 549, 599, 604, 629; — περὶ τῶν ἀνθρώπων διαλεγόμενος, 532; — περὶ φύσεως, 571.

Hercules vates et physicus, 306.

Herillus, 416.

Hermas, 679; — ἐν τῷ δράματι, 560; κατὰ ἀποκάλυψιν, 566.

Hermes Thebanus, 334; — 679; — ejus βίβλοι, 633; — αἱ πάνυ ἀναγκαῖοι, 634.

Hermippus Berytius, 306; — ἐν τῷ Περὶ ἑβδομάδος, 686.

Hermogenes hæreticus, 808.

Herodotus, 306.

Herodotus, 300, 306, 331, 432,

* Hic versus ex p. 584 citatus legitur in Hercule furente, v. 1345.

626; — ἐν τῇ πρώτῃ, 302; — ἐν τῷ Περὶ Γλαυκού του Σπαρτιάτου, 627.

Herophyle Erythraea Sibylla, 323.

Hesius, vid. Zoroaster.

Hesiodus, 26, 48, 232, 281, 287, 307, 322, 323, 327, 356, 575, 597, 600, 603, 610, 622, 624, 628, 629, 716; — ejus *Θεογονία*, 16.

Hicesius, vid. Icesius.

Hieronymus philosophus, 19; — Peripateticus, 415.

Hipparchia Cratetis uxor, 523.

Hipparchus Pythagoreus, 574.

Hippasus Metapontinus, 42, 296.

Hippias Eleus sophista, 624.

Hippo, 36; — Melius, 15.

Hippo filia Chironis, 306, 333.

Hippobotus, 300.

Hippocrates medicus, 627.

Hippodamus Pythagoreus, 404.

Hipponax, 269; — Ephesus, 308.

Homerus, 16, 18, 19, 20, 21,

22, 23, 26, 37, 39, 40, 49, 73,

98, 199, 202, 209, 300, 302, 321,

322, 323, 327, 378, 404, 423, 433,

523, 525; — ὁ ποιητῶν πρεσβύ-

τατος, 545, 575, 561, 596, 597,

598, 600, 604, 610. — Homerus,

suppresso nomine, 2, 18, 24, 208,

214; — περὶ τοῦ Μαρτύτου, 281;

— ejus *Ὀδυσσεύς*, 173.

Hyperides, 525.

I

Idaei Dactyli, 306.

Icesius ἐν τῷ Περὶ μυστηρίων, 43.

Idmon vates, 334.

Indorum philosophi, 494.

Inscriptio templi in Epidauro,

551.

Ion Chius, ἐν τοῖς Τριτάτοις,

533.

Iophon comicus, ἐν Αἰολοδοῖς

Σατύροις, 280.

Irene Cratini filia pictrix, 525.

Ischomachus, 761.

Isidorus 31; — ὁ Βασιλεῖδου

υἱὸς ἄμα καὶ μαθητὴς, ἐν τῷ πρώ-

τῳ τῶν Προφήτου Παρχῶρ ἐξ-

ηγητικῶν, 641; ἐν τῷ δευτέρῳ

τῆς αὐτῆς συντάξεως, 641; ἐν τῷ

Περὶ προσφονῶν ψυχῆς, 409; —

ἐν τοῖς Ἑθιῶν, 427.

Isocrates, 625, 626; — ἐν τῷ

Παναθηναϊκῷ, 580.

Ister ἐν τῷ Περὶ τῆς Αἰγυπτίων

ἀποικίας, 322; — ἐν τῷ Περὶ

Ἰδιότητος ἀθλῶν, 447.

Italica Sibylla, 323.

J

Jacobus apostolus, 648.

Jamus in Elide vates, 334.

Joannes, 648; — propheta, 662;

— ἐν Ἀποκαλύψει, 667; — ἐν

τῇ Ἐπιστολῇ, 439; — ἐν τῇ μελῶν

Ἐπιστολῇ, 389.

Jobas seu Juba περὶ Ἀσσυρίων

γράφων, 329.

Josephus (Fl.) Judaeus, ὁ τὰ;

Ἰουδαϊκὰς συντάξας Ἱστορίας,

541.

Julius Cassianus, ἐν τῷ Περὶ

Ἑγκρασίας ἢ περὶ εὐνοουχίας,

465, 466. — 469.

L

Lætus ἐν τοῖς Φοινικικοῖς, 326;

— apud Tatianum male scribitur

Chætus.

Laius κατὰ τὴν τραγῳδίαν, 388.

Lamia Sidonia, 304.

Lampas, 761.

Laocoon, 334.

Lasus Hermioneus, 308.

Lasthenia Arcadia, 523.

Leander, 300.

Leandrius, 29, 629.

Leo ὁ τὰ Περὶ τῶν κατ' Αἰγυ-

πτῶσεων πραγματευσάμενος, 322.

Leonides Alexandri pædagogus,

409.

Lesches Lesbios, 333.

Leucimus, 416.

Leucippus, 301; — Milesius, 43.

Levis, 502. Ἀεθδαῖος Dodwellus

legit pag. 44 in Irenæum.

Linus, 299, 575; — præceptor

Herculis, 325; — Citharæus, 281.

Lucas ἐν ταῖς Πράξεσι τῶν

ἀποστόλων, 383.

Lycou, 301.

Lycophronis Alexandra, 571.

Lycurgus, 67, 309, 323, 336,

349, 327, 328, 351.

Lycus Peripateticus, 416.

Lynceus, 321.

Lyriceus vates, 597, 613.

Lysias, ἐν τοῖς Ὀρφανεῖς, 626.

M

Macetis Sibylla, 333.

Manto, 333; — Thebis, 334.

Mantus in Pamphylia vates, 334.

Marcio, 433, 434, 435; — Pon-

ticus, 436, 469, 492, 500, 546,

762, 764, 765.

Marcionistæ, 377, 431, 432.

Matthæus, 502.

Matthias, 436, 488; — Apostolus,

748; ἐν ταῖς Παραδόξεσι παραι-

νῶν, 380.

Megasthenes, ἐν τῇ τρίτῃ τῶν

Ἰνδικῶν, 305.

Melanippides lyricus, 602.

Melesagoras, 629.

Melius, 505.

Menagrytes, 14.

Menander, 45, 625, 713, 716;

— Pergamenus, 326; — Comicus,

217, 421, 422, 550, 605, 606, 610,

620; — ἐν τῷ Δεισιδαίμονι, 712;

— ἐν Ἠρώδῳ, ὑποδοιμαῖον δρά-

ματι, 49; — ἐν Ἰερῇ τῷ δρά-

ματι, 49; — ἐν Πολυμέτραις,

622; — ἐν Παρικομέτρῃ, 84.

Mendesius, vid. Ptolemæus Men-

des.

Menecrates medicus, 36.

Menexene filia Diodori, diala-

ctica, 523.

Metrodorus, 643; — Chius, 43;

— Democriti auditor, 301; —

Epicureus, 614; — ἐν τῷ Περὶ

τοῦ μελῶνα εἶναι τὴν παρ' ἡμῶν

αἰτίαν πρὸς εὐδαιμονίας τῆς ἐκ

τῶν πραγμάτων, 417.

Miletus, 203.

Minos, 349, 351.

Mnesiphilus, 302.

Nonimus ἐν τῇ τῶν Θανασίων

Συναγωγῇ, 27.

Mopsus, 334; — Apollinis filius,

vates, *ibid.*; ejus *Μαρκική*, 333.

Moschion comicus, 623.

Moysis vita enarratur, 342 seqq.

Musæus, 321, 323, 575, 618,

624; — poeta, 628; — Περὶ ἐ-

σπρωτῶν, 628; — ejus Respons,

332.

Myia Theanus filia, Pythagora,

522; — Poetria, 523.

Myrsilus Lesbios, 20.

Myso Caeneus, 299.

Mystæ, 285, 343, 344, 406, 561.

N

Nausiphanes, 417; — Pyrrhoni

auditor, 301.

Nausithous Philippi pædagogus,

409.

Nazaratus Assyrius, 304.

Neanthes, 300; — Cyziceus,

569.

Nerbe, 321.

Nicagoras, 36.

Nicander, 33; — poeta, 25.

Nicanor Cyprius, 15.

Nicias Carystius, 333; — ἐν τῷ

πρὸς Ἀντίων ὅτι κατὰ τὴν

626.

Nicolaus, 411, 436.

Nicostratus comicus, 209.

Numa rex Romanorum, Pytha-

goreus, 304, 548.

Numenius ὁ Πυθαγόρειος φιλο-

σοφος, 342.

Nymphodorus ἐν Νομίμοις βαρ-

βαρικοῖς, 43; — Amphipolitæus

ἐν τρίτῳ Νομίμων Ἀσίας, 321.

O

Odryæ, 503.

Œnon, 334.

Olympicus, ἐν Σαμναῖς, 30.

Olympus Milesius τὴν Αἰδὸν

ἀρμονίαν ἐπιλοχεύσας, 307.

Onomacritus Atheniensis, 334,

333, 334.

Ophiani, 765.

Oracula, 348, 611.

Orator Atheniensis, 40.

Orontopagas tribunus militum,

567.

Orpheus, 299, 433, 575, 569,

604, 607, 608, 609, 610, 611,

618, 624, 629; — Thracius sophi-

sta, 1; — Mystericus poeta, 11, 15;

— Oesagri filius, 48, 299; — Musæi

discipulus, 332; — Vates, 334; —

Thracius, 302, 321, 323, 568;

Theologus, 585; — ἐκ τοῦ Διόν-

σου ἀγαγισμῶν, 628; — ἐν τῇ

Θεογονίᾳ, 628; — ejus Cratæus

ἐκ δδον κατὰ δασίς, Ἰερὸς λόγος,

Πέπλος, Τὰ φυσικά, 333.

P

Panætius, 416.

Pantactea Diodori filia, diala-

ctica, 523.

Pantæus, 808. Πανταῖος ὁ

ἡμῶν ἔλεγεν.

Panyasis, 22, 23, 622; — Hal-

carnæseus, 628.

Parchor propheta, 641.

Parmenides Eleates, 42, 613;

— auditor Xenophanis, 301; —

Magnus, 576, 602; — ἐν τῷ ἐν-

τοῦ ποιήματι, 552.

Patrocles Thurias, 19.

Paulus, 648; — uxoris, 448;

— ἐν ταῖς Ἐπιστολαῖς, 645; —

Γαλάταις ἐπιστέλλον, 468; — τῷ

Ἐδρατοῖς, 645; — ἐν τῇ πρὸς

Ἐφεσίους, 499; — τοῖς Κολασσα-

εῦσι, 277, 499, 576, 645; — ἐν τῇ

- προτέρῃ τῇ πρὸς Κορινθίους Ἐπιστολῇ, 96, 112, 420, 468, 750; — ἐν τῇ δευτέρῃ, 514, 586; — ἐν τῇ πρὸς Ῥωμαίους Ἐπιστολῇ, 372, 419, 442, 457, 477, 532, 558; — ἐν τῇ ἐτέρᾳ πρὸς Τιμόθεον, 448; — ἐν τῇ πρὸς Τίτον Ἐπιστολῇ, 299, 525.
 Perdix caupo, 761.
 Periander Corinthius, 299, 300.
 Pericles, 525.
 Peripatetici, 44, 374, 421, 540, 575.
 Petrus, 644, 648, 736; — uxoratus, 448; — ἐν τῇ Ἐπιστολῇ, 473; — ἐν τῇ Ἀποκαλύψει, 806, 807; — ἐν τῷ Κηρύγματι, 357, 390, 809; — περὶ τῶν ἀποστόλων, 678; — ἐν ταῖς Πράξεσιν, 646.
 Phanius, 333, 337.
 Phanoctes ἐν Ἐρωσιν ἢ καλοῖς, 24, 627.
 Phanothea, 309.
 Phemius, 332.
 Phemonoe Delphis, 323, 334.
 Pherecrates comicus ἐν Αὐτομολοίᾳ, 716.
 Pherecydes Syrus, 299, 300, 325, 567, 621, 643; — ejus Θεολογία, 571, 641.
 Philemon comicus, 252, 609, 627, 712; — ἐν Συνεργίᾳ, 209; — ἐν Ὑποβολιμαίῳ, 628.
 Philinus, 626.
 Philippus apostolus, 436, 502; — uxoratus, 448.
 Philistus, 620.
 Philo, 284, 337; — ἐν τῷ Μωυσέως Βίῳ, 343.
 Philo Pythagoreus, 305, 403.
 Philo ὁ διαλεκτικὸς ἐν τῷ Μεγερέῳ, 523.
 Philochorus, 18, 30, 326, 629; — ἐν τῷ πρώτῳ Περὶ μαρτυκῆς, 534.
 Philolaus Pythagoreus, 433.
 Philosophus quidam, 405.
 Philostephanus, 38, 308; — ἐν τῷ Περὶ Κύπρου, 38.
 Philyldeus comicus, 569.
 Phocylides, 609.
 Phoenix Achillis pædagogus, 109.
 Phormio Lacon, 334.
 Phoroneus, 67, 521.
 Phoronis poema, 521, 348.
 Phrygum hæresis, 765.
 Phyllo Sibylla, 335.
 Pindarus, 262, 356, 494, 596, 613; — Boeotius, 18, 522, 323, 667; — Lyricus, 610; — Pythagoreus, 598; — Thebanus, 508, 619; — Περὶ τῶν ἐν Ἐλευσίνι νοσητῶν, 433.
 Pisander Camireus, 628.
 Pisini Lindii Ἑράκλεια, 628.
 Pittacus, 300; — Mitylenæus, 699.
 Plato comicus, 628; — ἐν ταῖς Εἰρηαῖς, 718.
 Plato philosophus, 44, 45, 46, 16, 124, 150, 160, 191, 192, 41, 289, 290, 295, 299, 300, 01, 303, 315, 338, 342, 349, 51, 354, 355, 365, 366, 368, 69, 403, 407, 417, 418, 421, 23, 428, 431, 434, 466, 485, 88, 523, 536, 543, 549, 554, 555, 560, 562, 575, 579, 583, 584, 585, 586, 589, 590, 592, 593, 594, 595, 596, 599, 603, 611, 613, 614, 623, 625, 626, 627, 629, 630, 675, 697, 761, 774; — Plato ἐν τῷ Ἀλκιβιάδῃ, 368; — ἐν τῷ Ἀτλάντιῳ, 575; — ἐν Γοργίᾳ, 434, 575; — ἐν τῷ Δημοδόκῳ, εἰ δὴ τοῦ Πλάτωνος τὸ σύγγραμμα, 345; — ἐν τῇ Ἐπινομίδι, 349, 434, 548; — ἐν ταῖς Ἐπιστολαῖς, 579; — ἐν τῇ μεγάλῃ ἐπιστολῇ, 585; — ἐν τῇ πρὸς Ἐραστὸν καὶ Κορίσκον ἐπιστολῇ, 598; — ἐν Θεαιτήτῳ, 294, 380, 418, 537, 552, 595, 596; — ἐν Κρατύλῳ, 339, 433; — ἐν τῷ Κρίτωνι, 552; — ἐν τῷ Λυσίᾳ, 594; — ἐν τῷ Μένωνι, 588; — ἐν τοῖς Νόμοις, 274, 366, 418, 434; — περὶ Ποιητικῆς γράφει, 698; — ἐν Πολιτείᾳ, 350, 430, 493, 575, 584, 605, 628; — ἐν τῷ πρώτῳ τῆς Πολιτείας, 433; — ἐν τῷ δευτέρῳ, 579, 601; — ἐν τῷ τρίτῳ, 481; — ἐν τῷ πέμπτῳ, 315, 481; — ἐν τῷ ἑξῶμῳ, 599; — ἐν τῷ δεκάτῳ, 589, 600; — ἐν τῷ τελευταίῳ, 592; — ἐν τῷ Πολιτικῷ, 293, 354, 356, 366, 368; — ἐν Πρωταγόρᾳ, 575, 595; — ἐν τῷ Σοκράτῃ, 537, 603; — ἐν τῷ Συμποσίῳ, 302, 552; — ἐν τῷ Τιμαίῳ, 303, 321, 586, 589, 591, 594, 598; — ἐν Φαίδρῳ, 189, 303, 368, 552, 553, 593, 594, 595; — ἐν τῷ Φαίδρῳ, 302, 433, 434, 492, 532, 575; — ἐν Φιλήδῳ, 197; — ἐν τῷ Χάρμει, 303; — ἐν τῷ Περὶ ψυχῆς, 303, 572.
 Platonici, 384, 590, 629.
 Poeta anonymus, 11, 15, 26, 28, 29, 37, 46, 63, 70, 71, 74, 101, 106, 107, 154, 155, 168, 169, 195, 202, 204, 222, 227, 238, 258, 265, 280, 315, 414, 423, 424, 432, 436, 443, 479, 496, 499, 531, 539, 541, 553, 558, 560, 576, 589, 610, 685, 712, 719; — ὁ τὴν Δαρνίδα ποιητικῶς, 522; — ὁ τὴν Εὐρωπὶαν ποιήσας, 349; — ὁ τὴν Φορωνίδα, 548.
 Poetæ, 368, 543, 570.
 Polemo, 23, 24, 25, 301; — Xenocratis familiaris, 419; — ἐν τινι ἐπιστολῇ, 34; — ἐν τοῖς Περὶ τοῦ κατὰ φύσιν βίου συντάγμασι, 717.
 Polemo, ἐν τῇ τετάρτῃ τῶν πρὸς Τιμαίον, 30.
 Polyaratus Thasius, 334.
 Polybus medicus ἐν τῷ Περὶ ὀκταμήνων, 683.
 Polydus, 334.
 Posidippus, 623; — ἐν τῷ Περὶ Κνίδου, 33, 38.
 Posidonius, 416.
 Posthumus Romanus, 496.
 Praxiphanes Mitylenæus, 309.
 Prodicus, 762; — Samius, 333; — Chius, 561; — ejus αἵρεσις, 722; — asseclæ, 438; — βίβλους ἀποκρύφους τ' ἀνδρὸς τοῦδε (sc. Zoroastri) αὐχοῦσι κακῆσθαι, 304.
 Protagoras, 627; — Abderitanus, auditor Democriti, 301.
 Ptolemæus ὁ τοῦ Ἀγησάρχου ἐν τῷ πρώτῳ τῶν Περὶ τοῦ Φιλόδοτου, 29.
 Ptolemæus Mendesius ἐν τοῖς Χρόνοις, 320.
 Pyrrho, 761; — Anaxarchi discipulus, 301.
 Pyrrhonii, 777.
 Pythagoras Samius, 131, 274, 294, 300, 302, 303, 304, 323, 332, 333, 334, 342, 394, 400, 417, 434, 477, 535, 559, 560, 561, 575, 590, 591, 596, 805.
 Pythagoreus, ἐν τῷ Πλάτῳ, Πολιτικῷ, 293.
 Pythagorei, 47, 145, 369, 409, 431, 435, 532, 543, 571, 575, 580, 593, 614, 683.
 Pythagorica symbola, 350, 559.
 Pythia, 300, 476, 680.
 Pythocles, ἐν τρίτῳ Περὶ ὁμορῶν, 27; — Samius, ἐν τετάρτῳ Ἰταλικῶν, 334.
 S
 Samia Sibylla, 333.
 Samius, 558.
 Sappho, 181, 523.
 Saraphion, ἐν τοῖς Ἐκκῃ, 564.
 Sarmanæ, 305; — quos Germanas vocat Strabo. Γερμανοὶ Herodoto memorantur p. 27 edit. Gr.
 Scamo seu Scamnōa Mitylenæus, 308.
 Scriptores rerum Atticarum, 321; — Britannicarum, 632; — Persicarum, 632.
 Sechnuphis Heliopolitanus, Platonis magister, 303.
 Seleucus mathematicus, 685.
 Semanæi Bactrorum, 305.
 Sibylla, 17, 32, 33, 41, 50, 225, 304, 323, 333, 432, 601, 604.
 Siciunus Themistoclis liberorum pædagogus, 109.
 Simmias Rhodius, 569.
 Simon, 761, 764.
 Simonides, 333, 383, 493, 622; — ἐν τοῖς Ἰάμβοις, 177.
 Sisarion Icarus, 308.
 Socrates, 46, 301, 341, 315, 412, 417, 434, 478, 523, 557, 552, 553, 580, 592, 594, 595, 596; — Atheniensis, ἐν τῷ Θεᾷ (apud Platon.), 334.
 Solon, 28, 67; — Atheniensis, 280, 299, 300, 302, 523, 432, 587, 610, 620, 621; — ejus Ἐλεγείαι, 600, 685.
 Sonches archi-propheta Egyptius, 303.
 Sophistæ, 280, 364, 730, 755.
 Sophocles, 18, 388, 476, 484, 550, 602, 603; — Sophili filius, 48, 57, 181, 244; — Tragicus, 422, 575, 609; — ἐν τῷ Ἀλάρτι τῷ μαστιγοφόρῳ, 602; — ἐξ Ἀλευαδῶν, 621; — ἐν τῇ Ἀντιγόρῃ, 624, 625; — ἐκ τῆς Εὐριπύδης, 621; — ἐξ Ἰππόδρου, 621; — ἐν Μίρῳ, 621; — ἐν τῷ Πηλεΐ, 625.
 Sophocles junior, 19.
 Sosibius, 23, 24; — Lacon ἐν Χρόνῳ ἀναγραφῇ, 327.
 Solades Byzantinus, 300.
 Speusippus, 501; — ἐν τῷ πρὸς Κλεοφῶντα πρώτῳ, 367; — ὁ Πλά-

τωνος ἀδελφιδούς, 418.

Staphylus, 24.

Stasinus, 625.

Stesichorus Himeræus, 308.

Stoici, 44, 136, 191, 295, 367, 384, 404, 416, 421, 482, 485, 545, 519, 574, 591, 593, 594, 595, 599, 629, 720, 735, 770, 774.

Strato ἐν τῷ *Περὶ εὐρημάτων*, 300, 304, 308.

Stratodemos Tegeata, 300.

T.

Taraxandra Sibylla, 333.

Tatianus, 465, 806; — ἐν τῷ *Πρὸς Ἑλληνας*, 320; — Syrus ἐν τῷ *Περὶ τοῦ κατὰ τὸν Σωτῆρα καθαρισμοῦ*, 460.

Telenus Κυκλώπων μάντις, 334.

Telesilla poetria, 522, 525.

Telmessus vates in Caria, 334.

Terpander Antissæus, 308; — 2, 333, 658.

Terpsichoræ δοῦσαι, 555.

Thales, 643; — Milesius, 42, 296, 299, 300, 301, 302; — Phœnix, 302, 332, 364, 594.

Theano Crotoniatis, 309; — Pythagorica, 492, 522.

Thearides ἐν τῷ *Περὶ φύσεως*, 611.

Themis una ex Titanidibus, 309.

Themisto Zoili filia, 522.

Themistocles Μνηστρίῳ συνέτριψεν, 302.

Theoclymenus vates in Cephalenia, 334.

Theocritus sophista, 61.

Theodades, 764.

Theodectes tragicus, 623.

Theodorus Cyrenæus, 45.

Theodotus Pythagoreus, 496.

Theodotus, 793 (bis), 794, 795.

Theognis, 432, 572, 620, 622, 625, 766; — Megarensis, 483.

Theognis Diodori filia, dialectica, 523; — ἐν τῇ *ᾨδῇ*, 572.

Theophrastus, 301, 362, 643, 697; — Eresius ὁ Ἀριστοτέλους γνώριμος, 44, 308; — ἐν τῷ πέμπτῳ τῶν *Φυσικῶν αἰτιῶν*, 435.

Theopompus, 269, 300, 334, 625, 626.

Thespis Atheniensis, 308; — Tragicus, 570.

Thesprotis Sibylla, 333.

Thessala Sibylla, 335.

Thomas, 502.

Thrasyllus, 335.

Thrasymachus, ἐν τῷ *Ὑπὲρ Ἀριστοτέλους*, 624.

Thucydides ἐν ταῖς *Ἱστορίαις*, 620, 626.

Timæus, 269, 301, 334, 337, 350.

Timæus Locerus, ἐν τῷ *Φυσικῷ γράμματι*, 604.

Timo, ἐν τοῖς *Σύλλοις*, 301.

Timo Philiasius, 550.

Timocles comicus, 476.

Timotheus Milesius, 308.

Timotheus Pergamenus, ἐν τῷ *Περὶ τῆς τῶν φιλοσόφων ἀνδροειᾶς*, 496.

Timoxenus Coreyreus, 333.

Tiresias vates, 74, 334.

Titanomachia, 306.

Tragici, 406, 423.

Tragedia, 290, 334, 435, 493, 563, 606, 607; — Oreste, 714; — ἐπὶ τοῦ *ἔδου*, 413.

Triopas Isidi συγχρονεῖ, 321, 322.

V

Valentiniani, 365, 426, 438, 765, 792, 793, 795.

Valentinus, 469, 502, 546, 761, 790, 792, 793, 794; — πρὸς τινὰς ἐπιστάλων περὶ τῶν προαρχμάτων, 409; — ἐν τῇ *Περὶ εἰδῶν* ὁμιλίᾳ, 641; — ἐν τινὶ ὁμιλίᾳ, 509; — ἐν τινὶ ἐπιστολῇ, 375; — ἐν τῇ πρὸς Ἀγαθόποδα ἐπιστολῇ, 430.

X

Xanthus Lydius, 333; — ἐν ταῖς ἐπιγραφομένοις *Μαθηματικαῖς*, 451. Xenocrates, 304, 697; — (male Carthaginiensis, 44, 590); — Chalcædonensis, 419, 604; — ἐπὶ πραγματευόμενος περὶ τῆς ἀπὸ τῶν ζώων τροφῆς, 717; — ἐν τῷ *Περὶ φρονήσεως*, 369.

Xenophanes, 300, 302, 711; —

Colophonius, 304, 601.

Xenophon, 406, 624, 625; —

Atheniensis, 46, 601.

Xiphodres, 567.

Z

Zaleucus Locrus, 309, 332.

Zamolxis heros, τῶν Πυθαγόρων γυναικῶν, 497.

Zeno, 414, 645, 697; — Parmenidis auditor, 304; — Eleates, 496, 575.

Zeno Citiliens, 555; — Cræteus

discipulus, 304; — Stoicus, 415,

416, 594, 584.

Zeno Myndius, 29.

Zethus musices inventor, 323.

Zephyrus Heracleota, 333; —

Thrax Alcibiadis pædagogus, 109.

Zoroaster, Medus, 304; — Her-

rus Armenius, genere Pamphylius,

qui est Zoroaster, 598, 599.

INDEX RERUM

IN

CLEMENTE ALEXANDRINO MEMORABILIVM.

Numerales notæ paginas respiciunt editionis Sylburgianæ quas typis grandioribus textui inseruimus.

A

Aaron typus Christi, 293.

Abaris hyperboreus vates, 144.

Abba pater, 197.

Abbacuc, vise Ambacum.

Abderites sophista, Democritus, 84. Abderites philosophi summum bonum qua in re posuerint, 179

Abdias propheta, 141.

Abelis natura q., 341.

Abimelechi regis per fenestram prospectus, allegor., 40.

Abominatio (seu βέλτεια) Hierosolymis posita, 143, 147.

Abortus curatori angelo a Deo traduntur, 349.

Abram quid significet, et cur postea dictus Abraham,

231. Abraham quid signif., 235 (Philo libello *Περὶ τῶν περὶ νομῶν*, 21) et 122. Abraham ex fide justificatus, non ex operibus, 124. Amicus Dei unde dictus, 93, 102, 221.

Pater etiam gentium, 184. Uxorem quomodo sororem appellarit, 181. Abrahamo ex trib. mulierib. heres latum unus, 173. Abrahami semen qui, 274. Abrahami filii ex lapid., 2. Abrahami ad Deum tridiana profectio, allegor. expos., 249.

Abstineret quib. cibis iussi Judæi, et cur, 473. Abstinentia a quibus voluerit apostolor. concilium, 219. Abstinentia nuntur etiam idololatæ ac magi, 191. Abstinentia quæ nos commendat, 228. Abstineret ab iis quæ expertus sis maximum, 316.

Abydena ostrea delicata, 61.

Abyssus quid, 344.

Academia vetus a quo incepit, et in quo desierit, 130. Media, per quos fundata et propagata, 130.

Accentuum, tenorum, et interpunctionum transmissio corrumpit Scripturam hæretici, 190.

Accipiter Ægyptiis quid signific., 242, 26.

Achaei a Pellentia mactantur, 12.
 Achaicus in Ethicis quæ trad., 215.
 Achias Silonites propheta, 140, 31.
 Acicari columna, 151.
 Acinaces Scythia deus, 15. Sauromatis Scythia pro deo est, 19.
 Acragas mons, 267. Acragantius poeta, Empedocles, 235.
 Acrisii tempora, 139; sepulcrum, 13.
 Actæus Actææ seu Atticæ cond., 158.
 Actiones duum generum sunt, 189; bonæ, a meliore animæ parte; imalæ, a pejore proficiunt, 251; actionis cuiusque fines tres, 309. Omnium finis ad Dei gloriam referendus, 220.
 Actum Acarnaniæ, et Actii Apollinis sanum, 11.
 Actulianus hist. Hesiodum prosa expressit, 267. De Phoroone quæ prodal, 138.
 Acusilaus Argivus in septem sap., 129.
 Adam perfectusne creatus, an imperfectus, 281. Perfectus qua fuerit, qua non, 229. Adami filii tres, et qualis eorum propago, 341. De Adami propagine ut senserint Valentiniiani, 557, 559, 341.
 Adjuvantium causarum differentia, 158.
 Admetus Thessalus vates, 144.
 Admonitio seu commonefactio, quid, 53. Animi ægri cuncta est, 50. Admonitionis et reprehensionis species variae, earumque definitiones, 53.
 Adonai Dominus, 180.
 Adonis, Proserpinæ amasius, 10. Perperam pro Aidoneus, qui et Pluto. Adonis enim Veneris amasius, ibidem mox v. 6.
 Adrastus, Cressi filiorum pædag., 48.
 Adversus humaniter excip., 171.
 Adversarius noster qui; cum quo in gratiam redire jubemur dum adhuc in via sumus; et quomodo cum eo redendum in gratiam, 219, 189, 341.
 Adulter et adultera morte puniuntur, 184. Adulterium duplici præcepto vetitum, 73. Allegorice quid, 292. Adulterare ligna et lapides, allegor., 292. Adulterant veritatem hæretici, 324.
 Adyta Ægyptiis quid signif. et quibus patuerint, 237.
 Aëacus Nereidis amasius, 10.
 Agias de Ilii capti tempore quæ scripserit, 139. Agis Eusebio Evang. præp., 295.
 Aglasmus, rex Moab., 140.
 Agyleus, rex Sicyon. 1, 158.
 Ægyptus allegorice mundus, 122, 171. Allegor. regio profana, 244. Allegorice vitiorum colluvies, 164. Ægypti chronicon, 138. Ægypti quæ invenerint, 132. Mysteriis seu enigmatibus quibus quid significant, 239, 240, 242. Mysteria sua quibus communicarint, 242. In varias religionis cultusque divisi, 11, et Diodorus Sicul. lib. ii. c. 4. Excusabiliores in sua superstitione quam Græci, 11. Ægyptiacorum deorum historia, 139. Ægyptiorum templa ornatisima, dii ridiculi, 92. Reges et philosophi quam sapientes, 131. Sacerdotum abstinencia, 305. Ægyptiæ philosophiæ luculenta descriptio, 268. Ægyptiis disciplinæ seu institutionis gradus et genera quæ, 257. Ægyptiorum philosophi, prophetae, 131. Cum Ægyptiorum prophetis contulit Thales, 129, 130. Ab Ægyptiis Græci mutuati omnia quæ admirationem aliquam eis pepererunt, 351. Ægyptiis maledicere vetantur Iudei, 171.
 Enæa in Italiam adventus, 148. Uxor quam pndica, 110.
 Enigmata Ægyptiorum, 242. Enigmatica scripti libri, 244. Enigmatica cur enuntiata oracula et prophetiæ, 257. Enigmatica docendi ratio prisca usitata, 129, 154.
 Eolice pro eo, 9.
 Eolus physicam a quo didic., 132.
 Equalitatem cum simplicitate interdiscipulos suos esse voluit Christus, 239.
 Aer pro deo invocatus, 255. Aeris seu meteoris tributa divinitas, 28.
 Es conficere qui docuerint, 132. Æris mixtura, quorum inventum, 152.
 Eschines or. locus ex Nicia desumptus, 265.
 Eschylus Euphorionis F., 257. Ob mysteria in scena divulgata reus, ut evaserit, 166. Viam ad inferos qualem statuat, 211. Eschylus locus, 211, 234, 258, 257, 260. Ex Eschylo qui quæ mutuati, 265.
 Esculapius Argonauticæ expeditionis socius, 159. Medicus avarus, 8. (Item Plato Polit. iii; Cicero, De nat. deor. lib. iii; Plin. Hist. nat., lib. xxix, c. 1; Arnob. Disput. adversus gentes, lib. iv.) Medicinam ab Api inventam excoluit, 132. Esculapius Memphites ex vate deus, 144. Quando consecratus, 159. Esculapius Epidaurius negligitur ab avibus, 15. Esculapii plures, 8.
 Esopus de suis clamore ut pronuntiar, 304. Esotici tolerantes, 213.

Æther pro Esther, 142.
 Æther seu aer pro deo invocatus, 255, 257.
 Ethiopes simos nigrosque sibi dixerunt deos, 302.
 Ethiopice gemmæ, 95.
 Ethlius de Junone Samia q. scr., 15.
 Ethusa Apollinis concubina, 9.
 Evum quid, 128.
 Affectus. De affectibus ut somnient Basilidiani, 176. Ut philosophia Christiana sentiat, 175. Affectibus suis indulgens homo, legio demonum q. est, 349. Affectuum animalium expertus quomodo dicatur Gnosticus, 276. Affectus animi in deos versi ab ethnicis, 7, 13.
 Affirmationi satis est addere vere, absque juramento, 309.
 Afflatus Dei, seu spiritus quem inflavit homini figmento suo Deus, 56. Afflatu condita rerum natura, ex quorumdam sententia, 188.
 Afflictiones nolente an volente Deo contingant, 217. Afflictiones spontaneæ adversus persecutiones seu exercitia roborant, 102.
 Agamemnonis regni anno xviii captum Ilium, 139.
 Agar allegorice quid, 122, 123.
 Agathonis comici locus, 261.
 Agathopus Valentii amicus, 195.
 Agesilaus Doryssæi F. Laced. r., 141.
 Aggeus quando proph., 142, 143.
 Agis historice, vise Ægis.
 Agnæ Phrygiæ inventa, 132.
 Agui pro dilectis Dei, 58. Agnus Dei, allegor., 40.
 Agrariæ leges aliquot, 171.
 Agrestia minus excoquantur quam sativa, 265. Agrestis illa fera, diabol., 216. Agrestes feræ, allegorice filii mundi, 272.
 Agricultora in frumentis et in plantis variat, 124. Agricultura sacra et mystica, 175. Agricultura spiritualis duplex, 117. Ager, mundus allegor., 86.
 Agrigentius poeta, Empedocles, 235.
 Ajax iræ fervore victus, 167.
 Alæ pictæ quid signif., 241.
 Alabastra, pocula pretiosa, 68, 69. Alabastrum unguenti pretiosi, 75.
 Alcander de Musis quæ scrips., 9.
 Alcibiadis forma, 16. Ægyptiæ, 4.
 Alcmeon Crotoniates deos quos statuerit, 19. Physica conscripsit primus, 133. Locus ejus a Sophocle expressus, 265.
 Alcmeon vates in Acarnania, 144. Alcmeon rectius.
 Alcmæon choreas inventor, 133.
 Alcmena, Cum Alcmena plures noctes concubuit Jupiter, 9, et in Plauti Amphitryone.
 Alea taxillique taxati, 109. Alea hominum Paulo quæ, 125.
 Alexander M. a Cecrope quot annis distet, 145. Asiam quando petierit, 145. Indorum philosophis quæ propos., 269. Persarum imperium ad Macedonas transfert, 145. Et filius Ammonis videri, et corniger fingi voluit, 16. Duodecim diis ascriptus decimus tertius, 27. Alexandrum M. quem sui deum fecerant, Babylon arguit mortuum, 27, et Curtius lib. x; Plutarch. Alexandro, Arrianus lib. vii extremo, Themistius tractat. 24. R. Quando mortuus, 145.
 Alexander Polyhistor, libro De Judeis, Salomonis, Irami, et Vaphris litteras mutas narrat, 145. In Indicis de Brachmanis quæ narret, 194. Libro de Pythagoricis symbolis, de Pythagoræ præceptoribus quæ tradat, 131.
 Alexarchus grammaticus, Sol. 16.
 Alexid. locus in mulier., 93.
 Aliena quæ dicantur, 219. Aliena in animo quæ, 208.
 Aliena concupiscere quid, 318. In aliena terra pollutum esse, allegor., 199. Alienam ne frequens adeas, allegor., 122. Alieni filii qui, 349. Alienigenis venditum esse, allegorice quid, 182. Alienigenæ quid, 250.
 Alimusia sacra, 10.
 Allegoriis velata, 246.
 Alope, Neptuni concubina, 9.
 Altercationes et dubitationes veteribus non fuerunt usitatae, 326.
 Amaranthi corona ubi reposita, et quibus, 78.
 Amasias rex Jud., 141.
 Amasis Ægyptii regis tempora, et res gesæ, 138. Al Amosis.
 Amatoriorum inventor, 133.
 Amazones viragines, 213. Earum in Atticam irruptio, 145.
 Amhacum, seu Abbacum, quando prophet., 142. Danieli ministrat, 142.
 Ambulatio, exercitii loco, 104.
 Amicus qui, 301. Amicus in propinquo potior quam frater longe dissitus, 137. Amicorum communis omnia,

35. *Amicitia species tres*, 174. *Vera duntaxat inter bonos*, 233. *Amicus Dei quis*, 344.
Ammanitæ seu Ammonitæ, 140.
Ammonis filius Apollo, 8. *Ammonis filius Alexander*, 16.
Amcebus citharædus, 191.
Amor quid, 111. *Coll unde coëptus*, 13. *Amor statuæ et picturæ insanus*, 17. *De amorib. ridiculis etiam Ælianus* Var. Hist. lib. ix.
Amos et Isaias filius ejus quando prophetarint, 141.
Amos Manassis filius rex Judæ, 141.
Amphiaræus Athen. vates, 144. *Oraculum ejus*, 4.
Amphiclyonis regnum, 138.
Amphilelus Athen. vates, 144.
Amphilochi oraculum, 4. *Amphilochus Amphiaræi filius vates in Ciliciâ*, 144. *Amphilochi furtum*, 267.
Amphionis musica, 1. *Amphionis musici tempora*, 139, 145. *Amphionis ad Antiopam verba; seu Amphionis locus ex Antiopa*, 237.
Amphitrite Neptuni concub., 9.
Amyci Bebyrcis inventum, 132.
Amygdalæ cassæ quæ dicantur, 523.
Amymone Neptuni concubina, 9.
Anacharsis Scythæ in septem sapientum numero positus, 129. *Anacharsidis dormientis symbolicus corporis habitus*, 242; *zelus*, 7; *apophthegma*, 133.
Anacreon Erotican seu Amatoriorum inventor, 133. *Anacreontis locus*, 108. *locus ab Euripide effectus*, 264.
Ananias pseudoproph., 142.
Anaxagoras Clazomenis infinitum pro deo habuit, 19. *Summum bonum quod statuerit*, 179. *Primus physicis animum intendit*, 157. *Primus scripto librum edidit*, 133. *Anaxagoræ ortus, præceptor, successor*, 129.
Anaxandra Nealcis filia, 324.
Anaxarchus antecessores et success. quos hab. in Eleat. profess., 130. *Tyranni tormenta eludit*, 213. *Anaxarchi locus ex lib. De regno*, 123.
Anaximandri philosophi ortus, præceptor, successor, 129. *Dogma*, 19.
Anaximæus ortus, præceptor, successor, 129. *Dogma*, 19. *Furtum*, 267.
Anchises Veneris amasius, 10.
Ancillæ quales esse debeant, 108.
Ancora nautica in annulo, 106.
Andocidis locus ex Isocrate petitus, 263. *Locus ex Cratino*, 265.
Andro in Tripode quæ trad., 143.
Androcrates heros, 12.
Androcydes Pythagoricus de Ephesiis litteris quæ tradat, 242. *De vino et carnib. ut pronuntiari*, 303.
Androtonis furtum, 267.
Angelus quid Valentinianis, 338. *Angelus meus prælit tibi; de Christo*, 48. *Angeli (seu nuntius) poenitentia, Hermæ de pseudopropheta quæ dixerit*, 134. *Angeli quali natura sint*, 336. *Corpora sunt*, 337. *Opifices secundum Valentinianos*, 162. *Hominum præsidēs et inspectores*, 263. *Et magnis hominum cœlibus et singularibus hominibus præfecti*, 294, 298. *Infantulis vel expositis vel abortu elisis curatores præpositi*, 348, 349. *Viarum nostrarum præsidēs*, 225. *Auxilio dati hominibus*, 317. *Preces hominum ad Deum perferunt*, 338. *Pro nobis cur deprecantur*, 339. *Pro hominibus baptizati*, 337. *An primi hominum doctores fuerint*, 273. *Angeli ex hominibus ad perfectionem eveitis*, 350. *Angelos vocarunt qui animas defunctorum*, 268. *Angeli et gradu in gradum ascendunt*, 350. *Angeli supremi et prædicatorum*, 350. *Angeli domini seu dominatores*, 250. *Angeli throno Dei astantes*, 259. *Angeli dexteri*, 338. *Angeli punitores*, 252. *Angeli boni et mali super hominibus inter se acie instructa decernunt*, 343. *Angeli mali hominibus mala nonnunquam immittunt*, Deo permittente. 268. *Angeli, demones appellati a poetis et cœt. ethn.*, 239, 260. *Angeli et demones coluntur a magis*, 190. *Angelorum cibus manna*, 45. *Preces eorum ab hominum precibus quid differant*, 506. *Sacerdotessummi qui*, 338. *Primigenii principes*, septem, 291. *Angelorum defectio*, 103. *Lapsus unde prof.*, 93. *Angeli ob incontinentiam et cœlo exclusi*, 193. *Mulierum amore lapsi, secreta eis cœlestia communicant*, 255. *Per socordiam lapsi*, 308. *Angelis paulo inferiorem fecisti, quid signif.*, 204. *Angelicus chorus*, 45. *Angelicam quamdam naturam consequit. Gnostic.*, 250.
Anguillæ Mæandriæ delicatæ, 60. *Anguillarum captura*, 525.
Anima inspirata divinitus, 253. *Corpus est et ipsa*, 337. *Suapte impetu fertur naturaliter*, 281. *Ipsa se alit*, 247. *Animas cœlitus in humana corpora immigrasse dicit Plato*, 150. *Animæ per angelos in uterum immittuntur*, 349. *De*

animæ in corpus hoc illigatione ut senserint veteres ethnici corum theologi, 186. *Animam, divinam origine, cupiditate effeminatam, morti corruptionique obnoxium ergastulum detrusam, cum Platone sentit etiam Cassianus*, 200. *Animæ in hoc ergastulum detrusæ, et miseris ceu porcis exagitatæ, depurgari videntur Marcionitis*, 185. *Animam in corpore ceu cordis perenni ustione puniri sensit etiam Orpheus*, 186. *Animæ dormienti semen inditum, ejusque excitatio, secundum Valentinianos*, 335. *Animis hominum affingunt Basilidiani non tantum bestiarum spiritus adiuteros, sed etiam plantarum motus*, 176. *Animarum e corporibus in corpora transfusio, ex Ægypt. philosoph. desumpta*, 268. *Animæ genios vitæ custodes sortitæ divinitus, secundum Plat.*, 253. *Pares per se, et suis expertes*, 282. *Animæ defunctorum ut discretæ melico poetæ visæ*, 252. *Animæ defunctorum, dii angelique appellatæ a nonnullis, atque adeo etiam divinis honoribus affectæ*, 268.

Animas duas qui statuerint, 176. *Anima terrestris et feculenta, brutorum animæ similis*, 341. *Anima divina, terrestris et feculenta anima ceu carne amicta*, 341. *Anima philosophi, corporis consortium fugit, et secum esse capit*, 186. *Pura, demum etiam in vitam transit*, 338. *Animas sapientum deos fieri*, 229. *Animæ partes tres*, 92, 328. *Principalis pars sedem ubi hab.*, 233. *Animæ partiumque ejus consideratio secund. Decalogum*, 289. *Animæ affectiones tres, ignorantia, opinio, scientia*, 323. *Raptos per angelos seu spiritus*, 250. *Studium quod*, 203. *Cibus qui*, 117, 315. *Mors quæ*, 161, 194. *Anima peccata morietur*, 58. *Anima viri opibus redimitur*, 193. *Opib. seu pecuniis redimi ut dicatur*, 101. *Animam suam qui perdidit, servabit*, 173. *Animam amare quid, et quid perdere*, 207. *Animam suam in ignem conjicere quid*, 183.

Animal quid, 328. *Omnium valerrimum quod*, 269. *Terrestriæ animalia majora*, 269. *Animalium delitientium nutritura*, 304. *Animalib. vesci quib. potiss. licitum*, 304. *Animalia ut Pythagoras, ita et sacra litteræ multum haberi voluerunt*, 172.

Animales qui vocentur ab hæreticis, 219. *Animalis hominis insitio in spiritualem*, 341. *Animalis homo ut resurgat et servetur*, 342.

Animi cogi nequeunt, 212. *Animam a corpore affici, contra Stoicos*, 206. *Animi vitia et morbi quibus curetur melicis*, 305. *Animi ægri pædagogus et medicus*, 33 et 36. *Animi igniculos exsuscat Scripturæ lectio*, 118.

Anius Delli vates, 144. *Deutorum gentius*, 12.
Anniceræ summum bonum qua in re collocari, 179.
Annuli fatidici, 144. *Annulus aureus mulieribus cur detur*, 105. *Viris qui et quomodo convenient*, 106. *Quibus insigniendi sint imaginibus*, 106. *Annulum ferre, deorumque imagines in eo exprimere cur vetuerit Pythagoras*, 239.

Annus in xii menses a quibus primum divisus, 132.
Anthia, seu Antea, libidinis fervore victa, 167.
Anticleus amor sincerus, 224.
Anticlidēs Nostis, de Lyctiis, 12.
Anticyræ auxilium ad metamorph., 303.
Antigones constantia, 211.
Antigonides, calices, 69.
Antiochi Chronologia Doctorum, 133.
Antimachi Teii locus, 264.
Antinoi consecratio, 14.
Antiochi Cyziaceni factum, 15.
Antiochus Historiarum rex de Cecropis sepulcro, 13.
Antipater Cleanthis sectator, summum bonum quod statuerit, 179. *Antipater Stoicus de virtute quæ tradiderit*, 254.

Antiphanes Delius, morborum causam quam censuerit, 60. *Antiphaeus de rerum inventoribus scripsit*, 133. *Antiphanis comici locus*, 207. *Locus ex Malthaca de mulieribus*, 93.

Antiphontis inventum, 133. *Locus*, 302. *Locus ex Sophocle et Theopompo expr.*, 265.

Antiqui in contemplatione exteriorum superbi et elati, quasi aliquid supra hominem gessissent, 338.

Antisthenes Socratis auditor, cynicam philosophiam sectatus est, 123. *De Deo ut senserit*, 21. *De Venere et amore ut senserit*, 173. *Metragrytis stupem negat*, 22. *Summum bonum quod statuerit*, 179. *Prophetæ locum expressit*, 256. *Unde oriundus*, 150.

Antitactarum hæresis quæ somniet, 185, 187, 189. *Consultantur*, 194. *De Antitactis Augustin. lib. De hæres.*, c. 18.

Antonii Pii annus x, 147. *Idem Antoninus senior*, 323.

Antrum cymbalis resonans, 268.
Apellas Delphicus duo narrat Palladia, 14.
Apellis apophthegma in Aureum Helenam, 91. *Apellion manus*, 18.

Apio grammaticus, cognomento *ἡλαργεύς*, Ægyptiacarum historiarum libro IV, Judaicæ genti etiam invitatus antiquitatis testimonium perhibet, 138.

Apis Ægyptius, medicinæ inventor, 152.

Apis Memphitarum deus, 11. De Api Ægyptiorum quæ referantur a vet. script., 139. De eodem multa Herodotus Thalia, Themistius *ἡμαρτὶς λέγει*, Orosius Histor. lib. XI, c. 8. R. Apis a Cambyse occisus, 16.

Apis Argivorum rex, Memphim in Ægypto condit, 159. Tertius ab Inacho, 159.

Apis et formica, industriæ exemplar, 125. Apis Siculæ industria, 118.

Aplum a sacris Corybantum cor exclusum, 6.

Apocalypse locus de animabus martyrum, 87.

Apollo Minervæ precibus Jovem inexorabilem prædicit, 260. Erga Cræsum parum gratus, 15. Servile jugum subit, 10. Apollinis ortus et tempora, 159. Stupra, 9. Epitheta, 9. Apollinis hiantis simulacrum, 11. Apollinis Opsophagi simulacrum, 11. Apollinis Delphici templum et tempestatibus et incendiis dejectum, 16. Apollinis Delphici simulacrum columna, 151. Apollo Sminthius unde dictus, 11. Apollines sex, 8. Apollinis etymologia et significatio mystica, 151. Apollo mystica quid significet docet etiam Plato in Cratylō, et Fulgentius, Mytholog. lib. I.

Apollodorus chronographus de Herculis et Æsculapii consecratione quæ tradat, 139. De Bacchi consecratione quæ prod., 159. De Martis sacrificiis quæ scribat, 8. De Homeri temporibus quæ tradat, 141. De Xenophanis Colophonit temporibus quæ scripserit, 150.

Apollodorus Corycæus de Branchi vallis carmine lustrali quæ tradat, 245.

Apollodorus Cuman., grammaticus primus appellatus, 153.

Apollodotus Cyzicenus summum bonum quod statuerit, 179.

Apollonius Rhodius de Argonauticæ expeditionis sociis quæ narret, 159.

Apophthegmata septem sapientum, 129.

Apostoli allegorice pedes Domini per prophetam picti, 76. An electionis merito facti apostoli, 285. A Christo mystice primum, postea enigmatica, demum liquide et clare edocti, 542. Perfecti in omnibus gratiæ donis, 226. Evangelium prædicarunt etiam apud inferos, 271. Quandiu docuerint, 525. Christi exemplo, pro Ecclesiis quæ exerent, passi sunt, 216. Prophetæ quoque fuerunt, 241. Uxores suas cum secum circumduxerint, 192. Apostolos in XII signa Zodiaci mutatos esse censuerunt Valentiniiani, 358. Apostolus ille præclarus, de Paulo, 240. Sic Apostolus ille generosus, 180. Et alibi sæpe item Apostolus ille divinus, 156. Ex Apostolorum actis locus de Petri abstinentia scrupulosa, 64. Apostolica vestigia insistenda gnostici, 216. Apostolica traditionis semina usque ad Clementem quoque propagata, 118. Apostolorum omnium ut doctrina, sic et traditio fuit eadem, 325. Apostolicus vir Barnabas, 176.

Appetentia et concupiscentia quid diff., 225.

Aptitudo quid, 281.

Aqua pro Deo a quibus habita, et cur, 49. An Dens, 29. Aqua lustralis e tribus salientibus fontibus injecto sale, 305. Aqua marina in exaltatione seu lustratione, 505. Aquæ salutaris fons a Deo propinatur, 7. Aqua mystica contra Ecclesiæ regulam abutuntur hæreses, 157. Aqua nuda in Eucharistia utuntur quidam hæretici, 157. (Aquarii Augustino *De hæres.*, cap. 64.) Aqua baptismatis a communis quid differat, 544. Duplex, 545. Aqua obscura in nubibus æris, allegor., 285. Aquæ tuæ in tuas plateas discurrant, allegor., 156. Aquam de tuis conceptaculis bibe, allegor., 118. Aqua aliena abstinere, quid, 94. Aquam alienam transire, allegor., 108, 137. Aquam furti bibere, allegor., 157, 108.

Aquila esu cur interdictum Israeli, 109, 214.

Aras et templa plura extruere veluit Moyses, 249. Aras diis primi qui statuerint, 15. Ara antiquissima et purissima in Delo, 504. Ignoto Deo dicata, 251. Vere sancta quæ, 504. Christiana quæ, 304. Ara si a mure persona esset, ominosum habetur, 502.

Arabes quæ invenerint et excoluerint, 152. Camelis quomodo utantur, 98. Lapidem pro Deo colunt, 15. Arabes Felices quantopere philosophati, 150.

Arati locus, 21, 156, 255. Aratea mundi circumferentia, 245.

Arbitrium homini liberum datum eligendi pariter et fugiendi, 156, 261. Gratia divinæ alis opus habet ut exurgat et subvolet, 251. De arbitrio atque electione hominis ut senserint Basilidiani et Valentiniiani, 156.

Arbores impudentes, 124. Agrestes, plus alimentum trahunt quam sativæ, 285. Arbor immortalitatis, 249. Arbor e fructibus dignoscitur, non e foliis aut floribus, 191.

Arce sacre myst. sig., 240, 241, 279, 289. Arcæ operculo detecto, effugiet arcanorum notitia, 247.

Arcadiæ vetustas, 2. Arcadia Argolicis quanto recentior, 158. Arcadian libri Aristippi, 159.

Arcana constantissime qui apud se continuerint, 215. Arcanorum cognitio unde ad homines pervenerit, 255.

Arcesilai academici antecessores et successores, 150. Jocus, 302.

Archangeli inter angelos et *εὐαγγελιστῶν* medii, 558. Archedemus summum bonum quod statuerit, 179.

Archæ quæ voc., 552.

Archelaus Atheniensis, Anaxagoræ successor, præceptor Socratis, 129. Infinitum pro Deo habuit, 19.

Archelaus saltator, 325.

Archemachus Euboicorum tertio de Homeri temporibus quæ scrips., 141.

Archemori funebria, 10.

Archias, Syracus. conditor, 144.

Archilochus Parius iambum invenit, 155. Turpis poeta, 116. Quando vixerit, 144. Terpanro vetustior, 144. Archilochi locus, 259. Locus ex Homero mutuatus, 265. Archilochi Commentarii Aristarchi, 141.

Archini locus ex Homero, 266.

Arctinus a Lesche victus, 144.

Arete philosopha, 224. Meminit et Diog. Laert., lib. II.

Argennus. Ab Argenni amasi nomine, templum Argynnæ Veneri structum, 11. Sunt qui utrobique malint *Ἀργεννός*, per *α*, quo nomine et insula una legitur, et tria promontoria. Significat autem *Ἀργεννός* Æolica forma, idem quod *ἀργεῖος albus, candidus*. *Ἀργεννός* Agamemnonis amasium et *Ἀργεννίδα* *Ἀργεννίδης* agnoscit etiam Stephanus, sed addit eandem et *Ἀργεννίδα* dici, ab Aristophane autem *Ἀργεννίδα* per diphth.

Argentens hominum ordo Plat., 254.

Argi statuarii opera, 14.

Argia seu Argiva, philos., 224.

Argolica Græcorum vetustissima, 158. Argolica Demetrii, 14. Argolicarum mulierum fortitudo, 224.

Argonautarum expeditio, 159, 145.

Arguere et reprehendere, animi vitiorum chirurgia est, 50.

Argynnus, vise Argennus.

Aridæi supplicium, 252. Plutarch., 290. Justin., 19. Theodor., 154. In Plat. ed. Aridæus est, 615.

Arignotæ scripta, 224.

Arimaspi ficti. civ., 252.

Arionis musica, 1, 41.

Aristæus Cyrenæus vates, 144. Etesias impetrat per sacrific., 267.

Aristander Telmesensis vates, 144.

Aristarchus de Pythagora quæ tradat, 129. In Archilochi commentariis de Homeri temporibus quæ tradat, 141.

Aristeas Argivus de api Argivorum rege quæ prod., 159. Aristæas Proconnesius vates, 144.

Aristippus Cyrenæus unguentorum usum quo argumentum iuserit, 76. Unguenti usum a cinædis infamatum dolet, 77. Responsum ejus de Laide, 177. Aristippus innot. *μυροπιδαντῶν* unde dictus, 224.

Aristippus Arcadicorum libro I de api Argivo quæ referat, 159.

Aristo Theasal. vates, 144.

Aristo philos. summum bonum quod statuerit, 179. Locus ejus de vitiorum tetrachordo, 175.

Aristobulus Peripateticus Judaicam philosophiam Græca multo antiquiorem ostendit, 152. Peripateticos ex Lege ac prophetis sua collegisse tradit, 254. De Deo in Sina monte se ostendentes magnifico splendore quæ scrips., 268. Locus ejus de S. Scripturæ libris, 148.

Aristoclis fortum, 267.

Aristocrit. Antidoxumenon libro I enigmatica epistolam recenset, 259.

Aristodemus de rerum invent. scr., 155.

Aristomenis Messenii victimæ, 12.

Aristophanes in Dädalo sufflatus q. Platoni comico, 267. In Thesmophoriazasis prioribus Cratino multa sufflatus, 267. Locus ejus ex Thesmophoriazasis, in vulg. ed. non exstans, 90. Locus ad imitationem Theognidis, 264. Locus ex Herodoto, 266. Locus ab Epicuro expressus, 268. Locus ex Vespis, 214. Aristophanis Vocalium transformavit Philemon in Hypobolimeum, 267.

Aristoteles Cyrenæus Laide ut usus, 192.

Aristoteles Platonis discipulus, in Lyceo Peripateticam sectam instituit, successoremque reliquit Theophrastum, 150. Præcipua suorum dogmata a Platone mutuata, 267. Judæi consuetudine usus, 151. Physices magister insignis, 323. Fœlum quo temporis spatii perfici scribat,

290. De asello pisco quæ tradat, 65. Plantas animalia esse negavit, et quid animal esse voluerit, 328. De Sophistica ut senserit, 135. *ῥῆσις* quid vocet, 157. *ῥητορικὴ* quid vocarit, 332. *ῥῆσις* et *ῥητορικὴ* ut distinguat, et an recte, 251. De rerum inventoribus scripsit, 133. Pythiæ ascribit d. Nosce te ipsum, 129. De Apolline quæ prod., 8. In Iocrensi republ. de Zaleuco quæ scribat, 153. In Phocensium rep. de Excesto tyranno quæ tradat, 144. Servis ne arideri quidem vult, 111. Cuique homini suum attribuit genium, 272. Bonum quodlibet statuerit, 207. Summum bonum quod statuerit, 179. De Deo ut senserit, 20. Providentiam Dei quousque se extendere censuerit, et unde opinionem illam hauserit, 252. Aristotelis Exoterica et Esoterica, 215.

Aristoxenus de Pythagora quæ tradiderit, 129. De Doria et Phrygia harmonia quæ trad., 279.

Aristus Salaminius historicus, 16.

Arithmetica mysticæ gnosi materiam suppediat, 278.

Ariusium vinum delicatum, 68. P. ms. *Ἀριούσιον*. Ariusium cur ibi reposuerit, docet Petrus Victorius Var. lect. lib. xv, cap. ultimo, ex Plutarcho, Strabone, Athenæo.

Arma iustitiæ dextra et sinistra, 282. Arma lucis, allegor., 227. Armatura Christiana seu spiritualis, 32, 175, 212.

Aromatum usus qui, 79.

Arpedonaptæ Egyptii philosophi, 131. Arsepedonaptæ Eusebii *Evangel. præpar.*, 277.

Arrogantia quid, 175.

Ars quid, 394. Artes unde ad homines pervenerint, 349, 124. Færmæ omnes a barbaris inventæ et ad Græcos derivatæ, 132. Absque vera philosophia noxiæ sunt, 124. Artificium statuarum accuratius in barathrum homines pellexit, 17.

Arses seu Ochus, rex Persarum, 143.

Arsinoe, Apollinis concubina, 9.

Artapanus libro De Iudæis, de Moyse quæ narret, 149.

Artaxerxes Darii filius, 19.

Artemisia philosopha, 224.

Artorius in lib. *De vitæ longitudine*, potus præceptum quod det, 66.

Aruspina et extispicina quorum inventum, 132.

Arvum femineum Plato attingi vetat, nisi proprium, 13.

As et libra in Rom. testamentis symbolica, 243.

Ascanii imperium, 143.

Ascræum blitum delic., 61.

Aselli piscis natura, 63. Aselli juvenculi ad vitem alligari allegoria, 38. Asinum bovi ad aratrum jungere vetitum, allegor., 172. Asinus petulans, allegor., 203. Asini a Scythis sacrificantur Marti, 8.

Aspasie Milesiæ eruditio, 224. Meminit etiam Xenophon et Ælianus.

Aspis surditatem affectans, allegor., 29.

Assensione (De) Platonici et Stoici ut prædicarint, 935.

Assyrii Græcis multo antiquiores, 138. Assyrii quæ invenerint, 132. Assyriorum philosophi, Chaldei, 131.

Astrabacus genius, 12.

Astra pro diis culta, 7. Quid virium habeant, quid non, 343. Astrorum cursus ab Ægyptiis ut notatus, 237. Astra spectant etiam agricolæ ac nautæ, 280, 291.

Astrologia, curiosior astronomia, 20. A quibus inventa, 132. Verax tantum usque ad baptismum, 343. Astrologica, magica et præstigiatica arte gloriantur Græci, 153. Astrologiæ historia Eudemi, 130.

Astronomia ab angelis ad homines derivata, 349. Ex astronomia quæ petere possit Gnosticus, 280.

Astylus Crotoniatis athleta, 192.

Athamantis Pythagorei locus, 265.

Atheniensium veterum cultus, 86. Clades, 145.

Athenodorus de Sarapi quæ tr., 14.

Athletæ veteres pudiciores quam mulieres in balneis, 100. Continentia usi et ipsi, 192. Athletæ olympiaci præcatio ad Jovem generosa, 309. Athleta Christianus vere qui, 301. Athleticum robur quale, 60.

Athyria regio eversa, 138.

Atlas Libycus quæ invenerit, 132. Atlas Phryx corli columnas unde sustinuisse dictus, 132. Atlantis tempora, 138. Atlantii poli custodes; et Atlas polus qui, 241. Atlanticus Platonis, 243.

Ateas Scytharum rex, 240. H. ms. *Ἀττας*, alibi Ateas. Atom rerum primordia atheis, 127.

Attagenes Egypti delicatior. 61. De attagenum delicis etiam A. Gellius lib. vii, c. 16. Et Martial. epigramm. 37, lib. v. R.

Attica olim Actæa, ab Actæo rege, 138. Attica quanto Argolicis recentiora, 138. Atticorum sacrorum stultitia, 6. Atticismus, 37, 38.

Attidis et Cybæles sacra, 5. Attin pro Baccho cur acci-

plant nonnulli, 6.

Audire nequidem veritatem multi sustinent, 324. Audire pro intelligere et sentire, 232, 233. Auditus Dei prævenit expectationem filiorum suorum, 53. Auditores stratagemate interdum capiendi, 310. Ad auditorum caput accommodarunt se apostoli quoque ac prophete, 287. Auditorum verbi quod officium, 116. Auditor gnostico sufficit vel unicus, 127.

Augeas ab Hercule vulneratus, 10.

Augiæ locus ex Antimacho, 264.

Auguria et auspicia a quibus inventa, 132.

Augustus et successores ejus, quot annos quæque imperavit, 146. Augusti consulatus iv, 145.

Auris Æligies Ægyptiis quid sign., 242. Aurium munimina ut in palestra, ita in auscultatione, 73. Auribus apprehensis deosculari olim pueros cur soliti, 235. Auris tactus in testamentis symbolicus, 245. Aures fodicare, Iudecorum, 75. Auribus perforatis inserta ornamenta non decent matronas, 91. In aurem dicere, et in aurem audire, quid, 286. Aures minus credulas quam oculi, 335. Non temere præbendæ omnibus, 235. Nec obstruenda monenti ac docenti, 29. Per ignorantiam obstruuntur a nonnullis, 279. Aures habentibus sat aperta Scripturæ mens, 287.

Auroræ amasius Tithonus, 10.

Aurum, terra primum est; postea purgatur et defæcatur, 176. Aurum terrestre magno labore modicum eruitur; celeste, contra, 304. Iræ Dei haud eximit, 91. Aurum regium, allegor., 254. Aurum in corona regia quid signif., 76. Christo infanti magis oblatum quid signif., 76. Auri gestatio quam stolidia, 106. Aureum ornatus non stupendus nec affectandus, 89. Aureus ornatus, eruditio, 106. Aurei homines Platoni qui, 254, 260. Aureum sæculum quod, 206.

Austeritate præceptorum curantur multa vitia, 50.

Auxo, dea, 7.

Avaritia, malitia et vitiorum arx, 70.

Aves Indicæ, psittaci, 99. Aves et colorem mutantes et vocem quotannis, 81. Avium concentum reddentes silvæ ad ventorum flatum, 268. Aves multæ sub sole, i. varia auguria, 502. Avium volatus significat tantum, non agit, 343. Avibus retia tenduntur jure, allegor., 161. Avib. rapitricibus, interdictum Iudæis, 109. Aviculis levius vescuntur Ægyptii sacerdotes, 305.

Axiothea Phlasiæ, 224.

B

Baalis sacra, 53, 91.

Babylonis eversio, 145. Babylonii sermones Democriti, 131.

Baccari, unguentum barb., 76.

Bacchi ortus et tempora, 139. Bacchus Moyse recentior, 133. In deorum numerum quando relatus, 139. Idem cum Osiri Ægyptiorum, 331. Democrito idem qui Pluto, 10. Bacchus, vinum, 7, 310. Bacchica orgia coronati peragunt, 78. Bacchicorum sacrorum vesania, 4. Immanitas, 5, 12. Bacchanalia Christiana, 53. Bacchi Eleutherensis templum, 16. Bacchi Morychi simulacrum, 14. Bacchus *ῥητορικὴ*, 11. Bacchi nomen sibi usurpavit Ptolemæus et Mithridates, 16. Ut Bacchæ Penethi corpus, ita sæcæ philosophiam discerpserunt, 128.

Bacchylidis locus, 114, 236. Ex Pæanib., 248. Locus a Moschione comico expressus, 264.

Bacides duo, 144.

Bactriorum philosophi, Samanæi, 131.

Baculus tuus et virga tua invitarunt me, 49. Baculus Christianus, beneficentia, 101. Baculus iuriæ quid, 74.

Balneis an utendum, et quomodo, 99. Cur, et quomodo, 103.

Baptismus iustorum ante Christum a nostro quid diff., 163, 198. Baptismus per ignem qui, 346. Baptismus per aquam et spiritum fit, 345. Duplex, ut duplex ignis, 345, 345. Quid significet, 344. Veteris hominis sepultura est, 343. Post baptismum cur jejunia et preces instit., 344. Baptizari pro mortuis, 337. Baptisma hæreticum allegorice præfiguratum, 137. Baptismus seu adoptio nostri, varlis appellatur nominibus, 41. Baptismi imago quædam ex Moyse et Homero, 227.

Barba tonderi potest, radi non debet, 106, 96.

Barbarorum genera plura, quo sensu dixerit Plato, 150. Barbari philosophum philosophosque ac legumatores quanti fecerint, 139. Barbaræ philosophiæ non verba spectanda, sed res, 133. Barbarus nobis est quem non intelligimus, 133.

Barnabas apostolicus, unus e LXX Christi discipulis, Pauli administrator et socius, de corde hominis ut scripsit, 176, 246. Præceptum de prohibitis et concessis carnibus ut enarravit, 244. Ut enarrat illud psalmi, Aperite mihi

portas iustitiæ, 274. Primum psalmum ut exposuerit, 168. Barnabæ apostoli locus, 161, 171, 216.

Basilium unguentum, 76.

Basilides quibus temporibus fuerit, 323. Deum naturaliter sciri dicit, 233. Hominem qualem statuerit, 176. Electionem peregrinam in mundo unde dixerit, 231. De iustitia et pace ut censuerit, 231. Peccata quæ remitti senserit, quæ non, 229. De conjugio ut senserit, 183. Exegeticon libro xiii de martyribus quæ scribat, 216. Basilidiani Matthiæ opinionem jactitant, 325. Diem quo Christus baptizatus est, religiose celebraverunt, 147. De fide atque electione ut senserint, 156. Fidem ut definiant, 160. De affectibus ut sentiant et loq., 176. De columba in Christi baptismo ut senserint, 337. Ut interpretati sint redditionem Dei vindicis usque in tertiam et quartam gener., 338. Ut enarrent dictum istud: Initium sapientiæ, timor Domini, 161. Confutantur, 185.

Bassari Bacchi orgia, 6.

Batti Cyrenæi divinatio, 144.

Baubo terrigena, 6.

Bauson seu Blyson, Heracliti pater, 150.

Beatus qui, et beatitudo quid, 137, 167. Beatos quos prædicat verbum, eos nos imitari vult, 57. Beatitudo seu summum bonum quod a quibus statuatur, 178, 179. Platoni est, similem Deo fieri, 174. Paucis obtingit, 231. Beatitudo Christiana cur contemnatur a nonnullis, 57.

Bellar pro Bellal, 245, 194.

Bellum sacrificio averruncatum in annos x, 268. In bello mortui laudantur et honorantur, 206. Bellicarum calamitatum ephrasis, 95.

Benefacere et juste punire, ejusdem facultatis ac virtutis, 53. Beneficentiæ studium quantopere nobis commendatum, 101, 113, 126. Æque Vetere ac Novo Testamento præceptum, 193.

Benevolentia quid sit, 58, 160.

Berosus in Chaldaicis historiis de Nabuchodonosoris expeditione quæ scribat, 142. Chaldaicorum tertio de Persarum religione quæ scr., 19.

Beseleel, excell. artifex, 121.

Bestiarum spiritus adulterinos humanis animis affingunt Basilidiani, 176. Bestiolæ ultrices ex peccatricum lacte, 349. Bestiæ pro diis habitæ, 11. Bestiæ, allegor. Infideles, 121. Brutam bestiam se facit qui præter rectam rationem peccat, 59.

Betæ Ascrenses delicatæ, 61.

Biantis dictum, 129.

Bibere ac polare, adutorum sunt, 43. Bibere calicem Christi, 216.

Bibliotheca Alexandrina, 147.

Bifidis vesci cur concessum, 199.

Bilis allegor. Fastus, 58.

Bion Proconnesius Cadmi scripta in summaria seu capita redegit, 267. Bionis locus, 302. Apophthegma, 17.

Blistichis, Ptolemæi pellex, 14.

Bocchoridis justum judicium, 223. Meminit et Diodor. Siculus lib. i, p. 59.

Boco vates, 144.

Bombylus, insectum, 86. Aristoteli et Plinio *popillio*.

Bombyx. Bombycis natura et textura, 86. Et Hieronymus Vida in Bombyce.

Bonum esse, quomodo dicatur, 50. Bonum probumque esse divinitus sibi unice precatur Socrates, 234. Boni sumus non natura sed institutione recta, 225. Bonus nemo nisi Deus Pater, 52. Bonum, quatenus bonum, non nisi juvat, 50. Usus non habet, nisi bonitatis suæ actiones et fructus edat, 283. Bonum bono amicum, 253. Bonum quod non est, non continuo malum est, 231. Bonum qui quod statuerint, et quos boni gradus, 227. Bonum summum et perfectum quod a quibus statuatur, 178. Bona vocantur non virtutes modo, sed et actiones honestæ, 281. Bona divinitus veniunt hominibus, 295. Impertiantur tribus modis, 293. Quotuplicia, 281. Duum generum, 210. Triplicia Peripateticis, 161, 231. Bona terræ quæ; et quæ bona vera, 111. Bonitas, iustitiæ austeritate ac metu temperanda, 55.

Bos Ægyptiis quid significet, 242. Bovi tritoranti non obligatur os: nec bos cum asino ad aratrum jungitur, 172. Et Plato *De leg.* lib. vi. Ubi bos et asinus calcant, quid sign., 262. Bovis et ursi congressus in unum, allegor., 272.

Bosporus quadriremis fabricator, 132.

Botrus propheticus, 65.

Brachmanes, Indici philosophi, 150, 132. Quanta usi continentia, 193.

Branchi vatis versus, 243.

Brenthium unguentum, 76. Et apud Hesychium: Athenæi epitomæ ms. *βρενθιον*. Suidæ *βρενθιον* et *βρενθος*, apud Pollucem *αβρενθιον*, supervacu.

Breviloquentiæ studium, 243. Veteribus usitatum, 139.

Britanniæ autrum cymbalis concinne resonans, 268.

Brontini poemata, 114.

Bryaxides statuarii duo, 14.

Butas seu Butlas, Ind. doct., 121.

Butyrum quid, et usus ejus, 47.

Buzi, propheta, 142.

Byssinæ telæ, 88. Quando inventæ, 152.

C

Cabiri qui, 6.

Cadmus Thebas quando venerit, 158, 139. Quæ invenerit, 132. Cadmi veteris scripta, 267. Cadmeam victoriam reportare, 126.

Cædes quid, 292.

Calanistæ hæretici inde d., 325. Calani Epiphania, 105 et 123.

Caini et filiorum ejus natura, 341.

Calaiho (E) in cistam, 6.

Calceamentorum usus qui, 89. Luxus, 89. Calcei mulierum q., 89. Calcei corrigiam solvere, allegor., 245. Calceos habere velantur apostoli, allegor., 101.

Calchas vates, 144.

Calices auriti, 235.

Callias comici locus, 264.

Callimachi locus, 8, 11, 254, 256. Locus ex epigramm., 218. Callimachus Iambiis, Branchi iustrationem memorat et ipse, 243. Ætius, Dianam *Διαν* narrat. 11. Ætius ejus cryptice scripta, 244.

Callinicus Hercules, 302.

Callinus quando vixerit, 144.

Callipho summum bonum quod st., 178.

Callistagoras genius Teniorum, 12.

Callithoe ædilita, 151.

Calo statuarii opus, 14.

Calumnia, gladii ministra, 126.

Cambyses occidit Apin Æg. d., 13.

Cameli barbaris et vehiculum præstant, et victum, 98.

E cameli pilis vestis, 88, 221.

Candelabri sacri signif., 210.

Canis vox *κύνες*, 329. Canis pro deo, 11. Canes duo

Ægypti. quid sign., 242. Canes Marti sacrificant Cares, 8.

Canib. non participanda sancta, alleg., 156. Canis pretium altari offerre vetitum, 118.

Canities venerationem habet, 107. Canitiei illitio indecens, 96. Canescunt citius qui se tingunt et inungunt, 77.

Canthari pocula exquis., 99.

Canthus et hymni in convivis, 7, 280.

Capillis (De) observanda quæ et viris et mul., 106. Capilli soluti, allegor. quid, 76. Capillorum rasura insubidi et involuntarii homicidii expiatione, allegorica, 56. Capillus Dei ut lana nivea, 96.

Capito musicus, 1.

Cappadoces quæ invenerint, 152. Cappadociam imperium dierum, xviii, 143.

Capræ fabulosæ, 2, 4.

Captivam quam reverenter haberi voluerit Deus, 171, 195. Captivare se, quid, 300. Captivitatis Babylonice tempus, 143, 142.

Caput nudum viros quidem decet; mulieres non item, 106. Caput mulieris, maritus, viri, Deus, 116.

Carbones ignis, allegor., 285. Carbunculi mystici, 241.

Cares quæ invenerint, 152. Marti canes sacrificant, 8.

Carica musa, 71.

Caricæ Chelidonenses, 61.

Carimalus, locus Romæ, 139. Ambigue pro Cermalus vel Cermalensis.

Carminum facies e Musis inargentata, i. lucri causa scripta, 237.

Carneades Hegesilai successor, 130.

Carnibus et vino abstinendum, seu parcius utendum, 63, 304, 305. Caro factum Verbum, quo sensu, 337. Caro omnis fenum est, 231. Potestatibus et spiritibus obsistere ut possit, 211. In carne vivere non simpliciter abominatur Paulus, 194. Carne abutendum quo sensu Nicolaus dixerit, 177, 187. Carnis odium quale intelligatur, 193. Caro, adversarius noster, et quomodo cum ea in gratiam redeundum in hac vita, 340. Caro allegorice quid, 342, 315, 319. Carnis opera quæ, 215. Carnalem esse, et secundum carnem ambulare quid, 231. Carnales qui Paulo, 43.

Carpocratiana hæresis a quo nata, 184. Carpocrates legis obedientia, 185. Carpocrates mulieres communes esse vult, 185. Meminit et Augustinus *De hæres.* cap. 7.

Carthaginensis quadriremis inventores, 132.

Caseus quid, 45.

Cassianus Exegeticon primo Hebræicam philosophiam Græca multo antiquiorem docet, 138. De Salomone interrogatis quæ referat, 200. Tunicas pellicæas primorum parentum quomodo interpr., 200. Cassiani Julii locus ex

libro *De continentia* seu coelibatu, 199.

Castaliæ fons, 4.

Castigatio quid, 151. Castigari a Deo, salutare, 152. Castigare Deum quæ potius peccata soleat, 230. Castigare Deum tres ob causas solet, 229. Castigatione ac poenis multa curantur vitia, 50.

Castitatis martyr, 223.

Castor et Pollux Argonauticæ expeditionis socii, 139. Quando consecrati, 139.

Castratus a sacris ecclesiast. arcetur, 7. Vise *Eumuch*. Catechesin (Per) veram generanti liberos merces generationis a Deo proposita, 201.

Catenis aureis vincti fontes, 90. Catenæ capillitii, 106.

Cathedra pestilentiae quæ, 109, 168.

Catholica epistola, omnium sc. apostolorum, 219.

Caudæ diis sacrif., 534. Caudis suis verberantes allegor., 202.

Causa proprie quid, 352. Quotuplex, seu quot ejus genera, 350, 352, 353. Aliæ evidentes, aliæ occultæ, 354. Efficientium divisio, 352. Adjuvantium differentia, et absoluta ratio, 158. Causa ut causa, 353. Causa sui ipsius nihil est, 353. Causa essendi, Deus omnibus, 50. Causa una effectus sæpe producit contrarios, 354. Causa una multas habens adjuvantes, 157. Causæ multæ sæpe ad unum effectum concurrunt, 354. Causa in quibus posita, 154. Causæ corporeorum in incorporeorum sit, 352. Causas oratorie apud iudices primus egit Antiph., 153.

Cecrops ille Diphyes, rerum Atticarum conditor, 158. Cecrops tempora, 158. Sepulcrum, 13. Cecrops alter quando vixerit, 159.

Celei filia ubi sepulta, 13.

Celmis et Damnameneus Idæi dactyli, quæ invenerint, 132.

Celtæ comas ut alant, 97. Ebriosi, 68. Leticarios se præstant, 98.

Centaurus allegoricus, 203.

Cephalenæ Epiphanem quantopere coluerint, 184.

Ceraunitæ gemmæ, 89.

Cercopis Pythagoræ poemata, 144.

Cercylus historicus, vise *Dercylus*.

Cerebrum natura frigidum, 78. Odoratis roboratur, 77.

Ceremoniæ sacræ non omnibus promiscue ostenduntur, 237.

Cereos homines voluptas facit, 171.

Ceres Græcis quæ Isis Ægyptiis, 139, 351. Allegorice frumentum, 7. Cereis amasius lasus, 10. Cereis sacrorum origo et vanitas, 4, 5, 6.

Certamina. *De Certaminum proprietate* liber Isti, 192. Certamen Christianum, 27, 178. Certaminis virtutes audientia et sapientia, 127. V. *Athletæ*.

Cerussatæ malæ, 83.

Ceus sophista, Prodicus, 87.

Ceyx Æoli, filius Jupiter, 16.

Chaldæi, Assyriorum philosophi, 131. Planetis quantum tribuerint, 291. Chaldaici generis propago Orpheo q., 239.

(hamaleo libro *De diis* Thaleti tribuit a *Thaleti* omnia, 129. Libro *De ebrietate* de Zaleuco quæ tradat, 152.

Chami (E) prophetia desumpta Pherecydis theologia allegorica, 272.

Chananaea terra, allegorice quid, 164.

Charitrii nutriuntur a delicatis. Quia ejus avis aspectus æquatos sanare fertur, 99.

Charilli Spart. ann. vii, 141.

Charitas seu dilectio quid, 163, 222. Charitas cur appellatus Deus ipse, 222. Charitas multipliciter intelligendam se præbet, 171. Pervadit omnia, 165. Per auditum se insinuat, 255. Simplici modicoque apparatu indiget, 59. Charitatis comites quæ, 363.

Chelidonenses caricæ, 61.

Chelsias sacerdos, Jeremias pater, 142.

Cherubi quid significet, 240, 241.

Chilonis Lacedæmonii dictum, 129. Expressum ab Epicharmo, 266.

Chione, Neptuni concubina, 9.

Chironis centauri inventa, 132. Chironia sacra, 12.

Chium vinum delicatum, 68.

Choaspia aqua optima, 68.

Chordæ, nervi hominis Christi, 71.

Choræ inventor, 133. Chorus infantium, 39. Chorus psallens qui, 72. Spiritualis et sanctus, Ecclesia, 319, 71. A choro divino abstinere qui debeant, 237.

Christus Dei Filius esse Servatorque ac Dominus noster, quibus argumentis demonstretur, 298, 298. Deus, et homo, 33. Adeptus quomodo secundum Theodotum, 339. Sanctus sanctorum, quomodo unctus, 145. Servator omnium hominum, maxime vero piorum, 295. Servator fidelium, dominus inobedientium, 299. Ut Judæis legem,

sic Græcis paolosophiam ante inhumanationem suam dedit, 298. In regum coronatorum capite circumlatus, symbolice, 76. Quando natus, 147. Carnem cur assumpserit, 312. Quando baptizatus, 147. Cur baptizatus, 345. Docere quando coeperit, et quandiu docuerit, 325, 147, 279. Apostolos triplici docendi genere instituit, 342. Doctor nobis unicus, et servator, 114. Gloriam suam discipulis in monte cur ostenderit, 335. Gloriam suam cur vulgari veterit, 335. Quando passus, 147. Ad inferos cur descenderit, 271. Evangelium prædicavit etiam inferis, 270. Peccatis nostris traditus quomodo dicatur a propheta, 51. Ut Filius Davidis agnoscebatur a multis, ut Filius Dei a paucis, 339. Adversarios habuit multos reges ac principes, 270. Humanam naturam omni dotum genere longissime superavit, 158. Infantibus et filiis suis pater, mater omnia, 45. A Platone significatus, 221. Castratus a sectis profanis, 128. Informis corporis specie, 202, 92, 159. Vili corporis forma uti cur voluerit, 295. Cibum potumque et alia corporis sustentamina quomodo seu cur admisit, 276. Uxorem cur non duxerit, 191. Christi antiquitas et erga homines beneficia, 3. Bonitas immensa et mirifica, 31, 33. Principatus per Danielem prædictus, 142, 143. Descensus in carnem, visus ab angelis, Abrahamo, cæterisque justis in requie positus, 357. Natalis dies, curiosius a quibusdam inquisitus, a Basilide vero etiam dies baptismi ejus festi solemnitate actus, 147. Passio, mystice a Platone præsignificata, 256. Nascentia, baptismus, et passio, quid nobis contulerit, 345. Christi carnem edere, et sanguinem bibere, symbolice dictum, 44, 45. E Christi plenitudine accepimus omnes, 155. Christus animalis, Sapientia filius, secundum Valentin., 540. Matrem ut deseruerit, 539. De Christi passione, morte, descensu ad inferos et resurrectione, ut senserint Valentiniani, 342. De Christo ut homine peccatore sensit Basilides, 217. Christum qui antecesserunt doctores, quomodo fures ac latrones fuerint, 133, 134.

Christiani sunt et dicuntur *prophetæ*, 158. Deum nec Iudæi nec Græci, sed novo more colunt per Christum, 270. Soli nobiles ac divites, 54. Actiones eorum quæ quodque officium, 60. Christianæ doctrinæ fundamenta, 321. Christianismi summaria descriptio, 297, 310. Christianæ politis hypotyposis ex Ezechiele, 58. Ex Platone, 254. Christianismus publicum et capitale crimen Clementis temporibus, 216. Nullis quamvis potentium machinis expugnari potuit, 296. Christianis a Judæis et Græcis objecta jam olim sectarum diversitas, 320.

Chromaticæ harmoniæ, 72.

Chronologia S. Bibliorum ab Adamo usque ad monarchiam Romanam, 145. A Moyse usque ad finem regum Judæorum, 159. Chronographia Clementis in Biblicis temporibus, 140, 142. Chronologia Græcæ historiæ, 143. Chronographia brevis Græcam historiam cum Judaica et Ægyptiaca comparans, 158.

Chrysippus puer deamatus, 9.

Chrysippus Ceanthis in Stoica professione successor, 150. Dialecticus insignis, 325.

Chrysis sacerdos cum templo conflatur, 16.

Cibi varii et delicati an salubres, 60. Viliores, saniores et robustiores efficiunt, 61. Utendum eis moderate, 65. Usus eorum indifferens, 64. Abstinencia superstitionis coarguitur, 192. Vitandi qui, 64. Judæis interdicti qui, et cur, 64. In cibo et potu qualem se Christianus gerere debeat, 60. Cibus Christi supernaturalis, 46. In Christo corruptionem nullam sensit, 195. Cibus ventri, et venter cibo, 191. Cælestis ac spiritualis imprimis querendus, 68. Spiritualis qui, 315, 336. Divinus qui, 345. Gnosticus qui, 238. Cibus solidus, cibus tenerior, cibus spiritualis, 44, 45.

Cicada Eunomi musicam adjuvat, 1. Cicadarum aurearum insertionem cur se ornant Athenienses prisca, 86.

Ciconia pro Deo, 11.

Cimmerius in verbo nemo, 23.

Cinædici gestus, 99.

Cinctus e lino et e pilis, 88. Zona coriacea, 192.

Cinyras Cyprius vates, 144. Veneris amasius, 10. Cinyræ orgia, 5. Sepulcrum, 15. Cinyra ditior, proverbium, 100.

Circumcisio Timothei Judæus capit Paulus, 310. Circumcisionem Ægyptiacam philosophia causa Pythagoras admisit, 150. Circumcidite vias vestras, 84. Circumcisio aurium et cordis quid et quorsum, 244.

Cirrheus tripus, 4.

Cisternæ operienda allegoria, 244, 245.

Citharæ allegoria, 279, 71.

Civitas Stoicis quæ, 332. Civitatis cælestis imago apud ethnicos, 252.

Clarii oraculum, 4.

Claudii Cæsaris Germanici princip., 145.

Clavi falsa uti, 323.

Clavi calceis infixi, 89.
 Cleanthes Zenonis in Stoa successor, Chrysippi antecessor, 130. Zenonem magistrum professus, 273, 296. Summum bonum quod statuerit, 179. Lib. n. *De corruptis*, Socratum quæ ascripserit de summo bono, 179. De Deo ut senserit, 21. De suis anima ut pronuntiavit, 304. *Acadē* quæ vocarit, 332. *Maiores* quid vocet, 243. Cleanthis locus, 236, 237.
 Clearchi sepulcrum, 13.
 Clearchus Peripateticus Aristotelem Judæi consuetudine usum tradit, 131.
 Clementis in *Protreptico* propositum quid habuerit, 35, 302. *Stromateos* suos unde collegit, 118. Connubialem sermonem scripsit, 102. Pollicetur disputationem contra hæreses, 219. Tractatum *De principiis*, 185, 186, 263. *De mundi ortu*, 296. *De anima*, 176, 185. *De prophetia*, 149, 219. *De prophetia et de anima*, 252.
 Clementis apostolici locus ex Epistola ad Corinthios, 121, 221, 275.
 Cleobis et Biton Herodoti, 185.
 Cleobuli Lindii dictum, 129.
 Cleobuline, Cleobuli filia, 224.
 Cleomenes libro *De Hesiodo*, dictum illud, *τῆς, μέγα* *ἔτα*, refert ad Homerum, 129.
 Cleopatra Macedonica stirpis ultima in *Ægypto*, 143.
 Cleophio Corinthius vates, 144.
 Cleophylo Samio OEchalæ excidium suffuratus Pisanoder, 266.
 Cleoris filia et nepos, 11.
 Clitarchus de Alexandri expeditione quæ scripserit, 145.
 Cocyus flumen, 253.
 Coelibatus quoque, ut conjugium, sua habet munia, 197. Coelibatus et continentia non capaces omnes, 192. E coelibatu ad conjugium transitus per manuum impos., 183. Coelibatus Spartæ punitus, 182. Coelibes universariam multam pendere jubet Plato, lib. vii *De leg.* et Valerius Max., lib. ii, c. 9. In principio. R.
 Cælum et mundus indifferente a Platone ponuntur pro eodem, 250. Cælum proprie urbs, secundum Stoicos, 252. Cælum, allegorice cælestia curantes, 252. Cæli allegorice quid, 549. Cælum petentes quib. instructos esse oporteat, 101. Cum cælo vetus est hominibus cognatio, 7. Cælum stellatum pro Deo adoratum a nonnullis, 239. In junctum cælum subvertens Sophonias, Paulus in tertium, 250. Cæli septem, secundum quosdam, 250. E cæli genitalibus nata Venus, 5.
 Cœtus et *ἀδελφία* quid differant, 61. Quales esse debeant, 62.
 Cogitata quoque piorum exaudiantur a Deo, 282.
 Cognitionis quid, 42, 169, 191, 275, 294. A prænotione et prædicatione ut differat, 165. A sapientia quid differat, 310. A fide quid differat, 311. Bonum perfectissimum, 281. Exoritur una cum *ἡ ἀρετή*, 42. Duplex, 262, 164. Fida quæ, et quæ inflans, 161, 165. Cognitionis illa sublimis, paucis sine scripto ab apostolis tradita, et deinceps per successiones propagata, 274. Cognitionis peregrinæ Evangelium quod somniat Marcionites, 183. Cognitionem falsam professi quid m., a fide aberrant, 165. Cognitionem solis sibi arroganti Gnostici, 188. Cognitionis illa, quo sensu dictum ab Apostolo, 321, 128. Cognitionis finis, acquiescere, 42. Ad cognitionem non invitatur Deus, 57.
 Coitus, parva epilepsia, 84. Coitus promiscuus magnas sæpe parit tragedias, 97. Coeunt magi etiam cum consanguineis, 185. Coitus cur damnatus a quibusdam philosophis, 186, 187. Coitus leges, 195, 82. Coitus abstinentia tridua, imperatur populo verbum Dei audituro, 196.
 Collatio quid, 169.
 Colophonius fons, 4.
 Colorum insigniorum catalogus, 87. Colorum fucus nec in coma nec in vestitu adhibendus, 106. Colores Platoni qui probati, 105. Christianos qui deceat, 87.
 Colossenses (Ad) qua occasione a Paulo scripta Epistola, 274.
 Columba pro Deo, 12. In Christi baptismo quid fuerit, 337. Columbæ oblatio mystica, 301. Columba in annulo significata, 106. Columbæ, simplices, 38. Columbæ serpentem miscere, 318. Columbarum conjugia, 181.
 Columna Evæ dei, 131. Columna Thebanis Bacchus, 150. Columna hieroglyphica, 131. Columnæ vi sapientiæ, 340. Columnæ quatuor ante aditum sanctuarii quid significant, 240. Columna ignea et Judæis olim et post Græcis præluxit, 150. Columna quid significet, et quid columna fulgens, 151. Columnæ igneæ allegoria, 151. Columnæ ligneæ ac lapideæ pro diis, 15. Columnæ olim pro imaginibus et simulacris ponebantur, 151. Columnæ seu cippi mortuis ponebantur et exauctoratis, 245. Columnæ mundi quid, 132.

Comas Celmæ Scythæque nutriunt absque ornatu, 98. Comæ fucatura et comptura indeceus, 96. De coma quæ observanda Christianis, 106.
 Cometes Cretensis vates, 144.
 Commodi imp. mors, 145.
 Commune esse, qua significatione dicatur, 183. Communionem facere hominem, quid, 75. Communionem qualem statuat Harpocrates, 184, 187. Qualem sacræ litteræ, 192, 187.
 Comædiæ inventor Snsario, 133.
 Comparatio quorum sit, 232.
 Compassio quid, 339.
 Compositio geometrica et dialectica, 530.
 Conceptionis ratio, conceptique fetus nutritio, 46. Conceptus fetusque abigere, nefarium, 84.
 Conchæ Pelorides delicatæ, 61. Conchyliorum captatores, 88.
 Conclusio quid, 327. Conclusiones ex S. Scripturæ oculis veræ, 164.
 Concordia quid, 163.
 Concupiscere æque lex atque Evangelium vetant, 196. Non concupisces, quid significet, 289. Concupiscere nihil, quid, 219. Concupiscentia quid, 59. Ab appetentia quid differat, 223. De concupiscentiis præceptum Decalogi ut intelligendum, 292. Concupiscentiam qualem a Christo damnari Gnostici quidam voluerit 223. Concupiscentiam quomodo fugiat domietque Gnosticus, 228, 282. V. *Cupiditas*.
 Condimenti plus quamimenti habet cibus, 127.
 Confessio gratior Deo quam sacrificium, 222. Confessio Christi qualis esse debeat, 222. Christi quomplex recundum Heracleonem, 215. Ultra præstautur, 216. Omnibus modis fieri debet, 215. Confiteri Christum et confiteri in Christo, quid differant, 215.
 Confidentia quid, 160.
 Conjugium. De conjugio ut senserint philosophi, 181. Conjugium diserte a quibusdam et scortatio et diaboli inventum appellatum est, 191. Conjugii diremptores quibus untantur argumentis, 191. Conjugium abominans confutatur, 192. Conjugium quam immerito damnetur ab hæreticis, 197. Ab ipsa Scriptura suadetur, 182, 183. Contrahendum cur sit, 181. In conjugii questione considerari quæ soleant et debeant, 181. Conjugium seu connubium quid, 181. Sua habet munia, ut et coelibatus, 197. Virilitatis ostendendæ majorem materiam habet quam coelibatus, 314. Piorum qualia conjugia, 312. Consummatum seu perfectum quod, 224. Conjugium concordia quam beata, 111. Conjugia peregrina solvantur ab Esdra, 142. Connubium unde dictus numerus senarius, 290.
 Conscientiam incredulitate polluere, 160. Conscientiam habenda ratio, non nostræ tantum, sed etiam alienæ, 212, 220, 63. Conscientiam bonæ gloriose vera quæ, 281.
 Consilium quid, 168. Consiliarius Patris ante mundum conditum Christus Filius, 298, 275.
 Consolatione quoque apud peccatores utilis Deus, 57.
 Consonantia e dissonis, 128.
 Conspiratio Ecclesiæ, 304.
 Constantiæ exempla ex utraque historia, 211, 213.
 Constantia philosophica quid a Christiana distet, 312.
 Consuetudo a majoribus ad nos propagata, retinenda, necne, 25, 32. Diversam a veritate viam habet, 50. Consuetudines in errorem impellentes, in totum abolendæ, 325.
 Consummationem (Ad) properantibus quæ proposita, 212. Consummatio cur dictum martyrium, 206.
 Contentio graphice depicta, 235. Ab inquisitione veri submovenda, 235. Contentiosarum altercationum quis fructus, 526.
 Continentia quid, 191. Quid sit, et in quibus posita, 183. Diversis modis dicitur, et quæ sit vera Gnostici continentia, 314. Non circa unam tantum speciem versatur, sed circa plures, 193. Ubi virtus, et ubi vitium, 204. Quis nos commendat continentia, 228. Continentia virtutum Christianarum fundamentum, 174. Et nobis prodest et fratribus, 65. Continentia gnostica quid differat ab humana continentia, 193. Non nisi a gratia Dei proficiscitur, 193. Continentiæ specioso titulo creationi divinæ se opponentes, confutantur, 194. Continentia Marcionitarum, 184. Idololatrarum et magorum, 191. Athletarum, 192.
 Contraria ex una eademque causa interdum, 334.
 Contumelia ministris possessionibusve illata, ipsi Domino illata censetur, 302.
 Conversari cum quibus debeamus, et cum quibus non, 98, 244.
 Convertendi ad salutem homines variis et multiplex Deo modus, 267. Conversio hominis unde, 208. Conversionis gradus, 311.
 Convicia paterna et salutaria in verbo Dei, 53, 50.
 Convictu (in) eleganti ac liberali vitanda quæ, 74.

Convivæ accersendi qui, 99. Convivii finis qui, qui item comitatus, 74. Convivia charitate fundata esse debent, 62, 61. Quando et quomodo adeunda, 305. In conviviis Christianus se gerere ut debeat, 62, 65, 70. Convivialis lætitia Christianis quæ, 71. In convivii decorum observandum in primis, 68. Convivialia præcepta de sermone, 74. Ante convivium lectio Scripturarum, in convivio psalmi et hymni, 309.

Conuphis, Ægyptius propheta, 131.

Copulata a Deo, per hominem separari non debent, 192.

Coquos agricolis antefert gula, 62.

Cor in ventre asello pisci, 65. Cor edere mystæ quid velent, 259. Cor suum coram Deo effundere, 29. In cor nostrum leges suas scribit Deus, 31. Cor et renes scrutatur Deus, non oris speciem, 94. Cordium notitiam Deo tribuit etiam Thales, 254. Cordium scrutator Deus quomodo sit, 282. Cor diversorio simile facit Valentinus hæreticus, 176. Cor ante fidem quale, 176. Cor, allegorice animus, 235.

Cornicem intellexit Mopsus, 144.

Cornu Thraces in bello utuntur ad classicum, 71. Corniger Alexander, 16.

Coronamentum magnorum deum narcissus, 78. Coronæ ut in gymniciis, sic in ecclesiasticis certaminibus, 313. Corona gemmis et auro pretiosa in regum capite, symbolice Christum denotavit, 76. Corona Christi, mystice interpretata, 78. Corona mulierum quæ, quæ virorum, quæ Ecclesiæ, 78. Coronis et unguentis an utendum Christiano, 75. Coronarum usus apud ethnicos qui fuerit, et quando inventus, 78.

Corpus quomodo habendum seu tractandum, 206. In corpore hoc inhabitandum ut in domo ruinosa aut navi cariosa, 345. In corpore hoc mortali veteres identidem pati optabant, 345. E corpore mortis huius exsolvi cupit Paulus, ut philosophus Platonis, 186. Corpus in regeneratis templum Dei est, in infidelibus, sepulcrum animæ, 196. Corpora spiritalia angelorum et animarum, 337. Cœlestia a terrestribus quid differant, 356. Excellentiora faciliem habent misturam, 337. Corpus, allegorice Ecclesia, 319. Corpus spirituale, Ecclesia, et ideis secundum spiritum vivens, 319.

Correctionis modi duo, 220.

Corruptionem non videbit justus, 126.

Corticibus arborum vestiti, 131.

Corvi quoque humanas voces imitantur, 293. Corvi fatidici, 4. Corvi esus cur vetitus, 244.

Corybantum orgia, 6. Corybantis filius Apollo, 8.

Coryphasia Minerva, 8.

Cranioris Academici præceptor qui, et qui discipuli, 150.

Crater Orphel, 144.

Cratetis Academici antecessores qui, 150. Qui successores, 150.

Cratetis Cynici uxor, 224. Versus, 177.

Crates grammaticus de Homeri temporibus quæ scripsit, 141.

Cratina Praxitelis amasia, 16.

Cratini locus ex Archilochis, 121. Locus ex Laconibus, 265. Locus ex Nestori seu Nestori, 265. Ex Cratini *Empipramenis* furatus Aristophanes, 267. Cratini junioris locus, 245. Cratini filia Irene, 2.

Creationis harmonia pulcherrima, 210. De creatione rerum ut senserint Valentini, 540. Creatorem alium seu diversum a primo Deo esse quidam putaverunt, 219.

Credere. Ni credideris, non intelligetis, quo sensu dictum, 226. Credere quid philosophis, 160. Credere in Christum quid, et quid ei non credere, 230. Credere ac regeneratum esse, perfectio est, 41. Credulitas, opinionibus sine mente scientiaque se permittens, 125.

Crenus Heraclides vates, 144.

Crepidæ Atticæ ac Sicyoniæ; Persicæ item ac Tyrrenicæ, 89.

Cres, Crætæ rex I, 158. Cressa canis, 214. Creta bestiis molis caret, 347. Creticum vinum quale, 68.

Criso Himeræus athleta, 192.

Critæ locus ab Euripide mutuatus, 265.

Critici nomen a quo inventum, 135.

Critolaus Phaselites *δραματουργός* quos vocavit, 161. Critolaus Lyconis successor in Lyceo, 130. Summum bonum quod statuerit, 179.

Crobylus coquus, 525.

Crocodylus Ægyptiis quid significet, 242. Crocodilorum stercoribus fucata, 95.

Crocus somnum conciliat, 78.

Croesus e rebus adversis verum agnoscit, 15.

Crotopi tempora, 158, 145.

Crumenæ umbra solum meretrici præmium, 225.

Crumena communis inter improbos, 202. Crumena veterascens quæ, 209.

Crux quid significet, 175, 340. Crucem ferre quid, 317. Crucis Dominicæ figura T, 278, 279.

Ctesias Assyria Græcis multo velustiora facit, 158.

Cubus primus, octo, 278, 290.

Cultus Dei quid, et hominum cultus quotuplex, 27.

Cultus Dei nec loco certo nec temporis astrictus, 307, 308.

Cumana Sibylla, 144.

Cupiditas quid, 59, 177, 190. Quale animal, 244. Prode-

versatiliior, 92. Obsequendo alitur, 190. Cupiditatis mo-

stratrices prudentia et temperantia, 229. Cuienda tantum

necessaria, 195. Vide *Concupiscentia*.

Curatio cuiusque affectus triplex, 322, 323.

Cyclæus heros, 12.

Cycli poetæ, vetusti, 144.

Cyclopes Jovem non curant, 257. Cycloporum vates, 146.

Cydidippus Mantinensis de rerum inventioribus scripsit,

132.

Cymbalo Arabes in bello utuntur, ut tympano Ægyptii.

71. Cymbalis resonans antrum, 268. Cymbalum oris angua, 71.

Cynica philosopha, 224.

Cynopolitæ Ægyptii canem colunt, 11.

Cynosuridis fines, 9.

Cypri flos somnum conciliat, 78.

Cypriaci poematis locus, 9.

Cyrenaici de summo bono Epicureis assentiuntur, 17,

179.

Cyrus Judæis restitutionem publico præconio promittit,

142.

Cythinorum genius Menedemus, 12.

D

Dactyli musici unde dicti, 132.

Dactyli Idæi, 132, 145.

Dædali peregrinatio et opera, 351. Vacca, 17. Fana, 351.

Dæmones populis quibusdam peculiare, 12. Hesiodi

xxx M. 12. Coluntur a magis, 191. Magis inserviant, 17.

Hominibus irati, mala nonnunquam immittunt, Deo per-

mittente, 268. An in corde habitent ante regenerationem,

177. Dæmonum legio quædam est homo affectibus suis

indulgens, 349. Dæmonum spiratio, 304. Princeps, dia-

bolus, 253. Dæmonibus participare velat apostolus, 62. De

dæmonum natura nil affirmare audeat Plato, 251.

Daira Eumolpi uxor, 15.

Damasus Democriti frater, 268.

Danaï in Peloponnesum adventus, 158. Ex Danaide locus,

224.

Daniel e leonum faucibus servatur divinitus, 174. E

fossa eximitur, 142. Torquem ferit, nec populi tamen sui

obliviscit, 287. Quando prophetari, 142. Locus ejus de

LXX hebdomadibus enarratus, 142. Dies a devastatione

Hierosolymorum quos innuerit, 147. E Daniele canticum

trium puerorum mystice enarr., 344.

Daphne Apollinem vix effugit, 9.

Daphnenses turdi, 61.

Dare se petenti, quæ signifi. dictum, 187, 192. In dante

quæ consid., 314. Dati voluntatem, non quantitatem spec-

cat Deus, 209.

Dardani inventum, 5. Dardani et Dardaniæ antiquitas,

158.

Darii primi tempora, 142. Darii Hystaspidae annus II

145.

Datis, dux Pers. cop., 150.

David Israelis rex II. Judaicæ tribus primus, a Samuele

inungitur, 140. Quam humilis in summa dignitate, 221.

Dei amoribus et adulteris deos æquarunt, 10. Ambiti-

one stolidi certant, 10.

Debbora vates et jud., 140.

Decachordum, allegorice, 71.

Decalogi brevis enumeratio ejusdemque nota, 112. My-

stica enarratio, 289, 290.

Decadis seu denarii numeri mystica consideratio, 289

et 164, 209. Nota ejus i simplicissima littera, 112.

Deceptiones et errores perierque omnes ex definitionis

ignorantia proficisc., 331.

Decimæ Deo suspense, 151. Deo cur oblata, 165, 171.

Decorum, seu Decentia, in primis spectanda, 68.

Defecatio spiritus quid, 42.

Definitio quæ modis fiat, 350. Longior ut fiat, ut item

brevis, 351. Ex divisione fit, 350. Definiri possunt quæ-

cunque recte sciuntur, 351.

Deliberativum dicendi genus sub se quæ contineat, 50,

56. Deliberationis partes tres, 56.

Deliciarum aliquot catalogus, et an illæ salubres, 60.

Deliorum genus Anius, 12.

Delphica praecepta, 242.
Demetrius Phocensis vates, 144.
Demetrii *Tragedumena*, 12.
Demetrii Catebata templum, 16.
Demetrii Phalerei diligentia, 147.
Demetrius libro de Iudeorum regibus, de Iudeorum captivitate quæ referat, 146. Demetrii Argolica, 14.
Democrates heros, 12.

Democritus *Ethica* unde hauserit, de peregrinatione sua, de magistris, de libris quæ prædicavit, 131. In *Egypto* quandiu commoratus, quæ ab illis hauserit, 352. Antecessores et successores quos habuerit, 130. Summum bonum qua in re posuerit, 179. De naturæ doctrinaque affinitate quæ tradat, 229. De aere seu Deo spiritu ut genserit, 20. De poeta quas scripsit, 296. De matrimonio ut sentiat, 181. Sapientia cognomen unde adeptus, 268. Democriti locus, 36, 120, 255. Dictum suum de natura, 26. Dictum de coitu, 84. Ideas seu *αἰδέα*, 19, 20.

Demodocus vates, 144. Demodocus Platonis an sit dubitatur, 156.

Demonstratio quid, 156, 328, 329. A syllogismo quid differat, 327. Ab inductione et definitione quid diff., 350. Ab analysi seu resolutione quid diff., 327. Duplex, 164, 327. Suprema quæ, 164, 321, 322. Demonstrationes a Deo poscere amens et impium est, 234. Demonstrationis oratio qualis, 125.

Demophontis Thesidis tempus, 153.
Demosthenis locus ex Homero expressus, 266. Locus ex Thucydidæ, 265. Locus a Phanocle expressus, 266. Locus a Philino imitatus, 266.
Demylus tyrannus, 215.

Dentes pulchros quæ habent, rident etiam nolentes, 34. Dentes et gingivas in convivio scalpere, indecorum, 75.

Dercylus de Ilii capiti tempore quæ scripserit, 139.
Descensus ad inferos, cuius poema, 144.

Descriptio et census provincialium quando fieri cœpta, 147.

Deucalio Phthiotarum progenitor, 138. Deucalioneum diluvium, 138, 145. Deucalionia Hellanici, 267.

Deus scitur naturaliter, secundum Basilidem, 253. Dei cogitationem et notitiam aliquam brutis quoque tribuit Xenocrates, 252. De Deo unde querendum ac discendum, 266. De Deo sacri libri ut tradant, 25. Deus nominibus quibus designari solet, 251. A gentilibus nominatus quidem passim, sed non agnitus vere, 292. Deus deorum, Deus magnus et fortis, Jehova, 268. Deus verus unus, 29. Unus etiam Platon, 154. Unum et supra ipsam unitatem, 52. Unus idemque esse unde colligatur, 52. Mundum cur fabricavit, 249. Causa essendi omnibus, 50. Naturalis nobis pater secundum Antistates, 189. Providentia sua mundum administrare dictus optimis quibusque philosophis, 260. An mali hominibus causa sit, 154, 261. Cum hominibus agit ut homines cum liberis suis, 53. Omnium Deus quomodo sit; et quomodo non, 260. Gratiam suam hominibus variis modis patefecit, 3. Unus et per legem ac prophetas et per Evangelium locutus, 184, 203. Per Filium Scripturas tradidit et enarravit, 251. Donat multa quorum ipse expers est, 248. Amari pariter et timeri vult, 240. Inimicus nemini, 314. Justus licet ac rigidus, tamen et bonus, 49 et 50. Bonus est propter se, justus propter nos, 56. Minas quam graves immergito populo denuntiavit, 51. Irascitur quidem, sed facile placatur, 52. Ulcisci quomodo dicatur, 324. Castigat ob tres potissimum causas, 229. Affectuum expers est, 229. Affectus habens humano more inducitur, 168, 292. Humana multa habere inducitur ad capium nostrum, 248. Passus an sit, 339. Quiescere die septimo quomodo dicatur, 291. Prope est suis, 210. In hominibus habitans, corruptitur et contaminatur ab impiis, 83. Dei cognitio meditanda ubique, 28. Dei agnitio, pietas, 25. Ad Dei intelligentiam quomodo accedi aliquatenus possit, 248. Deum videre quibus datum, 254. Deum timens spiritus vivet, 51. Deum propitium qui habet, omnia habet, 175. Deus colendus quomodo, quando, ubi, 305. Deum coli Petrus vult non Græco nec Iudeo more, sed novo more per Christum, 269, 270. Deus imitandus nobis, quoad ejus fieri potest, 252. Deo obistere, salutis sibi esse interpretati quidam hæretici, 189. Dei verba, facta sunt, 234. Dei potentia celebrata etiam ab ethnicis, 253. Dei sedes et potentia magnifice descripta, 259. Dei thronus quomodo dicatur cœlum, cum locus eum nullus capiat, 153. Deus domum sibi ædificari posse negat, 249. Dei descensus in montem Sinam magnificentissimus, 268. Dei facies ubi, ibi pax et exultatio, 51. Deo ministrantes spiritus et flammæ ignis, 252. Dei assecra *ἀσέβεια*, 140. Dei nomine solo exanimatus Phraeo, 149. Dei amicus qui,

301. Dei amicus unde dictus Abraham, 221. Dei filii qui, 57. Dei similis vir bonus qua re, 276. Ad Dei imaginem factum esse quid signif., 289. Dei similitudo, seu Dec simillem fieri, quid, 174, 179. Dei imago triplex, 300. Dei veri imago quid Valentino, 218. Dei imaginem facere vetuit Moyses, 94. Itemque Numa Pompilius, 151. Deus quidam inter homines est idearum contemplator, 230. Et gnosticus, 229. Deus homini esse dicitur qui eum docet, 312. Deum Patrem, et Deum Filium agnoverunt etiam poætæ, 257. Deus impudens, seu Dei æmulum numen, hæreticorum, 189. Dei primi filios naturales se jactant gnostici scilicet, 188. *Deo ignoto* dicata ara, 251. Dii, homines; homines, dii, Heracliti dictum, 92. Dii per metaphoram qui, 311. Dii et filii Altissimi qui, 34, 41, 178, 229. Deorum Pater opifex rectorque rerum omnium, 235. Deorum filiis Deo fidem adhiberi vult Plato, id est Christo et prophetis ejus, 251. Deos alii altos sibi fingunt, et qua ex causa, 7. Deos sibi similes quæque finxit natio, forma scilicet, habitu corporis, moribus et affectibus, 302. Dii qui quibus philosophis fuerint, 19, 127. Dii magni, inferi scilicet, 78. Dii hospitum peregrinorum specie urbes obeunt, 230. Humanam ad mensam in Ethiopia epulari, 10. Deorum amores, pugnae, vulnera, vincula, 9, 10. Habitus ridiculi, interdum et probro, 17. Deos lugere, stultitia est, 7. Dii gentilium, mera demoniorum idola, atque adeo dii *δαιμόνια* ab ipsis appellati, 16 et 18. Deificationis licentia, 7, 14, 16.

Dextera tua ducet te, id est Dominus, 285. A dextris meis sede, ut interpretati Valentini, 342. Dextri et sinistri angeli, 338. Dextra et sinistra loca Valentiniæ norum, 338.

Diabolus, hæreticorum deus impudens, 189. Quomodo significatus ab ethnicis, 235. Mali causa ut sit, 155, *δαιμόνιον* magis quam *ἀνθρώπος* in peccatore, 313. Fur et lairo quomodo dicatur, 154. Defectionis socios sibi querit inter homines, 166. In angelum lucis se transformans, veritate primum utitur, deinde dolis, 274. De Christo quæ scriverit, quæ non, 349. Tentationes suas quousque possit extendere, 217. Diaboli semen, 341.

Diaconi qui, 297. Vere qui, 285. Per diaconas doctrinam Christi aditus patefactus in gynæcea, 192.

Diagoras deos ut deriserit, 7.

Dialectica vulgaris quid, 124. Vera quid, 126, 294. Platon quid, 155. Quid conferat, 158, 278. Cujus inventum, 196. Dialecticorum hodiernorum studia, et quæ sit vera dialectica, 153. Dialecticæ mulieres, 224.

Dialectus quid sit, 146. Dialecti seu linguae generales LXX, 146. Primæ ac generales, natura voces suas habent, 146. Græcorum quot, 146. Dialectos etiam deorum et brutorum animalium, 146.

Dianæ indignatio adversum Ætolos, et expositio cum Minerva, 332. Diana *Ἀρκαδική, Κονδύλλης Πόλη, 11, καὶ ἑτέρας, 11*. Dianæ Mynychiæ simulacrum, 14. Dianæ Tauricæ sacra, 12. Dianæ Tauropol. sacra, 12.

Dicæarchus de Hercule quæ produxerit, 9.

Dicens multa, vicissim audit multa, 275.

Dichordon a quibus inventum, 132.

Dictionis figura sæpe turbat, 528.

Didymei oraculum, 4.

Didymus grammaticus sextum Apollinem facit, 8. Soloni tribuit *αἰνέσις ἔπος*, 129. De symbolica phrasi quæ tradiderit, 243. Libro de Pythagorica philosophia, de Theano quæ tradiderit, 135. In Symposiacis de claris mulieribus quæ narret, 224.

Dies magnus iudicii, 270. Dies Christi, adventus in carne, 337. Dies nocturnus Platon qui, 256, 260. Dies diei eructat verbum, quid significat, 247. Dies allegorica quid, 227 et 291.

Dieuchidas *Megaricorum* libro iv, Lycurgum quando fuisse trad., 141. Dieuchides Megarensis furtum, 267.

Differentia in definitione quid præstat, 331. Differentiarum continuas ut secunda, 330.

Diffidere meministi, 204.

Digitus Ne digitum quidem temere a sapiente movent dicunt Stoici, 82. Digitus Dei quid, 289.

Dilectio quid, 162. Dilectio Dei quæ, 110.

Diluvio purgata terra, 235. Diluvium sub Ogyge, 138. Sub Deucalione, 138, 145.

Diminutiva ornant interdum, 58.

Dinomachus summum bonum in quo statuerit, 178.

Dinon de magorum sacrificiis, 19.

Diodorus Critolai successor in Lyceo seu Peripatetice secta, 130. Summum bonum quod statuerit, 178. Diodorus de Antiphonte quæ tradat, 153. Diodori Croni filius, 224. Diodori Siculi locus, 331.

Diogenes Apolloniata secutus Anaximenes sententiam, 19, 127. *Ἀποδοῖς* unde dicta voluerit, 46. Diogenes *Περσῶν* libro i de Asianorum deo, 19. Diogenes *Σμυρναῖος*

antecessores et successores quos habuit in Eleatica professione, 130. Diogenis Tragicus locus, 177. Diogenis Cynici locus, 302. Scepticum apophthegma in mollem, 95.

Dion philosophus de Lysidica Philotetaque verecundia quas scripserit, 223. Dionis aruspici locus, 243.

Dionysius tyrannus imaginum cultum ut luserit, 5. Dionysius Carthag. vates, 144. Dionysius Argivus de Illicapli tempore quæ prodidit, 139. Dionysius Halicarnasæus Argolidem Græcorum vetustissimam facit, 138. Dionysiiambi versus, 243. Dionysii Thracis locus de variis significandi modis, 212. Dionysius Orbis sui libro v, 14. De Thaso condita quas scripserit, 144.

Dioscuri servatores, 8. Homines fuerunt mortales, 9. Argonauticæ expeditionis socii, 139.

Diospolitum hieroglyphi, 212. Diospolis, eadem Thebæ, 351.

Diotima Mantinea vates, 268.

Diotimus summum bonum quod statuerit, 179.

Diphili comici locus, 258, 303, 360. Locus ex Euripide, 264. Locus a Posidippo expressus, 264.

Dipont et Scyllidis stat opera, 14.

Disciplinæ liberales meditando materiam quam suppedient piis, 278. Egyptiis quas usitatæ, 148. Disciplinæ gradus et genera Egyptiis quas, 237. Disciplinarum fons et canities sapientia, 280.

Disputationes et quæstiones quorsum et quomodo instituentur, 326. Apud priscos philosophos non fuerunt usitatæ, 336.

Distinctio verborum et rerum, magnam affert lucem etiam in S. Scriptura, 278.

Diithyrambi auctor primus, 133.

Dives qui, 100. Platoni qui, 158. Divitum laudatores cur impii et insidiosi, 335. Divitum salus difficilis salute egenorum, 335. Quod scriptum est, divites difficile intrantur in regnum colorum, quomodo intelligendum, 340. Verus et falsus dives, 340.

Divinatio et celestium observatio, 194. E fluviorum vorticibus et strepitu, 131. Divinationum et divinatorum genera varia, 4. Divinatio ab angelis ad homines derivata, 349.

Divinus quidam defluxus in nos promanat, 20. Divini et diis pares unde dicti eximii homines, 252. Divinitas quam stoicæ tributa creatoris, et creaturarum affectionibus, 28.

Divisionis logicæ natura quas, 350. Ut facienda, 351. Quotuplex sit, 351.

Divitiæ, arx malitiæ et vitiorum, 70. Cæcæ sunt, cæcosque efficiunt, 207. Serpentis in modum, caute tractandæ, 400. Optimas quas, 70. Veras quas, 101, 282, 501.

Docendi modus triplex, 293. Docendi genere triplici apud apostolos usus Servator, 342. Docere veteres sapientes et brevibus et ænigmaticeis verbis soliti, 120. Docendi majorem quam scribendi curam agebant veteres, 347. Docendo discimus, 118. Docendi lampas tradenda etiam aliis, 116. Docens proximum cognitionem Dei, deus ejus a Deo appellatur, 512. Doctores quanto in pretio apud barbaros, 130. Doctores insignes, peculiare sortiti angelos, 294. Doctores imaginari, qui opiniones suas pro veritate auditoribus obtundunt, 321. Doctor omnium primus qui, 275. Doctor unus, in omnis, 39. Doctor nobis unicus Christus Dei Filius, 114, 251. Doctor a Deo nobis missus Servator noster, 234. Doctrina in naturam vertit præcepta sua, 220. Doctrinæ studiosi *anasthesei* adjuvantur, 131. Doctrina multiplex et varia, et prodest multum, et chest, 123. Doctrina absoluta quas, 158. Vera quas, 286. Græcica, elementaris duntaxat est in Ecclesia Christiana, 285. Doctrinis hominum impugnare traditiones divinas audent hæretici, 324.

Docitarum hæresis, 325.

Dodonæum æs, et Dodonæus quercus, 4.

Dogmatum secundorum apostolica et ecclesiastica rectitudo, 324. In dogmatibus pugnantibus, quid faciendum, 325.

Dolium Jovis aperte pugnat cum arca Dei, 247.

Dolor secundum Deum, salutaris est, 226.

Dolosa et vesimenta et unguenta, 77 et 126.

Domicia mobilia possessorumque sequentia, 98. Domitium stabile ac fixum ubi, 331. Domus Herculis tutelam inscriptione præferens, 302. Domus Dominica viri et mulieris conjugio constitui potest, 203.

Domina qualis talis et catula, 108.

Dominus dominorum, Deus deorum, Deus magnus et fortis, 268. Dominum appellare Christum nihil est, nisi et mandatis ejus obsequamur, 210. Domino qui prope est, quomodo flagellorum plenus dicatur, 161. Dominis duobus servire non possumus, Deo nempe et voluplati, 487. Dominicus dies a Platone ut præsignificatur, 236. Dominica dies vere quas, 310.

Domitianus. A Domitiano instituti ludi, 143.

Doricæ harmoniæ quas convenient, 279.

Dormientis usus nullus, 80. Dormientium visa evidentissima, 348. Dormientem et profundo somno excitare, 51. Dormire ac soporari allegorice a Davide capta, 236.

Dorothei Italica historia, 12. Dorotheus Pandectæ primo de Mopso quas tradat, 144.

Doryssæus, Lacedæmoniorum rex, 141. Pausaniæ *Doryssæus*, 82.

Dosidas de Lesbiorum sacrificiis, 12.

Draconis specie cum Proserpina coit Jupiter, 5.

Draco leges suas quando tulit, 133.

Druidæ Gallorum philosophi, 131.

Dubitantes et disputationes veteribus non fuerant usitatæ, 336.

Duces insignes peculiare sortiri angelos, 294.

Duo vel tres in nomine Domini congregati, qui, 195. Duodenarii numeri mysteria, 235. Duodecimi ævi passio, 339.

Duris de Alexandri expeditione quas scripserit, 145.

Dysaules terrigena, 6.

E

Ebrii et risu effuso interdum ad ploratus deveniunt, 74. Ebriorum turpi exemplo ab ebrietate advocatur juvenus, 102. Ebrietas theatrum, 71. Symptomata, 66, 67. Ebriatati qui populi magis dediti, 68.

Ecclesia quid, 41, 252, 303. Mystice a Davide descripta, 280. Et virgo et mater, 43. Sponsa Christi, 192. Alii præter Christum non nubit, 196. Assumitur a Christo, 341. Ecclesiam sapientiamque cum Jesu conjunctam ut esse censuerint Valentini, 337. Ecclesia patientiæ nomen firmum ac fixum gerit, 40. Ecclesia, seu electus Ecclesiæ grex, fidei vinculo continetur, 165. Ecclesiæ excellentia in unitate posita est, 325. Ecclesia frequentanda, et quas ibi præstanda officia, 110. Ecclesia una et tribus populi, 195. Primigenia, 24. Vetus et catholica una est, 323.

In Ecclesia vetere et doctrina purissima est, et secta optima, 321. Ex Ecclesia vetustissima verissimaque recentiores pullularunt hæreses, 325. Ecclesiæ primitivæ deservitrices sunt hæreses, 157. Ecclesia catholica hæresibus vetustior, 325. Ecclesias suas habent etiam hæretici, 322. Ecclesiæ semina quando exorta secundum Valentini, 339. Ecclesiæ puritas duplex, 197. Ecclesiæ regalia furtim depravit hæretici, 324. Ecclesiastica regula est Veteris Novique Testamenti concentus, 287. Ecclesiastica symphonia, utriusque Testamenti scriptorum consonantia, 279. Ab ecclesiastica traditione ad humanarum sectarum opiniones transiens ipse se perdit, 321. Ecclesia terrestris, imago Ecclesiæ cælestis, 214, 233. In angelos convertitur, Valentini, 337. Pro Ecclesiis calicem Christi bibere non recusant fidei pastores, ut Christus et apostoli, 216, 310.

Echini pilæ modo se volutant, 248.

Eclyses statuarius, 14. Rectius *Scyllis* Pausaniæ.

Edem allegorice quid, 165.

Edemus genus, 12. Rectius *Menedemus*.

Edere se multo, bestiarum ritus, 154. Edere ac bibere verbum Dei quid, 247. Edendum ut vivamus, 60.

Ediscenda potius quam scribenda secreta philosophiæ, 247.

Edulia hominibus propria, diis sacrificantur ab ethnicis, 270.

Eetionis inventum, 5.

Eglomus, iudex Israel, 140.

Ego, in verbis Domini vim quam habeat, 184.

Eleaticæ disciplinæ conditor qui, et qui propagatores, 129, 130.

Electi quibus epithetis per poetas designati, 352. Electum genus quo ænigmatice a Platone significatum, 354. Electorum electissimi qui, 287. Electorum liberi quales, 201.

Electio peregrina in mundo unde dicta Basilidi, et electus quomodo peregrinus, 231. De electione seu arbitrio hominis ut senserint Basilidiani, 156.

Electrum paleas attrahit, 159.

Eleemosynæ quam commendabiles, 171. Commendantur non quantitate sed animo dantis, 209.

Eleorum (vel potius Delorum) genus Anius, 12.

Elementa quas, qui philosophi rerum principia constituerint, 19. De elementis mundi ut sentiant Christiani, ut item philosophi veteres, 127. Elementa inter se ut commutentur, 256.

Elephantis se invicem intelligunt, 148.

Elephantines Egyptiorum deus, 11.

Eleusini templi fundatio, 158. Septum, 13. Eleusiniolum mysteriorum symbolum, 6.

Elia vestitus, 88, 192.

Elisæus prophetare quando cœperit, 144.

Elliptice (in) dictis subaudiendum et supplendum quod

deest, 320.

Epenor taurum frangit, 69.

Elysi campi, 232.

Empedocles Agrigentinus præter quatuor elementa duos insuper deos statuit, Contentionem et Amicitiam, 19. In ignem reversura cuncta sensit, 255. Vaticiniis, medicina et miraculis clarus, 267 et 144. *Εμπεδοκλής* unde dictus, 267. Empedoclis locus, 8, 185, 205, 229, 235, 236, 237, 245, 250, 251, 259, 261, 267, 292. Locus ex Athamante Pythagorico, 265. Locus ab Euripide expressus, 266.

Empedotimus Syracusanus vates, 144.

Emungere se crebrius, indecorum, 75.

Enarratore ac præceptore opus est ad gnosticam professionem, 245.

Encratetarum hæresis unde dicta, 325. Diæta quæ, 131. Encratetæ notati et obiter refutati, 68.

Endymion Lunæ amasius, 10.

Enoch, quæ homines ab angelis edoctos esse tradiderit, 549. Ex Enocho locus cum Danielis prophetia consonans, 544.

Entychitæ hæretici, 325.

Enyo an dea, 29.

Ephesias philosophus, Heraclites, 235, 257. Ephesias Dianæ ruinam prædicit Sibylla, 15. Ephesias litteræ a quibus inventæ, 132. Quid significarint, 242.

Ephorus de Lycurgo et Mimæ quæ scripserit, 152. Item de Alexandri expeditione, 145.

Epicharmus comicus, Hierosis Siculi tempore vixit, 150. Pythagoreus fuit, 255. Assellum piscem vocat *επιχάρμους*, 65. Epicharmi locus, 189, 204, 211, 232, 233, 305. Locus ex *Republica*, 258. Locus ex Chilonis apophthegmate, 266. Ex Epicharmo, qui, quæ mutuati, 265, 264.

Epicherematis tumidis declamantes sophistæ, 117.

Epicurus a Democrito quæ mutuatus, 267. Impius scriptor, 20, 116. Supra cæteros philosophos impius, 257. *επίκουρος* somnandi ansam quam habuerit, 252. Summum bonum quod statuerit, 178, 179. Sapienti suo quantum indulgeat, 228. De fide ut senserit, 157. De matrimonio ut senserit, 181. Græcos solos philosophari nosse, imperite ac falso dixit, 130. Epicuri locus ex epistola ad Menæceum, 215. Locus ex Euripide expressus, 266. Locus ex Aristophane, ibidem, vox impla, 178. Epicurei arcam quædam et ipsi jactitant, 245. Epicurea secta sinceræ philosophiæ adulterina proles, 275. Damnatur a Paulo, 127.

Epidauri templi inscriptio, 236.

Epigenes Thespiacus vates, 144. Epigenes libro de Orpheæ poesi, quæ de poematis quibusdam lucertis tradat, 144. Ex eodem libro, 244.

Epilepsia parva coitus, 84. Epilepticis qui medendi modus, 305.

Epimenides Cretensis vates, 144. Persicum bellum sacrificio in decennium differt, 268. In septem sapientum numero positus, et propheta Græcus a Paulo appellatus, 129. Epimenidis dii, 7.

Epimethei tempora, 158.

Epiphanis Carpocratis filii dogma, liber, consecratio, 185. Locus de iustitia seu communione omnium æquali, 184, 34.

Episcopus quales Paulus velit, 197.

Epistolam (per) plenitudinem spiritualis gratiæ seu gnostica traditio significari a Paulo non poterat, 247. Epistola catholica, omnium scilicet apostolorum, 219. Epistolæ ænigmatice, 239. Epistolarum inventrix, 132.

Epitaphium arrogans, 16. Profanum, 177.

Epulum populo quod datum a Davide, 65.

Equus Scythæ et domicilium præbet et victum, 98. Equus cutibet sessori adhiinnens, allegorice, 59. Equi huiusmodi et salaces, 58, 83, 201, 202, 205. Equus cum sessori in mare præcipitatus, allegorice, 244. Equus Ægyptis quid significet, 212. Equi durii imago, 176.

Er Armenius, 245, 255.

Eratothenes Cyrenæicus grammaticos libros primus edidit, 153. Eratothenes tempora ut descripserit, 145. De Homeri tempore quæ scripserit, 141. De Alexandri expeditione quæ scripserit, 145. Lib. *De bonis ac malis*, tolerantia exempla quæ proponat, 215.

Erechthei sacrificium, 12.

Eremitæ veri qui, 316.

Erichthonii sepulcrum, 13.

Eriuvæ unde cultæ, 7. An deæ, 28.

Eriphyle proditrix, 87, 167.

Erroris causa quæ, 278.

Erudiri et castigari a Deo, salutare, 152. Eruditi qui Isocrati, 248. Eruditio, studii soror, 253.

Esau profanus, 224.

Esdras levita, Zorobabelis socius, sacras Scripturas recognoscit et redintegral Paschaque instaurat, et matrimonium expurgat, 147, 148. De templi instaurati tempore quæ prod., 143. In utero matris extinctum se optat, 201.

Esse vere quæ infidelibus sola videantur, 157.

Ether quanto populi sui studio instincta, 225. Pulchritudine sua populum suum liberat, 95. Quando flourit, 142.

Eteasæ sacrificio excitati, 267.

Ethica Moysis, 155. Ethica Græcorum a Moyse mutuata, 169.

Euboica Archemachi, 141.

Eubuleus terrigena, 6 et 5.

Eubuli comici locus, 304.

Eucharistia mystica quid, 65. Distribui et sumi ut consueverit, 117. Eucharistiæ panis comedendus *εὐχαριστία*, 126. Eucharistiæ typus sub Melchisedeco, 251.

Euclidis statuarii opus, 13.

Eudemus in *Astrologiciis historiis* de Thalete quæ scripserit, 150. Eudemi Naxii furtum, 267.

Eudoxus Cnidius magistro quo usus in Ægypto, 151, 352. Periodi lib. II *De Scyllis*, 19.

Euemerus Agrigentinus, 7.

Euenitarum Ægyptiorum deus, 11. Rectius Syenitarum.

Eugamon Cyrenæus librum de Thesprotis Museo suffuratus, 266. Euseb. 271. Epygrammon.

Eumeli Corinthii tempus, 144. Eumelus Hesiodum prosa expressit, 267. Eumeli locus a Solone expressus, 264.

Eumenides unde cultæ, 7.

Eumolpas terrigena, 6. Cum Atheniensibus quando bellum gessit, 138. Eumolpi filius, 15.

Eunomi musica, 1.

Eunuchi an alendi, et eunuchi veri qui, 98. Eunuchorum genera quot, et quæ, 183, 192. Deo qui probentur, 192. Promissa quæ a Deo acceperint, 201. Ab Ecclesia qui exclusi, 201.

Euphorion cryptice scripsit, 244. Libro *πρὸς Ἀλέξανδρον* de Homeri ætate quæ scripsit, 141. De Samis quæ tradidit, 12. Euphorionis Chalcidionii locus, 207, 240. Locus ex *Αντιγόνη* ad Theoridam, 243.

Euphorus de litterarum inventionem quæ tradiderit, 132. Gentis et linguas LXXV facit, 146.

Eupolemi Chronographia Judaica, 146. Liber de Judaicis regibus, 148.

Euripides, ut Socratis discipulus. deos et ipse nonnuquam taxat, 22. De Dæp ut senserit, 20 et 21. Patrem et Filium ænigmatice innuit, 248. Taurica sacrificia in scena proposuit, 12. Aliis quæ suffuratus, 263, 264, 265, 266. Eiusdem loci alii, 8, 95, 152, 182, 185, 212, 214, 224, 231, 232, 249, 257, 261. Locus ex *Εὐριπίδου τραγῳδία* [*χορηγία*], 266. Ex Ægeo, 264. Ex Alex., 207, 264. Ex Antigone, 264. Ex Antiopa, 151. Ex Chrysippo, 266. E Clitmeno, 264. Ex Erechtheo, 263, 264. Ex Medea, 265. Ex Oleno, 263. Ex Oenomao, 265. Ex Oreste, 264. Ex Phœnice, 265. E Phœnissis, 125. Ex Pirithoo, 257. Ex Protesilao, 266. Ex Telepho, 265. Euripidis Bacchæ in christianismum translata, 55. Ab Euripide qui quæ mutuati, 263, 264, 265, 266.

Europa (ex) versus, 151.

Europs, Sicjoniorem rex II, 138.

Eurymedusa Cleitoris filia, 11.

Eurysi Pythagorei locus, 289.

Euthymenes in Chronicis de Homeri temporibus quæ scripserit, 141.

Eva quid significet, et cur vi'a dicta sit, 194, 201. De Evæ propagine ut senserit Valentiniani, 537.

Evænetus archon, 145.

Evander Carmentis filius Lupercal Pani extruxit, 159.

Evangelium prædicatum etiam apud inferos, 270. A Christo nuntiatur etiam iustis in requie, 537.

Evangelium de Christo, Judæis vere scandalum, 287, 288.

Evangelii cognitio legis et enarratio est et impletio, 226. Ad Evangelii regulam vivere, 206.

Evangeliorum lectio et expositio variata etiam Clementis temporibus, 210. In iv Evangelis non inveniuntur quæ Salome ex Christo quævisse memoratur, 200. Ex Evangelio secundum Ægyptios, 194, 200. Ex Evangelio secundum Hebræos, 165.

Evius deus, Bacchus, 151.

Excellentiores doctrina et virtute, peculiare sortiri angelos, 294.

Excrementa copiosiora quibus, 107.

Excecti tyranni divitiatio, 144.

Exempla, rectæ doctrinæ maxima pars, 102, 152.

Exercitiis an aliquod temporis tribuendum, et quibus, 105.

Exercitatio mentis quæ, et quotuplex, 123. Exercitatio Domini animum adducit a corpore, 207.

Exercitatio Domini animum adducit a corpore, 207.

Exercitatio Domini animum adducit a corpore, 207.

Exercitatio Domini animum adducit a corpore, 207.

Exercitatio Domini animum adducit a corpore, 207.

Exercitatio Domini animum adducit a corpore, 207.

Exercitatio Domini animum adducit a corpore, 207.

Exercitatio Domini animum adducit a corpore, 207.

Exercitatio Domini animum adducit a corpore, 207.

Exercitatio Domini animum adducit a corpore, 207.

Exercitatio Domini animum adducit a corpore, 207.

Exercitatio Domini animum adducit a corpore, 207.

Exercitatio Domini animum adducit a corpore, 207.

Exercitatio Domini animum adducit a corpore, 207.

Exanitionem Christi ut interpretatus Theodotus, 359.
 Exire e medio, allegoria, 245.
 Exorcismus in baptismo, 344. Diversum, 177.
 Expiationibus quas adhibita, 505.
 Expositio Scripturæ, ad locum, tempus et materiam,
 accommodatur interdum, 64. Expositio ridicula, 219.
 Exprobratio amici et inimici ut differant, 50
 Expectatio quid, 160.
 Exultatio quid, 282.
 Extispicina unde orta, 151.
 Ezechielis (ex) Tragici *Exodus* seu *Exodo* locus de
 Moyses, 149. Ezechiel quando prophetarit, 142. Quibus-
 dam putatus Nazarus Assyrius, 151. Locus ejus explica-
 tus, 168.

F

Fabrum esu cur interdixit Pythagoras, 187
 Fabulæ ad sedandum puerorum fletum adhibita, 20. In
 theologiam versa, 237.
 Faces in sacris nocturnis, 6. In expiationibus, 502, 503.
 Facere quibus ex causis omittamus quæ non facimus, 169.
 Facies Dei Jacobi quæ, 511. Facies Dei Patris quæ,
 558, 556.
 Falsitatis *apocrypha*, 321.
 Famulos alere multos an deceat, 98. Seneca epist. xlvii,
 ut tractandi, 109.
 Fati persuasio apud Græcos, 212. Fatum esse ut de-
 monstraretur, 545.
 Febri sacrificant Romani, 11.
 Fel diis sacrificatum, 504, 505.
 Femine in mares ut transeant secundum Valentinianos,
 537. Ad feminæ opera destruenda quomodo venisse dica-
 tur Christus, 194, 200. Feminea Valentinianis quæ, 537.
 Femora diis sacrificata, 504.
 Fenestra, allegorice, 40.
 Feneratoria lex, 171. Feneratio verbi Dei, 153.
 Feni flos, allegorice, 86, 251.
 Feræ mansuetæ musica 1, 2. Feræ qui allegorice,
 191, 272
 Fermenti allegoria, 250.
 Ferrum quando inventum, 145. A quibus inventum, 152.
 Purgare ferrum qui docuerint, 152. Ferrum Indicum, 70.
 Ferreus et æreus hominum ordo qui Platoni, 254.
 Ferula Bacchica, 5. Feruligeri multi, 156, 236.
 Festorum alternatione requiem a laboribus dii homi-
 nibus ordinarunt, 186. Festus dies pridianæ vigiliæ le-
 ctione initus, 147. Festis statistic diebus non alligatus
 Dei cultus in vita gnostica, 505.
 Fetus in utero perfici quante temporis spatio dicatur,
 290. Nutrimentum ejus, 44, 46.
 Fibula comas religare, 106. Fibulis eburneis aut
 testudineis caput scalpere, 108.
 Ficus etiam in sepulchris nascitur, 124.
 Fides quid, 89, 60, 156, 157, 160, 294. A Basilidianis ut
 definiatur, 160. An naturalis, 156. Percipitur etiam abs-
 que litteris, litterarum tamen et philosophiæ cognitione
 non mediocriter adiuvatur, 157, 158. Ex auditu est, 159.
 Cognoscendo hauritur, 157. Quæsitio nem habet comitem,
 235. A cognitione separari non potest, nec contra, 235.
 Assidua exercitatione in scientiam transit, 156. Gnostice
 tam necessaria quam animal spiritus, 161. Etiam ante
 legem pios iustificavit, promissionisque divinæ hæredes
 fecit, 157. Virtutum mater maxima, 159. Disciplinæ seu
 institutionis perfectio, 41. Ecclesiæ gregem electum sui
 vinculum continet, 163. Non claudicat seu titubat, 42. A
 Græcis contemnitur ut barbara et inanis, 15. An res levis
 ac vulgaris, 160. Rara inter nomines, etiam Empedoclis
 iudicio, 235. Ubique necessaria, 159. Fide sola contenti
 quidam, omnes disciplinas respuunt, 125. Fide carentes.
 bonis operibus nihil adjuvantur, 121. *Fides tua servavit*
te, quo sensu, ad quos, et cur dictum, 283. In fidem unam
 congregatus populus, seu Christi Ecclesia, 262. Fides una
 et universalis humani generis salus est, 42. Fides una
 quidem, differt tamen, 556. Duplex est, 164, 165, 253,
 517, 527. Duplex, et quid utraque, 298. Communis, a
 Paulo modo lac, modo fundamentum vocatur, 258. Perfe-
 cta, a vulgaris seu communis quid differat, 220. In fide pueri
 qui, et qui viri, 515. Fidei auctor et consummator Jesus,
 221. Fidei initium quod, secundum Theophrastem, 156.
 Scopus et finis, 181. Vis et efficacia, 157. Filiæ, comi-
 tesque et associæ, 161, 165. Fidei res non nisi discendi,
 cognoscuntur, 123. Fidei regula metiendæ actiones om-
 nes, 220. De fide atque electione ut senserint Basilidiani,
 156. Fidei Pacisque templum primus statuit Numa Pom-
 pilius, 254.
 Fideles qui, 160, 301. Fideles, et servi et amici Dei
 dicuntur, 210. Omnium ditissimi, 158. Fidelis hominis
 perfectio ut fiat, 518.

Fiducia quid, 160. Fiducia seu confidentia plus est quam
 fides, 251.
 Fieri et esse differunt, 535. *Fiat lux*, quo sensu acce-
 ptum a Tatiano, 348.
 Filias prostitui vetat Deus, 97. Filia Sion, Filia Jeru-
 salem, Ecclesia, 58.
 Filius Dei, Sapientia, Veritas, Scientia, et cætera ejus-
 dem generis, 250. Filius hodie gentis a Patre : qua signi-
 ficatione, 41. Filius mulieris qui, et qui filius sponsi, 345.
 Filius hominis rejicit, contumellis afficit, et crucifigi opor-
 tet, de quo acceperint Valentiniani, 512. Filium Patris
 coelestis fieri, quid, 219. Filii Dei qui sint et quam variis
 nominibus in verbo Dei appellantur, 57, 519. Filii Dei
 qui, et qui infantes, 42. Filii Dei per quos gradus famus,
 41. Filii Dei omnes sumus per fidem in Christum, 42.
 Filios naturales primi Dei se vocant gnostici fictitii, 188.
 Filii illius sæculi, qui, 199. Filii appellatur etiam is qui
 instituitur, 116.
 Finis respiciendus homini, 13. Finis homini qui propo-
 situs ab ethnica philosophia, et qui a Christiana, 180,
 205. Fines actionis cujusque tres, 509.
 Fistula et tibia an in convivia admittendæ, 71. Fistula
 obliqua cujus inventum, 152.
 Flagellorum plenus, allegorice, 161
 Flavities comæ quid significet, 98.
 Florum decore, et vires, 78. Usus qui, 79.
 Fluviorum (e) vorticibus et strepitu divinitio, 151. Flu-
 vii infernales, 253. Fluvius ignis, gehenna, 539. Fluvium
 alienum superare, allegor., 94, 157. *Fluvius verborum*
mentis gutta, proverbium, 120.
 Fonte (e) alieno bibere, quid, 94. Fontium abscondito-
 rum allegoria, 244.
 Forfices tonsoris, 106.
 Formicæ et apes, industriæ exemplar, 125. Formicæ
 aurum fodunt, 89.
 Fortitudo homini quid præstat, 229. Vera quæ, 515.
 Philosophica quantum a Christiana distet, 512. Fortitudi-
 nis species, quæ, 501. Cognatæ virtutes, quæ, 170.
 Fortuna deo an sit, 29. Dea esse negatur etiam a Phi-
 lemone comico, 259. Templum ei a Romanis ubi posi-
 tum, 15.
 Fratrem vidisti, Deum vidisti, 156, 168. Frater charus
 apud Dominum audit martyr, 206. Frater cur dictus Ix-
 minus, 210. Frater in Scriptura qui dicitur, 171. Frates
 spirituales, 165, 316. Fratres omnes videri nobis debent,
 etiam si forte non sint, 319. Fratres nos esse agnovit etiam
 Plato, 254, 250.
 Friccio pro exercitio, 104.
 Frugalitas quid, 91. Maximum viaticum, 62, 101.
 Fruges et fructus perdere vetitum, 175
 Fucamenta mulierum, 95.
 Fugitivi stigmatem notantur, 94.
 Fundamentum gnosticum, 238.
 Fur in Scriptura qui dicitur, 158. Fures et latrones
 quomodo fuere doctores ante Christum, 153, 154, 261.
 Furta unde orta videantur Carpocratianis, 184. Furta Græ-
 corum, in disciplinis scilicet ac scriptis, 265. Furtum al-
 legorice quid in Decalogo, 392. Furta dulcia, 106.

G

Gadi prophetæ tempora, 140.
 Galeus vates in Sicilia, 144.
 Gallorum philosophi, Druidæ, 151.
 Gallinæ cantus vespertinus, 502.
 Ganymedis raptus, 145
 Garrulitas et scurrilis dicacitas taxatur, 109. Multator,
 75.
 Gaudium quid, 168.
 Gedeon, iudex Israel, 140.
 Gehenna, Tartarus poetarum, 235. Fluvius ignis, 539.
 Gemmarum insigniorum catalogus, et an illæ Christianis
 curiosius affectandæ, 89. Gemmæ in regia corona quid
 significant, 76. In tunica sacerdotis, 241.
 Generatio seu ortus duplex est, 229. Generatio spiri-
 tualis et regeneratio, 256. Generatio per aquam et spiri-
 tum, ut regeneratio, 345. Generationis spiritualis merces,
 201. In generationem tertiam et quartam puniri inobe-
 dientiam, quomodo, interpretati Basilidiani et Valenti-
 niani, 358. Generationes tres una annorum centuria con-
 tinentur, 145.
 Gentis seu demones ethnici quales, 12. Hesiodo 111
 millia, 12. Animis observatores et custodes dati, 255. Gen-
 tum cuique suum attribuit Aristoteles quoque, 272. Ge-
 nii populis quibusdam peculiare, 12.
 Gentes (seu nationes) et lingue 145, 146. Gentes obli-
 viscentes Deum, 274. Gentes mundi, id est homines in-
 compositi et amentes, 86. In gentibus quoque nomen

suum celebrari et coli ait Deus, 261. In gentes emissus ad aperiendo eorum oculos, 136. Gentibus omnibus patefactum æternum Dei mysterium, id est omnibus inter gentes fidelibus, 247. Gentium vocatio per prophetas prædicta, 160. Gentes cur a Deo vocatæ, 163.

Genus electum, seu Gens electa, 18. Genus a toto quid differat, 351.

Geometria mysticæ gnos. materiam quam suppetit, 279. A quibus inventa, 152.

Germani Rhenum suum tuentur, 98. Germanorum sacræ mulieres, 131.

Gestus temperandi ut sint, in conviviis præsertim, 75.

Getae publice philosophati, 150.

Gladium malus sibi rapit, non a rege accipit, 343. In gladios se præcipitantes præstigiatores, 513. Gladius dæmonis pro deo barbaris, 19. Scythis, 15.

Glaucias Petri apostoli interpres, 325.

Glaucus Isthmia instituit, 145.

Gloriæ gradus, 285. Gloriandum in Domino, non in nostris dotibus, 44, 127.

Gnostici et Psychici perstringuntur obiter, 42, 47. Suis invident magis quam alienis, 347. Arrogantes, 188. Libertatis nomine perperam abutuntur, 191. De puerorum et infantum vocabulo ut sentiant, 40. Gnostici cujusdam falsi jactantia, 177. De concupiscentia judicium, 325.

Gnosticus qui, 226. Proprie qui, 129. Vere qui, 165. Perfectus qui, 320. Gnosticus multa didicerit oportet, 274.

Et disciplinis liberalibus quam meditando materiam percipiat, 278. Habitu animi quali præditus, 262. Affectibus omnibus exemptus, 276. Solus vere pius, 297. Templum Dei est, 505. In divinam quamdam naturam transit, 229, 250, 547. Ad mortem in singula momenta paratus, 205.

Gnosticum quæ faciant, 164. Studia ejus et occupationes, 295. Progressus quasi per gradus quosdam, 225. Gradus, 212. Opus seu officium quod, 225, 226. Criteria, 161.

Gnostici pura omnia, actiones, sermones, cogitationes, 281. Gnostici anima, fides, 161. Finis qui, et qui constantiæ fomes, 212. Gnostica vita, Christi hortatione nobis commendata, 209. Gnostica exercitationis præludia, 226.

Gnostica legis vita qualis, 347. Gnostica imitationis regula, 500. Gnostica virtutis vis, 348. Gnostica facultatis effecta tria potissimum, 297. Gnostica fides qualis, 275.

Gnostici animi perfectio ubi sita, 511. Gnostici et perfecti exemplum Christus et apostoli, 216. Compendiosa descriptio ex psalmo Davidico, 511. Typus ex Clemente apostolico, 221. Regula ex Paulo, 220. Gnostica vitæ agnitio etiam apud Græcos philosophos, 248. Gnostico sufficit vel unus auditor, 127.

Gomor manna, allegorice interpretatur, 164. Gonorrhæa involuntaria, damnavilis, 167.

Gorgiæ Leontini dictum, 127. Furtum, 267.

Gotholia regina impia, 141.

Gothoniæ Israel dux, 140.

Græci litteras et doctrinam sero excolere cœperunt, 155. Litteras a Phœnicis acceperunt, 148. Ab Ægyptiis mutuati omnia cultiora scitamenta, 551. Ab Hebræis et barbaris philosophiam suam hauserunt, 261. Ethicæ quoque doctrinæ rivos ab Hebræis mutuati, 291. Non barbaris tantum multa suffragati sibi ascripserunt, sed etsibi invicem, 265. De sua dialecto et de cæterarum gentium linguis ut prædicent, 146.

Semper pueri, nec ullus Græcus senex, 151, 154. Aliquantulam veritatis cognitionem habuerunt, teste Paulo, 155. Coargui nisi per sapientes suos non possunt, 120. Prophetarum suorum testimonis coarguuntur a Paulo, 129. Ad Græcos libros ablegantur, 270. Superstitionem suam minus excusare possunt quam Ægyptii, 11. Græcorum more Deum coli vetat Petrus, 269. Græcorum libri ut legendi, 261.

Græci doctores in Ægypt., 148. Græcorum *ιστορίαι* ex Hebr. *היסטוריה*, 241. Græciæ luxum inveniit Persica victoria, 78.

Grammaticam primus Judæis tradidisse fertur Moyses, 148. Grammaticus primus quis appellatus; et grammaticos libros primus qui ediderit, 155. Grammaticis exercendis scripti symbolici libri, 244. Grammaticus vesanus solis habitum sibi sumit, 16.

Grando per magos abigitur, 268. Gratia et veritas, per Jesum Christum, 49. Gratia suæ que a Deo data, alii alia, 226. Gratiarum actio ad Deum perpetua esse debet, 284. Gratia Deo pro quibus et quando agenda, 74, 246, 505. Gratia relatio præcipua quæ, 501.

Gravidæ damnatæ, usque ad partum leges Romanæ parant, Deus autem et cæteris immanitibus, 172.

Grex Domini allegorice, 152. Grypes aurum custodiunt, 89.

Gutta et cado, 284, 526.

Gyges regnare quando cœpit, 141.

Gymnosophistæ, Indorum philosophi, 151. Ad Alexandri problemata ut respondeant, 269. Igni se dant inani, 206.

Gynæcea (in) doctrinæ Christi adiut apostoli fecerunt per uxores suas et diaconas, 192.

H

Habeo; non habeo, 177. Habet omnia quem miseratur Deus, 158.

Habitus a qualitate seu statu suo non desciscit ita ut non sit habitus, 227.

Hæmatitarum hæresis, 325.

Hæres, quandiu infans, a servo nihil differt, 45.

Hæreses, zizania diaboli, 275. In christianismo quando cœperint, 325. De Deo et Christo ut loquantur, 287. Opinionibus nituntur, 323. Humanis doctrinis nituntur contra traditiones divinas, 524. Aures quidem habent, sed voluptati magis quam veritati patentes, 522. Quamvis diversæ ob stare non debent quæ minus veritatem scrutemur et sequamur, 320. Vitandæ, 196. Nomina seu appellationes unde sortitæ, 525. Omnes in duo dividuntur capita, 190.

A Deo cur permittantur, 520.

Hæretici quænam ruminantium species, 325. Serpentes seductores, ut pater eorum Satanas, 197. Scripturam ut tractent, 189, 523. Prophetarum scripta cur rejicere soleant, 325. Disputare ut soleant, 522. In oleam Christianam ut inserantur, 286.

Halcyone, Neptuni concubina, 9. Halcyone Juno appellatur, 16.

Harmonia et dissonis, 128. Mistura earum seu temperatura, 2. Quæ a quibus inventa, 152.

Hasta seu Quiris, Martis simulacrum olim apud Romanos, 15. Hastæ præpilata in gymnasiis, 166.

Hebdomades lxx mystice 519. Hebdomadibus sex consummatum intervallum mysticum, 147.

Hebræi a Sibylla laudati, 20 et 21. Hebræorum regum finis 142. Ex Hebræis Scripturis hausit Plato, 156. Ad Hebræos Epistola qua occasione a Paulo scripta, 274.

Hecataei historia, 257. Furtum, 267. Hecataeo philosopho summum bonum quod, 179.

Hegesilaus Academicus, 150.

Helena raptus a Pirithoo, 145. Raptus ab Alexandro Paride, 145. Helena Aurea, 91.

Helenus Trojanus vates, 144.

Hellanicus de epistolæ inventionem quæ tradiderit, 152. De Hyperboreis, 151. De Terpantri temporibus, 144. Hellanicus Deucalionis, 267.

Hellenicus mons, 266.

Heracles, poema, 267.

Heracleo de martyrio et confessione Christi ut senserit, 215. De baptismo per ignem quæ tradiderit, 346. Meminit Augustin. *De hæres.* cap. 16.

Heracleopolitarum deus, 11.

Heracidarum reditus, 141, 145.

Heracides Ponticus de Deo ut senserit, 20. Pythagoram qua in re summum bonum statuere tradiderit, 179. Libro de oraculis, de Herophile sibylla qua tradat, 159. Heracides in *Clesia* de muscarum cultu quæ narret, 11.

Heracitus Bausonis seu Blysonis filius quo tempore philosophatus, 150, 145. *ζωογραφία* seu *obscurus* unde dictus, 244. Ignem pro Deo habuit, 19. Jovi lusum qualem tribuerit, 40. De mundi ortu et interitu quæ scripserit, 255.

De ortu seu nascentia hominis ut senserit, 185, 186. De sibylla quæ tradidit, 151. Prophetæ locum paraphrasi quadam reddidit, 158. Ex Orpheo plurima mutuatus, 267. Eiusdem loca aliquot, 186, 204, 205, 206, 212, 227, 253, 257, 262. Locus ex Orpheo mutuatus, 265. De sacris ethnicis vaticiniis, 6. De Bacchicis sacris sententia, 10. De status sententia, 15. Dictum de homine, 92. Locus de altera post hanc vita, 228. Dictum de Dei perspicacia et vigilantia, 85. Locus de imperitiis, ex Salomone, 159. Eiusdem *απομνημόνεον*, 156. Liber ejus *De natura*, cryptice scriptus, 244.

Herba campi; allegorice, 86. Herba smaragdina esus vetus, 195.

Hercules homo fuit mortalis, 9. Jovis filius revera, 9. Corporis habitudine quali fuit, 9. Lini discipulus, 159.

Physicam et divinationem a quo didicerit, 152. Omphalos servit, 10. Vulneratus ab Hippocentodis, 10. Regio munere quali functus Argis, 150. Olympicum certamen instituit, 145. Inter deos quando relatus, 159, 145. Herculis epitheta, et stupra, 9. Mors et sepulcrum, 9. Herculis Apomyii sacra, 11. Herculis ligni certamen xru, 7. Herculei (i. Magnetis) lapidis vis, 299.

Herillus summum bonum quod statuit, 179.

Hermas a divina vi per visionem monetur, 154, 155.

De falsis prophetis a pastore sive angelo penitentia ut monitus, 154.

Hermaphroditum portenta, 82.

Hermippus Berylius de Chirone quæ tradiderit, 132. Libro *de ἱερουργίᾳ* Septenarii numeri multa recenset mystica exempla, 291.

Hermogenes ut interpretatus illud: *In sole posuit tabernaculum suum*, 350.

Hierodotus de Herculis inventis, 132.

Hierodotus de litterarum inventionem quæ tradiderit, 132. De Dario Hytaspide quæ prodidit, 113. De Thaletæ quæ tradidit, 129. De Thaletis temporibus consentit cum Eudemo, 150. Herodoti locus de hominis miseria, 185. Locus ex Sophocle, 265. Locus ab Aristophane expressus, 266.

Heroici metri inventrix, 133.

Herophile, sibylla Erythriæ, 139.

Hesiodus Elisæo recentior, 141. Deorum theogoniam recinit, 7. De Mercurii et Bacchi ortu quæ cecinerit, 139. *ἱερὸν* vocabulum ut usurpari, 121. Hesiodi locus, 21, 100, 131, 201, 256, 256, 257, 259, 301. Locus ex Musæo desumptus, 266. Locus ad Moysen alludens, 255. Locus enarratus, 123. Sententia de triginta millibus gentiorum seu dæmonum refutata, 12. Ex Hesiodo qui quæ suffurati, 261. Hesiodum prosa oratione expressit Eumelus, 267. Hexametri heroici inventrix, 133.

Hicæus libro *De mysteriis* de Sauromatis quæ narret, 19.

Hieroglyphicis litteris tradita philosophia symbolica, 148. Hieroglyphicorum magister qui, 269. Hieroglyphica discipulina *Ægyptiis* duplex, 257. Unde dicta, 212.

Hieronymus Peripateticus summum bonum quod statuerit, 177. De Hercule quæ tradidit, 9.

Hieros logos, cuius poema, 144.

Hierosolyma capta et excisa, 145. Per Nehemiam et Zorobabelem instauratur, 142. Post Christi passionem anno 42 eversa, 147. Hierosolymorum captivitas Babylonica et Romana quantum distent, 146. Hierosolyma cælestis, 232. Quo exculta ornatu, ejusque allegoria, 89.

Hipparchia philosophia, 224.

Hipparchus et Pythagoræorum schola cur ejectus, 245.

Hippasus Metapontinus ignem pro Deo habuit, 19, 127.

Hippias desertor patriæ, 150.

Hippias Eleus de Græcorum scriptorum furtis testatus et ipse, 265.

Hippo Chironis filia, doctissima mulier, 132. Vates, 144.

Hippo Melius, sapiens, 7.

Hippo immortalæ se facit, 16.

Hippobotus de Pythagora quæ scripsit, 120.

Hippocentauriæ vulnerant Herculem, 10.

Hippocratis Col locus, 178. Locus ab Euripide expressus, 266.

Hippodami Pythagorei locus, 174.

Hipponax turpis poeta, 116. Inventor iambi scazontis, 133.

Hippothoe Næptuni concubina, 9.

Hippothorus, equorum hymenæus, 71.

Hircus quando sacrificatus, 305. Mendesii deus, 11.

Hircinæ esus epilepticis prodest, 505.

Hirundo cur a Pythagora excelsa, 278.

Hodie, æternitatis imago quædam, durat usque ad consummationem hujus vitæ, 24.

Hoædi Melii, delicati, 61.

Holocaustorum allegoria, 247.

Homerus quando natus, 141. Unde oriundus, 150. In *Ægypto* fuisse quibus argumentis colligatur, 351. *ἱερουργίᾳ* quales faciat, 45. De Dardani antiquitate quæ prodidit, 138. Conjugalem concordiam quanti faciat, 182. *ἱερὸν* vocabulum ut usurpari, 121. Ab Orpheo quæ mutuatus, 265, 266. A Musæo quæ mutuatus, 265. Ejusdem locus ex Moysæ, 255. Locus ad Isaiam alludens, 254. Ejusdem theologia, 7. Deos taxat passim, 22. Patrem deumque hominumque quem dicit, non intelligit, 295. De Jove, 9. De Marte, 8. De Hercule, 9. De Dioscuris, 9. Locus de Veneris vinculis explicatus, 90. Locus de sponsonibus, 129. Alia loca, 16, 17, 18, 33, 46, 80, 87, 114, 174, 182, 185, 186, 214, 226, 233, 239, 256, 257, 260. Ex Homero qui quæ mutuati, 265, 261, 266. Homeri Margites an sit, dubiatur, 121.

Homicidii subtili et involuntarii expiatio, 36. Homicidium in Decalogo quid allegorice, 292.

Homo, commune mulieribus æque ac viris nomen, 37. Quid, 246. Quid dialectice seu logice, 350. Planta celestis, 28. Organum pacificum, 71. Dei nec pars est, nec filius naturalis, nec substantia, natura, potentiave proprie et conjunctus, ut hereses quædam voluerit, 169. Tamen a Deo adoptatur et ut filius curatur, 169. Deo curæ est, 50. In quem finem a Deo creatus, 36, 41, 275, 281. Nascitur ad agnitionem Dei, 61. Ad virtutem aptus natura, 281. Res elegans, tantisper dum homo est, 327. Proprium quid

habeat seu habere debeat, 60. Ad Dei imaginem et similitudinem formatus olim, et per Christum reformatus, 54. Hominis et partium ejus consideratio secundum Decalogum, 289. Partes tres, in obedientia mandatorum a Deo exposcuntur, 30. Superiorem et inferiorem partem a diversis facultatibus compositam esse finere nonnulli, 188. Statura erecta cur, 251. Opus proprium et officium quod, 205. Ortus, an e deceptione serpentis constet, 200. Formatio e luto agnita etiam ab ethnicis, 254. Hominis primi infantia quæ, et quæ maturior ætas, 50. Homines dii, dii homines; Heracliti dictum, 92. Homo homini deus ut sit, 512. Hominem nostra causa induit Christus, 225. Homines terrestres cur perique omnes, rari animales, rariores spirituales, 341. Homines pro victimis mactati, 12. Homo duobus modis in Scriptura dicitur, 194. Homo vetus Tiano qui, et qui novus, 198. Hominis effigies *Ægyptiis* quid significet, 242.

Honor quibus debeatur, 277.

Horæ precatonis, 306. Hora sexta, sacra, 290.

Hordeaceorum panum allegoria, 280.

Hosanna quid significet, 58.

Hospitalitas quid, 163. Hospitum pedes lavari soliti, 221. Hospitibus pro servis usi *Ægyptiis*, 149.

Humanitas quid, 163.

Humeri seminis, allegoria, 83.

Humilitas quid, 191. Humilitatis et modestiæ commendatio, 221. Humilior quisque esse debet quo major esse videtur, 275.

Hyacinthus deamatus, 9. Hyacinthidum animositas, 221.

Hyænæ sexus et genitalia, 81, 82. Hyænæ spelunca, domus Dei, 82. Hyænæ esus cur vitatus, 81.

Hymni inventor, 133. Hymni deorum apud *Ægyptios* et Mercurii libris, 269.

Hyperborei philosophi, 131. Hyperborei, fictus populus, 232.

Hyperidis locus ex Euripide, 263.

Hypero architectus Tyrius, 115.

Hyperochæ sepulcrum, 15.

Hypocrito qui, 210.

Hypsipyle Apollinis concubina, 9.

Hystaspis (ad) scripta ablegantur Græci, 270.

I

Iacchus puer ludibundus, o. Iacchum prodit lumen, 6.

Iambus, Archilochi inventum, 153. Scæzon juvenum

hipponactis, 155.

Iamus et Iamidæ vates, 114.

Iaova pro Iova, 240.

Iberis, ebriosi, 67. Iberis finitima mulieres fortissima, 215.

Ibides in *Ægypto* coluntur, 19. Philo, 516. Diodor. Sicul., 55. Plutarch. in lib. *De Iside*. *Ægyptiis* quid significet, 212.

Ichneumon Heracleopoli deus, 11.

Idæ montis incendium, 145. Idæi dactyli, sapientes fuerunt, et quæ illorum inventa, 152. Nomina, *ibid.*, tempora, 145.

Idanthuræ Scythæ legatio, 242.

Idea Platoni quid, 256. Contemplat. earum cri tam tribuerit Plato, 250. Idearum locus Platoni quæ, 250, 253. Idearum regionem unde hauserit Plato, 249.

Idmon, vates Argonauta, 144.

Idola, vana somnia, 28. Nihil sunt, Deusque unus tantum, 295. De idolis prophete quæ pronuntiariunt, 23. Ab idolis avocant etiam tragici poetae, 257. Cultum eorum qui invexerint, 1. Cultus eorum quam stolidus, 28. Deum unum in multis divellit, 199. Fornicatio est spiritualis, 292. Igni arguitur, 16.

Idolothya. De idolothytorum cognitione quæ moresantur a quibusdam, 219.

Ignis pro deo a quibus habitus, et cur, 19. An deus, 29. Elementorum omnium validissimus, 547. In humorem ut transeat, 256. In ignem reversura omnia putarunt quidam philosophi, 255, 256. Ignis duplex, et duplex ejus restitutio, secundum Valentinianos, 345, 345. Duplici vi præditus, 547. Ignis peccatrices animas purificans qui, 505. Per ignem malos post mortem puniri, unde Græci hauserint, 252. Ignis furtivo artificio e sole accensus, 239. Ignis plurimus circa Sinam montem, nec quidquam tamen consumens, 268. Ignis divinitus prælatu exercitui, 150. Ignis consumens cur appellatur Deus, 547. Igni prodentia cur tribuatur a prophetis, 547. Ignis contemnitur ab Indorum sapientibus, 212. Ignis allegorice quid, 235. Mystice quid, 547. Ignis amoris pro subrepto cælitus igne, 261. In ignem conjicere animam suam quid, 183.

Igniti viri Platoni qui, 252. Igniti fluvii apud Platonem,

ad puniendos scilicet improbos, 235. Igneus fluvius, gehenna, 339.

Ignorantia pasci, brutorum proprium, 50. Ignorantia quid, 169. Furoris species, 54. Gentilium morbus, 325. Exiliatum malorum causa, 28. Quomodo causa, 162. Ignorantiae causa, non didicisse, 281. Animaversio ejus, primus ad cognitionem gradus, 236. Quotuplex sit, 166.

Ignoscere quam punire satius, 168.
Illam conditum quando, 115. Ab Apolline et Neptuno instauratum, 10. Captum quando, 139. Ex Iliade parva versus, 139.

Illecebræ voluptatum, 176.

Illuminatio, institutio, 247.

Illyrii quæ invenerint, 132.

Imagines pro fictorum affectibus modo hac modo illa forma efficitur, 16. Imaginem Dei nec pictam, nec fictam, nec fuscum sculptamve fieri licitum, 189, 239, 303. Imaginem Deum exprimi posse aut debere negant etiam ethnici saniores, 256, 131. Imagines sanctorum non effinxit qui sui imaginem fieri noluit, 241. Imagines nullas esse possunt eorum quorum simulacra coluntur, 295. In imaginibus ars adoratur, non Deus, 18. Pro imaginibus olim columnas ponebantur, 151. Imaginum cultus quam stolidus et quænam Christianis colenda imago, 15. Imago Dei, Verbum Filius, filii, nos homines, 28. Imaginem Dei intra nos circumferimus, 18. Ad imaginem Dei fecit eos, quomodo interpretati Valentiani, 337. Imago Dei triplex, 300. Vide *Simulacrum*.

Imaginationes veræ quid, 156.

Imitatio Dei, 32.

Immari Eumolpidæ sepulcrum, 13. Ismari, Euseb.

Immunitas quibus et cur olim data, 170.

Impetus quid, 275.

Impietates propheta quid vocet, 201. Impietatis ab impiis accusatur veræ pietatis exemplar, 297. Sic Christiani, 262.

Impius qui, 297. Impiorum viam prosperari stomachatur Jeremias, 189. Impius ad penitentiam vocatur, 180.

Impudentiæ ars, 7.

Impura tangere, allegoria, 245.

Inachi Argivi tempus, 137, 145.

Inaurium vanitas, 105.

Incantationibus dæmonas cogunt magi, 18. Incantationes salutare, 20.

Incessus qualis deceat, 108.

Incircumcisus corde et incircumcissus carne qui, 54, 230.

Incredulitas quid, 160, 165. Interdum utilis, 204.

Increpatio amica salutaris est, 51.

Indemonstratum et primum quid, 327.

Indi philosophi Alexandro quæ responderint, 212. In-

riorum philosophi Gymnosophistæ, 131. Brachmanes, 132.

Indicæ philosophiæ brevis descriptio, 269. Indicæ gem-

mae, 95.

Indifferentem licentiam introducentium confutatio, 194.

Indifferentia quædam invitis nobis se insinuant, 215.

Indigo benefac, 193.

Inductionis dialecticæ proprietas, 530. Initium quod,

qui finis, 350.

Infantum expositorum curator angelus, 348. Infantum

et puerorum appellatio quid significet in sacra Scriptura,

40. Infans seu infans duo significat, 42. Infantes Dei qui,

et qui filii, 42, 45. Infantes pro dilectis Dei filijs, etiam

adultis, 59. Infantes cur a Deo dicantur qui ab æterno ad

fidem ab eo fuerunt præcogniti, 49. Infantes malitia et

vilis, animo et mente viri, Christiani, 42.

Inferis prædicatum Evangelium, 270.

Infideles caeli, 157. Miseria eorum, 210. Imago ex Ari-

stophane comico, 211.

Infinitum pro Deo habitum, 19.

Infortunium quid, 167.

Ingenia bona negligentia depravantur, et contra, 123.

Magna ingenia proxime ad veritatem colliniant, 174. In

multis concurrunt seu congruunt, 259.

Inimicos quoque humaniter haberi lex voluit, 172, 174.

Inimicos amare quid sit, 219. Inimici Dei qui dicantur,

314. Inimici, allegorice peccata, 199.

Impitatos solos ad audiendum admitti voluit Plato, 210.

Injuria quid, 167.

Injuste factum quid, 167.

Ino quibus temporibus vixerit, 138. Habitus ejus, 17.

Inoculatio, insinatio moris, 286.

Inobedientiam fructus, 231.

Inscriptio templi, 236. Aræ, 251. Sepulcri, 16, 177.

Insitionis utilitas quæ, et quot modi, in utraque agri-

cultura, sacra et profana, 285.

Innomia quoque peccato vacare debent, 227.

Insuperabilia unguenta, 76.

Institutio Dei non negligenda, 125. Institutio quem non coarguit, cæcus errat, 125. Institutione ac virute cunctis hominibus opus est, 211. Institutio recta, pabulum animæ, 125. Nil prodest nisi ab audientibus percipiatur et retineatur, 159. Aliorum alia est, 59. Institutionis gradus et genera Ægyptijs quæ, 237.

Insula exiliatis, 32.

Intellectus seu intelligentia quid, 53, 163. A Deo est, 294. Magnum Dei donum est, 274. Intelligentibus recta omnia, 287.

Intemperans illecebris quocunque ducendum se præbet, 77. Intemperantiæ nec verbis nec gestibus ulla præbenda significatio, 84.

Interpretationem mirculosam dare potuit qui mirifice per prophetas locutus est, 148.

Invenies si quæras, 204, 236. Inventio quid, 286. Inventura pro depositis reputanda, 271. Inventura quæ a quibus, 152.

Involuntarium quotuplex, 166.

Io in Ægyptum usque palata, 132. Io Isis cur dicta, 139.

Ion Athenas quando venerit, 139.

Ion in Trigrammis quæ tradidit, 144.

Ionæ dæmones unde, 86. Ionica conditur, 145. Ionica

colonia, 141. Ionica philosophia, Thaletis, 129. Ionica

Musæ (seu Ionici philosophi) sententia de communi opi-

nione, 246.

Iophonis locus ex Aulædis satyris, 121.

Iphiti Olympias, 145.

Iramus rex Tyri, 140.

Irasci, et non peccare, 259. Iræ vestigia quoque tol-

lenda, 259.

Irene, Cratini filia, 224.

Iris pro dea, 28.

Isaac, typus Christi, 158. Quid significet, et proprie et

allegorice, 40, 122. Isaac cum uxore ludentis allegoria, 40.

Isaas et Amos pater ejus, quando prophetavit, 141.

De Deo quæ tradiderit, 25. Vestitu quo usus, 88, 192.

Isauri quæ invenerint, 232.

Ischomachus agricola, 323.

Isis quæ, unde dicta, quibus temporibus vixerit, 159.

Ceres Græcorum est, 351. Isidis templum corruiturum

prædicit Sibylla, 15.

Isidorus de Sarapi quæ tradidit, 14.

Isidorus Basilidæ filius libro primo Enarrationum pro-

phetæ Parchor, de Socratis genio quæ scripsit, 272. De

anima quæ scripsit, 176. Ex Isidori *Ethicis* locus de con-

tinencia, 183.

Isocratis locus ex *Panathenico*, 248. Locus a Lysia ex-

pressus, 266. Locus ab Andocide expressus, 265.

Israelis nomen quando acceperit Jacob, 48. Cur, 122.

Israel allegorice quid, 208, 341. Israelitæ qui, 252. Vere

qui, 160, 263, 548. Israelitici regni divisio, 140. Finis,

142.

Ister, libro de Ægyptiorum colonia, deinde quæ narret,

159. De libro certaminum proprietate, de Aristotele Cy-

renæo quæ narret, 192.

Isthmia panegyris, 10. Instituta, 145.

Italica historia Pythoclis Samii, 144. Italica et Milesia,

velleta, 88. Italica mensæ disponent Platonis, 65. Italica

philosophia, Pythagoreorum, 129.

Itani Samnitum inventum, 152.

Ithacesius senex, Ulysses, 25.

Ithomatae Jovi sacrificium, 12.

J

Jacob humi cubare non dignatus, 80. Israel dictus,

id est *videns Deum*, 158. Cur, 122. Jacobi progenies

274.

Jacula Dei, 51.

Jason Cereris amasus, 10. Rectius Jason, Diodoro,

Ovidio, aliis, Jasonis expeditio, 139.

Jehu propheta, 141.

Jejunium quid sit, et quid significet, 282, 345. Quale,

requiritur a Deo, 122. Jejunii dies qui, et quæ ænigma-

tica eorum significatio, 316.

Jeremias pater qui, et quando ipse prophetavit, 142.

Diem ortus sui cur execratus, 201. Vestitu quo usus, 88.

De Deo, 23.

Jeroboam Israel rex I in Samaria, 149.

Jesus Nave, Jesu Christi typus, 25, 49. Quibus tempo-

ribus floruit, 152.

Jesus Josedei filius, sacerdotum princeps, 145.

Jesus, æternus Dei Filius, unus et summus humani ge-

neris sacerdos, 33. Filius ac Verbum Dei, pædagogus no-

ster, 58, 47. Cur baptizatus, 359. Redemptione opus ha-

buit et ipse, 358. Continentia et puritate quanta fuerit

præditus, 195. Tanquam ab ipso dictus, 111.

Joahas Beroso veritatis testimonium perhibet, 142.

Joakim, Moyses infans, 148.
 Joakim, rex Judæ, 143.
 Joannes ad salutem invitat suis concionibus, 5, 4. Prophetia ejus seu doctrina quid a superioribus differat, 245. Vestitus et victus qui, 88, 64.
 Joannes apostolus antichristos multos suo tempore fuisse ait, 191. Epistola sua falsos gnosticos ut coarguat, 191. In majori Epistola peccatorum differentiam quam faciat, 167. Joannis Apocalypsis de xiv thronis universalis judicii quæ scribit, 283. Narratio de Joanne apostolo, 546.
 Job voluntati Dei se æquo animo submittit, 517. Quam moderatus, 221. Continentiæ fideique exemplum, 206. Epiphonema ejus post liberationem e malis diuturnis, 232. Joca morata, 74.
 Joel quando prophetavit, 141. Locus ejus de Spiritus effusione, 252.
 Joas quando prophetavit, 141, 142. Locus ejus, 261.
 Jonathan rex Judæ, 141.
 Josabæ pietas, 141.
 Josephus muliebres dolos effugit, 108. Josephi pallio nudati allegoria, 312. A fratribus in cisternam dejecti allegoria, 244.
 Josephus (Fl.) Judicæ historiæ chronologiam quam pertexat, 147.
 Josias rex Judæ, 141.
 Juda quid significet, 123. Judæ apostoli locus, 103, 185. Judas proditor, unguenti allegoria significatus, 76.
 Judæi ex Ægypto quando egressi, 138. Ex Ægypto exeuntes, cur prædam optimam ex Ægyptiis secum asportarint, 149. Ruminantium species quæ, 325. Zelo aguntur sed absque agnitione veri, 163. Christi adventu cur primi omnium cobonestati, 343. Convertendi ex his quæ non credunt, 154. E Veteri Testamento in Novum ut inserantur, 285. Judicæ confessionem significat, 324. Judicæ historia Fl. Josephi, 147. De Judæorum regibus liber Demetrii, 146. Judicæ tragediæ, 149. Judicæ philosophia vetustior Græcæ, 152. Judaico more Deum colit velat Petrus, 270. Judæismus quoque sectas multas habuit, 320.
 Judicium Israelis brevis chronologia, 140. Judices universalis judicii, eorumque throni xiv, 285. Judicabant mundum sancti, 318. Judicium defunctorum apud inferos poetæ quoque decantantur, 258. Judicium Dei rectum, ejusque species, 348. Judicia dirigere quo sensu dictum a Salomone, 156. Judicio multitudinis non standum, 257. Judicialis scientia quæ, 151.
 Judith quanto erga cives suos studio instincta, 225.
 Jugum transgredi Pythagoras quid vetuerit, 170, 259.
 Julii Cassiani locus ex libro de continentia seu celi-batu, 199. Julius Nepos, vates, 144.
 Jumentis similes heri qui dicantur, 201, 205. Jumentum palans, etiam inimici, ut tractandum, 171, 172.
 Junonis Cithæroniæ simulacrum, 15. Samiæ simulacrum, 15. Juno Zygia seu Jugalis, ab Hercule vulnerata, 10. Juno fletitia, Halcyone, 16.
 Jupiter videt rectitque omnia, 255. Omnia est, 257. Lumen qualem ludat Heracito, 40. Cum Junone in Æthiopiam ex Ægypto quotannis peregrinatur, 351. Figmento Cererem deludit, et Proserpinam filiam, draconis specie, percipit incestus, 5. Draconis, cyni et aquilæ specie induta, mæchus, 11. Stupris infinitus, 9. Serpentine deflet, 16. A Lycæone deceptus in convivio, 11. Jovi laneum amiculum pro aureo dat Dionysius, 15. Jupiter Ἀγρονομὸς Spartæ, 11. Jupiter παντοκράτωρ, ἑνικός, λαοκράτωρ, πατριάρχης, ὑπερσπουδαίος, falso, 11. Jovis Apomyi sacra, 11. Jovis Calvi, et Jovis Ultoris sacra, 11. Jovi Ithomæ 500 Laconas immolat Aristomenes, 12. Jovis ægis seu scutum, 178. Simulacrum xv cubitorum ex auro, 15. Sepulcrum, 11. Joves duos facit Xenocrates, superum et inferum, 257. Joves tres, 8. Jupiter fictitius, 16.
 Jurare quid, 309. Juramentum quid, 309. Juramento abstinendum, 110, 254. In juramento qualem se gnostici gerere debeat, 309. Juramentum eleganti sophismate præstitum, 192.
 Justitia bonum quomodo sit et dicatur, 50. Quadrata est, 282. Virtus perfecta, 301. Duplex, 517. Vera, ad discrimen fucata, 156. Vera quæ, 251. Perfecta quæ, 220. Dolorosa quæ, 170. Carpocratiana quæ, 184. Justitiæ porta, Christus, 274.
 Justum etiam bonum est, 49. Justus qui, 218. In omnibus qui, 228. Deo qui, 58. Maximis expositus malis, 356. Etiam in calamitatibus beatus, 212. Justi quidam tam ex ethnicis quam Judæis, etiam ante legem, 165. Justos quomodo philosophia Græcos olim fecerit, 157. Justi veteres vitam qualem egerint, 178. Justificatum esse in nomine Domini, quid, 319.
 Juveniles nubere vult Paulus, 199. Juvenes loqui ut rebeant, 75. Juvenilis ætas, Dei auctoritate fulta, non rejicienda, 49.

L

Labilis honorare et oculari, 76.
 Labor et diligentia impendenda gravium rerum indagatori, 155. Labore parari dona sua vult Deus, 256. Laborum requiem dii hominibus ordinarunt diebus festis, 186. Labronii calices, 69.
 Labyrinthi artificium, 351.
 Lac et sanguine oritur, 44, 48. Sanguis tenuius ac dulcius, 44. Estate parcus quam vere et autumnus, 45, 47. Potum non acescit, si aliquid aquæ illi supersorbeat, 47. Vino dulci mistum, 47. Ex lacte peccatricum, bestiolarum ultrices, 349. Lacte vos polari, quo sensu dictum a Paulo, 45, 238. Lactantium et lactentium rationem habet Deus, 172.
 Lacedæmonii juventutem ab ebrietate avocabant turpi ebriorum servorum exemplo, 102. Floreas auratasque vestes solis meretricibus concesserunt, 56. Lacedæmoniorum responsum de purpure unguentique dono, 77, 126. Lacedæmonum puellarum vestitus, 88. Lacones tolerantes, 215.
 Lacrymæ Saturni, Marci, 244. Jovis, pluvia, 244. Lacrymæ, allegorice poenitentiam significant, 76.
 Lachesis Parca, 255.
 Læti se posse negat Socrates, etiam si occidatur, 216. Læteri malis alienis nefas, 172. Lætitia quid, 168.
 Lais juramento elusa, 192.
 Laitus in ~~ἱερουργίᾳ~~ libris de Menelai in Phœnicem adventu quæ tradat, 140.
 Lais iræ fervore victus, 167.
 Lamiæ filia Sibylla, 151. Lamiæ meretrix pro Minerva, 16.
 Laminæ inscriptum nomen, mysticam, 241. Lamina mystica, 358.
 Lampades virginum prudentum quid significant, 296.
 Lampis nauclerus, 223.
 Lanæ russæ, religiosæ, 502.
 Laodice Hyperboreæ sepulcrum, 15.
 Lapis pro deo, 15. Lapides uncti adorantur, 302. Lapis, seu lapidea statua salis, ex Loti uxore, allegoria, 29, 167. Lapidibus musica ducti, 1. Ex lapidibus filii Abrahæ, 2. Lapidibus pretiosos non esse curiosius querendos aut aspiciendos, 89. V. *Gemma*.
 Lapidicina cujus inventum, 152.
 Lasciviæ picturæ et ficturæ, 18.
 Læsthenia Arcadia, 224.
 Lasus Hermionensis dithyrambi auctor, 155.
 Latonæ tempora, 159.
 Latio allegoricus, 341.
 Laudata crescit, virtus, 57. Laudabilia philosophorum tantum perfecta, 57.
 Lauri lustratio in peste, 245.
 Lavacris an utendum, et quomodo, 69. Loto ante cibum, ante et somnum, 257. Cur lotos puroque et mundo cultu ad sacra et preces litari voluerint antiqui, 227. Lavacro quo in primis opus sit, 205. Lavacrum regenerationis, 224. Lavacrum non liberat solum, sed cognitio, 345. Lavacrum cur dicatur adoptio nostra, 41.
 Lavinium conditum, 145.
 Lazari parabola quid significet, 268. 206.
 Leæniæ Atticæ constantia, 221.
 Leander de Thaletæ quæ tradat, 129.
 Leandrius de Clearchi sepulcro, 15. Fur, 267.
 Lectus, vehiculum mulare, scabellum, a quibus inventa, 152. Lecti sumptuosi, 80. Lecto stratoque simplici contentos Christianus, 80. E lecto surgentes vestigia corporis abolere Pythagoras cur voluerit, 239. Leticarii ministri, 98.
 Lecythii arrosio ominosa, 302.
 Legatio symbolica, 242.
 Legenda Scriptura, ut promissa ejus intelligantur, 112.
 Legere obiter non sufficit, 322. Legere qui nesciunt, audiant, 110. Lectio divina, et veri quæsitio, perpetua esse debet, 284. Lectio clara voce, pro exercitio est, 104.
 Leges melicis numeris modulata, 133. Leges in pauperum gratiam lata, 171. Legum epitome, 50. Leges politicæ a Carpocratianis cur rejiciantur, 184. Leges primus qui tulit, 133. Legum latrores Græci, legibus suis exemplo Moysis auctoritatem astruxere, 152. Legum legislatoris officium, 152. Lex quid, 181. Regina omnium, 154, 158. Lumen vis, 154. Pædagogus immorigerorum puerorum, 58. Vetus gratia, ut Evangelium nova, 49. Ab eodem profecta a quo Evangelium, 198. Quorsum a Deo data, 151. Quid præstat, 153. Humanissime pleraque omnia sanxit, 170, 171. Inique a quibusdam carpitur, 161, 177. Quam inique ab hereticis rejiciatur, 205. Velut ab alio

deo lata, tollitur a Tattiano, 198. Malorum causa lata est, non bonorum, 203. Lex et Verbum ipse Servator a Petro dicitur, 154, 168, 350. Lex sancta, præceptaque bona et justa, 52. Lex Christiana vere regia et animata, 158. Legis summa, 112. Scopus, Christus, 165. Voluntas, tripliciter nobis accipienda, 153. Interpres optimus, idem qui auctor ejus, Filius Dei, 152. Legem suam in electorum corda inscribit Deus, 31. Lex non scripta, rex est, 188. Lex animata, politicus et regius vir, 158. Lex animata Moyses erat, 151.

Leo Ægyptiis quid significet, 242.

Leo in Ægyptiacorum deorum historia, de Iside quæ narret, 159.

Leonides, Alexandri pædagogus, 48

Leontei Lampsaceni uxor, 224.

Leporis esu cur interdictum Judæis, et leporis quæ natura, 81, 82.

Lepra variis maculis seu punctis distincta, 105.

Lesbiorum sacra immania, 12.

Leschis Lesbii tempora, 144.

Leucimus summum bonum quid statuatur, 179.

Leucippus Milesius primordia rerum statuit vacuum et plenum, 19. Antecessores et successores quos habuerit, 150.

Leuco heros, 12.

Leucophrynes monumentum, 15.

Leuctrica pugna, 145.

Levi, seu Levis, extra martyrium mortuus, 215.

Levitas soli in Sancta intrare poterant, 250. Levita, gnostici symbolum, 2. Leviticis tribus sanctitas, 230. Symbolum, 278. Cæteris tribubus cur numero minor, 196. Levitici locus, 142.

Liberorum procreatio, maledictio quibusdam hæreticis visa est, 201. De liberorum procreatione quæ observanda Christiano, 81. Liberorum expositio, nefaria, 172.

Libertas quid, 191. Vera quæ, 182, 188.

Libidinis impetus quæ foveant, 107. Libido somnio exstata, 225.

Libra et as in Romanis testamentis allegorica, 245.

Libri, Nberi seu proles eorum qui scribunt, 116. Legentibus quid præstent, 347. Libri publici Valentino qui, 272. Liber apocryphus, 188. Librorum tituli seu inscriptiones speciosæ, 262.

Licentia utendum quomodo, 62, 64.

Lignæ columnæ pro diis, 15. Lignum omne adorans, 502. Lignum infructuosum allegorice eunuchi, 200.

Lillo gaudet Juno, 78.

Lingua vegeta et valida, cæteris partibus languore pene collapsa, 120. Lingua Isaiæ prophetæ igni purgatur, 127. Lingua moderari, plusquam temperare libidini, 212. Lingua clavus, 238. Linguam præmorsam in tyrannum exspuit Zeno, 215. Lingua Lxxv Euphoro, 146. Lingua sua seu loquela, est etiam brutis animalibus, 146. Linguacium fallacia, 125.

Linteæ Hebrææ et Cilicia, 88.

Linus quibus temporibus vixerit, 159.

Lipareses balceas, 61.

Litigari coram fidelibus potius debet quam coram infidelibus, 318.

Litteræ quibus inventæ, 152. Litteræ Ægyptiis dicta quatuor simulacra, 242. Litteræ ænigmatica cur scriptæ a Platone, 247. Pro litteris symbola missa, 242. Litteræ sacræ quantum prosint, 25. Litteras qui nesciunt, aures docentibus præbeant, 110.

Locustis victitavit Joannes, 64. De locustis et melle agresti Ambros. lib. de Elia, cap. 5; sunt et apud Agatharchidem *ἀγριοὶ κηρύες*, pag. 57.

Logica morboza quæ, 125.

Lot ab Abrahamo liberatus, 95. Turpis lapsus causas quas habuerit, 80. Loti uxor, Niobe, ejusque allegoria, 29, 157, 321.

Lucas in Evangelio de Christi nativitate, de Joannis prædicatione, de Christi baptismo quæ tradat, 147. In Actis apostolorum de Pauli apud Athenienses concione quæ referat, 251.

Lucerna impiorum exstinguetur, allegoria, 250. V. *Lychmus*.

Lucifer. Ante Luciferum genitus Christus, 357.

Lucta pro exercitio qualis, 104. Luctus spiritualis agnitio quædam etiam apud Platonem, 255.

Luctus beatus qui, 209.

Lucus amoenus, 326.

Ludi Christianos an deceant, 409. Lusus Jovialis qui, 40.

Lumbi diis sacrificium, 304.

Lumen subito illatum in opaca loca, prima facie exterrit, 318.

Luna quas variationes admittat, et quibus inde nominibus appelletur, 291. Luna quintadecima pleno lucet

orbe, 279. Lunæ amasius Endymion, 10. In luna quæ apparet facies, Sibyllæ anima credita, 151.

Lupercal Pauli ab Evandro structum, 159.

Lupus pro deo, 11. Lupus ferus, allegoria, 205. Lupi ovina pelle amicti, 2, 125.

Lusciniæ et vocem et colorem mutat quotannis, 81.

Lustrare aqua soliti etiam Ægyptii, 148. Lustrationibus quæ adhibita, 505. Lustratio in peste, 245. Lustrale carmen, 245.

Lutum Promethei, homo, 254. Luti more calcari, 254.

Lux. Lucis generatio primæ, et lucis spiritualis fons, 290.

Luxus in supellectilibus et vestitu æque vitandus atque in cibo et potu, 69.

Lycaon Arcas Jovem epulis decipit, 11.

Lyceum, Peripateticorum gymnasium, 150.

Lychnos accendere quorum inventum, 152. Lychnus super candelabro ponitur, non sub modio, 118. Lychni extinctio in Carpocretis *ἀγέλας*, 185.

Lycos, Stratonis successor, 150.

Lycophronis Alexandrae cryptice scripta, 244.

Lycopolitæ Iupum colunt, 11.

Lycetorum sacrificia, 12.

Lycurgus pro tutore rempublicam administrat, 145. Lacedæmonis leges quando tulit, 135, 141. Moysis exemplo legibus suis auctoritatem peperit, 152. In Lycurgi Politia quid desiderarit Plato, 151.

Lycus Peripateticus summum bonum quod statuerit, 179.

Lydium ramentum auri, 105. Lydius lapis qui, 125. Lydiæ harmoniæ inventor, 152.

Lycei tempora, 138.

Lyra cytharistæ tantum utile aptumque instrumentum, 294. Belli incentivum apud Cretenses, 71. Septem chordis intenta olim, 291. Ad lyram cantatum scholion, 72. Lyra musica in annulo signata, 106. Lyrici locus, 261.

Lysæ locus ex Orphicis, ad imitationem Isocratis, 286.

Lysidica vererundia, 225.

Lysippi artes, 18.

M

Macæræ seu Macariæ animositas, 224.

Macaris Musa, 9.

Maccabaica historia, 142. Maccabæorum epitome, 251.

Macedones tolerantes, 215. Ignem pro deo colunt, 19.

Macedonicorum sacrorum ritus, 245. Macedonici imperii chronologia brevis, 145.

Macellum. In macello quæ veneunt, absque percussione emenda esse, ut quidam intellexerint, 219.

Maceris Sibylla, 141.

Madienæ, seu Madianitæ, 140. Madianitarum mulierum stratagemata, 170.

Mærides Lipareses, 61.

Mæotes piscis pro deo, 11.

Magi, Persarum philosophi, 151. Ignem pro deo colunt, 19. E nova stella quid collegerint, 345. Magi dæmonas servitio suo obstrictos jactant, 17. Grandinem minantem abigunt incantatione et sacrificiis, 268. Miscenitur etiam cum consanguineis, 185. Abstinencia utuntur et ipsi quandoque, 194. Magorum regio, et montes Pæne resultant in Perside, 268.

Magistratus maximi a cælibe peti non poterant, 182.

Magnanimitas quid, 170.

Magnetis filius Apollo, 8. Magnetum excidium, 144.

Magnetis lapidis vis, 347.

Maia Atlantidis filius, 159.

Malachiæ locus ab hæreticis male acceptus, 189.

Malefica anima diaboli, 285.

Mali homines omnes, aut perique omnes, 129. Malum in homine an insit inexistencia, 189. Mali causa præbenda nulli, 216. Malorum aversio precationis species quædam, 506. Malorum poenas post hanc vitam crediderunt etiam ethnicorum saniores, 211.

Malleus et ignis verbis Dei, 57.

Mammæ in grvida fetum, alias marem spectant, 44.

Mammonas seu Mammonas quid, 208. Mammonæ servire quid, 515.

Manasses rex Judæ, 141.

Mancipatio symbolum, 245.

Mangonica lenocinia, 97.

Manna, cælestis cibus, 45. Et cibus angelicus, et primum nutritis lac, 45. Mannæ mensura, allegorice interpretata, 164.

Mansiones variz, pro credentium dignitate, 284. Eadem in utroque Testamento promittuntur, 160.

Mantiniensis rapa delicata, 61.

Manto vates, 144.

Manubiz deo suspensæ, 151.

Manus unguentis medicatis saubriter inunguntur, 77.

- Manum igni exurit Posthumus Romanus, 213. Manus viro-
rum, dilant, 193. Manus suas supra populum immorige-
rum et contumacem frustra expandit Deus, 163. Manibus
in cœlum elatis erectoque capite precari, 306. Manibus
puris in cœlum extensis communem deum invocat Æacus,
267. Manuum impositio adversus peccatum, 183. Manuum
impositione benedicitur audentibus, 106. Manuum im-
positioni clausula quæ addita, 338.
- Marcio Porticus, unus ex *ἀντιπαρθεύων* hæresi, 183, 187.
Ingratus erga opificem seu Creatorem, 214. Creationem
malam esse sensit, 211. De natura hominis ut senserit et
a conjugio cur abstinere voluerit, 183. Platonis mentem
sinistre interpretatus, 186. De electione ut senserit, 233.
A Scriptura confutatur, 162. Quibus temporibus vixerit,
323. Marcionitas Matthiæ opinionem jactant, 325.
- Mardochei liber, 142.
- Mare, terræ pars, 269. Allegorice mundus, 244.
- Margaritæ gemmæ ortus magnitudo, pretium, allegoria
item mystica, 89. In margaritis multis unio, 119. Margari-
tas porcis obijcere, 128. *id est, p. 743.*
- Margite (ex) Homericæ locus, 121.
- Maria Christum peperit quidem, sed post partum
lamea virgo inventa est, ejusque virginitalis allegoria,
321.
- Mariti veri officium quod in excessu conjugis, 313.
- Marti Romani sacrificium, 12.
- Marpissa Apollinis concubina, 9.
- Mars unde dictus, et pro deo cur habitus, 19. An deus,
29. Vulneratus a Diomede, 10. De Marte variant poetæ,
8. Martis sacra, 8. Martis simulacrum olim hasta seu
quiris apud Romanos, 13. Mars ferrum, allegoria, 310.
- Marsupium habere vetantur apostoli, allegoria, 101.
- Marsyas inventa, 132.
- Martyrum scaturigo quotidiana Clementis temporibus,
178. Nonnulli pene temerarii, alii sedatores, 313. Cur a
Deo castigentur, 218. De martyribus quæ dicat divina Sa-
pientia, 221.
- Martyrium quid, 206, 216, 221. Cur *τελευτή* seu *consummatio* dicatur, 296. Vulgo cur reformidetur, 211. E
sincero amore proficiscitur, 211. Voluptatem quam sibi
propositam habeat, 207. In quacunque circumstantia et
vitæ statu invenitur, 207. In omnes actiones cadit, dum
reipsa testificatur quod credit, 210. Duplex, 216. Verum
quod, 216. Verum hæreticis quod, 206. Veri character
seu nota quæ, 206. Gnosticum martyrium quod, 205, 206.
Martyris gnostici summaria descriptio, 219. De martyrio
quæ Dominus ipse dixit, 215.
- Mas allegorice iræ impetus seu irarum fervor, 200. Ma-
scula Valentiniæ quæ, 337. *Masculum et feminam fecit*
eos, quomodo interpretati Valentiniæ, 337. Masculos in-
fantes in profluentem abijci jubet Pharo, 148, 149.
- Mastichen mandantes, 95, 108.
- Mater mea in peccatis me concepit; etiam ad Evam
ipsam extenditur, 201. Mater allegorice quid, 206. Alle-
gorice quid in Deralogo, 292. Matres quæ fetum vel ab-
ortu elidunt, vel natum exponunt, quas penas luant, 348,
349. Matris deorum orgia, 7. A quo instituta, 5.
- Materiam rudem et inconditam unde rerum principium
statuerint philosophi, 252.
- Mathematicis *ἀδελφαί* dicta stella, 69.
- Matronarum corruptela multiplex, 98. Matronæ genero-
sæ descriptio, 187. Matronæ pulchræ pudicæque memo-
rabile responsum, 88.
- Matthæus apostolus victu quo usus, 64. Extra marty-
rium mortuus, 215. Evangelium ejus chronologiam quam
tradat, 147.
- Matthiæ publicani conversio, 209. Ad apostolatam cur
ascitus, 283. Carne abuti quo sensu præcepit, 187. Locus
ejus e Traditionum libro, 163, 318. Matthiæ opinionem
jactant Valentiniæ, Marcionitæ et Basilidiani, 323.
- Mausolea seu Mausolea, 14.
- Medea iræ fervore victa, 167, 335. Inventum ejus, 132.
- Medica bella, id est Persica, 12.
- Medici et medicina in pretio habenda, 77. Medici libri
Ægyptiorum, 269. Medicina, seu ars medica quid, 36. Se-
ctas et ipsa diversus habuit, 320. A quo inventa, 132.
- Medietates, seu media, scilicet inter bonum et malum,
351. *In medio eorum ero*, eorum nempe qui in meo no-
mine congregati erunt, quomodo accipiendum, 193.
- Meditationes gnostice, 317.
- Megaclo et Musæ, 9.
- Megarenses nec tertii nec quarti, nec etiam duodecimi,
323. Megarica Dieuchidæ, 141.
- Megasthenes Indicorum lib. iii barbaricam philosophiam
anliquiorem ostendit, 132.
- Mel dulcedine mordaci salutare est, 348. Bilem gignit,
38. Melis rubentis mistio. 213. Melle ac lacte fluxus regio,
45. Melle dulcius, 47.
- Melampodis institutum, 5. Melampus unde sua hæse-
rit, 331.
- Melancomas tyrannus, 130.
- Menalippe Neptuni concubina, 9. Menalippidis medi-
ci locus, 237.
- Melchi dictus Moyses, 148.
- Melchisedec allegorice, 231 et 138.
- Melesagora furatus Gorgias, 267.
- Melice poemata legesque primus excudit Terpander, 135.
- Mellicertæ funeralia, 10, 145.
- Melii hædi delicati, 61.
- Mellitæ catuli in deliciis, 99.
- Memoria potius diligenda quam scriptis consignandi
secreta philosophiæ, 217.
- Memphis Ægyptiæ conditor, 139. Memphidi adjacentes
insulæ, 351. Memphitarum deus Apis, 11.
- Menander Pergamenus de Menelai in Phœnicen adven-
tu quæ tradidit, 140.
- Menandri comici loca, 22, 181, 235, 260, 303, 304. Lo-
cus ex Delisdæmone, 302. Locus ex *Πολυπύριος* seu *Φενα-
τίδης*, 264. Locus ex *Ῥηποζωμένα*, 37. Loca ex aliis mu-
tuata, 263, 264, 265. Locus e propheta, 258. Sententia de
Deo reprehensa, 20.
- Mendacii natura, 310. Cognata vitia quæ, 165. Quæ li-
cita, 310.
- Mendetis Ægyptii opus, 331. Mendesium vinum, 68.
- Mendesis deus hircus, 11.
- Menecrates medicus Jupiter, 16.
- Menelaus post Trojam captam in Phœnicen delatus,
140, 141. Mulierositatis notatur a tragicis, 175.
- Menesthei annus ultimus, 139.
- Menestratus Metrodoro familiaris, 260.
- Menexena dialectica, 224.
- Mens videt, mens audit, 159. Animæ rivulus quidam
portionis divinæ, secundum Platonem, 252.
- Mensæ Aaronicæ situs et mystica significatio, 240, 279.
- Mensuræ cibi celestis, allegorice interpretatæ, 164.
- Merces labori ac merito apud Deum parata, 209. Mer-
cenario merces eodem die reddenda, 171. Mercenarii qui
dicantur, 208.
- Mercurii ortus et tempora, 139. Mercurius animarum
deductor, 331. Mercurius *ἀγνός*, *ἀνδανός*, *τοπός*, 28. Mer-
curii plures, 8. Mercurius Ægyptius ex vate deus, 144.
- Mercurii apud Ægyptios libri, 169. Mercurius scitius
Nicaoras, 16. Mercuriales status ad Alcibiadis formam
efficiat, 16. Mercurii dies, 316.
- Meretrices in tecto prostantes, 109, 287. Meretrix
elegantis judicis sententia elusa, 225. Meretricis merces in
sacra non inferenda, 118. Meretrice natus a sacris Eccle-
siæ arcetur, 7.
- Merita prolixè compensat Deus, 209.
- Meritorium et puerorum et mulierum, prostibula impo-
dita, 97.
- Meropis inventum, 13.
- Merula et colorem et vocem mutat, 81.
- Messoria lex, 171, 173.
- Metalla scrutari, 347. Metalla auri a quo inventa, 132.
- Metallum unguentum, 76.
- Metaphorice locutionibus Scriptura cur utatur, 287.
- Metaphysica Aristoteli dicitur *ἐν θεωρητικῷ*, 153.
- Metapontina philosophia Pythagoræ, 129.
- Meteororum revelatio unde ad homines pervenerit,
233.
- Metrodorus Chius antecessores et successores quos ha-
buit in Eleatica professione, 130. Primordia rerum sta-
tuit vacuum et plenum, 19. Epicurum præceptorem ja-
ctat, 273. Locus ejus, 179, 261.
- Metus quid, 59, 161. Inique a quibusdam reprehenditur,
161. Utilis hominibus ac salutaris, 51. Fidei comes, 160.
161. Dilectionis initium, 165. A malo absterret, 281 et
317. Cicurat quos verbum non capit, 162. Nascitur e pec-
cato, 205. Duplex, 55, 163, 346. Metus Dei quid, 153.
Aspellit peccata; 51. Metum bonitati suæ admiscet Deus,
345. Timori sacrificant Romani, 11.
- Metum et tuum per leges invecit, 184.
- Michæas Morastites quando prophetavit, 141. Michææ
locus, 232.
- Mida ditior, proverbium, 100. Midæ sacra, 5.
- Milesi ut iustrati, 243. Milesia smaragdus, 89. Vellera,
88.
- Milites quoque auro se ornare ceperunt, ut feminæ,
90. Militaris rei præludium venatio, 149. Militia Christia-
na seu spiritualis, 32, 160.
- Miltiadis stratagema, 150.
- Milvii esus cur vetitus, 344.
- Mina pnceps quorsum proposita, 105. Salutares, 51.
- Miserva Ulyssi præluet, 10. Atticam suis precibus

servare debuit, 260. Tibias cur abiecerit, 68. Vulnerata, 10. Lamæ postpositur a Demetrio, 16. Seu Minervæ Po-liadis Urbicæ templum, 13. Simulacrum, 13. Minervæ si-mulacrum sub dio cur Ægyptiis, 239. Minervæ quinque, 8. Ministerio an utendum numero, 98. Ministri Ecclesiæ quæ reportaturi præmia, 283.

Minos quibus temporibus regnarit, et quæ invenerit, 133, 138. Moysis exemplo legibus suis auctoritatem pe-perit, 132, 138. In Minois Politia quid desiderarit Plato, 151.

Minotaurus cæsus, 143. Miraculi præstigiatores, 313. Mirari res, initium verita-tis, 165.

Missel, Ananias et Azarias martyrio clarent, 142. Miseratio seu misericordia quid, 168. Misericordia par-ter et ira cum Deo, 52. Misericordia Domini super om-nem carnem, 54. Misericordia Christiana quid differat a philosophica, 209.

Mites seu lenes qui, 209. Mithridates Bacchus, 16. Mnemosynes et Jovis filiz, 9. Mnesiphilus Solonis æmulus, 130. Modus ubique observandus, 101. Momemphis Ægypti urbs, 331. Momimi mirabilium congeries, 12. Monogamia cur introducta et cur vetita polygamia, 198. Quo argumento stabiliatur, 197. Monogamiæ lex, 183.

Mons consitus variis arboribus, 326. Mons omni florum genere constratus, 331. Mons triplex Pæone resultans, 263. Mons Dei, Ecclesiæ, 53, 283, 311. Montes a proximis suis transferre quid, 316.

Mopsus vates, 134. Mopsi divinitio a quo composita, 144.

Morbi causa quæ ex Antiphanis medici sententia, 60. Morbi metuendi non externi, sed interni, peccata, 343.

Mores et ingenia vultu, Incessu, vestituque se pro-dunt, 97. Mores boni corruptuntur malorum commer-cio, 73.

Mors quid, 263. Quandiu regnatura sit, 191. Ortui præfertur a quibusdam, 183. Vulgi iudicio violenta, ad beatam vitam additus est, 211, 214. In mortem incurrere non est martyrium, 206. Mortis meditatio quid prosit, 205. Mors stratagemate quo a Christo devicta, 312. Mors rationalis seu spiritualis quæ, 315. Mors, allegorice igno-rantia, 161.

Mortui a Christo suscitati mortui denuo, 333. Mortui coronari soliti, 78. Mortuis alligati vivi, alii cum iisdem sepulti, 3. Mortuos tangere et accedere cur vetiti Le-vitæ, 230. Mortui mortuos sepellant, quo sensu dictum, 187. Mortuos suos sepelire, allegoria, 110. Mortuum esse legi, allegoria, 197, 198. Mortui spiritualiter qui, 243. Mortuorum viæ duæ celebratæ a poetis quæque, 238.

Morychi Bacchi simulacrum, 14. Moschonis comici locus ex Bacchylide petitus, 264. Moy Ægyptiis aqua, et cur inde dictus Moyses, 148.

Moses quibus temporibus floruerit, 138. Multis Græco-rum diis antiquior, 139. Baccho quanto vetustior, 139. Vetus-tior quam qui primi omnium hominum nati a Græcis perhi-bentur, 139. Tribus appellatus nominibus, 148. Deumfideli instinciuaulicis honoribus prætulit, 221. De Deo quæ tradi-dit, 23. Muneribus quibus functus, et quorum munerum exemplar ad posterum transierit, etiam Græcos, 149. Facile splendorem unde contraxerit, 235, 283. Quam modera-tus et humilis fuerit, 221. Quanta erga populum suum chari-tate affectus fuerit, 223. Jejunium x. dierum per Deigratiam tulit, 193. De Moysis theologi et prophætæ ortu ac vita brevis narratio, 148. Ejus vita et actiones in quibus con-sisterint, 151. Virtutes et ornamenta, 158. In tenebrosam caliginem introitus ejus quid significet, 250. Moyses a Græcis nescientibus colitur in Platone cæterisque legum latoribus, 132. A Moysæ ad Græcos derivata videntur om-nia veri politici munia, 138. Moyses Atticizans, Plato, 118.

Mosaica disciplina in quibus consisterit, 151. Philoso-phia ejus quadripartita, 153. Successorum ejus chronolo-gia, 139.

Motus quotuplex, et quorum sit, 173. Mugiles Scythiæ delicati, 61.

Mulier, genis glabra, capillitio spontaneo comata, 96. Viro adiutrix a Deo data, 225. Caput ejus vir, 213. Sexui ejus propria quæ, quæ cum viris communia, 213. Virtus eadem quæ viri, 57. Officium, 224, 225. Officia, ex Paulo, 214. Exercitia, 104. Ornatus, 91, 107. Decorum in convi-viis, 68. Tectæ esse debent etiam in conviviis, 74. Præ-seritim in Ecclesiâ, 110. Nulla parte nudæ, imo et capite velatæ esse debent, 88. Potestatem eas in capite ferre quo mysterio voluerit Paulus, 310. Muliebris virtutis

exempla, ex utraque historia, 223. Mulieres pleræque molliorem affectant, 107. A comicis graviter taxatæ, 93. Muliebres illecebræ, 107. Muliebris stratagemate victus Israel, 170. Mulieris impudentis descriptio, 108. A mu-lierum aspectu avertendi oculi, 111. Mulierem videns ad concupiscendum, machatur, 200. Mulierem tangi vetat Plato, nisi propriam, 83. Mulieres Indorum a quibus abstineant, 194. Mulieres communes esse quomodo volue-rit Plato, 185. Communes esse vult Carpocrates, 183. Mu-lieri quot die a viri concubitu in Ceresis fanum intrare licitum, 224. Mulieres sacræ, Germanorum philosophi, 131. Mulier in virum transformari quomodo dicta Valen-tiniani, 337. Mulier superna, 342. Mulier mala, allegorice quibusdam Græcorum philosophi, 122. Mulier seu femina, allegorice cupiditas in Scripturis, 194.

Mundatio quid, 227. Mundus et cælum indifferenter a Platone ponuntur pro eodem, 230. Pro deo habitus, 19, 20. Ortum seu creatum esse agnoverunt etiam sanctiores philosophi, 233. Unus esse visus etiam Platoni, 230. Duplex æternus, et corru-ptibilis, 233. Sensibilis et intelligibilis, 233. Rectores ejus duo quibusdam philosophis, 233. Anima, summus universi rector ac pater Deus, 20. Mundus minor homo, 2. Mundanarum rerum usum damnavit Marcio, inique, 187. Mundani qui, 163.

Muræne Siculæ, 60. Muræne ornatus muliebris, 90. Musæ quæ fuerint, et unde dictæ, 9. Quid conferant, 121. Lucrum olim non spectabant, 237. Sirenibus suavio-res esse vult Pythagoras, 127. Musarum corona, rosæ ex Pieria, 78. Musarum alumna Sibylla, 131.

Musæi tempora, 159. A Musæo mutuatus Homerus, 265. Hesiodus, 267. Musæi librum *De thesprotis* suffu-ratus Eugamon Cyren., 266. Musæi oracula, dicuntur esse Onomacriti, 144. Musæi discipulus Orpheus, 143.

Muscis hos mactatur, 11. Museum divi consecrati, 181.

Musica modulamina et instrumenta quæ, a quibus in-venta, 132. Musica instrumenta quæ, quibus populis in bello usitata, 71. Musica cur attingenda, et quomodo, 280. Musica incondita, 71. Musicæ profanæ sacræque discrimen, 1. Christiana quæ, 71. Musicæ exempla David nobis suppeditat, 279.

Mycon una non faciat proverbium, 151. Myia philosopha et poetria, 221.

Myrmidonis ortus, 11. Myrsilus Lesbios de Musis, 9.

Myrsinum unguentum, 79. Myrto silvestri Diana gau-det, 78.

Myso Chenensis e septem sapientibus, 129.

Mystax laudendus potius quam mentum aut genæ, 106. Mystæ sunt mysteriorum interpretes, 148. Sacrificio-rum rationes et causas enarrant, 173. Cognitionem suam unde hanterint, 123. Cor suum edere quid velent, 239.

Mysteria ethnica a quibus et quomodo condita, 243. Mystice traduntur, 119. Mysteriorum præludia lustratio, inde *Mysteria magna initiatio parva*, proverbium, 204. Mysteria sunt etiam mysteriorum præludia, 190. Mysteria ingubria et funebria, 16. Mysteriorum profano-rum symbola, 5, 6. Mysteria quibuscum apud Ægyptios communicata, 212. Ob mysteria evulgata accusatus Æschylus, 166. Mysterium suum sibi et filiis domus suæ reservat dominus, 217. Mysterium de Christo cur vela-tum a prophetis, 287. Superioribus sæculis ignotum, Paulo patefactum, 246. In mysteriis loquitur sapientia, 128. Mysteria divina qui ab unigenito Dei Filio didicit, impius esse non potest, 297.

Mystica naturæ orgia peragere, 84. Mystica Ægyptio-rum philosophia, 130. Mystice velata mala in utraque theologia et cæteris disciplinis, 237.

Myntis Attici casus, 4.

N

Nabla quorum inventum, 132.

Nabuchodonosoris expeditio, 142.

Nahum quando prophetavit, 142.

Naid, allegorice quid, 163.

Narcissus ipse sui amore incensus, 94. Narcissus, ma-gnorum deum coronamentum, 78. Narcissini unguenti vis, 79.

Nardus unguentis nobilitata, 76.

Nasci hominem, cur malum esse cum alii senserint ethnicis, tum Marcionitæ hæretici, 183, 186. Natalis divi consecrati solemniter celebratur, 181. Ortus diem cur exsecrati nonnulli, 201. Ortus hominis an e deceptione serpentis constet, 200.

Nathanis prophætæ tempora, 140.

Natura magistra, legitimis temporum articulos docet, 84. Naturæ convenienter ut vivamus, 84. Naturam adulte-

rant qui meritoria prostibula permittunt, 97. Naturam Stoici deum vocant, 174. Naturalia hominibus quæ sunt, Christus non tollit, sed tempori et modo astringit, 72.

Nausicaa Homeri, 324.

Nausiphanes Pyrrhonis discipulus, Epicuri præceptor, 130. Summum bonum quod statuerit, 179.

Nausithous Philippi pædagogus, 48.

Navem compingere et navigare, primus qui docuerit, 152. Navis cursus ad astrum dirigitur, 277. Navis cælum secundo vento petens, in annulo signata, 106. Navigium Ægyptium quid significet, 242. Navigare in terra cur voverit Pythagoras, 239.

Nazaratus Assyrius, 151.

Nealcis filia Alexandra, 224.

Neantes Cæcicus de Macedonibus sacerdotibus quæ tradat, 215. De Pythagora quæ tradat, 129.

Nearchus tyrannus, 215.

Nechao rex Ægypti, 142.

Nechephres Ægypti rex, 149.

Negationi satis est addere *vere*, absque juramento, 509.

Negare Christum quid sit, 215. Se ipsum negare est, 210.

Negligentia malos facit qui boni sunt natura, 125.

Nehemias Hierosolymam instaurat, 142.

Nemea panegyris, 10.

Neptunus unde dictus, et pro deo cur habitus, 19. Medicus, 9. Laomedonti servit, 10. Neptuni stupra, 9. Neptuni et Amphitritæ simulacra ix cubitorum, 14.

Nereidis amasius Æacus, 10.

Nicagoras Zelites Mercurius, 16.

Nicander, Spartæ rex, 141.

Nicandri poetæ Venus καλλιπάρης, 11; *μυρτιάς*, 15.

Nicanor Cyprius, sapiens, 7.

Nicias Carystius vates, 144.

Nicia oratoris locus ex oratione ad Lysiam pro deposito, 265.

Nicolai dictum et factum sinistre a quibus explicatum, 177, 187.

Nicostrati comici locus, 90.

Nidore deos suos quam stolide honorarint Græci, 504.

Niobe, uxor Lotti, 29.

Nobilitas seu generositas vera quæ, 106. Christiana quæ, 175. Veram quid deceat, 188. Nobilitate sua male abutuntur gnostici fictitii, 188. Nobilitas et libertas fictitiorum gnosticorum a Paulo ut coarguatur, 197.

Noctu cur fieri solitæ sacrorum caeremoniæ, 227. Nocturnus dies Platonius, 265, 266. *Nox noctis cognitionem annuntiat*, quid significet, 247.

Noei ebrietas exemplo nobis proposita, 69.

Nomadibus barbaris equi et vehiculum et domicilium et victum præstant, 98.

Nomina notæ rerum, 531. Nomina rebus imposuisse, quanti a Pythagora æstimatum, 348. Nomina diversa significantium vis accurate in Scripturis perscrutanda, 348. Nominibus seu vocabulis pugnautes sophistæ, 161.

Nomen supra omnia nomina evectum, 540. Nomen beatum, id est nomen Domini Jesu, 291. Nomen laminæ inscriptum, mystice, 241. Nomen Dei in vanum usurpare quid, 290.

Nomius Apollo, 8.

Nomos in choro et cithara primus qui cecinerit, 155.

Norici et Norapes qui populus, et quid invenerint, 152.

Nosce te ipsum, unde desumptum, 168. Nosse plus est quam credere, 285.

Nothi, filii perditionis, 27.

Nova facit Deus Verbum, 157. Novos esse oportet qui novo participarunt Verbo Christo, 34. Novitas, Dei auctoritate fulta, non rejicienda, 49.

Novilunii observatio apud barbaros, 151.

Novimestres partus quod diebus formentur, 278.

Nudus veni, nudus revertar quo sensu dictum, 250. Nudi degunt apud Indos et *etiam* et *etiam*, 194. Nudare corporis partem aliquam mulieres haud decet, 69.

Numa, rex populi Romani, philosophiam suam unde hauserit, 151. Fidei Pacisque templum primus statuit, 251.

Numenius Pythagoreus de Platone, 148.

Numerus matre carens idemque sterilis, septem, 290. Numeri masculi qui, et qui feminei, 290. Numerorum mystica interpretatio, 278. Ex Numeris (libro Moysis) exemplum zeli ardentis, 188.

Numidæ, V. *Nomades*.

Nummi hominibus non pecuniæ tantum, sed et virtus, 207. Nummi inscriptio mystice explicata, 344.

Nuptiæ seu connubium scopum quem habeant, 81. Secundæ quibus concessæ, 198. Nuptiæ sempiternæ, 542. Nubere melius quam uri, 200. Nubentibus manu imposita benedicitur a presbytero, 106.

Nutritio plus amoris ingenerat quam procreatio, 46.

Nux arbor habitu suo caput gravat, unde et nomen traxit, 78. Nuces cassæ quæ dicantur, 325.

Nyctimus Lycaonis filius, 11.

Nymphæ Hamadryades, Oræades, Nalides, Nereides, 17.

Nymphodorus Amphipolites *Asiaticorum rituum* liberto, de Api Ægyptiorum quæ referat, 159. Nymphodori ritus et jura barbarica, 19.

O

Obedientia quid spectare debeat, 228. Mandatis cæu fundamento nititur, 60. Quas partes sibi vindicet in homine, 50.

Objectionibus et responsionibus sæpe utitur Scriptura, 189.

Oblatio deflorata, 204.

Obliquam viam tenentibus obliquum se præbet Deus, et quæ obliqua illa via, 55.

Oblivionis remedium imago seu effigies, 118.

Observatio mandatorum quid, 170.

Occidere se seu mortificare quid, 500, 515. Occisus suo verbo maleficus, 148.

Occultatio mystica utique theologiæ usitata, 257.

Oceanus immensus, 250. Oceano circumflua tellus, 279.

Ochus seu Arses, rex Persarum, 145.

Octo, primus cubus, 278, 290. Octonarii numeri mystica consideratio, 290. Octava seu Dominica dies, 542. Octava septimæ locum cepisse videtur, 290. In octavam transferuntur regenerati, 345. Octava et duodecima dies Platonis, mystice, 258.

Oculi caute regendi, 108, 111. *Oculus si te scandalizat*, qua significatione dictum, 108. Oculi imago Ægyptiis quid significet, 242. Oculi Jovis omnia cernens, 258. Oculi totus totusque auritus Deus, 506. Oculos hominum qui metuit, non Dei, miserrimus est, 83.

Odissime parentes ac propinquos præ Christo qua significatione dictum, 200.

Odores Christianos qui deceant, 77. Odorem cognitionis sui, per omnia Deus spargit loca, aliis ad salutem, aliis ad mortem, 76.

Odryæ publice philosophati, 150.

OEchaliæ excidium, poema, 266.

OEneus Dianam offendit, 502.

OEneone vates Trojæ, 144.

OEnopides Chius ab Ægyptiis quæ hauserit, 351, 352.

OEphi hostiarum, 165.

Officium quid, 60. Duorum generum est, 60.

Ogygi sæculi diluvium, 158.

Oleum insectis inimicum, hominibus utilissimum, 77.

Olei fluvius, 45. Oleum mystice quid significet, 76. Oleum sacrum a communi quid distet, 344.

Oliva agrestis in sativam insitio allegorica, 285.

Olla e cineribus sublata, typum seu vestigium ejus abolet Pythagoras, 259.

Olympi Phrygiis inventa, 152.

Olympia regina, Juno, 151.

Olympia, seu Olympii ludi, 10. Olympia prima, 145. *Olympia sui, sui funeribus honores sui*, proverbium, 245. Olympicum certamen ab Hercule in honorem Pelopis institutum, 145. Olympicis athletæ, 177. Olympias Iphiti, 145. Olympias prima, 141, 145; xv, 144; xvii, 141, 144; xx, 144; xxxix, 153; xlv, 150; xlviii, 145; l, 145; lxi, 150, 145.

Olympiculi Samiaca, 15.

Olympionicarum corona ex oliva agresti, 285.

Olympii Jovis simulacrum ex ehore Indico, 14. Olympius ethnicorum Jupiter quid sit, 28.

Omina superstitiosa veterum Græcorum, 502.

Omnibus omnia factus Paulus, ut omnino servaret aliquos, 510.

Omphacinus color, 87.

Onere (in) sustollendo Pythagoras opem ferri voluit, non in deponendo, 118.

Onomacritus Atheniensis, vates, 144. De Orpheo quæ tradat, 145. Onomacriti esse dicuntur quæ Musæo ascribuntur oracula, 144.

Opera nostra clamare dehent, non verba, 232. Opera bona, fide destituta, nil adjuvant post obitum, 124. Opus unum idemque quibus rebus differat, 222.

Ophiani hæretici unde dicti, 325. Ophitæ Epiphania, 105, et 120.

Opinio communis non spectanda, præsertim in rebus divinis, 257. Opinio vulgi plerumque errat, 246. Opinio a fabulis parum distat, 154. Opinionis falsæ causa quæ, 278. Curatio triplex, 322. Recta opinio quid, 294. Opinionum mutationes omnes voluntariæ, 125.

Oraculum ethnicis datum, 150, 260. Oracula ænigmatis cur velata, 257.

Orationi orationem opponere, Protagoræ inventum, 275.
Organum, corpus Christiani, 71.
Orgia naturæ mystica, 81. Cœlestia et beata, 261. Orgia dei impietatem exercentes aversantur, 231.
Orientem versus preces fieri cur solitæ, 307.
Ornamentum cuique creaturæ peculiare dedit opifex Deus, 96.
Ornytus Minervam vulnerat, 10.
Orontopagas, tribunus Persarum, 212.
Orpheus vates, 144. Musæi discipulus, 145. Unde oriundus, 21, 150. Quando floruit, 139. De Deo ut senserit, 21. Animas in corpore cœu ergastulo puniri censuit, 138. Orphei musica, 1. Loca, 5, 6, 243, 257, 259, 260. Locus ex Theogonia, 266. Ex Orpheo qui quæ mutuati, 263, 263, 266. Ex Orpheo plurima mutuatus Heraclitus, 267. Ex Orphei versus, 257. De Orphei poesi liber Epigenis, 144. Orphei mystica seu symbolica vocabula ab Epigene enarrata, 244. De Orpheo quæ tradat Onomacritus, 143. Orphei poemata Onomacriti esse perhibentur, 143. Orphei Crater, Zopyri Heraclitæ esse dicitur, 144. Orpheo quædam ascripsit Pythagoras, 144.
Osculari uxorem in conspectu familiæ non decet, 111.
Osculi abusus taxatur, 110. Osculum mysticum et sanctum esse oportet, 110.
Osee quando prophetarit, 141.
Osiris rex consecratus a Sesostris, 14. Idem cum Baccho Græcorum, 331.
Ossa diis sacrificata, 304, 305. Os de ossibus meis, 84. Os allegorice pro anima, 342.
Ostreorum natura, 15. Ostrea Abydena delicata, 61.
Otiliosorum studia inania, 109.
Ova ut vivascant, 303.
Ovis pro deo, 11. Oves pascere non indignati Jacob et Rachel, 104. Et puellæ regię, 224. Oves Christi, Ecclesiæ membra, 44. Oves et ovile Christi, duorum generum, 283, 284.
Oxyrynchitæ Oxyrynchum colunt, 11.

P

Pactolus aurifer, 23.
Pædagogus Clementis quid promittat, 33. Pædagogus qui, et pædagogia ejus quæ, 33 et 47. Pædagogus noster Jesus, Filius ac Verbum Dei, 58. Pædagogus ih̄e divinus quibus ornatus dotibus, 58. Cur nobis præfectus, 33. Mulierum æque ac virorum est, 27. Humanus est et benignus, 38. Et bonitate utitur et austeritate, ut Deus Pater, 58. Instrumento utitur verbo divino, 58. In puerili Ecclesiæ usus lege ac prophetis, 58. Unus, sed per varios ministerii modos, 112. Pædagogus Clementis, peracris muneris sui partibus, ad doctorem Christum ejusque verbum discipulos deducit, 114. Et quidem cum precatione, 48. Pædagogi ethnici quantum a nostro distiterint, 48.
Pædagogicæ rationibus quam variis et quibus potissimum utatur Deus, 53. Pædagogicæ Christianæ brevia capita, 112, 113.
Pæderote inungunt se mulieres, 94.
Pallantis filia, Minerva, 8.
Pallas unde dicta, 5. Palladia duo, 14.
Pan colitur a Brachmanis Indis, 194. Præ cæteris diis a Socrate invocatus, mystice, 234. Olim ignoratus qui esset, 15. Pani ut sacrificatum, 243. Panisci arrectis veretris, 18.
Panæti sumum bonum quod statuerit, 179.
Panæus mons, 432.
Pandectæ Dorothei, 144.
Panegyres funebres, 10.
Panem mensis dies in, 139.
Panis farinæ cribratione effeminatur, 61. Pane destituitur justus perraro, 101. Panibus clandestinis vesci et aquam furti bibere, allegoria, 117. Panes quinque a Domino fracti, mysticissimi, 240. Panis cœlorum, verbum Dei, 46. Panis cœlestis Christus, 336. Panis mysticus, 46. Panis Eucharistia, 536. A communis quid distet, 344. Pane mystico contra Ecclesiæ regulam abutuntur hæreses, 137.
Pantaclea philosophia, 224.
Pantæus ut acceperit illud : *In sole posuit tabernaculum suum*, 330.
Pantares pulcher, 16.
Panyasis de Augea et Junone vulneratis quæ tradat, 10. Panyasidis locus, 10. Locus ex Theoguide desumptus, 264. Panyasis Halicarnassensis Cleophylo OEchalitæ excidium suffragatur, 266.
Papyracea cistula, 148.
Parabola. In parabola aperiet os suum, 250. In parabola pieraque omnia locutus Dominus, 287. Parabolice Scripturæ genus antiquissimum, 287. Parabolice sermo

qualis, 287. Parabola Domini qui intelligant, 247.
Paracletus. De Paraclete ut senserint Valentiniani, 338.
Paradisus. In paradisum subvectus Paulus, 250. Paradisus in quarto cœlo, 341. Paradisus, mundus allegorice, 249.
Pares et Fatum, dii, 7. An deæ, 28.
Parchoris prophetæ enarratio, 272.
Paries intergerinus per Christum sublatus, 283.
Parmenides Eleates, magnus philosophus Platonis iudicio, 237. Præceptorem quem et quos discipulos ac successores habuerit, 130. Ignem et terram deos statuit, 19. Parmenidis locus, 256, 246, 257, 261. Hemistichium ab aliis imitatum, 266.
Pars a specie quid differat, 331.
Pascere ventos, proverbium, 137.
Pascha instauratur, 142. Paschæ allegoria, 147, 163.
Passeres Attici delicati, 61.
Pastor, angelus (seu nuntius) poenitentia, Hermas de pseudoprophetis quæ dixerit, 134. De fide ut prædicit, 163. De poenitentia, 166. De puritate cordis, 216. De descensu ad inferos, 271. Pastorem se vocat Christus pædagogus noster, et cur, 47, 55. Pastor bonus, solus Christus, 55. Pastor bonus idem et legislator, 152. Pastoris boni officium, 53. Pastores, Ecclesiarum antistites, ad Christi pastoris exemplum, 44. Pastura ovini pecoris, regni præludium, 149, 152.
Passus an sit Deus, 339.
Patientia quid, 170. Firmum fixumque nomen Ecclesiæ, 40.
Patrem et matrem honorare allegorice quid, 291. Pater allegorice quid, 276. Patres, et qui lingua, et qui calamo nos instituunt, 116. Pater sublimis, Abraham, 234. Pater unus nobis in cœlis, 199. Pater bonus et Pater justus, Deus, 52. Pater et Filius ænigmatice ab Euripide innuuntur, 218. Patrem nosse, vita, ignorare mors est, 247.
Patria consuetudo, fluxa, 48.
Patriarchæ tres, Abraham, Isaac et Jacob, quid significent, 123.
Patrocles Thurius et Dioscuris, 9.
Paulus Lacydæ discipulus, 213.
Paulus apostolorum novissimus, Veteris Testamenti auctoritate omnia sua scripta confirmavit, 226. Quandiu docuerit, 323. Cœu theatrum mundo propositus, 212. Ad auditorum captum se accommodavit, 287. Græcis aliquantulum veritatis cognitionem tribuit, 133. Græcorum quoque prophetarum testimonio Græcos consurgere ausus, 129. Philosophiam quam damnet, 127. De lege ut sentiat, 151. Quæstiones inanes repudiandas dicit, 234. Conjugem et ipse habuit, 192. Ad Colossenses qua occasione scripserit Epistolam, 274. Epistolam ad Hebræos qua occasione scripserit, 274. Pauli ad Corinthios Epistola prior, 42. Ex Epistola ad Colossenses, 119. Ex Epistola ad Titum, 129. Ex Epistola ad Hebræos, 181. Ad Timotheum Epistolam cur a quibusdam rejectæ, 163. Pauli discipulum præceptorem et magistrum jactant Valentiniani, 323. V. *Apostolus*.
Paupertas Platoni quid, 158. Vera quæ, 282. Beata quæ, 207. Sapientiam sortita est, 207. Avocat nonnulli gnosticos, 207.
Pavones Medici delicati, 61, 99.
Pax, justitiæ filia, 231. Pacem colentes cum omnibus, 163. Pacifici qui, eorumque beatitas, 210.
Peccare, actione seu actu dicitur, non substantia, 219. Peccans, suapte sponte, an demonis impulsu delinquit, 281. Tractandus ut frater, 113.
Peccatoris poenitentiam quam mortem mavult Deus, 161, 183. Peccatorum poenitentia gaudet Deus, 113. Peccatorem occidi lex cur jusserit, 300.
Peccatum quid, 167. Præter rectam rationem est, ut recte facta rectæ rationi sunt consentanea. 59. Peccato originali infectæ omnium et animæ et corpora, 201. De peccato actuali et innato seu originali, Basilidæ sententia, 217. Peccati cujusque principia, ignorantia et infirmitas, 323. Agnitio, ex lege, 161. Peccatis suis venditum esse, 199. Peccatorum suorum catenis quisque constringitur, 169. Peccatum qui facit, servus est, 159. Peccatis non succumbendum sed instaurandum adversus ea bellum, 53. Peccatorum radices quoque excidit lex, 73. Peccatorum differentia a Psalmode exposita, 167. Quæ remittantur, quæ non, ex Basilidæ sententia, 229. Voluntaria peccata post veritatis agnitionem, expiationem non inveniunt, 166. Peccatis sæpius repetitis veniam petere non poenitentia, sed poenitentia opinio, 166. Peccata vicini, electo quadamtenus imputantur, 318. Peccatis nostris traditus quomodo Christus, 51.
Pectines Methymnæi delicati, 61. Pecten muliebris, 6. Pectorale sacerdotis quid significet, 241.

Pedes hospiti apud hospitem lavabantur, 224. Unguento medicato salubriter illinuntur, 77. Pedum excitatio ad extremam precationis clausulam, 306. Pedes Domini, allegorice apostoli, 76. Pes, vox multas significationes habens, 332.

Pelasgus Arcadum progenitor, 138.
Peleus Thetidis amasius, 10.
Pelus mons, 333.
Pellicæ tunica primorum parentum quæ, 341.
Pelops e Phrygia in Peloponnesum transitus, 139. E Pelops ossibus Palladium, 145.
Peloponnesiaci belli initium, 143.
Pelorides conchæ delicatæ, 61.
Peltæ quorum inventum, 132.
Penelopes textura ut imitanda, 84.
Penes nos positum, quid, 229.
Pennato capite sacer scriba, 269.
Peplus, cuius poema, 144.
Peram habere vetantur apostoli, allegoria, 101. *Pera Cratetis*, proverbium, 85.
Peratica hæresis, 523.

Perditum reperisse dicit Christus in conversione Zachari publicani, 209.

Perdix caupo, 323.
Peregrini mundo sumus, non natura tamen, 231. Peregrinus et advena in hoc mundo qui, 316. In peregrinis et aliis modesta utendum et continentia, 188. Peregrinatio Christiana, 101.

Perfecti estote ut Pater vester in cælis, quo sensu, 320.
Perfectus qui, 225. Perfecti quando fieri putentur, 41.
Perfectos quam temere se quidam vocent, 47. Perfectorum differentia, 236. Perfectus diversis modis dicitur, at qui in omnibus una perfectus sit nemo hominum invenitur, 224. Perfectum esse, penes unum Deum, 39. Perfectum conjugium quod, 181.

Perfectio quid, vel potius perfectionis primus gradus qui, 274. Perfectio Christiani quæ, 47. Christiana quæ, 220, 222. Evangelica quæ, 316. Perfectionis nomen cur baptismum tributum, 41.

Periandri dictum, 129. Periander e septem sapientibus eximitur, 129.

Peripateticæ sectæ conditor Aristoteles, ejusque successores, 130. Peripatetici Deum quem statuerint, 20. Bonorum genera faciunt tria, 161. De matrimonio ut senserint, 181. Peripateticæ disciplinæ genera duo, 246. Ex Moyse ac prophetis concinnata, 234.

Peritia quid, 169, 294.

Persæ ac Medi deos quos habeant, 14 et 19. Persarum philosophi, Magi, 131. Persica gens impense philosophata, 130. Quæ invenerint, 132. Persarum reges filios suos in quibus potissimum institui curarint, 48. Persiæ rex delicis in Græcia maximo cum exercitu consecutus, 61. Persici regni chronologia brevis, 143. Persiæ montes mifici, 268.

Persecutionem ob justitiam patientes beati, 207, 210. Persecutionem cur patientur pii, 216. Nolente an volente Deo fiat, 217. Ex urbe in urbem fugienda ut sit, 216. Occasio ejus quantum fieri potest præcendenda, 216.

Persei tempora, 139. Expeditio, 145. Persei regnantis annus xxxii, 139.

Persicæ crepidæ, 89.

Pestilentia soli ascribitur ab Ægyptiis, 242. Lustratio ejus, 243.

Petenti se dare quid significet, 192. Petitio regia, hominum salutem petere, 226.

Petrus apostolus mactare jubetur et vesci, 61. Liberos procreavit, 192. Uxorem ad supplicium vadentem quibus verbis cohortatus, 312. Ex Petri Prædicatione locus, 269, 271, 289, 350. Ex Petri Apocalypsi locus, 347, 348. Petri interpretem Glauciam magistrum jactitat Basilides, 525.

Petulantia ara, 7.

Peucetio, Romæ hostis, 213.

Phædtho Veneris amasius, 10. Phæthontei incendii tempora, 138, 145. Allegoria, 244.

Phagros piscis pro deo, 11.

Phalangis venenatiora oscula, 110, 177.

Phalerensis heros, 12.

Phalli Bacchici, 5, 10. Qua causa instituti, 10.

Phaneas de Lischis et Terpantri temporibus quæ tractat, 144. De Alexandri expeditione, 145.

Phanoclis Eros, 11. Locus ejus ex Amoribus seu Pulchris ad imitationem Demostheus, 266.

Phantheus inventum, 133.

Phasianæ aves delicatæ, 61.

Phemius vates, 144.

Phemonæ Delphica vates, 144. Quando floruerit, 129.

Pherecratis locus ex Automolis, 305.

Pherecydes Syrius in septem sapientibus, 129. Theologiam suam cryptice scripsit, 244. Allegoriam suam theologiam e Chamî prophetia desumpsit, 272. De Idantura Scytharum rege quæ refert, 242. Locus ejus ex Homero mutuatus, 264.

Phidias statuarii opera, 13, 14. Phidias Jovi a se facto parum honoris tribuit, 16.

Phileidis schemata, 18.

Philemonis comici locus, 108, 259, 302. Locus ex Platone mutuatus, 266. Locus e Synephebo, 90. Philemon Hypobolimeum suum ex Aristophanis Cocalo suffuratus, 267.

Philiat locus ex Demosthene, 266.

Philippides Pan qui sit docet, 13.

Philippus Amyntor. filius adoratus, 16. Moritur, 145.

Philippus, archon Atheniensis, 143.

Philippus apostolus filias elocavit, 192. Extra martyrium mortuus, 215.

Philisthim Palæstini, 140.

Philisti locus ex Thucydide, 263.

Philo dialecticus in Menexeno quæ scribat, 224. Philo Pythagoreus Hebraicam philosophiam Græca vetustiore ostendit, 152. Saram et Agarem ut interpretetur, 122. In Moysis Vita, Græcos doctores in Ægypto fuisse tradit, 148. De magnis ingenis quid prædicat, 174. In libro de Judæorum regibus dissensit a Demetrio, 146.

Philochorus de Neptuno medico quæ scribat, 9. De Telesiae statuarii operibus, 14. De Homeri nativitate, 141. Mavortii libro 1 de Orpheo quæ tradat, 144. Furtum ejus, 267.

Philolai Pythagorei locus, 186.

Philosophandum omnibus cuicunque sexus, ætatis, conditionisve hominibus, 214, 215. Philosophari Platoni quid, 136.

Philosophia quid, 31, 59, 122, 123, 163. Clementi quid, 273, 295. Quæ intelligatur et probeatur a Clemente, 124. Hebraica seu Judaica, multo vetustior Græca, 130, 131, 138. Barbarica, et antiquior et augustior Græca, 130. Barbara seu Christiana, vera et perfecta, 135. Mosaica, quadripartita, 135. Græca, fugitur a quibusdam ut a pueris larva, 278. Quo nomine a quibusdam rejiciatur, 130, 133. An ex diabolo, ut quibusdam visum est, 275, 291. Ad Græcos unde manarit, 120 et 238. Derivata ex barbarica, 261. Theologis veteris veræque fragmentum quoddam, 128. Græcis testamenti loco data, 275 et 270. Græcis magistra fuit usque ad Christi adventum, sicut Judæa lex, 295. Quid et ante et post Christi adventum profuerit, 121. Græcos quomodo justos fecerit, 137. Quid conferat ad veritatis cognitionem, 137, 138. Viam præparat celesti doctrinæ, 133, 301. Ad sapientiam nos deducit, ut liberales disciplinæ ad philosophiam, 122. Neglecta ea multi apud ancillas ejus consenscunt, 123. Philosophia, ut nux, non in totum esul est, 117. Fastu et sapientie opinione infamata, 163. Sectis variis ita discernita ut a Bacchis Pentheus, 128. Successiones ejus præcipuæ tres, Italica, Ionica, Eleatica, 129. Philosophia inanitas seu macra, Zenonis nempe Stoici, 177. Quæ et quatenus a Paulo reprehensa, 127, 274. Quæ rejiciatur a Christianis, quæ non, 136. Vera, a primo omnium doctore Christo protecta, 273. Christiana patet etiam illiteratis, 213. Sublimis rerum celestium scrutatio, 234. Tripartita in homine quæstio, logica, physica, ethica, 231. Finis ejus qui, a quibus philosophis positus, 233. Antistites ejus olim qui apud barbaros, 131.

Philosophi Græcis qui, et qui Christianis, 273. Platoni qui, 136, 131. Veri qui, 236. Philosophum cur appellavit Pythagoras, 205. Philosophus, veritatis studiosus est, 163. Multa perspecta habeat oportet, 261. Christianus, quot et quæ observat, 161. Veteres perique omnes barbari, 118, 150. Optima quæque dogmata partim ab Hebræis partim a cæteris barbaris mutuati, 268. E Moyse multa furati, 235. Qui quos deus sibi finxerint, 19, 127. Pueri sunt, nisi sub Christo in viros adolescent, 127. Philosophorum sectæ pleræque a Socrate sua mutuata, 263. Philosophorum antiquissimus Thales quando vixerit, 143. Philosophiæ insignes, 224. Prima, Theano, 133. E philosophis quoque multi ad Christianismum se contulerunt, 296.

Philostephanus historicus de Pygmalione Cyprio, 17. De rerum inventoribus scripsit, 133.

Philotæ verecundia, 225.

Philydei comici locus, 245.

Phocensium sacrificia, 12.

Phocylidis locus, 239.

Phonices quæ invenerint, 132. Litteras ab Hebræis ad Græcos propagarunt, 148. Phoniciarum rerum historia laiti, 140.

Phorbantis tempora, 136.

- Phormio** Laco, vates, 144.
Phoronei antiquitas, 158. Inventum, 13. Leges apud Argivos, 50. E Phoronei versus, 138, 151.
Phosphori ara, 140.
Phrygum inventa, 132. Sacra, 5. Hæresis, 219, 523.
Epiphanius, 175. Phrygiæ harmoniæ quæ conveniant, 279.
Phrynes Thespiacæ celebritas, 16.
Phibiotica Arcadicis et Argolicis quanto recentiora, 138.
Phyie, demos Atticus, 150.
Physica, Brontini poema, 144. Physica Moysis, 153.
Physicis animum primus intulit Anaxagoras, 157. Physica primus conscripsit Alcæmon Crotoniates, 153. Physici antiquissimi qui, 152. Summum bonum quod statuerit, 179.
Phylio Sibylla, 144. F. Pytho, id est Delphica, 139.
Picatorum vulsorumque ac rasorum officinæ pudendæ, 93. Picatio quam pudenda, 96.
Picturæ accuratæ efficacia, 17. Pictrices insignes, 231.
Pietas quid, 164. Quid et qui ejus fructus, 25. Vera quæ, 247. A Deo manat, 121. Prodit dies vitæ, 165. Finis ejus perpetuo in Deo acquiescere, 60. Piorum prætia beata, 351.
Pignoratia lex, 171.
Pilæ parvæ lus, 104. Pilæ lus quæ postulet, 159.
Præpilatæ basæ in gymnasiis, 166.
Pileus sacerdotis quid significet, 241.
Pili qui honore a Deo affecti, et quam reverenter habendi, 96, 106. Pœnas Deo luunt, 348. Pilos fucare inventum Medææ, 152.
Pindarus *Ἰνδικεύων* inventor, 133. Pythagoreus fuit, 255. Pindari loca, 3, 113, 127, 158, 159, 154, 158, 186, 211, 254, 255, 259, 261. Locus ad imitationem Salomonis, 108.
Piraticam navem reficere, proverbium, 194.
Pisa, Pelopis sepulcrum, 10. Pisani Jovis simulacrum, 509.
Pisander Camirensis fur, 266.
Piscatio pro exercitio, 104. Pisces aqua turbata capiuntur facillius, 523. Aerem quem trahant, 505. Loquelam suam habent, 146. Attingi ab Ægyptiis cur vetiti, 505. Judæis interdicti, qui, et cur, 65, 167, 168, 174. Marini licet aquis falsis innutriti, sale tamen egent, 125. Piscis in annulo signatus, 106. Ægyptiis quid significet, 242. Piscis a Petro cum statera capti allegoria, 64. Piscium duorum cum hordeaceis panibus distributio mystica, 280. Pisces pro diis, 11, 12.
Pisno Lindio Heracleum suffragatus Pisander, 266.
Pisistratus in firmanda tyrannide adjutus ab Amphileto vate, 144.
Pistillis ferreis contusus, 215.
Pittaci dictum, 129. Exercitium, mola, 104.
Planetæ pro diis habiti, 19. Quid possint, 291 et 343.
Plagonium unguentum, 76.
Plantarum nutritura, 504. Plantæ an animalia, 328.
Planta cœlestis, homo, 23.
Plastes tactu pollet, 121. Plasticæ inventores, 132.
Plataci genii seu heroes, 12.
Plato, Socratis discipulus, in Academiam se contulit, 129. Veritatis studiosus, 247, 250. Philosophiam suam unde hausit, 20. Magistro quo usus in Ægypto, 151. A Pythagora et Ægyptiis quæ mutuatus, 267. Philosophiæ pulcherrima quæque se a barbaris hausisse aperte profertur, 130. Hebraicam philosophiam et veritatem præ cæteris philosophis secutus, 65, 118, 156. Moysen diligentissime secutus, 148, 239. Moyses atticzans, 148. Barbaricæ philosophiæ quantum religionis tribuerit, 150. De Deo ut senserit, 20, 251, 255. De Deo veritatem unde disci voluerit, 266. Deum unum esse docuit exemplis politicis, 154. Principium unum et ipse agnoscit, 252. De mundi ortu ut senserit, 233. Mundi fabricati causam Deo quam esse putaverit, 249. De ortu seu nascentia hominis ut senserit, 186. De mentis origine ut sentiat, 232. De irrationali animæ parte quæ scribat, 244. Rationi tantum credit, 125. De assensione ut prædicet, 165. De conversione hominis ut senserit, 208. Correctionis vim maximam tribuit coargutioni, 54. Veritati studere vult eum qui ad beatitudinem aspirat, 158. De summo bono ut senserit, 174, 179. De summi boni cognitione quæ tradat, 260. Beatitudinem paucis obtingere scribit, 254. Virtutem et ipse divinitus dari ait, 251. Divinam quamdam naturam quos et quomodo consequi putaverit, 250. Impios vocat qui Deum in se habitantem corrumpunt ac polluant, 85. De fraternitate humani generis, ejusque gradibus quæ tradiderit, 254, 260. De matrimonio ut senserit, 181. Mulieres communes esse quomodo voluerit, 185. De corporis cura ut sentiat, 206. De vasis et suppellectili quæ præceperit, 69. Colorem vestis quem probavit, 106. De voluptate ut prædicavit, 175. Siculum Italiæ cumque luxum damnat, 65. Pæderastiam bellicam cur dixerit, 81. Pœnas utiles ac salutare esse censet his quibus infliguntur, 51. De vita æterna ut senserit, 211, 256. Sententiam de spe post mortem unde mutuatus, 156. De Aridæi mortui supplicio quæ scripserit, 252. Christianismo in multis præiust, 254, 255, 256. In Minois et Lycurgi politia quid desideravit, 151. In Republica sua imaginem cœlestis civitatis adumbravit, 252. Ideas animalium ubi locavit, 253. Idearum regionem unde hausit, 249. Diem nocturnum quem et cur dixerit, 256. *Ἰσχυρὸν* quem vocavit, 82. Plantas vocat animalia, 328. Græcæ quoque voces a barbaris deducit, 146. Diis quoque *ἱερὰ* tribuit, 146. De poetis quæ scripserit, 256. Cum Acusilao de Phoronei antiquitate quæ prodit, 158. Symbolicæ multa et ipse scripsit ut veteres, 245. Enigmatica scriptione cur usus in epistola, 247. Platonis loca, 158, 159, 180, 186, 206, 209, 212, 228, 261. Loca e Politico, 126, 158. Ex Epinomide, 254. Ex Theæteto, 180. E magna epistola, 249. Ex epistola ad Erastum et Coriscum, 255. Locus ab historico expressus, 266. Locus ab Euripide expressus, 266. Locus a Menandro expressus, 265. Locus ex Diphilo mutuatus, 294. Platonis successores, 150. Platonis comici locus ex *Ἰσχυρῷ*, 504. Furtum ex Aristopane, 267.
Pleuronia puella, 257.
Plumbi nigri flos albus, 348.
Pluto Proserpinam ut rapuerit, 5. Sagitta ictus ab Hercule, 10. Simulacrum ejus, 14.
Plutus an deus, 23. Cæcus, allegoria, 94.
Pluvia ex astris prædicta, 268. Precibus impetrata, 267.
Poculis sumptuosus non studendum, 69. Inter pocula res seriæ an disquirendæ, 67. Poculum Christi, passio ejus, 46.
Pœna seu punitio quid, 51, 151. Maxima fidei quæ, 284. Pœnæ minæque quorsum propositæ, 103. In quem finem irrogentur, 229, 281. Salutare sœntibus, etiam Platonis iudicio, 51. Curant multa vitia, 50. Pœnæ justæ et beneficiæ eandem vim habent, 55. Ab hominibus sponte accersuntur, 51. Puniri et non puniri, in nostra potestate positum, 229.
Pœnitere, bonum peccatori ut ægro convalescere, 54. Pœnitentiam peccatorum quantopere quærat Deus, 51. Pœnitentia quid, et unde, 160. Magna intelligentia est, 166. Unde existat, 161. Proprium quid habet, 284. Duplex, 209, 281. Altera, 166. Vera quæ, 227. Crebrius iterata, nihil ab incredulitate differt, 166. Pœnitentiæ opinio, non pœnitentia est, peccatis sæpius iteratis veniam petere, 166.
Pœsis philosophica, 259. Poetica nostra, Sibyllina, 84. Poemata recentiora veteribus ascripta, 143, 144.
Pœta. De poetæ afflatu quæ Plato et Democritus tradunt, 296. Poetæ Græci de Deo ut senserint, 21. Theo-ogiam suam hausereunt e prophetis, 258. Vetustissimi qui, 159. Poetæ non obscuri versus de cithara, 291. Locus cum Moysis loco congruens, 262. Poetæ anonymi, epici, 11, 31, 67, 78, 120, 125, 178, 182, 185, 187, 205, 214, 250, 258, 302. Comici, 61, 66, 77, 108, 177, 237, 327. Tragici, 5, 7, 28, 46, 57, 66, 68, 95, 111, 175, 186, 187, 211, 225, 240, 258, 281, 305. Melici, 252, 253, 261, 278. Poetrias insigniores, 221. Poetria prima Theano, 153.
Polemo de Minerva vulnerata quæ tradat, 10. De Sminthio Apolline, 11. De Apollinis hiantis simulacro, 11. Polemo academicus de beatitudine ut senserit, 180. Libris de vita naturali, ab animalium usu et ipse abstinentium censet, 504. E Polemonis ad Timæum libro quarto, 14. Antecessores ejus qui, et qui successores, 150.
Politici genera duo Platonis, 151.
Polyaratus Thasius vates, 144.
Polybus fetum quo temporis spatii perfici dicat, 230.
Polycratis annulus, 106.
Polydamna Thonis uxor, 531.
Polygamia cur nunc vetita, 198.
Polydus vates, 144.
Polyporum versutia, 110.
Polyxenæ verecundia, 182.
Pontificales libri Ægyptiorum seu de sacerdotali disciplina, 269.
Populus quid, 232. Populus triplex, et unus ex duobus, Christi Ecclesia, 270. Populus novus seu novellus, pro dilectis Dei, 58. Populi vice Deo est etiam unus fideus, 175.
Porca porcellos si devorasset, ominosum, 502. Porcina vesci cur vetiti Judæi, 168, 244.
Porta regia et authentica, seu porta Domini, quæ, 124.
Portus arcanorum carminum invenire difficile, 248.
Posidippus Cnidicus, de Praxitelis Venere quæ scripserit, 16. De lapidea Venere in Caido, 17. Posidippi locus

ex Dipollo mutuatus, 261.

Posidonius summum bonum quod statuerit, 179.

Posthumi Romani constantia, 213.

Potestas. In potestate nostra positum quid, 229. Potestates quædam seu spiritus, tempestatum arbitrium habere putantur, cum penes Deum illæ sint, 267.

Potu quali et quomodo uti Christianus debeat, 63.

Præcepta Dei quid, 60. Præceptum præcepto explicatum, 73.

Præconio citantur qui adesse volunt, sed coronantur tantum qui possunt, 127. Præconis opera nonnunquam in compellendo populo utebantur concionatores, 119.

Prædicanda super domibus quæ in aurem audivimus, 12. Prædicare super tectis, quid, 286.

Prædictio e cælestium observantia, 191.

Prænotio duplex, 327.

Præsentes, absunt tamen, 237.

Prædium quale esse debeat, 66.

Pratum Platonis, 256.

Praxiphanes grammaticus primus, 133.

Praxitelis, Ceres, Proserpina, Iacchus, 18. Venus Cnidia, 16.

Precatio quid, 306. Preces quales et de quibus esse debeant, quomodo item fieri debeant aut soleant, 306. Quæcunque lingua fiant, a Deo audiuntur, 307. Orientem versus cur fieri solitæ, 307. Horis quibus fieri solitæ, 306. Clara voce fieri Pythagoras cur voluerit, 232. Ad preces et sacra cur loci et mundiore cultu accesserint veteres, 227. Preces gnostici assiduum seu perpetuæ, 282. Materiam præcipuum quam habeant, 317. Quales, quomodo, quando, et ubi ab eo instituantur, 309. Preces piorum, imo et cogitationes illico exaudit Deus, 282. Imo et anteverit, 277. Preces peccatorum quoque nonnunquam a Deo exaudiuntur, 313. Preces malorum, noxiæ et ipsis et aliis, 307. Preces ab angelis ad Deum proferuntur, 338. Precibus non opus esse qui dixerint, 306.

Presbyteri qui, 297, 283.

Pretia duo indicare, non decet, 110.

Primatus. De primatu contendere vetiti apostoli, 259.

Primigenia Deo consecrata pro expiatione impietatis, 201. Primigenii Filii Dei, 24. Primigenius omnis creaturæ, 336, 337.

Primitiæ Deo sacræ, allegoria, 173.

Principia seu primordia rerum qui quæ statuerint, 19, 127. Principium unum philosophi quoque nonnulli agnoverunt, 237. Præsertim Plato, 232. Et Thearidas, 260. Principia rerum mysticis involucribus a Græcis tecta, 237. Principia hujus universi indemonstrabilia esse dixere philosophi, 137 et 327. Unius animalis an plura sint, 329. Principium et finis, Christus, 291. *In principio creavit Deus cælum et terram*, quo sensu, 344. *In principio erat Verbum*, a Petro expositum, 273. Quomodo a Valentiniānis, 333.

Probanda omnia, retinenda bona, 128.

Problemata loquar, allegoria, 236. Problemata Indorum gymnosophistis proposita, 269. Problematum differentia quæ, 329.

Procles archon, 13.

Prodicti Cei fabula de virtute ac vitio, 239. Prodicti fletu gnostici opinio, 188, 306. Sectatores ejus Zoroastris arcanos libros habere se gloriantur, 131.

Proeti Abantidæ et filiarum ejus expiatio, 303. Tempora, 138.

Profani, seu non initiati qui, 240. Verbi mysteriis non impertiendi, 243.

Prohibere qui negligit, cum possit, an culpæ particeps, 131, 333.

Promethei tempora, 138, 139. Filia, 139. Dolus, 304. Furtum, 134. Lutus homo, 254.

Promissio ad obedientiam incitat, 281. Consummatio ejus acquiescere, 42.

Prophetia quid, 165. Tempore distinctos eventus habet, 165. Enigmatis cur velatæ, 237. Prophetiam agnoscit Plato, 131. Prophetæ Hebræorum, quales vates, 144. Quales doctores fuerunt, 133. Dei oratores, 3. Audisse se a Deo vaticinia dicunt, et objectionibus ac responsionibus pro forma dialogi utuntur, 189. Parabolico loquendi genere cur passim uti, præsertim in Incarnationis mysterio, 287. Persecutionem cur potissimum passi, 288. Prophetarum Israëlitarum chronologia, 140, 141, 144. De prophetarum spiritu ut senserint Valentiniāni, 338. Prophetæ Israël promissus a Moyse, 49. Prophetæ Ægyptiorum, philosophiā antistites, 131. Habitus eorum et officium, 269. Princeps, 131. Prophetæ Græci, Epimenides, 129.

Proserpinæ raptus, 5. Quando, 138. Filius ejus e Jove, 5. Canes, planetæ, 244.

Prosymani cum Baccho pactum, 10.

Protagoras Abderites, antecessores et successores quos habuerit, 130. Inventum ejus, 274.

Protei versatilitas, 92.

Prothæ, Apollinis concubina, 9.

Providentia (de) Dei quæstiones quæ moveantur, 231. Ut sentiat religio Christiana, 127. Sublata ea, tollitur tota religio Christiana, 127. Maximum in ea quid, 134.

Proximus qui, 184.

Prudentia quid, et quæ illi cognatæ virtutes, 169. Pro rerum varietate, varia sortitur nomina, 293. Serpentibus cur tributa in Evangelio, 293.

Psagdas Ægyptium unguentum, 76.

Psalmi et hymni in convivio et ante somnum, 309.

Psalmi primi expositio, 167. Psalmædus, David, 76.

Psalterii barbarici harmonia, 279. Allegoria, 71.

Pseudoprophetarum quales doctrinæ, 134.

Psittaci in deliciis, 93.

Ptolemæi diligentia in bibliotheca instruenda, et interpretandis S. Bibliis, 147. Ptolemæus Bacchus, 16. Ptolemæi quartæ tempora, 146. Ptolemæorum brevis chronologia, 143.

Ptolemæi Agesarchi filii historia de Philopatore, 13. Ptolemæus Mendesius, regum Ægyptiacorum tempora et res gestas tribus libris complexus, 138.

Pudendorum amputatio in cultu idelico quid significet, 26.

Pudor quibus et ubi debeat, 100. Pudoris indumentum cum calcabitur, ænigmatice, 200.

Puellæ seu juvenulæ imaginem qualem nobis Zeno proposuerit, 109.

Puero gladium dare, 119. Pueri meritorii, mulieres simulantes, 97. Puer Ægyptiis quid significet, 242. Puero-rum et infantum appellatio, an prima disciplinæ rudimenta significet in S. Scripturis, 40. Pueri vocantur etiam adulti filii Dei, 37, 58. Puer nominatus etiam Christus ipse, 40. Pueri non mente atque animo, sed malitia et vitio, 42.

Pugilatus cujus inventum, 132.

Pulchram qui non poterat, divitem pinxit, 91. Pulcher et non communis seu publicus, 88. In pulchrorum intuitu prædicandum Dei opificium, 78. Pulcher solus sapiens, 159. Pulchra et præciosa omnia a Deo, et quidem dupliciter, 121.

Pulchritudo vera quæ, 92, 97. Optima quæ, 107. Interiorum a Deo sibi precatur Socrates, 254. Pulchritudo creaturæ-cujusque in virtute ejus posita, 90. Pura conservanda est, 14. Quibus conservetur et augeatur, 107. Affectanda non est, 92. Affectatio ejus viros quam dedecet, 93. Affectatio ejus quæ mala et viris et mulieribus conciliet, 93. Absque peccato inspectetur, 225. Pulchritudinem et pulchra ut spectet gnosticus, 316.

Pulli pro dilectis Dei, 58. Pulli asinini ad vitem alligati allegoria, 58.

Punctorum transpositione corrumpunt Scripturam hæretici, 190.

Punici mali grana cur edere vereantur in Thesmophoriis, 6.

Purgata terra per diluvium, 233. Purganda nobis non lingua tantum, sed et aures, 128. Purgatio animi quod-plex, 274. Purgationem impiorum per ignem, agnoverunt ethnici quoque philosophi, 235.

Purificatio perfecta quæ, 230. Homini quæ sufficit, 227.

Puritas quid, 256. Perfecta quæ, 237. Vera quæ, 303. Puritas et sanctitas a Deo in primis nobis commendatur, 224.

Purus qui, 303. Puri corde qui, et quam beati, 310.

Purus a peccati sordibus nemo, ne si unum quidem tantum diem vivat, 201, 217, 221. Pura puris duntaxat tangenda, 237.

Purpurarii, et piscatores scilicet et tinctores, e longinquo sæpe accessit, 88. Purpura Tyria, Sidonia, et Læonica, insignior, 88. Purpura purpuræ admota, cernitur evidenter, 278. Purpuram sublatam esse præstaret, 88.

Putredinum spumis se illucent, 93.

Pygmalionis amor insanus, 17.

Pyramis pro deo coëlit, 194. Pyramidalis forma, 279.

Pyriphlegethon flumen, 253.

Pyrrho antecessores et successores quos habuerit in Eleatica professione, 130. Pyrrhonii ut refutandi, 329.

Pythagoras patre quo et qua patria natus, 129, 130. Quando floruerit, 130, 143. Pherecydis discipulus fuit, 129. Philosophum se primum appellavit, 129. Cur, 265. Philosophiam a quibus hauserit, 130, 131. Ab Ægyptiis quæ hauserit, 352. Moysen diligenter secutus, 239. Zoroastren emulatus, 151. Orpheo quædam ascripsit, 144. De Deo ut senserit, 21. Sapientem esse dicit Deum solum, ut Paulus, 284. Summum bonum quod statuerit,

179. Prænotioni attendit semper, 141. Eum qui nomina rebus imposuit, quanti fecerit, 548. Musas Sirenibus suaviore esse vult, 127. Hominem unum fieri debere quonodo dixerit, 229. Quinquenni silentio quid sibi voluerit, 247. Preces clara voce fieri cur voluerit, 232. Carnibus abstinere jubet ac vino, 63. Cur, 304. Animalium abstinentiam militemque tractationem unde hauserit, 172. In onere sustollendo opem ferri voluit, non in deponendo, 118. Aram solam quam adierit, 304. Pythagoræ versus, 57. Locus de vitæ humanæ miseria, 186. E Pythagora jura traxerit Plato, 267. De Pythagorica philosophia liber Didymi, 133. Pythagoræ discipulorum genera duo, 246. Firmissimum argumentum habebant *αὐτῶν ἴσα*, 159. Pythagorica symbola exposita, 238, 239. Pythagoreorum symbolis liber Alexandri, 131.

Pythagorei *ἀστέρες* cælum vocant, 261. Symbola sua clarius explanari noluerunt, 245. De senario numero que tradant, 290, 253. A coitu cur abstinerint, 187. Pythagorice philosophæ, 224.

Pythia panegyris, 10.

Pythiæ vatis responsum, 204. Dictum, 266.

Pythæ proditor, 327.

Pythocles Samius de Phocensium sacrificiis, 12. Italicorum lib. iv C. Julium Nepotem vatem fuisse refert, 144.

Q

Quadrata figura quid significet, 279.

Quadrifremis a quibus inventa, 152.

Quære, et invenies, 204, 253. Quærendo invenitur veritas, 236. Quærendum in primis regnum Dei, 86, 89.

Quæsitores hujus sæculi, 135. Quæsitio seu quærere quid sit, 286. Quæri quæ non soleant, nec debeant, 234.

Quæstiones quo scopo fieri debeant, et quomodo, 526. De Deo quæ utiles, quæ non, 235. Quæstiones de Deo inventio quæ sit, 286. In quæstione universali quæ requirantur, 286. Quæstionum genera ut differant, 354, 329. Juveniles Paulo quæ, 127. Inutiles repudiandæ, 234.

Quæstionum scabiosorum fructus, 124.

Quaternarii mysterium, 240.

Quies a labore mystice quid, 290. Quievisse Deum die septimo, quid sit, 291.

Quoties volui congregare filios tuos, 122.

R

Rachel patris oves pascit, 104.

Rami virentes adorantibus dati, 243.

Rapa Mantinensis, 61.

Rasura capitis explatur involuntarium et subitum homicidium, 36. Rati novacula lævigarique et comi degerum est, 96, 106. Rasorum officinæ pudendæ, 95.

Rationis et mentis sedes, 56, 78.

Rationale summi sacerdotis quid significet, 241.

Rebecca quid significet, et proprie et allegorice, 40, 122, 230.

Regeneratione in regnum Dei recipimur, 24. Regeneratio per aquam et spiritum sit, 345. Per aquam, 58. Dei filios nos elicit, 199. Regeneratio in spiritu quid, 166. Regeneratio allegorice dicitur catechetica institutio seu illuminatio, 236.

Regenerati a Christo transferuntur in octavam secundum Valentinianos, 545. Regeneratorum officium, 111. Regenerati Dei habitaculum, non demonum, 177.

Reges corona pretiosa redimunt, Christi typus, 76. Reges appellantur fideles omnes, 349. Reges deos unde se fecerint, 16. Rex qui, 150. Regem petenti populo quale futurum esse regnum imperium prænuntiavit Samuel, 98. Rex, lex non scripta, 188. Rex inter homines sapiens, 173.

Regii muneris species quot, 149. Instrumentum quod, 150. Regia scientia Platoni quæ, 158. Regius et authenticus aditus, 124. Regii qui, 158. Vere qui, 188. Regales filii licentius nobilitate sua abutentes, nempe Gnostici fictitii, 188.

Regina, mystice Ecclesia, 280.

Regni prælidium, pastura ovini gregis, 119. Regnorum (seu regum Judæcorum) libri quatuor eorumque brevis chronologia, 140, 141. Regnum Dei rapti ut dicatur, 236.

Reipublicæ tria genera ænigmatica a Platone significata, 234.

Religio quid, 170. Religio seu religiosus metus et reverentia, quantopere commendata Platoni, 180.

Remittite, et remittetur vobis, 519.

Renovari seu rejuvenescere ut debeamus, 96.

Repentina et subita sine tempore non fiunt, 535.

Reprehensio medela est vitiorum animi, 50, 51. Species ejus variæ, earumque definitiones, 53.

Repudians uxorem, et repudiaturam ducens, mechatur animo, 182. Repudiatus an superinducti alia uxor possit, 192.

Res capessendæ non verbis sed factis, 293.

Resolutio geometrica quid differat a dialectica, 330.

Respiratio ut fiat, 304.

Responsio recta ut sit, verborum et rerum distinctione opus est, 278.

Resurrectio quædam e somno evigilatio est, 256. A Zoroastre recte significata, 255. Agnoverunt eam etiam ethnici philosophi, 235.

Retrospectendum non est ubi semel aratro manus admota est, 321.

Rhacotis, promuntorium Ægypti, 14.

Rhenus Germaniæ propugnaculum, 98.

Rhiphæi montes, 131.

Rhœci statuarii filii, 331.

Risus genera quot, et quale Christianum deceat, 72. Risus, scortationis præcursor, 99.

Roboamus Salomonis filius et successor, 140.

Robur athletarum injustum, 60.

Roma condita, 145.

Romani veteres mascula venere interdixerunt, 97. Romanorum ad Corinthios Epistola, 250. Romanæ monarchiæ initium, 146. Chronologia, 146.

Rorantes calices, 72.

Rosa unde dicta, 78.

Rota quæ in deorum templis versabatur, quid significet, 145.

Rubi ardentis allegoria, 79.

Rucus ut compescatur, 75 et 69.

Ruminantibus vesci cur concessum, 109. Ruminantium allegoria, 244, 325.

Rhythmi musici a quibus inventi, 132.

S

Sabazia mysteria, 5.

Sabba gymnosophistarum antistes, 269.

Sabbati observatio quæ, 201. Sabbatum primum a Judæis silente luna celebratur, 270. Sabbati significatio allegorica, 204, 299. Sabbati dominos lingunt se Gnostici fictitii, 188.

Sacrarum mulieres bellicose, 213.

Sacco amictus Isaias, 88, 192.

Sacerdotes vota pro populo et seipsis faciunt, 245. E sacra tantum tribu legebantur, 242. Vere qui, 250. Sacerdotum Ægyptiacorum abstinentia, 305. Sacerdotis summi habitus in sanctuarium et ingressus mystice enarrati, 338, 339 et 241. Sacerdos summus humani generis est Jesus Christus, 35. Sacerdotes seu pontificales libri, 269. Sacerdotale genus ad regnum evehitur a quibusdam barbaris, 305. Sacerdotis adulteræ, et mæchi eam stuprantis supplicium, 382.

Sacrificia cur ab hominibus instituta, 504. Sacrificari diis quæ hostiarum partes solitæ, 504, 505. Sacrificia humano sanguine peracta, 12. Sacrificium sibi omnibus in locis offerri ait Deus, 261. Sacrificia Deo recte an fiant, 304. Quæ et qualia offerenda, 305. Deo quæ placeant, 112, 258. Sacrificium Deo acceptum quod, 170, 300. Optimum et sanctissimum quod, 304. Christianum quod, 300, 309. Ecclesiasticum quod, 304.

Sacrum bifariam accipitur, 305. Ad sacra precesque cur lotos et mundo cultu accedi voluerint veteres, 227. Sacrum ceremoniæ cur noctu potissimum fieri solitæ, 227.

Ethnica sacra examinantur, 6.

Sadocus octavus ab Aaron sacerdos, 140.

Sagram (ad) mysteria, 10.

Saitarum Ægyptiorum deus, 11.

Sale (in) nutrili; et sale tamen indigentes, 125. Salis grumus in sacris Veneris, 5, 302. Sal terræ Christiani, 125.

Salem Hebr. quid, 231.

Salmanasar, rex Assyriæ, Samaritanos Babylonem abduxit, 141.

Salomes cum Christo colloquium ex Evangelio secundum Ægyptios, 194, 195, 200, 342 et 191.

Salomonis regis tempora et successores, 140. Ad Iram et Vaphrem litteræ, 145. Sapientia quæ fuerit, 153. Salomoneæ Sapientiæ locus enarratus, 266.

Saitatorum affectali gestus, 107.

Salus quid, 170. Salutis viæ Domino variæ, 124, 267. Salutis donatio unica, ab uno Deo, per unum Dominum, 265 et 221. Salus gratuita requirit etiam studium bonorum operum, 234. Fide et charitate cognitur, 25. Ad salutis consummationem viæ sunt ducæ, cognitio et opera, 210.

Salutationis præceptum, 110.

Samaias propheta, 140.

Samanai, Bacchorum philosophi, 151.

Samaritanæ famæ, 141. Regni ejus initium, 140. Fines 141.

Sambyra, quorum inventum, 132.

Same, Cephalenæ oppidum, 184.

Samil ovem colunt, 11. Samiaca Olympichi, 13.
 Samothracum orgia, 5.
 Samson iudex israelis, 140. Vires in capillis habebat, 293. Mullebri dolo capitur, 108.
 Samuel, propheta et iudex israelis, Saulem israelitis regem, post Davidem ungit, 140. Pluviam precibus imperat, 267.
 Sanctitas quid, 231. Sanctificatio nostri quæ, 218. Sancta non sunt quæ opificum manibus facta sunt, 249. Sanctorum cogitationes quam penetrantes, 306.
 Sandalia turpia quæ, 89.
 Sanguis et in lac et in pus vertitur, 44, 45. Sanguine molico demones placent magi, 268. Sanguinem attingere nefas, 98. Sanguis et lac, Dominicæ passionis et doctrinæ symbola, 46. Sanguis Christi duplex, et sanguinem Christi bibere quid sit, 65. Sanguis allegorice vocatur vinum, 46. Idem sanguis uvæ, 79.
 Sanitatis pars, salubritas aeris, 243.
 Sapientes olim qui dicti tam in sacris quam profanis litteris, 121. Sapientes Græcorum primi qui, et de septem illis quæ a quibus tradita, 129. Sapientum primus Moyses, 148. Sapientes prisci docere quomodo soliti, eorumque nobilitate dicta, 129. Sapientum apophthegmata paucis verbis plura significant, 237. Sapientium quantum tribuunt Stoici, 158, 159. Sapienti suo quæ tribuunt Stoici, ea in Moyse inveniantur, 151. Sapientis Epicuri quid libertatis habeat, 228. Sapientia habet omnia, 175. Sapientis finis omnibus admiratio est, 284. Sapientes in caliditate sua corripit, et in sapientia sua perdit Deus, 121. Sapientum sapientiam perdam, quo sensu dictum, 135.
 Sapientia quid, 122, 272, 294, 295. Xenocrati quid, 159. Quid sit et unde promanet, 231. *Opusculum* usurpat in sacra Scriptura, 121. Sapientia et veritas synonymos posita, 126. Sapientiam querere Græci qua significatione dicantur, 153. Sapientiam Abrahamus unde hauserit, 122. Sapientia omnis artesque et inventiones omnes divinitus manant, 121. Sapientia viam facit timor et recta institutio, 161. Sapientia initium, doctrinæ aviditas, 286. Sapientia veræ principia et fundamenta in sacrarum litterarum oraculis, 50. Sapientia summa arcana Deus electis suis patefacit, 245. Sapientia corona, timor Domini, 51. Sapientia illis qui, 125. Sapientia Dei multiplex et varia, 221. Sapientiam Dei mysterio absconditam loquitur Paulus, 250, 247 et 238. Sapientia cognitionisque thesauri omnes in Christo reconditi, 250. Sapientia regia Platonis quæ, 158. Sapientia veræ et falsæ discrimen, 153. Sapientia opinio quibus nixa fulcris, 165. Sapientia cum Deo fuit ante mundum conditum, 290. Secundaria post Christum conditrix, secundum Valentinianos, 340. *Opusculum* ejus secundum Valentinianos quæ, 337. A Christo relinquatur, 338. Christum agnoscentes, accurrens amplectitur, 340. Sapientiam Ecclesiamque cum Jesu conjunctam esse quomodo censuerint Valentiniani, 337. Sapientia Christus appellatur a prophetis, 275. Ministros suos emittit, 153. Dignos se cultores querit, 286. Sapientia locus a Stoicis male intellectus, 231. Sapientia divina martyribus quæ dicat, 221.
 Sapphonis locus de Mus. coron., 8.
 Sara prompta in mariti jussis exsequendis, 104. Ad nuntium de filii conceptione cur riserit, 282. Philosophiæ Hebrææ typus, 122. Sara Tobias uxor, 142.
 Sarapis unde dictus, 14, 139. De Sarapi Ægyptiorum variant scriptores, 14. Argivorum Apis est, 139. Nec ab avibus curatur nec ab igni, 15, 16. Templum ejus corruptum prædicit Sibylla, 15.
 Sarapio de Sibylla Delphica, 131.
 Sardanapali regnum quale, 150. Molities, 108. Epitaphium, 177.
 Sardyniacus color, 87.
 Sarmanæ philosophi barbari, 131.
 Sarpedo a Jove defletur, 16.
 Saturari jumentorum ritu, 212. Satiatatem lusus sequitur, 58.
 Saturni lacrymæ, mare, 244.
 Satyri ebrii, 18. Satyri aulædi, comœdia, 121.
 Satyri Phrygis inventum, 152.
 Saul israelis rex primus, 140. Furens Davidis musica lenitur, 2.
 Sauromatæ ignem pro Deo colunt, 19. Acinacem colunt, 19. Sauromatides bellicosæ, 213.
 Scabellum quorum inventum, 132.
 Scamon Mitylenæus de rerum inventoribus scripsit, 132.
 Scandala vitanda etiam in adlaphoris, 63. Scandali dæi pœna, 245.
 Scarabæi femineo sexu carent, 237. Ægyptii quid significant, 237.
 Scenicus philosophus [Euripides], 246.

Sciathii mugiles delicati, 61.
 Scientia quid, 156, 157, 169, 294, 295. Vera quæ, 164. Unde constet, 169. Proprium quid habeat, 332. Cognita ei et opposita, 169. Scire quando dicamur, 330.
 Scilla in lustrationibus, 302, 303.
 Scintilla per stipulam eluceus, 348. Scintillæ in animo accensio, 335.
 Scommata diligenter cavenda, 73. Aut morata sunt, 74.
 Scopæ statuarii opus, 24.
 Scorpiones inter se intelligunt, 146.
 Scortatio omnisque impuritas fugienda, 83, 97. Species ejus tres, 316. Scortatio in Ecclesiam, 519.
 Scribere cur veteres supersederint, 347. Scriptio circumspicienda esse debet, 119. Scriptores examinare ac probare se ut debeant, 117. Scriptio quid conferat, 347. Scripta quæ sunt, ad doctrinam nostri scripta sunt, 207. Scripturæ sacræ Veteris Testamenti post captivitatem ab Esdra levita instauratæ, 118. Quando, a quo, per quos, et quomodo, in Græcam linguam conversæ, 147, 148. Cur conversæ, 124. Scriptura sacra veritatem parit quidem, virgo tamen manet, 321. Fere tota parabolica, 258. Cur mentem suam in multis occultet, 287. Lectio eius necessaria, 280, 118. Superficiaria ejus lectio non sufficit, 522. Diligenter perscrutanda, 348. Corpus ejus verba et phrasia, quomodo contemplanda, 289. Cum loquatur multariam, simplici ut ubique intelligi nequit, 278. Sensus ejus mysticus plures interdum expositiones admittit, 123. Scripturæ auctoritate mysterium de Christo probat etiam Petrus, 288. Scripturam multam ad concupiscentias suas violenter detorqueant, 321. Testimoniis ejus quomodo utantur hæretici, 322. Ab hæreticis tractari ut soleat, 189. Scripturæ lectio ante convivium, 309.
 Scutum a quo inventum, 132.
 Scyllidis et Dipœni stat. opera.
 Scythæ Laconicæ, 158.
 Scythæ comas ut nutriant, 98. Opes quas habeant, 98. Gladium defixum pro Marte colunt, 19, 13. Marti asiæ sacrificant, 8.
 Sechnuphis, Ægyptius propheta, 131.
 Secta quid, 530. Sectæ Baccharum more discerpserunt philosophiam, 128. Diversæ fuerunt apud Judæos quoque et Græcos, 320. Diversitas earum veræ fidei non derogat nec scrutationem ejus impedire debet, 320. Secta optima in vetere Ecclesia, 321.
 Sedecias rex Judæorum, 142. Captivus abducitur, 142. Sedecias pseudopropheta, 141.
 Seleuci regis annulus, 106.
 Seleucus mathematicus de lunæ variatione quæ scribat, 291.
 Semeles Cadmæ filius Bacchus, 159.
 Semen animalis, spumæ quædam sanguinis, 46. Qua religione mittendum, 81. Semine vacatur homo tantum quantus ipse corpore cernitur, 84. Profluvium ejus etiam involuntarium lege damnatum, allegoria, 167. Semen masculum animæ dormienti secundum Valentinianos inditum, 335. Semen spirituale in anima, 541. Spirituale in Adam emissum, 341. Semen electum, spiritus, 331. Semen verbi Dei conditur in anima descensit, 116. Semen diaboli zizanion Valentinianorum quid, 341. Ut seminatur ita mittitur, 211, 116. Sementis quadroplicis allegoria, 208. Sementem in saxo spargere, allegoria, 81.
 Semidei, ut semiferi, 12.
 Senes apud juniores in convictu quales se præbere debeant, 74. Senum corona multa experientia, 96. Senes et pueri pauperes, a delicatis posthabentur bestiis, 93. Senes sexagenarii et medio tolluntur apud Indos, 151. Senes bis pueri, 265. Senes Ægyptio sacerdoti qui, 154. Senex Ægyptiis quid significet, 242. Senectus, morbus naturalis, 210. Veneranda, non tegenda nec fucanda est, 96. Senectus quæ deponenda, et quæ juvenus affectanda, 96.
 Sennacherib bellum, 141.
 Sensus, scala quedam scientiæ, 157, 250. Sensus instrumenta in facie septem, 291. Sensus divinus a Deo est, 121. Spiritum sensus duplicem a Deo accipiunt sapientes, 121.
 Septem, qualis numerus, 290. Septenarii et octonarii mysterium, 222, 240, 291. Septem spiritus, 112. De septem sapientibus quæ a quibus tradita, 129. Septies de die laudate, id est perpetuo, 305. Septima dies Græcis quoque sacra, ut Hebræis, 256. Septimæ diei, et quietis in ea dæta, mystica significatio, 290. Septimanæ lxx myst., 319. Septimestres partus quot diebus formantur, 279.
 Sepulcra in templa versa, 13. Sepulcrum suum in sanctum Dei templum verit perfectus Gnosticus, 227.
 Sequere Deum dictum, e. s. or. mutuatum, 168. Sequi Deum quid, 253. In sequendo quæ spectentur, 323.
 Seres Indici, id est serica tela, 86.

Sermo Christiani qualis et de qualibus esse debeat, 75.
 114. Sanus qui, 125. Putris qui, 135.
 Serpens in Bacchicis sacris unde, 4. Serpentem miscere columbae, 518. Serpentes prudentes aures dicit, 295. Serpentes surdi, seu surdas incantantibus aures praebentes, 525. Super serpentibus et scorpionibus ambulare, allegoria, 207. Serpentes seductor, diabolus et ministri ejus haeretici, 197. Serpens ille vetas cuniculos agit in hominum cordibus et corporibus, 93. Serpens, allegorice, deceptor, 205. Serpens deceptor voluptas, 51. Serpentes, ornatus muliebres, 90.
 Servatores immanes, 12. Servatori nostro cognominis dux Israelis per Jordanem, nempe Josua, seu Jesus filius Nave, 545. Servator unde dictus Filius et Verbum Dei, 59.
 Servi quomodo erga dominos gerere se debeant, et quomodo vicissim ab eisdem tractari, 214, 113, 172. Apud servos et famulos gravitas servanda domino, 111. Servi formam quomodo induerit Christus, 537, 92. Servi allegorice qui, 205. Vere qui, 106, 159. Servitus ex aere alieno septimo anno finiebat, 172. Spiritus servitutis, 212.
 Sesostris victor in Aegyptum quae importavit, 14.
 Sethi natura quae, 511.
 Sex numerus perfectus, curque *πεντάς* et *ἑξάς* appellatur, 290, 253.
 Sexus a natura non mutatur, 81.
 Sibylla Orpheo vetustior, 139. Sibyllae plures, 139, 144. De Delphica quae pro illa versibus, 151. Ad Sibyllinos libros ablegantur Graeci, 270. Sibyllini versus, 8, 14, 18, 20, 21, 23, 95, 139, 185, 256, 257.
 Sicheinitarum clades, 95.
 Sicinini inventum, 48.
 Siconis statuarii opera, 14.
 Siculorum inventum, 153.
 Sicyonii regni antiquitas et reges primi, 158.
 Sidonis filia Lamina, 151. Sidoniorum inventum, 152.
 Signa seu omnia superstitiosa a veteribus Graecis observata, 502. Signa annulis qualia insculpenda, 106. Signaculis mores suos produunt, 18. Signacula unde inventa, 105. Signaculum beatum, 156. Signaculum predicationis, baptismus, 165. Ad sanctum signaculum una cum hominibus se ingerunt etiam demones, 344. Signatae igitur aures in baptismo, 346. Sancti signaculi mysterium triduo Abrahami itinere significatum, 219. Signum ferre, id est crucem Christi, 317. Sic signi Domini figura, 278.
 Significationi animus intendendus, non sono verborum, 293. Significatio non per voces tantum facta, sed et per symbola, 142.
 Sileni filius Apollo, 8.
 Silentium tutum saepenumero, 163. Ut muliebrem sexum, ita et juvenilem aetatem decet, 75. Silentio quinquenni quid sibi voluerit Pythagoras, 247. Silentium Valentinianis quid, 538.
 Silvae avium concento resonantem ad ventorum flatum, 268.
 Similia plura sunt a delicatis quam senes puerive pauperes, 99.
 Similitudo aliud a re ipsa, 124.
 Simmia Rhodii locus, 245.
 Simois flumen Trojae, 210.
 Simonis statuarii opera, 14.
 Simon haereticus quibus temporibus vixerit, 525. Simoniani ad Stantem suum se conformant, 165.
 Simonides quando vixerit, 144. Simonidis locus, 207, 211. Locus ex lambis, 76. Locus ex Hesiodo expressus, 264.
 Simplex callidior ut fiat, 158.
 Simulacra ix cubitorum, 14. Informia olim e ligno aut lapide, 15. Ex auro et ebore, 15. Purpura, auroque exornabantur, 257. Coronari solita manifesto mortis indicio, 78. Ad simulacra deorum et preces fiebant, et pacta coram eis inibantur, 310. Humana specie coli quando coepit, 19. Simulacrum Dei nullum apud veteres Romanos, ex Numae ac Moysis instituto, 151. Simulacra Deo ponti voverunt etiam Zeno et Plato, 249. Simulacrum Dei nobis est intelligibile, non sensibile, 15. Simulacrum divinum et sanctum quod, 505, 548, 500. Simulacrum Domini animatum Gnosticus, 510.
 Sina monte (in) quanta se magnificentia ostenderit Deus, 268.
 Sinapis granum mysticum, 255, 534, 58.
 Sine quo non, causa species, 555.
 Sinistram potestates, 359, 558.
 Sineus Dei Patris quid, 250, 555.
 Sionis filiae reprehensa, 108.
 Sirenium calceamenta, 252. Vis, 156. Hymni, 272. Sirenius Musas suaviore esse vult Pythagoras, 127.
 Sisario comediae inventor, 155.

Sitis ha'neo exstinguitur interdum et accenditur, 105. Sitientes ad aquam invitantur, 118.
 Smaragdi Indicae, 99. Milesia, 89. Mysticae, 241.
 Socius, alter ego, 165.
 Socrates, Archelaus auditor, relicta naturali philosophia moralem tractavit, 129. Genio familiari usus a pueritia, et quid illud fuerit, 144, 154, 253. De beatitudine ut senserit, 179. A Deo quid unice petierit, 254. Legem malorum causa latam dixit, non bonorum, 105. Edi et bibi ut voluerit, 177. Discipuli ejus et successores, 129. A Socrate praecipua dogmata mutuatae pleraque sectae, 263.
 Sojomitas exemplo nobis propositi, 102.
 Sol quid, 537. Medio inter planetas loco situs, 240. Soles duos videre videtur senex, 66. Solis habitum sibi usurpat grammaticus, 16. In sole posuit tabernaculum suum, quo sensu dictum, 550. Sol spiritualis, Verbum Dei, 51.
 Solitarium fieri quid, 220. Solitaria vita vere quae, 516. Sollicitudo quae vetita, 209.
 Solon quibus temporibus vixerit, 150. Barbaris magistris usus, 151. Apolline veracior apud Cresum, 15. Solonis dictum, 129. Versus, 120, 250, 260. Locus ex Eumelo desumptus, 264. Elegit de decem statibus, 291. A Solone mutuatus Theognis, 265.
 Somnus Christiano ut carpendus, 79. Corpori necessarius, non animo, 81. Somnolentus ruptas gestabit vestes, 67. Somnus et mors allegorice quid, 256.
 Somniorum phantasmata unde, 80. Somno satiata libido, 225. Somnia liquida et vera unde profecta, 81. Somnia quoque pura esse debent, 277, 317. Somniorum interpretatio a quibus inventa, 152. Somniis multa velantur poetae, 258.
 Sonchis Aegyptius archipropheta, 151.
 Sonitus seu echonis causa, 269.
 Sophistae olim qui dicit, 121. Frivolis captionibus vacant, 156. Arguti nugatores, 120. Sophistica ars quid, 124, 155. Cum eristica e Christiana republica exterminanda est, 126.
 Sophocles Sophilli filius tragicus de Deo ut senserit, 21. De rebus veneris, 84. Sophocis locus, 21, 26, 78, 105, 182, 204, 207, 255, 258, 257, 259. Locus ex Alevidae, 264. Ex Eriphyle, 264. Ex Hipponoo, 264. Ex Minoe, 264. Ex Peleo expressus ab Antiphonte oratore, 263. Locus ab Herodoto expressus, 265. Locus ab Alcmaeone desumptus, 261. Locus ab Euripide mutuatus, 265, 261.
 Sophocles junior de Dioscuris, 9.
 Sophonias quando prophetavit, 142. Sophonias locus, 81, 250.
 Soroapis Sarapis, 159.
 Sororem quomodo uxorem suam vocavit Abraham et quomodo Gnostico uxor soror sit, 191, 282.
 Sosibius Laco in Chronographia sua de Homeri aetate quae scripserit, 141. De Hercule vulnerato, 10. De Diana Podagra, 11.
 Solades Byzantius Rignii tribuit dictum illud, *ἐκ τῆς αἰσῆς*, 129.
 Sothiaca revolutio, 145.
 Spartam perdet avaritia, 207.
 Speciem ejus non vidimus, sed vocem audivimus, 270, 268. Species Dei, locus, 48. Species simplicissima quae, 550. Species et pars quid differant, 551.
 Spectat in una eademque re alius alia, 119.
 Spectacula Christianos an deceant, 109.
 Spectrum informe sequens eos qui male vixerunt, 250.
 Specula mulierum, 94.
 Spes quid, 160, 162. Vocabulum ambiguum, 181, 228. Duplex, 180. E fide constat, 160. Fidei ceu sanguis quidam, 44. Spem laboris pii non fallit Deus, 170. Spem suam rationem reddere unicuique paratus est Christianus, 211. Spes alterius vitae post mortem etiam purioribus philosophis, 228, 236.
 Speusippus Platonis nepos, 180. Successor, 190. De summo bono ut senserit, 180. Speusippi locus ex lib. iud Cleophontem, 158.
 Sphaerae mundi quid, 164, 290.
 Sphinx cur pro templi foribus ab Aegyptiis collocata, 210. Forma quae fuerit, et quid significet, 240, 242, 245.
 Spina. E spinis uva, ex rubo ficus, 79. Spinem coronam Christi, spinemque ipsius mystica interpretatio, 79.
 Spiritus quem homini primo inflavit Deus, 56. Spiritum suum in manus Patris quomodo commendavit Christus moriens, 554. Spiritus duplex, corporalis et supernus, 544. Spiritus vitae quid, 541. Spiritus appellantur etiam affectus animi, 549. Spiritus Domini tamen vivet, 51. Spiritus Dei super aquas latio, quid praesignificavit, 545. E Spiritu suo in omnem carnem effusum se promittit Deus, 552. Spiritus dona varia, nec eodem modo conferuntur, 226. Spiritu divino sapientiae, intelligentiae scien-

tiæque, ornatus a Deo artifex, 121. Spiritu sensus a Deo impletus artifex, 121. Spiritus sensus artificibus datum esse qua significatione dicat Scriptura, 293. Spiritu apostolorum quomodo afflari Christus, 335. De spiritu prophetarum ut senserint Valentiniani, 338. Spiritus sancti discipulus spiritualis est Gnosticus, 238. Spiritus opera seu fructus qui, 213. Spiritus allegorice iusti seu pii, 213. Spiritus ministrantis monita, 162. A Spiritu in cælum subvectus Sophonias propheta, 250. Spirituum adulterinas naturas humanis animis affingunt Basilidiani, 176. Spirituum catervam ingentem in unum corpus insinuat Basilides, 176. Spiritus impuri, animæ impliciti, per lavacrum regenerationis defæcantur, 345. In infidelium cordibus an habitent, 177. Spiritus maligni fidelibus perpetuo bellum aut insidias struunt, 175. Spirituales ut fiamus, 161. Spirituales Paulo qui, 43. Spiritualis natura Sethi, 341. Splendica affectio, 335. Spolia Deo suspensa, 151. Spumæ generatio, 44. Spulationes crebræ indecentes, 75. Stadium Christiani athletæ, 301. Stans, Simonianorum genius, 163. Staphylus de Jove Agamemnone, 11. Stasini versus, 265. Stater in pisce inventus, allegoria, 64. Statuarii nobiliores ab Ægyptiis sua mutati, 351, 352. Statuarii inventum novum in miscenda materia, 14. Statuæ lignæ et lapideæ etiam informes, 15. Ex auro, xv cubitorum, 15. Adamatæ et constupratæ, 17. Statuæ fidei, miserum, 27. Stellæ corpora spiritualia, 349. Pro diis habitæ, 19. Causæ non sunt, sed tantum significant, 349. Stella nova cur exorta in Christi natali, 345. Sterili ac desertæ denuntiatur gaudium, 160, 4. Steriles cur steriles, 349. Sternutatio ut moderanda, 75. Sterope Apollinis concubina, 9. Stesichorus hymnum invenit, 133. Stheneli tempora, 138. Stipula, allegorice hæreses, 238. Stoicæ sectæ conditor Zeno, ejusque successores, 150. Stoici de Deo ut senserint, 20, 127, 252, 306. Opinionem illam unde hauserint, 252. Mundum ortum seu creatum esse agnoverunt et ipsi, 253. Solem ut definierint, 327. *Stoicismus* quid vocarint, 135, 56. Ignem allegorice ut acceperint, 235. De plantis ut senserint, 328. Philosophiæ finem summumque bonum quod statuerint, 253, 174. De conversione hominis ut senserint, 208. De assensione, 165. Virtutem hominis eandem quam Dei statuerunt, 320. Animum nihil a corpore affici aiunt, 206. De matrimonio ut senserint, 181. Sapienti suo quantum tribuerint, 158. Secretiora Zenonis scripta quibuscum communicarint, 245. A Platone mutati plurima, 267. Recentiores summum bonum quod statuerint, 179. Stoica paradoxa in Christianismum translata, 34. Stola lineæ, mystica, 242. Stragula pretiosa, 79. Stratagema et strategica cornuntur in tribus velut ideis, 150. Strato Theophrasti successor, 150. Libro de inventis quæ tradat, 129, 133. Stratodemi Tegeatæ dictum, 129. Streptus et sibilus indecori, 75. Studere quibus debeamus, 164. Stulti insaniant, Stoicorum paradoxum, 54. Subcinericii infermentati, allegoria, 250. Subitum, involuntarium, 36. Subscriptio nominis hypocritica, 210. Substantia vera infidelibus quæ videatur, 157. Substantiam vendere, pauperibusque dare, et Christum sequi, quid sit, 208. Suchion, lacrymæ, attrahit festucas, 159. Sufflitus odoratis abutuntur muliæ, 76. Sufflitus summi sacerdotis quid significet, 77. Verus qui, 304. Sulfur religiosum, 302, 303. Summus Pater universi, 20. Supellectili pretiosæ non studendum, 69. Superbia Deo Invisa, 221. Superstitio quid, 162. Superstitio in omnibus et signis, 302. Lepide derisa etiam ab ethnicis, 302. Superstitiosus qui, 297. Superstitiosi cultus auctores primi qui, 5, 13. Supplantator allegorice, 341. Sorditas affectata, aspdis in morem, 29. Obstinata, graves sibi penas attrahit, 315, 324. Sus vociferari altius quam animalia cætera cur soleat, 304. Cæno gaudet, 116, 26. Suilla cur Judæi abstinerint, alii vesci voluerint, 109, 174, 304, 305. Suilla abstulit etiam Petrus apostolus, 64.

Susannæ constantia, 225. Susinum unguentum, 79. Syllogismus, a demonstratione quid differat, 327. Symbolica significatio, 67, 242, 245. Symbolica philosophia hieroglyphicis litteris tradita, 148. Symbolicum et ænigmaticum docendi genus usitatum veteribus, 154. Car, 245. Synecdochæ crebræ in symbolica phrasi, 245. Syracusanæ mensæ, 65. Syracusanum vinum, 68. Syri quæ invenerint, 152. Syrophœnicum dii, 12.

T

Tabernaculi mystica expositio, 279. Tabulæ legis divinæ, allegorice, 113, 289. Tæniæ fetiales, 4. Talaris vestes Atheniensium, 86. Talaris tunica sacerdotis Hebræorum quid significet, 240, 241. Talentum conceditum exercendum et augendum, 116. Taraxandra Sibylla, 144. Tatianus a Valentini schola egressus, Cassiani quoque sententiam de cælibatu sequitur, 200. Quomodo acceperit illud, Fiat lux, 548. Veterem hominem et novum quomodo acceperit, 198. Libro ad Græcos, Hebræicam philosophiam Græca multo antiquiorem esse docet, 158. Locas ejus ex libro de Christi perfectione, 197. Tauriformis puer taurus pater draconis, et tauri pater draco, 5. Tauri Dianæ quas immolarent hostias, 12. Tectum. Super tecto prostantes meretrices, 109, 187. Telæ nobiliores quæ fuerint, 88. Telchlu, Sicyon. rex ix, 158. Telecles statuarius, 352. Telemus Cycloppum vates, 144. Telesim statuarii opera, 14. Telesillæ poetrix fortitudo, 224. Telemus vates in Caria, 144. Telemissei vatis templum, 15. Telemisenses quæ invenerint, 132. Temperantia quid, 170. Sine fortitudine non est, 170. Tempestatum arbitrium penes quem, 267. Tempia et aras diis primi qui statuerint, 15. Tempia plura et aras plures extrui veluit Moyses, 249. Templum sine imaginibus fieri cur voluerit Moyses, 239. De iisdem Plato et Zeno ut senserint, 249. Tempia idolorum, sepulcra potius aut carceres, quam ædes sacra, 26. Tempia appellata quæ sepulcra erant, 15. Vetustissima occidentem cur spectarent, 307. Pure adenda, 256. Templum Dei mundus, 249. Deo dignum quod, 305. Templum majus Ecclesia; minus, pius quisque, 318. Templum Spiritus sancti, animus gnosticus, 315. Templum Dei tribus firmatum fundamentis, 256. Tempia Dei cum sint regenerati, pie pureque vivere tenentur, 196. Tempus seipsum parit, 241. Tempus pro tempore sæpe positum in Scripturis, 350. Tempori parce, quid significet, 257. Tenebræ. E tenebris lux, 55. Tenebræ luci præferuntur ab homine, 28. Allegorice quid, 250. Tenera caro, 40. Teniorum genius Callistagoras, 12. Tentatio Salanæ quoque procedat, 247. Terpander quando vixerit, 144. Poemata et leges primus melice modulatus, 153. Ex Terpandri hymno in Jovem, 279. Terra fluens lacte et melle allegoria, 246. Terra, allegorice quid, 252, 275. Divino honore culta, 17, 19. Terrigenarum sedes, nomina, sacra, 6. Terrigenæ qui, 306. Terror quid, 162. Terror et minæ, hominibus salutare, 51. Terribilia quæ, quæ non, 313. Testam congruunt pro verbum, 50. Testatio per assem et libram, allegoria, 245. Testamentum vocat Moyses ipsum Deum, 154. Testamentum vetus, infantia pueritia Ecclesiæ, 43. A Christo sua ipsius presentia enarratum est, 226. Novum, vetere exaratum littera, 49, 270. Utriusque (ut et Græcæ philosophiæ) auctor idem, 170. Utrumque vi ac potestate idem, 160. Utrumque easdem pollicetur mansiones, 160. Unum idem quæ a mundi exorsu ad nos usque, temporis duratæ ætatibusque varians, 285, 525. Testudinum osse variegati lecti, 69. Testudines fibulæ, 108. Tethyllis et Oceani separatio allegorica, 255. Tetrachordum vitiorum, 175. Textura Platonis quæ probata, 105. Thales quando dormierit, 150, 145. Unde oriendus; et cum quibus contulerit, 129, 150. De Deo quæ responderit, 254. Aquam rerum principium statuit, 19, 127, 157. Dicitur ejus, 129. Thallo, dea, 7. Thamar, allegorice quid, 122

Thamyris Thracis inventa, 152.
 Thargelionis die xii, 139.
 Thasus condita quando, 144. Thasium vinum deorum, 68.
 Theano Crotoniatis prima et philosophata esse et poemata scripsisse fertur, 133. De hac et de altera vita ut scripserit, 211. Theanus Pythagoræ apophthegm., 224.
 Thearidæ locus ex lib. De natura, 260.
 Theatrum ebrietas, 71.
 Thebarum conditor, 1. Thebæ septem principibus oppugnata, 144, 145. Thebani Boetii fœdem pro deo colunt, 11. Ægyptii, ovem, 11. Thebæ Ægyptiæ, eadem Diospolis, 551.
 Themis conjux Jovis, 261. Themidis Titanidis inventum, 153. Mystica symbola, 6.
 Themisto philosopha, 224.
 Theoclymenus Cephalenius vates, 144.
 Theocriti philosophi dictum, 27.
 Theodatis Pauli discipulus, 525.
 Theodectis tragici loca ex Euripide, 264.
 Theodorus Cyrenæus philosophus, 7.
 Theodorus Pythagoreus, 215.
 Theodotus Christum plenitudinis imaginem ut appellavit, 539. De Christi incarnatione ut senserit, 538. Exinanitionem Christi ut interpretetur, 539. Jesum quoque redemptionem opus habuisse tradidit, 538. De compassione Dei Patris ut senserit, 539.
 Theognis, docta mulier, 224.
 Theognidis poetas locus, 185, 207, 244. Locus de Megarensibus, 323. Locus Soloni suffragatus, 265. Ex Theognide qui quæ mutati, 265, 264, 265.
 Theologi veteres de animæ in corpus immisione ut senserint, ethnici nempe, 186. Theologus ethnicorum, Orpheus, 244. Theologia ethnica quam stolidi, 18. Rationes ejus, 7. Poetica, desumpta et prophetis, 238. Apud Ægyptios fabulosa, 237. Theologia præscæ veræque fragmentum philosophia, 128. Theologicum philosophiæ munus, summum, 153. Theologiæ professio quibus conveniat, 245.
 Theophrastus successor Aristotelis, 150. De Deo ut senserit, 20. Fidelitatem statuit sensum, 156. De rerum inventoribus scripsit, 152. Lib. v De plantarum causis, de fabis quas scripserit, 187.
 Theopompus Lacedæmoniorum rex pro victima mactatus, 12. Theopompus Philippiæ historiæ libro xxi, de Homeri ætate quas scripserit, 141. De Pythagora quas tradiderit, 129. Fabularum maledictorumque plenus, ut Timæus, 116. Ejusdem locus ex Homero expressus, 266. Theopompi comici locus ab Antiphonte oratore expressus, 265.
 Theoridam (Ad) ægyptiæ Laph., 243.
 Thericie calices, 69.
 Theristis loquacitas multatur, 75.
 Theauri veri qui, 200. Quam varii nobis cum a Deo communicentur, 112. Occultis fidelibus a Deo promittuntur, 238. Theaurus salutis, 26.
 Thesei Herculei tempora, 159. Adversus Minotaurum profectio, 145. Filius et successor Demopho, 159.
 Thesmorphiorum religio, 6. In Thesmorphiorum quoto die mulieri a viri concubitu intrare licitum, 224.
 Thespis Atheniensis, tragœdiæ inventor, 153. Locus ejus, 245.
 Thesprotius lebes, 4. De Thesprotis liber Eugamonis, ex Mus., 266.
 Thessali ciconias et formicas colunt, 11.
 Theatili filias quinquaginta una nocte constupravit Hercules, 9.
 Thelidis amasius Peleus, 10.
 Thmuitanus hircus, 9.
 Thomas extra martyrium mortuus, 215.
 Thoyth, Mercurius Ægyptiorum, 151.
 Thracæ quas invenerint, 152. Deos suos rufos et glaucos sinere, 502. Ebriosi, 68.
 Thrasyluli Atheniensis strategema, 150.
 Thrasylus de Idæ incendio quid, 145.
 Thrasymachi locus ex oratione pro Larissæis, desumptus ex Euripide, 265.
 Throni xxiv universalis iudicii, 263.
 Thucydidis locus, 265, 265.
 Thurbuli Aaronici significatio, 240.
 Tibiæ inventor, 152. Usus in bello Lacedæmonis, 71. Item in hippothoro, 71. Tibias Minerva cur abjecerit, 68.
 Timeus de Xenophanis Colophonii temporibus quas scripserit, 130. De Alexandri expeditione, 145. Fabularum maledictorumque plenus, ut Theopompus, 116. Timei locri locus, 257.
 Timonis Philasii locus, 255. Locus e Siliis de Socrate, 120.

Timoclis comici locus, 204.
 Timotheus Milesius nomos in choro et cithara cecinit primus, 153. Timotheus Pergamenus libro de philosophorum fortitudine quas tradiderit, 215.
 Timoxenus Corcyrius vates, 144.
 Tinctores floridarum lanarum, a quibusdam rebus publicis abacti, 77. Tincturæ vestium omittendæ, 87.
 Tintinnabula e sacerdotis tunica dependentia quid significet, 241.
 Tiresias vates, 144. Duplici cæcitate laboravit, 53.
 Titanum immanitas fulmine punitur, 5. Titanomachia locus, 152. Titanis Oceani filia, 8.
 Tithonus, Auroræ amasius, 10.
 Titio ex igni extractus, 26.
 Tityi tempora, 139.
 Tlepolemi Heraclidæ tempora, 139.
 Tobias tempora, 142.
 Tolerantia quid, 170. Tolerantiæ constantisquæ exempla, 215.
 Tonura cur fiat, et quomodo, 106.
 Tonitru ad preces Æaci, 267.
 Tormenta fortissime qui tulerint, 215.
 Totum a genere quid differat, 531.
 Traditiones quædam apud Hebræos non mandatæ litteris, 246. Tradendæ doctrinæ scribendæ major veteribus cura erat, 347. Traditiones sanctæ profanis patefaciendæ non sunt, 526. Traditio humana Paulo quid, 127. Veterum depositum per Scripturam loquitur, 347.
 Tragœdiæ inventor Thespis, 153. Tragœdiæ Judaicæ, 149.
 Tranquillitas animi Christiani, 276.
 Tribuli et spinæ quid, 515.
 Tribus sanctiores in Israel quas, 230.
 Trichordum cujus inventum, 152.
 Trigrammi Ioni p., 144.
 Trinitas (S.) recte a Platone significata, 253.
 Triopæ tempora, 158, 159.
 Triptolemus terrigena, 6, 139.
 Tripus Andronis, liber, 145.
 Troglodytæ quas invenerint, 152.
 Troica Argolicis quas recentiora, 158.
 Tu pronomen, in Dei appellatione, quid significet, 52.
 Tubarum clangor circa Sinam montem, 268. Tuba Verbi divini, 52.
 Tunica deposita, deponitur et pudor, 85. Tunica pelliceæ Cassiano quid significant, 200. Tunica versicoloris allegoria, 244.
 Turdi Daphnenses, 61.
 Turpilquium (ad) Christianus se gerere ut debeat, 73.
 Turribus (in) narrare quid, 518.
 Turturis oblatio mystica, 504. Tortores timidi et religiosi, 58.
 Tusci quas invenerint, 152. Tuscani quas invenerint, 152.
 Tybi dies xv, 147.
 Tympano (e) edi, e cymbalo bibi, 5.
 Typica legis et prophetarum doctrina usque ad Joannem Baptistam, 245.
 Tyrannus primus qui d., 141.
 Tyrii maris opes, 94.
 Tyrrhenorum inventa, 152. Sacra, 6. Tyrrhenica crepidæ, 89.

U

Ultio quid, 524.
 Umbra crumensæ remuneratum imaginarium obsequium, 225. In umbra Christi vivere quid, 337.
 Uncitio regum et prophetarum, 242. Uncitio pedum Domini, allegoria, 76. Ungisoli mortui, 76. Unguentorum insigniorum catalogus, 76. Species, 76. Unguenta olentes viri, 95. Unguentis an utendum Christiano et coronis, 75, 78. Uges eorum qui, 79. Quæ retineri possint in usu, et debeant, 77. Unguentorum et suffumum artifices a quibusdam rebus publicis abacti, 77. Unguenta vulture et scarabæi fugiunt, 77. Unguentum allegorice quid significet in unctione pedum Domini, 76. Unguento quo unctus Christus, et quo Christiani, 77. Unguento fidei ungi, 53.
 Unigeniti imago, 535. Gloria, 535.
 Unitas, Deus, 248.
 Universi anima, summusque tector ac Pater Deus, 20.
 Unum olim omnia, 188. Unum fieri debere hominem quomodo Pythagoras dixerit, 229.
 Urbs Stoicis quas, 252.
 Urias propheta, 142.
 Urse, poli custodes, 241. Ursa et bovis congressus in unum, 272.
 Uteri situs et natura, 85.
 Utilis. Ab utili justum separari noluit Socrates, 179.

Utres inflati, homines, 211.
Uxorem proximi ne concupiscas, 184. Uxor soror ut sit
Gnostico, 232. Erga maritum ut se gerere debeat, 224.

V

Vacuum et plenum, primordia rerum quibusdam philo-
sophis, 19.

Valentinus præceptorum quem jactarit, 525. Spiritu-
ales communionis statuit, 188. conjugium probat, 185.
Valentini locus e libro De amicis, 272. Ex homilia
quadam, 218. Ex epistola, 162, 176. Ex epistola ad Aga-
thopodem, 195. E Valentini schola profectus Tatianus,
200. Valentini discipulorum spectatissimus Heracleo, 215.
Valentiniani de rerum creatore ut senserint, 340. Quo-
modo interpretati illud, Masculum et feminam fecit eos,
337. De semine masculo ut senserint, 335. De Adami propa-
gine, 337, 339, 341. De angelorum natura, de sæculis, et
de apostolis, 338. Quomodo enarrarent illud: In principio
erat Verbum, 335. De Jesu Ecclesias ac sapientie con-
junctione ut senserint, 337. De columba in baptismo Chri-
sti, 337. De Paracleto, 358. De Spiritu prophetarum, 358.
Ut interpretati illud: Reddens inobedientibus usque ad
tertium et quartam generationem, 358. Fidem cæteris,
sibi vero cognitionem tribuunt, ut perfectis, 156. Matthiam
opinionem jactant, 325.

Vanitati mundi Christus subjectus invitus, 340.

Vaphres Egypti rex, 145.

Vapor ab olla, id est nihil, 221.

Varro de Martis simulacro, 15.

Vasa qualia comparanda, 69. Sumptuosa non curanda, 69.

Vaticiniorum et oraculorum genera varia, 4. Vaticinata
Sibylla etiam post mortem, 151. Vates nullus Jovis men-
tem perspicit, 260. Vatum vetustiorum catalogus, 141.

Velle, antecedit actiones omnes, 169. Velle Dei, opus
et factum est, 41.

Velum templi quid significet et quibus patuerit, 237.
240. Veli colores variegati quid significant, 240. Velum
exterius in atrio quid significet, 240.

Venatio, rei militaris præludium, 149.

Venter cum cibo abolabitur, qua significatione dictum,
519.

Ventilabrum in manu Domini, 65, 346.

Venti, ara et sacrificio placati, hostilem classem dissi-
pant, 267. Ventos pascere, et aves persequi, proverbium,
137.

Venus an dea, 28. In adulterio qualibus circumdata vin-
culis, 90. Vulnerata plorat, 10. Helenæ ancillatur, 10. Vene-
ris ambitio, 10. Adulteria, 10. Imagines ad meretricum
insignium exemplar effictæ, 16. Simulacra adamata et
constuprata, 17. Orglorum ejus institutor, 5. Ratio, 5. Vene-
ris cognomina, 5. Veneris Argynnæ seu Argennæ tem-
plum, 11. Aureæ campus, 351. Cuidiæ simulacrum, 16.
Peribasiæ (seu Parabasiæ) templum item et *παρθένου* sacra,
11. Tanaidis simulacrum, 19. Tymborychu sacra, 11. Venu-
sæ *παρθένου* seu promiscuæ, nefarie promystica communione
a quibusdam accipitur, 187. Veneris dominium agreste ac
rabadum, 84. Veneræ res profuerunt nemini, obfuerunt
multis, 84. Venere mascula interdixerunt prisci Roma-
ni, 97.

Veneris dies, 516.

Venus, Sathonis tempus, symbolum, 244.

Ver vitæ, pueritia, 59.

Verba gangrænæ instar gliscentia, 127. Verbis studere
parcius, prudentia dicit in senectute, 126. Verba ligant
homines, 168. E verbis facta manant, 126. Verba ceu
vestis sunt; res, caro et nervi, 126. Verborum non tam
sonus quam significatio spectanda, 295. Non verbis tantum
Scripturarum inhærendum, sed significationum velamenta
penetranda, 322. Verbo suo Deus variis modis ante facta
ulitur, 51. Verbum Dei variis atque adeo omnibus modis
homines ad salutem vocat, 53, 5. Verbum Dei, verbum
purissimum, 274. Lucet omnibus, omnes invitat, 25. Vera
musica, 2. Accommodat se temporibus, locis, personis,
71. Idem et arcet a peccatis et servat homines, 56. Occi-
dit ut penetrantissimus gladius, 148. Fructus quos afferat
amplectentibus, 51. In pedagoga vetere usum lege ac
prophetis, 58. Prædicatum, lucem suam ubique diffudit,
159. Verbi prædicatio duplex, 117, 116. Verbi et prædi-
catorum, tum et auditorum, quod officium, 117. Verbi
minister ut probandus, 117. Verbum supremi Patris quod,
254. Imago Dei Filiusque Dei germanus, 28. Platonis idea
designatum, 256. Verbum caro factum est, qua significa-
tione dictum, 337. Præstat omnia, 114.

Verecundia Christiana, 100. Verecundiæ matronalis
exempla, 223.

Veritas quid, 169. Magnæ virtutis regina, 278. Prima
omnium participanda ei qui vult beatos esse, 158. Inventu
difficilior: ideoque labore ac studio erui vult, 153, 320.

Tempore ac labore elucescit tandem, 119. Ipsa se inter-
pretatur, 124. Veritas proprie ac specialiter dicta, apud
Filium Dei dicitur, 157. Veritas Dei, hominum salutem
querit, 2. Una est, multa tamen habet adjumenta, 137.
Via ejus una, sed multi in eam influunt rivi, 122. Via qua-
lis, 50. Initium, res admirari, 163. Formæ duæ, verba et
res, 295. Demonstratio, e sacris Scripturis petenda, 521.
Regula ab ipsa veritate petenda; a sacra videlicet Scrip-
turæ oraculis, 521.

Verum in quatuor, sensu, mente, scientia, opinione, 157,
Vesica diis sacrificata, 504.

Vespi iracundiores, 177.

Vestitu quorsum opus, et quali, 86. Qualis Christianum
deceat, 108, 106. Mullebris a virili differre quid debeat,
86. Vestes floreae et auratae, solis meretricibus olim con-
cessæ Lacedæmonæ, 86. Vestem infra pedes demissam
trahere, luxus inanis, 88. Vestitu cultique mundiore cur
ad sacra accedatur, 227. Vestis rupta, allegorice quid, 67.

Veterum depositum, per Scripturam loquitor, 347. Ve-
terum rectefacta, nobis ad correctionem seu emendatio-
nem proposita, 207. Vetus dierum, æternus Deus, 96. Ve-
tus homo qui Cassiano, 200. Vetulae scurriles, 207.

Via duæ mystice propositæ etiam a veteribus, 239.
Vias vulgares insisti Pythagoras quid voverit, 239. Via
regia una, diverticula ejus multa, 520. Via regia si teneatur,
non aberratur, 204. Via regia quæ, et quæ lubrica,
515.

Victus cura ut temperanda, 85.

Videmus nunc velut per speculum, 156. Videri Deus ut
possit, 41.

Vidua castitatis studio ad virginitatem redit, 515. Cur
virgini præponatur a quibusdam, 201.

Vigilantia in primis a Christo commendata, 80, 227.

Vigilia diei festi, 147.

Vilis victus amictusque magis decet quam sumptuosus,
101.

Vinculis (e) extra jobemur, 270.

Vindictaria lex, 171.

Vinorum aliquot nobilium catalogus, 68. Uno contem-
tus conviva temperans, 68. Vinum idem alios aliter afficit,
334. Vini usus quibus concessus, et quomodo, 65, 66. Vin-
um immoderatus sumptum quæ comitentur, 66, 67. In
vino patescunt ingenia tecta et subdola, 75. Vinum et
carnes corporis viros augent, animi enervant, 305. Vino
indulgere gentes quæ solitæ, 68. In vino lavans stolam
suam, 46. Vinum, sacri sanguinis symbolum mysticum,
67. Vinum, sanguis vitis, allegoricus liquor, sanguis scilicet
Christi, 68. Vinum mysticum, corpori, sanguis, spiri-
tui salutaris, 58.

Viperarum progenies qui et cur in Evangelio, 220, 2.

Vir, facie ac pectore hirsutus, leonis in morem, 96. Vi-
rum tibi emisti, scomma Diogenis, 96. Virorum officia ex
Paulo, 214. Vir vere qui, 314. Viri qui dicantur in sacris
litteris, et qui infantes ac pueri, 43, 39. Vir solus Christus
a Scriptura dicitur, 45.

Viragines apud quos populos, 215.

Virga cur tributa magno prophetæ, et qualis 49. Virga
e radice Jesse, 49.

Virgines nobiles, viles quoque labores non dedignatæ
224. Virgines allegorice quid, 515. Virgo casta, uni viro
copulata, allegorice, 59. Virgo pariens absque virginita-
tis corruptione, 521. Virginitatem apud Indos servant:
et operant, 194.

Virtus quid, 59, 100, 254. Neque agnoscitur homini ne-
que postea naturaliter ei accedit, 301. Divinitus datur,
251. Laudata crescit, 57. Sola ad beatitudinem sufficere
visa Platoni, 254. Ipsa non patitur, 207. Una cum sit, pro
rerum diversitate, varia sortitur nomina, 157. Multiplex
cum sit, vi tamen et facultate una est, 524. Se invicem
consequitur, 165. Unam qui habet, habet et cæteras, ob
mutuam earum consequentiam, 170. Virtutis habitaculum
ubi, 211. Imago ex Prodiclo, 87. Ad virtutem apti sumus
natura, 281. Virtus hominis eadem Stoicis quæ Dei, 320.
Mulleris eadem quæ viri, 37.

Vita duplicari videntur ebriis, 66. Dormientium evi-
dentiora quam vigilantium, 548. Visiones et revelationes
divinæ, 154.

Visitatio quid, 84.

Vitæ an mors voluit, 269. Vita hæc quibus constet,
et quibus ad ea opus sit, 60. Vitæ humanæ miseria quanto-
pere a veterum nonnullis deplorata, 185. Vita et longitudo
dierum vere quid, 254. De vita optima discursus, 104. Vitæ
brevis regula ex sacris litteris, 111. Vitæ institutum, animi
et mentis similitudo est, 109. Vitam eligere, id est bonum
254. In vitam e morte reversus Zoroastes, 255. Vita
æternæ spes fuit etiam purioribus philosophis, 211, 320
256. Vitalis animæ facultas quid, 269.

Vitis cultura quæ, tam spiritalis quam corporalis, 123

Vitis vera Christus ejusque vitis cultura, 51. Item verbum Dei, 58.

Vitium quid, 254. Serpens deceptor, 51. In homine ut existat, 301. Imago ejus ex Prodicō, 87. Species duæ, 159. Omnium mater avaritia et voluptas, 316.

Vitri species variæ, 89. Vitreorum poculorum ambitio, 69.

Vivorum an mortuorum major numerus, 269. Vivunt fideles non tantum frugibus terræ sed verbo Dei, 61. Vivere indifferenter an licitum, 190.

Vocati multi, electi pauci, 256. Vocati qui nominentur, 135. Vocatio universalis omnium gentium, post Christi adventum incœpit, 295. Vocationis suæ quisque munus obeat, 197.

Volucris retia jure tenduntur, 202. Rapacium esus car velitus, 168.

Voluntas si sit, facultas non deest, 160. Voluntatem Patris facere quid, 324. Voluntarium quodlibet, 167.

Voluptas quid, 59. Bonum an sit, 190, 207. Absque utilitate, meretricia est, 77. Aperte vitium appellatur a Xenophonte, 175. Vitiorum omnium metropolis, 505. Voluptate an expugnetur secundum hæreticos quosdam, 177. Voluptatis sedes, et illecebræ, 33. Studium ejus quantopere Christianos dedecet, 101.

Votum Deo quod placeat, 112.

Vox audita sine ulla loquentis specie, 268, 270. Vox inopinata magis consternat quam visio inopinata, 333. In colloquiis qualis esse debeat, 75. Vocum seu verborum genera in mundo diversissima, et omnia tamen significantia, 133. Circa vocem seu orationem tria potissimum spectantur, 331.

Vulcanus pro deo a quibus habitus, et cur, 19. Claudus ferri faber, 8. A Jove dejectus in terram, allegoria, 69. Vulcani plures, 8.

Vulpes allegorice quid, 121, 208.

Vulsorum officinæ pudendæ, 95

X

Xanthus Lydus de Lesche, 144. In Magicis de magis quæ referat, 185.

Xenocrates Spensippi successor in Academia, 130. Dei cognitionem et notitiam aliquam tribuit etiam brutis, 252. Deos quos statuerit, 19. Jovem alterum summum, alterum inferum vocat, 257. Beatitudinem qua in re collocarit, 180. Sapientiam ut definiat, 159. Scripsit de non petendo

ex animalibus alimento, 504. *Xenocratus*, 19, 252. Rectius *Xenocratus*, 180, 257.

Xenophanes Colophonius, Eleaticæ philosophiæ conditor, successores quos habuerit, 128, 150. Quibus temporibus vixerit, 150. De deorum imaginibus ut pronuntiavit, 302. Xenophanis locus, 256.

Xenophonis Atheniensis philosophi Socratici locus de Deo, 21, 256. Locus contra voluptatem, 175. Locus ex Stasino expressus, 265. Locus ex Alcæone expressus, 265.

Xerxis expeditio, 145.

Xiphodres Persa, 242.

Z

Zacchæi poenitentia, 209.

Zacharias quando prophetavit, 142, 145. Locus ejus, 26. Zachariæ silentium mysticum, 4.

Zaleucus legumlator primus, 153. A Minerva leges sumpsit, 152.

Zamolxidis veneratio, 215.

Zelotypiæ stimulus, 187.

Zeno Eleates Parmenidis auditor, 150. Constans in tormentis, 215.

Zeno Citiensis, Cratetis Academici discipulus Stoicæ sectæ conditor, successores quos habuerit, 150. Diis nec templa nec simulacra poni voluit, 249. Summum bonum quod statuerit, 179. Bonos omnes amicos inier se esse dixit, 253. Indum ignes patientem videre desideravit, 178. Virginem qualem nobis imagine proposuerit, 109. Diæta ejus, 177. Secretiora scripta quibus communicata, 245. Locus e libro De republica, 249.

Zeno Myndius historicus, 15.

Zethi musici tempora, 159.

Zeuxippe, Apollinis conculina, 9.

Zizania in humano genere a quo nata, secundum Antictas, 189. Zizania philosophiæ quoque admiscuit diabolus, 275. Zizanon, anima terrestris et faculenta, 341.

Zodiaca signa, et planetæ, quid virum habeant, 343. Zodiacus circulus mystice ut designatus, 240, 241.

Zolii filia Themisto, 224.

Zopyri Heracleotæ Crater, 144. Zopyrus Alcibiadis pædagogus, 48.

Zoroastres vates, 141. De se quæ scripserit, 255. Zoroastri æmuli et libri, 151.

Zorobabel Hierosolymam instaurat, 142, 145.

INDEX

VERBORUM, SENTENTIARUM ET RERUM

QUÆ IN TRIPLICI DISSERTATIONE D. LE NOURRY CONTINENTUR.

Revocatur lector ad numeros crassiores textus insertos.

A

Aaronis tunica typus tunicæ Christi, 59.

Abaris Hyperboreus vates quis fuerit, 279.

Abdera urbs Thraciæ maritima, quæ postea Clazomene, 265.

Abderitani nominis carmen citatum, 531. Ejus de ultimo fine opinio, 262.

Ablathar summus pontifex, fuit Christi figura, 22.

Abraham ob pietatem coram Deo stellis dicitur, 250. Ejus polygamia quæ fuerit, 199. Excusatur, 112. Abraham astronomia et arithmetica usus est, 126. Ejus usu ascendit ad Dei cognitionem, 507. Ante ejus adventum Ægyptii philosophicarum disciplinarum rudes, 269.

Numerorum et siderum scientiam Ægyptios docuit, 285. Fuit propheta, 108. Eum damnatum falso asserebant Marcionistæ, 22.

Abstinentia a malis est basis progressuum Gnostici ad perfectionem, 212. Abstinentia a carnibus est bona, 150; et a vino, 15. Eam Clemens Alexandrinus probavit, 259.

Abstinentiæ exempla in Petro, Matthæo, et Joanne baptista, 15. Et in ethnicis, 509. Et athleticis, 509.

Academica secta, 107. Unde orta est, 251. Vetus et media, 255. Illius auctor Plato, et qui ejus successores,

255. Quamdiu media floruit, 256. Et nova, 256.

Academicorum recentiorum de ultimo fine opinio, 263 et seq. Antiquiorum, 264.

Acephalus errantem stellam antegreditur, 14, 95.

Acetabula argentea, 14.

Achaicus scriptor, 316.

Achamoth Valentianorum, 232.

Achillis pædagogus Phoenix, et quis ille, 102.

Acicari columna quæ fuerit, 237.

Acrisii ætas, 530.

Acrotholus, quid significet, 20.

Actius poeta quis, et quo tempore vixerit, 525.

Actis Solis filius Heliopolim condidit, et Ægyptios astrologiam docuit, 285.

Actuum apostolorum liber quomodo inscriptus, 154. Quis illius auctor, *ibid*. Actuum apostolorum locus de Epicureorum et Stoicorum philosophia a nemine indicatus, ubi reperitur, 159.

Acusilaus Argivus an unus ex septem Græciæ sapientibus, 272. Quis fuerit, 298. Hesiodi carmina in solutam orationem transmutavit, 298. Quid de Corybantibus, 8.

Ejus furta, 125.

Adagia antiquorum ex sacris Scripturis delibata, 111.

Adamus, qua ex terra formatus, 139. Corpore et anilus

quam perfectus a Deo creatus, 187. Hæretici eum nec perfectum, nec imperfectum creari potuisse dicentes, refelluntur, *ibid.* Ejus animam esse spirituales et immortalem, *ibid.* Adamus peccavit, et quæ inde inflata hominibus vulnera, 189. Quæ eorum remedia, *ibid.* Diabolus serpentis astutia in scelera eum præcipitavit, 2. Quodnam primum ejus peccatum, 115. An illud sit, quod statutum concubitus cum uxore sua tempus præverterit, 182. Hæreticorum de eo errores, 113. Adam fuit propheta, 108.

Admeio cur Hercules et Apollo servivisse dicantur, 235.

Admetus Thessalus vates, 277.

Admirationem esse cognitionis principium, 111. Et veritatis, 305.

Admonitionis ad Græcos Clementem Alexandrinum esse auctorem, 6. Quo tempore eam scripserit, 6. Utrum ante *Pædagogi* libros, *ibid.* Utrum illam ex concionibus publice habitis composuerit, 6. Ubi, 6. Illius analysis, 6. Quis hujus libri titulus, 6. Quod argumentum, 6. Utrum varias in partes distinctus, *ibid.* In capita dividendus, *ibid.* In eo quædam esse sibi non satis coherentia, *ibid.* Quæ in illo eloquentia et eruditio, *ibid.* Qui supersint illius codices manuscripti, *ibid.* Utrum integer sit et incorruptus, 7. Qui ejus loci corruptionis arguantur, *ibid.* Quomodo sacræ Scripturæ testimonia in eo citata, 22. Citatur in *Stromatibus*, 150.

Adrastea, cur sic dicta, 236.

Adrastus pædagogus filiorum Cræsi, 12, et quis ille, 102.

Attende tibi, 111.

Adulatores mensarum assecræ, 20. Quid in conviviis, 15. Quibus similes, *ibid.*

Adulterium quot modis dicatur, 199.

Adulterorum et aliorum nefarii concubitus quibus Romanis legibus condemnati, 92. Adulteri quo supplicio affecti, et qua lege, 310.

Adumbrationis nomine quid significetur, 349.

Adumbrationum in aliquot Epistolas canonicas Petri, Joannis et Judæ analysis, 348. Cur ita inscriptæ, 349. Quando scriptæ, 352. Ubi et quando typis editæ, 349. Utrum Clementem Alexandrinum sit earum auctor, 349. Vel sint illius *Hypotyposeson* pars, *ibid.* Novæ in illas notæ, *ibid.* Hoc opusculum esse corruptum, 350. Fragmentum transpositum, 350. Utrum loca sacræ Scripturæ in eo ex vulgata versione citentur, 350. Ibi summa Christi divinitas asserta, 350. Et anima dicitur non naturaliter incorruptibilis, 351. Quid de peccato originali, 352.

Æacus an templa diis primus edificaverit, 51. Ejus precibus depulsa terræ sterilitas, 25. Et quomodo, 249. *Æaci* et *Rhadamanti* fabula apud Platonem, 267.

Ægius seu *Agius* scriptor, 316.

Ægyptiis antiquiores sunt Persarum magi philosophi, 269. Eorum varia litteras tradendi ratio, 121. Quotuplex litterarum genus, 259. Quos reges elegerint, *ibid.* Illorum dii, 254. Maximus Serapis, *ibid.* *Ægyptii* dicuntur primi astris tribuisse divinitatem, 49. Tempia et simulacra statuisse, 51. Bestiis divinitatem tribuebant, 8. Eas et pisces venerantur, 5. Et quæ, 73. Pisces non tangebant, cur, 241. *Ægyptiorum* in templis nulla primitos simulacra, 56. Eorum adyta, 3. Sacerdotes in sanctificationum ritibus levissimis tantum aviculis vesebantur, 241. Et eas in cibum adhibebant, 130. *Ægyptiorum* symbola et ænigmata recensentur, 121. Cæteris studiosius mysteria sua occultabant, et quibus ea divulgarent, 121, 259. Hinc *aphyngas* ante templa posuerant, 121, 258, 259. Et hieroglyphicis litteris utebantur, 239. Alii crocodilo, alii navigio, puello, senæ, accipitre, pisce, equo fluviali, auribus, oculis, bove, equo, sphyngæ, homine, *ibid.* Et quid significarent, *ibid.* Quid apud eos *κρυπταί*, 240. Cur ibi adorarent, 240. Eorum magicæ litteræ et puerorum doctrina, *ibid.* *Ægyptii* ante Abrahami adventum disciplinarum philosophicarum rudes, 269. Astrologia primi imbuti sunt, 283. Venditabant legum optimarum sanctiones a se primum inventas, 276. Et litteras, speculationes arithmeticas et geometricas, artesque quamplurimas, legesque optimas apud se inventas, 285. Utrum geometriæ inventores revera fuerint, 285. Lucernas primi accenderunt et annum in duodecim menses dividerunt; in templis cum mulieribus coire prohibuerunt, et ad sacra nisi ab uxore filiotis accedere, 285. *Ægyptiorum* prophetæ philosophici discipuli præfuerunt et peculiari philosophandi ratione uti sunt, 268. Eorum philosophiæ et religionis documenta, 125. Eorum discipuli fuerunt primi Græciæ philosophi, 250. Eorum plausus, 14. Pleraque oppida nomen a bestis et jumentis habuerunt, 66. Eorum sepulcra, 16. Et menses, 172.

Ænigma quid sit, 144.

Enone vates, 280.

Eraria fabrica cui tribuatur, 286.

Aerianorum de jejuniis error, 204. Refelluntur, 45.

Eris et ferri elaborandi inventio Thobelo seu Tubal-cain tributa, 272. V. *Ferrum*

Æschylus in scena effatus mysteria lapidibus obrui paratos, 287.

Æschylus tragediarum scriptor. Ejus ætas, et quædam illius carmina, 324. Quid de Deo ex sacra Scriptura delibavit, 123, 247. De illius summa potestate, 125, 308. Carmina citata, 308. Et emendata, 158. Quidam versus ei et aliis etiam ascripti, 103.

Æschines quid de Mercurio Andocyde, 9. Ejus furta, 124.

Æsculapii plures, 5, 65, 67. Quis fulmine percussus, dicitur esse humatus Cynosiris, et cur Deus, 5. Medicinæ amplifactor, 285. Chirurgiam et medicamentorum confectiones invenit, *ibid.* Et purgationem alvi, et deaus evulsionem, *ibid.* Et templum Epidauri, 256.

Æsopi testimonium, 259, de suum clamore, 316.

Æsopiorum quanta in tormentis patientia, 512, 513.

Æthiopes reos aureis vinculis alligare solebant, 91. Nigros et simios deos fugebant, 254.

Æthlius nunc auctor libri *De limitibus Samiorum*, 157.

Ætoli, 150. Eis Diana propter Oeneum irata, 235.

Affectus pravi inolliti quomodo præcidi possint, 357.

Affectuum vacillans quæ ab homine, et quomodo obtineri possit, 235. Quæ in Deo, 224. V. *Apathia*, *Apostoli*, *Pæu*, *Gnosticus*.

Affectiones humanæ deorum numero ascriptæ, 75. Earum figuræ et simulacra, 5, 73.

Africani de annis, quibus Christus prædicavit, opinio, 173. Ejus sententia de egregoriis, angelis, 44.

Africanus omnium primus radi quotidie instituit, 85.

Agamemnon Jupiter, et unde hoc nomen, 66.

Agapæ Christianorum, 15. Earum abusus, 47.

Agathopodi epistolam Valentinus scripsit, 253.

Aggæi prophetæ ætas, 108.

Agnoem Teius aureis clavis suffixit crepidas, 86.

Agnus paschalis typus Eucharistiæ, 41.

Agræ mysteria quæ fuerint, 77.

Agriculturæ operam dare licet, 17.

Agrippinus de fide, 121. V. *Empedocles*.

Aïna quid, 240.

Alabastrum est lapis, alio nomine onyx appellatum, 87.

Alabastra vasa quæ fuerint, 87. His ad bibendum mulieres immodeste utebantur, *ibid.*

Atlanti sub gladii et acinacis symbolo Martem adorabant, 57.

Alberlinus refellitur, 40, 41, 42, 43.

Alcandri de Musarum ortu opinio, 100. An poeta, *ibid.*

Alcestis pro Admeto marito suo mortua, 515.

Alcibiades, 62. Ad cujus instar efficta Mercuriorum simulacra, 62. Quis, *ibid.* Pædagogus ejus Pericles et quis iste, 105. Ejus scortationem non repressit, *ibid.*

Alcman quid in musica invenerit, 290. Quo tempore floruerit, *ibid.*

Alcmæon apud Acarnanes vates quis fuerit, 281. Cupressi circa ejus tumulum, 281.

Alcmæon Croniata dixit astra esse deos, 47, 79. Alcmæon seu Alcman primus de natura librum scripsit, 292.

Ejus furta, 124.

Alcyon a Ceyce marito Juno appellabatur, 74.

Aleuromontes, 2.

Alexarchus grammaticus in solis similitudinem se effinxit, 74.

Alexander Polyhistor, 252. Laudatur, ac citantur quædam ejus opera, 316.

Alexander Deus dici voluit, 74. Deorum albo ascriptus, 5. Non ab alio, quam Apelle pingi, et a Lysippo fingi voluit, 104. Ejus pædagogus Leonides, sed ejus fastum non resecuit, 102.

Alexidis versus emendati et ab aliis citati, 101. Quo tempore vixit, *ibid.* Solo comici nomine laudatus, *ibid.*

Alimentis cur utendum, 15. Eorum copia nocet, 15. Ex animalium carnis inutilia, 259. V. *Cibus*.

Alimontia mysteria turpissima, 77.

Alis Etorum urbem condidit, 68.

Aliso quomodo uti liceat, 92.

Allobii barbari philosophi, 107. Quodnam eorum vivendi genus, 269.

Altare Dei verum quodnam sit, 236. Altare sacrum proprie dictum apud Christianos primi Ecclesiæ sæculi, 56 et seqq.

Amaranti corona quo sensu dicatur Christianis permissa, 91.

Amandum ita, quasi odio simus habitari, 275. Cujus et utrum sapientis veri sit hæc sententia, 275.
Amasidi Pythagoras a Polycrate commendatus, 252.
Amazonum bellica fortitudo, 314.
Amicitia triplex genus, 112, 208, 255. Quoddam unumquodque sit, 208. Amicitia et contentio non sunt prima principia nec illi, 4. Amicitia inter solos homines probos intercedit, 248.
Amicus alter ego, 208. Amicorum communia esse omnia, 5. *Amicus Dei* quis sit, 129.
Aminocles primus triremem construxisse fertur, 286.
Ammonis oraculum evanuit, 75. V. *Jupiter*.
Amcebei citharædi castitas, 114. Quanta, 569.
Amphiaras, 76. *Atheniensis* vates, 217, 280, 282. Mortem præcivit, 278. Illius ætas, 278. *Ignispicia* invenit, 284.
Amphiction ostentorum et somniorum interpret, 284.
Amphileus *Atheniensis* *Pisistrato* imperium prædixit, 217.
Amphilochi nomine plures appellati, 299.
Amphilochus, 3. *Amphiarai* filius vates, 278. In *Cilicia*, 281.
Amphilochius historicus *Melesagoræ* scripta expilavit, 298 et seqq. Ejus furta, 125.
Amphionis varii, 325. *Amphionis* cantus, 2. *Idololatriam* utrum introduxerit, 49. Cantu citharæ saxa movisse fertur, quo tempore Thebis regnaverit, 525. Et vixerit, 108. *Magorum* scientia excelluit, 281. *Musicæ* inventor dicitur, 289.
Amphionis Antiope, 525.
Amphionis *Thespæi* de *Musæo* epigramma, 525.
Amphionis junioris poetæ de Deo carmina, 246. Quid ex sacra Scriptura sumpsit, 123.
Amphitriti et *Neptuni* statuas novem cubitorum quis fecit, 105. V. *Neptunus*.
Amor ex aspectu nascitur, 297.
Amor æorum numero ascriptus, 75. Sed non est Deus, 5. Ejus simulacrum, 3.
Amatoria quis primus cecinerit, 290.
Amos propheta; prophetia ei asseritur, 23. Ab eo sancti Spiritus afflatu composita, 149. *Amos* solo Scripturæ nomine citatus, 158.
Amycus *Behricum* rex longa lora pugilum seu cestus lavasse dicitur, 286.
Amyetus quis, 9.
Anabaptistarum de psalmis Davidicis error, 147.
Anacharsis *Scythæ* multis Græcorum philosophis anteceluisse dicitur, 270. An ab eo primum inventa anchora et rota figuli, 270. An unus ex septem Græciæ sapientibus, 272, 275. Symbolico loquendi genere usus, 121, 239. Ejus sententiæ, 275. *Mihi omnes Græci Scythæ sunt*, 275. *Mihi indumentum lana, cæna lac et caseus*, 275. *Genere Scythæ sum, non ingenio et moribus*, 275. *Mihi dedecori est patria, patriæ tu*, 275. A quo interfectus, et quam ob causam, 70.
Anacreon *Telus* quid in musica invenerit, 290. Quo tempore floruerit, *ibid*.
Anaxagoræ de primis rerum principiis opinio, 4, 78. *Ioniam* scholam traduxit *Athenas*, 230. An unus ex septem Græciæ sapientibus, 272.
Anaxagoras quomodo patrimonium et opes suas dereliquit, 343. *Librum a se scriptum* edidisse fertur, 292. Ejus de primis rerum principiis opinio, 4, 78. Illius de summo bono et fine ultimo opinio, 262.
Anaxandra plectrix, 316.
Anaxarchus scriptor an *Eudæmonicus* appellatus, et ejus *De regno* liber, 517.
Anaxarchus *Abderites* cujus discipulus, et cui subrogatus, 304. Illius cum pistillis ferreis tunderetur, ad tyrannum responsio, 515. Quis ille tyrannus, 513.
Anaximander *Thaleti* in schola *Ionica* successit, 250. Ejus de primis rerum principiis opinio, 78. Infinitum esse primum principium frustra existimabat, 4. Primus de natura librum edidisse dicitur, 292.
Anaximenes unus orator, alter historicus, et quisnam *Melesagoræ* scripta compilavit, 299. Ejus furta, 125.
Anaximenes *Ionicæ* sectæ philosophus, 300. Dixit ærem esse rerum primum principium, 78.
Anchora an primum ab *Anacharsi* inventa, 270.
Anchorarum apud ethnicos infinita propemodum multitudo, et quæ earum nomina et officia, 88. V. *Servi*.
Andocyes quis, 9. Orator et indicatus illius *De mysteriis* liber, 517.
Androcydes *Pythagoreus*, 240. Varia ejus opera citantur, 317. An medicus, *ibid*. *Litteras Ephesi* invenit, 121, 263. Ejus furta, 124.
Andron, *Ephesius* scriptor, 317.

Androton *Melesagoræ* scriptorum compilator quis fuerit, 298, 300. Ejus furta, 125.
Angeli quando et ubi creati, 184 et seq. Res sunt in celo præstantissima, 184. *Gnostico* homine superiores, 184.
Angeli quidam aliis superiores, 185. Jussu divino et antiquo distributi, 185. *Angeli* *Egregores* qui, et cur hoc nomine appellati, 41. Divina ad perseverandum indiguere gratia, 184. An postquam in gratia confirmati fuerunt, aliquid suis in homines obsequiis meruerint, 185. Num salutis suæ adhuc incerti, nostram expectent liberationem, 541. Utrum a mundi vanitate liberandi, *ibid*. *Angeli* superiores per alios inferiores in res humanas agunt, et cum hominibus loquuntur, 550. *Angelorum* officia et munia, 185 et seq. Per inferiores data Græcis sapientia, 185. Quomodo nobis divinam voluntatem annuntiant, 185. Gentibus et civitatibus præfati, 185. *Angeli* ad singulorum hominum custodiam deputati, 185 et seq. *Variorum* ea de re testimonia, 186. Quædam de divina Providentia, rebusque cælestibus documenta tradiderunt, 245. *Angeli* quidam in peccatum inciderunt, 185, 186. *Cupiditatibus* victi huc e celo dejecti, 114. In vicinum terræ locum, 350. *Gigantes* *feminarum* corruptores, 45. *Mulieribus* quæcunque ipsi noverant, annuntiarunt, 121. *Astronomiam* et alias artes homines docuisse dicuntur, 547. Ante prophetiam Græcis datam arcana, et quæcunque noverant, mulieribus annuntiarunt, 141 et seq. *Angelos* bonos et malos ethnicis scriptoribus non fuisse incognitos, 141 et seq. Dicebant malos esse mortuorum hominum animas, 125. Quæ mirabilia ipsis ascripta, 125. *Poetarum* de angelis carmina, 185.
Antas vates in *Delo* quis fuerit, 281.
Anguillæ *Mæandri*, 15, 93 et seq.
Anima humana cujus natura sit, 45. Est substantia per se ipsam cogitans, quomodo a Platone definiatur, 45. Sub aspectum non cadit, nec illius potest imago fieri, 188. Sexum non habet, 127. Post resurrectionem nullus est sexus, 187. *Anima* humana a Deo creata, 187. Ex se ipsa movetur, 345. Semper operatur, et per se ipsam cogitat, 45. Etiam sine sensuum auxilio, *ibid*. Quæ ejus pars principalis, 187. Qua in parte corporis sit, 188. Est omnium actionum principium, 187. Et actiones ei ascribuntur, 120. Deo est pretiosissima et virtutum capax, 120. *Sicca* est sapientissima, 45. Cur triplex dicatur, 45. *Animæ* cogitationes quæ meliores, 45. Nocte cessans a sensibus, et ad se ipsam conversa, est magis prudentiæ particeps, 188. Quomodo a corpore abducatur, et perdit inventatur, 225. Somno non indiget, 15. Dum corpus dormit, per se ipsam operatur, 15, 119. *Anima* quædam corporea an in homine sit, 187 et seq. *Animam* perdere et invenire quid, 116. *Animi* vitia, ægritudines et affectus penitus tollenda, 336. De anima variis philosophorum opiniones, 116. *Plato* a *Pythagora* et uterque ab *Ægyptiis* eam immortalem esse didicit, 257, 300. Earum de præexistentiæ error num asseratur ab auctore libri: *Quis dives salutem consequi*, etc., 340 et seq. A *Clemente Alexandrino* rejectus, 345 et seq. Eam de celis ad ea quæ sunt deteriora, dimitti, a quibus dictum, 255. Arguuntur, 120. Eam ullo modo corpore affici negabant *Stoici*, 116, 257. *Animæ* rationes carentium animalium quæ sicut, 188.
Animalia appetitione et visione moventur, 250. Utrum quædam habuerint *Dei* notitiam, 164. Vocem et colorem mutantia, quæ, 15. Eorum sanguis non bibendus, 16. Quæ animalia *Ægyptii* colebant, 75 et seq.
Antius seu *Alius* apud *Eleos* colebatur, 68.
Anna prophetissa, 108.
Anniceris *Cyrenæicus* *Anniceriæ* sectæ auctor, 261. *Platonem* redemit, 261. Quomodo *Annicerii* summum bonum in voluptate posuerint, 261.
Annulus qui, a quo, quodigito et cur induendus, 86 et seq. Quæ ejus signacula, *ibid*. Ejus gestandi origo, 86. Qua conditione mulieri aureus concedatur, 17. Quo digito induendus, et quod in eo signum insculpendum, *ibid*. Nulla *Dei* imago insculpenda, 65, 64. *Annulus* *Excessi* ad rerum gerendarum tempus agnoscendum, 279. *Annuli* turpissimi a paganis asservati, 4.
Annus quot in menses olim divisus, 284. Qui primi eum diviserunt, 285.
Antheos magicum nomen, 190.
Anthropophagia *Christianis* falso objecta, 28. *Pagani* hujus criminis rei, *ibid*.
Anticles amicitia, 315.
Anticlidis scriptor, 99.
Anticlidis quid *Pythagoras* appellet, 121. Cur cælum a *Pythagoreis* ita appellatum, 247.
Antigonidæ, 137.
Antigonides calices, 14.

Antiochi vel Antiochi libri historiarum, 517.
 Antumachi furta, 124.
 Antinoe templum, 5.
 Antiochus et magna illius exercitus pars crepidis aureos clavos suffulxit, 86.
 Antiochi liber Historiarum, et quis ille, 96.
 Antiochus Cyzicenus quando in Syria regnavit, 61.
 Antipatris scriptoris nomine quinam appellati, 517.
 Antipatris Stoici tres de virtute libri, 517. In eis Platonis documentis subscripti, 264. De summo bono et ultimo fine opinio, 261, 262.
 Antiphanis nomen quibus scriptoribus impositum, 293.
 Antiphanes *De rerum inventioribus*, 293.
 Antiphanis furta, 124.
 Antiphon Rhamnusius rhetoricas orationes primus composuisse dicitur, 288.
 Antiphonis lepida iroalia, 241.
 Antiphonis comici ætas, et quot comœdiæ, 525.
 Antisthenes sectæ Cynicæ auctor, 81. Quis fuerit, 251. Vult potius insanire, quam voluptate affici, 251. Dicebat: *Ego Venerem si acciperem, iuculis confoderem*, 251. Ejus de Deo sententia, 4, 81. Curdicatur a Clemente: *Non hoc cynicum cogitavi*, 81. De ultimo fine opinio, 263.
 Antisthenes quid ex sacra Scriptura sumpsit, 125. }
 Antisthenis Socratici de Deo sententia, 246.
 Antitactæ, seu adversarii docebant ex illa, quæ ab universorum Deo Patre bono creati sunt, aliquem seminaviisse zizaniam, malorum naturam generando, 253. Quomodo sacras Scripturas corrumperent, 253. Et prophetas nimis ad litteras interpretarentur 253. Eorum error de malo refellitur, 115.
 Antoninus vasa aurea ad obscenos usus adhibuit, 87.
 Anytus et Melitus, 256.
 Aod Israelitarum iudex, 261.
 Aod quid sit, 225. Qualis sit in Gnostico, 225 et seq.; et in apostolis fuerit, 225 et seq. Quæ Augustini de ea fuerit sententia, 226; et Hieronymi, 226; atque aliorum, 226 et seq. Illius habitus, 127 et seq. V. *Affectus*.
 Apanchomene Diana, 77.
 Apellas scripsit *De Delphicis* commentaria, 99.
 Apelles quam egregius pictor, 105.
 Apellis manus, 64. V. *Alexander*.
 Apionis libri historici, 517.
 Apls seu Serapis quis fuerit, et a quibus cultus, 235. Medicinæ inventor, 285.
 Apocalypsis Joanni ascribitur, 155. An divino afflante Spiritu scripta, 145.
 Apocrypha in sacris Scripturis citata, 29. Et ab apostolo Paulo, 156.
 Apollinis etymologia, 254. V. *Heracles*. Apollines sex, 66. Imo et innumeri, 3. Sminthius, et cur sic appellatus, 67. Clarius, Pythius, Didymæus et Amphion, 60. Patæreus, 59. Apollinis tum Hiantis cum Obsonatoris statua, *ibid.* Apollo qualem medicam scientiam invenisse dicitur, 285. Apollini Delphico consecrata sapientum Græciæ effata, 274. Ejus ara in Delo ubi nihil cruenti unquam maculatum, 256. Ejus statua, 5; columna, 257. Patærei simulacrum, 9. Apollo gloriæ Dei tulit testimonium, 125 et seq.
 Apollodori scriptoris nomine quinquam appellati, 258, 517 et seq.
 Apollodorus grammaticus, 288; et criticus, 517.
 Apollodorus chronographus, 517.
 Apollodori Cyziceni de ultimo fine opinio, 263.
 Apollonides solo tragici nomine citatus, 102.
 Apollonii Rhodii *Argonautica*, 525.
 Apollonii scholiastes de Corybantibus, 8.
 Apollonius Jupiter et Hercules, 72.
 Apophthegmata sapientum quæ fuerint, 238. Ex sacris Scripturis desumpta, *ibid.*
 Apostoli post receptum Spiritum sanctum an summum perfectionis apicem attigerint, 195. Utrum in leviora peccata prolapsi, 196. Utrum et quibus animi perturbationibus obnoxii, 126, 197, 225 et seq. Fuerunt perfecti gnostici, 118, 126. Qui omnia, quæ sunt nobis dubia et inexplicabilia, animo comprehenderunt, 196. Pro Ecclesiis, quas fundarunt, passi sunt, 118, 196. V. *Polycarpus*. Apostoli et prophetæ divino Spiritu afflati et edocti, 106. Nullas philosophiæ artes noverant, 244. Apud inferos Evangelium nunc prædicaverint, 125, 175. Apostolorum imagines, 65.
 Appetitio quomodo a voluptate distinguatur, 202; et a cupiditate, 118.
 Aquam Ægyptii vocant *Mo*, 145. Aquarum varia genera et optima, 89. Aqua Christianis potus esse debet; 41; et hominibus sanis sufficere, 15. A Parthorum regibus secum asportata, 15. Chosroia a regibus asportata, 89.
 Ara est hominis justi anima, 150. V. *Altare*.
 Arabes lapidem adorabant, 57. Auguris studuerunt, 281.

Arati ætas, et de Deo carmina, 4. Ubi reperiantur, 81. Quid ex eis ab Apostolo decerptum, *ibid.* De summa Dei potestate carmina, 247. A Paulo citatus, 156.
 Arborum insitio quadruplex, 127; et quæ unaqueque sit, 260.
 Arcadia mulier philosopha, 267.
 Arcei in Clementis libros observationes, 142.
 Arcestilæ varia dictoria, 241, 518.
 Archelaus primus physicam philosophiam ex Iona Athenas inexit, 251. Frustra infinitum et mentem dixit esse primum principium, 4. De primis rerum principis opinio, 78. Eum audivit Socrates, 256. Usque ad illum physica vixit, 256. Ejus furta, 124. Archelaus saltatorem faciet, 293, 294.
 Archemachi libri *Euboeicorum*, 518.
 Archidemi de ultimo fine et summo bono opinio, 261, 262.
 Archilochi ætas, 275, 281. Petulantia, et libri a Lacedæmonii proscripti, 525. Turpia narravit, 105. Excogitavit iambum, 289. De Deo carmina, 247. Ejus furta, 121. Carmina Homeri furatus est, et quæ sint illa, 295.
 Archini furta, 124.
 Architectura quomodo Christianis utilis, 507.
 Arete Cyrenaica Aristippi magistra et philosopha, 267.
 Argentum quæ primus invenerit, 267.
 Argia Diodori filia operam dialecticam dedit, 267.
 Argis magicum nomen, 240.
 Argus Junonis Tyrrhinis statuum fabricavit, 105.
 Arignote Pythagoræ et Theanus filia philosopha, 267.
 Arionis cantus, 2, 525. Idololatriam utrum introduxerit, 49, 50.
 Arismæporum carminum quis auctor, 279.
 Arismæpiæ civitates, 190.
 Aristæas Argivus scriptor, 518.
 Aristæas Cyrenus vates, 217.
 Aristæas Præconneus vates quis fuerit, 279. Arismæporum carminum auctor, *ibid.*
 Aristei sacrificio venti revocati, 125, 249.
 Aristander Telemensis vates, 281.
 Aristarchus, 252.
 Aristarchus commentariorum Archilochiorum auctor, quis fuerit, 518.
 Aristippi plures, et quis librorum *Aradicorum* scriptor, 518.
 Aristippi testimonia a Clemente et aliis citata, 101. Ejus de voluptate error, 112.
 Aristobolus multos scripsit libros, ut philosophiam Peripateticam ex sacra Scriptura desumptam esse probaret, 125. Illius de his quæ in Sinai monte facta sunt testimonium, 125. Interpretum vetustiore opinio, 151. Ei quædam Cyrillus Alexandrinus tribuit, quæ Megastheni ascribuntur, 270.
 Aristodis nomine plures vocati, et quis ex illis Melesagoræ scripta expilavit, 298, 299. Ejus furta, 125.
 Aristocritus scriptor, 258. Ejus libri contra Hieracleodorum, 518.
 Aristodemus an unus ex septem Græciæ sapientibus, 272. Quid de rerum inventoribus, 293.
 Aristonicus liberum *De saltatione* edidit, 294.
 Aristonis nomine plures vocati, et unus vates, 518.
 Aristonis carmina, 525; et opinio de ultimo fine et summo bono, 262.
 Aristophanes de muliebri mundo, 86. Aristophanis *Thesmophoriasæ* et *Dædalus*, ubi plura ex aliis compilavit, 528. Quædam citata carmina, 101. Ubi reperiantur, 525. Verba an bene correctæ, 159. Furta, 124. Ex Epicuro, 297.
 Aristotelis nomine plures appellati, 518. Aristoteles sectæ Peripateticæ auctor, 256. Qui ejus successores, 256. Hermias concubinam duxit uxorem, et ei immolavit, 265. An recte incontinentiæ accusatus, 265. Cum quodam Judeo conversatus, 107, 256, 519. Aristotelis scripta dupliciter erant generis; et quæ illa fuerint, 267. Aristotelis sententia de Deo, 80. Usque ad lunam ejus circumscribit providentiam, 4, 80. De fide sententia, 205; atque de summo bono, 264. Dixit virtute præditos meliora somnia videre, 266. Aristoteles physicum faciet, 293, 294. Illius ex sacra Scriptura furta, 123, 247. A Platone plura delibavit, 125. Scripsit *De rerum inventioribus*, 293. Libri *De republica Phocæusium* et *Locrorum*, 518.
 Aristotelis Cyrenæi castitas, 114. Amantem Laidem solum desepxit, 510.
 Aristoxenus, 252. Quis fuerit, et ejus opera, 518. Ejus ætas, 531.
 Aristoxenus musicus Aristotelis auditor quid de Pythagora, 258.
 Arithmetica quæ utilitas, 256. Ea usus est Abraham, 126.
 Ariusium visum, 15, 89.

Armatura universa Marti auctori tribuitur, 286.
 Armorum fabrica a quibus inventa, 286 et seq.
 Arnobius quid de Corybantibus, 7. Locus de Zenone Myndio, 54; et de Telmessi sepulcro, *ibid.* Alius locus corruptionis arguitur, 70.
 Artium inventores, 285. Earum et disciplinarum utilitas, 305. Si cum philosophia conjunctæ non fuerint, culibet exitiales erunt, 306. In omnibus est aliquid boni, 305. Quæ verbis tantum constant, rejiciendæ, 308. V. *Discipline*.
 Artapanus seu Artabanus Judaicæ gentis historicus, 145. Ejus opus de Judæis, 318.
 Arthemisia Diodori filia operam dialecticæ dedit, 267.
 Artorius Augusti Cæsaris medicus quando, ac quomodo mortuus, 102 et seq.
 Aruspicia a quibus inventa, 284.
 Asaph nomine inscripti psalmi, an ab eo compositi, 148.
 Asellus sive asinus piscis habere cor in ventre dicitur, 97. Adagium: Asello pisci similis, *ibid.* Ei similes heli-
 luones, 13.
 Asotus quid, 240.
 Asopii Bæotiæ incolæ, 312.
 Aspasia Milesia, qua Socrates usus est ad philosophiam, Pericles ad rhetoricam, 268.
 Assensio an aliquando retinenda, 333. Cur retineatur, 34.
 Assimilatio divina, 119.
 Assyriorum regni finis, 315.
 Astomorum gens solo radicum et florum oïactu vivens, 259.
 Astrabacus apud Lacones colitur, 68.
 Astrologia a quibus inventa, 285. Exactior Thebæis omnium primis tribuitur, 268.
 Astronomia a quibus inventa, 284. Quomodo Christianis utilis, 307. Ea usus est Abraham, 126.
 Astylli athletæ castitas, 114. Quanta abstinentia, 309.
 Asylum fuit Minervæ templum, 53.
 Atalantes in venatione velocitas, 315.
 Athamas furore correptus, 311.
 Athamantis Pythagorei de primis rerum principiis opinio, 254. Illius furta, 124.
 Athanasii opinio de mundo, et omnibus quæ in eo sunt, simul creatis, 184.
 Atheniensium aræ inscriptio, a Paulo in Actibus apostolorum citata, quæ fuerit, 156. Atheniensibus tandiu Pan incognitus, quandiu quis esset, a Phylippide non didicerunt, 235. Eorum vestes, 15. Ferrum deposuerunt, et vestium luxur indulserunt, 84.
 Athei qui a paganis dicti, et eo nomine vexati, 82. Everemus Agrigentinus, Nicanor, seu Nicagoras Cyprius, Diagoras, Hippon, Theodorus, Leon Pelleus et Heraclitus, 82.
 Athenodorus Augusti Cæsaris præceptor, et alius ejusdem nominis, 99.
 Athletarum quanta abstinentia, 309. Cibi qui fuerint, 90; quæ castitas, 114; quæ munuscula, 21.
 Atlas Libyæ filius an astrologiæ inventor, 285, et navis, 285. Cur totum mundum humeris gestasse dictus sit, 235.
 Atlantinos inter et Athenienses bellum, 267.
 Atosæ Scytharum rex symbolico loquendi genere usus, 121. Byzantinis bellum illaturus, quomodo scripserit, 258.
 Atossa Persarum regina litteras prima scripsit, 288. Quæ fuerit, *ibid.*
 Atropos, 5.
 Attagenæ Egyptiæ, Ionæ et Phrygiæ, 96.
 Atticæ, 3.
 Augiæ furta, 124.
 Augurium et auspicium quid, et a quibus inventum, 284. Auguria quædam supersticiosa, 241.
 Augustini sententia de Epistola ad Hebræos, 153. De his quos Christus post mortem suam ab inferno liberavit, 176. De malis infidelium actionibus sententia, 204. De hominis *animæ*, quid senserit, 226.
 Augustus Cæsar. Quo anno Imperare cœperit, 171. Artorii medicis visione insidias Bruti et Cassii declinavit, 102. Ad radendam barbam cultiris usus est, 85.
 Auri metalla quæ primus invenit, 287. Aurum formicæ effodiunt, gryphes custodiunt, 15 et 93. Aureis compedibus ligati apud barbaros scelesti et malefici homines, 94. Aurum Lydium ramentum, 94. Fluenta aurea Pactoli, 94.
 Aurlifodina ubi, 93.
 Auro, 3.
 Avaritiæ labes radicitus evellenda, 336. V. *Divitiæ*.
 Averrunci dii, 72.
 Aves utrum naturam, vocem et colorem mutant, 96. Magni sumptus ab ethnicis mulieribus nutritæ, 96. Avis ludica, id est, psittacus, 96. Avium volatus et cantus qui

primi observaverunt, 284.
 Avicennæ de modo quo lac formatur opinio, 92.
 Axiothea Philasæa, mulier philosopha, virili veste utebatur, 267.

B

Babylonica captivitas, 108.
 Baccharis quodnam unguentum, 91.
 Bacchi unde nomen, 3. Bacchus seu Dionysius a Titanibus membratim dilaceratus, 67. Cor ejus Minerva abstulit, 67. Ei, homines immolati, 3. Ejus obscena mysteria, 2, 77, et crudelissima et obscenissima orgia, 5, 68. Crudarum carnum esu ea celebrabant, 68. Serpentinibus coronati, 68. In his homines mactati, 68. Alia mysteria, seu Bacchanalorum ritus, 68. Bacchi columna, 237, templum igne crematum 54.
 Bacchilidis poetæ ætas, et quædam illius carmina, 504, 246, 326. Ejus furta, 124. Quid ex sacra Scriptura sumpsit, 123.
 Bacides, Arcas vates, 277.
 Bacides Atheniensis, 277.
 Bacides, Bæotius vates, 277, et ejus prædictiones, *ibid.*
 Bactrianos philosophiam ducit Zoroastres, 269.
 Balneæ apud ethnicos quæ fuerint, 88. An nobiles, *ibid.* Pensiles a C. Sergio Orata primum lactæ, 88. Viris et mulieribus apud ethnicos communes, 16, 84. Arguuntur a Cypriano et Hieronymo, 88. Balnearum incredibilis magnificentia, 16. Quam pretiosa et innumerabilia in eis vasa aurea et argentea, 16, 88. Quanta in eis mulierum impudentia, 16. Balnearum usus quibus, et ob quas rationes concedatur, 17. Christianis quomodo conceditur, 48.
 Baptismatis nomina, et effectus, 12, 39. A Clemente vocatur *πύγμα βάπτισμα*, 189. Catechesis ei præmissa 39. An poenitentia, 39. An Clemens Alexandrinus loquatur de melle et lacte post baptismum dari solito, 40. Baptismi aqua regeneramur, 183, 189. Quæ ejus perfectio, 12. Ante eum peccata commissa sola illius aqua abluuntur, 189, et quomodo, 191. Omnia peccata in eo dimittuntur et quomodo, 39, 120. Baptizato in nomine sacrum Christus templum ædificat, 5. Post baptismum discipuli vocantur, 40, et Christiani fratres sese appellabant, 189. Quædam ejus imago apud ethnicos et Judæos, 189 et seq.
 Barba nec deponenda, nec immodico cultu nutrienda, 16. Quomodo alenda, 17. Quando radi cœperit, 83. Qui eam radebant, arguuntur, 83. In eum cui tonsa erat, Diogenis dicerium, 85.
 Barbari qui ante Græcos philosophabantur, qui fuerint, 268. Illi omnium scientiarum et artium cognitione ante Græcos imbuti, 107. Moysæ tamen recentiores, *ibid.* Deos agrestes et elæstis moribus fingeant, 234.
 Barbiton quis excogitaverit, 269.
 Bardesanes. An Clementis Alexandrini præceptor fuerit Bardesanes Syrus, 10.
 Bardi hymnos canunt, poetæque sunt, 269.
 Barnabas a quibusdam idem dicitur esse ac Matthias, 159. De epistola Barnabæ Clementis Alexandrini iudicium, 29. Sæpius citatur, 121, 122, 159. Quomodo eum appellet, 159. Utrum ab ejus opinione aliquando recesserit et quomodo, 95. Barnabas dixit Moysen libri Exodi esse auctorem, 144. Ejus sententia de fidei divinæ necessitate, 205. De peccatorum differentiis, 111. Nos ad meditandum Dei timorem adhortatur, 206. Quid numero *κκκ*, cxviii, significari dixerit, 174. Illius auctoritate Basilides refutatus, 112. Pro Clemente Romano citatus, 126, 160.
 Baronii de die quo Christus natus est opinio, 172.
 Baruch: verba Jeremiæ nomine citata et cur, 24. Divini Spiritus afflatu scripta, *ibid.*
 Basilidis qui errores, 120. De anima, 120. De animi perturbationibus, 112. De fide, 120. De martyrio, 118, et martyribus, 233. Matthias opinionem se sequi gloriabatur, 156. Ejus testimonium citatur, 120.
 Basilidiani unde sic dicti, 250. Matthias opinionem se sequi gloriabatur, 250. Illo rum de die et mense quo Christus natus est opinio, et quomodo eum celebrarent, 172 et seq. Error eorum contra fidem, 110. A Clemente obscure explicatus, 251. De matrimonio errores, 113, 118, 198. De animi perturbationibus et omnium rerum necessitate, 251, et de martyribus, 251. Refelluntur, 111, 306. Eorum nomine citata quædam verba, quæ Epiphanius filio Carpocratis Epiphani tribuit, 251 et seq.
 Basilium Magni quomodo Christum famis, sitis, tristitiæ, et aliis animi affectionibus crediderit, 175. Illius de Christi pulchritudine sententia, 38.
 Batali qui fuerint, 89.
 Battus Cyrenæus dicitur *Mopsi* composuisse *divinationem*, 278.
 Beatitude æternæ diversi gradus, 127. Beatitude octo evangelicarum explicatio 117. Salus æterna et cœ-

gntio Dei sunt eadem, 218. Utrum hæc alteri præferenda, *ibid.*

Bedy, 121. Aerem aut aquam significat, 240.

Beiliorum artificia rejicienda, 13.

Bellonam non esse deam, 5.

Bellum gerentes quidam populi instrumenta musica adhibebant, 14. In bello mortuos Græci laudabant, 116.

Bellica quarundam mulierum fortitudo, 314. Bellicosæ quædam nationes ebrietati obnoxie, 89.

Benefaciens aliis homo, Dei imago est, 208.

Beneficentia hominem Deo similem fieri, 201. V. *Liberalitas*.

Benevolentia quid sit, 110.

Berosi *Chaldaica historia*, 318. Libri *Antiquitatum* ipsi falso ascripti, *ibid.*

Bestiarum quæ cognitio, 121, 303. Quædam in cavernis aut aeris crassitudine, aut corporis sui exhalatione viventes, 259.

Betæ apud Ascræos, 96 et 97.

Bias unus ex septem Græciæ sapientibus, 279.

Bibendo servanda honestas et decencia, 15. Mulieres quædam indecore bibentes, *ibid.*

Bibladis tormentis vexatæ verba, 50.

Biouis nomine decem appellati, 299.

Bion Preconnesius Melesagoræ scripta expiavit, 298 et 299. Ejus dicitur quædam, et quis ille fuerit, 241. Furta, 123.

Itionis et Cleobidis de morte fabula, 258.

Blondelli contra factam a Clemente episcopalis et presbyteralis ordinis distinctionem cavillationes refelluntur, 191; et illius eadem de re opinio, 41.

Bocchoridis Ægypti regis de adolescente, qui dormiens cum puella concubuisse sibi visus fuerat, 118, 312.

Bœotidica quæ fuerit, et ejus carmina, 282.

Bœotii ab Æolibus cæsi et profligati, 76.

Bolus Mantinicus, 96 et 97.

Bonum solum esse honestum, 123, et justum, 12. Bonum, pulchrum, et honestum in sola virtute, 15. Bonum aliud alio esse melius, 224.

Bonis terrenis recte utendum, 118.

Bonus solus est laudabilis, malus solus vituperabilis, 12. Bonus et justus est dives et beatus; injustus et arrogans est pauper, 16. V. *Justus*.

Botrus Israelitis in deserto datus quid significaverit, 15. Est sanguinis Christi figura, 41.

Brachmanes barbari philosophi, 107. Varii erant, 270. Eorum vivendi et philosophandi genus, 269, 270. Abstinencia, 114. Vitam pro nihilo ducentes, Herculem Panemque venerabantur, 114, 254. Eorum discipulus Pythagoras a nonnullis dicitur, 107.

Branchus arctius, 281. Ei ascripti Empedoclis versus, 281. Ab illo edificatum Branchidarum templum, 282.

Brenus, 280.

Britanniæ insula, 123. V. *Cymbala*.

Bronchius Crotoniates utrum Theanus pater, aut maritus, 330. Illius peplum et physica, *ibid.*

Bryaxis celebris statuaris, 103.

Bupalus, 328.

Butta a nonnullis Indiæ populis, tanquam deus honoratus, et quis fuerit, 235. Ejus præceptis plures apud Indos obtemperabant, 270.

Butyrum ad usum lucernæ, 95.

Byssus quid, 287. Byssinæ vestes a quibus primum confectæ, *ibid.*

C

Cæleri idem ac Corybantes. 7. A quibusdam distincti, 8. Cadmus primus invenit lapidicinam et auri metalla, 285. Cædes deorum numero ascripta, 73.

Cælibatus Christianorum est bonus, 114. An matrimonio sit præstantior, 200. Non præcipitur, sed consuevit, 1021. In cælibatu leges humanæ, 113.

Cælebs qua ratione aliis inferior et superior, 131. Utrum cælibes esse debent sacris ordinibus initiati, 192, quæ pœnæ cælibi impositæ, et quibus legibus, 266. V. *Lycurgus*.

Cæstus quis invenerit, 286.

Cænistæ heretici unde nomen sortiti sunt, 230, 254.

Caius an Clementis Alexandrini præceptor, 10. Ejus opinio de Epistola ad Hebræos, 154. Ejus de Philippi filibus opinio, 194.

Calani ad Alexandrum Magnum epistola, et egregia responsio, 315. Se ipsum vivum combussit, 251.

Calceamentorum varia genera, 86, et luxus, *ibid.* Gemmis et auro ornari prohibentur, 85.

Calchas vates, 278.

Calcho Athamantis filio clypei inventio tribuitur, 266.

Caldanorum suspensuræ, 88.

Calices quam varii fuerint, 14, 87. Theridei qui fuerint, 87. Antigontides, *ibid.* V. *Pocula*, *Vasa*.

Callias effatum de insanientibus, 295, et furta, 121.

Callimachi *Ætia*, et alia carmina, ac quis ille, 98.

Hymni, et quædam carmina, 326. Testimonium, 304. De septimo die sacro carmina, 248. Lino tribuuntur, 248. Quid ex sacra Scriptura sumpsit, 123, 124. Symbolice incutis est, 121.

Callini poetæ ætas et scripta, 326.

Callipho voluptatem cum honestate ultimum finem esse dixit, 261.

Callistagoras apud Tenios colebatur, 68.

Callo egregius statuaris, quis fuerit, 103.

Calos quod Furiarum fecerit simulacrum, 9.

Calvinis arum de Eucharistiæ sacramento errores refelluntur, 40 et seq. V. *Eucharistia*.

Calvisii de die quo Christus natus est opinio, 172.

Campani in convivii gladiatorum certamina admittunt, 89.

Canitii causa, 14, 84.

Canos qui lingebant vel ungebant, corripuntur, 16, 84.

Mulieres ideo citius canescunt, *ibid.*

Canteri in Clementis libros observationes, 141.

Canthiari, 14.

Canticum ad saltandum quis primus cecinerit, 290.

Capillos quæ lingunt, citius canescere, 14. Capilli alienis utentes corripuntur, 84. His ornatæ mulier præbiter non benedicunt, 44. V. *Caput*, *Pili*.

Capiton poeta et musicus, et ejus canendi modi, 100, molles et effeminati, 2.

Capræ ad divinationem exercitæ, 3 et 76, et seq.

Caput adulterium qui habet, fieri non potest ut veram ostendat animam, 84.

Caranus primus Macedonum imperio potitus, et quomodo, 76.

Cares prescientiam ex astris invenerunt, 279.

Caricæ Chelidonis, 96 et 97; et Atticæ, 97.

Carlophylus Ircouensis episcopus, 337, 340.

Carmen hexametrum, a quo inventum, 291 et seq.

Caro potestatis et dominationum spiritibus potest Dei ope resistere, 117. Cur fenem et feni flos ab Isaac dicatur, 120. Carnis abstinencia bona, 15, 100. Ejus usus quomodo permissus, 115. Carnibus confectus cibus inutilis, 259.

Carpocras de veteri lege, 112; de matrimonio, 198; de uxorum communitate, 112; refellitur, 114. Ille Platonis auctoritate abutebatur, 252, 263. Epiphanius id Epiphani ejus filio tribuit, 252. Carpocratis et Carpocratianorum quam imple synaxes, 252. Has agapen vocabant, 48. Matthæi testimonio abutebantur, 158. Dæmones familiares alliciebant, *ibid.* Pictas imagines et alias habebant, 65.

Casaubonus an recte quemdam Clementis Alexandrini locum corruptionis arguat, 20.

Cassiani de sanctis castisque somniis opinio, 215, 216.

Cassianus princeps *Isidorus*, 255. Vincerat Christum fictam tantum et specie tenuis assumpsisse carnem, 333.

Ejus contra matrimonium argumenta a Clemente Alexandrino soluta, 253, et de anima humana, quam ab initio divinam, ac postmodum effeminatam ad interitum venisse et errore constare dixit, 233. Illius error de mala generatione et nuptiis refellitur, et solvuntur objectiones, 115, 181. Error de anima refellitur, et objectiones diluuntur, 118. Error de phantastico Christi corpore, 115. Obiectio ex Evangelio secundum Hebræos desumpta solvitur, 153. Illius *Exegeticon*, 160. Liber *De continentia*, 233.

Castalius fons auguralis evanuit, 2, 75.

Castitas et cælibatus Christianorum. Illa quomodo bona, 114. Non nisi propter Dei amorem est bona, 201. Illius et continentis votum, 200 et seq.

Caster et Pollux homines morbis obnoxii, 98. Cur ille deus, 5.

Catechesis quid, 240.

Catecheses baptismo præmissæ, 39 et seq. Tradita in catechesibus doctrina quæ, 18.

Catechismo paganus doctrina Christiana imbuitor, 260.

Catechistæ eorum, quos erudiunt, spirituales sunt patres, 105.

Catechumenorum institutio, 40. Quantum eis proli philosophia, 244. V. *Philosophia*.

Catini argentei et aurei, 14. Vide *Vasa*.

Cerophylus quid, 204.

Cæponæ prohibita, 17.

Causa quadruplex, 333 et seq. Varia causarum nomina, et quæ proprie dicta causa sit, 334. Utrum sint corporeæ vel incorporeæ, 334. Causa concansans, 244; adiuvans, 244. Eam inter et concansam, quodnam discrimen sit, 334. Causæ quænam ad agendum tempore indigeant, aut non indigeant, 334. Causas sui ipsius non esse causas, 334.

An plures ejusdem effectus esse possint, 244.

Cautio filia legis, et nihil ea amabilius, 112. Ejus necessitas, *ibid.*

Cecrops Pythagoreus, 330, primus Jovem appellasse dicitur, 49.

Cedreni de simulacrorum origine opinio, 58, et de Egregioribus angelis, 44.

Celei filiae quae fuerint, et ubi sepultae, 52.

Celmis et Damaneus, Idaeorum dactyli, primi ferrum in Cypro invenerunt, 271.

Celsi objectio de Christi pulchritudine, 37.

Celtici populi, 85, ebrietati obnoxii, 89.

Celtiberæ mulieres post partum viris suis in lecto decumbentibus ministrant, 264.

Cephalus quid, 157.

Cereris nomen uide, 5. Varia cognomina, 70. Cur Thesmophori nomen ei impositum, 278. An ab ea primum leges promulgatae, 276. An eadem ac Themis, 70. Cereris seu Cybeles orgia, et impia obscenaeque mysteria, 2, 69.

A quibus introducta, *ibid.*, 69. Melampus ex Aegypto in Graeciam transtulit, 69. Eleusinia vocabantur, 70, 77. An eadem sint ac Thesmophoria, 70. A matronis aliquot ante dies servanda castitas, 70. Initiatu linguam consignat, 238. Clemens ei gratulatur, qui civem suum hac mysteria apud Cyziceos imitatum sagittis confoderat, 2, 70. Quis ille, *ibid.* V. *Cybele et Metagyrus*.

Cerinthiani solo secundum Hebraeos Evangelio utebantur, 152. An aliqui ex eo amputaverint, 153.

Certaminum et ludorum Pythiorum, Isthmiorum, Nemeorum et Olympicorum origo, 77.

Certantium quae olim munuscula, 20.

Ceus sophista sapiens appellatus, quis fuerit, 101. Illius de mulierum vestibus testimonium, 15.

Ceyx se Jovem, et Alcyonem uxorem suam Junonem voluit appellari, 74. De illius parentibus variae opiniones, 74. Chæremón abbas de sanctis castisque somniis quid dixerit, 215.

Chaldaei astrologia primi imbuti sunt, 285. An illius, et natalium dierum observationis inventores, 284. Quae fuerit eorum philosophandi ratio, 268.

Chalybes inventionis et fabricae ferri auctores dicuntur, 286.

Chamaeleon scripta, 318.

Chami prophetia, 125. Ea usus est Pherecydes Syrus, 275.

Charadrius, 96. An graculus aut alia avis sit, 96.

Charidemus imperatorem faciet, 293. Quantum belli peritus, 294.

Charitas duplex, et quae sit, 121. Ejus necessitas, 116, et cum fide connexio, 110. V. *Fides*. Fide et spe maior est, 208. Quid ea praeditus agat, 208. Quibus gradibus ad eam perveniat, 208. V. *Gnosticus*. Charitatis primum et secundarium motivum, 219. Charitatis duplici praecepto alia omnia praecepta contineri, 17. Semper propter se expetenda, 151. Quomodo querenda, et invenienda, 121. Edificans in veritate versatur, 107. De charitate quid Plato et Empedocles, 285. Charitatis in proximum descriptio, 208. Qualis esse debeat, 208 et seq. Etiam erga inimicos, 208. Tres virtutes illius sunt comites hospitalitas, humanitas, dilectio, 208. Misericordes sunt, qui aliis quantum in se est, cupiunt bene facere, charitas fraterna, 209.

Charmus primus Cupidinem coluit, 3.

Chælitis Diana, 72.

Cherubinarum figuræ et alia quid significarent, 64.

Chilo Lacedaemonius, unus ex septem Graeciae sapientibus, 272. Ejus furta, 124.

Chironis Centauri fabula, 272.

Chium vinum, 15.

Chirurgiam quis invenerit, 285.

Chiospe fluvius, et ejus aqua optima, 89.

Choirogrillus, 24.

Chorem quis primus invenerit, 290.

Christi divinitas asserta a Clemente Alexandrino, 51, 52, 54, 161; propugnatur etiam ab auctore *Adumbrationum* in quadam Petri, Joannis, et Judæ Epistolae canonicas, 550. Christum Filium Dei esse probant oracula prophetarum, ejusque praecepta et miracula, 127. Cur dicatur genitus, cum sit sine principio, 351. Est principium de principio, 53. Non solum proxima, sed eadem omnino fuit illius quo Patris natura, 166. Cur propinquissima dicatur, 167. Unus natura est cum Patre Deus, sed persona distinctus, 33 et 54. Patri suo aeterno semper similis, 11. Non est Verbum Dei *exogenitum*, externum et transiens; sed *inherentis*, interius et immanens, 163. Christi omnipotentem esse voluntatem, 165. Est undequaque diffusus, 165, 166. Deus opifex, 165. Universorum creator, et quomodo, 165 et seq. Est boni Patris bona voluntas, et sapientia

germana, 18. Cur Patris voluntati servire dicatur, 167; et sapientia primogenita vel primo creata, 167; et lux archetypa, ac pelagus honorum, 32. Contra divinitatem ejus nova recentioris cujusdam Sociniani opinio refellitur, 168. Illius naturae divinae tituli, 18. Christus ante omnes creaturas exstitit, 165. Principium tempore et principio carens, 166. Est infinitus et circulus omnium potestatum, quæ in unum circumvolvuntur et ununtur, 164. Non est vere unum; ut unum, neque multa, ut partes, sed ut omnia unum, unde etiam omnia, 166. A l'altre persona distinctus, 165. Et subordinatus, 166. Antequam homo fieret, revera exstitit, 32, 34. Patriarchis se videndum præbuit, 12. Cum eis locutus est, 34. Israelitarum sicut et Christianorum dux fuit et pædagogus, 54. Quomodo, 55. Tum adhuc sine nomine, 35. V. *Filius Dei, Trinitas, et Verbum*. Christi incarnationem quam multa sacra oracula prænuntiaverint, 163. Septuaginta duæ Danielis hebdomades explicantur, 169. V. *Daniel*. Cur in hunc mundum missus, 120. Christus post xxxii Danielis hebdomades homo factus, 108. Qua ex terra formatus, 159. Ex virgine genitus, 115. Christi nativitas, 171. Quo mense et die, 171. Variorum ea de re opiniones, 172. Quot annos publicas conciones habuerit, 175. Quo anno et mense, qua hora mortuus, 175. Variorum ea de re opiniones, *ibid.* Quis mortis illius fructus, 176. Baptismatis, prædicationis et mortis ejus annus et dies, 108. Baptizatus, ut aquas sanctificaret, 348. Christus super omnes pulcher, et ejus perfectiones, 110. An ejus corpus deforme fuerit, 35. Quae fuerit Clementis et aliorum ea de questione sententia, 35. Humili fuit corporis forma, 128. Nec facie, nec corpore pulcher, 18. Illius aenea figura antiquissima, 64. Ejus caro manibus Joannis atrectata dicitur, 552. Tunica ejus cum talariis et variegata, 15, 58. Vinum bibit et quomodo, 42. Christus omni virtutum genere perfectissimus, 174. An famis, sitis, doloris, tristitiae, et aliis animi affectionibus obnoxius fuerit, 174. Perturbationum animi expertus fuit, 126. Nulli peccato et perturbationi obnoxius, 11. Penes illum est peccata dimittendi potestas, 11. Propter homines homo factus, et cur, 11. Ejus perfectiones, 53, et seq. Nulli peccato obnoxius peccata dimittit, 35. Christum qui bonum esse negabant, arguuntur, 12. Quid ejus castigationes et correptiones, *ibid.* Per eum omnes ethnicos salvos fieri oportet, 125. Cur calicem vitæ duxerit, 175. Sponsam habuit Ecclesiam, 114. Quomodo legem Mosaicam implevit, 146. Cur in parabola locutus, 105. Illius verba: *A te petenti dæ, quomodo intelligenda*, 114. Et ista: *Vade, vende quæ habes*, etc., 116. Ejus ad Salomonem verba, 114. Christus cum spinis coronatus fuerit, non decet ejus discipulum floribus coronari, 14. Illius corpus et animam in sepulchro Verbum divinum non deseruit, 38. Utrum apud inferos Evangelium prædicaverit, 125. An justos homines etiam ethnicos inde liberaverit, 175. Christus quantum amandus, 356. Ille est inexplicabile sacrificium, et vitæ æternæ ostium, solusque hominum præceptor, 129, 175. Solus audiendus, 3, 5. V. *Pædagogus*. Verum esse iustitiae solem, 5. Quomodo eum imitari debeamus, 11.

Christiana et orthodoxa veritas quomodo ab omnibus hæresibus secernatur, 152. Est Phrygius, Arcadibus, et paganis omnibus antiquior, 2. Christiana morum doctrina absque litteris, et gentili philosophia cognosci potest, 106. Ejus susceptio cum quadruplici arborum insitione componitur, 260. V. *Doctrina*. Christianorum nomine quid significetur, 11. Cur agnelli, vituli, lactantes, columbae simplices, pulli columbarum et gallinarum, infantes, filii, filioi, novus vel nasceus populus vocentur, 11. Quam gloriosa sit hæc appellatio, *ibid.* Deo longe cæteris chariores, *ibid.* Christianorum qualis esse debeat vivendi ratio, 15, 17, 18. Christianæ vitæ praecepta et instituta, 17. Christianus perfectus quid agere debeat, 118. Christiani quomodo docendi ut summam gnostici virtutem possint adipisci, 112. Quantum philosophia, cui studere debent, eis prosit, 242, 244. Non verbis, sed rebus inhaerent, 128. Ab omni contentione et ancipiti animi vitio alieni, 353. Quomodo et unde veritatem scientiam consequuntur, 353. An enigmatica loqui poterint, 123. V. *Philosophia*. Christianorum vestes quales esse debeant, 48, 125. V. *Vestis*. Vino moderatissime uti debent, 15. Ab eorum convivis quæ sint repellenda, 14. Unguentis uti an possint, 14. Non decet floribus eos coronari, cum Christus spinis coronatus fuerit, 14, 19. Nec ad eum citra sanguinem accedere, 19. Non tristes, sed modesti et graves esse debent, 14. Nefas eis aures suas stupris et fornicationibus inquinare, 4. Christiani, quam immerito a paganis vexabantur, 54, 129. Atque idcirco beati, 516. Christianus quo spiritu donatus, 117. Solus est bonus, et vere dives, 16. Plus, religiosus, temperans, et Deo similis, 105, 129. Christiani etiam minus docti, doctissimi

ethnics non sunt inferiores, 106. Christianorum varii mores, 46. Noctu non semel ad laudes Deo concinendas a lecto surgebant, 46. Quando hic mos viguit, 46. Eorum vigilia, 14. Quid noctu agerent, 46. Eorum ad ecclesiam accessus, 46. Quanta in ecclesiis modestia, 46. Quorundam ab Ecclesia discedentium abusus, 46. Ubi primi Christiani suas synaxes peragerent, 56. V. *Ecclesia et Tempia*. Eorum altaria, 56. Christiani statutus quibusdam horis tercia, sexta, nona, Deum precari solebant, 209. Quam ob causam, 210. Ad orientem conversi, et cur, 130, 210. Genus flectentes, 210. Quomodo sese invicem salutarent, 47. Pacem sibi mutuo optabant, 47. Osculum porrigebant, et illius abusus, 47 et seq. Christianorum convivia, prandia, cenae, epulae, mensae, 47; agapae, 47. Quis balnearum usus, 47. Christi fideles discipuli quomodo amandi, 356, 47. Quomodo a Christo appellentur, *ibid.* Christiani fratres sese appellabant, 189.

Christiani praesignati, in Isaaci risu, 21.

Chronologiae variae a Clemente Alexandrino exhibentur, 108. Chronologia Hebraeorum, 108.

Chrysippus dixit docibilem esse virtutem, 262. Quid de matrimonio, 263. Dialecticum faciet, 293, 294. Chrysippus pro Cleanthe citatus, 259. V. *Cleanthes*.

Chrysis Junonis Argivae sacerdos, utrum cum illius templo perierit, 53.

Chthon, 121. *Terram* significat, 340.

Chthypes magicum nomen, 240.

Ciborum usus indifferens, 13. Eorum varietas morborum causa, 102. Ventridaemon lautioribus praest, 13, 90 et seq. Exquisitissimorum usus rejciendus, 13. Quibus instruenda Christianorum mensa, 13. Ante cibum Deus laudandus, 14. Quid quidam agerent ut carne, lacte contempta, delicalus vrescerent, 112. Cibis falso numini immolatis an vesci liceat, 118. Cibus spiritualis duplici modo augeri potest, 105.

Ciceronis de idololatriae origine sententia, 48. Quid de modo, quo Plato ad somnum proficisci jubet, 216.

Ciconias Thessali honore affecerunt propter consuetudinem, 8. Cur, *ibid.*

Cinædi qui fuerint, quae habentur tunicae, et quid canerent, 89. Eorum consuetudine mulieres turpiter abutebantur, 16.

Citharam quis invenerit, 289; et citharædicorum modos, *ibid.* Cithara canere Christiano licet, et quomodo, 14. Clarus, 76.

Classis instructionem quis invenerit, 286.

Claudius Carentonensis minister refellitur, 36 et seq. V. *Eucharistia*.

Ciazomenes quæ urbs, 263.

Cleanthes Zenonis discipulus, 125, 128; et poeta, 251. Quasi majorum gentium Stoicus et quid de Deo senserit, 4, 80, 246; et de ultimo fine, 261, 262. Illi Clemens opinionem de anima tribuit, quæ Chrysippo a Cicerone tribuitur, 251. Illius poetica, 326.

Cleanthis Pisodæi, vel Assit, de Deo sententia et carmina, 81. Cleanthes quid ex sacra Scriptura sumpsit.

Clearchos Heracleotarum tyrannus, 53.

Clearchi Peripatetici scripta, 319.

Clearchus seu Cleomachus quis, et ubi sepultus, 53.

Clementis Alexandrini quod nomen et cognomen, 10. Quæ patria, 10. Ethnicorum superstitionibus primæ addictus, *ibid.* Nuntium eis cito remisit, et Christianam religionem amplexus est, *ibid.* Doctissimos præceptores adit, *ibid.* Qui illi fuerint, *ibid.*, 105. Varias peragravit orbis terræ partes, ubi Christianæ religionis documentis ab illis imbutus est, 11. Alexandriæ constitit, et catechumenorum institutioni præfectus est, *ibid.* Catechistæ officio functus, 6, 19. Historicorum numero num ascriptus, 337. Clemens auctor fuit *Admonitionis ad gentes*, 6. V. *Admonitio*. Et trium *Pædagogorum* librorum, 18. V. *Pædagogus*. Clementis præceptores in vivis adhuc erant, cum libros *Stromatum* scribebat, 134. Cur eos scripserit, ejus præceptoribus grati, et aliis utiles esse poterunt, 105. Quid in eis, et quomodo disputaturus, 105, 107. Cur eis philosophica et alia dogmata inseruerit, 105. Quis eorum stylus. V. *Stromata*, 106. Clementis Alexandrini quales *Hypotyposes* libri, 352. In illis libris quam multi errores, 346. Utrum ex his epitome Theodoti excerpta, 346. V. *Hypotyposes*. Utrum auctor sit libri qui inscribitur: *Quis dices salutem*, etc., 358. Utrum sit *Adumbrationum* in aliquot canonicas epistolas auctor, 349. Clementis Alexandrini librorum fragmenta, 345, 355. Octavi *Stromatum* libri fragmentum ab Acacio citatum, *ibid.* Num et a Joanne Damasceno, 344, 346 et 347. Acacius Cæsarem in Palaestina episcopus fragmentum libri tertii et octavi *Stromatum* Clementis Alexandrini exhibet, 345. Clemens varios promissit tractatus, 357; tractatum de arcanis mysteriis, 357;

librum de resurrectione, 358; in nominibus nihil est turpe, 358; libros de continentia, et nuptiis, 358; de episcoporum, presbyterorum, diaconorum et viduarum officiis, 358; contra philosophorum de ultimo fine sententias, 358; de principis contra Marcionistas, 113, 358; de anima contra eosdem Marcionistas, 358; de prophetis, 118, 358; quod unus Deus sit, qui prædicator per legem, prophetas, et Evangelium, 358; adversus hæreses, 358; de ortu hominis adversus Cassianum, 358; adversus Prodi hæresim, 358; de metempsychosi adversus Basilidem, 358; de Dei membris allegorice intelligendis, 358; de angelis, 358; qualis sit gnosticus in rerum naturalium contemplatione, 358; de veræ Ecclesiæ notis et characteribus, 358; promittit veram pellicearum Adæ et Evæ unicarum explicationem, 115. Clementis Alexandrini quæ opera deperdit, 352. *Hypotyposes* libri, 353. *De Pascha* liber unus, qua occasione scriptus, et illius argumentum, 353. Duo ejus fragmenta, 355. *De jejuniis* deceptio, *De obsecratione* liber unus, 356. *Exhortatio ad patientiam*, 356. *De ecclesiastica regula*, seu adversus eos qui errores Judæorum sequuntur, et quod illius argumentum, 356. Illius fragmentum, 356. Opus in prophetam Amos, 356. Libri *De providentia* fragmenta, 356. Clementis Alexandrini operum loca quædam quæ corruptionis arguntur, 77, 262. Alia restituta et emendata, 62, 70, 73. Utrum ille Hebraicam linguam calluerit, 21. Clementis Alexandrini expositio septuaginta duarum Danielis hebdomadarum, 168. V. *Christus*. Etiam ante Victoris summi pñificis tempus divinitatem Christi strenue propagavit, 6, 153. Illius de divinæ gratiæ ad bona quolibet opera perficienda necessitate sententia, 176. De anno, mense et die quo Christus natus est, 171; et de annis quibus prædicavit, 175. De anno, die et hora quibus Christus mortuus est, 173. Utrum eum stils, famis, tristitiæ et aliis animi affectionibus obnoxium non crediderit, 174. Ejus opinio de Christi tunica, 58; ac de Christi et apostolorum apud Inferos prædicatione, et utrum vera sit, 175. Male a quibusdam de animarum præexistentiali erroris accusatur, 257. Clementis Alexandrini utrum vera sit de peccato originali sententia, 181; ac de libero hominis arbitrio opinio, 178; et de peccatis, 179. An aliquid Novatian erroris de penitentia habuerit, 190. Illius sententia de matrimonii vinculo nunquam dissolvendo, etiam propter adulterium, 199. De perpetua Mariæ Dei Genitricis virginitate sententia, 176. De Christianorum simulacris et imaginibus, 63. De Philippo filiiabus, 194; et de Pauli apostoli uxore, 195. Clementis Alexandrini quanta sit lenitas et indulgentia, et quantum a nimia severitate abhorreat, 20. Clemens Alexandrinus in Gnosticorum hæreses sectarum incidit, 112. Ejus auctoritatem infirmare frustra quidam conatus est, 23.

Clementis Romani epistola ad Corinthios, 118. A Clemente Alexandrino sæpius citata, et quomodo, 160. Quæ fragmenta transcripsit, 160. Cur solo Romanorum nomine citata, 160; et ille apostolus vocetur, 160. Herveti de illa error refellitur, 160. Barnabæ nomine male citata, 160. In ea specimen gnostici exhibetur, 213. Clemens Romanus Evangelium secundum Ægyptios citavit, 154; et Epistolam Pauli ad Hebræos, 154. Quid de septenario et octonario numero tradidit, 306 et seq.

† Cleobidis et Bilonis de morte fabula, 238.

Cleobulina poëtria quæ fuerit, 315. Paternorum hospitum pedes lavabat, 118, 315.

Cleobulus Lindius unus ex septem Græciæ sapientibus, 222.

Cleomenes seu Cleomedes furore correptus seipsum ignoravit, 311. Ultimus heroum, et cur 312.

Cleone oppidum, 249.

Cleophili *Oechaliæ captivitas*, 124.

Cleophon Corinthius vates, 277.

Clericorum totis noctibus dormientium negligentia, 46. V. *Ordines*.

Clitarchus laudatur, et varia ejus scripta, 319.

Clops magicum nomen, 240.

Clotho, 3.

Clypeus a quibus inventus, 266.

Cnæzbi magicum nomen, 240.

Cocculus Philemonis, 123.

Cælo (in) quæ sunt, non adoranda, 4.

Cœus Christianorum, 47.

Cœnula lautæ rejciendæ, 15.

Cœna Christianorum qualis esse debeat, 15. Ad eam invitati quid agere debeant, 15. In cœna quis vini usus, 15. Cognitio, *præter*, quid sit, 111. Duplex est, et quæ vitæ sit, 111, 118, 124, 303, 333. Una omnibus communis, et paucorum altera, 211. Quænam hæc sit, et illius excellentia, *ibid.* Dicitur mors rationalis quæ a periversionibus segregat, et ad bona opera ducit, 211. Cognitio Dei

et salus æterna sunt eadem, 218. Quomodo comparari possit, 120. Cognitionis principium est admiratio, 111. Cognitione rerum spiritualium quam longe pateat, 126. Quanta sit ejus perfectio, 151. Est animæ alimentum, 151. Perfectissimum est bonum, 127. Acquisitum difficillimum, 127. Cur inflare dicatur, 153. Utrum sit aliqua in beluis, 124, 305.

Coitus parva epilepsia, 101.
Colophonius fons, 5. Obsolet, 75.
Columbas Syrii venerabantur, 74 et seq.; et cur, 74.
Columnæ apud paganos, 109. Eas olim tanquam statuas venerabantur, 58. Prius illas, quam imagines et statuas ethnici adorant, 237. Columna Bacchi, 237, et Apollinis Delphici, 237. An eæ columnam, quæ Israelitis in deserto præstitit, significaverint, 257. Columna Aicari, 257. Columnæ Mercurii, quibus philosophica placita litteris hieroglyphicis insculpebant, 257. Lapidæ scriptis litteris incognitis, et ubi, 257. Una lateritia, et altera lapidea a Sethi nepotibus excitatæ, et quam ob causam, 257.
Comam qui radebant, arguuntur, 85. V. *Pili*.
Comæsiæ quis, 357, 340, 361, 358.
Comædiæ quis inventor, 291.
Comici solo nomine plures citati, 101.
Cometa Cretensis vates, 277.
Cometas non esse deas, 5.
Commellini in Clementis libros observationes, 141.
Commodus quo tempore occisus, 153.
Communione mysticam cui procatulam venerem dicebant, refelluntur, 115.
Conchas delicatiores, 96. Peloridæ, *ibid*.
Concionantem inter et scriptorem quod sit discrimen, 103.
Concordiæ templum, 75.
Concubitus cur cognitio dicatur, 115. Quanta immoderati mala, 15.
Concupiscentia minui potest, non consumi, 15. Qui concupivit, et se postea continuit, instar est viduæ, quæ temperantia rursus sit virgo, 15. V. *Cupiditas*.
Condimentorum varia artificia rejicienda, 15.
Condyllitis Diana, 72.
Conjugium quid, 87. Illud et filiorum procreationem esse bona, 114, 115, 119. Objectiones hæreticorum diluuntur, 850. Conjugii prima lex, 93. Conjugibus statuta ab Apostolo præcepta, 198. Conjugium quomodo sanctum et felix esse possit, 118. Ejus vinculum nunquam dirimendum, 114. Quis legitimus illius usus, 114.
Conjuges nihil unquam nisi honestum et pudicum agere debent, 15.
Consuetudines malas a patribus traditas esse derelinquendas, 4.
Contemplatio duplex, una philosophorum, et Christianorum altera, 126. Contemplatio divina triplex, 122. Contemplationis duas sunt partes, et quæ illæ sint, 222. Ad contemplationem et intelligentiam dei quomodo homo attollatur, 221. V. *Gnosticus*. Contentio et amicitia non sunt prima principia, nec dii, 4.
Contententer in omnibus vivendum, 115.
Contentientia definitio, 201. Quod sit inter paganorum et Christianorum contentientiam discrimen, 202. Hujus excellentia, 201. Bona est, 116. Ejus necessitas, 11. Deo non convenit, *ibid*. Lege Mosæ præcipitur, 112. Contentientia Christiana est philosophica præstantior, 114. Sine Dei gratia nullus eam potest assequi, *ibid*. Illius habitus quid efficiat, 346. Ad eam assequendam amputanda est cupiditas, 202. Hæreticorum de illa errores refelluntur, 202. Qui eam in Creatoris odium servandam asserebant, refelluntur, 114. Ejus prætextu qui nuptias creaturasque condemnabant, refelluntur, 115.
Contumeliæ templum, 75. Simulacrum, 3.
Versio duplex, ab ethnica religione ad fidem, et a fide ad cognitionem et charitatem, 151. Versio sincera est ab omni deinceps malo opere cessare, 225.
Convivialis (in) quomodo agendum, 14. Ab illis qui accendi, 13, 14, 90. In eis coronarum usus, *ibid*, 13, 90 et seq. In eis nemo irridendus, 15. Convivia Christianorum, 47. Quomodo Christianus in eis loqui et se gerere debeat, 14. Quæ ab eis repellenda, 14.
Conuphidis Ægyptii auditor Eudoxus Cnidius, 255.
Core filiorum nomine cur quidam psalmi inscripti, 148.
Corinna poetria cognomento Musa lyrica, Pindari vixit, et ejus opera, 315.
Coronarum origo, 15, 90: usus in convivis, 15, 90. Mortui dii et homines coronati, 10, 91. Is mos augetur, 14, 91. Earum usus cur prohibitus, 91: minime necessarius, 14. Christiano prohibitus, *ibid*. Quæ corona ei permissa, 91. Coronari floribus eum non decet, 14. Coronæ falsis diis consecratæ, 14.
Corone oppidum, 279.
Corpus nostrum est bonum, 120. Recta ejus compositio

ad ingenii solertiam confert, 116. Illius cura est habenda, et cur, 116.

Corporeas castigationes omni Christiano etiam perfectio necessarias esse. V. *Gnosticus*, 215.

Correptiones cum grano sinapis recte comparatæ, 12.

Corvus quis cognominatus, 155.

Corvis augurales et responsa dare edocti, 2, 76. Corvialbi, 76. Putabant ethnici corvum Dei esse nuntium, 5. Corvi humanas voces imitantur, 128, 260.

Corybantes tertium fratrem occiderunt, et quomodo, 69: ubi eum sepelierunt, 7. Corybantum seu Cabeirorum orgia, 5. Exagitantur, 69.

Cothurni Persici et Etrusci, 71.

Crates grammaticus, quis fuerit, et varia ejus scripta, 519. Quomodo et quibus facultates suas reliquerit, 343. Citata quædam ejus carmina, 326.

Cratinus forma in Veneris Cnidie simulacro, 69.

Cratinus veteris comædiæ poeta, 83. Ætas, 531. Ejus comædiæ cur nomen Epigramen, 298. Cratini varia opera, 526: furta, 124.

Cratini junioris citata quædam carmina, 327.

Crantur et Crates Polemonis auditores, in quos vetus Academia desit, 255, 256.

Creatas res esse bonas, 119, 224. Sed alias aliis meliores, 119. Qui eas condemnuabant, refelluntur, 115. Quomodo inter se differant, 259.

Crenus inter Heraclidas, 280.

Creophilus an *Oechaliæ captivitatem* scripserit, 297.

Crepidæ Atticæ et Sicyonicæ 86. Aureis clavis ornata, *ibid*.

Creta quæ terra, 139.

Creticum vinum, 25, 89.

Crines quæ tingunt, arguuntur, 14. V. *Capilli*, *Caput*, *Pili*.

Crisonis athletæ quanta abstinencia, 309, et castitas 114.

Critias de filiis, quos paternæ severitas optimos reddi, effatum, 296. Critiæ furta, 124.

Critici olim qui dicebantur, 288. Quis nomen primus suscepit, 287.

Critolai de summo bono et ultimo fine sententia, 264.

Lyconi succedit, 256. Quis fuerit, 257. An Phasellus, *ibid*.

Legatio ei et Carneadi atque Diogeni data, 257.

Critomantes, 2.

Crobylus faciet obsoniorum conditorem, 293, 294.

Crocotus unguentis delibutus, 85.

Croesus quomodo ab igne liberatus, 5. Croesi filii qui, et quis eorum pædagogus, 102 et seqq.

Croto Italiæ oppidum in magna Græcia, 251.

Ctesias quis fuerit, et illius de regibus Assyriorum et Persarum libri, atque ætas, 319.

Cupiditas, 15, bona sub qua temperantia et prudentia collocatur, 225. In varias formas se mutat, 45. Ejus fomes est voluptas, 112. Radix est vitiorum, 14. Amputanda et quomodo, 202. Ea et voluptas sese mutuo generant, 202. Quomodo ab appetitione distinguatur, 202.

Cupidinem nemo ante Charmum coluit, 5.

Curetes utrum ab Idæis Dactylis distincti, 271.

Currum qui primi fecisse dicantur, 287.

Cybelæ ridiculi sacerdotes stipem ostiatim colligentes, et quomodo, 82.

Cyclici poeta, 277.

Cydippus *De rerum inventoribus* scriptor, 295.

Cymbalorum numerose canentium in Britannia insula sonitus, 125.

Cynica secta, 107. Unde orta est, 251. Illius auctor Antisthenes, 251.

Cyniras Cyprius vates, 277. Quis fuerit, et ubi sepultus, 54.

Cyniræ divitiæ, 16.

Cynosarges gymnasium et templum, 25.

Cynosuris, 67.

Cypriacorum poematum quis auctor, 100.

Cypriani de prima templorum et simulacrorum origine opinio, 52.

Cyrenæo quidam versus et alii etiam ascripti, 102.

Cyrenæi unde sic appellati, 260 et seq. Triplex eorum secta Hegesiaca, Theodorica et Anniceria, 272. Quam voluptatem summum bonum dixerint, 260.

Cyrylli Alexandrini de pulchritudine sententiæ, 88; et de deorum cultus origine, 50.

Cyrylli Hierosolymitani sententiæ de abstinentia a sanguine et suffocato, 31.

Cyrrhæus tripus, 2.

Cyri imperio Croesus ab igne liberatus, 5.

Cytheron mons, 2.

D

Dactyla. V. *Idæi*.

Dactyli pedis rhythmica compositio, 271

- Dædali vases imago quam pulchra, et a quo efficta, 62.**
Dæmonum nomen quibus tributum, 3. V. Hesiodus. An sint animæ mortuorum hominum, 186. His nomen deorum inditum, a quibus, 236. Dæmonum in terra habitantium myriades, 5. Commissa eis hominum custodia a quo dicitur, 68. Quænam mira et extraordinaria fecisse dicebantur, 125. Grandinem, procelas, pestilentiam excitasse ferebantur, 249. Eos sibi servos fecisse magi gloriabantur, 4. Dæmonum cultus unde coeperit, 49. V. *Idololatria*. Eos nidore ac libaminibus gaudere ethnici putabant, 236.
Dæmonium Socratis quodnam fuerit, 236. V. Socrates.
Daimacho quæ fides habenda, 269.
Daira cujus uxor fuerit, 52.
Damasus, male Damastus, Democriti frater, pluviam prædixit, 125.
Daquæpærit, quid, 240.
Damnaneus et Celmis Idæorum Dactyli primi ferrum in Cypro invenerunt, 271.
Danai filiarum facinus, 314.
Danaïdis quis auctor, 314.
Daphne apud Antiochenos quid, 97.
Dardanus matris deorum ostendit mysteria, 69.
Darii Hystaspis filii ætas, 274. Darii ad Heracitum epistola, 274.
Dasipodem non comedendum qua lege statuatur, 24. An idem ac lepus, *ibid.*
David propheta fuit et psalmodum auctor, 24. Psalms continus et numerose cecinit, 307. Spiritualibus canticis ab idolorum cultu avocabat homines, et dæmones fugabat, 2. Davidis filiarum vestes, 15.
Deambulatio aliquando licita, 17.
Debora prophetissa, 108.
**Decalogi præceptis quedam addita, 24. Illius explanatio, 128. Plerisque illius præceptis idololatria prohibetur, *ibid.* V. *Moyes*.
Definitio quibus constet, 333. Variæ sunt definitiones, 334.
Delas Phryx unus ex Idæis Dactylis, 271. Et æris consilium et temperandi inventum Theophrastus ascribit, *ibid.*
Delphi ara, 236.
Delphus aruspicium invenit, 238.
Demenetus Phœnciensis vates, 277.
Demetrii nomine plures appellati, 102, 319.
Demetrius contra statutas leges voluit omnibus simul mysteriis initiari, 237.
Demetrius Argolicorum scriptor, utrum et librorum *De regibus Juda*, 98 et 319. Libros *Antiquitatum Judaicarum* scripsit, 59.
Demetrius Delius medicus, 102.
Democritus cui successit, 234. Quomodo patrimonium et facultates suas reliquit, 345. Pluviam prædixit, 249. Ejus opinio de primis rerum principiis, 79. Ejus *ἰδέματα*, seu imagines, *ibid.* Quæ *ἰδέματα*, et prima rerum principia constituerit, 4. De ultimo fine opinio, 262, 263. Cur matrimonium improbaverit, 265. Quid dixerit de Deo a beluis cognito, 164. Democriti libri et peregrinationes, 237. Democritus solo Abderitis nomine citatus, 101. Quædam sententia ipsi et aliis attributa, *ibid.*
Demodoci ætas, 108.
**Demonstratio quid sit, 333. Ejus essentia, *ibid.* Est duplex, *ibid.* Quomodo ad veram demonstrationem pervenire possimus, *ibid.* et seq. Ad fidem reducit, *ibid.* Demonstrationes certissimæ de Deo, 110.
Demosthenes oratorem faciet, 293 et 294. Ipsius furta, 121.
Demylos tyrannus, 312.
Dentis evulsionem quis invenerit, 285.
Dercetus, 74.
Derdæ gens Indorum montanorum, 93 et seq.
Deus. *ἰδὲ* unde dictus, 109. Illius etymologia, 163. Quoties huc nomini articulos præponitur in sacra Scriptura, toties Deus omnipotens significatur, 163 et 165. Eo nomine neque ullo alio natura Dei exprimitur, 163. Præcipuum et mysticum ejus nomen est Jehova, *ibid.* Alia ejus nomina, *ibid.* Deus lex et ratio dicitur, 109. Quid variorum ejus nomina, 122. Deus nullis verbis exprimi potest, *ibid.* Nec sine Filii opulente gratia cognosci, *ibid.* Deum existere quomodo cognosci possit, 114, 124, 130. An demonstrari possit, 120. De eo demonstrationes certissimæ ex sacra Scriptura colliguntur, 110. Qualis est ab homine non potest cognosci, *ibid.* Homo non quod Deus est, sed quod non est, potest cognoscere, 164. Ejus cognitio semper inquirenda, 4. Cognitu et explicatu est difficilis, 164. Nullus tamen cognitio Dei unius, et omnipotentis fuit penitus expers, 164. In animalibus etiam ratione carentibus est quædam Dei notitia, *ibid.* Nullus Dei ignorantem****

excusare potest, *ibid.* Eam in Græcia philosophis fuisse imperfectam, *ibid.* Dei unitas et natura, 5. Est incorporea, et quæ sint illius perfectiones, *ibid.* Deus principii expers, universorum est principium, 120. Unus et ingenuus, 4. Ejus omnipotentia et providentia ab ethnicis cognita, 164. Non est auctor mali quod non prohibuit, 107. Qui Providentiam negat ponis potius quam verbis convincendus, 127. Ea sublati omnis Dominiæ incarnationis economia tollitur, 107, et fabula videtur, 164. Ad omnia extenditur, 107. Deum bonum esse probatur, 12. Misericordia ei proprie convenit, 11. Eadem est illius misericordia ac justitia, 12. Justitia ejus, et beneficentia est æterna, et ætenuam quiescit, 164. Quomodo homines prædestinaverit, *ibid.* Quæ sint ejus animadversiones, et admonitiones, et earum nomina, 12. Deus solus sapiens, 66. A quo omnes sapientiæ et veritatis fontes manaverunt, et quomodo, 128. Est primus veritatis magister, 243. Ei etiam sine probationibus credendum, 130. Deus a nemine in hac vita videri potest, *ibid.* Eam facie ad faciem per solas paras et incorporeas mentis applicationes post mortem tantum videbimus, 221. Deus animi perturbationibus non est obnoxius, 111, 119, 161, 164, 225. Dei ira metaphoricè tantum, 12; et membra allegorice intelligenda, 122, 164. Deus ab homine infinite distans, ad hominem accedit, 110. Cum quibus se communicat, 131. Toto corde cur diligendus, 5. Ei soli servandum, 4. Deum sequere, 111. Quæ sint ejus præcepta, 17. Ejus imago quæ, et quomodo ea sit in homine, 112, 188. De Deo antiquorum sententia, et varia poetarum carmina, 246 et 247. Dii et deæ quæ apud ethnicos fuerint, 65. Sunt falsi, 381. Erant homines, 5. Eorum vitia et flagitia, 5. Dii majores majorumque gentium, et alii minores, 67. Dii secundi ordinis, 3. Dii tutelares seu majorum depulsores, 8, sive averrunci, 12 et seq. Deos sibi forma, moribus, et animi perturbationibus similes Græci et gentiles fingebant, 150. Et quomodo, 234; iratos, 235; ab aliis hominibus læsos, 150. Eorum commentitia conjugia, 247. Quæ sepulcra, 5. Deorum ordini cur ascripti reges et homines privati, 74. Quinam illi fuerint qui deos sese aut alios renuntiandi potestatem sibi concessam esse crederunt, 5. Deorum plurium cultus quomodo introductus, 48. Deos deasque qui venerantur, sunt Egyptiis deteriores, 5. V. *Idololatria*. Deas non magis quam deos castas fuisse, 70. Deorum mater Phrygia est, 231. Presbyteri matris deorum, 251. Philosophi quidam, qui deos irriserunt, ab imperatoribus premiis affecti, 251.

Deuteronomii liber a Moyse scriptus, 144.

Diabolus. Vera aliquando et utilis dixit, 107.

Diaconatus ordo, 191. V. *Ordo*

Diagoras cur atheus dictus sit, 2, 82. Herculem contumelia affecti, 83.

Dialecti definitio, 301. Dialecti et lingue generales quot initio fuerint, 301. Quot ea de re sententia, *ibid.* A principio barbaras, 302. Quot apud Græcos, *ibid.* Dialecti diis tribuuntur a Platone, 1236; et animalibus ratione carentibus, 303.

Dialectica quid sit, 506. A quo suum initium sumpsit, *ibid.* Duplex est, una rejicienda, et comparanda altera, 506. Quanta hujus utilitas, *ibid.* Ejus officium, et a quo discenda, 109. Est valus sophistarum cavillationibus inexpugnabilis, 126.

Diana Apamachomene, 72. Chelytis, *ibid.* Condyleatis, Condylitis, et Podagra, *ibid.* Ephesine templi destructio prænuntiata, 5. Leucophrynes templum quam magnificum, 53. Munichia festus dies et templum, 60. Munichia statua a quo facta, *ibid.* Tauricæ homines immolati, 5. Diana que in templo pepererat, quid Minervæ responderit, 235. In *Ætoliis* propter *Ōneum* irata, 150, 235.

Dicæarchus se Aristotelis discipulum esse jactitabat, 98.

Dichordon a quibus inventum, 291.

Dictionum ornatui qui inhaerent, res ipsas effugiant, 109. Christiana dictio quæ esse debeat, 106. V. *Christiani*.

Didymens, 76. Didymus grammaticus, cur Chalcenteros dictus, et quam magnus sit ejus librorum numerus, 519 et seq. V. *Didymus*.

Dies quo Deus mundum fecisse dicitur quid significet, 184. Die deficiente quid Christiani agere debeant, 13.

Dieuchidas libri *Megaricorum*, 320. Plura a Philochoro sumpsit, et citati ejus libri, 300.

Dilectio, 117, 208. V. *Charitas*.

Diodorus Critolæus succedit, 336. Quis fuerit, 337.

Diodori Croni quinque filia dialectica, et quæ fuerint, 267.

Diogenis nomine quamplures appellati, 99. Diogenes Apolloniates dixit aerem esse primum rerum principium, 78; an et mundos infinitos, et infinitum inane, *ibid.*

Diogenes sive Momenes Smyrnæus seu Cyrenæus cui successit, 254. Ejus cum Metrodoro et Zenone dissidia, *ibid.*

• Diogenis Cynici dictum in eum, cui barba tonsa erat, 83. Illius carmina de præfixa ab improbo aliquo homine domui suæ inscriptione, 241.

Diogenis Laertii locus explicatur, 251.

Diogenes *Persicorum* auctor, 99.

Diogenis tragici quæ et quot tragædiæ, 326.

Diogenea Celei filia, 53.

Diomedon tyrannus, 312.

Dion *Rerum Persicarum* scriptor, 99.

Dion philosophus et scriptor qui fuerit, 320.

Dionysius Corinthiorum episcopus an Clementis Alexandrini præceptor, 10.

Dionysius tyrannus Jovis statuæ auream vestem abstulit, 8. Quis ille Dionysius, 61.

Dionysius Argivus, 60, 520.

Dionysius Carthaginiensis vates, 277.

Dionysius grammaticus Thrax qui fuerit, et qui ejus libri, 320.

Dionysius Halicarnassensis in *vet. Xpovet.*, 320.

Dionysius Iambus, 327.

Dionysi statuæ, 3.

Dionysi Morychi statuæ, 60. V. *Bacchus*.

Diotimus post decem annos pestem distulit, 249.

Diotimus Stoicus, Epicuri inimicus, atheismi accusatur, capite poenas luit, 263. In quo finem ultimum esse dixerit, 263.

Dipænus statuarius, 60.

Diphili comedie, 327. Carmina de supremo Dei judicio, 243. Quid ex sacra Scriptura de generali judicio sumpsit, 123. Alia ejus furta, 124.

Disciplinæ ancillarum philosophiæ, 106. In omnibus est aliquid boni, 305. Disciplinarum, artium et scientiarum cognitio quantum omnibus sit utilis, 305, 306. Quomodo Christianus eis uti debeat, *ibid.* Utiles sunt, ut sacrarum Scripturarum sensus recte percipiatur, 106. Eis gnosticus etiam perfectissimus exerceri potest, 223. Quis earum usus, 126. Vitandus est inutilis abusus, 126. V. *Inventores*.

Discipuli quinam magistris similes, et eorum nomina, 293 et seq.

Discipulos Christi parabolice esse locatos, 144.

Dithyrambum quis venerit, 289. Illius etymologia, 290.

Dives qui salutem consequi possit, liber inscriptus, 333. Ejus libri analysis, 333 et seq. Quomodo is liber, et quorum opera ad nos pervenerint, 337. Origenis homiliæ titulo ubi et quando editus, 337. Ac deinde Clementis Alexandrini nomine, *ibid.* Ghiserii in eum annotationes, *ibid.* A Combefio quando, quomodo et ubi editus et quibus cum observationibus, *ibid.*; et a Joanne Fell, Oxoniensi episcopo, 338; et a Thoma Iulio, *ibid.* Quæ Valesii in ultimam ejus partem notæ, 338. Hunc librum esse corruptum, 338. Utrum Origenes sit illius auctor, 338. Vel Clementis Alexandrinus, 338. Num hoc opus liber aut homilia dici debeat, vel ex quibusdam concionibus compositus sit, 339. Quo tempore scriptus, 339. Quam ob causam, 339. An octavus *Stromatum* Clementis Alexandrini liber sit, 339. Novæ in eum observationes, 339. Utrum in eo sit Origenis error de animarum præexistentia, 340; et de incerta angelorum salute, 341; et de divina gratia, 341; et error Novatianorum, 342. Utrum ejus auctor minus quam per est, litterali, et nimis allegorico sacre Scripturæ sensui inhaereat, 342; et de vera sacrorum Ecclesiæ ministrorum ordinatione loquatur, 342. An *oppositus* nomine baptismum vel confirmationem designaverit, 342; et monastici ordinis fecerit mentionem, 343. Illius libri fragmenta, 343.

Divitibus quæ Christus dixit, quomodo explicanda, 335. Qua conditione aditus regni cælestis eis non intercludatur, 336. Quinam in cælis locum habeant, aut non habeant, 336. De eorum salute cur quidam desperabant, 335, 336, 338. Eorum præposteræ laudes et adulationes, 335. V. *Pauper*.

Divitibus veræ quæ sint, 116. In quo sitæ sint, 16. An penitus abdicandæ ac relinquendæ, 336. Non ex se ipsis, sed ex earum usu bonæ sunt, aut malæ, 336. Quomodo eis atendum, 16. Earum cupiditas radicibus evellenda, 336. Mala administratio quam perniciosa, 14. Quorum illæ et alia magnifica esse debeant, 15.

Varia divinantium genera, 2.

Divisio est triplex, 333.

Docetæ hæretici. Cur sic dicti, 230, 234. Eorum principes Cassianus, 115. V. *Cassianus*.

Docens alios qualis esse, et quomodo docere debeat, 103 et seq.

Doctrinam et naturam rem esse similem, 119.

Doctrina Christi quam mirabilis, 105. Non temere ab

omnibus aut suscipienda aut impertienda, 105. Doctrinæ Christianæ insitio quadruplex, 127. Principium Deus, 107. Cur a senioribus scripto non tradita sit, 248. Doctrina duplex incipientium et perfectorum, 122.

Dodoneum æs, 2. Vaticinari desit, 75. Utrum a lebetes Thesprotæo distinctum, *ibid.*

Dominum inter et servum quid sit discrimen, 16.

Domorum quam superba fuerit apud paganos supeflex, 86. Redarguitur, *ibid.*

Domus non habere hirsutinem, 238.

Dormiendi tempus quod, 15. Dormientis nullus usus, quemadmodum nec mortui, 46. Non tota nocte dormiendum, 46.

Dorothei Pandectæ et alii libri, 320.

Draco Atheniensium legislator, ejus ætas, 276.

Drepanum cur sic dictum, 67.

Druidarum apud Gallos quæ philosophandi ratio, 269.

Druidarum mulier Diocletiano prædixit imperium, 271.

E

Ebionitæ Evangelium secundum Hebræos admittebant, 153.

Ebrietas prohibita, 15. Ebriosorum gestis dissuadetur, *ibid.* et seq.; fugienda, 89. Quæ nationes ebrietati magis obnoxie, 15, 89 et seq. V. *Ilota*.

Ecclesiæ seu congregatio fidelium est sanctum verumque Dei templum, 150. Quæ vera, et quæ illius notæ sint et characteres, 163. Est antiquissima, una et catholica, 153, 163. Ecclesiæ Rebecca figura, 21. Ecclesiæ Christi sponsa, 114. Ecclesiæ personam implere, 18. Utrum Christiani aliquas primis sæculis habuerint, 36. Num templa appellarentur, 36. Ad Ecclesiam quomodo accedendum, 46; et in ea manendum, 17. Quanta in ea modestia, 46. Quorundam ab ea discedentium abusus, 46. V. *Templum*.

Ecclesiastici liber, 149. An canonicus, 149. Sapientia nomine citatus, 149, 157. Cur Jesu Sirach et Salomoni ascriptus, 149. Spiritus sancti afflato scriptus, 25. Ecclesiastici loca diverso ab aliis modo quæ Clemens Alexandrinus citaverit, 25, 28. Quam magna variorum illius codicum varietas, 25. Ejus loca a nemine indicata, 26. Designantur, 187.

Edemus apud Cythnios, 68.

Eetionis nomine plures appellati, et qui illi fuerint, 69.

Eetion Samothracum suggestit orgia, 69.

Effectus ejusdem plures aliquando sunt causæ, 334. V. *Causa*.

Egregores angelii, 44. V. *Angelus*.

Elcæsi qui fuerint, 234.

Eleatica secta a quo instituta, et cur sic appellata, 234, 107.

Electi quomodo a poetis appellentur, 120.

Eleemosyna impertienda, 17. Quibus et quomodo, 337.

Ea purgantur peccata, 111. V. *Dives*.

Elementa quibus verbis significata, 121. Ea non esse Deos. V. *Philosophi*.

Elephantorum industria ad aliquem ex cæno, aut fossa, in quam cecidit, extrahendum, 303.

Elephantina Ægypti regio, 73 et seq.

Eleusinia. V. *Ceres*.

Eliorum urbs ab Allo condita, 68.

Elpenori hellæones comparantur, 14.

Elysi campi, 120.

Empedotimus vates, 279.

Empedocles philosophus et poeta magnis laudibus extollitur, 99. Philosophia ejus poetica, 248. Ventos sedavit, 125, 249, 327. Quædam ejus carmina, 327. Quid dixerit de Deo a philosophis cognito, 164. De primis rerum principiis, 78. De charitate, 121, 263. De misera hominis conditione, et ubi illius de ea carmina reperiantur, 258. De futura hominis post hanc vitam beatitudine, 248. De mundo igne consumendo et renovando, 248. Empedoclis furta, 124. Quid ex sacra Scriptura sumpsit, 123, et ex Athamante, 256. Carmina a quibus citata, 249. V. *Branchus*.

Enkratitæ unde nomen sortiti, 230. Refelluntur, 42, 234. Eorum vivendi ratio, 107.

Verba Enoch de angelis prævaricantibus, 545, 547

Enthymesis Valentinianorum, 232.

Ennyonem non esse deam, 5.

Ephaptides illicitæ, 15.

Ephesiæ litteræ magicæ quæ essent, 190. Quis eas invenit, 121.

Ephori Lacedæmoniorum, 311 et seq.

Ephorus Camanus historicus, 320.

Epicharmi poetæ et comici varis comedias, et quædam ejus sententiæ, 337 et seq. An comediam invenit, aut perfectiorem reddiderit, 192. Ejus carmina de summa Dei potestate a quibus citata, 247. De Verbo divino, 135

De fide, 208. De felicitate, 120. Epicharmi furta, 124. Ex sacra Scriptura, 125; versus corrupti, 139.

Ἐπιχάρμης quid, 89.

Epicuri ætas, 277. Primum docuerat grammaticam, 288. Dixit omnibus omni tempore philosophandum, 117. A Democrito sua dogmata accepit, 300. Impietatis fuit auctor, 103. Ejus opiniones de Deo, 123. De Dei providentia, 4, 80. De fide, 110, 205. Epicurus unde accepit omnia temere fieri, 247. Quam voluptatem summum bonum et finem ultimum esse dixerit, 260, 261, 264. Cur matrimonium improbaverit, 265. An etiam in sapiente viro, 265. Illius refellitur error sapientem hominem posse latenter facere injuriam, 119. Epicurus dicebat se in somno sibi similem futurum, 216. Illius effata de sufficientia, perturbationum vacuitate, et frugalitate, 297. Epicuri furta, 124, 125; ex sacra Scriptura, 125.

Epicureorum philosophia rejicienda, 107. Dei providentiam tollebat, et voluptatem deorum numero ascribebant, 107. Eorum opiniones de Deo, de voluptate et de atomis, 257. Et sapientem hominem, si omnibus latere valeat, posse aliis facere injuriam, *ibid.* Quædam habebant arcana, quæ omnibus non permittebant, 266.

Epidauri ante templum quæ inscriptio, 236. Quod illud fuerit, 236.

Epigenes Thespiensis vates, 277.

Epigenes astrologus et historicus, 327.

Epigenes poeta, et varia ejus carmina, 327. *De Orphei poesi* liber, 327. Symbolicos Orphei loquendi modos interpretatus est, 121.

Epimenidis ætas, 52. Num primus delubra erexerit, 52.

Epimenides vates, 279. Ejus sacrificio Persicum bellum post decem annos dilatatum, 249. Corpus ejus a Lacædæmoniis servatum, 279.

Epimenides Cretenensis an unus ex septem Græciæ sapientibus, 272. A Paulo citatus, 156.

Epimethei et Promethei fabula apud Platonem, 267.

Epiphane Carpoeratis filius, et quis fuerit, 252. Illius *De justitia* liber, 232. Ejus errores 197; de matrimonio, 198. De uxorum communitate et execrandis synaxibus, 115, et de veteri lege, *ibid.* Platonis auctoritate in erroris sui defensionem utebatur, 265. *V. Carpoerates.*

Epiphani sententia de anno, mense et die, quo Christus natus est, 171. De sacris ordinibus initiatorum cælibatu, 193. Epiphani locus emendatus, 83.

Episcopi et presbyteri nomina an indiscriminatim usurpata, 192. Episcoporum ordo a presbyterorum ordine distinctus est, 45. Clemens Alexandrinus utrumque distinguit, 191. Quæ fuerit ea de Clementis Alexandrini opinio, 192.

Ἐπιστολαί etymologia, 119.

Epistolæ quis primum scripserit, 288.

Epoptæ qui dicerentur, 237. Quo anno fierent, 258.

Epulæ Christianorum, 47. *V. Convivia.*

Equis primus Erichthonius junxit, 287.

Eratothenes Cyrenæus criticus, an primus grammaticus, 267. Ejus varia scripta, 320.

Eretriaca secta, 254.

Erichthonius an recte primus equos junxisse dicatur, 287. Ejus sepulcrum, 52.

Eripibile Argiva meretrix, ac de illa carmen cujus sit, 83.

Erynnes seu Furia, 61. *V. Furia.*

Erythras primus navem construxisse dicitur, 285.

Escarum copia rejicienda, 15. *V. Cibus.*

Esdras sacerdos sacras Scripturas renovavit, 109. Ejus liber quartus an canonicus, 150. A Clemente Alexandrino citatus, 158.

Estheri liber, 150. An canonicus, 150.

Ethice a Socrate introducta, 256. *V. Moralis et Socrates.* Ethnicorum religionis falsitas ex impio eorum cultu demonstratur, 48. Imperfecte Deum cognoverunt, 125. Eorum idololatria, 125. Mortuis hominibus sacrificant, 125. Mystéria sua alios celabant, 120, 122. *V. Dii et Idololatria.* Ethnicorum virtutes, 201. Præcepta bona non respicienda, 17. Mores quam corrupti, 83. *V. Mores.*

Etrusci tubam excogitavere, 285. Etruscorum necromantia, 2.

Evander lupercal construxit, 256.

Evangelia quatuor tantum sunt, et canonica, et divinæ auctoritatis, 152, 162. Quo ordine scripta, 152, 162. Ab eis quorum nomine inscribuntur, 128. Quædam verba solo Evangelii nomine a Clemente Alexandrino citata, 28. Unde sumpta, 159. *V. Lucas, Marcus, Mattheus, Joannes, Scripturae, Testamentum.* Evangelium secundum *Ægyptios* qua ratione a Clemente Alexandrino citatum, 155. Quædam illius verba, 155. Quibus rejectum, 155. Quædam ejus verba explicantur, 115. Evangelium secundum He-

bræos, 111. A Clemente Alexandrino et aliis citatum, 152. Quodnam illud fuerit, 152. Hebraice scriptum, et in Cæsariensi bibliotheca asservatum Hieronymus transtuñ. 152. Quinam eo usi sint, 152. An illud a Matthæi Evangelio diversum, 153. Quæ de illo Clementis Alexandrini sententia, 153. Cur ab eo citatum, 153. Quædam illius verba Salomone dicta explicantur, 114. Evangelium secundum apostolos, 153. Evangelium duodecimum, 153.

Eubulus poeta quis, et quando fuerit, et quam varie ejus comœdiæ, 327.

Eucharistia est bona gratia, 41. Ejus solo nomine sacramentum corporis et sanguinis Christi appellatum, 190. Illius imago in pane et vino a Melchisedech oblatis, 190. Typus ejus fuit botrus Hebræis dictus, 41; et agnus paschalis, 41. In Eucharistia vinum aqua diluitur, 13. Vinum aqua temperatum in Christi sanguinem convertitur, 13. In Eucharistia verum esse Christi corpus et sanguinem asseruit Clemens Alexandrinus, 12, 13, 40, 41, 43, 190. Joannis evangelistæ de hoc sacramento verba quo sensu ab eodem Clemente accepta, 40; et Matthæi 41, 45. Eucharistia mirabile mysterium, 40. In ea nutrimur, veraque animæ capimus incrementa, 38, 40. Illius participes sanctificantur corpore et anima, ac quomodo, 41. Non ab omnibus temere suscipienda aut impertienda, 105.

Euclidis scalpro facta Junonis Samiæ statua et quis ille, 103.

Eudemus Carius, 299.

Eudemus Naxius Melesagoræ scripta compilavit, 299. Ejus historiæ astrologiæ, 299. Eudem furta, 125.

Eudoxi nomen tres præstulerunt, qui illi, ac potissimum Cnidius, fuerint; hic fuit Conophidius *Ægyptii* discipulus, 258.

Evehemerus a paganis atheus dictus, et cur, 2, 82.

Eugamon sive Eugarmon libri Musæi *de Thesprotis* sibi ascripsit, 124, 297.

Eumelus historiographus Hesiodi carmina in solutam orationem transmutavit, 298.

Eumelus Corinthius poeta, 298. Eumelus poeta quis et quando fuerit, et varia illius opera, 328. Eumeli furta, 124.

Eumenides seu Furia, 61. Earum origo, 5. *V. Furia.*

Eunomi cithara, 2.

Euphorion nimis obscurus, et quis, 100. Illius de Deo carmina, 247. Symbolice locutus est, 21. Quid ex sacra Scriptura sumpsit, 123.

Eupolemi liber *De Judææ regibus*, et varia ejus fragmenta, 321.

Euripides scenicus philosophus, Anaxagoræ discipulus, et citata quædam ejus carmina, 328. His Deos irrisit, 4, 82. Ubi reperiantur, 82. Herculis insatiabilis voracitatem notavit, 82. Illius Chrysis et Protesilaus, 297. Corrupta carmina corriguntur, 158. Platonis auctoritate abutebatur, 265. Homerici carmen imitatus, 295. Euripidis de Deo carmina, 82. A variis scriptoribus citata, 247. Obscurus de Patre et Filio Dei sermo, 167. Illius de misera hominis conditione carmina ubi reperiantur, 258. De Hippone, et a quibus citata, 272. Euripidis furta, 124. Ex sacra Scriptura, 120. Ex Hyperide, 296. Ex Epicuro, 297. Carmina ejus unde citata, 256, 253, 296. Quædam nomine venustatis poetice citata, 258, et solo tragici nomine, 102.

Eurypia auctor, 327.

Eurydemusa mater Gratiarum, quomodo a Jove compressa, 66.

Euryus Pythagoreus dixit hominem a summo opifice, qui se ipso exemplari utebatur, fuisse creatum, 253.

Eusebii de anno, quo Christus natus est, sententia, 171. De prima idololatriæ origine, 49. Et templorum, 51.

Eutyctus cur sic dicit, 250. Ex Simonianis orti, 254. An idem ac Euchitas, 254.

Euthymenes *Chronica*, 321.

Excesti Phocensium tyranni annulus, quo futura prævidebat, 279. *V. Annulus.*

Exercitatio corporis adolescentibus, et viris concessa, 48. Exodi liber a Moysæ scriptus, 144. Locus non indicatus, designatur, 156.

Experientia quid sit, 111.

Expulatio vera animæ quæ sit, 130.

Explicationes nam apud paganos a parvis mysteriis distinctæ, 257. Quædam superstitiosæ, 241.

Expectatio, quid sit, 110.

Extirpicius Tusci sive Etrusci maxime studuerunt, 284.

Ezechiel propheta num a Zoroastre representatus, 252. Prophetia ei asseritur, 25. Quæ ejus loca diverso ab aliis modo Clemens citaverit, 27. Ezechielis discipulus Pythagoras a nonnullis dicitur, 107.

F

Fabarum usus an malus, 847. Dicitur a Pythagoreis interdictus, 258. An id verum sit, 258. *V. Pythagoras.*

Facultates rationales voluntatis ministræ, 111.

Famulorum de usu præceptum, 17.

~~Quædam~~ quæ dicerentur, 84.

Fell (Joannes), Oxoniensis episcopus, 538.

Femina communis cum viro vita, salus, et gratia, atque omnia communia, 11. Quomodo communes sint vir-utes, 117. Utrum illæ in mares mutari possint, 95. Feminarum artificium, 46. Lanificio operam dare debent et quando, 15. Earum ornamenta quæ esse debeant, 15. Vestis omnes corporis illarum partes tegere debet, 15; et caput earum velo tegendum, et quali, *ibid.* Gemmis ornatarum luxur arguitur, 15. Fucus qualis et quam dam-nandus, 16. Earum quæ magni pretii animalia alebant, luxur arguitur, 16. V. *Vestis*. Femina Gallorum humeris in lectica ad templum portata, 16. V. *Mulier*.

Ferculorum apparatus quis prohibitus, 15.

Ferri inventio quibus tribuatur, 271, 272, 286. V. *Æs et Idæi*.

Fetus qui in utero gestatur, utrum sit animal, 533. Mo-vendam non esse hanc quæstionem, 535, 547; et est in-utitilis, 508.

Fidelis quis sit, 110; et in quo, 120. Fidelis fiet, qui mandata Dei observaverit, 129. Is sacris Scripturis, qua-vis demonstratione certioribus credit, 210.

Fides est duplex, 555. Bona et mala, 120. Divina et humana, 111, 202. Quod earum discrimen, *ibid.* Fidei unitas, 117. Fidei divinæ definitio, 202. A cognitione quo-modo a quibusdam distingueretur, 202. An ab ea reapse dis-tinguatur, 120. In quo esse debeat, 120. Fidei meditatio sit scientia, 110. Sed ea præstantior, et illius criterium est, 110, 203. Fides ab opinione quomodo discrepet, 110. Fide credimus præterita, 111. Fidem, pietatem et chari-tatem sibi invicem esse connexas, 111, cum spe habitat, 202. Quomodo ab illa ad charitatem et ~~prope~~ ascendamus, 203. Fidei cum charitate quæ connexio, 110. V. *Charitas*. Fides ad salutem virtus, sis quæ in sacra Scriptura tra-duntur, libera est assensio, 111. Etsi in libera nostra ele-ctione, est tamen Dei donum, 110. Ab eo infusum, 177. Est voluntaria, et Dei donum, 202. Est aliquid divinum, 110. Fidei necessitas, 110; ad justificationem, 245. Quan-tæ ad æternam salutem consequendam sit necessitatis, 202; etiam Judæis et ethnicis, 203. V. *Abraham et Phi-losophia*. Fidem Christianam qui non susceperint, cur nullus legitimam excusationem dare possit, 106, 244, 245. Fidei assensus præberi debet, 110; quam certa sit, 202. Fides est veritatis basis, 110, 202, 203; principium actionis, et prudentis electionis fundamentum, 110, 202; basis charitatis, 202. Præter fidem bona opera ad salutem æternam consequendam sunt necessaria, 205. Eam bono-rum operum esse effectricem, 121, 205. V. *Gnosticus*. Fides bonorum est operatrix, et justæ actionis fundamen-tum, 122. Præter eam opus est inquisitione, 203. Fidei officium est poenitentia, 110. Ejus virtus, 545; vis et po-tentia, 203. Ad Dei Verbum nos attollit, 110. Mosalæ legis est plenitudo, 536. Illa infidelis in Christum trans-plantatur, 202; et purgantur peccata, 110. Fides auribus animæ percipitur, et quomodo fiat perfecta, 120. Quando stabilis, 120. Omnes possunt eam consequi, 110. V. *Spes*. Fide discimus divinæ providentiæ non reluctari, 110. Ex sacra Scriptura certissimas de Deo demonstratio-nes colligit, 110. Qui eam accipit, quomodo fiat vir regalis et gnosticus, 128. Ea gnosticus consistit, 111. Hære-ticorum de ea errores refelluntur, 202. Quid de ea Salo-mon et Xenocrates, 110; atque alii philosophi, 110. Fidei et Pacis templum quis primus posuit, 120. Fides in Ca-pitolio dicata, 73.

Fiducia quid sit, 110. Sola in Deo, 110.

Filius paternæ severitas optimos reddit, 296.

Filius Dei cur dicatur sine principio, sed tamen æternus, 551. Est vera Patris imago, 5. Filius Dei homines primum per prophetas, deinde per semetipsum ad verum Dei cultum revocare non destitit, 2. Cur homo fieri voluerit, 168. Omnium est perfectissimus et excel-lentissimus; illius officia, atque in homines bene-ficia, 129. Omnes ex æquo vocavit, *ibid.* Divinus can-tor, celestis harmonia mundum condidit, 2. Omnium primus magister, 126. Allegorice lux et dies dicitur, 119.

Fine de ultimo et summo bono varæ philosophorum opiniones recensentur, 115, 260. V. *Philosophi*.

Firmicus. V. *Julius*.

Fistulæ inventores, 285.

Florum usus, 91; minime necessarius, 14. Quis Chri-stiano licitus, 14. Unguenta ex floribus composita, 14.

Fluvios animatos antiqui finxerunt, 66. Persæ colue-runt, 66.

Follorum in silvis sonus cantui avium similis, 125.

Formicæ effodiunt et custodiunt aurum, 15, 42. Quales et quantæ magnitudinis, 42.

Fornicatio quot modis dicatur, 199. Eam Apostolus proscriptis, 113. Fornicationibus et stupris aures inqui-nare Christianis nefas, 4.

Fortitudo quæ et qualis esse debeat, 112. Quæ in mu-lieribus desideretur, 117. Quæ sint ejus species, 200. Ea hominem Deo fieri similem, 201.

Fortuna a Romanis in sterquilino consecrata, 61. Ejus ara, *ibid.* Eam non esse deam, 5.

Fratres quinam sese appellarent, 189. Qui sunt eodem verbo regenerati, 208; et in eadem civitate, 123, 248. De arguendis fratribus præceptum, 17.

Frugalitas quam probata, 15. Eam sectari debemus, 16. Quam dives sit, *ibid.*

Fucus variaeque mitiones morbos consciscunt, 16. Fucus mulierum quam immoderatus et damandus, 16. Arguitur, 84. Fucus omnis prohibetur, 17.

Furiæ quibus nominibus appellatæ, 61. Earum origo, 3. Illas non esse deas, 5. Earum simulacra a quibus efficta, 9. Status quæ ex materia, et a quo effictæ, ac ubi collo-catæ, 61.

G

Gaius Julius Nepos vates, 281.

Galactophagi qui fuerint, 275.

Galeni de modo, quo lac formatur, opinio, 95.

Galeus et Galeotæ vates, et unde hoc nomen his indi-tum, 280.

Gallorum frugalitas, 16. Mulieres futura prænuntian-tes, 271. Eorum discipulus Pythagoras a nonnullis dicitur, 107. V. *Mulieres*.

Ganeones exagitantur, 20.

Gaudium deorum numero ascriptum, 73. Illius tanquam dei simulacrum, 5.

Gaunacæ seu Gausapæ quæ essent, 86.

Gemmarum usus illicitus, 15. V. *Mulieres*.

Generationem maledictis quinam insectati sunt, 113. Refelluntur, 114. Eam non esse malam, 182. V. *Conju-gium*.

Genezæos liber a Moyse scriptus, 144.

Geometria a quibus inventa, 283, 284. Illius usus, 126. Quomodo Christianis utilis, 507.

Georgii presbyteri de Christi apud inferos prædicatione opinio, 176.

Georgii Syncelli sententia de Egregoriis angelis, 44.

Gerandion, 2. Illud Jovis Ammonis oraculum eva-nuit, 75.

Germanorum coma, 83. Quomodo eorum mulieres fu-tura prænuntiarent, 107.

Ghislerius, 206, 208, 357.

Gladiatores fortioribus cibis saginari solebant, 90. Ad-erant conviviis, 20. Ibi quam crudelia illorum certamina, 90. A quibus is mos introductus, 90. Illi a conviviis sunt arcenti, 15. Quibus comparentur, *ibid.*

Gladius Martis inventus, 57. Gladius Scytharum regi-bus sacer, 57. Gladio seu ense appposito Scythæ Marti sacrificabant, 98. V. *Acinacis*.

Glancio Chio æris conflandi et temperandi inventum Herodotus ascribit, 271.

Gloria non est dea, 5.

~~Γνωστικὸν~~ nomine perfectio Christianæ vitæ sæpius signifi-catur, 212. Pro intuitiva Dei visione et salute æterna aliquando accipitur, 211. ~~Γνωστικὸν~~ cognitio duplex, una barbarorum aut Græcorum philosophorum, altera vere philosophorum, seu Christianorum, 211. Hujus varæ de-finitiones, 211. Qualis quantæque perfectionis sit, 211. Ejus fundamentum, fides, spes, charitas, 211. Est mors spiritualis, et quomodo, 211. Ea acquisitu est difficil-lima, 211. Animæ est nutrimentum, 215; et ratio-nalis cibus, 122. Gnostica doctrina cum inoculatione comparatur, 260. Gnostica vita a Græcis laudatur, 122.

~~Γνωστικὸν~~ gnostici, nomen quid significet, 210. Quis ille sit, 111, 210. Præcipua illius virtus est cognitio, 126. Quanta sit, 211. Ejus utilitas et officium, 127. Res spiri-tuales cognoscit, 126. Gnostici vitæ præexercitationes, 118. Illius basis et fundamentum, 118; et progressus, 118. Gnostici purgatio et profectus, 126. Varii sunt illius in virtute progressus, et varia perfectionis genera, 212. Per totum vitæ curriculum progressus semper facit, 212. Veri-tatem amat, et quomodo ad Deum attollitur, 116. Gno-sticus quid agere, et quæ tota illius vivendi ratio esse de-beat, 151. Ad supremum usque virtutis apicem, 151, 152 et seq. Gnosticus quid agat, 117, 120. Bonis actionibus operam semper dare debet, 223. Quæ debeant bona esse ejus opera, 215. Verba, vita et mores debent sibi invicem omnino respondere, 213. Pro gratiæ merito suas pate-facit operationes, 215. Opera ejus sequuntur cognitio-nem, sicut umbra corpus, 215. Agit propter spem prom-issi honoris, sed æternam felicitatem postulat, 212. Non

agit propter mercedem a Deo accipiendam in hoc mundo, 212. Gnostici opera, cogitationes et verba munda sunt, 127. Quomodo magistratu fungatur, 129; et virtutibus operam det, 129. Illius voluntas, iudicium, exercitatio, verba, dogmata, mores sunt eadem, 111. Quibus virtutum bonorumque operum gradibus ad perfectam Dei assimilationem perveniat, 129. Gnostici virtutes cardinales, 140. Illis operam dare debet, 215. Quomodo prudentia uti debeat, 215. Gnostici iustitia, 215; et quomodo ea uti debeat, 215. Quatripartita est, 127. Illius comites sapientia et sanctitas, 215. Iustitiae incremento agnoscitur, 128. Gnosticus quomodo continens dicatur, 131. Qualis debeat esse ejus temperantia et continentia, 214. Uxor vi post liberorum susceptionem soror judicatur, 214. Quomodo erga eam et filios sollicitus, 152. Cibi, potus et unctionis qualis usus, 131, 214. Primitias eorum, quibus utilis, offert Deo, 214. A carnibus et vino quidam ex gnosticis abstinebant, 150, 214. Quomodo gnostici jejunium quartae et sextae feriae cognoscat, 152, 214. Sermonem, qui aliquam affert voluptatem, suspectum habet, 131, 214. Castigat videndi facultatem, 132, 214; etsum etiam corpus, et cur, 130, 215. Voluptates diu noctuque quomodo cohibeat, 215. Totus incumbit cognitioni, 215. Magna vi contendit, ut fiat cupiditatis expertus, 215. Totum mundum transcendit, 220. Gnosticus nihil illicitis voluptatis ne in somnis quidem admittit, 130, 132. Quid in eo virtutes cardinalis et charitas efficiant, 131. Ad convivia quomodo accedat, 150. Quae ejus somnia, 132. Quam casta et sancta sint, 215, 216, 224. Quid de his Clemens Alexandrinus et alii tradiderint, *ibid.* Gnosticus quid fortitudine agat, et consequatur, 214. Deo familiariter utens, fortitudinem et tolerantiam possidet, 112. Quid in adversis agat, 212. Nullis adversis a Dei charitate divellitur, 117. Quilibet a tyrannis illata supplicia contemnit, 151. Ad mortem semper paratus, 152, 214; et martyrium subire, 118. Quomodo illud subeat, 214. Gnosticus fide consistit, 111, 217. Quantum ei necessaria fides, et quomodo in eo perficiatur, 217. Cum spe eam conjungit, 217. Gnosticus a spe, et a Dei mandato inseparabilis, 217. Non tantum sperat, sed optat suam et aliorum aeternam felicitatem, 217. Gnostici quanta esse debeat charitas, 217. Propter eam solam agit, 218. Quid de puro illius amore, et de salutis aeternae sacrificio nonnulli dixerint, 217. An Clemens Alexandrinus huic opinioni subscripserit, 217. Quo sensu dixerit a Gnostico cognitionem Dei aeternae salutis praeferrere, si separari possint, 218. Gnostico si quis aeternam salutem, a cognitione Dei separatam proposuerit; Dei cognitionem ille eligit, 118. Si per hypothesein a Deo acceperit potestatem citra ullam poenam faciendi ea quae prohibita sunt, nihil agat praeter rectam rationem, 219. Neque etiam si persuasum habuerit fore ut Deo lateant ea, quae gerit, *ibid.* Interiore delectatione attractus, id quod honestum est, semper eligit, 219. Cur Clemens Alexandrinus has hypotheses impossibiles proposuerit, 219. Gnostico omnia persuadet dilectio, 111. Fit per charitatem Dei amicus, 212. Gnostici in proximum qualis sit charitas, 131 et seq. Nullus ipsi nisi propter peccatum inimicus, 151. Quomodo erga proximum se gerat, 214. Proximum diligit, ac pro illo Deum precatur, 212. Gnosticus, cogitatione, ore, et verbis preces ad Deum fundit ante cibum, dum cibum sumit, antequam eat cubitum atque noctis tempore, 220. Omni loco et tempore Deum honorat et precatur, 127, 130; ac melior semper evadit, 150. Semper ad orationem purus, cum angelis precatur, 132. Gnostici ad Deum precatio quae sit, 119. Quid a Deo postulat, 127, 130, 220. Postulat contemplationis et virtutis augmentum, et in iustitia perseverantiam, 178. Postulat in bono perseverantiam et aeternam felicitatem, 220. Quid pro aliis petat, 221. Quo animo petat, 221. Impetrat a Deo omnia quae postulat, 150. Et Deus cogitationes ejus exaudiat, 150. Antequam roget, Deus eum exaudiat, 127. Totam illius vitam est ad Deum precatio et cum eo conversatio, 151. Gnostica virtus hominem reddit contemplatione et actione exultum, 345. Qualis sit gnostici contemplatio, 221 et seq. Jugis est, et perpetua, quantum fieri potest, 222, et quomodo, 222. Neque bonas actiones, neque virtutum actus bonos unquam excludit, 222. Duae illius contemplationis sunt partes et quae illae sint, 222. Ex ea bonae manant actiones, 223. Gnostici essentia est Deum perpetuo contemplari, 218. Ejus ante oculos quomodo Deus semper observetur, 225. Debet Deum imitari, 120. Illius cum Deo similitudo et imago in quo posita sit, 127. Quomodo Deo perfecte fiat similis, 130, 224, 225, 227; atque Verbo divino, et Christo, 227; et angelis, 227. Quomodo fiat Servatori Deo similis, angelis aequalis, apostolus, presbyter et diaconus, 127. Vir regalis et sanctus Dei sacerdos, 150; inproprie est presbyter et diaconus, 191; et angelus, 214; sed ei

indumento et tempore minor, 166, 184. Cur Deus appellatur, 115. Illius anima quomodo fiat terrestris de imago, et Spiritus sancti templum, 150, 151. Gnostici perfectus quis, 112. Ut perfectus fiat, tria requiruntur, et quae illa sint, 225. Illius perfectio, 118. Purgatio seu perfectio maxima quae sit, 225; et summa, 136. Ea est a Epistola Pauli ad Corinthios descripta, 132, 215; et a Clementis Romani ad eosdem epistola, 215. Quae sit ejus ciemtas, 214. Gnosticus an perturbationum animi expertus, 214. *Idem* seu perturbationum vacuitas qualis in eo sit, 225, 275. 276. Perfectum illius habitum in hac vita habere non potest, 223, 225. Quo sensu Clemens dixerit eum ad perfectissimum impatibilitatis habitum pervenire, 224; et principalem ejus partem esse immutabilem et invariabilem, 224. Eum Dei assimilatione evadere impabilem, 224. Quam cupiditatem ab eo excludat, 225. Quo sensu dixerit ei non amplius fortitudine et temperantia opus esse, 225; nec amplius uti corpore, 225; et si in carne perinde, ac si carne careat, 226. Gnosticus fit unicus et immutabilis, Deumque sancte contemplatur, 120. Quomodo in eo fiat virtutis habitus naturalis, 150, 228. Utrum ad eum incommutabilem perfectionis habitum perveniat, quo virtutem amplius amittere non possit, 228. Gnostici cur solus sit vir fortis, 215; pius et religiosus, 219; et quam ob causam, 129. Est sanctum verumque Dei templum, 150. Gnostici qualis sit scientia, 128. Perfectissimus humanis disciplinis exerceri potest, 223, 227. Quomodo disciplinarum et artium cognitione uti debeat, 151, 305. Quid ex eis accipiat, 211. Quomodo musica uti debeat, atque etiam astronomia, 307. Notat augmenta et decremента numerorum, 306. Humanam doctrinam potest sanctam reddere, 76. Cui et quomodo philosophico studio indulgere possit, 78, 245. Alios docere debet, 112. Quomodo eos doceat, 78. Superbiam cavere debet, 112. Quibus et quomodo mysteria sacra patefaciat, 127.

Gnostici arguuntur, 345; et qui dicebant hominem amplius peccare non posse, 348. Gnostici cujusdam de concupiscentia error, 118; et de voluptate, 112. Quidam pariebant se per usum voluptatis cum voluptate pugnare, eumque solum esse magnum, qui voluptatem expertus non vinceretur, 254. Nicolai auctoritate abotebatur, 254. Gobryas, 254.

Græci λέγεις quid, 180.

Gorgias Leontinus orator et sophista scripta Melesagore expilavit, 298. Quam egregius orator et quas orationes primum composuisse dicatur, 288. Ejus furta, 125.

Gorgonios magicum nomen, 240.

Graculus an idem ac Charadrius, 96. Eum Dei nuntium esse ethnici putabant, 5.

Græci semper pueri, 109, 255. *Græci omnes mihi Scythiae sunt*, 275. Deos mausuetiores lingebant, 254. Omnis generis scriptorum fures et compilatores, 124. Lorum et sacris nostris Scripturis furta recensentur, 125; et furta mutua, 124, 295.

Grammaticus quis inventor, 287. Ejus necessitas et utilitas, 306. Philosophiam proficere cupienti, 245. Grammaticus primus quis dictus, 287.

Grandines et procellae a daemonibus excitatae ferebantur, 249; et a magis, 249.

Gratiae ad omnia bona opera agenda necessitas demonstratur, 177 et seq.; ad bonas cogitationes, 177. Ad Deum et Filium ejus recte cognoscendum, 177; ad continentiam, et a concupiscentia abstinendam, 177; ad superandas tentationes, 177; ad credendum, et veram fidem habendam, 177. Gratiae praeventientis necessitas num ab auctore libri: *Quis dives salutem*, etc., asserta, 291. Gratiarum actio praecipua est ea facere, quae optima sunt, 129.

Gregorii Magni, de his quos Christus post mortem suae ab Inferno liberavit, sententia, 176.

Gry ne quidem, 320.

Gryphes aurum custodiunt, 15. Ubi, et quid sint, 95.

Gulae vitium quantum in ethnicis, 304.

ruw quid significet, 55.

Gymnasium seu corporis exercitatio ad sanitatem utilis, 17. Adolescentibus et viris concessa, 48. Adolescentibus pro balneo concessa, 88.

Gymnetarum vivendi genus, 270.

Gymnosophistae unde orti, et nomen suum acceperint, et quae fuerit illorum philosophandi ratio, 269. Duplex illorum genus, 269. In virginitate permanent, et quomodo futura annuntiant, 114. Non utuntur mulieribus, 270. Se in ignem temere praecipitant, 116; et sub initium sepe cutis vivi comburebantur, 309. Gymnosophistae Iodorum quaestiones ab Alexandro Magno propositae, et extempe solutae, 270, 125.

H

Hæreses a Christo sunt predictae, 132. Unde et quod

odo nomina sua sortita sint, 230. Ex suis auctoribus, *cis*, gente, aut perversis actibus et dogmatibus nomen ceperunt, 133. Omnium origo ad duo capita refertur, 13, 279. Omnes catholica Ecclesia recentiores sunt, 133, 50. Hæreses quibus notis et quomodo a veræ Ecclesiæ documentis secernantur, 163, 230. Earum dissensio prohibere non debet, quin Christianæ religioni nomen detur, 32. Hæretici duplicis sunt generis, 230. *ἀσέβητοι* se ipsos *blasphēma* faciebant, 230. Alii sacras Scripturas corrumpebant, ut repudiabant, 230. Quot modis eas adulterarent, 143, ut abutuntur, 133. Superbia inflati, *ibid.* Omnem movent ipidem ne a sede sua deturbentur, *ibid.* Sese invicem ur derideant, 133. Hæretici etsi in quibusdam non erent; præcipua tamen nostra dogmata funditus everiebant, et quomodo, 127. Quidam pusilli et nullius prelii ceabant formatum fuisse hominem a diversis potestativis, et quæ sunt usque ad umbilicum, esse artis divinitatis, quæ autem subter minoris, 233. Qui illi fuerint, *ibid.* Hæreticorum baptismus qualis, 190. Aquam sine aqua in Sucharistia et baptismi sacramento quærunt, 108. Hæreticorum errores ex sacris Scripturis demonstrantur, 163. Quare in regnum cælorum non introiunt, 133. Hæreticorum quæstiones vitandæ, 120. Hæreticorum multitudo neminem ab Christianæ religionis professione cohibere debet, 230. Hæreticus quis sanari possit, 229, et ad viam veritatis reduci, 115. Ad veritatem vi trahitur, 260.

Halcione oppidum, 279.
Harmonia Dorica et Phrygia, 307.
Harpen sive incurvum gladium qui invenerint, 286.
Hæta apud Romanos olim Martis simulacrum, 57.
Hebraica lingua est Græca antiquior, 128. Percipiarem dialectum habet, *ibid.* Ac varios tropos, et cur, *ibid.*
Hebræorum philosophia longe Græca antiquior, 107. V. *Moses, Philosophia, Philosophi et Scriptores.* Hebræorum in templo an aliquod simulacrum vel imago, 63.
Hecate. Improbiorum dæmonum princeps, 60.
Hecatæi plures, et quis Melesagoræ scriptorum compilator, 298 et 299.
Hecatæi de ultimo fine opinio, 262, 263. Hecatæi furta, 123.
Hecatæi Milesii plura exscripsit Herodotus, 300.
Hecatæus historicus quis fuerit, et illius libri, 321 et seq.
Hegesiaci secta, 261.
Hegesias an Cypriacorum poematum auctor, 100.
Heinsii in Clementis libros observationes, 141.
Helicon, 2.
Heliopolis, a quo condita, 283.
Hellanici duo, et quis Melesagoræ scriptorum compilator, 298, 300.
Hellanici furta, 125.
Hellene, an Jovis filius et auctor sit Græcæ linguae, 302.
Hellioues asello pisci similes, 13, 97. Cum acephalo et elpenore comparantur, 14. Exagitantur, 20.
Helosphyraton, 61.
Hemaitæ cur sic dicti, 230, 234. In mortem temere ruebant, ut martyres haberentur, 234.
Heracleodorus ab Aristarcho confutatus, 321.
Heracleon hæresiarcha Valentini discipulus, 232. Illius de martyri error, 117, 232. Baptismate ablutorum aures igne obstrigabat, 343, 348.
Heraclidis Pontici de *ἀσέβει*, et primis rerum principiis opinio, 4, 79; et de Sibylla, 161. Quis fuerit, 83.
Heracclius, Pythagora recentior, 275. Ejus ætas, 274. Illius ad Darium et Darii ad eum epistolæ, 274. Heracclii obscuri et tenebrosi liber, 273. Symbolice locutus est, 121. Heracclius dixit ignem esse rerum principium, 78. Illius de Deo testimonium, 247. Omnes universim deos trissit, 83. Ejus de fide opinio, 110, 205. De mundo diversa esse dicitur, 218; et cur, *ibid.*; de summo bono et ultimo fine opinio, 262; de anima sicca, 43; de Sibylla, 161. Heracclii quædam carmina, et utrum sint Heracclii Ephesii philosophi, 328. Heracclii furta, 124; ex sacra Scriptura, 123; et Orpheo, 296.
Hercules qua corporis figura, forma et statura, 98. Ejus nutricem dicebant Thebani fuisse mustellam, 74. Cur nua cum Apolline servissæ Admeto dicatur, 235. Hercules unus ex Idæis Dactylis ludos Olympicos instituit, 271. Insatiabilis in convivio, virides ficus cum carnibus comedit, 82. Ab Hippocoontidis vulneratus, 99. Virtus et vitium obviam ei venisse ferebantur, 262. Cur Deus, 3. Herculeum quinam colerent, 234. Eum Brachmanes venerabantur, 114. Herculi *ἀσκήσις* Romani sacrificant, 72. A Diagora contumeliis sit affectus, 83. Ejus certamina quid significent, 235. Depicta sunt, 62. Herculis Tirythii statua a quo facta, 60. Hercules vates et physicus ab Atlante columnas mundi suscepisse cur dicatur, 235.
Herillus summum bonum dixit esse scientiam, et quomodo, 261.
Heri Armenii fabula, 218; apud Platonem, 267.

Hermas quid de Christi et apostolorum apud inferos prædicatione dixerit, 123, 175; et de publica poenitentia, 190. Testimonium de timore et poenitentia, 111, et de illis, qui duplici sunt corde, 109; et contra eos qui dictionum ornatui inhereant, *ibid.* Novatianismi erroris immerito accusatur, 342. Hermæ liber de duplici Scripturæ sensu, 128.

Hermas Thebanus vates, 280.
Hermiloneus an unus ex septem Græciæ sapientibus, 272.

Hermippus Berythius quis fuerit, et ejus scripta, 321.

Hermodamas Pythagoræ magister, 232.

Hermogenes docuit Salvatorem in sole suum pesuisse corpus, 346.

Herodoti de cultus deorum origine sententia, 50. Locus de Pythiæ responsione, 139. Alius paulo aliter citatus, 326. A Strabone de Hyperboreis castigatus, 270. Ejus furta, 124. Herodotus quis a Clemente Alexandrino citatus, 233.

Hervetus quid de locis in *Admonitione ad gentes* corruptis dixerit, et an recte, 8. Quid de aliis in tribus *Pædagogii* libris, 20. Ejus Latina librorum Clementis Alexandrini versio, et commentaria quam imperfecta, 141. Quæ sacræ Scripturæ testimonia a Clemente citata non invenerit, 22.

Hesiodi ætas, 81, 328. Quam sæpe facta illius mentio, 81. Hesiodi de Deo carmina, 4. A variis scriptoribus citata, 81, 246. De septimo die sacro, 248. De hominum custodia demonibus commissa, 68. Decies ter millia immortalium dæmonum, humanæ custodias præposita, absurde cecinit, 3. Carmina de Jove decepto a Prometheo, 234. Hesiodi furta, 124; ex sacra Scriptura, 123; et ex Homero, 298.

Hicesius seu Icesius a plurimis citatus, 98.
Hieroglyphicæ litteræ stelis inscriptæ, 239.

Hieronymi sententia de Danielis lxx hebdomadibus, 170; de die et mense, quo Christus baptizatus est, 172. De Christi pulchritudine, 35. De animæ perturbationibus, 226. De Pelagianorum circa somnia errore, 218. De sacris ordinibus initiatorum cælibatu, 193; et apostolorum, 194. De abstinentia a sanguine et suffocato, 50.

Hieronimus Rhodius, et ejus de summo bono sententia, 98.

Hieronimus Peripateticus finem ultimum esse dixit honeste et citra ullam molestiam vivere, 261.

Hierosolymitani templi quatuor columnæ, 121. Eorum quæ in eo erant mystica interpretatio, 121, 307.

Hierusalem civilis quæ sint imagines, 120.

Hincmarus, 17.

Hipparchus Pythagoreus, qui magistri sui decreta scriptis tradiderat, quo supplicio affectus, 122, 266.

Hippasus Metapontinus dixit ignem esse rerum omnium principium, 78.

Hippias sophista de Græcorum furtis scripsit, 124; et quis ille sit, 300.

Hippo seu Hippe Cyrenis filia et vates, 282. Cum *Æolo* habitans, eum docuit naturæ contemplationem, 272. Prima ex siderum ortu futura prænuuntiavit, 272.

Hippobotus, 232. Hippoboti scripta, 321.

Hippocoon et ejus filii Herculem vulneraverunt, 98.

Hippocratis furta, 124.

Hippodamus Pythagoræ discipulus, 233. Ejus sententia de triplici amicitia genere, 233.

Hippon Melius cur a paganis atheus dictus, 2, 82.

Hipponax poeta quis fuerit, et carminum ejus petulantia ac lascivia, 328. Turpia narravit, 108. Hipponax Ephesius iambum claudum excogitavit, 289.

Hircinæ carnes, 259.

Hircum cur non sacrificarent Judei, 130.

Historici scriptores pagani, et eorum furta, 124. V. *Scriptores.*

Historici de plantis effatum, 297; furta, 124.

Hoedi in melo, 13, 96.

Homeri cognomen unde, et quod primum nomen, 66. Qui parentes et patria, 66. Ejus ætas, 328. Quo jure dici possit poetarum antiquissimus, 295. Poetam faciet, 295, 294.

Homeri opera utrum ad tragœdiæ et comedias instar conscripta, 292. Ejus sententia de Deo, 123. Obscurus de Patre et Filio Dei sermo, 167; de Deo Patre et Filio carmina unde citata, 247. Eos indicasse videtur, 125. Homerus deos suos irrisit, 4, 82. Illius de misera hominis conditione carmina ubi reperiuntur, 258; et de matrimonio, 216; de septimo die sacro, 248; ac de pravis vini effectibus, tacto ejus nomine, citata, 102; et de Margite, 328.

Homeri furta, 124; ex sacra Scriptura, 123; ex Orpheo et Musæo, 295. Homerici carmina quinam furati sint, 295; citata ubi reperiuntur, 293, 297.

Homo est duplex et quomodo, 275. Ad imaginem Dei

factus, et in eo imago Dei, 123. Num eam in corpore et anima habeat. Quomodo, 188. Falsæ de hac questione opiniones refelluntur, 189. Viva est Filii Dei imago, 5. Hominis nobilitas in eo sita est, ut pulcherrima et honestissima quæque eligat, 112. Qui partes ejus inferiores ab aliâ, quam divina potestate factas esse garriebant, confutantur, 113. Angelis tempore et indumento inferior, 184. Illius misera conditio, 113. Ad laborem nati, 258. Hominum diis immolandum impius mos, 68. *Homines omnes mali, vel plurimi homines mali*, 273. Cujus sit hæc sententia, 273.

Honestas sola propter se expetenda, 219.
Honestum solum esse bonum, 264; et honesta esse jucundissima, 119, 219.

Honoris templum, 73

Horæ constitutæ ad preces ad Deum fundendas erant tertia, sexta et nona, 130. V. *Christiani*.

Hosanna quid significet, 21.

Hospitalitas, 208. V. *Charitas*.

Hospitum pedes lavabatur, 118. Lavabat Cleobulina, 515.

Hostium dona non esse dona, 295. V. *Inimicus*.

Humanitas, 208.

Hyacinthides quæ fuerint, et magnus earum animus, 263. Hyæna an vicissim singulis annis sexum masculinum in femineum mutet, 95. Eam non comedendam qua lege statuatur, 21.

Hydaspis libri, et utrum Paulus ethnicos ad eos legendos hortatus sit, 161.

Hydroparasiatæ. Sola aqua in Eucharistiæ sacramento utebantur, 234. V. *Eucharistia*.

Hylobii idem atque Allobii, 269.

Hymnum quis primus cecinerit, 290. Hymnus in Christi laudem, 18, 19.

Hyperboræ civitates, 120. Hyperborei barbari philosophi, 107. Quas regiones incolerent, et quodnam eorum vivendi genus, 370. Quomodo sexagenarios de medio tollerent, 270. Apud eos Apollinis honores, 321. Eorum filiæ ubi sepultæ, 55. Quæ fuerint, *ibid.* Quomodo eis Delli parentarent, *ibid.*

Hyperides quam perfectus orator, 321. Ejus furta, 121.

Hyperoche et Laodice Hyperboreorum filiæ, ubi sepultæ, 55. Quomodo Delli eis parentarent, *ibid.*

Hyporchema, ὑπόρχημα, quid, et qui illius inventores dicuntur, 290.

Hypostasis quarta Domini quid sit, 140.

Hypotyposion libri quales erant, 332. Cur ita inscripti, 332. Quis illorum scopus, et quod argumentum, *ibid.* Ab Eusebio et Photio lecti, *ibid.* Eusebius nihil in eis adnotavit quod sanum omnino non fuerit, 333. Photius vero sexcentos errores, *ibid.* An hi libri ab hæreticis corrupti, 349. An compositi, priusquam Clemens veris omnibus, Christianæ religionis documentis imbueretur, 334. Non alius horum et *Stromatum* librorum fuit auctor, *ibid.* Eos non ideo intercidisse quia erroribus scatebant, *ibid.* Varia eorum fragmenta, descripta ab Eusebio, *ibid.* Ab Oecumenio, *ibid.* Joanne Moscho in *Prælo spirituali*, 335. Eorum integer manuscriptus codex, *ibid.*

I

Iacchus sive Bacchus, 70. V. *Bacchus*.

Iambos quinam excogitaverint, 289, 325. Iambi claudi inventor, 328.

Iamus et Iamitæ vates qui fuerint, 280.

Iberi ebrietati obnoxii, 89.

Iberiarum fortitudo, 117. Iis propinquæ mulieres in agris laborantes pariunt, 314.

Ibis quæ esset avis, et cur eam Ægyptii adorarent, 240. Erat lis hieroglyphica littera, *ibid.*

Idæi Dactyli qui fuerint, et ubi habitaverint, 271. Ab eis inventus ignis, et ferri, seu æris usus, 271, 286; et musicorum modorum, ac quomodo, 271; et armatarum salutationum, *ibid.* Præstigiis et incantamentis addicti, *ibid.* Ephesis litteris utebantur, *ibid.* Utrum a Corybantibus et Curetibus diversi, *ibid.*

Idanthuras Scytharum rex Dario pro litteris symbolum misit murem, ranam, avem, jaculum, aratrum, 121, 239. Idithum nomine cur psalmi quidam inscripti, 148.

Idmon vates quis fuerit, 281.

Idololatriæ origo quæ fuerit, 48. Septem modis introducta, 3, 47. Aliud illius primordium, 49. A quibus initium cepit, *ibid.* Quidam putant nullam ante diluvii tempora fuisse, 50. Alii fuisse Enosi tempore, *ibid.* V. *Dii et Tempia*. Idololatria cur fornicatio dicatur, 199.

Idolothytis abstinendum, 15.

Idolum prohibitum, 64. Idolorum cultu nulla major perversitas, 5.

Ignem coluerunt Persæ et Sarmatæ, 4.

Ignorantia quid sit, 111. Est principium peccati, et quod

illius remedium, 180.

Iliadis parvæ quis auctor, 529.

Ilii Persin Arctinus composuit, 526. Leschi tamen tribuitur, 329; et Acato Argivo, *ibid.*

Illyricanæ mulieres in locis, ubi laborant pariunt, 314. Ilotæ Spartanorum servi, 17. Hos inebriari cogeant, ut pueros et adolescentes ab ebrietate detererent, 89.

Imagines et simulacra nulla apud priores Christianos, 63. An id verum sit, et quando illa in usu esse cœperunt, *ibid.* Imago Dei utrum et quando apud eos ficta, 63, 124. Quis eam fieri prohibuit, 107. Utrum imagines aliquæ divina lege prohibita, 63. Christi Domini, mulieris sanguinis profluvio laborantis, Petri et Pauli apostolorum ac martyrum antiquissimæ, 64. V. *Simulacra*. Imago nulla est Deus, 5. Ea ne fieret Numa Romanorum rex prohibuit, 255. Imagines et statuas humana figura expressæ, et quid inde acciderit, 5. Imagines posterius quam columnas ethnici adorant, 257. Imagines deorum in Romanorum templis nullæ primitus erant, 56. Quædam turpissimæ a paganis domi asservatæ, 4. Imaginum quatuor simulacra Ægyptiis quatuor litteras vocant, 190.

Immarus seu Immaradus Eumolpi et Dairæ filius, 32. Ubi sepultus, 52.

Impatiabilitas ad habitum quis perveniat, et quid agat, 118. V. *Apatheia* et *Gnosticus*.

Impudentiæ templum, 73. *Impudentia dea*, ædagium, 73. Ejus simulacrum, 3.

Inachus estne Moysis cœvus, 108.

Inaures vetitæ, 17.

Indifferens quid Stoicis, 263.

Indifferenter non vivendum, 114. Qui id dicebant, refelluntur, 114. V. *Stoici*.

Indifferentia esse omnia dicebant, 257.

Indicæ aves, 16.

Indi vitam nudi agunt, futura prænuntiant, quamdam pyramidem colunt, 114. Se ipsos igne e vita educabant, et quomodo, 251. Indus igne tortus cæteris a Zenone æteponitur, 113.

Infantes abortivos et projectos angelo præsidi educandos tradi, 346, 347. V. *Pueri*.

Infernus et inferi. V. *Apostoli* et *Christus*.

Infidelitas quid sit, 110. Ejus definitio, 203. Ea duplex est, una bona, et mala altera, 204.

Infidelium actiones omnes utrum sint peccata, 127, 204. Ex causa et ex fine, *ibid.* An quia ad vitam æternam consequendam non prosunt, *ibid.* Infidelis hominis quam misera et brevis vita, 117. Juste a Deo condemnatur, 127.

Infirmas principium peccati est, et quod illius remedium, 180.

Infortunium quid sit, 180. V. *Peccatum*.

Inimicus facilius quam amicus cavetur, 206. De inimicorum dilectione præceptum, 17. V. *Christianus* et *Gnosticus*.

Injuriarum de oblivione præceptum, 17.

Injustitia abstinere est salutis principium, 116. V. *Peccatum*.

Innocentia morum extra invidiæ, odii et calumniæ aleam posita est, 345.

Inobediencia homo jumentis sit similis, 15.

Inoculatio, ὑποφθάλμιος, quid sit, 260.

Insanientibus (de) proverbium, 295.

Insitio arborum quadruplex, 260.

Intelligentia quid sit, 111. Est ratiocinandi facultas, 45.

Intellectu (in) nihil est, quod prius in sensu non fuerit, Aristotelicum est effatum a Clemente Alexandrino rejectum, 45, 303; et prius a Platone, 304.

Interpheris ad Darium responsio, 296.

Inventores artium, scientiarum, aliarumque rerum qui fuerint, 285. Eas non a Græcis, sed a barbaris fuisse inventas, 285. Quinam de rerum inventoribus aliquid scripto tradiderint, 295.

Ion Chius quis fuerit, et quot illius tragediæ, atque alii libri, 322.

Ionicæ philosophorum sectæ auctor, 107, 249. Qui successores, 249. Quæ aliæ sectæ ex ea manaverint, 251.

Ionicæ musæ quæ, 250. Earum effatum, 122.

Iophon Atheniensis tragicus, et quæ ejus fabulæ, 329.

Iophon comicus, 329.

Iophon Gnostius poeta, 329.

Ira deorum numero ascripta, 75.

Irene pictrix, 316.

Irenæi lucubrationes deperditæ, 28. Irenæi sententia de anno quo Christus natus est, 171.

Isaac propheta, 108. Illius et Rebeckæ risus quid significet, 21.

Isaia propheta, divino spiritu afflatus, librum suum composuit, 22. Ei assertitur, 23. Isaia loca diverſo ab aliis

modo quæ Clemens citaverit, 27; et a nullo indicata designantur, 158. Locus ab Herveto non inventus, 22.

Isaurorum antiquissimi. Augurii studuerunt, 284.

Ischomachus faciet agricolam, 295.

Isidorus Basilidis filius, 231. Libri illius *De moralibus fragmentum*, 231. *Liber Expositionum prophetæ Barchor.*, 231. De matrimonio errores, 115, 198. Ille Basilidis errorem rejectit, 112.

Isidorus *De Græcorum scriptorum furtis*, 125.

Isidorus Characenus, 99.

Isocrates quam perfectus orator, 296. Ejus furta, 124. Israelitæ an jure merito Ægyptiorum bona diripuerint, 146.

Ister historicus, et varii ejus libri, 523.

Isthmiorum ludorum origo, 77.

Itanon Samnites primus clypeum invenisse dicitur, 286.

Italica philosophorum secta. A Pythagora instituta, 107, 251. Cur sic appellata, *ibid.* In Epicurum desitit, 254. Italicum vinum, 15, 89.

Ittigius, 357, 342.

J

Jacob fuit propheta, 108. Ejus Syracina virga, 24.

Jacobi protoevangelium, 176.

Jehova præcipuum et mysticum Dei nomen quatuor litteris constans, 165.

Jejunii præceptum, 17.

Jejunium quartæ et sextæ feriæ. Quantæ apud Christianos sit antiquitatis, et utrum lege apostolica constitutum, 132, 209. Cur Christiani his diebus jejunarent, 209. V. *Aeriani*, *Gnosticus*, *Quadragesima*.

Jeremias propheta divini Spiritus afflato librum suum composuit, 22. Rl asservit, 25. Baruchi verba ei ascribuntur, cur, 24. Illius capita alio ordine in Græca, quam in Latina interpretatione, 27. Loca ejus diverso ab aliis modo quæ Clemens citaverit, 27.

Jesu nomine bonitas Christi significatur, 12. V. *Christus*.

Joabas. V. *Jubas*.

Joannes Baptista Christi præcursor, 118. Ejus abstinentia, 13. Symbolice locutus, 122, 144.

Joannes Cerinthus fugiebat, 51. Quomodo juvenem quemdam adduxerit ad poenitentiam, et Ecclesiæ restituerit, 357, 358, 342.

Joannis Evangelii prima verba a Clemente Alexandrino citata, 29. V. *Evangelium*. Joannis prima epistola canonica, 155. Ipsi adjudicata, 23, 155. Est canonica, 155. Major vocatur, ac proinde aliæ ab eo scriptæ sunt, *ibid.* Joannis Epistola secunda canonica ad virginis scripta dicitur, 350. Joannis primæ epistolæ adumbrationes, 548; et secundæ, 549. V. *Adumbrationes*. Joannis Apocalypsis, 155.

Joannis Climaci de sanctis castisque somniis sententia, 215 et 316.

Joannes Damascenus quædam citat Clementis Alexandrini fragmenta, 544, 546, 347.

Jobi liber revera ab ipso et sancti Spiritus afflato scriptus. Hæc verba: *Nihilus est a sordibus mundus*, etc., ubi reperiantur, 147.

Jobii de Petri apud inferos prædicatione opinio, 176.

Jonæ prophætæ prophetia, 149.

Joseph patriarcha tunicæ polymitis mystica explicatio, 144.

Josephi chronologia, 109.

Jovinianus in balneis, quæ viris et mulieribus communes erant, lavabat, 88.

Jubal musicæ operam dedisse psalteriumque et citharam inventisse dicitur, 289.

Jubas seu Joabas de Assyriis scripsit, 317.

Judæ Epistola, 17. Ab eo divini Spiritus afflato scripta, 155. Eidem a Clemente asseritur, 28. Utrum canonicis adnumerata, et a quibus, *ibid.* Objectiones contra hanc sententiam diluuntur, 29. Publice in Ecclesiis lectitata, 29. Cur in ea Judas se servum, non fratrem Domini appellaverit, 548. Unde acceperit Michaelæm et diabolum de Moysis sepultura disceplasse, 147. Hujus epistolæ auctoritate quidam confutati, 115. Judæ epistolæ adumbrationes, 548. V. *Adumbrationes*.

Judeorum quanta sit antiquitas, 107. V. *Basilides*, *Hebraei* et *Hæretici*. Eorum baptismata, 189. Variæ hæreses, 152, 250. Impius cultus, 125.

Judicium sive secunda mentis operatio utrum sit voluntatis actus, 304.

Julianus Augustus quid dixerit de Christi pulchritudine, 36.

Julia lex contra adulteros, 95. V. *Adulteri*.

Julius Firmicus quid de Corybantibus, 7.

Junonis Argivæ templum igne dirutum, 55. Samiæ sta-

tua a quo facta, 105. Samiæ et Tirynthiæ statos, 3. Cytheronæ et Samiæ simulacrum duplex ligneum, 57. Tirynthiæ statua ex qua materia, et a quo artifex, 59.

Junii error, 66.

Jupiter a quo primum ita appellatus, 49. Joves tres erant, 3, 65. Qui illi fuerint, 66. Varro et Tertullianus trecentos esse dixerunt, 66. Jupiter sub formicæ figura ex Eurydemusa Myrmonem genuit, 66. Ejus indomita et effrenata libido, *ibid.* A Prometheo deceptus, 254. Et homines immolati, 3. Jupiter Agamemnon, quem Spartani venerabantur, et quis ille, 66. Jovis Ammonis oraculum evanuit, 75. Jovi *Asquity*, Myagrio et Myodi Elei sacrificant, 72. Jupiter Belus inventor sideralis scientiæ, 285. Jovis Belli templum, *ibid.* Jupiter Calvus et Argivus, 66. Jupiter Myagros, seu Miagrios, vel Myodes, 72. Jovis Olympici templum et figura, 8; statua, 3; simulacrum ex qua materia, et a quo factum, 58. Ei aurea vestis ablata, a quo, et ubi, *ibid.* et 11. Quid in ejus digito Phidias scripserit, 58. Jupiter *Hyperæreus*, vel *Asperæreus*, seu Pictularis, quis, 8. Jupiter Patarcus, 58. Ejus simulacrum, 9.

Juramentum est prohibitum, 248.

Jusjurandum vetitum, 123.

Justini sententia de Christi pulchritudine, 58.

Justitiæ definitio, 215. Ea ex prophetia manavit, et in Evangelio perficitur, 110. Qui eam esuriunt et sitiunt, cur beati, 122. V. *Pietas*. Justitiæ tanquam deæ figura, 5. Eam non esse deam, *ibid.*

Justus vir est beatus, 264; in maximis etiam tormentis, 515. A veritate et virtute malis non dimovetur, 250.

L

Labyrinthi deorum sepulchra, 3.

Lac est perfectum alimentum, 12. Quomodo formetur, 12, 95. A quibusdam manna appellatum, 12. Cur nutrices hieme magis quam æstate lacte abundent, 95. Lacte ex mulierum uberibus profluente, carnivoras bestias procreari, 546, 547. Lactis cum melle et vino dulci mistio, 40. Est salubris, 12. Lactis adipem butyrum vocant, 125.

Lacedæmoniorum patientia, 312. Quomodo pueros ad quolibet dura patienter ferenda assuefacere, 312. Eorum lex in cælibes, et in eum qui malam uxorem duxerat, 266. Lacedæmonii floridas vestes et aurum mundum solis meretricibus gestare permiserunt, 84. Unguentum et purpuram rejiciebant, 84. Pierumque lavacris et unctione abstinentes, *ibid.* Quanta eorum modestia, sobrietas et frugalitas, *ibid.* Militibus vestis punicæ concessa, cur et a quo, *ibid.* Virgines quarum veste genu non tegebatur, immodestiæ redarguebantur, *ibid.* Unguentarios, et lanarum infectores Sparta ejecerunt, 92. Eorum scythale, 110. V. *Ilote* et *Spartani*.

Lachesis, 3. Ejus oratio, 255.

Lactantis opinio de annis quibus Christus prædicavit, 175; de deorum cultus origine et templis, 50, 81.

Læna quodnam vestimentum, 275.

Lais a quo despecta, 510.

Lamia ineretrix a Demetrio perditæ amata, 75.

Lampis nautam faciet, 295. Navicularius fuit opulentissimus, 294.

Laus pretiosiores illicite, 15.

Lanarum floridarum infectores quibus ex civitatibus pulsati, 92.

Lanificium, 15.

Laodice et Hiperoche Hyperboreorum filias ubi sepultæ, 55. Quomodo Delii his parentarent, *ibid.*

Lapides habitum habent et cur, 259. V. *Machinæ*.

Lapis apud Arabas Martis simulacrum, 59. Qui adorant lapides stulti sunt et impii, 4.

Lapidinam quis primus invenit, 287.

Lasus an unus ex septem Græciæ sapientibus, 272.

Lasus quid ex musica invenit, 289.

Lasthenia Mantinea mulier philosopha, 267.

Latrunculorum ludus, 62. Eorum figuris simiæ non deceptæ, *ibid.*

Laudes Deo ad concinendas noctu surgendum, 14.

Lazari parabola quos designet, 116.

Leæna Attica etsi tormentis vexata, secretum non prodidit, 314.

Leandri scripta, 98.

Leandrius an unus ex septem Græciæ sapientibus, 272.

Leandrius Melesagoræ scriptorum expiliator quis fuerit, 298, 299. Ejus furta, 125.

Lebes Thesproteus vaticinari desitit, 75. Utrum ab ære Dodoneo distinctus, *ibid.*

Lecticæ quibus mulieres portabantur, 58.

Lectuli molliores vetiti, 14.

Lectum qui primi fecisse dicantur, 287. Lectorum luxus, mollietates et superflua omnia removenda, 14. Quanta apud

paganos eorum magnificentia, 86. Relegitur, *ibid.* V. *Strala*.

Legislator pastori debet esse similis, 109. Legislatores quinquam ex ethnicis celebriores fuerint, 275.

Leon Pellaeus cur atheus a paganis dictus, 82.

Leonis de diis Aegyptiis tractatus, 322.

Leontides pedagogus Alexandri Magni, 12; sed illius fastum non rescuit, 103.

Lepaste quod vas fuerit, 87.

Lepistae, 14.

Leporem non comedendum qua lege statuatur, 24, 95.

An idem cum dasypode, *ibid.*

Lesbium vinum, 8, 89.

Leschis Lesbii poetae aetas, 529. *Iliadis parvae* auctor, 329.

Leucimi de summo bono et ultimo fine opinio, 264.

Leucippus cui successit, 254. Dixit plenum et inane esse prima rerum principia, 778; frustra, 4.

Leucophrynes Magnesiae in Dianae templo sepulta, 53.

Leucostolos magicum nomen, 240.

Levis apostolus quis fuerit, 197 et seq.

Levitici liber an a Clemente alicubi citatus, 28.

Lex. Legis nomine Deus significatur, 109. Legis triplex voluntas, *ibid.* Quomodo iusto bonoque viro non posita, 116.

Eam qui implet, solus est sapiens et cuncta possidet, 110.

Legum divinarum praevaricatorum belluis sunt peiores, 5.

Lege Moesia virtutes morales traduntur, 111. Bona est ac plena humanitatis et benignitatis, 111, 112. Nos ad Christum ducit, *ibid.* Quid timendum annuntiet, 208. Ne impleatur, infirmitas neminem excusat, 112. Perfectio, eius perfectione Christiana comparatur, 118. Qui eam malam esse dicebant, refelluntur, 110. V. *Moses*. Leges Christianae sunt sanctissimae, 5. V. *Christus* et *Christiani*.

Leges a quibus primum sanctae, 276. Lex Julia in caelibes, 286; et in adulteros, 310. Lex Papia in caelibes, 266.

Lex Romana de muliere praegnanate, supplicio ante partum non afficienda, 112, 310. Lex Romilia in adulteros, 310. V. *Lycargus*.

Liber. Libri et scripta animae nostrae filii, 163. Librum primum quis ediderit, 299. Libros scribendi non neganda Christiano ac probo viro facultas, 105, 134. Libros maledictis et impietate plenos ethnici impune divulgabant, 134. Libri Graecorum quomodo legendi, 24; et paganorum, 508. Libros aliorum qui sibi ascripserint, 123.

Liberalitas quibus legibus praecipitur, 112.

Libertas humana, 120. Libertas Christiani vera in qua sita sit, 114. Libertas seu liberum hominis arbitrium quomodo definiatur, 178. An Clemens Alexandrinus ei plus aequo tribuerit, 179. Illud cum divina Salvatoris gratia operatur, 178. *Malo homini bonum maximum est sui non esse iuris*, 112. Libertatis templum, 73.

Libido omnino prohibita, et ejus nomina, 15. Libidinis omne genus ethnicorum legibus permissum, 92. Libido eorum numero ascripta, 75.

Lignum Dianae symbolum, 57. Ligna qui adorant, stulti sunt et impii, 4.

Liguris quaedam mulier puerum enixa, ad opus suum confestim rediit, 314.

Linguarum seu dialectorum varietas unde orta, et quot ab initio, 501. V. *Dialecti*. Lingua Hebraica suas habet dialectos, 502. Graeca est antiquior, *ibid.* V. *Hebraica*. Lingua Graeca a quo initium habuit, 502. Quot Graecorum dialecti, 502. Linguae clavis, 525.

Lingulae Atticae, 96.

Linus an unus ex septem Graeciae sapientibus, 272. Fuit Herculis praceptor. Quae illius aetas, 329, 330. Ejus sententiae, 239. V. *Poetae*.

Litterarum apud Aegyptios triplex aut quadruplex genus et quae essent, 239. Quatuor imaginum simulacra vocant quatuor litteras, 240. Litterae Ephesiae magicae quae fuerint, 240. Litterae puerorum quatuor magicae, 240.

Idem, quid, 210.

Loetus sive Chrestus scriptor quis, 322.

Lora longa pugilum quis invenit, 286.

Lucas Evangelium, divino affante Spiritu, scripsit, 22. Lucas Actuum apostolorum auctor, 154, 330; et Epistolae ad Hebraeos interpres, 154, 330. V. *Actus apostolorum*.

Lucernas accendere qui primi docuerint, 283. Tades flamma prius homines utebantur, *ibid.* V. *Bagrum*. Lucernarum accensio quis dies festus diceretur, 233.

Lucius, 252.

Lucta aliquando exerceri licet, 17. Viris concessa, 88.

Lugentium tertia beatitudo evangelica, 117.

Lunam Phryges adorabant, 51. V. *Sol*.

Lupercal templum Panis Romae ab Evandro constructum, 236. Quando ibi sacra fierent, 336.

Lupercalia, 236.

Luperci, 236.

Lupum Delphi colunt, 74.

Luscina an vocem coloremque mutet, 95. An humano more Graece Latineque loqui doceatur, *ibid.*

Lustrationes num a parvis mysteriis apud paganos distinctae, 257. Quales et quomodo fierent, 257. Superstitiones et impiae, 150, 241.

Luxus omnis tam in vestibus quam in aliis rebus damnatur, 15, 16, 17.

Lycambis domus, 325.

Lycan Theophrasto succedit, 256.

Lycophron symbolice locutus, 131. Ejus *Alexandra* obscure scripta, et alia ejus carmina, 329.

Lycurgi legislatoris aetas. Leges tulit Lacedaemonis, 276. Eas ab Apolline Delphico accepisse ferebatur, 109.

Laconis legislatoris nomine compellatus, 266. Quid in caelibes statuerit, 266.

Lyci Peripatetici de summo bono sententia, 264.

Lydium ramentum aurum dicitur, 94.

Lydo Scythae aëris conflandi et temperandi inventum Aristoteles ascribit, 271.

Lyra canere Christiano licet, et quomodo, 14.

Lysias Isocratis aemulus, 296. Ejus furta, 124.

Lysidice mulieris, dum se lavaret, insignis pudor, 514.

Lysippus quam egregius statuarios, 105. Lysippi artes, 64. V. *Alexander*.

M

Macedonum regum chronologia, 108. Macedonum publica patientia, 512. Ignem coluerunt, 78.

Maceria, ut Athenienses victores redderet, mortem sibi conscivit, 315.

Machabaeorum libri, 150. An canonici, 150 et seq. Eorum titulus, 150.

Machinarum ad tollendos lapides et hauriendam aquam inventores, 286.

Mænidae in Lipara quam delicatus cibus, 96.

Magicae litterae et varia magica nomina recensentur, 240. V. *Ephesiae litterae*.

Magister omnium primus quis sit, 126. Magistri discipulos sibi efficiunt similes, 153. Quinam fecisse dicantur, et eorum nomina, 293. Magistri variorum philosopharum, 125.

Magi qui fuerint, et unde venerint, 269. Magi apud Persas, Aegyptiis antiquiores, philosophiae studuerunt, 269.

Quanta eorum abstinentia, et quam durum vivendi genus, *ibid.* Cum matribus tamen et sororibus matrimonio copulati, 209. Huic post Christi adventum nuntium remiserunt, 210. Magi angelos et demones colunt, 209. Variis erroribus implicati, 113. Quae illorum incantationes, 209. Cantibus et sacrificiis grandinae depulerunt, 249. Demones sibi servos fecisse gloriabantur, 4.

Malachias propheta, 149. Vocatur Angelus quis fuit ex duodecim, 150.

Malefici homines apud barbaros aureis compedibus vinciri solebant, 94.

Mala cum bonis sunt permista, 250. Deus malis bene utitur; 107. *Malo homini bonum maximum est, sui non esse iuris*, 112, 179.

Mandatis Dei morem qui non gerit, Deum negando se ipsum abnegat, estque infidelis et hypocrita, 117. Qui mandatis ejus obtemperat, est Dei martyr et testis, 117.

Manna lac primum ad potandum effusum, et matrem significat, 95.

Mansuetudo erga animalia a quo praecipitur, 112.

Mantus faldica quis fuerit, 282.

Marcion Ponticus, 232. De malo creatore error, 117. Marcionis error de Christi corpore, et de Adami peccato, 113, 233. De creatore et mala creatura, 117, 233; et materia mala, 233. De Valentini pleromate et Aeonibus, *ibid.* De fide, 120, et continentiae praetextu, 233. Marcion sacras Scripturas corripit, 135. Matthiae opinionem se sequi gloriabatur, 156. Errores suos ex Platone se hausisse venditabat, 233. Clemens Alexandrinus frequentius eum confutavit, 252.

Marcionistae errores magistri sui auxere, 518. Marcionistarum de materia, creatura, et nuptiis errores, 113, 198. In creatorem ingrati, 233. Nuptias et liberorum procreationem condemnabant, et cur, 233. Eorum error de veteri lege refellitur, 111. Christi verbis abutebantur, 113. Quaedam Evangelii verba Philippo tribuunt, 159.

Ex male explicata Platonis, Heracliti et Pythagoreorum opinione collegerunt humanam procreationem natura sua esse malam, vel a Deo non bono, sed justo oriri, 507, 508. Platonis auctoritate in erroris sui defensionem abutebantur, 265.

Marcus quando Evangelium scripsit, a quibus regalis

4), 353. An a Petro comprobatum, 152.

Margites, 328.

Mariæ Deiparæ perpetua virginitas, 152, 142. A Clemente Alexandrino propugnata, 176. Quinam eam istum partum ab obsterice inspectam, et inventam virginem dixisse ferantur, 176.

Maria soror Moysis prophetissa, 108.

Marius Romanus diis filiam suam immolavit, 68.

Marpes magicum nomen, 240.

Martius de patria variae opiniones, 65, 66 et seq. An Aras, 66. Martis gladius inventus, 57. Illius fuit simulacrum et apud quos, 57.

Marsias tolani ab tibias harmoniam traduxit, 285.

Martyres propter justitiam persecutionem patiuntur, 17. Nunquam filii temere, sed Deo vocante, mortem obiant, 118, 151. Martyr ad supplicium petitus quid agat, 16. Non propter boni promissionem, sed propter ipsum bonum moritur, 218. Propter suam moritur salutem, et rater appellatur, 117. Pro Christi confessione, sanguine effuso, ad perfectionis fastigium pervenit, 118. Martyres exquisitissimis suppliciis affecti, 112. Mundo majores, di recte illi appellantur, 115. Martyr est vere philosophus, Christi frater, mundo et voluptate major, 229. Est gnosticus mundo major, 210. Summa illius perfectio, *ibid.* In eo quomodo sit ab agendo cessatio, 225. Martyrum quam frequens et magnus numerus, 154, 229. Eorum imagines, 65.

Martyrium est conversionis gloriosæ sanctificationis exemplar, 116. Est veræ vitæ principium, 117. Est peccatorum cum gloria expurgatio, 118, 119, 229. Objectiones oppositæ solvuntur, 118. Est perfectæ charitatis opus, 229, et consummatio, 833, et virtutis summa, 229. Qui vitam eo finierit, sunt beati, 117. Martyrium cur Christianus constantissime perferat, 116. Illius occasionem non anteverit gnosticus, sed illud subit, cum a Deo vocatur, 214. Quæ martyrii occasiones, 117. Martyrium subeundum esse negabant hæretici. Duo illorum de eo errores e diametro oppositi, 116. Refelluntur, 116, 229. Illud condemnantes arguuntur, 117. V. *Baskides*. Martyrium Christianorum incrementum quod sit, 117. Martyres sunt qui supplicii vitam non finierunt, sed vero Dei cultu et pietate usque ad mortem perseverarunt, 229. Martyres veteris testamenti, 229.

Mas utrum in feminam mutari possit, 95.

Mastice ubi nascatur, 95. Eam rodentes, 94 et seq.

Quæ materia carnet, mente tantum, et per primam mentis applicationem comprehendere possunt, 331.

Materiales homines exterminans virtus, 349.

Matrimonium quid sit, 113. Quomodo a Clemente Alexandrino definiatur, 197. Cur illud primam conjunctionem dixerit, 198. Quis illius finis, 198. Est bonum et sanctum, 44; et id contra hæreticos demonstratur, 198. Qui fuerint illi hæretici, et quibus rationibus niterentur, 198. Eorum errores, 113. Quando et a quibus ineundum, 44, 198. Quomodo caste conservandum, 198. Quomodo et quando eo utendum, 44, 198. Matrimonium inire nullus ulla Scripturæ lege tenetur, 199. Ejus necessitas et utilitas, 113. Quale, et quam sanctum esse debeat, 113. Illius scopus ac finis, 15. Quis illius usus licitus aut illicitus, 15. V. *Conjugium*, *Nuptiæ*, *Uxor*. Matrimonium nunquam solvitur, etiam adulterii causa. Quid hac de re statuerit Clemens Alexandrinus, 199 et seq. Separatio conjugum quoad thorum et quoad vinculum, 200. De matrimonio quid philosophi statuerint, 113, 265. A quibusdam ethnicis improbatum, 265. Stoicis indifferens, 265. Peripateticis bonum, 265.

Matthæi abstinencia, 15. Seminibus, baccis et oleribus absque carnibus utebatur, 197. An et quo martyrii genere mortem obisse dicatur, 197. Matthæi Evangelium, Spiritu sancto afflante, scriptum, 22. V. *Barnabas*. Num scripserit Hebraice, et quo tempore, 125, et seq. Locum quo Carpocratiani abutebantur, ubi reperitur, 158. Et alia loca indicantur, *ibid.* V. *Evangelium*.

Matthias a quibusdam dicitur publicanorum princeps, 159. Ab aliis idem ac Barnabas, *ibid.* Ille se præbuit dignum ut fieret apostolus, 192. Matthiæ traditiones, 503. Quæ sint, 156. Quædam eorum loca, 156. Matthiæ opinionem se sequi quinam hæretici gloriarentur, 156. Et ea abutentes, 113.

Mausolea deorum sepulcra, 3.

Medea prima pilos tingere excogitavit, 287.

Medica avis pavo, 96.

Medicamentorum confectiones quis invenerit, 285.

Medicinarum qui invenerint, 285.

Medicorum variae sectæ et hæreses, 152, 250.

Mediatio diligens omnia vincit, 275.

Medorum dii, 254.

Megallum unguentum quodnam sit, et a quo inventum, 92.

Megarici unde dicti, 254.

Megasthenis *De rebus Indicis* libri, et quæ fides ei habenda, 269, 322.

Mela seu Meletis fluvii filius dictus est Homerus, 66.

Melampodes seu Melampus quis fuerit, 69. Ex Ægypto in Græciam festum Cereris transtulisse dicitur, 69.

Melancomas tyrannus, 275, 274.

Melanipidis de Deo carmina, et quis ille, 246. Quid ex sacra Scriptura sumpsit, 125.

Melchisedecis etymologia, 120. Ejus oblatio fuit Eucharistiæ figura, 190.

Melesagoræ scripta quot quantique scriptores expilaverint, 125, 298.

Melitus ubi natus, 275.

Melitus et Anytus, 256.

Melpomene quæ Musa fuerit, 238.

Membranulæ vestium, 85.

Menander novæ comediæ princeps, et varia ejus carmina, 329. Quot illius comediæ, *ibid.* Versibus Deos irrisit, 4; et Metragyras, seu ridiculos Cybeles sacerdotes, 82. Ubi ejus versus inveniantur, *ibid.*; carmina de angelis, 183; de angelis custodibus, 247; de fide, 121; de nuptiis, et a quibus citata, 265. Quædam Philemoni a nonnullis attributa, 247.

Menander quid ex sacra Scriptura de Deo sumpsit, 125; quid ex Platone, 296. A Paulo citatus est, 156. Solo comici nomine laudatus, 102.

Mendacium fugiendum. Illius prohibitio, 17.

Mendesium vinum, 15, 89.

Menecrates medicus Jovem se esse jactabat, et cur, 74.

Menexene filia Diodori dialecticæ operam dedit, 267.

Mens in Capitolio dicata, 25.

Mente sola quænam comprehendere possunt, 334. V. *Intellectus* et *Judicium*.

Mensarum infames assecræ exagitantur, 20. Quibus nominibus appellati, *ibid.*

Menses Ægyptiaci qui fuerint, 172.

Mercurii plures, 5, 68.

Mercurius Andocides, Amyetus et Typhon, 9 et seq. *Mercurius infans*, adagium, *ibid.* Mercurius quis idem fuit atque Thoyt rex Ægypti, 255. Mercurii Alcibiadis instar representati, 62. Mercurii columnæ quæ fuerint, 227.

Merops, 3. An primus templi diis edificaverit, 51.

Merula an colorem vocemque mutet, 95.

Metallum unguentum, 92.

Metapontum Italiæ oppidum in magna Græcia, 251.

Metempsychosis, cum Plato auctor fuerit, 99.

Metoposcopus ex figura divinus, 95.

Metragyræ Cybeles sacerdotes, qui ejus nomine ostentum stipem erogabant, 82. Quomodo et unde is mos ortus, et quandiu perseveravit, *ibid.*

Metrodorus Epicuri auditor, 125, 263. An Democriti, 79. Cui successit, 251. Dicebat nihil prorsus a quoquam sciri, 254. Ejus cum Diogene et Zenone dissidia, 254. Leontium habuit uxorem, 265. An dixerit plenum et inane esse sola prima rerum principia, 4, 79. Quanta ejus inconstantia, *ibid.* Dixit cujusmodi quilibet appareat, ejusmodi etiam illud esse; de cæteris affirmari a nobis nihil certo posse, *ibid.* Quomodo summum bonum in voluptate positum esse dixerit, 261. Præclara quædam filius verba, 261.

Metrodorus Isocraticus Theocriti magister, 98.

Metus definitio, 13. Metu ab injustitia abstinens, sua sponte non est bonus, 119. V. *Timor*.

Metus deorum numero ascriptus, 75. Illius simulacrum, 3.

Michael per propinquum angelum altercabatur cum diabolo, 350.

Michæas propheta. Unus ex duodecim, et ejus prophetia, 150.

Midas Phrygiæ matris ostendit Orgia, 69.

Miletum urbs Ionis caput, 250.

Milites auro ornati, 15.

Miltiades Athenienses nocte intempesta per deserta duxit, Persarumque exercitum profligavit, 146. Miltiades exercitum reducendo Moysen imitatus, 109.

Minervæ quinque fuerunt, 71; vel sex, 3. Quinta Minerva pelle patris sui, a se mactati, ornata, 71. Ab Ornyto vulnerata, 71. In Dianam irata, 150. Quid Diana, quæ in ejus templo pepererat, illi responderit, 256. Minervæ sacra ædes confugientibus asylum, 55. Ejus statua, 5. Statutis ventilabris colebatur, 21.

Minos quo tempore vixerit, 275, et seq. Eum familiari Jovis consuetudine usum esse scribunt, 10, 265. Quando, et ubi, *ibid.* Post suum cum Jove colloquium Cretensibus leges tulit, 276. A Jove eas accepisse ferebatur, 109, 110. Miracula a sanctis nostris viris patrata ethnicis imitari voluerunt, 125, et quæ, 249.

Misericordia, cui proprie conveniat, 111.

Misericordes sunt, qui bene aliis faciunt, vel qui, cum non valeant, sincero animo aliis, quantum in se est, benefacere cupiunt, 209. Misericordium quarta beatitudo evangelica, 117.

Mithridates Dionysus, Bacchus et Liber appellatus, 74. Mitum secunda beatitudo evangelica, 117.

Miton magicum nomen, 246.

Mnesephilus cum quo versatus est Themistocles, 273, 274.

Modus optimus, 275. Cujus sit hæc sententia, 275.

Moris sive Myris Ægypti rex initia elementorum invenit, 284.

Mortem quinam Ægypti venerantur, 73 et seq.

Moiræ magicum nomen, 240 et seq.

Monimi liber *De rebus admirabilibus*, 98.

Mopsi nomine tres appellati, et qui fuerint, 278 et seq. Quis vates, 278. *Mopsi divinitio* a quo composita, 278 et seq. Mopsus dicitur adisse Halcionem et Cornem, 279. Mopsi templum oraculo celebre, 279.

Moralis scientiæ principium unde Græci hauserint, 111. V. *Ethice*.

Mores ethnicorum quales fuerint, 508. Quam corrupti, 83. V. *Ethnici*.

Mors animæ abscessum significat, 119. Mors naturalis et spiritualis quæ, 211. Hæc quæ sit, 116. Mortis necessitas, 297. Pro patria in bello fortiter obeunda, 297. Eam timere servorum est, 117. Quomodo Christiani eam semper meditentur, 116. Illa plena est Ecclesia, 117. Eam tota vitæ suæ tempore philosophus meditatur, 253. Mors deorum numero ascripta, 73. Non est dea, 5.

Mori nolo, sed me esse mortuum nihili æstimo, 327.

Mortuos coronabant pagani, 14.

Moschicis varia carmina, et ubi reperiantur, 329. Ejus furta, 124.

Moses antiquior, omnibus ethnicorum difs, 144. Et scriptoribus, 211. Hæc quæ sit, 116. Mortis necessitas, 297. Pro patria in bello fortiter obeunda, 297. Eam timere servorum est, 117. Quomodo Christiani eam semper meditentur, 116. Illa plena est Ecclesia, 117. Eam tota vitæ suæ tempore philosophus meditatur, 253. Mors deorum numero ascripta, 73. Non est dea, 5. *Mori nolo, sed me esse mortuum nihili æstimo*, 327. Mortuos coronabant pagani, 14. Moschicis varia carmina, et ubi reperiantur, 329. Ejus furta, 124. Moyses antiquior, omnibus ethnicorum difs, 144. Et scriptoribus, 211. Hæc quæ sit, 116. Mortis necessitas, 297. Pro patria in bello fortiter obeunda, 297. Eam timere servorum est, 117. Quomodo Christiani eam semper meditentur, 116. Illa plena est Ecclesia, 117. Eam tota vitæ suæ tempore philosophus meditatur, 253. Mors deorum numero ascripta, 73. Non est dea, 5. Moysi varia cognomina, 109. Cur Moyses vocatus, et hujus nominis etymologia, 144. Appellatus est etiam Joachim et Melchi, ac quomodo, 145. Alia ejus nomina, 145. Moyses quo tempore Israelitas in Ægyptum traduxerit, 145. Ejus ortus, educatio, vita et historia, 109, 144. Doctrina et facta, 109. Ægyptium hominem interfecit, 114. Mirum illius cum rege colloquium, 109. Fortur solo verbo occidisse Ægyptum, 145; et Necephri Ægyptiorum regi apparuisse, ac quomodo, 145. Moyses coram Deo ob pietatem stetit dicitur, 230. Theologus fuit, propheta et sacrarum legum interpret, 145. Quo sensu dictus sit lex animata, 146. Ejus sapientia, scientia et justitia, 146. Non solum regnandi, sed etiam exercitum ducendi scientia instructissimus, 146. Fuit ille sapiens, quem philosophi regem, legislatorem, imperatorem, justum, sanctum, Deo amicum appellant, 109. Sapiens rex et legislator, Christo inferior, 110. Variæ ejus scientiæ, 109. Moyses cum Deo, uti amicus cum amico loquebatur, 110. Quæ in Sinai monte mirabilia vidit, vera fuerunt, 123. Moysi miracula. Ethnicis non debent esse incredibilia, 123. Incredibile non est Israelitas ab eo noctu, columna ignis prælucente, ductos fuisse per deserta, 146; et Deum in monte Sinai et videndum se præbuisse, 146; et in eo sonitus mirabiles excitatos, 146. Moyses, moriens a Josue et Caleb duplex visus est, 128, 147. Michaelis et diaboli de Moysi sepultura altercatio unde desumpta, 147. *Moyses de ascensione libellus*, 147. Moyses Pentateuchi fuit auctor, 24. Huius verba: Egredimini de medio ipsorum, etc., quomodo intelligenda, 114. Undecim psalmorum auctor dicitur, 148. Moysis lex. Lex divinitus ei data, 109. Eam esse bonam probatur, 109. Eamque ac naturalem legem unam esse, 109. Humanitatis et mansuetudinis plenam, 146. Quomodo a Christo impleta, 146. Sola ad salutem non sufficiebat, 336. Moysis philosophia in quatuor partes divisa, et quæ illæ sint, 109. Cur unum tantummodo Dei templum edificari voluerit, 121.

Mugiles in Schiato, 13, 96.

Mulierem opus Satanæ qui dixerint. Mulier vitæ quemadmodum mortiscausa exstitit, 114. Mulieris profluvio sanguinis laborantis ænea figura antiquissima, 64. Mulieres illustres et fortes recensentur, et earum nomina, 118. Quarundam bellica fortitudo, 514. Mulieres philosophæ quæ fuerint, 118, 267. Mulieres poetriæ quæ fuerint, 118, 315. Pictrices, 118, 316. Mulieres Germanorum vaticinantes, 270. Mulieres in lectica, Gallorum et famulorum humeris sublatæ, per civitatum plateas portatæ, 88. Mulierum aspectus quis malus, 118. Mulierum ignis major igne, 296. Mulieris mundi varia nomina, 86. Varia ornamenta prohibita, *ibid*. Mulierum vestes et ornatus qui esse debeant, 48. Auro non tam ornata quam onerata, 15. Mulieri alienis capillis ornata: presbyter non benedicit, 44. Quæ unguento illiniunt caput, cur citius canescant, 84.

Quibus operibus exerceri debeant, 77. Non turpe eis a pistrinum accedere, ac cibum et potum viris præparare. *ibid*. De mulieribus quid Homerus et Euripides, 117. V. *Femina*.

Mundities perfecta quæ sit, 119.

Mundus duplex, unus archetypus, alter sub sensu cabi. 123. Unus tantum est, 122. Utrum mundus et omnia, quæ in eo ab initio sunt, simul et nullo interfecto tempore creata fuerint, 85. Cur successivis temporibus creata dicantur, 183. Quid significet dies quo Deus cælum et terram fecisse memoratur, 184.

Mundorum corde quinta beatitudo evangelica, 117.

Muræna Sicula, 13, 96.

Murænula aureæ quæ essent, 86.

Mures quinam homines et cur venerantur, 67.

Musarum de ortu variæ opiniones, 100. Musæ Ionice, 122. Quæ, 250. *Musas, Sirembus jucundiores*, 238. Cujus sit hæc sententia, *ibid*.

Musæi nomine plures appellati, 330. Musæus utrum Orphei filius vel discipulus, 329; aut præceptor, 330. Eps ætas, 329, 330. Symbolico loquendi genere usus, 329. Eps responsa Onomacrito tribuuntur, 108. Illius poemata cui ascripta, 108.

Musæe familiares et domesticæ, in carnem involantes, 21. Multitudinis muscarum pestilentiam afferentium depulsores, 72.

Musica qui inventores dicantur, 284; et quomodo, *ibid*; ac modorum musicorum, 271, 289. Musica quid sit, 307. Quæ ejus utilitas, et quæ Christiano conveniat, 307. Quæ rejicienda, quis ejus usus, 126. Musica Carica, 14.

Musica instrumenta, 14. Qui eorum inventores, 34. Num et quibus uti Christianis liceat, 14. Quæ eis cantica et harmonia permixta, *ibid*.

Mustillas colunt Thebani, et cur, 74.

Mutius Romanus manum in ignem tanquam in aspersit, 313.

Myagros seu Myagrius, vel Myodes Jupiter, 72.

Mydas, 16.

Myia Pythagoræ et Theanus filia, philosopha, 267, et poetria, 315.

Myrmidon quomodo a Jove genitus, 66.

Myro vacca Dædali artifex, 62.

Myrsilli seu Myrtilli de Musarum ortu opinio, 100.

Myrtillus auriga quomodo Oenomaum occiderit, 8. Quomodo ille obierit, *ibid*.

Myso Choenus an unus ex septem Græciæ sapientibus, 272.

Mysonum præda, 312.

Mytæ qui dicebantur, 145, 257. Cur eorum auctoritate Clemens utatur, 145.

Mysteria Christianæ religionis sine fide percipi non possunt, 110. Infideli non patefacienda, 110, 120, 121, 154. Qui aliqua animi perturbatione paganis ea patefecerint, Christiana lege puniuntur, 111. V. *Justinus martyr*. Mysteriorum apud ethnicos varii gradus, et qui, 121. Parva et magna mysteria incipientium et perfectorum, et quæ illa fuerint, 237. Quodnam ut his mysteriis initiarentur, interponi deberet temporis spatium, 237. Magna mysteria singulis tantum quinquennalis celebrari solita, 238. Non initiatis nunquam patefacienda, 238. Quas penas eas patefacientes darent, 238. Non semper observatum fuisse illud silentium, 238. Quomodo, si necessitas compulset, de his aliquid diceretur, 238. V. *Ægyptii*. Mysteria in Sagra, seu potius Agra, et Alimunte, 77.

Mysticorum de animarum transformatarum statu opinio refellitur, 211; et de otiosa quiete ac bonarum actionum cessatione, 212, 213, 223. De corporeis castigationibus, 214, 215. De puro Dei amore, atque æternæ felicitatis sacrificio, 217, 221. De precibus ore fusi, 220; et cognitione, 221. De contemplatione, variisque ejus actibus directis et reflexis, Christique et finitæ divinitatis ideæ intuitu, 221; et discursivis actibus, 221, 222. De vita contemplativa, 227. V. *Gnosticus*.

N

Nablan a quibus inventum, 291.

Nahum verba a Clemente Isaiæ nomine citata, 24.

Nalades deæ, 4.

Narcissus, 16. Torporem nervis incutit, 31.

Nardum rusticum, 32.

Natalium dierum qui primi inventores, 285, et horarii, 284. Cur huius scientiæ additi vocarentur Chaldei, 291.

Naturam et doctrinam res esse persimiles, 119.

Nauces cui subrogatus, 234.

Nausicaa ad labra jvit, 118, 316.

Nausiphanes Pyrrhonis discipulus, et Epicuri magister, 234. Illius de ultimo fine et summo bono opinio, 262.

Nausithous Philippi Macedonum regis pædagogus, 12. Sed ebrietatis illius vitium non curavit, 102.

Navem quæ primus fabricavit et mare navigavit, 285, 286. Varia navium genera, 286.

Naxium vinum, 13, 89.

Nazareli. An idem ac Peratæ, 283. Evangelio secundum Hebræos utebantur, 15*.

Nazaratus an Pythagoræ præceptor, 107, 252. Ezechiel maledicitur, 252.

Nealces insignis pictor, 316.

Neanthes, 252.

Neanthis Cyziceni oratoris varia scripta, 322.

Nearchus tyrannus, 312.

Necephres, seu Chenephres, Ægyptiorum rex, 145.

Necessaria quæ nobis sunt, paratu sunt facilia, 119.

Nemeorus ludorum origo, 77.

Nemesis cur mens dicta, 256. Nemesis non est dea, 5.

Neobule Lycambis filia, 253.

Neptuni plures, 67. Neptunus medicus, 67. Neptunus violavit Amphitrites virginitatem, 9. Neptuno maris negotia, et classis instructio omnium primo ascripta, 286. Neptunus est humida substantia, 78. Neptuni statua, 3. Illius et Amphitrites statua a quo fabricata, et ubi posita, 9. Eas novem cubitorum Thelesius fecit, 103. Neptunum qui adorant, sunt impii, 4.

Ne quid nimis, 274. Cujus hæc sit sententia, 274 et seq. Nereldes, 4.

Nicagoras, seu Nicanor, cur athenis a paganis dictus, 82 et seq. Nomen Mercurii sibi arrogavit, 74. Nicandri poetæ variae lubricationes, ætas, et professio, 100.

Nicanor cur athenis dictus sit, 2. V. *Nicagoras*.

Nicephori Constantinopolitani adversus Iconoclastas Antirrheticum, 356.

Nicetas Heracleæ metropollita quid ex Clementis Alexandrini libris transcripserit, 153.

Nicias Caristius vates, 277.

Nicocreon Cyprius tyrannus, 315.

Nicolaum Clemens ab errore et crimine liberavit, 231. Ejus auctoritate abutentes, 112, 113. Gnosticus quidam Idecro refellit, 234. Frustra Nicolaum ex septem primis Ecclesiæ diaconis unum auctorem suum esse jactabant, 231.

Nicostratus Citemnestra comicus qua ætate vixerit, et varia ejus opera, 101. Quid de muliebri mundo, 86.

Niobe sensus expers, 5.

Nisibeli de die, quo Christus natus est, opinio, 172.

Nobilitas hominis in quo sita, 112.

Noe propheta, 108.

Nomades qui fuerint. Eorum cibus, 16.

Nomina qui rebus impositi, est sapientium antiquissimus, 345. Cur ea ad viginti quatuor elementa grammatici reducerint, 354. Nominum cognitio et distinctio ad intelligendas sacras Scripturas non parum conducit, 303. Græci nominibus, Christiani rebus inhaerent, 305, 306. Nomina quædam magica recensentur, 240.

Nomos in choro quis primus cecinerit, 290.

Noropibus æris elaborandi, et purgandi, ac ferri inventio tribuitur, 272, 286.

Nosce te ipsum, 111, 238, 274. Cujus sit hæc sententia, 274 et seq.

Nosce tempus, 275. Cujus sit hæc sententia, 275.

Novationum quis de penitentia error, 191. V. *Heremus*. Novitates profana vitandæ, 106.

Nox. Noctu surgendum ad laudes Deo concinendas, 14.

Non totam noctem dormiendum, 15. Noctem bonis operibus illustrandam, 15.

Nullus vel Mullus aut Magnes primus ex comicis, 292.

Numa Romanorum rex, a Moyse edoctus, prohibuit illam Dei fieri imaginem, 107, 233. Primus posuit templum Fidei et Pacis, 120, 253. Cur et an recte Pythagoræ discipulus et Pythagoreus dictus fuerit, 253. In ejus sepulcro inventi Pythagoræ libri, in quibus Pythagoræ decreta scripta erant, 253.

Numeni Pythagoræ verba et fragmenta, 253 et seq. Effatum de Platone, et lectis ab eo Moysis libris, 247.

Numerorum qui inventores, 285. De iis plura, 126. Eorum ex cognitione quæ utilitas, 306. Senarius, septenarius et octonarius numerus, 128. Septenarius quid significet, 307. Octonarius est primus cubus, 306. Quid significet, 307. Decimus est undequaque perfectus, 306. Est sacer, 307. Vicesimi secundi mystica explicatio, 307. Vicesimus quintus est symbolum tribus leviticæ, 307. Numerus cecvini Christi nomen et crocem significat, 126, 174, 306. Centesimus vicesimus triangulo, quadrato, pentagono et sexagono componitur, 308. Quibus aliis constet, *ibid.*

Nuptiæ Christo comprobata, 114. Non sunt malæ. Qui diabolum earum auctorem dicebant, refelluntur, 114. Nuptiæ de primis et secundis orthodoxorum sententia,

115. Nuptiæ secundæ cur permissæ, 115. Ad eas nimum proclives castigantur, 115. Utrum Clemens Alexandrinus eas condemnaverit, 198. An dixerit eas esse percatum et fornicationem, 199. A qua perfectione hominem abducant, 199. De nuptiis varis philosophorum opiniones, 265. Refelluntur, 115 et seq.; et magistratum, 266. V. *Conjugium*. *Matrimonium*, *Uxor*.

Nutrices cur hieme magis lacte abundent, 93.

Nymphæ deæ, 4.

O

Odrysus Cereris mysteria Midam docuit, 69.

O'chaliæ captivitas, 121. A quo scripta, 297.

Oenomaus Klidis et Pisæ rex quomodo necatus, 8.

Onone vates quæ fuerit, 282. Fuit Cebreni filia, 284.

Okneus, 50. Propter eum Diana Ætolis irata, 235.

Oenochoe quod vas fuerit, 14, 87.

Oklophus Heliopolita Pythagoræ magister, 252, 355.

Officia mutis hominum, 117.

Olda prophetissa, 108.

Oleo et unguentis quosdam morbos sanari, 14.

Olfactu solo radicem et florum qui vixisse dicantur, 259.

Olympia urbs ubi sita, 8.

Olympiacus medicus, 98.

Olympicorum ludorum origo, 77. Quis eorum auctor, 271.

Olympicus *Samiacorum* scriptor, 98.

Olympus an tibis inventor, et modorum, 286.

Omophagia, 68.

Onomacriti poetæ ætas, 108, 350. Carmina Orphel, et Musæ responsa ei tribuuntur, 108, 350.

Onomacritus vates, 280.

Onyx, alio nomine alabastrum, 87.

Opera bona præter fidem desiderantur, 127. Ad consequendam salutem æternam sunt necessaria, 205. Eorum in æterna vita erit merces, 205.

Ophiani cur sic dicti, 250, 254.

Opinionum falsæ aut veræ an præbeamus assensum, 301.

Quomodo a falsa quis revocari possit, 304. Num ex opinione fiat demonstratio, 304.

Opis templum, 72.

Oracula paganorum, 2. Quæ illa fuerint, 15.

Oracula Scythina, 279.

Oraculorum defectus, 75.

Orationem perfectam quid efficiat, 334. Rhetoricam orationem quis primus composuerit, 288.

Oratorum Græcorum furta, 296. V. *Scriptores*.

Ordines sacrorum Ecclesiæ ministrorum diversi, 43, 127. Tres sunt in Ecclesia a se invicem distincti episcoporum, presbyterorum et diaconorum, 191. Alios alius esse superiores, 191. A cætero Christianorum statu distinctos, 191. Manuum impositione hi sacri ministri inaugurantur, 191. Quæ illorum ordinatio, 342. Quanto honore habendi, 192. Ordinis sacris initiati an cælibes esse deberent, 192. An ea de re statuti sint Ecclesiæ canones, 193. Quo sensu Paulus unius uxoris virum ad sacros ordines admisit, 195.

Orgia Bacchi festum, 68. V. *Bacchus*.

Orphel ætas, 329, 350. An unus ex septem Græciæ sapientibus, 272. Idæorum Dactylorum discipulus esse fertur, 271. Vates quoque fuit, 281. Cui carmina ejus ascripta, 108. Onomacrito tribuuntur, 350.

Orphel de Deo carmina, 4, 82, 123, 247. Illum vocat *Ωρφης*, 123. Unde id accepit, *ibid.*; et Matripatrem, 123. Obscurus illius de Patre et Filio Dei sermo, 123, 167. Carmina de angelis, 185; de angelis custodibus, 247. Orphel cantus, 2. Idololatriam utrum introduxerit, 49, 50. Ejus sententiæ, 259. Illius loquendi modos qui interpretatus, 121. Quid ex sacra Scriptura sumpsit, *ibid.*. V. *Poetæ*.

Origenes Clementis auditor, sacre Scripturæ veræque philosophiæ studium conjunxit, 243. Illius de Panli ad Hebræos Epistola sententia, 151; et de Evangelio secundum Hebræos, 155; de Christi pulchritudine, 57. De annorum, quibus Christus publice confectionatus est numero, 175. Error de angelis, 341. De mundo et omnibus, quæ in eo sunt, simul creatis, 184. Locus de Aristocreonte emendatus, 315.

Origenes num auctor libri: *Quis dives salutem*, etc., 338. Illius ramusculus est Pelagianorum de somniis error, 215.

Ornitus Minervam vulneravit, 71.

Orontopagas, 259.

Orthageras vates, 252.

Oscula Christianorum. Forum abusus, 47 et seq. In osculis quid vitandum, 17. Viri non debent uxores suas coram famulis osculari, 17.

Osee propheta. Prophetia ei asseritur, 23. Pro Amos

clitatus, 23, 149.

Osiris Jovis filius primus apud Ægyptios templa et simulacra edificasse fertur, 51.

Osseni qui fuerint, 234.

Ostrea Abydena, quam delicatus cibus, 96 et seq.

Ovem colebant Samiti, et cur, 74.

Ovorum lustratio cum sulphure et lœdis, 241.

P

Pacificorum sexta beatitudo evangelica, 117.

Pactoli cur fluentia aurea dicantur, 94.

Pædagogus librorum auctor fuit Clemens Alexandrinus, 18. Analysis horum librorum, 11. Cur is titulus eis præfixus, *ibid.* Quod eorum argumentum et scopus, 18, 124. Quot libri, 18. Utrum in capita ab auctore divisi, 18.

Plurima capitum argumenta plane inepta, 18. Quo tempore hi libri scripti fuerint, 18. Utrum ex sermonibus compositi, 19. Eorum stylus, 19. Et profana eruditio, 19. Qui manuscripti codices, 19. Notæ in eos scriptæ, 19. Quanta illorum utilitas, 19. In eis utrumque durius et mollioris animi scopulum declinari, *ibid.* An integri et incorrupti, 20. De prima eorum phrasi in Hervei editione, 20. Loci eorum, qui corruptionis arguuntur, 20. Latina eorum interpretatio mendis non caret, 21. Novæ in hos libros observationes, 22.

Pædagogus quis finis, 11; quod munus, 18. Solum Christum fungi posse *pædagogi* munere, 11. Est noster *pædagogus*, 18. Quinam a Christo erudiendi, 11. Quodnam Christi *pædagogi* officium, quæ institutio, quis finis, 11. In Veteri et Novo Testamento, 12. Cæteris *pædagogis* præstantior, 11. Quam bonus sit *pædagogus*, 12. Quanta sit in ejus adhortationibus lenitas et mansuetudo, 12. Quæ ejus doctrina, 13. Verbis et exemplis revocat a vitio, et ad virtutem adhortatur, 17. Ejus præcepta recensentur, 17. *Pædagogi* varii, 12. Quidam illustriores, et eorum nomina, 102. *Pædagogi* filiorum regis Persarum qui fuerint, et quid illos docerent, 103.

Παῖς διδασκάλου quid, 241.

Palladis unde nomen, 67, 71. V. *Diana*.

Palladium Diopetes appellatum, 59. Ex Pelopis ossibus factum, 59. Utrum apud Demophontem depositum, 59.

Pallori Romani sacrificabant, 72.

Pammerope Celei filia, 52.

Pan quis esset Athenienses a Philippide didicerunt, 5, 235. Quinam eum colerent, 234. Eum Brachmanes venerabantur, 114.

Panades, 64.

Panes et Panici, 62.

Panæti de ultimo fine et summo bono opinio, 261, 262.

Pangæus mons, 237.

Pantaclea Diodori filia operam dialecticæ dedit, 267.

Pantænus, 10. Clementis Alexandrini præceptor, 346. Sacre Scripturæ veracæ philosophiæ studium conjunxit, 215. An primus, *ibid.* Ejus testimonium, 346, 347.

Pantarcæ pulcher in Jovis Olympici digito scriptus, 8.

Panyassis poetæ ætas et carmina, 99. Cleophili *Captivitatem Oechaliæ* sibi arrogavit, 124, 270.

Papias num millenarii regni auctor fuerit, 331.

Parabola quid sit, 127, 144.

Parasitæ a conviviis arcendi, 15, 90. Quibus similes, *ibid.* Exagitantur, 20.

Parcæ, 5. Non sunt deæ, 3.

Parentes quomodo relinquendi, 336.

Parmenides magnus Xenophanis successor et familiaris, 251. Quæ dixerit esse prima rerum principia, 78. Illius de Deo carmina, 246; de spe, 254, 265; de charitate, 121; carmen in ultima *Stromatum* editione Latine omissum, 134. Alia carmina a quibus citata, 330. Ejus furta, 124.

Parrhasius pictor insignis, 61.

Parthorum reges aquam secum asportabant, 15. V. *Aqua*.

Paterniani dicebant inferiores partes humani corporis non a Deo, sed a diabolo factas, 233.

Patres spirituales qui sint, 145.

Patientiæ eximia quorundam ethnicorum exempla, 312. Patria mihi est dedecori, patriæ tu, 273. Illius ob causam mortui laudantur, 315.

Patriarcharum, antiquissimis prolixiorum vitam Deus ob astronomiæ et geometriæ inventionem largitus est, 224. Eorum polygamia recte concessa, 199. V. *Abraham*, *Christus*.

Patrocles Thurius, 98.

Paulus per antonomasiam Apostolus dicitur, 28. Cælihem in apostolatū vitam duxit, 195. An prius uxorem duxerit, 195. Pauli et Petri antiquissimæ imagines, 65.

Paulus divino afflante Spiritu scripsit, 22. Illius Epistolæ, 22, 154. Hæretici eas repudiaverunt, et cur, 111. Paulus in prima ad Corinthios Epistola specimen gnostici ex-

hibuit, 215, 226. Epistolæ ad Hæbreos auctor fuit, 151. Quæ ea de re opiniones, 154. Cur a quibusdam repudiata, 154. Quæ illius inscriptio, 355. Quis interpres, 350. A Luca Græce reddita, 154. Illius locus a nemine indicatus, ubi reperitur, 159. Pauli scripta quomodo intelligenda, 118. Ad Macedones verba num recte citata, 25. Hæc verba: *Peccatum vobis non dominabitur*, quomodo intelligenda, 114. Paulus ethnicos ad legendos Sibyllarum et Hydaspi libros an hortatus sit, 161. V. *Scriptura sacra*.

Pauli apostoli *Revelatio*, et alia *apocrypha scripta*, 162.

Pauli Æmilii in triumpho quæ vasa asportata, 87.

Pauli Lacydis familiaris patientia et fortitudo, 313.

Pauli Samosatani de libro Psalmorum Davidis opinio, 117.

Paupertas vera in quo posita sit, 116, 117, 225. Prima beatitudo evangelica, 117.

Paupertas quid noceat, 116.

Pauperes quidam sancti et illustres, 337. Quomodo divitibus prosint, 337. Pauperis cum ulmo, et divitis cum vite comparatio. V. *Dives* et *Eleemosyna*.

Pavo avis Medica, 16, 96. Delicatiores magnique pretii cibus fuit, *ibid.*

Pavori Romani sacrificabant, 72.

Pax data lapsis, 47. Pacem sibi invicem Christiani optabant, 47.

Peccati definitio, 13. Quid sit, 179. Triplex illius genus, *ibid.* Peccati malitia, seu formale peccatum an sit quid physicum, *ibid.* Nec substantia, nec Dei opus divi potest, 118. Quomodo a vitio distinctum, 180. Peccatum, infortunium, scelus, et injustitia, quomodo inter se differant, 111. Peccatum est voluntarium et liberum, 179. Est etiam involuntarium, 111. Voluntarium quid sit, *ibid.* Involuntarii sex species, *ibid.* Quoddam involuntarium poena dignum, 80. Etiam ex perturbatione animi ortum sit, *ibid.* Ejus remedia, 180. Peccati duo principia ignorantia et imbecillitas, 133, 180. Quæ utriusque remedia, *ibid.* Peccati inter et poenæ peccato debite absolutionem discernim, 59. Peccatum est mors animæ, 182. Quo homine ratione privatur, 15. Peccata magis quam morbus, cujus causa sunt, timere debent, 345. Peccata post baptismum admissa quomodo remittantur, 120. V. *Basiliides*. Peccatum originale, 352. Assertur a Clemente Alexandrino, 181. Etiam in sanctificationum filiis, 182. Ex eo oriuntur pravi motus perverseque impulsiones, 182. Quomodo in Adam omnes peccaverunt, *ibid.*

Peccator ad agendam poenitentiam pio rectore indiget, 357. Cur aliquando quod a Deo petit, impetret, 131. Peccatorem et impium esse terram et cinerem, 120. Pectines Methymnei, 96. Pelagianorum de somnis error ab Hieronymo refellitur, 215. An recte, *ibid.* Pelops quomodo OEnomaum necari fecerit, 8. Pelopis inferiæ, 8. Pelops ubi sepultus, *ibid.* Pelori conchæ, 96. Peliam seu scutum brevissimum qui invenerint, 286. Pelves argenteæ, 14. Penelope et Telemachus, 189. Illa fuit fidei conjugalis exemplum, 17. Pentateuchi auctorem fuisse Moysen probatur, 23, 144. Pepla filicita, 15. Peratici cur sic dicti, 250. Qui fuerint, 254. Peratæ qui fuerint, et eorum errores de mundo, de tribus diis, tribus sermonibus, tribus mortibus et hominibus, ac de Christo, 254. Perdix cauponem faciet, 295.

Perfectio Christiana, 117. Ejus varia genera, 118. Illius capaces sunt tam mulieres quam viri, 118. Hominis summa perfectio, 111. Perfectio summo apicem an quis præter Christum attigerit, 118. Quomodo ad eam annitendum, *ibid.* V. *Gnosticus*.

Perfectus multis modis dicitur, 195; et quomodo quis esse possit, 118. Nullus perfectus omnino est, nisi Deus Pater et Christus, 12. Perfectiores apostolis qui se venditabant, arguuntur, 12. Perfectus Christianus quid agat, 118. V. *Apostolus*, *Christus*, *Gnosticus*, *Martyr*.

Periandrus Corinthius an unus ex septem Græciæ sapientibus, 272 et seq.

Peripatetica secta, 107. Unde orta est, 251. Illius auctor Aristoteles, 256. Qui ejus successores, 256.

Peripateticorum de summo bono sententia, 261. Matrimonium bonum esse crediderunt, 265. Duplex distinguebant orationis genus, et quod, 122.

Peritia multa mentem non docet, 306.

Perronius sententiam Clementis de Eucharistiæ sacramento confirmat, 41. V. *Eucharistia*.

Persarum regum chronologia, 108.

Persarum regis filiorum qui *pædagogi*, 12, 105. Quid eos docerent, *ibid.* Persæ primi lectum, currum et pedum

scabellum fecisse dicuntur, 287. Persarum dii, 254. Persæ ignem coluerunt, 4. Flaviis divinis tribuerunt honores, 57. Nulla eis templa, nec aræ, 51.

Persecutio Christianorum duplex, 336.

Perseus, 350. Quibus ille vas in convivio teretur, 87.

Persæ tribus in montibus sonitus extraordinarii et mirabiles, 125. Persicum bellum post decem annos Epimenidis sacrificio dilatum, 249.

Pertinax imperator, 135.

Perturbationibus et animi motibus homo natura sua est obnoxius, 119, 225. Ab iis omnibus debet anima segregari, et quomodo, 112. Qui eas noluerit excindere, seipsum occidit, 131. V. *Philosophi*. Perturbationum vacuitas, 119. Quæ ab homine, et quomodo obtineri possit, 225. Quæ in Deo, 224. V. *Apatheia*, *Gnosticus*, *Deus*.

Pericles Alcibiadis pædagogus, 103. V. *Alcibiades*.

Pedes hospitum lavabantur, 315. V. *Hospites*.

Pestilentia a demonibus excitata ferebatur, 249; et a Diotimo, 249.

Petavius num sententiam assecutus sit Clementis Alexandrini, 166. V. *Christi divinitas*. Petavii de die, quo Christus natus est, opinio, 172; et de LXXII Danielis hebdomadibus, 170.

Petronilla Petri apostoli filia, 194. An eam paralysi laborantem pater sanaverit, 194.

Petrus quando, et quam uxorem duxerit, 192, 194. An eam post apostolatum reliquerit, 194. Quæ ejus filia, *ibid.* De uxore ad supplicium ducta gaudebat, 151. Quid ei ad martyrium properanti dixisse fertur, 194. Ejus abstinencia, 13. Petri et Pauli antiquissimæ imagines, 65. Petri prima Epistola canonica, et ipsi adjudicata, 155; a Clemente Alexandrino, 28; et citatur tanquam a Christo dictata, 28. Adumbrationes hujus epistolæ, 348. V. *Adumbrationes*. Petri prædicatio citatur, 123, 128, 155. Petri *Apocalypsis*, 346, 347. Est liber apocryphus, 155. Quid in ea de abortivis dicatur, *ibid.*; et de lacte ab mulierum uberibus profluente, *ibid.*; et de anima corpori infusa, 346.

Phæmonoe vates, 282. Hexametris futura cecinisse narratur, 291.

Phagrum Sineitæ colebant, 73.

Phalangiorum morsus, 47.

Phalereis in puppi heros quidam colebatur, 68.

Phalli, 62, 67.

Phauis seu Phoenis varia scripta, 322.

Phanoclis carmina et poema quoddam, 99. Phanoclis furta, 124.

Phanotea Icaril uxor hexametrum carmen invenisse dicitur, 291.

Phaoni insidias Venus paravit, 71.

Phasides aves quam delicatus cibus, 96. Unde nomen sumperint, *ibid.*

Pheniti citharistæ ætas, 108.

Pheninda quis ludus, a quo inventus, et unde sic dictus, 88. Viris permissus, *ibid.*; et eo aliquando exerceri licet, 17.

Pherecratis Atheniensis comici quot comædiæ, 350.

Pherecydes Syrus Pythagoræ magister, 252. An unus ex septem Græciæ sapientibus, 272. Illius nullus præceptor, 107. Pherecydis Syri qualis theologia, et unde excerpta, 275. Ejus epistola an genuina, *ibid.* Quid de Corybantibus, 8. Pherecydis furta, 124, 125. Quenam Homeri carmina delibaverit, 295.

Phidias celebris statuarius, 105. Jovis et Apollinis Patrei simulacrum fecit, 9; ac Jovis Olympici, et quid in primo scripsisse dicatur, 8; et aliorum quamplurimorum, 59.

Philemonis nomine duo appellati, 350.

Philemon, in comædia *Suppositus*, *Cocalum* Aristophanis compilavit, 298. Carmina ejus contra idololatriam, 247. Alia quædam illi tribuuntur, quæ Menandro ab aliis ascribuntur, 247; et Posidippo, 350. Philemonis carmina ubi occurrant, 191. Philemonis furta, 124. Ex sacra Scriptura cultum simulacrorum proscripti, 125. Alia quædam ejus carmina, et a quibus citata, 350.

Philenidis figuræ et gestus a paganis depicta, 62.

Philinus orator, 522. Ejus furta, 124; ex Demosthene, 296.

Philippides, quis esset, Pan docuit, 3.

Philippus uxorem duxit, et filias procreavit, 192, 194. Quis ille Philippus, an apostolus, aut diaconus, 194. Quæ ejus filiarum fuerint, et utrum a suo patre matrimonio locatæ, 192, 193. Ubi sepultæ, 195. Utrum Philippus martyrio vitam finierit, 196. Philippi nomine quædam Evangelii verba citata, 159.

Philippi Macedonum regis pædagogus Nausithous, sed ebriatus illius vitium non curavit, 102. Ille in deorum numerum aggregari voluit. In gymnasio Cynosarges adorat, 75.

Philistus historicus quis fuerit, et quæ illius historia, atque alia scripta, 522. Ejus furta, 124.

Philonis nomine plures nuncupati, 325.

Philo Judæus Pythagoreus, et ejus scripta, 325. Ejus opinio de mundo, et omnibus quæ in eo sunt simul creata, 184.

Philo dialecticus Carneadis magister, 267, 325.

Philochorus, 98; scriptor, 103. Quid de Neptuni et Amphitritæ statuis, 9.

Philochorus scriptorum Melesagoræ compiler, 298, 300. Alia ejus furta, 125.

Philolaus Pythagoreus, 257. Ejus verba, 254.

Philosophiæ inventio cui ascripta, 286. Olim sapientia dicebatur, 257. Meditatio mortis a Socrate appellata, 122. Philosophiæ barbaræ nomine quid Clemens Alexandrinus intelligat, 128, 196. Est cæteris antiquior, 107. Philosophia quæ rejicienda, 107. Quæ admittenda, 108. Non omnino repudianda, 127. Diabolus non est philosophiæ et dialecticæ inventor, 106. Quædam vera documenta attigit, sed non omnia, 127. A Deo profluxit, 128; et ei studendum, *ibid.* Eam Deus Græcis dedit, et quam ob causam, 129. Filius Dei ea Græcos per angelos informavit, 129. Philosophia vera in contemplatione posita est, 124. Barbara est vera et perfecta, 110. Philosophiæ veræ quod sit fundamentum, 125. Ejus finis et scopus, *ibid.* Inveniendæ veritatis causa est tantum adjuvans aut concomitans, 245; et imperfecta, atque adjuvix causa, 108. Philosophia in Græcia tantum vigeat, 128. Quoties a magistratibus prohibita, toties perit, *ibid.* Christiana philosophia per omnes orbis terrarum partes disseminata, *ibid.* Quo diutius vexata, eo magis semper floruit, 129. Philosophiæ veræ participes sunt fratres, et aurei generis, 139. Sese cum aliis libenter communicat, 105. Philosophandum omnibus, et omni tempore, 118. Philosophiam Græcam quidam, non secus ac pueri larvas verebantur, 244. Philosophiæ num studere debeant Christiani, 117, 242. Status hujus quæstionis, 242. Duplex fuit dogmatum philosophicorum genus, alia recta ac vera, et ex sacris Scripturis decerpta, alia et a Græcis corrupta et falsa, a Christianis rejicienda, sed alia colenda et amplexanda, 242. Quibus argumentis id probetur, 242. An Clemens Alexandrinus hujus sententiæ primus assertor fuerit, 245; aut Pantænus, *ibid.* Multi ei refragati sunt, 245. Contraria argumenta solvuntur, *ibid.* Philosophiæ veræ auctorem non esse diabolum, 126, 128, 245. Sed Deum, 245, 244, 245. Etsi utcumque veritatem illa assequatur, vel furto eam subripuerit, est tamen bona et utilis, 245. Atque etiam si super eam lolium erroris sparsum fuerit, 245, 245. Et quamvis prophetæ, et apostoli neque eam, neque ejus artes didicerint, 244. A Paulo apostolo non prohibetur, *ibid.* Quæ illius utilitas, 244, 245. Ea ethnicos, sicut lex Judæos, ad Christum ducebat, *ibid.* Philosophiæ utilitas demonstratur, 126, 128. Etiam philosophiæ gentilis, 105, 107. Christianæ professioni viam sternebat, 106, 108. Sed in ea non immorandum, 106. Quenam illa sit philosophia, 106. Aliæ disciplinæ ei ancillantur, *ibid.* Philosophia num ethnicos absque ulla Christi fide justos sanctosque reddiderit, 106, 245. Clementis Alexandrini sententia, 245. Illa est veluti primus et secundus gradus ad justitiam et quomodo, *ibid.* Sed sine fide nullum illius participem fecit, *ibid.*

Philosophis tam viris quam mulieribus totam vitam in mortis meditatione agentibus plena est Christiana Ecclesia, 117. Ad ethnicam philosophiam Christiano redire non licet, 126. Philosophus Pythagoras primus vocari voluit, 107, 249.

Philosophi barbari ante Græcos qui fuerint, 268. Scripturibus Hebræis sunt recentiores, 242. A barbaris ad Græcos philosophia manavit, 107. Barbarorum philosophorum qui principes, 107. Inter philosophos antiquissimos et recentiores quoddam discrimen, 353. Philosophorum sectæ. Quam varæ, 249. Recensentur, 107. Earum ætas, 107. In variis philosophorum sectis multiplices veritatis particule, 107, 242. Ex divino Verbo decerptæ, 107, 108. Philosophorum varæ opiniones recensentur, 257. Qui nihil, nisi materialium exstare dicebant, arguuntur, 110. Stoici Deum corporeum et vilissimam quamlibet materiam pervadere, animamque nullo modo a corpore affici, et omnia indifferentia dicebant, 257. Epicureorum de providentia Dei, de voluptate, de sapiente homine, et de atomis, opiniones, 257. Platonis et Pythagoræ de animæ immortalitate, 257. Platonis de mundo ac de bonis et malis, 258. Illius, Empedoclis et aliorum de misera hominis ad laborem natæ conditione, 258. Heracliti de mala procreatione, 258. De creaturarum animatarum et inanimatarum motu, ac varis differentiis, 259. Et aliorum de nuptiis, 255. V. *Matrimonium*. Quinam ex illis voluptati servierunt, 115. Philosophorum de ultimo fine et summo

- bono varis opinionones, 260. Cyrenaeorum et Epicuri, 260 et seq. Dinomachi et Calliphonis, 261. Hieronymi et Diodori, 256. Anniceriorum, 261. Metrodori Epicurei, 261. Stoicorum, 261. Physicorum, 262. Pythagorae, 262. Abderitanorum, 263. Academicorum, 263. Platonis, 264. Platoniorum, 264. Peripateticorum, 264. Quam multiplices ea de re opinionones, 264. Philosophi quinam unum aut plura elementa dixerunt esse prima rerum principia seu deos, 77 et seq. Qui ignem vel aquam primum dixerunt principium, id a Persis, aut Sarmatis, aut Magis acceperunt, 78. Opinio Thaletis, Anaximenis, Diogenis Apolloniatis, 78. Parmenidis, 78. Hippasii Metapontini. Heracliti Ephesii, et Empedoclis, 78. Refelluntur qui elementa venerabantur, 107, 237. Philosophi quid aliquid elementis sublimius dixerunt esse primum principium, 78. Opiniones Anaximandri, Anaxagorae, Archelai, *ibid.* Leucippi, Metrodori Chii, Democriti, 79. Heraclidis Pontici, Alcmaeonis Crotoniatæ, Xenocratis, 79. Stoicorum, Cleanthis, 80. Theophrasti Eresii, et Epicuri, 80. Philosophi qui de Deo veriora dixerunt, 80. Opinio Platonis, Antisthenis, Xenophontis, Cleanthis, 81. Et Pythagoræ, 81. Philosophi Græci Deum imperfecte cognoverunt, 164. Cur humanas affectiones ei tribuerint, 124. Apud Græcos recte philosophati, Deum per speciem viderunt et acceperunt mercedis laborem, 157. Potuerunt Deum ejusque Filium agnoscere, 108. Multa sua dogmata aliis occultabant, et quinam illi fuerint, 266 et seq. Philosophi semper fluctuati, 111. Verbis inhaerent, 128. V. *Christiani*. Cur pauci philosophentur, 121. Philosophi ethnici sunt fures et latrones, 242. Varia eorum furta, 124, 125, 246. Quæ ex Hebræis dogmata furati sint, 107. Recensentur alia illorum ex sacris nostris Scripturis furta, 125. Vera documenta ex iis accepta corruerunt, 125. Inde eorum errores, 125. Philosophi didicerunt ex sacris nostris Scripturis sapientis esse omnia, 246. Sapientem esse Dei amicum, 246. Et liberum, divitem, pulchrum, regem et beatum, 246. Et plura de moralibus virtutibus, 246. Ac legem Pythagoræ de mansuetudine in animantes, 246. De ultimo hominis sine sententia, 246. Deum esse unum et incorporeum, 246 et seq. Summam esse ejus potentiam, 247. Eum ubique esse, 247. Cælum esse illius sedem, terram scabellum pedum ejus, 247. Nihil esse supra eum, et nihil eum fugere, 247. Eum Matripatrem vocari, et cur, 247. Et alia de Deo Patre et Filio, 247. De ejus providentia, 247. De parvulorum animabus, et angelis custodibus, 247 et 248. De mundo, de juramento, de fraternitate, de septimo die, 248 et seq. De ultimo Dei judicio, 248. De supplicis post mortem luendis, 248. Philosophæ mulieres quæ fuerint, 118, 247.
- Philostephanus *De rerum inventoribus*, 293.
- Phocylidis philosophi et poetæ ætas, et scripta, 531. Quid de bonis et malis angelis, 186. Ex sacra Scriptura id sumpsit, 123.
- Phœnix Achillis pædagogus, 12. Insauro mulierum amore tenebatur, et quis ille, 102.
- Phœnicei primi dicuntur astris tribuisse divinitatem, 49. et hœmonis nomine plures appellati, et qui illi fuerint, 279. Quis ex eis vates, 279.
- Phoroneus, 5. Quo tempore vixerit, 51. Primus hominum falso dicebatur, 51. An templa diis primus ædificaverit, 51.
- Phoromidis auctor, 531.
- Photinianorum error refellitur, 34.
- Phryges cur sic dicti, 230, 234. Eorum errores, 118.
- Phryges ovium volatus primi observaverunt, 194. Tibiam excogitaverunt, 283. Lunam adorabant, 57.
- Phryx plagis emendatur, 312.
- Phrynes duæ fuerunt, et quomodo cognominatæ, 62.
- Physicorum nomine quid intelligatur, 262.
- Pictrices mulieres, 118. Illustriores, 516.
- Pietas prudentia, justitia, fides et charitas sibi invicem sunt connexæ, 111. Earum definitiones, 111. Veram pietatem Christus postulat, 5.
- Pilæ ludus viris permissus, 88.
- Pili et crines quomodo nutriendi, 16, 17. Quæ prima illos tingere excogitavit, 287. Qui eos tingebant vel ungebant, corripuntur, 83, 84. V. *Capilli et Coma*.
- Pindari de Deo carmina, 247. De felicitate, 120. Quædam ejus carmina a quibus, et quomodo citata, 331. Alia emendata, 158.
- Pisa ubi sita, 8 et seq.
- Pisander Camireus Pisini Lindii *Heracleam* suffuratus est, 124, 297.
- Piscatoria ars quomodo licita, 17.
- Piscum si quis a laqueo evaserit, nullus ejusdem generis eo die invenietur, 303. Pisces deliciores, 96. Qui piscibus vescuntur, caro eorum sit humida, 241. Pisces Ægyptii venerabantur, 75. Et Syri, 74.
- Pisini *Heraclea*, 124.
- Pisistratus consilio et prædicatione Amphileti regnum Atheniensium invasit, 277. Pisistratus libros Athenis legendos prius exposuisse dicitur, 292.
- Pistacia etymologia, 119.
- Pittacus Mityleneus an unus ex septem Græciæ sapientibus, 272. Pittacus rex Mitylenorum moluisse fertur, 17. Eis leges tulit, 272.
- Plantæ moventur transeundo per augmentum, 259. Utrum sint inanimatæ, 259.
- Planta naturaliter non mansuescit, 297.
- Plasticen qui excogitaverint, 288.
- Plato ex Hebræis philosophus, et cur, 235. In Ægyptum venit, atque ab ejus incoitis et aliis barbaris scientiis, leges et vera documenta accepit, 4, 253. Secuaphidis Heliopolitani dicitur fuisse discipulus, 255. Fuit Socratis auditor, 125, 128, 256. Plato ab Annicerio redemptus, 261. Plato ænigmatice et parabolice sua documenta tradebat, 266. Et fabulis velabat, 122, 267. Dixit veritatem a Deo, aut iis qui originem a diis duxerunt, discendam, 255. Philosophum faciet, 293, 294. An sit auctor libri *Demodocus* inscripti, 256. Platonis respublica in cælo tanquam exemplar posita, 120. Ubi templa et simulacra fieri prohibuit, 236. Quid de Dei cognitione dixerit, 222. Negat divinam naturam posse ab hominibus explicari, 4. Illius de Deo cogniti difficult locus, 164. Et non penitus incomptum fuit sanctissimæ Trinitatis mysterium, 167, 188. Quid fieri jubeat, antequam Deus quæzetur, 122. Platonis de Deo sententia, 4, 80. Ab Hebræis hausta, 81. Platonis locus de angelis, 185. De mundo illiusque creatione, 248. Alius ejus locus de boni et mali origine, 258. Plato ab Ægyptiis didicit immortalem esse animam, 257. Et animas prius peccasse, atque ideo in corpus tanquam in carcerem detrudi, 257. Quomodo triplicem animam dixerit, 45. Et de animæ conversione, 116. Quomodo doceat homines ad contemplationem pervenire, 124. Platonis de fide sententia, 205. De spe, 265. De charitate, de juramento, 248. De matrimonio, 265. De uxoris alimento ab eo qui uxorem non duxisset suppeditandum, 266 et 268. De gerenda corporis cura, 116. De ultimo hominis fine, 264. De mundi conflagratione, 248. De supplicis post mortem luendis, 248. Plato docuit virum justum esse beatum, eumque execrari, qui justum ab utili divisit, 264. Alia ejus documenta a Stoicis probata, 261. Quid de justi hominis in maximis cruciatibus constantia, 255. De castis somniis, 216. De Lachesis oratione, 255. De Græcis semper pueris, 255. De cavenda nimia verborum curiositate, 255. De philosopho mortem semper meditante, 235. Ac omnes in eadem civitate esse fratres, 248. Plato regem Ægyptiorum Thoyth nobis ostendit sapientiorum, et Mercurium esse novit, 255. Ejus sententia de septem Græciæ sapientibus, 272. De Hero seu Eri Armenii fabula, 248. Et de Creta, 139. Platonis furia, 124. Ex Pythagora et Ægyptiis, 125. Utrum libros Jeremiæ legerit, 101. Plato Moysis optimus imitator, 85. Quid Plato, nisi Moyses, qui loquitur Attice, 247. A Davide edoctus, 15. Platonis locus indicatus, 85, 296. Item alius, *ibid.* Alius, 302. Alius, 305, 313. Plures loci perinde ac si unus essent, citati, sed corrupti, explicantur, 159. Ejus testimonio quinam hæretici abuterentur, 115. Platonis discipuli, ac eorum præcipui Aristoteles, 256.
- Platonis comici ætas, et quot comædiæ, 331. Ejus furta, 124. Illius et Aristophanis mutua furta, 298.
- Plectron, 121. Eo nomine aliqui ærem, Cleanthes solem significari volebant, 240.
- Plegmos magicum nomen, 240.
- Plinii locus corruptus, 252. Locus de similibus restitutus, 62.
- Plutarchi stromata, 893. Locus emendatus, 258.
- Pluvia a Democrito præannuntiata, 249.
- Pocula apud ethnicos quam pretiosa, et quæ fuerint, 87. V. *Calices, Vasa*.
- Podagra Diana, 72.
- Pœna deorum numero ascripta, 75.
- Pœnitentia peccati quæ sit, 119, 337.
- Pœnitentia non est *scæpe petere veniam de iis, quæ scæpe peccamus*, 111, 191. Pœnitentiæ necessitas et utilitas, 190. Et quomodo agenda, 112. Pœnitentia fidei officium, 110. Est quasi alter baptismus, 342. Ad eam agenda maxime opus est diligentia, 557. Qui eam egerit, æterna felicitate donabitur, 337. Pœnitentia una post baptismum, 111. Quo sensu Clemens Alexandrinus dixerit unam tantum esse pœnitentiam, 190. V. *Novatiani*. Pœnitentia publica, 39. Quæ primis Ecclesiæ temporibus, 190.
- Pœonia herba unde sic cognominata, 103.
- Pœonius medicus Martem graviter vulneratum sanavit, 102.
- Pœtæ Orpheus et Linus cæteris scriptoribus sunt antiquiores, 107. Divino Spiritu non fuerunt afflati, 129. A

phetis nostris theologia imbuti, 121. Poetæ quinam iora de Deo cecinerunt, 81. Aratus, 81. Hesiodus, 82. Euripides, Orpheus, 82. Poetæ qui deos suos serunt, 82. Menander, Homerus, Euripides, 82. Poem Græcorum furta ex sacris Scripturis recensentur, 1. Atque ex aliis scriptoribus, 124. Varia poetarum carmina a Clemente Alexandrino citata, 524.

Poeticæ venustatis nomine citata carmina cujus sint, 1. Poetriæ mulieres quæ fuerint, 118. Quædam insignes, 1.

Poetiarum quid, 102.

Polemon historicus, 71.

Polemon Xenocrati succedit, 235, 236. Illius de summo sententia, 264. Et de furiarum simulacris, 9.

Pollux cur Deus, 5.

Polyænus quid de Palladio, 60.

Polyaratus vates, 279.

Polybus medicus quis fuerit, et illius *De octomestribus* ær, 275, et seq.

Polycratis de Philippî filiiabus opinio, 194; et de illius rtyrio, 197. Polycratis epistola, qua Pythagoram Amari commendavit, 202. Polycratis annulus, cui lyræ musimago inscripta, 86.

Polygamia in veteri testamento concessa, 115. Et cur, Christianis veilita, 199. V. *Abraham et Patriarchæ*.

Polyhistor epistolas Salomonis retulit, 108.

Polydus vates quis fuerit, 280.

Polypti petris assimilati, 280.

Polyxenæ mactandæ quanta pudicitie et honestatis præ, 312.

Pontifices Hebræi ad Dei electi imaginem, 121.

Porphyrius quid de Christi pulchritudine, 55.

Posidippo quædam Philemonis carmina tribuuntur, 550 seq.

Posidonii de ultimo fine et summo bono opinio, 212.

Potus quis esse debeat, 15, 41, 42. In potu Deus laudus, 14. Potus bilis quid, 69.

Præcepta arma lucis vocantur, 119. Præcepta Dei quæ, 17. Ab omnibus implenda, 111.

Prædestinatio divina beatorum hominum quæ sit, 164.

Prædicamenta decem, et sub materiam cadunt, 534. Quæ sub eis collocantur, *ibid*.

Prænantium supplicia lex differri in diem partus jubet, quæ sit ea lex, 510. V. *Lex*.

Præsentia duplex, 335.

Præsentia abesse, 247.

Prandia Christianorum, 47. Nullus in prandio potus,

Prandiola opipara rejicienda, 15.

Praxiphanis nomine plures appellati, 287. Praxiphanes mus grammaticus est appellatus, 287.

Praxitiles Venus, 61. In Veneris Cœliæ simulacro form Cratinæ seu Phrynes expressit, 62. Vaccæ Dædalilifex, 62.

Præcationis definitio, 220. Verbis et sine verbis fundi est, 130, 220. Interiorum Deus exaudit, 220. Quid ea, 220. Præcatio quænam bona et recta sit, 130, 132 et 1. Et esse vacandum, 130. Quid a Deo postulandum, 1, 132. De illius modo præceptum, 17. V. *Gnosticus*.

Preces qua hora Christiani quotidie fundere solerent, 1, 209. Ad orientem conversi eas fundebant, 130, 210. Que etiam ethnici, 236. Noctu fundendæ, 46. Barbara non vernacula lingua fuisse, 502. V. *Christiani, Gnostici et Prodicus*.

Presbyteratus ordo ab aliis distinctus, 191. Etiam ab epipali ordine, 45. Presbyterorum benedictio et manus positio, 44. V. *Episcopus et Ordo*.

Presbyteri ethnicorum quomodo diis sacrificarent, 4. Primitias eorum, quibus utitur, Deo offert gnosticus, 4.

Principia rerum prima quæ philosophi esse dixerint, 4. *Philosophi*. — Principia quædam demonstrari non possunt, 333. Principium in quo Deus cœlum et terram fecit dicitur, quid significet, 54.

Probus inter solos homines amicitia et similitudo, 248. Procrataicæ causæ, 554.

Procellæ a dæmonibus et magis excitatæ ferebantur, 9.

Prodicus ex Carpocratis schola conditor novæ hæreseos, 2. Voluptatis fuit sectator, 153. Arcanos Zoroastris illos habebat, 252. Prodicti error de fundendis ad Deum ecibus, 130. Ex Cyrenæis accepit non esse orandum, 2. Sacras Scripturas corrupit, 153. Prodicti sectatores se nosticos appellabant, 252. Eorum errores refelluntur, 3. Obscenissimæ illorum communionæ, 252. Impudentia et flagitia, 310. Prodicti fabula de virtute et vitio, quæ erculi obviam venerunt, 512.

Prometheus primus astrologiam Assyrios docuit, 283. Promethei et Epimethei fabula apud Platonem, 267.

Prophetæ apud Hebræos qui fuerint, et eorum nomina, 108. Qui sacros libros composuerunt, duodecim fuere, 150. Prophetæ et apostoli divino Spiritu afflati, 106, 129. Quando suos libros scripserunt. Prophetæ divini nullas philosophiæ artes noverant, 244. Eorum miracula ethnicis non debent esse incredibilia, 125. Prophetæ angebantur, 121. Cruciatu sunt et trucidati, 128.

Prophetiæ de futura Christi incarnatione, 168. Ac præsertim LXXII Danielis hebdomades explicantur, 168. V. *Christus*.

Prosperis in rebus insolentia hominis, 296.

Protagoras cui successit, 254.

Proverbiorum libri auctor propheta vocatur, 142; et cur, 142. Ac puer Hebræus, et cur, 23. Hic liber a Salomone scriptus, 23. An totus et integer, 149. Proverbiorum loca diverso ab aliis modo quæ Clementis citaverit? 25, et quæ in ejus editionibus non indicat, *ibid*. Ea designantur, et variæ eorum lectiones, 156.

Prudentiæ definitio et nomina, 128. Quomodo gnosticus ea uti debeat, 213. V. *Gnosticus, Pietas*.

Proximus quis, et quomodo diligendus, 336. Pro aliis animam ponere debemus, 337. V. *Charitas, Gnosticus et Misericordes*.

Psallere quomodo Christiano liceat, 14.

Psalmi Davidici quando et a quibus compositi, 147 et seq. Variæ ea de questione opinionæ, *ibid*. Divino afflante Spiritu scripti sunt, 148. An David eorum sit auctor, 23. V. *Paulus Samosatenus*. Psalmi primi antiqua interpretatio a Clemente Alexandrino citata, 160. Decimi octavi expositio, 546. Verba hæc psalmi vi: *Invenit omnes inimicos meos*, quomodo intelligenda, 115.

Psalterium quis invenerit, 289.

Psycter quod vas fuerit, 87. Quibus nominibus appellatum, 87.

Psittacus avis Indica, 96. Psittacos magno sumptu ethnici alebant, 92.

Pseudopropheta vera aliquando et utilia dixerunt, 107.

Ptolemæus quartus Dionysi nomine appellatus, 74.

Publicanorum princeps, qui dixit Christo: *Ecce dimidium bonorum meorum do pauperibus*, ab aliquibus Zachæus, ab aliis Matthias dicitur, 156.

Pudorem cum tunica non exuendum, 15.

Puerilis doctrina symbolica quotuplex, 121.

Puerorum apud ethnicos exponendorum impia consuetudo, 92, 112, 308. Quomodo et quibus notis expositi, *ibid*. Puerorum doctrina quid apud Clementem Alexandrinum, 190; et quotuplex, *ibid*.

Pulchritudo hominis vera in quo posita sit, 16. Pulchritudo Christi, V. *Christus*.

Purgatio animi duplex, et quæ utraque sit, 126. Purgationem alvi quis invenerit, 285.

Purpura a quibus proscripita, 508.

Pygmalionis Cypri regis impotens et cæcus luxuriæ ardet, 62.

Pyramides eorum sepulcra, 5. Pyramidem quamdam colunt Indi, 114.

Pyriche quid et unde sic dicta, 290. V. *Sallatio*.

Pyrrho cui subrogatus, 254. Contentiosum faciet, 295, 294.

Pyrrhonorum *αγογῆ*, seu assensionis retentio refellitur, 335.

Pythagoræ etymologia, 279. Ejus ætas, 108, 374, 277. De illius patria quam variæ opinionæ, 252; de ejus ætate, *ibid*. Polycratis litteris Amasidi commendatus, *ibid*. Egyptum petivit et cum Egyptiis prophetis congressus, 107, 252. Circumcisis, et cur, 252. Gallos et Brachmanes dividit, 252; et Magos atque Chaldaeos, 252. Variæ ejus peregrinationes eruditionis causa, 252. Utrum nullum habuerit præceptorem, 107. Quos audisse dicatur, 107. Illius præceptores, 252. Pherecydes Syrus, *ibid*. Sonchetes, 252, 255, 277. Hermodamas, 252. Oeapubis Heliopolita, 252. Nazaratus Assyrius, *ibid*. Utrum fuerit unus ex septem Græciæ sapientibus, 272. Pythagoras primus se philosophum nuncupavit, 107, 249, 274. Ut Deum solum sapientem esse significaret, 257. Amplificavit cognitionem, 249. Præsentis et divinationis studuit, 279. Quaternionis nomine irrisus, et incontinentiæ accusatus, 265. Voluptati servivit, 115. Utrum ille et ejus sectatores ab animatis abstinerint, 258. Eum qui rebus imposuit nomina, antiquissimum sapientum existimabat, 545. Pythagoras cui successit, 254. Italicæ sectæ auctor, 107, 251. Metaponti diu philosophatus, 251. Ibi Italici et suis discipulis leges dedit, 251, 277. Quam magnus ejus discipulorum numerus, 251. Ibi mortuus, 251. Ejus *ἱεροσολοι* quo discipuli eius noctu ad eum audiendum confluebant, 253. Pythagoras ad

aram Apollinis, nulla cæde aut morte inquinatam, accessisse fertur, 130, 236. Prohibuit ullam deorum imaginem annuili inasculpi, 63, 64. Pythagoræ de Deo sententia, 81. De summo bono et ultimo fine, 262. Ab Ægyptiis didicit immortalem esse animam, 257; et animam prius peccasse, et in corpus tanquam in carcerem detrudi, *ibid.* Pythagoræ de mansuetudine in animalia præceptum unde sumptum, 112, 246; carmina, 12, 100. Effata et sententiæ quæ fuerint, 238. De precatone effatum, 120. Symbolica effata, et alia ex sacris nostris Scripturis sumpsit, 109, 121, 123. Pythagoræ discipuli erant duplicis generis audientes et mathematici, 122, 253. Eorum quinquennii silentium, et unde delibatum, 122, 253. An Numa Romanorum rex, fuerit Pythagoræ discipulus, et recte Pythagoreus dicitur, 253. In ejus sepulcro inventi Pythagoræ libri, in quo scripta erant illius decreta, 253. Pythagoræ discipulus, Hippodamus, 253. Eurysus, *ibid.* Numenius, 253. Athamas, 254, et Philolaus, 254. Pythagoras Alyptes primus athletas carnis aluisse fertur, 90.

Pythagorei multa sua documenta aliis occultabant, 266. Quibus poenis illos, qui ea patefecissent, affliciebant, 266. Pythagorei dixerunt bonum esse carnem non comedere nec vinum bibere, 100. Fabis animatisque omnibus interdixere et cur, *ibid.* et 258. Quando a rebus veneris suos abstinere jusserint, *ibid.*; et quare, 113. Quid de Deo dixerint, 4. Cur cælum *arctura* appellarent, 247.

Pythiorum ludorum origo, 77.

Pytholis Samii plures, et qui libri, 323.

Q

Quadragesimæ dies jejuniis consecrati, 209.

Quadrigarum qui inventores, 287.

Quæstio optima quæ sit, et quæ vitanda, 120. Quæ fieri aut non fieri debeat, 120. Quæstiones quæ a Christiano movendæ, et quæ non movendæ, 308.

R

Rapa Thebana, 96, et Mantinica, 97.

Ratem primus quis construxisse dicatur, 285.

Rebecca etymologia, 120. Nomen quid significet, 21. Fuit prophetissa, 108.

Rector pius et sanctus peccatori ad agendam poenitentiam necessarius, 337.

Reges apud Ægyptios aut ex sacerdotibus, aut bellicosos legebantur, 239. Reges ungebantur, 121. Deorum ordinem cur quidam ascripti, 74. Qui illi fuerint, *ibid.*

Rei apud barbaros aureis compedibus vincti, 13, 94.

Religio vera ad salutem necessaria, 4. V. *Christiana, Ethnici, Poetæ, Philosophi, Superstitio.*

Remi in Clementis libros observationes, 141.

Resolutio quid sit, 333.

Respublica non est dea, 5.

Rhadamanti et Æaci fabula apud Platonem, 247.

Rhombus quid apud Romanos, 97.

Risus immodesti et lascivi Christianis prohibentur, 14. Qui risus liciti, *ibid.* Ex immodico risu turpitudine nascitur, 14.

Romanis utrum primitus templa fuerint, 56. Eorum in templis nulla primitus deorum simulacra, 56. Neque imagines, *ibid.* Illis olim hasta Martis simulacrum, 58. V. *Templum.*

Romanorum imperatorum chronologiæ, 106. Romanorum veterum leges contra nefarios concubitus, 92. V. *Adulterium et Lex.* Romanorum luxur, 86, 88.

Rota an primum ab Anacharsi inventa, 270.

S

Sacerdotes et Levitæ qui sint, 120.

Saccidum seu Saccarum mulierum bellica fortitudo, 117, 314.

Sacrificia quando fieri cœperint, 5. Cur in veteri lege facta, 150. Cur Verbum fieri prohibuerit, 132. Accedere quomodo homines juberentur, 119. V. *Eucharistia.* Sacrificium optimum sanctissimum, et Deo acceptissimum quodnam sit, 150, 225, 236. Sacrificium laudis super holocausta quid, 140. Nullum, sicut ethnici et Judæi, sacrificium, sed nosmetipsos Deo offerimus, 129. Sacrificia ad orientem conversi ethnici faciebant, 256. Illi deos sacrificio alimentis instar concupiscere arbitrabantur, 150. In quibusdam sacrificiis homines diis immolabantur, 68.

Sæsa Celestis filia, 52.

Sagræ seu Agræ mysteria quæ fuerint, 77.

Salis asperginem mare agitatam expulit, 93.

Salvus mathematicus, et alii ejusdem nominis grammatici, 323.

Salome quæ a Christo dicta, 114. Illius verba ex Evangelio secundum Ægyptios, 133.

Salomonis ætas, 108. Propheta fuit, *ibid.* Libri Proverborum auctor fuit, et cur puer Hebræus dicitur, 25.

Epistolas ejus Polyhistor retulit, 408. Quid ille dixit de fide, 110.

Saltationum varia genera, 290. Saltationes armatæ a quibus inventæ, 271.

Salutatio Christianorum qualis, 47. V. *Osculum.*

Salutis templum, 75.

Samii ovem colebant, et cur, 74.

Samuelis precibus depulsa terræ sterilitas, 123, 249.

Sanchoniathonis de deorum cultus origine opinio, 42.

Sanctitatis definitio, 215.

Sanctificatorum semen quomodo sanctum, 182.

Sandaliorum aureorum et gemmeorum artificia regenda, 15, 85. V. *Calcei.*

Sanguis in pus album convertitur, 93. Sanguine animalium abstinendum qui præceperint, 30. Quibus poenis, *ibid.*

Quando ea lex abrogari, aut aliquid de illa derogari cepit, 50 et seq. Varia de illa conciliorum statuta,

30. Cur lata fuerit, cur abrogata 31.

Sanctus quid conferat, 116.

Sapiens vocabatur, qui profitebatur philosophiam, 257.

Sapiens solus Deus, 116. *Sapientem esse Dei amicum,*

246. Eum solum esse divitem, liberum, pulchrum, regem, et beatum, 110. 246. *Sapientis esse omnia,* 112.

246. Sapiens alius ex xio, 326. Sapientum Græciæ de numero, ac potissimum de septimo quam variæ fuerint opinionones, 272. De his Clementis Alexandrini sententia,

272; et Laertii, Pausaniæ, Platonis, 272. Sapientes Græciæ fuerunt Moysis, ætate posteriores, 273; et Salomone, 108, 273. Quomodo secta philosophorum Ionica, Italica, et Eleatica, antiquiores, 273, 274. Sed post poetas Orpheum et Linum, 107. Sapientum Græciæ philosophandi ratio est Hebraica et enigmatica, 167,

274. Eorum sententiæ Apollini Delphico consecræ, 274.

Sapientia liber Salomoni ascribitur, 148. An casus, 148.

Sapientia definitio, 215, 304. Ejus principium est pætas, *ibid.* A scientia in gnostico non differt, 116. Illius verbi sunt, non facile credere, 337. Sapientia soli Deo proprie convenit, 164. Filii Dei sapientia est cognitio, 125. Sapientia hujus sæculi quæ ab Apostolo dicitur, 244.

Sapphus poetria, 315. Ejus ætas, 91; et de coronis carmina, 91.

Sara prophetissa, 108.

Sardanapalus voluptarius, 112. Ejus epitaphium, 326.

Sarmatæ barbari philosophi, 107. Ignem coluerunt,

4. Duplex illorum genus, et qui illi fuerint, 269.

Saturnus regno a Jove filio pulsus, in Italiam venit,

67; ubi aureum sæculum advexit, 67. In Sicilia factam ab eo, aut occultatam falsem, 67. Ubi sepultus, 67. Erecta in ejus honorem a Jano altaria, 67.

Satyrus obliquam fistulam invenit, 285. Satyri dii, 4.

Sauchtedon magicum nomen, 241.

Sanromatidarum mulierum bellica fortitudo, 117, 314.

Priusquam neptui traderentur, unum aut tres hostes occidere debebant, *ibid.*

Sanromatæ ignem coluerunt, 78.

Scabellum pedum qui primi fecisse dicantur, 287.

Scaligeri de die, quo Christus natus est, opinio, 172.

Scamoni De rerum inventoriis librum scripsit, 243.

Scantinia lex apud Romanos quæ fuerit, 92. V. *Lex.*

Scantinius cujus criminis accusatus, quomodo convictus, et condemnatus, 92.

Scapha, ubi primum compacta, 285.

Scelus quid sit, 180. V. *Peccatum.*

Sciathus insula maris Ægei, 96.

Scientiæ, *etymologia*, etymologia, 304. Quid sit, 111, 304.

333. Ex ea datur rei definitio, 334.

Scopas fecit Furiarum statuas, et alias quamplures, 9.

61.

Scorpionum Libycorum ad hominem dormientem ferendum industria, 303.

Scriptio Christiana quæ esse debeat, 106.

Scriptor qualis esse et quomodo scribere debeat, 103.

Discrimen inter eum et conclonantem, 103. Scriptores Hebræi et sacri aliis omnibus sunt antiquiores, 107,

242. Nullus Moyse antiquior. V. *Moses.* Scriptorum secundi Ecclesiæ sæculi, sacra et profana, 319. Scriptorum Græcorum qui fuerint antiquissimi, 107. Scriptorum Græcorum multa furia, 295. Poetarum, *ibid.*

Philosophorum, historicorum et oratorum, 296. Qui integra volumina integroque libros ab aliis furati sint,

297. Scriptores varii a Clemente Alexandrino citati, 316.

Scripturæ omnium librorum auctores divino Spiritu fuisse afflatos, 42, 25, 142. Objectio solvitur, 143. A vitis et idololatria evocaverunt homines, et sanctis morum institutis imbuerunt, 4. Scripturæ sacre textus Hebraicus

quam incorrupte et accurate servandus, 143. Scriptura sacra ab Esdra renovata, 169. Scriptura sacra quomodo ab hæreticis corrupta, 145. Tono vocis, atque accentuum et punctorum transpositione, 145. Integros illius libros aut aliquam eorum partem rejiciendo, 145. Verbis inhærendo, aut ea præpostere explicando, 145. Scriptura sacra loquendi modus est ænigmaticus, 18; et symbolicus, 121; parabolicus, 127, 145. In eis nominum rerumque distinctio quam utilis, 126. Scriptura sacra cur in linguam Græcam conversa, 245. Quorum librorum, 151. Quo tempore, 151. Quomodo, 151. An diversis in cellulis, 151. An divino afflante Spiritu, 151. Scriptura sacra verus sensus, 128; et quomodo investigandus, 127, 145. Duplex est, litteralis et allegoricus, 145. Hic illo est difficilior, 145. Quomodo ab Ecclesiæ Patribus explicata, 145. De vero ejus sensu traditio, 162. Ut sensus ambigui recte percipiantur, utiles sunt liberales disciplinae, 106. Scriptura in sacra vox Dei est primum doctrinae nostræ indemonstrabile principium, quavis demonstratione certius, 142. Illa ipsa quavis demonstratione certior est, 210. Scriptura Deiparae similis, veritatem parit, et ipsa semper est virgo, 132, 142. Ex ea certissimæ erunt demonstrationes, 152. Scripturae testimonia quomodo in *Admonitione* Clementis ad Græcos citata, 22. Quænam ab aliis non inventa, *ibid.* Quæ citata in tribus *Pædagogici* libris, 23; atque in *Stromatum* libris, 156. Quædam non inventa, 158. Genesios locus male indicatus designatur, 156. Quædam in illorum librorum editionibus male indicata, 29. Scripturis ex sacris varia ethnicorum philosophorum et aliorum furta recensentur, 125, 246. *De singulis Scripturae libris vide suo unumquemque titulo, V. Evangelium et Testamentum.*

Scutellæ argenteæ, 14.

Scyllæ statuarii, 60.

Scytharum reges, Atreas et Idanthras, 121. Scytharum coma, 85; frugalitas, 16. Ebrietati obnoxii, 89. Quomodo Marti sacrificarent, 98. Illi et Alani sub acinacis et gladii symbolo eum adorabant, 57. *Scytharum genere, non ingenio et moribus, 275.*

Scythale Lacedæmoniorum quid esset, 110

Seleucidæ, 87.

Seleuci annulus, cui anchora nautica insculpta, 86.

Sellæ argenteæ, 14.

Semel apud Indos qui fuerint, et illorum vivendi genus, 170. Cœlestium observatione futura prædicebant, 270.

Semel apud Indos virgines permaebant, 270.

Senectus quæ beata, 345.

Septimum diem non solum Hebræis, sed Græcis fuisse sacrum, 248. *V. Sabbatum.*

Septuaginta duo interpretes sacrae Scripturae, 109.

Sepulcra mortuorum hominum fuisse templa, 52.

Sequere Deum, 238.

Seraphinorum figura, 164.

Serapion seu Sarapion poeta quis fuerit, 351.

Serapidis seu Serapidis etymologia, et quis ille fuerit, 255. Utrum Ægyptiorum inquilinus vel patrius fuerit Deus, 60. Cur magnus dæmon appellatus, 60. Illius effigies, 60; simulacra et sepultura, 3. Illius templi destructio prænuntiata, *ibid.* Illud ante Theodosii imperium igne dirutum fuit, 54.

Serenus abbas quam perfectus, 216.

Sermones obsceni Christiano prohibiti, 14. *V. Christiani et Gnostici.*

Serpentes incantationibus aures claudunt, 5. Serpentis ænei figura, 64.

Servis et ancillis quomodo utendum, 17. Eorum quantitas apud ethnicos multitudo, et quæ illorum nomina et officia, 16, 88. *V. Ancilla.*

Seibi filii egregios angeli, 44.

Severæ, seu Furie, 61. *V. Furia.*

Severus imperator, 135.

Sibyllæ num ideo de Christo vaticinari non potuerint, quia tibi fuerunt, 282.

Sibylla dicitur Hebræorum prophetissa et poetria, 161. Cur Clemens ex Heraclito retulerit Sibyllam post mortem a divinandi arte non cessasse, illius partem in aera transvolasse, alteram mansisse in terra, ex qua herba divinationum usui apta orta sit, ac ejus animam esse faciem in luna apparentem, 161. Dicitur Delphis apparuisse, et ibi a Musis erudita, ac nondum mortua vaticinari, 107. Sibylla quid ex sacra Scriptura delibaverit, 125. Sibyllarum quædam carmina, 4. Tacito earum nomine citata, 102. A Clemente Alexandrino citata, 161. Utrum Paulus apostolus ethnicos ad earum libros legendos hortatus fuerit, 161.

Sicinnus filiorum Themistoclis pædagogus, 12. Quis Merit, 98. Sicinnim satyricam saltationem invenit, *ibid.*

Sicon aut Simon statuarius, 60.

Sidonii trivemem primi construxisse dicuntur, 286.

Simæthus Siciliæ fluvius, 96

Simeon propheta, 108.

Simiæ nec cereis nec lutis similitudinibus deceptæ, 4.

Eas magno sumptu ethnici alebant, 92.

Similitudo inter solos homines probos, 248.

Simmiæ Rhodii carmen, 351.

Simon magus hæresis Simonianorum auctor, 250. Helenæ imagines et statuæ, 250. An Clemens dixerit illum post Marcionem Petrum audivisse, 230.

Simoniani unde sic dicti, 250. Stantii, quem colunt, cur moribus assimilari velle dicantur, 250.

Simon statuarii, 60.

Simon equitandi peritum faciet, 293. Scripsit de re equestri librum, 294.

Simonidis nomine plures appellati, 351.

Simonidis ætas, et quædam carmina, 551. Ejus furta, 124.

Simulacra prima quæ fuerint, 5. Utrum illa et statua deorum templis sint antiquiora, 56. Quibus symbolis ethnici antea deos suos venerarentur, 57. Scythæ et Alani acinacis et gladii symbolo Martem adorabant, 57. Arabes lapidis, 57. Lignum Dianæ symbolum, 57. Junonis Cythereonæ et Samiæ duplex simulacrum ligneum, 57. Hasta olim apud Romanos Martis simulacrum, 57. Columnas olim tanquam statuas ethnici colebant, 58. Cedreni de simulacrorum origine optato, 58. An simulacrum aliquod fuerit in Hebræorum templo, 63. Nullum in Romanorum templis, et quandiu, 255. Simulacra deorum ad humanam effigiem facta, 58. Jovis Olympici simulacrum ex qua materia, et a quo factum, 58. A Dionysio tyranno quomodo iterisum, *ibid.*, et 61. Quid in ejus digito scriptum, 58. Minervæ simulacrum a Phidia factum, 58. Patæreorum Jovis et Apollinis, 58. Apollinis Hiantis et Obsonatoris, 59. Junonis Tiryntiæ, 59; Palladii, 59. Herculis Tiryntii et Dianæ Munichæ, 60. Dionysi Morychi, 60. Serapidis, 60. Veneris Tanaidis vel Anaidis, 60. Veneris Cnidæ, 62. Furiarum, 61. Fortunæ male, 61. Jovis aurea statua quindecim cubitorum, 61. Mercuriorum ad Alcibiadis iustar, 62. Plura simulacra turpissima atque obscenissima, 62. Simulacra non sunt imagines eorum, quos Græci colunt, 128. In iis expressæ meretricum imagines, 5. Incredibilibus quorundam in illa ac statuas libido, 62. A quibus repudiata, 56; et contumeliose tractata, 3. Quinam ethnici ea fieri prohibuerint, 256. Simulacra quomodo pagani adorarent, 65. Cur nunquam adoranda, 5. Ea adorantium quanta sit impietas, 3. Eorum cultores dæmone infeliciores, 5; et simili pejores, 62. *V. Imagines, Statuæ, Zeno.*

Sinal montis quam magnus ambitus, 146. In eo vera facta esse miracula, 125.

Sineitæ Ægypti populi phagrum colebant, 125. Cur, *ibid.*

Sisaron an comedie inventor, 291.

Sociniani ejusdem recentioris nova contra Christi divinitatem opinio refellitur, 168. *V. Christi divinitas.*

Socrati ab ineunte ætate dæmonum futura prædicebat, 247, 256, 270. Eo monente, salutis suæ fuga consuluit, 256. Quodnam esset illud dæmonium, 256. Socratis qui fuerint magistri, 256. Ille Platonis fuit magister, et illius ea de re somnium, 256. Pro physica ethicen introduxit, 256. Socrates docuit virum justum esse beatum, eumque se execrari, qui utilitatem ab honestate sejunxit, 264. Ejus de voluptate, de Anyto et Melito, ac alia quædam verba ubi reperiantur, 256. Ejus dogmata alii plerique postmodum philosophi desumpserunt, 125, 256. Quid ille ex sacra Scriptura, 125.

Sodalis alter ego, 208.

Solem et lunam, et ea, quæ eorum mensura definiuntur, non esse deos, 5.

Solonis Atheniensis ætas, 275. Fuit unus ex septem Græciæ sapientibus, 272. Ejus magister Sonchetes, 255. Ille Atheniensibus leges tulit, 272. Vultu unguenta vendi, 92. Ejus invocatione Cræsus ab igne liberatus, 5. Solonis verba de misera hominis conditione a quibus citata, 258; et ejus carmina, 351.

Somnus morti similis, 15. Animæ abscessum minus quam mors significat, 119. *V. Anima.* Somno quomodo indulgendum, 14. Ei præmitti debent preces, 14; et prius gratiæ Deo agendæ, 14. Quomodo ad eum proficisci debeamus, 216. Somnus deorum numero ascriptus, 75. Non est deus, 5.

Somnia vera sunt sobriæ animæ cogitationes, 15. Somnia gnostici quam sancta et casta sint, 215. An quædam herba ad id sit utilis, 215. Philosophorum de iis opinionēs, 216. Somniorum interpretatio a quibus inventa, 284.

- Sonchotes archipropheta *Aegyptius* Pythagoræ magister, 252, 253, 277; et Solontis, 255.
- Sonitus quidam mirabilis, 125. In Britanniae spelunca, ac Persiæ et aliis montibus, 146.
- Sophannim quid significet, 24.
- Sophistæ nomen olim honorificum, 101. Sophistæ cæcis loquaces, 106.
- Sophistica ars quid sit, et ejus officium, 308. Est omnino rejicienda, 116, 308.
- Sophocles, 4. Ejus de Deo carmina, 82; de fide, 121; de somni illecebra ex *Aleadis*, 296. Ejus effatum de venerea voluptate, 258. Sophoclis furta, 124, 296; Ex sacra Scriptura, 125. Utrum ex *Hippone* effatum de tempore omnia patefaciente sumpserit, 296. Sophocles solo tragici nomine citatus, 102, 331. Quidam ejus versus indicat, 91.
- Spartanorum frugalitas, 17. Servos suos inebriari cogebant, ut adolescentibus ab ebrietate detererent, 17. Spartani solis meretricibus floridas vestes concesserunt 15 V. *Lacedæmonii*.
- Spectacula prohibita, 14, 17.
- Speculorum usus arguitur, 16.
- Spei definitio, 110, 206. Quanta inter eam et fidem ac claritatem connexo, 110, 206. Fide consistit gnosticus, 206. Quanta illius constantia, 206. Cur non confundat, 206. V. *Gnosticus*. Spes perfectorum est Christianorum, nec expectationem æternæ mercedis expellit, 207. Qui ab injustitia abstinet mercedis spe et metu, non est sua sponte bonus, 119. Spe futura expectamus, 111. Est certa de futura immortalis vita, 121. Spes futurorum bonorum aut malorum a philosophis et poetis agnita, 119, 206. Quid de spe Plato et Parmenides, 263. Spes deorum numero ascripta, 75. Illius simulacrum, 5.
- Speusippus Platonis ex sorore filius, et ejus discipulus, 256. Ei succedit, 255. Illius primus ad Ctesiphontem liber, 256. De summo bono sententia, 264.
- Sphinx magicum nomen, 240.
- Sphingas ante templa cur *Aegyptii* posuerint, 258, 259.
- Spiritus sanctus assertur, 54. V. *Trinitas*.
- Spiritualis substantia, sola fide et intelligentia cognoscitur, 110.
- Sponde, præsto noxa est, 111, 274. Cujus sit hæc sententia, 274.
- Sotadis Atheniensis philosophi liber *De mysteriis*, 525.
- Spuma fluviorum, 95.
- Staphilus historicus, 66.
- Stasimus an Cypriacorum poematum auctor, 100.
- Stasimi furta, 124.
- Staterum ne transilis, Pythagoræ adagium, 111, 258.
- Statuas posterius quam imagines ethnici adorarunt, 257.
- Statua nulla est Deus, 5. Statuæ mulierum ethnicarum, 2. Nefario quarundam turpium amore nonnulli arserunt, 4. V. *Imagines et Simulacra*.
- Statuarii quidam celebres, et eorum nomina, 103.
- Stelæ lapideæ incognitis litteris scriptæ, et ubi, 237; et hieroglyphicis litteris, 239.
- Stellas esse corpora spiritalia quis dixerit, 546.
- Stemosis magicum nomen, 240.
- Stesichorus quid in musica invenerit, 290. Quo tempore floruerit, *ibid*.
- Stoica secta, 107. Unde orta est, 251. Ejus auctor Zeno, 251. Hujus successores, 251.
- Stolorum quæ philosophia rejicienda, 107. Variæ eorum opiniones, 257. De Deo, de anima, de rebus omnibus indifferentibus, 116, 257, 265. Dicebant Dei corpus animam et spiritum pervadere omnia etiam vilissima, 4, 80, 107, 247. Animam nullo modo corpore affici, 116; et in sapientiam mutari, 116. Matrimonium et liberorum procreationem esse indifferentia, 265. Quæ eorum *hæresis* exustio, 156. De mundi conflagratione sententia, 248. De fine ultimo, 112, 261, 262. Stoici quid ex sacra Scriptura hauserint, 125. Illi et Aristoteles præcipua sua dogmata a Platone decerpisse dicebantur, 125, 300.
- Stosimi citatum carmen ubi reperitur, 296.
- Strabo quid de Corybantibus, 8.
- Strato Theophrasto succedit, 256.
- Stratonis nomen octo habuerunt, 333. Quis ex illis de rerum inventoribus scriptis, 293.
- Stratorum magnificentia apud paganos, quanta, 86. Redarguitur, *ibid*. V. *Lectus*.
- Stromata, et Stromatum, quid significant, 36. Plures operibus suis titulum et nomen Stromatum præfixerunt, 136. *Stromatum* septem librorum Clementem Alexandrinum esse auctorem, 133. Quo tempore eos composuit, 133. An ætate provecus, 151. An ecclesiasticæ pacis aut persecutionis tempore, 151. (Ob quas rationes, 151. Eorum argumentum et scopus, 135 et 140. Quam singulari modo scripti, 124, 133, 133, 137, 133. Profana dogmata cum sacris in eis permista, 133. Quis verus eorum titulus, 116, 134, 135. Quanta illorum utilitas, 116, 136, 137; et eruditio, 136. *Stromatum* libri non sunt perfecti et integri, 136. Capite truncati, et quomodo, 105, 136. In fine imperfecti, 136. An aliqua arte et industria divisio librorum facta sit, 137. An in capita distincti, aut distinguendi, 137. Cui nuncupati, 105. Cum agro comparantur, et cum antiqua florida oblatione, 116. Utrum octavuseorum liber a Clemente Alexandrino fuerit compositus, 174, 342, 339, 344. Variæ horum librorum editiones, 112, 344. *Stromatum* qui supersint manuscripti codices, 158. Quidam loci corrupti et emendati recensentur, 158. Latine eorum interpretatio ab Herveto adornata, quam imperfecta, 141. An ab aliis recte emendata, 156. Nova interpretatio Latina quam necessaria, 141. Commentaria Herveti in hos libros quam imperfecta sint, 141. Aliorum in eos notæ et observationes quales sint, 141. Novæ observationes, 142. *Stromatum* varia fragmenta ab antiquis scriptoribus citata, 135, 355. *Stromatum* in libris quomodo sacra Scripturæ testimonia clientur, 156. Quædam in editis non indicata designantur, 157. *Stromatum* libri, qui octavus in Clementis Alexandrini Operum editionibus inscribitur analysis, 333. An ille hujus libri auctor sit, 351. Hic liber non est integer, sed mutilatus, 333.
- Sturnus Græco Latinoque sermone loqui edoctus, 95.
- Styracina Jacobi patriarchæ virga, 24.
- Styrax, 24.
- Subdiaconi an cælibes esse debeant, et qua lege, 193.
- Suffocatorum interdictio a quibus præscripta, 50. Quibus penis, 50. Quando ea lex abrogari, vel aliquid de illa derogari cõperit, 50. Varia de illa conciliorum statuta, 50. Cur lata fuerit, 51. Cur abrogata, 31.
- Supellex domorum apud paganos quam superba, 86.
- Sumptuosior prohibetur, 14.
- Supplicium deorum numero ascriptum, 75.
- Supercilia picta, 84.
- Superstitiones variæ ethnicorum recensentur, 136. Superstitiosa sacerdotum *Aegyptiorum* abstinentia, 241. Superstitio absurda de mure aram perfodiende, 241; et levitum corrodende, 241. De rupta pedis dexteri corrigia, 241. De devoratis a sue porcellis, 241. De pistillo a serpente in gyrum circumdato, 241. Superstitiosa lustratio ovorum cum sulphure et tædis, 241. Lanæ flavas, frusta salis, faeces, scillam et sulphur timebant, 241.
- Suspensuræ Caldæorum, 88.
- Sus, r, etymologia, 259. Animal ad sacrificandum duci taxat aptum, 259. Animam pro sale habet, 259. Ventri tantum et pabulo servit, 259.
- Suilla carne cur non vescerentur Judæi, 150. Cur a Moyse prohibita, 259.
- Syllogismus et indicatio quomodo differant, 335.
- Symbolica loquendi ratio duplex, in verbis et in rebus, 121. Quam utilis, 121, 122. A quibus adhibita, 121. Arguuntur qui ea Christianos uti posse negabant, 122. Symbolicum loquendi genus quam sæpe a Græcis et barbaris usurpatum, 258. Quotuplex fuerit, 258. Varia Græcorum symbola in verbis quæ fuerint, 238. Ea recenseantur, 258. Symbola in rebus quæ fuerint, 259.
- Syncellus, V. *Georgius*.
- Synecicæ seu efficientes proprie dictæ sunt causæ, 354.
- Syringes, seu columnæ propter diluvii et obliuionis metum humi defossæ, 237.
- Syracusii prohibuerunt ne feminæ, nisi scorta, auro et vestibus florido colore aut purpura tinctis se ornarent, 84.
- Syracusium vinum, 13, 89.
- Syri columbas et pisces venerabantur, 74.
- Syriacus*, nomine sacramentum baptismatis et confirmationis significatum, 342.

T

- Talorum ludus qui prohibitus, 17.
- Tanais urbs, 61.
- Tarentino carmen quoddam ascribitur, 70. Quis ille, *ibid*.
- Tartari fabula apud Platonem, 247.
- Tatiani *Oratio ad Græcos* a Clemente Alexandrino citata, 160. Tatiani chronologia regum Argivorum, a Clemente Alexandrino citata, 110. Ejus liber *De perfectione secundum Servatorem*, 255. Tatianus Valentini discipulus fuit, 253. Ejus errores de Christo, 208. De nuptiis et filiorum generatione, 115. De lege Moysis, 235. De Novi et Veteris Testamenti auctore, 115. Tatiano, qui hæc verba, *Fiat lux*, esse optantis dicebat quid respondendum 345, 347. Quid de mulieribus dixit, 345, 347.

Telchines primi æs. ferrum et falcem fecisse fereban-
 tur, 236.
 Telesilla poetria, 315. Ea duce Argoliæ Spartanos fu-
 gaverunt, 314.
 Telemus vates, 280.
 Telephus qui unicam ad inferos viam esse dixerat, ar-
 guitur, 117.
 Telesius statuarum Neptuni et Amphitrites artifex, 9.
 Telmessus vates, 280. Ejus sepulcrum ubi, 54.
 Telmissum oppidum ubi situm, 54.
 Telmissenses arte vaticinandi præstantes, 54. Eam in-
 venerunt, 54. Divinationi, quæ sit per somnia, studuerunt,
 284.
 Temperantia sectanda et cur, 113.
 Temperantia gnostici qualis esse debeat, 214. V. *Gnos-
 ticus et Virtutes cardinales*
 Templum quot modis dicatur, 52. Templorum falsis dis-
 dicatorum primordia, 5. 51. Quam variæ ea de re opinio-
 nes, *ibid.* Templum fidei et pacis primus Numa Romano-
 rum rex posuit, 253. Tempia ethnicorum vetustissima
 ad occidentem respiciebant, 150. 236. Cur, *ibid.* Alia ad
 orientem, 236. Erant mortuorum hominum sepulcra, 5,
 52. Tempia deorum quæ igne combusta, 3. 54. Utrum ex
 eorum incendio et ruina Clemens Alexandrinus contra
 ethnicos recte argumentetur, 55. Tempia et simulacra fieri
 quinam ethnici prohibuerint, 286. Romana quot annis sine
 simulacris, 233. Templum unum tantum, et sine simula-
 cris cur Moyses ædificari permisit, 55, 286. Templi
 Hierosolymitani mystica explicatio, 144. Tempia utrum
 Christiani primis Ecclesiæ sæculis habuerint, 57. Deus
 nullo templo circumscribitur, 55. Quodnam verum et
 sanctum Dei templum sit, 130. V. *Ægyptii et Zeno*, 9.
 Tempus omnia revelat, 296. Parce tempori, 258
 Temulentia deorum numero ascripta, 73.
 Teni oppidum, 9.
 Tenos una Cycladum insula, ubi sita, 9. 67.
 Terpantri ætas, 329 Quos musicæ modos invenerit et
 composuerit, 100. 289. Quam molles et effeminatos, 2.
 Tersichore quæ Musa fuerit, 238.
 Terra igne et aqua expurganda, 121. Qui eam adorant,
 esse stultos et impios, 4. *Super terram non esse navigan-
 dum*, 238.
 Terra virginis quid, 184.
Tetapia seu Tetapia. Quid, 162.
 Tertulliani sententia de anno quo Christus natus est,
 171. De Christi pulchritudine, 37. De annis, quibus
 Christus prædicavit, 173. De Christianorum imaginibus et
 simulacris, 64. De abstinentia a sanguine et suffocato, 50.
 De coniugum separatione, 200. De Mariæ Delparæ virgi-
 nitate, 176. Tertulliani locus emendatus, 238. 278.
 Tessera ludus qui prohibitus, 17.
 Testamentum novum et vetus ab eodem Deo traditum
 per Filium ejus, 110, 114, 115. Testamenti Veteris libro-
 rum divisio, 144. Testamenti Novi scriptores quando di-
 vini spiritus afflatu scribere desiderunt, 143. Signum
 sanctæ quaternionis veterum testamentorum, 144. V. *Scriptura sacra*, Testamenta Romanorum ænigmatice facta, 122.
 Ea triplicis erant generis, 310. In quibusnam æs, seu asses
 et libra adhiberentur, 311.
Tetras quid, 190.
 Thales Milesius unus ex septem Græciæ sapientibus,
 272. Ejus ætas, 108, 250, 223. Moritur, 250. Ejus patria quæ
 fuerit, 250. Cum Ægyptiorum prophetis congressus, 250.
 An solus, *ibid.* Solis defectum prædixit, et quando, 250.
 Ejus ad Pherecydem epistola an genuina, 250. Primus de
 natura rerum disputavit, 249. Thales dixit aquam esse
 primum rerum principium, 78. Fuit Ionicæ sectæ auctor,
 107, 249.
 Thallo, 3.
 Thasium vinum, 13, 89.
 Theanus plures fuerunt, et quæ, 85.
 Theano Pythagorica prima ex mulieribus philosophata,
 et scripsisse poemata dicitur, 267, 291. Post Pythagoræ
 mortem scholam ejus ad regendam suscepit, 267. Quid
 illa de immortalitate animæ, 267. Quam pudica fuerit,
 267. Ejus responsa, 70, 267; et effatum, 84.
 Theatides, seu Theanides quis fuerit, et ejus de uno et
 ingenito omnium principio verba, 261. Docuit unum esse
 principium, 124.
 Thebæi vetustissimos omnium se esse prædicabant,
 283. Apud eos primos philosophia et exactior astrologia
 inventa, ac quomodo, 219; 233. Colunt mustellas et
 cur, 74.
 Thelesius Atheniensis statuas Neptuni et Amphitrites
 novem cubitorum fecit, 103.
 Themis a quibusdam hexametrum invenisse dicta est,
 291, 70. An eadem ac Ceres, 70. Quæ sint arcana ejus
 symbola, 70. V. *Ceres*.

Themisto Zoili filia, uxor Leontei, operam philosophiæ
 Epicuræ dabat, 267.
 Theoclitmenus vates, 280.
 Theocritus Chius, Metrodori discipulus, primum sophi-
 sta, ac deinde orator, 98.
 Theodectis carmen de varia fortuna, unde decerptum,
 296. Ejus furta, 121.
 Theodoretus, 49. De idololatriæ origine sententia, 49;
 et de Evangelio secundum Petrum, 133.
 Theodoria secta, 261.
 Theodorus Cyrenæus a paganis atheus dictus, et cur,
 2, 82.
 Theodori Ecclesiæ Constantinopolitanæ diaconi de
 Christi apud inferos prædicatione opinio, 176.
 Theodoti seu Theodori Pythagorei quanta in tormentis
 patientia, 315.
 Theodotus Bizantinus arte coriarius, 347.
 Theodotus montanista, Montani et Priscillæ quasi pro-
 curator, 347. Patrem passum esse dixit, 346.
 Theodotus an Clementis Alexandrini præceptor, 11, 348.
Theodoti et Orientalium doctrinæ epitome, et hujus opus-
 culi analysis, 344. An recta illius inscriptio, 347; in
 prima illius parte errores, 344. Cur Latine nondum red-
 dita, 345. Quis hujus epitomæ auctor, 346. Num ex Cle-
 mentis *Hypotyposibus* excerpta, 346. Novæ in secundam
 illius partem observationes, 347. Errores ibi propositi nec
 confutati, 348. Hoc opusculum esse imperfectum et detrun-
 catum, 348. Quomodo typis editum, 344. Quis Theodotus,
 cujus nomen huic opusculo inscribitur, 347.
 Theogne Diodori filia operam dialecticæ dedit, 267.
 Theognidis Megarensis ætas et sententiæ, 331. Illius de
 misera hominis conditione carmina ubi reperiuntur, 258.
 Ejus furta, 124.
 Theonis Ægyptia meretrix, 312.
 Theophilus quis fuerit, 10.
 Theophilus Cæsariensis an Clementis Alexandrini præ-
 ceptor, 10.
 Theophrastus Aristotelis auditor, 125, 128; et succe-
 ssor, 256. Theophrasti quintus liber varie a variis citatus,
 258. Theophrasti Eresil de Deo sententia, 4, 30. Ejus
 inconstantia, *ibid.*
 Theophrastus *De rerum inventoriis* et *De plantis* li-
 bros scripsit, 293.
 Theopompus, 300. 301. Historicus, sed calumniator,
 323. Maledictorum et fabularum decantator, 103. Theo-
 pompi furta, 124. Theopompi carmina de morte pro patria
 in bello fortiter obscunda, 297.
 Theriaci calices, 14, 87.
 Thersitæ qui fuerint, 92.
 Thesmophoria, 70.
 Thespis Atheniensis an tragœdiæ inventor, 291, 331.
 Vel unus tantum partis, 292. Illius verba et comœdiæ, 331.
 Thesprothæus lebes, 2.
Thesprotis (De) Musæi liber, 297.
 Thessali ciconias venerabantur, 8. Cur, *ibid.*
 Theut geometriæ inventor, 284.
 Thmuis urbs Ægypti, 66.
 Thmuitarum hircus, 66.
 Thobel seu Tubalcain armorum inventor, 286. *Æris*
 elaborandi inventio ei tribuitur, 272.
 Thomas apostolus an martyro mortem obierit, 247.
 Thoyth, seu Theyth, Thouth, Thoth, rex Ægypti idem
 ac Mercurius, 255.
 Thraces ebrietati obnoxii, 89. Deos fulvos et cæruleos
 fingeant, 234. Harpen invenerunt, 286; et pellis primi
 usi sunt, *ibid.*
 Thrasonidis comici de puella a se amata effatum, 331.
 Thrasylus exsules per deserta loca noctu, columna
 ignis prælucente, in patriam reduxit, 146. Atque ita Moy-
 sem imitatus est, 109.
 Thrasylus quis, et illius chronologiæ fragmentum, 321.
 Thrasymachus orator, et quæ ejus orationes, et alia
 scripta, 324.
 Thncydidis furta, 124.
 Thunnus Tyrius, 96.
 Tibiam qui excogitaverint, 285.
 Timæus Tauromenites cur Epitimenus et calomniator
 dictus, 323. Maledictorum et fabularum decantator, 103.
 Timei Locri liber *De natura*, et alia scripta, 324. De
 uno et ingenito omnium principio verba, 247. Timæus
 quid ex sacra Scriptura sumpsit, 123.
 Timoclis nomine duo comici appellati, 331. Vel unus
 comicus, et alter tragicus, 332.
 Timon de side, 121.
 Timonis Philiasi carmina, a quibus citata, 306. 332.
 Timor quod duplex sit, 206. An quilibet sit bonus, 116.
 206. Timor Domini bonus, 110, 206. Non omnem servil-
 em esse malum, et quomodo ab eo ad filialem et charita-

tem ascendamus, 207. Timoris necessitas, 112, 206. Dei timore peccatum declinare discimus, 110, 111; et ad spem et charitatem perducimur, 111. Fidem adjuvat, et quomodo ad charitatem, penitentiam et spem nos ducat, 206. Quomodo dilectio fiat, 111. Atque ad eam proventus, non servus, sed filius est, 345. Cur gnosticus et perfectus Christianus timorem expellat, 207. Ab illo hominem non fieri hypocritam et magis peccatorem, 207. Hæreticorum de timore error refellitur, 206. V. *Metus*

Timotheus tibicen famosus, 83.

Timotheus Milesius nomos primos in choro et cithara cecinisse fertur, 290. Et Spartiatas illi ideo succensuisse. *ibid.*

Timothei Pergamenti liber *De philosophorum fortitudine*, 324.

Timoxeus Corcyraeus vates, 277

Tiresias vates quis fuerit, 282.

Tonsores quando primum in Italiam venerint, 85.

Tonstrinae prohibitæ, 17.

Tormenta acerbissima qui ethnici homines pertulerint, 117.

Traditio duplex, una publica, et occultanda altera, 158. Traditiones divinæ sine scripto, sed voce tantum, 126, 162. Cur apostoli quædam sine scripto tradiderint, 162. Traditio de vera sacra Scriptura expositione, 162. De sacris quatuor tantum Evangelii, et eo quo scripta sunt ordine, 162. Quis honor his traditionibus debitus, 162. Quis earum depositum conservet, 163. Traditionis Dominicæ clavis, 135. Traditio humana quæ cavenda, 107, 162. Traditiones apocryphæ, 352.

Tragœdiæ quis inventor, 291. Tragœdiæ vel tragici nomine plures citati, 102.

Trinitatis mysterium a Clemente Alexandrino assertum, 167, 354. Platoni non omnino incomperit, 167. Orphæi, Homeri, et Euripidis obscurus de Patre et Filio Dei sermo, 167. Absurde assertur ex iis, quæ Plato de Dei *ἑκ* dixerat, factas fuisse divinæ Trinitatis personas, 168. Trinitas sancta virtutum, quid, 140.

Triremem quis primus construxerit, 286.

Trismegistus quis esse dicatur, 280.

Trojani excidii tempus, 108.

Tropus quid sit, 144.

Tubam quinam excogitaverint, 285.

Tubalcain. V. *Thobel*.

Turdi Daphnii, 96.

Turpitudine non in membris, sed in vitio sita est, 14.

Tuscani plasticen excogitasse dicuntur, 287.

Tusci aruspiciam perfecte tenuerunt, 284.

Tussis unde excitata, 72.

Typhon quis, 9.

U

Uctiones a quibus proscriptæ, 308.

Unguentorum varia genera, et quæ sint, 91. Eorum usus quam salubris, 101. Quædam ex floribus composita sunt utilia, 14. V. *Oleum* Unguentorum usus minime necessarius, 14. Objectiones a Christi et regum Israel exemplis petitiæ diluuntur, *ibid.*, quis licitus, 14. Et quomodo, 92. Unguentorum varia genera mulieres ethnicae in dies excogitabant, 91. Quantum illi abuterentur, 14.

Unguentariis pleræque civitates replentæ, 92. A civitatibus bene moratis pulsæ, 14; et a quibus, 92.

ὑποκρίτης quid significet, 215

ὑποκρίτης et ὑποκρίτης quid significet, 140.

ὑμνος, canticum ad saltandum accommodatum, 290; quis primus cecinit, 290

Usus arbore navigli loco usus, mari sese commisit, 283.

Utile nihil, nisi honestum, 219.

Utile ab honesto et justo qui sejunxit, hunc Socrates et Plato execrabantur, 264.

Uxorem qui desponderat, militiæ immunis, et qua lege, 146. Quibus uxorem ducere liceat, 15. Quæ ducenda, 113, 198. Uxor nunquam dimittenda, 113. Quomodo se gerere et viro suo obedire debeat, 118, 198. Quæ illius vestis atque ornatus, 17. Uxor gnostico post liberorum resurrectionem soror judicatur, 214. V. *Conjugium*, *Matrimonium*, *Nuptiæ*. Uxorem qui malam duxerat, quæ lex in eum a Lacedæmonis lata, 217. Quid Plato in illum qui uxorem non duxerat, statuerit, 216. Adultera quibus poenis afficienda, 200.

V

Vacca Dædali, 62.

Valentini epistolæ, 232. Una erat ad Agatopodem, ubi scribit eam fuisse Christi continentiam, ut cibos non egeret. 232. Matthiæ opinionem se sequi gloriabatur, 156.

Valentinus de Christi corpore, 115. 235. De Adami peccato, 118. De fide, 120. De martyrio, et alii ejus errores, 118. Quid Valentinus de Græcorum furis, 125.

Valentiniani cur sic dicti, 230. Valentinus garriebat eos initio esse immortales, vitæ æternæ filios, genus eieciunt, orthodoxos vero esse animales, 232. Quæ apud illos Achamoth seu Enthymesis, 232. Valentinianorum errores, de homine spirituali, et animali, 548. De ejus anima, *ibid.* Valentinianorum error de fide, 110; de matrimonio, 115; de spirituali communione, 113. Valentiniani a quibus impugnati. A Clemente Alexandrino, 111, 206. Nam et alibi, 247.

Varronis de prima templorum origine opinio, 52.

Vasorum varia genera, 14. Quorumnam usus illicitus, *ibid.* Quam pretiosa, et quæ apud paganos fuerint, 87. Innumerabilia erant aurea et argentea quorum in balneis ethnicis usus erat, et quæ fuerint, 88. Eorum multitudine non gloriandum, 17. Vasa pretiosa ad usus quos pudet dicere, 87.

Vates apud ethnici quæ fuerint, et eorum nomina, 277.

Vates quoque fuerunt feminae, et quarundam nomina, 282. Quomodo vates illi futura prædicerent, 108.

Velo caput mulieris tegendum et quali, 15.

Venia melior supplicio, 111, 289.

Ventilabris Minerva colebatur, 71.

Ventridæmon cibus lautioribus præfectus, 15, 90.

Ventriloqui, 2, 90.

Venti ab Aristæo revocati, 249. Ab Empedocle extati, 249.

Veneris varia cognomina, 71. Vitæ primordiis et fini præesse dicebatur, 71. Venus *ἑρμῆς*, 71. Venus Phaonitæ seu potius Phaonitæ paravit insidias, 71. Venus non est dea, 5. Veneris obscenæ imagines, et turpia simulacra, 62. Veneris Cnidiae simulacrum, 62. Cratinæ seu Phrynes formam in eo expressit Praxiteles, 62. Aliæ Veneris ad Phrynes meretricis pulchritudinem pictæ, *ibid.* Veneris Tanaidis, seu potius Anadidis statua, 4, 60. Veneris usus quando a Pythagoreis interdictus, 258.

Veneris appetitus remedium fames, sin minus laques, 326.

Venustiani idem ac Paterniani, 255. V. *Paterniani*.

Verbum seu *λογος* Luciferi est antiquius et Patri æternum, 2. Est ipsamet veritas, et idea divina, 121. Est undequaque, sicut sol, diffusum, 150.

Verbo per prophetas, et per se ipsum loquenti credendum, 122; est primus veritatis magister, 245. Verbo divino bona ex coelis iustitia primum annuntiata, 12. Corpus et animam Christi post mortem non deseruit, 58. Verbum infanti seu Christiano est omnia, 40.

Verbis et vocibus non inhærendum, 260. Verborum contentiones vitandæ, 106; et eorum nimia curiositas cavenda, 255. V. *Christiani*.

Verecundia non est dea, 5.

Veritas quid, 111. Est duplex, nomina et res, 128, 305; et idea, 505. Et si una sit, multiplices habet particulas, 107. Veritas a Deo derivatur, 115. Quatuor in rebus subsistit, 305. Est regina, et principium magnæ virtutis, 305. Ejus principium est admiratio, 305. Veritas in cognitione et actione versatur, 305. In illa edificans charitas versatur, 107. In sacra Scriptura delitescens, nondum nobis plane comperta, 110. Qui eam inquirunt, laudandi, *ibid.* Et soli studendum, 106. Veritas inquirenda. Quomodo, 345. Veritatis multa criteria, et a quibus inquirenda, 305. Ad eam comparandam philosophia et aliæ disciplinæ nos juvant, 305. Veritatis primus magister est Deus, et divinum illius Verbum, 245. A Deo discitur, aut ab iis qui originem a diis duxerunt, 235. Omnes ejus fontes a Deo manaverunt, et quomodo, 128. Qui ei non credit, infelix est, 124.

Vestes quales esse debeant, 15, 17, 48, 85. Qualis earum color, *ibid.* Vestes simplices, et varis coloribus tinctæ, 85. Vestes hyssinæ a quibus primum confectæ, 287. Vestium luxur arguitur, 15, 84. Vestes gemmis et pretiosis lapillis ornatae prohibentur, 85. Nec tota vestis, nec ejus fimbria auro contextenda, 16. Vestes adeo tenues, ut intertextæ animalium et florum figuræ undique cerni possint, prohibentur, 85. Vestes dolosæ a quibus proscriptæ, 308. V. *Femina* et *Mulier*.

Vitis regis ne incedamus, 258.

Victor quo tempore papa creatus, 6.

Victoriæ templum, 75.

Victorii in Clementis Alexandrini libros observationes, 141.

Vidua temperantiæ virtute rursus fit virgo, 151. An virgini præferenda, 201.

Vigiliæ nocturnæ Christianorum, 14, 46. V. *Christiani*

Vinculis aureis apud barbaros ligari rei homines solent, 94.

Vini varia genera, 13, 89. Chium, Ariusium, Thasium, esbium, Creticum, Syracusium, Mendesium, Naxium, alicum, 89. Immoderatus vini usus fugiendus, 89. Est ciuitas hominum, 317. Vini abstinentia bona, 13, 100. Illius sus quibus licitus aut illicitus, 13. Quomodo, 115. Aqua ebet temperari, *ibid.* In cena et prandio, hieme aut alio tempore, *ibid.*, ac modicus tantum illius usus conceditur, 1. Quinam paulo hilarius ei indulgere possint, 20. De ravis illius effectibus carmina, 102. V. *Zaleucus*.

Virginitas consuitur, non præcipitur, 200. Illius votum a Clemente Alexandrino assertum, 200. An matrimonio sit præstantior, 200. Virginitatem apud Indos quinam oluerint, 270.

Virgo apud Falerios Junoni quotannis immolata, 68. Apud Lacedæmonios quando immolari cœperit et desierit, 68.

Virorum quæ exercitationes licitæ, 17. Viri non minus quam mulieres apud ethnicos luxu et mollitie perdit, 85. Luxus arguitur, 16.

Virtutis definitio, 20. Illa nobis non est ingenua, 201. Ad eam comparandam nati apti sumus, 127, 201. Disciplina et exercitatione comparatur, 201. Cur alii ad maiorem, ad minorem alii perveniunt, 201. Virtus a nemine nisi vera omnium animi perturbationum victoria acquiritur, 29. Virtus ad salutem sufficit, 123; et ad beatitudinem, 264. Utrum perfectissimus Christianus eam amittere non possit, 228. V. *Gnosticus*. Virtutum theologiarum trinitas, 208. Tres illæ virtutes sunt fundamentum cognitionis rationalis, 208; et sese invicem consequuntur, 208. Virtutes cardinales quæ sint, 97, 200. Quantum sibi invicem sint connexæ, 201. Virtutum quaternio quæ sit, et quid efficiat, 140. Virtutes quomodo viris et feminis sint communes, 117. Lege Mosaica docentur, 111. Virtutes Christianæ in quo positæ sint, 223. V. *Gnosticus*. Virtutis templum, 73.

Vitium quomodo a peccato distinguatur, 180. Illud solum his, qui ad cognitionem proficiunt, exitum affert, 180. Illud solum est malum, 131. Vitia et vitiosissimi homines deorum albo ascripti, 49.

Vocationi suæ quis morem sincere gerat, 119.

Vocati sunt omnes a Deo, 110.

Voluntarium quid sit, 178.

Voluptatis definitio, 13. Ejus principium est cupiditas, 202. Utraque se ipsam generat, 203. Voluptas est quædam naturalium necessitatum appendix, 203. Nobis diu nocturneque insidiatur, 202. Quis illius usus, 112. Voluptas illicita, 15; et fugienda, 114. Nullus unquam ei locus dandus, 114. Quomodo adversus eam pugnandum, 501. Radiculus evellenda, et quomodo, 112, 115. Ex ea omnes animi perturbationes, et tentationes diaboli, *ibid.* De venerea voluptate Sôphoclis poeta effatum, 258. V. *Antisthenes*.

Vosibius, et varii ejus libri, 98.

Votum continentis et castitatis an Clementi Alexandrino probatum, 200.

Vulcani plures, 3, 65. Vulcanus est ignea substantia, 78. Vulcanum qui adorant, sunt impii, 4.

X

Xenocratis præceptor Plato, 128. Ille Spensippo succedit, 235, 236. Patrem et Filium indicasse videtur, 123. Ejus de Deo Patre et Filio carmina, 247; et de Deo belluis cognito, 164; de fide, 110; de summo bono, 261. Dixit septem planetas et mundum esse deos, 79. An is Carthaginensis aut Chalcedonensis dictus 4, 79.

Xenophanes sectæ Eleaticæ auctor, 107, 254. Ejus ætas, *ibid.* Xenophanis carmina de variarum gentium diis a quibus citata, 234. Quid hauserit ex sacra Scriptura, 123.

Xenophon quid de Deo dixit, 81, 246. Xenophontis furta, 124, 296. Xenophon quid ex sacra Scriptura furatus sit, 123.

Xephodres, 239.

Xilandri in Clementis Alexandrini libros observationes, 141.

Xistides illicitæ, 15.

Z

Zabratus, Zaratas, Zaratus, Nazaratus, an idem, 252.

Zacchæus publicanorum princeps, 159.

Zachariæ propheta ætas, 108; prophetia, 150. Zacharias pater Joannis Baptistæ propheta, 108.

Zaleucus cur primus legislator dictus, 276. Loeris quas tradidit leges, a Minerva accepisse ferebatur, 109, 276. Leges ab illo in vinum bibentes, et in adulteros latæ, 276. Filio suo adulterii convictio unum, et sibi unum oculum eruit, 276.

Zalmoxis heros, et quæ legatio ad eum, et a quibus quotannis missa, 285.

Zaps, 121. Quid significet, 240.

Zarina Saccarum regina, 314.

Zeno Eleates Parmenidis successor, 254. Linguam suam in tyrannum expulit, 312. Quis ille tyrannus, 312.

Zeno Stoicæ sectæ auctor, 251, 254. Prohibuit ne templa et simulacra ædificarentur, 251. Dicebat se unum malle Indum videre qui torreatur, quam omnes de laboris perpensione discere probationes, 112, 251. Illius de summo bono et ultimo fine opinio, 261, 262; de matrimonio, 265. Quibusnam, et quæ scripta sua legenda traderet, 266.

Zeno Myndius quis fuerit, 54. Ejus scripta, 98.

Zethus musicæ inventor dicitur, 239.

Zopirus pædagogus, 12.

Zoroastres Medus vates, 279.

ORDO RERUM

QUÆ IN HOC TOMO CONTINENTUR.

CLEMENS ALEXANDRINUS.

STROMATUM LIBER QUINTUS.

CAPUT PRIMUM. — De fide.

9

CAP. II. — De spe.

29

CAP. III. — Tam fidei quam spei objecta mente tantum percipi posse.

31

CAP. IV. — Res divinas per involucra tradere tum apud ethnicos tum sacros scriptores usu esse receptum.

57

CAP. V. — De symbolis Pythagoræ.

45

CAP. VI. — Mysticam tabernaculi Judaici ejusque apparatus significationem exponit.

53

CAP. VII. — Ægyptios itidem res sacras per symbola et enigmata representasse.

67

CAP. VIII. — Apud varios, præsertim poetas et philosophos, non minus quam apud sacros scriptores, usu receptum fuisse res sacras symbolice representare.

71

CAP. IX. — Rationes afferuntur cur veritatem involucris symbolis obtegere visum fuerit.

87

CAP. X. — Apostolorum sententia de mysteriis fidei occultandis.

93

CAP. XI. — Ad veram Dei cognitionem optime perveniri, si mentem a rebus carnalibus et mundanis quam maxime abstrahamus; idque auctoritate philosophorum probari.

101

CAP. XII. — Deum nec mente, nec verbis comprehendi posse.

113

CAP. XIII. — Juxta philosophos Dei cognitionem donum esse divinitus datum, et ab his præcipue peti oportere qui divino afflatu dignati sunt.

123

CAP. XIV. — Græcos ex Hebræorum libris decreta sua mutuatos esse.

129

LIBER SEXTUS.

CAPUT PRIMUM. — Ordo dicendorum.

207

CAP. II. — Ad illud redit quod sine libri quinti probaverat, Græcos scilicet ab Hebræis plerumque furatos esse; quod ex eo ulterius probat quod aliorum dicta a se invicem mutuati sint. 211

CAP. III. — Quod Græci multa ab Hebræis sint furati ex eo probat quod miracula in sacris litteris tradita in suas historias et fabulas mythologicas transtulerint. 243

CAP. IV. — Græcos ex Ægyptiis et Judæorum gymnosophistis multa philosophiæ placita hausisse; quos ob sapientiam claros fuisse ostendit. 251

CAP. V. — Græcos aliquatenus Dei veri notitiam habuisse. 257

CAP. VI. — Evangelium ethnicis in inferno positis non minus quam Judæis et ethnicis viventibus fuisse annuntiatum. 265

CAP. VII. — Quæ sit vera sapientia, et unde dicatur. 275

CAP. VIII. — Philosophiam esse cognitionem a Deo datam, licet respectu ad perfectiorem Evangelii lucem ab Apostolo vilipendatur. 283

CAP. IX. — Gnosticum verum animi perturbatis affectibus omnino carere. 291

CAP. X. — Gnosticum verum etiam scientiarum humanarum cognitionem sibi comparaturum tanquam fidei adiutricum atque ad res divinas percipiendas animum præparantium. 299

CAP. XI. — Mysticas rerum divinarum significationes contineri ostendit in numerorum arithmeticonum proportionibus, et rationum geometricarum ut et modorum musicorum differentiis. 305

CAP. XII. — Hominem quamdam habere aptitudinem ad perfectionem, gnosticum autem solum eam revera consequi. 317

CAP. XIII. — Vere perfectis eminentes quosdam gloriæ gradus in cælis servatos honori episcopatus, presbyteratus et diaconatus respondentes. 325

CAP. XIV. — Veritatis et bonorum operum studiosis pro cuiusque merito in cælis locum assignatum iri. 329

CAP. XV. — De variis cognitionis ad perfectionem ducentis gradibus; et qua de causa multa obscure et mystice in S. Scriptura tradantur. 339

CAP. XVI. — Exemplum hujus mystici intellectus (de quo in capite præcedente) ponit in explicatione mystica Decalogi. 357

CAP. XVII. — Philosophiam non tradidisse perfectam Dei cognitionem; esse tamen in animarum medelam a Deo datam. 379

CAP. XVIII. — Gnosticum veram philosophiam quasi per otium attingere; ad ulteriora progredientem, Christianam scilicet doctrinam, omnis sapientiæ fontem. 395

LIBER SEPTIMUS.

CAPUT PRIMUM. — Verum gnosticum maxime sincerum esse Dei cultorem, immeritoque ab incredulis tanquam atheum calumnias pati. 401

CAP. II. — Dei Filium omnium esse gubernatorem a Patre constitutum, ipsumque hominum curam gerere et servatorem esse. 407

CAP. III. — Gnosticum verum id agere ut Deo ejusque Filio sit quam simillimus. 415

CAP. IV. — Ethnicos effinxisse deos sibi simillimos, tam quoad formam externam quam internos animi motus; unde fons et origo omnis superstitionis. 427

CAP. V. — Animam sanctam præstantius esse Dei templum quovis edificio manu facto. 435

CAP. VI. — Preces et gratiarum actiones a mente puro indesinenter oblatas omni sacrificio longe esse potiores. 439

CAP. VII. — Quali oratione utatur gnosticus verus et quomodo a Deo exaudiatur. 449

CAP. VIII. — Gnosticum verum ita colere veritatem ut ne quidem opus habeat juramento uti. 471

CAP. IX. — Virtutibus multo magis pollere debere illum qui alios docendi munus in se suscepit. 475

CAP. X. — Quibus gradibus ad veram perfectionem tendit gnosticus. 477

CAP. XI. — Veri gnostici vitam describere pergit, et præsertim quam fortis sit in malis ipsaque etiam morte toleranda, si Deus ita jusserit, exponit. 485

CAP. XII. — Verum gnosticum beneficum et continentem esse et mundana omnia despiciere. 495

CAP. XIII. — Verum gnosticum delictis in seipsum admissis ignoscere. 511

CAP. XIV. — Gnostici perfecti descriptionem claudit, il-

lustratione adhibita e I Cor. vi, 1, etc., quem locum paraphrasticè exponit. 517

CAP. XV. — Respondet objectioni illorum qui Ecclesiam se adjungere recusant propter hæresium varietates. 525

CAP. XVI. — Duas rationes proponit quibus vera fides ab hæresi distingui possit; 1° ad Scripturas recurrere, atque ex iis de doctrina quavis judicium ferendo. 529

CAP. XVII. — Rationem alteram proponit qua vera fides ab hæresi distingui possit, examinando scilicet eamnam fuerit prior traditio, illa Ecclesiæ, antea quam hæretici venditant. 545

CAP. XVIII. — Ex mystico sensu legis de mundis et immundis animalibus, Judæos et hæreticos ab Ecclesia distingui posse ostendit. 555

LIBER OCTAVUS.

CAPUT PRIMUM. — Oportet omnes qui se tum philosophici, tum theologicis questionibus exercent, id agere ut certum aliquod inveniant. 557

CAP. II. — Quod antea dixerat, eos qui philosophiæ aut theologiæ operam dant, id agere debere ut certum aliquod inveniant, illud obtineri posse ait primum clavis et perspicuis tam rerum quam nominum definitionibus. 561

CAP. III. — De demonstratione adhibita in questionibus philosophicis, quæ quomodo a syllogismo distinguatur exponitur. 565

CAP. IV. — In omni questione explicanda, primo rei de qua queritur definitio ponenda, ad ambiguitatem quæ in terminis sæpe occurrit vitandam. 569

CAP. V. — Specimen dat demonstrationis in discussione questione de Scepticorum *κορη*. 579

CAP. VI. — De genere, speciebus et differentiis et quis sit eorum usus in definitionibus. 581

CAP. VII. — De causis dubitandi sive assensum sustinendi. 587

CAP. VIII. — Qua methodo tum res, tum nomina ad certas classes revocari possunt. 587

CAP. IX. — De diversis generibus. 591

LIBER QUIS DIVES SALVETUR. 603

EXCERPTA ex scriptis Theodoti et doctrinæ quæ Orientalis vocatur ad Valentini tempora spectantia. 651

ECLOGÆ ex Scripturis prophetis. 697

FRAGMENTA Clementis Alexandrini. 729

I. — Adumbrationes in priorem D. Petri Epistolam. 729

II. — Adumbrationes ejusdem in Epistolam Judæ. 731

III. — Adumbrationes ejusdem in Epistolam I Joannis. 733

IV. — Adumbrationes ejusdem in Epistolam II Joannis. 737

V. — Ex Nicetæ catena in Job. 739

VI. — Ex Nicetæ catena in Job. 741

VII. — Ex Nicetæ catena in Mathæum. 743

VIII. — Ex catena in S. Lucam a Corderio edita. 745

IX. — Fragmenta ex libris *ἑρμηνεύσεων*. 745

X. — Fragmenta ex libro *De Providentia*. 749

XI. — Fragmenta ex libro *De anima*. 751

XII. — Fragmentum ex libro *De obreptione*. 751

XIII. — Fragmenta alia ex Antonio Melissa. 753

XIV. — Fragmentum libri *De nuptiis*. 755

XV. — Fragmenta diversorum librorum deperditorum. 755

XVI. — Fragmenta quæ Græce tantum in editione Oxoniensi leguntur. 757

XVII. — Fragmenta quæ in editione Oxoniensi desiderantur. 767

SCHOLIA VETERA in Clementis Alexandrini *Protrepticum ad Græcos* et *Pædagogicos* libros tres. 777

DISSERTATIONES D. N. LE NOURRY de omnibus Clementis Alexandrini operibus. 793

Admonitio. 793

DISSERTATIO PRIMA. — De *Cohortatione ad gentes et de tribus Pædagogicis libris*. 797

CAPUT PRIMUM. — De *Cohortatione ad gentes*. 797

Articulus I. — Analysis hujus libri. 797

Articulus II. — De hujus libri auctore, ætate, titulo, argumento, ac totius operis divisione, elegantia, eruditione et manuscriptis codicibus. 804

Articulus III. — De hujus libri integritate, et de locis

qui corruptionis arguuntur. Ubi de Corybantibus, et tertio eorum fratre occiso; de auriga Phrygis, seu Myrtillo, et Pelopis inferis; de Jove Olympico, Pisano et *Amphitriti*; de divino honore, quem Thessali ciconis tribuebant; de Neptuno qui in Teno colebatur, ejusque et Amphitrites statua Teni posita; de triplici Mercurio Andocyde, Amyeto et Thyphone; de Minoe Jovis discipulo. 807

Articulus IV. — Quis fuerit Clemens Alexandrinus hujusce ad Græcos *Admonitionis*, *Pædagogii*, *Stromatum*, aliarumque lucubrationum auctor, qui ejus præceptores, quos in illius munus et officium, ubi et quomodo hanc ad Græcos *Admonitionem* composuerit. 812

CAP. II. — De tribus *Pædagogii* libris. 813

Articulus I. — Analysis libri primi. 813

Articulus II. — Analysis libri secundi. 817

Articulus III. — Analysis libri tertii. 823

Articulus IV. — De horum librorum auctore, argumento, titulo, divisione eorumque in capita distributione, et eorumdem capitum summaris, ac quo tempore, et utrum ex concionibus publice habitis, aut quo stylo sint compositi. 827

Articulus V. — De manuscriptis horum librorum codicibus, eorumdemque integritate, utilitate et eruditione; ubi quædam loca difficilia explicantur, et utrum Clemens Hebraeorum sciverit. 829

CAP. III. — *Novæ in Clementis Alexandrini Admonitionem ad gentes, et tres Pædagogii libros observationes, ac primum de iis quæ ad christianam theologiam spectant.* 835

Articulus I. — Quomodo Clemens libros sacros Veteris et Novi Testamenti auctores divino Spiritu afflatos fuisse senserit. 835

Articulus II. — Quomodo Clemens testimonia sacra Scripturæ in *Admonitione ad Græcos* citaverit, et cur nonnulla in vulgatis ejusdem sacra Scripturæ libris non reperiantur, curve auctorem Proverbiorum puerum Hebræorum appellaverit. 835

Articulus III. — De quibusdam Veteris Testamenti libris in *Pædagogo* laudatis, ac quam diverso a vulgata illorum editione modo plura eorum loca citaverit, et de nonnullis quæ etiamnum in ea non occurrere videntur. 837

Articulus IV. — De libris Novi Testamenti in *Pædagogo* laudatis, ac præcipue de prima cum Petri tum Joannis Epistola; et Judæ quoque Epistola, et quomodo testimonia inde desumpta a Clemente citata fuerint. 847

Articulus V. — De lege apostolica, qua sanguine animalium et suffocatis caribus interdicitur. 850

CAP. IV. — *De Christi et Spiritus sancti divinitate, sacroque Trinitatis mysterio, ac de iis quæ ad Christum pertinent.* 853

Articulus I. — De summa Christi divinitate in *Admonitione* ad Græcos asserta. 853

Articulus II. — Quam invicte eadem Christi et Spiritus sancti divinitas ac sanctissimæ Trinitatis mysterium in libris *Pædagogii* asserantur. 856

Articulus III. — Christum, antequam homo fieret, revera existisse, et quomodo ille Israelitici Christianique populi dux fuerit. 859

Articulus IV. — Quo sensu Clemens corpus Christi deforme esse dixerit. 860

Articulus V. — Verbum divinum neque corpus Christi, neque animam unquam deseruisse, ac de ejusdem Christi tunica. 867

CAP. V. — *De quibusdam Ecclesiæ sacramentis.* 867

Articulus I. — De vario baptismi nomine et effectu, de discrimine inter peccat et peccati peccato debita remissionem, quæ peccatorum peccata baptismis dimittit, quomodo peccata in eo deleta, non præmitti debeat catechesis, fides, et peccatorum poenitentia. Utrum Clemens de lacte et melle post baptismum dari solito loquatur, ac de discipulorum nomine. 867

Articulus II. — Orthodoxa Clementis de Eucharistiæ sacramento doctrina explicatur. 870

Articulus III. — De sacris ordinationibus, et presbyterorum episcoporumque ordinis differentia, de presbyterorum benedictione, ac de sancto matrimonii usu. 877

CAP. VI. — *De angelis, de hominis anima, et Christianorum moribus.* 879

Articulus I. — De angelis, et quinam ex illis, quamque

ob causam Egregores appellati, ac de eorumdem angelorum lapsu. 879

Articulus II. — De hominis anima, et quæ ejus definitio, quis motus, utrum non aliter quam sensuum ministerio cogitet; an spiritualis sit et incorporea, cur triplex dicatur, ubi sedem suam posuerit, et cur sicca naucape-tur. 880

Articulus III. — De Christianorum moribus, ac primum de more noctu ad laudes Deo concinendas surgendi, et quandiu ille duraverit; non totam noctem, multo minus interdiu dormiendum; quid eo tempore Christiani agere deberent. 882

Articulus IV. — De aliis Christianorum moribus; quantæ modestia ad ecclesias accedent, et in ea versarentur; quorundam ab illa discedentium abusus; de Christianorum salutatione, osculis, conviviis, ieiunio, agapis, balneis et vestimentis. 883

CAP. VII. — *De gentium theologia variisque eorum superstitionibus.* 887

Articulus I. — De idololatriæ et nefarii plurimorum deorum cultus origine et primordiis. 887

Articulus II. — De primis deorum templis et eorum origine. 892

Articulus III. — Tempa deorum esse mortuorum hominum sepulcra ubi de Imari tumulo, et utrum ille Eumolpi et Dairæ filius fuerit. De sepulcris filiarum Celei ac Hyperoches, et Laodices, atque etiam Clearchi, et Leucophrynes, ac Telmessii vatis, et regis Cyrinæ, citatisque auctoribus Leandrio et Zenone Mindio. 894

Articulus IV. — De templis deorum, ac præsertim Bacchi et Serapidis igne combustis et eversis; num inde Clemens contra paganos recte argumentetur, atque aliqua initio Ecclesiæ templa Christianis fuerint? 899

CAP. VIII. — *De paganorum simulacris, statu et imaginibus.* 901

Articulus I. — De simulacrorum, statuarum et imaginum apud paganos origine, et quod initio Scythæ acinacem, Arabes lapidem, Persæ fluvium, alii lignum, Romani hastam adorarent, ac de ligneo Junonis Cytheroniæ et Samiæ simulacro. 901

Articulus II. — De simulacris ad hominum similitudinem effectis, Jovis Olympici, et Patarei, Apollinis itidem Patarei, Apollinis obsonatoris et hiantis, ac Junonis Tirythiæ; de Palladio ex Pelopis ossibus facto, et apud Demophoontem depositis; de statu Herculis Tirythici, Dianæ Munichæ, Dionysii Morichi a Simone facta, Serapidis magni dæmonis, et Veneris Tanaidis. 906

Articulus III. — De aliis statu et, quas pagani coluerunt, aut contumelia affecerunt, Furiarum, malæ Fortunæ, Jovis, et Veneris Caidiæ. 912

Articulus IV. — De quibusdam obscenis simulacris et gestibus Philenidis, de impotenti Pygmalionis in statuum amore, de cujusdam equæ simulacro, et Dædali vacca, et similibus nec cerea nec lutea similitudine deceptis. 914

Articulus V. — Utrum Christiani, primis Ecclesiæ temporibus quasdam imagines, statuas et simulacra habuerint, vel id ipsis divina lege prohibitum fuerit, et utrum pagani ipsasmet statuas et imagines adorarent. 915

CAP. IX. — *De paganorum diis et deabus, sacrificiis et mysteriis.* 921

Articulus I. — De multiplici Jove, de Agamemnone Jove, et Staphylo qui illius meminit; de Jove in formicam converso, de Jovis, sicut hirci Tmutitarum inexplibili hibidine, de Martis in vincula conjecti, atque etiam Homeri patria, de Appolline Sminthio, de Esculapio ejusque sepulcro, de Neptuno medico et Saturno in Sicilia sepulto, ac de Dionysi corde a Pallade sublato. 921

Articulus II. — De Bacchi orgiis, de sacrificiis quibus homines immolabantur, de Cereris mysteriis, ac de Ectione, et Melampode, de arcanis Themidis, seu ejusdem Cereris symbolis, et de Anacharsi, qui civem suum Cereris mysteria imitantem interfecit. 926

Articulus III. — De paganorum deabus, de quinta Minerva, de alia Minerva ab Ornyto venerata, et Polemone qui illius meminit, de alia Minerva quæ ventilabris colebatur; de Venere quæ Phaoni paravit insidias, de Venere Turyngiæ, de Diana Chelidæ, Condylidæ et Podagry. 931

Articulus IV. — De diis averruncis, seu malorum depulsoribus, et humanis affectibus in deorum numerum relatis: de Jove et Hercule *Amphitriti*, de Febre. Favore.

Pallore, Morbo, Poena, Supplicio, Somno et Morte; Item de Metu et Amore, Gaudio et Spe, Contumelia et Impudentia. 934

Articulus V. — De animalibus et piscibus, quæ Egyptii, alique populi venerantur; de phagro et mæote, quos Egyptii colebant; de mustela, quam Thebani; de ove, quam Samiti; de columbis et piscibus quos Syri colebant. 937

Articulus VI. — De regibus et privatis hominibus, deorum numero ascriptis, de Ceyce et uxore ejus Alcione, de Ptolemæo quarto et Mithridate, de Menecrate medico, de Alexarcho et Nicagora, de Philippo rege et Demetrio. 939

CAP. X. — De paganorum oraculis, ludis et certaminibus.

Articulus I. — De oraculorum apud paganos defectu, de Iebete Thesprotæo, de Gerandryo, et Jovis Ammonis oraculo, de Castalio et Colophonis, Claril, Didymæi et Amphiaral fonte, de capris et corvis ad divinandum exercitati. 939

Articulus II. — De turpibus apud paganos ludis et certaminibus Pythiis, Isthmiis, Nemels et Olympiis; de mysteriis in Sagra et Alimunte. 944

CAP. XI. — Philosophorum et poetarum ethnicorum de diis primisque rerum principii opiniones, et de iis quos atheos nuncuparunt. 945

Articulus I. — De prima philosophorum classe, qui unum aut plura elementa dixerunt prima esse principia rerum; de opinione Thaletis, Anaximenis, Diogenis Apolloniatis, Parmenidis, Hyspasi Metapontini, Heracliti et Empedoclis; ubi et de Macedonibus ac Sarmatis. 948

Articulus II. — De secunda classe philosophorum, qui aliquid elementis sublimis dixerunt esse primum rerum principium, de opinione Anaximandri, Anaxagoræ, Archelai, Leucippi, Metrodori, Democriti, Heraclidis et de utriusque idolis, seu imaginibus; utrum Metrodorus fuerit Heracliti discipulus; de opinione Alcæmonis, Xenocratis, Chalcedonii, Stoicorum, Aristotelis, Theophrasti et Epicuri. 947

Articulus III. — De tertia classe philosophorum, qui de Deo veriora docuerunt; de Platone, Antisthene, Xenophonte, Cleanthe et Pythagora ejusque sectatoribus. 951

Articulus IV. — De poetis qui veriora de Deo cecinerunt, aut paganorum deos irriserunt, de Arato, Hesiodo, Euripide, Sophocle, Orpheo, Menandro, et Metragrytis, de Homero, rursusque de Euripide, qui Herculem virides fides cum carnibus comedisse tradit. 953

Articulus V. — De iis, quos pagani atheos nuncupaverunt, et eo nomine exagitaverunt, de Evemero, seu Evehemero, Nicagora, Hippone, Theodoro, Pellæa Leonte, et Heraclito. 955

CAP. XII. — De paganorum moribus. 977

Articulus I. — De virorum luxu et molliæ, atque eorum in primis, qui barbam, comam, pilosque tondebant, ubi de Scythiis et Germanis, quando barba radi corperit; de Diogenis hanc in rem dicerio, ac de iis qui alienis capillis utebantur, vel pilos comasque tingebant, ac de mulierum supercilia quoque pingentium fūco. 957

Articulus II. — De Lacedæmoniorum et Atheniensium, aliorumque hominum vestibus, earum colore, tinctura, membranulis, animalibus in purpura, de crocolo, de calcis, sandalis et crepidis; de murænullis et annulis, eorumque ac potissimum Polycratis et Seleuci signaculis, et a quibus annuli, et quomodo a prima origine induti fuerint. 959

Articulus III. — De superba domorum apud paganos suppellectile, ubi de gainace seu gainape, ac potissimum de variis vasorum generibus, de thericleo calice, cantaro, lebronio, lepasta, psyctere, ænocho, et aliis alabastrinis, atque minus honestis, ac de iis quorum in balneis usus erat. 963

Articulus IV. — De paganorum balneis, an mobiles et suspensæ, virisque ac mulieribus communes, de corporis exercitatione et ludo pro balneis concessio, de infinita propemodum servorum et ancillarum multitudine, de cinnædis, et quid sit *ἐκκεναιδισμός*, de batilis et hilotis. 966

Articulus V. — De variis vini generibus, quæ in paganorum convivii ministrari solebant, et de aqua Chœaspia, de nationibus ebriatis obnoxiiis, de gladiatoribus mensarum æneclis, de ventridæmone helliouum præside, de ventriloquo. 969

Articulus VI. — De coronarum origie, earumque in

conviviis usu, de mortuos coronandi more, et hanc in rem Sophoclis et Saphus testimoniis; cur coronæ Christianis prohibita, et de floribus. 971

Articulus VII. — De unguentorum abusu, et variis illorum generibus, ubi de bacchari et metallo, de polsis ex urbibus unguentariis, et lanarum infectoribus, quomodo unguento et alio utendum, ac de puerorum recens naturarum expositione, de lege scandinia. 975

CAP. XIII. — De rebus physicis et naturalibus. 973

Articulus I. — Quomodo lac fiat, et in mammis formetur, de lactis adipe, scilicet butyro, in lucernæ usum. 973

Articulus II. — De auro quod formicæ effodiunt et gryphes custodiunt, de Pactoli fluentis aureis, et Lydio ramento, quanta profusione et luxu pagani eo abuterentur, ac mastichen roderent, et cur metoposcoli dicerentur. 978

Articulus III. — De quibusdam animalibus a Clemente memoratis, de hyæna sexum mutante, de lepore et dæpode, de merula et luscina vocem et colorem mutantibus, de lusciniis humano more loquentibus, de parvæ Medo, psittacis, charadriis, phasianis et attagenis. 980

Articulus IV. — De quibusdam piscibus et conchis, aliisque delicatioribus cibis, a Clemente memoratis, de murænis, anguillis, hædis, mugilibus, Pelori conchis, Abydenis ostreis, menidis, pectinibus, lingulacis et turdis, de bolo, betis, caricis, ac de asello. 983

CAP. XIV. — De scriptoribus, poetis, pædagogis et statuariis a Clemente laudatis. 985

Articulus I. — De variis scriptoribus a Clemente in *Admonitione ad Græcos* citatis; de Hieronymo et Diæarcho, qui de forma et statura Herculis disseruere, et de Sosibio, qui Herculis ab Hippocoontidis vulnera meminuit, de Rudoxo, Icesio, Patrocle Thurio, Monimo, Antiocho, Leandro, Zenone Mindio, Olympico, Philochoro, Demetrio, Dionysio, Isidoro, Athenodoro, Diogene, Dionone, Nymphodoro, Anticlido et Apella. 985

Articulus II. — De poetis a Clemente in eodem libro citatis, de Empedocle, Panyassi, Phanocle, ejusque de Veneris Argynnae fano testificatione, de Callimacho, Nicandro, Alcandro, Myrsillo, diversisque eorum de Musarum origine opinionibus, de Euphorione, de poematum Cypriacorum auctoribus, Hegesia, aut Stasimo, de Terpandro et Capitone, ac utriusque modis musicis. 989

Articulus III. — De scriptoribus, clarisque viris in *Pædago* laudatis; de Pythagoræ carmine et abstinence, de stoicorum pueris, illorumque de officii opinione, de Platone qui plurima ex sacre Scripturæ libris deibavit, de Aristippo, Democrito sophista, Cæo seu Prodicio titidem sophista, Nicostrato, Alexide, Menandro, de quibusdam tacito nomine laudatis, de medicis Antiphone et Artorio, ac de Pæonio medico. 992

Articulus IV. — De quibusdam paganorum pædagogis, Phœnice, Adrasto, Leonide, Nausithoo, Zopyro, Sicinno et de regiorum puerorum apud Persas pædagogis. 996

Articulus V. — De quibusdam statuariis et artificibus a Clemente citatis, de Euclyde, Callone, Phidia, Bryaxide, Thelesio Atheniensi, Argo, Polyclito, Lysippo et Apelle. 998

DISSERTATIO SECUNDA. — De libris Stromatum. 999

CAPUT PRIMUM. — Analysis horum librorum. *ibid.*

Articulus I. — Analysis libri primi. *ibid.*

Articulus II. — Analysis libri secundi. 1008

Articulus III. — Analysis libri terti. 1015

Articulus IV. — Analysis libri quarti. 1020

Articulus V. — Analysis libri quinti. 1029

Articulus VI. — Analysis libri sexti. 1035

Articulus VII. — Analysis libri septimi. 1044

CAP. II. — De horum librorum auctore, et ætate, quasque ob causas conscripti; de illorum argumento, et singulari, qua compositi sunt, methodo; de eorum titulo, manuscriptis codicibus, locis corruptis, Latina interpretatione, commentariis, observationibus variisque editionibus. 1053

Articulus I. — Clementem Alexandrinum verum esse horum librorum auctorem, et quo tempore illos scripserit. 1053

Articulus II. — Quibus rationibus impulsus Clemens hos libros scripserit, quodnam eorum argumentum, et quam singulari modo ac methodo compositi fuerint. 1055

Articulus III. — De vero hujusce operis titulo, de illius integritate, atque in libros et capita divisione, stylo, elegantia, utilitate, varique eruditione. 1057

Articulus IV. — De manuscriptis hujusce operis codicibus, et de quibusdam corruptis illius locis. 1061

Articulus V. — De Latina horum et aliorum Clementis librorum interpretatione, de Herveti commentariis variisque aliorum in illos notis et observationibus, ac diversis eorumdem atque aliorum Clementis operum editionibus. 1067

CAP. III. — *Novæ in septem Stromatum Clementis Alexandrini libros adnotationes, ac primo de iis quæ ad sacram Scripturam pertinent.* 1069

Articulus I. — Omnes Veteris et Novi Testamenti libros divino afflatu fuisse scriptos, et quando ita scribi desierint; quomodo ii ab hæreticis corrupti; de litterali et allegorico Scripturæ sensu; de illius parabolico et enigmatico loquendi genere, atque ejus divisione obscure significata. 1069

Articulus II. — Moysen esse Pentateuchi auctorem, ubi et de ejusdem Moysis ætate, vita variisque nominibus; item de Ægyptio homine, quem ille verbo occidisse dicitur; de miro quo ille Necephri Ægyptiorum regi apparuit modo; de varia multiplicique illius scientia et sapientia; de ejus lege, quam benigna sit; quo jure Israelitis Ægyptios pollaverint; quomodo Christus legem impleverit; de bellica Moysis scientia, noctu Israelitas, quemadmodum Militades et Thrasylus suos, ducendo, et quomodo moriturus a Josue et Caleb duplex visus fuerit. 1075

Articulus III. — De libris Job, Psalmorum, Proverbiorum, Sapientiæ et Ecclesiastici. 1079

Articulus IV. — De libris prophetarum, Machabæorum et quarto Esdræ, ac de eorum auctoribus. 1084

Articulus V. — De Græca librorum Veteris Testamenti interpretatione, a Septuaginta duobus Senioribus adnotata, et alia antiquiore. 1086

CAP. IV. — *De Novi Testamenti scriptis.* 1087

Articulus I. — De sacris quatuor Evangeliiis, ac de Evangelio secundum Hebræos et secundum Ægyptios. 1087

Articulus II. — De libri Actuum apostolorum titulo et auctore, de Pauli Epistolis, ac præsertim de ea quam ad Hebræos scripsit. 1092

Articulus III. — De Epistola prima Petri et Joannis; de Epistola Jude, et Apocalypsi; ac de apocryphis cum Petri Prædicatione, tom Matthiæ Traditionibus. 1094

Articulus IV. — Quomodo Scripturæ sacræ testimonia his in Stromatum libris citentur, ac de quibusdam, quæ hactenus inventa non fuerint. 1098

CAP. V. — *De virorum apostolicorum, et aliorum antiquissimorum scripiorum operibus de divinis traditionibus non scriptis, ac de veræ Ecclesiæ notis et characteribus.* 1103

Articulus I. — De Barnabæ epistola, de libris Hermæ, de Clementis Romani epistola, de antiquis quibusdam Scripturæ sacræ interpretibus, ac de Tatiani et Cassiani scriptis. 1103

Articulus II. — De sibyllis et earum oraculis, nec non Pauli de sibylla et Hydaspæ oraculo, atque de Chami prophetia. 1106

Articulus III. — De humanis traditionibus rejciendis, et de aliis divinis ad nos non scripto sed verbo et viva voce transmissis. 1108

Articulus IV. — De veræ Ecclesiæ, sacrum divinæ traditionis depositum custodientis, notis et characteribus. 1110

CAP. VI. — *De Deo et Christo Domino, ac de perpetua sanctissimæ illius Matris virginitate.* 1111

Articulus I. — De etymologia nominis *Dei*, et de articulo *i* et præpositi significatione, de aliis *Dei* nominibus, illiusque natura, et attributis, atque de prædestinatione. 1111

Articulus II. — De suprema Christi divinitate. 1113

Articulus III. — Singularis et nova recentioris cujusdam Sociniani contra Christi divinitatem opinio refellitur. 1119

Articulus IV. — De Christi in mundum venturi prænuntiis et oraculis, ac præsertim de septuaginta Danielis hebdomadibus. 1121

Articulus V. — De Christi Domini ortus et baptismi anno et die. 1126

Articulus VI. — Quot annos Christus publice concionatus sit, ac de ipsius mortis anno, mense et hora, atque de: numero Græco *τμ*, 318, crucis et nominis illius typo et figura. 1128

Articulus VII. — De summa Christi perfectione, et utrum Clemens illum famis, sitis, doloris, aliarumque humanarum affectionum et motuum expertem crediderit. 1131

Articulus VIII. — Cur Christus cælibem vitam duxerit? Ipsum esse inexplicabile sacrificium et vitæ æternæ ostium, atque solum omnium hominum magistrum; et quid de illius apud inferos prædicatione Clemens senserit. 1133

Articulus IX. — De perpetua Mariæ, Christi matris, virginitate, et commentitia illius ab obstetrice inspectione. 1135

CAP. VII. — *De gratiæ necessitate, de libero hominis arbitrio, de illius peccatis, ac de peccato originali.* 1135

Articulus I. — De divinæ gratiæ ad singula quæque bona opera agenda, et ad mortem usque in eis perseverandum necessitate. 1135

Articulus II. — De libero hominis arbitrio, et utrum Clemens ei plus æquo tribuerit. 1139

Articulus III. — Quid sit peccatum, et in quo consistat; de peccatis voluntariis et involuntariis; quomodo peccatum, infortunium et scelus inter se differant; quæ sint peccatorum principia et remedia; quod discrimen inter peccatum et vitium, ac de duplici alio peccatorum genere. 1141

Articulus IV. — De peccato originali, ubi obiter de Adami peccato. 1143

CAP. VIII. — *De mundi rerumque omnium creatione et præstantia.* 1147

Articulus I. — Mundum totum simul, nullo interjecto temporis spatio, a Deo creatum; ac de his verbis: *Quo die fecit Deus cælum et terram.* 1147

Articulus II. — De angelorum creatione, atque eorum naturæ præstantia et gratiæ ad perseverandum necessitate; alios aliis esse superiores; de illorum erga homines officiis et munis; de angelis custodibus et prævaricatoribus, et qua hædoctrina mulieres imbuerint, ac de illis quid pagani scriptores tradiderint. 1150

Articulus III. — Quam perfectus Adam a Deo creatus fuerit; hominem constare corpore et anima plane spirituali et immortalis, utrum Clemens inter corpus et animam aliquid medium agnovit, ubi de animalium ratione carentium animabus; quæ sit animæ humanæ in corpore sedes, ac qua ratione homo factus sit ad Dei imaginem et similitudinem. 1154

CAP. IX. — *De novæ legis sacramentis.* 1159

Articulus I. — De sacro baptismo, quo abluti Christiani sese invicem fratrum nomine compellabant, et de illius apud paganos et Judæos figuris et imaginibus, ac de hæreticorum baptismo. 1159

Articulus II. — De eucharistiæ sacramento, ac poenitentia, et utrum hæc iterari possint. 1160

Articulus III. — De sacris ordinibus episcopi, presbyteri et diaconi, et quam recte a Clemente distinguantur. 1163

Articulus IV. — De eorum, qui his sacris ordinibus initiati erant, cælibatu. 1163

Articulus V. — De Petri uxore et filia. 1168

Articulus VI. — De Philippi filius, et utrum Paulus uxorem duxerit. 1169

Articulus VII. — De summa apostolorum post Christi resurrectionem perfectione. 1171

Articulus VIII. — Utrum Philippus, Thomas, Levis et Matthæus martyrii palmam consecuti sint, et de Matthæi abstinencia. 1173

CAP. X. — *De matrimonio.* 1175

Articulus I. — Quomodo matrimonium a Clemente definitur, quam bonum sit, et quomodo conjuges eo uti debeant. 1175

Articulus II. — De secundis nuptiis, an de illis recte Clemens senserit, et de patriarcharum Veteris Testamenti polygamia. 1177

Articulus III. — De matrimonii vinculo nunquam dissolvendo.	1179
Articulus IV. — De perpetuo virginitatis et continentiae statu et voto.	1181
CAP. XI. — De Christianis virtutibus, et quibusdam Christianorum moribus.	1181
Articulus I. — De cardinalibus, ut aiunt, virtutibus, atque in primis de continentia servanda et impugnanda voluptate mortisque meditatione.	1184
Articulus H. — De fide.	1184
Articulus III. — De infidelitate, et utrum omnes infidelium actiones sint peccata.	1187
Articulus IV. — Præter fidem bona opera ad salutem consequendam esse necessaria.	1189
Articulus V. — De spe et timore.	1191
Articulus VI. — De charitate erga Deum et proximum.	1193
Articulus VII. — De quibusdam Christianorum moribus et institutis.	1197
CAP. XII. — De Gnostico seu perfecto Christiano, et martyribus.	1199
Articulus I. — Quid apud Clementem <i>gnostici</i> et <i>perfecti</i> nomina significant.	1199
Articulus II. — Quæ sit Gnostici ad supremum virtutis apicem progressio.	1203
Articulus III. — Quæ Clemens in Gnostico bona opera desideret.	1204
Articulus IV. — Quas virtutes a gnostico Clemens exigit, ubi et de ejusdem gnostici continentia, ciborum abstinentia et corporis castigationibus.	1206
Articulus V. — De castis sanctisque Gnostici somniis.	1209
Articulus VI. — De theologicis Gnostici virtutibus, fide, spe et charitate.	1212
Articulus VII. — De puro Gnostici in Deum amore et charitate.	1214
Articulus VIII. — De vocali Gnosticorum precatione.	1218
Articulus IX. — De Gnostici divina contemplatione et meditatione, seu mentali, uti aiunt, oratione.	1221
Articulus X. — De Gnostici <i>anxiis</i> , seu perturbationum vacillate.	1225
Articulus XI. — De Gnostici cum Deo, Verbo divino et Christo similitudine; et quo sensu Clemens dixerit virtutem ab eo amitti non posse.	1231
Articulus XII. — De martyrio et martyribus, quanta filiorum Clementis tempore multitudo, de martyribus Veteris Testamenti, et de his qui martyrio non cruento ex hac vita migrarunt.	1235
CAP. XIII. — De hæresibus et hæreticis.	1235
Articulus I. — Quid a Clemente de iis generalim traditum fuerit.	1235
Articulus II. — De Simonianis, Nicolaitis, Basilidianis, Carpocratianis, Isidoro, Epiphane, Prodicto, Valentino ejusque sectatoribus, et de Heracleone.	1238
Articulus III. — De Marcione ejusque sectatoribus, de Cassiano et Tatiano, de Antitactis, de aliis quorum nomen reticetur, de quibusdam Gnosticis, et de Encratitis, Hydroparastis, Phrygibus, Docetis, Ophianis, Cainistis, Peraticis, Hæmaticis et Eutyctis.	1243
CAP. XIV. — De theologia gentili.	1245
Articulus I. — Quales deos pagani fingerent; de Jove, quem Prometheus deiecit, de Apollinis etymologia, de Pane et Hercule, quid hujus certamina significant, cur mundi columnas ab Atlante suscepisse, et Admeto cum Apolline servivisse dicatur; de Api et Serapi, de Butta et crudeli ad Zalmozin legatione, atque de Dianæ et Minervæ ira.	1245
Articulus II. — De paganorum templis ad occidentem positis, de Romano templo quod Lupercal dictum est, de templi in Epidaurio constructi inscriptione, de ara in Delo Apollini consecrata, de sacrificiorum nidore ac libaminibus, de columnis Bacchi, Apollinis, Aicari, et aliis, quas pagani adorabant, aut quibus placita sua inscripserant.	1248
Articulus III. — De paganorum mysteriis, quibus diverso tempore initiari debebant, quam studiose ea occultarent, quomodo illa ænigmatibus et symbolis involve-	

bant, de duplici apud eos, atque in primis *Ægyptios*, symbolico loquendi genere, sive in verbis et obscuris adagiis, sive in rebus ipsis, ubi de eorundem *Ægyptiorum* hieroglyphicis litteris, et animalibus atque comasias. 1251

Articulus IV. — De *Æphesiis* aliisque similiter magicis litteris et nominibus, ac de aliis paganorum superstitionibus. 1257

CAP. XV. — De philosophia. 1259

Articulus I. — Utrum Christiani philosophiæ studere debeant, utrumve Clemens primus id asseruerit. 1259

Articulus II. — Contraria huic opinioni argumenta solvantur et refelluntur. 1263

Articulus III. — Solvantur alia argumenta, et philosophiæ utilitas ostenditur. 1263

Articulus IV. — Utrum philosophia paganos absque ulla in Christum fide, justos reddiderit. 1266

CAP. XVI. — De variis gentium philosophorum et scriptorum ex sacra nostra Scriptura furtis ac prava imitatione. 1267

Articulus I. — De variis philosophorum et scriptorum ex sacra nostra Scriptura furtis et expilationibus. 1267

Articulus II. — De prava quorundam miraculorum imitatione. 1274

CAP. XVII. — De diversis philosophorum sectis. 1275

Articulus I. — De Ionica secta et Thalete ejus auctore, ac de illius successoribus; de aliis sectis inde ortis, de Cynica ejusque parente Antisthene; de Stoica, ejusque auctore Zenone. 1275

Articulus II. — De Italica secta et Pythagoræ illius auctoris patria, ætate, et magistris, Pherecyde, Sonchete, Nazarato aliisque; de ejusdem Pythagoræ discipulis, ac præsertim Numa Romanorum rege, ac de Hippodamo, Euriso, Athamante et Philolao. 1279

Articulus III. — De secta Eleatica, ejusque parente Xenophane, variisque illius successoribus. 1284

Articulus IV. — De secta Academica, ubi de Platone ejus auctore atque de ejus magistris Hebræis et *Ægyptiis*, ubi et de Thoyth; de Sechnuphide, et de Lachesis oratione, cujus Plato meminuit, ac quibusdam aliis Platonis locis, a Clemente citatis. 1286

Articulus V. — De Socrate Platonis magistro, et de ejusdem Socratis præceptoribus, de introducta ab illo ethica, de illius dæmone, atque de quibusdam ejus verbis; de Platonis discipulis, ac de vetere, media et nova Academia, de secta Peripatetica illiusque parente Aristotele, variisque ipsius discipulis et sectatoribus. 1288

CAP. XVIII. — De variis philosophorum opinionibus. 1289

Articulus I. — De philosophiæ nomine, atque Epicureorum opinionibus de Deo, Pythagoreorum et Platonis de anima humana in corpus detrusa, et *peripateticorum* Platonis et aliorum de hominis procreatione; Pythagoræ rei Veneræ et fabarum, atque aliorum, de carnis ac præsertim suillæ interdictione, de quibusdam animalibus nullo cibo utentibus, de vario rerum creaturarum motu, de quadruplici arborum insitione, et illius cum Christiana doctrina excipienda comparatione, de plantarum anima, ac de corvis humanam vocem imitantibus. 1289

Articulus II. — Explicantur philosophorum de ultimo fine et summo bono opiniones, Epicuri et Cyrenaicorum, Dinomachi et Calliphonis, et aliorum; ac denique quam variæ et multiplices ea de re fuerint sententiæ. 1297

Articulus III. — Philosophorum opiniones de fide, spe et charitate; de matrimonio et legibus in cælibes. 1303

Articulus IV. — Multa fuisse occultata a philosophis Pythagoreis, Platone et Epicuro, ubi de somma ab Hipparco poena; de interdicta quorundam Zenonis librorum lectione; de vario Aristotelicorum scriptorum genere; de fabulis quibus philosophi sua documenta velabant, ac de mulieribus philosophis Theano, Themisto et quique Diodori Altiab; de Hipparchia, Arate, Lasthenia, Axiothea et Aspasia. 1309

CAP. XIX. — De barbaris qui ante Græcos philosophati sunt, et de septem Græciæ sapientibus. 1311

Articulus I. — De antiquis apud barbaros philosophis, ac speciatim de *Ægyptiis*, Thebæis, Chaldæis, Gallorum Druidis, Bactrianis et Zoroastre; de Persarum magis, et iis qui Christum in cunabulis venerati sunt; de mulieribus apud Germanos vaticinantibus, de Indorum Gymnosophistis, Brachmanibus, Allobis et Semnis, de Butta et

Anacharsi, de Hyperboreis et Idæis Dactylis, ferri, æris, litterarum Ephesiaram, et numerorum musicorum inventoriis, eorumque numero et nomine, de Chirone centauro, et Hippa seu Hippone ejus filia. 1311

Articulus II. — De septem Græcæ sapientibus, et quam variæ fuerint de illis eorumque numero, ac potissimum de septimo opinionones, de quibusdam Pherecydis sententiis, et de illius theologia. 1520

Articulus III. — Quomodo septem Græcæ sapientes dici possint recentiores Moysæ, et tribus primis philosophorum Græcorum sectis antiquiores. 1322

Articulus IV. — Quæ fuerit Græcæ sapientum philosophandi ratio, et de quibusdam eorum effatis et sententiis. 1524

CAP. XX. — De ethnicis legislatoribus et vatibus. 1527

Articulus I. — De ethnicis legislatoribus Solone, Pittaco, Praxiphane, Minoe, Zaleuco, ac quomodo hi tres legislatores primi dici poterint; de Cerere, Lycurgo, Dracone, Pythagora et Epicuro. 1327

Articulus II. — De ethnicis vatibus, Sonchete, Bacide, tam Bæotio quam Arcade, de Amphileto, Cometa, Cynira, Admeto, Aristæo, Amphiarao, Epigene, Dionysio, Nicia, Calchante, Mopso, et de Batlo, qui Mopsi divinationem composuisse dicitur. 1330

Articulus III. — De aliis vatibus a Clemente memoratis, Pythagora, Abari, Aristia, Epimenide, Zoroastro, Empedocle, Phormione et cæteris. 1334

Articulus IV. — De mulieribus ethnicis fatidicis, et vatibus Hippone, Bæone, Manto, Sibyllis, Ænone et Phemonoe. 1340

CAP. XXI. — De scientiarum, artium aliarumque rerum inventoriis. 1541

Articulus I. — De inventoribus astrologiæ, lucernarum, anni in duodecim menses distribuendi, et templa caste adeundi, in iisque commorandi, geometriæ, et ex astris, atque ex avium volatu futura prævidendi, item aruspiciæ, et ex somniis diviandi, necnon tubæ, tibis, fistulæ, ac modorum. 1341

Articulus II. — De inventoribus medicinæ, nauticæ ac construendi navem; trirremem, quadriremem, classemque construendi, et fabricandi arma, harpen, varias machinas ferri ærisque fabricam, etc. 1346

Articulus III. — De inventoribus grammaticæ, scribendis epistolæ, et rhetoricæ orationis. 1351

Articulus IV. — De inventoribus artis poeticæ, et musicæ, modorumque musicorum, lambi, dithyrambi, choræ, ipsochoræ, variorumque saltandi modorum, nomorum, citharæ, aliorumque instrumentorum musicorum. 1353

Articulus V. — De inventoribus carminis hexametri, tragediæ, comediæ, ac quis primus librum ediderit. 1357

Articulus VI. — De iis qui de rerum inventoriis scripserunt, Scamone, Theophrasto, Cydippo, Antiphane, Aristodemum, Aristotele, Philostephano, et Stratone. 1361

CAP. XXII. — De magistris, qui discipulos sibi similes effecerunt, et de multis scriptorum Græcorum furtis. 1361

Articulus I. — De magistris qui discipulos sibi similes fecerunt, Ischomacho, Lampide, Charidemo, Simone, Perdice, Crobylo, Archelao, Homero, Pyrrhone, Demosthene, Chrysippo, Aristotele et Platone. 1361

Articulus II. — De iis quæ poetæ ex aliis poetis, ac quidam quoque alii ex iisdem poetis furati sunt. 1364

Articulus III. — De philosophorum, historicorum et oratorum furtis. 1367

Articulus IV. — De majoribus Græcorum furtis, quibus integra aliorum opera, libros aliasque commentationes sibi ascripserunt, et de Hippia, qui de Græcorum furtis disputavit. 1369

CAP. XXIII. — De variis artibus, scientiis et disciplinis. 1375

Articulus I. — Quid sit dialectus, et de primis gentium dialectis et linguis. 1375

Articulus II. — Primas dialectos barbaras fuisse, ubi de precibus aliena et non vulgari lingua fundendis, de Hebraicæ linguæ et dialecti antiquitate, de Hellene Hellenicæ linguæ auctore, de variis ejusdem linguæ, atque etiam deorum et animalium dialectis, ac de singulari elephantum, scorpii Libyæ, ac piscium arte et industria. 1378

Articulus III. — De cognitione, utrum aliqua sit in bellis cognitio, et anima humana aliquid sine sensuum adminiculo cognoscat, atque iudicium, seu secunda mentis operatio, sit voluntatis actus, de vera et falsa opinione, de demonstratione, scientia, sapientia et prudentia. 1380

Articulus IV. — De veritate, quibus in rebus consistat, ipsam esse magnæ virtutis principium, et ejus primordium esse admirationem, atque in cognitione et actione versari, duas illius esse species, multa esse ejus criteria, variasque disciplinas ad eam comparandam conferre, et esse utiles, ac quomodo. 1383

Articulus V. — De grammatica, dialectica, arithmetica, et quibusdam numeris, de musica, geometria, architectura, agricultura, nautica et astronomia. 1383

Articulus VI. — Sophisticam artem, sicut et alias, quæ vocibus et verbis tantum constant, esse penitus abjiciendas et exterminandas; quæ a Christianis movendæ questionibus, aut non movendæ, ac a quibus et quomodo legendi paganorum libri. 1389

CAP. XXIV. — De variis paganorum moribus ac singularibus et præclaris quorundam facinoribus. 1389

Articulus I. — De purpura dolosisque vestibus, et unctionibus, de puerorum expositione, de quorundam gula, et liguritione, de cultu angelis et dæmonibus a magis tributo, atque de illorum a vino, animatis et rebus Veneris abstinencia, quamvis cum matribus et sororibus coirent, communesque eis essent uxores, de athletarum a rebus Veneris abstinencia, de legibus contra adulteros latis, de alia lege in gratiam mulierum prægnantium capite damnatarum, de Romanorum testamentis per libras et asses, ac de Lacedæmoniorum scitalis. 1390

Articulus II. — De præclaris et singularibus quorundam cum populorum, tum hominum factis, Cleomedis, Athamantis, Æschyli, Philoxenæ, Bocchoridis, Æsoporum, Macedonum, Laconum, Zenonis, Eleatis, Theodoti, Pauli, Posthumi, Anaxarchi, Gymnosophistarum, ac de Platonis effato: Justum eisi torqueatur esse beatum. 1396

Articulus III. — De bellica quarundam mulierum fortitudine, de Amazonibus, Sauromatidis, et Scacidibus, de singulari Iberiarum puerperio, de præclaris quarundam factis, Lysidicæ, Philoteræ, Leænæ Atticæ, Telesilla, Danae filiarum, ubi de eo qui fecit Danaidem, de Athlante, Anticlea, Alcesti, Maceria, Hyacinthidibus, de poetria Telesilla, Myia, Corinna, Sappho, Cleobulina, ubi de more pedes lavandi, de pictricibus Irene et Anaxandra. 1401

CAP. XXV. — De variis scriptoribus, in his Stromatum libris a Clemente laudatis. 1403

Articulus I. — De historicis et aliis qui soluta oratione aliquid scripserunt. 1403

Articulus II. — De poetis a Clemente laudatis. 1422

DISSERTATIO TERTIA. — De aliis Clementis Alexandrini operibus, sive veris, sive falsis, editis et ineditis, ac de iis quæ ille scripturum se esse promiserat, et de variis chronologiis ab illo repræsentatis. 1437

CAPUT PRIMUM. — De libro qui OCTAVUS STROMATUM inscribitur. 1437

Articulus I. — Analysis hujus libri. 1437

Articulus II. — Hunc tractatum non esse octavum Clementis Stromatum librum, nec eum esse integrum, ac plane incorruptum. 1439

CAP. II. — De libro QUI DIVES SALVETUR. 1441

Articulus I. — Analysis hujus libri. 1441

Articulus II. — Quomodo hic liber et quorum opera ad nos pervenerit, ac de variis illius editionibus, variorumque in eum observationibus et notis. 1443

Articulus III. — Quis hujus libri auctor, quisve illius titulus, utrum ex homilia quadam, seu quibusdam concionibus ad populum habitis, sit compositus, quam ob rationem editus, an octavus Stromatum Clementis liber dici possit, et quo scriptus fuerit tempore. 1447

Articulus IV. — Novæ hunc in librum notæ et observationes, ubi de alio libro, qui octavus Stromatum inscribitur. 1450

CAP. III. — De excerptis ex scriptis Theodoti. 1459

Articulus I. — Analysis hujusce Græci opusculi. 1459

Articulus II. — De hujus epitomes horumque excerptorum auctore. 1463

Articulus III. — Novæ in secundam hujus opusculi partem adnotationes. 1464

CAP. IV. — De quibusdam in aliquot Epistolas canonicas adumbrationibus Clementi Alexandrino attributis. 1465

Articulus I. — Analysis harum adumbrationum. 1465

Articulus II. — De harum adumbrationum editionibus, auctore et titulo. 1467

Articulus III. — Novæ in has adumbrationes notæ et animadversiones. 1469

CAP. V. — De deperditis Clementis Alexandrini operibus, et de aliis quæ ille scripturum se esse promiserat. 1473

Articulus I. — De deperditis Clementis Alexandrini Hypotyposeon libris, ac de quibusdam eorum, aliarumque ejus scripturorum fragmentis. 1473

Articulus II. — De aliis Clementis operibus amissis, ac de quibusdam eorum fragmentis. 1480

Articulus III. — De quibusdam libris et commentariis, quos Clemens Alexandrinus scripturum esse promiserat. 1482

Admonitio in subsequentes chronographias. 1485

CHRONOGRAPHIA CLEMENTIS collata cum Eusebiana et Syncelliana. 1485

INDEX GRÆCITATIS. 1495

INDEX AUCTORUM a Clemente Alexandrino laudatorum. 1549

INDEX RERUM in Clemente Alexandrino memorabilium. 1579

INDEX VERBORUM, sententiarum et rerum quæ in triplex dissertatione D. Le Nourry continentur. 1631

FINIS TOMI NONI.

сS

14

25

Это цифровая копия книги, хранящейся для потомков на библиотечных полках, прежде чем ее отсканировали сотрудники компании Google в рамках проекта, цель которого - сделать книги со всего мира доступными через Интернет.

Прошло достаточно много времени для того, чтобы срок действия авторских прав на эту книгу истек, и она перешла в свободный доступ. Книга переходит в свободный доступ, если на нее не были поданы авторские права или срок действия авторских прав истек. Переход книги в свободный доступ в разных странах осуществляется по-разному. Книги, перешедшие в свободный доступ, это наш ключ к прошлому, к богатствам истории и культуры, а также к знаниям, которые часто трудно найти.

В этом файле сохранятся все примечания, комментарии и другие записи, существующие в оригинальном издании, как наименование о том долгом пути, который книга прошла от издателя до библиотеки и в конечном итоге до Вас.

Правила использования

Компания Google гордится тем, что сотрудничает с библиотеками, чтобы перевести книги, перешедшие в свободный доступ, в цифровой формат и сделать их широкодоступными. Книги, перешедшие в свободный доступ, принадлежат обществу, а мы лишь хранители этого достояния. Тем не менее, эти книги достаточно дорого стоят, поэтому, чтобы и в дальнейшем предоставлять этот ресурс, мы предприняли некоторые действия, предотвращающие коммерческое использование книг, в том числе установив технические ограничения на автоматические запросы.

Мы также просим Вас о следующем.

- Не используйте файлы в коммерческих целях.
Мы разработали программу Поиск книг Google для всех пользователей, поэтому используйте эти файлы только в личных, некоммерческих целях.
- Не отправляйте автоматические запросы.
Не отправляйте в систему Google автоматические запросы любого вида. Если Вы занимаетесь изучением систем машинного перевода, оптического распознавания символов или других областей, где доступ к большому количеству текста может оказаться полезным, свяжитесь с нами. Для этих целей мы рекомендуем использовать материалы, перешедшие в свободный доступ.
- Не удаляйте атрибуты Google.
В каждом файле есть "водяной знак" Google. Он позволяет пользователям узнать об этом проекте и помогает им найти дополнительные материалы при помощи программы Поиск книг Google. Не удаляйте его.
- Делайте это законно.
Независимо от того, что Вы используете, не забудьте проверить законность своих действий, за которые Вы несете полную ответственность. Не думайте, что если книга перешла в свободный доступ в США, то ее на этом основании могут использовать читатели из других стран. Условия для перехода книги в свободный доступ в разных странах различны, поэтому нет единых правил, позволяющих определить, можно ли в определенном случае использовать определенную книгу. Не думайте, что если книга появилась в Поиске книг Google, то ее можно использовать как угодно и где угодно. Наказание за нарушение авторских прав может быть очень серьезным.

О программе Поиск книг Google

Миссия Google состоит в том, чтобы организовать мировую информацию и сделать ее всесторонне доступной и полезной. Программа Поиск книг Google помогает пользователям найти книги со всего мира, а авторам и издателям - новых читателей. Полнотекстовый поиск по этой книге можно выполнить на странице <http://books.google.com/>

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>